
KO E
TOHI 'A
MOLOMONÁ

KO HA FAKAMO'ONI 'E TAHA 'O SĪSŪ KALAISI

KO E
TOKĀTELINE MO E
NGAAHI
FUAKAVA

'A E SIASI 'O SĪSŪ KALAISI 'O E KAU
MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NĪ

KO E
MATA'ITOFE
MAHU'INGA

PULUSI 'E HE
SIASI 'O SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NĪ
SŌLEKI SITI, 'IUTĀ, USA

© 2006 by Intellectual Reserve, Inc.
Ma'u 'a e ngaahi mafai fakalao kotoa pē
Printed in the United States of America 06/2011
19932006

Translation of the Book of Mormon, Doctrine and
Covenants, and Pearl of Great Price
Tongan

NGAAHI ME'A 'I HE TOHÍ

Ko e Tohi 'a Molomoná

Ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá

Ko e Mata'itofe Mahu'ingá

Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá

Talateú

Hokohoko Fakamata'itohi 'o e Ngaahi Kaveingá

Ngaahi Me'a Na'e Filifili mei he Liliu 'e Siosefa Sāmita

'a e Tohi Tapú

Ngaahi Mape, Ngaahi Tā 'o e Folofola, mo e Fakamatala

Fakahokohoko 'o e Hisitōlia 'o e Siasí

**NGAAHI FAKANOUNOU MO E NGAahi FAKAHINO-
HINO 'OKU NGAUE 'AKI 'I HE NGAahi FUTINOUTÍ
MO E FAKAHINOHINO KI HE NGAahi FOLOFOLÁ**

Fuakava Motu'á

Sēnesi	Sēnesi
'Eke.	'Ekesōtosi
Lev.	Levitiko
Nōmipa	Nōmipa
Teut.	Teutalōnome
Siosiuá	Siosiuá
Fakam.	Fakamaau
Lute	Lute
1 Sam.	1 Samuela
2 Sam.	2 Samuela
1 Ng.	Tu'í 1 Ngaahi Tu'í
2 Ng.	Tu'í 2 Ngaahi Tu'í
1 Fkmtl.	1 Fakamatala Me'a
	Hokohoko
2 Fkmtl.	2 Fakamatala Me'a
	Hokohoko
'Ēsela	'Ēsela
Neh.	Nehemaia
'Ēseta	'Ēseta
Siope	Siope
Same	Same
LFkt.	Lea Fakatātā
Tngt.	Tangata Malanga
Hiva	Hiva 'a Solomone
'Īsaia	'Īsaia
Selem.	Selemaia
Tangi	Tangi Lāulau
'Īsikeli	'Īsikeli
Taniela	Taniela
Hōsea	Hōsea
Sioeli	Sioeli
'Āmosi	'Āmosi
'Opat.	'Opataia
Siona	Siona
Maika	Maika
Nēhumi	Nēhumi
Hap.	Hapakuki
Sēf.	Sēfanaia
Hakeai	Hakeai
Sāk.	Sākalaia
Malakai	Malakai

Fuakava Fo'ou

Mātiu	Mātiu
Ma'ake	Ma'ake
Luke	Luke
Sione	Sione
Ngāue	Ngāue 'a e Kau 'Aposetoló
Loma	Loma
1 Kol.	1 Kolinitó
2 Kol.	2 Kolinitó
Kalētia	Kalētia

'Efesō	'Efesō
Filipai	Filipai
Kolose	Kolose
1 Tēsāl.	1 Tēsalonika
2 Tēsāl.	2 Tēsalonika
1 Tim.	1 Timote
2 Tim.	2 Timote
Taitusi	Taitusi
Filim.	Filimone
Hepelū	Hepelū
Sēmisi	Sēmisi
1 Pita	1 Pita
2 Pita	2 Pita
1 Sione	1 Sione
2 Sione	2 Sione
3 Sione	3 Sione
Sute	Sute
Fakahā	Fakahā

Tohi 'a Molomona

1 Nīfai	1 Nīfai
2 Nīfai	2 Nīfai
Sēkope	Sēkope
'Īnosi	'Īnosi
Seilomi	Seilomi
'Amenai	'Amenai
Ng. Lea 'a M.	Ngaahi Lea 'a Molomona
Mōsaia	Mōsaia
'Alamā	'Alamā
Hilam.	Hilamani
3 Nīfai	3 Nīfai
4 Nīfai	4 Nīfai
Molom.	Molomona
'Eta	'Eta
Molonai	Molonai

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá

T&F	Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá
FFkm—1	Fanongonongo
	Fakamafai'í—1
FFkm—2	Fanongonongo
	Fakamafai'í—2

Mata'itofe Mahu'ingá

Mōse	Mōse
'Ēpa.	'Ēpalahame
SS—M	Siosefa Sāmīta—Mātiu
SS—H	Siosefa Sāmīta—Hisitōlia
TT	Ngaahi Tefito 'o e Tuí
LSS	Liliu 'a Siosefa Sāmīta
FFL	Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá

HEP Ko ha liliu makehe mei he lea faka-Hepeluú.

FK Ko ha fakamatala 'o e ngaahi 'itiome mo e ngaahi lea fokotu'utu'u faingata'a.

PĒ 'Okú ne fakamahino'í ha fo'í lea 'e taha te ne fakamahino'í 'a e 'uhinga 'o ha ngaahi lea mu'a.

KO E
TOHI
'A
MOLOMONÁ

KO HA

FAKAMO'ONI 'E

TAHA 'O

SĪSŪ KALAISI

KO E

TOHI 'A MOLOMONÁ

KO HA FAKAMATALA NA'E HIKI 'E HE

NIMA 'O MOLOMONÁ

KI HE NGAAHI PELETI

NA'E TO'O MEI HE NGAAHI PELETI 'A NĪFAÍ

Ko ia, ko ha fakanounou ia 'o e lekooti 'o e kakai 'o Nīfaí, kae 'uma'ā foki mo e kau Leimaná—Na'e tohi ki he kau Leimaná, 'a ia ko ha toenga 'o e fale 'o 'Isilelí; kae 'uma'ā foki ki he Siú mo e Senitailé—Na'e tohi ia 'i he fekau, pea 'i he laumālie foki 'o e kikité mo e fakahaá—Na'e tohi mo fakama'u hake, pea fufuu'i hake ki he 'Eikí, ke 'oua na'a faka'auha—Ke toki 'omai 'i he foaki mo e māfimafi 'o e 'Otuá ke toki liliu ia—Na'e fakama'u 'e he nima 'o Molonaí, pea fufuu'i hake ki he 'Eikí, ke toki 'omai 'i hono taimi totonú 'o fou mai 'i he kau Senitailé—Pea 'e liliu ia 'i he foaki 'a e 'Otuá.

'Oku 'i ai foki mo ha fakamatala nounou na'e to'o mei he Tohi 'a 'Etá, 'a ia ko ha lekooti 'o e kakai 'o Sēletí, 'a ia na'e fakamovetevete 'i he taimi na'e veuveuki ai 'e he 'Eikí 'a e lea 'a e kakaí, lolotonga 'enau langa ha taua ke a'u ki he langí—Koe'uhi ke fakahā ai ki he toenga 'o e fale 'o 'Isilelí 'a e ngaahi me'a ma'ongo'onga kuo fai 'e he 'Eikí ma'a 'enau ngaahi tamaí; pea ke nau 'ilo'i ai 'a e ngaahi fuakava 'a e 'Eikí, ke 'oua na'a kapusi atu 'a kinautolu 'o ta'engata—Pea ki hono fakaloto'i foki 'o e Siú mo e Senitailé ko Sīsū ko e KALAISÍ, ko e 'OTUA TA'ENGATÁ, 'okú Ne fakahā ia 'e ia ki he ngaahi pule'anga kotoa pē—Pea ko 'eni, kapau 'oku 'i ai ha ngaahi me'a hala, ko e ngaahi fehālaaki ia 'a e tangata; ko ia, 'oua na'a fakaanga'i 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, koe'uhi ke lau 'a kimoutolu 'oku mou ta'e-ha-mele 'i he fakamaau'anga 'a Kalaisí.

Ko e 'uluaki liliu mei he ngaahi peletí ki he lea faka-Pilitāniá 'e Siosefa Sāmita, ko e Si'í.

Ko e pulusi na'e pulusi 'i he lea faka-Pilitāniá 'i Palemaila, Niu 'Ioke, USA, 'i he 1830

TALATEÚ

Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha tohi ia 'o e ngaahi folofola mā'oni'oni 'Oku tatau mo e Tohi Tapú. Ko ha lekooti ia 'o e ngaahi ngāue 'a e 'Otuá mo e kakai na'a nau nofo'i 'a e ongo 'Ameliká 'i he kuonga mu'á, pea 'oku 'i ai hono kakato 'o e ongoongolelei ta'engatá.

Na'e hiki 'a e tohi 'e ha kau palōfita tokolahi 'o e kuonga mu'á, 'i he laumālie 'o e kikite mo e fakahā. Na'e tohi 'enau ngaahi lea, 'i he ngaahi peleti koula, pea tohi mo fakanounou'i 'e ha palōfita mo e tangata fa'u hisitōlia ko Molomona hono hingoá. 'Oku fai 'e he lekōti ha fakamatala ki ha fa'ahinga sivilaise ma'ongo'onga 'e ua. Na'e ha'u 'a e tahá mei Selūsalema 'i he ta'u 600 κ.μ., pea na'e toki mavaeua ki mui 'o hoko ko ha pule'anga 'e ua, 'a ia na'e 'iloa ko e kau Nifai mo e kau Leimaná. Ko e tahá na'a nau mu'omu'a mai he taimi na'e veuveuki ai 'e he 'Eikí 'a e ngaahi lea 'a e kakai 'i he Taua 'o Pēpeli. 'Oku 'iloa 'a e kakai ko iá ko e kau Sēletí. Na'e 'osi ha ngaahi ta'u 'e lau afe, pea na'e faka'auha kotoa kinautolu tuku kehe pē 'a e kau Leimaná, pea ko kinautolu ko e ngaahi kui ia 'a e kau 'Initia 'Ameliká.

Ko e me'a mahu'inga taha na'e tohi 'i he Tohi 'a Molomoná, ko e hā'ele tonu mai 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí 'o ngāue 'i he lotolotonga 'o e kau Nifai 'i he hili pē 'ene toetu'ú. 'Oku fakamatala'i mai ai 'a e ngaahi tokāteline 'o e ongoongolelei, pea fakahā mai mo e palani 'o e fakamo'uí, mo fakamatala'i ki he tangatá 'a e me'a kuo pau ke nau fai, ke nau ma'u ai 'a e melinó 'i he mo'ui ko 'ení mo e fakamo'ui ta'engatá 'i he maama ka ha'ú.

Na'e hili hono faka'osi 'e Molomona 'ene ngaahi tohi, na'á ne tuku 'a e fakamatalá ki hono foha ko Molonai, 'a ia na'á ne tñnaki atu ki ai ha'ane ngaahi fakamatala si'i 'a'ana pē pea fufuu'i hake 'a e ngaahi peleti 'i he mo'unga Komolá. 'I he 'aho 21 'o Sepitema 'o e 1823, na'e toe hā mai 'a e Molonai tatau pē ko iá, ko ha tangata kuo nāunau'ia pea toe tu'u, ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o fakahinohino'i ia 'o fekau'aki mo e lekooti fakakuongamu'á mo e 'amanaki ke liliu ia ki he lea faka-Pilitāniá.

Na'e faifai pea toki 'omai 'a e ngaahi peleti kia Siosefa Sāmita, pea na'á ne liliu ia 'i he foaki mo e māfimafi 'o e 'Otuá. Kuo pulusi 'a e lekōti he taimi ni 'i ha ngaahi lea kehekehe lahi 'o hoko ko ha fakamo'oni fo'ou 'e taha ko Sisū Kalaisí ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá mo'ui pea ko kinautolu kotoa pē 'e ha'u kiate ia mo tauhi 'a e ngaahi fonó mo e ngaahi ouau 'o 'ene ongoongolelei 'e fakamo'ui.

Na'e lea 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o kau ki he lekooti ko 'ení 'o pehē: "Na'á ku fakahā ki he kau takí, ko e Tohi 'a Molomoná ko e tohi totonu taha ia 'i he ngaahi tohi kotoa pē 'i he māmaní, pea ko e maka-tu'u-loto ia 'o 'etau tui fakalotú, pea 'e ofi ange ha tangata ki he 'Otuá 'i ha'ane tauhi ki hono ngaahi akonakí, 'i ha toe tohi kehe."

Na'e fili 'e he 'Eikí mo ha kau tangata 'e toko hongofulu mā taha kehe meia Siosefa Sāmita ke nau mamata ma'anautolu pē ki he ngaahi peleti koulá pea nau hoko ko ha kau fakamo'oni makehe ki hono mo'oni mo

---

hono faka-'Otua 'o e Tohi 'a Molomoná. 'Oku 'oatu fakataha heni 'enau ngaahi tohi fakamo'oni 'i he "Ko e Fakamo'oni 'a e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú" mo e "Ko e Fakamo'oni 'a e Kau Fakamo'oni 'e Toko Valú."

'Oku mau fakaafe'i 'a e kakai kotoa 'i he feitu'u kotoa pē ke nau lau 'a e Tohi 'a Molomoná, pea nau fakalaulauloto 'i honau lotó ki he pōpoaki 'oku tu'u aí, pea nau fehu'i ki he 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'i he huafa 'o Kalaisi pe 'oku mo'oni 'a e tohi. Ko kinautolu te nau fai 'eni 'o kole 'i he tu'i te nau ma'u ha fakamo'oni ki hono mo'oni mo hono faka-'Otuá 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni. (Vakai ki he Molonai 10:3–5.)

Ko kinautolu te nau ma'u 'a e fakamo'oni faka-'Otua ko 'eni mei he Laumālie Mā'oni'oni te nau 'ilo'i foki 'i he mālohi tatau ko Sīsū Kalaisi 'a e Fakamo'ui 'o e māmaní, pea ko Siosefa Sāmita 'a 'ene tangata ma'u fakahā mo e palōfita 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'eni, pea ko e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e pule'anga 'o e 'Eiki 'a ia kuo toe fokotu'u 'i he māmaní, ko e teuteu ki he hā'ele 'anga ua mai 'a e Mīsaia.

 KO E FAKAMO'ONI 'A E KAU FAKAMO'ONI 'E TOKO TOLU

KE 'ILO 'e he ngaahi pule'anga, mo e ngaahi fa'ahinga, mo e ngaahi lea, pea mo e kakai fulipē, 'a kinautolu 'e a'u atu ki ai 'a e tohi ní: Ko kinautolu ní, 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá ko e Tamaí, pea mo hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, kuo mau mamata ki he ngaahi peleti 'oku tu'u ai 'a e lekooti ko 'ení, 'a ia ko ha lekooti 'o e kakai 'o Nífaí kae 'uma'ā foki mo e kau Leimana, ko honau kāingá, kae 'uma'ā foki mo e kakai 'o Sēletí, 'a ia na'e ha'u mei he taua kuo lau ki aí. Pea 'oku mau 'ilo'i foki kuo liliu ia 'i he foaki mo e māfima'fi 'o e 'Otuá, he kuo folofola 'aki ia 'e hono le'ó kiate kinautolu; ko ia 'oku mau 'ilo'i fakapapau ai 'oku mo'oni 'a e tohi. Pea 'oku mau fakamo'oni foki kuo mau mamata ki he ngaahi tongitongi 'oku tu'u 'i he ngaahi peletí; pea kuo fakahā ia kiate kinautolu 'i he māfima'fi 'o e 'Otuá, kae 'ikai 'o e tangata. Pea 'oku mau fakahā 'i he ngaahi lea fakamo'omo'oni, na'e 'alu hifo ha 'āngelo 'a e 'Otuá mei he langí, 'o ne 'omi 'o tuku ia 'i homau 'aó, pea na'a mau vakai mo mamata ki he ngaahi peletí mo e ngaahi tongitongi 'i aí; pea 'oku mau 'ilo'i ko e me'a 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá ko e Tamaí, pea mo hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, na'a mau vakai ai mo fakamo'oni 'i 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á ni. Pea 'oku faka'ofa ia ki he'emaui vakai. Ka neongo iá, na'e fekau 'i 'a kinautolu 'e he le'ó 'o e 'Eiki ke mau fakamo'oni ki ai; ko ia, 'oku mau fakamo'oni ki he ngaahi me'á ni ke talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Pea 'oku mau 'ilo'i kapau te mau tui faivelenga kia Kalaisí, te mau fakama'a mei homau ngaahi kofú 'a e toto 'o e kakai fulipē, pea 'e lau 'oku mau ta'ehalaia 'i he 'ao 'o e fakamaau'anga 'o Kalaisí, pea te mau nonofo fakataha mo ia 'i he ngaahi langí 'o ta'engata. Pea ke 'i he Tamaí, mo e 'Aló, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia ko e 'Otuá pe taha, 'a e lāngilangí. 'Ēmeni.

‘ŌLIVA KAUTELE
 TĒVITA UITEMĀ
 MĀTENI HĀLISI

 KO E FAKAMO'ONI 'A E KAU FAKAMO'ONI 'E TOKO VALÚ

KE 'ILO 'e he ngaahi pule'anga, mo e ngaahi fa'ahinga, mo e ngaahi lea, pea mo e kakai fulipē, 'a kinautolu 'e a'u atu ki ai 'a e tohi ní: Kuo fakahā kiate kimautilu 'e Siosefa Sāmita, ko e Si'í, 'a ia ko e tangata na'á ne liliu 'a e tohi ní, 'a e ngaahi peleti kuo lau ki aí, 'a ia 'oku hā 'o hangē ko ha koula; pea ko e ngaahi lau'i peleti kotoa kuo liliu 'e he Sāmita ko iá, na'a mau ala ki ai 'aki homau nimá; pea na'a mau mamata foki ki he ngaahi tongitongi 'i aí, 'a ia kotoa pē 'oku hangē ko ha ngāue fakaono'ahó, pea na'e lelei hono ngaohí. Pea 'oku mau fakamo'oni ki he me'á ni 'i he ngaahi lea fakamo'omo'oni, kuo fakahā ia kiate kimautilu 'e he Sāmita kuo lau ki aí, he kuo mau mamata ki ai mo to'o hake, pea 'oku mau 'ilo'i fakapapau kuo ma'u 'e he Sāmita kuo lau ki aí 'a e ngaahi peleti 'a ia kuo mau lau ki aí. Pea 'oku mau fakahā homau ngaahi hingoá ki māmani ke fakamo'oni'i atu ki māmani, 'a e me'a kuo mau mamata ki aí. Pea 'oku 'ikai te mau loi, he 'oku fakamo'oni 'a e 'Otuá ki ai.

KALISITIANE UITEMĀ
 SĒKOPE UITEMĀ
 PITA UITEMĀ, KO E SI'Í
 SIONE UITEMĀ

HAILAME PEISI
 SIOSEFA SĀMITA, KO E LAHÍ
 HAILAME SĀMITA
 SAMUELA H. SĀMITA

 KO E FAKAMO'ONI 'A E PALŌFITA KO SIOSEFA SĀMITÁ

Ko e fakamatala tonu 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ki hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná:

“I he efiafi hifo 'o e'aho uofulu mā taha 'o Sepitema [1823] . . . na'á ku kamata ke fai ha'aku lotu mo e kole tāuma'u ki he 'Otuá Māfimafi. . . .

“Lolotonga hono fai ko ia 'eku ui ki he 'Otuá, na'á ku mamata ki ha maama 'oku 'asi 'i hoku lokí, 'a ia na'e 'āsili 'ene uló 'o a'u ki he kāpui 'a e lokí 'o maama ange 'i he ho'atā mālie, pea fakafokifā na'e hā mai ha tokotaha 'i hoku tafa'aki mohengá, 'okú ne tu'u 'i he 'ataá, he na'e 'ikai tu'u 'a hono va'é 'i he falikí.

“Kuo kofu ia 'aki ha pulupulu fā'atā 'a ia na'e hinaekiaki 'aupito. Ko ha hinehina na'e mahulu ange 'i ha me'a fakamāmani kuó u mamata ai; pea 'oku 'ikai foki te u tui 'e lava ke ngaohi ha me'a fakamāmani ke hā hinehina mo ngingila pehē fau. Na'e 'ikai kofukofu'í hono lau'í nimá mo hono ongo nimá foki, ki 'olunga si'í hake 'i hono fasi-'a-nimá; ko ia, na'e 'ikai kofukofu'í foki mo hono va'é, pea mo hono kupu'í va'é, ki 'olunga si'í 'i he tunga'í va'é. Na'e 'ikai kofukofu'í foki mo hono 'ulú mo hono kiá. Na'á ku vakai 'o 'ilo'í na'e 'ikai ke ne tui mo ha toe kofu kehe ka ko hono pulupulú pē, he na'e ava ia, pea u lava 'o sio ai ki hono fatafatá.

“Na'e 'ikai ngata 'i he fu'u hinehina fau hono pulupulú, ka ko hono sinó kotoa na'e nāunau'ia lahi 'o 'ikai fa'a fakamatala'í, pea na'e tatau mo'oni hono fofongá mo e 'uhila. Na'e fu'u maamangia 'aupito 'a e lokí, ka na'e 'ikai maama ia 'o hangē ko e maama na'e takatakai kī hono sinó. 'I he'eku fuofua sio kiate iá, na'á ku ilifia; ka na'e vave 'a e mahu'í atu meiate au 'a e manavaheé.

“Na'á ne ui au 'aki hoku hingoá, 'o ne pehē mai kiate au ko ha talafekau ia kuo fekau'í mai mei he 'ao 'o e 'Otuá kiate au, pea ko hono hingoá ko Molonai; pea 'oku 'i ai ha ngāue 'a e 'Otuá ke u fai; pea 'e 'iloa 'a hoku hingoá 'i he lelei mo e kovi 'i he ngaahi pule'anga, mo e ngaahi fa'ahinga, mo e ngaahi lea fulipē, pea 'e fakaongoongolelei'í pea toe lau'ikovi'í ia 'i he kakai fulipē.

“Na'á ne pehē 'oku 'i ai ha tohi kuo tanu, 'a ia kuo tongitongi ki ha ngaahi peleti koula, 'oku hiki ai ha fakamatala ki he kakai na'a nau nofo'í 'a e fonuá ni ki mu'a, pea mo e feitu'u na'a nau ha'u mei aí. Na'á ne pehē foki 'oku tu'u 'i ai hono kakato 'o e Ongongolelei ta'engatá, 'o hangē ko ia na'e tuku 'e he Fakamo'uí ki he kakai na'a nau nofo'í ia 'i he kuonga mu'á;

“Ko e tahá, 'oku 'i ai foki mo ha maka 'e ua 'i ha me'a siliva fuopoto-poto — pea ko e ongo maká ni, kuo fakama'u ia ki ha sifa-fatafata, pea ko e me'a ia 'oku ui ko e 'Ūlimí mo e Tūmemí — pea 'oku tuku fakataha ia mo e ngaahi peletí, pea ko hono ma'u mo faka'aonga'í 'o e ongo maka ní ko e me'a ia na'e ui ko e *Kau Tangata Kikité* 'o ono'aho pe kuonga mu'á; pea kuo teuteu'í ia 'e he 'Otuá 'o taumu'a ki hono liliu 'o e tohí.

* * * * *

“Pea ko e tahá, na'á ne tala mai kiate au, 'o kau ka ma'u 'a e ngaahi

peletí ko ia kuó ne lau ki aí — he kuo te'eki ai hokosia 'a e taimi ke ma'u ai iá — ke 'oua na'á ku fakahā ia ki ha taha; pe ko e sifa-fatafatá mo e 'Ūlimí mo e Tūmemí; kae ngata pē kiate kinautolu 'e fekau kiate au ke u fakahā ki aí; kapau te u fai pehē, 'e faka'auha au. Lolotonga 'ene fetalanoa'aki mo au 'o kau ki he ngaahi peletí, na'e hā mai ki hoku 'atamaí ha me'a-hā-mai, peá u lava ai 'o mamata ki he potu kuo tanu ai 'a e ngaahi peletí, pea na'e pehē fau hono 'ilongofua mo hono mahino lelei na'á ku 'ilo'í 'a e potu ko iá 'i he'eku 'a'ahi ki aí.

“Na'e hili 'eku fanongo ki he ngaahi me'a ní, na'á ku vakai ki he maama 'i he lokí 'oku kamata ke tñaki fakatahataha 'o takatakai ki he sino 'o ia na'e lolotonga lea mai kiate aú, pea na'e fai pehē ia, kae 'oua kuo toe fakapo'uli 'a e lokí, tuku kehe pē 'a e feitu'u na'e takatakai kiate iá; pea tuaiekemo mo 'eku mamata kuo fakaava ha hala 'oku 'alu hake ki he langí, pea na'á ne 'alu hake ai kae 'oua kuó ne pulia 'aupito, pea na'e foki ai 'a e lokí 'o hangē ko hono anga ki mu'a 'i he te'eki hā mai 'a e maama fakalangi ko 'ení.

“Na'á ku tokoto pē 'o fakalaululoto ki hono fakafo 'o e me'a na'e hokó, peá u fakatumutumu 'aupito 'i he me'a kuo fakahā mai kiate au 'e he talafekau makehé ni; pea 'i he, lolotonga 'eku fakalaululotó, na'e fakafokifā pē 'eku 'ilo'í kuo toe kamata ke maama hoku lokí, pea tuaiekemo, kuo toe tu'u 'a e talafekau fakalangi pē ko iá 'i he tafa'aki 'o hoku mohengá.

“Na'á ne kamata, 'o toe fakamatala'í mai 'a e ngaahi me'a pē ko ia 'a ia na'á ne fakahā mai 'i he'ene uluaki 'a'ahi mai, 'o 'ikai ha momo'í liliu 'e taha; hili 'ene fai 'ení, na'á ne fakahā mai kiate au 'a e ngaahi tautea mamafa 'e hoko mai ki he māmaní, mo e ngaahi faka'auha lahi 'i he honge, heletā, mo e mahaki faka'auha; pea 'e hoko mai 'a e ngaahi tautea fakamamahí ni ki he māmaní 'i he to'u tangata ko 'ení. 'I he 'osi 'ene fakamatala'í 'a e ngaahi me'a ní, na'á ne toe 'alu hake 'o hangē ko ia kuó ne fai ki mu'a.

“'I he taimi ko 'ení, na'e hū mamafa pehē fau ki hoku 'atamaí 'a e ngaahi me'a ní, ko ia na'e mole mei hoku matá 'a e fiemoheá, pea na'á ku tokoto ai kuo lōmekina hoku lotó 'i he'eku fakatumutumu 'i he me'a kuó u fakatou mamata mo fanongo ki aí. Ka ko e me'a na'e toe faka'ohovale kiate aú ko 'eku toe mamata ki he talafekau tatau 'oku 'i hoku tafa'aki mohengá, peá u fanongo ki he'ene toe fakamatala'í pe toe lea 'aki mai kiate au 'a e ngaahi me'a pē ko ia na'á ne fakahā mai ki mu'a; peá ne fai mai mo ha fakatokanga kiate au, 'o ne pehē mai kiate au 'e feinga 'a Sētane ke 'ahi'ahi'í au (koe'uhi ko e tu'unga masiva na'e 'i ai 'a e fāмили 'o 'eku tamaí), ke u ma'u 'a e ngaahi peletí koe'uhi ke u koloa'ia ai. Na'á ne ta'ofi ke 'oua na'á ku fai 'ení, 'o pehē kuo pau ke 'oua na'á ku ma'u ha toe taumu'a kehe 'i he'eku ma'u 'a e ngaahi peletí kā ke fakalāngilangi'í pē 'a e 'Otuá, pea kuo pau ke 'oua na'a fakaloto'í au 'e ha toe taumu'a kehe ka ki hono langa hake pē Hono pule'angá; ka 'ikai 'e 'ikai te u lava 'o ma'u ia.

“Hili 'a e 'a'ahi mai ko 'ení hono tu'o tolú, na'á ne toe 'alu hake ki he langí 'o hangē ko ia ki mu'a, pea na'e toe tuku au ke u fakalaululoto ki hono ngali kehe 'o e me'a na'e toki hoko kiate aú; pea 'i he hili pē 'a e 'alu hake 'a e talafekau fakalangi meiate au ko hono tu'o tolú, na'e 'u'ua 'a e

moá, peá u 'ilo'i kuo mei 'aho, ko ia 'oku pau na'e fe'unga 'ema ngaahi fetalanoa'akí mo hono kotoa 'o e pō ko iá.

"Na'e fuofuoloa sí'i mei ai na'á ku tu'u hake mei hoku mohengá, pea, hangē kuó u anga ki aí, na'á ku 'alu leva 'o fai 'a e ngaahi ngāue na'e pau ke fai 'i he 'ahó; kā, 'i he'eku feinga ke ngāue 'o hangē ko e ngaahi taimi kehé, na'á ku 'ilo kuo lahi pehē fau 'a e 'osi hoku iví kuo 'ikai te u toe lava ai 'o fai ha me'a. Pea ko 'eku tamaí, 'a ia na'á ma ngāue fakatahá, na'á ne 'ilo'i 'oku 'i ai ha me'a 'oku fehālaaki 'iate au, pea na'á ne fekau kiate au ke u foki ki 'api. Na'e kamata ke u 'alu atu 'o taumu'a ke foki ki he falé; kā, 'i he'eku feinga ke kaka hake 'i he 'ā mei he ngoue na'á ma 'i aí, na'e 'osi 'aupito hoku iví, peá u tō ta'e-fa'a-ngaue ki he kelekelé 'i he'eku vaivaía, pea na'e fuofuoloa sí'i 'a e 'ikai te u toe 'ilo'i ha me'a.

"Ko e 'uluaki me'a pē na'á ku manatu'í ko ha le'o na'e lea mai kiate au, 'o ui au 'aki hoku hingoá. Na'á ku hanga hake, peá u vakai ki he talafekau tatau pē 'oku tu'u 'i 'olunga 'i hoku 'ulú, 'oku takatakai 'iate ia ha maama 'o hangē ko ia 'i mu'á. Na'á ne hanga leva 'o toe fakamatala'i mai kiate au 'a e ngaahi me'a kotoa pē na'á ne fakamatala'i mai kiate au 'anepoó, peá ne fekau kiate au ke u 'alu ki he'eku tamaí 'o fakahā kiate ia 'a e me'a-hā-maí mo e ngaahi fekau kuó u ma'ú.

"Na'á ku talangofua ki ai; peá u foki ki he'eku tamaí 'i he ngoué, 'o fakamatala'i 'a e me'a kotoa pē kiate ia. Na'á ne pehē mai kiate au ko e me'a ia mei he 'Otuá, 'o ne fekau kiate au ke u 'alu 'o fai 'a e me'a kuo fekau 'e he talafekau. Na'á ku 'alu mei he ngoué, peá u 'alu ki he potu kuo tala mai 'e he talafekau kiate au na'e tanu ai 'a e ngaahi peletí; pea ko e me'a 'i hono mahinongofua 'o e me'a-hā-mai kuó u ma'u 'o kau ki aí, na'á ku 'ilo'i 'a e potu ko iá 'i he'eku a'u atu ki aí.

"'Oku ofi mai pē ki he kolo ko Manisesitā, 'i he vahefonua ko 'Onateleó, 'i Niu 'Ioké, ha tafungofunga lahi 'aupito, pea 'oku mā'olunga taha ia 'i he ngaahi tafungofunga kotoa 'oku 'i he feitu'u ko iá. 'I he tafa'aki fakahihifo 'o e tafungofunga ní, 'o 'ikai mama'o mei hono tumu'akí, na'e tuku 'i lalo 'i ha fu'u maka lahi, 'a e ngaahi peletí, 'oku tuku 'i ha puha maka. Na'e matolu 'a e maká ni 'o fuopotopoto 'i loto 'i he tafa'aki ki 'olungá, pea manifinifi ange 'i he ngaahi tapá, ko ia na'e 'asi hono konga 'i lotó ki 'olunga 'i he kelekelé, ka kuo 'ufi'ufi hono kotoa 'o e ngaahi tapa takatakaí 'aki 'a e kekele.

"Hili 'eku vaku 'a e kelekelé, na'á ku 'omi leva ha me'a ke langa'i 'aki, 'a ia na'á ku 'ai ki lalo 'i he tapa 'o e maká, peá u feinga sí'isi'i pē 'o u langa'i hake ia. Na'á ku fakasio ki loto, peá u vakai mo'oni 'i ai ki he ngaahi peletí, mo e 'Ūlimí mo e Tūmemí, pea mo e sifa-fatafatá, 'o hangē ko e fakamatala 'a e talafekau. Ko e puha na'e tuku ai iá na'e ngaohi ia 'aki hano fakatoka fakataha 'o ha ngaahi maka 'aki ha fa'ahinga sima. Na'e 'i he takele 'o e puhá ha ongo maka 'e ua kuo hili fakalavalava, pea na'e hili 'i he funga 'o e ongo maka ko iá 'a e ngaahi peletí fakataha pea mo e ngaahi me'a kehé.

"Na'á ku feinga ke to'o hake ia ki tu'a, ka na'e ta'ofi au 'e he talafekau, pea na'e toe fakahā mai kiate au kuo te'eki ai hokosia 'a e taimi 'o hono 'omi iá, pea 'e 'ikai foki hoko ia, kae 'oua ke 'osi 'a e ta'u 'e fā mei he taimi ko iá; ka

na'á ne fekau kiate au ke u ha'u ki he potu ko iá 'i he 'osi 'a e ta'u 'e taha mei he taimi ko iá, pea te ne fe'iloaki ai mo au, pea 'oku totonu ke u hokohoko fai pehē kae 'oua ke hokosia 'a e taimi ke u ma'u ai 'a e ngaahi peletí.

"Ko ia, na'á ku 'alu 'o fakatatau ki he fekau kuo fai kiate aú, na'á ku 'alu ki ai 'i he 'osi 'a e ta'u taki taha, pea na'á ku fe'iloaki 'i he taimi taki taha mo e talafekau tatau pē ko iá 'i ai, 'o u ma'u 'a e fakahinohino mo e 'ilo meiate ia 'i he'ema ngaahi fetalanoa'aki taki taha, 'o kau ki he me'a 'e fai 'e he 'Eikí, mo e founga mo e anga hono tatakí Hono pule'angá 'i he ngaahi 'aho faka'osí.

* * * * *

"Na'e faifai pea hokosia 'a e taimi ke ma'u ai 'a e ngaahi peletí, ko e 'Ūlimí mo e Tūmemí mo e sifa-fatafatá. 'I he 'aho uofulu mā ua 'o Sepitemá, 'i hono taha afe valungeau uofulu mā fitu 'o e ta'ú, 'o hangē ko 'eku fa'a fai 'i he 'osi ange ha ta'u 'e tahá ki he potu kuo tanu ai 'a e ngaahi me'á, pea na'e tuku mai ia kiate au 'e he talafekau tatau pē ko iá mo e tu'utu'uni ko 'ení: Ko hoku fatongia 'a honau tauhí; pea kapau te u ta'etokanga 'o tuku ke mole ia 'i ha'aku ngāue hamumu: 'e motuhi atu au; ka 'o kapau te u fai hoku tūkuingatá kotoa 'i hono malu'i ia, kae 'oua ke toe ha'u ia, 'a ia ko e talafekau, ke ma'u ia, 'oku totonu ke malu'i ia.

"Na'e vave 'a 'eku 'ilo'i 'a e 'uhinga kuó u ma'u ai ha ngaahi tu'utu'uni mamafa ke tauhi ia ke malú, pea mo hono 'uhinga 'o e fakahā mai 'e he talafekau 'o ka hili 'eku fai 'a e me'a kuo fekau kiate aú, te ne ha'u ke ma'u iá. He ko e hili pē hono 'ilo'i 'eku ma'u iá, na'e fai leva 'a e ngaahi feinga mālohi taha ke fa'ao ia meiate au. Na'e faka'aonga'i 'a e filio'i kotoa pē na'e lava ke fakakaukau'i koe'uhi ke lava 'o fakahoko 'a e taumu'a ko iá. Na'e faka'au ke fakamamahi mo mālohi ange 'a e fakatangá 'i he fakatanga ki mu'á, pea na'e lamalama ma'u ai pē 'e ha fu'u kakai ke fa'ao ia meiate au 'o kapau 'e lava. Ka 'i he poto 'o e 'Otuá na'e nofo malu pē ia 'i hoku nimá, 'o a'u ki he'eku fakahoko 'aki ia 'a e ngaahi me'a na'e fekau ke u faí. 'I he ha'u 'a e talafekau, 'o fakatatau mo e alea, 'o ma'u ia, na'á ku tukuange ia kiate ia; pea 'okú ne tauhi ia 'o a'u mai ki he 'ahó ni, 'a ia ko e 'aho hono ua 'o Mē 'o e ta'u taha afe valungeau tolungofulu mā valú."

Vakai ki he Siosefa Sāmita — Hisitōliá, 'i he Mata'itofe Mahu'ingá, mo e *History of The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints* (Ko e Hisitōlia 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní), vōlume 1, vahe 1 ki he 6, ke ma'u mei ai ha lekooti kakato ange.

Ko e lekooti fakakuongamu'a ko 'eni na'e 'omi mei he kekelelé 'o hangē ko e le'o 'o ha kakai 'oku lea mai mei he efú, pea liliu ia ki he lea fakaonopōní 'i he foaki mo e māfimafi 'o e 'Otuá pea fakatatau ki he folofola mei he 'Otuá, pea na'e 'uluaki pulusi ia 'o oatu ki he māmani 'i he lea faka-Pilitāniá 'i he ta'u 1830 'o ui ko e THE BOOK OF MORMON.

KO E TOHI 'A MOLOMONÁ

Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha lekooti toputapu ia 'o e ngaahi kakai 'i 'Amelika 'i he kuonga mu'á, pea na'e tongitongi ia 'i ha ngaahi peleti ukamea. 'Oku fakamatala 'i ha fa'ahinga peleti ukamea 'e fā 'i he tohi:

1. *Ko e Ngaahi Peleti 'a Nifai*, 'a ia na'e fa'ahinga 'e ua: ko e Ngaahi Peleti Īkí mo e Ngaahi Peleti Lalahi. Ko e 'uluakí na'e meimei fakatautautefito ia ki he ngaahi me'a fakalaumālie mo e ngaahi ngāue mo e ngaahi akonaki 'a e kau palōfitá ka na'e 'i he ki muí 'a e fakamatala ki he hisitōlia fakatu'asino 'o e kakai 'oku fakamatala ki aí (1 Nifai 9:2–4). Neongo iá, na'e kamata mei he taimi 'o Mōsaiá, mo e kau 'i he ngaahi peleti lalahi ha ngaahi me'a mahu'inga fakalaumālie lahi.
2. *Ko e Ngaahi Peleti 'a Molomoná*, 'a ia 'oku tu'u 'i ai ha fakamatala fakanounou na'e hiki 'e Molomona mei he ngaahi Peleti Lalahi 'a Nifai, mo ha ngaahi fakamatala lahi. 'Oku kau foki 'i he ngaahi peleti ko 'ení hano hoko atu 'o e hisitōlia na'e hiki 'e Molomoná mo ha ngaahi fakamatala kehe na'e tñaki atu ki ai 'e hono foha ko Molonai.
3. *Ko e Ngaahi Peleti 'a 'Etá*, 'a ia 'oku tu'u ai ha hisitōlia 'o e kau Sēletí. Na'e fakanounou 'i 'a e lekooti ko iá 'e Molonai, 'a ia na'á ne fakahū ki ai 'ene ngaahi fakamatala pē 'a'ana peá ne fakataha 'i 'a e ngaahi lekōtí mo e hisitōliá fakalūkufua 'o ui ko e "Tohi 'a 'Etá."
4. *Ko e Ngaahi Peleti 'o e Palasá*, 'a ia na'e 'omi 'e he kakai 'o Lihai mei Selūsalema 'i he ta'u 600 км. Na'e tu'u 'i ai 'a e "ngaahi tohi 'e nima 'a Mōsesé, . . . Kae 'uma'ā foki mo ha lekooti 'o e kau Siu 'o fai mei he kamata'angá, . . . 'o a'u mai ki he kamata'anga 'o e pule 'a Setikia, ko e tu'i 'o Siutá; Kae 'uma'ā foki mo e ngaahi kikite 'a e kau palōfita mā'oní'oní" (1 Nifai 5:11–13). 'Oku lahi 'a e ngaahi lea na'e to'o mei he ngaahi peleti ko iá, 'o ngāue 'aki 'a e ngaahi lea 'a 'Īsaia mo e kau palōfita 'i he tohi tapú mo e kau palōfita kehe 'oku 'ikai 'i he tohi tapú, 'oku hā 'i he Tohi 'a Molomoná.

'Oku kau 'i he Tohi 'a Molomoná ha ngaahi konga lalahi pe ngaahi vahevahe 'e hongofulu mā nima, 'a ia 'oku 'iloa, tuku kehe pē 'a e taha, ko e ngaahi tohi, pea ko e tohi taki taha 'oku tauhinga kiate ia na'e kau lahi 'i hono hikí. Ko e 'uluaki kongá ('a e ngaahi 'uluaki tohi 'e onó, 'o ngata 'ia 'Amenai) ko ha liliu ia mei he Ngaahi Peleti Iiki 'a Nifai. 'Oku fakahū 'i he vaha'a 'o e Tohi 'a 'Amenai mo e Tohi 'a Mōsaiá, ha konga 'oku ui Ko e Ngaahi Lea 'a Molomoná. 'Oku hanga 'e he konga ko 'ení 'o fakafehokotaki 'a e lekooti na'e tongitongi 'i he Ngaahi Peleti Īkí mo e fakanounou 'i 'e Molomona 'o e Ngaahi Peleti Lalahi.

Ko e konga lōloa tahá, mei he Mōsaiá ki he Molomona, vahe 7, ko hano liliu ia 'o hono fakanounou 'i 'e Molomona 'a e Ngaahi Peleti Lalahi 'a Nifai. Ko e konga faka'osí, 'o kamata mei he Molomona, vahe 8, 'o a'u ki

hono ngata'anga 'o e tohí, na'e tongitongi ia 'e he foha 'o Molomona ko Molonái, 'a ia na'e hili 'ene faka'osi 'a e lekooti 'o e mo'ui 'a 'ene tamaí, peá ne hiki fakanounou 'a e lekooti 'o e kau Sēletí ('o hoko ko e Tohi 'a 'Etá), peá ne toki tñaki atu ki mui mo e ngaahi konga ko ia 'oku ui ko e Tohi 'a Molonái.

'I he ta'u r.s. 421 nai pe ofi ki ai, na'e hanga 'e Molonai, ko e fakamuimui 'o e kau palōfita tauhi hisitōlia 'o e kau Nīfai, 'o fakama'u 'a e lekooti toputapú 'o fufuu'i hake ia ki he 'Eikí, ke toki 'omai 'i he ngaahi 'aho ki muí, 'o hangē ko ia na'e kikite'i 'e he le'o 'o e 'Otuá 'i He'ene kau palōfita 'o e kuonga mu'á. 'I he ta'u r.s. 1823, na'e ha'u 'a e Molonai pē ko iá, kuó ne hoko ko e tangata kuo toe tu'u, ki he palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'o ne toki foaki 'a e ngaahi peleti kuo tongitongí kiate ia.

Kau ki he pulusi ko 'eni: Kuo 'i ai ha ngaahi fehālaaki si'i 'e ni'ihī 'i ha ngaahi fakalea 'i he tohí, na'e tauhi mai 'i he ngaahi pulusi kuo hili 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he lea faka-Pilitāniá. 'Oku kau 'i hono pulusi ko 'ení 'a e ngaahi fakatonutonu 'oku hā ngali fe'unga ke ngaohi ai 'a e tohí ke hoa mo e ngaahi tohi na'e 'uluaki hiki ki mu'á mo e ngaahi 'uluaki pulusi 'o e tohí 'a ia na'e fakatonutonu 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá.

KO E NGA AHI HINGOA MO E FAKAHOKOHOKO
‘O E NGA AHI TOHI ‘I HE

KO E TOHI ‘A MOLOMONÁ

<i>Hingoa ‘o e Tohi</i>	<i>Peesi</i>
‘Uluaki Tohi ‘a Nīfai	1
Tohi Hono Ua ‘a Nīfai	72
Tohi ‘a Sēkopé	161
Tohi ‘a ‘Īnosí	186
Tohi ‘a Seilomí	190
Tohi ‘a ‘Amenái	192
Ko e Ngaahi Lea ‘a Molomoná	196
Tohi ‘a Mōsaiá	199
Tohi ‘a ‘Alamā	285
Tohi ‘a Hilamaní	512
Ko e Tohi Hono Tolu ‘a Nīfai	566
Ko e Tohi Hono Fā ‘a Nīfai	645
Tohi ‘a Molomoná	651
Tohi ‘a ‘Etá	676
Tohi ‘a Molonái	719

KO E 'ULUAKI TOHI 'A NĪFAÍ

KO 'ENE PULÉ MO E NGĀUE FAKAFAIFEKAÚ

Ko ha fakamatala kia Līhai mo hono uaifi ko Selaiá, pea mo Leimana, mo Lēmiuela, mo Samu, pea mo Nīfai. 'Oku fakatokanga 'a e 'Eikí kia Līhai ke hiki mei he fonua ko Selūsalemá, koe'uhi ko 'ene kikite ki he kakaí 'o kau ki he'enu angahalá, pea 'oku nau feinga ke tāmate'i ia. 'Okú ne fononga 'i ha 'aho 'e tolu ki he feitu'u maomaonganoá mo hono fāmilí. 'Oku 'ave 'e Nīfai 'a hono ngaahi tokouá, 'o nau foki ki he fonua ko Selūsalemá ke 'omai 'a e lekooti 'o e kau Siú. Ko e fakamatala 'o 'enu ngaahi faingata'a'ia. 'Oku nau mali mo e ngaahi 'ofefine 'o 'Isimelí. 'Oku nau 'ave honau ngaahi fāmilí 'o nau ō ki he feitu'u maomaonganoá. Ko honau ngaahi faingata'a'ia mo e ngaahi mamahi 'i he feitu'u maomaonganoá. Ko e hala 'o 'enu ngaahi fonongá. Ko 'enu a'u ki he ngaahi fu'u vai lahi. 'Oku angatu'u 'a e ngaahi tokoua 'o Nīfai kiate ia. 'Okú ne valoki'i 'a kinautolu, pea ne fo'u ha vaka. 'Oku nau ui 'a e potu ko iá ko Mahu. 'Oku nau folau atu 'i he fu'u vai lahi ki he fonua 'o e tala'ofá, mo e ngaahi fakamatala kehe. 'Oku fakatatau 'eni ki he fakamatala 'a Nīfai; pe ko hono fakalea 'e tahá, ko au, Nīfai na'á ku hiki 'a e lekooti ko 'ení.

VAHE 1

'Oku kamata 'e Nīfai 'a e lekooti 'o hono kakaí—'Oku mamata 'a Līhai 'i ha me'a-hā-mai ki ha pou afi pea ne lau mei ha tohi 'o e kikite—'Okú ne fakafeta'i ki he 'Otuá, mo ne tomu'a fakahā 'a e hā'ele mai 'a e Mīsaia, mo ne kikite'i hono fakauha 'o Selūsalemá—'Oku fakatanga'i ia 'e he kau Siú. Ta'u 600 K.M. nai.

Ko au, "Nīfai, ko e me'a 'i he fanau'i au 'i he ^bongo mātu'a 'lelei, ko ia na'e ^dako-

nekina ai au 'i he 'ilo kotoa 'a 'eku tamaí; pea ko e me'a 'i he'eku sio ki he ngaahi 'e faingata'a'ia lahi lolotonga 'a hoku ngaahi 'ahó, ka neongo iá, kuo 'ofeina lahi au 'e he 'Eikí 'i hoku ngaahi 'ahó kotoa pē; 'io, ko e me'a 'i he'eku ma'u ha 'ilo lahi ki he angalelei pea mo e ngaahi 'me'a lilo 'a e 'Otuá, ko ia 'oku ou hiki ai ha ^alekooti 'o 'eku ngaahi ngāue 'i hoku ngaahi 'ahó.

2 'Io, 'oku ou hiki ha lekooti 'i he 'lea 'a 'eku tamaí, a ia 'oku kau ai 'a e 'ilo 'a e kau Siú pea mo e lea 'a e kau 'Isipité.

[1 NĪFAI]

1 *la* FFL Nīfai, Foha 'o Līhai.

b T&F 68:25, 28.

FFL Mātu'a, Ngaahi

c LFkt. 22:1.

d 'Inosi 1:1;

Mōsaia 1:2–3.

FFL Ako'i.

e FFL Faingata'a.

f FFL Me'a Lilo 'a e 'Otuá, Ngaahi.

g FFL Fofolá.

2*a* Mōsaia 1:2–4;

Molom. 9:32–33.

3 Pea 'oku ou 'ilo' i 'oku "mo'oni 'a e lekooti 'oku ou hiki; pea 'oku ou hiki ia 'aki hoku nima pē 'o'okú; pea 'oku ou hiki ia 'o fakatatau ki he'eku 'iló.

4 He na'e hoko 'o pehē 'i he kamata'anga 'o e "uluaki ta'u 'o e pule 'a ^bSetikia, ko e tu'i 'o Siutá, (ko 'eku tamai, ko Lihai, kuo nofo ia 'i 'Selūsalema 'i hono ngaahi 'aho kotoa pē); pea 'i he ta'u pē ko iá na'e ha'u ha kau ^apalōfita tokolahi, 'o kikitē ki he kakaí kuo pau ke nau fakatomala, ka 'ikai 'e faka'auha 'a e fu'u kolo ko 'Selūsalemá.

5 Ko ia na'e hoko 'o pehē lolotonga 'a e 'alu atu 'a 'eku tamai, ko "Lihai, na'á ne lotu ki he 'Eiki, 'io, 'aki hono ^blotó kotoa, koe'uhi ko hono kakaí.

6 Pea na'e hoko 'o pehē, lolotonga 'ene lotu ki he 'Eiki, na'e ha'u ha ^apou afi 'o nofo 'i ha maka 'i mu'a 'iate ia; peá ne mamata mo fanongo ki ha ngaahi me'a lahi; pea koe'uhi ko e ngaahi me'a na'á ne mamata mo fanongo ki aí na'á ne manavahē mo tetetete lahi 'aupito.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne foki ki hono fale 'o'ona 'i Selūsalemá; 'o ne tō hifo ki hono mohengá, kuo ^afakavaivai' i ia

'e he Laumālié pea mo e ngaahi me'a kuó ne mamata ki aí.

8 Pea lolotonga hono fakavaivai' i pehē ia 'e he Laumālié, na'e 'ave ia 'i ha ^ame'a-hā-mai, 'o a'u ki he'ene mamata ai ki hono fakaava mai 'o e ngaahi ^blangí, pea na'á ne pehē na'á ne mamata ki he 'Otuá 'oku 'afio 'i hono 'afio'angá, kuo takatakai 'iate ia 'a e ha'oha'onga 'o e kau 'āngelo ta'efa'alaua 'oku nau tu'u 'o hangē 'oku nau hiva mo fakafeta' i ki honau 'Otuá.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne mamata ki ha Tokotaha 'oku 'alu hifo mei he lotu langí, 'o ne vakai na'e mahulu ange 'a hono "ngingilá 'i he la'ā 'i he ho'atā mālie.

10 Pea na'á ne mamata foki ki ha toko ^ahongofulu mā ua kehe 'oku muimui 'iate ia, pea na'e lahi hake 'a honau ngingilá 'i he ngaahi fetu'u 'i he 'ataá.

11 Pea na'a nau ō hifo 'o 'alu atu 'i he funga 'o e māmaní; pea na'e ha'u 'a e 'uluaki 'o tu'u 'i mu'a 'i he'eku tamai; 'o ne 'oange kiate ia ha ^atohi, 'o fekau kiate ia ke ne lau.

12 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga 'ene laú, na'e fakafonu 'aki ia 'a e ^aLaumālie 'o e 'Eiki.

3a 1 Nifai 14:30;
Mōsaia 1:6;
'Eta 5:1–3; T&F 17:6.
4a FFL Fakamatata
Fakahokohoko—
598 K.M.
b 2 Fkmtl. 36:10;
Selem. 52:3–5;
'Amenai 1:15.
c 1 Fkmtl. 9:3.
d 2 Ng. Tu' i 17:13–15;
2 Fkmtl. 36:15–16;
Selem. 7:25–26.

FFL Palōfita.
e Selem. 26:18;
2 Nifai 1:4;
Hilam. 8:20.
5a FFL Lihai, Tamai 'a
Nifai.
b Sēmisi 5:16.
6a 'Eke. 13:21;
Hilam. 5:24, 43;
T&F 29:12;
SS—H 1:16.
7a Taniela 10:8;
1 Nifai 17:47;

Mōsese 1:9–10;
SS—H 1:20.
8a 1 Nifai 5:4.
FFL Me'a-hā-mai.
b 'Isikeli 1:1;
Ngāue 7:55–56;
1 Nifai 11:14;
Hilam. 5:45–49;
T&F 137:1.
9a SS—H 1:16–17.
10a FFL 'Aposetolo.
11a 'Isikeli 2:9.
12a T&F 6:15.

13 Peá ne lau, ‘o pehē: ‘E mala-‘ia, ‘e mala‘ia, ‘a Selūsalema, he kuó u mamata ki ho‘o ngaahi “fakalieliá! ‘Io, na‘e lau ‘e he‘e-ku tamaí ha ngaahi me‘a lahi na‘e kau ki ^bSelūsalema—‘oku totonu ke faka‘auha ia, pea mo hono kakai ‘oku nofo aí; ‘e tō ‘a e tokolahi ‘i he heletā; pea ‘e ‘ave pōpula ‘a e tokolahi ki Pāpilone.

14 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ‘osi hono lau mo mamata ‘a ‘eku tamaí ki ha ngaahi me‘a ma‘ongo‘onga mo fakaofu lahi, na‘á ne kalanga ‘aki ha ngaahi me‘a lahi ki he ‘Eikí; ‘o hangē ko e: ‘Oku ma‘ongo‘onga mo fakaofu ‘a ho‘o ngaahi ngāuē, ‘E ‘Eiki ko e ‘Otua Māfimafí! ‘Oku mā‘olunga ho ‘afio‘angá ‘i he ngaahi langí, pea ‘oku tōfuhia ‘a e kakai kotoa pē ‘o māmaní ‘i ho māfimafí, mo ho‘o angaleléi, mo ho‘o ‘alo‘ofá; pea, koe‘uhi ‘okú ke ‘alo‘ofa, ‘e ‘ikai te ke tuku ‘a kinautolu ‘oku “ha‘u kiate koé ke ‘auha.

15 Pea na‘e pehē ‘a e lea ‘a ‘eku tamaí ‘i he‘ene fakafeta‘i ki hono ‘Otua; he na‘e nēkeneka ‘a hono laumālié, pea na‘e fonu mo hono lotó kotoa, koe‘uhi ko e ngaahi me‘a kuó ne mamata ki aí, ‘io, ‘a ia kuo fakahā ‘e he ‘Eikí kiate iá.

16 Pea ko ‘eni, ko au, Nīfai, ‘oku ‘ikai te u fai ha fakamatala kakato ki he ngaahi me‘a kuo tohi ‘e he‘eku tamaí, he kuó

ne tohi ha ngaahi me‘a lahi na‘á ne mamata ki ai ‘i ha ngaahi me‘a-hā-mai mo ha ngaahi misi; pea kuó ne tohi foki mo ha ngaahi me‘a lahi na‘á ne “kikite‘i mo lea ‘aki ki he‘ene fānau, ‘a ia ‘e ‘ikai te u fai ha fakamatala kakato ki ai.

17 Ka te u hiki pē ha fakamatala ‘o ‘eku ngaahi ngāue ‘i hoku ngaahi ‘ahó. Vakai, ‘oku ou fai hano hiki “fakanounou ‘o e ^blekooti ‘a ‘eku tamaí, ‘i ha ngaahi peleti kuó u ngaohi ‘aki hoku nima pē ‘o‘okú; ko ia, ‘o ka hili ‘eku hiki fakanounou ‘a e lekooti ‘a ‘eku tamaí te u toki fai ha fakamatala ki he‘eku mo‘ui ‘a‘akú.

18 Ko ia, ko hoku lotó ke mou ‘ilo‘i ‘i he hili hono fakahā mai ‘e he ‘Eikí ha ngaahi me‘a fakaofu lahi pehē fau ki he‘eku tamaí, ko Lihái, ‘io, ‘o kau ki he “faka‘auha ‘o Selūsalemá, vakai na‘á ne ‘alu atu ‘i he lotolotonga ‘o e kakai, ‘o kamata ke ^bkikite mo fakahā kiate kinautolu ‘o kau ki he ngaahi me‘a kuó ne fakatou mamata mo fanongo ki aí.

19 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e “manukí‘i ia ‘e he kau Siú koe‘uhi ko e ngaahi me‘a na‘á ne fakamo‘oní‘i ‘o kau kiate kinautolú; he na‘á ne fakamo‘oní‘i totonu ‘a ‘enau fai angahalá mo ‘enau ngaahi anga-fakalieliá; pea na‘á ne fakamo‘oní‘i ‘oku fakahā ‘o mahinongofua ‘e he

13a 2 Ng. Tu‘i 24:18–20;
2 Fkmtl. 36:14.

b 2 Ng. Tu‘i 23:27; 24:2;
Selem. 13:13–14;
2 Nīfai 1:4.

c 2 Ng. Tu‘i 20:17–18;
2 Nīfai 25:10;

‘Amenai 1:15.

14a ‘Alamā 5:33–36;

3 Nīfai 9:14.

16a 1 Nīfai 7:1.

17a 1 Nīfai 9:2–5.

b 1 Nīfai 6:1–3; 19:1–6;
2 Nīfai 5:29–33;

T&F 10:38–46.

18a 2 Nīfai 25:9–10;

T&F 5:20.

b FFL Kikite, Kikite‘i.

19a 2 Fkmtl. 36:15–16;

Selem. 25:4;
1 Nīfai 2:13; 7:14.

ngaahi me'a na'á ne mamata mo fanongo aí, kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi me'a na'á ne lau 'i he tohí 'e hā'ele mai ha ^bMisaia, kae 'uma'ā foki hono huhu'i 'o e māmaní.

20 Pea 'i he fanongo 'a e kau Siú ki he ngaahi me'a ní na'a nau 'ita kiate ia; 'io, 'o hangē ki he kau palōfita 'i mu'á, 'a ia na'a nau "kapusi ki tu'a, mo tolomaka'i, mo tāmata'e'i; pea na'a nau feinga foki ke to'o mo 'ene mo'uí. Kae vakai, ko au, Nīfai, te u fakahā kiate kimoutolu 'oku 'i he kakai kotoa pē kuo fili 'e he 'Eikí 'a 'ene ngaahi ^b'alo'ofa ongongofuá, koe'uhi ko 'enau tuí, ke fakaivi'i 'a kinautolu 'o a'u ki he'enau ma'u 'a e mālohi 'o e fakahaofí.

VAHE 2

'Oku 'ave 'e Līhai 'a hono fāmīlī ki he feitu'u maomaonganoa 'i he matātahi 'o e Tahi Kulokulá—'Oku nau tuku 'enau koloá—'Oku fai 'e Līhai ha feilaulau ki he 'Eikí, pea ako'i hono ngaahi fohá ke nau tauhi 'a e ngaahi fekau—'Oku lāunga 'a Leimana mo Lēmiuēla 'o kau ki he'ena tamai—'Oku talangofua 'a Nīfai, pea ne lotu 'i he tui; 'oku folofola mai 'a e 'Eikí kiate ia, pea 'oku fili ia ke pule ki hono ngaahi tokouá. Ta'u 600 K.M. nai.

HE vakai, na'e hoko 'o pehē

na'e folofola 'a e 'Eikí ki he'eku tamaí, 'io, 'i ha misí, 'o ne pehē kiate ia: 'Okú ke monū'ia koe 'e Līhai, koe'uhi ko e ngaahi me'a kuó ke fai; pea koe'uhi ko ho'o tui faivelenga mo tala ki he kakai ní 'a e ngaahi me'a na'á ku fekau kiate koé, vakai, 'oku nau feinga ke "to'o 'a ho'o mo'uí.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'e "fekau 'e he 'Eikí ki he'eku tamaí, 'io 'i ha ^bmisi, 'oku totonu ke ne "ave hono fāmīlī pea 'alu ki he feitu'u maomaonganoá.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne "talangofua ki he folofola 'a e 'Eikí, ko ia na'á ne fai 'o hangē ko e fekau 'a e 'Eikí kiate ia.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne 'alu ki he feitu'u maomaonganoá. Peá ne tuku hono falé, mo e fonua 'o hono tofi'á, mo 'ene koulá, mo 'ene silivá, mo 'ene ngaahi me'a mahu'ingá, pea 'ikai te ne 'ave mo ia ha me'a, ka ko hono fāmīlī pē, pea mo e ngaahi me'akai mo e nāunau, mo e ngaahi fale fehikitaki, pea ne "alu atu ki he feitu'u maomaonganoá.

5 Pea na'á ne a'u hifo ki he ngaahi ngata'anga fonua 'oku ofi ki he matātahi 'o e "Tahi Kulokulá; pea na'á ne fononga 'i he feitu'u maomaonganoá 'i he ngaahi ngata'anga fonua 'oku ofi ange ki he Tahi Kulokulá; pea ne fononga 'i he feitu'u maomaonganoá mo hono fāmīlī, 'a ia na'e kau ai 'a 'eku fa'ē ko Selaiá,

19b FFL Misaia.

20a Hilam. 13:24–26.

^b 'Alamá 34:38;

T&F 46:15.

FFL 'Alo'ofa.

2 1a 1 Nīfai 7:14.

2a 1 Nīfai 5:8; 17:44.

^b FFL Misi.

^c Sēnesi 12:1;

2 Nīfai 10:20;

'Eta 1:42; 'Ēpa. 2:3.

3a FFL Talangofua.

4a 1 Nīfai 10:4; 19:8.

5a 1 Nīfai 16:14;

T&F 17:1.

mo hoku ngaahi ta'oketé, 'a ia ko ^bLeimana, Lēmiuela, mo Samu.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili leva 'a e 'aho 'e tolu 'o 'ene fononga 'i he feitu'u maomaonganoá, na'á ne fokotu'u hono fale fehikitakí 'i ha "tele'a 'i ha ve'e vaitafe.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fokotu'u ha "esi-feilaulau 'aki ha ngaahi ^bmaka, 'o ne fai ha feilaulau ki he 'Eikí mo 'oatu 'a e 'fakafeta' i ki he 'Eiki ko hotau 'Otuá.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne ui 'a e hingoa 'o e vaitafé, ko Leimana, pea na'e tafe ia ki he Tahī Kulokulá; pea na'e tu'u 'a e tele'a 'i he ngaahi ngata'anga fonua 'oku ofi ki he ngutu'i vaitafé.

9 Pea 'i he vakai 'a 'eku tamaí 'oku tō 'a e vai 'o e vaitafé ki he matavai 'o e Tahī Kulokulá, na'e lea ia kia Leimana, 'o pehē: Tau-maiā ke ke hangē ko e vaitafé ni, 'o tafe ma'u ai pē ki he matavai 'o e mā'oni'oni kotoa pē!

10 Pea lea foki ia kia Lēmiuela: Tau-maiā ke ke hangē ko e tele'á ni, 'o tu'u ma'u mo tu'u 'ali'ali-aki ta'elava ke ue'i 'i he tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Eikí!

11 Ko 'eni na'á ne lea 'aki 'a e ngaahi me'á ni koe'uhi ko e kia-kekeva 'a Leimana mo Lēmiuelá; he vakai, na'á na "lāunga 'i ha ngaahi me'a lahi koe'uhi ko 'ena ^btamaí, koe'uhi ko ha tangata 'e fie mamata

me'a-hā-mai ia, pea kuó ne tatakí 'a kinaua mei he fonua ko Selūsalemá, kae tuku 'a e fonua 'o hona tofi'á, mo 'ena koulá, mo 'ena silivá, mo 'ena ngaahi me'a mahu'ingá, ke na 'auha 'i he feitu'u maomaonganoá. Pea na'á na pehē kuó ne fai ia ko e tupu mei he ngaahi fakakaukau ngali vale 'a hono lotó.

12 Pea na'e pehē 'a e lāunga 'a Leimana mo Lēmiuela, 'a ia na'á na lalahí, 'o kau ki he'ena tamaí. Pea na'á na lāunga koe'uhi ko e 'ikai te na "ilo'i 'a e ngaahi fengāue'aki 'a e tangatá mo e 'Otua ko ia na'á ne fakatupu 'a kinauá.

13 Pea na'e 'ikai foki te na tui 'e lava 'o "faka'auha 'a Selūsalema, 'a e fu'u kolo lahi ko iá, 'o fakatatau mo e ngaahi lea 'a e kau palōfitá. Pea na'á na tatau mo e kau Siu 'i Selūsalemá, 'a ia na'a nau feinga ke to'o 'a e mo'ui 'a 'eku tamaí.

14 Pea na'e hoko 'o pehē na'e lea 'a 'eku tamaí kiate kinaua 'i he tele'a ko Lēmiuelá, 'i he "mālohi, kuó ne fonu 'i he Lau-mālié, 'o a'u ki he ^btetetete hona sinó 'i hono 'aó. Pea na'á ne ta'ofi 'a kinaua, 'o na manavahē ai ke fakakikihi mo ia; ko ia na'á na fai 'o hangē ko 'ene fekau kiate kinauá.

15 Pea na'e nofo 'a 'eku tamaí 'i ha fale fehikitaki.

16 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, na'á ku fu'u ta'u si'i 'au-

5b FFL Leimana.

6a 1 Nīfai 9:1.

7a Sēnesi 12:7–8;

'Eke. 24:4; 'Ēpa. 2:17.

b 'Eke. 20:25;

Teut. 27:5–6.

c FFL Fakafeta'i.

11a 1 Nīfai 17:17.

FFL Lāunga.

b LFkt. 20:20.

c 1 Nīfai 5:2–4.

12a Mōsese 4:6.

13a Selem. 13:14;

1 Nīfai 1:13.

14a FFL Mālohi.

b 1 Nīfai 17:45.

pito, ka neongo iá, na'á ku sino lahi 'aupito, pea na'á ku ma'u foki ha holi lahi ke u 'ilo ki he ngaahi "me'a lilo 'a e 'Otuá, ko ia, na'á ku tangi ai ki he 'Eikí; pea vakai, na'á ne ^ba'ahi mai kiate au, 'o ne 'fakamolū hoku lotó peá u ^atui ai ki he ngaahi lea kotoa pē kuo lea 'aki 'e he'eku 'tamaí; ko ia na'e 'ikai te u angatu'u kiate ia 'o hangē ko hoku ongo tokouá.

17 Pea na'á ku lea kia Samu, 'o fakahā kiate ia 'a e ngaahi me'a kuo fakahā 'e he 'Eikí kiate au 'aki hono Laumālie Mā'oni'oní. Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne tui ki he'eku ngaahi leá.

18 Kae vakai, na'e 'ikai fie tokanga 'a Leimana mo Lēmiu-ela ki he'eku ngaahi leá; pea ko e me'a 'i he'eku "loto-mamahi koe'uhi ko e fefeka 'o hona lotó, na'á ku tangi ai ki he 'Eikí koe'uhi ko kinaua.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'e folofola mai 'a e 'Eikí kiate au, 'o pehē: 'Okú ke monū'ia koe, 'e Nīfai, koe'uhi ko ho'o "tuí, he kuó ke fekumi faivelenga kiate au, 'i he loto-fakatōkilalo.

20 Pea fakatatau ki ho'o tauhi 'eku ngaahi fekaú, te ke ^atu'u-mālie, pea 'e tatakí koe ki ha ^bfonua 'o e tala'ofa; 'io, 'a ia ko ha fonua kuó u teuteu mo'ou;

'io, ko ha fonua 'oku mahu'inga lahi hake 'i he ngaahi fonua kehe kotoa pē.

21 Pea fakatatau ki he angatu'u kiate koe ho ongo tokouá, 'e "motuhi atu 'a kinaua mei he 'ao 'o e 'Eikí.

22 Pea fakatatau ki ho'o tauhi 'eku ngaahi fekaú, 'e fokotu'u koe ko ha "pule mo ha faiako ki ho ongo tokouá.

23 He vakai, 'i he 'aho ko ia te na angatu'u ai kiate aú, te u "fakamala'ia'i 'a kinaua 'io 'aki ha mala'ia lahi, pea 'e 'ikai te na ma'u ha mālohi ki ho hakó tuku kehe 'o kapau te nau angatu'u kiate au foki.

24 Pea kapau te nau angatu'u kiate au, te nau hoko ko e "fakamamahi ki ho hakó, ke ^bue'i hake 'a kinautolu ke nau manatu.

VAHE 3

'Oku foki 'a e ngaahi foha 'o Līhai ki Selūsalema ke 'omai 'a e ngaahi peleti 'o e palasá—'Oku fakafisi 'a Lēpani ke tukuange 'a e ngaahi peleti—'Oku na'ina'i mo pou pou 'a Nīfai ki hono ngaahi tokouá—'Oku kaiha'asi 'e Lēpani 'enau koloá, peá ne feinga ke fakapoongi 'a kinautolu—'Oku taa'i 'e Leimana

16a FFL Me'a Lilo 'a e
'Otuá, Ngaahi.

b Same 8:4;
'Alamā 17:10;
T&F 5:16.
FFL Fakahā.

c 1 Ng. Tu'i 18:37;
'Alamā 5:7.

d 1 Nīfai 11:5.

e FFL Palōfita; Tamai,
Fakamāmani.

18a 'Alamā 31:24;
3 Nīfai 7:16.

19a 1 Nīfai 7:12; 15:11.

20a Siosiuā 1:7;
1 Nīfai 4:14;
Mōsaia 1:7.

b Teut. 33:13–16;
1 Nīfai 5:5; 7:13;
Mōsese 7:17–18.

FFL Fonua 'o e
Tala'ofá.

21a 2 Nīfai 5:20–24;
'Alamā 9:13–15; 38:1.

22a Sēnesi 37:8–11;
1 Nīfai 3:29.

23a Teut. 11:28;
1 Nīfai 12:22–23;
T&F 41:1.

24a Siosiuā 23:13;
Fakam. 2:22–23.

b 2 Nīfai 5:25.

mo Lēmiuēla 'a Nīfai mo Samu, pea 'oku valokī'i kināua 'e ha 'āngelo. Ta'u 600–592 κ.Μ. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē, ko au, Nīfai, na'á ku foki mai mei he fefolofolai mo e 'Eikí ki he fale fehikitaki 'o 'eku tamaí.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne lea mai kiate au, 'o pehē: Vakai, kuó u misi 'i ha ^amisi, pea kuo fekau'i ai au 'e he 'Eikí ke ke foki mo ho ngaahi tokouá ki Selūsalema.

3 He vakai, 'oku ma'u 'e Lēpani 'a e lekooti 'o e kau Siú kae 'uma'ā foki ha ^atohi hohoko 'o 'eku ngaahi kuí, pea kuo tongitongi ia 'i ha ngaahi peleti 'o e palasa.

4 Ko ia, kuo fekau kiate au 'e he 'Eikí ke ke 'alu mo ho ngaahi tokouá ki he fale 'o Lēpaní, 'o kumi ki he ngaahi lekōtí, 'o 'omi ia ki heni ki he feitu'u maomaongoá.

5 Pea ko 'eni, vakai 'oku lāunga 'a ho ongo tokouá, 'o pehē ko e me'a faingata'a kuó u fekau kiate kināuá; kae vakai, kuo 'ikai te u fekau ia kiate kināua, kā ko ha fekau ia 'a e 'Eikí.

6 Ko ia 'alu, 'e hoku foha, pea 'e 'ofeina koe 'e he 'Eikí, koe'uhi kuo ^a'ikai te ke lāunga.

7 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, na'á ku pehē ange ki he'eku tamaí: ^aTe u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eikí, he 'oku ou 'ilo 'oku 'ikai

tuku mai 'e he 'Eikí ha ^bfekau ki he fānau 'a e tangatá kae 'ikai te ne ^cteuteu ha hala ma'anautolu ke nau lava ai 'o fai 'a e me'a kuó ne fekau kiate kinautolú.

8 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he fanongo 'a 'eku tamaí ki he ngaahi lea ní na'á ne fu'u fiefia 'aupito, he na'á ne 'ilo'i kuo tāpuaki'i au 'e he 'Eikí.

9 Pea ko au, Nīfai, na'e fai atu mo hoku ngaahi tokoua 'a 'emau fononga 'i he feitu'u maomaongoanoá, mo homau ngaahi fale fehikitakí, ke mau ō hake ki he fonua ko Selūsalemá.

10 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he'emau a'u hake ki he fonua ko Selūsalemá, na'á ku fealea'aki mo hoku ngaahi tokouá.

11 Pea mau ^atalotalo—pe ko hai 'iate kimautilu 'e hū atu ki he fale 'o Lēpaní. Pea na'e hoko 'o pehē na'e tō 'a e talotaló kia Leimana; pea na'e hū atu 'a Leimana ki he fale 'o Lēpani, peá na fetalanoa'aki mo ia lolotonga 'ene nofo 'i hono falé.

12 Pea na'á ne kole meia Lēpani 'a e ngaahi lekooti kuo tongitongi 'i he ngaahi peleti 'o e palasá, 'a ia na'e 'i ai 'a e ^atohi hohoko 'o 'eku tamaí.

13 Pea vakai, na'e hoko 'o pehē na'e 'ita 'a Lēpani, 'o ne kapusi ia ki tu'a mei hono falé; 'o 'ikai te ne loto ke foaki kiate ia 'a e ngaahi lekōtí. Ko ia, na'á ne pehē kiate ia: Vakai ko ha kaiha'a koe, pea te u tāmata'e i koe.

3 2a FFL Misi.

3a 1 Nīfai 5:14.

6a FFL Poupou'i 'o e Kau Taki 'o e Siasí.

7a 1 Sam. 17:32;

1 Ng. Tu'i 17:11–15.

FFL Talangofua; Tui.

b FFL Fekau 'a e 'Otuá, Ngaahi.

c Sēnesi 18:14;

Filipai 4:13;

1 Nīfai 17:3, 50;

T&F 5:34.

11a Nehem. 10:34;

Ngāue 1:26.

12a 1 Nīfai 3:3; 5:14.

14 Ka na'e hola 'a Leimana mei hono 'aó, 'o ne tala mai kiate kimautilu 'a e ngaahi me'a kuo fai 'e Lēpaní. Pea na'a mau fu'u loto-mamahi 'aupito, pea na'e mei foki atu 'a hoku ngaahi tokouá ki he'eku tamaí 'i he feitu'u maomaonganoá.

15 Kae vakai na'á ku pehē ange kiate kinautilu: Hangē 'oku mo'uí 'a e 'Eikí, pea hangē 'oku tau mo'uí, 'e 'íkai te tau ō hifo ki he'etau tamaí 'i he feitu'u maomaonganoá kae 'oua kuo tau fai 'a e me'a kuo fekau 'e he 'Eikí kiate kinautilu.

16 Ko ia, tau tui faivelenga mu'a 'i hono tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Eikí, ko ia tau ō hifo ki he fonua 'o e "tofi'a 'o 'etau tamaí, he vakai na'á ne tuku 'a e koulá mo e silivá mo e ngaahi koloa kehekehe kotoa pē. Pea kuó ne fai 'eni kotoa pē koe'uhi ko e ngaahi ^bfekau 'a e 'Eikí.

17 He na'á ne 'ilo'i kuo pau 'e "faka'auha 'a Selūsalema, koe'uhi ko e fai angahala 'a e kakaí.

18 He vakai, kuo nau "li'aki 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfitá. Ko ia, ka ne nofo 'a 'eku tamaí 'i he fonuá 'i he hili hono ^bfekau'i ia ke hola mei he fonuá, vakai, te ne mate foki mo ia. Ko ia, 'oku 'aonga ke ne hola mei he fonuá.

19 Pea vakai, ko e finangalo poto 'o e 'Otuá ke tau ma'u 'a e ngaahi ^alekōtí ni, koe'uhi ke tau fakatolonga ma'a 'etau fānaú 'a e lea 'a 'etau ngaahi tamaí;

20 Kae 'uma'ā foki ke tau lava ai 'o "fakatolonga ma'anautolu 'a e ngaahi lea, 'a ia kuo lea 'aki 'i he ngutu 'o e kau palōfita mā'oní'oni kotoa pē, 'a ia kuo tuku kiate kinautilu 'i he Laumālie mo e mālohi 'o e 'Otuá, talu mei he kamata'anga 'o e māmaní, 'o a'u mai ki he taimi lolotonga ní.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku fakaloto'i 'i he ngaahi lea pehē 'a hoku ngaahi tokouá, ke nau tui faivelenga 'i hono tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau 'alu hifo ki he fonua 'o homau tofi'á, pea na'a mau tñaki fakataha 'a 'emau "koulá, mo 'emau silivá, mo 'emau ngaahi me'a mahu'ingá.

23 Pea 'i he 'osi 'emau tñaki fakataha 'a e ngaahi me'a ní, na'a mau toe ō hake ki he fale 'o Lēpaní.

24 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau hū atu kia Lēpani, 'o mau kole kiate ia ke ne 'omai ma'amautolu 'a e ngaahi lekooti kuo tongitongi 'i he ngaahi "peleti 'o e palasá, ka mau 'oange kiate ia 'a 'emau koulá, mo 'emau silivá, mo 'emau ngaahi me'a mahu'ingá kotoa pē.

25 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he mamata 'a Lēpani ki he'emau koloá, pea na'e lahi 'aupito ia, na'á ne "mānumanu ki ai, ko ia ai na'á ne kapusi 'a kimautilu ki tu'a, 'o ne fekau 'ene kau tamaio'eikí ke tāmate'i 'a ki-

16a 1 Nifai 2:4.

b 1 Nifai 2:2; 4:34.

17a 2 Fkmtl. 36:16–20;

Sele. 39:1–9;

1 Nifai 1:13.

18a FFL Angatu'u.

b 1 Nifai 16:8.

19a 'Amenai 1:17;

Mōsaia 1:2–6.

20a FFL Folofolá—Ko e

ngaahi folofola ke fakatolonga.

22a 1 Nifai 2:4.

24a 1 Nifai 3:3.

25a FFL Mānumanu.

mautolu, koe'uhi ka ne lava 'o ma'u 'a 'emau koloá.

26 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau hola mei he kau tamaio'eiki 'a Lēpani, pea na'e pau ke mau tuku 'emau koloá, 'o ma'u ia 'e Lēpani.

27 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau hola ki he feitu'u maomaonganoá, pea na'e 'ikai ma'u 'a kimautolu 'e he kau tamaio'eiki 'a Lēpani, pea na'a mau toitoi 'i ha ava'i maka.

28 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ita 'a Leimana kiate au, pea ki he'eku tamaí foki; pea na'e 'ita foki mo Lēmiuela, he na'á ne fanongo ki he ngaahi lea 'a Leimaná. Ko ia na'e lea 'aki 'e Leimana mo Lēmiuela ha ngaahi lea "fefeka lahi kiate kimaua, ko hona ongo tehiná, pea na'á na taa'i 'a kimaua 'aki ha va'akau.

29 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga 'ena taa'i 'a kimaua 'aki ha va'akaú, vakai, na'e ha'u ha "āngelo 'a e 'Eikí 'o tu'u 'i hona 'aó, 'o ne lea kiate kinaua, 'o pehē: Ko e hā 'okú mo taa'i ai 'a homo tehiná 'aki 'a e va'akaú? 'Oku 'ikai te mo 'ilo kuo fili ia 'e he 'Eikí ke hoko ko e ^bpule kiate kimoua, pea 'oku tupu ia 'i ho'omo ngaahi angahalá? Vakai, te mou toe o hake ki Selūsalema, pea 'e tuku 'e he 'Eikí 'a Lēpani ki homou nimá.

30 Pea hili 'a e lea 'a e "āngeló kiate kimautolú, na'á ne 'alu leva.

31 Pea hili 'a e 'alu 'a e 'āngeló, na'e toe kamata ke "lāunga 'a Leimana mo Lēmiuela, 'o na pehē: 'Oku lava fēfē 'e he 'Eikí ke tuku mai 'a Lēpani ki hotau nimá? Vakai, ko e tangata mālohi ia, pea 'okú ne mafai ke fekau 'a e toko nimangofulu, 'io, 'okú ne lava foki ke tāmata'e 'a e toko nimangofulú; kapau ko ia, ko e hā ai 'a kitautolu?

VAHE 4

'Oku tāmata'e 'i 'e Nīfai 'a Lēpani 'i he fekau 'a e 'Eikí, peá ne ma'u 'a e ngaahi peleti 'o e palasá 'i ha filio'i kākā—'Oku loto 'a Sōlami ke fononga ki he fāmili 'o Līhái 'i he feitu'u maomaonganoá. Ta'u 600–592 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'á ku lea ange ki hoku ngaahi tokouá, 'o pehē: Tau toe o hake ki Selūsalema, pea tau "tui faivelenga 'i he tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Eikí; he vakai 'okú ne māfimafi lahi ange 'i he māmaní kotoa, ko ia ko e hā 'oku 'ikai te ne ^bmāfimafi lahi ange ai 'ia Lēpani mo 'ene toko nimangofulú, 'io, na'a mo 'ene toko lau manó?

2 Ko ia tau o hake; tau "mālohi 'o hangē ko ^bMōsesé; he ko e mo'oni na'á ne lea ki he ngaahi vai 'o e "Tahi Kulokulá pea na'e mavaeua ia ki hē mo ē, pea na'e fononga mai 'a 'etau ngaahi tamaí, mei he nofo pōpulá, 'i he

28a 1 Nīfai 17:17–18.

29a 1 Nīfai 4:3; 7:10.

FFL 'Āngelo, Kau.

b 1 Nīfai 2:22.

30a 1 Nīfai 16:38.

31a FFL Lāunga.

4 1a FFL Loto-to'a; Tui.

b 1 Nīfai 7:11–12.

2a Teut. 11:8.

b FFL Mōsese.

c 'Eke. 14:21;

1 Nīfai 17:26;

Mōsaia 7:19.

kelekele mōmoa; kae muimui atu 'a e ngaahi kau tau 'a Feló 'o nau melemo 'i he ngaahi vai 'o e Tahi Kulokulá.

3 Pea ko 'eni vakai 'okú mo 'ilo'i 'oku mo'oni 'eni; pea 'okú mo 'ilo'i foki kuo lea kiate kimoua ha "āngelo; pea ko e hā 'okú mo kei ta'etu ai? Tau ō hake; 'oku lava 'e he 'Eiki ke fakahaofi 'a kitautolu, 'io, 'o hangē ko 'etau ngaahi tamaí, pea ke faka'auha 'a Lēpani, 'o hangē ko e kau 'Isipité.

4 Pea hili 'eku lea 'aki 'a e ngaahi lea ní, na'á na kei 'ita pē, 'o na kei fai atu 'a e lāungá; ka neongo iá, na'á nau muimui pē 'iate au kae 'oua kuo mau a'u ki he tu'a 'ā 'o e ngaahi 'ā 'o Selūsalemá.

5 Pea kuo po'uli foki; ko ia na'a ku fekau ke nau toitoi 'i tu'a 'i he ngaahi 'aá. Pea 'i he 'osi 'enau toitoi, ko au, Nīfai, na'á ku totolo atu ki he loto koló, 'o u 'alu atu ki he fale 'o Lēpaní.

6 Pea na'e "tataki au 'e he Laumālié, 'o 'ikai te u tomu'a 'ilo 'a e me'a te u faí.

7 Ka na'a ku 'alu atu pē, pea 'i he'eku fakaofi atu ki he fale 'o Lēpaní na'á ku mamata ki ha tangata, pea kuó ne tō ki he kelekelé 'i mu'a 'iate au, he kuo konā ia 'i he uaine.

8 Pea 'i he'eku a'u atu kiate iá, na'á ku 'ilo'i ko Lēpani ia.

9 Peá u mamata ki he'ene "heletaá, pea na'á ku unuhi ia

mei hono 'ai'angá; pea ko hono kau na'e 'o e koula ma'a, pea na'e matu'aki lelei 'aupito 'a e anga 'o hono ngaohí, peá u mamata na'e 'o e ukamea mahuinga 'aupito 'a hono matá.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'e "fekau'i mālohi au 'e he Laumālié ke u tāmāte'i 'a Lēpani; ka na'á ku pehē 'i hoku lotó: 'Oku te'eki 'i ai ha taimi te u lilingi ha toto 'o ha tangata. Peá u tu'u si'i ai 'o loto ke 'oua na'á ku tāmāte'i ia.

11 Pea toe folofola mai 'a e Laumālié kiate au: Vakai kuo tuku ia 'e he "Eiki ki ho nimá. 'Io, pea na'á ku 'ilo'i foki kuó ne feinga ke to'o 'eku mo'ui 'a'akú; 'io, pea na'e 'ikai te ne fie tokanga ki he ngaahi fekau 'a e 'Eiki; pea kuó ne 'fa'ao foki mo 'emau koloá.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe folofola mai 'e he Laumālié kiate au: Tāmāte'i ia, he kuo tuku ia 'e he 'Eiki ki ho nimá;

13 Vakai 'oku "tāmāte'i 'e he 'Eiki 'a e kau 'fai angahalá koe'uhi ke fakahoko 'a hono ngaahi finangalo mā'oni'oní. 'Oku 'lelei ange 'a e mate 'a e tangata 'e toko tahá 'i he faka'au'au hifo mo e mole 'a ha pule'anga 'i he ta'etuí.

14 Pea ko 'eni, ko au, Nīfai, 'i he hili 'eku fanongo ki he ngaahi folofola ko 'ení, na'á ku manatu'i 'a e ngaahi folofola 'a e 'Eiki 'a ia na'á ne folofola 'aki

3a 1 Nīfai 3:29–31; 7:10.

6a FFL Laumālié
Mā'oni'oní; Ue'i
Fakalaumālié.
b Hepelū 11:8.

9a 2 Nīfai 5:14;
T&F 17:1.

10a 'Alamā 14:11.
11a 1 Sam. 17:41–49.
b 1 Nīfai 3:26.

13a 1 Nīfai 17:33–38;
T&F 98:31–32.

b FFL Fai Angahalá.
c 'Alamā 30:47.

kiate au 'i he feitu'u maomaon-ganoá, 'o pehē: Pea "fakatatau ki he tauhi 'e ho hakó 'a 'eku ngaahi ^bfekaú, te nau 'tu'umā-lie 'i he "fonua 'o e tala'ofá.

15 'Io, peá u fakakaukau foki 'e 'ikai te nau lava 'o tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí 'o fakatatau ki he fonó 'a Mōsesé, kae 'ikai te nau ma'u 'a e fonó.

16 Pea na'á ku 'ilo foki kuo tongitongi 'a e "fonó 'i he ngaahi peleti 'o e palasá.

17 Pea ko e tahá foki, na'á ku 'ilo kuo tuku mai 'e he 'Eikí 'a Lēpani ki hoku nimá koe'uhi ko e 'uhingá ni—koe'uhi ke u lava 'o ma'u 'a e ngaahi lekōtí 'o fakatatau ki he'ene ngaahi fekaú.

18 Ko ia na'á ku talangofua ki he le'ó 'o e Laumālié, 'o u puke 'a Lēpani 'i he lou'ulu 'o hono 'ulú, peá u tu'usi 'a hono 'ulú 'aki 'ene "heletā pē 'a'aná.

19 Pea hili 'eku tu'usi hono 'ulú 'aki 'ene heletā 'a'aná, na'á ku to'ó 'a e ngaahi kofu 'o Lēpaní 'o u tui ia ki hoku sino 'o'okú; 'io, 'a hono kongá kotoa pē; pea na'á ku nono'ó hono teunga taú ki hoku kongalotó.

20 Pea hili 'eku fai 'ení, na'á ku 'alu atu leva ki he tuku'anga koloa 'a Lēpaní. Pea lolotonga 'eku 'alu atu ki he tuku'anga koloa 'a Lēpaní, vakai, na'á ku mamata ki he "tamaio'eiki 'a Lēpaní, 'a ia na'á ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e tuku'anga koloá.

Pea na'á ku fekau kiate ia 'i he le'ó 'o Lēpaní ke ne 'alu mo au ki he loto tuku'anga koloá.

21 Pea na'á ne mahalo ko Lēpani au, ko hono 'eikí, he na'á ne mamata ki he ngaahi kofú kae 'uma'ā foki 'a e heletā kuo nono'ó ki hoku kongalotó.

22 Pea na'á ne lea mai kiate au 'o kau ki he kau mātu'a 'o e kau Siú, he na'á ne 'ilo kuo 'alu po'uli atu 'a hono 'eiki, ko Lēpaní, kiate kinautolu.

23 Pea na'á ku lea kiate ia 'o hangē pē ko Lēpaní.

24 Pea na'á ku pehē foki kiate ia 'oku totonu ke u 'ave 'a e ngaahi tohi tongitongi, 'a ia na'e 'i he ngaahi "peleti 'o e palasá, ki hoku ngaahi ta'oketé, 'a ia na'a nau 'i tu'a 'i he ngaahi 'aá.

25 Pea na'á ku fekau foki kiate ia ke ne muimui mai 'iate au.

26 Pea 'i he'ene mahalo ko 'eku lau ki he kāinga 'o e siasí, pea ko e mo'oni ko Lēpani au 'a ia kuó u tāmāte'í, ko ia na'á ne muimui ai kiate au.

27 Pea na'e tu'ó lahi 'ene lea kiate au 'o kau ki he kau mātu'a 'o e kau Siú, lolotonga 'eku 'alu atu ki hoku ngaahi tokouá, 'a ia na'e 'i tu'a 'i he ngaahi 'aá.

28 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he mamata 'a Leimana kiate aú, na'á ne fu'u ilifia 'aupito kae 'uma'ā foki 'a Lēmiuēla mo Samu. Pea na'a nau hola mei hoku 'aó; he na'a nau mahalo ko Lēpani au, pea kuó ne tāmā-

14a 'Amenai 1:6;
Mōsaia 2:22;
'Eta 2:7–12.
b FFL Fekau 'a e 'Otuá,
Ngaahi.

c 1 Nifai 2:20.
d 1 Nifai 17:13–14;
Sēkope 2:12.
16a FFL Fono 'a Mōsesé.
18a 1 Sam. 17:51.

20a 2 Nifai 1:30.
24a 1 Nifai 3:12, 19–24;
5:10–22.

te’i au pea ‘okú ne feinga ke to’o mo ‘enau mo’uí foki.

29 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a ku ui atu kiate kinautolu, pea na’a nau ongo’i ko au; ko ia na’a nau tuku ‘enau hola meiate aú.

30 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he mamata ‘e he tamaio’eiki ‘a Lēpaní ki hoku ngaahi tokouá na’e kamata ke tetetete, peá ne mei hola meiate au ‘o foki atu ki he kolo ko Selūsalemá.

31 Pea ko ‘eni ko au, Nīfai, koe’uhi ko e tangata sino lahi au, pea kuó u ma’u foki ‘a e “ivi lahi mei he ‘Eikí, ko ia na’á ku puke ‘a e tamaio’eiki ‘a Lēpaní, peá u ta’ofi ia, ke ‘oua na’á ne hola.

32 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku lea kiate ia, kapau te ne tokanga ki he’eku ngaahi leá, ‘o hangē ‘oku mo’uí ‘a e ‘Eikí, pea hangē ‘oku ou mo’uí, kapau te ne tokanga ki he’emau ngaahi leá, te mau fakamo’ui ia.

33 Pea na’á ku lea kiate ia, ‘io ‘i ha “fakapapau, ‘oku ‘ikai fie ma’u ke ne manavahē; he te ne hoko ko ha tangata tau-‘atáina ‘o hangē ko kimautilú ‘e pehē kapau ‘e ‘alu hifo mo kimautilu ki he feitu’u maomaonganoá.

34 Pea na’á ku lea foki kiate ia, ‘o pehē ange: Ko e mo’oni kuo “fekau’i kimautilu ‘e he ‘Eikí ke fai ‘a e me’á ni; pea he ‘ikai koā ke tau faivelenga ‘i he tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí? Ko ia, kapau te ke ‘alu hifo ki he feitu’u maomaonganoá ki

he’eku tamaí te ke kau fakataha mo kimautilu.

35 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ma’u ‘e “Sōlami ha loto-to’a ‘i he ngaahi lea na’á ku lea’akí. Ko ‘eni ko e hingoa ‘o e tamaio’eiki ko Sōlami; pea na’á ne fakapapau mai te ne ‘alu hifo ki he feitu’u maomaonganoá ki he’eku tamaí. ‘Io, pea na’á ne fai foki ha fuakava kiate kimautilu te ne nofo mo kimautilu ‘o fai atu mei he taimi ko iá.

36 Ko ‘eni na’a mau faka’amu ke ne nofo mo kimautilu koe’uhi ko e ‘uhinga ko ‘eni, ke ‘oua na’a ‘ilo ‘e he kau Siú ki he’emau hola ki he feitu’u maomaonganoá, telia na’a nau tuli ‘a kimautilu ‘o tāmata’i ‘a kimautilu.

37 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘a e fai ‘e Sōlami ha “fakapapau kiate kimautilú, na’e ‘osi ‘emau manavahē ‘o kau kiate iá.

38 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a mau ‘ave ‘a e ngaahi peleti ‘o e palasá mo e tamaio’eiki ‘a Lēpaní, ‘o mau ō atu ki he feitu’u maomaonganoá ‘o fononga atu ki he fale fehikitaki ‘o ‘emau tamaí.

VAHE 5

---

*‘Oku lāunga ‘a Selaia kia Līhai—
‘Okú na fiefia fakatou’osi ‘i he foki mai hona ngaahi fohá—‘Okú na ‘ohake ha ngaahi feilaualau—‘Oku kau ‘i he ngaahi peleti ‘o e palasá ‘a e ngaahi tohi ‘a Mōsesé mo e kau*

31a Mōsaia 9:17;
‘Alamá 56:56.

33a FFL Fakapapau.

34a 1 Nīfai 2:2; 3:16.

35a 1 Nīfai 16:7;

2 Nīfai 5:5–6.

FFL Sōlami, Sōlamí,

Kau.

37a Siosuia 9:1–21;

Tngt. 5:4.

FFL Fakapapau.

palōfitá—‘Oku fakahā ‘e he ngaahi peleti ko e hako ‘o Siosefa ‘a Līhai —‘Oku kikite ‘a Līhai ‘o kau ki hono hakó mo hono fakatolonga ‘o e ngaahi peletí. Ta’u 600–592 K.M. nai.

PEA na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘emau a’u hifo ki he feitu’u maomaonganoá ki he’emau tamaí, vakai, na’e fonu ia ‘i he fiefia, kae ‘uma’ā foki mo ‘eku fa’ē, ko “Selaiá, na’e fiefia ‘aupito, he na’á ne tangi lahi koe’uhi ko kimautolu.

2 He na’á ne mahalo kuo mau mate ‘i he feitu’u maomaonganoá; pea na’á ne lāunga foki ki he’eku tamaí, ‘o tala ange kiate ia ko e tangata fie mamata me’a-hā-mai ia; ‘o ne pehē: Vakai, kuó ke taki mai ‘a kimautolu mei he fonua ‘o hotau tofi’á, pea kuo tāmata’i mo hoku ngaahi fohá, pea te tau mate ‘i he feitu’u maomaonganoá.

3 Pea na’e pehē ‘a e anga ‘o e lea ‘a ‘eku fa’ē ‘i he’ene lāunga ‘o kau ki he’eku tamaí.

4 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e lea kiate ia ‘a ‘eku tamaí, ‘o pehē: ‘Oku ou ‘ilo ko e tangata fie mamata “me’a-hā-mai au; he ka ne ta’e’oua ‘a ‘eku mamata ‘i ha ^bme’a-hā-mai ki he ngaahi me’a ‘a e ‘Otuá, pehē kuo ‘ikai te u ‘ilo’i ‘a e angalelei ‘a e ‘Otuá, ka kuó u nofo pē ‘i Selūsalema, ‘o mate fakataha mo hoku kāingá.

5 Kae vakai, kuó u ma’u ha

“fonua ‘o e tala’ofa, ‘a ia ko e ngaahi me’a ia ‘oku ou fiefia ai; ‘io, pea ‘oku ou ^b‘ilo ‘e fakahaofi ‘e he ‘Eikí ‘a hoku ngaahi fohá mei he nima ‘o Lēpaní, pea toe ‘omi ‘a kinautolu kiate kitaua ‘i he feitu’u maomaonganoá.

6 Pea na’e pehē ‘a e anga ‘o e lea na’e fai ‘e he’eku tamaí, ko Līhai, ‘i hono fakafiemālie ‘i ‘eku fa’ē, ko Selaiá, koe’uhi ko kimautolu, lolotonga ‘emau fononga ‘i he feitu’u maomaonganoá ki he fonua ko Selūsalemá, ke ma’u ‘a e lekooti ‘o e kau Siú.

7 Pea hili ‘emau foki ki he fale fehikitaki ‘o ‘eku tamaí, vakai, na’e kakato ‘a ‘ena fiefiá, pea na’e fiemālie ‘a ‘eku fa’ē.

8 Pea na’e lea ia ‘o pehē: Ko ‘eni, ‘oku ou ‘ilo’i fakapapau kuo “fekau ‘e he ‘Eikí ki hoku husepānití ke hola ki he feitu’u maomaonganoá; ‘io, pea ‘oku ou toe ‘ilo’i fakapapau foki kuo malu’i ‘e he ‘Eikí ‘a hoku ngaahi fohá, ‘o fakahaofi kinautolu mei he nima ‘o Lēpaní, ‘o tuku kiate kinautolu ‘a e mālohi ke nau lava ai ‘o ^bfai ‘a e me’a kuo fekau ‘e he ‘Eikí kiate kinautolú. Pea na’e pehē ‘a e anga ‘o ‘ene leá.

9 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á na fiefia lahi ‘aupito, ‘o na fai ha “feilaulau mo e ngaahi feilaulau tutu ki he ‘Eikí; pea na’á na ‘oatu ‘a e ^bfakafeta’i ki he ‘Otuá ‘o ‘Isilelí.

10 Pea hili ‘ena ‘oatu ‘a e fakafeta’i ki he ‘Otuá ‘o ‘Isilelí, na’e

5 1a FFL Sēlai.

4a 1 Nīfai 2:11.

b 1 Nīfai 1:8–13.

FFL Me’a-hā-mai.

5a 1 Nīfai 2:20;

18:8, 22–23.

FFL Fonua ‘o e

Tala’ofá.

b FFL Tui.

8a 1 Nīfai 2:2.

b 1 Nīfai 3:7.

9a Mōsaia 2:3;

3 Nīfai 9:19–20.

FFL Fono ‘a Mōsesé.

b FFL Fakafeta’i.

to'ó 'e he'eku tamai, ko Līhai, 'a e ngaahi lekooti kuo tongitongi 'i he ngaahi "peleti 'o e palasá, 'o ne fakatotolo 'i ai mei hono kamata'angá.

11 Pea na'á ne vakai na'e kau ai 'a e ngaahi "tohi 'e nima 'a Mōsesé, 'a ia na'e fakamatala ki he fakatupu 'o māmaní, kae 'uma'ā foki kia 'Ātama mo 'Ivi, 'a ia ko 'etau 'uluaki ongo mātu'á;

12 Kae 'uma'ā foki ha "lekooti 'o e kau Siú 'o fai mei he kamata'angá, 'io, 'o a'u mai ki he kamata'anga 'o e pule 'a Setikia, ko e tu'í 'o Siutá;

13 Kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi kikite 'a e kau palōfita mā'oni- 'oni, mei he kamata'angá, 'o a'u mai ki he kamata'anga 'o e pule 'a "Setikiá; kae 'uma'ā ha ngaahi kikite lahi 'a ia kuo lea 'aki 'e he ngutu 'o ^bSelemaíá.

14 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ilo'i foki 'e he'eku tamai, ko Līhai, 'i he ngaahi "peleti 'o e palasá, ha tohi hohoko 'o 'ene ngaahi tamaí; ko ia na'á ne 'ilo'i ai ko ha hako ia 'o ^bSiosefa; 'io, 'a e Siosefa ko ia ko e foha 'o 'Sēkope, 'a ia na'e ^dfakatau ki 'Isipité, pea na'e 'malu'í ia 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí, koe'uhi ke ne lava 'o fakahaofi 'a 'ene tamai,

ko Sēkopé, mo hono falé kotoa pē mei he mate 'i he hongé.

15 Pea na'e "tataki atu foki 'a kinautolu mei he nofo pōpulá pea mei he fonua ko 'Isipité, 'e he 'Otua pē ko ia kuó ne malu'í 'a kinautolú.

16 Pea ko ia na'e anga pehē hono 'ilo'i 'e he'eku tamai, ko Līhai, 'a e tohi hohoko 'o 'ene ngaahi tamaí. Pea ko Lēpaní ko e hako foki ia 'o "Siosefa, ko ia kuó ne tauhi ai mo 'ene ngaahi tamaí 'a e ngaahi lekōtí.

17 Pea ko 'eni 'i he mamata 'a 'eku tamaí ki he ngaahi me'á ni kotoa pē, na'e fonu ia 'i he Laumālié, 'o kamata ke ne kikite 'o kau ki hono hakó—

18 'Oku totonu ke 'oatu 'a e ngaahi peleti 'o e palasa ko 'ení ki he ngaahi pule'anga, mo e ngaahi fa'ahinga, mo e ngaahi lea, mo e kakai fulipē 'a ia 'oku kau ki hono hakó.

19 Ko ia, na'á ne pehē 'oku "ikai ai pē totonu ke 'auha 'a e ngaahi peleti 'o e palasa ko 'ení; pea 'e 'ikai ai pē foki ke fakanenefu'í ia 'i he 'alu 'a e taimí. Pea na'á ne kikite'i ha ngaahi me'a lahi 'o kau ki hono hakó.

20 Pea na'e hoko 'o pehē na'e a'u mai ki he taimi ko iá mo 'eku tauhi mo 'eku tamaí 'a e

10a 1 Nīfai 4:24, 38;
13:23.
FFL Peleti Palasá,
Ngaahi.

11a 1 Nīfai 19:23.
FFL Peniteteoké.

12a 1 Fkmtl. 9:1.
FFL Folofolá.

13a 2 Ng. Tu'í 24:18;
Selem. 37:1.
^b 'Ēsela 1:1;

Selem. 36:17–32;
1 Nīfai 7:14;
Hilam. 8:20.

14a 1 Nīfai 3:3, 12.
FFL Peleti Palasá,
Ngaahi.

^b 2 Nīfai 3:4;
'Alamā 10:3.

FFL Siosefa, Foha 'o
Sēkopé.

^c FFL Sēkope, Foha 'o

'Aisaké.
^d Sēnesi 37:29–36.
^e Sēnesi 45:4–5.

15a 'Eke. 13:17–18;
'Āmosi 3:1–2;
1 Nīfai 17:23–31;
T&F 103:16–18;
136:22.

16a 1 Nīfai 6:2.

19a 'Alamā 37:4–5.

ngaahi fekau ‘a ia kuo fekau ‘e he ‘Eikí kiate kimauá.

21 Pea kuo mau ma‘u ‘a e ngaahi lekooti ‘a ia na‘e fekau ‘e he ‘Eikí kiate kimautolú, ‘o fakatoto ‘i ai ‘o ‘ilo‘i na‘e lelei ia; ‘io, ‘oku fu‘u “mahu‘inga ‘aupito ia kiate kimautolu, he te mau lava ai ‘o ^bfakatonlonga ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí ma‘a ‘emau fānaú.

22 Ko ia, ko e finangalo poto ‘o e ‘Eikí ke mau ‘ave ia mo kimautolu, ‘i he‘emau fononga ‘i he feitu‘u maomaonganoá ki he fonua ‘o e tala‘ofá.

VAHE 6

‘Oku tohi ‘e Nīfai ‘a e ngaahi me‘a ‘a e ‘Otuá—Ko e taumu‘a ‘a Nīfai ke fakaloto‘i ‘a e tangatá ke ha‘u ki he ‘Otua ‘o ‘Ēpalahamé ‘o mo‘ui. Ta‘u 600–592 K.M. nai.

PEA ko ‘eni ko au, Nīfai, ‘oku ‘ikai te u hiki ‘a e tohi hohoko ‘o ‘eku ngaahi tamaí ‘i he konga “ko ‘eni ‘o ‘eku lekōtí; pea ‘e ‘ikai ai pē te u hiki ia ‘amui ‘i he ngaahi ^bpeletí ni ‘a ia ‘oku ou tohi aí; he ‘oku tu‘u ia ‘i he lekooti kuo fai ‘e he‘eku “tamaí; ko ia, ‘oku ‘ikai te u hiki ia ‘i he tohi ni.

2 Ka ‘oku fe‘unga pē ke u pehē, ko e hako ‘a kimautolu ‘o “Siosefa.

3 Pea ‘oku tatau ai pē kiate au

pe ‘oku ou fai ha fakamatala faka‘āuililiki ki he ngaahi me‘a kotoa pē ‘a ‘eku tamaí; koe‘uhí ‘oku ‘ikai lava ke tohi ia ki he ngaahi peleti “ko ‘ení, he ‘oku ou fie ma‘u ‘a e konga ‘ata‘atā kotoa pē ke u lava ‘o hiki ai ‘a e ngaahi me‘a ‘a e ‘Otuá.

4 He ko hono kotoa ‘eni ‘o ‘eku taumu‘á ke u lava ‘o “fakaloto‘i ‘a e kakaí ke nau ^bha‘u ki he ‘Otua ‘o ‘Ēpalahamé, mo e ‘Otua ‘o ‘Aisaké, mo e ‘Otua ‘o Sēkopé, ‘o mo‘ui.

5 Ko ia, ko e ngaahi me‘a ‘oku “mālie ki he māmaní ‘oku ‘ikai te u tohi, ka ko e ngaahi me‘a ‘oku fakahōifua ki he ‘Otuá pea kiate kinautolu ‘oku ‘ikai te nau ‘o e māmaní.

6 Ko ia, te u fekau ki hoku hakó, ke ‘oua na‘a nau ngāue ‘aki ‘a e ngaahi peletí ni ‘o hiki ki ai ‘a e ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai mahu‘inga ki he fānau ‘a e tangatá.

VAHE 7

‘Oku toe foki atu ‘a e ngaahi foha ‘o Līhai ki Selūsalema ‘o fakaloto‘i ‘a ‘Isimeli mo hono falé ke nau kungā fononga fakataha mo kinautolu—‘Oku angatu‘u ‘a Leimana mo ha ni‘ihi—‘Oku na‘ina‘i ‘a Nīfai ki hono ongo tokouá ke na tui ki he ‘Eikí—‘Oku nau ha‘i ia ‘aki ha ngaahi afo, pea nau alea ke

21a FFL Folofolá—
Mahu‘inga ‘o e
ngaahi folofolá.

b 2 Nīfai 25:26.

6 1a 2 Nīfai 4:14–15.

b 1 Nīfai 9:2.

c 1 Nīfai 1:16–17;

19:1–6.

2a 1 Nīfai 5:14–16.

3a Sēkope 7:27;

Seilomi 1:2, 14;

‘Amenai 1:30.

4a Sione 20:30–31.

Vakai ki he peesi

talamu‘aki ‘o e Tohi
‘a Molomoná.

b 2 Nīfai 9:41, 45, 51.

5a 1 Tēsal. 2:4;

Ng. Lea ‘a M. 1:4.

faka'auha ia—'Oku fakahaofi ia 'i he mālohi 'o e tuí—'Oku kole fakamolemole hono ongo tokouá—'Oku fai 'e Līhai mo kinautolu kotoa pē na'e 'iate iá ha feilaulau mo e ngaahi feilaulau tutu. Ta'u 600–592 K.M. nai.

PEA ko 'eni, 'oku ou faka'amu ke mou 'ilo'i, 'i he hili 'a e faka'osi 'e he'eku tamai, ko Līhai, 'a 'ene ngaahi "kikite na'e kau ki hono hakó, na'e hoko 'o pehē na'e toe folofola mai 'a e 'Eikí kiate ia, 'o pehē 'oku 'ikai lelei kiate ia, Līhai, ke ne 'ave 'a hono fāmílí pē taha ki he feitu'u maomaonganoá; ka 'oku totonu ke ma'u 'e hono ngaahi fohá ha ngaahi ^bofefine ke hoko ko honau ngaahi 'uaifi, koe'uhi ke nau lava 'o fakatupu hake ha hako ki he 'Eikí 'i he fonua 'o e tala'ofá.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'e "fekau kiate ia 'e he 'Eikí ke u toe foki au, Nīfai, mo hoku ngaahi tokouá ki he fonua ko Selūsalemá, pea 'omi 'a 'Isimeli mo hono fāmílí ki he feitu'u maomaonganoá.

3 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, na'á ku "toe fononga atu 'i he feitu'u maomaonganoá, mo hoku ngaahi tokouá, ke mau 'alu hake ki Selūsalema.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau ō hake ki he fale 'o 'Isimeli, pea na'e 'ofefina 'a kimautolu 'i he 'ao 'o 'Isimeli, 'o tupu ai

'emau lea kiate ia 'i he ngaahi folofola 'a e 'Eikí.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fakamolū 'e he 'Eikí 'a e loto 'o 'Isimeli, kae 'uma'ā foki hono falé, 'o tupu ai 'enau fononga hifo mo kimautolu ki he feitu'u maomaonganoá ki he fale fehikitaki 'o 'emau tamaí.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga 'emau fononga 'i he feitu'u maomaonganoá, vakai na'e angatu'u kiate kimautolu 'a Leimana mo Lēmiuela, mo e 'ofefine 'e toko ua 'o 'Isimeli, mo e "foha 'e toko ua 'o 'Isimeli pea mo hona ongo fāmílí; 'io, kiate au, Nīfai, mo Samu, mo 'enau tamai ko 'Isimeli, mo hono uaifí, mo hono ngaahi 'ofefine 'e toko tolu kehe.

7 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he'enau angatu'u ko iá, na'a nau loto ke nau foki atu ki he fonua ko Selūsalemá.

8 Pea ko 'eni ko au, Nīfai, ko e me'a 'i he'eku "loto-mamahi koe'uhi ko e fefeka 'o honau lotó, ko ia na'á ku lea ai kiate kinaua 'o pehē, 'io, kia Leimana pea kia Lēmiuela: Vakai, ko hoku ongo ta'okete 'a kimoua, pea ko e hā 'oku fefeka pehē ai homo lotó, pea fakapo'uli lahi pehē ai ho'omo fakakaukaú, 'oku fie ma'u ai ke u lea au, ko homo tehiná kiate kimoua, 'io, pea fokotu'u ha sīpinga mo'omoua?

9 Ko e hā kuo 'ikai ai te mo tokanga ki he folofola 'a e 'Eikí?

7 1a 1 Nīfai 5:17–19.

b 1 Nīfai 16:7.

c FFL Mali.

2a 1 Nīfai 16:7–8.

3a 1 Nīfai 3:2–3.

6a 2 Nīfai 4:10.

8a 'Alamā 31:2;

Mōsese 7:41.

10 Ko e hā kuo “ngalo ai ‘iate kimoua ho’omo mamata ki ha ‘āngelo ‘a e ‘Eikí?

11 ‘Io, pea ko e hā kuo ngalo ai ‘iate kimoua ‘a e ngaahi me’a lalahi kuo fai ‘e he ‘Eiki ma’atautolu ‘i he’ene “fakahaofi ‘a kitautolu mei he nima ‘o Lēpaní, kae ‘uma’ā foki mo ‘etau lava ‘o ma’u ‘a e lekōtí?

12 ‘Io, pea ko e hā kuo ngalo ai ‘iate kimoua ‘oku lava ‘e he ‘Eikí ke fai ‘a e ngaahi “me’a kotoa pē ‘o fakatau ki hono finangalo, ma’á e fānau ‘a e tangatá, ‘o kapau te nau ngāue ‘aki ‘a e ^btui kiate iá? Ko ia, tau tui faivelenga mu’a kiate ia.

13 Pea kapau te tau tui faivelenga kiate ia, kuo pau ke tau ma’u ‘a e ^afonua ‘o e tala’ofá; pea te mo ‘ilo’i ‘i ha taimi ‘amui ‘e fakahoko ‘a e folofola ‘a e ‘Eikí ‘a ia ‘oku kau ki hono ^bfaka’auha ‘o Selūsalemá; he ko e ngaahi me’a kotoa pē kuo folofola ‘aki ‘e he ‘Eikí ‘o kau ki hono faka’auha ‘o Selūsalemá kuo pau ke fakahoko ia.

14 He vakai, ‘oku vave ke tuku ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eikí ‘a ‘ene feinga ke ue’i kinautolú; he vakai, kuo nau “li’aki ‘a e kau palōfitá, pea kuo nau li ‘a ^bSelemaia ki he fale fakapōpulá. Pea kuo nau feinga ke to’o ‘a e ‘mo’ui ‘a ‘eku tamaí, ‘o tupu ai ‘enau kapusi ia mei he fonuá.

15 Ko ‘eni vakai, ‘oku ou pehē

kiate kimoutolu, kapau te mou foki ki Selūsalema te mou mate fakataha foki mo kinautolu. Pea ko ‘eni, kapau ko ho’omou filí ia, pea mou ‘alu atu ki he fonuá, kae manatu’i ‘a e ngaahi lea ‘a ia ‘oku ou lea ‘aki kiate kimoutolú, kapau te mou ‘alu, te mou mate foki mo kimoutolu; he ‘oku fekau ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eikí kiate au ke u lea pehē.

16 Pea na’e hoko ‘o pehē ko au, Nīfai, hili ‘eku lea ‘aki ‘a e ngaahi leá ni ki hoku ongo tokouá, na’á na ‘ita kiate au. Pea na’e hoko ‘o pehē na’á na puke au, he vakai, kuó na fu’u ‘ita ‘aupito, pea na’á na “ha’i au ‘aki ‘a e ngaahi afo, he na’á na feinga ke to’o ‘eku mo’uí, koe’uhi ke na li’aki au ‘i he feitu’u maomaonganoá ke keina ‘e he fanga manu fekaí.

17 Ka na’e hoko ‘o pehē na’á ku lotu ki he ‘Eikí, ‘o pehē: ‘E ‘Eiki, ke ke fakahaofi mu’a au mei he nima ‘o hoku ongo tokouá, ‘o fakatau ki he’eku tui kiate koé; ‘io, foaki mai mu’a kiate au ha mālohi ke u lava ai ‘o “motuhi ‘a e ngaahi afó ni ‘a ia kuo ha’i ‘aki aú.

18 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he ‘osi pē ‘eku lea ‘aki ‘a e ngaahi lea ko ‘ení, vakai na’e motu leva ‘a e ngaahi afó mei hoku ongo nimá mo e ongo va’é, peá u tu’u ‘i he ‘ao ‘o hoku ongo ta’oketé, peá u toe lea kiate kinaua.

10a Teut. 4:9;
1 Nīfai 3:29; 4:3.

11a 1 Nīfai 4.

12a 1 Nīfai 17:50;

‘Alamá 26:12.

b 1 Nīfai 3:7; 15:11.

13a 1 Nīfai 2:20.

FFL Fonua ‘o e
Tala’ofá.

b 2 Ng. Tu’i 25:1–21;

2 Nīfai 6:8; 25:10;

‘Amenai 1:15;

Hilam. 8:20–21.

14a ‘Isikeli 5:6;

1 Nīfai 1:18–20; 2:13.

FFL Angatu’u.

b Selem. 37:15–21.

c 1 Nīfai 2:1.

16a 1 Nīfai 18:11–15.

17a ‘Alamá 14:26–28.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'á na toe 'ita kiate au, 'o na feinga ke puke au; kae vakai, na'e 'i ai ha toko taha 'o e ngaahi "ofefine 'o 'Isimelí, 'io, kae 'uma'ā foki 'ene fa'eé, mo e toko taha 'o e ngaahi foha 'o 'Isimelí, na'a nau kole ki hoku ongo tokouá, pea tupu ai 'ena fakamolū hona lotó; pea na'e tuku ai 'ena feinga ke to'o 'eku mo'uí.

20 Pea na'e hoko 'o pehē na'á na mamahi, koe'uhi ko 'ena fai angahalá, ko ia na'á na punou hifo ai 'i hoku 'aó, 'o kole kiate au ke u fakamolemole'i 'a kinaua 'i he me'a kuó na fai kiate aú.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku "fakamolemole'i mo'oni 'a kinaua 'i he me'a kotoa pē kuó na faí, peá u na'ina'i kiate kinaua ke na lotu ki he 'Eiki ko hona 'Otuá ke na ma'u ha fakamolemole. Pea na'e hoko 'o pehē na'á na fai pehē. Pea 'i he 'osi 'ena lotu ki he 'Eikí na'e hoko atu leva 'emau fononga ki he fale fehikitaki 'o 'emau tamaí.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau a'u hifo ki he fale fehikitaki 'o 'emau tamaí. Pea hili 'emau a'u hifo mo hoku ngaahi tokouá mo e fale kotoa 'o 'Isimelí ki he fale fehikitaki 'o 'eku tamaí, na'a nau 'oatu 'a e "fakafeta'i ki he 'Eiki ko honau 'Otuá; pea na'a nau fai ha ^bfeilaulau mo e ngaahi feilaulau tutu kiate ia.

VAHE 8

'Oku mamata 'a Līhai 'i ha me'a-hā-mai ki he 'akau 'o e mo'uí — 'Okú ne kai 'i hono fuá peá ne faka'amu ke kai ai foki mo hono fāmílí—'Okú ne mamata ki ha v'a' ukamea, mo ha hala fāsi'i mo lausi'i, mo ha ngaahi 'ao fakapo'uli 'okú ne kāpui 'a e kakaí—'Oku kai 'a Selaia, Nīfai, mo Samu 'i he fua 'o e 'akaú, kae fakafisi 'a Leimana mo Lēmiuela. Ta'u 600–592 κ.Μ. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē kuo mau tānaki fakataha 'a e fa'ahinga kotoa pē 'o e ngaahi tenga'i 'akau kehekehé, ko e ngaahi tenga'i kēleni 'o e fa'ahinga kotoa pē kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi tenga 'o e ngaahi fua'i 'akau 'o e fa'ahinga kotoa pē.

2 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga 'a e nofo 'a 'eku tamaí 'i he feitu'u maomaonganoá na'á ne lea kiate kimautolu, 'o pehē: Vakai, kuó u "misi 'i ha misi; pe ko hono fakalea 'e tahá, kuó u mamata ki ha ^bme'a-hā-mai.

3 Pea vakai, koe'uhi ko e me'a kuó u mamata ki aí, 'oku 'i ai ha 'uhinga ke u fiefia 'i he 'Eikí koe'uhi ko "Nīfai pea mo Samu foki; he 'oku 'i ai ha 'uhinga ke u 'amanaki ai 'e fakamo'ui 'a kinaua, pea mo e tokolahi 'o hona hakó.

4 Kae vakai, 'e "Leimana mo Lēmiuela, 'oku ou manavahē

19a 1 Nīfai 16:7.

21a FFL Fakamolemole, Fakamolemole'i.

22a FFL Fakafeta'i.

b 1 Nīfai 5:9.

8 2a FFL Fakahā; Misi.

b 1 Nīfai 10:17.

FFL Me'a-hā-mai.

3a 1 Nīfai 8:14–18.

4a 1 Nīfai 8:35–36.

lahi koe'uhi ko kimoua; he vakai, 'oku hangē kiate au na'á ku mamata 'i he'eku misí ki ha feitu'u maomaonganoa fakapo'uli mo fakata'elata.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku mamata ki ha tangata, pea na'á ne kofu 'aki ha "pupulu hinehina; pea na'e ha'u ia 'o tu'u 'i mu'a 'iate au.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne lea mai kiate au, 'o ne fekau ke u muimui ange 'iate ia.

7 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he'eku muimui 'iate iá, na'á ku vakai 'oku ou 'i ha potu lala fakapo'uli mo fakata'elata.

8 Pea hili 'eku fononga 'i ha ngaahi houa lahi 'i he fakapo'ulí, na'á ku kamata ke lotu ki he 'Eikí ke ne "alo'ofa mai kiate au, 'o fakatatau ki hono lahi fau 'o 'ene ngaahi 'alo'ofa ongongofuá.

9 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'eku lotu ki he 'Eikí na'á ku mamata ki ha fu'u "mala'e 'ata'atā mo lahi.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku mamata ki ha fu'u "akau, 'a ia na'e lelei hono ^bfuá ke ngaohi ha taha ke fiefia.

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku 'alu atu 'o kai 'i hono "fuá; peá u vakai 'oku melie 'aupito ia, 'o laka hake 'i he ngaahi me'a kotoa pē kuó u kai ai 'i mu'a. 'Io, peá u vakai na'e hinehina hono fuá, 'o laka hake 'i he ^bhinehina kotoa pē kuó u mamata ai 'i mu'a.

12 Pea 'i he'eku kai 'i hono fuá na'e fakafonu 'e ia 'a hoku laumālié 'aki ha fu'u "fiefia lahi; ko ia, na'e kamata ke u ^bfaka'amu ke kai ai foki mo hoku fāmilí; he na'á ku 'ilo'i 'oku 'lelei ange ia 'i he fua kehe kotoa pē.

13 Pea 'i he'eku siosio holo hoku matá, ke u lava 'apē 'o sio ki hoku fāmilí, na'á ku vakai ki ha "vaitafe 'o e vai; pea na'e tafe atu ia, pea na'e ofi ia ki he fu'u 'akau 'a ia 'oku ou kai mei hono fuá.

14 Pea na'á ku vakai atu ke u sio pe 'oku tafe ia mei fē; peá u mamata ki hono matavaí na'e ki'i mama'o si'i atu; pea na'á ku sio ki ho'omou fa'ē ko Selaiá, mo Samu, mo Nīfai 'i hono matavaí; pea na'a nau tu'u 'o hangē 'oku 'ikai te nau 'ilo'i pe te nau 'alu ki fē.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku ta'alo atu kiate kinautolu; peá u lea atu foki kiate kinautolu 'i ha le'o-lahi ke nau ha'u kiate au, 'o kai 'i he fuá, 'a ia 'oku lelei hake 'i he fua kehe kotoa pē.

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau ō mai kiate au 'o nau kai foki 'i he fuá.

17 Pea na'e hoko 'o pehē na'a ku faka'amu ke ha'u mo Lei-mana mo Lēmiuela 'o kai 'i he fuá foki; ko ia, na'e hanga atu hoku matá ki he matavaí 'o e vaitafé, koe'uhi ke u lava 'apē 'o mamata kiate kinaua.

18 Pea na'e hoko 'o pehē na'a

5a SS—H 1:30–32.

8a FFL 'Alo'ofa.

9a Mātiu 13:38.

10a Sēnesi 2:9;

Fakahā 2:7; 22:2;

1 Nīfai 11:4, 8–25.

FFL 'Akau 'o e Mo'uí.

^b 'Alamā 32:41–43.

11a 'Alamā 5:34.

^b 1 Nīfai 11:8.

12a FFL Fiefia.

^b 'Alamā 36:24.

^c 1 Nīfai 15:36.

13a 1 Nīfai 12:16–18;

15:26–29.

ku mamata kiate kinaua, ka na'e "ikai te na fie ha'u kiate au 'o kai 'i he fuá.

19 Pea na'á ku vakai ki ha "va'a ukamea, pea na'e 'alu atu ia 'i he ve'e vaitafé, 'o a'u mai ki he fu'u 'akau 'a ia na'á ku tu'u 'o ofi ki aí.

20 Pea na'á ku vakai foki ki ha hala "fási'i mo lausi'i, 'a ia na'e fou mai 'i he tafa'aki 'o e va'a ukameá, 'o a'u mai ki he fu'u 'akau na'á ku tu'u 'o ofi ki aí; pea na'e fou atu ia foki 'i he tafa'aki 'o e matavai 'o e vaitafé, ki ha ^bmala'e 'ata'atā mo lahi, 'a ia na'e hangē ko ha māmaní.

21 Pea na'á ku mamata ki ha ngaahi ha'oha'onga kakai ta'efa'alaua, 'a ia na'e vivili atu hanau tokolahi, ke nau a'u atu ki he "hala ko ia 'oku fakatau atu ki he fu'u 'akau, 'a ia na'á ku tu'u 'o ofi ki aí.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau ō mai, 'o kamata 'alu 'i he hala 'a ia na'e fakatau atu ki he fu'u 'akau.

23 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu hake ha "ao fakapo'uli; 'io, ko ha 'ao fakapo'uli 'aupito, 'o tupu ai 'a e puli 'iate kinautolu kuo kamata 'i he halá 'a honau 'alu'angá, 'o nau hē atu 'o puli.

24 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku vakai ki ha ni'ihī kehe 'oku nau vivili mai, pea na'a

nau ō mai 'o piki ki he mui'i va'a ukameá; pea na'a nau vivili mai 'i he 'ao fakapo'ulí mo pikitai pē ki he va'a ukameá, kae 'oua kuo nau ō mai 'o kai 'i he "fua 'o e fu'u 'akau.

25 Pea hili 'enau kai 'i he fua 'o e fu'u 'akau, na'e siosio holo honau matá 'o hangē 'oku nau "maá.

26 Pea na'á ku siosio holo foki mo au, 'o u vakai atu, 'oku 'i he kavai 'e taha 'o e vaitafé ha fu'u fale lahi mo "ata'atā; pea na'e tu'u ia 'o hangē 'oku 'i he 'ataá, 'o mā'olunga mei he kekelelé.

27 Pea na'e fonu ia 'i he kakai, 'a e motu'a mo e talavou fakatou'osi, 'a e tangata pea mo e fefine; pea na'a nau tui ha ngaahi kofu matu'aki faka'ofofa 'aupito; pea na'a nau tu'u 'i he "founga 'o e manuki mo tuhu 'aki honau louhi'i nimá kiate kinautolu kuo nau a'u mai 'o nau lolotonga kai 'i he fuá.

28 Pea hili 'enau "kai 'i he fuá, na'a nau ^bmā, koe'uhi ko kinautolu na'e lolotonga manuki mai kiate kinautolú; pea na'a nau 'tō atu ki ha ngaahi hala tapu 'o puli.

29 Pea ko 'eni ko au, Nīfai, 'oku 'ikai te u lea 'aki 'a e ngaahi lea "kotoa pē 'a 'eku tamaí.

30 Kā, koe'uhi ke nounou 'a e tohí, vakai, na'á ne mamata ki

18a 2 Nīfai 5:20–25.

19a Same 2:9;

Fakahā 12:5;

LSS, Fakahā 19:15;

1 Nīfai 8:30; 11:25;

15:23–24.

20a Mātiu 7:14;

2 Nīfai 31:17–20.

b Mātiu 13:38.

21a FFL Hala.

23a 1 Nīfai 12:17; 15:24.

24a 1 Nīfai 8:10–12.

25a Loma 1:16;

2 Tīm. 1:8;

'Alamā 46:21;

Molom. 8:38.

26a 1 Nīfai 11:35–36;

12:18.

27a FFL Loto-hīkisiá.

28a 2 Pita 2:19–22.

b Ma'ake 4:14–20; 8:38;

Luke 8:11–15;

Sione 12:42–43.

c FFL Hē mei he Mo'oní.

29a 1 Nīfai 1:16–17.

ha ngaahi ha'ofanga kakai tokolahi kehe 'oku nau vivili mai; pea na'a nau ha'u 'o piki ki he mui'i "va'a ukameá; pea nau vivili atu 'i honau halá 'o piki ma'u ma'u ai pē ki he va'a ukameá, kae 'oua kuo nau ō mai 'o tō ki lalo 'o kai mei he fua 'o e fu'u 'akaú.

31 Pea na'á ne mamata foki ki ha ngaahi "ha'ofanga kakai tokolahi kehe 'oku nau taufā holo ke 'ilo honau hala ki he fu'u fale lahi mo 'ata'ataá.

32 Pea na'e hoko 'o pehē na'e melemo 'a e tokolahi 'i he ngaahi potu loloto 'o e "matavai; pea na'e puli meiate ia 'a e tokolahi, 'o nau hē atu 'i ha ngaahi hala ngali kehe.

33 Pea na'e fu'u tokolahi 'aupito 'a e kakai na'a nau hū ki he fale matamata kehe ko iá. Pea hili 'enua hū ki he fale ko iá, na'a nau tuhu mai 'i he "manuki kiate au mo kinautolu foki na'e lolotonga kai 'i he fuá; ka na'e 'ikai te mau tokanga kiate kinautolu.

34 Ko e ngaahi lea 'eni 'a 'eku tamaí: He ko kinautolu kotoa pē na'e "tokanga kiate kinautolú, na'a nau tō atu.

35 Na'e pehē 'e he'eku tamaí, pea na'e 'ikai kai 'a "Leimana mo Lēmiuela 'i he fuá.

36 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono lea 'aki 'e he'eku tamaí 'a e ngaahi lea kotoa pē 'o 'ene misí pe me'a-hā-maí, 'a ia na'e lahi, na'á ne pehē mai kiate kinautolu, 'okú ne fu'u mana-

vahē 'aupito koe'uhi ko Leimana mo Lēmiuela; koe'uhi ko e ngaahi me'a ko ia na'á ne mamata ki ai 'i he me'a-hā-maí; 'io, 'okú ne manavahē telia na'a kapusi atu 'a kinaua mei he 'ao 'o e 'Eikí.

37 Pea na'á ne na'ina'i kiate kinaua 'aki 'a e 'ofa kotoa 'a ha "mātu'a anga'ofa, ke na tokanga ki he'ene ngaahi leá, koe'uhi ke 'alo'ofa 'apē 'a e 'Eikí kiate kinaua, 'o 'oua 'e kapusi 'a kinaua; 'io, na'e malanga 'a 'eku tamaí kiate kinaua.

38 Pea hili 'ene malanga kiate kinauá, kae 'uma'ā foki 'ene kikite'i kiate kinaua ha ngaahi me'a lahi, na'á ne fekau kiate kinaua ke na tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí; peá ne faka'osi 'ene lea kiate kinauá.

VAHE 9

'Oku hiki 'e Nīfai ha lekooti 'e ua — 'Oku ui kinaua taki taha ko e ngaahi peleti 'a Nīfai — 'Oku 'i he ngaahi peleti lalahi 'a e hisitōlia fakatu'asinó; pea 'oku fakatautautefito 'a e ngaahi peleti ikí ki he ngaahi me'a 'oku toputapú. Ta'u 600–592 K.M. nai.

PEA ko e ngaahi me'á ni kotoa na'e mamata, mo fanongo, mo lea 'aki, 'e he'eku tamaí, lolotonga 'ene nofo 'i ha fale fehikitaki, 'i he "tele'a ko Lēmiuelá, kae 'uma'ā mo ha toe ngaahi me'a lahi ange 'aupito, 'oku

30a 1 Nīfai 15:23–24.

31a Mātiu 7:13.

32a 1 Nīfai 15:26–29.

33a FFL Fakatanga,

Fakatanga'í.

34a 'Eke. 23:2.

35a 1 Nīfai 8:17–18;

2 Nīfai 5:19–24.

37a FFL Fāмили; Mātu'á, Ngaahi.

9 1a 1 Nīfai 2:4–6, 8, 14–15; 16:6.

‘ikai lava ‘o tohi ‘i he ngaahi peleti ko ‘ení.

2 Pea ko ‘eni, hangē ko ‘eku lau ‘o kau ki he ngaahi peleti ko ‘ení, vakai ‘oku ‘ikai ko e ngaahi peleti ia ‘a ia ‘oku ou hiki ai ha fakamatala kakato ‘o e hisitōlia ‘o hoku kakaí; he ko e ngaahi “peleti ‘a ia ‘oku ou hiki ai ha fakamatala kakato ‘o hoku kakaí kuó u ‘ai ki ai ‘a e hingoa ko Nīfaí; ko ia, ‘oku ou ui ia ko e ngaahi peleti ‘a Nīfaí, ko e tauhingoa ki hoku hingoa ‘o‘okú; pea ‘oku ui foki mo e ngaahi peleti ko ‘ení ko e ngaahi peleti ‘a Nīfaí.

3 Ka neongo iá, kuó u ma‘u ha fekau mei he ‘Eikí ke u ngaohi ‘a e ngaahi peleti ko ‘ení, koe‘uhi ko e “uhinga pē taha ke ‘i ai ha tohi tongitongi ‘o e ngaahi ^bngāue fakalotu ‘a hoku kakaí.

4 Ko e ngaahi peleti ‘e tahá ‘e tongitongi ai ha fakamatala ki he pule ‘a e ngaahi tu‘í mo e ngaahi taú mo e ngaahi feke‘ike‘i ‘a hoku kakaí; ko ia kuo ngaohi ‘a e ngaahi peleti ko ‘ení koe‘uhi ke ‘i ai ‘a e kongala hi ‘o e ngaahi me‘a fakalotú; pea ko e ngaahi peleti ‘e “tahá kuo ngaohi ia koe‘uhi ke ‘i ai ha kongala hi ‘o e pule ‘a e ngaahi tu‘í mo e ngaahi taú mo e ngaahi feke‘ike‘i ‘a hoku kakaí.

5 Ko ia, kuo fekau ai kiate au ‘e he ‘Eikí ke u ngaohi ‘a e ngaahi peleti ko ‘ení koe‘uhi ko ha

taumu‘a “fakapotopoto ‘okú ne ‘afio‘i, pea ko ha ‘uhinga ‘oku ‘ikai te u ‘ilo‘i.

6 Ka ‘oku “afio‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e me‘a kotoa pē talu mei he kamata‘angá; ko ia, ‘okú ne teuteu‘i ‘a e founga ‘e lava ‘o fakahoko ai ‘a ‘ene ngaahi ngāue kotoa pē ‘i he fānau ‘a e tangatá; he vakai, ‘oku ‘iate ia ‘a e ^bmālohi kotoa pē ke fakahoko ‘aki ‘a ‘ene ngaahi folofola kotoa pē. Pea ‘oku pehē pē. ‘Ēmeni.

VAHE 10

‘Oku kikite‘i ‘e Līhai hono fetuku pōpula ‘o e kau Siú ‘e he kakai ‘o Pāpiloné—‘Okú ne lea ‘o kau ki he hā‘ele mai ‘i he lotolotonga ‘o e kau Siú ha Mīsaia, mo ha Fakamo‘ui, mo ha Huhu‘i—‘Oku lea foki ‘a Līhai ‘o kau ki he ha‘u ha tokotaha ‘a ia te ne papitaiso ‘a e Lami ‘a e ‘Otuá—‘Oku fakamatala ‘a Līhai ‘o kau ki he pekia mo e toetu‘u ‘a e Mīsaia—‘Okú ne fakatatau hono fakamoveteve‘i mo e tånaki ‘o ‘Isilelí ki ha fu‘u ‘ōlive—‘Oku fakamatala ‘a Nīfaí ‘o kau ki he ‘Alo ‘o e ‘Otuá, mo e me‘a-foaki ‘o e Lau-mālie Mā‘oni‘oní, mo e fie ma‘u ke mā‘oni‘oní. Ta‘u 600–592 K.M. nai.

PEA ko ‘eni ko au, Nīfaí, ‘oku ou hoko atu ke fai ha fakamatala ‘i he ngaahi peleti ko “ení ki he‘eku ngaahi ngāue, mo ‘eku pulé

2a 1 Nīfaí 19:2, 4;
Sēkope 3:13–14;
Ng. Lea ‘a M. 1:2–11;
T&F 10:38–40.
FFL Peleti, Ngaahi.

3a T&F 3:19.
b 1 Nīfaí 6:3.

4a Sēkope 1:2–4;
Ng. Lea ‘a M. 1:10.
5a 1 Nīfaí 19:3;
Ng. Lea ‘a M. 1:7;
‘Alamā 37:2, 12, 14.

6a 2 Nīfaí 9:20;
T&F 38:2;

Mōsese 1:6, 35.
FFL ‘Afio‘i ‘a e Me‘a
Kotoa pē.
b Mātiu 28:18.
10 1a 1 Nīfaí 9:1–5;
19:1–6;
Sēkope 1:1–4.

mo e ngāue fakafaipekaú; ko ia, koe'uhi ke hoko atu 'a 'eku fakamatalá, kuo pau ke u ki'i lau si'i ki he ngaahi me'a 'a 'eku tama'i kae 'uma'ā foki hoku ngaahi tokouá.

2 He vakai, na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e faka'osi 'e he'eku tama'i 'a hono fakamatala'i 'o 'ene "misi', kae 'uma'ā foki mo e na'ina'i kiate kinautolu ke nau faivelengá, na'á ne lea kiate kinautolu 'o kau ki he kau Siú—

3 'O ka hili honau faka'auhá, 'io, na'a mo e kolo lahi ko "Selūsalemá, pea mo hono ^b'ave pōpula 'o e tokolahi ki 'Pāpilone 'o fakatatau ki he taimi 'oku finangalo ki ai 'a e 'Eiki', te nau toe ^dfoki mai, 'io, 'e toe fakafoki mai 'a kinautolu mei he nofo pōpulá; pea hili honau fakafoki mei he nofo pōpulá 'o nau toe ma'u 'a e fonua 'o honau tofi'á.

4 'Io, 'o ka hili 'a e ta'u 'e "onongeau mei he taimi na'e mavahe ai 'a 'eku tama'i mei Selūsalemá, 'e fokotu'u hake 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ha ^bpalōfita 'i he kau Siú—'io ko ha 'Misaia, pe ko hono fakalea 'e tahá, ko ha Fakamo'ui 'o e māmaní.

5 Pea na'á ne lea foki 'o kau ki he kau palōfitá, mo hono fu'u tokolahi 'o kinautolu kuo nau ^afakamo'oni ki he ngaahi me'á

ni, 'a ia 'oku kau ki he Misaia ko iá, pe ko e Huhu'i ko ia 'o e māmani, 'a ia kuó ne lau ki ai.

6 Ko ia, kuo mole pea 'i he tu'unga "tō ki lalo 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pea te nau pehē ai pē 'o ta'engata kae 'oua kuo nau falala ki he Huhu'i ko iá.

7 Pea na'á ne lea foki 'o kau ki ha ^apalōfita 'a ia 'e ha'u ki mu'a 'i he Misaiá, ke teuteu 'a e hā'ele'anga 'o e 'Eiki—

8 'Io, te ne 'alu atu foki 'o kalanga 'i he feitu'u maomaonangoá: Mou ^ateuteu 'a e hā'ele'anga 'o e 'Eiki, pea fakatonu-tonu 'a hono ngaahi hā'ele'angá; he 'oku tu'u 'iate kimoutolu ha tokotaha 'oku 'ikai te mou 'ilo'i; pea 'oku lahi ia 'iate au, 'oku 'ikai taau mo au ke u vete 'a e nono'o 'o hono topuva'é. Pea na'e lahi 'a e lea 'a 'eku tama'i 'o kau ki he me'á ni.

9 Pea na'e pehē 'e he'eku tama'i te ne fai papitaiso 'i ^aPetapala 'i tu'a Soatani; pea na'á ne pehē foki te ne fai ^bpapitaiso 'aki 'a e vai; 'io, te ne papitaiso foki 'a e Misaiá 'aki 'a e vai.

10 Pea hili 'ene papitaiso 'a e Misaiá 'i he vai, te ne vakai, pea fakamo'oni kuó ne papitaiso 'a e ^aLami 'a e 'Otuá, 'a ia te ne to'o 'a e ngaahi angahala 'a māmaní.

2a 1 Nīfai 8.

3a 'Ēseta 2:6;

2 Nīfai 6:8;

Hilam. 8:20–21.

b 2 Nīfai 25:10.

FFL Fakamatala

Fakahokohoko—

587 K.M.

c 'Isikeli 24:2;

1 Nīfai 1:13;

'Amenai 1:15.

d Selem. 29:10;

2 Nīfai 6:8–9.

4a 1 Nīfai 19:8;

2 Nīfai 25:19;

3 Nīfai 1:1.

b 1 Nīfai 22:20–21.

c FFL Misaia.

5a Sēkope 7:11;

Mōsaia 13:33;

Hilam. 8:19–24;

3 Nīfai 20:23–24.

6a FFL Hinga 'a 'Ātama mo 'Ivi.

7a 1 Nīfai 11:27;

2 Nīfai 31:4.

8a 'Isaia 40:3;

Mātiu 3:1–3.

9a Sione 1:28.

b FFL Sione ko e

Papitaisó.

10a FFL Lami 'a e 'Otuá.

11 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e lea 'aki 'e he'eku tamaí 'a e ngaahi lea ní na'á ne lea ki hoku ngaahi tokouá 'o kau ki he ongoongolelei ko ia 'e malanga 'aki 'i he kau Siú, kae 'uma'ā foki ki he ^afaka'au'auhifo 'a e kau Siú 'i he ^bta'etuí. Pea hili 'enau 'fakapoongi 'a e Mísaia, 'a ia 'e hā'ele maí, pea hili hono fakapōngí te ne ^atoe tu'u hake mei he pekiá, pea te ne fakahā ia 'e ia, 'i he 'Laumālie Mā'oni'óní, ki he kau Senitailé.

12 'Io, na'e lahi foki 'a e lea 'a 'eku tamaí 'o kau ki he kau Senitailé, kae 'uma'ā foki ki he fale 'o 'Isilelí, 'oku totonu ke fakatatau 'a kinautolu ki he ^afu'u 'ōlive, 'a ia 'oku totonu ke fesi'i 'a hono ngaahi va'á, pea ^bfakamovetevete'i 'i he funga kotoa 'o e māmaní.

13 Ko ia, na'á ne pehē 'oku 'aonga ke tataki atu 'a kimautolu 'i he loto pē taha ki he ^afonua 'o e tala'ofá, koe'uhi ke fakahoko ai 'a e folofola 'a e 'Eikí, 'e fakamovetevete 'a kinautolu 'i he funga 'o e māmaní kotoa.

14 Pea hili hono fakamovetevete 'o e fale 'o 'Isilelí 'e toe ^atānaki fakataha 'a kinautolu; pe ko e pehē, ka hili 'a e ma'u 'e he kau ^bSenitailé 'a hono kakato 'o e ongoongolelei, 'e toe fakahoko

'a e ngaahi va'a totonu 'o e 'fu'u 'ōlivé, pe ko e ngaahi toenga 'o e fale 'o 'Isilelí, pe ko 'enau ma'u 'a e 'ilo ki he Mísaia mo'oni, ko honau 'Eiki mo honau Huhu'í.

15 Pea na'e pehē 'a e anga 'o e lea na'e kikite mo lea 'aki 'e he'eku tamaí ki hoku ngaahi tokouá, kae 'uma'ā foki mo e ngaahi me'a lahi kehe 'oku 'ikai te u tohi 'i he tohi ni; he kuó u tohi hono kotoa 'o e ngaahi me'a kehe na'e 'aongá 'i he'eku tohi 'e ^atahá.

16 Pea na'e fai 'a e ngaahi me'a ni kotoa pē, 'a ia kuó u lau ki aí, 'i he lolotonga nofo 'a 'eku tamaí 'i ha fale fehikitaki 'i he tele'a ko Lēmiuelá.

17 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, 'i he hili 'eku fanongo ki he ngaahi ^alea kotoa pē 'a 'eku tamaí, 'a ia na'e kau ki he ngaahi me'a na'á ne mamata ki aí 'i he ^bme'a-hā-maí, kae 'uma'ā foki mo e ngaahi me'a na'á ne lea 'aki 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'óní, 'a ia ko e mālohi na'á ne ma'u 'i he tui ki he 'Alo 'o e 'Otuá—pea ko e 'Alo 'o e 'Otuá 'a e 'Mísaia, 'a ia 'e hā'ele maí—ko au, Nīfai, na'a ku faka'amu foki ke u lava 'o mamata, mo fanongo, mo 'ilo'i 'a e ngaahi me'a ko iá, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'óní, 'a ia ko

11a Sēkope 4:14–18.

b Molom. 5:14.

c FFL Kalusefaí;
Sisū Kalaisi.

d FFL Toetu'u.

e FFL Laumālie
Mā'oni'óní.

12a Sēnesi 49:22–26;

1 Nīfai 15:12;

2 Nīfai 3:4–5;

Sēkope 5; 6:1–7.

FFL Fu'u 'Ōlivé;

Ngoue Vaine 'a e
'Eikí.

b 1 Nīfai 22:3–8.

FFL 'Isilelí—Ko hono
fakamovetevete'i 'o
'Isilelí.

13a 1 Nīfai 2:20.

FFL Fonua 'o e

Tala'ofá.

14a FFL 'Isilelí—Ko hono

tānaki 'o 'Isilelí.

b 1 Nīfai 13:42;

T&F 14:10.

c Sēkope 5:8, 52, 54,
60, 68.

15a 1 Nīfai 1:16–17.

17a 'Īnosi 1:3;

'Alamā 36:17.

b 1 Nīfai 8:2.

c FFL Mísaia.

e ^ame'a-foaki 'a e 'Otuá kiate kinautolu kotoa pē 'oku fekumi ^efaivelenga kiate iá, 'o tatau ai pē 'i he ngaahi kuonga 'i ^fmu'á pea hangē ko e taimi te ne fakahā ai ia ki he fānau 'a e tangatá.

18 He 'okú ne ^atatau 'i he 'aneafí, 'aho ní, mo e ta'engatá; pea kuo teuteu 'a e hala mo'ó e kakai fulipē talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní, 'o kapau te nau fakatomala pea ha'u kiate ia.

19 He ko ia 'oku kumi faivelengá te ne 'ilo'i; pea 'e fakahā 'a e ngaahi ^ame'a lilo 'a e 'Otuá kiate kinautolu, 'i he mālohi 'o e ^bLaumālie Mā'oni'oní, 'o tatau pē 'i he ngaahi kuongá ni mo e ngaahi kuonga 'i mu'á, pea tatau pē 'i he ngaahi kuonga 'i mu'á mo e ngaahi kuonga 'e hoko maí; ko ia, 'e 'ikai liliu 'e he 'Eikí 'ene ngaahi 'founga ngāué 'o ta'engata.

20 Ko ia manatu, 'E tangata, 'e 'omi koe ki he ^afakamāu koe'uhi ko ho'o ngaahi ngāue kotoa pē.

21 Ko ia, kapau kuó ke holi ke fai angahalá 'i he ngaahi 'aho 'o ho ^aahi'ahi'í, 'e toki lau koe ko e ^bta'ema'a 'i he 'ao 'o e fakamaau'anga 'o e 'Otuá, pea 'oku 'ikai ha me'a 'oku ta'ema'a 'e nofo mo e 'Otuá; ko ia, kuo pau ke kapusi atu koe 'o ta'engata.

22 Pea 'oku fakamafai'i au 'e he Laumālie Mā'oni'oní ke u lea 'aki 'a e ngaahi me'á ni, pea 'oua 'e faka'ikai'i ia.

 VAHE 11

'Oku mamata 'a Nifai ki he Lau-mālie 'o e 'Eikí, pea fakahā mai kiate ia 'i ha me'a-hā-mai 'a e 'akau 'o e mo'uí—'Okú ne mamata ki he fa'ē 'a e 'Alo 'o e 'Otuá pea ako 'o 'ilo ki he āfeitaulalo 'a e 'Otuá—'Okú ne mamata ki he papitaiso, ngāue fakafai-fekau, mo hono kalusefai 'o e Lami 'a e 'Otuá—'Okú ne mamata foki ki hono ui mo e ngāue fakafai-fekau 'a e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'a e Lami. Ta'u 600–592 K.M. nai.

HE na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'eku holi ke u 'ilo ki he ngaahi me'a kuo mamata ki ai 'a 'eku tamaí, pea 'i he'eku tui 'oku lava 'e he 'Eikí 'o fakahā mai 'a e ngaahi me'a ko iá kiate au, na'e lolotonga 'eku nofo 'o ^afakalaulauloto 'i hoku lotó na'e ^bave au 'e he Laumālie 'o e 'Eikí, 'io, ki ha 'mo'unga mā'olunga 'aupito, 'a ia na'e te'eki ai te u mamata ai ki mu'a, pea na'e te'eki ke tu'u ai 'a hoku va'é ki mu'a.

2 Pea na'e folofola mai 'a e

17d FFL Laumālie
Mā'oni'oní.
e Molonai 10:4–5, 7, 19.
f T&F 20:26.
18a Hepelū 13:8;
Molom. 9:9;
T&F 20:12.
FFL 'Otuā.
19a FFL Me'a Lilo 'a e
'Otuá, Ngaahi.

b FFL Laumālie
Mā'oni'oní.
c 'Alamā 7:20;
T&F 3:2; 35:1.
20a Tngt. 12:14;
2 Nifai 9:46.
FFL Fakamaau
Faka'osí.
21a 'Alamā 34:32–35.
b 1 Kol. 6:9–10;

3 Nifai 27:19;
T&F 76:50–62;
Mōsese 6:57.
11 1a T&F 76:19.
FFL Fakalaulauloto.
b 2 Kol. 12:1–4;
Fakahā 21:10;
2 Nifai 4:25;
Mōsese 1:1.
c Teut. 10:1; 'Eta 3:1.

Laumālié kiate au: Vakai, ko e hā 'okú ke holi ki aí?

3 Pea na'á ku pehē ange: 'Oku ou fie vakai ki he ngaahi me'a 'a ia na'e "mamata ki ai 'a 'eku tamaí.

4 Pea folofola mai 'a e Laumālié kiate au: 'Okú ke tui na'e mamata 'a ho'o tamaí ki he fu'u "akau, 'a ia kuó ne lau ki aí?

5 Pea na'á ku pehē ange: 'Io, 'okú ke 'afio'i 'oku ou "tui ki he ngaahi lea kotoa pē 'a 'eku tamaí.

6 Pea 'i he 'osi 'a 'eku lea 'aki 'a e ngaahi lea ko 'ení, na'e kaila 'a e Laumālié 'aki 'a e le'o lahi, 'o pehē: Hōsana ki he 'Eiki, ko e 'Otua fungani mā'olunga tahá; he ko e 'Otua aoniú ia ki he "māmaní kotoa, 'io, 'o mā'olunga hake 'i he me'a kotoa pē. Pea 'okú ke monū'ia koe, 'e Nifai, koe'uhi ko ho'o ^btui ki he 'Alo 'o e 'Otua fungani mā'olunga tahá; ko ia, te ke mamata ki he ngaahi me'a kuó ke holi ki aí.

7 Pea vakai ko e me'a ni 'e tuku kiate koe ko ha "faka'ilon-ga, 'o ka 'osi ho'o mamata ki he fu'u 'akau 'a ia na'e tupu ai 'a e fua na'e kai ai 'a ho'o tamaí, te ke mamata foki ki ha tangata 'oku hā'ele hifo mei he lotu langí, pea te ke mamata kiate ia; pea 'o ka hili 'a ho'o mamata kiate iá, te ke ^bfakamo'oni'i ko e 'Alo ia 'o e 'Otua.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'e folofola mai 'a e Laumālié kiate au: Vakai! Pea na'á ku sio 'o vakai ki ha fu'u 'akau; pea na'e tatau ia mo e fu'u "akau kuo mamata ki ai 'a 'eku tamaí; pea ko hono faka'ofó'ofá na'e lahi 'aupito, 'io, 'o lahi ange 'i he faka'ofó'ofa kotoa pē; pea ko hono ^bhinehiná na'e laka ia 'i he hinehina 'o e sinou 'oku vilingia.

9 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'eku mamata ki he fu'u 'akaú, na'á ku pehē ange ki he Laumālié: 'Oku ou 'ilo kuó ke fakahā mai kiate au 'a e fu'u 'akau 'a ia 'oku "mahu'inga hake 'i he me'a kotoa pē.

10 Pea na'á ne folofola mai kiate au: Ko e hā 'okú ke fie ma'ú?

11 Pea na'á ku pehē ange kiate ia: Ke u 'ilo'i 'a hono "uhingá— he na'á ku lea kiate ia 'o hangē ko ha lea 'a ha tangata; he na'á ku vakai 'okú ne 'i he ^btatau 'o ha tangata; ka neongo iá, na'á ku 'ilo ko e Laumālie ia 'o e 'Eiki; pea na'á ne folofola mai kiate au 'o hangē 'oku lea ha tangata 'e taha ki ha tangata 'e tahá.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne folofola mai kiate au: Vakai! Pea na'á ku tafoki 'o hangē ha'aku feinga ke sio kiate iá, pea na'e 'ikai te u sio kiate ia; he kuó ne 'alu mei hoku 'aó.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku mamata 'o vakai ki he fu'u

3a 1 Nifai 8:2–34.

4a 1 Nifai 8:10–12;
15:21–22.

5a 1 Nifai 2:16.

6a 'Eke. 9:29;
2 Nifai 29:7;

3 Nifai 11:14;

Mōsese 6:44.

^b FFL Tui.

7a FFL Faka'ilonga.

^b FFL Fakamo'oni.

8a 1 Nifai 8:10.

^b 1 Nifai 8:11.

9a 1 Nifai 11:22–25.

11a Sēnesi 40:8.

^b 'Eta 3:15–16.

kolo lahi ko Selūsalemá, kae ‘uma’ā mo ha ngaahi kolo kehe foki. Pea na’á ku vakai ki he kolo ko Nāsaletí; pea ‘i he kolo ko “Nāsaletí na’á ku vakai ki ha ^btāupo’ou, pea na’e fu’u hoihoifua ‘aupito ia mo hinehina.

14 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku mamata ki he ngaahi “langí ‘oku matangaki; pea na’e ‘alu hifo ha ‘āngelo ‘o tu’u ‘i hoku ‘aó; pea na’á ne pehē mai kiate au: ‘E Nifai, ko e hā ‘okú ke vakai ki aí?

15 Pea na’á ku pehē ange kiate ia: Ko ha tāupo’ou ‘oku fu’u faka’ofó’ofa mo hoihoifua lahi hake ‘i he kau tāupo’ou kehe kotoa pē.

16 Pea na’á ne pehē mai kiate au: ‘Okú ke ‘ilo’í ‘a e āfeitaulalo ‘a e ‘Otuá?

17 Pea na’á ku pehē ange kiate ia: ‘Oku ou ‘ilo ‘okú ne ‘ofa ki he’ene fānaú; ka neongo iá, ‘oku ‘ikai te u ‘ilo’i hono ‘uhinga ‘o e me’a kotoa pē.

18 Pea na’á ne pehē mai kiate au: Vakai, ko e “tāupo’ou ‘okú ke sio ki aí ko e ^bfa’ē ia ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ‘i he anga ‘o e kakanó.

19 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku vakai na’e ‘ave ia ‘e he Laumālié; pea hili hono ‘ave ia ‘e he “Laumālié ‘o fuofuolooa si’i na’e lea mai ‘a e ‘āngeló kiate au, ‘o pehē: Vakai!

20 Pea na’á ku mamata ‘o toe vakai ki he tāupo’ou, ‘okú ne fua ha “tamasi’i ‘i hono nimá.

21 Pea na’e pehē mai ‘e he ‘āngeló kiate au: Vakai ki he “Lami ‘a e ‘Otuá, ‘io, ko e ^bAlo ‘o e “Tamai Ta’engatá! ‘Okú ke ‘ilo’i koā ‘a e ‘uhinga ‘o e fu’u ^dakau na’e sio ki ai ‘a ho’o tamaí?

22 Pea na’á ku tali kiate ia, ‘o pehē ange: ‘Io ko e “ofa ia ‘a e ‘Otuá, ‘a ia ‘oku a’u atu ki he loto ‘o e fānau ‘a e tangatá; ko ia, ‘oku lelei taha ia ‘i he ngaahi me’a kotoa pē.

23 Pea na’á ne lea mai kiate au, ‘o pehē: ‘Io, pea ‘oku “fakafiefia taha ia ki he laumālié.

24 Pea hili ‘ene lea ‘aki ‘a e ngaahi lea ní, na’á ne pehē mai kiate au: Vakai! Pea na’á ku mamata, ‘o vakai ki he ‘Alo ‘o e ‘Otuá ‘okú ne “hā’ele atu ‘i he lotolotonga ‘o e fānau ‘a e tangatá; pea na’á ku mamata ki he tokolahi ‘oku fakatōmape’e hifo ‘i hono lalo va’é ‘o hū kiate ia.

25 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku vakai ko e “va’a ukamea kuo mamata ki ai ‘a ‘eku tamaí, ko e folofola ia ‘a e ‘Otuá, ‘a ia na’e fakatau ki he matavai ‘o e ngaahi vai ^bmo’uí, pe ki he ^cakau ‘o e mo’uí; ‘a ia ko e ngaahi vai ko ha fakatātā ia ‘o e ‘ofa ‘a e ‘Otuá; pea na’á ku vakai foki ko e

13a Mātiu 2:23.
b Luke 1:26–27;
‘Alamā 7:10.
FFL Mele, Fa’ē ‘a
Sisuu.

14a ‘Isikeli 1:1;
1 Nifai 1:8.

18a ‘Isaia 7:14;
Luke 1:34–35.

b Mōsaia 3:8.

19a Mātiu 1:20.

20a Luke 2:16.

21a FFL Lami ‘a e ‘Otuá.

b FFL Sisū Kalaisi.

c FFL ‘Otua—‘Otua ko
e Tamaí.

d 1 Nifai 8:10;

‘Alamā 5:62.

FFL ‘Akau ‘o e Mo’uí.

22a FFL ‘Ofá.

23a FFL Fiefia.

24a Luke 4:14–21.

25a 1 Nifai 8:19.

b FFL Vai Mo’uí.

c Sēnesi 2:9;

‘Alamā 32:40–41;

Mōsese 4:28, 31.

‘akau ‘o e mo‘uí ko ha fakatātā ia ‘o e ‘ofa ‘a e ‘Otuá.

26 Pea toe pehē mai ‘e he ‘āngeló kiate au: Mamata ‘o vakai ki he “āfeitaulalo ‘a e ‘Otuá!

27 Pea u mamata ‘o “vakai ki he Huhu‘i ‘o e māmaní, ‘a ia kuo lea ‘a ‘eku tamaí ‘o kau ki aí; pea na‘á ku vakai foki ki he ^bpalōfita ‘a ia te ne teuteu ‘a e hala ki mu‘a ‘iate iá. Pea na‘e hā‘ele atu ‘a e Lami ‘a e ‘Otuá ‘o ‘papitaiso ‘iate ia; pea hili ‘a hono papitaisó, na‘á ku vakai ki he matangaki ‘a e ngaahi langí; pea hā‘ele hifo ‘a e Laumālie Mā‘oní‘oní mei he langí ‘o nofo-‘ia ‘iate ia ‘i he tatau ‘o ha ^dlupe.

28 Pea na‘á ku vakai na‘á ne hā‘ele atu ‘o ngāue ki he kakaí, ‘i he “mālohi mo e nāunau lahi; pea kuo fakataha mai ‘a e ngaahi ha‘ofanga kakai tokolahi ke fanongo kiate ia; pea na‘á ku vakai na‘a nau kapusi ia mei honau lotolotongá.

29 Pea na‘á ku toe vakai foki ki he toko “hongofulu mā ua kehe ‘oku muimui ‘iate ia. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘ave ‘a kinautolu ‘e he Laumālié mei hoku ‘aó, ‘o ‘ikai te u sio kiate kinautolu.

30 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e toe lea mai ‘a e ‘āngeló kiate au, ‘o pehē: Vakai! Pea u mamata,

‘o vakai ki he toe matangaki ‘a e ngaahi langí, pea na‘á ku mamata ki he kau “‘āngelo ‘oku ‘alu hifo ki he fānau ‘a e tangatá; pea na‘a nau tauhi ‘a kinautolu.

31 Pea toe lea ia kiate au, ‘o pehē: Vakai! Pea na‘á ku sio atu ‘o vakai ki he Lami ‘a e ‘Otuá ‘oku hā‘ele atu ‘i he lotolotonga ‘o e fānau ‘a e tangatá. Pea na‘á ku vakai ki he ngaahi ha‘ofanga kakai tokolahi na‘e puke, pea nau mo‘ua ‘i he ngaahi fa‘ahinga mahaki kehekehe kotoa pē mo e kau “tēvolo pea mo e ngaahi laumālie ^b‘uli; pea na‘e lea ‘a e ‘āngeló ‘o ne fakahā kiate au ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa pē. Pea na‘e ‘fakamo‘ui ‘a kinautolu ‘i he mālohi ‘o e Lami ‘a e ‘Otuá; pea na‘e kapusi ki tu‘a ‘a e kau tēvoló mo e ngaahi laumālie ‘ulí.

32 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e toe lea mai ‘a e ‘āngeló kiate au, ‘o ne pehē: Vakai! Pea na‘á ku mamata ‘o vakai ki he Lami ‘a e ‘Otuá, kuo puke ia ‘e he kakaí; ‘io, ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá ta‘engatá na‘e “fakamāu‘i ‘e he māmaní; pea na‘á ku mamata mo fakamo‘oni ki ai.

33 Pea ko au, Nīfai, na‘á ku mamata ‘oku hiki hake ia ki he “kolosí ‘o ^btāmate‘i koe‘uhi ko e ngaahi angahala ‘a māmaní.

34 Pea hili hono tāmate‘i na‘á ku mamata ki he ngaahi fu‘u

26a 1 Nīfai 11:16–33.

27a 2 Nīfai 25:13.

b Mātiu 11:10;

1 Nīfai 10:7–10;

2 Nīfai 31:4.

c FFL Papitaiso.

d FFL Lupé,

Faka‘ilonga ‘o e.

28a T&F 138:25–26.

29a FFL ‘Aposetolo.

30a FFL ‘Āngeló, Kau.

31a Ma‘ake 5:15–20;

Mōsaia 3:5–7.

FFL Tēvolo.

b FFL Laumālie—

Ngaahi laumālie ‘ulí

pē laumālie koví.

c FFL Fakamo‘ui

Mahakí, Fakamo‘ui

Mahakí, Ngaahi.

32a Ma‘ake 15:17–20.

33a Sione 19:16–19;

Mōsaia 3:9–10;

3 Nīfai 27:14.

FFL Kolosi.

b FFL Fakalelei,

Fakalelei‘í.

kakai tokolahi 'o e māmani, kuo nau fakataha kātoa koe'uhi ke tau'i 'a e kau 'aposetolo 'a e Lamí; he na'e ui pehē 'a e toko hongofulu mā uá 'e he 'āngelo 'a e 'Eikí.

35 Pea kuo fakataha kātoa 'a e fu'u kakai tokolahi 'o e māmani; pea na'á ku vakai 'oku nau 'i he "fale lahi mo 'ata'ataá 'o hangē ko e fale na'e mamata ki ai 'a 'eku tamaí. Pea toe lea mai 'a e 'āngelo 'a e 'Eikí kiate au, 'o pehē: Vakai ki he māmani mo hono potó; 'io, vakai, kuo fakataha kātoa 'a e fale 'o 'Isilelí ke tau'i 'a e kau 'aposetolo 'e toko hongofulu mā ua 'a e Lamí.

36 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku mamata mo fakamo'oni, ko e fu'u fale lahi mo 'ata'ataá ko e "loto-híkisi ia 'a e māmani; pea na'e tō ia, pea na'e lahi 'aupito 'a 'ene toó. Pea na'e toe lea mai 'a e 'āngelo 'a e 'Eikí kiate au, 'o pehē: 'E pehē pē hano faka'auha 'a e ngaahi pule'anga, mo e ngaahi fa'ahinga, mo e ngaahi lea, mo e kakai fulipē, 'a ia 'e tau'i 'a e kau 'aposetolo 'e toko hongofulu mā ua 'a e Lamí.

VAHE 12

'Oku mamata 'a Nīfai 'i ha me'a-hā-mai ki he fonua 'o e tala'ofá; ko e mā'oni'oni, angahala, mo e tō 'a hono kakaí; ko e hā'ele mai 'o e Lami 'a e 'Otuá 'i honau lotolotongá; ko e anga hono fakamāu'i 'o 'Isilelí 'e he Kau Ākonga 'e Toko Hongofulu

Mā Uá mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá; pea mo e tu'unga fakalielia mo fulikivanu 'o kinautolu 'oku faka'au'auhifo 'i he ta'etuí. Ta'u 600–592 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'e pehē mai 'e he 'āngeló kiate au: Mamata, pea vakai ki ho hakó kae 'uma'ā foki 'a e hako 'o ho ngaahi tokouá. Pea na'á ku vakai atu 'o mamata ki he "fonua 'o e tala'ofá; pea na'á ku vakai ki ha ngaahi fu'u kakai tokolahi, 'io, 'a ia na'e hangē honau tokolahi ko e 'one'one 'o e tahí.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku mamata ki ha ngaahi fu'u kakai tokolahi kuo fakataha ke fetau'aki, 'iate kinautolu; peá u vakai ki ha ngaahi "tau mo e ngaahi ongoongo 'o e ngaahi tau mo e ngaahi fu'u faka'auha lahi 'i he heletā 'i hoku kakaí.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku vakai ki he 'alu atu ha ngaahi to'u tangata lahi, 'i he founa 'o e ngaahi tau mo e ngaahi feke'ike'i 'i he fonuá; pea na'á ku vakai ki he ngaahi kolo lahi, 'io, na'e lahi fau 'o 'ikai ai te u lau ia.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku mamata ki ha "ao 'b'fakapo'uli 'i he funga 'o e fonua 'o e tala'ofá; pea na'á ku mamata ki he ngaahi 'uhila, peá u fanongo ki he ngaahi mana, mo e ngaahi mofuike, mo e ngaahi fa'ahinga 'u'ulu le'o-lahi kehekehe kotoa pē; peá u mamata ki he fonuá mo e ngaahi maká 'oku mavae-

35a 1 Nīfai 8:26; 12:18.

36a FFL Loto-híkisiá.

12 1a FFL Fonua 'o e

Tala'ofá.

2a 'Īnosi 1:24;

Molom. 8:7–8.

FFL Tau.

4a Hilam. 14:20–28.

b 1 Nīfai 19:10.

ua, peá u mamata ki he ngaahi mo'ungá 'oku holo hifo 'o mo-vete; peá u mamata ki ha ngaahi potu tokalelei 'o e fonuá, kuo mafahifahi; peá u mamata ki ha ngaahi kolo lahi kuo 'ngalo hifo; peá u mamata ki ha ngaahi kolo lahi kuo vela 'i he afi; peá u mamata ki ha ngaahi kolo lahi na'e hinga ki he kelekelé koe'uhi ko e ngalulululu 'a e kelekelé.

5 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'eku mamata ki he ngaahi me'a ko iá, na'á ku sio ki he "ao 'o e fakapo'uli matolú, na'e mahu'i atu ia mei he funga 'o e fonuá; pea vakai, na'á ku mamata ki he ngaahi fu'u kakai tokolahi kuo 'ikai tō koe'uhi ko e ngaahi tautea lalahi fakamana-vahē 'a e 'Eikí.

6 Pea na'á ku mamata ki he ngaahi langí 'oku matangaki; pea hā'ele hifo 'a e "Lami 'a e 'Otuá mei he langí; pea na'e hā'ele hifo ia 'o fakahā ia kiate kinautolu.

7 Pea na'á ku mamata foki mo fakamo'oni'i na'e hā'ele hifo 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki he toko "hongofulu mā ua kehé; pea na'e fakanofa mo fili 'a kinautolu 'e he 'Otuá.

8 Pea na'e lea mai 'a e 'āngeló kiate au, 'o pehē: Vakai ki he kau ākongā 'e toko hongofulu mā ua 'a e Lamí, 'a ia kuo fili ke nau ngāue ki ho hakó.

9 Pea na'á ne pehē mai kiate au: 'Okú ke manatu ki he kau 'aposetolo 'e toko "hongofulu mā ua 'a e Lamí? Vakai ko kinautolu ia te nau ^bfakamāu'i 'a e ngaahi fa'ahinga 'e hongofulu mā ua 'o 'Isilelí; ko ia, ko e kau faifekau 'e toko hongofulu mā ua mei ho hakó, 'e fakamāu'i 'e kinautolu mo kinautolu foki; he 'oku mou 'o e fale 'o 'Isilelí.

10 Pea ko e kau faifekau ko 'eni 'e toko "hongofulu mā uá 'okú ke vakai ki aí te nau fakamāu'i 'a ho hakó. Pea, vakai, 'oku nau mā'oni'oni 'o ta'engata; he ko e me'a 'i he'enu tui ki he Lami 'a e 'Otuá kuo fakahinehina'i 'a honau ngaahi ^bkofú 'i hono ta'ata'á.

11 Pea na'e pehē mai 'e he 'āngeló kiate au: Vakai! Pea na'á ku mamata, 'o u vakai ki ha to'u tangata 'e "tolu na'a nau mo'ui 'i he mā'oni'oni; pea na'e hinehina 'a honau ngaahi kofú 'o hangē ko e Lami 'a e 'Otuá. Pea na'e pehē mai 'e he 'āngeló kiate au: Kuo fakahinehina'i 'a kinautolu ní 'i he ta'ata'a 'o e Lamí, koe'uhi ko 'enu tui kiate iá.

12 Pea ko au, Nīfai, na'á ku mamata foki ki he tokolahi 'o e to'u tangata hono "faá na'a nau 'alu atu 'i he mā'oni'oni.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku mamata ki he ngaahi fu'u

4c 3 Nīfai 8:14.

5a 3 Nīfai 8:20; 10:9.

6a 2 Nīfai 26:1, 9;

3 Nīfai 11:3–17.

7a 3 Nīfai 12:1;

19:12–13.

9a Luke 6:13.

b Mātiu 19:28;

T&F 29:12.

FFL Fakamaau

Faka'osí.

10a 3 Nīfai 27:27;

Molom. 3:18–19.

b Fakahā 7:14;

'Alamā 5:21–27;

13:11–13;

3 Nīfai 27:19–20.

11a 2 Nīfai 26:9–10;

3 Nīfai 27:30–32.

12a 'Alamā 45:10–12;

Hilam. 13:5, 9–10;

3 Nīfai 27:32;

4 Nīfai 1:14–27.

kakai tokolahi 'o e fonuá kuo nau fakataha kātoa.

14 Pea na'e pehē mai 'e he 'āngeló kiate au: Vakai ki ho hakó, kae 'uma'ā foki mo e hako 'o ho ngaahi tokouá.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku mamata atu 'o vakai ki he kakai 'o hoku hakó kuo nau fakataha 'i ha ngaahi fu'u kakai tokolahi ke "tau mo e hako 'o hoku ngaahi tokouá; pea kuo nau fakataha ke tau.

16 Pea lea mai 'a e 'āngeló kiate au, 'o pehē: Vakai ki he matavai 'o e vai "uli 'a ia na'e mamata ki ai 'a ho'o tamaí; 'io, 'a e ^bvaitafe 'a ia na'á ne lau ki aí; pea ko hono ngaahi lolotó ko e ngaahi loloto ia 'o 'heli.

17 Pea ko e ngaahi "ao fakapo'ulí ko e ngaahi 'ahi'ahi ia 'a e tēvoló 'a ia 'oku ^bfakakuihi 'a e matá, mo fakafefeka 'a e loto 'o e fānau 'a e tangatá, mo tohoaki'i atu 'a kinautolu ki he ngaahi hala 'fālahi, pea nau 'auha ai mo hē.

18 Pea ko e fu'u "fale lahi mo 'ata'atā, 'a ia na'e mamata ki ai 'a ho'o tamaí, ko e ngaahi ^bmahalo laulaunoa mo e 'loto-hīkisia ia 'o e fānau 'a e tangatá. Pea 'oku vahevahe 'a kinautolu 'e ha ^dvanu lahi mo fakamanavahē; 'io, 'a e folofola 'o e "fakamaau totonu 'a e 'Otua

Ta'engatá, pea mo e Misaiá, 'a ia ko e Lami 'a e 'Otuá, 'a ia kuo fakamo'oni'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni, talu mei he kamata'anga 'o māmaní 'o a'u mai ki he taimí ni, pea fai atu mei he taimí ni 'o ta'engata.

19 Pea lolotonga 'a e lea 'aki 'e he 'āngeló 'a e ngaahi lea ní, na'á ku vakai atu 'o mamata ki he tau 'a e hako 'o hoku ngaahi tokouá mo hoku hakó, 'o hangē ko e lea 'a e 'āngeló; pea koe'uhi ko e loto-hīkisia 'a hoku hakó mo e ngaahi "ahi'ahi 'a e tēvoló, na'á ku vakai na'e ^bikuna'i 'e he hako 'o hoku ngaahi tokouá 'a e kakai 'o hoku hakó.

20 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku vakai atu, 'o mamata ki he kakai 'o e hako 'o hoku ngaahi tokouá, kuo nau ikuna'i 'a hoku hakó; pea nau 'alu atu 'i ha ngaahi fu'u kakai tokolahi 'i he funga 'o e fonuá.

21 Pea na'á ku mamata kiate kinautolu kuo nau fakataha 'i ha ngaahi fu'u kakai tokolahi; pea na'á ku mamata ki he ngaahi "tau mo e ngaahi ongo-ongo 'o e ngaahi tau 'iate kinautolu; pea na'á ku mamata ki he 'osi atu ha ngaahi to'u tangata lahi 'i he ngaahi tau mo e ngaahi ongoongo 'o e ngaahi tau.

22 Pea na'e pehē mai 'e he 'āngeló kiate au: Vakai, ko

15a Molom. 6.

16a FFL 'Uli.

b 1 Nifai 8:13;
15:26–29.

c FFL Heli.

17a 1 Nifai 8:23; 15:24;
T&F 10:20–32.

b FFL Hē mei he
Mo'oni.

c Mātiu 7:13–14.

18a 1 Nifai 8:26;
11:35–36.

b Selem. 7:24.

c FFL Loto-hīkisia.

d Luke 16:26;
1 Nifai 15:28–30.

e FFL Fakamaau
Totonú.

19a FFL 'Ahi'ahi;
'Ahi'ahi'í.

b Seilomi 1:10;
Ng. Lea 'a M. 1:1–2.

21a Molom. 8:8;
Molonai 1:2.
FFL Tau.

kinautolu ní te nau “faka’au’au-hifo ‘i he ta’etui.

23 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku vakai, na’e hili ‘enua faka’au’au hifo ‘i he ta’etui, na’a nau hoko ko e kakai lanu “fakapo’u-po’uli mo fakalielia mo ^b’uli, pea fonu ‘i he ‘fakapikopiko mo e ngaahi anga-fakalielia kehekehe kotoa pē.

VAHE 13

‘Oku mamata ‘a Nīfai ‘i ha me’ahā-mai ki he siasi ‘o e tēvoló ‘oku fokotu’u ‘i he lotolotonga ‘o e kau Senitailé, ko hono ‘ilo’i mo hono nofo’i ‘o ‘Ameliká, ko e mole ha ngaahi konga mahinongofua lahi mo mahu’inga ‘o e Tohi Tapú, ko e tupu ai ‘a e tu’unga ‘o e hē ‘a e kau Senitailé, ko e fakafoki mai ‘o e ongoongolelé, mo hono ‘omai ‘o e tohi ‘o e folofolá ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí, mo hono langa hake ‘o Saioné. Ta’u 600–592 K.M. nai.

PEA na’e hoko ‘o pehē na’e lea mai ‘a e ‘āngeló kiate au, ‘o pehē; Vakai! Pea na’á ku mamata ‘o vakai ki he ngaahi kakai mo e ngaahi pule’anga lahi.

2 Pea pehē mai ‘e he ‘āngeló kiate au: Ko e hā ‘okú ke vakai ki aí? Pea na’á ku pehē ange: ‘Oku ou vakai ki he ngaahi kakai mo e ngaahi pule’anga lahi.

3 Pea na’á ne pehē mai kiate au: Ko e ngaahi kakai mo e

ngaahi pule’anga ‘eni ‘o e kau Senitailé.

4 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku mamata ‘i he ngaahi pule’anga ‘o e kau “Senitailé, ‘oku fokotu’u ai ha ^bfu’u siasi lahi.

5 Pea pehē mai ‘e he ‘āngeló kiate au: Vakai ki he fokotu’u ‘o ha siasi ‘a ia ‘oku fu’u fakalielia taha ‘i he ngaahi siasi kehe kotoa pē, ‘a ia ‘okú ne “tāmate’i ‘a e kau mā’oni’oni ‘a e ‘Otuá, ‘io, pea fakamamahi’i ‘a kinautolu mo ha’i hifo ‘a kinautolu, mo fakaha’amonga’i ‘a kinautolu ‘aki ‘a e ^bha’amonga ‘o e ukamea, pea taki hifo ‘a kinautolu ki he pōpula.

6 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku vakai ki he “fu’u siasi lahi mo fakalielia ko iá; pea na’á ku mamata ki he ^btēvoló pea ko ia na’á ne fokotu’u iá.

7 Pea na’á ku mamata foki ki he “koula, mo e siliva, mo e ngaahi silika, mo e ngaahi kofu kula ‘aho’aho, mo e līneni tu’ovalevale, pea mo e ngaahi fa’ahinga kotoa pē ‘o e kofu mahu’ingá; pea na’á ku mamata ki he kau fe’auaki tokolahi.

8 Pea na’e lea mai ‘a e ‘āngeló kiate au, ‘o pehē: Vakai ko e koulá, mo e silivá, mo e ngaahi siliká, mo e ngaahi kofu kula ‘aho’ahó, mo e līneni tu’ovalevalé, mo e ngaahi kofu mahu’ingá, mo e kau fe’auakí, ko e ngaahi “holi ia ‘a e fu’u siasi lahi mo fakalielia ko iá.

22a 1 Nīfai 15:13;

2 Nīfai 26:15.

23a 2 Nīfai 26:33.

b 2 Nīfai 5:20–25.

c FFL Fakapikopiko.

13 4a FFL Senitailé, Kau.

b 1 Nīfai 13:26, 34;

14:3, 9–17.

5a Fakahā 17:3–6;

1 Nīfai 14:13.

b Selem. 28:10–14.

6a T&F 88:94.

FFL Tēvoló—Ko e siasi ‘o e tēvoló.

b 1 Nīfai 22:22–23.

7a Molom. 8:36–38.

8a Fakahā 18:10–24;

Molom. 8:35–38.

9 Pea ko e 'uma'ā foki ko hono fakavikiviki 'a e māmaní 'oku nau "faka'auha ai 'a e kau mā-oni 'a e 'Otuá, 'o 'ohifo ai 'a kinautolu ki he pōpulá.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku mamata atu 'o vakai ki ha ngaahi vai lahi, pea na'e vahevahe 'e ia 'a e kau Senitailé mei he hako 'o hoku ngaahi tokouá.

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē mai 'e he 'āngeló kiate au: Vakai 'oku tō 'a e houhau 'o e 'Otuá ki he hako 'o ho ngaahi tokouá.

12 Pea na'á ku vakai atu 'o mamata ki ha tangata 'i he lotolotonga 'o e kau Senitailé, 'a ia na'e fakamavahe'i mei he hako 'o hoku ngaahi tokouá 'e he ngaahi vai lahi; pea na'á ku vakai ki he "Laumālie 'o e 'Otuá, na'e hā'ele hifo ia 'o ue'i hake 'a e tangatá; pea 'alu atu ia 'i he funga 'o e ngaahi vai lahi, 'o a'u atu ki he hako 'o hoku ngaahi tokouá, 'a ia na'a nau 'i he fonua 'o e tala'ofá.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku vakai ki he Laumālie 'o e 'Otuá, na'e ue'i hake ha kau Senitaile kehe; pea na'a nau 'alu atu mei he nofo pōpulá, 'i he funga 'o e ngaahi vai lahi.

14 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku vakai ki he ngaahi fu'u "kakai tokolahi 'o e kau Senitailé 'i he fonua 'o e tala'ofá; pea na'á ku vakai ki he houhau 'o e 'Otuá,

'oku tō ki he hako 'o hoku ngaahi tokouá; pea na'e "fakamovetevete 'a kinautolu 'e he kau Senitailé pea fakamamahi'i 'a kinautolu.

15 Pea na'á ku vakai ki he Laumālie 'o e 'Eikí, na'e 'i he kau Senitailé ia, pea na'a nau tu'umālie 'o nau ma'u 'a e "fonuá 'o hoko ko honau tofi'a; pea na'á ku vakai 'oku nau lanu-hinehina, pea hoihoifua mo 'faka'ofa'ofa 'aupito, 'o hangē ko hoku kakai 'i he te'eki "faka'auha 'a kinautolú.

16 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nifai, na'á ku vakai ko e kau Senitaile 'a ia kuo nau 'alu atu mei he nofo pōpulá na'a nau fakavaivai'i 'a kinautolu 'i he 'ao 'o e 'Eikí; pea na'e 'iate "kinautolu 'a e māfimafi 'o e 'Eikí.

17 Pea na'á ku vakai kuo fakataha 'a honau 'uluaki kakai ko e kau Senitailé 'i he funga 'o e ngaahi vai, pea 'i he funga 'o e fonuá foki, ke tau'i 'a kinautolu.

18 Pea na'á ku vakai na'e 'iate kinautolu 'a e māfimafi 'o e 'Otuá, kae 'uma'ā foki 'a e tō 'a e houhau 'o e 'Otuá kiate kinautolu kotoa pē kuo tānaki fakataha ke tau mo kinautolú.

19 Pea ko au, Nifai, na'á ku vakai ko e kau Senitaile 'a ia kuo 'alu atu mei he nofo pōpulá, na'e "fakahaofi 'i he māfimafi 'o e 'Otuá mei he nima 'o e ngaahi pule'anga kehe kotoa pē.

20 Pea na'e hoko 'o pehē ko au,

9a Fakahā 13:4–7.

12a FFL Ue'i
Fakalaumālie.

14a 2 Nifai 1:11;
Molom. 5:19–20.

b FFL Fonua 'o e

Tala'ofá.

c 1 Nifai 22:7–8.
FFL 'Isileli—Ko hono
fakamovetevete'i 'o
'Isileli.

15a 2 Nifai 10:19.

b 2 Nifai 5:21.

c Molom. 6:17–22.

16a T&F 101:80.

19a 2 Nifai 10:10–14;

3 Nifai 21:4;

'Eta 2:12.

Nīfai, na'á ku vakai kuo nau tu'umālie 'i he fonuá; pea na'á ku vakai ki ha "tohi, pea na'e 'ave holo ia 'iate kinautolu.

21 Pea na'e pehē mai 'e he 'āngelō kiate au: 'Okú ke 'ilo'i 'a e 'uhinga 'o e tohí?

22 Pea na'á ku pehē ange kiate ia: 'Okú 'ikai te u 'ilo'i.

23 Peá ne pehē mai: Vakai 'oku 'alu atu ia mei he ngutu 'o ha Siu. Pea ko au, Nīfai, na'á ku vakai ki ai; pea na'á ne pehē mai kiate au: Ko e "tohi 'okú ke mamata ki a'í ko e ^blekooti ia 'o e kau 'Siú, 'a ia 'oku 'i ai 'a e ngaahi fuakava 'a e 'Eikí, 'a ia kuó ne fai ki he fale 'o 'Isilelí; pea 'oku 'i ai foki mo ha ngaahi kikite lahi 'a e kau palōfita mā-'oni'oní; pea ko e lekooti ia 'oku tatau mo e ngaahi tohi tongi-tongi 'a ia 'oku tu'u 'i he ngaahi ^dpeleti 'o e palasá, neongo 'oku 'ikai ke fu'u lahi; ka neongo iá, 'oku tu'u 'i ai 'a e ngaahi fuakava 'a e 'Eikí, 'a ia kuó ne fai ki he fale 'o 'Isilelí; ko ia, 'oku 'aonga lahi ia ki he kau Senitailé.

24 Pea na'e pehē mai 'e he 'āngelo 'a e 'Eikí kiate au: Kuó ke vakai na'e 'alu atu 'a e tohí mei he ngutu 'o ha Siu; pea 'i he'ene 'alu atu mei he ngutu 'o ha Siú, na'e 'i ai 'a hono kakato 'o e ongoongolelei 'a e 'Eikí, 'a ia 'oku fakamo'oni'i 'e he kau 'aposestolo 'e toko hongofulu mā

uá; pea 'oku nau fakamo'oni 'o fakatatau ki he mo'oni 'a ia 'oku 'i he Lami 'a e 'Otuá.

25 Ko ia, ko e ngaahi me'a ko 'eni 'oku 'alu atu mei he kau "Siú 'oku haohoa ki he kau ^bSenitailé, 'o fakatatau mo e mo'oni 'oku 'i he 'Otuá.

26 Pea hili 'enau 'alu atu 'i he nima 'o e kau 'aposestolo 'e toko hongofulu mā ua 'a e Lamí, mei he kau Siú "ki he kau Senitailé, 'okú ke mamata ki hono foku-tu'u 'o ha ^bfu'u 'siasi lahi mo fakalielia, 'a ia 'oku fu'u fakalielia lahi taha 'i he ngaahi siasi kehe kotoa pē; he vakai, kuo nau ^dto'o mei he ongoongolelei 'a e Lamí ha ngaahi kongala lahi 'a ia 'oku 'mahinongofua mo mahu'inga taha; kae 'uma'ā foki mo e ngaahi fuakava 'a e 'Eikí kuo nau to'o mei ai.

27 Pea kuo nau fai kotoa 'eni koe'uhí ke nau lava 'o fakakehe'i 'a e ngaahi hā'ele'anga totonu 'o e 'Eikí, koe'uhí ke nau fakakuihi 'a e matá mo fakafefeka 'a e loto 'o e fānau 'a e tangatá.

28 Ko ia, 'okú ke vakai 'i he hili ange 'a e 'alu atu 'a e tohí 'i he nima 'o e fu'u siasi lahi mo fakalieliá, 'oku 'i ai ha ngaahi kongala lahi 'oku mahinongofua mo mahu'inga kuo to'o mei he tohí, 'a ia ko e tohi 'a e Lami 'a e 'Otuá.

29 Pea hili hono to'o 'o e

20a 1 Nīfai 14:23.

23a 1 Nīfai 13:38;
2 Nīfai 29:4–12.

b FFL Folofolá.

c 2 Nīfai 3:12.

d 1 Nīfai 5:10–13.

25a 2 Nīfai 29:4–6;
T&F 3:16.

FFL Siú, Kau.

b FFL Senitailé, Kau.
26a Mātiu 21:43.

b 1 Nīfai 13:4–6;
14:3, 9–17.

c FFL Hē mei he
Mo'oni—Hē mei he
mo'oni 'i he siasi

faka-Kalisitiane 'i
mu'á.

d Molom. 8:33;

Mōsese 1:41.

e 1 Nīfai 14:20–26;

TT 1:8.

ngaahi me'a mahinongofua mo mahu'inga ko iá, 'e 'alu atu ia ki he ngaahi pule'anga kotoa pē 'o e kau Senitailé; pea hili 'ene 'alu atu ki he ngaahi pule'anga kotoa pē 'o e kau Senitailé; 'io, ki he kauvai foki 'e taha 'o e ngaahi vai lahi 'a ia kuó ke mamata ki aí, 'o fou 'i he kau Senitaille 'a ia kuo 'alu atu mei he nofo pōpulá, 'okú ke vakai—koe'uhi ko e ngaahi me'a lahi 'oku mahinongofua mo mahu'inga 'a ia kuo to'o mei he tohi, 'a ia na'e mahinongofua ki he fakakaukau 'a e fānau 'a e tangatá, 'o fakatatau mo hono mahinongofua 'a ia 'oku 'i he Lami 'a e 'Otuá—koe'uhi ko e ngaahi me'a ko ia 'a ia kuo to'o mei he ongoongolelei 'a e Lamí, 'oku tūkia ai ha fu'u kakai tokolahi 'aupito, 'io, 'oku ma'u ai 'e Sētane 'a e mālohi lahi kiate kinautolu.

30 Ka neongo iá, kuó ke vakai ko e kau Senitaille kuo nau 'alu atu mei he nofo pōpulá, pea kuo hakeaki'i 'a kinautolu 'i he māfi-mafi 'o e 'Otuá 'o nau mā'olunga ange 'i he ngaahi pule'anga kehe kotoa pē, 'i he funga 'o e fonua 'a ia 'oku mahu'inga lahi hake 'i he ngaahi fonua kehe kotoa pē, 'a ia ko e fonua kuo fuakava 'e he 'Eiki ko e 'Otuá mo ho'o tamaí 'e ma'u ia 'e hono hakó ke hoko ko e "fonua 'o honau tofi'á; ko ia, 'okú ke mamata 'e 'ikai tuku 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ke faka'auha 'o 'osi'osingamālie

'e he kau Senitailé 'a e ^bfefiofi 'o ho hakó, 'a ia 'oku 'i ho kāingá.

31 Pea 'e 'ikai foki te ne tuku 'e ia ke "faka'auha 'e he kau Senitailé 'a e hako 'o ho ongo ta'oketé.

32 Pea 'e 'ikai tuku 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, ke nofo ta'engata 'a e kau Senitailé 'i he tu'unga fakapo'uli fakamanavahē ko iá, 'a ia 'okú ke vakai 'oku nau 'i aí, ko e tupu mei he ngaahi konga mahinongofua mo mahu'inga taha 'o e ongoongolelei 'a e Lamí, 'a ia kuo ta'ofi 'e he siasi "fakalielia ko iá, 'a ia na'á ke mamata ki hono fokotu'ú.

33 Ko ia 'oku folofola 'e he Lami 'a e 'Otuá: Te u 'alo'ofa ki he kau Senitailé, kae fakahoko ha fu'u tautea lahi ki he toenga 'o e fale 'o 'Isilelí.

34 Pea na'e hoko 'o pehē na'e lea mai 'a e 'āngelo 'a e 'Eiki kiate au 'o pehē: Vakai, 'oku folofola 'e he Lami 'a e 'Otuá, hili 'eku tautea'i 'a e "toenga 'o e fale 'o 'Isilelí—pea ko e toenga 'a ia 'oku ou lau ki aí ko e hako ia 'o ho'o tamaí—ko ia, 'o ka hili 'eku 'a'ahi kiate kinautolu 'i he tauteá, peá u te'ia 'a kinautolu 'i he nima 'o e kau Senitailé, pea hili 'a e toe fu'u ^bfai angahala lahi 'a e kau Senitailé koe'uhi ko e ngaahi konga mahinongofua mo mahu'inga taha 'o e 'ongoongolelei 'a e Lamí 'a ia kuo ta'ofi 'e he siasi fakalielia ko iá, 'a ia ko e fa'ē 'a e kau fe'auakí, 'oku folofola 'e he

30a FFL Fonua 'o e Tala'ofá.

b 'Alamā 45:10–14.

31a 2 Nīfai 4:7; 10:18–19; Sēkope 3:5–9;

Hilam. 15:12;

3 Nīfai 16:8–9;

Molom. 5:20–21.

32a FFL Tēvoló—Ko e siasi 'o e tēvoló.

34a FFL Siosefa, Foha 'o Sēkopé.

b 1 Nīfai 14:1–3;

2 Nīfai 26:20.

c FFL Ongongolelei.

Lamí—te u ‘alo‘ofa ki he kau Senitailé ‘i he ‘aho ko iá, ko ia te u ^a‘omi ai kiate kinautolu, ‘i hoku mālohi ‘o‘okú, ‘a e kongalaahi ‘o ‘eku ongoongoleléi, ‘a ia ‘e mahinongofua mo mahu‘inga, ‘oku folofola ‘e he Lamí.

35 He vakai, ‘oku folofola ‘e he Lami: Te u fakahā au ki ho hakó, koe‘uhi ke nau tohi ‘a e ngaahi me‘a lahi ‘a ia te u fakahā kiate kinautolu, ‘a ia ‘e mahinongofua mo mahu‘inga; pea ka hili ‘a e faka‘auha ‘o ho hakó, pea faka‘au‘au hifo ‘i he ta‘etui, kae ‘uma‘ā foki mo e hako ‘o ho ongo ta‘oketé, vakai, ‘e fufuu‘i ‘a e ^angaahi me‘a ni, ke toki ‘omi ki he kau Senitailé, ‘i he foaki mo e mālohi ‘o e Lamí.

36 Pea ‘e tohi ‘i ai ‘a ‘eku ^aongoongoleléi, ‘oku folofola ‘e he Lamí, mo ‘eku ^bmaká mo ‘eku fakamo‘ui.

37 Pea ‘oku ^amonū‘ia ‘a kinautolu ‘e feinga ke ‘omi ‘a hoku ^bSaioné ‘i he ‘aho ko iá, he te nau ma‘u ‘a e ^cfoaki mo e mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní; pea kapau te nau ^dkātaki ki he ngata‘angá ‘e hiki hake ‘a kinautolu ‘i he ‘aho faka‘osí, pea ‘e fakamo‘ui ‘a kinautolu ‘i he ^epule‘anga ta‘engata ‘o e Lamí; pea ‘i longa ‘a kinautolu ‘e ^ffakahā ‘a e

ongoongo ‘o e melinó, ‘io, ‘a e ongoongo ‘o e fiefia lahi, hono ‘ikai te nau faka‘ofa‘ofa ‘i he ngaahi mo‘ungá.

38 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ku vakai ki he toenga ‘o e hako ‘o hoku ngaahi tokouá, kae ‘uma‘ā foki mo e ^atohi ‘o e Lami ‘a e ‘Otuá, ‘a ia kuo ‘alu atu ‘i he ngutu ‘o e Siú, pea fou mai ia ‘i he kau Senitailé ^bki he toenga ‘o e hako ‘o hoku ngaahi tokouá.

39 Pea hili ‘ene a‘u atu kiate kinautolú, na‘á ku vakai ki he ngaahi ^atohi kehe, ‘a ia na‘e ‘omai ‘i he māfimafi ‘o e Lamí, mei he kau Senitailé kiate kinautolu, koe‘uhi ke ^bfakamahino ki he kau Senitailé mo e toenga ‘o e hako ‘o hoku ngaahi tokouá, kae ‘uma‘ā foki mo e kau Siu ‘a ia kuo movetevete ‘i he funga ‘o e māmaní kotoa pē, ‘oku ^cmo‘oni ‘a e ngaahi lekooti ‘a e kau palōfitá mo e kau ‘apōsetolo ‘e toko hongofulu mā ua ‘a e Lamí.

40 Pea na‘e lea mai ‘a e ‘āngeló kiate au ‘o pehē: Ko e ngaahi lekooti ^afakamuimui ko ‘eni, ‘a ia kuó ke mamata ki ai ‘i he kau Senitailé, te ne ^bfakamo‘oni‘i ‘a hono mo‘oni ‘o e ^c‘uluakí, ‘a ia ‘oku ‘o e kau ‘apōsetolo ‘e toko hongofulu mā ua ‘a e Lamí, pea

34d T&F 10:62.

FFL Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleléi.

35a 2 Nīfai 27:6; 29:1–2.

FFL Tohi ‘a Molomoná.

36a 3 Nīfai 27:13–21.

^b Hilam. 5:12; 3 Nīfai 11:38–39.

FFL Maka.

37a T&F 21:9.

^b FFL Saione.

^c FFL Me‘a-foaki ‘o e

Laumālie Mā‘oni‘oní.

^d 3 Nīfai 27:16.

FFL Kātaki.

^e FFL Nāunau Fakasilesitiale.

^f ‘Īsaia 52:7;

Mōsaia 15:14–18;

3 Nīfai 20:40.

38a 1 Nīfai 13:23;

2 Nīfai 29:4–6.

^b Molom. 5:15.

39a FFL Folofolá—

Ngaahi folofola na‘e kikite‘i ‘e ‘omí.

^b ‘Isikeli 37:15–20;

2 Nīfai 3:11–12.

^c 1 Nīfai 14:30.

40a 2 Nīfai 26:16–17; 29:12.

FFL Tohi ‘a

Molomoná.

^b Molom. 7:8–9.

^c FFL Tohi Tapú.

te nau fakamahino‘i ‘a e ngaahi me‘a mahinongofua mo mahu-‘inga ‘a ia kuo to‘o mei ai; pea ‘e fakahā ia ki he fa‘ahinga, mo e ngaahi lea, mo e kakai fulipē, ko e Lami ‘a e ‘Otuá ko e ‘Alo ia ‘o e Tamai Ta‘engatá, pea ko e ‘Fakamo‘ui ‘o e māmaní; pea kuo pau ke ha‘u ‘a e kakai fulipē kiate ia, pē ‘e ‘ikai fakamo‘ui ‘a kinautolu.

41 Pea kuo pau ke nau ha‘u ‘o fakatatau mo e ngaahi folofola ‘e folofola ‘aki ‘e he fofonga ‘o e Lamí; pea ‘e fakahā ‘a e ngaahi folofola ‘a e Lamí ‘i he ngaahi lekooti ‘a ho hakó, pea pehē foki ‘i he ngaahi lekooti ‘a e kau ‘apostolo ‘e toko hongofulu mā ua ‘a e Lamí; ko ia ‘e fakataha‘i ‘a kinaua ke na ‘taha; he ‘oku ‘i ai ‘a e ‘Otuá pē ^btaha mo e ‘Tauhi-sipi pē taha ki he māmaní kotoa.

42 Pea ‘e hoko ‘a e taimi te ne fakahā ai ia ki he ngaahi pule-‘anga kotoa pē, ki he kau ‘Siú kae ‘uma‘ā foki mo e kau Senitailé fakatou‘osi; pea hili ‘ene fakahā ia ‘e ia ki he kau Siú pea ki he kau Senitailé foki, te ne toki fakahā ia ki he kau Senitailé pea ki he kau Siú foki, pea ‘e mu‘omu‘a ‘a e ^bmuimui, pea ‘e muimui ‘a e ‘mu‘omu‘á.

VAHE 14

‘Oku fakahā ‘e ha ‘āngelo kia Nīfai ‘a e ngaahi tāpuaki mo e ngaahi mala‘ia ‘e tō ki he kau Senitailé—‘Oku ua pē ‘a e siasí: ko e siasí ‘o e Lami ‘a e ‘Otuá mo e siasí ‘o e tēvoló—‘Oku fakatanga‘i ‘a e Kau Mā‘oni‘oni ‘a e ‘Otuá ‘i he ngaahi pule‘anga kotoa pē ‘e he fu‘u siasí lahi mo fakalieliá—‘E tohi ‘e he ‘Apostolo ko Sioné ‘o kau ki he ngata‘anga ‘o e māmaní. Ta‘u 600–592 K.M. nai.

PEA ‘e hoko ‘o pehē, kapau ‘e tokanga ‘a e kau ‘Senitailé ki he Lami ‘a e ‘Otuá ‘i he ‘aho ‘a ia te ne fakahā ai ia kiate kinautolu ‘i he folofolá, kae ‘uma‘ā foki ‘i he ^bmāfimafi, ‘i he ngaahi ngāue, ki hono to‘o atu ‘o honau ngaahi ‘tūkia‘angá—

2 Pea ‘ikai fakafefeka honau lotó ki he Lami ‘a e ‘Otuá, ‘e lau ‘a kinautolu fakataha mo e hako ‘o ho‘o tamaí; ‘io, ‘e ‘lau ‘a kinautolu fakataha mo e fale ‘o ‘Isilelí; pea te nau hoko ko e kakai ^bmonū‘ia ‘i he funga ‘o e fonua ‘o e tala‘ofá ‘o ta‘engata; ‘e ‘ikai toe fakapōpula‘i ‘a kinautolu; pea ‘e ‘ikai toe veuki ‘a e fale ‘o ‘Isilelí.

3 Pea ko e ‘luo lahi, ‘a ia kuo

40d Vakai ki he peesi
talamu‘aki ‘o e Tohi
‘a Molomoná.
Mōsese 1:6.
41a ‘Isikeli 37:17.
b Teut. 6:4;
Sione 17:21–23;
2 Nifai 31:21.
c FFL Tauhi-sipi Leleí.
42a T&F 90:8–9;

107:33; 112:4.
b Sēkope 5:63.
c Luke 13:30;
1 Nifai 15:13–20.
14 1a 3 Nifai 16:6–13.
FFL Senitailé, Kau.
b 1 Tēsal. 1:5;
1 Nifai 14:14;
Sēkope 6:2–3.
c ‘Īsaia 57:14;

1 Nifai 13:29, 34;
2 Nifai 26:20.
2a Kalētia 3:7, 29;
2 Nifai 10:18–19;
3 Nifai 16:13; 21:6, 22;
‘Ēpa. 2:9–11.
b 2 Nifai 6:12; 10:8–14;
3 Nifai 16:6–7; 20:27.
3a 1 Nifai 22:14;
T&F 109:25.

keli ma'anautolu 'e he fu'u siasi lahi mo fakalieliá, 'a ia na'e fokotu'u 'e he tēvoló mo 'ene fānaú, ke ne tohoaki'i atu 'a e laumālie 'o e tangatá ki heli—'io, 'a e fu'u luo lahi ko ia 'a ia kuo keli ke faka'auha ai 'a e tangatá, 'e fakafonu ia 'aki 'a e fa'ahinga na'a nau keli iá, 'o a'u ki honau faka'auha ke 'osi-osingamālie, 'oku folofola 'e he Lami 'a e 'Otuá; kae 'ikai ko e faka'auha 'o e laumālie, kā ko hono laku ki he ^bheli ko ia 'oku 'ikai hano ngata'angá.

4 He vakai, 'oku tatau 'eni mo hono fakapōpula'i 'o e tēvoló, pea fakatatau foki mo e fakamaau totonu 'a e 'Otua, kiate kinautolu kotoa pē 'e fai 'a e ngāue 'o e fai angahala mo e fakalielia 'i hono 'aó.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e lea mai 'a e 'āngeló kiate au, ko Nifai, 'o pehē: Kuó ke vakai, kapau 'e fakatomala 'a e kau Senitaile, 'e lelei ia kiate kinautolu; pea 'okú ke 'ilo'i foki 'a e ngaahi fuakava 'a e 'Eikí ki he fale 'o 'Isilelí; pea kuó ke fanongo foki, ko ia ia 'oku 'ikai "fakatomalá kuo pau ke 'auha.

6 Ko ia, "mala'ia ki he kau Senitaile 'o kapau te nau fakafefeka honau lotó ki he Lami 'a e 'Otua.

7 He 'e hokosia 'a e taimi, 'oku folofola 'e he Lami 'a e 'Otuá, 'a

ia te u fai ai ha ngāue ma'ongo-onga mo "fakafo 'i he fānau 'a e tangatá; ko ha ngāue 'a ia 'e ta'engata, 'i hano tafa'aki pē—pe ki hono fakaloto'i 'o kinautolu ki he melinó mo e ^bmo'ui ta'engatá, pe ki hono tuku 'o kinautolu ki he fefeka 'o honau lotó mo e fakakuihi 'o honau 'atamaí, 'o a'u ki hono fakapōpula'i 'a kinautolu, kae 'uma'ā foki honau faka'auha, fakatu'asino mo fakalaumālie fakatou'osi, 'o fakatatau mo e "fakapōpula 'a e tēvoló, 'a ia kuó u lau ki aí.

8 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi lea 'aki 'e he 'āngeló 'a e ngaahi lea ní, na'á ne pehē mai kiate au: 'Okú ke manatu koā ki he ngaahi "fuakava 'a e Tamaí ki he fale 'o 'Isilelí? Na'á ku pehē ange kiate ia: 'Io.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne pehē mai kiate au: Hanga atu, 'o vakai ki he fu'u siasi lahi mo fakalielia 'a ia ko e fa'e 'a e ngaahi me'a fakalieliá, 'a ia ko hono tupu'angá ko e "tēvoló.

10 Pea na'á ne pehē mai kiate au: Vakai, 'oku 'i ai 'a e siasi 'e "ua pē; ko e taha ko e siasi 'o e Lami 'a e 'Otuá, pea ko e ^btahá ko e siasi 'o e tēvoló; ko ia, 'ilonga ia 'oku 'ikai kau ki he siasi 'o e Lami 'a e 'Otuá 'oku kau ia ki he fu'u siasi ko ia, 'a ia ko e fa'e 'a e ngaahi me'a faka-

3b FFL Heli; Mala'ia.

5a FFL Fakatomala, Fakatomala'í.

6a 2 Nifai 28:32.

7a 'Ísaia 29:14;

1 Nifai 22:8;

2 Nifai 27:26; 29:1–2;

T&F 4:1.

FFL Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei.

b FFL Mo'ui Ta'engatá.

c 2 Nifai 2:26–29;

'Alamā 12:9–11.

8a FFL Fuakava

Faka-'Ēpalahamé.

9a 1 Nifai 15:35;

T&F 1:35.

FFL Tēvolo.

10a 1 Nifai 22:23.

b 1 Nifai 13:4–6, 26.

lieliá; pea ko e ‘fe’auaki ia ‘o e māmaní kotoa pē.

11 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku hanga atu ‘o vakai ki he fe’auaki ‘o e māmaní kotoa pē, pea na’e heka ia ‘i he fu’u “vai lahi; pea na’á^b ne pule ki he māmaní kotoa pē pea ‘i he ngaahi pule’anga, mo e ngaahi fa’ahinga, mo e ngaahi lea, mo e kakai fulipē.

12 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku mamata ki he siasi ‘o e Lami ‘a e ‘Otuá, pea na’e “tokosí‘i, koe’uhi ko e fai angahala mo e ngaahi anga-fakalielia ‘a e fe’auaki ‘a ia na’e heka ‘i he ngaahi vai lahi; ka neongo iá, na’á ku vakai na’e ‘i he funga^b kotoa ‘o māmaní ‘a e siasi ‘o e Lami, ‘a ia ko e kau mā’oni’oni ‘a e ‘Otuá, ‘a ia na’a nau ‘i he funga ‘o e māmaní foki; pea na’e si’i ‘a ‘enau pule ‘i he funga ‘o e māmaní, koe’uhi ko e fai angahala ‘a e fu’u fe’auaki ‘a ia na’á ku mamata ki aí.

13 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku vakai na’e tñaki fakataha ‘e he fu’u fa’ē ‘o e ngaahi fakalielia ‘a e fu’u kakai tokolahi ‘i he funga ‘o e māmaní kotoa, ‘i he ngaahi pule’anga kotoa pē ‘o e kau Senitailé, koe’uhi ke “tau’i ‘a e Lami ‘a e ‘Otuá.

14 Pea na’e hoko ‘o pehē ko au, Nīfai, na’á ku vakai ki he

mālohi ‘o e Lami ‘a e ‘Otuá, pea na’e tō ia ki he kau mā’oni’oni ‘o e siasi ‘o e Lami, pea ki he kakai ‘o e fuakava ‘o e ‘Eiki, ‘a ia kuo fakamovetevete ki he funga kotoa ‘o e māmaní; pea na’e fakamahafu ‘a kinautolu ‘aki ‘a e mā’oni’oni pea mo e “mālohi ‘o e ‘Otuá ‘i he fu’u nāunau lahi.

15 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku vakai na’e “hua’i hifo ‘a e houhau ‘o e ‘Otuá ki he fu’u siasi lahi mo fakalielia, ko ia na’e ‘i ai ‘a e ngaahi tau mo e ngaahi ongoongo ‘o e ngaahi tau ‘i he ngaahi^b pule’anga mo e ngaahi fa’ahinga kotoa pē ‘o e māmaní.

16 Pea ‘i he kamata ke ‘i ai ‘a e ngaahi “tau mo e ngaahi ongoongo ‘o e ngaahi tau ‘i he ngaahi pule’anga kotoa pē ‘a ia na’e kau ki he fa’ē ‘a e ngaahi me’a fakalielia, na’e lea ‘a e ‘āngeló kiate au ‘o pehē: Vakai, ‘oku ‘i he fa’ē ‘a e kau fe’auaki ‘a e houhau ‘o e ‘Otuá; pea vakai, ‘okú ke mamata ki he ngaahi me’á ni kotoa pē—

17 Pea ‘o ka hokosia ‘a e “aho ‘e hua’i hifo ai ‘a e^b houhau ‘o e ‘Otuá ki he fa’ē ‘a e kau fe’auaki, ‘a ia ko e fu’u siasi lahi mo fakalielia ‘o e māmaní katoá, ‘a ia ko hono tupu’angá ko e tēvoló, ‘e toki kamata, ‘i he ‘aho ko iá, ‘a e ‘ngāue ‘a e Tamaí, ko e teuteu ‘a e hala ki hono fakahoko ‘o ‘ene

10c Fakahā 17:5, 15;
2 Nifai 10:16.

11a Selem. 51:13;
Fakahā 17:15.
b T&F 35:11.

12a Mātiu 7:14;
3 Nifai 14:14;
T&F 138:26.
b T&F 90:11.

13a Fakahā 17:1–6; 18:24;
1 Nifai 13:5;
T&F 123:7–8.

14a Sēkope 6:2;
T&F 38:32–38.

15a T&F 1:13–14.
b Ma’ake 13:8;
T&F 87:6.

16a 1 Nifai 22:13–14;

Molom. 8:30.

17a FFL ‘Aho Faka’osí,
Ngaahi.

b 1 Nifai 22:15–16.

c 3 Nifai 21:7, 20–29.
FFL Fakafoki Mai ‘o e
Ongoongoleléi.

ngaahi ^dfuakava, ‘a ia kuó ne fai ki hono kakai ‘a ia ‘oku ‘o e fale ‘o ‘Isilelí.

18 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e lea mai ‘a e ‘āngeló kiate au ‘o pehē: Vakai!

19 Pea na‘á ku sio atu ‘o vakai ki ha tangata, pea na‘á ne kofu ‘aki ‘a e pulupulu hinehina.

20 Pea na‘e pehē mai ‘e he ‘āngeló kiate au: Vakai ko e toko “taha ‘o e kau ‘aposestolo ‘e toko hongofulu mā ua ‘a e Lamí.

21 Vakai, te ne mamata mo tohi ‘a e toenga ‘o e ngaahi me‘á ni; ‘io, kae ‘uma‘ā foki mo ha ngaahi me‘a lahi ‘a ia kuo hoko.

22 Pea te ne tohi foki ‘o kau ki he ngata‘anga ‘o e māmani.

23 Ko ia, ‘oku totonu mo mo‘oni ‘a e ngaahi me‘a te ne tohi; pea vakai kuo tohi ia ‘i he “tohi na‘á ke mamata ki ai ‘oku ‘alu atu mei he ngutu ‘o e Siú; pea ‘i he taimi ‘oku ‘alu atu ai ia mei he ngutu ‘o e Siú, pe, ‘i he taimi na‘e ‘alu atu ai ‘a e tohi mei he ngutu ‘o e Siú, ko e ngaahi me‘a na‘e tohi na‘e mahinongofua mo haohoa, pea fu‘u ^bmahu‘inga mo mahinongofua taha ki he ‘atamai ‘o e kakai kotoa pē.

24 Pea vakai, ko e ngaahi me‘a ‘e tohi ‘e he “aposestolo ko ia ‘a e Lamí, ko e ngaahi me‘a lahi ia ‘a ia kuó ke mamata ki ai; pea vakai, te ke mamata ki hono toé.

25 Ka ko e ngaahi me‘a te ke mamata ki ai ‘amuí ke ‘oua na‘á ke tohi ia; he kuo tu‘utu‘uni ‘e he

‘Eiki ko e ‘Otuá ki he ‘aposestolo ‘a e Lamí ‘a e ‘Otuá ke ne “tohi ia.

26 Kae ‘uma‘ā foki ha ni‘ihi kehe foki, kuó ne fakahā ki ai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, pea kuo nau tohi ia; pea kuo “fakama‘u ia ke toki fakahā mai ‘i hono tu‘unga haohoa, ‘o fakatatau ki he mo‘oni ‘oku ‘i he Lamí, kae ‘oua kuo hokosia ‘a e taimi ‘oku finangalo ki ai ‘a e ‘Eikí, ki he fale ‘o ‘Isilelí.

27 Pea ko au, Nīfai, na‘á ku fanongo mo fakamo‘oni, ko e hingoa ‘o e ‘aposestolo ‘a e Lamí ko “Sione, ‘o hangē ko e lea ‘a e ‘āngeló.

28 Pea vakai, ko au, Nīfai, kuo tu‘utu‘uni kiate au ke ‘oua na‘á ku tohi ‘a e toenga ‘o e ngaahi me‘a ‘a ia na‘á ku mamata mo fanongo ki ai; ko ia ‘oku fe‘unga kiate au ‘a e ngaahi me‘a kuó u tohi; pea kuó u tohi pē ha kongasí ‘i ‘o e ngaahi me‘a na‘á ku mamata ki ai.

29 Pea ‘oku ou fakamo‘oni na‘á ku mamata ki he ngaahi me‘a na‘e mamata ki ai ‘a ‘eku “tamaí, pea na‘e fakahā ia kiate au ‘e he ‘āngelo ‘a e ‘Eikí.

30 Pea ko ‘eni ‘oku ou faka‘osi ‘eku lea ‘o kau ki he ngaahi me‘a na‘á ku mamata ki ai ‘i he lolotonga ‘ave au ‘e he Laumālié; pea kapau kuo ‘ikai ke tohi ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē na‘á ku mamata ki ai, ka ‘oku “mo‘oni pē ‘a e ngaahi me‘a kuó u tohi. Pea ‘oku pehē pē. ‘Ēmeni.

17d Molom. 8:21, 41.
FFL Fuakava
Faka-‘Ēpalahamé.

20a Fakahā 1:1–3;

1 Nīfai 14:27.

23a 1 Nīfai 13:20–24;

Molom. 8:33.

b 1 Nīfai 13:28–32.

24a ‘Ēta 4:16.

25a Sione 20:30–31;

Fakahā 1:19.

26a 2 Nīfai 27:6–23;

‘Ēta 3:21–27; 4:4–7;

T&F 35:18;

SS—H 1:65.

27a Fakahā 1:1–3.

29a 1 Nīfai 8.

30a 2 Nīfai 33:10–14.

VAHE 15

*'E ma'u 'e he hako 'o Līhai 'a e ongo-
ngolelei mei he kau Senitailé 'i he
ngaahi 'aho faka'osi—'Oku faka-
tatau hono tānaki 'o 'Isilelí ki ha
fu'u 'ōlivi 'a ia 'e toe fakahoko ki ai
hono ngaahi va'a totonú—'Oku
fakamatala'i 'e Nīfai 'a e me'a-hā-mai
'o e 'akau 'o e mo'uí peá ne faka-
matala ki he fakamaau totonu 'a e
'Otuá 'i hono vahevahe 'o e kau
angahalá mei he kau mā'oni'oni.
Ta'u 600–592 K.M. nai.*

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he hili
'a e 'ave au, Nīfai, 'e he Laumā-
lié, peá u mamata ki he ngaahi
me'á ni kotoa pē, peá u foki ki
he fale fehikitaki 'o 'eku tamaí.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'á
ku sio ki hoku ngaahi tokouá,
pea na'a nau lolotonga faka-
kikihi 'iate kinautolu 'o kau ki
he ngaahi me'a kuo lea 'aki
kiate kinautolu 'e he'eku tamaí.

3 He ko e mo'oni na'e lahi 'a e
ngaahi me'a lalahi na'á ne lea-
'aki kiate kinautolu, 'a ia na'e
"mahinongata'a, 'o kapau 'e 'ikai
fehu'i 'e ha tangata ki he 'Eikí;
pea ko e me'a 'i he fefeka honau
lotó, ko ia na'e 'ikai te nau
falala ki he 'Eikí 'o hangē ko
me'a na'e totonu ke nau faí.

4 Pea ko 'eni ko au, Nīfai, na'e
mamahi hoku lotó koe'uhi ko e
fefeka 'o honau lotó, pea koe'uhi
foki, ko e ngaahi me'a 'a ia kuó
u mamata ki aí, pea na'á ku
'ilo'i kuo pau ke hoko ia koe-

'uhi ko e fai angahala lahi fau 'a
e fānau 'a e tangatá.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e
mafasia hoku lotó ko e tupu
mei hoku ngaahi "faingata'a'ia,
he na'á ku tui 'oku lahi ange 'a
hoku ngaahi faingata'a'ia 'i he
mamahi kotoa pē, koe'uhi ko e
'faka'auha 'o hoku kakaí, he
kuó u vakai ki he'enu toó.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he
hili 'eku ma'u ha "iví na'á ku lea
ange ki hoku ngaahi tokouá, 'i
he'eku fie 'ilo meiate kinautolu
'a e 'uhinga 'o 'enu ngaahi
fakakikihí.

7 Pea nau pehē mai: Vakai,
'oku 'ikai mahino kiate kimau-
tolu 'a e ngaahi lea kuo lea 'aki
'e he'etau tamaí 'o kau ki he
ngaahi va'a totonu 'o e fu'u
'ōlivi, pea toe kau foki ki he
kau Senitailé.

8 Pea na'á ku pehē ange kiate
kinautolu: Kuo mou "fehu'i koā
ki he 'Eikí?

9 Pea nau pehē mai kiate au:
Kuo 'ikai; he 'oku 'ikai fakahā
mai 'e he 'Eikí ha me'a pehē
kiate kimautolu.

10 Vakai, na'á ku pehē ange
kiate kinautolu: Ko e hā 'oku
'ikai te mou tauhi ai 'a e ngaahi
fekau 'a e 'Eikí? Ko e hā te mou
fie mala'ia ai ko e tupu 'i he
"fefeka 'o homou lotó?

11 'Oku 'ikai te mou manatu'i
koā 'a e ngaahi me'a kuo folo-
fola 'aki 'e he 'Eikí?—Kapau 'e
'ikai te mou fakafefeka homou

15 3a 1 Kol. 2:10–12;
'Alamā 12:9–11.
5a FFL Faingata'a.
b 'Inosi 1:13;

Molom. 6:1.
6a Mōsese 1:10;
SS—H 1:20, 48.
8a Mōsaia 26:13;

'Alamā 40:3.
FFL Lotú.
10a FFL Hē mei he
Mo'oni.

lotó, pea mou “kole kiate au ‘i he tui, ‘o ‘amanaki te mou ma’u, ‘i ho’omou tauhi faivelenga ‘eku ngaahi fekaú, ko e mo’oni ‘e fakahā ‘a e ngaahi me’á ni kiate kimoutolu.

12 Vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, na’e fakatatau ‘a e fale ‘o ‘Isilelí ki ha fu’u ‘ōlive, ‘i he Laumālie ‘o e ‘Eikí ‘a ia na’e ‘i he’etau tamaí; pea vakai ‘ikai kuo fesi’i ‘a kitautolu mei he fale ‘o ‘Isilelí, pea ‘ikai ko ha “va’a koā ‘a kitautolu ‘o e fale ‘o ‘Isilelí?

13 Pea ko ‘eni, ko e ‘uhinga ‘o e lea ‘a ‘etau tamaí ‘o kau ki he fakahoko ‘o e ngaahi va’a totonú ‘i hono kakato ‘o e kau Senitailé, ‘e a’u ki he ngaahi ‘aho fakamuí, ‘i he “faka’au’auhifo ‘i he ta’etui ‘a hotau hakó, ‘io, ‘i he ngaahi ta’u lahi, mo e ngaahi to’u tangata lahi ‘i he hili ‘a e hā mai ‘a e ^bMīsaiá ‘i he sino ki he fānau ‘a e tangatá, ‘e toki ‘omi hono kakato ‘o e ‘ongoongolelei ‘a e Mīsaiá ki he kau Senitailé, pea mei he kau “Senitailé ki he toenga ‘o hotau hakó—

14 Pea ‘i he ‘aho ko iá ‘e ‘ilo ‘e he toenga ‘o hotau “hakó ‘oku nau ‘o e fale ‘o ‘Isilelí, pea ko kinautolú ko e kakai ‘o e ^bfua-kava ‘o e ‘Eikí; pea te nau toki ‘ilo’i pea ma’u ‘a e ‘ilo ki he’e-

nau ngaahi kuí, kae ‘uma’ā foki ‘a e ‘ilo ki he ongoongolelei ‘a honau Huhu’í, ‘a ia na’e ako’i ki he’enua ngaahi tamaí ‘e ia; ko ia, te nau ma’u ‘a e ‘ilo ki honau Huhu’i mo e ngaahi tefito’i me’a ‘o ‘ene ngaahi tokāteliné, koe’uhi ke nau ‘ilo’i pe ‘e fēfē ‘enua ha’u kiate ia ‘o mo’ui:

15 Pea ‘e ‘ikai koā te nau nēke-neka ‘i he ‘aho ko iá, pea ‘oatu ‘a e fakafeta’i ki honau ‘Otu ta’engata, ko honau “makatu’ú mo honau fakamo’uí? ‘Io, ‘e ‘ikai koā te nau ma’u ‘i he ‘aho ko iá ‘a e ivi mo e me’akai mei he ^bvaine mo’oni? ‘Io, ‘e ‘ikai koā te nau ha’u ki he loto’ā sipi mo’oni ‘a e ‘Otu’?

16 Vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘Io; ‘e toe manatu’i ‘a kinautolu fakataha mo e fale ‘o ‘Isilelí; pea ‘e “fakahoko ‘a kinautolu, ‘a ia ko e va’a totonu ‘o e fu’u ‘ōlivé, ki he fu’u ‘ōlive totonú.

17 Pea ko e ‘uhinga ‘eni ‘o e lea ‘a ‘etau tamaí; pea ko ‘ene ‘uhingá ‘e ‘ikai hoko ia kae ‘oua kuo hili honau fakamovetevete’i ‘e he kau Senitailé; pea ko ‘ene ‘uhingá ‘e fakafou mai ia ‘i he kau Senitailé, koe’uhi ke lava ‘o fakahā ‘e he ‘Eikí ‘a hono māfimafi ki he kau Senitailé, koe’uhi ko e ‘uhinga tatau mo

11a Sēmisi 1:5–6;

‘Inosi 1:15;
Molonai 7:26;
T&F 18:18.

FFL Kole.

12a Sēnesi 49:22–26;

1 Nīfai 10:12–14;
19:24.

FFL Līhai, Tamai ‘a
Nīfai.

13a 1 Nīfai 12:22–23;

2 Nīfai 26:15.

b FFL Mīsaiá.

c FFL Ongoongolelei.

d 1 Nīfai 13:42; 22:5–10;
T&F 14:10.

FFL Senitailé, Kau.

14a 2 Nīfai 10:2;

3 Nīfai 5:21–26;

21:4–7.

b FFL Fuakava

Faka-‘Ēpalahamé.

c 2 Nīfai 3:12; 30:5;

Molom. 7:1, 9–10;
T&F 3:16–20.

Vakai ki he peesi
talamu’aki ‘o e Tohi
‘a Molomoná.

15a FFL Maka.

b Sēnesi 49:11;

Sione 15:1.

16a Sēkope 5:60–68.

ia 'e "lí'aki ai ia 'e he kau Siú, pe ko e fale 'o 'Isilelí.

18 Ko ia, kuo 'ikai lau 'a 'etau tamaí ki hotau hakó pē, ka ki he fale kotoa foki 'o 'Isilelí, 'o 'uhinga ki he fuakava 'a ia 'e fakahoko 'i he ngaahi 'aho faka'osí; 'a ia ko e fuakava na'e fai 'e he 'Eikí ki he'etau tamaí ko 'Ēpalahamé, 'o ne folofola: 'E monū'ia 'i ho "hakó 'a e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e māmaní.

19 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, na'á ku lea lahi kiate kinautolu 'o kau ki he ngaahi me'á ni; 'io, na'á ku lea kiate kinautolu 'o kau ki hono "faka-foki mai 'o e kau Siú 'i he ngaahi 'aho faka'osí.

20 Pea na'á ku lau kiate kinautolu 'a e ngaahi lea 'a "Īsaiá, 'a ia na'á ne lea 'o kau ki he faka-foki 'o e kau Siú, pe ko e fale 'o 'Isilelí; pea hili honau fakafokí 'e 'ikai toe veuveuki 'a kinautolu, pea 'e 'ikai toe fakamovetevetea 'a kinautolu. Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku lea 'aki ha ngaahi lea lahi ki hoku ngaahi tokouá, pea na'a nau fiemālie ai, 'o nau ^bfakavaivai 'i 'a kinautolu 'i he 'ao 'o e 'Eikí.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau toe lea mai kiate au 'o pehē: Ko e hā 'a e 'uhinga 'o e me'a 'a ia na'e mamata ki ai 'a 'etau

tamaí 'i ha misí? Ko e hā 'a e 'uhinga 'o e fu'u "akau 'a ia na'á ne mamata ki ai?

22 Pea na'á ku pehē ange kiate kinautolu: Ko e fakataipe ia 'o e fu'u "akau 'o e mo'uí.

23 Pea nau pehē mai kiate au: Ko e hā 'a e 'uhinga 'o e "va'a ukamea 'a ia na'e mamata ki ai 'a 'etau tamaí, 'a ia na'e fakatau ki he fu'u 'akaú?

24 Pea na'á ku pehē ange kiate kinautolu, ko e "folofola ia 'a e 'Otuá, pea 'ilonga 'a kinautolu 'e tokanga ki he folofola 'a e 'Otuá, 'o ^bpiki ma'u ki ai, 'e 'ikai te nau teitei mate; pea 'e 'ikai foki lava ke ikuna 'i 'a kinautolu 'e he ngaahi "ahi'ahi mo e ngaahi "ngahau vela 'a e "filí ke fakakuihi mo tohoaki 'i atu 'a kinautolu ki he faka'auhá.

25 Ko ia, ko au, Nīfai, na'á ku na'ina 'i kiate kinautolu ke nau "tokanga ki he folofola 'a e 'Eikí; 'io, na'á ku na'ina 'i kiate kinautolu 'aki 'a e ivi kotoa 'o hoku laumālié mo e mālohi kotoa na'e 'iate aú ke nau tokanga ki he folofola 'a e 'Otuá pea manatu ke tauhi ma'u ai pē 'a 'ene ngaahi fekaú 'i he me'a kotoa pē.

26 Pea na'a nau pehē mai kiate au: Ko e hā 'a e 'uhinga 'o e "vaitafe na'e mamata ki ai 'a 'etau tamaí?

27 Pea na'á ku pehē ange kiate

17a FFL Kalusefaí.
18a Sēnesi 12:1–3;
'Ēpa. 2:6–11.
19a 1 Nīfai 19:15.
FFL 'Isilelí—Ko hono tātaki 'o 'Isilelí.
20a 1 Nīfai 19:23.
b 1 Nīfai 16:5, 24, 39.
21a 1 Nīfai 8:10–12.

22a 1 Nīfai 11:4, 25;
Mōsese 3:9.
23a 1 Nīfai 8:19–24.
24a FFL Folofola 'a e 'Otuá.
b 1 Nīfai 8:30;
2 Nīfai 31:20.
c 1 Nīfai 8:23.
FFL 'Ahi'ahi,

'Ahi'ahi'í.
d 'Efesō 6:16;
T&F 3:8; 27:17.
e FFL Tēvoló.
25a T&F 11:2; 32:4;
84:43–44.
26a 1 Nīfai 8:13.

kinautolu ko e “vai na’e mata ki ai ‘a ‘eku tamaí ko e ^b‘ulí ia; pea na’e lahi pehē fau ‘a e mo’ua ‘a ‘ene fakakaukaú ki he ngaahi me’a kehé ko ia na’e ‘ikai ai te ne tokanga ‘i hono ‘uli ‘o e vaí.

28 Pea na’á ku pehē ange kiate kinautolu ko e “vanu fakamana-vahē ia, ‘a ia ‘okú ne vahe ‘i ‘a e kau angahalá mei he ‘akau ‘o e mo’uí, kae ‘uma’ā foki mei he kau mā’oni’oni ‘a e ‘Otuá.

29 Pea na’á ku pehē ange kiate kinautolu ko e fakatātā ia ‘o e “heli fakamanavahē, ‘a ia na’e pehē mai ‘e he ‘āngeló kiate au kuo teuteu ma’á e kau fai angahalá.

30 Pea na’á ku pehē ange kiate kinautolu na’e toe mamata foki ‘a ‘etau tamaí na’e vahe ‘i ‘a e kau angahalá mei he kau mā’oni’oni ‘e he “fakamaau totonu ‘a e ‘Otuá; pea ko hono ngingilá ‘oku hangē ko e maama ‘o e ulu ‘o ha afi kakaha, ‘a ia ‘oku ‘alu hake ki he ‘Otuá ‘o ta’engata pea ta’engata, pea ‘oku ‘ikai hano ngata’anga.

31 Pea nau pehē mai kiate au: ‘Oku ‘uhinga koā ‘a e me’á ni ki he fakamamahi ‘i ‘o e sinó ‘i he ngaahi ‘aho ‘o e “nofo ‘ahi’ahi-‘angá, pe ‘oku ‘uhinga koā ia ki he tu’unga faka’osi ‘o e laumalié ‘i he hili ‘a e ^bmate ‘o e sino faka-

matelié, pe ‘oku ‘uhinga ia ki he ngaahi me’a ‘oku fakamatelié?

32 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku pehē ange kiate kinautolu ko e fakatātā ia ‘o e ngaahi me’a ‘oku fakamatelie mo fakalaumā-lie fakatou’osi; koe’uhi ‘e hoko ‘a e ‘aho ‘a ia kuo pau ‘e fakamāu ‘i ai ‘a kinautolu ‘i he ‘enau ngaahi “ngāué, ‘io, ‘a e ngaahi ngāue ‘a ia na’e fai ‘e he sino fakamatelie ‘i honau ngaahi ‘aho ‘o e nofo ‘ahi’ahi’angá.

33 Ko ia, kapau te nau ‘mate ‘i he ‘enau fai angahalá, kuo pau ke ^bkapusi atu foki ‘a kinautolu ki tu’á, mei he ngaahi me’a ‘oku fakalaumalié, ‘a ia ‘oku kau ki he mā’oni’oni, ko ia, kuo pau ke ‘omai ‘a kinautolu ke nau tutu’u ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, ke ‘fakamāu ‘i ‘o fakatatau ki he ‘enau ngaahi “ngāué, pea kapau na’e ‘uli ‘enau ngaahi ngāué kuo pau te nau “uli; pea kapau ‘oku nau ‘uli kuo pau leva ‘e ‘ikai te nau lava ‘o ‘nofo ‘i he pule’anga ‘o e ‘Otuá; ka ne pehē, kuo pau ke ‘uli foki mo e pule’anga ‘o e ‘Otuá.

34 Kae vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku ‘ikai “uli ‘a e pule’anga ‘o e ‘Otuá; pea ‘oku ‘ikai lava ‘o hū ha me’a ‘oku ta’ema’á ki he pule’anga ‘o e ‘Otuá; ko ia, ‘oku pau ai ke teuteu ‘i ha potu ‘o e ‘uli ma’á e me’a ‘oku ‘ulí.

27a 1 Nīfai 12:16.

b FFL ‘Uli.

28a Luke 16:26;

1 Nīfai 12:18;

2 Nīfai 1:13.

29a FFL Heli.

30a FFL Fakamaau

Totonú.

31a ‘Alamā 12:24; 42:10;

Hilam. 13:38.

b ‘Alamā 40:6, 11–14.

32a FFL Ngāué, Ngaahi.

33a Mōsaia 15:26;

Molonai 10:26.

b ‘Alamā 12:12–16;

40:26.

c FFL Fakamaau

Faka’osí.

d 3 Nīfai 27:23–27.

e 2 Nīfai 9:16;

T&F 88:35.

f Same 15:1–5; 24:3–4;

‘Alamā 11:37;

T&F 76:50–70;

Mōsese 6:57.

34a FFL ‘Uli.

35 Pea 'oku 'i ai ha potu kuo teuteu, 'io, na'a mo e "heli fakamanavahē 'a ia kuó u lea ki aí, pea ko e ^btēvoló na'á ne teuteu iá; ko ia ko e nofo'anga faka'osi 'o e ngaahi laumalie 'o e fa'ahinga 'o e tangatá ke nau nofo 'i he pule'anga 'o e 'Otuá, pe ko hono kapusi ki tu'a koe'uhi ko e 'fakamaau totonu 'a ia kuó u lau ki aí.

36 Ko ia, 'e vahe'i 'a e kau fai angahalá mei he kau mā'oni'oni, kae 'uma'ā foki mei he "akau 'o e mo'uí, 'a ia 'oku fungani mahu'inga 'a hono fuá mo ^bfungani lelei lahi hake 'i he ngaahi fua kehe kotoa pē; 'io, pea ko e 'mahu'inga taha ia 'i he ngaahi "me'a-foaki kotoa pē 'a e 'Otuá. Pea na'e pehē 'eku lea ki hoku ngaahi tokouá. 'Ēmeni.

VAHE 16

'Oku faingata'a hono tali 'e he kau angahalá 'a e mo'oni—'Oku mali 'a e ngaahi foha 'o Līhai mo e ngaahi 'ofefine 'o 'Isimeli—'Oku fakahinohino'i 'e he Liahoná 'a honau hala 'i he feitu'u maomaonanoá—'Oku hā mai 'a e ngaahi fakahinohino mei he 'Eikí 'oku tohi 'i he Liahoná mei he taimi ki he taimi—'Oku mate 'a 'Isimeli; 'oku lāunga hono fāmili koe'uhi ko ho-

nau ngaahi faingata'a'ia. Ta'u 600–592 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, 'i he hili 'a e faka'osi 'eku lea ki hoku ngaahi tokouá, vakai, na'a nau pehē mai kiate au: Kuó ke fakahā mai kiate kimautolu 'a e ngaahi me'a 'oku fefeka, 'o lahi hake 'i he me'a 'oku mau malava 'o kātaki'i.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku pehē ange kiate kinautolu na'á ku 'ilo'i kuó u lea 'aki 'a e ngaahi me'a fefeka ki he fai angahalá 'o fakatatau ki he mo'oni; pea kuo fakatonuhia'i 'a e mā'oni'oni, mo fakamo'oni 'e hiki hake 'a kinautolu 'i he 'aho faka'osi; ko ia, 'oku lau 'e he "halaiá 'oku fefeka 'a e ^bmo'oni, he 'oku 'hoka'i ai honau lotó.

3 Pea ko 'eni 'e hoku ngaahi tokoua, ka ne mou mā'oni'oni 'o mou fie fanongo ki he mo'oni, 'o tokanga ki ai, koe'uhi ke mou "a'eva angatonu 'i he 'ao 'o e 'Otuá, pehē kuo 'ikai te mou lāunga koe'uhi ko e mo'oni, 'o pehē: 'Okú ke lea 'aki 'a e ngaahi me'a fefeka kiate kimautolu.

4 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, na'á ku na'ina'i ki hoku ngaahi tokouá, 'aki hoku tūkuingatá, ke nau tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'a

35a 2 Nīfai 9:19;
Mōsaia 26:27.
FFL Heli.
b 1 Nīfai 14:9;
T&F 1:35.
c FFL Fakamaau
Totonú.
36a Sēnesi 2:9;
2 Nīfai 2:15.

b 1 Nīfai 8:10–12;
'Alamā 32:42.
c T&F 6:13.
d T&F 14:7.
FFL Mo'ui Ta'engatá.
16 2a Sione 3:20;
2 Nīfai 33:5;
'Inosi 1:23;
Hilam. 14:10.

FFL Angahalá.
b LFkt. 15:10;
2 Nīfai 1:26; 9:40;
Hilam. 13:24–26.
c Ngāue 5:33;
Mōsaia 13:7.
3a T&F 5:21.
FFL 'A'eva, 'A'eva mo
'e 'Otuá.

nau “fakavaivai”i ‘a kinautolu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí; ko ia na‘á ku ma‘u ai ‘a e fiefia mo ha ngaahi ‘amanaki lahi meiate kinautolu, te nau ‘a‘eva ‘i he ngaahi hala ‘o e mā‘oni‘oní.

6 Pea ko ‘eni, na‘e lea ‘aki mo fai ‘a e ngaahi me‘á ni ‘i he lolotonga nofo ‘a ‘eku tamaí ‘i ha fale fehikitaki ‘i he tele‘a ‘a ia na‘á ne ui ko Lēmiuelá.

7 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko au, Nīfai, na‘á ku ma‘u ha toko taha ‘o e ngaahi “‘ofefine ‘o ‘Isimelí ke hoko ko hoku ‘uaifí; kae ‘uma‘ā foki na‘e ma‘u, ‘e hoku ngaahi tokouá ‘a e ngaahi ‘ofefine ‘o ‘Isimelí ke hoko ko honau ngaahi uaifí; pea na‘e ma‘u foki ‘e ‘Sōlami ‘a e ‘ofefine lahi ‘o ‘Isimelí ke hoko ko hono uaifi.

8 Pea ko ia kuo fakahoko ‘e he‘eku tamaí ‘a e ngaahi fekau kotoa pē ‘a e ‘Eikí ‘a ia kuo tuku kiate iá. Pea ko e tahá, ko au, Nīfai, kuo tāpuaki‘i au ‘e he ‘Eikí ‘o lahi ‘aupito.

9 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ongo mai ‘a e le‘o ‘o e ‘Eikí ‘o folofola ki he‘eku tamaí ‘i he pō, ‘o fekau kiate ia ke ne fai ‘i he pongipongi haké ‘ene fononga ki he feitu‘u maomaonganoá.

10 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he tu‘u hake ‘a ‘eku tamaí ‘i he pongipongi, ‘o ne ‘alu atu ki he matapā ‘o e fale fehikitaki, na‘á ne ofo lahi ‘aupito ‘i he‘ene mamata ‘i he funga kekelelé ki ha “me‘a fuopotopoto na‘e ngaohi faka‘ofofa; pea na‘e ‘o

e palasa lelei ia. Pea na‘e ‘i loto ‘i he me‘a fuopotopotó ‘a e hui ‘e ua; pea na‘e tuhu‘i ‘e he taha ‘a e hala ke mau fou ai ‘i he feitu‘u maomaonganoá.

11 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a mau tānaki fakataha ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku totonu ke mau ‘ave ki he feitu‘u maomaonganoá, mo e toenga ‘o ‘emau ngaahi me‘a kotoa pē ‘a ia kuo foaki mai ‘e he ‘Eikí ma‘amautolu; pea na‘a mau to‘o ‘a e tenga‘i ‘akau ‘o e fa‘ahinga kotoa pē ke mau ‘ave ia ki he feitu‘u maomaonganoá.

12 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a mau ‘ave ‘a homau ngaahi fale fehikitaki ‘o mau ‘alu ki he feitu‘u maomaonganoá, ‘i he kauvai ‘e taha ‘o e vaitafe ko Leimaná.

13 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a mau fononga ‘i he ‘aho ‘e fā, ‘o meimei fou fakatonga-tongahahaké nai, pea mau toe fokotu‘u homau ngaahi fale fehikitaki; pea mau ui ‘a e hingoa ‘o e potu ko iá ko Seisela.

14 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a mau to‘o ‘a ‘emau ngaahi kauaná mo ‘emau ngaahi ngahaú, pea mau ō atu ki he feitu‘u maomaonganoá ke tāmata‘i ha me‘a ke kai ‘e homau ngaahi fāmili; pea hili ‘emau tāmata‘i ha me‘a ke kai ‘e homau ngaahi fāmili, na‘a mau toe foki ki homau ngaahi fāmili ‘i he feitu‘u maomaonganoá ki he potu ko Seiselá. Pea na‘a mau toe ‘alu atu ‘i he feitu‘u maomaonganoá,

5a 1 Nīfai 16:24, 39; 18:4.

7a 1 Nīfai 7:1.

b FFL Malí.

c 1 Nīfai 4:35;

2 Nīfai 5:5–6.

10a ‘Alamā 37:38–46.

FFL Liahoná.

‘o fou atu ‘i he feitu‘u tatau pē,
‘o fou atu ai pē ‘i he ngaahi
potu mahu taha ‘o e toafá, ‘a ia
na‘e ‘i he ngaahi ngata‘anga
fonua ofi ki he “Tahi Kulokulá.

15 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a
mau fononga ‘i ha ngaahi ‘aho
lahi, ‘o mau tāmata‘i ha me‘a ke
kai ‘i he ve‘e halá ‘aki ‘emau
ngaahi kaufaná mo ‘emau
ngaahi ngahaú, mo ‘emau
ngaahi fo‘i maká mo ‘emau
ngaahi makataá.

16 Pea na‘a mau muimui ki
he ngaahi “fakahinohino ‘a e
me‘a fuopotopotó, ‘a ia na‘e
tataki ‘a kimautilu ki he ngaahi
potu mahu ange ‘o e feitu‘u
maomaonganoá.

17 Pea hili ‘emau fononga ‘i he
ngaahi ‘aho lahi, na‘a mau
fokotu‘u homau ngaahi fale
fehikitakí ‘o fuofuoloa si‘i, koe-
‘uhi ke mau toe lava ‘o mālōlō,
mo ma‘u ha me‘akai ma‘a
homau ngaahi fāmílí.

18 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko
au, Nīfai, ‘i he‘eku ‘alu atu ke
tāmata‘i ha me‘a ke kaí, vakai,
na‘á ku motuhi ‘eku kaufaná, ‘a
ia kuo ngaahi ‘aki ‘a e “ukamea
lelei; pea hili ‘eku motuhi ‘eku
kaufaná, vakai, na‘e ‘ita ‘a hoku
ngaahi tokouá kiate au koe‘uhi
ko e mole ‘o ‘eku kaufaná, he
na‘e ‘ikai te mau ma‘u ha me‘a-
kai.

19 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a
mau foki atu ta‘e-ha-me‘akai ki
homau ngaahi fāmílí, pea ko e
me‘a ‘i he‘enau ongosia lahi

mei he‘enau fonongá, na‘a nau
mamahi lahi koe‘uhi ko e ‘ikai
ha‘anau me‘akai.

20 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e
kamata ke fu‘u lāunga lahi ‘a
Leimana mo Lēmiuela mo e
ngaahi foha ‘o ‘Isimelí, koe‘uhi
ko ‘enau ngaahi mamahi mo e
ngaahi faingata‘a‘ia ‘i he feitu‘u
maomaonganoá; kae ‘uma‘ā foki
‘a e kamata ‘e he‘eku tamaí ke
lāunga ki he ‘Eiki, ko hono
‘Otuá; ‘io, pea na‘a nau fu‘u
loto-mamahi kotoa pē, ‘io, ‘o a‘u
ki he‘enau lāunga ki he ‘Eikí.

21 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko au,
Nīfai, na‘á ku mamahi fakataha
mo hoku ngaahi tokouá koe‘uhi
ko e mole ‘o ‘eku kaufaná, mo e
mole ‘a e mālohi ‘o ‘enau ngaahi
kaufaná, na‘e faka‘au ke fu‘u
faingata‘a lahi ‘aupito, ‘io, ‘o
a‘u ki he ‘ikai te mau lava ‘o
ma‘u ha me‘akai.

22 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko au,
Nīfai, na‘e lahi ‘eku lea ki hoku
ongo tokouá, koe‘uhi ko ‘ena
toe fakafefeka hona lotó, ‘io, ‘o
a‘u ki he “lāunga ki he ‘Eiki ko
hona ‘Otuá.

23 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko au,
Nīfai, na‘á ku ngaahi ‘aki ‘a e
‘akau ha kaufana, pea mo ha
ngahau ‘aki ha va‘akau hanga-
tonu; ko ia, na‘á ku to‘o ha kau-
fana, mo ha ngahau, mo ha
makatā, mo ha ngaahi fo‘i maka.
Pea u pehē ange ki he‘eku
“tamai: Ko e fē ha potu ke u ‘alu
ki ai ke ma‘u ha me‘akai?

24 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á

14a T&F 17:1.

16a 1 Nīfai 16:10, 16, 26;
18:12;

‘Alamā 37:38–46.

18a 2 Sam. 22:35.
22a ‘Eke. 16:8;

Nōmipa 11:1.

23a ‘Eke. 20:12;
Mōsaia 13:20.

ne “fehu’i ki he ‘Eikí, he kuo nau fakavaivai’i ‘a kinautolu koe’uhi ko ‘eku ngaahi leá; he na’á ku lea ‘aki ha ngaahi me’a lahi kiate kinautolu ‘i he ivi ‘o hoku laumálié.

25 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ongo mai ‘a e le’o ‘o e ‘Eikí ki he’eku tamaí; pea na’e “valokí’i lahi ia koe’uhi ko ‘ene lāunga ki he ‘Eikí, ko ia na’e fakavaivai’i ia ‘i he fu’u loto-mamahi lahi.

26 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ongo mai ‘a e le’o ‘o e ‘Eikí ‘o folofola mai kiate ia ‘o pehē: Vakai ki he me’a fuopototó, pea vakai ki he ngaahi me’a kuo tohi aí.

27 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he mamata ‘a ‘eku tamaí ki he ngaahi me’a kuo tohi ‘i he me’a fuopototó, na’á ne ilifia mo fu’u tetetete lahi ‘aupito, kae ‘uma’ā foki hoku ongo tokouá mo e ngaahi foha ‘o ‘Isimelí mo homau ngaahi uaifí.

28 Pea na’e hoko ‘o pehē ko au, Nīfai, na’á ku vakai ki he ongo hui ‘a ia na’e ‘i he me’a fuopototó, na’á na ngāue ‘o fakatautu ki he “tui mo e faivelenga mo e talangofua kuo mau fai ki aí.

29 Pea na’e tohi foki ai mo ha tohi nima fo’ou, ‘a ia na’e faingofua ke lau, ‘a ia na’e fakahā mai ai kiate kinautolu ha “ilo ki he ngaahi hā’ele’anga ‘o e ‘Eikí; pea na’e tohi ia, pea liliu mei he taimi ki he taimi ‘o fakatautu ki he tui mo e faivelenga na’a mau fai ki aí. Pea ko ia ‘oku

hā mai ‘oku lava ‘e he ‘Eiki ‘o fakahoko ‘aki ‘a e ngaahi founa bīkí ‘a e ngaahi fu’u me’a lalahí.

30 Pea na’e hoko ‘o pehē ko au, Nīfai, na’á ku ‘alu hake ki he tumutumu ‘o e mo’ungá, ‘o hangē ko e ngaahi fakahinohino ‘a ia kuo fakahā mai ‘i he me’a fuopototó.

31 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku tāmata’i ha fanga manu kaivao, ko ia na’á ku ma’u ai ha me’akai ma’a homau ngaahi fāmílí.

32 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku foki atu ki homau ngaahi fale fehikitakí ‘o fua atu ‘a e fanga manu kuó u tāmata’í; pea ko ‘eni ‘i he’enu vakai kuó u ma’u ha me’akai, hono ‘ikai lahi ‘enua fiefiá! Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau fakavaivai’i ‘a kinautolu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí, ‘o nau ‘oatu ‘a e fakafeta’i kiate ia.

33 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a mau toe fai atu ‘a ‘emau fonongá, ‘o fou atu ‘o ofi pē ki he feitu’u ko ia na’a mau tomua fou aí; pea hili ‘emau fononga ‘i ha ngaahi ‘aho lahi, na’a mau toe fokotu’u homau ngaahi fale fehikitakí, ke mau nofo ai ‘i ha ngaahi ‘aho ‘e ni’ihi.

34 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e mate ‘a “Isimeli, pea na’e tanu ia ‘i he potu na’e ui ko Neihomi.

35 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e tangi lahi ‘aupito ‘a e ngaahi ‘ofefine ‘o ‘Isimelí, koe’uhi ko e mate ‘a ‘enua tamaí, pea koe’uhi ko honau ngaahi “faingata’a’ia

24a FFL Lotú.

25a ‘Eta 2:14.

FFL Valokí, Valokí’í.

28a ‘Alamá 37:40.

FFL Tuí.

29a FFL ‘Iló.

b 2 Ng. Tu’i 5:13;

Sēmisi 3:4;

‘Alamá 37:6–7, 41;

T&F 123:16.

34a 1 Nīfai 7:2–6.

35a FFL Faingata’a’ia.

‘i he feitu‘u maomaonganoá; pea nau lāunga ki he‘eku tamaí koe‘uhi ko ‘ene ‘omi ‘a kinautolu mei he fonua ko Selūsalemá, ‘o nau pehē: Kuo si‘i mate ‘a ‘emau tamaí; ‘io, pea kuo mau fehēhē‘aki holo ‘i he feitu‘u maomaonganoá, pea kuo mau kātaki‘i ‘a e faingata‘a‘ia lahi, mo e fiekaia, mo e feinua, mo e ongosia; pea hili ‘a e ngaahi faingata‘á ni kotoa pē, kuo pau ke mau mate ‘i he feitu‘u maomaonganoá ‘i he fiekaia.

36 Pea na‘e pehē ‘a ‘enau lāunga ki he‘eku tamaí, pea kiate au foki; pea nau loto ke nau toe foki atu ki Selūsalema.

37 Pea na‘e pehē ‘e Leimana kia Lēmiuela kae ‘uma‘ā foki ki he ngaahi foha ‘o ‘Isimelí: Vakai, tau “tāmate‘i ‘a ‘ema tamaí kae ‘uma‘ā foki homa tokoua ko Nīfaí, ‘a ia kuó ne fokotu‘u ia ko e ^bpule mo e faiako kiate kitaua ko hono ongo ta‘oketé.

38 Pea ko ‘eni, ‘okú ne pehē kuo folofola mai ‘a e ‘Eikí kiate ia, pea kuo tauhi ia foki ‘e he kau “āngeló. Kae vakai, ‘oku tau ‘ilo‘i ‘okú ne loi kiate kitautolu; pea ‘okú ne fakahā ‘a e ngaahi me‘á ni kiate kitautolu, pea ‘okú ne fai ‘a e ngaahi me‘a lahi ‘i he‘ene ngaahi olopotó, koe‘uhi ke ne kākāa‘i ‘a hotau matá, ‘o ne fakakaukau, mahaló, te ne lava nai ‘o taki atu ‘a kitautolu ki ha feitu‘u maomaonganoa ngali kehe; pea hili ‘ene taki atu ‘a kitautolú, ‘okú ne ‘amanaki ke fokotu‘u ia ko e tu‘i mo e pule kiate kitautolu,

koe‘uhi ke ne fai kiate kitautolu ‘o fakatatau ki hono lotó mo ‘ene fa‘itelihá. Pea na‘e pehē ‘a e fakatupu ‘e Leimana ‘a e ‘ita ‘i honau lotó.

39 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e kau mo kimaua ‘a e ‘Eikí, ‘io, na‘e ongo mai ‘a e le‘o ‘o e ‘Eikí ‘o folofola ‘aki ha ngaahi folofola lahi kiate kinautolu, ‘o “valoki‘i lahi ‘a kinautolu; pea ‘i he ‘osi honau valoki‘i ‘e he le‘o ‘o e ‘Eikí na‘e ta‘ofi ai honau ‘itá, ‘o fakatomala mei he‘enau ngaahi angahalá, ko ia na‘e toe tāpuaki‘i ai ‘a kimautolu ‘e he ‘Eiki ‘aki ha me‘akai, ‘o ‘ikai te mau mate.

VAHE 17

‘Oku fekau‘i ‘a Nīfai ke ne fo‘u ha vaka—‘Oku fakafili kiate ia hono ongo tokouá—‘Okú ne na‘i-na‘i kiate kinaua ‘aki ha‘ane toe fakamatala ki he hisitōlia ‘o e ngaahi ngāue na‘e fai ‘e he ‘Otuá ki ‘Isilelí—‘Oku fonu ‘a Nīfai ‘i he mālohi ‘o e ‘Otuá—‘Oku ta‘ofi hono ongo tokouá ke ‘oua te na ala kiate ia, telia na‘á na mae ‘o hangē ko e musie mōmoa. Ta‘u 592–591 K.M. nai.

PEA na‘e hoko ‘o pehē na‘a mau toe fai atu ‘emau fononga ‘i he feitu‘u maomaonganoá; pea na‘a mau fou ‘o meimei fakahahake ‘o fai atu mei he taimi ko iá. Pea mau fononga mo fepaki mo e ngaahi faingata‘a‘ia lahi ‘i he feitu‘u maomaonganoá; pea na‘e fā‘ele‘i ‘e homau kakai fefiné ‘a

e fānau 'i he feitu'u maomaonganoá.

2 Pea na'e pehē fau hono lahi 'o e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí kiate kimaatolú, neongo na'a mau mo'ui mei he kakano'i manu "ota 'i he feitu'u maomaonganoá, na'e foaki 'e homau kakai fefiné 'a e hu'a huhu fe'unga ma'a 'enau fānau, 'o nau sino mālohi, 'io, 'o tatau mo e kau tangata; pea kamata ke nau kātaki'i 'a 'enau fononga pea 'ikai ke toe 'i ai ha ngaahi lāunga.

3 Pea ko ia na'a mau 'ilo'i ko e ngaahi fekau 'a e 'Otuá kuo pau ke fakahoko ia. Pea kapau 'e hanga 'e he fānau 'a e tangatá 'o "tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'okú ne fafanga 'a kinautolu, pea fakamālohi 'a kinautolu, pea ^{b'}omi mo e ngaahi founga te nau lava ai 'o fai 'a e me'a kuó ne fekau kiate kinautolú; ko ia, na'á ne 'omi 'a e ngaahi me'a ma'amautolu lolotonga 'emau 'āunofu 'i he feitu'u maomaonganoá.

4 Pea na'a mau 'āunofu 'i he feitu'u maomaonganoá 'i he ngaahi ta'u lahi, 'io, ko e ta'u 'e valu 'i he feitu'u maomaonganoá.

5 Pea na'a mau a'u mai ki he fonua 'a ia na'a mau ui ko Mahu, koe'uhi ko e lahi 'o hono ngaahi fua'i 'akaú, kae 'uma'ā foki mo e huhu'a'i hone 'o e vaó; pea na'e teuteu 'a e ngaahi me'á ni 'e he 'Eikí ke 'oua na'a mau mate. Pea na'a mau mata ki he tahí, 'a ia na'a mau

ui ko 'Ileanetume, 'a ia ko hono 'uhingá, ko e ngaahi vai lahi.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau fokotu'u homau ngaahi fale fehikitakí 'i he ve'e matātahi; pea neongo kuo mau katekina 'a e ngaahi "faingata'a'ia lahi mo e fu'u faingata'a, 'io, na'e pehē fua hono lahi 'oku 'ikai ai te mau lava ke tohi kotoa, ka na'a mau fu'u fiefia 'aupito 'i he'emau a'u ki he matātahi; 'o mau ui 'a e potú ko Mahu, koe'uhi ko e lahi hono ngaahi fua'i 'akaú.

7 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, 'i he hili 'eku 'i he fonua ko Mahú 'i he ngaahi 'aho lahi, na'e ongo mai 'a e le'o 'o e 'Eikí kiate au, 'o pehē: Tu'u hake, peá ke 'alu atu ki he mo'ungá. Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku tu'u hake 'o 'alu hake ki he mo'ungá, 'o tangi ki he 'Eikí.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'e folofola mai 'a e 'Eikí kiate au, 'o pehē: Ke ke fo'u ha vaka 'o fakatatau ki he "sīpinga te u fakahā kiate koé, koe'uhi ke u lava 'o a'utaki 'a ho kakai ki he kauvai 'e taha 'o e ngaahi vai ní.

9 Pea na'á ku pehē ange: 'E 'Eiki, te u 'alu ki fē ke ma'u mei ai ha maka ukamea ke haka, koe'uhi ke u lava 'o ngaohi 'aki ha ngaahi me'a ngāue ke fo'u 'aki 'a e vaká, 'o fakatatau ki he sīpinga kuó ke fakahā kiate aú?

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fakahā mai 'e he 'Eikí kiate au 'a

17 2a 1 Nīfai 17:12.
3a Mōsaia 2:41;
'Alamā 26:12.

FFL Talangofuá.
b 1 Nīfai 3:7.
6a 2 Nīfai 4:20.

8a 1 Nīfai 18:2.

e potu ke u 'alu ki ai 'o ma'u mei ai ha maka ukamea ke u ngaohi 'aki ha ngaahi me'a ngāue.

11 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nifai, na'á ku ngaohi 'aki ha ngaahi kili'i manu ha me'a tapili ke tapilipili 'aki 'a e afi; pea hili 'eku ngaohi ha me'a tapili ke u ma'u ha me'a ke tapilipili 'aki 'a e afi, na'á ku toloafi 'aki ha ongo maka ke u tafu ha afi.

12 He kuo 'ikai ke tuku 'e he 'Eiki ke mau tutu 'o loko lahi ha afi lolotonga 'emau fononga 'i he feitu'u maomaongoa; he na'á ne folofola: Te u ngaohi ke melie 'a ho'omou me'akaí koe'uhi ke 'oua na'a mou "haka pe tunu ia;

13 Pea te u hoko foki ko ho'omou maama 'i he feitu'u maomaongoa; pea te u "tofa 'a e hala ki mu'a 'iate kimoutolu, 'o kapau te mou tauhi 'eku ngaahi fekaú; ko ia, kapau te mou tauhi 'eku ngaahi fekaú, 'e tataki atu 'a kimoutolu ki he ^bfonua 'o e tala'ofá; pea te mou ^c'ilo nai ko au 'oku tataki 'a kimoutolú.

14 'Io, pea na'e folofola foki 'e he 'Eiki: Hili ho'omou a'u ki he fonua 'o e tala'ofá, te mou ^a'ilo ko au, ko e 'Eiki, ko e ^b'Otua au; pea ko au ko e 'Eiki, kuó u fakahaofi 'a kimoutolu mei he faka'auhá; 'io, na'á ku 'omi 'a kimoutolu mei he fonua ko Selūsalemá.

15 Ko ia, ko au, Nifai, na'á ku feinga ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eiki, peá u na'ina'i ki hoku

ongo tokouá ke na tui mateaki mo faivelenga.

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku ngaohi ha me'a ngāue 'aki 'a e ukamea 'a ia na'á ku haka mei he maká.

17 Pea 'i he mamata 'a hoku ongo tokouá 'oku ou teuteu ke "fo'u ha vaká, na'e kamata ke na lāunga koe'uhi ko au, 'o pehē: Ko e tangata vale 'a hota tokouá, he 'okú ne pehē te ne lava 'o fo'u ha vaka; 'io, pea 'okú ne pehē foki te ne lava 'o 'alu ki he kauvai 'e taha 'o e ngaahi fu'u vai lahi ko 'eni.

18 Pea na'e pehē 'a e anga 'o e lāunga 'a hoku ongo tokouá koe'uhi ko au, 'o na faka'amu ke 'oua na'á na ngāue, he na'e 'ikai te na tui te u lava 'o fo'u ha vaka; pea na'e 'ikai foki te na fie tui na'e fakahinohino'i au 'e he 'Eiki.

19 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē ko au, Nifai, na'á ku fu'u lotomamahi 'aupito koe'uhi ko e fe-feka 'a hona lotó; pea ko 'eni 'i he'ena sio 'oku ou kamata ke lotomamahi, na'á na "fiefia 'i hona lotó, pea ko ia na'á na manuki'i au, 'o pehē: Na'á ma 'ilo'i 'e 'ikai te ke lava 'o fo'u ha vaka, he na'á ma 'ilo 'okú ke masiva 'i he poto; ko ia, 'oku 'ikai te ke lava ha fu'u ngāue lahi pehē.

20 Pea 'okú ke tatau mo 'etau tamaí, 'o kākaa'i 'e he ngaahi "fakakaukau ngali vale 'a hono lotó; 'io, kuó ne taki 'a kitautolu

12a 1 Nifai 17:2.

13a 'Alamā 37:38–39.

b 1 Nifai 2:20;

Sēkope 2:12.

c 'Eke. 6:7.

14a 2 Nifai 1:4.

FFL Fakamo'oní.

b T&F 5:2.

17a 1 Nifai 18:1–6.

19a FFL Fakatanga,
Fakatanga'í.

20a 1 Nifai 2:11.

mei he fonua ko Selūsalemá, pea kuo tau ‘auhē ‘i he feitu‘u maomaonganoá ‘i he ngaahi ta‘u lahi ko ‘ení; pea kuo ngāue mālohi ‘a hotau kakai fefiné, lolotonga ‘enau feitamá; pea kuo nau fanau‘i ‘a e fānau ‘i he feitu‘u maomaonganoá mo kātaki‘i ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, tuku kehe pē ‘a e maté; ka na‘e mei lelei ange ke nau mate ‘oku te‘eki ai ke nau ha‘u mei Selūsalemá ‘i he‘enau kātaki‘i ‘a e ngaahi faingata‘a ko ‘ení.

21 Vakai, ko e ngaahi ta‘u lahi ni kuo tau mamahi‘ia ‘i he feitu‘u maomaonganoá, ‘a ia ko e taimi na‘a tau mei ma‘u ai ha fiefia ‘i he‘etau ngaahi koloá mo e fonua ‘o hotau tofi‘á; ‘io, pea na‘a tau mei fiefia ai.

22 Pea ‘oku tau ‘ilo ko e kakai ‘a ia na‘e ‘i he fonua ko Selūsalemá ko e kakai “mā‘oni‘oni; he na‘a nau tauhi ‘a e ngaahi fono mo e ngaahi finangalo ‘o e ‘Eikí, mo e kotoa ‘o ‘ene ngaahi fekaú ‘o fakatatau ki he fono ‘a Mōsesé; ko ia, ‘oku tau ‘ilo ko e kakai mā‘oni‘oni ‘a kinautolu; pea kuo fakamāu‘i ‘a kinautolu ‘e he‘etau tamaí, pea kuo tataki atu ‘a kitautolú koe‘uhí he na‘a tau tokanga ki he‘ene ngaahi leá; ‘io, pea ‘oku tatau mo ia ‘a hota tokouá. Pea na‘e pehē ‘a e anga ‘o e lea na‘e lāunga mo hanu ‘aki ‘e hoku ongo tokouá ‘o kau kiate kimauá.

23 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko

au, Nīfai, na‘á ku lea kiate kinaua ‘o pehē ange: ‘Okú mo tui koā kuo tataki atu nai ‘a ‘etau ngaahi tamaí, ‘a ia ko e fānau ‘a ‘Isilelí, mei he nima ‘o e kakai ‘Isipité ‘o kapau na‘e ‘ikai te nau tokanga ki he ngaahi folofola ‘a e ‘Eikí?

24 ‘Io, ‘okú mo mahalo koā na‘e tataki atu nai ‘a kinautolu mei he nofo pōpulá ‘o kapau na‘e ‘ikai fekau ‘e he ‘Eikí kia Mōsesese ke ne “tataki atu ‘a kinautolu mei he nofo pōpulá?

25 Ko ‘eni ‘okú mo ‘ilo na‘e nofo “pōpula ‘a e fānau ‘a ‘Isilelí; pea ‘okú mo ‘ilo na‘e hilifaki kiate kinautolu ‘a e ngaahi ^bngāue mamafa, ‘a ia na‘e faingata‘a hono fuesiá; ko ia, ‘okú mo ‘ilo‘i kuo pau pē na‘e lelei kiate kinautolu hono ‘omi ‘a kinautolu mei he nofo pōpulá.

26 Pea ‘okú mo ‘ilo‘i na‘e fekau ‘e he ‘Eikí kia “Mōsesese ke ne fai ‘a e fu‘u ngāue ko iá; pea ‘okú mo ‘ilo‘i na‘e vahevahe‘i ‘a e vai ‘o e Tahi Kulokula ki hē mo ē ‘i he‘ene ^bleá, pea nau fononga atu ‘i he kelekele mōmoa.

27 Ka ‘okú mo ‘ilo na‘e melemo ‘a e kau ‘Isipité ‘i he Tahi Kulokulá, ‘a ia ko e kau tau ‘a Feló.

28 Pea ‘okú mo ‘ilo‘i foki na‘e fafanga ‘a kinautolu ‘aki ‘a e “mana ‘i he feitu‘u maomaonganoá.

29 ‘Io, pea ‘okú mo ‘ilo‘i foki na‘e hanga ‘e Mōsesese, ‘i he‘ene lea ‘o fakatatau ki he mālohi ‘o

22a 1 Nīfai 1:13.

24a ‘Eke. 3:2–10;

1 Nīfai 19:10;

2 Nīfai 3:9; 25:20.

25a Sēnesi 15:13–14.

b ‘Eke. 1:11; 2:11.

26a Ngāue 7:22–39.

b ‘Eke. 14:21–31;

1 Nīfai 4:2;

Mōsaia 7:19;

Hilam. 8:11;

T&F 8:3;

Mōsesese 1:25.

28a ‘Eke. 16:4, 14–15, 35;

Nōmipa 11:7–8;

Teut. 8:3;

Mōsaia 7:19.

e 'Otuá 'a ia na'e 'iate iá, 'o "taa'i 'a e maká, pea na'e ha'u mei ai 'a e vai ke inu mei ai 'a e fānau 'a 'Isilelí 'o fiu.

30 Pea neongo na'e taki atu 'a kinautolu, ka na'e mu'omu'a 'iate kinautolu 'a e 'Eiki, ko honau 'Otuá, ko honau Huhu'í, 'o tatakí 'a kinautolu 'i he 'ahó mo foaki 'a e maama kiate kinautolu 'i he po'ulí, mo fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē ma'anautolu 'a ia na'e "aonga ke ma'u 'e he tangatá, ka na'a nau fakafefeka pē honau lotó mo fakakuihi honau 'atamaí, mo 'lea kovi kia Mōsese pea ki he 'Otua mo'oni mo mo'uí.

31 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne "faka'auha 'a kinautolu 'o hangē ko 'ene folofolá; pea na'á ne "tatakí 'a kinautolu 'o hangē ko 'ene folofolá; pea na'á ne fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē ma'anautolu 'o hangē ko 'ene folofolá; pea na'e 'ikai ha me'a 'e fai kā 'i he'ene folofolá pē.

32 Pea hili 'enau a'u ki he kauvai 'e taha 'o e vaitafe ko Soataní, na'á ne ngaohi 'a kinautolu ke nau mālohi ke nau "teke'i atu 'a e fānau 'o e fonuá; 'io, 'o a'u ki honau fakamovetevete'i atu ke faka'auhá.

33 Pea ko 'eni, 'okú mo mahalo koā ko e fānau 'o e fonua ko iá,

'a ia na'e 'i he fonua 'o e tala'ofá, 'a ia na'e teke'i ki tu'a 'e he'etau ngaahi tamaí, 'okú mo mahalo koā na'a nau mā'oni'oni? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoua, 'Ikai.

34 'Okú mo mahalo koā na'e mei mahu'inga ange nai 'a 'etau ngaahi tamaí 'iate kinautolu 'o kapau na'a nau mā'oni'oni? 'Oku ou pehē kiate kimoua, 'Ikai.

35 Vakai, 'oku 'ofa tatau 'a e 'Eiki ki he "kakai fulipē; kae 'ilonga ia 'oku ^bmā'oni'oni'oku "ofeina ia 'e he 'Otuá. Kae vakai, kuo li'aki 'e he kakai ko 'eni 'a e folofola kotoa pē 'a e 'Otuá, pea kuo kakato 'enau angahalá; pea na'e 'iate kinautolu 'a hono kotoa 'o e houhau 'o e 'Otuá; pea na'e fakamala'ia'i 'a e fonuá 'e he 'Eiki kiate kinautolu, peá ne tāpuaki'i ia ki he'etau ngaahi tamaí; 'io, na'á ne fakamala'ia'i ia kiate kinautolu koe'uhi ke nau 'auha; ka na'á ne tāpuaki'i ia ki he'etau ngaahi tamaí ke nau ma'u 'a e mālohi ke 'oua na'a nau 'auha.

36 Vakai, kuo "fakatupu 'e he 'Eiki 'a e ^bmāmani koe'uhi ke "nofo'i ia; pea kuó ne fakatupu 'a 'ene fānau ke nau ma'u ia.

37 Pea 'okú ne "fakatupu ha pule'anga 'oku mā'oni'oni, peá

29a 'Eke. 17:6;
Nōmipa 20:11;
Teut. 8:15;
1 Nifai 20:21.

30a T&F 18:18; 88:64–65.
b 'Eke. 32:8;
Nōmipa 14:2–3;
'Isikeli 20:13–16;
T&F 84:23–25.

31a Nōmipa 26:65.

b 1 Nifai 5:15;
T&F 103:16–18.

32a Nōmipa 33:52–53;
Siosiuá 24:8.

35a Ngāue 10:15, 34;
Loma 2:11;
2 Nifai 26:23–33.

b Same 55:22;
1 Nifai 22:17.

c 1 Sam. 2:30;

Same 97:10; 145:20;
'Alamā 13:4;
T&F 82:10.

36a FFL Fakatupu.
b FFL Māmani.
c 'Isaia 45:18;
'Ēpa. 3:24–25.

37a LFkt. 14:34;
1 Nifai 4:13;
'Eta 2:10; T&F 117:6.

ne faka'auha 'a e ngaahi pule-
'anga 'o e kau fai angahalá.

38 Pea 'okú ne tatakí atu 'a e
kau mā'oni'óní ki he ngaahi
"fonua mahu'ínga, ka 'okú ne
^bfaka'auha 'a e kau fai angahalá,
mo fakamala'ia'í 'a e fonuá
koe'uhi ko kinautolu.

39 'Okú ne pule 'i 'olunga 'i
he ngaahi langí, he ko hono
'afio'angá ia, pea ko e māmaní
'a hono "tu'unga to'ukupu kele-
kelé.

40 Pea 'okú ne 'ofa 'iate kinau-
tolu 'oku nau fie tali ia ke hoko
ko honau 'Otuá. Vakai, na'á
ne 'ofa 'i he'etau ngaahi tamaí,
'o ne "fuakava mo kinautolu,
'io, 'a 'Ēpalahame, ^b'Aisake mo
'Sēkope; pea na'á ne manatu'í
'a e ngaahi fuakava kuó ne faí;
ko ia, na'á ne 'omi 'a kinautolu
mei he fonua ko "Isipité.

41 Pea na'á ne tautea'í 'a kinau-
tolu 'i he feitu'u maomaongoá
'aki 'ene me'a kinikinisi; he na'a
nau "fakafefeka honau lotó 'o
hangē kuó mo faí; pea na'e
fakatonutonu 'a kinautolu 'e he
'Eikí koe'uhi ko 'enau angahalá.
Na'á ne fekau atu 'a e fanga
^bngata vela 'oku puna kiate
kinautolu; pea hili hono huhu
kinautolú, na'á ne teuteu 'a e
founga ke lava ai 'o 'fakamo'ui
'a kinautolu; pea ko e ngāue
pē na'e 'anautolu ke faí ko e

mamata pē; pea ko e me'a 'i
hono "faingofua 'o e foungó, pe
ko hono faingofuá, na'e 'i ai 'a e
tokolahi na'e mate ai.

42 Pea na'a nau fakafefeka
honau lotó mei he taimi ki he
taimi, pea nau "angatu'u kia
^bMōsesé, kae 'uma'ā foki ki he
'Otuá; ka neongo iá, 'okú mo
'ilo na'e tatakí atu 'a kinautolu
'i hono māfimafi ta'e-hano-tataú
ki he fonua 'o e tala'ofá.

43 Pea ko 'eni, 'i he hili 'a e
ngaahi me'á ni kotoa pē, kuo
hokosia 'a e taimi, 'a ia kuo nau
hoko ai 'o fai angahala, 'io, 'o
meimei a'u ki hono kakató; pea
hei'ilo na'a kuo ofi he 'ahó ni 'a
honau faka'auhá; he 'oku ou
'ilo kuo pau ke hokosia 'a e 'aho
'e faka'auha ai 'a kinautolu,
tuku kehe ha tokosi'í pē, 'a ia 'e
tatakí atu ki he pōpulá.

44 Ko ia, na'e "fekau 'e he 'Eikí
ki he'eku tamai ke ne 'alu ki he
toafá; pea na'e feinga foki 'e he
kau Siú ke to'o 'ene mo'uí; 'io,
pea kuó ^bmo feinga foki mo
kimoua ke to'o 'ene mo'uí; ko
ia, ko e ongo fakapō 'a kimoua
'i homo lotó, pea 'okú mo
hangē pē ko kinautolú.

45 'Okú mo "vave ki he fai
angahalá, kae tuai ki he mana-
tu'í 'o e 'Eiki ko homo 'Otuá.
Kuó mo mamata ki ha ^b'āngelo,
pea na'e lea ia kiate kimoua; 'io,

38a FFL Fonua 'o e
Tala'ofá.

^b Lev. 20:22.

39a 'Īsaia 66:1;
T&F 38:17; 'Ēpa. 2:7.

40a FFL Fuakava
Faka-'Ēpalahamé.
^b Sēnesi 21:12;
T&F 27:10.

^c Sēnesi 28:1–5.

^d Teut. 4:37.

41a 2 Ng. Tu'í 17:7–23.

^b Nōmipa 21:4–9;

Teut. 8:15;

'Alamā 33:18–22.

^c Sione 3:13–15;

2 Nifai 25:20.

^d 'Alamā 37:44–47;

Hilam. 8:15.

42a Nōmipa 14:1–12.

FFL Angatu'ú.

^b T&F 84:23–24.

44a 1 Nifai 2:1–2.

^b 1 Nifai 16:37.

45a Mōsaia 13:29.

^b 1 Nifai 4:3.

kuó mo fanongo ki hono le'ó mei he taimi ki he taimi; pea kuó ne lea kiate kimoua 'i he kihí'i le'o-sí'í, ka na'e 'ikai te mo 'lava 'o ongo'i, 'o 'ikai ai te mo ongo'i 'a 'ene ngaahi leá; ko ia, kuó ne lea kiate kimoua 'o hangē ko e 'u'ulu 'o e maná, 'a ia na'e ngaahi ke ngalulululu ai 'a e fonuá 'o hangē ka mafahi ua iá.

46 Pea 'okú mo 'ilo foki 'okú ne mafai ke pule ke mole atu 'a e māmaní 'i he "mālohi 'o 'ene folofola māfimafí; 'io, pea 'okú mo 'ilo 'okú ne mafai ke fakatokalelei 'a e ngaahi potu tokakoví, pea fakamafahifahi 'a e ngaahi potu tokalelei 'i he'ene folofolá. 'Oiauē, kapau ko ia, ko e hā nai 'oku fu'u fefeka pehē fau ai 'a homo lotó?

47 Vakai, kuo makafokafo hoku laumālié 'i he mamahi lahi koe'uhi ko kimoua, pea 'oku mamahi hoku lotó; 'oku ou manavahē na'a kapusi atu 'a kimoua ke ta'engata. Vakai, 'oku ou "fonu 'i he Laumālie 'o e 'Otuá, pea 'oku pehē fau hono lahi 'oku ^b'ikai ai ha ivi 'i hoku sinó.

48 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'eku lea 'aki 'a e ngaahi lea ní, na'á na 'ita kiate au, peá na holi ke lí au ki he loto moaná; pea 'i he'ena 'unu'unu mai ke puke au 'aki hona nimá, na'á ku lea atu kiate kinoua 'o pehē: 'I he huafa 'o e 'Otua Māfimafí 'oku ou fekau kiate kimoua, ke 'oua na'á mo "ala kiate au, he

'oku ou fonu 'i he ^bmālohi 'o e 'Otuá, 'o a'u ki he vela 'a hoku kakanó; pea 'ilonga ia 'e hili hono nimá kiate aú te ne 'mae 'o hangē ko ha musie mōmoa; pea te ne hangē ko e me'a noa pē ki he māfimafi 'o e 'Otuá, he 'e taa'i ia 'e he 'Otuá.

49 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nifai, na'á ku tala ange kiate kinoua ke 'oua na'á na toe lāunga ki he'ena tamaí; pea 'oua foki te na fakafisi ke ngāue mo au, he kuo fekau kiate au 'e he 'Otuá ke u fo'u ha vaka.

50 Pea na'á ku pehē ange kiate kinoua: "Kapau na'e fekau kiate au 'e he 'Otuá ke u fai 'a e me'a kotoa pē, pehē te u lava 'o fai ia. Ka 'o ka ne ka fekau kiate au ke u pehē ki he vaí ni, ke ke hoko ko e kekelele, 'e hoko ia ko e kekelele; pea kapau te u lea 'aki ia, 'e fai ia.

51 Pea ko 'eni, kapau 'oku 'i he 'Eikí 'a e mālohi lahi pehē, pea kuó ne fai ha ngaahi mana lahi pehē 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá, ko e hā nai 'oku 'ikai ai te ne "fakahinohino'i au ke u fo'u ha vaká?

52 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nifai, na'á ku lea 'aki 'a e ngaahi me'a lahi ki hoku ongo tokouá, ko ia na'á na puputu'u ai, 'o 'ikai te na lava ke fakakikihi mo au; 'o 'ikai foki te na loto-to'a ke hili hona nimá kiate au pe ala 'aki hona louhi'i nimá kiate au, 'io, 'i ha ngaahi 'aho lahi. Pea na'e lahi pehē fau 'a e ivi 'o e

45c 'Efesō 4:19.
46a Hilam. 12:6–18.
47a Maika 3:8.
b 1 Nifai 19:20.

48a Mōsaia 13:3.
b 2 Nifai 1:26–27.
FFL Mālohí.
c 1 Ng. Tu'i 13:4–7.

50a Filipai 4:13;
1 Nifai 3:7.
51a Sēnesi 6:14–16;
1 Nifai 18:1.

“Laumālie ‘o e ‘Otuá, na’e ‘ikai ai te na loto-to‘a ke fai ‘eni telia na‘á na mae ‘i hoku ‘aó; pea kuo pehē ‘ene ue‘i hake ‘a kinauá.

53 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e folofola mai ‘a e ‘Eikí kiate au: Toe mafao atu ho nimá ki ho ongo tokouá, pea ‘e ‘ikai te na mae ‘i ho ‘aó, ka te u lulu‘i ‘a kinaua, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí, pea te u fai ‘eni, koe‘uhi ke na ‘ilo‘i ko au ko e ‘Eiki, ko hona ‘Otuá.

54 Pea na’e hoko ‘o pehē na‘á ku mafao atu hoku nimá ki hoku ongo tokouá, pea na’e ‘ikai te na mae ‘i hoku ‘aó; ka na’e lulu‘i ‘a kinaua ‘e he ‘Eikí, ‘io, ‘o hangē ko e folofola kuó ne folofola‘akí.

55 Pea ko ‘eni, na‘á na pehē: ‘Okú ma ‘ilo‘i fakapapau ‘oku ‘iate koe ‘a e ‘Eikí, he ‘okú ma ‘ilo‘i ko e mālohi ia ‘o e ‘Eikí ‘a ia kuo lulu‘i ‘a kinauá. Pea na‘á na tōmape‘e hifo ‘i mu‘a ‘iate au, ‘o na mei “hū kiate au, ka na’e ‘ikai te u fie tuku ‘a kinaua, peá u pehē ange: Ko au ko homo tokoua, ‘io, ko homo tehiná; ko ia, hū ki he ‘Eikí ko homo ‘Otuá, pea faka‘apa‘apa ki ho‘omo tamaí mo ho‘omo fa‘eé koe‘uhi ke fuoloa homo ngaahi ^b‘ahó ‘i he fonua, ‘a ia ‘e foaki ‘e he ‘Eiki ko homo ‘Otuá kiate kimouá.

VAHE 18

‘Oku faka‘osi ‘a e vaká—‘Oku fakamatala ki hono fanau‘i ‘o Sēkope

mo Siosefá—‘Oku kamata ‘a e folau ki he fonua ‘o e tala‘ofá—‘Oku kau ‘a e ngaahi foha ‘o ‘Isimelí mo honau ngaahi uai‘i ‘i he fakafiefia mo e angatu‘ú—‘Oku ha‘i ‘a Nīfai, pea teke fakaholomui ‘a e vaká ‘e ha afā lahi—‘Oku tuakuange ‘a Nīfai, pea ‘oku lolomi ‘a e afaá ‘i he‘ene lotú—Ko e tū‘uta ‘a e kakaí ki he fonua ‘o e tala‘ofá. Ta‘u 591–589 K.M. nai.

PEA na’e hoko ‘o pehē na‘á na hū ki he ‘Eikí, ‘o na ō atu mo au; pea na‘a mau ngaohi ‘a e ngaahi ‘akau ‘i ha founa fakatufunga faka‘ofa‘ofa. Pea na’e fakahā mai ‘e he ‘Eikí kiate au mei he taimi ki he taimi ‘a e founa ke u ngaohi ‘aki ‘a e ngaahi ‘akau ‘o e vaká.

2 Pea ko ‘eni ko au, Nīfai, na’e ‘ikai te u ngaohi ‘a e ngaahi ‘akau ‘o hangē ko e founa kuo poto ai ‘a e tangatá; pea ‘ikai foki te u fo‘u ‘a e vaka ‘o hangē ko e founa ‘a e tangatá; ka na‘á ku ngaohi ia ‘o fakatatau ki he founa kuo fakahā kiate au ‘e he ‘Eikí; ko ia, na’e ‘ikai fakatatau ia mo e founa ‘a e tangatá.

3 Pea ko au Nīfai, na‘á ku ‘alu tu‘o lahi ki he mo‘unga, peá u “lotu tu‘o lahi ki he ‘Eiki; ko ia, na’e ^bfakahā mai ‘e he ‘Eikí kiate au ‘a e ngaahi me‘a lalahi.

4 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘eku faka‘osi ‘a e vaká, ‘o fakatatau ki he folofola ‘a e ‘Eikí, na’e vakai ‘e hoku ongo tokouá kuo lelei ia, pea kuo matu‘aki faka‘ofa‘ofa ‘aupito ‘a

52a FFL Laumālie
Mā‘oni‘oní.

55a Ngāue 14:11–15.

b ‘Eke. 20:12;
Mōsaia 13:20.

18 3a FFL Lotú.

b FFL Fakahā.

hono fa'ú; ko ia, na'á na toe
 "fakavaivai'i 'a kinaua 'i he 'ao
 'o e 'Eikí.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e
 folofola mai 'a e le'ó 'o e 'Eikí ki
 he'eku tamaí, ke mau tu'ú
 hake, pea ō hifo ki he loto vaká.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he
 pongipongi haké, hili 'emau
 teuteu 'a e me'a kotoa pē, 'a e
 ngaahi fua'i 'akau lahi mo e
 "kakano'i manu mei he feitu'ú
 maomaonganoá, pea mo e hu'a
 hone lahi 'aupito mo e ngaahi
 me'akai ki he nāunau 'o faka-
 tatau ki he me'a kuo fekau kiate
 kimautilu 'e he 'Eikí, pea na'a
 mau ō hifo ki he loto vaká mo
 'emau 'utá kátoa mo 'emau
 ngaahi tenga'i 'akau pea mo e
 me'a kotoa pē kuo mau 'omi
 mo kimautilú, ko e tokotaha
 taki taha 'o fakatatau ki hono
 ta'u; ko ia na'a mau ō hifo kotoa
 pē ki loto vaka mo homau
 ngaahi uaifí mo 'emau fānaú.

7 Pea ko 'eni, kuo fanau'i 'e
 he'eku tamaí ha foha 'e toko ua
 'i he feitu'ú maomaonganoá;
 na'e ui 'a e lahi ko "Sēkope, pea
 ko e si'í ko ^bSiosefa.

8 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he
 hili 'emau ō hifo kotoa pē ki he
 loto vaká, pea kuo mau 'ave mo
 kimautilu 'a 'emau ngaahi
 me'akai mo e nāunaú mo e
 ngaahi me'a 'a ia kuo fekau
 kiate kimautilú, na'a mau
 tuku folau atu ki "tahi pea na'e
 teketeke'i atu 'a kimautilu 'e he

matangí 'o hanga atu ki he
^bfonua 'o e tala'ofá.

9 Pea hili homau teketeke'i
 atu 'e he matangí 'i he ngaahi
 'aho lahi, vakai, na'e kamata ke
 fakafiefia 'a hoku ngaahi tokouá
 mo e ngaahi foha 'o 'Isimelí kae
 'uma'ā foki honau ngaahi uaifí,
 pea ko ia na'a nau kamata ke
 hulohula, mo hiva, mo lea fu'ú
 ta'e-faka'apa'apa 'aupito, 'io,
 na'e ngalo 'iate kinautilu 'a e
 mālohi 'a ia kuo 'omi 'a kinau-
 tolu ki ai; 'io, na'a nau hikisia 'i
 he fu'ú anga ta'e-faka'apa'apa
 lahi.

10 Pea ko au, Nīfai, na'e
 kamata ke u fu'ú ilifia lahi telia
 na'a houhau 'a e 'Eikí kiate ki-
 mautilu, pea te'ia 'a kimautilu
 koe'uhi ko 'emau angahalá, pea
 'e folo hifo ai 'a kimautilu 'i he
 ngaahi loloto 'o e tahí, ko ia, ko
 au, Nīfai, na'á ku kamata ke lea
 'o fu'ú fakamātoato 'aupito kiate
 kinautilu; kae vakai na'a nau
 "ita kiate au, 'o pehē: 'Oku 'ikai
 te mau loto ke hoko homa te-
 hina ko e ^bpule kiate kimautilu.

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'e
 puke au 'e Leimana mo Lēmiu-
 ela 'o na ha'i au 'aki 'a e ngaahi
 afo, pea na'á na fu'ú ngaohi-
 kovi'i 'aupito au; ka neongo iá,
 na'e ^atuku pē 'e he 'Eikí ke fai ia
 koe'uhi ke ne fakahā atu ai 'a
 hono māfimafí, koe'uhi ke
 fakahoko 'a 'ene folofola kuó ne
 folofola 'aki 'o kau ki he kau fai
 angahalá.

4a 1 Nīfai 16:5.

6a 1 Nīfai 17:2.

7a 2 Nīfai 2:1.

b 2 Nīfai 3:1.

8a 2 Nīfai 10:20.

b 1 Nīfai 2:20.

FFL Fonua 'o e

Tala'ofá.

10a 1 Nīfai 17:17–55.

b Sēnesi 37:9–11;

1 Nīfai 16:37–38;

2 Nīfai 1:25–27.

11a 'Alamā 14:11.

12 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'ena ha'i au 'o 'ikai ai te u toe lava 'o ngāuē, ko e "kāpasa, 'a ia kuo teuteu 'e he 'Eikí, na'e tuku 'ene ngāuē.

13 Ko ia, na'e 'ikai te nau 'ilo pe te nau faka'uli ki fē 'a e vaká, he na'e tō 'a e fu'u matangi, 'io, 'a e fu'u afā lahi mo fakamanavahē; pea na'e "teketeke'i fakaholomui 'a kimautolu 'i he funga 'o e ngaahi vaí 'i ha 'aho 'e tolu; pea na'e kamata ke nau fu'u ilifia 'aupito telia na'a nau melemo 'i he tahí; ka neongo iá, na'e 'ikai te nau tukuange au.

14 Pea 'i he 'aho fā 'o hono teketeke'i fakaholomui 'a kimautolú, na'e faka'au ke fu'u mālohi ange 'aupito 'a e afaá.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'amanaki ke folo hifo 'a kimautolu 'i he ngaahi loloto 'o e tahí. Pea hili hono teketeke'i fakaholomui 'a kimautolu 'i he ngaahi vaí 'i he 'aho 'e fā, na'e kamata ke "mahino ki hoku ongo tokouá kuo 'iate kinaua 'a e ngaahi tautea 'a e 'Otuá, pea kuo pau ke na mate 'o kapau 'e 'ikai te na fakatomala mei he'ena ngaahi angahalá; ko ia na'á na ha'u ai kiate au, 'o vete ange 'a e ngaahi ha'i 'a ia na'e 'i hoku ongo kau'inimá, pea vakai kuo fufula 'o fu'u lahi hoku ongo nimá; pea kuo fufula 'o fu'u lahi foki mo hoku ongo tunga'iva'é, pea na'e mamahi lahi 'aupito.

16 Ka neongo iá, na'á ku sio pē ki hoku 'Otuá, pea na'á ku "fakafeta'i kiate ia 'i he 'ahó

kotoa; pea na'e 'ikai te u lāunga ki he 'Eikí koe'uhi ko hoku ngaahi faingata'a'ia.

17 Ko 'eni kuo lea 'aki 'e he'eku tamai, ko Lihai, 'a e ngaahi me'a lahi kiate kinaua, kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi foha 'o "Isimelí; kae vakai, na'a nau fai ha ngaahi lea fakamanamana fakamanavahē lahi ki ha taha pē te ne taukapo'i au; pea ko e me'a 'i he fu'u motu'a 'a 'eku ongo mātu'á, pea ko e me'a 'i he'ena kātaki'i 'a e mamahi lahi koe'uhi ko 'ena fānaú, ko ia na'e 'ohifo ai 'a kinaua, 'io, ki hona mohengá kuó na puke.

18 Pea koe'uhi ko 'ena mamahi mo e loto-mamahi lahí, pea mo e angahala 'a hoku ongo tokouá, na'e fakaofiofi ai ke 'ave atu 'a kinaua mei he mo'uí ni ke na fetaulaki mo hona 'Otuá; 'io, na'e ofi ke 'ohifo hona lou'ulu hinaá ke tokoto 'i lalo 'i he efú; 'io, na'e ofi ke lí 'a kinaua 'i he loto-mamahí ki ha tanu'anga 'i he tahí.

19 Pea ko Sēkope pea mo Siosefa foki, na'á na kei sí'i, he na'e 'aonga ke na ma'u 'a e me'akai lahi, ko ia na'á na loto-mamahi ko e tupu mei he ngaahi faingata'a'ia 'a 'ena fa'éé; kae 'uma'ā foki "hoku uaifí mo hono ngaahi lo'imatá mo e ngaahi lotú, pea mo 'eku fānaú foki, ka na'e 'ikai te nau fakamolū 'a e loto 'o hoku ongo tokouá ke na tukuange au.

20 Pea na'e 'ikai ha me'a 'e lava ke fakamolū hona lotó, ka

12a 1 Nifai 16:10, 16, 26;
2 Nifai 5:12;
'Alamā 37:38–47;

T&F 17:1.
13a Mōsaia 1:17.
15a Hilam. 12:3.

16a 'Alamā 36:28.
17a 1 Nifai 7:4–20.
19a 1 Nifai 7:19; 16:7.

ko e māfimafi pē 'o e 'Otuá, 'a ia na'e hangē ka fakahoko ai kiate kinaua 'a e faka'auhá; ko ia, 'i he 'ena vakai 'oku ofi ke folo hifo 'a kinaua 'i he ngaahi loloto 'o e tahí, na'á na fakatomala ai mei he me'a kuó na faí; ko ia na'á na vete ange ai au.

21 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'ena vete ange aú, vakai na'á ku to'o hake 'a e kāpasá, pea na'e tuhu ia ki he feitu'u na'á ku lotu ki aí. Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku lotu ki he 'Eikí; pea hili 'eku lotú, na'e malū 'a e matangí, pea na'e 'osi 'a e afaá, pea na'e tofu 'aupito.

22 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, na'á ku faka'uli 'a e vaká, ke mau toe folau atu ki he fonua 'o e tala'ofá.

23 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'emau folau 'i he ngaahi 'aho lahi, na'a mau tau ki he "fonua 'o e tala'ofá; pea mau hifo atu ki 'uta, 'o fokotu'u homau ngaahi fale fehikitakí; pea na'a mau ui ia ko e fonua 'o e tala'ofá.

24 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau kamata ke ngoue'i 'a e kelekelé, 'o mau kamata ke tō 'a e ngaahi tenga'i 'akau; 'io, na'a mau tō 'emau tenga'i 'akau kotoa pē ki he kelekelé, 'a ia kuo mau 'omi mei he fonua ko Selūsalemá. Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau tupu lahi 'aupito; ko ia na'e tāpuekina 'a kimautolu 'o fu'u lahi 'aupito.

25 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau 'ilo'i 'i he funga 'o e fonua 'o e tala'ofá, lolotonga 'emau fononga 'i he feitu'u maoma-

nganoá, na'e 'i ai 'a e fanga manu 'o e fa'ahinga kotoa pē 'i he ngaahi vao 'akau, 'a e fanga pulu fefiné mo e fanga pulu tangata fakatou'osi, mo e 'así, mo e hōsí, mo e kosí, mo e kosi kaivaó, pea mo e fanga manu kaivao 'o e fa'ahinga kotoa pē, 'a ia 'oku 'i ai ke faka'aonga 'i he tangatá. Pea na'a mau 'ilo'i 'a e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e maka ukamea, 'a e koulá mo e silivá fakatou'osi, pea mo e kopá.

VAHE 19

'Oku ngaohi 'e Nīfai ha ngaahi peletí mei he maka ukamea, pea tohi ki ai 'a e hisitōlia 'o hono kakaí — 'E hā'ele mai 'a e 'Otua 'o 'Isilelí 'i he hili ha ta'u 'e onongeau mei he taimi na'e 'alu ai 'a Līhai mei Selūsalemá — 'Oku fakamatala 'a Nīfai ki He'ene ngaahi mamahí mo hono kalusefaí — 'E fehi'anekina 'a e kau Siú pea fakamovetevete'i 'o a'u ki he ngaahi 'aho faka'osí, pea te nau toe tafoki ai ki he 'Eikí. Ta'u 588–570 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'e fekau kiate au 'e he 'Eikí, ko ia na'á ku ngaohi ai ha ngaahi peletí 'aki ha maka ukamea ke u lava 'o tongitongi ki ai 'a e lekooti 'o hoku kakaí. Pea na'á ku tongitongi ki he ngaahi "peletí 'a ia na'á ku ngaohi 'a e lekooti 'a 'eku ^btamaí, kae 'uma'ā mo 'emau ngaahi fononga 'i he feitu'u maomaonganoá mo e ngaahi kikite 'a 'eku tamaí; kae 'uma'ā

foki ha'aku ngaahi kikite lahi kuó u tongitongi ki ai.

2 Pea na'e 'ikai te u 'ilo 'i he taimi na'á ku ngaohi ai iá, 'e fekau kiate au 'e he 'Eikí ke u ngaohi 'a e ngaahi peleti ko "ení; ko ia, ko e lekooti 'o e mo'ui 'a 'eku tamaí, mo e tohi hohoko 'o 'ene ngaahi tamaí, pea mo e kongá lahi 'o 'emau ngaahi ngāue 'i he feitu'u maomaonga-noá kuo tongitongi ia ki he ngaahi peleti 'a ia kuó u lau ki aí; ko ia, ko e ngaahi me'a na'e hoko ki mu'a 'i he'eku ngaohi 'a e ngaahi peleti ko ^b'ení, 'oku mo'oni ia, pea 'oku fakamatala kakato ange 'i he ngaahi 'ulu-aki peleti.

3 Pea hili 'eku ngaohi 'a e ngaahi peleti ko 'ení koe'uhi ko e fekaú, ko au, Nīfai, na'á ku ma'u ha fekau ke tohi ki he ngaahi peleti ko "ení 'a e ngāue fakafai fekau mo e ngaahi kikite, 'a honau ngaahi kongá mahinongofua mo mahu'inga angé; pea ke tauhi 'a e ngaahi me'a 'a ia kuo tohi ke ako'i 'aki 'a hoku kakaí, 'a ia 'oku totonu ke nau ma'u 'a e fonuá, kae 'uma'ā foki ha ngaahi taumu'a ^bfakapopototo kehe, 'a ia ko ha ngaahi taumu'a 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí.

4 Ko ia, ko au, Nīfai, na'á ku fai ha lekooti 'i he ngaahi peleti kehé, 'a ia 'oku fakamatala, pe 'oku kau ai ha fakamatala lahi ange ki he ngaahi tau mo e

ngaahi fakakikihí mo e ngaahi faka'auha 'o hoku kakaí. Pea kuó u fai 'eni, peá u fekau ki hoku kakaí 'a e me'a ke nau fai hili ha'aku mate; pea ke tukufakaholo 'a e ngaahi peleti ko 'ení mei he to'u tangata 'e taha ki he to'u tangata 'e taha, pe mei he palōfita 'e taha ki he palōfita 'e taha, kae 'oua ke ma'u ha ngaahi fekau kehe mei he 'Eikí.

5 Pea 'e fai ha fakamatala ki he'eku "ngaohi 'a e ngaahi peleti ko 'ení 'amui; pea ko ia, vakai, te u fai 'o hangē ko e me'a kuó u lea'akí; pea 'oku ou fai 'eni koe'uhi ke lava 'o ^btauhi 'a e ngaahi me'a toputapu angé koe'uhi ke 'ilo 'e hoku kakaí.

6 Ka neongo iá, 'oku 'ikai te u tohi ha me'a ki he ngaahi peleti kā 'i he'eku pehē 'oku "toputapu ia. Pea ko 'eni, kapau 'oku 'i ai ha'aku fai hala, na'a nau fai hala foki 'i mu'a; pea 'oku 'ikai ko 'eku fie fakatonuhia'i au koe'uhi ko ha kau tangata kehe, kā koe'uhi ko e ngaahi ^bvavai 'a ia 'oku 'iate au, 'o fakatatau ki he kakanó, ko ia 'oku ou fakatonuhia'i ai au.

7 He ko e ngaahi me'a 'a ia 'oku pehē 'e ha kau tangata 'e ni'ihí 'oku fu'u mahu'inga ki he sinó mo e laumalié fakatou'osi, 'oku lau ia 'e ha ni'ihí kehe 'oku "ta'e'onga 'o nau molomoloki hifo ia 'i honau lalo va'é. 'Io, na'a

2a 2 Nīfai 5:30.

b 1 Nīfai 9:1-5.

3a Sēkope 1:1-4;
3:13-14; 4:1-4.

b 1 Nīfai 9:4-5;

Ng. Lea 'a M. 1:7;
T&F 3:19-20;

10:1-51.

5a 2 Nīfai 5:28-33.

b FFL Folofolá—
Ngaahi folofola ke
fakatonongá.

6a Vakai ki he peesi
talamu'aki 'o e Tohi

'a Molomoná.

FFL Toputapu.

b Molom. 8:13-17;
'Eta 12:23-28.

7a 2 Nīfai 33:2;
Sēkope 4:14.

mo e 'Otua mo'oni 'o 'Isilelí 'oku ^bmolomoloki hifo ia 'e he tangatá 'i honau lalo va'é; 'oku ou pehē, 'oku molomoloki hifo 'i honau lalo va'é ka 'oku ou fielea 'i ha ngaahi lea kehe—'oku nau ta'etoka'i ia, pea 'ikai tokanga ki he le'o 'o 'ene ngaahi akonakí.

8 Pea vakai 'e ^ahā'ele mai ia 'o hangē ko e ngaahi lea 'a e 'āngeló, 'i hono ^bonongeau 'o e ta'u hili 'a e taimi 'a ia na'e 'alu atu ai 'a 'eku tamaí mei Selūsalemá.

9 Pea ko e māmaní, ko e me'a 'i he'enau angahalá, te nau fakamāu'i ia ko e me'a noa pē; ko ia te nau tautea'i ia, pea te ne kātaki'i ia; pea te nau taa'i ia, pea te ne kātaki'i ia. 'Io, te nau ^aanuhia ia, pea te ne kātaki'i ia, koe'uhi ko 'ene 'alo'ofa mo 'ene kātaki fuoloa ki he fānau 'a e tangatá.

10 Pea ko e ^a'Otua 'o 'etau ngaahi tamaí, 'a ia na'e ^btaki atu mei 'Isipite, mei he nofo pōpulá, pea malu'i foki 'a kinautolu 'i he feitu'u maomaonganoá, 'io, 'a e ^c'Otua 'o 'Ēpalahame mo

'Aisake mo e 'Otua 'o Sēkopé, na'á ne ^dtukuange ia ko e tangata, 'o hangē ko e ngaahi lea 'a e 'āngeló, ki he nima 'o ha kau tangata angakovi, ke ^ehiki hake, 'o hangē ko e ngaahi lea 'a ^fSeinokí, pea ^gkalusefaí ia, 'o hangē ko e ngaahi lea 'a Neiumí, pea ke telio 'i ha ^hfonualoto 'o hangē ko e ngaahi lea 'a 'Seinosí, 'a ia na'á ne lea 'o kau ki he 'aho 'e tolu 'o e ⁱfakapo'ulí, 'a ia 'e hoko ko e faka'ilonga 'o 'ene pekiá kiate kinautolu te nau nofo 'i he ngaahi motu 'o e tahí, kae tautautefito kiate kinautolu 'oku 'o e ^kfale 'o 'Isilelí.

11 He na'e lea pehē 'e he palōfitá: Ko e mo'oni 'e ^ahā'ele 'a e 'Eiki ko e 'Otuá ki he fale kotoa 'o 'Isilelí 'i he 'aho ko iá, ko e ni'ihi 'aki hono le'ó, koe'uhi ko 'enau mā'oni'oni, 'o nau fonu ai 'i he fiefia lahi mo fakamo'ui 'a kinautolu, pea ko e ni'ihi kehe 'aki 'a e ngaahi ^bmana mo e ngaahi tapa 'a e 'uhila 'o hono māfimaí, pea 'aki 'a e afā, mo e afi, mo e ohu afi, pea 'aki 'a e 'ao 'o e ^cfakapo'uli matolu, pea 'aki 'a e mafahifahi 'i he ^dfonuá, pea

7b FFL Angatu'ú.

8a FFL Sīsū Kalaisi—

Ngaahi kikite kau ki hono 'alo'i mai mo e pekia 'a Sīsū Kalaisi.

b 1 Nifai 10:4;

2 Nifai 25:19.

9a 'Isaia 50:5–6;

Mātiu 27:30.

10a 2 Nifai 26:12;

Mōsaia 7:27; 27:30–31;

'Alamā 11:38–39;

3 Nifai 11:14–15.

b 'Eke. 3:2–10; 6:6;

1 Nifai 5:15;

T&F 136:22;

c Sēnesi 32:9;

Mōsaia 7:19;

T&F 136:21.

FFL Sihova.

d FFL Fakalelei,

Fakalelei'i.

e 3 Nifai 27:14.

f 'Alamā 33:15; 34:7;

Hilam. 8:19–20;

3 Nifai 10:15–16.

FFL Folofolá—

Ngaahi folofola kuo

molé; Seinoki.

g 2 Nifai 6:9;

Mōsaia 3:9.

FFL Kalusefaí.

h Mātiu 27:60;

Luke 23:53;

2 Nifai 25:13.

i Sēkopo 6:1;

Hilam. 15:11.

FFL Seinosi.

j 1 Nifai 12:4–5;

Hilam. 14:20, 27;

3 Nifai 8:3, 19–23;

10:9.

k 3 Nifai 16:1–4.

11a 3 Nifai 9:1–22;

T&F 5:16.

b Hilam. 14:20–27;

3 Nifai 8:5–23.

c Luke 23:44–45;

3 Nifai 8:19–20.

d 2 Nifai 26:5.

mo e ngaahi ‘mo’unga ‘a ia ‘e hiki haké.

12 Pea kuo pau ke hoko ‘a e ngaahi me’á ni “kotoa, ‘oku pehē ‘e he palōfita ko ^bSeinosí. Pea kuo pau ke mafahifahi ‘a e ngaahi “maka ‘o e fonuá; pea ko e me’a ‘i he ngaahi ‘u’ulu ‘a e fonuá, ‘e ‘i ai ha ngaahi tu’i tokolahi ‘o e ngaahi motu ‘o e tahí ‘e ue’i ‘e he Laumālie ‘o e ‘Otuá ke nau kaila: ‘Oku mamahi ‘a e ‘Otua ‘o natulá.

13 Pea ko e me’a kiate kinautolu ‘oku ‘i Selūsalemá, ‘oku pehē ‘e he palōfitá, ‘e “fakamamahi’i ‘a kinautolu ‘e he kakai fulipē, koe’uhi ko ‘enau ^bkalusefai ‘a e ‘Otua ‘o ‘Isilelí, mo ‘enau liliu honau lotó ki ha me’a kehe, ‘o lí’aki ‘a e ngaahi faka’ilonga mo e ngaahi me’a fakafo pea mo e māfimafo mo e lāngilangi ‘o e ‘Otua ‘o ‘Isilelí.

14 Pea ko e me’a ‘i he ‘enau fakatafoki honau lotó, ‘oku pehē ‘e he palōfitá, pea kuo nau “fehi’a ki he Tokotaha Mā’oni’oni ‘o ‘Isilelí, ko ia te nau ‘auhē ai ‘i he kakanó, pea ‘auha, pea hoko ko ha ^bfaka’ise’isa’anga mo ha ‘luma’anga, pea fehi’anequina ‘i he pule’anga kotoa pē.

15 Ka neongo iá, ‘o ka hoko ‘a e ‘aho ko iá, ‘oku pehē ‘e he palōfitá, ‘a ia ‘e “ikai te nau toe fakatafoki ai honau lotó ‘o fakafili ki he Tokotaha Mā’oni’oni ‘o

‘Isilelí, te ne toki manatu’i ‘a e ngaahi ^bfuakava na’á ne fai ki he ‘enau ngaahi tamaí.

16 ‘Io, te ne toki manatu’i ai ‘a e ngaahi “motu ‘o e tahí; ‘io, pea mo e kakai kotoa pē ‘oku ‘o e fale ‘o ‘Isilelí, te u ^btānaki mai, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí, ‘o fakatatau ki he ngaahi lea ‘a e palōfita ko Seinosi, mei he ngaahi vahe ‘e fá ‘o e māmani.

17 ‘Io, pea ‘e “mamata ‘a māmani kotoa pē ki he fakamo’ui ‘a e ‘Eikí, ‘oku pehē ‘e he palōfitá; ‘e monū’ia ‘a e pule’anga mo e fa’ahinga mo e lea mo e kakai fulipē.

18 Pea ko au, Nīfai, kuó u tohi ‘a e ngaahi me’á ni ki hoku kakai, koe’uhi ke u lava ‘apē ‘o fakaloto’i ‘a kinautolu ke nau manatu ki he ‘Eiki ko honau Huhu’í.

19 Ko ia, ‘oku ou lea ki he fale kotoa ‘o ‘Isilelí, ‘o kapau te nau ma’u ‘a e ngaahi “me’á ni.

20 He vakai, ‘oku hoha’a hoku laumālié, ‘a ia ‘oku fakaongosia kiate au, pea ‘oku vaivaia ai ‘a hoku ngaahi hokotanga hui kotoa pē, koe’uhi ko kinautolu ‘oku ‘i Selūsalemá; he kā ne ‘ikai ‘alo’ofa ‘a e ‘Eikí, ke fakahā mai kiate au ha me’a ‘oku kau kiate kinautolu, ‘o hangē foki kuó ne fai ki he kau palōfita ‘i mu’á, pehē kuó u ‘auha mo au foki.

21 Pea ko e mo’oni kuó ne faka-

11e 3 Nīfai 8:10.

12a Hilam. 14:20–28.

^b Sēkope 5:1.

^c Mātiu 27:51.

13a Luke 23:27–30.

^b 2 Nīfai 10:3.

14a ‘Īsaia 53:3–6;

Mōsaia 14:3–6.

^b FFL Siú, Kau.

^c Teut. 28:37;

1 Ng. Tu’i 9:7;

3 Nīfai 16:9.

15a 1 Nīfai 22:11–12.

^b FFL Fuakava

Faka-‘Ēpalahamé.

16a 1 Nīfai 22:4;

2 Nīfai 10:21.

^b ‘Īsaia 49:20–22.

FFL ‘Isileli—Ko hono

tānaki ‘o ‘Isilelí.

17a ‘Īsaia 40:4–5.

19a ‘Īnosi 1:16;

Molom. 5:12; 7:9–10.

hā ki he kau ^apalōfita ‘i mu‘á ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē na‘e ^bkau kiate kinautolú; kae ‘uma‘ā foki ‘ene fakahā ki he tokolahi ha me‘a ‘oku kau kiate kimautilu; ko ia, ‘oku ‘aonga ke mau ‘ilo kiate kinautilu he kuo tohi ia ‘i he ngaahi peleti ‘o e palasá.

22 Ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē ko au, Nifai, na‘á ku akonaki ‘aki ki hoku ngaahi tokouá ‘a e ngaahi me‘á ni; pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ku lau ha ngaahi me‘a lahi kiate kinautilu, ‘a ia kuo tongitongi ‘i he ngaahi ^apeleti ‘o e palasá, koe‘uhi ke nau ‘ilo ki he ngaahi ngāue ‘a e ‘Eikí ‘i he ngaahi fonua kehé, ‘i he kakai ‘i mu‘a atú.

23 Pea na‘á ku lau ha ngaahi me‘a lahi kiate kinautilu ‘a ia kuo tohi ‘i he ngaahi ^atohi ‘a Mōsesé; koe‘uhi ke u lava ‘o fakaloto‘i kakato ange ‘apē ‘a kinautilu ke nau tui ki he ‘Eiki ko honau Huhu‘í, ko ia na‘á ku lau kiate kinautilu ‘a e ngaahi me‘a kuo tohi ‘e he palōfita ko ^b‘Īsaia, he na‘á ku ^cfakataata ‘a e ngaahi folofolá kotoa pē kiate kimautilu, koe‘uhi ke ^daonga ia kiate kimautilu pea mau poto ai.

24 Ko ia, na‘á ku lea kiate kinautilu ‘o pehē: Mou fanongo mai ki he ngaahi lea ‘a e palōfitá, ‘a kimoutolu ‘oku ‘o e toenga ‘o e fale ‘o ‘Īsilelí, ‘a ia ko ha ^ava‘a

kuo motuhi atu; mou fanongo ki he ngaahi lea ‘a e palōfitá, ‘a ia kuo tohi ki he fale kotoa ‘o ‘Īsilelí, pea mou fakataata ‘i ia kiate kimoutolu koe‘uhi ke mou lava ‘o ma‘u ha ‘amanaki lelei ‘o hangē ko homou kāinga ‘a ia kuo motuhi ‘a kimoutolu mei aí; he ko e anga ‘eni ‘o e tohi ‘a e palōfitá.

 VAHE 20

‘Oku fakahā ‘e he ‘Eikí hono ngaahi finangaló ki ‘Īsileli—Kuo fili ‘a ‘Īsileli ‘i he afi kakaha ‘o e faingata‘a‘ia, pea ke nau ‘alu atu mei Pāpilonē—Fakafehoanaki mo e ‘Īsaia vahe 48. Ta‘u 588–570 K.M. nai.

TOKANGA pea fanongo mai ki he me‘á ni, ‘E fale ‘o Sēkope, ‘a kimoutolu kuo ui ‘aki ‘a e hingoa ko ‘Īsilelí, pea kuo mou ha‘u mei he ngaahi vai ‘o Siutá, pe mei he ngaahi vai ‘o e ^apapitaisó, ‘a ia kuo mou fuakava ‘i he huafa ‘o e ‘Eikí, pea kuo mou lau ki he ‘Otua ‘o ‘Īsilelí, kā kuo ‘ikai te nau fuakava ‘i he mo‘oní pe ‘i he mā‘oní‘oní.

2 Ka neongo iá, ‘oku nau pehē ‘oku nau ‘o e ^akolo mā‘oní‘oní, kā ‘oku ‘ikai te nau ^bfalala ki he ‘Otua ‘o ‘Īsilelí, ‘a ia ko e ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Tau; ‘io, ko e ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Tau ‘a hono huafá.

21a 2 Ng. Tu‘i 17:13;

‘Āmosi 3:7.
FFL Palōfitá.

b 3 Nifai 10:16–17.

22a 1 Nifai 22:1.

23a ‘Eke. 17:14;

1 Nifai 5:11;
Mōsese 1:40–41.

b 1 Nifai 15:20;

2 Nifai 25:4–6;

3 Nifai 23:1.

c FFL Folofolá—
Mahu‘inga ‘o e
ngaahi folofolá.

d 2 Nifai 4:15.

24a Sēnesi 49:22–26;

1 Nifai 15:12;

2 Nifai 3:4–5.

20 1a FFL Papitaiso.

2a ‘Īsaia 52:1.

FFL Selūsalema.

b FK fakafalala.

3 Vakai, kuó u fakahā ‘a e ngaahi me‘a “mu‘á talu mei he kamata‘angá; pea na‘e ‘alu atu mei hoku ngutú, pea na‘á ku fakahā ia. Na‘á ku fakahā fakafokifā ia.

4 Pea na‘á ku fai ia koe‘uhi he na‘á ku ‘ilo‘okú “ke paongata‘a, pea ko ho kiá ‘oku fefeka ‘o hangē ha ukameá, pea ko ho fo‘i la‘é ko e palasa;

5 Pea kuo talu mei he kamata‘anga mo ‘eku fakahā kiate koe; ‘i he te‘eki ai hoko iá na‘á ku fakahā ia kiate koe; pea na‘á ku fakahā ia ‘i he‘eku manavasi‘i telia na‘á ke pehē—Kuo fai ia ‘e he‘eku “tamapuá, pea ko ‘eku tamapua kuo tongitongí, pea ko ‘eku tamapua ukamea ne haká na‘á ne fekau iá.

6 Kuó ke mamata mo fanongo ki he ngaahi me‘á ni kotoa pē; pea ‘e ‘ikai koā te ke fakahā ia? Pea kuó u fakahā atu talu mei he taimí ni ‘a e ngaahi me‘a fo‘ou, ‘io, ‘a e ngaahi me‘a lilo, pea na‘e ‘ikai te ke ‘ilo‘i ia.

7 Kuo toki fakatupú ni ia, kae ‘ikai mei he kamata‘angá, ‘io ki mu‘a ‘i he ‘aho na‘á ke fanongo ki aí, na‘e fakahā ia kiate koe, telia na‘á ke pehē—Vakai na‘á ku ‘ilo‘i ia.

8 ‘Io, pea na‘e ‘ikai te ke ongo‘i; ‘io, na‘e ‘ikai te ke ‘ilo‘i; ‘io, na‘e talu mei he taimi ko iá na‘e ‘ikai fakaava ‘a ho telingá; he na‘á

ku ‘ilo‘i te ke ngāue ‘i he fu‘u kākā lahi, pea na‘e ui koe ko e “maumau-fono mei he manavá.

9 Ka neongo iá, koe‘uhi ko hoku “hingoá ‘e ‘ikai te u ‘ita, pea koe‘uhi ko hoku fakalāngi-langí‘i te u ta‘ofi ai au meiate koe, ke ‘oua na‘á ku motuhi atu koe.

10 He vakai, kuó u fakama‘a koe, kuó u fili koe ‘i he afi kakaha ‘o e “faingata‘a‘iá.

11 Koe‘uhi ko au, ‘io, koe‘uhi ko au te u fai ai ‘eni, he ‘e ‘ikai te u tuku ke ‘uli‘i ‘a hoku “hingoá, pea ‘e ‘b‘ikai te u tuku hoku nāunaú ki ha tokotaha kehe.

12 Tokanga kiate au, ‘e Sēkope, pea mo ‘Isileli ‘a ia kuó u uí, he ko au ia; ko au ko e “uluakí, pea ko au foki ko e ‘b‘kimuí.

13 Kuo “ai foki ‘e hoku nimá ‘a e tu‘unga ‘o māmaní, pea ko hoku nima to‘omata‘ú na‘e fofola ‘a e ngaahi langí. ‘Oku ou ui kiate kinautolu pea ‘oku nau tutu‘u fakataha hake.

14 ‘A kimoutolu kotoa pē, mou fakataha mai, pea fanongo; ko hai ‘iate kinautolu kuó ne fakahā ‘a e ngaahi me‘á ni kiate kinautolú? Kuo ‘ofa ‘a e ‘Eiki kiate ia; ‘io, pea te ne “fakahoko ‘a ‘ene folofolá ‘a ia kuó ne fakahā ‘iate kinautolú; pea te ne fai ‘ene fa‘itelihá ki ‘b‘Pāpilone, pea ‘e hoko mai hono to‘ukupú ki he kakai Kalitiá.

3a ‘Īsaia 46:9–10.

4a FK ‘Isileli.

5a FFL Tauhi Tamapuá.

8a Same 58:3.

9a 1 Sam. 12:22;

Same 23:3;

1 Sione 2:12.

10a FFL Faingata‘á.

11a Selem. 44:26.

b ‘Īsaia 42:8;

Mōsese 4:1–4.

12a Fakahā 1:17; 22:13.

FFL ‘Ālifa mo e

‘Ōmeka; ‘Uluaki

Fānaú.

b FFL ‘Ālifa mo e

‘Ōmeka.

13a Same 102:25.

FFL Fakatupú.

14a 1 Ng. Tu‘i 8:56;

T&F 64:31; 76:3.

b FFL Pēpeli, Pāpilone.

15 Kae 'uma'ā, 'oku folofola 'e he 'Eikí: Ko au ko e 'Eikí, 'io, kuó u lea; 'io, kuó u ui ia ke ne fakahā, kuó u 'omi ia, pea te ne ngaohi ke tu'umālie hono halá.

16 Mou ha'u ke ofi kiate au; kuo 'ikai te u lea 'i he 'lilo; talu mei he kamata'angá, mei he taimi na'e fakahā ai kuó u leá; pea ko e 'Eiki ko e 'Otuá mo hono Laumālié, kuó na fekau'i aú.

17 Ko ia 'oku folofola 'e he 'Eiki, ko ho 'Huhu'í, ko e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí; kuó u fekau'i ia, ko e 'Eiki ko ho 'Otuá 'a ia 'okú ne akonaki'i kiate koe 'a e me'a 'oku 'aonga kiate koé, 'a ia 'okú ne 'tataki koe 'i he hala 'oku totonu ke ke 'alu aí, ko ia kuó ne fai iá.

18 Pehe ange 'e au kuó ke tokanga ki he'eku ngaahi "fekaú—pea toki tafe mai ho'o melinó 'o hangē ko e vaitafe, pea tatau ho'o mā'oni'oni mo e ngaahi peau 'o e tahí.

19 Ko ho "hakó foki kuo hangē ko e 'one'one; pea ko e fua 'o ho mānava 'oku hangē ko e ngaahi fo'i 'one'one; kuo 'ikai totonu ke motuhi atu pe faka'auha 'a hono hingoá mei hoku 'aó.

20 Ke "alu atu 'a kimoutolu mei Pāpilone, mou hola mei he kakai Kalitiá, fakahā 'aki 'a e le'o 'o e hiva, tala 'a e me'á ni, talaki atu ke a'u ki he ngata'anga 'o māmaní; mou pehē: Kuo

huhu'í 'e he 'Eiki 'a 'ene 'tamaio-'eiki ko Sēkopé.

21 Pea na'e 'ikai te nau 'fieinua; na'á ne tataki atu 'a kinautolu 'i he ngaahi toafá; na'á ne pule ke tafe atu 'a e vai mei he 'maká ma'anautolu; na'á ne foa'i foki 'a e maká pea na'e puna mei ai 'a e ngaahi vai.

22 Pea neongo 'ene fai 'ení kotoa pē, pea mo ia 'oku lahi haké, ka 'oku 'ikai ha "melino ki he kakai fai angahalá, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

VAHE 21

'E hoko 'a e Mīsaia ko e maama ki he kau Senitailē pea te ne fakatau-'atāina'i 'a e kau pōpula—'E toe tānaki mai 'a 'Isileli 'i he mālohi 'i he ngaahi 'aho faka'osí—'E hoko 'a e ngaahi tu'í ko 'enau ngaahi tamai tauhi—Fakafehoanaki mo e 'Īsaia vahe 49. Ta'u 588–570 K.M. nai.

PEA ko e tahá: Tokanga mai, 'A kimoutolu 'e fale 'o 'Isileli, 'a kimoutolu kotoa pē kuo motuhi atú, pea kuo kapusi ki tu'a koe'uhi ko e fai angahala 'a e kau taki fakalotu 'o hoku kakaí; 'io, 'a kimoutolu kotoa pē kuo motuhi atú, 'a ia kuo fakamovetevetea holo 'i he ngaahi tukui fonua, 'a ia 'oku 'o hoku kakaí, 'E fale 'o 'Isileli. Fanongo, 'A e ngaahi "motú, kiate au, pea tokanga mai 'a kimoutolu 'a e

16a 'Īsaia 45:19.

17a FFL Huhu'í ('Eikí).

b FFL Fakahā; Ue'i

Fakalaumālié.

18a Tngt. 8:5.

19a Sēnesi 22:15–19;

Hōsea 1:10.

20a Selem. 51:6;

T&F 133:5–14.

b 'Īsaia 44:1–2, 21.

21a 'Īsaia 41:17–20.

b 'Eke. 17:6;

Nōmipa 20:11;

1 Nifai 17:29;

2 Nifai 25:20.

22a FFL Melinó.

21 1a 1 Nifai 22:4;

2 Nifai 10:20–22.

kakai mei he ^bmama'ó; kuo ui au 'e he 'Eikí mei he manavá; talu 'eku 'i he fatu 'o 'eku fa'éé mo 'ene folofola 'aki hoku hingoá.

2 Pea kuó ne ngaohi hoku ngutu ke hangē ko ha heletā māsila; 'i he malumalu 'o hono to'ukupu kuó ne fufuu'i au, mo ngaohi au ko ha ngahau ngingila; kuó ne fufuu'i au 'i hono hōfangahaú;

3 Peá ne folofola mai kiate au: Ko 'eku ^atamaio'eiki koe, 'E 'Isileli, 'a ia 'e fakalāngilangi'i ai au.

4 Pea na'á ku pehē ange, Kuó u ngāue ta'éaonga, kuó u fakamoleki hoku ivi 'i he me'a noa mo ta'éaonga; ko e mo'oni 'oku 'i he 'Eikí 'a 'eku fakamāú, pea mo 'eku ngāué 'i hoku 'Otuá.

5 Pea ko 'eni, 'oku folofola 'e he 'Eikí—'a ia na'á ne ^afakatupu au mei he manavá ke u hoko ko 'ene tamaio'eiki, ke toe 'omi 'a Sēkope kiate ia—neongo 'oku te'eki tānaki 'a 'Isileli, kā te u ongoongolelei pē 'i he 'ao 'o e 'Eikí, pea 'e hoko 'a hoku 'Otuá ko hoku mālohi.

6 Pea na'á ne folofola: Ko e me'a ma'ama'a ho'o hoko ko 'eku tamaio'eiki ke fokotu'u hake 'a e ngaahi ^afa'ahinga 'o Sēkopé, pea fakafoki 'a e kakai 'o 'Isileli kuó u fakahaofi. Te u foaki foki koe ko ha ^bmaama ki he kau 'Senitailé, koe'uhi ke ke hoko ko 'eku fai fakamo'ui ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní.

7 Ko ia 'oku folofola 'e he 'Eiki, ko e Huhu'i 'o 'Isilelí, ko hono Tokotaha Mā'oni'oni, kiate ia 'oku fehi'a ki ai 'a e tangatá, kiate ia 'oku fakalili'a ki ai 'a e ngaahi pule'angá, ki he tamaio'eiki 'a e kau pulé: 'E mamata 'a e ngaahi tu'i pea nau tu'u hake, 'e hū foki 'a e kau pilinisi kiate ia, koe'uhi ko e 'Eiki, 'a ia 'oku faitotonu.

8 Ko ia 'oku folofola 'e he 'Eikí: Kuó u fanongo kiate koe 'i hono taimi totonu, 'E ngaahi motu 'o e tahí, pea 'i ha 'aho 'o e fakamo'uí kuó u tokoni ai kiate koe; pea te u fakatolonga koe, pea foaki kiate koe 'a ^a'eku tamaio'eiki ke hoko ko ha fua-kava 'o e kakaí, ke nofo'i 'a e māmaní, pea fakafoki kiate koe 'a e ngaahi fonua kuo lalá ke hoko ko ho ngaahi tofi'a;

9 Koe'uhi ke ke pehē ki he kau ^apōpulá: 'Alu atu; kiate kinautolu 'oku nofo 'i he ^bfakapo'ulí: Fakahā 'a kimoutolu. Te nau kai tau'atāina 'i he ngaahi hala, pea 'e 'i he ngaahi potu mā'olunga kotoa pē 'a honau ngaahi 'ngoue ma'ui'uí.

10 'E 'ikai te nau fiekaia pe fieinua, pea 'e 'ikai foki te'ia 'a kinautolu 'e he velá pe ko e la'aá; he ko ia 'okú ne 'alo'ofa kiate kinautolu te ne tataki 'a kinautolu, 'io te ne tataki 'a kinautolu 'i he ngaahi ve'e matavaí.

11 Pea te u ngaohi hoku ngaahi

1b T&F 1:1.

3a Lev. 25:55;

'Īsaia 41:8;

T&F 93:45–46.

5a 'Īsaia 44:24.

6a FFL 'Isileli—Ko e fa'ahinga 'e

hongofulu-mā-ua 'o 'Isilelí.

b T&F 103:8–10;

'Ēpa. 2:10–11.

c 3 Nifai 21:11.

8a 2 Nifai 3:6–15;

3 Nifai 21:8–11;

Molom. 8:16, 25.

9a FFL Fakamo'ui 'o e Pekiá.

b 2 Nifai 3:5.

c 'Isikeli 34:14.

mo'ungá kotoa pē ko e hala, pea 'e hakeaki'i hoku ngaahi "hala lalahí.

12 Pea ko ia, 'E fale 'o 'Isileli, vakai, 'e ha'u 'a "kinautolú ni mei he mama'ó; pea vakai, ko kinautolu ní mei he tokelau, pea mei he lulungá; pea mo kinautolú ni mei he fonua 'o Sinimí.

13 "Hiva, 'E ngaahi langi; pea fiefia, 'E māmani; he 'e fokotu'u ma'u 'a e va'e 'o kinautolu 'oku 'i he potu hahaké; pea pā mai 'i he hiva, 'E ngaahi mo'unga; koe'uhi 'e 'ikai toe te'ia 'a kinautolu; he kuo fakafiemālie'i 'e he 'Eikí 'a hono kakaí, pea te ne 'alo'ofa ki hono kakai kuo faingata'a'ia.

14 Kae, vakai, kuo pehē 'e Saione: Kuo li'aki au 'e he 'Eikí, pea kuo fakangalo'i au 'e hoku 'Eikí—ka te ne fakahā kuo 'ikai.

15 He 'oku lava koā 'e ha "fefine 'o fakangalongalo'i 'a 'ene tama 'oku kei huhú, 'o 'ikai ai te ne ma'u ha 'ofa mamahi ki he tama 'o hono manavá? 'Io, te nau fa'a ^bfakangalo'i, ka 'e 'ikai te u fakangalo'i koe, 'E fale 'o 'Isileli.

16 Vakai, kuó u tohi tongi koe 'i hoku ongo "aofi nimá; 'oku ou manatu ma'u ai pē ki ho ngaahi 'aá.

17 'E fai vave ho'o fānau ke langa hake 'a ia kuo faka'auhá; pea ko kinautolu na'e "mau-mau'i koe te nau 'alu 'iate koe.

18 Hiki hake ho matá pea

vakai; ko kinautolú ni kotoa pē 'oku "fakataha maí, te nau ha'u kiate koe. Pea hangē 'oku ou mo'uí, 'oku folofola 'e he 'Eikí, te ke fakakofu'i mo'oni koe 'aki 'a kinautolu kotoa pē, 'o hangē ko ha me'a teuteu, 'o 'ai ia 'o hangē ko ha ta'ahine ta'ane.

19 He ko ho ngaahi potu mau-mau mo lalá, pea mo ho fonua kuo faka'auhá, 'e hoko ni 'o fu'u si'isi'i koe'uhi ko e tokolahi 'o e kakai 'oku nofo aí; pea ko kinautolu na'e nofo 'i aí, te nau mama'o atu.

20 Ko e fānau te ke ma'u 'o ka hili 'a e mole 'iate koe 'a e 'ulu-akí, te nau toe pehē 'i ho telinga: kuo "fāsi'i 'a e potú ni kiate au; foaki mai ha potu lahi ange ma'aku ke u nofo ai.

21 Pea te "ke toki pehē 'i ho lotó: Ko hai kuó ne fakatupu kiate au 'a kinautolu ní, he kuo mole 'iate au 'eku fānaú, pea 'oku ou ^bpa'a, ko ha pōpula, 'o fe'alu'aki fano holo pē? Pea ko hai kuó ne tauhi 'a kinautolú ni ma'akú? Vakai, na'e li'ekina toko taha pē au; ka ko kinautolu ní, na'a nau 'i fē?

22 Ko na'e ia folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá: Vakai, te u hiki hake hoku nimá ki he kau "Senitailé, pea fokotu'u 'eku ^bfuká ki he kakaí; pea te nau 'omi ho ngaahi fohá 'i honau 'nimá, mo ho ngaahi 'ofefiné 'e fua 'i honau umá.

11a 'Īsaia 62:10;
T&F 133:23–32.

12a 'Īsaia 43:5–6.

13a 'Īsaia 44:23.

15a FFL Fefiné.

b 'Īsaia 41:17;
'Alamā 46:8;

T&F 61:36.

16a Sāk. 13:6.

17a 3 Nīfai 21:12–20.

18a Maika 4:11–13.

20a PĒ 'efi'efi, pe lausi'i.

21a FK Saione.
b 'Īsaia 54:1;

Kalētia 4:27.

22a 'Īsaia 66:18–20.

b 'Īsaia 11:12; 18:3.

c 1 Nīfai 22:8;

2 Nīfai 10:8–9.

23 Pea 'e hoko 'a e ngaahi "tu'í ko ho'o ngaahi ^btamai tauhi, pea ko honau ngaahi kuiní ko ho'o ngaahi fa'ē tauhi; te nau punou hifo kiate koe 'aki honau matá ki he kelekelé, pea 'emo 'a e efu 'o ho va'é; pea te ke 'ilo'í ko au ko e 'Eikí; koe'uhi 'e 'ikai mā 'a kinautolu 'oku 'tatali kiate aú.

24 He 'e to'o 'a e mo'ulaloá mei he mālohí, pe tukuange 'a e kau "pōpula totonú?

25 Ka 'oku lolofola 'e he 'Eikí, na'a mo e kau pōpula 'o e kakai mālohí 'e 'ave 'a kinautolu, pea 'e tukuange 'a e mo'ulaloa 'o e tokotaha fakamanavaheé; koe'uhi te u tau mo ia 'oku tau mo koé, pea te u fakahaofi 'a ho'o fānaú.

26 Pea te u "fafanga 'a kinautolu 'oku fakamamahi'í koé 'aki honau kakano 'onautolú; te nau konā 'i honau toto 'onautolú 'o hangē ha uaine melie; pea 'e ^b'ilo'í 'e he kakai kotoa pē, ko au ko e 'Eikí, ko ho Fakamo'ui mo ho Huhu'í, ko e "Tokotaha Māfimafi 'o Sēkopé.

VAHE 22

'E fakamovetevete 'a 'Isileli 'i he funga 'o e māmaní kotoa—'E tauhi mo fafanga'í 'e he kau Senitailé 'a 'Isileli 'aki 'a e ongoongoleleí 'i he ngaahi 'aho faka'osí—'E tānaki mai 'a 'Isileli mo fakahaofi, pea 'e

tutu 'a e kau fai angahalá 'o hangē ko e veve—'E faka'auha 'a e pule'anga 'o e tēvoló, pea 'e ha'í 'a Sētane. Ta'u 588–570 κ.Μ. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē ko au, Nifai, hili 'eku lau 'a e ngaahi me'á ni 'a ia na'e tongitongi 'i he ngaahi "peleti 'o e palasá, na'e ha'u kiate au 'a hoku ngaahi tokouá, 'o nau pehē mai kiate au: Ko e hā hono 'uhinga 'o e ngaahi me'á ni, 'a ia kuó ke laú? Vakai, 'e 'ilo'í nai ia 'o fakatatau ki he ngaahi me'á 'oku fakalaumālie, 'a ia 'e hoko 'o fakatatau ki he laumālié kae 'ikai ko e kakanó?

2 Pea ko au, Nifai, na'á ku pehē ange kiate kinautolu: Vakai na'e "fakahā ia ki he palōfitá 'e he le'ó 'o e ^bLaumālié; he 'oku fakahā 'i he Laumālié 'a e ngaahi me'á kotoa pē ki he kau "palōfitá, 'a ia 'e hoko ki he fānau 'a e tangatá 'o fakatatau ki he kakanó.

3 Ko ia, ko e ngaahi me'á 'a ia kuó u laú ko e ngaahi me'á ia 'oku kau ki he ngaahi me'á 'oku "fakamatelie mo fakalaumālie fakatou'osi; ko e fale 'o 'Isilelí 'e 'i ai pē 'a e taimi 'e ^bfakamovetevete ai, ki he funga kotoa 'o e māmaní, kae 'uma'ā foki ki he ngaahi pule'anga kotoa pē.

4 Pea vakai, 'oku 'i ai 'a e tokolahi kuo 'ikai toe 'ilo ki ai 'a kinautolu 'oku 'i Selūsalemá.

23a 'Īsaia 60:16.

b 1 Nifai 22:6.

c 2 Nifai 6:13;
T&F 98:2;

133:10–11, 45.

24a 1 Nifai 21:25.

26a 1 Nifai 22:13–14.

b Mōsaia 11:22.

c FFL Sihova.

22 1a 1 Nifai 19:22;

2 Nifai 4:2.

2a 2 Pita 1:19–21.

b FFL Laumālie

Mā'oni'oni.

c FFL Kikite, Kikite'í.

3a T&F 29:31–34.

b 1 Nifai 10:12–14;

2 Nifai 25:14–16.

FFL 'Isileli—Ko hono fakamovetevete'í 'o 'Isilelí.

‘Io, ko e kongā lahi ange ‘o e ngaahi ^afa’ahinga kotoa pē kuo ^btataki atu; pea kuo fakamovetevete ki hē mo ē ‘i he ngaahi ‘motu ‘o e tahí; pea ko e feitu‘u ‘oku nau ‘i aí ‘oku ‘ikai ‘ilo‘i ‘e ha toko taha ‘iate kitautolu, ka ‘oku tau ‘ilo‘i pē kuo tataki atu ‘a kinautolu.

5 Pea hili honau tataki atú, ko e ngaahi me‘á ni kuo kikite‘i ‘o kau kiate kinautolu, kae ‘uma‘ā foki mo kinautolu kotoa pē ‘a ia ‘e fakamovetevete mo veuveuki ‘amui, koe‘uhi koe Tokotaha Mā‘oni‘oni ‘o ‘Isilelí; he te nau fakafefeka honau lotó kiate ia; ko ia, ‘e fakamovetevete ai ‘a kitautolu ki he ngaahi pule‘anga kotoa pē pea ‘e ^afehi‘anekina‘i ‘a kinautolu ‘e he kakai kotoa pē.

6 Ka neongo iá, ‘o ka hili honau ^atauhi ‘e he kau ^bSenitailé, pea kuo hiki hake ‘e he ‘Eiki ‘a hono to‘ukupú ki he kau Senitailé ‘o fokotu‘u hake ‘a kinautolu ke hoko ko ha fuka, pea kuo fua ‘enau ‘fānaú ‘i honau ngaahi nimá, pea kuo fua honau ngaahi ‘ofefiné ‘i honau umá, vakai, ‘oku fakamāmani ‘a e ngaahi me‘á ni ‘a ia kuo lau ki aí; he ‘oku pehē ‘a e ngaahi fuakava ‘a e ‘Eiki ki he ‘etau ngaahi tamaí; pea ‘oku ‘uhinga ia kiate kitau-

tolu ‘i he ngaahi ‘aho ‘amui, kae ‘uma‘ā foki hotau kāinga kotoa pē ‘a ia ‘oku ‘o e fale ‘o ‘Isilelí.

7 Pea ko hono ‘uhingá ‘e hokosia ‘a e taimi ‘o ka hili ‘a e fakamovetevete mo e veuveuki ‘o e fale kotoa ‘o ‘Isilelí, ‘e hiki hake ai ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ha pule‘anga mālohi ‘i he kau ^aSenitailé, ‘io, ‘i he funga ‘o e fonua ko ‘ení; pea ‘e ^bfakamovetevete ‘e kinautolu ‘a hotau hakó.

8 Pea ‘o ka ‘osi ‘a e fakamovetevete ‘o hotau hakó, ‘e hanga leva ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ‘o fai ha ngāue ^afakafo ‘i he kau ^bSenitailé, ‘a ia ‘e fu‘u ‘mahu‘inga lahi ki hotau hakó; ko ia, ‘oku fakatatau ia ki honau tauhi ‘e he kau Senitailé pea mo honau fua ‘i honau nimá pea ‘i honau umá.

9 Pea ‘e toe ^amahu‘inga foki ia ki he kau Senitailé; kae ‘ikai ki he kau Senitailé pē kā ^bki he ‘fale kotoa ‘o ‘Isilelí, ke fakahā ‘a e ngaahi ^afuakava kuo fai ‘e he Tamai ‘o e langí kia ‘Ēpalahame, ‘o pehē: ‘E tupu ‘i ho ^ahakó hono ^ftāpuekina ‘a e ngaahi fa’ahinga kotoa pē ‘o e māmani.

10 Pea ‘oku ou faka‘amu, ‘e hoku ngaahi tokoua, ke mou ‘ilo‘i ‘e ‘ikai lava ke monū‘ia ‘a e ngaahi fa’ahinga kotoa pē ‘o e māmani kae ‘oua kuó ne ^afakahā

4a FFL ‘Isilelí—Ko e fa’ahinga ‘e hongofulu ‘o ‘Isilelí na‘e molé.
b 2 Nifai 10:22.
c 1 Nifai 21:1;
2 Nifai 10:8, 20.
5a 1 Nifai 19:14.
6a 1 Nifai 21:23.
b FFL Senitailé, Kau.
c 1 Nifai 15:13.
7a 3 Nifai 20:27.

b 1 Nifai 13:12–14;
2 Nifai 1:11.
8a ‘Isaia 29:14;
1 Nifai 14:7;
2 Nifai 27:26.
FFL Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleléi.
b 2 Nifai 10:10–11;
3 Nifai 16:4–7;
Molom. 5:19.
c 1 Nifai 15:13–18;
3 Nifai 5:21–26; 21:7.

9a 1 Nifai 14:1–5.
b 2 Nifai 30:1–7.
c 2 Nifai 29:13–14.
d Teut. 4:31.
e FFL Fuakava Faka-‘Ēpalahamé.
f Sēnesi 12:2–3;
3 Nifai 20:27;
‘Ēpa. 2:9–11.
10a ‘Isaia 52:10.

hono to'ukupú 'i he 'ao 'o e ngaahi pule'anga kotoa pē.

11 Ko ia, 'e hanga 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'o fakahā 'a hono to'ukupú 'i he 'ao 'o e ngaahi pule'anga kotoa pē, 'i hono fakahoko 'ene ngaahi fuakavá mo 'ene ongoongolelé kiате kinautolu 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí.

12 Ko ia, te ne toe 'omi 'a kinautolu mei he nofo pōpulá, pea 'e "tānaki fakataha 'a kinautolu ki he ngaahi fonua 'o honau tofi'á; pea 'e 'omi 'a kinautolu mei he kakapú pea mei he ^bfakapo'ulí; pea te nau 'ilo'i ko e ^c'Eikí 'a honau ^dFakamo'uí mo honau Huhu'í, ko e ^eTokotaha Māfi-mafi 'o 'Isilelí.

13 Pea ko e toto 'o e fu'u siasi lahi mo "fakalieliá, 'a ia ko e fe'auaki 'o e māmani kotoa pē, 'e foki mai ki honau 'ulu 'onautolú; koe'uhi he te nau ^bfetau'aki 'iate kinautolu, pea 'e tō 'a e heletā 'o 'honau nimá ki honau 'ulu 'onautolú, pea te nau konā 'i honau toto pē 'onautolú.

14 Pea ko e "pule'anga kotoa pē 'e tau'i koé, 'E fale 'o 'Isileli, te nau fetau'aki 'iate kinautolu, pea te nau ^btō ki he luo na'a nau keli ke tauhele'i 'a e kakai 'o e 'Eikí. Pea ko kinautolu kotoa pē 'e 'tau'i 'a Saioné 'e faka'auha 'a kinautolu, pea ko e fu'u

fe'auaki lahi ko iá, 'a ia kuó ne liliu kovi 'a e ngaahi hā'ele'anga totonu 'o e 'Eiki, 'io, 'a e fu'u siasi lahi mo fakalielia ko iá, 'e tō ia ki he ^defú pea 'e lahi 'aupito 'a 'ene toó.

15 He vakai, 'oku pehē 'e he palōfitá, 'oku vave mai 'a e taimi 'a ia 'e 'ikai toe ma'u ai 'e Sētane ha mālohi ki he loto 'o e fānau 'a e tangatá; he 'oku ha'u vave 'a e 'aho 'e tatau mo e "veve 'a e kakai pōlepole kotoa pē pea mo kinautolu 'oku fai koví; pea 'oku ha'u 'a e 'aho kuo pau ke ^btutu 'a kinautolu.

16 Koe'uhi 'oku ha'u vave 'a e taimi 'e lilingi hifo 'a hono kakato 'o e "houhau 'o e 'Otuá ki he fānau kotoa pē 'a e tangatá; koe'uhi 'e 'ikai te ne tuku ke faka'auha 'e he kau fai angahalá 'a e kau mā'oni'oni.

17 Ko ia, te ne "malu'i 'a e kau ^bmā'oni'oni 'i hono māfimaffi, neongo 'o kapau 'e pau ke hoko mai 'a hono kakato 'o hono houhau, pea malu'i ai 'a e kau mā'oni'oni, 'io ke faka'auha ai 'a honau ngaahi filí 'i he afi. Ko ia, 'oku 'ikai 'aonga ke manavahē 'a e kau mā'oni'oni; he na'e pehē 'e he palōfitá, 'e fakahaofi 'a kinautolu neongo pē 'o kapau 'e fai ia 'aki 'a e afi.

18 Vakai, 'e hoku ngaahi toko-

12a FFL 'Isileli—Ko hono tānaki 'o 'Isilelí.

b FFL Fakapo'uli, Fakalaumalié.

c 2 Nifai 6:10–11.

d FFL Fakamo'uí ('Eiki).

e FFL Sihova.

13a FFL Tēvoló—Ko e siasi 'o e tēvoló.

b 1 Nifai 14:3, 15–17.

c 1 Nifai 21:26.

14a Luke 21:10.

b 'Isaia 60:12;

1 Nifai 14:3;

T&F 109:25.

c 2 Nifai 10:13; 27:3.

d 'Isaia 25:12.

15a 'Isaia 5:23–24;

Nēhumi 1:10;

Malakai 4:1;

2 Nifai 15:24; 26:4–6;

T&F 64:23–24; 133:64.

b Same 21:9;

3 Nifai 25:1;

T&F 29:9.

FFL Māmani—Ko hono fakama'a 'o e māmani.

16a 1 Nifai 14:17.

17a 2 Nifai 30:10;

Mōsese 7:61.

b 1 Nifai 17:33–40.

ua, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo pau ke hoko vave mai 'a e ngaahi me'á ni; 'io, na'a mo e toto, mo e afi, mo e kakapu 'o e 'ahu kuo pau ke hoko; pea kuo pau ke hoko ia 'i he funga 'o e māmani ko 'eni; pea 'e hoko mai ia ki he fa'ahinga 'o e tangatá 'o fakatatau ki he kakanó 'o kapau te nau fakafefeka honau lotó ki he Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí.

19 He vakai, 'e 'ikai 'auha 'a e kau mā'oni'oni; he kuo pau ke hoko mai 'a e taimi ko kinautolu kotoa pē 'oku tau'i 'a Saioné 'e motuhi atu 'a kinautolu.

20 Pea kuo pau 'e teuteu 'e he 'Eikí ha hala ki hono kakaí, ke fakahoko ai 'a e ngaahi lea 'a Mōsesé, 'a ia na'á ne lea 'aki, 'o pehē: 'E fokotu'u hake ha "palōfita 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá kiate kimoutolu, 'o hangē pē ko aú; ke mou fanongo kiate ia 'i he ngaahi me'a kotoa pē te ne lea 'aki kiate kimoutolú. Pea 'e hoko 'o pehē ko kinautolu kotoa pē 'e 'ikai fanongo ki he palōfita ko iá, 'e ^bmotuhi atu ia mei he kakaí.

21 Pea ko 'eni ko au, Nifai, 'oku ou fakahā kiate kimoutolu, ko e "palōfita ko ia 'a ia na'e lau ki ai 'a Mōsesé ko e Tokotaha Mā'oni'oni ia 'o 'Isilelí; ko ia, te ne fai 'a e ^bfakamāu 'i he mā'oni'oni.

22 Pea 'oku 'ikai 'aonga ke manavahē 'a e kau mā'oni'oni, he ko kinautolu ia 'a ia 'e 'ikai veuveukí. Ka ko e pule'anga ia 'o e tēvoló, 'a ia 'e langa hake 'i he fānau 'a e tangatá, 'a ia ko e pule'anga kuo fokotu'u 'iate kinautolu 'oku nau 'i he kakanó—

23 Koe'uhi 'e hoko vave mai 'a e taimi ko e ngaahi "siasi kotoa pē kuo fokotu'u ke fakatupu koloá mo ia kotoa pē kuo fokotu'u ke ma'u ha mālohi ki he kakanó, mo ia kotoa pē kuo fokotu'u ke ^bmanakoa 'i he vakai 'a e māmani, pea mo kinautolu 'oku fekumi ki he ngaahi holi kovi 'o e kakanó mo e ngaahi me'a 'o e māmani, mo nau fai 'a e ngaahi angahala kehekehe kotoa pē; 'io, kae tautautefito, kiate kinautolu kotoa pē 'oku kau ki he pule'anga 'o e tēvoló ko ia ia 'a kinautolu 'oku totonu ke manavahē mo tetetete mo "teketekelili; ko ia ia 'a kinautolu kuo pau ke tuku hifo ke mā'ulalo 'i he efú; ko ia ia 'a kinautolu kuo pau ke ^dvela 'o 'osi 'o hangē ko e vevé; pea 'oku fakatau 'eni mo e ngaahi lea 'a e palōfitá.

24 Pea 'oku ha'u vave 'a e taimi kuo pau ke tataki 'a e kau mā'oni'oni 'o hangē ko e fanga "uhiki 'i pulu 'o e fale fangá, pea kuo pau ke pule 'a e

20a Sione 4:19; 7:40.

b T&F 133:63.

21a Teut. 18:15, 18;

Ngāue 3:20–23;

1 Nifai 10:4;

3 Nifai 20:23.

b Same 98:9;

Mōsesé 6:57.

23a 1 Nifai 14:10;

2 Nifai 26:20.

FFL Ngāue

Fakataula'eiki Kākā.

b Luke 6:26;

'Alamā 1:3.

c 2 Nifai 28:19.

d 2 Nifai 26:6.

24a 'Āmosi 6:4;

Malakai 4:2;

3 Nifai 25:2.

Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí 'i he pule aoniū, mo e māfimaŋi, mo e mālohi pea mo e fu'u nāu-nau lahi.

25 Pea te ne "tānaki fakataha mai 'a 'ene fānaū mei he ngaahi vahe 'e fā 'o e māmaní; pea 'oku ne lau 'a 'ene fanga sipí, pea 'oku nau 'ilo'í ia; pea 'e 'i ai 'a e loto'ā sipí pē taha mo e ^btauhi pē taha; pea te ne fafanga 'a 'ene fanga sipí, pea te nau ma'u 'iate ia ha 'ngoue ma'ui'ui.

26 Pea koe'uhi ko e mā'oni'oni 'a hono kakaí, 'oku 'ikai ma'u ai 'e "Sētane ha mālohi; ko ia, 'oku 'ikai lava ke vete ange ia 'i he ngaahi ta'u ^blahi; koe'uhi 'oku 'ikai te ne ma'u ha mālohi ki he loto 'o e kakaí, he 'oku nau nonofo 'i he mā'oni'oni, pea 'oku 'pule 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí.

27 Pea ko 'eni vakai, ko au, Nīfai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo pau ke hoko 'a e ngaahi me'á ní 'o fakatatau ki he kakanó.

28 Kae vakai, ko e ngaahi pule-'anga, mo e ngaahi fa'ahinga, mo e ngaahi lea, mo e kakai kotoa pē 'e nofo malu 'i he Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí 'o kapau te nau "fakatomala.

29 Pea ko 'eni ko au, Nīfai, 'oku ou faka'osi; he 'oku ou manavahē ke toe fakamatala 'o lahi ange ki he ngaahi me'á ní.

30 Ko ia, 'e hoku kāinga, 'oku ou faka'amu ke mou tui 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á 'a ia kuo tohi ki he ngaahi "peleti 'o e palasá; pea 'oku nau fakamo'oni kuo pau ke talangofua ha tangata ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

31 Ko ia, 'oku 'ikai 'aonga ke mou mahalo 'oku ngata pē 'iate au mo 'eku tamaí 'a e fa'ahinga kuo fakamo'oni pea mo akonaki 'aki 'a e ngaahi me'á ní. Ko ia, kapau te mou talangofua ki he ngaahi "fekaú, pea kātaki ki he ngata'angá, 'e fakamo'ui 'a kimoutolu 'i he 'aho faka'osí. Pea 'oku pehē pe. 'Ēmeni.

KO E TOHI HONO UA 'A NĪFAÍ

Ko ha fakamatala ki he pekia 'a Līhái. 'Oku angatu'u 'a e ngaahi tokoua 'o Nīfai kiate ia. 'Oku folofola 'a e 'Eikí kia Nīfai ke ne 'alu ki he feitu'u maomaonganoá. Ko 'ene ngaahi fononga 'i he feitu'u maomaonganoá, mo e ngaahi alā me'á peheé.

25a FFL 'Isileli—Ko hono tānaki 'o 'Isilelí.

b FFL Tauhi-sipi Leleí.

c Same 23.

26a Fakahā 20:2;

'Alamā 48:17;

T&F 43:31; 45:55;
88:110; 101:28.

FFL Tēvolo.

b Sēkope 5:76.

c FFL Nofu Tu'í.

28a FFL Fakatomala,

Fakatomala'í.

30a 2 Nīfai 4:2.

31a Mātiu 19:17.

FFL Fekau 'a e 'Otuá,
Ngaahi.

VAHE 1

'Oku kikite 'a Līhai 'o kau ki ha fonua 'o e tau'atāina — 'E fakamovetevete'i mo faka'auha hono hakó 'o kapau te nau faka'ikai'i 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí — 'Okú ne na'ina'i ki hono ngaahi fohá ke nau 'ai 'a e teunga tau 'o e mā'oni'oni. Ta'u 588–570 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, kuó ou faka'osi 'eku akonaki ki hoku ngaahi tokouá, na'e lea foki mo 'emau "tamai, ko Līhai, 'aki 'a e ngaahi me'a lahi kiate kinautolu, 'o fakamanatu'i kiate kinautolu, 'a e ngaahi me'a lalahi kuo fai 'e he 'Eikí ma'anautolu 'i hono 'omai 'a kinautolu ki tu'a mei he fonua ko Selūsalemá.

2 Pea na'á ne lea kiate kinautolu 'o kau ki he'enua ngaahi "angatu'u 'i he funga 'o e ngaahi vai, pea mo e ngaahi 'alo'ofa 'a e 'Otuá 'i hono fakahaofi 'enua mo'uí, ke 'oua na'a folo hifo 'a kinautolu 'i he tahí.

3 Pea na'á ne lea foki kiate kinautolu 'o kau ki he fonua 'o e tala'ofa, 'a ia kuo nau ma'ú — mo hono hulu 'o e 'alo'ofa 'a e 'Eikí 'i he fale'i kimautolu ke mau lava 'o hola mei he fonua ko Selūsalemá.

4 Na'á ne pehē, He vakai, kuó u mamata ki ha "me'a-hā-mai, 'a ia 'oku ou 'ilo'i ai kuo faka'auha

'a ^bSelūsalema; pea kā ne tau nofo 'i Selūsalema, pehē kuo tau 'mate mo kinautolu foki.

5 Ka, na'á ne pehē, neongo 'a hotau ngaahi faingata'a'ia, kuo tau ma'ú ha "fonua 'o e tala'ofa, ko ha fonua 'a ia 'oku ^bmahu'inga lahi hake 'i he ngaahi fonua kehe kotoa pē; ko ha fonua 'a ia kuo 'fuakava kiate au 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'e hoko ko ha fonua ko e tofi'a 'o hoku hakó. 'Io, kuo fuakava 'e he 'Eiki ke tuku 'a e fonuá ni kiate au, mo 'eku fānaú 'o ta'engata, pea mo kinautolu kotoa pē foki 'e tataki atu mei he ngaahi fonua kehé 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí.

6 Ko ia, ko au, Līhai, 'oku ou kikite 'o fakatatau ki he ngaahi fakahinohino 'a e Laumālié 'a ia 'oku 'iate aú, 'e 'ikai ha'ú ha "taha ki he fonuá ni kā 'i he 'omi 'a kinautolu 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí.

7 Ko ia, kuo fakatapui 'a e "fonuá ni ki ha taha te ne tataki maí. Pea kapau te nau tauhi kiate ia 'o fakatatau mo e ngaahi fekau kuó ne foaki maí, 'e hoko ia ko ha fonua 'o e ^btau'atāina ma'anautolu; ko ia, 'e 'ikai fakapōpula'i 'a kinautolu 'o ta'engata; ka 'o kapau 'e pehē, ko e tupu ia mei he angahalá; he kapau 'e lahi 'a e angahalá, 'e 'mala'ia 'a e fonuá koe'uhi ko kinautolu, ka 'e tāpuekina ia 'o ta'engata ma'á e kau mā'oni'oni.

[2 NĪFAI]

1 1a FFL Pēteliaké.

2a 1 Nīfai 18:9–20.

4a FFL Me'a-hā-maí.

b 2 Ng. Tu'i 24:14–15;

Selem. 44:2;

1 Nīfai 1:4;

Hilam. 8:20.

c 'Alamā 9:22.

5a FFL Fonua 'o e

Tala'ofá.

b 'Eta 2:9–10.

c FFL Fuakavá.

6a 2 Nīfai 10:22.

7a Mōsaia 29:32;

'Alamā 46:10, 20.

b 2 Nīfai 10:11.

FFL Tau'atāiná.

c 'Alamā 45:10–14, 16;

Molom. 1:17;

'Eta 2:8–12.

8 Pea vakai, 'oku fakapotopoto ke kei ta'ofi 'a e fonuá ni mei he 'ilo 'a e ngaahi pule'anga kehé; he vakai, 'e hanga 'e he kakai mei he ngaahi pule'anga lahi 'o faka-fonu 'a e fonuá, pea 'e 'ikai ke 'i ai ha potu ke hoko ko ha tofi'a.

9 Ko ia, ko au, Lihai, kuó u ma'u ha tala'ofa, 'e "fakatatau ki he tauhi 'e kinautolu 'a ia 'e 'omi 'e he 'Eiki ko e 'Otuá mei he fonua ko Selūsalemá, 'a 'ene ngaahi fekaú, 'a 'enau ^btu'umālie 'i he funga 'o e fonuá ni; pea 'e ta'ofi 'a e fonuá ni mei he 'ilo 'a e ngaahi pule'anga kehé kotoa, koe'uhí ke nau ma'u 'a e fonuá ni mo'onautolu pē. Pea kapau te nau 'tauhi 'a 'ene ngaahi fekaú 'e tāpuekina 'a kinautolu 'i he funga 'o e fonuá ni, pea 'e 'ikai ke 'i ai ha taha ke fakafiu 'i 'a kinautolu, pe to'o 'a e fonua 'o honau tofi'á; pea te nau nofo malu 'o ta'engata.

10 Kae vakai, 'o ka hokosia 'a e taimi te nau faka'au'auhifo ai 'i he ta'etui, hili 'enau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki lahi pehē mei he to'ukupu 'o e 'Eiki—'o nau ma'u ha 'ilo ki he fakatupu 'o e māmaní, mo e kakai fulipē, 'o nau 'ilo'i 'a e ngaahi ngāue ma'ongo'onga mo fakaofa 'a e 'Eiki talu mei he fakatupu 'o e māmaní; pea kuo tuku kiate kinautolu 'a e mālohi ke fai 'a e me'a kotoa pē 'i he tui; pea nau ma'u 'a e ngaahi fekau kotoa pē talu mei he kamata'angá, pea

kuo 'omi 'a kinautolu 'i he'ene angaleléi ta'e-fakangatangata ki he fonua 'o e tala'ofa mahu'inga ko 'ení—vakai, 'oku ou pehē, kapau 'e hokosia 'a e 'aho 'a ia te nau faka'ikai 'i ai 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isileli, ko e "Mīsaia mo'oni, mo honau Huhu'i mo honau 'Otuá, vakai, 'e nofo 'iate kinautolu 'a e ngaahi tautea 'a'ana 'a ia 'oku angatonú.

11 'Io, te ne 'omi 'a e ngaahi pule'anga "kehe kiate kinautolu, pea te ne tuku kiate kinautolu 'a e mālohi, pea te ne to'o meiate kinautolu 'a e ngaahi fonua 'o honau tofi'á, pea te ne tuku ke ^bfakamovetevete 'i mo tāmate 'i 'a kinautolu.

12 'Io, 'i he hokohoko atu 'a e ngaahi to'u tangatá 'e 'i ai 'a e ngaahi "lilingi toto, mo e ngaahi tautea lalahi 'iate kinautolu; ko ia, 'e hoku ongo foha, 'oku ou faka'amu ke mo manatu'i; 'io, 'oku ou faka'amu ke mo tokanga ki he'eku ngaahi leá.

13 Taumaiā ke mo 'ā hake; 'ā hake mei he mohe ma'ú, 'io, mei he mohe 'o "helí, pea tupe'i atu 'a e ngaahi ^bsēini fakamanavahē 'a ia kuo ha'i 'aki 'a kimouá, 'a ia ko e ngaahi sēini kuo ha'i 'aki 'a e fānau 'a e tangatá, ke 'ave pōpula hifo 'a kinautolu ki he 'vanu ta'engata 'o e mamahí mo e mala'ia.

14 'Ā hake! pea tutu'u hake mei he efú, pea fanongo ki he ngaahi lea 'a ha "mātu'a kuo vaivai, 'a

9a 2 Nīfai 4:4;
'Alamā 9:13.
b Teut. 29:9.
c FFL Talangofuá.
10a FFL Mīsaia.

11a 1 Nīfai 13:12–20;
Molom. 5:19–20.
b 1 Nīfai 22:7.
12a Molom. 1:11–19; 4:11.
13a FFL Heli.

b 'Alamā 12:9–11.
c 1 Nīfai 15:28–30;
Hilam. 3:29–30.
14a FFL Mātu'á, Ngaahi.

ia 'oku ofi ke mo fakatokoto hifo hono sinó ki he ^bfa'itoka momoko mo longomaté, 'a ia 'oku 'ikai lava ke foki mei ai ha tokotaha fononga; 'oku toe 'a e ngaahi 'aho si'i, pea te u fou 'i he 'hala 'o e māmani kotoa pē.

15 Kae vakai, kuo "huhu'i 'e he 'Eikí 'a hoku laumālié mei heli; kuó u mamata ki hono nāunaú, pea 'oku takatakai'i au 'o ta'engata 'e he ongo ^bto'ukupu 'o 'ene ^cofá.

16 Pea 'oku ou faka'amu ke mo manatu ke tauhi ki he ngaahi ^atu'utu'uni mo e ngaahi finangalo 'o e 'Eikí; vakai, ko e me'a 'eni kuo hoha'a ki ai 'a hoku laumālié talu mei he kamata'angá.

17 Kuo mafasia hoku lotó 'i he mamahi mei he taimi ki he taimi, he kuó u manavahē, koe'uhi ko e fefeka 'o homo lotó na'a hā'ele mai 'a e 'Eiki ko homo 'Otuá 'i hono kotoa 'o hono ^ahouháú kiate kimoua, pea ^bmotuhi atu ai mo faka'auha 'a kimoua 'o ta'engata.

18 Pē, hoko ha fakamala'ia kiate kimoua 'i ha ngaahi to'u tangata ^alahi; pea 'e tautea'i 'a kimoua 'i he tau, mo e honge, pea 'e fehi'anequina, mo tākiekina 'a kimoua 'o fakatatau ki he fa'iteliha mo e fakapōpula 'a e ^btēvoló.

19 'Oiaué 'e hoku ongo foha, 'amusia ange 'e au 'e 'ikai hoko 'a e ngaahi me'a ni kiate kimoua, kā ke mo hoko ko ha kakai fili mo ^aofeina 'e he 'Eikí. Kae vakai, ke fai hono finangaló; he 'oku mā'oni'oni 'a hono ngaahi ^bhalá 'o ta'engata.

20 Pea kuó ne folofola: 'E ^afakataatau ki ho'omou tauhi 'eku ngaahi ^bfekaú, te mou ^atu'umālie 'i he fonuá; ka kapau 'e 'ikai te mou tauhi 'eku ngaahi fekaú, 'e motuhi atu 'a kimoutolu mei hoku 'aó.

21 Pea ko 'eni koe'uhi ke ma'u 'e hoku laumālié ha fiefia 'iate kimoua, pea koe'uhi ke 'alu 'a hoku lotó mei he maama ko 'ení 'i he fiefia koe'uhi ko kimoua, pea koe'uhi ke 'oua na'a 'ohifo au ki he fa'itoká 'i he loto-mamahi mo e tangi, mo tu'u hake mei he efú, 'e hoku ongo foha, pea 'ai ke ngali ^atangata, pea fakapapau'i homo lotó ke mo fakakaukau ^btaha mo loto taha, pea uoungataha 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'okú mo faí, koe'uhí ke 'oua na'a 'ohifo 'a kimoua ki he fakapōpula;

22 Koe'uhi ke 'oua 'e fakamala'ia'i 'a kimoua 'aki ha mala'ia fakamamahi; pea ko e tahá foki, ke 'oua te mo fakatupu 'a e houhau 'o ha 'Otu

14b FFL Mate, Fakasinó.

c Siosuia 23:14.

15a 'Alamá 36:28.

FFL Fakalelei,
Fakalelei'i.

b Sēkope 6:5;

'Alamá 5:33;

3 Nīfai 9:14.

c Loma 8:39.

FFL 'Ofá.

16a Teut. 4:5–8;

2 Nīfai 5:10–11.

17a 2 Nīfai 5:21–24;

'Alamá 3:6–19.

b Mōsaia 12:8.

18a 1 Nīfai 12:20–23.

b FFL Tēvoló.

19a FFL Kakai kuo Filí

(hoānauna pe
nauna).

b Hōsea 14:9.

20a Seilomi 1:9;

Mōsaia 1:6–7;

'Alamá 9:13–14.

b Lev. 26:3–14;

Sioeli 2:23–26.

c Same 67:6;

Mōsaia 2:21–25.

21a 1 Sam. 4:9;

1 Ng. Tu'i 2:2.

b Mōsese 7:18.

“angatonu, pea faka’auha ai ‘a kimoua, ‘io, ‘a e faka’auha ta’engata ‘o e laumālié mo e sinó fakatou’osi.

23 ‘Ā hake, ‘e hoku ongo foha; ‘ai ‘a e “teunga tau ‘o e mā’oni-oní. Tupe’i atu ‘a e ngaahi sēini, ‘a ia kuo ha’i ‘aki ‘a kimouá, pea ha’u ki tu’á mei he kakapú, pea tu’u hake mei he efú.

24 ‘Oua na’a toe angatu’u ki homo tokouá, ‘a ia ‘oku nāunau’ia ‘ene ngaahi me’a-hā-mái, pea kuó ne tauhi ‘a e ngaahi fekaú talu mei he taimi na’a tau ha’u ai mei Selūsalemá; pea kuó ne hoko ko ha me’angāue ‘i he to’ukupu ‘o e ‘Otuá, ke ‘omi ‘a kitautolu ki he fonua ‘o e tala’ofá; he kā ne ta’ēoua ‘a e ngaahi me’a kotoa kuó ne faí, pehē kuo tau mate ‘i he “fiekaiia ‘i he feitu’u maomaonganoá; ka neongo iá, kuó mo feinga ke b’to’o ‘ene mo’uí; ‘io, pea kuó ne kātaki’i ‘a e mamahi lahi koe’uhi ko kimoua.

25 Pea ‘oku ou fu’u manavahē pea tetetete lahi koe’uhi ko kimoua, telia na’á ne toe mamahi; he vakai, kuó mo tukuaki’i ia ‘o pehē na’á ne feinga ke ne ma’u ‘a e mālohi mo e “mafai kiate kimoua; ka ‘oku ou ‘ilo kuo ‘ikai te ne feinga ke ma’u ha mālohi pe pule kiate kimoua, kā ko ‘ene feinga pē ki hono fakalāngilangi’i ‘o e ‘Otuá, pea mo ho’omo fiefia ta’engatá.

26 Pea kuó mo lāunga koe’uhi ko ‘ene lea mahinongofua kiate kimouá. ‘Okú mo pehē, kuó ne lea “fefeka; ‘okú mo pehē kuó ne ‘ita kiate kimoua; kae vakai, ko ‘ene lea fefeká ko e fefeka pē ia ‘o e mālohi ‘o e folofola ‘a e ‘Otuá, ‘a ia ‘oku ‘iate iá; pea ko e me’a na’á mo ui ko e ‘itá ko e mo’oní pē ia, ‘o fakatatau ki he me’a ko ia ‘oku ‘i he ‘Otuá, ‘a ia na’e ‘ikai te ne lava ‘o ta’ofi, ‘o ne fakahā ‘i he loto-to’a kiate kimoua ‘a ho’omo ngaahi angahalá.

27 Pea ‘oku totonu ke ‘iate ia ‘a e “mālohi ‘o e ‘Otuá, ‘o a’u ki he’ene fekau’i ‘a kimoua kuo pau ke mo talangofua ki ai. Kae vakai, na’e ‘ikai ko ia, kā ko e b’Laumālie ‘o e ‘Eikí ‘a ia na’e ‘iate iá, ‘a ia na’e ‘fakaava hono ngutú ke ne lea, ‘o ‘ikai ai te ne lava ‘o ta’ofi ia.

28 Pea ko ‘eni, ‘e hoku foha, ko Leimana, kae ‘uma’ā foki mo Lēmiuela mo Samu, kae ‘uma’ā foki hoku ngaahi foha ‘a ia ko e ngaahi foha ‘o ‘Isimelí, vakai, kapau te mou tokanga ki he le’o ‘o Nīfaí, ‘e ‘ikai te mou mala’ia. Pea kapau te mou tokanga kiate ia ‘oku ou tuku kiate kimoutolu ha “tāpuaki, ‘io, ‘a ‘eku ‘uluaki tāpuakí.

29 Ka kapau ‘e ‘ikai te mou tokanga kiate ia, te u to’o ‘eku a’uluaki tāpuakí, ‘io, ‘a ‘eku tāpuakí, pea ‘e foaki ia kiate ia.

30 Pea ko ‘eni, ‘e Sōlami, ‘oku

22a T&F 3:4.

23a ‘Efesō 6:11–17.

24a 1 Nīfaí 16:32.

b 1 Nīfaí 16:37.

25a Sēnesi 37:9–11.

26a LFkt. 15:10;

1 Nīfaí 16:2;

Molonai 9:4;

T&F 121:41–43.

27a 1 Nīfaí 17:48.

b T&F 121:43.

c T&F 33:8.

28a FFL ‘Inasi ‘o e ‘Uluaki

Fohá.

29a ‘Ēpa. 1:3.

ou lea kiate koe: Vakai, ko e “tamaio’eiki koe ‘a Lēpani; ka neongo iá, kuo ‘omi koe mei he fonua ko Selūsalemá, pea ‘oku ou ‘ilo ko e kaume’a mó’oni koe ‘o hoku foha, ko Nīfaí, ‘o ta’engata.

31 Ko ia, ko e me’a ‘i ho’o tui faivelengá ‘e tāpuaki ‘i ‘a ho hakó “fakataha mo hono hakó, pea te nau nofo tu’umālie fuoloa ‘i he funga ‘o e fonuá ni; pea ‘e ‘ikai ha me’a, tuku kehe pē ‘a e fai angahala ‘iate kinautolú, te ne maumau ‘i pe veuveuki ‘a ‘enau tu’umālie ‘i he funga ‘o e fonuá ni ‘o ta’engata.

32 Ko ia, kapau te ke tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí, kuo fakatapui ‘e he ‘Eikí ‘a e fonuá ni ke malu ‘i ai ‘a ho hakó fakataha mo e hako ‘o hoku fohá.

VAHE 2

‘Oku fou mai ‘a e huhu ‘i he Mīsaia Mā’oni’oni—‘Oku mahu’inga ‘a e tau’atāina ke filí (faingamālie ‘o e tau’atāina ke filí) ki he mo’uí mo e hoko ko ha kakai ‘oku lelei angé—Na’e hinga ‘a ‘Ātamá koe’uhi ke ‘i ai ‘a e fa’ahinga ‘o e tangatá—‘Oku tau’atāina ‘a e tangatá ke fili ‘a e tau’atāiná mo e mo’ui ta’engatá. Ta’u 588–570 K.M. nai.

PEA ko ‘eni, ‘e Sēkope, ‘oku ou lea kiate koe: Ko koe ‘a hoku “uluaki foha ‘i he ngaahi ‘aho ‘o ‘eku mamahi ‘i he feitu’u

maomaonganoá. Pea vakai, ‘i ho’o kei si’í, na’á ke fepaki mo e ngaahi faingata’a’iá mo e mamahi lahi, koe’uhi ko e angamālohi ‘a ho ngaahi tokouá.

2 Ka neongo iá, ‘e Sēkope, ko hoku ‘uluaki foha ‘i he feitu’u maomaonganoá, ‘okú ke ‘ilo ‘a e māfimafi ‘o e ‘Otuá; pea te ne fakatapui ‘a ho’o ngaahi faingata’a’iá ke hoko ko ha tāpuaki kiate koe.

3 Ko ia, ‘e monū’ia ‘a ho lau-mālié, pea te ke nofo malu mo ho tokoua, ko Nīfaí; pea ‘e faka’aonga ‘i ho ngaahi ‘ahó ‘i he tauhi ki ho ‘Otuá. Ko ia, ‘oku ou ‘ilo kuo huhu ‘i koe, koe’uhi ko e mā’oni’oni ‘a ho Huhu’í; he kuó ke vakai ‘e hā’ele mai ia ‘i he kakato ‘o e ngaahi kuongá ke ‘omi ‘a e fakamo’uí ki he fa’ahinga ‘o e tangatá.

4 Pea kuó ke “mamata ‘i ho’o kei si’í ki hono nāunaú; ko ia, kuo tāpuaki ‘i koe ‘o hangē foki ko kinautolu te ne ngāue ki ai ‘i he kakanó; he ‘oku tatau ‘a e Laumālié, ‘i he ‘aneafí, mo e ‘aho ní, pea ta’engata. Pea kuo teuteu ‘a e hala talu mei he hinga ‘a e tangatá, pea ‘oku ^bta’etotongi ‘a e fakamo’uí.

5 Pea kuo akonaki ‘i ‘a e tangatá ‘o fe’unga koe’uhi ke nau ^a‘ilo’i ‘a e lelei mei he koví. Pea kuo tuku ‘a e fonó ki he tangatá. Pea ‘oku ‘ikai ke ^bfakatonuhia ‘i ha taha fakakakano ‘i he fonó; pe, ‘oku ^cmotuhi atu ‘i he fonó ‘a e

30a 1 Nīfaí 4:20, 35.

31a 2 Nīfaí 5:6.

2 1a 1 Nīfaí 18:7.

4a 2 Nīfaí 11:3;

Sēkope 7:5.

b FFL ‘Alo’ofá.

5a Molonai 7:16.

b Loma 3:20;

2 Nīfaí 25:23;

‘Alamā 42:12–16.

FFL Fakatonuhia,

Fakatonuhia’í.

c 1 Nīfaí 10:6;

2 Nīfaí 9:6–38;

‘Alamā 11:40–45;

12:16, 24; 42:6–11;

Hilam. 14:15–18.

tangatá. 'Io, kuo motuhi atu 'a kinautolu 'i he fono fakamāmaní; pea ko e tahá foki, 'i he fono fakalaumālié 'oku nau 'auha 'i hono motuhi atu 'a kinautolu mei he me'a 'oku lelei, pea mamahi 'o ta'engata.

6 Ko ia, 'oku fou mai 'a e "huhu'í 'o tu'unga 'i he ^bMīsaia Mā'oni'oni; he 'oku fonu ia 'i he 'alo'ofa mo e mo'oni.

7 Vakai, 'okú ne 'oatu ia ke hoko ko ha "feilaulau koe'uhi ko e angahalá, ke fakakakato 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e fonó, ma'anautolu kotoa pē 'oku ma'u 'a e loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomalá; pea 'oku 'ikai lava 'e ha tokotaha 'o fakakakato 'a e ngaahi ^btu'utu'uni 'a e fonó.

8 Ko ia, 'oku mahu'inga lahi ke fakahā 'a e ngaahi me'á ni ki he kakai 'oku nofo 'i he māmaní, koe'uhi ke nau 'ilo'i 'oku 'ikai ha taha 'e lava 'o nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá, "kae ngata pē 'i he ngaahi ngāue mā'oni'oni, mo e 'alo'ofa, mo e manava'ofa 'a e Mīsaia Mā'oni'oni, 'a ia 'e tuku hifo 'a 'ene mo'u'í 'o fakatatau ki he kakanó, pea toe to'o hake ia 'i he mālohi 'o e Laumālié, koe'uhi ke ne fakahoko 'a e ^btoetu'u 'o e maté, ko e 'uluaki ia 'a ia 'e toe tu'ú.

9 Ko ia, ko e 'uluaki fua ia ki he 'Otuá, he te ne fai ha "taukapo ki he 'Otuá ma'á e fānau 'a e tangatá; pea ko kinautolu kotoa pē 'oku tui kiate iá 'e fakamo'ui 'a kinautolu.

10 Pea ko e me'a 'i he taukapo na'e fai ma'á e kakai "fulipē, 'e ha'u ai 'a e kakai fulipē ki he 'Otuá; ko ia te nau tu'u 'i hono 'aó ke ^bfakamāu'i 'e ia 'o fakatatau ki he mo'oni mo e 'mā'oni'oni 'oku 'iate iá. Ko ia, ko e ngaahi tu'utu'uni 'a e fono kuo fokotu'u 'e he Tokotaha Mā'oni'oni, kuo pau ai ke ne fai ha tautea 'o fakatatau ki he fonó, 'a ia ko e tautea 'oku fehanga-hangai mo e fiefia 'oku ma'u 'e ha taha koe'uhi ko 'ene talangofua ki he fonó, pea 'oku ngāue foki 'a e ^dfakalelei 'o fakatatau ki he fono ko iá—

11 He 'oku totonu ke 'i ai, 'a e "fehanga-hangai 'i he me'a kotoa pē. Ka ne 'ikai ke pehē, 'e hoku 'uluaki foha na'e fanau'i 'i he feitu'u maomaonganoá, 'e 'ikai lava 'o fakahoko 'a e angatonú, pe fai angahalá, pe mā'oni'oni pe mamahí, pe lelei pe koví. Ko ia, 'e hangē leva 'a e me'a kotoa pē ko ha me'a pē 'e tahá; ko ia, kapau 'oku taha pē ha me'a 'iate ia pē, kuo pau ke tolonga ia 'o hangē 'oku maté, 'o 'ikai

6a 1 Nīfai 10:6;
2 Nīfai 25:20;
'Alamā 12:22–25.
FFL Palani 'o e
Huhu'í.
b FFL Mīsaia.
c Sione 1:14, 17;
Mōsese 1:6.
7a FFL Fakalelei,
Fakalelei'í.

b Loma 10:4.
8a 2 Nīfai 25:20; 31:21;
Mōsaia 4:8; 5:8;
'Alamā 38:9.
b 1 Kol. 15:20;
'Alamā 7:12;
12:24–25; 42:23.
FFL Toetu'ú.
9a 'Īsaia 53:1–12;
Mōsaia 14:12; 15:8–9.

10a FFL Huhu'í ('Eikí).
b FFL Fakamaau
Faka'osí.
c FFL Toputapú.
d 2 Nīfai 9:7, 21–22, 26;
'Alamā 22:14; 33:22;
34:9.
11a T&F 29:39; 122:5–9.
FFL Faingata'á.

mo'ui pe mate, pe ha 'au'auha pe ta'e-'au'auha, pe ha fiefia pe mamahi, pea 'ikai ha 'ilo pe ta'ema'u ha 'ilo.

12 Ko ia, na'e pau ke fakatupu ia ko ha me'a ta'e'aonga; ko ia kuo 'ikai ke 'i ai ha "taumu'a 'o hono fakatupú. Ko ia, 'e hanga 'e he me'á ni 'o faka'auha 'a e potu 'o e 'Otuá mo 'ene ngaahi tau-mu'a ta'engatá, kae 'uma'á foki 'a e māfimafi, mo e 'alo'ofa mo e ^bfakamaau totonu 'a e 'Otuá.

13 Pea kapau te mou pehē 'oku "ikai ha fono, te mou pehē foki 'oku 'ikai ha angahala. Kapau te mou pehē 'oku 'ikai ha angahala, te mou pehē foki 'oku 'ikai ha mā'oni'oni. Pea kapau 'oku 'ikai ha mā'oni'oni, 'oku 'ikai ha fiefia. Pea kapau 'oku 'ikai ha mā'oni'oni pe fiefia tā 'oku 'ikai ha tautea pe mamahi. Pea kapau 'oku 'ikai ke 'i ai 'a e ngaahi me'á ni, ^b'oku 'ikai ke 'i ai ha 'Otua. Pea kapau 'oku 'ikai ha 'Otua, 'oku 'ikai ke 'i ai 'a kitautolu, pe ko e māmaní; he kuo 'ikai lava 'o hoko ha fakatupu 'o ha ngaahi me'a, pea na'e 'ikai 'i ai ha me'a ke ngāue pe ngāue'i; ko ia, kuo pau ke mole atu 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

14 Pea ko 'eni, 'e hoku ngaahi foha, 'oku ou fakahā kiate

kimoutolu 'a e ngaahi me'á ni koe'uhi ke 'aonga kiate kimoutolu pea mou ako ai; he 'oku 'i ai ha 'Otua, pea kuó ne "fakatupu 'a e ngaahi me'a kotoa pē, 'a e langí mo e māmaní fakatou'osi, pea mo e ngaahi me'a kotoa pē 'oku 'i ai, 'a e ngaahi me'a ke ngāue pe ^bngāue'í fakatou'osi.

15 Pea ke fakahoko ai 'a 'ene ngaahi "taumu'a ta'engatá ki he iku'anga faka'osi 'o e fa'ahinga 'o e tangatá, hili 'ene ngaohi 'a 'etau 'uluaki ongo mātu'á, mo e fanga manu 'o e fonuá mo e fanga manupuna 'o e 'ataá, pea ko hono fakakātoá, ko e ngaahi me'a kotoa pē kuo fakatupú, na'e totonu ke 'i ai ha fehanga-hangai; 'io 'a e ^bfua 'tapu 'oku fehanga-hangai mo e "akau 'o e mo'uú; ko e taha na'e melie mo e taha na'e mahi.

16 Ko ia, na'e tuku 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ki he tangatá 'a e tau'atāina ke ne "fili ma'ana. Ko ia, 'e 'ikai lava ke fili 'a e tangatá 'o kapau 'e 'ikai ^bfakatauele'i ia 'e he me'a 'e taha, pe ko e me'a kehe.

17 Pea ko au, Līhai, hangē ko e ngaahi me'a kuó u laú, 'oku tonu ke u pehē kuo "tō mei he langí ha ^b'āngelo 'a e 'Otua, 'o hangē ko ia kuo tohí; ko ia na'á ne hoko ko ha 'tēvolo, he kuó

12a T&F 88:25–26.
FFL Māmaní—Na'e fakatupu ma'á e tangatá.

b FFL Fakamaau Totonú.

13a 2 Nifai 9:25.

b 'Alamā 42:13.

14a FFL Fakatupú.

b T&F 93:30.

15a 'Īsaia 45:18;

'Alamā 42:26;

Mōsese 1:31, 39.

b Sēnesi 3:6;

'Alamā 12:21–23.

c Sēnesi 2:16–17;

Mōsese 3:17.

d Sēnesi 2:9;

1 Nifai 15:22, 36;

'Alamā 32:40.

16a 2 Nifai 10:23;

'Alamā 12:31.

FFL Tau'atāina ke Filí.

b T&F 29:39–40.

17a 'Īsaia 14:12;

2 Nifai 9:8;

Mōsese 4:3–4;

'Ēpa. 3:27–28.

b FFL Tēvoló.

c FFL Tēvoló.

ne feinga ke fai 'a e ngaahi me'a 'oku kovi 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

18 Pea ko e me'a 'i he'ene tō mei he langí, 'o ne hoko 'o mamahi 'o ta'engatá, ko ia kuó ne "feinga ai ke mamahi foki mo e kotoa 'o e fa'ahinga 'o e tangatá. Ko ia, na'á ne pehē kia ^bIvi, 'io 'a e ngata motu'a, 'a ia ko e tēvoló, 'a ia ko e tamai 'a e ngaahi 'loi kotoa pē, ko ia na'á ne pehē: Kai 'a e fua tapú, pea 'e 'ikai te ke mate, kā te ke hangē ko e 'Otuá, 'o "ilo'i 'a e lelei mo e koví.

19 Pea 'i he hili 'a e "kai 'e 'Ātama mo 'Ivi 'a e fua tapú, na'e kapusi 'a kinua mei he ngoue 'o ^bĪteni, ke ngoue'i 'a e kekelelé.

20 Pea kuó na fakatupu ha fānau; 'io, 'a e "fāmili 'o e māmaní kotoa.

21 Pea na'e fakalōloa'i 'a e ngaahi 'aho 'o e fānau 'a e "tangatá, 'o fakatatau ki he finangalo 'o e 'Otuá, koe'uhi ke nau lava 'o ^bfakatomala lolotonga 'enau mo'ui 'i he kakanó; ko ia, na'e hoko 'a 'enau mo'uí ko ha taimi 'o e 'sivi'i, pea na'e fakalōloa'i 'a 'enau mo'uí koe'uhi ke nau ma'u ai ha faingamālie ke nau tauhi 'a e ngaahi fekau na'e foaki 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ki he fānau 'a e tangatá. He na'á ne

tuku 'a e ngaahi fekau ke fakatomala 'a e kakai fulipē; he na'á ne fakahā ki he kakai fulipē kuo nau "mole ko e tupu 'i he mau-mau-fono 'a 'enau ongo mātu'á.

22 Pea ko 'eni, vakai, kā ne 'ikai maumau-fono 'a 'Ātama pehē kuo 'ikai te ne hinga, kā kuó ne nofo 'i he ngoue 'o 'Īteni. Pea ko e ngaahi me'a kotoa pē kuo fakatupú te nau 'i he anga pē ko ia na'á nau 'i ai 'i he hili honau fakatupú; pea kuo pau ke nau 'i he anga pē ko iá 'o ta'engata, pea 'ikai hano ngata'anga.

23 Pea kuo 'ikai te na ma'u ha "fānau; ko ia, te na nofo ai 'i ha anga-ta'ehalaia, 'o 'ikai ma'u ha fiefia, he na'e 'ikai te na 'ilo'i ha mamahi; 'o 'ikai fai ha lelei, he na'e 'ikai te na 'ilo'i ha angahala.

24 Kae vakai, kuo fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he poto 'o ia 'okú ne "afio'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

25 Na'e "hinga 'a ^bĀtamá koe'uhi ke 'i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá; pea 'oku "i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhi ke nau ma'u 'a e "fiefiá.

26 Pea 'e hā'ele mai 'a e "Misaiá 'i he kakato 'o e ngaahi kuongá, koe'uhi ke ne ^bhuhu'i 'a e fānau 'a e fa'ahinga 'o e tangatá mei he hingá. Pea ko e

18a 2 Nifai 28:19–23;

3 Nifai 18:18;
T&F 10:22–27.

b FFL 'Ivi.

c 2 Nifai 28:8;

Mōsese 4:4.

d Sēnesi 3:5;

'Alamā 29:5;

Molonai 7:15–19.

19a 'Alamā 12:31.

FFL Hinga 'a 'Ātama
mo 'Ivi.

b FFL 'Īteni.

20a T&F 138:38–39.

21a 'Alamā 12:24;

Mōsese 4:23–25.

b 'Alamā 34:32.

FFL Fakatomala,

Fakatomala'í.

c FFL Mo'ui

Fakamatelié.

d Sēkope 7:12.

23a Mōsese 5:11.

24a FFL 'Otuá.

25a Mōsese 6:48.

FFL Hinga 'a 'Ātama
mo 'Ivi.

b FFL 'Ātama.

c FFL Mo'ui

Fakamatelié.

d Mōsese 5:10.

FFL Fiefiá; Tangatá.

26a FFL Misaiá.

b FFL Palani 'o e
Huhu'í.

me'a 'i hono huhu'i 'a kinautolu mei he hingá kuo nau hoko ai 'o 'tau'atāina 'o ta'engata, 'o nau 'ilo'i 'a e lelei mei he kovi; ke fili ma'anautolu pē kae 'ikai fakamālohi'i ke ngāue 'i ha fa'ahinga founa, tuku kehe pē 'i hono tautea'i 'e he "fonó 'i he fu'u 'aho lahi mo faka'osi ko ia 'e fakamāu'i ai 'e he 'Otuá 'a e kakai kotoa pē, 'o fakatatau ki he ngaahi fekau kuo foaki mai 'e he 'Otuá.

27 Ko ia, 'oku "tau'atāina 'a e tangatá 'o fakatatau ki he kakanó; pea kuo foaki 'a e ngaahi me'a kotoa pē kiate kinautolu 'a ia 'oku 'aonga ki he tangatá. Pea 'oku nau tau'atāina ke ^bfili 'a e tau'atāiná mo e 'mo'ui ta'engatá, tu'unga 'i he fakalaloa lahi 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pe fili 'a e pōpulá mo e maté, 'i he'enau pōpula mo mo'ulaloa ki he mālohi 'o e tēvoló; he 'okú ne feinga ke mamahi 'a e tangata kotoa pē 'o hangē pē ko iá.

28 Pea ko 'eni, 'e hoku ngaahi foha, 'oku ou loto ke mou sio ki he "Fakalaloa lahi, pea tokanga ki he'ene ngaahi fekau mahu-'ingá; pea tui faivelenga ki he'ene ngaahi folofolá, pea fili 'a e mo'ui ta'engatá, 'o fakatatau ki he finangalo 'o hono Laumālie Mā'oni'oní;

29 Kae 'ikai fili 'a e mate ta'engatá 'a ia 'oku fakatatau mo ho'omou ngaahi holi faka-

kakanó pea mo e kovi 'a ia 'oku 'i aí, 'a ia 'okú ne foaki ki he laumālie 'o e tēvoló 'a e mālohi ke "fakapōpula'i 'a kimoutolu, koe'uhí ke taki hifo 'a kimoutolu ki ^bheli, koe'uhí ke ne pule'i 'a kimoutolu 'i hono pule'anga 'o'oná.

30 Kuó u lea 'aki 'a e ngaahi lea si'i ko 'ení kiate kimoutolu kotoa pē, 'e hoku ngaahi foha, 'i he ngaahi 'aho faka'osi 'o hoku sivi'i; pea kuó u fili 'a e me'a lelei, 'o fakatatau mo e ngaahi lea 'a e palōfitá. Pea 'oku 'ikai ha'aku taumu'a kehe ki he'eku fakahā atu 'ení, kā koe'uhi pē ko e lelei ta'engata 'a homou laumālie. 'Ēmeni.

VAHE 3

'Oku mamata 'a Siosefa 'i 'Isipité ki he kau Nīfaí 'i ha me'a-hā-mai— 'Okú ne kikite 'o kau kia Siosefa Sāmīta, 'a ia ko e tangata kikite 'i he ngaahi 'aho faka'osi; mo Mōsese, 'a ia te ne fakahaofi 'a 'Isilelí; pea mo hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná. Ta'u 588–570 K.M. nai.

PEA ko 'eni 'oku ou lea kiate koe, 'e Siosefa, ko hoku foha na'e fanau'i "fakamuimuí. Na'e fā'ele'i koe 'i he feitu'u maomaonganóa 'a ia na'á ku katekina ai 'a e ngaahi faingata'a'ia; 'io, 'i he ngaahi 'aho 'o 'eku mamahi lahi tahá na'e fanau'i ai koe 'e ho'omou fa'eé.

26c 'Alamā 42:27;
Hilam. 14:30.

^d FFL Fonó.

27a Kalētia 5:1;
Mōsese 6:56.

^b FFL Tau'atāina ke
Fili.

^c FFL Mo'ui Ta'engatá.

28a FFL Taukapó.
29a Loma 6:16–18;

'Alamā 12:11.

^b FFL Heli.

3 1a 1 Nīfaí 18:7.

2 Pea 'ofa ke fakatapui foki 'e he 'Eikí mo'ó u 'a e "fonuá ni, 'a ia ko ha fonua fungani mahu'inga, ke hoko ko ho tofi'a mo e tofi'a 'o ho hakó fakataha mo ho ngaahi tokouá, koe'uhi ke ke nofo malu ai 'o ta'engata, 'o kapau te ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí.

3 Pea ko 'eni, 'e Siosefa, ko hoku foha na'e fanau'i fakamuimui, 'a ia kuó u 'omi mei he feitu'u maomaonganoa 'a ia na'á ku kátekina ai 'a e ngaahi faingata'a'ia, 'ofa ke tāpuaki'i koe 'e he 'Eikí 'o ta'engata, he 'e 'ikai "faka'auha 'o 'osi'osingamālie 'a ho hakó.

4 He vakai, ko e fua 'o hoku manava koe; pea ko e hako au 'o "Siosefa 'a ia na'e 'ave ^bpōpula ki 'Isipité. Pea na'e mahu'inga 'a e ngaahi fuakava na'e fai 'e he 'Eikí kia Siosefá.

5 Ko ia, na'e "mamata mo'oni mai 'a Siosefa ki hotau 'ahó. Pea na'á ne ma'u ha tala'ofa mei he 'Eikí, 'e fakatupu 'e he 'Eiki ko e 'Otuá mei he fua 'o hono manavá ha ^bva'a 'mā'oni'oni 'o e fale 'o 'Isilelí; 'ikai ko e Misaía, ka ko ha va'a 'e fesi'i, ka neongo iá, 'e manatu'i 'i he ngaahi fuakava 'a e 'Eikí ke fakahā 'a e ^dMisaía kiate kinautolu 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'i he

laumālie 'o e mālohi, pea 'e taki mai ai 'a kinautolu mei he 'po'ulí ki he māmá—'io mei he po'ulí matolú, pea mei he nofo pōpulá ki he tau'atāina.

6 He ko e mo'oni na'e fakamo'oni 'e Siosefa, 'o pehē: 'E fokotu'u hake 'e he 'Eiki ko hoku 'Otuá, ha "tangata kikite, 'a ia 'e hoko ko ha tangata kikite mahu'inga ki he fua 'o hoku ^bmanavá.

7 'Io, ko e mo'oni na'e pehē 'e Siosefa: Ko ia na'e folofola peheni 'e he 'Eikí kiate au: Te u fokotu'u hake ha "tangata kikite mahu'inga mei he fua 'o ho manavá; pea 'e faka'apa'apa'i lahi ia 'i he fua 'o ho manavá. Pea te u tuku kiate ia 'a e fekau ke ne fai ha ngāue ma'á e fua 'o ho manavá, 'a ia ko hono kāingá, 'a ia 'e fu'u mahu'inga lahi kiate kinautolu, pea 'i he ngāue ko iá te nau ma'u ai ha 'ilo ki he ngaahi fuakava 'a ia kuó u fai mo ho'ongaahi tamaí.

8 Pea te u tuku kiate ia ha fekau ke 'oua na'á ne fai ha ngāue "kehe, kā ko e ngāue pē te u fekau kiate iá. Pea te u hakeaki'i ia ke ne mā'olunga 'i hoku 'aó; he te ne fai 'a 'eku ngāue.

9 Pea 'e lahi ia 'o tatau mo "Mōsese, 'a ia kuó u pehē te u fokotu'u hake ma'á u, ke ne

2a 1 Nīfai 2:20.
FFL Fonua 'o e
Tala'ofá.

3a 2 Nīfai 9:53.

4a Sēnesi 39:1–2; 45:4;
49:22–26;

1 Nīfai 5:14–16.

b Sēnesi 37:29–36.

5a Lss, Sēnesi 50:24–38;

2 Nīfai 4:1–2.

b Sēnesi 49:22–26;

1 Nīfai 15:12; 19:24.

FFL Ngoue Vaine 'a
e 'Eikí.

c Sēkope 2:25.

d 2 Nīfai 6:14;

T&F 3:16–20.

e 'Īsaia 42:16.

6a 3 Nīfai 21:8–11;

Molom. 8:16.

FFL Tangata Kikité.

b T&F 132:30.

7a FFL Sāmita, Siosefa,
ko e Si'í.

8a T&F 24:7, 9.

9a Mōsese 1:41.

^bfakahaofi 'a hoku kakaí, 'E fale 'o 'Isileli.

10 Pea te u fokotu'u hake 'a Mōse, ke ne fakahaofi 'a ho kakaí mei he fonua 'o 'Isipité.

11 Kā te u fokotu'u hake ha tangata kikite mei ho hakó; pea te u foaki kiate ia 'a e ^amālohi ke ne 'omi 'a 'eku ngaahi leá ki he fua 'o ho manavá—pea 'e 'ikai te ne ako'i 'eku ngaahi leá pē, 'oku folofola 'e he 'Eikí, kā te ne ngaohi foki 'a kinautolu ke nau tui ki he'eku lea, 'a ia kuo 'osi tuku kiate kinautolu.

12 Ko ia, 'e ^atohi 'e he fua 'o ho manavá; pea 'e ^btohi 'e he fua 'o e manava 'o 'Siutá; pea ko e me'a 'a ia 'e tohi 'e he fua 'o ho manavá, pea mo ia 'a ia 'e tohi 'e he fua 'o e manava 'o Siutá, 'e fakataha'i ia, ke ^dveuveuki 'a e ngaahi tokāteline halá, pea fakangata 'a e ngaahi fakakikihí, pea fokotu'u 'a e melinó 'i he fua 'o ho manavá, pea 'fakahā kiate kinautolu 'a e ^f'ilo ki he'e-nau ngaahi tamaí 'i he ngaahi 'aho faka'osí, kae 'uma'ā mo e 'ilo ki he'eku ngaahi fuakavá, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

13 Pea 'e fakamālohi ia 'i he vaivaí, 'i he 'aho ko ia 'e kamata ai 'a 'eku ngāu'é 'i hoku kakai kotoa pē, pea 'e toe fokotu'u ai 'a koe, 'E fale 'o 'Isileli, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

14 Pea na'e kikite pehē 'e Siosefa, 'o pehē: Vakai, 'e tāpuaki'i

'a e tangata kikite ko iá 'e he 'Eikí; pea 'ilonga 'a kinautolu 'e feinga ke faka'auha iá 'e veuveuki 'a kinautolu; he ko e tala'ofa ko 'eni 'a ia kuó u ma'u mei he 'Eikí, ki he fua 'o hoku manavá, 'e fakahoko ia. Vakai, 'oku ou 'ilo'i pau 'e fakahoko 'a e tala'ofa ko 'eni;

15 Pea ko hono 'hingoá 'e tatau mo au; pea 'e tatau ia mo e 'hingoa 'o 'ene tamaí. Pea te ne tatau pē mo au; koe'uhi ko e me'a 'e fakahoko 'e he 'Eikí 'i hono nimá, 'i he mālohi 'o e 'Eikí, 'e 'omi ai 'a hoku kakaí ki he fakamo'uí.

16 'Io, na'e kikite pehē 'e Siosefa: 'Oku ou 'ilo'i pau 'e hoko 'a e me'á ni, 'o hangē foki ko 'eku 'ilo pau ki he tala'ofa 'e tupu hake 'a Mōsesé; he kuo folofola 'aki 'e he 'Eikí kiate au, Te u 'fakatolonga ho hakó 'o ta'engata.

17 Pea kuo folofola 'e he 'Eikí: Te u fokotu'u hake ha Mōse; pea te u tuku kiate ia 'a e mālohi 'i hono tokotokó; pea te u foaki kiate ia 'a e mālohi ke ne tohi ha ngaahi lao 'oku leleí. Kā 'e 'ikai te u tuku ke poto 'i he leá, koe'uhi ke ne lea 'o lahi, koe'uhi 'e 'ikai te u ngaohi ia ke hoko ko ha tokotaha lea mālohi. Kā te u ^atohi 'eku fonó ma'ana, 'aki 'a e tuhu 'o hoku nima 'o'okú; pea te u foaki ha ^btangata lea ma'ana.

9b 'Eke. 3:7–10;
1 Nifai 17:24.

11a T&F 5:3–4.

12a FFL Tohi 'a
Molomona.

b FFL Tohi Tapú.

c 1 Nifai 13:23–29.

d 'Isikeli 37:15–20;
1 Nifai 13:38–41;

2 Nifai 29:8;
33:10–11.

e Molonai 1:4.

f 1 Nifai 15:14;

2 Nifai 30:5;

Molom. 7:1, 5, 9–10.

15a T&F 18:8.

b SS—H 1:3.

16a Sēnesi 45:1–8.

17a Teut. 10:2, 4;

Mōse 2:1.

b 'Eke. 4:16.

18 Pea na'e folofola 'e he 'Eikí kiate au foki: Te u fokotu'u hake ha tangata kikite mei he fua 'o ho manavá; pea te u foaki ha tangata lea ma'ana. Pea ko au, vakai, te u tuku kiate ia ha mālohi ke ne tohi ki he fua 'o ho manavá 'a e tohi 'o e fua 'o ho manavá; pea ko e tangata lea mei he fua 'o ho manavá te ne fakahā iá.

19 Pea ko e ngaahi lea te ne tohi ko e ngaahi lea ia kuó u pehē 'oku mahu'inga ke 'alu atu ki he "fua 'o ho manavá. Pea 'e hangē ia kuo kalanga mai 'a e fua 'o ho manavá^b mei he efú kiate kinautolu; he 'oku ou 'ilo'i 'a 'enau tuí.

20 Pea te nau "kalanga mei he efú; 'io, 'aki 'a e fakatomala ki honau kāinga, 'io 'o ka 'osi atu ha ngaahi ta'u lahi meiate kinautolu. Pea 'e hoko 'o pehē 'e 'alu atu 'a 'enau kalangá, koe'uhi ko e mahinongofua 'o 'enau ngaahi leá.

21 Ko e me'a 'i he'enau tuí 'e 'alu atu 'i hoku ngutu 'a 'enau ngaahi "leá ki honau kāinga 'a ia ko e fua 'o ho manavá; pea te u liliu 'a e vaivai 'o 'enau ngaahi leá ke mālohi 'i he'enau tuí, pea te u manatu'i ai 'a 'eku fuakava na'á ku fai ki ho'o ngaahi kuí.

22 Pea ko 'eni, vakai, 'e hoku foha ko Siosefa, ko e anga 'eni 'o e "kikite na'e fai 'e he'eku kui 'o e kuonga mu'á.

23 Ko ia, ko e me'a 'i he fuakava ko 'ení kuo tāpuaki'i ai koe; koe'uhi 'e 'ikai faka'auha

ho hakó, he te nau tokanga ki he ngaahi lea 'o e tohi.

24 Pea 'e tupu hake 'iate kinautolu ha tokotaha 'e mālohi, 'a ia te ne fai ha ngāue lelei lahi, 'i he lea, pea 'i he ngāue fakatou'osi, 'o hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá, 'i he tui lahi, ke fai ha ngaahi me'a fakafakalofo lalahi, mo fai 'a e me'a ko ia 'oku hakeaki'i mo mā'olunga 'i he 'ao 'o e 'Otuá, pea 'e fakafoki ai ha ngaahi me'a lahi ki he fale 'o 'Isilelí, pea ki he hako 'o ho ngaahi ta'oketé.

25 Pea ko 'eni, 'okú ke monū'ia koe, 'e Siosefa. Vakai, 'okú ke kei si'i; ko ia tokanga ki he ngaahi lea 'a ho tokoua, ko Nifai, pea 'e fakahoko 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuó u lea'aki 'o kau kiate koé. Manatu'i 'a e ngaahi lea 'a ho'o tamai 'oku ofi ke ne pekiá. Ēmeni.

VAHE 4

'Oku na'ina'i mo tāpuaki'i 'e Lihai 'a hono hakó—'Okú ne pekia pea tanu ia—'Oku fiefia 'a Nīfai koe'uhi ko e angalelei 'a e 'Otuá—'Oku falala 'a Nīfai ki he 'Eikí 'o ta'engata. Ta'u 588–570 K.M. nai.

PEA ko 'eni, ko au, Nīfai, 'oku ou lea 'o kau ki he ngaahi kikite kuo lea ki ai 'a 'eku tamaí, 'o kau kia "Siosefa, 'a ia na'e 'ave ki 'Isipité.

2 He vakai, na'á ne kikite mo'oni 'o kau ki hono hako

19a T&F 28:8.

b 'Īsaia 29:4;

2 Nīfai 27:13; 33:13;

Molom. 9:30;

Molonai 10:27.

20a 2 Nīfai 26:16;

Molom. 8:23.

21a 2 Nīfai 29:2.

22a 2 Nīfai 3:5.

4 1a Sēnesi 39:1–2.

kotoa pē. Pea 'oku 'ikai ke lahi ha ngaahi "kikite 'oku mahu- 'inga ange 'i he ngaahi kikite na'á ne tohi. Pea na'á ne kikite 'o kau kiate kitautolu, pea mo hotau hako 'amuí; pea kuo tohi ia 'i he ngaahi peleti 'o e palasá.

3 Ko ia, 'i he faka'osi 'e he'eku tamaí 'ene lea ki he ngaahi kikite 'a Siosefá, na'á ne tãnaki fakataha mai 'a e fãnau 'a Leimaná, 'a hono ngaahi fohá, mo hono ngaahi 'ofefiné, 'o ne pehē kiate kinautolu: Vakai, 'e hoku ngaahi foha mo hoku ngaahi 'ofefine, 'a ia ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o hoku "uluaki fohá, 'oku ou loto ke mou fakafanongo ki he'eku ngaahi leá.

4 He kuo folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá: 'E "fakatatau ki ho'omou tauhi 'eku ngaahi fekaú, 'a ho'omou tu'umãlie 'i he fonuá; pea kapau 'e 'ikai te mou tauhi 'eku ngaahi fekaú 'e motuhi atu 'a kimoutolu mei hoku 'aó.

5 Kae vakai, 'e hoku ngaahi foha mo hoku ngaahi 'ofefine, 'oku 'ikai te u fa'a lava ke 'alu hifo ki hoku fa'itoká kae 'oua kuó u tuku ha "tãpuaki kiate kimoutolu; he vakai, 'oku ou 'ilo'i kapau 'oku akonekina 'a kimoutolu 'i he ^bhala 'oku totonu ke mou fou aí 'e 'ikai te mou afe mei ai.

6 Ko ia, kapau kuo fakamala- 'ia'i 'a kimoutolu, vakai, 'oku ou tuku 'eku tãpuakí kiate kimoutolu, koe'uhí ke lava 'o

to'o atu meiate kimoutolu 'a e fakamala'ia'ia pea 'eke'i ia mei he "ulu 'o ho'omou ongo mãtu'á.

7 Ko ia, ko e me'a 'i he'eku tãpuakí 'e "ikai ke tuku 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ke mou mate; ko ia te ne ^balo'ofa kiate kimoutolu pea ki homou hakó 'o ta'engata.

8 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he faka'osi 'e he'eku tamaí 'ene lea ki he ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o Leimaná, na'á ne kole ke 'omi 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o Lēmiuelá kiate ia.

9 Pea na'e lea ia kiate kinautolu, 'o pehē: Vakai, 'e hoku ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine, 'a ia ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o hoku foha hono uá; vakai 'oku ou tuku kiate kimoutolu 'a e tãpuaki tatau mo ia kuó u tuku ki he ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o Leimaná, ko ia 'e 'ikai faka'auha 'a kimoutolu ke 'osi- 'osingamãlie, kã 'e tãpuekina homou hakó 'i he iku'angá.

10 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e faka'osi 'e he'eku tamaí 'ene lea kiate kinautolú, vakai, na'á ne lea ki he ngaahi foha 'o "Isimelí, 'io, pea ki hono fãmilí kotoa.

11 Pea hili 'a e faka'osi 'ene lea kiate kinautolú, na'á ne lea kia Samu, 'o pehe: 'Okú ke monū'ia koe, mo ho hakó, he te ke ma'u 'a e fonuá 'o hangē pē ko ho tokoua ko Nīfaí. Pea 'e lau ho

2a 2 Nīfai 3:5.

3a FFL 'Uluaki Fãnau.

4a 2 Nīfai 1:9.

5a FFL Tãpuaki
Fakapēteliaké,

Ngaahi.

b LFkt. 22:6.

6a T&F 68:25–29.

7a 2 Nīfai 30:3–6;
T&F 3:17–18.

b 1 Nīfai 13:31;

2 Nīfai 10:18–19;

Sēkope 3:5–9;

Hilam. 15:12–13.

10a 1 Nīfai 7:6.

hakó fakataha mo hono hakó; pea te ke hangē pē ko ho tokouá, pea ko ho hakó 'e tatau mo hono hakó; pea 'e tāpuakí'i koe 'i ho ngaahi 'ahó kotoa.

12 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e lea 'eku tamai ko Lihái kiate kinautolu kotoa pē na'e 'iate iá, 'o fakatatau mo e me'a na'á ne ongo'i 'i hono lotó pea mo e Laumālie 'o e 'Eikí 'a ia na'e 'iate iá, na'á ne faka'au 'o motu'a. Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne pekia, pea na'e tanu ia.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'e te'eki 'osi ha ngaahi 'aho lahi mei he'ene pekia, na'e 'ita 'a Leimana mo Lēmiuela mo e ngaahi foha 'o 'Isimelí kiate au koe'uhi ko hono valokí'i kinautolu 'e he 'Eikí.

14 He ko au, Nīfai, na'e ue'i au ke u lea kiate kinautolu 'o fakatatau mo 'ene folofolá; he kuó u lea'aki ha ngaahi me'a lahi kiate kinautolu, pea mo 'eku tamaí foki, 'i he te'eki ai ke ne pekia; pea ko e kongá lahi 'o e ngaahi lea ko iá kuo tohi 'i he ngaahi peleti ^akehe kuó u ngaohí; pea ko e kongá 'oku kau ki he hisitōliá kuo tohi ia 'i he'eku ngaahi peleti kehé.

15 Pea 'oku ou tohi 'i he ngaahi peleti ^ako 'ení 'a e ngaahi me'a 'a hoku laumālié, mo e ngaahi folofola lahi kuo tongitongi 'i he ngaahi peleti 'o e palasá. He 'oku fiefia 'a hoku laumālié 'i he ngaahi folofolá,

pea 'oku ^bfakalaulauloto ki ai 'a hoku lotó, pea 'oku tohi ia 'e hoku lotó ke 'ako mei ai pea 'aonga ki he'eku fānaú.

16 Vakai, 'oku fiefia hoku "laumālié 'i he ngaahi me'a 'a e 'Eikí; pea 'oku fakalaulauloto ma'u pē 'a hoku ^blotó ki he ngaahi me'a kuó u mamata mo fanongo ki aí.

17 Pea neongo 'a e fu'u ^aangalelei lahi 'a e 'Eikí, 'i he fakahā mai kiate au 'a 'ene ngaahi ngāue ma'ongo'onga mo fakaofó, ka 'oku kaila 'a hoku lotó: 'Oiauē ko e tangata ^bloto-mamahi ko au! 'Io, 'oku mamahi 'a hoku lotó koe'uhi ko hoku kakanó; 'oku mamahi 'a hoku laumālié koe'uhi ko 'eku ngaahi angahalá.

18 'Oku kāpui au, 'i he ngaahi 'ahi'ahí mo e ngaahi angahala 'a ia 'oku faingofua 'aupito 'eku "mo'ua ki aí.

19 Pea 'o kau ka holi ke fiefia, 'oku tangi 'a hoku lotó koe'uhi ko 'eku ngaahi angahalá; ka neongo iá, 'oku ou 'ilo'i 'a ia 'oku ou falala ki aí.

20 Kuo hoko 'a hoku 'Otuá ko hoku pou pou; kuó ne tataki au 'i he'eku ngaahi mamahi 'i he feitu'u maomaonganoá; pea kuó ne malu'i au 'i he ngaahi vai 'o e fu'u moana lolotó.

21 Kuó ne fakafonu au 'aki 'a 'ene ^a'ofá 'o a'u ki he'ene maku-pusi kotoa hoku sinó.

22 Kuó ne ikuna'i kātoa 'a hoku ngaahi ^afilí, 'o a'u ki

14a 1 Nīfai 1:16–17; 9:4.

15a 1 Nīfai 6:4–6.

^b FFL Fakalaulauloto; Folofolá.

^c 1 Nīfai 19:23.

16a FFL Fakafeta'í.

^b FFL Lotó.

17a 2 Nīfai 9:10;

T&F 86:11.

^b Loma 7:24.

18a Loma 7:21–23;

Hepelū 12:1;

'Alamā 7:15.

21a FFL 'Ofá.

22a 1 Nīfai 17:52.

he'ene ngaohi 'a kinautolu ke nau tetetete 'i hoku 'aó.

23 Vakai, kuó ne fanongo ki he'eku tangi 'i he 'ahó, pea kuó ne foaki kiate au 'a e 'ilo 'i he ngaahi "me'a-hā-mai 'i he po'ulí.

24 Pea 'i he 'ahó kuó u faka'au 'o loto-to'a 'i he'eku ngaahi "lotu lahi kiate iá; 'io, kuó u hiki hake hoku le'ó ki he langí 'i he lotu; pea na'e 'alu hifo 'a e kau 'āngeló 'o tauhi au.

25 Pea kuo "ave hoku sinó 'i he ngaahi kapakau 'o hono Laumālié ki ha ngaahi mo'unga mā'olunga 'aupito. Pea kuo mamata 'a hoku ongo matá ki ha ngaahi fu'u me'a lalahi, 'io, 'o lalahi ange 'i he me'a 'oku fe'unga ke māta'ia 'e he tangatá; ko ia na'e fekau'i au ke 'oua na'á ku tohi ia.

26 Ko ia, kapau kuó u mamata ki ha ngaahi me'a lalahi pehē, kapau kuo 'a'ahi 'a e 'Eikí 'i he'ene āfeitaualalo lahi pehē faú ki he fānau 'a e tangatá 'i he'ene 'alo'ofa lahi peheé, "ko e hā 'e tangi ai 'a hoku lotó pea nofo ai 'a hoku laumālié 'i he tele'a 'o e mamahí, pea vaivai 'a hoku sinó, pea mole mo hoku iví, koe'uhi ko hoku ngaahi faingata'a'ia?

27 Pea ko e hā te u tuku ai au ke u "mo'ulaloa ki he angahalá koe'uhi ko hoku kakanó? 'Io, ko e hā te u tukulolo ai ki he ngaahi ^b'ahi'ahí, koe'uhi kae lava 'e he tokotaha angakoví 'o

ma'u ha mālohi kiate au 'o maumau'i 'a 'eku 'melinó, pea fakamamahi'i 'a hoku laumālié? Ko e hā 'oku ou 'ita ai koe'uhi ko hoku filí?

28 'Ā hake, 'e hoku laumālie! 'Oua te ke toe vaivai koe'uhi ko e angahalá. Fiefia, 'e hoku loto, pea 'oua na'a toe tuku ki he "fili 'o hoku laumālié ke ne 'ahi'ahi'i au.

29 'Oua 'e toe 'ita koe'uhi ko hoku ngaahi filí. 'Oua na'á ke vaivai koe'uhi ko hoku ngaahi faingata'a'ia.

30 Fiefia, 'e hoku loto, pea lotu ki he 'Eikí, 'o pehē: 'E 'Eiki, te u fakalāngilangi'i koe 'o ta'engata; 'io, 'e fiefia 'a hoku laumālié 'iate koe, ko hoku 'Otuá, mo e "maka 'o hoku fakamo'uí.

31 'E 'Eiki, te ke huhu'i koā 'a hoku laumālié? Te ke fakahaofi au mei he nima 'o hoku ngaahi filí? Te ke ngaohi au ke u tetetete 'i he hā mai 'a e "angahalá.

32 'Ofa ke tāpuni ma'u ai pē 'a e ngaahi matapā 'o helí 'i hoku 'aó, koe'uhi 'oku mafesifesi hoku "lotó pea 'oku fakatomala hoku laumālié! 'E 'Eiki, 'oua mu'a te ke tāpuni'i 'a e ngaahi matapā 'o ho'o mā'oní'oní 'i hoku 'aó, ke u lava 'o ^b'a'eva 'i he hala 'o e tele'a mā'ulalo, pea ke u nofo ma'u 'i he hala 'ilongofuá!

33 'E 'Eiki, ke ke takatakai au 'aki 'a e pulupulu 'o ho'o mā'oní'oní! 'E 'Eiki, ke ke tofa ha hala ke u hao ai mei hoku

23a FFL Me'a-hā-maí.

24a Sēmisi 5:16;
1 Nīfai 2:16.

25a 1 Nīfai 11:1;
Mōsese 1:1–2.

26a Same 43:5.

27a Loma 6:13.

b FFL 'Ahi'ahi,
'Ahi'ahi'i.

c FFL Melinó.

28a FFL Tēvoló.

30a 1 Kol. 3:11.

FFL Maká.

31a Loma 12:9;
'Alamā 13:12.

32a FFL Loto-mafesifesi.
b FFL 'A'eva, 'A'eva mo
e 'Otuá.

ngaahi filí! Ke ke fakahinohino'í mai 'a e hala ke u fou aí! 'Oua na'á ke 'ai ha maka-tūkia'anga 'i hoku halá—ka ke ke faka-ata'atā hoku halá 'i mu'a 'iate au, pea 'oua 'e tāpuni'i hoku halá, ka ko e ngaahi hala pē 'o hoku filí.

34 'E 'Eiki, kuó u falala kiate koe, pea te u "falala kiate koe 'o ta'engata. 'E 'ikai te u ^bfalala ki he nima 'o e kakanó; he 'oku ou 'ilo'i 'oku mala'ia ia 'okú ne 'falala ki he nima 'o e kakanó. 'Io, 'oku mala'ia ia 'okú ne tuku 'ene falalá ki he tangatá pe 'okú ne ngaohi 'a e kakanó ke hoko ko hono nimá.

35 'Io, 'oku ou 'ilo 'e foaki ^alahi 'e he 'Otuá kiate ia 'oku kolé. 'Io, 'e foaki 'e hoku 'Otuá kiate au, 'o kapau 'e ^b'ikai te u 'kole ta'etotonu; ko ia te u hiki hake hoku le'ó kiate koe; 'io, te u tangi kiate koe, ko hoku 'Otuá, ko e ^dmaka 'o 'eku mā'oni'óni. Vakai, 'e hiki hake ma'u ai pē 'a hoku le'ó kiate koe, ko hoku maká pea mo hoku 'Otua Ta'engatá. 'Ēmeni.

VAHE 5

'Oku 'alu atu 'a e kau Nīfai mei he kau Leimaná, pea nau tauhi 'a e fono 'a Mōsesé, mo langa ha temipale—Na'e motuhi atu 'a e kau Leimaná 'i he'enu ta'etuí mei he 'ao 'o e 'Eikí pea nau hoko ko ha

fakamamahi ki he kau Nīfai. Ta'u 588–559 K.M. nai.

VAKAI, na'e hoko 'o pehē, ko au, Nīfai, na'á ku lotu lahi ki he 'Eiki ko hoku 'Otuá, koe'uhi ko e "ita 'a hoku ongo tokouá.

2 Kae vakai, na'e 'āsili 'o lahi ange 'a 'ena 'ita kiate aú, 'o tupu ai ha'ana feinga ke to'o 'eku mo'uí.

3 'Io, na'á na lāunga koe'uhi ko au, 'o pehē: 'Oku 'amanaki 'e homa tehiná ke "pule kiate kimaua; pea kuo hoko 'a e fu'u faingata'a lahi kiate kimaua koe'uhi ko ia; ko ia, ta tāmate'i 'eni ia, koe'uhi ke 'oua na'a toe fakamamahi'i 'a kimaua 'i he ngaahi me'a 'okú ne fakahā maí. He vakai, 'e 'ikai te ma tuku ke ne hoko ko homa pule; he 'oku 'omaua, 'a ia ko hono ongo tokouá, ke ma pule ki he kakaí ni.

4 Ko 'eni 'oku 'ikai te u tohi 'i he ngaahi peletí ni 'a e ngaahi lea kotoa pē na'á na lāunga ai koe'uhi ko aú. Ka 'oku fe'unga kiate au ke pehē, na'á na feinga ke to'o 'eku mo'uí.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e folofola mai 'a e 'Eikí 'o "fakatokanga kiate au, ^bNīfai, ke u hiki meiate kinautolu, 'o hola ki he feitu'u maomaonganoá pea 'ave mo kinautolu kotoa pē 'e fie 'alu mo aú.

6 Ko ia, na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, na'á ku 'ave hoku fāmilí, mo "Sōlami foki mo

34a FFL Falalá.

b Same 44:6–8.

c Selem. 17:5;

Molom. 3:9; 4:8.

35a Sēmisi 1:5.

b Hilam. 10:5.

c FFL Lotú.

d Teut. 32:4.

5 1a 2 Nīfai 4:13–14.

3a 1 Nīfai 16:37–38;

Mōsaia 10:14–15.

5a FFL Ue'i

Fakalaumālié.

b Mōsaia 10:13.

6a 1 Nīfai 4:35; 16:7;

2 Nīfai 1:30–32.

hono fāmilí, mo Samu, ko hoku ta'oketé mo hono fāmilí, mo Sēkope mo Siosefa, ko hoku ongo tehiná, kae 'uma'ā hoku ngaahi tuofāfiné, pea mo kinautolu kotoa pē na'e loto ke nau 'alu mo aú. Pea ko kinautolu kotoa pē 'a ia na'e loto ke nau 'alu mo aú ko kinautolu ia 'a ia na'a nau tui ki he ngaahi ^bfakatokanga mo e ngaahi fakahā 'a e 'Otuá; ko ia, na'a nau tokanga ki he'eku ngaahi leá

7 Pea na'a mau 'ave homau ngaahi fale fehikitakí mo e ngaahi me'a kotoa pē na'a mau lava 'o 'avé, pea mau fononga 'i he feitu'u maomaonganoá 'i ha ngaahi 'aho lahi. Pea hili 'emau fononga 'i ha ngaahi 'aho lahi na'a mau fokotu'u homau ngaahi fale fehikitakí.

8 Pea na'e loto 'a hoku kakai ke mau ui 'a e hingoa 'o e potu ko iá ko "Nīfai; ko ia, na'a mau ui ia ko Nīfai.

9 Pea ko kinautolu kotoa pē 'a ia na'e 'iate aú na'a nau loto ke ui 'a kinautolu ko e "kakai 'o Nīfai.

10 Pea na'a mau tokanga ke tauhi ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi fono pea mo e ngaahi fekau 'a e 'Eikí 'i he me'a kotoa pē, 'o fakatatau ki he "fono 'a Mōsesé.

11 Pea na'e 'iate kinautolu 'a e 'Eikí; pea na'a mau fu'u tu'umālie lahi; he na'a mau tō 'a

e tenga'i 'akau, 'o mau toe utu 'i he mahu. Pea mau kamata ke tauhi 'a e ngaahi takanga monumanu ikí, mo e ngaahi takanga monumanu lalahí, pea mo e fanga manu 'o e fa'ahinga kotoa pē.

12 Pea ko au, Nīfai, kuó u 'omi foki mo e ngaahi lekooti 'a ia kuo tongitongi 'i he ngaahi "peleti 'o e palasá; kae 'uma'ā mo e ^bme'a-fuopotopotó, pe ko e 'kāpasá, 'a ia na'e teuteu'í ma'a 'eku tamaí 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí, 'o fakatatau ki he me'a kuo tohi 'o kau ki ai 'i mu'á.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau faka'au 'o tu'umālie 'aupito, mo tupu 'o tokolahi 'i he fonuá.

14 Pea ko au, Nīfai, na'á ku to'o 'a e "heletā 'a Lēpaní, 'o ngaohi 'o fakatatau ki hono sīpingá ha ngaahi heletā lahi, telia na'a ha'u kiate kinautolu 'a e kakai kuo ui 'eni ko e kau ^bLeimaná 'o faka'auha 'a kinautolu; he na'á ku 'ilo'i 'enau fehi'a kiate au mo 'eku fānaú pea mo kinautolu kuo ui ko hoku kakai.

15 Pea na'á ku ako'i 'a hoku kakai ke langa ha ngaahi fale, pea ngāue fakatufunga 'i he ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'aki 'a e 'akau, mo e "ukamea, mo e kopa, mo e palasa, mo e sitila, mo e koula, mo e siliva, pea mo e ngaahi ukamea mahu'inga, 'a ia na'e fu'u lahi 'aupito.

6b FFL Fakatokanga, Fakatokanga'í.

8a 'Amenai 1:12, 27; Mōsaia 9:1–4; 28:1.

9a Sēkope 1:13–14.

10a 2 Nīfai 11:4.

FFL Fono 'a Mōsesé.

12a Mōsaia 1:3–4.

FFL Peletí, Ngaahi.

b Mōsaia 1:16.

c 1 Nīfai 16:10, 16, 26; 18:12, 21;

'Alamā 37:38–47;

T&F 17:1.

14a 1 Nīfai 4:9;

Sēkope 1:10;

Ng. Lea 'a M. 1:13.

b FFL Leimaná, Kau.

15a 'Eta 10:23.

16 Pea ko au, Nīfai, na‘á ku langa ha “temipale; peá u langa ia ‘o hangē ko e sīpinga ‘o e ^btemipale ‘o Solomoné ka na‘e ‘ikai langa ‘aki ia ha ngaahi me‘a ‘mahu‘inga lahi pehē fau; he na‘e ‘ikai ke ma‘u ia ‘i he fonuá, ko ia, na‘e ‘ikai lava ke ngaohi ia ‘o tatau mo e temipale ‘o Solomoné. Ka ko e anga ‘o hono langá na‘e tatau ia mo e temipale ‘o Solomoné; pea ko hono ngaohí na‘e fu‘u lelei ‘aupito.

17 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko au, Nīfai, na‘á ku pule ke “fa‘a ngāue ‘a hoku kakaí, ‘o ngāue ‘aki honau nimá.

18 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau loto ke u hoko ko honau “tu‘i. Ka ko au Nīfai, na‘e ‘ikai te u loto ke nau ma‘u ha tu‘i; ka neongo iá, na‘á ku fai ma‘anautolu ‘o fakatatau ki he me‘a na‘á ku lavá.

19 Pea vakai, kuo fakahoko ‘a e ngaahi folofola ‘a e ‘Eikí ki hoku ongo tokouá, ‘a ia na‘á ne folofola ‘aki ‘o kau kiate kinauá, ‘o pehē te u hoko ko hona ^apule mo hona ^bfaiakó. Ko ia, kuó u hoko ko hona pule mo hona faiako, ‘o fakatatau ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí, ‘o a‘u ki he taimi na‘á na feinga ai ke to‘o ‘eku mo‘uí.

20 Ko ia, na‘e fakahoko ‘a e folofola ‘a e ‘Eikí ‘a ia na‘á ne folofola ‘aki kiate au, ‘o pehē:

Kapau ‘e “‘ikai te na tokanga ki ho‘o ngaahi leá ‘e motuhi atu ‘a kinaua mei he ‘ao ‘o e ‘Eikí. Pea vakai, na‘e ^bmotuhi atu ‘a kinaua mei hono ‘aó.

21 Pea kuó ne pule ke hoko mai kiate kinautolu ‘a e “mala‘ia, ‘io, ko ha mala‘ia fakamamahi, koe‘uhi ko ‘enau angahalá. He vakai, kuo nau fakafefeka honau lotó kiate ia, pea kuo nau hoko ai ‘o tatau mo e maka-afi; ko ia, ko e me‘a ‘i he‘enau hinehina, mo hoihoifua ‘aupito mo ^bmata-matalelei, pea koe‘uhi ke ‘oua na‘a nau hoko ‘o manakoa ‘e hoku kakaí, na‘e pule ai ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ke liliu ‘o lanu fakapo‘upo‘uli honau ‘kilí.

22 Pea ko ia na‘e folofola peheni ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá; Te u pule ke nau hoko ko e “fakamamahi ki ho kakaí, ‘o kapau ‘e ‘ikai te nau fakatomala mei he‘enau ngaahi angahalá.

23 Pea ‘e mala‘ia ‘a e hako ‘o ia ‘e “femalí‘aki mo honau hakó; koe‘uhi ‘e fakamala‘ia‘i ‘a kinautolu ‘aki ‘a e mala‘ia tatau pē mo ia. Pea na‘e folofola ‘aki ia ‘e he ‘Eikí, pea na‘e hoko ia.

24 Pea ko e me‘a ‘i he mala‘ia ‘a ia na‘e ‘iate kinautolú, na‘a nau hoko ai ko ha kakai “fakapikopiko, ‘o nau fonu ‘i he anga-pau‘u mo e kākā, pea nau tuli ‘i he feitu‘u maomaongoa‘a e fanga manu fekaí.

16a FFL Temipalé.

b 1 Ng. Tu‘i 6;
2 Fkmtl. 3.

c T&F 124:26–27.

17a Sēnesi 3:19;
T&F 42:42.

18a Sēkope 1:9, 11.

19a 1 Nīfai 2:22.

b FFL Ako‘í.

20a 2 Nīfai 2:21.

b ‘Alamā 9:14.

21a FFL Fakamala‘ia,
Fakamala‘iá, Ngaahi;
Fakamala‘ia‘í.

b 4 Nīfai 1:10.

c 2 Nīfai 26:33;

3 Nīfai 2:14–16.

22a 1 Nīfai 12:23.

23a FFL Malí—Femalí‘aki
mo e ngaahi siasi
kehé.

24a FFL Fakapikopikó.

25 Pea na'e folofola mai 'a e 'Eiki ko e 'Otuá kiate au: Te nau hoko ko e fakamamahi ki ho hakó, koe'uhi ke ue'i hake 'a kinautolu ke nau manatu'i au; pea kapau 'e 'ikai te nau manatu'i au, mo tokanga ki he'eku ngaahi folofolá, te nau fakamamahi'i 'a kinautolu 'o a'u ki honau faka'auha.

26 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, na'á ku "fakanofu 'a Sēkope mo Siosefa, ke na hoko ko ha ongo taula'eiki mo e ongo akonaki ki he fonua kotoa 'o hoku kakaí.

27 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau nofo 'i he fiefia.

28 Pea kuo 'osi atu 'a e ta'u 'e tolungofulu mei he taimi na'a mau 'alu ai mei Selūsalemá.

29 Pea ko au, Nīfai, kuó u tauhi 'a e ngaahi lekooti 'o hoku kakaí 'i he'eku ngaahi peleti 'a ia kuó u ngaohi, 'o a'u mai ki he 'ahó ni.

30 Pea na'e hoko 'o pehē na'e folofola mai 'a e 'Eiki ko e 'Otuá kiate au: Ngaohi ha ngaahi peleti "kehe; peá ke tohi ki ai ha ngaahi me'a lahi kehe 'a ia 'oku ou hōifua ki ai, koe'uhi ke 'aonga ki ho kakaí.

31 Ko ia, ko au, Nīfai, koe'uhi ke u talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eiki, na'á ku 'alu 'o ngaohi 'a e ngaahi peleti "ko 'eni 'a ia kuó u tohi ki ai 'a e ngaahi me'a ní.

32 Peá u tohi 'a e me'a 'oku hōifua ki ai 'a e 'Otuá. Pea kapau 'oku lelei'ia 'a hoku kakaí 'i he ngaahi me'a 'a e 'Otuá, te nau sai'ia 'i he'eku ngaahi

tongitongi 'a ia 'oku 'i he ngaahi peleti ko 'eni.

33 Pea kapau 'oku fie 'ilo 'a hoku kakaí ki he ngaahi me'a fakaikiiki ange 'o e hisitōlia 'o hoku kakaí kuo pau ke nau fakatotolo 'i he'eku ngaahi peleti 'e tahá.

34 Pea 'oku fe'unga kiate au ke u pehē, kuo 'osi atu 'a e ta'u 'e fāngofulu, pea kuo mau 'osi kau 'i ha ngaahi tau mo ha ngaahi feke'ike'i mo homau kāingá.

VAHE 6

'Oku toe fakamatala 'a Sēkope ki he hisitōlia 'o e kau Siú: Ko e nofo pōpula mo e foki mei Pāpiloné; ko e ngāue fakafaipekau mo e kalusefai 'o e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí; ko e tokoni na'a nau ma'u mei he kau Senitailé; mo hono toe fakafoki 'o e kau Siú 'i he ngaahi 'aho faka'osi 'i he taimi te nau tui ai ki he Mīsaiaí. Ta'u 559–545 K.M. nai.

Ko e ngaahi lea 'a Sēkope, ko e tokoua 'o Nīfai, 'a ia na'á ne lea 'aki ki he kau Nīfai:

2 Vakai, 'e hoku kāinga 'ofeina, ko au, Sēkope, ko e me'a 'i he ui au 'e he 'Otuá mo fakanofu 'o fakatatau ki he founga 'o hono lakanga toputapú, pea 'i he fakanofu au 'e hoku tokoua ko Nīfai, 'a ia 'oku mou falala ki ai ko ha "tu'i pe malu'í, pea 'oku mou falala ki ai ke ma'u ha malu'í, vakai 'oku mou 'ilo kuó u lea kiate kimoutolu 'aki ha ngaahi me'a lahi 'aupito.

3 Ka neongo iá, 'oku ou toe lea

kiate kimoutolu; he 'oku ou tokanga ki he lelei 'a homou laumālié. 'Io, 'oku hulu 'a 'eku tokanga kiate kimoutolú; pea 'oku mou 'ilo foki kuo pehē ma'u ai pē ia. He kuó u na'ina'i kiate kimoutolu 'i he fu'u faivelenga kakato, pea kuó u ako'i kiate kimoutolu 'a e ngaahi lea 'a 'eku tamaí; pea kuó u lea kiate kimoutolu 'o kau ki he ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuo tohi talu mei he fakatupu 'o e māmaní.

4 Pea ko 'eni, vakai, 'oku ou fie lea kiate kimoutolu 'o kau ki he ngaahi me'a 'oku 'i ai, mo e ngaahi me'a 'e hoko mai; ko ia, te u lau kiate kimoutolu 'a e ngaahi lea 'a "Īsaia. Pea ko e ngaahi lea ia na'e faka'amu hoku tokouá ke u lea 'aki kiate kimoutolu. Pea 'oku ou lea kiate kimoutolu koe'uhi ko ho'omou lelei, koe'uhi ke mou 'ilo'i pea fakalāngilangi'i 'a e huafa 'o homou 'Otuá.

5 Pea ko 'eni, ko e ngaahi folofola te u laú ko e ngaahi lea ia 'a Īsaia 'o kau ki he fale kotoa 'o 'Isilelí; ko ia, 'e lava 'o fakatatau ia kiate kimoutolu, he 'oku mou 'o e fale 'o 'Isilelí. Pea 'oku lahi 'a e ngaahi me'a kuo lea 'aki 'e Īsaia 'a ia 'e lava 'o fakatatau kiate kimoutolu, he 'oku mou 'o e fale 'o 'Isilelí.

6 Pea ko 'eni, ko e ngaahi folofolá 'eni: 'Oku folofola "pehē 'e

he 'Eiki ko e 'Otuá: Vakai, te u hiki hake hoku nimá ki he kau Senitailé, pea fokotu'u 'eku ^bfuká ki he kakai; pea te nau 'omi ho ngaahi fohá 'i honau nimá, mo ho ngaahi 'ofefiné 'e fua 'i honau umá.

7 Pea 'e hoko 'a e ngaahi tu'i ko ha ngaahi tamaí tauhi kiate koe, pea ko honau ngaahi kuini ko ha ngaahi fa'é tauhi kiate koe; te nau punou hifo kiate koe 'o hanga honau matá ki he kekelelé, pea 'emo 'a e efu mei ho va'é; pea te ke 'ilo'i ko au ko e 'Eiki; koe'uhi 'e 'ikai mā 'a kinautolu 'oku "tatali kiate aú.

8 Pea ko 'eni ko au, Sēkope, 'oku ou fie lea si'i 'o kau ki he ngaahi folofolá ni. He vakai, kuo fakahā mai 'e he 'Eiki kiate au ko kinautolu na'e 'i "Selūsalemá, 'a ia na'a tau ha'u mei aí, kuo tāmata'i pe ^bave pōpula 'a kinautolu.

9 Ka neongo iá, kuo fakahā mai 'e he 'Eiki kiate au te nau toe "foki mai. Pea kuó ne toe fakahā foki kiate au, 'e fakahā 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, ko e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí ia 'e ia 'i he kakanó kiate kinautolu; pea hili 'ene fakahā ia 'e iá te nau tautea'i ia pea ^bkalusefai ia, 'o hangē ko e ngaahi lea 'a e 'āngelo 'a ia na'e lea 'aki ia kiate aú.

10 Pea hili 'enau fakafefeka honau lotó, 'o fakakekeva honau kiá ki he Tokotaha Mā'oni'oni

4a 3 Nifai 23:1.
6a 'Īsaia 49:22–23.
b FFL Fuká.
7a Mōsesē 1:6;
T&F 133:45.
8a 'Ēseta 2:6;
1 Nifai 7:13;

2 Nifai 25:10;
'Amenai 1:15;
Hilam. 8:20–21.
b 2 Ng. Tu'i 24:10–16;
25:1–12. FFL
'Isileli—Ko hono
fakamovetevete'i 'o

'Isilelí.
9a 1 Nifai 10:3.
b 1 Nifai 19:10, 13;
Mōsaia 3:9;
3 Nifai 11:14–15.
FFL Kalusefai.

‘o ‘Isilelí, vakai, ‘e hoko kiate kinautolu ‘a e ngaahi “tautea ‘a e Tokotaha Mā‘oni‘oni ‘o ‘Isilelí. Pea ‘oku ha‘u ‘a e ‘aho ‘e tautea‘i mo fakamamahi‘i ai ‘a kinautolu.

11 Ko ia, ‘o ka hili honau tulinano holó, he na‘e pehē ‘e he ‘āngeló, ‘e ‘i ai ‘a e tokolahi te nau faingata‘a‘ia ‘i he kakanó, ka ‘e ‘ikai tuku ke nau mate, koe‘uhi ko e ngaahi lotu ‘a e kakai tui faivelengá; ‘e fakamovetevete‘i ‘a kinautolu, pea te‘ia, mo fehi‘anekina; ka neongo iá ‘e ‘alo‘ofa ‘a e ‘Eikí kiate kinautolu, pea ‘o ka nau “ka ma‘u ‘a e ^b‘ilo ki honau Huhu‘í, ‘e toe “tānaki fakataha ‘a kinautolu ki he ngaahi fonua ‘o honau tofi‘á.

12 Pea ‘oku monū‘ia ‘a e kau “Senitailé, ‘a kinautolu na‘e tohi ‘a e palōfitá ‘o kau ki aí; he vakai, kapau te nau fakatomala ‘o ‘ikai tau‘i ‘a Saione, pea ‘ikai te nau kau mo e fu‘u siasi lahi mo ^bfakalielia ko iá, ‘e fakamo‘ui ‘a kinautolu; koe‘uhi ‘e fakahoko ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ‘a ‘ene ngaahi “fuakava kuó ne fai ki he‘ene fānaú; pea ko hono ‘uhinga ‘eni kuo tohi ai ‘e he palōfitá ‘a e ngaahi me‘á ni.

13 Ko ia, ko kinautolu ‘oku tau‘i ‘a Saione mo e kakai ‘o e

fuakava ‘o e ‘Eikí te nau ‘emo ‘a e efú mei honau va‘é; pea ‘e ‘ikai “mā ‘a e kakai ‘o e ‘Eikí. He ko e kakai ‘o e ‘Eikí ‘a kinautolu ‘oku ^btatali kiate iá; he ‘oku nau kei tatali ki he hā‘ele mai ‘a e Misaía.

14 Pea vakai, hangē ko e ngaahi lea ‘a e palōfitá, ‘e toe kamata ‘e he Misaía ko hono “tu‘o ua ke toe fakafoki mai ‘a kinautolu; ko ia, te ne ^bfakahā ia ‘e ia kiate kinautolu ‘i he māfimafi mo e nāunau lahi, ‘i hono “faka‘auha honau ngaahi filí, ‘o ka hokosia ‘a e ‘aho te nau tui ai kiate iá; pea ‘e ‘ikai te ne faka‘auha ha tokotaha ‘a ia ‘oku tui kiate ia.

15 Pea ko kinautolu ‘oku ‘ikai tui kiate iá ‘e “faka‘auha ‘a kinautolu, ‘aki ‘a e ^bafi, pea mo e afā fakatou‘osi, pea ‘i he ngaahi mofuike mo e ngaahi lilingi toto, pea ‘i he ‘mahaki faka‘auha, pea ‘i he hongē. Pea te nau ‘ilo‘i ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá ia, ko e Tokotaha Mā‘oni‘oni ‘o ‘Isilelí.

16 “He ‘e to‘o ‘a e mo‘ulalaoá mei he mālohí, pe fakahaofi ‘a e kau pōpula ^btotonú?

17 Kā ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí: Na‘a mo e kau “pōpula ‘a e mālohí ‘e ‘ave ia, pea ‘e fakahaofi ‘a e mo‘ulalaoa ‘o e tokotaha fakamanavaheé; koe-

10a Mātiu 27:24–25.

11a 1 Nifai 22:11–12;

2 Nifai 9:2.

^b Hōsea 3:5.

^c FFL ‘Isilelí—Ko hono tānaki ‘o ‘Isilelí.

12a 1 Nifai 14:1–2;

2 Nifai 10:9–10.

^b FFL Tēvoló—Ko e siasi ‘o e tēvoló.

^c FFL Fuakava

Faka-‘Ēpalahamé.

13a 3 Nifai 22:4.

^b ‘Īsaia 40:31;

1 Nifai 21:23;

T&F 133:45.

14a ‘Īsaia 11:11;

2 Nifai 25:17; 29:1.

^b 2 Nifai 3:5.

^c 1 Nifai 22:13–14.

15a 2 Nifai 10:16; 28:15;

3 Nifai 16:8.

FFL ‘Aho Faka‘osí, Ngaahi.

^b Sēkope 6:3.

^c T&F 97:22–26.

16a ‘Īsaia 49:24–26.

^b FK ko e kakai ‘o e fuakava ‘o e ‘Eikí, hangē ko e lau ‘a e veesi 17.

17a 1 Nifai 21:25.

‘uhi ‘e ^bfakahaofi ‘e he “Otuā Māfimafí ‘a hono kakai ‘o e fua-kavá. He ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí: Te u tau mo kinautolu ‘oku tau’i koé—

18 Pea te u fafanga ‘a kinautolu ‘oku nau ngaohikovi’i koé, ‘aki honau kakano ‘onautolú; pea te nau konā ‘i honau toto ‘onautolú ‘o hangē ha uaine melié; pea ‘e ‘ilo’i ‘e he kakai kotoa pē ko au ko e ‘Eikí ko ho Fakamo’ui mo ho ^aHuhu’í, ko e ^bTokotaha Māfimafi ‘o Sēkopé.

VAHE 7

‘Oku lea ‘a ‘Īsaia ‘o kau ki he Mīsaia —‘E folofola ‘a e Mīsaia ‘o hangē ha tokotaha potó—Pea te ne tuku hono tu’á kiate kinautolu te nau kau’imaea iá—‘E ‘ikai ikuna’i ia—Fakafehoanaki mo e ‘Īsaia vahe 50. Ta’u 559–545 K.M. nai.

‘Io, he ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí: Kuó u vete’i koe, pe kuó u lí’aki koe ke ta’engata? He ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí: ‘Oku ‘i fē ‘a e tohi ‘o e vete ‘o ho’o fa’eé? Kuó u tukuange koe kia hai, pe ko hai ‘iate kinautolu na’á ku mo’ua ki ai kuó u fakatau atu ‘a kimoutolu ki aí? ‘Io, kuó u fakatau ‘a kimoutolu kia hai? Vakai, kuo mou ^afakatau ‘a kimoutolu koe’uhi ko ho’omou ngaahi angahalá, pea ko e me’a ‘i ho’omou ngaahi maumau-

fonó, ko ia kuo tukuange ai ‘a ho’omou fa’eé.

2 Ko ia, ‘i he’eku ha’ú, na’e ‘ikai ke ‘i ai ha tangata; ‘i he’eku “uí, ‘io, na’e ‘ikai ha taha ke tali mai. ‘E fale ‘o ‘Īsileli, kuo vaivai koā ‘a hoku nimá ‘o ‘ikai ai te u lava ‘o huhu’i koé, pea ‘oku ‘ikai koā haku mālohi ke u fakahaofi koe? Vakai, ‘i he’eku folofola ‘i he valokí ‘oku ou fakamōmoa ‘a e ^btahí, ‘oku ou liliu ‘a honau ngaahi ‘vaitafé ke hoko ko ha feitu’u maomaon-ganoa pea mo honau fanga ^aiká ke namukū koe’uhi kuo maha hono ngaahi vai, pea ‘oku nau mate ko e tupu mei he fieinuá.

3 ‘Oku ou fakakofu’i ‘a e ngaahi langí ‘aki ‘a e ^afakapo’uli pea ‘oku ou ngaohi ‘a e ^btauanga’á ko honau kofu.

4 Kuo foaki kiate au ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ‘a e ^aelelo ‘o e potó, koe’uhi ke u ‘ilo’i ‘a e founga ke u lea ‘aki ha lea ‘i he fa’ahita’u totonu kiate koe, ‘E fale ‘o ‘Īsileli. ‘O ka mou ka hela’ia, ‘okú ne ‘ā hake ‘i he pongipongi kotoa pē. ‘Okú ne fakaongo hoku telingá ke u fanongo ‘o hangē ko e potó.

5 Kuo fakaava ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ‘a hoku ^atelingá, pea na’e ‘ikai te u angatu’u, pe tafoki meiate ia.

6 Na’á ku tuku atu hoku tu’á ki he tokotaha ^akau’imaea, mo

17b 2 Ng. Tu’i 17:39.
c FFL Sihova.

18a FFL Huhu’í (‘Eikí).
b Sēnesi 49:24;
‘Īsaia 60:16.

7 1a FFL Hē mei he
Mo’óni.

2a LFkt. 1:24–25;
‘Īsaia 65:12;
‘Alamā 5:37.
b ‘Eke. 14:21;
Same 106:9;
T&F 133:68–69.
c Siosiuá 3:15–16.

d ‘Eke. 7:21.
3a ‘Eke. 10:21.
b Fakahā 6:12.
4a Luke 2:46–47.
5a T&F 58:1.
6a Mātiu 27:26;
2 Nifai 9:5.

hoku kou'ahé kiate kinautolu na'a nau fusi hoku kavá. Na'e 'ikai te u fufuu'i hoku matá mei he manuki'i mo 'anuhia aú.

7 He 'e tokoni'i au 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, ko ia 'e 'ikai veuveuki au. Ko ia, kuó u ngaohi hoku matá ke hangē ko ha maka-afí, pea 'oku ou 'ilo'i 'e 'ikai te u mā.

8 Pea 'oku ofi mai 'a e 'Eikí, pea 'okú ne fakatonuhia'i au. Ko hai 'e fakakikihi mo au? Tuku ke ma tutu'u fakataha. Ko hai 'a hoku filí? Tuku ke ne 'unu'unu mai kiate au, pea te u lea pea te u taa'i 'aki ia 'a e mālohi 'o hoku ngutú.

9 Koe'uhi 'e tokoni'i au 'e he 'Eiki ko e 'Otuá. Pea ko kinautolu kotoa pē 'e "fakahala'i aú, vakai, te nau faka'au kotoa pē 'o motu'a 'o hangē ko ha kofú, pea 'e keina 'a kinautolu 'e he ané.

10 Ko hai 'iate kimoutolu 'oku manavahē ki he 'Eikí, 'a ia 'oku talangofua ki he "le'o 'o 'ene tamaio'eikí, 'a ia 'oku 'eve'eva 'i he po'ulí, pea 'oku 'ikai ma'u ha māmá?

11 Vakai 'a kimoutolu kotoa pē 'oku tafunaki 'a e afí, pea kāpui 'aki 'a kimoutolu 'a e ngaahi kalofiamá, mou 'eve'eva 'i he maama 'o "ho'omou afí pea 'i he ngaahi kalofiamá 'a ia kuo mou tafunakí. Ko e me'a ia te mou ma'u mei hoku nimá—te mou tokoto hifo 'i he mamahi.

VAHE 8

'E fakafiemālie'i 'e he 'Eikí 'a Saione 'i he ngaahi 'aho faka'osí mo tānaki 'a 'Isileli—'E ha'u 'a kinautolu kuo huhu'í ki Saione 'i he fiefia lahi—Fakafehoanaki mo e 'Isaia vahe 51 mo e 52:1–2. Ta'u 559–545 K.M. nai.

TOKANGA kiate au, 'a kimoutolu 'oku muimui ki he mā'oni'oni. Sio ki he "maka kuo tā 'a kimoutolu mei aí, pea ki he luo 'a ia kuo keli 'a kimoutolu mei aí.

2 Sio kia 'Épalahame, ko ho'omou "tamaí, pea kia ^bSela, 'a ia na'á ne fanau'i 'a kimoutolú; he na'á ku u ia toko taha pē, pea tāpuaki'i ia.

3 He 'e fakafiemālie'i 'e he 'Eikí 'a "Saione, te ne fakafiemālie'i 'a hono ngaahi potu lala kotoa pē; pea te ne ngaohi 'a hono ^bfeitu'u maomaonganoá ke hangē ko 'Īteni, pea mo hono toafá ke hangē ko e ngoue 'a e 'Eikí. 'E 'ilo 'i ai 'a e fiefiá mo e nēkeneká, ko e fakafeta'í pea mo e le'o 'o e hivá.

4 Tokanga kiate au, 'e hoku kakai; pea fakafanongo kiate au, 'E hoku pule'anga; he 'e 'alu atu ha "fono meiate au, pea te u fokotu'u 'eku fakamāu ke hoko ma'u pē ko ha ^bmaama ki he kakai.

5 'Oku ofi mai 'a 'eku mā'oni'oni; kuo 'alu atu 'a 'eku "faka-

9a Loma 8:31.

10a T&F 1:38.

11a Fakam. 17:6.

8 1a FFL Maka.

2a Sēnesi 17:1–8;

T&F 132:49.

b Sēnesi 24:36.

3a FFL Saione.

b 'Isaia 35:1–2, 6–7.

4a PĒ akonaki, pe

tokāteline.

'Isaia 2:3.

FFL Ongoongoleleí.

b FFL Maama 'o

Kalaisi.

5a FFL Fakamo'ui.

mo'uí, pea 'e fakamāu'i 'e hoku nimá 'a e kakai. 'E tatali 'a e ngaahi ^bmotú kiate au, pea te nau falala ki hoku nimá.

6 Hanga hake homou matá ki he ngaahi langí, pea sio ki he māmani 'i laló; koe'uhi 'e "mole atu 'a e ngaahi ^blangí 'o hangē ko e 'ohuafi, pea 'e ^cfaka'au 'o motu'a 'a e māmani 'o hangē ko ha kofu; pea ko kinautolu 'oku nau nofo 'i aí te nau mate 'i he anga tatau. Kā ko 'eku fakamo'uí 'e ta'engata ia, pea 'e 'ikai fakangata 'a 'eku mā'oni'oni.

7 Tokanga kiate au, 'a kimou-tolu 'oku 'ilo'i 'a e mā'oni'oni, ko e kakai kuó u tohi 'i honau lotó 'a 'eku fonó, 'oua te mou "manavahē ki he manuki 'a e tangatá, pea 'oua te mou ilifia ki he'enu ngaahi lau'ikovi.

8 Koe'uhi 'e kai 'e he ané 'a kinautolu 'o 'osi 'o hangē ko ha kofu, pea 'e kai 'a kinautolu 'e he 'uanga 'o hangē ko e fulufulu'i sipi. Kā ko 'eku mā'oni'oni 'e tu'u ta'engata ia, pea ko 'eku fakamo'uí mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

9 'Ā hake, 'Ā hake! 'Ai ho "mālohí, 'E to'ukupu 'o e 'Eiki; 'ā hake 'o hangē ko e ngaahi 'aho 'i mu'á. 'Ikai ko koe ia kuo tu'usi 'a Lēhapí, pea hoka'i 'a e fu'u talākoné?

10 'Ikai ko koe ia kuo fakamō-moa 'a e tahí, 'a e ngaahi vai 'o e fu'u moaná lolotó; pea kuó ke

ngaohi 'a e ngaahi potu loloto 'o e tahí ko ha "hala ke 'alu atu ai 'a e kakai kuó ke fakahaofi?

11 Ko ia, 'e toe foki mai 'a e "kakai kuo huhu'i 'e he 'Eiki, pea ha'u mo e ^bhiva ki Saione; pea 'e 'i honau 'ulú 'a e fiefia ta'engata mo e mā'oni'oni; pea te nau ma'u 'a e fiefia mo e nēkeneka; 'e hola meiate kinautolu 'a e mamahí mo e 'tangí.

12 Ko "au ia; 'io, ko au ia 'oku fakafiemālie'i koé. Vakai, ko hai koe, ke ke ^bmanavahē ki he tangata, 'a ia 'e maté, pea ki he foha 'o e tangatá, 'a ia 'e ngaohi ke hangē ko e 'mohukú.

13 Pea kuó ke "fakangalo'i 'a e 'Eiki ko ho tupu'angá, 'a ia kuó ne fofola 'a e ngaahi langí, pea fokotu'u mo e ngaahi tu'unga 'o e māmani, pea kuó ke manavahē ma'u ai pē 'i he 'aho kotoa pē, koe'uhi ko e 'ita 'a e tokotaha fakamālohí, 'o hangē kuó ne teuteu ke faka'auha koé? Pea ko e fē 'a e 'ita 'a e tokotaha fakamālohi

14 'Oku fakato'oto'o 'a e pōpula koe'uhi ke tukuange vave ia, pea 'ikai te ne mate 'i he luo, pea 'oua na'a 'osi 'ene maá.

15 Ka ko au ko e 'Eiki ko ho 'Otuá, 'a ia na'á ku ngaohi 'a e ngaahi "peau 'o e tahí ke 'u'ulu; ko e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Tau 'a hoku hingoá.

16 Pea kuó u 'ai 'a 'eku ngaahi leá ki ho ngutu, pea kuó u

5b 2 Nifai 10:20.

6a HEP ke fakamovetevete'i. Same 102:25–27.

b 2 Pita 3:10.

c HEP 'au'auha pe popo.

7a Same 56:4, 11; T&F 122:9.

9a T&F 113:7–8.

10a 'Īsaia 35:8.

11a FFL Huhu'i.

b 'Īsaia 35:10.

c Fakahā 21:4.

12a T&F 133:47; 136:22.

b Selem. 1:8.

c 'Īsaia 40:6–8;

1 Pita 1:24.

13a Selem. 23:27.

15a 1 Nifai 4:2.

‘ufi’ufi koe ‘i he malumalu ‘o hoku nimá, koe’uhi ke u fokotu’u ‘a e ngaahi langí pea fokotu’u mo e ngaahi tu’unga ‘o e māmaní, pea lea ki Saione: Vakai, ko hoku “kakai koe.

17 ‘Ā hake, ‘ā hake, tu’u hake, ‘E Selūsalema, ‘a koe kuo inu mei he to’ukupu ‘o e ‘Eikí ‘a e “ipu ‘o hono ^bhouháú—kuó ke inu ‘a e me’a kuo toka ‘i he ipu ‘o e tautea fakamamahi ‘a ia kuo tatau.

18 Pea ‘oku ‘ikai ha taha ke fakahinohino ‘i ia ‘i he ngaahi foha kotoa pē kuó ne fanau’í; pea ‘oku ‘ikai ha taha ke ne tataki ia ‘aki hono nimá, ‘i he ngaahi foha kotoa pe kuó ne tauhí.

19 ‘Oku ha’u kiate koe ‘a e ongo “fohá ni, ‘a ia ‘e ‘ofa mamahi kiate koe—ko ho maumau’í mo e faka’auhá mo e hongé pea mo e heletaá—pea te u fakafiemālie ‘i koe ‘ia hai?

20 Kuo pongia ‘a ho ngaahi fohá, tuku kehe pē ‘a kinauá ni; ‘okú na tokoto ‘i he kamata’anga ‘o e ngaahi hala kotoa pē; ‘o hangē ko ha pulu tangata hehengi ‘i ha kupenga; ‘okú na fonu ‘i he houhau ‘o e ‘Eikí, ‘a e valoki ‘a ho ‘Otuá.

21 Ko ia, fanongo ki he me’á ni, ‘a koe kuo fakamamahi ‘i mo “konā kae ‘ikai ‘i he uainé.

22 ‘Oku folofola peheni ‘a ho ‘Eikí, ‘oku “taukapo ‘i ‘e he ‘Eiki mo ho ‘Otuá ‘a hono kakai;

vakai, kuó u to’o atu mei ho nimá ‘a e ipu ‘o e tautea fakamamahí, ‘a e toka ‘i he ipu ‘o hoku houháú; ‘e ‘ikai te ke toe inu ia.

23 Kā te “u ‘ai ia ki he nima ‘o kinautolu ‘oku fakamamahi ‘i koé; ‘a ia kuo nau pehē ki ho laumālié: Punou hifo, ka mau laka atu—pea kuó ke tuku ‘a ho sinó ‘o hangē ko e kekelele, pea hangē ko e hala kiate kinautolu na’e ‘alu atu.

24 “Ā hake, ‘ā hake, ‘ai ho ^bmālohí, ‘E ‘Saione; ‘ai ho ngaahi kofu matamataleleí, ‘E Selūsalema, ko e kolo mā’oni’oni; koe’uhi ‘e ngata mei heni ‘e “ikai toe hū kiate koe ‘a e ta’ekamú mo e ta’ema’á.

25 Tupe ‘i atu ‘a e efú meiate koe; “tu’u hake, nofo hifo, ‘E Selūsalema; vete koe mei he ngaahi ^bha’i ‘o ho kiá, ‘E ‘ofefine pōpula ‘o Saione.

VAHE 9

‘E toe tñnaki mai ‘a e kau Siú ‘i honau ngaahi fonua kotoa ‘o e tala’ofá—‘Oku hoko ‘a e Fakaleleí ko e totongi huhu’i ‘o e tangatá mei he Hingá—‘E tu’u hake ‘a e sino ‘o e kau pekiá mei he fá’itoká, pea mo honau laumālié mei heli mo palataisi—‘E fakamāu’i ‘a kinautolu—‘Oku hanga ‘e he Fakaleleí ‘o fakahaofi mei he maté, mo heli, mo e tēvoló, mo e fakamamahi ta’engatá—‘E fakamo’ui ‘a e kau mā’oni’oni

16a 2 Nifai 3:9; 29:14.

17a ‘Īsaia 29:9;
Selem. 25:15.

^b Luke 21:24.

19a Fakahā 11:3.

21a 2 Nifai 27:4.

22a Selem. 50:34.

23a Sāk. 12:9.

24a ‘Īsaia 52:1–2.

^b T&F 113:7–8.

^c FFL Saione.

^d Sioceli 3:17.

25a ^{fk} Tu’u hake mei he efú pea nofo hifo ‘i he anga-faka’ei’eiki, ko e faifai pea huhu’i.

^b T&F 113:9–10.

'i he pule'anga 'o e 'Otuá—'Oku fakahā 'a e ngaahi tautea ki he ngaahi angahalá—'Oku hoko 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí ko e tauhi 'o e matapaá. Ta'u 559-545 K.M. nai.

PEA ko 'eni, 'e hoku kāinga 'ofeina, kuó u lau 'a e ngaahi me'á ni koe'uhi ke mou 'ilo ki he ngaahi "fuakava 'a e 'Eikí 'a ia kuó ne fuakava 'aki mo e fale kotoa 'o 'Isilelí—

2 'A ia kuó ne folofola 'aki ki he kau Siú 'i he ngutu 'o 'ene kau palōfita mā'oni'oni, talu mei he kamata'angá, mei he to'u tangata ki he to'u tangata, kae 'oua ke hokosia 'a e taimi 'e toe "fakafoki ai 'a kinautolu ki he siasi mo'oni mo e loto'ā sipi 'a e 'Otuá; 'o ka ^btānaki fakataha mai 'a kinautolu ki 'api ki he ngaahi 'fonua 'o honau tofi'á, pea toe fokotu'u 'a kinautolu 'i honau ngaahi fonua kotoa pē 'o e tala'ofá.

3 Vakai, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou lea 'aki 'a e ngaahi me'á ni kiate kimoutolu koe'uhi ke mou fiefia, pea "hanga hake 'a homou matá 'o ta'engata, koe'uhi ko e ngaahi tāpuaki 'a ia 'e foaki 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, ki ho'omou fānaú.

4 He 'oku ou 'ilo'i kuo mou

fakatotolo 'o fu'u lahi 'aupito, 'io 'a homou tokolahi, ke 'ilo ki he ngaahi me'a 'e hoko mai 'i he kaha'ú; ko ia 'oku ou 'ilo 'oku mou 'ilo'i kuo pau ke 'auha 'a hotau sinó 'o mate, ka neongo iá, te tau mamata 'i hotau "sinó ki he 'Otuá.

5 'Io, 'oku ou 'ilo 'oku mou 'ilo'i te ne fakahā ia 'e ia 'i he sinó kiate kinautolu 'i Selūsalemá, 'a ia na'a tau ha'u mei aí; he 'oku taau ke hoko ia 'iate kinautolu; he 'oku taau mo e "Tupu'anga lahí ke ne tuku ia ke ne mo'ulaloa ki he tangatá 'i he kakanó, pea pekia ma'á e kakai ^bfulupē, koe'uhi ke lava 'o mo'ulaloa 'a e kakai kotoa pē kiate ia.

6 He 'oku hangē kuo hoko 'a e maté ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, koe'uhi ke fakahoko 'a e "palani 'ofa 'o e Tupu'anga lahí, pehē 'oku tonu ke 'i ai ha mālohi 'o e ^btoetu'ú, pea 'oku totonu ke hoko mai 'a e toetu'ú ki he fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhi ko e 'hingá; pea na'e hoko 'a e hingá koe'uhi ko e mau-mau-fonó; pea ko e me'a 'i he hinga 'a e tangatá na'e "motuhi atu ai 'a kinautolu mei he 'ao 'o e 'Eiki.

7 Ko ia, 'oku 'aonga ke 'i ai ha "fakalelei ^bta'e-fakangatangata—

9 1a FFL Fuakava
Faka-Ēpalahamé.
2a 2 Nifai 6:11.
FFL Fakafoki Mai 'o e
Ongoongolelé.
b FFL 'Isilelí—Ko hono
tānaki 'o 'Isilelí.
c 2 Nifai 10:7-8.
FFL Fonua 'o e
Tala'ofá.

3a LSS, Same 24:7-10.
4a Siope 19:26;
'Alamā 11:41-45;
42:23;
Hilam. 14:15;
Molom. 9:13.
5a FFL Fakatupú.
b Sione 12:32;
2 Nifai 26:24;
3 Nifai 27:14-15.

6a FFL Palani 'o e
Huhu'í.
b FFL Toetu'ú.
c FFL Hinga 'a 'Ātama
mo 'Ivī.
d 2 Nifai 2:5.
7a FFL Fakalelei,
Fakalelei'í.
b 'Alamā 34:10.

pea kapau 'e 'ikai hoko ia ko ha fakalelei ta'e-fakangatangatá, 'e 'ikai lava 'e he 'au'auhá ni 'o 'ai 'a e ta'e-fa'a-'au'auhá. Ko ia, ko e 'uluaki fakamaau ko ia na'e hoko ki he tangatá na'e mei ^ata'engata hono fuoloá. Pea kapau na'e pehē, na'e pau ke tokoto hifo 'a e kakanó ni ke popo, pea 'au'aunga ki he kele-kele 'a ia na'e tupu mei aí, 'o 'ikai toe tu'u.

8 'Oiauē, 'a e ^apoto 'o e 'Otuá, mo 'ene ^balo'ofá mo e 'angalelei! He vakai, kapau 'e 'ikai toe tu'u 'a e ^dkakanó, kuo pau ke mo'ulaloa 'a hotau laumālié ki he 'āngelo 'a ia na'e ^etō mei he 'ao 'o e 'Otua Ta'engatá, 'o ne hoko ko e ^ftēvoló, 'o 'ikai toe tu'u.

9 Pea na'e pau ke tatau 'a hotau laumālié mo ia, 'o tau hoko ko e kau tēvolo, ko e kau ^a'āngelo ki ha tēvolo, 'e ^bta'ofi 'i tu'a mei he 'ao 'o hotau 'Otuá, ke nofo mo e tamai 'o e ngaahi 'loí, 'i he mamahi, 'o hangē pē ko iá; 'io, 'a e tokotaha ko ia na'á ne ^dkākaa'i 'a 'etau 'uluaki ongo mātu'á, 'a ia na'á ne ^eliliu ia 'o hangē nai ko ha ^f'āngelo 'o e māmá, 'o ne ue'i 'a e fānau 'a e tangatá ki he ngaahi kautaha ^gfufū 'o e

fakapō mo e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e ngaahi ngāue fufū 'o e fakapo'ulí.

10 'Oiauē hono 'ikai lahi 'a e angalelei 'a hotau 'Otuá, 'a ia 'okú ne tofa 'a e hala ke tau hao ai mei he nima 'o e fu'u me'a fakamanavahē ko iá; 'io, 'a e fu'u me'a fakamanavahē ko ia, 'a ia ko e ^amaté mo ^bhelí, 'a ia 'oku ou ui ko e mate 'a e sinó, mo e mate foki 'a e laumālié.

11 Pea koe'uhi ko e founa ki hotau ^afakahaofi kuo tofa 'e hotau 'Otua, ko e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí, ko e ^bmate ko ia, 'a ia kuó u lau ki aí, 'a ia 'oku fakamatelié; 'e tuku hake 'e ia 'a hono kakai maté, pea ko e mate ko iá 'a e fa'itoká.

12 Pea ko e ^amate ko ia 'a ia kuó u lau ki aí, 'a ia ko e mate fakalaumālié, 'e tuku hake 'e ia 'a hono kakai maté; ko e mate fakalaumālie ko iá ko ^bheli; ko ia, kuo pau ke tukuange 'e he maté mo heli 'a hona kakai maté, pea kuo pau ke tuku hake 'e heli 'a hono ngaahi laumālie pōpulá, pea kuo pau ke tuku hake 'e he ngaahi fa'itoká 'a hono ngaahi sino pōpulá, pea 'e toe ^cfakataha'i 'a e sinó mo e ^dlaumālie 'o e tangatá; pea 'e hoko ia 'i he

7c Mōsaia 16:4–5;
'Alamā 42:6, 9, 14.
d Mōsaia 15:19.
8a Siope 12:13;
'Ēpa. 3:21.
FFL Potó.
b FFL 'Alo'ofá.
c FFL 'Alo'ofá.
d T&F 93:33–34.
e 'Īsaia 14:12;
2 Nīfaí 2:17–18;
Mōsese 4:3–4;
'Ēpa. 3:27–28.

f FFL Tēvoló.
9a Sēkope 3:11;
'Alamā 5:25, 39.
b Fakahā 12:7–9.
c FFL Loí.
d Sēnesi 3:1–13;
Mōsaia 16:3;
Mōsese 4:5–9.
e 2 Kol. 11:14;
'Alamā 30:53.
f T&F 129:8.
g FFL Kautaha Fufū,
Ngaahi.

10a Mōsaia 16:7–8;
'Alamā 42:6–15.
b FFL Heli.
11a FFL Tokotaha
Fakahaofi.
b FFL Mate, Fakasinó.
12a FFL Mate,
Fakalaumālié.
b T&F 76:81–85.
c FFL Toetu'ú.
d FFL Laumālié.

mālohi 'o e toetu'ú 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí.

13 'Oiauē hono 'ikai ke ma-
'ongo'onga 'a e 'palani 'a hotau
'Otuá! Ka 'i he tafa'aki 'e tahá,
kuo pau ke tuku hake 'e he
'palataisi 'o e 'Otuá 'a e laumālie
'o e kau mā'oni'oni, pea tuku
hake 'e he fa'itoká 'a e sino 'o e
kau mā'oni'oni; pea 'e toe 'faka-
taha'i 'a e laumālie mo e sinó,
pea hoko 'a e tangata kotoa pē
'o haohaoa, mo 'ta'e-fa'a-mate,
pea nau hoko ko ha ngaahi
laumālie mo'ui, 'o ma'ú ha 'ilo
'haohaoa 'o hangē ko kitautolu
'i he kakanó, kā 'e haohaoa ange
'a 'etau 'iló.

14 Ko ia, te tau ma'ú ha 'ilo
haohaoa ki he 'etau ngaahi
'angahala kotoa pē, mo 'etau
ta'ema'á, pea mo 'etau 'telefuá;
pea 'e ma'ú 'e he kau mā'oni'oni
ha 'ilo haohaoa ki he 'enau
fiefia aí mo 'enau 'mā'oni'oni,
kuo 'fakakofu'i 'a kinautolu 'aki
'a e 'anga-haohaoá, 'io, 'aki 'a e
'pupulu 'o e mā'oni'oni.

15 Pea 'e hoko 'o pehē 'o ka hili
'a e 'alu atu 'a e fa'ahinga kotoa
'o e tangatá mei he 'uluaki mate
ko 'ení ki he mo'uí, ko e me'a 'i
he 'enau hoko 'o ta'e-fa'a-maté,
kuo pau ke nau 'alu atu ki he 'ao

'o e 'afio'anga fakamaau 'o e
Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí;
pea 'e toki hoko 'a e 'fakamāu,
pea kuo pau ke toki fakamāu'i
'a kinautolu 'o hoa mo e faka-
maau mā'oni'oni 'a e 'Otuá.

16 Pea hangē 'oku mo'ui 'a e
'Eikí, he kuo folofola 'aki ia 'e
he 'Eiki ko e 'Otuá, pea ko 'ene
'folofola ta'engatá ia, 'a ia 'oku
'ikai 'ngata, 'e mā'oni'oni ai pē
'a kinautolu 'oku mā'oni'oni,
pea 'e 'uli ai pē 'a kinautolu 'oku
'ulí, ko ia, ko kinautolu 'oku
ta'ema'á ko e 'tēvoló ia mo 'ene
kau 'āngeló; pea te nau 'alu atu
ki he afi 'ta'engatá, 'a ia kuo
teuteu ma'anautolu; pea ko
'enau mamahí 'oku hangē ko ha
'ano 'o e afi mo e maka-vela, 'a
ia 'oku 'alu hake 'a hono uló 'o
ta'engata, pea ta'engata, pea
'oku 'ikai hano ngata'anga.

17 'Oiauē, 'a e ma'ongo'onga
mo e 'fakamaau totonu 'a hotau
'Otuá! He 'okú ne fakahoko 'a
'ene ngaahi folofola kotoa pē,
pea kuo nau 'alu atu mei hono
fofongá, pea kuo pau ke faka-
hoko 'a 'ene fonó.

18 Kae vakai, ko e kau anga-
tonú, 'a ia ko e kau 'mā'oni'oni
'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o
'Isilelí, 'a kinautolu kuo tui ki

13a FFL Palani 'o e
Huhu'i.
b T&F 138:14–19.
FFL Palataisi.
c 'Alamá 11:43.
d FFL Mo'ui
Ta'e-fa'a-maté.
e T&F 130:18–19.
f FFL Haohaoá.
14a Mōsaia 3:25;
'Alamá 5:18.
b FFL Angahalá.
c Molom. 9:5.

d FFL Mā'oni'oni.
e LFkt. 31:25.
f FFL Haohaoá.
g T&F 109:76.
15a FFL Fakamaau
Faka'osí.
b Same 19:9;
2 Nifai 30:9.
16a 1 Ng. Tu'i 8:56;
T&F 1:38;
Mōsese 1:4.
b T&F 56:11.
c FFL 'Ulí.

d 1 Nifai 15:33–35;
'Alamá 7:21;
Molom. 9:14;
T&F 88:35.
e FFL Tēvoló.
f Mōsaia 27:28.
g Fakahā 21:8;
2 Nifai 28:23;
T&F 63:17.
17a FFL Fakamaau
Totonú.
18a FFL Mā'oni'oni, Kau.

he Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí, 'a kinautolu 'a ia kuo nau kátekina 'a e ngaahi ^bkolosi 'o e māmaní pea 'ikai te nau mā aí, te nau 'ma'u 'a e ^apule'anga 'o e 'Otuá, 'a ia na'e teuteu mo'o-nautolu 'talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní, pea 'e kato 'a 'enau fiefiá 'o 'ta'engata.

19 'Oiaue hono 'ikai ke lahi 'a e 'alo'ofa 'a hotau 'Otuá, ko e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí! He kuó ne ^afakahaofi 'a 'ene kau mā'oni'oni mei he fu'u ^bme'a fakamanavahē 'a ia ko e tēvoló, mo e maté, mo 'heli, mo e ano 'o e afí mo e maka-velá, 'a ia ko e fakamamahi ta'engata.

20 'Oiaue hono 'ikai ke lahi 'a e ^amā'oni'oni 'a hotau 'Otuá! He 'okú ne ^b'afio'i 'a e me'a kotoa pē, pea 'oku 'ikai ha me'a 'oku 'ikai te ne ta'e-afio'i.

21 Pea 'okú ne hā'ele mai ki he māmaní koe'uhi ke ne ^afakamo'ui 'a e kakai fulipē 'o kapau te nau tokanga ki hono le'ó; he vakai, 'okú ne kātaki'i 'a e ngaahi ^bmamahi 'a e kakai kotoa pē, 'io, 'a e ngaahi mamahi 'a e kakai mo'ui kotoa pē, 'a e kakai tangata, mo e kakai fefine fakatou'osi, pea mo e fānau, 'a ia 'oku kau 'i he fāmilí 'o 'Ātamá.

22 Pea 'okú ne kātaki'i 'eni

koe'uhi ke hoko 'a e toetu'ú ki he kakai fulipē, koe'uhi ke tu'ú 'a e kakai fulipē 'i hono 'aó 'i he fu'u 'aho lahi mo fakamanavahē ko ia 'o e fakamāu.

23 Pea 'okú ne fekau ki he kakai fulipē kuo pau ke nau ^afakatomala, mo ^bpapitaiso 'i hono huafá, 'o ma'u 'a e tui hao-hao ki he Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí, pe 'e 'ikai lava 'o fakamo'ui 'a kinautolu 'i he pulse'anga 'o e 'Otuá.

24 Pea kapau 'e 'ikai te nau fakatomala pea tui ki hono ^ahuafá, 'o papitaiso 'i hono huafá, pea ^bkātaki ki he ngata-angá, kuo pau ke nau 'mala'ia; he kuo folofola peheni 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, ko e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí.

25 Ko ia, kuó ne foaki mai ha ^afono; pea 'o ka ^b'ikai ha fono kuo foaki mai 'oku 'ikai ke 'i ai ha tautea; pea 'o ka 'ikai ha tautea 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakahalaia'i; pea 'o ka 'ikai ha fakahalaia'i 'oku fakamolemole'i 'a kinautolu 'e he 'alo'ofa 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí, koe'uhi ko e fakalelei; he 'oku fakahaofi 'a kinautolu 'e hono māfimaí.

26 He 'oku totongi kakato 'e he ^afakalelei ki he ngaahi tautea

18b Luke 14:27.

c T&F 45:58; 84:38.

d FFL Hakeaki'i.

e 'Alamá 13:3.

f FFL Mo'ui Ta'engata.

19a T&F 108:8.

b 1 Nifai 15:35.

c FFL Heli.

20a FFL Toputapu.

b 'Alamá 26:35;

T&F 38:2.

21a FFL Fakamo'ui.

b T&F 18:11; 19:18.

c FFL 'Ātamá.

23a FFL Fakatomala, Fakatomala'i.

b FFL Papitaisó.

24a FFL Sisū

Kalaisi—To'o 'a e huafa 'o Sisū Kalaisi kiate kinautolu.

b FFL Kātaki.

c FFL Mala'ia.

25a Sēmisi 4:17.

FFL Fonó.

b Loma 4:15;

2 Nifai 2:13;

'Alamá 42:12–24.

FFL Ala 'Eke'i mei ha Taha 'a 'Ene Ngaahi Ngāue.

26a 2 Nifai 2:10;

'Alamá 34:15–16.

FFL Fakalelei,

Fakalelei'i.

‘o ‘ene ^bfakamaau totonú kiate kinautolu kotoa pē kuo “‘ikai tuku kiate kinautolu ‘a e ^dfonó, pea ‘oku fakahaofi ‘a kinautolu mei he fu‘u me‘a fakamanavahē ko iá, ‘a ia ko e maté mo heli, mo e tēvoló, pea mo e ano ‘o e afi mo e maka-velá, ‘a ia ko e fakamamahi ta‘engatá; pea ‘oku fakafoki ‘a kinautolu ki he ‘Otuá ko ia na‘á ne foaki ‘a e ‘mānavá kiate kinautolú, ‘a ia ko e Tokotaha Mā‘oni‘oni ‘o ‘Isilelí.

27 Kae mala‘ia ki he tokotaha ko ia ‘a ia kuo tuku ki ai ‘a e “fonó, ‘io, ‘a ia kuó ne ma‘u ‘a e ngaahi fekau kotoa pē ‘a e ‘Otuá, ‘o hangē ko kitautolú, ka ‘okú ne talangata‘a ki ai, mo mau-mau‘i ‘a e ngaahi ‘aho ‘o hono ‘ahi‘ahi‘í, he ‘oku fakamana-vahē ‘a e tu‘unga ‘okú ne ‘i aí.

28 ‘Oiauē ‘a e ^apalani olopoto ‘a e tokotaha angakoví! ‘Oiauē ‘a e ^blaukau mo e vaivai mo e vale ‘a e kakaí! ‘O ka nau ka ‘akonekina, ‘oku nau pehē ‘oku nau ^dpoto, pea ‘oku ‘ikai te nau tokanga ki he ‘akonaki ‘a e ‘Otuá, he ‘oku nau le‘ei ia ki he tafa‘akí, ‘o mahalo ‘oku nau ‘ilo‘i ‘iate kinautolu pē; ko ia, ko e vale pē ‘a honau potó pea

‘oku ‘ikai ‘aonga ia kiate kinautolu. Pea kuo pau ke nau mate.

29 Ka ‘oku lelei ke akonekina, ‘o kapau te nau “tokanga ki he ngaahi ^bakonaki ‘a e ‘Otuá.

30 Ka ‘e mala‘ia ‘a e ^akoloa‘ia, ‘a ia ‘oku koloa‘ia ‘i he ngaahi me‘a ‘o e māmaní. He ko e me‘a ‘i he‘enau koloa‘ia, ‘oku nau fehí‘a ai ki he ^bmasivá, pea nau fakatanga‘i ‘a e angamaluú, pea kuo tuku honau lotó ki he‘enau ngaahi koloá; ko ia, ‘oku hoko ‘enau koloá ko honau ‘otua. Pea vakai, ‘e ‘auha ‘enau koloá fakataha mo kinautolu foki.

31 Pea ‘e mala‘ia ‘a e tuli ‘oku ‘ikai fie ^afanongó; he te nau mate.

32 ‘E mala‘ia ‘a e kui ‘oku ‘ikai fie mamatá; he te nau mate foki.

33 ‘E mala‘ia ‘a kinautolu kuo ‘ikai kamu honau lotó, koe‘uhi ‘e tautea‘i ‘a kinautolu ‘e he ‘ilo ki he‘enau ngaahi angahalá ‘i he ‘aho faka‘osí.

34 ‘E mala‘ia ia ‘oku ^aloí, he ‘e kapusi hifo ia ki ^bheli.

35 ‘E mala‘ia ‘a e tokotaha fakapō ko ia ‘oku ^afakapō tavalé, he kuo pau ke ne ^bmate.

36 ‘E mala‘ia ‘a kinautolu ‘oku fai ‘a e ngaahi ^afe‘auakí, he ‘e kapusi hifo ‘a kinautolu ki heli.

26b FFL Fakamaau Totonú.

c Mōsaia 3:11.

d Mōsaia 15:24;

T&F 137:7.

e Sēnesi 2:7;

T&F 93:33;

‘Ēpa. 5:7.

27a Luke 12:47–48.

28a ‘Alamā 28:13.

b FFL Me‘a Ta‘e‘aongá.

c Luke 16:15;

2 Nifai 26:20; 28:4, 15.

d LFkt. 14:6;

Selem. 8:8–9;

Loma 1:22.

FFL Loto-híkisiá;

Potó.

e ‘Alamā 37:12.

FFL Akonakí (nauna).

29a 2 Nifai 28:26.

b Sēkope 4:10.

30a Luke 12:34;

1 Tīm. 6:10;

T&F 56:16.

b FFL Masivá.

31a ‘Isikeli 33:30–33;

Mātiu 11:15;

Mōsaia 26:28;

T&F 1:2, 11, 14;

Mōsese 6:27.

34a LFkt. 19:9.

FFL Faitotonu; Loí.

b FFL Heli.

35a ‘Eke. 20:13;

Mōsaia 13:21.

b FFL Tautea Maté.

36a 3 Nifai 12:27–29.

FFL Angama‘á.

37 'Io, 'e mala'ia 'a kinautolu 'oku "hū ki he ngaahi tamapuá, he 'oku fiefia 'a e tēvoló 'o e ngaahi tēvolo kotoa pē 'iate kinautolu.

38 Pea, ko hono fakakātoá, 'e mala'ia 'a kinautolu kotoa pē 'oku mate 'i he'enua ngaahi angahalá; he te nau "foki ki he 'Otuá, pea mamata ki hono fofongá, pea nofo ma'u 'i he'enua ngaahi angahalá.

39 'Oiauē, 'e hoku kāinga 'ofeina, mou manatu ki hono fakamanavahē 'o e talangata'a ki he 'Otua Mā'oni'oni ko iá, pea mo hono fakamanavahē 'o e tukulolo ki he ngaahi fakatauele 'a e "tokotaha olopoto ko iá. Manatu, ko e ^bfakakaukau fakakakanó ko e "maté ia, pea ko e fakakaukau fakalaumālié ko e "mo'ui "ta'engatá ia.

40 'Oiauē, 'e hoku kāinga 'ofeina, mou fanongo ki he'eku ngaahi leá. Manatu ki he māfi-mafi 'o e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí. 'Oua na'a mou pehē kuó u lea 'aki 'a e ngaahi me'a fefeka kiate kimoutolu; he kapau te mou fai pehē, te mou angatu'u ki he "mo'oni; he kuó u lea 'aki 'a e ngaahi folofola pē 'a homou tupu'angá. 'Oku ou 'ilo'i 'oku ^bfefeka 'a e ngaahi folofola 'o e mo'oni kiate kinau-

tolu kotoa pē 'oku ta'ema'á; ka 'oku 'ikai manavahē ki ai 'a e kau mā'oni'oni, he 'oku nau 'ofa ki he mo'oni, pea 'oku 'ikai te nau puputu'u.

41 'Oiauē, 'e hoku kāinga 'ofeina, mou tali pea "ha'u ki he 'Eiki, ko e Tokotaha Mā'oni'oni. Manatu ko hono ngaahi halá 'oku mā'oni'oni. Vakai, 'oku ^blausu'i 'a e "hala ki he tangatá, ka 'oku tu'u hangatonu atu ia ki mu'a 'iate ia, pea ko e tauhi 'o e "matapaá 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí; pea 'oku 'ikai te ne nō ha taha kehe ke ne tauhi ia; he 'oku 'ikai ke 'i ai ha hala kehe kā 'i he matapaá pē; he 'oku 'ikai lava ke kākaa'i ia, he ko e 'Eiki ko e 'Otuá 'a hono huafá.

42 Pea 'ilonga ia 'oku tukitukí, te ne fakaava kiate ia; pea ko e kakai "potó, mo e kau akonekiná, pea mo kinautolu 'oku koloa'ia, 'a kinautolu 'oku ^bpōlepole koe'uhi ko honau potó mo 'enua 'iló, pea mo 'enua ngaahi koloá—'io, ko ia ia 'a kinautolu 'okú ne fehi'a ki aí; pea kapau 'e 'ikai te nau si'aki ke mama'o 'a e ngaahi me'á ni, pea lau 'a kinautolu ko e kau 'vale 'i he 'ao 'o e 'Otuá, pea fakavaivai 'i he fu'u ^dloto-fakatōkilalo lahi, 'e 'ikai te ne fakaava kiate kinautolu.

37a FFL Tauhi Tamapuá.

38a 'Alamá 40:11, 13.

39a 2 Nīfai 28:20–22; 32:8;

Mōsaia 2:32; 4:14;

'Alamá 30:53.

b Loma 8:6.

FFL Anga-fakakakanó.

c FFL Mate,

Fakalaumālié.

d LFkt. 11:19.

e FFL Mo'ui Ta'engatá.

40a FFL Mo'oni.

b 1 Nīfai 16:2;

2 Nīfai 28:28; 33:5.

41a 1 Nīfai 6:4;

Sēkope 1:7;

'Amenai 1:26;

Molonai 10:30–32.

b Luke 13:24;

2 Nīfai 33:9;

Hilam. 3:29–30.

c 2 Nīfai 31:17–21;

'Alamá 37:46;

T&F 132:22, 25.

d 2 Nīfai 31:9, 17–18;

3 Nīfai 14:13–14;

T&F 43:7; 137:2.

42a Mātiu 11:25.

b FFL Loto-hīkisiá.

c 1 Kol. 3:18–21.

d FFL Loto-fakatōkilalo.

43 Ka ko e ngaahi me'a 'a e kau 'ilo'iló mo e kau anga-fakapotopotó 'e "fufuu'i meiate kinautolu 'o ta'engata—'io, 'a e fiefia ko ia kuo teuteu ma'a e kau mā'oni'oni.

44 'Oiauē, 'e hoku kāinga 'ofeina, manatu ki he'eku ngaahi leá. Vakai, 'oku ou vete 'a hoku ngaahi kofú, pea tupe'i ia 'i homou 'aó; 'oku ou lotu ki he 'Otua 'o hoku fakamo'uí ke ne 'afio mai kiate au 'aki hono "fofonga 'oku 'afio'i 'a e me'a kotoa pē; ko ia, te mou 'ilo'i 'i he 'aho faka'osí, 'o ka fakamāu'i 'a e kakai fulipē koe'uhi ko 'enau ngaahi ngāuē, na'e 'afio'i 'e he 'Otua 'o 'Isileli na'á ku 'osi ^btupe'i atu ho'omou ngaahi angahalá mei hoku laumālié, pea 'oku ou tu'u haohao 'i hono 'aó, pea 'oku ou 'ma'a mei homou totó.

45 'Oiauē, 'e hoku kāinga 'ofeina, tafoki mei ho'omou ngaahi angahalá, tupe'i atu 'a e ngaahi "sēini 'a ia 'okú ne fie ha'i ma'u 'a kimoutolú; ha'u ki he 'Otua 'a ia ko e ^bmaka 'o homou fakamo'uí.

46 Teuteu homou laumālié ki he 'aho nāunau'ia ko ia 'e fakahoko ai 'a e "fakamaau totonu ki he kau mā'oni'oni, 'io, 'a e 'aho 'o e ^bfakamāu, koe'uhi ke 'oua na'a mou kalo 'i he manavahē lahi faka'ulia; koe'uhi ke 'oua na'a mou manatu'i faka'āuililiki 'a ho'omou 'halaia fakamana-

vaheé, pea ngaohi ai 'a kimoutolu ke mou kaila: 'Oku mā'oni'oni, 'oku mā'oni'oni 'a ho'o ngaahi fakamāu, 'E 'Eiki ko e 'Otua "Māfimafí—ka 'oku ou 'ilo'i 'a 'eku angahalá; na'á ku maumau'i 'a ho'o fonó, pea 'oku 'a'aku pe 'a 'eku ngaahi maumau-fonó; pea kuo ma'u au 'e he tēvoló, pea ko e mo'u-laloa au ki he'ene fakamamahi fakamanavaheé.

47 Kae vakai, 'e hoku kāinga, 'oku 'aonga koā ke u fafangu 'a kimoutolu ke mou 'ilo ki hono mo'oni fakamanavahē 'o e ngaahi me'a ní? Te u fakamamahi'i koā 'a homou laumālié kapau na'e ma'a 'a ho'omou fakakaukáu? Te u lea koā 'o mahinongofua kiate kimoutolu 'o fakatatau mo hono mahinongofua 'o e mo'oni kapau na'a mou 'ata'atā mei he angahalá?

48 Vakai, kapau na'a mou mā'oni'oni te u lea kiate kimoutolu 'o kau ki he mā'oni'oni; ka ko e me'a 'i he 'ikai te mou mā'oni'oni, pea 'oku mou lau au ko e faiako pē, ko ia 'oku 'aonga ke u "ako'i 'a kimoutolu ki he ngaahi nunu'a 'o e ^bangahalá.

49 Vakai, 'oku fakalili'a 'a hoku laumālié ki he angahalá, pea 'oku nēkeneka 'a hoku lotó 'i he mā'oni'oni; pea te u "fakaongo-ongolelei'i 'a e huafa toputapu 'o hoku 'Otuá.

50 Ha'u, 'e hoku kāinga, 'a kimoutolu kotoa pē 'oku fieinuá,

43a 1 Kol. 2:9–16.

44a Sēkope 2:10.

b Sēkope 1:19.

c Sēkope 2:2;

Mōsaia 2:28.

45a 2 Nifai 28:22;

'Alamā 36:18.

b FFL Maká.

46a FFL Fakamaau Totonú.

b FFL Fakamaau Faka'osí.

c Mōsaia 3:25.

d 1 Nifai 1:14;

Mōsese 2:1.

48a 'Alamā 37:32.

b FFL Angahalá.

49a 1 Nifai 18:16.

mou ō mai ki he ngaahi “vaí; pea ko ia ia ‘oku ‘ikai ma’u ha pa’angá, ha’u ‘o fakatau mo kai; ‘io, ha’u ‘o fakatau ‘a e uaine, mo e hu’akau ta’e ‘i ai ha ^bpa’anga pea ta’e ‘i ai ha totongi.

51 Ko ia, ‘oua na’a ‘oatu ha pa’anga ki he me’a ‘a ia ‘oku ta’e’aongá, pe ko ho’omou “ngāuē ke fetongi ‘aki ‘a e me’a ‘a ia ‘oku ‘ikai fakafiemālié. Tokanga lahi kiate au, pea manatu’i ‘a e ngaahi lea ‘a ia kuó u lea’akí; pea ha’u ki he Tokotaha Mā’oni’oni ‘o ‘Isilelí, pea ^bkeinanga ‘i he ngaahi me’a ‘a ia ‘oku ‘ikai ke ‘auha, pea ‘oku ‘ikai lava ‘o maumaú, pea tuku ke fiefia ‘a ho laumālié ‘i he mahu.

52 Vakai, ‘e hoku kāinga ‘ofeina, manatu’i ‘a e ngaahi folofola ‘a homou ‘Otuá; lotu ma’u ai pe kiate ia ‘i he ‘aho, pea ‘oatu ‘a e “fakafeta’i ki hono huafa mā’oni’oni ‘i he pō. Tuku ke nēkeneka ‘a homou lotó.

53 Pea vakai ki hono lahi ‘o e ngaahi “fuakava ‘a e ‘Eikí, pea mo hono lahi ‘o ‘ene ngaahi ‘alo’ofa ki he fānau ‘a e tangatá; pea ko e me’a ‘i he’ene māfi-mafi mo ‘ene manava’ofá mo e ^b‘alo’ofá, kuó ne tala’ofa ai kiate kitautolu ‘e ‘ikai ke faka’auha fakaesino ke ‘osi ‘aupito ‘a hotau hakó ‘o fakatatau ki he kakanó, ka te ne fakatolonga ‘a kinautolu; pea te nau hoko ‘i he ngaahi to’u tangata ‘amuí ko ha

“va’a mā’oni’oni ki he fale ‘o ‘Isilelí.

54 Pea ko ‘eni, ‘e hoku kāinga, ‘oku ou toe fie lea kiate kimoutolu; ka ‘i he ‘apongipongi te u fakahā kiate kimoutolu ‘a hono toenga ‘o ‘eku ngaahi leá. ‘Ēmeni.

VAHE 10

‘E kalusefai ‘e he kau Siú ‘a honau ‘Otuá—‘E fakamovetevete ‘a kinautolu kae ‘oua kuo kamata ke nau tui kiate ia—‘E hoko ‘a ‘Amelika ko e fonua ‘o e tau’atāina ‘e ‘ikai pule ai ha tu’i—Fakalelei ‘a kimoutolu ki he ‘Otuá pea ma’u ‘a e fakamo’uí ‘i he’ene ‘alo’ofá. Ta’u 559–545 K.M. nai.

PEA ko ‘eni ko au, Sēkope, ‘oku ou toe lea kiate kimoutolu, ‘e hoku kāinga ‘ofeina, ki he “va’a mā’oni’oni ‘a ia kuó u lau ki aí.

2 He vakai, ko e ngaahi “tala’ofa kuo tau ma’ú ko e ngaahi tala’ofa ia kiate kitautolu ‘o fakatatau ki he kakanó; ko ia, hangē ko ia kuo fakahā mai kiate aú ‘e ‘auha ‘i he kakanó ‘a e tokolahi ‘o hotau hakó ko e tupu mei he ta’etuí, ka neongo iá, ‘e ‘alo’ofa pē ‘a e ‘Otuá ki he tokolahi; pea ‘e toe fakafoki mai ‘a ‘etau fānau, koe’uhi ke nau ma’u ‘a e me’a ko ia ‘e ‘omi ai kiate kinautolu ‘a e ‘ilo mo’oni ki honau Huhu’í.

3 Ko ia, hangē ko ‘eku tala

50a FFL Vai Mo’uí.

b ‘Alamā 42:27.

51a ‘Īsaia 55:1–2.

b 2 Nifai 31:20; 32:3;

3 Nifai 12:6.

52a FFL Fakafeta’í.

53a FFL Fuakavá.

b FFL ‘Alo’ofá.

c FFL Ngoue Vaine ‘a e ‘Eikí.

10 1a 1 Nifai 15:12–16;

2 Nifai 3:5;

Sēkope 5:43–45.

2a 1 Nifai 22:8;

3 Nifai 5:21–26;

21:4–7.

kiate kimoutolú, ‘oku taau mo Kalaisi — he na’e tala mai kiate au ‘anepō ‘e he “āngeló ko hono huafá ia — ke ne ^bhā’ele mai ki he kau Siú, ‘iate kinautolu ‘a ia ko e konga angakovi taha ‘o e kakai ‘o e māmaní; pea te nau ‘kalusefai ia — he na’e ‘afio’i ‘e hotau ‘Otuá kuo pau ke hoko ia, pea ‘oku ‘ikai mo ha pule’anga kehe ‘i he māmaní te nau ^dkalusefai ‘a honau ^eOtuá.

4 He ka ne fai ‘a e ngaahi “mana lalahí ‘i ha ngaahi pule’anga kehe, pehē te nau fakatomala, pea ‘ilo’i ko honau ‘Otuá ia.

5 Ka ko e me’a ‘i he ngaahi “ngāue fakataula’eiki kākā mo e ngaahi angahalá ‘a kinautolu ‘oku ‘i Selūsalemá te nau fakakeveva honau kiá ‘o faka’ikai’i ia, pea ‘e kalusefai ai.

6 Ko ia, ko e me’a ‘i he’enua ngaahi angahalá, ‘e hoko mai kiate kinautolu ‘a e ngaahi faka’auha, mo e ngaahi hongē mo e ngaahi mahaki faka’auha mo e ngaahi lilingi toto; pea ‘ilonga ‘a kinautolu ‘e ‘ikai ‘auhá ‘e ^afakamovetevete ‘a kinautolu ‘i he ngaahi pule’anga kotoa pē.

7 Kae vakai, ‘oku folofola ‘e he ^a‘Eiki ko e ‘Otuá: ^b‘O ka hokosia ‘a e ‘aho ‘a ia te nau tui

ai kiate au, ko au ko Kalaisi, kuó u fuakava mo ‘enua ngaahi tamaí ke toki fakafoki mai ‘a kinautolu ‘i he kakanó, ‘i he māmaní, ki he ngaahi fonua ‘o honau tofi’á.

8 Pea ‘e hoko ‘o pehē ‘e ^atānaki mai ‘a kinautolu hili ‘enua nofo movetevete fuoloá, mei he ngaahi ^bmotu ‘o e tahí, pea mei he tapa ‘e fā ‘o e māmaní; pea ‘e lahi ‘i hoku ‘aó ‘a e ngaahi pule’anga ‘o e kau Senitailé, ‘oku folofola ‘e he ‘Otuá, ko e me’a ‘i he’enua ^e‘ave ‘a kinautolu ki he ngaahi fonua ‘o honau tofi’á.

9 ^a‘Io, ‘e hoko ‘a e ngaahi tu’i ‘o e kau Senitailé ‘o hangē ha ngaahi tamaí tauhi kiate kinautolu, pea ‘e hoko ‘a honau ngaahi kuiní ‘o hangē ha ngaahi fa’ē tauhi kiate kinautolu; ko ia, ‘oku mahu’inga ‘a e ngaahi ^btala’ofa ‘a e ‘Eiki ki he kau Senitailé, he kuó ne folofola ‘aki ia, pea ko hai ‘oku lava ‘o fakakikihi’i ia?

10 Kae vakai, na’e folofola ‘e he ‘Otuá, ‘e hoko ‘a e fonuá ni ko ha fonua ‘o ho tofi’á, pea ‘e monū’ia ‘a e kau ^aSenitailé ‘i he funga ‘o e fonuá.

11 Pea ‘e hoko ‘a e fonuá ni ko ha fonua ‘o e ^atau’atāina ki he kau Senitailé, pea ‘e ‘ikai ke ‘i ai

3a 2 Nīfai 25:19;

Sēkope 7:5;

Molonai 7:22.

b FFL Sīsū Kalaisi—

Ngaahi kikite kau ki hono ‘alo’i mai mo e pekia ‘a Sīsū Kalaisí.

c 1 Nīfai 11:33;

Mōsaia 3:9;

T&F 45:52–53.

d Luke 23:20–24.

e 1 Nīfai 19:10.

4a FFL Maná.

5a Luke 22:2.

FFL Ngāue

Fakataula’eiki Kākā.

6a 1 Nīfai 19:13–14.

FFL ‘Isileli—Ko hono fakamovetevete’i ‘o ‘Isilelí.

7a FFL ‘Eiki.

b 2 Nīfai 25:16–17.

8a FFL ‘Isileli—Ko hono tānaki ‘o ‘Isilelí.

b 1 Nīfai 22:4;

2 Nīfai 10:20–22;

T&F 133:8.

c 1 Nīfai 22:8.

9a ‘Isaia 49:22–23.

b 1 Nīfai 22:8–9;

T&F 3:19–20.

10a 2 Nīfai 6:12.

11a FFL Tau’atāiná.

ha ngaahi ^btu'í 'i he funga 'o e fonuá, 'a ia 'e fokotu'u hake ki he kau Senitailé.

12 Pea te u ngaohi 'a e fonuá ni ke mālohi ki he ngaahi pule-anga kehe kotoa pē.

13 Pea 'ilonga ia 'oku "tau'í 'a Saioné te ne ^b'auha, 'oku folofola 'e he 'Otuá.

14 He 'ilonga ia 'e fokotu'u hake ha tu'í kiate aú te ne 'auha, he ko au ko e 'Eikí, ko e "tu'í 'o e langí, te u hoko ko honau tu'í, pea te u hoko ko e ^bmaama kiate kinautolu 'o ta'engata 'a ia 'oku nau fanongo ki he 'eku ngaahi leá.

15 Ko ia, koe'uhi ko 'eni, ke fakahoko 'a 'eku ngaahi "fua-kava 'a ia kuó u fai ki he fānau 'a e tangatá, 'a ia te u fai ma'anautolu lolotonga 'a 'enau 'i he kakanó, ko ia 'oku totonu ai ke u faka'auha 'a e ngaahi ngāue ^bfufū 'o e 'fakapo'ulí, mo e ngaahi fakapoó, pea mo e ngaahi me'a fakalieliá.

16 Ko ia, 'ilonga ia 'oku tau'í 'a "Saioné, 'a e Siú mo e Senitailé fakatou'osi, 'a e pōpulá mo e tau'atāiná fakatou'osi, 'a e tangatá mo e fefiné fakatou'osi, 'e 'auha ia; he ko ^bkinautolu ko e kau fe'auaki ia 'o e māmaní kotoa pē; he 'ilonga 'a 'kinautolu 'oku ^d'ikai kau mo aú 'oku nau

'fakafili kiate au, 'oku folofola 'e hotau 'Otuá.

17 He te u "fakahoko 'eku ngaahi tala'ofa 'a ia kuó u fai ki he fānau 'a e tangatá, 'a ia te u fai ma'anautolu lolotonga 'a 'enau 'i he kakanó—

18 Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku folofola peheni 'e hotau 'Otuá: Te u fakamamahi'i ho hakó 'i he nima 'o e kau Senitailé; ka neongo iá, te u fakamolū 'a e loto 'o e kau "Senitailé, koe'uhi ke nau hangē ko ha tamai kiate kinautolu; ko ia, 'e ^btāpu-aki'i ai 'a e kau Senitailé, pea 'lau fakataha 'a kinautolu mo e fale 'o 'Isilelí.

19 Ko ia, te u "fakatapui 'a e fonuá ni ma'a ho hakó, mo kinautolu 'e kau fakataha mo ho hakó, 'o ta'engata, ke hoko ko e fonua 'o honau tofi'á; he ko ha fonua kuo fili ia, 'oku folofola 'e he 'Otuá, 'o mahu'inga ange 'i he ngaahi fonua kehe kotoa pē; ko ia 'oku ou loto ke hū kiate au 'a e kakai fulipē 'a ia 'e nofo 'i he fonuá, 'oku folofola 'e he 'Otuá.

20 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga 'ofeina, ko e me'a 'i he foaki mai kiate kitautolu 'e hotau 'Otuá 'alo'ofá 'a e fu'u 'ilo lahi pehē ki he ngaahi me'a ní, ko ia tau manatu kiate ia, pea lí'aki 'a 'etau ngaahi angahalá, pea 'ikai

11b Mōsaia 29:31–32.

13a 1 Nīfai 22:14, 19.

b 'Īsaia 60:12.

14a 'Alamā 5:50;

T&F 38:21–22;

128:22–23;

Mōsese 7:53.

b FFL Maama 'o Kalaisí.

15a FFL Fuakavá.

b Hilam. 3:23.

FFL Kautaha Fufū,
Ngaahi.

c FFL Fakapo'uli,
Fakalaumālié.

16a FFL Saione.

b 1 Nīfai 13:4–5.

c 1 Nīfai 14:10.

d 1 Nīfai 22:13–23;

2 Nīfai 28:15–32;

3 Nīfai 16:8–15;

'Eta 2:9.

e Mātiu 12:30.

17a T&F 1:38.

18a Luke 13:28–30;
T&F 45:7–30.

b 'Efesō 3:6.

c Kalētia 3:7, 29;

1 Nīfai 14:1–2;

3 Nīfai 16:13; 21:6,

22; 30:2;

'Ēpa. 2:9–11.

19a 2 Nīfai 3:2.

punou hifo hotau ‘ulú, he kuo ‘ikai ke li‘aki ‘a kitautolu; neongo iá kuo “kapusi atu ‘a kitautolu mei he fonua ‘o hotau tofi‘á; kā kuo tatakí ‘a kitautolu ki ha fonua ^blelei ange, he kuo ngaohi ‘e he ‘Eikí ‘a e tahí ko hotau ‘hala, pea ‘oku tau ‘i ha ^a‘motu ‘o e tahí.

21 Kā ‘oku lalahi ‘a e ngaahi tala‘ofa ‘a e ‘Eikí kiate kinautolu ‘a ia ‘oku nau ‘i he ngaahi ^a‘motu ‘o e tahí; ko ia, koe‘uhi ‘oku lau ia ki he ngaahi motu, ‘oku pau ‘oku toe ‘i ai mo ha ngaahi motu kehe, pea ‘oku nofo‘i foki ia ‘e hotau kāinga.

22 He vakai, kuo ^atatakí atu ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá mei he taimi ki he taimi ha ni‘ihi mei he fale ‘o ‘Isilelí ‘o fakatatau ki hono finangaló mo ‘ene fa‘itelihá. Pea ko ‘eni, vakai, ‘oku manatu‘i ‘e he ‘Eikí ‘a kinautolu kotoa pē kuo fakamavahe atú, ko ia ‘okú ne manatu‘i mo kitautolu foki.

23 Ko ia, fakafiefia‘i homou lotó, pea manatu ‘oku mou ^atau‘atāina ke ^bngāue ma‘a-moutolu pē—ke ^cfili ‘a e hala ‘o e mate ta‘engatá pe ko e hala ‘o e mo‘ui ta‘engatá.

24 Ko ia, ‘e hoku kāinga ‘ofeina, fakalelei ‘a kimoutolu ki he finangalo ‘o e ‘Otuá, kae ‘ikai ki he loto ‘o e tēvoló pea mo e kakanó; pea manatu, ‘o ka ‘osi ho‘omou fakalelei ‘a kimoutolu ki he finangalo ‘o e ‘Otuá, ‘oku

ngata pea fou ‘i he ^a‘alo‘ofa pē ‘a e ‘Otuá ‘a homou ^bfakamo‘uí.

25 Ko ia, ‘ofa ke fokotu‘u hake ‘a kimoutolu ‘e he ‘Otuá mei he maté ‘i he mālohi ‘o e toetu‘ú, kae ‘uma‘ā mei he mate ta‘engatá ‘i he mālohi ‘o e ^afakalelei, koe‘uhi ke ma‘u ‘a kimoutolu ‘i he pule‘anga ta‘engata ‘o e ‘Otuá, koe‘uhi ke mou faka-ongoongolelei‘i ia tu‘unga ‘i he ‘alo‘ofa fakalangí. ‘Ēmeni.

VAHE 11

Na‘e mamata ‘a Sēkope ki hono Huhu‘í—‘Oku hoko ‘a e fono ‘a Mōsesé ko hano fakataipe ‘o Kalaisi pea ‘okú ne fakamo‘oni‘i ‘e hā‘ele mai. Ta‘u 559–545 κ.μ. nai.

PEA ko ‘eni, na‘e toe lea ‘aki ‘e ^aSēkope ha ngaahi me‘a lahi ange ki hoku kakaí ‘i he taimi ko iá; ka neongo iá ko e ngaahi me‘a pē ‘eni kuó u tu‘utu‘uni ke ^btohi, he ko e ngaahi me‘a ‘a ia kuó u tohi ‘oku fe‘unga kiate au.

2 Pea ko ‘eni, ko au, Nīfai, ‘oku ou tohi mo ha toe ngaahi lea kehe ‘a ^a‘Isaia, he ‘oku fiefia hoku laumalié ‘i he‘ene ngaahi leá. He te u fakatatau ‘ene ngaahi leá ki hoku kakaí, pea te u ‘oatu ia ki he‘eku fānau kotoa pē, he na‘á ne mamata mo‘oni ki hoku ^bHuhu‘í, ‘o hangē ko ‘eku mamata kiate iá.

3 Pea ko hoku tokoua, ko

20a 1 Nīfai 2:1–4.

b 1 Nīfai 2:20.

FFL Fonua ‘o e Tala‘ofá.

c 1 Nīfai 18:5–23.

d ‘Isaia 11:10–12.

21a 1 Nīfai 19:15–16; 22:4.

22a 1 Nīfai 22:4.

23a FFL Tau‘atāina ke Filí.

b 2 Nīfai 2:16.

c Teut. 30:19.

24a FFL ‘Alo‘ofá.

b FFL Fakamo‘uí.

25a FFL Fakalelei,

Fakalelei‘í.

11 1a 2 Nīfai 6:1–10.

b 2 Nīfai 31:1.

2a 3 Nīfai 23:1.

b FFL Huhu‘í (‘Eikí).

Sēkopé, kuó ne “mamata foki kiate ia ‘o hangē ko ‘eku mamata kiate iá; ko ia, te u ‘oatu ‘ena ngaahi leá ki he ‘eku fānau ke fakamo‘oni‘i kiate kinautolu ‘oku mo‘oni ‘a ‘eku ngaahi leá. Ko ia, ‘i he ngaahi lea ‘a e toko ^btolú, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí, te u fakamo‘oni‘i ‘eku ngaahi leá. Ka neongo iá, ‘oku fekau atu ‘e he ‘Otuá mo e kau fakamo‘oni tokolahi ange, pea ‘okú ne fakamo‘oni‘i ‘a ‘ene ngaahi folofola kotoa pē.

4 Vakai, ‘oku fiefia ‘a hoku laumālié ‘i he “fakamo‘oni‘i ki hoku kakaí ‘a hono mo‘oni ‘o e ^bhā‘ele mai ‘a Kalaisí; he ko hono ‘uhinga ‘eni kuo tuku mai ai ‘a e ‘fono ‘a Mōsesé; mo e ngaahi me‘a kotoa pē ‘a ia kuo ‘omai ‘e he ‘Otuá talu mei he kamata‘anga ‘o e māmaní, ki he tangatá, ko e fakataipe ia kiate ia.

5 Pea ‘oku fiefia foki ‘a hoku laumālié ‘i he ngaahi “fuakava ‘a e ‘Eikí ‘a ia kuó ne fai ki he ‘etau ngaahi tamaí; ‘io, ‘oku fiefia ‘a hoku laumālié ‘i he ‘ene ‘alo‘ofá, pea ‘i he ‘ene fakamaau totonú, mo e māfimaí, mo e ‘alo‘ofa ‘i he palani lahi mo ta‘engata ‘o e fakahaofi mei he maté.

6 Pea ‘oku fiefia ‘a hoku laumālié ‘i he fakamo‘oni‘i ki hoku kakaí “kapau ‘e ‘ikai ke hā‘ele

mai ‘a Kalaisi kuo pau ke ‘auha ‘a e kakai fulipē.

7 He kapau ‘oku “‘ikai ke ‘i ai ha Kalaisi ‘oku ‘ikai ke ‘i ai mo ha ‘Otuá; pea kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘Otuá ‘oku ‘ikai ke ‘i ai mo kitautolu, he kuo ‘ikai lava ke hoko ha ^bfakatupu. Ka ‘oku ‘i ai ha ‘Otuá, pea ko Kalaisi ia, pea ‘e hā‘ele mai ia ‘i he taimi ‘okú ne finangalo ki aí.

8 Pea ko ‘eni, ‘oku ou tohi ha ni‘ihi ‘o e ngaahi lea ‘a ‘Īsaia, koe‘uhi ka ai ha ni‘ihi ‘o hoku kakaí ‘a ia ‘e mamata ki he ngaahi leá ni te nau hiki hake honau lotó pea fiefia koe‘uhi ko e fa‘ahinga ‘o e tangatá. Ko ‘eni ko e ngaahi leá ‘eni, pea te mou lava ‘o fakatau ia kiate kimoutolu, pea ki he kakai kotoa pē.

VAHE 12

‘Oku mamata ‘a ‘Īsaia ki he temipale ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí, ko e tānaki ‘o ‘Isilelí, mo e fakamaau mo e melino ‘o e nofo tu‘i—‘E fakavaivai‘i ‘a e kakai ‘ulu-pupulá mo e fai angahalá ‘i he Hā‘ele ‘Anga Uá—Fakafehoanaki mo e ‘Īsaia vahe 2. Ta‘u 559–545 K.M. nai.

Ko e folofola, na‘e “mamata ki ai ‘a ^b‘Īsaia, ko e foha ‘o ‘Āmosí, ‘o kau ki Siuta mo Selūsalemá.

3a 2 Nīfai 2:3;
Sēkope 7:5.
b 2 Nīfai 27:12;
‘Eta 5:2–4; T&F 5:11.
4a 2 Nīfai 31:2.
b Sēkope 4:5;
Seilomi 1:11;
‘Alamā 25:15–16;
‘Eta 12:19.
c 2 Nīfai 5:10.
5a FFL Fuakava

Faka-‘Ēpalahamé.
6a Mōsaia 3:15.
7a 2 Nīfai 2:13.
b FFL Fakatupú.
12 1a HEP ko hono
‘uhinga ‘o e *khazah*,
ko e “sio loto atu” ki
ha me‘a. ‘Oku ‘uhinga
ia na‘e ma‘u ‘e ‘Īsaia
‘a ‘ene pōpoaki mei
he ‘Eikí ‘i ha

me‘a-hā-mai.
b ‘Oku lau ‘a e ‘Īsaia
vahe 2–14 mei he
ngaahi peleti palasá
‘a Nīfai ‘i he
2 Nīfai 12–24;
‘oku totonu ke
fakatokanga‘i ‘oku ‘i
ai ha ngaahi
faikehekehe ‘i hono
fakaleá.

2 Pea 'e hoko 'o pehē 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'o ka foku-tu'ú ma'u 'a e "mo'unga 'o e ^bfale 'o e 'Eikí 'i he tumutumu 'o e ngaahi 'mo'ungá, pea 'e hakeaki' i ia ke mā'olunga 'i he ngaahi mo'ungá, pea 'e tafe ki ai 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē.

3 Pea 'e 'alu 'a e kakai tokolahi mo nau pehē, Mou ha'u, pea tau ō hake ki he mo'unga 'o e 'Eikí, ki he fale 'o e 'Otuá 'o Sēkopé; pea te ne akonaki' i 'a kitautolu 'i hono ngaahi halá, pea te tau "a'eva 'i hono ngaahi halá; he 'e 'alu atu mei Saione 'a e ^bfonó pea mo e folofola 'a e 'Eikí mei Selūsalema.

4 Pea te ne "fakamaau 'i he lotolotonga 'o e ngaahi pule'angá, pea valoki' i 'a e kakai tokolahi; pea te nau tuki 'a 'enau ngaahi heletaá ke hoko ko e ngaahi mata' i huo toho, pea mo honau ngaahi taó ko e ngaahi hele 'auhani—'e 'ikai toe hiki hake 'e ha pule'anga 'a e heletā ki ha pule'anga, pea 'e 'ikai foki te nau toe ako ki he tau.

5 'E fale 'o Sēkope, mou ha'u pea tau 'a'eva 'i he maama 'o e 'Eikí; 'io, mou ha'u, he kuo mou "hē kotoa pē, ko e tangata taki taha 'i hono ngaahi hala angakovi 'o'ona.

6 Ko ia, 'E 'Eiki, kuó ke li'aki 'a ho kakai, 'a e fale 'o Sēkopé,

koe'uhi "kuo fakafonu 'a kinautolu mei he potu hahaké, 'o nau tokanga ki he kau kikite loí 'o hangē ko e kau ^bFilisitiá, pea nau 'leleí'ia 'i he fānau 'a e kau muli.

7 'Oku fonu foki 'a honau fonuá 'i he siliva mo e koula, pea 'oku 'ikai hano ngata'anga foki 'o 'enau ngaahi koloá; 'oku fonu foki 'a honau fonuá 'i he fanga hoosi, pea 'oku 'ikai foki hano ngata'anga 'o 'enau ngaahi salioté.

8 'Oku fonu foki 'a honau fonuá 'i he ngaahi "tamapua; 'oku nau hū ki he ngāue 'a honau nima 'onautolú, 'a e ngaahi me'a ko ia kuo ngaohi 'e honau louhi' i nimá.

9 Pea 'oku "ikai ke punou hifo 'a e tangata me'avalé, pea ko e tangata mā'olungá 'oku 'ikai fakavaivai' i ia, ko ia, 'oua na'a fakamolemole' i ia.

10 'A kimoutolu 'a e kau fai angahala, mou hū ki he ngaahi 'ana' i maká, pea "fufuu' i 'a kimoutolu 'i he efú, koe'uhi 'e hanga 'e he manavahē ki he 'Eikí mo e nāunau 'o hono māfima' i 'o te'ia koe.

11 Pea 'e hoko 'o pehē 'e fakavaivai' i 'a e fofonga laukau 'o e tangatá, pea ko e pōlepole 'a e tangatá 'e tuku hifo ki lalo, pea ko e 'Eikí pē 'e hakeaki' i 'i he 'aho ko iá.

2a Sioeli 3:17.

FFL Saioné.

b FFL Temipalé.

c T&F 49:25.

3a FFL 'A'eva, 'A'eva mo e 'Otuá.

b HEP akonaki, pe tokāteline.

FFL Ongongoleléi.

4a 2 Nifai 21:2–9.

5a 2 Nifai 28:14;

Mōsaia 14:6;

'Alamā 5:37.

6a FK fakafonu, 'omi 'a e ngaahi akonaki, ngaahi tui 'oku muli.

Same 106:35.

b FFL Filisitiá, Kau.

c HEP fetakinima

mo e, pe fai ha fuakava mo e.

8a FFL Tauhi Tamapuá.

9a FK fetakinima mo e, pe fai ha fuakava mo e.

10a 'Alamā 12:14.

12 He 'e hoko vave mai 'a e "aho 'o e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú ki he ngaahi pule'anga kotoa pē, 'io, ki he pule'anga kotoa; 'io, ki he kau ^bpōlepolé mo mā'olungá, mo e kau 'ulu mā'olungá, pea tuku hifo ia ki lalo.

13 'Io, pea 'e hoko mai 'a e 'aho 'o e 'Eiki ki he ngaahi sita kotoa pē 'o Lapanoní, he 'oku nau mā'olunga mo hīkisiá; pea ki he ngaahi 'oke kotoa pē 'o Pēsani;

14 Pea ki he ngaahi mo'unga mā'olunga kotoa pē, pea ki he ngaahi tafungofunga kotoa pē, pea ki he ngaahi pule'anga kotoa pē 'oku hīkisiá, pea ki he fa'ahinga kakai kotoa pē;

15 Pea ki he ngaahi taua mā'olunga kotoa pē, pea ki he ngaahi 'ā 'o e ngaahi kolo kotoa pē;

16 Pea ki he ngaahi vaka kotoa pē 'o e "tahi, pea ki he ngaahi vaka kotoa pē 'o Tāsisí, pea ki he ngaahi fakatātā matamata-lelei kotoa pē.

17 Pea 'e fakavaivai'i hifo 'a e loto-mā'olunga 'a e tangatá, pea 'e fakavaivai'i mo e fielahi 'a e kakai; pea ko e 'Eiki pē 'e hakeaki'i 'i he 'aho "ko iá.

18 Pea te ne faka'auha 'aupito 'a e ngaahi tamapua.

19 Pea te nau hū ki he ngaahi 'ana'i maká, mo e ngaahi luo 'i he kelekelé, he 'e tō kiate kinautolu 'a e manavahē ki he 'Eiki pea 'e hanga 'e he nāunau 'o hono māfimaí 'o te'ia kinautolu, 'o ka ne ka tu'u hake ke lulu'i lahi 'aupito 'a e māmani.

20 'I he 'aho ko ia 'e "lī 'e ha tangata 'ene ngaahi tamapua 'o e silivá, mo 'ene ngaahi tamapua 'o e koula 'a ia kuó ne ngaahi ma'ana ke hū ki ai, ki he fanga kumaá mo e fanga peká;

21 'E 'alu 'a e kakai ki he ngaahi mafahifahi 'i he maká, pea ki he tumutumu 'o e ngaahi maka māsilá, he 'e hoko kiate kinautolu 'a e manavahē ki he 'Eiki, pea 'e hanga 'e he nāunau 'o hono māfimaí 'o te'ia 'a kinautolu, 'o ka ne ka tu'u hake ke lulu'i lahi 'aupito 'a e māmani.

22 Tuku ho'omou falala ki he "tangatá, 'a ia 'oku 'i hono ava'i ihú 'a 'ene mānavá; he ko e hā hano mahu'inga?

 VAHE 13

'E tautea'i 'a Siuta mo Selūsalema koe'uhi ko 'ena talangata'á—'Oku taukapo'i 'e he 'Eiki mo fakamāu'i 'a hono kakai—'Oku fakamala'ia'i

12a FFL Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sīsū Kalaisi.

b Malakai 4:1;
2 Nīfai 23:11;
T&F 64:24.

16a 'Oku ma'u ha kupu'i lea 'e taha ('i he Septuagint, 'a ia ko e lilii faka-Kiliki ia 'o e ngaahi tohi folofola faka-Siú) 'a ia 'oku

'ikai ma'u ia 'i he faka-Hepeluú, pea 'oku ma'u 'e he faka-Hepeluú ha kupu'i lea 'oku 'ikai ma'u ia 'i he faka-Kiliki; ka 'oku ma'u fakatou'osi ia 'i he 2 Nīfai 12:16. Same 48:7; 'Isikeli 27:25.

17a FK ko e 'aho 'o e hā'ele mai 'a e 'Eiki 'i he nāunau.

20a HEF kapusi ke mama'o.

22a FK Tuku 'a e falala ki he tangata fakakakanó; 'oku 'ikai hano mālohi 'i hono fakahoa atu ki he 'Otuá. Mōsese 1:10.

'a e ngaahi 'ofefine 'o Saioné pea fakamamahi'i koe'uhi ko honau ngaahi anga-fakamāmaní—Faka-fehoanaki mo e 'Īsaia vahe 3. Ta'u 559–545 K.M. nai.

HE vakai, ko e 'Eikí, 'a ia ko e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, 'okú ne to'o atu mei Selūsalema, pea mei Siuta, 'a e poupou' mo e tokotokó, 'a e tokoni kotoa pē 'o e me'akai, mo e tokoni kotoa pē 'o e vaí—

2 'A e tangata mālohí, mo e tangata taú, 'a e fakamāu, mo e palōfitá, mo e tangata potó, pea mo e mātu'á;

3 'A e 'eikitau 'o e toko nima-ngofulú, pea mo e tangata anga-faka'eí'eikí, mo e tangata fale'í, mo e tangata fie mana kākāá, pea mo e tangata lea mālié.

4 Pea te u tuku 'a e tamaikí kiate kinautolu ke hoko ko honau kau pilinisi, pea 'e pule kiate kinautolu 'a e fānau valevalé.

5 Pea 'e fengaohikovi'i'aki 'a e kakaí 'iate kinautolu, pea mo e tangata taki taha 'e hono kaungā'apí; pea fai ta'e-faka-apa'apa lahi 'e he tamasi'i ki he mātu'á, mo e tangata ta'e-faka-apa'apá ki he tangata anga-faka'eí'eikí.

6 'O ka puke 'e ha tangata 'a hono tokouá 'i he fale 'o 'ene tamaí, 'o ne pehē: 'Okú ke ma'u ha kofu, ke ke hoko ko homau

pule, pea 'oua ná'a tuku he hoko 'a e "faka'auhá ni 'i ho nimá—

7 'I he 'aho ko iá te ne fuakava, 'o pehē: 'E 'ikai te u hoko ko e fai "fakamo'ui; he 'oku 'ikai ha mā pe ha kofu 'i hoku falé; 'oua ná'a fokotu'u au ko e pule 'o e kakaí.

8 He kuo "maumau 'a Selūsalema, pea kuo ^btō mo Siuta, he ko 'enau ngaahi leá mo 'enau ngaahi angafai 'oku fakafili ia ki he 'Eikí, ke fakatupu-houhau ki he fofonga 'o hono nāunau.

9 'Oku hanga 'e he anga 'o honau fofongá 'o talatalaaki'i 'a kinautolu, pea fakahā ai 'oku tatau 'a 'enau angahalá mo "Sōtoma, pea 'oku 'ikai te nau lava 'o fufuu'i ia. Mala'ia ki honau laumālié; he kuo nau fakatupu 'a e kovi kiate kinautolu pē.

10 Mou pehē ki he kau mā'oni-oni te nau "hao; he te nau kai 'a e fua 'o 'enau ngaahi ngāué.

11 Mala'ia ki he kau fai angahalá, he te nau 'auha; koe'uhi 'e tō kiate kinautolu 'a e totongi 'o 'enau ngaahi ngāué!

12 Pea ko hoku kakaí, ko e fānau 'a honau kau pule fakamālohí, pea 'oku pule kiate kinautolu 'a e kau fefiné. 'E hoku kakai, 'oku fakahala'i koe 'e kinautolu 'oku "tataki koé pea 'oku nau maumau'i 'a e anga ho ngaahi halá.

13 'Oku tu'u hake 'a e 'Eikí ke

13 6a 'Īsaia 3:6.

7a HEP ko ha toko taha nono'o (lavea); ko hono 'uhingá, 'E 'ikai te u lava 'o fakalelei'i ho'o

ngaahi palōpalemá.

8a Selem. 9:11.

b Tangil. 1:3.

9a Sēnesi 19:1, 4–7,

24–25.

FFL Nonofa 'a e

Tangata mo e

Tangata mo e Fefine mo e Fefiné.

10a Teut. 12:28.

12a 'Īsaia 9:16.

^ataukapo‘i, pea ‘oku tu‘u ia ke fakamāu‘i ‘a e kakaí.

14 ‘E fakamāu‘i fakataha koe ‘e he ‘Eiki mo e mātu‘a ‘o hono kakaí pea mo honau kau ^apilini; he kuo mou ^bkai ‘o ‘osi ‘a e ‘ngoue vainé mo e ngaahi ^dme‘a kuo mou kaiha‘asi mei he ^emasivá ‘i homou ngaahi falé.

15 Ko e hā homou lotó? ‘Oku mou fu‘u haha lahi ‘a hoku kakaí, ‘o laiki ‘a e mata ‘o e masivá, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otua ‘o e Ngaahi Kau Taú.

16 Pea ‘ikai ia ko ia pē, ka ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki: Koe‘uhi ‘oku fu‘u pōlepole ‘a e ngaahi ‘ofefine ‘o Saioné, pea nau ‘a‘eva fakamāfutofuta mo e mata holi-kovi, ‘o ‘alu ^afakatekiteki mo fie hā, pea mo e ngaahi ukamea ‘i honau va‘é ‘oku tatangi he‘enau ‘alú—

17 Ko ia, ‘e taa‘i ‘e he ‘Eiki ‘a e tumu‘aki ‘o e ngaahi ‘ofefine ‘o Saione ‘aki ‘a e pala, pea ‘e ^afakatelefua‘i ‘a kinautolu ‘e he ‘Eiki.

18 ‘I he ‘aho ko iá ‘e to‘o ‘e he ‘Eiki meiate kinautolu ‘a e faka‘ofó‘ofa lahi ‘o honau ngaahi teunga tatangi mo e ^ame‘a-fa‘u siueli ‘o e ‘ulú, mo honau ngaahi

^bkahoa fuopotopoto ‘oku hangē ko e māhiná;

19 ‘A e ngaahi kahoá mo e ngaahi vesá, pea mo e ngaahi ^apūloú;

20 ‘A e ngaahi tataá mo e ngaahi teuteu ki he va‘é, pea mo e ngaahi me‘a-ha‘i ‘ulú, mo e ngaahi ‘ai‘anga kakalá pea mo e ngaahi hau ki honau telingá;

21 ‘A e ngaahi mamá mo e teuteu ki he ihú;

22 Mo honau ngaahi ^akofu ngingilá, pea mo e ngaahi kofu tu‘á, pea mo e ngaahi pulupulú, pea mo e ngaahi kato pa‘angá;

23 ‘A e ngaahi teunga ^aaatá, pea mo e līneni tu‘ovalevalé, pea mo e ngaahi puloú, pea mo e ngaahi holoholo pūloú.

24 Pea ‘e hoko ‘o pehē, ‘e fetongi ‘a e namu kakalá ‘aki ‘a e namukū; pea ko e no‘ó ^a‘aki ‘a e pulupulu noa pē; pea ko e ‘ulu lau lelei ‘aki ‘a e tula; pea fetongi ‘a e ngaahi ^bteunga faka‘ofó‘ofá ‘aki ‘a e tauanga‘a; ko e hoihoifuá ‘aki ‘a e ‘fohia.

25 ‘E tō ‘a ho kau tangatá ‘i he heletā mo ho‘o kau mālohí ‘i he tau.

26 Pea ‘e tangilāulau mo tangi ‘a hono ngaahi matapaá; pea

13a HEP taukave‘i.

Maika 6:2;
T&F 45:3–5.

14a HEP kau pule, pe
kau takimu‘a.

b HEP faka‘auha, pe
tutu ke ‘osi.

c ‘Īsaia 5:7.

d FK koloa ma‘u ‘i he
kākā.

e 2 Nīfaí 28:12–13.

16a FK lue vave ‘i ha
founga fakato‘oto‘o.

17a HEP fakahā; ko e

‘itiome ia ‘oku
‘uhinga ki hono
“fakamaa‘i
kinautolu.”

18a Mahalo ko e
kupenga ‘ulu. ‘Oku
‘ikai loto-taha ma‘u
pē ‘a e kau mataotaó
‘i he anga ‘o e ngaahi
me‘a teuteu
fakafefine ko ia ‘oku
‘i he veesi 18–23.

b FK ko e me‘a teuteu
‘oku fōtunga hangē

ha māhina kalipá.

19a HEP ngaahi veili.

22a HEP ngaahi teunga
ngingila fetapaki.

23a PĒ ngaahi teunga
ngingila fetapaki.

24a HEP ngaahi tupenu
mahaehae.

b PĒ ko ha pulupulu.

c PĒ faka‘ilonga (ko
ha faka‘ilonga ‘o e
pōpula).

te ne lala, pea nofo hifo ki he kelekelé.

VAHE 14

‘E huhu’i mo fufulu ‘a Saione mo hono ngaahi ‘ofefiné lolotonga ‘a e nofo-tu’i—Fakafehoanaki mo e ‘Īsaia vahe 4. Ta’u 559–545 K.M. nai.

PEA ‘i he ‘aho ko iá ‘e piki ‘a e fefine ‘e toko fitú ki he tangata ‘e toko taha, ‘o nau pehē: Te mau kai ‘a ‘emau mā ‘amautolu pē, pea kofu ‘aki ‘a homau ngaahi kofu ‘omautolu pē; kae kehe ke ui ‘a kimautolu ‘i ho hingoá koe’uhi ke to’o atu ai ‘a homau “manukia.

2 ‘I he ‘aho ko iá ‘e faka’ofu’ofa mo nāunau’ia ‘a e “va’a ‘o e ‘Eikí; ‘e lelei lahi mo matamatalelei ‘a e fua ‘o e fonuá kiate kinautolu ‘o e fale ‘o ‘Īsileli kuo hao mei he faka’auhá.

3 Pea ‘e hoko ‘o pehē, ko kinautolu ‘oku toe ‘i Saioné, pea mo ia ‘oku ‘i Selūsalemá, ‘e ui ‘a kinautolu ko e mā’oni-‘oni, ‘a kinautolu kotoa pē kuo tohi ‘i he kakai mo’ui ‘o Selūsalemá—

4 “O ka ‘osi ^bfufulu ‘e he ‘Eikí ‘a e ‘uli ‘o e ngaahi ‘ofefine ‘o Saioné, pea fakama’a mo e halaia ‘o Selūsalemá mei he lotolotonga ‘o iá ‘aki ‘a ‘ene faka-

maau mālohí pea ‘i he laumālie ‘o e ‘vela.

5 Pea ‘e fakatupu ‘e he ‘Eikí ‘i he nofo’anga kotoa ‘o e mo’unga ‘o Saioné, pea mo kinautolu kotoa pē ‘oku ha’u ki aí, ‘a e “ao ‘o e ‘ahu’i afi ‘i he ‘aho, pea mo e maama ‘o e afi ulo ngingila ‘i he pō; koe’uhi ‘e hoko ‘a e me’a kotoa pē ‘o e nāunau ‘o Saioné ko e malu’i.

6 Pea ‘e ‘i ai ha tāpanekale ko e fakamalumu’anga mei he vela ‘o e ‘ahó, pea ko ha “hūfanga-‘anga, mo ha malu’anga mei he afaá pea mei he ‘uhá.

VAHE 15

Ko e ngoue vaine (‘Īsileli) ‘a e ‘Eikí ‘e lala ia, pea ‘e fakamovetevete ‘a hono kakai—‘E hoko mai ha ngaahi faingata’a kiate kinautolu ‘i honau tu’unga angatu’u mo fakamoveteveteá—‘E hiki hake ‘e he ‘Eikí ha fuka pea tānaki mai ‘a ‘Īsileli—Fakafehoanaki mo e ‘Īsaia vahe 5. Ta’u 559–545 K.M. nai.

PEA te u hiva ki hoku ‘ofa’angá ‘aki ‘a e “hiva ‘o hoku kaume’á, ‘o kau ki he’ene ngoue vainé. ‘Oku ma’u ‘e hoku kaume’a ‘ofá ‘a e ngoue vaine ‘i ha mo’unga kelekele mo’ui ‘aupito.

2 Pea na’á ne ‘aa’i ia mo fetuku mei ai ‘a e ngaahi maká, peá ne tō ‘i ai ‘a e “vaine lelei tahá, mo

14 1a FK ko e luma’anga ia ‘o e ta’emali mo e ‘ikai ma’u ha fānaú.

2a ‘Īsaia 60:21;

2 Nīfaí 3:5;

Sēkope 2:25.

4a FK Ko e taimi ia hili hono fakama’a ‘e he

‘Eikí ‘a e māmaní.

b FFL Fufulu.

c Malakai 3:2–3; 4:1.

5a ‘Eke. 13:21.

6a ‘Īsaia 25:4;

T&F 115:6.

15 1a FK ‘Oku fa’u ‘e he palōfitá ha talanoa

fakatātā ‘i he hiva pe maau ‘o kau ki he ngoue vainé, ‘o

fakahā ‘a e ‘alo’ofa ‘a

e ‘Otuá mo e ‘ikai tali

ia ‘e ‘Īsilelí

2a Selem. 2:21.

ne langa ha fale le'ó 'i hono lotolotongá, mo fokotu'u foki 'i ai ha tata'ó'anga uaine; peá ne tatali ke tupu mei ai 'a e ngaahi kálepí, ka na'e tupu mai ko e kálepí vao.

3 Pea ko 'eni, 'e kakai 'o Selūsalema, mo e kau tangata 'o Siutá, 'oku ou kole ke mou fakamaau 'iate au pea mo 'eku ngoue vainé.

4 Ko e hā mo ha me'a kuo lava nai ke mei fai ki he'eku ngoue vainé 'a ia 'oku te'eki ke u fai ki ai? Kā 'i he'eku tatali ke tupu mei ai 'a e ngaahi kálepí, na'e tupu mai ia ko e kálepí vao?

5 Pea ko 'eni fanongo; kau fakahā kiate kimoutolu 'a ia te u fai ki he'eku ngoue vainé— te u "to'ó mei ai 'a hono 'aá, pea 'e keina ia 'o 'osi; pea te u holoki 'a hono 'aá, pea 'e molomoloki hifo ia;

6 Pea te u faka'auha ia; 'e 'ikai 'auhani pe ngoue'i ia; kā 'e tupu ai 'a e ngaahi 'akau "talatala mo e talatala'āmoa; pea te u fekau foki ki he ngaahi 'aó ke 'oua na'a nau ^buha ki ai.

7 He ko e "ngoue vaine 'a e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú 'a e fale 'o 'Isilelí, pea ko e kau tangata 'o Siutá 'a 'ene ngaahi 'akau leleí; pea na'á ne 'amanaki ki he ^bfakamaau totonu, kae vakai, ko e fakamālohi; ki he mā'oni-oní, kae vakai ko e tangi.

8 Mala'ia 'a kinautolu 'oku nau fakahoko 'a e "fale ki he fale, kae 'oua kuo 'ikai toe ha potu, 'o tuku ^btoko taha pē 'a kinautolu 'i he lotolotongá 'o e fonuá.

9 Na'e folofola 'a e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, 'i hoku telingá, ko e mo'oni 'e lala 'a e ngaahi fale lahi, pea 'i ha ngaahi kolo lalahi mo matamataleleí 'e 'ikai ha kakai.

10 'Io, ko e 'eka 'e hongofulu 'o e ngoue vainé 'e ma'u mei ai 'a e "pate pē 'e taha, pea 'e tupu mei he homa 'e taha 'o e tenga'i 'akau 'a e 'efa pē 'e taha.

11 'E mala'ia 'a kinautolu ko ia 'oku tu'u hengihengi hake, ke "kumi ki he kava mālohí, pea fai atu 'o a'u ki he poó, kae 'oua kuo nau konā 'i he ^buainé!

12 Pea 'oku nau 'omi 'enau ha'apé, mo e violá, mo e timipalé mo e fulutá, mo e uainé ki he 'enau ngaahi kátoangá; ka 'oku 'ikai te nau "tokanga ki he ngāue 'a e 'Eikí, pe fakakaukau ki he ngāue 'a hono to'ukupú.

13 Ko ia, kuo 'alu ai 'a hoku kakaí ki he pōpula, koe'uhí he 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e "ilo; pea kuo mate 'i he fiekaia 'a honau kau tangata ongoongoá, pea kuo mate 'i he fieinua 'a honau tokolahi.

14 Ko ia, kuo teuteu 'a heli ke ma'u ha kakai tokolahi ange; pea ko honau nāunaú, mo honau

5a Same 80:12.

6a 'Isaia 7:23; 32:13.

b Selem. 3:3.

7a FFL Ngoue Vaine 'a e 'Eikí.

b PĒ fakamaau totonú.

8a Maika 2:1–2.

b FK tuku ke nofo toko taha. 'Oku ma'u 'e he kau ma'u tofi'a koloa'ia 'a e ngaahi ngoue'anga 'a e kau masivá.

10a 'Isikeli 45:10–11.

11a LFkt. 23:30–32.

b FFL Lea 'o e Potó.

12a Same 28:5.

13a Hōsea 4:6.

FFL 'Iló.

tokolahí, mo 'enau laukaú, pea mo ia 'oku fiefiá, 'e 'alu hifo ki ai.

15 Pea 'e 'ohifo ki lalo 'a e tangata lāuvalé, pea 'e fakavaivai'i mo e tangata mālohí, pea ko e fofonga 'o e fie mā'olungá 'e fakavaivai'i ia.

16 Kā 'e hakeaki'i 'a e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú koe'uhi ko 'ene "fakamāú, pea ko e 'Otua 'a ia 'oku mā'oni'oni 'e faka-haohaoa'i ia koe'uhi ko 'ene mā'oni'oni.

17 Pea 'e toki kai 'a e fanga lami 'o hangē ko ia kuo nau anga ki aí, pea 'e kai 'e he kakai mulí 'a e ngaahi potu lala 'o e kakai koloa'ía.

18 Mala'ia 'a kinautolu 'oku tohoaki'i mai 'a e angahalá 'aki 'a e ngaahi afo 'o e "fielahi, mo e angahalá 'o ^bhangē ko ha maea tohó.

19 'A kinautolu 'oku pehē: Tuku ke ne "fai vave, fakato'o-to'o 'a 'ene ngāué, koe'uhi ke tau ^bmamata ki ai; pea tuku 'a e ngaahi fakamaau 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí ke 'unu-'unu mai, pea ha'u, koe'uhi ke tau 'ilo'i ia.

20 Mala'ia 'a kinautolu 'oku "ui 'a e kovi ko e leleí, mo e leleí ko e kovi, mo pehē ko e ^bpo'uli 'a e māmá, mo e māmá ko e

po'uli, mo fokotu'u 'a e koná ko e melie, mo e melié ko e kona!

21 Mala'ia 'a kinautolu 'oku nau "poto 'i honau mata 'onautolú mo nau fakapotopoto 'i honau mata 'onautolú.

22 Mala'ia 'a kinautolu 'oku fai mālohi 'i he inu uainé, mo e kau tangata mālohi 'oku nau felingiaki 'a e kava mālohi;

23 'A kinautolu 'oku fakatonuhia'i 'a e angahalá koe'uhi ko e totongí, mo "to'o atu 'a e mā'oni'oni 'a e mā'oni'oni meiate ia!

24 Ko ia, hangē 'oku keina 'e he "afí 'a e ^bmohuku mōmoá, pea tutu 'o 'osi 'e he uló 'o e afí 'a e 'kafukafú, 'e popo 'a honau aká, pea 'e mōmoa 'o puna hake 'a honau fisí 'o hangē ko e efu; koe'uhi kuo nau lí'aki 'a e fono 'a e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, mo nau "fehi'a ki he folofola 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí.

25 Ko ia, kuo tupu hake 'a e "houhau 'o e 'Eiki ki hono kakai, pea mafao atu 'a hono to'ukupú ke tautea'i 'a kinautolu, pea kuó ne taa'i 'a kinautolu; pea tetetete 'a e ngaahi mo'ungá, pea haehae 'a honau ngaahi sino maté 'i he lotolotonga 'o e ngaahi halá. Neongo 'eni kotoa 'oku te'eki lolou hono houhaú, ka 'oku kei mafao atu hono to'ukupú.

16a FFL Sīsū Kalaisi—
Fakamaau.

18a FFL Me'a Ta'e'aongá.
b FK 'Oku ha'i
kinautolu ki he'enau
angahalá, 'o hangē
ko e ha'i ki he fanga
manú 'enau kavengá.

19a Selem. 17:15.

b FK 'E 'ikai te nau tui
ki he Misaia, kae

'oua kuo nau
mamata kiate ia.

20a Molonai 7:14, 18;
T&F 64:16; 121:16.

b 1 Sione 1:6.

21a LFkt. 3:5–7;
2 Nifai 28:15.

23a FK ta'ofi meiate ia 'a
'ene ngaahi totonu
fakalaó.

24a 'Opat. 1:18;

Malakai 4:1–2;
2 Nifai 20:17.

b Sioeli 2:5;
1 Nifai 22:15, 23;
2 Nifai 26:4, 6;
T&F 64:23–24; 133:64.

c Luke 3:17;
Mōsaia 7:29–31.

d 2 Sam. 12:7–9.

25a T&F 63:32;
Mōsese 6:27.

26 Pea te ne hiki hake ha ^afuka ki he ngaahi pule'anga mei he mama'ó, pea te ne ^bsisī kiate kinautolu mei he ngata'anga 'o māmani; pea vakai, te nau ha'u 'vave mo fakato'oto'o; 'e 'ikai hela pe humu ha taha 'iate kinautolu.

27 'E 'ikai ha taha 'iate kinautolu 'e tulemohe pe mohe; pea 'e 'ikai vete 'a e nono'o 'o honau kongalotó, pea 'e motuhi 'a e nono'o 'o honau topuva'é;

28 'E māsila 'a 'enau ngaahi ngahaú, pea 'e fusi 'a 'enau ngaahi kaufana kotoa pē, pea 'e fefeka 'a e pesipesi 'o 'enau fanga hōsī 'o tatau mo e makafi, pea 'e teka 'a 'enau ngaahi ve'e teká 'o tatau mo ha 'ahiohio, ko 'enau ngungulú 'o hangē ha laioné.

29 Te nau ngungulu 'o hangē ko ha fanga ^alaione mui; 'io, te nau ngungulu, pea puke 'a e me'a kuo poó, pea 'ave 'a ia kuo nau poó ki ha potu 'oku haó, 'a ia 'e 'ikai ha tokotaha 'e fa'a fakahaofi ia mei ai.

30 Pea 'i he 'aho ko iá te nau ngungulu kiate kinautolu 'o hangē ko e 'u'ulu 'a e tahí; pea kapau te nau sio ki he fonuá, vakai, ko e fakapo'uli mo e mamahi, pea 'e fakapo'uli 'a e maama 'i he ngaahi langí.

VAHE 16

'Oku mamata 'a 'Īsaia ki he 'Eikí—
'Oku fakamolemolé'i 'a e ngaahi angahala 'a 'Īsaia—'Oku ui ia ke ne kikite—'Okú ne kikite 'o kau ki hono faka'ikai'i 'e he kau Siú 'a e ngaahi akonaki 'a Kalaisí—'E foki mai ha toenga—Fakafehoanaki mo e 'Īsaia vahe 6. Ta'u 559–545 K.M. nai.

'IHE ^ata'u na'e hala ai 'a e tu'i ko 'Ūsaia, na'á ku mamata foki ki he 'Eikí 'oku 'afio 'i ha nofo'a faka'eieiki, 'oku mā'olunga, pea na'e fakafonu 'e hono ^bpulupulú 'a e temipalé.

2 Na'e tu'u 'i 'olunga ai 'a e ongo ^aselafimi; na'e taki ono hona kapakaú; pea na'á na fakapūlou hona matá 'aki 'a e ua, peá na 'ufi'ufi hona va'é 'aki 'a e ua, peá na puna 'aki 'a e ua.

3 Pea na'e kalanga 'a e taha ki he tahá 'o pehē: 'Oku mā'oni'oni, 'oku mā'oni'oni, 'oku mā'oni'oni, 'a e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú; 'oku fonu 'a māmani kotoa pē 'i hono nāunaú.

4 Pea na'e ngaueue 'a e ngaahi "pou 'o e matapaá 'i he le'o 'o ia na'e kalangá, pea na'e fakafonu 'a e falé 'i he 'ohu afi.

5 Pea na'á ku toki pehē: 'E mala'ia kiate au! he 'e ^amotuhi

26a FFL Fuká.

b PĒ ifi'í; 'a ia ko ha faka'ilonga ki he tānakí.

'Īsaia 7:18;

2 Nīfai 29:2.

c FFL 'Isileli—Ko hono tānaki 'o 'Isilelí.

29a 3 Nīfai 21:12–13.

16 1a FK ta'u 750

K.M. nai.

b FK ko e pelu 'o hono kofú, pe ko e ngaahi kofu 'i ai.

2a FFL Selupimi.

4a HEP na'e ngalulululu 'a e ngaahi makatu'unga 'o e

hū'angá.

5a HEP motuhi atu;

'a ia ko hono 'uhingá na'e lōmekina hono lotó 'e he'ene 'ilo ki he'ene ngaahi angahala mo hono kakai.

atu au; koe'uhi ko ha tangata lounгутu ta'ema'a au; pea 'oku ou nofo 'i he lotolotonga 'o ha kakai lounгутu ta'ema'a; he kuo mamata 'a hoku ongo matá ki he Tu'i, ko e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú.

6 Pea na'e toki puna mai ha toko taha 'o e ongo selafimí kiate au, na'e 'i hono nimá ha "malala'i afi mo'ui, 'a ia kuó ne to'o 'aki 'a e hikofi mei he funga 'esi-feilaulá;

7 Pea na'á ne 'ai ia ki hoku loto ngutú, mo ne pehē: Vakai, kuo tau 'eni ki ho lounгутú; pea kuo to'o atu 'a ho'o "hiá, pea fakama'a 'a ho'o angahalá.

8 Pea na'á ku fanongo foki ki he le'o 'o e 'Eiki, na'e folofola: Ko hai te u fekau atú, pea ko hai 'e hoko ko 'etau talafekau? Pea na'á ku toki pehē ange: Ko au 'eni; fekau au.

9 Pea na'á ne folofola: 'Alu, pea tala ki he kakaí ni—'Oku mou fanongo mo'oni, ka 'oku 'ikai te mou ongo'i, pea 'oku mou mamata pau, ka na'e 'ikai te nau 'ilo'i.

10 Ngaahi 'a e loto 'o e kakaí ni ke fefeka, pea ngaahi ke 'oua te nau fanongo lelei, pe fakakuihi 'a honau matá—telia na'a nau mamata 'aki honau matá, pea "fanongo 'aki honau telingá, pea 'ilo'i 'aki honau lotó, 'o ului pea fakamo'ui.

11 Na'á ku toki pehē ange: 'E 'Eiki, 'e fēfē hono fuoloá?

Pea na'á ne folofola mai: Kae 'oua ke lala 'a e ngaahi koló 'o 'ikai ha kakai ke nofo'i, pea mo e ngaahi falé 'o 'ikai nofo'i 'e ha taha, pea lala 'aupito 'a e fonuá;

12 Pea kuo "ave 'e he 'Eiki 'a e kakai ke mama'o 'aupito, koe'uhi 'e lala 'aupito 'a e loto fonuá.

13 Ka 'e 'i ai 'a e vahehongofulu 'e taha 'o e kakaí, pea te nau foki mai, pea 'e keina 'a kinautolu, 'o hangē ko e fu'u 'akau ko e teilí, pea hangē ko e fu'u 'akau ko e 'oké 'a ia 'oku kei 'i ai hono huhu'á 'i he taimi 'oku nau fakatōlau aí; ko ia 'e hoko pehē hono "fakatolonga 'o e hako mā'oni'oní.

VAHE 17

'Oku tu'u tau 'a 'Ifalemi mo Silia ki Siuta—'E 'alo'i mai 'a Kalaisi 'i he tāupo'ou—Fakafehoanaki mo e 'Īsaia vahe 7. Ta'u 599–545 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he ngaahi 'aho 'o 'Āhasi, ko e foha 'o Sōtame, ko e foha 'o 'Ūsaia, ko e tu'i 'o Siutá, na'e 'alu hake 'a Lēsini, ko e tu'i 'o Siliá mo Peka ko e foha 'o Lemalia, ko e tu'i 'o 'Isilelí, ki Selūsalema ke tau'i ia, ka na'e 'ikai te ne lava 'o ikuna'i ia.

2 Pea na'e fakahā ki he fale 'o Tēvitá, 'o pehē: 'Oku kau

6a FK ko ha fakataipe 'o e fakama'a.

7a FFL Fakamolemole'i 'o e Ngaahi Angahalá.

10a Mātiu 13:14–15.

12a 2 Ng. Tu'i 17:18, 20.

13a FK Hangē ha fu'u 'akau, neongo 'oku fakamovetevete'i hono ngaahi laú, ka

'oku kei 'iate ia pē 'ene mo'ui mo hono mālohi ke fakatupu ha tengá.

fakataha 'a Sīlia mo "Ifalemi. Pea na'e tetetete 'a hono lotó 'i he manavahē, mo e loto 'o hono kakaí, 'o hangē ko hono lulu'i 'e he matangi 'a e ngaahi 'akau 'o e vaó.

3 Na'e toki folofola 'a e 'Eikí kia 'Isaia: 'Alu atu 'eni 'o fakafe-
taulaki kia 'Āhasi, 'a koe mo "Siasasupe ko ho fohá, 'i he ngata'anga 'o e tafe'anga 'o e vai taupotu ki 'olunga 'i he hala 'o e ngoue 'a e tangata fakama'a kofú;

4 Peá ke pehē atu kiate ia: Tokanga, pea ke fakalongo-
longo; 'oua 'e "manavahē, pea 'oua foki 'e loto-vaivai koe'uhi ko e ongo tūhulú ni 'oku kohú he kuo mei mate ia, koe'uhi ko e 'ita lahi 'a Lēsini ki Siliá, pea ki he foha 'o Lemaliá.

5 He kuo fealea'aki 'a Sīlia mo 'Ifalemi pea mo e foha 'o Lema-
liá ke faikovi kiate koe, 'o pehē:

6 Tau ō hake 'o tau'i 'a Siuta, pea fakamamahi'i ia, pea tau
"vahevahe 'a e koló 'iate kitau-
tolu, pea fokotu'u ha tu'i 'oku tau loto ki ai 'i hono lotolotonga,
'io, 'a e foha 'o Tapealé.

7 'Oku folofola peheni 'e he 'Eiki ko e 'Otuá: 'E 'ikai pehē ia,
pea 'e 'ikai foki fakahoko ia.

8 He ko e 'ulu 'o Siliá ko Tāmasikusi, pea ko e 'ulu 'o Tāmasikusi ko Lēsini; he 'e te'eki kakato 'a e ta'u 'e onongofulu

mā nima 'e maumau'i 'a 'Ifalemi pea 'e 'ikai kei hoko ia ko ha kakai.

9 Pea ko e 'ulu 'o 'Ifalemi ko Samēlia, pea ko e 'ulu 'o Samēliá 'a e foha 'o Lemaliá. Kapau 'oku "ikai te mou tui, ko e mo'oni 'e 'ikai fokotu'u 'a kimoutolu.

10 Pea 'ikai ia ko ia pē, na'e toe folofola 'a e 'Eikí kia 'Āhasi, 'o pehē:

11 Kole ha "faka'ilonga kiate koe mei he 'Eiki ko ho 'Otuá; kole kiate ia ke ne fai ha me'a 'i he māmaní pe 'i he langí 'i 'olunga.

12 Ka na'e pehē 'e 'Āhasi: 'E 'ikai te u kole, pea 'e 'ikai foki te u "ahi'ahi'i 'a e 'Eikí.

13 Pea na'á ne pehē: Mou fanongo mai 'eni, 'E fale 'o Tēvita; ko ha me'a si'isi'i koā kiate kimoutolu ho'omou faka-
'ita'i 'a e tangatá, ko ia te mou fakatupu-houhau ai ki hoku 'Otuá foki?

14 Ko ia, ko e 'Eikí tonu te ne tuku kiate kimoutolu ha faka'ilonga—Vakai, 'e tu'itu'ia ha "tāupo'ou, pea fā'ele'i ha tama, pea ui 'a hono huafá ko ^b'Īmanuela.

15 Te ne kai 'a e patá mo e hu'a honé, koe'uhi ke ne 'ilo'i ke fakafisinga 'a e koví, kae fili 'a e leleí.

16 Koe'uhi 'i he te'eki ke 'ilo'i 'e he "tamasi'í ke fakafisinga 'a e

17 2a FK Na'e ui 'a 'Isileli 'i he tokelaú kotoa 'aki 'a e hingoa 'Ifalemi, 'a ia ko e fa'ahinga ia na'e takimu'a 'i he tokelaú.

3a HEP 'e foki mai ha toenga 'o hono hakó.

4a FK 'Oua na'a ofo 'i ha'anau 'oho mai, he 'oku 'ikai kei 'i ai ha ivi 'o e ongo tu'i ko ia.

6a HEP tufotufa atu ia.

9a 2 Fkmtl. 20:20.

11a FFL Faka'ilongá.

12a FK sivi'i, filio'i, pe

fakamo'oni'i.

14a FFL Tāupo'ou.

b HEP 'Oku 'iate kitautolu 'a e 'Otuá. FFL 'Īmanuela.

16a 2 Nifai 18:4.

koví kae fili ‘a e leleí, ko e fonua ‘okú ke fehi‘a ki aí ‘e lí‘aki ‘e hono ^bongo tu‘í fakatou‘osi.

17 ‘E ^a‘omi ‘e he ‘Eikí kiate koe, pea ki ho kakaí, pea ki he fale ‘o ho‘o tamaí, ha ngaahi ‘aho ‘a ia ‘oku te‘eki ai ke hoko, talu ‘a e ‘aho na‘e ‘alu ai ‘a ^b‘Ifalemi mei Siuta, ko e tu‘i ‘o ‘Asiliá.

18 Pea ‘e hoko ‘o pehē ‘i he ‘aho ko iá ‘e ^a‘sisī atu ‘a e ‘Eikí ki he lango ‘a ia ‘oku ‘i he potu taupotu ‘o ‘Isipité, pea ki he pī ‘a ia ‘oku ‘i he fonua ko ‘Āsiliá.

19 Pea te nau ha‘u, pea ‘e nofo ‘a kinautolu kotoa pē ‘i he ngaahi tele‘a lí‘akí, pea ‘i he ngaahi ‘ana‘i maká, pea ‘i he ngaahi ‘akau talatala kotoa pē, pea ‘i he ngaahi ‘akau kotoa pē.

20 ‘I he ‘aho pē ko iá ‘e ^a‘tele ‘e he ‘Eikí ‘aki ‘a e tele ‘a ia kuo nō; ‘e kinautolu ki kō atu mei he vai-tafé, ‘e he ^btu‘i ‘o ‘Asilia, ‘a e ‘ulu, pea mo e fulufulu ‘o e va‘é; pea ‘e faka‘osi ‘e ia mo e kavá foki.

21 Pea ‘e hoko ‘o pehē ‘i he ‘aho ko iá, ‘e ^a‘fafanga‘i ‘e ha tangata ha pulu mui fefine mo e sipi ‘e ua;

22 Pea ‘e hoko ‘o pehē, te ne kai ‘a e patá koe‘uhi ko e lahi fau ‘o e hu‘akau ‘e ma‘u mei aí; he ‘e kai ‘a e patá mo e hu‘a honé ‘e kinautolu kotoa pē ‘oku toe ‘i he fonuá.

23 Pea ‘e hoko ‘o pehē ‘i he ‘aho ko iá, ko e potu kotoa pē

na‘e ‘i ai ‘a e vaine ‘e afe ‘o tatau mo e kongá ^a‘siliva ‘e afe, ‘e tupu ‘i ai ‘a e ‘akau talatala mo e talatala‘āmoa pē ‘e ma‘u ‘i aí.

24 ‘E ha‘u ki ai ‘a e kau tangata mo e ngaahi ngahau mo e ngaahi kaufana, he ‘e hoko ‘a e fonuá kotoa pē ko ha potu ‘o e ngaahi ‘akau talatala mo e talatala‘āmoa.

25 Pea ko e ngaahi tafungo-funga kotoa pē ‘e keli ‘aki ‘a e huo, ‘e ‘ikai ha‘u ha taha ki ai koe‘uhi ko e manavahē ki he ngaahi ‘akau talatalá mo e talatala‘āmoá; pea ‘e hoko ia ko ha potu ke tukuange ai ‘a e fanga pulú, pea fa‘itelihā ai ‘a e fanga ^a‘pulu íkí.

VAHE 18

‘E hoko ‘a Kalaisi ko e maka-tūkia-‘anga mo ha maka ke humu ai— Fekumi ki he ‘Eikí, kae ‘ikai ki he kau taula fa‘ahikehe ‘oku mapu ‘o h a n g ē h a m a n u p u n á — Falala ki he fonó pea ki he faka-mo‘oní ke ma‘u mei ai ‘a e fakahino-hinó— Fakafehoanaki mo e ‘Īsaia vahe 8. Ta‘u 559–545 K.M. nai.

PEA ‘ikai ia ko ia pē, ka na‘e pehē mai ‘a e folofola ‘a e ‘Eikí kiate au: To‘o kiate koe ha takalinga lahi, pea tohi ki ai ‘aki ha peni ‘a e tangatá, ‘o kau kia ^a‘Maha-sala-hase-pase.

16b 2 Ng. Tu‘i 15:30; 16:9.

17a 2 Fkmtl. 28:19–21.

b 1 Ng. Tu‘i 12:16–19.

18a PĒ ifi‘i; ‘a ia ko hono ‘uhingá, ko ha faka‘ilonga, fekau ke ha‘u. ‘Īsaia 5:26.

20a FK ‘E fakatokosí‘i

hono kakaí ‘e ha kakai mei ha fonua muli.

b 2 Ng. Tu‘i 16:5–9.

21a FK Ko e tokosí‘i pē ‘o e kakai na‘e haó ‘a ia na‘a nau mo‘ui pē ‘iate kinautolú na‘a

nau nofó.

23a PĒ ngaahi kongá siliva.

25a HEP fanga sipi, pe fanga kosi.

18 1a FK kuo pau ke hoko mai ‘a e faka‘auha.

2 Pea na'á ku to'ó kiate au ha kau "fakamo'oni falala'anga ke tohi, ko 'Ūlaia ko e taula'eikí, mo Sakalia ko e foha 'o Sepelikaiá.

3 Pea na'á ku 'alu ki he "palōfita fefiné; pea na'e tu'i-tu'ia ia, 'o ne fanau'i ha tama. Pea na'e toki folofola 'e he 'Eikí kiate au: Ui hono hingoá ko Maha-sala-hase-pase.

4 He vakai, 'e "te'eki motu'a fe'unga 'a e ^btamasi'í ke ne pehē, Ko 'eku tamai, mo 'eku fa'ē, ka kuo 'ave atu 'a e ngaahi koloa 'o Tāmasikusí mo e ngaahi 'koloa vete 'o Samēliá mei he 'ao 'o e tu'i 'o 'Asiliá.

5 Na'e folofola foki 'a e 'Eikí kiate au, 'o pehē:

6 Ko e me'a 'i he li'aki 'e he kakaí ni 'a e ngaahi vai tafetafe mālie 'o "Sailoá, pea nau fiefia 'ia ^bLēsini mo e foha 'o Lemaliá;

7 Ko ia ai, vakai, 'oku 'omi 'e he 'Eikí kiate "kinautolu 'a e ngaahi vai 'o e vaitafe, 'oku mālohi pea lahi, 'io, 'a e tu'i 'o 'Asiliá mo e kotoa 'o hono nāunaú; pea te ne fono hake 'i hono ngaahi tafenga vai kotoa pē, pea fā 'i hono ngaahi kauvai kotoa pē.

8 Pea te ne "fou atu 'i Siuta; te ne fā pea mafola, te ne a'u hake ki he kiá; pea ko e fālahi 'o hono kapakaú 'e fakafonu 'a e maokupu 'o ho fonuá, 'E ^bĪmanuela.

9 Mou "kau fakataha, 'a kimoutolu 'a e kakai, pea 'e laiki 'a kimoutolu ke momo-iiki; pea fanongo mai, 'a kimoutolu 'i he ngaahi fonua mama'ou kotoa pē; teuteu'i 'a kimoutolu, pea 'e fakamomoiiki 'a kimoutolu; teuteu 'a kimoutolu ki he tau, pea 'e fakamomoiiki 'a kimoutolu.

10 Alea fakataha, pea 'e 'ikai hano 'aonga kiate kimoutolu; alea fakataha, pea 'e 'ikai fakahoko ia; "he 'oku 'iate kitautolu 'a e 'Otuá.

11 He na'e folofola peheni 'e he 'Eikí kiate au 'i ha fakatokanga mamafa, mo ne enginaki'i au ke 'oua na'á ku 'alu 'i he hala 'o e kakai ko 'ení, 'o ne folofola:

12 'Oua na'á ke pehē, ko ha "kautaha, kiate kinautolu kotoa pē 'a ia 'e pehē ki ai 'e he kakaí ni, ko ha kautaha; pe manavahē ki he me'a 'oku nau manavahē ki aí, pea 'oua te ke ilifia.

13 'Apsia ki he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, pea tuku ke ne hoko ko ho "manavahē-angá, pea tuku ke ne hoko ko ho ilifia'angá.

14 Pea 'e hoko ia ko ha "hūfanga'anga kiate koe; kā ko ha ^bmaka ke tūkia'anga, mo ha maka ke humu ai 'a e ongo fale 'o 'Isilelí, koe'uhi ke hoko ko ha

2a FFL Fakamo'oni.

3a FK ko hono uaifí.

4a 'Īsaia 8:4.

b 2 Nifai 17:16.

c 2 Ng. Tu'i 15:29.

6a Sēnesi 49:10;

LSS, Sēnesi 50:24.

b 'Īsaia 7:1.

7a FK 'uluaki hoko ki

'Isileli 'i he tokelaú.

8a FK 'E 'ohofi foki 'e

'Asilia 'a Siuta.

b FFL 'Imanuela.

9a FK Fokotu'u ha ngaahi kaungā-fai.

10a FK 'E fakahaofi 'a Siuta ('a e fonua 'o 'Imanuelá).

Same 46:7.

12a FK 'Oku totonu ke 'oua na'a fakafalala 'a Siuta ki he ngaahi

kautaha fufū mo ha ni'ihi kehe ke malu'i 'a kinautolu.

13a FK Ke loto-'apsia mo loto-fakatōkílalo 'i

he 'ao 'o e 'Otuá.

14a 'Isikeli 11:15–21.

b 1 Pita 2:4–8;

Sēkope 4:14–15.

tauhele mo ha tauhele'anga ki he kakai 'o Selūsalemá.

15 Pea ko e tokolahi 'o kinautolu te nau "tūkia 'o tō, pea laiki, pea tauhele'i, pea ma'u 'i he tauhelé.

16 Nono'o fakataha 'a e fakamo'oní, fakama'u 'a e "fonó 'i he'eku kau ākongá.

17 Pea te u tatali ki he 'Eikí, 'a ia 'okú ne "fufuu'i 'a hono fofongá mei he fale 'o Sēkopé, pea te u kumi kiate ia.

18 Vakai, ko au mo e fānau 'a ia kuo foaki kiate au 'e he 'Eikí ke hoko ko ha ngaahi "faka'ilonnga pea mo ha ngaahi me'a fakafo 'i 'Isileli mei he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, 'a ia 'oku 'afio 'i he Mo'unga ko Saioné.

19 Pea 'o ka nau ka pehē atu kiate kimoutolu: Alea mo kinautolu 'a ia 'oku ma'u ha ngaahi "laumālie 'ulí, pea ki ha kau ^btaula fa'ahikehe 'a ia 'oku mapu 'o hangē ha manupuná mo femuhumu'i—'ikai 'oku "totonu ke fekumi 'e ha kakai ki honau 'Otuá, 'a e 'Otuá ko ia 'o e me'a mo'ui kotoa pē, kapau 'oku nau fie fanongo "mei he maté?

20 Fakatatau 'enau ngaahi leá ki he fonó pea ki he fakamo'oní; pea kapau 'oku 'ikai te "nau lea 'o fakatatau mo e folofolá ni,

'oku tupu ia 'i he 'ikai ha maama 'iate kinautolu.

21 Pea te "nau 'alu atu 'i he fonuá 'i he mamahi mo e fiekaia; pea 'e hoko 'o pehē 'o ka nau ka fiekaia, te nau 'ita lahi 'aupito, pea lea kovi ki honau tu'í mo honau 'Otuá, pea sio ki 'olunga.

22 Pea te nau sio ki he fonuá pea vakai ki he mamahi pē, mo e fakapo'ulí, mo e fakamamahi lahi, pea 'e kapusi fakamālohi 'a kinautolu ki he fakapo'ulí.

VAHE 19

'Oku lea 'a 'Īsaia 'o kau ki he Mīsaia —'E mamata 'a e kakai 'i he fakapo'ulí ki ha maama lahi—'E 'alo'i mai ha tama kiate kitautolu—'E hoko ia ko e Pilinisi 'o e Melinó pea te ne pule 'i he taloni 'o Tēvitá—Fakafehoanaki mo e 'Īsaia vahe 9. Ta'u 559–545 K.M. nai.

KA neongo iá, 'e 'ikai matolu tatau 'a e fakapo'ulí mo hono fakamamahi'i iá, 'i hono fuofua fakamamahi'i si'i kae 'ikai faka'auha kakato 'a e "fonua 'o Sepuloní, mo e fonua 'o Nafitalái; pea toki fakamamahi'i lahi ange ki mui, 'i he Tahī Kulokulá ki kō atu 'i Soatani 'i Kāleli 'o e ngaahi pule'angá.

2 Ko e kakai 'a ia na'e 'a'eva 'i

15a Mātiu 21:42–44.

16a HEP ngaahi akonaki, pe tokāteline.

FFL Ongoongoleleí.

17a 'Īsaia 54:8.

18a FK Ko hono 'uhinga 'o e hingoa 'o 'Īsaia mo hono ngaahi fohá: "'Oku fakahaofi 'e Sihova"; "'Okú ne

fakavave'i 'a ia 'oku fakapōpula'i"; mo e "'E foki mai hano toenga."

2 Nifai 17:3; 18:3.

19a Lev. 20:6.

b FK kau fakalou'akau, kau valalo fakakikite.

c 1 Sam. 28:6–20.

d PĒ koe'uhi ko e.

20a FK ko e kau kumi ki he ngaahi laumālie ('oku 'i he veesi 21–22 foki).

21a FK 'E taki pōpula 'a 'Isileli koe'uhi ko e 'ikai ke nau talangofuá.

19 1a Mātiu 4:12–16.

he “po’ulí kuo nau mamata ki he maama lahi; ‘a kinautolu ‘oku nofo ‘i he fonua ‘o e malumalu ‘o e mate kuo ulo kiate kinautolu ‘a e māmá.

3 Kuó ke fakatokolahi ‘a e pule-‘angá, pea “fakalahi ‘a e fiefiá — ‘oku nau fakafiefia ‘i ho ‘aó ‘o hangē ko e fiefia ‘i he taimi utu ta’ú, pea hangē ko e fakafiefia ‘a e kau tangatá ‘o nau ka vahevahe ‘a e koloa veté.

4 He kuó ke fesí ‘i ‘a e ha’amo ‘o ‘ene kavengá, pea mo e ‘akau fakalava ki hono umá, ‘a e me’a tā ‘a hono tokotaha fakamamahí.

5 He ko e tau kotoa pē ‘a e tangata taú ko e longoa’a fakatupu puputu’u ia, mo honau ngaahi kofu kuo pani totó; ka ‘e tutu ia pea hoko ko e fefie ki he afí.

6 He kuo fanau’i kiate kitautolu ha “tama, kuo foaki kiate kitautolu ha foha; pea ‘e ‘i hono umá ‘a e ^bpule; pea ‘e ui ‘a hono huafá ko Fakafofo, ko Akonaki, ko e “Otua Māfimafi, ko e “Tamai Ta’engata, ko e Pilinisi ‘o e “Melino.

7 Pea ko e tupulaki ‘a hono “pule’angá mo e melinó ^b’oku ‘ikai hano ngata’anga, pea ‘afio ‘i he ‘afio’anga ‘o Tēvitá, pea ‘i hono pule’angá ke fakamaau ia, mo fokotu’u ia ‘i he fakamaau mo e fakamaau totonu ‘o kamata

mei he taimi ko iá, ‘io ‘o ta’engata. Ko e māfimafi ‘o e ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú te ne fakahoko iá.

8 Na’e fekau atu ‘e he ‘Eiki ‘a ‘ene folofola kia Sēkope, pea kuo tō ia ki “Isileli.

9 Pea ‘e ‘ilo’i ‘e he kakai kotoa pē, ‘io ‘e ‘Ifalemi mo e kakai ‘o Samēliá, ‘a kinautolu ‘oku pehē ‘i he hīkisia mo e fielahe ‘o e lotó:

10 Kuo tō ki lalo ‘a e ngaahi maka kuo langa ‘aki hotau ngaahi koló, ka te mau langa ‘aki ha ngaahi maka kuo tā; kuo tu’usi ki lalo ‘a e ngaahi ‘akau ko e sukaminó, ka te mau fetongi ‘aki ia ‘a e ‘akau ko e sitá.

11 Ko ia, ‘e fokotu’u hake ‘e he ‘Eiki ‘a e ngaahi fili ‘o “Lēsiní kiate ia, pea fakakau fakataha ‘a hono ngaahi filí;

12 ‘A e kakai ‘o Siliá ‘i mu’a pea mo e kau Filisitiá ‘i mui; pea te nau “keina ‘a ‘Isileli ‘aki ‘a e ngutu kuo fakamanga. Neongo kotoa ‘ení ‘oku te’eki ai ke lolou ‘a hono ^bhouhaú, ka ‘oku kei mafao atu ‘a hono to’ukupú.

13 He ‘oku ‘ikai “tafoki ‘a e kakai kiate ia ‘okú ne taa’i ‘a kinautolú, pea ‘oku ‘ikai foki te nau kumi ki he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú.

14 Ko ia ‘e motuhi atu ‘e he ‘Eiki mei ‘Isileli ‘a e ‘ulú mo e

2a Ko e “‘ikai matolu ‘a e fakapo’ulí” mo e “po’ulí” ko e hē ia mei he mo’oni mo e puke pōpulá; ko e “maama lahi” ‘a Kalaisí.

3a ‘Isaia 9:3.

6a ‘Isaia 7:14; Luke 2:11.

b Mātiu 28:18.

c Taitusi 2:13–14.

d ‘Alamá 11:38–39, 44.

e Sione 14:27.

7a FFL Pule’angá.

b Tanielá 2:44.

8a FK Ko e pōpoaki

fakakikite ‘oku hoko

haké (veesi 8–21) ko

ha fakatokanga ia ki he ngaahi fa’ahinga ‘e hongofulu ‘i he tokelaú, ‘a ia na’e ui ko ‘Isileli.

11a 2 Ng. Tu’i 16:5–9.

12a 2 Ng. Tu’i 17:6, 18.

b ‘Isaia 5:25; 10:4.

13a ‘Āmosi 4:6–12.

ikú, ‘a e va’á mo e kahó ‘i he ‘aho pē taha.

15 Ko e motu’á ko e ‘ulú ia; pea ko e palōfita ‘a ia ‘oku ako ‘aki ‘a e loí, ko e ikú ia.

16 He ko e kau takimu’a ‘o e kakai ni ‘oku nau fakatupu ‘enau faihalá; pea ko e kakai ko ia kuo nau tatakí ko kinautolu kuo faka’auhá.

17 Ko ia, ‘oku ‘ikai hōifua ‘a e ‘Eikí ki honau kau talavou, pe ‘alo’ofa ki he’enau fānau ‘oku tamai maté mo e kau uitoú; he ko e mālualoí mo e kau fai koví ‘a kinautolu taki taha, pea ‘oku lea ‘aki ‘a e ‘valé ‘e he ngutu kotoa pē. Neongo ‘eni kotoa ‘oku te’eki ai ke lolou ‘a hono houhá, ka ‘oku kei mafao atu ‘a hono ‘to’ukupú.

18 He ‘oku vela ‘a e fai angahalá ‘o hangē ko e afi; ‘e keina ‘e ia ‘a e ngaahi ‘akau talatalá mo e talatala’āmoá, pea tutu ‘e ia ke vela ‘a e ngaahi pupunga ‘akau matolu ‘o e ngaahi vaó, pea te nau ‘alu hake ‘o hangē ko e puna hake ‘a e ‘ahu.

19 Ko e me’a ‘i he houhau ‘o e ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú kuo fakapo’uli ai ‘a e fonuá, pea ‘e hangē ‘a e kakai ko e fefie ki he afi; ‘e ‘ikai fakamo’ui ‘e ha tangata ‘a hono tokouá.

20 Pea te ne kaiha’asi ‘i he nima to’omata’ú kae kei fiekaia pē; pea te ne ‘kai ‘i he to’ohemá, ka ‘e ‘ikai te nau mākona; pea ‘e kai ‘e he tangata taki taha ‘a e kakano ‘o hono nima ‘o’oná—

21 Ko “Manase mo ^b‘Ifalemi; pea ko ‘Ifalemi mo Manase; te na kau fakataha ke tau’i ‘a “Siutá. Neongo iá ‘oku te’eki ai ke lolou ‘a hono houhá, ka ‘oku kei mafao atu ‘a hono to’ukupú.

VAHE 20

‘Oku hoko hono faka’auha ‘o ‘Asiliá ko e fakataipe ‘o hono faka’auha ‘o e kau angahalá ‘i he Hā’ele ‘Anga Uá—‘E toe si’i pē ‘a e kakai hili ‘a e toe hā’ele mai ‘a e ‘Eikí—‘E foki mai ‘a e toenga ‘o Sēkopé ‘i he ‘aho ko iá—Fakafehoanaki mo e ‘Īsaia vahe 10. Ta’u 559–545 K.M. nai.

MALA’IA ‘a kinautolu ‘oku fokotu’u ha ngaahi lao ‘oku ta’e-mā’oni’oni, pea ‘oku nau tohi ‘a e lao fakamamahi ‘a ia kuo nau fa’ú;

2 Koe’uhi ke nau ta’ofi ai ‘a e “fakamaau totonú meiate kinautolu ‘oku faingata’a’iá, pea fa’ao ‘a e totonú mei hoku kakai ‘oku masivá, koe’uhi ke nau kaiha’a mei he kau ‘uitoú, pea koe’uhi ke nau kaiha’a mei he tamai maté!

3 Pea ko e hā te mou fai ‘i he ‘aho ‘o e “tauteá, pea ‘i he faka’auha ‘e ha’u mei he mama’ó? Ko hai te mou hola ki ai ke ma’u ha tokoní? pea te mou fufuu’i ‘i fē ‘a ho’omou ngaahi koloa mahu’ingá?

4 Kapau ‘e ‘ikai te nau ma’u au te nau punou hifo fakataha mo e kau pōpulá, pea te nau tō

17a FFL ‘Alo’ofá.
b 2 Nīfai 9:28–29.
c Sēkope 5:47; 6:4.
19a Maika 7:2–6.

20a Teut. 28:53–57.
21a FFL Manase.
b FFL ‘Ifalemi.
c FFL Siuta.

20 2a PĒ fakamaau totonú.
b FFL Uitoú.
3a FK tautea.

fakataha mo e kakai 'e tāmata'í. Kā neongo kotoa 'eni 'oku te'eki ai lolou 'a hono houhaú, ka 'oku kei mafao atu 'a hono to'ukupú.

5 'E tangata 'Asilia, ko e me'a tā 'o 'eku 'itá, pea ko e tokotoko 'i honau nimá 'a "enau 'itá.

6 Te u fekau'i atu ia ke "tau'i ha pule'anga mālualo, pea te u tuku kiate ia ha fekau koe'uhi ko e kakai 'oku ou 'ita ki ai ke 'ave 'enau koloá meiate kinautolu, pea to'o 'enau ngaahi koloa mahu'ingá, pea molomoloki hifo 'a kinautolu 'o hangē ko e pelepela 'o e ngaahi halá.

7 Neongo iá 'oku 'ikai ke pehē 'a hono lotó, pea 'oku 'ikai fakakaukau pehē 'a hono lotó; ka 'oku 'i hono lotó ke faka'auha pea motuhi atu ha ngaahi pule'anga ka 'oku 'ikai tokosi'i.

8 He 'okú ne pehē: 'Ikai 'e hoko hoku kau pilinisi ko e ngaahi tu'i?

9 'Ikai 'oku hangē 'a Kalinó ko Kalikemisi? 'Ikai 'oku hangē 'a Hāmoti ko 'Āpatí? 'Ikai 'oku hangē 'a Samēlia ko Tāmasikusí?

10 'O hangē kuo fokotu'u 'e "hoku nimá 'a e ngaahi pule'anga 'o e ngaahi tamapuá, pea lelei ange 'enau ngaahi tamapuá 'i he ngaahi tamapua 'o Selūsalema mo Samēliá;

11 'E 'ikai koā, te u fai 'a e me'a na'á ku fai ki Samēlia mo 'ene

ngaahi tamapuá, peá u fai pehē foki ki Selūsalema mo 'ene ngaahi tamapuá?

12 Ko ia 'e hoko 'o pehē 'o ka 'osi 'a hono fai 'e he 'Eiki 'a 'ene ngāue kotoa 'i he Mo'unga ko Saioné pea 'i Selūsalema, te u tautea 'i 'a e "fua 'o e loto-fefeka 'a e tu'i 'o ^b'Asiliá, pea mo e hīkisia 'o hono fofonga fie mā'olungá.

13 Koe'uhi kuó "ne pehē: 'I he mālohi 'o hoku nimá pea 'i hoku potó kuó u fai ai 'a e ngaahi me'á ni; he 'oku ou poto; pea kuó u hiki 'a e ngaahi ngata'anga fonua 'o e kakaí, pea kaiha'asi mo 'enau ngaahi koloá, pea kuó u fakamo'ulalola'i 'a e kakai 'o e fonuá 'o hangē ha tangata to'á;

14 Pea kuo 'ilo'i 'e hoku nimá 'a e ngaahi koloa 'a e kakaí 'o hangē ha pununga 'oku toé pea hangē 'oku tñaki 'e ha taha 'a e ngaahi fua'i manu kuo mo'u-tukuá 'oku pehē 'eku tñaki 'a māmaní kotoa; pea kuo 'ikai ha taha 'e ngaue'i hono kapakaú, pe fakamanga 'a e ngutú, pe fakasiosio.

15 "E pōlepole koā 'a e ^btoki kiate ia 'okú ne ngāue 'aki iá? 'E pōlepole koā 'a e kilí 'o pehē 'oku 'ikai te ne fie ma'u 'a e tokotaha 'okú ne fetoho'aki iá? Tala'ehai 'e lava 'e he va'akaú 'o tā ha me'a kapau 'oku 'ikai ha

5a 'Īsaia 10:5.

6a FK tau'i 'a 'Isileli.

10a FK ko e tu'i 'o e nima 'o 'Asiliá (veesi 10–11).

12a FK ko e kau pōlepole hīkisiá.

b Sēf. 2:13.

13a FK ko e tu'i 'o 'Asiliá (veesi 13–14).

15a 'Oku fai 'a e fehu'i tatau 'e he ngaahi lea fakataipe 'i he veesi ko 'eni: 'E lava ha tangata (hangē ko e tu'i 'o 'Asiliá) 'o

tu'umālie 'i ha'ane fakafepaki ki he 'Otuá?

b FK 'oku fakatatau 'e he palōfitá 'a e tu'í ki ha me'angāue.

nima ke ne hiki hake ia, pe 'e lava 'e he tokotokó 'o 'alu 'iate ia pē 'o hangē 'oku 'ikai ko ha va'akau iá!

16 Ko ia 'e fekau'i atu 'e he 'Eiki, ko e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, ki he sisinó, 'a e tutué; pea 'i "hono nāunaú te ne tafunaki ha vela 'oku hangē ko e vela 'o ha afi.

17 Pea ko e maama 'o 'Isilelí 'e hoko ko ha afi, pea ko hono Tokotaha Mā'oni'oni ko ha ulo 'o e afi, pea 'e vela ia pea keina hono ngaahi 'akau talatalá mo e talatala'āmoá 'i he 'aho pē 'e taha;

18 Pea 'e vela 'o 'osi 'a e nāunaú 'o hono vao 'akau, pea mo 'ene ngoue fuá, 'a e "laumālié mo e sinó fakatou'osi; pea te nau hangē ko e pongia 'a ha tangata to'o fuká.

19 Pea 'e si'i 'a hono "toe 'o e ngaahi 'akau 'o hono vaó, pea 'e lava 'e ha ki'i tamasi'i si'i 'o tohi ia.

20 Pea 'e hoko 'o pehē 'i he 'aho "ko iá, ko e toenga 'o 'Isilelí, pea mo kinautolu kuo hao 'i he ^bfale 'o Sēkopé, 'e 'ikai te nau toe "fakafalala kiate ia 'a ia na'e tautea'i 'a kinautolú, kā ko hono mo'oni, te nau falala ki he 'Eiki, ko e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí.

21 'E foki mai 'a e "toengá, 'io, 'a e toenga 'o Sēkopé, ki he 'Otua māfimafi.

22 He neongo 'e tatau 'a ho kikai ko 'Isilelí mo e 'one'one 'o e tahí, kā 'e foki mai pē ha toenga 'o kinautolu; ka ko e "faka'auha kuo tu'utu'uni 'e ^bfonu mahuo-hua ia 'i he mā'oni'oni.

23 He kuo finangalo 'a e 'Eiki ko e 'Otua 'o e Ngaahi Kau Taú, te ne "fai ha faka'auha 'a ia kuo tu'utu'uni ki he fonuá kotoa.

24 Ko ia, 'oku folofola peheni 'e he 'Eiki ko e 'Otua 'o e Ngaahi Kau Taú: 'E hoku kakai 'a ia 'oku nofo 'i Saioné, 'oua 'e manavahē ki he tangata 'Asiliá; te ne taa'i koe 'aki 'a e me'a tā, pe hiki hake 'a hono tokotokó kiate koe, 'o "hangē ko ia na'e fai 'i 'Isipité.

25 Ka 'oku toetoe si'i pē, pea 'e ngata 'a hoku 'itá, pea mo 'eku 'itá 'i honau faka'auhá.

26 Pea 'e fakatupu 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú ha tautea kiate ia 'o hangē ko e faka'auha 'o "Mitiani 'i he maka ko 'Ōlepí; pea hangē ko 'ene hiki hake hono tokotokó ki he tahí 'e pehē 'a 'ene hiki hake ia 'o hangē ko ia na'e fai 'i 'Isipité.

27 Pea 'e hoko 'o pehē 'i he 'aho ko iá, 'e to'o 'a 'ene "kavengá mei ho umá, pea mo 'ene ha'amongá

16a FK ko e tu'i 'o 'Asiliá (veesi 17–19 foki).

18a FK 'E pulia kotoa 'a 'Asiliá.

19a FK ko e ngaahi toenga 'o e kau tau 'a 'Asiliá.

20a FK ngaahi 'aho faka'osi.

b 'Āmosi 9:8–9.

c FK fakafalala ki he.

21a 'Īsaia 11:11–12.

22a T&F 63:34.

FFL Māmani—
Ngata'anga 'o e māmani.

b FK 'Oku kei 'atā pē 'a e 'alo'ofá neongo 'a e hoko mai 'a e tautea.

23a FK fakatupu 'a e faka'auha kuo

tu'utu'uni.

24a FK hangē ko ia na'e fai 'e he kau 'Isipité 'i mu'a angé.

'Eke. 1:13–14.

26a Sēnesi 25:1–2; Fakam. 7:25.

27a 'Īsaia 14:25.

mei ho kiá, pea 'e faka'auha 'a e ha'amongá koe'uhi ko e ^bpani koe.

28 Kuo ha'u "ia ki 'Aioti, kuo 'alu atu ia ki Mikiloni; kuó ne tuku 'a 'ene ngaahi salioté 'i Mikimasi.

29 Kuo nau laka atu 'i he hala he mo'ungá; kuo nau kamata 'a 'enau nofó 'i Kepa; 'oku manavahē 'a Lamata; kuo hola 'a Kipea 'o Saulá.

30 Hiki hake ho le'ó, 'E 'ofefine 'o Kalimi; 'ai ke ongo atu ki Laisi, 'E si'i 'Anatoti masiva.

31 Kuo hola 'a Matemena; 'oku fakataha mai 'a e kakai 'o Kapimé ke nau fehohaki.

32 Ka te ne nofo 'i Nopi 'i he 'aho ko iá; te ne lulu'i hono nimá ki he mo'unga 'o e 'ofefine 'o Saioné, 'a e mo'unga 'o Selūsalemá.

33 Vakai, ko e 'Eiki, ko e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, te ne tu'usi 'a e va'á 'aki 'a e manavahē; pea ko e kakai 'oku "mā'olungá 'e tā hifo; pea ko e fielahí 'e faka-vaivai'i.

34 Pea te ne tu'usi ki lalo 'a e ngaahi pupunga 'akau matolu 'o e ngaahi vaó 'aki 'a e ukamea, pea 'e tō 'a Lapanoni 'i ha tokotaha māfimafi.

VAHE 21

'E fakamaau 'a e tefito 'o Sesé (Kalaisi) 'i he mā'oni'oni—'E 'ufi-ufi 'e he 'ilo 'o e 'Otuá 'a e māmani 'i he Nofo-tu'i—'E fokotu'u hake 'e he 'Eiki ha fuka pea tånaki fakataha 'a 'Isileli—Fakafehoanaki mo e 'Īsaia vahe 11. Ta'u 559–545 K.M. nai.

PEA 'e tupu hake ha "tokotoko mei he ^btefito 'o 'Sesé, pea 'e tupu ha va'a mei hono ngaahi aká.

2 Pea 'e nofo 'iate ia 'a e "Lau-mālie 'o e 'Eikí, 'a e laumālie 'o e 'iló mo e fa'a 'iló, 'a e laumālie 'o e akonakí mo e mālohí, 'a e laumālie 'o e potó pea mo e manavahē ki he 'Eikí;

3 Pea te ne ngaahi ia ke ne 'ilo'ilo 'i he manavahē ki he 'Eikí; pea 'e 'ikai te ne "fakamaau 'o fakatahu ki he me'a 'okú ne vakai ki aí, pe valoki 'o fakatahu ki he'ene fanongó.

4 Kā 'i he "mā'oni'oni te ne fakamāu'i 'a e masivá, pea ^bfakamaau ta'e-filifilimānako ma'á e kau 'angamalū 'o e māmani; pea te ne taa'i 'a māmani 'aki 'a e me'a tā 'o hono fofongá, pea te ne tāmata'e 'i 'a e kau fai angahalá 'aki 'a e mānava 'o hono loungutú.

27b FFL Tokotaha Kuo Paní.

28a FK 'Oku fakamatala'i 'a e laka mai 'a e ngaahi kau tau 'a e kau 'Asiliá ki Selūsalemá; pea toki hoko leva (veesi 33–34) hono fakamatala'i 'o e tō

mai 'a e finangalo 'o e 'Eikí kiate kinautolu.

33a Hilam. 4:12–13.

21 1a T&F 113:3–4.

b T&F 113:1–2.

c Ko Sese 'a e tamai 'a Tēvitá, 'oku lave ai ki he tohi hohoko fakatu'i 'o Tēvitá 'a ia na'e 'alo'i mai ai 'a

Sísuú.

Maika 5:2;

Hepelū 7:14.

FFL Sese.

2a 'Īsaia 61:1–3.

3a Sione 7:24.

4a Same 72:2–4;

Mōsaia 29:12.

b HEP fakamāu'i.

c FFL Angamalū.

5 Pea 'e hoko 'a e mā'oni'oni ko e no'o 'o hono kongalotó, pea mo e tui faivelengá ko e nono'o 'o hono "no'otanga-valá.

6 Pea 'e toki nofo fakataha 'a e ulofi mo e lamí; pea 'e tokoto fakataha 'a e lēpatí mo e 'uhiki'i kosí, pea ko e 'uhiki'i pulú, mo e laione muí, mo e pulu sisinó, fakataha; pea 'e tatakí 'a kinautolu 'e ha tamasi'i si'i.

7 Pea 'e kai fakataha 'a e pulu fefiné mo e peá; pea tākoto fakataha 'a hona 'uhiki; pea 'e kai 'e he laioné 'a e kau'i mohuku mōmoá 'o hangē ko e pulú.

8 Pea ko e tamasi'i 'oku kei huhú te ne va'inga 'i he luo 'o e "ngata koná, pea ko e tamasi'i kuo mavaé te ne 'ai 'a hono nimá ki he 'ana 'o e ^bngata huhu koná.

9 'E "ikai te nau fakamamahi'i pe faka'auha 'i hono kotoa 'o hoku mo'unga toputapú; he 'e fonu 'a māmani 'i he ^bilo 'o e 'Eikí 'o hangē ko hono fakafonu 'e he ngaahi vai 'a e tahi.

10 Pea 'i he 'aho "ko iá 'e 'i ai ha ^baka 'o Sese, 'a ia 'e tu'u ko e fuka 'o e kakai; 'e kumi 'ki ai 'e he kau "Senitailé; pea 'e nāunau'ia 'a hono mālōlō'angá.

11 Pea 'e hoko 'o pēhē 'i he

'aho ko iá 'e toe 'ai 'e he 'Eikí 'a hono to'ukupú ko hono tu'o "ua ke toe fakahaofi 'a e toenga 'o hono kakai, 'a ia 'e fakatoe, mei 'Asiliá, pea mei 'Isipité, pea mei Pātolosí, pea mei Kusá, pea mei 'Ilamí, pea mei Sainá, pea mei Hamaté, pe mei he ngaahi motu 'o e tahi.

12 Pea te ne fokotu'u ha "fuka ma'á e ngaahi pule'angá, pea fakataha'i mai 'a e kau ^bli'ekina 'o 'Isilelí; pea te ne "tānaki 'a e kakai kuo fakamovetevete'i 'o Siuta mei he ngaahi tuliki 'e fā 'o e māmani.

13 'E mole atu foki 'a e "meheka 'a 'Ifalemí, pea ko e ngaahi fili 'o Siutá 'e motuhi atu ia; 'e 'ikai ^bmeheka 'a 'Ifalemi kia 'Siutá, pea 'e 'ikai fakamamahi'i 'e Siuta 'a 'Ifalemi.

14 Kā te na "puna atu ki he ngaahi uma 'o e kau Filisitia ki he hihifó; pea te na vete fakataha 'a kinautolu 'o e hahaké; pea te na hili hona nimá ki 'Itomi mo Mōape; pea 'e talangofua 'a e fānau 'a 'Āmoní kiate kinaua.

15 Pea 'e "faka'auha 'o 'osi 'e he 'Eikí 'a e va'a 'o e tahi 'Isipité; pea 'i he'ene fu'u matangi mā-

5a PĒ kongalotó.
8a ko ha ki'i ngata kona 'i 'Isipite.
b ko ha ngata kona 'e taha.
9a 'Isaia 2:4.
FFL Nofo Tu'í.
b T&F 101:32–33; 130:9.
10a FK ko e ngaahi 'aho faka'osi.
SS—H 1:40.
b Loma 15:12;
T&F 113:5–6.
c PĒ kiate ia.
d T&F 45:9–10.

11a 2 Nifai 6:14; 25:17;
29:1.
12a FFL Fuka.
b 3 Nifai 15:15; 16:1–4.
c Nehem. 1:9;
1 Nifai 22:10–12;
T&F 45:24–25.
FFL 'Isileli—Ko hono tānaki 'o 'Isilelí.
13a Selem. 3:18.
b Na'e hoko 'a e ngaahi fa'ahinga na'e taki 'e Siuta mo 'Ifalemí ko ha ongo fili (hili 'a e ngaahi me'a 'oku

fakamatala' i 'i he 1 Ng. Tu'í 12:16–20).
'E fakalelei' i 'a e taaufehi' a ko 'eni' i he ngaahi 'aho faka'osi. 'Isikeli 37:16–22.
FFL Meheká.
c FFL Siuta.
14a FK 'ohofi 'a e ngaahi tafa mo'unga fakahihifó 'a ia ko e fonua 'o e kau Filisitiá.
15a Sāk. 10:11.

lohí te ne lulu'í 'a hono to'ukupú ki 'olunga 'i he vaitafé, pea taa'í ia 'i he ngaahi vaitafe iiki 'e fitú, pea tuku 'a e tangatá ke fononga ai kae 'ikai viviku hono va'é.

16 Pea 'e 'i ai ha "hala lalahi mo'ó e toenga 'o hono kakaí 'a ia 'e fakatōe, mei 'Asiliá, 'o hangē ko ia na'e hoko ki 'Isileli 'i he 'aho na'á ne 'alu atu ai mei he fonua 'o 'Isipité.

VAHE 22

'E fakafeta'í 'a e kakai kotoa pē ki he 'Eiki 'i he nofo tu'í—Te ne 'afio 'i honau lotolotonga—Fakafehoanaki mo e 'Īsaia vahe 12. Ta'u 559–545 K.M. nai.

PEA 'i he 'aho ko iá te ke pehē: 'E 'Eiki, te u fakafeta'í kiate koe; neongo na'á ke houhau kiate au kā kuo lolou atu 'a ho houhaú, pea kuo fakafiemālie'í au.

2 Vakai, ko e 'Otuá 'a hoku fakamo'uí; te u "falala, kae 'ikai manavahē; he ko e 'Eiki ko ^bSIHOVÁ 'a hoku mālohí ia mo 'eku hivá; kuó ne hoko foki ko hoku fakamo'uí.

3 Ko ia, te mou 'utu fiefia 'a e "vai mei he ngaahi vai 'o e fakamo'uí.

4 Pea 'i he 'aho ko iá te mou pehē: "Fakafeta'í ki he 'Eiki, ui

ki hono huafá, tala 'a 'ene ngaahi ngāué 'i he lotolotonga 'o e kakaí, pea fakahā 'a e lāngilangi 'o hono huafá.

5 "Hiva ki he 'Eiki; he kuó ne fai ha ngaahi me'a lelei lahi; he kuo 'ilo'í ia 'i he māmaní kotoa.

6 "Kalanga pea mavava, 'a kimoutolu 'a e kakaí 'oku nofo 'i Saioné; he 'oku māfimafi 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isileli 'a ia 'oku 'i homou lotolotonga.

VAHE 23

'Oku hoko hono faka'auha 'o Pāpiloné ko e fakataipe 'o e faka'auha 'e hoko 'i he Hā'ele 'Angā Ua Maí—Ko ha 'aho ia 'o e houhau mo e sāuni—'E tō 'a Pāpiloné (ko e māmaní) 'o ta'engata—Fakafehoanaki mo e 'Īsaia vahe 13. Ta'u 559–545 K.M. nai.

Ko e "kavenga 'a ^bPāpiloné, 'a ia na'e mamata ki ai 'a 'Īsaia ko e foha 'o 'Āmosí.

2 Mou fusi hake ha "fuka 'i he funga 'o ha mo'unga mā'olunga, hiki hake 'a e le'ó 'o kalanga kiate kinautolu, ^bta'alo kiate kinautolu, koe'uhi ke nau hū 'i he ngaahi matapā 'o e ngaahi hou'eiki.

3 Kuó u fekau'í 'a hoku kakai kuo "fakamā'oni'oni'í, kuó u ui

16a 'Īsaia 35:8;
T&F 133:27.

22 2a Mōsaia 4:6;
Hilam. 12:1.

b 'Eke. 15:2;
Same 83:18.
FFL Sihova.

3a FFL Vai Mo'uí.

4a FFL Fakafeta'í.

5a T&F 136:28.

6a 'Īsaia 54:1; Sēf. 3:14.

23 1a FK ko ha pōpoaki 'o
e faka'auha.

b Ko e faka'auha
fakahisitōlia ia 'o
Pāpiloné fai
angahala, 'a ia na'e
kikite'í 'i he 'Īsa. 13
mo e 14, pea 'oku
fakatatau ia ki he
faka'auha faka'osi 'o
e māmani fai

angahalá fakakātoa.
T&F 133:5, 7, 14.

FFL Pēpeli, Pāpiloné.
2a PĒ Faka'ilongá.

FFL Fuká.
b FK ta'ata'alo 'a e
nimá, fai ha
faka'ilongá.

3a FK Mā'oni'oni, Kau.

foki 'a 'e^{ku} kau mālohí, he ko 'e^{ku} 'itá 'oku 'ikai kiate kinautolu 'oku fiefia 'i he'e^{ku} pule kiate kinautolú.

4 Ko e longoa'a 'o e fu'u tokolahi 'i he ngaahi mo'ungá 'oku hangē ko e longoa'a 'a ha kakai tokolahí, ko ha longoa'a fakamoveuveu 'o e ngaahi "pule'anga 'o e ngaahi kakai kuo ^btānaki fakataha, kuo tānaki fakataha, 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Tauú 'a e ngaahi kau tau 'o e tauú.

5 'Oku nau ha'u mei ha fonua mama'o, mei he ngata'anga 'o e langí, 'io, 'a e 'Eiki, mo e ngaahi mahafu 'o hono houháu, ke faka'auha 'a e fonuá hono kotoa.

6 Ngala 'a kimoutolu, he 'oku ofi 'a e 'aho 'o e 'Eiki; 'e hoko mai ia 'o hangē ha faka'auha mei he Māfimafí.

7 Ko ia 'e vaivai ai 'a e nima kotoa pē, pea 'e vaivai 'a e loto 'o e tangata kotoa pē.

8 Pea te nau manavahē; 'e puke 'a kinautolu 'e he ngaahi langá mo e ngaahi mamahí; te nau feofó'aki 'iate kinautolu; 'e tatau 'a honau matá mo e ngaahi ulo 'o e afi.

9 Vakai, 'oku ha'u 'a e 'aho 'o e 'Eiki, 'oku anga ta'e'ofa 'i he tuputāmaki pea mo e houhau lahi, ke faka'auha 'a e fonuá; pea te ne "faka'auha 'a e kau fai angahala 'oku 'i aí.

10 He ko e ngaahi fetu'u 'o e langí mo e ngaahi pupunga

fetu'u 'i aí 'e 'ikai te nau tuku mai 'a honau māamá; 'e fakapo-uli 'a e "la'aá 'i hono halá, pea 'e 'ikai fakaulo atu 'e he māhiná 'a hono māamá.

11 Pea te u "tautea'i 'a māmani koe'uhi ko e koví, pea mo e kau fai angahalá koe'uhi ko 'enau hiá; te u fakangata 'a e fie 'eiki 'o e kau ^bpōlepolé, pea te u tuku ki lalo 'a e angahiki 'o e kakai fakamanavaheé.

12 Te u ngaohi 'a e "tangatá ke mahu'inga hake 'i he koula lelei; 'io, 'a mahu'inga hake ha tangata 'i he koula 'o 'Ōfeli.

13 Ko ia, te u lulu'i 'a e ngaahi langí, pea 'e "hiki 'a māmani mei hono potú, 'i he houhau 'o e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Tauú, pea 'i he 'aho 'o hono houhau kakahá.

14 Pea 'e hoko ia 'o tatau mo e 'anitelope 'oku "tuli, pea hangē ha sipi 'a ia 'oku 'ikai ma'u 'e ha tangata; pea ko kinautolu 'e tafoki 'a e tangata taki taha ki hono kakaí, pea hola taki taha ki hono fonua 'o'oná.

15 Ko kinautolu kotoa pē 'oku pōlepolé 'e hoka'i ke 'asi 'aki 'a e heletā; 'io, pea ko kinautolu kotoa pē 'oku kau mo e kau fai angahalá 'e tō 'i he heletā.

16 Ko 'enau fānaú, 'e laiki foki 'i honau 'aó; 'e vete 'a honau ngaahi falé, pea 'e tohotoho'i 'a honau ngaahi uaiifí.

17 Vakai, te u faka'ita'i 'a e kau Mītiá kiate kinautolu, 'a ia 'e

4a Sāk. 14:2–3.

b Sāk. 12:3.

9a FFL Māmani—Ko hono fakama'a 'o e māmani.

10a FFL Māmani—Ngata'anga 'o e māmani.

11a Malakai 4:1.
b T&F 64:24.

12a 'Īsaia 4:1–4.

13a FFL Māmani—Ko e tu'unga faka'osi 'o e māmani.

14a PĒ ko ha tia 'oku tuli.

‘ikai te nau tokanga ki he silivá mo e koulá, pea ‘e ‘ikai foki te nau fiefia ai.

18 ‘E hanga ‘e he‘enau ngaahi kaufaná ‘o laiki foki ‘a e kau talavouú; pea ‘e ‘ikai te nau ma‘u ha momo‘i ‘ofa ki he fua ‘o e mānavá; ‘e ‘ikai fakamo‘ui ‘e honau matá ‘a e fānaú.

19 Pea ko Pāpilone, ko e nāunau‘ia taha ‘i he ngaahi pule‘angá, ko e kolo “faka‘ofa‘ofa ne hoko ko e pōlepole‘anga ‘o e kau Kalitiá, ‘e hangē ia ko e hanga ‘e he ‘Otuá ‘o faka‘auha ‘a e kolo ko ^bSōtoma mo Komolá.

20 ‘E ‘ikai toe “nofo‘i ia, pea ‘e ‘ikai ke nofo‘ia ia mei he to‘u tangata ki he to‘u tangata; pea ‘e ‘ikai fokotu‘u ‘e he tangata ‘Alepeá ha fale fehikitaki ‘i ai; pea ‘e ‘ikai mālōlō ai ‘a e kau tauhi-sipí mo ‘enau tākanga sipí.

21 Ka ‘e tākoto ‘i ai ‘a e fanga “manu kaivao ‘o e feitu‘u maomaonganoá; pea ‘e fonu ‘a honau ngaahi falé ‘i he fanga manu ‘oku tangi pea ‘e nofo ai ‘a e fanga lulú, pea ‘e me‘e ai ‘a e fanga ^bsataiá.

22 Pea ‘e tangi ‘a e fanga manu kaivao ‘o e ngaahi ‘otu motú ‘i honau ngaahi “fale li‘ekiná, pea mo e fanga ^btalākoné ‘i honau ngaahi fale fakatu‘i lelei; pea kuo ofi ke hokosia ‘a hono taimí, pea ‘e ‘ikai fakatuotuai ‘a hono ‘ahó. Koe‘uhi te u faka‘auha

vave ia; ‘io, koe‘uhi he te u ‘alo‘ofa ki hoku kakaí, ka ‘e ‘auha ‘a e kau fai angahalá.

VAHE 24

‘E tānaki ‘a ‘Isileli pea fiefia ‘i he‘enau mālōlō ‘i he Nofu-tu‘i—Na‘e kapusi hifo ‘a Lusifā mei he langí koe‘uhi ko ‘ene angatu‘ú—‘E ikuna‘i ‘e ‘Isileli ‘a Pāpilone (ko e māmaní)—Fakafehoanaki mo e ‘Īsaia vahe 14. Ta‘u 559–545 K.M. nai.

HE ‘e ‘alo‘ofa ‘a e ‘Eikí kia Sēkope, pea te ne toe “fili ‘a ‘Isileli, mo fokotu‘u ‘a kinautolu ‘i honau fonua ‘onautolú; pea ‘e fakataha mo kinautolu ‘a e ^bkakai mulí, pea te nau pīkitai ki he fale ‘o Sēkopé.

2 Pea ‘e ‘ave ‘a kinautolu ‘e he “kakaí pea ‘omi kinautolu ki honau feitu‘ú; ‘io, mei he ngaahi ngata‘anga ‘o e māmaní; pea te nau foki ki honau ngaahi ^bfonua ‘o e tala‘ofá. Pea ‘e ma‘u ‘e he fale ‘o ‘Isileli ‘a kinautolu, pea te nau ngāue ‘i he fonua ‘o e ‘Eikí ko e kau ‘tamaio‘eiki mo e kau kaunanga; pea te nau faka-pōpula‘i ‘a kinautolu na‘a nau pōpula ki ai; pea te nau pule‘i ‘a honau kau fakamālohí.

3 Pea ‘e hoko ‘o pehē ‘i he ‘aho ko iá ‘e tuku kiate koe ‘e he ‘Eikí ha “mālōlō, mei ho mamahí, pea mei ho‘o manavaheé, pea mei he

19a FK ko e va‘inga.

b Sēnesi 19:24–25;

Teut. 29:23;

2 Nīfai 13:9.

20a Selem. 50:3, 39–40.

21a ‘Īsaia 34:14–15.

b HEP fanga kosi tangata, pe fanga

fa‘ahikehé.

22a HEP ngaahi palasi.

b HEP (mahalo) ko e fanga siakolo pe kuli kaivao.

24 1a Sāk. 1:17.

b ‘Īsaia 60:3–5, 10.

2a FK ‘E tokoni ha

ngaahi pule‘anga kehe ki ‘Isileli.

b FFL Fonua ‘o e

Tala‘ofá.

c ‘Īsaia 60:14.

3a Siosuia 1:13;

T&F 84:24.

nofo pōpula faingata‘a ‘a ia na‘e fakamālohi‘i koe ke ke ngāue aí.

4 Pea ‘e hoko ‘o pehē ‘i he ‘aho ko ia, te ke lea ‘aki ai ‘a e lea fakatātā ko ‘eni ki he tu‘i ‘o “Pāpiloné, ‘o pehē: Vakai kuo ngata ‘a e tokotaha fakamālohi, kuo ngata ‘a e kolo koulá!

5 Kuo fesi‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e tokotoko ‘o e kau fai angahalá, mo e ngaahi tokotoko fakatu‘i ‘o e kau pulé.

6 Ko ia na‘á ne taa‘i ‘a e kakaí ‘i he tuputāmaki ‘aki ‘a e tā ta‘e-tuku, ko ia ‘a ia na‘á ne pule‘i ‘a e ngaahi pule‘angá ‘i he houhaú, kuo fakatanga‘i ia, pea ‘oku ‘ikai ta‘ofi ‘e ha taha.

7 ‘Oku mālōlō ‘a māmani kotoa pē, pea fakalongolongo; ‘oku nau kalanga ‘i he “hiva fiefia.

8 ‘Io, ‘oku fiefia ‘a e ngaahi ‘akau ko e “feá ‘iate koe, mo e ngaahi ‘akau ko e sita foki ‘o Lēpanoní, ‘o nau pehē: Talu ‘a ho ^btuku hifó, kuo ‘ikai ke ha‘u ha ‘tangata ta‘anga ‘o tu‘usi hifo ‘a kimautolu.

9 ‘Oku ngāue ‘a “heli mei lalo ke fakafetaulaki kiate koe ‘i ho‘o ha‘ú; ‘okú ne ue‘i hake ‘a e ^bpekia kiate koe, ‘io na‘a mo e kau tu‘u-ki-mu‘a ‘o e māmani; kuó ne fokotu‘u hake mei honau ngaahi taloní ‘a e ngaahi tu‘i kotoa pē ‘o e ngaahi pule‘angá.

10 ‘E lea ‘a kinautolu kotoa pē ‘o pehē kiate koe: ‘Okú ke hoko ‘o vaivai mo koe ‘o hangē ko kimautolú? ‘Okú ke hoko ‘o tatau mo kimautolu?

11 Kuo ‘ohifo ‘a ho laukaú ki he fa‘itoká; kuo ‘ikai onгона ‘a e le‘o ‘o ho‘o ngaahi violá; kuo fofola ‘i lalo ‘iate koe ‘a e ‘uangá, pea ‘ufi‘ufi koe ‘e he fanga ‘uangá.

12 “Hono ‘ikai lahi ho‘o tō hifo mei he langí, ‘E ^bLusifā, ko e foha ‘o e pongipongi! Kuo tu‘usi koe ki lalo ki he kelekelé, ‘a koe na‘á ke fakavaivai‘i ‘a e ngaahi pule‘angá!

13 He kuó ke pehē ‘i ho lotó: “Te u ‘alu hake ki he langí, te u fokotu‘u ke mā‘olunga hake ‘a hoku nofo‘anga fakatu‘i ‘i he ngaahi fetu‘u ‘o e ‘Otuá; te u nofo foki ‘i he mo‘unga ‘oku fakataha ki aí, ‘i he ^btokelau mama‘ó.

14 Te u ‘alu hake ‘o mā‘olunga ange ‘i he ngaahi ‘aó; te u tatau mo e Fungani Mā‘olungá.

15 Kā ‘e ‘ohifo koe ki lalo ki heli, ki he ngaahi potu mā‘ulalo ‘o e “luó.

16 Ko kinautolu ‘e mamata kiate koé te nau sio “fakama-ma‘u kiate koe, pea fakakaukau kiate koe, ‘o pehē: Ko e tangata koā ‘eni ‘a ia na‘á ne ngaohi ke

4a FFL Pēpeli, Pāpiloné.

7a ‘Īsaia 55:12.

8a HEP ‘akau ko e saipalesí.

b FK ‘i he mate.

c HEP ‘oku te‘eki ha‘u ‘a e tangata (tā-‘akau) ke tā hifo ‘a kitautolu.

9a FFL Heli.

b FK ngaahi laumālie ‘oku ‘ikai ma‘u ha

sinó.

12a T&F 76:26.

b HEP fetu‘u

pongipongi, foha ‘o e

pongipongi. Ko e

pule ‘o e māmani fai

angahalá (Pāpiloné)

‘oku fa‘a ui ia ko

Lusifā, ko e pule ‘o e

ngaahi angahala

kotoa pē.

FFL Lusifā; Tēvolo.

13a Mōsese 4:1–4.

b FK ko e nofo‘anga ‘o e ngaahi ‘otuá ‘o fakatau ki he tui ‘a e kau Pāpiloné. Same 48:2.

15a 1 Nifai 14:3.

16a HEP sio kiate koe mo fakakaukau kiate koe.

tetetete 'a e māmaní, 'a ia na'e lulu'i 'a e ngaahi pule'angá?

17 Peá ne ngaohi 'a e māmaní ke hangē ko ha feitu'u maomaon-ganoá, mo faka'auha hono ngaahi koló, 'o 'ikai fakaava 'a e fale 'o 'ene kau pōpulá?

18 Ko e ngaahi tu'i kotoa pē 'o e ngaahi pule'angá, 'io, 'a kinautolu kotoa pē, 'oku nau tākoto hifo 'i he nāunau, 'a kinautolu kotoa pē taki taha 'i "hono fale 'o'oná.

19 Kā kuo lī koe ki tu'a mei ho fonualoto 'o hangē ko ha va'a "fakalielia, pea mo e toenga 'o kinautolu kuo tāmata'eí, kuo hoka'i ke 'asi 'aki 'a e heletā, pea kuo 'alu hifo ki he ngaahi b'maka 'o e luó; 'o hangē ko ha 'anga'anga kuo molomoloki 'i he lalo va'é.

20 'E 'ikai tanu koe fakataha mo kinautolu, koe'uhi he kuó ke faka'auha 'a ho fonuá pea tāmata'eí mo ho kakai; pea ko e "hako 'o e kau b'faikoví 'e 'ikai ongoongoa.

21 Teuteu'i 'a e fakapō ki he'ene fānaú koe'uhi ko e ngaahi "angahala 'a 'enau ngaahi tamaí, koe'uhi ke 'oua na'a nau a'u ki he taloní, pe ma'u 'a e fonuá, pe 'ufi'ufi 'a e funga 'o e māmaní 'aki 'a e ngaahi kolo.

22 Koe'uhi he te u tu'u hake kiate kinautolu, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, pea motuhi atu mei Pāpilone 'a e "hingoá, mo e toengá, mo e fohá, pea mo e b'ilamutú, 'oku folofola 'e he 'Eiki!

23 Te u ngaohi foki ia ko ha "tofi'a 'o e pītani, mo e ngaahi toka'anga vai; pea te u tafi ia 'aki 'a e b'me'a tafi 'o e faka'auhá, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú.

24 Kuo fuakava 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, 'o pehē: Ko e mo'oni 'e hoko 'o tatau mo 'eku fakakaukáu; pea hangē ko hoku lotó, 'e pehē ia—

25 Te u 'omi 'a e tangata "Asiliá ki hoku fonuá, pea molomoloki hifo ia 'i b'hoku ngaahi mo'unga; pea 'e toki mahu'i meiate kinautolu 'a 'ene 'ha'amongá, pea to'o atu mo 'ene kavengá mei honau umá.

26 Ko me'a 'eni kuó u loto ke fai ki he māmaní kotoa; pea ko e nima 'eni kuo mafao atu ki he ngaahi pule'anga a kotoa pē.

27 He kuo finangalo 'a e 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, pea ko hai te ne fakata'e'aonga'i hono finangaló? Pea kuo mafao atu 'a hono to'ukupú, pea ko hai te ne ta'ofi ia?

18a FK ko e fonualoto 'o hono fāmili.

19a FK ko ha va'a kuo fakafisinga, kuo 'auhani hifo mo li'aki.

b FK ko hono takelé.

20a Same 21:10–11; 37:28.

b FFL Fai Angahalá.

21a 'Eke. 20:5.

22a LFkt. 10:7.

b Siope 18:19.

23a 'Īsaia 34:11–15.

b PĒ tafale.

25a 'Oku hiki 'a e fakamatalá ki hono 'ohofi 'e 'Asiliá pea mo e hinga 'a Siutá, ta'u 701 K.M. (veesi 24–27). 2 Ng. Tu'i 19:32–37;

'Īsaia 37:33–38.

b FK ko e ngaahi mo'unga 'o Siuta mo 'Isilelí.

c 'Īsaia 10:27.

26a FK 'E faifai pea 'e ikuna'i pehē 'a e ngaahi pule'anga kotoa 'o e māmaní.

28 'I he "ta'u na'e pekia ai 'a e tu'i ko ^{b'}Āhasi na'e fakahā ai 'a e tala mamafa ko 'enī.

29 'Oua na'á ke fiefia, 'a kimou-tolu, Pālesitina kotoa, koe'uhi kuo fesi'i 'a e me'a tā 'o ia na'á ne taa'i koé; koe'uhi 'e tupu hake mei he tefito 'o e ngatá ha ngata kona, pea ko hono hakó ko ha ngata vela 'oku puna.

30 Pea 'e kai 'a e 'uluaki fānau 'o e kau masivá, pea 'e tokoto ta'e-tu'utāmaki 'a e kakai fai-ngata'a'ia; pea te u tāmata'e 'a ho aká 'aki 'a e honge, pea te ne tāmata'e 'a e toenga 'o ho kakaí.

31 Ngala, 'E matapā; tangi, 'e kolo; 'a koe Pālesitina kotoa, kuo veteki koe; koe'uhi he 'e ha'u mei he tokelaú ha 'ahu, pea 'e 'ikai tu'u toko taha pē ha taha 'i hono taimi kuo kotofá.

32 Ko e hā leva ha tali 'a e kau talafekau mei he ngaahi pule-angá? Kuo fokotu'u 'e he 'Eikí 'a "Saione, pea 'e ^{b'}falala ki ai 'a e kau "masiva 'o hono kakaí.

VAHE 25

'Oku fiefia 'a Nifai 'i he lea mahinongofuá—'E mahino 'a e ngaahi kikite 'a 'Īsaiá 'i he ngaahi 'aho faka'osí—'E foki 'a e kau Siú mei Pāpilone, pea te nau kalusefai 'a e Mīsaia, pea 'e fakamovetevetea mo tautea 'i 'a kinautolu—'E toe fakafoki 'a kinautolu 'i he'enua tui ki he Mīsaia—Te ne 'uluaki hā'ele mai 'i he ta'u 'e onongeau hili 'a e 'alu

atu 'a Līhai mei Selūsalemá—'Oku tauhi 'e he kau Nifai 'a e fonu 'a Mōsesé pea nau tui kia Kalaisi, 'a ia ko e Tokotaha Mā'onī'oni 'o 'Isilelí. Ta'u 559–545 K.M. nai.

Ko 'eni ko au, Nifai, 'oku ou fakamatala 'o kau ki he ngaahi folofola 'a ia kuó u tohí, 'a ia kuo lea 'aki 'i he ngutu 'o 'Īsaiá. He vakai, na'e lea 'aki 'e 'Īsaia ha ngaahi me'a lahi 'a ia na'e "faingata'a ke mahino ki he tokolahi 'o hoku kakaí, koe'uhí he na'e 'ikai te nau 'ilo ki he anga 'o e kikite 'i he kau Siú.

2 He ko au, Nifai, kuo 'ikai te u ako'i kiate kinautolu ha ngaahi me'a lahi 'o kau ki he anga 'o e kau Siú; he ko 'enua ngaahi ngāué ko e ngaahi ngāue ia 'o e fakapo'ulí, pea ko 'enua ngaahi "ngāué ko e ngaahi ngāue fakalielia.

3 Ko ia, 'oku ou tohi ki hoku kakaí, 'a kinautolu kotoa pē te nau ma'u 'amui 'a e ngaahi me'á ni 'a ia 'oku ou tohí, koe'uhi ke nau 'ilo 'a e ngaahi tautea 'a e 'Otuá, 'a ia 'e hoko ki he ngaahi pule'anga kotoa pē, 'o fakatatau ki he folofola kuó ne folofola-'akí.

4 Ko ia, tokanga mai, 'e hoku kakai, 'a ia 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí, pea fakafanongo ki he'eku ngaahi leá; neongo 'oku ta'emahino kiate kimoutolu 'a e ngaahi lea 'a 'Īsaiá, ka 'oku mahinongofua ia kiate kinautolu kotoa pē 'oku fonu 'i he

28a FK Ta'u 720 K.M. nai, na'e kikite 'i 'a e kavenga pe pōpoaki 'o e faka'auha ko 'enī

ki he kau Filisitiá, ka 'e malu pē 'a Siuta ia. b 2 Ng. Tu'i 16:20. 32a FFL Saione.

b PĒ kumi hūfanga ai. c Sēf. 3:12. 25 1a 2 Nifai 25:5–6. 2a 2 Ng. Tu'i 17:13–20.

“laumālie ‘o e ^bkikité. Ka ‘oku ou fai kiate kimoutolu ha kikitē, ‘o fakatatau ki he laumālie ‘a ia ‘oku ‘iate aú; ko ia te u kikitē ‘o fakatatau mo e ‘mahinongofua ‘a ia kuo ‘iate au talu mei he taimi na‘á ku ha‘u ai mei Selūsalema mo ‘eku tamaí; he vakai, ‘oku fiefia ‘a hoku lotó ‘i he lea mahinongofua ki hoku kakaí, koe‘uhi ke nau ako ai.

5 ‘Io, pea ‘oku fiefia ‘a hoku laumālié ‘i he ngaahi lea ‘a “Īsaiá, he na‘á ku ha‘u mei Selūsalema, pea kuo mamata ‘a hoku ongo matá ki he ngaahi me‘a ‘a e kau ^bSiú, pea ‘oku ou ‘ilo ‘oku mahino ki he kau Siú ‘a e ngaahi lea ‘a e kau palōfitá, pea ‘oku ‘ikai mo ha kakai kehe ‘oku mahino kiate kinautolu ‘a e ngaahi me‘a ‘a ia na‘e lea ‘aki ki he kau Siú, ki he‘eku fānaú, ‘o hangē pē ko kinautolú, kae ‘oua kuo akonekina ‘a kinautolu ‘i he anga ‘o e ngaahi me‘a ‘a e kau Siú.

6 Kae vakai, ko au, Nifai, kuo ‘ikai te u ako‘i ‘a ‘eku fānaú ‘i he anga ‘o e me‘a ‘a e kau Siú; kae vakai, ko au, na‘á ku nofo ‘i Selūsalema, ko ia ‘oku ou ‘ilo ai ki he ngaahi potu takatakai ki aú; pea kuó u lea ki he‘eku fānaú ‘o kau ki he ngaahi tautea ‘a e ‘Otuá, ‘a ia kuo “tō ki he kau Siú, ‘o hangē ko e ngaahi me‘a

kotoa pē kuo lea ‘aki ‘e ‘Īsaiá, pea ‘oku ‘ikai te u tohi ia.

7 Kae vakai, ‘oku ou hoko atu ke fai ‘a ‘eku kikitē ‘a‘aku, ‘o fakatatau ki he‘eku lea “mahinongofuá; ‘a ia ‘oku ou ‘ilo ‘oku ‘ikai lava ke hala ai ha tangata; ka neongo iá, ‘i he ngaahi ‘aho ‘a ia ‘e fakahoko ai ‘a e ngaahi kikitē ‘a ‘Īsaiá, ‘e ‘ilo‘i fakapapau ai ‘e he kakaí, ‘i he ngaahi taimi ‘e fakahoko ai iá.

8 Ko ia, ‘oku “mahu‘inga ia ki he fānaú ‘a e tangatá, pea ko ia ‘oku mahalo ‘oku ‘ikai ‘aonga iá, ‘oku kau tonu kiate kinautolu ‘a ‘eku leá, pea ‘e fai ‘a e ngaahi leá pē ki hoku kakai ^b‘o‘okú; he ‘oku ou ‘ilo ‘e ‘aonga lahi ia kiate kinautolu ‘i he ngaahi ‘aho ‘faka‘osí; he ‘e mahino kiate kinautolu ‘i he ‘aho ko iá; ko ia, kuó u tohi ai ia ke ‘aonga kiate kinautolu.

9 Pea hangē ko hono “faka‘auha ‘a e to‘u tangata ‘e taha ‘i he kau Siú ko e tupu mei he angahalá, kuo pehē pē ‘a honau faka‘auha mei he to‘u tangata ki he to‘u tangata ‘o fakatatau mo ‘enau ngaahi fai hiá; pea kuo te‘eki ai faka‘auha ha ní‘ihi ‘iate kinautolu kā ‘i he ^btomu‘a fakahā ia kiate kinautolu ‘e he kau palōfita ‘a e ‘Eikí.

10 Ko ia, kuo fakahā kiate kinautolu ‘o kau ki he faka‘auha ‘a ia ‘e hoko kiate kinautolú, ‘o

4a FFL Laumālie
Mā‘oni‘oni.

b FFL Kikite, Kikitē‘i.

c 2 Nifai 31:3; 33:5–6;

Sēkope 4:13.

5a 1 Nifai 19:23;

3 Nifai 23:1.

b FFL Siú, Kau.

6a 2 Nifai 6:8;

Hilam. 8:20–21.

7a 2 Nifai 32:7;

‘Alamā 13:23.

8a FFL Folofolá—

Mahu‘inga ‘o e
ngaahi folofolá.

b ‘Īnosi 1:13–16;

Molom. 5:12–15;

T&F 3:16–20.

c FFL ‘Aho Faka‘osí,

Ngaahi.

9a Selem. 39:4–10;

Mātiu 23:37–38.

b ‘Āmosi 3:7;

1 Nifai 1:13.

ka hili pē ‘a e ‘alu ‘a ‘eku tamaí mei Selūsalemá; ka neongo iá, na‘a nau fakafefeka honau lotó; pea kuo “faka‘auha ‘a kinautolu ‘o hangē ko ‘eku kikité, tuku kehe pē ‘a kinautolu kuo ^bave pōpula ki Pāpiloné.

11 Pea ko ‘eni, ‘oku ou lea ‘aki ‘eni koe‘uhi ko e laumālie ‘a ia ‘oku ‘iate aú. Pea neongo kuo ‘ave ‘a kinautolu kā te nau toe foki mai, ‘o ma‘u ‘a e fonua ko Selūsalemá; ko ia, ‘e toe “faka-foki ‘a kinautolu ki he fonua ‘o honau tofi‘á.

12 Kae, vakai, ‘e ‘iate kinautolu ‘a e ngaahi tau, mo e ngaahi ongoongo ‘o e ngaahi tau; pea ‘o ka hokosia ‘a e ‘aho ‘a ia ‘e fakahā ai ‘e he “‘Alo pē Taha na‘e Fakatupu ‘o e Tamaí, ‘io, ‘a ia ko e Tamaí ‘o e langí pea mo e māmaní, pea fakahā ia kiate kinautolu ‘i he kakanó, vakai, te nau lí‘aki ia, ko e tupu mei he‘enau ngaahi angahalá, mo e fefeka ‘o honau lotó, pea mo e kekeva ‘o honau kiá.

13 Vakai, te nau “kalusefai ia; pea hili hono telio ia ‘i ha ^bfonualoto ‘i ha ‘aho ‘e ‘tolu, te ne ^dtoe tu‘u mei he pekiá, mo e fakamo‘ui ‘i hono kapakaú; pea ko kinautolu kotoa pē ‘e tui ki hono huafá ‘e fakamo‘ui ‘i he pule‘anga ‘o e ‘Otuá. Ko ia, ‘oku fiefia ‘a hoku laumālié ke kikite

‘o kau kiate ia, he kuó u “mamata ki hono ‘ahó, pea ‘oku fakalāngilangi‘i ‘e hoku lotó ‘a hono huafa mā‘oni‘oni.

14 Pea vakai ‘e hoko ‘o pehē ‘o ka hili ‘a e toe tu‘u ‘a e “Mīsaia mei he pekiá, mo ‘ene fakahā ia ‘e ia ki hono kakai, ‘a kinautolu kotoa pē ‘e tui ki hono huafá, vakai, ‘e toe ^bfaka‘auha ‘a Selūsalema; he ko e mala‘ia kiate kinautolu ‘oku tau‘i ‘a e ‘Otuá pea mo e kakai ‘o hono siasí.

15 Ko ia, ‘e “fakamovetevete ‘a e kau ^bSiú ‘i he ngaahi pule‘anga kotoa pē; ‘io, pea ‘e faka‘auha foki mo ‘Pāpilone; ko ia, ‘e fakamovetevete ‘a e kau Siú ‘e ha ngaahi pule‘anga kehe.

16 Pea hili honau fakamoveteveté, pea mo e tautea‘i ‘a kinautolu ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ‘aki ‘a e ngaahi pule‘anga kehe ‘i he ngaahi to‘u tangata lahi, ‘io, ‘o fai mai mei he to‘u tangata ki he to‘u tangata kae ‘oua ke fakaloto‘i ‘a kinautolu ke “tui kia Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, pea ki he fakalelei, ‘a ia ‘oku ta‘e-fakangatangata ki he fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá—pea ‘o ka hokosia ‘a e ‘aho ko ia ‘a ia te nau tui ai kia Kalaisí, pea hū ki he Tamaí ‘i hono huafá, ‘aki ‘a e loto-ma‘a mo e ngaahi nima ma‘a, ‘o ‘ikai toe ‘amanaki ki ha Mīsaia kehé, pehē ‘e hokosia ‘i

10a 1 Nīfai 7:13;

2 Nīfai 6:8;

‘Amenai 1:15;

Hilam. 8:20–21.

b 2 Ng. Tu‘i 24:14;

Selem. 52:3–16.

11a ‘Ēsela 1:1–4;

Selem. 24:5–7.

12a FFL ‘Alo pē Taha na‘e

Fakatupú.

13a Luke 23:33.

b Sione 19:41–42;

1 Nīfai 19:10.

c Luke 24:6–7;

Mōsaia 3:10.

d FFL Toetu‘ú.

e 1 Nīfai 11:13–34.

14a FFL Mīsaia.

b Luke 21:24;

SS—M 1:1–18.

15a Nehem. 1:8–9;

2 Nīfai 10:6.

b FFL Siu, Kau.

c FFL Pēpeli, Pāpilone.

16a 2 Nīfai 10:6–9; 30:7;

Molom. 5:14.

he taimi ko iá, ‘a e ‘aho ‘a ia kuo pau ke ‘aonga ke nau tui ai ki he ngaahi me‘á ni.

17 Pea ‘e toe ‘ai ‘e he ‘Eikí ‘a hono to‘ukupú ko hono tu‘o ua ke “fakafoki ‘a hono kakaí mei honau tu‘unga mole mo tō ki laló. Ko ia, te ne hanga ‘o fai ha ngāue ^bfakaofo mo faka‘ulia ‘i he fānau ‘a e tangatá.

18 Ko ia, te ne ‘omi ‘a ‘ene ngaahi “folofolá kiate kinautolu, ‘a ia ko e ngaahi folofola ‘e ^bfakamāu‘i ‘aki ‘a kinautolu ‘i he ‘aho faka‘osí, koe‘uhi ‘e foaki ia kiate kinautolu koe‘uhí ke ‘fakaloto‘i ‘a kinautolu ke nau tui ki he Mīsaia mo‘oni, ‘a ia na‘a nau lí‘aki; ki hono fakaloto‘i ‘o kinautolu ‘oku ‘ikai ‘aonga ke nau toe ‘amanaki atu ki ha Mīsaia ‘e hā‘ele mai; koe‘uhi ‘e ‘ikai ha‘u mo ha taha, tuku kehe pē ha Mīsaia ^dloi ‘a ia te ne kākaa‘i ‘a e kakaí; he ‘oku taha pē ‘a e Mīsaia ‘a ia kuo lau ki ai ‘a e kau palōfitá, pea ko e Mīsaia ko iá ‘a ia ‘e lí‘aki ‘e he kau Siú.

19 He ‘oku hangē ko e ngaahi lea ‘a e kau palōfitá, ‘e hā‘ele mai ‘a e “Mīsaia ‘i he ta‘u ‘e ^bonongeau mei he taimi na‘e ‘alu ai ‘a ‘eku tamaí mei Selūsalemá; pea hangē ko e ngaahi lea ‘a e kau palōfitá pea mo e lea ‘a e ^c‘angelo

‘a e ‘Otuá, ko hono huafá ko Sīsū Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá.

20 Pea ko ‘eni, ‘e hoku kāinga, kuó u lea ‘o mahinongofua koe‘uhí ke ‘oua na‘a mou ma‘u‘a e ‘Eiki ko e ‘Otuá ‘a ia na‘á ne “‘omi ‘a ‘Isileli mei he fonua ko ‘Isipité, ‘o ne tuku kia Mōsesē ‘a e mālohi ke ne ^bfakamo‘ui ‘a e ngaahi pule‘angá ‘i he hili hono u‘u ‘a kinautolu ‘e he fanga ngata koná, ‘o kapau te nau hanga atu honau matá ki he ‘ngata ‘a ia na‘á ne hiki hake ‘i honau ‘aó, peá ne foaki foki kiate ia ‘a e mālohi ke ne taa‘i ‘a e ^dmaká pea ha‘u mei ai ‘a e vaí; ‘io, vakai ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, koe‘uhi ‘oku mo‘oni ‘a e ngaahi me‘á ni, pea hangē ‘oku mo‘ui ‘a e ‘Eiki, ko e ‘Otuá, pehē kuo ‘ikai ke tuku mai mo ha toe ‘huafa kehe ‘i he lalo langí, kā ko e Sīsū Kalaisi ko ‘eni, ‘a ia kuó u lau ki ai, ‘a ia ‘e lava ‘o fakamo‘ui ai ‘a e tangatá.

21 Ko ia, ko hono ‘uhinga ‘eni kuo tala‘ofa ai ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá kiate au ‘e tauhi mo malu‘i ‘a e ngaahi me‘á ni ‘a ia ‘oku ou “tohi, pe ‘e tukufakaholo mai ia ‘i hoku hakó, mei he to‘u tangata ki he to‘u tangata, koe‘uhi ke lava ‘o fakahoko ‘a e

17a 2 Nifai 21:11–12; 29:1.
FFL Fakafoki Mai ‘o e Ongoongolelef.
b ‘Īsaia 29:14;
2 Nifai 27:26;
3 Nifai 28:31–33.
18a 2 Nifai 29:11–12;
33:11, 14–15.
b FFL Fakamaau Faka‘osí.
c 2 Nifai 26:12–13.
d FFL Fili ‘o Kalaisí.

19a FFL Sīsū Kalaisi—
Ngaahi kikite kau ki hono ‘alo‘i mai mo e pekia ‘a Sīsū Kalaisí.
b 1 Nifai 10:4;
3 Nifai 1:1, 13.
c 2 Nifai 10:3.
20a ‘Eke. 3:7–10;
1 Nifai 17:24, 31;
19:10.
b Sione 3:14;
1 Nifai 17:41.

c Nōmipa 21:8–9;
‘Alamā 33:19;
Hilam. 8:14–15.
d ‘Eke. 17:6;
Nōmipa 20:11;
1 Nifai 17:29; 20:21.
e Hōsea 13:4;
Ngāue 4:10–12;
Mōsaia 5:8;
Mōsesē 6:52.
FFL Fakamo‘uí (‘Eiki).
21a 2 Nifai 27:6–14.

tala'ofa kia Siosefa, 'e 'ikai ^b'auha 'a hono hakó lolotonga 'a e kei tu'u 'a māmaní.

22 Ko ia, 'e 'alu atu 'a e ngaahi me'á ni mei he to'u tangata ki he to'u tangata lolotonga 'a e kei tu'u 'a māmaní; pea te nau 'alu atu 'o fakatatau ki he finangalo mo e fa'íteliha 'a e 'Otuá; pea ko e ngaahi pule'anga 'a ia 'e ma'u iá 'e "fakamāu'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki he ngaahi lea 'a ia kuo tohi.

23 He 'oku mau ngāue faive-lenga ke tohi, ke "fakaloto'i 'a 'emau fānaú, mo homau kāingá foki, ke nau tui kia Kalaisi, mo fakalelei ki he 'Otuá; he 'oku mau 'ilo 'oku 'i he ^b'alo'ofá 'a homau fakamo'uí, 'o ka hili 'emau fai 'a e me'a kotoa pē 'e ala 'faí.

24 Pea neongo 'oku mau tui kia Kalaisi, 'oku mau ^atauhi 'a e fono 'a Mōsesé, pea 'amanaki atu 'i he tui mo'oni kia Kalaisi, kae 'oua ke fakahoko 'a e fonó.

25 He ko hono 'uhinga 'eni na'e tuku mai ai 'a e "fonó; ko ia kuo hoko 'o ^bmate ai 'a e fonó kiate kimautilu, pea 'oku fakamo'ui 'a kimautilu 'ia Kalaisi koe'uhi ko 'emau tuí; kā 'oku mau tauhi 'a e fonó koe'uhi ko e ngaahi fekaú.

26 Pea 'oku mau ^alea 'ia Kalaisi, 'oku mau fiefia 'ia Kalaisi, 'oku

mau malanga 'aki 'a Kalaisi, 'oku mau ^bkikite 'ia Kalaisi, pea 'oku mau tohi 'o fakatatau mo 'emau ngaahi kikité, ke 'ilo 'e he'emaui fānaú ki he tupu'anga 'a ia te nau lava ke sió ki ai ke ma'u ai ha "fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá.

27 Ko ia, 'oku mau lea 'o kau ki he fonó koe'uhi ke 'ilo 'e he'emaui fānaú ki he mate 'a e fonó; pea 'i he 'ilo ki he mate 'o e fonó te nau lava 'o 'amanaki ki he mo'ui ko ia 'oku 'ia Kalaisi, pea 'ilo'i 'a e 'uhinga na'e tuku mai ai 'a e fonó. Pea hili hono fakahoko 'o e fonó 'ia Kalaisi, 'e 'ikai 'aonga ke nau fakafefeka honau lotó kiate ia 'i he taimi 'oku totonu ke li'aki ai 'a e fonó.

28 Pea ko 'eni vakai, 'e hoku kakai, ko ha kakai ^akia-kekeva 'a kimoutolu; ko ia, kuó u lea 'o mahinongofua kiate kimoutolu, koe'uhi ke 'oua na'a ta'e-mahino kiate kimoutolu. Pea ko e ngaahi lea 'a ia kuó u lea-^akí 'e tu'u ia ko ha ^bfakamo'oni ke talatalaaki'i 'a kimoutolu; he 'oku fe'unga ia ke 'ako'i ki ha tangata 'a e hala totonú; he ko e hala totonú ke tui kia Kalaisi pea 'ikai faka'ikai'i ia; he 'i ho'omou faka'ikai'i iá 'oku mou faka'ikai'i ai mo e kau palōfitá pea mo e fonó.

21b 'Āmosi 5:15;
2 Nifai 3:16;
'Alamā 46:24–27.

22a 2 Nifai 29:11;
33:10–15;
3 Nifai 27:23–27.

23a FFL Fānaú.
b Loma 3:23–24;
2 Nifai 2:4–10;
Mōsaia 13:32;

'Alamā 42:12–16;
T&F 138:4.
FFL 'Alo'ofá.

c Sēmisi 2:14–26.
FFL Ngāué, Ngaahi.
24a Sēkope 4:4–5.

25a FFL Fono 'a Mōsesé.
b Loma 7:4–6.
26a Sēkope 4:12;
Seilomi 1:11;

Mōsaia 3:13.
b Luke 10:23–24.

c FFL Fānaú.
d FFL Fakamolemole'i
'o e Ngaahi
Angahalá.

28a Mōsaia 3:14.
b FFL Fakamo'oni.
c 2 Nifai 33:10.

29 Pea ko 'eni vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu ko e hala totonú ke tui kia Kalaisi, pea 'ikai faka'ikai'i ia; pea ko Kalaisi 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí; ko ia, kuo pau ke mou punou hifo 'i hono 'aó, pea hū kiate ia 'aki 'a e kotoa 'o homou "mālohí, 'atamaí, mo e iví, pea mo homou laumālié kotoa; pea kapau te mou fai 'eni 'e 'ikai 'aupito kapusi ki tu'a 'a kimoutolu.

30 Pea fakatatau ki hono 'aonga ke faí, 'oku totonu ke mou tauhi 'a e ngaahi ngāue mo e ngaahi "ouau 'a e 'Otuá kae 'oua kuo fakahoko 'a e fono 'a ia na'e tuku kia Mōsesé.

VAHE 26

'E ngāue mai 'a Kalaisi ki he kau Nīfaí—'Oku tomu'a mamata 'a Nīfaí ki hono faka'auha 'o hono kakaí—'Te nau lea hake mei he efú—'E fokotu'u hake 'e he kau Senitailé ha ngaahi siasi loi mo e ngaahi kautaha fufū—'Oku ta'ofi 'e he 'Eikí 'a e ngāue fakataula'eiki kākaá. Ta'u 559–545 K.M. nai.

PEA hili 'a e "toe tu'u 'a Kalaisi mei he pekiá te ne ^bfakahā ia 'e ia kiate kimoutolu, ko 'eku fānau, mo hoku kāinga 'ofeina; pea ko e ngaahi folofola te ne folofola 'aki kiate kimoutolú 'e hoko ia ko e 'fono 'a ia te mou fai ki ai.

2 He vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu kuó u vakai 'e 'osi atu 'a e ngaahi to'u tangata lahi, pea 'e 'i ai 'a e ngaahi tau lalahi mo e ngaahi fakakikihi 'i hoku kakaí.

3 Pea hili 'a e hā'ele mai 'a e Mīsaíá 'e tuku ha ngaahi "faka'ilonga ki hoku kakaí ki hono ^b'alo'í, kae 'uma'ā mo 'ene pekiá mo e toetu'ú; pea 'e lahi mo fakamanavahē 'a e 'aho ko iá ki he kau fai angahalá, he te nau 'auha; pea 'oku tupunga 'a 'enau 'auhá mei he'enau kapusi ki tu'a 'a e kau palōfitá, mo e kau mā'oni'oni, pea toloomaka'i 'a kinautolu, mo tāmata'i 'a kinautolu; ko ia 'e 'a'u hake ki he 'Otuá mei he kekekelé 'a e tangi 'a e 'toto 'o e kau mā'oni'oni 'o talatalaaki'i 'a kinautolu.

4 Ko ia, ko kinautolu kotoa pē 'oku pōlepolé, mo kinautolu 'oku fai angahalá, 'oku ha'u 'a e 'aho 'e "vela ai 'o 'osi 'a kinautolu, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, he te nau tatau mo e veve.

5 Pea ko kinautolu 'oku tāmata'i 'a e kau palōfitá mo e kau mā'oni'oni, 'e "folo hifo 'a kinautolu 'i he ngaahi potu loloto 'o e kekekelé, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú; pea 'e 'ufi'ufi 'a kinautolu 'e he ngaahi ^bmo'ungá, pea 'e 'ave 'a kinautolu 'i he ngaahi 'ahiohió, pea 'e holo hifo kiate kinautolu

29a Teut. 6:5;

Ma'ake 12:29–31.

30a FFL Ouau, Ngaahi.

26 1a 3 Nīfaí 11:1–12.

b 1 Nīfaí 11:7; 12:6.

c 3 Nīfaí 15:2–10.

3a 1 Nīfaí 12:4–6.

FFL Faka'ilongá.

b FFL Sisū Kalaisi—

Ngaahi kikite kau ki hono 'alo'i mai mo e pekiá 'a Sisū Kalaisi.

c Sēnesi 4:10;

2 Nīfaí 28:10;

Molom. 8:27.

4a 3 Nīfaí 8:14–24; 9:3, 9.

5a 1 Nīfaí 19:11;

3 Nīfaí 10:14.

b 3 Nīfaí 8:10; 9:5–8.

‘a e ngaahi falé ‘o laiki ‘a kinautolu ke momo-iiki pea momosi ‘a kinautolu ke efu.

6 Pea ‘e tautea’i ‘a kinautolu ‘aki ‘a e ngaahi mana, mo e ngaahi tapa ‘a e ‘uhila, mo e ngaahi mofuieki, mo e ngaahi fa’ahinga faka’auha kotoa pē, koe’uhi ‘e tutu ‘a e afi ‘o e houhau ‘o e ‘Eikí kiate kinautolu, pea te nau tatau mo e veve, pea ‘oku ha’u ‘a e ‘aho ‘e vela ai ‘o ‘osi ‘a kinautolu, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú.

7 ‘Oiauē ‘a e mamahi, mo e to’ē ‘a hoku laumālié koe’uhi ko e mole ‘a e fa’ahinga kuo tāmāte’i ‘i hoku kakaí! He ko au, Nīfai, kuó u mamata ki ai, pea ‘oku meimei faka’auha ai au ‘i he mamahi ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí; ka kuo pau ke u tangi ki hoku ‘Otuá: ‘Oku “totonu ‘a ho ngaahi halá.

8 Kae vakai, ko e kau mā’oni’oni ‘a ia ‘oku tokanga ki he ngaahi lea ‘a e kau palōfitá, pea ‘ikai faka’auha ‘a kinautolu, ka nau sio ma’u pē kia Kalaisi ‘i he tui mo’oni koe’uhi ko e ngaahi faka’ilonga kuo fakahaá, neongo ‘a e ngaahi “fakatanga kotoa pē—vakai, ko kinautolu ia ‘e ^b‘ikai ke ‘auhá.

9 Ka ko e ‘Alo ‘o e Mā’oni’oni ‘e “hā mai kiate kinautolu; pea te ne ^bfakamo’ui ‘a kinautolu, pea te nau ma’u ‘a e ‘melino ‘iate ia,

kae ‘oua kuo ‘osi atu ‘a e to’u tangata ‘e “tolu, pea ‘osi atu mo e tokolahi ‘o e to’u tangata hono “faá ‘i he mā’oni’oni.

10 Pea ‘o ka ‘osi atu ‘a e ngaahi me’á ni ‘e hoko vave mai ‘a e “faka’auha ki hoku kakaí; he neongo ‘a e ngaahi mamahi ‘a hoku laumālié, kā kuó u mamata ki ai; ko ia, ‘oku ou ‘ilo ‘e hoko ia; pea te nau fakatau atu ‘a kinautolu koe’uhi ko ha me’a noa pē; he ko e totongi ‘o ‘enau loto-hīkisiá mo ‘enau valé te nau utu ‘a e ‘auha; koe’uhi ko ‘enau tukulolo ki he tēvoló mo ‘enau fili ‘a e ngaahi ngāue ‘o e fakapo’ulí kae ‘ikai ko e māmá, ko ia kuo pau te nau ō hifo ai ki ^bheli.

11 Koe’uhi ‘e ‘ikai “fāinga ma’u ai pē ‘a e Laumālie ‘o e ‘Eikí mo e tangatá. Pea ‘o ka tuku ‘e he Laumālié ‘ene feinga’i ‘a e tangatá ‘e hoko vave mai leva ‘a e faka’auhá, pea ‘oku mamahi hoku laumālié ‘i he me’á ni.

12 Pea hangē ko ‘eku lau ki hono “fakaloto’i ‘o e kau ^bSiú ko Sīsū ‘a e Kalaisi ‘mo’oni, ‘oku ‘aonga foki ke fakaloto’i mo e Senitailé ko Sīsū ‘a e Kalaisi, ko e ‘Otua Ta’engatá;

13 Pea ‘okú ne fakahā ia ‘e ia kiate kinautolu kotoa pē ‘oku tui kiate iá, ‘i he mālohi ‘o e “Laumālie Mā’oni’oni; ‘io, ki he

7a FFL Fakamaau Totonú.

8a FFL Fakatanga, Fakatanga’i.

b 3 Nīfai 10:12–13.

9a 3 Nīfai 11:8–15.

b 3 Nīfai 17:7–9.

c 4 Nīfai 1:1–4.

d 1 Nīfai 12:11–12;

3 Nīfai 27:30–32.

e ‘Alamā 45:10–12;

Hilam. 13:9–10.

10a ‘Alamā 45:9–14;

Molom. 8:1–9.

b FFL Heli.

11a ‘Eta 2:15.

12a 2 Nīfai 25:18.

b 2 Nīfai 30:7;

Molom. 5:14.

FFL Siú, Kau.

c Molom. 3:21.

13a FFL Laumālie Mā’oni’oni.

pule'anga, mo e fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai fulipē, 'o ne fai 'a e ngaahi mana lalahi, mo e ngaahi faka'ilonga, mo e ngaahi me'a faka'ofa, 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatā 'o fakatatau ki he'enau tui.

14 Kae vakai, 'oku ou kikite kiate kimoutolu 'o kau ki he ngaahi 'aho "faka'osí; 'o kau ki he ngaahi 'aho ko ia 'e hanga ai 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'o ^bfaka-hoko mai ai 'a e ngaahi me'á ni ki he fānau 'a e tangatā.

15 'O ka hili 'a e faka'au'au hifo 'a hoku hakó mo e hako 'o hoku ngaahi tokouá 'i he ta'etuí, pea kuo te'ia 'a kinautolu 'e he kau Senitailé; 'io, 'i he hili hono 'ākilotoa takatakai 'i kinautolu 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, pea hili hono 'ākolo'i 'a kinautolu 'aki 'a e mo'ungá, pea langa mo e ngaahi kolotau ke malu 'i kinautolú; pea hili honau tā hifo ke mā'ulalo 'i he efú, 'o 'ikai te nau kei mo'uí, kā 'e tohi pē 'a e ngaahi lea 'a e kau mā'oní'oní, pea 'e 'afio'i 'a e ngaahi lotu 'a e kau tui faivelengá, pea ko kinautolu kotoa kuo faka'au'au hifo 'i he ta'etuí 'e 'ikai ke fakangalo'i ia.

16 He ko kinautolu 'e 'auhá te nau ^alea mai kiate kinautolu mei he kekelelé, pea 'e ongo hake 'a 'enau leá mei he loto efú, pea 'e tatau 'a honau le'ó mo ha taha 'oku ma'u ha laumálie 'uli; koe-

'uhi 'e tuku kiate ia 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, 'a e mālohi ke ne fafana 'o kau kiate kinautolu, 'o hangē ko e fai ia mei he kekelelé; pea 'e fafana mai 'a 'enau leá mei he efú.

17 He 'oku folofola pehe 'e he 'Eiki ko e 'Otuá: Te nau "tohi 'a e ngaahi me'a 'e fai 'iate kinautolú, pea 'e tohi mo fakama'u ia 'i ha tohi, pea 'e 'ikai ma'u ia 'e kinautolu kuo faka'au'au hifo 'i he ta'etuí, he 'oku nau ^bfeinga ke faka'auha 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá.

18 Ko ia, ko e me'a kiate kinautolu kuo faka'auhá na'e faka'auha vave 'a kinautolu; pea ko e fu'u tokolahi 'o honau ngaahi fili fakailifiá te nau hangē ko e "kafukafu 'a ia 'oku mole atu— 'io, 'oku folofola peheni 'e he 'Eiki ko e 'Otuá: 'E hoko ia 'i he kemo, pea fakafokifá—

19 Pea 'e hoko 'o pehē, ko kinautolu kuo faka'au'au hifo 'i he ta'etuí, 'e "te'ia 'a kinautolu 'i he nima 'o e kau Senitailé.

20 Pea kuo fielaahi 'a e kau Senitailé 'i he "híkisia honau matá 'o pehē 'oku nau lelei ange he kakai kehé, pea kuo nau ^btūkia, koe'uhi ko hono lahi 'o honau 'maka-tūkia'angá, pea kuo nau fokotu'u 'a e ngaahi "siasi lahi; ka neongo iá 'oku nau manuki ki he mālohi mo e ngaahi mana 'a e 'Otuá, pea nau vikia pē 'a honau poto 'onautolú

14a FFL 'Aho Faka'osí,
Ngaahi.

b FFL Fakafoki Mai 'o e
Ongoongolelé.

16a 'Isaia 29:4;
Molonai 10:27;
Mōsese 7:62.

FFL Tohi 'a
Molomoná.

17a 2 Nifai 29:12.

b 'Inosi 1:14.

18a Molom. 5:16–18.

19a 3 Nifai 16:8–9;
20:27–28.

20a FFL Loto-híkisiá.

b 1 Nifai 13:29, 34.

FFL Hē mei he Mo'oní.

c 'Isikeli 14:4.

d 1 Nifai 14:10; 22:23;

Molom. 8:28.

mo ‘enua “‘iló, koe‘uhi pē ke nau ma‘u ha totongi, pea fakatupu ha ‘mamahi ‘a e masivá.

21 Pea ‘oku lahi ‘a e ngaahi siasi kuo fokotu‘u ‘a ia ‘oku fakalanga ‘a e “femeheka‘aki mo e feke‘ike‘i mo e tāufehi‘á.

22 Pea kuo ‘i ai foki mo e ngaahi kautaha “fufū, ‘io ‘o hangē ko e ngaahi kuonga ‘i mu‘á, ‘o tatau mo e ngaahi kautaha fufū ‘a e tēvoló, he ko e tupu‘anga ia ‘o e ngaahi me‘á ni kotoa; ‘io, ko e tupu‘anga ‘o e fakapoó mo e ngaahi ngāue ‘o e fakapo‘ulí; ‘io, pea ‘okú ne tataki ‘a kinautolu ‘i honau kiá ‘aki ‘a e filo vavae, kae ‘oua kuó ne ha‘iha‘i ‘a kinautolu ‘aki ‘a ‘ene ngaahi afo mālohí ke ta‘engata.

23 He vakai, ‘e hoku kāinga ‘ofeina, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu ‘oku ‘ikai ngāue ‘a e ‘Eiki ko e ‘Otuá ‘i he fakapo‘uli.

24 ‘Okú ‘ikai te ne fai ha me‘a ‘o kapau ‘e ‘ikai ‘aonga ia ki he kakai ‘o e māmaní; he ‘okú ne “‘ofa ki he māmaní, ‘io, ‘o a‘u ki he‘ene tuku hifo ‘a ‘ene mo‘ui ‘a‘aná koe‘uhi ke ne tohoaki kiate ia ‘a e kakai ^bfulipē. Ko ia, ‘oku ‘ikai te ne fekau ki ha tokotaha ke ‘oua te ne ma‘u ‘a ‘ene fakamo‘uí.

25 Vakai, ‘okú ne tangi koā ki ha taha, ‘o pehē: ‘Alu ‘iate au? Vakai, ‘oku ou pehē kiate

kimoutolu, ‘Okú ‘ikai; ka ‘okú ne folofola: Mou “ha‘u kiate au, ‘a kimoutolu kotoa pē ‘a e ngaahi ngata‘anga ‘o e māmaní, ^bfakatau mai ‘a e hu‘a huhu mo e hu‘a hone ta‘e-ha-pa‘anga pea ta‘e-ha-totongi.

26 Vakai, kuó ne fekau koā ki ha ní‘ihi ke nau ‘alu ki tu‘a mei he ngaahi fale lotú, pe mei he ngaahi fale ‘o e lotú? Vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, Kuo ‘ikai.

27 Kuó ne fekau koā ki ha ní‘ihi ke ‘oua na‘a nau ma‘u ‘a ‘ene “fakamo‘uí? Vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, Kuo ‘ikai; ka kuó ne ^bfoaki ta‘etotongi ia ki he kakai fulipē; pea kuó ne fekau ki hono kakai ke nau fakaloto‘i ‘a e kakai kotoa pē ke ‘fakatomala.

28 Vakai, kuo fekau koā ‘e he ‘Eiki ki ha ní‘ihi ke ‘oua na‘a nau ma‘u mei he‘ene angalelei? Vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, Kuo ‘ikai; ka ‘oku ma‘u ‘a e faingamālie ‘a e kakai ^afulipē, ‘o tatau ‘a e tangata taki taha, pea ‘oku ‘ikai ta‘ofi ha taha.

29 ‘Okú ne tu‘utu‘uni ke ‘oua na‘a ‘i ai ha “ngāue fakataula‘eiki kākā, he vakai, ko e ngāue fakataula‘eiki kākā ‘a hono malanga ‘aki mo hono fokotu‘u ‘e ha kau tangata ‘a kinautolu ko ha maama ki māmani, koe‘uhi ke nau ma‘u ha totongi mo e ^bfakamālō ‘a e māmaní; ka

20e Molom. 9:7–8;

2 Nifai 9:28.

f ‘Īsaia 3:15;

2 Nifai 13:15.

21a FFL Meheká.

22a FFL Kautaha Fufū,
Ngaahi.

24a Sione 3:16.

b 3 Nifai 27:14–15.

25a ‘Alamā 5:33–35;

3 Nifai 9:13–14.

b ‘Īsaia 55:1–2.

27a FFL Fakamo‘uí.

b ‘Efesō 2:8;

2 Nifai 25:23.

c FFL Fakatomala,

Fakatomala‘i.

28a Loma 2:11;

1 Nifai 17:33–35.

29a FFL Ngāue

Fakataula‘eiki Kākā.

b T&F 121:34–37.

‘oku ‘ikai te nau feinga ki he lelei ‘a Saioné.

30 Vakai, kuo tapui ‘e he ‘Eikí ‘a e me‘á ni; ko ia, kuo fai ai ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ha fekau ke ma‘u ‘e he kakai kotoa pē ‘a e “manava‘ofá, pea ko e manava‘ofa ko iá ‘a e ^b‘ofá. Pea kapau ‘e ‘ikai te nau ma‘u ‘a e manava‘ofá, ko e me‘a noa pē ‘a kinautolu. Ko ia, kapau ‘oku nau ma‘u ‘a e manava‘ofá ‘e ‘ikai te nau tuku ‘a e tangata ngāue ‘i Saioné ke mate.

31 Kā ko e tangata ngāue ‘i “Saioné te ne ngāue ma‘a Saione; he kapau te nau ngāue koe‘uhi ko e ^bpa‘angá te nau mala‘ia.

32 Pea ‘ikai ia ko ia pē, kā kuo toe “fekau ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ke ‘oua na‘a fakapō ‘e ha tangata; ke ‘oua na‘a nau loi; ke ‘oua na‘a nau kaiha‘a; ke ‘oua na‘a nau ^btakuanoa ‘a e huafa ‘o e ‘Eiki ko honau ‘Otuá; ke ‘oua na‘a nau meheka; ke ‘oua na‘a ‘iate kinautolu ‘a e fakafāsifasi; ke ‘oua na‘a nau fakakikihi ‘iate kinautolu; ke ‘oua na‘a nau fai ‘a e ngaahi fe‘auakí; pea ke ‘oua na‘a nau fai ha taha ‘o e ngaahi me‘á ni; he ko ia ia ‘oku fai iá, te ne mala‘ia.

33 He ‘oku ‘ikai ke tupu mei he ‘Eikí ha taha ‘o e ngaahi angahalá ni; he ‘okú ne fai ‘a ia ‘oku lelei ‘i he fānau ‘a e tangatá; pea ‘oku ‘ikai te ne fai ha me‘a ‘o kapau ‘oku ‘ikai mahinongofua ia ki he fānau ‘a e tangatá; pea

‘okú ne fakaafe‘i ‘a kinautolu kotoa pē ke nau ha‘u kiate ia ‘o ma‘u ‘i he‘ene angalelé; pea ‘oku ‘ikai te ne “ta‘ofi ha tokotaha ‘oku ha‘u kiate ia, pe ko ha ‘uli‘uli pe hinehina, pe ko ha pōpula pe tau‘atāina, pe ko ha tangata pe fefine; pea ‘okú ne manatu‘i ‘a e kau ^bhiteni; pea ‘oku tatau ‘a e kakai ‘fulipē ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, ‘a e Siú mo e Senitailé fakatou‘osi.

VAHE 27

‘E ‘ufi‘ufi ‘e he fakapo‘ulí mo e hē mei he mo‘oní ‘a e funga ‘o e māmaní ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí—‘E ‘omai ‘a e Tohi ‘a Molomoná—‘E ‘i ai ha kau fakamo‘oní ‘e toko tolu te nau fakamo‘oní ki he tohi—‘E pehē ‘e he tangata potó‘oku ‘ikai te ne lava ‘o lau ha tohi kuo fakama‘u—‘E fakahoko ‘e he ‘Eikí ha ngāue fakaofa mo faka‘ulia—Fakafehoanaki mo e ‘Īsaia vahe 29. Ta‘u 559–545 K.M. nai.

KAE vakai, ‘i he ngaahi ‘aho “faka‘osí, pe ‘i he ngaahi ‘aho ‘o e kau Senitailé—‘io, vakai ko e ngaahi pule‘anga kotoa ‘o e kau Senitailé mo e kau Siú foki, ‘a kinautolu ‘a ia ‘e ha‘u ki he funga ‘o e fonua ní pea mo kinautolu foki ‘a ia te nau ‘i ha ngaahi fonua kehé, ‘io, ‘i he funga ‘o e ngaahi fonua kotoa pē ‘o e māmaní, vakai, te nau konā ‘i he angahalá mo e ngaahi

30a Molonai 7:47–48.

FFL Manava‘ofá.

b FFL ‘Ofá.

31a FFL Saioné.

b Sēkope 2:17–19;

T&F 11:7; 38:39.

32a FFL Fekau ‘a e ‘Otuá, Ngaahi.

b FFL Lea Ta‘efe‘ungá.

33a Ngāue 10:9–35, 44–45.

b ‘Alamā 26:37.

c Loma 2:11;

1 Nifai 17:35.

27 1a FFL ‘Aho Faka‘osí, Ngaahi.

fa'ahinga anga-fakalielia kotoa pē—

2 Pea 'o ka hokosia 'a e 'aho ko iá, 'e tautea'i 'a kinautolu 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, 'aki 'a e mana mo e mofuike pea mo e 'u'ulu lahi, mo e matangi, mo e afā, pea mo e "ulo 'o e afi faka'auhá.

3 Pea ko e ngaahi "pule'anga kotoa pē 'a ia 'oku ^btau'i 'a Saione, mo fakamamahi'i iá, 'e hangē ko ha misi 'o ha me'a hā mai 'i he pō; 'io, 'e hoko kiate kinautolu, 'o hangē 'oku hoko ki ha tangata fiekaia 'a ia 'oku misi, pea vakai 'okú ne kai ka 'okú ne 'ā hake pea 'oku 'ikai ke mākona 'a hono laumālié; pe tatau mo e tangata 'oku fieinua 'a ia 'oku misi, pea vakai 'okú ne inu ka 'okú ne 'ā hake pea vakai 'okú ne vaivaia, pea 'oku 'ikai fiemālie 'a hono laumālié; 'io, 'e pehē pē 'a e fu'u tokolahi 'o e ngaahi pule'anga kotoa pē 'a ia 'oku tau'i 'a e Mo'unga ko Saioné.

4 He vakai, ko kimoutolu kotoa pē 'oku fai angahalá, ta'ofi 'a kimoutolu pea mou fifili, he te mou kaila, mo tangi; 'io, te mou konā kae 'ikai 'i he uaine, te mou tāsipa kae 'ikai 'i he inu mālohi.

5 He vakai, kuo lilingi hifo kiate kimoutolu 'e he 'Eiki 'a e laumālie 'o e mohe ma'u. He vakai, kuo mou kuikui 'a homou matá, pea kuo mou lí'aki 'a e kau

palōfitá; pea ko homou kau pulé, mo e kau tangata kikité, kuó ne fufuu'i koe'uhi ko ho'omou angahalá.

6 Pea 'e hoko 'o pehē 'e 'omi 'e he 'Eiki ko e 'Otuá kiate "kimoutolu 'a e ngaahi lea 'o ha ^btohi, pea ko e ngaahi lea ia 'anautolu kuo mohé.

7 Pea vakai kuo "fakama'u 'a e tohi; pea 'e 'i he tohi ha ^bfakahā mei he 'Otuá, mei he kamata'anga 'o māmaní 'o a'u ki hono "ngata'angá.

8 Ko ia, koe'uhi ko e ngaahi me'a kuo "fakama'ú, 'e ^b'ikai fakahā 'a e ngaahi me'a kuo fakama'ú 'i he 'aho 'o e fai angahala mo e ngaahi anga-fakalielia 'a e kakaí. Ko ia 'e ta'ofi meiate kinautolu 'a e tohi.

9 Ka 'e 'oange 'a e tohi ki ha "tangata, pea te ne 'ave 'a e ngaahi lea 'o e tohi, 'a ia ko e ngaahi lea 'anautolu kuo mohe 'i he efú, pea te ne 'oange 'a e ngaahi lea ko iá ki ha tokotaha ^bkehe;

10 Kā ko e ngaahi lea kuo fakama'ú 'e 'ikai te ne fakahā ia, pea 'e 'ikai te ne fakahā foki 'a e tohi. Koe'uhi 'e fakama'ú 'a e tohi 'i he māfimafi 'o e 'Otuá, pea ko e fakahā na'e fakama'ú 'e tauhi ia 'i he tohi 'o a'u ki he taimi 'oku finangalo ki ai 'a e 'Eiki, koe'uhi ke fakahā mai ai ia; he vakai, 'oku fakahā ai 'a e ngaahi me'a kotoa pē talu mei

2a 'Īsaia 24:6; 66:15–16;
Sēkope 6:3;

3 Nīfai 25:1.

3a 'Īsaia 29:7–8.

b 1 Nīfai 22:14.

6a Seilomi 1:2;

Molom. 5:12–13.

b 2 Nīfai 26:16–17;
29:12.

FFL Tohi 'a
Molomoná.

7a 'Īsaia 29:11–12;

'Eta 3:25–27; 4:4–7.

b Mōsaia 8:19.

c 'Eta 13:1–12.

8a 'Eta 5:1.

b 3 Nīfai 26:9–12;
'Eta 4:5–6.

9a T&F 17:5–6.

b SS—H 1:64–65.

hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní 'o a'u ki hono ngata'angá.

11 Pea 'oku ha'u 'a e 'aho 'e lau 'a e ngaahi lea 'o e tohi kuo fakama'ú mei he tumu'aki 'o e ngaahi falé; pea 'e lau ia 'i he mālohi 'o Kalaisí; pea 'e "fakahā 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki he fānau 'a e tangatá, 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuo hoko 'i he fānau 'a e tangatá, pea mo e ngaahi me'a 'e hoko 'o a'u ki he ngata'anga 'o e māmaní.

12 Ko ia, 'i he 'aho ko iá 'o ka 'oange ai 'a e tohí ki he tangata 'a ia kuó u lau ki aí, 'e fufuu'i 'a e tohí mei he mata 'o e māmaní, koe'uhi ke 'oua na'a mamata ki ai 'a e mata 'o ha tokotaha tuku kehe pē 'o ka mamata ki ai ha kau "fakamo'oni 'e toko ^btolu, 'i he māfimafi 'o e 'Otuá, tuku kehe ia na'e 'oange ki ai 'a e tohí; pea te nau fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e tohí pea mo e ngaahi me'a 'oku 'i aí.

13 Pea 'e 'ikai mamata ki ai mo ha tokotaha kehe, kā ko ha tokosi'i pē 'o fakatatau mo e finangalo 'o e 'Otuá, ke fakamo'oni'i ki he fānau 'a e tangatá 'a 'ene folofolá; he kuo folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'e lea 'a e ngaahi lea 'a e kau tui faive-lengá 'o hangē ko ha lea mai ia "mei he pekiá.

14 Ko ia, 'e fai leva 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ke 'omai 'a e ngaahi lea 'o e tohí; pea 'i he ngutu 'o e kau fakamo'oni tokolahí 'o faka-

tatau mo ia 'okú ne 'afio'i 'oku leleí te ne fakamo'oni'i 'a 'ene folofolá; pea 'e mala'ia ia 'oku "li'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá!

15 Kae vakai, 'e hoko 'o pehē 'e folofola 'a e 'Eiki ko e 'Otuá kiate ia te ne 'oange ki ai 'a e tohí: 'Ave 'a e ngaahi leá ni 'a ia kuo 'ikai fakama'ú pea 'oange ia ki ha tokotaha kehe, koe'uhi ke ne fakahā ia ki ha tangata poto, 'o pehē: 'Oku ou kole ke ke "lau 'eni. Pea 'e pehē 'e he tangata potó: 'Omi ki heni 'a e tohí, pea te u lau ia.

16 Pea ko 'eni, koe'uhi ko e holi ki he fakamālō 'a e māmaní pea ke ma'u ha "totongí te nau lea 'aki 'eni, kae 'ikai koe'uhi ko e nāunau 'o e 'Otuá.

17 Pea 'e pehē 'e he tangatá. 'Oku 'ikai te u lava 'o 'omi 'a e tohí, he kuo fakama'ua.

18 'E toki pehē 'e he tangata potó: 'Oku 'ikai te u lava 'o lau ia.

19 Ko ia 'e hoko 'o pehē, 'e toe 'oange 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e tohí mo hono ngaahi leá kiate ia 'oku 'ikai ke poto; pea 'e pehē 'e he tangata 'oku 'ikai potó: 'Oku 'ikai te u poto.

20 'E toki folofola kiate ia 'a e 'Eiki ko e 'Otuá: 'E 'ikai lau ia 'e he kau potó, he kuo nau li'aki ia, pea 'oku ou mafai ke fai 'a 'eku ngāue pē 'a'akú; ko ia ke ke lau 'a e ngaahi lea 'a ia te u foaki kiate koé.

21 'Oua na'a "ala ki he ngaahi

11a Luke 12:3;
Molom. 5:8;
T&F 121:26–31.

12a Teut. 19:15.
b 2 Nīfai 11:3;
'Eta 5:2–4;

T&F 5:11, 15; 17:1.

13a 2 Nīfai 3:19–20;
33:13–15;

Molonai 10:27.

14a 2 Nīfai 28:29–30;
'Eta 4:8.

15a 'Īsaia 29:11–12;
SS—H 1:65.

16a FFL Ngāue
Fakataula'eiki Kākā.

21a 'Eta 5:1.

me‘a ‘a ia kuo fakama‘ú, he te u fakahā mai ia ‘i he taimi ‘oku ou loto ki aí; he te u fakahā ki he fānau ‘a e tangatá ‘oku ou mafai ke fai ‘a ‘eku ngāue pē ‘a‘akú.

22 Ko ia, ‘o ka ‘osi ‘a ho‘o lau ‘a e ngaahi lea ‘a ia kuó u fekau kiate koé, mo ma‘u ‘a e kau ‘fakamo‘oni ‘a ia kuó u tala‘ofa kiate koé, pea te ke toe fakama‘u leva ‘a e tohí, pea fufuu‘i hake ia kiate au, koe‘uhi ke u lava ‘o fakatolonga ‘a e ngaahi lea kuo ‘ikai te ke laú, kae ‘oua ke u pehē ‘oku lelei ‘i hoku poto ‘o‘okú ke fakahā ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ki he fānau ‘a e tangatá.

23 He vakai, ko e ‘Otua au; pea ko e ‘Otua au ‘o e ngaahi ‘mana; pea te u fakahā ki he māmani ‘oku ou ^btatau ‘i he ‘aneafí, ‘aho nī, pea ta‘engatá; pea ‘oku ‘ikai te u ngāue ‘i he fānau ‘a e tangatá kae ‘fakataatau pē ki he‘enau tuí.

24 Pea ‘e hoko ‘o pehē foki ‘e folofola ‘a e ‘Eikí kiate ia ‘a ia ‘e lau ‘a e ngaahi lea ‘e tuku kiate iá:

25 “Ko e me‘a ‘i he ‘unu‘unu mai ‘a e kakaí ni kiate au ‘aki honau ngutú, pea ^bfaka‘apa‘apa kiate au ‘aki honau loungutú, ka ‘oku mama‘o ‘aupito honau lotó meiate au, pea ko ‘enau manavahē kiate aú ‘oku tupu ia ‘i he ngaahi ‘akonaki ‘a e tangata pē—

26 Ko ia, te u hanga ke fai ha

ngāue ‘fakaofa ‘i he kakaí ni, ‘io, ko ha ngāue ^bfakaofa mo faka‘ulia, he ko e poto ‘o ‘enau kau tangata akonekiná ‘e ‘auha ia, pea ‘e fufuu‘i ‘a e ‘ilo ‘a ‘enau kau tangata fakapotopotó.

27 Pea ‘e ‘mala‘ia ‘a kinautolu ‘oku feinga lahi ke fufuu‘i ‘a ‘enau akonakí mei he ‘Eikí! Pea ‘oku fai ‘i he fakapo‘uli ‘a ‘enau ngaahi ngāue; pea ‘oku nau pehē: Ko hai ‘oku mamata kiate kitautolu? pea ko hai ‘okú ne ‘ilo‘i ‘a kitautolu? Pea nau pehē foki: Ko e mo‘oni ko ho‘omou fulihi ‘a e ngaahi me‘á ‘e tataua ia mo e ‘umea ‘a e ^btangata ngaohi ipú. Kae vakai, te u fakahā kiate kinautolu, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú, ‘oku ou ‘ilo‘i ‘a ‘enau ngaahi ngāue kotoa pē. He ‘e lea koā ‘e he me‘a kuo ngaohi ‘o kau kiate ia na‘á ne ngaohi iá, na‘e ‘ikai te ne ngaohi au? Pe pehē ‘e he me‘a na‘e langá, ‘oku ‘ikai te u ‘ilo ki he me‘a na‘á ne faí?

28 Kae vakai, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú: Te u fakahā ki he fānau ‘a e tangatá ‘oku toetoe si‘i pea ‘e liliu ‘a Lapanoni ke hoko ko ha ngoue fua mo‘ui; pea ‘e lau ‘a e ngoue fua mo‘uí ‘o hangē ha vao‘akau.

29 “Pea ‘i he ‘aho ko iá ‘e fanongo ‘a e tulí ki he ngaahi lea ‘o e tohí, pea ‘e mamata ‘a e

22a FFL Fakamo‘oni ki he Tohi ‘a Molomoná, Kau.

23a FFL Maná.
b Hepelū 13:8.
c Hepelū 11;
‘Eta 12:7–22.

25a ‘Īsaia 29:13.

b Mätü 15:8.

c 2 Nifai 28:31.

26a 1 Nifai 22:8;

2 Nifai 29:1–2.

FFL Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleléi.

b ‘Īsaia 29:14;
2 Nifai 25:17.

27a ‘Īsaia 29:15.

b Selem. 18:6.

29a ‘Īsaia 29:18.

mata 'o e kuí mei he kakapú, pea mei he po'ulí.

30 Pea ko e kakai "angamaluú foki 'e fakatokolahi, pea ko 'enau ^bfiefiá 'e 'i he 'Eikí, pea ko e kau masiva 'i he kakai 'e fiefia 'i he Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí.

31 He hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eikí 'e pehē 'enau sio ki hono tuku hifo 'o e tokotaha "fakamanavaheé ko ha me'a noa pē, pea 'oku faka'auha 'a e kakai 'oku manuki ki he ngaahi me'a 'a e 'Otuá, pea ko kinautolu kotoa pē 'oku lama ke angahalá 'oku motuhi atu 'a kinautolu;

32 Pea ko kinautolu 'oku "fakahalaia'i ha tangata koe'uhi ko ha kupu'i lea, pea tau ha tauhele kiáte ia 'oku valoki 'i he ^bmatapaá, mo 'fakasítu'a'i 'a e angatonú, 'o lau ko ha me'a noa pē.

33 Ko ia, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, 'a ia na'á ne huhu'i 'a 'Ēpalahamé, 'o kau ki he fale 'o Sēkopé: 'E 'ikai mā 'eni 'a Sēkope, pea 'ikai foki liliu 'o tea 'a hono fofongá.

34 Ka 'o ka ne ka "mamata ki he'ene fānaú, 'a ia ko e ngāue 'a hoku nimá, 'i hono lotolotongá, te nau fakatoputapu'i 'a hoku hingoá, pea fakatoputapu'i 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o Sēkopé, pea manavahē ki he 'Otuá 'o 'Isilelí.

35 Ko kinautolu foki na'e "fehalaaki 'i he ngaahi me'a fakalaumālié te nau ma'u 'a e

'iló, pea ko kinautolu na'e lāungá te nau ^bako 'o 'ilo 'a e tokāteliné.

 VAHE 28

'E fokotu'u ha ngaahi siasi loi 'i he ngaahi 'aho faka'osí—Te nau ako'i 'a e ngaahi tokāteline hala, ta'é'aonga, mo ngali vale—'E lahi 'a e hē mei he mo'oni ko e tupu mei he kau akonaki loi—'E fakatupu 'e he tēvoló ha 'ita lahi 'i he loto 'o e kakai—Te ne ako'i 'a e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e ngaahi tokāteline halá. Ta'u 559–545 K.M. nai.

PEA ko 'eni, vakai, 'e hoku kā-inga, kuó u lea kiáte kimoutolu 'o fakatatau ki he fekau kuo fai kiáte au 'e he Laumālié; ko ia, 'oku ou 'ilo'i kuo pau ke hoko ia.

2 Pea ko e ngaahi me'a 'a ia 'e hiki mei he "tohí 'e ^baonga lahi ia ki he fānau 'a e tangatá, kae lahi ange ki hotau hakó, 'a ia ko ha toenga 'o e fale 'o 'Isilelí.

3 He 'e hoko 'o pehē 'i he 'aho ko iá ko e ngaahi "siasi 'a ia kuo fokotu'u, kae 'ikai ki he 'Eikí, 'o ka nau ka fepehē'aki 'iate kinautolu: Vakai, ko au, 'oku ou 'o e 'Eikí; pea 'e pehē 'e he ni'ihi kehé: Ko au, 'oku ou 'o e 'Eikí; pea 'e lea pehē 'e kinautolu kotoa pē kuo nau langa hake ha ngaahi siasi, kae 'ikai ki he 'Eikí—

4 Pea te nau fakakikihi 'iate kinautolu; pea 'e fefakakikihi'aki

30a FFL Angamalū.

b T&F 101:36.

31a 'Īsaia 29:20.

32a Luke 11:54.

b 'Āmosi 5:10.

c 2 Nifai 28:16.

34a 'Īsaia 29:23–24.

35a 2 Nifai 28:14;

T&F 33:4.

b Taniela 12:4.

28 2a FFL Tohi 'a

Molomoná.

b 1 Nifai 13:34–42; 22:9;

3 Nifai 21:6.

3a 1 Kol. 1:10–13;

1 Nifai 22:23;

4 Nifai 1:25–29;

Molom. 8:28, 32–38.

‘a honau kau taula‘eikí, pea te nau akonaki ‘aki ‘a honau ^apotó, ‘o faka‘ikai‘i ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní, ‘a ia ‘okú ne fakalea‘i ‘a e tangatá.

5 Pea ‘oku nau ^afaka‘ikai‘i ‘a e ^bmāfimafi ‘o e ‘Otuá, ‘a e Tokotaha Mā‘oni‘oni ‘o ‘Isilelí; pea ‘oku nau pehē ki he kakaí: Tokanga mai kiate kimautilu, pea mou fanongo ki he‘emau ngaahi akonakí; he vakai ‘oku ^c‘ikai ha ‘Otuá he ‘ahó ni, he kuo fai ‘e he ‘Eikí mo e Huhu‘i ‘a ‘ene ngāué, pea kuó ne tuku hono mālohí ki he tangatá;

6 Vakai, mou tokanga ki he‘eku akonakí; pea kapau te nau pehē kuo fai ha mana ‘e he to‘ukupu ‘o e ‘Eikí, ‘oua na‘a tui ki ai; he ko e ‘aho ní ‘oku ‘ikai ko ha ‘Otuá ia ‘o e ngaahi ^amana; he kuó ne fai ‘a ‘ene ngāué.

7 ‘Io, pea ‘e ‘i ai ‘a e tokolahi te nau pehē: Tau ^akai mo inu mo fiefia, he te tau mate ‘apongi-pongi; pea te tau lelei pē kitautolu.

8 Pea ‘e ‘i ai foki mo e tokolahi ‘a ia ‘e pehē: Kai, mo inu, mo fiefia; ka neongo iá, manavahē ki he ‘Otuá—te ne ^afakatonuhia‘i pē ‘a e fai ‘o e ki‘i angahala sí‘i; ‘io, fai ha ki‘i ^bloi, tauhele‘i ha tokotaha koe‘uhi ko ‘ene ngaahi leá, keli ha ‘luo ki ho kaungā‘apí; he ‘oku ‘ikai ha

kovi ‘i he me‘á ni; pea fai ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa pē, he te tau mate ‘apongi-pongi; pea kapau te tau halaia, ‘e taá‘i ‘a kitautolu ‘e he ‘Otuá ‘aki ha ngaahi tā sí‘isi‘i, pea ka hili iá ‘e fakamo‘ui ‘a kitautolu ‘i he pule‘anga ‘o e ‘Otuá.

9 ‘Io, pea ‘e ‘i ai ‘a e tokolahi ‘e pehē, ‘enau ako‘i ‘a e ngaahi ^atokāteline hala mo ta‘e‘aonga mo ^bvalé, pea nau fakafuofuolahi ‘i honau lotó, pea ‘ahi‘ahi lahi ke fūfūnaki ‘a ‘enau ngaahi akonakí mei he ‘Eikí; pea ‘oku fai ‘i he fakapo‘ulí ‘a ‘enau ngaahi ngāué.

10 Pea ko e ^atoto ‘o e kau mā‘oni‘oní ‘e tangi mei he kekelelé ‘o talatalaaki‘i ‘a kinautilu.

11 ‘Io, kuo nau hē kotoa pē mei he ^ahalá; kuo nau hoko ‘o ^bkovi.

12 Pea ko e tupu ‘i he ^aloto-híkisia, pea koe‘uhi ko e kau akonaki loi mo e ngaahi tokāteline halá, kuo fakakovi‘i ‘a honau ngaahi siasí, pea kuo fielahi ‘a honau ngaahi siasí; pea ko e tupu ‘i he loto-híkisia kuo nau ‘ulu-pupula ai.

13 ‘Oku nau ^akaiha‘a mei he kau ^bmasivá koe‘uhi ko honau ngaahi fale lotu masaní; ‘oku nau kaiha‘a mei he masivá koe‘uhi ko honau ngaahi kofu leleí; pea ‘oku nau fakatanga‘i ‘a e

4a 2 Nīfai 9:28.
5a 2 Nīfai 26:20.

b 2 Tīm. 3:5.
c ‘Alamā 30:28.

6a Molom. 8:26; 9:15–26.

7a 1 Kol. 15:32;
‘Alamā 30:17–18.

8a Molom. 8:31.
b T&F 10:25;

Mōsese 4:4.
FFL Loí.

c LFkt. 26:27;
1 Nīfai 14:3.

9a Mātiu 15:9.

b ‘Isikeli 13:3;
Hilam. 13:29.

10a Fakahā 6:9–11;
2 Nīfai 26:3;

Molom. 8:27;
‘Eta 8:22–24;

T&F 87:7.

11a Hilam. 6:31.

b Molom. 8:28–41;
T&F 33:4.

12a LFkt. 28:25.

13a ‘Isikeli 34:8.
b Hilam. 4:12.

angamaluú mo e angavaivaí, koe'uhi 'oku tupu 'i he'enu 'loto-híkisiá 'a 'enu 'ulu-pupulá.

14 'Oku nau "kia-kekeva mo 'ulu-mā'olunga; 'io, pea ko e tupu 'i he loto-híkisiá mo e fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá mo e ngaahi fe'auakí, kuo nau ^bhē ai kotoa tuku kehe pē ha tokosi'i, 'a ia ko e kau muimui anga-fakatōkilalo 'o Kalaisí; kae kehe, 'oku tākiekina 'a kinautolu, pea 'i he ngaahi me'a lahi 'oku nau fai hala koe'uhi 'oku ako'i 'a kinautolu 'aki 'a e ngaahi akonaki 'a e tangatá.

15 'Oiaue 'a e kau "potó, mo e kau akonekiná, mo e kau ma'u me'á, 'a ia 'oku 'ulu-pupula 'i he ^bhíkisiá 'a honau lotó, pea mo kinautolu kotoa pē 'oku malanga 'aki 'a e ngaahi tokāte-line halá, pea mo kinautolu kotoa pē 'oku fai 'a e ngaahi fe'auakí, mo fakakovi'i 'a e hā'ele'anga totonu 'o e 'Eikí; 'mala'ia, mala'ia, mala'ia kiate kinautolu, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otua Māfimafí, koe'uhí 'e kapusi hifo 'a kinautolu ki heli!

16 Mala'ia kiate kinautolu 'oku "tafoki mei he angatonú 'o hangē ko ha me'a ta'e'aongá, pea nau angatu'u ki he me'a 'oku lelei, 'o pehē 'oku ta'e'aonga 'ia! He 'e hoko 'a e 'aho 'e tautea fakavavevave ai 'e he 'Eiki ko e 'Otua' 'a e kakai 'o e

māmaní; pea 'i he 'aho ko ia 'e ^bkakato ai 'a 'enu angahalá te nau 'auha.

17 Kae vakai, kapau 'e fakatomala 'a e kakai 'o e māmaní mei he'enu fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá, 'e 'ikai faka'auha 'a kinautolu, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú.

18 Kae vakai, ko e fu'u siasi lahi mo fakalieliá, 'a ia ko e "fe'auaki 'o e māmani kotoa pē, kuo pau ke ^btō ia ki he kekelelé, pea kuo pau ke lahi 'a 'ene toó.

19 He ko e pule'anga 'o e tēvoló kuo pau ke "ngalulululu, pea ko kinautolu 'oku kau ki ai 'oku totonu ke ue'i hake 'a kinautolu ke nau fakatomala, pe 'e puke 'a kinautolu 'e he ^btēvoló 'aki 'a 'ene ngaahi 'sēini ta'engatá, pea 'e ue'i hake 'a kinautolu ke 'ita, 'o nau 'auha;

20 He vakai, 'i he 'aho ko iá te ne "tekelili 'i he loto 'o e fānau 'a e tangatá, pea ue'i hake 'a kinautolu ke nau 'ita ki he me'a 'oku lelei.

21 Pea te ne "fakafiemālie'i 'a e loto 'o e ni'ihí kehé, pea kākā'i fakaooloo 'a kinautolu ke nau fiemālie fakakakano pea nau pehē: 'Oku lelei 'a e me'a kotoa pē 'i Saione; 'io, 'oku tu'umālie 'a Saione, 'oku lelei 'a e me'a kotoa pē—pea 'oku kākā'i pehe'i 'e he ^btēvoló 'a honau laumālie, pea tataki fakaooloo hifo 'a kinautolu ki heli.

13c 'Alamā 5:53.

14a Lfkt. 21:4.

b 'Īsaia 53:6.

15a Lfkt. 3:5–7.

b FFL Loto-híkisiá.

c 3 Nifai 29:5.

16a 'Īsaia 29:21.

b 'Eta 2:9–10.

18a Fakahā 19:2.

b 1 Nifai 14:3, 17.

19a 1 Nifai 22:23.

b 'Alamā 34:35.

c 'Alamā 12:11.

20a T&F 10:20–27.

21a Molom. 8:31.

b 2 Nifai 9:39.

22 Pea vakai, ‘okú ne tohoaki’i atu ‘a e ni’ihi kehé ‘i he’ene fakahekeheke’i ‘a e ni’ihi kehé, mo tala kiate kinautolu ‘oku ‘ikai ha ^aheli; pea ‘okú ne pehē kiate kinautolu: ‘Oku ‘ikai ko e tēvolo au, he ‘oku ‘ikai ha taha pehē—pea ‘oku pehē ‘ene fana-fana ‘i honau tēlingá, kae ‘oua kuó ne puke ‘a kinautolu ‘aki ‘a ‘ene ngaahi ^bsēini fakamanavahe ‘a ia ‘oku ‘ikai te nau lava ‘o vete ange ‘a kinautolu mei ai.

23 ‘Io, kuo puke ‘a kinautolu ‘aki ‘a e maté, mo heli; pea ko e pekiá, mo heli mo e tēvoló, mo kinautolu kotoa pē kuo puke ‘i he ngaahi ha’i fakamanavaheé, kuo pau ke nau tutu’u ‘i he ‘ao’o e ‘afio’anga ‘o e ‘Otuá, pea ^afakamāu’i ‘a kinautolu ‘o fakatatau ki he’enu ngaahi ngāué, pea kuo pau ke nau ‘alu mei ai ki he potu kuo teuteu’i mo’o-nautolu, ‘io ‘a e ^bano ‘o e afi mo e maka-vela, ‘a ia ko e fakamahi ta’engatá.

24 Ko ia, mala’ia ia ‘okú ne nofo fakafiefiemālie pē ‘i Saioné!

25 Mala’ia ia ‘okú ne kaila: ‘Oku lelei ‘a e me’a kotoa pē!

26 ‘Io, mala’ia ia ‘okú ne ^atokanga ‘o talangofua ki he ngaahi akonaki ‘a e tangatá, pea faka’ikai’i ‘a e mālohi ‘o e ‘Otuá, mo e me’a-foaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oní!

27 ‘Io, mala’ia ia ‘oku pehē:

Kuo mau ma’u, pea ‘oku ‘ikai te mau toe ^afie ma’u ha toe me’a!

28 Pea ko hono faka’osí, ‘e mala’ia ‘a kinautolu kotoa pē ‘oku tetetete mo ^aita koe’uhi ko e mo’oni ‘a e ‘Otuá! He vakai, ko ia ia kuo langa ‘i he ^bmaká, ‘okú ne tali ia ‘i he fiefia; pea ko ia ia kuo langa ‘i he tu’unga ‘o e ‘one’one’ ‘okú ne tetetete telia na’á ne tō.

29 Mala’ia ia ‘a ia ‘e pehē: Kuo mau ma’u ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá, pea ‘oku ^a‘ikai te mau toe ^bfie ma’u ha folofola ‘a e ‘Otuá, he kuo mau ma’u ‘o fe’unga!

30 He vakai, ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá: Te u foaki ki he fānau ‘a e tangatá ‘a e ‘otu lea ki he ‘otu lea, ‘a e akonaki ki he ^aakonaki, ko e si’i ‘i heni pea si’i ‘i hena; pea ‘oku monū’ia ‘a kinautolu ‘oku fanongo ‘o tokanga ki he’eku ngaahi akonakí, pea fanongo ki he’eku akonakí, he te nau ma’u ai ‘a e ^b‘iló; he ko ia ‘okú ne ^ctalí te u foaki ‘o ^dlahi ange kiate ia; pea ‘ilonga ‘a kinautolu ‘oku pehē, Kuo mau ma’u ‘o fe’ungá, ‘e to’o meiate kinautolu ‘a e me’a ‘oku nau ma’u.

31 ‘Oku mala’ia ia ‘okú ne ^afalala ki he tangatá, pe ngaohi ‘a e kakanó ke hoko ko hono nima, pe tokanga ki he ngaahi akonaki ‘a e tangatá, tuku kehe pē ‘o kapau ‘e fai ‘a ‘enu

22a FFL Heli.

^b ‘Alamā 36:18.

23a FFL Fakamaau

Faka’osí; Sīsū

Kalaisi—Fakamaau.

^b 2 Nīfai 9:16, 19, 26.

26a 2 Nīfai 9:29.

27a ‘Alamā 12:10–11.

28a 2 Nīfai 9:40; 33:5.

FFL Angatu’ú.

^b Mātiu 7:24–27.

FFL Maká.

29a 2 Nīfai 27:14;

‘Eta 4:8.

^b 2 Nīfai 29:3–10.

30a ‘Īsaia 28:9–13;

T&F 98:12.

^b FFL Potó.

^c Luke 8:18.

^d ‘Alamā 12:10;

T&F 50:24.

31a T&F 1:19–20.

ngaahi akonakí 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

32 'E "mala'ia 'a e kau Senitailé, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'o e Ngaahi Kau Taú! He neongo te u mafao atu 'a hoku nimá kiate kinautolu 'i he 'aho ki he 'aho, ka te nau faka'ikai'i au; ka neongo iá, te u 'alo'ofa kiate kinautolu, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, 'o kapau te nau fakatomala, pea ha'u kiate au; he 'oku mafao atu 'a hoku ^bnimá 'i hono kotoa 'o e 'ahó, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'o e Ngaahi Kau Taú.

VAHE 29

'E faka'ikai'i 'e he kau Senitaille tokolahi 'a e Tohi 'a Molomoná—Te nau pehē, 'Oku 'ikai te mau fie ma'u ha ngaahi Tohi Tapu kehe—'Oku folofola 'a e 'Eiki ki he ngaahi pule'anga lahi—Te ne fakamāu'i 'a e māmaní mei he ngaahi tohi 'a ia 'e tohi. Ta'u 559–545 K.M. nai.

KAE vakai, 'e 'i ai 'a e tokolahi—'i he 'aho 'o ka u ka kamata ke fai ha ngāue "fakafofo 'iate kinautolu, koe'uhi ke u manatu'i 'a 'eku ngaahi ^bfuakava 'a ia kuó u fai ki he fānau 'a e tangatá, koe'uhi ke u toe 'ai 'a hoku nimá ko hono liunga 'ua ke toe fakafoki mai 'a hoku kakaí, 'a ia 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí;

2 Pea ko e tahá, koe'uhi ke u manatu'i 'a e ngaahi tala'ofa 'a ia kuó u fai kiate koé, 'e Nīfai, pea ki ho'o tamaí foki, ke u manatu'i 'a homo hakó; pea 'alu atu 'i hoku ngutu ki homo hakó 'a e ngaahi "lea 'a homo hakó; pea 'e ^btuku atu 'a 'eku ngaahi leá 'o a'u ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní, ke hoko ko ha "fuka ki hoku kakaí, 'a ia 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí;

3 Pea koe'uhi 'e tuku atu 'a 'eku ngaahi leá—'e pehē 'e he tokolahi 'o e kau Senitailé: Ko ha "Tohi Tapu! Ko ha Tohi Tapu! Kuo mau ma'u ha Tohi Tapu, pea 'oku 'ikai lava ke toe 'i ai mo ha Tohi Tapu kehe.

4 Ka 'oku folofola peheni 'e he 'Eiki ko e 'Otuá: 'A e kau vale, te nau ma'u ha Tohi Tapu; pea 'e 'alu atu ia mei he kau "Siú, 'a ia ko hoku kakaí na'á ku fuakava mo ia 'i mu'a atu. Pea hono 'ikai lahi 'enau fakamālō ki he kau ^bSiú koe'uhi ko e "Tohi Tapu 'a ia kuo nau ma'u meiate kinautolu? 'Io, 'oku 'uhinga ki he hā 'a e kau Senitailé? 'Oku nau manatu'i koā 'a e ngaahi faingata'a, mo e ngaahi ngāue, mo e ngaahi mamahi 'a e kau Siú, pea mo 'enau faivelenga kiate aú, pea 'i hono 'omi 'o e fakamo'uí ki he kau Senitailé?

5 'Oiauē 'a kimoutolu 'a e kau Senitailé, kuo mou manatu'i

32a 1 Nīfai 14:6.

^b Sēkope 5:47; 6:4.

29 1a 2 Nīfai 27:26.

FFL Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé.

^b FFL Fuakava

Faka-'Ēpalahamé.

c 2 Nīfai 6:14;

21:11–12; 25:17.

FFL 'Isilelí—Ko hono tānaki 'o 'Isilelí.

2a 2 Nīfai 3:18–21.

^b 'Īsaia 5:26;

2 Nīfai 15:26;

Molonai 10:28.

c 1 Nīfai 21:22.

FFL Fuká.

3a 1 Nīfai 13:23–25.

FFL Tohi Tapu;

Tohi 'a Molomoná.

4a T&F 3:16.

^b FFL Siú, Kau.

c FFL Siuta—Ko e

va'akau 'o Siutá.

koā 'a e kau Siú, 'a hoku kakai 'o e fuakava 'i mu'a atú? 'Ikai; kā kuo mou kape'i 'a kinautolu, pea "fehi'a kiate kinautolu, 'o 'ikai feinga ke fakafoki mai 'a kinautolu. Kae vakai, te u fakafoki 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē ki homou 'ulu 'omoutolú; he ko au ko e 'Eikí kuo 'ikai te u fakangalo'i 'a hoku kakaí.

6 'A koe ko e valé, te ke pehē: Ko ha "Tohi Tapu, kuo mau ma'u ha Tohi Tapu, pea 'oku 'ikai 'aonga ke mau ma'u mo ha toe Tohi Tapu. Te mou ma'u koā ha Tohi Tapu kā ne ta'e'oua 'a e kau Siú?

7 'Ikai 'oku mou 'ilo 'oku 'i ai mo ha ngaahi pule'anga 'oku lahi ange 'i he tahá? 'Ikai 'oku mou 'ilo ko au, ko e 'Eiki ko homou 'Otuá, kuó u "fakatupu 'a e kakai kotoa pē, pea 'oku ou manatu'i 'a kinautolu 'oku 'i he ngaahi ^bmotu 'o e tahí; pea 'oku ou pule 'i he langí 'i 'olunga pea 'i he māmaní 'i lalo; pea 'oku ou 'omi 'eku ngaahi leá ki he fānau 'a e tangatá, 'io, ki he ngaahi pule'anga kotoa pē 'o e māmaní?

8 Ko e hā 'oku mou lāunga aí, koe'uhi te mou toe ma'u ai mo ha ngaahi lea lahi ange 'a'aku? 'Ikai 'oku mou 'ilo ko e fakamo'oni 'a e pule'anga 'e "uá ko ha ^bfakamo'oni ia kiate kimoutolu ko e 'Otua au, pea 'oku ou manatu'i 'a e pule'anga 'e taha

'o tatau mo e taha kehe? Ko ia, 'oku ou lea 'aki 'a e ngaahi lea tatau ki ha pule'anga 'e taha 'o hangē ki ha taha kehe. Pea 'o ka fakataha'i 'a e ongo 'pule'angá, 'e fakataha foki mo e fakamo'oni 'a e ongo pule'angá.

9 Pea 'oku ou fai 'eni koe'uhi ke u fakamo'oni'i ki he tokolahi 'oku ou "tatau 'i he 'aneafí, 'aho nī, pea ta'engata; pea 'oku ou lea 'aki 'eku ngaahi leá 'o fakatatau ki he'eku fa'iteliha 'a'akú. Pea koe'uhi kuó u lea 'aki ha ^blea 'e taha 'oua na'a mou mahalo 'oku 'ikai te u lava ke toe lea ki ha taha kehe; he 'oku te'eki ai ke 'osi 'a 'eku ngāué; pea 'e 'ikai ai pē ke 'osi ia 'o a'u ki he ngata'anga 'o e tangatá, pea fai atu foki mei he taimi ko iá 'o ta'engata.

10 Ko ia, ko e me'a 'i ho'omou ma'u ha Tohi Tapu 'oku 'ikai fie ma'u ke mou mahalo ai 'oku 'i ai 'a 'eku ngaahi "lea kotoa pē; pea 'oku 'ikai fie ma'u foki ke mou mahalo kuo 'ikai te u pule ke tohi mo ha ngaahi lea kehe.

11 He 'oku ou fekau'i 'a e kakai "kotoa pē, 'i he potu hahaké pea 'i he hihifó pea 'i he tokelaú, pea 'i he tongá, pea 'i he ngaahi motu 'o e tahí, ke nau ^btohi 'a e ngaahi lea 'a ia 'oku ou lea 'aki kiate kinautolú; he te u "fakamāu'i 'a e māmani 'aki 'a e ngaahi "tohi 'a ia 'e tohi, ko e

5a 3 Nifai 29:8.

6a 1 Nifai 13:38.

7a FFL Fakatupu.

b 1 Nifai 22:4.

8a 'Isikeli 37:15–20;

1 Nifai 13:38–41;

2 Nifai 3:12.

b Mātiu 18:16.

FFL Fakamo'oni.

c Hōsea 1:11.

9a Hepelú 13:8.

b FFL Fakahā.

10a FFL Folofolá—

Ngaahi folofola na'e

kikite'i 'e 'omi.

11a 'Alamā 29:8.

b 2 Tim. 3:16.

c 2 Nifai 25:22;

33:11, 14–15.

FFL Fakamaau

Faka'osí.

d FFL Tohi 'o e Mo'uí.

tangata kotoa pē 'o fakatatau ki he'enau ngaahi ngāu'é, 'o fakatatau ki he me'a kuo tohí.

12 He vakai, te u lea ki he kau "Siú pea te nau tohi ia; pea te u lea foki ki he kau Nīfaí, pea te nau ^btohi ia; te u lea foki ki he ngaahi fa'ahinga kehe 'o e fale 'o 'Isilelí, 'a ia kuó u tataki atu ke mama'ó, pea te nau tohi ia; pea te u lea foki ki he ngaahi pule'anga 'kotoa pē 'o e māmaní, pea te nau tohi ia.

13 Pea 'e hoko 'o pehē 'e ma'u 'e he kau "Siú 'a e ngaahi lea 'a e kau Nīfaí, pea 'e ma'u 'e he kau Nīfaí 'a e ngaahi lea 'a e kau Siú; pea 'e ma'u 'e he kau Nīfaí mo e kau Siú 'a e ngaahi lea 'a e ngaahi fa'ahinga 'o 'Isileli kuo ^bpulí; pea 'e ma'u 'e he ngaahi fa'ahinga 'o 'Isileli kuo pulí 'a e ngaahi lea 'a e kau Nīfaí mo e kau Siú.

14 Pea 'e hoko 'o pehē ko hoku kakaí, 'a ia 'oku 'o e "fale 'o 'Isilelí, 'e tñnaki 'a kinautolu ki 'api ki he ngaahi fonua 'o honau tofi'á; pea 'e tñnaki fakataha foki 'a 'eku ngaahi lea ke ^btaha pē. Pea te u fakahā kiate kinautolu 'a ia 'oku tau'í 'a 'eku leá pea mo hoku kakaí, 'a ia 'oku 'o e 'fale 'o 'Isilelí, ko au ko e 'Otua, pea na'á ku ^dfuakava mo 'Ēpalahame ke u manatu'í 'a hono ^ehakó 'o ^fta'engata.

VAHE 30

'E lau fakataha 'a e kau Senitaile kuo uluí mo e kakai 'o e fuakavá— 'E tui ha kau Leimana mo e kau Siu tokolahi ki he folofola 'a e 'Otuá pea nau hoko ko ha kakai faka'ofa'ofa—'E fakafoki 'a 'Isileli pea 'e faka'auha 'a e kau fai angahalá. Ta'u 559–545 K.M. nai.

PEA ko 'eni, vakai, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou fie lea kiate kimoutolu; he ko au, Nīfaí, 'oku 'ikai te u fie tuku ke mou mahalo 'oku mou mā'oni'oni ange 'i he kau Senitailé. He vakai, kapau 'e 'ikai te mou tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá te mou 'auha foki mo kimoutolu kotoa pē; pea koe'uhi ko e ngaahi lea kuo lea'akí 'oku 'ikai totonu ke mou mahalo 'e faka'auha 'o 'osi'osingamālie 'a e kau Senitailé.

2 He vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu ko kinautolu kotoa pē 'o e kau Senitailé 'e fakatomalá 'oku nau hoko ko e kakai 'o e "fuakava 'o e 'Eikí 'a kinautolu; pea ko kinautolu kotoa pē 'o e kau ^bSiú 'e 'ikai fakatomalá 'e kapusi ki tu'a; he 'oku 'ikai fuakava 'a e 'Eikí mo ha taha kā ko kinautolu pē 'oku 'fakatomala mo tui ki hono 'Aló, 'a ia ko e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí.

12a 1 Nīfaí 13:23–29.

b 1 Nīfaí 13:38–42;

2 Nīfaí 26:17.

c 2 Nīfaí 26:33.

13a Molom. 5:12–14.

b FFL 'Isileli—Ko e fa'ahinga 'e hongofulu 'o 'Isileli na'e molé.

14a Selem. 3:17–18.

b 'Isikeli 37:16–17.

c 1 Nīfaí 22:8–9.

d Sēnesi 12:1–3;

1 Nīfaí 17:40;

3 Nīfaí 20:27;

'Ēpa. 2:9.

FFL Fuakava

Faka-'Ēpalahamé.

e T&F 132:30.

f Sēnesi 17:7.

30 2a Kalētia 3:26–29.

b Mātiu 8:10–13.

FFL Siú, Kau.

c FFL Fakatomala, Fakatomala'í.

3 Pea ko 'eni, 'oku ou fie kite 'o ki'i lahi ange ki he kau Siú mo e kau Senitailé. He 'o ka hili 'a e hā mai 'a e tohi 'a ia kuó u lau ki aí, pea mo hono tohi ki he kau Senitailé, pea mo hono toe fakama'u ki he 'Eikí, 'e 'i ai 'a e tokolahi 'e "túi ki he ngaahi folofola kuo tohi; pea te ^bnau 'oatu ia ki he toenga 'o hotau hakó.

4 Pea 'e toki 'ilo 'e he toenga 'o hotau hakó kiate kitautolu, mo e founga 'o 'etau ha'u mei Selūsalemá, pea ko kinautolú ko e hako 'o e kau Siú.

5 Pea ko e ongoongolelei 'o Sísū Kalaisí 'e malanga 'aki 'i "honau lotolotonga; ko ia, 'e fakafoki kiate ^bkinautolu 'a e 'ilo ki he'enua ngaahi tamaí, pea mo e 'ilo foki kia Sísū Kalaisi, 'a ia na'e ma'u 'e he'enua ngaahi tamaí.

6 Pea te nau toki fiefia; he te nau 'ilo ko ha tāpuaki ia kiate kinautolu mei he to'ukupu 'o e 'Otuá; pea 'e kamata ke mokulu 'a e ngaahi 'uno 'o e fakapo'ulí mei honau matá; pea 'e 'ikai 'osi atu ha ngaahi to'u tangata lahi 'iate kinautolu, kuo nau hoko ko ha kakai ma'a mo "faka'ofó'ofa.

7 Pea 'e hoko 'o pehē ko e kau "Siu kuo fakamoveteveté 'e ^bkamata foki ke nau tui kia Kalaisi; pea kamata ke nau fakataha

mai ki he funga 'o e fonuá; pea ko kinautolu kotoa pē 'e tui kia Kalaisí te nau hoko foki ko ha kakai faka'ofó'ofa.

8 Pea 'e hoko 'o pehē 'e kamata 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a 'ene ngāué 'i he ngaahi pule'anga, mo e ngaahi fa'ahinga, mo e ngaahi lea, mo e kakai fulipē, ke fakahoko 'a hono fakafoki mai 'o hono kakai 'i he funga 'o e māmani.

9 Pea 'i he mā'oni'oni 'e "fakamāu'i 'e he ^b'Eiki ko e 'Otuá 'a e masivá, pea valoki'i ta'e-filifilimānako 'a e 'angamalū 'o e māmani. Pea te ne taa'i 'a māmani 'aki 'a e me'a tā 'o hono fofongá; pea te ne tāmata'i 'a e angakoví 'aki 'a e mānava 'o hono loungutú.

10 He 'e vave mai 'a e "taimi 'e pule ai 'a e 'Eiki ko e 'Otuá ke hoko ha ^bmavahevahe lahi 'i he vaha'a 'o e kakai; pea te ne faka'auha 'a e kau fai angahalá; pea te ne "fakahaofi 'a hono kakai; 'io, neongo pē kuo pau ke ^dfaka'auha 'a e kau fai angahalá 'aki 'a e afi.

11 Pea 'e hoko 'a e "mā'oni'oni ko e nono'o 'o hono kongalotó, pea mo e tui faivelengá ko e nono'o 'o hono no'otanga-valá.

12 Pea 'e toki "nofo fakataha 'a e ulofí mo e lamí; pea 'e tākoto fakataha 'a e lēpatí mo e 'uhiki'i kosí, pea ko e 'uhiki'i pulú, mo

3a 3 Nifai 16:6–7.

b 1 Nifai 22:8–9.

5a 3 Nifai 21:3–7, 24–26.

b T&F 3:20.

c 1 Nifai 15:14;

2 Nifai 3:12;

Molom. 7:1, 9–10.

6a T&F 49:24; 109:65.

7a 2 Nifai 29:13–14.

b 2 Nifai 25:16–17.

9a 2 Nifai 9:15.

b 'Īsaia 11:4–9.

c FFL Angamalū.

10a FFL 'Aho Faka'osí,

Ngaahi.

b T&F 63:53–54.

c Mōsese 7:61.

d 1 Nifai 22:15–17, 23.

FFL Māmani—Ko hono fakama'a 'o e māmani.

11a 'Īsaia 11:5–9.

12a 'Īsaia 65:25.

FFL Nofu Tu'í.

e laione muí, mo e pulu sisinó, fakataha; pea 'e tatakí 'a kinautolu 'e ha tamasi'í sí'i.

13 Pea 'e kai fakataha 'a e pulu fefiné mo e peá; pea tākoto fakataha 'a hona 'uhikí; pea 'e kai 'e he laioné 'a e kau'í mohuku mōmoá 'o hangē ko e pulú.

14 Pea ko e tamasi'í 'oku kei huhú te ne va'inga 'i he luo 'o e ngatá, pea ko e tamasi'í kuo mavaé te ne 'ai 'a hono nimá ki he 'ana 'o e ngata fekaí.

15 'E 'ikai te nau fakamahi'í pe faka'auha 'i hono kotoa 'o hoku mo'unga toputapú; he 'e fonu 'a e māmaní 'i he 'ilo 'o e 'Eikí 'o hangē ko hono fakafonu 'e he ngaahi vai 'a e tahí.

16 Ko ia, 'e fakahā 'a e ngaahi me'a 'o e ngaahi pule'anga "kotoa pē; 'io, 'e ^bfaka'ilo 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki he fānau 'a e tangatá.

17 'Oku 'ikai ha me'a 'oku lilo 'e "ta'e-fakahā; 'oku 'ikai ha ngāue 'o e fakapo'ulí 'e ta'e-fakahā 'i he māmá; pea 'oku 'ikai ha me'a 'a ia kuo fakama'u 'i māmani 'e ta'evete.

18 Ko ia, ko e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuo fakahā ki he fānau 'a e tangatá 'e fakahā 'i he 'aho ko iá; pea 'e "ikai toe ma'u 'e Sētane ha mālohi ki he loto 'o e fānau 'a e tangatá 'i ha taimi fuoloa. Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou faka'osi 'a 'eku ngaahi leá.

VAHE 31

'Oku fakamatala 'a Nīfai ki he 'uhinga na'e papitaiso ai 'a Kalaisi — Kuo pau ke muimui 'a e kakai kia Kalaisi, 'o papitaiso, mo ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, pea kātaki ki he ngata'angá koe'uhi kae fakamo'ui 'a kinautolu—'Oku hoko 'a e fakatomalá mo e papitaisó ko e matapā ki he hala fāsi'í mo lausi'í —'Oku ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'e kinautolu 'oku nau tauhi 'a e ngaahi fekaú hili 'a e papitaisó. Ta'u 559–545 K.M. nai.

PEA ko 'eni ko au, Nīfai, 'oku ou faka'osi 'a 'eku "kikite kiate kimoutolú, 'e hoku kāinga 'ofeina. Pea 'oku ou tohi ha ngaahi me'a 'e ni'ihí pē, 'a ia 'oku ou 'ilo kuo pau ke hoko; pea ko e ngaahi me'a 'e ni'ihí pē foki 'oku ou tohi mei he ngaahi lea 'a hoku tokoua ko Sēkopé.

2 Ko ia, 'oku fe'unga kiate au 'a e ngaahi me'a 'a ia kuó u tohi, tuku kehe pē 'a e ngaahi lea 'e ni'ihí 'a ia kuo pau ke u lea 'aki 'o kau ki he "tokāteline 'a Kalaisi; ko ia, te u lea mahino kiate kimoutolu 'o fakatatau ki hono mahinongofua 'o 'eku kikité.

3 He 'oku fiefia 'a hoku laumālié 'i he me'a mahinongofuá; he 'oku anga pehē 'a e ngāue 'a e 'Eiki ko e 'Otuá 'i he fānau 'a e tangatá. He 'oku foaki 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e "maama ki he 'atamai; he 'okú ne folofola ki

16a T&F 101:32–35;
121:28–29.
b 'Eta 4:6–7.
17a T&F 1:2–3.

18a Fakahā 20:1–3;
'Eta 8:26.
31 1a 2 Nīfai 25:1–4.
2a 2 Nīfai 11:6–7.

3a FFL Maama 'o
Kalaisi.

he tangatá 'i he'enau ^bleá, koe'uhi ke mahino kiate kinautolu.

4 Ko ia, 'oku ou faka'amou ke mou manatu'i kuó u lea kiate kimoutolu 'o kau ki he "palōfita 'a ia na'e fakahā mai 'e he 'Eikí kiate au, te ne papitaiso 'a e ^bLami 'a e 'Otuá, 'a ia te ne 'ave 'a e ngaahi angahala 'a māmaní.

5 Pea ko 'eni, kapau ko e Lami 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku mā'oni'oni, 'oku 'aonga ke "papitaiso 'i he vaí, koe'uhi ke fakahoko 'a e mā'oni'oni kotoa pē, hono 'ikai 'aonga lahi ange kiate kitautolu 'oku ta'e-mā'oni'oni ke papitaiso, 'io, 'i he vaí!

6 Pea ko 'eni, 'oku ou fie fehu'i kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga 'ofeina, na'e fakahoko 'i he hā 'a e mā'oni'oni kotoa pē 'e he Lami 'a e 'Otuá 'i he papitaiso 'i he vaí?

7 'Ikai 'oku mou 'ilo na'e mā'oni'oni ia? Neongo 'a 'ene mā'oni'oni, ka 'okú ne fakahā ki he fānau 'a e tangata, 'okú ne fakavaivai'i ia 'o fakatatau ki he kakanó 'i he 'ao 'o e Tamaí, pea 'okú ne fakahā ki he Tamaí te ne "talangofua kiate ia 'i he tauhi 'ene ngaahi fekaú.

8 Ko ia, 'i he hili hono papitaiso 'aki 'a e vaí na'e maliu hifo 'a e Laumālie Mā'oni'oni kiate ia 'i he "tatau 'o ha ^blupe.

9 Pea ko 'eni, 'oku fakahā ai ki he fānau 'a e tangatá 'a hono

lausi'i 'o e halá mo hono fāsi'i 'o e "matapā, 'a ia 'oku totonu ke nau hū aí, 'o ne fokotu'u ai 'a e fa'ifa'itaki'anga 'i honau 'aó.

10 Pea na'á ne folofola ki he fānau 'a e tangatá: Mou "muimui 'iate au. Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, te tau lava koā ke ^bmuimui 'ia Sisū 'o kapau 'oku 'ikai te tau loto ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e Tamaí?

11 Pea na'e folofola 'e he Tamaí: Mou fakatomala, mou fakatomala, pea papitaiso 'i he huafa 'o hoku 'Alo 'Ofa'angá.

12 Pea ko 'eni foki, na'e ongo mai 'a e le'o 'o e 'Aló kiate au, 'o folofola: Ko ia ia kuo papitaiso 'i hoku hingoá, 'e "foaki kiate ia 'e he Tamaí 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'o hangē ko aú; ko ia, ^bmuimui 'iate au, pea fai 'a e ngaahi me'a 'a ia kuo mou mamata 'oku ou faí.

13 Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou 'ilo kapau te mou muimui ki he 'Aló, 'i he loto-fakamātoato mo'oni, 'o 'ikai fai 'i he mālualo pe ha fakakākā 'i he 'ao 'o e 'Otuá, kā 'i he loto-mo'oni, pea fakatomala mei ho'omou ngaahi angahalá, 'o fakapapau ki he Tamaí 'oku mou loto-fiemālie ke to'o kiate kimoutolu 'a e huafa 'o Kalaisí, 'i he "papitaiso—'io, 'i he muimui hifo 'i homou 'Eikí mo homou Fakamo'uí ki he loto vaí, 'o

3b T&F 1:24.

4a 1 Nifai 10:7; 11:27.

FFL Sione ko e

Papitaisó.

b FFL Lami 'a e 'Otuá.

5a Mātiu 3:11–17.

FFL Papitaisó.

7a Sione 5:30.

FFL Talangofuá.

8a 1 Nifai 11:27.

b FFL Lupé,

Faka'ilonga 'o e.

9a 2 Nifai 9:41;

3 Nifai 14:13–14;

T&F 22:4.

10a Mātiu 4:19; 8:22; 9:9.

b Molonai 7:11;

T&F 56:2.

12a FFL Me'a-foaki 'o e

Laumālie Mā'oni'oni.

b Luke 9:57–62;

Sione 12:26.

13a Kalētia 3:26–27.

fakatatau mo 'ene folofolá, vakai, te mou toki ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni; 'io, pea 'e toki hoko mai 'a e ^bpapitaiso 'aki 'a e afi pea mo e Laumālie Mā'oni'oni; pea te mou toki lava 'o lea 'aki 'a e 'lea 'a e kau 'āngeló, pea kalanga 'aki 'a e ngaahi fakafeta'i ki he Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí.

14 Kae vakai, 'e hoku kāinga 'ofeina, na'e ongo pehē mai 'a e le'o 'o e 'Aló kiate au, 'o folofola: Ka hili ho'omou fakatomala mei ho'omou ngaahi angahalá, mo fakamo'oni'i ki he Tamaí 'oku mou fie tauhi 'a 'eku ngaahi fekaú, 'i he papitaiso 'i he vai, pea ma'u 'a e papitaiso 'aki 'a e afi pea mo e Laumālie Mā'oni'oni, pea mou lava 'o lea 'aki 'a e lea fo'ou, 'io, 'aki 'a e lea 'a e kau 'āngeló, pea hili 'eni kapau te mou "faka'ikai'i au, 'e ^blelei ange kiate kimoutolu 'o kapau na'e 'ikai te mou 'ilo'i au.

15 Pea na'á ku fanongo ki ha le'o mei he Tamaí, na'e folofola: 'Io, 'oku mo'oni mo totonu 'a e ngaahi folofola 'a hoku 'Ofa'angá. Ko ia ia 'oku kātaki ki he ngata'angá, 'e fakamo'ui ia.

16 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou 'ilo'i 'i he me'á ni, kapau 'e 'ikai "kātaki ha tangata ki he ngata'angá 'i he fa'ifa'itaki ki he ^bsīpinga 'a e

'Alo 'o e 'Otua mo'uí, 'e 'ikai fakamo'ui ia.

17 Ko ia, fai 'a e ngaahi me'a 'a ia kuó u fakahā kiate kimoutolu 'a ia na'á ku mamata 'e fai 'e homou 'Eiki mo homou Huhu'i; he ko hono 'uhinga 'eni kuo fakahā ai ia kiate aú, koe'uhi ke mou 'ilo'i 'a e matapā 'oku totonu ke mou hū aí. He ko e matapā 'oku totonu ke mou hū aí ko e fakatomalá mo e "papitaiso 'i he vai; pea 'oku toki hoko ha ^bfakamolemole'i 'o ho'omou ngaahi angahalá 'i he afi mo e Laumālie Mā'oni'oni.

18 Pea 'oku mou tu'u ai 'i he "hala ^bfāsi'i mo lausi'i 'a ia 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá; 'io, kuo mou hū 'i he matapaá; kuo mou fai 'o fakatatau ki he ngaahi fekau 'a e Tamaí mo e 'Aló; pea kuo mou ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'oku "fakamo'oni'i 'a e Tamaí mo e 'Aló, 'o fakahoko ai 'a e tala'ofa kuó ne faí, kapau te mou hū 'i he matapaá te mou ma'u ia.

19 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'o ka hili ho'omou hū ki he hala fāsi'i mo lausi'i ko iá, 'oku ou fie fehu'i kiate kimoutolu kuo mou "fai 'a e me'a kotoa pē? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu: 'Ikai; he kuo 'ikai te mou a'usia ki he potu ko iá kā ne ta'e'oua 'a e folofola 'a Kalaisí

13b FFL Afí; Me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

c 2 Nifai 32:2–3.

14a Mātiu 10:32–33;

'Alamā 24:30;

T&F 101:1–5.

FFL Angahala 'oku

'Ikai Fakamolemoleá.

b 2 Pita 2:21.

16a 'Alamā 5:13; 38:2;

T&F 20:29.

b FFL Sīsū Kalaisi—

Fa'ifa'itaki'anga 'a

Sīsū Kalaisi.

17a Mōsaia 18:10.

FFL Papitaisó.

b FFL Fakamolemole'i 'o e Ngaahi Angahalá.

18a LFkt. 4:18.

FFL Hala.

b 1 Nifai 8:20.

c Ngāue 5:29–32.

19a Mōsaia 4:10.

mo e ^btui ta'e-faka'alo'alongaua kiate ia, 'o 'falala kakato ki he ngaahi lelei 'a'ana 'a ia 'oku ne māfima'fi ke fakamo'uí.

20 Ko ia, kuo pau ke mou "vivili atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi, pea ma'u 'a e ^b'amanaki 'oku mālohi haohaoa, mo ha "ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē. Ko ia, kapau te mou vilitaki atu, pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisi, pea "kātaki ki he ngata'angá, vakai, 'oku folofola 'e he Tamaí: Te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá.

21 Pea ko 'eni, vakai, 'e hoku kāinga 'ofeina, ko e "halá 'eni; pea 'oku ^b'ikai ha hala pe ha "hingoa kuo tuku mai 'i he lalo langi 'a ia 'e lava 'o fakamo'ui ai 'a e tangatá 'i he pule'anga 'o e 'Otuá. Pea ko 'eni, vakai, ko e "tokāteline 'eni 'a Kalaisi, pea ko e tokāteline mo'oni pē 'e taha ia 'a e "Tamaí, pea mo e 'Aló, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia ko e 'Otuá pē 'taha, 'oku 'ikai hano ngata'angá. 'Ēmeni.

VAHE 32

'Oku lea 'a e kau 'āngeló 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni—Kuo pau ke lotu 'a e tangatá pea ma'u ha 'ilo 'iate kinautolu pē mei he Laumālie Mā'oni'oni. Ta'u 559–545 K.M. nai.

PEA ko 'eni, vakai, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou mahalo 'oku mou kei fifili 'i homou lotó 'o kau ki he ngaahi me'a 'oku totonu ke mou fai 'o ka 'osi 'a ho'omou hū 'i he halá. Kae vakai, ko e hā 'oku mou fifili ai ki he ngaahi me'a ni 'i homou lotó?

2 'Ikai 'oku mou manatu na'á ku pehē kiate kimoutolu 'o ka hili ho'omou "ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni te mou lava 'o lea 'aki 'a e ^blea 'a e kau 'āngeló? Pea ko 'eni, te mou lava fēfē 'o lea 'aki 'a e lea 'a e kau 'āngeló kae ngata pē 'i he Laumālie Mā'oni'oni?

3 'Oku lea 'a e kau "āngeló 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni; ko ia, 'oku nau lea 'aki 'a e ngaahi folofola 'a Kalaisi. Ko ia, na'á ku pehē kiate kimoutolu, ^bkeinanga 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisi; he vakai, 'e fakahā kiate kimoutolu 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisi 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou fai.

4 Ko ia, 'o ka 'osi 'a 'eku lea 'aki 'a e ngaahi lea ní, kapau 'oku 'ikai mahino ia kiate kimoutolu 'oku tupu ia 'i he 'ikai te mou "kolé, pea 'ikai foki te mou tukituki; ko ia, 'oku 'ikai 'omi 'a kimoutolu ki he māmá, kā kuo pau ke mou mala'ia 'i he faka-po'ulí.

19b FFL Tuí.
c T&F 3:20.

20a FFL 'A'eva, 'A'eva mo e 'Otuá.

b FFL 'Amanaki,
'Amanaki Lelei.

c FFL 'Ofá.

d FFL Kātaki.

21a Ngāue 4:10–12;

2 Nifai 9:41;

'Alamā 37:46;

T&F 132:22, 25.

b Mōsaia 3:17.

c FFL Sisū Kalaisi—

To'o 'a e huafa 'o

Sisū Kalaisi kiate

kitautolu.

d Mātiu 7:28;

Sione 7:16–17.

e FFL 'Otuá.

f 3 Nifai 11:27, 35–36.

FFL Uouongatahá.

32 2a 3 Nifai 9:20.

b 2 Nifai 31:13.

3a FFL 'Āngeló, Kau.

b Selem. 15:16.

4a FFL Kolé.

5 He vakai, 'oku ou toe pehē kiate kimoutolu, kapau te mou hū 'i he halá, pea ma'u 'a e Lau-mālie Mā'oni'oní, te ne fakahā kiate kimoutolu 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou fai.

6 Vakai, ko e tokāteline 'eni 'a Kalaisí, pea 'e 'ikai tuku mai mo ha toe tokāteline kehe kae 'oua ke ne "fakahā ia 'e ia kiate kimoutolu 'i he kakanó. Pea 'i he'ene fakahā ia 'e ia kiate kimoutolu 'i he kakanó, ko e ngaahi me'a te ne folofola 'aki kiate kimoutolú ke mou tokanga ke fai ia.

7 Pea ko 'eni ko au, Nīfai, 'oku 'ikai te u malava ke toe lea; 'oku ta'ofi 'e he Laumālié 'a 'eku leá, pea kuo tuku au ke u tangi koe'uhi ko e "ta'etuí, mo e fai angahalá, mo e ta'e'iló, mo e kia-kekeva 'a e kakaí; he 'oku 'ikai te nau fie kumi ki he 'iló, pe 'ilo'i 'o e ngaahi 'ilo lahi, 'o ka foaki ia kiate kinautolu 'i he lea ^bmahinongofua, 'io 'i he lea mahinongofua tahá.

8 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou 'ilo'i 'oku mou kei fifili 'i homou lotó; pea 'oku fakamamahi kiate au koe'uhi ko e pau ke u lea ki he me'a ni. He kapau te mou tokanga ki he Laumālie 'a ia 'oku ako'i ha tangata ke "lotú, te mou 'ilo'i 'oku pau ke mou lotu; he 'oku 'ikai ako'i 'e he ^blaumālie 'ulí ha tangata ke lotu, ka 'okú ne ako'i ia kuo pau ke 'oua te ne lotu.

9 Kae vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu kuo pau ke mou "lotu ma'u ai pē, pea 'oua na'a fiu; pea kuo pau ke 'oua na'a mou fai ha me'a ma'a e 'Eiki kā 'i ho'omou tomu'a lotu ki he Tamaí 'i he ^bhuafa 'o Kalaisí, koe'uhí ke ne fakatapui ho'o ngāué ma'au, pea koe'uhí ke "aonga 'a ho'o ngāué ki ho lau-mālié.

 VAHE 33

'Oku mo'oni 'a e ngaahi lea 'a Nīfai — 'Oku fakamo'oni ia kia Kalaisi — Ko kinautolu 'oku tui kia Kalaisi te nau tui ki he ngaahi lea 'a Nīfai, 'a ia 'e 'o hoko ko e fakamo'oni 'i he fakamaau'anga 'o e 'Otuá. Ta'u 559–545 K.M. nai.

PEA ko 'eni ko au, Nīfai, 'oku 'ikai te u malava ke tohi 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia na'e akonaki 'aki 'i hoku kakaí; pea 'oku 'ikai foki te u "mālohi 'i he tohí, 'o hangē ko 'eku leá; he 'o ka ^blea ha tangata 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'oku fakahū ia 'e he mālohi 'o e Lau-mālie Mā'oni'oní ki he loto 'o e fānau 'a e tangatá.

2 Kae vakai, 'oku 'i ai 'a e toko-lahi 'oku "fakafefeka honau lotó ki he Laumālie Mā'oni'oní, pea 'oku 'ikai ma'u 'e ia ha nofo-'anga 'iate kinautolu; ko ia, 'oku nau li'aki ai 'a e ngaahi me'a

6a 3 Nīfai 11:8.

7a FFL Ta'etuí.

b 2 Nīfai 31:2–3;

Sēkope 4:13.

8a FFL Lotú.

b Mōsaia 4:14.

FFL Tēvoló.

9a 3 Nīfai 20:1;

T&F 75:11.

b Mōsese 5:8.

c 'Alamā 34:27.

33 1a 'Eta 12:23–24.

b T&F 100:7–8.

2a Hilam. 6:35–36.

lahi 'a ia kuo tohí, 'o lau ia ko e ngaahi me'a ta'e'aonga.

3 Kā ko au, Nīfai, kuó u tohi 'a ia kuó u tohí, pea 'oku ou pehē 'oku "mahu'inga lahi ia, kae tautautefito ki hoku kakaí. He 'oku ou ^blotua ma'u ai pē 'a kinautolu 'i he 'aho; pea 'oku hanga 'e hoku lo'imatá 'o fakaviviku 'a hoku 'olungá 'i he pō, koe'uhi ko kinautolu; pea 'oku ou tangi ki hoku 'Otuá 'i he tui, pea 'oku ou 'ilo te ne fanongo ki he'eku tangí.

4 Pea 'oku ou 'ilo 'e fakatapui 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a 'eku ngaahi lotú ke 'aonga ki hoku kakaí. Pea ko e ngaahi lea kuó u tohi 'i he vaivaí 'e ngaohi ia ke "mālohi ma'anautolu; he 'okú ne ^bfakaloto'i ai 'a kinautolu ke failelei; 'oku fakahā ai kiate kinautolu 'a 'enau ngaahi tamaí; pea 'oku lea ia 'o kau kia Sīsū, pea 'oku fakaloto'i ai 'a kinautolu ke nau tui kiate ia, pea kātaki ki he ngata'angá, 'a ia ko e mo'ui 'ta'engatá.

5 Pea 'oku valoki'i "mālohi ai 'a e angahalá, 'o fakatatau ki hono ^bmahinongofua 'o e mo'oní; ko ia, 'e 'ikai 'ita ha tangata 'e taha ki he ngaahi lea 'a ia kuó u tohí, tuku kehe pē 'o kapau 'okú ne mo'ulaloa ki he laumālie 'o e tēvoló.

6 'Oku ou vīkiviki 'i he lea ma-

hinongofuá; 'oku ou vīkiviki 'i he mo'oní; 'oku ou vīkiviki 'i hoku Sīsū, he kuó ne "huhu'í 'a hoku laumālie mei heli.

7 'Oku ou ma'u ha "manava'ofa ki hoku kakaí, pea mo e tui lahi 'ia Kalaisi te u fetaulaki mo ha ngaahi laumālie tokolahi 'oku ta'e-hanau-ila 'i hono nofo'anga fakamāu.

8 'Oku ou ma'u ha manava'ofa ki he "Siú—'oku ou pehē ko e Siú, he ko 'eku 'uhinga ki he kakaí ia na'á ku ha'u mei aí.

9 'Oku ou ma'u foki mo ha manava'ofa ki he kau "Senitailé. Kae vakai, 'oku 'ikai ha taha 'iate kinautolu ní te u ma'u ha 'amanaki lelei ki ai, kae 'oua kuo nau ^bfakalelei kia Kalaisi, pea hū 'i he matapā 'lausí'í, pea ^a'a'eva 'i he hala 'fāsi'í ko ia 'oku fakatau ki he mo'uí, pea fai atu 'i he halá 'o a'u ki he ngata'anga 'o e 'aho 'o e sivi'í.

10 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga 'ofeina, pea mo e Siú foki, pea mo kinautolu kotoa 'a e ngaahi ngata'anga 'o e māmaní, tokanga ki he ngaahi folofolá ni pea "tui kia Kalaisi; pea kapau 'oku 'ikai te mou tui ki he ngaahi folofola ní tui pē kia Kalaisi. Pea kapau 'oku mou tui kia Kalaisi te mou tui ki he ngaahi ^bfolofolá ni, he ko e ngaahi 'folofola ia 'a Kalaisi, pea kuó ne tuku ia kiate au; pea

3a FFL Folofolá—

Mahu'inga 'o e ngaahi folofolá.

b 'Inosi 1:9–12;

Ng. Lea 'a M. 1:8.

4a 'Eta 12:26–27.

b Molonai 7:13.

c FFL Mo'ui Ta'engatá.

5a 1 Nīfai 16:1–3;

2 Nīfai 9:40.

b 2 Nīfai 31:3;

Sēkope 4:13.

6a FFL Huhu'í.

7a FFL Manava'ofá.

8a FFL Siú, Kau.

9a FFL Senitailé, Kau.

b FFL Fakalelei,

Fakalelei'í.

c 2 Nīfai 9:41.

d FFL 'A'eva, 'A'eva mo e 'Otuá.

e Hilam. 3:29–30;

T&F 132:22.

10a FFL Tui.

b FFL Tohi 'a

Molomoná.

c Molonai 10:27–29.

‘oku nau ^dakonaki’i ‘a e kakai fulipē ‘oku totonu ke nau failelei.

11 Pea kapau ‘oku ‘ikai ko e ngaahi folofola ia ‘a Kalaisi, fakamāu’i ia ‘e kimoutolu—he ‘e fakahā kiate kimoutolu ‘e Kalaisi, ‘i he “mālohi mo e nāunau lahi, ‘i he ‘aho faka’osí ko ‘ene ngaahi folofola ia; pea te ta tutu’u ‘o fehangahangai ‘i hono ^bfakamaau’angá; pea te mou ‘ilo’i kuó ne fekau kiate au ke u tohi ‘a e ngaahi me’á ni, neongo hoku ngaahi vaivaí.

12 Pea ‘oku ou lotu ki he Tamaí ‘i he huafa ‘o Kalaisí koe’uhi ke ‘i ai hatau tokolahi, pe ko kitautolu kotoa pē, ‘e lava ‘o fakamo’ui ‘i hono ^apule’angá ‘i he fu’u ‘aho lahi mo faka’osi ko iá.

13 Pea ko ‘eni, ‘e hoku kāinga ‘ofeina, ‘a kinautolu kotoa pē ‘oku ‘o e fale ‘o ‘Isilelí, pea mo kimoutolu kotoa ‘a e ngaahi

ngata’anga ‘o e māmaní, ‘oku ou lea kiate kimoutolu ‘o hangē ko e le’o ‘o ha tokotaha ‘oku ^atangi kiate kimoutolu mei he efú: Mou nofo ā kae ‘oua ke hokosia ‘a e ‘aho lahi ko iá.

14 Pea ko kimoutolu ‘oku ‘ikai loto ke ‘inasi ‘i he angalelei ‘a e ‘Otuá, pea faka’apa’apa ki he ngaahi ^alea ‘a e kau Siú, pea pehē foki mo ‘eku ngaahi ^bleá, pea mo e folofola ‘a ia ‘e ‘alu atu mei he fofonga ‘o e Lami ‘a e ‘Otuá, vakai, ‘oku ou fai kiate kimoutolu ha lea fakamāvae ta’engata, koe’uhi ‘e ‘fakahalaia’i ‘e he ngaahi folofolá ni ‘a kimoutolu ‘i he ‘aho faka’osí.

15 He ko ia ia kuó u fakama’u ‘i māmaní, ‘e ‘omi ia ke talatalaaki’i ‘aki ‘a kimoutolu ‘i he ^afakamaau’angá; he kuo fekau’i pehe’i au ‘e he ‘Eikí, pea kuo pau ke u talangofua. ‘Ēmeni.

KO E TOHI ‘A SĒKOPE

KO E TOKOUA ‘O NĪFAÍ

Ko e ngaahi lea ‘o ‘ene malanga ki hono kāingá. ‘Okú ne lava’i **K**ha fakakikihi mo ha tangata ‘a ia na’e feinga ke ta’ofi ‘a e ngaahi tokāteline ‘a Kalaisí. Ko ha ngaahi lea ‘e ní’ihi ‘oku kau ki he hisitōlia ‘o e kakai ‘o Nīfaí.

VAHE 1

‘Oku feinga ‘a Sēkope mo Siosefa ke fakaloto’i ‘a e kakai ke nau tui

kia Kalaisi mo tauhi ‘ene ngaahi fekaú—‘Oku pekia ‘a Nīfaí—‘Oku mafola ‘a e fai angahalá ‘i he kau Nīfaí. Ta’u 544–421 κ.Μ. nai.

10d 2 Nīfaí 25:28.

11a ‘Eta 5:4;

Molonai 7:35.

b Fakahā 20:12;

Molonai 10:34.

12a FFL Nāunau

Fakasilesitiale.

13a ‘Īsaia 29:4;

2 Nīfaí 26:16.

14a FFL Tohi Tapú.

b FFL Tohi ‘a

Molomoná.

c 2 Nīfaí 29:11;

‘Eta 4:8–10.

15a Ng. Lea ‘a M. 1:11.

HE vakai, na'e hoko 'o pehē kuo 'osi atu 'a e ta'u 'e nimangofulu mā nima mei he taimi na'e 'alu ai 'a Lihai mei Selūsalemá; ko ia, na'e fai 'e Nifai kiate au, "Sēkope, ha ^bfekau 'o kau ki he ngaahi peleti 'iiki, 'a ia kuo tohi ai 'a e ngaahi me'a ko 'ení.

2 Pea na'á ne tuku kiate au, Sēkope, ha fekau ke u tohi ki he ngaahi peleti ni ha ni'íhi 'o e ngaahi me'a 'oku ou pehē 'oku mahu'inga tahá; pea ke 'oua na'á ku ala ki ai, ka ko ha fakamatala nounou pē, 'o kau ki he hisitōlia 'o e kakaí ni, 'a ia 'oku ui ko e kakai 'o Nifai.

3 He na'á ne pehē 'oku totonu ke tohi 'a e hisitōlia 'o hono kakaí 'i he'ene ngaahi peleti kehé, pea 'oku totonu ke u tauhi fakatolonga 'a e ngaahi peleti ni, pea tukufakaholo ia 'i hoku hakó, mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

4 Pea kapau na'e 'i ai ha malanga 'oku toputapu, pe ha fakahā 'oku mahu'inga lahi, pe ha kikite, 'oku totonu ke u tohi 'a e ngaahi me'a 'oku "mahu'inga tahá 'i he ngaahi peleti ni, pea tohi ki ai 'a e ngaahi me'a kotoa pē te u ala tohi 'o kau ki ai, koe'uhi ko Kalaisi, pea koe'uhi ke 'aonga ki homau kakaí.

5 Pea ko e me'a 'i he tuí mo e fu'u loto-tokanga lahi, kuo fakahā mo'oni mai kiate kima'utolu 'o kau ki homau kakaí, 'a e ngaahi me'a 'e "hoko kiate kinautolú.

6 Pea na'a mau ma'u foki ha ngaahi fakahā lahi, pea mo e laumālie 'o e kikite lahi; ko ia, na'a mau 'ilo ai kia "Kalaisi mo hono pule'anga, 'a ia 'e hoko maí.

7 Ko ia na'a mau ngāue faive-lenga 'i he lototonga 'o homau kakaí ke mau lava 'o fakaloto'i 'a kinautolu ke nau "ha'u kia Kalaisi, 'o ma'u 'a e angalelei 'a e 'Otuá, koe'uhí ke nau lava 'o hū ki hono ^bmālōlō'angá, koe'uhí ke 'oua na'a 'i ai ha 'uhinga te ne fuakava ai 'i hono houhau 'e 'ikai te nau 'hū ki ai, 'o hangē ko ia na'e hoko 'i he ^dfakatupu-houhau 'i he ngaahi 'aho 'o e 'ahi'ahí lolotonga 'a e 'i he feitu'u "maomaonganoá 'a e fānau 'o 'Isilelí.

8 Ko ia, 'oku mau faka'amu ki he 'Otuá na'a mau lava 'o fakaloto'i 'a e kakai fulipē ke 'oua na'a nau "angatu'u ki he 'Otuá, ke ^bfakatupu 'ene houhau, kae tui 'a e kakai fulipē kia Kalaisi, 'o fakakaukau lahi ki he'ene pekiá, pea fua hono 'kolosí pea kātaki'i 'a e manuki 'a māmaní;

[SĒKOPÉ]

1 *1a* FFL Sēkope, Foha 'o Lihai.

b Sēkope 7:27.

c 2 Nifai 5:28–33;

Sēkope 3:13–14.

FFL Peleti, Ngaahi.

4*a* FK ko e ngaahi me'a tefito.

5*a* 1 Nifai 12.

6*a* 1 Nifai 10:4–11;
19:8–14.

7*a* 2 Nifai 9:41;

'Amenai 1:26;

Molonai 10:32.

b FFL Mālōlō.

c Nōmipa 14:23;

Teut. 1:35–37;

T&F 84:23–25.

d Hepelū 3:8.

e Nōmipa 26:65;

1 Nifai 17:23–31.

8*a* FFL Angatu'ú.

b 1 Nifai 17:30;

'Alamá 12:36–37;

Hilam. 7:18.

c LSS, Mātiu 16:25–26;

Luke 14:27.

ko ia, ko au, Sēkope, 'oku ou tali ke u fakahoko 'a e fekau 'a hoku tokoua ko Nīfai.

9 Ko 'eni na'e faka'au 'o motu'a 'a Nīfai, pea na'á ne 'ilo'i kuo pau ke vave 'a 'ene ^amate; ko ia, na'á ne ^bpani ai ha tangata ke hoko ko ha tu'i mo ha pule ki hono kakai he taimi ko iá, 'o fakatatau ki he pule 'a e ngaahi 'tu'í.

10 Ko e me'a 'i he 'ofa lahi 'aupito 'a e kakai kia Nīfai, koe'uhi kuó ne hoko ko ha malu'i lahi 'o kinautolu, 'i he'ene ngāue 'aki 'a e ^aheletā 'a Lēpani ke malu'i 'a kinautolu, pea kuó ne ngāue 'i hono ngaahi 'ahó kotoa koe'uhi ko 'enua lelei—

11 Ko ia, na'e loto ai 'a e kakai ke nau manatu'i ma'u pē hono hingoá. Pea 'ilonga ia 'e pule 'o fetongi iá, na'e ui 'e he kakai ko Nīfai hono ua, ko Nīfai hono tolu, 'o fai pehē atu, 'o fakatatau ki he pule 'a e ngaahi tu'í; pea ko ia na'e pehē hono ui kinautolu 'e he kakai, 'o tatau ai pē pe ko hai honau hingoá.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pekia 'a Nīfai.

13 Ko 'eni ko e kakai 'a ia na'e 'ikai ko e kau ^aLeimaná ko e kau ^bNīfai 'a kinautolu; ka neongo iá, na'e ui 'a kinautolu ko e kau Nīfai, ko e kau Sēkope, ko e kau Siosefa, ko e kau ^cSōlami, ko e kau Leimana, ko e kau Lēmiuela mo e kau 'Isimeli.

14 Ka ko au, Sēkope, 'e 'ikai te u fakafaikehekehe'i 'a kinautolu 'aki 'a e ngaahi hingoa ko 'eni 'amui, kā te u ^aui 'a kinautolu ko e kau Leimana 'oku feinga ke faka'auha 'a e kakai 'o Nīfai, pea ko kinautolu 'oku fe'of'o-fani mo Nīfai te u ui ko e kau ^bNīfai, pe ko e ^ckakai 'o Nīfai, 'o fakatatau ki he pule 'a e ngaahi tu'í.

15 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē ko e kakai 'o Nīfai, lolotonga 'a e pule 'a e tu'í hono uá, na'e faka'au 'o fefeka 'a honau lotó, pea nau fiefia 'i hono fai 'o e ngaahi me'a fakalielia, 'o hangē ko Tēvita 'i mu'á 'o holi ke ma'u ha ngaahi ^auaifi mo e ngaahi sinifu tokolahi, kae 'uma'ā foki mo Solomone, ko hono fohá.

16 'Io, na'e kamata foki ke nau kumi ki he koula mo e siliva lahi, pea kamata ke fiela'i 'i he loto-hikisiá.

17 Ko ia ko au, Sēkope, na'á ku fai kiate kinautolu 'a e ngaahi leá ni 'i he'eku akonaki'i 'a kinautolu 'i he ^atemipalé, kā kuó u tomu'a ma'u 'eku ^bfekau mei he 'Eiki.

18 Ka ko au, Sēkope, mo hoku tokoua ko Siosefá, kuo ^afakata-pui 'a kimaua ko e ongo taula'eiki mo e ongo akonaki ki he kakai ni, 'i he nima 'o Nīfai.

19 Pea na'á ma tauhi faivelenga 'a homa ^alakangá ki he 'Eiki, 'o

9a 2 Nīfai 1:14.

b FFL Tākaí.

c 2 Nīfai 6:2;

Seilomi 1:7.

10a 1 Nīfai 4:9;

2 Nīfai 5:14;

Ng. Lea 'a M. 1:13;

Mōsaia 1:16;

T&F 17:1.

13a 'Īnosi 1:13; T&F 3:18.

b FFL Nīfai, Kau.

c 1 Nīfai 4:35;

4 Nīfai 1:36–37.

14a Mōsaia 25:12;

'Alamā 2:11.

b 2 Nīfai 4:11.

c 2 Nīfai 5:9.

15a T&F 132:38–39.

17a 2 Nīfai 5:16.

FFL Temipale.

b FFL Uí.

18a 2 Nīfai 5:26.

19a FFL Lakangá.

ma tali 'a e ^bfatongiá, 'o to'ó 'a e ngaahi angahala 'a e kakai ki homa 'ulú 'o kapau na'e 'ikai te ma ako'i kiate kinautolu 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he faivelenga kakato; ko ia, 'i he'ema ngāue 'aki homa tūkingatá 'e 'ikai hoko ki homa ngaahi kofú 'a honau 'totó; pea ka 'ikai 'e hoko ki homa ngaahi kofú 'a honau totó; pea 'e 'ikai te ma ta'ehalaia 'i he 'aho faka'osí.

VAHE 2

'Oku valoki'i 'e Sēkope 'a e ofa 'i he ngaahi koloá, hīkisiá, mo e angata'ema'á—'Oku lava 'a e kakai 'o kumi ki he koloá ke nau tokoni ai ki honau kāingá—'Oku fakahalaia'i 'e Sēkope 'a e ngāue ta'e-fakamafai'i 'o e mali tokolahi—'Oku hōifua 'a e 'Eiki ki he angama'a 'a e kakai fefiné. Ta'u 544–421 K.M. nai.

Ko e ngaahi lea na'e lea 'aki 'e Sēkope, ko e tokoua 'o Nifai, ki he kakai 'o Nifai 'i he hili 'a e pekia 'a Nifai:

2 Ko 'eni, 'e hoku kāinga 'ofeina, ko au, Sēkope, ko e me'a 'i he fatongia kuo tuku kiate au 'e he 'Otuá, pea koe'uhi ke u tauhi faivelenga hoku lakanga 'i he fakamātoato, pea koe'uhi ke u fakama'a hoku ngaahi kofú mei ho'omou ngaahi angahalá, ko ia 'oku ou há'u ai ki he tempalé 'i he 'ahó ni ke u lava 'o fakahā kiate kimoutolu 'a e folofola 'a e 'Otuá.

3 Pea ke mou 'ilo 'e kimoutolu

kuó u faivelenga 'o a'u mai ki he 'ahó ni 'i he ngāue'i 'a e lakanga 'o hoku fatongiá; ka 'i he 'aho ní 'oku ou mafasia lahi ange 'i he holi mo e hoha'a koe'uhi ko e lelei 'a homou laumalié 'i he'eku loto-mo'ua ki mu'a ange 'i he 'aho ní.

4 He vakai, kuo mou talangofua 'o a'u mai ki he 'ahó ni ki he folofola 'a e 'Eiki, 'a ia kuó u fakahā kiate kimoutolú.

5 Kae vakai, mou tokanga mai kiate au, pea 'ilo'i 'oku ou lava 'o fakahā kiate kimoutolu 'i he tokoni 'a e Tupu'anga fungani māfimafi 'o e langí mo e māmaní 'o kau ki ho'omou ngaahi "fakakaukaú, 'a e anga 'o ho'omou lolotonga kamata ke ngāue 'i he angahalá, 'a ia ko e angahala 'oku hā ngali fakalielia 'aupito kiate au, 'io, pea fakalielia ki he 'Otuá.

6 'Io, 'okú ne fakamamahi'i 'a hoku laumalié pea 'oku fakatupu 'a 'eku hola 'i he'eku mā mei he 'ao 'o hoku Tupu'angá, koe'uhi kuo pau ke u fakamo'oni'i kiate kimoutolu 'a e fai angahala 'o homou lotó.

7 Pea 'oku fakamamahi foki kiate au 'a e pau ke u fai ha lea "fefeka pehē 'o kau kiate kimoutolu 'i he 'ao 'o homou ngaahi uaifí mo ho'omou fānaú, 'a ia ko hanau tokolahi 'oku fu'u ongongofua mo ^bma'a mo pelepelengesi 'aupito 'a honau lotó 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'a ia ko ha me'a 'oku fakahōifua ki he 'Otuá;

8 Pea 'oku ou mahalo kuo nau

19b T&F 107:99–100.
FFL Lakanga Tauhi.
c 2 Nifai 9:44.

2 5a 'Alamā 12:3;
T&F 6:16.
FFL 'Otuá.

7a T&F 121:43.
b FFL Angama'a.

ha'u ki hení ke fanongo ki he "folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá, 'io, 'a e folofola ko ia 'oku fakamo'ui 'a e laumālie kuo kafó.

9 Ko ia, 'oku fakamafasia'i 'a hoku laumālié 'i hono fekau'i au, koe'uhi ko e fekau mamafa 'a ia kuó u ma'u mei he 'Otuá, ke u na'ina'i kiate kimoutolu 'o fakatatau ki ho'omou ngaahi hiá, ke fakalahi 'a e kafo 'o kinautolu kuo 'osi kafó, kae 'ikai fakafiemālie'i mo fakamo'ui 'a honau ngaahi kafó; pea ko kinautolu 'oku te'eki ai ke kafó, 'oku 'ikai te nau keinanga 'i he folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá, ka 'oku tuku ha ngaahi hele fufū ke hoka'i honau laumālié pea kafo ai honau 'atamai pelepelengesí.

10 Ka neongo hono lahi 'o e fatongiá, kuo pau pē ke u fai 'o fakatatau ki he ngaahi "fekau mamafa 'a e 'Otuá, pea fakahā kiate kimoutolu 'o kau ki ho'omou fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá, 'i he 'ao 'o e kakai 'oku loto-ma'á, mo e kakai 'oku loto-mafesifesi, pea 'i he 'afio mai 'a e ^bfofonga 'ilo'ilo 'o e 'Otua Māfimafí.

11 Ko ia, kuo pau ke u fakahā kiate kimoutolu 'a e mo'oní 'o fakatatau ki hono "mahinongofua 'o e folofola 'a e 'Otuá. He vakai, 'i he'eku fehu'i ki he 'Eikí, na'e hoko mai kiate au 'a e folofola, 'o pehē: 'E Sēkope, ke ke 'alu hake ki he tempalé 'apongipongi, pea fakahā 'a e

folofola 'a ia te u tuku kiate koé ki he kakaí ni.

12 Pea ko 'eni vakai, 'e hoku kāinga, ko e folofola 'eni 'a ia 'oku ou fakahā kiate kimoutolú, 'oku 'i ai homou tokolahi kuo kamata ke kumi ki he koula mo e siliva, pea ki he ngaahi fa'ahinga "maka mahu'inga kotoa pē, 'a ia 'oku hulu 'aupito 'i he fonuá ni, 'a ia ko ha ^bfonua 'o e tala'ofa kiate kimoutolu mo homou hakó.

13 Pea kuo hōifua 'a e to'ukupu 'o e māfimafí 'o fu'u lahi 'aupito kiate kimoutolu, pea kuo mou ma'u ai 'a e ngaahi koloa lahi; pea ko e tupu 'i he ma'u 'e homou ni'ihí 'o lahi hake 'i homou kāingá, kuo "híkisia ai homou lotó, pea mou kia-kekeva mo 'ulu mā'olunga, koe'uhi ko hono mahu'inga lahi 'o homou kofú, pea mou fakatanga'i 'a homou kāingá koe'uhi 'oku mou mahalo 'oku mou lelei ange 'iate kinautolu.

14 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga, 'oku mou mahalo koā 'oku fakatonuhia'i 'a kimoutolu 'e he 'Otuá 'i he me'á ni? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai. Ka 'okú ne fakahalaia'i 'a kimoutolu, pea kapau te mou vilitaki 'i he ngaahi me'á ni, kuo pau ke hoko vave mai 'a 'ene ngaahi tauteá kiate kinautolu.

15 Taumaiā ke ne fakahā kiate kimoutolu 'okú ne lava 'o 'afio'i kimoutolu, pea 'okú ne mafai 'i he 'afio tu'o taha pē 'a hono

8a 'Alamā 31:5.

10a FFL Fekau 'a e 'Otuá, Ngaahi.

b 2 Nifai 9:44.

11a 2 Nifai 25:4; 31:2–3.

12a 1 Nifai 18:25; Hilam. 6:9–11;

'Eta 10:23.

b 1 Nifai 2:20.

FFL Fonua 'o e Tala'ofá.

13a Molom. 8:35–39.

fofongá ke taa'i hifo 'a kimoutolu ki he efú!

16 Taumaiā ke ne faka'atā 'a kimoutolu mei he angahalá mo e fakalieliá ni. Pea, 'ofa ke mou fanongo ki he folofola 'o 'ene ngaahi fekaú, pea 'oua na'a tuku ke hanga 'e he "loto-híkisiá ni 'a homou lotó 'o faka'auha 'a homou laumálié!

17 Fakakaukau ki homou kā-ingá 'o hangē pē ko kimoutolú, pea angalelei ki he kakai kotoa pē pea foaki fie foaki mei ho'omou "koloá, koe'uhi ke ^bnau koloa'ia 'o tatau pē mo kimoutolu.

18 Kā 'i he te'eki ai ke mou kumi ki he ngaahi "koloá, mou kumi ki he ^bpule'anga 'o e 'Otuá.

19 Pea 'o ka hili 'a ho'omou ma'u ha 'amanaki lelei 'ia Kalaisí te mou ma'u 'a e ngaahi koloa, 'o kapau te mou kumi ki ai; pea te mou kumi ki ai koe'uhi ko ho'omou fie "fai ha lelei—ke fakakofu'i 'a e telefuá, pea fafanga'i 'a e fiekaiaí, pea fakatau'atāina'i 'a e pōpulá, pea foaki 'a e fiemālie ki he kau mahaki mo mamahí.

20 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga, kuó u lea kiate kimoutolu 'o kau ki he híkisiá; pea ko kimoutolu kuo mou fakamamahí'i 'a homou kaungā'apí, pea fakatanga'i ia koe'uhi ko ho'omou pōlepole 'i homou lotó, 'i he ngaahi me'a kuo foaki 'e he 'Otuá kiate kimoutolú, ko e hā ha'amou lau ki aí?

21 'Ikai 'oku mou pehē 'oku fakalielia 'a e ngaahi me'a peheé kiate ia na'á ne fakatupu 'a e kakano kotoa pē? Pea 'oku mahu'inga tatau 'a e tokotaha kotoa pē 'i hono 'aó 'o hangē ko e taha kehé. Pea na'e tupu 'a e kakano kotoa pē mei he efú; pea kuó ne fakatupu 'a kinautolu koe'uhi ko e 'uhinga pē taha, koe'uhi ke nau tauhi 'a 'ene ngaahi "fekaú pea fakangoongolelei'i ia 'o ta'engata.

22 Pea ko 'eni 'oku ou faka'osi 'eku lea kiate kimoutolu 'o kau ki he híkisiá ni. Pea ka ne 'ikai totonu ke u lea kiate kimoutolu 'o kau ki ha hia 'oku fakalielia ange, pehē 'e fu'u fiefia 'aupito 'a hoku lotó koe'uhi ko kimoutolu.

23 Ka 'oku fakamafasia'i au 'e he folofola 'a e 'Otuá koe'uhi ko ho'omou ngaahi hia 'oku fakalielia angé. He vakai, 'oku folofola peheni 'e he 'Eiki: 'Oku kamata ke fai 'e he kakaí ni ha ngaahi angahala lahi ange; 'oku 'ikai mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi folofolá, he 'oku nau feinga ke fakatonuhia'i 'a kinautolu 'i he'enu fe'auakí, tu'unga 'i he ngaahi me'a na'e tohi 'o kau kia Tēvita mo Solomone, ko hono fohá.

24 Vakai, ko e mo'oni na'e ma'u 'e Tēvita mo "Solomone 'a e ngaahi ^buaifi mo e ngaahi sinifu tokolahi, 'a ia ko ha me'a

16a FFL Loto-híkisiá.

17a FFL Foaki 'Ofá,
Ngaahi; Uelofea.

b 4 Nifai 1:3.

18a 1 Ng. Tu'i 3:11–13;
Ma'ake 10:17–27;

2 Nifai 26:31;

T&F 6:7.

FFL Koloá, Ngaahi.

b Luke 12:22–31.

19a Mōsaia 4:26.

21a T&F 11:20;

'Ēpa. 3:25–26.

24a 1 Ng. Tu'i 11:1;

Nehem. 13:25–27.

b 1 Ng. Tu'i 11:1–3;

'Ēsela 9:1–2;

T&F 132:38–39.

na'e fakalielia 'i hoku 'aó, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

25 Ko ia, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, kuó u tatakí atu 'a e kakaí ni mei he fonua ko Selūsalemá 'i he mālohi 'o hoku nimá, koe'uhi ke u fokotu'u kiate au ha va'a "mā'oni'oni mei he hako 'o e manava 'o Siosefá.

26 Ko ia, ko au ko e 'Eiki ko e 'Otuá 'e 'ikai te u tuku ke fai 'e he kakaí ni 'o tatau mo kinautolu 'o e kuonga mu'á.

27 Ko ia, 'e hoku kāinga, fanongo mai kiate au, pea tokanga ki he folofola 'a e 'Eikí: Koe'uhi 'e 'ikai ke 'i ai ha tangata 'e toko taha 'iate kimoutolu te ne ma'u ka ko e uaifi pē 'e toko "taha; pea 'e 'ikai te ne ma'u ha sinifu 'e toko taha;

28 He ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, 'oku ou fiefia 'i he "angama'a 'a e kakaí fe'auakí. Pea ko e me'a fakalielia 'i hoku 'aó 'a e ngaahi fe'auakí; 'oku folofola peheni 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú.

29 Ko ia, 'e tauhi 'e he kakaí ni 'a 'eku ngaahi fekaú, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, pe te u "fakamala'ia'i 'a e fonuá koe'uhi ko kinautolu.

30 He kapau te u lotu ki ai, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, ke fakatupu ha "hako kiate au, te u fekau ki hoku kakaí; he ka 'ikai kuo pau ke nau tokanga ki he fekau ko 'ení.

31 He vakai, ko au, ko e 'Eikí, kuó u mamata ki he mamahí, peá u ongo'i 'a e tangi 'a e ngaahi 'ofefine 'o hoku kakaí 'i he fonua ko Selūsalemá, 'io, pea 'i he ngaahi fonua kotoa pē 'o hoku kakaí, koe'uhi ko e fai angahala mo e ngaahi anga-fakalielia 'a honau ngaahi husepānití.

32 Pea 'e 'ikai te u tuku, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, ke a'u hake kiate au 'a e ngaahi tangi 'a e ngaahi 'ofefine hoihoifua 'o e kakaí ní, 'a ia kuó u taki atu mei he fonua ko Selūsalemá, 'o talatalaaki'i 'a e kau tangata 'o hoku kakaí, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú.

33 Koe'uhi 'e 'ikai te nau taki fakapōpula'i atu 'a e ngaahi 'ofefine 'o hoku kakaí 'i he fai angahalá koe'uhi ko e ongonogofua honau lotó, kā te u 'a'ahi kiate kinautolu 'aki ha tautea mamafa, 'io, 'o a'u ki he faka'auha; koe'uhi 'e 'ikai te nau fai 'a e ngaahi "fe'auakí, 'o hangē ko kinautolu 'o e kuonga mu'á, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú.

34 Pea ko 'eni vakai, 'e hoku kāinga, 'oku mou 'ilo na'e tuku 'a e ngaahi fekaú ni ki he'etau tamai, ko Lihai; ko ia, kuo mou 'ilo'i ia 'i mu'a; pea kuo mou fakahalaia'i lahi ai 'a kimoutolu; he kuo mou fai 'a e ngaahi me'á ni 'a ia na'e 'ikai totonu ke mou fai.

25a Sēnesi 49:22–26;
'Āmosi 5:15;
2 Nifai 3:5;
'Alamá 26:36.
FFL Lihai, Tamai 'a
Nifai.

27a T&F 42:22; 49:16.
FFL Malí.
28a FFL Angama'á.
29a 'Eta 2:8–12.
30a Malakai 2:15;
T&F 132:61–66.

33a FFL Anga-
fakakakanó;
Anga-Ta'ema'a
Fakaangama'á.

35 Vakai, kuo mou fai ha ngaahi fu'u angahala "lalahi ange 'i he kau Leimana, ko hotau kāingá. Kuo mou fakatupu ha mamahi lahi 'i he loto 'o homou ngaahi uaifi ongongofuá, pea kuo mole 'iate kimoutolu 'a e falala 'a ho'omou fānaú, ko e tupu 'i ho'omou ngaahi sīpinga kovi 'i honau 'aó; pea 'oku 'alu hake ki he 'Otuá 'a e tangi 'a honau lotó ke talatalaaki 'i 'a kimoutolu. Pea ko e me'a 'i hono fefeka 'o e folofola 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku 'alu hifo ke talatalaaki 'i 'a kimoutolú, kuo mate ai 'a e loto 'o e tokolahi kuo hoka 'i 'aki 'a e ngaahi fu'u lavea lalahi.

 VAHE 3

'Oku tali 'e he loto-ma'á 'a e folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá—'Oku lahi ange 'a e mā'oni'oni 'a e kau Leimaná 'i he kau Nīfai—'Oku lea 'a Sēkope 'o fai ha fakatokanga ki he fe'auakí, mo e holi fakakakanó, mo e ngaahi angahala kotoa pē. Ta'u 544–421 K.M. nai.

KAE vakai, ko au, Sēkope, 'oku ou fie lea kiate kimoutolu 'oku loto-ma'á. Sio ki he 'Otuá 'i he 'atamai 'oku tu'u ma'u, pea lotu kiate ia 'i he fu'u tui lahi, pea te ne fakafiemālie 'i 'a kimoutolu 'i homou ngaahi faingata'a'ia, pea te ne taukapo 'i 'a kimoutolu, 'o fekau hifo 'a e tautea kiate kinautolu 'oku feinga ke faka'auha 'a kimoutolú.

2 'Oiauē 'a kimoutolu kotoa pē 'oku loto-ma'á, hiki hake

homou 'ulú, pea tali 'a e folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá, pea kei-nanga 'i he'ene 'ofá; he te mou lava 'o fai ia, 'o kapau 'e "tu'u ma'u 'a homou 'atamai 'o ta'engata.

3 Kā, 'e mala'ia, 'e mala'ia, 'a kimoutolu 'oku 'ikai loto-ma'á, 'a kimoutolu 'oku "uli he 'ahó ni 'i he 'ao 'o e 'Otuá; he ka 'ikai te mou fakatomala, 'oku fakamala'ia 'i 'a e fonuá koe'uhi ko kimoutolu; pea ko e kau Leimaná, 'a ia 'oku 'ikai te nau 'uli 'o hangē ko kimoutolú, ka neongo iá na'e ^bfakamala'ia 'i 'a kinautolu 'aki ha tautea mamafa, te nau fakamamahi 'i 'a kimoutolu 'o a'u ki he faka'auha.

4 Pea 'oku ha'u vave 'a e taimi, kapau 'e 'ikai te mou fakatomala te nau ma'u 'a e fonua 'o homou tofi'á, pea 'e hanga 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'o "tataki atu 'a e kau mā'oni'oni meiate kimoutolu.

5 Vakai, ko e kau Leimana ko homou kāingá, 'a ia 'oku mou fehí'a ki ai koe'uhi ko 'enau 'ulí mo e fakamala'ia kuo hoko ki honau kilí, 'oku nau mā'oni'oni ange 'iate kimoutolu; he kuo 'ikai "ngalo 'iate kinautolu 'a e fekau 'a e 'Eiki, 'a ia na'e tuku ki he'etau tamaí—pea ke nau ma'u ha uaifi 'e toko taha pē, pea ke 'oua na'a nau ma'u ha sinifu 'e toko taha, pea ke 'oua na'a nau fai ha fe'auakí 'iate kinautolu.

6 Pea ko 'eni, ko e fekau ní 'oku nau tokanga ke tauhi ko ia, ko e me'a 'i he tokanga ko iá, 'o tauhi 'a e fekau ní, 'e 'ikai faka'auha 'a kinautolu 'e he 'Eiki ko e 'Otuá,

ka te ne ^aalo'ofa kiate kinautolu; pea 'e 'i ai 'a e 'aho te nau hoko ai ko ha kakai monū'ia.

7 Vakai, 'oku ^aofa 'a honau ngaahi husepānití 'i honau ngaahi uaifí, pea 'oku 'ofa 'a honau ngaahi uaifí 'i honau ngaahi husepānití; pea 'oku 'ofa 'a honau ngaahi husepānití mo honau ngaahi uaifí 'i he'enu fānaú; pea 'oku tupu 'a 'enu ta'etuí mo 'enu fehi'a 'iate kimoutolú mei he fai angahala 'a 'enu ngaahi tamaí; ko ia, 'oku fēfē 'a hono lahi ange ho'omou leleí 'iate kinautolu, 'i he 'ao 'o homou Tupu'anga māfimaí?

8 'Oiauē 'e hoku kāinga, 'oku ou manavahē telia na'a 'ikai te mou fakatomala mei ho'omou ngaahi angahalá pea hinehina ange 'a honau kilí 'i homou kilí, 'o ka 'omi 'a kimoutolu fakataha mo kinautolu ki he 'afio'anga 'o e 'Otuá.

9 Ko ia, 'oku ou tuku ha fekau kiate kimoutolu, 'a ia ko e folofola 'a e 'Otuá, ke tuku ho'omou angatu'u kiate kinautolu koe'uhi ko e lanu fakapo'upo'ulí 'o honau kilí; pea 'oua foki na'a mou fehi'a 'iate kinautolu koe'uhi ko 'enu 'ulí; ka mou manatu'i pē 'a ho'omou 'ulí 'amoutolú, pea manatu'i na'e tupu 'a 'enu 'ulí mei he'enu ngaahi tamaí.

10 Ko ia, ke mou manatu'i 'a ho'omou ^afānaú, 'a e anga 'o ho'omou fakatupu ha mamahi

lahi 'o honau lotó ko e tupu mei he sippinga kuo mou fokotu'u 'i honau 'áo; pea ko e tahá, manatu te mou lava, koe'uhi ko ho'omou 'ulí 'o 'omi 'a ho'omou fānaú ki he faka'auha, pea 'e 'eke'i mei homou 'ulú 'a 'enu ngaahi angahalá 'i he 'aho faka'osí.

11 'Oiauē 'e hoku kāinga, tokanga ki he'eku ngaahi leá; fakaake 'a e ngaahi ivi 'o homou laumālié; fafangu 'a kimoutolu koe'uhi ke mou ^aā hake mei he mohe 'o e maté; pea vete ange 'a kimoutolu mei he mamahi 'o ^bhelí koe'uhi ke 'oua na'a mou hoko ko ha kau ^cāngelo 'a e tēvoló, ke lí hifo ki he ano 'o e afi mo e maka-vela, 'a ia ko e ^dmate 'anga uá.

12 Pea ko 'eni ko au, Sēkope, na'á ku lea 'aki mo ha ngaahi me'a lahi ange ki he kakai 'o Nifai, 'o fakatokanga kiate kinautolu 'o kau ki he ^efe'auakí mo e ^bholi kovi fakakakanó, mo e ngaahi fa'ahinga angahala kotoa pē, 'o tala kiate kinautolu 'a honau ngaahi nunu'a fakamanavaheé.

13 Pea ko ha vahe teau 'e taha 'o e ngaahi me'a na'e hoko ki he kakai ní, 'a ia kuo faka'au ke nau tokolahi ange, 'oku 'ikai lava 'o tohi ia ki he ngaahi peleti ko ^aení; kā kuo tohi ha ngaahi me'a lahi 'i he ngaahi peleti lalahí, mo 'enu ngaahi taú, mo 'enu ngaahi fakakikihí, mo e pule 'a honau ngaahi tu'í.

6a 2 Nifai 4:3, 6–7;
Hilam. 15:10–13.
7a FFL Fāmilí; 'Ofá.
10a FFL Fānaú.
11a 'Alamā 5:6–9.

b FFL Helí.
c 2 Nifai 9:8–9.
d FFL Mate,
Fakalaumālié.
12a FFL Fe'auakí.

b FFL Fai Angahalá;
Holi Kovi.
13a 1 Nifai 19:1–4;
Sēkope 1:1–4.

14 ‘Oku ui ‘a e ngaahi peletí ni ko e ngaahi peleti ‘a Sēkopé, pea na’e ngaohi ia ‘e he nima ‘o Nīfai. Pea ‘oku ou faka’osi hono lea ‘aki ‘o e ngaahi leá ni.

VAHE 4

Na’e lotu ‘a e kau palōfita kotoa pē ki he Tamaí ‘i he huafa ‘o Kalaisí— ‘Oku hoko hono feilaulau ‘aki ‘e ‘Ēpalahame ‘a Aisaké, ko e taipe ‘o e ‘Otuá mo hono ‘Alo pē Taha na’e Fakatupú— ‘Oku totonu ke fakalelei ‘a e tangatá ki he ‘Otuá ‘i he Fakaleléí— ‘E lí’aki ‘e he kau Siú ‘a e fu’u makatu’ungá. Ta’u 544–421 K.M. nai.

Ko ‘eni vakai, na’e hoko ‘o pehē ko au, Sēkope, kuó u ngāue lahi ki hoku kakaí ‘i he lea, (pea ‘oku ‘ikai te u lava ‘o tohi ka ko ha ngaahi me’a si’i pe ‘o ‘eku ngaahi leá, koe’uhi ko hono faingata’a ‘o hono tohi ‘o ‘emau ngaahi leá ki ha ngaahi peletí), pea ‘oku mau ‘ilo’i ko e ngaahi me’a ‘a ia ‘oku mau tohi ki he ngaahi peletí kuo pau ke tolonga ia;

2 Ka ko e ngaahi me’a kotoa pē ‘oku mau tohi ka ‘oku ‘ikai ‘i ha ngaahi peletí kuo pau ke ‘auha ia pea mole atu, ka ‘oku mau lava ‘o tohi ha ngaahi lea si’i ki ha ngaahi peleti, ‘a ia ‘e fakahā ai ki he ‘emau fānaú, mo homau kāinga ‘ofeiná, ha ‘ilo si’isi’i ‘o kau kiate kimautolu, pe ki he ‘enau ngaahi tamaí—

3 Ko ‘eni ‘oku mau fiefia ‘i he ngaahi me’á ni; pea ‘oku mau ngāue faivelenga ke tohi ‘a e ngaahi leá ni ki he ngaahi peleti, ‘i he faka’amu ‘e ma’u ia ‘e homau kāinga ‘ofeiná mo ‘emau fānaú ‘i he loto-fakafeta’i, pea vakai ki ai ke nau ako ‘i he fiefia, kae ‘ikai ‘i he mamahi, pea ‘ikai foki ‘i he manuki ki he ‘enau ‘uluaki ongo mātu’á.

4 He ko hono ‘uhinga ‘eni kuo mau tohi ai ‘a e ngaahi me’a ní, koe’uhi ke nau ‘ilo na’a mau “ilo kia Kalaisi, pea na’a mau ma’u ha ‘amanaki lelei ki hono nāunaú ‘i he ngaahi ta’u ‘e lau teau ki mu’a ‘i he’ene hā’ele maí; pea na’e ‘ikai ko kimautolu pē na’e ma’u ha ‘amanaki lelei ki hono nāunaú, kā ko e kau ^bpalōfita mā’oni’oni kotoa pē foki, ‘a ia na’e ‘i mu’a ‘iate kimautolú.

5 Vakai, na’a nau tui kia Kalaisi mo ^ahū ki he Tamaí ‘i hono huafá, pea ‘oku mau hū foki ki he Tamaí ‘i hono huafá. Pea ko hono ‘uhinga ‘eni ‘oku mau tauhi ai ‘a e ^bfono ‘a Mōsesé, koe’uhi he ‘okú ne ‘takiaki’i ‘e ia ‘a homau laumālie kiate ia; pea ko e ‘uhinga ‘eni ‘oku fakamā’oni’oni’i ai ia kiate kimautolu koe’uhi ko e mā’oni’oni, ‘o hangē tofu pē ko e fekau ‘a ‘Ēpalahame ‘i he maomaonga-noá ke talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá ‘o feilaulau ‘aki ‘a hono foha ko ‘Aisaké, ‘a ia ko hano tatau ia ‘o e feilaulau ‘aki

4 ^a FFL Sisū Kalaisí.
^b Luke 24:25–27;
Sēkope 7:11;
Mōsaia 13:33–35;

T&F 20:26.
^{5a} Mōsesé 5:8.
^b 2 Nīfai 25:24;
Seilomi 1:11;

Mōsaia 13:27, 30;
‘Alamā 25:15–16.
FFL Fono ‘a Mōsesé.
^c Kalētia 3:24.

‘e he ‘Otuá ‘a hono ^a‘Alo pē Taha na’e Fakatupú.

6 Ko ia, ‘oku mau fakatotolo ki he kau palōfitá, pea ‘oku mau ma’u ha ngaahi fakahā lahi mo e laumālie ‘o e ^a‘kikité; pea ‘i he ‘emau ma’u ‘a e ngaahi ^bfakamo’oni kotoá ni ‘oku mau ma’u ai ha ‘amanaki lelei, pea ‘oku tu’u ma’u ai ‘a ‘emau tuí, ko ia ‘oku mau lava ai ‘o ‘^cfekau ‘i he ^a‘huafa ‘o Sisuú pea ‘oku talangofua kiate kimautolu ‘a e ngaahi ‘akaú, pe ko e ngaahi mo’ungá, pe ko e ngaahi peau ‘o e tahi.

7 Ka neongo iá, ‘oku fakahā kiate kimautolu ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ‘a homau ^a‘vaivaí koe’uhi ke mau ‘ilo’i ko e me’a ia ‘i he’ene ‘alo’ofá mo ‘ene āfeitaulalo lahi ki he fānau ‘a e tangatá, ‘oku mau ma’u ai ‘a e mālohi ke fai ‘a e ngaahi me’a ko ‘ení.

8 Vakai, ‘oku ma’ongo’onga mo fakafo ‘a e ngaahi ngāue ‘a e ‘Eikí. Hono ‘ikai te tau ^a‘fa’a ‘ilo’i hono loloto ‘o ‘ene ngaahi ^bme’a liló; pea ‘oku ‘ikai fa’a lava ‘e ha tangata ‘o ‘ilo’i ‘a ‘ene ngaahi founga kotoa pē. Pea ‘oku ‘ikai ‘ilo ‘e ha tangata ki he’ene ngaahi ^dfoungá tuku kehe ‘o ka toki fakahā ia kiate ia; ko ia, ‘e kāinga, ‘oua na’a

li’aki ‘a e ngaahi fakahā ‘a e ‘Otuá.

9 He vakai, na’e tu’unga ‘i he mālohi ‘o ‘ene ^a‘folofolá na’e ha’u ai ‘a e ^btangatá ki he funga ‘o e māmani, ‘a ia ko e māmani na’e fakatupu ‘i he māfimafi ‘o ‘ene folofolá. Ko ia, kapau na’e lava ‘e he ‘Otuá ‘o folofola pea na’e ‘i ai ‘a e māmaní, pea folofola pea na’e ngaohi ‘a e tangatá, kapau ko ia ko e hā ‘oku ‘ikai te ne malava ai ke fekau ki he ‘māmaní, pe ki he ngāue ‘a hono to’ukupú ‘i hono funga ‘o iá, ‘o fakatatau ki hono finangaló mo ‘ene fa’itelihá?

10 Ko ia, ‘e kāinga, ‘oua na’a feinga ke ^a‘akonakí ‘i ‘a e ‘Eikí, kae ma’u ‘a e akonakí mei hono to’ukupú. He vakai, ‘oku mou ‘ilo’i ‘e kimoutolu ‘okú ne akonaki ‘i he ^bpoto, pea ‘i he fakamaau totonu, pea ‘i he ‘alo’ofa lahi, ki he ngaahi me’a kotoa pē kuó ne fakatupú.

11 Kō ia, ‘e kāinga ‘ofeina, mou fakalelei kiate ia ‘i he ^a‘fakalelei ‘a Kalaisi, ko hono ^b‘Alo pē Taha na’e Fakatupú, pea te mou lava ‘o toe tu’u, ‘o fakatatau ki he mālohi ‘o e ‘toetu’u ‘a ia ‘oku ‘ia Kalaisí, pea mou hoko ai ko e ^d‘uluaki fua ‘o Kalaisi ki he ‘Otuá, mou ma’u

5d Sēnesi 22:1–14;
Sione 3:16–18.
FFL ‘Alo pē Taha na’e
Fakatupú.

6a FFL Kikité, Kikite’i.

b FFL Fakamo’oni.

c FFL Mālohi.

d Ngāue 3:6–16;

3 Nifai 8:1.

7a ‘Eta 12:27.

8a Loma 11:33–36.

b T&F 19:10; 76:114.

FFL Me’a Lilo ‘a e
‘Otuá, Ngaahi.

c 1 Kol. 2:9–16;

‘Alamā 26:21–22.

FFL ‘Iló.

d ‘Īsaia 55:8–9.

9a Molom. 9:17;

Mōsese 1:32.

b FFL Fakatupú;

Tangatá.

c Hilam. 12:8–17.

10a 2 Nifai 9:28–29;

‘Alamā 37:12, 37;
T&F 3:4, 13.

b FFL Potó; ‘Afio’i ‘a e
Me’a Kotoa pē.

11a FFL Fakalelei,

Fakalelei’í.

b Hapelú 5:9.

c FFL Toetu’ú.

d Mōsaia 15:21–23; 18:9;

‘Alamā 40:16–21.

‘a e tuí, pea kuo mou ma‘u ha ‘amanaki lelei ki he nāunau ‘iate ia ki mu‘á pea ne toki fakahā mai ia ‘i he kakanó.

12 Pea ko ‘eni, ‘e kāinga ‘ofeina, ‘oua na‘a mou ofo ‘i he‘eku fakahā kiate kimoutolu ‘a e ngaahi me‘a ní; he ko e hā ‘oku ‘ikai te tau ‘lau ai ki he fakalelei ‘a Kalaisí, pea ma‘u ha ‘ilo hao-hao kiate ia, pea ma‘u mo e ‘ilo ki he toetu‘ú mo e maama ka hoko maí?

13 Vakai, ‘e hoku kāinga, ko ia ia ‘oku kikitē, tuku ke ne kikite ke mahino ki he kakai; he ‘oku folofola ‘aki ‘e he ‘Laumālié ‘a e mo‘oní pea ‘oku ‘ikai loi. Ko ia, ‘okú ne folofola ki he ngaahi me‘a ‘o hangē ko honau ^bangamo‘oní, pea ki he ngaahi me‘a ‘o hangē ko honau angamo‘oní ‘e ‘i aí; ko ia, ‘oku fakahā ‘mahinongofua mai ‘a e ngaahi me‘á ni kiate kitautolu, koe‘uhi ke fakamo‘ui ‘a hotau laumālié. Kae vakai, ‘oku ‘ikai ko e kau fakamo‘oní ‘a kimaoutolu pē ki he ngaahi me‘a ní; he na‘e folofola ‘aki ia ‘e he ‘Otuá foki ki he kau palōfita ‘i mu‘á.

14 Kae vakai, ko ha kakai ‘kia-kekeva ‘a e kau Siú; pea na‘a nau ^bfehi‘a ki he ngaahi lea mahinongofuá, ‘o tāmata‘i ‘a e kau palōfita, mo kumi ki ha ngaahi me‘a na‘e ‘ikai mahino

kiate kinautolu. Ko ia, ko e me‘a ‘i he‘enau ‘kuí, ‘a ia ko e kui na‘e tupu ‘i he‘enau tokanga ki he ngaahi me‘a na‘e ‘ikai mahu-‘ingá, kuo pau ai ke nau tō; he kuo to‘o ‘e he ‘Otuá meiate kinautolu ‘a ‘ene folofola mahinongofuá, pea foaki kiate kinautolu ha ngaahi me‘a lahi ‘a ia ‘oku ^d‘ikai mahino kiate kinautolu, koe‘uhi he na‘a nau holi ki ai. Pea ko e me‘a ‘i he‘enau holi ki aí, ko ia kuo fai ia ‘e he ‘Otuá, koe‘uhi ke nau tūkia ai.

15 Pea ko ‘eni ko au, Sēkope, na‘e tataki au ‘e he Laumālié ke u kikite; he na‘á ku ‘ilo‘i ‘i he mālohi ‘o e Laumālie ‘a ia ‘oku ‘iate aú, ko e me‘a ‘i he ^atūkia ‘a e kau Siú te nau ^bli‘aki ‘a e ‘maka ‘a ia te nau lava ‘o langa ai ‘o ma‘u ha makatu‘unga ‘oku malú.

16 Kae vakai, ‘oku lau ‘i he ngaahi folofolá, ‘e hoko ‘a e ^amaká ni ko e lahí, mo e ki muí, pea mo e ^bmakatu‘unga malu pē taha, ‘a ia ‘e lava ‘a e kau Siú ‘o langa aí.

17 Pea ko ‘eni, ‘e hoku kāinga ‘ofeina, ‘oku lava fēfē ‘e kinautolú ni, ‘i he hili ‘enau lí‘aki ‘a e makatu‘unga malú, ke nau ^alava ‘o langa ai, koe‘uhi ke hoko ia ko e makatu‘unga pē taha kiate kinautolú?

18 Vakai, ‘e hoku kāinga ‘ofeina, te u fakamatala‘i ‘a e me‘a

12a 2 Nifai 25:26.

13a FFL Laumālie
Mā‘oní‘oní; Mo‘oní.

b T&F 93:24.

c ‘Alamā 13:23.

14a Mātiu 23:37–38;

2 Nifai 25:2.

b 2 Kol. 11:3;

1 Nifai 19:7;

2 Nifai 33:2.

c ‘Īsaia 44:18;

Loma 11:25.

d 2 Nifai 25:1–2.

15a ‘Īsaia 8:13–15;

1 Kol. 1:23;

2 Nifai 18:13–15.

b 1 Nifai 10:11.

c FFL Maká;
Maka-tulikí.

16a Same 118:22–23.

b ‘Īsaia 28:16;

Hilam. 5:12.

17a Mātiu 19:30;

T&F 29:30.

liló ni kiate kinautolu; ka ‘o ka ‘ikai ue‘i au ‘e ha me‘a kehe mei he‘eku tu‘u ma‘u ‘i he Laumālié, peá u tūkia ai ko e me‘a ‘i he‘eku fu‘u hoha‘a lahi koe‘uhi ko kimoutolú.

VAHE 5

‘Oku lau ‘a Sēkope ki he ngaahi lea ‘a Seinosi ‘o fekau‘aki mo e talanoa fakatātā ki he ngaahi ‘ōlive koló mo e ‘ōlive vaó—Ko ha fakataipe kinautolu ‘o ‘Isileli mo e kau Senitailé—‘Oku fakatāta‘i hono fakamovetevete mo hono tānaki ‘o ‘Isileli ‘aki ha ngaahi fakatātā ki mu‘a ‘oku te‘eki fakahoko iá—‘Oku lea ‘a Seinosi ‘o kau ki he kau Nīfai mo e kau Leimaná mo e fale kotoa ‘o ‘Isileli—‘E fakahoko ‘a e kau Senitailé ki ‘Isileli—‘E faifai pea ‘e tutu ‘o ‘osi ‘a e ngoue vainé. Ta‘u 544–421 K.M. nai.

VAKAI, ‘e hoku kāinga, ‘ikai ‘oku mou manatu ki ho‘omou lau ‘a e ngaahi lea ‘a e palōfita ko “Seinosí, ‘a ia na‘á ne lea ki he fale ‘o ‘Isileli, ‘o pehē:

2 Tokanga mai, ‘A kimoutolu, ‘e fale ‘o ‘Isileli, pea fanongo ki he ngaahi lea ‘a akú, ‘a ia ko ha palōfita ‘a e Eiki.

3 He vakai, ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eiki, te u fakataau koe, ‘E fale ‘o “Isileli, ki ha fu‘u ^b‘ōlive kolo, ‘a ia na‘e ‘ave ‘e ha tangata ‘o tauhi ‘i he‘ene ‘ngoue vainé; pea tupu ia, ‘o faka‘au ‘o motu‘a, pea kamata ke ^amate.

4 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘alu atu ‘a e pule ‘o e ngoue vainé, ‘o ne vakai ‘oku kamata ke mate ‘a ‘ene fu‘u ‘ōlivé; pea pehē ‘e ia: Te u ‘auhani ia, pea keli ‘o takatakai ai, mo tauhi ia, koe‘uhi ke tupu mai ‘apē ha ngaahi va‘a mui mo litolito, pea ‘e ‘ikai mate ia.

5 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne ‘auhani ia, mo ne keli takatakai mo tauhi ia ‘o hangē ko ‘ene leá.

6 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘a e ngaahi ‘aho lahi na‘e kamata ke tupu mai ha ngaahi va‘a fo‘ou mo litolito ‘e ni‘ihi; kae vakai, na‘e kamata ke mate ‘a e ngaahi va‘a lalahi ‘i ‘olungá.

7 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e mamata ki ai ‘a e pule ‘o e ngoue vainé, pea na‘e pehē ‘e ia ki he‘ene tamaio‘eiki: ‘Oku fakamamahi kiate au ‘o ka mole ‘iate au ‘a e fu‘u ‘akaú ni; ko ia, ke ke ‘alu, ‘o tu‘usi mai ‘a e ngaahi va‘a mei he fu‘u ‘ōlive ^avaó, pea ‘omi ia ki heni kiate au; pea te ta tu‘usi ‘a e ngaahi va‘a lalahi ko ia ‘oku kamata ke maé, pea te ta laku ia ki he afí ‘o tutu ai.

8 Pea vakai, ‘oku pehē ‘e he ‘Eiki ‘o e ngoue vainé, ‘oku ou ‘ave ‘a e lahi ‘o e ngaahi va‘a mui mo litolito ní, pea te u fakahoko ia ki ha ngaahi potu ‘oku ou loto ki aí; pea ‘oku tatau ai pē pe ‘e mate ‘a e aka ‘o e ‘akaú ni, ka te u lava pē ‘o fakatolonga ‘a hono fuá ma‘aku; ko ia, te u ‘ave ‘a e ngaahi va‘a mui mo litolito ní, pea te u

5 1a FFL Seinosi.

3a ‘Isikeli 36:8.

FFL ‘Isileli.

b Loma 11:17–24.

FFL Fu‘u ‘Ōlivé.

c T&F 101:44.

FFL Ngoue Vaine ‘a e ‘Eiki.

d FFL Hē mei he

Mo‘oní.

7a Loma 11:17, 24.

fakahoko ia 'i he ngaahi potu 'oku ou loto ki aí.

9 Ke ke 'ave 'a e ngaahi va'a 'o e fu'u 'ōlive vaó, pea fakahoko ia ke "fetongi 'aki ia; pea ko e ngaahi va'á ni 'a ia kuó u tu'usi me ai, te u lí ia ki he afí, 'o tutu ai, ke 'oua na'a fakafelefele 'e ia 'a e kelekele 'o 'eku ngoue vainé.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fai 'e he tamaio'eiki 'a e 'Eiki 'o e ngoue vainé 'o hangē ko e lea 'a e 'Eiki 'o e ngoue vainé, 'o ne fakahoko leva ki ai 'a e ngaahi va'a 'o e 'akau ko e 'ōlive "vaó.

11 Pea na'e fekau 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainé ke keli takatakai, pea 'auhani, pea tauhi ia, 'o ne pehē ange ki he'ene tamaio'eiki: 'oku fakamamahi kiate au 'o ka mole 'iate au 'a e 'akau ni; ko ia, koe'uhi ke u lava 'apē 'o fakatolonga hono ngaahi aká ke 'oua na'a nau mate, koe'uhi ke u fakaili ia ma'aku, ko ia kuó u fai ai 'a e me'á ni.

12 Ko ia, ke fai atu ho'o ngāué; tokanga'i 'a e 'akau, pea tauhi ia, 'o hangē ko 'eku ngaahi leá.

13 Pea te u "tuku 'a e ngaahi va'á ni ki he potu mama'o taha 'o 'eku ngoue vainé, 'i he potu pē te u loto ki aí, 'oku tatau ai pē kiate koe; pea 'oku ou fai ia koe'uhi ke u lava 'o fakatolonga ma'aku 'a e ngaahi va'a totonu 'o e 'akau; pea koe'uhí foki, ke u lava 'o tokonaki 'a e fua mei ai ki ha 'osi 'a e fa'ahita'ú ma'aku; koe'uhí he 'oku fakamamahi kiate au 'o ka mole 'iate au 'a e 'akau ni mo hono fuá.

14 Pea na'e hoko 'o pehē na'e

'alu atu 'a e 'Eiki 'o e ngoue vainé, 'o ne fufuu'i 'a e ngaahi va'a totonu 'o e fu'u 'ōlive koló 'i he ngaahi potu mama'o taha 'o e ngoue vainé, ko e ní'ihí 'i he potu 'e taha mo e ní'ihí 'i ha potu kehe, 'o fakatatau ki hono lotó mo 'ene fa'itelihá.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'osi atu 'a e taimi fuoloa, pea na'e pehē ange 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainé ki he'ene tamaio'eiki: Ha'u, ta ō hifo ki he loto ngoue vainé, koe'uhi ke ta ngāue 'i he ngoue vainé.

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu hifo 'a e 'Eiki 'o e ngoue vainé, pea mo e tamaio'eiki, ke ngāue 'i he ngoue vainé. Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē ange 'e he tamaio'eiki ki hono 'eiki: Vakai, mamata mai ki heni; vakai ki he 'akau.

17 Pea na'e hoko 'o pehē na'e vakai atu 'a e 'Eiki 'o e ngoue vainé, 'o ne mamata ki he 'akau 'a ia kuo fakahoko ki ai 'a e ngaahi va'a 'ōlive vaó; kuo tupu hake ia 'o kamata ke "fua. Pea na'á ne vakai kuo lelei ia; pea na'e tatau 'a hono fuá mo e fua totonú.

18 Pea ne pehē ange ki he tamaio'eiki: Vakai, kuo ma'u 'e he ngaahi va'a 'o e 'akau tupu vao 'a e huhu'a mei he aká, ko ia kuo fakatupu ai 'e hono aká 'a e mālohi lahi; pea ko e me'a 'i he lahi 'o e mālohi 'o hono aká kuo fua 'aki ai 'e he ngaahi va'a tupu vaó 'a e fua tupu kolo. Ko 'eni, kapau na'e 'ikai ke ta fakahoko ki ai 'a e ngaahi va'á ni,

kuo mate 'a e 'akaú ia. Pea ko 'eni, vakai, te u ma'u ha fua lahi, 'a ia kuo fua 'aki 'e he 'akau ko iá; pea te u lava 'o tokonaki 'a e fua mei he 'akaú ki ha 'osi 'a e fa'ahita'ú; ma'aku ke u ngaue'aki.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainé ki he tamaio'eikí: Ha'u, ta ō ki he potu mama'o taha 'o e ngoue vainé, 'o vakai pe kuo fua 'aki foki 'e he ngaahi va'a totonu 'o e 'akaú ha ngaahi fua lahi pe foki, koe'uhi ke u lava 'o tokonaki ma'aku 'a e fua mei he 'akaú ke u ngāue 'aki ki ha 'osi 'a e fa'ahita'ú.

20 Pea na'e hoko 'o pehē na'á na 'alu atu ki he potu kuo fufuu'i ai 'e he 'eikí 'a e ngaahi va'a totonu 'o e 'akaú, pea pehē 'e ia ki he tamaio'eikí: Vakai ki he ngaahi va'á ni; pea na'á ne vakai ki he "uluaki va'á 'oku fua lahi; peá ne vakai foki 'oku lelei ia. Peá ne pehē ange ki he tamaio'eikí: Toli hono fuá pea tokonaki ma'aku ia ki ha 'osi 'a e fa'ahita'ú; koe'uhi ke u fakatolonga ia ma'aku, he vakai, na'e pehē 'e ia, kuó u tauhi ia 'i he taimi fuoloá ni, pea kuo fua 'aki 'e ia 'a e fua lahi.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē 'e he tamaio'eikí ki hono 'eikí: Ko e hā 'okú ke ha'u ai ki heni ke tō 'a e 'akau ní, pe ko e va'a ko 'eni 'o e 'akaú? He vakai, ko e potu kovi taha ia 'i he kelekele kotoa 'o ho'o ngoue vainé.

22 Pea pehē 'e he 'Eiki 'o e

ngoue vainé kiate ia: 'Oua te ke akonaki'i au; he na'á ku 'ilo ko e potu kelekele kovi ia; ko ia, na'á ku pehē ai kiate koe, kuó u tauhi ia 'i he taimi fuoloá ni, pea 'okú ke vakai kuo fua mai ia 'aki 'a e fua lahi.

23 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainé ki he'ene tamaio'eikí: Sio atu ki hē; vakai kuó u tō ai mo ha va'a kehe 'o e 'akaú foki; pea 'okú ke 'ilo na'e kovi ange 'a e potu kelekele ko iá 'i he 'uluakí. Kae vakai ki he 'akaú. Kuó u tauhi ia 'i he taimi fuoloá ni, pea kuo tupu ai 'a e fua lahi; ko ia, tānaki ia, mo tokonaki ki ha 'osi 'a e fa'ahita'ú, koe'uhí ke u fakatolonga ia ma'aku.

24 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe pehē ange 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainé ki he'ene tamaio'eikí: Sio atu ki hē, vakai foki ki ha toe "va'a kehe, 'a ia kuó u tō; vakai kuó u tauhi ia foki, pea kuo tupu ai ha fua.

25 Pea pehē ange 'e ia ki he tamaio'eikí: Sio atu ki hē, pea vakai ki he va'a faka'osí. Vakai, kuó u tō 'eni 'i ha "potu lelei 'o e kelekelé; pea kuó u tauhi ia 'i he taimi fuoloá ni, pea ko ha kongá pē 'o e 'akaú kuo fua 'aki 'a e fua koló, pea kuo fua 'aki 'e he kongá 'e ^btaha 'o e 'akaú 'a e fua vao; vakai, kuó u tauhi 'a e 'akaú ni 'o hangē ko e ngaahi 'akau kehé.

26 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē ange 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainé ki he tamaio'eikí: Tu'usi hifo 'a e ngaahi va'a 'a ia kuo

20a Sēkope 5:39.

24a 'Isikeli 17:22–24;

'Alamā 16:17;

3 Nifai 15:21–24.

25a 1 Nifai 2:20.

b 3 Nifai 10:12–13.

‘ikai ke tupu ai ‘a e “fua lelei, pea laku ia ki he afi.

27 Kae vakai, na’e pehē ange kiate ia ‘e he tamaio’eikí: Ta ‘auhani ia, pea keli takatakai ai, pea tauhi ia ‘o ki’i fuofuolao ange, koe’uhi ke fua ‘aki ‘apē ‘e ia ‘a e fua lelei ma’au, koe’uhi ke tokonaki ia ki ha ‘osi ‘a e fa’ahita’ú.

28 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e hanga ‘e he ‘Eiki ‘o e ngoue vainé mo e tamaio’eiki ‘a e ‘Eiki ‘o e ngoue vainé ‘o tauhi ‘a e fua kotoa pē ‘o e ngoue vainé.

29 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘osi atu ‘a e taimi fuolao, pea na’e pehē ange ‘e he ‘Eiki ‘o e ngoue vainé ki he’ene “tamaio-eikí: Ha’u, ta ō hifo ki he ngoue vainé, koe’uhi ke ta toe ngāue ‘i he ngoue vainé. He vakai, ‘oku ofi mai ‘a e ^btaimí, pea ‘oku ha’u vave ‘a e ‘ngata’angá; ko ia, kuo pau ke u tokonaki ‘a e fua ki ha ‘osi ‘a e fa’ahita’ú, ma’aku.

30 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘alu hifo ‘a e ‘Eiki ‘o e ngoue vainé mo e tamaio’eikí ki he loto ngoue vainé; pea na’á na a’u atu ki he ‘akau ‘a ia kuo tu’usi hono ngaahi va’a totonú, pea fakahoko ki ai ‘a e ngaahi va’a tupu vaó; pea vakai na’e opeope ‘a e ngaahi “fa’ahinga fua kehekehe kotoa pē ‘i he ‘akaú.

31 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘ahi’ahi’i ‘e he ‘Eiki ‘o e ngoue vainé ha fua, ko e fa’ahinga kotoa pē ‘o fakatatau ki hono lahí. Pea na’e pehē ‘e he ‘Eiki ‘o

e ngoue vainé: Vakai, kuó ta tauhi ‘i he taimi fuolao ni ‘a e ‘akaú ni, pea kuo u tokonaki ma’aku ‘a e fua lahi ki ha ‘osi ‘a e fa’ahita’ú.

32 Kae vakai, ko e taimi ‘eni kuo tupu ai ‘a e fua lahi, pea ‘oku “‘ikai ke ‘i ai hano fua ‘e taha ‘oku lelei. Kae vakai, ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fa’ahinga kehekehe kotoa pē ‘o e fua kovi; pea ‘oku ta’e’aonga ia kiate au, neongo ‘a ‘eta ngāue kotoa; pea ko ‘eni ‘oku fakamamahi kiate au ka mole meiate au ‘a e ‘akaú ni.

33 Pea na’e pehē ‘e he ‘Eiki ‘o e ngoue vainé ki he tamaio’eikí: Ko e hā te ta fai ki he ‘akaú ke u toe tokonaki mei ai ma’aku ha fua ‘oku lelei?

34 Pea na’e pehē ‘e he tamaio-eikí ki hono ‘eikí: Vakai, ko e me’a ‘i ho’o fakahoko ‘a e ngaahi va’a ‘o e fu’u ‘ōlive vaó ko ia kuo nau fakamo’ui ‘a e ngaahi aká, ko ia ‘oku nau mo’ui ai pe kuo ‘ikai te nau mate; ko ia, ‘okú ke vakai ai ‘oku nau kei lelei pē.

35 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e pehē ‘e he ‘Eiki ‘o e ngoue vainé ki he’ene tamaio’eikí: ‘Oku ta’e-aonga kiate au ‘a e ‘akaú, pea ‘oku ta’e’aonga kiate au hono ngaahi aká lolotonga ‘oku kei tupu ai ‘a e fua kovi.

36 Neongo iá, ‘oku ou ‘ilo ‘oku lelei ‘a e ngaahi aká, pea kuó u fakatolonga ia koe’uhi ko ‘eku ‘uhinga pē ‘a’aku; pea ko e me’a ‘i honau mālohi lahí, ko ia kuo

26a Mātiu 7:15–20;
‘Alamā 5:36;
T&F 97:7.

29a T&F 101:55; 103:21.

b FFL ‘Aho Faka’osí,
Ngaahi.
c 2 Nifai 30:10;
Sēkope 6:2.

30a FFL Hē mei he
Mo’oni.
32a SS—H 1:19.

nau fua 'aki, mei he ngaahi va'a tupu vaó, 'a e fua lelei.

37 Kae vakai, kuo tupu 'a e ngaahi va'a tupu vaó 'o "lahi ange 'i hono ngaahi aká; pea ko e me'a 'i he ikuna'i 'e he ngaahi va'a tupu vaó 'a hono ngaahi aká kuo tupu ai 'a e fua kovi lahi; pea ko e me'a 'i he'ene fua 'aki 'a e fua kovi lahi peheé 'okú ke vakai 'oku faka'au ia ke mate; pea 'e vave pē ha'ane popo, pea 'e lelei ke lī ia ki he afí, tuku kehe kapau te ta fai ha me'a ki ai ke fakatolonga ia.

38 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē ange 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainé ki he'ene tamaio'eikí: Ta ō hifo ki he ngaahi potu mama'ō taha 'o e ngoue vainé, 'o vakai pe kuo tupu foki 'i he ngaahi va'a totonú ha fua kovi.

39 Pea na'e hoko 'o pehē na'á na ō hifo ki he ngaahi potu mama'ō taha 'o e ngoue vainé. Pea na'e hoko 'o pehē na'á na vakai kuo hoko 'o kovi foki mo e fua 'o e ngaahi va'a totonú; 'io, 'a e "uluakí mo hono uá pea mo e faka'osí foki; pea kuo nau kovi kotoa pē.

40 Pea kuo ikuna'i 'e he fua tupu "vao 'o e va'a faka'osí 'a e kongá ko ia 'o e 'akaú 'a ia na'e fua 'aki 'a e fua lelei, 'o a'u ki he mae 'o mate 'a e va'á.

41 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tangi 'a e 'Eiki 'o e ngoue vainé, 'o ne pehē ange ki he tamaio'eikí; "Ko e hā mo ha toe me'a na'á ku mei lava nai 'o fai ki he'eku ngoue vainé?

42 Vakai, na'á ku 'ilo kuo hoko 'o kovi 'a e fua kotoa pē 'o e ngoue vainé, tuku kehe pē 'eni. Pea ko 'eni ko e ngaahi va'a 'eni na'e mu'aki fakatupu mai 'a e fua lelei kuo hoko 'o kovi foki; pea ko 'eni 'oku ta'e'aonga 'a e ngaahi 'akau kotoa pē 'o 'eku ngoue vainé, ka ke tā hifo pea laku ki he afí.

43 Pea vakai ko e 'akau faka'osi ko 'ení, 'a ia kuo mae 'a hono va'á, na'á ku tō ia 'i ha potu kelekele "lelei; 'io, na'e lelei ange ia kiate au 'i he ngaahi potu kehe kotoa pē 'o e kelekele 'o 'eku ngoue vainé.

44 Pea na'á ke vakai na'á ku tā hifo foki 'a ia na'e "fakafelefele 'i he potu kelekele ko 'ení, koe'uhi ke u lava 'o tō 'a e 'akaú ni 'o fetongi 'aki ia.

45 Pea na'á ke vakai na'e 'i ai hono kongá 'e taha na'e fua 'aki 'a e fua lelei, pea ko hono kongá 'e taha na'e fua 'aki 'a e fua tupu vao; pea ko e me'a 'i he 'ikai te u tu'usi 'a hono ngaahi va'á 'o lī ia ki he afí, vakai, kuo nau ikuna'i ai 'a e va'a lelei pea kuo mae ia.

46 Pea ko 'eni, vakai, neongo 'a e tauhi kotoa pē 'a ia kuó ta fai ki he'eku ngoue vainé, kā kuo hoko 'o kovi 'a e ngaahi 'akau 'i aí, pea 'oku 'ikai ai te nau fua 'aki ha fua lelei; pea kuó u faka'amu ke u lava 'o fakatolonga mo tokonaki 'a e fua ki ha 'osi 'a e fa'ahita'ú ma'aku. Kae vakai, kuo nau hoko 'o tatau mo e fu'u 'ōlive vaó, pea 'oku nau ta'e'aonga ka

37a T&F 45:28–30.

39a Sēkope 5:20, 23, 25.

40a Molom. 6:6–18.

41a 2 Nifai 26:24.

43a 2 Nifai 1:5.

44a 'Eta 13:20–21.

ke “tā hifo pea laku ki he afi; pea ‘oku fakamamahi kiate au ke mole ia meiate au.

47 Ka ko e hā mo ha me’a na’á ku mei toe lava nai ‘o fai ‘i he’eku ngoue vainé? Kuó u fakapikopiko koā, ‘o ‘ikai te u tauhi ia? ‘Ikai, kā kuó u tauhi ia, pea kuó u keli takatakai ai, pea kuó u ‘auhani ia, pea kuó u “mafao atu ‘a hoku nimá ‘i he meimei ‘ahó hono kotoa, pea ‘oku faka’au ‘o ofi mai ‘a e b’ngata’anga. Pea ‘oku fakamamahi kiate au ke u tā hifo ki lalo ‘a e ngaahi ‘akau kotoa pē ‘o ‘eku ngoue vainé, ‘o laku ia ki he afi ‘o tutu ia. Ko hai ia kuó ne fakakovi’i ‘a ‘eku ngoue vainé?

48 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e pehē ange ‘e he tamaio’eikí ki hono ‘eiki: ‘Ikai ko hono mā-’olunga ‘o ho’o ngoue vainé— ‘ikai kuo ikuna’i ‘e hono ngaahi va’á ‘a e ngaahi aka ‘a ia ‘oku lelei? Pea ko e me’a ‘i hono ikuna’i ‘e he ngaahi va’á ‘a hono ngaahi aká, vakai kuo nau tupu ‘o vave ange ‘i hono mālohi ‘o e ngaahi aká, ‘o to’o ‘a e mālohí mo’onautolu. Vakai, ‘oku ou pehē, ‘ikai ko e tupu’anga ia ‘o e fakakovi’i ‘o e ngaahi ‘akau ‘o ho’o ngoue vainé?

49 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e pehē ange ‘e he ‘Eiki ‘o e ngoue vainé ki he tamaio’eikí: Ta kamata ā hono tā hifo ‘o e ngaahi ‘akau ‘o e ngoue vainé pea laku ia ki he afi ke ‘oua na’a nau fakafelefele ‘i he kelekele ‘o ‘eku

ngoue vainé, he kuó u fai ‘a e me’a kotoa pē te u lava ‘o faí. Ko e hā mo ha toe me’a te u lava ‘o fai ki he’eku ngoue vainé?

50 Kae vakai, na’e pehē ‘e he tamaio’eikí ki he ‘Eiki ‘o e ngoue vainé: Tuku ai pē ia ‘o ki’i “fuofuolooa si’i.

51 Pea pehē ange ‘e he ‘Eiki: ‘Io, te u fakahaofi ai pē ia ‘o ki’i fuofuolooa si’i, he ‘oku fakamamahi kiate au ka mole meiate au ‘a e ngaahi ‘akau ‘o ‘eku ngoue vainé.

52 Ko ia, ta ‘ave ‘a e ngaahi “va’a ko ‘eni ‘a ia kuó u tō ‘i he ngaahi potu mama’o taha ‘o ‘eku ngoue vainé, peá ta fakahoko ia ki he ‘akau ‘a ia na’a nau tupu mei ai; peá ta tu’usi mei he ‘akaú ‘a e ngaahi va’a ‘a ia ‘oku mahi taha ‘a hono fuá, pea fakahoko ki ai ‘a e ngaahi va’a totonu ‘o e ‘akaú ke fetongi ‘aki ia.

53 Pea te u fai ‘eni ke ‘oua na’a mate ‘a e ‘akaú, koe’uhi, ke u lava ‘apē, ‘o fakatolonga ma’á ku ‘a hono ngaahi aká koe’uhi ko ‘eku ‘uhinga pē ‘a’aku.

54 Pea vakai, ‘oku kei mo’ui ‘a e ngaahi aka ‘o e ngaahi va’a totonu ‘o e ‘akau ‘a ia na’á ku tō ‘i he ngaahi feitu’u kehekehe na’á ku loto ki ai; ko ia, koe’uhi ke u lava foki ‘o fakatolonga ia koe’uhi ko ‘eku ‘uhinga ‘a’aku, te u ‘ave ‘a e ngaahi va’a ‘o e ‘akaú ni, pea te u “fakahoko ia ki ai. ‘Io, te u fakahoko ki ai ‘a e ngaahi va’a ‘o e motu’a ‘akaú koe’uhi ke u lava foki ‘o faka-

46a 3 Nifai 27:11.
47a 2 Nifai 28:32;
Sēkope 6:4.
b FFL Māmani—

Ngata’anga ‘o e
māmani.
50a Sēkope 5:27.
52a FFL ‘Isileli—Ko hono

tānaki ‘o ‘Isileli.
54a 1 Nifai 15:12–16.

tolonga 'a e ngaahi aká ma'aku, koe'uhi 'o ka mālohi fe'unga ia, te nau fua 'aki ha fua lelei, pea te u toe ma'u 'apē 'a e fiefia 'i he fua 'o 'eku ngoué.

55 Pea na'e hoko 'o pehē na'á na to'o mei he 'akau totonu 'a ia ne hoko ko e 'akau tupu vaó, 'o fakahoko ia ki he ngaahi 'akau totonu, 'a ia kuo hoko foki ko e 'akau tupu vaó.

56 Pea na'á na to'o foki ha ngaahi va'a mei he ngaahi 'akau totonu 'a ia kuo hoko ko e 'akau tupu vaó 'o fakahoko ia ki he motu'a 'akaú.

57 Pea na'e pehē 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainé ki he tamaio'eiki: 'Oua na'á ke tu'usi 'a e ngaahi va'a tupu vaó mei he ngaahi 'akaú, tuku kehe pē 'a ia 'oku mahi tahá; pea ke ke fakahoko ki ai 'o hangē ko ia kuó u fekau kiate koé.

58 Pea te ta toe tauhi 'a e ngaahi 'akau 'o e ngoue vainé, pea te ta 'auhani 'a hono ngaahi va'á; pea te ta tu'usi mei he ngaahi 'akaú 'a e ngaahi va'a ko ia kuo motu'a, 'a ia kuo pau ke maté, pea laku ia ki he afi.

59 Pea 'oku ou fai 'eni koe'uhí, ke ma'u 'apē 'e hono ngaahi aká ha mālohi koe'uhi ko honau lelei; pea ko e me'a 'i hono fetongi 'o e ngaahi va'á, ke lava ai 'o ikuna 'i 'e he lelei 'a e koví.

60 Pea ko e me'a 'i he'eku fakaili 'a e ngaahi va'a totonú pea mo hono ngaahi aká, pea kuó u toe fakahoko 'a e ngaahi va'a totonú ki he motu'a 'akaú, pea mo 'eku fakaili 'a e ngaahi aka

'o e motu'a 'akaú, koe'uhí, ke lava 'apē, ke toe fua 'aki 'e he ngaahi 'akau 'o 'eku ngoue vainé ha "fua lelei; pea ke u toe ma'u ai 'a e fiefia 'i he fua 'o 'eku ngoue vainé, pea, ke u lava 'apē, 'o ma'u ha fu'u fiefia lahi 'i he'eku fakaili 'a e ngaahi aká pea mo e ngaahi va'a 'o e 'uluaki fuá—

61 Ko ia, 'alu atu, pea ui ha kau "tamaio'eiki, koe'uhi ke tau b'ngāue faivelenga 'aki hotau tūkuingatá 'i he ngoue vainé, koe'uhi ke tau teuteu 'a e hala, koe'uhi ke u toe lava 'o fakatupu mai 'a e fua totonú, 'a ia ko e fua totonu 'oku lelei mo mahu'inga taha 'i he ngaahi fua kehe kotoa pē.

62 Ko ia, ke tau 'alu atu pea ngāue 'aki hotau tūkuingatá ko hono faka'osi, he vakai 'oku ofi 'a e ngata'angá, pea ko hono faka'osi 'eni 'o 'eku 'auhani 'a 'eku ngoue vainé.

63 Fakahoko 'a e ngaahi va'á; kamata mei he "ki muí koe'uhi ke nau mu'omu'a, pea muimui 'a e ki mu'á, pea keli takatakai 'i he ngaahi 'akaú, fakatou'osi 'a e 'akau motu'á mo e 'akau toki tupú, ko e 'uluakí mo e ki muí; pea mo e ki muí mo e 'uluakí, koe'uhi ke toe tauhi kotoa pē ko hono fai faka'osi.

64 Ko ia, keli takatakai 'iate kinautolu, pea 'auhani, pea toe 'ai kiate kinautolu ha te'emanu ko hono fai faka'osi, he 'oku ofi mai 'a e ngata'angá. Pea kapau 'e tupu 'a e ngaahi va'a fakahoko ki mui ko 'ení, pea tupu mai 'a e fua totonú, ke mou toki tauhi

lelei 'a kinautolu koe'uhi ke nau lava 'o tupu.

65 Pea 'i he'enua kamata ke tupú ke mou tutu'u atu leva 'a e ngaahi va'a 'a ia 'oku tupu ai 'a e fua mahí, 'o fakatatau ki hono mālohi 'o e ngaahi va'a 'oku lelei pea mo honau lahí; pea 'e 'ikai te mou "tutu'u faka'angataha kotoa 'a e koví, telia na'a 'iloange kuo mālohi ange 'a hono ngaahi aká ki he va'a kuo fakahoko ki aí, pea mate 'a e va'a kuo fakahokó kae mole meiate au 'a e ngaahi 'akau 'o 'eku ngoue vainé.

66 He 'oku mamahi hoku lotó ka mole meiate au 'a e ngaahi 'akau 'o 'eku ngoue vainé; ko ia, ke ke tutu'u atu 'a e koví 'o fakatatau ki he tupu lelei, koe'uhi ke mālohi tatau 'a e aká mo e kongá 'i 'olungá, kae 'oua ke ikuna 'i 'e he lelei 'a e koví, pea tā hifo 'a e koví 'o laku ki he afí, koe'uhi ke 'oua na'a nau fakafelefele 'i 'a e kelekele 'o 'eku ngoue vainé; pea te u tafi pehe 'i atu 'a e koví mei he 'eku ngoue vainé.

67 Pea te u toe fakahoko 'a e ngaahi va'a 'o e 'akau totonú ki he 'akau totonú;

68 Pea te u fakahoko 'a e ngaahi va'a 'o e 'akau totonú ki honau ngaahi tu'unga 'i he 'akau totonú; pea te u toe fakataha 'i pehe 'i 'a kinautolu, koe'uhi ke nau fua 'aki 'a e fua totonu, pea te nau taha pē.

69 Pea 'e ^ali'aki 'a e koví, 'io,

mei he kelekele kotoa 'o 'eku ngoue vainé; he vakai, te u 'auhani faka'osi ai 'a 'eku ngoue vainé.

70 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau atu 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainé 'a 'ene "tamaio'eikí; pea na'e 'alu 'a e tamaio'eikí 'o ne fai 'o hangē ko e fekau 'a e 'Eiki kiate iá, peá ne 'omi mo ha kau tamaio'eiki kehe; pea na'a nau ^btokosi'i.

71 Pea na'e pehē ange 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainé kiate kinautolu: Mou 'alu, pea "ngāue 'i he ngoue vainé, 'aki homou iví. He vakai, ko hono ^bfaka'osi 'eni 'o 'eku tauhi 'eku ngoue vainé; he 'oku ofi mai 'a e ngata'angá, pea 'oku ha'u vave 'a e fa'ahita'ú; pea kapau te mou ngāue 'aki homou iví fakataha mo au te mou ma'u 'a e 'fiefia 'i he fua ko ia te u tokonaki ma'aku ki ha 'osi 'a e fa'ahita'ú 'a ia 'oku vave 'ene ha'ú.

72 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu 'a e kau tamaio'eikí 'o nau ngāue 'aki honau tūkingatá; pea na'e ngāue foki 'a e 'Eiki 'o e ngoue vainé fakataha mo kinautolu; pea nau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eiki 'o e ngoue vainé 'i he me'a kotoa pē.

73 Pea na'e kamata ke toe 'i ai 'a e fua totonú 'i he ngoue vainé; pea na'e kamata ke tupu pea lau ma'ui'ui 'aupito 'a e ngaahi va'a totonú; pea na'e kamata ke tu'usi atu 'a e ngaahi va'a tupu vaó 'o li'aki, pea na'a

65a T&F 86:6–7.

69a 1 Nifai 22:15–17, 23;

2 Nifai 30:9–10.

70a T&F 101:55; 103:21.

b 1 Nifai 14:12.

71a Mātiu 21:28;

Sēkope 6:2–3;

T&F 33:3–4.

b T&F 39:17; 43:28–30.

c T&F 18:10–16.

nau tauhi 'a e aká mo hono kongá 'i 'olungá ke na tatau, 'o fakatatau ki hona mālohí.

74 Pea na'a nau ngāue pehē, 'i he faivelenga kakato, 'o hangē ko e ngaahi fekau 'a e 'Eiki 'o e ngoue vainé, kae 'oua kuo lí'aki 'a e ngaahi va'a koví mei he ngoue vainé, pea kuo fakaili 'e he 'Eiki ma'ana 'a e ngaahi 'akau kuo toe fua 'aki 'a e fua totonú; pea nau hoko 'o hangē ko e sino pē "taha; pea na'e tatau 'a e ngaahi fuá; pea kuo fakatolonga 'e he 'Eiki 'o e ngoue vainé ma'ana 'a e fua totonú, 'a ia kuo fungani mahu'inga kiate ia talu mei he kamata'angá.

75 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he mamata 'a e 'Eiki 'o e ngoue vainé kuo lelei 'a 'ene fuá, pea kuo 'ikai ke toe kovi 'a 'ene ngoue vainé, na'á ne ui mai 'a 'ene kau tamaio'eikí, 'o ne pehē kiate kinautolu: Vakai, kuo tau tauhi 'a 'eku ngoue vainé ko hono fai faka'osi; pea 'oku mou vakai kuó u fai 'a ia 'oku ou loto ke faí; pea kuó u fakatolonga 'a e fua totonú, pea 'oku lelei ia, 'io 'o tatau mo hono anga 'i he kamata'angá. Pea 'oku "monū-ia 'a kimoutolu; he ko e me'a 'i ho'omou faivelenga 'i he ngāue fakataha mo au 'i he'eku ngoue vainé, 'o mou tauhi 'a 'eku ngaahi fekau, 'o toe 'omi kiate au 'a e ^bfua totonú, 'oku 'ikai ai ke toe kovi 'a 'eku ngoue vainé, pea kuo lí'aki 'a e koví, vakai te mou ma'u 'a e fiefia fakataha

mo au koe'uhi ko e fua 'o 'eku ngoue vainé.

76 He vakai, te u tokonaki ma'aku 'i ha taimi "fuoloa 'a e fua mei he'eku ngoue vainé ma'aku ki ha 'osi 'a e fa'ahita'ú; 'a ia 'oku vave 'ene ha'ú; pea kuó u tauhi faka'osi 'a 'eku ngoue vainé, pea 'auhani ia, 'o keli takatakai ai, pea tuku ki ai ha te'emanu; ko ia, te u tokonaki ma'aku 'a e ngaahi fuá ni 'i ha taimi fuoloa, 'o hangē ko ia kuó u lea'aki.

77 Pea 'o ka hokosia 'a e taimi 'e toe 'i ai 'a e fua kovi 'i he'eku ngoue vainé, te u toki fekau leva ke tānaki 'a e lelei mo e koví; pea te u fakatolonga ma'aku 'a e lelei, pea te u lí'aki 'a e koví ki hono potu 'o'ona. Pea 'e toki hoko mai 'a e "fa'ahita'ú mo e ngata'angá pea te u pule ke ^btutu 'a 'eku ngoue vainé 'aki 'a e afi.

VAHE 6

'E fakamo'ui 'e he 'Eiki 'a 'Isileli 'i he ngaahi 'aho faka'osi—'E tutu 'a e māmani 'aki 'a e afi—Kuo pau ke muimui 'a e kakai kia Kalaisi ke nau hao mei he ano 'o e afi mo e maka-velá. Ta'u 544–421 K.M. nai.

PEA ko 'eni, vakai, 'e hoku kā-inga, hangē ko 'eku pehē kiate kimoutolu te u kikité, vakai, ko 'eku kikité 'eni—ko e ngaahi me'a na'e lea ki ai 'a e palōfita ko 'eni ko "Seinosi, 'o kau ki he fale 'o 'Isilelí, 'a ia na'á ne faka-

74a T&F 38:27.

75a 1 Nifai 13:37.

^b FFL 'Isilelí.

76a 1 Nifai 22:24–26.

FFL Nofu Tu'í.

77a Fakahā 20:2–10;

T&F 29:22–24;

43:29–33; 88:110–116.

^b FFL Māmani—

Ngata'anga 'o e

māmani.

6 1a Sēkope 5:1.

tatau ai 'a kinautolu ki ha fu'u 'ōlive koló, kuo pau ke hoko mo'oni ia.

2 Pea ko e 'aho 'e ala mai ai 'a hono to'ukupú ko hono tu'o ua ke "fakahaofi 'a hono kakaí, ko e 'ahó ia, 'io, ko hono faka'osi ia, 'o e 'alu atu 'a e kau ^btamaio-'eiki 'a e 'Eiki 'i hono 'mālohí, ke "tauhi mo 'auhani 'a 'ene 'ngoue vainé; pea hili ia 'e hoko vave mai leva 'a e 'ngata'angá.

3 Pea 'oku monū'ia 'aupito 'a kinautolu 'a ia kuo ngāue faivelenga 'i he'ene ngoue vainé; pea 'oku mala'ia 'a kinautolu 'a ia 'e kapusi ki tu'a ki honau potu 'onautolú! Pea 'e "tutu 'a māmaní 'aki 'a e afi.

4 Pea 'oku 'alo'ofa lahi 'a hotau 'Otuá kiate kitautolu, he 'okú ne manatu'i 'a e fale 'o "Isilelí, 'a hono ngaahi aká mo e ngaahi va'a fakatou'osi; pea 'oku mafao atu 'a hono ^bto'ukupú kiate kinautolu 'i hono kotoa 'o e 'ahó; pea ko ha kakai 'kia-kekeva mo fa'a talangata'a 'a kinautolu; ka ko kinautolu kotoa pē 'e 'ikai fakafefeka honau lotó 'e fakamo'ui 'a kinautolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

5 Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou kole fakamo'omo'oni kiate kimoutolu 'i he ngaahi lea fakamātoato ke mou fakatomala, pea ha'u 'i he lotofakamātoato mo'oni, 'o "pīkitai

ki he 'Otuá 'o hangē ko 'ene pīkitai kiate kimoutolú. Pea lolotonga 'a e kei mafao atu 'a hono ^bto'ukupu 'o e 'alo'ofa kiate kimoutolu 'i he maama 'o e 'ahó, 'oua te mou fakafefeka 'a homou lotó.

6 'Io, ko e 'ahó ni, kapau te mou fanongo ki hono le'ó, 'oua te mou fakafefeka 'a homou lotó, he ko e hā te mou fie "mate aí?

7 He vakai, 'o ka hili hono fafanga 'aki 'a kimoutolu 'a e folofola lelei 'a e 'Otuá 'i hono kotoa 'o e 'ahó, te mou fua 'aki koā ha fua 'oku kovi, koe'uhi ke "tā hifo 'o laku 'a kimoutolu ki he afi?

8 Vakai, te mou li'aki koā 'a e ngaahi leá ni? Te mou li'aki koā 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfitá; pea te mou li'aki koā 'a e ngaahi lea kotoa pē 'a ia kuo lea 'aki 'o kau kia Kalaisí, hili 'a e lea ha fu'u tokolahi pehē 'o kau kiate ia; pea faka'ikai'i 'a e folofola lelei 'a Kalaisí, mo e mālohi 'o e 'Otuá, mo e "me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea ta'ofi 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'o taukae ki he palani lahi 'o e huhu'í, 'a ia kuo teuteu'i ma'amoutolú?

9 'Oku mou 'ilo koā kapau te mou fai 'a e ngaahi me'á ni, 'e hanga 'e he mālohi 'o e huhu'í mo e toetu'ú, 'a ia 'oku 'ia Kalaisí, 'o 'omi kimoutolu ke mou

2a 1 Nifai 22:10-12;
T&F 110:11.
FFL Fakafoki Mai 'o e
Ongoongoleléi.
b Sēkope 5:61.
c 1 Nifai 14:14.
d Sēkope 5:71.
e FFL Ngoue Vaine 'a e

'Eiki.
f 2 Nifai 30:10.
3a 2 Nifai 27:2;
Sēkope 5:77;
3 Nifai 25:1.
4a 2 Sam. 7:24.
b Sēkope 5:47.
c Mōsaia 13:29.

5a FFL Uouongatahá.
b 'Alamā 5:33-34;
3 Nifai 9:14.
6a 'Isikeli 18:21-23.
7a 'Alamā 5:51-52;
3 Nifai 27:11-12.
8a FFL Me'a-foaki 'o e
Laumālie Mā'oni'oni.

tu'u 'i he mā pea mo e ongo'i 'o e "halaia fakamanavahē 'i he 'fakamaau 'o e 'Otuá?

10 Pea hangē ko e mālohi 'o e "fakamaau totonú, he 'oku 'ikai fa'a lava 'o ta'ofi 'a e fakamaau totonú, kuo pau ke mou 'alu atu ki he 'ano 'o e afi mo e maka-vela 'a ia 'oku 'ikai fa'a tāmata'i 'a hono ngaahi uló, pea 'oku 'alu hake 'a hono kohú 'o ta'engata pea ta'engata, pea ko e ano 'o e afi mo e maka-vela ko iá ko e "fakamamahi "ta'engata.

11 'Oiaue kapau ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, mou fakatomala, pea hū 'i he matapā "fāsi'í, pea 'alu atu 'i he hala 'a ia 'oku lausi'í kae 'oua ke mou ma'u 'a e mo'ui ta'engata.

12 'Oiaue mou "fakapotopoto; ko e hā ha me'a ke u toe lea'aki atu kiate kimoutolú?

13 Ko hono faka'osí, 'oku ou lea māvae kiate kimoutolu kae 'oua ke tau fe'iloaki 'i he 'ao 'o e fakamaau lelei 'o e 'Otuá, 'a ia ko e fakamaau'anga 'oku taa'i 'aki 'a e kau fai angahala 'a e ilifia mo e manavahē "faka'ulia. 'Ēmeni.

VAHE 7

'Oku faka'ikai'i 'e Seialemi 'a Kalaisi, pea fakakikihi mo Sēkope, 'o ne fie ma'u ha faka'ilonga, pea 'oku té'ia ia 'e he 'Otuá—Kuo lea 'a e kau palōfita kotoa pē 'o kau kia Kalaisi mo 'ene fakalelei—Na'e nofo 'a e kau Nifai 'i he'enau mo'ui 'o hangē

ha kau fefononga'aki holó, 'i ha ngaahi tu'unga faingata'a lahi pea fehí'anekina'i 'e he kau Leimaná. Ta'u 544–421 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e 'osi mei ai 'a e ngaahi ta'u 'e ni'ihi, na'e ha'u ha tangata ki he kau Nifai, 'a ia ko hono hingoá ko Seialemi.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kamata ke ne malanga 'i he lotolotonga 'o e kakaí, pea fakahā kiate kinautolu 'e 'ikai totonu ke 'i ai ha Kalaisi. Pea na'á ne malanga 'aki 'a e ngaahi me'a lahi 'a ia na'e fakahekeheke ki he kakaí; pea na'á ne fai 'eni koe'uhí ke ne iku'i 'a e tokāteline 'a Kalaisí.

3 Pea na'á ne ngāue faivelenga koe'uhi ke ne kākaa'i 'a e loto 'o e kakaí, 'o ne fakahee'i ai 'a e loto 'o e tokolahi; pea 'i he'ene 'ilo'i ko au, Sēkope, na'á ku ma'u 'a e tui kia Kalaisi 'a ia 'e hā'ele maí, na'á ne feinga lahi ke ma'u ha faingamālie ke ne ha'u ai kiate au.

4 Pea ko e tangata poto ia, pea na'á ne ma'u ha 'ilo kakato ki he lea 'a e kakaí; ko ia, na'á ne lava ai 'o ngāue 'aki 'a e lea fakahekeheke lahi, mo ngāue 'aki 'a e ivi lahi 'i he lea, 'o fakatatau ki he mālohi 'o e tēvoló.

5 Pea na'á ne 'amanaki ke faka'auha 'a 'eku tuí, neongo 'a e ngaahi "fakahā lahi pea mo e ngaahi me'a lahi 'a ia kuó u mamata ki ai 'o kau ki he ngaahi

9a Mōsaia 15:26.
FFL Angahalá.
b FFL Fakamaau
Faka'osí.
10a FFL Fakamaau

Totonú.
b 2 Nifai 28:23.
FFL Helí.
c FFL Mala'ía.
d T&F 19:10–12.

11a 2 Nifai 9:41.
12a Molom. 9:28.
13a 'Alamā 40:14.
7 5a 2 Nifai 11:3;
Sēkope 2:11.

me'a ko 'eni; he kuó u mamata mo'oni ki ha kau 'āngelo, pea na'a nau tauhi au. Kae 'uma'ā foki, kuó u fanongo ki he le'o 'o e 'Eiki 'oku folofola mai kiate au 'i he folofola mo'oni mei he taimi ki he taimi; ko ia, na'e 'ikai fa'a lava ke ue'i au.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne ha'u kiate au, pea na'e anga peheni 'ene lea kiate au, 'o pehē: 'E hoku tokoua ko Sēkope, kuó u feinga lahi ke ma'u ha faingamālie ke u lea ai kiate koe; he kuó u fanongo ai, peá u 'ilo'i foki 'oku lahi ho'o fononga holo, 'o malanga 'aki 'a e me'a 'a ia 'okú ke ui ko e ongoongolei, pe ko e tokāteline 'a Kalaisí.

7 Pea kuó ke kākaa'i 'a e tokolahi 'o e kaka'i ni 'o nau liliu 'a e hala totonu 'o e 'Otuá, 'o 'ikai "tauhi 'a e fono 'a Mōsesé 'a ia ko e hala totonú; pea liliu 'a e fono 'a Mōsesé 'o hū ki ha tokotaha 'a ia 'okú ke pehē 'e hā'ele mai 'o ka hili ange 'a e ngaahi ta'u 'e lau teau mei heni. Pea ko 'eni vakai, ko au, Seialemi, 'oku ou pehē kiate koe ko e lea taukae 'eni ki he 'Otuá; he 'oku ^b'ikai 'ilo'i 'e ha tangata 'e tokotaha 'a e ngaahi me'a peheé; he 'oku 'ikai te ne fa'a lava 'o fakahā 'a e ngaahi me'a 'e hokó. Pea na'e anga pehē hono fakakihí'i au 'e Seialemí.

8 Kae vakai, na'e lilingi hifo 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a hono "Laumālie ki hoku laumālié, ko

ia na'á ku lava ai 'o veuveuki ia 'i he'ene ngaahi lea kotoa pē.

9 Peá u pehē ange kiate ia: 'Okú ke faka'ikai'i koā 'a e Kalaisi ko ia 'e hā'ele mai? Pea na'á ne pehē: Kapau 'oku totonu ke 'i ai ha Kalaisi, 'e 'ikai te u faka'ikai'i ia; ka 'oku ou 'ilo'i 'oku 'ikai ke 'i ai ha Kalaisi, pea kuo 'ikai ke 'i ai, pea 'e 'ikai ai pē ke 'i ai ia.

10 Peá u pehē ange kiate ia: 'Okú ke tui koā ki he ngaahi folofolá? Peá ne pehē, 'Io.

11 Peá u pehē ange kiate ia: Tā 'oku 'ikai mahino ia kiate koe; he ko e mo'oni 'oku nau fakamo'oni kia Kalaisi. Vakai, 'oku ou pehē kiate koe kuo te'eki ai ha palōfita 'e tohi, pe "kikite ta'e-te-nau lea 'o kau ki he Kalaisi ko iá.

12 Pea 'oku 'ikai ngata ai—ka kuo fakahā mai kiate au, he kuó u fanongo mo mamata ki ai; pea kuo fakahā foki ia kiate au 'i he "mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni; ko ia, 'oku ou 'ilo kapau 'e 'ikai fai ha fakalelei kuo pau ke ^bmole 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne pehē mai kiate au: Fakahā mai kiate au ha "faka'ilonga 'i he mālohi ko ia 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'okú ke pehē 'okú ke 'ilo lahi ki ai.

14 Peá u pehē ange kiate ia: Ko e hā au ke u 'ahi'ahi'i 'a e 'Otuá ke fakahā kiate koe ha faka'ilonga 'o kau ki he me'a 'a ia 'okú

7a Sēkope 4:5.
b 'Alamā 30:13.

8a FFL Ue'i
Fakalaumālié.

11a Fakahā 19:10;
1 Nifai 10:5;

Sēkope 4:4;
Mōsaia 13:33–35;
T&F 20:26.

12a FFL Sīsū Kalaisí.
FFL Laumālie
Mā'oni'oni;

'Otuá—'Otua ko e
Laumālie Mā'oni'oni.
b 2 Nifai 2:21.

13a Mātiu 16:1–4;
'Alamā 30:43–60.
FFL Faka'ilongá.

ke 'ilo'i 'oku "mo'oni? Ka te ke faka'ikai'i pē ia, koe'uhi he 'okú ke 'o e ^btēvoló. Ka neongo iá, ke 'oua na'a fai 'a hoku lotó; ka 'o kapau 'e te'ia koe 'e he 'Otuá, tuku ke hoko ia ko ha faka'ilonga kiate koe 'oku 'iate ia 'a e mālohi, 'i he langí pea mo e māmaní fakatou'osi; kae 'uma'ā foki, 'e hā'ele mai 'a e Kalaisi ko iá. Pea ke fai ho finangaló, 'e 'Eiki, kae 'ikai ko hoku lotó.

15 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Sēkope, 'i he 'osi 'a 'eku lea 'aki 'a e ngaahi lea ní, na'e tō kiate ia 'a e māfimafi 'o e 'Eiki, 'o tupu ai ha'ane mape'e hifo ki he kelekelé. Pea na'e hoko 'o pehē na'e fafanga'i ia 'i ha ngaahi 'aho lahi.

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne pehē ki he kakaí: fakataha kotoa mai 'apongipongi, he te u mate; ko ia, 'oku ou fie lea ki he kakaí 'i he te'eki ai te u maté.

17 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he pongipongi haké, kuo fakataha mai 'a e fu'u kakai tokolahi; pea na'á ne lea mahinongofua kiate kinautolu 'o ne faka'ikai'i 'a e ngaahi me'a 'a ia kuó ne ako'i kiate kinautolú, mo ne fakamo'oni'i 'oku 'i ai ha Kalaisi, mo e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea mo e tauhi mai 'a e kau 'āngeló.

18 Pea na'á ne lea mahinongofua kiate kinautolu, kuo "kākaa'i ia 'e he mālohi 'o e ^btēvoló. Pea na'á ne lea 'o kau ki heli, mo e ta'engatá, pea mo e tautea ta'engatá.

19 Pea pehē 'e ia: 'Oku ou manavasi'i na'a kuó u fai 'a e angahala 'oku 'ikai fa'a "fakamolemoleá, he kuó u loi ki he 'Otuá, he na'á ku faka'ikai'i 'a e Kalaisi, pea u pehē na'á ku tui ki he ngaahi folofolá; ka 'oku nau fakamo'oni'i mo'oni ia. Pea ko e me'a 'i he'eku loi pehē ki he 'Otuá 'oku ou manavahē lahi telia na'a ^bkovi lahi 'a e tu'unga te u 'i aí; ka 'oku ou vete ki he 'Otuá.

20 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi 'a 'ene lea 'aki 'a e ngaahi lea ní na'e 'ikai te ne lava 'o toe lea 'aki ha me'a, pea ne "mate leva.

21 Pea 'i he vakai 'e he fu'u kakai tokolahí na'á ne lea 'aki 'a e ngaahi me'a ni 'i he'ene 'amanaki ke maté, na'a nau fu'u ofo lahi 'aupito; pea na'e 'alu hifo 'a e mālohi 'o e 'Otuá kiate kinautolu, pea na'e "fakavaivai'i 'a kinautolu 'o nau tō ai ki he kelekelé.

22 Ko 'eni, na'e fakafiefia 'a e me'a ni kiate au, ko Sēkope, he kuó u kole ia mei he'eku Tamai 'a ia 'oku 'i he langí ke fakahoko ia; he kuó ne 'afio'i 'a 'eku tangí, pea ne tali 'a 'eku lotú.

23 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe fokotu'u 'a e melinó mo e 'ofa 'i he 'Otuá 'i he kakaí; pea na'a nau "fakatotolo 'i he ngaahi folofolá, 'o 'ikai toe tokanga ki he ngaahi lea 'a e tangata angakovi ni.

24 Pea na'e hoko 'o pehē na'e filio'i 'e he kakaí ha ngaahi

14a 'Alamā 30:41–42.

^b 'Alamā 30:53.

18a 'Alamā 30:53.

FFL Kākā, Kākaa'i.

^b FFL Tēvoló.

19a FFL Angahala

'oku 'Ikai

Fakamolemoleá.

^b Mōsaia 15:26.

20a Selem. 28:15–17.

21a 'Alamā 19:6.

23a 'Alamā 17:2.

founga lahi ke toe “omi pea fakafoki ‘a e kau Leimaná ki he ‘ilo’i ‘o e mo’oní; ka na’e ^bta’e-aonga ia kotoa, koe’uhí he na’a nau manako ‘i he ngaahi ‘taú mo e ^dlilingi totó, pea na’a nau ma’u ha ‘tāufehi’á ta’engata kiate kimautilo, ko honau kāingá. Pea na’a nau feinga ‘i he mālohi ‘o honau nimá ke faka-’auha ‘a kimautilo ma’u pē.

25 Ko ia, na’e hanga ‘e he kakai ‘o Nifai ‘o langa ha ngaahi kolotau ke malu’i kinautilo meiate kinautilo ‘aki ‘enau ngaahi me’ataú, pea ‘i honau mālohí kotoa, ‘o nau falala ki he ‘Otuá mo e “maka ‘o honau fakamo’uí; ko ia, na’a nau kei hoko pē ko e kau ikuna ‘o honau ngaahi filí.

26 Pea na’e hoko ‘o pehē ko au, Sēkope, na’á ku faka’au ‘o motu’a; pea ko e me’a ‘i he tauhi ‘a e lekooti ‘o e kakaí ni ‘i he ngaahi peleti “kehe ‘a Nifai, ko ia, ‘oku ou faka’osi ai ‘a e lekōtí ni, ‘o fakapapau atu kuó u tohi ‘o fakatatau mo hono kakato ‘o ‘eku ‘iló, ‘i he’eku pehē na’e mole atu ‘a e taimi ‘iate kimautilo,

pea na’e mole atu foki mo ‘emau ^bmo’uí ‘o hangē ko e misi kiate kimautilo, he ko ha kakai ta’elata mo loto-mamahi ‘a kimautilo, ko e kau ‘auhē, ‘a ia kuo kapusi ki tu’a mei Selūsa- lema, ‘a ia na’e fanau’i ‘i he mamahi, ‘i ha maomaonganoa, pea fehi’anekina’i ‘e homau kāingá, ‘o tupu ai ha ngaahi tau mo e ngaahi fakakikihi; ko ia, na’a mau mo’uí mamahi ‘i homau ngaahi ‘ahó kotoa.

27 Pea ko au, Sēkope, na’á ku vakai kuo pau ke vave ha’aku ‘alu hifo ki hoku fa’itoká; ko ia, na’á ku pehē ki hoku foha ko “Īnosi: To’o ‘a e ngaahi peletí ni. Peá u tala kiate ia ‘a e ngaahi me’a ‘a ia kuo ^bfekau kiate au ‘e hoku tokoua ko Nifai, pea na’á ne palōmesi te ne talangofua ki he ngaahi fekaú. Pea ‘oku ou faka’osi ‘a ‘eku tohi ‘i he ngaahi peletí ni, ‘a ia ko ha tohi ‘oku si’isi’i; pea ‘oku ou lea fakamāvae kiate ia ‘a ia ‘oku lau, ‘o u faka’amu ‘e lau ha tokolahi ‘o hoku kāingá ‘i he’eku ngaahi leá. ‘E kāinga, mou nofo ā.

KO E TOHI ‘A ‘ĪNOSI

‘Oku lotu lahi ‘a ‘Īnosi pea ma’u ha fakamolemole ‘o ‘ene ngaahi angahala—‘Oku ongo mai ‘a e le’o ‘o e ‘Eikí ki hono ‘atamaí, ‘o tala’ofa mai ‘e fakamo’ui ‘a e kau Leimaná ‘i

ha ‘aho he kaha’ú—‘Oku feinga ‘a e kau Nifai ke fakaului mai ‘a e kau Leimaná—‘Oku fiefia ‘a ‘Īnosi ‘i hono Huhu’i. Ta’u 420 K.M. nai.

24a ‘Īnosi 1:20.

b ‘Īnosi 1:14.

c Mōsaia 10:11–18.

d Seilomi 1:6;

‘Alamā 26:23–25.

e 2 Nifai 5:1–3;

Mōsaia 28:2.

25a FFL Maká.

26a 1 Nifai 19:1–6;

Seilomi 1:14–15.

FFL Peletí, Ngaahi.

b Sēmisi 4:14.

27a ‘Īnosi 1:1.

b Sēkope 1:1–4.

VAKAI, na'e hoko 'o pehē ko au, ^aĪnosí, 'i he'eku 'ilo ko 'eku tamaí ko ha tangata angatonu ^bia—he na'á ne 'akonekina au 'i he'ene leá, pea 'i he ^dakonaki mo e enginaki 'a e 'Eikí—pea 'oku ou fakafeta'i ki he huafa 'o hoku 'Otuá koe'uhi ko ia—

2 Pea te u fakamatala kiate kimoutolu 'o kau ki he'eku ^afāinga 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'i he te'eki ai ke u ma'u ha ^bfakamolemole 'o 'eku ngaahi angahalá.

3 Vakai, na'á ku 'alu ke tuli 'a e fanga manu 'i he ngaahi vaó; pea ko e ngaahi lea 'a ia kuó u fanongo tu'ó lahi ki hono lea 'aki 'e he'eku tamaí 'o kau ki he mo'ui ta'engatá pea mo e ^ffiefia 'a e kau mā'oní'oní, na'e ^btō mamafa ia ki hoku lotó.

4 Pea na'e ^aholi tu'u 'a hoku laumālié; peá u ^btū'ulutui hifo 'i he 'ao 'o hoku Tupu'angá, pea na'á ku tangi kiate ia 'i he fu'u 'lotu fakamātoato mo e kole tāuma'u koe'uhi ko hoku laumālie 'o'okú; peá u tangi kiate ia 'i hono kotoa 'o e 'ahó; 'io, pea 'i he hoko mai 'a e po'ulí na'á ku kei hiki hake 'a hoku le'ó ke mā'olunga ko ia na'e a'u hake ia ki he ngaahi langí.

5 Pea na'e ongo mai ha ^ale'o

kiate au, 'o pehē: 'E Īnosí, kuo fakamolemole'i ho'o ngaahi angahalá, pea 'e tāpuekina koe.

6 Pea ko au, Īnosí, na'á ku 'ilo'i 'oku 'ikai lava ke loi 'a e 'Otuá; ko ia, na'e matafi atu 'a 'eku ongo'i halaiá.

7 Peá u pehē ange: 'E 'Eikí, 'oku fai fēfee'i ia?

8 Pea folofola mai ia kiate au: Ko e me'a 'i ho'o ^atui kia Kalaisi, 'a ia kuo te'eki ai te ke fanongo pe mamata ki aí. Pea 'e 'osi atu 'a e ngaahi ta'u lahi pea te ne toki fakahā ia 'e ia 'i he kakanó; ko ia, ke ke 'alu, he kuo ^bfakama'a koe tu'unga 'i ho'o tuí.

9 Ko 'eni, na'e hoko 'o pehē 'i he'eku fanongo ki he ngaahi folofola ní na'e kamata ke u ongo'i ha ^afaka'amu ke monū'ia 'a hoku kāinga, ko e kau Nifai; ko ia, na'á ku ^blotu 'aki 'a e ivi kotoa 'o hoku laumālié ki he 'Otuá koe'uhi ko kinautolu.

10 Pea 'i he lolotonga 'a 'eku fefa'uhi pehē 'i he laumālié, vakai, na'e toe ongo mai 'a e le'o 'o e 'Eikí ki hoku ^aatamaí, 'o folofola: Te u 'a'ahi ki ho kāingá 'o fakatatau ki he'enau faivelenga 'i he tauhi 'a 'eku ngaahi fekaú. Kuó u ^bfoaki kiate kinautolu 'a e fonuá ni, pea ko e fonua toputapu ia; pea

[ĪNOSÍ]

1 1a FFL Īnosí, Foha 'o Sēkopé.

b 2 Nifai 2:2–4.

c 1 Nifai 1:1–2.

d 'Efesō 6:4.

2a Sēnesi 32:24–32;

'Alamā 8:10.

FFL Fakatomala,

Fakatomala'i.

b FFL Fakamolemole'i

'o e Ngaahi Angahalá.

3a FFL Fiefiá.

b 1 Nifai 10:17–19;

'Alamā 36:17–21.

4a 2 Nifai 9:51;

3 Nifai 12:6.

b FFL Loto-'apasiá.

c FFL Lotú.

5a FFL Fakahā.

8a 'Eta 3:12–13.

FFL Tuí.

b Mātiu 9:22.

9a 1 Nifai 8:12;

'Alamā 36:24.

b 2 Nifai 33:3;

Ng. Lea 'a M. 1:8;

'Alamā 34:26–27.

10a FFL Ue'i

Fakalaumālié;

'Atamaí.

b 1 Nifai 2:20.

‘e ‘ikai te u ‘fakamala‘ia‘i ia kae ngata pē ‘i he angahala; ko ia, te u ‘a‘ahi ki ho kāinga ‘o hangē ko ia kuó u lea‘akí; pea te u tuku hifo ‘a e tautea ki he‘enau ngaahi angahalá ‘i he mamahi ki honau ‘ulú.

11 Pea ko au, Īnosí, ‘i he hili leva ‘eku fanongo ki he ngaahi folofola ní, na’e kamata ke tu‘u ma‘u ta’e-veiveiu ‘a ‘eku tui ki he ‘Eikí; peá u lotu kiate ia ‘i ha ngaahi fāinga fuoloa koe‘uhi ko hoku kāinga, ko e kau Leimaná.

12 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili leva ‘a ‘eku ‘lotu mo e feinga ‘i he faivelenga kakató, na’e folofola mai kiate au ‘a e ‘Eikí: Te u foaki kiate koe ‘o fakatatau mo ho‘o ngaahi ^bholí koe‘uhi ko ho‘o tuí.

13 Pea ko ‘eni vakai, ko e me‘a ‘eni na‘á ku fie ma‘u meiate iá— kapau ‘e hinga ‘a hoku kakai, ko e kau Nīfai, ki he maumau-fonó, pea nau ^a‘auha ‘i ha founga, kae ‘ikai ‘auha ‘a e kau Leimaná, ‘e ^bfakatonlonga ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ha lekooti ‘o hoku kakai, ko e kau Nīfai; neongo ka fai ia ‘i he māfimafi ‘o hono to‘ukupu mā‘oni‘oní, koe‘uhi ke lava ‘o ‘omai ia ki he kau Leimaná ‘i ha ‘aho ‘amui, koe‘uhí, ke lava nai ke ^d‘omi ‘a kinautolu ki he fakamo‘uí—

14 He ko e lolotonga ní na’e

“ta‘e‘aonga ‘a ‘emau ngaahi feinga ke fakatafoki ‘a kinautolu ki he tui mo‘oní. Pea nau fuakava ‘i he‘enau ‘itá, kapau ‘e faingamālie, te nau ^bfaka‘auha ‘a ‘emau ngaahi lekōtí mo kinautolu, kae ‘uma‘ā mo e ngaahi talatukufakaholo kotoa pē ‘a ‘emau ngaahi tamaí.

15 Ko ia, ko e me‘a ‘i he‘eku ‘ilo ‘oku lava ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ‘o “fakatonlonga ‘a ‘emau ngaahi lekōtí, na‘á ku lotu ta‘e-tuku ai kiate ia, he kuó ne folofola mai kiate au: ‘Ilonga ha me‘a te ke kole ‘i he tuí, ‘o tui te ke ma‘u ia ‘i he huafa ‘o Kalaisí, te ke ma‘u ia.

16 Pea na‘á ku ma‘u ‘a e tuí, peá u tangi ki he ‘Otuá ke ne “fakatonlonga ‘a e ngaahi ^blekōtí; pea na‘á ne fuakava kiate au te ne ‘omai ia ki he kau Leimaná ‘i he taimi te ne finangalo ki aí.

17 Pea ko au, Īnosí, na‘á ku ‘ilo‘i ‘e hoko ia ‘o hangē ko e fuakava kuó ne faí; ko ia, na’e fiemālie ‘a hoku laumālié.

18 Pea na’e folofola mai ‘a e ‘Eiki kiate au: Kuo fie ma‘u foki ‘e ho‘o ngaahi tamaí meiate au ‘a e me‘á ni; pea ‘e fai kiate kinautolu ‘o fakatatau ki he‘enau tuí; he ‘oku hangē ‘enau tuí ko ho‘o tuí.

19 Pea ko ‘eni, na’e hoko ‘o pehē ko au, Īnosí, na‘á ku ‘alu holo ‘i he lotolotonga ‘o e kau

10c ‘Eta 2:7–12.
12a Molom. 5:21; 9:36.
b Same 37:4;
1 Nīfai 7:12;
Hilam. 10:5.

13a Molom. 6:1, 6.
b Ng. Lea ‘a M. 1:6–11;
‘Alamā 37:2.

c ‘Alamā 37:19;
‘Eta 12:22;
T&F 3:18.

d ‘Alamā 9:17.
14a Sēkope 7:24.

b Molom. 6:6.
15a FFL Folofolá—

Ngaahi folofola ke

fakatonlongá.
16a 3 Nīfai 5:13–15;
T&F 3:19–20;
10:46–50.

b FFL Tohi ‘a
Molomoná.

c 2 Nīfai 27:6.

Nífaí, ‘o kikite’i ‘a e ngaahi me’a ‘e hoko, ‘o fakamo’oni ki he ngaahi me’a kuó u fanongo mo mamata ki aí.

20 Pea ‘oku ou fakamo’oni’i na’e feinga faivelenga ‘a e kau Nífaí ke fakatafoki’i ‘a e kau Leimaná ki he tui mo’oni ki he ‘Otuá. Ka na’e ta’e’aonga ‘a ‘emau ngaahi “ngāuē; na’e tu’u ma’u ‘a ‘enau tāufehi’á, pea na’e angí ‘a kinautolu ‘e honau ‘ulungāanga koví ‘o nau hoko ai ko ha kakai hehengi, mo loto-fīta’a, mo manako ‘i he ^blilingi totó, pea nau fonu ‘i he ‘tauhi tamapuá mo e ‘ulí; ‘o nau kai ‘a e fanga manu fekai; pea nau nofo fale fehikitaki, ‘o hēhē holo ‘i he maomaonganoá kuo kofu ‘aki honau kongalotó ‘a e kili’i manu si’isi’i, pea tekefua ‘a honau ‘ulú; pea kō honau faivá ko e ngāue ‘aki ‘a e ^dkaufaná, mo e heletā pikó, pea mo e tokí. Pea na’e ‘i ai honau tokolahi na’e ‘ikai te nau kai ha me’a ka ko e kakano’i manu ‘ota pē; pea na’a nau feinga ma’u aí pē ke faka’auha ‘a kinautolu.

21 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ngoue’i ‘a e kekelelé ‘e he kau Nífaí, ‘o nau “ngoue’i ‘a e ngaahi fa’ahinga kēleni kotoa pē, pea mo e fo’i ‘akau, mo tauhi ‘a e ngaahi takanga monumanu lalahi, pea mo e ngaahi takanga ‘o e fanga pulu kehekehe ‘o e fa’ahinga kotoa pē, mo e fanga kosi, mo e fanga kosi kaivao,

kae ‘uma’ā mo e fanga hoosi tokolahi.

22 Pea na’e ‘i ai ha kau “palōfita tokolahi ‘aupito ‘iate kinautolu. Pea ko ha kakai ^bkia-kekeva ‘a e kakai, pea na’e ‘ikai te nau fie ‘ilo ki he ngaahi me’a ‘a e ‘Otuá.

23 Pea na’e ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ka ko e fu’u lea “mālohi fau, mo e ^bmalanga mo hono kikite’i ‘o e ngaahi tau, mo e ngaahi faka-kikihí, mo e ngaahi faka’auha, pea mo e fa’a ‘fakamanatu’i ai pē kiate kinautolu ‘a e maté mo e hono fuoloa ‘o e ta’engatá, mo e ngaahi tautea mo e māfimafi ‘o e ‘Otuá, pea mo e ngaahi me’á ni kotoa pē—‘o ^dtoutou ue’i hake ‘a kinautolu ke nau ‘i he manavahē ki he ‘Eikí. ‘Oku ou pehē kiate kimoutolu na’e ‘ikai ha me’a kehe mei he ngaahi me’á ni, mo e lea mahinongofua ‘aupito, ‘e ta’ofi ‘a kinautolu mei ha’anau ‘alu vave hifo ki he faka’auhá. Pea ko e anga ‘eni ‘o ‘eku tohi ‘o kau kiate kinautolú.

24 Pea na’á ku mamata ki he ngaahi tau ‘i he vaha’a ‘o e kau Nífaí mo e kau Leimaná lolotonga hoku ngaahi ‘ahó.

25 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku faka’au ‘o motu’a, pea kuo ‘osi atu ‘a e ta’u ‘e teau fitungofulu mā hiva talu mei he taimi na’e “‘alu ai ‘a ‘emau tamai ko Liháí mei Selūsalemá.

26 Pea na’á ku ‘ilo’i kuo pau ke vave ha’aku ‘alu hifo ki hoku fa’itoká, kuo ue’i au ‘e he

20a Molonai 9:6.

b Seilomi 1:6.

c Mōsaia 9:12.

FFL Tauhi Tamapuá.

d Mōsaia 10:8.

21a Mōsaia 9:9.

22a Ng. Lea ‘a M. 1:16–18.

b Seilomi 1:3.

23a 1 Nífaí 16:2;

2 Nífaí 33:5.

b FFL Malangá.

c Hilam. 12:3.

d Seilomi 1:12;

‘Alamá 31:5.

25a 1 Nífaí 2:2–4.

mālohi 'o e 'Otuá kuo pau ke u malanga mo kikite ki he kakaí ni, 'o fakahā 'a e folofolá 'o fakatatau ki he mo'oni 'a ia 'oku 'ia Kalaisí. Pea kuó u fakahā ia 'i he kotoa hoku ngaahi 'ahó, peá u fiefia ai 'o lahi ange 'i he ngaahi me'a 'o e māmaní.

27 Pea 'oku vave mai 'a 'eku fononga atu ki he potu 'o hoku "mālōlō'angá, 'a ia 'oku 'i hoku Huhu'í; he 'oku ou 'ilo te u mā-

lōlō 'iate ia. Pea 'oku ou fiefia 'i he 'aho 'o ka 'ai ai 'e hoku ^bsino 'au'auhá ni 'a e 'ta'e-fa'a-'au'auhá, peá u tu'u 'i hono 'aó; te u toki mamata ki hono fofongá 'i he fiefia, pea te ne folofola mai kiate au: Ha'u kiate au, 'a koe 'oku monū'ia, 'oku 'i ai ha potu kuo teuteu mo'ou 'i he ngaahi ^dnofo'anga 'o 'eku Tamaí. 'Ēmeni.

KO E TOHI 'A SEILOMÍ

'Oku tauhi 'e he kau Nīfai 'a e fono 'a Mōsesé, 'o nau amanaki atu ki he hā'ele mai 'a Kalaisí, pea nau tu'u-mālie 'i he fonuá—'Oku tokolahi 'a e kau palōfita 'oku nau ngāue ke nofo ma'u 'a e kakaí 'i he hala 'o e mo'oni. Ta'u 399–361 κ.Μ. nai.

KO 'eni vakai, ko au, Seilomi, 'oku ou tohi ha ngaahi lea si'i 'o fakatatau ki he fekau 'a 'eku tamai, ko 'Īnosí, koe'uhi ke lava 'o tauhi homau "tohi hohokó.

2 Pea ko e me'a 'i he "si'isi'i 'a e ngaahi peleti ko ^bení, pea koe'uhi 'oku 'tohi 'a e ngaahi me'á ni 'i he 'uhinga ke 'aonga ki homau kāinga ko e kau ^dLeimaná, ko ia, 'oku 'aonga ai ke u tohi ha me'a si'i pē; ka 'e 'ikai te u tohi 'a e ngaahi me'a 'oku kau ki

he'eku kikité, pe ko 'eku ngaahi fakahaá. He ko e hā mo ha toe me'a te u lava 'o tohi 'o lahi ange 'i he me'a kuo tohi 'e he'eku ngaahi tamai? He 'ikai koā kuo nau fakahā 'a e palani 'o e fakamo'uí? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu: 'Io; pea 'oku fe'unga 'eni kiate au.

3 Vakai, 'oku 'aonga ke fai ha ngāue lahi 'i he kakaí ni, koe'uhi ko e fefeka 'o honau lotó, mo e tuli 'a honau telingá, mo e faka-po'uli 'o honau 'atamaí, mo e "kekeva 'o honau kiá; ka neongo iá, 'oku kei fu'u 'alo'ofa lahi kiate kinautolu 'a e 'Otuá, pea kuo te'eki ai ke ne ^btafi'i 'a kinautolu mei he funga 'o e fonuá.

4 Pea 'oku 'i ai 'a e tokolahi 'iate kinautolu kuo ma'u ha

27a FFL Mālōlō.
 b FFL Mo'ui
 Fakamatelié.
 c FFL Mo'ui
 Ta'e-fa'a-maté.
 d Sione 14:2–3;
 'Eta 12:32–34;

T&F 72:4; 98:18.
 [SEILOMI]
 1 1a 1 Nifai 3:12; 5:14.
 2a 1 Nifai 6:1–6.
 b Sēkope 3:14;
 'Amenai 1:1.
 c FFL Folofolá—

Mahu'inga 'o e
 ngaahi folofolá.
 d 2 Nifai 27:6;
 Molom. 5:12.
 3a 'Īnosi 1:22–23.
 b 'Eta 2:8–10.

ngaahi “fakahā lahi, he ‘oku ‘ikai ke nau kia-kekeva kotoa pē. Pea ko kinautolu kotoa pē ‘oku ‘ikai kia-kekeva ka ‘oku nau ma’u ‘a e tuí, ‘oku nau ^bfeohi vāofi mo e Laumālie Mā’oni’oni, ‘a ia ‘oku fakahā mai ki he fānau ‘a e tangatá, ‘o fakatatau ki he’enua tuí.

5 Pea ko ‘eni, vakai, kuo ‘osi atu ‘a e ta’u ‘e uangeau, pea kuo faka’au ‘o mālohi ‘a e kau Nīfaí ‘i he fonuá. Na’a nau feinga ke “tauhi ‘a e fono ‘a Mōsesé mo e ‘aho ^bsāpaté ke toputapu ki he ‘Eikí. Pea na’e ‘ikai te nau lea ‘kapekape; pe te nau ^dlea taukae ki he ‘Eikí. Pea na’e fu’u fefeka ‘aupito ‘a e ngaahi lao ‘o e fonuá.

6 Pea na’a nau mafola ‘i he kongala hi ‘o e funga ‘o e fonuá, pea pehē mo e kau Leimaná. Pea na’a nau fu’u tokolahi ange ‘iate kinautolu na’e ‘o e kau Nīfaí; pea na’a nau manako ‘i he “fakapoó pea na’a nau inu ‘a e toto ‘o e fanga manú.

7 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau ha’u tu’o lahi ke tau mo kinautolu, ko e kau Nīfaí. Ka ko homau ngaahi “tu’í mo homau kau takimu’á ko e kau tangata ivi lahi ‘i he tui ki he ‘Eikí; pea na’a nau ako’i ki he kakai ‘a e ngaahi hā’ele’anga ‘o e ‘Eikí; ko ia, na’a mau matu’uaki ‘a e kau Leimaná ‘o teke’i ‘a kinautolu mei ^bhomau ngaahi fonuá, ‘o mau kamata ke langa kolotau ‘i

homau ngaahi koló, pe ko ha ngaahi potu pē ‘i homau tofi’á.

8 Pea na’a mau fakatokolahi ‘o fu’u tokolahi ‘aupito, pea mafola atu ‘i he funga ‘o e fonuá, ‘o mau faka’au ‘o fu’u koloa’ia ‘i he koula, mo e siliva, mo e ngaahi me’a mahu’inga, mo e ngaahi ngāue fakatufunga lelei ‘aupito ‘o e ‘akau, pea ‘i he ngaahi langa fale, mo e ngaahi me’a ngāue ukamea, pea mo e ukamea foki mo e kopa, mo e palasa mo e sitila, ‘o mau ngaohi ‘a e ngaahi me’a ngāue fakatufunga kehekehe ‘o e fa’ahinga kotoa pē ke ngoue’i ‘aki ‘a e kekelelé, pea mo e ngaahi “mahafu tau — ‘io, ‘a e ngahau ‘oku mata māsila, mo e hōfangahau, mo e ngahau iiki, mo e tao, pea mo e ngaahi teuteu kotoa pē ki he tau.

9 Pea ‘i he’emau teuteu pehē ke fetaulaki mo e kau Leimaná, na’e ‘ikai te nau lava ai ha me’a kiate kinautolu. Ka na’e fakamo’oni’i hono mo’oni ‘o e folofola ‘a e ‘Eikí ‘a ia na’a ne folofola ‘aki ki he’emau ngaahi tamaí, ‘o pehē: Kapau te mou tauhi ‘eku ngaahi fekaú te mou tu’umālie ‘i he fonuá.

10 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e valoki’i ‘e he kau palōfita ‘a e ‘Eikí ‘a e kakai ‘o Nīfaí, ‘o fakatatau ki he folofola ‘a e ‘Otuá, he kapau ‘e ‘ikai te nau tauhi ‘a e ngaahi fekaú, ‘o nau tō ki he maumau-fonó, ‘e “faka-

4a ‘Alamā 26:22;
Hilam. 11:23;
T&F 107:18–19.
FFL Fakahā.
b FFL Laumālie
Mā’oni’oni.
5a 2 Nīfaí 25:24;

‘Alamā 34:13–14.
b ‘Eke. 35:2.
FFL ‘Aho Sāpaté.
c FFL Lea Ta’efe’ungá.
d FFL Lea Taukae (ki he
‘Otuá).
6a Sēkope 7:24;

‘Inosi 1:20.
7a Sēkope 1:9, 11, 15.
b Ng. Lea ‘a M. 1:14.
8a Mōsaia 10:8.
10a 1 Nīfaí 12:19–20;
‘Amenai 1:5.

‘auha ‘a kinautolu mei he funga ‘o e fonuá.

11 Ko ia, na’e ngāue faivelenga ‘a e kau palōfitá, mo e kau taula‘eikí, mo e kau akonakí, ‘o nau na‘ina‘i ki he kakai ‘i he fa‘a kātaki fuoloa ke nau ngāue faivelenga; pea nau akonaki ‘aki ‘a e “fono ‘a Mōsesé, mo hono ‘uhinga na’e fokotu‘u ai iá; ‘o fakaloto‘i ‘a kinautolu ke ^bamanaki atu ki he Mīsaia, pea tui kiate ia ‘e hā‘ele mai ‘o ‘hangē kuó ne ‘osi hā‘ele mai. Pea ko e anga ‘eni ‘o ‘enau ako‘i ‘a kinautolú.

12 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he‘enau fai peheé na‘a nau ta‘ofi ‘a hono “faka‘auha ‘o kinautolu mei he funga ‘o e fonuá; he na‘a nau ^bhuhuhuhu‘i ke mamahi honau lotó ‘aki ‘a e folofolá, mo ue‘i hake ma‘u pē ‘a kinautolu ke nau fakatomala.

13 Pea na’e hoko ‘o pehē kuo ‘osi atu ‘a e ta‘u ‘e uangeau mā tolungofulu mā valu—‘i he founga ‘o e ngaahi tau, mo e ngaahi fakakikihi, mo e ngaahi maveuveu, ‘i ha konga lahi ‘o e taimi ko ia.

14 Pea ko au, Seilomi, ‘oku ‘ikai te u tohi mo ha toe me‘a lahi ange, he ‘oku si‘i ‘a e ngaahi peletí. Kae vakai, ‘e hoku kā-inga, te mou lava ‘o vakai ‘i he ngaahi peleti “kehe ‘a Nīfaí; he vakai, kuo tohi ai ‘a e ngaahi lekooti ‘o ‘emau ngaahi taú, ‘o hangē ko e ngaahi me‘a na’e tohi ‘e he ngaahi tu‘í, pe ko e ngaahi me‘a na‘a nau fekau ke tohi.

15 Pea ‘oku ou tuku ‘a e ngaahi peletí ni ki he nima ‘o hoku foha ko ‘Amenai, koe‘uhi ke tauhi ia ‘o fakatatau ki he ngaahi “fekau kuo fai kiate au ‘e he‘eku ngaahi tamaí.

KO E TOHI ‘A ‘AMENAI

‘Oku tauhi hokohoko ‘e ‘Amenai, ‘Amalone, Kēmisi, ‘Apinatomi, mo ‘Amalekai, ‘a e ngaahi lekōtí—‘Oku ‘ilo‘i ‘e Mōsaia ‘a e kakai ‘o Seilahemalá, ‘a ia na‘a nau ha‘u mei Selūsalema ‘i he ngaahi ‘aho ‘o Setikiá—‘Oku fokotu‘u ‘a Mōsaia ko e tu‘i kiate kinautolu—‘Oku ma‘u ‘e he hako ‘o Mūleki ‘i Seilahemalá ‘a Kolianitomuli, ‘a ia ko e faka‘osi ia ‘o e kau Sēletí—‘Oku fetongi ‘e he Tu‘i ko Penisimaní ‘a

Mōsaia—‘Oku totonu ke feilaulau ‘aki ‘e he tangatá ‘a honau laumalié ko ha feilaulau kia Kalaisi. Ta‘u 323–130 K.M. nai.

VAKAI, na’e hoko ‘o pehē ko au, ‘Amenai, ‘i he fekau‘i au ‘e he‘eku tamai, ko Seilomí, ke u tohi ha me‘a ‘e ni‘ihi ki he ngaahi peletí ni ke fakatolonga homau tohi hohokó—

2 Ko ia, ‘i hoku ngaahi ‘ahó,

11a Sēkope 4:5;
‘Alamā 25:15–16.
b 2 Nīfaí 11:4;
‘Eta 12:18–19.

c 2 Nīfaí 25:24–27;
Mōsaia 3:13; 16:6.
12a ‘Eta 2:10.
b ‘Alamā 31:5.

14a 1 Nīfaí 9:2–4.
15a Sēkope 1:1–4.

‘oku ou loto ke mou ‘ilo’i na’á ku tau lahi ‘aki ‘a e heletā ke malu’i ‘a hoku kakai, ko e kau Nīfaí, mei ha’anau mo’ulaloa ki he nima ‘o honau ngaahi fili, ko e kau Leimaná. Kae vakai, ko e tangata fai angahala foki au, pea kuo ‘ikai te u tauhi ‘a e ngaahi fono mo e ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí ‘o hangē ko ia na’e totonu ke u faí.

3 Pea na’e hoko ‘o pehē kuo ‘osi atu ‘a e ta’u ‘e uangeau mā fitungofulu mā ono, pea na’a mau ma’u ‘a e melino ‘i he ngaahi fa’ahita’u lahi; pea kuo mau fehangahangai ‘i he ngaahi fa’ahita’u lahi mo e ngaahi tau mo e lilingi toto fakamanavahē. ‘Io, pea ‘ikai ia ko ia pē, ka kuo ‘osi atu ‘a e ta’u ‘e uangeau mā valungofulu mā ua, pea kuó u tauhi ‘a e ngaahi peletí ni ‘o fakatatau ki he ngaahi “fekau ‘a ‘eku ngaahi tamaí; pea u tuku ia ki hoku foha, ko ‘Amaloné. Pea ‘oku ou faka’osi ‘eku tohí.

4 Pea ko ‘eni ko au, ‘Amalone, ‘oku ou tohí ‘a e ngaahi me’a ‘oku ou tohí, ‘a ia ‘oku si’i, ‘i he tohí ‘a ‘eku tamaí.

5 Vakai, na’e hoko ‘o pehē kuo ‘osi atu ‘a e ta’u ‘e tolungeau mā uofulu, pea kuo “faka’auha ‘a e kongala lahi ‘o e kau fai angahala taha ‘o e kau Nīfaí.

6 He na’e ‘ikai finangalo ‘a e ‘Eikí ke tuku, hili ‘ene tataki atu ‘a kinautolu mei he fonua ko Selūsalemá pea mo ‘ene tauhi mo e malu’i ‘a kinautolu ke ‘oua na’a nau tō ki honau ngaahi filí, ‘io, na’e ‘ikai te ne

finangalo ke tuku ta’e-fakamo’oni’i ‘a e ngaahi folofola, ‘a ia na’á ne folofola ‘aki ki he’emau ngaahi tamaí, ‘o pehē: Ka ‘ikai te mou tauhi ‘eku ngaahi fekaú, ‘e ‘ikai te mou tu’umalie ‘i he fonuá.

7 Ko ia, na’e ‘a’ahi ‘a e ‘Eikí kiate kinautolu ‘aki ‘a e ngaahi tautea mamafa; ka neongo iá na’á ne fakamo’ui ‘a e kau mā’oni’oni ke ‘oua na’a nau mate, ka na’á ne fakahaofi ‘a kinautolu mei he nima ‘o honau ngaahi filí.

8 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku tuku ‘a e ngaahi peletí ki hoku tokoua ko Kēmisií.

9 Ko ‘eni ko au, Kēmisi, ‘oku ou tohí ‘a e ngaahi me’a si’i ‘a ia ‘oku ou tohí, ‘i he tohí pē ko ia ‘a ia na’e tohí ai ‘a hoku tokouá; he vakai, na’á ku sio ki hono faka’osi ‘o e me’a na’á ne tohí, pea na’á ne tohí ia ‘aki hono nima ‘o’oná; pea na’á ne tohí ia ‘i he ‘aho na’á ne tuku mai ai ia kiate aú. Pea ko e founa ‘eni ‘oku mau tauhi ai ‘a e ngaahi lekōtí, he ‘oku tatau ia mo e ngaahi fekau ‘a ‘emau ngaahi tamaí. Pea ‘oku ou faka’osi ‘eku tohí.

10 Vakai ko au, ‘Apinatomi, ko e foha au ‘o Kēmisií. Vakai, na’e hoko ‘o pehē na’á ku mamata ki he ngaahi tau lahi mo e fetēleni ‘i he vaha’a ‘o hoku kakai, ko e kau Nīfaí, pea mo e kau Leimaná; pea ko au, kuó u to’o ‘aki ‘a ‘eku heletā ‘a akú ‘a e mo’ui ‘a e tokolahi ‘o e kau Leimaná ‘i he malu’i hoku ngaahi kāingá.

11 Pea vakai, ko e lekooti ‘o e

kakai ni kuo tohi ‘i ha ngaahi peleti ‘a ia ‘oku tauhi ‘e he ngaahi tu‘i, ‘o fakatatau ki he ngaahi to‘u tangatá; pea ‘oku ‘ikai te u ‘ilo‘i ha fakahā ka ko ia pē kuo tohí, pe ko ha kikite; ko ia, ‘oku fe‘unga pē ‘a ia kuo tohí. Pea ‘oku ‘o faka‘osi ‘eku tohí.

12 Vakai, ko au ‘Amalekai, ko e foha ‘o ‘Apinatomí. Vakai, te u lea si‘i kiate kimoutolu ‘o kau kia Mōsaia, ‘a ia na‘e fakanofu ko e tu‘i ki he fonua ko Seilahemalá; he vakai, na‘e fai mai ha fakatokanga kiate ia ‘e he ‘Eikí ke ne hola mei he fonua ko “Nífaí, pea ko kinautolu kotoa pē ‘e tokanga ki he le‘o ‘o e ‘Eikí ke ^b‘alu fakataha mo ia mei he fonuá ‘o ‘alu ki he feitu‘u maomaonganoá—

13 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne fai ‘o hangē ko e fekau ‘a e ‘Eikí kiate iá. Pea na‘a nau ‘alu atu mei he fonuá ki he maomaonganoá, ‘a kinautolu kotoa pē ‘e fie tokanga ki he le‘o ‘o e ‘Eikí; pea na‘e tataki ‘a kinautolu ‘i he ngaahi malanga pea mo e ngaahi kikite lahi. Pea na‘e akonaki‘i ma‘u pē ‘a kinautolu ‘e he folofola ‘a e ‘Otuá; pea na‘e tataki ‘a kinautolu ‘e he māfi-mafi ‘o hono to‘ukupú, ‘i he maomaonganoá, kae ‘oua kuo nau a‘u hifo ki he fonua ‘oku ui ko e fonua ko Seilahemalá.

14 Pea na‘a nau ‘ilo‘i ai ha kakai na‘e ui ko e kakai ‘o “Seilahemalá. Ko ‘eni, na‘e ‘i ai ‘a e fiefia lahi ‘aupito ‘i he kakai ‘o Seilahemalá; pea na‘e fiefia

lahi foki mo Seilahemala, ko e me‘a ‘i he fekau mai ‘e he ‘Eikí ‘a e kakai ‘o Mōsaia pea mo e ngaahi ^bpeleti ‘o e palasá, ‘a ia na‘e ‘i ai ‘a e lekooti ‘o e kau Siú.

15 Vakai, na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘ilo‘i e Mōsaia na‘e ō mai ‘a e “kakai ‘o Seilahemalá mei Selūsalema ‘i he taimi na‘e ‘ave pōpula ai ‘a ^bSetikia ko e tu‘i ‘o Siutá, ki Pāpiloné.

16 Pea na‘a nau fononga ‘i he maomaonganoá, pea na‘e ‘omi ‘a kinautolu ‘e he to‘ukupu ‘o e ‘Eikí ki he kauvai ‘e taha ‘o e vai lahi, ki he fonua na‘e ‘ilo‘i ai ‘a kinautolu ‘e Mōsaia; pea na‘a nau nofo ai ‘o kamata mei he taimi ko iá.

17 Pea ‘i he taimi na‘e ‘ilo‘i ai ‘a kinautolu ‘e Mōsaia, kuo nau faka‘au ‘o fu‘u tokolahi ‘aupito. Ka neongo iá, kuo nau fai ha ngaahi tau lahi pea mo e ngaahi fakakikihi lea na‘e fu‘u lalahi, pea kuo nau tō ‘i he heletā mei he taimi ki he taimi; pea kuo faka‘au ‘o kovi ‘a ‘enau leá; pea kuo ‘ikai ke nau ‘omi ha ngaahi “lekooti mo kinautolu; pea nau faka‘ikai‘i ‘oku ‘i ai hanau Tupu‘anga; pea na‘e ‘ikai mahino ‘enau leá kia Mōsaia, pe ko e kakai ‘o Mōsaia.

18 Ka na‘e hoko ‘o pehē na‘e fekau ‘e Mōsaia ke ako‘i ‘a kinautolu ‘i he‘ene leá. Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili honau ako‘i ‘i he lea ‘a Mōsaia, na‘e fakamatala‘i ange ‘e Seilahemala ‘a e tohi hohoko ‘o ‘ene ngaahi tamaí, ‘o fakatatau ki he me‘a

12a 2 Nífaí 5:6–9.

b Sēkope 3:4.

14a FFL Seilahemalá.

b 1 Nífaí 3:3, 19–20;

5:10–22.

15a Mōsaia 25:2.

b Selem. 39:1–10;

Hilam. 8:21.

17a Mōsaia 1:2–6.

na‘á ne manatu‘i; pea kuo tohi ia kae ‘ikai ‘i he ngaahi peleti ní.

19 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e “fakataha kātoa ‘a e kakai ‘o Seilahemalá, mo e kakai ‘o Mōsaiá; pea na‘e fili ‘a ^bMōsaia ke hoko ko honau tu‘i.

20 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ngaahi ‘aho ‘o Mōsaiá, na‘e ‘omi kiate ia ha fu‘u maka ‘a ia na‘e tu‘u ai ha ngaahi tongitongi; pea na‘á ne “fakamatala‘i ‘a e ngaahi tongitongi ‘i he foaki pea mo e māfimafi ‘o e ‘Otuá.

21 Pea na‘a nau fakamatala ki ha taha ko ^aKolianitomuli, mo e faka‘auha ‘o hono kakai. Pea na‘e ‘ilo‘i ‘a Kolianitomuli ‘e he kakai ‘o Seilahemalá; pea na‘á ne nofo ‘iate kinautolu ‘i ha māhina ‘e hiva.

22 Na‘e fai ai foki mo ha ngaahi fakamatala si‘i ‘o kau ki he‘ene ngaahi tamaí. Pea na‘e ha‘u ‘ene ‘uluaki ongo mātu‘á mei he “taua ‘i he taimi na‘e ^bveuveuki ai ‘e he ‘Eikí ‘a e lea ‘a e kakaí; pea na‘e tō ‘a e tautea mamafa ‘a e ‘Eikí kiate kinautolu, ‘o fakatatau ki he‘ene ngaahi tau-teá, ‘a ia ‘oku totonu; pea na‘e movetevete honau ngaahi ‘huí ‘i he fonua he fakatokelaú.

23 Vakai, ko au, ‘Amalekai, na‘e fanau‘i au ‘i he ngaahi ‘aho ‘o Mōsaiá; pea kuó u mo‘ui ‘o mamata ki he‘ene pekiá; pea ko hono foha, ko ^aPenisimaní, ‘okú ne pule ‘o fetongi ia.

24 Pea vakai, kuó u mamata, ‘i he ngaahi ‘aho ‘o e tu‘i ko Penisimaní, ki ha fu‘u tau pea mo e lilingi toto lahi ‘i he vaha‘a ‘o e kau Nifai pea mo e kau Leimaná. Kae vakai, na‘e ma‘u ‘e he kau Nifai ha mālohi lahi ange kiate kinautolu; ‘io, ko ia ai na‘e teke‘i ‘a kinautolu ‘e he tu‘i ko Penisimaní mei he fonua ko Seilahemalá.

25 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ku faka‘au ‘o motu‘a; pea ‘i he ‘ikai te u ma‘u ha hakó, pea ‘i he‘eku ‘ilo‘i ko ha tangata angatonu ‘a e tu‘i ko ^aPenisimaní ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí, ko ia, te u ^btuku ‘a e ngaahi peleti ni kiate ia, ‘o na‘ina‘i ki he kakai fulipē ke nau ha‘u ki he ‘Otuá, ko e Tokotaha Mā‘oni‘oni ‘o ‘Isilelí, pea tui ki he kikitē, pea mo e ngaahi faka-haá, pea ki he tauhi mai ‘a e kau ‘āngeló, mo e me‘a-foaki ‘o e lea ‘i he ngaahi lea kehekehé, mo e me‘a-foaki ‘o hono fakamatala‘i ‘o e ngaahi leá, pea ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku ‘leleí; he ko e me‘a kotoa pē ‘oku leleí ‘oku mei he ‘Eikí ia; pea ko e me‘a ‘oku kovi ‘oku mei he tēvoló ia.

26 Pea ko ‘eni, ‘e hoku kāinga ‘ofeina, ‘oku ou loto ke mou “ha‘u kia Kalaisi, ‘a ia ko e Tokotaha Mā‘oni‘oni ‘o ‘Isilelí, pea kau ‘i he‘ene fakamo‘uí, pea mo e mālohi ‘o ‘ene huhu‘i.

19a Mōsaia 25:13.

b ‘Amenai 1:12.

20a Mōsaia 8:13–19.

FFL Tangata Kikitē.

21a ‘Eta 12:1.

FFL Kolianitomulí.

22a ‘Eta 1:1–5.

b Sēnesi 11:6–9;

Mōsaia 28:17;

‘Eta 1:33.

c Mōsaia 8:8.

23a Ng. Lea ‘a M. 1:3.

25a Ng. Lea ‘a M. 1:17–18;

Mōsaia 29:13.

b Ng. Lea ‘a M. 1:10.

c ‘Alamā 5:40;

‘Eta 4:12;

Molonai 7:15–17.

26a Sēkope 1:7;

‘Alamā 29:2;

Molonai 10:32.

'Io, ha'u kiate ia, pea ^b'oatu homou laumalié kotoa ko ha 'feilaulau kiate ia, pea fai atu 'i he ^d'aukai mo e lotu, pea kātaki ki he ngata'angá; pea hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eiki 'e fakamo'ui 'a kimoutolu foki.

27 Pea 'oku ou fie lea 'eni 'o kau ki ha ni'ihī na'e 'alu hake ki he maomaonganoá ke foki atu ki he fonua ko Nifai; he na'e 'i ai ha tokolahi 'a ia na'a nau loto ke ma'u 'a e fonua 'o honau tofi'á.

28 Ko ia, na'a nau ō hake ki he maomaonganoá. Pea ko honau takimu'á ko ha tangata sino mālohi mo kaukau, kae 'uma'ā ko ha tangata kia-kekeva ia, ko

ia na'á ne langaki ha fakakikihi 'iate kinautolu; pea nau ^atō tau kotoa 'i he maomaonganoá, tuku kehe pe 'a e toko nima-ngofulu, pea nau toe foki mai ki he fonua ko Seilahemalá.

29 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'ave foki mo ha fu'u tokolahi kehe, 'o nau toe fononga ki he maomaonganoá.

30 Pea ko au, 'Amalekai, na'e 'i ai hoku tokoua, na'e 'alu foki mo kinautolu; pea talu ai mo e 'ikai te u fanongo 'i ha fakamatala 'o kau kiate kinautolu. Pea 'oku ofi ke u tokoto hifo ki hoku fa'itoká; pea kuo fonu 'a e ngaahi peleti ^a'eni. Pea 'oku ou faka'osi 'eku tohi.

KO E NGAARI LEA 'A MOLOMONÁ

'Oku fakanounou'i 'e Molomona 'a e ngaahi peleti lalahi 'a Nifai—'Okú ne tuku fakataha 'a e ngaahi peleti ikí mo e ngaahi peleti kehé—'Oku fokotu'u 'e he tu'í ko Penisimaní 'a e melinó 'i he fonuá. Ta'u t.s. 385 nai.

PEA ko 'eni ko au, ^aMolomona, 'i he 'amanaki ke u tukuange 'a e lekooti kuó u fai ki hoku foha ko Molonai, vakai kuó u mamata tonu ki he meimei faka'auha kakato 'o hoku kakai, ko e kau Nifai.

2 Pea kuo 'osi atu ha ngaahi

ta'u 'e lau teau ^alahi mei he hā'ele mai 'a Kalaisi 'oku ou tuku 'a e ngaahi lekooti ko 'eni ki hoku fohá; pea 'oku ou 'amanaki te ne mamata tonu ki he faka'auha faka'aufuli 'o hoku kakaí. Kae 'ofa ke tuku 'e he 'Otua ke ne mo'ui hili 'enau maté, koe'uhi ke ne tohi ha me'a 'e ni'ihī 'o kau kiate kinautolu, pea mo ha me'a 'e ni'ihī 'o kau kia Kalaisi, koe'uhi ke 'i ai ha 'aho 'e ^b'aonga nai ia kiate kinautolu.

3 Pea ko 'eni, 'oku ou lea si'i 'o kau ki he me'a 'a ia kuó u tohi;

26b FFL Feilaulau.

c 3 Nifai 9:20.

d FFL 'Aukai.

28a Mōsaia 9:1–4.

30a 1 Nifai 6:1–6.

[NGAAHI LEA 'A
MOLOMONÁ]

1 1a 3 Nifai 5:9–12;

Molom. 1:1–4;

8:1, 4–5.

FFL Molomona, Ko e

Palōfita Nifai.

2a Molom. 6:5–6.

b T&F 3:16–20.

he na'e hili 'eku "fakanounou'í 'a e ngaahi ^bpeleti 'a Nifai, 'o a'u hifo ki he pule 'a e tu'í ni ko Penisimani, 'a ia na'e lea ki ai 'a 'Amalekaí, na'á ku fakatoto 'i he ngaahi 'lekooti kuo tuku kiate aú, peá u 'ilo'í 'i he ngaahi peleti ni, 'oku tu'u ai 'a e fakamatala nounou ni ki he kau palōfitá, 'o fai mai meia Sēkope ki he pule 'a e tu'í ni ko "Penisimani, kae 'uma'ā foki mo ha ngaahi lea lahi 'a Nifai.

4 Pea ko e ngaahi me'a 'oku tu'u 'i he ngaahi peleti ní 'oku "fakafiemālie kiate au, koe'uhi ko e ngaahi kikite ki he hā'ele mai 'a Kalaisí; pea mo hono 'ilo'í 'e he'eku ngaahi tamaí kuo hoko ha ngaahi me'a lahi 'i he ngaahi me'a ko iá; 'io, pea 'oku ou 'ilo'í foki ko e me'a kotoa pē kuo kikite'í 'o kau kiate kimautilu 'o fai mai ki he 'aho ní, kuo hoko ia, pea ko e ngaahi kikite kotoa pē 'oku kau ki he kaha'ú kuo pau ke hoko ia—

5 Ko ia, na'á ku fili ai 'a e ngaahi me'a "ni ke faka'osi 'aki 'a 'eku lekōtí, pea ko e toenga ko ia 'o 'eku lekōtí te u to'o mai ia mei he ngaahi ^bpeleti 'a Nifai; pea 'oku 'ikai te u malava 'o tohi hano 'vahe teau 'e taha 'o e ngaahi me'a 'a hoku kakaí.

6 Kae vakai, te u to'o 'a e ngaahi peleti ni, 'a ia 'oku tu'u

ai 'a e ngaahi kikite mo e ngaahi fakahaá ni, peá u tuku ia fakataha mo e toenga 'o 'eku lekōtí, he 'oku mahu'inga ia kiate au; pe 'oku ou 'ilo'í 'e mahu'inga ia ki hoku kāingá.

7 Pea 'oku ou fai 'eni koe'uhi ko ha taumu'a "fakapotopoto; he 'okú ne fanafana mai kiate au, 'o fakatatau ki he ngaahi fakahinohino 'a e Laumālie 'o e 'Eikí 'a ia 'oku 'iate aú. Pea ko 'eni, 'oku 'ikai te u 'ilo 'a e me'a kotoa pē; ka 'oku ^b'afio'í 'e he 'Eikí 'a e me'a kotoa pē 'a ia 'e hokó, ko ia, 'okú ne o'í au ke u fai 'o fakatatau ki hono finangaló.

8 Pea ko 'eku "lotu ki he 'Otuá 'oku kau ki hoku kāingá, koe'uhí ke faifai pea nau toe ma'u 'a e 'ilo ki he 'Otuá, 'io, ki he huhu'í 'a Kalaisí, koe'uhi ke nau toe hoko ko ha kakai 'oku ^bhōifua ki ai 'a e 'Eikí.

9 Pea ko 'eni ko au, Molomona, 'oku ou fai atu ke faka'osi 'eku lekooti 'a ia kuó u hiki mei he ngaahi peleti 'a Nifai, pea 'oku ou fai 'o fakatatau ki he 'ilo mo e mahino kuo foaki 'e he 'Otuá kiate aú.

10 Ko ia, na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e "tuku atu 'e 'Amalekai 'a e ngaahi peleti ni ki he tu'í ko Penisimani, na'á ne 'ave ia 'o tuku fakataha mo e ngaahi peleti ^bkehé, 'a ia na'e tu'u ai 'a e ngaahi lekooti kuo tukufaka-

3a T&F 10:44.

b T&F 10:38–40.

c Mōsaia 1:6;

Hilam. 3:13–15;

Molom. 4:23.

d 'Amenai 1:23.

4a 1 Nifai 6:5.

5a FK ko e ngaahi me'a

'oku fakafiemālie

kiate ia, 'oku lau ki ai 'a e veesi 4.

b 1 Nifai 9:2.

c 3 Nifai 5:8–11;

26:6–12.

7a 1 Nifai 9:5; 19:3;

T&F 3:12–20;

10:1–19, 30–47.

b FFL 'Afio'í 'a e Me'a Kotoa pē.

8a 2 Nifai 33:3–4;

'Inosi 1:11–12.

b 2 Nifai 30:6.

10a 'Amenai 1:25, 30.

b 1 Nifai 9:4.

holo mai 'i he ha'a 'tu'í, mei he to'u tangata ki he to'u tangata 'o fai mai ki he ngaahi 'aho 'o e tu'í ko Penisimaní.

11 Pea na'e tukufakaholo mai ia mei he tu'í ko Penisimaní, mei he to'u tangata ki he to'u tangata kae 'oua kuo nau a'u mai ki "hoku nimá. Pea ko au, Molomona, 'oku ou lotu ki he 'Otuá koe'uhi ke fakatolonga ia 'o fai atu mei he taimí ni. Pea 'oku ou 'ilo'i 'e fakatolonga ia; he 'oku 'i ai ha ngaahi me'a mahu'inga kuo tohi ai, 'a ia 'e ^bfakamāu'i 'aki 'a hoku kakaí mo honau kāingá 'i he fu'u 'aho lahi mo faka'osí, 'o hangē ko e folofola 'a e 'Otua 'a ia kuo tohí.

12 Pea ko 'eni, ko e me'a ki he tu'í ni ko Penisimaní—na'á ne fepaki mo ha ngaahi fakakikihi 'e ni'ihí 'i hono kakaí.

13 Pea na'e hoko 'o pehē foki na'e o mai 'a e ngaahi kau tau 'a e kau Leimaná mei he "fonua ko Nifai ke tau'í hono kakaí. Kae vakai, na'e tānaki fakataha 'e he tu'í ko Penisimaní 'a 'ene ngaahi kau tau, peá ne fehanga-hangai mo kinautolu; peá ne tau 'i he mālohi 'o hono nima 'o'oná, 'aki 'a e ^bheletā 'a Lēpaní.

14 Pea 'i he māfimafi 'o e 'Eikí na'a nau tau mo honau ngaahi filí, 'o a'u ki he'enau tāmata'e 'i 'a e toko lau afe 'o e kau Leimaná. Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau tau mo e kau Leimaná kae 'oua kuo nau tuli atu 'a kinautolu

mei he ngaahi fonua kotoa 'o honau tofi'á.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hili iá na'e 'i ai ha ngaahi "Kalaisí loi, pea kuo ta'ofi honau ngutu, pea kuo tautea'i 'a kinautolu 'o fakatau ki he'enau ngaahi hiá;

16 Pea hili 'a e 'i ai ha kau palōfita loi, pea mo ha kau malanga mo e kau akonaki loi 'i he kakaí, pea kuo tautea'i 'a e fa'ahinga kotoa ko iá 'o fakatau ki he'enau ngaahi hiá; pea hili iá na'e 'i ai ha feke'ike'i lahi pea mo ha tokolahi 'a ia na'e mavahe atu ki he kau Leimaná, vakai, na'e hoko 'o pehē ko e tu'í ko Penisimaní 'i he tokoni'i ia 'e he kau "palōfita mā'oni'oni 'a ia na'e 'i hono kakaí—

17 He vakai, ko e tu'í ko Penisimaní ko ha tangata "mā'oni'oni ia, pea na'á ne pule ki hono kakaí 'i he mā'oni'oni; pea na'e 'i ai ha kau tangata mā'oni'oni tokolahi 'i he fonuá, pea na'a nau lea 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he ^bmālohi mo e mafai; pea na'a nau fai 'a e lea ^cmāsila lahi ko e me'a 'i he kia-kekeva 'o e kakaí—

18 Ko ia, 'i he tokoni 'a kinautolu ní, na'e toe langa hake 'e he tu'í ko Penisimaní 'a e melinó 'i he fonuá, 'o ne ngāue 'aki hono tūkingata 'o hono sinó mo e mālohi 'o hono laumālié kotoa, kae 'uma'ā foki 'a e kau palōfitá, peá ne toe fokotu'u ai 'a e melinó 'i he fonuá.

10c Seilomi 1:14.

11a 3 Nifai 5:8–12;
Molom. 1:1–5.

b 2 Nifai 25:18; 29:11;
33:11–15;
3 Nifai 27:23–27.

13a 'Amenai 1:12.

b 1 Nifai 4:9;
2 Nifai 5:14;
Sēkope 1:10;
Mōsaia 1:16;
T&F 17:1.

15a FFL Fili 'o Kalaisí.

16a 'Īnosi 1:22.

17a 'Alamā 13:26.

b 'Alamā 17:2–3.
c Molonai 9:4;
T&F 121:41–43.

KO E TOHI 'A MŌSAIÁ

VAHE 1

'Oku ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní ki hono ngaahi fohá 'a e lea mo e ngaahi kikite 'a 'ene ngaahi tamaí —Kuo fakatolonga mai 'enau tui fakalotú mo e sivilaisé koe'uhi ko e ngaahi lekooti na'e tauhi 'i he ngaahi peleti kehekehé—'Oku fili 'a Mōsaia ko e tu'i pea tuku kiate ia 'a e fatongia ki hono tauhi 'o e ngaahi lekōtí mo e ngaahi me'a kehe. Ta'u 130–124 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e 'ikai ke toe 'i ai ha feke'ike'i 'i he "fonua kotoa ko Seilahemalá, 'i he kakai kotoa pē 'a ia na'e 'o e tu'i ko Penisimaní, ko ia, na'e 'i he tu'i ko Penisimaní ma'u ai pē 'a e melino 'i he toenga 'o hono ngaahi 'ahó.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne ma'u 'a e foha 'e toko tolu; pea na'á ne ui 'a honau hingoá ko Mōsaia, mo Hilolumi, mo Hilamani. Pea na'á ne fekau ke "ako'i 'a kinautolu 'i he ^blea kotoa 'a 'ene ngaahi tamaí, koe'uhi ke nau lava ai 'o hoko ko e kau tangata poto; pea ke nau lava 'o 'ilo ki he ngaahi kikite kuo lea 'aki 'e he'enau ngaahi tamaí, 'a ia na'e foaki kiate kinautolu 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí.

3 Pea na'á ne ako'i foki 'a kinautolu 'o kau ki he ngaahi lekooti 'a ia kuo tohi 'i he

ngaahi peleti 'o e palasá, 'o ne pehē: 'E hoku ngaahi foha, 'oku ou loto ke mou manatu kapau na'e 'ikai 'a e ngaahi "peleti 'o e palasá ni, 'a ia 'oku tohi ai 'a e ngaahi lekooti ko 'ení kae 'uma'ā 'a e ngaahi fekau ní, na'e pau ke tau mamahi 'i he ^bta'e'ilo, 'io 'i he lolotongá ni, 'o 'ikai 'ilo'i 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá.

4 He ka ne 'ikai ia 'e 'ikai lava 'e he'etau tamaí, ko Lihai, 'o manatu' 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē ke ako 'aki ki he'ene fānaú; ka ne ta'e'oua 'a e ngaahi peleti ni; koe'uhi ko e me'a 'i he'ene poto 'i he "lea 'a e kau 'Isipité ko ia na'á ne lava ai 'o lau 'a e ngaahi tohi tongitongí ni, pea akonaki 'aki ia ki he'ene fānaú, koe'uhi ke nau lava ai 'o akonaki 'aki ia ki he'enau fānaú, pea 'i he'enau fai iá, 'oku nau fakahoko ai 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'o a'u mai ki he taimi lolotongá.

5 'Oku ou pehē kiate kimou-tolu, 'e hoku ngaahi foha, ka ne ta'e'oua 'a e ngaahi me'á ni, 'a ia kuo tauhi mo "fakatolonga 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá, koe'uhi ke tau lava ai 'o ^blau mo 'ilo 'a 'ene ngaahi 'me'a liló, pea ma'u ma'u ai pē 'ene ngaahi fekaú 'i hotau 'aó, pehē kuo kau mo 'etau ngaahi tamaí 'i he faka'au'au hifo 'i he ta'etuí, pea kuo tau mei tatau mo hotau kāinga, ko e kau Leimaná, 'a ia 'oku 'ikai te nau

[MŌSAIA]

1 1a 'Amenai 1:13.

2a Mōsaia 4:14–15;

T&F 68:25, 28.

b Molom. 9:32.

3a FFL Peleti, Ngaahi.

b 'Alamā 37:8–9.

4a SS—H 1:64.

5a FFL Folofolá—

Ngaahi folofola ke

fakatolongá.

b Teut. 6:6–8.

c FFL Me'a Lilo 'a e

'Otuá, Ngaahi.

‘ilo ha me‘a ‘o kau ki he ngaahi me‘á ni, pe ‘oku ‘ikai te nau tui ki ai ‘o ka ako‘i ia kiate kinautolu, koe‘uhi ko e ngaahi ^dtala-tukufakaholo ‘a ‘enau ngaahi tamaí, ‘a ia ‘oku ‘ikai totonu.

6 ‘Oiauē, ‘e hoku ngaahi foha, ‘oku ou faka‘amu ke mou manatu‘i ‘oku mo‘oni ‘a e ngaahi leá ni, pea ‘oku “mo‘oni foki mo e ngaahi lekōtí ni. Pea vakai, ko e ngaahi peleti foki ‘a Nifai, ‘a ia ‘oku tu‘u ai ‘a e ngaahi lekōtí mo e ngaahi lea ‘a ‘etau ngaahi tamaí talu mei he taimi na‘a nau ‘alu ai mei Selūsalemá ‘o a‘u mai ki he ‘ahó ni, pea ‘oku mo‘oni ‘a e ngaahi me‘a ko iá; pea ‘oku tau lava ‘o ‘ilo pau ‘a honau mo‘oní koe‘uhí he ‘oku tau ma‘u ia ‘i hotau ‘aó.

7 Pea ko ‘eni, ‘e hoku ngaahi foha, ‘oku ou faka‘amu ke mou manatu‘i ke mou “fakatotolo faivelenga ki ai, koe‘uhi ke ‘aonga kiate kimoutolu; pea ‘oku ou faka‘amu ke mou ^btauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, koe‘uhi ke mou ‘tu‘umālie ‘i he fonuá ‘o fakatatau ki he ngaahi ^dtala‘ofa kuo fai ‘e he ‘Eikí ki he‘etau ngaahi tamaí.

8 Pea na‘e lahi mo ha ngaahi me‘a kehe na‘e ako‘i ‘e he tu‘i ko Penisimaní ki hono ngaahi fohá, ‘a ia kuo ‘ikai tohi ‘i he tohí ni.

9 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘a e faka‘osi ‘e he tu‘i ko Penisimaní ‘ene akonaki ki hono ngaahi fohá, na‘á ne faka‘au ‘o

motu‘a, pea na‘e mahino kiate ia kuo pau ke vave ‘a ‘ene fou ‘i he halá ‘o e māmaní kotoa; ko ia, na‘á ne pehē ‘oku ‘aonga ke ne tuku ‘a e pule‘angá ki ha toko taha ‘o hono ngaahi fohá.

10 Ko ia, na‘á ne fekau ke ‘omi ‘a Mōsaia kiate ia; pea ko e ngaahi me‘a ‘eni na‘á ne folofola ‘aki kiate ia, ‘o pehē: ‘E hoku foha, ‘oku ou faka‘amu ke ke fai ha fanongonongo ‘i he fonuá ni hono kotoa ki he kakaí hono kotoa, pe ko e “kakai ‘o Seilahe-malá, mo e kakaí ‘o Mōsaia ‘a ia ‘oku nofo ‘i he fonuá, koe‘uhí ke fakataha‘i mai ‘a kinautolu; he te u fakahā ki hoku kakaí ni ‘apongipongi ‘aki hoku ngutu ‘o‘okú, ko ha ^btu‘i mo ha pule koe ki he kakaí ni, ‘a ia kuo tuku kiate kitaua ‘e he ‘Eiki ko hota ‘Otuá.

11 Pea ko e tahá te u ‘ai ha “hingoa ki he kakaí ni, koe‘uhi ke fakafaikehekehe‘i ai ‘a kinautolu mei he kakaí kotoa pē kuo tataki mai ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá, mei he fonua ko Selūsalemá; pea ‘oku ou fai ‘eni koe‘uhi kuo nau hoko ko e kakaí faivelenga ‘i hono tauhi ‘o e ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí.

12 Pea ‘oku ou ‘ai kiate kinautolu ha hingoa ‘a ia ‘e ‘ikai ai pē ke tāmate‘i, kae ngata pē ‘i he “maumau-fono.

13 ‘Io, pea ko e tahá ‘oku ou pehē foki kiate koe, kapau ‘e hinga ‘a e kakaí ‘ofeina lahi ko

5d Mōsaia 10:11–17.

6a 1 Nifai 1:3;

2 Nifai 33:10–11;

Molonai 10:27.

7a FFL Folofolá.

b Mōsaia 2:22;

‘Alamā 50:20–22.

c Same 122:6;

1 Nifai 2:20.

d ‘Alamā 9:12–14.

10a ‘Amenai 1:14.

b Mōsaia 2:30.

11a Mōsaia 5:8–12.

12a FFL Angahalá.

‘eni ‘o e ‘Eikí ki he “maumau-fonó, ‘o hoko ko ha kakai fai angahala mo fa’a fe’auaki, ‘e tukuange ‘a kinautolu ‘e he ‘Eikí ke nau hoko ‘o^bvaivai ‘o hangē ko honau kāingá; pea ‘e ‘ikai te ne toe ‘malu‘i ‘a kinautolu ‘i hono māfimafi ta’e-hano-tatau mo fakaofó, ‘o hangē kuó ne fakahaofi ‘a ‘etau ngaahi tamaí talu mei mu’a.

14 He ‘oku ou pehē kiate koe, ka ne ta’éoua ‘a e mafao atu hono to’ukupú ‘o malu‘i ‘etau ngaahi tamaí pehē kuo nau tō ki he nima ‘o e kau Leimaná, ‘o mo’ulaloa ki he’enua tāufehi’á.

15 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili hono faka’osi ‘e he tu‘i ko Penisimaní ‘ene ngaahi leá ni ki hono fohá, na’á ne tuku kiate ia ‘a e mafai ki he ngaahi me’a kotoa pē ‘o e pule’angá.

16 Pea ko e tahá, na’á ne tuku foki kiate ia ‘a e fatongia ke tauhi ‘a e ngaahi lekooti ‘a ia kuo tohi ‘i he ngaahi “peleti ‘o e palasá; kae ‘uma’ā foki mo e ngaahi peleti ‘a Nifai; kae ‘uma’ā foki, mo e^bheletā ‘a Lēpani, mo e ‘me’a fuopotopotó pe ko e me’a fakahinohinó, ‘a ia na’e tataki ‘a ‘etau ngaahi tamaí ‘i he feitu’u maomaonganoá, ‘a ia na’e teuteu‘i ‘e he to’ukupú ‘o e ‘Eikí koe’uhí ke tataki ‘a kinautolu, ko e tangata kotoa pē ‘o fakatatau ki he’ene tokanga mo ‘ene faivelenga ‘i he tauhi kiate iá.

17 Ko ia, ‘i he’enua ta’e-faitotonú, na’e ‘ikai ai te nau tu’umālie pe faka’au ki mu’a ‘i

he’enua fonongá, ka na’e “teke fakaholomui ‘a kinautolu, pea nau fakatupu-houhau ai ki he ‘Otuá; ko ia na’e te’ia ‘a kinautolu ‘aki ‘a e hongē mo e ngaahi faingata’a’ia fakamamahi koe’uhi ke ue’i hake ‘a kinautolu ke nau manatu’i ‘a honau fatongiá.

18 Pea ko ‘eni, na’e hoko ‘o pehē na’e ‘alu ‘a Mōsaia ‘o ne fai ‘o hangē ko e fekau kiate ia ‘e he’ene tamaí, ‘o ne fanongonongo ki he kakai kotoa pē na’e ‘i he fonua ko Seilahemalá ke nau fakataha kotoa mai, ke ‘alu hake ki he temipalé ke fanongo ki he ngaahi folofola ‘e folofola ‘aki ‘e he’ene tamaí kiate kinautolu.

VAHE 2

‘Oku folofola ‘a e Tu‘i ko Penisimaní ki hono kakai—‘Okú ne fakamatala‘i kiate kinautolu ‘a e angatonu, ta’e-filifilimānako, mo e fakalaumālie ‘o ‘ene pulé—‘Okú ne na’ina‘i kiate kinautolu ke nau tauhi ki honau Tu‘i Fakalangí—Ko kinautolu ‘oku angatu‘u ki he ‘Otuá te nau mamahi ‘i he houhau ‘o hangē ha afi ta’e-fa’a-maté. Ta’u 124 K.M. nai.

PEA na’e hoko ‘o pehē ‘i he ‘osi fai ‘e Mōsaia ‘o hangē ko e fekau kuo fai kiate ia ‘e he’ene tamaí, pea kuó ne fanongonongo ‘i he fonuá hono kotoa, na’e fakataha mai ‘a e kakai ‘i hono kotoa ‘o e fonuá, ke nau ‘alu hake ki he temipalé ke fanongo ki he

13a Hepelū 6:4–6.
b Hilam. 4:24–26.
c T&F 103:8–10.

16a Mōsaia 1:3.
b 1 Nifai 4:8–19;
Ng. Lea ‘a M. 1:13;

T&F 17:1.
c 1 Nifai 16:10.
17a 1 Nifai 18:12–13.

ngaahi me'a 'e folofola 'aki kiate kinautolu 'e he tu'i ko Penisimaní.

2 Pea na'e 'i ai 'a e fu'u tokolahi, 'io, na'e pehē fau honau tokolahí na'e 'ikai ai ke nau lau 'a kinautolu; he kuo nau fakatokolahi 'o fu'u lahi 'aupito, mo tupulaki 'o fu'u tokolahi 'i he fonuá.

3 Pea na'a nau to'o foki mei he "uluaki 'uhiki 'i he'enau ngaahi takanga monumanu íkí, koe'uhi ke nau lava 'o fai ha ^bfeilaulau mo ha ngaahi ^cfeilaulau tutu 'o ^dfakatatau ki he fono 'a Mōsesé;

4 Kae 'uma'ā foki ke nau lava 'o 'oatu 'a e fakafeta'i ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, 'a ia kuó ne 'omi 'a kinautolu mei he fonua ko Selūsalemá, pea na'á ne fakahaofi 'a kinautolu mei he nima 'o honau ngaahi filí, mo "fakanofa ha kau tangata angatonu ke hoko ko honau kau ^bfaiako, kae 'uma'ā foki ha tangata angatonu foki ke tu'i kiate kinautolu, 'a ia kuó ne fokotu'u 'a e melinó 'i he 'fonua ko Seilahemalá, pea kuó ne ako'i 'a kinautolu ke ^dtauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, koe'uhi ke nau fiefia pea fonu 'i he ^e'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē.

5 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he'enau 'alu hake ki he temipalé, na'a nau fokotu'u honau ngaahi fale fehikitakí 'o takatakai ki ai, ko e tangata taki taha 'o fakatatau ki hono "fāmili, 'a ia na'e kau ai 'a hono uaifí, mo hono

ngaahi fohá, mo hono ngaahi 'ofefiné, mo honau ngaahi fohá, mo honau ngaahi 'ofefiné, 'o fai mei he lahí 'o a'u ki he si'i tahá, pea na'e nofo mavahe 'a e fāmili taki taha.

6 Pea na'a nau fokotu'u honau ngaahi "fale fehikitakí 'o takatakai 'i he temipalé, ko e tangata taki taha mo hono fale fehikitakí 'o hanga atu hono matapaá ki he temipalé, koe'uhi ke nau lava ai 'o nofo 'i honau ngaahi fale fehikitakí pea fanongo ki he ngaahi me'a 'a ia 'e folofola 'aki 'e he tu'i ko Penisimaní kiate kinautolú;

7 He ko e me'a 'i he tokolahi pehē fau 'a e kakaí ko ia na'e 'ikai lava ai 'e he tu'i ko Penisimaní 'o akonaki kiate kinautolu kotoa 'i loto 'i he ngaahi 'ā 'o e temipalé, ko ia na'á ne fekau ke langa ha taua, koe'uhi ke lava ai 'o fanongo 'a hono kakaí ki he ngaahi me'a 'a ia te ne folofola 'aki kiate kinautolú.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kamata ke ne folofola ki hono kakaí mei he tauá; pea na'e 'ikai te nau fa'a fanongo kotoa ki he'ene ngaahi folofolá koe'uhi ko hono fu'u tokolahi 'o e kakaí; ko ia na'á ne fekau ke tohi 'a e ngaahi me'a 'a ia na'á ne folofola 'akí 'o 'oatu kiate kinautolu kotoa pē na'e 'ikai ke ongo atu ki ai 'a hono le'ó, koe'uhi ke nau lava foki 'o ma'u 'a 'ene ngaahi folofolá.

2 3a Sēnesi 4:4.

b FFL Feilaulau.

c 1 Nifai 5:9.

d 2 Nifai 25:24;

'Alamā 30:3; 34:13–14.

4a FFL Uí.

b Mōsaia 18:18–22.

FFL Ako'í.

c 'Amenai 1:12–15.

d Sione 15:10.

e FFL 'Ofá.

5a FFL Fāmili.

6a 'Eke. 33:8–10.

9 Pea ko e ngaahi lea 'eni na'á ne "folofola 'aki mo fekau ke tohí, 'o pehē: 'E hoku kāinga, 'a kimoutolu kotoa pē 'a ia kuo mou fakataha maí, 'a kimoutolu 'oku mou lava 'o fanongo ki he'eku ngaahi lea 'a ia te u lea 'aki kiate kimoutolu he 'aho ní; he kuo 'ikai te u fekau kiate kimoutolu ke mou ha'u ki heni ke ^bva'inga 'aki 'a e ngaahi lea 'a ia te u lea 'akí, ka ke mou 'tokanga mai kiate au, pea fakaava homou telingá ke mou ongo'i, mo homou "lotó ko'e'uhí ke mou 'ilo'i, pea mo homou "atamaí ko'e'uhí ke lava 'o fakahā kiate kimoutolu 'a e ngaahi 'me'a lilo 'a e 'Otuá ke mahino kiate kimoutolu.

10 Kuo 'ikai te u fekau kiate kimoutolu ke mou ha'u ki heni ko'e'uhí ke mou "manavahē kiate au, pe ke mou pehē 'oku ou lahi ange 'i he tangata fakamatelié.

11 Ka 'oku ou hangē pē ko kimoutolú, 'o mo'ua ki he fa'ahinga kotoa pē 'o e ngaahi vaivai 'i he sino mo e 'atamai; ka kuo fili au 'e he kakaí ni, pea fakanofu au 'e he'eku tamaí, pea kuo tuku 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí ke u hoko ko e pulé mo e tu'i ki he kakaí ni; pea kuo tauhi mo malu'i au 'i hono māfimafta'e-hano-tataú, ke u tauhi 'a kimoutolu 'aki 'a e mālohi, 'atamai mo e ivi kotoa pē 'a ia kuo tuku kiate au 'e he 'Eikí.

12 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'i he tuku kiate au ke u

faka'aonga'i 'a hoku ngaahi 'ahó 'i homou tauhi, 'o a'u mai ki he taimí ní, pea kuo 'ikai te u kumi ha "koula pe ko e siliva pe ko ha fa'ahinga 'e taha 'o e ngaahi koloá meiate kimoutolu;

13 Pea kuo 'ikai foki te u tuku ke fakapōpula'i 'a kimoutolu 'i ha ngaahi 'ana fakapōpula, pe ke mou fefakapōpula'aki 'iate kimoutolu, pe ke mou fakapō, pe vete, pe kaiha'a, pe tonu; pea kuo 'ikai foki te u tuku ke mou fai ha fa'ahinga fai angahala 'e taha, kā kuó u ako'i 'a kimoutolu ke mou tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí, 'i he me'a kotoa pē 'a ia kuó ne fekau kiate kimoutolú—

14 Pea na'a mo au foki, kuó u "ngāue 'aki hoku nima 'o'okú ke u tauhi 'a kimoutolu, pea ke 'oua na'a fakakavenga'i 'a kimoutolu 'aki 'a e ngaahi tukuhau, pea ke 'oua na'a hoko kiate kimoutolu ha me'a 'a ia 'oku faingata'a hono fuesiá—pea ko e ngaahi me'á ni kotoa pē 'a ia kuó u lea'akí, ko e kau fakamo'oni 'a kimoutolu ki ai 'i he 'ahó ni.

15 Kae kehe, 'e hoku kāinga, kuo 'ikai te u fai 'a e ngaahi me'a ní ke u pōlepole ai, pea 'oku 'ikai foki te u lea 'aki 'a e ngaahi me'a ní ke u tukuaki'i ai 'a kimoutolu; ka 'oku ou lea 'aki 'a e ngaahi me'á ni kiate kimoutolú ke mou 'ilo'i 'oku ou ma'u ha "konisēnisi 'oku 'ata'atā mei he angahalá 'i he 'ao 'o e 'Otuá he 'ahó ni.

16 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu ko e me'a 'i he'eku

9a Mōsaia 8:3.
b T&F 6:12.
c FFL Tokangá.
d Mōsaia 12:27;

3 Nifai 19:33.
e FFL 'Atamaí.
f FFL Me'a Lilo 'a e
'Otuá, Ngaahi.

10a FFL Manavahē.
12a Ngāue 20:33–34.
14a 1 Kol. 9:18.
15a FFL Konisēnisi.

pehē kiate kimoutolu kuó u faka'aonga'i hoku ngaahi 'ahó 'i homou tauhí, 'oku 'ikai te u fie pōlepole ai, he kuó u 'i he ngāue pē 'a e 'Otuá.

17 Pea vakai, 'oku ou fakahā kiate kimoutolu 'a e ngaahi me'a ní koe'uhi ke mou 'ilo'i 'a e "potó; koe'uhi ke mou 'ilo'i 'o ka mou ka 'i he ^btauhi 'o homou 'kāingá, 'oku mou 'i he tauhi pē 'o homou 'Otuá.

18 Vakai, kuo mou ui au ko homou tu'í; pea kapau ko au, 'a ia 'oku mou ui ko homou tu'í, 'oku ou ngāue ke "tauhi 'a kimoutolu, 'oku 'ikai 'apē ke taau ke mou ngāue ke fetauhi'aki 'iate kimoutolu?

19 Pea vakai foki, kapau ko au, 'a ia 'oku mou ui ko homou tu'í, 'a ia kuó ne faka'aonga'i 'a hono ngaahi 'ahó 'i homou tauhí, ka kuó ne 'i he tauhi pē 'o e 'Otuá, kapau 'oku ou taau mo ha fakamālō meiate kimoutolu, 'Oiauē hono 'ikai totonu ke mou "fakafeta'i foki ki homou Tu'í fakalangí!

20 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga, kapau te mou 'oatu 'a e fakamālō mo e "fakafeta'i kotoa pē 'oku ma'u 'e homou laumālié kotoa 'a e mālohi ke fai, ki he ^bOtuá 'a ia na'á ne fakatupu 'a kimoutolú, pea kuó ne tauhi mo malu'i 'a kimoutolú, pea fakafiefia'i 'a kimoutolu, pea kuó ne tuku

ke mou nofo fakataha 'i he melinó—

21 'Oku ou pehē kiate kimoutolu kapau te mou tauhi kiate ia 'a ia kuó ne fakatupu 'a kimoutolu mei he kamata'angá, pea 'oku lolotonga malu'i 'a kimoutolu mei he 'aho ki he 'ahó, 'i he foaki kiate kimoutolu 'a e mānava, koe'uhi ke mou faingamālie ke mo'ui mo ngāue mo fai 'o fakataata ki ho'omou "fa'iteliha 'amoutolú, 'o ne pou pou'i 'a kimoutolu mei he mōmēniti 'e taha ki he mōmēniti 'e tahá—'oku ou pehē, kapau te mou tauhi kiate ia 'aki homou laumālié kotoa ka te mou kei hoko pē ko ha kau tamaio'eiki ^bta'e'aonga.

22 Pea vakai, ko e me'a pē 'okú ne 'eke meiate kimoutolú ke mou "tauhi pē 'a 'ene ngaahi ^bfekau; pea kuó ne tala'ofa kiate kimoutolu kapau te mou tauhi 'a 'ene ngaahi fekau te mou tu'umālie 'i he fonuá; pea 'oku 'ikai ai pē te ne fai 'kehe mei he me'a kuó ne folofola'aki; ko ia, kapau 'oku mou "tauhi 'a 'ene ngaahi fekau 'okú ne tāpuaki'i mo fakamonū'ia'i 'a kimoutolu.

23 Pea ko 'eni, ko e 'uluaki 'o e me'á, kuó ne fakatupu 'a kimoutolu, mo foaki kiate kimoutolu 'a ho'omou mo'ui, 'a ia 'oku mou mo'ua ai kiate ia.

24 Pea ko hono uá, 'okú ne

17a FFL Potó.

b Mātiu 25:40;

Sēmisi 1:27;

T&F 42:29–31.

FFL Ngāué.

c FFL Kāinga; Tokouá.

18a Mātiu 20:26–27.

19a FFL Fakafeta'í.

20a 1 Nifai 18:16.

b FFL 'Otuá.

21a FFL Tau'atāina ke

Filí.

b Luke 17:7–10.

22a Lev. 25:18–19;

2 Nifai 1:9.

b FFL Fekau 'a e 'Otuá,

Ngaahi.

c T&F 3:1–2.

d T&F 14:7; 58:2–3.

finangalo ke mou fai 'o hangē ko ia kuó ne fekau kiate kimoutolú; he kapau te mou fai ia, 'okú ne "tāpuaki'i leva 'a kimoutolu; ko ia kuó ne totongi ai kiate kimoutolu. Pea 'oku mou kei mo'ua ai kiate ia, pea 'oku mou mo'ua, pea te mou mo'ua ai pē, 'o ta'engata pea ta'engata; ko ia, ko e hā mo ha me'a ke mou pōlepele ai?

25 Pea ko 'eni 'oku ou fehu'i, pe 'oku mou lava ke pehē 'oku mou lava ha me'a 'iate kimoutolu? 'Oku ou tali kiate kimoutolu, 'Ikai. 'Oku 'ikai te mou lava ke pehē 'oku mou mahu'inga tatau mo e efu 'o e māmaní; ka na'e "fakatupu 'a kimoutolu mei he ^befu 'o e māmaní; kae vakai, 'oku 'a'ana ia 'a ia na'á ne fakatupu 'a kimoutolú.

26 Pea na'a mo au, 'a ia 'oku mou ui ko homou tu'i, 'oku 'ikai te u lelei hake 'iate kimoutolu; he na'á ku mei he efú foki mo au. Pea 'oku mou vakai 'oku ou motu'a, pea 'oku ofi ke u tuku 'a e sino fakamatelie ni ki hono motu'a kekelelé.

27 Ko ia, ko e me'a ki he'eku pehē kiate kimoutolu kuó u tauhi 'a kimoutolú, 'o "a'eva 'i he konisēnisi 'oku 'ata'atā 'i he 'ao 'o e 'Otuá, ko ia ai kuó u fekau he taimí ni ke mou fakataha mai 'a kimoutolú koe'uhi ke fakatonuhia'i au, pea ke 'oua na'a 'eke'i homou ^btotó meiate au, 'o kau ka tu'u koe'uhi ke fakamāu'i au 'e he 'Otuá 'i he

ngaahi me'a kuó ne fekau kiate au 'o kau kiate kimoutolú.

28 'Oku ou pehē kiate kimoutolu kuó u fekau ke mou fakataha mai 'a kimoutolú ke u "fakama'a hoku ngaahi kofú mei homou totó, 'i he vaha'ataimi ko 'eni 'i he ofi ke u 'alu hifo ki hoku fa'itoká, koe'uhi ke u 'alu hifo 'i he fiemālie, pea kau fakataha 'i hoku ^blaumālie ta'efa'a-maté mo e ngaahi 'kau hiva 'i 'olungá 'i he hiva 'aki 'a e ngaahi fakafeta'i ki ha 'Otua angatonu.

29 Pea ko e tahá, 'oku ou toe pehē kiate kimoutolu kuó u fekau ke mou fakataha mai 'a kimoutolú, ke u fakahā kiate kimoutolu 'oku 'ikai te u toe lava ke hoko atu ko homou faiako pe ko homou tu'i;

30 Ná'a mo e lolotonga ní, 'oku tetetete lahi 'aupito 'a hoku sinó kotoa 'i he'eku feinga ke lea atu kiate kimoutolú; ka 'oku poupou'i au 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, pea kuó ne tuku ke u lea atu kiate kimoutolu, 'o ne fekau'i au ke u fakahā kiate kimoutolu he 'ahó ni, ko hoku foha ko Mōsaiá ko e tu'i mo e pule kiate kimoutolu.

31 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga, 'oku ou loto ke mou fai 'o hangē ko ia kuo mou fai 'o a'u mai ki he 'aho ní. Hangē ko ho'omou tauhi 'eku ngaahi fekaú kae 'uma'ā foki mo e ngaahi fekau 'a 'eku tamaí, pea mou monū'ia, pea malu'i 'a kimoutolu mei he

24a FFL Tāpuaki.
25a FFL Fakatupu.
b Sēnesi 3:19;
Sēkope 2:21.

27a FFL 'A'eva, 'A'eva mo
e 'Otuá.
b Sēkope 1:19.
28a Sēkope 2:2.

b FFL Laumālié.
c Molom. 7:7.

tō ki he nima 'o homou ngaahi filí, 'e pehē foki kapau te mou tauhi 'a e ngaahi fekau 'a hoku fohá, pe ko e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'a ia te ne tuku kiate kimoutolú, te mou tu'umālie 'i he fonuá, pe 'e 'ikai ma'u 'e homou ngaahi filí ha mālohi ke pule'i 'a kimoutolu.

32 Kae, 'Oiaué 'e hoku kakai, tokanga telia na'a tupu ha ngaahi "fakakikihi 'iate kimoutolu, pea mou fili ke talangofua ki he laumālie angakovi, 'a ia na'e lea ki ai 'a 'eku tamai ko Mōsaiá.

33 He vakai, 'oku 'i ai ha tautea mamafa kuo tu'utu'uni kiate ia 'oku fili ke talangofua ki he laumālie ko iá; he kapau 'okú ne fili ke talangofua kiate ia, pea nofo ma'u pea mate 'i he'ene ngaahi angahalá, 'e inu 'e ia 'a e "mala'ia ki hono laumālie 'o'oná; he te ne ma'u 'a e totongi ki he'ene ngaahi ngāué 'a ia ko e tautea ^blauikuonga, koe'uhi kuó ne maumau'i 'a e fono 'a e 'Otuá 'o ta'ehoa mo 'ene 'iló.

34 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'ikai ke 'i ai ha toko taha 'iate kimoutolu, tuku kehe pē 'a ho'omou fānau ikí kuo 'ikai ke akonekina 'i he ngaahi me'á ni, ka ko hai 'oku 'ikai te ne 'ilo'i 'oku mou mo'ua ta'engata ki ho'omou Tamai fakalangí, ke 'oatu kiate ia 'a e me'a kotoa pē 'oku mou ma'ú pea mo kimoutolu; pea kuo akonekina foki ia 'i he ngaahi lekooti 'a ia 'oku tu'u ai 'a e

ngaahi kikite 'a ia kuo lea 'aki 'e he kau palōfita mā'oni'oni, 'o fai mai ki he taimi na'e 'alu ai 'a 'etau tamai, ko Lihai, mei Selūsalemá;

35 Kae 'uma'ā foki, mo e me'a kotoa pē kuo lea 'aki 'e he'etau ngaahi tamai 'o a'u mai ki he 'ahó ni. Pea vakai, foki, na'a nau lea 'aki 'a e me'a na'e fekau kiate kinautolu 'e he 'Eikí; ko ia, 'oku totonu mo mo'oni ia.

36 Pea ko 'eni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga, 'o ka hili ho'omou 'ilo mo akonekina 'i he ngaahi me'á ni kotoa pē, kapau te mou fai hala 'o talangata'a ki he me'a kuo folofola'akí, 'o mou fakamavahe'i ai 'a kimoutolu mei he Laumālie 'o e 'Eikí, 'o 'ikai ai te ne ma'u hano nofo'anga 'iate kimoutolu ke fakahinohino'i 'a kimoutolu 'i he ngaahi hala 'o e potó koe'uhi ke tāpuaki'i, mo fakamonū'ia'i, mo malu'i 'a kimoutolú—

37 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e tangata 'okú ne fai 'ení, ko e tangata ia 'oku "angatu'u fakahāhā ki he 'Otuá; ko ia 'okú ne fili ke talangofua ki he laumālie angakovi, 'o ne hoko ko e fili ki he mā'oni'oni kotoa pē; ko ia, 'oku 'ikai ma'u 'e he 'Eikí ha nofo'anga 'iate ia, he 'oku 'ikai 'afio ia 'i ha ngaahi tempale ^bta'e-mā'oni'oni.

38 Ko ia kapau 'oku 'ikai "fakatomala 'a e tangata ko iá, kae nofo ma'u pea mate ko ha fili ki he 'Otuá, 'oku fakaake 'e

32a 3 Nifai 11:29–30.

33a FFL Mala'ia.

b T&F 19:6, 10–12.

37a Mōsaia 3:12;

Hilam. 8:24–25.

FFL Angatu'ú.

b 'Alamā 7:21.

38a FFL Fakatomala,

Fakatomala'í.

he ngaahi 'eke 'o e ^bfakamaau totonu faka-'Otuá 'a hono laumālie ta'e-fa'a-maté ki ha manatu ta'etuku ki he'ene 'angahala 'a'aná, 'a ia 'oku ngaahi ai ia ke holomui mei he 'ao 'o e 'Eiki, pea 'oku fakafonu 'a hono lotó 'aki 'a e ongo'i 'o e angahalá mo e mamahí, mo e lotomamahi, 'a ia 'oku hangē ko ha afi ta'e-fa'a-mate, 'a ia 'oku 'alu hake 'a hono uló 'o ta'engata pea ta'engata.

39 Pea ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'ikai ma'u 'e he "alo'ofá ha mafai ki he tangata ko iá; ko ia ko hono tautea aofangatukú ke ne katekina ha fakamamahi 'oku 'ikai hano ngata'anga.

40 'Oiauē, 'a kimoutolu kotoa pē 'a e kau toulekeleká, motu'á, kae 'uma'ā foki mo kimoutolu 'a e kau tangata talavouí, pea mo kimoutolu 'a e fānau iiki 'a ia 'oku mahino kiate kimoutolu 'a 'eku ngaahi leá, he kuó u lea mahinongofua kiate kimoutolu koe'uhi ke mou 'ilo'i, 'oku ou lotua ke mou 'ā hake ki ha "manatu'i 'o e tu'unga fakamamahi 'o kinautolu kuo tō ki he maumau-fonó.

41 Pea ko e tahá, 'oku ou loto ke mou fakakaukau ki he tu'unga monū'ia mo "fakafiefia 'o kinautolu 'oku tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. He vakai, 'oku nau ^bmonū'ia 'i he me'a kotoa pē, 'a e me'a fakamāmaní mo e fakalaumālié

fakatou'osi; pea kapau te nau kātaki 'i he 'tui faivelenga 'o a'u ki he ngata'angá 'e ma'u hake 'a kinautolu ki he ^dlangí koe'uhi ke nau nofo mo e 'Otuá 'i he tu'unga fiefia 'oku 'ikai hano ngata'anga. 'Oiauē manatu, manatu 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á ni; he kuo folofola 'aki ia 'e he 'Eiki ko e 'Otuá.

VAHE 3

'Oku hoko atu 'a e folofola 'a e tu'i ko Penisimani—'E ngāue 'a e 'Eiki Māfimafi 'i he lotolotonga 'o e kakai 'i he sino 'o e kelekele—'E tafe mai 'a e ta'ata'á 'i he ava kotoa 'o hono kilí 'i he'ene fai 'a e fakalelei koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e māmaní—Ko hono huafá pē taha 'e ma'u ai 'a e fakamo'uí—'Oku lava 'e he tangatá 'o lí'aki 'a e tangata fakakakanó pea hoko ko e Kau Mā'oni'oni 'i he Fakalelei—'E tatau hono fakamamahi 'i 'o e kau fai angahalá ko ha ano 'o e afi mo e makavela. Ta'u 124 K.M. nai.

PEA ko 'eni 'e hoku kāinga, 'oku ou toe loto ke mou tokanga mai, he 'oku 'i ai mo ha ngaahi me'a 'e ni'ihi 'oku ou toe fie lea ai kiate kimoutolu; he vakai, 'oku 'i ai mo ha ngaahi me'a 'oku ou fie fakahā atu kiate kimoutolu 'o kau ki he ngaahi me'a 'e hoko 'i he kaha'ú.

2 Pea ko e ngaahi me'a te u fakahā kiate kimoutolú na'e fakahā ia kiate au 'e ha "āngelo

38b FFL Fakamaau
Totonú.

c FFL Angahalá.

39a 'Alamá 34:8–9, 15–16.

FFL 'Alo'ofá.

40a 'Alamá 5:18.

41a 4 Nifai 1:15–18.

FFL Fiefiá.

b FFL Tāpuakí.

c T&F 6:13.

d FFL Langí.

3 2a FFL 'Āngeló, Kau.

mei he 'Otuá. Pea na'á ne pehē mai kiate au: 'Ā hake; pea u 'ā, pea vakai na'á ne tu'u 'i hoku 'aó.

3 Peá ne pehē mai kiate au: 'Ā hake, pea fanongo ki he ngaahi lea te u lea'aki kiate koé; he vakai, kuó u ha'u ke fakahā kiate koe 'a e ngaahi ^aongoongo fakafiefia 'o e fiefia lahi.

4 He kuo 'afio'i 'e he 'Eikí 'a ho'o ngaahi lotú, mo fakamāu'i 'a ho'o mā'oni'oni, pea kuó ne fekau'i au ke u fakahā kiate koe 'oku lelei ke ke fiefia; pea 'oku lelei ke ke fakahā ki ho kakaí koe'uhi ke nau fonu foki mo kinautolu 'i he fiefia.

5 He vakai, 'oku ha'u 'a e taimi, pea 'oku 'ikai mama'o ia, 'e hā'ele hifo ai 'i he mālohi, 'a e ^a'Eiki Māfimafi 'a ia 'okú ne pulé, 'a ia na'e 'i aí, pea 'okú ne 'i ai mei he ta'engatá ki he ta'engatá kotoa, mei he langí 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá, pea nofo 'i ha ^bsino 'o e kelekele, pea hā'ele atu 'i he lotolotonga 'o e kakaí, 'o fai 'a e ngaahi 'mana lalahi, 'o hangē ko e fakamo'ui 'o e mahakí, fokotu'u hake 'o e maté, mo e pule ke 'eve'eva 'a e pipikí, mo e faka'aaki 'a e mata 'o e kuí, mo e tulí ke fanongo, pea fakamo'ui

'a e ngaahi fa'ahinga mahaki kotoa pē.

6 Pea te ne kapusi ki tu'a 'a e kau ^atēvoló, pe ko e ngaahi laumālie 'uli 'oku nau nofo'ia 'i he loto 'o e fānau 'a e tangatá.

7 Pea vakai, te ne kātaki'i 'a e ngaahi ^a'ahi'ahi, mo e mamahi fakaesino, 'a e ^bfiekaiá, fieinuá, mo e ongosíá, 'io 'o lahi hake 'i he me'a 'oku 'fa'a kātaki'i 'e he tangatá, tuku kehe pē 'a e maté; he vakai, 'oku tafe hifo 'a e ^ata'ata'á mei he ava kotoa pē 'o hono kilí, pea 'e lahi pehē 'a 'ene 'mamahi koe'uhi ko e ngaahi fai angahala mo e ngaahi anga-fakalielia 'a hono kakaí.

8 Pea 'e ui ia ko ^aSisū Kalaisi, ko e ^b'Alo 'o e 'Otuá, ko e 'Tamai 'o e langí mo e māmaní, ko e Tupu'anga 'o e ngaahi me'a kotoa pē mei he kamata-'angá; pea 'e ui 'a 'ene ^dfa'eé ko ^eMele.

9 Pea vakai, te ne hā'ele mai ki hono kakai 'o'oná, koe'uhi ke hoko 'a e ^afakamo'ui ki he fānau 'a e tangatá 'i he ^btui ki hono huafá; pea neongo 'a 'eni kotoa pē ka te nau pehē ko ha tangata pē ia, mo pehē 'oku 'iate ia ha 'laumālie 'uli, pea te nau ^dfakamamahi'i ia, mo ^ekalusefai ia.

10 Pea te ne ^atoe tu'u 'i he 'aho

3a Luke 2:10–11.

5a FFL Sihova.

b Mōsaia 7:27;

'Alamā 7:9–13.

c Mātiu 4:23–24;

Ngāue 2:22;

1 Nifai 11:31.

FFL Maná.

6a Ma'ake 1:32–34.

7a FFL 'Ahi'ahi,

'Ahi'ahi'í.

b Mātiu 4:1–2.

c T&F 19:15–18.

d Luke 22:44.

e 'Īsaia 53:4–5.

8a FFL 'Otuá—'Otuá ko

e 'Aló.

b 'Alamā 7:10.

c Hilam. 14:12;

3 Nifai 9:15.

d Mātiu 1:16;

1 Nifai 11:14–21.

e FFL Mele, Fa'ē 'a Sisuu.

9a FFL Fakamo'uí.

b FFL Tuí.

c Sione 8:48.

d Ma'ake 15:15.

e Luke 18:33;

1 Nifai 19:10;

2 Nifai 10:3.

FFL Kalusefai.

10a FFL Toetu'ú.

hono ^btolú mei he maté; pea vakai, 'okú ne tu'u ke 'fakamā-u'i 'a e māmaní; pea vakai, 'oku fai 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē koe'uhi ke lava 'o hoko 'a e fakamaau mā'oni'oni ki he fānau 'a e tangatá.

11 He vakai, pea 'oku "totongi foki 'e hono ^bta'atá ki he ngaahi angahala 'anautolu kuo 'hinga 'i he maumau-fono 'a 'Ātamá, pea kuo nau mate 'i he ta'é'ilo'i 'a e finangalo 'o e 'Otuá 'o kau kiate kinautolú, pe kuo nau fai angahala ^ata'é'ilo.

12 Kae mala'ia, mala'ia kiate ia 'okú ne 'ilo'i 'okú ne ^aangatu'u ki he 'Otuá! He 'oku 'ikai ke hoko mai 'a e fakamo'uí ki ha taha pehē, kae ngata pē 'i he fakatomala mo e tui ki he ^bEiki ko Sisū Kalaisí.

13 Pea kuo fekau atu 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a 'ene kau palōfita mā'oni'oni ki he fānau kotoa pē 'a e tangatá, ke nau fakahā 'a e ngaahi me'á ni ki he fa'ahinga kotoa pē, mo e pule'anga, mo e lea, koe'uhi ko kinautolu kotoa pē 'oku tui 'e hā'ele mai 'a Kalaisí, 'e ma'u 'e kinautolu 'a e ^afakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá, pea fiefia 'i he fiefia lahi 'aupito, 'o ^bhangē nai kuó ne 'osi hā'ele mai kiate kinautolú.

14 Ka na'e 'afio'i 'e he 'Eiki ko

e 'Otuá ko ha kakai kia-kekeva 'a hono kakaí, pea na'á ne tuku kiate kinautolu ha fono, 'a ia ko e "fono 'a Mōsesé.

15 Pea na'e lahi ha ngaahi ^afaka'ilonga, mo e ngaahi me'a fakafofo, mo e ngaahi sipinga, mo e ngaahi 'ata na'á ne fakahā kiate kinautolu, 'o kau ki he'ene hā'ele maí; pea na'e lea foki mo e kau palōfita mā'oni'oni kiate kinautolu 'o kau ki he'ene hā'ele maí; ka na'a nau fakafefeka pē 'a honau lotó, pea na'e 'ikai mahino kiate kinautolu 'oku ta'é'aonga 'a e ^bfono 'a Mōsesé kae ngata pē 'i he fakalelei 'o hono ta'atá.

16 Pea ka ne lava 'e he ^afānau ikí 'o fai angahala 'e 'ikai lava 'o fakamo'ui 'a kinautolu; ka 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'oku nau ^bmonū'ia; he vakai, koe'uhi ko 'Ātama, pe 'i honau anga fakanatulá, kuo nau hinga ai, ko ia kuo totongi 'e he ta'atá 'o Kalaisí ki he'enau ngaahi angahalá.

17 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e ^a'ikai tuku mai mo ha toe hingoa kehe pe hala pe founga 'a ia 'e lava 'o hoko ai 'a e ^bfakamo'uí ki he fānau 'a e tangatá, kae fou pea ngata pē 'i he huafa 'o 'Kalaisi, ko e 'Eiki Māfimafí.

10b Mātiu 16:21;
2 Nifai 25:13;
Hilam. 14:20–27.

c FFL Fakamāu.

11a FFL Fakalelei,
Fakalelei'í.

b FFL Ta'atá.

c FFL Hinga 'a 'Ātama
mo 'Iví.

d 2 Nifai 9:25–26.

12a Mōsaia 2:36–38;

Hilam. 8:25.

FFL Angatu'ú.

b FFL 'Eiki.

13a FFL Fakamolemole'i
'o e Ngaahi Angahalá.

b 2 Nifai 25:24–27;

Seilomi 1:11.

14a FFL Fono 'a Mōsesé.

15a FFL Sisū Kalaisi—

Ngaahi fakataipe pe
ngaahi faka'ilonga 'o

Kalaisí.

b Mōsaia 13:27–32.

16a FFL Fānau.

b Molonai 8:8–9.

17a Ngāue 4:10–12;

2 Nifai 31:21.

b FFL Fakamo'uí

c FFL Sisū Kalaisi—

To'o 'a e huafa 'o

Sisū Kalaisi kiate

kitautolu.

18 He vakai 'okú ne fakamaau, pea 'oku totonu 'a 'ene fakamāú; pea 'oku 'ikai mala'ia fakalau-mālie 'a e tamasi'i valevale ko ia 'oku pekia 'i he'ene kei vale-valé; ka 'oku inu 'e he kakaí 'a e mala'ia ki honau laumālie 'onautolú tuku kehe 'o ka nau ka toki fakavaivai'i 'a kinautolu pea "hoko 'o tatau mo e fānau ikí, pea tui na'e hoko 'a e fakamo'uí, pea 'oku hoko, pea 'e hoko ia, tu'unga 'i he ta'ata'a ^bfakalelei 'o Kalaisi, ko e 'Eiki Māfimafi.

19 He ko e tangata ^afakakakanó ko e fili ia ki he 'Otuá, pea kuo pehē ai pē ia talu mei he ^bhinga 'a 'Ātamá, pea 'e pehē ai pē, 'o ta'engata pea ta'engata, kae 'oua kuó ne ^ctalangofua ki he ngaahi fakahinohino 'a e ^dLau-mālie Mā'oni'oní, pea li'aki 'a e tangata fakakakanó kae hoko ko ha ^etangata mā'oni'oní 'i he fakalelei 'a Kalaisi ko e 'Eikí, pea hoko 'o anga tatau mo ha ^ftamasi'i si'i, angavaivai, angamalū, loto-fakatōkilalo, fa'a kātaki, fonu 'i he 'ofa, pea loto-fiemālie ke fakavaivai 'i he me'a kotoa pē 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'oku lelei ke ne faí, 'o hangē 'oku fakavaivai 'e ha tamasi'i si'i ki he'ene tamaí.

20 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hokosia 'a e taimi 'a ia 'e mafola ai 'a e ^a'ilo ki

he Fakamo'uí 'i he ^bpule'anga, mo e fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai fulipē.

21 Pea vakai, 'o ka hokosia 'a e taimi ko ia, 'e 'ikai 'ilo'i ha taha 'oku ^ata'ehalaia 'i he 'ao 'o e 'Otuá, tuku kehe pē 'a e fānau ikí, kae ngata pē 'i he fakatomala mo e tui ki he huafa 'o e 'Eiki ko e 'Otua Māfimafi.

22 Pea na'a mo e taimi ni, 'o ka 'osi ho'o akonaki'i 'a ho kakaí 'i he ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eiki ko e 'Otuá kiate koé, 'oku 'ikai ke nau tu'u ta'ehalaia ai 'i he 'ao 'o e 'Otuá, kae fakatatau pē ki he ngaahi lea kuó u lea'aki kiate kimoutolú.

23 Pea ko 'eni, kuó u lea 'aki 'a e ngaahi lea 'a ia kuo fekau kiate au 'e he 'Eiki ko e 'Otuá.

24 Pea 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí: 'E tu'u ia ko ha fakamo'oni mahino ke talatalaaki'i 'aki 'a e kakaí ni 'i he 'aho fakamāú; pea 'e fakamāu'i 'aki ia 'a kinautolu, ko e tangata taki taha 'o fakatatau ki he'ene ngaahi ngāu'é, pe 'oku lelei pe kovi ia.

25 Pea kapau 'oku kovi 'oku tuku ai 'a kinautolu ke mamahi 'i he'enu ^afakakaukau ki he'enu angahalá mo e ngaahi anga-fakalielia 'anautolú, 'a ia 'oku fakatupu ai 'a 'enu holomui mei he 'ao 'o e 'Eikí ki ha tu'unga 'o e ^bmamahi mo e fakamamahi ta'engata, 'a ia 'e 'ikai

18a Mātiu 18:3.

^b Mōsaia 4:2;
Hilam. 5:9.

19a 1 Kol. 2:11–14;
Mōsaia 16:2–3.

FFL Tangata
Fakakakanó.

^b FFL Hinga 'a 'Ātama

mo 'Ivī.

^c 2 Fkmtl. 30:8.

^d Molonai 10:4–5.

FFL Laumālie
Mā'oni'oní.

^e FFL Mā'oni'oní, Kau.
^f 3 Nifai 9:22.

20a T&F 3:16.

^b FFL Ngāue

Fakafaipekaú.

21a FFL Ala 'Eke'i mei ha
Taha 'a 'Ene Ngaahi
Ngāu'é.

25a 'Alamá 5:18; 12:14–15.
^b Molom. 8:38.

te nau fa'a lava 'o toe foki mei ai; ko ia kuo nau inu 'a e mala'ia ki honau laumālie 'onautolú.

26 Ko ia, kuo nau inu mei he ipu 'o e houhau 'o e 'Otuá, pea 'oku 'ikai fa'a lava 'e he fakamaau totonu ko iá 'o ta'ofi 'a e tautea 'e hoko kiate kinautolú, 'o hangē pē ko e 'ikai te ne lava 'o ta'ofi 'a e hinga 'a "Ātama 'i he'ene kai 'a e ^bfua tapú; ko ia, 'e 'ikai toe ma'u 'e he 'alo'ofá ha mafai kiate kinautolu 'o ta'engata.

27 Pea 'oku hangē 'a honau "fakamamahi'í ko ha ^bano 'o e afi mo e makavela, 'a ia 'oku ta'e-fa'a-mate 'a hono ngaahi uló, pea 'oku 'alu hake 'a hono 'ahú 'o ta'engata pea ta'engata. Kuo pehē hono fekau au 'e he 'Eikí. 'Ēmeni.

VAHE 4

'Oku hoko atu 'a e folofola 'a e tu'i ko Penisimaní—'Oku hoko 'a e fakamo'uí tu'unga 'i he Fakalelei—Tui ki he 'Otuá pea mo'ui—Tauhi ma'u 'a hono fakamolemole'i ho'omou ngaahi angahalá 'i he tui mālohi—Foaki atu mei ho'omou koloá ki he masivá—Fai 'a e me'a kotoa pē 'i he poto pea 'i he founga maau. Ta'u 124 K.M. nai.

PEA ko 'eni, na'e hoko 'o pehē 'i he faka'osi 'e he tu'i ko Penisimaní 'a 'ene folofola 'aki 'a e

ngaahi me'a kuo fakahā kiate ia 'e he 'āngelo 'a e 'Eikí, na'á ne 'afio takatakai atu ki he kakaí, 'o ne 'afio kuo nau tō ki he kelekelé, he kuo tō kiate kinautolu 'a e "manavahē ki he 'Eikí.

2 Pea kuo vakai ki honau tu'unga "fakakakano 'onautolú, 'a ia 'oku nau ^bsi'i hifo 'i he efu 'o e kelekelé. Pea na'a nau kalanga le'o-lahi 'i he le'o pē taha, 'o pehē: 'Oiauē 'alo'ofa mai, pea ngāue 'aki 'a e ta'ata'a 'fakalelei 'o Kalaisi koe'uhi ke mau lava 'o ma'u ha fakamolemole 'o 'emau ngaahi angahalá, pea lava ke fakama'a 'a homau lotó; he 'oku mau tui kia Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, 'a ia na'á ne ^dfakatupu 'a e langí mo e māmaní, pea mo e ngaahi me'a kotoa pē; 'a ia 'e hā'ele hifo ki he fānau 'a e tangatá.

3 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a 'enua lea 'aki 'a e ngaahi lea ní na'e tō kiate kinautolu 'a e Laumālie 'o e 'Eikí, pea na'a nau fonu 'i he fiefia, hili 'enua ma'u ha "fakamolemole 'o 'enua ngaahi angahalá, mo e fiemālie 'o e ^bkonisēnisí, ko e tupu mei he fu'u 'tui lahi 'a ia na'a nau ma'u kia Sīsū Kalaisi 'a ia te ne hā'ele maí, 'o fakatatau ki he folofola kuo folofola 'aki 'e he tu'i ko Penisimaní kiate kinautolú.

4 Pea na'e toe kamata 'e he tu'i ko Penisimani ke folofola kiate kinautolu, 'o pehē: 'E hoku

26a Molom. 9:12.
 b Sēnesi 3:1–12;
 2 Nifai 2:15–19;
 'Alamā 12:21–23.
 c FFL 'Alo'ofá.
 27a FFL Angahalá.
 b 2 Nifai 9:16;

Sēkope 6:10;
 T&F 76:36.
 4 1a FFL Manavahē.
 2a FFL Anga-fakakakanó.
 b Hilam. 12:7–8.
 c Mōsaia 3:18;
 Hilam. 5:9.

d FFL Fakatupú.
 3a FFL Fakamolemole'i
 'o e Ngaahi
 Angahalá.
 b FFL Konisēnisí.
 c FFL Tuí.

ngaahi kaume'a mo hoku ngaahi tokoua, 'e hoku kāinga mo hoku kakai, 'oku ou toe fie fakatokanga'i 'a kimoutolu, koe'uhí ke mou fanongo pea 'ilo'i 'a hono toe 'o 'eku ngaahi lea 'a ia te u lea 'aki kiate kimoutolú.

5 He vakai, kapau kuo fakake 'a kimoutolu he taimí ni 'e he 'ilo'i 'o e angalelei 'a e "Otuá ke mou ongo'i 'a ho'omou ta'e-aongá, mo homou anga ta'e-mahu'inga mo tō ki laló—

6 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau kuo mou ma'u ha "ilo ki he angalelei 'a e 'Otuá, mo hono māfima'fi ta'e-hanotataú, mo hono potó, mo 'ene fa'a kātakí, mo 'ene kātaki fuoloa ki he fānau 'a e tangatá; kae 'uma'ā foki, mo e ^bfakalelei 'a ia kuo teuteu talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní, koe'uhi ke lava 'o fakahoko ai 'a e fakamo'uí kiate ia 'e ^dfalala ki he 'Eikí, pea faivelenga 'i he tauhi 'o 'ene ngaahi fekaú, pea fai atu 'i he tui 'o a'u ki he ngata'anga 'o 'ene mo'uí, 'a ia ko 'eku lau ki he mo'uí 'a e sino fakamatelié—

7 'Oku ou pehē, ko 'eni 'a e tangata 'okú ne ma'u 'a e fakamo'uí, tu'unga 'i he fakalelei 'a ia na'e teuteu talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní ma'á e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, 'a ia kuo 'i ai talu 'a e ^ahinga 'a 'Ātamá, pea 'oku 'i ai, pe 'e 'i

ai, 'o a'u ki he ngata'anga 'o e māmaní.

8 Pea ko e founga 'eni 'oku hoko mai ai 'a e fakamo'uí. Pea 'oku "ikai ke toe 'i ai mo ha fakamo'ui kehe ka ko 'eni pē 'a ia kuo lau ki ai; pea 'oku 'ikai foki ke toe 'i ai mo ha ngaahi tu'unga 'e lava ke fakamo'ui ai 'a e tangatá, ka 'i he'ene fakahoko pē 'a e ngaahi tu'unga kuó u fakahā kiate kimoutolú.

9 Tui pe ki he 'Otuá; tui 'okú ne 'i ai, pea na'á ne fakatupu 'a e ngaahi me'a kotoa pē, 'i he langí pea 'i he māmaní fakatou'osi; tui 'okú ne ma'u 'a e "poto kotoa, mo e māfima'fi kotoa, 'i he langí mo e māmaní fakatou'osi; tui 'oku 'ikai ^b'ilo'i 'e he tangatá 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku lava ke 'afio'i 'e he 'Eikí.

10 Pea ko e tahá, tui foki 'oku totonu ke mou ^afakatomala mei ho'omou ngaahi angahalá pea li'aki ia, pea fakavaivai'i 'a kimoutolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá; pea kole 'i he loto-fakamo'omoni ke ne ^bfakamolemole'i 'a kimoutolu; pea ko 'eni, kapau 'oku mou ^ctui ki he ngaahi me'á ni kotoa pē, tokanga ke mou ^dfai ia.

11 Pea 'oku ou toe pehē kiate kimoutolu 'o hangē ko 'eku pehē 'i mu'á, ko e me'a 'i ho'omou 'ilo'i 'a e nāunau 'o e 'Otuá, pe kuo mou 'ilo ki he'ene angalelei

5a Mōsese 1:10.

6a FFL 'Otuá.

b FFL Fakalelei, Fakalelei'i.

c Mōsaia 15:19.

d Same 36:7;

2 Nifai 22:2;

Hilam. 12:1.

FFL Falalá.

7a FFL Hinga 'a 'Ātama mo 'Iv.

8a Ngāue 4:12;

2 Nifai 31:21;

Mōsaia 3:17.

9a Loma 11:33–34;

Sēkope 4:8–13.

b 'Īsaia 55:9.

10a FFL Fakatomala, Fakatomala'i.

b T&F 61:2.

c Mātiu 7:24–27.

d 2 Nifai 31:19–21.

‘o ^a‘ahi‘ahi‘i ‘a ‘ene ‘ofá, pea ma‘u ha ^bfakamolemole ‘o ho‘omou ngaahi angahalá, ‘a ia ‘oku fakatupu ha fu‘u fiefia lahi pehē ‘i homou laumālié, ko ia ‘oku ou loto ke mou manatu, pea mou manatu ma‘u ai pē, ki he māfimafi ‘o e ‘Otuá, mo ho‘omou ^c‘ta‘e‘aongá, mo ‘ene ^dangaleleí mo e kātaki fuoloa kiate kimoutolú, ‘a e kakai ta‘etaau, pea fakavaivai‘i ‘a kimoutolu ‘i he fu‘u ^eloto-fakatōkilalo lahi, pea ^fui ki he huafa ‘o e ‘Eikí ‘i he ‘aho kotoa pē, ‘o tu‘u ma‘u ‘i he tui mālohi ki he ngaahi me‘a ‘e hoko maí, ‘a ia na‘e lea ‘aki ‘e he ngutu ‘o e ‘āngeló.

12 Pea vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau te mou fai ‘eni te mou fiefia ma‘u pē, pea fonu ‘i he ^a‘ofa ‘a e ‘Otuá, ‘o ^btauhi ma‘u ai pē ha fakamolemole ‘o ho‘omou ngaahi angahalá; pea te mou tupulaki ‘i he ‘ilo ki he nāunau ‘o ia na‘á ne fakatupu ‘a kimoutolú, pe ‘i he ‘ilo‘i ki he me‘a ko ia ‘oku totonu mo mo‘oní.

13 Pea ‘e ‘ikai ke ‘i homou ‘atamaí ke fefakamamahi‘aki ‘iate kimoutolu, kae nofo ^amelino, pea fai ki he tangata taki taha ‘o fakatatau mo e me‘a ‘oku totonu ke fai kiate iá.

14 Pea ‘e ‘ikai te mou tuku

ho‘omou ^afānaú ke fiekaia, pe tēlefua; pea ‘e ‘ikai foki te mou tuku ke nau maumau‘i ‘a e ngaahi fono ‘a e ‘Otuá, pea ^bkē mo feke‘ike‘i ‘iate kinautolu, mo tauhi ‘a e tēvoló, ‘a ia ko e pule ‘o e angahalá, pe ko e laumālie angakovi ia ‘a ia kuo lea ki ai ‘a ‘etau ngaahi tamaí, he ko e fili ia ki he mā‘oni‘oni kotoa pē.

15 Ka te mou ^aako‘i ‘a kinautolu ke nau ^b‘a‘eva ‘i he ngaahi hala ‘o e mo‘oní mo e angafakamo‘omo‘oní; te mou ako‘i ‘a kinautolu ke nau ^c‘fe‘ofa‘aki mo fetauhi‘aki ‘iate kinautolu.

16 Kae ‘uma‘ā foki, te mou ^atokoni mo kimoutolu kiate kinautolu ‘oku nau fie ma‘u ho‘omou tokoní; te mou foaki mei ho‘omou koloá kiate ia ‘oku fie ma‘u ha tokoní; pea ‘e ‘ikai te mou tuku he fai ta‘e‘aonga ‘e he ^bpaéá ‘a ‘ene kolé kiate kimoutolu, pea kapusi ia ke ‘alu ‘o mate.

17 Te ke ^apehē ‘apē: Kuo fakahoko ‘e he tangatá ‘iate ia pē ‘a ‘ene mamahí; ko ia te u ta‘ofi hoku nimá ‘o ‘ikai tokoni kiate ia, pea ‘ikai foaki kiate ia mei he‘eku me‘akaí, pe foaki kiate ia mei he‘eku koloá koe‘uhi ke ‘oua na‘á ne mamahi, he ‘oku totonu ‘a hono ngaahi tauteá—

18 Ka ‘oku ou pehē kiate koe,

11a ‘Alamā 36:24–26.

b FFL Fakamolemole‘i ‘o e Ngaahi Angahalá.

c Mōsese 1:10.

d ‘Eke. 34:6;

Molonai 8:3.

e FFL Loto-fakatōkilaló.

f FFL Lotú.

12a FFL ‘Ofá.

b Mōsaia 4:26;

‘Alamā 4:13–14;

5:26–35;

T&F 20:31–34.

13a FFL Tokotaha Fa‘a

Fakaleleí.

14a 1 Tim. 5:8; T&F 83:4.

b FFL Feke‘ike‘i.

15a T&F 68:25–28;

Mōsese 6:58.

FFL Ako‘i.

b FFL ‘A‘eva, ‘A‘eva mo e ‘Otuá.

c Mōsaia 18:21.

16a FFL Manava‘ofá;

Ngāuē.

b Teut. 15:7–11;

LFkt. 21:13;

‘Isaia 10:1–2.

17a LFkt. 17:5.

‘Oiauē ‘e tangata, ko ia ia ‘oku fai ‘eni ‘oku ‘i ai ha‘ane fu‘u ‘uhinga lahi ke fakatomala; pe ka ‘ikai te ne fakatomala mei he me‘a kuó ne faí te ne mala‘ia ‘o ta‘engata, pea ‘oku ‘ikai hano potu ‘i he pule‘anga ‘o e ‘Otuá.

19 He vakai, ‘oku ‘ikai koā ko e kau paea kotoa pē ‘a kitautolu? ‘Oku ‘ikai koā te tau falala kotoa pē ki he Tokotaha tatau, ‘a ia ko e ‘Otuá, ke ma‘u meiate ia ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku tau ma‘ú, ke ma‘u ‘a e me‘akai mo e kofu fakatou‘osi, pea mo e koula, mo e siliva, mo e ngaahi fa‘ahinga koloa kotoa pē ‘oku tau ma‘ú?

20 Pea vakai, na‘a mo e taimí ni, kuo mou ui ki hono huafá, ‘o kole fakamātoato ke ma‘u ha fakamolemole ‘o ho‘omou ngaahi angahalá. Pea kuó ne tuku koā ke mou kole ‘o ta‘e‘aonga? ‘Ikai; kuó ne lilingi hifo ‘a hono Laumālié kiate kimoutolu, ‘o tuku ke fakafonu ‘a homou lotó ‘i he “fiefia, mo tuku ke mapuni ‘a homou ngutú ke ‘oua na‘a mou fa‘a lea, ko e tupu ‘i hono lahi fau ‘o ho‘omou fiefiá.

21 Pea ko ‘eni, kapau ko e ‘Otuá, ‘a ia na‘á ne fakatupu ‘a kimoutolú, ‘a ia ‘oku mou fakafalala ki ai ke ma‘u ho‘omou mo‘uí mo e me‘a kotoa pē ‘oku mou ma‘ú mo kimoutolu, kapau ‘okú ne foaki kiate kimoutolu ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku mou kole ‘a ia ‘oku totonú, ‘i he tui, mo ‘amanaki te mou ma‘ú, Kapau ko ia, hono ‘ikai totonu ke mou

“fefoaki‘aki mei he ngaahi koloa ‘oku mou ma‘ú ‘iate kimoutolu.

22 Pea kapau ‘oku mou “fakamāu‘i ‘a e tangata ko ia ‘oku kole meiate kimoutolu ‘a ho‘omou koloá koe‘uhi ke ‘oua te ne maté, kae fakahalaia‘i ia, hono ‘ikai totonu ange homou fakahalaia‘i koe‘uhi ko e ^bta‘ofi ‘o ho‘omou ngaahi koloá, ‘a ia ‘oku ‘ikai ‘amoutolu ka ‘oku ‘a e ‘Otuá, ‘a ia foki ‘oku ‘a‘ana ho‘omou mo‘uí; ka ‘oku ‘ikai te mou kole kiate ia, pe fakatomala mei he me‘a kuo mou faí.

23 ‘Oku ou pehē kiate kimoutolu, mala‘ia ‘a e tangata ko iá, koe‘uhi ‘e ‘auha fakataha mo ia ‘a ‘ene koloá; pea ko ‘eni, ‘oku ou lea ‘aki ‘a e ngaahi me‘á ni kiate kinautolu ‘a ia ‘oku ^akoloa‘ia ‘i he ngaahi me‘a ‘o e māmani ko ‘eni.

24 Pea ko e tahá, ‘oku ou pehē ki he masivá, ‘a kimoutolu ‘oku ‘ikai koloa‘ia, ka ‘oku mou ma‘u fe‘unga ke mo‘ui ai mei he ‘aho ki he ‘ahó; ko ‘eku lau kiate kimoutolu kotoa pē ‘oku teke‘i ‘a e paeá, koe‘uhi ‘oku ‘ikai te mou ma‘u ha me‘á; ‘oku ou loto ke mou pehē ‘i homou lotó: ‘Oku ‘ikai te u foaki koe‘uhi he ‘oku ‘ikai te u ma‘u ha me‘a, ka ‘o kapau na‘á ku ma‘u te u “foaki.

25 Pea ko ‘eni, kapau ‘oku mou lea ‘aki ‘eni ‘i homou lotó ‘oku mou kei ta‘ehalaia, ka ‘ikai ‘oku “fakahalaia‘i ‘a kimoutolu; pea ‘oku totonu ‘a homou fakahalaia‘i he ‘oku mou mānumanu

20a FFL Fiefiá.

21a FFL Ngāué; Uelofeá.

22a Mātiu 7:1–2;

Sione 7:24.

b 1 Sione 3:17.

23a T&F 56:16.

24a Ma‘ake 12:44.

25a T&F 56:17.

ki he ngaahi me‘a ‘oku te‘eki ai te mou ma‘u.

26 Pea ko ‘eni, koe‘uhi ko e ngaahi me‘á ni kuó u lea ‘aki kiate kimoutolú—‘a ia ko e pehē, koe‘uhi ke tauhi ha fakamolemole ‘o ho‘omou ngaahi angahalá mei he ‘aho ki he ‘aho, koe‘uhí ke mou “‘a‘eva ‘o ta‘e-halaia ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá—‘oku ou faka‘amu ke mou ^bfoaki mei ho‘omou ngaahi koloá ki he ‘masivá, ko e tangata taki taha ‘o fakatatau ki he me‘a ‘okú ne ma‘ú, ‘o hangē ko e ^dfafanga ‘o e fiekaia, mo e fakakofu‘i ‘o e telefuá, mo e ‘a‘ahi ki he mahakí, pea tokoni ki honau fakafiemālié, ‘i he me‘a fakalaumālie mo fakatu‘asino fakatou‘osi, ‘o fakatatau ki he‘enau ngaahi fie ma‘ú.

27 Pea tokanga ke fai ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa pē ‘i he fakapotopoto mo e maau; he ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke lele ‘a e tangatá ‘o “vave ange ‘i he mālohi ‘okú ne ma‘ú. Pea ko e tahá, ‘oku ‘aonga ke ne faivelenga koe‘uhi ke ne lava ‘o ma‘u ai ‘a e palé; ko ia, ‘oku totonu ke fai ‘a e me‘a kotoa pē ‘o maau.

28 Pea ‘oku ou loto ke mou manatu, ‘ilonga ia ‘iate kimoutolu ‘oku kole mei hono kaungā‘apí ‘oku totonu ke ne fakafoki ‘a e me‘a ‘okú ne kolé, ‘o fakatatau mo e alea na‘á ne faí, ka ‘ikai te ke fai angahala ai; pea mahalo te ke fakatupu foki ha fai angahala ai ‘a ho kaungā‘apí.

29 Pea ko hono faka‘osí, ‘oku ‘ikai te u lava ‘o fakahā kiate kimoutolu ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku mou lava ai ‘o fai angahalá; he ‘oku lahi ha ngaahi hala mo ha ngaahi founga kehekehe, ‘io ‘oku pehē fau honau lahí ‘oku ‘ikai te u fa‘a lau ia.

30 Ka ‘oku ou lava ke fakahā kiate kimoutolu ‘a e me‘a ko ‘ení, kapau ‘oku ‘ikai te mou “‘ilo‘i ‘oku mou faitotonu ma‘u pē, mo ho‘omou ngaahi ^bfakakaukaú, mo ho‘omou ngaahi ‘leá, mo ho‘omou ngaahi ngāuē, pea tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, ‘o tui ma‘u pē ki he ngaahi me‘a kuo mou fanongo ai ‘o kau ki he hā‘ele mai ‘a hotau ‘Eikí, ‘o a‘u ki he ngata‘anga ‘o ho‘omou mo‘uí, pehē kuo pau ke mou mala‘ia. ‘Oiauē ‘e tangata, manatu, pea ‘oua ‘e mala‘ia.

VAHE 5

‘Oku hoko ‘a e Kau Mā‘oni‘oní ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘o Kalaisí ‘i he tui—‘Oku ui ‘aki leva ‘a kinautolu ‘a e huafa ‘o Kalaisí—‘Oku na‘ina‘i ‘a e tu‘i ko Penisimaní kiate kinautolu ke nau tu‘u ma‘u ta‘e-fa‘a-ngaue ‘i he ngaahi ngāue lelei. Ta‘u 124 K.M. nāi.

PEA ko ‘eni, na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ‘osi folofola peheni ‘a e tu‘i ko Penisimaní ki hono kakaí, na‘á ne fekau atu kiate kinautolu,

26a FFL ‘A‘eva, ‘A‘eva mo e ‘Otuá.

b Sēkope 2:17–19.

c Sāk. 7:10;

‘Alamā 1:27.

FFL Foaki ‘Ofá,

Ngaahi.

d ‘Ísaia 58:10–11;

T&F 104:17–18.

27a T&F 10:4.

30a ‘Alamā 12:14.

FFL Le‘o, Le‘ohí.

b Ma‘ake 7:18–23.

FFL Fakakaukaú, Ngaahi.

c Mātiu 15:18–20.

FFL Lea Ta‘efe‘ungá.

koe'uhi ko 'ene fie 'ilo pe 'oku tui hono kakaí ki he ngaahi lea kuó ne lea 'aki kiate kinautolú.

2 Pea na'a nau kaila kotoa pē 'i he le'o pē taha, 'o pehē: 'Io, 'oku mau tui ki he ngaahi folofola kotoa pē kuó ke folofola 'aki kiate kinautolú; pea 'oku mau 'ilo'i foki 'a hono paú mo hono mo'oní, koe'uhi ko e Laumālie 'o e 'Eiki Māfimafí, 'a ia kuo fakatupu ha fu'u "liliu lahi 'i loto 'iate kinautolu, pe 'i homau lotó, 'o 'ikai ai te mau toe ma'u ha holi ke ^bfaikovi, kā ke faillelei ma'u ai pē.

3 Pea ko kinautolu, foki, 'oku mau ma'u 'i he fungani angalelei ta'e-fakangatangata 'a e 'Otuá, mo e ngaahi me'a kuo fakahā mai 'e hono Laumālie kiate kinautolú, kuo mau 'ilo ki he ngaahi me'a lalahi 'a ia 'e hoko má; pea kapau 'e 'aonga, te mau lava 'o kikite ki he ngaahi me'a kotoa pē.

4 Pea ko e tui kuo mau ma'u ki he ngaahi me'a kuo folofola 'aki 'e homau tu'í kiate kinautolú kuo tupu ai 'emau ma'u 'a e fu'u 'ilo lahi ko 'ení, 'a ia 'oku mau fiefia ai 'i he fu'u fiefia lahi fau.

5 Pea 'oku mau loto-fiemālie ke fai ha "fuakava mo homau 'Otuá ke fai 'a hono finangaló, pea talangofua ki he'ene ngaahi fekaú 'i he me'a kotoa pē te ne

fekau kiate kinautolú, 'i he toenga kotoa 'o homau ngaahi 'ahó, koe'uhi ke 'oua na'a mau 'omi kiate kinautolu ha fakama-mahi 'oku ^b'ikai ngata, 'o hangē ko ia na'e lea 'aki 'e he "āngeló, koe'uhi ke 'oua na'a tō kiate kinautolu 'a e houhau 'o e 'Otuá.

6 Pea ko 'eni, ko e ngaahi lea 'eni 'a ia na'e fie ma'u 'e he tu'i ko Penisimaní meiate kinautolú; ko ia na'á ne folofola ange kiate kinautolu: Kuo mou lea 'aki 'a e ngaahi lea 'a ia na'á ku fie ma'ú; pea ko e fuakava kuo mou faí ko ha fuakava mā'oni'oni ia.

7 Pea ko 'eni, ko e me'a 'i he fuakava kuo mou faí 'e ui ai 'a kimoutolu ko e "fānau 'a Kalaisi, ko hono ngaahi foha, pea mo hono ngaahi 'ofefine; he vakai, 'i he 'ahó ni kuó ne ^bfanau'i fakalaumālie 'a kimoutolu; he 'oku mou pehē kuo liliu 'a homou 'lotó 'i he tui ki hono huafá; ko ia, kuo ^dfanau'i 'a kimoutolu 'iate ia 'o mou hoko ko hono ngaahi 'foha mo hono ngaahi 'ofefine.

8 Pea 'i he huafá ni kuo "fakatau'atāina'i ai 'a kimoutolu, pea 'oku ^b'ikai ke 'i ai mo ha huafa kehe 'a ia 'e lava 'o fakatau'atāina ai 'a kimoutolu. 'Oku 'ikai ke 'i ai mo ha toe ^chuafa kehe kuo foaki 'a ia 'e ma'u ai 'a e fakamo'uí; ko ia, 'oku ou

5 2a 'Alamā 5:14.

FFL Fanau'i Fo'ou,
Fanau'i 'i he 'Otuá.

b 'Alamā 19:33.

5a Mōsaia 18:10.

b Mōsaia 3:25–27.

c Mōsaia 3:2.

7a Mōsaia 27:24–26;

Mōsese 6:64–68.

FFL Foha mo e
Ngaahi 'Ofefine 'o e
'Otuá, Ngaahi.

b FFL Kuo Fakatupu.

c FFL Lotó.

d Mōsaia 15:10–11.

FFL Fanau'i Fo'ou,

Fanau'i 'i he 'Otuá.

e T&F 11:30.

8a Loma 6:18;

Kalētia 5:1;

Hilam. 14:30.

b Ngāue 4:10, 12;

'Alamā 21:9.

c Mōsaia 26:18.

faka'amu ke mou "to'o kiate kimoutolu 'a e huafa 'o Kalaisí, 'a kimoutolu kotoa pē kuo fai 'a e fuakava mo e 'Otuá ke mou talangofua 'o a'u ki he ngata-anga 'o ho'omou mo'uí.

9 Pea 'e hoko 'o pehē 'ilonga ia 'okú ne fai 'ení, te ne ma'u ha nofo'anga 'o e nāunau 'i he nima to'omata'u 'o e 'Otuá, koe'uhí he te ne 'ilo 'a e hingoa 'oku ui 'aki iá; he 'e ui 'aki ia 'a e huafa 'o Kalaisí.

10 Pea ko 'eni 'e hoko 'o pehē, ko ia ia 'e 'ikai te ne to'o kiate ia 'a e huafa 'o Kalaisí kuo pau ke ui ia 'aki ha hingoa "kehe; ko ia, te ne 'ilo 'okú ne nofo 'i he to'ukupu ^bto'ohema 'o e 'Otuá.

11 Pea 'oku ou faka'amu ke mou manatu'i foki, ko e "huafa 'eni 'a ia na'á ku pehē te u 'ai kiate kimoutolu 'a ia 'e 'ikai tāmāte'i, kae ngata pē 'i he mau-mau-fonó; ko ia, tokanga ke 'oua na'a mou maumau-fono, koe'uhí ke 'oua na'a tāmāte'i 'a e huafá ni mei homou lotó.

12 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou faka'amu ke mou manatu ke "tauhi ma'u 'a e huafá 'o tohi ma'u ai pē 'i homou lotó, koe'uhi ke 'oua na'a mou nofo 'i he to'ohema 'o e 'Otuá, ka ke mou fanongo pea 'ilo'i 'a e le'o 'o ia 'e ui 'aki 'a kimoutolu, kae 'uma'ā foki, mo e huafa 'a ia 'e ui 'aki 'a kimoutolú.

13 He 'oku "ilo'i fēfē 'e ha tangata 'a e 'eiki kuo 'ikai te ne

tauhi, pea ko ha muli ia kiate iá, pea 'oku mama'o ia mei he ngaahi fakakaukau mo e ngaahi holi 'a hono lotó?

14 Pea ko e tahá, 'oku 'ave koā 'e ha tangata ha 'asi 'oku 'a hono kaungā'apí, 'o ne tauhi ia? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Oku 'ikai; 'e 'ikai te ne teitei tuku ke kai fakataha ia mo 'ene ngaahi takanga monumanu íkí, ka te ne tuli ia ke mama'o, pea kapusi ia ki tua'ā. 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e pehē pē 'a e me'a 'e hoko kiate kimoutolú 'o kapau 'oku 'ikai te mou 'ilo 'a e huafa 'a ia 'oku ui 'aki 'a kimoutolú.

15 Ko ia, 'oku ou faka'amu ke mou tu'u ma'u mo ta'e-fa'a-ngāue, pea fonu ma'u pē 'i he ngaahi ngāue lelei, koe'uhi ke "fakama'u 'e Kalaisi, ko e 'Eiki ko e 'Otua Māfimafí, 'a kimoutolu ma'ana, koe'uhi ke 'omi 'a kimoutolu ki he langí, ke mou ma'u 'a e fakamo'ui ta'engatá mo e mo'ui ta'engatá, 'i he poto, mo e māfimafi, mo e fakamaau totonu, mo e 'alo'ofa 'a'ana na'á ne ^bfakatupu 'a e me'a kotoa pē 'i he langí pea mo māmaní, 'a ia ko e 'Otua 'oku mā'olunga tahá. 'Ēmeni.

VAHE 6

'Oku tohi 'e he tu'i ko Penisimani 'a e ngaahi hingoa 'o e kakaí pea fakanofa ha kau taula'eiki ke nau

8d Ngāue 11:26;

'Alamā 46:15.

10a 'Alamā 5:38–39.

b Mātiu 25:33.

11a Mōsaia 1:11–12.

FFL Sīsū Kalaisi—

To'o 'a e huafa 'o
Sīsū Kalaisí kiate
kitautolu.

12a T&F 18:23–25.

13a Mōsaia 26:24–27.

15a FFL Fakamā'oni'oni'i;

Uí mo e Filí.

b Kolose 1:16;

Mōsaia 4:2;

'Alamā 11:39.

ako'i 'a kinautolu—'Oku pule 'a Mōsaia ko ha tu'i mā'oni'oni. Ta'u 124–121 κ.Μ. nai.

PEA ko 'eni, na'e fakakaukau 'e he tu'i ko Penisimaní, 'i he hili 'a 'ene faka'osi 'a 'ene folofola ki he kakaí, 'oku 'aonga ke ne "tohi 'a e ngaahi hingoa 'onautolu kotoa pē kuo fai ha fuakava mo e 'Otuá ke tauhi 'ene ngaahi fekaú.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai ha toko taha, tuku kehe pē 'a e fānau íkí, kuo 'ikai te nau fai ha fuakava 'o to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisí.

3 Pea ko e tahá, na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e faka'osi 'e he tu'i ko Penisimaní 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē, pea kuó ne fakatapui 'a hono foha ko "Mōsaia ke hoko ko e pule mo e tu'i ki hono kakaí, peá ne tuku kiate ia 'a e ngaahi tu'utu'uni kotoa pē na'e kau ki he pule-angá, mo ^bfakanofa foki ha kau taula'eiki ke 'ako'i 'a e kakaí, koe'uhí ke nau lava ai 'o fanongo, mo 'ilo 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea ue'i hake 'a kinautolu ke nau manatu'i 'a e "fuakava kuo nau fai, pea na'á ne tukuange 'a e kakaí, pea na'a nau foki, ko e tangata taki taha, 'o fakatatau ki honau fāmílí, ki honau ngaahi fale 'onautolú.

4 Pea na'e kamata 'a "Mōsaia ke pule 'o fetongi 'ene tamaí. Pea na'á ne kamata ke pule 'i he tolungofulu ta'u 'o hono motu'á, 'a ia ko hono lau faka-

tahá ko e ta'u 'e fāngeau mā fitungofulu mā ono nai talu mei he ^btaimi na'e 'alu ai 'a Lihai mei Selūsalemá.

5 Pea na'e mo'ui 'a e tu'i ko Penisimaní 'i he ta'u 'e tolu pea na'á ne pekia.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'a'eva 'a e tu'i ko Mōsaia 'i he ngaahi hā'ele'anga 'o e 'Eikí, 'o ne fai ki he'ene ngaahi fakamāú mo 'ene ngaahi fonó, mo tauhi 'a 'ene ngaahi fekaú 'i he me'a kotoa pē na'á ne fekau kiate iá.

7 Pea na'e fekau 'e he tu'i ko Mōsaia ki hono kakaí ke nau ngoue'i 'a e kekelelé. Pea na'á ne kau foki mo ia, 'i hono ngoue'i 'o e kekelelé, koe'uhi ke "oua na'á ne hoko ko ha fakakavenga ki hono kakaí, koe'uhi ke ne lava 'o fai 'o hangē ko ia kuo fai 'e he'ene tamaí 'i he me'a kotoa pē. Pea na'e 'ikai ha fakakikihi 'i hono kakaí kotoa 'o fe'unga mo e ta'u 'e tolu.

VAHE 7

'Oku 'ilo 'e 'Āmoni 'a e fonua ko Lihai-Nīfai, 'a ia 'oku tu'i ki ai 'a Limihai—'Oku nofo pōpula 'a e kakaí 'o Limihai ki he kau Leimaná—'Oku fakamatala 'a Limihai ki honau hisitōliá—Kuo fakamo'oni'i 'e ha palōfita (ko 'Apinetai) ko Kalaisi 'a e 'Otuá mo e Tamaí 'a e ngaahi me'a kotoa pē—Ko kinautolu 'oku nau tūtuu'i 'a e kovi 'oku nau utu ko e 'ahiohio, pea ko kinautolu 'oku falala ki he 'Eikí 'e

6 1a T&F 128:8.

3a Mōsaia 1:10; 2:30.

b FFL Fakanofa.

c 'Alamā 4:7.

d Mōsaia 5:5–7.

4a FFL Mōsaia, Foha 'o

Penisimaní.

b 1 Nifai 1:4.

7a 2 Kol. 11:9.

fakahaofi 'a kinautolu. Ta'u 121
K.M. nai.

PEA ko 'eni, na'e 'o pehē 'i he hili 'a e ma'u 'e he tu'i ko Mōsaiá 'a e melino ma'u ai pē 'i he ta'u 'e tolu, na'á ne faka-'amu ke 'ilo ki he kakai ko ia na'a nau "alu hake ke nofo 'i he fonua ko Lihai-Nifai, pe 'i he kolo ko Lihai-Nifai; he kuo 'ikai toe fanongo 'a hono kakai 'i ha me'a meiate kinautolu talu 'a e taimi na'a nau 'alu ai mei he fonua ko ^bSeilahemalá; ko ia, na'á ne fiu 'i he'enu fa'a fehu'i.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tuku 'e he tu'i ko Mōsaiá ke 'alu hake ha toko hongofulu mā ono 'o honau kau tangata mālohí ki he fonua ko Lihai-Nifai 'o kumi ki honau kāingá.

3 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he pongipongi haké na'a nau kamata ke 'alu atu, pea na'e 'iate kinautolu ha tokotaha ko 'Āmoni, 'a ia ko e tangata mālohi mo ivi lahi, pea ko ha hako 'o Seilahemala; pea ko honau takimu'á foki ia.

4 Pea ko 'eni, na'e 'ikai te nau 'ilo 'a e hala ke nau fou ai 'i he feitu'u maomaonganoá ke 'alu hake ki he fonua ko Lihai-Nifai; ko ia na'a nau hē holo 'i he feitu'u maomaonganoá 'i he ngaahi 'aho lahi, 'io ko e 'aho 'e fāngofulu na'a nau hē aí.

5 Pea 'i he 'osi 'a 'enu hē holo 'i he 'aho 'e fāngofulu na'a nau a'u atu ki ha ki'i mo'unga, 'a ia 'oku 'i he tokelau 'o e fonua ko "Sailomé, pea na'a nau

fokotu'u 'i ai 'a honau ngaahi fale fehikitaki.

6 Pea na'e 'ave 'e 'Āmoni 'a e toko tolu 'o hono kāingá, pea ko honau hingoá ko 'Amalekai, mo Hilemi, mo Hemi, pea na'a nau ō hifo ki he fonua ko "Nifai.

7 Pea vakai, na'a nau fetaulaki mo e tu'i 'o e kakai 'a ia na'e 'i he fonua ko Nifai, pea 'i he fonua ko Sailomé; pea na'e kāpui 'a kinautolu 'e he kau le'o 'a e tu'i, pea na'e puke 'a kinautolu, 'o ha'i, pea tuku ki he fale fakapōpulá.

8 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a 'enu nofo 'i he fale fakapōpulá 'i he 'aho 'e ua, na'e toe taki mai 'a kinautolu ki he 'ao 'o e tu'i, pea na'e vete 'a honau ngaahi ha'i; pea na'a nau tu'u 'i he 'ao 'o e tu'i, pea na'e fakangofua, pe na'e fekau kiate kinautolu ke nau tali 'a e ngaahi fehu'i 'a ia te ne fai kiate kinautolú.

9 Pea pehē 'e ia kiate kinautolu: Vakai, ko au "Limihai, ko e foha 'o Noa, 'a ia ko e foha 'o Sēnifi, 'a ia na'e ha'u mei he fonua ko Seilahemalá ke ma'u 'a e fonuá ni, 'a ia ko e fonua 'o 'enu ngaahi tamaí, 'a ia na'e fokotu'u ko e tu'i 'i he loto-taha 'a e kakai.

10 Pea ko 'eni, 'oku ou fie 'ilo 'a e 'uhinga na'a mou loto-to'a pehē ai ke ha'u 'o ofi ki he ngaahi 'ā 'o e koló, lolotonga 'eku 'i tu'a 'i he matapaá mo 'eku kau le'ó?

11 Pea ko 'eni, ko e 'uhinga 'eni kuó u tuku ke fakamo'ui ai 'a kimoutolú, koe'uhi ke u fehu'i

7 1a 'Amenai 1:27–30.
 b 'Amenai 1:13.

5a Mōsaia 9:6, 8, 14.
 6a 2 Nifai 5:8.

9a Mōsaia 11:1.

kiate kimoutolu, he kapau na'e 'ikai ia, pehē kuó u fekau ki he'e-ku kau le'ó ke tāmāte'i 'a kimoutolu. 'Oku ngofua ke mou lea.

12 Pea ko 'eni, 'i he vakai 'e 'Āmoni kuo fakangofua ia ke ne leá, na'á ne 'alu atu 'o punou hifo 'i he 'ao 'o e tu'i; pea 'i he'ene toe tu'u haké na'á ne pehē ange: 'E tu'i, 'oku ou fakafeta'i lahi 'i he 'ao 'o e 'Otuá he 'ahó ni koe'uhi 'oku ou kei mo'ui, pea kuo fakangofua au ke u lea; pea te u feinga ke lea ta'e-manavahē;

13 He 'oku ou 'ilo'i fakapapau kapau na'á ke 'afio'i au, pehē kuo 'ikai te ke tuku ke ha'i au 'aki 'a e ngaahi ha'i ni. He ko 'Āmoni au, pea ko e hako au 'o "Seilahemala, pea kuó u ha'u mei he fonua ko Seilahemalá ke kumi homau kāinga, 'a ia na'e 'omi 'e Sēnifi mei he fonua ko iá.

14 Pea ko 'eni, na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e fanongo 'a Limihai ki he ngaahi lea 'a 'Āmoní, na'á ne fu'u fiefia 'aupito, 'o ne folofola ange: Ko 'eni, 'oku ou 'ilo'i fakapapau 'oku kei mo'ui 'a hoku kāinga 'a ia na'e 'i he fonua ko Seilahemalá. Pea ko 'eni, te u fiefia; pea te u fekau ke fiefia foki mo hoku kakai 'apongipongi.

15 He vakai, 'oku mau nofo pōpula ki he kau Leimaná, pea kuo "fakatakuhau'i 'a kimautolu 'aki ha tukuhau 'oku faingata'a hono fuesiá. Pea ko 'eni, vakai, 'e fakahaofi 'a kimautolu 'e homau kāinga mei he'emaunofu pōpulá, pe mei he pule 'a e

kau Leimaná, pea te mau hoko ko 'enau kau pōpula; he 'oku lelei ange 'emaunofu hoko ko e kau pōpula ki he kau Nīfai 'i he totongi 'a e tukuhau ki he tu'i 'o e kau Leimaná.

16 Pea ko 'eni, na'e fekau 'e he tu'i ko Limihai ki he'ene kau le'ó ke 'oua 'e ha'i 'a 'Āmoni pe ko hono kāinga, ka na'á ne fekau ke nau ō ki he ki'i mo'unga na'e tu'u ki he tokelau 'o Sailomé, pea 'omi 'a honau kāinga ki he koló, koe'uhi ke nau kai, mo inu, pea mālōlō mei he ngaahi ngāue 'o 'enau fonongá; he kuo nau kātaki'i ha ngaahi me'a lahi; kuo nau kātaki'i 'a e fiekaiá, mo e fieinuá, mo e ongosíá.

17 Pea ko 'eni, na'e hoko 'o pehē 'i he 'apongipongi na'e fekau 'e he tu'i ko Limihai ke fanongonongo ha tu'utu'uni ki hono kakai kotoa, ke nau fakataha mai 'a kinautolu ki he "temipalé ke fanongo ki he ngaahi lea 'a ia te ne lea 'aki kiate kinautolú.

18 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'enau fakataha mai na'á ne folofola kiate kinautolu 'i he founga ko 'eni, 'o pehē: 'Oiauē 'a kimoutolu, ko hoku kakai, ke mou loto-to'a pea fiemālie; he vakai, 'oku ofi mai 'a e taimi, pea 'oku 'ikai ke mama'o ia, 'a ia 'e 'ikai te tau kei pōpula ai ki hotau ngaahi filí, neongo 'a 'etau ngaahi feinga lahi, 'a ia kuo ta'e'aongá; ka 'oku ou tui 'e kei 'aonga pē ke fai ha feinga.

19 Ko ia, ke mou loto-to'a, pea fiefia, pea mou falala ki he

“Otuá, ‘a ia ko e ‘Otua ‘o ‘Ēpalahame, mo ‘Aisake, mo Sēkopé; kae ‘uma‘ā foki, ‘a e ‘Otua ko ia na‘á ne ^b‘omi ‘a e fānau ‘a ‘Isilelí mei he fonua ko ‘Isipité, ‘o ne pule ke nau fononga atu ‘i he kelekele mōmoa ki he kauvai ‘e taha ‘o e Tahi Kulokulá, ‘o ne fafanga ‘aki ‘a kinautolu ‘a e ‘maná koe‘uhi ke ‘oua te nau mate ‘i he feitu‘u maomaonganoá; pea na‘e lahi mo ha ngaahi me‘a kehe na‘á ne fai ma‘anautolu.

20 Pea ko e tahá, ko e ‘Otua pē ko iá na‘á ne ‘omi ‘a ‘etau ngaahi tamaí “mei he fonua ko Selūsalemá, pea kuó ne tauhi mo malu‘i ‘a hono kakaí ‘o a‘u mai ki he taimí ni; pea vakai, ko e me‘a ‘i he‘etau ngaahi hiá mo e ngaahi anga-fakalieliá kuó ne tuku ai ke tau nofo pōpulá.

21 Pea ko kimoutolu kotoa pē ko e kau fakamo‘oni he ‘ahó ni, ko Sēnifi, ‘a ia na‘e fokotu‘u ko e tu‘i ki he kakai ní, ko e me‘a ‘i he‘ene “holi lahi ke ma‘u ‘a e fonua ‘o ‘ene ngaahi tamaí, ko ia na‘e kākaa‘i ia ‘i he olopoto mo e kākā ‘a e tu‘i ko Leimaná, ‘a ia kuó ne fai ha aleapau mo e tu‘i ko Sēnifi, mo tuku kiate ia ‘a e ngaahi me‘a ‘o hano kongá ‘o e fonuá, pe ko e kolo ko Līhai-Nifaí, mo e kolo ko Sailomé; pea mo e fonua takatakai ki aí—

22 Pea na‘á ne fai ‘eni kotoa pē, koe‘uhi ko e ‘uhinga pē taha ke ne ^a‘omi ‘a e kakai ni ke nofo mo‘ulaloa pe nofo pōpula. Pea

vakai, ‘oku tau lolotonga totongi ha tukupau ki he tu‘i ‘o e kau Leimaná, ko hono lahí ko e vaeua ‘o ‘etau koané mo ‘etau pa‘alé, kae ‘uma‘ā mo ‘etau ngaahi kēleni ‘o e fa‘ahinga kotoa pē, pea mo hono vaeua ‘o e tupu ‘i he‘etau ngaahi takanga monumanu ikí mo ‘etau ngaahi takanga monumanu lalahí; pea ‘oku a‘u ki he vaeua ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku tau ma‘ú, ‘oku ‘eke meiate kitautolu ‘e he tu‘i ‘o e kau Leimaná, pe ko ‘etau mo‘uí.

23 Pea ko ‘eni, ‘ikai ‘oku faingata‘a hono fuesia ‘a e me‘á ni? Pea ‘ikai ko hotau faingata‘a‘iá, ‘oku lahi? Ko ‘eni vakai, hono ‘ikai lahi ‘a e ‘uhinga ‘oku tau ma‘u ke tangi aí.

24 ‘Io, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku mamafa ‘a e ngaahi ‘uhinga ‘oku tau ma‘u ke tangi aí; he vakai hono ‘ikai tokolahi ‘a hotau kāinga kuo maté, pea kuo lilingi ta‘e‘uhinga ‘a honau totó, pea ‘oku tupunga kotoa ia ‘i he angahala.

25 He ka ne ‘ikai tō ‘a e kakai ni ki he maumau-fonó pehē kuo ‘ikai tuku ‘e he ‘Eikí ke hoko ‘a e fu‘u koví ni kiate kinautolu. Kae vakai, na‘e ‘ikai te nau fie tokanga ki he‘ene ngaahi folo-folá; ka na‘e tupu ‘a e ngaahi fakakikihi ‘iate kinautolu, pea na‘e a‘u ki he‘enau fetāmate‘aki ‘iate kinautolu.

26 Pea kuo nau tāmata‘i ha “palōfita ‘a e ‘Eikí: ‘io, ko ha

19a ‘Eke. 3:6;
1 Nifai 19:10.
b ‘Eke. 12:40–41;
‘Alamā 36:28.

c ‘Eke. 16:15, 35;
Nōmipa 11:7–8;
Siosiuá 5:12.
20a 1 Nifai 2:1–4.

21a Mōsaia 9:1–3.
22a Mōsaia 10:18.
26a Mōsaia 17:12–20.

tangata kuo fili 'e he 'Otuá, 'a ia na'á ne fakahā kiate kinautolu 'a 'enau fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá, 'o kikitē'i 'a e ngaahi me'a lahi 'a ia 'e hoko, 'io, na'a mo e hā'ele mai 'a Kalaisi.

27 Pea ko e me'a 'i he'ene pehē kiate kinautolu ko Kalaisi 'a e "Otuá, mo e Tamai 'a e me'a kotoa pē, 'o ne pehē te ne to'o kiate ia 'a e tatau 'o e tangatá, pea ko e ^btatau ia 'a ia na'e fakatupu ia 'i he kamata'angá; pe ko hono 'ai 'e tahá, na'á ne pehē kuo fakatupu 'a e tangatá 'i he tatau 'o e 'Otuá, pea 'e hā'ele hifo 'a e 'Otuá ki he fānau 'a e tangatá, 'o ma'u kiate ia 'a e sino 'o e kakano mo e toto, 'o hā'ele atu 'i he funga 'o e māmaní—

28 Pea ko 'eni, ko e me'a 'i he'ene lea 'aki 'ení, ko ia na'a nau tāmata'i ai ia; pea na'e lahi ha ngaahi me'a na'a nau fai 'a ia na'e 'ohifo ai 'a e houhau 'o e 'Otuá kiate kinautolu. Ko ia, ko hai 'okú ne ofo 'i he'enua nofo pōpulá, pea mo honau tautea'i 'aki 'a e ngaahi faingata'a'ia fakamamahí?

29 He vakai, kuo folofola 'e he 'Eikí: 'E 'ikai te u "tokoni'i 'a hoku kakaí 'i he 'aho 'o 'enau maumau-fonó; ka te u faka-faingata'a'ia'i 'a honau ngaahi halá ke 'oua te nau tu'umālie; pea 'e hoko 'enau ngaahi anga-fai, ko ha maka tūkia'anga 'i honau 'aó.

30 Pea ko e tahá, 'okú ne toe folofola: Kapau 'oku tūtuu'i 'e hoku kakaí ko e "kovi kuo pau ke nau ^butu hono kafukafú 'i he 'ahiohio, pea ko hono nunu'a 'o iá ko e kona.

31 Pea 'okú ne toe folofola: Kapau 'e tūtuu'i 'e hoku kakaí 'a e kovi, kuo pau ke nau utu 'a e matangi "hahaké, 'a ia 'okú ne 'omi 'a e faka'auha fakafokifā.

32 Pea ko 'eni, vakai, kuo fakahoko 'a e tala'ofa 'a e 'Eikí, pea kuo te'ia mo fakamamahí 'a kimoutolu.

33 Ka 'o kapau te mou "tafoki ki he 'Eikí 'i he loto-fakamātoato mo'oni, pea falala kiate ia, mo tauhi kiate ia 'i he faivelenga kotoa 'o e 'atamaí, kapau te mou fai 'eni, te ne fakahaofi 'a kimoutolu mei he nofo pōpulá 'o hangē ko hono finangaló mo 'ene fa'itelihá.

VAHE 8

'Oku ako'i 'e 'Āmoni 'a e kakai 'o Limihaí—'Oku ne 'ilo ki he ngaahi peleti 'e uofulu mā fā 'a e kau Sēletí—'Oku lava 'o liliu 'a e ngaahi lekooti fakakuongamu'á 'e he kau tangata kikité—'Oku 'ikai ha me'a-foaki 'e lahi hake 'i he hoko ko ha tangata kikité. Ta'u 121 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono faka'osi 'e he tu'i ko Limihaí 'ene folofola ki hono kakaí, he na'á ne folofola 'aki ha ngaahi

27a FFL 'Otuá.
b Sēnesi 1:26–28;
'Eta 3:14–17;
T&F 20:17–18.
c Mōsaia 13:33–34;

15:1–4.
29a 1 Sam. 12:15;
2 Fkmtl. 24:20.
30a FFL 'Ulí.
b Kalētia 6:7–8;

T&F 6:33.
FFL Utu-ta'ú.
31a Selem. 18:17;
Mōsaia 12:6.
33a Molom. 9:6.

me'a lahi kiate kinautolu ka ko e ní'ihī pē 'o e ngaahi me'a ko iá kuó u tohi 'i he tohi ní, pea na'á ne fakahā ki hono kakaí 'a e ngaahi me'a kotoa pē na'e kau ki honau kāinga 'a ia na'e 'i he fonua ko Seilahemalá.

2 Pea na'á ne fekau kia 'Āmoni ke tu'u hake 'i he 'ao 'o e kakaí, 'o fakamatala kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuo hoko ki honau kāingá talu mei he taimi na'e 'alu ai 'a Sēnifi mei he fonuá 'o a'u ki he taimi na'á ne ha'u ai mei he fonuá.

3 Pea na'á ne toe fakamatala'i foki kiate kinautolu 'a e ngaahi folofola faka'osi 'a ia kuo akonaki 'aki 'e he tu'i ko Penisimaní kiate kinautolú, 'o ne fakamatala'i ia ki he kakaí 'o e tu'i ko Limihaí, koe'uhi ke nau 'ilo 'a e ngaahi folofola kotoa pē 'a ia na'á ne folofola'aki.

4 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'ene fai 'eni kotoa pē, na'e tukuange leva 'e he tu'i ko Limihaí 'a e kakaí, 'o ne fekau ke nau foki taki taha ki hono fale 'o'oná.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fekau ke 'omi 'a e ngaahi peleti 'a ia na'e 'i ai 'a e "lekooti 'o hono kakaí talu mei he taimi na'a nau 'alu ai mei he fonua ko Seilahemalá, ki he 'ao 'o 'Āmoní koe'uhi ke ne lau ia.

6 Ko 'eni, 'i he faka'osi leva 'e 'Āmoni hono lau 'o e lekōtí, na'e fehu'i ange 'e he tu'i kiate ia pe 'okú ne lava 'o liliu 'a e ngaahi leá, pea na'e fakahā kiate ia 'e 'Āmoni 'oku 'ikai te ne lava.

7 Pea folofola ange 'a e tu'i kiate ia: Ko e me'a 'i he'eku lotomamahi koe'uhi ko e ngaahi faingata'a'ia 'a hoku kakaí, ko ia na'á ku fekau ai ha toko fāngofulu mā tolu 'o hoku kakaí ke nau fononga ki he feitu'u maomaonganoá, koe'uhi ke nau 'ilo'i 'a e fonua ko Seilahemalá, ke mau lava 'o kole ki homau kāingá ke fakatau'atāina'i 'a kinautolu mei he nofo pōpulá.

8 Pea na'a nau hē 'i he feitu'u maomaonganoá 'i ha ngaahi 'aho lahi, ka na'a nau fai tūkuingata pē, 'o 'ikai te nau 'ilo 'a e fonua ko Seilahemalá, ka nau foki mai ki he fonuá ni hili 'enau fononga holo 'i ha fonua 'oku lahi ai 'a e ngaahi vai, 'o nau 'ilo ai ha fonua na'e 'ufi'ufi 'aki 'a e ngaahi hui 'o e tangata, pea mo e fanga manu, pea na'e 'ufi'ufi foki 'aki 'a e ngaahi fale maumau 'i he ngaahi fa'ahinga kotoa pē, 'o nau 'ilo ha fonua 'a ia na'e nofo'i 'e ha kakaí 'a ia na'e tokolahi 'o hangē ko e tokolahi 'o e ngaahi fa'ahinga kotoa 'o 'Isilelí.

9 Pea kuo nau 'omi ke fakamo'oni'i 'aki 'enau leá ha ngaahi peleti koula 'e "uofulu mā fā 'a ia 'oku fonu 'i ha ngaahi tongitongi, pea 'oku nau 'o e koula haohaoha.

10 Pea vakai, foki, kuo nau 'omi ha ngaahi "sifa-fatafata, 'a ia 'oku lalahi, pea kuo ngaohi 'aki ia 'a e ^bpalasa pea mo e kopa, pea 'oku kei lelei 'aupito.

11 Pea ko e tahá, kuo nau 'omi ha ngaahi heletā kuo maumau

honau kaú, pea kuo matolu ‘a e ‘ume‘umeá ‘i honau matá; pea ‘oku ‘ikai ha tokotaha ‘i he fonuá te ne lava ‘o lau ‘a e lea pe ko e ngaahi tongitongi ‘a ia ‘oku ‘i he ngaahi peletí. Ko ia na‘á ku pehē ai kiate koe: ‘Okú ke lava koā ‘o liliu lea?

12 Pea ‘oku ou toe pehē kiate koe: ‘Okú ke ‘ilo koā ki ha tokotaha ‘a ia ‘okú ne lava ‘o liliu lea? He ‘oku ou faka‘amu ke liliu ‘a e ngaahi lekooti ko ‘ení ki he‘etau leá; he te nau fakahā ‘apē kiate kitautolu ‘a e ‘ilo ki ha toenga ‘o e kakai ko ‘eni ‘a ia kuo ‘auhá, ‘a ia na‘e ha‘u mei ai ‘a e ngaahi lekooti ní; pe, mahalo, te nau fakahā ‘apē kiate kitautolu ha ‘ilo ki he kakai pē ko ia ‘a ia kuo ‘auhá; pea ‘oku ou fie ‘ilo ‘a e tupu‘anga ‘o ‘enau ‘auhá.

13 Pea na‘e pehē ange ‘e ‘Āmoni kiate ia: Ko e mo‘oni ‘oku ou lava ‘o fakahā kiate koe, ‘e tu‘i, ha tangata ‘okú ne lava ‘o ‘liliu ‘a e ngaahi lekōtí; he ‘okú ne ma‘u ha me‘a ‘a ia ‘okú ne lava ‘o mamata ki ai, pea liliu ‘a e ngaahi lekooti kotoa pē ‘a ia ‘oku ‘o ha ‘aho ‘i mu‘a; pea ko ha me‘a-foaki ia mei he ‘Otuá. Pea ‘oku ui ‘a e ongo me‘a ko iá ko e ^bme‘a liliu lea, pea ‘oku ‘ikai mafai ha tangata ke fakasio ki ai ‘o kapau ‘e ‘ikai fekau‘i ia, telia na‘á ne fakasio ki ha me‘a ‘a ia ‘oku ta‘etotonu ke ne sio ki ai pea mate ai ia. Pea ko ia ia ‘oku fekau‘i ke fakasio ki ai ‘oku ui ia ko e ^ctangata kikite.

14 Pea vakai, ko e tu‘i ‘o e kakai ko ia ‘oku ‘i he fonua ko

Seilahemalá ko ia ia ‘a e tangata kuo fekau ke ne fai ‘a e ngaahi me‘a ní, pea ‘okú ne ma‘u ‘a e me‘a-foaki mahu‘inga lahi ko iá mei he ‘Otuá.

15 Pea na‘e pehē ‘e he tu‘i ‘oku lahi ange ‘a e tangata kikité ‘i ha palōfita.

16 Pea na‘e pehē ‘e ‘Āmoni ko e tangata kikité ko ha tangata ma‘u fakahā mo e palōfita foki ia; pea ‘oku ‘ikai ha me‘a-foaki lahi ange ‘e lava ‘e ha tangata ‘o ma‘u, tuku kehe ‘o ka ne ka ma‘u ‘a e māfimafi ‘o e ‘Otuá, ‘a ia ‘oku ‘ikai lava ke ma‘u ‘e ha tangata; ka ‘oku lava ke ma‘u ‘e ha tangata ‘a e mālohi lahi ‘oku foaki kiate ia mei he ‘Otuá.

17 Ka ‘oku lava ‘e he tangata kikité ‘o ‘ilo ki he ngaahi me‘a ‘i he kuohilí, kae ‘unma‘ā foki ‘a e ngaahi me‘a ‘e hoko, pea ‘e fakahā mai ‘iate kinautolu ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, pe, ‘e fakahā mai ‘iate kinautolu ‘a e ngaahi me‘a liló, pea e‘a ‘i he māmá ‘a e ngaahi me‘a fufuú, pea ko e ngaahi me‘a ‘oku te‘eki ‘ilo‘i ‘e fakahā ‘iate kinautolu, pea ‘e fakahā foki ‘iate kinautolu ‘a e ngaahi me‘a ‘a ia ‘e ‘ikai lava ke ‘ilo‘i ‘i ha toe founga kehé.

18 Ko ia kuo foaki ai ‘e he ‘Otuá ha founga ‘oku lava ai ‘e he tangatá, ‘i he tui, ‘o fai ‘a e ngaahi mana lalahi; ko ia ‘okú ne hoko ai ko ha taha ‘aonga lahi ki hono kāingá.

19 Pea ko ‘eni, ‘i he faka‘osi ‘e ‘Āmoni ‘a ‘ene lea ‘aki ‘o e ngaahi lea ní na‘e fiefia lahi ‘aupito ‘a e tu‘i, ‘o ne ‘oatu ‘a e

13a Mōsaia 28:10–17.
b FFLS ‘Ūlimí mo e

Tūmemí.
c FFL Tangata Kikité.

fakafeta'i ki he 'Otuá, 'o pehē: 'Oku 'ikai ha'aku veiveiua 'oku 'i he ngaahi peletí ni 'a e me'a lilo "lahi, pea kuo pau ne teuteu'i 'a e ongo me'a liliu lea ko 'ení ko hono 'uhingá ke fakamatala'i 'a e ngaahi me'a lilo pehē kotoa pē ki he fānau 'a e tangatá.

20 'Oiauē hono 'ikai fakaofa 'a e ngaahi ngāue 'a e 'Eikí, pea hono 'ikai fuoloa 'a 'ene kātaki'i hono kakaí; 'io, pea hono 'ikai kui mo faingata'a ke mahino ki he 'atamai 'o e fānau 'a e tangatá; he 'oku 'ikai te nau fie kumi ki he potó, pea 'oku 'ikai foki te nau lota ke ne pule'i 'a kinautolu!

21 'Io, 'oku nau tatau mo ha takanga monumanu iiki hehengi 'oku hola mei he tauhí, pea 'oku fakamovetevete'i, pea 'oku tuli, mo keina 'a kinautolu 'e he fanga manu fekaí 'o e vaó.

KO E LEKOOTI 'A SĒNIFÍ—Ko ha fakamatala 'o hono kakaí talu mei he taimi na'a nau 'alu ai mei he fonua ko Seilahemalá 'o a'u ki he taimi na'e fakahaofi ai 'a kinautolu mei he nima 'o e kau Leimaná.

'Oku kau ki ai 'a e vahe 9 'o a'u ki he ngata'anga 'o e vahe 22.

VAHE 9

'Oku taki atu 'e Sēnifi ha kakai mei Seilahemalá ke ma'u 'a e fonua ko Līhai-Nīfai—'Oku fakangofua ki-

nautolu 'e he tu'i 'o e kau Leimaná ke nau ma'u 'a e fonuá—'Oku tau 'a e kau Leimaná mo e kakai 'o Sēnifi. Ta'u 200–187 K.M. nai.

Ko au, Sēnifi, kuo akonekina au 'i he lea kotoa 'o e kau Nīfai, pea 'i he'eku ma'u 'a e 'ilo ki he "fonua ko Nīfai, pe ki he fonua 'o e 'uluaki tofi'a 'o 'emau ngaahi tamaí, pea 'i he fekau'i atu au ko e tangata mataki 'i he kau Leimaná koe'uhi ke u mataki'i 'a 'enua ngaahi kau taú, koe'uhi ke lava 'e he'emau kau taú 'o 'oho atu kiate kinautolu 'o faka'auha 'a kinautolu—ka 'i he'eku vakai ki he me'a 'a ia 'oku lelei 'iate kinautolú na'á ku faka'amu ke 'oua 'e faka'auha 'a kinautolu.

2 Ko ia, na'á ku fakakikihi mo hoku kāingá 'i he feitu'u maomaonganoá he na'á ku lota ke fai 'e homau pulé ha alea fakamelino mo kinautolu; ka koe'uhi ko ha tangata lota-fefeka mo lota tāmata ia, ko ia na'á ne fekau ke tāmata'i au; ka na'e fakahaofi au 'i he lilingi 'o e toto lahi; he na'e fetau'aki 'a e tamai mo e tamai, mo e tokoua mo e tokoua, 'o a'u ki hono faka'auha 'o ha konga lahi 'o 'emau kau taú 'i he feitu'u maomaonganoá; pea na'a mau foki, 'a kinautolu na'e haó, ki he fonua ko Seilahemalá, ke fakahā 'a e talá ki honau ngaahi uaifi mo 'enua fānaú.

3 Ka neongo iá, ko e me'a 'i he'eku fu'u faka'amu lahi ke ma'u 'a e fonua 'o 'emau ngaahi tamaí, na'á ku tānaki ai 'a e

tokolahi 'o kinautolu kotoa pē na'e fie 'alu hake ke ma'u 'a e fonuá, pea mau toe kamata 'a 'emau fononga atu ki he feitu'u maomaonganoá ke 'alu hake ki he fonuá; ka na'e te'ia 'a kimautolu 'aki 'a e honge mo e ngaahi faingata'a'ia fakamamahi; he na'a mau fai tuai 'i he manatu ki he 'Eiki ko homau 'Otuá.

4 Ka neongo iá, 'i he hili ha ngaahi 'aho lahi 'o 'emau hē holo 'i he feitu'u maomaonganoá na'a mau fokotu'u homau ngaahi fale fehikitakí 'i he potu 'a ia na'e tō ai homau kāingá, 'a ia na'e ofi ki he fonua 'o 'emau ngaahi tamaí.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku toe 'alu atu mo e toko fā 'o 'eku kau tangata ki he koló, ki he tu'í, koe'uhi ke u 'ilo 'a e fakakaukau 'a e tu'í, pea koe'uhi ke u 'ilo pe 'e ngofua ke mau hū atu mo hoku kakaí 'o ma'u 'a e fonuá 'i he melino.

6 Peá u 'alu atu ki he tu'í, pea na'á ne fai ha fuakava mo au ke u ma'u 'a e fonua ko Lihai-Nifái, pea mo e fonua ko Sailomé.

7 Pea na'á ne fekau foki ke 'alu 'a hono kakaí mei he fonuá, pea na'á ku 'alu atu mo hoku kakaí ki he fonuá koe'uhi ke mau ma'u ia.

8 Pea na'a mau kamata ke langa 'a e ngaahi fale, pea monomono 'a e ngaahi 'ā 'o e koló, 'io, 'a e ngaahi 'ā 'o e kolo ko Lihai-Nifái, pea mo e kolo ko Sailomé.

9 Pea na'a mau kamata ke ngoue'i 'a e kelekelé, 'io, 'aki 'a e ngaahi fa'ahinga tenga'i 'akau kotoa pē, 'aki 'a e tenga'i koane,

mo e tenga'i uite, mo e pa'ale, mo e neiiasi, mo e siumi, pea mo e ngaahi tenga 'o e ngaahi fa'ahinga fua'i 'akau kotoa pē; pea na'a mau kamata ke fakatokolahi pea tu'umālie 'i he fonuá.

10 Ko 'eni, ko e olopotu mo e kākā 'a e tu'i ko Leimaná, ke ne "omi 'a hoku kakaí 'o fakapōpula'i, ko ia na'á ne tuku mai ai 'a e fonuá ke mau ma'u iá.

11 Ko ia na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'emau nofo 'i he fonuá 'i he ta'u 'e hongofulu mā ua, na'e kamata ke tailiili 'a e tu'i ko Leimaná, telia na'a faka'au 'o mālohi 'a hoku kakaí 'i he fonuá, pea 'e 'ikai te nau lava 'o ikuna'i 'o fakapōpula'i 'a kinautolu.

12 Ko 'eni ko e kakai fakapikipiko mo "tauhi tamapua 'a kinautolu; ko ia na'a nau fie fakapōpula'i 'a kinautolu, ke nau fakafiemālie'i 'a kinautolu 'aki 'a e ngaahi fua 'o e ngāue 'a homau nimá; 'io, koe'uhi ke nau keinanga mei he ngaahi takanga monumanu iiki 'o 'emau ngaahi ngoué.

13 Ko ia, na'e hoko 'o pehē na'e kamata 'e he tu'i ko Leimaná ke faka'ai'ai 'a hono kakaí ke tau mo hoku kakaí; ko ia, na'e kamata ha ngaahi tau mo ha ngaahi fakakikihi 'i he fonuá.

14 He 'i hono hongofulu mā tolu 'o e ta'u 'o 'eku pule 'i he fonua ko Nifái, 'a ia na'e mama'o atu ki he tonga 'o e fonua ko Sailomé, 'i he lolotonga 'a e fakainu mo e fafanga 'e hoku kakaí 'a 'enau ngaahi takanga monumanu íkí, pea nau ngoue'i

honau kelekelé, na'e fe'ohofi mai ha fu'u kau tau tokolahi 'aupito 'o e kau Leimaná kiate kinautolu 'o kamata ke tāmāte'i 'a kinautolu, pea ke fetuku atu 'enau ngaahi takanga monumanu ikí, pea mo e koane 'o 'enau ngaahi ngoué.

15 'Io, pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fehōlaki, 'a kinautolu kotoa pē na'e te'eki ai ke puké, 'o a'u ki he kolo ko Nīfai, pea nau tangi kiate au ke malu'i 'a kinautolu.

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'a ku fakamahafu 'a kinautolu 'aki 'a e ngaahi kaufana, mo e ngaahi ngahau, mo e ngaahi heletā, mo e ngaahi hele piko, mo e ngaahi pōvai, mo e ngaahi maka-tā, pea mo e ngaahi fa'ahinga mahafu kotoa pē, 'a ia na'a mau lava 'o ngaohi, pea na'a ku 'alu atu mo hoku kakaí ke tau mo e kau Leimaná.

17 'Io, na'a mau 'alu atu 'i he mālohi 'o e 'Eikí ke tau mo e kau Leimaná; he na'a ku fu'u tangi lahi mo hoku kakaí ki he 'Eikí ke ne fakahaofi 'a kimautolu mei he nima 'o homau ngaahi filí, he na'a mau ake hake 'o manatu ki hono faka-haofi 'o 'emau ngaahi tamaí.

18 Pea na'e "afio 'a e 'Otuá ki he 'emau ngaahi tangí, 'o ne tali 'emau ngaahi lotú; pea na'a mau ō atu 'i hono māfimaí; 'io, na'a mau fe'ohofi atu ki he kau Leimaná, pea 'i he 'aho pē taha mo e pō pē taha na'a mau tāmāte'i 'a e toko tolu afe mo e toko fāngofulu mā tolu; na'a mau

tāmāte'i 'a kinautolu kae 'oua kuo mau teke'i 'a kinautolu mei homau fonuá.

19 Pea ko au, na'a ku tokoni 'aki hoku ongo nima 'o'okú, ki he tanu honau kakai maté. Pea vakai, na'a mau fu'u mamahi mo tangilāulau lahi, koe'uhi ko e tō 'a e toko uangeau mā fitungofulu mā hiva 'o homau kāinga.

VAHE 10

---

*'Oku hala 'a e tu'i ko Leimaná—
'Oku anga-fita'a mo fekaí 'a hono kakai pea nau tui ki he ngaahi talatukufakaholo loi—'Oku ikuna'i 'e Sēnifi mo hono kakai 'a kinautolu.
Ta'u 187–160 K.M. nai.*

PEA na'e hoko 'o pehē na'a mau toe kamata ke fokotu'u 'a e pule'angá pea mau toe kamata ke ma'u 'a e fonuá 'i he melino. Pea na'a ku fekau ke ngaohi 'a e ngaahi mahafu tau 'o e fa'ahinga kotoa pē, koe'uhi ke u ma'u ai ha ngaahi mahafu ma'a hoku kakaí 'o teuteu ki ha taimi 'e toe ha'u ai 'a e kau Leimaná ke tau'i 'a hoku kakaí.

2 Pea na'a ku fokotu'u 'a e kau le'o 'o takatakai 'i he fonuá, koe'uhi ke 'oua na'a toe 'ohofi faka'ohovale 'a kimautolu 'e he kau Leimaná 'o faka'auha 'a kimautolu; pea na'e pehē 'a 'eku malu'i 'a hoku kakaí mo 'eku ngaahi takanga monumanu ikí, mo fakahaofi 'a kinautolu mei he tō ki he nima 'o homau ngaahi filí.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau ma'u 'a e fonua 'o 'emau ngaahi tamaí 'i he ngaahi ta'u lahi; 'io, 'i he vaha'a 'o e ta'u 'e uofulu mā ua.

4 Pea na'á ku fekau ke ngoue'i 'a e kelekelé 'e he kakai tangatá, mo tō 'a e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e "kēlení mo e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e fua'i 'akaú.

5 Pea na'á ku fekau ke lalanga tupenu 'a e kakai fefiné, pea femo'uekina, mo ngāue, mo ngaohi 'a e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e līneni tu'ovalevale, 'io, pea mo e fa'ahinga "tupenu kotoa pē, koe'uhi ke mau fakakofu'i 'aki 'a homau telefuá; pea ko ia na'a mau tu'umālie 'i he fonuá—ko ia na'e 'iate kimautolu ma'u ai pē 'a e melino 'i he fonuá 'i he ta'u 'e uofulu mā ua.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hala 'a e tu'i ko "Leimaná, pea na'e kamata ke pule 'a hono fohá 'o fetongi ia. Pea na'e kamata ke ne fakalanga 'i hono kakaí 'a e loto ke angatu'u ki hoku kakaí; ko ia na'a nau kamata ke teuteu ki he tau, pea ha'u ke tau mo hoku kakaí.

7 Ka kuó u 'osi fekau'i atu ha'aku kau tangata mataki ke 'alu takai 'i he fonua ko "Seme-loní, ke u lava ai 'o 'ilo'i 'a 'enau ngaahi teuteú, koe'uhi ke u teuteu kiate kinautolu, ke 'oua na'a nau fe'ohofi mai ki hoku kakaí 'o faka'auha 'a kinautolu.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'alu hake ki he potu tokelau 'o e fonua ko Sailomé, mo

'enau fu'u kau tau tokolahí, 'a e kau tangata kuo "fakamahafu 'aki 'a e ngaahi ^bkaufana, mo e ngaahi ngahau, mo e ngaahi heletā, mo e ngaahi hele piko, mo e ngaahi maka, pea mo e ngaahi maka-tā; pea kuo tele honau lou'ulú 'o tekefua; pea kuo nau kofu 'aki 'a e no'o kili'i manu 'i honau kongalotó.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'a ku fekau ke 'alu 'a e kakai fefine mo e fānau 'o hoku kakaí 'o toitoi 'i he feitu'u maomaonganoá; pea na'á ku fekau foki 'a 'eku kau tangata motu'a kotoa pē 'a ia na'a nau lava 'o to'o mahafú, kae 'uma'ā foki mo 'eku tangata talavou kotoa pē 'a ia na'e lava 'o to'o mahafú, ke fakataha mai ke nau 'alu atu ke tau'i 'a e kau Leimaná; pea na'á ku fokotu'utu'u 'a kinautolu ki honau ngaahi tu'unga 'i he taú, ko e tangata taki taha 'o fakatatau ki hono ta'u motu'á.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau 'alu hake ke tau mo e kau Leimaná; pea na'a mo au foki, 'io ko au, 'i hoku fu'u ta'u motu'á, na'á ku 'alu hake ke tau mo e kau Leimaná. Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau 'alu atu 'i he "māfimafi 'o e 'Eikí ke tau.

11 Ko 'eni, na'e 'ikai 'ilo 'e he kau Leimana ha me'a 'e taha 'o kau ki he 'Eikí, pe ko e māfimafi 'o e 'Eikí, ko ia na'a nau falala pē ki honau ivi 'onautolú. Kā ko e kakai sino mālohi 'a kinautolu, 'o fakatatau ki he mālohi fakaetangatá.

10 4a Mōsaia 9:9.

5a 'Alamā 1:29.

6a Mōsaia 9:10–11; 24:3.

7a Mōsaia 11:12.

8a Seilomi 1:8.

b 'Alamā 3:4–5.

10a FFL Falalá.

12 Ko e kakai “anga-kaivao, mo fekai, mo loto-tāmate ‘a kinautolu, ‘o nau tui ki he ^btalatuku-fakaholo ‘a ‘enau ngaahi tamaí, ‘a ia ko ‘eni—Na‘a nau tui kuo kapusi ‘a kinautolu mei he fonua ko Selūsalemá koe‘uhi ko e ngaahi anghahala ‘a ‘enau ngaahi tamaí, pea na‘e faihala kiate kinautolu ‘i he feitu‘u maomaonganoá ‘e honau ngaahi tokouá, pea na‘e faihala foki kiate kinautolu lolotonga ‘a ‘enau folau ‘i he tahí;

13 Pea ko e tahá, na‘e toe faihala kiate kinautolu lolotonga ‘enau ‘i he fonua ‘o honau “ulu-aki tofi‘á, ‘i he hili ‘enau folau mai ‘i he tahí, pea kuo tupunga ‘eni kotoa koe‘uhi na‘e tui faivelenga ‘o lahi hake ‘a Nīfai ‘i he tauhi ‘o e ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí—ko ia na‘e ^b‘ofeina ia ‘e he ‘Eikí, he na‘e ‘afio ‘a e ‘Eikí ki he‘ene ngaahi lotú ‘o ne tali ia, pea na‘á ne tataki ‘a ‘enau fononga ‘i he feitu‘u maomaonganoá.

14 Pea na‘e ‘ita kiate ia ‘a hono ngaahi tokouá koe‘uhi he na‘e ‘ikai “mahino kiate kinautolu ‘a e ngaahi ngāue ‘a e ‘Eikí; na‘a nau ^b‘ita foki kiate ia ‘i he funga ‘o e ngaahi vaí koe‘uhi he na‘a nau fakafefeka honau lotó ki he ‘Eikí.

15 Pea ko e tahá, na‘a nau ‘ita kiate ia ‘i he hili ‘enau a‘u ki he fonua ‘o e tala‘ofá, he na‘a nau pehē kuó ne to‘o ‘a e “pule ki he kakaí mei honau nimá; pea na‘a nau feinga ke tāmate‘i ia.

16 Pea ko e tahá, na‘a nau toe ‘ita kiate ia koe‘uhi ko ‘ene ‘alu ki he feitu‘u maomaonganoá ‘o hangē ko e fekau ‘a e ‘Eikí kiate iá, ‘o ne ‘ave ‘a e ngaahi “lekooti ‘a ia na‘e tongitongi ‘i he ngaahi peleti ‘o e palasá, he na‘a nau pehē na‘á ne ^bkaiha‘a meiate kinautolu.

17 Pea kuo pehē ‘a ‘enau ako‘i ‘enau fānau ke nau fehi‘a kiate kinautolú, pea ke nau fakapoongi ‘a kinautolu, pea ke nau kaiha‘asi mo vete fakamālohi ‘enau ngaahi koloá, mo fai ‘a e me‘a kotoa pē te nau lava ‘o faka‘auha ai ‘a kinautolú; ko ia kuo ‘iate kinautolu ma‘u ai pē ha fehi‘a ta‘engata ki he fānau ‘a Nīfai.

18 Ko hono ‘uhinga mo‘oni ‘eni kuo hanga ai ‘e he tu‘i ko Leimaná, ‘i he‘ene olopotó, mo e fakahekeheke kākāá, pea mo ‘ene ngaahi tala‘ofa mālié, ‘o kākāá‘i au, pea u ‘omi ai ‘a hoku kakaí ni ki he fonuá ni, koe‘uhi ke nau faka‘auha ‘a kinautolu; ‘io, pea kuo mau faingata‘a‘ia ‘i ha ngaahi ta‘u lahi ‘i he fonuá.

19 Pea ko ‘eni ko au, Sēnifi, ‘i he hili ‘eku fakahā ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa ki hoku kakaí ‘o kau ki he kau Leimaná, na‘á ku faka‘ai‘ai ‘a kinautolu ke nau ‘alu ke tau ‘i honau iví kotoa, ‘o falala kakato ki he ‘Eikí; ko ia, na‘a mau fefa‘uhi mo kinautolu, ko e mata ki he mata.

20 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau toe teke‘i ‘a kinautolu mei homau fonuá; pea mau tāmate‘i

12a ‘Alamā 17:14.

b 2 Nīfai 5:1–3.

13a 1 Nīfai 18:23.

b 1 Nīfai 17:35.

14a 1 Nīfai 15:7–11.

b 1 Nīfai 18:10–11.

15a 2 Nīfai 5:3.

16a 2 Nīfai 5:12.

b ‘Alamā 20:10, 13.

‘a kinautolu ‘i he fu‘u faka‘auha lahi, ‘io, na‘e pehē fau honau tokolahí na‘e ‘ikai ai te mau lau ‘a kinautolu.

21 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a mau toe liu mai ki homau fonua ‘omautolú, pea na‘e toe kamata ‘a hoku kakaí ke tauhi ‘enau ngaahi takanga monumanu íkí, mo ngoue‘i honau kekekelé.

22 Pea ko ‘eni ko e me‘a ‘i he‘eku motu‘á, ko ia na‘á ku tuku ‘a e pule ki he pule‘angá ki ha taha ‘o hoku ngaahi fohá; ko ia, ‘oku ‘ikai te u toe lea ‘aki mo ha me‘a. Pea ‘ofa ke tāpuaki‘i ‘e he ‘Eikí ‘a hoku kakaí. ‘Ēmeni.

VAHE 11

‘Oku pule ‘a e Tu‘i ko Noá ‘i he fai angahala—‘Okú ne manako ‘i he mo‘ui faikovi mo hono ngaahi uaiífi mo e kau sinifú—‘Oku kikite ‘a ‘Apinetai ‘e taki pōpula ‘a e kakaí—‘Oku kumi ‘a e Tu‘i ko Noá ke tāmata‘e i ia. Ta‘u 160–150 K.M. nai.

PEA ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē na‘e tuku ‘e Sēnifi ‘a e pule‘angá kia Noa, ko e taha ‘o hono ngaahi fohá; ko ia na‘e kamata ke pule ‘a Noa ‘o fetongi ia; pea na‘e ‘ikai te ne ‘a‘eva ‘i he ngaahi hala ‘o ‘ene tamaí.

2 He vakai, na‘e ‘ikai te ne tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, ka na‘á ne ‘a‘eva ‘o fakatatau mo e ngaahi holi ‘a hono loto ‘o‘oná. Pea na‘á ne ma‘u ‘a e ngaahi uaiífi tokolahi pea mo e kau ^asinifu. Pea na‘á ne ^bfaka-

tupu ‘a e fai angahala ‘a hono kakaí, mo ‘enau fai ‘a e me‘a na‘e fakalielia ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí. ‘Io, pea na‘a nau fai ‘a e ngaahi ‘fe‘auaki mo e fa‘ahinga kotoa pē ‘o e fai angahalá.

3 Pea na‘á ne fokotu‘u ‘a e tukuhau ‘o e vahe nima ‘e taha ‘o e me‘a kotoa pē na‘a nau ma‘ú, ‘a ia ko e vahe nima ‘o ‘enau koulá mo ‘enau silivá, pea mo e vahe nima ‘o ‘enau ^asifí, mo ‘enau kopá, pea mo ‘enau palasá mo ‘enau ukameá; pea mo e vahe nima ‘e taha ‘o ‘enau fanga manu sisinó; kae ‘uma‘ā foki mo e vahe nima ‘e taha ‘o ‘enau kēlení hono kotoa.

4 Pea na‘á ne to‘o kotoa ‘eni ke tauhi ‘aki ia, mo hono ngaahi uaiífi mo ‘ene kau sinifú; kae ‘uma‘ā foki mo ‘ene kau taula-‘eikí, mo hono ngaahi uaiífi mo ‘enau kau sinifú; pea na‘e pehē ‘a ‘ene lilii ‘a e ngaahi me‘a ‘o e pule‘angá.

5 He na‘á ne fakahifo ‘a e kau taula‘eiki kotoa pē kuo fakatapui ‘e he‘ene tamaí, ‘o ne fakanofa ‘a e ni‘ihi kehe ke fetongi ‘a kinautolu, ‘a ia ko ha ni‘ihi na‘a nau fielahi mo e hīkisia ‘i honau lotó.

6 ‘Io, pea na‘e pehē hono tauhi ‘a kinautolu ‘i hono anga-fakapikopikó, pea ‘i he‘enau tauhi tamapuá, pea ‘i he‘enau ngaahi fe‘auakí, ‘aki ‘a e ngaahi tukuhau kuo hilifaki ‘e he tu‘i ko Noá ki hono kakaí; ko ia na‘e fu‘u ngāue lahi ‘a e kakaí ke poupuu‘i ‘a e angahalá.

11 2a Sēkope 3:5.

b 1 Ng. Tu‘i 14:15–16;
Mōsaia 29:31.

c 2 Nifai 28:15.

3a HEP ngaahi lea ‘oku
fekau‘aki mo ia:

hoānauna, “ngingila”;
veape, “ke ‘ufi‘ufi pe
kofu ‘aki ‘a e mētale.”

7 'Io, pea na'a nau kamata foki ke tauhi tamapua, ko e tupu 'i he kākaa'i 'a kinautolu 'e he ngaahi lea ta'e'aonga mo fakahekeheke 'a e tu'i mo e kau taula'eikí; he na'a nau lea 'aki 'a e ngaahi me'a fakahekeheke kiate kinautolu.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'e langa 'e he tu'i ko Noá 'a e ngaahi fale lahi na'e masanisani mo lalahi; pea na'á ne teuteu'i 'aki ia 'a e ngāue lelei lahi 'o e 'akau, pea mo e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e ngaahi me'a mahu'inga, 'o e koula, mo e siliva, mo e ukamea, mo e palasa, mo e sifi pea mo e kopa;

9 Pea na'á ne langa foki mo'ona ha fu'u fale fakatu'i lahi, pea mo ha nofo'a fakatu'i 'i lotó ai, 'a ia 'oku 'o e papa lelei kotoa pea kuo teuteu'i 'aki ia 'a e koula mo e siliva pea mo e ngaahi me'a mahu'inga.

10 Pea na'á ne fekau foki ke ngaohi 'e he'ene kau ngāué 'a e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e ngāue fakamea'a 'i lotó 'i he ngaahi 'ā 'o e tempalé, 'o e 'akau lelei, mo e kopa, mo e palasa.

11 Pea ko e ngaahi nofo'anga kuo vahe'i ma'á e kau taula'eiki lahi, 'a ia na'e mā'olunga hake 'i he ngaahi nofo'anga kehe kotoa pē, na'á ne teuteu'i ia 'aki 'a e koula haohao; pea na'á ne fekau ke langa ha 'ā ki mu'a ai ke lava 'o falala ai honau sinó mo honau nimá lolotonga 'enua lea 'aki 'a e ngaahi lea loi mo ta'e'aonga ki hono kakaí.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'á

ne langa ha "taua 'o ofi ki he tempalé; 'io, na'a mo e taua mā'olunga 'aupito, pea na'e pehē fau hono mā'olungá na'á ne lava ai 'o tu'u 'i hono tumu'akí 'o sio atu ki he fonua ko Sailomé, kae 'uma'ā foki mo e fonua ko Semeloní, 'a ia na'e ma'u 'e he kau Leimaná; pea na'á ne lava foki 'o mamata ki hono kotoa 'o e fonua na'e tu'u takatakai ki aí.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fekau ke langa ha ngaahi fale lahi 'i he fonua ko Sailomé; pea ne fekau ke langa ha fu'u taua mā'olunga 'i he funga 'o e tafungofunga 'i he tokelau 'o e fonua ko Sailomé, 'a ia na'e hūfanga ai 'a e fānau 'a Nifái 'i he taimi na'a nau hola ai mei he fonuá; pea na'e pehē 'a 'ene ngāue 'aki 'a e ngaahi koloa 'a ia na'á ne ma'u 'i he tukuhau'i 'o hono kakaí.

14 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tuku hono lotó ki he'ene ngaahi koloá, pea na'á ne fakamoleki hono ngaahi taimi 'i he faikovi mo hono ngaahi uafí mo 'ene kau sinifú; pea pehē foki mo hono fakamoleki 'e he'ene kau taula'eikí honau taimí mo e kau munitau.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'a ne tō 'a e ngaahi ngoue vaine takatakai 'i he fonuá; pea na'á ne ngaohi 'a e ngaahi tata'ó'anga uaine, 'o ne ngaohi 'a e uainé 'o lahi 'aupito; pea ko ia na'á ne hoko ko e "tangata fa'a inu uaine, kae 'uma'ā foki mo hono kakaí.

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kamata 'a e kau Leimaná ke 'oho mai ki hono kakaí, 'i he ngaahi ha'ofanga kakai tokosi'i, pea tāmata'e 'i 'a kinautolu 'i he'enau ngaahi ngoué, pea 'i he lolotonga 'a 'enau tauhi 'enau ngaahi takanga monumanu ikí.

17 Pea na'e fekau atu 'e he tu'i ko Noá 'a e kau le'oke 'alu takai 'i he fonuá 'o teke'i 'a kinautolu; ka na'e 'ikai te ne 'oatu 'o tokolahi fe'unga, pea na'e 'oho mai kiate kinautolu 'a e kau Leimaná 'o tāmata'e 'i 'a kinautolu, 'o tuli 'enau ngaahi takanga monumanu iiki tokolahi 'aupito mei he fonuá; ko ia na'e pehē 'a e kamata 'e he kau Leimaná hono faka'auha 'a kinautolú, pea mo fakahā 'enau fehi'a kiate kinautolú.

18 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau atu 'e he tu'i ko Noá 'a 'ene ngaahi kau taú ke tau mo kinautolu, pea na'e teke'i fakaholomui 'a kinautolu, pe na'a nau teke'i fakaholomui 'a kinautolu 'i ha ki'i taimi si'i; ko ia, na'a nau liu mai 'oku nau fiefia koe'uhi ko e ngaahi koloa vete kuo ma'ú.

19 Pea ko 'eni, koe'uhi ko e fu'u ikuná ni na'a nau fielahi 'i he hīkisia 'a honau lotó; pea na'a nau "pōlepolé 'i honau ivi 'onautolú, 'o nau pehē, 'oku lava pē 'e honau toko nimangofulú 'o matu'uaki 'a e toko lau afe 'o e kau Leimaná; pea na'e pehē 'a 'enau pōlepolé, 'o nau fiefia 'i he totó, mo e lilingi 'o e toto 'o honau kāingá, pea na'e tupunga

'eni 'i he fai angahala 'a honau tu'i mo e kau taula'eiki.

20 Pea na'e hoko 'o pehē na'e ai ha tangata 'iate kinautolu, 'a ia ko hono hingoá ko "Apinetai; pea na'e 'alu atu ia 'iate kinautolu, 'o kamata ke kikite, 'o pehē: Vakai, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, pea kuó ne fekau kiate au, 'o pehē: 'Alu atu pea fakahā ki he kakaí ni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí—'E hoko 'a e mala'ia ki he kakaí ni, he kuó u mamata ki he'enau ngaahi me'a fakalieliá, mo 'enau fai angahalá, pea mo 'enau ngaahi fe'auaki; pea ka 'ikai te nau fakatomala te u 'a'ahi kiate kinautolu 'i he'eku 'itá.

21 Pea kapau 'e 'ikai te nau fakatomala pea tafoki ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, vakai, te u tukuange 'a kinautolu ki he nima 'o honau ngaahi filí; 'io, pea 'e "fakapōpula'i 'a kinautolu; pea 'e fakamamahi'i 'a kinautolu 'i he nima 'o honau ngaahi filí.

22 Pea 'e hoko 'o pehē te nau 'ilo ko au ko e 'Eiki ko honau 'Otuá, pea ko e 'Otua "fua'a au, pea 'oku ou tautea'i 'a e ngaahi angahala 'a hoku kakaí.

23 Pea 'e hoko 'o pehē kapau 'e 'ikai fakatomala 'a e kakaí ni pea tafoki ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, 'e fakapōpula'i 'a kinautolu; pea 'e 'ikai ha taha te ne fakahaofi 'a kinautolu, ka ko e 'Eiki pē ko e 'Otua Māfimafí.

24 'Io, pea 'e hoko 'o pehē 'o ka nau ka tangi kiate au 'e "tuai 'a 'eku fanongo ki he'enau ngaahi

19a T&F 3:4.
FFL Loto-hikisiá.
20a FFL 'Apinetai.

21a Mōsaia 12:2; 20:21;
21:13–15; 23:21–23.
22a 'Eke. 20:5; Teut. 6:15;

Mōsaia 13:13.
24a Maika 3:4;
Mōsaia 21:15.

tangí; 'io, pea te u tuku ke te 'ia 'a kinautolu 'e honau ngaahi filí.

25 Pea kapau 'e 'ikai te nau fakatomala 'i he tauanga'a mo e efu 'o tangi lahi ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, 'e 'ikai te u "fanongo ki he'enua ngaahi lotú, pea 'e 'ikai foki te u fakahaofi 'a kinautolu mei honau ngaahi faingata'a'ia; pea 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, pea kuo pehē 'a 'ene fekau kiate aú.

26 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi leva hono lea 'aki 'e 'Apinetai 'a e ngaahi leá ni kiate kinautolú na'a nau 'ita kiate ia, 'o feinga ke tāmata'i ia; ka na'e fakahaofi ia 'e he 'Eikí mei honau nimá.

27 Pea 'i he fanongo 'a e tu'i ko Noá ki he ngaahi lea kuo lea 'aki 'e 'Apinetai ki he kakaí, na'á ne houhau foki; pea ne folofola: Ko hai 'a 'Apinetai, ke ne fakamāu'i au mo hoku kakaí, pe "ko hai 'a e 'Eikí, ke ne fakahoko 'a e faingata'a'ia lahi pehē ki hoku kakaí?

28 'Oku ou fekau kiate kimoutolu ke mou 'omi 'a 'Apinetai ki heni, koe'uhi ke u tāmata'i ia, he kuó ne lea 'aki 'a e ngaahi me'á ni ke fakatupu 'a e 'ita 'i hoku kakaí, pea fakalanga 'a e ngaahi fakakikihi 'i hoku kakaí; ko ia, te u tāmata'i ia.

29 Ko 'eni kuo "fakakuihi 'a e mata 'o e kakaí; ko ia na'a nau ^bfakafefeka ai honau lotó ki he ngaahi lea 'a 'Apinetai, pea na'a nau feinga 'o kamata mei he taimi ko iá ke puke ia. Pea na'e

fakafefeka 'e he tu'i ko Noá 'a hono lotó ki he folofola 'a e 'Eikí, pea na'e 'ikai te ne fakatomala mei he'ene ngaahi ngāue koví.

VAHE 12

'Oku tuku 'a 'Apinetai ki he fale fakapōpulá koe'uhi ko 'ene kikite'i hono faka'auha 'o e kakaí mo e pekia 'a e Tu'i ko Noá—'Oku lau 'e he kau taula'eiki loí mei he folofolá mo fakangalingali 'oku nau tauhi 'a e fono 'a Mōsesé—'Oku kamata 'e 'Apinetai ke ako'i kiate kinautolu 'a e ngaahi Fekau 'e Hongofulú. Ta'u 148 κ.μ. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi ange 'a e ta'u 'e ua na'e ha'u 'a 'Apinetai 'i honau lotolotonga 'i ha teunga fakapulí, pea na'e 'ikai te nau 'ilo'i ia, 'o ne kamata ke kikite 'iate kinautolu, 'o pehē: Kuo fekau pehē mai kiate au 'e he 'Eikí, 'o pehē—'E 'Apinetai, 'alu pea kikite ki hoku kakaí ni, 'o pehē, he kuo nau fakafefeka honau lotó ki he'eku ngaahi leá; kuo 'ikai te nau fakatomala mei he'enua ngaahi ngāue koví; ko ia, te u "a'ahi kiate kinautolu 'i hoku 'itá, 'io, 'i hoku 'ita kakahá te u 'a'ahi kiate kinautolu koe'uhi ko 'enua ngaahi angahalá mo e ngaahi me'a fakalieliá.

2 'Io, 'e malá'ia 'a e to'u tangatá ni! Pea na'e folofola mai 'a e 'Eikí kiate au: Mafao atu ho nimá 'o kikite 'o pehē: 'Oku folofola peheni 'e he 'Eikí, 'e hoko 'o pehē 'e "fakapōpula'i 'a e to'u tangatá

25a 'Īsaia 1:15; 59:2.

27a 'Eke 5:2;

Mōsaia 12:13.

29a Mōsesē 4:4.

b 'Alamā 33:20;

'Eta 11:13.

12 1a 'Īsaia 65:6.

2a Mōsaia 11:21; 20:21;

21:13–15; 23:21–23.

ni, koe'uhi ko 'enau ngaahi angahalá, pea 'e sipi'í 'a kinautolu 'i he ^bkou'ahé; 'io, pea 'e angi fakamālohi 'a kinautolu 'e ha kau tangata, pea 'e tāmāte'í 'a kinautolu; pea 'e hanga 'e he fanga manupuna fekaí 'o e 'ataá, mo e fanga kulií, 'io, pea mo e fanga manu fekaí 'o keina 'a honau kakanó.

3 Pea 'e hoko 'o pehē 'e hangē 'a e mahu'inga 'o e "mo'ui 'a e tu'í ko Noá ko ha kofu 'i he loto ^bafi kakaha; he te ne 'ilo ko au ko e 'Eikí.

4 Pea 'e hoko 'o pehē te u taa'í 'a hoku kakaí ni 'aki 'a e ngaahi faingata'a'ia fakamamahi, 'io, 'aki 'a e hongē mo e "mahaki faka'auha; pea te u ngaohi 'a kinautolu ke nau ^bngala 'i hono kotoa 'o e 'ahó.

5 'Io, pea te u fekau ke 'i ai ha ngaahi "kavenga 'oku ha'í ki honau tu'á; pea 'e angi fakamālohi 'a kinautolu 'o hangē ko ha 'asi 'oku noá.

6 Pea 'e hoko 'o pehē te u fekau atu 'a e 'uha maka kiate kinautolu, pea te ne taa'í 'a kinautolu; pea 'e taa'í foki 'a kinautolu 'e he matangi "hahaké; pea 'e fakafiu'í 'e he fanga ^b'inisēkité 'a honau fonuá foki, mo kai 'o 'osi 'enau kēlení.

7 Pea 'e taa'í 'aki 'a kinautolu 'a e fu'u mahaki faka'auha lahi—pea te u fai 'eni kotoa pē koe'uhi ko 'enau ngaahi "angahalá mo e ngaahi me'a fakalieliá.

8 Pea 'e hoko 'o pehē kapau 'e

'ikai te nau fakatomala, te u "faka'auha 'a kinautolu 'o 'osi-osingamālie mei he funga 'o e māmaní; ka te nau kei tuku pē ha ^blekooti, pea te u fakatolonga ia ma'á e ngaahi pule'anga kehe 'a ia 'e ma'u 'a e fonuá; 'io, te u fai 'eni foki ke u fakahā ai 'a e ngaahi me'a fakalielia 'a e kakaí ni ki he ngaahi pule'anga kehē. Pea na'e kikite 'aki 'e 'Apinetai 'a e ngaahi me'a lahi ki he kakaí ni.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'ita kiate ia; pea nau puke ia mo 'ave ia kuo ha'í ki he 'ao 'o e tu'í, 'o nau pehē ki he tu'í: Vakai, kuo mau 'omi ha tangata kiate koe, 'a ia kuo kikite'í 'a e kovi ki ho kakaí, pea 'okú ne pehē 'e faka'auha 'e he 'Otuá 'a kinautolu.

10 Pea 'okú ne kikite'í foki 'e hoko 'a e kovi ki ho'o mo'uí, 'o ne pehē 'e tatau 'a ho'o mo'uí mo e kofu 'i ha afi kakaha.

11 Pea ko e tahá, 'okú ne toe pehē te ke tatau mo e kau'í 'akau, 'io 'o tatau mo ha kau'í 'akau mōmoa 'o e ngoué, 'a ia 'oku laka atu ai 'a e fanga manú, pea nau molomoloki hifo ia 'i honau lalo va'é.

12 Pea ko e tahá, 'okú ne toe pehē foki te ke tatau mo e fisi'í talatala'āmoa, 'a ia, 'o ka motu'a 'aupito ia, 'o ka angi mai 'a e matangi, 'oku vilingia holo ia 'i he funga 'o e fonuá. Pea 'okú ne lea fakakākā 'o pehē kuo folofola 'aki ia 'e he 'Eikí. Pea 'okú ne pehē 'e hoko 'eni kotoa

2b Mōsaia 21:3–4.

3a Mōsaia 12:10.

b Mōsaia 19:20.

4a T&F 97:26.

b Mōsaia 21:9–10.

5a Mōsaia 21:3.

6a Selem. 18:17;

Mōsaia 7:31.

b 'Eke. 10:1–12.

7a T&F 3:18.

8a 'Alamā 45:9–14.

b Molom. 8:14–16.

kiate koe 'o kapau 'e 'ikai te ke fakatomala, pea 'e tupu 'eni koe-uhi ko ho'o ngaahi angahalá.

13 Pea ko 'eni, 'E tu'i, ko e hā ha fu'u kovi lahi kuó ke fai, pea ko e hā ha ngaahi fu'u angahala lalahi kuo fai 'e ho kakaí, 'a ia 'oku totonu ke fakahalaia'i ai 'a kitautolu 'e he 'Otuá pe fakamā-u'i 'a kitautolu 'e he tangata ní?

14 Pea ko 'eni, 'E tu'i, vakai 'oku tau ta'e halaia, pea ko koe, 'E tu'i, kuo 'ikai te ke fai angahala; ko ia, kuo loi 'a e tangatá ni 'o kau kiate koe, pea 'oku ta'e aonga 'ene ngaahi kikité.

15 Pea vakai, 'oku tau mālohi, 'e 'ikai fakapōpula'i 'a kitautolu, pe 'ave pōpula 'e hotau ngaahi filí; 'io, pea kuó ke monū'ia 'i he fonuá, pea te ke kei tu'umālie ai pē koe.

16 Vakai, ko e tangatá 'eni, 'oku mau tuku atu ia ki ho to'ukupú; 'oku lelei ke ke fai kiate ia 'o fakatatau ki ho finangaló.

17 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e he tu'i ko Noá ke lī 'a 'Apinetai ki he fale fakapōpulá; peá ne fekau ke kátoa mai 'a e kau "taula'eikí ke ne fai ha fealea'aki mo kinautolu pe ko e hā ha'ane me'a 'e fai kiate iá.

18 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau pehē ange ki he tu'i: 'Omi ia ki heni ke tau fakafehu'i ia; pea na'e fekau 'e he tu'i ke 'omi ia ki honau 'aó.

19 Pea na'a nau kamata ke fakafehu'i ia, ke nau tauhele'i ai ia, koe'uhi ke nau ma'u ai ha me'a ke talatalaaki'i 'aki ia; ka na'á ne tali 'a kinautolu 'i he

loto-to'a, 'o ne lava 'o "tali 'enau ngaahi fehu'i kotoa pē, 'io, 'o nau ofo ai; he na'á ne ta'ofi 'a kinautolu 'i he'enau ngaahi fehu'i kotoa pē, mo fakamaa'i 'a kinautolu 'i he'enau ngaahi lea kotoa pē.

20 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē kiate ia 'e hanau toko taha: Ko e hā 'a e 'uhinga 'o e ngaahi folofola 'a ia kuo tohí, pea kuo akonaki 'aki 'e he'etau ngaahi tamaí, 'o pehē:

21 "Hono 'ikai faka'ofofa 'i he ngaahi mo'ungá 'a e va'e 'o ia 'okú ne 'omi 'a e ngaahi ongoongo lelei; 'a ia 'okú ne fakahā 'a e melinó; 'a ia 'okú ne 'omi 'a e ngaahi ongoongo lelei 'o e lelei; 'a ia 'okú ne fakahā 'a e fakamo'uí; 'a ia 'okú ne pehē ki Saione, 'Oku pule 'a ho 'Otuá;

22 'E hiki hake 'e ho kau tangata le'ó 'a honau le'ó; pea 'i he le'ó pē taha te nau hiva; he te nau mamata 'aki honau matá ki hono toe fokotu'u 'e he 'Eikí 'a Saioné.

23 Ke pā mai 'i he fiefia; hiva fakataha 'a kimoutolu 'a e ngaahi potu lala 'o Selūsalemá; he kuo fakafiemālie'i 'e he 'Eikí 'a hono kakaí, kuó ne huhu'i 'a Selūsalema;

24 Kuo fakahā 'e he 'Eikí 'a hono "to'ukupu mā'oni'oni 'i he 'ao 'o e ngaahi pule'anga kotoa pē, pea 'e mamata 'e he ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o māmaní ki he fakamo'uí 'a hotau 'Otuá?

25 Pea ko 'eni na'e pehē 'e 'Apinetai kiate kinautolu: Ko e kau "taula'eiki koā 'a kimoutolu,

pea 'oku mou 'ai ke hā 'o hangē 'oku mou akonaki ki he kakaí ni, pea 'oku mou 'ilo 'a e laumālie 'o e kikitē, ka 'oku mou fie 'ilo meiate au 'a e 'uhinga 'o e ngaahi me'a ní?

26 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e mala'ia 'a kimoutolu koe'uhi ko ho'omou fakakovi'i 'a e ngaahi hā'ele'anga 'o e 'Eikí! He kapau 'oku mahino kiate kimoutolu 'a e ngaahi me'a ní pehē kuo 'ikai te mou akonaki 'aki ia; ko ia, kuo mou fakakovi'i 'a e ngaahi hala 'o e 'Eikí.

27 Kuo 'ikai te mou feinga fakamātoato 'i homou lotó ke mou "ilo'i; ko ia, 'oku 'ikai ai te mou potó. Ko ia, ko e hā 'oku mou akonaki 'aki ki he kakaí ní?

28 Pea na'a nau pehē: 'Oku mau akonaki 'aki 'a e fono 'a Mōsesé.

29 Pea toe pehē 'e ia kiate kinautolu: Kapau 'oku mou akonaki 'aki 'a e "fono 'a Mōsesé, ko e hā 'oku 'ikai te mou tauhi ai ki aí? Ko e hā 'oku tuku ai homou lotó ki he ngaahi koloá? Ko e hā 'oku mou fai ai 'a e ngaahi ^bfe'auakí 'o faka'osi homou iví mo e kau munitau, 'io, pea fakatupu 'a e fai angahala 'a e kakaí ni, pea 'oku ai ha 'uhinga 'a e 'Eikí ke fekau'i ai au ke u kikite ki he kakaí ni, 'io, 'aki 'a e fu'u kovi lahi ki he kakaí ni?

30 'Ikai 'oku mou 'ilo 'oku ou lea 'aki 'a e mo'oní? 'Io, 'oku mou 'ilo'i 'oku ou lea 'aki 'a e

mo'oní; pea 'oku taau ke mou tetetete 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

31 Pea 'e hoko 'o pehē 'e taa'i 'a kimoutolu koe'uhi ko ho'omou ngaahi angahalá he kuo mou pehē 'oku mou akonaki 'aki 'a e fono 'a Mōsesé. Pea ko e hā ha'amou me'a 'oku mou 'ilo ki he fono 'a Mōsesé? 'Oku "fou mai koā 'a e fakamo'uí 'i he fono 'a Mōsesé? Ko e hā ha'amou lau?

32 Pea na'a nau tali 'o pehē 'oku fou mai 'a e fakamo'uí 'i he fono 'a Mōsesé.

33 Ka ko 'eni na'e pehē ange 'e 'Apinetai kiate kinautolu: 'Oku ou 'ilo 'e fakamo'uí 'a kimoutolu 'o kapau te mou tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá: 'io, 'o kapau te mou tauhi 'a e ngaahi fekau na'e tuku 'e he 'Eikí kia Mōsesé 'i he mo'unga 'o "Sainaí, 'o pehē:

34 "Ko au ko e 'Eiki ko ho 'Otuá, 'a ia kuó u ^bomi koe mei he fonua ko 'Isipité, mei he fale 'o e pōpulá.

35 'Oua na'á ke ma'u ha 'otua "kehe 'i hoku 'aó.

36 'Oua na'á ke ngaohi kiate koe ha tamapua kuo tongitongi, pe ha me'a fakatatau 'e taha 'i ha me'a 'i he langí 'i 'olungá, pe ki ha me'a 'oku 'i he fonuá 'i lalo.

37 Ko 'eni na'e pehē ange 'e 'Apinetai kiate kinautolu, Kuo mou fai kotoa 'a e ngaahi me'a ní? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai, kuo 'ikai te mou fai pehē. Pea kuo mou "akonaki

27a FFL 'Iló.

29a FFL Fono 'a Mōsesé.

^b FFL Tonó.

31a Mōsaia 3:15; 13:27–32;
'Alamā 25:16.

33a 'Eke. 19:9, 16–20;
Mōsaia 13:5.

34a 'Eke. 20:2–4.

^b 'Eke. 12:51;
1 Nifai 17:40;

Mōsaia 7:19.

35a Hōsea 13:4.

FFL Tauhi Tamapuá.

37a Mōsaia 13:25–26.

koā ki he kakaí ni ke nau fai ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa pē? ‘Oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘Ikai, kuo ‘ikai te mou fai pehē.

VAHE 13

‘Oku malu‘i ‘a ‘Apinetai ‘e ha mālohi fakalangi—‘Okú ne ako‘i ‘a e ngaahi Fekau ‘e Hongofulú—‘Oku ‘ikai ma‘u ‘a e fakamo‘ui ‘i he fono ‘a Mōsesé pē—‘E fai ‘e he ‘Otuá ha fakalelei pea huhu‘i hono kakaí. Ta‘u 148 K.M. nai.

PEA ko ‘eni ‘i he fanongo ‘a e tu‘í ki he ngaahi lea ní, na‘á ne pehē ki he‘ene kau taula‘eikí: ‘Ave ‘a e tangatá ni, pea tāmata‘i ia; he ko e hā ‘atautolu ‘e fai kiate ia, he ‘oku faha ia.

2 Pea nau ‘unu‘unu atu ‘o feinga ke puke ia; ka na‘á ne ta‘ofi ‘a kinautolu, ‘o ne pehē kiate kinautolu:

3 ‘Oua ‘e ala kiate au, koe‘uhi ‘e ta‘i ‘a kimoutolu ‘e he ‘Otuá ‘o kapau te mou ala ‘aki homou nimá kiate au, he kuo te‘eki ai te u fakahā ‘a e pōpoaki ‘a ia na‘e fekau kiate au ‘e he ‘Eikí ke u fakahaá; pea kuo ‘ikai foki te u fakahā kiate kimoutolu ‘a e me‘a na‘a mou “kole ke u fakahā atú; ko ia, ‘e ‘ikai tuku ‘e he ‘Otuá ke tāmata‘i au ‘i he taimí ni.

4 Ka kuo pau ke u fakahoko ‘a e ngaahi fekau ‘a ia kuo fekau kiate au ‘e he ‘Otuá; pea ko e me‘a ‘i he‘eku tala kiate kimoutolu ‘a e mo‘oní, ko ia ‘oku mou ‘ita ai kiate aú. Pea ko e tahá,

koe‘uhi ko ‘eku lea ‘aki ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá kuo mou fakamāu‘i ai ‘oku ou fahá.

5 Pea na‘e hoko ‘o pehē kuo ‘osi lea ‘aki ‘e ‘Apinetai ‘a e ngaahi lea ní na‘e ilifia ‘a e kakaí ‘o e tu‘í ko Noá ke ala honau nimá kiate ia, he na‘e ‘iate ia ‘a e Laumālie ‘o e ‘Eikí; pea na‘e “ulo hono fofongá ‘o fu‘u ngingila ‘aupito, ‘o hangē pē ko Mōsesé, ‘i he‘ene ‘i he mo‘unga ‘o Sainaí, lolotonga ‘ena fefolofolai mo e ‘Eikí.

6 Pea na‘e lea ia ‘i he “mālohi mo e mafai mei he ‘Otuá; pea na‘á ne hoko atu ‘ene ngaahi leá ‘o pehē:

7 ‘Oku mou vakai ‘oku ‘ikai te mou ma‘u ha mālohi ke tāmata‘i au, ko ia, te u faka‘osi ‘a ‘eku leá. ‘Io, pea ‘oku ou ‘ilo‘i ‘oku “lavea mo‘oni homou lotó koe‘uhi ko ‘eku fakahā kiate kimoutolu ‘a e mo‘oní ‘i ho‘omou ngaahi fai angahalá.

8 ‘Io, pea ‘oku fakafonu ‘e he‘eku ngaahi leá ‘a kimoutolu ‘aki ‘a e fakatumutumu, mo e ofo, mo e ‘ita.

9 Ka ‘oku ou faka‘osi ‘a ‘eku leá; pea ‘o ka hili ia, ‘e tatau ai pē pe te u ‘alu ki fē, kae kehe pē ke fakamo‘ui au.

10 Ka ko hono lahi pē ‘eni ‘o e me‘a te u fakahā kiate kimoutolú, ko e me‘a te mou fai kiate au, ‘amuí, ‘e hoko ia ko ha sīpinga mo ha “taipe ‘o e ngaahi me‘a ‘a ia ‘e hoko.

11 Pea ko ‘eni ‘oku ou lau kiate kimoutolu ‘a hono toe ‘o e ngaahi “fekau ‘a e ‘Otuá, he

13 3a Mōsaia 12:20–24.
5a ‘Eke. 34:29–35.
6a FFL Mālohí.

7a 1 Nifai 16:2.
10a Mōsaia 17:13–19;
‘Alamā 25:10.

11a ‘Eke. 20:1–17.

‘oku ou ‘ilo‘i kuo ‘ikai ke tohi ia ‘i homou lotó; ‘oku ou ‘ilo‘i kuo mou ako mo akonaki ‘aki ‘a e angahalá ‘i hono kongá lahi ‘o ho‘omou mo‘uí.

12 Pea ko ‘eni, ‘oku mou manatu na‘á ku pehē kiate kimoutolu: ‘Oua na‘á ke ngaahi kiate koe ha tamapua kuo tongitongi, pe ha me‘a fakatatau ‘e taha ‘i ha me‘a ‘i he langí ‘i ‘olunga, pe ha me‘a ‘oku ‘i he fonuá ‘i lalo, pe ki ha me‘a ‘oku ‘i he vaí ‘i he lalo fonuá.

13 Pea ko ‘eni: ‘Oua na‘á ke punou hifo koe kiate kinautolu, pe tauhi ki ai; he ko au ko e ‘Eiki ko ho ‘Otuá, ko e ‘Otua fua‘a au, ‘oku ou totongi ‘a e fai angahala ‘a e ngaahi tamaí ki he fānaú, ‘o a‘u ki hono tolu mo hono fā ‘o e to‘u tangata ‘o kinautolu ‘oku fehi‘a kiate aú;

14 Pea u fakahā ‘a e ‘alo‘ofa ki he ngaahi toko afe ‘o kinautolu ‘oku ‘ofa kiate au mo tauhi ‘eku ngaahi fekaú.

15 ‘Oua na‘á ke takuanoa ‘a e huafa ‘o e ‘Eiki ko ho ‘Otuá; koe‘uhi ‘e ‘ikai lau ‘e he ‘Eiki ko e ta‘ehalaia ia ‘a ia ‘okú ne takuanoa ‘a hono huafá.

16 Manatu ki he ‘aho “sāpaté, ke tauhi ia ke mā‘oni‘oni.

17 Ko e ‘aho ‘e ono ke ke ngāue ai, ‘o fai ai ho‘o ngāue kotoa pē;

18 Ka ko hono fitu ‘o e ‘ahó ko e ‘aho sāpate ia ‘o e ‘Eiki ko ho ‘Otuá, ‘oua na‘á ke fai ‘i ai ha ngāue ‘e taha, ‘a koe, pe ko ho fohá, pe ko ho ‘ofefiné, pe ko

ho‘o tamaio‘eikí, pe ko ho‘o kuanangá, pe ko ho‘o pulú, pe ko e muli ‘oku nofo ‘i ho loto‘aá;

19 He na‘e ngaahi ‘e he ‘Eikí ‘i he ‘aho ‘e “ono ‘a e langí mo e fonuá, mo e tahí, mo e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku ‘i aí; ko ia na‘e tāpuaki‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e ‘aho sāpaté mo fakatapui ia.

20 “Faka‘apa‘apa ki ho‘o tamaí mo ho‘o fa‘eé, koe‘uhi ke fuoloa ho ngaahi ‘ahó ‘i he fonua ‘oku foaki kiate koe ‘e he ‘Eiki ko ho ‘Otuá.

21 ‘Oua na‘á ke “fakapō.

22 ‘Oua na‘á ke “tono. ‘Oua na‘á ke ^bkaiha‘a.

23 ‘Oua na‘á ke “tukuaki‘i loi ‘a ho kaungā‘apí.

24 ‘Oua na‘á ke “mānumanu ki he fale ‘o ho kaungā‘apí, ‘oua na‘á ke mānumanu ki he uaifi ‘o ho kaungā‘apí, pe ki he‘ene tamaio‘eikí, pe ki he‘ene kuanangá, pe ki he‘ene pulú, pe ki he‘ene ‘así, pe ki ha me‘a ‘e taha ‘oku ‘a ho kaungā‘apí.

25 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he faka‘osi ‘e ‘Apinetai ‘a e ngaahi lea ní, na‘á ne pehē ange kiate kinautolu: Kuo mou akonaki koā ki he kakaí ni ke nau tokanga ke fai ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa pē koe‘uhi ke tauhi ‘a e ngaahi fekaú ni?

26 ‘Oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘Ikai; he kapau na‘a mou fai pehē, kuo ‘ikai fekau au ‘e he ‘Eikí ke u ha‘u ‘o kikite ‘aki ‘a e kovi ki he kakaí ni.

27 Pea ko ‘eni kuo mou pehē

16a FFL ‘Aho Sāpaté.

19a Sēnesi 1:31.

20a Mā‘ake 7:10.

21a Mātiu 5:21–22;

T&F 42:18.

FFL Fakapō.

22a FFL Tonó.

^b FFL Kaiha‘a,

Kaiha‘así.

23a LFkt. 24:28.

FFL Loi.

24a FFL Mānumanú.

‘oku hoko mai ‘a e fakamo‘uí ‘i he fono ‘a Mōsesé. ‘Oku ou pehē kiate kimoutolu ‘oku ‘aonga ke mou kei tauhi ‘a e “fono ‘a Mōsesé; ka ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘e hokosia ‘a e taimi ‘e ^b‘ikai toe ‘aonga ai ke tauhi ki he fono ‘a Mōsesé.

28 Pea ko e tahá, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku ‘ikai ke hoko mai ‘a e “fakamo‘uí ‘i he ^bfonó pē; pea ka ne ta‘e‘oua ‘a e “fakalelei, ‘a ia ‘e fai ‘e he ‘Otuá tonu koe‘uhi ko e ngaahi angahala mo e ngaahi hia ‘a hono kakaí, pehē kuo pau ke nau mala‘ia, neongo ‘a e fono ‘a Mōsesé.

29 Pea ko ‘eni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, na‘e ‘aonga ke fokotu‘u ha fono ki he fānau ‘a ‘Isilelí, ‘io, na‘a mo ha fono “fefeka ‘aupito; he ko ha kakai kia-kekeva ‘a kinautolu, ‘a ia ‘oku nau ^bfakavavevave ki he angahalá, mo nau fakatuotuai ke manatu‘i ‘a e ‘Eiki ko honau ‘Otuá;

30 Ko ia ai na‘e tuku ha “fono kiate kinautolu, ‘io, ko ha fono ‘o e ngaahi ngāue mo e ngaahi ^bouau, ko ha fono na‘e totonu ke nau ‘fai pau ki ai ‘i he ‘aho ki he ‘aho, koe‘uhi ke tokoni‘i ‘a kinautolu ke nau manatu ki he ‘Otuá mo honau fatongia kiate iá.

31 Kae vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e ngaahi me‘á ni kotoa pē ko e ngaahi “sīpinga ia ‘o e ngaahi me‘a ‘e hoko maí.

32 Pea ko ‘eni, na‘e mahino koā kiate kinautolu ‘a e fonó? ‘Oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘Ikai, na‘e ‘ikai mahino kiate kinautolu kotoa pē ‘a e fono; pea na‘e tupu ia mei he fefeka ‘a honau lotó; he na‘e ‘ikai mahino kiate kinautolu ‘e ‘ikai fa‘a fakamo‘ui ha tangata ‘e toko taha “ka ‘i he huhu‘i pē ‘a e ‘Otuá.

33 He vakai, ‘ikai na‘e kikite ‘a Mōsesé kiate kinautolu ‘o kau ki he hā‘ele mai ‘a e Mīsaia, pea mo e huhu‘i ‘e he ‘Otuá ‘a hono kakaí? ‘Io, pea na‘a mo e kau palōfita “kotoa pē kuo kikite talu mei he kamata‘anga ‘o māmaní—‘ikai kuo nau lau ki he ngaahi me‘a ‘e ni‘ihi ‘o e ngaahi me‘á ni?

34 ‘Ikai kuo nau pehē ‘e hā‘ele hifo ‘a e “Otuá tonu ki he fānau ‘a e tangatá, pea ma‘u kiate ia ‘a e tatau ‘o ha tangata, pea hā‘ele atu ‘i he māfima‘i lahi ‘i he funga ‘o e māmaní?

35 ‘Io, pea ‘ikai kuo nau pehē foki te ne fakahoko ‘a e “toetu‘u ‘o e maté, pea ko ia, tonu, ‘e ngaohikovi‘i ia mo fakamamahi‘i?

27a FFL Fono ‘a Mōsesé.
b 3 Nifai 9:19–20;
15:4–5.

28a Kalētia 2:16.
FFL Fakamo‘uí;
Huhu‘i.
b Kalētia 2:21;
Mōsaia 3:14–15;
‘Alamā 25:15–16.

c FFL Fakalelei,
Fakalelei‘i.
29a Siosuia 1:7–8.
b ‘Alamā 46:8.
30a ‘Eke. 20.
b FFL Ouá, Ngaahi.
c Sēkope 4:5.
31a Mōsaia 16:14;
‘Alamā 25:15.

FFL Fakataipé.
32a 2 Nifai 25:23–25.
33a 1 Nifai 10:5;
Sēkope 4:4; 7:11.
34a Mōsaia 7:27; 15:1–3.
FFL ‘Otuá.
35a ‘Īsaia 26:19;
2 Nifai 2:8.

VAHE 14

'Oku lea 'a 'Īsaia 'o kau ki he Mīsaia —'Oku fakamatala 'a 'Īsaia 'o kau ki hono luma'i mo e ngaahi faingata'a'ia 'a e Mīsaia—'Okú ne foaki hono laumālié ko e feilaulau ma'á e angahalá mo fai 'a e taukapo koe'uhi ko e kakai 'oku fai angahalá—Fakafehoanaki mo e 'Īsaia vahe 53. Ta'u 148 K.M. nai.

'Io, 'oku 'ikai koā na'e pehē 'e 'Īsaia: Ko hai kuó ne tui ki he'e-mau ongoongó, pea kuo fakahā kia hai 'a e to'ukupu 'o e 'Eikí?

2 He te ne tupu hake 'i hono 'aó 'o hangē ko ha 'akau matengofua, pea hangē ko ha aka mei he kekeleke mōmoa; 'oku 'ikai ha sino lelei pe ha faka'ofu'ofa 'iate ia; pea ka tau ka mamata kiate ia, 'oku 'ikai ha faka'ofu'ofa ke tau manako ai kiate ia.

3 'Oku fehi'anekina ia pea li'aki 'e he kakai; ko e tangata ia 'o e ngaahi mamahi, pea maheni mo e loto-mamahi; pea na'a tau fufū 'a hotau fofongá meiate ia; na'e manuki'i ia, pea na'e 'ikai te tau mahu'inga'ia 'iate ia.

4 Ko e mo'oni kuó ne ^afuesia 'a hotau ngaahi ^bmamahi, 'o ne kā-taki'i 'etau ngaahi loto-mamahi; ka na'a tau mahalo kuo tautea, mo taa'i ia mei he 'Otuá, pea mamahi'ia.

5 Ka na'e kafo ia koe'uhi ko 'etau ngaahi ^amaumau-fonó,

na'e fakavolu ia koe'uhi ko 'etau ngaahi angahalá; na'e hanga 'e he tautea na'a ne fuesia 'o toe 'omi 'a e melinó kiate kিতautolu; pea ko e me'a 'i hono ngaahi kafó kuo tau ^bmo'ui ai.

6 Kuo tau hē kotoa pē, 'o hangē ko e fanga ^asipi; kuo tau afe taki taha kotoa pē ki hono hala 'o'ona; pea kuo hilifaki kiate ia 'e he 'Eikí 'a e ngaahi angahala 'atautolu kotoa pē.

7 Na'e ngaohikovia ia, pea na'e fakamamahi'i ia, ka na'e 'ikai ^asi'ane lea; 'oku tataki mai ia 'o hangē ko e ^blami ke tāmate'i, pea hangē ha sipi 'oku noa 'i he 'ao 'o hono kau tangata kosí ka na'e 'ikai si'ane lea.

8 Na'e 'ave ia mei he fale faka-pōpulá pea mei he fakamāú; pea ko hai ha taha te ne fakamatala ki hono tupu'angá 'o e me'a 'e hoko kiate iá? He na'e motuhi atu ia mei he fonua 'o e mo'uí; pea koe'uhi ko e ngaahi mau-mau-fono 'a hoku kakai na'e te'ia ai ia.

9 Pea na'a ne ngaohi hono fonualotó fakataha mo e kau fai angahalá, mo e kau ^akoloa'ia 'i he'ene pekiá; koe'uhi kuo 'ikai te ne fai ha ^bkovi, pea na'e 'ikai ha kākā 'e taha mei hono fofongá.

10 Ka na'e finangalo 'a e 'Eikí ke fakavolu ia; kuó ne tuku ia ki he mamahi; 'o ka ke ka ngaohi hono laumālié ko e feilaulau koe'uhi ko e angahala te ne mamata ki hono ^ahakó, te ne

14 4a 'Alamā 7:11–12.

b Mātiu 8:17.

5a Mōsaia 15:9;

'Alamā 11:40.

b 1 Pita 2:24–25.

6a Mātiu 9:36;

2 Nifai 28:14;

'Alamā 5:37.

7a Ma'ake 15:3.

FFL Sīsū Kalaisí.

b FFL Laka Atú;

Lami 'a e 'Otuá.

9a Mātiu 27:57–60;

Ma'ake 15:27, 43–46.

FFL Siosefa 'Alematea.

b Sione 19:4.

10a Mōsaia 15:10–13.

fakalōloa hono ngaahi ‘ahó, pea ko e finangalo ‘o e ‘Eikí ‘e tu‘umālie ia ‘i hono to‘ukupú.

11 Te ne mamata ki he mamahi lahi ‘o hono laumālié, pea ‘e fiemālie ai ia; ‘i he ‘ilo kiate iá ‘e fakatonuhia ‘i ‘e he ‘eku tamaio‘eiki mā‘oni‘oní ‘a e kakai tokolahi; he te ne ^afua ‘enau ngaahi angahalá.

12 Ko ia, te u tuku kiate ia ha ‘inasi ‘i he kakai ongoongoá, pea te ne vahevahe ‘a e koloá mo e kakai mālohí; koe‘uhi kuo mamahi hono laumālié ‘o ne pekia; pea na‘e lau ia fakataha mo e kau maumau-fonó; pea na‘á ne fua ‘a e ngaahi angahala ‘o e tokolahi, pea ne fai ‘a e ^ataukapo koe‘uhi ko e kau maumau-fonó.

VAHE 15

Ko e founga ‘oku hoko ai ‘a Kalaisi ko e Tamaí mo e ‘Aló fakatou‘osi—Te ne fai ‘a e taukapo pea fua ‘a e ngaahi maumau-fono ‘a hono kakaí—‘Oku nau hoko mo ‘ene kau palōfita mā‘oni‘oni kotoa pē ko hono hako—‘Okú ne fakahoko ‘a e Toetu‘ú—‘Oku ma‘u ‘e he fānau íkí ‘a e mo‘ui ta‘engatá. Ta‘u 148 κ.Μ. nai.

PEA ko ‘eni na‘e pehē ‘e ‘Apinetai

kiate kinautolu: ‘Oku ou faka-‘amu ke mahino kiate kimoutolu ‘e hā‘ele hifo ‘a e ^aOtuá tonu ki he lotolotonga ‘o e fānau ‘a e tangatá, pea ^bhuhu‘i ‘a hono kakaí.

2 Pea koe‘uhi te ne ^amo‘ui ‘i he kakanó ‘e ui ai ia ko e ‘Aló ‘o e ‘Otuá, pea ‘i he‘ene faka-mo‘ulalao ‘i ‘a e kakanó ki he finangalo ‘o e ^bTamaí, ‘o hoko ai ko e Tamaí mo e ‘Aló—

3 Ko e Tamaí, ^akoe‘uhi na‘e ^bfakatupu ia ‘e he māfimafi ‘o e ‘Otuá; pea ko e ‘Aló, koe‘uhi ko e kakanó; ‘o ne hoko ai ko e Tamaí mo e ‘Aló—

4 Pea ko e ‘Otua pē ^ataha ‘a kinaua, ‘io, ko e ^bTamaí ^cTa‘engata mo‘oni ‘o e langí pea mo e māmaní.

5 Pea ‘oku pehē ‘a e mo‘ulalao ‘a e kakanó ki he Laumālié, pe ko e ‘Aló ki he Tamaí, ‘a ia ko e ‘Otua pē taha, pea ^afepaki mo e ‘ahi‘ahí, pea ‘ikai tukulolo ki he ‘ahi‘ahí, ka ne tuku ke manukia ia, mo ^bfakamamahi‘i, mo kapusi ki tu‘a, mo ‘lí‘aki ‘e hono kakaí.

6 Pea hili ‘a ‘eni kotoa pē, ‘o ka ‘osi ‘a ‘ene fai ‘a e ngaahi fu‘u mana lahi ‘i he lotolotonga ‘o e fānau ‘a e tangata, ‘e tataki atu ia, ‘io, ‘o ^ahangē ko e lau ‘a ‘Īsaiá, ‘o hangē ha sipi ‘oku noa

11a Lev. 16:21–22;

1 Pita 3:18;
T&F 19:16–19.

12a 2 Nifai 2:9;
Mōsaia 15:8;
Molonai 7:27–28.

15 1a 1 Tim. 3:16;
Mōsaia 13:33–34.
FFL Sīsū Kalaisí.

b FFL Huhu‘i (‘Eikí).

2a Mōsaia 3:5; 7:27;
‘Alamā 7:9–13.

b Īsaia 64:8;

Sione 10:30; 14:8–10;
Mōsaia 5:7;
‘Alamā 11:38–39;
‘Eta 3:14.

3a T&F 93:4.

b Luke 1:31–33;
Mōsaia 3:8–9;
‘Alamā 7:10;
3 Nifai 1:14.

4a Teut. 6:4;
Sione 17:20–23.

FFL ‘Otuá.

b Mōsaia 3:8;
Hilam. 14:12;
3 Nifai 9:15; ‘Eta 4:7.
c ‘Alamā 11:39.

5a Luke 4:2;
Hepelū 4:14–15.

b Sione 19:1.
c Ma‘ake 8:31;
Luke 17:25.

6a ‘Īsaia 53:7.

‘i he ‘ao ‘o e tangata kosí, ka na‘e ^b‘ikai si‘ane leá.

7 ‘Io, ‘e pehē ‘a hono taki atu, ‘o “kalusefai, mo tāmata‘í, ‘o mo‘ulalao pehē ‘a e kakanó ki he maté, pea folo hifo ‘a e ^bfinangalo ‘o e ‘Aló ‘e he finangalo ‘o e Tamaí.

8 Pea na‘e pehē hono maumau‘i ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi “ha‘i ‘o e maté, kuó ne ^b‘ikuna ‘a e maté; pea tuku ai ki he ‘Aló ‘a e mālohi ke fai ha ‘taukapo ma‘á e fānau ‘a e tangatá —

9 Pea kuó ne hā‘ele hake ki he langí, kuo fonu ‘i he ‘alo‘ofa; pea fonu ‘i he ‘ofa mamahi ki he fānau ‘a e tangatá; ‘o tu‘u ‘i honau vaha‘a mo e fakamaau totonú; kuó ne maumau‘i ‘a e ngaahi ha‘i ‘o e maté, pea to‘o kiate “ia ‘enau ngaahi angahalá mo ‘enau ngaahi maumau-fonó, kuó ne huhu‘i ‘a kinautolu, mo ^btotongi ‘a e ngaahi fie ma‘u ‘a e fakamaau totonú.

10 Pea ko ‘eni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko hai ha taha te ne fakamatala ki hono tupu-‘angá? Vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘o ka ngaohi hono laumālié ko e feilaulau koe‘uhi ko e angahalá te ne mamata ki hono “hakó. Pea ko ‘eni ko e hā ha‘amou lau? Pea ko hai ‘e hoko ko hono hakó?

11 Vakai ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko kinautolu kotoa pē kuo fanongo ki he ngaahi lea ‘a e kau “palōfitá, ‘io, ‘a e kau palōfita mā‘oni‘oni kotoa pē kuo kikite ‘o kau ki he hā‘ele mai ‘a e ‘Eikí—‘Oku ou pehē kiate kimoutolu, ko kinautolu kotoa pē kuo nau tokanga mo‘oni ki he‘enau ngaahi leá, mo tui ‘e huhu‘i ‘e he ‘Eikí ‘a hono kakaí, pea kuo nau ‘amanaki atu ki he ‘aho ko iá ke ma‘u ha fakamolemole ‘o ‘enau ngaahi angahalá, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko kinautolu ia ko hono hakó, pe koe kau ‘ea hoko ki he ^bpule‘anga ‘o e ‘Otuá.

12 He ko ‘eni ‘a kinautolu kuó “ne fua ‘enau ngaahi angahalá; ko ‘eni ‘a kinautolu kuó ne pekia koe‘uhi ko kinautolú, ke huhu‘i ‘a kinautolu mei he‘enau ngaahi maumau-fonó. Pea ko ‘eni, ‘ikai ko hono hako ‘a kinautolu?

13 ‘Io, pea ‘ikai ko e kau palōfitá, ‘a kinautolu kotoa pē kuo nau lea ‘o kikité, pea kuo ‘ikai te nau hinga ki he maumau-fonó, ‘oku ou lau ki he kau palōfita mā‘oni‘oni kotoa pē talu mei he kamata‘anga ‘o māmaní? ‘Oku ou pehē kiate kimoutolu, ko hono hako ‘a kinautolu.

14 Pea ko ‘eni ‘a e fa‘ahinga kuo nau “fakahā ‘a e melinó, ‘a

6b Luke 23:9;
Sione 19:9;
Mōsaia 14:7.
7a FFL Kalusefai.
b Luke 22:42;
Sione 6:38;
3 Nifai 11:11.
8a Mōsaia 16:7;
‘Alamá 22:14.
b Hōsea 13:14;
1 Kol. 15:55–57.

c 2 Nifai 2:9.
9a ‘Īsaia 53;
Mōsaia 14:5–12.
b FFL Fakalelei,
Fakalelei‘í.
10a ‘Īsaia 53:10;
Mōsaia 5:7; 27:25;
Molonai 7:19.
11a T&F 84:36–38.
b FFL Fakamo‘uí;
Pule‘anga ‘o e ‘Otuá

pe Pule‘anga ‘o e
Langí.
12a Mōsaia 14:12;
‘Alamá 7:13; 11:40–41.
14a ‘Īsaia 52:7;
Loma 10:15;
1 Nifai 13:37;
Mōsaia 12:21–24.
FFL Ngāue
Fakafaipekaú.

ia kuo nau 'omi 'a e ngaahi ongoongo lelei 'o e lelei, 'a ia kuo nau fakahā 'a e fakamo'uí; mo nau pehē ki Saione: 'Oku pule 'a ho 'Otuá!

15 Pea 'oiaue hono 'ikai faka'ofofa 'i he ngaahi mo'ungá 'a honau va'é!

16 Pea ko e tahá, hono 'ikai faka'ofofa 'i he ngaahi mo'ungá 'a e va'é 'o kinautolu 'oku kei fakahā 'a e melinó!

17 Pea ko e tahá, hono 'ikai faka'ofofa 'i he ngaahi mo'ungá 'a e va'é 'o kinautolu te nau fakahā 'amui 'a e melinó, 'io, mei he taimí ni 'o fai atu, pea ta'engata!

18 Pea vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'ikai ke ngata ai. He 'oiaue hono 'ikai faka'ofofa 'i he ngaahi mo'ungá 'a e "va'é 'o ia 'oku 'omi 'a e ngaahi ongoongo lelei, 'a ia ko e tupu'anga 'o e ^bmelinó, 'io, na'a mo e 'Eikí, 'a ia kuó ne huhu'i 'a hono kakaí; 'io, 'a ia kuó ne foaki 'a e fakamo'uí ki hono kakaí;

19 He ka ne ta'é'oua 'a e huhu'i 'a ia kuó ne fai ma'a hono kakaí, 'a ia na'e teuteu talu mei hono 'ai 'a e "tu'unga 'o e māmaní, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ka ne ta'é'oua 'eni, ko e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá 'e ^bmala'ia.

20 Kae vakai, 'e maumau'i 'a e ngaahi ha'i 'o e maté, pea pule 'a e 'Aló, peá ne ma'u 'a e mālohi ki

he maté; ko ia, 'okú ne fakahoko 'a e toetu'u 'o e maté.

21 Pea 'e hoko ha toetu'u, na'a mo ha "uluaki toetu'u, 'io, ko ha toetu'u 'a kinautolu kuo mo'ui, pea 'oku nau mo'ui, pea te nau mo'ui, 'io kae 'oua kuo toetu'u 'a Kalaisi— he 'e ui pehē ia.

22 Pea ko 'eni, ko e toetu'u 'a e kau palōfita kotoa pē, pea mo kinautolu kotoa pē na'a nau tui ki he'enau ngaahi leá, pe ko kinautolu kotoa pē kuo tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, te nau 'alu atu 'i he 'uluaki toetu'ú; ko ia, ko kinautolu ko e 'uluaki toetu'ú.

23 'Oku fokotu'u hake 'a kinautolu ke "nofo fakataha mo e 'Otua 'a ia kuó ne huhu'i 'a kinautolú; ko ia 'oku nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'ia Kalaisi, 'a ia kuó ne ^bmaumau'i 'a e ngaahi ha'i 'o e maté.

24 Pea ko kinautolu 'eni 'oku nau kau 'i he 'uluaki toetu'ú; pea ko kinautolu 'eni na'a nau mate ki mu'a 'i he hā'ele mai 'a Kalaisi, 'i he'enau ta'é'iló, pea na'e te'eki ai fakahā 'a e "fakamo'uí kiate kinautolu. Pea 'oku fakahoko pehe'i 'e he 'Eikí 'a e toe fakafoki 'o kinautolu ní; pea 'oku nau kau 'i he 'uluaki toetu'ú, pe ma'u 'a e mo'ui ta'engatá, kuo huhu'i 'a kinautolu 'e he 'Eikí.

25 Pea 'oku ma'u foki 'e he "fānau ikí 'a e mo'ui ta'engatá.

26 Kae vakai, pea "manavahē,

18a 3 Nifai 20:40;

T&F 128:19.

b Sione 16:33.

FFL Melinó.

19a Mōsaia 4:6.

b 2 Nifai 9:6–13.

21a 'Alamā 40:16–21.

23a Same 24:3–4;

1 Nifai 15:33–36;

T&F 76:50–70.

b FFL Mate, Fakasinó.

24a 2 Nifai 9:25–26;

T&F 137:7.

25a T&F 29:46; 137:10.

FFL Fakamo'ui—

Fakamo'ui 'o e fānaú.

26a Teut. 5:29;

Sēkope 6:9.

mo tetetete 'i he 'ao 'o e 'Otuá, he 'oku totonu ke mou tetetete; koe'uhí 'oku 'ikai huhu'í 'e he 'Eikí 'a e kakai 'oku ^bangatu'u kiate 'a pea 'mate 'i he'enu nau ngaahi angahalá; 'io, na'a mo kinautolu kotoa pē kuo nau mate 'i he'enu ngaahi angahalá talu mei he kamata'anga 'o e māmaní, 'a ia kuo nau loto ke angatu'u ki he 'Otuá, 'a ia kuo nau 'ilo 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, kae 'ikai te nau tauhi ki aí; ko ^d'eni 'a kinautolu 'e ^e'ikai te nau kau 'i he 'uluaki toetu'ú.

27 Ko ia 'oku 'ikai koā ke totonu ke mou tetetete? Koe'uhi 'oku 'ikai hoko 'a e fakamo'uí ki ha taha pehē; he kuo 'ikai huhu'í 'e he 'Eikí ha taha pehē; 'io, 'oku 'ikai lava foki 'e he 'Eikí 'o huhu'í ha taha pehē; he 'oku 'ikai te ne lava 'o faka'ika-i'í ia; he 'oku 'ikai te ne lava 'o faka'ikai'í 'a e ngaahi fie ma'u 'a e ^afakamaau totonú.

28 Pea ko 'eni 'oku ou tala kiate kimoutolu 'e hokosia 'a e taimi 'a ia 'e ^afakahā ai 'a e fakamo'ui 'a e 'Eikí 'i he pule'anga, mo e fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai fulipē.

29 'Io, 'e 'Eiki, 'e hiki hake 'e ho'o kau ^atangata le'ó 'a honau le'ó; pea 'i he le'ó pē taha te nau hiva fakataha; he te nau mamata 'aki honau matá, 'o ka toe foku-tu'u 'e he 'Eikí 'a Saione.

30 Ke pā mai 'i he fiefia, hiva fakataha, 'a kimoutolu 'a e

ngaahi potu lala 'o Selūsalemá; he kuo fakafiemālie'í 'e he 'Eikí 'a hono kakaí, kuó ne huhu'í 'a Selūsalema.

31 Kuo fakahā 'e he 'Eikí 'a hono to'ukupu mā'oní'oní 'i he 'ao 'o e ngaahi pule'anga kotoa pē; pea 'e mamata 'e he ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o māmaní ki he fakamo'ui 'a hotau 'Otuá.

 VAHE 16

'Oku huhu'í 'e he 'Otuá 'a e kakai kotoa pē mei honau tu'unga mole mo tō ki laló—Ko kinautolu 'oku anga-fakakakanó te nau 'i he tu'unga tatau pē 'o hangē kuo 'ikai ha huhu'í—'Oku fakahoko 'e Kalaisi 'a e toetu'u ki he mo'ui 'oku 'ikai hano ngata'angá pe ki he mala'ia 'oku 'ikai hano ngata'angá. Ta'u 148 K.M. nai.

PEA ko 'eni, na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono lea 'aki 'e 'Apinetai 'a e ngaahi lea ní na'á ne mafao atu hono nimá 'o pehē: 'E hokosia 'a e taimi 'a ia 'e mamata ai 'a e kakai fulipē ki he ^afakamo'ui 'a e 'Eikí; 'a ia 'e lava ai 'e he pule'anga, mo e fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai fulipē, 'o sio 'i he mata ki he mata mo ^bfakahā 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'oku totonu 'a 'ene ngaahi fakamāú.

2 Pea 'e toki ^akapusi ki tu'a 'a e kau angahalá, pea 'e 'i ai ha'anau 'uhinga ke nau ngala, mo ^btangi, mo tangi lāulau, pea

26b 1 Nifai 2:21–24.

c 'Isikeli 18:26;

1 Nifai 15:32–33;

Molonai 10:26.

d 'Alamā 40:19.

e T&F 76:81–86.

27a 'Alamā 34:15–16; 42:1.

28a FFL Ngāue

Fakafaipekaú.

29a FFL Le'ó, Le'ohí.

16 1a FFL Fakamo'uí.

b Mōsaia 27:31.

2a T&F 63:53–54.

b Mātiu 13:41–42;

Luke 13:28;

'Alamā 40:13.

fenga'itaki honau nifó; pea 'e tupu 'eni 'i he 'ikai te nau fie tokanga mo talangofua ki he le'ó 'o e 'Eikí; ko ia 'oku 'ikai huhu'í 'e he 'Eikí 'a kinautolu.

3 He 'oku nau "anga-fakakakano mo anga-fakatēvolo, pea 'oku ma'u 'e he ^btēvoló 'a e mālohi kiate kinautolu; 'io na'a mo e ngata motu'a ko ia na'á ne 'kākaa'í 'a 'etau 'uluaki ongo mātu'á, 'a ia ko e tupu'anga 'o 'ena ^dhingá; pea ko e tupu'anga 'o e hoko 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá 'o anga-fakakakano, mo fa'a holi kovi, mo anga-fakatēvolo, mo nau 'e'ilo 'a e kovi mei he lelei, mo fakavaivai'í 'a kinautolu ki he tēvoló.

4 Ko ia na'e "mole ai 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá; pea vakai, na'a nau mei mole ta'engata ka ne ta'e'oua hono huhu'í 'e he 'Otuá 'a hono kakaí mei honau tu'unga mole mo tō ki laló.

5 Kae manatu ko ia ia 'okú ne vilitaki 'i hono 'ulungāanga "fakakakanó, pea 'okú ne fai atu 'i he ngaahi hala 'o e angahalá mo e angatu'u ki he 'Otuá, 'okú ne nofo ma'u 'i hono tu'unga tō ki laló pea 'oku ma'u 'e he tēvoló 'a e mālohi kotoa kiate ia. Ko ia, 'oku hangē ai na'e 'ikai fai ha ^bhuhu'í, pea ko e fili

ia ki he 'Otuá; pea ko e tēvoló ko e fili foki ia ki he 'Otuá.

6 Pea ko 'eni ka ne 'ikai ke hā'ele mai 'a Kalaisi ki he māmani, ko 'eku lea ki he ngaahi me'a 'e hoko 'o "hangē kuo nau 'osi hokó, pehē kuo 'ikai ke 'i ai ha huhu'í.

7 Pea kapau kuo 'ikai toe tu'u 'a Kalaisi mei he pekiá, pe motuhi 'a e ngaahi ha'í 'o e maté ke 'oua na'a ikuna 'a fa'itoka, pea ke 'oua na'a 'i ai hano ^ahuhu 'o e maté, pehē kuo 'ikai ke 'i ai ha toetu'u.

8 Ka 'oku 'i ai ha ^atoetu'u, ko ia 'oku 'ikai ha ikuna 'a e fa'itoká, pea 'oku folo hifo 'a e huhu 'o e ^bmaté 'ia Kalaisi.

9 Ko ia 'a e "maama mo e mo'ui 'o e māmani; 'io, ko ha maama 'oku 'ikai hano ngata'anga, 'a ia 'oku 'ikai lava 'o tāmata'e'í; 'io, kae 'uma'ā foki ha mo'ui 'a ia 'oku 'ikai hano ngata'anga, koe'uhi ke 'oua na'a toe 'i ai ha mate.

10 'Io na'a mo e sino fa'a-maté ni 'e 'ai 'e ia 'a e "ta'e-fa'a-mate, pe 'e 'ai 'e he 'au'auhá ni 'a ta'e-fa'a-'au'auha, pea 'e 'omi ke ^btu'u 'i he fakamaau'anga 'o e 'Otuá, ke 'fakamāu'í 'e ia 'o fakatatau ki he'enau ngaahi ngāu'e pe 'oku lelei pe kovi ia—

11 Pea kapau 'oku lelei ia, te nau toe tu'u ki he mo'ui mo e

3a Kalētia 5:16–25;

Mōsaia 3:19.

FFL Tangata

Fakakakanó.

b 2 Nifai 9:8–9.

FFL Tēvoló.

c Sēnesi 3:1–13;

Mōsesi 4:5–19.

d FFL Hinga 'a 'Ātama

mo 'Iví.

e 2 Nifai 2:17–18,

22–26.

4a 'Alamā 42:6–14.

5a 'Alamā 41:11.

FFL Anga-fakakakanó.

b FFL Huhu'í.

6a Mōsaia 3:13.

7a Hōsea 13:14;

Mōsaia 15:8, 20.

8a 'Alamā 42:15.

FFL Toetu'ú.

b 'Īsaia 25:8;

1 Kol. 15:54–55;

Molom. 7:5.

9a T&F 88:5–13.

FFL Maama 'o

Kalaisi.

10a 'Alamā 40:2.

FFL Mo'ui

Ta'e-fa'a-maté.

b FFL Fakamaau

Faka'osi.

c 'Alamā 41:3–6.

fiefia “ta’engata; pea kapau ‘oku kovi, te nau toe tu’u ki he mala’ia ^bta’engata, pea tukuange ‘a kinautolu ki he tēvoló, ‘a ia kuó ne pule’i ‘a kinautolu, ‘a ia ko e mala’iá—

12 Koe’uhi kuo nau ‘a’eva ‘o fakatatau ki honau lotó mo ‘enau ngaahi holi fakakakanó; ‘o ‘ikai ui ki he ‘Eiki lolotonga ‘a e mafao atu hono to’ukupu ‘o e “alo’ofá kiate kinautolú; he na’e mafao atu ‘a e to’ukupu ‘o e ‘alo’ofá kiate kinautolu, ka na’e ‘ikai te nau tali ia; na’e valoki’i ‘a kinautolu koe’uhi ko ‘enau ngaahi angahalá ka na’e ‘ikai te nau fie tafoki mei ai; pea na’e fekau’i ‘a kinautolu ke fakatomala ka na’e ‘ikai te nau fakatomala.

13 Pea ko ‘eni, ‘ikai ‘oku totonu ke mou tetetete pea fakatomala mei ho’omou ngaahi angahalá, pea manatu ‘oku fou pea tu’unga pē ‘ia Kalaisi homou fakamo’uí?

14 Ko ia, kapau ‘oku mou akonaki ‘aki ‘a e “fono ‘a Mōsesé, ke mou akonaki foki ko e ‘ata pē ia ‘o e ngaahi me’a ‘e hoko—

15 Akonaki kiate kinautolu ‘oku fou mai ‘a e huhu’i ‘ia Kalaisi ko e ‘Eiki, ‘a ia ko e “Tamai Ta’engata mo’oni. ‘Ēmeni.

VAHE 17

‘Oku tui ‘a ‘Alamā peá ne tohi ‘a e ngaahi lea ‘a ‘Apinetai—‘Oku mate ‘a ‘Apinetai ‘i he afi—‘Okú

ne kikite’i ‘a e ngaahi mahaki mo e mate ‘i he afi ‘a kinautolu na’a nau fakapoongi iá. Ta’u 148 κ.μ. nai.

PEA ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē ‘i he faka’osi ‘e ‘Apinetai ‘a e ngaahi lea ní, na’e fekau ‘e he tu’i ke ‘ave ia ‘e he kau “taula-‘eiki pea fekau ke tāmata’i ia.

2 Ka na’e ‘i ai ha toko taha ‘iate kinautolu ‘a ia ko hono hingoá ko “Alamā, ‘a ia ko e hako foki ia ‘o Nifai. Pea ko e tangata kei talavou ia, pea na’e ^btui ia ki he ngaahi lea kuo lea ‘aki ‘e ‘Apinetai, he na’á ne ‘ilo’i ‘a e angahala kuo valoki’i ai ‘a kinautolu ‘e ‘Apinetai; ko ia na’á ne kamata ke kole ki he tu’i ke ‘oua te ne houhau kia ‘Apinetai, kae tukuange ke ne ‘alu fiemālie.

3 Ka na’e ‘āsili ai ‘a e houhau ‘a e tu’i, ‘o ne fekau ke kapusi ki tu’a ‘a ‘Alamā meiate kinautolu, ‘o ne fekau atu ha’ane kau tamaio’eiki ke nau tuli ia koe’uhi ke nau tāmata’i ia.

4 Ka na’á ne hola mei honau ‘aó ‘o ne toitoi pea na’e ‘ikai te nau ‘ilo ia. Pea ‘i he’ene toitoi ‘i he ngaahi ‘aho lahi na’á ne “tohi ‘a e ngaahi lea kotoa pē kuo lea ‘aki ‘e ‘Apinetai.

5 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e fekau ‘e he tu’i ke hanga ‘e he’ene kau le’ó ‘o kāpui ‘a ‘Apinetai ‘o puke ia; pea na’a nau ha’i ia ‘o lī ki he fale fakapōpulá.

6 Pea ‘i he hili ‘a e ‘aho ‘e tolu, kuó ne alea mo ‘ene kau taula-‘eiki, na’á ne fekau ke toe ‘omi ia ki hono ‘aó.

11a FFL Mo’ui Ta’engatá.

b FFL Mala’iá.

12a FFL ‘Alo’ofá.

14a FFL Fono ‘a Mōsesé.

15a Mōsaia 3:8; 5:7;

‘Eta 3:14.

17 1a Mōsaia 11:1, 5–6.

2a Mōsaia 23:6, 9–10.

FFL ‘Alamā ko e Lahí.

b Mōsaia 26:15.

4a FFL Folofolá.

7 Pea pehē 'e ia kiate ia: 'E 'Apinetai, kuo mau 'ilo'i ha kovi ke tukuaki'i ai koe, pea 'oku totonu ke ke mate.

8 He kuó ke pehē 'e hā'ele hifo 'a e "Otuá tonu ki he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá; pea ko 'eni, koe'uhi ko e me'á ni 'e tāmāte'i koe, tuku kehe 'o kapau te ke fakafoki 'a e ngaahi lea kotoa pē kuó ke lau'ikovi'i 'aki au mo hoku kakaí.

9 Pea na'e pehē 'e 'Apinetai kiate ia: 'Oku ou pehē kiate koe, 'e 'ikai te u fakafoki 'a e ngaahi lea 'a ia kuó u lea 'aki kiate koe 'a ia 'oku kau ki he kakai ní, he 'oku mo'oni ia; pea koe'uhi ke mou 'ilo ki honau mo'oni kuó u tuku ai ke u tō ki homou nimá.

10 'Io, pea te u kātaki pē 'o a'u ki he maté, ka 'e 'ikai te u faka'ikai'i 'a 'eku ngaahi leá, pea 'e tu'u ia ko ha fakamo'oni ke talatalaaki'i 'a kimoutolu. Pea kapau te mou tāmāte'i au, te mou lilingi ai 'a e toto "ta'ehalaia, pea 'e tu'u foki ia ko ha fakamo'oni ke talatalaaki'i 'a kimoutolu 'i he 'aho faka'osí.

11 Pea ko 'eni na'e meimei tukuange ia 'e he tu'i ko Noá, he na'á ne ilifia 'i he'ene leá; he na'á ne manavahē telia na'a tō 'a e ngaahi tautea 'a e 'Otuá kiate ia.

12 Ka na'e hiki hake 'a e le'o'o e kau taula'eiki 'i he'enua 'itá, 'o kamata ke tukuaki'i ia, 'o pehē: Kuó ne lau'ikovi'i 'a e tu'í. Ko ia na'e fakatupu ai 'a e houhau 'o

e tu'í kiate ia, 'o ne tukuange ia koe'uhi ke tāmāte'i ia.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'ave ia 'o ha'i, 'o nau haha hono kilí 'aki 'a e ngaahi ha'inga 'akau vela 'o a'u ki he'ene mate.

14 Pea ko 'eni 'i he kamata ke ne vela 'i he ngaahi ulo 'o e afí, na'á ne kaila kiate kinautolu, 'o pehē:

15 Vakai, 'e hangē ko ho'omou fai kiate aú, 'e pehē hono ngaohi 'e homou hakó ke mamahi 'a e tokolahi 'i he ngaahi mamahi 'oku ou mamahi aí, 'io 'i he ngaahi mamahi 'o e "mate 'i he afí; pea 'e tupunga 'eni koe'uhi ko 'enua tui ki he fakamo'ui 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá.

16 Pea 'e hoko 'o pehē 'e faka-mamahi'i 'a kimoutolu 'aki 'a e ngaahi fa'ahinga mahaki kotoa pē koe'uhi ko ho'omou ngaahi angahalá.

17 'Io, pea 'e "te'ia 'a kimoutolu mei he feitu'u kotoa pē, pea 'e tuli mo fakamovetevetea holo 'a kimoutolu, 'o hangē 'oku tuli 'a e ngaahi takanga monumanu iiki kaivaó 'e he fanga manu kaivao mo fekaí.

18 Pea 'i he 'aho ko iá, 'e ha'ao 'a kimoutolu, pea 'e ma'u 'a kimoutolu 'e he nima 'o homou ngaahi filí, pea te mou toki mamahi, 'o hangē ko 'eku mamahi 'i he ngaahi mamahi 'o e "mate 'i he afí.

19 'Oku pehē hono "sāuni 'e he 'Otuá kiate kinautolu 'oku faka'auha 'a hono kakaí. 'E 'Otua, ke ke ma'u hoku laumālié.

8a Mōsaia 13:25, 33–34.

10a 'Alamā 60:13.

15a Mōsaia 13:9–10;

'Alamā 25:4–12.

17a Mōsaia 21:1–5, 13.

18a Mōsaia 19:18–20.

19a FFL Sāuní.

20 Pea ko 'eni, 'i he 'osi lea 'aki 'e 'Apinetai 'a e ngaahi lea ní, na'á ne tō, he kuó ne kātaki'í 'a e mate 'i he afi; 'io, na'e tāmata'e'í ia koe'uhi na'e 'ikai te ne faka- 'ikai'í 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'o ne fakama'u 'a hono mo'oni 'o 'ene ngaahi leá 'aki 'a 'ene pekiá.

 VAHE 18

'Oku malanga fakafufū holo pē 'a 'Alamā—'Okú ne fakamatala'í 'a e fuakava 'o e papitaisó peá ne fai papitaiso 'i he ngaahi vai 'o Molomoná—'Okú ne fokotu'u 'a e siasi 'o Kalaisí pea fakanofa ha kau taula'eiki—'Oku nau ngāue'í pē honau tauhí mo ako'í 'a e kakaí—'Oku hola 'a 'Alamā mo hono kakaí mei he kau tamaio'eiki 'a e tu'í ko Noá ki he feitu'u maomaonganoá. Ta'u 147–145 K.M. nai.

PEA ko 'eni, na'e hoko 'o pehē ko 'Alamā, 'a ia kuó ne hola mei he kau tamaio'eiki 'a e tu'í ko Noá, na'á ne "fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá mo e ngaahi hiá, 'o ne 'alu holo fakafufū 'i he kakaí, 'o kamata ke akonaki 'aki 'a e ngaahi lea 'a 'Apinetai.

2 'Io, 'o kau ki he ngaahi me'a 'e hokó, pea fekau'aki foki mo e toetu'u 'o e maté, pea mo e "huhu'í 'o e kakaí, 'a ia 'e fakahoko 'i he ^bmāfimafi, mo e ngaahi mamahi, mo e pekia 'a Kalaisí, pea mo 'ene toetu'ú mo e hā'ele hake ki he langí.

3 Pea na'á ne akonaki'í 'a kinautolu kotoa pē na'a nau fie fanongo ki he'ene leá. Pea na'á ne akonaki fakafufū kiate kinautolu, koe'uhi ke 'oua na'a 'afio'í 'e he tu'í. Pea na'e tui 'a e tokolahi ki he'ene ngaahi leá.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu atu 'a e kakai tokolahi ko ia na'e tui kiate iá ki ha "potu 'a ia na'e ui ko Molomona, 'a ia na'e fakahingoa 'e he tu'í, pea na'e tu'u ia 'i he ngaahi ngata'anga 'o e fonuá 'a ia kuo fonu 'i he ngaahi fa'ahita'u 'e ni'ihi 'o e ta'ú 'i he fanga manu kaivao.

5 Ko 'eni, na'e 'i Molomona ha matavai 'o e vai ma'a, pea na'e fa'a 'alu ki ai 'a 'Alamā, he na'e ofi ki he vai ha pupunga 'akau iiki, 'a ia na'á ne toitoi ai 'i he 'ahó mei he ngaahi kumi 'a e tu'í.

6 Pea na'e hoko 'o pehē ko e kakai tokolahi kotoa pē na'e tui kiate iá na'a nau 'alu ki ai ke fanongo ki he'ene ngaahi leá.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'osi mei ai 'a e ngaahi 'aho lahi, kuo kātoa mai 'a e kakai tokolahi 'aupito ki he potu ko Molomoná, ke nau fanongo ki he ngaahi lea 'a 'Alamaá. 'Io, kuo fakataha mai 'a kinautolu kotoa pē na'e tui ki he'ene leá, ke nau fanongo kiate ia. Pea na'á ne "ako kiate kinautolu, mo ne malanga 'aki kiate kinautolu 'a e fakatomalá, mo e huhu'í, pea mo e tui ki he 'Eiki.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne pehē kiate kinautolu: Vakai, ko

e vai 'eni 'o Molomoná (he na'e ui pehē ia), pea ko 'eni, ko e me'a 'i ho'omou "holi ke hū ki he ^bloto'ā sipi 'o e 'Otuá, pea ui 'a kimoutolu ko hono kakaí, pea 'oku mou 'loto ke fefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengá, koe'uhi ke nau ma'ama'a;

9 'Io, pea 'oku mou lotu ke tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangi; 'io, pea fakafiemālie 'i 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālie, pea tu'u ko e kau "fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē te mou 'i ai, 'o a'u ki he mate, koe'uhi ke huhu'i 'a kimoutolu 'e he 'Otuá, pea mou kau fakataha mo kinautolu 'oku 'o e ^buluaki toetu'ú, koe'uhi ke mou ma'u 'a e 'mo'ui ta'engatá—

10 Ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau ko e faka'amu 'eni 'o homou lotó, ko e hā ha'amou 'uhinga ke 'oua na'a "papitaiso 'a kimoutolu 'i he huafa 'o e 'Eikí, ko e fakamo'oni kiate ia kuo mou fai ha ^bfua-kava mo ia te mou tauhi kiate ia mo tauhi 'ene ngaahi fekaú, koe'uhi ke ne hua'i hifo 'a hono Laumālie 'o lahi 'aupito kiate kimoutolu?

11 Pea ko 'eni 'i he fanongo 'a e kakaí ki he ngaahi lea ní, na'a nau pasipasi honau nimá 'i he

fiefia, 'o nau kaila: Ko e faka'amu ia 'a homau lotó.

12 Pea ko 'eni, na'e hoko 'o pehē na'e 'ave 'e 'Alamā 'a Heilami, 'a ia ko e taha 'o kinautolu na'e fuofua tuí, 'o na 'alu 'o tu'u 'i he vaí, 'o ne kaila, 'o pehē: 'E 'Eiki, ke ke lilingi hifo ho Laumālie ki ho' o tamaio'eikí, koe'uhi ke ne lava 'o fai 'a e ngāue ni 'i he lotu-mā'oni'oni.

13 Pea kuó ne lea 'aki 'a e ngaahi lea ní, na'e 'iate ia 'a e "Laumālie 'o e 'Eikí, 'o ne pehē: 'E Heilami, 'oku ou ^bpapitaiso koe, 'i he'eku ma'u 'a e 'mafai mei he 'Otua Māfimafi, ko ha fakamo'oni kuó ke fai ha fua-kava ke tauhi kiate ia 'o a'u ki ho'o mate 'i he sino fakamate-lie; pea tuku ke hua'i hifo 'a e Laumālie 'o e 'Eikí kiate koe; pea tuku ke ne foaki kiate koe 'a e mo'ui ta'engatá, 'i he ^dhuhu'i 'a Kalaisí, 'a ia kuó ne teuteu talu mei hono 'ai 'a e ^etu'unga 'o e māmaní.

14 Pea hili 'a e lea 'aki 'e 'Alamā 'a e ngaahi lea ní, na'e "faka-ngalo hifo 'a 'Alamā mo Heilami fakatou'osi 'i he lotu vaí; pea na'á na tu'u hake, 'o 'alu hake mei he lotu vaí 'i he fiefia, kuó na fonu 'i he Laumālie.

15 Pea na'e toe 'ave 'e 'Alamā mo ha tokotaha kehe, 'o ne 'alu hifo ki he vaí ko hono tu'o ua, pea ne papitaiso ia 'o hangē ko

8a T&F 20:37.

b FFL Siasi 'o Sīsū Kalaisí.

c FFL 'Ofa Mamahí.

9a FFL Fakamo'oni, Ngāue Fakafaifekaú.

b Mōsaia 15:21–26.

c FFL Mo'ui Ta'engatá.

10a 2 Nifai 31:17.

FFL Papitaisó.

b FFL Fuakavá.

13a FFL Laumālie Mā'oni'oni.

b 3 Nifai 11:23–26;

T&F 20:72–74.

c TT 1:5.

FFL Lakanga

Fakataula'eikí.

d FFL Huhu'i.

e Mōsese 4:2; 5:9.

14a FFL Papitaiso—
Papitaiso 'i he fakaukú.

e 'uluakí, ka na'e 'ikai te ne toe fakangalo hifo 'e ia ia 'i he vaí.

16 Pea na'e founga pehē 'ene papitaiso 'a e kakai kotoa pē na'a nau 'alu atu ki he potu kō Molomoná; pea ko e toko uangeau mā fā nai 'a honau tokolahí; 'io, pea na'e "papitaiso 'a kinautolu 'i he ngaahi vai 'o Molomoná, pea na'e fakafonu 'a kinautolu 'aki 'a e ^b'alo'ofa 'a e 'Otuá.

17 Pea na'e ui 'a kinautolu ko e siasi 'o e 'Otuá, pe ko e "siasi 'o Kalaisí, 'o fai atu mei he taimi ko iá. Pea na'e hoko 'o pehē 'ilonga 'a kinautolu na'e papitaiso 'i he mālohi mo e mafai 'o e 'Otuá na'e tānaki atu 'a kinautolu ki hono siasí.

18 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he ma'u 'e 'Alamā, 'a e "mafai mei he 'Otuá, na'á ne fakanofa ha kau taula'eiki; 'io, na'á ne fakanofa 'a e taula'eiki 'e toko taha ki he toko nimangofulu kotoa pē 'o kinautolu ke malanga kiate kinautolu, pea ^bako kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a 'oku kau ki he pule'anga 'o e 'Otuá.

19 Pea na'á ne fekau kiate kinautolu ke 'oua na'a nau akonaki 'aki ha me'a ka ko e ngaahi me'a pē kuó ne akonaki 'akí, pea kuo lea 'aki 'e he ngutu 'o e kau palōfita mā'oni'oni.

20 'Io, na'á ne fekau foki kiate kinautolu ke 'oua na'a nau "malanga 'aki ha me'a ka ko e

fakatomala mo e tui ki he 'Eikí, 'a ia kuó ne huhu'i 'a hono kakaí.

21 Pea na'á ne fekau kiate kinautolu ke 'oua na'a 'i ai ha "fakakikihi 'iate kinautolu ka 'oku totonu ke nau sio ki mu'a 'i he loto pē ^btaha, 'o ma'u 'a e tui pē taha mo e papitaiso pē taha, pea ke taha honau lotó 'i he 'uouongataha mo e fe'ofa'ofani.

22 Pea na'e pehē 'a 'ene fekau kiate kinautolu ke malangá. Pea na'e pehē 'a 'enua hoko ko e "fānau 'a e 'Otuá.

23 Pea na'á ne fekau kiate kinautolu ke nau tauhi 'a e 'aho "sāpaté, pea tauhi ia ke mā'oni'oni, pea ke nau fakafeta'i foki 'i he 'aho kotoa pē ki he 'Eiki ko honau 'Otuá.

24 Pea na'á ne fekau foki kiate kinautolu ko e kau taula'eiki kuó ne fakanofa ke nau "ngāue 'aki honau nima 'onauló ke tauhi 'a kinautolu.

25 Pea na'e 'i ai 'a e 'aho 'e taha 'i he uike kotoa pē 'a ia na'e vahe'i ke nau fakataha ai ke akonaki ki he kakaí, pea "hū ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, kae 'uma'ā foki, ke nau fakataha 'i he faingamālie kotoa pē te nau lavá.

26 Pea na'e fekau ke 'oua na'a fakafalala 'a e kau taula'eikí ki he kakaí ke ma'u mei ai hanau tauhi; ka ko e totongi ki he'enua ngāué ke nau ma'u 'a e "alo'ofa

16a Mōsaia 25:18.

^b FFL 'Alo'ofá.

17a 3 Nifai 26:21; 27:3–8.

FFL Siasi 'o Sīsū
Kalaisí.

18a FFL Lakanga

Fakataula'eikí.

^b FFL Ako'í.

20a T&F 15:6; 18:14–16.

21a 3 Nifai 11:28–30.

FFL Feke'ike'í.

^b Mātiu 6:22;

T&F 88:67–68.

^c FFL Uouongatahá.

22a Mōsaia 5:5–7;

Mōsese 6:64–68.

23a Mōsaia 13:16–19;

T&F 59:9–12.

24a Ngāue 20:33–35;

Mōsaia 27:3–5;

'Alamā 1:26.

25a FFL Hū.

26a FFL 'Alo'ofá.

‘a e ‘Otuá, koe‘uhi ke nau tupulaki ‘o mālohi ‘i he Laumālié, pea ma‘u ‘a e ^b‘ilo ‘o e ‘Otuá, koe‘uhi ke nau akonaki ‘i he mālohi mo e mafai mei he ‘Otuá.

27 Pea na‘e toe fekau ‘e ‘Alamā ke foaki ‘e he kakai ‘o e siasí mei he‘enau koloá, ko e tangata “taki taha ‘o fakatatau ki he me‘a ‘okú ne ma‘ú; kapau ‘okú ne ma‘u ‘o lahi ange ‘oku totonu ke ne foaki ‘o lahi ange; ka ‘e totonu ke si‘isi‘i meiate ia ‘okú ne ma‘u si‘isi‘i; pea foaki kiate ia ‘oku ‘ikai te ne ma‘ú.

28 Pea ke pehē ‘a ‘enau foaki mei he‘enau ngaahi koloá ‘i honau loto-tau‘atāina mo e ngaahi holi lelei ki he ‘Otuá, pea ki he kau taula‘eiki ‘oku masivá, ‘io, pea ki he kakai masiva mo tēlefua kotoa pē.

29 Pea na‘á ne lea ‘aki ‘eni kiate kinautolu ‘i hono fekau‘i ia ‘e he ‘Otuá, pea na‘a nau “a‘eva angatonu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, ‘o nau ^bfefoaki‘aki ‘a e me‘a fakatu‘asino mo e me‘a fakalaumālie fakatou‘osi, ‘o fakatatau ki he ngaahi me‘a na‘a nau masiva ai mo fie ma‘ú.

30 Pea ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē na‘e fai kotoa ‘eni ‘i Molomona, ‘io, ‘o ofi ki he ngaahi “vai ‘o Molomoná, ‘i he vao na‘e ofi ki he ngaahi vai ‘o Molomoná; ‘io, ‘a e potu ‘o Molomoná, ‘a e ngaahi vai ‘o Molomoná, ‘a e vao ‘o Molomoná, hono ‘ikai faka‘ofo‘ofa ia ki he mata ‘o kinautolu na‘a nau ma‘u ai ‘a e ‘ilo ki honau Huhu‘i; ‘io, pea

hono ‘ikai monū‘ia ‘a kinautolu, he te nau hiva mo fakafeta‘i kiate ia ‘o ta‘engata.

31 Pea na‘e fai ‘a e ngaahi me‘á ni ‘i he ngaahi “ngata‘anga ‘o e fonuá, koe‘uhi ke ‘oua na‘a ‘afio‘i ia ‘e he tu‘í.

32 Kae vakai, na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ‘afio ‘e he tu‘í ki ha fe‘alu‘aki ‘i he kakaí, na‘á ne fekau atu ‘a ‘ene kau tamaio‘eiki ke matakí‘i ‘a kinautolu. Ko ia ‘i he ‘aho na‘a nau lolotonga fakataha ai ke fanongo ki he folofola ‘a e ‘Eiki na‘e tala na‘e ‘ilo‘i ai ‘a kinautolu ‘e he tu‘í.

33 Pea ko ‘eni na‘e folofola ‘a e tu‘í ‘oku fakalanga ‘e ‘Alamā ‘a e kakaí ke angatu‘u kiate ia; ko ia na‘á ne fekau atu ‘a ‘ene kau tau ke faka‘auha ‘a kinautolu.

34 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e “fakatokanga kia ‘Alamā mo e kakai ‘o e ‘Eiki ‘oku ha‘u ‘a e kau tau ‘a e tu‘í; ko ia na‘a nau ‘ave honau ngaahi fale fehikitaki mo honau ngaahi fāmilí ‘o nau hiki ki he feitu‘u maomaonganoá.

35 Pea ko honau tokolahi ko e toko fāngeau nimangofulu nai.

VAHE 19

‘Oku feinga ‘a Kitione ke fakapoongi ‘a e Tu‘i ko Noá—‘Oku ‘ohofi ‘e he kau Leimaná ‘a e fonuá—‘Oku pekia ‘a e tu‘i ko Noá ‘i he afi—‘Oku pule ‘a Limihai ko e tu‘i fakangoongo. Ta‘u 145–121 K.M. nai.

PEA na‘e hoko ‘o pehē na‘e liu mai ‘a e kau tau ‘a e tu‘í, kuo

26b FFL ‘Iló.
27a Ngāue 2:44–45;
4 Nifai 1:3.

29a FFL ‘A‘eva, ‘A‘eva mo
e ‘Otuá.
b FFL Uelofeá.

30a Mōsaia 26:15.
31a Mōsaia 18:4.
34a Mōsaia 23:1.

nau kumi ta'e'aonga ki he kakai 'o e 'Eikí.

2 Pea ko 'eni vakai, na'e tokosi'i 'a e kau tau 'a e tu'í, ko e me'a 'i hono fakatokosi'í, pea na'e tupu ha mavahevahe 'i hono toe 'o e kakai.

3 Pea na'e kamata 'e he fa'ahi tokosi'i angé ha ngaahi lea fakamanamana ki he tu'í, pea na'e tupu ha fu'u fakakikihi lahi 'iate kinautolu.

4 Pea ko 'eni na'e 'iate kinautolu ha tangata ko hono hingoá ko Kitione, pea ko ha tangata sino mālohi ia pea ko ha fili ia ki he tu'í, ko ia na'á ne unuhi ai 'ene heletaá, 'o ne fuakava 'i he'ene 'itá te ne tāmata'i 'a e tu'í.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne tau mo e tu'í; pea 'i he vakai 'e he tu'í 'oku ofi ke ne ikuna'i iá, na'á ne hola 'o lele 'o kaka hake ki he funga "taua 'a ia na'e ofi ki he tempalé.

6 Pea na'e tuli ia 'e Kitione, pea ne kamata ke kaka hake 'i he tauá ke tāmata'i 'a e tu'í, pea na'e 'afio takai 'a e tu'í ki he fonua ko Semeloní, pea vakai, na'e 'i loto 'i he ngaahi ngata-'anga fonuá 'a e kau tau 'a e kau Leimaná.

7 Pea ko 'eni na'e kaila 'a e tu'í 'i he mamahi 'a hono laumālié, 'o ne pehē: 'E Kitione, fakamo'ui au, he kuo 'oho mai kiate kitautolu 'a e kau Leimaná, pea te nau faka'auha 'a kitautolu; 'io, te nau faka'auha 'a hoku kakai.

8 Ka ko 'eni na'e 'ikai ke tokanga lahi 'a e tu'í ki hono

kakai 'o hangē ko 'ene tokanga ki he'ene mo'ui 'a'aná; ka neongo iá, na'e fakamo'ui ia 'e Kitione.

9 Pea na'e fekau 'e he tu'í ki he kakai ke nau hola mei he kau Leimaná, pea na'á ne mu'omu'a ia 'iate kinautolu, 'o nau hola ki he feitu'u maomaonganoá mo honau kakai fefiné mo 'enau fānaú.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tuli 'a kinautolu 'e he kau Leimaná, 'o ma'u 'a kinautolu, 'o kamata ke tāmata'i 'a kinautolu.

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e he tu'í kiate kinautolu ke li'aki 'e he kau tangata kotoa pē 'a honau ngaahi uai'í mo 'enau fānaú, pea hola mei he kau Leimaná.

12 Ko 'eni na'e 'i ai 'a e tokolahi na'e 'ikai fie li'aki 'a kinautolu, ka na'a nau fie nofo 'o mate fakataha mo kinautolu. Pea na'e li'aki 'e hono toé 'a honau ngaahi uai'í mo 'enau fānaú ka nau hola.

13 Pea na'e hoko 'o pehē ko kinautolu na'e nofo mo honau ngaahi uai'í mo 'enau fānaú na'a nau fekau ke 'alu atu honau ngaahi 'ofefine hoihoifuá 'o kole ki he kau Leimaná ke 'oua na'a nau tāmata'i 'a kinautolu.

14 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ofa mamahi kiate kinautolu 'a e kau Leimaná, he na'a nau sai'ia 'i he hoihoifua 'o honau kakai fefiné.

15 Ko ia na'e fakamo'ui ai 'a kinautolu 'e he kau Leimaná, 'o nau puke pōpula 'a kinautolu

pea nau toe 'ave 'a kinautolu ki he fonua ko Nīfaí, pea fakangofua 'a kinautolu ke nau ma'u 'a e fonuá 'o kapau te nau tukuange 'a e tu'í ko Noá ki he nima 'o e kau Leimaná, pea tukuange 'enau koloá, 'io, ko hono vaeua 'o 'enau me'a kotoa pē 'oku nau ma'u, ko e vaeua 'o 'enau koulá, mo 'enau silivá, mo 'enau ngaahi me'a mahu'inga kotoa pē, pea 'e pehē ha'anau totongi tukuhau ki he tu'í 'o e kau Leimaná mei he ta'u ki he ta'u.

16 Pea ko 'eni na'e 'i ai 'a e toko taha 'o e ngaahi 'alo 'o e tu'í 'iate kinautolu na'e puké, 'a ia ko hono hingoá ko "Limihai.

17 Pea ko 'eni na'e faka'amu 'a Limihai ke 'oua 'e tāmāte'i 'a 'ene tamaí; neongo iá, na'e 'ikai ke ta'e'ilo 'a Limihai ki he ngaahi angahala 'a 'ene tamaí, he ko ha tangata angatonu ia.

18 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau atu 'e Kitioné ha kau tangata ke nau 'alu fakafufū ki he feitu'u maomaonganoá, 'o kumi ki he tu'í mo kinautolu na'e 'iate iá. Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fetaulaki mo e kakaí 'i he feitu'u maomaonganoá, 'a kinautolu kotoa pē tuku kehe pē 'a e tu'í mo 'ene kau taula'eikí.

19 Ko 'eni kuo nau fuakava 'i honau lotó ke nau foki ki he fonua ko Nīfaí, pea ka 'iloange kuo tāmāte'i honau ngaahi uaií mo 'enau fānaú, pea mo kinautolu foki kuo nofo mo kinautolu, pehē te nau feinga ke sauni ki

ai, pea mate fakataha foki mo kinautolu.

20 Pea na'e fekau kiate kinautolu 'e he tu'í ke 'oua te nau foki; pea na'a nau 'ita ki he tu'í, 'o nau fakamamahí'i ia, 'io, 'o a'u ki he'ene "mate 'i he affi.

21 Pea na'a nau 'ai ke puke foki mo e kau taula'eikí 'o tāmāte'i 'a kinautolu, ka na'a nau hola meiate kinautolu.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau teuteu ke foki atu ki he fonua ko Nīfaí, pea nau fetaulaki mo e kau tangata 'a Kitioné. Pea na'e fakahā kiate kinautolu 'e he kau tangata 'a Kitioné 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuo hoko ki honau ngaahi uaií mo 'enau fānaú; pea mo hono fakangofua kinautolu 'e he kau Leimaná ke nau ma'u 'a e fonuá 'i he'enu totongi ha tukuhau 'a ia ko e vaeua 'o e ngaahi me'a kotoa pē 'oku nau ma'ú.

23 Pea na'e fakahā 'e he kakaí ki he kau tangata 'a Kitioné, kuo nau tāmāte'i 'a e tu'í, pea kuo hola meiate kinautolu 'a 'ene kau taula'eikí ki ha potu mama'o ange 'i he loto feitu'u maomaonganoá.

24 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a 'enau fe'iloakí, na'a nau foki ki he fonua ko Nīfaí 'i he fiefia, koe'uhi kuo 'ikai ke tāmāte'i honau ngaahi uaií mo 'enau fānaú; pea nau fakahā kia Kitioné 'a e me'a kuo nau fai ki he tu'í.

25 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fai 'e he tu'í 'o e kau Leimaná ha "fuakava kiate kinautolu, 'e 'ikai

16a Mōsaia 7:9.

20a Mōsaia 17:13–19;

'Alamā 25:11.

25a Mōsaia 21:3.

tāmate'í 'a kinautolu 'e hono kakaí.

26 Kae 'uma'ā foki mo Limihai, ko e 'alo 'o e tu'í, kuo tuku kiate ia 'a e pule "e he kakaí, na'á ne fai ha fuakava ki he tu'í 'o e kau Leimaná ke totongi 'e hono kakaí 'a e tukupau kiate ia, 'a ia ko e vaeua 'o e me'a kotoa pē 'oku nau ma'ú.

27 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kamata 'e Limihai ke langa hake 'a e pule'angá pea ke fokotu'u mo e melinó 'i hono kakaí.

28 Pea na'e fokotu'u 'e he tu'í 'o e kau Leimaná ha kau le'o ke nofo takatakai 'i he fonuá, koe'uhi ke ta'ofi 'a e kakai 'o Limihai 'i he fonuá, koe'uhi ke 'oua te nau 'alu ki he feitu'u maomaonganoá; pea na'á ne tauhi 'ene kau le'ó 'aki 'a e tukupau na'á ne ma'u mei he kau Nifái.

29 Pea ko 'eni na'e 'i he tu'í ko Limihai ma'u ai pē 'a e melino 'i hono pule'angá 'i he ta'u 'e ua, pea na'e 'ikai feinga 'a e kau Leimaná ke fakamamahi'i pe faka'auha 'a kinautolu.

VAHE 20

'Oku 'ave fakamālohi 'a e ngaahi 'ofefine 'e ni'ihī 'o e kau Leimaná 'e he kau taula'eiki 'a Noa—'Oku ha'u 'a e kau Leimaná 'o tau'i 'a Limihai mo hono kakaí—'Oku teke'i 'a e kau Leimaná mo fakafiemālie'i 'a kinautolu. Ta'u 145–123 K.M. nai.

Ko 'eni na'e 'i ai ha potu 'i Semeloni 'a ia na'e fa'a fakataha

ai 'a e ngaahi 'ofefine 'o e kau Leimaná 'o hiva, mo me'e, pea fakafiefia'i 'a kinautolu.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai 'a e 'aho 'e taha na'e fakataha ha ni'ihī tokosi'i 'o kinautolu ke nau hiva mo me'e.

3 Pea ko 'eni ko e kau taula'eiki 'a e tu'í ko Noá, ko e me'a 'i he'enu mā ke foki ki he kolo ko Nifái, 'io, kae 'uma'ā foki 'enu manavahē na'a tāmate'i 'a kinautolu 'e he kakaí, ko ia na'e 'ikai te nau foki ki honau ngaahi uai'fi mo 'enu fānaú.

4 Pea 'i he'enu tatali 'i he feitu'u maomaonganoá, pea hili 'enu 'ilo'i 'a e ngaahi 'ofefine 'o e kau Leimaná, na'a nau toitoi 'o fakasiosio 'a kinautolu;

5 Pea kuo fakataha mai hanau tokosi'i pē ke me'e, pea nau fe'ohofi atu mei honau ngaahi toitoi'angá 'o nau puke mo 'ave 'a kinautolu ki he feitu'u maomaonganoá; 'io, na'a nau 'ave 'a e toko uofulu mā fā 'o e ngaahi 'ofefine 'o e kau Leimaná ki he feitu'u maomaonganoá.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'ilo'i 'e he kau Leimaná kuo 'ikai 'iloa 'a honau ngaahi 'ofefine, na'a nau 'ita ki he kakai 'o Limihai, he na'a nau mahalo kuo fai ia 'e he kakai 'o Limihai.

7 Ko ia na'a nau fekau atu 'enu ngaahi kau taú; 'io, na'a mo e tu'í na'á ne taki 'a hono kakaí; pea na'a nau 'alu atu ki he fonua ko Nifái ke faka'auha 'a e kakai 'o Limihai.

8 Pea ko 'eni na'e 'ilo'i 'a kinautolu 'e Limihai mei he tauá,

‘io, na‘á ne ‘ilo‘i ‘a ‘enau ngaahi teuteu kotoa ki he taú; ko ia na‘á ne tãnaki fakataha ‘a hono kakaí, mo toka ‘a e malumu kiate kinautolu ‘i he ngaahi ngoué mo e ngaahi vaó.

9 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he a‘u mai ‘a e kau Leimaná, na‘e kamata ke ‘ohofi ‘a kinautolu ‘e he kakai ‘o Limihaí mei honau ngaahi toitoi‘angá, ‘o nau kamata ke tãmate‘i ‘a kinautolu.

10 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e faka‘au ‘o fu‘u lahi ‘aupito ‘a e taú, he na‘a nau tau ‘o hangē ko e fanga laione ki he me‘a kuo nau pō.

11 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e kamata ke teke‘i atu ‘e he kakai ‘o Limihaí ‘a e kau Leimaná meiate kinautolu; ka na‘e ‘ikai ke a‘u honau tokolahí ki hono vaeua ‘o e tokolahi ‘o e kau Leimaná. Ka na‘a nau “tau koe‘uhi ko ‘enau mo‘uí, mo honau ngaahi uafí, mo ‘enau fãnaú; ko ia na‘a nau fai ‘aki honau tũkingatá pea nau tau ‘o hangē ko e fanga talãkoni.

12 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau ‘ilo‘i ‘a e tu‘i ‘o e kau Leimaná fakataha mo honau kakai maté; ka na‘e ‘ikai mate ia, ka kuo kafo, pea tuku ia ‘i he kelekelé, ko e me‘a ‘i he fu‘u vave ‘aupito ‘o e hola ‘a hono kakaí.

13 Pea na‘a nau ‘ave ia ‘o nono‘o hono ngaahi kafó, ‘o nau ‘omi ia ki he ‘ao ‘o Limihaí, ‘o pehē: Vakai, ko e tu‘i ‘eni ‘o e kau Leimaná; kuo kafo ia pea tō fakataha mo honau kakai maté, pea kuo nau tuku ia; pea

vakai, kuo mau ‘omi ia ki ho ‘aó; pea ko ‘eni tau tãmate‘i ia.

14 Ka na‘e pehē ‘e Limihai kiate kinautolu: ‘Oua te mou tãmate‘i ia, ka mou ‘omi ia ki heni ke u mamata kiate ia. Pea na‘a nau ‘omi ia. Pea na‘e pehē ‘e Limihai kiate ia: Ko e hã hono ‘uhinga ‘o ho‘omou ò mai ke tau mo hoku kakaí? Vakai, kuo ‘ikai ke mau-mau‘i ‘e hoku kakaí ‘a e “fuakava na‘á ku fai mo kimoutolú; ko ia, ko e hã te ke maumau‘i ai ‘a e fuakava na‘á ke fai ki hoku kakaí?

15 Pea ko ‘eni na‘e folofola ange ‘a e tu‘i: Kuó u maumau‘i ‘a e fuakavá koe‘uhi na‘e ‘ave ‘e ho kakaí ‘a e ngaahi ‘ofefine ‘o hoku kakaí; ko ia, na‘á ku fekau ai ‘i hoku ‘itá ki hoku kakaí ke nau ò mai ‘o tau‘i ‘a ho kakaí.

16 Pea ko ‘eni kuo ‘ikai fanongo ‘e Limihai ‘i ha me‘a ‘o kau ki he me‘á ni; ko ia na‘á ne pehē ange: Te u fakatotolo ‘i hoku kakaí pea ‘ilonga ia kuó ne fai ‘a e me‘a ní te ne mate. Ko ia na‘á ne fekau ke fai ha fakatotolo ‘i hono kakaí.

17 Pea ‘i he fanongo ‘a “Kitione ki he ngaahi me‘a ní, pea ko e me‘a ‘i he‘ene hoko ko e ‘eikitau ‘a e tu‘i, na‘á ne ‘alu atu ‘o ne pehē ange ki he tu‘i: ‘Oku ou kole ke ke tatali sí‘i, pea ‘oua na‘á ke fakatotolo ‘i he kakaí ni, pea ‘oua na‘a tukuaki‘i ‘a kinautolu ‘i he me‘á ni.

18 He ‘oku ‘ikai te ke manatu‘i ‘a e kau taula‘eiki ‘a ho‘o tamaí, ‘a ia na‘e feinga ‘a e kakaí ni ke faka‘auhá? ‘I kai ‘oku nau ‘i

he feitu‘u maomaonganoá? Pea ‘ikai ko kinautolu ko e fa‘ahinga kuo nau kaiha‘asi ‘a e ngaahi ‘ofefine ‘o e kau Leimaná?

19 Pea ko ‘eni, vakai, fakahā ki he tu‘í ‘a e ngaahi me‘á ni ke ne fakahā ia ki hono kakaí koe‘uhi ke nau loto-fiemālie kiate kitautolu; he vakai, ‘oku nau lolotonga teuteu ke ‘oho mai kiate kitautolu; pea vakai foki ‘oku tau tokosí‘i pē.

20 Pea vakai, ‘oku nau ha‘u mo ‘enau fu‘u kau tau tokolahí; pea kapau ‘e ‘ikai fakafiemālie‘i ‘e he tu‘í honau lotó kiate kitautolu kuo pau ke tau mate.

21 He ‘ikai kuo ‘fakahoko ‘a e ngaahi lea ‘a ‘Apinetaí, ‘a ia na‘á ne kikite ‘aki kiate kitautolú — pea kuo tupunga ‘eni kotoa koe‘uhi na‘e ‘ikai te tau tokanga mo talangofua ki he ngaahi folofola ‘a e ‘Eikí, ‘o tafoki mei he‘etau ngaahi angahalá?

22 Pea ko ‘eni tau fakafiemālie‘i ‘a e tu‘í, pea tau fakahoko ‘a e fuakava kuo tau fai kiate iá; he ‘oku lelei ange ke tau nofo pōpula ‘i he mole meiate kitautolu ‘a ‘etau mo‘uí; ko ia, tau ta‘ofi ‘a e lilingi ‘o e fu‘u toto lahi pehē.

23 Pea na‘e fakahā foki ‘e Limihai ki he tu‘í ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē na‘e kau ki he‘ene tamaí, mo e kau ‘taula‘eiki kuo hola ki he feitu‘u maomaonganoá, ‘o ne tukuaki‘i hono ‘ave ‘o honau ngaahi ‘ofefiné kiate kinautolu.

24 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fiemālie ‘a e tu‘í ki hono kakaí;

‘o ne pehē kiate kinautolu: Tau ō ta‘e-mahafu ke fetaulaki mo hoku kakaí; pea ‘oku ou fakapapau atu kiate kimoutolu ‘i ha fuakava ‘e ‘ikai tāmata‘i ‘a ho kakaí ‘e hoku kakaí.

25 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau muimui ‘i he tu‘í, ‘o nau ‘alu atu ta‘e-mahafu ke fetaulaki mo e kau Leimaná. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau fetaulaki mo e kau Leimaná; pea na‘e tōmape‘e hifo ‘a e tu‘í ‘o e kau Leimaná ‘i honau ‘aó, ‘o ne tautapa koe‘uhi ko e kakaí ‘o Limihaí.

26 Pea ‘i he mamata ‘a e kau Leimaná ki he kakaí ‘o Limihaí ‘oku ‘ikai ha‘anau mahafú, na‘a nau ‘‘ofa mamahi kiate kinautolu, ‘o nau fiemālie ki ai, pea nau foki mo honau tu‘í ‘i he melino ki honau fonua ‘onautolú.

VAHE 21

‘Oku ‘ohofi ‘a e kakai ‘o Limihaí mo ikuna‘i ‘e he kau Leimaná — ‘Oku fetaulaki ‘a e kakai ‘o Limihaí mo ‘Āmoni pea ‘oku fakaului ‘a kinautolu — ‘Oku nau fakahā kia ‘Āmoni ‘a e ngaahi peleti ‘e uofulu mā fā ‘a e kau Sēletí. Ta‘u 122–121 K.M. nai.

PEA na‘e hoko ‘o pehē na‘e liu mai ‘a Limihai mo hono kakaí ki he kolo ko Nífaí, ‘o nau kamata ke toe nofo melino ‘i he fonuá.

2 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e hili ha ngaahi ‘aho lahi, na‘e toe tupu hake ‘a e ‘ita ‘i he kau Leimaná ki he kau Nífaí, ‘o nau kamata ke ō mai ki he ngaahi ngata‘anga ‘o e fonua takatakaí.

3 Ka na'e 'ikai te nau fie tāmāte'i 'a kinautolu, koe'uhi ko e fuakava kuo fai 'e honau tu'i kia Limihaí; ka na'a nau sipi'i 'a kinautolu 'i honau "kou'ahé, mo pule kiate kinautolu; 'o nau kamata ke hilifaki 'a e ngaahi ^bkavenga mamafa ki honau tu'á, pea angi 'a kinautolu 'o hangē ko 'enau angi ha 'asi 'oku noá—

4 'Io, na'e fai 'eni kotoa koe'uhí ke fakahoko 'a e folofola 'a e 'Eikí.

5 Pea ko 'eni na'e lahi 'aupito 'a e ngaahi faingata'a'ia 'o e kau Nífaí, pea na'e 'ikai ha founa te nau lava ai ke faka'atā 'a kinautolu mei honau nimá, he kuo 'ākilotoa 'a kinautolu 'e he kau Leimaná 'i he tafa'aki kotoa pē.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kamata ke lāunga 'a e kakaí ki he tu'i koe'uhi ko honau ngaahi faingata'a'ia; pea na'a nau kamata ke faka'amu ke nau 'alu atu kiate kinautolu ke nau tau. Pea nau fakakina'i 'a e tu'i 'o fu'u lahi 'aupito 'i he'enau ngaahi lāungá; ko ia na'á ne tuku kiate kinautolu ke nau fai 'o fakatatau ki he'enau ngaahi holí.

7 Pea na'a nau toe tānaki fakataha mai 'a kinautolu, 'o tui honau teunga taú, pea nau 'alu atu ke tau mo e kau Leimaná ke teke'i 'a kinautolu mei honau fonuá.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'e ikuna 'a kinautolu 'e he kau Leimaná, 'o nau teke'i fakaholomui 'a kinautolu, mo tāmāte'i honau tokolahi.

9 Pea ko 'eni na'e 'i ai 'a e fu'u

"tangi mo e tangi lāulau lahi 'i he kakai 'o Limihaí, ko e tangi 'a e uitoú koe'uhi ko hono husepānití, ko e ngaahi fohá mo e ngaahi 'ofefiné koe'uhi ko 'enau tamaí, mo e ngaahi tokouá koe'uhi ko honau ngaahi tokouá.

10 Ko 'eni na'e tokolahi 'a e kau uitou 'i he fonuá, pea na'a nau tangi lahi mei he 'aho ki he 'aho, he kuo tō ha fu'u ilifia lahi 'i he kau Leimaná kiate kinautolu.

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hanga 'e he'enau tangi ta'etukú 'o fakalanga 'i hono toe 'o e kakai 'o Limihaí ha 'ita ki he kau Leimaná; pea na'a nau toe 'alu atu ke tau, ka na'e toe teke'i fakaholomui 'a kinautolu, pea na'e mole ai honau tokolahi.

12 'Io, na'a nau 'alu atu ko hono tu'o tolu, pea nau toe mamahi 'i he founa tatau pē; pea ko e fa'ahinga na'e 'ikai ke toó na'a nau liu mai ki he kolo ko Nífaí.

13 Pea na'a nau fakavaivai'i 'a kinautolu 'o a'u ki he efú, 'o nau fakatōkilalo ki he ha'amonga 'o e nofo pōpulá, 'o nau tuku ke taa'i, mo tulifano holo, mo fakakavenga'i 'a kinautolu 'o fakatatau mo e loto 'o honau ngaahi filí.

14 Pea na'a nau "fakavaivai'i 'a kinautolu 'o a'u ki he fu'u loto-fakatōkilalo lahi; pea nau tangi lahi 'aupito ki he 'Otuá; 'io, na'a mo e 'ahó hono kotoa na'a nau tangi ai ki honau 'Otuá ke ne fakahaofi 'a kinautolu mei honau ngaahi faingata'a'ia.

15 Pea ko 'eni na'e fakatuotuai

‘e he ‘Eikí ke ^a‘afio ki he‘enau tangí koe‘uhi ko ‘enau ngaahi angahalá; kae kehe na‘e ‘afio pē ‘a e ‘Eiki ki he‘enau ngaahi tangí, ‘o ne kamata ke fakamolū ‘a e loto ‘o e kau Leimaná, pea nau kamata ke fakama‘ama‘a ‘a ‘enau ngaahi kavengá; ka na‘e ‘ikai finangalo ‘a e ‘Eikí ke faka‘atā ‘a kinautolu mei he nofo pōpulá.

16 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau faka‘au ke tu‘umālie māmālie ‘i he fonuá, ‘o nau kamata ke ngoue‘i ‘a e kēlení ‘o lahi ange, pea mo e ngaahi takanga monumanu iiki mo e ngaahi takanga monumanu lalahi, pea na‘e ‘ikai te nau faingata‘a‘ia ‘i he fiekaiaí.

17 Ka na‘e tokolahi ‘aupito ‘a e kakai fefiné, ‘o nau tokolahi ange ‘i he kakai tangatá; ko ia, na‘e fekau ai ‘e he tu‘i ko Limihaí ke ^a‘foaki ‘e he tangata taki taha ha me‘a ke tauhi ‘aki ‘a e kau ^buitouú, pea mo ‘enau fānaú, koe‘uhi ke ‘oua na‘a nau mate ‘i he fiekaiaí; pea nau fai ‘eni koe‘uhi ko honau tokolahi kuo maté.

18 Ko ‘eni na‘e nofo fakataha ‘a e kakai ‘o Limihaí ‘i he potu pē taha ‘o fakatatau ki he‘enau lavá, ‘o nau malu‘i ‘enau kēlení mo ‘enau ngaahi takanga monumanu ikí.

19 Pea na‘e manavahē ‘a e tu‘í ke ne ‘alu ki tu‘a ‘i he ngaahi ‘ā ‘o e koló, tuku kehe ‘o ka ne ka ‘alu fakataha mo ‘ene kau le‘ó, ko e manavahē telia na‘á ne tō ‘i ha founga ki he nima ‘o e kau Leimaná.

20 Pea na‘á ne fekau ke le‘ohi

‘e hono kakaí ‘a e fonua takakakaí, na‘a ‘iloange kuo nau lava ‘o puke ‘a e kau taula‘eiki ‘a ia na‘e hola ki he feitu‘u maomaonganoá, ‘a ia kuo nau kaiha‘asi ‘a e ngaahi ^a‘ofefine ‘o e kau Leimaná, pea fakatupu hono fai ‘o e fu‘u faka‘auha lahi pehē kiate kinautolú.

21 He na‘a nau fie puke ‘a kinautolu ke nau tautea‘i ‘a kinautolu; he kuo nau hū ki he fonua ko Nīfaí ‘i he po‘ulí, ‘o fetuku ‘a ‘enau kēlení mo e kongala hi ‘o ‘enau ngaahi me‘a mahu‘ingá; ko ia na‘a nau lamalama ke ma‘u ‘a kinautolu.

22 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘ikai ke toe ‘i ai ha vātamaki ‘e taha ‘i he vaha‘a ‘o e kau Leimaná mo e kakai ‘o Limihaí ‘o a‘u ki he taimi na‘e ha‘u ai ‘a ^a‘Āmoni mo hono kāingá ki he fonuá.

23 Pea ko e me‘a ‘i he ‘i tu‘a ‘i he matapā ‘o e koló ‘a e tu‘í fakataha mo ‘ene kau le‘ó, na‘á ne fe‘iloaki ai mo ‘Āmoni mo hono kāingá; pea ‘i he‘ene mahalalo ko e kau taula‘eiki ‘a Noa ‘a kinautolú ko ia na‘á ne fekau ai ke puke ‘a kinautolu, ‘o ha‘i, pea lī ki he ^afale fakapōpulá. Pea ka ne ko e kau taula‘eiki ‘a Noa ‘a kinautolu, pehē kuó ne fekau ke tāmata‘i ‘a kinautolu.

24 Ka ‘i he‘ene ‘ilo ‘oku ‘ikai, ka ko hono kāinga ‘a kinautolu, pea kuo nau ha‘u mei he fonua ko Seilahemalá, na‘e fonu ia ‘i he fu‘u fiefia lahi.

25 Ko ‘eni kuo fekau atu ‘e

15a LFKt. 15:29;
Mōsaia 11:23–25;
T&F 101:7–9.

17a Mōsaia 4:16, 26.
b FFL Uitoú.
20a Mōsaia 20:5.

22a Mōsaia 7:6–13.
23a Hilam. 5:21.

Limihai 'i he te'eki ai ke ha'ú 'a 'Āmoní, 'a e kau tangata "tokosi'i ke nau ^bkumi ki he fonua ko Seilahemalá; ka na'e 'ikai te nau lava 'o 'ilo ia, pea na'a nau hē 'i he feitu'u maomaongoá.

26 Ka neongo iá, na'a nau 'ilo'i ha fonua na'e nofo'i 'e ha kakai; 'io, ko ha fonua kuo 'ufi'ufi 'aki 'a e ngaahi "hui mōmoa; 'io, ko ha fonua na'e nofo'i 'e ha kakai 'a ia kuo faka'auha; pea 'i he'e-nau mahalo ko Seilahemala iá, na'a nau foki ki he fonua ko Nīfaí, 'o nau a'u ki he ngaahi ngata'anga fonuá 'i he ngaahi 'aho si'i pē ki mu'a pea ha'ú 'a 'Āmoní.

27 Pea na'a nau 'omi mo kinautolu ha lekooti, 'a ia ko ha lekooti 'o e kakai na'e 'onautolu 'a e ngaahi hui kuo nau 'iló; pea kuo tongitongi ia 'i ha ngaahi peleti 'o ha maka ukamea.

28 Pea ko 'eni na'e toe fonu 'a Limihai 'i he fiefia 'i he'ene 'ilo mei he lea 'a 'Āmoní 'oku ma'u 'e he tu'i ko Mōsaiá ha "me'a-foaki mei he 'Otuá, 'a ia te ne lava ai 'o liliu ha ngaahi tongitongi pehē; 'io, pea na'e fiefia foki mo 'Āmoní.

29 Ka na'e fonu 'i he loto-mamahi 'a 'Āmoní mo hono kāingá, koe'uhi ko e fu'u tokolahi 'o honau kāinga kuo maté;

30 Pea koe'uhi foki kuo fakatupu 'e he tu'i ko Noá mo 'ene kau taula'eiki 'a e fai 'e he kakai 'a e ngaahi angahala mo e ngaahi hia lahi pehē ki he 'Otuá; pea na'a nau tangi foki koe'uhi

ko e "pekia 'a 'Apinetaí; kae 'uma'ā foki 'a e ^b'alu 'a 'Alamā mo e kakai na'a nau ō mo iá, 'a ia kuo nau fokotu'u ha siasi 'o e 'Otuá 'i he ivi mo e mālohi 'o e 'Otuá, pea mo e tui ki he ngaahi lea kuo lea 'aki 'e 'Apinetaí.

31 'Io, na'a nau tangi koe'uhi ko 'enau 'alú, he na'e 'ikai te nau 'ilo pe kuo nau hola ki fē. Ko 'eni na'a nau mei fiefia ke fakataha mo kinautolu, he kuo nau fai 'e kinautolu ha fuakava mo e 'Otuá ke talangofua kiate ia pea tauhi 'ene ngaahi fekaú.

32 Pea ko 'eni talu 'a e ha'ú 'a 'Āmoní, kuo fai foki 'e he tu'i ko Limihai ha fuakava ki he 'Otuá, kae 'uma'ā foki 'a e tokolahi 'o hono kakaí, ke talangofua kiate ia, pea tauhi 'a 'ene ngaahi fekaú.

33 Pea na'e hoko 'o pehē na'e faka'amu 'a e tu'i ko Limihai mo e tokolahi 'o hono kakaí ke nau papitaiso; ka na'e 'ikai ke 'i ai ha tokotaha 'i he fonuá kuó ne ma'u ha "mafai mei he 'Otuá. Pea na'e fakafisi 'a 'Āmoní mei hono fai 'o e me'á ni, ko 'ene pehē ko ha tamaio'eiki ta'efe'unga ia.

34 Ko ia na'e 'ikai te nau fokotu'u 'a kinautolu 'i he taimi ko iá ke nau hoko ko ha siasi, ka na'a nau tatali ki he Laumalie 'o e 'Eiki. Ko 'eni na'a nau faka'amu ke nau tatau mo 'Alamā mo hono kāinga 'a ia kuo nau hola ki he feitu'u maomaongoá.

35 Na'a nau faka'amu ke papitaiso 'a kinautolu ko ha faka-

25a Mōsaia 8:7.
b Mōsaia 7:14.
26a Mōsaia 8:8.

28a 'Amenai 1:20–22;
Mōsaia 28:11–16.
30a Mōsaia 17:12–20.

b Mōsaia 18:34–35.
33a FFL Mafai.

mo'oni mo e faka'ilonga 'oku nau loto-fiemālie ke tauhi 'a e 'Otuá 'aki honau lotó kotoa; ka neongo iá na'a nau fakatoloi 'a e taimí; pea 'e "fai ha fakamatala ki honau papitaisó 'amui.

36 Pea ko 'eni, ko e fakakaukau pē taha 'a 'Āmoni mo hono kakaí, mo e tu'í ko Limihaí mo hono kakaí, ke nau hao mei he nima 'o e kau Leimaná pea mei he nofo pōpulá.

VAHE 22

'Oku fakakaukau 'a e kakaí ki ha founa ke nau hola ai mei he nofo pōpula ki he kau Leimaná—'Oku fakainu 'a e kau Leimaná 'o nau konā—'Oku hola 'a e kakaí, 'o nau foki ki Seilahemala, pea nau nofo fakaongoongo ki he Tu'í ko Mōsaiá. Ta'u 121–120 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e kamata 'a 'Āmoni mo e tu'í ko Limihaí ke alea mo e kakaí pe 'e fēfē ha'anau fakatau'atāina'i 'a kinautolu mei he nofo pōpulá; pea na'á na fekau foki ke kátoa fakataha mai 'a e kakaí; pea na'á na fai 'eni koe'uhi ke na 'ilo'i 'a e loto 'o e kakaí 'o kau ki he me'a ko iá.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai te nau lava 'o 'ilo'i ha founa te nau lava ai 'o fakatau'atāina'i 'a kinautolu mei he nofo pōpulá, ka 'i he'enu 'ave pē 'a honau kakai febiné, mo 'enu fānaú, mo 'enu ngaahi takanga monumanu ikí, mo 'enu ngaahi takanga monu-

manu lalahí, mo honau ngaahi fale fehikitakí, 'o 'alu atu ki he feitu'u maomaonganoá; he ko e me'a 'i he fu'u tokolahi 'a e kau Leimaná, na'e 'ikai lava ai 'e he kakai 'o Limihaí 'o tau'i 'a kinautolu, 'i ha'anau 'amanaki ke fakatau'atāina'i 'a kinautolu mei he nofo pōpulá 'aki 'a e heletā.

3 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e 'alu atu 'a Kitione 'o ne tu'u 'i he 'ao 'o e tu'í, 'o ne pehē kiate ia: Ko 'eni 'e tu'í, kuó ke hōifua tu'o lahi ki he'eku ngaahi leá 'o a'u mai ki he 'ahó ni 'i he lolotonga 'etau fetau'aki mo hotau kāinga, ko e kau Leimaná.

4 Pea ko 'eni 'e tu'í, kapau kuó u hoko ko ha tamaio'eiki ta'e'aonga kiate koe, pe kuó ke 'afio ki he'eku ngaahi leá 'i he me'a 'e ni'ihi, pea kuo 'aonga ia kiate koe, kapau kuo pehē 'oku ou faka'amu ke ke 'afio mai 'eni ki he'eku ngaahi leá 'i he taimi ko 'eni, pea te u hoko ko ho'o tamaio'eiki 'o fakahaofi 'a e kakaí ni mei he nofo pōpulá.

5 Pea na'e fakangofua ia 'e he tu'í ke ne lea. Pea na'e pehē 'e Kitione kiate ia:

6 Vakai ko e matapā, 'i he 'ā 'i muí, 'i muí 'i he tu'a koló. Ko e kau Leimana, pe ko e kau le'o 'a e kau Leimana 'i aí, 'oku nau fa'a inu 'o konā 'i he po'ulí; ko ia tau fanongonongo ki he kakaí ni kotoa pē ke nau tånaki fakataha 'a 'enu ngaahi takanga monumanu ikí mo 'enu ngaahi takanga monumanu lalahí, koe'uhi ke nau fakateka

ia ki he feitu'u maomaonganoá 'i he po'ulí.

7 Pea te u 'alu 'o hangē ko ho'ofekau 'o totongi 'a e tukuhau faka'osi 'o e uaine ki he kau Leimaná, pea te nau konā; pea te tau hū atu 'i he hala pulipulia 'i he tafa'aki to'ohema 'o honau 'apitangá 'i he lolotonga 'enau konā mo mohé.

8 'E pehē 'a 'etau 'alu mo hotau kakai fefiné mo 'etau fānaú, mo 'etau ngaahi takanga monumanu ikí mo 'etau ngaahi takanga monumanu lalahí ki he feitu'u maomaonganoá; pea te tau fononga takai 'i he fonua ko Sailomé.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tokanga 'a e tu'í ki he ngaahi lea 'a Kitioné.

10 Pea na'e fekau 'e he tu'í ko Limihaí ke tānaki fakataha 'e hono kakai 'a 'enau ngaahi takanga monumanu ikí; pea na'á ne fekau ke 'ave 'a e tukuhau 'o e uaine ki he kau Leimaná; peá ne 'oatu mo ha uaine lahi ange, ko ha me'a'ofa kiate kinautolu; pea nau inu tau'atāina 'a e uaine na'e 'oatu kiate kinautolu 'e he tu'í ko Limihaí.

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu atu 'a e kakai 'o e tu'í ko Limihaí 'i he po'ulí ki he feitu'u maomaonganoá mo 'enau ngaahi takanga monumanu ikí mo 'enau ngaahi takanga monumanu lalahí, pea nau 'alu takai 'i he fonua ko Sailomé 'i he feitu'u maomaonganoá, 'o nau afe 'o hangatonu atu ki he fonua ko Seilahemalá, pea na'e

tataki 'a kinautolu 'e 'Āmoni mo hono kāingá.

12 Pea kuo nau 'ave 'a 'enau koulá hono kotoa, mo e silivá, mo 'enau ngaahi koloa mahu'inga, 'a ia na'a nau lava 'o fe-tukú, kae 'uma'ā foki 'enau ngaahi me'akai mo e nāunaú; ki he feitu'u maomaonganoá; pea na'a nau fai atu 'enau fonongá.

13 Pea hili 'enau 'i he feitu'u maomaonganoá 'i ha ngaahi 'aho lahi, na'a nau a'u atu ki he fonua ko Seilahemalá, 'o nau fakataha mo e kakai 'o Mōsaia, 'o nau hoko ko hono kakai.

14 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tali 'a kinautolu 'e Mōsaia 'i he fiefia; pea na'a ne ma'u foki mo 'enau ngaahi "lekōtí, pea mo e ngaahi ^blekooti foki kuo 'ilo'í 'e he kakai 'o Limihaí.

15 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he 'ilo'í 'e he kau Leimaná kuo 'alu 'a e kakai 'o Limihaí mei he fonuá 'i he po'ulí, na'a nau fekau leva ke 'alu ha kau tau ki he feitu'u maomaonganoá ke tuli 'a kinautolu;

16 Pea hili 'enau tuli 'a kinautolu 'i he 'aho'í 'e ua, na'e 'ikai te nau toe lava 'o muimui ki honau 'alu'angá; ko ia na'a nau hē ai 'i he feitu'u maomaonganoá.

Ko ha fakamatala kia 'Alamā mo e kakai 'o e 'Eikí, 'a ia na'e kapusi ki he feitu'u maomaonganoá 'e he kakai 'o e Tu'í ko Noá.

'Oku kau ki ai 'a e vahe 23 mo e 24.

VAHE 23

‘Oku fakafisi ‘a ‘Alamā ke hoko ko e tu‘i—‘Okú ne hoko ko e taula‘eiki lahi—‘Oku valokí‘i ‘e he ‘Eikí ‘a hono kakaí, pea ‘oku ikuna‘i ‘e he kau Leimaná ‘a e fonua ko Heilamí—‘Oku pule fakaongoongo ‘a ‘Amulone, ko e taki ‘o e kau taula‘eiki ‘a e tu‘i angakovi ko Noá, ki he tu‘i ‘o e kau Leimaná. Ta‘u 145–121 K.M. nai.

Ko ‘eni ko ‘Alamā, ‘i he tomu‘a fakatokanga ‘e he ‘Eikí ‘e ha‘u ‘a e kau tau ‘a e tu‘i ko Noá kiate kinautolú, pea ‘i he‘ene fakahā ia ki hono kakaí, na‘a nau tānaki leva ‘a ‘enau ngaahi takanga monumanu ikí, pea ‘ave mo ‘enau kēlení, ‘o nau ‘alu ki he feitu‘u maomaonganoá ‘o mu‘omu‘a ‘i he kau tau ‘a e tu‘i ko Noá.

2 Pea na‘e fakamālohia ‘a kinautolu ‘e he ‘Eikí, ‘o ‘ikai lava ai ke ma‘u ‘a kinautolu ‘e he kakai ‘o e tu‘i ko Noá ke faka‘auha ‘a kinautolu.

3 Pea na‘a nau hola ‘o fononga ‘i he ‘aho ‘e valu ‘i he feitu‘u maomaonganoá.

4 Pea na‘a nau a‘u atu ki ha fonua, ‘io, ko ha fonua mata-matalelei mo fakalata, ko ha fonua na‘e ‘i ai ‘a e vai ma‘a.

5 Pea na‘a nau fokotu‘u honau ngaahi fale fehikitakí, pea nau kamata ke ngoue‘i ‘a e kekelelé, ‘o kamata ke langa ha ngaahi fale; ‘io, na‘a nau fa‘a ngāue, pea nau ngāue ‘o lahi ‘aupito.

6 Pea na‘e faka‘amu ‘a e kakaí

ke hoko ‘a ‘Alamā ko honau tu‘i, he na‘e ‘ofeina ia ‘e hono kakaí.

7 Ka na‘á ne pehē kiate kinautolu: Vakai, ‘oku ‘ikai lelei ke tau ma‘u ha tu‘i; he ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí: ‘Oua te mou “lau ‘oku lelei ange ha taha ‘i ha taha kehe, pe mahalo ‘e ha tangata ‘okú ne lelei ange ‘i ha taha kehe; ko ia ‘oku ou pehē kiate kimoutolu ‘oku ‘ikai lelei ke mou ma‘u ha tu‘i.

8 Ka neongo iá, kapau te mou lava ‘o ma‘u ma‘u ai pē ha kau tangata angatonu ke hoko ko homou ngaahi tu‘i pehē ‘e lelei ke mou ma‘u ha tu‘i.

9 Kae manatu ki he “angahala ‘a e tu‘i ko Noá mo ‘ene kau taula‘eiki; pea ko au foki na‘á ku ^b‘efihia ‘i ha tauhele, pea u fai ‘a e ngaahi me‘a lahi na‘e fakalielia ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí, ‘a ia na‘e fakatupu ai ha‘aku fakatomala mamahi;

10 Ka neongo iá, ‘i he hili ha “mamahi lahi, na‘e ‘afio‘i ‘e he ‘Eikí ‘a ‘eku ngaahi tangí, ‘o ne tali ‘eku ngaahi lotú, pea kuó ne ngaohi au ko ha me‘a ngāue ‘i hono to‘ukupú ke fakatafoki homou ^bfu‘u tokolahi fau ki hono ‘ilo‘i ‘o ‘ene mo‘oní.

11 Ka neongo iá, ‘oku ‘ikai te u pōlepole ‘i he me‘á ni, he ‘oku ‘ikai taau mo au ke u pōlepole ‘iate au pē.

12 Pea ko ‘eni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo ngaohikovia ‘a kimoutolu ‘e he tu‘i ko Noá, pea kuo mou pōpula kiate ia mo ‘ene kau taula‘eiki, pea kuo nau fakatupu ho‘omou

angahalá; ko ia na'e ha'i ai 'a kimoutolu 'aki 'a e ngaahi "ha'i 'o e angahalá.

13 Pea ko 'eni ko e me'a 'i he fakatau'atāina 'i 'a kimoutolu 'e he māfimafi 'o e 'Otuá mei he ngaahi ha'i ko iá; 'io, mei he nima 'o e tu'i ko Noá mo hono kakaí, pea mei he ngaahi ha'i foki 'o e angahalá, ko ia 'oku ou faka'amu ke mou "tu'u ma'u 'i he ^btau'atāina 'a ia kuo fakatau'atāina 'aki 'a kimoutolú, pea 'oua te mou falala ki ha tangata ke ne hoko ko ha tu'i kiate kimoutolu.

14 Pea 'oua foki te mou falala ki ha tokotaha ke ne hoko ko homou "faiako, pe ko ho'omou faifekau, tuku kehe pē 'o kapau ko ha tangata ia 'a e 'Otuá, pea 'okú ne 'a'eva 'i hono ngaahi halá mo tauhi 'ene ngaahi fekaú.

15 Na'e akonaki pehē 'e 'Alamā ki hono kakaí, ke "ofa 'a e tangata taki taha ki hono kaungā'apí 'o hangē pē ko ia, pea ke 'oua na'a 'i ai ha ^bfakakikihi 'iate kinautolu.

16 Pea ko 'eni, na'e hoko 'a 'Alamā ko honau "taula'eiki lahí, he ko ia na'á ne fokotu'u honau siasí.

17 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai ma'u 'e ha taha 'a e "mafai ke malanga pe akonaki tuku kehe kapau na'e fou mai kiate ia mei he 'Otuá. Ko ia na'á ne fakanofa 'a 'enau kau taula'eiki kotoa pē mo honau kau akonaki

kotoa pē; pea na'e 'ikai fakanofa ha taha 'o kapau na'e 'ikai ko ha kau tangata angatonu.

18 Ko ia na'a nau tokanga'i honau kakaí, 'o nau "fafanga 'a kinautolu 'aki 'a e ngaahi me'a 'oku kau ki he mā'oni'oni.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau faka'au ke fu'u tu'umālie lahi 'aupito 'i he fonuá; pea na'a nau ui 'a e fonuá ko Heilami.

20 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau tupu 'o tokolahi mo tu'umālie lahi 'aupito 'i he fonua ko Heilamí; pea na'a nau langa ha kolo, 'a ia na'a nau ui ko e kolo ko Heilamí.

21 Ka neongo iá na'e 'afio'i 'e he 'Eikí 'oku taau ke "valoki'i 'a hono kakaí; 'io, 'okú ne sivi'i 'enau ^bkātaki mo 'enau tuí.

22 Ka neongo iá — ko ia ia 'oku "falala kiate iá, 'e ^bhiki hake ia 'i he 'aho faka'osí. 'Io, pea na'e hoko pehē ki he kakaí ni.

23 He vakai, te u fakahā kiate kimoutolu na'e fakapōpula'i 'a kinautolu, pea na'e 'ikai fa'a fakahaofi 'a kinautolu 'e ha taha ka ko e 'Eiki ko honau 'Otuá pē, 'io, 'a e 'Otua 'o 'Ēpalahame mo 'Aisake mo Sēkopé.

24 Pea na'e hoko 'o pehē na'a ne fakahaofi 'a kinautolu, 'o ne fakahā atu ai 'a hono fu'u māfimafi lahí kiate kinautolu, pea na'e lahi 'aupito 'a 'enau fiefiá.

25 He vakai, na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga 'enau nofo 'i he fonua ko Heilamí, 'io, 'i he kolo

12a 2 Nifai 28:19–22.

13a Kalētia 5:1.

b FFL Tau'atāinā.

c Mōsaia 29:13.

14a Mōsaia 18:18–22.

15a FFL 'Ofá.

b 3 Nifai 11:28–29.

16a Mōsaia 26:7.

17a FFL Lakanga

Fakataula'eikí;

Mafai.

18a 1 Tim. 4:6.

21a Hilam. 12:3;

T&F 98:21.

FFL Valoki, Valoki'i.

b FFL Fa'a Kātaki.

22a FFL Falalá.

b 1 Nifai 13:37.

ko Heilamí, lolotonga ‘enau ngoue’i ‘a e kelekele takatakai ki aí, ‘iloange kuo hū mai ki he ngaahi ngata’anga ‘o e fonuá ha kau tau ‘a e kau Leimaná.

26 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e hola ‘a e kāinga ‘o ‘Alamaá mei he’enau ngaahi ngoué, ‘o nau fakataha ‘a kinautolu ‘i he kolo ko Heilamí; pea na’a nau fu’u ilifia lahi koe’uhi ko e ‘asi mai ‘a e kau Leimaná.

27 Ka na’e ‘alu atu ‘a ‘Alamā ‘o ne tu’u ‘i honau lotolotonga, ‘o ne na’ina’i kiate kinautolu ke ‘oua te nau manavahē, ka ke nau manatu’i ‘a e ‘Eiki ko honau ‘Otuá pea te ne fakahaofi ‘a kinautolu.

28 Ko ia na’a nau ta’ofi ‘a ‘enau ilifiá, ‘o nau kamata ke tangi ki he ‘Eikí ke ne fakamolū ‘a e loto ‘o e kau Leimaná, ke nau fakamo’ui ‘a kinautolu, mo honau ngaahi uaiíf mo ‘enau fānaú.

29 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e fakamolū ‘e he ‘Eikí ‘a e loto ‘o e kau Leimaná. Pea na’e ‘alu atu ‘a ‘Alamā mo hono kāinga ‘o nau tukulolo kiate kinautolu; pea na’e ma’u ‘a e fonua ko Heilamí ‘e he kau Leimaná.

30 Ko ‘eni ko e ngaahi kau tau ‘a e kau Leimaná, ‘a ia na’a nau tuli ki he kakai ‘o e tu’i ko Limihaí, kuo nau hē ‘i he feitu’u maomaonganoá ‘i he ngaahi ‘aho lahi.

31 Pea vakai, kuo nau ‘ilo’i ‘a e kau taula’eiki ‘a e tu’i ko Noá, ‘i ha potu na’a nau ui ko ‘Amulone; pea kuo nau kamata ke nofo’i ‘a e fonua ko ‘Amuloné

‘o nau kamata ke ngoue’i ‘a e kelekelé.

32 Ko ‘eni, ko e hingoa ‘o e taki ‘o e kau taula’eiki ko iá ko ‘Amulone.

33 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e tangi ‘a ‘Amulone ki he kau Leimaná; ‘o ne fekau atu foki ‘a honau ngaahi uaiíf, ‘a ia ko e ngaahi “ofefine ‘o e kau Leimaná, ke nau tangi ki honau kāinga, ke ‘oua te nau tāmata’i honau ngaahi husepānití.

34 Pea na’e “ofa mamahi ‘a e kau Leimaná kia ‘Amulone mo hono kāinga, pea na’e ‘ikai te nau faka’auha ‘a kinautolu, koe’uhi ko honau ngaahi uaiíf.

35 Pea na’e kau fakataha ‘a ‘Amulone mo hono kāinga mo e kau Leimaná, pea na’a nau lolotonga fononga ‘i he feitu’u maomaonganoá, ko e kumi ki he fonua ko Nifái ‘i he’enau ‘ilo’i ‘a e fonua ko Heilamí, ‘a ia na’e ma’u ‘e ‘Alamā mo hono kāinga.

36 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e fakapapau ‘e he kau Leimaná kia ‘Alamā mo hono kāinga, kapau te nau fakahā kiate kinautolu ‘a e hala ‘oku fakatau ki he fonua ko Nifái te nau tukuange ke nau mo’ui mo nau tau’atāina.

37 Ka ‘i he hili ‘a e fakahā ‘e ‘Alamā kiate kinautolu ‘a e hala ‘oku fakatau ki he fonua ko Nifái na’e ‘ikai fai ‘e he kau Leimaná ki he’enau fakapapaú; ka na’a nau fokotu’u ‘a e kau “le’o ‘o takatakai ‘i he fonua ko Heilamí ke le’ohi ‘a ‘Alamā mo hono kāinga.

38 Pea na’e ‘alu atu ‘a hono toe

‘o kinautolú ki he fonua ko Nifái; pea na’e foki honau ni’ihi ki he fonua ko Heilamí, ‘o nau ‘omi foki mo kinautolu ‘a e ngaahi uaifi mo e fānau ‘a e kau le’o, ‘a ia kuo tuku ‘i he fonuá.

39 Pea kuo tuku ‘e he tu’i ‘o e kau Leimaná kia ‘Amulone ke ne hoko ko ha tu’i mo ha pule ki hono kakai, ‘a ia na’e ‘i he fonua ko Heilamí; ka neongo iá ‘oku ‘ikai totonu ke ne ma’u ha mālohi ke fai ha me’a ‘o ta’ehoā mo e finangalo ‘o e tu’i ‘o e kau Leimaná.

VAHE 24

‘Oku fakatanga’i ‘e ‘Amulone ‘a ‘Alamā mo hono kakai—Kuo pau ke tāmāte’i ‘a kinautolu kapau te nau lotu—‘Oku ngaohi ‘e he ‘Eiki ‘a ‘enau ngaahi kavengā ke hangē ‘oku ma’ama’ā—‘Okú ne fakahaofi ‘a kinautolu mei he nofo pōpulá, pea nau foki ki Seilahemala. Ta’u 145–120 κ.μ. nai.

PEA na’e hoko ‘o pehē na’e faka’au ‘o ‘ofeina ‘a ‘Amulone ‘i he ‘ao ‘o e tu’i ‘o e kau Leimaná; ko ia, na’e tuku kiate ia mo hono kāingá ‘e he tu’i ‘o e kau Leimaná ke fokotu’u ‘a kinautolu ko e kau faiako ki hono kakai, ‘io, ki he kakai na’e ‘i he fonua ko Semelóni, pea ‘i he fonua ko Sailomé, pea ‘i he fonua ko ‘Amuloné.

2 He kuo ma’u ‘e he kau Leimaná ‘a e ngaahi fonuá ni kotoa pē; ko ia, kuo fakanofa ‘e he tu’i ‘o e kau Leimaná ha ngaahi tu’i ki he ngaahi fonua kotoa pē ko ‘ení.

3 Pea ko ‘eni ko e hingoa ‘o e tu’i ‘o e kau Leimaná ko Leimana, he na’e fakahuafa ia ki he huafa ‘o ‘ene tamaí; pea ko ia na’e ui ia ko e tu’i ko Leimaná. Pea ko e tu’i ia ki ha kakai tokolahi.

4 Pea na’á ne fakanofa ha kau faiako mei he kāinga ‘o ‘Amuloné ‘i he fonua kotoa pē na’e ma’u ‘e hono kakai; pea ko ia na’e kamata ke ako’i ‘a e lea ‘a Nifái ‘i he kakai kotoa pē ‘o e kau Leimaná.

5 Pea ko ha kakai nofo fe’ofo’ofani ‘a kinautolu; ka na’e ‘ikai te nau ‘ilo’i ‘a e ‘Otuá; pea na’e ‘ikai foki ako’i ‘a kinautolu ‘e he kāinga ‘o ‘Amuloné ‘i ha me’a ‘e taha ‘oku kau ki he ‘Eiki ko honau ‘Otuá, pe ko e fono ‘a Mōsesé; pea na’e ‘ikai foki te nau ako’i kiate kinautolu ‘a e ngaahi lea ‘a ‘Apinetai;

6 Ka na’a nau ako’i ‘a kinautolu ke nau tauhi hanau lekooti, pea ke nau fetohi’aki ‘iate kinautolu.

7 Pea ko ia na’e kamata ke tupulekina ‘a e ngaahi koloa ‘a e kau Leimaná, pea na’a nau kamata ke fefakatau’aki ‘iate kinautolu, ‘o nau faka’au ke mālohi, ‘o kamata ke hoko ko ha kakai olopoto mo ‘ilo’ilo, ‘i he poto ‘o e māmaní, ‘io, ko ha kakai olopoto ‘aupito, ‘o nau manako ‘i he ngaahi fa’ahinga kotoa pē ‘o e fai angahalá mo e kaiha’á, tuku kehe pē ‘i honau kāingá.

8 Pea ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē na’e kamata ke pule “fakamālohi ‘e ‘Amulone kia ‘Alamā mo hono kāingá, ‘o ne kamata ke

fakatanga'í ia, mo pule ke hanga 'e he'ene fānaú 'o fakatanga'í 'a 'enau fānaú.

9 He na'e 'ilo'í 'e 'Amulone 'a 'Alamā, ko e "taha ia 'o e kau taula'eiki 'a e tu'í, pea ko ia ia na'e tui ki he ngaahi lea 'a 'Apinetaí pea na'e tuli ia ki tu'a mei he 'ao 'o e tu'í, pea ko ia na'á ne 'ita lahi ai kiate ia; he na'á ne fakaongoongo ki he tu'í ko Leimaná, ka neongo ia na'á ne pule'i fakamālohi 'a kinautolu, 'o hilifaki ha ngaahi ^bngāue kiate kinautolu, mo fokotu'u ha kau pule ngāue ke angi 'a kinautolu.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'e lahi fau 'a 'enau faingata'a'ia ko ia na'a nau kamata ai ke tangi lahi ki he 'Otuá.

11 Pea na'e fekau 'e 'Amulone kiate kinautolu ke tuku 'enau tangi; 'o ne fokotu'u ha kau le'o ke le'ohi 'a kinautolu, pea ko ia kotoa pē 'e 'ilo'í 'okú ne ui ki he 'Otuá ke tāmata'i ia.

12 Pea ko 'Alamā mo hono kakaí na'e 'ikai te nau lotu 'i he le'o-lahi ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, ka na'a nau ^afakahā hake honau lotó kiate ia; pea na'á ne 'afio'í 'a e ngaahi fakakaukau 'a honau lotó.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'e ongo mai 'a e le'o 'o e 'Eiki kiate kinautolu 'i he'enau ngaahi faingata'a'ia, 'o folofola: Hanga hake homou 'ulú pea fiemālie, he 'oku ou 'ilo'í 'a e fuakava kuo mou fai kiate aú; pea te u

fuakava mo hoku kakaí pea fakahaofi 'a kinautolu mei he nofo pōpulá.

14 Pea te u fakama'ama'a foki 'a e ngaahi kavenga kuo hilifaki ki homou ngaahi umá, ke 'oua na'a mou ongo'í ia 'i homou tu'á, lolotonga ho'omou 'i he nofo pōpulá; pea te u fai 'eni koe'uhi ke mou tu'u ko e kau ^afakamo'oni kiate au 'amui, pea ke mou 'ilo'í fakapapau ko au ko e 'Eiki ko e 'Otuá, 'oku ou tāpuaki'í hoku kakaí 'i honau ngaahi ^bfaingata'a'ia.

15 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e fakama'ama'a 'a e ngaahi kavenga 'a ia na'e hilifaki kia 'Alamā mo hono kā-ingá; 'io, na'e ^afakamālohi 'a kinautolu 'e he 'Eiki koe'uhi ke nau lava 'o fua faingofua 'a 'enau ngaahi ^bkavengá, pea nau fakaongoongo 'i he fiefia mo e 'fa'a kātaki ki he finangalo kotoa pē 'o e 'Eiki.

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'e lahi fau 'a 'enau tuí mo 'enau fa'a kātaki ko ia na'e toe ongo mai ai kiate kinautolu 'a e le'o 'o e 'Eiki, 'o folofola: Mou fiefia, he 'i he 'apongipongi te u fakahaofi 'a kimoutolu mei he nofo pōpulá.

17 Pea na'e folofola ia kia 'Alamā: Ke ke mu'omu'a koe 'i he kakaí ni, pea te u 'alu mo koe 'o fakahaofi 'a e kakaí ni mei he ^anofo pōpulá.

18 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e tānaki fakataha 'e 'Alamā

9a Mōsaia 17:1–4; 23:9.

b Mōsaia 21:3–6.

12a FFL Lotú.

14a FFL Fakamo'oní.

b FFL Faingata'á.

15a Mātiu 11:28–30.

b 'Alamā 31:38; 33:23.

c T&F 54:10.

FFL Fa'a Kātaki.

17a FFL Fakapōpula'í.

mo hono kakaí ‘i he po‘ulí ‘a ‘enau ngaahi takanga monumanu íkí, pea mo ‘enau kēlení foki; ‘io, na’e fe‘unga mo e poó hono kotoa ‘a ‘enau tãnaki fakataha ‘a ‘enau ngaahi takanga monumanu íkí.

19 Pea ‘i he pongipongi hake na’e pule ‘e he ‘Eikí ke hoko ‘a e “mohe ma‘u ki he kau Leimaná, ‘io, pea na’e mohe ma‘u ‘a ‘enau kau pule ngāué kotoa pē.

20 Pea na’e ‘alu atu ‘a ‘Alamā mo hono kakaí ki he feitu‘u maomaonganoá; pea kuo nau fononga ‘i he ‘ahó kotoa, pea nau fokotu‘u honau ngaahi fale fehikitakí ‘i ha tele‘a, pea na‘a nau ui ‘a e tele‘á ko ‘Alamā, koe‘uhí he na‘á ne taki ‘enau fononga ‘i he feitu‘u maomaonganoá.

21 ‘Io, na‘a nau ‘oatu ‘a e “fakafeta‘i lahi ‘i he tele‘a ko ‘Alamaá ki he ‘Otuá koe‘uhi ko ‘ene ‘alo‘ofa kiate kinautolú, mo fakama‘ama‘a ‘enau ngaahi kavengá, peá ne fakahaofi ‘a kinautolu mei he nofo pōpulá; he na‘a nau nofo pōpula, pea na’e ‘ikai fa‘a fakahaofi ‘a kinautolu ‘e ha taha tuku kehe ‘a e ‘Eikí ko honau ‘Otuá pē.

22 Pea na‘a nau ‘oatu ‘a e fakafeta‘i ki he ‘Otuá, ‘io, ‘e honau kau tangata kotoa pē mo honau kau fefine kotoa pē pea mo ‘enau fānau kotoa pē ‘a ia na’e lava ‘o leá na‘a nau hiki hake honau le‘ó ‘i he fakafeta‘i ki honau ‘Otuá.

23 Pea ko ‘eni na’e folofola ‘a e ‘Eikí kia ‘Alamā: Ke ke faka-

vavevave peá ke ‘alu koe mo e kakaí ni mei he fonuá ni, he kuo ‘ā hake ‘a e kau Leimaná pea ‘oku nau tuli ‘a kimoutolu; ko ia ke ke ‘alu mei he fonuá ni, pea te u ta‘ofi ‘a e kau Leimaná ‘i he tele‘á ni ke ‘oua te nau laka atu ‘i hono tuli ‘o e kakaí ní.

24 Pea na’e hoko ‘o pehē na‘a nau ‘alu atu mei he tele‘á, ‘o nau fai ‘enau fonongá ki he feitu‘u maomaonganoá.

25 Pea kuo nau ‘i he feitu‘u maomaonganoá ‘i he ‘aho ‘e hongofulu mā ua, pea na‘a nau a‘u ki he fonua ko Seilahemalá; pea na’e tali ‘a kinautolu foki ‘e he tu‘i ko Mōsaiá ‘i he fiefia.

VAHE 25

‘Oku hoko ‘a e hako ‘o Mūleki ‘i Seilahemalá ko e kau Nīfai—‘Oku nau ‘ilo ki he kakaí ‘o ‘Alamaá mo e kakaí ‘o Sēnifí—‘Oku papitaiso ‘e ‘Alamā ‘a Limihai mo hono kakaí kotoa—‘Oku tuku ‘e Mōsaia ‘a e mafai kia ‘Alamā ke ne fokotu‘u ‘a e siasi ‘o e ‘Otuá. Ta‘u 120 K.M. nai.

PEA ko ‘eni, na’e fekau ‘e he tu‘i ko Mōsaiá ke fakataha mai ‘a e kakaí kotoa pē.

2 Ko ‘eni na’e ‘ikai ke tokolahi ‘a e fānau ‘a Nīfai, pe tokolahi ‘a kinautolu ko e hako ‘o Nīfai, ‘o hangē ko e “kakaí ‘o Seilahemalá, ‘a ia ko e hako ‘o ^bMūleki, pea mo kinautolu na’e ha‘u fakataha mo ia ki he feitu‘u maomaonganoá.

3 Pea na’e ‘ikai ke tokolahi ‘a e kakaí ‘o Nīfai pea mo e kakaí ‘o

Seilahemalá, ‘o hangē ko e tokolahi ‘o e kau Leimaná; ‘io, na’e ‘ikai a’u honau tokolahí ki hono vaeua.

4 Pea ko ‘eni kuo fakataha ‘a e kakai kotoa pē ‘o Nīfaí, kae ‘uma’ā foki ‘a e kakai kotoa pē ‘o Seilahemalá, pea kuo nau fakataha ki he fakataha’anga ‘e ua.

5 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e lau ‘e Mōsaia, peá ne fekau ke lau, ‘a e ngaahi lekooti ‘a Sēnifí ki hono kakaí; ‘io, na’á ne lau ‘a e ngaahi lekooti ‘o e kakai ‘o Sēnifí ‘o fai mei he taimi na’a nau ‘alu atu ai mei he fonua ko Seilahemalá ‘o a’u ki he’enu toe foki maí.

6 Pea na’á ne lau foki mo e lekooti ‘o ‘Alamā mo hono kāingá, pea mo ‘enu ngaahi faingata’a’iá talu mei he taimi na’a nau ō atu ai mei he fonua ko Seilahemalá, ‘o a’u ki he taimi na’a nau toe foki mai ai ki aí.

7 Pea ko ‘eni, ‘i he faka’osi hono lau ‘e Mōsaia ‘a e ngaahi lekōtí, na’e fu’u ofo mo fakatumutumu lahi ‘a hono kakaí ‘a ia na’e nofo ‘i he fonuá.

8 He na’e puputu’u honau lotó; pea ‘i he’enu mamata kiate kinautolu kuo fakahaofi “mei he nofo pōpūlá na’e fakafonu ‘a kinautolu ‘aki ‘a e fu’u fiefia lahi ‘aupito.

9 Pea ko tahá, ‘i he’enu fakakaukau ki honau kāinga kuo tāmata’i ‘e he kau Leimaná na’a nau fonu ‘i he loto-mamahi, pea na’e lahi honau lo’imata ‘o e mamahi na’e toó.

10 Pea ko tahá foki, ‘i he’enu fakakaukau ki he angalelei vave ‘a e ‘Otuá, mo hono māfimaí ‘i he fakahaofi ‘o ‘Alamā mo hono kāingá mei he nima ‘o e kau Leimaná mo e nofo pōpūlá, na’a nau hiki hake honau le’ó ‘o nau fakafeta’i ki he ‘Otuá.

11 Pea ko e tahá, ‘i he’enu fakakaukau ki he kau Leimana, ‘a ia ko honau kāingá, mo honau tu’unga angahala’iá mo fakalieliá, na’a nau fonu ‘i he “mamahi mo e feinga ‘o e lotó koe’uhi ko honau ^blaumālié.

12 Pea na’e hoko ‘o pehē ko kinautolu ko e fānau ‘a ‘Amulone mo hono kāingá, ‘a ia kuo nau mali mo e ngaahi ‘ofefine ‘o e kau Leimaná, na’a nau fehi’a ‘i he ngaahi angafai ‘a ‘enu ngaahi tamaí, ‘o ‘ikai te nau loto ke toe ui ‘aki ‘a kinautolu ‘a e ngaahi hingoa ‘o ‘enu ngaahi tamaí, ko ia na’a nau ‘ai kiate kinautolu ‘a e hingoa ‘o Nīfaí, koe’uhi ke ui ‘a kinautolu ko e fānau ‘a Nīfaí, pea lau fakataha ‘a kinautolu mo kinautolu na’e ui ko e kau Nīfaí.

13 Pea ko ‘eni na’e “lau fakataha ‘a e kakai kotoa pē ‘o Seilahemalá mo e kau Nīfaí, pea na’e fai ‘eni koe’uhi kuo te’eki ai ke tuku ‘a e pule’anga ‘i he fonuá ki ha taha ka ko kinautolu pē ‘a ia ko e hako ‘o Nīfaí.

14 Pea ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē ‘i he faka’osi ‘e Mōsaia ‘a ‘ene folofolá mo ‘ene lau ki he kakaí, na’á ne loto ke fai foki ‘e ‘Alamā ha lea ki he kakaí.

8a Mōsaia 22:11–13.
11a Mōsaia 28:3–4;
‘Alamā 13:27.

b FFL Mo’oni’i
Laumālié—
Mahu’inga ‘o e

ngaahi laumālié.
13a ‘Amenai 1:19.

15 Pea na'e lea 'a 'Alamā kiate kinautolu, lolotonga 'enau nofo fakataha 'i ha ngaahi ha'ofanga kakai tokolahí, pea na'á ne 'alu mei he ha'ofanga kakai 'e tahá ki he taha, 'o malanga 'aki ki he kakai 'a e fakatomalá mo e tui ki he 'Eikí.

16 Pea na'á ne na'ina'i ki he kakai 'o Limihaí mo hono kā-ingá, 'a kinautolu kotoa pē kuo fakahaofi mei he nofo pōpūlá, ke nau manatu'i ko e 'Eikí na'á ne fakahaofi 'a kinautolú.

17 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono ako'i 'e 'Alamā ki he kakaí ha ngaahi me'a lahi, pea kuo faka'osi 'a 'ene lea kiate kinautolú, na'e faka'amu 'a e tu'i ko Limihaí ke papitaiso, pea na'e faka'amu foki mo hono kakai kotoa pē ke nau papitaiso.

18 Ko ia, na'e 'alu atu 'a 'Alamā ki he lotu vai 'o ne "papitaiso 'a kinautolu; 'io, na'á ne papitaiso 'a kinautolu 'o fakatatau ki he founga 'a ia na'á ne papitaiso 'aki 'a hono kāingá 'i he ngaahi ^bvai 'o Molomoná; 'io, na'e kau ki he siasi 'o e 'Otuá 'a kinautolu kotoa pē na'á ne papitaisó; pea na'e fai 'eni koe'uhi ko 'enau tui ki he ngaahi lea 'a 'Alamaá.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tuku 'e he tu'i ko Mōsaiá kia 'Alamā ke ne fokotu'u ha ngaahi siasi 'i he fonua hono kotoa 'o Seilahemalá; 'o ne tuku kiate ia 'a e "mālohi ke fakanofa ha kau

taula'eiki mo ha kau akonaki ki he siasi taki taha.

20 Ko 'eni na'e fai 'eni koe'uhi na'e lahi fau 'a hono tokolahi 'o e kakaí ko ia na'e 'ikai lava ai ke tauhi 'a kinautolu 'e he faiako pē 'e toko taha; pea na'e 'ikai foki te nau lava 'o fanongo kotoa pē ki he folofola 'a e 'Otuá 'i ha fakataha'anga pē 'e taha;

21 Ko ia na'a nau fakataha ai 'a kinautolu ki ha ngaahi fakataha'anga kehekehe, 'a ia na'e ui ko e ngaahi siasi; pea na'e ma'u 'e he siasi taki taha kotoa pē hanau kau taula'eiki mo hanau kau akonaki, pea na'e malanga 'aki 'a e folofolá 'e he taula'eiki taki taha 'o fakatatau ki he me'a kuo fakahā mai kiate ia 'i he ngutu 'o 'Alamaá.

22 Pea ko ia, neongo na'e 'i ai ha ngaahi siasi lahi, ka ko e "siasi pē taha, 'io ko e siasi 'o e 'Otuá; he na'e 'ikai ke malanga 'aki ha me'a 'i he ngaahi siasí kotoa ka ko e fakatomalá mo e tui ki he 'Otuá.

23 Pea ko 'eni na'e 'i ai 'a e siasi 'e fitu 'i he fonua ko Seilahemalá. Pea na'e hoko 'o pehē 'ilonga 'a e kakai na'a nau fie 'ai kiate kinautolu 'a e "huafa 'o Kalaisí, pe ko e 'Otuá, na'a nau ului ki he ngaahi siasi 'o e 'Otuá;

24 Pea na'e ui 'a kinautolu ko e "kakai 'o e 'Otuá. Pea na'e lilingi hifo 'e he 'Eikí 'a hono Laumālié kiate kinautolu, pea na'a nau monū'ia, mo tu'umālie 'i he fonuá.

18a Mōsaia 21:35.
b Mōsaia 18:8–17.
19a FFL Lakanga
Fakataula'eikí.

22a Mōsaia 18:17.
23a FFL Sīsū Kalaisi—
To'o 'a e huafa 'o
Sīsū Kalaisí kiate

kitautolu.
24a FFL Fuakavá.

VAHE 26

‘Oku tokolahi ha kāingalotu ‘o e siasí kuo tākiekina ki he fai angahalá ‘e he kau ta’etuí—‘Oku tala’ofa kia ‘Alamá te ne ma’u ‘a e mo’ui ta’engatá—‘Oku ma’u ‘a e fakamolemolé ‘e kinautolu ‘oku fakatomala mo papitaisó—Ko e kāingalotu ‘o e Siasí ‘oku fai angahala ka ‘oku nau fakatomala mo vete ‘enau angahalá kia ‘Alamá mo e ‘Eiki ‘e fakamolemolé ‘i ‘a kinautolu; pea ka ‘ikai, ‘e ‘ikai lau ‘a kinautolu ‘i he kakai ‘o e Siasí. Ta’u 120–100 κ.Μ. nai.

PEA na’e hoko ‘o pehē na’e ‘i ai ‘a e tokolahi ‘o e to’u tangata kei tupu haké ‘a ia na’e ‘ikai fa’a mahino kiate kinautolu ‘a e ngaahi folofola ‘a e tu’i ko Penisimani, koe’uhi ko e fānau iiki ‘a kinautolu ‘i he taimi na’á ne folofola ai ki hono kakai; pea na’e ‘ikai te nau tui ki he talatukufakaholo ‘a ‘enau ngaahi tamaí.

2 Na’e ‘ikai te nau tui ki he me’a kuo lea ‘aki ‘o kau ki he toetu’u ‘o e maté, pea ‘ikai foki te nau tui ki he hā’ele mai ‘a Kalaisí.

3 Pea ko ‘eni koe’uhi ko ‘enau ta’etuí na’e ‘ikai fa’a “mahino kiate kinautolu ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá; pea na’e fakafefeka honau lotó.

4 Pea na’e ‘ikai te nau fie papitaisó; pea na’e ‘ikai te nau fie kau ki he siasí. Pea ko ha kakai mavahe ‘a kinautolu ‘i he’enau tuí, ‘o nau nofo pehē ai

pē, ‘i honau tu’unga “fakakakano mo angahala’iá; he na’e ‘ikai te nau fie ui ki he ‘Eiki ko honau ‘Otuá.

5 Pea ko ‘eni ‘i he lolotonga ‘a e tu’i ‘a Mōsaiá na’e ‘ikai ke a’u honau tokolahí ki hono vaeua ‘o e kakai ‘o e ‘Otuá; ka ko e tupu ‘i he ngaahi “feke’ike’i ‘i he vaha’a ‘o e kāingalotu ‘o e siasí, na’a nau faka’au ai ‘o tokolahi ange.

6 He na’e hoko ‘o pehē na’a nau kākaa’i ‘a e tokolahi ‘aki ‘enau ngaahi lea fakahekeheké, ‘a ia na’e kau ki he siasí, ‘o nau fakatupu ai ‘a ‘enau fai ‘a e ngaahi angahala lahi; ko ia na’e hoko ai ‘o ‘aonga ke “valoki’i ‘e he siasí ‘a kinautolu na’e fai angahala, ‘a ia na’e kau ki he siasí.

7 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘omi ‘a kinautolu ki he ‘ao ‘o e kau taula’eikí, pea na’e tukuangē ‘a kinautolu ki he kau taula’eikí ‘e he kau akonakí; pea na’e ‘omi ‘a kinautolu ‘e he kau taula’eikí ki he ‘ao ‘o ‘Alamá, ‘a ia ko e “taula’eiki lahi.

8 Ko ‘eni kuo tuku ‘e he tu’i ko Mōsaiá kia ‘Alamá ‘a e mafai ki he siasí.

9 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘ikai ‘ilo ‘e ‘Alamá ‘o kau kiate kinautolu; ka na’e tokolahi ‘a e kakai na’a nau talatalaaki’i ‘a kinautolu; ‘io, na’e tu’u ‘a e kakai ‘o fakamo’oni ‘o fu’u lahi ‘aupito ki he’enau angahalá.

10 Ko ‘eni kuo te’eki ai ke hoko ha me’a pehē ki mu’a ‘i he siasí; ko ia na’e puputu’u ‘a

26 3a FFL ‘Iló.
4a FFL Tangata
Fakakakanó.

5a FFL Feke’ike’i;
Hē mei he Mo’oni.
6a ‘Alamá 5:57–58; 6:3.

FFL Fakatokanga,
Fakatokanga’i.
7a Mōsaia 29:42.

‘Alamā ‘i hono lotó, pea na‘á ne fekau ke ‘omi ‘a kinautolu ki he ‘ao ‘o e tu‘í.

11 Pea na‘á ne pehē ki he tu‘í: Vakai, ko ‘eni ‘a e ni‘ihi tokolahī kuo mau ‘omi kiate koe, ‘a ia kuo talatalaaki‘i ‘e honau kāingá; ‘io, pea kuo ‘ilo ‘a kinautolu ‘i he‘enau fai ha ngaahi angahala kehekehe. Pea ‘oku ‘ikai te nau fakatomala mei he‘enau ngaahi angahalá; ko ia kuo mau ‘omi ‘a kinautolu ki ho ‘aó, koe‘uhi ke ke fakamāu‘i ‘a kinautolu ‘o fakatatau ki he‘enau ngaahi hiá.

12 Ka na‘e folofola ‘e he tu‘i ko Mōsaia kia ‘Alamā: Vakai, ‘e ‘ikai te u fakamāu‘i ‘a kinautolu; ko ia ‘oku ou “tuku atu ‘a kinautolu ki ho nimá ke fakamāu‘i.

13 Pea ko ‘eni na‘e toe puputu‘u ‘a e loto ‘o ‘Alamaá; pea na‘á ne ‘alu ‘o fehu‘i ki he ‘Eikí pe ko e hā ‘a e me‘a te ne fai ‘i he me‘a ko iá, he na‘á ne manavahē telia na‘a ‘iloange kuó ne fai ta‘etotonu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá.

14 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘ene fakahā hake hono laumālié kotoa ki he ‘Otuá, na‘e ongo mai ‘a e le‘o ‘o e ‘Eikí kiate, ‘o folofola:

15 ‘Oku ke monū‘ia koe, ‘e ‘Alamā, pea ‘oku monū‘ia mo kinautolu kuo papitaiso ‘i he ngaahi “vai ‘o Molomoná. ‘Okú ke monū‘ia koe‘uhi ko hono lahi fau ho‘o ^btui hili ho‘o

fanongo ki he ngaahi lea pē ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko ‘Apinetáí.

16 Pea ‘oku monū‘ia ‘a kinautolu koe‘uhi ko ‘enau tui lahi ki he ngaahi lea pē ‘a ia kuó ke lea ‘aki kiate kinautolu.

17 Pea ‘okú ke monū‘ia koe koe‘uhi ko ho‘o fokotu‘u ha “siasí ‘i he kakaí ni; pea ‘e fokotu‘u ma‘u ‘a kinautolu, pea te nau hoko ko hoku kakaí.

18 ‘Io, ‘oku monū‘ia ‘a e kakaí ni ‘a ia ‘oku nau loto fiemālie ke ui ‘aki ‘a kinautolu ‘a hoku “hingoá; he ‘e ui ‘a kinautolu ‘i hoku hingoá; pea ‘oku ‘a‘aku ‘a kinautolu.

19 Pea koe‘uhi ko ho‘o fehu‘i kiate au ‘o kau ki he me‘a ‘e fai ki he tokotaha maumau-fonó, ‘okú ke monū‘ia ai.

20 Ko ‘eku tamaio‘eiki koe; pea ‘oku ou fuakava mo koe te ke ma‘u ‘a e “mo‘ui ta‘engatá; pea te ke tauhi kiate au pea ‘alu atu ‘i hoku hingoá, pea tānaki fakataha ‘a ‘eku fanga sipí.

21 Pea ko ia ia ‘e fanongo ki hoku le‘ó te ne hoko ko ‘eku “sipi; pea te ke tali ia ki he siasí, pea te u tali ia foki.

22 He vakai, ko hoku siasí ‘eni; ko ia ia ‘e “papitaisó ‘e pau ke papitaiso ia ki he fakatomalá. Pea ko ia ia te mou talí kuo pau ke ne tui ki hoku hingoá; pea te u ^bfakamolemole‘i lahi ia.

23 He ko au ia ‘oku “to‘o kiate au ‘a e ngaahi angahala ‘a mā-

12a T&F 42:78–93.

15a Mōsaia 18:30.

b Mōsaia 17:2.

FFL Tu‘í.

17a Mōsaia 25:19–24.

18a Mōsaia 1:11; 5:8.

FFL Sisū Kalaisi—

To‘o ‘a e huafa ‘o
Sisū Kalaisi kiate
kitautolu.

20a FFL Filí; Kakai Filí;

Mo‘ui Ta‘engatá.

21a FFL Tauhi-sipi Leleí.

22a 2 Nifai 9:23.

FFL Papitaisó.

b FFL Fakamolemole,

Fakamolemole‘i;

Fakamolemole‘i ‘o e

Ngaahi Angahalá.

23a FFL Huhu‘í (‘Eikí).

maní; he ko au ia 'a ia kuó u ^bfakaturu 'a kinautolú; pea ko au ia 'a ia 'oku foaki kiate ia 'e tui 'o a'u ki he ngata'angá ha potu 'i hoku nima to'omata'ú.

24 He vakai, 'oku ui 'a kinautolu 'i hoku hingoá; pea kapau 'oku nau "ilo'i au te nau ha'u, 'o ma'u ha nofo'anga 'i hoku nima to'omata'ú 'o ta'engata.

25 Pea 'e hoko 'o pehē 'o ka ifi 'anga "ua 'a e talupité ko kinautolu na'e te'eki ai ^b'ilo'i aú te nau toki ha'u 'o tu'u 'i hoku aó.

26 Pea te nau toki 'ilo'i ko au ko e 'Eiki ko honau 'Otuá, pea ko au honau Huhu'í; ka 'e 'ikai te nau loto ke huhu'í 'a kinautolu.

27 Pea te u toki fakahā kiate kinautolu na'e 'ikai te u "ilo'i 'a kinautolu; pea te nau ^b'alu atu ki he afi 'ta'engata 'a ia kuo teuteu mo'ó e tēvoló mo 'ene kau 'āngeló.

28 Ko ia 'oku ou pehē kiate koe, ko ia ia 'e 'ikai te ne "fanongo ki hoku le'ó, 'oua na'a mou ma'u ia 'i hoku siasí, pea ko ia 'e 'ikai te u tali ia 'i he 'aho faka'osí.

29 Ko ia 'oku ou pehē kiate koe, 'Alu; pea 'ilonga ia 'e fai angahala kiate aú, ke ke "fakamāu'i ia 'o ^bfakataatau ki he ngaahi angahala kuó ne faí, pea kapau te ne 'vete 'ene ngaahi

angahalá 'i ho 'aó pea mo hoku 'aó, pea ^afakatomala 'i he mo'oni 'o hono lotó, ke ke fakamolemole'i ia, pea te u "fakamolemole'i ia foki.

30 'Io, pea 'o ka "fakatomala ^bma'u pē 'a hoku kakai te u fakamolemole'i 'a kinautolu 'i he'enua ngaahi angahala kiate aú.

31 Pea ke mou "fefakamolemole'aki foki 'a ho'omou ngaahi faihalá; he ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, 'ilonga ia 'oku 'ikai te ne fakamolemole'i 'a e ngaahi faihala 'a hono kaungā-apí 'o ka ne ka pehē 'okú ne fakatomalá, kuó ne fakaturu hano fakahalai'a ia.

32 Ko 'eni 'oku ou pehē kiate koe, Ke ke 'alu; pea 'ilonga ia 'e 'ikai te ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá 'e 'ikai lau ia fakataha mo hoku kakai; pea 'e fai 'a e me'á ni 'o kamata mei he taimí ni 'o fai atu.

33 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he fanongo 'a 'Alamā ki he ngaahi folofola ní na'á ne tohi ia koe'uhi ke ne ma'u ia, pea koe'uhi ke ne lava ke fakamāu'i 'a e kakai 'o e siasí ko iá 'o fakataatau ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

34 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu 'a 'Alamā 'o ne fakamāu'i 'a kinautolu 'a ia kuo 'ilo lolotonga 'enua angahalá, 'o fakataatau ki he folofola 'a e 'Eiki.

23b FFL Fakaturu.

24a Sione 17:3.

25a T&F 88:99, 109.

b T&F 76:81–86.

27a Mātiu 7:21–23.

b Luke 13:27.

c T&F 76:43–44.

28a 2 Nifai 9:31;

T&F 1:14.

29a FFL Fakamāu.

b FFL Ala 'Eke'i mei ha

Taha 'a 'Ene Ngaahi Ngāue.

c 3 Nifai 1:25.

FFL Vete 'a e

Angahalá.

d FFL Fakatomala,

Fakatomala'í.

e FFL Fakamolemole, Fakamolemole'í.

30a 'Isikeli 33:11, 15–16;

Ngāue 3:19–20;

Mōsaia 29:19–20.

b Molonai 6:8.

31a 3 Nifai 13:14–15;

T&F 64:9–10.

35 Pea 'ilonga 'a kinautolu na'e fakatomala mei he'enua ngaahi angahalá mo "vete iá, na'á ne lau 'a kinautolu fakataha mo e kakai 'o e siasí;

36 Pea 'ilonga 'a kinautolu na'e 'ikai te nau fie vete 'enua ngaahi angahalá mo fakatomala mei he'enua ngaahi hiá, na'e 'ikai lau 'a kinautolu fakataha mo e kakai 'o e siasí, pea na'e "tāmate'i honau ngaahi hingoá.

37 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tu'utu'uni 'e 'Alamā 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'o e siasí; pea na'e toe kamata ke 'iate kinautolu 'a e melinó pea nau tu'umālie 'o fu'u lahi 'aupito 'i he ngaahi me'a 'o e siasí, 'o nau mo'ui faka'ehi'ehi 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'o tali 'a e tokolahi, mo papitaiso 'a e tokolahi.

38 Pea ko 'eni na'e fai 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē 'e 'Alamā mo hono kaungā-ngāue 'a ia na'e tauhi 'a e siasí, 'o nau 'a'eva faivelenga kakato, 'o akonaki 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he me'a kotoa pē, 'o nau kātaki'i 'a e fa'ahinga faingata'a'ia kotoa pē, pea na'e fakatanga'i 'a kinautolu 'e he kakai kotoa 'a ia na'e 'ikai kau ki he siasi 'o e 'Otuá.

39 Pea na'a nau valoki'i honau kāingá; pea na'e "valoki'i mo kinautolu foki ko e tangata taki taha 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá, 'o fakatatau ki he'ene ngaahi angahalá, pe ko e ngaahi angahala kuó ne faí, pea na'e fekau'i ia 'e he 'Otuá ke ne ^blotu ta'e-

tuku, pea ke 'atu 'a e 'fakafeta'i 'i he me'a kotoa pē.

 VAHE 27

'Oku tapui 'e Mōsaia 'a e fakatanga pea tu'utu'uni ke nau tu'unga tatau —'Oku feinga 'a 'Alamā ko e si'i mo e ngaahi foha 'e toko fā 'o Mōsaia ke faka'auha 'a e siasí—'Oku hā mai ha 'āngelo 'o fekau ke ta'ofi 'enua ngaahi ngāue kovi—'Oku taa'i 'a 'Alamā 'o noa—Kuo pau ke fanau'i fo'ou 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá ka nau ma'u 'a e fakamo'uí—'Oku malanga 'aki 'e 'Alamā mo e ngaahi foha 'o Mōsaia 'a e ngaahi ongoongo fakafiefiá. Ta'u 100–92 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē ko e fakatanga na'e fai ki he siasí 'e he kau ta'etuí na'e 'āsili 'o lahi 'aupito 'a hono lahi ko ia na'e kamata ai ke lāunga 'a e siasí, 'o nau lāunga ki honau kau takí 'o kau ki ai; pea na'a nau lāunga kia 'Alamā. Pea na'e fakahā 'e 'Alamā 'a e me'á ki honau tu'i, ko Mōsaia. Pea na'e fealea'aki 'a Mōsaia mo 'ene kau taula'eikí.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hanga 'e he tu'i ko Mōsaia 'o fai ha fanongonongo ki he fonua takatakaí ke 'oua na'a "fakatanga'i 'e ha tangata ta'etui ha toko taha 'o e fa'ahinga na'e kau ki he siasi 'o e 'Otuá.

3 Pea na'e 'i ai ha tu'utu'uni mamafa 'i he ngaahi siasí kotoa pē ke 'oua na'a 'i ai ha fakatanga 'iate kinautolu, pea 'oku totonu

35a FFL Vete 'a e Angahalá.
36a 'Eke. 32:33;
'Alamā 1:24.

FFL Tohi 'o e Mo'uí;
Tu'usi mei he Siasí.
39a FFL Fakatokanga,
Fakatokanga'i.

b 2 Nifai 32:8–9.
c FFL Fakafeta'i.
27 2a FFL Fakatanga;
Fakatanga'i.

ke “tu’unga tatau ‘a e kakai kotoa pē.

4 Pea ke ‘oua na’a nau tuku ke hanga ‘e he loto-hīkisiá pe fielahí ‘o veuveuki ‘enau nofo “melinó, pea ke ^btokanga ‘a e tangata kotoa pē ki hono kaurā‘apí ‘o hangē pē ko ia, mo ngāue ‘aki honau nima ‘onautolú ke tauhi ‘a kinautolu.

5 ‘Io, pea ke “ngāue ‘a honau kau taula‘eikí mo ‘enau kau akonaki kotoa pē ‘aki honau nima ‘onautolú ke tauhi ‘a kinautolu ‘i he me’a kotoa pē tuku kehe pē ‘o ka nau ka mahaki, pe fu’u masiva lahi; pea ‘i he faí ‘o e ngaahi me’a ní, na’a nau ma’u ‘o lahi ‘a e ^balo’ofa ‘a e ‘Otuá.

6 Pea na’e faka’au ke toe ‘i ai ‘a e fu’u melino lahi ‘i he fonuá; pea na’e faka’au ‘o fu’u tokolahi ‘aupito ‘a e kakai, ‘o nau kamata ke mafola atu ‘i he funga ‘o e fonuá, ‘io, ki he tokelaú mo e tongá, ki he hahaké mo e hihifó, ‘o nau langa ‘a e ngaahi fu’u kolo lalahi mo e ngaahi kolo iiki ‘i he ngaahi potu kotoa pē ‘o e fonuá.

7 Pea na’e ‘a’ahi ‘a e ‘Eikí kiate kinautolu ‘o ne fakatu’umālie ‘i ‘a kinautolu, pea na’a nau hoko ko ha kakai tokolahi mo koloa’ia.

8 Ko ‘eni na’e kau fakataha ‘a e ngaahi foha ‘o Mōsaia mo e kau ta’etuí; pea na’e kau foki mo kinautolu ha toko taha ‘o e ngaahi “foha ‘o ‘Alamaá, pea na’e ui ia ko ‘Alamā, ‘o hangē

ko ‘ene tamaí; ka neongo iá, na’á ne hoko ko ha tangata angakovi ‘aupito mo fa’a ^btauhi tamapua. Pea ko e tangata poto ia he leá, peá ne lea ‘aki ‘a e ngaahi lea fakahekeheke lahi ki he kakai; ko ia na’á ne ue’i ‘a e kakai tokolahi ke nau fai ‘o hangē ko e ngaahi angahala na’á ne faí.

9 Pea na’á ne hoko ko ha tūkia’anga lahi ki he tu’umālie ‘a e siasi ‘o e ‘Otuá; ‘o ne “toho-aki ‘i ‘a e loto ‘o e kakai; peá ne fakalanga ‘a e feke’ike ‘i lahi ‘i he kakai; ‘o ma’u ai ‘e he fili ‘o e ‘Otuá ha faingamālie ke ne ngāue ‘aki hono mālohí kiate kinautolu.

10 Pea ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē lolotonga ‘ene ‘alu holo ke faka’auha ‘a e siasi ‘o e ‘Otuá, he na’á ne ‘alu fakafufū holo mo e ngaahi foha ‘o Mōsaia, ‘o nau feinga ke faka’auha ‘a e siasi, mo takihala ‘i ‘a e kakai ‘o e ‘Eikí, ‘o ta’ehoa mo e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, pea a’u ki he tu’í—

11 Pea hangē ko ‘eku pehē kiate kimoutolu, lolotonga ‘enau ‘alu holo ‘i he ^aangatu’u ki he ‘Otuá, vakai, na’e ^bhā mai kiate kinautolu ‘a e “āngelo ‘a e ‘Eikí; pea na’á ne ‘alu hifo ‘o hangē na’e ‘i ha ‘aó; ‘o ne lea ‘o hangē ko ha ‘u’ulu ‘o e mana, ‘a ia na’e lulululu ‘i ai ‘a e kekelele ‘a ia na’a nau tu’u ai;

12 Pea na’e pehē fau hono lahi ‘o ‘enau ‘ohovalé, na’a nau tō ai ki he kekelelé, ‘o ‘ikai mahino

3a Mōsaia 23:7; 29:32.

4a FFL Melinó.

b FFL Fakamahu’inga’i.

5a Mōsaia 18:24, 26.

b FFL ‘Alo’ofá.

8a FFL ‘Alamā, Foha ‘o ‘Alamaá.

b FFL Tauhi Tamapua.

9a 2 Sam. 15:1–6.

11a FFL Angatu’u.

b FFL ‘Āngeló, Kau.

c Ngāue 9:1–9;

‘Alamā 8:15.

kiate kinautolu 'a e ngaahi lea na'á ne lea 'aki kiate kinautolú.

13 Ka neongo iá na'á ne toe kaila 'o pehē: 'E 'Alamā, tu'u hake pea 'unu'unu mai, he ko e hā 'okú ke fakatanga'i ai 'a e siasi 'o e 'Otuá? He kuo folofola 'a e 'Eikí: "Ko hoku siasí 'eni, pea te u fokotu'u ia; pea 'e 'ikái ikuna'i ia 'e ha me'a, ka ko e maumau-fono pē 'a hoku kakaí.

14 Pea ko 'eni, na'e 'ikái ia ko ia pē ka na'e pehē 'e he 'āngeló: Vakai, kuo 'afio'i 'e he 'Eikí 'a e ngaahi "lotu 'a hono kakaí, kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi lotu 'a 'ene tamaio'eiki, ko 'Alamā, 'a ia ko ho'o tamaí; he kuó ne lotu 'i he tui lahi koe'uhi ko koe ke lava nai 'o ma'u ha 'ilo ki he mo'oní; ko ia, ko hono 'uhinga 'eni kuó u ha'u ai ke fakamahino kiate koe 'a e māfimafi mo e mafai 'o e 'Otuá, koe'uhi ke lava 'o tali 'a e ngaahi ^blotu 'a 'ene kau tamaio'eikí 'o fakatautu mo 'enau tuí.

15 Pea ko 'eni vakai, 'okú ke lava koā 'o faka'ikái'i 'a e māfimafi 'o e 'Otuá? He vakai, 'ikái 'oku lulu'i 'e hoku le'ó 'a e fonuá? Pea 'ikái 'okú ke lava 'o mamata kiate au 'i ho 'aó? Pea kuo fekau'i mai au mei he 'Otuá.

16 Ko 'eni 'oku ou pehē kiate koe: 'Alu, pea manatu ki he nofo pōpula 'a ho'o ngaahi tamaí 'i he fonua ko Heilamí, pea 'i he fonua ko Nifái; pea manatu'i 'a e ngaahi fu'u me'a lalahi kuo ne fai ma'anautolú; he na'a nau nofo pōpula, pea kuó ne "fakatau'atāina'i 'a ki-

nautolu. Pea ko 'eni 'oku ou pehē kiate koe, 'e 'Alamā, ke 'alu 'i ho halá, pea 'oua 'e toe feinga ke faka'auha 'a e siasí, koe'uhi ke tali 'enau ngaahi lotú, pea fai 'eni neongo ha'o loto ke kapusi atu koé.

17 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē ko e ngaahi lea faka'osi 'eni na'e lea 'aki 'e he 'āngeló kia 'Alamā, pea na'á ne 'alu.

18 Pea ko 'eni ko 'Alamā mo kinautolu na'e 'iate iá na'a nau toe tō ki he kelekelé, he na'e fu'u lahi 'a 'enau 'ohovalé; he kuo nau mamata 'aki honau mata 'onautolú ki ha 'āngelo 'a e 'Eikí; pea na'e hangē hono le'ó ko ha mana, 'a ia na'e lulu'i 'a e kelekelé, pea na'a nau 'ilo'i 'oku 'ikái ha me'a ka ko e māfimafi pē 'o e 'Otuá 'a ia 'e lava 'o lulu'i 'a e kelekelé 'o ngaohi ia ke ngalulululu 'o hangē ka mavaeuá.

19 Pea ko 'eni na'e pehē fau hono lahi 'o e 'ohovale 'a 'Alamaá na'á ne hoko ai 'o noa, 'o 'ikái fa'a lava 'o lea; 'io, pea na'á ne hoko 'o vaivai, pea na'e 'ikái te ne fa'a lava 'o ue'i hono ongo nimá; ko ia na'e 'ave ia 'e kinautolu na'e 'iate iá, 'o nau fata ia 'i he'ene ta'e-fa'a-ngaué, 'o nau tuku ia 'i he 'ao 'o 'ene tamaí.

20 Pea nau fakamatata ki he'ene tamaí 'a e me'a kotoa pē kuo hoko kiate kinautolú; pea na'e fiefia 'a 'ene tamaí, he na'á ne 'ilo'i ko e māfimafi ia 'o e 'Otuá.

21 Pea na'á ne fekau ke fakataha mai ha fu'u kakai tokolahi ke nau fakamo'oni ki he me'a

13a FFL Sīsū Kalaisi—
'Ulu ki he Siasí.

14a 'Alamā 10:22.
b Molom. 9:36–37.

16a Mōsaia 23:1–4.

kuo fai 'e he 'Eikí ma'a hono fohá, kae 'uma'ā foki 'a kinautolu 'a ia na'e 'iate iá.

22 Pea na'á ne fekau ke kátoa fakataha mai 'a e kau taula'eikí; pea na'a nau kamata ke 'aukai mo lotu ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, ke ne fakaava 'a e ngutu 'o 'Alamaá, ke ne lava 'o lea, pe ma'u foki 'e hono ngaahi kupu'i sínó 'a honau mālohí—koe'uhi ke 'ā 'a e mata 'o e kakai ke nau mamata pea 'ilo'i 'a e angalelei mo e nāunau 'o e 'Otuá.

23 Pea na'e hoko 'o pehē hili 'enau 'aukai mo lotu 'i he 'aho 'e ua mo e pō 'e ua, na'e ma'u 'e he ngaahi kupu'i sino 'o 'Alamaá 'a honau mālohí, pea na'e tu'u hake ia 'o ne kamata ke lea kiate kinautolu, 'o ne tala kiate kinautolu ke nau fiemālie:

24 He, na'á ne pehē, kuó u fakatomala mei he'eku ngaahi angahalá, pea kuo "huhu'i au 'e he 'Eikí; vakai kuo fanau'i au 'i he Laumālie.

25 Pea na'e folofola mai 'a e 'Eikí kiate au: 'Oua 'e ofo he ko e fa'ahinga kotoa 'o e tangata kotoa pē, 'io, 'a e tangata mo e fefine, 'a e ngaahi pule'angá, mo e ngaahi fa'ahingá, mo e ngaahi leá, mo e kakai kotoa pē, kuo pau ke "fanau'i fo'ou; 'io, ke nau fanau'i 'i he 'Otuá, 'o 'liliu mei honau tu'unga 'fakakakano mo tō ki laló, ki ha tu'unga 'o e anga-mā'oni'oni, kuo huhu'i 'e he 'Otuá, 'o hoko

ko hono ngaahi foha mo hono ngaahi 'ofefine;

26 Pea 'oku nau hoko ai ko ha kakai fo'ou; pea ka 'ikai ke nau fai 'eni, 'e "ikai te nau teitei lava 'o ma'u 'a e pule'anga 'o e 'Otuá.

27 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'e 'ikai hoko 'eni, kuo pau ke kapusi atu 'a kinautolu; pea 'oku ou 'ilo'i 'eni, koe'uhi na'e meimei kapusi atu au.

28 Ka neongo iá, hili ha'aku a'a mai 'i ha fu'u mamahi lahi, pea mo e fakatomala 'o a'u ki he'eku meimei mate, kuo finangalo 'a e 'Eikí 'i he'ene 'alo'ofá ke fakahaofi au mei ha tutu 'oku "ta'engata, pea kuo fanau'i au 'i he 'Otuá.

29 Kuo huhu'i hoku laumālie mei he 'ahu 'o e mamahi mo e ngaahi ha'i 'o e pōpula 'i he angahalá. Na'á ku 'i he vanu fakapo'uli tahá; ka ko 'eni kuó u mamata ki he maama fakafo 'a e 'Otuá. Na'e "mamahi'ia 'a hoku laumālie 'i he fakamamahi ta'engata; ka kuo fakahaofi au, pea 'oku 'ikai ke toe fakamamahi 'i 'a hoku laumālie.

30 Na'a ku li'aki 'a hoku Huhu'i, peá u faka'ikai'i 'a e me'a kuo lea ki ai 'a 'etau ngaahi tama'i; pea koe'uhi ke nau tomu'a 'ilo te ne hā'ele mai, pea 'okú ne manatu'i 'a e kakai fulipē kuó ne fakatupú, te ne fakahā ia 'e ia ki he kakai fulipē.

31 'Io, 'e peluki 'a e tui "kotoa

24a 2 Nifai 2:6–7.
FFL Huhu'i ('Eikí).
25a Loma 6:3–11;
Mōsaia 5:7;
'Alamā 5:14;
Mōsese 6:59.

FFL Fanau'i Fo'ou,
Fanau'i 'i he 'Otuá.
b Mōsaia 3:19; 16:3.
c FFL Anga-fakakakanó.
26a Sione 3:5.
28a 2 Nifai 9:16.

29a Mōsaia 2:38.
31a Filipai 2:9–11;
Mōsaia 16:1–2;
T&F 88:104.

pē, pea fakahā 'e he 'elelo kotoa pē 'i hono 'aó. 'Io, 'i he 'aho faka'osí, 'o ka tutu'u 'a e kakai fulipē ke ^bfakamāu'i 'e ia, te nau toki fakahā ai ko e 'Otuá ia; pea te nau toki fakahā, 'a kinautolu na'e mo'ui 'ta'ekau atu 'a e 'Otuá 'i he māmaní, 'oku totonu 'a e fakamaau 'o e tautea lauikuonga kiate kinautolú, pea te nau tete mo tetetete, pea holomui 'i he 'afio mai 'a hono fofonga ^d'ilo'iló.

32 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e kamata 'e 'Alamā 'o fai atu mei he taimi ko iá ke ako'i 'a e kakaí, fakataha mo kinautolu na'e 'ia 'Alamā 'i he taimi na'e hā mai ai 'a e 'āngeló kiate kinautolú, pea na'a nau fononga holo 'i hono kotoa 'o e fonuá, 'o nau fakamafola ki he kakai kotoa pē 'a e ngaahi me'a kuo nau fanongo mo mamata ki aí, pea na'a nau malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he ngaahi faingata'a lahi, pea na'e lahi 'aupito honau fakatanga'i 'e kinautolu na'e ta'etuí, pea na'e taa'i 'a kinautolu 'e hanau tokolahi.

33 Pea neongo 'a 'eni kotoa pē, ka na'a nau 'omi 'a e fu'u fiemālie lahi ki he siasí, 'o nau pou pou'i 'enau tuí, mo na'ina'i kiate kinautolu 'i he fa'a kātaki fuoloa mo e feinga lahi ke nau tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

34 Pea ko honau toko fā ko e ngaahi ^afoha 'o Mōsaia; pea ko

honau ngaahi hingoá ko 'Āmoni mo 'Ēlone mo 'Ominea mo Himinai; ko e ngaahi hingoia ia 'o e ngaahi foha 'o Mōsaia.

35 Pea na'a nau fononga holo 'i hono kotoa 'o e fonua ko Seilahemalá, pea 'i he kakai fulipē na'e fakaongo ki he pule 'a e tu'i ko Mōsaia, 'o nau feinga fakakukafi ke fakatonutonu 'a e ngaahi maumau kotoa pē kuo nau fai ki he siasí, pea nau vete 'enau ngaahi anghala kotoa pē, mo fakamafola 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuo nau mamata ki aí, mo fakamatala'i 'a e ngaahi kikité mo e ngaahi folofola tapú kiate kinautolu kotoa pē na'e fie fanongo kiate kinautolú.

36 Pea ko ia na'a nau hoko ai ko ha ngaahi me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá 'i hono fakatafoki mai 'o e tokolahi ki he 'ilo'i 'o e mo'oní, 'io, ki he 'ilo'i 'o honau Huhu'í.

37 Pea hono 'ikai ke monū'ia 'a kinautolu! He na'a nau ^afakamafola 'a e melinó; na'a nau fakahā 'a e ngaahi ^bongoongo lelei 'o e lelei; pea na'a nau fakahā ki he kakaí 'oku pule 'a e 'Eikí.

VAHE 28

'Oku 'alu 'a e ngaahi foha 'o Mōsaia ke malanga ki he kau Leimaná— 'Oku ngāue 'aki 'e Mōsaia 'a e ongo maka kikité, 'o ne liliu 'a e ngaahi peleti 'a Sēletí. Ta'u 92 K.M. nai.

31b FFL Sīsū Kalaisi—
Fakamaau.
c 'Alamā 41:11.
d FFL 'Otuá.

34a FFL 'Āmoni, Foha 'o
Mōsaia.
37a 'Īsaia 52:7;
Mōsaia 15:14–17.

FFL Malangá.
b FFL Ongoongolelei.

PEA ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē ‘i he ‘osi hono fai ‘e he ngaahi “foha ‘o Mōsaia ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa pē, na’a nau ‘ave mo kinautolu ‘a e tokosi‘i ‘o foki ki he‘enau tamai, ko e tu‘í, pea na’a nau kole kiate ia ke ne fakangofua ‘a kinautolu ke nau ‘alu hake ki he fonua ko ^bNifai, fakataha mo kinautolú ni kuo nau filí, ke nau malanga ‘aki ‘a e ngaahi me‘a ‘a ia kuo nau fanongo ki aí, pea ke nau fakahā ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá ki honau kāinga, ko e kau Leimaná—

2 Koe‘uhi ke nau lava ‘apē ‘o fakatafoki ‘a kinautolu ki he ‘ilo‘i ‘o e ‘Eiki ko honau ‘Otuá, mo fakamahino kiate kinautolu ‘a e ngaahi angahala ‘a ‘enau ngaahi tamai; pea ke nau lava ‘apē ke fakatafoki ‘a kinautolu mei he‘enau “fehí‘a ki he kau Nifai, koe‘uhi ke ‘omi ‘a kinautolu ke nau fiefia ‘i he ‘Eiki ko honau ‘Otuá, koe‘uhi ke nau nofo fe‘ofofani ‘iate kinautolu, pea ke ‘oua na’a toe ‘i ai ha ngaahi fakakikihi ‘i he fonua kotoa ‘a ia kuo foaki ‘e he ‘Eiki ko honau ‘Otuá kiate kinautolú.

3 Ko ‘eni na’a nau faka‘amu ke fakahā ‘a e fakamo‘uí ki he kakai fulipē, he na’e ‘ikai te nau fa‘a “kātaki‘i ke mala‘ia ha ^blaumālie ‘o ha taha; ‘io, na’e hanga ‘e he fakakaukau pē ki he tō ‘a e laumālie ki he mamahi ‘ta‘etukú ‘o fakatupu ‘enau tete mo tetetete.

4 Pea na’e ngāue pehē ‘a e Lau-mālie ‘o e ‘Eiki ‘iate kinautolu, he ko kinautolu ‘a e “fakalielia taha ‘i he kau fai angahalá. Pea na’e finangalo ‘a e ‘Eiki ‘i he‘ene ^b‘alo‘ofa ta‘e-fakangatangatá ke fakahaofi ‘a kinautolu; ka ne-ongo iá na’a nau kātaki‘i ‘a e fu‘u mamahi lahi ‘o e laumālie koe‘uhi ko ‘enau ngaahi angahalá, ‘o nau mamahi lahi mo manavahē telia na’a ‘iloange kuo kapusi atu ‘a kinautolu ‘o ta‘engata.

5 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau kole ki he‘enau tamai ‘i he ngaahi ‘aho lahi ke nau ‘alu atu ki he fonua ko Nifai.

6 Pea na’e ‘alu ‘a e tu‘i ko Mōsaia ‘o ne fehu‘i ki he ‘Eiki pe ‘e lelei ke ne tukuange hono ngaahi fohá ke nau ‘alu atu ‘i he lotolotonga ‘o e kau Leimaná ‘o malanga‘aki ‘a e folofolá.

7 Pea na’e folofola mai ‘a e ‘Eiki kia Mōsaia: Tuku ke nau ‘alu atu, he ‘e tui ‘a e tokolahia ki he‘enau ngaahi leá, pea te nau ma‘u ‘a e mo‘ui ta‘engatá; pea te u “fakahaofi ho ngaahi fohá mei he nima ‘o e kau Leimaná.

8 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e tuku ‘e Mōsaia ke nau ‘alu ‘o fai ‘o hangē ko ‘enau kolé.

9 Pea na’a nau “fai ‘enau fonongá ki he feitu‘u maomaon-ganoá ke ‘alu atu ‘o malanga ‘aki ‘a e folofolá ‘i he lotolotonga ‘o e kau Leimaná; pea te

28 1a Mōsaia 27:34.
b ‘Amenai 1:12–13;
Mōsaia 9:1.
2a Sēkope 7:24.
3a ‘Alamā 13:27;
3 Nifai 17:14;

Mōsese 7:41.
b FFL Mo‘oni‘i
Laumālie—
Mahu‘inga ‘o e
ngaahi laumālie.
c Sēkope 6:10;

T&F 19:10–12.
4a Mōsaia 27:10.
b FFL ‘Aló‘ofá.
7a ‘Alamā 19:22–23.
9a ‘Alamā 17:6–9.

u fai ha ^bfakamatala ki he'enau ngaahi ngāue 'amui.

10 Ko 'eni na'e 'ikai ma'u 'e Mōsaia ha tokotaha ke tuku ki ai 'a e pule'angá, he na'e 'ikai ke 'i ai ha taha 'o hono ngaahi fohá te ne fie tali 'a e pule'angá.

11 Ko ia na'á ne to'o 'a e ngaahi lekooti 'a ia na'e tongi-tongi ki he ngaahi "peleti 'o e palasá, kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi peleti 'a Nifái, pea mo e ngaahi me'a kotoa pē kuó ne tauhi mo malu'i 'o fakatatau ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, hili 'ene liliu mo ne fekau ke tohi 'a e ngaahi lekooti 'a ia na'e 'i he ngaahi ^bpeleti 'o e koula 'a ia na'e 'ilo'i 'e he kakai 'o Limihaí, 'a ia na'e tuku kiate ia 'e Limihaí;

12 Pea na'á ne fai 'eni koe'uhi ko e fu'u tokanga lahi 'a hono kakai; he na'a nau fu'u faka'amu 'o fu'u lahi fau ke 'ilo 'o kau ki he kakai 'a ia kuo faka'auhá.

13 Pea ko 'eni na'á ne liliu ia 'i hono ngāue 'aki 'a e ongo "maka 'a ia na'e fakama'u ki he ongo kau'i me'a fuopotopotó.

14 Pea na'e teuteu 'a e ongo me'á ni ko iá talu mei he kamata'angá, pea tukufakaholo mai mei he to'u tangata ki he to'u tangata, ko hono taumu'á ke liliu 'aki 'a e ngaahi leá;

15 Pea kuo tauhi mo malu'i ia 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí, koe'uhi ke ne fakahā 'aki ki he kakai fulipē 'a ia te nau ma'u 'a e fonuá 'a

e ngaahi angahala mo e ngaahi anga-fakalielia 'a hono kakai.

16 Pea 'ilonga ia 'okú ne ma'u 'a e ongo me'a ní 'oku ui ia ko e "tangata kikitē 'o hangē ko e founga 'o e kuonga mu'á.

17 Ko 'eni 'i he hili hono liliu 'e Mōsaia 'a e ngaahi lekooti ní, vakai, na'e fakamatala ia ki he kakai 'a ia na'e "faka'auhá, 'o fai mei he taimi na'e faka'auha ai 'a kinautolú 'o a'u ki he langa 'o e ^bfu'u taua 'i he taimi na'e "veuveuki ai 'e he 'Eikí 'a e lea 'a e kakai pea fakamovetevete atu 'a kinautolu ki he funga 'o e māmaní kotoa pē, 'io, 'o fai mei he taimi ko iá 'o a'u ki he fakatupu 'o 'Ātamá.

18 Ko 'eni na'e langaki 'e he fakamatalá ni 'a e fu'u tangi lahi 'a e kakai 'o Mōsaiá, 'io, na'e fakafonu 'aki 'a kinautolu 'a e loto-mamahi; ka neongo iá na'e 'omi ai kiate kinautolu 'a e 'ilo lahi, 'a ia na'a nau fiefia ai.

19 Pea ko e fakamatalá ni 'e hiki ia 'amui; he vakai, 'oku 'aonga ke 'ilo 'e he kakai kotoa pē 'a e ngaahi me'a kuo hiki 'i he fakamatala ko iá.

20 Pea ko 'eni, hangē ko 'eku pehē kiate kimoutolu, 'i he hili leva hono fai 'e he tu'i ko Mōsaiá 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē, na'á ne to'o 'a e ngaahi peleti 'o e "palasá, pea mo e ngaahi me'a kotoa pē kuó ne tauhi, 'o ne tuku ia kia 'Alamā, 'a ia ko e foha 'o 'Alamaá; 'io, 'a e ngaahi

9b 'Alamā 17–26.
11a FFL Peleti Palasá,
Ngaahi.
b FFL Peleti Koulá,
Ngaahi.

13a FFL 'Ūlimí mo e
Tūmemí.
16a Mōsaia 8:13–18.
FFL Tangata Kikité.
17a Mōsaia 8:7–12.

b 'Eta 1:1–5.
c Sēnesi 11:6–9.
20a 'Alamā 37:3–10.

lekōtí kotoa kae ‘uma’ā ‘a e ongo ^bme’a liliu leá, ‘o ne tuku ia kiate ia, mo fekau kiate ia ke ne tauhi mo ‘malu’i ia, pea ke ne tauhi ha lekooti ‘o e kakaí, pea tukufakaholo ia mei he to’u tangata, ‘o hangē ki he to’u tangata, ‘o hangē ki tukufakaholo mai ia talu mei he taimi na’e ‘alu ai ‘a Līhai mei Selūsalemá.

VAHE 29

‘Oku fokotu’u ‘e Mōsaia ke fili ha kau fakamaau kae ‘ikai ko ha tu’i—‘Oku hanga ‘e he ngaahi tu’i ta’e-mā’oni’oni ‘o tataki honau kakaí ki he angahala—‘Oku fili ‘a ‘Alamā ko e Sī’i ko e fakamaau lahi ‘i he le’o ‘o e kakaí—‘Okú ne toe hoko foki ko e taula’eiki lahi ki he Siasí—‘Oku pekia ‘a ‘Alamā ko e Lahí mo Mōsaia. Ta’u 92–91 K.M. nai.

Ko ‘eni, ‘i he ‘osi hono fai ‘eni ‘e Mōsaia na’á ne ‘oatu ‘a e fekau ki he fonuá kotoa, ki he kakai kotoa pē, koe’uhí he na’á ne fie ‘ilo honau lotó pe ko hai ‘e hoko ko honau tu’í.

2 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e fakahā mai ‘a e le’o ‘o e kakai, ‘o pehē: ‘Oku mau faka’amu ke hoko ‘a ‘Ēlone ko ho fohá ko homau tu’i mo homau pule.

3 Ko ‘eni kuo ‘osi ‘alu atu ‘a ‘Ēlone ia ki he fonua ko Nīfai, ko ia na’e ‘ikai lava ke tuku ‘e he tu’í ‘a e pule’angá kiate ia, pea na’e ‘ikai foki ke loto ‘a ‘Ēlone ke ne ma’u ‘a e pule’angá; pea na’e ‘ikai loto foki ha toko taha

‘o e ngaahi “foha ‘o Mōsaia ke nau ma’u ‘a e pule’angá.

4 Ko ia na’e toe ‘oatu ‘e he tu’i ko Mōsaia ha fekau ki he kakaí; ‘io, na’á ne fekau ke ‘ave holo ha tohi ‘i he kakaí. Pea ko e ngaahi lea ‘eni na’e tohi aí, ‘o pehē:

5 Vakai, ‘a kimoutolu ko hoku kakai, pe ko hoku kāinga, he ‘oku ou pehē ‘eku fakakaukau kiate kimoutolú, ‘oku ou faka’amu ke mou fakakaukau ‘i ‘a e me’a ‘oku kole atu ke mou fakakaukau ki aí—he ‘oku mou faka’amu ke mou ma’u ha “tu’i.

6 Pea ‘oku ou fakahā kiate kimoutolu, ko ia ia ‘oku totonu ke ne ma’u ‘a e pule’angá kuo ne fakafisi, pea ‘e ‘ikai te ne ma’u ma’ana ‘a e pule’angá.

7 Pea ko ‘eni, kapau ‘e fili ha taha ko hono fetongi, vakai ‘oku ou manavahē na’a tupu ha fakakikihi ‘iate kimoutolu. Pea ko hai ‘okú ne ‘ilo’i na’a faifaí pea ‘ita ‘a hoku foha ‘a ia ‘oku totonu ke ‘a’ana ‘a e pule’angá ‘o ne fakaloto’i ha ni’ihi ‘o e kakaí ni ke nau muimui ‘iate ia, ‘a ia ‘e fakatupu ai ‘a e ngaahi tau mo e ngaahi fakakikihi ‘iate kimoutolu, ‘a ia ‘e hoko ko e tupu’anga ‘o e lilingi ‘o e fu’u toto lahi mo e fakakovi’i ‘o e hā’ele’anga ‘o e ‘Eiki, ‘io, pea faka’auha ai ‘a e laumālie ‘o e kakai tokolahi.

8 Ko ‘eni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, tau fakapotopoto mo fakakaukau ki he ngaahi me’á ni, he ‘oku ‘ikai ha’atau totonu ke tau faka’auha ‘a hoku

20b FFL ‘Ūlimí mo e Tūmemí.
c FFL Folofolá—Ko e

ngaahi folofola ke fakatolongá.
29 3a Mōsaia 27:34.

5a 1 Sam. 8:9–19.

fohá, pea 'oku 'ikai foki ha'atau totonu ke tau faka'auha ha tokotaha kehe 'o ka fakanofa ia ko hono fetongi.

9 Pea kapau 'e tafoki 'a hoku fohá ki he'ene loto-híkisiá mo e ngaahi laukaú pehē te ne faka-foki 'a e ngaahi me'a kuó ne lea'aki, pea 'eke'i 'ene totonu ki he pule'angá, 'a ia 'e fakatupu ai ha'ane fu'u fai angahala lahi kae 'uma'ā foki hono kakai.

10 Pea ko 'eni tau fai fakapoto-poto, pea tomu'a vakai atu ki he ngaahi me'a ni, pea fai 'a e me'a ko ia 'e tupu ai 'a e melino 'i he kakai ni.

11 Ko ia te u hoko ko homou tu'i 'i he toenga hoku ngaahi 'ahó; ka neongo iá, tau ^afili 'e kitautolu ha kau ^bfakamaau, ke fakamāu'i 'a e kakaí ni 'o fakatatau mo 'etau laó; pea te tau fokotu'utu'u fo'ou 'a e ngaahi me'a 'a e kakai ní, he te tau fili 'a e kau tangata poto ke hoko ko e kau fakamāu, 'a ia te nau fakamāu'i 'a e kakaí ni 'o fakatatau ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

12 Ko 'eni 'oku lelei ange ke fakamāu'i ha tangata 'e he 'Otuá kae 'ikai 'e he tangatá, he 'oku totonu ma'u ai pē 'a e fakamaau totonu 'a e 'Otuá, ka 'oku 'ikai totonu ma'u ai pē 'a e fakamaau 'a e tangatá.

13 Ko ia ka ne mou lava 'o ma'u ha kau tangata ^aangatonu ke hoko ko homou ngaahi tu'i, 'a ia te nau fokotu'u 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá, 'o fakamāu'i 'a e kakaí ni 'o fakatatau mo 'ene

ngaahi fekaú, 'io, ka ne mou lava ke ma'u ha kau tangata ke hoko ko homou ngaahi tu'i 'a ia 'e fai 'o hangē ko ia na'e fai 'e he'eku tamaí ko ^bPenisimaní ma'á e kakaí ni — 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau na'e lava ke pehē ma'u ai pē 'e 'aonga ke mou ma'u ma'u ai pē ha ngaahi tu'i ke pule'i 'a kimoutolu.

14 Pea na'a mo au, kuó u ngāue 'aki hoku mālohí mo e ivi kotoa 'oku ou ma'ú, ke u ako'i kiate kimoutolu 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea fokotu'u ma'u 'a e melinó 'i he fonuá kotoa, koe'uhí ke 'oua na'a 'i ai ha ngaahi tau pe ha ngaahi fakakikihi, pea 'ikai ha kaiha'a, pe vete, pe fakapō, pe ha fa'ahinga angahala 'e taha;

15 Pea 'ilonga ha taha kuó ne fai ha angahala, kuó u ^atautea'i ia, 'o fakatatau ki he hia kuó ne faí, 'o fakatatau ki he lao 'a ia kuo fokotu'u ma'atautolu 'e he'etau ngaahi tamaí.

16 Ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e me'a 'i he 'ikai angatonu 'a e tangata kotoa pē 'oku 'ikai 'aonga ke mou ma'u ha tu'i pe ha ngaahi tu'i, ke nau pule'i 'a kimoutolu.

17 He vakai, ko e hā hano lahi 'o e ^aangahala 'oku fakatupu 'e ha tu'i ^bfai angahala, 'io, pea hono 'ikai lahi 'a e faka'auhá!

18 'Io, manatu'i 'a e tu'i ko Noá, 'a 'ene ^afai angahalá mo 'ene ngaahi anga-fakalieliá, kae 'uma'ā foki 'a e fai angahala mo e ngaahi anga-fakalielia 'a hono

11a Mōsaia 29:25–27.

^b 'Eke. 18:13–24.

13a Mōsaia 23:8, 13–14.

^b Ng. Lea 'a M. 1:17–18.

15a 'Alamā 1:32–33.

17a 'Alamā 46:9–10.

^b Mōsaia 23:7–9.

18a Mōsaia 11:1–15.

kakaí. Vakai ki hono lahi 'o e faka'auha 'a ia na'e hoko kiate kinautolú; pea koe'uhi foki ko 'enua ngaahi fai angahalá na'e 'omi ai 'a kinautolu ki he ^bnofo pōpula.

19 Pea ka ne ta'e'oua 'a e tokoni 'a honau Tupu'anga fungani potō, pea kuo tupunga 'eni 'i he'enua fakatomala mo'oni, pehē 'e 'ikai lava ke ta'ofi 'a 'enua nofo pōpula 'o a'u mai ki he taimí ni.

20 Kae vakai, na'á ne fakahaofi 'a kinautolu koe'uhi na'a nau "fakavaivai'i 'a kinautolu 'i hono 'aó; pea koe'uhí ko 'enua fu'u ^btangi lahi kiate iá na'á ne fakahaofi ai 'a kinautolu mei he nofo pōpulá; pea 'oku ngāue pehē 'a e 'Eikí 'i he me'a kotoa pē 'i hono māfimaí 'i he fānau 'a e tangatá, pea mafao atu 'a e to'ukupu 'o e "alo'ofá kiate kinautolu 'oku ^dfalala kiate iá.

21 Pea vakai, ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e 'ikai te mou lava 'o fakahifo ha tu'i angakovi, kae ngata pe 'i he fakakikihi lahi mo e felingi'aki 'o e toto lahi.

22 He vakai, ko hono ngaahi "kaume'á 'oku 'i he angahala, pea 'okú ne fokotu'u 'ene kau le'ó ke ofi kiate ia; pea 'okú ne haehae 'a e ngaahi lao 'a kinautolu na'a nau pule 'i he mā'oni'oni ki mu'a 'iate iá; pea 'okú ne molomoloki 'i hono lalo va'é 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

23 Pea 'okú ne fokotu'u ha

ngaahi lao, pea 'ave ia ki hono kakaí, 'io, ko e ngaahi lao 'oku fakangofua ai 'a 'ene ngaahi "fai angahala 'a'aná; pea 'ilonga ha taha 'oku 'ikai talangofua ki he'ene ngaahi laó 'okú ne fekau ke faka'auha ia; pea 'ilonga ia 'oku angatu'u kiate iá te ne fekau atu 'a 'ene kau taú ke tau'i kinautolu, pea kapau te ne lava ke ne faka'auha 'a kinautolu; pea 'oku pehē hono fakakovi'i 'e he tu'i ta'e-mā'oni'oni 'a e ngaahi hala 'o e mā'oni'oni kotoa pē.

24 Pea ko 'eni vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'ikai 'aonga ke hoko kiate kimoutolu ha ngaahi me'a fakalielia pehē.

25 Ko ia, mou fili 'i he le'ó 'o e kakaí ni ha kau fakamaau, koe'uhí ke fakamāu'i 'a kimoutolu 'o fakatatau ki he ngaahi lao kuo fokotu'u ma'amoutolu 'e he'etau ngaahi tamaí, 'a ia 'oku totonú, pea na'e tuku kiate kinautolu 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí.

26 Ko 'eni, 'oku 'ikai ko ha me'a maheni 'ene hoko ke fie ma'u 'e he le'ó 'o e kakaí ha me'a 'oku fehengahangai mo e me'a 'oku totonú; ka 'oku lahi 'a e fie ma'u 'e he kongā si'i ange 'o e kakaí ha me'a 'oku ta'etotonú; ko ia mou fai ki he me'á ni 'o fokotu'u ia ko ho'omou lao— ke fai ho'omou ngaahi ngāué 'o fakatatau ki he le'ó 'o e kakaí.

27 Pea 'o "ka hoko 'a e taimi 'a ia 'e fili ai 'e he le'ó 'o e kakaí 'a e angahalá, ko e taimi ia 'e toki tō

18b 1 Sam. 8:10–18;
Mōsaia 12:1–8;
'Eta 6:22–23.

20a Mōsaia 21:13–15.

b 'Eke. 2:23–25;
'Alamā 43:49–50.
c 'Isikeli 33:11, 15–16;
Mōsaia 26:30.

d FFL Falalá.
22a 1 Ng. Tu'i 12:8–14.
23a FFL Fai Angahalá.
27a 'Alamā 10:19.

ai kiate kimoutolu 'a e ngaahi tautea 'a e 'Otuá; 'io, ko e taimi ia te ne toki 'a'ahi ai kiate kimoutolu 'aki 'a e fu'u faka'auha lahi 'o hangē ko ia kuó ne fai ki he fonuá ni 'i mu'a atú.

28 Pea ko 'eni kapau 'oku 'i ai ha'amou kau fakamaau, pea 'oku 'ikai te nau fakamāu'i 'a kimoutolu 'o fakatatau mo e lao kuo fokotu'ú, 'oku ngofua ke mou fekau ke fakamāu'i 'a kinautolu 'e ha fakamaau mā'olunga ange.

29 Kapau 'oku 'ikai fakamaau 'aki 'a e fakamaau mā'oni'oni 'e ho'omou kau fakamaau mā'olunga, ke mou fekau ke fakataha mai ha ni'ihi 'o ho'omou kau fakamaau mā'ulalo angé, pea te nau fakamāu'i ho'omou kau fakamaau mā'olungá, 'o fakatatau ki he le'ó 'o e kakaí.

30 Pea 'oku ou fekau kiate kimoutolu ke mou fai 'a e ngaahi me'á ni 'i he manavahē ki he 'Eikí; pea 'oku ou fekau kiate kimoutolu ke mou fai 'a e ngaahi me'á ni, pea 'oua te mou ma'u ha tu'i; pea kapau 'e fai 'e he kakaí ni ha ngaahi angahala mo e ngaahi hia, 'e'eke'i ia mei honau 'ulu 'onautolú.

31 He vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu kuo fakatupu ha ngaahi angahala 'a e kakai tokolahi 'e he ngaahi angahala 'a honau ngaahi tu'i; ko ia 'e 'eke'i 'enau ngaahi angahalá mei he 'ulu 'o honau ngaahi tu'i.

32 Pea ko 'eni 'oku ou faka'amu ke 'oua na'a toe 'i ai 'a e "ta'e-tu'unga tataú ni 'i he fonuá ni,

kae tautautefito pē 'i he kakaí ni ko hoku kakaí; ka 'oku ou faka'amu ke hoko 'a e fonuá ni ko ha fonua 'o e ^btau'atāina, pea ke fiefia tatau 'a e tangata 'kotoa pē 'i he'ene ngaahi totonú mo e ngaahi faingamālié, lolotonga 'a e kei finangalo 'a e 'Eikí ke tau nofo'i mo ma'u 'a e fonuá, 'io, lolotonga 'a e kei nofo 'a hotau hakó 'i he funga 'o e fonuá.

33 Pea na'e lahi mo e ngaahi me'a kehe na'e tohi kiate kinautolu 'e he tu'i ko Mōsaiá, 'o ne fakamatala'i kiate kinautolu 'a e ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi faingata'a 'a ha tu'i mā'oni'oni, 'io, 'a e ngaahi mamahi kotoa pē 'o e laumālié koe'uhi ko honau kakaí, kae 'uma'ā foki mo e ngaahi lāunga 'a e kakaí ki honau tu'i; pea na'á ne fakamatala'i kotoa ia kiate kinautolu.

34 Pea na'á ne fakahā kiate kinautolu 'oku 'ikai totonu ke hoko 'a e ngaahi me'á ni; ka 'oku totonu ke hili 'a e kavengá ki he kakai kotoa pē, koe'uhi ke fua 'e he tangata taki taha 'a hono vaha'angataé.

35 Pea na'á ne fakamatala'i foki kiate kinautolu 'a e ngaahi faingata'a kotoa pē te nau fepaki mo ia, 'i he ma'u ha tu'i ta'e-mā'oni'oni ke pule'i 'a kinautolú.

36 'Io, 'a 'ene ngaahi angahalá mo e ngaahi anga-fakalielia kotoa pē, mo e ngaahi tau kotoa pē, mo e ngaahi fakakikihi, mo e lilingi toto, mo e kaiha'a, mo e vete, mo e fai fe'auaki, mo e ngaahi fa'ahinga angahala kotoa

32a 'Alamā 30:11.
b 2 Nifai 1:7; 10:11.

FFL Tau'atāiná.
c 'Alamā 27:9.

pē, ‘a ia ‘oku ‘ikai lava ‘o tohi—
‘o ne fakahā kiate kinautolu
‘oku ‘ikai totonu ke hoko ‘a
e ngaahi me‘á ni, pea ‘oku
ta‘efe‘unga ‘aupito ia mo e
ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá.

37 Pea ko ‘eni na‘e hoko ‘o
pehē, hili ‘a e ‘oatu ‘e he tu‘i ko
Mōsaiá ‘a e ngaahi me‘á ni ki he
kakaí, na‘e fakaloto‘i ‘a kinau-
tolu ki hono mo‘oni ‘o ‘ene
ngaahi folofolá.

38 Ko ia, na‘a nau tuku ‘enua
holi ke ma‘u ha tu‘í, ka nau
kamata ke fu‘u faka‘amu lahi
ke ma‘u ‘e he kakai kotoa pē ‘a e
faingamālie tatau ‘i he fonuá
hono kotoa; ‘io, pea na‘e fakahā
‘e he tangata taki taha ‘a ‘ene loto
fiemālie ke fua ‘a ‘ene ngaahi
angahala ‘a‘aná.

39 Ko ia na‘e hoko ‘o pehē
na‘a nau fakatahataha mai ‘i ha
ngaahi fakataha‘anga ‘i hono
kotoa ‘o e fonuá, ke fakahā
honau le‘ó pe ko hai ‘e hoko
ko honau kau fakamaau ke
fakamāu‘i ‘a kinautolu ‘o faka-
tatau mo e “lao kuo fokotu‘u
ma‘anautolú; pea na‘a nau
fu‘u fiefia ‘aupito koe‘uhi ko e
^btau‘atāina kuo foaki ange kiate
kinautolu.

40 Pea na‘a nau faka‘au ‘o mā-
lohi ‘i he ‘ofa kia Mōsaiá; ‘io,
na‘a nau toka‘i ia ‘o lahi ange ‘i
ha toe tangata kehe; he na‘e
‘ikai te nau lau ia ko ha pule
anga-kakaha ‘a ia na‘e kumi ke
ma‘u ha tupu, ‘io, ki he koloa
‘a ia ‘okú ne faka‘uli‘i ‘a e lau-
mālié; he kuo ‘ikai te ne fa‘ao

meiate kinautolu ha koloa, pea
kuo ‘ikai te ne fiefia ‘i he lilingi
‘o e totó; ka kuó ne fokotu‘u ‘a e
“melinó ‘i he fonuá, pea kuó ne
tuku ki hono kakaí ke nau hao
mei he fa‘ahinga pōpula kotoa
pē; ko ia, na‘a nau toka‘i ia, ‘io,
‘o lahi hake ‘i he me‘a ‘oku lava
ke fakamatalá.

41 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a
nau fakanofa ha kau “fakamaau
ke pule‘i ‘a kinautolu, pe faka-
māu‘i ‘a kinautolu ‘o fakatatau
ki he laó, pea na‘a nau fai ‘eni ‘i
hono kotoa ‘o e fonuá.

42 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e
fili ‘a ‘Alamā ke ne hoko ko e
‘uluaki fakamaau lahi, pea ko e
taula‘eiki lahi foki ia, he na‘e
foaki ‘e he‘ene tamaí ‘a e lakangá
kiate ia, ‘o ne tuku kiate ia ‘a
hono tokanga‘i ‘o e ngaahi me‘a
kotoa pē ‘o e siasi.

43 Pea ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē
na‘e “a‘eva ‘a ‘Alamā ‘i he ngaahi
hā‘ele‘anga ‘o e ‘Eikí, ‘o ne tauhi
‘a ‘ene ngaahi fekaú, ‘o ne fai ‘a
e ngaahi fakamaau mā‘oni‘oni;
pea na‘e ‘i ai ‘a e melino ta‘etuku
‘i he fonuá hono kotoa.

44 Pea na‘e kamata pehē ‘a e
pule ‘a e kau fakamāu ‘i he
fonua kotoa ‘o Seilahemalá ‘i he
kakai kotoa pē na‘e ui ko e kau
Nifai; pea na‘e hoko ‘a ‘Alamā
ko e ‘uluaki fakamaau lahi.

45 Pea ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē
na‘e pekia ‘a ‘ene tamaí, kuo
ta‘u ‘e valungofulu mā ua ‘a
hono motu‘á, kuó ne mo‘ui
ke fakahoko ‘a e ngaahi fekau ‘a
e ‘Otuá.

39a ‘Alamā 1:14.

^b FFL Tau‘atāina.

40a FFL Tokotaha Fa‘a

Fakalelei.

41a Mōsaiá 29:11.

43a FFL ‘A‘eva, ‘A‘eva mo

e ‘Otuá.

46 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pekia foki mo Mōsaia 'i he ta'u hono tolungofulu mā tolu 'o 'ene pulé, kuo ta'u 'e "onongofulu mā tolu 'a hono motu'á; 'a ia 'oku lau fakatahá ko e ta'u 'e nimangeau mā hiva talu mei he

taimi na'e 'alu ai 'a Lihai mei Selūsalemá.

47 Pea na'e 'osi pehē 'a e pule 'a e ngaahi tu'í ki he kau Nīfaí; pea na'e 'osi pehē 'a e ngaahi 'aho 'o 'Alamā, 'a ia na'á ne fokotu'u honau siasí.

KO E TOHI 'A 'ALAMĀ

KO E FOHA 'O 'ALAMĀ

Ko e fakamatala 'a 'Alamā, 'a ia ko e foha 'o 'Alamā, ko e 'uluaki fakamaau mo e fakamaau lahi ki he kakai 'o Nīfaí, kae 'uma'ā foki mo e taula'eiki lahi foki ki he siasí. Ko ha fakamatala ki he pule 'a e kau fakamāú, mo e ngaahi tau pea mo e ngaahi fakakikihi 'i he kakaí. Kae 'uma'ā foki ha fakamatala ki ha tau 'i he vaha'a 'o e kau Nīfaí mo e kau Leimaná, 'o fakatatau ki he lekooti 'a 'Alamā, ko e 'uluaki fakamaau mo e tu'í fakamaau lahi.

VAHE 1

'Oku ako'i 'e Nēhoa ha ngaahi tokāteline hala, mo fokotu'u ha siasí, pea kamata 'a e ngāue fakataula'eiki kākāá, pea ne tāmāte'i 'a Kitione — 'Oku tāmāte'i 'a Nēhoa koe'uhi ko 'ene ngaahi hiá — 'oku mafola 'a e fie maná mo e ngaahi fakatangá 'i he kakaí — 'Oku tauhi pē 'e he kau taula'eiki 'a kinautolu, 'oku tauhi 'e he kakaí 'a e kau masivá, pea 'oku tu'umālie 'a e siasí. Ta'u 91–88 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he 'uluaki ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nīfaí, 'o kamata mei he taimi ko 'eni 'o fai mai, kuo "fononga atu 'a e

tu'í ia ko Mōsaia 'i he hala 'o e māmaní kotoa, kuó ne fai 'a e tau lelei, 'o 'a'eva 'i he angatonu 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'o 'ikai ke ne tuku ha tokotaha ke pule ko hono fetongi; ka neongo iá kuó ne fokotu'u ha ngaahi ^blao, pea na'e tali ia 'e he kakaí; ko ia na'e pau ke nau talangofua ki he ngaahi lao kuó ne fokotu'ú.

2 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'uluaki ta'u 'o e pule 'a 'Alamā 'i he nofo'anga fakamāú, na'e 'i ai ha "tangata 'a ia na'e 'omai ki hono 'aó ke fakamāu'i, ko ha tangata na'e sino lahi, pea na'e ongoonga koe'uhi ko hono ivi lahi.

3 Pea kuó ne 'alu holo 'i he kakaí, 'o malanga kiate kinau-

46a Mōsaia 6:4.

[‘ALAMĀ]

1 1a Mōsaia 29:46.

b Seilomi 1:5;

‘Alamā 4:16;

Hilam. 4:22.

2a ‘Alamā 1:15.

tolu 'aki ha me'a na'á ne "pehē ko e folofola 'a e 'Otuá, 'o ne ^bfakafetau ki he siasí; 'o ne fakahā ki he kakaí 'oku totonu ke 'manakoa 'a e taula'eiki mo e akonaki kotoa pē; pea 'oku ^d'ikai totonu ke nau ngāue 'aki honau nimá, ka 'oku totonu ke tauhi kinautolu 'e he kakaí.

4 Pea na'á ne fakamo'oni'i foki ki he kakaí 'e fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e kotoa 'o e tangatá 'i he 'aho faka'osí, pea 'oku 'ikai totonu ke nau manavahē pe tetetete, ka ke nau hanga hake honau 'ulú 'o fiefia; he kuo ngaohi 'e he 'Eikí 'a e kakaí fulipē, pea kuó ne huhu'i foki 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá; pea, 'i he ngata'angá, 'e ma'u 'e he kakaí fulipē 'a e mo'ui ta'engatá.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne ako 'aki 'a e ngaahi me'á ni 'o fu'u lahi 'aupito na'e tui ai 'a e tokolahi ki he'ene ngaahi leá, 'io na'e pehē fau honau tokolahí na'a nau kamata ai ke tauhi ia mo foaki kiate ia ha pa'anga.

6 Pea na'á ne faka'au 'o fielahi 'i he hikisia 'o hono lotó, mo kofu 'aki 'a e kofu fakataungata'a 'aupito, 'io, 'o a'u ki he'ene kamata ke fokotu'u ha "siasí 'o tatau mo e anga 'o 'ene malangá.

7 Pea na'e hoko 'o pehē lolotonga 'ene 'alu atu, ke malanga kiate kinautolu na'a nau tui ki he'ene leá, na'á ne fetaulaki ai mo ha tangata na'e kau ki he siasí 'o e 'Otuá, 'io, ko ha toko

taha 'o honau kau akonakí; peá ne kamata ke fakakikihi mālohi mo ia, koe'uhi ke ne tohoakí'i atu 'a e kakaí 'o e siasí; ka na'e ta'ofi ia 'e he tangatá, 'o ne valo-ki'i ia 'aki 'a e ngaahi "folofola 'a e 'Otuá.

8 Pea ko 'eni ko e hingoa 'o e tangatá ko "Kitione; pea ko ia ia 'a e tokotaha 'a ia na'e hoko ko ha me'a ngāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá ke fakahaofi 'a e kakaí 'o Limihaí mei he nofo pōpulá.

9 Pea ko 'eni, ko e me'a 'i he ta'ofi ia 'e Kitione 'aki 'a e ngaahi folofola 'a e 'Otuá ko ia na'á ne 'ita ai kia Kitione, 'o ne unuhi 'ene heletaá 'o kamata ke taa'i ia. Ka koe'uhi ko Kitioné foki kuó ne fu'u motu'a, na'e 'ikai ai te ne lava 'o matu'uaki 'ene ngaahi taá, ko ia na'e "tāmate'i ai ia 'i he heletā.

10 Pea ko e tangata na'á ne taa'i iá, na'e 'ave ia 'e he kakaí 'o e siasí, pea na'e taki mai ia ki he 'ao 'o 'Alamaá, ke "fakamāu'i ia 'o fakatatau ki he ngaahi hia kuó ne faí.

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tu'u ia 'i he 'ao 'o 'Alamaá 'o taukapo'i ia 'i he loto ta'e-manavahē lahi.

12 Ka na'e pehē ange 'e 'Alamā kiate ia: Vakai, ko hono fuofua fakahū mai 'eni 'o e "ngāue fakataula'eiki kākāá ki he kakaí ni. Pea vakai, 'oku 'ikai ngata 'i ho'o halaia 'i he ngāue fakataula'eiki kākāá, kā kuó ke feinga ke faka-

3a 'Isikeli 13:3.
b FFL Fili 'o Kalaisí.
c Luke 6:26;
1 Nifai 22:23.
d Mōsaia 18:24, 26; 27:5.

6a 1 Nifai 14:10.
7a FFL Folofola 'a e
'Otuá.
8a Mōsaia 20:17; 22:3.
9a 'Alamā 6:7.

10a Mōsaia 29:42.
12a 2 Nifai 26:29.
FFL Ngāue
Fakataula'eiki Kākā.

mālohi'i ke tali ia 'aki 'a e heletā; pea ka ne fakamālohi'i 'a e ngāue fakataula'eiki kākāā ke tali 'e he kakaí ni pehē 'e iku ia ki honau faka'auha faka'aufuli.

13 Pea kuó ke lilingi 'a e toto 'o ha tangata mā'oni'oni, 'io, ko ha tangata kuó ne fai ha fu'u lelei lahi 'i he kakaí ni; pea kapau te mau fakamo'ui koe 'e tō kiate kimautolu 'a e "sāuni ki hono totó.

14 Ko ia 'oku fakamaaumatea koe 'o fakatatau ki he lao kuo fokotu'u ma'atautolu e Mōsaia, ko hotau tu'i fakamuimu'i; pea kuo loto ki ai 'a e kakaí ni, ko ia 'oku pau ke "talangofua 'a e kakaí ni ki he laó.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'ave ia; pea ko hono hingoá ko "Nēhoa; pea nau 'ave ia ki he tumutumu 'o e mo'unga ko Manataí, pea na'e ngaohi ai ia, kae kehe na'á ne fakahā 'i he 'ao 'o e ngaahi langí mo e māmaní, ko e me'a kuó ne ako ki he kakaí 'oku faikehekehe ia mo e folofola 'a e 'Otuá; pea na'á ne fepaki ai mo ha ^bmate'anga fakamā.

16 Ka neongo iá, na'e 'ikai ke fakangata 'e he me'a ni 'a e mafola 'a e ngāue fakataula'eiki kākāā 'i he fonuá; he na'e 'i ai 'a e tokolahi na'a nau manako ki he ngaahi me'a laukau 'o e māmaní, pea na'a nau 'alu holo 'o malanga 'aki 'a e ngaahi tokāte-line loí; pea na'a nau fai ia

koe'uhi ko e ngaahi "koloa mo e lāngilangi.

17 Ka neongo iá, na'a nau manavahē ke "loi, telia na'a 'ilo ia, ko e me'a 'i he ilifia ki he laó, he na'e tautea'i 'a e fa'ahinga na'e loí; ko ia na'a nau 'ai ke hangē ko ha'anau malanga pē 'o fakatatau mo 'enau tuí; pea ko 'eni na'e 'ikai ke 'i ai hano mālohi 'o e laó ki ha tangata tu'unga 'i ^bhe'ene tuí.

18 Pea na'a nau manavahē ke "kaiha'a, ko e me'a 'i he ilifia ki he laó, he na'e tautea'i 'a e fa'ahinga ko iá; pea na'a nau manavahē foki ke fa'ao fakamālohi mei ha taha, pe fakapō, he ko ia ia na'e ^bfakapoó na'e tautea 'aki ia 'a e 'mate.

19 Ka na'e hoko 'o pehē 'ilonga ia na'e 'ikai kau ki he siasi 'o e 'Otuá na'a nau kamata ke fakatanga'i 'a kinautolu na'e kau ki he siasi 'o e 'Otuá, pea kuo nau to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisí.

20 'Io, na'a nau fakatanga'i 'a kinautolu, 'o fakamamahi'i 'a kinautolu 'aki 'a e ngaahi fa'ahinga lea kotoa pē, pea na'e fai 'eni koe'uhi ko 'enau loto-fakātōkilaló; he na'e 'ikai te nau pōlepole 'i honau mata 'onautolú, pea ko e me'a 'i he'enau fefakahā'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá, 'iate kinautolu, ta'e-ha "pa'anga, pea ta'e-ha-totongi.

21 Na'e 'i ai foki ha lao mamafa 'i he kakai 'o e siasí, ke 'oua na'a

13a FFL Sāuní.

14a FFL Tautea Maté.

15a 'Alamā 1:2.

^b Teut. 13:1–9.

16a FFL Koloá, Ngaahi;

Me'a Ta'e'aongá.

17a FFL Faitotonú; Loí.

^b 'Alamā 30:7–12;

TT 1:11.

18a FFL Kaiha'a, Kaiha'así.

^b FFL Fakapō.

^c FFL Tautea Maté.

20a 'Īsaia 55:1–2.

'i ai ha tangata, 'oku kau ki he siasí, 'e tu'u hake 'o "fakatanga'í 'a kinautolu na'e 'ikai ke kau ki he siasí, pea ke 'oua na'a 'i ai ha fefakatanga'aki 'iate kinautolu.

22 Ka neongo iá, na'e 'i ai hanau tokolahi 'a ia na'e faka'au ke pōlepole, 'o nau kamata ke fefakakikihi'aki mālohi mo honau ngaahi filí, 'io 'o a'u ki he fetuki'aki; 'io, na'a nau fetuki'aki honau nimá.

23 Pea na'e fai 'eni 'i hono ua 'o e ta'u 'o e pule 'a 'Alamaá, pea ko e tupu'anga ia 'o ha faingata'a lahi ki he siasí, 'io, ko e tupu'anga ia 'o ha sivi faingata'a lahi ki he siasí.

24 He kuo fakafefeka 'a e loto 'o e tokolahi, pea na'e "tāmate'í honau ngaahi hingoá, pea na'e 'ikai ke toe manatu'í 'a kinautolu fakataha mo e kakai 'o e 'Otuá. Pea na'e 'i ai foki ha tokolahi na'a nau ^bmavahe meiate kinautolu.

25 Na'e hoko 'eni ko ha fu'u 'ahi'ahi lahi ki he fa'ahinga 'a ia na'e tu'u ma'u 'i he tuí; ka neongo ia, na'a nau tu'u ma'u mo tu'u ta'e-fa'a-ue'í 'i he tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea na'a nau tali 'i he "fa'a kātaki 'a e fakatanga na'e taulōfu'u mai kiate kinautolú.

26 Pea 'i he tuku 'e he kau taula'eikí 'enau "ngāue ke ako'í 'a e folofola 'a e 'Otuá ki he kakai, na'e tuku foki 'e he kakai

'a 'enau ngaahi ngāue ke fanongo ki he folofola 'a e 'Otuá. Pea 'i he hili hono fakahā 'e he taula'eikí kiate kinautolu 'a e folofola 'a e 'Otuá na'a nau toe foki kotoa pē 'i honau tūkui-ngatá ki he'enau ngaahi ngāue; pea na'e 'ikai ke lau 'e he taula'eikí 'oku lelei ange ia 'iate kinautolu 'oku fanongo kiate iá, he na'e 'ikai lelei ange 'a e tokotaha malangá 'i he tokotaha fanongó, pea 'ikai foki ke lelei ange 'a e faiakó 'i he tokotaha 'oku akó; pea ko ia na'a nau tu'unga tatau kotoa pē, 'o nau ngāue kātoa, ko e tangata taki taha 'o ^bfakatatau ki hono ivi.

27 Pea na'a nau "fēfoaki'aki 'i he'enau ngaahi me'á, ko e tangata taki taha 'o fakatatau ki he me'a 'okú ne ma'ú, ki he ^bmasivá, mo e faingata'a'íá, mo e mahakí, pea mo e mamahi'íá; pea na'e 'ikai te nau kofu 'aki 'a e kofu fakataungata'a, ka na'e ma'a 'enau teú mo nau mata-matalelei.

28 Pea na'e pehē 'enau fakamā'opo'opo 'a e ngaahi me'a 'o e siasí; pea ko ia ai na'a nau toe kamata ke melino ma'u ai pē, neongo hono kotoa 'o honau ngaahi fakatanga'í.

29 Pea ko 'eni, koe'uhi ko e ma'uma'uluta 'a e siasí na'a nau faka'au ai ke fu'u "koloa'ia 'aupito, 'o nau ma'u lahi 'a e me'a kotoa pē 'a ia na'e 'aonga

21a FFL Fakatanga;
Fakatanga'í.

24a 'Eke. 32:33;
Mōsaia 26:36;
'Alamā 6:3.
FFL Tu'usi mei he
Siasí.

b 'Alamā 46:7.

FFL Hē mei he Mo'oní.

25a FFL Fa'a Kātaki.

26a Mōsaia 18:24, 26;
27:3–5.

b Mōsaia 4:27;
T&F 10:4.

27a FFL Foaki 'Ofá,
Ngaahi.

b Luke 18:22;

Mōsaia 4:26;
T&F 42:29–31.

29a FFL Koloá, Ngaahi.

ke nau ma'ú — pea tokolahi 'enau ngaahi takanga monu-manu ikí mo e ngaahi takanga monumanu lalahí, mo e fanga manu sisino 'o e fa'ahinga kotoa pē, kae 'uma'ā foki 'a e kēleni lahi, mo e koula, pea mo e siliva, pea mo e ngaahi me'a mahu'inga, mo e ^bsilika lahi foki mo e līneni tu'ovalevale, pea mo e fa'ahinga kotoa pē 'o e tupenu lelei 'oku 'ikai fu'u mahu'ingá.

30 Pea ko ia, 'i he'enau "tu'umālié, na'e 'ikai te nau teke'i ha tokotaha 'a ia na'e ^btēlefua, pē na'e fiekaia, pe na'e fieinua, pe na'e puke, pe kuo 'ikai fafanga'i; pea na'e 'ikai te nau tuku honau lotó ki he ngaahi koloa; ko ia na'a nau angalelei ki he kakai kotoa pē, 'o tatau ki he lalahi mo e iiki, 'a e pōpula mo e tau-'atāina, 'a e tangata mo e fefine, pe na'e ta'ekau ki he siasí pe na'e kau ki he siasí, 'o 'ikai ke nau 'filifilimānako pe ko hai na'e masivá.

31 Pea ko ia na'a nau tu'umālie 'o nau hoko 'o koloa'ia lahi ange 'aupito 'iate kinautolu na'e 'ikai ke kau ki honau siasí.

32 He ko kinautolu na'e 'ikai kau ki honau siasí na'a nau fakafiemālie'i 'a kinautolu 'i he ngaahi ngāue mana fakafa'ahikehe, pea mo e ^atauhi tamapuá pe ko e ^bfakapikopiko, pea 'i he ^ctalanoa laulaunoá, mo e ngaahi ^dfemeheka'akí pea mo e moveuveu; 'o nau kofu 'aki 'a e kofu

fakataungata'a; 'o nau fielahi 'i he 'híkisia 'o honau mata 'onautolú; pea na'a nau fakatanga'i, mo loi, mo kaiha'a, mo fa'ao fakamālohi, mo fai 'a e ngaahi fe'auaki, mo e fakapō, pea mo e fa'ahinga fai angahala kotoa pē; ka neongo iá, na'e fakamālohi'i 'a e laó kiate kinautolu kátoa 'a ia na'e maumau'i iá, 'o fakatau ki he me'a na'e lavá.

33 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono fakamālohi pehe'i 'a e laó kiate kinautolú, 'o mamahi 'a e tangata kotoa pē 'o fakatau ki he me'a kuó ne faí, na'a nau faka'au 'o melino ange, 'o nau manavahē ke fai ha angahala telia na'a 'ilo'i; ko ia na'e ai ha melino lahi 'i he kakai 'o Nīfaí 'o a'u mai ki hono nima 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu.

VAHE 2

'Oku feinga 'a 'Amelikai ke hoko ko e tu'i pea 'oku fakafisinga ia 'i he le'o 'o e kakaí — 'Oku fokotu'u ia 'e hono kau muimu'i ko e tu'i — 'Oku ha'u 'a e kau 'Amelikai ke tau'i 'a e kau Nīfaí pea 'oku ikuna'i 'a kinautolu — 'Oku kau fakataha 'a e kau Leimaná mo e kau 'Amelikai pea 'oku ikuna'i 'a kinautolu — 'Oku tāmāte'i 'e 'Alamā 'a 'Amelikai. Ta'u 87 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he kamata hono nima 'o e ta'u 'o 'enau pulé na'e kamakamata ke

29b 'Alamā 4:6.

30a Sēkope 2:17–19.

b FFL Masivá.

c 'Alamā 16:14;

T&F 1:35.

32a FFL Tauhi Tamapuá.

b FFL Fakapikopikó.

c FFL Lea Koví.

d FFL Meheká.

e Sēkope 2:13;

'Alamā 31:25;

Molom. 8:28.

FFL Loto-híkisia.

'i ai ha fefakakikihi'aki 'i he kakai; he na'e 'i ai ha tangata 'e toko taha, na'e ui ko 'Amelikai, ko ha tangata fu'u olopotō ia, 'io, ko ha tangata poto 'i he poto 'o e māmanī, ko e tangata mei he fa'ahinga na'e mei ai 'a e tangata 'a ia na'e tāmāte'i 'a "Kitione 'aki 'a e heletaā, 'a ia na'e tāmāte'i 'o fakatatau ki he laó—

2 Pea ko e 'Amelikai ko 'enī, 'i he'ene olopotō, kuó ne tohoaki'i 'a e kakai tokolahi kiate ia; 'io 'o a'u ki he'enu fu'u mālohi; pea nau kamata ke feinga ke fokotu'u 'a 'Amelikai ko ha tu'i ki he kakai.

3 Pea na'e fakatupu-hoha'a 'eni ki he kakai 'o e siasī, kae 'uma'ā foki mo e fa'ahinga kotoa kuo 'ikai kākaa'i 'e he ngaahi lea fakaooloo 'a 'Amelikai; he na'a nau 'ilo 'o fakatatau ki he laó kuo pau ke fokotu'u 'a e ngaahi me'a pehe'e 'i he "le'o 'o e kakai.

4 Ko ia, kapau 'e lava ma'u 'e 'Amelikai 'a e loto 'o e kakai, he ko ha tangata angakovi ia; te ne "to'o ai meiate kinautolu 'enu ngaahi totonú mo e ngaahi faingamālie 'o e siasī, he ko 'ene fakakaukau ke faka'auha 'a e siasi 'o e 'Otuá.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fakataha mai 'a e kakai 'i he ngaahi feitu'u kotoa pē 'o e fonuá, ko e tangata taki taha 'o fakatatau ki hono lotó, pe ko 'enu loto pe ta'eloto kia 'Amelikai, 'i ha ngaahi fakataha'anga kehekehe, pea na'e lahi 'enu

"feke'ike'í mo e fakakikihi faka-
ofo 'iate kinautolu.

6 Pea na'e pehē 'enu fakataha ke fakahā honau loto 'o kau ki he me'á; pea na'e fakahā ia 'i he 'ao 'o e kau fakamāú.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai tali 'e he loto 'o e kakai 'a 'Amelikai, pea na'e 'ikai ai fokotu'u ia ko e tu'i ki he kakai.

8 Ko 'eni na'e langaki 'e he me'á ni ha fu'u fiefia 'i he loto 'o kinautolu 'a ia na'e ta'eloto kiate iá; ka na'e faka'ai'ai 'e 'Amelikai 'a e fa'ahinga 'a ia na'e loto kiate iá ke nau 'ita kiate kinautolu 'a ia na'e 'ikai ke loto kiate iá.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau katoa fakataha mai 'a kinautolu, 'o nau fakanofa 'a 'Amelikai ke ne tu'i kiate kinautolu.

10 Ko 'eni 'i he hili hono fakanofa 'o 'Amelikai ko e tu'i kiate kinautolú na'á ne fekau kiate kinautolu ke nau to'o mahafu 'o tau'i honau kāingá; pea na'á ne fai 'eni ke ne ngaohi 'a kinautolu ke nau mo'ulaloa kiate ia.

11 Ko 'eni na'e ui 'a e kakai 'o 'Amelikai 'i he hingoa 'o 'Amelikai, pea na'e ui 'a kinautolu ko e kau "Amelikai; pea ko hono toé na'e ui ko e kau ^bNifai, pe ko e kakai 'o e 'Otuá.

12 Ko ia na'e mahino ki he kakai 'o e kau Nifai 'a e fakakaukau 'a e kau 'Amelikai, pea ko ia na'a nau teuteu ai ke fepaki mo kinautolu; 'io, na'a nau fakamahafu 'a kinautolu 'aki 'a e ngaahi heletā, mo e ngaahi

2 1a 'Alamā 1:8.
3a Mōsaia 29:25–27;
'Alamā 4:16.
4a 'Alamā 10:19;

Hilam. 5:2.
5a 3 Nifai 11:29.
11a 'Alamā 3:4.
b Sēkope 1:13–14;

Mōsaia 25:12;
'Alamā 3:11.

hele piko, mo e ngaahi kau-fana, mo e ngaahi ngahau, mo e ngaahi maka, mo e ngaahi maka-tā, pea mo e ngaahi "mahafu tau kehekehe kotoa 'o e fa'ahinga kotoa pē.

13 Pea ko ia na'a nau teuteu ke fepaki mo e kau 'Amelikaí 'i he taimi te nau 'oho mai aí. Pea na'e fili ha kau 'eikitau, mo e kau 'eikitau mā'olunga ange, pea mo e 'eikitau lahi, 'o fakatatau ki honau tokolahí.

14 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fakamahafu 'e 'Amelikaí 'a 'ene kau tangatá 'aki 'a e ngaahi mahafu tau kehekehe kotoa 'o e fa'ahinga kotoa pē; pea na'á ne fakanofu foki ha kau pule mo ha kau taki ki hono kakaí, ke taki 'a kinautolu ke tau mo honau kāingá.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'e a'u mai 'a e kau 'Amelikaí ki he mo'unga ko 'Amenaihū 'a ia na'e tu'u 'i he fakahahake 'o e "vaitafe ko Saitoné, 'a ia na'e tafe atu 'i he tafa'aki 'o e ^bfonua ko Seilahemalá, pea na'a nau kamata ke tau ai mo e kau Nifái.

16 Ko 'eni ko 'Alamā, ko e tu'i "fakamaau lahi mo e pule 'o e kakai 'o Nifái, ko ia na'á ne 'alu hake ai mo hono kakaí, 'io, fakataha mo 'ene kau 'eikitaú pea mo e kau 'eikitau pulé, 'io, 'o ne taki 'ene ngaahi kau taú ke tau mo e kau 'Amelikaí.

17 Pea na'a nau kamata ke tā 'a e kau 'Amelikaí 'i he funga mo'unga 'i he fakahahake 'o Saitoné. Pea na'e tau 'a e kau

'Amelikaí mo e kau Nifái 'i he fu'u ivi lahi, pea na'e tupunga ai 'a e tō ha tokolahí 'o e kau Nifái 'i he 'ao 'o e kau 'Amelikaí.

18 Ka neongo iá na'e fakamālohi 'e he 'Eikí 'a e nima 'o e kau Nifái, 'o nau tāmāte'i ai 'a e kau 'Amelikaí 'i he fu'u faka'auha lahi, pea na'a nau kamata ai ke fehoolaki meiate kinautolu.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tuli 'e he kau Nifái 'a e kau 'Amelikaí 'o a'u ki he 'osi 'a e 'aho ko iá, pea na'a nau tāmāte'i 'a kinautolu 'i he fu'u faka'auha lahi, ko ia na'e "mate 'i he kau 'Amelikaí 'a e toko taha mano ua afe nimangeau tolungofulu mā ua; pea na'e mate 'i he kau Nifái 'a e toko ono afe nimangeau onongofulu mā ua.

20 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'ikai toe lava 'e 'Alamā ke kei tuli 'a e kau 'Amelikaí, na'a ne fekau ke fokotu'u 'e hono kakaí 'a honau ngaahi fale fehikitakí 'i he "tele'a ko Kitioné, 'a ia na'e tauhinga 'a e tele'á ki he Kitione ko ia 'a ia na'e tāmāte'i 'i he nima 'o ^bNēhoá 'i he heletā; pea na'e fokotu'u 'e he kau Nifái 'a honau ngaahi fale fehikitakí 'i he tele'a ko 'ení 'i he pō.

21 Pea na'e fekau atu 'e 'Alamā ha kau fakaasiasi ke muimui 'i he toenga 'o e kau 'Amelikaí, koe'uhí ke ne lava 'o 'ilo'i 'enau ngaahi fakakaukáu mo 'enau ngaahi filio'í, koe'uhí ke ne malu'i ai ia meiate kinautolu, koe'uhi ke ne malu'i hono kakaí mei he faka'auhá.

12a Mōsaia 10:8;

Hilam. 1:14.

15a 'Alamā 3:3.

b 'Amenai 1:13–15.

16a Mōsaia 29:42.

19a 'Alamā 3:1–2, 26; 4:2.

20a 'Alamā 6:7.

b 'Alamā 1:7–15; 14:16.

22 Ko 'eni ko e fa'ahinga kuó ne fekau atu ke nau lamalama 'a e 'apitanga 'o e kau 'Amelikaí na'e ui ko Seilami, mo Aminoá, mo Manatai, pea mo Limihea; ko e fa'ahinga ko 'eni ko kinautolu ia na'e 'alu atu mo hanau kau tangata ke lamalama 'a e 'apitanga 'o e kau 'Amelikaí.

23 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he pongipongi hono hokó na'a nau foki fakavavevave mai ki he 'apitanga 'o e kau Nífaí, kuo nau fu'u ofo mo fu'u manavahē lahi, 'o nau pehē:

24 Vakai, na'a mau muimui ki he fononga 'a e kau "Amelikaí, pea ko e me'a na'e 'āsili ai 'emau fu'u 'ohovalé, na'a mau sio 'i he fonua ko Mainoní 'i he feitu'u ki kō atu 'i he fonua ko Seilahemalá, 'i he hala ki he fonua ko ^bNífaí, ki ha fu'u tau tokolahi 'o e kau Leimaná; pea vakai kuo 'alu atu 'a e kau 'Amelikaí 'o kau mo kinautolu;

25 Pea kuo nau 'oho atu ki hotau kāinga 'i he fonua ko iá; pea 'oku nau fehólaki meiate kinautolu mo 'enau ngaahi takanga monumanu íkí, mo honau ngaahi uaifí, pea mo 'enau fānaú, ki hotau koló; pea kapau 'e 'ikai te tau fakavavevave te nau puke hotau koló, pea 'e tāmata'e 'i 'etau ngaahi tamaí, mo hotau ngaahi uaifí, mo 'etau fānaú.

26 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ave 'e he kakai 'o Nífaí honau ngaahi fale fehikitakí, 'o nau ō mei he tele'a ko Kitioné ki

honau koló, 'a ia ko e kolo ko "Seilahemalá.

27 Pea vakai, fe'unga mo 'enau a'a atu 'i he vaitafe ko Saitoné kuo 'oho mai kiate kinautolu 'a e kau Leimaná pea mo e kau 'Amelikaí, 'oku nau fu'u "tokolahi 'o hangē nai ko e 'one'one 'o e tahí, ke faka'auha 'a kinautolu.

28 Ka neongo iá, kuo "fakamālohi 'a e kau Nífaí 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí, 'i he'enau lotu lahi kiate ia ke ne fakahaofi 'a kinautolu mei he nima 'o honau ngaahi filí, ko ia na'e 'afio mai 'a e 'Eikí ki he'enau tangí, 'o ne fakamālohi 'a kinautolu, pea na'e tō 'a e kau Leimaná mo e kau 'Amelikaí 'i honau 'aó.

29 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tau 'a 'Alamā mo 'Amelikai 'aki 'a e heletā, 'o na fehangahangai; pea na fefai'aki 'o fu'u mālohi 'aupito.

30 Pea na'e hoko 'o pehē ko 'Alamā, koe'uhi ko ha tangata ia 'a e 'Otuá, pea 'i hono ue'i hake ia 'e ha fu'u "tui lahí, na'á ne kaila, ai 'o pehē: 'E 'Eiki, 'alo'ofa mai 'o fakahaofi 'eku mo'uí, koe'uhi ke u hoko ko ha me'angāue 'i ho to'ukupú ke fakahaofi mo malu'i 'a e kakai ni.

31 Pea 'i he 'osi lea 'aki 'e 'Alamā 'a e ngaahi lea ní na'á ne toe tau mo 'Amelikai; pea na'e fakamālohi ia, ko ia na'á ne tāmata'e 'i 'a 'Amelikai 'aki 'a e heletā.

32 Pea na'á ne tau foki mo e tu'i 'o e kau Leimaná; ka na'e hola fakaholoholomui 'a e tu'i 'o e kau Leimaná meia 'Alamā

24a 'Alamā 3:4, 13–18.
b 2 Nífaí 5:8.

26a 'Amenai 1:14, 18.
27a Seilomi 1:6.

28a Teut. 31:6.
30a FFL Tuí.

‘o ne fekau ‘ene kau le’ó ke tau mo ‘Alamā.

33 Ka ko ‘Alamā, mo ‘ene kau le’ó, na’a nau tau mo e kau le’ó ‘a e tu’i ‘o e kau Leimaná kae ‘oua kuó ne tā mo tuli fakaholomui ‘a kinautolu.

34 Pea ko ia na’e pehē ‘ene faka’atā ‘a e kelekelé, pe ko e kauvai, ‘a ia na’e ‘i he fakahihifo ‘o e vaitafe ko Saitoné, ‘o ne laku ‘a e ngaahi ‘anga’anga ‘o e kau Leimana kuo toó ki he ngaahi vai ‘o Saitoné, koe’uhi ke lava ke ma’u ‘e hono kakaí ha potu ‘atā ke ‘alu atu ‘o tau mo e kau Leimana mo e kau ‘Amelikaí na’e ‘i he kauvai fakahihifo ‘o e vaitafe ko Saitoné.

35 Pea na’e hoko ‘o pehē hili ‘enau a’a atu kotoa pē ‘i he vaitafe ko Saitoné na’e kamata ke feholaiki ‘a e kau Leimaná pea mo e kau ‘Amelikaí meiate kinautolu, neongo ‘enau fu’u tokolahí mo e ‘ikai ke fa’a lava ‘o lau ‘a kinautolú.

36 Pea na’a nau feholaiki mei he kau Nīfaí ki he feitu’u maomaonganoa na’e tu’u ki he hihifo mo e tokelaú, ki kō atu ‘i he ngaahi ngata’anga ‘o e fonuá; pea na’e tuli ‘a kinautolu ‘e he kau Nīfaí ‘aki honau tūkuingatá, ‘o nau tāmata’i ‘a kinautolu.

37 ‘Io, na’a nau fepaki mo kinautolu ‘i he feitu’u kotoa pē, pea na’e tāmata’i mo tuli ‘a kinautolu, kae ‘oua kuo fakamovetevete ‘a kinautolu ki he hihifó mo e tokelaú, kae ‘oua kuo nau a’u ki he feitu’u

maomaonganoa, ‘a ia na’e ui ko Heamauniti; pea ko e kongā ia ‘o e feitu’u maomaonganoá ‘a ia na’e hulu ai ‘a e fanga manu kaivaó mo e fanga manu fekaí.

38 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e mate ‘a e tokolahi ‘i he feitu’u maomaonganoá ko e tupu mei honau ngaahi laveá, pea na’e keina ‘e he fanga manu kaivao ko iá kae ‘uma’ā foki mo e fanga manu puna fekaí ‘o e ‘ataá; pea kuo ‘ilo’i honau ngaahi huí, mo fokotu’utu’u ‘i he funga kelekelé.

VAHE 3

Kuo hanga ‘e he kau ‘Amelikaí ‘o faka’ilonga’i ‘a kinautolu ‘o fakatatau ki he kikité—Kuo fakamala’ia’i ‘a e kau Leimaná tu’unga ‘i he’enau angatu’ú—‘oku hanga ‘e he tangatá ‘o fakatupu honau ngaahi fakamala’ia’i pē ‘o kinautolú—‘oku ikuna’i ‘e he kau Nīfaí ha kau tau ‘e taha ‘o e kau Leimaná. Ta’u 87–86 K.M. nai.

PEA na’e hoko ‘o pehē ko e kau Nīfaí ko ia na’e ‘ikai ke “mate ‘i he ngaahi mahafu taú, hili ‘enau tanu ‘a e fa’ahinga kuo toó—pea ko ‘eni na’e ‘ikai ke lau hono tokolahi ‘o kinautolu na’e maté koe’uhi ko hono fu’u lahi fau honau tokolahí—hili ‘enau tanu ‘a honau kakai maté, na’a nau foki kotoa ki honau ngaahi fonuá, mo honau ngaahi falé, mo honau ngaahi uaií, pea mo ‘enau fānaú.

2 Ko ‘eni kuo tāmata’i foki ‘a e

kakai fefine mo e fānau tokolahi 'i he heletā, kae 'uma'ā foki mo e tokolahi 'o 'enau ngaahi takanga monumanu ikí mo 'enau ngaahi takanga monumanu lalahí; pea mo e lahi foki 'o 'enau ngaahi ngoue kelení ne faka'auha, he kuo molomoloki hifo ia 'e he kakai 'o e ngaahi kau taú.

3 Pea ko 'eni ko e tokolahi 'o e kau Leimana pea mo e kau 'Amelikai kuo tō 'i he kauvai 'o e vaitafe ko Saitoné na'e laku 'a kinautolu ki he ngaahi "vai 'o Saitoné; pea vakai ko honau ngaahi huí 'oku 'i he ngaahi potu loloto 'o e ^btahí, pea 'oku fu'u lahi.

4 Pea na'e 'ilonga 'a e kau "Amelikai mei he kau Nifai, he kuo nau ^bfaka'ilonga'i 'a kinautolu 'aki 'a e lanu kulokula 'i honau la'é 'o hangē ko e kau Leimaná; ka neongo iá kuo 'ikai ke nau fakatekefua honau 'ulú 'o hangē koe kau Leimaná.

5 Ko 'eni kuo fakatekefua 'a e 'ulu 'o e kau Leimaná; pea na'a nau "telefua, tuku kehe pē ha kili'imanu na'e nono'o ki honau kongalotó, pea mo honau teunga taú foki, 'a ia na'e nono'o kiate kinautolú, pea mo 'enau ngaahi kaufaná, mo 'enau ngaahi ngahaú, mo 'enau ngaahi maká, mo 'enau ngaahi maka-taá, pea mo e alā me'a peheé.

6 Pea na'e lanu fakapo'upo'uli 'a e kili 'o e kau Leimaná, 'o

tatau mo e faka'ilonga kuo 'ai ki he'enau ngaahi tamaí, 'a ia ko ha "fakamala'ia kiate kinautolu ko e me'a 'i he'enau maumau-fonó pea mo 'enau angatu'u ki honau ngaahi tokouá, 'a ia na'e kau ai 'a Nifai, mo Sēkope, mo Siosefa, pea mo Samu, 'a ia ko ha kau tangata angatonu mo mā'oni'oni.

7 Pea na'e feinga 'a honau ngaahi tokouá ke faka'auha 'a kinautolu, ko ia na'e fakamala-'ia'i 'a kinautolu; pea na'e 'ai 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ha "faka'ilonga kiate kinautolu, 'io, kia Leimana mo Lēmiuela, kae 'uma'ā foki mo e ngaahi foha 'o 'Isimelí, mo e kau fefine 'o e ha'a 'Isimelí.

8 Pea na'e fai 'eni koe'uhi ke 'ilonga honau hakó mei he hako 'o honau ngaahi tokouá, koe'uhi ke lava ai 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'o malu'i hono kakai, ke 'oua na'a nau "fefiofi 'o tui ki ha ngaahi ^btalatukufakaholo hala 'a ia 'e hoko ko honau faka'auha'angá.

9 Pea na'e hoko 'o pehē 'ilonga ia na'e fio hono hakó mo e hako 'o e kau Leimaná na'á ne fakahoko 'a e mala'ia pē ko iá ki hono hakó.

10 Ko ia, 'ilonga ia na'á ne tuku ke tohoaki'i atu ia 'e he kau Leimaná na'e ui ia 'i he hingoa pē ko iá, pea na'e 'ai ha faka'ilonga kiate ia.

11 Pea na'e hoko 'o pehē 'ilonga ia na'e 'ikai fie tui ki he "talatukufakaholo 'a e kau Leimaná,

3a 'Alamā 2:15.

b 'Alamā 44:22.

4a 'Alamā 2:11.

b 'Alamā 3:13–19.

5a 'Inosi 1:20;

Mōsaia 10:8;

'Alamā 42:18–21.

6a 2 Nifai 5:21; 26:33.

FFL Fakamala'ia,

Fakamala'ia'i,

Ngaahi Fakamala'ia.

7a 1 Nifai 12:23.

8a FFL Malí—Femalí'aki

mo e ngaahi siasi kehé.

b Mōsaia 10:11–18;

'Alamā 9:16.

11a 'Alamā 17:9–11.

ka na'á ne tui ki he ngaahi leko-oti 'a ia na'e 'omi mei he fonua ko Selūsalemá, kae 'uma'ā foki mo e talatukufakaholo 'a 'enau ngaahi tamaí, 'a ia na'e totonú, 'a ia na'e tui ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'o nau tauhi ia, na'e ui 'a kinautolu ko e kau Nifai, pe ko e kakai 'o Nifai, 'o fai atu mei he taimi ko iá—

12 Pea ko ia 'a kinautolu 'a ia kuo tauhi 'a e ngaahi lekooti 'oku "mo'oni 'o honau kakai, kae 'uma'ā foki pea mo e kakai 'o e kau Leimaná.

13 Ko 'eni te tau toe foki ki he kau 'Amelikaí, he na'e 'ai foki kiate kinautolu ha "faka'ilonga; 'io, na'a nau 'ai 'e kinautolu 'a e faka'ilonga kiate kinautolu, 'io, ko ha faka'ilonga lanu-kulokula 'i honau la'é.

14 Ko ia kuo fakamo'oni 'i ai 'a e folofola 'a e 'Otuá, he ko 'eni 'a e ngaahi folofola na'á ne folofola 'aki kia Nifai: Vakai, kuó u fakamala'ia 'i 'a e kau Leimaná, pea te u 'ai ha faka'ilonga kiate kinautolu koe'uhi ke fakamavahe 'i 'a kinautolu mo honau hakó meiate koe mo ho hakó, 'o fai atu mei he taimi ko 'eni 'o ta'engata, tuku kehe pē 'o kapau te nau fakatomala mei he'enau fai angahalá pea "tafoki mai kiate au koe'uhi ke u lava 'o 'alo'ofa kiate kinautolu.

15 Pea ko 'eni foki: Te u 'ai ha faka'ilonga kiate ia te ne fio hono hakó mo ho kāingá, koe'uhi ke nau mala'ia mo kinautolu foki.

16 Pea ko 'eni foki: Te u 'ai ha faka'ilonga kiate ia 'oku tau'í koe pea mo ho hakó.

17 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē 'ilonga ia 'oku mavahe atu meiate koé 'e 'ikai toe ui ia ko ho hako; pea te u tāpuaki 'i koe, pea mo kinautolu kotoa pē 'e ui ko ho hakó, 'o fai atu mei he taimi ko 'eni 'o ta'engata; pea ko e ngaahi tala'ofa 'eni 'a e 'Eiki kia Nifai pea ki hono hakó.

18 Ko 'eni na'e 'ikai foki 'ilo 'e he kau 'Amelikaí 'oku nau fakahoko 'a e ngaahi folofola 'a e 'Otuá 'i he'enau kamata ke faka'ilonga 'i 'a kinautolu 'i honau la'é; ka neongo iá kuo nau "angatu' u fakahāhā ki he 'Otuá; ko ia na'e totonu ai ke hoko kiate kinautolu 'a e mala'ia.

19 Pea ko hoku lotó ke mahino kiate kimoutolu na'a nau fakahoko pē 'e kinautolu 'a e "fakamala'ia kiate kinautolu; pea 'oku pehē foki mo hono fakahoko 'iate ia pē 'e he tangata kotoa pē kuo fakamala'ia 'i 'a hono fakamala'ia 'i 'o'oná.

20 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē kuo te'eki 'osi atu ha ngaahi 'aho lahi mei he tau na'e fai 'i he fonua ko Seilahemalá, 'e he kau Leimaná mo e kau 'Amelikaí, na'e 'i ai ha toe kau tau 'e taha 'o e kau Leimaná na'e 'oho mai ki he kakai 'o Nifai, 'i he potu fonua "tatau pē ko ia na'e fepaki ai 'a e 'uluaki kau tau mo e kau 'Amelikaí.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai ha kau tau na'e fekau 'i atu

12a Mōsaia 1:6;

'Eta 4:6–11.

13a 'Alamā 3:4.

14a 2 Nifai 30:4–6.

18a 4 Nifai 1:38.

FFL Angatu'ú.

19a 2 Nifai 5:21–25;

'Alamā 17:15.

20a 'Alamā 2:24.

ke tuli 'a kinautolu mei honau fonuá.

22 Ko 'eni ko 'Alamā foki kuó ne faingata'a'ia 'i ha "kafo, 'o 'ikai ai te ne 'alu atu ke tau 'i he taimi ko iá mo e kau Leimaná;

23 Ka na'á ne fekau atu ha kau tau tokolahi ke fepaki mo kinautolu; pea na'a nau 'alu atu 'o tāmata'i 'a e tokolahi 'o e kau Leimaná, 'o tuli hono toe 'o kinautolú mei he ngaahi ngata-anga 'o honau fonuá.

24 Pea na'a nau toe liu mai 'o kamata ke fokotu'u 'a e melinó 'i he fonuá, pea na'e 'ikai toe fakahoha'asi 'a kinautolu 'e honau ngaahi filí 'i ha ki'i taimi si'i.

25 Ko 'eni na'e fai 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē, 'io, ko e ngaahi taú ni mo e ngaahi fakakikihí na'e kamata pea na'e 'osi ia 'i hono nima 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú.

26 Pea na'e ngaohi 'i he ta'u pē taha ke 'alu 'a e ngaahi laumālie 'e lau afe mo e lau mano ki he maama ta'engatá, ke nau ma'u 'a 'enau ngaahi "totongi 'o fakatatau ki he 'enau ngaahi ngāué, pe kuo lelei ia pe kuo kovi ia, ke 'utu 'a e fiefia ta'engatá pe ko e mamahi ta'engatá, 'o fakatatau ki he laumālie na'a nau fie talangofua ki aí, pe ko ha laumālie lelei ia pe ko ha laumālie kovi.

27 He 'oku ma'u 'e he tangata kotoa pē 'a e "totongi meiate ia 'okú ne fie ^btalangofua ki aí, pea 'oku tatau 'eni mo e ngaahi lea 'a e laumālie 'o e kikité; ko ia tuku ke hoko ia 'o fakatatau ki

he mo'oní. Pea na'e ngata pehē hono nima ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú.

VAHE 4

'Oku papitaiso 'e 'Alamā ha kau ului 'e lau afe—'Oku tupu hake 'a e angahalá 'i he siasi, pea 'oku ta'ofi 'a e tupulaki 'a e siasi—'Oku fili 'a Nifaihā ko e fakamaau lahi—'Oku tokanga pē 'a 'Alamā, 'i he'ene hoko ko e taula'eiki lahi, ki he ngāue fakafaipekaú. Ta'u 86–83 k.M. nai.

Ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u hono ono 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nifai, na'e 'ikai ke 'i ai ha fakakikihí pe ko ha ngaahi tau 'i he "fonua ko Seilahemalá.

2 Ka na'e mamahi 'a e kakaí, 'io, na'a nau fu'u mamahi lahi koe'uhi ko e "mole honau kā-ingá, kae 'uma'ā foki mo e mole 'enau ngaahi takanga monumanu ikí mo e ngaahi takanga monumanu lalahí, kae 'uma'ā foki mo e mole 'enau ngaahi ngoue kēlení, 'a ia na'e molo-moloki 'i he lalo va'é mo faka'auha 'e he kau Leimaná.

3 Pea na'e pehē hono lahi 'o 'enau ngaahi mamahí, na'e tupu ai ha tangi 'a e kakai kotoa pē; pea na'a nau tui ko e ngaahi tautea ia 'a e 'Otuá kuo fekau hifo kiate kinautolu ko e me'a 'i he 'enau fai angahalá pea mo 'enau ngaahi anga-fakalieliá; ko ia na'e fakaake ai 'a kinautolu ke manatu ki honau fatongia.

22a 'Alamā 2:29–33.

26a FFL Ngāué, Ngaahi.

27a Mōsaia 2:31–33;

'Alamā 5:41–42.

^b Loma 6:16;

Hilam. 14:29–31.

FFL Talangofuá.

4 1a 'Amenai 1:12–19.

2a 'Alamā 2:19; 3:1–2, 26.

4 Pea na'a nau kamata ke langa hake 'a e siasí ke mā'opo'opo ange; 'io, pea na'e "papitaiso 'a e tokolahi 'i he ngaahi vai 'o Saitoné 'o nau kau ki he siasi 'o e 'Otuá; 'io, na'a nau papitaiso 'i he nima 'o 'Alamaá, 'a ia kuo fakanofu ko e ^btaula'eiki lahi ki he ka kai 'o e siasí, 'i he nima 'o 'ene tamai ko 'Alamaá.

5 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u hono fitu 'o e pule 'a e kau fakamāú na'e 'i ai 'a e kakai 'e toko tolu afe nimangeau nai na'a nau ului kinautolu ki he "siasí 'o e 'Otuá 'o nau papitaiso. Pea na'e 'osi pehē hono fitu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nīfaí; pea na'e 'i ai ma'u pē 'a e melinó 'i he taimi hono kotoa ko iá.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono valu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú, na'e faka'au ke pōle-pole 'a e kakai 'o e siasí, ko e me'a 'i he hulu 'a 'enau ngaahi "koloá, mo e ngaahi silika ^bleleí, mo 'enau līneni tu'ovalevalé, pea koe'uhi ko e lahi 'o 'enau ngaahi takanga monumanu ikí mo e ngaahi takanga monumanu lalahí, pea mo 'enau koula, mo 'enau siliva, mo e ngaahi me'a mahu'inga kehekehe kotoa pē, 'a ia kuo nau ma'u 'i he'enau fa'a ngāué; pea na'e hanga 'e he ngaahi me'á ni kotoa pē 'o fakatupu 'a 'enau fie-lahi 'i he hīkisia 'a honau matá, he na'a nau kamata ke kofu 'aki 'a e kofu fu'u fakataungata'a.

7 Na'e hoko 'eni ko e tupu'anga 'o e mamahi lahi kia 'Alamā, 'io, pea ki he tokolahi 'o e kakai kuo "fakatapui 'e 'Alamā ko e kau akonaki, mo e kau taula'eiki, pea mo e kaumātu'a ki he siasí; 'io, na'e fu'u loto-mamahi lahi 'a honau tokolahi ko e me'a 'i he fai angahala 'oku nau vakai kuo kamata 'i honau kakai.

8 He na'a nau sio 'o vakai 'i he fu'u loto-mamahi lahi kuo kamata 'a e kakai 'o e siasí ke hīkisia 'i he "hīkisia 'a honau matá, pea nau holi lahi ki he ngaahi koloa pea mo e ngaahi me'a ta'e'aonga 'o e māmaní, ko ia na'a nau kamata ai ke femanuki'aki, 'iate kinautolu, 'o nau kamata ke fakatanga'i 'a kinautolu na'e ^b'ikai ke tui 'o fakatatau ki honau loto 'onautolu mo 'enau fa'itelihá.

9 Pea ko ia, na'e kamata 'i he ta'u hono valu ko 'eni 'o e pule 'a e kau fakamāú ke 'i ai 'a e ngaahi "fakakikihi lahi 'i he kakai 'o e siasí; 'io, na'e 'i ai 'a e ^bfemeheka'akí, mo e fetēlení, mo e fakafāsifasí, mo e fefakatangá'akí, pea mo e loto-hīkisiá, 'io, 'o lahi ange 'i he hīkisia 'anautolu na'e 'ikai kau ki he siasi 'o e 'Otuá.

10 Pea na'e 'osi pehē hono valu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú; pea ko e fai angahala 'a e kāingalotu 'o e siasí ko e fu'u maka-tūkia'anga ki he fa'ahinga 'a ia na'e 'ikai kau ki he siasí; pea ko ia na'e kamata ke

4a Mōsaia 18:10–17.
b Mōsaia 29:42.
5a Mōsaia 25:18–23;
3 Nīfaí 26:21.

6a FFL Koloá, Ngaahi.
b 'Alamā 1:29.
7a FFL Mafaí.
8a FFL Loto-hīkisiá;

Me'a Ta'e'aongá.
b 'Alamā 1:21.
9a FFL Feke'ike'í.
b FFL Meheká.

tu'u 'a e siasí 'i he'ene laka ki mu'á.

11 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he kamata hono hiva 'o e ta'ú, na'e mamata 'a 'Alamā ki he fai angahala 'a e kāingalotu 'o e siasí, 'o ne vakai foki kuo kamata ke tākiaki'i 'e he "sipinga 'a e kāingalotu 'o e siasí 'a kinautolu 'a ia ko e kau ta'etuá mei he kongā angahala 'e tahá ki ha kongā 'e taha, 'o nau langaki ai hono faka'auha 'o e kakaí.

12 'Io, na'á ne vakai ki he fu'u tu'unga ta'etatau 'i he kakaí, ko e ní'ihī na'e hiki hake 'a kinautolu 'e he'enu loto-híkisiá, 'o nau fehi'a ki he kakai kehé, 'o nau fulitu'a ki he "faingata'a'ia mo e telefuá mo kinautolu na'e ^bfiekaiá, mo kinautolu na'e fieinuá, pea mo kinautolu na'e puke mo faingata'a'ia.

13 Ko 'eni ko ha tupu'anga lahi ia 'o e tangi lāulau 'i he kakaí, ka ko e fa'ahinga 'e ní'ihī na'a nau fakavaivai'i 'a kinautolu, mo tokoni kiate kinautolu na'e 'aonga ke ma'u 'enu tokoní, 'o hangē ko e "foaki 'o 'enu ngaahi me'á ki he masivá mo e faingata'a'ia, mo e fafanga'i 'o e fiekaiá, mo e kātaki'i 'o e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e ^bfaingata'á, 'koe'uhi ko Kalaisi, 'a ia 'e hā'ele mai 'o hangē kuo fakahā 'i he laumālie 'o e kikité;

14 'O sio atu ki he 'aho ko iá, 'o "tauhi ma'u ai ha fakamolemole 'o 'enu ngaahi angahalá; kuo

nau fonu 'i he fu'u ^bfiefia lahi koe'uhi ko e toetu'u 'o e maté, 'o fakatatau mo e finangalo mo e māfimafi mo e fakahaofi 'e Sīsū Kalaisi mei he ngaahi ha'i 'o e maté.

15 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē kuo vakai 'e 'Alamā, ki he ngaahi mamahi 'a e kau muimui angavaivai 'o e 'Otuá, pea mo e ngaahi fakatanga na'e hulu hono fai kiate kinautolu 'e hono toe 'o hono kakaí, pea 'i he'ene vakai ki hono kotoa 'o honau "tu'unga ta'etatau, na'e kamata ke fu'u loto-mamahi 'aupito; ka neongo iá na'e 'ikai lí'aki ia 'e he Laumālie 'o e 'Eiki.

16 Pea na'á ne fili ha tangata poto 'a ia na'e 'o e kau mātu'a 'o e siasí, 'o ne tuku kiate ia 'a e mālohi 'o fakatatau ki he "le'o 'o e kakaí, koe'uhi ke ne ma'u 'a e mālohi ke fakahoko ha ngaahi ^blao 'o fakatatau ki he ngaahi lao kuo fokotu'ú, pea ke fakamālohi'i ia 'o fakatatau ki he fai angahala mo e ngaahi hia 'a e kakaí.

17 Pea ko e hingoa 'o e tangata ko 'eni ko Nīfaihā, pea na'e fili ia ko e "fakamaau lahi; pea na'á ne nofo 'i he nofo'anga fakamāu ke fakamāu'i mo pule'i 'a e kakaí.

18 Pea na'e 'ikai tuku kiate ia 'e 'Alamā 'a e lakanga ko e taula'eiki lahi ki he siasí, ka ne ma'u 'a e lakanga ko e taula'eiki lahi kiate ia; ka ne tuku 'a e nofo'anga fakamāu kia Nīfaihā.

11a 2 Sam. 12:14;

'Alamā 39:11.

12a 'Īsaia 3:14;

Sēkope 2:17.

^b Mōsaia 4:26.

13a FFL Foaki 'Ofá,

Ngaahi.

^b FFL Faingata'á.

^c 2 Kol. 12:10.

14a Mōsaia 4:12;

'Alamā 5:26–35.

FFL Fakatonuhia,

Fakatonuhia'i.

^b FFL Fiefia.

15a T&F 38:27; 49:20.

16a 'Alamā 2:3–7.

^b 'Alamā 1:1, 14, 18.

17a 'Alamā 50:37.

19 Pea na'á ne fai 'eni koe'uhí ke ne lava 'e "ia 'o 'alu atu 'i he lotolotonga 'o hono kakai, pe ko e kakai 'o Nifai, koe'uhi ke ne lava 'o malanga kiate kinautolu 'aki 'a e ^bfolofola 'a e 'Otuá, ke 'ue'i hake 'a kinautolu ke nau "manatu'i honau fatongiá, pea ke ne lava 'o ta'ofi, 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá, 'a e loto-híkisia mo e kākā kotoa pē pea mo e ngaahi fakakikihi kotoa pē 'a ia na'e 'i hono kakai, he na'e 'ikai te ne 'ilo ha founa te ne lava ai 'o toe fakafoki mai 'a kinautolu kā 'i hono fakafepaki'i 'a kinautolu 'aki 'a e 'fakamo'oni 'oku haohoaá.

20 Pea ko ia 'i he kamata hono hiva 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nifai, na'e tuku 'e 'Alamā 'a e nofo'anga fakamāú kia "Nifaihá, 'o ne fakataumu'a hono kotoa 'o 'ene ngāue ki he lakanga fakataula'eiki ^bmā'olunga 'o e lakanga toputapu 'o e 'Otuá, ki hono fakamo'oni'i 'o e folofolá, 'o fakatatau ki he laumālie 'o e fakahaá mo e kikité.

Ko e ngaahi lea 'eni na'e fai 'e 'Alamā, ko e taula'eiki lahi 'o fakatatau ki he lakanga toputapu 'o e 'Otuá, ki he kakai 'i honau ngaahi kolo lalahi pea mo e ngaahi kolo iiki 'i hono kotoa 'o e fonuá.

'Oku kau ki ai 'a e vahe 5.

VAHE 5

'E ma'u 'a e fakamo'ui, kapau 'e fakatomala 'a e tangatá mo tauhi 'a e ngaahi fekaú, pea fanau'i fo'ou, mo fakama'a honau ngaahi kofú 'i he ta'ata'a 'o Kalaisi, pea anga-fakatōkilalo mo li'aki meiate kinautolu 'a e loto-híkisia mo e meheká, pea fai 'a e ngaahi ngāue 'o e mā'oni'oni—'Oku ui 'a e Tauhi-sipi Lelei ki hono kakai—Ko kinautolu 'oku nau fai 'a e ngaahi ngāue koví ko e fānau kinautolu 'a e tēvoló—'Oku fakamo'oni 'a 'Alamā ki hono mo'oni 'o 'ene tokāteliné peá ne fekau ki he kakai ke nau fakatomala—'E tohi 'a e hingoa 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he tohi 'o e mo'ui. Ta'u 83 K.M. nai.

Ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e kamata 'e 'Alamā ke "fakahā 'a e folofola 'a e ^bOtuá ki he kakai, 'o fuofua fai 'i he fonua ko Seilahemalá, pea fai atu mei ai ki hono kotoa 'o e fonuá.

2 Pea ko e ngaahi lea 'eni na'á ne lea 'aki ki he kakai 'i he siasi 'a ia kuo fokotu'u 'i he kolo ko Seilahemalá, 'o fakatatau ki he'ene lekooti 'a'aná, 'a ia 'oku pehē:

3 Ko au, 'Alamā, kuo "fakatapui au 'e he'eku tamai, ko 'Alamaá, ke u hoko ko ha 'taula'eiki lahi ki he siasi 'o e 'Otuá, he na'á ne ma'u 'a e mālohi mo e 'mafai mei he 'Otuá ke fai 'a e ngaahi me'á ni, vakai, 'oku ou pehē

19a 'Alamā 7:1.
b 'Alamā 31:5;
T&F 11:21–22.
c 'Inosi 1:23.
d Mōsaia 1:17;
Hilam. 12:3.

e FFL Fakamo'oni.
20a 'Alamā 8:12.
b Mōsaia 29:42;
'Alamā 5:3, 44, 49.
5 1a 'Alamā 4:19.
b 'Alamā 5:61.

3a FFL Fakanofó.
b 'Alamā 4:4, 18, 20.
c Mōsaia 18:13;
3 Nifai 11:25.

kiate kimoutolu na'á ne kamata ke fokotu'u ha siasi 'i he ^dfonua na'e 'i he ngaahi ngata'anga fonua 'o Nifai; 'io, ko e fonua na'e ui ko e fonua ko Molomoná; 'io, pea na'á ne papitaiso hono ngaahi káingá 'i he ngaahi vai 'o Molomoná.

4 Pea vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, na'e "fakahaofi 'a kinautolu mei he nima 'o e kaka 'o e tu'i ko Noá, 'i he 'alo'ofa mo e māfimafi 'o e 'Otuá.

5 Pea vakai, 'i he hili iá, na'e "fakapōpula'i 'a kinautolu 'i he nima 'o e kau Leimaná 'i he feitu'u maomaonganoá; 'io, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, na'a nau nofo pōpula, pea na'e toe fakahaofi 'a kinautolu 'e he 'Eiki mei he ^bnofo pōpulá 'i he māfimafi 'o 'ene folofolá; pea na'e 'omi 'a kitautolu ki he fonuá ni, pea na'a tau kamata heni ke fokotu'u 'a e siasi 'o e 'Otuá 'i hono kotoa 'o e fonuá ni foki.

6 Pea ko 'eni vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga, 'a kimoutolu 'oku kau ki he siasi ko 'eni, kuo fe'unga koā ho'omou manatu ki he nofo pōpula 'a ho'omou ngaahi tamaí? 'Io, pea kuo fe'unga koā 'a ho'omou manatu ki he'ene 'alo'ofá mo e kātaki fuoloa kiate kinautolú? Pea ko e tahá, kuo fe'unga koā 'a ho'omou manatu ki he'ene fakahaofi honau ngaahi laumālie mei helí?

7 Vakai, na'á ne liliu honau lotó; 'io, na'á ne fafangu 'a

kinautolu mei he mohe ma'u, 'o nau 'ā hake ki he 'Otuá. Vakai, na'a nau 'i ha loto fakapo'uli; ka neongo iá, na'e fakamaama honau ngaahi laumālié 'e he maama 'o e folofola ta'engatá; 'io, na'e takatakai 'a kinautolu 'aki 'a e ngaahi "ha'i 'o e maté, pea mo e ngaahi ^bsēini 'o helí, pea na'e 'i ai ha faka'auha ta'engata na'e tatali kiate kinautolu.

8 Pea ko 'eni 'oku ou fehu'i kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga, na'e faka'auha nai 'a kinautolu? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai, na'e 'ikai.

9 Pea 'oku ou toe fehu'i, na'e maumau'i nai 'a e ngaahi ha'i 'o e maté, pea vete ange, mo e ngaahi ha'i 'o heli 'a ia na'e takatakai 'a kinautolú? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Io, na'e vete ange ia, pea na'e tupulaki lahi honau laumālié, 'o nau hiva 'aki 'a e 'alo'ofa huhu'i. Pea 'oku ou pehē kiate kimoutolu kuo fakamo'ui 'a kinautolu.

10 Pea ko 'eni 'oku ou fehu'i kiate kimoutolu ko e hā 'a e ngaahi tu'unga kuo "fakamo'ui ai 'a kinautolú? 'Io, ko e hā ha ngaahi tu'unga na'e tupu ai ha'anau 'amanaki ki ha fakamo'uí? Ko e hā hono 'uhinga 'o honau vete ange mei he ngaahi ha'i 'o e maté, 'io, pea mo e ngaahi sēini 'o helí?

11 Vakai, 'oku ou lava ke fakahā kiate kimoutolu—'ikai na'e tui 'a 'eku tamai ko 'Alamaá ki he ngaahi lea 'a ia na'e lea 'aki 'e

3d Mōsaia 18:4;

3 Nifai 5:12.

4a Mōsaia 23:1–3.

5a Mōsaia 23:37–39;

24:8–15.

b Mōsaia 24:17.

7a Mōsaia 15:8.

b 'Alamā 12:11;

T&F 138:23.

10a FFL Fakamo'uí;

Palani 'o e Huhu'i.

^a‘Apinetai? Pea ‘ikai ko ha palōfita mā‘oni‘oni ia? ‘Ikai na‘á ne lea ‘aki ‘a e ngaahi folofola ‘a e ‘Otuá, pea na‘e tui ‘a ‘eku tamai ko ‘Alamaá ki ai?

12 Pea na‘e fakatatau ki he‘ene tui na‘e hoko ha fu‘u ^aliliu lahi ‘i hono lotó. Vakai ‘oku ou pehē kiate kimoutolu ‘oku mo‘oni kotoa ‘eni.

13 Pea vakai, na‘á ne ^amalanga ‘aki ‘a e folofolá ki ho‘omou ngaahi tamai, pea na‘e hoko foki ha fu‘u liliu lahi ‘i honau lotó, pea nau fakavaivai‘i ‘a kinautolu ‘o nau ^bfalala ki he ‘Otuá mo‘oni mo ‘mo‘uí. Pea vakai, na‘a nau tui faivelenga ‘o a‘u ki he ^angata‘angá; ko ia na‘e fakamo‘uí ‘a kinautolu.

14 Pea ko ‘eni vakai, ‘oku ou fehu‘i kiate kimoutolu, ‘e hoku kāinga ‘o e siasí, kuo mou ^afanau‘i fakalaumālie koā ‘i he ‘Otuá? Kuo mou ma‘u koā hono tataú ‘i homou fofongá? Kuo mou ongo‘i koā ‘a e fu‘u ^bliliu lahi ni ‘i homou lotó?

15 ‘Oku mou ngāue ‘aki nai ‘a e tui ki he huhu‘i ‘a‘ana na‘á ne ^afakatupu ‘a kimoutolú? ‘Oku mou sio atu koā ‘aki ‘a e mata ‘o e tui, ‘o mamata ki he sino fa‘a maté ni kuo fokotu‘u hake ‘i he ta‘e-fa‘a-mate, pea mo e ‘au‘auhá ni kuo ^bfokotu‘u hake ‘i he ta‘e-fa‘a-‘au‘auha, ke tu‘u ‘i he

‘ao ‘o e ‘Otuá ke ^afakamāu‘i ‘o fakatatau ki he ngaahi ngāue kuo fai ‘i he sino fa‘a maté?

16 ‘Oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku mou lava koā ke sio loto atu ki ha‘amou fanongo ki he le‘o ‘o e ‘Eikí, ‘oku folofola mai kiate kimoutolu ‘i he ‘aho ko iá: Ha‘u kiate au ‘a kimoutolu ‘oku ^amonū‘ia, he vakai, ko ho‘omou ngaahi ngāue ko e ngaahi ngāue ‘o e mā‘oni‘oni ‘i he funga ‘o e māmaní?

17 Pe ‘oku mou mahalo koā ‘i homou loto te mou lava ‘o loi ki he ‘Eikí ‘i he ‘aho ko iá, ‘o ^apehē ange—‘E ‘Eiki, ko ‘emau ngaahi ngāue ko e ngaahi ngāue mā‘oni‘oni ‘i he funga ‘o e māmaní—pea te ne fakamo‘uí ‘a kimoutolu?

18 Kae kehe, ‘oku mou lava koā ‘o sio loto atu ki homou taki mai ki he fakamaau ‘o e ‘Otuá, kuo fonu homou laumālie ‘i he ongo‘i halaiia mo e mamahi, ‘i ho‘omou ^amanatu ki ho‘omou hala kotoa, ‘io, ko ha manatu haohaoa ki ho‘omou ngaahi fai anghala kotoa pē, ‘io, ko ha manatu‘i ho‘omou angatu‘u ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá?

19 ‘Oku ou pehē kiate kimoutolu, te mou lava koā ‘o sio hake ki he ‘Otuá ‘i he ‘aho ko iá ‘aki ‘a e loto-ma‘a mo e nima

11a Mōsaia 17:1–4.

12a FFL Fakauluí.

13a Mōsaia 18:7.

b FFL Falalá.

c Molom. 9:28;

T&F 20:19.

d FFL Kātakí.

14a Mōsaia 27:24–27;

‘Alamā 22:15.

FFL Fanau‘i Fo‘ouú,
Fanau‘i ‘i he ‘Otuá.

b Loma 8:11–17;

Mōsaia 5:2;

Mōsese 6:65.

FFL Fakauluí.

15a FFL Fakatupú.

b FFL Toetu‘ú.

c FFL Fakamaau

Faka‘osí.

16a Mātiu 25:31–46.

17a 3 Nifai 14:21–23.

18a ‘Isikeli 20:43;

2 Nifai 9:14;

Mōsaia 3:25;

‘Alamā 11:43.

ma'a? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, te mou lava koā 'o sio hake, kuo tongitongi 'a e "tatau 'o e 'Otuá 'i homou fofongá?

20 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku mou lava koā 'o 'amanaki ki homou fakamo'uí ká kuo mou fakavaivai 'i 'a kimoutolu ke mou hoko ko e kau "mo'ulaloa ki he tēvoló?

21 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, te mou 'ilo 'i he 'aho ko iá 'e 'ikai lava 'o "fakamo'ui 'a kimoutolu; he 'oku 'ikai lava 'o fakamo'ui ha tangata 'e toko taha, tuku kehe kapau kuo fō hono ngaahi ^bkofú ke hinehina; 'io, kuo pau ke 'fakama'a hono kofú kae 'oua ke nau ma'a mei he 'uli kotoa pē, 'i he ta'ata'a 'o ia kuo lau ki ai 'a 'etau ngaahi tamaí, 'a ia 'e hā'ele mai 'o huhu'í hono kakaí mei he'enau ngaahi angahalá.

22 Pea ko 'eni 'oku ou fehu'í kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga, 'e fēfē homou loto, 'o kapau te mou tutu'u 'i he fakamaau'anga 'o e 'Otuá, kuo 'uli homou ngaahi kofu 'i he "toto mo e fa'ahinga ^b'uli kehekehe kotoa pē? Vakai, ko e hā 'e fakahā 'e he ngaahi me'a ni 'i hano tala-talaaki 'i 'a kimoutolu?

23 Vakai, he 'ikai te nau "fakamo'oni'í ko e kau fakapō 'a kimoutolu, 'io, pea kuo mou halaia foki 'i he fa'ahinga fai angahala kotoa pē?

24 Vakai, 'e hoku kāinga, 'oku mou mahalo koā 'e lava ke ma'u 'e ha taha pehē ha potu ke nofo hifo ai 'i he pule'anga 'o e 'Otuá, fakataha mo "Ēpalahame, mo 'Aisake, mo Sēkope, kae 'uma'ā foki mo e kau palōfita mā'oni-'oni kotoa pē, 'a ia kuo fufulu honau kofú pea 'oku ta'e-hanomele, pea haohaoa mo hinehina?

25 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai; ka 'o kapau pē te mou lau ko e loi 'a hotau Tupu'angá talu mei he kamata'angá, pe mahalo ko e tangata loi ia talu mei he kamata'angá, he 'ikai te mou lava ke 'amanaki 'e lava ma'u 'e he fa'ahinga peheé ha nofo'anga 'i he pule'anga 'o e langí; ka 'e kapusi ki tu'a 'a kinautolu he ko e "fānau 'a kinautolu 'o e pule'anga 'o e tēvoló.

26 Pea ko 'eni vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga, kapau kuo mou ongo'í ha "lilii 'i homou lotó, pea kapau kuo mou fie hiva 'aki 'a e ^bhiva 'o 'ene 'ofa huhu'í, 'oku ou fie fehu'í atu, pe 'oku mou 'lava 'o ongo'í pehē he taimí ni?

27 Kuo mou 'a'eva nai, 'o tauhi 'a kimoutolu ke "ta'ehalaia 'i he 'ao 'o e 'Otuá? Te mou lava koā 'o pehē 'i homou lotó 'i he taimí ni, kapau na'e ui 'a kimoutolu ke mate leva 'i he taimí ni, kuo fe'unga nai 'a ho'omou ^bloto-fakatōkilaló? Pea kuo fakama'a mo fakahinehina 'i 'a homou

19a 1 Sione 3:1–3.

20a Mōsaia 2:32.

21a FFL Fakamo'uí.

b 1 Nifai 12:10;

'Alamā 13:11–13;

3 Nifai 27:19–20.

c FFL Haohaoá.

22a 'Īsaia 59:3.

b FFL 'Ulí.

23a 'Īsaia 59:12.

24a Luke 13:28.

25a 2 Nifai 9:9.

26a FFL Fakauluí.

b 'Alamā 26:13.

c Mōsaia 4:12;

T&F 20:31–34.

27a FFL Fakatonuhia,

Fakatonuhia'í.

b FFL Loto-fakatōkilaló.

ngaahi kofú 'i he ta'ata'a 'o Kalaisí, 'a ia 'e hā'ele mai ke 'huhu'i hono kakaí mei he'enu ngaahi angahalá?

28 Vakai, kuo mole kotoa koā meiate kimoutolu 'a e "loto-híkisiá? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau kuo te'eki ai, kuo 'ikai te mou teuteu ke fe- taulaki mo e 'Otuá. Vakai, kuo pau ke mou teuteu fakavave- vave; he 'e hoko vave mai 'a e pule'anga 'o e langí, pea 'oku 'ikai ma'u 'e ha tokotaha pehē 'a e mo'ui ta'engatá.

29 Vakai, 'oku ou pehē, 'oku 'i ai koā ha toko taha 'iate kimou- tolu kuo te'eki ai mole kotoa meiate ia 'a e "meheká? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu 'oku 'ikai mateuteu 'a e tokotaha peheé; pea ko hoku lotó ke ne teuteu fakavavevave, he 'oku vave mai 'a e houá, pea 'oku 'ikai te ne 'ilo'i pē 'e hoko 'a fē 'a e taimí; he 'oku 'ikai ke fakatonu- hia'i ha tokotaha pehē.

30 Pea 'oku ou toe pehē kiate kimoutolu, 'oku 'i ai koā hamou toko taha 'oku "manuki'i hono tokouá, pe 'oku fai lahi kiate ia 'a e ngaahi fakatangá?

31 Mala'ia ki he tokotaha peheé, he 'oku te'eki ai ke ne teuteu, pea 'oku vave mai 'a e taimi kuo pau ke ne fakatomala aí pe 'e 'ikai lava 'o fakamo'ui ia!

32 'Io, 'e mala'ia foki 'a kimou- tolu kotoa pē ko e kau "fai angahalá; mou fakatomala, mou fakatomala, he kuo folo- fola 'aki ia 'e he 'Eiki ko e 'Otuá!

33 Vakai, 'okú ne 'oatu ha fakaafe ki he kakai "fulipē, he kuo mafao atu 'a e ^bto'ukupu 'o e 'alo'ofá kiate kinautolu, pea 'okú ne folofola: fakatomala, pea te u tali 'a kimoutolu.

34 'Io, 'okú ne folofola: "Ha'u kiate au pea te mou ma'u 'a e ^bfua 'o e 'akau 'o e mo'uí; 'io, te mou kai mo inu 'fa'iteliha 'a e ^dmā mo e vai 'o e mo'uí;

35 'Io, ha'u kiate au, pea fai 'a e ngaahi ngāue 'o e mā'oni'oni, pea 'e 'ikai ke tā hifo 'a kimou- tolu, 'o laku ki he afí—

36 He vakai, 'oku tu'unuku mai 'a e taimi 'e 'ilonga ia 'oku 'ikai "tupu ai 'a e fua leleí, pe 'ilonga ia 'oku 'ikai fai 'a e ngaahi ngāue 'o e mā'oni'oni, 'e ma'u 'e ia ha 'uhinga ke ngala pea tangi ai.

37 'A kimoutolu 'a e kau ngāue 'o e angahalá; 'a kimoutolu 'oku híkisia 'i he ngaahi me'a "ta'e'ao- nga 'o e māmaní, 'a kimoutolu kuo mou pehē 'oku mou 'ilo'i 'a e ngaahi hala 'o e mā'oni'oni, ka neongo iá kuo mou ^bhē 'o hangē ko e 'fanga sipi ta'e-hanau-tauhí, neongo kuo ui kiate kimoutolu ha tauhi-sipi pea 'okú ne kei ^dui

27c FFL Huhu'i ('Eiki).

28a FFL Loto-híkisiá.

29a FFL Meheká.

30a FFL Lea Koví.

32a Same 5:5.

33a 'Alamā 19:36;

3 Nifai 18:25.

b Sēkope 6:5;

3 Nifai 9:14.

34a 2 Nifai 26:24–28;

3 Nifai 9:13–14.

b 1 Nifai 8:11; 15:36.

c 2 Nifai 9:50–51;

'Alamā 42:27.

d FFL Mā 'o e Mo'uí.

36a Mātiu 3:10; 7:15–20;

3 Nifai 14:19;

T&F 97:7.

37a FFL Me'a Ta'e'aongá.

b 2 Nifai 12:5; 28:14;

Mōsaia 14:6.

c Mātiu 9:36.

d LFkt. 1:24–27;

'Īsaia 65:12.

kiate kimoutolu, ka 'oku 'ikai te mou fie 'tokanga ki hono le'ó!

38 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ui kiate kimoutolu 'a e "tauhi-sipi lelei; 'io, pea 'okú ne ui kiate kimoutolu 'i hono huafa 'o'oná, 'a ia ko e huafa 'o Kalaisi; pea kapau 'e 'ikai te mou ^bfanongo ki he le'ó 'o e tauhi-sipi 'lelei, ki he ^dhuafa 'a ia 'oku ui 'aki 'a kimoutolú, vakai, 'oku 'ikai ko e fanga sipi 'a kimoutolu 'a e tauhi-sipi lelei.

39 Pea ko 'eni kapau 'oku 'ikai ko e fanga sipi 'a kimoutolu 'a e tauhi-sipi lelei, ko e fē 'a e "loto'ā sipi 'oku mou kau ki aí? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e ^btēvoló 'a homou tauhi-sipi, pea 'oku mou kau ki hono loto'āá; pea ko 'eni, ko hai te ne lava 'o faka'ikai' i 'eni? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'ilonga ia 'e faka'ika-i' i 'eni ko e tangata 'loi ia pea ko e ^dfānau 'a e tēvoló.

40 He 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'ilonga ha me'a 'oku "lelei 'oku tupu ia mei he 'Otuá, pea 'ilonga ha me'a 'oku kovi 'oku tupu ia mei he tēvoló.

41 Ko ia, kapau 'oku fai 'e ha tangata 'a e ngaahi ngāue "lelei, 'oku tokanga ia ki he le'ó 'o e tauhi-sipi lelei, pea 'okú ne

muimui kiate ia; kae 'ilonga ia 'oku fai 'a e ngaahi ngāue kovi, 'oku hoko ia ko e ^bfānau 'a e tēvoló, he 'okú ne tokanga ki hono le'ó, 'o muimui kiate ia.

42 Pea 'ilonga ia 'oku fai 'eni kuo pau ke ne ma'u 'ene "totongi meiate ia; ko ia, ko e ^btotongi te ne ma'ú ko e 'mate, ki he ngaahi me'a 'oku kau ki he mā'oni'oni, he kuó ne mate ki he ngaahi ngāue lelei kotoa pē.

43 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga, ko hoku lotó ke mou fanongo kiate au, he 'oku ou lea kiate kimoutolu 'i he ivi 'o hoku laumālié; he vakai, kuó u lea kiate kimoutolu 'i he lea mahinongofua koe'uhi ke 'oua na'a mou fai hala, pe kuó u lea 'o fakatatau mo e ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

44 He kuo uiui' i au ke u lea pehene, 'o fakatatau ki he founga "mā'oni'oni 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku 'ia Kalaisi Sisuú; 'io, kuo fekau' i au ke u tu'u 'o fakamo'oni' i ki he kakaí ni 'a e ngaahi me'a 'a ia kuo lea 'aki 'e he'etau ngaahi tamaí 'o kau ki he ngaahi me'a 'e hokó.

45 Pea 'oku 'ikai ko ia kotoa. 'Ikai 'oku mou 'amanaki 'oku ou "ilo' i 'e au 'a e ngaahi me'á ni? Vakai, 'oku ou fakamo'oni' i kiate kimoutolu 'oku ou 'ilo' i ko e ngaahi me'á ni 'a ia kuó u

37e Selem. 26:4–5;

'Alamā 10:6.

38a FFL Tauhi-sipi Lelei.

b Lev. 26:14–20;

T&F 101:7.

c 3 Nifai 15:24; 18:31.

d Mōsaia 5:8;

'Alamā 34:38.

39a Mātiu 6:24;

Luke 16:13.

b Mōsaia 5:10.

FFL Tēvoló.

c 1 Sione 2:22.

d 2 Nifai 9:9.

40a 'Amenai 1:25;

'Eta 4:12;

Molonai 7:12, 15–17.

41a 3 Nifai 14:16–20.

FFL Ngāue, Ngaahi.

b Mōsaia 16:3–5;

'Alamā 11:23.

42a 'Alamā 3:26–27;

T&F 29:45.

b Loma 6:23.

c Hilam. 14:16–18.

FFL Mate,

Fakalaumālié.

44a 'Alamā 13:6.

45a FFL Fakamo'oni.

lea ki aī 'oku mo'oni ia. Pea 'oku mou pehē 'oku fēfē 'eku 'ilo'i honau mo'oni?

46 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu kuo "fakahā ia kiate au 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e 'Otuā. Vakai, kuō u ^b'aukai mo lotu 'i he ngaahi 'aho lahi koe'uhi ke u 'ilo'i 'a e ngaahi me'á ni 'e au. Pea ko 'eni 'oku ou 'ilo'i 'e au 'oku mo'oni ia; he kuo fakahā ia 'e he 'Eiki ko e 'Otuā kiate au 'aki hono Laumālie Mā'oni'oni; pea ko e laumālie ia 'o e 'fakahā 'oku 'iate aú.

47 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu kuo fakahā pehē mai kiate au, ko e ngaahi lea 'a ia kuo lea 'aki 'e he'etau ngaahi tamaí 'oku mo'oni ia, 'o fakatatau ki he laumālie 'o e kikitē 'a ia 'oku 'iate aú, 'a ia kuo fakahā mai foki 'e he Laumālie 'o e 'Otuā.

48 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou 'ilo'i 'e au ko e ngaahi me'a kotoa pē te u lea 'aki kiate kimoutolu, 'o kau ki he ngaahi me'a 'e hokó, 'oku mo'oni ia; pea 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou 'ilo'i 'e hā'ele mai 'a Sisū Kalaisi, 'io, 'a e 'Aló, 'a e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaí, 'oku fonu 'i he 'alo'ofa, mo e manava'ofa, pea mo e mo'oni. Pea vakai, ko ia ia 'e hā'ele mai ke 'ave 'a e ngaahi angahala 'a māmaní, 'io, 'a e ngaahi angahala 'a e tangata

kotoa pē 'oku tui mo'oni ki hono huafá.

49 Pea ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu ko e "lakanga 'eni kuo uiui'i ai aú, 'io, ke malanga ki hoku kāinga 'ofeiná, 'io, kiate kinautolu kotoa pē 'oku nofo 'i he fonuá; 'io, ke malanga ki he kakai fulipē, 'o tatau 'a e mātu'a mo e talavou, mo e pōpula mo e tau'atāina fakatou'osi; 'io, 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'a e kakai toulekeleká, kae 'uma'ā foki mo e fatu tangatá, pea ki he to'u tangata tupu haké; 'io, ke kalanga kiate kinautolu kuo pau ke nau fakatomala pea ^b'fanau'i fo'ou.

50 'Io, 'oku folofola 'e he Laumālie: Fakatomala, 'a kimoutolu kotoa pē 'a e ngaahi ngata'anga 'o e māmaní, he 'oku vave ke hoko mai 'a e pule'anga 'o e langí; 'io, 'e hā'ele mai 'a e 'Alo 'o e 'Otuā 'i hono "nāunaú, pea 'i hono māfimafí, mo hono nāunaú, mo hono mālohí, pea mo 'ene pule aoniú. 'Io, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku folofola 'e he Laumālie: Vakai ki he nāunau 'o e ^bTu'i 'o e māmaní kotoa; kae 'uma'ā foki mo e Tu'i 'o e langí 'e ulo vave atu 'aupito 'i he lotolotonga 'o e fānau kotoa pē 'a e tangatá.

51 Pea folofola mai foki 'e he Laumālie kiate au, 'io, 'okú

46a 1 Kol. 2:9–16.

b FFL 'Aukai.

c FFL Fakahā.

49a FFL Lakanga

Fakataula'eikí; Uí.

b FFL Fanau'i Fo'ou,

Fanau'i 'i he 'Otuā.

50a FFL Hā'ele 'Anga Ua

Mai 'a Sisū Kalaisí;

Nāunaú.

b Same 24; Mātiu 2:2;

Luke 23:2;

2 Nifai 10:14;

T&F 38:21–22;

128:22–23;

Mōse 7:53.

FFL Pule'anga 'o e

'Otuā pe Pule'anga 'o

e Langí; Sisū Kalaisí.

ne kalanga 'aki 'a e le'o-lahi kiate au, 'o pehē: 'Alu atu 'o lea ki he kakaí ni — Mou fakatomala, he kapau 'e 'ikai te mou fakatomala 'e 'ikai 'aupito te mou lava 'o ma'u 'a e pule'anga 'o e "langí.

52 Pea 'oku ou toe pehē kiate kimoutolu, 'oku folofola 'e he Laumalié: Vakai, kuo 'ai 'a e "tokí ki he tefito 'o e 'akaú; ko ia 'ilonga 'a e 'akau kotoa pē 'oku 'ikai tupu ai 'a e fua lelei 'e ^btā hifo ia 'o laku ki he afí, 'io, ko ha afi ta'e-fa'a-mate, 'io ko ha afi ta'e-fa'a-mate. Vakai, pea manatu, kuo folofola 'aki ia 'e he Tokotaha Mā'oni'oni.

53 Pea ko 'eni 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, te mou lava koā ke fakakikihi'i 'a e ngaahi leá ni; 'io, te mou lava koā ke li'aki 'a e ngaahi me'á ni, pea mou "molomoloki hifo 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'i homou lalo va'é; 'io, te mou malava koā 'o faka-fuofuolahi 'i he ^bhíkisia 'a homou lotó; 'io, te mou kei vilitaki koā 'i he kofu 'aki 'a e ngaahi kofu 'fakataungata'á pea mo ho'omou holi ki he ngaahi me'a ta'e'aonga 'o e māmaní, mo ho'omou ngaahi "koloá?

54 'Io, te mou vilitaki koā 'i ho'omou mahalo 'oku mou lelei ange 'i ha taha kehé; 'io, te mou kei vilitaki koā 'i he fakatanga'i

homou kāinga, 'a ia 'oku faka-vaivai'i 'a kinautolu 'o nau 'a'eva 'o fakatatau ki he lakanga topu-tapu 'o e 'Otuá, 'a ia kuo fakahū ai 'a kinautolu ki he siasi ní, pea kuo "fakamā'oni'oni'i 'a kinautolu 'i he Laumalie Mā'oni'oni, pea 'oku nau fai 'a e ngaahi ngāue 'a ia 'oku taau mo e fakatomalá—

55 'Io, pea te mou vilitaki koā 'i ho'omou filitu'a ki he "masivá, mo e faingata'a'ia, pea 'i ho'omou ta'ofi ho'omou ngaahi me'á meiate kinautolú?

56 Pea ko hono faka'osi, ko kimoutolu kotoa pē 'e vilitaki atu 'i ho'omou fai angahalá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko 'eni 'a e fa'ahinga 'e tā hifo 'o laku ki he afí 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala fakavavevave.

57 Pea ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'a kimoutolu kotoa pē 'a ia 'oku loto ke mui-mui ki he le'o 'o e tauhi-sipi "lelei, mou ha'u mei he kau angahalá, pea mou nofo ^bmavahe, pea 'oua na'a ala ki he'enau ngaahi me'a ta'ema'á; pea vakai, 'e "tāmate'i honau ngaahi hingoá, ke 'oua na'a lau fakataha 'a e ngaahi hingoa 'o e kau angahalá mo e ngaahi hingoa 'o e kau mā'oni'oni, koe'uhi ke fakamo'oni'i 'a e folofola 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku pehē: 'E 'ikai fakataha'i 'a e ngaahi hingoa 'o

51a FFL Langí.

52a Luke 3:9; T&F 97:7.

b Sēkope 5:46; 6:7;

3 Nifai 27:11–12.

53a 1 Nifai 19:7.

b FFL Loto-híkisiá.

c 2 Nifai 28:11–14;

Molom. 8:36–39.

d Same 62:10;

T&F 56:16–18.

54a FFL Fakamā'oni'oni'i.

55a Same 109:15–16;

Sēkope 2:17;

Hilam. 6:39–40.

57a FFL Tauhi-sipi Lelei.

b 'Ēsela 6:21; 9:1;

Nehem. 9:2;

2 Tēsal. 3:6;

T&F 133:5, 14.

c Teut. 29:20;

Molonai 6:7;

T&F 20:8.

e kau angahalá mo e ngaahi hingoa 'o hoku kakai;

58 He 'e tohi 'a e ngaahi hingoa 'o e kau mā'oni'oni 'i he "tohi 'o e mo'uí, pea te u foaki kiate kinautolu ha tofi'a 'i hoku nima to'omata'ú. Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga, ko e hā ha'amou fakaanga ki he me'á ni? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku tatau ai pē pe te mou fakaanga'i ia pe 'ikai, he kuo pau ke fakamo'oni'i 'a e folofola 'a e 'Otuá.

59 He ko hai ha tauhi-sipi 'iate kimoutolu 'oku ma'u ha fanga sipi tokolahi 'oku 'ikai te ne tokanga'i 'a kinautolu, ke 'oua na'a hū mai 'a e fanga ulofi 'o keina 'ene takangá? Pea vakai, ka hū ha ulofi ki he'ene takangá 'ikai 'okú ne tuli ia ki tu'a? 'Io, pea 'o ka hili ia, kapau te ne lava, te ne faka'auha ia.

60 Pea ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'oku ui 'a e tauhi-sipi lelei kiate kimoutolu; pea kapau te mou fanongo mo talangofua ki hono le'ó te ne 'omi 'a kimoutolu ki hono loto'aá, pea ko 'ene fanga sipi 'a kimoutolu; pea 'okú ne fekau kiate kimoutolu ke 'oua na'a mou tuku ke hū mai ha ulofi fekai ki homou lotolotongá, koe'uhi ke 'oua na'a faka'auha 'a kimoutolu.

61 Pea ko 'eni ko au, 'Alamā, 'oku ou fekau kiate kimoutolu 'i he lea "a'ana kuó ne fekau'i aú, ke mou talangofua mo'oni

ki he ngaahi lea kuó u lea 'aki kiate kimoutolú.

62 'Oku ou lea 'i ha fekau kiate kimoutolu 'oku kau ki he siasí; pea kiate kinautolu 'oku 'ikai kau ki he siasí 'i ha fakaafe, 'o pehē: Ha'u 'o papitaiso ki he fakatomalá, koe'uhi ke mou kau foki 'i he ma'u 'a e fua 'o e "akau 'o e mo'uí.

VAHE 6

'Oku fakama'a 'a e siasi 'i Seilahemalá pea fakama'uma'uluta—'Oku 'alu 'a 'Alamā ki Kitione 'o malanga ai. Ta'u 83 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē hili 'a e faka'osi 'e 'Alamā 'ene lea ki he kakai 'o e siasí, 'a ia na'e fokotu'u 'i he kolo ko Seilahemalá, na'á ne "fakanofu ha kau taula'eiki mo ha ^bkau-mātu'a, 'i he'ene hilifaki hono 'nimá 'o fakatatau ki he founa 'a e 'Otuá, ke pule'i mo ^dle'ohi 'a e siasí.

2 Pea na'e hoko 'o pehē ko kinautolu kotoa pē na'e 'ikai kau ki he siasí 'a ia na'a nau fakatomala mei he'enu ngaahi angahalá na'e "papitaiso 'a kinautolu ki he fakatomalá, pea na'e tali 'a kinautolu ki he siasí.

3 Pea na'e hoko foki 'o pehē 'ilonga 'a kinautolu na'e kau ki he siasí 'a ia na'e 'ikai "fakatomala mei he'enu ngaahi fai angahalá 'o fakavaivai'i 'a kinautolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá—ko

58a FFL Tohi 'o e Mo'uí.

61a 'Alamā 5:44.

62a 1 Nifai 8:10; 11:21–23.

6 1a FFL Fakanofó.

b FFL Kaumātu'a.

c FFL Nimá,

Hilifaki 'o e.

d T&F 52:39.

2a FFL Papitaisó.

3a Mōsaia 26:6.

‘eku lau kiate kinautolu na’e fielahi ‘i he ^bhīkisia ‘o honau lotó—na’e tukuange ‘a kinautolu, pea na’e ‘tāmate‘i honau ngaahi hingoá, pea na’e ‘ikai toe lau honau hingoá fakataha mo e kau mā‘oni‘oní.

4 Pea ko ia na‘a nau kamata ke toe fokotu‘u ‘a e lakanga ‘o e siasí ‘i he kolo ko Seilahemalá.

5 Ko ‘eni ‘oku ou loto ke mou ‘ilo na’e malanga ‘aki ta‘etotongi ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá ki he kakai fulipē, pea na’e ‘ikai ta‘ofi mei ha taha ‘a e faingamālie ke nau fakataha ‘o fanongo ki he folofola ‘a e ‘Otuá.

6 Ka neongo iá na’e fekau ki he fānau ‘a e ‘Otuá ke nau fa‘a fakataha, mo kau fakataha ‘i he “aukai pea mo e lotu lahi koe‘uhi ko e lelei ‘a e laumālie ‘o kinautolu ‘a ia na’e ‘ikai ‘ilo‘i ‘a e ‘Otuá.

7 Pea ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē ‘i he ‘osi fai ‘e ‘Alamā ‘a e ngaahi tu‘utu‘uni ko ‘ení na‘á ne ‘alu meiate kinautolu, ‘io, mei he siasi ‘a ia na’e ‘i he kolo ko Seilahemalá, ‘o ne ‘alu atu ki he fakahahake ‘o e vaitafe ko Saitoné, ki he “tele‘a ko Kitioné, kuo langa ai ha kolo, na’e ui ko e kolo ko Kitioné, ‘a ia na’e ‘i he tele‘a na’e ui ko Kitioné, ‘a ia na’e tauhingoa ki he hingoa ‘o e tangata na’e ^bfakapoongi ‘i he nima ‘o Nēhoá ‘aki ‘a e heletā.

8 Pea na’e ‘alu ‘a ‘Alamā ‘o kamata ke fakahā ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá ki he siasi kuo fokotu‘u

‘i he tele‘a ko Kitioné, ‘o fakatatau ki he fakahā ‘o e mo‘oni ‘o e folofola ‘a ia kuo lea ‘aki ‘e he‘ene ngaahi tamaí, pea fakatatau ki he lea ‘a e laumālie ‘o e kikite ‘a ia na’e ‘iate iá, ‘o fakatatau ki he “fakamo‘oni ‘o Sīsū Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ‘a ia ‘e hā‘ele mai ‘o huhu‘i hono kakaí mei he‘enua ngaahi angahalá, pea mo e lakanga toputapu ‘a ia kuo uiui‘i ai iá. Pea kuo tohi ia. ‘Ēmeni.

Ko e ngaahi lea na’e lea ‘aki ‘e ‘Alamā ki he kakai ‘i Kitioné, ‘o fakatatau ki he‘ene lekooti ‘a‘aná.

‘Oku kau ki ai ‘a e vahe 7.

VAHE 7

‘E ‘alo‘i mai ‘a Kalaisi ‘ia Mele—Te ne vete ange ‘a e ngaahi hā‘i ‘o e maté peá ne fua ‘a e ngaahi angahala ‘a hono kakaí—Ko kinautolu ‘oku fakatomala, mo papitaiso, pea tauhi ‘a e ngaahi fekaú te nau ma‘u ‘a e mo‘ui ta‘engatá—‘E ‘ikai lava ‘e he kakai ‘oku ‘ulí ‘o ma‘u ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Otuá—Kuo pau ke ma‘u ‘a e loto-fakatōkilaló, tuí, ‘amanaki lelei, mo e manava‘ofá. Ta‘u 83 K.M. nai.

VAKAI ‘e hoku kāinga ‘ofeina, ko e me‘a ‘i hono fakangofua au ke u ha‘u kiate kimoutolú, ko ia ‘oku ou feinga ai ke “malanga kiate kimoutolu ‘i he‘eku leá; ‘io, pea ‘i hoku ngutu ‘o‘okú, he

3b FFL Loto-hīkisiá.

c ‘Eke. 32:33;

Mōsaia 26:36;

‘Alamā 1:24; 5:57–58.

FFL Tu‘usi mei he

Siasí.

6a FFL ‘Aukaí.

7a ‘Alamā 2:20.

b ‘Alamā 1:9.

8a Fakahā 19:10.

7 1a ‘Alamā 4:19.

ko 'eku fuofua lea 'eni kiate kimoutolu 'aki 'a e ngaahi lea 'o hoku ngutu, he kuó u nofo ma'u 'i he ^bnofo'anga fakamāú, he na'e lahi 'eku ngaahi ngāué 'o 'ikai ai te u lava 'o ha'u kiate kimoutolu.

2 Pea na'a mo au 'e 'ikai te u lava 'o ha'u 'i he taimi ko 'ení kapau na'e 'ikai ke "tuku 'a e nofo'anga fakamāú ki ha taha kehe, ke pule ko hoku fetongi; pea kuo tuku 'e he 'Eiki 'i he 'alo'ofa lahi ke u ha'u kiate kimoutolu.

3 Pea vakai, kuó u ha'u 'i he 'amanaki lahi mo e holi lahi ke u 'ilo'i kuo mou fakavaivai'i 'a kimoutolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá, pea mou fai atu 'i he kole ke ma'u 'ene 'alo'ofá, koe'uhi ke u 'ilo kuo mou ta'ehalaia 'i hono 'aó, koe'uhi ke u 'ilo 'oku 'ikai te mou 'i he tu'utāmaki fakamanavahē na'e 'i ai hotau kāinga 'i Seilahemalá.

4 Ke monū'ia 'a e huafa 'o e 'Otuá, koe'uhi kuó ne tuku mai ke u 'ilo'i, 'io, kuó ne tuku kiate au 'a e fu'u fiefia lahi 'i he 'ilo'i kuo toe fokotu'u 'a kinautolu 'i he hala 'o 'ene mā'oni'oní.

5 Pea 'oku ou 'amanaki, 'o fakatatau ki he Laumālie 'o e 'Otuá 'a ia 'oku 'iate aú, te u ma'u foki 'a e fiefia 'iate kimoutolu; ka neongo iá 'oku 'ikai ko hoku lotó ke tupunga 'eku fiefia 'iate kimoutolú 'i ha ngaahi faingata'a lahi pehē mo ha ngaahi mamahi 'a ia kuo 'iate au ko e tupu mei he kāinga 'i Seilahemalá, he vakai, kuo

tupu 'eku fiefiá 'iate kinautolu 'i he hili hono kātaki'i 'o e ngaahi faingata'a mo e ngaahi mamahi lahi.

6 Kae vakai, 'oku ou 'amanaki 'oku 'ikai ke mou 'i he anga 'o e fu'u ta'etui lahi 'o hangē ko ia na'e 'i ai homou kāingá; 'oku ou 'amanaki kuo 'ikai te mou fiefia 'i he hīkisia 'o homou lotó; 'io, 'oku ou 'amanaki kuo 'ikai te mou tuku ma'u homou lotó ki he ngaahi koloa pea mo e ngaahi me'a ta'e'aonga 'o e māmaní; 'io, 'oku ou 'amanaki 'oku 'ikai te mou hū ki he ngaahi "tamapua, ka 'oku mou hū ki he 'Otua mo'oni mo ^bmo'uí, pea mou sio atu ki ha fakamolemole 'o ho'omou ngaahi angahalá 'i he tui ta'engata, 'a ia 'e hoko mai.

7 He vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'i ai ha ngaahi me'a lahi 'e hoko; pea vakai, 'oku 'i ai ha me'a 'e taha 'oku mamafa ange 'i he ngaahi me'a ko ia kotoa pē—he vakai, 'oku 'ikai ke mama'o 'a e "taimi 'e mo'ui ai 'a e Huhu'í pea hā'ele mai ki hono kakaí.

8 Vakai, 'oku 'ikai ko 'eku pehē te ne hā'ele mai kiate kitautolu 'i he taimi te ne mo'ui ai 'i hono sino fakamatelié; he vakai, kuo 'ikai ke folofola mai 'a e Laumālié kiate au 'e hoko ia. Ko 'eni 'oku 'ikai te u 'ilo ki he me'á ni; ka ko e me'a 'eni 'oku ou 'iló, 'oku ma'u 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e māfimafi ke fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia 'oku fakatatau ki he'ene folofolá.

9 Kae vakai, kuo folofola 'aki 'e he Laumālié 'a e ngaahi me'á ni kiate au, 'o pehē: Kalanga ki he kakaí ni, 'o pehē—Mou fakatomala, pea teuteu 'a e hā'ele'anga 'o e 'Eikí, pea 'a'eva 'i hono ngaahi halá, 'a ia 'oku hangatonu; he vakai, 'oku ofi mai 'a e pule'anga 'o e langí, pea 'e ^bhā'ele mai 'a e 'Alo 'o e 'Otuá ki he funga 'o e māmaní.

10 Pea vakai, 'e "alo'i ia 'ia 'Mele, 'i Selūsalema 'a ia ko e 'fonua 'o 'etau ngaahi tamaí, pea ko ha ^atāupo'ou ia, ko ha me'angāue mahu'inga ia kuo fili, 'a ia 'e 'o'ōfaki pea te ne ^etu'itu'ia 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea fakahifo ha tama, 'io, na'a mo e 'Alo 'o e 'Otuá.

11 Pea te ne hā'ele atu, 'o kātaki'i 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi "faingata'á pea mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe kotoa pē; pea 'e fai 'eni koe'uhi ke lava 'o fakamo'oni'i 'a e folofolá 'a ia 'oku pehē te ne to'o kiate ia 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi mahaki 'oku mo'ua ai hono kakaí.

12 Pea te ne to'o kiate ia 'a e "maté, koe'uhi ke ne vete 'a e ngaahi ha'i 'o e maté 'a ia 'oku ha'iha'i 'a hono kakaí; pea te ne to'o kiate ia 'a honau ngaahi vaivaí, koe'uhi ke fonu hono

lotó 'i he 'alo'ofa, 'o fakatatau ki he kakanó, koe'uhí ke ne 'afio'i 'o fakatatau ki he kakanó 'a e founga ke ^btokoni'i ai 'a hono kakaí 'o fakatatau ki honau ngaahi vaivaí.

13 Ko 'eni 'oku "afio'i 'e he Laumālié 'a e me'a kotoa pē; ka neongo iá 'e mamahi 'a e 'Alo 'o e 'Otuá 'o fakatatau ki he kakanó koe'uhi ke ne lava 'o ^bto'o kiate ia 'a e ngaahi angahala 'a hono kakaí, koe'uhi ke ne lava 'o fakamolemole'i 'enau ngaahi maumau-fonó 'o fakatatau ki he māfimafi 'o 'ene fakamo'uí; pea ko 'eni vakai, ko e fakamo'oni 'eni 'oku 'iate aú.

14 Ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu kuo pau ke mou fakatomala, pea "fanau'i fo'ou; he 'oku folofola 'e he Laumālié kapau 'e 'ikai te mou fanau'i fo'ou 'oku 'ikai te mou lava 'o ma'u 'a e pule'anga 'o e langí; ko ia ha'u 'o papitaiso ki he fakatomalá, koe'uhi ke fufulu 'a kimoutolu mei ho'omou ngaahi angahalá, koe'uhí ke mou ma'u 'a e tui ki he Lami 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku 'ave 'a e ngaahi angahala 'a e māmaní, 'a ia 'oku māfimafi ke fakamo'ui mo fakama'a mei he ta'e-mā'oni'oni kotoa pē.

15 'Io, 'oku ou pehē kiate

9a Mātiu 3:2–4;
'Alamā 9:25.
b Mōsaia 3:5; 7:27;
15:1–2.
10a 'Īsaia 7:14; Luke 1:27.
b Mōsaia 3:8.
FFL Mele, Fa'ē 'a
Sisuu.
c 1 Fkmtl. 9:3;
2 Fkmtl. 15:9;

1 Nifai 1:4;
3 Nifai 20:29.
d 1 Nifai 11:13–21.
e Mātiu 1:20;
Mōsaia 15:3.
11a 'Īsaia 53:3–5;
Mōsaia 14:3–5.
12a 2 Nifai 2:8;
'Alamā 12:24–25.
FFL Kalusefaí.

b Hepelū 2:18; 4:15;
T&F 62:1.
13a FFL 'Otuá.
b Mōsaia 15:12.
FFL Fakalelei,
Fakalelei'í.
14a FFL Fanau'i Fo'ou,
Fanau'i 'i he 'Otuá.

kimoutolu mou ha'u pea 'oua 'e manavahē, pea li'aki 'a e angahala kotoa pē, 'a ia 'oku faingofua 'ene "faka'efihia'i 'a kimoutolú, 'a ia 'oku puke hifo 'a kimoutolu ki homou faka'auhá, 'io, mou ha'u, pea 'alu atu, pea fakahā ki homou 'Otuá 'oku mou fie fakatomala mei ho'omou ngaahi angahalá 'o fai ha fuakava mo ia ke tauhi 'ene ngaahi fekaú, pea fakamo'oni'i ia kiate ia he 'ahó ni 'i ho'omou 'alu hifo ki he ngaahi vai 'o e papitaisó.

16 Pea 'ilonga ia 'okú ne fai 'eni, mo tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'o fai atu mei he taimi ko 'ení, te ne manatu'i 'oku ou pehē kiate ia, 'io, te ne manatu'i kuó u pehē kiate ia, te ne ma'u 'a e mo'ui ta'engatá, 'o fakatatau ki he fakamo'oni 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'oku fakamo'oni ki hoku lotó.

17 Pea ko 'eni 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku mou tui koā ki he ngaahi me'á ni? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'io, 'oku ou 'ilo'i 'oku mou tui ki ai; pea ko e founa 'oku ou 'ilo ai 'oku mou tui ki ai 'oku 'i he fakahā 'a e Laumālie 'a ia 'oku 'iate aú. Pea ko 'eni ko e me'a 'i he mālohi ho'omou tui ki ai, 'io, ki he ngaahi me'a kuó u lea'akí, 'oku lahi ai 'eku fiefiá.

18 He 'oku hangē ko 'eku pehē kiate kimoutolu 'i he kamata'angá, 'oku ou faka'amu lahi ke 'oua na'a mou 'i he anga 'o e

tu'utāmaki 'o hangē ko homou kāingá, pehē foki kuo u 'ilo'i kuo fiemālie 'a hoku lotó.

19 He 'oku hā mai kiate au 'oku mou 'i he ngaahi hala 'o e mā'oni'oni; 'oku mahino mai 'oku mou 'i he hala 'oku fakatau atu ki he pule'anga 'o e 'Otuá; 'io, 'oku hā mai kiate au 'oku mou fakatonutonu hono ngaahi "halá.

20 'Oku hā mai kiate au kuo fakamahino kiate kimoutolu, 'i he fakamo'oni 'a 'ene folofolá, 'oku 'ikai te ne lava 'o "hā'ele 'i ha ngaahi hā'ele'anga pikopiko; pea 'ikai foki te ne tafoki mei he me'a kuó ne folofola'akí; pea 'oku 'ikai foki ke 'iate ia ha 'ata 'o e feliliuaki mei he to'omata'ú ki he to'ohemá, pe mei he me'a 'oku totonú ki he me'a 'oku halá; ko ia ko hono hā'ele'angá 'oku tatau ai pē 'o ta'engata.

21 Pea 'oku 'ikai te ne 'afio 'i he ngaahi tempale "ta'e-mā'oni'oni; pea 'oku 'ikai fa'a lava ke tali 'a e 'ulí pe ko ha me'a 'oku ta'ema'a 'i he pule'anga 'o e 'Otuá; ko ia 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'e hoko 'a e taimi, 'io, pea 'e hoko 'i he 'aho faka'osí, 'ilonga ia 'oku ^b'ulí te ne nofo 'i he'ene 'ulí.

22 Pea ko 'eni 'e hoku kāinga 'ofeina, kuó u lea 'aki 'a e ngaahi me'á ni kiate kimoutolu koe'uhi ke u lava 'o fakaake 'iate kimoutolu ha'amou ongo'i homou fatongia ki he 'Otuá, koe'uhi ke mou 'a'eva ta'ehalaia

15a 2 Nifai 4:18.
19a Mātiu 3:3.
20a 1 Nifai 10:19;
'Alamā 37:12;

T&F 3:2.
21a 1 Kol. 3:16–17; 6:19;
Mōsaia 2:37;
'Alamā 34:36.

b 1 Nifai 15:33–35;
2 Nifai 9:16;
Molom. 9:14;
T&F 88:35.

'i hono 'aó, koe'uhi ke mou 'a'eva 'o fakatatau mo e lakanga toputapu 'o e 'Otuá; 'a ia kuo tali ai 'a kimoutolú.

23 Pea ko 'eni ko hoku lotó ke mou "loto-fakatökilalo, mo anganofo mo angavaivai; pea ako'ingofua; pea mohu 'i he kĀtaki mo e fa'a kĀtaki fuoloa; pea anga-fakapotopoto 'i he me'a kotoa pē; pea faivelenga ma'u ai pē 'i he tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá; pea kole 'a e me'a kotoa pē 'oku 'aonga ke mou ma'ú, ko e me'a fakalau-mālie mo e me'a fakatu'asino fakatou'osi; pea fakafeta'i ma'u ai pē ki he 'Otuá koe'uhi ko e me'a kotoa pē 'oku mou ma'ú.

24 Pea manatu'i ke mou ma'ú 'a e "tuí, mo e 'amanaki leleí, mo e manava'ofá, pea mou toki fai ke lahi 'a e ngaahi ngāue leleí.

25 Pea 'ofa ke tāpuaki'i 'a kimoutolu 'e he 'Eikí, pea tauhi homou ngaahi kofú ke ma'a, koe'uhi ke faifai pea 'omi 'a kimoutolu ke mou nofo hifo mo 'Ēpalahame, 'Aisake, mo Sēkope, mo e kau palōfita mā'oni'oni 'a ia kuo mo'ui talu mei he kamata'anga 'o e māmaní, kuo ma'a mo "ta'e-hano-mele homou ngaahi kofú 'o hangē ko e ma'a honau ngaahi kofú, 'i he pule'anga 'o e langí 'o 'ikai toe hū ki tu'a.

26 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga 'ofeina, kuó u lea 'aki 'a e ngaahi leá ni kiate kimoutolu 'o fakatatau ki he Laumālie 'oku fakamo'oni 'i hoku lotó; pea

'oku fu'ú fiefia 'aupito 'a hoku laumālie, koe'uhi ko e fu'ú faivelenga mo e tokanga lahi kuo mou fai ki he'eku leá.

27 Pea ko 'eni, 'ofa ke nofo 'iate kimoutolu 'a e "melino 'a e 'Otuá, pea 'i homou ngaahi falé mo homou ngaahi fonuá, pea 'i ho'omou ngaahi takanga monumanu ikí mo e ngaahi takanga monumanu lalahí, mo e me'a kotoa 'oku mou ma'ú, ko homou kakai fefiné pea mo ho'omou fānaú, 'o fakatatau ki ho'omou tuí pea mo e ngāue leleí, 'o fai atu mei he taimi ko 'eni 'o ta'engata. Pea ko hono anga 'eni 'o 'eku leá. 'Ēmeni.

VAHE 8

'Oku malanga mo fai papitaiso 'a 'Alamā 'i Mīleki—'Oku 'ikai tali ia 'i 'Amonaihā pea 'okú ne 'alu mei ai—'Oku fekau'i ia 'e ha 'āngelo ke foki 'o malanga 'aki 'a e fakatomalá ki he kakai—'Oku tali ia 'e 'Amuleki, peá na malanga fakataha 'i 'Amonaihā. Ta'u 82 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e foki mai 'a 'Alamā mei he "fonua ko Kitioné, hili 'ene ako'i ki he kakai 'o Kitioné ha ngaahi me'a lahi 'oku 'ikai fa'a lava 'o tohi, hili 'ene fokotu'u 'a e lakanga 'o e siasí, 'o hangē ko ia kuó ne fai 'i he fonua ko Seilahemalá, 'io, na'á ne foki mai ki hono fale 'o'ona 'i Seilahemalá ke mālōlō mei he ngaahi ngāue kuó ne faí.

23a FFL Loto-fakatökilaló.
24a 1 Kol. 13:1–13;
'Eta 12:30–35;

Molonai 7:33–48.
25a 2 Pita 3:14.
27a FFL Melinó.

8 1a 'Alamā 2:20; 6:7.

2 Pea na'e 'osi pehē hono hiva 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nīfaí.

3 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he kamata hono hongofulu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nīfaí, na'e 'alu atu mei ai 'a 'Alamā 'o ne fai 'ene fonongá ki he fonua ko Mīlekí 'i he fakahihifo 'o e "vaitafe ko Saitoné, 'i he potu hihifó 'o ofi ki he ngaahi ngata'anga 'o e feitu'u maomaonganoá.

4 Peá ne kamata ke ako ki he kakai 'i he fonua ko Mīlekí 'o fakatatau ki he "lakanga topu-tapu 'o e 'Otuá, 'a ia kuo uiui'i ai iá; 'o ne kamata ke ako ki he kakai 'i hono kotoa 'o e fonuá ko Mīlekí.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e ha'u kiate ia 'a e kakai 'i he ngaahi ngata'anga fonua kotoa pē 'o e fonuá 'a ia na'e 'i he ve'e feitu'u maomaonganoá. Pea na'a nau papitaiso 'i he potu kotoa pē 'o e fonuá;

6 Ko ia, 'i he'ene faka'osi 'ene ngāue 'i Mīlekí, na'á ne 'alu leva mei ai, 'o fononga 'i ha 'aho 'e tolu 'i he tokelau 'o e fonua ko Mīlekí; pea na'á ne a'u atu ki ha kolo na'e ui ko 'Amonaihā.

7 Ko 'eni ko e anga foki 'o e kakai 'o Nīfaí ke ui honau ngaahi fonuá, mo honau ngaahi kolo lalahí, mo honau ngaahi kolo ikí, 'io, na'a mo honau fanga ki'i kolo ikí, 'i he hingoa 'o ia 'a ia na'e fuofua ma'u iá;

pea na'e pehē mo e fonua ko 'Amonaihaá.

8 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he a'u atu 'a 'Alamā ki he kolo ko 'Amonaihaá, na'á ne kamata ke malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá kiate kinautolu.

9 Ko 'eni kuo "ma'u 'e Sētane ha mālohi lahi 'i he lotu 'o e kakai 'o e kolo ko 'Amonaihaá; ko ia na'e 'ikai te nau fie fanongo ki he ngaahi lea 'a 'Alamaá.

10 Ka neongo iá na'e "ngāue lahi 'a 'Alamā 'i he laumālie, 'o ne 'bfāinga mo e 'Otuá 'i he fu'u lotu 'lahi, ke ne lilingi hifo hono Laumālié ki he kakai na'e 'i he koló; pea ke ne tuku foki kiate ia ke ne papitaiso 'a kinautolu ki he fakatomalá.

11 Ka neongo iá na'a nau fakafefeka honau lotó, 'o pehē kiate ia: Vakai, 'oku mau 'ilo'i ko 'Alamā koe; pea 'oku mau 'ilo ko e taula'eiki lahi koe ki he siasi 'a ia kuó ke fokotu'u 'i ha ngaahi feitu'u lahi 'o e fonuá, 'o fakatatau ki ho'omou ngaahi talatukufakaholó; pea 'oku 'ikai ke mau kau ki ho siasi, pea 'oku 'ikai te mau tui ki ha ngaahi talatukufakaholo fakasesele pehē.

12 Pea ko 'eni 'oku mau 'ilo koe'uhi 'oku 'ikai te mau kau ki ho siasi, 'oku mau 'ilo'i 'oku 'ikai te ke ma'u ha mālohi kiate kimautolu; pea kuó ke tuku 'a e lakanga fakamāú kia "Nīfaihā; ko ia 'oku 'ikai ko e fakamaau lahi koe kiate kimautolu.

13 Pea ko 'eni 'i he 'osi hono

3a 'Alamā 16:6-7.
4a T&F 107:2-4.
FFL Lakanga
Taula'eiki

Faka-Melekisētekí.
9a 2 Nīfai 28:19-22;
T&F 10:20.
10a 'Alamā 17:5.

b 'Īnosi 1:1-12.
c 3 Nīfai 27:1.
FFL Lotú.
12a 'Alamā 4:20.

lea 'akī 'eni 'e he kakaí, 'o nau fakafetau'í 'ene ngaahi lea kotoa pē, 'o manukí'í ia, mo 'a'anu kiate ia, 'o nau pule ke kapusi ki tu'a mei honau koló, na'á ne 'alu atu leva mei ai, 'o fai 'ene fonongá ki he kolo na'e ui ko 'Ēlone.

14 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga 'ene fononga ki aí, pea mafasia hono lotó 'i he mamahi, 'o ne fefa'uhi mo e "mamahi mo e feinga lahi 'o e laumālie, koe'uhi ko e fai angahala 'a e kakai na'e 'i he kolo ko 'Amonaihaá, na'e hoko 'o pehē lolotonga 'a e mafasia 'a 'Alamā 'i he lotomamahi, vakai na'e hā mai kiate ia ha ^b'āngelo 'a e 'Eikí, 'o pehē ange:

15 'Okú ke monū'ia koe, 'e 'Alamā; ko ia, hanga hake ho matá pea fiefia, he 'oku 'i ai ha 'uhinga lahi ke ke fiefia; he kuó ke tui faivelenga 'i hono tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá talu mei he taimi na'á ke ma'u ai 'a e 'uluaki folofola meiate iá. Vakai, ko au ia ne u "omi ia kiate koé.

16 Pea vakai, kuo fekau kiate au ke u tu'utu'uni kiate koe ke ke foki ki he kolo ko 'Amonaihaá, 'o toe malanga ki he kakai 'o e koló; 'io, malanga kiate kinautolu. 'Io, pehē ange kiate kinautolu, kapau 'e 'ikai te nau fakatomala 'e "faka'auha 'a kinautolu 'e he 'Eiki ko e 'Otuá.

17 He vakai, 'oku nau lolotonga fifili he taimí ni ke nau lava 'o faka'auha 'a e tau'atāina 'a ho kakaí (he 'oku folofola

peheni 'e he 'Eikí) 'a ia 'oku ta'e-hoa mo e ngaahi laó mo e ngaahi fakamāu pea mo e ngaahi fekau kuó ne fai ki hono kakaí.

18 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e ma'u 'e 'Alamā 'ene pōpoaki mei he 'āngelo 'a e 'Eikí na'á ne foki fakavaveveve leva ki he fonua ko 'Amonaihaá. Pea na'á ne hū atu ki he koló 'i ha hala kehe, 'io, 'i he hala 'oku 'i he potu tonga 'o e kolo ko 'Amonaihaá.

19 Pea 'i he'ene hū atu ki he kolo, na'á ne fiekaia, 'o ne pehē atu ki ha tangata: Te ke 'ofa mai mu'a ki ha tamaio'eiki mā'ulalo 'o e 'Otuá ha me'akai ke ne ma'u?

20 Pea na'e pehē ange 'a e tangatá kiate ia: Ko ha tangata Nifai au, pea 'oku ou 'ilo'í ko ha palōfita mā'oni'oni koe 'a e 'Otuá, he ko koe 'a e tangata 'a ia na'e pehē mai 'e ha "āngelo 'i ha me'a-hā-mai: Ke tali ia. Ko ia, ta ō mo au ki hoku falé pea te u foaki kiate koe mei he'eku me'akai; pea 'oku ou 'ilo te ke hoko ko ha tāpuaki kiate au pea mo hoku falé.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tali ia 'e he tangatá ki hono falé; pea ko e hingoa 'o e tangatá ko "Amuleki; peá ne 'omai ha mā mo ha kakano'í manu, 'o tuku 'i he 'ao 'o 'Alamaá.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kai 'e 'Alamā 'a e maá 'o ne mākona; peá ne "tāpuaki'í 'a 'Amuleki mo hono falé, 'o ne fakafeta'í ki he 'Otuá.

14a FFL Faingata'á.
b 'Alamā 10:7–10, 20.
FFL 'Āngeló, Kau.

15a Mōsaia 27:11–16.
16a 'Alamā 9:12, 18, 24.
20a 'Alamā 10:7–9.

21a FFL 'Amulekí.
22a 'Alamā 10:11.

23 Pea hili 'ene kai 'o mākoná na'á ne pehē ange kia 'Amuleki: ko 'Alamā au, pea ko e "taula-eiki lahi au ki he siasi 'o e 'Otuá 'i hono kotoa 'o e fonuá.

24 Pea vakai, kuo uiui'i au ke u malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he lotolotonga 'o e kakaí ni hono kotoa, 'o fakatatau ki he laumālie 'o e fakahaá mo e kikité; pea ne u 'i he fonuá ni ka na'e 'ikai te nau fie tali au, ka na'a nau "kapusi au ki tu'a, peá u meimei sítu'a mei he fonuá ni 'o ta'engata.

25 Kae vakai, kuo fekau kiate au ke u toe foki mai, 'o kikite ki he kakaí ni, 'io, mo fakamo'oni'i kiate kinautolu 'a 'enau ngaahi angahalá.

26 Pea ko 'eni, 'e 'Amuleki, ko e me'a 'i ho'o fafanga'i au mo tali au ki ho falé, 'okú ke monū-ia ai; he ne u fiekaia, he na'á ku 'aukai 'i ha ngaahi 'aho lahi.

27 Pea na'e nofo 'a 'Alamā 'i he ngaahi 'aho lahi mo 'Amuleki 'i he te'eki ai kamata ke ne malanga ki he kakaí.

28 Pea na'e hoko 'o pehē na'e faka'au ke fai 'e he kakaí ha ngaahi angahala mamafa ange.

29 Pea na'e hoko mai 'a e folofola kia 'Alamā, 'o pehē: 'Alu; peá ke lea foki ki he'eku tamaio-eiki ko 'Amuleki, 'alu atu pea kikite ki he kakaí ni, 'o pehē—Mou "fakatomala, he 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, kapau 'e 'ikai te mou fakatomala te u 'a'ahi ki he kakaí ni 'i he'eku

'itá, 'io, pea 'e 'ikai te u lolou 'a 'eku 'ita kakahá.

30 Pea na'e 'alu atu 'a 'Alamā, pea mo 'Amuleki foki, 'i he lotolotonga 'o e kakaí, ke fakahā 'a e ngaahi folofola 'a e 'Otuá kiate kinautolu; pea na'e fakafonu 'a kinaua 'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

31 Pea na'e foaki kiate kinaua 'a e "mālohi, na'e pehē fau hono lahí na'e 'ikai lava ai ke fakapōpula'i 'a kinaua 'i he ngaahi 'ana fakapōpula; pea na'e 'ikai lava foki 'e ha tangata 'o tāmate'i 'a kinaua; ka neongo iá na'e 'ikai te na ngāue 'aki hona ^bmālohí kae 'oua kuo ha'i 'a kinaua 'i he ngaahi nono'o pea lī ki he fale fakapōpulá. Ko 'eni, na'e fai 'eni koe'uhi ke lava 'e he 'Eikí 'o fakahā atu hono māfimaí 'iate kinaua.

32 Pea na'e hoko 'o pehē na'á na 'alu atu 'o kamata ke malanga mo kikite ki he kakaí, 'o fakatatau ki he laumālie mo e mālohi kuo tuku kiate kinaua 'e he 'Eikí.

Ko e ngaahi lea 'a 'Alamā pea mo e ngaahi lea foki 'a 'Amuleki, 'a ia na'e fakahā ki he kakai na'e 'i he fonua ko 'Amonaihaá. Pea 'oku fakahū foki 'a kinaua ki he fale fakapōpulá, mo fakahaofi 'i he māfimaí fakafo'o e 'Otuá 'a ia na'e 'iate kinauá, 'o fakatatau ki he lekooti 'a 'Alamaá.

'Oku kau ki ai 'a e vahe 9 'o a'u ki he ngata'anga 'o e vahe 14.

23a 'Alamā 5:3, 44, 49;
13:1–20.

24a 'Alamā 8:13.

29a 'Alamā 9:12, 18.
FFL Fakatomala,
Fakatomala'i.

31a 1 Nifai 1:20.
b 'Alamā 14:17–29.

VAHE 9

‘Oku fekau ‘e ‘Alamā ki he kakai ‘o ‘Amonaihaá ke nau fakatomala— ‘E ‘alo‘ofa ‘a e ‘Eiki ki he kau Leimaná ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí— Kapau ‘e li‘aki ‘e he kau Nīfai ‘a e māmá, ‘e faka‘auha ‘a kinautolu ‘e he kau Leimaná— ‘E hā‘ele vave mai ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá— Te ne huhu‘i ‘a kinautolu ‘oku fakatomala, mo papitaiso pea tui ki hono huafá. Ta‘u 82 K.M. nai.

PEA ko ‘eni foki, ko au, ‘Alamā, ‘i he fekau‘i au ‘e he ‘Otuá ke u ‘ave ‘a ‘Amuleki peá ma ‘alu atu ‘o toe malanga ki he kakai ní, pe ko e kakai na‘e ‘i he kolo ko ‘Amonaihaá, na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ‘eku kamata ke malanga kiate kinautolú, na‘a nau kamata ke fakakikihi mo au, ‘o pehē:

2 Ko hai koe? ‘Okú ke mahalo koā te mau tui ki he fakamo‘oni ‘a ha tangata ‘e toko ‘taha, ne-ongo te ne malanga mai kiate kinautolu ‘e ngata ‘a e māmaní?

3 Ko ‘eni na‘e ‘ikai mahino kiate kinautolu ‘a e ngaahi lea na‘a nau lea‘akí; he na‘e ‘ikai te nau ‘ilo ‘e ngata ‘a e māmaní.

4 Pea na‘a nau pehē foki: ‘E ‘ikai te mau tui ki ho‘o ngaahi leá neongo te ke kikite ‘e faka‘auha ‘a e fu‘u koló ní ‘i he ‘aho pē ‘e ‘taha.

5 Ko ‘eni na‘e ‘ikai te nau ‘ilo ‘oku lava ‘e he ‘Otuá ‘o fai ha ngaahi ngāue fakaofa pehē, he ko ha kakai loto-fefeka mo kia-keveva ‘a kinautolu.

6 Pea na‘a nau pehē: “Ko hai ‘a e ‘Otuá, ‘oku ^b‘ikai te ne fekau hifo ai ha mafai lahi ange ka ko e tangata pē ‘e toko taha ki he kakai ní, ke fakahā kiate kinautolu hono mo‘oni ‘o ha ngaahi fu‘u me‘a ma‘ongo‘onga mo fakaofa pehē?

7 Pea na‘a nau ‘unu‘unu mai ke puke au ‘aki honau nimá; kae vakai, na‘e ‘ikai ke nau fai ia. Pea na‘á ku tu‘u ‘i he loto-to‘a ke lea kiate kinautolu, ‘io, ne u fakamo‘oni ta‘e-manavahē kiate kinautolu, ‘o pehē:

8 Vakai, ‘A kimoutolu ‘a e ^ato‘u tangata angakovi mo paongata‘a, kuo fēfē ho‘omou fakangalo‘i ‘a e talatukufakaholo ‘a ho‘omou ngaahi tamaí; ‘io, hono ‘ikai ke vave ‘a ho‘omou fakangalo‘i ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá.

9 ‘ikai ‘oku mou manatu na‘e tataki mai ‘etau tamai, ko Lihai, mei Selūsalema ‘e he ^ato‘ukupu ‘o e ‘Otuá? ‘ikai ‘oku mou manatu na‘á ne tataki ‘a kinautolu kotoa pē ‘i he feitu‘u maomaon-ganoá?

10 Pea kuo mou fakangalo‘i koā ‘o vave pehē hono tu‘o lahi ‘o ‘ene fakahaofi ‘etau ngaahi tamaí mei he nima ‘o honau ngaahi filí, mo malu‘i ‘a kinautolu mei he faka‘auhá, ‘io ‘i he nima ‘o honau kāinga ‘onautolú?

11 ‘Io, pea ka ne ta‘e‘oua ‘a hono māfima fi ta‘e-hano-tataú, mo ‘ene ‘alo‘ofá, pea mo ‘ene kātaki fuoloa kiate kitautolú, ‘oku pau pē kuo loa hotau

9 2a Teut. 17:6.
4a ‘Alamā 16:9–10.
6a ‘Eke. 5:2;

Mōsaia 11:27;
Mōsese 5:16.
b ‘Alamā 10:12.

8a ‘Alamā 10:17–25.
9a 1 Nifai 2:1–7.

motuhi atu mei he funga 'o e māmaní 'i he te'eki hoko 'a e taimi ko 'ení, pea mahalo kuo vahe'i nai ki ha tu'unga 'o e maha-mahi mo e mala'ia "ta'engata.

12 Vakai, ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'okú ne fekau kiate kimoutolu ke mou fakatomala; pea kapau 'e 'ikai te mou fakatomala, 'e 'ikai 'aupito te mou fa'a ma'u 'a e pule'anga 'o e 'Otuá. Kae vakai, 'oku 'ikai ngata ai—ka kuó ne fekau kiate kimoutolu ke mou fakatomala, pe te ne "faka'auha 'aupito 'a kimoutolu mei he funga 'o e māmaní; 'io, te ne hā'ele mai kiate kimoutolu 'i hono houhaú, pea ko hono houhau ^bkakahá 'e 'ikai te ne ta'ofi ia.

13 Vakai, 'ikai koā 'oku mou manatu ki he ngaahi folofola 'a ia na'á ne folofola 'aki kia Lihai, 'o pehē: "Kapau te mou tauhi 'eku ngaahi fekaú te mou tu'u-mālie 'i he fonuá? Pea kuo folofola 'aki foki 'o pehē: kapau he 'ikai te mou tauhi 'eku ngaahi fekaú, 'e motuhi atu 'a kimoutolu mei he 'ao 'o e 'Eikí.

14 Ko 'eni, 'oku ou faka'amu ke mou manatu'i, ko e me'a 'i he 'ikai tauhi 'e he kau Leimaná 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, kuo "motuhi atu 'a kinautolu mei he 'ao 'o e 'Eikí. Pea 'oku tau vakai kuo fakamo'oni'i hono mo'oni 'o e folofola 'a e 'Otuá 'i he me'á ni, pea kuo motuhi atu 'a e kau Leimaná mei hono 'aó, talu mei

he kamata'anga 'o 'enau ngaahi maumau-fonó 'i he fonuá.

15 Ka neongo iá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e "kātaki'ingofua ange 'a kinautolu 'i he 'aho 'o e fakamāu 'iate kimoutolu, 'o kapau te mou nofo 'i ho'omou ngaahi angahalá, 'io, pea 'e kātaki'ingofua ange 'a kinautolu 'i he mo'uí ni 'iate kimoutolu, 'o kapau 'e 'ikai te mou fakatomala.

16 He 'oku lahi ha ngaahi tala'ofa kuo "tuku ki he kau Leimaná; he ko e me'a ia 'i he ngaahi ^btalatukufakaholo 'a 'enau ngaahi tamaí kuo tupunga ai 'enau nofo 'i honau tu'unga 'o e 'ta'e'iló; ko ia 'e 'alo'ofa ai 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'o "fakatonlonga 'enau nofo 'i he fonuá.

17 Pea toka ange ha taimi 'e toki "omi 'a kinautolu ke nau tui ki he'ene folofolá, mo 'ilo'i hono ta'etotonu 'o e ngaahi talatukufakaholo 'a 'enau ngaahi tamaí; pea 'e fakamo'ui hanau tokolahi, koe'uhi 'e 'alo'ofa 'a e 'Eikí kiate kinautolu kotoa pē 'a ia 'oku ^bui ki hono huafá.

18 Kae vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu kapau te mou vilitaki atu 'i ho'omou fai angahalá 'e 'ikai fakatonlonga homou ngaahi 'aho 'i he fonuá, koe'uhi 'e fekau mai 'a e kau "Leimaná kiate kimoutolu; pea kapau 'e 'ikai te mou fakatomala, te nau ō mai 'i ha taimi 'oku 'ikai te mou 'ilo ki ai, pea 'e 'a'ahi kiate

11a Mōsaia 16:11.

12a 'Alamā 8:16;
10:19, 23, 27.

b 'Alamā 8:29.

13a 2 Nīfai 1:20;
Mōsaia 1:7;

'Alamā 37:13.

14a 2 Nīfai 5:20–24;

'Alamā 38:1.

15a Mātiu 11:22, 24.

16a 'Alamā 17:15.

b Mōsaia 18:11–17.

c Mōsaia 3:11.

d Hilam. 15:10–12.

17a 'Inosi 1:13.

b 'Alamā 38:5; T&F 3:8.

18a 'Alamā 16:2–3.

kimoutolu 'aki 'a e faka'auha^b faka'aufuli; pea 'e hoko ia 'o fakatatau ki he 'houhau kakaha 'o e 'Eikí.

19 Koe'uhi 'e 'ikai te ne tuku kiate kimoutolu ke mou nofo 'i ho'omou ngaahi angahalá, 'o faka'auha 'a hono kakai. 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'E 'ikai; 'e lelei ange kiate ia ke ne tuku ke "faka'auha 'e he kau Leimaná 'a hono kakai kotoa pē 'a ia 'oku ui ko e kakai 'o Nifai, 'o kapau 'e ngalingali te nau^btō ki ha ngaahi angahala mo e ngaahi maumau-fonó, 'i he hili hano foaki ha maama mo e 'ilo lahi pehē kiate kinautolu 'e he 'Eikí ko honau 'Otuá.

20 'Io, 'i he hili 'enau hoko ko ha kakai 'ofeina lahi pehē 'e he 'Eikí; 'io, 'i he hili 'enau hoko 'o 'ofeina ange 'i he pule'anga, mo e fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai kehe kotoa pē; hili hono "fakahā kiate kinautolu 'a e me'a kotoa pē, 'o fakatatau mo 'enau ngaahi holí mo 'enau tuí, pea mo e ngaahi lotú, 'o e ngaahi me'a kuo 'i aí, mo e ngaahi me'a 'oku 'i aí, pea mo e ngaahi me'a 'e hokó;

21 Hili 'a e 'a'ahi kiate kinautolu 'a e Laumālie 'o e 'Otuá; pea nau fealea'aki mo e kau 'āngeló, pea folofola 'a e le'ó 'o e 'Eikí kiate kinautolú; pea nau ma'u 'a e laumālie 'o e kikité, mo e laumālie 'o e fakahāá, kae 'uma'ā foki mo ha

ngaahi me'a-foaki lahi, ko e me'a-foaki 'o e lea 'aki 'o e ngaahi lea kehekehé, mo e me'a-foaki 'o e fai 'o e ngaahi malangá, mo e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea mo e me'a-foaki 'o e "liliu leá;

22 'Io, pea hili honau "faka-haofi 'e he 'Otuá mei he fonua ko Selūsalemá, 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí; pea fakamo'ui mei he honge, mo e mahaki, pea mo e ngaahi fa'ahinga mahaki 'o e fa'ahinga kotoa pē; pea kuo nau faka'au 'o mālohi 'i he tau, koe'uhi ke 'oua na'a faka'auha 'a kinautolu; kuo toutou 'omi 'a kinautolu mei he^bnofo pōpulá, mo tauhi mo malu'i 'o a'u mai ki he taimí ni; pea kuo fakamonū'ia 'a kinautolu kae 'oua kuo nau koloa'ia 'i he me'a kehekehe kotoa pē—

23 Pea ko 'eni vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'e talangata'a 'a e kakai ni, 'a ia kuo nau ma'u ha ngaahi tāpuaki lahi pehē mei he to'ukupu 'o e 'Eikí, fai ha maumau-fono 'oku ta'ehoa mo e maama mo e 'ilo 'a ia 'oku nau ma'ú, 'oku ou pehē kiate kimoutolu kapau 'e pehē, kapau te nau hinga ki he mau-mau-fonó, 'e "kātaki'ingofua ange 'aupito 'a e kau Leimaná 'iate kinautolu.

24 He vakai, 'oku fakahā 'a e ngaahi "tala'ofa 'a e 'Eikí ki he kau Leimaná, ka 'oku 'ikai fakahā ia kiate kimoutolu 'o kapau te

18b 'Alamā 16:9.

c 'Alamā 8:29.

19a 1 Nifai 12:15, 19–20;

'Alamā 45:10–14.

b 'Alamā 24:30.

20a FFL Fakahā.

21a 'Amenai 1:20;

Mōsaia 8:13–19;

28:11–17.

22a 2 Nifai 1:4.

b Mōsaia 27:16.

23a Mātiu 11:22–24.

24a 2 Nifai 30:4–6;

T&F 3:20.

mou fai angahala; he 'ikai koā kuo tala'ofa mahino mai mo tu'utu'uni pau 'e he 'Eikí, kapau te mou angatu'u kiate ia 'e faka'auha faka'aufuli 'a kimoutolu mei he funga 'o māmani?

25 Pea ko e 'uhinga 'ení foki, koe'uhi ke 'oua na'a faka'auha 'a kimoutolu, kuo fekau ai 'e he 'Eikí 'a 'ene 'āngelo ke 'a'ahi ki ha tokolahi 'o hono kakaí, 'o fakahā kiate kinautolu kuo pau ke nau 'alu atu 'o kalanga le'olahi ki he kakaí ni, 'o pehē: Mou "fakatomala, he 'oku ofi mai 'a e pule'anga 'o e langí;

26 Pea 'i he "te'eki 'osi 'a e ngaahi 'aho lahi mei ai 'e hā'ele mai 'a e 'Alo 'o e 'Otuá 'i hono nāunaú; pea ko hono nāunaú ko e nāunau ia 'o e ^b'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaí, 'oku fonu 'i he ^c'ofa, mo e angatonu, mo e mo'oni, pea fonu 'i he kātaki, mo e ^d'alo'ofa mo e kātaki fuoloa, 'oku vave ke ^e'afio ki he ngaahi tangi 'a hono kakaí mo tali 'enau ngaahi lotú.

27 Pea vakai, te ne hā'ele mai ke "huhu'í 'a kinautolu 'a ia 'e ^bpapitaiso ki he fakatomalá, tu'unga 'i he tui ki hono huafá.

28 Ko ia, mou teuteu 'a e hā'ele'anga 'o e 'Eikí, he 'oku ofi mai 'a e taimi 'e utu ai 'e he kakaí fulipē 'a e totongi 'o 'enau ngaahi "ngāué, 'o fakatatau ki he me'a 'a ia kuo nau fai—kapau kuo nau mā'oni'oni te nau ^butu 'a e fakamo'ui 'a honau laumalié,

'o fakatatau ki he māfimafo mo e fakamo'ui 'a Sīsū Kalaisí; pea kapau kuo nau kovi, te nau utu 'a e 'fakamala'ia ki honau laumalié, 'o fakatatau ki he mālohi mo e fakapōpula 'a e tēvoló.

29 Vakai foki, ko e le'ó 'eni 'o e 'āngelo, 'oku kalanga ki he kakaí.

30 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga "ofeina, he ko hoku kāinga 'a kimoutolu, pea 'oku totonu ke 'ofeina 'a kimoutolu, pea 'oku totonu ke mou fai 'a e ngaahi ngāue 'a ia 'oku ngali mo e fakatomalá, koe'uhi he kuo fu'u fefeka 'aupito homou lotó ki he folofola 'a e 'Otuá, pea koe'uhi ko ha kakaí 'a kimoutolu kuo ^bhē mo tō ki lalo.

31 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē ko au, 'Alamā, hili 'eku lea 'aki 'a e ngaahi lea ní, vakai, na'e 'ita kiate au 'a e kakaí koe'uhi ko 'eku pehē kiate kinautolu, ko ha kakaí loto-fefeka mo "kia-kekeva 'a kinautolu.

32 Pea ko e me'a foki 'i he'eku pehē kiate kinautolu ko ha kakaí 'a kinautolu kuo hē mo tō ki lalo ko ia na'a nau 'ita ai kiate au, 'o feinga ke puke au 'aki honau nimá ke nau lī au ki he fale fakapōpulá.

33 Ka na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai ke tuku 'e he 'Eikí kiate kinautolu ke nau 'ave au 'i he 'aho ko iá 'o lī au ki he fale fakapōpulá.

34 Pea na'e hoko 'o pehē na'e

25a 'Alamā 7:9;
Hilam. 5:32.

26a 'Alamā 7:7.
^b FFL 'Alo pē Taha na'e
Fakatupú.
^c FFL 'Alo'ofá.

^d FFL 'Alo'ofá.

^e Teut. 26:7.

27a FFL Huhu'í ('Eikí).

^b FFL Papitaisó.

28a T&F 1:10; 6:33.

^b Same 7:16.

^c FFL Mala'ía.

30a 1 Sione 4:11.

^b 'Alamā 12:22.

31a 2 Nifai 25:28;

Mōsaia 3:14.

'alu 'a 'Amuleki 'o ne tu'u atu ki mu'a, 'o ne kamata foki ke malanga kiate kinautolu. Pea ko 'eni kuo 'ikai ke tohi 'a e ngaahi "lea kotoa pē 'a 'Amulekí, ka neongo iá kuo tohi 'a e kongā 'o 'ene ngaahi leá 'i he tohi ní.

VAHE 10

Ko e tupu 'a Lihai meia Manase—'Oku fakamatala 'a 'Amuleki ki hono fekau'i ia 'e he 'āngelō ke ne tauhi 'a 'Alamā—'Oku hanga 'e he ngaahi lotu 'a e kau mā'oni'oni 'o fakatupu hano fakahaofi 'o e kakaí—'Oku hanga 'e he kau taukapo mo e kau fakamaau ta'e-mā'oni'oni 'o 'ai 'a e tu'unga ki hono faka'auha 'o e kakaí. Ta'u 82 κ.Μ. nai.

PEA ko 'eni ko e ngaahi "lea 'eni na'e malanga 'aki 'e ^bAmuleki ki he kakai 'a ia na'e 'i he fonua ko 'Amonaihaá, 'o pehē:

2 Ko au ko 'Amuleki; ko e foha au 'o Kitiona, 'a ia ko e foha 'o 'Isimeli, 'a ia ko e hako 'o 'Aminatai; pea ko ia 'a e 'Aminatai ko ia 'a ia na'á ne lau 'a e tohi na'e tu'u 'i he holisi 'o e temipalé, 'a ia na'e tohi 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá.

3 Pea ko 'Aminatai ko e hako ia 'o Nifai, 'a ia ko e foha 'o Lihai, 'a ia na'e ha'u mei he fonua ko Selūsalemá, 'a ia ko e hako 'o "Manase, 'a ia ko e foha 'o ^bSiosefa, 'a ia na'e 'fakatau ki 'Isipite 'e hono ngaahi tokuá.

4 Pea vakai, ko e tangata foki au 'oku ongoongolelei lahi 'iate kinautolu kotoa pē 'oku 'ilo'i aú; 'io, pea vakai, 'oku 'i ai hoku kāinga tokolahi mo e ngaahi "kaume'a, pea kuó u ma'u foki ha fu'u koloa lahi 'i he'eku fa'a ngāué.

5 Ka neongo iá, neongo 'a e ngaahi me'a ni kotoa, kuo te'eki ai te u 'ilo lahi ki he ngaahi hala 'o e 'Eikí, pea mo 'ene ngaahi "me'a liló mo e māfimafi fakaofó. Ne u pehē kuo te'eki ai te u 'ilo lahi ki he ngaahi me'a ni; kae vakai, kuó u faihala, he kuó u mamata ki ha ngaahi me'a lahi 'o 'ene ngaahi me'a liló mo hono māfimafi fakaofó; 'io, 'i hono fakahaofi foki 'o e mo'ui 'a e kakaí ni.

6 Ka neongo iá, ne u fakafefeka pē hoku lotó, he na'e tu'o lahi hono "ui au kae 'ikai te u fie ^bfanongo; ko ia ne u 'ilo ki he ngaahi me'a ni, ka na'e 'ikai te u fie 'ilo; ko ia ne u fai atu 'i he angatu'u ki he 'Otuá, 'i he fai angahala 'a hoku lotó, 'io, 'o a'u mai ki hono fā 'o e 'aho 'o e māhina hono fitu ko 'eni, 'a ia ko hono hongofulu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu.

7 Lolotonga ha'aku fononga ke 'a'ahi ki ha kāinga ofi 'aupito, 'iloange na'e hā mai kiate au ha "āngelo 'a e 'Eikí, 'o pehē: 'E 'Amuleki, foki atu ki ho fale, he te ke fafanga ha palōfita 'a e 'Eikí, 'io, ko ha tangata

34a 'Alamā 10.

10 1a 'Alamā 9:34.

b 'Alamā 8:21-29.

3a Sēnesi 41:51;

1 Fkmtl. 9:3.

b FFL Siosefa, Foha 'o Sēkopé.

c Sēnesi 37:29-36.

4a 'Alamā 15:16.

5a FFL Me'a Lilo 'a e

'Otuá, Ngaahi.

6a 'Alamā 5:37.

7 T&F 39:9.

7a 'Alamā 8:20.

mā'oni'oni, 'a ia ko ha tangata kuo fili 'e he 'Otuá; he kuó ne ^b'aukai 'i he ngaahi 'aho lahi koe'uhi ko e angahala 'a e kakai ní, pea 'okú ne fiekaia, pea ke ke 'tali ia 'i ho falé mo fafanga ia, pea te ne tāpuaki'i koe mo ho falé; pea 'e nofo 'a e tāpuaki 'a e 'Eikí 'iate koe mo ho falé.

8 Pea na'e hoko 'o pehē ne u talangofua ki he le'o 'o e 'āngeló, peá u liu mai ki hoku falé. Pea lolotonga 'eku foki ki aí ne u fe'iloaki mo e "tangata 'a ia na'e fakahā mai kiate au 'e he 'āngeló: Ke ke tali ia 'i ho falé—pea vakai ko ia ia 'a e tangata kuo lea kiate kimoutolu 'o kau ki he ngaahi me'a 'a e 'Otuá.

9 Pea na'e pehē mai 'e he 'āngeló kiate au ko ha tangata "mā'oni'oni ia; ko ia 'oku ou 'ilo'i ai ko ha tangata mā'oni'oni ia, he na'e lea 'aki ia 'e ha 'āngelo 'a e 'Otuá.

10 Pea ko e tahá, 'oku ou 'ilo'i foki 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'a kuó ne fakamo'oni ki aí; he vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eikí, pehē kuó ne fekau mai ha'ane "āngelo ke fakahā mai 'a e ngaahi me'a ni kiate au; pea kuó ne fai 'eni lolotonga 'a e ^bnofo 'a e 'Alamā ko 'eni 'i hoku falé.

11 He vakai, kuó ne "tāpuaki'i hoku falé, kuó ne tāpuaki'i au, mo 'eku kau fefiné, mo 'eku fānaú, mo 'eku tamaí pea mo hoku kāingá; 'io, na'a mo hoku

kāinga kotoa pē kuó ne tāpuaki'i, pea kuo nofo 'iate kimautolu 'a e tāpuaki 'a e 'Eikí 'o fakatatau mo e ngaahi lea kuó ne lea 'akí.

12 Pea ko 'eni, hili 'a e lea 'aki 'e 'Amuleki 'a e ngaahi lea ní na'e kamata ke 'ohovale 'a e kakaí, ko e me'a 'i he 'i ai ha fakamo'oni 'oku tokolahi "hake 'i ha toko taha pē 'oku fakamo'oni ki he ngaahi me'a kuo talatalaaki'i ai 'a kinautolú, kae 'uma'ā foki mo e ngaahi me'a 'e hoko, 'o fakatatau ki he laumālie 'o e kikite na'e 'iate kinauá.

13 Ka neongo iá, na'e 'i ai hanau ni'ihi 'a ia na'e toka 'i honau lotó ke fakafehu'i 'a kinaua, koe'uhi ke nau tauhele'i nai 'a kinaua 'i he'ena ngaahi leá tu'unga 'i he'enau ngaahi lea "kākā fakaolooló, koe'uhi ke nau 'ilo'i ha fakamo'oni ke talatalaaki'i 'aki 'a kinaua, koe'uhi ke nau lava 'o tukuange 'a kinaua ki he'enau kau fakamāú ke fakamāú 'i 'a kinaua 'o fakatatau ki he fonó, pea ke lava ai 'o tāmāte'i pe lí 'a kinaua ki he fale fakapōpulá, 'o fakatatau mo e hia te nau lava 'o fakamo'oni'i kuó na faí.

14 Pea ko e kau tangata na'e feinga ke tāmāte'i 'a kinauá, ko e kau "taukapo 'a ia na'e nō pe fili 'e he kakaí ke fakafofonga'i 'a e fono 'i he lolotonga fai 'a e ngaahi hopo 'o e ngaahi hia 'a e kakai 'i he 'ao 'o e kau fakamāú.

15 Na'e poto foki 'a e kau

7b 'Alamā 5:46; 6:6.
FFL 'Aukáí.
c Ngāue 10:30–35.
8a 'Alamā 8:19–21.

9a FFL Toputapú.
10a 'Alamā 11:30–31.
b 'Alamā 8:27.
11a 'Alamā 8:22.

12a 'Alamā 9:6.
13a 'Alamā 11:21.
14a 'Alamā 10:24;
11:20–21; 14:18.

taukapo ko 'ení 'i he ngaahi faiva kĀtoa mo e olopoto 'o e kakaí; pea na'e pehē ia koe'uhi ke nau lava ai 'o potō taukei 'i he'enua ngāue.

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kamata ke nau fakafehu'i 'a 'Amuleki, koe'uhi ke nau lava ai 'o ngaohi ia ke ne fakahala'i 'a 'ene ngaahi leá, pe fakakikihi'i 'a e ngaahi lea te ne lea'akí.

17 Pea ko 'ení na'e 'ikai te nau 'ilo 'oku lava 'e 'Amuleki 'o "ilo ki he'enua ngaahi fakakaukaú. Ka na'e hoko 'o pehē 'i he'enua kamata ke fakafehu'i iá, na'á ne 'ilo'i 'enua ngaahi fakakaukaú, 'o ne pehē kiate kinautolu: 'A kimoutolu 'a e ^bto'u tangata angakovi mo paongata'a, 'a kimoutolu 'a e kau taukapo mo e kau mālualoí, he 'oku mou fai 'a e ngaahi ngāue 'a e tēvoló; he 'oku mou fokotu'u ha ngaahi 'tauhele mo ha ngaahi hele ke 'efihia ai 'a e kau mā'oni'oni 'a e 'Otuá.

18 'Oku mou fokotu'u ha ngaahi fakakaukau ke "fakakovi'i 'aki 'a e ngaahi ngāue 'a e kau mā'oni'oni, pea fakatupu ha tō mai 'a e houhau 'o e 'Otuá kiate kimoutolu, 'o a'u ki he faka'auha kotoa 'o e kakaí ni.

19 'Io, 'ikai na'e totonu 'a e folofola 'a Mōsaia ko hotau tu'i fakamuimui, 'i he'ene teu tuange 'a e pule'angá, 'i he 'ikai ha'ane tokotaha ke tuku ia ki ai, 'o ne tu'utu'uni ke pule'i 'a e

kakaí ni 'i honau loto 'onautolú—'io, na'á ne folofola ka 'iloange kuo hokosia 'a e taimi 'e "fili 'e he loto 'o e kakaí ni 'a e angahalá, 'a ia ko e pehē, kapau 'e hokosia 'a e taimi 'e hinga 'a e kakaí ni ki he maumau-fonó, kuo nau taau ai mo e faka'auhá.

20 Pea 'oku ou pehē foki kiate kimoutolu, 'oku ai ha 'uhinga lelei ki hono fakamāu'i 'e he 'Eikí 'a ho'omou ngaahi angahalá; 'oku ngali tonu 'ene folofola ki he kakaí ni, 'i he le'o 'o 'ene kau "āngeló: mou fakatomala, fakatomala, he 'oku ofi ke hoko mai 'a e pule'anga 'o e langí.

21 'Io, 'oku 'uhinga lelei 'ene folofola, 'i he le'o 'o 'ene kau 'āngeló 'o pehē: Te "u 'a'ahi ki hoku kakaí 'aki 'a e faitotonu mo e fakamaau totonu 'i hoku nimá.

22 'Io, pea 'oku ou pehē kite kimoutolu ka ne ta'e'oua 'a e ngaahi "lotu 'a e kau mā'oni'oni 'oku lolotonga 'i he fonuá, 'e tautea'i leva 'a kimoutolu 'aki 'a e faka'auha 'aupito; ka 'e 'ikai hoko ia 'i he ^blōmaki, 'o hangē ko ia na'e hoko ki he kakaí 'i he ngaahi 'aho 'o Noá, ka 'e hoko ia 'i he hongē, mo e mahaki faka'auha, pea mo e tau.

23 Ka ko e me'a 'i he ngaahi "lotu 'a e kau mā'oni'oni 'oku fakamo'ui ai 'a kimoutolú; ko ia ai, kapau te mou kapusi ki tu'a 'a e kau mā'oni'oni meiate kimoutolu, 'e 'ikai ta'ofi 'e he

17a 'Alamā 12:3; 20:18,
32; T&F 6:16.
b Mātiu 3:7;
'Alamā 9:8.
c T&F 10:21–27.
18a Ngāue 13:10.

19a Mōsaia 29:27;
'Alamā 2:3–7;
Hilam. 5:2.
20a 'Alamā 8:14–16; 13:22.
21a Mōsaia 13:34.
22a Sēmisi 5:16;

Mōsaia 27:14–16.
b Sēnesi 8:21;
3 Nifai 22:8–10.
FFL Lōmaki 'i he
Taimi 'o Noá.
23a FFL Lotú.

'Eikí 'a hono to'ukupú; ka te ne hā'ele mai 'i hono houhau kakahā kiate kimoutolu; pea 'e toki te'ia 'aki 'a kimoutolu 'a e honge, mo e mahaki faka'auha, pea mo e tau; pea 'oku vave mai 'a e ^btaimí 'o kapau 'e 'ikai te mou fakatomala.

24 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e 'ita 'o lahi ange 'a e kakaí kia 'Amuleki, 'o nau kaila 'o pehē: 'Oku lau'ikovi'i 'e he tangatá ni 'a 'etau ngaahi fonó 'a ia 'oku totonú, pea mo 'etau kau taukapo poto kuo tau filí.

25 Ka na'e mafao atu 'e 'Amuleki 'a hono nimá, 'o kalanga 'o mālohi ange kiate kinautolu, 'o pehē: 'A kimoutolu 'a e to'u tangata angakovi mo paongata'a, ko e hā kuo ma'u ai 'e Sētane ha mālohi lahi pehē 'i homou lotó? Ko e hā ka mou ka fakavaivai'i ai 'a kimoutolu kiate ia ke ne ma'u ai ha mālohi kiate kimoutolu, ke "fakakuihi homou matá, koe'uhi ke 'oua na'a mahino kiate kimoutolu 'a e ngaahi lea 'oku faí, 'o fakatatau ki honau mo'oni?

26 Pea vakai, kuó u fakamo'oni kovi koā ki ho'omou fonó? 'Oku 'ikai mahino kiate kimoutolu; 'oku mou pehē kuó u lau'ikovi 'a ho'omou fonó; ka kuo 'ikai, ka kuó u lea 'o pou pou ki ho'omou fonó 'o fakahā ai kiate kimoutolu 'ene fakahalai'a 'i 'a kimoutolú.

27 Pea ko 'eni vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo 'osi fai 'a e teuteu ki hono faka'auha 'o e kakai ní 'i he ta'e-mā'oni'oni

'a homou kau "taukapó pea mo homou kau fakamāú.

28 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi lea 'aki 'e 'Amuleki 'a e ngaahi lea ko 'eni, na'e lau'ikovi ia 'e he kakaí, 'o nau pehē: Ko 'eni 'oku tau 'ilo'i ko e fānau 'a e tēvolo 'a e tangatá ni, he kuó ne "loi kiate kitautolu; koe'uhi he kuó ne lau'ikovi 'etau fonó. Pea ko 'eni 'okú ne pehē kuo 'ikai ke ne lau'ikovi'i ia.

29 Pea ko e tahá, kuó ne lau'ikovi'i 'etau kau taukapó pea mo 'etau kau fakamāú.

30 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fakapapau 'e he loto 'o e kau taukapó te nau manatu'i 'a e ngaahi me'á ni ko hono talatalaaki'i.

31 Pea na'e 'i ai hanau tokotaha ko Sisolome hono hingoá. Ko e taki foki ia 'i hono "talatalaaki'i 'o 'Amuleki mo 'Alamaá, he ko ha taha ia 'i honau kau poto tahá, he na'e lahi 'ene ngāue ne ma'u mei he kakaí.

32 Pea ko e holi 'a e kau taukapó ni ke ma'u 'a e totongi; pea na'a nau ma'u 'a e totongi 'o fakatatau ki he'enu ngāue.

VAHE 11

---

*'Oku fakamatala'i 'a e ngaahi mahu-
'inga 'o e lau pa'anga 'a e kau Nīfai
—'Oku fakakikihi 'a 'Amuleki mo
Sisolome—'Oku 'ikai fakamo'ui 'e
Kalaisi 'a e kakaí 'i he'enu ngaahi
angahalá—Ko kinautolu pē te nau
mau 'a e pule'anga 'o e langí 'e faka-
mo'ui—'E toe tu'u hake 'a e kakai
kotoa pē 'i he anga ta'e-fa'a-mate—*

‘Oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha mate hili ‘a e Toetu‘ú. Ta‘u 82 K.M. nai.

Ko ‘eni na‘e tu‘u ‘i he fono ‘o Mōsaiá ‘o pehē ko e tangata kotoa pē ‘oku hoko ko ha fakamaau ‘o e fonó, pe ko kinautolu kuo fili ko e kau fakamāú, ‘e ma‘u ‘e kinautolu ‘a e totongi ‘o fakatatau ki hono fuoloa ‘o ‘enau ngāue ki hono fakamāú ‘i ‘o kinautolu kuo ‘omi ki honau ‘aó ke fakamāú ‘i.

2 Ko ‘eni kapau ‘oku mo‘ua ha tangata ‘i he pa‘anga ki ha taha kehe, ‘o ‘ikai te ne fie totongi ‘a ia ‘okú ne mo‘ua aí, ‘oku fai leva ha lāunga ki he fakamāú koe‘uhi ko ia; pea ‘oku ngāue ‘aki ‘e he fakamāú ‘a hono mafaí, ‘o ne fekau ha kau pule ke ‘omi ‘a e tangatá kiate ia; pea ‘okú ne fakamāú ‘i ‘a e tangatá ‘o fakatatau ki he fonó pea mo e ngaahi fakamo‘oni na‘e ‘omi ke tala-talaaki ‘i ‘aki iá, pea ko ia na‘e fakamālohi ‘i ai ‘a e tangatá ke totongi ‘a e me‘a na‘á ne mo‘ua aí, pe ‘e to‘o ‘ene me‘a kotoa pē, pe ‘e kapusi ki tu‘a ia mei he kakaí ‘o hangē ko ha kaiha‘a mo e fa‘ao me‘a.

3 Pea na‘e totongi ‘a e fakamāú ‘o fakatatau ki hono fuoloa ‘o ‘ene ngāue—Ko ha sēnine ‘o e koula ki he ngāue ‘o e ‘aho ‘e taha, pe ko ha sēnumi ‘o e siliva, ‘a ia ‘oku mahu‘inga tatau mo ha sēnine ‘o e koula; pea ‘oku fakatatau ‘eni mo e fono ‘a ia kuo fokotu‘ú.

4 Vakai ko e ngaahi hingoa ‘eni ‘o ‘enau ngaahi kongā koula

kehekehé, mo ‘enau silivá, ‘o fakatatau ki honau mahu‘ingá. Pea kuo fokotu‘u ‘a e ngaahi hingoá ‘e he kau Nífaí, he na‘e ‘ikai te nau lau pa‘anga ‘o fakatatau ki he founga ‘o e kau Siu na‘e ‘i Selūsalemá; pea na‘e ‘ikai foki te nau fua ‘o fakatatau ki he founga ‘o e kau Siú; ka na‘a nau liliu ‘enau laú mo ‘enau fuá ‘o fakatatau ki he loto mo e anga ‘o e nofo ‘a e kakaí ‘i he to‘u tangata taki taha, ‘o fai mai ki he pule ‘a e kau fakamaau ‘a ia kuo “fokotu‘u ‘e he tu‘i ko Mōsaiá.

5 Ko hono anga foki ‘eni ‘o e ngaahi mahu‘inga ‘o ‘enau lau pa‘angá—ko e sēnine ‘o e koula, mo e seone ‘o e koula, pea mo e sumu ‘o e koula, mo e limina ‘o e koula.

6 Ko ha sēnume ‘o e siliva, mo ha amanoa ‘o e siliva, mo ha ‘eseloma ‘o e siliva, pea mo ha ‘oniti ‘o e siliva.

7 Na‘e tatau ‘a e sēnume ‘o e silivá mo e sēnine ‘o e koulá, pea na‘e tatau taki taha ia mo e fua ‘e taha ‘o e pa‘ale, kae ‘uma‘ā foki mo e fua ‘e taha ‘o e fa‘ahinga keleni kotoa pē.

8 Ko e seone ‘o e koulá na‘e liunga ua hono mahu‘ingá ‘i hono mahu‘inga ‘o e sēniné.

9 Pea ko e sumu ‘o e koulá na‘e liunga ua hono mahu‘ingá ‘i hono mahu‘inga ‘o e seoné.

10 Pea ko e limina ‘o e koulá na‘e tatau ‘a hono mahu‘ingá mo e ngaahi me‘a ko iá kotoa.

11 Pea ko e ‘amanoa ‘e taha ‘o e silivá na‘e tatau mo e sēnume ‘e ua.

12 Pea ko e 'eseloma 'o e silivá na'e tatau ia mo e sēnume 'e fā.

13 Pea ko e 'onití na'e tatau ia mo hono mahu'inga 'o e ngaahi me'a ko iá kotoa.

14 Ko e mahu'inga foki 'eni 'o e ngaahi pa'anga iiki hifo 'i he'enu lau pa'angá —

15 'Oku tatau 'a e sipiloné mo hono vaeua 'o e sēnume; ko ia 'oku fe'unga 'a e sipilone 'e tahá mo e vaeua 'o e fua 'e taha 'o e pa'ale.

16 Pea 'oku tatau 'a e sipilumé mo hono vaeua 'o e sipilone.

17 Pea 'oku tatau 'a e liá mo hono vaeua 'o e sipilume.

18 Ko e ngaahi mahu'inga foki 'eni 'o fakatatau ki he'enu lau pa'angá.

19 'Oku tatau foki 'a e 'anitione 'o e koulá mo e sipilone 'e tolu.

20 Ko 'eni, ko e me'a pē taha na'e tokanga ki aí, ke ma'u ha tupu, koe'uhi ko 'enu ma'u 'enu ngaahi totongi 'o fakatatau ki hono fuoloa 'o 'enu ngāué, ko ia, na'a nau ue'i hake ai 'a e kakaí 'i he ngaahi feke'ike'i mo e fa'ahinga maveuveu kotoa pē pea mo e fai angahala, koe'uhi ke fuoloa ange ai 'enu ngāue ke ma'u 'a 'enu totongi, koe'uhi ke nau "ma'u 'a e pa'anga 'o fakatatau mo e ngaahi tangi na'e 'omi kiate kinautolú; ko ia na'a nau ue'i hake 'a e loto 'o e kakaí ke nau 'ita kia 'Alamā mo 'Amuleki.

21 Pea na'e kamata 'e he Sisolome ko 'ení ke fakafehu'i 'a 'Amuleki, 'o pehē ange: Te ke

tali mai mu'a kiate au 'a e ngaahi fehu'i 'e ni'ihí 'a ia te u fai kiate koe? Ko e tangata poto foki 'a Sisolome 'i he ngaahi "filio'i kākā 'a e tēvoló, koe'uhi ke ne faka'auha 'a ia 'oku lelei; ko ia, na'a ne pehē ai kia 'Amuleki: Te ke tali mai mu'a 'a e ngaahi fehu'i te u fai kiate koé?

22 Pea na'e pehē ange 'e 'Amuleki kiate ia: 'Io, kapau 'e fakahā mai 'e he "Laumālie 'o e 'Eikí 'a ia 'oku 'iate aú, ke u tali; koe'uhi 'e 'ikai te u lea 'aki ha me'a 'oku faikehekehe mo e Laumālie 'o e 'Eikí. Pea na'e pehē ange 'e Sisolome kiate ia: Vakai, ko e 'oniti siliva 'eni 'e ono, pea te u 'atu 'eni kotoa pē ma'au 'o kapau te ke fakafisinga 'oku 'i ai ha Tokotaha Fungani Mā'olunga.

23 Ko 'eni na'e pehē ange 'e 'Amuleki: 'A koe, 'a e "fānu 'o heli, ko e hā 'okú ke ^b'ahi'ahi'i ai aú? 'Ikai 'okú ke 'ilo 'oku 'ikai vaivai 'a e kau mā'oni'oni ki he ngaahi 'ahi'ahi pehē?

24 'Okú ke tui koā 'oku 'ikai ha 'Otua? 'Oku ou pehē kiate koe, 'Oku 'ikai, ka 'okú ke 'ilo'i 'oku 'i ai ha 'Otua, ka 'okú ke 'ofa lahi hake ki he "pa'anga ko 'enā 'iate ia.

25 Pea ko 'eni kuó ke loi 'i he 'ao 'o e 'Otuá kiate au. Na'a ke pehē mai kiate au — Vakai ki he 'oniti 'eni 'e ono ko 'ení, 'a ia 'oku fu'u mahu'inga, te u 'atu ia ma'au — ka na'e toka 'i ho lotó ke ta'ofi ia 'o 'ikai foaki kiate

20a 'Alamā 10:32.

21a 'Alamā 10:13.

22a FFL Laumālie

Mā'oni'oni.

23a 'Alamā 5:41.

b FFL 'Ahi'ahi,

'Ahi'ahi'i.

24a 1 Tim. 6:10;

Taitusi 1:11.

au; pea koe holi pē 'a ho lotó ke u fakafisinga 'a e 'Otua mo'oni mo mo'uí, koe'uhi ke ke ma'u ai ha 'uhinga ke faka'auha au. Pea ko 'eni vakai, ko e me'a 'i he fu'u angahalá ni te ke ma'u ho'o totongí.

26 Pea na'e pehē ange 'e Sisolome kiate ia: 'Okú ke pehē koā 'oku 'i ai ha 'Otua mo'oni mo mo'uí?

27 Pea na'e pehē 'e 'Amuleki: 'Io, 'oku 'i ai ha 'Otua mo'oni mo mo'uí.

28 Pea na'e pehē 'e Sisolome: 'Oku tokolahí 'a e 'Otuá 'i he toko tahá?

29 Pea tali ange 'e ia, 'Oku 'ikai.

30 Ko 'eni na'e toe pehē 'e Sisolome kiate ia: 'Okú ke 'ilo'i fēfē 'a e ngaahi me'á ni?

31 Peá ne pehē ange: Kuo fakahā 'e ha ^aāngelo 'a e ngaahi me'á ni kiate au.

32 Pea toe pehē ange 'e Sisolome: Ko hai ia 'e hā'ele maí? Ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá?

33 Peá ne pehē ange kiate ia, 'Io.

34 Pea na'e toe pehē ange 'e Sisolome: Te ne fakamo'uí koā 'a hono kakaí 'i ^ahe'enu ngaahi angahalá? Pea na'e tali ange 'e 'Amuleki, 'o ne pehē kiate ia: 'Oku ou pehē kiate koe, 'e 'ikai, he 'oku 'ikai ke ne lava 'o faka-'ikai' 'i 'a 'ene folofolá.

35 Ko 'eni na'e pehē ange 'e Sisolome ki he kakaí: Tokanga ke mou manatu' 'i 'a e ngaahi

me'a ni; he na'á ne pehē 'oku 'i ai ha 'Otua pē taha; ka 'oku pehē mai 'e ia 'e hā'ele mai 'a e 'Alo 'o e 'Otuá, ka 'e 'ikai te ne fakamo'uí 'a hono kakaí—'o hangē kuo 'iate ia 'a e mafai ke fekau' 'i 'a e 'Otuá.

36 Ko 'eni, na'e toe pehē ange kiate ia 'e 'Amuleki: Vakai kuó ke loi, he 'okú ke pehē ne u lea 'o hangē 'oku 'iate au 'a e mafai ke fekau' 'i 'a e 'Otuá ko e me'a 'i he'eku pehē 'e 'ikai te ne fakamo'uí 'a hono kakaí 'i he'enu ngaahi angahalá.

37 Pea 'oku ou toe pehē kiate koe 'oku 'ikai ke ne lava 'o fakamo'uí 'a kinautolu 'i he'enu ngaahi ^aangahalá; he 'oku 'ikai te u lava ke faka-'ikai' 'i 'a 'ene folofolá, pea kuó ne folofola 'oku ^b'ikai lava ke ma'u 'e ha me'a ta'ema'a 'a e 'pule'anga 'o e langí; ko ia, 'e lava fēfē ke fakamo'uí 'a kimoutolu, kae 'oua kuo mou ma'u 'a e 'pule'anga 'o e langí? Ko ia, 'e 'ikai lava ke fakamo'uí 'a kimoutolu 'i ho'omou ngaahi angahalá.

38 Ko 'eni na'e toe pehē ange 'e Sisolome kiate ia: Ko e Tamai Ta'engatá mo'oni 'a e 'Alo 'o e 'Otuá?

39 Pea na'e pehē kiate ia 'e 'Amuleki: 'Io, ko e ^aTamai Ta'engata mo'oni ia 'o e langí mo e māmaní pea mo e ngaahi me'a ^bkotoa pē 'oku 'i aí; ko e tupu-'angá ia mo e iku'angá, ko e 'uluakí mo e ki muí;

31a 'Alamā 10:7–10.

34a Hílam. 5:10–11.

37a 1 Kol. 6:9–10.

^b 1 Nífaí 15:33;

'Alamā 40:26;

3 Nífaí 27:19.

FFL Ta'e Faka-'Otuá.

^c FFL Pule'anga 'o e

'Otuá pe Pule'anga 'o e Langí.

39a 'Ísaia 9:6.

^b Kólóse 1:16;

Mōsaia 4:2.

40 Pea te ne hā'ele mai ki he "māmaní ke ^bhuhu'í hono kakaí; pea te ne 'fua kiate ia 'a e ngaahi maumau-fono 'anautolu 'oku tui ki hono huafá; pea ko e fa'ahinga 'eni 'e ma'ú 'a e mo'ui ta'engatá, pea 'oku 'íkai hoko 'a e fakamo'uí ki ha tokotaha kehe.

41 Ko ia 'e nofo ma'ú 'a e kau angahalá 'o hangē kuo "íkai fai ha huhu'í, kae ngata pē 'i hono vete ange 'o e ngaahi ha'í 'o e maté; he vakai, 'oku ha'ú 'a e 'aho 'e toe tu'ú ai 'a e kakai ^bfulipē mei he maté 'o tutu'ú 'i he 'ao 'o e 'Otuá, pea 'e 'fakamāu'í 'a kinautolu 'o fakatatau ki he'enau ngaahi ngāué.

42 Ko 'eni, 'oku 'i ai ha mate 'oku ui ko ha mate fakasinó, pea 'e vete 'e he pekia 'a Kalaisí 'a e ngaahi "ha'í 'o e mate fakasino ko 'ení, koe'uhi ke fokotu'ú hake 'a e kakai fulipē mei he mate fakasinó ni.

43 'E toe "fakataha'í 'a e sinó pea mo e laumālié 'i hono angahaohaó; 'e toe fakafoki 'a e alangá mo e hokotanga huí fakatou'osi ki hono tu'unga totonú, 'o hangē foki ko hotau anga 'i he taimi ní; pea 'e taki mai 'a kitautolu ke tutu'ú 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'o 'ilo'í 'o hangē foki 'oku tau 'ilo'í 'i he taimi

ní, pea ^bmanatu'í lelei 'a 'etau 'angahala kotoa pē.

44 Ko 'eni, 'e hoko 'a e toe fakafoki ko 'eni ki he kakai fulipē, 'a e kakai motu'a mo e kau talavou fakatou'osi, 'a e pōpula mo e tau'atāina fakatou'osi, 'a e tangata mo e fefine, 'a e kau fai angahala mo e kau mā'oni'oni, pea na'a mo e tu'oni lou'ulu 'e tahá 'e 'íkai mole ia mei honau 'ulú; ka 'e toe "fakafoki 'a e me'a kotoa pē ki hono tu'unga hao-haoá, 'o hangē 'oku 'i aí ni iá, pe 'oku 'i he sinó, pea 'e 'omi 'a kinautolu ke nau fakamatala 'i he 'ao 'o e fakamaau 'o Kalaisi ko e 'Aló, mo e 'Otua ko e ^bTamaí, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia ko e 'Otua Ta'engata pē 'e 'taha, ke "fakamāu'í 'o fakatatau ki he'enau ngaahi ngāué, pe 'oku lelei ia pe kovi.

45 Ko 'eni, vakai, kuó u lea kiate kimoutolu 'i he mate 'o e sino fakamāmaní, kae 'uma'ā foki 'a e "toetu'ú 'o e sino fakamāmaní. 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e ^bfokotu'ú hake 'a e sino fakamāmaní ni ko ha sino 'ta'e-fa'a-mate, 'a ia ko e pehē ko e toe tu'ú hake mei he maté, 'io, mei he 'uluaki maté ki he mo'ui, koe'uhi ke 'oua na'a nau toe ^dmate; pea fakataha honau laumālié mo honau sinó, pea 'e

40a Loma 11:26–27.

b FFL Māmaní.

c 'Eke. 34:6–7;

'Īsaia 53:5;

1 Sione 2:2;

Mōsaia 14:5; 15:12;

T&F 19:16–19.

41a 'Alamā 12:18;

T&F 88:33.

b Fakahā 20:12–13;

'Alamā 42:23.

c FFL Fakamaau

Faka'osí.

42a 'Alamā 12:16.

43a 2 Nifai 9:13;

'Alamā 40:23.

b 2 Nifai 9:14;

Mōsaia 3:25;

'Alamā 5:18.

c FFL Angahalá.

44a 'Alamā 41:12–15.

b FFL 'Otua—'Otua ko

e Tamaí.

c 3 Nifai 11:27, 36.

FFL 'Otuá.

d Fakahā 20:12–13.

45a 'Alamā 40:23;

T&F 88:16.

b FFL Toetu'ú.

c FFL Mo'ui

Ta'e-fa'a-maté.

d Fakahā 21:4;

T&F 63:49; 88:116.

'ikai ke toe fakamavahe'i; ko ia 'e hoko hono kotoa 'o e sinó 'o 'fakalaumālie mo ta'e-fa'a-mate, koe'uhi ke 'oua na'a nau toe lava 'o 'ilo 'a e 'au'auhá.

46 Ko 'eni, 'i he faka'osi 'e 'Amuleki 'a e ngaahi lea ní, na'e toe kamata ke 'ohovale 'a e kakaí, pea na'e kamata foki 'a Sisolome ke tetetete. Pea na'e 'osi pehē 'a e ngaahi lea 'a 'Amulekí, kae kehe ko ia pē 'eni kuó u tohí.

VAHE 12

'Oku fakakikihi 'a 'Alamā mo Sisolome—'Oku lava 'o fakahā 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá kiate kinautolu pē 'oku tui faivēlengá—'Oku fakamāu' 'i a e tangatá 'o fakatatau ki he'enua ngaahi fakakaukau, ngaahi tuí, ngaahi leá, mo e ngaahi ngāue—'E hoko ki he kau angahalá ha mate fakalaumālie—'Oku hoko 'a e mo'ui fakamatelie ko 'eni ko ha tu'unga 'ahi'ahi'anga—'Oku hanga 'e he palani 'o e huhu' 'i 'o fakahoko 'a e Toetu'ú 'o, makatu'unga 'i he tuí, mo ha fakamolemole' 'o e ngaahi angahalá—'Oku ma'u 'e kinautolu 'oku fakatomalá ha totonu ke ma'u 'a e 'alo'ofa 'i he 'Alo pē Taha na'e Fakatupú. Ta'u 82 K.M. nai.

Ko 'eni, ko e me'a 'i he vakai 'e 'Alamā kuo ta'ofi 'e he ngaahi lea 'a 'Amulekí 'a Sisolomé, he na'á ne vakai kuo 'ilo 'e 'Amuleki 'i he'ene "loi mo kaka ke faka'auha iá, pea ko e me'a 'i he'ene vakai 'okú ne kamata ke

tetetete koe'uhi ko 'ene ^b'ilo'i 'ene angahalá, na'á ne fakaava ai hono ngutú 'o kamata ke lea kiate ia, pea ke pou pou'i 'a e ngaahi lea 'a 'Amulekí, pea ke fakamatala'i 'a e ngaahi me'a 'o lahi ange, pe ke fakamahino'i 'a e ngaahi folofolá 'o lahi ange 'i he me'a kuo fai 'e 'Amulekí.

2 Ko 'eni, na'e fanongo 'e he kakai na'e tu'u takatakaí ki he ngaahi lea 'a ia na'e lea 'aki 'e 'Alamā kia Sisolomé; he na'e tokolahi 'aupito 'a e kakaí, pea ko e anga 'eni 'o 'ene leá:

3 Ko 'eni 'e Sisolome, ko e me'a 'i he 'ilo'i koe 'i ho'o loí mo e kākāá, he kuo 'ikai ke ngata 'i ho'o loi ki he tangatá, ka kuo ke loi ki he 'Otuá; he vakai, 'okú ne 'afio'i 'a ho'o ngaahi "fakakaukau kotoa pē, pea 'okú ke vakai 'oku fakahā kiate kimaua 'a ho'o ngaahi fakakaukau 'e hono Laumālie.

4 Pea 'okú ke vakai 'okú ma 'ilo'i ko ho'o fakakaukau ko ha fakakaukau fakaoloolo 'aupito, 'o tatau mo e olo poto 'o e tēvoló, ke loi mo kākāá'i ai 'a e kakaí ni ke ke lava ai 'o fakafehi'a 'a kinautolu kiate kimaua, ke nau lau'ikovi'i mo kapusi 'a kimaua ki tu'a—

5 Ko e fakakaukau foki 'eni 'a ho "filí, pea kuo ne ngāue 'aki hono mālohí 'iate koe. Pea ko hoku lotó ke ke manatu'i ko e me'a 'oku ou lea 'aki kiate koé 'oku ou lea 'aki ia ki he kakai kotoa pē.

6 Pea vakai 'oku ou pehē kiate

45e 1 Kol. 15:44.
12 1a 'Alamā 11:20–38.
b FFL Konisēnisí.

3a Sēkope 2:5;
'Alamā 10:17;
T&F 6:16.

5a FFL Tēvoló.

kimoutolu kotoa pē ko ha tauhele 'eni 'a ho filí, 'a ia kuó ne fokotu'u ke tauhele'i 'aki 'a e kakaí ni, koe'uhí ke ne lava ai 'o fakamo'ulaloa'i 'a kimoutolu kiate ia, koe'uhí ke ne lava 'o kāpui 'aki 'a kimoutolu 'a 'ene ngaahi "sēini, koe'uhí ke ne ha'iha'i hifo 'a kimoutolu ki he 'auha ta'engatá, 'o fakatatau ki he mālohi 'o 'ene fakapōpulá.

7 Pea ko 'eni, 'i he 'osi hono lea 'aki 'e 'Alamā 'a e ngaahi lea ní, na'e kamata 'a Sisolome ke tete-tete 'o fu'u lahi ange 'aupito, he kuo 'āsili ai pe hono mahino lahi ange kiate ia 'a e māfima'fi 'o e 'Otuá; pea kuo mahino foki kiate ia 'oku ma'u 'e 'Alamā mo 'Amuleki ha 'ilo kiate ia, he kuo mahino kiate ia kuó na 'ilo'i 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi holi 'a hono lotó; he kuo tuku 'a e mālohi kiate kinaua ke na 'ilo ki he ngaahi me'a ko iá 'o fakatatau ki he laumālie 'o e kikité.

8 Pea na'e kamata 'e Sisolome ke 'eke fakamātoato kiate kinaua, koe'uhí ke ne 'ilo lahi ange ki he pule'anga 'o e 'Otuá. Pea na'á ne pehē kia 'Alamā: Ko e hā hono 'uhinga 'o e me'á ni, 'a ia kuo lea 'aki 'e 'Amuleki 'o kau ki he toetu'u 'o e maté, 'o pehē 'e toe tu'u 'a e kakai kotoa pē mei he maté, 'o tatau 'a e angatonu mo e ta'e-angatonu, pea 'e 'omai ke tutu'u 'i he 'ao 'o

e 'Otuá ke fakamāu'i 'o fakatatau ki he'enau ngaahi ngāué?

9 Pea ko 'eni na'e kamata 'e 'Alamā ke fakamatala'i 'a e ngaahi me'á ni kiate ia, 'o ne pehē: 'Oku tuku ki ha tokolahi ke 'ilo'i 'a e ngaahi "me'a lilo 'a e 'Otuá; ka neongo iá kuo fai kiate kinautolu ha fekau mafa ke 'oua na'a nau fakahā kae fakatatau ^bpē ki he kongá 'o 'ene folofolá 'a ia 'okú ne fakangofua ki he fānau 'a e tangatá, 'o fakatatau ki he tokanga mo e faivelenga 'oku nau fai kiate iá.

10 Pea ko ia, 'ilonga ia 'e "fakafefeka hono lotó, 'e ma'u 'e ia 'a e kongá ^bsi'i ange 'o e folofolá; pea 'ilonga ia 'e "ikái fakafefeka hono lotó, 'e "foaki kiate ia 'a e kongá lahi 'o e folofolá, kae 'oua kuo tuku kiate ia ke ne 'ilo'i 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá 'o a'u ki he'ene 'ilo'i hono kotoa.

11 Pea ko kinautolu 'e fakafefeka hono lotó, 'e foaki kiate kinautolu 'a e "kongá si'i ange 'o e folofolá kae 'oua kuo 'ikái ke nau ^b'ilo'i ha me'a 'o kau ki he'ene ngaahi me'a liló; pea 'e toki fakapōpula'i 'a kinautolu 'e he tēvoló, pea taki hifo 'a kinautolu 'i he'ene fa'itelihá ki he faka'auhá. Ko 'eni ko hono 'uhinga 'eni 'o e ngaahi "sēini 'o "helí.

12 Pea kuo lea mahinongofua 'a 'Amuleki 'o kau ki he "maté,

6a 'Alamā 5:7–10.

9a 'Alamā 26:22.

FFL Me'a Lilo 'a e

'Otuá, Ngaahi.

b Sione 16:12;

'Alamā 29:8;

3 Nifai 26:8–11;

'Eta 4:7.

10a 2 Nifai 28:27;

'Eta 4:8.

b T&F 93:39.

c FFL Loto-fakatōkikaló.

d 2 Nifai 28:30;

T&F 50:24.

11a Mātiu 25:29.

b FFL Hē mei he

Mo'oní.

c Sione 8:34;

2 Nifai 28:19.

d LFkt. 9:18;

2 Nifai 2:29.

FFL Helí.

12a 'Alamā 11:41–45.

pea mo e fokotu'u hake mei he fa'a 'au'auhá ni ki he ta'e-fa'a-'au'auhá, mo e taki mai ki he fakamaau 'o e 'Otuá, ke ^bfakamāu'i 'o fakatatau ki he'etau ngaahi ngāué.

13 Pea kapau kuo hoko 'o fakafefeka hotau lotó, 'io, kapau kuo tau fakafefeka hotau lotó ki he folofolá, kae 'oua kuo 'ikai 'iloa ia 'iate kitautolu, 'e toki fakamanavahē leva 'a hotau tu'ungá, he 'e toki fakahalaia'i ai 'a kitautolu.

14 Koe'uhi he 'e fakahalaia'i kitautolu 'e he'etau ngaahi ^aleá, 'io, 'e fakahalaia'i 'a kitautolu 'e he'etau ngaahi ngāué kotoa; 'e 'ikai lau 'a kitautolu 'oku ta'e-ha-mele; pea 'e fakahalaia'i 'a kitautolu foki 'e he'etau ngaahi fakakaukáu; pea 'i he tu'unga fakamanavahē ko iá 'e 'ikai te tau loto-to'a ke sio hake ki hotau 'Otuá; pea te tau fie fiefia 'o kapau te tau lava 'o fekau ki he ngaahi maká mo e ngaahi ^bmo'ungá ke holo hifo kiate kitautolu ke ^cfufuu'i 'a kitautolu mei hono 'aó.

15 Ka 'e 'ikai lava ke pehē; he kuo pau ke tau ō mai 'o tutu'u 'i hono 'aó 'i hono nāunaú, mo hono mālohí, mo hono māfi-mafí, mo e ngeiá, pea mo e pule aoniú, 'o fakamo'oni'i hotau ^afakamaa'i ta'engatá 'oku totonu 'a 'ene ngaahi ^bfakamaau kotoa

pē; pea 'okú ne angatonu 'i he'ene ngaahi ngāue kotoa pē, pea 'okú ne 'alo'ofa ki he fānau 'a e tangatá, pea 'oku 'iate ia 'a e māfimafi kotoa pē ke fakamo'ui 'a e tangata fulipē 'oku tui ki hono huafá 'o fua 'aki 'a e fua 'oku ngali mo e fakatomalá.

16 Pea ko 'eni vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'e toki hoko mai ha mate, 'io ko e ^amate 'anga uá, 'a ia ko ha mate fakalaumālie; ko e taimi ko iá 'ilonga ia 'oku mate 'i he'ene ngaahi angahalá 'i he ^bmate fakasinó, 'io, 'e toki ^cmate ia 'i ha mate fakalaumālie; 'io, te ne mate ki he ngaahi me'a 'oku kau ki he mā'oni'oní.

17 Ko e taimi 'eni 'e tatau ai honau fakamamahi'í mo ha ^aano 'o e afi mo e maka-vela, 'a ia 'oku 'alu hake hono uló 'o ta'engata pea ta'engata; pea ko ia ia 'a e taimi 'e toki ha'íha'i hifo 'a kinautolu ki he faka'auha ta'engatá, 'o fakatatau ki he mālohi mo e fakapōpula 'a Sētané, he kuó ne fakapōpula'i 'a kinautolu 'o fakatatau mo hono lotó.

18 Ko ia 'oku ou pehē kiate kimoutolu, te nau toki hangē kuo ^a'ikai ha huhu'i 'e faí; he 'oku 'ikai lava 'o huhu'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki he fakamaau totonu 'a e 'Otuá; pea 'oku 'ikai te nau lava 'o ^bmate, he 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha 'auha.

12b FFL Fakamaau Faka'osí.

14a Mātiu 12:36; Sēmisi 3:6; Mōsaia 4:29–30.

b Hōsea 10:8; 2 Nifai 26:5.

c Siope 34:22;

2 Nifai 12:10.

15a Mōsaia 3:25.

b 2 Pita 2:9.

FFL Fakamaau Totonú.

16a FFL Mate,

Fakalaumālié.

b 'Alamā 11:40–45.

c 1 Nifai 15:33;

'Alamā 40:26.

17a Fakahā 19:20; 21:8;

Mōsaia 3:27.

18a 'Alamā 11:41.

b Fakahā 21:4;

'Alamā 11:45;

T&F 63:49.

19 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he faka'osi 'e 'Alamā hono lea 'aki 'a e ngaahi lea ní, na'e kamata ke ofo 'o lahi ange 'a e kakai.

20 Ka na'e ai ha tokotaha ko Enitiona, 'a ia ko ha pule lahi 'iate kinautolu, na'e ha'u ia 'o ne pehē kiate ia: Ko e hā 'a e me'a ko ia kuó ke pehē 'e toe tu'u 'a e tangatá mei he maté 'o liliu mei he fa'a-maté ni ki he tu'unga "ta'e-fa'a-mate, ke 'oua na'a lava 'o toe mate 'a e laumālie?

21 Ko e hā 'a e 'uhinga 'o e folofola, 'oku pehē na'e tuku 'e he 'Otuá ha kau "selupimi mo ha heletā ulo 'i he potu hahake 'o e ngoue 'o ^b'Ītení, telia na'a hū 'a 'etau 'uluaki mātu'á 'o na kai 'a e fua 'o e 'akau 'o e mo'uí, peá na mo'uí 'o ta'engata? Pea ko ia 'oku tau vakai ai na'e 'ikai ke 'i ai ha kihí'i momo'i faingamālie ke na mo'uí ai 'o ta'engata.

22 Ko 'eni na'e pehē ange 'e 'Alamā kiate ia: Ko e me'a ia na'á ku 'ai ke fakamatala'í. Ko 'eni 'oku tau vakai na'e "hinga 'a 'Ātama 'i he'ene kai 'a e ^bfua tapú, 'o fakatatau ki he folofola 'a e 'Otuá; pea ko ia 'oku tau vakai ai na'e hoko 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangata 'i he'ene hingá ko ha kakai kuo 'hē mo tō ki lalo.

23 Pea ko 'eni vakai, 'oku ou pehē kiate koe ka ne lava 'e 'Ātama ke "kai 'a e fua 'o e 'akau 'o e mo'uí 'i he taimi ko iá, pehē kuo 'ikai ke 'i ai ha mate, pea kuo ta'e'aonga 'a e folofolá, 'o lau ai 'a e 'Otuá ko ha loi, he na'á ne folofola: ^bKapau te ke kai, kuo pau te ke mate.

24 Pea 'oku tau vakai 'oku hoko 'a e "mate ki he fa'ahinga 'o e tangatá, 'io, 'a e mate ko ia kuo lau ki ai 'a 'Amulekí, 'a ia ko e mate fakasinó; ka neongo iá na'e tuku ki he ^btangatá ha vaha'atami ke ne lava ai 'o fakatomala; ko ia na'e hoko ai 'a e mo'uí ni ko ha tu'unga 'ahí'ahí-anga; ko ha taimi ke "teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otuá; ko ha taimi ke teuteu ki he tu'unga ta'engata 'a ia kuó ma lau ki aí, 'a ia 'e hoko 'i he hili 'a e toetu'u 'o e maté.

25 Ko 'eni, ka ne ta'e'oua 'a e "palani 'o e huhu'í, 'a ia na'e fokotu'u talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní, kuo 'ikai lava ke 'i ai ha ^btoetu'u 'o e maté; ka na'e 'i ai ha palani 'o e huhu'í na'e fokotu'u, 'a ia 'e fakahoko 'a e toetu'u 'o e maté, 'a ia kuo lau ki aí.

26 Pea ko 'eni vakai, ka ne lava 'o 'alu atu 'a 'etau 'uluaki ongo mātu'á 'o kai 'a e fua 'o e "akau 'o e mo'uí, pehē kuó na

20a FFL Mo'uí
Ta'e-fa'a-maté.

21a Sēnesi 3:24;
'Alamā 42:2;
Mōsese 4:31.
FFL Selupimí.

^b FFL 'Ītení.

22a FFL Hinga 'a 'Ātama
mo 'Iví.

^b Sēnesi 3:6;
2 Nifai 2:15–19;
Mōsaia 3:26.

^c Mōsaia 16:4–5.

23a 'Alamā 42:2–9.

^b Sēnesi 2:17.

24a FFL Mate, Fakasinó.

^b 2 Nifai 2:21;
Mōsese 5:8–12.

^c 'Alamā 34:32–35.

25a FFL Palani 'o e
Huhu'í.

^b 2 Nifai 2:8;

'Alamā 7:12; 42:23.

26a Sēnesi 2:9;

1 Nifai 15:36;

'Alamā 32:40.

mamahi'ia 'o ta'engata, 'o 'ikai ma'u ha tu'unga teuteu'anga; pea ko ia 'e fakata'e'aonga'i ai 'a e ^bpalani 'o e huhu'í, pea 'e ta'e'aonga 'a e folofola 'a e 'Otuá, 'o ta'elava ai ha me'a.

27 Kae vakai, na'e 'ikai ke pehē; ka na'e "tu'utu'uni ki he fa'ahinga 'o e tangatá kuo pau ke nau mate; pea ka hili ange 'a e maté, ke nau ō mai ki he ^bfakamāú, 'a ia ko e fakamaau pē ko ia kuó ma lau ki aí, 'a ia ko e ngata'angá.

28 Pea hili 'a e tu'utu'uni 'e he 'Otuá ke hoko 'a e ngaahi me'á ni ki he tangatá, vakai, na'á ne toki 'afio'i 'oku totonu ke 'ilo 'e he tangatá ki he ngaahi me'a kuó ne tu'utu'uni kiate kinautolú;

29 Ko ia na'á ne fekau ai ha kau "āngelo ke fealea'aki mo kinautolu, pea nau ngaohi 'a e tangatá ke mamata ki hono nāunaú.

30 Pea na'a nau kamata 'o fai atu mei he taimi ko iá ke ui ki hono huafá; ko ia na'e "fefolofolai 'a e 'Otuá mo e tangatá, 'o ne fakahā kiate kinautolu 'a e ^bpalani 'o e huhu'í, 'a ia kuo teuteu talu mei hono 'ai 'a e "tu'unga 'o e māmaní; pea na'á ne fakahā 'eni kiate kinautolu 'o fakatatau ki he'enau tuí mo e

fakatomalá pea mo 'enau ngaahi ngāue mā'oni'oni.

31 Ko ia, na'á ne tuku ha ngaahi "fekau ki he fa'ahinga 'o e tangatá, he kuo nau tomu'a maumau'i 'a e ngaahi ^buluaki fekaú 'i he ngaahi me'a na'e fakamāmaní, 'o nau hoko 'o hangē ko e ngaahi 'otua, 'o "ilo'i 'a e lelei mei he kovi, 'o fokotu'u 'a kinautolu 'i ha tu'unga ke ^angāue, pe fokotu'u 'i ha tu'unga ke ngāue 'o fakatatau mo honau lotó mo 'enau fa'itelihá, ke fai kovi, pe failelei—

32 Ko ia na'e tuku ai 'e he 'Otuá ha ngaahi fekau kiate kinautolu, hili 'ene "fakahā kiate kinautolu 'a e palani 'o e huhu'í, ke 'oua na'a nau fai kovi, he ko e tautea ki aí ko ha ^bmate 'anga ua, 'a ia ko ha mate ta'engata 'i he ngaahi me'a 'oku kau ki he mā'oni'oni; koe'uhi 'e 'ikai ke mafai ha me'a 'e he palani 'o e huhu'í ki he kakai peheé, he 'oku 'ikai te ne ma'u ha mālohi ki he ngaahi ngāue 'o e "fakamaau totonú, 'o fakatatau mo e fungani angalelei 'o e 'Otuá.

33 Ka kuo ui 'e he 'Otuá ki he fa'ahinga 'o e tangatá 'i he huafa 'o hono 'Aló (he ko e palani 'eni 'o e huhu'í na'e fokotu'ú) 'o ne folofola: Kapau te mou fakatomala 'o 'ikai fakafefeka homou

26b 'Alamā 34:8–16;
42:6–28;
Mōsese 6:59–62.

27a Siope 7:1;
Hepelū 9:27;
T&F 42:48.

b FFL Fakamaau
Faka'osí.

29a Molonai 7:25, 31;
T&F 29:42.

30a Mōsese 5:4–5; 6:51.

b FFL Palani 'o e
Huhu'í.

c Mōsaia 18:13;
'Alamā 13:3, 5, 7–8.

31a FFL Fekau 'a e 'Otuá,
Ngaahi.

b Sēnesi 2:16–17;
2 Nifai 2:18–19.

c Sēnesi 3:22–23;

Mōsese 4:11.

d 2 Nifai 2:16.

FFL Tau'atāina ke Filí.

32a Mōsese 5:4–9.

b FFL Mate,
Fakalaumālié.

c Mōsaia 15:27;
'Alamā 34:15–16;
42:15.

lotó, pehē te u 'alo'ofa kiate kimoutolu 'i hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú;

34 Ko ia, 'ilonga ia 'oku fakatomala pea 'ikai fakafefeka hono lotó, 'e ma'u 'e ia 'a e totonu ki he "alo'ofa 'i hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, ki ha ^bfakamolemole 'o 'ene ngaahi angahalá; pea 'e hū 'a e fa'ahingá ni ki hoku 'mālōlō'angá.

35 Pea 'ilonga ia 'e fakafefeka hono lotó mo fai angahalá, vakai 'oku ou fuakava 'i he'eku 'itá 'e 'ikai te ne hū ki hoku mālōlō'angá.

36 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga, vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau te mou fakafefeka homou lotó, he 'ikai ke mou hū ki he mālōlō'anga 'o e 'Eiki; ko ia 'oku fakahouhau'i ia 'e ho'omou angahalá ke ne fekau hifo ai kiate kimoutolu 'a hono houháu 'o hangē ko ia na'e fai 'i he "uluaki fakatupu houháu, 'io, 'o hangē ko 'ene folofola 'i he fakahouhau fakamuimuí pea mo e 'uluakí foki, ki hono ^bfaka'auha ta'engata 'o homou ngaahi laumālié; ko ia, 'oku fakatatau ai ki he'ene folofolá, ki he mate fakamuimuí pea mo e 'uluakí foki.

37 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga, ko e me'a 'i he'etau 'ilo'i 'a e ngaahi me'á ni, pea 'oku mo'oni ia, tuku ke tau fakatomala, pea 'oua 'e fakafefeka hotau lotó, ke 'oua na'a tau "fakatupu houhau ki he 'Eiki ko hotau

'Otuá, ke 'ohifo hono houháu kiate kitautolu 'i he'ene ngaahi fekau hono ua ko 'eni 'a ia kuó ne tuku kiate kitautolú; kae tuku ke tau hū ki he ^bmālōlō'anga 'o e 'Otuá, 'a ia kuo teuteu 'o fakatatau ki he'ene folofolá.

 VAHE 13

'Oku ui ha kau tangata ko e kau taula'eiki lahi koe'uhí ko 'enau fu'u tui lahi mo e ngaahi ngāue leleí—Ko honau fatongiá ke ako'i 'a e ngaahi fekaú—'Oku fakamā'oni'oni' 'a kinautolu 'i he'enau mā'oni'oni' pea nau hū ki he mālōlō'anga 'o e 'Eiki—Na'e kau 'a Melekisēteki 'iate kinautolú ni—'Oku fakahā 'e he kau 'āngeló 'a e ngaahi ongo-ongo 'o e fiefia 'i he fonuá kotoa—Te nau fakahā mai 'a e hā'ele mai 'a Kalaisí. Ta'u 82 κ.μ. nai.

PEA 'ikai ia ko ia, 'e hoku kāinga, 'oku ou loto ke fakatokanga'i ange ho'omou fakakaukau ki he taimi 'a ia na'e fai ai 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, 'a e ngaahi fekaú ni ki he'ene fānaú; pea ko hoku loto ke mou manatu'i, na'e "fakanofa 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ha kau taula'eiki, 'i hono lakanga toputapú, 'a ia na'e tatau mo e lakanga 'o hono 'Aló, ke nau akonaki 'aki 'a e ngaahi me'á ni ki he kakaí.

2 Pea na'e fakanofa 'a e kau taula'eiki ko iá 'o fakatatau ki he "lakanga 'o hono 'Aló 'i ha

34a FFL 'Alo'ofá.
 b FFL Fakamolemole'i
 'o e Ngaahi Angahalá.
 c FFL Mālōlō.
 36a Sēkope 1:7–8;

'Alamā 42:6, 9, 14.
 b FFL Mala'ia.
 37a 1 Nifai 17:30;
 Sēkope 1:8;
 Hilam. 7:18.

b 'Alamā 13:6–9.
 13 1a 'Ēpa. 2:9, 11.
 2a T&F 107:2–4.

^bfounga 'a ia 'e lava ke 'ilo'i ai 'e he kakaí pe 'e anga-fēfē 'enau sio ki hono 'Aló ke ma'u ha huhu'í.

3 Pea ko e founga 'eni na'e fakanofa ai 'a kinautolú—na'e ^aui mo ^bteuteu'í 'a kinautolu talu mei hono 'ai 'a e ^ctu'unga 'o māmaní, 'o fakatatau ki he ^dtokaima'ananga 'a e 'Otuá, tu'unga 'i he'enau fu'u tui lahi 'aupito mo e ngaahi ngāue lelei; kuo tomu'a tuku kiate kinautolu ke nau ^efili 'a e lelei pe ko e koví; ko ia 'i he'enau fili 'a e lelei, mo ngāue 'aki 'a e fu'u^ftui lahi, kuo ^gui ai 'a kinautolu 'aki ha lakanga toputapu, 'io, 'aki 'a e lakanga toputapu 'a ia na'e teuteu'í, pea fakatatau mo ha huhu'í teuteu mo'ó e kakai peheé.

4 Pea ko ia kuo ^aui 'a kinautolu ki he lakanga toputapú ni tu'unga 'i he'enau tuí, ka ko e ní'ihí kehé kuo nau fie lí'aki 'a e Laumālie 'o e 'Otuá 'i he fefeka 'o honau lotó mo e fakapo'uli 'a honau 'atamaí, ka 'o ka ne ta'e-oua 'eni pehē kuo nau ma'u ha ^bfaingamālie lahi 'o hangē ko honau kāingá.

5 'A ia ko e pehē, na'a nau tu'u 'i he kamata'angá 'i he tu'unga ^atatau mo honau kāingá; ko ia na'e teuteu'í 'a e lakanga topu-tapú ni talu hono 'ai 'a e tu'unga 'o māmaní ma'á e fa'ahinga 'e

'ikai ke nau fakafefeka honau lotó, tu'unga pea founga 'i he fakalelei 'a e 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, 'a ia na'e teuteu'í—

6 Pea 'i he ui pehē 'a kinautolu 'i he lakanga toputapú ni mo fakanofa ki he lakanga fakataula'eiki mā'olunga 'o e lakanga toputapu 'o e 'Otuá, ke akonaki 'aki 'ene ngaahi fekaú ki he fānau 'a e tangatá, koe'uhí ke nau lava foki 'o hū ki hono ^amālōlō'angá—

7 Ko e lakanga fakataula'eiki mā'olungá ni 'oku fakatatau ia ki he lakanga 'o hono 'Aló, 'a ia ko e lakanga kuo 'i ai talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní; pe ko e pehē, 'oku ^a'ikai hano kamata'anga 'o hono ngaahi 'ahó pe ko hano ngata-angá 'o hono ngaahi ta'ú, kuo teuteu'í ia mei he ta'engatá ki he ta'engatá kotoa, 'o fakatatau ki he tokaima'ananga kiate ^bia 'a e ngaahi me'a kotoa pē—

8 Pea na'e ^afakanofa 'a kinautolu 'i he founga ko 'ení—kuo ui 'a kinautolu ki ha lakanga toputapu, pea fakanofa 'i ha ouau toputapu, pea nau to'o kiate kinautolu 'a e lakanga fakataula'eiki mā'olunga 'o e lakanga toputapú, 'a ia ko e lakanga, mo e ouau, pea mo e lakanga fakataula'eiki

2b 'Alamā 13:16.

3a T&F 127:2.

FFL Filí; Tomu'a Fakanofó.

b T&F 138:55–56.

c 'Alamā 12:25, 30.

FFL Mo'ui 'i he Maama Fakalaumālie.

d T&F 38:2.

e FFL Tau'atāina ke Filí.

f FFL Tuí.

g FFL Lakanga Fakataula'eiki; Uí.

4a 'Eta 12:10.

b 1 Nifai 17:32–35.

5a 2 Nifai 26:28.

6a 'Alamā 12:37; 16:17.

FFL Mālōlō.

7a Hepelū 7:3.

b FFL 'Otuá.

8a T&F 84:33–42.

FFL Lakanga

Taula'eiki

Faka-Melekisētekí.

mā'olunga, 'oku 'ikai hano kamata'anga pe ngata'anga —

9 Ko ia 'oku nau hoko ko e kau "taula'eiki lahi 'o ta'engata, 'i he lakanga 'o e 'Aló, 'a e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaí, 'a ia 'oku 'ikai hano kamata'anga 'o hono ngaahi 'ahó pe ko hano ngata'anga 'o hono ngaahi ta'ú, 'a ia 'oku fonu 'i he ^b'alo'ofa mo e angatonu pea mo e mo'oni. Pea 'oku pehē pē. 'Ēmeni.

10 Ko 'eni, hangē ko 'eku lea ki he lakanga topotapú ni pe ko e "lakanga fakataula'eiki mā'olunga ní, na'e 'i ai ha tokolahi na'e fakanofu 'o nau hoko ko ha kau taula'eiki lahi 'o e 'Otuá; pea na'e tu'unga ia 'i he'enua fu'u tui lahi mo e ^bfakatomalá pea mo 'enua mā'oni'oni 'i he 'ao 'o e 'Otuá, he na'a nau fili ke fakatomala mo fai 'a e mā'oni'oni kae 'ikai mala'ia;

11 Ko ia na'e ui 'a kinautolu ki he lakanga topotapú ni mo "fakamā'oni'oni'i, mo fō honau ^bkofú ke hinehina 'i he ta'ata'a 'o e Lamí.

12 Ko 'eni hili honau "fakamā'oni'oni'i 'e he ^bLaumālie Mā'oni'oni, mo fakahinehina honau ngaahi kofú, 'o nau 'ma'a mo ta'e-hano-'ila 'i he 'ao 'o e 'Otuá, na'e 'ikai te nau lava 'o sio ki ha ^dangahala ka 'i he

"fakalili'a; pea na'e ai ha tokolahi, 'a ia ko ha fu'u tokolahi 'aupito, 'a ia na'e fakama'a mo nau hū ki he mālōlō'anga 'o e 'Eiki ko honau 'Otuá.

13 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga, ko hoku lotó ke mou fakavai-vai'i 'a kimoutolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá, pea fakahā 'a e "fua 'oku ngali mo e fakatomalá, koe'uhí ke mou lava foki 'o hū ki he mālōlō'anga ko iá.

14 'Io, fakavaivai'i 'a kimoutolu 'o hangē ko e kakai 'i he ngaahi 'aho 'o "Melekisēteki, 'a ia ko ha taula'eiki lahi foki 'i he lakanga pē ko ia 'a ia kuó u lea ki aí, 'a ia na'á ne ma'u foki 'a e lakanga fakataula'eiki mā'olungá kiate ia ke ta'engata.

15 Pea ko ia ia 'a e Melekisēteki na'e totongi ki ai 'e "Ēpalahame 'a e ngaahi ^bvahehongofulú; 'io, na'a mo 'etau tamai ko 'Ēpalahamé na'á ne totongi 'a e vahe hongofulu 'aki 'a e vahe hongofulu 'e taha 'o e me'a kotoa pē na'á ne ma'ú.

16 Na'e tuku mai foki 'a e ngaahi "ouaú ni 'i he founa ko 'ení, koe'uhí ke lava ai ke sio 'a e kakaí ki mu'a ki he 'Alo 'o e 'Otuá, he ko ha ^btaipe ia 'o hono lakangá, pe ko hono lakangá ia, pea 'oku peheé koe'uhi ke nau lava 'o sio ki mu'a kiate ia ke

9a FFL Taula'eiki Lahi.

b 2 Nifai 2:6.

FFL 'Alo'ofá.

10a T&F 84:18–22.

b FFL Fakatomala, Fakatomala'i.

11a Mōsesē 6:59–60.

b 1 Nifai 12:10;

'Alamā 5:21–27;

3 Nifai 27:19–20.

12a Loma 8:1–9.

FFL Fakamā'oni'oni'i.

b FFL Laumālie

Mā'oni'oni.

c FFL Haohaoá.

d Mōsaia 5:2;

'Alamā 19:33.

e LFkt. 8:13;

'Alamā 37:29.

13a Luke 3:8.

14a T&F 84:14.

LSS, Sēnesi 14:25–40.

FFL Melekisēteki.

15a FFL 'Ēpalahame.

b Sēnesi 14:18–20;

Malakai 3:8–10.

FFL Vahehongofulú.

16a FFL Ouaú, Ngaahi.

b FFL Fakataipé.

ma'u ha fakamolemole 'o 'enau angahalá, koe'uhí ke nau lava 'o hū ki he mālōlō'anga 'o e 'Eikí.

17 Ko 'eni ko e Melekisēteki ko 'enú foki ko ha tu'í ia ki he fonua ko Sēlemi; pea na'e faka'au 'o mālohi 'a hono kakaí 'i he fai angahalá mo e anga-fakalielia; 'io, na'a nau hē kotoa pē; pea nau fonu 'i he fa'ahinga fai angahala kotoa pē.

18 Ka kuo ngāue 'aki 'e Melekisēteki 'a e fu'u tui lahi, pea ma'u 'a e lakanga 'o e lakanga fakataula'eiki mā'olungá 'o fakatatau ki he lakanga "toputapu 'o e 'Otuá, peá ne malanga 'aki 'a e fakatomalá ki hono kakaí. Pea vakai, na'a nau fakatomala; pea na'e fokotu'u 'e Melekisēteki 'a e melinó 'i he fonuá 'i hono ngaahi 'aho; ko ia na'e ui ai ia ko e pilinisi 'o e melinó, he ko e tu'í ia 'o Sēlemi; pea na'á ne pule fakaongoongo ki he'ene tamaí.

19 Ko 'eni, na'e 'i ai ha "tokolahi ki mu'a 'iate ia, kae 'uma'ā foki mo ha tokolahi ki mui 'iate ia, ka na'e ^bikai ha taha na'e lahi hake; ko ia kuo nau lau 'o lahi ange kiate ia.

20 Ko 'eni 'oku 'ikai 'aonga ke u fakamatala ki he me'á; mahalo kuo fe'unga 'a ia kuó u lea'akí. Vakai, 'oku 'i homou 'ao 'a e ngaahi "folofolá; kapau te mou ^bfaka'uhinga'i kehe ia, 'e hoko ia ko homou faka'auha'anga 'omoutolu.

21 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e lea 'aki 'e 'Alamā 'a e ngaahi leá ni kiate kinautolú, na'á ne mafao atu hono nimá kiate kinautolu 'o ne kaila 'i he le'o-lahi 'o pehē: Ko 'eni 'a e taimi ke "fakatomala aí, he 'oku ofi mai 'a e 'aho 'o e fakamo'uí;

22 'Io, pea 'oku fakahā ia 'e he le'o 'o e 'Eikí 'i he "ngutu 'o e kau 'āngeló, ki he pule'anga kotoa pē; 'io, 'oku fakahā ia, koe'uhí ke nau lava 'o ma'u 'a e ongoongo fakafiefia 'o e fiefia lahi; 'io, pea 'okú ne fakaongo atu 'a e ngaahi ongoongo fakafiefia ko iá 'i he lotolotonga 'o hono kakai kotoa pē, 'io, 'o a'u kiate kinautolu kuo fakamovetevete holo 'i he funga 'o māmaní; ko ia kuo hoko mai ia kiate kitautolu.

23 Pea 'oku fakahā ia kiate kitautolu 'i he lea "mahinongofua, koe'uhi ke mahino kiate kitautolu, koe'uhí ke 'oua na'a tau hē; pea 'oku pehē koe'uhi ko e kau ^bauhē 'a kitautolu 'i ha fonua ngali fo'ou; ko ia, kuo tau fu'u 'ofeina lahi, he kuo fakahā kiate kitautolu 'a e ongoongo fakafiefia ko 'ení 'i he ngaahi potu kotoa pē 'o 'etau ngoue vainé.

24 He vakai, 'oku fa'a fakahā ia 'e he kau ^aāngelo ki ha tokolahi 'i hotau fonuá 'i he taimí ni; pea ko hono 'uhinga 'oku fai ai iá ke teuteu'i 'a e loto 'o e fānau

18a FFL Lakanga
Taula'eiki
Faka-Melekisēteki.
19a Hílam. 8:18;
T&F 84:6-16;
107:40-55.
b T&F 107:1-4.

20a FFL Folofolá.
b 2 Pita 3:16;
'Alamā 41:1.
21a FFL Fakatomala,
Fakatomala'í.
22a 'Alamā 10:20.
23a 2 Nifai 25:7-8;

31:3; 32:7;
Sēkope 4:13;
'Eta 12:39.
b Sēkope 7:26.
24a 'Alamā 10:10; 39:19.

'a e tangatá ke tali 'ene folofolá 'i he taimi 'o 'ene hā'ele mai 'i hono nāunaú.

25 Pea ko 'eni 'oku tau tatali pē ke fanongo ki hono fakahā mai kiate kitautolu 'o e ongoongo fakafiefia 'o 'ene hā'ele mai 'e he ngutu 'o e kau 'āngeló; he 'e hoko mai 'a e taimí, ka 'oku 'ikai te tau "ilo'i hono vavé. 'Amusia ange 'e au ki he 'Otuá ke hoko mai ia 'i hoku 'ahó; kae tuku ke vave ia pe tuai, ka te u fiefia ai pē au.

26 Pea 'e fakahā ia ki ha kau tangata "angatonu mo mā'oni'oni, 'e he ngutu 'o e kau 'āngelo, 'i he taimi 'o 'ene hā'ele mai, koe'uhí ke lava 'o fakamo'oni'i 'a e ngaahi lea 'a 'etau ngaahi tamaí, 'o fakatatau mo e me'a kuo nau lea 'aki 'o kau kiate iá, 'a ia na'e fakatatau ki he laumālie 'o e kikite na'e 'iate kinautolú.

27 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga, 'oku ou "faka'amu 'i hono mo'oni taha 'o hoku lotó, 'io, 'i he fu'u loto-hoha'a lahi 'o a'u ki he mamahi, ke mou fie tokanga ki he'eku ngaahi leá, pea li'aki ho'omou ngaahi angahalá, 'o 'ikai fakatatali 'a e 'aho 'o ho'omou fakatomalá;

28 Ka ke mou fakavaivai'i 'a kimoutolu 'i he 'ao 'o e 'Eiki, pea ui ki hono huafa toputapu, pea "le'o mo lotu ma'u ai pē, ke 'oua na'a ^bahi'ahi'i 'a kimoutolu 'o lahi ange 'i he me'a 'oku

mou lava 'o kātaki'í, pea tatakai ai 'a kimoutolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni, 'o mou hoko 'o lotofakatōkilalo mo 'angamalū mo anganofa mo fa'a kātaki, pea fonu 'i he 'ofa mo e fa'a kātaki fuoloa kotoa pē;

29 'O "ma'u 'a e tui ki he 'Eiki; 'o ma'u ha 'amanaki lelei te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engata; 'o ma'u 'a e ^bofa ki he 'Otuá ma'u ai pē 'i homou lotó, koe'uhí ke hiki hake 'a kimoutolu 'i he 'aho fakamuí pea mou hū ki hono "mālōlō'angá.

30 Pea 'ofa ke tuku 'e he 'Eiki kiate kimoutolu 'a e fakatomalá, koe'uhí ke 'oua na'a mou fakatupu 'a hono houhaú kiate kimoutolu, ke 'oua na'a ha'isia 'a kimoutolu 'aki 'a e ngaahi ha'i 'o "helí, ke 'oua na'a mou mamahi 'i he ^bmate 'anga uá.

31 Pea na'e toe lea 'aki 'e 'Alamā ha ngaahi lea lahi ange ki he kakaí, 'a ia kuo 'ikai tohi 'i he tohí ni.

VAHE 14

'Oku fakahū 'a 'Alamā mo 'Amuleki ki he fale fakapōpulá pea kau'imaeva 'a kinaua — Ko hono tutu 'i he afi 'a e kakai tuí mo e ngaahi tohi toputapu — 'Oku tali 'e he 'Eiki 'aki 'a e nāunau 'a e kakai ne mate koe'uhi ko 'enau tuí — 'Oku movete 'a e ngaahi holisi 'o e fale fakapōpulá 'o holo ki

25a 1 Nifai 10:4;

3 Nifai 1:13.

26a 'Āmosi 3:7;

Luke 2:8–11.

27a Mōsaia 28:3.

28a FFL Le'o, Le'ohi;

Lotu.

b 1 Kol. 10:13.

c FFL Angamalū;

Fa'a Kātaki.

29a 'Alamā 7:24.

b T&F 20:31; 76:116.

FFL Manava'ofá.

c T&F 84:24.

30a FFL Helí; Mala'ía.

b FFL Mate,

Fakalaumālié.

lalo—'Oku fakahaofi 'a 'Alamā mo 'Amuleki, pea 'oku tāmāte'i 'a hona kau fakatangá. Ta'u 82–81 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'ene faka'osi 'ene lea ki he kakaí na'e tui hanau tokolahi ki he'ene ngaahi leá, 'o nau kamata ke fakatomala, mo fakatotolo 'i he ngaahi "folofolá.

2 Ka ko honau tokolahi na'a nau faka'amu ke nau tāmāte'i 'a 'Alamā mo 'Amuleki; he na'a nau 'ita kia 'Alamā, koe'uhi ko e "mahinongofua 'o 'ene ngaahi lea kia Sisolomé; pea na'a nau pehē foki kuo ^bloi 'a 'Amuleki kiate kinautolu, pea kuó ne lau-ikovi'i 'enau fonó kae 'uma'ā foki honau kau taukapó mo e kau fakamāu.

3 Pea na'a nau 'ita foki kia 'Alamā mo 'Amuleki; pea ko e me'a 'i he'ena fakamo'oni 'o fu'u mahinongofua pehē ki he'enu fai angahalá, na'a nau feinga ai ke tāmāte'i fakafufū 'a kināua.

4 Ka na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai ke nau fai pehē; ka nau puke 'a kināua 'o ha'i 'aki ha ngaahi afo mālohi, pea nau taki atu 'a kināua ki he 'ao 'o e tu'i fakamaau lahi 'o e fonuá.

5 Pea na'e 'alu atu 'a e kakaí 'o talatalaaki'i 'a kināua—'o nau fakamo'oni kuó na lau'ikovi'i 'a e fonó mo 'enau kau taukapó pea mo e kau fakamaau 'o e fonuá, kae 'uma'ā foki mo e kakaí kotoa pē 'oku 'i he fonuá; peá na fakamo'oni foki ko e 'Otuá pē taha, pea te ne fekau'i mai hono

'Aló ki he kakaí, ka 'e 'ikai te ne fakamo'ui 'a kinautolu; pea na'e lahi pehē 'a e ngaahi me'a na'e talatalaaki'i 'aki 'e he kakaí 'a 'Alamā mo 'Amuleki. Pea na'e fai 'eni 'i he 'ao 'o e fakamaau lahi 'o e fonuá.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'e ofo 'a Sisolome 'i he ngaahi lea kuo lea'aki; peá ne 'ilo foki ki he fakapo'uli 'o e fakakaukau kuó ne fakatupu 'i he kakaí 'i he'ene ngaahi lea loí; pea na'e kamata ke "mamahi'ia 'a hono laumālié 'i he ^b'ilo'i 'ene fai angahala 'a'aná; 'io, na'e kamata ke kāpui ia 'e he ngaahi mamahi 'o helí.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kamata ke ne kalanga ki he kakaí, 'o pehē: Vakai, kuó u "halāia, pea 'oku 'ikai ha angahala 'a e ongo tangatá ni 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Pea na'e kamata ke ne taukapo'i 'a kināua 'o fai atu mei he taimi ko iá; ka na'a nau lau'ikovi ia, 'o pehē ange: Kuo ulusino foki 'iate koe 'a e tēvoló? Pea nau 'a'anu kiate ia, mo ^bkapusi ia ki tu'a meiate kinautolu, pea mo kinautolu kotoa pē foki na'e tui ki he ngaahi lea na'e lea 'aki 'e 'Alamā mo 'Amuleki; pea na'a nau kapusi ki tu'a 'a kinautolu, mo fekau ha kau tangata ke tolongaki 'aki 'a kinautolu ha ngaahi maka.

8 Pea na'a nau tānaki fakataha mai honau ngaahi uaifí mo 'enau fānaú, pea 'ilonga ha taha kuo tui pe kuo akonekina ke tui ki he folofola 'a e 'Otuá na'a nau tu'utu'uni ke li 'a kinautolu ki he

14 1a 2 Ng. Tu'i 22:8–13.
FFL Folofolá.
2a 'Alamā 12:3–7.

b 'Alamā 10:27.
6a 'Alamā 15:5.
b FFL Konisēnisí.

7a 'Alamā 11:21–37.
b 'Alamā 15:1.

afí; pea na'a nau 'omi foki mo 'enau ngaahi lekooti 'a ia na'e 'i ai 'a e ngaahi folofolá, 'o nau lī ia foki ki he afí, koe'uhi ke vela mo 'auha ia 'i he afí.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'ave 'a 'Alamā mo 'Amuleki, mo fata atu 'a kinaua ki he potu 'o e tāmáté, koe'uhi ke na mamata tonu ki hono tāmáté 'i 'o kinautolu na'e faka'auha 'e he afí.

10 Pea 'i he vakai 'e 'Amuleki ki he ngaahi mamahi 'a e kakai fefiné pea mo e fānau 'a ia na'e vela 'i he afí, na'á ne mamahi foki mo ia; 'o ne pehē kia 'Alamā: Te ta lava fēfē ke mamata ki he me'a fakamamáhi ni? Ko ia ta mafao atu hota nimá, pea ngāue 'aki 'a e "mālohi 'o e 'Otuá 'a ia 'oku 'iate kitauá, 'o fakahaofi 'a kinautolu mei he ngaahi ulu 'o e afí.

11 Ka na'e pehē ange 'e 'Alamā kiate ia: 'Oku ta'ofi au 'e he Laumālié ke 'oua na'a mafao atu hoku nimá; he vakai 'oku ma'u 'a kinautolu 'e he 'Eikí kiate ia, 'i he "nāunau; pea 'okú ne tuku ke nau fai 'a e me'á ni, pe fai 'e he kakaí 'a e me'á ni kiate kinautolu, 'o fakatatau mo e fefeka 'o honau lotó, koe'uhi ke totonu 'a e ngaahi ^btautea te ne fai kiate kinautolu 'i hono houhaú; pe 'e tu'u 'a e ^ctoto 'o e kakai ^dta'ehalaiá ko ha fakamo'oni ke talatalaaki 'i 'a kinautolu, 'io, pea tangi lahi 'i he talatalaaki 'i 'o kinautolu 'i he 'aho fakamuí.

12 Ko 'eni na'e pehē ange 'e

'Amuleki kia 'Alamā: Vakai, mahalo na'a nau tutu mo kitaua foki.

13 Pea pehē ange 'e 'Alamā: Tuku ke fai 'o fakatatau ki he finangalo 'o e 'Eikí. Kae vakai, 'oku te'eki ai ke 'osi 'eta ngāué; ko ia 'e 'ikai ke nau tutu 'a kitaua.

14 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi 'auha 'a e ngaahi sino 'o kinautolu kuo lī ki he afí, pea mo e ngaahi lekooti foki na'e lī ki ai fakataha mo kinautolú, na'e ha'u 'a e fakamaau lahi 'o e fonuá, 'o tu'u 'i he 'ao 'o 'Alamā mo 'Amulekí lolotonga hono ha'i kinauá; peá ne sipi'i 'aki hono nimá 'a kinaua 'i hona kou'ahé, 'o ne pehē ange kiate kinaua: Hili 'a e me'a kuó mo mamata ki aí, te mo kei malanga ai pē ki he kakaí ni, 'o pehē 'e lī 'a kinautolu ki he "ano 'o e afi mo e maka-vela?

15 Vakai, 'oku hā mai kiate kimoua na'e 'ikai te mo ma'u ha mālohi ke fakahaofi 'a kinautolu kuo lī ki he afí; pea kuo 'ikai foki ke fakahaofi 'a kinautolu 'e he 'Otuá ko e me'a 'i he'enau kau ki ho'omo tuí. Pea na'e toe sipi'i 'a kinaua 'e he fakamāú 'i hona kou'ahé, mo fehu'i ange: Ko e hā ha'amo taukapo 'e fai ma'amoua?

16 Ko 'eni ko e fakamaau 'eni na'e kau ki he kautaha mo e lotu 'a "Nēhoá, 'a ia na'á ne tāmáté 'i 'a Kitioné.

17 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai lea 'aki 'e 'Alamā mo 'Amu-

10a 'Alamā 8:30–31.

11a FFL Nāunau.

b Same 37:8–13;

'Alamā 60:13;

T&F 103:3.

FFL Fakamaau

Totonú.

c FFL Ma'atá.

d Mōsaia 17:10.

14a 'Alamā 12:17.

16a 'Alamā 1:7–15.

leki ha me’a kiate ia; peá ne toe taa’i ‘a kinaua, mo tukuange ‘a kinaua ki he kau pulé ke fakahū ki he fale fakapōpulá.

18 Pea hili hona fakahū ki he fale fakapōpulá ‘o ‘aho ‘e tolu, na’e ha’u ha kau “taukapo tokolahī mo ha kau fakamaau mo ha kau taula’eiki pea mo ha kau akonaki, ‘a ia na’e kau ki he kautaha ‘o Nēhoá; pea na’a nau hū mai ki he fale fakapōpulá ke ‘a’ahi kiate kinaua, ‘o nau fakafehu’i ‘a kinaua ‘i ha ngaahi fehu’i lahi; kae ‘ikai te na tali kiate kinautolu ha me’a.

19 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e tu’u ‘a e fakamāu ki mu’a ‘iate kinaua, ‘o ne pehē: Ko e hā ‘oku ‘ikai te mo tali ai ‘a e ngaahi lea ‘a e kakai ní? ‘Ikai ‘oku mo ‘ilo’i ‘oku ‘iate au ‘a e mālohi ke fekau ke li ‘a kimoua ki he ngaahi ulu ‘o e aff? Peá ne fekau kiate kinaua ke lea; ka na’e ‘ikai te na tali ki ha me’a ‘e taha.

20 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau ‘alu, ‘o taki taha ‘alu ‘i hono hala, ka nau toe foki mai ‘i he ‘apongipongi; pea na’e toe taa’i foki ‘a kinaua ‘e he fakamāu ‘i hona kou’ahé. Pea na’e ō mai foki mo ha tokolahi, ‘o taa’i ‘a kinaua, ‘o pehē: Te mo toe tu’u hake koā ‘o fakamāu’i ‘a e kakai ni, pea fakahala’i ‘a ‘emau fonó? Kapau ‘oku ‘iate kimoua ha fu’u mālohi lahi pehē, ko e hā ‘oku ‘ikai ai te mo “fakahaofi ‘a kimouá?

21 Pea na’e lahi ‘a e ngaahi me’a pehē na’a nau lea ‘aki kiate kinaua, ‘o nau fengai’itaki

honau nifó kiate kinaua, mo ‘a’anu kiate kinaua, mo pehē: Te mau fēfē ‘o ka fakamala’ia’i ‘a kimautolu?

22 Pea mo e ngaahi me’a lahi pehē, ‘io, ko e ngaahi fa’ahinga me’a kehekehe pehē kotoa pē na’a nau lea ‘aki kiate kinaua; pea na’e pehē ‘enau manuki’i ‘a kinaua ‘i he ngaahi ‘aho lahi. Pea na’a nau ta’ofi meiate kinaua ‘a e me’akai koe’uhi ke na fiekaia, pea mo e vai koe’uhi ke na fieinua; pea na’a nau to’o foki meiate kinaua ‘a hona kofú ke na tēlefua; pea ko ia na’e ha’i-ha’i ‘a kinaua ‘aki ‘a e ngaahi afo mālohi, mo fakapōpula’i ‘i he fale fakapōpulá.

23 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘ena mamahi’ia pehē ‘i ha ngaahi ‘aho lahi, (pea ‘i hono hongofulu mā ua ‘o e ‘ahó mo hono hongofulu ‘o e māhiná, ‘i he ta’u hono hongofulu ‘o e pule ‘a e kau fakamāu ki he kakai Nifai) na’e ‘alu ai ‘a e fakamaau lahi ‘o e fonuá ko ‘Amonaihá pea mo ha tokolahi ‘o ‘enau kau akonaki mo ‘enau kau taukapó ki he fale fakapōpula kuo ha’i ai ‘a ‘Alamā mo ‘Amuleki ‘aki ha ngaahi afó.

24 Pea na’e tu’u ki mu’a ‘iate kinaua ‘a e fakamaau lahi, ‘o ne toe taa’i ‘a kinaua, mo pehē ange kiate kinaua: kapau ‘oku ‘iate kimoua ‘a e mālohi ‘o e ‘Otuá, fakahaofi ‘a kimoua mei he ngaahi ha’i ni, pea te mau toki tui ‘e faka’auha ‘e he ‘Eiki ‘a e kakai ni ‘o fakatatau ki ho’omo ngaahi leá.

25 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'alu atu kotoa pē 'o taa'i 'a kinaua, 'o lea 'aki 'a e ngaahi lea pē ko iá, 'io 'o a'u ki he tokotaha fakamuimuí; pea hili 'a e lea 'a e tokotaha fakamuimuí kiate kinauá, na'e 'ia 'Alamā mo 'Amuleki 'a e "mālohi 'o e 'Otuá, 'o na tu'u hake 'o tu'u 'i hona va'é.

26 Pea kaila 'a 'Alamā, 'o pehē: 'E fēfē hono fuoloa 'o 'ema mamahi'ia 'i he ngaahi fu'u "fakamamahi lahi ni, 'e 'Eiki? 'E 'Eiki, ke ke tuku mu'a kiate kima'u 'a e mālohi 'o fakatatau ki he'ema tui 'oku tu'unga 'ia Kalaisí, 'io ke fakahaofi 'a kima'u. Pea na'á na motuhi 'a e ngaahi afo kuo ha'i 'aki 'a kinauá; pea 'i he vakai 'e he kakaí ki he me'a ní, na'e kamata ke nau hola, he kuo hoko kiate kinautolu 'a e manavahē ki he faka'auhá.

27 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē fau hono lahi 'o 'enau ilifiá, na'a nau tō ai ki he kekelelé, 'o 'ikai te nau a'u ki he matapā hū'anga ki tu'a 'o e "fale fakapōpulá; pea na'e ngalulululu lahi 'aupito 'a e kekelelé, pea na'e mafahi ua 'a e ngaahi holisi 'o e fale fakapōpulá, 'o holo ai ki he kekelelé; pea ko e fakama'u lahi mo e kau taukapó mo e kau taula'eiki pea mo e kau akonaki, 'a ia na'e taa'i 'a 'Alamā mo 'Amuleki na'a nau mate 'i he'ene holó.

28 Pea na'e hū mai 'a 'Alamā mo 'Amuleki ki tu'a mei he fale fakapōpulá, pea na'e 'ikai te na lavea; he kuo tuku 'e he 'Eiki kiate kinaua 'a e mālohi, 'o faka-

tatau ki he'ena tui kia Kalaisí. Pea na'á na hū leva ki tu'a mei he fale fakapōpulá; pea na'e "vete ange meiate kinaua 'a hona ngaahi ha'i; pea kuo holo ki he kekelelé 'a e fale fakapōpulá, pea na'e mate ai 'a e kakaí kotoa pē na'e 'i loto 'i hono ngaahi holisi, tuku kehe pē 'a 'Alamā mo 'Amuleki; pea na'á na ha'u leva ki he koló.

29 Pea ko 'eni 'i he fanongo 'e he kakaí ki he fu'u longoa'á lahi na'a nau lolofi tokolahi fakataha mai, ke 'ilo ki hono tupu'angá; pea 'i he'enau mamata kia 'Alamā mo 'Amuleki 'okú na hū mai ki tu'a mei he fale fakapōpulá, pea kuo holo hono ngaahi holisi ki he kekelelé, na'e tō kiate kinautolu 'a e fu'u ilifia lahi, 'o nau hola mei he 'ao 'o 'Alamā mo 'Amuleki 'o hangē 'oku hola ha kosi mo hono 'uhiki mei ha ongo laioné; pea na'e pehē 'enau hola mei he 'ao 'o 'Alamā mo 'Amuleki.

VAHE 15

'Oku 'alu 'a 'Alamā mo 'Amuleki ki Saitome pea fokotu'u ai ha siasi—'Oku fakamo'ui 'e 'Alamā 'a Sisolome pea 'okú ne kau ki he Siasí—'Oku fakamo'ui 'e 'Alamā 'a Sisolome, pea 'okú ne kau ki he Siasí. 'Oku papitaiso 'a e tokolahi, pea 'oku tu'umālie 'a e Siasí—'Oku 'alu 'a 'Alamā mo 'Amuleki ki Seilahemala. Ta'u 81 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'e fekau

25a 'Alamā 8:31.
26a Sēmisi 5:10–11;
Mōsaia 17:10–20;

T&F 121:7–8.
27a Ngāue 16:26;
'Eta 12:13.

28a Sēkope 4:6;
3 Nifai 28:19–22.

kia 'Alamā mo 'Amuleki ke na 'alu mei he kolo ko i; pea na 'á na 'alu, 'o na 'a'u atu ki he fonua ko Saitomé; pea vakai, na 'á na fetaulaki ai mo e kakai kotoa pē 'a ia kuo nau 'alu mei he fonua ko "Amonaihaá, 'a ia kuo ^bka-pusi ki tu'a mo tolongaki 'aki 'a e maká, ko e me'a 'i he'enu tui ki he ngaahi lea 'a 'Alamaá.

2 Pea na'a nau fakamatala kiate kinaua 'a e me'a kotoa pē kuo hoko ki honau ngaahi "uaifí mo e fānaú, pea mo kinautolu foki, pea mo 'enu ma'u 'a e ^bmālohi ke fakahaofi 'a kinautolú.

3 Pea na'e tokoto foki 'a Sisolome 'i Saitome, kuó ne puke 'i ha mofi lahi, 'a ia kuo tupu 'i he ngaahi mamahi lahi 'o 'ene fakakaukaú ko'e'uhi ko 'ene fai "angahalá, he na'á ne mahalo 'oku 'ikai kei mo'ui 'a 'Alamā mo 'Amuleki; pea na'á ne mahalo kuo tāmata'e 'i 'a kinaua tupunga 'i he'ene angahalá. Pea na'e hanga 'e he fu'u angahala lahí ni, mo 'ene ngaahi angahala lahi kehé, 'o fakamamahi 'i 'a 'ene fakakaukaú 'o a'u ki he fu'u mamahi lahi 'aupito, he na'e 'ikai ke 'i ai ha fakahaofi; ko ia na'e kamata ke vela ia 'i he vela kakaha.

4 Ko 'eni, 'i he'ene fanongo 'oku 'i he fonua ko Saitomé 'a 'Alamā mo 'Amulekí, na'e kamata ke to'a 'a hono lotó; pea na'á ne fekau leva ke 'ave ha tala kite kinaua, 'o kole ke na ha'u kiate ia.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'á na

ō leva, 'o talangofua ki he kole kuó ne 'oatu kiate kinauá; peá na hū ki he falé kia Sisolome; pea na'á na 'ilo ia kuó ne tokoto 'i hono mohengá, 'okú ne puke, kuo fu'u vaivai 'aupito 'i ha mofi lahi; pea na'e faingata'a'ia 'aupito foki 'a 'ene fakakaukaú ko'e'uhi ko 'ene ngaahi angahalá; pea 'i he'ene mamata kiate kinauá na'á ne mafao atu hono nimá, 'o kole kiate kinaua ke na fakamo'ui ia.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē ange 'e 'Alamā kiate ia, mo puke ia 'i hono nimá: 'Okú ke "tui koā ki he māfimafi 'o Kalaisi ki he fakamo'uí?

7 Pea na'á ne tali 'o pehē ange: 'Io, 'oku ou tui ki he ngaahi lea kotoa pē kuó ke akonaki'akí.

8 Pea na'e pehē 'e 'Alamā: Kapau 'okú ke tui ki he huhu'i 'a Kalaisi 'e lava 'o "fakamo'ui koe.

9 Pea pehē 'e ia: 'Io, 'oku ou tui 'o fakatau ki ho'o ngaahi leá.

10 Pea na'e toki kalanga 'a 'Alamā ki he 'Eikí, 'o pehē: 'E 'Eiki, ko homau 'Otua, ke ke 'alo'ofa mai ki he tangatá ni, pea "fakamo'ui ia 'o fakatau ki he'ene tui kia Kalaisí.

11 Pea 'i he lea 'aki 'e 'Alamā 'a e ngaahi lea ní, na'e "puna hake 'a Sisolome 'o tu'u 'i hono va'é, 'o kamata ke 'alu; pea na'e fu'u ofo lahi 'a e kakai kotoa pē 'i he fai 'o e me'a ní; pea na'e mafola atu 'a e ongoongo 'o e me'a ní 'i hono kotoa 'o e fonua ko Saitomé.

12 Pea na'e papitaiso 'e 'Alamā

15 1a 'Alamā 16:2–3, 9, 11.
b 'Alamā 14:7.
2a 'Alamā 14:8–14.
b 'Alamā 14:28.

3a 'Alamā 14:6–7.
6a Ma'ake 9:23.
8a FFL Fakamo'ui
Mahakí, Fakamo'ui

Mahakí, Ngaahi.
10a Ma'ake 2:1–12.
11a Ngāue 3:1–11.

'a Sisolome ki he 'Eikí; peá ne kamata 'o fai atu mei he 'aho ko iá ke malanga ki he kakaí.

13 Pea na'e fokotu'u 'e 'Alamā ha siasi 'i he fonua ko Saitomé, mo ne fakanofa ha kau taula'eiki mo ha kau akonaki 'i he fonuá, ke papitaiso ki he 'Eikí 'a kinautolu kotoa pē na'e fie papitaisó.

14 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fu'u tokolahi; he na'a nau kātoa mai mei he potu kotoa pē 'oku takatakai ki Saitomé, pea na'e papitaiso 'a kinautolu.

15 Ka ko e me'a ki he kakai na'e 'i he fonua ko 'Amonaihaá, na'a nau kei hoko pē ko ha kakai loto-fefeka mo kia-kekeva; pea na'e 'ikai te nau fakatomala mei he'enau ngaahi angahalá, 'o nau pehē ko e mālohi kotoa pē 'o 'Alamā mo 'Amulekí 'oku tupu ia mei he tēvoló; he na'a nau kau ki he kautaha lotu 'o "Nēhoá, 'o 'ikai te nau tui ki he fakatomala mei he'enau ngaahi angahalá.

16 Pea na'e hoko 'o pehē, ko 'Alamā mo 'Amuleki, 'i he "li'aki 'e 'Amuleki 'a 'ene koula, mo e siliva, mo 'ene ngaahi me'a mahu'inga kotoa pē, 'a ia na'e 'i he fonua ko 'Amonaihaá, koe'uhi ko e folofola 'a e 'Otuá, he kuo ^bfakafisinga ia 'e kinautolu na'e nau hoko ko hono ngaahi kaume'á, kae 'uma'ā foki 'ene tamaí mo hono kāingá;

17 Ko ia, 'i he hili 'a e fokotu'u 'e 'Alamā 'a e siasi 'i Saitomé, pea 'i he'ene vakai ki ha fu'u ^atafoki lahi, 'io, 'i he'ene vakai kuo ta-

foki 'a e kakaí mei he hīkisia 'o honau lotó mo 'enau angafaí, 'o nau kamata ke ^bfakavaivai 'i 'a kinautolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá, mo nau kamata ke fakataha 'a kinautolu ki honau ngaahi potu tapú ke 'hū ki he 'Otuá 'i he 'ao 'o e 'esi-feilaulau, 'o nau ^dle'o mo lotu ma'u ai pē ke fakahaofi 'a kinautolu meia Sētane, mo e 'ematé, pea mo e faka'auhá —

18 Pea hangē ko 'eku laú, 'i he vakai 'e 'Alamā ki he ngaahi me'á ni kotoa pē, ko ia na'á na 'ave ai 'a 'Amuleki, 'o na ō atu ki he fonua ko Seilahemalá, 'o ne 'ave ia ki hono fale 'o'oná, mo tauhi ia 'i he'ene ngaahi mamahí, mo tokoni 'i ia 'i he 'Eikí.

19 Pea na'e 'osi pehē 'a e ta'u hono hongofulu 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakaí 'o Nifái.

VAHE 16

'Oku faka'auha 'e he kau Leimaná 'a e kakai 'o 'Amonaihaá—'Oku taki atu 'e Sōlami 'a e kau Nīfái 'o nau ikuna 'i 'a e kau Leimaná—'Oku malanga'aki 'e 'Alamā mo 'Amuleki mo ha tokolahi kehe 'a e ongoongolelé—'Oku nau akonaki 'o ka hili 'a e toetu'u 'a Kalaisi 'e ha mai ia ki he kau Nīfái. Ta'u 81–77 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i hono hongofulu mā taha 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kau Nifái, 'i hono nima 'o e 'aho 'o e māhina hono uá, hili ha fu'u melino lahi 'i he fonua ko Seila-

15a 'Alamā 1:2–15.

16a Luke 14:33,

'Alamā 10:4.

b FFL Fakatanga,

Fakatanga'í.

17a 'Alamā 16:21.

b FFL Loto-fakatōkikaló.

c FFL Hū.

d FFL Le'o, Le'ohí; Lotu.

e FFL Mate,

Fakalaumalié.

hemalá, pea kuo ‘ikai ke ‘i ai ha tau pe ko ha fakakikihi ‘i he ta’u ‘e ni’ihi, ‘o fai mai ki he ‘aho hono nima ‘o e māhina hono ua ‘o hono hongofulu mā taha ‘o e ta’ú, na’e ongona ‘i hono kotoa ‘o e fonuá ‘a e kaila ki he tau.

2 He vakai, kuo hū mai ‘a e ngaahi kau tau ‘o e kau Leimaná mei he feitu’u ki he feitu’u maomaonganoá, ki he ngaahi ngata’anga ‘o e fonuá, ‘io ‘o a’u mai ki he kolo ko “Amonaihaá, ‘o nau kamata ke tā ‘a e kakaí mo faka’auha ‘a e koló.

3 Pea ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē, ‘i he té’eki ai lava ‘e he kau Nīfaí ‘o tānaki ha kau tau tokolahi fe’unga ke teke’i ‘a kinautolu mei he fonuá, kuo nau “faka’auha ‘a e kakaí na’e ‘i he kolo ko ‘Amonaihaá, pea mo ha ni’ihi foki ‘i he ngaahi ngata’anga fonua ‘o Noá, mo nau ‘ave pōpula ‘a e ni’ihi kehe ki he feitu’u maomaonganoá.

4 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e faka’amu ‘e he kau Nīfaí ke fakahaofi ‘a kinautolu kuo ‘ave pōpula ki he feitu’u maomaonganoá.

5 Ko ia, ko ia ia kuo fakanofu ko e ‘eikitau ki he tau ‘o e kau Nīfaí, (pea ko hono hingoá ko Sōlami, pea na’e toko ua hono ongo fohá, ko Līhai mo ‘Eiha)— ‘i he ‘ilo’i ‘e Sōlami foki mo hono ongo fohá, ko e taula’eiki lahi ‘a ‘Alamā ki he siasí, pea ‘i he’enu fanongo kuo ‘iate ia ‘a e laumālie ‘o e kikitē, ko ia na’a nau ‘alu atu ai kiate ia, ‘o nau fehu’i ke ‘ilo meiate ia pe ‘oku

finangalo ‘a e ‘Eikí ke nau ō ki he feitu’u maomaonganoá ‘o kumi ki honau kāinga, ‘a ia kuo ‘ave pōpula ‘e he kau Leimaná.

6 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e “fehu’i ‘e ‘Alamā ki he ‘Eikí ‘i he me’á ni. Pea na’e foki mai ‘a ‘Alamā ‘o ne pehē ange kiate kinautolu: Vakai, ‘e a’a ‘a e kau Leimaná ‘i he vaitafe ko Saitoné ‘i he feitu’u maomaonganoa ki he tongá, ‘o mama’o atu ki tu’a mei he ngata’anga ‘o e fonua ko Manataí. Pea vakai te mou fetaulaki ai mo kinautolu, ‘i he fakahahake ‘o e vaitafe ko Saitoné, pea ‘e tuku kiate kimoutolu ‘i ai ‘e he ‘Eikí ‘a homou kāinga kuo ‘ave pōpula ‘e he kau Leimaná.

7 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e a’a atu ‘a Sōlami mo hono ongo fohá ‘i he vaitafe ko Saitoné mo ‘enu ngaahi kau taú, ‘o nau laka mama’o atu ki tu’a mei he ngata’anga ‘o e fonua ko Manataí ki he feitu’u maomaonganoa ‘i he tongá, ‘a ia na’e tu’u ‘i he tafa’aki fakahahake ‘o e vaitafe ko Saitoné.

8 Pea na’a nau fetaulaki ai mo e kau tau ‘a e kau Leimaná, pea na’e fakamovetevete’i mo tulí ‘a e kau Leimaná ki he loto feitu’u maomaonganoá; pea na’a nau ma’u honau kāinga kuo ‘ave pōpula ‘e he kau Leimaná, pea kuo ‘ikai tāmāte’i ha toko taha ‘o kinautolu kuo ‘ave pōpulá. Pea na’e ‘omai ‘a kinautolu ‘e honau kāingá ke ma’u honau ngaahi potu fonua ‘onautolú.

9 Pea na’e ‘osi pehē hono

hongofulu mā taha 'o e ta'u 'o e kau fakamāu, pea kuo teke'i 'a e kau Leimaná mei he fonuá, pea kuo ^afaka'auha 'a e kakai 'o 'Amonaihaá; 'io, kuo ^bfaka'auha 'a e kakai mo'ui kátoa 'o e kau 'Amonaihaá, kae 'uma'ā foki honau fu'u koló, 'a ia na'a nau pehē 'oku 'ikai lava 'e he 'Otuá 'o faka'auha, ko e me'a 'i hono fu'u lahi.

10 Kae vakai, na'e fakalala ia 'i he 'aho pē 'e ^ataha; pea na'e haehae 'a e ngaahi 'anga'angá 'e he fanga kulí pea mo e fanga manu fekaí 'o e feitu'u maomaongaó.

11 Ka neongo iá, na'e hili ha ngaahi 'aho lahi na'e fokotu'u-tu'u honau ngaahi 'anga'angá 'i he funga 'o e fonuá, pea na'e tanu 'aki ha kelekele sí'i pē. Pea ko 'eni na'e pehē fau hono hulu 'o hono namukuú ko ia na'e lau ta'u lahi 'a e 'ikai ke fa'a 'alu 'a e kakaí ki he fonua ko 'Amonaihaá 'o nofo ai. Pea na'e fakahingoa ia ko e 'Auha'anga 'o e kau Nēhoá; he na'a nau kau ki he kautaha 'o ^aNēhoá, 'a ia na'e tāmata'e'i; pea na'a lala ai pē honau ngaahi potu fonuá.

12 Pea na'e 'ikai toe ha'u 'a e kau Leimaná ke tau'i 'a e kau Nīfaí 'o a'u mai ki hono hongofulu mā fā 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu ki he kau Nīfaí. Pea ko ia na'e ta'u 'e tolu 'a e 'i he kau Nīfaí ma'u ai pē 'a e melinó 'i hono kotoa 'o e fonuá.

13 Pea na'e 'alu atu 'a 'Alamā mo 'Amuleki 'o malanga 'aki 'a e fakatomalá ki he kakaí 'i honau ngaahi ^atemipalé, pea 'i honau ngaahi potu tapú, pea 'i honau ngaahi ^bfale lotú foki, 'a ia kuo langa 'o fakatatau ki he ākenga 'o e kau Siú.

14 Pea 'ilonga 'a kinautolu na'e fie fanongo ki he'ena ngaahi leá, na'á na fakahā ki ai 'a e folofola 'a e 'Otuá, ta'e 'i ai ha ^afilifilimānako, ma'u pē.

15 Pea na'e pehē 'a e 'alu atu 'a 'Alamā mo 'Amuleki, kae 'uma'ā foki ha tokolahi kehe kuo fili ki he ngāue, ke malanga 'aki 'a e folofolá 'i he tukui feitu'u kotoa pē 'o e fonuá. Pea na'e mafola hono fokotu'u 'o e siasí 'i hono kotoa 'o e fonuá, 'i he ngaahi potu takatakai kotoa pē, 'i he kakai kotoa 'o e kau Nīfaí.

16 Pea na'e ^a'ikai ke 'i ai ha tu'unga ta'etatau 'iate kinautolu; na'e lilingi hifo 'e he 'Eikí 'a hono Laumālié ki hono kotoa 'o e funga fonuá ke teuteu'i 'a e fakakaukau 'a e fānau 'a e tangatá, pe ke teuteu'i honau ^blotó ke tali 'a e folofola 'a ia 'e akonaki 'aki kite kinautolu 'i he taimi 'o 'ene hā'ele maí—

17 Koe'uhi ke 'oua na'a nau fakafefeka honau lotó ki he folofolá, ke 'oua na'a nau ta'etui, 'o fai atu 'o a'u ki he faka'auhá, ka ke nau tali 'a e folofolá 'i he fiefia, pea hangē ha ^ava'a 'oku fakahoko ki he ^bvaine mo'oní,

9a 'Alamā 8:16; 9:18–24;
Molom. 6:15–22.
b 'Alamā 25:1–2.
10a 'Alamā 9:4.
11a 'Alamā 1:15; 24:28–30.

13a 2 Nīfaí 5:16.
b 'Alamā 21:4–6, 20.
14a 'Alamā 1:30.
16a Mōsaia 18:19–29;
4 Nīfaí 1:3.

b FFL Loto-mafesifesí.
17a Sēkope 5:24.
b FFL Ngoue Vaine 'a e
'Eikí.

koe'uhi ke nau lava 'o hū ki he 'mālōlō'anga 'o e 'Eiki ko honau 'Otuá.

18 Pea ko 'eni ko e kau "taula-eiki na'e 'alu atu 'i he lotolotonga 'o e kakai na'a nau malanga 'aki foki 'a hono kovi 'o e loí, mo e ngaahi ^bkākaa, mo e ngaahi 'meheká, mo e ngaahi vākoví, mo e fakafāsifasí, mo e ngaahi lea kovi, mo e kaiha'á, fa'ao me'á, veté, mo e fakapoó, mo e tonó, pea mo e fa'ahinga 'o e anga-ta'ema'a kotoa pē, 'o nau kalanga 'oku 'ikai totonu ke nau fai 'a e ngaahi me'á ni—

19 'O nau fakahā 'a e ngaahi me'a kuo pau ke vave 'ene hoko; 'io, na'a nau fakahā 'a e "hā'ele mai 'a e 'Alo 'o e 'Otuá, mo 'ene ngaahi faingata'a'ía mo 'ene pekiá, kae 'uma'ā foki mo e toetu'u 'o e maté.

20 Pea na'e fehu'i 'e he kakai tokolahi ki he potu 'e hā'ele mai ki ai 'a e 'Alo 'o e 'Otuá; pea na'e ako kiate kinautolu te ne "hā mai kiate kinautolu 'i he ^bhili 'ene toetu'ú; pea na'e fanongo 'a e kakai ki he me'á ni 'i he fiefia mo e nēkeneka lahi.

21 Pea ko 'eni 'i he hili hono fokotu'u 'o e siasí 'i he fonuá kotoa—kuo "ikuna'i 'a e tēvoló, pea kuo malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i hono haohaoá 'i he fonuá kotoa, pea na'e lilingi hifo 'e he 'Eiki 'a 'ene ngaahi tāpuakí ki he kakai—na'e 'osi pehē hono hongofulu

mā fā 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu ki he kakai 'o Nifai.

Ko ha fakamatala ki he ngaahi foha 'o Mōsaiá, 'a ia na'a nau fakafisinga 'a 'enau ngaahi totonu ke hoko ko e tu'í koe'uhi ke nau malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá, pea nau 'alu atu ki he fonua ko Nifai ke malanga ki he kau Leimaná; ko 'enau ngaahi mamahí pea mo honau fakahaofi—'o fakatatau ki he lekooti 'a 'Alamaá.

'Oku kau ki ai 'a e vahe 17 'o a'u ki he ngata'anga 'o e vahe 27.

VAHE 17

'Oku ma'u 'e he ngaahi foha 'o Mōsaiá 'a e laumalie 'o e kikité mo e ma'u fakahaá—'Oku nau 'alu atu 'i honau taki taha hala ke malanga 'aki 'a e ongoongolelé ki he kau Leimaná—'Oku 'alu 'a 'Āmoni ki he fonua ko 'Isimelí 'o ne hoko ai ko ha tamaio'eiki 'a e Tu'i ko Lamōnai—'Oku fakahaofi 'e 'Āmoni 'a e ngaahi takanga monumanu iiki 'a e tu'í peá ne tāmata'e'i hono ngaahi filí 'i he vai ko Sēpusí. Veesi 1–3, ta'u 77 K.M. nai; veesi 4, ta'u 91–77 K.M. nai; mo e veesi 5–39, ta'u 91 K.M. nai.

PEA ko 'eni, na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga fononga atu 'a 'Alamā mei he fonua ko Kitioné ki he feitu'u fakatongá, ki he feitu'u 'o e fonua ko Manataí, 'iloange,

17c 'Alamā 12:37; 13:10–13.

18a 'Alamā 15:13.
b FFL Kākā, Kākaa'í.
c FFL Meheká.

19a FFL Sisū Kalaisi—
Ngaahi kikite kau ki hono 'alo'i mai mo e pekia 'a Sisū Kalaisi.
20a 2 Nifai 26:9;

3 Nifai 11:7–14.
b 1 Nifai 12:4–6.
21a 'Alamā 15:17.

na'á ne 'ohovale, 'i he'ene "fetau-laki mo e ngaahi ^bfoha 'o Mōsaia 'oku nau fononga ki he fonua ko Seilahemalá.

2 Ko 'eni na'e 'ia 'Alamā 'a e ngaahi fohá ni 'o Mōsaia 'i he taimi na'e "uluaki hā mai 'a e 'āngelo kiate iá; ko ia na'e fu'u fiefia lahi ai 'a 'Alamā ke mata ki hono kāingá; pea ko e me'a na'e fakalahi ai 'o lahi ange ki he'ene fiefiá ko 'enau kei tui mo kaungā-ngāue ma'á e 'Eikí; 'io, pea kuo nau tupulaki 'o mālohi 'i he 'ilo'i 'o e mo'oní; he ko e kau tangata fa'a fakakaukau lelei 'a kinautolu pea kuo nau ^bfakatotolo faivelenga 'i he ngaahi folofolá, koe'uhi ke nau 'ilo'i 'a e folofola 'a e 'Otuá.

3 Ka 'oku 'ikai ko ia pē; ka kuo nau fa'a lotu, mo "aukai lahi; ko ia na'a nau ma'u 'a e mālohi 'o e kikité, pea mo e laumālie 'o e fakahaá, pea 'o ka nau ka ^bakonaki 'oku nau akonaki 'i he mālohi mo e mafai mei he 'Otuá.

4 Pea kuo nau akonaki 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he ta'u 'e hongofulu mā fā 'i he lotolotonga 'o e kau Leimaná, pea kuo fu'u "ola 'enau ngāué 'i hono ^bomai ha tokolahi ki he 'ilo'i 'o e mo'oní; 'io, na'e fakatafoki mai 'i he mālohi 'o 'enau ngaahi leá 'a e tokolahi ki he 'esi-feilaulau 'a e 'Otuá, ke lotu kiate ia mo 'vete 'enau angahalá 'i hono 'aó.

5 Pea ko e anga 'eni 'o e ngaahi me'a na'e hoko kiate kinautolu

'i he'enau ngaahi fefononga'akí, he na'a nau fepaki mo e ngaahi faingata'a lahi; na'a nau kātaki'i ha ngaahi me'a lahi, 'i honau sinó mo e 'atamaí fakatou'osi, 'o hangē ko e fiekaiaí, fieinuá mo e ongosiá, pea mo e "feinga lahi foki 'i he laumālie.

6 Pea ko 'enau ngaahi fefononga'akí 'eni: Hili 'enau "alu atu mei he'enau tamai, ko Mōsaia, 'i he 'uluaki ta'u 'o e kau fakamāú; pea 'i he hili 'enau ^bfakafisinga 'a e pule 'a ia na'e fie tuku kiate kinautolu 'e he'enau tamai, pea ko e fakakaukau foki mo ia 'a e kakaí;

7 Ka neongo iá na'a nau 'alu mei he fonua ko Seilahemalá, 'o nau 'ave 'enau ngaahi heletaá, mo 'enau ngaahi taó, mo 'enau ngaahi kaufaná, mo 'enau ngaahi ngahaú, pea mo 'enau ngaahi maka-taá; pea na'a nau fai 'eni koe'uhi ke nau lava 'o ma'u ha me'akai ma'anautolu lolotonga 'enau 'i he feitu'u maomaonganoá.

8 Pea ko ia na'a nau 'alu atu ki he feitu'u maomaonganoá mo e kakai kehe kuo nau fili, ke nau ō atu ki he fonua ko Nīfaí, ke malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá ki he kau Leimaná.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fononga 'i ha ngaahi 'aho lahi 'i he feitu'u maomaonganoá, pea na'a nau 'aukai mo "lotu lahi ke tuku mai 'e he 'Eikí kiate kinautolu ha tufakanga 'o hono Lau-

17 1a 'Alamā 27:16.

b Mōsaia 27:34.

2a Mōsaia 27:11–17.

b FFL Folofolá.

3a FFL Lotú; 'Aukaí.

b FFL Ako'i—Faiako

'aki 'a e Laumālié.

4a 'Alamā 29:14.

b FFL Ngāue
Fakafaifekau.

c FFL Vete 'a e
Angahalá.

5a 'Alamā 8:10.

6a Mōsaia 28:1, 5–9.

b Mōsaia 29:3.

9a 'Alamā 25:17.

FFL Lotú.

mālié ke 'alu mo kinautolu, mo nofo mo kinautolu, koe'uhi ke nau lava 'o hoko ko ha ^bme'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá ke fakatafoki, 'o kapau 'e ala lava, 'a honau kāinga, ko e kau Leimaná, ki he 'ilo'i 'o e mo'oni, mo e 'ilo'i 'o hono kovi 'o e ngaahi 'talatukufakaholo 'a 'enau ngaahi tamaí, 'a ia 'oku 'ikai totonú.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'e "a'ahi 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'aki 'a hono ^bLaumālié, mo folofola ange kiate kinautolu: Mou 'fiemālie. Pea na'e fakafiemālie'i 'a kinautolu.

11 Pea na'e folofola 'a e 'Eiki kiate kinautolu foki: 'Alu atu ki he kau Leimana, ko homou kāingá, 'o malanga 'aki 'eku leá; ka ke mou "fa'a kātaki 'i he kātaki fuoloa mo e ngaahi mamahí, koe'uhi ke mou fakahā atu ha ngaahi sippinga lelei kiate kinautolu 'iate au, pea te u ngaohi 'a kimoutolu ko ha me'angāue 'i hoku nimá 'a ia 'e fakamo'ui ai ha kakai tokolahi.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'e faka'au 'o to'a 'a e loto 'o e ngaahi foha 'o Mōsaiá, kae 'uma'ā foki kinautolu na'e 'iate kinautolú, ke nau ō atu ki he kau Leimaná 'o fakahā kiate kinautolu 'a e folofola 'a e 'Otuá.

13 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he'e-nau a'u ki he ngaahi ngata'anga 'o e fonua 'o e kau Leimaná, na'a nau "māvae leva 'o taki taha 'alu 'i hono hala 'o'ona, 'o nau falala

ki he 'Eikí ke nau toe fe'iloaki 'i he hili 'enau ^butu-ta'ú; he na'a nau 'amanaki 'e ma'u ha fua lahi 'i he ngāue kuo nau kamata hono faí.

14 Pea ko e mo'oni na'e lahi 'aupito ia, he kuo nau kamata hono malanga 'aki 'o e folofola 'a e 'Otuá ki ha kakai "anga-kaivao mo loto-fefeka mo anga-fīta'a; ko ha kakai na'e manako 'i he fakapoongi 'o e kau Nifai, pea mo e kaiha'a mo e vete 'o 'enau koloá; pea kuo holi lahi honau lotó ke ma'u 'a e ngaahi koloá, pe ki he koulá mo e silivá, pea mo e ngaahi maka mahu'ingá; ka na'a nau feinga ke ma'u 'a e ngaahi me'á ni 'i he fakapō mo e vete koloa, ke 'oua na'a nau ngāue 'aki honau nimá ke ma'u ia.

15 Ko ia ko ha kakai fakapikopiko 'aupito 'a kinautolu, 'a ia na'e hū hanau tokolahi ki he ngaahi tamapua, pea kuo tō kiate kinautolu 'a e "fakamala'ia 'a e 'Otuá ko e me'a 'i he ngaahi 'talatukufakaholo 'a 'enau ngaahi tamaí; ka na'e kei fakahā 'a e ngaahi tala'ofa 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'o kapau te nau fakatomala.

16 Ko ia, ko e "uhinga 'eni na'e fakakaukau ai 'a e ngaahi foha 'o Mōsaiá ke nau fai 'a e ngāue, koe'uhí ke nau lava nai 'o fakatafoki 'a kinautolu ki he fakatomalá; koe'uhi ke nau lava nai 'o fakatafoki 'a kinautolu ki he 'ilo'i 'a e palani 'o e huhu'í.

9b Mōsaia 23:10;
'Alamā 26:3.
c 'Alamā 3:10–12.
10a T&F 5:16.
b FFL Laumālie
Mā'oni'oni.

c 'Alamā 26:27.
11a 'Alamā 20:29.
FFL Fa'a Kātaki.
13a 'Alamā 21:1.
b Mātiu 9:37.
14a Mōsaia 10:12.

15a 'Alamā 3:6–19;
3 Nifai 2:15–16.
b 'Alamā 9:16–24; 18:5.
16a Mōsaia 28:1–3.

17 Ko ia na’a nau taki taha ‘alu ‘iate kinautolu, ‘o ‘alu atu ‘i honau lotolotonga, ‘o tautau toko taha ‘a e tangata taki taha, ‘o fakatatau ki he folofola mo e mālohi ‘o e ‘Otuá ‘a ia kuo tuku kiate iá.

18 Ko ‘eni ko ‘Āmoni foki na’e taki ‘iate kinautolú, kae kehe na’á ne tauhi kiate kinautolu, pea na’á ne ‘alu meiate kinautolu, ‘i he hili ‘ene “tāpuaki” ‘i ‘a kinautolu ‘o fakatatau ki honau ngaahi lakanga taki taha, hili ‘ene fakahā kiate kinautolu ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá, pe tāpuaki’ ‘i ‘a kinautolu ‘i he te’eki ke ne ‘alú; pea ko ia na’a nau taki taha fai ‘enau ngaahi fononga ‘i he fonuá kotoa.

19 Pea na’e ‘alu ‘a ‘Āmoni ki he fonua ko ‘Isimelí, he kuo tauhinga ‘a e fonuá ki he hingoa ‘o e ngaahi foha ‘o “Isimelí, ‘a ia na’e hoko foki ko e kau Leimana.

20 Pea ‘i he hū atu ‘a ‘Āmoni ki he fonua ko ‘Isimelí, na’e puke ia ‘o ha’i ia ‘e he kau Leimaná, ‘o hangē ko honau angá ke fa’a ha’i ‘a e kau Nifai kotoa pē na’e tō ki honau nimá, pea fata atu ‘a kinautolu ki he ‘ao ‘o e tu’i; pea ko ia na’e tuku ki he fa’itelihā ‘a e tu’i ke tāmāte’i ‘a kinautolu, pe tauhi ‘a kinautolu ‘i he pōpula, pe ke lī ‘a kinautolu ki he fale fakapōpulá, pe ke kapusi ‘a kinautolu ki tu’a mei hono fonuá, ‘o fakatatau ki hono lotó mo ‘ene fa’itelihá.

21 Pea ko ia na’e fata atu ‘a ‘Āmoni ki he ‘ao ‘o e tu’i na’e pule’i ‘a e fonua ko ‘Isimelí; pea

ko hono huafá ko Lamōnai; pea ko e hako ia ‘o ‘Isimeli.

22 Pea na’e ‘eke ‘e he tu’i kia ‘Āmoni pe ko ‘ene fie nofo ‘i he fonuá ‘i he kau Leimaná, pe ko hono kakaí.

23 Pea pehē ange ‘e ‘Āmoni kiate ia; ‘Io, ‘oku ou loto ke nofo ‘i he kakaí ni ‘i ha taimi; ‘io, pea mahalo pē ‘o a’u ki he ‘aho te u mate aí.

24 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e hōifua lahi ‘aupito ‘a e tu’i ko Lamōnai kia ‘Āmoni, ‘o ne tu’utu’uni ke vete hono ngaahi ha’i; pea ko hono finangaló ke ma’u ‘e ‘Āmoni ha taha ‘o hono ngaahi ‘ofefinē ke hoko ko hono uaifi.

25 Ka na’e pehē ange ‘e ‘Āmoni kiate ia: ‘Ikai, ka te u hoko ko ho’o tamaio’eiki. Ko ia na’e hoko ‘a ‘Āmoni ko ha tamaio’eiki ki he tu’i ko Lamōnai. Pea na’e hoko ‘o pehē na’e tu’utu’uni fakataha ia mo ha kau tamaio’eiki ‘e ni’ihi kehe ke nau le’ohi ‘a e ngaahi takanga monumanu iiki ‘a Lamōnai he ko e founga ia ‘a e kau Leimaná.

26 Pea hili ‘ene ‘i he tauhi ‘o e tu’i ‘i he ‘aho ‘e tolu, lolotonga ‘ene ‘alu atu fakataha mo e kau tamaio’eiki Leimaná mo ‘enau ngaahi takanga monumanu ikí ki he potu ‘o e vai, ‘a ia na’e ui ko e vai ‘o Sēpusí, pea ‘oku fa’a fakateka ‘e he kau Leimaná kotoa pē ‘a ‘enau ngaahi takanga monumanu ikí ki ai ke nau ma’u ha vai—

27 Ko ia, ‘i he fakateka atu ‘e ‘Āmoni mo e kau tamaio’eiki ‘a e tu’i ‘a ‘enau ngaahi takanga

monumanu ikí ki he potu vai ní, ‘ilo ange, na’e tutu’u hake ha ní’ihi ‘o e kau Leimaná, ‘a ia kuo nau ō mai ‘o fakainu ‘enau ngaahi takanga monumanu ikí, ‘o nau fakamovetevete’i ‘a e ngaahi takanga monumanu iiki ‘a ‘Āmoni mo e kau tamaio’eiki ‘a e tu’í, ‘o nau fakamovetevete’i ‘a kinautolu ‘o nau hola ki he potu kotoa pē.

28 Ko ‘eni na’e kamata ke lā-unga ‘a e kau tamaio’eiki ‘a e tu’í, ‘o nau pehē: ‘E tāmāte’i ‘a kitautolu ‘e he tu’í, ‘o hangē kuó ne fai ki hotau kāingá ko e me’a ‘i he fakamovetevete’i ‘enau ngaahi takanga monumanu ikí ‘i he fai angahala ‘a e kau tangata ní. Pea na’e kamata ke nau fu’u tangi lahi ‘aupito, ‘o nau pehē: Vakai, kuo ‘osi fakamovetevete’i ‘a ‘etau ngaahi takanga monumanu ikí.

29 Pea na’a nau tangí ko e me’a ‘i he ilifia na’a tāmāte’i ‘a kinautolu. Pea ‘i he vakai ‘e ‘Āmoni ki he me’a ní na’e fonu hono lotó ‘i he fiefia; na’á ne pehē, he te u fakahā hoku iví ki hoku kaungā-tamaio’eiki ní, pe ko e ivi ‘oku ‘iate aú, ‘i he fakafoki mai ‘a e ngaahi takanga monumanu ikí ni ki he tu’í ke u lava ‘o ma’u ai ‘a e ‘ofa ‘anautolú ni, ko hoku kaungā-tamaio’eiki, koe’uhi ke u malava ‘o tākiaki’i ‘a kinautolu ke nau tui ki he’eku ngaahi leá.

30 Pea ko ‘eni, ko e ngaahi fakakaukau ‘eni ‘a ‘Āmoní, ‘i he’ene mamata ki he ngaahi mamahi ‘anautolu na’á ne lau ko hono ngaahi kaume’á.

31 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á

ne fakahekeheke’i ‘a kinautolu ‘aki ‘ene ngaahi leá, ‘o pehē: ‘E hoku kāinga, mou fiefia, pea ke tau ō atu ‘o kumi ‘a e ngaahi takanga monumanu ikí, pea te tau tånaki fakataha ‘a kinautolu, pea toe ‘omi ki he potu vai; pea te tau malu’i pehē ‘a e ngaahi takanga monumanu ikí ma’á e tu’í, pea ‘e ‘ikai te ne tāmāte’i ‘a kitautolu.

32 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau ō ‘o kumi ki he ngaahi takanga monumanu ikí, pea na’a nau muimui ‘ia ‘Āmoni, ‘o nau ‘oho vave atu ‘o mu’omu’a ‘i he ngaahi takanga monumanu iiki ‘a e tu’í ‘o ta’ofi mai ‘a kinautolu, ‘o nau toe tånaki fakataha mai ‘a e ngaahi takanga monumanu ikí ki he potu vai.

33 Pea na’e toe tu’u mai ‘a e kau tangata pē ko iá ke fakamovetevete’i ‘enau ngaahi takanga monumanu ikí; ka na’e pehē ‘e ‘Āmoni ki hono ngaahi kaume’á: Kāpui ‘a e ngaahi takanga monumanu ikí ‘o takatakai ke ‘oua te nau hola; pea te u ‘alu ‘o tau mo e kau tangatá ni ‘oku nau fakamovetevete’i ‘etau ngaahi takanga monumanu ikí.

34 Ko ia, na’a nau fai ‘o hangē kuo fekau kiate kinautolu ‘e ‘Āmoní, pea na’á ne ‘alu atu ‘o tu’u ke tau mo kinautolu na’e tu’u ‘i he ve’e vai ‘o Sēpusí; pea na’a nau tokolahi.

35 Ko ia, na’e ‘ikai te nau manavahē kia ‘Āmoni, he na’a nau ‘amanaki ‘e lava ‘e hanau toko taha pē ‘o tāmāte’i ia ‘o fakatatau ki he’enau fa’itelihá, koe’uhi na’e ‘ikai ke nau ‘ilo’i kuo tala’ofa ‘e he ‘Eiki kia Mōsaia te ne

“fakahaofi hono ngaahi fohá mei honau mālohí; pea na’e ‘ikai foki te nau ‘ilo’i ha me’a ‘o kau ki he ‘Eikí; ko ia na’a nau manako ki he faka’auha ‘o honau kāingá; pea ko e ‘uhinga ‘eni na’a nau tu’u ai ke fakamovetevete’i ‘a e ngaahi takanga monumanu iiki ‘a e tu’í.

36 Ka na’e tu’u atu ki mu’a ‘a “Āmoni ‘o ne kamata ke lisingaki ‘aki ‘ene maka-taá ha ngaahi maka kiate kinautolu; ‘io, na’á ne lí ‘a e ngaahi maká ‘aki ‘a e fu’u mālohi lahi faka’ulia kiate kinautolu; pea ko ia na’á ne tāmāte’i ai hanau ^bni’ihi ‘o nau kamata ai ke ofo ‘i hono mālohí; ka neongo iá na’a nau ‘ita ko e me’a ‘i he tō honau ngaahi kāingá, pea na’e fakapapau honau lotó kuo pau ke ne mate; ko ia ko e me’a ‘i he’enu nau vakai ‘oku ‘ikai te nau ‘lava ke ‘ai ‘enau ngaahi maká ke tau ‘iate iá, na’a nau ha’u ai mo e ngaahi ‘akau tā ke tāmāte’i ia.

37 Kae vakai, ko e tangata kotoa pē na’e hiki hake ‘ene va’akaú ke taa’i ‘a ‘Āmoni, na’á ne tu’usi honau ngaahi nimá ‘aki ‘ene heletaá; he na’á ne matu’uaki ‘enau ngaahi taá ‘aki ‘ene taa’i honau nimá ‘aki ‘a e mata ‘o ‘ene heletaá, pea ko ia na’a nau ofo ai, pea kamata ke hola meiate ia; ‘io, na’a nau tokolahi; pea na’á ne fakatupu ‘enau holá ‘i he mālohi ‘o hono nimá.

38 Kuo tō foki ‘a e toko ono ‘i he maka-tā, kae ‘ikai te ne tāmāte’i ha tokotaha ‘aki ‘ene heletaá, kae ngata pe ‘i honau takí; pea

na’á ne tu’usi ‘a e nima kotoa pē na’e hiki hake kiate iá, pea na’a nau tokolahi ‘aupito.

39 Pea ‘i he ‘osi ‘ene tuli ‘a kinautolu ‘o mama’o ‘aupitó, na’á ne foki mai pea na’a nau fakainu mo fakafoki ‘enau ngaahi takanga monumanu ikí ki he loto’ā mohuku ‘a e tu’í, pea na’a nau toki ‘alu atu ki he tu’í, ‘o fetuku ‘a e ngaahi nima kuo tu’usi ‘aki ‘a e heletā ‘a ‘Āmoni, ‘a kinautolu ‘a ia na’e feinga ke tāmāte’i iá; pea na’e fetuku ia ki he tu’í ko ha fakamo’oni ki he ngaahi me’a kuo nau faí.

VAHE 18

‘Oku mahalo ‘a e Tu’i ko Lamōnai ko e Laumālie Lahi ‘a ‘Āmoni—‘Oku ako’i ‘e ‘Āmoni ‘a e tu’i ‘o e Fakatupú, mo e ngaahi ngāue mai ‘a e ‘Otuá ki he tangatá, mo e huhu’i ‘oku makatu’unga ‘ia Kalaisí—‘Oku tui ‘a Lamōnai pea tō ia ki he kelekelé ‘o hangē kuo pekiá. Ta’u 90 k.m. nai.

PEA na’e hoko ‘o pehē na’e tu’utu’uni ‘e he tu’i ko Lamōnai ke tutu’u hake ‘a ‘ene kau tamaio-eikí ‘o fakamo’oni ki he ngaahi me’a kuo nau mamata ki ai ‘o kau ki he me’a na’e hokó.

2 Pea hili ‘enau fakamo’oni kotoa pē ki he ngaahi me’a kuo nau mamata ki aí, pea kuó ne ‘afio’i ‘a e tui faivelenga ‘a ‘Āmoni ‘i he malu’i ‘ene ngaahi takanga monumanu ikí, kae ‘uma’ā foki hono mālohi lahi ‘i he tau mo kinautolu na’e feinga ke tāmāte’i iá, na’á ne fu’u ofo

35a Mōsaia 28:7;
‘Alamā 19:22–23.

36a ‘Eta 12:15.
b ‘Alamā 18:16.

c ‘Alamā 18:3.

‘aupito, ‘o ne pehē: Kuo pau ko e tangata ‘eni ia ‘oku lahi ange ia ‘i he tangatá. Vakai, ‘ikai koā ko e Laumālie Lahi ‘eni ‘a ia ‘okú ne fekau ‘i ‘a e ngaahi fu‘u tautea lalahi pehē ki he kakaí ni, ko e me‘a ‘i he‘enau ngaahi fakapoó?

3 Pea na‘a nau tali ki he tu‘í ‘o pehē: Kapau ko e Laumālie Lahí ia pe ko e tangata ‘oku ‘ikai ke mau ‘ilo‘i; ka ko e me‘a ‘eni ‘oku mau ‘ilo‘i, ‘oku ^a‘ikai ke malava ke tāmāte‘i ia ‘e he ngaahi fili ‘o e tu‘í; pea ‘ikai foki te nau malava ‘o fakamovetevete‘i ‘a e ngaahi takanga monumanu iiki ‘a e tu‘í ‘o ka ne ka ‘iate kimautolu, ko e me‘a ‘i hono poto ‘i he ngaahi mahafu taú mo hono fu‘u mālohí; ko ia ‘oku mau ‘ilo‘i ai ko ha kaume‘a ia ki he tu‘í. Pea ko ‘eni, ‘e tu‘i, ‘oku ‘ikai te mau tui ‘oku ma‘u ‘e ha tangata ha mālohi lahi pehē, he ‘oku mau ‘ilo ‘oku ‘ikai lava ke tāmāte‘i ia.

4 Pea ko ‘eni, ‘i he fanongo ‘e he tu‘í ki he ngaahi lea ní, na‘á ne folofola ange kiate kinautolu: ‘Oku ou ‘ilo‘i ‘eni ko e Laumālie Lahí ia; pea kuó ne hā‘ele hifo ‘i he taimí ni ke malu‘i ho‘omou mo‘uí, ke ‘oua na‘á ku ^atāmāte‘i ‘a kimoutolu ‘o hangē ko ‘eku fai ki homou ngaahi kāingá. Ko ‘eni ko e Laumālie Lahi ‘eni ‘a ia kuo lea ki ai ‘a ‘etau ngaahi kuí.

5 Pea ko e talatukufakaholo ‘eni ‘a Lamōnai, ‘a ia kuó ne ma‘u mei he‘ene tamaí, ‘a ia ‘oku ‘i ai ha ^aLaumālie Lahi. Neongo na‘a nau tui ki ha Laumālie Lahi ka

na‘a nau mahalo ‘oku totonu ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku nau fai; ka neongo iá, na‘e kamata ke fu‘u ilifia lahi ‘aupito ‘a Lamōnai, ‘i he manavahē telia kuó ne fai hala ‘i he tāmāte‘i ‘o ‘ene kau tamaio‘eikí;

6 He kuó ne tāmāte‘i hanau tokolahi ko e me‘a ‘i he fakamovetevete ‘e honau kāingá ‘a ‘enau ngaahi takanga monumanu ikí ‘i he potu vai; pea koe‘uhi kuo fakamovetevete‘i ‘a ‘enau ngaahi takanga monumanu ikí ko ia na‘e tāmāte‘i ai ‘a kinautolu.

7 Ko e anga foki ‘o e kau Leimaná ke tu‘u ‘i he ve‘e vai ‘o Sēpusí ‘o fakamovetevete‘i ‘a e ngaahi takanga monumanu iiki ‘a e kakaí, koe‘uhi ke nau lava ai ‘o fakateka atu ‘a e ngaahi takanga monumanu iiki tokolahi kuo fakamoveteveteá ki honau fonua ‘onautolú, he ko e anga ia ‘o ‘enau ma‘u ‘i he fakamālohi ‘a e koloa vete ‘iate kinautolú.

8 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘eke ‘e he tu‘i ko Lamōnai ki he‘ene kau tamaio‘eikí ‘o pehē: ‘Oku ‘i fē ‘a e tangatá ni ‘a ia ‘oku ‘iate ia ha fu‘u mālohi lahi peheé?

9 Pea na‘a nau pehē ange kiate ia: Vakai, ‘okú ne lolotonga fanganga ho‘o fanga hōsí. Ko ‘eni, kuo mu‘aki fekau ‘e he tu‘í ki he‘ene kau tamaio‘eikí ‘i he te‘eki ai ke nau fakainu ‘enau ngaahi takanga monumanu ikí ke nau teuteu ‘a ‘ene fanga hōsí mo e ngaahi salioté, pea fakafe‘ao ia ki he fonua ko Nīfai; he kuo tu‘utu‘uni ke fai ha fu‘u

kātoanga 'i he fonua ko Nīfaí 'e he tamai 'a Lamōnai, 'a ia na'e tu'í ki he fonuá kotoa.

10 Pea 'i he fanongo 'e he tu'í ko Lamōnai 'oku lolotonga teuteu 'e 'Āmoni 'a 'ene fanga hōsí mo 'ene ngaahi salioté, na'e 'āsili ai 'a 'ene 'ohovalé ko e me'a 'i he falala'anga 'a 'Āmoní, 'o ne pehē: Ko e mo'oni kuo te'eki 'i ai ha tamaio'eiki 'i he'eku kau tamaio'eikí kotoa pē kuo alafalala'anga pehē 'o hangē ko e tangatá ni; he 'okú ne manatu'i pea fai foki 'a e ngaahi fekau kotoa pē kuó u fekau ke ne faí.

11 'Oku ou 'ilo'i pau ai ko e Laumālie Lahí 'eni, pea 'oku ou fie kole kiate ia ke ne hā'ele mai kiate au, ka 'oku 'ikai te u lava 'o kole kiate ia.

12 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi teuteu 'e 'Āmoni 'a e fanga hōsí mo e ngaahi salioté ma'á e tu'í mo 'ene kau tamaio'eikí, na'á ne 'alu atu ki he tu'í, 'o ne vakai kuo liliu 'a e fofonga 'o e tu'í; ko ia na'á ne meimei tafoki ai mei hono 'aó.

13 Pea na'e lea ange ha taha 'o e kau tamaio'eiki 'a e tu'í kiate ia: Lāpana, 'a ia ko hono 'uhingá, ko e tu'í pe māfimafi lahi, he 'oku nau lau foki 'oku māfimafi lahi honau ngaahi tu'í; pea ko ia na'á ne pehē ange kiate ia: 'E Lāpana, ko e finangalo 'o e tu'í ke ke nofo pē.

14 Ko ia na'e tafoki atu 'a 'Āmoni ki he tu'í, 'o ne pehē ange kiate ia: Ko e hā ha me'a 'okú ke finangalo ke u fai ma'á u, 'e tu'í? Pea na'e 'ikai ke tali ia

'e he tu'í 'i he feitu'ula'ā 'e taha, 'o fakatatau ki he'enu lau feitu'ula'aá, he na'e 'ikai ke ne 'afio'i pe ko e hā ha me'a ke ne folofola 'aki kiate ia.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe pehē ange kiate ia 'e 'Āmoni: Ko e hā ha me'a 'okú ke fie ma'u meiate aú? Ka na'e 'ikai ke tali ia 'e he tu'í.

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fonu 'a 'Āmoni 'i he Laumālie 'o e 'Otuá, ko ia na'á ne 'ilo'i ai 'a e ngaahi fakakaukau 'a e tu'í. Pea na'á ne pehē ange kiate ia: Ko e me'a nai ia 'i ho'o fanongo ne u malu'i ho'o kau tamaio'eikí mo ho'o ngaahi takanga monumanu ikí, pea u tāmata'e 'i 'a e toko fitu 'o honau kāingá 'aki 'a e maka-tā pea mo e heletā, pea u tu'usi 'a e nima 'o ha ni'ihī kehe, koe'uhi ke malu'i ho'o ngaahi takanga monumanu ikí pea mo ho'o kau tamaio'eikí; vakai, ko e 'uhinga nai ia 'okú ke ofo ai?

17 'Oku ou pehē kiate koe, ko e hā 'a e me'a 'oku hulu pehē ai ho'o ofó? Vakai, ko ha tangata pē au, pea ko ho'o tamaio'eiki; ko ia, ka 'ilonga ha me'a 'okú ke fie ma'u 'a ia 'oku totonu, te u fai ia.

18 Pea ko 'eni 'i he 'afio 'e he tu'í ki he ngaahi lea ní, na'á ne toe ofo, he na'á ne 'afio'i 'oku malava 'e 'Āmoni 'o 'ilo'i 'a 'ene ngaahi fakakaukau; ka neongo 'ení, na'e fakaava 'e he tu'í ko Lamōnai 'a hono ngutú, 'o ne folofola kiate ia: Ko hai koe? Ko e Laumālie Lahí koā koe, 'a ia 'oku ^b'afio'i 'a e me'a kotoa pē?

19 Na'e tali 'e 'Āmoni 'o ne pehē ange kiate ia: 'Oku 'ikai.

20 Pea na'e folofola ange 'a e tu'i: 'Okú ke 'ilo'i fēfē 'a e ngaahi fakakaukau 'a hoku lotó? 'Oku ngofua ke ke lea ta'e-manavahē, 'o fakamatala kiate au 'i he ngaahi me'á ni; peá ke fakamatala foki kiate au pe ko e mālohi fē na'á ke tāmata'i ai mo tu'usi 'a e nima 'o hoku kāinga 'a ia na'e fakamovetevete'i 'a 'eku ngaahi takanga monumanu ikí—

21 Pea ko 'eni, kapau te ke fakamatala mai kiate au 'a e ngaahi me'á ni, pea 'ilonga ha me'a 'okú ke fie ma'u te u 'oatu ia ma'au; pea kapau 'e 'aonga, te u malu'i koe 'aki 'eku kau taú; ka 'oku ou 'ilo'i 'okú ke mālohi ange 'iate kinautolu kotoa pē; ka foaki kiate koe 'a ia kotoa pē 'okú ke fie ma'u meiate aú.

22 Ko 'eni, neongo 'a e olopoto 'a 'Āmoní, ka na'e 'ikai 'iate ia ha loto 'oku kovi, ko ia na'á ne pehē ange ai kia Lamōnai: Te ke tokanga mu'a ki he'eku ngaahi leá, 'o kapau te u fakahā kiate koe 'a e mālohi 'oku ou fai ai 'a e ngaahi me'a ní? Pea ko e me'a 'eni 'oku ou fie ma'u meiate koé.

23 Pea na'e folofola ange 'a e tu'i kiate ia, 'o pehē: 'Io, te u tui ki ho'ongaahi lea kotoa pē. pea na'e tauhele'i pehe'i ia ke ne fanongo.

24 Pea na'e kamata ke lea kiate ia 'e 'Āmoni 'i he "loto-to'a, 'o ne pehē kiate ia: 'Okú ke tui koā 'oku 'i ai ha 'Otuá?

25 Pea na'á ne folofola, 'o pehē

ange kiate ia: 'Oku 'ikai te u 'ilo'i hono 'uhinga 'o e me'a ko iá.

26 Pea na'e toki pehē ange 'e 'Āmoni: 'Okú ke tui 'oku 'i ai ha Laumālie Lahi?

27 Pea na'á ne folofola ange: 'Io.

28 Pea na'e pehē ange 'e 'Āmoni: Ko e 'Otuá ia. pea toe pehē ange 'e 'Āmoni kiate ia: 'Okú ke tui koā na'e fakatupu 'e he Laumālie Lahi ko iá, 'a ia ko e 'Otuá, 'a e me'a kotoa pē 'oku 'i he langí pea mo māmaní?

29 Pea na'á ne folofola ange: 'Io, 'oku ou tui na'á ne fakatupu 'a e me'a kotoa pē 'oku 'i māmaní; ka 'oku 'ikai te u 'ilo ki he langí.

30 Pea na'e pehē ange 'e 'Āmoni kiate ia: Ko e langí ko ha potu ia 'oku 'afio ai 'a e 'Otuá pea mo 'ene kau 'āngelo mā'oni'oni kotoa pē.

31 Pea na'e folofola ange 'a e tu'i ko Lamōnai: 'Oku 'i 'olunga ia 'i he māmaní?

32 Pea na'e pehē ange 'e 'Āmoni: 'Io, pea 'okú ne 'afio hifo ki he fānau kotoa pē 'a e tangatá; pea 'okú ne 'afio 'i 'a e ngaahi "fakakaukau mo e ngaahi holi kotoa pē 'o e lotó; he na'e fakatupu 'e hono to'ukupu 'a e me'a kotoa pē talu mei he kamata'angá.

33 Pea na'e folofola ange 'e he tu'i ko Lamōnai: 'Oku ou tui ki he ngaahi me'á ni kotoa 'a ia kuó ke lea'akí. Ko e fekau'i mai koe mei he 'Otuá?

34 Na'e pehē ange 'e 'Āmoni kiate ia: Ko ha tangata au; pea na'e ngaohi 'a e "tangatá 'i he kamata'angá 'i he tatau 'o e 'Otuá, pea kuo uiui'i au 'e hono

24a 'Alamā 38:12.

32a 'Āmosi 4:13;

3 Nifai 28:6;

T&F 6:16.

34a Mōsaia 7:27;

'Eta 3:13–16.

Laumālie Mā'oni'oni ke ^bakonaki 'aki 'a e ngaahi me'á ni ki he kakaí ni, koe'uhí ke lava nai 'o fakatafoki 'a kinautolu ki he 'ilo'í 'o e me'a 'oku totonu mo mo'oni;

35 Pea 'oku 'afio 'iate au ha tufakanga 'o e "Laumālie ko iá, 'a ia 'oku 'omi kiate au ha ^bpoto kae 'uma'ā foki ha mālohi 'o fakatatau ki he'eku tuí mo e ngaahi holi 'a ia 'oku tu'unga 'i he 'Otuá.

36 Pea hili 'a e lea 'aki 'e 'Āmoni 'a e ngaahi lea ní, na'á ne kamata mei he fakatupu 'o māmaní kae 'uma'ā foki hono fakatupu foki 'o 'Ātamá, 'o ne fakamatala kiate ia 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku kau ki he hinga 'a e tangatá, peá ne "fakamatala'í mo lau 'i hono 'aó 'a e ngaahi ^bfolofola mā'oni'oni 'a e kakaí, 'a ia kuo lea'aki 'e he kau 'palōfitá, 'o a'u mai ki he taimi na'e mavahe ai 'a e 'enau tamai, ko Lihai, mei Selūsalemá.

37 Pea na'á ne fakamatala'í foki kiate kinautolu (he na'e fai ia ki he tu'í pe mo 'ene kau tamaio'eiki) 'a e ngaahi fefononga'aki kátoa 'a 'enau ngaahi tamaí 'i he feitu'u maomaonganoá, pea mo 'enau ngaahi mamahi kotoa 'i he fiekaia mo e fieinuá, pea mo 'enau faingata'a'ia mo e ngaahi me'a peheé.

38 Pea na'á ne toe fakamatala foki kiate kinautolu 'o kau ki he ngaahi angatu'u 'a Leimana mo Lēmiuelá, mo e ngaahi foha 'o 'Isimelí, 'io, na'á ne fakamatala'í

kiate kinautolu 'a 'enau ngaahi angatu'ú kátoa; pea na'á ne fakamatala'í kakato kiate kinautolu 'a e ngaahi lekooti pea mo e ngaahi folofolá kotoa talu mei he taimi na'e 'alu ai 'a Lihai mei Selūsalemá 'o fai mai ki he taimi lolotonga.

39 Ka 'oku 'ikai ia ko ia pē; ka na'á ne fakamatala'í kakato kiate kinautolu 'a e "palani 'o e huhu'í na'e teuteu talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní; pea na'á ne fakahā foki kiate kinautolu 'o kau ki he hā'ele mai 'a Kalaisí, pea ko e ngaahi ngāue kátoa 'a e 'Eikí na'á ne fakahā kiate kinautolu.

40 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'ene lea 'aki 'a e ngaahi me'a ní, pea na'á ne fakamatala'í kakato ia ki he tu'í, na'e tui 'a e tu'í ki he'ene ngaahi lea kotoa pē.

41 Pea kamata ia ke tangi ki he 'Eikí, 'o pehē: 'E 'Eiki, 'alo'ofa mai kiate au mo hoku kakaí 'o hangē ko ho'o "alo'ofa lahi kuó ke fai ki he kau Nifai.

42 Pea ko 'eni, na'e hili leva 'ene lea 'aki 'eni, na'á ne tō hifo ki he kekelelé, 'o hangē kuó ne pekiá.

43 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ave ia 'e he'ene kau tamaio'eiki 'o nau fata ki hono uaifí, mo fakatoka ia 'i ha toka'anga; peá ne toka 'o hangē kuó ne pekiá 'i he 'aho 'e ua pea mo e pō 'e ua; pea na'e tengihia ia 'e hono uaifí mo hono ngaahi fohá pea mo hono ngaahi 'ofefiné he ko e anga

34b FFL Ako'í—Faiako 'aki 'a e Laumālie.

35a FFL Ue'í
Fakalaumālie.

b FFL 'Iló.

36a Mōsaia 1:4;
'Alamā 22:12; 37:9.

b FFL Folofolá.

c Ngāue 3:18–21.

39a FFL Palani 'o e
Huhu'í.

41a FFL 'Alo'ofá.

ia 'o e kau Leimaná, 'o nau tangi lāulau koe'uhi ko 'ene pekia.

VAHE 19

'Oku ma'u 'e Lamōnai 'a e 'amanaki lelei te ne ma'u 'a e mo'ui ta'engatá peá ne mamata ki he Huhu'í—'Oku 'āvea 'a kinautolu kotoa pē 'i hono falé, pea mamata hanau tokolahi ki he kau 'āngelo—'Oku malu'i 'a 'Āmoni 'i ha mana fakaofu—'Okú ne papitaiso ha tokolahi peá ne fokotu'u 'a e siasí 'i honau lotolotonga. Ta'u 90 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'e 'osi 'a e 'aho 'e ua pea mo e pō 'e ua, pea nau te u ke 'ave hono sinó 'o tuku 'i ha fonualoto, 'a ia kuo nau foa koe'uhi ke tanu ai honau kakai pekia.

2 Kuo fanongo foki 'a e kuiní ki he ongoongoa 'o 'Āmoni, ko ia na'á ne fekau atu ai ha taha, 'o kole ke ha'u kiate ia.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fai 'e 'Āmoni 'o hangē ko e fekau kiate iá, 'o ne hū atu ki he kuiní, 'o 'eke ki ai ke 'ilo pe ko e hā 'a e me'a 'okú ne loto ke ne fai.

4 Pea na'e me'a ange ia kiate ia: Kuo fakahā mai kiate au 'e he kau tamaio'eiki 'a hoku husepānití ko ha "palōfita koe 'a ha 'Otua mā'oni'oni, pea 'oku 'iate koe 'a e mālohi ke fai ha ngaahi fu'u ngāue lalahi 'i hono huafá;

5 Ko ia, kapau 'oku mo'oni 'eni, ko hoku lotó ke ke hū atu 'o vakai ki hoku husepānití, he kuo fakatoka ia 'i hono toka-angá 'i he 'aho 'e ua pea mo e pō

'e ua; pea 'oku pehē 'e ha ni'ihiki kuo 'ikai pekia ia, ka 'oku lau 'e ha ni'ihiki tokua kuó ne pekia, pea 'oku namu hāhā ia, pea 'oku totonu ke tuku ia ki ha fonualoto; ka ko au 'oku 'ikai te u tui 'oku namu hāhā ia.

6 Ko 'eni, ko me'a ia na'e fie ma'u 'e 'Āmoni, he na'á ne 'ilo'i 'oku mo'ulalao 'a e tu'i ko Lamōnai ki he mālohi 'o e 'Otuá; pea na'á ne 'ilo'i 'oku to'o atu 'a e "veili fakapo'uli 'o e ta'etuí mei hono 'atamaí, pea ko e ^bmaama 'a ia 'oku fakamaama hono 'atamaí, ko e maama ia 'o e nāunau 'o e 'Otuá 'a ia ko e maama fakaofu ia 'o 'ene angaleleí—'io, kuo hanga 'e he maama ko iá 'o fakafonu ha fiefia lahi fau ki hono laumālié, pea kuo mole atu ai 'a e 'ao fakapo'ulí, pea kuo tutu 'a e maama 'o e mo'ui ta'engatá 'i hono laumālié, 'io, na'á ne 'ilo'i kuo ma'u 'e ia 'a e mālohi ki hono sino fakamāmani, pea kuó ne mo'ulalao ai ki he mālohi 'o e 'Otuá—

7 Ko ia, ko me'a kotoa pe na'e loto 'a e kuiní ke ne fakahā ange kiate iá ko e me'a pē ia na'á ne faka'amu ki aí. Ko ia na'á ne hū atu ke vakai ki he tu'í 'o hangē kuo kole kiate ia 'e he kuiní; peá ne vakai ki he tu'í, 'o ne 'ilo'i kuo 'ikai ke pekia ia.

8 Pea na'á ne pehē ange ki he kuiní: 'Okú 'ikai ke pekia ia, ka 'okú ne mohe pē 'i he 'Otuá, pea te ne toe tu'u hake 'apongipongi; ko ia, 'oua na'á ke telio ia.

9 Pea na'e pehē ange 'e 'Āmoni kiate ia: 'Okú ke tui koā ki he

me'á ni? Peá ne pehē ange kiate ia: 'Okú ke 'ikai ha'aku fakamo'oni ka ko ho'ó leá pē, pea mo e lea 'a 'ema kau tamaio'eikí; ka 'oku ou tui pē 'e hoko 'o hangē ko ho'ó leá.

10 Pea na'e pehē ange 'e 'Āmoni kiate ia: 'Okú ke monū'ia koe ko e me'a 'i ho'ó fu'u tui lahi; 'oku ou pehē kiate koe, 'e fefine, kuo 'ikai ke 'i ai ha fu'u "tui lahi pehē 'i he kakai kotoa 'o e kau Nifai.

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne tauhi ki he toka'anga 'o hono husepānití, 'o fai atu mei he feitu'ula'ā ko iá 'o a'u ki he feitu'ula'ā 'i he 'apongipongí 'a ia kuo fakahā 'e 'Āmoni te ne tu'u hake aí.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'a ne tu'u hake 'o hangē ko e ngaahi lea 'a 'Āmoní; pea 'i he'ene tu'u haké na'á ne mafao atu hono nimá ki he fefiné, 'o ne pehē: Ke monū'ia 'a e huafa 'o e 'Otuá, pea 'okú ke monū'ia mo koe foki.

13 He hangē 'okú ke mo'uí, vakai, kuó u mamata ki hoku Huhu'í; pea te ne hā'ele mai, pea "alo'í 'i ha ^bfefine, pea te ne huhu'í 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá 'a ia 'oku tui ki hono huafá. Pea ko 'eni, 'i he 'osi leva 'ene folofola 'aki 'a e ngaahi me'a ní, kuo fonu hono loto 'iate ia, 'o ne toe tō ki lalo 'i he fiefia; pea na'e tō ki lalo foki mo e kuiní kuo fakavaivai'í ia 'e he Laumālié.

14 Ko 'eni 'i he vakai 'e 'Āmoni kuo lilingi hifo 'a e Laumālie 'o e 'Eikí ki he kau Leimana ko hono

kāingá 'o fakatatau ki he'ene ngaahi "lotú, 'a ia kuo nau hoko ko e tupu'anga 'o ha fu'u mamahi lahi 'i he kau Nifai, pe ko e kakai kotoa 'o e 'Otuá koe'uhi ko 'enau ngaahi angahalá pea mo 'enau ngaahi ^btalatukufakaholó, na'á ne tō hifo 'i hono ongo tuí, 'o ne kamata ke lotu fakamātoato mo fai 'a e fakafeta'í ki he 'Otuá koe'uhi ko e ngaahi me'a kuó ne fai ma'a hono kāingá; pea na'e fakavaivaia foki mo ia 'i he 'fiefia; pea ko ia kuo nau "ngoto hifo, 'a e toko tolu kátoa ko iá ki he kekelelé.

15 Ko 'eni, 'i he vakai 'e he kau tamaio'eiki 'a e tu'í kuo nau tō hifó, na'a nau kamata foki ke kalanga ki he 'Otuá, he kuo tō kiate kinautolu foki 'a e manavahē ki he 'Eikí, he ko "kinautolu foki na'a nau tu'u 'i he 'ao'oe tu'í 'o fakamo'oni'í kiate ia 'a e fu'u mālohi lahi 'o 'Āmoní.

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau ui ki he huafa 'o e 'Eikí, 'aki honau tūkingatá, kae 'oua kuo nau tō hifo kátoa ki he kekelelé, tuku kehe pe 'a e toko taha 'o e kau fefine Leimaná, ko hono hingoá ko 'Āpisi, kuó ne ului ki he 'Eikí 'i ha ngaahi ta'u lahi, ko e tupu mei ha me'a-hā-mai fakafoto na'e hā ki he'ene tamaí—

17 Ko ia, kuo 'osi 'ene ului ki he 'Eikí, kae 'ikai te ne fakahā ia, ko ia, 'i he'ene vakai kuo tō hifo ki he kekelelé 'a e kau tamaio'eiki kátoa 'a Lamōnai, kae 'uma'ā foki 'ene fine'eiki, ko e kuiní, mo

10a Luke 7:9.

FFL Tuí.

13a FFL Sīsū Kalaisi—

Ngaahi kikite kau ki

hono 'alo'í mai mo e pekia 'a Sīsū Kalaisi.

^b 1 Nifai 11:13–21.

14a T&F 42:14.

^b Mōsaia 1:5.

^c FFL Fiefia.

^d 'Alamā 27:17.

15a 'Alamā 18:1–2.

e tu'í pea mo 'Āmoni kuo nau tokoto 'i he funga kekelelé, na'á ne 'ilo'í ko e māfimaſi ia 'o e 'Otuá; pea 'i he'ene mahalo ko e faingamālie 'eni, ke fakahā ki he kakaí 'a e me'a kuo hoko 'iate kinautolú, pea 'i he'enu vakai ki he me'a ní 'e "ngaohi kinautolu ke nau tuí ki he māfimaſi 'o e 'Otuá, ko ia na'á ne lele holo mei he fale ki he fale 'o fakahā ia ki he kakaí.

18 Pea nau kamata ke fakataha mai ki he fale 'o e tu'í. Pea na'e ha'u ha fu'u kakai tokolahi, pea na'a nau ofo 'i he'enu vakai ki he tu'í, mo e kuini, pea mo 'ena kau tamaio'eikí kuo tākoto 'i he kekelelé, pea na'a nau tokoto kotoa pē 'o hangē kuo nau maté; pea na'a nau mamata foki kia 'Āmoni, pea vakai, ko ha tangata Nifai ia.

19 Pea ko 'eni na'e kamata lā-unga 'a e kakaí 'iate kinautolu; na'e pehē 'e he ni'ihī kuo tō kiate kinautolu ha fu'u kovi lahi, pe ki he tu'í mo hono falé, ko e me'a 'i he'ene tuku ke "nofo 'a e tangata Nifai 'i he fonua.

20 Ka na'e valoki'í 'a kinautolu 'e ha ni'ihī kehe, 'o nau pehē: Kuo fakahoko 'e he tu'í 'a e koví ni ki hono falé, ko e me'a 'i he'ene tāmāte'i 'a 'ene kau tamaio'eiki 'a ia na'e fakamovetevete'i 'enu ngaahi takanga monumanu ikí 'i he ngaahi "vai 'o Sēpusí.

21 Pea na'e valoki'í 'a kinautolu foki 'e he kau tangata ko ia na'a nau tu'u 'i he vai 'o Sēpusí, 'o "fakamovetevete'i 'a e ngaahi

takanga monumanu iiki 'a e tu'í, he na'a nau 'ita kia 'Āmoni ko e me'a 'i he tokolahi 'o honau kāinga kuó ne tāmāte'i 'i he vai 'o Sēpusí, 'i he'ene malu'í 'a e ngaahi takanga monumanu iiki 'a e tu'í.

22 Ko 'eni, ko honau toko taha, na'e "mate hono tokoua 'i he heletá 'a 'Āmoní, kuó ne fu'u 'ita lahi kia 'Āmoni, ko ia na'á ne unuhi 'ene heletá 'o 'alu atu koe'uhi ke ne 'ai ia ke tō kia 'Āmoni, ke tāmāte'i ia; pea 'i he'ene hiki hake 'a e heletá ke taa'í iá, 'iloange na'á ne tō 'o mate.

23 Ko 'eni, 'oku tau vakai na'e 'ikai lava 'o tāmāte'i 'a 'Āmoni, koe'uhi kuo folofola 'e he "Eiki kia Mōsaia, ko 'ene tamaí: Te u fakahaofi ia, pea 'e fai 'eni kiate ia koe'uhi ko ho'o tuí—ko ia, na'e ^btuku ia 'e Mōsaia ki he 'Eiki ke ne malu'í.

24 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he vakai 'e he fu'u kakaí kuo tō 'a e tangatá 'o mate, 'a ia na'e hiki hake 'a e heletá ke taa'í 'a 'Āmoní, na'e tō 'a e manavahē kiate kinautolu kotoa pē, pea na'e 'ikai te nau to'a ke ala honau nimá kiate ia pe ko ha tokotaha kuo tō hifo; pea na'a nau toe kamata ke fakatumutumu 'iate kinautolu ki hono tupu'anga 'o e fu'u mālohí ni, pe ko hono 'uhinga 'o e ngaahi me'a ni kotoa.

25 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai hanau tokolahi 'a ia na'a nau pehē tokua ko 'Āmoni 'a e "Laumālie Lahí, kae pehē 'e ha

17a Mōsaia 27:14.

19a 'Alamā 17:22–23.

20a 'Alamā 17:26; 18:7.

21a 'Alamā 17:27; 18:3.

22a 'Alamā 17:38.

23a Mōsaia 28:7;

'Alamā 17:35.

^b FFL Falalá.

25a 'Alamā 18:2–5.

ní'ihī kehe tokua kuo fekau mai ia 'e he Laumālie Lahí;

26 Ka na'e valokí'i 'a kinautolu kātoa 'e ha ní'ihī kehe, 'o nau lau ko e fu'u tangata faka'ulia ia kuo fekau'i mei he kau Nifai ke fakamamahí'i 'a kinautolu.

27 Pea na'e 'i ai ha ní'ihī na'a nau pehē tokua kuo fekau'i mai 'a 'Āmoní 'e he Laumālie Lahí ke fakamamahí'i 'a kinautolu koe'uhi ko 'enau ngaahi angahalá; pea ko e Laumālie Lahí ko iá kuó ne kau ma'u ai pē mo e kau Nifai, 'a ia kuó ne fakahaofi ma'u ai pē 'a kinautolu mei honau nimá; pea na'a nau pehē tokua ko e Laumālie Lahí ko iá, 'a ia kuó ne faka'auha 'a e fu'u tokolahi 'o honau kāinga, ko e kau Leimaná.

28 Pea ko ia na'e faka'au ke fu'u mālohi 'aupito 'a e fefakakikihi'akí 'iate kinautolu. Pea lolotonga 'enau fefakakikihi'akí peheé, na'e ha'u 'a e "fefine kaunanga 'a ia na'á ne talaki ke kātoa mai 'a e fu'u kakaí, pea 'i he'ene vakai ki he fefakakikihi'akí na'e fai 'i he kakaí na'á ne fu'u loto-mamahí 'aupito, peá ne tangi.

29 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne 'alu atu 'o puke 'a e kuiní 'i hono nimá, koe'uhi ke ne lava nai 'o fokotu'u hake ia mei he kekelelé; pea 'i he'ene ala pē ki hono nimá na'á ne tu'u hake 'o tu'u 'i hono va'é 'o kalanga 'i he le'o-lahi, 'o pehē: Ke monū'ia 'a Sísū, 'a ia kuó ke fakamo'ui au mei he heli "faka'uliá! Ke monū-

'ia 'a e 'Otuá, ke ke ^b'alo'ofa mai ki he kakaí ni!

30 Pea 'i he 'osi 'ene lea 'akí 'ení, na'á ne kuku hono ongo nimá, kuó ne fonu 'i he fiefia, mo lea 'akí ha ngaahi lea lahi na'e ta'emahino; pea hili 'ene fai 'ení, na'á ne puke 'a e tu'i, ko Lamōnai, 'i hono nimá, pea 'ilongange na'á ne tu'u hake 'o tu'u 'i hono va'é.

31 Pea 'i he'ene, vakai leva, ki he fefakakikihi'akí 'a hono kakaí, na'á ne 'alu atu 'o kamata ke valokí'i 'a kinautolu, mo akonaki 'akí kiate kinautolu 'a e ngaahi "lea 'a ia kuó ne fanongo ki ai 'i he ngutu 'o 'Āmoní; pea 'ilonga 'a kinautolu na'e fanongo ki he'ene ngaahi leá, na'a nau tui 'o nau ului ki he 'Eikí.

32 Ka na'e ai hanau tokolahi na'e 'ikai ke fie fanongo ki he'ene ngaahi leá; ko ia na'a nau tafoki 'o 'alu.

33 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he tu'u hake 'a 'Āmoní na'á ne lea foki mo ia kiate kinautolu, pea mo e kau tamaio'eiki kotoa foki 'a Lamōnai; pea na'a nau fakahā kotoa pē ki he kakaí 'a e me'a tatau—kuo "liliu honau lotó; pea 'oku 'ikai ke nau toe ma'u ha holi ke ^bfaikovi.

34 Pea vakai, na'e fakamo'oni 'e he tokolahi ki he kakaí kuo nau mamata ki ha kau "āngelo, 'o nau fetalanoa'akí mo kinautolu; pea ko ia kuo nau fakamatala kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, pea mo 'ene mā'oni'oni.

28a 'Alamā 19:16.

29a 1 Nifai 14:3.

b FFL 'Alo'ofá.

31a 'Alamā 18:36–39.

33a FFL Fanau'i Fo'ou,

Fanau'i 'i he 'Otuá.

b Mōsaia 5:2;

'Alamā 13:12.

34a FFL 'Āngeló, Kau.

35 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘i ai ha tokolahi na’e tui ki he’enu nau ngaahi leá; pea ‘ilonga ‘a kinautolu na’e tui na’e “papitaiso ‘a kinautolu; pea na’a nau hoko ko ha kakai mā’oni’oni, ‘o nau fokotu’u ha siasi ‘iate kinautolu.

36 Pea ko ia na’e kamata pehē ‘a e ngāue ‘a e ‘Eikí ‘i he kau Leimaná; ko ia na’e kamata pehē hono lingi hifo ‘e he ‘Eikí ‘a hono Laumālié kiate kinautolu; pea ‘oku tau vakai ‘oku hōifua ‘a e ‘Eikí ke tali ‘a e kakai “fulipē ‘a ia ‘e fakatomala mo tui ki hono huafá.

 VAHE 20

‘Oku fekau atu ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Āmoni ki Mitonai ke fakatau‘atāina‘i hono kāinga kuo tuku pōpula ‘i ai—‘Oku fe‘iloaki ‘a ‘Āmoni mo Lamōnai mo e tamaí ‘a Lamōnai, ‘a ia ko e tu‘i ia ki he fonuá hono kotoa—‘Oku kole ‘e ‘Āmoni ki he tu‘i toulekeleká ke fakangofua hono tukuange hono kāingá. Ta‘u 90 K.M. nai.

PEA na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili leva ‘enu fokotu’u ha siasi ‘i he fonua ko ia, na’e kole ‘e he tu‘i ko Lamōnai kia ‘Āmoni ke na ō mo ia ki he fonua ko Nifai ke ne lava ‘o fakahā ia ki he’ene tamaí.

2 Pea na’e ongo mai ‘a e le‘o ‘o e ‘Eikí kia ‘Āmoni ‘o folofola ange: ‘E ‘ikai te ke ‘alu hake ki he fonua ko Nifai, he vakai, ‘e feinga ‘e he tu‘i ke tāmata‘i koe; ka ke ke ‘alu ki he fonua ko Mitonai; he vakai, ‘oku ‘i he fale fakapōpulá ‘a ho tokoua ko

‘Ēloné, kae ‘uma‘ā foki ‘a Mulo-kai mo ‘Ama.

3 Ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē ‘i he fanongo ‘a ‘Āmoni ki he me‘a ní, na‘á ne pehē ange kia Lamōnai: Vakai, ‘oku ‘i he fale fakapōpulá ‘a hoku tokouá mo hoku kāingá ‘i Mitonai, pea te u ‘alu koe‘uhi ke u lava ‘o fakatau‘atāina‘i ‘a kinautolu.

4 Pea na’e pehē ange ‘e Lamōnai kia ‘Āmoni: ‘Oku ou ‘ilo ‘okú ke lava ‘o fai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he “māfimafi ‘o e ‘Eikí. Kae vakai, te u ‘alu mo koe ki he fonua ko Mitonai; he ko ha kau-me‘a ‘o‘oku ‘a e tu‘i ‘o e fonua ko Mitonai, ‘a ia ko ‘Anitiomono hono hingoá; ko ia te u ‘alu ki he fonua ko Mitonai ke u fakafie-mālie‘i ‘a e tu‘i ‘o e fonuá, pea te ne tukuange ho kāingá mei he ^bfale fakapōpulá. Ka na’e pehē ange kiate ia ‘e Lamōnai: Ko hai na‘á ne fakahā kiate koe ‘oku ‘i he fale fakapōpulá ‘a ho kāingá?

5 Pea pehē ange ‘e ‘Āmoni kiate ia: ‘Oku ‘ikai ha tokotaha kuó ne fakahā kiate au, ka ko e ‘Otuá pē; ‘o ne folofola mai kiate au—‘Alu, ‘o fakahaofi ‘a ho kāingá, he ‘oku nau ‘i he fale fakapōpulá ‘i he fonua ko Mitonai.

6 Pea ‘i he fanongo ‘a Lamōnai ki he me‘a ní, na‘á ne fekau ke hanga ‘e he’ene kau tamaio‘eikí ‘o teuteu ‘ene fanga “hōsí mo ‘ene ngaahi salioté.

7 Pea ne pehē ange kia ‘Āmoni: Ha‘u, pea te u ‘alu mo koe ki he fonua ko Mitonai, pea te u kole ‘i ai ki he tu‘i ke ne tukuange ho kāingá mei he fale fakapōpulá.

8 Pea na'e hoko 'o pehē lolotonga 'a e fononga atu 'a 'Āmoni mo Lamōnai ki aī, na'á na fe-
taulaki mo e tamai 'a Lamōnai,
'a ia ko e tu'i ki he fonuá hono
"kotoa.

9 Pea vakai, na'e pehē 'e he
tamai 'a Lamōnai kiate ia: Ko e
hā na'e 'ikai te ke ha'u ai ki he
"kātoanga 'i he 'aho lahi 'a ia na'á
ku fai ai 'a e kātoanga ki hoku
ngaahi fohá, mo hoku kakaí?

10 Pea na'e pehē foki 'e ia: Ko
ho'o 'alu ki fē mo e tangata Nīfai
ko 'ení, 'a ia ko e taha 'o e fānau
'a ha "tangata loi?

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'e
fakamatala'i 'e Lamōnai kiate
ia 'a e feitu'u 'okú ne 'alu ki aī,
he na'á ne manavahē ke faka-
tupu-houhau kiate ia.

12 Pea na'á ne fakahā foki kiate
ia hono 'uhinga kotoa na'á ne
nofo ai 'i hono pule'anga 'o'oná,
'o 'ikai ai te ne 'alu hake ki
he'ene tamai ki he kātoanga kuó
ne teuteú.

13 Pea ko 'eni, 'i he faka'osi 'e
Lamōnai 'a 'ene fakamatala kiate
ia 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē,
vakai, na'á ne 'ohovale 'i he
tuputāmaki 'a 'ene tamai kiate
ia, 'o ne pehē: 'E Lamōnai, ko
ho'o 'alú ke fakahaofi 'a e kau
Nīfai ko iá, 'a ia ko e ngaahi
foha 'o ha tangata loi. Vakai, na'á
ne kaiha'a mei he'eta ngaahi kuí;
pea kuo ha'u 'eni mo 'ene fānau
kiate kitautolu ke nau kākaa'i 'a
kitautolu 'i he'enua olopotó mo
'enua ngaahi loí, koe'uhi ke nau

toe kaiha'asi 'etau koloá meiate
kitautolu.

14 Ko 'eni na'e fekau 'e he tamai
'a Lamōnai kiate ia ke ne tāmā-
te'i 'a 'Āmoni 'aki 'a e heletā.
Pea na'á ne fekau foki kiate ia
ke 'oua te ne 'alu ki he fonua ko
Mitonai, ka ke ne foki mo ia ki
he fonua ko "Isimeli.

15 Ka na'e pehē ange 'e Lamō-
nai kiate ia: 'E 'ikai te u tāmāte'i
'a 'Āmoni, pea 'e 'ikai te u foki
atu ki he fonua ko 'Isimeli, ka te
u 'alu ki he fonua ko Mitonai
koe'uhi ke u lava 'o fakatau'atā-
ina'i 'a e kāinga 'o 'Āmoní, he
'oku ou 'ilo'i ko e kau tangata
angatonu 'a kinautolu, pea ko e
kau palōfita mā'oni'oni 'a ki-
nautolu 'a e 'Otua mo'oni.

16 Ko 'eni 'i he fanongo 'a 'ene
tamai ki he ngaahi lea ní, na'á
ne houhau lahi kiate ia, 'o ne
to'o 'ene heletaá ke ne taa'i hifo
ia ki he kelekelé.

17 Ka na'e tu'u atu ki mu'a 'a
'Āmoni 'o ne pehē ange kiate ia:
Vakai, 'e 'ikai te ke tāmāte'i ho
fohá, ka neongo iá 'e "lelei
ange 'ene toó 'i ha'o tō, he vakai,
kuó ne ^bfakatomala mei he'ene
ngaahi angahalá; ka kapau te
ke tō 'i he taimí ni lolotonga
ho'o houhaú, he 'ikai lava ke
fakamo'ui ho laumālié.

18 Kae vakai, 'oku 'aonga ke
ke kātaki pē; he kapau te ke
"tāmāte'i ho fohá, 'e tangi hono
totó mei he kelekelé ki he 'Eiki,
ko hono 'Otuá, koe'uhi ke tō
kiate koe 'a e tautea, he ko e

8a 'Alamā 22:1.

9a 'Alamā 18:9.

10a Mōsaia 10:12–17.

14a 'Alamā 17:19.

17a 'Alamā 48:23.

b 'Alamā 19:12–13.

18a FFL Fakapō.

tangata ta’ehalaia ia; pea na’a mole mo ho ^blaumālié.

19 Ko ‘eni, na’e hili leva ‘a e lea ‘aki ‘e ‘Āmoni ‘a e ngaahi lea ni kiate iá, na’á ne tali kiate ia, ‘o pehē: ‘Oku ou ‘ilo’i te u lilingi ‘a e toto ta’ehalaia ‘o kapau te u tāmāte’i hoku fohá; ka ko koe ia kuo feinga ke faka’auha iá.

20 Pea mafao atu hono nimá ke tāmāte’i ‘a ‘Āmoni. Ka na’e matu’uaki ‘ene ngaahi taá ‘e ‘Āmoni, ‘o ne taa’i foki ‘a hono nimá, ‘o ‘ikai ai te ne lava ke ngāue ‘aki ia.

21 Pea ‘i he vakai ‘e he tu’í ‘e lava ‘e ‘Āmoni ‘o tāmāte’i iá, na’á ne kamata ke kole kia ‘Āmoni ke ne fakahaofi ‘ene mo’uí.

22 Ka na’e hiki hake ‘e ‘Āmoni ‘a ‘ene heletaá, ‘o ne pehē ange kiate ia: Vakai, te u taa’i koe ‘o kapau ‘e ‘ikai te ke fakangofua mai ke tukuange ‘a hoku kāingá mei he fale fakapōpulá.

23 Ko ‘eni ko e me’a ‘i he manavahē ‘a e tu’í na’a mole ‘ene mo’uí, na’á ne folofola ange: Kapau te ke fakamo’ui au, te u foaki kiate koe ‘a ia kotoa pē te ke kole ki aí, ‘o a’u ki hono vaeua ‘o e pule’angá.

24 Pea ‘i he ‘ilo’i ‘e ‘Āmoni kuó ne fakaloto’i ‘a e tu’í toulekeleká ‘o hangē ko hono lotó, na’á ne pehē ange kiate ia: kapau te ke fakangofua ke tukuange hoku kāingá mei he fale fakapōpulá, pea ke tauhi foki ‘e Lamōnai ‘a hono pule’angá, pea ‘e ‘ikai te ke kei houhau kiate ia, kae tuku ke ne fai ‘o hangē ko ‘ene ngaahi holí, ‘i ha “me’a pē ‘okú ne faka-

kaukau ki aí, pe ‘oku lelei kiate iá, pea te u toki fakamo’ui koe; ka ‘ikai, pea te u taa’i koe ki he kelekelé.

25 Ko ‘eni ‘i he hili hono lea ‘aki ‘e ‘Āmoni ‘a e ngaahi lea ní, na’e kamata ke fiefia ‘a e tu’í koe’uhi ko hono toe fakahaofi ‘ene mo’uí.

26 Pea ‘i he’ene vakai ‘oku ‘ikai fie tāmāte’i ia ‘e ‘Āmoni, pea ‘i he’ene vakai ki he’ene fu’u ‘ofa lahi ‘aupito ki hono foha ko Lamōnai, na’á ne fu’u ofo ‘aupito, ‘o folofola ange: Koe’uhi ko ‘eni pē kuó ke fie ma’ú, ke u tukuange ho kāinga kae tuku ki hoku foha ko Lamōnai ke ne tauhi hono pule’angá, vakai, te u tuku ma’au ke tauhi ‘e hoku fohá ‘a hono pule’angá, ‘o fai atu mei he ‘ahó ni ‘o ta’engata; pea he ‘ikai te u toe pule’i ia—

27 Pea te u tuku foki ma’au ke tukuange ho kāingá mei he fale fakapōpulá, pe ‘e lelei ke mou ha’u mo ho kāingá kiate au ‘i hoku pule’angá; he ‘oku ou faka’amu lahi ke u fe’iloaki mo koe. He na’e fu’u ofo lahi ‘a e tu’í ‘i he ngaahi lea ‘a ia kuo lea ‘aki ‘e hono foha ko Lamōnai, ko ia na’á ne “faka’amu ke ‘ilo ki ai.

28 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e hoko atu ‘a ‘Āmoni mo Lamōnai ‘i hona fononga ki he fonua ko Mitonai. Pea na’e finangalo lelei kia Lamōnai ‘a e tu’í ‘o e fonuá; ko ia na’e taki mai ki tu’a ‘a e kāinga ‘o ‘Āmoni mei he fale fakapōpulá

29 Pea ‘i he fe’iloaki ‘a ‘Āmoni mo kinautolú na’á ne fu’u

loto-mamahi 'aupito, he vakai na'a nau tēlefua, pea kuo fu'u mafohifohi 'a honau kilí ko e tupu mei honau ha'i 'aki ha ngaahi afo mālohi. Pea kuo nau mamahi'ia 'i he fiekaia mo e fieinuá mo e ngaahi fa'ahinga mamahi kehekehe; ka neongo ia na'a nau "fa'a kātaki 'i honau ngaahi mamahi kotoa pē.

30 Pea, ko e me'a 'eni na'e hokó, na'e pau ke nau tō ki he nima 'o ha kakai loto-fefeka ange mo ha kakai kia-kekeva ange; ko ia na'e 'ikai te nau fie tokanga ki he'enua ngaahi leá, pea kuo nau kapusi 'a kinautolu ki tu'a, mo taa'i 'a kinautolu, mo tuli 'a kinautolu mei he fale ki he fale, pea mei he potu ki he potu, kae 'oua kuo nau a'u atu ki he fonua ko Mitonai; pea na'e puke ai 'a kinautolu pea li ki he fale fakapōpulá, pea ha'i 'aki 'a e ngaahi afo "mālohi, pea tuku 'i he fale fakapōpulá 'o laulau 'aho, pea na'e fakatau'atāina'ia 'a kinautolu 'e Lamōnai mo 'Āmoni.

Ko ha fakamatala ki he malanga 'a 'Ēlone, mo Mulokai, pea mo hona kāingá, ki he kau Leimaná.

'Oku kau ki ai 'a e vahe 21 'o a'u ki he ngata'anga 'o e vahe 26.

VAHE 21

'Oku ako'i 'e 'Ēlone 'a e kau 'Amalekaí 'o kau kia Kalaisi mo 'Ene fakalelei—'Oku tuku pōpula 'a 'Ēlone mo hono

kāingá 'i Mitonai—Na'e hili honau fakatau'atāina'ia, na'a nau akonaki 'i he ngaahi fale lotú pea nau fakaului ha tokolahi—'Oku foaki 'e Lamōnai ki he kakai 'o e fonua ko 'Isimeli ke nau tau'atāina 'i he'enua tui fakalotú. Ta'u 90–77 K.M. nai.

Ko 'eni, 'i he "māvae 'a 'Āmoni mo hono kāingá 'i he ngata'anga 'o e fonua 'o e kau Leimaná, vakai na'e fai 'e 'Ēlone 'a 'ene fonongá ki he fonua na'e ui 'e he kau Leimaná ko Selūsalema, ko e fakahingoa ki he hingoa 'o e fonua na'e fā'ele'i ai 'a 'enua ngaahi kuí; pea na'e mama'o atu 'ene tu'ú 'o fehokotaki mo e ngaahi ngata'anga fonua 'o Molomoná.

2 Pea kuo hanga 'e he kau Leimaná mo e kau 'Amalekaí pea mo e kau "Amuloné 'o langa ha fu'u kolo na'e ui ko Selūsalema.

3 Ko 'eni ko e kau Leimaná ko e kakai ako'ingata'a, ka ko e kau 'Amalekaí mo e kau 'Amuloné na'a nau fefeka ange kinautolu; ko ia na'a nau ue'i hake 'a e kau Leimaná ke nau fakafefeka honau lotó, pea ke nau tupulaki 'o mālohi 'i he fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'e a'u atu 'a 'Ēlone ki he kolo ko Selūsalemá, 'o ne fuofua kamata ke malanga ki he kau 'Amalekaí. Pea na'e kamata ke ne malanga kiate kinautolu 'i honau ngaahi fale lotú, he kuo nau langa ha ngaahi fale lotu 'o tatau mo e "kautaha 'o e kau Nēhoá; he na'e 'i ai 'a e tokolahi 'o e kau

‘Amalekaí mo e kau ‘Amuloné na‘a nau kau ki he siasi ‘o e kau Nēhoá.

5 Ko ia, ‘i he hū atu ‘a ‘Ēlone ki ha taha ‘o honau ngaahi fale lotú ke malanga ki he kakaí, pea lolotonga ‘ene lea kiate kinautolú, ‘iloange na‘e tu‘u hake ha tangata ‘Amalekai, ‘o ne kamata ke fakakikihi mo ia, ‘o pehē: Ko e hā ‘a e me‘a kuó ke fakamo‘oni‘akí? Kuó ke mata ki ha “āngelo? Ko e hā ‘oku ‘ikai ke hā mai ai ha kau ‘āngelo kiate kimautolú? Vakai ‘ikai ‘oku lelei tatau ‘a e kakaí ni mo ho kakaí?

6 ‘Okú ke toe pehē foki, te mau mala‘ia kapau ‘e ‘ikai te mau fakatomala. ‘Okú ke ‘ilo‘i fēfē ‘a ‘emau ngaahi fakakaukaú mo e me‘a te mau fai? ‘Okú ke ‘ilo‘i fēfē ‘oku ‘i ai ha ‘uhinga ke fakatomala? ‘Okú ke ‘ilo‘i fēfē ‘oku ‘ikai ko ha kakaí ‘a kimautolu ‘oku mā‘oni‘oni? Vakai, kuo mau langa ‘a e ngaahi potu tapu, pea ‘oku mau fa‘a fakataha ke hū ki he ‘Otuá. ‘Oku mau tui ‘e fakamo‘ui ‘e he ‘Otuá ‘a e kakaí fulipē.

7 Pea na‘e pehē ange ‘e ‘Ēlone kiate ia: ‘Okú ke tui koā ‘e hā‘ele mai ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá ke huhu‘i ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatá mei he‘enau ngaahi angahalá?

8 Pea na‘e pehē ange ‘e he tangatá kiate ia: ‘Oku ‘ikai ke mau tui ‘okú ke ‘ilo‘i ha fa‘ahinga me‘a pehē. ‘Oku ‘ikai te mau tui ki he ngaahi talatukufakaholo laulaunoa ko iá. ‘Oku ‘ikai te mau tui ‘okú ke ‘ilo ki he ngaahi

“me‘a ‘e hoko maí, pea ‘ikai foki te mau tui na‘e ‘ilo‘i ‘e ho‘omou ngaahi tamaí pea mo ‘emau ngaahi tamaí foki ‘a e ngaahi me‘a na‘a nau lea ‘aki, ‘a ia na‘e kau ki he ngaahi me‘a ‘e hokó.

9 Ko ia na‘e kamata ‘a ‘Ēlone ke fakamatala ‘a e ngaahi folofolá kiate kinautolu ‘o kau ki he hā‘ele mai ‘a Kalaisí, kae ‘uma‘ā foki ‘a e toetu‘u ‘o e pekiá, pea mo e “‘ikai lava ke ‘i ai ha huhu‘i mo‘ó e fa‘ahinga ‘o e tangatá, kae ngata pē ‘i he hala mo e ngaahi mamahi ‘a Kalaisí, pea mo e ^bfakalelei ‘i hono lilingi hono ta‘ata‘á.

10 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he‘ene kamata ke fakamatala‘i ‘a e ngaahi me‘a ni kiate kinautolú, na‘a nau ‘ita kiate ia, ‘o kamata ke manuki‘i ia; ‘o ‘ikai te nau fie fanongo ki he ngaahi lea na‘á ne lea‘akí.

11 Ko ia, ‘i he‘ene vakai ‘oku ‘ikai te nau fie fanongo ki he‘ene ngaahi leá, na‘á ne ‘alu atu mei honau fale lotú, ‘o ne ‘alu atu ki ha kolo ‘a ia na‘e ui ko ‘Ani-‘Anitai, pea na‘á ne ‘ilo ai ‘a Mulokai ‘oku lolotonga fai ‘ene malanga ‘aki ‘a e folofolá kiate kinautolu; kae ‘uma‘ā foki mo ‘Ama mo hono kāingá. Pea na‘a nau fakakikihi mo ha kakaí tokolahi ‘o kau ki he ongoongolelei.

12 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau vakai ‘e fakafefeka ‘e he kakaí ‘a honau lotó, ko ia na‘a nau ō mei ai, ‘o nau fononga ki he fonua ko Mitonaí. Pea na‘a nau malanga ‘aki ‘a e folofola ki he tokolahi, ka na‘e tui pē ‘a e

tokosi'i ki he ngaahi folofola na'a nau akonaki'aki.

13 Ka neongo ia, na'e puke 'a 'Elonge mo ha ni'ihī 'o hono kā-ingá 'o fakahū ki he fale fakapōpulá, ka ko honau ni'ihī na'e toe na'a nau hola mei he fonua ko Mitonai ki he ngaahi potu takatakaí.

14 Pea ko kinautolu 'a ia na'e fakahū ki he fale fakapōpulá na'a nau "faingata'a'ia 'i ha ngaahi me'a lahi, pea na'e fakatau'atāina'i 'a kinautolu 'e Lamōnai mo 'Āmoni, pea na'e fafanga'i mo fakakofu'i 'a kinautolu.

15 Pea na'a nau toe 'alu atu ke malanga 'aki 'a e ongoongoleléi, ka na'e pehē honau mu'aki fakahaofi mei he fale fakapōpulá, pea na'e pehē 'a 'enau mamahi'ia.

16 Pea na'a nau 'alu atu ki he potu kotoa pē 'a ia na'e tataki 'a kinautolu ki ai 'e he "Laumālie 'o e 'Eiki, 'o nau malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he fale lotu kotoa pē 'o e kau 'Amalekaí, pe 'i he fakataha'anga kotoa pē 'o e kau Leimaná 'a ia na'e fakangofua ke nau hū ki aí.

17 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kamata ke tāpuaki'i 'a kinautolu 'e he 'Eiki, ko ia na'a nau "fakatafoki ai ha tokolahi ki he 'ilo'i 'o e mo'oní; 'io, na'a nau fakamahino ki ha tokolahi 'a 'enau ngaahi angahalá, pea mo e ngaahi talatukufakaholo 'a 'enau ngaahi tamaí, 'a ia na'e 'ikai totonú.

18 Pea na'e hoko 'o pehē na'e foki mai 'a 'Āmoni mo Lamōnai mei he fonua ko Mitonai ki he

fonua ko 'Isimelí, 'a ia ko e fonua 'o hona tofi'á.

19 Pea na'e 'ikai ke fie tuku 'e he tu'i ko Lamōnai 'a 'Āmoni ke ne ngāue ma'ana, pe hoko ko 'ene tamaio'eiki.

20 Ka na'a ne fekau ke langa ha ngaahi fale lotu 'i he fonua ko 'Isimelí; pea na'a ne fekau ki hono kakaí, pe ko e kakaí na'e fakaongoongo ki he'ene pulé, ke nau fakataha kātoa mai.

21 Pea na'a ne fiefia koe'uhi ko kinautolu, 'o ne ako kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a lahi. Pea na'a ne fakahā foki kiate kinautolu ko e kakaí 'a kinautolu 'a ia 'oku fakaongoongo kiate ia, pea ko ha kakaí tau'atāina 'a kinautolu, pea ko ha kakaí 'a kinautolu 'oku tau'atāina mei he ngaahi fakamālohi 'a e tu'i, ko 'ene tamaí; he kuo tuku kiate ia 'e he'ene tamaí ke ne pule'i 'a e kakaí 'a ia 'oku 'i he fonua ko 'Isimelí, pea 'i he fonua kātoa 'oku takatakaí ki aí.

22 Pea na'a ne fakahā foki kiate kinautolu te nau ma'u 'a e "tau'atāina ke hū ki he 'Eiki ko honau 'Otuá 'o fakataha ki he'enu fa'itelihá, 'i he potu pē 'oku nau 'i aí, 'o kapau 'oku 'i he fonua 'a ia 'oku fakaongo ki he pule 'a e tu'i ko Lamōnai.

23 Pea na'e malanga 'a 'Āmoni ki he kakaí 'o e tu'i ko Lamōnai; pea na'e hoko 'o pehē na'a ne akonaki kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he ngaahi me'a 'oku kau ki he mā'oní'oní. Pea ne enginaki tūkuingata kiate kinautolu 'i he 'aho kotoa pē;

pea na'a nau tokanga ki he'ene leá, 'o nau ngāue faivelenga 'i he fai 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

VAHE 22

'Oku ako'i 'e 'Ēlone 'a e tamai 'a Lamōnai 'o kau ki he Fakatupú, ko e hinga 'a 'Ātamá, mo e palani 'o e huhu'i 'ia Kalaisi—'Oku ului 'a e tu'í mo hono falé kotoa—'Oku fakamatala'i 'a e vahevahe 'o e fonuá 'i he kau Nifai mo e kau Leimaná. Tá'u 90–77 K.M. nai.

Ko 'eni, lolotonga 'a e ako'i pehē 'e 'Āmoni 'a e kakai 'o Lamōnai ma'u pē, te tau foki ki he fakamatala kia 'Ēlone mo hono kāingá; he 'i he hili 'ene 'alu atu mei he fonua ko Mitonai na'e "tataki ia 'e he Laumālié ki he fonua ko Nifai, 'o a'u ki he fale 'o e tu'í na'e pule ki he fonuá hono kotoa ^btuku kehe pē 'a e fonua ko 'Isimeli; pea ko e tamai ia 'a Lamōnai.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne hū atu kiate ia ki he fale 'o e tu'í, fakataha mo hono kāingá, peá ne punou hifo 'i he 'ao 'o e tu'í, 'o ne pehē kiate ia: Vakai, 'E tu'í, ko e kāinga kimautolu 'o 'Āmoni, 'a ia kuó ke "tukuange mei he fale fakapōpulá.

3 Pea ko 'eni, 'E tu'í, kapau te ke tuku pē ke mau mo'ui, te mau hoko ko ho'o kau tamaio'eiki. Pea na'e folofola ange 'e he tu'í kiate kinautolu: Tu'u hake, he te u tuku kiate kimoutolu 'a ho'omou mo'ui, pea 'e 'ikai te u tuku ke mou hoko ko 'eku kau

tamaio'eiki; ka 'oku ou kole ke mou tokoni mai kiate au; he kuo hoha'a 'eku fakakaukaú koe'uhi ko e anga'ofa mo hono ma'ongo'onga 'o e ngaahi lea 'a homou tokoua ko 'Āmoni; pea 'oku ou fie 'ilo pe ko e hā 'a e 'uhinga kuo 'ikai ai te ne ha'u mei he fonua ko Mitonai mo kimoutolu.

4 Pea na'e pehē 'e 'Ēlone ki he tu'í: Vakai, kuo ui ia 'e he Laumālie 'o e 'Eiki ki ha feitu'u kehe; kuó ne 'alu ki he fonua ko 'Isimeli ke ako'i 'a e kakai 'o Lamōnai.

5 Pea ko 'eni na'e folofola ange 'e he tu'í kiate kinautolu: ko e hā 'eni kuo mou lea 'aki 'o kau ki he Laumālie 'o e 'Eiki? Vakai, ko e me'a 'eni 'oku fakahoha'a kiate aú.

6 Pea ko e tahá, ko e hā hono 'uhinga 'o e me'á ni na'e pehē 'e 'Āmoni—"Kapau te mou fakatomala, 'e fakamo'ui 'a kimoutolu, pea ka 'ikai te mou fakatomala, 'e kapusi atu 'a kimoutolu 'i he 'aho faka'osi?

7 Pea na'e tali 'e 'Ēlone kiate ia 'o pehē ange ki ai: 'Okú ke tui koā 'oku 'i ai ha 'Otua? Pea folofola ange 'e he tu'í: 'Oku ou 'ilo'i 'oku lau 'e he kau 'Amalekaí 'oku 'i ai ha 'Otua, pea kuó u fakangofua kiate kinautolu ke nau langa ha ngaahi potu tapu, ke nau fakataha mai ki ai 'o hū kiate ia. Pea kapau 'okú ke pehē 'eni 'oku 'i ai ha 'Otua, vakai te u "tui pē.

8 Pea ko 'eni, 'i he fanongo 'e 'Ēlone ki he me'a ní, na'e kamata ke fiefia 'a hono lotó, pea na'á ne

22 1a 'Alamā 21:16–17.
b 'Alamā 21:21–22.

2a 'Alamā 20:26.
6a 'Alamā 20:17–18.

7a T&F 46:13–14.

pehē ange: Vakai, hangē 'okú ke mo'uí, 'É tu'í, 'oku 'i ai ha 'Otua.

9 Pea folofola ange 'e he tu'í: Ko e 'Otuá koā 'a e "Laumālie Lahi ko ia 'a ia na'á ne 'omi 'a 'etau ngaahi tama'i mei he fonua ko Selūsalemá?

10 Pea pehē ange 'e 'Ēlone kiate ia: 'Io, ko ia ia 'a e Laumālie Lahi ko iá, pea na'á ne "fakatupu 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he langí mo e māmaní fakatou'osi. 'Okú ke tui ki ai?

11 Pea na'á ne folofola: 'Io, 'oku ou tui na'e fakatupu 'e he Laumālie Lahi 'a e ngaahi me'a kotoa pē, pea 'oku ou faka'amu ke ke fakamatala'i mai kiate au 'o kau ki he ngaahi me'á ni kotoa, pea te u "tui ki ho'o ngaahi leá.

12 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'ilo'i 'e 'Ēlone 'e tui 'a e tu'í ki he'ene ngaahi leá, na'á ne kamata mei he fakatupu 'o 'Ātamá, 'o ne "lau 'a e ngaahi folofolá ki he tu'í—'a e founga 'o hono fakatupu 'e he 'Otuá 'a e tangata 'i hono tataú, pea na'e tuku 'e he 'Otuá kiate ia ha ngaahi fekau, pea ko e me'a 'i he maumau-fonó, kuo hinga ai 'a e tangatá.

13 Pea na'e fakamatala'i ange 'e 'Ēlone 'a e ngaahi folofolá kiate ia 'o kamata mei he "ngaohi 'o 'Ātamá, 'o ne fakahā kiate ia 'a e hinga 'a e tangatá mo honau anga-fakakakano pea mo e

^bpalani foki 'o e huhu'í, 'a ia kuo teuteu talu 'mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní, tu'unga 'ia Kalaisi, ma'anautolu kotoa pē 'e tui ki hono huafá.

14 Pea ko e me'a 'i he "hinga 'a e tangatá 'e 'ikai te ne lava ke ^bngāue'i ha me'a 'iate ia pē; ka 'oku hanga 'e he ngaahi mamahi mo e pekia 'a Kalaisí 'o 'fakalelei 'a 'enua ngaahi angahalá, 'i he tuí mo e fakatomalá, mo e ala me'a pehé; pea 'okú ne motuhi 'a e ngaahi ha'í 'o e maté, koe'uhi ke 'oua na'a ikuna 'a e "fa'itoká, pea ke folo hifo 'a e mamahi 'o e maté 'i he ngaahi 'amanaki ki he nāunau; pea na'e fakamatala'i 'e 'Ēlone 'a e ngaahi me'á ni katoa ki he tu'í.

15 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono fakamatala'i 'e 'Ēlone 'a e ngaahi me'á ni kiate iá, na'e folofola ange 'e he tu'í: "Ko e hā te u fai ke u ma'u ai 'a e mo'ui ta'engata ko ia kuó ke lea ki aí? 'Io, koe hā te u fai ke u ^bfanau'i 'i he 'Otuá, pea ta'aki fu'u 'a e laumālie fai angahala ko 'ení mei hoku lotó, 'o ma'u hono Laumālié, koe'uhí ke u fonu 'i he fiefia, kae 'ikai kapusi atu au 'i he 'aho faka'osí? Na'á ne pehē, Vakai, te u tukuange 'a e me'a 'kotoa pē 'a ia 'oku ou ma'ú, 'io, te u li'aki hoku pule'angá, koe'uhi ke u lava 'o ma'u 'a e fu'u fiefia lahi ko 'ení.

9a 'Alamā 18:18–28.

10a FFL Fakatupú.

11a FFL Tuí.

12a 1 Nifai 5:10–18;
'Alamā 37:9.

13a Sēnesi 1:26–28.

b FFL Palani 'o e
Huhu'í.

c 2 Nifai 9:18.

14a FFL Hinga 'a 'Ātama
mo 'Iví.

b 2 Nifai 25:23;
'Alamā 42:10–25.

c 'Alamā 34:8–16.
FFL Fakalelei,
Fakalelei'í.

d 'Īsaia 25:8;

1 Kol. 15:55.

15a Ngāue 2:37.

b 'Alamā 5:14, 49.

c Mātiu 13:44–46;
19:16–22.

16 Ka na’e pehē ange ‘e ‘Ēlone kiate ia: Kapau ‘okú ke “fie ma’u ‘a e me’á ní, kapau te ke punou hifo ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, ‘io, kapau te ke fakatomala mei ho’o ngaahi angahalá kotoa pē, ‘o punou hifo ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, ‘o ui ki hono huafá ‘i he tui, ‘o tui te ke ma’u, te ke toki ma’u ‘a e ^bamanaki lelei ‘a ia ‘okú ke fie ma’ú.

17 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘a e lea ‘aki ‘e ‘Ēlone ‘a e ngaahi lea ní, na’e “punou hifo ‘a e tu’í ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí, ‘i hono ongo tui; ‘io, na’á ne fakatōmape’e hifo ia ki he kekelelé, ‘o ne ^bkaila le’o-lahi, ‘o pehē:

18 ‘E ‘Otuá, kuo tala mai ‘e ‘Ēlone kiate au ‘oku ‘i ai ha ‘Otuá; pea kapau ‘oku ‘i ai ha ‘Otuá, pea kapau ko e ‘Otuá koe, ‘ofa mu’a ‘o fakahā mai koe kiate au, pea te u li’aki kotoa ‘eku ngaahi angahalá koe’uhi ke u ‘ilo’i koe, pea ke fokotu’u hake au mei he maté, pea fakamo’ui au ‘i he ‘aho faka’osí. Pea ko ‘eni ‘i he hili ‘a e folofola ‘aki ‘e he tu’í ‘a e ngaahi folofola ní, na’á ne tō ki lalo ‘o hangē kuó ne maté.

19 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e felele’i ‘a ‘ene kau tamaio’eikí ‘o fakahā ki he kuiní ‘a e ngaahi me’a kotoa ‘a ia kuo hoko ki he tu’í. Pea na’á ne hū mai ki he tu’í; pea ‘i he’ene sio ki he’ene tokoto ‘o hangē kuó ne maté, pea mo e tutu’u foki ‘a ‘Ēlone mo hono kāingá ‘o hangē kuo tupu meiate kinautolu ‘a ‘ene toó, na’á ne tuputāmaki kiate kinautolu,

‘o ne fekau ki he’ene kau tamaio’eikí, pe ko e kau tamaio’eiki ‘a e tu’í, ke nau puke ‘a kinautolu ‘o tāmata’i ‘a kinautolu.

20 Pea ko ‘eni kuo mamata ‘a e kau tamaio’eikí ki he tupu’anga ‘o e tō ‘a e tu’í, ko ia na’a nau manavahē ke ala honau nimá kia ‘Ēlone mo hono kāingá; pea na’a nau kole fakamātoato ki he kuiní ‘o pehē ange: Ko e hā ‘okú ke fekau ai ke mau tāmata’i ‘a e kau tangata ko ‘ení, he vakai ‘oku “mālohi ange honau toko tahá ‘iate kinautolu kotoa pē? Ko ia kuo pau pē ke mau tō kotoa ‘i honau ‘aó.

21 Ko ‘eni ‘i he vakai ‘e he kuiní ki he ilifia ‘a e kau tamaio’eikí na’e kamata ke ne fu’u ilifia lahi foki mo ia, telia na’a tō ha kovi kiate ia. Pea na’á ne fekau ki he’ene kau tamaio’eikí ke nau ‘alu ‘o ui ‘a e kakaí, koe’uhí ke nau lava ‘o tāmata’i ‘a ‘Ēlone mo hono kāingá.

22 Ko ‘eni ‘i he ‘ilo’i ‘e ‘Ēlone ‘a e fakapapau ‘a e loto ‘o e kuiní, pea ‘i he’ene ‘ilo’i foki ‘a e fefeka ‘o e loto ‘o e kakaí, na’á ne manavahē telia na’a fakataha mai ha fu’u kakai tokolahi, pea ‘e hoko ai ha fakakikihi lahi mo ha maveuveu ‘iate kinautolu; ko ia na’e mafao atu hono nimá ‘o fokotu’u hake ‘a e tu’í mei he kekelele, ‘o ne pehē kiate ia: Tu’u hake. Pea na’e tu’u hake ia ‘i hono va’é, ‘o ne toe ma’u hono iví.

23 Ko ‘eni na’e fai ‘eni ‘i he ‘ao ‘o e kuiní mo e tokolahi ‘o e kau tamaio’eikí. Pea ‘i he’enu ma-mata ki aí na’a nau fu’u ofo lahi

16a FFL Fakauluí.
b ‘Eta 12:4.

17a T&F 5:24.
b FFL Lotú.

20a ‘Alamā 18:1–3.

'aupito, 'o kamata ke ilifia. Pea na'e tu'u atu ki mu'a 'a e tu'í, 'o kamata ke "folofola kiate kinautolu, pea na'e tui ai 'o ^bului 'a hono falé kotoa ki he 'Eikí.

24 Ko 'eni kuo 'i ai ha fu'u kakaí tokolahi kuo fakataha mai ko e me'a 'i he fekau 'a e kuiní, pea na'e kamata ke 'i ai ha ngaahi lāunga lahi 'iate kinautolu ko e me'a 'ia 'Ēlone mo hono kāingá.

25 Ka na'e tu'u atu ki mu'a 'a e tu'í 'i honau 'ao 'o ne akonaki kiate kinautolu. Pea na'a nau loto-fiemālie kia 'Ēlone mo kinautolu na'e 'iate iá.

26 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'afio'i 'e he tu'í kuo loto-fiemālie 'a e kakaí, na'á ne fekau ke tu'u 'a 'Ēlone mo hono kāingá 'i he lotolotonga 'o e fu'u kakaí, pea ke nau malanga 'aki 'a e folofolá kiate kinautolu.

27 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'oatu 'e he tu'í ha "tohi fanongonongo 'i hono kotoa 'o e fonuá, ki hono kakaí kotoa pē 'a ia na'e 'i hono fonuá kotoa, 'a ia na'e 'i he ngaahi potu takatakai kotoa pē, 'a ia na'e 'alu atu 'o a'u ki he tahi, 'i he hahaké mo e hihifó, pea kuo vahe'i mei he fonua ko ^bSeilahemalá 'e ha ki'i konga feitu'u maomaonganoa lausi'i, 'a ia na'e 'alu atu mei he tahi hahaké 'o a'u ki he tahi hihifó, pea takatakai 'i he ngaahi ngata'anga 'o e ngaahi matātahí, mo e ngaahi ngata'anga 'o e feitu'u maomaonganoa na'e 'i he tokelaú ofi ki he ve'e fonua

ko Seilahemalá, 'o 'alu atu 'i he ngaahi ngata'anga fonua 'o Manataí, 'o ofi ki he matavai 'o e vaitafe ko Saitoné, 'o 'alu atu mei he hahaké ki he hihifó—pea na'e pehē hono vahe'i 'o e kau Leimaná mo e kau Nifai.

28 Ko 'eni, na'e nofo 'a e kau Leimana "fakapikopiko tahá 'i he feitu'u maomaonganoá, 'o nau nofo 'i ha ngaahi fale fehikitaki; pea na'a nau mafola 'i he feitu'u maomaonganoa 'i he hihifó, 'i he fonua ko Nifai; 'io, pea 'i he fonua foki 'i he hihifo 'o e fonua ko Seilahemalá, 'i he ngaahi ngata'anga fonua ofi ki he matātahí, pea 'i he hihifó 'i he fonua ko Nifai, 'i he potu 'o e 'uluaki tofi'a 'o 'enau ngaahi tamaí, pea na'e pehē 'ene tu'u 'o ofi ki he matātahí.

29 Pea na'e 'i ai foki ha kau Leimana tokolahi 'i he potu hahaké 'o ofi ki he matātahí, 'a ia kuo tuli 'e he kau Nifai 'a kinautolu ki aí. Pea na'e pehē hono meimei takatakai 'a e kau Nifai 'e he kau Leimaná; ka neongo iá kuo ma'u 'e he kau Nifai 'a e ngaahi potu fakatokelau kotoa 'o e fonua 'a ia 'oku fehokotaki mo e feitu'u maomaonganoá 'i he matavai 'o e vaitafe ko Saitoné mei hahaké ki hihifó, 'o takatakai 'i he feitu'u maomaonganoá; 'i he tokelaú, 'o fai atu 'o a'u ki he fonua 'a ia na'a nau ui ko "Mahú.

30 Pea na'e a'u hono ngata'angá ki he fonua 'a ia na'a nau ui ko "Auhá, pea na'e pehē hono

23a FFL Ako'í;
Faifekaú; Malangá.
b FFL Fakauluí.

27a 'Alamā 23:1–4.
b 'Amenai 1:13–17.
28a 2 Nifai 5:22–25.

29a 'Alamā 52:9; 63:5.
30a 'Alamā 50:34;
Molom. 4:1–3.

mama'ō 'ene tu'u 'i he tokelaú na'e a'u ia ki he fonua na'e nofo'i pea 'auha hono kakaí, 'a ia ko honau ngaahi ^bhuí kuo tau lau ki ai, 'a ia na'e 'ilo 'e he kakaí 'o Seilahemalá, pea ko e potu ia 'a ia na'a nau ^culuaki tū'uta mai aí.

31 Pea na'a nau ha'u mei ai 'o a'u ki he feitu'u maomaongoá 'i he tongá. Ko ia na'e ui 'a e fonua 'i he fakatokelaú ko "Auha, pea na'e ui 'a e fonua 'i he fakatongá ko Mahu, 'a ia ko e feitu'u maomaongoa ia na'e fonu 'i he fanga manu kaivao kehekehe 'o e fa'ahinga kotoa pē, ko hanau ni'ihī kuo ha'u mei he fonua 'i he fakatokelaú ke ma'u ha me'akai.

32 Pea ko 'eni, ko hono ^amama'ō ko e fononga fe'unga mo e 'aho 'e taha mo e kongá ki ha tangata Nīfai 'i he vaha'a 'o Mahú mo e fonua ko 'Auhá mei he tahi hahaké ki he tahi hihifó; pea na'e pehē hono meimei takatakai 'a e fonua ko Nīfai mo e fonua ko Seilahemalá 'e he vaí, pea 'oku 'i ai ha ^bkavelemotu 'i he vaha'a 'o e fonua he fakatoka-láú mo e fonua he fakatongá.

33 Pea na'e hoko 'o pehē kuo nofo'i 'e he kau Nīfai 'a e fonua ko Mahú, 'o fai mei he tahi hahaké ki he tahi hihifó, pea kuo pehē hono kāpui 'e he kau Nīfai 'i honau potó 'aki 'enau kau le'ō mo 'enau ngaahi kau tau 'a e kau Leimana 'i he potu tongá ke 'oua na'a nau toe ma'u ha fonua 'i he feitu'u tokelaú, koe'uhi ke 'oua na'a nau fu'u mafola atu ki he fonua 'i he fakatokelaú.

34 Ko ia na'e 'ikai lava ke toe ma'u 'e he kau Leimaná ha fonua kae ngata pē 'i he fonua ko Nīfai pea mo e feitu'u maomaongoa no takataki ki aí. Ko 'eni na'e ngali poto hono fai 'e he kau Nīfai 'a e me'á ni—he ko ha fili 'a e kau Leimaná kiate kinautolu, ko ia na'e 'ikai ai te nau fie kātaki 'enau ngaahi fakamamahí mei he tafa'aki kotoa pē, pea koe'uhi ke nau ma'u foki ha fonua 'a ia te nau lava 'o hola ki ai, 'o fakatatau ki he'enau ngaahi holí.

35 Pea ko 'eni, hili 'eku lea'aki 'ení, 'oku ou toe foki ki he fakamatala kia 'Āmoni mo 'Ēlone mo 'Ominea mo Himinai pea mo honau kāingá.

VAHE 23

'Oku fanongonongo 'a e tau'atāina fakalotú—'Oku fakaului 'a e kau Leimana 'i he potu fonua 'e fitu mo e ngaahi kolo lalahi—'Oku nau ui 'a kinautolu ko e kau 'Anitai-Nīfai-Līhai pea 'oku faka'atā 'a kinautolu mei he fakamala'ia—'Oku faka'ika-i 'i 'e he kau 'Amalekai mo e kau 'Amuloné 'a e mo'oní. Ta'u 90–77 K.M. nai.

VAKAI, ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e 'oatu 'e he tu'i 'o e kau Leimaná ha ^atohi fanongonongo ki hono kakaí kotoa, ke 'oua te nau ala honau nimá kia 'Āmoni, pe 'Ēlone, pe 'Ominea, pe Himinai, pe ko ha taha 'o honau kāingá 'a ia 'e 'alu atu 'o malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá, 'i ha

30b Mōsaia 8:7–12;
28:11–19.
c Hilam. 6:10.

31a Hilam. 3:5–6.
32a Hilam. 4:7.
b 'Alamā 50:34.

23 1a 'Alamā 22:27.

fetu'u pē te nau 'i ai, 'i ha potu 'i honau fonuá.

2 'Io, na'á ne 'oatu ha tu'utu'u-ni kiate kinautolu, ke 'oua na'a nau ala honau nimá kiate kinautolu ke ha'i, pe lī 'a kinautolu ki he fale fakapōpulá; pea 'oua foki na'a nau 'a'anu kiate kinautolu, pe taa'i 'a kinautolu, pe kapusi 'a kinautolu ki tu'a mei honau ngaahi fale lotú, pe tautea'i 'a kinautolu; pea 'oua foki na'a nau tolomaka'i 'a kinautolu, ka 'oku totonu ke nau tau'atāina ke nau hū atu ki honau ngaahi falé, kae 'uma'ā foki honau ngaahi temipalé mo honau ngaahi potu tapú.

3 Pea koe'uhí ke nau lava 'o 'alu atu 'o malanga 'aki 'a e folofolá 'o fakatatau ki honau lotó, he kuo ului 'a e tu'í ki he 'Eikí, mo hono falé kotoa; ko ia na'á ne 'oatu 'ene tohi fanongonongó 'i hono kotoa 'o e fonuá ki hono kakaí, koe'uhí ke 'oua na'a 'i ai ha me'a 'e ta'ofi 'a e folofola 'a e 'Otuá, koe'uhí ke mafola atu ia ki hono kotoa 'o e fonuá, koe'uhí ke lava 'o fakamahino ki hono kakaí 'a e ngaahi "talatukufakaholo kovi 'a 'enau ngaahi tamaí, pea ke lava 'o fakamahino 'i kiate kinautolu, ko e kāinga 'a kinautolu kotoa pē, pea 'oku 'ikai totonu ke nau fakapō, pe vete koloa, pe kaiha'a, pe fai fé'auaki, pe fai ha fa'ahinga fai angahala 'e taha.

4 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e 'oatu 'e he tu'í 'a e tohi fanongonongo ko 'eni, na'e

'alu atu 'a 'Ēlone mo hono kā-ingá mei he kolo ki he kolo, pea mei he fale 'o e lotu 'e taha ki he taha, 'o fokotu'u ha ngaahi siasí, mo fakanofa ha kau taula'eiki mo ha kau akonaki 'i hono kotoa 'o e fonuá 'i he kau Leimaná, ke malanga mo ako 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'iate kinautolu; pea ko ia na'e kamata ke tupulaki lahi 'a 'enau ngāuē.

5 Pea na'e fakahā ki he toko lau afe 'a e 'ilo ki he 'Eikí, 'io, na'e fakaloto'i ha toko lau afe ke nau tui ki he ngaahi "talatukufakaholo 'a e kau Nīfai; pea na'e ako'i kiate kinautolu 'a e ngaahi ^blekooti mo e ngaahi kikitē 'a ia na'e tukufakaholo 'o a'u mai ki he lolotonga ní.

6 Pea hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eikí, 'oku pehē ko kinautolu kotoa 'a ia na'e tuí, pe ko kinautolu kotoa na'e fakamahino ki ai 'a e 'ilo ki he mo'oni, 'i he malanga 'a 'Āmoni mo hono kāingá, 'o fakatatau ki he laumālie 'o e fakahaá mo e kikitē, pea mo e mālohi 'o e 'Otuá 'o fakahoko ai ha ngaahi mana 'iate kinautolú—'io, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eikí, ko e tokolahi 'o e kau Leimana na'e tui ki he 'enau malangá, pea nau "ului ki he 'Eikí, na'e ^b'ikai ke nau toe hē.

7 He na'a nau hoko ko ha kakai mā'oni'oni; na'a nau tuku hifo 'a e ngaahi mahafu na'a nau angatu'u 'akí, 'o 'ikai te nau toe tau'i 'a e 'Otuá, pe ko ha taha 'o honau kāingá.

3a 'Ālamā 26:24.

5a 'Ālamā 37:19.

b 'Ālamā 63:12.

FFL Folofolá.

6a FFL Fakaului.

b 'Ālamā 27:27.

8 Ko 'eni ko e ^afa'ahinga 'eni 'a ia na'a nau ului ki he 'Eikí;

9 Ko e kakai 'o e kau Leimana 'a ia na'e 'i he fonua ko 'Isimelí;

10 Kae 'uma'ā foki mo e kakai 'o e kau Leimaná 'a ia na'e 'i he fonua ko Mitonái;

11 Kae 'uma'ā foki mo e kakai 'o e kau Leimaná 'a ia na'e 'i he kolo ko Nifái;

12 Kae 'uma'ā foki mo e kakai 'o e kau Leimaná 'a ia na'e 'i he fonua ko ^aSailomé, mo kinautolu 'a ia na'e 'i he fonua ko Semoní, pea 'i he kolo ko Lēmiuelá, pea 'i he kolo ko Siminilomí.

13 Pea ko e ngaahi hingoa 'eni 'o e ngaahi kolo 'o e kau Leimaná 'a ia na'e ^aului ki he 'Eikí; pea ko kinautolu 'eni na'a nau tuku hifo 'a e ngaahi mahafu tau 'a ia na'a nau angatu'u 'akí, 'io, 'a 'enau ngaahi mahafu tau kotoa; pea ko e kau Leimana 'a kinautolu kotoa pē.

14 Pea na'e 'ikai ke ^aului 'a e kau 'Amalekái, tuku kehe ha toko taha pē; pea na'e 'ikai foki mo ha toko taha 'o e kau ^bAmuloné; ka na'a nau fakafefeka honau lotó, pea mo e loto foki 'o e kau Leimana 'i he ngaahi potu kotoa ko ia 'o e fonuá 'a ia na'a nau nofo aí; 'io, pea mo honau ngaahi kolo íkí mo honau ngaahi kolo lalahí kotoa.

15 Ko ia, kuo tau lau ki he hingoa 'o e ngaahi kolo kotoa 'o e kau Leimaná 'a ia na'a nau fakatomala 'o ma'u 'a e 'ilo ki he mo'oní, pea nau ului.

16 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e faka'amu 'a e tu'í mo kinautolu 'a ia na'e uluí ke nau ma'u ha hingoa, koe'uhi ke faka'ilonnga'i 'aki kinautolu mei honau kāingá; ko ia na'e fealea'aki 'a e tu'í mo 'Ēlone mo e tokolahi 'o 'enau kau taula'eikí, 'o kau ki he hingoa te nau 'ai kiate kinautolu ke faka'ilonga'i 'aki 'a kinautolú.

17 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau ui honau hingoa ko e kau ^aAnitai-Nifai-Lihai; pea na'e ui 'a kinautolu 'aki 'a e hingoa ko 'ení, pea 'ikai toe ui 'a kinautolu ko e kau Leimana.

18 Pea na'a nau kamata ke hoko ko ha kakai fa'a ngāue lahi; 'io, pea na'a nau vā lelei mo e kau Nifái; ko ia, na'a nau kamata ke nofo vā lelei mo kinautolu, pea na'e 'ikai ke toe 'iate kinautolu 'a e ^afakamala'ia 'a e 'Otuá.

VAHE 24

'Oku ha'u 'a e kau Leimana ke tau'i 'a e kakai 'o e 'Otuá — 'Oku fiefia 'a e kau 'Anitai-Nifai-Lihai 'ia Kalaisi pea 'a'ahi mai kiate kinautolu ha kau 'āngelo — 'Oku nau fili ke nau mate kae 'ikai malu'i 'a kinautolu — 'Oku ului ha kau Leimana tokolahi kehe. Ta'u 90–77 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē ko e kau 'Amalekai mo e kau 'Amulone mo e kau Leimana 'a ia na'e 'i he fonua ko 'Amuloné, pea pehē foki 'i he fonua ko Heilamí, pea 'i he fonua ko ^aSelūsalemá, pea

8a 'Alamā 26:3, 31.
12a Mōsaia 22:8, 11.
13a 'Alamā 53:10.
14a 'Alamā 24:29.

b Mōsaia 23:31–39.
17a FFL 'Anitai-Nifai-Lihai, Kau.
18a 1 Nifai 2:23;

2 Nifai 30:5–6;
3 Nifai 2:14–16.
24 1a 'Alamā 21:1.

ko hono fakakātoá, ko hono kotoa 'o e ngaahi fonua 'a ia na'e takatakai ki ai, 'a ia na'e te'eki ai ke nau uluí pea 'ikai te nau 'ai kiate kinautolu 'a e hingoa ko e ^bAnitai-Nifai-Lihai, na'e faka'ai'ai 'a kinautolu 'e he kau 'Amalekai mo e kau 'Amuloné ke nau 'ita ki honau kāingá.

2 Pea na'e 'āsili 'o fu'u mālohi 'aupito 'a 'enau fehi'a kiate kinautolú; 'io 'o a'u ki he'enau kamata ke angatu'u ki honau tu'í, 'o a'u ki he 'ikai te nau loto ke ne hoko ko honau tu'í; ko ia ai, na'a nau to'o mahafu ke tau'í 'a e kakai 'o 'Anitai-Nifai-Lihai.

3 Ko 'eni na'e tuku 'e he tu'í 'a e pulé ki hono 'aló, pea na'á ne ui hono huafá ko 'Anitai-Nifai-Lihai.

4 Pea na'e hala 'a e tu'í 'i he ta'u pē ko iá, 'a ia na'e kamata ai 'e he kau Leimaná ke fai ha ngaahi teuteu ke tau mo e kakai 'o e 'Otuá.

5 Ko 'eni 'i he mamata 'a 'Āmoni mo hono kāingá mo kinautolu kotoa pē kuo ha'u mo iá ki he ngaahi teuteu 'a e kau Leimaná ke faka'auha honau kāingá, na'a nau ha'u mei ai ki he fonua ko Mitiané, pea na'e fetaulaki ai 'a 'Āmoni mo hono kāinga kotoa; pea na'a nau omi mei ai ki he fonua ko 'Isimelí ke nau fai 'i ai ha'anau ^aalea mo Lamōnai kae 'uma'ā foki hono tokoua ko 'Anitai-Nifai-Lihai, ki ha me'a te nau fai ke malu'í 'a kinautolu mei he kau Leimaná.

6 Ko eni na'e 'ikai ha taha 'i he kakai kotoa 'a ia kuo ului ki he

'Eikí 'e fie to'o mahafu ke tau'í honau kāingá; 'io, na'e 'ikai te nau momo'í fie fai ha teuteu 'e taha ki he tau; 'io, pea na'e fekau foki kiate kinautolu 'e honau tu'í ke 'oua te nau fai peheé.

7 Ko 'eni, ko e ngaahi folofola 'eni 'a ia na'á ne folofola 'aki ki he kakai 'o kau ki he me'á: 'Oku ou fakafeta'í ki hoku 'Otuá, 'e hoku kakai 'ofeina, ko e me'a 'i he 'ofa 'a hotau 'Otuá Māfimafi 'o fekau mai kiate kitautolu 'a kinautolú ni 'a hotau kāinga, ko e kau Nifai, ke malanga kiate kitautolu, mo fakamahino kiate kitautolu 'o kau ki he ngaahi ^atalatukufakaholo 'a 'etau ngaahi tamai angakoví.

8 Pea vakai, 'oku ou fakafeta'í ki hoku 'Otuá Māfimafi koe'uhi ko 'Ene tuku mai kiate kitautolu ha tufakanga 'o hono Laumālié ke fakamolū 'aki hotau lotó, 'o tau kamata ai ke nofo vā lelei mo hotau kāingá ni, ko e kau Nifai.

9 Pea vakai, 'oku ou fakafeta'í foki ki hoku 'Otuá, ko e me'a 'i he kamata 'o 'etau nofo vā lelei ni kuo fakamahino ai kiate kitautolu 'a 'etau ngaahi ^aangahalá mo e ngaahi fakapō kuo tau faí.

10 Pea 'oku ou fakafeta'í foki ki hoku 'Otuá, 'io, ko hoku 'Otuá Māfimafi, ko e me'a 'i he'ene fakangofua kiate kitautolu ke tau fakatomala mei he ngaahi me'á ni, pea mo 'ene ^afakamolemole'í foki 'a kitautolu mei he'etau ngaahi angahala lahi mo e ngaahi fakapō lahi kuo tau faí, 'o to'o atu 'a e ongo'í ^bhalaiá mei

1b 'Alamā 25:1, 13.
5a 'Alamā 27:4-13.

7a Mōsaia 1:5.
9a T&F 18:44.

10a Taniela 9:9.
b FFL Angahalá.

hotau lotó, tu‘unga ‘i he ngaahi ngāue lelei ‘a hono ‘Aló.

11 Pea ko ‘eni vakai, ‘e hoku kāinga, koe‘uhi ko e me‘a pē ia te tau lava ‘o fai (he ko kitautolu ko e kakai kuo hē lahi taha ‘i he fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá) ke fakatomala mei he‘etau ngaahi angahalá kotoa mo e ngaahi fakapō lahi na‘a tau fai, pea kole ki he ‘Otuá ke “to‘o atu ia mei hotau lotó, he ko hono kotoa ia ‘o e me‘a te tau ala fai ke fakatomala ‘o fe‘unga ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá koe‘uhi ke ne to‘o atu ‘a hotau ‘ulí—

12 Ko ‘eni, ‘e hoku kāinga ‘ofeina taha, ko e me‘a ‘i hono to‘o ‘e he ‘Otuá ‘a hotau ngaahi ‘ulí, pea hoko ‘o ngingila ‘a ‘etau ngaahi heletaá, tau ‘ai ke ‘oua na‘a tau toe ‘ulí‘i ‘etau ngaahi heletaá ‘aki ‘a e toto ‘o hotau kāingá.

13 Vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘Ikai, ka tau tauhi ‘etau ngaahi heletaá ke ‘oua na‘a ‘ulí‘i ia ‘aki ‘a e toto ‘o hotau kāingá; he kapau te tau toe ‘ulí‘i ‘etau ngaahi heletaá ‘e ‘ikai lava ke toe “fufulu ia ke ma‘a ekiaki ‘i he ta‘ata‘a ‘o e ‘Alo ‘o hotau ‘Otuá Māfimafí, ‘a ia ‘e lilingi koe‘uhi ko e fakalelei ‘o ‘etau ngaahi angahalá.

14 Pea kuo ‘alo‘ofa mai kiate kitautolu ‘a e ‘Otuá Māfimafí, ‘o ne fakahā mai kiate kitautolu ‘a e ngaahi me‘á ni ke ‘oua na‘a tau ‘auha; ‘io, pea kuó ne tomu‘a fakahā mai kiate kitautolu ‘a e ngaahi me‘á ni, ko e me‘a ‘i

he‘ene ‘ofa‘i hotau “laumālié pea mo ‘ene ‘ofa‘i foki ‘etau fānaú; ko ia ai, ‘i he‘ene ‘alo‘ofá ‘okú ne ‘a‘ahi mai kiate kitautolu ‘i he‘ene kau ‘āngeló, koe‘uhi ke fakahā mai kiate kitautolu ‘a e ^bpalani ‘o e fakamo‘uí kae ‘uma‘ā ki he ngaahi to‘u tangata ‘amuí.

15 ‘Oiauē, hono ‘ikai ‘alo‘ofa ‘a hotau ‘Otuá! Pea ko ‘eni vakai, koe‘uhi ko hono ngata‘anga ia ‘o e me‘a te tau lava ‘o fai ke to‘o atu hotau ngaahi ‘ulí meiate kitautolú, pea fakangingila ‘etau ngaahi heletaá, ke tau fufuu‘i ia koe‘uhí ke tauhi ia ke ngingila, ko ha fakamo‘oni ki hotau ‘Otuá ‘i he ‘aho faka‘osí, pe ko e ‘aho ‘e taki mai ai ‘a kitautolu ke tutu‘u ‘i hono ‘aó ke fakamāu‘i, kuo ‘ikai te tau ‘ulí‘i ‘etau ngaahi heletaá ‘i he toto ‘o hotau kāingá talu ‘ene tuku mai ‘ene folofolá kiate kitautolu peá ne fakama‘a ai ‘a kitautolú.

16 Pea ko ‘eni, ‘e hoku kāinga, kapau ‘oku feinga ‘e hotau kāingá ke faka‘auha ‘a kitautolu, vakai, te tau fufuu‘i ‘etau ngaahi heletaá, ‘io, te tau tanu ia ‘o lolo to ‘i he kekelelé ke tauhi ia ke ngingila ma‘u pē, ko ha fakamo‘oni kuo te‘eki ai ke tau ngāue ‘aki ia, ‘i he ‘aho faka‘osí; pea kapau ‘e faka‘auha ‘a kitautolu ‘e hotau kāingá, vakai, te tau “alu ki hotau ‘Otuá pea mo‘uí.

17 Pea ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē ‘i he faka‘osí ‘e he tu‘í ‘a e ngaahi folofolá ni, pea kuo fakataha mai ‘a e kakai kotoa pē, na‘a nau ‘ave ‘enau ngaahi heletaá mo e

11a ‘Īsaia 53:4–6.

13a Fakahā 1:5.

14a FFL Mo‘oni‘i

Laumālié—
Mahu‘inga ‘o e
ngaahi laumālié.

^b FFL Palani ‘o e
Huhu‘í.

16a ‘Alamā 40:11–15.

ngaahi mahafu tau kotoa 'a ia na'e ngāue 'aki 'i he lilingi 'o e toto 'o e tangatā, 'o nau ^atanu ia 'o loloto 'i he kelekelé.

18 Pea na'a nau fai 'eni, ko 'enua pehē ko ha fakamo'oni ki he 'Otuá, pea ki he tangatā foki, 'e ^a'ikai ai pē ke nau toe ngāue 'aki ha ngaahi mahafu tau ki hono lilingi 'a e toto 'o e tangatā; 'o nau fai 'eni, mo fakapapau mo ^bfuakava mo e 'Otuá, 'e 'ikai te nau lilingi 'a e toto 'o honau kā-ingá ka te nau fie 'foaki 'enua mo'ui 'anautolú, pea 'e 'ikai te nau fie to'o ha me'a mei hanau tokoua kae foaki pē kiate ia; pea 'e 'ikai te nau fie faka'aonga'i honau ngaahi 'ahó 'i he nofo noa, kae ngāue lahi 'aki honau nimá.

19 Pea ko ia, 'oku hā mai kiate kitautolu, 'i he ngaohi 'o e kau Leimaná ni ke tui mo 'ilo'i 'a e mo'oní, na'a nau ^atu'u ma'u, pea 'e a'u ki ha'anau tuku ke tāmata'e 'a kinautolu kae 'ikai pē fai ha angahala; pea ko ia, 'oku hā mai na'a nau tanu 'enua ngaahi mahafu tau 'o e melinó, pe ko 'enua tanu 'a e ngaahi mahafu 'o e taú, koe'uhi ko e melinó.

20 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fai 'e honau kāinga, ko e kau Leimaná, 'a e ngaahi teuteu ki he tau, 'o nau ō mai ki he fonua ko Nifái ko e feinga ke faka'auha 'a e tu'í, mo fokotu'u ha taha kehe ko hono fetongi, pea faka'auha foki 'a e kakai 'o 'Anitai-Nifai-Lihái mei he fonuá.

21 Ko 'eni 'i he mamata 'a e kakai 'oku nau ha'u ke tau'i 'a

kinautolú na'a nau 'alu atu ke fetaulaki mo kinautolu, 'o nau ^afakatōmape'e hifo 'a kinautolu ki he kelekelé 'i honau 'aó, 'o kamata ke ui ki he huafa 'o e 'Eikí; pea na'a nau lolotonga fai pehē 'i he kamata ke 'oho mai 'a e kau Leimaná kiate kinautolú, mo kamata ke tā 'a kinautolu 'aki 'a e heletá.

22 Pea ko ia 'i he 'ikai ha taha 'e fakafepaki kiate kinautolu, na'a nau tāmata'e i hanau toko taha afe mā nima; pea 'oku tau 'ilo kuo nau monū'ia, he kuo nau 'alu atu 'o nofo mo honau 'Otuá.

23 Ko 'eni 'i he mamata 'e he kau Leimaná 'oku 'ikai ke fie hola honau kāinga mei he heletá, pea 'ikai foki te nau fie afe ki he to'omata'ú pe to'ohemá, ka nau fie tokoto hifo pē 'o ^amate, mo fakafeta'i ki he 'Otuá 'i he lolotonga pē 'enua mate 'i he heletá—

24 Ko 'eni 'i he mamata 'a e kau Leimaná ki he me'a ní, na'a nau ^ata'ofi 'enua tāmata'e 'a kinautolú; pea na'e 'i ai 'a e tokolahi kuo ^bmamahi lahi honau lotó koe'uhi ko e fa'ahinga 'o honau kāinga kuo tō 'i he heletá, he kuo nau fakatomala mei he ngaahi me'a kuo nau faí.

25 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau laku hifo 'enua ngaahi mahafu 'o e taú, 'o 'ikai te nau toe to'o hake, he kuo tautea honau lotó koe'uhi ko e ngaahi fakapō kuo nau faí; pea na'a nau fakatōmape'e hifo 'o hangē ko honau kāinga, 'o fakafalala ki he

17a Hilam. 15:9.

18a 'Alamā 53:11.

^b FFL Fuakavá.

^c FFL Feilaulá.

19a FFL Tuí.

21a 'Alamā 27:3.

23a 'Alamā 26:32.

24a 'Alamā 25:1.

^b FFL 'Ofa Mamahí.

'ofa 'a kinautolu kuo hiki hake 'enua ngaahi me'a tau' ke tā 'a kinautolú.

26 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kau mai ki he kakai 'o e 'Otuá 'i he 'aho ko iá 'a e tokolahi ange 'i he tokolahi kuo tāmata'e'í; pea ko kinautolu kuo tāmata'e'í ko e kakai mā'oni'oni 'a kinautolu, ko ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga ke tau veiveiua ai kuo "fakamo'ui 'a kinautolu.

27 Pea na'e 'ikai ha tangata fai angahala ne tāmata'e'í mo kinautolu; ka na'e tokolahi ange 'i he toko taha afé 'a e fa'ahinga na'e fakamahino ki ai 'a e mo'oni; ko ia 'oku mahino mai kiate kitautolu, 'oku ngāue 'a e 'Eiki 'i he ngaahi "founga lahi ke fakamo'ui hono kakai.

28 Ko 'eni ko e tokolahi taha 'o e kau Leimana ko ia na'a nau tāmata'e'í honau kāingá, ko e kau 'Amalekai mo e kau 'Amulone, 'a ia ko honau tokolahi na'e 'o e "kautaha 'o e kau ^bNēhoá.

29 Ko 'eni, na'e "ikai ha toko taha na'e kau mai ki he kakai 'o e 'Eiki, mei he kau 'Amalekai pe ko e kau 'Amuloné, pe na'e 'o e kautaha 'o Nēhoá, ka ko e kau hako mo'oni 'o Leimana mo Lēmiuela 'a kinautolu.

30 Pea ko ia 'oku mahino lelei mai kiate kitautolu, 'o ka hili hano "fakamāma'i tu'o taha ha kakai 'e he Laumālie 'o e 'Otuá, pea nau ma'u ha ^b'ilo lahi ki he ngaahi me'a 'oku kau ki he mā-

'oni'oni, pea nau toki "tafoki ki he angahala mo e maumau-fonó, 'o nau hoko 'o loto-fefeka ange, 'oku hoko honau tu'ungá 'o "kovi ange 'o hangē pē kuo te'eki ke nau 'ilo'i 'a e ngaahi me'a ní.

VAHE 25

'Oku mafola 'a e ngaahi fakamamahi 'a e kau Leimaná — 'Oku 'auha 'a e hako 'o e kau taula'eiki 'a Noá 'o hangē ko ia na'e kikite'i 'e 'Apine-tai — 'Oku fakaului ha tokolahi 'o e kau Leimaná 'o nau kau mo e kakai 'o 'Anitai-Nīfai-Līhai — 'Oku nau tui kia Kalaisi mo tauhi 'a e fono 'a Mōsesé. Ta'u 90–77 K.M. nai.

PEA ko 'eni vakai, na'e hoko 'o pehē na'e 'āsili 'a e 'ita 'a e kau Leimana ko iá koe'uhi ko 'enua tāmata'e'í honau kāingá; ko ia na'a nau fuakava ke sāuni ki he kau Nīfai; pea na'e 'ikai te nau toe feinga ke tāmata'e'í 'a e kakai 'o "Anitai-Nīfai-Līhai 'i he taimi ko iá.

2 Ka na'a nau 'ave 'enua ngaahi kongata 'o nau 'alu atu ki he ngaahi ngata'anga 'o e fonua ko Seilahemalá, 'o nau 'ohofi 'a e kakai 'a ia na'e 'i he fonua ko 'Amonaihaá 'o "faka'auha 'a kinautolu.

3 Pea hili iá, na'a nau fai ha ngaahi tau lahi mo e kau Nīfai, 'a ia na'e tuli ai mo tāmata'e'í 'a kinautolu.

4 Pea na'e kau 'i he kau Lei-

26a Fakahā 14:13.

27a 'Īsaia 55:8–9;
'Alamā 37:6–7.

28a 'Alamā 21:4.

b 'Alamā 1:15; 2:1, 20.

29a 'Alamā 23:14.

30a Mātiu 12:45.

b Hepelū 10:26;
'Alamā 47:36.

c 2 Nīfai 31:14;

'Alamā 9:19.

FFL Hē mei he Mo'oni.

d 2 Pita 2:20–21.

25 1a FFL 'Anitai-Nīfai-Līhai, Kau.

2a 'Alamā 8:16; 16:9.

mana na'e tāmāte'ī 'a e mei-meī kotoa 'o e "hako 'o 'Amulone mo hono kāingā, 'a ia ko e kau taula'eiki 'a Noá, pea na'e tāmāte'ī 'a kinautolu 'i he nima 'o e kau Nīfaí;

5 Pea ko hono toé, hili ha'anau hola ki he feitu'u maomaonganoa 'i he hahaké, 'o nau fokotu'u ke nau ma'u 'a e mālohi mo e mafai ki he kau Leimaná, pea na'a nau tu'utu'uni 'a e tokolahi 'o e kau Leimana ke nau "mate 'i he afi koe'uhi ko 'enau tuí—

6 He na'e 'i ai 'a e tokolahi 'o "kinautolu, 'i he hili ha'anau fu'u mole lahi pea mo e ngaahi faingata'a lahi, na'e kamata ke langaki hake 'a e manatu ki he ngaahi ^blea kuo malanga 'aki 'e 'Elone mo hono kāingā kiate kinautolu 'i honau fonuá; ko ia na'e kamata ke nau ta'etui ki he ngaahi ^ctalatukufakaholo 'a 'enau ngaahi tamaí, pea tui ki he 'Eikí, pea na'á ne tuku 'a e fu'u mālohi lahi ki he kau Nīfaí; ko ia na'e fakaului ai hanau tokolahi 'i he feitu'u maomaonganoá.

7 Pea na'e hoko 'o pehē ko e kau pule 'a ia na'e toe 'i he hako 'o e fānau 'a "Amuloné, na'e nau tu'utu'uni ke ^btāmāte'ī 'a kinautolu, 'io, 'a kinautolu kotoa 'a ia na'e tui ki he ngaahi me'a ko iá.

8 Ko 'eni na'e langaki 'e he fakapō ko 'eni 'a e 'ita 'a ha tokolahi 'o honau kāingā; pea na'e kamata ha fakakikihi 'i he feitu'u maomaonganoá; pea na'e kamata ke "ha'ao 'a e hako 'o

'Amuloné mo hono kāingā 'e he kau Leimaná 'o nau kamata ke tāmāte'ī 'a kinautolu; pea na'a nau hola ki he feitu'u maomaonganoa 'i he hahaké.

9 Pea vakai 'oku ha'ao 'a kinautolu 'e he kau Leimaná 'o a'u mai ki he 'ahó ni. Ko ia kuo fakahoko 'a e ngaahi lea 'a 'Apinetaí, 'a ia na'á ne lea 'aki 'o kau ki he hako 'o e kau taula'eiki 'a ia na'a nau fekau ke fakamamahi 'i ia 'aki 'a e mate 'i he afi.

10 He na'á ne pehē kiate kinautolu: Ko e me'a te mou "fai kiate aú, 'e hoko ia ko ha sipinga 'o e ngaahi me'a 'e hoko.

11 Pea ko 'eni ko 'Apinetai ko e 'uluaki ia na'e "mate 'i he afi koe'uhi ko 'ene tui ki he 'Otuá; ko 'eni ko e 'uhinga 'eni 'o 'ene leá, 'e mate 'a e tokolahi 'i he afi, 'o hangē ko 'ene mamahi'ia.

12 Pea na'á ne pehē ki he kau taula'eiki 'a Noá 'e hanga 'e honau hakó 'o fakatupu hano tāmāte'ī 'o e kakai tokolahi 'o hangē tofu pē ko 'ene maté, pea 'e fakamovetevete holo mo tāmāte'ī 'a kinautolu 'o hangē 'oku tuli mo tāmāte'ī 'e he fanga manu fekaí ha fanga sipi 'a ia 'oku 'ikai hanau tauhi; pea ko 'eni vakai, na'e fakamo'oni 'i 'a e ngaahi lea ko iá; he na'e tuli 'a kinautolu 'e he kau Leimaná, pea na'e ha'ao mo tāmāte'ī 'a kinautolu.

13 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'ilo'í 'e he kau Leimaná 'oku 'ikai te nau lava 'o ikuna'í 'a e kau Nīfaí na'a nau toe foki atu

4a Mōsaia 23:35.

5a Mōsaia 17:15.

6a FK Leimaná, Kau.
b 'Alamā 21:9.

c 'Alamā 26:24.

7a 'Alamā 21:3;
24:1, 28–30.

b FFL Ma'atá.

8a Mōsaia 17:18.

10a Mōsaia 13:10.

11a Mōsaia 17:13.

ki honau fonua 'onautolú; pea na'e ō mai hanau tokolahi 'o nofo 'i he fonua ko 'Isimelí mo e fonua ko Nífaí, pea nau ului ki he kakai 'o e 'Otuá, 'a ia ko e kakai 'o "Anitai-Nífaí-Lihaí.

14 Pea na'a nau "tanu foki mo 'enau ngaahi mahafu taú 'o hangē ko ia kuo fai 'e honau kāingá, 'o nau faka'au ke hoko ko ha kakai mā'oni'oni; 'o nau 'a'eva 'i he ngaahi hā'ele'anga 'o e 'Eikí, pea na'a nau tokanga ke tauhi 'ene ngaahi fekaú mo 'ene ngaahi tu'utu'uní.

15 'Io, pea na'a nau tauhi 'a e fono 'a Mōsesé; he na'e kei 'aonga ke nau tauhi 'a e fono 'a Mōsesé, koe'uhi kuo te'eki ai ke fakamo'oni'i hono kotoa. Ka neongo 'a e "fono 'a Mōsesé, na'a nau sio pē ki he hā'ele mai 'a Kalaisí, 'o lau 'a e fono 'a Mōsesé ko ha ^bsipinga 'o 'ene hā'ele mai, 'o nau tui 'oku totonu ke nau tauhi 'a e ngaahi ouau 'fakatu'asino ko iá kae 'oua ke hokosia 'a e taimi 'e fakahā mai ai ia kiate kinautolu.

16 Ko 'eni na'e 'ikai ke nau pehē 'oku hoko mai 'a e "fakamo'uí 'i he ^bfono 'a Mōsesé; ka 'oku 'aonga pē 'a e fono 'a Mōsesé ke fakamālohi 'i 'enau tui kia Kalaisí; pea ko ia na'a nau tauhi ha ^c'amanaki 'i he tui, ki he fakamo'ui ta'engatá, 'o falala ki he laumālie 'o e kikité, 'a ia na'e lau ki he ngaahi me'a ko ia 'e hokó.

17 Pea ko 'eni vakai, na'e fu'u

fiefia lahi 'aupito 'a 'Āmoni, mo 'Ēlone, mo 'Ominea, mo Himinai, mo honau kāingá, koe'uhi ko e ngaahi ngāue kuo nau lava 'i he kau Leimaná, 'i he'enau vakai kuo foaki kiate kinautolu 'e he 'Eikí 'o fakatatau mo 'enau ngaahi "lotú, pea kuó ne fakamo'oni'i foki kiate kinautolu 'ene folofolá 'o a'u ki hono kihí'i kongá si'i kotoa pē.

VAHE 26

'Oku vīkiviki 'a 'Āmoni 'i he 'Eikí—'Oku fakatavia 'a e kakai tui faive-lengá 'e he 'Eikí pea 'oku foaki kiate kinautolu 'a e 'iló—'E makatu'unga 'i he tui hano 'omi 'e he tangatá ha kakai 'e lau afe ki he fakatomalá—'Oku ma'u 'e he 'Otuá 'a e māfimaifi kotoa pē, pea 'okú ne 'afio 'i 'a e me'a kotoa pē. Ta'u 90–77 K.M. nai.

PEA ko 'eni, ko e ngaahi lea 'eni 'a 'Āmoni ki hono kāingá, 'a ia na'a ne pehē: 'E hoku ngaahi tokoua mo hoku kāinga, vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, hono 'ikai lahi 'a e 'uhinga ke tau fiefia; he na'a tau lava koā ke 'amanaki 'i he'etau "fononga mai mei he fonua ko Seilahe-malá 'e foaki mai kiate kitautolu 'e he 'Otuá ha ngaahi tāpuaki lahi pehē?

2 Pea ko 'eni, 'oku ou fehu'i atu, ko e hā ha ngaahi tāpuaki lalahi kuó ne foaki mai kiate kitautolú? Te mou lava 'o tala mai ia?

13a 'Alamā 23:16–17.

14a 'Alamā 24:15; 26:32.

15a Sēkope 4:5;

Seilomi 1:11.

FFL Fono 'a Mōsesé.

b Mōsaia 3:14–15; 16:14.

c Mōsaia 13:29–32.

16a Mōsaia 12:31–37;

13:27–33.

b 2 Nífaí 11:4.

c 1 Tēsal. 5:8–9.

17a 'Alamā 17:9.

26 1a Mōsaia 28:9;

'Alamā 17:6–11.

3 Vakai, 'oku ou tali ma'amou-tolu; he ko hotau kāinga, ko e kau Leimaná, na'a nau nofo 'i he fakapo'ulí, 'io, na'a mo e vanu fakapo'uli tahá, kae vakai, ko e "toko fiha nai 'o kinautolu kuo 'omi ke nau mamata ki he maama fakafo 'o e 'Otuá! Pea ko e tāpuaki 'eni kuo foaki kiate kitautolú, kuo ngaohi kitautolu ke tau hoko ko e ngaahi ^bme'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá ki hono fakahoko 'o e ngāue ma'ongo'ongá ni.

4 Vakai, 'oku fiefia honau ngaahi toko "afe, pea kuo 'omi 'a kinautolu ki he loto'ā sipi 'o e 'Otuá.

5 Vakai, na'e motu'a 'a e "ta'ú, pea 'oku monū'ia 'a kimoutolu, he na'a mou 'ai 'a e ^bhele tu'usí, 'o tu'usi 'aki homou tūkuingatá, 'io, na'a mou ngāue 'i he 'ahó kotoa; pea vakai ki hono lahi 'o ho'omou ngaahi 'ha'ingá! Pea 'e tǎnaki ia ki he feleokó ke 'oua na'a maumau.

6 'Io, 'e 'ikai ke holoki ia 'e he afaá 'i he 'aho faka'osí; 'io, 'e 'ikai foki ke veteki ia 'e he ngaahi 'ahiohió; ka 'o ka tō mai 'a e "afaá 'e tǎnaki fakataha kinautolu ki honau potu 'onautolú, ke 'oua na'a lava ke 'asi ki ai 'a e afaá; 'io, pea 'e 'ikai foki ke 'ave atu ia 'i he ngaahi fu'u matangi mālohí ki he potu 'oku loto 'a e filí ke 'ave kinautolu ki aí.

7 Kae vakai, 'oku nau 'i he

to'ukupu ia 'o e 'Eiki 'o e "utu-ta'ú, pea 'oku 'a'ana 'a kinautolu; pea te ne ^bfokotu'u hake 'a kinautolu 'i he 'aho faka'osí.

8 Fakafeta'i pē ki he huafa 'o hotau 'Otuá; tau "hiva ki hono fakalāngilangi'í, 'io, tau 'oatu 'a e ^bfakafeta'i ki hono huafa toputapú, he 'okú ne fai 'a e ngāue mā'oní'oní 'o ta'engata.

9 He ka ne ta'e'oua 'etau ha'u mei he fonua ko Seilahemalá, ko hotau kāinga 'ofeiná ni, 'a ia 'oku nau 'ofeina lahi 'a kitautolu, kuo nau kei lili ai pē 'i he "fehi'a kiate kitautolu, 'io, pea kuo nau kei hoko atu ai pē ko e kau sola ki he 'Otuá.

10 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi hono lea 'aki 'e 'Āmoni 'a e ngaahi lea ní, na'e valoki'í ia 'e hono tokoua ko 'Ēloné, 'o ne pehē: 'E 'Āmoni, 'oku ou manavasi'í na'a kuo hanga 'e ho'o fiefiá 'o ngaohi koe ke ke pōlepole.

11 Ka na'e pehē ange 'e 'Āmoni kiate ia: 'Oku 'ikai te u "pōlepole 'i hoku mālohi pē 'o'okú, pe 'i hoku poto 'o'okú; kae vakai, 'oku kakato 'a 'eku ^bfiefiá, 'io, 'oku fonu mahuohua 'a hoku lotó 'i he fiefia, pea te u fiefia 'i hoku 'Otuá.

12 'Io, 'oku ou 'ilo'í ki ko e me'a noa pē au; pea ko e me'a ki hoku mālohí 'oku ou vaivai; ko ia 'e 'ikai te u "pōlepole 'iate au, ka te u pōlepole pē 'i hoku 'Otuá, he te u lava ke fai 'a e me'a

3a 'Alamā 23:8–13.

b 2 Kol. 4:5;

Mōsaia 23:10.

4a 'Alamā 23:5.

5a Sione 4:35–37;

T&F 4:4.

b Sioeli 3:13.

c T&F 33:7–11; 75:2, 5.

6a Hilam. 5:12;

3 Nifai 14:24–27.

7a FFL Utu-ta'ú.

b Mōsaia 23:22;

'Alamā 36:28.

8a T&F 25:12.

b FFL Fakafeta'i.

9a Mōsaia 28:1–2.

11a 2 Kol. 7:14.

b T&F 18:14–16.

FFL Fiefia.

12a Selem. 9:24;

'Alamā 29:9.

kotoa pē 'i hono ^bmāfimafí; 'io, vakai, kuo lahi ha ngaahi me'a mana lalahi kuo tau fai 'i he fonuá ni, 'a ia te tau fakafeta' i ai ki hono huafá 'o ta'engata.

13 Vakai, ko e toko lau afe nai 'e fiha 'o hotau kāingá 'a ia kuó ne vete ange mei he ngaahi mamahi 'o "heli; pea kuo ngaohi ke nau ^bhiva 'aki 'a e 'alo'ofa huhu'í, pea 'oku tupunga 'eni koe'uhi ko e mālohi 'o 'ene folofola 'a ia 'oku 'iate kitautolú, ko ia 'ikai 'oku fu'u lahi 'a 'etau 'uhinga ke fiefia aí?

14 'Io, 'oku 'i ai ha'atau 'uhinga ke fakalāngilangi' i ia 'o ta'engata, he ko e 'Otua Fungani Mā'olunga tahá ia, pea kuó ne vete ange hotau kāingá mei he ngaahi "sēini 'o helí.

15 'Io, na'e takatakai 'a kinautolu 'e he po'uli ta'engatá mo e faka'auhá; kae vakai, kuó ne 'omi 'a kinautolu ki he'ene "maama ta'engatá, 'io, ki he fakamo'ui ta'engatá; pea 'oku takatakai 'a kinautolu 'e he'ene 'alo'ofa lahi ta'e-hano-tataú; 'io, pea kuo tau hoko ko ha ngaahi me'angāue 'i hono to'ukupú ki hono fai 'o e ngāue ma'ongo'onga mo fakaofó ni.

16 Ko ia, tau "vīkiviki, 'io, te tau ^bvīkiviki 'i he 'Eikí; 'io, te tau fiefia, he 'oku kakato 'etau fiefiá; 'io, te tau fakaongoongolei' i 'a hotau 'Otuá 'o ta'engata. Vakai, ko hai nai 'e lava 'o fu'u hulu fau

'ene vīkiviki 'i he 'Eikí? 'Io, ko hai nai 'e lava 'o fakamatala 'o fu'u hulu ki hono fu'u māfimafí, mo 'ene "alo'ofá, pea mo 'ene fa'a kātaki fuoloa ki he fānau 'a e tangatá? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'ikai te u malava ke lea 'aki ha kihí'i kongasi' i 'o e me'a 'oku ou ongo'í.

17 Ko hai nai 'e lava 'o amanaki 'e 'alo'ofa lahi pehē fau 'a hotau 'Otuá 'o hamusi 'a kitautolu mei hotau tu'unga fakamanavahē mo anghala'ia mo 'ulí?

18 Vakai, na'a tau 'alu atu foki 'i he 'ita, mo lea fakamanamana lahi ke "faka'auha hono siasí.

19 'Oiauē ko e hā nai, na'e 'ikai te ne tukuange ai 'a kitautolu ki ha faka'auha fakamanavaheé, 'io, ko e hā nai na'e 'ikai te ne tuku ai ke tō 'a e heletā 'o 'ene fakamaau totonú kiate kitautolu, pea tuku 'a kitautolu ki he loto-mafasia ta'engatá?

20 'Oiauē, 'oku meimei hola hoku laumalié, 'i he fakakaukau ki aí. Vakai, na'e 'ikai te ne fai 'ene fakamaau totonú kiate kitautolu, ka 'i he'ene fu'u 'alo'ofa lahí kuó ne 'omi 'a kitautolu ke tau hao mei he "vanu ta'engata 'o e mate mo e mamahí, ki he fakamo'ui 'o hotau laumalié.

21 Pea ko 'eni vakai, 'e hoku kāinga, ko hai ha tangata "fakakakano 'okú ne 'ilo'í 'a e ngaahi me'á ni? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'ikai ha taha 'okú

12b Same 18:32–40;

Filipai 4:13;

1 Nifai 17:3.

13a FFL Heli.

^b 'Alamā 5:26.

14a 'Alamā 12:11.

15a FFL Maama 'o Kalaisí.

16a Loma 15:17;

1 Kol. 1:31.

^b 2 Kol. 10:15–18;

T&F 76:61.

^c Same 36:5–6.

18a Mōsaia 27:8–10.

20a 2 Nifai 1:13;

Hilam. 3:29–30.

21a FFL Tangata

Fakakakanó.

ne ^b‘ilo’i ‘a e ngaahi me‘á ni, ka ko ia pē ‘oku loto-fakatomala.

22 ‘Io, ‘ilonga ia ‘okú ne “fakatomala mo ngāue ‘aki ‘a e ^btui, peá ne fai ‘a e ngaahi ngāue lelei, mo lotu ma‘u ai pē ta‘etukú — ‘Oku tuku ki he fa‘ahinga peheé ke ‘ilo ‘a e ngaahi me‘a lilo ‘a e ‘Otuá; ‘io, ‘e tuku ki he fa‘ahinga peheé ke fakahā ‘a e ngaahi me‘a kuo te‘eki ai fakahā; ‘io, pea ‘e tuku ki he fa‘ahinga peheé ke ‘omi ha ngaahi laumālie ‘e toko lau afe ke nau fakatomala, ‘o hangē pē ko ia kuo tuku mai kiate kinautolu ke tau fakaloto‘i ‘a e fa‘ahingá ni ko hotau kāinga ke nau fakatomala.

23 Ko ‘eni ‘oku mou manatu‘i koā, ‘e hoku kāinga, na‘a tau pehē ki hotau kāinga ‘i he fonua ko Seilahemalá, ‘oku tau ‘alu hake ki he fonua ko Nifái, ke malanga ki hotau kāinga, ko e kau Leimaná, pea na‘a nau tau-kae ko e manuki kiate kitautolu?

24 He na‘a nau pehē mai kiate kitautolu: Ko ho‘omou mahalo koā te mou lava ‘o fakahā ki he kau Leimaná ‘a e mo‘oní? Ko ho‘omou mahalo koā te mou lava ‘o fakaloto‘i ‘a e kau Leimaná ke nau ‘ilo’i hono ta‘etotonu ‘o e ngaahi “talatukufakaholo ‘a ‘enau ngaahi tamaí, he ko ha kakai ^b‘kia-kekeva ‘a kinautolu; pea ‘oku manako honau lotó ‘i he lilingi ‘o e totó; pea kuo nau fakamoleki honau ngaahi ‘ahó ‘i he fai ‘o e ngaahi angahala faka-

lielia tahá; pea ko ‘enau ngaahi tō‘ongá ko e ngaahi tō‘onga ia ‘a ha tokotaha maumau-fono talu mei he kamata‘angá? Ko ‘eni ‘e hoku kāinga, ‘oku mou manatu ko ‘enau ngaahi leá ‘eni.

25 Pea ko e tahá na‘a nau pehē mai foki: Tau to‘o mahafu ke tau‘i ‘a kinautolu, ke tau faka‘auha ‘a kinautolu mo ‘enau angahalá mei he fonuá, telia na‘a nau molomoloki hifo ‘a kitautolu mo faka‘auha ‘a kitautolu.

26 Kae vakai, ‘e hoku kāinga ‘ofeina, na‘e ‘ikai te tau ō mai ki he feitu‘u maomaonganoá mo e ‘amanaki ke faka‘auha hotau kāinga, ka ‘i he ‘amanaki ke tau lava ‘apē ‘o fakamo‘ui ‘a e laumālie ‘o hanau ní‘ihi.

27 Ko ia ‘i he mafasia ‘a hotau lotó, ‘o tau meimei foki, vakai, na‘e “fakafiemālie‘i ‘a kitautolu ‘e he ‘Eikí, ‘o ne folofola mai: ‘Alu atu ki homou kāinga, ko e kau Leimaná, pea kātaki‘i ‘i he ^bfa‘a kātaki ‘a ho‘omou ngaahi ‘mamahí, pea te u tuku ke mou lava‘i ‘a e ngāue.

28 Pea ko ‘eni vakai, kuo tau ha‘u, ki honau fonuá ‘iate kinautolu; pea kuo tau fa‘a kātaki ‘i hotau ngaahi mamahí, pea kuo tau kātaki‘i ‘a e faingata‘a kotoa pē; ‘io, kuo tau fononga mei he fale ki he fale, ‘o falala ki he ‘ofa ‘a e māmaní — kae ‘ikai ki he ngaahi ‘ofa ‘a e māmaní pē ka ki he ngaahi ‘alo‘ofa foki ‘a e ‘Otuá.

21b 1 Kol. 2:9–16;
Sēkope 4:8.

22a ‘Alamā 36:4–5.
FFL Fakatomala,
Fakatomala‘i.

^b FFL Tui.

^c FFL Me‘a Lilo ‘a e
‘Otuá, Ngaahi.

24a Mōsaia 10:11–17.
^b Mōsaia 13:29.

27a ‘Alamā 17:9–11.

^b FFL Fa‘a Kātaki.

^c ‘Alamā 20:29–30.
FFL Faingata‘a.

29 Pea kuo tau hū atu ki honau ngaahi falé 'o ako'i kinautolu, pea kuo tau ako'i 'a kinautolu 'i honau ngaahi halá; 'io, pea kuo tau ako'i 'a kinautolu 'i honau ngaahi mo'ungá; pea kuo tau hū foki ki honau ngaahi temipalé mo honau ngaahi fale lotú, 'o akonaki ai kiate kinautolu; pea kuo kapusi ki tu'a 'a kitautolu, pea manukia, pea 'anuhia, 'o sipi'i hotau kou'ahé; pea kuo tolmaka'i 'a kitautolu, pea puke mo ha'i 'aki ha ngaahi afo mālohi, pea fakahū ki he fale fakapōpulá; pea 'i he māfimafi mo e poto 'o e 'Otuá kuo fakahaofi 'a kitautolu.

30 Pea kuo tau kātaki'i 'a e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e mamahí, pea kuo tau fai 'eni kotoa, ke tau lava nai 'o hoko ko ha founga ke fakahaofi ai ha laumālie; pea na'a tau 'amanaki 'e kakato 'etau "fiefiá 'o kapau te tau lava 'o hoko ko ha founga ke fakahaofi ai ha ni'ihī.

31 Ko 'eni vakai, 'oku tau lava 'o hanga atu 'o mamata ki he ngaahi fua 'o 'etau ngaahi ngāuē; pea 'oku nau tokosi'i koā? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai, ka 'oku nau "tokolahī; 'io, pea 'oku tau lava 'o fakamo'oni ki he'enu fakamātoató, koe'uhi ko 'enu 'ofa ki honau kāingá pea mo kitautolu foki.

32 He vakai, 'oku nau fie "feilaulau'i 'enu mo'uí kae 'ikai 'aupito te nau fie to'o 'a e mo'ui 'a honau filí; pea kuo nau ^btanu 'o loloto 'i he kelekelé 'enu

ngaahi mahafu taú, koe'uhi ko 'enu 'ofa ki honau kāingá.

33 Pea ko 'eni vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo 'i ai koā ha fu'u 'ofa lahi pehē 'i he fonuá hono kotoa? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai, kuo te'eki ke 'i ai, na'a mo e kau Nifai foki.

34 He vakai, na'a nau fie to'o mahafu ke tau'i honau kāingá; ka na'e 'ikai te nau fie tuku ke tāmata'i 'a kinautolu. Kae vakai ko e toko fiha nai 'o kinautolú ni kuo nau tuku hifo 'enu mo'uí; pea 'oku tau 'ilo'i kuo nau 'alu atu ki honau 'Otuá, koe'uhi ko 'enu 'ofá pea mo 'enu fakalili'a 'i he angahalá.

35 Ko 'eni 'ikai 'oku 'i ai ha'atau 'uhinga ke fiefia? 'Io, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo te'eki ke 'i ai ha kau tangata kuo nau ma'u ha fu'u 'uhinga lahi pehē ke fiefia, 'o hangē ko kitautolú talu mei he kamata'anga 'o māmani; 'io, pea kuo hanga 'e he'eku fiefiá 'o ngaohi au, ke u pōlepole 'i hoku 'Otuá; he 'oku 'iate ia 'a e "māfimafi kotoa, mo e poto kotoa, pea mo e 'ilo kotoa; 'okú ne ^bafio'i 'a e me'a kotoa pē, pea ko ha Tokotaha "alo'ofa ia, 'io ki he fakamo'uí, kiate kinautolu 'e fakatomala mo tui ki hono huafá.

36 Ko 'eni kapau ko e pōlepolé 'eni, te u pōlepole pē; he ko 'eku mo'uí 'eni mo hoku māamá, mo 'eku fiefiá mo hoku fakamo'uí, mo hoku huhu'i mei he mala'ia ta'engatá. 'Io, 'oku monū'ia 'a e

30a T&F 18:15–16.

31a 'Alamā 23:8–13.

32a 'Alamā 24:20–24.

b 'Alamā 24:15.

35a FFL Mālohi.

b T&F 88:41.

c FFL 'Alo'ofá.

huafa 'o hoku 'Otuá, 'a ia kuó ne tokanga'i 'a e kakaí ni, 'a ia ko ha "va'á 'o e 'akau 'o 'Īsilelí, pea kuo hē ia mei hono tefitó ki ha fonua fo'ou; 'io, 'oku ou pehē, ke monū'ia 'a e huafa 'o hoku 'Otuá, 'a ia kuo tokanga'i 'a ki-tautolu, ko e kau *b'*auhē 'i ha fonua fo'ou.

37 Ko 'eni 'e hoku kāinga, 'oku mahino mai kiate kinautolu 'oku 'afio mai 'a e 'Otua ki he "kakai kotoa pē, 'o tatau ai pē pe ko e fonua fē 'oku nau 'i aí; 'io, 'okú ne lau 'a hono kakaí, pea 'oku tofuhia 'a māmani fulipē 'i he'ene ngaahi ngāue 'alo'ofá. Ko 'eni, ko 'eku fiefiá 'eni, pea mo 'eku fakafeta'i lahi; 'io, pea te u 'oatu 'a e fakafeta'i ki hoku 'Otuá 'o ta'engata. 'Ēmeni.

VAHE 27

'Oku folofola 'a e 'Eikí kia 'Āmoni ke ne taki 'a e kakai 'o 'Anitai-Nīfai-Līhai ke nau hao—'Oku 'osi 'a e ivi 'o 'Āmoní 'i he'ene fiefia he'ene fe'iloaki mo 'Alamaá—'Oku foaki 'e he kau Nīfai ki he kau 'Anitai-Nīfai-Līhai 'a e fonua ko Selesoní—'Oku ui 'a kinautolu ko e kakai 'o 'Āmoní. Ta'u 90–77 K.M. nai.

Ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he 'ilo'i 'e he kau Leimana 'a ia na'a nau 'alu atu ke tau'i 'a e kau Nīfai, hili ha'anau fai ha ngaahi feinga tu'o lahi ke faka'auha 'a kinautolu, pea na'e ta'e'aonga 'a e feinga ke faka'auha 'a kinau-

tolú, na'a nau toe liu mai leva ki he fonua ko Nīfai.

2 Pea na'e hoko 'o pehē, na'e fu'u 'ita lahi 'a e kau 'Amalekaí, koe'uhi ko e mole honau ni'ihí. Pea 'i he mahino kiate kinautolu na'e 'ikai te nau lava 'o sāuni ki he kau Nīfai, na'a nau kamata ke faka'ai'ai 'a e kakaí ke 'ita ki honau "kāinga, ko e kakai 'o *b'*Anitai-Nīfai-Līhai; ko ia na'a nau toe kamata ke faka'auha 'a kinautolu.

3 Ko 'eni na'e "toe fakafisi 'a e kakaí ni ke to'o 'enau mahafu taú, 'o nau tuku ke tāmata'i 'a kinautolu 'i he fa'iteliha 'a honau ngaahi filí.

4 Pea 'i he mamata 'a 'Āmoni mo hono kāingá ki he ngāue ko ia 'o e faka'auha 'i he lotolotonga 'o e fa'ahinga ko ia 'oku nau fu'u 'ofa lahi ki aí, mo e fa'ahinga ko ia na'e fu'u 'ofa lahi kiate kinautolú—he na'e lau 'a kinautolu 'o hangē ko ha kau 'āngelo kuo fekau mai mei he 'Otuá ke fakahaofi 'a kinautolu mei he faka'auha ta'engata—ko ia, 'i he mamata 'a 'Āmoni mo hono kāingá ki he fu'u ngāue 'o e faka'auhá ni, na'e ue'i hake honau lotó 'e he 'ofa mamahi, 'o nau "pehē ange ki he tu'í:

5 Tau tñaki fakataha 'a e kakai ni 'o e 'Eikí, pea tau ō hifo ki he fonua ko Seilahemalá ki hotau kāinga ko e kau Nīfai, pea hola mei he nima 'o hotau ngaahi filí, koe'uhi ke 'oua na'a tau 'auha.

6 Ka na'e folofola ange 'e he

36a Sēnesi 49:22–26;
Sēkope 2:25; 5:25.
b Sēkope 7:26.
37a Ngāue 10:34–35;

2 Nīfai 26:33.
27 2a 'Alamā 43:11.
b 'Alamā 25:1.
FFL 'Anitai-Nīfai-

Līhai, Kau.
3a 'Alamā 24:21–26.
4a 'Alamā 24:5.

tu'í kiate kinautolu: Vakai, 'e faka'auha 'a kitautolu 'e he kau Nifái, koe'uhi ko e ngaahi faka-pō mo e ngaahi angahala lahi kuo mau fai kiate kinautolú.

7 Pea pehē ange 'e 'Āmoni: Te u 'alu 'o fehu'í ki he 'Eikí, pea kapau te ne folofola mai kiate kitautolu, mou ō hifo ki hotau kāinga, te mou 'alu?

8 Pea folofola ange 'e he tu'í kiate ia: 'Io, kapau 'e folofola mai 'e he 'Eikí kiate kinautolu ke mau 'alu, te mau ō hifo ki hotau kāingá, pea te mau hoko ko 'enau kau pōpula kae 'oua ke mau totongi kiate kinautolu 'o fe'unga mo e ngaahi fakapō mo e ngaahi angahala 'a ia kuo mau fai kiate kinautolú.

9 Ka na'e pehē ange 'e 'Āmoni kiate ia: 'Oku ta'ehoa ia mo e lao 'a hotau kāingá, 'a ia na'e fokotu'u 'e he'eku tamaí, ke 'i ai ha kau "pōpula 'iate kinautolu; ko ia, tau ō hifo, mo falala pē ki he ngaahi 'ofa 'a hotau kāingá.

10 Ka na'e folofola ange 'e he tu'í kiate ia: Fehu'í ki he 'Eikí, pea kapau te ne folofola mai kiate kinautolu ke 'alu, te mau 'alu; ka 'ikai te mau 'auha pē 'i he fonuá ni.

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu 'a 'Āmoni 'o fehu'í ki he 'Eikí, pea na'e folofola ange kiate ia 'a e 'Eikí:

12 'Ave 'a e kakaí ni mei he fonuá ni, ke 'oua na'a nau 'auha; he 'oku ma'u 'e Sētane 'a e mālohi lahi ki he loto 'o e kau 'Amalekaí, 'a ia 'oku nau faka'ai'ai 'a e kau Leimaná ke 'ita ki honau

kāingá 'o tāmata'e 'i 'a kinautolu; ko ia ke mou 'alu mei he fonuá ni; pea 'oku monū'ia 'a e kakaí ni 'i he to'u tangatá ni, he te u malu'í 'a kinautolu.

13 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e 'alu 'a 'Āmoni, 'o ne fakahā ki he tu'í 'a e ngaahi folofola kotoa pē kuo folofola 'aki 'e he 'Eikí kiate ia.

14 Pea na'a nau tånaki fakataha 'a honau kakai kotoa pē, 'io, 'a e kakai kotoa pē 'o e 'Eikí, 'o nau tånaki fakataha 'enau ngaahi takanga monumanu iiki kotoa pē mo e ngaahi takanga monumanu lalahí, 'o nau 'alu atu mei he fonuá, 'o omi ki he feitu'u maomaonganoa 'a ia na'e vahe'í 'a e fonua ko Nifái mei he fonua ko Seilahemalá, pea na'a nau ō mai 'o ofi ki he ngata'anga 'o e fonuá.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē ange 'e 'Āmoni kiate kinautolu: Vakai, te u 'alu atu mo hoku kāingá ki he fonua ko Seilahemalá, ka mou nofo pē 'i heni kae 'oua ke mau foki mai; pea te mau vakai'í pe ko e hā 'a e loto 'o hotau kāingá, pe te nau loto ke mou omi ki honau fonuá.

16 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga 'alu atu 'a 'Āmoni ki he fonuá, na'a nau fetaulaki mo hono kāingá pea mo 'Alamā, 'i he "potu kuo lau ki ai; pea vakai, ko ha fetaulaki fakafiefia 'eni.

17 Ko 'eni na'e pehē fau hono lahi 'o e "fiefia 'a 'Āmoni he na'e fonu ia; 'io, na'e fu'u mo'ua hono lotó 'i he fiefia 'o hono 'Otuá, 'o

9a Mōsaia 2:13;
29:32, 38, 40.

16a 'Alamā 17:1-4.
17a FFL Fiefiá.

a'u ki he ^bosi hono iví; peá ne 'toe tō ki he kelekelé.

18 Ko 'eni 'ikai ko ha fu'u fiefia lahi 'eni? Vakai, ko e fiefia 'eni 'oku 'ikai ma'u 'e ha toko taha ka ko ia pē 'oku loto-fakatomala mo'oni mo ia 'oku fekumi 'i he loto fakatōkilalo ki he fiefiá.

19 Ko 'eni na'e hulu 'aupito 'a e fiefia 'a 'Alamā 'i he'ene fe'iloaki mo hono kāingá, kae 'uma'ā foki 'a e fiefia 'a 'Ēlone, mo 'Ominea, mo Himinaí; kae vakai na'e 'ikai ke lahi ange 'enau fiefiá 'i honau iví.

20 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e taki atu 'e 'Alamā 'a hono kāingá ki he fonua ko Seilahe-malá; 'io, ki hono fale 'o'oná. Pea na'a nau ō, 'o fakahā ki he "fakamaau lahi 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuo hoko kiate kinautolu 'i he fonua ko Nīfai, 'i he lotolotonga 'o honau kāinga, ko e kau Leimaná.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'oatu 'e he fakamaau lahi ha tohi fanongonongo 'i he fonuá hono kotoa, 'o ne fie 'ilo 'a e loto 'o e kakaí 'o kau ki hono fakangofua ke hū mai 'a honau kāinga, 'a ia ko e kau 'Anitai-Nīfai-Līhai.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'e a'u mai 'a e loto 'o e kakaí 'o pehē: Vakai, te mau tukuange 'a e fonua ko Selesoní, 'a ia 'oku 'i he potu hahaké 'o ofi ki he tahí, 'a ia 'oku fehokotaki mo e fonua ko Mahú, 'a ia 'oku tu'u 'i he potu tonga 'o e fonua ko Mahú; pea ko e fonua ko ia ko Selesoní ko e fonua ia te mau tuku ki hotau kāingá ko honau tofi'a.

23 Pea vakai, te tau tuku 'etau ngaahi kau tau 'i he vaha'a 'o e fonua ko Selesoní mo e fonua ko Nīfai, koe'uhi ke tau malu'i hotau kāinga 'i he fonua ko Selesoní; pea te tau fai 'eni ma'a hotau kāingá, koe'uhi ko 'enau manavahē ke to'o mahafu ke tau'i honau kāingá telia na'a nau fai angahala aí; pea ko 'enau fu'u manavaheé ni na'e tupu ia mei he'enau fu'u fakatomala kuo nau fai ko e tupu mei he'enau ngaahi fakapō lahi mo 'enau fai angahala faka'uliá.

24 Pea ko 'eni vakai, te tau fai 'eni ma'a hotau kāingá ke nau lava 'o ma'u 'a e fonua ko Selesoní; pea te tau malu'i 'a kinautolu mei honau ngaahi filí 'aki 'etau ngaahi kongá tau, 'o kapau pe te nau tuku mai ma'atautolu hano kongá 'o 'enau ngaahi me'akaí ke tokoni kiate kitautolu ke tau lava 'o tauhi 'etau ngaahi kau tau.

25 Ko 'eni, na'e hoko 'o pehē 'i he fanongo 'a 'Āmoni ki he me'a ní, na'á ne foki atu ki he kakai 'o 'Anitai-Nīfai-Līhai, peá na ō foki mo 'Alamā ki he feitu'u maomaonganóá, 'a ia kuo nau fokotu'u ai honau ngaahi fale fehikitakí, 'o na fakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē. Pea na'e fakamatala foki kiate kinautolu 'e 'Alamā hono "fakaului ia, fakataha mo 'Āmoni mo 'Ēlone, mo hono kāingá.

26 Pea na'e hoko 'o pehē na'e langaki ai ha fu'u fiefia lahi 'iate kinautolu. Pea na'a nau 'alu hifo

17b 1 Nīfai 1:7.
c 'Alamā 19:14.

20a 'Alamā 4:16–18.
25a Mōsaia 27:10–24.

ki he fonua ko Selesoní, 'o ma'ú 'a e fonua ko Selesoní; pea na'e ui 'a kinautolu 'e he kau Nífaí ko e kakai 'o 'Āmoni; ko ia na'e ui 'a kinautolu 'aki 'a e hingoa ko iá 'o fai atu mei ai.

27 Pea na'a nau kau 'i he kakai 'o Nífaí, 'o lau foki 'a kinautolu fakataha mo e kakai na'e 'o e siasi 'o e 'Otuá. Pea na'a nau ongo-ongoa foki 'i he'enua loto-māfana ki he 'Otuá, kae 'uma'ā foki ki he tangatá; he na'a nau "faitotonu mo angatonu 'aupito 'i he me'a kotoa pē; pea na'a nau ^btu'ú ma'ú 'i he tui kia Kalaisí, 'o a'ú ki he ngata'angá.

28 Pea na'a nau sio ki he lilingi 'o e toto 'o honau kāingá 'i he fu'ú fakalili'a lahi; pea na'e 'ikai pē lava ke fakaloto'í 'a kinautolu ke to'o mahafu ke tau'í honau kāingá; pea na'e 'ikai pē te nau sio 'i ha momo'í manavahē ki he maté, koe'uhi ko 'enua 'amanaki mo 'enua fakakaukau kia Kalaisí mo e toetu'ú; ko ia na'e folo hifo 'a e mate ia kiate kinautolu 'i hono ikuna'í ia 'e Kalaisí.

29 Ko ia, na'a nau loto ke kātaki'í 'a e "maté 'i he founa fakamamahi mo kovi taha 'e lava ke fai 'e honau kāingá, kae 'oua pē na'a nau to'o 'a e heletaá pe hele pikó ke taa'í 'a kinautolu.

30 Pea ko ia ko ha kakai loto-māfana mo 'ofeina, ko ha kakai 'oku hōifua lahi ki ai 'a e 'Eikí.

VAHE 28

'Oku ikuna'í 'a e kau Leimaná 'i ha

tau faka'ulia—'Oku tō tau ha lau mano—'Oku tuku 'a e kau angahalá ki ha tu'unga 'o e mamahi ta'etuku; 'oku ma'ú 'e he kau mā'oní'oní ha fiefia 'oku 'ikai hano ngata'anga. Ta'u 77–76 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e fakanofonofa 'o e kakai 'o 'Āmoní 'i he fonua ko "Selesoní, mo e fokotu'ú foki 'o ha siasi 'i he fonua ko Selesoní, pea mo e fokotu'ú 'a e ngaahi kau tau 'a e kau Nífaí 'o takatakai 'i he fonua ko Selesoní, 'io, 'i he ngaahi ngata'anga fonua kotoa 'oku takatakai 'i he fonua ko Seilahemalá; vakai na'e muimui 'a e ngaahi kau tau 'a e kau Leimaná 'i honau kāingá ki he feitu'ú maomaonganoá.

2 Pea ko ia na'e 'i ai ha fu'ú tau faka'ulia; 'io, na'a mo ha tau 'oku te'eki ai ke hoko 'i he kotoa 'o e kakai 'i he fonuá talu mei he taimi na'e 'alu ai 'a Lihai mei Selūsalemá; 'io, pea na'e tāmata'e'i mo fakamovetevete'i holo 'a e toko lau mano 'o e kau Leimaná.

3 'Io, pea na'e 'i ai foki mo ha fu'ú tāmata lahi 'i he kakai 'o Nífaí; ka neongo iá, na'e "tuli mo fakamovetevete'i 'a e kau Leimaná, pea na'e toe liu mai 'a e kakai 'o Nífaí ki honau fonuá.

4 Pea ko 'eni ko ha taimi 'eni 'a ia na'e ai ha fu'ú tangi mo e tangilāulau lahi na'e ongo atu 'i hono kotoa 'o e fonuá 'i he kakai kotoa pē 'o Nífaí—

5 'Io, 'a e tangi 'a e kau uitoú koe'uhi ko honau ngaahi huse-

27a FFL Faitotonú.
b 'Alamā 23:6.

29a 'Alamā 24:20–23.
28 1a 'Alamā 27:22;

30:1, 19.
3a 'Alamā 30:1.

pānití, kae 'uma'ā foki mo e ngaahi tamai 'oku tengihia 'a honau ngaahi foha, pea mo e 'ofefiné koe'uhi ko honau tuonga'ané, 'io, 'a e tokoua koe'uhi ko e tamai; pea ko ia na'e ongo atu 'a e le'ó 'o e tangi 'iate kinautolu kotoa pē, ko e tengihia 'o honau kāinga kuo maté.

6 Pea ko 'eni ko e mo'oni ko ha 'aho fakamamahi mo'oni 'eni; 'io, ko ha taimi faingata'a, pea ko ha taimi 'o e "aukai mo e lotu lahi.

7 Pea na'e 'osi pehē hono hongofulu mā nima 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kau Nifai;

8 Pea ko e fakamatala 'eni kia 'Āmoni mo hono kāingá, ko 'enau ngaahi fefononga'aki 'i he fonua ko Nifai, ko 'enau ngaahi faingata'a'ia 'i he fonuá, ko 'enau ngaahi mamahí, pea mo honau ngaahi fakamamahí, mo 'enau fiefia "ta'e-hano-tataú, mo hono tali mo e nofo malu 'a honau kāingá 'i he fonua ko Selesoní. Pea ko 'eni, 'ofa ke tāpuaki 'i honau laumālié 'o ta'engata, 'e he 'Eiki ko e Huhu 'i 'o e kakai fulipē.

9 Pea ko e fakamatala 'eni ki he ngaahi tau mo e ngaahi fakakikihi 'i he kau Nifai, kae 'uma'ā foki mo e ngaahi tau 'i he vaha'a 'o e kau Nifai mo e kau Leimaná; pea mo hono faka'osi 'o e ta'u hono hongofulu mā nima 'o e pule 'a e kau fakamāú.

10 Pea fai mei he 'uluaki ta'ú 'o a'u ki hono hongofulu mā nima na'e fakahoko ai 'a e faka'auha

'o e mo'ui 'a e toko lau afe; 'io, na'e fakahoko ai 'a e fu'u lilingi toto faka'ulia.

11 Pea ko e ngaahi 'anga'anga 'o e toko lau afe kuo tanu loloto 'i he kelekelé, ka ko e ngaahi 'anga'anga 'o e toko lau afe 'oku "au'aunga 'i ha ngaahi fokotu'unga 'i he funga fonuá; 'io, pea 'oku ^btengihia 'e he toko lau afe koe'uhi ko e mole 'a honau kāingá, koe'uhi 'oku 'i ai ha'anau 'uhinga ke manavahē, 'o hangē ko e ngaahi folofola fakapapau 'a e 'Eiki, na'a kuo tuku 'a kinautolu ki ha tu'unga 'o e mamahi ta'etuku.

12 Neongo 'oku tengihia mo'oni 'e he toko lau afe kehe 'a e mole honau kāingá, ka 'oku nau fiefia mo vīkiviki 'i he 'amanaki, mo 'enau 'ilo foki, 'o hangē ko e ngaahi "tala'ofa 'a e 'Eiki, 'oku fokotu'u hake 'a kinautolu ke nofo 'i he nima to'omata'u 'o e 'Otuá, 'i he nofo fiefia ta'e-hano ngata'anga.

13 Pea ko ia 'oku mahino mai kiate kitautolu 'a hono lahi 'o e "tu'unga ta'etatau 'o e tangatá ko e tupu mei he angahalá mo e maumau-fonó, pea mo e mālohi 'o e tēvoló, 'a ia 'oku tupu mei he ngaahi ^bfakakaukau olopoto kuó ne fa'u ke tauhele 'i 'aki 'a e loto 'o e tangatá.

14 Pea ko ia 'oku mahino mai kiate kitautolu hono fu'u 'aonga 'o e ui ke faivelenga 'a e tangatá 'i he ngāue 'i he ngaahi "ngoue vaine 'a e 'Eiki; pea ko ia 'oku

6a 'Alamā 30:2.

8a 'Alamā 27:16-19.

11a 'Alamā 16:11.

b 'Alamā 48:23;

T&F 42:45-46.

12a 'Alamā 11:41.

13a 1 Nifai 17:35.

b 2 Nifai 9:28.

14a FFL Ngoue Vaine 'a e 'Eiki.

mahino mai kiate kitautolu hono fu'u 'uhinga lahi 'o e mamahí, kae 'uma'ā foki 'a e fiefiá—ko e mamahi koe'uhi ko e maté mo e faka'auha 'i he tangatá, pea ko e fiefia koe'uhi ko e ^bmaama 'a Kalaisi 'a ia 'oku a'utaki ki he mo'uí.

VAHE 29

'Oku holi 'a 'Alamā ke ne kalanga 'aki 'a e fakatomalá 'i he mālohi 'o e kau 'āngeló—'Oku foaki 'e he 'Eikí ha kau akonaki ki he ngaahi pule'anga kotoa pē—'Oku fiefia 'a 'Alamā 'i he ngāue 'a e 'Eikí mo e ngaahi ngāue lelei 'a 'Amoni mo hono kāingá. Ta'u 76 K.M. nai.

TAUMAIĀ ko e 'āngelo au, peá u lava 'o ma'u 'a e faka'amu 'a hoku lotó, ke u 'alu atu 'o lea 'aki 'a e talupite 'a e 'Otuá, 'i ha le'o ke lulululu'i 'a e māmaní, pea kalanga 'aki 'a e fakatomalá ki he kakai fulipē!

2 'Io, te u fakahā ki he kakai fulipē, 'o hangē ko e 'u'ulu 'o ha maná, 'a e fakatomalá mo e palani 'o e huhu'í, koe'uhi ke nau fakatomala pea ^aha'u ki hotau 'Otuá, koe'uhi ke 'oua na'a toe 'i ai ha mamahi 'i he funga 'o e māmaní kotoa.

3 Kae vakai, ko ha tangata pē au, peá u fai angahala 'i he'eku faka'amú; he 'oku totonu ke u fiemālie 'i he ngaahi me'a kuo tuku mai 'e he 'Eikí ma'akú.

4 'Oku 'ikai lelei ke u feinga ke liliu 'i he'eku ngaahi faka'amú 'a e tu'utu'uni pau 'a ha 'Otuá angatonu, he 'oku ou 'ilo'i 'okú ne foaki ki he tangatá 'o fakatatau mo 'enau ^aholí, pe ko e holi ki he mate pe ki he mo'uí; 'io, 'oku ou 'ilo'i 'okú ne tuku mai ki he tangatá, 'io, 'okú ne tu'utu'uni pau kiate kinautolu ha ngaahi tu'utu'uni 'oku 'ikai lava 'o toe liliu, 'o fakatatau ki honau ngaahi ^blotó, pe ko e loto ki he fakamo'uí pe ki he faka'auha.

5 'Io, pea 'oku ou 'ilo'i kuo tuku mai 'a e lelei mo e koví ki he kakai kotoa pē; pea 'ilonga ia 'oku 'ikai ^a'ilo'i 'a e lelei mei he koví 'oku tonuhia ia; kae 'ilonga ia 'okú ne 'ilo'i 'a e lelei mo e koví, 'e tuku kiate ia 'o fakatatau ki he'ene ngaahi holí, pe 'okú ne holi ki he lelei pe koví, ki he mo'uí pe maté, ki he fiefiá pe ko e mamahi 'a e ^bkonisēnisí.

6 Ko 'eni, ko e me'a 'i he'eku 'ilo'i 'a e ngaahi me'a ní, ko e 'uma'ā ha'aku toe fie fai mo ha me'a lahi hake 'i he ngāue kuo ui au ki aí?

7 Ko e 'uma'ā 'eku faka'amu ko ha 'āngelo au, ke u lava 'o lea ki he ngaahi ngata'anga kotoa 'o e māmaní?

8 He vakai, 'oku foaki 'e he 'Eikí ki he ngaahi pule'anga ^akotoa pē, 'i honau kakaí mo 'enau ^bleá, ke nau akonaki 'aki 'ene folofolá, 'io, 'i he fakapoto-

14b FFL Maama 'o Kalaisí.
29 2a 'Amenai 1:26;
3 Nifai 21:20.
4a Same 37:4.

b FFL Tau'atāina ke Filí.
5a 2 Nifai 2:18, 26;
Molonai 7:15–19.
FFL 'Ilo'iló,

Me'a-foaki 'o e.
b FFL Konisēnisí.
8a 2 Nifai 29:12.
b T&F 90:11.

poto, 'a e me'a kotoa pē 'okú ne "afio'í 'oku 'aonga ke nau ma'ú; ko ia 'oku mahino kiate kitautolu 'oku akonaki 'e he 'Eikí 'i he poto, 'o fakatatau mo e me'a 'oku totonu mo mo'óní.

9 'Oku ou 'ilo'í 'a e me'a kuo fekau 'e he 'Eikí kiate aú, pea 'oku ou vīkiviki ai. 'Oku 'ikai te u "vīkiviki koe'uhi ko au pē, ka 'oku ou vīkiviki 'i he me'a kuo fekau 'e he 'Eikí kiate aú; 'io, pea ko hono 'uhinga 'eni 'o 'eku vīkivikí, ke u lava 'a pē 'o hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá ke 'omi ha taha ki he fakatomalá; pea ko 'eku fiefiá 'eni.

10 Pea vakai, 'i he'eku sio ki he tokolahi 'o hoku kāingá 'oku loto-fakatomala mo'oni, pea nau ha'u ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, 'oku toki fonu ai hoku laumālié 'i he fiefia; pea 'oku ou toki manatu'í 'a e "me'a kuo fai 'e he 'Eikí ma'akú, 'io, kuó ne 'afio mai ki he'eku lotú; 'io, 'oku ou manatu ai ki hono to'ukupu 'alo'ofa 'a ia kuó ne hapai mai kiate aú.

11 'Io, pea 'oku ou manatu'í foki 'a e nofo pōpula 'a 'eku ngaahi tamaí; he 'oku ou 'ilo pau na'e fakahaofi 'a kinautolu 'e he "Eikí mei he pōpulá, 'o ne fokotu'u ai hono siasí; 'io, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, ko e 'Otua 'o Ēpalahame, ko e 'Otua 'o 'Aisaké, pea ko e 'Otua 'o Sēkopé, na'á ne fakahaofi 'a kinautolu mei he nofo pōpulá.

12 'Io, 'oku ou manatu'í ma'u

ai pē 'a e nofo pōpula 'a 'eku ngaahi tamaí; pea ko e 'Otua pē ko iá na'á ne "fakahaofi 'a kinautolu mei he nima 'o e kau 'Isipité na'á ne fakahaofi 'a kinautolu mei he pōpulá.

13 'Io, pea ko e 'Otua pē ko iá na'á ne fokotu'u 'a hono siasí 'iate kinautolú; 'io, pea ko e 'Otua pē ko iá kuo ui au ki ha lakanga toputapu, ke u malanga 'aki 'a e folofolá ki he kakaí ni, pea kuó ne tuku kiate au ke tu'umālie 'eku ngaahi ngāue lahi, 'a ia 'oku kakato ai 'eku "fiefiá.

14 Ka 'oku 'ikai te u fiefia koe'uhi ko e tu'umālie 'eku ngāue pe 'a'akú, ka 'oku kakato ange 'a 'eku fiefiá koe'uhi ko e "tu'umālie 'a e ngāue 'a hoku kāingá, 'a ia kuo nau 'alu atu ki he fonua ko Nīfaí.

15 Vakai, kuo nau ngāue lahi 'aupito, pea nau ma'u ha ngaahi fua lahi; pea hono 'ikai ke lahi 'a 'enau totongí!

16 Ko 'eni, 'i he'eku fakakaukau ki he lavame'a 'o e ngāue 'a e fa'ahingá ni ko hoku kāingá, 'oku 'āvea 'a hoku laumālié, 'o hangē nai kuo mavahe ia mei hoku sinó, koe'uhi ko e fu'u lahi 'eku fiefiá.

17 Pea ko 'eni 'ofa ke tuku 'e he 'Otuá ki he fa'ahingá ni, ko hoku kāingá, ke nau nofo hifo 'i he pule'anga 'o e 'Otuá; 'io, pea mo kinautolu kotoa pē foki 'a ia ko e fua 'o 'enau ngaahi ngāue ke 'oua te nau toe hū ki tu'a, kae kehe ke nau vīkiviki 'iate ia 'o ta'engata. Pea 'ofa ke tuku 'e he

8c 'Alamā 12:9–11.

9a 'Alamā 26:12.

10a Mōsaia 27:11–31.

11a Mōsaia 24:16–21;

'Alamā 5:3–5.

12a 'Eke. 14:30–31.

13a T&F 18:14–16.

14a 'Alamā 17:1–4.

'Otuá ke hoko 'o hangē ko 'eku ngaahi leá, 'o hangē ko e me'a kuó u lea'akí. 'Ēmeni.

VAHE 30

Ko Kolihola, ko e fili 'o Kalaisí, 'okú ne taukae kia Kalaisi, ko e Fakaleléi, mo e laumālie 'o e kikité—'Okú ne akonaki 'aki 'oku 'ikai ha 'Otua, pe ha hinga 'a e tangatá, pe ha tautea ki he angahalá, pea 'oku 'ikai ha Kalaisi—'Oku fakamo'oni 'i e 'Alamā 'e hā'ele mai 'a Kalaisi pea 'oku fakamo'oni 'a e me'a kotoa pē 'oku 'i ai ha 'Otua—'Oku fie ma'u 'e Kolihola ha faka'ilonga pea 'oku té'ia ia 'o noa—Na'e hā mai 'a e tēvoló kia Kolihola 'o hangē ha 'āngelo 'o ne ako'i kiate ia 'a e ngaahi me'a ke ne lea'akí—'Oku tāmoloki 'a Kolihola 'o ne mate. Ta'u 76–74 K.M. nai.

VAKAI, na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono fakanofonofo 'o e "kakai 'o 'Āmoní 'i he fonua ko Selesoní, 'io, pea hili foki hono ^bteke 'i 'o e kau Leimaná mei he fonuá, pea tanu honau kakai maté 'e he kakai 'o e fonuá—

2 Ko 'eni na'e 'ikai foki ke lau honau kau maté koe'uhi ko e fu'u hulu honau tokolahí; pea 'ikai foki lau mo e kau mate 'o e kau Nífaí—ka na'e hoko 'o pehē kuo hili 'enau tanu honau kakai maté, pea hili foki 'a e ngaahi 'aho 'o e 'aukai, mo e tangi, mo e lotu, (pea na'e hoko ia 'i hono hongofulu mā ono 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he

kakai 'o Nífaí), pea na'e faka'au ke 'i ai 'a e melino ma'u ai pē 'i hono kotoa 'o e fonuá.

3 'Io, pea na'e tokanga 'a e kakaí ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí; pea na'a nau fai pau 'i he tauhi 'o e ngaahi "ouau 'a e 'Otuá, 'o fakatatau ki he fono 'a Mōsesé; he na'e akonekina 'a kinautolu ke ^btauhi 'a e fono 'a Mōsesé kae 'oua ke fakakakato ia.

4 Pea ko ia na'e 'ikai ke 'i he kakaí ha moveuveu 'i hono kotoa 'o e ta'u hono hongofulu mā ono 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nífaí.

5 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he kamata'anga hono hongofulu mā fitu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú, na'e 'i ai ma'u pē 'a e melinó.

6 Ka na'e hoko 'o pehē 'i he konga ki mui 'o hono hongofulu mā fitu 'o e ta'ú, na'e ha'u ai ha tangata ki he fonua ko Seilahe-malá, pea ko e "Fili ia 'o Kalaisi, he na'á ne kamata ke malanga ki he kakaí 'o faka'ikai 'i 'a e ngaahi kikite 'a ia kuo lea 'aki 'e he kau palōfitá 'o kau ki he hā'ele mai 'a Kalaisí.

7 Ko 'eni na'e 'ikai foki ke 'i ai ha lao 'a ia 'oku ta'ofi ai 'a e "tui 'a ha tangata; he na'e ta'ehoa 'aupito mo e ngaahi fekau 'a e 'Otuá ke 'i ai ha fono 'e fokotu'u ai 'a e tangatá 'i ha ngaahi tu'unga 'oku ta'etatau.

8 He 'oku pehē 'i he folofolá: Mou "fili he 'ahó ni, 'a ia te mou tauhi.

30 1a 'Alamā 27:25–26.
FFL 'Anitai-Nífaí-
Lihái, Kau.
b 'Alamā 28:1–3.

3a FFL Fono 'a Mōsesé.
b 2 Nífaí 25:24–27;
'Alamā 25:15.
6a FFL Fili 'o Kalaisí.

7a 'Alamā 1:17.
8a Siosiuu 24:15.
FFL Tau'atāina ke
Fili.

9 Ko 'eni kapau na'e loto ha tangata ke tauhi 'a e 'Otuá, ko hono faingamālie ia 'o'ona; kae kehe, kapau 'okú ne tui ki he 'Otuá, ko hono faingamālie ia ke tauhi kiate ia; ka 'o kapau 'oku 'ikai te ne tui kiate ia na'e 'ikai ke 'i ai ha lao ke tautea' i ai ia.

10 Ka 'o kapau na'á ne fakapō, na'e tautea ia ke "mate; pea kapau na'á ne kaiha'a fakamālohi na'e tautea' i foki ia; pea kapau na'á ne kaiha'a na'e tautea' i foki ia; pea kapau na'á ne tono na'e tautea' i foki ia; 'io, na'e tautea' i 'a kinautolu koe'uhi ko e ngaahi fai angahala kotoa ko 'eni.

11 He na'e 'i ai ha fono ke fakamāu' i 'a e tangata 'o fakatatau ki he'enua ngaahi hiá. Ka neongo iá, na'e 'ikai ke 'i ai ha lao 'oku ta'ofi 'a e tui 'a ha tangata; ko ia, na'e tautea' i pē ha tangata koe'uhi ko e ngaahi hia kuó ne faí; ko ia na'e tu'unga "tatau 'a e kakai kotoa pē.

12 Pea ko e fili 'o Kalaisí ko 'eni, 'a ia ko hono hingoá ko Koliholder, (pea na'e 'ikai ke lava 'e he laó 'o ma'u ha mafai kiate ia), na'á ne kamata ke malanga ki he kakai 'oku 'ikai totonu ke 'i ai ha Kalaisi. Pea ko e anga 'eni 'o 'ene malangá, 'o pehē:

13 'A kimoutolu 'oku mo'ua ki ha 'amanaki fakasesele mo ta'e-aonga, ko e hā 'oku mou fakamafasia' i ai 'a kimoutolu 'i ha ngaahi me'a fakasesele pehē? Ko e hā 'oku mou kumi ai ki ha Kalaisi? He 'oku 'ikai ke lava 'e ha tangata 'o 'ilo'i ha me'a 'e hoko maí.

14 Vakai, ko e ngaahi me'a ko 'eni 'a ia 'oku mou ui ko e ngaahi kikité, 'a ia 'oku mou pehē kuo tukufakaholo mai 'e he kau palōfita mā'oní'oní, vakai, ko e ngaahi talatukufakaholo fakasesele ia 'a ho'omou ngaahi tamaí.

15 'Oku fēfē ho'omou 'ilo'i honau mo'oní? Vakai, 'oku 'ikai te mou lava 'o 'ilo'i ha ngaahi me'a 'oku 'ikai te mou "mamata ki ai; ko ia 'oku 'ikai te mou lava 'o 'ilo'i 'e 'i ai ha Kalaisi.

16 'Oku mou vakai atu ki mu'a mo pehē 'oku mou sio ki ha fakamolemole' i 'o ho'omou ngaahi angahalá. Kae vakai, ko e fua ia 'o ha fakakaukau vale; pea ko e anga mamio ko 'eni 'o ho'omou fakakaukau 'oku tupu ia mei he ngaahi talatukufakaholo 'a ho'omou ngaahi tamaí, 'a ia 'oku tohoaki' i atu 'a kimoutolu ki ha tui ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke mo'oní.

17 Pea na'e toe lahi mo e ngaahi me'a pehē na'á ne lea 'aki kiate kinautolu, 'o ne fakahā kiate kinautolu 'oku 'ikai lava ke 'i ai ha fakalelei 'e fai koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e tangatá; ka 'oku tu'u 'a e tangata 'i he mo'uí ni 'o fakatatau ki he anga 'o 'ene ngāue 'a'aná; ko ia 'oku tu'umālie 'a e tangata taki taha 'o fakatatau ki hono 'atamaí, pea 'oku ikuna 'e he tangata taki taha 'o fakatatau ki hono iví; pea 'ilonga ha me'a 'oku fai 'e ha tangata 'oku 'ikai ko e hia ia.

18 Pea na'e pehē 'ene malanga kiate kinautolú, 'o tohoaki' i atu 'a e loto 'o e tokolahi, 'o fakatupu

'a 'enau hiki hake honau 'ulú ke mā'olunga 'i he'enau fai angahalá, 'io, 'o takiaki'i atu 'a e kakai fefine tokolahi mo e kakai tangata foki ke nau fai 'a e ngaahi fe'auakí—pea tala ange kiate kinautolu 'o ka mate 'a e tangatá, ko hono ngata'angá pē ia.

19 Ko 'eni na'e 'alu atu 'a e tangatá ni ki he fonua ko Selsoní foki, ke malanga 'aki 'a e ngaahi me'á ni 'i he kakai 'o 'Amoní, 'a ia na'a nau hoko 'i ha taimi 'e taha ko e kau Leimana.

20 Kae vakai na'a nau poto ange 'i he tokolahi 'o e kau Nifaí; he na'a nau puke ia, 'o ha'i, pea 'ave ia ki he 'ao 'o 'Amoní, 'a ia ko ha taula'eiki lahi ki he kakai ko iá.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fekau ke 'ave ia mei he fonuá. Pea na'á ne ha'u ki he fonua ko Kitioné, 'o kamata ke malanga kiate kinautolu foki; pea na'e 'ikai ke loko tu'umálie 'i ai 'a 'ene ngāué, he na'e puke ia 'o ha'i 'o 'ave ki he 'ao 'o e taula'eiki lahi, kae 'uma'ā foki mo e fakamaau lahi 'o e fonuá.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē kiate ia 'e he taula'eiki lahi: Ko e hā 'okú ke 'alu holo ai 'o fakakovi'i 'a e ngaahi hā'ele'anga 'o e 'Eiki? Ko e hā 'okú ke ako ai ki he kakaí ni 'o pehē 'e 'ikai ke 'i ai ha Kalaisi, 'o motuhi ai 'enau fiefiá? Ko e hā 'okú ke lea fakafetau ki he ngaahi kikitete kotoa pē 'a e kau palōfita mā'oni'oni?

23 Ko 'eni ko e hīngoa 'o e taula'eiki lahi ko Kitiona. Pea

na'e pehē 'e Kolihola kiate ia: Koe'uhi 'oku 'ikai te u akonaki 'aki 'a e ngaahi talatukufakaholo vale 'a ho'omou ngaahi tamaí, pea koe'uhi ko e 'ikai te u ako'i 'a e kakaí ni ke nau ha'isia ki he ngaahi ouau mo e ngaahi ngāue vale 'a ia kuo fokotu'u 'e he kau taula'eiki 'i mu'á, ke nau ma'u 'a e mālohi mo e mafai kiate kinautolu, ke tuku pē 'a kinautolu 'i he ta'e'iló, koe'uhi ke 'oua te nau hiki hake honau 'ulú, kae fakamo'ulaloa'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki ho'o ngaahi leá.

24 'Oku mou pehē ko ha kakai tau'atāina 'a e kakaí ni. Vakai, 'oku ou pehē 'oku nau pōpula. 'Oku mou pehē 'oku mo'oni 'a e ngaahi kikite ko ia 'i mu'á. Vakai, 'oku ou pehē 'oku 'ikai te mou 'ilo 'oku mo'oni ia.

25 'Oku mou pehē ko e kakaí ni ko ha kakai halaia mo tō ki lalo, ko e tupu mei he maumaufono 'a ha mātu'a. Vakai, 'oku ou pehē 'oku 'ikai ke halaia ha tamasi'i koe'uhi ko 'ene mātu'a.

26 Pea 'oku mou pehē foki 'e hā'ele mai 'a Kalaisi. Kae vakai, 'oku ou pehē 'oku 'ikai te mou 'ilo'i pē 'e 'i ai ha Kalaisi. Pea mou pehē foki 'e tāmata'i ia koe'uhi ko e ngaahi "angahala 'a e māmaní—

27 Pea 'oku pehē ho'omou takiaki'i atu 'a e kakaí ni ke muimui ki he ngaahi talatukufakaholo vale 'a ho'omou ngaahi tamaí, pea fakatatau mo ho'omou ngaahi holí; pea 'oku mou fakapōpula'i 'a kinautolu, 'o hangē nai 'oku nau nofo pō-

pulá, koe'uhi ke mou fakafonu 'aki 'a kimoutolu 'a e ngaahi ngāue 'a honau nimá, ke 'oua na'a nau lava 'o sio hake 'i he loto-to'a, pea ke 'oua na'a nau loto-to'a ke faka'aonga'i 'a 'enau ngaahi totonú mo honau ngaahi faingamālié.

28 'Io, 'oku 'ikai te nau loto-to'a ke faka'aonga'i 'a ia 'oku 'anautolú telia na'a nau faka'ita'i 'a honau kau taula'eikí, 'a ia 'oku fakakavenga'i 'a kinautolu 'o fakatatau mo 'enau ngaahi holí, pea kuo nau ngaohi 'a kinautolu ke tui, ko e me'a 'i he'enau ngaahi talatukufakaholó mo 'enau ngaahi misí mo 'enau ngaahi mahaló mo 'enau ngaahi me'a-hā-maí mo 'enau ngaahi me'a lilo loí, pea ka 'ilo ange, kuo 'ikai te nau fai 'o fakatatau ki he'enau ngaahi leá, 'oku nau fakatupu-houhau ai ki ha tokotaha ta'e'iloa, 'a ia 'oku nau pehē ko e 'Otuá—ko ha tokotaha kuo te'eki ai ke sio ai pe 'ilo'i, 'a ia kuo 'ikai ai pē ke 'i ai, pea 'e 'ikai ai pē ke 'i ai.

29 Ko 'eni 'i he vakai 'e he taula'eiki lahí mo e fakamaau lahí ki he fefeka 'o hono lotó, 'io, 'i he'ena 'ilo'i na'a mo e 'Otuá te ne kapekape ki ai, na'e 'ikai te na fie fai ha'ana tali ki he'ene ngaahi leá; ka na fekau ke ha'i ia; 'o na tukuange ia ki he nima 'o e kau pulé, 'o fekau ke 'ave ia ki he fonua ko Seilahemalá, koe'uhi ke 'omi ia ki he 'ao 'o 'Alamaá, mo e tu'i fakamaau 'a ia 'oku kōvana ki hono kotoa 'o e fonuá.

30 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono 'omi ia ki he 'ao 'o 'Alamā mo e fakamaau lahí, na'á ne fai atu pē 'i he founga tatau 'o hangē pē ko ia na'á ne fai 'i he fonua ko Kitioné; 'io, na'e hoko atu pē 'ene "lea taukaé.

31 Pea na'á ne tu'u 'o fai 'a e ngaahi "lea fielahe le'o-lahi 'i he'ao 'o 'Alamaá, mo ne lau'i-kovi'i 'a e kau taula'eikí mo e kau akonakí, 'o tukuaki'i 'a kinautolu ki he'enau tohoaki'i atu 'a e kakaí ke muimui 'i he ngaahi talatukufakaholo faka-sesele 'a 'enau ngaahi tamaí, koe'uhi ke mou fakafonu 'aki 'a kinautolu 'a e ngaahi ngāue 'a e kakaí.

32 Ko 'eni na'e pehē ange 'e 'Alamā kiate ia: 'Okú ke 'ilo'i 'oku 'ikai te mau fakafonu 'aki 'a kinautolu 'a e ngaahi ngāue 'a e kakaí ni; he vakai kuó u ngāue talu 'a e kamata 'a e pule 'a e kau fakamāu 'o a'u mai ki he 'ahó ni, 'aki hoku ongo nima 'o'okú ko hoku tauhi, neongo 'eku ngaahi fefononga'aki lahi 'i he fonuá ke fakahā 'a e folofola 'a e 'Otuá ki hoku kakaí.

33 Pea neongo 'a e ngaahi ngāue lahi kuó u fai 'i he siasí, ka kuo te'eki ai te u ma'u ha kihí'i momo'i "sēnine koe'uhi ko 'eku ngāué; pea pehē mo hoku kā-ingá kotoa, kae ngata pe 'i he nofo'anga fakamāu; pea kuo mau ma'u 'i ai ki hono fuoloa 'o 'emau ngāue pē 'o fakatatau ki he lao ki homau taimí.

34 Pea ko 'eni, kapau leva 'oku 'ikai te mau ma'u ha me'a ki

30a FFL Lea Taukae (ki he 'Otuá).

31a Selem. 13:22.
33a 'Alamā 11:3.

he'emaui ngaahi ngāue 'i he siasí, ko e hā hano 'aonga kiate kimautilo ke ngāue 'i he siasí ka ko e malanga 'aki 'o e mo'oni, koe'uhi ke mau ma'u 'a e nēkeneka 'i he "fiefia 'a homau kāingá?

35 Pea ko e hā 'okú ke pehē ai 'oku mau malanga ki he kakaí ni ke ma'u ha totongi, ka 'oku ke 'ilo'i, 'e koe, 'oku 'ikai te mau ma'u ha totongi? Pea ko 'eni, 'okú ke tui koā 'oku mau kakaí 'a e kakaí ni, 'a ia 'oku langaki ai 'a e fu'u fiefia pehē 'i honau lotó?

36 Pea na'e tali ange 'e Kolihola kiate ia, 'Io.

37 Pea toki pehē ange 'e 'Alamā kiate ia: 'Okú ke tui koā 'oku 'i ai ha 'Otua?

38 Pea ne tala ange, 'Ikai.

39 Ko 'eni na'e pehē ange 'e 'Alamā kiate ia: Te ke toe faka-'ikai'i koā 'oku 'i ai ha 'Otua, pea faka-'ikai'i foki 'a e Kalaisí? He vakai, 'oku ou pehē kiate koe, 'oku ou 'ilo'i 'oku 'i ai ha 'Otua, kae 'uma'ā foki 'e hā'ele mai 'a Kalaisi.

40 Pea ko 'eni ko e hā ha fakamo'oni 'okú ke ma'u 'oku 'ikai ha "Otua, pe 'e 'ikai hā'ele mai 'a Kalaisi? 'Oku ou pehē kiate koe 'oku 'ikai te ke ma'u ha me'a, tuku kehe pē ho'o leá.

41 Kae vakai, 'oku ou ma'u 'a e me'a kotoa pē ko ha "fakamo'oni 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á ni; pea 'okú ke ma'u foki 'a e ngaahi me'a kotoa pē ko ha fakamo'oni kiate koe 'oku mo'oni ia; pea te

ke faka-'ikai'i ia? 'Okú ke tui koā 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á ni?

42 Vakai, 'oku ou 'ilo'i 'okú ke tui, ka kuo uluisino 'iate koe ha laumālie kākā, pea kuó ke lí'aki 'a e Laumālie 'o e 'Otuá ke 'oua na'a ma'u 'e ia ha nofo'anga 'iate koe; ka kuo pule'i koe 'e he tēvoló, pea 'okú ne taki holo koe, 'o ne fokotu'u 'a e ngaahi tauhele ke faka'auha 'a e fānau 'a e 'Otuá.

43 Pea ko 'eni na'e pehē ange 'e Kolihola kia 'Alamā: Kapau te ke fakahā mai kiate au ha "faka'ilonga ke fakamahino kiate au 'oku 'i ai ha 'Otua, 'io, fakahā mai kiate au 'okú ne ma'u 'a e mālohi, pea te u toki tui 'oku mo'oni ho'o ngaahi leá.

44 Ka na'e pehē ange 'e 'Alamā kiate ia: Kuó ke ma'u ha ngaahi faka'ilonga fe'unga; te ke 'ahi-'ahi'i ho 'Otuá? Te ke pehē koā, Fakahā mai kiate au ha faka'ilonga, ka kuó ke ma'u 'a e fakamo'oni 'a e fa'ahingá ni "kotoa pē ko ho kāingá, kae 'uma'ā foki mo e kau palōfita mā'oni'oni kotoa pē? Kuo tuku 'a e ngaahi folofolá 'i ho 'aó, 'io, pea 'oku fakahā 'e he me'a^b kotoa pē 'oku 'i ai ha 'Otua; 'io, na'a mo e 'mā-maní pea mo e ngaahi me'a kotoa 'oku 'i hono funga 'o iá, 'io, mo 'ene^d 'alú, 'io, kae 'uma'ā foki mo e ngaahi^e palanite kotoa pē 'a ia 'oku nau 'alu 'i honau anga 'onautolú 'oku nau fakamo'oni 'oku 'i ai ha Tupu'anga Fungani Mā'olunga.

34a FFL Fiefiá.

40a Same 14:1.

41a FFL Fakamo'oni.

43a Sēkope 7:13–21;

T&F 46:8–9.

FFL Faka'ilongá.

44a Mōsaia 13:33–34.

b Same 19:1; T&F 88:47.

c Siopē 12:7–10.

d Hilam. 12:11–15.

e Mōsese 6:63.

45 Ka neongo iá ka 'okú ke 'alu holo koā 'o tohoaki'i atu 'a e loto 'o e kakaí ni, 'o fakamo'oni'i kiate kinautolu 'oku 'ikai ha 'Otuá? Peá neongo iá ka te ke kei faka'ikai'i kotoa koā 'a e ngaahi fakamo'oni ni? Peá ne pehē ange: 'Io, te u faka'ikai pē, tuku kehe kapau te ke fakahā mai kiate au ha faka'ilonga.

46 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e pehē ange 'e 'Alamā kiate ia: Vakai, 'oku ou loto-mamahi koe'uhi ko e fefeka ho lotó, 'io, pea mo ho'o kei fakafepaki'i 'a e laumālie 'o e mo'oni, koe'uhi ke faka'auha nai ho laumālie.

47 Kae vakai, 'oku "lelei ange ke mole ho laumālie 'i ho'o hoko ko e me'a ke 'ohifo ai 'a e laumālie 'o ha tokolahi ki he faka'auhá, 'i ho'o loí mo ho'o ngaahi lea fakahekeheké; ko ia kapau te ke toe faka'ikai, vakai 'e te'ia koe 'e he 'Otuá, koe'uhi ke ke noa, pea 'e 'ikai te ke toe lava 'o lea, ke 'oua na'a ke toe kākaa'i 'a e kakaí ni.

48 Ko 'eni na'e pehē ange 'e Koli-hola kiate ia: 'Okú 'ikai te u faka'ikai'i 'oku 'i ai ha 'Otuá, ka 'oku 'ikai te u tui 'oku 'i ai ha 'Otuá; pea na'á ku pehē foki, 'oku 'ikai te ke 'ilo pē 'oku 'i ai ha 'Otuá; pea kapau 'e 'ikai te ke fakahā mai kiate au ha faka'ilonga, 'e 'ikai te u tui.

49 Ko 'eni na'e pehē ange 'e 'Alamā kiate ia: Te u tuku pē 'eni kiate koe ko ha faka'ilonga, 'a ia ko ho "te'ia ke ke noa, 'o fakatatau mo 'eku ngaahi leá; pea 'oku ou pehē, 'i he huafa 'o

e 'Otuá, 'e te'ia koe ke ke noa, pea 'e 'ikai te ke toe lava 'o lea.

50 Ko 'eni 'i he hili 'a e lea 'aki 'e 'Alamā 'a e ngaahi lea ní, na'e te'ia 'a Koli-hola 'o noa, 'o 'ikai te ne toe lava 'o lea, 'o hangē ko e ngaahi lea 'a 'Alamaá.

51 Pea ko 'eni 'i he vakai 'e he fakamaau lahí ki he me'á ni, na'e mafao atu hono nimá 'o tohi kia Koli-hola, 'o pehē: Kuó ke tui ki he māfima'fi 'o e 'Otuá? Na'á ke loto ke fakahā 'ia hai 'e 'Alamā 'ene faka'ilongá? Ko ho lotó koā ke ne fakamamahi'i ha ni'ihi kehe, ke fakahā kiate koe ha faka'ilonga? Vakai, kuó ne fakahā kiate koe ha faka'ilonga; pea ko 'eni te ke toe fakakikihi ni?

52 Pea na'e mafao atu 'e Koli-hola 'a hono nimá 'o ne tohi, 'o pehē: 'Okú ou 'ilo'i 'oku ou noa, he 'oku 'ikai te u lava 'o lea; pea 'oku ou 'ilo'i 'oku 'ikai ha me'a ka ko e māfima'fi pē 'o e 'Otuá 'e lava ke 'omi 'eni kiate aú; 'io, pea na'á ku "ilo'i ma'u pē foki 'oku 'i ai ha 'Otuá.

53 Kae vakai, kuo "kākaa'i au 'e he tēvoló; he na'á ne ^bhā mai kiate au 'i he tatau 'o ha 'āngelo, 'o ne pehē mai kiate au: 'Alu 'o fakatafoki mai 'a e kakaí ni, he kuo nau hē kotoa pē 'o muimui ki ha 'Otuá ta'e'iloa. Pea na'á ne pehē mai kiate au: 'Okú "ikai ke 'i ai ha 'Otuá; 'io, pea na'á ne ako'i au 'i he ngaahi me'a ke u lea'akí. Pea kuó u ako 'aki 'ene ngaahi leá; pea na'á ku ako 'aki ia koe'uhi 'oku mālie ia ki he 'atamai ^dfakakakanó; peá u ako

47a 1 Nifai 4:13.
49a 2 Fkmtl. 13:20.
52a 'Alamā 30:42.

53a Sēkope 7:14.
b 2 Kol. 11:14;
2 Nifai 9:9.

c Same 10:4.
d FFL Anga-fakakakanó.

‘aki ia, kae ‘oua kuo ola lahi ‘eku ngāue, ‘o a’u ki he’eku tui ‘oku mo’oni ia; pea ko e me’a ‘eni na’á ku teke ‘i ai ‘a e mo’oni ‘o a’u ki he’eku ‘ohifo ‘a e fu’u fakamala’iá ni kiате aú.

54 Ko ‘eni ‘i he hili ‘ene lea ‘aki ‘eni, na’á ne kole kia ‘Alamā ke ne lotu ki he ‘Otuá, koe’uhi ke to’o meiate ia ‘a e fakamala’iá.

55 Ka na’e pehē ange ‘e ‘Alamā kiате ia: Ka ‘iloange ‘e to’o meiate koe ‘a e fakamala’iá ni te ke kei kākaa’i pē ‘a e lotu ‘o e kakai ni; ko ia ‘e hoko pē kiате koe ‘o hangē ko e finangalo ‘o e ‘Eikí.

56 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘ikai ke to’o ‘a e fakamala’iá meia Koliholá; ka na’e kapusi ki tu’a ia, ‘o ne ‘alu holo mei he fale ki he fale ‘o kole ha’ane me’akai.

57 Ko ‘eni na’e fanongonongo leva ‘a e ‘ilo ki he me’a kuo hoko kia Koliholá ‘i hono kotoa ‘o e fonuá; ‘io, na’e ‘oatu ‘a e fanongonongo ‘e he fakamaau lahi ki he kakai kotoa pē ‘i he fonuá, ‘o fakahā kiате kinautolu kuo tui ki he ngaahi lea ‘a Koliholá ‘oku totonu ke nau fakatomala fakavavevave, telia na’a tō ‘a e ngaahi tautea pē ko iá kiате kinautolu.

58 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e mahino kiате kinautolu kotoa pē ‘a e fai angahala ‘a Koliholá; ko ia na’a nau toe ului kotoa pē ki he ‘Eikí; pea na’e fakangata ‘e he me’á ni ‘a e fai hiá ‘o hangē ko Koliholá. Pea na’e ‘alu holo ‘a Koliholá mei he fale ki he fale ‘o kole ha me’akai ke ne mo’ui ai.

59 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he

lolutonga ‘ene ‘alu holo ‘i he kakai, ‘io, ‘i ha kakai kuo nau fakamavahe ‘i kinautolu mei he kau Nifai, pea ui ‘a kinautolu ko e kau Sōlamí, pea ko honau takí ko ha tangata ko hono hingoá ko Sōlamí—pea ‘i he’ene ‘alu atu ‘i honau lotolotonga, vakai na’e ‘ohofi ia ‘o molomoloki hifo, kae ‘oua kuó ne mate.

60 Pea ko ia ‘oku tau vakai ki hono iku’anga ‘o e tokotaha ‘oku fakakovi’i ‘a e ngaahi hā’ele’anga ‘o e ‘Eikí; pea ko ia ‘oku hā mai kiате kinautolu ‘e ‘ikai ke “malu’i ‘e he ^btēvoló ‘a ‘ene fānaú ‘i he ‘aho faka’osí, ka ‘okú ne toho fakavavevave hifo ‘a kinautolu ki ‘heli.

 VAHE 31

‘Oku taki ‘e ‘Alamā ha ngāue ke toe fakatafoki mai ‘a e kau Sōlamí na’e mavahe mei he Siasí—‘Oku faka-‘ikai’i ‘e he kau Sōlamí ‘a Kalaisi, pea nau tui ki ha fakakaūkau hala ‘oku nau lelei ange ‘i he kakai kehē, pea nau lotu ‘aki ‘a e ngaahi lotu tāumá’u—‘Oku fonu ‘a e kau fai-fekaú ‘i he Laumālie Mā’oni’oni—‘Oku mole atu ‘a honau ngaahi faingata’á’iá ‘i he fiefia ‘iá Kalaisí. Tá’u 74 K.M. nai.

Ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘a e mate ‘a Koliholá, pea ma’u ‘e ‘Alamā ‘a e tala ‘oku fakakovi’i ‘e he kau Sōlamí ‘a e ngaahi hā’ele’anga ‘o e ‘Eikí, pea ko Sōlamí, ‘a ia ko honau takí, ‘okú ne takiaki’i ‘a e lotu ‘o e kakai ke nau “punou hifo ki ha

60a ‘Alamā 3:26–27;
5:41–42; T&F 29:45.

b FFL Tēvoló.
c FFL Helí.

31 1a ‘Eke. 20:5;
Mōsaia 13:13.

ngaahi ^btamapua 'oku noa, pea na'e toe faka'au ke 'mamahi lahi 'a hono lotó koe'uhi ko e fai angahala 'a e kakaí.

2 He ko e tupu'anga ia 'o e fu'u "loto-mamahi lahi 'a 'Alamaá ko 'ene 'ilo'i 'oku 'i ai ha fai angahala 'i hono kakaí; ko ia na'e fu'u mamahi lahi 'aupito hono lotó koe'uhi ko e mavahe 'a e kau Sōlamí mei he kau Nīfaí.

3 Ko 'eni na'e fakataha mai 'a e kau Sōlamí ki ha fonua na'a nau ui ko 'Aniteonumi, 'a ia na'e tu'u 'i he hahake 'o e fonua ko Seilahemalá, 'a ia na'e meimei fehokotaki mo e matātahi, 'a ia na'e 'i he tonga 'o e fonua ko Selesoní, 'a ia na'e toe fehokotaki mo e feitu'u maomaonganoa 'i he tongá, 'a ia ko e feitu'u maomaonganoa na'e fonu 'i he kau Leimaná.

4 Ko 'eni na'e fu'u manavahē 'aupito 'a e kau Nīfaí telia na'a fetu'utaki vā lelei 'a e kau Sōlamí mo e kau Leimaná, 'o hoko ia ko ha fu'u mole lahi ki he kau Nīfaí.

5 Pea ko 'eni, koe'uhi kuo hoko hono "malanga 'aki 'o e ^bfolofolá ko ha fu'u me'a ke 'takiaki'i ai 'a e kakaí ke fai 'a ia 'oku totonu—'io, na'e mālohi lahi ange 'ene ngāu'é 'i he 'fakakaukau 'a e kakaí 'i he heletā, pe ko ha toe me'a kehe, 'a ia kuo hoko kiate kinautolu—ko ia na'e fakakaukau ai 'a 'Alamā 'oku 'aonga ke

nau 'ahi'ahi'i 'a e ivi 'o e folofola 'a e 'Otuá.

6 Ko ia na'a ne 'ave ai 'a 'Āmoni, mo 'Ēlone, mo 'Ominea; pea ne tuku 'a Himinai 'i he siasí 'i Seilahemala; ka ko e toko tolu ko eé, na'a ne 'ave mo ia, kae 'uma'ā foki mo 'Amuleki mo Sisolome, 'a ia na'e 'i Mīlekí; pea na'a ne 'ave foki mo e toko ua 'o hono ngaahi fohá.

7 Ko 'eni ko e lahi taha 'i hono ngaahi fohá na'e 'ikai te ne 'ave mo ia, pea ko hono hingoá ko "Hilamani; ka ko e hingoa 'o kinaua 'a ia na'a ne 'ave mo iá ko Sipilone mo Kolianitoni; pea ko e hingoa 'eni 'o e fa'ahinga na'a nau 'alu mo ia ki he kau ^bSōlamí, ke malanga 'aki kiate kinautolu 'a e folofolá.

8 Ko 'eni ko e kau Sōlamí ko e kau "tafoki mei he kau Nīfaí; ko ia kuo tomu'a malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá kiate kinautolu.

9 Ka kuo nau "tō ki he ngaahi hala lahi, 'āsílí he na'e 'ikai te nau tokanga ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, mo 'ene ngaahi tu'utu'uní, 'o fakatatau ki he fono 'a Mōsesé.

10 Pea na'e 'ikai foki te nau tauhi 'a e ngaahi ouau 'o e siasí, pea taukave 'i he lotu mo e kole tāuma'u ki he 'Otuá 'i he 'aho taki taha, ke 'oua te nau mo'ua ki he 'ahi'ahí.

11 'Io, ko hono mo'oní, na'a

1b 2 Nīfaí 9:37.
FFL Tauhi Tamapua.
c 'Alamā 35:15.
2a Mōsaia 28:3;
3 Nīfaí 17:14;
Mōsesé 7:41.
5a 'Īnosi 1:23;

'Alamā 4:19.
FFL Malangá.
b Hepelū 4:12;
Sēkope 2:8;
'Alamā 36:26.
c Seilomi 1:11–12;
T&F 11:2.

7a FFL Hilamani, Foha
'o 'Alamaá.
b 'Alamā 30:59.
8a 'Alamā 24:30.
9a FFL Hē mei he
Mo'oní.

nau fakakehe'i 'a e ngaahi hā'ele'anga 'o e 'Eikí 'i ha ngaahi me'a lahi; ko ia, ko hono 'uhinga 'eni, na'e 'alu ai 'a 'Alamā mo hono kāingá ki he fonuá ke malanga 'aki 'a e folofolá kiate kinautolu.

12 Ko 'eni, 'i he'enua a'u atu ki he fonuá, vakai, na'a nau ofo 'i he'enua vakai kuo langa 'e he kau Sōlamí ha ngaahi fale lotu, 'o nau fakataha ki ai 'i he 'aho 'e taha 'o e uiké, 'a ia na'a nau ui ko e 'aho 'o e 'Eikí; pea na'a nau lotu 'i ha founa kuo te'eki ai ke sio ai 'a 'Alamā mo hono kāingá;

13 He na'a nau langa ha potu 'i he loto mālie 'o honau fale lotú, 'a ia ko e feitu'u ke tu'u ai, 'a ia na'e mā'olunga hake ia 'i he 'ulú; pea ko hono fungá 'e fe'unga pē ke hao ai ha toko taha.

14 Ko ia, 'ilonga ia na'e fie "lotú kuo pau ke ne 'alu hake 'o tu'u 'i hono funga 'o iá, pea hiki hake hono nimá ki he langí, 'o kalanga 'aki 'a e le'o-lahi, 'o pehē:

15 'E 'Otua mā'oni'oni, mā'oni'oni; 'oku mau tui ko e 'Otuá koe, pea 'oku mau tui 'okú ke mā'oni'oni, pea na'á ke hoko ko ha laumālie, pea ko ha laumālie koe, pea te ke hoko ko ha laumālie 'o ta'engata.

16 'E 'Otua mā'oni'oni, 'oku mau tui na'á ke fakamavahe'i 'a kinautolu mei homau kāingá; pea 'oku 'ikai ke mau tui ki he talatukufakaholo 'a homau kāingá, 'a ia na'e tukufakaholo mai kiate kinautolu 'i he loto-fakatamasi'i 'a 'enua ngaahi tamaí; ka 'oku mau tui kuó ke

"fili 'a kinautolu ke hoko ko ho'o fānau ^bmā'oni'oni; pea kuó ke fakahā mai foki kiate kinautolu 'e 'ikai ke 'i ai ha Kalaisi.

17 Ka 'okú ke tatau 'i he 'aneafí, 'aho nī, pea ta'engata; pea kuó ke "fili 'a kinautolu ke mau ma'u 'a e fakamo'uí, ka ko kinautolu kotoa pē 'oku takatakai 'iate kinautolu kuó ke tu'u-tu'uni ke kapusi hifo 'a kinautolu 'i ho houhaú ki heli; pea ko e mau mā'oni'oni ia, 'E 'Otua, 'oku mau fakafeta'i ai kiate koe, pea 'oku mau toe fakafeta'i foki kiate koe koe'uhi kuó ke fili 'a kinautolu, ke 'oua na'a kā-kaa'i 'a kinautolu ke muimui ki he ngaahi talatukufakaholo fakasesele 'a homau kāingá, 'a ia 'oku fakamafasia'i 'a kinautolu ki ha tui kia Kalaisi, 'a ia 'oku tākiaki'i honau lotó ke nau hē 'o mama'o meiate koe, ko homau 'Otua.

18 Pea 'oku mau toe fakafeta'i kiate koe, 'E 'Otua, koe'uhi ko ha kakai kuo fili mo ha kakai mā'oni'oni 'a kinautolu. 'Ēmeni.

19 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e fanongo 'a 'Alamā mo hono kāinga mo hono ngaahi foha ki he ngaahi lotu ko 'ení, na'e fakatumutumu lahi honau lotó 'o lahi hake 'i he me'a kotoa pē.

20 He vakai, na'e 'alu atu 'a e tangata taki taha 'o fai 'a e lotu tatau ko 'ení.

21 Ko 'eni na'a nau ui 'a e potu ko iá ko Lameiumitomi, 'a ia ko hono 'uhingá, ko e tu'unga toputapu.

14a Mātiu 6:1-7

16a 'Alamā 38:13-14.

^b 'Īsaia 65:3, 5.

17a FFL Me'a Ta'e'aongá.

22 Ko 'eni, na'e fai mei he tu'unga pē ko iá, 'e he tangata taki taha, 'a e lotu tatau pē ki he 'Otuá, 'o fakafeta'i ki honau 'Otuá koe'uhi kuó ne fili 'a kinautolu, pea kuo 'ikai te ne tatakí 'a kinautolu ke muimui ki he talatukufakaholo 'a honau kāingá, pea kuo 'ikai kākaa'i honau lotó ke nau tui ki ha ngaahi me'a 'e hokó, 'a ia 'oku 'ikai ke nau 'ilo ha me'a ki ai.

23 Ko 'eni, 'i he 'osi hono 'oatu kotoa 'e he kakai 'a e fakafeta'i 'i he founga pē ko iá, na'a nau foki atu ki honau ngaahi 'apí, 'o "ikai te nau toe lau ki honau 'Otuá kae 'oua kuo nau toe fakataha mai ki he tu'unga toputapú ke 'oatu 'a e fakafeta'i 'o hangē ko 'enau foungá.

24 Ko 'eni 'i he sio 'a 'Alamā ki aí na'e "mamahi hono lotó; he na'á ne vakai ko ha kakai fai angahala mo paongata'a 'a kinautolu; 'io, na'á ne vakai kuo pīkitai honau lotó ki he koulá, mo e silivá, pea ki he ngaahi koloa lelei kehekehe kotoa pē.

25 'Io, pea na'á ne vakai foki kuo "fielahi honau lotó 'i he fu'u pōlepole lahi, 'i he'enu loto-hīkisiá.

26 Pea na'á ne hiki hake hono le'ó ki he langí, 'o "kalanga, 'o pehē: 'Oiauē, 'e fēfē hono fuoloa, 'e 'Eiki, 'a ho'o tuku ke nofo ho'o kau tamaio'eiki 'i laló ni 'i he kakanó, 'o vakai ki he fai angahala fakalielia pehē 'i he fānau 'a e tangatá?

27 Vakai, 'E 'Otua, 'oku nau "tangi kiate koe, ka kuo mo'ua honau lotó 'i he'enu loto-hīkisiá. Vakai, 'E 'Otua, 'oku nau tangi kiate koe 'aki honau ngutú, ka kuo nau ^bfakafuofuolahi, 'o fu'u lahi 'aupito, 'i he ngaahi me'a laukau 'o e māmaní.

28 Vakai, 'E hoku 'Otua, vakai ki honau ngaahi kofu mahu'ingá, mo honau ngaahi mamá, mo honau ngaahi "vesá, mo 'enu ngaahi me'a teuteu 'o e koulá, pea mo 'enu ngaahi me'a mahu'inga kotoa kuo teuteu 'aki 'a kinautolú; pea vakai, 'oku pīkitai ki ai 'a honau lotó, ka 'oku nau tangi kiate koe mo pehē — 'Oku mau fakafeta'i kiate koe, 'E 'Otua, koe'uhi ko ha kakai 'a kinautolu kuo fili mo'ó u, ka 'e 'auha 'a e kakai kehé.

29 'Io, pea 'oku nau pehē kuó ke fakahā kiate kinautolu 'e 'ikai ke 'i ai ha Kalaisi.

30 'E 'Eiki ko e 'Otua, 'e fēfē hono fuoloa 'o ho'o tuku ke 'i ai 'a e fai angahala mo e ta'etui pehē 'i he kakaí ni? 'E 'Eiki, 'ofa ke ke tuku mai ha ivi ke u fa'a kātaki'i 'a hoku ngaahi vaivaí. He 'oku ou vaivai, pea 'oku hoko 'a e fai angahala pehē 'i he kakaí ni ko e fakamamahi ki hoku laumālié.

31 'E 'Eiki, 'oku fu'u mamahi lahi hoku lotó; 'ofa mu'a 'o fakafiemālie'i hoku laumālié "ia Kalaisi. 'E 'Eiki, 'ofa mu'a 'o tuku mai kiate au ke u ma'u 'a e ivi, ke u kātaki'i 'i he fa'a kātaki 'a e ngaahi mamahí ni 'a ia kuo

23a Sēmisi 1:21–25.

24a Sēnesi 6:5–6.

25a Sēkope 2:13;

'Alamā 1:32.

26a Mōsesi 7:41–58.

27a 'Īsaia 29:13.

^b FFL Loto-hīkisiá.

28a 'Īsaia 3:16–24.

31a Sione 16:33.

pau ke hoko mai kiate aú, ko e me'a 'i he angahala 'a e kakai ní.

32 'E 'Eiki, 'ofa mu'a 'o fakafiemālie'i hoku laumālie, 'o tuku mai kiate au ke ola lelei 'eku ngāue, kae 'uma'ā foki hoku kaungā-ngāue 'oku 'iate aú—'io, ko 'Āmoni, mo 'Ēlone, mo 'Ominea, mo 'Amuleki foki mo Sisolome, kae 'uma'ā foki hoku "ongo fohá—'io, 'ofa mu'a 'o fakafiemālie'i 'a e fa'ahingá ni kotoa pē, 'E 'Eiki. 'Io, 'ofa mu'a 'o fakafiemālie'i honau laumālie 'ia Kalaisi.

33 'Ofa mu'a 'o tuku mai kiate kinautolu ke nau ma'u 'a e ivi, ke nau kātaki'i 'enau ngaahi mamahi 'a ia kuo pau ke hoko kiate kinautolu ko e me'a 'i he ngaahi angahala 'a e kakai ní.

34 'E 'Eiki, 'ofa mu'a 'o tuku mai "kiate kinautolu ke mau lava 'o toe fakatafoki mai 'a kinautolu kiate koe 'ia Kalaisi.

35 Vakai, 'E 'Eiki, 'oku mahu-'inga honau "laumālie, pea ko honau tokolahi ko homau kāinga; ko ia, 'ofa mu'a, 'E 'Eiki, 'o tuku mai kiate kinautolu 'a e mālohi mo e poto ke mau lava 'o toe fakatafoki 'a e fa'ahingá ni, ko homau kāingá, kiate koe.

36 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi leva 'a hono lea 'aki 'e 'Alamā 'a e ngaahi lea ní, na'á ne "hilifaki hono ongo ^bnimá kiate kinautolu kotoa pē na'e 'iate iá. Pea vakai, 'i he'ene hili-faki hono nimá kiate kinautolú,

na'e fakafonu 'a kinautolu 'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oní.

37 Pea hili iá na'a nau māvae 'o taki taha 'alu, 'o 'ikai te nau "tokanga ma'anautolu pe ko e hā te nau kaí, pe ko e hā te nau inú, pe ko e hā te nau kofu'akí.

38 Pea na'e tauhi 'e he 'Eiki 'a kinautolu ke 'oua na'a nau fiekaia, pe fieinua; 'io, pea na'á ne tuku foki kiate kinautolu 'a e ivi ke 'oua na'a nau mamahi 'i ha fa'ahinga "faingata'a'ia, ta'emole atu ia 'i he fiefia 'a Kalaisí. Na'e tatau 'eni foki mo e lotu 'a 'Alamaá; pea na'e hoko 'eni koe'uhi ko 'ene lotu 'i he ^btuí.

VAHE 32

'Oku ako'i 'e 'Alamā 'a e kakai masivá ko ia kuo hanga 'e honau ngaahi faingata'a'ia 'o fakavaivai'i 'a kinautolu—Ko e tuí 'a e amanaki lelei ki he me'a 'oku 'ikai mamata ki ai ka 'oku mo'oni—'Oku fakamo'oni'i 'e 'Alamā 'oku tauhi mai 'a e kau āngeló ki he kakai tangata, kakai fefine, mo e fānau—'Oku fakataatau 'e 'Alamā 'a e folofolá ki ha tenga'i 'akau—Kuo pau ke tō ia mo fafanga'i—Pea 'oku toki tupu hake ia 'o hoko ko ha fu'u 'akau 'a ia 'oku toli mei ai 'a e fua 'o e mo'ui ta'engatá. Ta'u 74 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'a nau 'alu atu 'o kamata ke malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá ki he kakaí, 'o nau hū ki honau ngaahi

32a 'Alamā 31:7.
34a 2 Nifai 26:33.
35a FFL Mo'oni'i
Laumālie—
Mahu'inga 'o e

ngaahi laumālie.
36a 3 Nifai 18:36–37.
b FFL Nimá,
Hilifaki 'o e.
37a Mātiu 6:25–34;

3 Nifai 13:25–34.
38a Mātiu 5:10–12;
Mōsai 24:13–15;
'Alamā 33:23.
b FFL Tuí.

fale lotú, pea ki honau ngaahi falé; 'io, 'o a'u ki he'enua malanga 'aki 'a e folofolá 'i honau ngaahi halá.

2 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a 'enua fai 'a e ngāue lahi 'iate kinautolu, na'e kamata ke tu'umālie 'a 'enua ngāue 'i he fa'ahinga kakai na'e ^amasivá; he vakai, na'e kapusi ki tu'a 'a kinautolu mei he ngaahi fale lotú ko e me'a 'i he ta'e-matamatalelei 'o honau kofú—

3 Ko ia na'e 'ikai fakangofua 'a kinautolu ke nau hū ki honau ngaahi fale lotú ke hū ki he 'Otuá, he na'e lau 'a kinautolu ko e me'a 'uli; ko ia na'a nau masiva; 'io, na'e lau 'a kinautolu 'e honau kāingá ko e me'a ta'e-aonga; ko ia na'a nau ^amasiva 'i he ngaahi me'a 'o e māmaní; pea na'a nau angavaivai foki.

4 Ko 'eni, 'i he lolotonga ako 'e 'Alamā mo malanga ki he kakai 'i he mo'unga ko 'Onaitá, na'e ha'u kiate ia ha kakai tokolahi 'aupito, 'a ia na'e kau ki he fa'ahinga kuo tau lau ki aí, 'a ia na'e ^aloto-vaivai, koe'uhi ko 'enua masiva 'i he ngaahi me'a 'o e māmaní.

5 Pea na'a nau ō mai kia 'Alamā; pea na'e pehē 'e he tokotaha na'e tu'u-ki-mu'a 'iate kinautolú kiate ia: Vakai, ^ako e hā 'e fai 'e he fa'ahingá ni, ko hoku kāingá, he 'oku fehi'anekina 'a kinautolu 'e he kakai kotoa pē koe'uhi ko 'enua masivá, 'io, kae

tautautefito ki homau kau taula-'eikí; he kuo nau ^bkapusi ki tu'a 'a kinautolu mei homau ngaahi fale lotu 'a ia na'a mau ngāue lahi ke langa 'aki homau nima 'omautolú; pea kuo nau kapusi ki tu'a 'a kinautolu koe'uhi ko 'emau fu'u masiva lahí; pea 'oku 'ikai ha potu ke mau hū ai ki homau 'Otuá; pea vakai, ^cko e hā te mau fai?

6 Pea ko 'eni 'i he fanongo 'e 'Alamā ki aí, na'a ne tafoki ki mui, 'o hanga tonu atu hono matá kiate ia, 'o ne vakai 'i he fu'u fiefia lahi; he na'a ne vakai kuo ^afakavaivai 'i mo'oni 'a kinautolu 'e he'enua ngaahi ^bmamahí, pea kuo ^cteuteu 'i 'a kinautolu ke fanongo ki he folofolá.

7 Ko ia na'e 'ikai te ne toe lea 'aki ha me'a ki he fu'u kakai 'e tahá; ka na'a ne mafao atu hono nimá, 'o kalanga kiate kinautolu, 'a ia na'a ne vakai 'oku nau angavaivai mo'oní, 'o ne pehē ange kiate kinautolu:

8 'Oku hā mai kiate au 'oku mou ^aloto-fakatōkilalo; pea kapau 'oku pehē, 'oku monū'ia 'a kimoutolu.

9 Vakai kuo pehē mai 'e homou tokouá, Ko e hā te mau fai?—he kuo kapusi ki tu'a 'a kinautolu mei homau ngaahi fale lotú, pea 'oku 'ikai te mau lava 'o hū ki homau 'Otuá.

10 Vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku mou mahalo koā 'oku 'ikai te mau lava 'o hū

32 2a FFL Masivá.
3a 'Alamā 34:40.
4a FFL Masiva—
Masiva 'i he
laumālié.

5a LFkt. 18:23.
b 'Alamā 33:10.
c Ngāue 2:37–38.
6a FFL Loto-fakatōkilaló.
b FFL Faingata'á.

c 'Alamā 16:16–17;
T&F 101:8.
8a Mātiu 5:3–5.
10a FFL Hū.

ki he 'Otuá, ka 'i homou ngaahi fale lotú pē?

11 Pea ko e tahá, 'oku ou fie fehu'í atu, pe 'oku mou mahalo 'oku 'ikai totonu ke mou hū ki he 'Otuá, kae tu'ó taha pē 'i he uike?

12 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku lelei homou kapusi ki tu'a mei homou ngaahi fale lotú, koe'uhi ke mou loto-fakatōkilalo, pea ke mou 'ilo'í 'a e "potó; he 'oku 'aonga ke mou 'ilo'í 'a e potó; he ko e me'a 'i hono kapusi ki tu'a 'a kimoutolú, kuo fehi'a-nekina 'a kimoutolu 'e homou kāingá ko e me'a 'i ho'omou fu'u ^bmasiva lahi; kuo 'ohifo ai 'a kimoutolu ki he loto-fakatōkilalo mo'oni, he 'oku pau ai ke fakavaivai'í 'a kimoutolu.

13 Pea ko 'eni, ko e me'a 'i he fakamālohi'í 'a kimoutolu ke mou loto-fakatōkilaló kuo mou monū'ia ai; he 'oku fa'a feinga ha tangata 'i he taimi 'e ní'ihī, kapau 'e fakamālohi'í ia ke loto-fakatōkilalo, ke fekumi ki he fakatomalá, pea ko 'eni ko e mo'oni, 'ilonga ia 'e fakatomalá te ne ma'u 'a e 'alo'ofá; pea 'ilonga ia 'okú ne ma'u 'a e 'alo'ofá 'o "kātaki ki he ngata'angá 'e fakamo'ui ia.

14 Pea ko 'eni, hangē ko 'eku lea kiate kimoutolú, ko e me'a 'i homou fakamālohi'í ke loto-fakatōkilaló kuo mou monū'ia, he 'ikai koā 'oku mou pehē 'oku monū'ia ange 'a kinautolu 'oku fakavaivai'í mo'oni 'a kinautolu koe'uhi ko e folofolá?

15 'Io, ko ia ia 'okú ne fakavaivai'í mo'oni ia, mo fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, pea kātaki ki he ngata'angá, 'e tāpu-aki'í ia—'io, 'o monū'ia ange 'iate kinautolu kuo fakamālohi'í ke loto-fakatōkilalo koe'uhi ko 'enau fu'u masiva lahi.

16 Ko ia, 'oku monū'ia 'a kinautolu 'oku nau "fakavaivai'í 'a kinautolu ta'e-fakamālohi'í ke nau loto-fakatōkilaló; pe ko hono fakalea 'e tahá, 'oku monū'ia ia 'okú ne tui ki he folofola 'a e 'Otuá, 'o ne papitaiso ta'e-'i ai-ha loto-fefeká, 'io, 'o ta'e-ngaohi 'a kinautolu ke 'ilo'í 'a e folofolá, pe fakamālohi'í 'a kinautolu ke 'ilo, ki mu'a pea nau toki tuí.

17 'Io, 'oku 'i ai 'a e tokolahi 'a ia 'oku nau pehē: kapau te ke fakahā mai kiate kinautolu ha "faka'ilonga mei he langí, te mau toki 'ilo fakapapau; pea te mau toki tui.

18 Ko 'eni 'oku ou fehu'í atu: Ko e tuí 'eni? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'ikai; he kapau 'oku 'ilo ha me'a 'e ha tangata, 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga ke ne "tui, he kuó ne 'ilo'í ia.

19 Pea ko 'eni, hono 'ikai ke mala'ia ange ia 'okú ne "ilo'í 'a e finangalo 'o e 'Otuá kae 'ikai te ne fai ki aí, 'iate ia 'oku tui pē, pe 'oku 'i ai ha'ane 'uhinga ke tui, ka ne tō ki he maumau-fonó?

20 Ko 'eni kuo pau ke mou sivi 'a e me'a ni. Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e me'a 'e taha 'oku hangē ko e me'a 'e taha; pea

12a Tngt. 4:13.

b LFKt. 16:8.

13a 'Alamā 38:2.

16a FFL Loto-fakatōkilaló.

17a FFL Faka'ilongá.

18a 'Eta 12:12, 18.

19a Sione 15:22–24.

'e hoko ki he tangata taki taha 'o fakatatau ki he'ene ngāue.

21 Pea ko 'eni hangē ko 'eku lau ki he tuí—'oku 'ikai ko e "tuí 'a e ma'u ha 'ilo haohaoa ki he ngaahi me'a; ko ia kapau 'oku mou ma'u 'a e tuí 'oku mou ^b'amanaki lelei ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke mamata ki ai, 'a ia 'oku mo'oni.

22 Pea ko 'eni, vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, pea 'oku ou faka'amu ke mou manatu'i, 'oku 'alo'ofa 'a e 'Otuá kiate kinautolu kotoa pē 'oku tui ki hono huafá; ko ia ko e 'uluaki me'a 'okú ne finangalo ki aí, ke mou tui, 'io, ki he'ene folofolá.

23 Pea ko 'eni, 'okú ne 'oatu 'ene folofolá 'i he kau 'āngelo ki he tangatá, 'io, 'o "ikai ki he kakai tangatá pē, ka ki he kakai fefiné foki. Ko 'eni 'oku 'ikai ia ko ia pē; ka 'oku fa'a 'oatu ki he ^bfānau íkí ha ngaahi lea 'i he taimi lahi 'a ia 'oku fakamaa'i ai 'a e kau potó mo e 'ilo'iló.

24 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga 'ofeina, ko e me'a 'i ho'omou fie 'ilo meiate au pē ko e hā te mou fai koe'uhi ko hono fakamama-hi'i mo kapusi ki tu'a 'a kimoutolú—ko 'eni 'oku 'ikai ko hoku lotó ke mou mahalo 'oku ou fie fakamāu'i 'a kimoutolu kae hoa pe mo e mo'oni—

25 He 'oku 'ikai ko 'eku pehē kuo fakamālohi'i 'a kimoutolu kotoa pē ke loto-fakatōkilalo; he 'oku ou tui mo'oni 'oku 'i ai

hamou ni'ihī te nau ngaohi 'a kinautolu ke loto-fakatōkilalo neongo pē ko e hā 'a e ngaahi tu'unga 'oku nau 'i aí.

26 Ko 'eni, hangē ko 'eku lau 'o kau ki he tuí—'oku 'ikai ko ha 'ilo haohaoa ia—'oku pehē pē foki mo 'eku ngaahi leá. 'Okú 'ikai te mou lava 'o tomu'a 'ilo'i fakapapau hono mo'oni, 'o haohaoa, 'o hangē tofu pē 'oku 'ikai ko ha 'ilo haohaoa 'a e tuí.

27 Kae vakai, kapau te mou 'ā hake 'o fakaake homou 'atamaí, 'o 'ahi'ahi'i 'a 'eku ngaahi leá, pea ngāue 'aki ha kihī'i kongasí'i 'o e tuí, 'io, kapau foki 'oku 'ikai te mou lava 'o fai ha me'a lahi ange 'i he "holi pē ke tuí, tuku 'a e holí ni ke ngāue 'iate kimoutolu, kae 'oua ke mou tui 'i he anga te mou lava ai 'o faka-atā ha potu ki ha kongasí'i 'o 'eku ngaahi leá.

28 Ko 'eni, te tau fakatatau 'a e folofolá ki ha "tenga'i 'akau. Ko 'eni, kapau te mou faka-atā ha potu, ke tō ai ha ^btenga 'i homou 'lotó, vakai, kapau ko ha tenga mo'oni ia, pe ko ha tenga lelei, 'o kapau 'e 'ikai te mou lí'aki ia 'i ho'omou "ta'etuí, 'o mou ta'ofi 'a e Laumālie 'o e 'Eikí, vakai, 'e kamata ia ke pupula 'i homou lotó; pea 'o ka mou ka ongo'i 'a e ngāue 'o e pupula ko iá, te mou kamata ke pehē 'i homou lotó—Kuo pau pē ko ha tenga lelei 'eni, pe 'oku lelei 'a e folofolá, he 'oku kamata ke langaki hake

21a Sione 20:29;
Hepelū 11.
b FFL 'Amanaki,
'Amanaki Lelei.
c 'Eta 12:6.

23a Sioeli 2:28–29.
b Mātiu 11:25;
Luke 10:21;
3 Nifai 26:14–16;
T&F 128:18.

27a Ma'ake 11:24.
28a 'Alamā 33:1.
b Luke 8:11.
c FFL Lotó.
d Mātiu 17:20.

'e ia 'a hoku laumālié; 'io, 'oku kamata 'e ia ke fakamaama hoku "atamaí, 'io, 'oku faka'au ke melie ia kiate au.

29 Ko 'eni vakai, 'e 'ikai faka'ā-sili nai 'e he me'á ni 'a ho'omou tuí? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Io; ka neongo iá kuo te'eki ai ke tupu hake ia 'o hoko ko ha 'ilo haohaoa.

30 Kae vakai, 'i he pupula 'a e tengá, 'o huli haké, 'o ne kamata ke tupú, 'oku pau ke mou toki pehē 'oku lelei 'a e tengá; he vakai 'okú ne pupula, 'o huli hake, mo kamata ke tupu. Pea ko 'eni, vakai, 'e 'ikai te ne fakatupulekina nai ho'omou tuí? 'Io, te ne fakatupulekina ho'omou tuí: he te mou pehē 'oku ou 'ilo ko e tenga lelei 'eni; he vakai 'oku huli hake ia ia mo kamata ke tupu.

31 Pea ko 'eni vakai, 'oku mou 'ilo'i fakapapau koā ko ha tenga lelei 'eni? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Io; he 'oku fakatupu 'a e tenga kotoa pē 'o fakatatau ki hono "fa'ahinga 'o'oná.

32 Ko ia, kapau 'oku tupu ha tenga, 'oku lelei ia, ka kapau 'oku 'ikai ke tupu ia, vakai 'oku 'ikai lelei ia, ko ia 'oku li'aki ia.

33 Pea ko 'eni, vakai, ko e me'a 'i ho'omou fai 'a e 'ahi'ahi'i ní, 'o tō 'a e tengá, 'o pupula ia 'o huli hake, mo kamata ke tupú, kuo pau ke mou 'ilo 'oku lelei 'a e tengá.

34 Pea ko 'eni, vakai, 'oku haohaoa koā 'a ho'omou "iló? 'Io, 'oku haohaoa ho'omou 'iló 'i he

me'a ko iá, ka 'oku 'ikai ngāue 'a ho'omou ^btuí?; pea 'oku peheé koe'uhi ko ho'omou 'ilo, he 'oku mou 'ilo'i kuo langa'i hake 'e he folofolá 'a homou laumālié, 'o mou 'ilo foki kuo huli hake ia, pea 'oku faka'au ke maama ho'omou fakakaukaú, 'o kamata ke matala 'a homou "atamaí.

35 Pea ko ia, 'ikai ko e mo'oní 'eni? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Io, koe'uhi ko e "maama ia; pea ko e me'a kotoa pē 'oku fakamāmá, 'oku lelei ia, koe'uhi 'oku mahinongofua ia, ko ia 'oku pau ke mou 'ilo 'oku lelei ia; pea ko 'eni vakai, 'o ka hili ange 'a ho'omou 'ahi'ahi'i 'a e maama ko 'ení 'oku haohaoa koā 'a ho'omou 'iló?

36 Vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai; pea 'oku 'ikai totonu foki ke mou tuku ho'omou tuí, he kuo mou ngāue 'aki pe ho'omou tuí 'i he tō 'a e tenga ke mou 'ahi'ahi ai ke 'ilo'i pe 'oku lelei 'a e tengá.

37 Pea vakai, 'i he kamata ke tupu 'a e fu'u 'akaú, te mou pehē: Tau tauhi fakalelei ia koe'uhi ke tupu hono aká, koe'uhi ke tupu hake ia 'o fua 'aki ha fua ma'atautolu. Pea ko 'eni vakai, kapau te mou tauhi ia 'i he fu'u tokanga lahi, 'e tupu hono aká, 'o tupu hake, 'o fua mai.

38 Ka 'o kapau te mou "ta'etokanga'i 'a e fu'u 'akaú, 'o 'ikai tokanga ke tauhi ia, vakai he 'ikai ke tupu hano aka; pea 'i he hoko mai 'a e vela 'o e la'áa 'e

28e FFL 'Iló.

31a Sēnesi 1:11–12.

34a FFL 'Iló.

b 'Eta 3:19.

c FFL 'Atamaí.

35a Sione 3:18–21.

FFL Maama 'o Kalaisí.

38a FFL Hē mei he Mo'oní.

vela ai ia, 'e mae koe'uhi 'oku 'ikai hano aka, pea te mou ta'aki ia 'o laku ki tu'a.

39 Ko 'eni, 'oku 'ikai ke pehē ia koe'uhi 'oku 'ikai ke lelei 'a e tengá, pea 'oku 'ikai ke pehē koe'uhi 'oku 'ikai ke lelei 'a hono fuá; ka 'oku peheé koe'uhi ko e kaká ho'omou "kelekelé, 'o 'ikai te mou fie tauhi 'a e 'akaú, ko ia 'e 'ikai te mou lava ke ma'u 'a hono fuá.

40 Pea ko ia, kapau 'e 'ikai te mou tauhi 'a e folofolá, 'o hanga atu ki mu'a 'i he mata 'o e tuí ki hono fua 'o iá, 'e 'ikai ai pē ke mou lava 'o toli 'a e fua 'o e "akau 'o e mo'uí.

41 Ka 'o kapau te mou tauhi 'a e folofolá, 'io, tauhi 'a e fu'u 'akaú 'i he'ene kamata ke tupú, 'i ho'omou tuí 'i he faivelenga lahi, pea mo e "fa'a kātaki, 'o 'amanaki ki hono fuá, 'e tupu hono aká; pea vakai, 'e hoko ia ko ha fu'u 'akau 'oku ^btupu hake ki he mo'ui ta'engatá.

42 Pea ko e me'a 'i ho'omou "faivelengá mo ho'omou tuí mo ho'omou kātaki 'i hono tauhi 'o e folofolá, koe'uhi ke tupu hono aká 'iate kimoutolu, vakai, 'e faifai pea mou toli hono ^bfua 'o iá, 'a ia 'oku fungani mahu'inga taha, 'a ia 'oku melie hake 'i he me'a melie kotoa pē, pea hinehina ange 'i he me'a hinehina kotoa pē, 'io, pea ma'a ange 'i he me'a kotoa pē 'oku ma'á; pea te mou kai 'i he fua ko 'ení kae 'oua ke

mou mākona, 'o 'ikai te mou toe fiekaia, pe toe fieinua.

43 Ko ia, 'e hoku kāinga, te mou toki utu 'a e ngaahi totongi 'o ho'omou tuí, mo ho'omou faivelengá, mo e fa'a kātaki, mo e kātaki fuoloá, 'i ho'omou tatali ke fua 'aki 'e he fu'u 'akaú ha fua mo'omoutolu.

 VAHE 33

'Oku ako'i 'e Seinosi 'oku totonu ke lotu mo hū 'a e tangatá 'i he feitu'u kotoa pē, pea 'oku ta'ofi 'a e ngaahi fakamāu tu'unga 'i he 'Aló—'Oku ako'i 'e Seinoki 'oku foaki mai 'a e 'alofā tu'unga 'i he 'Aló—Na'e hiki hake 'e Mōsese 'i he maomaonganoá ha fakataipe 'o e 'Alo 'o e 'Otuá. Tá'u 74 k.M. nai.

Ko 'eni na'e hili hono lea 'aki 'e 'Alamā 'a e ngaahi lea ní, pea na'a nau 'oatu ha fehu'i kiate ia 'o fie 'ilo pe 'oku totonu ke nau tui ki ha 'Otuá pē "taha, koe'uhi ke nau lava 'o ma'u 'a e fua 'a ia kuó ne lau ki aí, pe 'e fēfē 'enau tō 'a e ^btengá, pe ko e folofola kuó ne lau ki aí, 'a ia na'á ne pehē kuo pau ke tō 'i honau lotó; pe ko e founga fē 'oku totonu ke nau kamata ke ngāue 'aki ai 'enau tuí.

2 Pea pehē ange 'e 'Alamā kiate kinautolu: Vakai, kuo mou pehē 'oku "ikai te mou lava 'o hū ki homou 'Otuá koe'uhi kuo kapusi ki tu'a 'a kimoutolu mei homou ngaahi

39a Mātiu 13:5.

40a Sēnesi 2:9;

1 Nifai 15:36.

41a FFL Fa'a Kātaki.

b 'Alamā 33:23;

T&F 63:23.

42a FFL Faivelengá.

b 1 Nifai 8:10–12.

33 1a 2 Nifai 31:21;

Mōsaia 15:2–4.

b 'Alamā 32:28–43.

2a 'Alamā 32:5.

fale lotú. Kae vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'oku mou pehē 'oku 'ikai te mou lava 'o hū ki he 'Otuá, 'oku mou hala 'aupito ai, pea 'oku totonu ke mou fakatotolo 'i he ngaahi ^bfolofolá; kapau 'oku mou mahalou kuo ako ai kiate kimoutolu 'a e me'á ni, 'oku 'ikai ke mahino ia kiate kimoutolu.

3 'Oku mou manatu koā ki ha'amou lau 'o e me'a na'e lea 'aki 'e "Seinosi, ko e palōfita 'o e kuonga mu'á 'o kau ki he lotú pe ^bhuú?

4 He na'á ne pehē: 'Okú ke 'alo'ofa, 'E 'Otua, he kuó ke 'afio mai ki he'eku lotú, lolotonga 'eku 'i he feitu'u maomaonganoá; 'io, na'á ke 'alo'ofa 'i he'eku lotu koe'uhi ko kinautolu ko hoku ngaahi "filí, pea na'á ke fakatafoki mai 'a kinautolu kiate au.

5 'Io, 'E 'Otua, pea na'á ke 'alo'ofa mai kiate au 'i he'eku tangi kiate koe 'i he'eku "ngoué; lolotonga 'eku tangi kiate koe 'i he'eku lotú, pea na'á ke 'afio mai kiate au.

6 Pea 'ikai ia ko ia, 'E 'Otua, 'i he'eku foki mai ki hoku falé, na'á ke 'afio mai kiate au 'i he'eku lotú.

7 Pea 'i he'eku afe ki hoku "potu liló, 'E 'Eiki, pea u lotu kiate koé, na'á ke 'afio 'i au.

8 'Io, 'okú ke 'alo'ofa ki ho'o fānaú 'i he'enau tangi kiate koe, koe'uhi ke ke 'afio ki ai kae 'ikai 'e he tangatá, pea te ke 'afio kiate kinautolu.

9 'Io, 'E 'Otua, kuó ke 'alo'ofa mai kiate au, mo 'afio ki he'eku ngaahi tangi 'i he lolotonga 'o ho'o ngaahi fakataha'angá.

10 'Io, pea kuó ke toe 'afio mai foki kiate au 'i he "kapusi au ki tu'a, pea mo e fehi'anekina 'i au 'e hoku ngaahi filí; 'io, na'á ke 'afio 'i 'eku ngaahi tangi, pea na'á ke houhau ki hoku ngaahi filí, pea na'á ke tautea 'i 'a kinautolu 'i ho houhau kakahá 'aki 'a e faka'auha 'oku fakato'oto'o.

11 Pea na'á ke 'afio mai kiate au koe'uhi ko hoku ngaahi mamahí pea mo hoku lotofakamo'omo'oní; pea koe'uhi ko ho 'Aló kuó ke 'alo'ofa pehē ai kiate au, ko ia te u tangi ai kiate koe 'i hoku ngaahi mamahi kotoa pē, he 'oku 'iate koe 'eku fiefiá; he kuó ke ta'ofi 'a ho'o ngaahi tauteá meiate au, koe'uhi ko ho 'Aló.

12 Pea ko 'eni na'e pehē 'e 'Alamā kiate kinautolu: 'Oku mou tui koā ki he ngaahi "folofola kuo tohi 'e he kakai 'o e kuonga mu'á?

13 Vakai, kapau 'oku mou fai pehē, 'oku pau pē 'oku mou tui ki he ngaahi me'a na'e lea 'aki 'e "Seinosí; he vakai na'á ne pehē: Kuó ke ta'ofi 'a ho'o ngaahi tauteá koe'uhi ko ho 'Aló.

14 Ko 'eni vakai, 'e hoku kāinga, 'oku ou fie fehu 'i pē kuo mou lau 'a e ngaahi folofolá? Kapau kuo mou fai pehē, 'oku mou lava fēfē ke ta'etui ki he 'Alo 'o e 'Otuá?

2b 'Alamā 37:3–10.

3a FFL Folofolá—Ko e ngaahi folofola kuo molé; Seinosi.

b FFL Hū.

4a Mātiu 5:44.

5a 'Alamā 34:20–25.

7a Mātiu 6:5–6;

'Alamā 34:26.

10a 'Alamā 32:5.

12a FFL Folofolá.

13a 'Alamā 34:7.

15 He kuo “ikai tohi ko Seinosi pē na’e lau ‘o kau ki he ngaahi me’a ní, ka na’e lau foki mo ^bSeinoki ki he ngaahi me’á ni —

16 He vakai, na’á ne pehē: ‘Okú ke houhau, ‘E ‘Eiki, ki he kakaí ni, koe’uhi ‘oku ‘ikai te nau ‘ilo ki ho’o ngaahi ‘alo’ofa ‘a ia kuó ke foaki kiate kinautolu koe’uhi ko ho ‘Aló.

17 Pea ko ‘eni, ‘e hoku kāinga, ‘oku mou vakai ‘oku ‘i ai ha palōfita ‘e taha ‘o e kuonga mu’a na’e fakamo’oni ki he ‘Aló ‘o e ‘Otuá, pea ko e me’a ‘i he ta’emahino ki he kakaí ‘a ‘ene ngaahi leá, na’a nau ^atolomaka’i ia ke mate.

18 Kae vakai, ‘oku ‘ikai ia ko ia pē; ka ‘oku ‘ikai ngata ‘iate kinauá ni ‘a e fa’ahinga kuo lea ‘o kau ki he ‘Aló ‘o e ‘Otuá.

19 Vakai, na’e lea ‘o kau ki ai ‘a ^aMōsese; ‘io, pea vakai na’e ^bfokotu’u ha ^csīpinga ‘i he feitu’u maomaonganoá ke ‘ilonga ia ‘e sio ki aí te ne mo’ui. Pea na’e sio ki ai ‘a e tokolahi ‘o nau mo’ui.

20 Ka na’e mahino ki he tokosí ‘i ‘a e ‘uhinga ‘o e ngaahi me’á ni, pea na’e tupu ia ‘i he fefeka ‘o hona lotó u. Ka na’e ‘i ai ‘a e tokolahi ‘a ia na’e lahi pehē fau ‘a e fefeka ‘o honau lotó na’e ‘ikai ai te nau fie sio ki ai, ko ia na’a nau mate ai. Ko ‘eni ko e ‘uhinga ‘o ‘enau ta’e-fie-sio ki aí, ko e ‘ikai te nau tui ‘e ^afakamo’ui ai ‘a kinautolu.

21 ‘Oiauē, ‘e hoku kāinga, kapau na’e lava ‘o mou mo’ui ‘i ho’omou mamata holo pe ‘aki homou matá ke mou lava ‘o mo’ui aí, he ‘ikai koā te mou mamata fakavavevave, pe te mou manako koā ke fakafefeka homou lotó ‘i he ta’etui, pea fai fakapikopiko ‘o ‘ikai ai te mou mamata holo ‘aki homou matá, pea mou mate ai?

22 Pea kapau ‘oku pehē, ‘e hoko mai kiate kimoutolu ‘a e mala’ia; ka kapau ‘oku ‘ikai ke pehē, pea mou mamata holo ‘aki homou matá, pea ^akamata ke tui ki he ‘Aló ‘o e ‘Otuá, pea mo ‘ene hā’ele mai ke huhu’i ‘a hono kakaí, mo ‘ene mamahi’ia mo e pekia ke ne fai ‘a e ^bfakalelei ma’a ‘enau ngaahi angahalá; pea te ne ^ctoe tu’u mei he pekiá, ‘a ia ‘e fakahoko ai ‘a e ^dtoetu’ú, ke tutu’u ‘a e kakai kotoa pē ‘i hono ‘aó, ke fakamāu ‘i ‘i he ‘aho faka’osí mo e ‘aho fakamāu ‘o fakatatau ki he’enau ngaahi ^engāuē.

23 Pea ko ‘eni, ‘e hoku kāinga, ‘oku ou faka’amu ke mou ^atō ‘a e folofolá ni ‘i homou lotó, pea ‘i he’ene kamata ke tupu, mou tauhi ia ‘aki ho’omou tuí. Pea vakai, ‘e hoko ia ko ha fu’u ‘akau, ‘o ^btupu hake ‘iate kimoutolu ki he mo’ui ta’engatá. Pea ‘ofa ke toki tuku kiate kimoutolu ‘e he ‘Otuá ke ma’ama’a ho’omou ngaahi ^ckavengá, ‘i he fiefia

15a Sēkope 4:4.

b 1 Nifai 19:10;

‘Alamā 34:7.

17a FFL Ma’atá.

19a Teut. 18:15, 18;

‘Alamā 34:7.

b Sione 3:14;

Hilam. 8:14–15.

c Nōmipa 21:9;

2 Nifai 25:20;

Mōsaia 3:15.

20a 1 Nifai 17:40–41.

22a ‘Alamā 32:27–28.

b ‘Alamā 22:14; 34:8–9.

c FFL Toetu’ú.

d ‘Alamā 11:44.

e FFL Ngāuē, Ngaahi.

23a ‘Alamā 33:1; 34:4.

b ‘Alamā 32:41;

T&F 63:23.

c ‘Alamā 31:38.

‘i hono ‘Aló. Pea na‘a mo ‘eni kotoa pē, te mou lava ke fai ia ‘o kapau te mou loto ki ai. ‘Ēmeni.

VAHE 34

‘Oku fakamo‘oni‘i ‘e ‘Amuleki ‘oku ‘ia Kalaisi ‘a e folofolá ki he fakamo‘uí—‘O ka ‘ikai fakahoko ha fakalelei, kuo pau ke ‘auha ‘a e fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá—‘Oku tuhu ‘a e fono kotoa ‘a Mōsesé ki he feilaulau ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá—Ko e palani ta‘engata ‘o e huhu‘i ‘oku makatu‘unga ia ‘i he tuí mo e fakatomalá—Lotu koe‘uhi ko e ngaahi tāpuaki fakamāmani mo fakalau-mālié—Ko e mo‘uí ni ko e taimi ia ke teuteu ai ‘a e tangatá ke fe‘iloaki mo e ‘Otuá—Ngāue‘i homou fakamo‘uí ‘i he manavahē ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá. Ta‘u 74 κ.μ. nai.

PEA ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē na‘e hili hono lea ‘aki ‘e ‘Alamā ‘a e ngaahi leá ni kiate kinautolú na‘á ne nofo hifo ki he kelekelé, pea na‘e tu‘u hake ‘a “Amuleki ‘o ne kamata ke akonaki kiate kinautolu, ‘o pehē:

2 ‘E hoku kāinga, ‘oku ou pehē ‘oku ‘ikai lava ke mou ta‘e‘ilo ki he ngaahi me‘a kuo lea ‘aki ‘o kau ki he hā‘ele mai ‘a Kalaisi, ‘a ia ‘oku mau akonaki ‘aki ‘o pehē ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá; ‘io, ‘oku ou ‘ilo na‘e fu‘u hulu hono akonaki ‘aki kiate kimoutolu ‘a e ngaahi me‘a ko “ení ki mu‘a ‘i ho‘omou mavahe atu meiate kinautolú.

3 Pea hangē ko ho‘omou kole

ki hoku tokoua ‘ofeiná ke ne fakahā kiate kimoutolu ‘a e me‘a ke mou fai, koe‘uhi ko homou ngaahi mamahí; pea kuó ne lea ‘aki ai kiate kimoutolu ha me‘a ‘e ni‘ihi ke teuteu‘i ho‘omou fakakauká; ‘io, pea kuó ne enginaki kiate kimoutolu ke mou tui mo fa‘a kātaki—

4 ‘Io, ‘o a‘u ki ho‘omou ma‘u ‘a e tui fe‘unga ke mou “tō ‘a e folofolá ‘i homou lotó, koe‘uhi ke mou fai ai hono ‘ahi‘ahi‘í ia pe ‘oku lelei ia.

5 Pea kuo mahino kiate kimaua ko e fehu‘i lahi ‘oku ‘i ho‘omou fakakauká pe ‘oku ‘i he ‘Alo ‘o e ‘Otuá ‘a e folofolá, pe ‘e ‘i ai koā ha Kalaisi.

6 Pea na‘a mou vakai foki kuo fakamo‘oni‘i ‘e hoku tokouá kiate kimoutolu, ‘i he ngaahi me‘a lahi, ‘oku tu‘unga ‘ia Kalaisi ‘a e “folofola ki he fakamo‘uí.

7 Kuo ngāue ‘aki ‘e hoku tokouá ‘a e ngaahi lea ‘a Seinosí, ‘oku fou ‘a e huhu‘i ‘i he ‘Alo ‘o e ‘Otuá, kae ‘uma‘ā foki mo e ngaahi lea ‘a Seinoki; pea kuó ne lau foki kia Mōsesese, ke fakamo‘oni‘i ‘oku mo‘oni ‘a e ngaahi me‘a ni.

8 Pea ko ‘eni, vakai, te u “fakamo‘oni‘i kiate kimoutolu ‘e au ‘oku mo‘oni ‘a e ngaahi me‘a ni. Vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku ou ‘ilo‘i ‘e hā‘ele mai ‘a Kalaisi ki he fānau ‘a e tangatá, ke to‘o kiate ia ‘a e ngaahi mau-mau-fono ‘a hono kakaí, pea te ne fai ‘a e ^bfakalelei ki he ngaahi angahala ‘a e māmani; he kuo

34 1a ‘Alamā 8:21.

2a ‘Alamā 16:13–21.

4a ‘Alamā 33:23.

6a Sione 1:1, 14.

8a FFL Fakamo‘oni,
Fakamo‘oni‘í.

b FFL Fakalelei,
Fakalelei‘í.

folofola 'aki ia 'e he 'Eiki ko e 'Otuá.

9 He 'oku 'aonga ke fai ha "fakalelei; he hangē ko e ^bpalani lahi 'a e 'Otuá Ta'engatá kuo pau ke fai ha fakalelei, pe 'e mala'ia 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá; 'io, kuo fakafefeka kotoa honau lotó; 'io, kuo 'hinga mo mole 'a e kakai kotoa pē, pea kuo pau ke nau 'auha tuku kehe pē 'o kapau 'e fou 'i he fakalelei 'a ia 'oku 'aonga ke faí.

10 He 'oku 'aonga ke 'i ai ha fu'u "feilaulau lahi mo faka'osi; 'io, kae 'ikai ko ha feilaulau 'aki ha tangata, pe ha manu, pe ha fa'ahinga manupuna 'e taha; koe'uhi 'e 'ikai hoko ia ko ha feilaulau 'oku fai 'e ha tangata; ka kuo pau ko ha ^bfeilaulau 'ta'e-fakangatangata mo ta'engata.

11 Ko 'eni 'oku 'ikai ke 'i ai ha tangata te ne lava 'o feilaulau 'aki hono toto 'o'oná ko e fakalelei ki he ngaahi angahala 'a ha tokotaha kehe. Ko 'eni, ka fakapō ha tangata, vakai ko 'etau fonó, 'a ia 'oku ^atotonú, 'e to'o koā 'e ia 'a e mo'ui 'a hono tokouá? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai.

12 Ka 'oku tu'utu'uni 'e he fonó ke to'o 'a e mo'ui 'a e tokotaha na'e fai 'a e "fakapoó; ko ia 'oku 'ikai lava ke 'i ai ha me'a 'e si'i hifo 'i ha fakalelei 'oku ta'e-fakangatangata 'a ia 'e fe'unga

ki he ngaahi angahala 'a e mā-maní.

13 Ko ia, 'oku 'aonga ke 'i ai ha fu'u feilaulau lahi mo faka'osi; pea 'e toki 'i ai, pe 'oku 'aonga ke 'i ai, hano "fakangata 'o e lilingi 'o e totó; pea 'e toki kakato 'a e ^bfono 'a Mōsesé; 'io, 'e fakakakato kotoa ia, 'a e momo'i me'a mo e kih'i kipu'i mata'itohi si'i taki tahá, 'o 'ikai mole hano kongá.

14 Pea vakai, ko hono "uhinga kotoa 'eni 'o e ^bfonó, 'oku tuhu hono kih'i konga si'i kotoa pē ki he fu'u "feilaulau lahi mo faka'osi ko iá; pea ko e fu'u feilaulau lahi mo faka'osi ko iá ko e 'Alo 'o e 'Otuá; 'io, 'oku ta'e-fakangatangata mo ta'engata ia.

15 Pea ko ia te ne 'omi 'a e "fakamo'uí kiate kinautolu fulipē 'e tui ki hono huafá; ko e me'a 'eni 'oku hanga ki ai 'a e feilaulau faka'osi ko iá, ke fakahoko 'a e finangalo 'alo'ofá, 'a ia 'okú ne ta'ofi 'a e fakamaau totonú, pea 'omi ai ha ngaahi founa ki he tangatá ke nau ma'u ai ha tui ke fakatomalá.

16 Pea ko ia 'oku lava 'e he "alo'ofá 'o totongi ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e ^bfakamaau totonú, pea 'ō'ōfaki 'a kinautolu 'aki 'a e to'ukupu 'o e malu'í, ka ko ia ia 'oku 'ikai ke ne ngāue 'aki 'a e tui ke fakatomalá te ne tu'utāmaki ia 'i hono kotoa 'o e fono 'o e ngaahi tu'utu'uni 'a e 'fakamaau

9a 'Alamā 33:22.

b 'Alamā 12:22–33;
Mōsesé 6:62.

c FFL Hinga 'a 'Ātama
mo 'Ivī.

10a Mōsesé 5:6–7.

b FFL Feilaulá.

c 2 Nifai 9:7.

11a Teut. 24:16;

Mōsaia 29:25.

12a FFL Fakapō;

Tautea Maté.

13a 3 Nifai 9:17, 19–20.

b 3 Nifai 15:5.

14a 'Alamā 30:3.

b FFL Fono 'a Mōsesé.

c T&F 138:35.

15a FFL Fakamo'uí.

16a FFL 'Alo'ofá.

b FFL Fakamaau
Totonú.

c 'Alamā 12:32.

totonú; ko ia ko ia pē 'okú ne ma'u 'a e tui ki he fakatomalá 'oku 'aonga ki ai 'a e ^apalani lahi mo ta'engata 'o e huhu'í.

17 Ko ia 'ofa ke tuku mai 'e he 'Otuá kiate kimoutolu, ko hoku kāinga, ke mou kamata ke ngā-ue 'aki ho'omou "tuí ke fakatomala, ke mou kamata ai ke ^bui ki hono huafa mā'oni'óni, koe'uhi ke ne 'alo'ofa mai kiate kimoutolu.

18 'Io, tangi kiate ia ke ma'u 'a e 'alo'ofá; he 'oku māfimafi ia ke fakamo'ui.

19 'Io, fakavaivai'í 'a kimoutolu, 'o fai atu 'i he lotu kiate ia.

20 Tangi kiate ia 'i ho'omou ngaahi ngoué, 'io, koe'uhi ko ho'omou ngaahi takanga monumanu iiki kotoa pē.

21 "Tangi kiate ia 'i homou ngaahi falé, 'io, koe'uhi ko homou falé kotoa pē, 'i he pongipongi, ho'ataá, mo e efiafi.

22 'Io, tangi kiate ia ke ta'ofi 'a e mālohi 'o homou ngaahi filí.

23 'Io, "tangi kiate ia koe'uhi ko e ^btēvoló, 'a ia ko e fili ki he 'mā'oni'óni kotoa pē.

24 Tangi kiate ia koe'uhi ko e fua kotoa pē 'o ho'omou ngaahi ngoué, koe'uhi ke mou tu'u-mālie ai.

25 Tangi koe'uhi ko e ngaahi takanga monumanu iiki 'i ho'omou ngaahi ngoué, ke nau tupu 'o tokolahi.

26 Ka 'oku 'ikai ko ia pē; ka 'oku totonu ke mou fakahā

hake homou laumālié 'i homou ngaahi "loki liló, mo homou ngaahi potu liló, pea 'i homou feitu'u maomaonganoá.

27 'Io, pea 'o ka 'ikai te mou tangi ki he 'Eiki, tuku ke "fonu homou ^blotó, 'o 'unu'unu atu ma'u ai pē kiate ia 'i he lotu, koe'uhi ko ho'omou leleí, pea mo e lelei foki 'anautolu 'oku 'iate kimoutolú.

28 Pea ko 'eni vakai, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oua na'a mou mahalo ko hono ngata'angá 'eni; he 'o ka 'osi ho'omou fai 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē, kapau te mou teke'í 'a e "masivá, mo e telefuá, 'o 'ikai 'a'ahi ki he mahakí mo e faingata'a'ia, pea ^bfoaki mei ho'omou koloá, 'o kapau 'oku mou ma'u, kiate kinautolu 'oku masivá—'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'oku 'ikai te mou fai ha me'a 'e taha 'i he ngaahi me'á ni, vakai, 'oku iku 'ta'e'aonga 'a ho'omou "lotú, pea 'oku 'ikai hano 'aonga kiate kimoutolu, pea 'oku mou hangē ko e kau mālualoi 'a ia 'oku nau faka'ikai'í 'a e tuí.

29 Ko ia, ka pau 'oku 'ikai te mou manatu ke "manava'ofa, 'oku mou tatau mo e toenga 'uli 'o e ukamea, 'a ia 'oku lí'aki 'e he kau tangata fakama'a ukameá, (he 'oku 'ikai 'aonga ia), pea 'oku molomoloki hifo ia 'i he lalo va'e 'o e kakai.

30 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga,

16d FFL Palani 'o e Huhu'í.

17a FFL Tuí.
b FFL Lotú.

21a Same 5:1–3;
3 Nifai 18:21.

23a 3 Nifai 18:15, 18.

b FFL Tēvoló.

c FFL Mā'oni'óni.

26a Mātiu 6:5–6.

27a FFL Fakalaulotó.

b FFL Lotó.

28a FFL Masivá.

b FFL Foaki 'Ofá,
Ngaahi.

c Molonai 7:6–8.

d Mātiu 15:7–8.

29a FFL Manava'ofá.

'oku ou faka'amu, ko e me'a 'i ho'omou 'osi ma'u ha ngaahi fakamo'oni lahi pehē, pea kuo mou mamata ki hono fakamo'oni 'i 'e he ngaahi folofolá ki he ngaahi me'á ni, ke mou ha'u pea fakatupu 'a e "fua ki he fakatomalá.

31 'Io, 'oku ou faka'amu ke mou ha'u 'o 'ikai toe fakafefeka homou lotó; he vakai, ko 'eni 'a e taimi mo e "aho 'o homou fakamo'uí; pea ko ia, kapau te mou fakatomala 'o 'ikai fakafefeka homou lotó, 'e faka'aonga leva 'a e palani lahi 'o e huhu'í kiate kimoutolu.

32 He vakai, ko e mo'uí ni ko e taimi ia ki he tangatá ke "teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otuá; 'io, vakai ko e 'aho 'o e mo'ui ní ko e 'aho ia ke fai ai 'e he kakai 'a 'enau ngaahi ngāué.

33 Pea ko 'eni, hangē ko 'eku pehē kiate kimoutolu 'i mu'á, ko e me'a 'i ho'omou ma'u ha ngaahi fakamo'oni lahi pehē, ko ia 'oku ou kole ai kiate kimoutolu ke 'oua na'a mou "toloi 'a e 'aho 'o ho'omou ^bfakatomalá 'o a'u ki he ngata'angá; he ka hili ange 'a e 'aho 'o e mo'uí ni, 'a ia kuo tuku mai kiate kitautolu ke teuteu ki he ta'engatá, vakai, kapau 'oku 'ikai te tau faka'aonga'i hotau ngaahi 'aho 'i he mo'ui ní, 'e toki hoko mai 'a e 'c'pō 'o e ^dfakapo'uli, 'a ia 'e 'ikai lava ke fai ai ha ngāue.

34 'E 'ikai te mou lava ke pehē, 'o ka 'omi 'a kimoutolu ki he "taimi fakamanavahē ko iá, te u fakatomala, pea te u tafoki ki hoku 'Otuá. 'Ikai, 'e 'ikai te mou lava ke lea 'aki 'eni; he ko e laumālie pē ko ia 'okú ne pule'i homou sinó 'i he taimi 'oku mou fononga atu ai mei he mo'ui ní, 'e ma'u ha mālohi ke pule'i homou sinó 'e he laumālie pē ko iá 'i he maama ta'engata ko iá.

35 He vakai, kapau kuo mou toloi 'a e 'aho 'o ho'omou fakatomalá 'o a'u ki he maté, vakai, kuo mou "mo'ulaloa ai ki he laumālie 'o e tēvoló, pea 'okú ne ^bma'u 'a kimoutolu ma'ana; ko ia, kuo 'alu ai 'a e Laumālie 'o e 'Eikí meiate kimoutolu, 'o 'ikai te ne ma'u ha nofo'anga 'iate kimoutolu; pea ma'u 'e he tēvoló 'a e mālohi kotoa kiate kimoutolu; pea ko e tu'unga faka'osi 'eni 'o e kau fai angahalá.

36 Pea 'oku ou 'ilo 'eni, koe'uhi kuo folofola 'e he 'Eikí 'oku 'ikai te ne 'afio 'i ha ngaahi tempale "ta'e-mā'oni'oni; ka 'okú ne 'afio pē 'i he loto 'o e kau ^bmā'oni'oni; 'io, pea kuó ne folofola foki, 'e nofo hifo 'a e kau mā'oni'oni 'i hono pule'angá, 'o 'ikai toe hū ki tu'a; ka 'e fakahinehina'i honau ngaahi kofú 'i he ta'ata'a 'o e Lamí.

37 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou faka'amu ke mou manatu 'i 'a e ngaahi me'á

30a Mātiu 3:8;

'Alamā 13:13.

31a Loma 13:11–12.

32a 2 Nifai 2:21;

'Alamā 12:24; 42:4–6.

33a Hilam. 13:38;

T&F 45:2.

b FFL Fakatomala,
Fakatomala'í.

c Sione 9:4;
T&F 45:17.

d FFL Fakapo'uli,
Fakalaumālie;
Mate, Fakalaumālie.

34a 'Alamā 40:13–14.

35a 2 Nifai 28:19–23.

b 2 Nifai 9:9.

36a Mōsaia 2:37;

'Alamā 7:21;

Hilam. 4:24.

b FFL Mā'oni'oni.

ni, pea ke mou “ngāue’i homou fakamo’uí ‘i he manavahē ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, pea ke ‘oua na’a mou toe faka’íkai’i ‘a e hā’ele mai ‘a Kalaisi;

38 Ke ‘oua na’a mou toe “faka-fepaki ki he Laumālie Mā’oni-oní, ka mou tali ia, pea to’o kiate kimoutolu ‘a e ^bhuafa ‘o Kalaisi; ke mou fakavaivai’i ‘a kimoutolu ‘io ki he efú, pea ‘hū ki he ‘Otuá, ‘i ha potu pē te mou ‘i ai, ‘i he laumālie pea ‘i he mo’oni; pe ke mou nofo ‘i he ^afakafeta’i faka-‘aho koe’uhi ko e ngaahi ‘alo’ofa mo e ngaahi tāpuaki lahi kuó ne foaki kiate kimoutolú.

39 ‘Io, pea ‘oku ou na’ina’i foki kiate kimoutolu, ‘e hoku kāinga, ke mou ^atokanga ke lotu ma’u ai pē koe’uhi ke ‘oua na’a taki hala’i ‘a kimoutolu ‘e he ngaahi ^b‘ahi’ahi ‘a e tēvoló, koe’uhi ke ‘oua na’a ne ikuna’i ‘a kimoutolu, pea ‘oua na’a mou hoko ko ‘ene kau pōpula ‘i he ‘aho faka’osí; he vakai, ‘oku ‘‘ikai te ne totongi ‘a kimoutolu ‘aki ha me’a lelei ‘e taha.

40 Pea ko ‘eni ‘e hoku kāinga ‘ofeina, ‘oku ou fie na’ina’i kiate kimoutolu ke mou ^afa’a kātaki, pea ke mou kātaki’i ‘a e ngaahi fa’ahinga faingata’a kotoa pē; ke ‘oua na’a mou ^blea kovi kiate kinautolu ‘oku kapusi ki tu’a ‘a kimoutolu koe’uhi ko ho’omou fu’u masiva lahi, telia na’a mou hoko ai ko e kau angahala ‘o tatau mo kinautolu;

41 Ka ke mou fa’a kātaki, pea kātaki’i ‘a e ngaahi faingata’a ko iá, ‘i he ‘amanaki mālohi ‘e ‘i ai ‘a e ‘aho te mou mālōlō ai mei homou ngaahi faingata’a’ia kotoa pē.

VAHE 35

‘Oku hanga ‘e hono malanga ‘aki ‘o e folofolá ‘o faka’auha ‘a e ngāue ‘a e kau Sōlami—‘Oku nau tuli ‘a e kau ului, ‘a ia kuo nau kau mo e kakai ‘o ‘Āmoni ‘i Selesoní—‘Oku mamahi lahi ‘a ‘Alamā koe’uhi ko e fai angahala ‘a e kakai. Ta’u 74 κ.μ. nai.

Ko ‘eni, na’e hoko ‘o pēhē ‘i he faka’osi ‘e ‘Amuleki ‘a e ngaahi lea ní, na’a nau ‘alu atu mei he fu’u kakai ‘o nau ha’u ki he fonua ko Selesoní.

2 ‘Io, pea hili hono malanga ‘aki ‘a e folofolá ki he kau Sōlami, ‘e hono toe ‘o e kāinga, na’a nau ha’u foki ki he fonua ko Selesoní.

3 Pea na’e hoko ‘o pēhē ‘i he hili ‘a e fealea’aki ‘a e kau Sōlami tu’u-ki-mu’a tahá ‘o kau ki he ngaahi lea kuo malanga ‘aki kiate kinautolú, na’a nau ‘ita koe’uhi ko e folofolá, he na’e faka’auha ‘e ia ‘a ‘enau “ngāue; ko ia na’e ‘ikai te nau fie tokanga ki he ngaahi folofolá.

4 Pea na’a nau fekau atu ki hono kotoa ‘o e fonuá ke fakataha mai ‘a e kakai kotoa pē, ‘o nau fealea’aki mo kinautolu ‘o kau ki he ngaahi lea kuo lea’aki.

37a Filipai 2:12.
38a FFL Feke’ike’í.
b Mōsaia 5:8;
‘Alamā 5:38.
c FFL Hū.
d Same 69:30;

T&F 59:7.
FFL Fakafeta’í.
39a FFL Le’o, Le’ohí.
b FFL ‘Ahi’ahi,
‘Ahi’ahi’í.
c ‘Alamā 30:60.

40a FFL Fa’a Kātaki.
b T&F 31:9.
35 3a FFL Ngāue
Fakataula’eiki Kākā.

5 Ko 'eni na'e 'ikai ke tuku 'e honau kau pulé, mo honau kau taula'eikí, mo honau kau akonakí ke 'ilo 'e he kakai 'o kau ki he 'enau ngaahi holí; ko ia na'a nau 'eke fakafufū ke 'ilo'i 'a e fakakaukau 'a e kakai kotoa pē.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'enau 'ilo'i 'a e fakakaukau 'a e kakai kotoa pē, na'e kapusi ki tu'a mei he fonuá 'a e fa'ahinga na'e loto-fiemālie ki he ngaahi lea kuo fai 'e 'Alamā mo hono kāingá; pea na'a nau tokolahi; pea na'a nau ha'u foki ki he fonua ko Selesoní.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tokoni 'a 'Alamā mo hono kāingá kiate kinautolu.

8 Ko 'eni na'e 'ita 'a e kakai 'o e kau Sōlamí ki he kakai 'o 'Āmoní 'a ia na'e 'i Selesoní, pea ko e pule lahi 'o e kau Sōlamí, koe'uhi ko ha tangata angakovi 'aupito ia, na'á ne fekau atu ki he kakai 'o 'Āmoní ke nau kapusi ki tu'a mei honau fonuá 'a e fa'ahinga kotoa pē kuo mavahe atu meiate kinautolu ki honau fonuá.

9 Pea na'á ne fai atu ha ngaahi lea fakamanamana lahi kiate kinautolu. Pea ko 'eni na'e 'ikai manavahē 'a e kakai 'o 'Āmoní ki he 'enau ngaahi leá; ko ia na'e 'ikai te nau kapusi ki tu'a 'a kinautolu, ka nau tali pē 'a e kau masiva kotoa pē 'o e kau Sōlamí 'a ia na'e ha'u kiate kinautolú; pea na'a nau "fafanga 'a kinautolu, mo fakakofu 'a kinautolu, pea nau 'oange kiate kinautolu ha ngaahi konga kelekele ke hoko ko honau tofi'a; pea na'a

nau tokoni kiate kinautolu 'o fakatatau mo 'enau ngaahi fiema'ú.

10 Ko 'eni na'e ue'i hake 'e he me'á ni 'a e kau Sōlamí ke nau 'ita ki he kakai 'o 'Āmoní, pea na'a nau kamata ke fetu'utaki mo e kau Leimaná, 'o nau ue'i hake mo kinautolu foki ke nau 'ita kiate kinautolu.

11 Pea ko ia na'e kamata ke fai 'e he kau Sōlamí mo e kau Leimaná ha ngaahi teuteu ki he tau mo e kakai 'o 'Āmoní, pea mo e kau Nifái foki.

12 Pea na'e 'osi pehē 'a e ta'u hono hongofulu mā fitu 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nifái.

13 Pea na'e 'alu atu 'a e kakai 'o 'Āmoní mei he fonua ko Selesoní, 'o nau ha'u ki he fonua ko Milekí, 'o faka'ata'atā ha potu 'i he fonua ko Selesoní ki he ngaahi kau tau 'a e kau Nifái, koe'uhi ke nau tau mo e ngaahi kau tau 'a e kau Leimaná mo e ngaahi kau tau 'a e kau Sōlamí; pea na'e kamata pehē ha tau 'i he vaha'a 'o e kau Leimaná mo e kau Nifái 'i hono hongofulu mā valu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú; pea 'e fai ha "fakamatala ki he 'enau ngaahi tau 'a mui.

14 Pea ko 'Alamā, mo 'Āmoni, mo hona kāingá, kae 'uma'ā foki mo e ongo foha 'o 'Alamaá na'a nau foki atu ki he fonua ko Seilahemalá, hili 'enau hoko ko ha ngaahi me'angāue 'i he to'u-kupu 'o e 'Otuá ke 'omi 'a e "tokolahi 'o e kau Sōlamí ki he

VAHE 36

fakatomalá; pea 'ilonga 'a kinautolu 'a ia na'e 'omi ki he fakatomalá, na'e kapusi ki tu'a 'a kinautolu mei honau fonuá; ka 'oku nau ma'u ha ngaahi fonua ke hoko ko honau tofi'a 'i he fonua ko Selesoní, pea kuo nau to'o mahafu ke malu'i 'a kinautolu, mo honau ngaahi uaifi, mo 'enau fānaú, mo honau ngaahi fonuá.

15 Ko 'eni ko 'Alamā, na'á ne loto-mamahi lahi ko e tupu 'i he fai hia 'a hono kakaí, 'io koe'uhi ko e ngaahi taú, mo e lilingi totó, mo e ngaahi fakakikihi 'a ia na'e 'iate kinautolú; pea koe'uhi ko 'ene 'alu ke malanga 'aki 'a e folofolá, pe ko hono fekau'i atu ke malanga 'aki 'a e folofolá, 'i he kakai kotoa pē 'i he kolo kotoa pē; pea 'i he'ene vakai kuo faka'au ke fefeka 'a e loto 'o e kakaí, pea na'a nau kamata ke "ita koe'uhi ko e fefeka 'o e folofolá, ko ia na'e fu'u mamahi lahi ai 'a hono lotó.

16 Ko ia, na'á ne fekau ke fakataha mai 'a hono ngaahi fohá, koe'uhi ke ne tuku kiate kinautolu taki taha 'a 'ene "enginakí, 'i he ngaahi me'a 'oku kau ki he mā'oni'oni. Pea 'oku mau ma'u ha fakamatala ki he'ene ngaahi fekaú, 'a ia na'á ne fai kiate kinautolu 'o fakatatau mo 'ene lekooti 'a'aná.

Ko e ngaahi fekau 'a 'Alamā ki hono foha ko Hilamani.

'Oku kau ki ai 'a e vahe 36 mo e 37.

'Oku fakamo'oni'i 'e 'Alamā kia Hilamani 'a hono fakaului ia hili 'ene mamata ki ha 'āngeló—'Okú ne fepaki mo e ngaahi mamahi 'o ha laumālie kuo fakamala'ia'i; 'okú ne ui ki he huafa 'o Sīsuú, pea fanau'i 'i he 'Otuá—'Oku fakafonu 'e ha fiefia lahi 'a hono laumālié—'Okú ne mamata ki ha ngaahi ha'oha'onga 'o e kau 'āngelo 'oku nau fakafeta'i ki he 'Otuá—Kuo a'usia 'e ha kau ului tokolahi pea nau mamata ki he ngaahi me'a kuó ne a'usia mo mamata ki aí. Ta'u 74 K.M. nai.

'E HOKU "foha, fanongo mai ki he'eku ngaahi leá; he 'oku ou fakapapau kiate koe, 'e fakatatau ki ho'o tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'a ho'o tu'umālie 'i he fonuá.

2 'Oku ou faka'amu ke ke fai 'o hangē ko me'a kuó u faí, 'o manatu'i 'a e pōpula 'a 'etau ngaahi tamaí; he na'a nau "nofo pōpula, pea na'e 'ikai ha taha 'e lava 'o fakahaofi 'a kinautolu, ka ko e ^bOtua pē 'o 'Ēpalahamé, mo e 'Otua 'o 'Aisaké, mo e 'Otua 'o Sēkopé; pea ko e mo'oni na'á ne fakahaofi 'a kinautolu 'i honau ngaahi faingata'a'ia.

3 Pea ko 'eni, 'E hoku foha ko Hilamani, vakai, 'okú ke kei si'i, pea ko ia, 'oku ou kole ai kiate koe ke ke fanongo mai ki he'eku ngaahi leá 'o ako meiate au; he 'oku ou 'ilo'i 'ilonga 'a kinautolu 'e falala ki he 'Otuá 'e

15a FFL Hē mei he Mo'oni.

16a FFL Lakanga Tauhi.

36 1a Hilam. 5:9–14.

2a Mōsaia 23:23;

24:17–21.

b 'Eke. 3:6;

'Alamā 29:11.

tokoni'i 'a kinautolu 'i honau ngaahi "ahi'ahi'i, mo honau ngaahi tu'utāmakī, mo honau ngaahi mahahī, pea 'e ^bhiki hake 'i he 'amah faka'osī.

4 Pea 'oku 'ikai ko hoku lotó ke ke pehē 'oku ou "ilo'i 'iate au pē—'o 'ikai 'i he kakanó ka 'i he laumālié, 'o 'ikai 'i he 'atamai ^bfakakakanó ka 'i he 'Otuá.

5 Ko 'eni, vakai, 'oku ou pehē kiate koe, kapau na'e 'ikai ^afanau'i au 'i he 'Otuá na'e ^b'ikai totonu ke u 'ilo'i 'a e ngaahi me'á ni; ka kuo fakahā 'e he 'Otuá, 'i he ngutu 'o 'ene 'āngelo mā'oni'oni, 'a e ngaahi me'á ni kiate au, kae 'ikai koe'uhi ko ha'aku 'fe'unga 'iate au pē.

6 He na'á ku 'alu holo mo e ngaahi foha 'o Mōsaia, 'o feinga ke "faka'auha 'a e siasi 'o e 'Otuá; kae vakai, na'e fekau mai 'e he 'Otuá 'ene 'āngelo mā'oni'oni ke ta'ofi 'a kimautolu 'i he ve'e halá.

7 Pea vakai, na'á ne lea mai kiate kimautolu 'i he le'ó 'o hangē ko e 'u'ulu 'o e maná, pea na'e "ngalulu ai 'a e fonuá kotoa 'i homau lalo va'é; pea na'a mau tō kotoa ki he kekelelé, he na'e tō kiate kimautolu 'a e ^bmanavahē ki he 'Eikí.

8 Kae vakai, na'e pehē mai 'e he le'ó kiate au: Tu'u hake. Peá u tu'u hake 'o tu'u ki 'olunga, peá u sio ki he 'āngeló.

9 Pea na'á ne pehē mai kiate au: Kapau ko ho'o feinga ke ke

faka'auha koe 'iate koe pē, 'oua te ke toe feinga ke faka'auha 'a e siasi 'o e 'Otuá.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku tō hifo ki he kekelelé; pea na'e fe'unga mo e 'aho 'e "tolu mo e pō 'e tolu 'a e 'ikai te u toe lava 'o fakaava hoku ngutú, pea 'ikai foki te u toe lava 'o ngāue 'aki hoku nimá mo e va'é.

11 Pea na'e lea 'aki 'e he 'āngeló mo ha ngaahi me'a kehe kiate au, 'a ia na'e fanongo ki ai 'a hoku kāingá, ka na'e 'ikai te u ongo'i ia; he 'i he'eku fanongo ko ia ki he ngaahi lea—Kapau ko ho'o feinga ke ke faka'auha koe 'iate koe pē, 'oua te ke toe feinga ke faka'auha 'a e siasi 'o e 'Otuá—na'e tō ai kiate au ha manavahē mo e 'ohovale lahi telia na'a faka'auha au, ko ia na'á ku tō hifo ai ki he kekelelé 'o 'ikai te u toe ongo'i ha me'a.

12 Ka na'á ku mamahi'ia 'i he fakamamahi "ta'engata, he na'e a'usia 'e hoku laumālié 'a e mamahi taupotu tahá peá u mamahi 'i he'eku ngaahi angahala kotoa pē.

13 'Io, na'á ku manatu'i 'eku ngaahi angahalá mo 'eku ngaahi hia kotoa pē, 'a ia na'e "fakamamahi'i ai au 'aki 'a e ngaahi mamahi 'o helí; 'io, na'e mahino kiate au kuó u angatu'u ki hoku 'Otuá, pea kuo 'ikai te u tauhi 'ene ngaahi fekau mā'oni'oni.

14 'Io, pea kuó u fakapoongi 'a

3a Loma 8:28.
b Mōsaia 23:21–22.

4a 1 Kol. 2:11;
'Alamā 5:45–46.
FFL 'Iló.
b FFL Anga-fakakakanó.

5a FFL Fanau'i Fo'ou,
Fanau'i 'i he 'Otuá.
b 'Alamā 26:21–22.
c FFL Fe'ungá.
6a Mōsaia 27:10.
7a Mōsaia 27:18.

b FFL Manavahē—
Manavahē ki he
'Otuá.
10a Mōsaia 27:19–23.
12a T&F 19:11–15.
13a FFL Angahalá.

e tokolahi 'o 'ene fānaú, pe kuó u tatakai atu 'a kinautolu ki he faka'auhá; 'io, pea ko hono fakakātoá na'e pehē fau hono lahi 'o 'eku ngaahi hiá, na'e hanga 'e he'eku fakakaukau pē ki ha'aku hū atu ki he 'ao 'o hoku 'Otuá 'o tautea hoku laumālié 'i he fu'u ilifia 'oku 'ikai fa'a fakamatala'i.

15 'Oiauē, na'á ku fakakaukau, pehē ange mai ke "lava 'o 'ave au 'o fakaheeki peá u 'osi'osingamālie 'i hoku laumālié mo hoku sinó fakatou'osi, koe'uhi ke 'oua na'a 'omi au ke u tu'u 'i he 'ao 'o hoku 'Otuá, ke fakamāu'i au 'i he'eku ngaahi ^bngāuē.

16 Pea ko 'eni, na'e 'aho 'e tolu mo e pō 'e tolu hoku fakamamahi'i, 'i he ngaahi mamahi 'o ha laumālie kuo "fakamala'ia'i.

17 Pea na'e hoku 'o pehē lolotonga hoku fakamamahi'i pehe'i 'i he mamahi lahí, 'i he "tautea'i au 'i he manatu ki he'eku ngaahi angahala lahí, vakai, na'á ku manatu'i foki 'eku fanongo ki ha kikite 'a 'eku tamaí ki he kakaí 'o kau ki he hā'ele mai ha tokotaha 'a ia ko Sisū Kalaisi, ko ha 'Alo 'o e 'Otuá, ke ne fai ha fakalelei ki he ngaahi angahala 'a e māmaní.

18 Ko 'eni, 'i he nofo 'i hoku 'atamaí 'a e fakakaukau ko 'eni, na'á ku tangi 'i hoku lotó: 'E Sisū, 'a koe ko e 'Alo 'o e 'Otuá, 'alo'ofa mai kiate au, 'a ia 'oku ou "i he 'ahu 'o e mamahí, pea

kuo takatakai 'iate au 'a e ngaahi ^bsēini ta'engata 'o e maté.

19 Pea ko 'eni, vakai, 'i he'eku fakakaukau ki aí, na'e 'ikai te u toe manatu'i 'a hoku ngaahi mamahí; 'io, na'e 'ikai ke toe "tautea'i hoku lotó 'i he'eku manatu ki he'eku ngaahi angahalá.

20 Pea 'oiauē, ko e "fiefia, mo e maama fakaofo kuó u vakai ki aí; 'io, na'e fonu hoku laumālié 'i he fu'u fiefia na'e tatau hono lahí mo hoku mamahí!

21 'Io, 'oku ou pehē kiate koe, 'e hoku foha, 'ikai lava ke hulu mo fakamamahi pehē fau ha me'a 'o tatau mo hoku ngaahi mamahí. 'Io, pea 'oku ou toe pehē kiate koe, 'e hoku foha, kae kehe, 'oku 'ikai ha me'a 'e faka'ofa'ofa mo lelei pehē 'o tatau mo 'eku fiefiá.

22 'Io, na'á ku pehē na'á ku mamata, 'o hangē ko e mamata 'a 'etau tamai ko "Lihai, ki he 'Otuá 'oku 'afio 'i hono 'afio'angá, 'oku takatakai 'iate ia ha ngaahi ha'oha'onga ta'efa'alaua 'o e kau 'āngelo, 'oku hangē 'oku nau hiva mo fakafeta'i ki honau 'Otuá; 'io, pea na'e faka'amu 'a hoku laumālié ke u 'i ai mai.

23 Kae vakai, na'e toe ma'u 'e hoku nimá mo hoku va'é 'a hono "iví, peá u tu'u hake 'i hoku va'é, pea na'á ku fakahā ki he kakaí kuó u ^bfanau'i 'i he 'Otuá.

24 'Io, pea talu mei he taimi ko iá 'o a'u mai ki he taimí ni, mo 'eku ngāue ta'etuku, ke u lava

15a Fakahā 6:15–17;
'Alamā 12:14.

b 'Alamā 41:3;
T&F 1:9–10.

16a FFL Mala'ia'i.

17a 2 Kol. 7:10.

18a FK 'i he fu'u

loto-mamahi lahi
'aupito.

b 2 Nifai 9:45; 28:22;
'Alamā 12:11;

Mōsese 7:26.

19a FFL Angahalá.

20a FFL Fiefiá.

22a 1 Nifai 1:8.

23a Mōsese 1:10.

b 'Alamā 5:14.

FFL Fanau'i Fo'ou,
Fanau'i 'i he 'Otuá.

'o fakatafoki mai ha kakai ki he fakatomalá; ke u 'omi 'a kinautolu ke nau "ahi'ahi'i 'a e fu'u fiefia lahi 'a ia na'á ke u 'ahi'ahi'i 'e aú; koe'uhi ke nau fanau'i 'i he 'Otuá foki, pea ^bfonu 'i he Laumālie Mā'oni'oni.

25 'Io, pea ko 'eni vakai, 'e hoku foha, 'oku foaki kiate au 'e he 'Eikí 'a e fu'u fiefia lahi 'aupito 'i he fua 'o 'eku ngaahi ngāuē;

26 Pea koe'uhi ko e "folofola kuó ne foaki mai kiate aú, vakai, kuo fanau'i 'i he 'Otuá 'a e tokolahi, pea kuo nau 'ahi'ahi'i 'o hangē ko 'eku 'ahi'ahi'í, pea kuo nau mamata tonu 'o hangē ko 'eku mamata tonú; ko ia 'oku nau 'ilo ki he ngaahi me'a ní kuó u lau ki aí, 'o hangē ko 'eku 'iló; pea 'oku mei he 'Otuá 'a e 'ilo 'oku ou ma'ú.

27 Pea kuo tokoni'i au 'i he ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi tu'u-tāmaki 'i he fa'ahinga kotoa pē, 'io, pea 'i he ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e mamahi; 'io, kuo tukuange au 'e he 'Otuá mei he fale fakapōpulá, kae 'uma'ā mei he ngaahi ha'í, pea mo e maté; 'io, pea 'oku ou falala kiate ia, pea te ne kei ^afakahaofi au.

28 Pea 'oku ou 'ilo te ne ^ahiki hake au 'i he 'aho faka'osí, ke nofo fakataha mo ia 'i he ^bnāunau; 'io, pea te u fakafeta'i kiate ia 'o ta'engata, he kuó ne ^c'omi 'etau ngaahi tamaí mei 'Isipite, pea kuó ne fakamelema 'a e kau ^d'Isipité 'i he Tahi Kulokulá; pea

na'á ne tataki 'a kinautolu 'i hono māfimafí ki he fonua 'o e tala'ofá; 'io, pea kuó ne toutou fakahaofi 'a kinautolu mei he nofo pōpulá mo e nofo ha'isiá mei he taimi ki he taimi.

29 'Io, pea kuó ne 'omi foki 'a 'etau ngaahi tamaí mei he fonua ko Selūsalemá; kae 'uma'ā foki, kuó ne fakahaofi 'a kinautolu 'i hono māfimafí ta'engatá, mei he "nofo pōpulá mo e nofo ha'isiá, mei he taimi ki he taimi 'o a'u mai ki he 'ahó ni; pea kuó u manatu ma'u ai pē ki he 'enau nofo ha'isiá; 'io, pea 'oku totonu foki ke ke manatu ma'u ai pē 'o hangē ko ia kuó u faí ki he 'enau nofo ha'isiá.

30 Kae vakai, 'e hoku foha, 'oku 'ikai ia ko ia pē; ka 'oku totonu ke ke 'ilo'i 'o hangē ko 'eku 'iló, 'e "fakatatau pē ki ho'o tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'a ho'o monū'ia 'i he fonuá; pea 'oku totonu foki ke ke 'ilo'i, kapau 'e 'ikai te ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'e motuhi atu koe mei hono 'aó. 'Oku fakatatau 'eni ki he'ene folofolá.

 VAHE 37

'Oku fakatolonga 'a e ngaahi peleti palasá mo e ngaahi folofola kehé ke 'omi ha ngaahi laumālie ki he fakamo'uí — Na'e faka'auha 'a e kau Sēletí koe'uhi ko 'enau fai angahalá — Ko 'enau ngaahi fakapapuú mo e

24a 1 Nifai 8:12;
Mōsaia 4:11.
b 2 Nifai 32:5;
3 Nifai 9:20.
FFL Laumālie
Mā'oni'oni.

26a 'Alamā 31:5.
27a Same 34:17.
28a 3 Nifai 15:1.
b FFL Nāunaú.
c 'Eke. 12:51.
d 'Eke. 14:26–27.

29a Mōsaia 24:17; 27:16;
'Alamā 5:5–6.
30a 2 Nifai 1:9–11;
'Alamā 50:19–22.

ngaahi fuakava fufuú kuo pau ke ta'ofi ia mei he kakaí—Fealea'aki mo e 'Eikí 'i ho'o ngaahi ngāue kotoa pē—Hangē hono tataki 'e he Liahoná 'a e kau Nifái, 'e pehē hono tataki 'e he folofola 'a Kalaisí 'a e tangatá ki he mo'ui ta'engatá. Ta'u 74 K.M. nai.

PEA ko 'eni, 'e hoku foha ko Hilamani, 'oku ou fekau kiate koe ke ke 'ave 'a e ngaahi "lekooti 'a ia kuo ^btuku kiate au ke u tauhí;

2 Pea 'oku ou fekau foki kiate koe ke ke tauhi ha lekooti 'o e kakaí ni 'i he ngaahi peleti 'a Nifái, 'o hangē ko ia kuó u faí, pea ke ke tauhi ke toputapu 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē 'a ia kuó u tauhí, 'o hangē pē ko 'eku tauhi iá; he 'oku tauhi ia koe'uhi ko ha taumu'a "fakapotopoto.

3 Pea ko e ngaahi "peleti 'o e palasá ni, 'a ia 'oku 'i ai 'a e ngaahi tongitongí ni, 'a ia 'oku 'i ai 'a e ngaahi lekooti 'o e ngaahi folofola toputapú, 'a ia 'oku 'i ai 'a e tohi hohoko 'o 'eta ngaahi tamaí, 'io 'o talu mei he kamata'angá—

4 Vakai, kuo kikite'i ia 'e he'eta ngaahi tamaí, 'e tauhi ia mo tukufakaholo mai mei he to'u tangata 'e taha ki he to'u tangata 'e taha, pea 'e tauhi mo malu'i ia 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí kae 'oua ke mafola atu ia ki he pule'anga, fa'ahinga, lea, mo e kakai fulipē,

koe'uhi ke nau 'ilo'i 'a e ngaahi "me'a lilo 'oku 'i ai.

5 Pea ko 'eni vakai, kapau 'e tauhi ia, kuo pau ke nau tauhi ma'u honau ngingilá; 'io, pea te nau tauhi ma'u honau ngingilá; 'io, pea 'e pehē pē foki mo hono kotoa 'o e ngaahi peleti 'a ia 'oku tu'u ai 'a e ngaahi tohi toputapú.

6 Ko 'eni te ke mahalo 'apē 'oku ou "vale; kae vakai, 'oku ou pehē kiate koe, 'oku fakahoko 'e he fanga kí'i me'a ^biiki mo faingofuá 'a e ngaahi fu'u me'a lalahi; pea 'oku hanga 'e he ngaahi me'a íkí 'i he taimi 'e ní'ihí 'o veuveuki 'a e potó.

7 Pea 'oku ngāue 'a e 'Eiki ko e 'Otuá 'i he ngaahi "founga ke fakahoko ai 'ene ngaahi taumu'a ma'ongo'onga mo ta'engatá; pea 'oku fakafou 'i he ngaahi me'a ^bíkí hono veuveuki 'e he 'Eikí 'a e kau potó 'o ne fakahoko ai 'a e fakamo'ui 'o e kakai tokolahí.

8 Pea ko 'eni, koe'uhi ko e finangalo poto 'o e 'Otuá na'e totonu ke fakatolonga mai ai 'a e ngaahi me'á ni; he vakai, kuo nau "tokoni lahi ki he manatu 'a e kakaí ni; 'io, 'o fakamahino ki he tokolahi hono ta'etotonu 'o 'enau ngaahi angafaí; 'o fakahā kiate kinautolu 'a e 'ilo ki honau 'Otuá ki hono fakamo'ui 'o honau laumālié.

9 'Io, 'oku ou pehē kiate koe, "kapau na'e 'ikai 'a e ngaahi me'á ni 'a ia 'oku tu'u 'i he ngaahi

37 1a 'Alamā 45:2–8.

b Mōsaia 28:20.

2a 'Īnosi 1:13–18;

Ng. Lea 'a M. 1:6–11;

'Alamā 37:9–12.

3a 1 Nifai 5:10–19.

FFL Peleti Palasá,
Ngaahi.

4a FFL Me'a Lilo 'a e
'Otuá, Ngaahi.

6a 1 Kol. 2:14.

b 1 Nifai 16:28–29;

T&F 64:33; 123:15–17.

7a 'Isaia 55:8–9.

b 2 Ng. Tu'í 5:1–14.

8a 2 Tim. 3:15–17;

Mōsaia 1:3–5.

9a Mōsaia 1:5.

lekooti ní, ‘a ia ‘oku tu‘u ‘i he ngaahi peleti ko ‘ení, pehē na‘e ‘ikai ke lava ‘e ‘Āmoni mo hono kāingá ‘o ^bfakamahino ki he fu‘u toko lau afe pehē ‘o e kau Leimaná ki hono ta‘etotonu ‘o e ngaahi talatukufakaholo ‘a ‘enau ngaahi tamaí; ‘io, na‘e hanga ‘e he ngaahi lekōtí ni mo ‘enau ngaahi ‘leá ‘o fakaloto‘i ‘a kinautolu ke fakatomala; ‘a ia ko e pehē, na‘a nau ‘omi ‘a kinautolu ki he ‘ilo‘i ‘o e ‘Eiki ko honau ‘Otuá, pea fiefia ‘ia Sīsū Kalaisi ko honau Huhu‘í.

10 Pea ko hai ‘okú ne ‘ilo‘i na‘a faifai pea nau hoko ko ha founga ke ‘omi ai ha lau afe lahi kehe, ‘io, mo ha lau afe tokolahi foki ‘o hotau kāinga kia-kekeva, ko e kau Nifai, ‘a ia ‘oku nau lolotonga fakafefeká ni honau lotó ‘i he angahalá mo e ngaahi fai hiá, ki ha ‘ilo ki honau Huhu‘í.

11 Ko ‘eni ‘oku te‘eki ai ke fakahā kakato mai kiate au hono kotoa ‘o e ngaahi me‘a liló ni; ko ia, ‘e ngata ai ‘eku fakamatalá.

12 Pea ‘e fe‘unga pe kapau te u pehē pē kuo malu‘i ‘a e ngaahi me‘a ni koe‘uhi ko ha taumu‘a fakapotopoto, ‘a ia ko ha taumu‘a ‘oku ‘afio‘i ‘e he ‘Otuá; he ‘okú ne “akonaki ‘aki ‘a e poto ‘i he‘ene ngaahi ngāue kotoa pē, pea ‘oku hangatonu ‘a hono ngaahi halá, pea ‘oku ^btatau ai pē ‘o ta‘engata ‘a hono halá.

13 ‘Oiaue manatu, manatu, ‘e

hoku foha ko Hilamani, hono ‘ikai ke “mamafa ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá. Pea na‘e folofola ‘e ia; ^bKapau te mou tauhi ‘eku ngaahi fekaú, te mou ‘monū‘ia ‘i he fonuá—ka kapau ‘e ‘ikai te mou tauhi ‘ene ngaahi fekaú, ‘e motuhi atu kimoutolu mei hono ‘aó.

14 Pea ko ‘eni manatu, ‘e hoku foha, kuo “tuku ‘e he ‘Otuá kiate koe ‘a hono tauhi ‘o e ngaahi me‘a ni, ‘a ia ‘oku ^btoputapu, ‘a ia kuó ne tauhi ke toputapu, kae ‘uma‘ā foki ia te ne malu‘i mo fakatolonga foki koe‘uhi ko ha taumu‘a ‘oku ‘fakapotopoto kiate ia, koe‘uhi ke ne fakahā atu ‘a hono māfimafi ki he ngaahi to‘u tangata ‘amuí.

15 Pea ko ‘eni vakai, ‘oku ou tala kiate koe ‘i he laumālie ‘o e kikité, kapau te ke maumau‘i ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, vakai, ko e ngaahi me‘a ni ‘a ia ‘oku toputapú ‘e ‘ave meiate koe ‘i he māfimafi ‘o e ‘Otuá, pea ‘e tukuange koe kia Sētane ke ne fulifulihi koe ‘o hangē ko e kafukafu ‘i he matangi.

16 Ka ‘o kapau te ke tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, mo fai ki he ngaahi me‘a toputapú ni ‘o fakatatau ki he me‘a ‘e fekau ‘e he ‘Eiki kiate koé, (he ‘oku totonu ke ke kole mei he ‘Eiki ‘i he me‘a kotoa pē ‘a ia te ke fai ki aí) vakai, ‘oku ‘ikai ha mālohi ‘o e māmaní pe ‘o heli te ne lava ‘o “to‘o ia meiate koe, he ‘oku

9b ‘Alamā 18:36; 22:12.

c FFL Ongoongolelei.

12a 2 Nifai 9:28;

Sēkope 4:10.

b 1 Nifai 10:19;

‘Alamā 7:20.

13a 2 Nifai 9:41.

b ‘Alamā 9:13;

3 Nifai 5:22.

c Mōsaia 1:7;

‘Alamā 50:20.

14a T&F 3:5.

b FFL Toputapú.

c 1 Nifai 9:3–6.

16a SS—H 1:59.

māfimafi ‘a e ‘Otuá ke fakahoko ‘a ‘ene ngaahi folofola kotoa pē.

17 He te ne fakahoko ‘a ‘ene ngaahi tala‘ofa kotoa pē ‘a ia te ne fai kiate koé, he kuó ne fakahoko ‘a ‘ene ngaahi tala‘ofa kotoa ne fai ki he‘eta ngaahi tamaí.

18 He na‘á ne tala‘ofa kiate kinautolu te ne ‘fakatononga ‘a e ngaahi me‘á ni koe‘uhi ko ha taamu‘a fakapotopoto kiate ia, koe‘uhi ke ne fakahā ai ‘a hono māfimafi ki he ngaahi to‘u tangata ‘amuí.

19 Pea ko ‘eni vakai, ko e finangalo ‘e taha kuó ne fakahoko, ‘a ia ko e fakatafoki ‘o e kau Leimana ‘e lau afe “tokolahi ki he ‘ilo‘i ‘o e mo‘oní; pea kuó ne fakahā atu ‘a hono māfimafi ‘i he ngaahi me‘á ni, pea te ne kei fakahā atu ‘a hono māfimafi ki he ngaahi to‘u tangata ^b‘amuí; ko ia kuo pau ke malu‘i ia.

20 Ko ia, ‘oku ou fekau kiate koe, ‘e hoku foha ko Hilamani, ke ke ngāue faivelenga ‘i he fakahoko ‘o ‘eku ngaahi lea kotoa pē, pea ke ke ngāue faivelenga ‘i he tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá ‘o hangē ko ia kuo tohí.

21 Pea ko ‘eni, te u lea kiate koe ‘o kau ki he ngaahi peleti ko ‘ena ‘e “uofulu mā faá, ke ke tauhi ia, koe‘uhi ke lava ai ‘a e ngaahi ngāue liló mo e ngaahi ngāue ‘o e fakapo‘ulí, mo ‘enau ngaahi ngāue fufuú, pe ko e ngaahi ngāue ^bfakafufú ‘a e kakai ko ia kuo faka‘auhá ‘o fakae‘a mai ki he kakaí ni; ‘io, ‘a ‘enau ngaahi

fakapō kotoa pē, mo e ngaahi kaiha‘a, mo ‘enau vete koloa, mo ‘enau ngaahi fai angahala kotoa pē, mo e ngaahi anga-fakalieliá; ‘e lelei ke fakae‘a ki he kakaí ni; ‘io, pea ke ke malu‘i ‘a e ongo ‘maka liliu lea ko ‘ení.

22 He vakai, na‘e ‘afio‘i ‘e he ‘Eikí na‘e kamata ke ngāue ‘a hono kakaí ‘i he fakapo‘ulí, ‘io, ke fai ‘a e ngaahi fakapiē fufú mo e ngaahi me‘a fakalielia; ko ia na‘e folofola ‘e he ‘Eikí, kapau ‘e ‘ikai te nau fakatomala, ‘e faka‘auha ‘a kinautolu mei he funga ‘o e māmaní.

23 Pea na‘e folofola ‘a e ‘Eikí: Te u ngaohi ma‘a ‘eku tamaio-‘eiki ko Kaselemí, ha “maka, ‘a ia ‘e ulo atu ‘i he fakapo‘ulí ke fakamaama, koe‘uhi ke u fakahā ki hoku kakai ‘a ia ‘oku tauhi kiate aú, koe‘uhi ke u fakahā kiate kinautolu ‘a e ngaahi ngāue ‘a honau kāingá, ‘io, ‘a ‘enau ngaahi ngāue fufuú, mo ‘enau ngaahi ngāue ‘o e fakapo‘ulí, mo ‘enau fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá.

24 Pea ko ‘eni, ‘e hoku foha, na‘e teuteu ‘a e ongo maka liliu leá ni koe‘uhi ke fakahoko ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá, ‘a ia na‘á ne folofola ‘aki, ‘o pehē:

25 Te u “omi mei he po‘ulí ki he māmá ‘a ‘enau ngaahi ngāue fufuú, mo ‘enau ngaahi anga-fakalieliá; pea ka ‘ikai te nau fakatomala, te u ^bfaka‘auha ‘a kinautolu mei he funga ‘o e māmaní; pea te u ‘omi ki he māmá

18a T&F 5:9.

19a ‘Alamā 23:5.

b ‘Īnosi 1:13;

Molom. 7:8–10.

21a ‘Eta 1:1–5.

b FFL Kautaha Fufú,

Ngaahi.

c FFL ‘Ūlimí mo e

Tūmemí.

23a Mōsaia 8:13.

25a T&F 88:108–110.

b Mōsaia 21:26.

'a 'enau ngaahi me'a fufuú kotoa mo e ngaahi anga-fakalieliá, ki he kakai kotoa pē 'a ia 'e ma'u 'a e fonuá 'amui.

26 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku tā vakai, na'e 'ikai te nau fakatomala; ko ia kuo faka'auha ai 'a kinautolu, pea kuo fakahoko ai pē 'a e folofola 'a e 'Otuá 'o a'u mai ki he 'ahó ni; 'io, kuo fakae'a mei he fu'u po'ulí 'a 'enau ngaahi me'a fakalielia fufuú 'o fakahā ia kiate kitautolu.

27 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku ou fekau kiate koe ke ke ta'ofi 'a 'enau ngaahi lea fakapapaú, mo 'enau ngaahi fua-kavá, mo 'enau ngaahi aleapau 'i he'enau ngaahi ngāue fakalielia fufuú; 'io, ko 'enau ngaahi "faka'ilonga kotoa pē mo 'enau ngaahi me'a fakaofó ke ke ta'ofi mei he kakaí ni, koe'uhi ke 'oua na'a nau 'ilo ki ai, telia na'a nau tō foki ki he fakapo'ulí 'o 'auha ai.

28 He vakai, 'oku 'i ai ha "mala'ia kuo tuku ki he fonuá ni hono kotoa, 'a ia 'e hoko mai 'a e faka'auha ki he kau ngāue kotoa pē 'o e fakapo'ulí, 'o fakatatau ki he māfimafi 'o e 'Otuá, 'o ka kakato 'enau fai angahalá; ko ia 'oku ou faka'amu ke 'oua na'a faka'auha 'a e kakaí ni.

29 Ko ia ke ke ta'ofi 'a e ngaahi alea fufū 'o 'enau ngaahi "fakapapaú mo 'enau ngaahi fuakavá mei he kakaí ni, pea 'e ngata pē 'i he'enau ngaahi fai angahalá mo 'enau ngaahi anga-fakalieliá

mo 'enau ngaahi fakapoó te ke fakahā kiate kinautolú; pea te ke akonaki'i 'a kinautolu ke nau 'bhehi'a ki he fai angahala mo e ngaahi anga-fakalielia mo e ngaahi fakapō peheé; pea ke ke akonaki foki kiate kinautolu na'e faka'auha 'a e kakaí ni ko e tupu 'i he'enau fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá mo 'enau ngaahi fakapoó.

30 He vakai, na'a nau fakapoongi kotoa 'a e kau palōfita 'a e 'Eiki 'a ia na'a nau ha'u ki honau lotolotonga ke fakahā kiate kinautolu 'a 'enau ngaahi fai hiá; pea ko e toto 'o kinautolu na'a nau fakapōngi na'e tangi ki he 'Eiki ko honau 'Otuá ke sāuni kiate kinautolu na'e fakapoongi 'a kinautolú; ko ia na'e hoko mai 'a e ngaahi tautea 'a e 'Otuá ki he kau ngāue ko ia 'o e fakapo'ulí mo e ngaahi kautaha fufuú.

31 'Io, pea ke mala'ia 'a e fonuá 'o ta'engata pea ta'engata ki he kau ngāue ko ia 'o e fakapo'ulí mo e ngaahi kautaha fufuú, 'io 'o a'u ki hono faka'auha, tuku kehe 'o kapau te nau fakatomala 'oku te'eki kakato 'enau fai angahalá.

32 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, manatu'i 'a e ngaahi lea kuó u lea 'aki kiate koé; 'oua na'a 'oatu 'a e ngaahi alea fufū ko iá ki he kakaí ni, kae ako'i 'a kinautolu ke nau "fhehi'a ta'engata ki he angahalá mo e fai hiá.

33 "Malanga 'aki atu kiate kinautolu 'a e fakatomalá, mo e tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi;

27a Hilam. 6:22.
28a 'Alamā 45:16;
'Eta 2:7–12.

29a Hilam. 6:25.
b 'Alamā 13:12.
32a 2 Nifai 4:31.

33a FFL Malangá.

ako'i 'a kinautolu ke nau faka-vaivai'i 'a kinautolu pea ke nau ^bangamalū mo angavaivai; ako'i 'a kinautolu ke nau lava'i 'a e 'ahi'ahi kotoa pē 'a e tēvoló, 'aki 'enau tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí.

34 Ako'i 'a kinautolu ke 'oua na'a nau teitei fiu 'i he ngaahi ngāue lelei, kae angamalū mo loto-fakatōkilalo; he 'e ma'u 'e he fa'ahinga peheé 'a e "fiemālie ki honau laumālié.

35 'Oiaue, manatu, 'e hoku foha, 'o ako 'a e "potó 'i ho'o kei si'i; 'io, ako 'i ho'o kei si'i ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

36 'Io, pea "tangi ki he 'Otuá ke ma'u ho tauhi kotoa pē; 'io, fai ho'o ngaahi ngāue kotoa pē ki he 'Eiki, pea 'ilonga ha potu te ke 'alu ki ai ke fai ia 'i he 'Eiki; 'io, tuku ke hanga atu ho'o ngaahi fakakaukau kotoa pē ki he 'Eiki; 'io, tuku ke fai ki he 'Eiki 'a e 'ofa 'a ho lotó 'o ta'engata.

37 "Fealea'aki mo e 'Eiki 'i he me'a kotoa pē te ke fai, pea te ne fakahinohino'i koe 'i he me'a 'oku lelei; 'io, 'o ka ke ka tokoto hifo 'i he po'ulí tokoto hifo ki he 'Eiki, koe'uhi ke ne tokanga'i koe 'i ho'o mohé; pea 'o ka ke ka tu'u hake 'i he pongipongi tuku ke fonu ho lotó 'i he ^bfakafeta'i ki he 'Otuá; pea kapau te ke fai 'a e ngaahi me'a ni, 'e hiki hake koe 'i he 'aho faka'osí.

38 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku 'i ai ha ngaahi me'a 'e ni'ihi ke u lea 'o kau ki he me'a 'oku ui 'e he'etau ngaahi tamaí ko ha me'a fuopotopoto, pe ko ha me'a fakahinohino—pe na'e ui ia 'e he'etau ngaahi tamaí ko e "Liahona, 'a ia ko hono 'uhingá, ko ha kāpasa; pea ko e 'Eiki na'e teuteu'i iá.

39 Pea vakai, kuo 'ikai lava 'e ha tangatá 'o fai ha ngāue fakatufunga tatau mo faikehe pehē. Pea vakai, na'e ngaohi ia ke fakahā ki he'etau ngaahi tamaí 'a e hala ke nau fononga ai 'i he feitu'u maomaongaóa.

40 Pea na'e ngāue ia ma'anautolu 'o fakatatau ki he'enau "tui ki he 'Otuá; ko ia, kapau na'e fe'unga 'enau tuí ke tui 'oku lava 'e he 'Otuá 'o ngaohi ke tuhu 'a e ongo hui ko iá ki he feitu'u ke nau fou aí, vakai, na'e fai ia, ko ia na'e fai 'a e me'a maná ni, pea mo e ngaahi mana lahi kehe foki ma'anautolu 'i he māfimafi 'o e 'Otuá mei he 'aho ki he 'aho.

41 Ka neongo iá, ko e me'a 'i hono fai 'o e ngaahi mana ko iá 'i he ngaahi founa "íki, ko ia na'e fakahā ai kiate kinautolu ha ngaahi ngāue fakafo. Na'a nau fakapikopiko, 'o ngalo 'iate kinautolu ke ngāue 'aki 'enau tuí mo e ngāue faivelengá, pea na'e ta'ofi leva 'a e ngaahi ngāue fakafo ko iá, pea na'e 'ikai te nau lava 'o laka atu ki mu'a 'i he'enau fonongá;

33b FFL Angamaluú.
c FFL 'Ahi'ahi,
'Ahi'ahi'i.
34a Same 37:4–7;
Mātiu 11:28–30.

35a FFL Potó.
36a FFL Lotú.
37a Sēkope 4:10;
T&F 3:4.
b T&F 46:32.

38a 1 Nifai 16:10; 18:12;
T&F 17:1.
40a 1 Nifai 16:28.
41a 'Alamā 37:6–7.

42 Ko ia, na'a nau tatali 'i he feitu'u maomaonganoá, pe na'e 'ikai te nau fononga 'i ha hala hangatonu, pea na'e fakamama-hi 'i 'a kinautolu 'aki 'a e fiekaia mo e fieinuá, koe'uhi ko 'enau ngaahi maumau-fonó.

43 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku ou faka'amu ke mahino kiate koe ko e ngaahi me'á ni 'oku 'ikai ke ta'e 'i ai hano 'ata; he 'oku hangē na'e fakapikopiko 'a 'etau ngaahi tamaí ke tokanga ki he kāpasá ni ('oku fakatu'asino foki 'a e ngaahi me'á ni) ko ia na'e 'ikai ai te nau monū'ia; 'oku pehē pē foki 'i he ngaahi me'a 'oku fakalaumalié.

44 He vakai, 'oku faingofua tatau pē 'a e tokanga ki he "folofola 'a Kalaisí, 'a ia 'e fakahinohino 'i koe ki ha hala hangatonu ki he fiefia ta'engata, pea mo e tokanga 'a 'etau ngaahi tamaí ki he kāpasá ni, 'a ia na'e tuhu' i kiate kinautolu ha hala hangatonu ki he fonua 'o e tala'ofá.

45 Pea ko 'eni 'oku ou pehē, 'ikai 'oku 'i ai hano 'ata 'o e me'á ni? He 'oku hangē pē ko e mo'oni hono 'omi 'e he me'a fakahinohinó ni 'a 'etau ngaahi tamaí, 'i he'enau muimui ki he'ene ngaahi fakahinohinó, ki he fonua 'o e tala'ofá, 'oku pehē pē 'a e hanga 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisí, kapau te tau muimui ki he'ene fakahinohinó, 'o 'ave 'a kitautolu mei he tele'á ni 'o e mamahí ki ha fonua 'o e tala'ofa 'oku fu'u lelei ange 'aupito.

46 'Oiauē 'e hoku foha, 'oua te ta "fakapikopiko koe'uhi ko hono faingofua 'o e ^bhalá; he na'e pehē pē mo 'eta ngaahi tamaí; he na'e pehē hono teuteu 'i ma'anautolu, pea kapau te nau sio ki ai te nau 'mo'ui; 'oku pehē pē kiate kitaua. Kuo teuteu 'a e halá, pea kapau te ta sio ki ai te ta lava 'o mo'ui 'o ta'engata.

47 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, tokanga ke ke tauhi 'a e ngaahi me'a toputapú ni, 'io, tokanga ke ke sio ki he 'Otuá pea mo'ui. 'Alu atu ki he kakaí ni 'o fakahā 'a e folofolá, pea ngāue fakamātoato. 'E hoku foha, nofo ā.

Ko e ngaahi fekau 'a 'Alamā ki hono foha ko Sipiloní.

'Oku kau ki ai 'a e vahe 38.

VAHE 38

Na'e fakatanga 'i 'a Sipiloni koe'uhi ko e mā'oni'oni—Ko e fakamo'ui 'oku 'ia Kalaisí, 'a ia ko e mo'ui mo e maama 'o e māmaní—Ta'ofi ho'o ngaahi holi fakakakanó. Ta'u 74 K.M. nai.

'E HOKU foha, fanongo ki he'eku ngaahi leá, he 'oku ou pehē kiate koe, 'o hangē ko 'eku pehē kia Hilamaní, te ke monū'ia 'i he fonuá 'o fakatatau ki ho'o tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá; pea 'i he 'ikai te ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'e motuhi atu koe mei hono 'aó.

44a Same 119:105;

1 Nifai 11:25;

Hilam. 3:29–30.

46a 1 Nifai 17:40–41.

b Sione 14:5–6;

2 Nifai 9:41; 31:17–21;

T&F 132:22, 25.

c Sione 11:25;

Hilam. 8:15;

3 Nifai 15:9.

2 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku ou tui te u ma'u ha fiefia lahi 'iate koe, koe'uhi ko ho'o tu'u ma'u mo ho'o faivelenga ki he 'Otuá; he ko e me'a 'i ho'o kamata 'i ho'o kei si'i ke tokanga ki he 'Eiki ko ho 'Otuá, 'oku pehē 'eku 'amanaki 'e 'fai pehē atu ho'o tauhi 'ene ngaahi fekaú; he 'oku monū'ia ia 'okú ne ^bkātaki ki he ngata'angá.

3 'Oku ou pehē kiate koe, 'e hoku foha, kuó u 'osi ma'u 'a e fu'u fiefia lahi 'iate koe, koe'uhi ko ho'o faivelenga mo ho'o tō-tōiví, mo ho'o kātaki mo ho'o kātaki fuoloa 'i he kakai 'o e kau ^aSōlamí.

4 He 'oku ou 'ilo na'e ha'i koe; 'io, pea 'oku ou 'ilo'i foki na'e tolongaki 'aki 'a e maka koe koe'uhi ko e folofolá; pea na'á ke kātaki'i 'a e ngaahi me'a ko iá 'i he ^afa'a kātaki koe'uhi na'e ^b'iate koe 'a e 'Eikí; pea ko 'eni 'okú ke 'ilo'i na'e fakahaofi koe 'e he 'Eikí.

5 Pea ko 'eni 'e hoku foha, ko Sipiloni, 'oku ou faka'amu ke ke manatu, 'e fakatatau ki ho'o ^afalala ki he 'Otuá 'a hono ^bfakahaofi koe mei ho ngaahi 'ahi'ahi'í, mo ho ngaahi 'faingata'a'ia, pea mo ho ngaahi fakamamahi'í, pea 'e hiki hake koe 'i he 'aho faka'osí.

6 Ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku 'ikai ko hoku lotó ke ke pehē

'oku ou 'ilo'i 'a e ngaahi me'á ni 'iate au pē, ka ko e Laumālie 'o e 'Otuá 'a ia 'oku 'iate aú 'a ia 'okú ne faka'ilo mai 'a e ngaahi me'á ni kiate aú; he ka ne ta'e'oua hoku 'fanau' 'i he 'Otuá pehē kuo 'ikai te u 'ilo'i 'a e ngaahi me'á ni.

7 Kae vakai, kuo fekau hifo 'e he 'Eikí 'i he'ene 'alo'ofa lahí 'a 'ene ^a'āngelo ke fakahā kiate au kuo pau ke u ta'ofi 'a e ngā-ue 'o e ^bfaka'auhá 'i hono kakai; 'io, pea kuó u mamata ki ha 'āngelo ko e mata ki he mata, pea na'á ne lea mai kiate au, pea na'e hangē hono le'ó ko e maná, pea na'e ngalulululu ai 'a e fonuá kotoa.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'aho 'e tolu mo e pō 'e tolu 'a 'eku 'i he fu'u faingata'a'ia lahi mo e mamahi 'o e laumālié; 'o 'ikai ai, te u ma'u ha ^afakamolemole ki he'eku ngaahi angahalá, kae 'oua kuó u tangi ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí ke ne 'alo'ofa mai. Kae vakai, na'á ku tangi kiate ia pea na'á ku ma'u ha fiemālie ki hoku laumālié.

9 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, kuó u fakahā 'eni kiate koe ke ke ako 'a e potó, ke ke ako meiate au 'oku ^a'ikai mo ha toe hala kehe pe ha founga 'e lava ai 'o fakamo'ui 'a e tangatá, kae ngata pea founga pē 'ia Kalaisi. Vakai, ko ia 'a e mo'ui mo e ^bmaama 'o

38 2a 'Alamā 63:1-2.

b 2 Nifai 31:15-20;

3 Nifai 15:9;

27:6, 16-17.

3a 'Alamā 31:7.

4a FFL Fa'a Kātaki.

b Loma 8:35-39.

5a 'Alamā 36:27.

FFL Falalá.

b Mātiu 11:28-30.

c T&F 3:8; 121:7-8.

6a 'Alamā 36:26;

T&F 5:16.

FFL Fanau'i Fo'ou,

Fanau'i 'i he 'Otuá.

7a Mōsaia 27:11-17.

b 'Alamā 26:17-18;

36:6-11.

8a FFL Fakamolemole'i

'o e Ngaahi Angahalá.

9a Hilam. 5:9.

b Mōsaia 16:9.

e māmaní. Vakai, ko e folofola ia 'o e mo'oní mo e mā'oní'oní.

10 Pea ko 'eni, ko e me'a 'i ho'o kamata ke ako'i 'a e folofolá ko ia 'oku ou loto ai ke ke hoko atu ho'o ako'i; pea 'oku ou faka'amu ke ke ngāue faivelenga pea fakama'uma'u 'i he me'a kotoa pē.

11 Tokanga ke 'oua na'á ke fielahí 'i he hikisiá; 'io, tokanga ke 'oua na'á ke "pōlepole 'i ho poto 'o'ou pe ko ho fu'u ivi lahí.

12 Ngāue 'aki 'a e loto-to'á, kae 'ikai ko e fielahí; pea tokanga foki ke ke ta'ofi kotoa ho'o ngaahi holi fakakakanó, koe'uhi ke ke fonu 'i he 'ofá; tokanga ke ke faka'ehi'ehi mei he nofo noá.

13 'Oua na'á ke lotu 'o hangē ko e kau Sōlamí, he kuó ke vakai 'oku nau lotú koe'uhi ke fanongo ki ai 'a e kakai, pea ke fakamālō'ia 'a kinautolu 'i honau potó.

14 'Oua na'á ke pehē: 'E 'Otua, 'oku ou fakamālō kiate koe koe'uhi 'oku mau "lelei ange 'i homau kāingá; ka ke pehē: 'E 'Eiki, fakamolemole'i mu'a 'eku ^bta'efe'ungá, pea manatu'i hoku kāingá 'aki 'a e 'alo'ofa—'io, fakamo'oni'i ho'o ta'efe'ungá 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē.

15 Pea 'ofa ke tāpuaki'i 'e he 'Eiki 'a ho laumalié, pea ma'u koe 'i he 'aho faka'osí 'i hono pule'angá, koe'uhi ke ke nofo hifo 'i he melino. Ko 'eni ke ke 'alu, 'e hoku foha, pea ako'i 'a e folofolá ki he kakai ni. Fai fakamātoato. 'E hoku foha, nofo ā.

Ko e ngaahi fekau 'a 'Alamā ki hono foha ko Kolianitoní.

'Oku kau ki ai 'a e vahe 39 'o a'u ki he ngata'anga 'o e vahe 42.

VAHE 39

Ko e me'a fakalielia 'a e angahala fakaeangama'á—'Oku hanga 'e he ngaahi angahala 'a Kolianitoní 'o ta'ofi 'a e kau Sōlamí mei he'enua tali 'a e folofolá—'Oku lava 'e he huhu'i 'a Kalaisí 'o fakamo'ui 'a e kakai tui faivelenga na'a nau mo'ui 'i mu'a 'iate iá. Tā'u 74 K.M. nai.

PEA ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku 'i ai mo e ngaahi me'a lahi ange 'oku ou fie lea 'aki kiate koe 'oku kehe mei he me'a na'á ku lea 'aki ki ho tokouá; he vakai, 'ikai koā kuó ke vakai ki he tu'u ma'u 'a ho tokouá, ko 'ene faivelenga, mo 'ene tōtōivi 'i he tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá? Vakai, 'ikai koā kuó ne fokotu'u ha sīpinga lelei ma'au?

2 He na'e 'ikai te ke tokanga lahi ki he'eku ngaahi leá 'o hangē ko ho tokouá, 'i he lolotonga 'o e kakai 'o e kau "Sōlamí. Ko 'eni, ko e me'a 'eni 'oku ou mamahi ai 'iate koé; na'á ke fai atu 'i he pōlepole 'i ho ivi mo ho potó.

3 Pea 'oku 'ikai ia ko ia pē, 'e hoku foha. Na'á ke fai 'a e me'a 'oku fakamamahi kiate au; he na'á ke li'aki 'a e ngāue fakafai-fekau, kae 'alu ki he fonua ko Sailoní 'i he ngata'anga 'o e

11a FFL Loto-hikisiá.

14a 'Alamā 31:16.

^b Luke 18:10–14.

39 2a 'Alamā 38:3.

fonua 'o e kau Leimaná, 'o kumi ki he "fai fe'auaki ko 'Isapelí.

4 'Io, na'á ne "tohoaki'i atu 'a e loto 'o e tokolahi; ka na'e 'ikai ko ha tu'unga 'eni ke ke fakatonuhia'i ai koe, 'e hoku foha. Na'e totonu ke ke kei tokanga pē ki he ngāue fakafaipekau 'a ia na'e tuku kiate koé.

5 'Ikai 'okú ke 'ilo, 'e hoku foha, ko e me'a fakalielia 'a e ngaahi me'a "ko 'ení 'i he 'ao 'o e 'Eikí; 'io, 'o fakalielia ange 'i he ngaahi angahala kotoa pē tuku kehe pē 'a e lilingi 'o e toto ta'ehalaia, pe ko e faka'ikai'i 'o e Laumālie Mā'oni'oni?

6 He vakai, kapau te ke "faka'ikai'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o ka hili ha'ane ma'u ha nofo'anga 'iate koe, pea 'okú ke 'ilo 'okú ke faka'ikai'i ia, vakai, ko ha angahala 'eni 'oku ^b'ikai fa'a fakamolemoleá; 'io, pea ko ia ia 'e fakapō neongo 'a e maama mo e 'ilo 'o e 'Otuá, 'oku 'ikai faingofua kiate ia ke ne ma'u ha "fakamolemole; 'io, 'oku ou pehē kiate koe, 'e hoku foha, 'oku 'ikai faingofua kiate ia ke ne ma'u ha fakamolemole.

7 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, 'amusia ange 'e au ki he 'Otuá kuo 'ikai te ke "halaia 'i ha fu'u hia lahi pehē. 'E 'ikai te u fie lea fuoloa ki ho'o ngaahi hiá ke fakamamahi'i ai ho laumālie, 'o kapau 'e 'ikai lelei ia kiate koe.

8 Kae vakai, 'oku 'ikai te ke

lava 'o fufuu'i ho'o ngaahi hiá mei he 'Otuá; pea ka 'ikai te ke fakatomala, te nau tu'u ko ha fakamo'oni ke talatalaaki'i koe 'i he 'aho faka'osi.

9 Ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku ou faka'amu ke ke fakatomala pea li'aki ho'o ngaahi angahalá, pea 'ikai toe muimui 'i he ngaahi "holi 'a ho matá, kae ^bfakafisi koe mei he ngaahi me'á ni kotoa pē; he ka 'ikai te ke fai 'eni, 'e 'ikai te ke momo'i lava 'o ma'u 'a e pule'anga 'o e 'Otuá. 'Oiauē, manatu, pea to'o kiate koe, pea fakafisi koe mei he ngaahi me'a ko iá.

10 Pea 'oku ou fekau kiate koe ke ke fealea'aki mo ho ngaahi ta'oketé 'i he ngaahi me'a te ke fai; he vakai, 'okú ke kei si'i, pea 'oku 'aonga ke tokoni'i koe 'e ho ngaahi tokouá. Pea tokanga ki he'enau akonakí.

11 'Oua na'á ke tuku ke fakahee'i koe 'e ha me'a va'inga pe laulaunoa; 'oua na'á ke tuku ke toe fakahee'i ho lotó 'e he tēvoló ke kumi ki he kau fai fe'auaki kovi ko iá. Vakai, 'E hoku foha, hono 'ikai lahi fau 'a e angahala na'á ke 'omi ki he kau "Sōlamí; he 'i he'enau sio ki ho'o ^bangafai na'e 'ikai te nau fie tui ki he'eku ngaahi leá.

12 Pea ko 'eni 'oku folofola 'e he Laumālie 'o e 'Eikí kiate au: "Fekau ki ho'o fānaú ke faillelei telia na'a nau fakahee'i 'a e loto 'o e kakai tokolahi ki he 'auhá;

3a FFL Anga-fakaekakanó.

4a LFkt. 7:6–27.

5a FFL Anga-ta'ema'a

Fakaangama'a.

6a T&F 76:35–36.

b FFL Angahala 'oku

'Ikai Fakamolemoleá.
c T&F 64:10.

FFL Fakamolemole,
Fakamolemole'í.

7a FFL Angahalá.

9a FFL Anga-fakakakanó.

b 3 Nifai 12:30.

11a 'Alamā 35:2–14.

b Loma 2:21–23; 14:13;

'Alamā 4:11.

12a FFL Ako'i; Fekau 'a e

'Otuá, Ngaahi.

ko ia 'oku ou fekau kiate koe, 'e hoku foha, ko e me'a 'i he manavahē ki he 'Otuá, ke ke tuku ho'o ngaahi fai hiá;

13 Ke ke tafoki ki he 'Eikí 'aki ho 'atamaí, iví, mo e mālohí kotoa; koe'uhi ke 'oua na'á ke toe fakahēe'i 'a e loto 'o ha ni'ihí ke fai angahala; kae kehe ke ke foki atu kiate kinautolu, 'o "fakamo'oni'i 'a ho'o ngaahi angahalá mo e me'a hala 'a ia kuó ke fai.

14 'Oua na'á ke "kumi ki he ngaahi koloá, pe ko e ngaahi me'a va'inga 'o e māmani ko 'ení; he vakai, 'e 'ikai te ke lava 'o 'ave ia mo koe.

15 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku ou fie lea kiate koe 'o kau ki he hā'ele mai 'a Kalaisí. Vakai, 'oku ou pehē kiate koe, ko ia ia 'a e tokotaha kuo pau ke hā'ele mai ke to'o 'a e ngaahi angahala 'a e māmani; 'io, te ne hā'ele mai 'o fakahā 'a e ongoongo fakafiefia 'o e fakamo'uí ki hono kakaí.

16 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, ko 'eni 'a e ngāue fakafiefekau na'e ui koe ki aí, ke fakahā 'a e ngaahi ongoongo fakafiefiá ni ki he kakaí ni, ke teuteu honau 'atamaí; pe ke hoko mai 'a e fakamo'uí kiate kinautolu, koe'uhí ke nau teuteu 'a e 'atamaí 'o 'enau "fānaú ke fanongo ki he folofolá 'i he taimi 'o 'ene hā'ele mai.

17 Pea ko 'eni te u ki'i fakafiefimālie'i ho'o fakakaukáu 'i he tefitó ni. Vakai, 'okú ke ofo 'i he 'uhinga kuo tomu'a 'ilo'i ai 'a e ngaahi me'á ni 'o fuoloa pehē ki

mu'á. Vakai, 'oku ou pehē kiate koe, 'ikai 'oku mahu'inga tatau ha laumālie ki he 'Otuá 'i he taimí ni 'o tatau mo e mahu'inga 'o ha laumālie 'i he taimi 'o 'ene hā'ele mai?

18 'Ikai 'oku 'aonga ke fakahā 'a e palani 'o e huhu'i ki he kakaí ni 'o tatau pē mo 'enau fānaú?

19 'Ikai 'oku faingofua tatau 'i he taimí ni ke fekau atu 'e he 'Eikí 'a 'ene 'āngelo ke fakahā mai 'a e ongoongo fakafiefiá ni kiate kinautolu pea ki he'etau fānaú, pe 'i he hili 'a e taimi 'o 'ene hā'ele mai?

VAHE 40

'Oku fakahoko 'e Kalaisi 'a e toetu'u 'a e kakaí kotoa pē—'Oku 'alu 'a e kau pekia mā'oni'oni ki palataisi pea 'alu 'a e kau angahalá ki he fakapo'uli 'i tu'á 'o tatali ai ki he 'aho 'o 'enau toetu'ú—'E fakafoki 'a e me'a kotoa pē ki honau angatotonu mo haohaoá 'i he Toetu'ú. Ta'u 74 K.M. nai.

Ko 'eni hoku foha, ko ha ngaahi me'a 'eni 'e ni'ihí 'oku ou fie lea 'aki kiate koe; he 'oku ou ongo'i 'oku hoha'a ho 'atamaí 'o kau ki he toetu'u 'o e maté.

2 Vakai, 'oku ou pehē kiate koe, 'oku 'ikai ke 'i ai ha toetu'u—pe, te u pehē, ko hono fakalea 'e tahá, 'oku 'ikai 'ai 'e he sino fa'a maté ni 'a e anga "ta'e-fa'a-mate, 'oku 'ikai ke ^b'ai 'e he sino 'au'auhá ni 'a e anga

13a Mōsaia 27:34–35.

14a Mātiu 6:25–34;

Sēkope 2:18–19;

T&F 6:6–7; 68:31–32.

16a FFL Fāmili—Ngaahi Fatongia 'o e Mātu'á.

40 2a Mōsaia 16:10–13.

FFL Mo'ui

Ta'e-fa'a-mate.

b 1 Kol. 15:53–54.

ta‘e-fa‘a-‘au‘auhá—‘kae ‘oua kuo hili ange ‘a e hā‘ele mai ‘a Kalaisí.

3 Vakai, ‘okú ne fakahoko ‘a e “toetu‘u ‘o e maté. Kae vakai, ‘e hoku foha, ‘oku te‘eki ai ke hokosia ‘a e toetu‘ú. Ko ‘eni, ‘oku ou fakahā kiate koe ha me‘a lilo; ka neongo iá, ‘oku ‘i ai ha ngaahi ^bme‘a lilo lahi kuo ‘ta‘ofi, ke ‘oua na‘a ‘ilo ki ai ha taha ka ko e ‘Otuá pē. Ka ‘oku ou fakahā kiate koe ha me‘a ‘e taha ‘a ia kuó u ‘eke faivelenga ki he ‘Otuá koe‘uhi ke u ‘ilo‘i—‘a ia ko e me‘a ‘oku kau ki he toetu‘ú.

4 Vakai, ‘oku ‘i ai ha taimi kuo kotofa, ‘a ia ‘e “tu‘u hake ai ‘a e kakai fuli pē mei he maté. Ko ‘eni ko e me‘a ki he taimi ‘e hoko ai iá ‘oku ‘ikai ke ‘ilo‘i ‘e ha taha; ka ‘oku ‘afio‘i ‘e he ‘Otuá ‘a e taimi kuo kotofá.

5 Ko ‘eni, ‘oku tatau ai pē pe ‘e ‘i ai ‘a e taimi pē taha, pe ko ha taimi hono ^aua, pe ko ha taimi hono tolu, ‘a ia ‘e tu‘u hake ai ‘a e kakai mei he maté; ‘oku tatau ai pē; he ‘oku ^b‘afio‘i ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa pē; pea ‘oku fe‘unga pē kiate au ke u ‘ilo‘i ‘oku pehē ia—‘a ia ‘oku ‘i ai ha taimi kuo kotofa ke toe tu‘u ai ‘a e kakai fulipē mei he maté.

6 Ko ‘eni kuo pau ke ‘i ai ha taimi ‘i he vaha‘a ‘o e taimi ‘o e maté mo e taimi ‘o e toetu‘ú.

7 Pea ko ‘eni ‘oku ou fie fehu‘i pē ko e hā ‘oku hoko ki he ‘lau-

mālie ‘o e tangatá he taimi ko ia ‘o e maté ‘o a‘u ki he taimi kuo kotofa ke hoko ai ‘a e toetu‘ú?

8 Ko ‘eni ‘oku tatau ai pē pe ‘oku lahi ‘i he tu‘o tahá ‘a e taimi kuo kotofa ke tu‘u hake ai ‘a e kakai; he ‘oku ‘ikai ke mate fakataha ‘a e kakai kotoa pē, pea ‘oku tatau ai pē ia; ‘oku tatau kotoa pē ia mo e ‘aho ‘e taha ki he ‘Otuá, pea ‘oku lau ‘a e taimí ma‘á e tangatá pē.

9 Ko ia, ‘oku ‘i ai ha taimi kuo kotofa ki he tangatá ke nau tu‘u hake ai mei he maté; pea ‘oku ‘i ai ha taimi ‘i he vaha‘a ‘o e maté mo e toetu‘ú. Pea ko ‘eni, ko e me‘a ki he vaha‘a taimi ko iá, mo e me‘a ‘oku hoko ki he laumālie ‘o e tangatá ko e me‘a ia kuó u fehu‘i faivelenga ki he ‘Eikí ke ‘ilo‘i; pea ko ‘eni pē ‘a e me‘a ‘oku ou ‘ilo‘i.

10 Pea ‘o ka hokosia ‘a e taimi ‘e tu‘u hake ai ‘a e kakai kotoa pē, te nau toki ‘ilo‘i ‘oku ‘afio‘i ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi ^ataimi kotoa pē ‘a ia kuo kotofa ki he tangatá.

11 Ko ‘eni, ko e me‘a ki he tu‘unga ‘o e laumālié ‘i he vaha‘a ‘o e ^amaté mo e toetu‘ú—Vakai, kuo faka‘ilo mai kiate au ‘e ha ‘āngelo, ‘oku fakafoki ‘a e laumālie ‘o e tangata kotoa pē, ‘o ka hili ange ‘a ‘enau mavahe mei he sino fakamatelié ni, ‘io, ‘a e laumālie ‘o e tangata kotoa pē ‘o tatau ai pē pe ‘oku nau angalelei pe angakovi, ki honau ^bapí ki

2c 1 Kol. 15:20.

3a FFL Toetu‘ú.

b FFL Me‘a Lilo ‘a e ‘Otuá, Ngaahi.

c T&F 25:4; 124:41.

4a Sione 5:28–29.

5a Mōsaia 26:24–25;

T&F 43:18; 76:85.

b FFL ‘Otuá.

7a ‘Alamā 40:21;

T&F 138.

FFL Mo‘oni‘i

Laumālié.

10a Ngāue 17:26.

11a Luke 16:22–26;

1 Pita 3:18–19; 4:6;

T&F 76:71–74; 138.

b Tngt. 12:7;

2 Nifai 9:38.

he ‘Otuā pē ko ia ‘a ia na’e foaki ‘a e mo’uí kiate kinautolú.

12 Pea ‘e tōki hoko ‘o pehē, ko e ngaahi laumālie ‘o e fa’ahinga ‘oku mā’oni’oni ‘e tali ‘a kinautolu ki ha potu ‘o e “fiefia, ‘a ia ‘oku ui ko ^bpalataisi, ko ha potu ‘o e “mālōlō, ko ha potu ‘o e “melino, ‘a ia te nau mālōlō ai mei he’enua ngaahi faingata’ā’ia kotoa pē mo e hoha’a kotoa pē mo e mamahi.

13 Pea ‘e tōki hoko ‘o pehē, ko e laumālie ‘o e kau fai angahalá, ‘io, ‘a e fa’ahinga ‘oku angakoví—he vakai, ‘oku ‘ikai ke nau ma’u hano kongā pe tufakanga ‘o e Laumālie ‘o e ‘Eikí; he vakai, na’a nau fili ‘a e ngaahi ngāue kovi kae ‘ikai ko e lelei; ko ia na’e hū ai ‘a e laumālie ‘o e tēvoló kiate kinautolu, ‘o ne nofo’ia ‘a honau sinó—pea ‘e kapusi ki tu’a ‘a e fa’ahingá ni ki he “fakapo’uli ‘oku ‘i tu’á; ‘e ‘i ai ‘a e ^btangi, mo e ngala, mo e fengai’itaki ‘o e nifo, pea ‘e hoko ‘eni koe’uhi ko ‘enua hia ‘anautolu pē, he na’e taki fakapōpula’i ‘a kinautolu ‘i he fa’itelihā ‘a e tēvoló.

14 Ko ‘eni ko e tu’unga ‘eni ‘e ‘i ai ‘a e laumālie ‘o e kau “fai angahalá, ‘io, ‘i he fakapo’ulí, pea ‘i ha tu’unga fakamanavahē mo e ^bilifia ‘i he ‘amanakí, ki he tuputāmaki kakaha ‘o e houhau ‘o e ‘Otuā kiate kinautolú; ko ia ‘oku nau nofo ‘i he ‘tu’unga ko ‘ení, ‘o hangē ko e kau mā’oni-

‘oni ‘i palataisi, kae ‘oua kuo a’u ki he taimi ‘o ‘enua toetu’ú.

15 Ko ‘eni, ‘oku ‘i ai ha ní’ihi na’a nau ‘ilo’i ko e tu’unga ‘o e fiefia ko ‘ení mo e tu’unga ko ‘eni ‘o e mamahi ‘o e laumālie, ki mu’a ‘i he toetu’ú, ko e ‘uluaki toetu’ú ia. ‘Io, ‘oku ou pehē ‘e lava ‘o lau ia ko ha toetu’u, ‘a e tu’u hake ‘a e laumālie mo honau tu’utu’uni ki he fiefia pe mamahí, ‘o hangē ko e ngaahi lea kuo lea’akí.

16 Kae vakai, kuo toe folofola ‘aki foki, ‘oku ‘i ai ha “uluaki ^btoetu’u, ‘a ia ko ha toetu’u ‘anautolu kotoa pē kuo mo’ui, pe ‘oku mo’ui, pe ‘e mo’ui, ‘o a’u mai ki he toetu’u ‘a Kalaisi mei he pekiá.

17 Ko ‘eni, ‘oku ‘ikai foki te ta mahalo ‘e ala hoko ‘a e ‘uluaki toetu’ú ni, ‘a ia kuo pehē hono fakamatala’í, ko e toetu’u ‘o e laumālie mo honau “tu’utu’uni ki he fiefiá pe ko e mamahí. ‘E ‘ikai te ke lava ke pehē ko hono ‘uhingá ‘eni.

18 Vakai, ‘oku ou pehē kiate koe, ‘Ikai; ka ‘oku ‘uhinga ia ki he toe fakataha’i ‘o e laumālie mo e sinó, ‘o kinautolu talu mei he ngaahi ‘aho ‘o ‘Ātamá ‘o a’u mai ki he “toetu’u ‘a Kalaisi.

19 Ko ‘eni, ‘oku ‘ikai te u pehē, ‘e fakataha ‘a e laumālie mo e sino ‘o kinautolu kotoa pē kuo lau ki aí ‘i he taimi tatau pē, ‘o tatau ‘a e fai angahalá mo e mā’oni’oni; kae tuku mu’a ke fe’unga

12a FFL Fiefiá.
b FFL Palataisi.
c FFL Mālōlō.
d T&F 45:46.
FFL Melinó.
13a FFL Helí.

b Mātiu 8:12;
Mōsaia 16:2.
14a T&F 138:20.
b Sēkope 6:13;
Mōsese 7:1.
c ‘Alamā 34:34.

16a Sēkope 4:11;
Mōsaia 15:21–23.
b FFL Toetu’ú.
17a T&F 76:17, 32, 50–51.
18a Mātiu 27:52–53.

'eku pehē te nau tu'ū hake kotoa pē; pe 'i hono fakalea 'e tahā, te nau toe tu'ū "ki mu'a 'i he toetu'ū 'a kinautolu 'e mate hili 'a e toetu'ū 'a Kalaisí.

20 Ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku 'ikai te u pehē 'e hoko 'a 'enau toetu'ū 'i he toetu'ū 'a Kalaisí; kae vakai, 'oku ou fakahā ia 'i he fakakaukau pē 'a'aku, 'e fakataha'i 'a e laumālié mo e sinó 'o e kau mā'oni'oni, 'i he toetu'ū 'a Kalaisí, mo 'ene "hā'ele hake ki he langí.

21 Ka 'oku 'ikai te u pehē pe 'e hoko ia 'i he'ene toetu'ū pē ki mui ai; ka 'oku ou pehē pē, 'oku 'i he "vaha'a 'o e maté mo e toetu'ū 'o e sinó, ha tu'unga ^bfiefia 'o e laumālié pe ko e 'mamahi kae 'oua ke hokosia 'a e taimi kuo kotofa 'e he 'Otuá ke 'alu atu 'a e maté, pea toe fakataha'i, 'a e laumālié mo e sinó fakatou'osi, pea ^dtaki mai ke tu'ū 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'o fakamāu'i 'o fakatatau ki he'enau ngaahi ngāué.

22 'Io, 'oku fakahoko 'i he me'á ni 'a e fakafoki 'o e ngaahi me'á kuo lea 'aki 'i he ngutu 'o e kau palōfitá.

23 'E ^afakafoki 'a e ^blaumālié ki he 'sinó, pea mo e sinó ki he laumālié; 'io, pea 'e fakafoki 'a e kupu kotoa mo e hokotanga hui kotoa pē ki hono sinó; 'io, na'a mo ha tu'oni lou'ulu mei he 'ulú he 'ikai mole ia; ka 'e fakafoki 'a

e ngaahi me'á kotoa pē ki honau angatotonu mo haohaoá.

24 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, ko e fakafoki 'eni kuo "lea ki ai 'i he ngutu 'o e kau palōfitá—

25 Pea 'e toki uló atu 'a e kau mā'oni'oni 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

26 Kae vakai, 'e hoko mai ha "mate fakamanavahē ki he kau fai angahalá; he 'oku nau mate 'i he ngaahi me'á 'oku kau ki he mā'oni'oni; he 'oku nau ta'ema'a, pea 'e 'ikai lava 'e ha me'á 'oku ^bta'ema'a 'o ma'ū 'a e pule'anga 'o e 'Otuá; ka 'e kapusi ki tu'a 'a kinautolu, pea tu'utu'uni ke nau kai 'a e ngaahi fua 'o 'enau ngaahi ngāué, pe ko 'enau ngaahi angafai 'a ia kuo koví; pea te nau inu 'a e totoka 'o e ipu koná.

VAHE 41

'E 'alu atu 'a e tangatá 'i he Toetu'ū ki ha tu'unga 'o e fiefia ta'etuku pe mamahi ta'etuku—Kuo té'eki hoko 'a e fai angahalá ko e fiefia—'Oku 'ikai ma'ū 'e he tangata fakakakanó 'a e 'Otuá 'i he māmani—'Oku toe ma'ū 'e he tangata taki taha 'i he fakafoki 'a e ngaahi anga mo e ngaahi 'ulungāanga na'a nau ma'ū 'i he mo'ui fakamatelié. Tá'u 74 κ.μ. nai.

PEA ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku fie lea si'i 'o kau ki he fakafoki kuo lau ki ai; he vakai, kuo hanga 'e ha ni'ihí 'o "faka'uhinga'i hala

19a Mōsaia 15:26.
20a FFL Hā'ele Haké.
21a Luke 23:39–43.
b FFL Palataisí.
c FFL Heli.
d 'Alamā 42:23.

23a 2 Nifai 9:12–13;
'Alamā 11:40–45.
b T&F 88:15–17.
FFL Mo'oni'i
Laumālié.
c FFL Angahalá.

24a 1 Nifai 15:33;
'Alamā 12:16.
26a 'Īsaia 26:19.
b 'Alamā 11:37.
41 1a 2 Pita 1:20; 3:16;
'Alamā 13:20.

'a e ngaahi folofolá, 'o nau fu'u^b hē mama'o ai koe'uhi ko e me'á ni. Pea 'oku ou 'ilo kuo hoha'a foki ho 'atamaí 'i he me'á ni. Kae vakai, te u fakamatála'i ia kiate koe.

2 'Oku ou pehē kiate koe, 'e hoku foha, 'oku hoa 'a e palani 'o e fakafoki pea mo e fakamaau totonu 'a e 'Otuá; he 'oku totonu ke fakafoki 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki honau anga-totonú. Vakai, 'oku 'aonga mo totonu ia, 'o fakatatau ki he māfimaí mo e toetu'u 'a Kalaisí, ke fakafoki 'a e laumālie 'o e tangatá ki hono sinó, pea ke fakafoki 'a e ngaahi "kupu kotoa pē 'o e sinó ki ai.

3 Pea 'oku hoa mo e "fakamaau totonu 'a e 'Otuá ke^b fakamāu'i 'a e tangatá 'o fakatatau ki he'e-nau ngaahi 'ngāué; pea kapau na'e lelei 'enau ngaahi ngāué 'i he mo'uí ni, pea na'e lelei mo e ngaahi holi 'a honau lotó, ke toe "fakafoki 'a kinautolu foki, 'i he 'aho faka'osí, ki he me'a 'oku lelei.

4 Pea kapau kuo kovi 'a 'enau ngaahi ngāué 'e "fakafoki kiate kinautolu 'a e kovi. Ko ia, 'e toe fakafoki 'a e me'a kotoa pē ki honau angatotonú, ko e me'a kotoa pē ki hono anga-fakanatulá—'e fokotu'u hake 'a e^b fa'a-maté ki he ta'e-fa'a-mate, pea mo e 'fa'a-'au'auha ki he ta'e-fa'a-'au'auha—'o fokotu'u hake ki he fiefia^d ta'engata ke

ma'u 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, pe ki he mamahi ta'etuku ke ma'u 'a e pule'anga 'o e tēvoló, ko e taha 'i he feitu'u 'e taha, pea ko e taha 'i he feitu'u 'e taha—

5 Ko e taha kuo fokotu'u hake ki he fiefia 'o fakatatau mo 'ene ngaahi holi ki he fiefiá, pe ko e lelei 'o fakatatau mo 'ene ngaahi holi ki he lelei; pea ko e tokotaha ki he kovi 'o fakatatau mo 'ene ngaahi holi ki he koví; he ko e me'a 'i he'ene holi ke faikovi 'i hono kotoa 'o e 'ahó ko ia te ne ma'u ai 'ene totongi 'o e kovi 'o ka hoko mai 'a e poó.

6 Pea 'oku pehē pe 'i he feitu'u 'e tahá. Kapau kuó ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, mo holi ki he mā'oni'oni, 'o a'u ki he 'osi 'a hono ngaahi 'ahó, pehē 'e totongi kiate ia koe'uhi ko e mā'oni'oni.

7 "Ko e fa'ahinga 'eni kuo huhu'i 'e he 'Eiki; 'io, ko e fa'ahinga 'eni kuo to'o atu, 'a ia kuo fakahaofi mei he po'uli ta'etuku 'o e fakapo'uli; pea ko ia 'oku nau tu'u pe tō; he vakai, 'oku hoko ko e kau fakamaau kiate^b kinautolu pē, pe te nau failelei pe faikovi.

8 Ko 'eni, 'oku "ikai lava ke liliu 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e 'Otuá; ko ia, kuo tofa 'a e halá ke 'ilonga ia 'e loto ki aí ke ne fononga atu ai 'o mo'ui.

9 Pea ko 'eni vakai, 'e hoku foha, 'oua na'á ke 'ahi'ahi' 'i ha

1b FFL Hē mei he Mo'oni.

2a 'Alamā 40:23.

3a FFL Fakamaau
Totonú.

b FFL Ala 'Eke'i mei ha
Taha 'a 'Ene Ngaahi
Ngāué; Fakamaau.

c FFL Ngāué, Ngaahi.

d Hilam. 14:31.

4a 'Alamā 42:28.

b 2 Nifai 9:12–13;

T&F 138:17.

FFL Toetu'ú.

c 1 Kol. 15:51–55.

d FFL Mo'ui Ta'engatá.

7a T&F 76:50–70.

b 2 Nifai 2:26;

'Alamā 42:27;

Hilam. 14:30.

FFL Tau'atāina ke Filí.

8a T&F 1:38.

toe angahala 'e "taha ki ho 'Otuá 'i he ngaahi tefito 'i mo'oni ko ia 'o e tokāteliné, kuó ke 'ahi'ahi' i ki mu'a ke fai angahala.

10 'Oua na'á ke mahalo, koe' uhi kuo lau 'o kau ki he fakafokí, 'e fakafoki koe mei he angahalá ki he fiefia. Vakai, 'oku ou pehē kiate koe, kuo te'eki ai hoko 'a e "fai angahalá ko e fiefia.

11 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, ko e kakai kotoa pē 'oku 'i he tu'unga "fakanatulá, pe ko 'eku pehē, 'i he tu'unga ^bfakakakanó, 'oku nau mo'ua 'i he 'ahu 'o e mamahi pea mo e ngaahi ha'i 'o e fai hiá; 'oku "ikai te nau ma'u 'a e 'Otuá 'i he māmaní, pea kuo nau hē mei he anga 'o e 'Otuá; ko ia, 'oku nau 'i he tu'unga 'oku faikehekehe mo e anga 'o e fiefia.

12 Pea ko 'eni vakai, ko hono 'uhinga koā 'o e lea fakafokí ke 'ave ha me'a 'oku 'i hono tu'unga fakanatula 'o fokotu'u ia 'i he tu'unga 'oku 'ikai fakanatula, pe ke fokotu'u ia 'i he tu'unga 'oku fehanganagai mo hono natulá?

13 'Oiaue, 'e hoku foha, 'oku 'ikai ke pehē ia; ka ko hono 'uhinga 'o e lea fakafokí ko e toe fakafoki 'a e koví ki he kovi, pe ko e anga-fakakakanó ki he anga-fakakakano, pe ko e anga-fakatēvoló ki he anga-fakatēvolo—ko e leleí ki he me'a 'oku lelei; ko e mā'oni'oni ki he me'a 'oku mā'oni'oni; ko e angatonú ki he me'a 'oku anga-

tonu; ko e anga'ofá ki he me'a 'oku anga'ofa.

14 Ko ia, 'e hoku foha, tokanga ke ke anga'ofa ki ho kāingá; "faitotonu, ^bfakamaau mā'oni'oni, pea "failelei ma'u ai pē; pea 'o ka ke ka fai 'a e ngaahi me'a ni kotoa pē, te ke toki ma'u ho' o totongí; 'io, 'e toe fakafoki atu kiate koe 'a e ^dalo'ofa; 'e toe fakafoki atu kiate koe 'a e angatonú; 'e toe fakafoki atu kiate koe ha fakamaau mā'oni'oni; pea 'e toe totongi atu kiate koe 'a e lelei.

15 He ko e me'a 'okú ke 'oatú 'e toe foki mai ia kiate koe, pea fakafoki mai ia; ko ia, 'oku hanga 'e he lea fakafokí 'o fakahalaia 'i lahi ange 'a e tokotaha angahalá, 'o 'ikai momo'i fakatonuhia 'i ia.

VAHE 42

'Oku hoko 'a e mo'ui fakamatelié ko ha taimi 'ahi'ahi'anga ke lava ai 'e he tangatá 'o fakatomala mo tauhi ki he 'Otuá—Na'e fakatupu 'e he Hingá 'a e mate fakasino mo e mate fakalaumalie 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá—'Oku fakahoko 'a e Huhu'i tu'unga 'i he fakatomalá—Ko e 'Otuá pē 'okú ne fai 'a e fakalelei ki he ngaahi angahala 'a e māmaní—Ko e 'alo'ofá 'oku ma'anautolu pē 'oku fakatomalá—'Oku mo'ulalao 'a hono toengá ki he fakamaau totonu 'a e 'Otuá—'Oku hoko mai

9a T&F 42:23–28.

10a Same 32:10;

'Isaia 57:20–21;

Hilam. 13:38.

11a Mōsaia 3:19.

FFL Tangata

Fakakakanó.

^b FFL Anga-fakakakanó.

^c 'Efesō 2:12.

14a FFL Faitotonú.

^b Sione 7:24;

T&F 11:12.

^c T&F 6:13; 58:27–28.

^d FFL 'Alo'ofá.

*'a e 'alo'ofá tu'unga 'i he Fakalelei—
Ko e kau fakatomala mo'oní pē 'e
fakamo'uí. Ta'u 74 k.M. nai.*

PEA ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku ou 'ilo 'oku toe 'i ai mo ha me'a 'e ní'ihí 'oku hoha'a ki ai ho 'atamaí, 'a ia 'oku 'ikai lava ke mahino kiate koe—'a ia 'oku kau ki he "fakamaau totonu 'a e 'Otuá 'i hono tautea'i 'o e tokotaha angahalá; he 'okú ke feinga ke mahalo 'oku ta'etotonu ke tuku 'a e tokotaha angahalá ki ha tu'unga 'o e mamahi.

2 Ko 'eni vakai, 'e hoku foha, te u fakamatala 'a e me'á ni kiate koe. He vakai, na'e hili leva hono "fekau atu 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a 'etau 'uluaki ongo mā-tu'á mei he ngoue 'o ^b'Ītení, ke na ngoue'i 'a e kekele, 'a ia na'e to'o 'a kinaua mei aí—'io, na'á ne kapusi ki tu'a 'a e tangatá, peá ne tuku ki he ngata'anga ki he hahake 'o e ngoue 'o 'Ītení, ha kau 'selupimi, mo ha heletā ulo 'a ia na'e foli fakatakamilo, ke le'ohi 'a e ^d'akau 'o e mo'uí—

3 Ko 'eni, 'oku tau vakai kuo hoko 'a e tangatá 'o hangē ko e 'Otuá, 'o 'ilo 'a e lelei mo e koví; pea telia na'á ne mafao atu hono nimá, 'o toli foki mei he 'akau 'o e mo'uí, 'o kai pea mo'uí 'o ta'engata, na'e tuku 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ha kau selupimi mo e heletā ulo, ke 'oua na'á ne kai mei he fuá—

4 Pea ko ia 'oku tau 'ilo'i, na'e tuku ha taimi ki he tangatá ke fakatomala ai, 'io, ko ha taimi "ahi'ahi'anga, ko e taimi ke fakatomala, pea tauhi ki he 'Otuá.

5 He vakai, kapau na'e mafao atu leva 'e 'Ātama 'a hono nimá, 'o kai mei he 'akau 'o e mo'uí, pehē kuó ne mo'uí 'o ta'engata, 'o hangē ko e folofola 'a e 'Otuá, 'o 'ikai ma'u hano taimi ke fakatomala ai; 'io, pea mei ta'e'aonga foki ai 'a e folofola 'a e 'Otuá, pea ta'ofi ai 'a e palani lahi 'o e fakamo'uí.

6 Kae vakai, na'e tu'utu'uni ki he tangatá ke "mate—ko ia, koe'uhi kuo motuhi atu 'a kinautolu mei he 'akau 'o e mo'uí na'e totonu ke motuhi atu ai 'a kinautolu mei he funga 'o e māmaní—pea na'e hoko 'o mole ai 'a e tangatá 'o ta'engata, 'io, na'a nau hoko ko e tangata kuo ^bhinga.

7 Pea ko 'eni, 'oku ke vakai 'i he me'á ni na'e "motuhi atu 'etau 'uluaki ongo mātu'á 'i he anga-fakasinó mo e fakalaumālié fakatou'osi mei he 'ao 'o e 'Eikí; pea ko ia 'oku ta vakai na'á na mo'ulaloe ai ke fai ki hona ^bloto 'onauá.

8 Ko 'eni vakai, na'e 'ikai 'aonga ke fakahaofi 'a e tangatá mei he mate fakasino ko 'eni, koe'uhi 'e maumau'i ai 'a e "palani lahi 'o e fiefiá.

9 Ko ia, koe'uhi 'e 'ikai ke teitei lava 'o mate 'a e laumālié, pea

42 1a 2 Nifai 26:7;
Mōsaia 15:26–27.
FFL Fakamaau
Totonú.

2a Sēnese 3:23–24;
Mōsese 4:28–31.
b FFL 'Ītení.

c FFL Selupimí.
d Sēnese 2:9.

4a 'Alamā 34:32–33.
6a FFL Mate, Fakasinó.
b Mōsaia 16:3–5.
FFL Hinga 'a 'Ātama
mo 'Īví.

7a 2 Nifai 2:5; 9:6;
Hilam. 14:16.

FFL Mate,
Fakalaumālié.
b FFL Tau'atāina ke Filí.
8a 'Alamā 34:9;
Mōsese 6:62.

mo e fakahoko mai 'i he "hinga ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá ha mate fakalaumālie pea mo ha mate fakasino, 'a ia ko e pehē, na'e motuhi atu 'a kinautolu mei he 'ao 'o e 'Eikí, ko ia na'e 'aonga ai ke fakahaofi 'a e fa'ahinga 'o e tangatá mei he mate fakaelaumālie ko iá.

10 Ko ia, ko e me'a 'i he'enau hoko 'o "fakakakano, pea anga-fakakakano, mo anga-fakatēvolo, 'i honau ^bnatulá, ko ia na'e hoko ai 'a e tu'unga 'ahi'ahi'anga ko 'eni ko ha tu'unga mo'onautolu ke teuteu ai; na'e hoko ia ko ha tu'unga teuteu'anga.

11 Pea ko 'eni manatu, 'e hoku foha, ka ne ta'e'oua 'a e palani 'o e huhu'í (pe kuo lí'aki ia), pehē ko e hili pē 'enau maté 'e "mamahi'ia honau laumālié, koe'uhi ko e motuhi atu 'a kinautolu mei he 'ao 'o e 'Eikí.

12 Pea ko 'eni, na'e 'ikai ke 'i ai ha founga ke fakahaofi ai 'a e tangatá mei he tu'unga 'o e hinga ko iá, 'a ia kuo fakahoko 'e he tangatá kiate ia ko e tupu 'i he'ene talangata'a pē 'a'aná;

13 Ko ia, fakatatau ki he fakamaau totonú, 'e 'ikai lava 'o fakahoko 'a e "palani 'o e huhu'í, tuku kehe 'o ka toki ^bfakatomala 'a e tangatá 'i he tu'unga 'ahi'ahi'anga ko 'eni, 'io, 'a e tu'unga teuteu'angá ni; he kā ne 'ikai ke 'i ai 'a e ngaahi tu'ungá ni, he

'ikai ke 'i ai hano 'aonga 'o e 'alo'ofá ka te ne maumau'í 'a e ngāue 'o e fakamaau totonú. Ko 'eni 'e 'ikai lava 'o faka'auha 'a e ngāue 'o e fakamaau totonú; ka ne pehē, he "ikai toe 'Otua 'a e 'Otuá ia.

14 Pea ko ia 'oku hā mai ai kuo "hinga 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pea kuo nau mo'ua ki he fakamaau totonú; 'io, 'a e ^bfakamaau totonu 'a e 'Otuá, 'a ia na'e tu'utu'uni ai ke motuhi atu 'a kinautolu mei hono 'aó 'o ta'engata.

15 Pea ko 'eni, 'e 'ikai lava ke fakahoko 'a e palani 'o e 'alo'ofá ta'efai ha fakalelei; ko ia na'e fai 'e he 'Otuá tonu 'a e "fakalelei ki he ngaahi angahala 'a e māmaní, ke fakahoko 'a e palani 'o e ^b'alo'ofá, ke fakalato ai 'a e ngaahi fiema'u 'a e 'fakamaau totonú, koe'uhi ke hoko 'a e 'Otuá ko ha 'Otua ^dhaohaoa, mo angatonu, kae 'uma'ā ko ha 'Otua 'alo'ofa foki.

16 Ko 'eni, 'e 'ikai lava ke hoko mai 'a e fakatomalá ki he tangatá tuku kehe kapau na'e 'i ai ha tautea, 'a ia 'oku "ta'engata foki mo ia 'o hangē pē ko e mo'uí 'a e laumālié, 'a ia kuo fokotu'u 'o fehengahangai ki he palani 'o e fiefiá, 'a ia 'oku ta'engata 'o hangē ko e mo'uí 'a e laumālié.

17 Ko 'eni, 'e lava fēfē ha tangata 'o fakatomala 'o kapau 'e

9a FFL Hinga 'a 'Ātama mo 'Ivī.
10a FFL Anga-fakakakanó.
b FFL Tangata Fakakakanó.
c FFL Mo'uí Fakamatelié.
11a 2 Nifai 9:7–9.

13a FFL Palani 'o e Huhu'í.
b FFL Fakatomala, Fakatomalá'í.
c 2 Nifai 2:13–14.
14a 'Alamā 22:13–14.
b 2 Nifai 2:5.
15a 2 Nifai 9:7–10;

Mōsaia 16:7–8.
FFL Fakalelei, Fakalelei'í.
b FFL 'Alo'ofá.
c FFL Fakamaau Totonú.
d 3 Nifai 12:48.
16a T&F 19:10–12.

'ikai te ne "fai angahala? Te ne lava fēfē 'o fai angahala 'o kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha ^bfono? 'E lava fēfē ke 'i ai ha fono ta'e-'i ai-ha tautea?

18 Ko 'eni, na'e 'i ai ha tautea na'e fokotu'u, pea mo ha fono totonu kuo tuku mai, 'a ia na'e 'omai 'a e tautea 'o e "konisēnisí ki he tangatá.

19 Ko 'eni, kapau na'e 'ikai ke foaki mai ha fono—kapau 'e "fakapō 'e ha tangata 'oku totonu ke ne mate—te ne manavahē koā na'a mate 'o kapau te ne fakapō?

20 Pea ko e tahá foki, kapau na'e 'ikai ke foaki mai ha fono ke ta'ofi 'a e angahalá 'e 'ikai manavahē 'a e tangatá ke fai angahala.

21 Pea kapau na'e "ikai ke foaki mai ha fono, kapau 'e fai angahala 'a e tangatá ko e hā ha me'a 'e lava ke fai 'e he fakamaau totonú, pe ko e 'alo'ofá, koe'uhi he 'ikai te na ma'u ha mālohi ki he tokotaha ko iá?

22 Ka kuo foaki mai ha fono, pea fokotu'u mo ha tautea, pea fakangofua ha "fakatomala; 'a ia ko e fakatomala, 'oku ma'u 'i he 'alo'ofá; ka 'ikai, pea 'e ma'u 'e he fakamaau totonú 'a e tokotaha ko iá, 'o fakahoko 'a e fonó, pea 'e hilifaki 'a e tautea 'e he fonó; ka ne 'ikai ke pehē, 'e faka'auha 'a e ngaahi ngāue 'a e fakamaau

totonú, pea he 'ikai ke toe 'Otua 'a e 'Otuá.

23 Ka 'oku 'ikai ke tuku 'e he 'Otua 'a 'ene hoko ko e 'Otuá, pea 'oku ma'u 'e he "alo'ofá 'a e fa'ahinga 'oku loto-fakatomalá, pea 'oku hoko mai 'a e 'alo'ofá tu'unga 'i he ^bfakalelei; pea 'oku fakahoko 'e he fakalelei 'a e "toetu'u 'o e maté; pea 'oku hanga 'e he toetu'u 'o e maté 'o "fakafoki atu 'a e tangatá ki he 'ao 'o e 'Otuá; ko ia 'oku fakafoki atu ai 'a kinautolu ki hono 'aó, ke "fakamāu'i 'o fakatatau ki he'enau ngaahi ngāue, 'o fakatatau mo e fonó mo e fakamaau totonú.

24 He vakai, 'oku fai 'e he fakamaau totonú 'a 'ene ngaahi 'eke kotoa pē, pea 'oku kumi foki 'e he 'alo'ofá ke ma'u 'a e me'a kotoa pē 'oku 'a'aná; pea ko ia, 'oku 'ikai ha taha ka ko ia pē 'oku loto-fakatomala mo'oní 'oku fakamo'uí.

25 Ko e hā, 'okú ke mahalo koā 'oku to'o 'e he 'alo'ofá 'a e "fakamaau totonú? 'Oku ou pehē kiate koe, 'Ikai; na'a mo ha momo'i me'a. Kapau 'e pehē, he 'ikai ke toe 'Otua 'a e 'Otuá ia.

26 Pea ko ia 'oku fakahoko ai 'e he 'Otuá 'a 'ene ngaahi "taumu'a ma'ongo'onga mo ta'engata, 'a ia na'e teuteu talu mei hono ^b'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní. Pea ko ia

17a FFL Angahalá.
b Loma 4:15.

18a FFL Konisēnisí.

19a FFL Fakapō.

21a 2 Nifai 9:25–26;
Mōsaia 3:11.

22a FFL Fakatomala,
Fakatomalá'í.

23a FFL 'Alo'ofá.

b FFL Fakalelei,
Fakalelei'í.

c 2 Nifai 2:8; 9:4;

'Alamā 7:12;

11:41–45; 12:24–25;

Hilam. 14:15–18;

Molom. 9:13.

d 'Alamā 40:21–24.

e FFL Fakamaau

Faka'osí.

25a FFL Fakamaau
Totonú.

26a 2 Nifai 2:14–30;

Mōsese 1:39.

b 'Alamā 13:3;

3 Nifai 1:14.

'oku hoko ai 'a e fakamo'uí mo e huhu'i 'o e tangatá, kae 'uma'ā foki honau faka'auhá mo e mamahí.

27 Ko ia, 'E hoku foha, 'ilonga "ia" e ha'ú tuku ke ne ha'ú 'o inu ta'etotongi 'i he ngaahi vai 'o e mo'uí; pea 'ilonga ia 'oku 'ikai ha'ú 'oku 'ikai fakamālohi 'i ia ke ha'ú; ka 'i he 'aho faka'osí 'e b'fakafoki kiate ia 'o fakatatau ki he'ene ngaahi 'ngāué.

28 Kapau na'á ne holi ke "fai-kovi, pea 'ikai te ne fakatomala 'i hono ngaahi 'ahó, vakai, 'e fai kiate ia 'a e kovi, 'o fakatatau mo e fakafoki 'a e 'Otuá.

29 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku ou loto ke 'oua na'á ke tuku ke toe fakahoha'asi koe 'e he ngaahi me'á ni, kae tuku pē ho'o ngaahi angahalá ke fakahoha'asi koe, 'aki 'a e hoha'a 'a ia 'e 'ohifo ai koe ki he fakatomalá.

30 'Oiauē 'e hoku foha, 'oku ou loto ke 'oua na'á ke toe faka'ikai'í 'a e fakamaau totonu 'a e 'Otuá. 'Oua na'á ke feinga ke fakatonuhia'í koe 'i ha kihí'í momo'í me'a 'e taha koe'uhi ko ho'o ngaahi angahalá, 'aki 'i hono faka'ikai'í 'o e fakamaau totonu 'a e 'Otuá; kae 'oua na'á ke tuku 'a e lotó fakamaau totonu 'a e 'Otuá, mo 'ene 'alo'ofá, mo 'ene fa'a kātaki fuoloá ke ne pule'í 'a ho lotó; pea tuku ke ne 'ohifo koe ki he efú 'i he "loto-fakatōkilalo.

31 Pea ko 'eni, 'E hoku foha, kuo ui koe 'e he 'Otuá ke malanga 'aki 'a e folofolá ki he kakaí ni. Pea ko 'eni, 'e hoku foha, 'alu 'i

ho halá, fakahā 'a e folofolá 'i he mo'oni mo e loto-fakamātoato, koe'uhi ke ke lava 'o 'omi ha kakaí ke fakatomala, koe'uhi ke ma'u 'e he palani ma'ongo'onga 'o e 'alo'ofá ha mālohi kiate kinautolu. Pea 'ofa ke foaki kiate koe 'e he 'Otuá 'o fakatatau mo 'eku ngaahi leá. 'Ēmeni.

VAHE 43

'Oku malanga 'aki 'e 'Alamā mo hono ngaahi fohá 'a e folofolá— 'Oku hoko 'a e kau Sōlamí mo e kau angatu'u Nīfai kehé ko e kau Leimana— 'Oku ha'ú 'a e kau Leimaná ki he kau Nīfai ke tau— 'Oku fakateunga 'e Molonai 'a e kau Nīfai 'aki 'a e ngaahi teunga tau— 'Oku fakahā 'e he 'Eikí kia 'Alamā 'a e ngaahi fokotu'utu'u fufū ki he tau 'a e kau Leimaná— 'Oku malu'í 'e he kau Nīfai 'a honau ngaahi 'apí, ko 'enau tau'atāiná, ko honau ngaahi fāmili, mo 'enau lotú— 'Oku ākilotoa 'e he ngaahi kau tau 'a Molonai mo Lihai 'a e kau Leimana. Ta'u 74 κ.μ. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e 'alu atu 'a e ngaahi foha 'o 'Alamaá 'i he kakaí, ke malanga 'aki 'a e folofolá kiate kinautolu. Pea ko 'Alamā tonu foki, na'e 'ikai te ne mālōlō, 'o ne 'alu atu foki mo ia.

2 Ko 'eni 'e 'ikai te tau toe fakamatala 'o kau ki he'enau ngaahi malangá, tuku kehe pē 'a 'enau malanga 'aki 'a e folofolá, mo e mo'oni, 'o fakatatau ki he

27a 'Alamā 5:34;
Hilam. 14:30.
FFL Tau'atāina ke Filí.

b 'Alamā 41:15.
c 'Isaia 59:18;
Fakahā 20:12.

28a 'Alamā 41:2–5.
30a FFL Loto-fakatōkilaló.

laumālie 'o e kikitē mo e faka-haá; pea na'a nau malanga 'i he lakanga "toputapu 'o e 'Otuá 'a ia na'e ui ai 'a kinautolú.

3 Pea ko 'eni 'oku ou toe foki ki ha fakamatala 'o e ngaahi tau 'i he vaha'a 'o e kau Nifái mo e kau Leimaná, 'i hono hongofulu mā valú ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú.

4 He vakai, na'e hoko 'o pehē na'e hoko 'a e kau "Sōlamí ko e kau Leimana; ko ia, 'i he kamata-anga 'o e ta'u hono hongofulu mā valú na'e vakai 'a e kau Nifái 'oku 'oho mai 'a e kau Leimaná kiate kinautolu; ko ia na'a nau fai ha ngaahi teuteu ki he tau; 'io, na'a nau tānaki fakataha 'enau ngaahi kau taú ki he fonua ko Selesoní.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e ha'u 'a e kau Leimaná mo honau toko lau afe; pea na'a nau hū mai ki he fonua ko 'Aniteonumí, 'a ia ko e fonua 'o e kau Sōlamí; pea ko e tangata na'e hingoa ko Seilahemena 'a honau takí.

6 Pea ko 'eni, ko e me'a 'i he fai angahala mo loto-fakapō lahi ange 'a e kau 'Amalekaí 'i he kau Leimaná 'iate kinautolu pē, ko ia, na'e fokotu'u 'e Seilahemena ha kau 'eikitau lahi ki he kau Leimaná, pea ko kinautolu kotoa ko iá ko e kau 'Amelikai mo e kau Sōlami.

7 Na'á ne fai 'eni foki ke ne pukepuke 'aki 'enau fehi'a ki he kau Nifái, koe'uhí ke ne ngaohi 'a kinautolu ke nau fakaongoongo

kiate ia koe'uhi ke lava 'o fakahoko 'ene ngaahi fakakaukaú.

8 He vakai, ko 'ene ngaahi fakakaukaú ke ue'i hake 'a e kau Leimaná ke 'ita ki he kau Nifái; na'á ne fai 'eni ke ne ma'u ha pule ta'etotonu lahi kiate kinautolu, pea koe'uhí ke ne ma'u foki 'a e mālohi ki he kau Nifái 'i hono 'omi 'a kinautolu ke nofo pōpula.

9 Pea ko 'eni ko e fakakaukau 'a e kau Nifái ke nau malu'i honau ngaahi fonuá, mo honau ngaahi falé, mo honau ngaahi "uaifí, mo 'enau fānaú, koe'uhí ke nau lava 'o malu'i 'a kinautolu mei he nima 'o honau ngaahi filí; pea koe'uhí foki ke nau lava 'o malu'i mo 'enau ngaahi totonú mo honau ngaahi faingamālié, 'io, pea mo 'enau ^btau'atāiná foki, koe'uhí ke nau lava 'o hū ki he 'Otuá 'o fakatatau ki honau lotó.

10 He na'a nau 'ilo'i kapau te nau tō ki he nima 'o e kau Leimaná, 'ilonga ia 'e "hū ki he 'Otuá 'i he ^blaumālie mo e mo'oní, 'a ia ko e 'Otua mo'oni mo mo'uí, 'e faka'auha ia 'e he kau Leimaná.

11 'Io, pea na'a nau 'ilo'i foki 'a e fu'u fehi'a lahi 'aupito 'a e kau Leimaná ki honau ^akāinga, 'a ia ko e kakai 'o 'Anitai-Nifai-Lihái, 'a ia na'e ui ko e kakai 'o 'Āmoní—pea na'e 'ikai te nau fie to'o mahafu, 'io, na'a nau fai ha fuakava pea na'e 'ikai te nau fie maumau'i ia—ko ia, kapau te nau tō ki he

43 2a FFL Lakanga
Taula'eiki
Faka-Melekisētekí.

4a 'Alamā 35:2–14; 52:33.

9a 'Alamā 44:5; 46:12.
^b FFL Tau'atāiná.

10a FFL Hū.

^b Sione 4:23–24.

11a 'Alamā 24:1–3, 5, 20;
25:1, 13; 27:2, 21–26.

nima ‘o e kau Leimaná ‘e faka-‘auha ‘a kinautolu.

12 Pea na‘e ‘ikai ke fie tuku ‘e he kau Nīfaí ke faka‘auha ‘a kinautolu; ko ia na‘a nau foaki kiate kinautolu ha ngaahi potu fonua ke hoko ko honau tofi‘a.

13 Pea na‘e foaki ‘e he kakai ‘o ‘Āmoní ki he kau Nīfaí ha konga lahi ‘o ‘enau ‘ū me‘á ke tauhi ‘aki ‘enau ngaahi kau taú; pea ko ia na‘e pau ai ke tu‘u, taha pē, ‘a e kau Nīfaí ke tau‘i ‘a e kau Leimaná, ‘a ia ko ha fetui-aki ‘a e kau Leimaná mo e kau Lēmiuelá, mo e ngaahi foha ‘o ‘Isimelí, mo kinautolu kotoa pē na‘e mavahe atu mei he kau Nīfaí, ‘a ia ko e kau ‘Amalekaí mo e kau Sōlamí, pea mo e ngaahi “hako ‘o e kau taula‘eiki ‘a Noá.

14 Ko ‘eni ko e ngaahi hako ko iá na‘a nau tokolahi, ‘o meimei tatau, mo e tokolahi ‘o e kau Nīfaí; pea ko ia na‘e pau ai ke tau ‘a e kau Nīfaí mo honau kāingá, ‘o a‘u ki he lilingi toto.

15 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he fakataha mai ‘a e ngaahi kau tau ‘a e kau Leimaná ‘i he fonua ko ‘Aniteonumí, vakai, kuo ‘osi teuteu ‘a e ngaahi kau tau ‘a e kau Nīfaí ke fetaulaki mo kinautolu ‘i he fonua ko Selesoní.

16 Ko ‘eni, ko e taki ‘o e kau Nīfaí, pe ko e tangata kuo fili ke hoko ko e ‘eikitau lahi ki he kau Nīfaí—ko ‘eni na‘e pule ‘a e ‘eikitau lahi ki he ngaahi kau tau kotoa ‘a e kau Nīfaí—pea ko hono hingoá ko Molonai;

17 Pea na‘e ma‘u ‘e Molonai ‘a

e pule kotoa, mo e tu‘utu‘uni ki he‘enau ngaahi taú. Pea na‘a ne ta‘u uofulu mā nima pē ‘i hono fili ia ko e ‘eikitau lahi ki he ngaahi kau tau ‘a e kau Nīfaí.

18 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne fetaulaki mo e kau Leimaná ‘i he ngaahi ngata‘anga fonua ‘o Selesoní, pea kuo fakamahafu hono kakaí ‘aki ‘a e ngaahi heletā, mo e ngaahi hele piko, mo e fa‘ahinga ‘o e ngaahi mahafu tau kotoa pē.

19 Pea ‘i he mamata ‘a e ngaahi kau tau ‘a e kau Leimaná ki he kau Nīfaí, pe kuo hanga ‘e Molonai ‘o teuteu‘i ‘a hono kakaí ‘aki ‘a e ngaahi sifa-fatafata mo e ngaahi pā ki he umá, ‘io, kae ‘uma‘ā foki mo e ngaahi pā ke malu‘i ‘aki honau ‘ulú, pea kuo nau kofu ‘aki foki ‘a e kofu matolu—

20 Ko ‘eni na‘e ‘ikai teuteu ‘a e kau tau ‘a Seilahemená ‘aki ha me‘a pehē; na‘a nau ma‘u pē ‘enau ngaahi heletaá mo ‘enau ngaahi hele pikó, mo ‘enau ngaahi kaufaná mo ‘enau ngaahi ngahaú, ko ‘enau ngaahi maká mo ‘enau ngaahi maka-taá; pea na‘a nau “tēlefua, tuku kehe pē ha kili‘imanu na‘e nono‘o ‘aki honau kongalotó; ‘io, na‘a nau tēlefua kotoa pē, tuku kehe pē ‘a e kau Sōlamí mo e kau ‘Amelikaí;

21 Ka na‘e ‘ikai malu‘i ‘a kinautolu ‘aki ha ngaahi sifa-fatafata, pe ngaahi pā—ko ia, na‘a nau fu‘u ilifia ‘aupito ki he kau tau ‘a e kau Nīfaí koe‘uhi ko honau teunga taú, neongo na‘e fu‘u

hulu ange 'a honau tokolahí 'i he tokolahi 'o e kau Nīfaí.

22 Vakai, na'e hoko 'o pehē foki na'e 'ikai te nau loto-to'a ke ō mai ke tau'i 'a e kau Nīfaí 'i he ngaahi ngata'anga fonua 'o Selesoní; ko ia na'a nau 'alu mei he fonua ko 'Aniteonumí ki he feitu'u maomaonganoá, 'o fai 'enau fonongá 'o takatakai 'i he feitu'u maomaonganoá, 'o a'u ki he matavai 'o e vaitafe Saitoné, ke nau hū ai ki he fonua ko Manataí 'o ma'u 'a e fonuá; he na'e 'ikai te nau 'amanaki 'e 'ilo'i 'e he ngaahi kau tau 'a Molonai pe kuo nau 'alú ki fē.

23 Ka na'e hoko 'o pehē, 'i he hili pē 'enau 'alu atu ki he feitu'u maomaonganoá na'e fekau atu 'e Molonai ha kau tangata mataki ki he feitu'u maomaonganoá ke fakaasiasi honau nofo'angá; pea ko Molonai, foki, 'i he'ene 'ilo'i 'a e ngaahi kikite 'a 'Alamaá, na'a ne fekau atu ai ha kau tangata 'e ní'ihí kiate ia, 'o kole kiate ia ke ne fehu'i ki he 'Eikí pe 'oku totonu ke 'alu "ki fē 'a e ngaahi kau tau 'a e kau Nīfaí ke malu'i 'a kinautolu mei he kau Leimaná.

24 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hoko mai 'a folofola 'a e 'Eikí kia 'Alamā, pea na'e fakahā 'e 'Alamā ki he kau talafekau 'a Molonai, 'oku lolotonga laka takai 'a e kau tau 'a e kau Leimaná 'i he feitu'u maomaonganoá, koe'uhi ke nau hū mai ki he fonua ko Manataí, ke nau kamata hano 'ohofi 'o e kongá vaivai ange 'o e kakaí. Pea na'e

'alu 'a e kau talafekau ko iá 'o fakahā 'a e pōpoaki kia Molonai.

25 Ko 'eni ko Molonai, na'a ne tuku ha kongá 'o 'ene kau taú 'i he fonua ko Selesoní, telia na'a faifai pea ha'u hano kongá 'o e kau Leimaná ki he fonua ko iá 'o ma'u 'a e koló, ka ne 'ave hono toe 'o 'ene kau taú 'o nau laka atu ki he fonua ko Manataí.

26 Pea na'a ne fekau 'a e kakai kotoa pē 'i he kongá ko ia 'o e fonuá ke nau fakataha mai ke tau mo e kau Leimaná, ke "malu'i honau ngaahi kekelé mo honau fonuá, mo 'enau ngaahi totonú mo 'enau tau'atāinā; ko ia na'a nau teuteu ki he taimi 'e ha'u ai 'a e kau Leimaná.

27 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e Molonai ki he'ene kau taú ke nau toitoi 'i he tele'a 'oku ofi ki he kauvai 'o e vaitafe Saitoné, 'a ia na'e 'i he tafa'aki fakahihifo 'o e vaitafe Saitone 'i he feitu'u maomaonganoá.

28 Pea na'e fokotu'u takatakai 'e Molonai ha kau mataki, koe'uhi ke ne lava 'o 'ilo ki he ha'u 'a e kau tau 'a e kau Leimaná.

29 Pea ko 'eni, ko e me'a 'i he 'ilo'i 'e Molonai 'a e fakakaukau 'a e kau Leimaná, pea ko 'enau fakakaukau ke faka'auha honau kāingá, pe ke ikuna'i 'a kinautolu pea 'omi 'a kinautolu ke nofo pōpula koe'uhí ke nau lava ai 'o fokotu'u ha pule'anga mo'onautolu 'i hono kotoa 'o e fonuá;

30 Pea 'i he'ene 'ilo'i foki ko e holi pē taha 'a e kau Nīfaí ke malu'i honau ngaahi fonuá, mo

'enau "tau'atāinā, mo honau siasí, ko ia na'á ne fakakaukau ai 'oku 'ikai ko ha anghala ke ne malu'í 'a kinautolu 'i ha tauhele; ko ia, na'á ne 'ilo'í mei he'ene kau matakí 'a e hala 'e fou ai 'a e kau Leimaná.

31 Ko ia, na'á ne vahevahe 'a 'ene kau tau, 'o 'omi hano kongá ki he tele'á, 'o ne fufuu'í 'a kinautolu 'i he potu hahaké, pea mo e potu tonga 'o e mo'unga ko Līpilá;

32 Pea ko hono toé na'á ne fufuu'í 'i he tele'a fakahihifó, 'i he fakahihifo 'o e vaitafe Saitoné, 'o fai hifo ki he ngaahi ngata'anga fonua 'o Manataí.

33 Pea 'i he'ene fokotu'utu'u pehē 'ene kau tau 'o fakatatau ki hono lotó, na'á ne mateuteu ai ke fetaulaki mo kinautolu.

34 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu hake 'a e kau Leimaná 'i he tafa'aki tokelau 'o e mo'ungá, 'a ia na'e toitoi ai ha kongá 'o e kau tau 'a Molonáí.

35 Pea ko e me'a 'i he fakalaka mai 'a e kau Leimaná 'i he mo'unga ko Līpilá, 'o nau a'u hifo ki he tele'á, 'o kamata ke a'a 'i he vaitafe Saitoné, ko e kau tau ko ia na'a nau toitoi 'i he tonga 'o e mo'unga, 'a ia na'e taki 'e ha tangata 'a ia ko hono hingoá ko "Līhai, ko ia na'á ne taki atu 'a 'ene kau tau 'o kāpui 'a e kau Leimaná 'i he potu fakahahaké 'i mui 'iate kinautolu.

36 Pea na'e hoko 'o pehē ko e kau Leimaná, 'i he'enu mamata ki he kau Nīfaí 'oku fe'ohofi mai kiate kinautolu mei muí, na'a

nau tafoki ki mui 'o kamata ke tau mo e kau tau 'a Līhaí.

37 Pea na'e kamata 'a e tāmáté 'i he ongo fa'ahí fakatou'osi, ka na'e fakamanavahē ange ia 'i he fa'ahi 'a e kau Leimaná, he na'e ta'emalu'í honau sino "telefuá mei he ngaahi tā mālohi na'e fai 'e he kau Nīfaí 'aki 'enau ngaahi heletaá mo 'enau ngaahi hele pikó, 'a ia na'e fakahoko ha mate 'i he meimei tā kotoa pē.

38 Ka 'i he tafa'aki 'e tahá, na'e tātātaha 'a e tō ha tangata 'i he kau Nīfaí, 'i he 'enau ngaahi heletaá pea mo e mole 'o e toto, he na'e malu'í 'a kinautolu 'i he ngaahi kupu laveangofua taha 'o e sinó, pe na'e malu'í 'a e ngaahi kupu laveangofua ange 'o e sinó mei he tā 'a e kau Leimaná, 'aki 'enau ngaahi "sifa-fatafatá mo 'enau ngaahi pā ki he nimá mo honau ngaahi tatā tau; pea ko ia na'e fai atu 'e he kau Nīfaí 'a e tāmáte 'i he kau Leimaná.

39 Pea na'e hoko 'o pehē na'e ilifia 'a e kau Leimaná, koe'uhi ko e fu'u faka'auha lahi 'iate kinautolú, 'o a'u ki he'enu kamata ke hola ki he vaitafe Saitoné.

40 Pea na'e tuli 'a kinautolu 'e Līhai mo 'ene kau tangatá; pea na'e teke'í atu 'a kinautolu 'e Līhai ki he ngaahi vai 'o Saitoné, pea na'a nau a'a atu 'i he ngaahi vai 'o Saitoné. Pea na'e ta'ofi 'e Līhai 'a 'ene kau tau 'i he kauvai 'o e vaitafe Saitoné ke 'oua 'e a'a atu ai.

41 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fetaulaki 'a Molonai mo 'ene

30a 'Alamā 46:12, 35.

35a 'Alamā 49:16.

37a 'Alamā 3:5.

38a 'Alamā 44:8–9.

kau tau mo e kau Leimaná 'i he tele'á, 'i he kauvai 'e taha 'o e vaitafe Saitoné, 'o nau kamata ke 'oho atu kiate kinautolu 'o tāmāte'i 'a kinautolu.

42 Pea na'e toe hola 'a e kau Leimaná meiate kinautolu, ki he fonua ko Manatai; pea na'e toe fakafetaulaki mai kiate kinautolu 'a e ngaahi kau tau 'a Molonai.

43 Pea 'i he hoko 'eni na'e tau 'a e kau Leimaná 'o fu'u mālohi 'aupito, 'io, kuo te'eki ai ke hā 'a e tau 'aki 'e he kau Leimaná ha fu'u mālohi mo e loto-to'a lahi pehē, 'ikai, kuo te'eki ai talu mei he kamata'angá.

44 Pea na'e fakaloto'i 'a kinautolu 'e he kau "Sōlamí mo e kau 'Amalekaí, 'a ia ko honau kau 'eikitau lalahí mo honau kau takí, kae 'uma'ā mo Seilahemena, 'a ia ko honau 'eikitau lahi, pe ko honau taki lahi mo honau pulé; 'io, na'a nau tau 'o hangē ko e fanga talākoné, pea na'e tō 'a e kau Nifai tokolahi 'i honau nimá, 'io, na'a nau fahiua ha kongā lahi 'o honau ngaahi tatā tau, 'o nau tui'i 'a e kongā lahi 'o honau ngaahi sifa-fatafatá, 'o nau tu'usi 'a e lahi 'o honau ngaahi nimá; pea na'e pehē 'a e tau 'a e kau Leimaná 'i he'enu fu'u 'itá.

45 Ka neongo iá, na'e ue'i hake 'a e kau Nifai ia 'e ha 'uhinga lelei ange, he na'e 'ikai te nau "tau ke fokotu'u ha taha ko ha tu'i, pe ma'u ha mālohi ka na'a nau tau koe'uhi ko honau

ngaahi 'api mo 'enua ^btau'atāinā, mo honau ngaahi uai'fi mo 'enua fānaú, pea mo 'enua ngaahi me'a kotoa pē, 'io, koe'uhi ko e ngaahi ouau 'o 'enua lotú mo honau siasí.

46 Pea na'a nau fai 'a e me'a na'a nau ongo'i ko honau "fatongia 'a ia na'a nau mo'ua ai ki honau 'Otuá; he na'e folofola 'a e 'Eiki kiate kinautolu, kae 'uma'ā foki ki he'enua ngaahi tamaí; ^bKapau 'oku 'ikai te mou halaia 'i he ^culuaki fakatupu filí, pe ko hono uá, 'oua na'a mou tuku 'a kimoutolu ke tō 'i he nima 'o homou ngaahi filí.

47 Pea ko e tahá, kuo folofola foki 'a e 'Eiki: Ke mou ^amalu'i homou ngaahi fāmilí 'o a'u ki he lilingi 'o e toto. Ko ia ko e me'a 'eni na'e tau ai 'a e kau Nifai mo e kau Leimaná, ke malu'i 'a kinautolu, mo honau ngaahi fāmilí, mo honau ngaahi kekelelé, mo honau fonuá, mo 'enua ngaahi totonú, mo 'enua lotú.

48 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he vakai 'e he kau tangata 'a Molonai ki he anga-fita'a pea mo e 'ita 'a e kau Leimaná, na'a nau meimei holomui 'o hola meiate kinautolu. Pea ko Molonai, 'i he'ene 'ilo'i 'a 'enua fakakaukau, na'a ne fekau atu, 'o pou-pou'i honau lotó 'aki 'a e ngaahi fakakaukau ni — 'io, 'a e ngaahi fakakaukau ki honau ngaahi kekelelé, mo 'enua tau'atāinā, 'io, 'a 'enua tau'atāina mei he nofo pōpulá.

44a 'Alamā 43:6.

45a 'Alamā 44:5.

^b FFL Tau'atāinā.

46a FFL Fatongia.

^b 'Alamā 48:14;

T&F 98:33–36.

^c 3 Nifai 3:21;

T&F 98:23–24.

47a T&F 134:11.

49 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau tafoki atu ki he kau Leimaná, ‘o nau “tangi ‘i he le’o pē taha ki he ‘Eiki ko honau ‘Otuá, koe’uhi ko ‘enau tau’atāina mo ‘enau tau’atāina mei he nofo pōpulá.

50 Pea na’a nau kamata ke fakafepaki ‘i ‘a e kau Leimaná ‘aki ‘a e mālohi; pea ‘i he feitu’ula’ā pē ko ia na’a nau tangi ai ki he ‘Eiki koe’uhi ko ‘enau tau’atāina, na’e kamata ai ke hola ‘a e kau Leimaná mei honau ‘aó; ‘o nau hola ‘o a’u ki he ngaahi vai ‘o Saitoné.

51 Ko ‘eni, na’e tokolahi ange ‘a e kau Leimaná, ‘io, ‘o tokolahi ange ‘i hono liunga ua ‘o e tokolahi ‘o e kau Nifái; ka neongo iá, na’e teke’i ‘a kinautolu kae ‘oua kuo nau kātoa fakataha ‘i he feitu’u pē ‘e taha ‘i he tele’á ‘i he ve’e vaitafe Saitoné.

52 Ko ia na’e ‘ākilotoa ‘a kinautolu ‘e he ngaahi kau tau ‘a Molonái, ‘io, ‘i he ongo kauvai fakatou’osi ‘o e vaitafé, he vakai, na’e tu’u mai mei he hahaké ‘a e kau tangata ‘a Lihái.

53 Ko ia, ‘i he vakai ‘e Seilahemena ki he kau tangata ‘a Lihái ‘i he hahake ‘o e vaitafe Saitoné, pea mo e kau tau ‘a Molonai ‘i he hihifo ‘o e vaitafe Saitoné, pea kuo ‘ākilotoa ‘a kinautolu ‘e he kau Nifái, na’e tō ai kiate kinautolu ‘a e fu’u ilifia lahi.

54 Ko ‘eni ko Molonai, ‘i he’ene vakai ki he’enu ilifía, na’á ne fekau ki he’ene kau tangatá ke nau tuku ‘enau lilingi ‘a honau totó.

VAHE 44

‘Oku fekau ‘e Molonai ki he kau Leimaná ke nau fai ha fuakava ‘o e melino pe ‘e faka’auha ‘a kinautolu — ‘Oku ‘ikai tali ‘e Seilahemena ‘a e fekaú, pea toe hoko atu ‘a e taú — ‘Oku ikuna’i ‘e he kau tau ‘a Molonái ‘a e kau Leimaná. Ta’u 74–73 K.M. nai.

PEA na’e hoko ‘o pehē na’a nau tu’u ‘o nau holomui ‘o ki’i ma-ma’o si’i atu meiate kinautolu. Pea na’e pehē ange ‘e Molonai kia Seilahemena: Vakai, ‘e Seilahemena, ‘oku “ikai te mau fie hoko ko e kau tangata ‘o e toto. ‘Oku ke ‘ilo’i ‘oku mou ‘i homau nimá, ka ‘oku ‘ikai te mau loto ke tāmata’i ‘a kimoutolu.

2 Vakai, kuo ‘ikai te mau ha’ú ke tau’i ‘a kimoutolú koe’uhí ke mau lilingi homou totó koe’uhi ke mau mau ma’u ‘a e mālohi; pea ‘oku ‘ikai foki te mau fie ‘omi ha taha ki he ha’amonga ‘o e nofo pōpulá. Ka ko e ‘uhinga matematē ‘eni kuo mou ha’u ai ke tau’i ‘a kimautolú; ‘io, pea ‘oku mou ‘ita kiate kimautolú koe’uhi ko ‘emau lotú.

3 Ka ko ‘eni, ‘oku mou vakai ‘oku ‘iate kimautolu ‘a e ‘Eiki; pea ‘oku mou vakai kuó ne tuku ‘a kimoutolu ki homau nimá. Pea ko ‘eni ‘oku ou faka’amu ke mou ‘ilo’i kuo fai ‘eni ma’amoutolu koe’uhi ko ‘emau lotú pea mo ‘emau tui kia Kalaisí. Pea ko ‘eni ‘oku mou vakai ‘e ‘ikai te mou lava ‘o faka’auha ‘a ‘emau tui ko ‘eni.

4 Ko 'eni 'oku mou vakai ko e tui mo'oni 'eni ki he 'Otuá; 'io, 'oku mou vakai 'e pou pou 'i, mo tauhi, mo malu 'i 'a kimautolu 'e he 'Otuá, 'o kapau te mau tui faivelenga ma'u ai pē kiate ia, pea mo 'emau tuí, mo 'emau lotú; pea he 'ikai pē tuku 'e he 'Eikí ke faka'auha 'a kimautolu kae ngata pē 'i he'emau hinga ki he maumau-fonó mo faka-'ikai' 'emau tuí.

5 Pea ko 'eni, 'e Seilahemena, 'oku ou fekau kiate koe 'i he huafa 'o e 'Otuá fungani māfi-mafi ko iá, 'a ia kuó ne fakamā-lohia homau nimá pea kuo mau ma'u ai 'a e mālohi kiate kimoutolu, 'i he'emau tuí, 'i he'emau lotú, pea 'i he'emau ngaahi 'ouau fakalotú, pea 'i homau siasí, pea 'i he tauhi toputapu 'oku mau fai ki homau ngaahi uaifí mo 'emau fānaú, 'i he ^btau'atāina ko ia 'a ia 'oku ha'i ai 'a kimautolu ki homau ngaahi kekelelé mo homau fonuá; 'io, pea 'i he tauhi foki ki he folofola toputapu 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku mau ma'u ai 'emau fiefia kotoa; pea 'i he me'a kotoa pē 'oku mahu'inga taha kiate kimautolú—

6 'Io, pea 'oku 'ikai ngata ai; ka 'oku ou fekau kiate kimoutolu 'i he ngaahi holi kotoa pē 'oku 'iate kimoutolu ke mo'uí, ke mou 'omi ho'omou ngaahi mahafu tau kotoa pē kiate kimautolu, pea 'e 'ikai te mau feinga ke lilingi homou totó, ka te mau fakamo'ui 'a

kimoutolu, 'o kapau pe te mou 'alu 'o 'ikai toe ha'u ke tau'i 'a kimautolu.

7 Pea ko 'eni, kapau 'e 'ikai te mou fai 'eni, vakai, 'oku mou 'i homau nimá, pea te u fekau ki he'eku kau tangatá ke nau 'oho atu kiate kimoutolu, 'o hoka'i homou ngaahi sinó 'aki 'a e ngaahi lavea fakamate, koe'uhi ke mou 'auha ai; pea te tau toki vakai pe ko hai 'e ma'u 'a e mālohi ki he kakai ní; 'io, te tau vakai pe ko hai 'e 'omi ki he nofo pōpulá.

8 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he fanongo 'e Seilahemena ki he ngaahi lea ní na'á ne ha'u 'o ne 'oatu 'ene heletaá mo 'ene hele pikó, mo 'ene kaufaná ki he nima 'o Molonaí, pea ne pehē ange kiate ia: Vakai, ko 'eni 'a 'emau ngaahi mahafu taú; te mau 'omi ia kiate kimoutolu, ka 'e 'ikai te mau loto ke fai ha "fuakava kiate kimoutolu, 'a ia 'oku mau 'ilo te mau maumau'i, kae 'uma'ā foki mo 'emau fānaú foki; ka mou ma'u 'emau ngaahi mahafu taú, pea tuku ke mau 'alu ki he feitu'u maomaonga-noá; ka 'ikai pea te mau tauhi 'emau ngaahi heletaá, pea te mau mate pe ikuna.

9 Vakai, 'oku 'ikai te mau kau ki ho'omou tuí, 'oku 'ikai te mau tui ko e 'Otuá ia na'á ne tuku 'a kimautolu ki homou nimá; ka 'oku mau tui ko homou poto he kākaá kuo faka-haofi ai 'a kimoutolu mei he'emaun ngaahi heletaá. Vakai, ko ho'omou ngaahi "sifa-fatafatá

mo ho‘omou ngaahi paá kuo nau malu‘i ‘a kimoutolú.

10 Pea ko ‘eni ‘i he faka‘osi ‘e Seilahemena ‘a ‘ene lea ‘aki ‘a e ngaahi lea ní, na‘e fakafoki ‘e Molonai kia Seilahemena ‘a e heletaá mo e ngaahi mahafu taú, ‘a ia na‘á ne ma‘ú, ‘o ne pehē ange: Vakai, te tau faka‘osi ‘a e taú.

11 Ko ‘eni ‘oku ‘ikai te u lava ‘o fakafoki ‘a e lea kuó u lea‘akí, ko ia ‘oku hangē ‘oku mo‘ui ‘a e ‘Eikí, pehē ‘e ‘ikai te mou ‘alu kae ‘oua kuo mou fai ha fuakava ‘e ‘ikai te mou toe foki mai ke tau‘i ‘a kimautilu. Ko ‘eni ko e me‘a ‘i ho‘omou ‘i homau nimá te mau lilingi homou totó ki he kekelelé, pe ko ho‘omou tali ‘a e ngaahi me‘a kuó u fokotu‘u atú.

12 Pea ko ‘eni ‘i he ‘osi lea ‘aki ‘e Molonai ‘a e ngaahi lea ní, na‘e tauhi ‘e Seilahemena ‘a ‘ene heletaá, pea na‘á ne ‘ita kia Molonai, pea ne ‘oho atu ke ne tāmata‘i ‘a Molonai; ka ‘i he‘ene hiki hake ‘ene heletaá, vakai, na‘e taa‘i ia ‘e ha taha ‘o e kau tau ‘a Molonai ‘o ne tō ki he kekelelé, pea na‘e motu ‘a e kau‘i heletaá; pea na‘á ne taa‘i foki ‘a Seilahemena ‘o ne tu‘usi ai ‘a e kili ‘o hono tumu‘aki ‘o tō ia ki he kekelelé. Pea na‘e holomui ‘a Seilahemena meiate kinautilu ki he lotolotonga ‘o ‘ene kau taú.

13 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko e tangata tau ko ia na‘e tu‘u ‘i he tafakí, ‘a ia na‘á ne tu‘usi ‘a e kili ‘o e tumu‘aki ‘o Seilahemená, na‘e hiki hake ‘e ia ‘a e kili ‘o e

tumu‘akí ‘aki ‘a e lou ‘ulu, ‘o ne ‘ai ia ki he‘ene mata‘i heletaá, ‘o ne hiki hake ia ki ‘olunga kiate kinautilu, ‘o pehē ange kiate kinautilu ‘i ha le‘o-lahi:

14 Hangē kuo tō ‘a e kili ‘o e tumu‘akí ni ki he kekelelé, ‘a ia ko e kili ‘o e tumu‘aki ‘o homou ‘eikitaú, ‘e pehē ho‘omou tō ki he kekelelé ‘o kapau ‘e ‘ikai te mou tuku ho‘omou ngaahi mahafu taú pea ‘alu hili ha fuakava ‘o e melino.

15 Ko ‘eni na‘e ‘i ai ‘a e tokolahi, ‘i he hili ‘enau fanongo ki he ngaahi lea ní pea mamata ki he kili ‘o e tumu‘aki ‘a ia na‘e ‘i he heletaá; na‘e tō kiate kinautilu ‘a e ilifia; pea na‘e ō mai ‘a e tokolahi ‘o nau lī hifo ‘enau ngaahi mahafu taú ‘i he va‘e ‘o Molonai, pea nau fai ha “fuakava ‘o e melino. Pea ko kinautilu kotoa pē na‘e fai ha fuakavá na‘a nau tuku ke nau ‘alu ki he feitu‘u maomaonganoá.

16 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fu‘u ‘ita ‘aupito ‘a Seilahemena, ‘o ne tafunaki ‘i hono toe ‘o ‘ene kau taú ‘a e ‘ita, ke nau tau‘i mālohi ange ‘a e kau Nifai.

17 Pea ko ‘eni na‘e ‘ita ‘a Molonai, koe‘uhi ko e loto-ta‘efieauna ‘a e kau Leimaná; ko ia na‘á ne fekau ki hono kaká ke nau ‘oho atu kiate kinautilu ‘o tāmata‘i ‘a kinautilu. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau kamata ke tāmata‘i ‘a kinautilu; ‘io, pea na‘e tau ‘aki ‘e he kau Leimaná ‘a ‘enau ngaahi heletaá mo honau ivi.

18 Kae vakai, ko honau ngaahi sino tēlefuá mo honau ‘ulu

ta'e-tataá na'e 'ikai hano malu'i mei he ngaahi heletā māsila 'a e kau Nīfaí; 'io, vakai na'e hoka'i mo te'ia 'a kinautolu, 'io, pea na'e vave 'aupito 'a 'enau tō 'i he ngaahi heletā 'a e kau Nīfaí; pea na'e kamata ke tā hifo 'a honau tokolahi, 'o hangē ko hono kikitē'i 'e he tangata tau 'a Molonái.

19 Ko 'eni ko Seilahemena, 'i he'ene mamata 'oku ofi ke faka'auha kotoa 'a kinautolú, na'á ne kaila le'o-lahi kia Molonai, 'o ne fakapapau te ne fai ha fuakava kae 'uma'ā foki hono kakaí mo kinautolu, 'o kapau te nau fakamo'ui 'a kinautolu 'oku toé, 'e "ikai pē te nau toe ō mai ke tau'i 'a kinautolu.

20 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e Molonai ke toe ta'ofi 'a e tāmáté 'i he kakaí. Pea na'á ne to'o 'a e ngaahi mahafu taú mei he kau Leimaná; pea 'i he hili 'enau fai kiate ia ha "fuakava 'o e melinó, na'e tuku kiate kinautolu ke nau 'alu ki he feitu'u maomaonganoá.

21 Ko 'eni na'e 'ikai ke lau 'a e tokolahi 'o honau kakaí maté koe'uhi ko e hulu 'o honau tokolahi; 'io, na'e fu'u hulu 'aupito 'a e tokolahi 'o honau kakaí maté, fakatou'osi 'i he kau Nīfaí mo e kau Leimaná.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau laku honau kakaí maté ki he ngaahi vai 'o Saitoné, pea kuo nau 'auhia ai, pea kuo tanu 'i he ngaahi potu loloto 'o e tahí.

23 Pea na'e foki 'a e kau tau 'a e kau Nīfaí, pe ko Molonái, 'o nau

foki mai ki honau ngaahi falé mo honau ngaahi kelekelé.

24 Pea na'e faka'osi pehē 'a e ta'u hono hongofulu mā valu 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kau Nīfaí. Pea na'e 'osi pehē 'a e lekooti 'a 'Alamā, 'a ia na'e tohi ki he ngaahi peleti 'a Nīfaí.

Ko ha fakamatala ki he kakai 'o Nīfaí, mo 'enau ngaahi taú mo e ngaahi moveuveú, 'i he ngaahi 'aho 'o Hilamaní, 'o fakatatau ki he lekooti 'a Hilamani, 'a ia na'á ne tauhi 'i hono ngaahi 'ahó.

'Oku kau ki ai 'a e vahe 45 'o a'u ki he ngata'anga 'o e vahe 62.

VAHE 45

'Oku tui 'a Hilamani ki he ngaahi lea 'a 'Alamaá—'Oku kikitē'i 'e 'Alamā 'a hono faka'auha 'o e kau Nīfaí—'Okú ne tāpuaki'i mo fakamala'ia'i 'a e fonuá—Mahalo na'e 'ave 'a 'Alamā 'e he Laumālié, 'o hangē ko Mōsesé—'Oku tupu hake 'a e feke'ike'i 'i he siasí. Ta'u 73 κ.Μ. nai.

VAKAI, ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e fu'u fiefia 'aupito 'a e kakai 'o Nīfaí, koe'uhi ko hono toe fakahaofi 'a kinautolu 'e he 'Eikí mei he nima 'o honau ngaahi filí; ko ia na'a nau 'oatu 'a e fakafeta'i ki he 'Eiki ko honau 'Otuá; 'io, na'a nau "aukai lahi mo lotu lahi, pea nau hū ki he 'Otuá 'i he fu'u fiefia lahi.

2 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono hongofulu mā hiva 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he

kakai 'o Nīfaí, na'e ha'u 'a 'Alamā ki hono foha ko Hilamaní, 'o ne pehē kiate ia: 'Okú ke tui koā ki he ngaahi lea 'a ia na'á ku lea 'aki kiate koe 'o kau ki he ngaahi "lekooti kuo tauhí?

3 Pea pehē ange 'e Hilamani kiate ia: 'Io, 'oku ou tui.

4 Pea toe pehē ange 'e 'Alamā: 'Okú ke tui koā kia Sīsū Kalaisi, 'a ia 'e hā'ele maí?

5 Pea ne pehē ange: 'Io, 'oku ou tui ki he ngaahi lea kotoa pē kuó ke lea'akí.

6 Pea toe pehē ange 'e 'Alamā kiate ia: Te ke "tauhi koā 'a 'eku ngaahi fekaú?

7 Pea ne pehē: 'Io, te u tauhi ho'o ngaahi fekaú 'aki hoku lotó kotoa.

8 Pea toki pehē ange 'e 'Alamā kiate ia: 'Okú ke monū'ia koe; pea 'e "fakatu'umālie'i koe 'e he 'Eikí 'i he fonuá ni.

9 Kae vakai, 'oku 'i ai ha'aku ngaahi me'a 'e ni'ihi ke u "kikite 'aki kiate koe; ka ko e me'a te u kikite 'aki kiate koé ke 'oua na'á ke fakahā; 'io, ko e me'a te u kikite 'aki kiate koé 'e 'ikai fakahā ia, kae 'oua ke fakahoko 'a e kikité; ko ia tohi pē 'a e ngaahi lea te u lea'akí.

10 Pea ko e ngaahi leá 'eni: Vakai, 'oku ou 'ilo'i ko e kakai ko 'ení, 'a ia ko e kau Nīfaí, 'o fakatatau ki he laumālie 'o e fakahā 'oku 'iate aú, 'e 'osi atu 'a e ta'u 'e "fāngeau hili 'a e taimi 'e fakahā ai 'e Sīsū Kalaisi ia kiate

kinautolú, te nau faka'au'auhifo 'i he ^bta'etui.

11 'Io, pea te nau toki mamata ki he ngaahi tau mo e ngaahi faka'auha, 'io, ko e ngaahi hongē mo e lilingi 'o e toto, kae 'oua ke "osi'osingamālie 'a e kakai 'o Nīfaí—

12 'Io, pea 'e hoko 'eni koe'uhi ko 'enau faka'au'auhifo 'i he ta'etuí pea hinga ki he ngaahi ngāue 'o e fakapo'ulí, mo e "holi koví, mo e ngaahi fa'ahinga angahala kotoa pē; 'io, 'oku ou pehē kiate koe, koe'uhi ko 'enau fai angahala ki he fu'u maama mo e 'ilo lahi pehē, 'io, 'oku ou pehē kiate koe, 'e kamata mei he 'aho ko iá, 'io 'e 'ikai ke 'osi ange 'a e to'u tangata hono faá kuo hoko 'a e fu'u angahala lahí ni.

13 Pea 'o ka hokosia 'a e fu'u 'aho lahi ko iá, vakai, 'e vave mai 'a e taimi 'a ia 'e "ikai toe lau fakataha mo e kakai 'o Nīfaí 'a e fa'ahinga ko ia 'oku nau lolotonga kau ki aí, pe ko e hako 'o e fa'ahinga 'oku lolotonga lau fakataha mo e kakai 'o Nīfaí.

14 Kae 'ilonga 'a kinautolu 'e kei toe, 'a ia na'e 'ikai faka'auha 'i he fu'u 'aho lahi mo fakamana-vahē ko iá, 'e "lau 'a kinautolu fakataha mo e kau Leimaná, pea te nau hoko kotoa pē 'o tatau mo kinautolu, tuku kehe pē 'a e tokosi'i, 'a ia 'e ui ko e kau ākonga 'a e 'Eikí; pea 'e tuli holo 'a kinautolu 'e he kau Leimaná ^bkae 'oua ke nau 'auha

2a 'Alamā 37:1–5; 50:38.

6a FFL Fekau 'a e 'Otuá, Ngaahi; Talangofuá.

8a 1 Nīfaí 4:14;

'Alamā 48:15–16, 25.

9a FFL Kikite, Kikite'i.

10a 1 Nīfaí 12:10–15;

Hilam. 13:9;

Molom. 8:6–7.

b FFL Hē mei he

Mo'oni; Ta'etuí.

11a Seilomi 1:10;

Molom. 8:2–3, 6–7.

12a FFL Holi Koví.

13a Hilam. 3:16.

14a Molonai 9:24.

b Molonai 1:1–3.

'o 'osi'osingamālie. Pea ko 'eni, koe'uhi ko e angahalá 'e fakahoko ai 'a e kikité ni.

15 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e lea 'aki 'e 'Alamā 'a e ngaahi me'á ni kia Hilamani, na'á ne tāpuaki 'i ia, kae 'uma'ā foki hono ngaahi foha kehé; peá ne tāpuaki 'i foki mo e fonuá koe'uhi ko e kau "mā'oni'oni.

16 Peá ne pehē: 'Oku folofola peheni 'e he 'Eiki ko e 'Otuá—'E "mala'ia 'a e fonuá, 'io, 'a e fonuá ni, ki he pule'anga, fa'ahinga, lea, mo e kakai fulipē, ke nau 'auha, 'a ia 'oku fai angahalá, 'o ka kakato 'enau fai angahalá; pea hangē ko e me'a kuó u lea'akí kuo pau ke hoko ia; ko e fakamala'ia mo e ^btāpuaki 'eni 'a e 'Otuá ki he fonuá, he 'oku 'ikai lava 'e he 'Eiki ke 'afio ki he angahalá 'o 'momo'i faka'atu'i ia.

17 Pea ko 'eni, 'i he 'osi lea 'aki 'e 'Alamā 'a e ngaahi lea ní, na'á ne tāpuaki 'i 'a e "siasí, 'io, 'a kinautolu kotoa pē 'e tu'u ma'u 'i he tui 'o fai atu ai pē mei he taimi ko iá.

18 Pea 'i he 'osi fai 'eni 'e 'Alamaa na'á ne 'alu mei he fonua ko Seilahemalá, 'o hangē ko ha'ane 'alu ki he fonua ko Mīlekí. Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai ke toe fanongo kiate ia; pea ko e me'a ki he'ene pekiá, pe ko hono tanú, 'oku 'ikai te mau 'ilo ki ai.

19 Vakai, ko e me'a 'eni 'oku mau 'ilo'í, ko ha tangata mā'oni'oni ia; pea na'e mafola atu 'a e talá 'i he siasí kuo 'ave ia 'e he

Laumālié, pe kuo "tanu ia 'e he to'ukupu 'o e 'Eiki 'o hangē ko Mōsesé. Kae vakai, 'oku fakahā mai 'e he folofolá na'e 'ave 'e he 'Eiki 'a Mōsesé kiate ia; pea 'oku mau mahalo kuó ne ma'u ma'ana foki mo 'Alamā 'i he laumālie; ko ia, ko hono 'uhinga 'eni 'oku 'ikai ai te mau 'ilo'í ha me'a 'o kau ki he'ene pekiá mo e telio.

20 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he kamata'anga 'o hono hongofulu mā hiva 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu ki he kakai 'o Nīfaí, na'e 'alu atu 'a Hilamani 'i he lotolotonga 'o e kakaí 'o fakahā 'a e folofolá kiate kinautolu.

21 He vakai, ko e me'a 'i he'enua ngaahi tau mo e kau Leimaná pea mo e fanga ki'i fakakikihi mo e ngaahi maveuveu 'a ia kuo hoko 'i he vaha'a 'o e kakaí, na'e hoko 'o 'aonga ai ke malanga 'aki 'a e "folofola 'a e 'Otuá 'iate kinautolu, 'io, pea ke kamata hano fokotu'u ha tu'utu'uni maau 'i hono kotoa 'o e siasí.

22 Ko ia, na'e 'alu atu 'a Hilamani mo hono kāingá ke toe fokotu'u 'a e siasí 'i hono kotoa 'o e fonuá, 'io, 'i he kolo kotoa pē 'i hono kotoa 'o e fonuá 'a ia na'e ma'u 'e he kakai 'o Nīfaí. Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fakanofa ha kau taula'eiki mo ha kau akonaki 'i hono kotoa 'o e fonuá ki he ngaahi siasí kotoa pē.

23 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e fili 'e Hilamani mo hono kāingá ha kau taula'eiki mo e kau akonaki ki he ngaahi

15a 'Alamā 46:10; 62:40.

16a 2 Nīfaí 1:7;
'Alamā 37:31;
'Eta 2:8–12.

b T&F 130:21.

c T&F 1:31.

17a FFL Siasí 'o Sisū
Kalaisí.

19a FFL Kakai kuo Liliú.

21a 'Alamā 31:5.

siasí na'e kamata ha "feke'ike'i 'i honau vaha'á, pea na'e 'ikai te nau fie tokanga ki he ngaahi lea 'a Hilamani mo hono kāingá;

24 Ka na'a nau faka'au ke pōlepole, he kuo nau fielahi 'i honau lotó, koe'uhi ko 'enau ngaahi "koloa lahi 'aupitó: ko ia na'a nau faka'au 'o koloa'ia 'i 'he'enau fakakaukaú, 'o 'ikai te nau fie tokanga ki he'enau ngaahi leá, ke 'a'eva angatonu 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

VAHE 46

'Oku feinga 'a 'Amalekaia ke ne hoko ko e tu'i—'Oku hiki hake 'e Molonai 'a e tohi fuka 'o e tau'atāinā—'Okú ne fakaloto'i 'a e kakai ke nau malu'i 'enau lotú—'Oku ui 'a e kau tui mo'oní ko e kau Kalisitiāne—'E fakatolonga ha konga 'o e hako 'o Siosefá—'Oku hola 'a 'Amalekaia mo e kau angatu'ú ki he fonua ko Nifai—'Oku tāmāte'i 'a kinautolu 'oku 'ikai te nau pou-pou'i 'a e feinga ki he tau'atāinā. Ta'u 73–72 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē ko kinautolu kotoa pē na'e 'ikai fie fanongo ki he ngaahi lea 'a Hilamani mo hono kāingá na'a nau fakataha ke fakafetau ki honau kāingá.

2 Pea ko 'eni vakai, na'a nau fu'u 'ita 'aupito, 'o a'u ki he'enau fakapapau ke tāmāte'i 'a kinautolu.

3 Ko 'eni, ko e taki 'o e fa'ahinga na'e 'ita ki honau kāingá ko ha tangata sino kaukaua mo

mālohi; pea ko hono hingoá ko 'Amalekaia.

4 Pea na'e fie hoko 'a 'Amalekaia ko ha tu'i; pea ko e kakai ko ia na'e 'itá, na'a nau fie ma'u foki ia ke ne hoko ko honau tu'i; pea ko honau tokolahi ange 'o kinautolu ko e kau fakamaau "mā'ulalo ange 'o e fonuá, pea na'a nau kumi ke ma'u 'a e mālohi.

5 Pea kuo fakaloto'i 'a kinautolu 'e he ngaahi lea fakahekeheke 'a 'Amalekaiá, kapau te nau pou-pou'i ia mo fokotu'u ia ko honau tu'i te ne fakanofa 'a kinautolu ko e kau pule ki he kakai.

6 Ko ia na'e pehē hono fakaloto'i 'a kinautolu 'e 'Amalekaia ke nau moveuveú, neongo 'a e ngaahi malanga 'a Hilamani mo hono kāingá, 'io, neongo 'enau fu'u tokanga lahi ki he siasí, he na'a nau hoko ko e kau taula'eiki lahi ki he siasí.

7 Pea na'e 'i ai 'a e tokolahi 'i he siasí na'a nau tui ki he ngaahi lea fakakehekeheke 'a 'Amalekaiá, ko ia na'a nau tafoki ai pea mei he siasí foki; pea na'e pehē mo e ngaahi me'a 'a e kakai 'o Nifai na'e fu'u faingata'a mo fakatu'utāmaki 'aupito, neongo 'enau fu'u "ikuna lahi 'o e kau Leimaná, pea mo 'enau ngaahi fu'u fiefia lahi kuo nau ma'u koe'uhi ko honau fakahaofi 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí.

8 Ko ia 'oku tau vakai ki hono "vave 'o e fakangalo'i 'e he fānau 'a e tangatá 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá, 'io, 'a e anga 'o hono vave

23a 3 Nifai 11:28–29.

24a FFL Koloá, Ngaahi.

b FFL Loto-hikisiá.

46 4a Mōsaia 29:11, 28–29.

7a 'Alamā 44:19–20.

8a Hilam. 12:2, 4–5.

'o e angahalá, pea mo hono fakaloto'i 'e he tokotaha angakoví.

9 'Io, pea 'oku tau vakai foki ki hono lahi 'o e "fai angahala 'oku fa'a fakatupu 'e ha tangata fai angahala 'aupito 'e toko taha 'i he fānau 'a e tangatá.

10 'Io, 'oku tau vakai ko 'Amalekaia, koe'uhi ko ha tangata na'á ne ngāue 'aki 'a e ngaahi founa kākā pea ko ha tangata fa'a lea fakahekeheke lahi, ko ia na'á ne takiaki 'i ai 'a e loto 'o e kakai tokolahi ke fai angahala; 'io, pea feinga ke faka'auha 'a e siasí 'o e 'Otuá, pea faka'auha 'a e makatu'unga 'o e "tau'atāina kuo foaki 'e he 'Otuá kiate kinautolú, pe ko e tāpuaki kuo tuku mai 'e he 'Otuá ki he funga 'o e fonuá koe'uhi ko e kau ^bmā'oni'oni.

11 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he fanongo 'e Molonai, ko e 'eikitau ^apule ki he kau tau 'a e kau Nifai ki he ngaahi tafokí ni, na'á ne 'ita kia 'Amalekaia.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne hae'i hono kofú; 'o ne to'o hano kongá, 'o ne tohi ki ai—^aKo e fakamanatu ki hotau 'Otuá, mo 'etau lotú, mo e tau'atāiná, mo 'etau melinó, ko hotau ngaahi uaifí, mo 'etau fānau—'o ne fakama'u ia ki ha mui'i va'akau.

13 Pea na'á ne nono'o hono tatā tau mo hono sifa-fatafatá, mo 'ene ngaahi paá, pea ne nono'o hono teunga tau ki hono kongalotó; pea ne to'o 'a e va'akau, 'a ia 'oku nono'o ki hono

muí 'a e kongá 'o hono kofu kuo hae'i, (pea na'á ne ui ia ko e fuka 'o e tau'atāiná) pea na'á ne punou hifo ki he kelekelé, 'o ne lotu fakamātoato ki hono 'Otuá koe'uhi ko e ngaahi tāpuaki 'o e tau'atāiná ke 'i hono kāingá, lolotonga 'oku kei toe ha kau Kalisitiane ke ma'u 'a e fonuá—

14 He na'e ui pehē 'a kinautolu kotoa na'e tui mo'oni kia Kalaisí, pea na'á nau kau ki he siasí 'o e 'Otuá, 'e he fa'ahinga 'a ia na'e 'ikai kau ki he siasí.

15 Pea ko kinautolu 'a ia na'e kau ki he siasí na'á nau tui faivelengá; 'io, 'a kinautolu kotoa pē ko e kau tui mo'oni kia Kalaisí na'á nau 'ai kiate kinautolu, 'i he fiefia, 'a e "huafa 'o Kalaisí, pe ko e kau ^bKalisitiane 'o hangē ko ia ko hono ui 'a kinautolú, koe'uhi ko 'enau tui kia Kalaisi 'a ia 'e hā'ele maí.

16 Pea ko ia, 'i he taimi ko 'eni, na'e lotu 'a Molonai koe'uhi ko e tali lelei 'a e feinga 'a e kau Kalisitiane, pea mo e tau'atāina 'o e fonuá ke tāpuekina.

17 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'ene fakahā hake hono laumālié ki he 'Otuá, na'á ne fakahingoa 'a e fonua kotoa pē na'e 'i he tonga 'o e fonua ko ^aAuhá, 'io, pea ko hono mo'oni, ko e fonua kotoa, 'i he tokelaú mo e tongá fakatou'osi—Ko ha fonua kuo fili, mo e fonua 'o e tau'atāina.

18 Pea na'á ne pehē: Ko e mo'oni 'e 'ikai tuku 'e he 'Otuá

9a Mōsaia 29:17–18.

10a 2 Nifai 1:7;
Mōsaia 29:32.
b 2 Nifai 1:7.

11a 'Alamā 43:16–17.

12a Nehem. 4:14;
'Alamā 44:5.
15a Mōsaia 5:7–9.

b Ngāue 11:26;

1 Pita 4:16.

17a 'Alamā 22:30–31.

'a kitautolu, 'a ia 'oku fehi'ane-kina koe'uhi ko 'etau 'ai kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisí, ke molomoloki hifo mo faka'auha, kae 'oua ke tau fakatupu ia kiate kitautolú 'i he'etau maumau-fono 'atautolu pē.

19 Pea hili 'a e lea 'aki 'e Molonai 'a e ngaahi lea ní, na'á ne 'alu atu 'i he lotolotonga 'o e kakaí, 'o ta'alo 'aki 'a e kongá 'o hono "kofu kuo hae'í 'i he 'ataá, koe'uhi ke mamata 'a e kakai kotoa pē ki he tohi kuó ne tohi ki he kongá kuo hae'í, peá ne kaila le'o-lahi, 'o pehē:

20 Vakai, ko ia ia 'e pou pou'í 'a e fuká ni 'i he fonuá, tuku ke nau ha'u 'i he mālohi 'o e 'Eikí, pea fai ha fuakava ke nau malu'í 'enau ngaahi totonú, mo 'enau lotú, koe'uhi ke hanga 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'o tāpuaki'í 'a kinautolu.

21 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e fakahā 'e Molonai 'a e ngaahi lea ní, vakai, na'e felelei mai 'a e kakaí mo honau teunga taú kuo nono'o ki honau kongalotó, 'o nau hae'í honau kofú ko ha faka'ilonga, pe ko ha fuakava, 'e 'ikai te nau li'aki 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá; pē, ko hono fakalea 'e tahá, kapau te nau maumau'í 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pe hinga ki he maumau-fonó, 'o "mā ke to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisí, 'e hanga 'e he 'Eikí 'o haehae 'a kinautolu 'o hangē ko 'enau hae'í honau kofú.

22 Ko 'eni ko e fuakava 'eni na'a nau fai, pea nau lī honau ngaahi kofú 'i he va'e 'o Molonai, 'o pehē: 'Oku mau fuakava ki homau 'Otuá, 'e faka'auha 'a kinautolu 'o hangē ko homau kāinga 'i he fonua 'i he fakatokelaú, 'o kapau te mau hinga ki he maumau-fonó; 'io, 'e lelei ke ne lī 'a kinautolu, ki he lalo va'e 'o homau ngaahi filí, 'o hangē ko 'emau lī homau ngaahi kofú ki ho lalo va'é ke molomoloki hifo 'i he lalo va'é, 'o kapau te mau hinga ki he maumau-fonó.

23 Na'e pehē ange 'e Molonai kiate kinautolu: Vakai, ko e toenga 'a kitautolu 'o e hako 'o Sēkopé, 'io, ko e toenga 'a kitautolu 'o e "hako 'o ^bSiosefá, 'a ia na'e haehae 'e hono ngaahi tokouá 'a hono 'kofu tu'á 'o kongokonga iiki; 'io, pea ko 'eni vakai, tau manatu mu'a ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pe 'e haehae'í hotau ngaahi kofú 'e hotau kāingá, pea lī 'a kitautolu ki he fale fakapōpulá, pe fakatau atu, pe tāmata'í.

24 'Io, tau malu'í 'etau tau'atā-ina ko ha ^atoenga 'o e hako 'o Siosefá; 'io, tau manatu'í 'a e ngaahi lea 'a Sēkope, 'i he te'eki ke ne pekiá, he vakai, na'á ne vakai kuo fakatolonga ha kongá 'o e toenga 'o e kofu tu'a 'o Siosefá pea kuo 'ikai ke 'auha ia. Pea na'á ne pehē—Hangē ko hono fakatolonga 'a e kongá

19a FFL Fuká.
21a 1 Nifai 8:25–28;
Molom. 8:38.
23a Sēnesi 49:22–26;

1 Nifai 5:14–15.
b FFL Siosefa, Foha 'o
Sēkopé.
c Sēnesi 37:3, 31–36.

24a 'Āmosi 5:15;
3 Nifai 5:21–24; 10:17.

ko 'eni 'o e kofu tu'a 'o hoku fohá, 'e pehē hono fakatolonga 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá ha ^btoenga 'o e hako 'o hoku fohá, pea 'e ma'u ma'ana 'a kinautolu, ka 'e 'auha hono toe 'o e hako 'o Siosefá, 'o hangē ko e toenga 'o hono kofú.

25 Ko 'eni vakai, 'oku fakamamahi'i hoku laumālié 'e he me'á ni; ka neongo iá, 'oku ma'u 'e hoku laumālié 'a e fiefia 'i hoku fohá, koe'uhi ko e konga ko ia 'o hono hakó 'a ia 'e 'ave ki he 'Otuá.

26 Ko 'eni vakai, ko e lea 'eni 'a Sēkopé.

27 Pea ko 'eni ko hai 'okú ne 'ilo'i na'a 'iloange ko e toenga 'o e hako 'o Siosefá, 'a ia 'e 'auha 'o hangē ko hono kofú, ko kinautolu ia kuo mavahe meiate kitautolú? 'Io, pea na'a ko kitautolu ia 'o kapau 'e 'ikai te tau tu'u ma'u 'i he tui kia Kalaisí.

28 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi lea 'aki 'e Molonai 'a e ngaahi lea ní, na'á ne 'alu atu, 'o ne 'oatu ha'ane fekau foki ki he ngaahi potu kotoa pē 'o e fonuá 'a ia na'e 'i ai ha ngaahi fakakihí, 'o ne tānaki fakataha 'a e kakai kotoa pē 'a ia na'a nau loto ke tauhi ma'u 'enau tau'atāiná, ke tu'u 'o fakafepaki'i 'a 'Amalekaia mo kinautolu ko ia kuo mavahe atú, 'a ia na'e ui ko e kau 'Amalekaia.

29 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he vakai 'e 'Amalekaia na'e tokolahinge 'a e kakai 'o Molonai 'i he kau 'Amalekaia—pea na'á ne vakai foki na'e lotolotoua 'a

hono kakai pe 'oku totonu 'a e me'a kuo nau kamata ke fai—ko ia, 'i he'ene manavahē na'a 'iloange kuo 'ikai ke ola 'ene feingá, na'á ne 'ave 'a e fa'ahinga 'o hono kakai 'a ia na'e fie 'alú, 'o nau 'alu atu ki he fonua ko Nifai.

30 Ko 'eni na'e pehē 'e Molonai 'oku 'ikai lelei ke toe ma'u 'e he kau Leimaná mo ha mālohi lahi ange; ko ia na'á ne pehē ke motuhi atu 'a e kakai 'o 'Amalekaia, pe ke puke mo fakafoki 'a kinautolu, pea tāmata'i 'a 'Amalekaia; 'io, he na'á ne 'ilo'i te ne fakatupu 'a e kau Leimaná ke 'ita kiate kinautolu, 'o langaki ai ha'anau ha'u ke tau mo kinautolu; pea na'á ne 'ilo 'e fai 'eni 'e 'Amalekaia koe'uhi ke ne fakahoko ai 'ene ngaahi taumu'á.

31 Ko ia na'e pehē ai 'e Molonai 'oku 'aonga ke ne 'ave 'ene ngaahi kau tau, 'a ia na'a nau fakataha maí, 'o nau to'o mahafu, pea fai ha fuakava ke tauhi 'a e melinó—pea na'e hoko 'o pehē na'á ne 'ave 'ene kau tau 'o laka atu mo honau ngaahi fale fehikitakí ki he feitu'u maomaonganoá, ke ta'ofi 'a e fononga 'a 'Amalekaia ki he feitu'u maomaonganoá.

32 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fai 'o fakatatau ki he'ene ngaahi faka'amú, 'o laka atu ki he feitu'u maomaonganoá, 'o ta'ofi 'a e ngaahi kau tau 'a 'Amalekaia.

33 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hola 'a 'Amalekaia mo ha tokosi'i 'o 'ene kau tangatá, pea na'e

tō hono toé ki he nima 'o Molo-
naí, pea na'e fakafoki 'a kinau-
tolu ki he fonua ko Seilahemalá.

34 Ko 'eni, ko Molonai ko ha
tangata na'e "fili 'e he kau faka-
maau lahi mo e le'ó 'o e kakaí,
ko ia ai na'e 'iate ia 'a e mālohi
ke fai 'o hangē ko hono lotó ki
he ngaahi kau tau 'a e kau Nī-
faí, ke fokotu'ú mo fai ha pule
kiate kinautolu.

35 Pea na'e hoko 'o pehē 'ilonga
'a kinautolu 'o e kau 'Amalekaia
na'e 'ikai ke fie fai ha fuakava ke
malu'í 'a e tau'atāina, koe'uhi ke
nau lava ke tauhi ha pule'anga
tau'atāina, na'á ne fekau ke tā-
mate'í 'a kinautolu; pea na'e
tokosi'í pē 'a e fa'ahinga na'a nau
fakafisi ke fai 'a e fuakava 'o e
tau'atāina.

36 Pea na'e hoko 'o pehē foki,
na'á ne fekau ke fusi hake 'a e
fuka 'o e tau'atāina 'i he taua
kotoa pē na'e 'i he fonuá hono
kotoa, 'a ia na'e ma'ú 'e he kau
Nīfaí; ko ia na'e pehē hono
fokotu'ú 'e Molonai 'a e fuka 'o
e tau'atāina 'i he kau Nīfaí.

37 Pea na'a nau toe kamata ke
ma'ú 'a e melino 'i he fonuá; pea
ko ia na'a nau tauhi 'a e melinó 'i
he fonuá 'o meimei a'ú ki he 'osi
hono hongofulu mā hiva 'o e
ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú.

38 Pea na'e tauhi foki 'e Hila-
mani mo e kau "taula'eiki lahi 'a
e māú 'i he siasí; 'io, na'e a'ú ki
he ta'u 'e fā 'enau ma'ú ha fu'ú
melino mo e fiefia lahi 'i he siasí.

39 Pea na'e hoko 'o pehē na'e
'i ai 'a e tokolahi na'e mate,

lolutonga 'enau "tui mo'oni kuo
huhu'í honau laumālié 'e he
'Eiki ko Sīsū Kalaisí; ko ia na'a
nau fononga atu mei he mā-
maní 'i he fiefia.

40 Pea na'e 'i ai 'a e ni'ihī na'e
mate 'i he ngaahi mofi, 'a ia na'e
fu'ú hulu 'i he fonuá 'i he ngaahi
fa'ahita'ú 'e ni'ihī—kae 'ikai ke
loko lahi 'i he ngaahi mofi, koe-
'uhi ko e 'aonga lahi 'o e ngaahi
"akau mo e ngaahi aka na'e
teuteu 'e he 'Otuá ke to'ó 'aki 'a
e tupu'anga 'o e ngaahi mahakí,
'a ia na'e fa'a hoko ki he kakaí
koe'uhi ko e anga 'o e e'á—

41 Ka na'e 'i ai 'a e tokolahi 'a
ia na'e mate 'i he ta'u motu'a;
pea ko kinautolu na'e mate 'i he
tui kia Kalaisí 'oku nau "fiefia
'iate ia, 'o hangē ko ia 'oku tau
'amanaki ki aí.

VAHE 47

*'Oku ngāue 'aki 'e 'Amalekaia 'a e
kākaá, fakapoó, mo e fakaoolooló ke
ne hoko ai ko e tu'í 'o e kau Lei-
maná—'Oku fai angahala mo
anga-fekai lahi ange 'a e kau Nīfai
angatu'ú 'i he kau Leimaná. Ta'u
72 K.M. nai.*

Ko 'eni te tau foki 'i he'etau
lekōtī kia 'Amalekaia pea mo
kinautolu na'a nau "hola mo ia
ki he feitu'ú maomaonganoá;
he vakai, kuó ne 'ave 'a kinau-
tolu 'a ia na'a nau hola mo iá, 'o
nau 'alu atu ki he ^bfonua ko
Nīfaí 'i he lotolotonga 'o e kau
Leimaná, 'o nau ue'í hake 'a e

34a 'Alamā 43:16.

38a 'Alamā 46:6.

39a Molonai 7:3, 41.

40a T&F 89:10.

41a Fakahā 14:13.

47 1a 'Alamā 46:33.

b 2 Nīfai 5:5–8;

'Amenai 1:12–13.

kau Leimaná ke nau 'ita ki he kakai 'o Nīfaí, pea a'u ki hono fai 'e he tu'í 'o e kau Leimaná ha fanongonongo 'i hono fonuá kotoa, ki hono kakai kotoa pē, ke nau toe kātoa mai ke 'alu hake ke tau'í 'a e kau Nīfaí.

2 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono 'oatu 'o e fanongonongó 'iate kinautolú na'a nau fu'u manavahē lahi 'aupito; 'io, na'a nau manavahē ke fakatupu-houhau ki he tu'í, pea na'a nau toe ilifia foki ke 'alu atu 'o tau mo e kau Nīfaí telia na'a mole ai 'enau mo'uí. Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai te nau fie fai ia, pe ko e tokolahī ange 'o kinautolu na'e 'ikai, fie talangofua ki he ngaahi fekau 'a e tu'í.

3 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e houhau 'a e tu'í koe'uhī ko 'enau talangata'á; ko ia na'á ne tuku ai kia 'Amalekaia 'a e pule ki he kongā ko ia 'o 'ene kau tau 'a ia na'e talangofua ki he'ene ngaahi fekaú, pea ne fekau kiate ia ke ne 'alu atu 'o fakamālohi 'i 'a kinautolu ke to'o mahafu.

4 Ko 'eni vakai, ko e me'a 'eni na'e holi ki ai 'a 'Amalekaia; he ko e tangata olo poto 'aupito ia 'i he fai koví ko ia na'á ne fokotu'u ai 'a e fakakaukau 'i hono lotó ke fakahifo 'a e tu'í 'o e kau Leimaná mei hono taloní.

5 Pea ko 'eni kuó ne ma'u 'a e pule ki he ngaahi kongā ko ia 'o e kau Leimaná 'a ia na'a nau loto lelei ki he tu'í; pea na'á ne feinga ke ma'u 'a e lotó 'o e fa'ahinga 'a ia na'e 'ikai ke talangofuá; ko ia na'á ne 'alu atu

ki he potu na'e ui ko "Onaitá, he kuo hola ki ai 'a e kau Leimaná kotoa pē; he na'a nau 'ilo'í 'oku ha'u 'a e kau taú, pea 'i he mahalo ko 'enau ha'ú ke faka'auha 'a kinautolu, ko ia na'a nau hola ai ki 'Onaita, ki he potu 'o e ngaahi mahafu taú.

6 Pea kuo nau fili ha tangata ke hoko ko e tu'í mo e taki kiate kinautolu, 'o fakapapau honau 'atamaí 'i he loto-mālohi he 'ikai fakamālohi 'i 'a kinautolu ke nau 'alu ke tau'í 'a e kau Nīfaí.

7 Pea na'e hoko 'o pehē kuo nau kātoa fakataha mai ki he tumutumu 'o e mo'unga 'a ia na'e ui ko 'Anitipasí, 'o teuteu ki he tau.

8 Ko 'eni na'e 'ikai ko e lotó 'a 'Amalekaia ke tau'í 'a kinautolu 'o fakatatau ki he ngaahi fekau 'a e tu'í; kae vakai, ko hono lotó ke falala mai kiate ia 'a e ngaahi kau tau 'o e kau Leimaná, koe'uhí ke ne lava 'o fokotu'u ia ko honau takimu'á pea fakahifo 'a e tu'í mei he taloní pea ma'u 'e ia 'a e pule'angá.

9 Pea vakai, na'e hoko 'o pehē na'á ne tu'utu'uni ke fokotu'u 'e he'ene kau taú 'a honau ngaahi fale fehikitakí 'i he tele'a na'e ofi ki he mo'unga ko 'Anitipasí.

10 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he'ene po'uli hifó na'á ne fekau atu ha kau talafekau fufū ki he mo'unga ko 'Anitipasí, 'o kole ki he taki 'o e fa'ahinga na'e 'i he mo'ungá, 'a ia ko hono hingoá ko Lehonitai, ke ne 'alu hifo ki he talalo mo'ungá, he na'á ne faka'amu ke talanoa mo ia.

11 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he ma’u ‘e Lehonitai ‘a e pōpoaki na’á ne manavahē ke ‘alu hifo ki he talalo mo’ungá. Pea na’e hoko ‘o pehē na’e toe fekau atu ‘a ‘Amalekaia ko hono tu’o uá, ‘o kole kiate ia ke ha’u. Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘ikai ‘alu hifo ‘a Lehonitai; pea ne fekau atu ko hono tu’o tolú.

12 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he ‘ilo ‘e ‘Amalekaia he ‘ikai te ne lava ‘o fakaloto’i ‘a Lehonitai ke ‘alu hifo mei he mo’ungá, na’a ne ‘alu hake ki he mo’ungá, ‘o ofi ki he nofo’anga ‘o Lehonitai; ‘o ne fekau atu ko hono tu’o fá ha’ane pōpoaki kia Lehonitai, ‘o kole ke ne ‘alu hifo, pea ke ne ‘omi ‘a ‘ene kau le’ó mo ia.

13 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he ‘alu hifo ‘a Lehonitai mo ‘ene kau le’ó kia ‘Amalekaia, na’e kole kiate ia ‘e ‘Amalekaia ke ne ha’u mo ‘ene kau taú ‘i he po’ulí, ‘o ‘ākilotoa ‘a e kau tangata ko iá ‘i honau ngaahi nofo’angá, kuo tuku kiate ia ‘e he tu’í ke ne pule’í, pea te ne tukuange ‘a kinautolu ki he nima ‘o Lehonitai, ‘o kapau te ne fakanofa ia (ko ‘Amalekaia) ko e pule hono ua ki he kau tau kotoa pē.

14 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘alu hifo ‘a Lehonitai mo ‘ene kau tangatá ‘o nau ‘ākilotoa ‘a e kau tangata ‘a ‘Amalekaia, ko ia ‘i he te’eki ai ke nau ‘ā hake ‘i he ma’a ‘a e ‘ahó kuo ‘ākilotoa ‘a kinautolu ‘e he ngaahi kau tau ‘a Lehonitai.

15 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i

he’enau vakai kuo ‘ākilotoa ‘a kinautolú, na’a nau kole kia ‘Amalekaia ke ne fakangofua ke nau kau fakataha mo honau kāingá, koe’uhi ke ‘oua na’a faka’auha ‘a kinautolu. Ko ‘eni ko e me’a tofu pē ‘eni na’e holi ki ai ‘a ‘Amalekaia.

16 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a ne tukuange ‘ene kau tangatá, “neongo ‘a e ngaahi fekau ‘a e tu’í. Ko ‘eni ko e me’a foki ‘eni na’e fie ma’u ‘e ‘Amalekaia, koe’uhi ke ne lava ‘o fakahoko ‘ene ngaahi fakakaukau ke fakahifo ‘a e tu’í mei hono taloní.

17 Ko ‘eni ko e anga foki ‘o e kau Leimaná, kapau ‘e tāmata’i ‘a honau pule lahi, pea fili ‘a e pule hono uá ke ne hoko ko honau pule lahi.

18 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e fekau ‘e ‘Amalekaia ki ha toko taha ‘o ‘ene kau tamaio’eiki ke ne ‘oange fakasi’isi’i ‘a e me’a fakakona ‘i he me’akai ‘a Lehonitai ke ne mate ai.

19 Ko ‘eni, ‘i he mate ‘a Lehonitai, na’e fili ‘e he kau Leimaná ‘a ‘Amalekaia ke ne hoko ko honau taki mo honau ‘eikitau lahi.

20 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e laka atu ‘a ‘Amalekaia mo ‘ene ngaahi kau taú (he kuó ne fakahoko ‘a e ngaahi me’a na’á ne holi ki ai) ki he fonua ko Nifai, ki he kolo ko Nifai, ‘a ia ko e kolo mahu’inga tahá.

21 Pea na’e hā’ele mai ki tu’a ‘a e tu’í ke fakafetaulaki kiate ia mo ‘ene kau le’ó, he na’á ne mahalo kuo fakahoko ‘e ‘Amalekaia ‘a ‘ene ngaahi fekaú, pea kuo

tānaki fakataha mai 'e 'Amalekaia 'a e fu'u kau tau tokolahi pehē ke 'alu 'o tau'i 'a e kau Nīfai.

22 Kae vakai, 'i he hā'ele mai ki tu'a 'a e tu'i ke fe'iloaki mo iá na'e fekau 'e 'Amalekai ke 'alu atu 'a 'ene kau tamaio'eiki 'o fakafetaulaki ki he tu'i. Pea nau o atu 'o punou hifo 'i he 'ao 'o e tu'i, 'o hangē ka faka'apa'apa kiate ia koe'uhi ko hono mā'olungá.

23 Pea na'e hoko 'o pehē na'e mafao atu 'e he tu'i 'a hono to'ukupú ke fokotu'u hake 'a kinautolu, 'o hangē ko e anga 'o e kau Leimaná, ko ha faka'ilonga 'o e melino, 'a ia ko e anga kuo nau ma'u mei he kau Nīfai.

24 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he'ene fokotu'u hake 'a e 'uluaki tangatá mei he kelekelé, vakai na'á ne hoka'i 'a e tu'i 'i hono mafú; 'o ne tō ki he kelekelé.

25 Ko 'eni na'e hola 'a e kau tamaio'eiki 'a e tu'i; pea na'e hiki hake 'a e kalanga 'a e kau tamaio'eiki 'a 'Amalekaiá, 'o pehē:

26 Vakai, ko e kau tamaio'eiki 'a e tu'i kuo nau hoka'i ia 'i hono mafú, pea kuó ne tō, pea kuo nau hola; vakai, mou omi 'o mamata.

27 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e 'Amalekaia ki he'ene fu'u kau taú ke nau laka atu 'o mamata ki he me'a kuo hoko ki he tu'i; pea 'i he'enau a'u atu ki he potu ko iá, 'o 'ilo'i 'a e tu'i kuó tō 'i hono ta'ata'á, na'e 'ai 'e 'Amalekaia ke hangē 'okú ne 'itá, 'o ne pehē: 'Ilonga ia na'e

'ofa ki he tu'i, tuku ke ne 'alu atu, 'o tuli 'ene kau tamaio'eiki ke tāmata'i 'a kinautolu.

28 Pea na'e hoko 'o pehē ko kinautolu kotoa pē na'e 'ofa 'i he tu'i, na'a nau 'alu atu, 'i he'enau fanongo ki he ngaahi lea ní 'o nau tuli 'a e kau tamaio'eiki 'a e tu'i.

29 Ko 'eni, 'i he mamata 'a e kau tamaio'eiki 'a e tu'i 'oku tuli 'a kinautolu 'e ha kau taú, na'a nau toe manavahē, 'o nau hola ki he feitu'u maomaonga-noá, 'o 'alu atu ki he fonua ko Seilahemalá, 'o fakataha mo e "kakai 'o 'Amoní.

30 Pea ko e kau tau na'a nau tuli 'a kinautolú na'a nau liu mai, he na'e ta'e'aonga 'enau tuli 'a kinautolú; pea na'e ma'u pehē 'e 'Amalekaia 'i he'ene kākaá 'a e loto 'o e kakaí.

31 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'aho hono hokó, na'á ne hū atu ki he kolo ko Nīfai mo 'ene ngaahi kau taú, 'o ne ma'u 'a e koló.

32 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e fanongo 'a e kuiní, kuo feia 'a e tu'i—he kuo fekau atu 'e 'Amalekaia ha talafekau ki he kuiní 'o fakahā kiate ia kuo fakapoongi 'a e tu'i 'e he'ene kau tamaio'eiki, pea kuó ne tuli 'a kinautolu 'aki 'ene ngaahi kau taú, ka na'e ta'e'aonga, pea kuo nau hola 'o hao—

33 Ko ia, 'i he ma'u 'e he kuiní 'a e tala ní, na'á ne fekau atu kia 'Amalekaia, 'o kole ke ne fakamo'ui 'a e kakai 'o e koló; peá ne kole foki kiate ia ke ne ha'u kiate ia; peá ne kole foki kiate

ia ke ne ‘omi mo ia ha kau fakamo‘oni ke fakamo‘oni ki he pekia ‘a e tu‘i.

34 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘ave ‘e ‘Amalekaia ‘a e tamaio‘eiki pē ko ia na‘á ne fakapoongi ‘a e tu‘i, mo kinautolu kotoa pē na‘e ‘iate iá, pea nau ō atu ki he kuiní, ‘i he potu na‘á ne me‘a aí; pea na‘a nau fakamo‘oni‘i kotoa pē kiate ia, na‘e feia ‘a e tu‘i ‘e he‘ene kau tamaio‘eiki ‘a‘aná; pea na‘a nau pehē foki: Kuo nau hola; he ‘ikai koā ‘oku fakamo‘oni‘i ai ‘enau kovi? Pea ko ia, na‘a nau fakafiemālie‘i ‘a e kuiní ‘o kau ki he pekia ‘a e tu‘i.

35 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e feinga ‘a ‘Amalekaia ke manako ‘iate ia ‘a e kuiní, peá ne ma‘u ia kiate ia ko hono uaifi; pea ko ia ‘i he‘ene kākā, mo e tokoni ‘a ‘ene kau tamaio‘eiki olopotó, na‘á ne ma‘u ‘a e pule‘angá; ‘io, na‘e fakahā ko e tu‘i ia ‘i hono kotoa ‘o e fonuá, ‘i he kakai kotoa pē ‘o e kau Leimaná, ‘a ia na‘e “kau aí ‘a e kau Leimaná mo e kau Lēmiuelá mo e kau ‘Isimelí, mo e fa‘ahinga kotoa kuo angatu‘u mei he kau Nīfaí ‘o fai mei he pule ‘a Nīfaí ‘o a‘u ki he taimi lolotongá.

36 Ko ‘eni, ‘i he ma‘u ‘e he kau “angatu‘u ko ‘ení, ‘a e fakahino-hino tatau mo e fakamatala tatau mo e kau Nīfaí, ‘io, kuo akonekina ‘a kinautolu ‘i he ^b‘ilo tatau ‘o e ‘Eikí, ka neongo iá, ko e me‘a ‘e ngali kehe ke fakahā, na‘e ‘ikai fuoloa mei he‘enau mavahe atú kuo nau

hoko ‘o loto-fefeka ange pea ‘ikai fie ‘fakatomala, mo anga kaivao lahi ange, mo angakovi mo fekai ange ‘i he kau Leimaná— ‘o nau tali lelei ‘a e ngaahi talatukufakahole ‘a e kau Leimaná; pea na‘a nau tuku kinautolu ki he fakapikopiko, mo e fa‘ahinga holi kovi fakakakano kotoa pē; ‘io, ‘o ngalo ‘aupito ‘iate kinautolu ‘a e ‘Eiki ko honau ‘Otuá.

VAHE 48

‘Oku fakatupu ‘e ‘Amalekaia ‘a e ‘ita ‘a e kau Leimaná ki he kau Nīfaí— ‘Oku teuteu ‘e Molonai ‘a ho kakai ke nau malu‘i ‘a e ngaahi tui ‘a e kau Kalisitiané— ‘Okú ne fiefia ‘i he ta‘eha‘isia mo e tau‘atāina pea ko e tangata mālohi ia ‘a e ‘Otuá. Ta‘u 72 K.M. nai.

PEA ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē, ‘i he ma‘u pē ‘e ‘Amalekaia ‘a e pule‘angá na‘á ne kamata ke fakatupu ‘a e ‘ita ‘a e kau Leimaná ki he kakai ‘o Nīfaí; ‘io, na‘á ne fili ha kau tangata ke malanga ki he kau Leimaná mei honau ngaahi tauá, ‘o lau‘ikovi‘i ‘a e kau Nīfaí.

2 Pea na‘e pehē ‘ene ue‘i hake honau lotó ke ‘ita ki he kau Nīfaí, ‘o a‘u ki he kongá ki mui ‘o e ta‘u hongofulu mā hiva ‘o e pule ‘a e kau fakamāu, kuó ne lava ‘o fakahoko ‘ene ngaahi fakakaukau kotoa pē, ‘io, kuo fakanofa ia ko e tu‘i ki he kau Leimaná, na‘á ne feinga foki ke pule‘i kotoa ‘o e fonuá, ‘io, pea mo e kakai kotoa pē na‘e ‘i he

35a Sēkope 1:13–14.

36a FFL Hē mei he

Mo‘oni.

b Hepelū 10:26–27;

‘Alamā 24:30.

c Selem. 8:12.

fonuá, 'a e kau Nifai pea mo e kau Leimaná foki.

3 Ko ia kuó ne lava 'o fakahoko 'ene fakakaukáu, he kuó ne fakafefeka 'a e loto 'o e kau Leimaná pea fakakuihi honau 'atamaí, pea ue'í 'a kinautolu ke 'ita, 'o a'u ki he'ene tånaki fakataha mai 'a e fu'u kakai tokolahi 'aupito ke nau 'alu atu ke tau mo e kau Nifai.

4 He kuo fakapapau hono lotó, koe'uhi ko e fu'u tokolahi 'a hono kakai, ke ikuna'í 'a e kau Nifai pea ke 'omi 'a kinautolu ke nofo pōpula.

5 Pea ko ia na'a ne fili ha kau 'eikitau "pule mei he kau Sōlamí, he na'a nau maheni taha mo e ivi 'o e kau Nifai, mo honau ngaahi potu hūfangá, mo e ngaahi potu vaivai taha 'o honau ngaahi koló; ko ia na'á ne fili 'a kinautolu ke hoko ko e kau 'eikitau pule ki he'ene ngaahi kau taú.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau hiki honau nofo'anga taú, 'o nau hiki atu ki he fonua ko Seilahemalá 'i he feitu'u maomaonganoá.

7 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga 'a e feinga'í pehē 'e 'Amalekaia ke ne ma'u 'a e mālohi 'i he kākā mo e tauhelé, kae lolotonga ia, na'e "teuteu'í foki 'e Molonai ia 'a e fakakaukau 'a e kakai ke tui faivelenga ki he 'Eiki ko honau 'Otuá.

8 'Io, na'á ne langa hake ke mālohi 'a e kau tau 'a e kau Nifai, mo langa ha fanga ki'í kolotau iiki, pe ko e ngaahi potu hūfanga; 'o nau keli hake ha

ngaahi 'ā kelekele 'o takatakai ke 'ā takai'í 'aki 'ene ngaahi kau taú, pea nau langa foki ha ngaahi 'ā maka ke 'ā takai'í 'a kinautolu, 'o takatakai'í honau ngaahi koló mo e ngaahi ngata'anga 'o honau ngaahi fonuá; 'io, 'o takatakai 'i he fonuá katoa.

9 Pea 'i honau ngaahi kolotau vaivai tahá na'á ne tuku ai 'a e kau tangata tokolahi ange; pea na'e pehē 'ene langa kolotau mo ngaohi ke mālohi 'a e fonua 'a ia na'e ma'u 'e he kau Nifai.

10 Pea na'e pehē 'ene teuteu ke "malu'í 'enau tau'atāina, mo honau ngaahi kelekelé, mo honau ngaahi uafí, mo 'enau fānaú, mo 'enau melinó, koe'uhí ke nau mo'ui ki honau 'Eiki ko honau 'Otuá, pea ke nau lava 'o fakatolonga 'a e me'a na'e ui 'e honau ngaahi filí ko e ngāue 'a e kau Kalisitiané.

11 Pea ko ha tangata sino mālohi mo kaukau 'a Molonai; ko ha tangata ia na'á ne ma'u 'a e "ilo haohaoa, 'io, ko ha tangata na'e 'ikai ke manako ki he lilingi totó; ko ha tangata na'e fiefia hono laumalié 'i he ta'eha'isia mo e tau'atāina 'a hono fonuá, mo hono kāinga mei he nofo pōpulá mo e nofo hopoaté;

12 'Io, ko ha tangata 'a ia na'e fonu hono lotó 'i he fakafeta'í ki hono 'Otuá, koe'uhi ko e ngaahi faingamālie mo e ngaahi tāpuaki lahi kuó ne foaki ki hono kakai; ko ha tangata 'a ia na'e fu'u ngāue lahi 'aupito koe'uhi ko e "lelei mo e nofo malu 'a hono kakai.

13 'Io, pea ko ha tangata ia 'a ia na'e tu'u ma'u 'i he tui kia Kalaisi, pea kuó ne ^afakapapau 'i ha fuakava ke malu'i hono kakaí mo 'ene ngaahi totonú, mo hono fonuá, mo 'ene lotú, neongo 'e a'u ki ha mole ai hono totó.

14 Ko 'eni na'e akonekina 'a e kau Nifai ke nau malu'i 'a kinautolu mei honau ngaahi filí, 'o a'u ki he lilingi 'o e toto 'o kapau 'e fie ma'u; 'io, pea na'e akonekina foki 'a kinautolu ke 'oua na'a fai hala ki ha taha, 'io, pea ke ^aoua na'a nau teitei hiki hake 'enau heletaá kae ngata pē 'i he tau mo hanau fili, tuku kehe 'o kapau ko e malu'i 'enau mo'uí.

15 Pea ko e me'a 'eni na'a nau tui ki ai, pea 'i he'enau fai peheé 'e tali lelei ai 'e he 'Otuá 'a kinautolu 'i he fonuá, pe ko hono fakalea 'e tahá, kapau te nau tui faivelenga 'i hono tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá te ne tali lelei 'a kinautolu 'i he fonuá, 'io, te ne fakatokanga kiate kinautolu ke nau hola, pe teuteu ki he tau, 'o fakatatau ki he'enau tu'utāmakí.

16 Pea ko e tahá foki, 'e fakahā 'e he 'Otuá kiate kinautolu 'a e feitu'u ke nau 'alu ki ai ke malu'i 'a kinautolu mei honau ngaahi filí, pea 'i he'enau fai peheé, 'e fakahaofi 'a kinautolu 'e he 'Eiki; pea ko e me'a 'eni na'e tui ki ai 'a Molonai, pea na'e vīkiviki ai 'a hono lotó; kae ^a'ikai 'i he lilingi 'o e totó ka 'i

he fai lelei, 'i he malu'i hono kakaí, 'io, 'i he tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'io, pea mo e ta'ofi 'a e angahalá.

17 'Io, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou tala kiate kimoutolu, kapau kuo tatau, pe 'oku tatau, pe 'e tatau 'a e kakai kotoa pē mo Molonai, vakai, kuo lulu'i ai 'o ta'engata 'a e ngaahi mālohi 'o heli; 'io, kuo 'ikai ma'u 'e he ^atēvoló ha mālohi ki he loto 'o e fānau 'a e tangatá.

18 Vakai, ko e tangata ia na'e hangē ko 'Āmoni, ko e foha 'o Mōsaiá, 'io, pea mo e ngaahi foha kehe foki 'o Mōsaiá, 'io, kae 'uma'ā foki 'a 'Alamā mo hono ngaahi fohá, he ko e kau tangata kinautolu kotoa pē 'a e 'Otuá.

19 Ko 'eni vakai, na'e 'ikai ke si'i hifo 'a e 'aonga 'o Hilamani mo hono kāingá ki he kakaí 'ia Molonai; he na'a nau malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá, pea na'a nau papitaiso ki he fakatomalá 'a e kakai kotoa pē na'e fie tokanga ki he'enau ngaahi leá.

20 Pea ko ia na'a nau 'alu atu, pea na'e ^afakavaivai 'i 'e he kakaí 'a kinautolu koe'uhi ko 'enau ngaahi leá, 'o a'u ki hono fu'u ^b'ofeina lahi ai 'a kinautolu 'e he 'Eiki, pea ko ia na'a nau tau'atāina ai mei he ngaahi tau mo e ngaahi fakakikihi 'iate kinautolú, 'io, 'i he ta'u 'e fā.

21 Kae, hangē ko ia ko 'eku leá, 'i he kongá ki mui 'o e ta'u hono hongofulu mā hivá, 'io,

13a 'Alamā 46:20–22.
14a 'Alamā 43:46–47;
3 Nifai 3:20–21;
Molom. 3:10–11;

T&F 98:16.
16a 'Alamā 55:19.
17a 1 Nifai 22:26;
3 Nifai 6:15.

20a FFL Loto-fakatōkikaló.
b 1 Nifai 17:35.

VAHE 49

neongo 'enau nofo melino 'iate kinautolú, na'e fa'a fakamālohi'i kinautolu ke nau tau ta'eloto pē mo honau kāinga, ko e kau Leimaná.

22 'Io, ko hono mo'oní, na'e 'ikai ngata 'enau ngaahi tau mo e kau Leimaná 'i he ngaahi ta'u lahi, neongo hono lahi 'o 'enau ta'eloto ki aí.

23 Ko 'eni, na'a nau ^aloto-mamahi ke to'o mahafu ke tau'i 'a e kau Leimaná, koe'uhi na'e 'ikai te nau manako 'i he lilingi 'o e totó; 'io, pea na'e 'ikai ko ia pē—ka na'a nau loto-mamahi ke hoko ko e 'uhinga ke fekau'i atu ai ha fu'u tokolahi 'o honau kāingá mei he māmani ko 'ení ki ha maama ta'engata, 'oku te'eki ke nau teuteu ke fe'ilo'aki mo honau 'Otuá.

24 Ka neongo iá, na'e 'ikai te nau fie tuku hifo 'enau mo'ui, kae tāmata'e'i honau ngaahi ^auaifí mo 'enau fānaú 'i he angakaivao 'a e fa'ahinga na'a nau hoko 'i mu'a ko honau kāingá, 'io, pea nau ^bmavahe mei honau siasí, 'o nau li'aki 'a kinautolu pea nau toe 'alu ke faka'auha 'a kinautolu 'i he'enau kau mo e kau Leimaná.

25 'Io, na'e 'ikai te nau fa'a kā-taki ke fiefia honau kāingá 'i he toto 'o e kau Nifái, lolotonga 'oku kei 'i ai ha ní'ihí 'oku nau tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, he ko e tala'ofa 'a e 'Eikí, kapau te nau tauhi 'ene ngaahi fekaú te nau tu'umālie 'i he fonuá.

'Oku 'ikai lava 'e he kau Leimaná 'o kapa 'a e ongo kolo na'e 'ākolo'i takatakai 'o 'Amonaihā mo Noá—'Oku taukae 'a 'Amalekaia ki he 'Otuá peá ne fakapapau te ne inu 'a e toto 'o Molonai—'Oku kei ngāue 'a Hilamani mo hono kāingá ke fakamālohia 'a e Siasí. Ta'u 72 k.m. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he māhina hono hongofulu mā taha 'o e ta'u hono hongofulu mā hivá, 'i hono hongofulu 'o e 'aho 'o e māhiná, na'e tokanga'i 'a e kau tau 'a e kau Leimaná 'oku nau fakaofiofi mai ki he fonua ko 'Amonaihá.

2 Pea vakai, kuo toe langa hake 'a e koló, pea kuo tuku 'e Molonai 'a e kau tau 'i he ngaahi ngata'anga 'o e koló, pea kuo nau keli hake 'a e kelekele 'o takatakai ke malu'i 'a kinautolu mei he ngaahi ngahau mo e ngaahi maka 'a e kau Leimaná; he vakai, na'a nau tau 'aki 'a e ngaahi maka mo e ngaahi ngahau.

3 Vakai, na'á ku pehē kuo toe langa hake 'a e kolo ko ^aAmonaihá. 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, 'io, na'e toe langa hake hano kongá; pea koe'uhi na'e faka'auha tu'o taha ia 'e he kau Leimaná tu'unga 'i he angahala 'a e kakaí, pea na'a nau mahalo 'e toe hoko ia ko e me'a fai-ngofua ke hamu.

4 Kae vakai, hono 'ikai lahi 'a 'enau mamahí 'i he tō noa 'enau

23a T&F 42:45.

24a 'Alamā 46:12.

^b FFL Hē mei he Mo'oní.

49 3a 'Alamā 16:2–3, 9, 11.

'amanakí; he vakai, kuo keli hake 'e he kau Nifái 'a e 'ā kele-kele 'o takatakai 'iate kinautolu, 'a ia na'e lahi pehē nau hono mā'olungá 'o 'ikai lava ai ke lisingi 'e he kau Leimaná 'a 'enau ngaahi maká mo 'enau ngaahi ngahaú kiate kinautolu 'o 'aonga, pea na'e 'ikai foki te nau lava 'o 'oho mai kiate kinautolu, ka 'i honau feitu'u hū'angá pē.

5 Ko 'eni na'e fu'u ofo lahi 'aupito he taimi ko 'ení 'a e kau 'eikitau pule 'o e kau Leimaná, koe'uhi ko e poto 'a e kau Nifái 'i he teuteu'i honau ngaahi potu hūfangá.

6 Ko 'eni na'e mahalo 'e he kau taki 'o e kau Leimaná, koe'uhi ko e hulu 'o honau fu'u tokolahí, 'io, na'a nau mahalo te nau faingamālie ke 'oho mai kiate kinautolu 'o hangē ko ia kuo nau fai ki mu'á; 'io, pea na'a nau teuteu'i 'a kinautolu foki 'aki 'a e ngaahi pā, pea mo e ngaahi sifa-fatafata; pea na'a nau teuteu'i 'a kinautolu foki 'aki 'a e ngaahi kofu 'o e kilí'i manu, 'io, 'a e ngaahi kofu matolu 'aupito ke 'ufi'ufi 'aki honau telefuá.

7 Pea 'i he 'enau teuteu peheé na'a nau mahalo ai 'e faingofua 'enau ikuna'i mo fakapōpula'i honau kāingá 'i he ha'amonga 'o e nofo pōpulá, pe tāmata'i pe fakapoongi fa'iteliha 'a kinautolu.

8 Kae vakai, na'a nau fu'u ofo lahi 'aupito, he na'a nau "mateuteu kiate kinautolu, 'i ha founga kuo te'eki ai ke 'iloa 'i he fānau 'a Lihái. Ko 'eni kuo nau

mateuteu ki he kau Leimaná, ke tau 'o hangē ko e anga 'o e ngaahi fakahinohino 'a Molonái.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fu'u ofo lahi 'a e kau Leimaná, pe ko e kau 'Amalekaiá, 'i he anga 'o 'enau teuteu ki he taú.

10 Ko 'eni, kapau na'e ha'u 'a e tu'i ko 'Amalekaiá mei he "fonua ko Nifái, 'o taki 'ene kau taú, pehē kuó ne fekau 'a e kau Leimaná ke 'oho atu ki he kau Nifái 'i he kolo ko 'Amoniháá; he vakai, na'e 'ikai te ne mahu-'inga'ia 'i he toto 'o hono kakaí.

11 Kae vakai, na'e 'ikai ha'u 'a 'Amalekaia ia ki he taú. Pea vakai, na'e 'ikai loto-to'a 'a 'ene kau 'eikitau pulé ke tau'i 'a e kau Nifái 'i he kolo ko 'Amoniháá, he kuo liliu 'e Molonai 'a e pule'i 'o e ngaahi me'a 'a e kau Nifái, 'o a'u ki hono ta'ofi ai 'o e kau Leimaná 'i honau ngaahi potu hūfangá, 'o 'ikai te nau lava ke 'oho mai kiate kinautolu.

12 Ko ia na'a nau holomui ai ki he feitu'u maomaonganoá, 'o hiki honau nofo'anga taú 'o laka atu ki he fonua ko Noá, 'o nau mahalo ko e potu lelei taha pē ia hono hoko ke nau tau'i ai 'a e kau Nifái.

13 He na'e 'ikai te nau 'ilo kuo 'ākolo'i 'e Molonai, pe kuó ne langa ha ngaahi "kolotau malu'i, 'i he kolo kotoa pē 'i hono kotoa 'o e fonua na'e ofi aí; ko ia, na'a nau laka atu ki he fonua ko Noá kuo fakapapau honau lotó; 'io, na'e ō mai honau kau 'eikitau pulé 'o fai ha fuakava te nau faka'auha 'a e kakai 'o e kolo ko iá.

8a 'Alamā 48:7–10.
10a 2 Nifái 5:8;

'Amenai 1:12;
'Alamā 47:1.

13a 'Alamā 48:8.

14 Kae vakai, na'a nau ofo 'au-pito, he ko e kolo ko Noá, 'a ia na'e vaivai 'i mu'á, kuo hoko ia he taimí ni, 'o mālohi, 'i he ngaahi founa 'a Molonái, 'io, 'o lahi hake ia 'i he mālohi 'o e kolo ko 'Amonaihaá.

15 Pea ko 'eni, vakai, ko e poto 'eni 'o Molonái; he na'á ne mahalo te nau ilifia 'i he kolo ko 'Amonaihaá; pea koe'uhi ko e kolo ko Noá 'a e potu vaivai taha 'o e fonuá 'i mu'á, ko ia te nau laka atu ki ai ke tau; pea na'e hoko 'o hangē ko 'ene faka'amú.

16 Pea vakai, kuo fakanofa 'a Lihai 'e Molonai ko e 'eikitau pule ki he kau tangata 'o e kolo ko iá; pea ko e Lihai 'tatau pē ia na'e tau mo e kau Leimaná 'i he tele'a 'i he hahake 'o e vaitafe ko Saitoné.

17 Pea ko 'eni vakai na'e hoko 'o pehē, 'i he 'ilo 'e he kau Leimaná 'oku pule 'a Lihai ki he koló na'a nau toe loto-mamahi, he na'a nau fu'u ilifia lahi kia Lihai; ka neongo iá, ka kuo fai 'e honau kau 'eikitau pulé 'a e fuakava ke tau 'i 'a e koló; ko ia, na'a nau 'omai 'enau kau taú.

18 Ko 'eni vakai, na'e 'ikai lava ke hū atu 'a e kau Leimaná ki honau ngaahi kolotau hūfangá 'i ha hala kehe ka 'i he hū'angá pē, koe'uhi ko hono mā'olunga 'o e 'ā kekelele kuo fokotu'u haké, pea mo hono loloto 'o e luo kuo keli takatakai aí, kae ngata pē 'i he hū'angá.

19 Pea na'e pehē 'a e teuteu 'a e kau Nīfaí ke faka'auha 'a e fa'a-

hinga kotoa pē 'e feinga ke kaka hake ke hū ki he kolotaú 'i ha toe hala kehé, 'i hono lisingi hifo 'o e ngaahi maka mo e ngaahi ngahau kiate kinautolu.

20 Ko ia na'e pehē honau teuteu 'i, 'io, na'e 'i ai 'a e ni'ihi 'o 'enau kau tangata mālohi tahá, mo 'enau ngaahi heletaá mo 'enau ngaahi maka-taá ke tā hifo 'a e fa'ahinga kotoa pē 'e feinga ke hū ki honau potu hūfangá 'i he hū'angá; pea na'e pehē honau teuteu 'i ke malu 'i 'a kinautolu mei he kau Leimaná.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'omi 'e he kau 'eikitau 'o e kau Leimaná 'a 'enau kau taú ki he potu 'o e hū'angá, 'o kamata ke tau mo e kau Nīfaí, ke nau hū ki honau potu hūfangá; kae vakai, na'e toutou teke 'i 'a kinautolu ki mui mei he taimi ki he taimi, 'o a'u ki hono tāmata 'i 'a kinautolu 'i ha fu'u faka'auha lahi faka'ulia.

22 Ko 'eni 'i he 'enau 'ilo 'oku 'ikai te nau lava ke ma'u ha mālohi ki he kau Nīfaí 'i he hū'angá, na'a nau kamata ke keli hifo 'enau ngaahi 'ā kekelele ke nau ma'u ai ha hala ki he 'enau kau taú, koe'uhi ke nau ma'u ai ha faingamālie tatau ke tau; kae vakai, 'i he ngaahi feinga ko iá na'e teke 'i 'a kinautolu mei ai 'aki 'a e ngaahi maka mo e ngaahi ngahau, 'a ia na'e lisingi kiate kinautolú; pea na'e 'ikai te nau fakafonu 'a 'enau ngaahi luó 'aki 'enau holoki hifo 'a e ngaahi 'ā kekelele, ka na'e meimei fakafonu ia 'aki

honau ngaahi sino kuo mate mo kafó.

23 Ko ia na’e ma’u ‘e he kau Nifai ‘a e mālohi kotoa ki honau ngaahi fili; pea na’e feinga pehē ‘a e kau Leimaná ke faka’auha ‘a e kau Nifai kae ‘oua kuo tō kotoa honau kau ‘eikitau pulé; ‘io, pea na’e laka ‘i he toko taha afé ‘a e tokolahi ‘o e kau Leimana na’e toó; ka ‘i he fa’ahi ‘e tahá na’e ‘ikai ke ‘i ai ha toko taha ‘o e kau Nifai na’e tō.

24 Na’e ‘i ai ‘a e toko nima-ngofulu nai na’e kafo, ‘a ia na’e ‘atā ki he ngaahi ngahau ‘a e kau Leimaná ‘i he hū’angá, ka na’e malu’i ‘a kinautolu ‘e he’enua ngaahi paá, mo ‘enua ngaahi sifa-fatafatá, mo ‘enua ngaahi tatā taú, ko ia ko honau ngaahi kafó na’e ‘i honau va’é pē, ‘a ia na’e lalahi ‘a e ni’ihi.

25 Pea na’e hoko ‘o pehē, ‘i he sio ‘a e kau Leimaná kuo tō honau kau ‘eikitau pulé kotoa na’a nau hola leva ki he feitu’u maomaonganoá. Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau foki ki he fonua ko Nifai, ke fakahā ki honau tu’i, ko ‘Amalekaiá, ‘a ia na’e tupu ko e tangata Nifai, ‘o kau ki hono lahi ‘o e tō tau ‘iate kinautolú.

26 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a ne fu’u houhau lahi ki hono kakaí, koe’uhi kuo ‘ikai te ne lava ‘o fakahoko ‘a e me’a na’a ne holi ke fai ki he kau Nifai; kuo ‘ikai te ne fakapōpula’i ‘a kinautolu ‘i he ha’amonga ‘o e nofo pōpulá.

27 ‘Io, na’a ne fu’u houhau lahi, ‘o ne “lea kovi ki he ‘Otuá, kae ‘uma’ā foki ‘a Molonai, ‘o ne

fakapapau ‘i ha ^bfuakava te ne inu hono totó; pea na’e hoko ‘eni koe’uhi ko e tauhi ‘e Molonai ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá ‘i he teuteu ki he malu’i ‘a hono kakaí.

28 Pea na’e hoko ‘o pehē, ‘i he fa’ahi ‘e tahá na’e “fakafeta’i ‘a e kakaí Nifai ki he ‘Eiki ko honau ‘Otuá, koe’uhi ko hono māfimafi ta’e-hano-tatau ‘i he fakahaofi ‘a kinautolu mei he nima ‘o honau ngaahi fili.

29 Pea na’e ‘osi pehē ‘a hono hongofulu mā hiva ‘o e ta’u ‘o e pule ‘a e kau fakamāú ki he kakaí ‘o Nifai.

30 ‘Io, pea na’e nofo ma’u pē ‘a e melinó ‘iate kinautolu, pea na’e fu’u tu’umālie lahi ‘aupito ‘a e siasi koe’uhi ko ‘enua tokanga mo e faivelenga ki he folofola ‘a e ‘Otuá, ‘a ia na’e fakahā kiate kinautolu ‘e Hilamani, mo Sipiloni, mo Kolianitoni, mo ‘Āmoni mo hono kāingá, ‘io, pea mo kinautolu kotoa pē kuo fakanofu ‘i he lakanga “toputapu ‘o e ‘Otuá, pea papitaiso ‘a kinautolu ki he fakatomalá mo fekau ke ‘alu atu ‘o malanga ki he kakaí.

VAHE 50

‘Oku hanga ‘e Molonai ‘o langa fakamālohi ‘a e ngaahi fonua ‘o e kau Nifai—‘Oku nau langa hake ha ngaahi kolo fo’ou—‘Oku hoko mai ‘a e ngaahi tau mo e ngaahi faka’auha ki he kau Nifai ‘i he ngaahi ‘aho ‘o ‘enua fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá—‘Oku ikuna’i ‘a Molianitoni mo ‘ene kau

angatu'ú 'e Teanikumi—'Oku pekia 'a Nīfaihā, pea 'oku hoko hono foha ko Peiholaní ki he nofo'anga fakamāú. Ta'u 72-67 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai ke tuku 'e Molonai 'a e ngaahi teuteu ki he taú, pe ke malu'i 'o hono kakaí mei he kau Leimaná; he na'á ne fekau ke kamata 'e he'ene kau taú 'i he kamata'anga 'o e ta'u hono uofulu 'o e pule 'a e kau fakamāú, ke nau kamata ke keli hake ha ngaahi fokotu'unga kekekele 'o takatakai 'i he ngaahi kolo kotoa pē 'i he fonuá hono kotoa 'a ia na'e ma'u 'e he kau Nifaí.

2 Pea na'á ne fekau ke fokotu'u hake 'i he tumutumu 'o e ngaahi fokotu'unga kekekele ko 'ení ha ngaahi sino'i 'akau, 'io, 'a e ngaahi 'ā 'o e ngaahi 'akau 'o langa ke fe'unga mo hono mā'olunga 'o ha tangata, 'o takatakai 'i he ngaahi koló.

3 Pea na'á ne fekau ke fokotu'u 'i he funga 'o e ngaahi 'ā 'akau ko iá ha ngaahi 'akau kuo fakamata māсила; pea na'e mālohi ia mo mā'olunga.

4 Pea na'á ne fekau ke langa ha ngaahi taua na'e mā'olunga ange 'i he ngaahi 'ā 'akau māсила ko iá, pea na'á ne tu'utu'uni ke langa ha ngaahi potu hūfanga 'i he ngaahi funga taua ko iá, koe'uhi ke 'oua na'a 'i ai ha ngaahi maka mo e ngahau 'a e kau Leimaná te nau lavea ai.

5 Pea na'a nau mateuteu ke nau lava 'o laku 'a e ngaahi maka mei 'olunga mei ai, 'o fakatatau

mo 'enau fa'itelihá mo honau iví, 'o tāmate'i ia 'e feinga ke ha'u ki he ngaahi 'ā 'o e koló.

6 Na'e pehē hono teuteu'i 'e Molonai 'a e ngaahi kolotau ki he ha'u honau ngaahi filí, 'o takatakai 'i he kolo kotoa pē 'i hono kotoa 'o e fonuá.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e Molonai ke 'alu atu 'ene kau taú ki he feitu'u maomaonganoa 'i he hahaké, 'io, pea na'a nau ō atu 'o tuli 'a e kau Leimana kotoa pē na'e 'i he feitu'u maomaonganoa 'i he hahaké ki honau ngaahi fonua 'onautolú, 'a ia na'e 'i he tonga 'o e fonua ko Seilahemalá.

8 Pea na'e 'alu hangatonu atu 'a e fonua ko Nifaí mei he tahi hahaké ki he hihifó.

9 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono tuli atu 'e Molonai 'a e kau Leimaná kotoa mei he feitu'u maomaonganoa 'i he hahaké, 'a ia na'e 'i he tokelau 'o honau ngaahi fonuá 'onautolú, na'á ne fekau ke 'alu 'a e kakai 'a ia na'e 'i he fonua ko Seilahemalá mo e fonua ofi ki aí, ki he feitu'u maomaonganoa 'i he hahaké, 'o a'u ki he ngaahi ngata'anga fonua 'oku ofi ki he matātahi, 'o ma'u 'a e fonuá.

10 Pea na'á ne tuku foki ha ngaahi kau tau 'i he tongá, 'i he ngaahi ngata'anga fonua 'o honau ngaahi fonua 'onautolú, peá ne fekau ke nau langa ha ngaahi "kolotau koe'uhi ke nau malu'i 'enau ngaahi kau taú mo honau kakaí mei he nima 'o honau ngaahi filí.

11 Pea ko ia na‘á ne motuhi atu ‘a e ngaahi kolotau kotoa pē ‘o e kau Leimaná ‘i he feitu‘u maomaonganoa ‘i he hahaké, ‘io, kae ‘uma‘ā foki ‘i he hihifó, ‘o ne keli kolo ‘i he ngata‘anga fonua ‘i he vaha‘a ‘o e kau Nifái mo e kau Leimaná, ‘i he vaha‘a ‘o e fonua ko Seilahemalá mo e fonua ko Nifái, ‘o fai mei he tahi hihifó, ‘o ‘alu atu ‘i he tafakaki ‘o e matavai ‘o e vaitafe ko Saitoné—pea ma‘u ‘e he kau Nifái ‘a e fonua hono kotoa ‘i he fakatokelaú; ‘io, na‘a mo e fonua kotoa na‘e ‘i he fakatokelau ‘o e fonua ko Mahú, ‘o fakatatau ki he‘enua fa‘itelihá.

12 Na‘e pehē ‘a e feinga ‘a Molonai, mo ‘ene ngaahi kau taú, he na‘e faka‘au ‘o tokolahi ange ‘i he ‘aho taki taha koe‘uhi ko e fakapapau‘i ‘o e malu‘i ‘a ia na‘e fakahā kiate kinautolu ‘e he‘ene ngaahi ngāue, ke motuhi atu ‘a e ivi mo e mālohi ‘o e kau Leimaná mei honau ngaahi fonua ‘onautolú ke ‘oua na‘a nau ma‘u ha mālohi ki honau ngaahi fonua ‘onautolú.

13 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e kamata ‘e he kau Nifái ‘a e tu‘unga ‘o ha kolo, ‘o nau ui ‘a e hingoa ‘o e koló ko Molonai; pea na‘e ofi ia ki he tahi hahaké; pea na‘e ‘i he potu tongá ia ‘o ofi ki he ngata‘anga ‘o e ngaahi fonua ‘o e kau Leimaná.

14 Pea na‘a nau kamata foki ha tu‘unga ‘o ha kolo ‘i he vaha‘a ‘o e kolo ko Molonai mo e kolo ko ‘Ēloné, ‘o fehokotaki ‘a e ngaahi ngata‘anga ‘o ‘Ēlone mo Molo-

naí; pea nau ui ‘a e hingoa ‘o e koló, pe ko e fonuá, ko Nifaihā.

15 Pea na‘a nau kamata foki ‘i he ta‘u pē ko iá ke langa ha ngaahi kolo lahi ‘i he tokelaú, ko e taha na‘e kehe hono langá na‘e ui ko Lihai, ‘a ia na‘e tu‘u ‘i he tokelaú ‘i he ngaahi ngata‘anga ‘o e matātahí.

16 Pea na‘e ‘osi pehē ‘a hono uofulu ‘o e ta‘ú.

17 Pea ko e ngaahi tu‘unga tu‘umālie ia na‘e ‘i ai ‘a e kau Nifái ‘i he kamata‘anga ‘o e ta‘u hono uofulu mā taha ‘o e pule ‘a e kau fakamāú ki he kakai ‘o Nifái.

18 Pea na‘a nau fu‘u tu‘umālie ‘aupito, ‘o nau faka‘au ‘o koloa‘ia ‘aupito; ‘io, pea na‘a nau fakatokolahi pea na‘a nau faka‘au ‘o mālohi ‘i he fonuá.

19 Pea ko ia ‘oku tau vakai ki hono lahi ‘o e ‘alo‘ofa mo e angatonu ‘o e ngaahi ngāue kotoa pē ‘a e ‘Eikí, ‘i hono fakahoko ‘ene ngaahi folofola kotoa pē ki he fānau ‘a e tangatá; ‘io, ‘oku tau lava ‘o vakai kuo fakahoko ‘a ‘ene ngaahi folofolá, ‘io ‘i he taimí ni, ‘a ia na‘á ne folofola ‘aki kia Lihai ‘o pehē:

20 ‘Okú ke monū‘ia koe mo ho‘o fānau; pea ‘e tāpuaki‘i ‘a kinautolu; kapau te nau tauhi ‘eku ngaahi fekaú te nau tu‘umālie ‘i he fonuá. Kae manatu, kapau ‘e ‘ikai te nau tauhi ‘eku ngaahi fekaú ‘e “motuhi atu ‘a kinautolu mei he ‘ao ‘o e ‘Eikí.

21 Pea ‘oku tau vakai kuo fakamo‘oni‘i ‘a e ngaahi tala‘ofá ni ki he kakai ‘o Nifái; he ko

e me'a 'i he 'enau ngaahi fakakikihi mo 'enau ngaahi feke'ike'i, 'io, 'a 'enau ngaahi fakapoó, mo 'enau ngaahi vete koloá, mo 'enau tauhi 'otua loí, mo 'enau ngaahi fé'auakí, mo 'enau ngaahi anga-fakalielia, 'a ia na'e 'iate kinautolú, kuo fakahoko ai kiate kinautolu 'enau ngaahi taú mo honau ngaahi faka'auhá.

22 Pea ko kinautolu ko ia na'e tui faivelenga 'i hono tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Eikí na'e fakahaofi 'i he taimi kotoa pē, lolotonga iá ko e ngaahi toko lau afe 'o honau kāinga fai angahalá kuo tuku atu ki he nofo pōpulá, pe ke 'auha 'i he heletā, pe ke faka'au'auhifo 'i he ta'etui, 'o nau fetuiaki mo e kau Leimaná.

23 Kae vakai na'e te'eki ke 'i ai ha taimi "fakafiefia ange 'i he kakai 'o Nifai, talu mei he ngaahi 'aho 'o Nifai, 'o hangē ko e ngaahi 'aho 'o Molonai, 'io, 'i he taimi ko 'eni, 'i hono uofulu mā taha 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú.

24 Pea na'e hoko 'o pehē na'e faka'osi foki 'a e ta'u hono uofulu mā ua 'o e pule 'a e kau fakamāú 'i he melino; 'io, kae 'uma'ā foki mo hono uofulu mā tolu 'o e ta'ú.

25 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he kamata'anga 'o hono uofulu mā fā ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú, na'e totonu foki ke 'i ai 'a e melino 'i he kakai 'o Nifai ka ne ta'éoua ha "fakakikihi na'e hoko 'iate kinautolu 'o kau ki he fonua ko Lihai, pea mo e fonua ko Molianitoni, 'a ia na'e

ofi ki he ngaahi ngata'anga fonua 'o Lihai; 'a ia na'e fakatou tu'u 'i he ngaahi ngata'anga ki he matātahí.

26 He vakai, na'e 'eke'i 'e he kakai 'a ia na'a nau ma'u 'a e fonua ko Molianitoni ha konga 'o e fonua ko Lihai, ko ia na'e kamata ke 'i ai 'a e fakakikihi lahi 'i honau vaha'á, 'o a'u ki he to'o hake 'e he kakai 'o Molianitoni ha ngaahi mahafu ke tau'i honau kāingá, pea na'e fakapapau honau loto ke tāmata'i 'a kinautolu 'aki 'a e heletā.

27 Kae vakai, na'e hola 'a e kakai na'a nau ma'u 'a e fonua ko Lihai ki he nofo'anga tau 'o Molonai, 'o nau kole kiate ia ke tokoni mai; he vakai ko kinautolu 'oku nau ma'u 'a e totonu ki ai.

28 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'ilo 'e he kakai 'o Molianitoni, 'a ia na'e taki 'e ha tangata ko hono hingoá ko Molianitoni, kuo hola 'a e kakai 'o Lihai ki he nofo'anga tau 'o Molonai, na'a nau fu'u ilifia telia na'a ha'u kiate kinautolu 'a e kau tau 'a Molonai, 'o faka'auha 'a kinautolu.

29 Ko ia, na'e fakaloto'i 'a kinautolu 'e Molianitoni ke nau hola ki he fonua na'e tu'u 'i he fakatokelaú, 'a ia na'e 'ufi'ufi 'e he ngaahi anovai lalahi, 'o nau ma'u 'a e fonua na'e 'i he fakatokelaú.

30 Pea vakai, na'a nau meimei fakahoko 'a e fakakaukaú ni, ('a ia ko ha me'a pango na'e mei tupu ai ha tangi lāulau), kae vakai, koe'uhi ko Molianitoni ko

ha tangata loto-‘ita, ko ia na‘á ne ‘ita ki ha taha ‘o ‘ene kau kuanangá, ‘o ne ‘ohofi ia, ‘o haha lahi ia.

31 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne hola, ‘o ne ‘alu atu ki he ‘apitanga ‘o Molonaí, ‘o ne fakahā kia Molonai ‘a e me‘a kotoa ‘o kau ki he me‘a ko iá, kae ‘uma‘ā foki mo ‘enau ngaahi fakakaukau ke hola ki he fonua fakatokelaú.

32 Ko ‘eni vakai, ko e kakai na‘e ‘i he fonua ko Mahú, pe ko Molonaí, na‘a nau manavahē na‘a ‘iloange kuo nau tokanga ki he ngaahi lea ‘a Molianitoní ‘o fakataha mo hono kakai, pea te ne ma‘u ‘a e ngaahi potu fonua ko iá, ‘a ia ‘e ‘ai ai ‘a e tu‘unga ki ha ngaahi fakatu‘utāmaki ‘i he kakai ‘o Nifai, ‘io, ‘a ia ko e ngaahi me‘a ‘e langaki ai hano ikuna‘i ‘o ‘enau “tau‘atāinā.

33 Ko ia na‘e fekau ai ‘e Molonai ke ‘alu ha kau tau mo honau ‘apitangá ke fetaulaki mo e kakai ‘o Molianitoní, ‘o ta‘ofi ‘enau hola ki he fonua fakatokelaú.

34 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘ikai te nau fetaulaki mo kinautolu kae ‘oua kuo nau a‘u ki he ngaahi ngata‘anga ‘o e fonua ko “Auhá; pea na‘a nau fetaulaki ai mo kinautolu, ‘o ofi ki he kavelemotu ‘a ia na‘e a‘u atu ki he tahi ‘i he fonua fakatokelaú, ‘io, ‘i he matātahi, ‘i he hihifó mo e hahaké.

35 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko e kau tau na‘e fekau‘i atu ‘e Molonaí, ‘a ia na‘e taki ‘e he tangata ko hono hingoá ko Teanikumi,

na‘a nau fetaulaki mo e kakai ‘o Molianitoní; pea na‘e lahi fau ‘a e loto-fefeka ‘a e kakai ‘o Molianitoní, (he na‘e ue‘i hake honau lotó ‘e he‘ene fai angahalá mo ‘ene ngaahi lea fakahekeheké), ko ia na‘e kamata ai ha tau ‘i honau vaha‘á, ‘a ia na‘e tāmate‘i ai ‘a Molianitoní ‘e Teanikumi, ‘o ikuna‘i ‘ene kau tau, mo ne puke pōpula ‘a kinautolu, pea foki ki he ‘apitanga ‘o Molonaí. Pea na‘e ‘osi pehē hono uofulu mā fā ‘o e ta‘u ‘o e pule ‘a e kau fakamāú ki he kakai ‘o Nifai.

36 Pea na‘e anga pehē hono fakafoki mai ‘o e kakai ‘o Molianitoní. Pea ‘i he‘enau fuakava ke tauhi ‘a e melinó na‘e toe fakafoki ‘a kinautolu ki he fonua ko Molianitoní, pea na‘a nau fakataha ai mo e kakai ‘o Lihai; pea na‘e toe fakafoki ‘a kinautolu ki honau ngaahi fonua.

37 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ta‘u pē ko ia na‘e toe fokotu‘u ai ‘a e melinó ‘i he kakai ‘o Nifai, na‘e pekia ai ‘a Nifaihā, ko e fakamaau lahi hono uá, pea kuó ne fakahoko ‘a e lakanga ‘o e fakamāú ‘i he angatonu haohao ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá.

38 Ka neongo iá, na‘á ne fakafisi ke tali ‘a e kole ‘e ‘Alamā ke ne tauhi ‘a e ngaahi lekooti mo e ngaahi me‘a ko ia ‘a ia na‘e lau ‘e ‘Alamā mo ‘ene ngaahi tamaí ‘oku toputapu tahá; ko ia na‘e tuku ‘e ‘Alamā ‘a e ngaahi me‘a ko iá ki hono foha, ko Hilamaní.

39 Vakai, na‘e hoko ‘o pehē na‘e fili ‘a e foha ‘o Nifaihaá ki he nofo‘anga fakamāú, ‘o fetongi

'ene tamaí; 'io, na'e fili ia ko e fakamaau lahi mo e pule ki he kakaí, 'i ha fuakava mo e ouau toputapu ke fakamaau mā'oni- 'oni, pea tauhi 'a e melinó mo e tau'atāina 'a e kakaí, pea foaki kiate kinautolu 'a honau ngaahi faingamālie toputapu ke hū ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, 'io, ke pou pou 'i mo malu 'i 'a 'enau tui ki he 'Otuá 'i he kotoa hono ngaahi 'ahó, pea 'omi 'a e kau fai angahalá ki he fakamaau 'o fakatatau ki he'enau hiá.

40 Ko 'eni vakai, ko hono hingoá ko Peiholani. Pea na'e nofo 'a Peiholani 'i he nofo'anga 'o 'ene tamaí, pea kamata 'i he ngata'anga 'o e ta'u hono uofulu mā faá, 'ene pule ki he kakai 'o Nifaí.

VAHE 51

'Oku feinga 'a e kau tangata tu'í ke liliu 'a e laó pea fili ha tu'i—'Oku pou pou 'i 'a Peiholani mo e kau tangata tau'atāina 'e he le'o 'o e kakaí —'Oku fakamālohi 'i 'e Molonai 'a e kau tangata tu'í ke nau malu 'i honau fonuá pe tāmāte'i 'a kinautolu—'Oku hamu 'e 'Amalekaia mo e kau Leimaná ha ngaahi kolo lahi ne langa kolotau takai—'Oku tá'ofi 'e Teanikumi 'a e 'oho mai 'a e kau Leimaná peá ne fakapoongi 'a 'Amalekaia 'i hono fale fehikitakí. Ta'u 67–66 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he kamata'anga 'o hono uofulu mā nima ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu ki he kakai 'o Nifaí, kuo nau fokotu'u 'a e melinó 'i he vaha'a 'o e kakai 'o Lihaí mo

e kakai 'o Molianitoní 'o kau ki honau ngaahi fonuá, pea kuo kamata hono uofulu mā nima 'o e ta'ú 'i he melino;

2 Ka neongo iá, na'e 'ikai fuoloa 'enau tauhi ma'u 'a e melino kato 'i he fonuá, he na'e kamata ke 'i ai ha fakakikihi 'i he vaha'a 'o e kakaí 'o kau ki he fakamaau lahi ko Peiholani; he vakai, na'e 'i ai ha ni'ihí 'o e kakaí na'e loto ke liliu 'a e ngaahi kupu 'e ni'ihí 'o e laó.

3 Kae vakai, na'e 'ikai ke loto 'a Peiholani ke liliu pe fakangofua hono liliu 'o e laó; ko ia, na'e 'ikai te ne tokanga kiate kinautolu na'e 'omi honau lotó 'i he'enau ngaahi tohi tangi 'o kau ki he liliu 'o e laó.

4 Ko ia, ko kinautolu na'a nau fie liliu 'a e laó na'a nau 'ita kiate ia, 'o nau loto ke 'oua na'a ne toe hoko atu ko e fakamaau lahi ki he fonuá; ko ia na'e tupu ai ha fu'u fakakikihi lahi 'o fekau'aki mo ia, ka na'e 'ikai iku ia ki he lilingi 'o e toto.

5 Pea na'e hoko 'o pehē ko e fa'ahinga na'e loto ke fakahifo 'a Peiholani mei he nofo'anga fakamāu na'e ui kinautolu ko e kau tangata tu'í, he na'a nau loto ke liliu 'a e laó 'i ha founa ke veteki ai 'a e pule'anga tau'atāina pea fokotu'u ha tu'í ki he fonuá kotoa.

6 Pea ko e fa'ahinga na'e loto ke hoko atu 'a Peiholani 'i he'ene hoko ko e fakamaau lahi ki he fonuá na'a nau 'ai kiate kinautolu 'a e hingoa ko e kau tangata tau'atāina; pea na'e pehē 'a e mavahevahe 'iate kinautolú, he kuo fakapapau pe fuakava 'a e kau

tangata tau‘atāinā ke tauhi ‘enau ngaahi totonu mo e ngaahi fai-ngamālie ‘o ‘enau lotú ‘i ha pule‘anga tau‘atāina.

7 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fakapapau‘i ‘a e me‘a na‘a nau fakakikihi ki ai ‘i he le‘o ‘o e kakaí. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fakahā mai ‘a e le‘o ‘o e kakaí ‘o pou pou‘i ‘a e kau tangata tau‘atāinā, pea na‘e tauhi ai ‘e Peiholani ‘a e nofo‘anga fakamāú, pea na‘e langaki ai ha fu‘u fiefia ‘i he kāinga ‘o Peiholaní mo e tokolahi foki ‘o e kakaí ‘o e tau‘atāinā, ‘a ia na‘a nau ngaohi ‘a e kau tangata tu‘í ke fakalongo-longo ‘o ‘ikai te nau to‘a ke fakafepaki, ka na‘e pau ke nau pou pou‘i ‘a e tu‘unga ‘o e tau‘atāinā.

8 Ko ‘eni ko e fa‘ahinga ko ia na‘a nau fie ma‘u ha ngaahi tu‘í ko e fa‘ahinga ia na‘e tupu ‘i he ha‘a “mā‘olungá, pea na‘a nau feinga ke hoko ko e ngaahi tu‘í; pea na‘e pou pou‘i kinautolu ‘e he fa‘ahinga ko ia na‘e kumi ki he mālohi mo e mafai ki he kakaí.

9 Kae vakai, ko e taimi fakatu‘utāmaki ‘eni ke ‘i ai ‘a e ngaahi fakakikihi pehē ‘i he kakaí ‘o Nīfaí; he vakai, na‘e toe ue‘i hake ‘e ‘Amalekaia ‘a e loto ‘o e kakaí ‘o e kau Leimaná ke ‘ita ki he kakaí ‘o e kau Nīfaí, pea na‘á ne lolotonga tñnaki fakataha ha kau tau mei he potu kotoa pē ‘o hono fonuá, ‘o ne fakamahafu ‘a kinautolu, mo teuteu faivelenga lahi ki he tau; he kuó ne “fuakava ke ne inu ‘a e toto ‘o Molonái.

10 Kae vakai, te tau vakai na‘e ta‘e-fakapotopoto ‘ene palōmesi na‘á ne faí, ka neongo iá, na‘á ne teuteu ia mo ‘ene kau tau‘i ke ō mai ke tau mo e kau Nīfaí.

11 Ko ‘eni na‘e ‘ikai ke tokolahi ‘ene kau tau‘i ‘o hangē ko honau tokolahi ‘i mu‘á, koe‘uhi ko e ngaahi toko lau afe kuo tñmate‘i ‘i he nima ‘o e kau Nīfaí; pea neongo ‘a e mole lahi ‘iate kinautolú, ka kuo tñnaki fakataha ‘e ‘Amalekaia ‘a e fu‘u kau tau tokolahi faka‘ulia, ‘o ‘ikai ai te ne manavahē ke ō hifo ki he fonua ko Seilahemalá.

12 ‘Io, na‘a mo ‘Amalekaia na‘á ne ‘alu hifo mo ia, ‘o taki ‘a e kau Leimaná. Pea na‘e hoko ia ‘i hono uofulu mā nima ‘o e ta‘u ‘o e pule ‘a e kau fakamāú; pea ko e taimi ia ‘a ia na‘a nau kamata ai ke fakamelino ‘a e ngaahi me‘a ‘o ‘enau ngaahi fakakikihi ‘a ia na‘e kau ki he fakamaau lahi, ko Peiholaní.

13 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he fanongo ‘a e kau tangata na‘e ui ko e kau tangata tu‘í ‘oku ō mai ‘a e kau Leimaná ke tau‘i ‘a kinautolú, na‘a nau fiefia ‘i honau lotó; pea na‘a nau fakafisi ke to‘o mahafu, he na‘e lahi fau ‘enau ‘ita ki he fakamaau lahi, kae ‘uma‘ā foki ki he “kakaí tau‘atāinā, ko ia na‘e ‘ikai ai te nau loto ke to‘o mahafu ke tau ‘o malu‘i honau fonuá.

14 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he vakai ‘e Molonai ki he me‘a ní, peá ne vakai foki ki he ha‘u ‘a e kau Leimaná ki he ngaahi ngata‘anga ‘o e fonuá, na‘á ne fu‘u ‘ita

'aupito koe'uhi ko e loto-fefeka 'a e kakai 'a ia kuó ne ngāue mālohi fau ke malu'i; 'io, na'á ne fu'u 'ita lahi 'aupito; na'e fonu hono laumāliē 'i he 'ita kiate kinautolu.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne 'oatu ha tohi tangi pea mo e le'o 'o e kakai ki he kōvana 'o e fonuá, 'o kole ke ne lau ia, pea tuku mai kiate ia (ko Molonai) 'a e mālohi ke fakamālohi'i 'a e kau angatu'u ko iá ke nau malu'i honau fonuá pe 'e tāmāte'i 'a kinautolu.

16 He ko e 'uluaki me'a na'á ne tokanga ki ai ke ta'ofi 'a e ngaahi feke'ike'i peheé mo e ngaahi feke'ike'i 'i he kakai; he vakai, ko e tupu'anga 'eni 'o honau faka'auha 'i mu'á. Pea na'e hoko 'o pehē na'e fakangofua ia 'o fakatatau ki he le'o 'o e kakai.

17 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e Molonai ke 'alu atu 'a 'ene kau tau' 'o tau'i 'a e kau tangata tu'i ko iá, ke holoki hifo 'enau laukaú mo 'enau fie 'eiki, mo tā hifo 'a kinautolu ki he kelekelé, pea ko e pau ke nau to'o mahafu 'o pou pou'i 'a e tu'unga 'o e tau'atāina.

18 Pea na'e hoko 'o pehē na'e laka atu 'a e kau tau' ke tau'i 'a kinautolu; pea nau fakangata 'enau laukaú mo 'enau fie 'eiki, pea 'o ka nau ka hiki hake 'enau mahafu tau' ke tau mo e kau tangata 'a Molonai, na'e tā hifo 'a kinautolu 'o holoki ki he kelekelé.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toko fā afe 'a e kau "angatu'u ko

iá 'a ia na'e tā hifo 'aki 'a e hele-tā; pea na'e 'ave 'o li ki he fale fakapōpulá 'a kinautolu 'o honau kau taki ko ia na'e 'ikai ke tāmāte'i 'i he tau', he na'e 'ikai ke 'i ai ha taimi ke fai hanau fakamāu'i 'i he vaha'ataimi ko iá.

20 Pea ko hono toe 'o e kau angatu'ú, na'e 'ikai te nau fie tuku ke tā hifo 'a kinautolu ki he kelekelé 'i he heletaá, ka na'a nau tukulolo ki he fuka 'o e tau'atāina, pea na'e fakamālohi'i 'a kinautolu ke fusi 'a e "fuka 'o e tau'atāina 'i honau ngaahi tauá, pea 'i honau ngaahi koló, pea ke nau to'o mahafu ke malu'i honau fonuá.

21 Pea ko ia na'e ikuna'i 'e Molonai 'a e kau tangata tu'i ko iá, pea na'e 'ikai ke toe 'iloa ha toko taha 'i he hingoa ko e kau tangata tu'i; pea na'á ne fakangata pehē 'a e loto-fefeká mo e loto-hīkisia 'a e kakai ko ia 'a ia na'e lau ko e hako 'a kinautolu 'o e hou'eiki; ka na'e 'o hifo 'a kinautolu ke nau fakavaivai'i 'a kinautolu 'o tatau mo honau kāingá, pea ke nau tau loto-to'a koe'uhi ko 'enau tau'atāina mei he nofo pōpulá.

22 Vakai, na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga ta'ofi pehe'i 'e "Molonai 'a e ngaahi tau mo e ngaahi fakakikihi 'i hono kakai 'o'oná, pea fakamālohi'i 'a kinautolu ke nau nofo 'i he melino mo e sivilaisé, 'o ne fokotu'u 'a e ngaahi tu'utu'uni ke teuteu ki he tau mo e kau Leimaná, vakai, kuo hū mai 'a e kau Leimaná ki he fonua ko Molonai, 'a ia na'e

‘i he ngaahi ngata‘anga fonua ofi ki he matātahí.

23 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘ikai ke mālohi fe‘unga ‘a e kau Nifai ‘i he kolo ko Molonái; ko ia na‘e teke‘i ‘a kinautolu ‘e ‘Amalekaia, ‘o tāmāte‘i ‘a e tokolahi. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ma‘u ‘e ‘Amalekaia ‘a e koló, ‘io, ‘o ma‘u honau kolotaú kotoa.

24 Pea ko kinautolu na‘a nau hola mei he kolo ko Molonái na‘a nau ha‘u ki he kolo ko Nīfaihaá; pea na‘e fakataha kotoa mai foki mo e kakai ‘o e kolo ko Lihaí, ‘o fai ‘a e ngaahi teuteu pea na‘a nau mateuteu ke tali ‘a e kau Leimaná ‘i he tau.

25 Ka na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘ikai ke fie tuku ‘e ‘Amalekaia ‘a e kau Leimaná ke nau ō ki he kolo ko Nīfaihaá ke tau, ka na‘a ne ta‘ofi ‘i he ve‘e matātahí, ‘o ne tuku ‘a e kau tangata ‘i he kolo kotoa pē ke tauhi mo malu‘i ia.

26 Pea ko ia na‘á ne hoko atu, ‘o ma‘u ‘a e ngaahi kolo lahi, ‘a e kolo ko Nīfaihaá, mo e kolo ko Lihaí, mo e kolo ko Molianitoní, mo e kolo ko ‘Omineá, mo e kolo ko Kití, mo e kolo ko Mūlekí, ‘a ia na‘e tu‘u kotoa ‘i he ngaahi ngata‘anga fonua ‘i he hahaké ‘o ofi ki he matātahí.

27 Pea na‘e pehē hono ma‘u ‘e he kau Leimaná, ‘i he olopoto ‘a ‘Amalekaia, ‘a e ngaahi kolo lahi fau, koe‘uhi ko honau fu‘u tokolahi ta‘efa‘alauá, ‘a ia kuo ngaahi kotoa pē ke mālohi ‘aupito ‘o hangē ko e anga ‘o e ngaahi “kolotau ‘a Molonái; ‘a ia na‘a nau hoko kotoa pē ko e

ngaahi kolotau mālohi mo‘ó e kau Leimaná.

28 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau laka atu ki he ngaahi ngata‘anga ‘o e fonua ko Mahú, ‘o teke‘i ‘a e kau Nīfaí ki mu‘a ‘iate kinautolu mo tāmāte‘i ‘a e tokolahi.

29 Ka na‘e hoko ‘o pehē na‘e fakafetaulaki kiate kinautolu ‘a Teanikumi, ‘a ia na‘á ne “tāmāte‘i ‘a Molianitoní, mo ta‘ofi hono kakai ‘i he‘enau holá.

30 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne ta‘ofi foki mo ‘Amalekaia, ‘i he‘ene laka atu mo ‘ene kau tau tokolahí ke ne ma‘u ‘a e fonua ko Mahú, kae ‘uma‘ā foki mo e fonua fakatokelaú.

31 Kae vakai, na‘á ne fepaki mo ha loto-mamaha ‘i hono ta‘ofi ia ‘e Teanikumi mo ‘ene kau tangatá, he ko e kau tangata tau mālohi ‘a kinautolu; he ko e tangata tau kotoa pē ‘a Teanikumí na‘a nau mālohi mo poto ange ‘i he taú ‘i he kau Leimaná, ‘o tupu ai ‘enau ma‘u ha faingamālie lahi ange ‘i he kau Leimaná.

32 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau toutou ‘ohofi ‘a kinautolu, ‘o a‘u ki he‘enau tāmāte‘i ‘a kinautolu ‘o a‘u ki he po‘ulí. Pea na‘e hoko ‘o e pehē na‘e fokotu‘u ‘e Teanikumi mo ‘ene kau tangatá ‘a honau ngaahi fale fehikitakí ‘i he ngaahi ngata‘anga ‘o e fonua ko Mahú; pea na‘e fokotu‘u ‘e ‘Amalekaia ‘a hono ngaahi fale fehikitakí ‘i he ngaahi ngata‘anga fonua ‘i he matātahí, pea na‘e pehē ‘a e anga ‘o honau tulí.

33 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i

he'ene po'uli hifó, na'e totolo fakafufū atu 'a Teanikumi mo 'ene tamaio'eiki 'o na ō atu 'i he po'ulí, pea na hū ki he nofo'anga tau 'o 'Amalekaia; pea vakai, kuo nau mohe ma'u koe'uhi ko 'enau fu'u ongasia lahi 'aupito, 'a ia ko e tupu 'i he ngaahi ngāué mo e vela 'o e 'ahó.

34 Pea na'e hoko 'o pehē na'e totolo fakafufū atu 'a Teanikumi ki he fale fehikitaki 'o e tu'í, 'o velo'i ha tao ki hono mafú; pea na'á ne fakatupu ai 'a e pekia 'a e tu'í 'i he taimi pē ko iá pea 'ikai te ne faka'aaki 'ene kau tamaio'eiki.

35 Pea ne toe foki fakafufū mai ki hono 'apitanga 'o'oná, pea vakai, kuo mohe 'ene kau tangatá, 'o ne fafangu 'a kinautolu 'o fakahā ange kiate kinautolu 'a e me'a kotoa pē kuó ne faí.

36 Pea na'á ne fekau ke tu'u teuteu 'ene kau taú, na'a 'iloange kuo 'ā hake 'a e kau Leimaná 'o 'oho mai kiate kinautolu.

37 Pea na'e pehē 'a e 'osi 'a hono uofulu mā nima ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu ki he kakai 'o Nīfaí; pea na'e pehē 'a e ngata 'a e ngaahi 'aho 'o 'Amalekaia.

VAHE 52

'Oku fetongi 'e 'Amolone 'a 'Amalekaia ko e tu'i 'o e kau Leimaná—'Oku taki 'e Molonai, Teanikumi, mo Līhai 'a e kau Nīfaí 'i ha tau na'a nau ikuna'i ai 'a e kau Leimaná—'Oku toe ma'u mai 'a e kolo ko Mūlekí, pea 'oku tāmata'i 'a Sēkope ko e tangata Sōlamí. Ta'u 66–64 K.M. nai.

PEA ko 'eni, na'e hoko 'o pehē 'i hono uofulu mā ono 'o e ta'u 'o

e pule 'a e kau fakamāu ki he kakai 'o Nīfaí, vakai, 'i he 'ā hake 'a e kau Leimaná 'i he 'uluaki pongipongi 'o e 'uluaki māhiná, vakai, na'a nau 'ilo 'a 'Amalekaia kuo mate 'i hono fale fehikitaki 'o'oná; pea na'a nau vakai foki kuo teuteu 'a Teanikumi ke tau mo kinautolu 'i he 'aho ko iá.

2 Pea ko 'eni, 'i he mamata ki ai 'a e kau Leimaná na'a nau ilifia; pea nau li'aki 'enau fakakaukau ke laka atu ki he fonua fakatoke-laú, pea nau holomui mo 'enau kau taú kotoa ki he kolo ko Mūlekí, 'o kumi hūfanga 'i honau kolotaú.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fili 'a e tokoua 'o 'Amalekaia ko e tu'i ki he kakai; pea ko hono hingoá ko 'Amolone; ko ia na'e fili 'a e tu'i ko 'Amoloné, 'a ia ko e tokoua 'o e tu'i ko 'Amalekaia, ke ne pule 'o fetongi ia.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fekau ke malu'i 'e hono kakai 'a e ngaahi kolo ko iá, 'a ia kuo nau ma'u 'i he lilingi 'o e toto; he na'e 'ikai te nau ma'u ha kolo 'e taha kā 'i he mole 'a e fu'u toto lahi 'iate kinautolu.

5 Pea ko 'eni, na'e vakai 'a Teanikumi kuo fakapapau 'a e loto 'o e kau Leimaná ke malu'i 'a e ngaahi kolo 'a ia kuo nau ma'ú, mo e ngaahi kongā ko ia 'o e fonuá 'a ia kuo nau ma'ú; pea 'i he'ene mamata foki ki hono hulu fau 'o honau tokolahí, na'e fakakaukau ai 'e Teanikumi 'oku 'ikai 'aonga ke ne feinga ke 'ohofi 'a kinautolu 'i honau ngaahi kolotaú.

6 Ka na'á ne tauhi 'ene kau tangatá ke nau takatakai ki ai,

'o hangē ko ha'anau teuteu ki he taú; 'io, pea ko e mo'oni na'á ne lolotonga teuteu ke malu'i ia meiate kinautolu, 'i hono "langa hake 'a e ngaahi 'ā takatakai mo teuteu'i 'a e ngaahi potu hūfanga.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fai atu 'ene teuteu pehē ki he taú kae 'oua kuo fekau mai 'e Molonai ha kau tangata tokolahi ke tokoni'i 'ene kau taú.

8 Pea na'e 'oatu foki 'e Molonai ha ngaahi tu'utu'uni kiate ia ke ne tauhi kotoa 'a e kau pōpula na'e tō ki hono nimá; he ko e me'a 'i he puke 'e he kau Leimaná 'a e kau pōpula tokolahí, 'oku totonu ai ke ne tauhi kotoa 'a e kau pōpula 'o e kau Leimaná ke fakafetongi 'aki 'a e fa'ahinga kuo puke 'e he kau Leimaná.

9 Pea na'á ne toe 'oatu foki ha ngaahi tu'utu'uni kiate ia ke ne ngaohi ke mālohi ange 'a e fonua ko Mahú, pea le'ohi 'a e "kavelemotu 'a ia 'oku a'u atu ai ki he fonua fakatokelaú, telia na'a ma'u 'e he kau Leimaná 'a e potu ko iá 'o nau ma'u ai 'a e mālohi ke nau toutou 'ohofi 'a kinautolu 'i he tafa'aki kotoa pē.

10 Pea na'e toe fekau atu foki 'e Molonai kiate ia, 'o kole kiate ia ke ne faivelenga 'i hono malu'i 'a e potu fonua ko iá, pea ke ne lamalama 'a e faingamālie kotoa pē ke tau'i 'a e kau Leimaná 'i he potu fonua ko iá, 'o fakatatau ki he me'a te ne lava 'o faí, na'a 'ilo-ange kuó ne lava ke toe ma'u mai 'i ha tauhele pe ha toe founga kehe 'a e ngaahi kolo ko ia kuo

fa'ao mei honau nimá; pea ke ne toe langa kolotau mo ngaohi ke fakamālohi 'a e ngaahi kolo takatakai ki aí, 'a ia kuo te'eki ai ke tō ki he nima 'o e kau Leimaná.

11 Pea na'á ne toe pehē foki kiate ia, 'oku ou fie 'alu atu kiate koe, kae vakai, kuo 'oho mai 'a e kau Leimaná kiate kinautolu 'i he ngaahi ngata'anga 'o e fonuá 'oku ofi ki he tahi hihifó; pea vakai, 'oku ou 'alu ke tau'i 'a kinautolu, ko ia 'oku 'ikai te u lava ai ke 'alu atu kiate koe.

12 Ko 'eni, kuo 'alu atu 'a e tu'i (ko 'Amoloné) mei he fonua ko Seilahemalá, pea kuó ne fakahā ki he kuini 'a e pekia 'a hono tokouá, pea kuó ne tānaki fakataha ha kau tangata tokolahi, 'o nau laka atu ke tau'i 'a e kau Nifái 'i he ngaahi ngata'anga fonua ofi ki he tahi hihifó.

13 Pea na'á ne lolotonga feinga pehē ke 'ohofi 'a e kau Nifái, pea tohoaki'i atu 'a e kongá 'o 'enua kau taú ki he potu ko ia 'o e fonuá, ka kuó ne fekau kiate kinautolu 'a ia kuó ne tuku ke nofo 'i he ngaahi kolo kuó ne fa'aó, ke nau 'ohofi foki 'a e kau Nifái 'i he ngaahi ngata'anga fonua 'oku ofi ki he tahi hahaké, pea ke nau fa'ao honau ngaahi fonuá 'o fakatatau ki he me'a te nau lavá, 'o fakatatau ki he mālohi 'o 'enua ngaahi kau taú.

14 Pea ko ia na'e pehē 'a e fakatu'utāmaki 'a e tu'unga 'o e kau Nifái 'i he ngata'anga 'o e ta'u hono uofulu mā ono 'o e pule 'a e kau fakamāu ki he kakai 'o Nifái.

15 Kae vakai, na'e hoko 'o pehē 'i hono uofulu mā fitu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu, ko Teanikumi, 'i he fekau 'a Molonai — 'a ia kuó ne fokotu'u ha ngaahi kau tau ke malu'i 'a e ngata'anga 'o e fonua 'i he tongá mo e hihifó, pea kuó ne kamata 'ene laka atu ki he fonua ko Mahú, koe'uhi ke ne lava ke tokoni kia Teanikumi mo 'ene kau tangatá 'i hono toe ma'u 'a e ngaahi kolo na'e mole meiate kinautolu —

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'e ma'u 'e Teanikumi 'a e ngaahi tu'utu'uni ke fai hano 'ohofi 'o e kolo ko Mūlekí, 'o toe ma'u ia 'o kapau 'e lava.

17 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fai 'e Teanikumi 'a e ngaahi teuteu ke 'ohofi 'a e kolo ko Mūlekí, pea laka atu mo 'ene kau taú ke tau'i 'a e kau Leimaná; ka na'á ne vakai 'e 'ikai te ne lava 'o ikuna 'a kinautolu lolotonga 'enau 'i honau ngaahi kolotaú; ko ia na'á ne tuku 'ene ngaahi fakakaukaú peá ne toe foki atu ki he kolo ko Mahú, 'o tali 'a e ha'u 'a Molonai, koe'uhi ke ne ma'u ha tokoni ki he'ene kau taú.

18 Pea na'e hoko 'o pehē na'e a'u mai 'a Molonai mo 'ene kau taú ki he fonua ko Mahú, 'i he kongá ki mui 'o e ta'u hono uofulu mā fitu 'o e pule 'a e kau fakamāu ki he kakai 'o Nifai.

19 Pea 'i he kamata'anga 'o e ta'u hono uofulu mā valú, na'e fai 'e Molonai mo Teanikumi mo e tokolahi 'o e kau 'eikitau pulé ha alea tau — ko e hā 'a e me'a te nau fai ke ngaohi 'a e kau Leimaná ke nau ha'u ki tu'a ke tau mo kinautolu; pe lava nai 'i ha

founga ke faka'ai'ai 'a kinautolu ke nau ha'u ki tu'a mei honau ngaahi kolotaú, koe'uhi ke nau ma'u 'a e mālohi kiate kinautolu, 'o toe ma'u 'a e kolo ko Mūlekí.

20 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fekau atu ha kau talafekau ki he kau tau 'a e kau Leimaná, 'a ia na'e malu'i 'a e kolo ko Mūlekí, ki honau takí, 'a ia ko hono hingoá ko Sēkope, 'o kole kiate ia ke ne ha'u ki tu'a mo 'ene kau taú ke tau mo kinautolu 'i he tokalelei 'i he vaha'a 'o e ongo koló. Kae vakai, na'e 'ikai ke fie ha'u 'a Sēkope, 'a ia ko e tangata Sōlami, ki tu'a mo 'ene kau taú ke tau mo kinautolu 'i he ngaahi potu tokalelei.

21 Pea na'e hoko 'o pehē ko Molonai, 'i he 'ikai ha'ane 'amanaki ki he tau mo kinautolu 'i he ngaahi tu'unga 'oku tataú, ko ia, na'á ne fakakaukau 'i ha founga ke ne tauhele'i 'aki 'a e kau Leimaná ke nau hū mai ki tu'a mei honau ngaahi kolotaú.

22 Ko ia na'á ne fekau kia Teanikumi ke ne 'ave ha kau tangata tokosi'i 'o nau laka hifo 'o ofi ki he matātahí; pea ko Molonai mo 'ene kau taú, na'a nau laka 'i he po'ulí ki he feitu'u maomaonga-noa 'i he hihifo 'o e kolo ko Mūlekí; pea ko ia, 'i he 'aho hono hokó 'i he 'ilo'i 'e he kau le'o 'a e kau Leimaná 'a Teanikumi, na'a nau felele'i 'o fakahā ia kia Sēkope, ko honau takí.

23 Pea na'e hoko 'o pehē na'e laka atu 'a e ngaahi kau tau 'a e kau Leimaná ke tau mo Teanikumi, 'i he'enau mahalo 'i honau fu'u tokolahí te nau ikuna'i 'a Teanikumi koe'uhi ko e tokosi'i

‘o honau tokolahí. Pea ‘i he mamata ‘a Teanikumi ki he hū mai ‘a e ngaahi kau tau ‘o e kau Leimaná ke tau mo iá na‘á ne kamata holoholomui ‘o ofi hifo ki he matātahi, ‘i he fakatokelaú.

24 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he vakai ‘a e kau Leimaná ‘oku kamata ke ne holá, na‘e ‘āsili ai ‘enau loto-to‘a ‘o nau tuli mālohi atu kiate ia. Pea lolotonga ‘a e tohoaki‘i atu ‘e Teanikumi ‘a e kau Leimana ‘a ia na‘e tuli ta‘e-aonga kiate kinautolú, vakai, na‘e fekau ‘e Molonai ha kongá ‘o ‘ene kau tau ‘a ia na‘e ‘iate iá ke laka atu ki he koló, ‘o ma‘u ia.

25 Pea na‘a nau fai ia, ‘o tāmāte‘i ‘a e fa‘ahinga kotoa kuo tuku ke malu‘i ‘a e koló, ‘io, ‘a e fa‘ahinga kotoa pē na‘e ‘ikai fie tuku hifo ‘enau ngaahi mahafu taú.

26 Pea na‘e pehē hono ma‘u ‘e Molonai ‘a e kolo ko Mūlekí ‘aki ha kongá ‘o ‘ene kau taú, kae laka atu ia mo hono toé ke fetaulaki mo e kau Leimaná ‘i ha‘anau foki mai mei he tuli ‘o Teanikumí.

27 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tuli ‘e he kau Leimaná ‘a Teanikumi kae ‘oua kuo nau ofi ki he kolo ko Mahú, pea na‘e toki fakafetaulaki mai kiate kinautolu ‘a Lihai mo ha kau tau tokosi‘i, ‘a ia kuo tuku ke malu‘i ‘a e kolo ko Mahú.

28 Pea ko ‘eni vakai, ‘i he vakai ‘e he kau ‘eikitaupule ‘o e kau Leimaná kia Lihai mo ‘ene kau taú ‘oku ‘oho mai kiate kinautolú, na‘a nau hola ‘i he fu‘u puputu‘u lahi, telia na‘a

‘iloange kuo ‘ikai te nau a‘u ki he kolo ko Mūlekí ‘oku te‘eki ke ma‘u ‘a kinautolu ‘e Lihai; he na‘a nau hela‘ia ‘i he‘enau laká, ka na‘e kei mālohi ‘a e kau tangata ‘a Lihai.

29 Ko ‘eni na‘e ‘ikai ‘ilo ‘e he kau Leimaná kuo ‘i mui ‘iate kinautolu ‘a Molonai mo ‘ene kau taú; pea ko e me‘a pē na‘a nau manavahē ki aí ko Lihai mo ‘ene kau taú.

30 Ko ‘eni na‘e ‘ikai ke fie a‘u atu ‘a Lihai kiate kinautolu kae ‘oua kuo nau fetaulaki mo Molonai mo ‘ene kau taú.

31 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he te‘eki holoholomui ‘o mama‘o ‘a e kau Leimaná kuo kāpui ‘a kinautolu ‘e he kau Nifái, ‘e he kau tangata ‘a Molonai ‘i he tafa‘aki ‘e tahá, pea mo e kau tangata ‘a Lihai ‘i he tafa‘aki ‘e tahá, ko kinautolu kotoa na‘e te‘eki ke nau hela‘ia, pea na‘a nau fonu ‘i he ivi; ka kuo hela‘ia ‘a e kau Leimaná ‘i he‘enau laka fuoloá.

32 Pea na‘e fekau ‘e Molonai ki he‘ene kau tangatá ke nau ‘ohofi ‘a kinautolu kae ‘oua kuo nau tuku hifo ‘enau ngaahi mahafu taú.

33 Pea na‘e hoko ‘o pehē, ko Sēkope, ko honau takí, pea ko e tangata “Sōlami foki, pea na‘á ne loto-ta‘efietō, ko ia na‘á ne taki atu ‘a e kau Leimaná ke tau mo Molonai ‘i he fu‘u ‘ita lahi ‘aupito.

34 Ko e me‘a ‘i he tu‘u ‘a Molonai ‘i he hala ‘oku nau laka mai aí, ko ia na‘e fakapapau ‘a Sēkope ke ne tāmāte‘i ‘a kinautolu

pea faka'atā hono hala ki he kolo ko Mūlekí. Kae vakai, na'e mālohi ange 'a Molonai mo 'ene kau tangatá; ko ia na'e 'ikai te nau holomui 'i he 'ao 'o e kau Leimaná.

35 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fetau'aki 'i he ongo fa'ahí 'i he fu'u 'ita lahi 'aupito; pea na'e tokolahi 'a e mate 'i he ongo fa'ahí fakatou'osi; 'io, pea na'e kafo 'a Molonai pea mate 'a Sēkope.

36 Pea na'e 'oho mai mei mui 'iate kinautolu 'a Līhai 'i he fu'u 'ita lahi mo 'ene kau tangata mālohí, na'e tuku hifo ai 'e he kau Leimana 'i muí 'a 'enau ngaahi mahafu taú; pea ko honau toé, na'a nau puputu'u lahi 'aupito, 'o 'ikai te nau 'ilo pe te nau hola pe tau.

37 Ko 'eni 'i he vakai 'a Molonai ki he'enau puputu'ú, na'á ne pehē kiate kinautolu: kapau te mou 'omi ho'omou ngaahi mahafu taú pea tuku mai ia, vakai, te mau ta'ofi 'a e lilingi 'o homou totó.

38 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he fanongo 'a e kau Leimaná ki he ngaahi lea ní, ko honau kau 'eikitau pule, 'a ia na'e 'ikai tāmate'í, na'a nau ō mai 'o nau lī hifo 'enau ngaahi mahafu taú 'i he va'e 'o Molonai, pea na'a nau fekau foki ki he'enau kau tangatá ke nau fai 'a e me'a tatau.

39 Kae vakai, na'e 'i ai 'a e tokolahi na'e 'ikai te nau loto ki ai; pea ko e fa'ahinga 'a ia na'e 'ikai fie tuku 'enau ngaahi heletaá na'e puke 'a kinautolu 'o ha'i, pea na'e to'o meiate kinautolu

'enau ngaahi mahafu taú, pea na'e fakamālohi'i 'a kinautolu ke nau laka atu mo honau kāingá ki he fonua ko Mahú.

40 Pea ko 'eni ko e tokolahi 'o e kau pōpula na'e puké na'e laka hake 'a e tokolahi ia 'i he tokolahi 'o e fa'ahinga kuo tāmate'í, 'io, na'e tokolahi ange 'i he fa'ahinga kuo tāmate'í 'i he ongo fa'ahí fakatou'osi.

VAHE 53

'Oku ngāue 'aki 'a e kau pōpula Leimaná ke nau fakamālohi'i 'a e kolo ko Mahú—'Oku fakatupu 'e he ngaahi feke'ike'i lahi 'i he kau Nīfaí 'a e ngaahi ikuna 'a e kau Leimaná—'Oku taki 'a Hilamani ki he ngaahi foha kei talavou 'e toko ua afe 'o e kakai 'o 'Amoní. Ta'u 64–63 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'a nau fokotu'u 'a e kau le'ó ki he kau pōpula Leimaná, 'o fakamālohi'i 'a kinautolu ke nau 'alu atu 'o tanu honau kau pekiá, 'io, pea mo e pekia foki 'o e kau Nīfaí 'a ia na'e toó; pea fokotu'u 'e Molonai ha kau tangata ke le'ohi 'a kinautolu lolotonga 'enau fai 'enau ngaahi ngāue.

2 Pea na'e 'alu 'a Molonai ki he kolo ko Mūlekí mo Līhai, 'o ma'u 'a e pule ki he koló pea tuku ia kia Līhai. Ko 'eni vakai, ko e Līhai ko iá ko ha tangata ia 'a ia kuo 'ia Molonai 'i he taimi lahi 'o 'ene ngaahi tau kotoa pē; pea ko e tangata ia na'e "hangē ko Molonai, pea na'á na fiefia 'i he'ena haó; 'io, na'á na fe'ofa'aki,

pea na’e ‘ofeina foki ‘a kinaua ‘e he kakai ‘o Nifai kotoa pē.

3 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he ‘osi hono tanu ‘e he kau Leimaná ‘a honau kakai maté kae ‘uma’ā foki mo e kakai mate ‘o e kau Nifai, na’e fekau ke nau laka ‘o foki atu ki he fonua ko Mahú; pea ko Teanikumi ‘i he tu’utu’uni ‘a Molonai, na’á ne fekau ke nau kamata ke ngāue ‘i he keli ha luó ‘o takai ‘i he fonuá, pe ko e kolo, ko Mahú.

4 Pea na’á ne fekau ke nau langa ha “ā ‘o e ngaahi ‘akau ‘i he tafa’aki ki loto ‘o e luó; pea nau laku hake ‘a e kelekele mei he luó ‘o fa’aki ki he ‘ā ‘akau; pea na’e pehē ‘enau fekau ke ngāue ‘a e kau Leimaná kae ‘oua kuo nau ‘ā takai ‘i ‘a e kolo ko Mahú ‘aki ‘a e ‘ā ‘akau mālohi mo e kelekele, ‘o fu’u mā’olunga ‘aupito.

5 Pea na’e hoko ‘a e kolo ko ‘ení ko ha fu’u kolo mālohi ‘aupito talu mei he taimi ko iá; pea na’a nau le’ohi ‘i he koló ni ‘a e kau pōpula Leimaná; ‘io, ‘i ha loto ‘ā na’a nau fekau ke nau langa ‘aki honau nima ‘onautolú. Ko ‘eni na’e pau ke fekau ‘e Molonai ke ngāue ‘a e kau Leimaná, koe’uhi ko e faingofua hono le’ohi ‘a kinautolu lolotonga ‘enau ngāué; pea na’á ne fie ma’u ‘ene kau taú kotoa ‘o ka ne ka fai hano ‘ohofi ‘o e kau Leimaná.

6 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘a e lava ‘e Molonai ‘o e ikuna ‘i ha taha ‘o e ngaahi kau tau tokolahi taha ‘o e kau Leimaná, ‘o ne ma’u ‘a e kolo ko Mūlekí, ‘a ia ko e taha ‘o e ngaahi kolotau mālohi taha ‘o

e kau Leimaná ‘i he fonua ko Nifai; pea na’e pehē ‘a ‘ene langa foki ‘a e kolotau ke tauhi ai ‘ene kau pōpulá.

7 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘ikai te ne toe feinga ke tau mo e kau Leimaná ‘i he ta’u ko iá, ka na’á ne faka’aonga ‘i ‘ene kau tangatá ‘i he teuteu ki he tau, ‘io, pea mo e langa ha ngaahi kolotau ke malu ‘i ‘a kinautolu mei he kau Leimaná, ‘io, pea mo e fakahaofi foki ‘a honau kakai fefiné mo ‘enau fānaú mei he honge mo e mamahi pea mo e tokonaki ‘o e me’akai ma’a ‘enau ngaahi kau taú.

8 Pea ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē ko e kau tau ‘a e kau Leimaná, ‘i he tahi hihifó, mo e tongá, ‘i he lolotonga ‘a e mama’o ‘a Molonai koe’uhi ke ta’ofi ha ngaahi fa’ufa’u fufu ‘i he kau Nifai, pea tupu ai ‘a e ngaahi feke’ike’i ‘iate kinautolu, pea nau ma’u faingamālie ai ki he kau Nifai, ‘io, ‘o a’u ki he ‘enau ma’u ai hanau ngaahi kolo lahi ‘i he potu ko ia ‘o e fonuá.

9 Pea ko ia koe’uhi ko e angahala ‘iate kinautolú, ‘io, koe’uhi ko e ngaahi feke’ike’i mo e ngaahi fa’ufa’u fufu ‘iate kinautolú na’e fokotu’u ai ‘a kinautolu ki he ngaahi tu’unga fakatu’utāmaki ‘aupito.

10 Pea ko ‘eni, vakai ‘oku ‘i ai mo ha ngaahi me’a ‘e ní’ihi ke u lea ‘aki ‘o ‘oku kau ki he “kakai ‘o ‘Āmoní, ‘a ia ko e kau Leimana ‘i he kamata’angá; ka koe’uhi ko ‘Āmoni mo hono kāingá, pe ‘i he māfimafi mo e folofola ‘a e

'Otuá, kuo ^bului 'a kinautolu ki he 'Eikí, pea kuo 'omi 'a kinautolu ki he fonua ko Seilahemalá, pea talu mei ai mo e malu'i 'a kinautolu 'e he kau Nifái.

11 Pea ko e me'a 'i he'enua fuakavá kuo ta'ofi ai 'a kinautolu mei he to'o mahafu ke tau mo honau kāingá; he kuo nau fai ha fuakava 'e "ikái pē ke nau toe lilingi toto; pea fakatau ki he'enua fuakavá na'e pau nai ke nau 'auha; 'io, na'a nau mei tuku 'a kinautolu ke tō ki he nima 'o honau kāingá, ka ne ta'e'oua 'a e 'ofa mamahi mo e fu'u 'ofa lahi na'e ma'u 'e 'Āmoni mo hono kāingá kiate kinautolú.

12 Pea ko e 'uhinga 'eni na'e 'ohifo ai 'a kinautolu ki he fonua ko Seilahemalá; pea kuo "malu'i ma'u ai pē 'a kinautolu 'e he kau Nifái.

13 Ka na'e hoko 'o pehē 'i he'enua vakai ki he fakatu'utāmakí, mo e ngaahi mamahi mo e ngaahi faingata'a lahi 'a ia na'e fuesia ma'anautolu 'e he kau Nifái, na'e ue'i hake 'a kinautolu 'e he 'ofa mamahi pea na'a nau "holi ke to'o mahafu 'o malu'i 'a honau fonuá.

14 Kae vakai, 'i he'enua 'amanaki to'o 'enua ngaahi mahafu taú, na'e ta'ofi 'a kinautolu 'i he fakaloto'i 'e Hilamani mo hono ngaahi tokouá, he na'a nau meimei "maumau'i 'a e ^bfuakava na'a nau faí.

15 Pea na'e manavahē 'a Hilamani telia na'a nau fai ia pea mole ai honau laumālié; ko ia

na'e pau ke mamata 'e he fa'ahinga kotoa kuo fai 'a e fuakava ko iá ki honau kāingá 'oku nau a'a atu 'i honau ngaahi mamahi, 'i honau ngaahi tu'unga fakatu'utāmaki 'i he taimi ko 'eni.

16 Kae vakai, na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai hanau ngaahi foha tokolahi, 'a ia na'e 'ikái te nau fai ha fuakava 'e 'ikái te nau to'o 'enua ngaahi mahafu taú ke malu'i 'a kinautolu mei honau ngaahi filí; ko ia na'a nau fakataha mai 'i he taimi ko 'ení, 'a e fa'ahinga kotoa pē na'e lava 'o to'o 'a e ngaahi mahafu taú, pea na'a nau ui 'a kinautolu ko e kau Nifai.

17 Pea na'a nau fai ha fuakava ke tau ma'á e tau'atāina 'a e kau Nifái, 'io, ke malu'i 'a e fonuá 'o a'u ki hono tuku hifo 'enua mo'uí; 'io, na'a nau fuakava foki 'e 'ikái pē te nau tukuange 'enua "tau'atāiná, ka te nau tau 'i he me'a kotoa pē ke malu'i 'a e kau Nifái pea mo kinautolu mei he nofo pōpulá.

18 Ko 'eni vakai, na'e toko ua afe 'a e kau talavou ko ia, 'a ia na'a nau fai 'a e fuakava ní 'o to'o 'enua ngaahi mahafu taú ke malu'i honau fonuá.

19 Pea ko 'eni vakai, ko e me'a 'i he 'ikái ha taimi te nau hoko ai ko ha kavenga ki he kau Nifái, kuo nau hoko ai 'i he vaha'ataimi ko 'ení ko ha fu'u tokoni lahi; he na'a nau to'o 'enua ngaahi mahafu taú, 'o nau fie ma'u 'a Hilamani ke hoko ko honau takí.

20 Pea ko e kau talavou kotoa

10b 'Alamā 23:8–13.

11a 'Alamā 24:17–19.

12a 'Alamā 27:23.

13a 'Alamā 56:7.

14a Nōmipa 30:2.

b FFL Fakapapaú.

17a 'Alamā 56:47.

FFL Tau'atāiná.

pē 'a kinautolu, pea nau fu'u "loto-to'a, mo ngāue 'aki honau sino mālohī 'i he me'a kotoa pē; kae vakai, na'e 'ikai ia ko ia pē—ka ko e kau tangata 'a kinautolu na'a nau ^bfaivelenga 'i he me'a kotoa pē 'a ia na'e tuku ke nau faí.

21 'Io, ko e kau tangata 'a kinautolu na'e lea totonu mo anga-fakapotopoto, he kuo akonekina 'a kinautolu ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá mo "a'eva angatonu 'i hono 'aó.

22 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e laka 'a Hilamani 'o taki 'ene kau talavou tau 'e toko "ua afé, ke tokoni ki he kakai 'i he ngaahi ngata'anga fonua 'i he feitu'u tonga 'o ofi ki he tahi hihifó.

23 Pea na'e 'osi pehē 'a e ta'u hono uofulu mā valu 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nīfaí.

VAHE 54

'Oku alea 'a 'Amolone mo Molonai ke fai ha fakafetongi 'o e kau pōpulá—'Oku fie ma'u 'e Molonai ke holomu'i 'a e kau Leimaná pea ta'ofi 'enau ngaahi 'oho mai mo e tāmáté—'Oku fie ma'u 'e 'Amolone ke tuku hifo 'e he kau Nīfaí 'a 'enau ngaahi mahafu taú pea nau hoko ko e kau tamaio'eiki ki he kau Leimaná. Ta'u 63 κ.μ. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i kamata'anga 'o e ta'u hono uofulu mā hiva 'o e kau fakamāú, na'e 'oatu 'e "Amolone ha pōpoaki kia Molonai ke na fai ha fakafetongi 'o e kau pōpulá.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'e ongo'i 'e Molonai ha fiefia lahi koe'uhi ko e kole ko 'ení, 'āsílí he na'á ne fie ma'u 'a e ngaahi me'akai mo e nāunau 'a ia na'e 'omai ke tauhi 'aki 'a e kau pōpula Leimaná ki hono tauhi 'o hono kakai 'o'oná; pea na'á ne fie ma'u foki 'a hono kakai 'o'oná ke fakamālohi'i 'aki 'ene kau taú.

3 Ko 'eni kuo puke 'e he kau Leimaná 'a e kakai fefine mo e fānau tokolahi, pea na'e 'ikai ha fefine pe ha fānau 'i he kau pōpula kotoa 'a Molonái, pe ko e kau pōpula 'a ia kuo puke 'e Molonái; ko ia na'e fakakaukau'i 'e Molonai ha founga ke ma'u ai mei he kau Leimaná 'a e kau pōpula tokolahi taha 'o e kau Nīfaí 'o fakatatau mo e me'a 'e lavá.

4 Ko ia na'á ne fai ha tohi, 'o ne 'oatu ia 'i he tamaio'eiki 'a 'Amolone, 'a ia pē na'á ne 'omi 'a e tohi kia Molonái. Ko 'eni ko e ngaahi lea 'eni 'a ia na'á ne tohi kia 'Amolone, 'o pehē:

5 Vakai, 'e 'Amolone, kuó u tohi kiate koe ha me'a 'e ni'ihī 'a ia 'oku kau ki he tau ko 'eni, 'a ia kuó ke fai ki hoku kakai, kae kehe kuo fai ia 'e ho "tokouá kiate kinautolu, pea 'oku kei fakapapau 'a ho lotó ke hoko atu hili 'ene pekiá.

6 Vakai, 'oku ou fie fakahā kiate koe ha me'a 'e ni'ihī 'o kau ki he "fakamaau totonu 'a e 'Otuá, mo e heletā 'o 'ene houhau māfi-māfi, 'a ia 'oku ofi ke tō kiate koe 'o kapau 'e 'ikai te ke fakatomala pea 'ave ho'o ngaahi kau taú ki

20a FFL Loto-to'á.

b FFL Angatonú.

21a FFL 'A'eva, 'A'eva mo

e 'Otuá.

22a 'Alamā 56:3–5.

54 1a 'Alamā 52:3.

5a 'Alamā 48:1.

6a FFL Fakamaau

Totonú.

homou ngaahi fonua 'omoutolú, pe ko e fonua 'oku mou nofo aí, 'a ia ko e fonua ko Nifái.

7 'Io, 'oku ou fie fakahā kiate koe 'a e ngaahi me'á ni 'o kapau na'a ke lava nai 'o tokanga ki ai; 'io, 'oku ou fie fakahā kiate koe 'o kau ki he "heli faka'ulia 'oku tatali mai ke tali 'a e kau ^bfakapoó 'o hangē ko koe mo ho tokouá, tuku kehe 'o ka ke ka fakatomala pea ta'ofi ho'o ngaahi fakakaukau fakapoó, pea foki atu mo ho'o ngaahi kau táu ki homou fonua 'omoutolú.

8 Ka ko e me'a 'i ho'o lí'aki ki mui 'a e ngaahi me'á ni, peá ke tau'i 'a e kakai 'o e 'Eikí, ko ia 'oku ou 'amanaki te ke toe fai pehē pē.

9 Pea ko 'eni vakai, kuo mau teuteu ke tali 'a kimoutolu; 'io, pea ka 'ikai te ke tuku ho'o ngaahi fakakaukau, vakai, te ke 'ohifo kiate kimoutolu 'a e houhau 'o e 'Otua 'a ia kuo mou fakafisingá, 'io 'o a'u ki homou faka'auha 'aupito.

10 Kae hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eikí, 'e 'oho atu 'emau kau táu kiate kimoutolu 'o kapau 'e 'ikai te mou holomui, pea 'e vave hano tautea'i 'a kimoutolu 'aki 'a e maté, he kuo pau ke mau fakafoki mai homau ngaahi koló mo homau ngaahi fonuá; 'io, pea te mau tauhi ma'u 'a 'emau lotú mo 'emau tui ki homau 'Otua.

11 Kae vakai, 'oku ou mahalo ko 'eku lea kiate koe 'i he ngaahi me'á ni 'oku ta'e'aonga; kae kehe 'oku ou mahalo ko e

"fānau koe 'o heli; ko ia te u faka'osi 'eku tohí 'i he'eku pehē atu kiate koe 'e 'ikai te u fakafetongi 'a e kau pōpulá, tuku kehe pē 'o kapau te ke 'omai ha tangata mo hono uaifi mo 'ene fānau ke fetongi 'aki 'a e pōpula 'e toko taha; kapau te ke fai pehē, te u fakafetongi.

12 Pea vakai, kapau 'e 'ikai te ke fai 'eni, te u 'alu atu mo 'eku kau táu ke tau mo kimoutolu; 'io, pea te u fakamahafu mo 'eku kakai fefiné mo 'eku fānaú, pea te u 'alu atu ke tau'i 'a kimoutolu, pea te u muimui 'iate kimoutolu 'o a'u ki homou fonua 'omoutolú, 'a ia ko e fonua 'o "homau 'uluaki tofi'á; 'io, pea 'e totongi 'a e toto 'aki 'a e toto, 'io, 'a e mo'ui 'aki 'a e mo'ui; pea te u tau mo kimoutolu kae 'oua ke faka'auha 'a kimoutolu mei he funga 'o e māmaní.

13 Vakai, 'oku ou 'ita 'aupito, pea pehē mo hoku kakai; kuo mou feinga ke fakapoongi 'a kimautolu, ka kuo mau feinga pē ke malu'i 'a kimautilu. Kae vakai, kapau te mou kei feinga pē ke faka'auha 'a kimautilu te mau feinga leva ke faka'auha 'a kimoutolu; 'io, pea te mau feinga ke ma'u homau fonuá, 'a ia ko e fonua 'o homau 'uluaki tofi'á.

14 Ko 'eni 'oku ou faka'osi 'eku tohí. Ko au Molonai; ko ha taki au 'o e kakai 'o e kau Nifái.

15 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e tuputāmaki 'a 'Amolone, 'i he'ene ma'u 'a e tohi ní; peá ne

toe fai mo ha tohi kehe kia Molonai, pea ko e ngaahi lea ‘eni ‘a ia na‘á ne tohi, ‘o pehē:

16 Ko au ‘Amolone, ko e tu‘i ‘o e kau Leimaná; ko e tokoua au ‘o ‘Amalekaia, ‘a ia kuo mou fakapōngí. Vakai, te u sāuni hono totó kiate kimoutolu, ‘io, pea te u ‘alu atu mo ‘eku kau taú kiate kimoutolu, he ‘oku ‘ikai te u manavahē ki ho‘o ngaahi fakamanamaná.

17 He vakai, na‘e fai hala ‘a ho‘omou ngaahi tamaí ki honau ngaahi tokouá, ‘o nau fa‘ao meiate kinautolu ‘a ‘enau totonu ki he pulé ‘a ia na‘e totonu ke ‘anautolú.

18 Pea ko ‘eni vakai, kapau te mou tuku hifo ho‘omou ngaahi mahafú, pea tuku ‘a kimoutolu ke pule‘i ‘e kinautolu ‘oku ‘anautolu ‘a e totonu ke ma‘u ‘a e pulé, pehē te u toki fekau ki hoku kakaí ke tuku hifo ‘enau ngaahi mahafú ‘o ‘ikai toe fai ha tau.

19 Vakai, kuó ke lea ‘aki ‘a e ngaahi lea fakamanamana lahi kiate au mo hoku kakaí; kae vakai, ‘oku ‘ikai te mau manavahē ki ho‘o ngaahi fakamanamaná.

20 Ka neongo iá, te u fiefia ke fakangofua ‘a e fakafetongi ‘o e kau pōpulá ‘o hangē ko ho‘o kolé, koe‘uhi ke u fakatolonga ‘eku me‘akaí ki he‘eku kau tangata taú; pea te mau fai ha tau ‘a ia ‘e ta‘etuku kae ‘oua ke fakamo‘ulaloa‘i ‘a e kau Nifai ki honau mafaí, pe faka‘auha ‘a kinautolu ‘o ta‘engata.

21 Pea ko e me‘a ki he ‘Otua ko ia ‘okú ke pehē kuo mau fakafisingá, vakai, ‘oku ‘ikai te mau ‘ilo ha tokotaha pehē; pea pehē mo kimoutolu; ka ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha taha pehē, ‘oku ‘ikai te mau ‘ilo ki ai ka kuó ne ngaohi ‘a kimautilu pea mo kimoutolu foki.

22 Pea kapau ‘oku ‘i ai ha tēvolo mo ha heli, vakai, he ‘ikai koā te ne tuku atu ‘a kimoutolu ke mou nofo fakataha ai mo hoku tokoua ‘a ia kuó ke fakapōngí, ‘a ia kuo mou pehē kuó ne ‘alu ki ha potu pehē? Kae vakai, ‘oku ‘ikai mahu‘inga ‘a e ngaahi me‘a ni ia.

23 Ko au ‘Amolone, pea ko ha hako ‘o “Sōlami, ‘a ia na‘e fakamālohi‘i ‘e ho‘omou ngaahi tamaí ‘o ‘omi mei Selūsalemá.

24 Pea vakai ko ‘eni, ko ha tangata Leimana to‘a au; vakai, kuo fai ‘a e taú ni koe‘uhi ke sāuni honau ngaohikoviá, pea ke fakafoki mai mo tauhi ma‘u ‘enau ngaahi totonu ki he pulé; pea ‘oku ou faka‘osi ‘eku tohi kia Molonai.

VAHE 55

‘Oku fakafisi ‘a Molonai ke fakafetongi ‘a e kau pōpulá—‘Oku kākāa‘i ‘a e kau le‘o Leimaná ‘o nau konā, pea ‘oku fakatau‘ataina‘i ‘a e kau pōpula Nifai—‘Oku toe ma‘u ‘a e kolo ko Kiti ta‘e-ha-lilingi toto. Ta‘u 63–62 κ.Μ. nai.

Ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he ma'u 'e Molonai 'a e tohi ní na'e 'āsili ai 'a 'ene 'itá, koe'uhi he na'á ne 'ilo 'oku 'ilo'i pau 'e 'Amolone 'a 'ene 'loí; 'io, na'á ne 'ilo na'e 'ilo 'e 'Amolone na'e 'ikai ko ha 'uhinga lelei na'á ne tau'i ai 'a e kakai 'o Nifai.

2 Pea na'á ne pehē: Vakai, 'e 'ikai te u fakafetongi ha kau pōpula mo 'Amolone, tuku kehe 'o kapau te ne ta'ofi 'ene fakakaukau, 'o hangē ko ia na'á ku fakahā 'i he'eku tohi; koe'uhí 'e 'ikai te u tuku kiate ia ke ne ma'u ha toe mālohi 'o lahi ange 'i he mālohi kuó ne ma'ú.

3 Vakai, 'oku ou 'ilo'i 'a e feitu'u 'oku le'ohi ai 'e he kau Leimaná 'a hoku kakai 'a ia kuo nau puke pōpulá; pea ko e me'a 'i he ta'e-tali 'e 'Amolone 'a e me'a na'e 'i he'eku tohi, vakai, te u fai kiate ia 'o hangē ko 'eku ngaahi leá; 'io, te u feinga ke tāmata'i 'a kinautolu kae 'oua ke nau kole ke fakamelino.

4 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi lea 'aki 'e Molonai 'a e ngaahi lea ní, na'á ne fekau ke kumi 'i he'ene kau tangatá, koe'uhi ke ne lava 'a pē 'o 'ilo'i ha tangata ko ha hako 'o Leimana 'iate kinautolu.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'ilo'i ha tokotaha, 'a ia ko hono hingoá ko Leimana; pea ko e taha ia 'o e kau tamaio'eiki 'a e tu'i 'a ia na'e fakapoongi 'e 'Amalekaiá.

6 Ko 'eni na'e fekau 'e Molonai 'a Leimana mo ha tokosi'i 'o 'ene kau tangatá ke nau 'alu atu ki he

kau le'o 'a ia na'e le'ohi 'a e kau Nifai.

7 Ko 'eni na'e le'ohi 'a e kau Nifai 'i he kolo ko Kití; ko ia na'e fili 'e Molonai 'a Leimana 'o ne fekau ha kau tangata tokosi'i ke nau ō mo ia.

8 Pea 'i he'ene efiafi hifó na'e 'alu atu 'a Leimana ki he kau le'o na'a nau le'ohi 'a e kau Nifai, pea vakai, na'a nau mamata kiate ia 'okú ne ha'ú pea nau ui atu kiate ia; ka na'a ne pehē atu kiate kinautolu: 'oua 'e manavahē; vakai, ko ha tangata Leimana au. Vakai, kuo mau hola mei he kau Nifai, pea 'oku nau mohe; pea vakai, kuo mau to'o 'enau uainé 'o 'omi ia mo kinautolu.

9 Ko 'eni 'i he fanongo 'a e kau Leimaná ki he ngaahi lea ní na'a nau tali ia 'i he fiefia; pea nau pehē ange kiate ia: Tuku mai ma'amautolu ho'omou uainé, koe'uhí ke mau inu; 'oku mau fiefia 'i ho'omou 'omi mo kinautolu 'a e uainé, he 'oku mau ongosia.

10 Ka na'e pehē ange 'e Leimana kiate kinautolu: Tau tauhi 'etau uainé kae 'oua ke tau ō atu ke tau'i 'a e kau Nifai. Ka na'e tafunaki 'e he leá ni ke lahi ange 'a 'enau holi ke inu 'a e uainé;

11 He na'a nau pehē: 'Oku mau ongosia, ko ia tuku ke mau inu 'a e uainé, pea 'e vavé ni pē ha'atau ma'u ha uaine ko hatau 'inasi, 'a ia 'e fakamālohi 'a kinautolu ke 'alu atu ke tau mo e kau Nifai.

12 Pea na'e pehē ange 'e

Leimana kiate kinautolu: ‘Oku lelei pē ke fai homou lotó.

13 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau inu fa’iteliha mei he uainé; pea na’e ifo ia kiate kinautolu, ko ia na’e ‘āsili ai ‘enau inú; pea na’e mālohi ia, he na’e teuteu’i ia ke mālohi.

14 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau inu pea nau fiefia, pea na’e ‘ikai fuoloa kuo nau konā kotoa.

15 Pea ko ‘eni, ‘i he mamata ‘a Leimana mo ‘ene kau tangatá kuo nau konā kotoa pē, pea kuo nau mohe ma’ú, na’a nau foki atu kia Molonai, ‘o fakahā kiate ia ‘a e ngaahi me’a kotoa pē kuo hokó.

16 Pea ko ‘eni na’e tatau ‘eni mo e fakakaukau ‘a Molonái. Pea kuo teuteu’i ‘e Molonai ‘a ‘ene kau tangatá ‘aki ‘a e ngaahi mahafu tau; pea na’á ne ‘alu atu ki he kolo ko Kití, lolotonga ‘oku kei konā mo mohe ma’u ‘a e kau Leimaná, ‘o nau laku ki loto ha ngaahi mahafu tau ki he kau pōpulá, kae ‘oua kuo nau ma’u kotoa ha mahafu.

17 ‘Io, ‘o a’u ki honau kakai fefiné pea mo ‘enau fānaú kotoa, ‘a kinautolu kotoa pē ‘a ia na’e lava ‘o ngāue ‘aki ha mahafu taú, pea ‘i he fakamahafu ‘e Molonai ‘a e kau pōpula kotoa ko iá; pea na’e fai ‘a e ngaahi me’a kotoa ko iá ‘i he fakalongolongo ‘aupito.

18 Ka kapau na’a nau fafangu ‘a e kau Leimaná, vakai kuo nau konā pea na’e mei lava ‘e he kau Nīfaí ‘o tāmata’i ‘a kinautolu.

19 Kae vakai, na’e ‘ikai ko e me’a ‘eni na’e holi ki ai ‘a Molo-

naí; na’e ‘ikai te ne manako ‘i he fakapoó pe ko e “lilingi totó, ka na’á ne fiefia ‘i hono fakahaofi ‘a hono kakaí mei he faka’auhá; pea ko’e uhi ko e ‘uhinga ko ‘eni ke ‘oua ‘e tukuaki’i ia ki ha ngaahi ngāue ta’etotonu, ko ia na’e ‘ikai ai te ne loto ke ‘oho atu ki he kau Leimaná ‘o faka’auha ‘a kinautolu lolotonga ‘enau konaá.

20 Ka kuó ne lava’i ‘a e ngaahi me’a na’á ne fie ma’ú; he kuó ne fakamahafu ‘a e kau pōpula Nīfaí, ‘a ia na’e ‘i he loto ‘ā ‘o e koló, pea kuó ne tuku kiate kinautolu ‘a e mālohi ke puke ‘a e ngaahi potu ‘a ia na’e ‘i loto ‘i he ngaahi ‘aá.

21 Pea na’á ne fekau leva ki he kau tangata ‘a ia na’e ‘iate iá ke nau holomui ‘o ki’i mama’o sí’i atu meiate kinautolú, ‘o kāpui ‘a e kau tau ‘a e kau Leimaná.

22 Ko ‘eni vakai na’e fai ‘eni ‘i he taimi po’ulí, pea ko ia ‘i he ‘ā hake ‘a e kau Leimaná ‘i he pongipongí na’a nau vakai kuo kāpui ‘a kinautolu ‘e he kau Nīfaí mei tu’a ‘ā, pea kuo fakamahafu ‘enau kau pōpula ‘i lotó.

23 Pea ko ia na’a nau vakai kuo ma’u ‘e he kau Nīfaí ‘a e mālohi kiate kinautolu; pea ‘i he’ene peheé na’e mahino kiate kinautolu ‘oku ta’e’aonga ke nau tau mo e kau Nīfaí; ko ia na’e fekau ‘e honau kau ‘eikitau pulé ke ‘omai ‘enau ngaahi mahafu taú, pea na’a nau ‘omi ia ‘o lí ‘i he va’e ‘o e kau Nīfaí, ‘o kole ke nau anga’ofa mai kiate kinautolu.

24 Ko ‘eni vakai, ko e me’a ‘eni na’e fie ma’u ‘e Molonái. Na’á

ne puke 'a kinautolu ko e kau pōpula 'i he tau, 'o ne ma'u 'a e koló, pea na'á ne fekau ke fakatau'atāina kotoa 'a e kau pōpulá, 'a ia ko e kau Nīfaí; pea na'á nau kau ki he kau tau 'a Molonaí, pea na'á nau hoko ko e fu'u mālohi lahi ki he'ene kau tauí.

25 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fekau 'a e kau Leimana, 'a ia kuó ne puke pōpulá, ke nau kamata 'ngāue ke ngaohi ke mālohi 'a e ngaahi kolotau 'a ia na'e takatakai 'i he kolo ko Kití.

26 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi 'ene ngaohi ke mālohi 'a e kolo ko Kití, 'o hangē ko hono lotó, na'á ne fekau ke 'ave 'a 'ene kau pōpulá ki he kolo ko Mahú; pea na'á ne le'ohi foki 'a e kolo ko iá 'aki ha fu'u kau tau mālohi 'aupito.

27 Pea na'e hoko 'o pehē na'á nau le'ohi ia, neongo 'a e ngaahi filio'i kākā 'a e kau Leimaná, pea nau tauhi mo malu'i 'a e kau pōpula kotoa kuo nau puké, pea na'á nau tauhi mo pule'i foki 'a e fonua kotoa mo e faingamālie kuo nau toe ma'ú.

28 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe kamata 'a e kau Nīfaí ke ikuna, pea toe ma'u 'enau ngaahi totonú mo honau ngaahi faingamālié.

29 Na'e tu'o lahi 'a e feinga 'a e kau Leimaná ke 'ātakai'i 'a kinautolu 'i he po'ulí, ka 'i he 'enau ngaahi feinga ko iá na'e mole ai meiate kinautolu ha'anau kau pōpula tokolahí.

30 Pea na'e tu'o lahi 'enau feinga ke foaki ha'anau uaine

ki he kau Nīfaí, koe'uhí ke nau lava 'o faka'auha 'a kinautolu 'aki ha inu fakakona pē ko e konā.

31 Kae vakai, na'e 'ikai ke fai tuai 'a e kau Nīfaí 'i hono "manatu'i 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá 'i he taimi ko 'eni 'o 'enau mamahí. Koloto ke lava ke ma'u 'a kinautolu 'i he'enau ngaahi tauhelé; 'io, na'e 'ikai te nau inu 'enau uainé, ka 'i he'enau tomu'a 'oange ia ki ha ní'ihí 'o e kau pōpula Leimaná.

32 Pea na'á nau tokanga pehē ke 'oua na'á 'omi kiate kinautolu ha inu fakakona; he kapau 'e fakakonahi ha tangata Leimana 'e he'enau uainé, 'e fakakonahi ai foki ha tangata Nīfaí; pea na'á nau 'ahi'ahi'i pehē 'a 'enau ngaahi me'a inu mālohi kotoa pē.

33 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e 'aonga ke teuteu 'a Molonai ke tau'i 'a e kolo ko Molianitoní; he vakai, kuo hanga 'e he kau Leimana, 'i he'enau ngaahi ngāue, 'o ngaohi ke mālohi 'a e kolo ko Molianitoní kae 'oua kuo hoko ia ko ha fu'u kolotau mālohi.

34 Pea na'á nau 'omi ma'u pē 'a e kau tau fo'ou ki he kolo ko iá kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi me'akai mo e nāunau fo'ou.

35 Pea na'e 'osi pehē 'a hono uofulu mā hiva 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nīfaí.

VAHE 56

'Oku 'oatu 'e Hilamani ha tohi kia

Molonai, ‘o fakamatala ki he tu‘unga ‘oku ‘i ai ‘a e tau mo e kau Leimaná —‘Oku feia ‘e ‘Anitipesi mo Hilamani ha ikuna‘i kāfakafa ‘o e kau Leimaná—‘Oku tau ‘a e ngaahi foha ‘e toko ua afe ‘o Hilamani ‘aki ha mālohi fakaofa, pea ‘oku ‘ikai tō hanau toko taha. Veesi 1, tā‘u 62 K.M. nai; veesi 2–19, tā‘u 66 K.M. nai; mo e veesi 20–57, tā‘u 65–64 K.M. nai.

PEA ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē ‘i he kamata‘anga ‘o e ta‘u hono tolungofulu ‘o e pule ‘a e kau fakamāú, ‘i hono ua ‘o e ‘ahó ‘i he ‘uluaki māhiná, na‘e ma‘u ‘e Molonai ha tohi meia Hilamani, ‘o fakamatala‘i mai ‘a e ngaahi me‘a kuo hoko ki he kakai ‘i he potu ko ia ‘o e fonuá.

2 Pea ko e ngaahi lea ‘eni ‘a ia na‘á ne tohí, ‘o pehē: ‘E hoku tokoua ‘ofeina, ko Molonai, ‘i he ‘Eikí pea ‘i he ngaahi faingata‘a foki ‘o ‘etau tau; vakai, ‘e hoku tokoua ‘ofeina, ‘oku ‘i ai ha‘aku me‘a ‘e ni‘ihi ke fakahā kiate koe ‘o kau ki he‘emau tau ‘i he potu ko ‘eni ‘o e fonuá.

3 Vakai, ko e toko “ua afe ‘o e ngaahi foha ‘o e kau tangata ko ia na‘e ‘ohifo ‘e ‘Āmoni mei he fonua ko Nifái— ko ‘eni ‘okú ke ‘ilo ko kinautolu ní ko e hako ‘o Leimana ‘a ia ko e foha lahi ‘o ‘etau tamai ko Lihái;

4 Ko ‘eni ‘oku ‘ikai ‘aonga ke u toe fakamanatu‘i atu kiate koe ‘o kau ki he‘enau ngaahi talatuku-fakaholó pe ko ‘enau ta‘etuí, he ‘okú ke ‘ilo ki he ngaahi me‘a kotoa ko ‘ení—

5 Ko ia ‘oku fe‘unga pē kiate au

ke u fakahā atu kiate koe kuo to‘o ‘e he toko ua afe ‘o e kau talavou ko ‘ení ‘a ‘enau mahafu taú, pea nau loto ke u hoko ko honau takí; pea kuo mau ō mai ke malu‘i hotau fonuá.

6 Pea ko ‘eni ‘okú ke ‘ilo foki ki he “fuakava ‘a ia na‘e fai ‘e he‘enau ngaahi tamaí, ‘e ‘ikai te nau to‘o hake ‘enau ngaahi mahafu taú ke tau‘i ‘aki honau kāingá ke lilingi toto.

7 Ka ‘i hono uofulu mā ono ‘o e ta‘ú, ‘i he‘enau vakai ki hotau ngaahi mamahí mo hotau ngaahi faingata‘a‘ia koe‘uhi ko kinautolú, na‘a nau meimei “maumau‘i ‘a e fuakava kuo nau faí ‘o to‘o hake ‘enau ngaahi mahafu taú ke malu‘i ‘a kimautolu.

8 Ka na‘e ‘ikai te u fie tuku ke nau maumau‘i ‘a e fuakavá ni ‘a ia kuo nau faí, ‘i he‘eku tui ‘e poupou‘i ‘a kitautolu ‘e he ‘Otuá, ‘o a‘u ki ha ‘ikai te tau toe faingata‘a‘ia lahi ange koe‘uhi ko ‘enau tauhi ‘a e fuakava kuo nau faí.

9 Kae vakai, ko e me‘a ‘eni ‘e taha ‘a ia ‘oku tau lava ke ma‘u ai ha fiefia lahi. He vakai, ‘i hono uofulu mā ono ‘o e ta‘ú, ko au Hilamani, na‘á ku laka atu ‘o taki ‘a e kau tangata talavou ko ‘eni ‘e toko ua afé ki he kolo ko Siuteá, ke tokoni kia ‘Anitipesi, ‘a ia kuó ke fakanofa ko ha taki ki he kakai ‘o e potu ko ia ‘o e fonuá.

10 Peá u fakataha‘í ‘a hoku ngaahi foha ‘e toko ua afé, (he ‘oku fe‘unga ke ui ‘a kinautolu ko e ngaahi foha) ki he kau tau

'a 'Anitipesí, 'a ia ko e mālohi na'e fiefia lahi ai 'a 'Anitipesi; he vakai, kuo fakatokotokosi'i 'ene kau tau 'e he kau Leimaná he kuo hanga 'e he'enu kau tau 'o tāmāte'i 'a e fu'u tokolahi fau 'o 'etau kau tangatá, 'a ia ko e me'a 'oku totonu ke tau tengihia.

11 Ka neongo iá, ko e me'a 'eni te tau lava 'o fiemālie ai, kuo nau mate 'i he mamahi'i honau fonuá mo honau 'Otuá, 'io, pea 'oku nau 'fiefia.

12 Pea kuo tauhi foki 'e he kau Leimaná 'a e kau pōpula tokolahi, 'a ia ko e kau 'eikitau pule kātoa, he na'e 'ikai te nau fakamo'ui ha tokotaha kehe. Pea 'oku mau mahalo 'oku nau 'i he fonua ko Nīfaí 'i he taimí ni; 'oku pehē 'o kapau kuo te'eki ai tāmāte'i 'a kinautolu.

13 Pea ko 'eni ko e ngaahi kolo 'eni 'a ia kuo ma'u 'e he kau Leimaná 'i he lilingi 'o e toto 'o e fu'u tokolahi 'o 'etau kau tangata to'á:

14 Ko e fonua ko Manataí, pe ko e kolo ko Manataí, mo e kolo ko Sisolomé, mo e kolo ko Kume-naí, mo e kolo ko 'Anitipalá.

15 Pea ko e ngaahi kolo 'eni kuo nau ma'u 'i he'eku a'u mai ki he kolo ko Siuteá; peá u 'ilo'i 'a 'Anitipesi mo 'ene kau tangatá 'oku nau ngāue tūkuingata ke ngaohi 'a e koló ke mālohi.

16 'Io, pea na'a nau faingata'a-ia 'i he sino pea 'i he laumālie foki, he kuo nau tau loto-to'a 'i he 'ahó pea ngāue 'i he po'ulí ke malu'i honau ngaahi koló; pea ko ia kuo nau kātekina 'a e

ngaahi mamahi 'i he fa'ahinga kotoa pē.

17 Pea ko 'eni kuo nau faka-papau ke nau ikuna 'i he feitu'u ko 'ení pe mate; ko ia 'okú ke mahalo ne hanga 'e he ki'i kau tau tokosi'i ko ia ne ha'u mo aú, 'io, 'a e ngaahi foha ko ia 'o'okú, 'o foaki kiate kinautolu ha fu'u 'amanaki mo e fiefia lahi.

18 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he vakai 'a e kau Leimaná kuo ma'u 'e 'Anitipesi ha mālohi lahi ange ki he'ene kau tau, na'e ta'ofi 'a kinautolu 'i he tu'utu'uni 'a 'Amolone ke 'oua na'a nau 'oho mai ki he kolo ko Siuteá, pē ko kinautolu, ke tau.

19 Pea ko ia na'e tāpuekina 'a kinautolu 'e he 'Eikí; he kapau na'a nau 'oho mai kiate kinautolu 'i he'emaui vaivai ko iá pehē kuo nau mei faka'auha 'a 'emaui kau tau tokosi'i; ka na'e anga pehē 'a homau fakahaofi.

20 Na'e fekau kiate kinautolu 'e 'Amolone ke nau malu'i 'a e ngaahi kolo 'a ia kuo nau fa'aó. Pea na'e 'osi pehē 'a e ta'u hono uofulu mā onó. Pea 'i he kamata'anga 'o hono uofulu mā fitu 'o e ta'ú kuo mau 'osi teuteu'i homau koló mo kinautolu foki ki he malu'i.

21 Ko 'eni na'a mau faka'amu ke 'oho mai 'a e kau Leimaná kiate kinautolu; he na'e 'ikai te mau loto ke 'oho atu kiate kinautolu 'i honau ngaahi kolotaú.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau tuku 'a e kau tangata matakai 'o takatakai, ke fakasiosio 'a e fe'alu'aki 'a e kau Leimaná,

koe'uhí ke 'oua te nau fakalaka 'iate kimautilu 'i he po'ulí pe 'i he 'ahó ke fai hano 'ohofi homau ngaahi kolo kehe 'a ia na'e tu'u 'i he fakatokelaú.

23 He na'a mau 'ilo'i na'e te'eki ai ke mālohi fe'unga 'a e ngaahi kolo ko iá ke fetaulaki mo kinautolu; ko ia na'a mau faka'amu ai, 'o kapau te nau fakalaka atu 'iate kimautilu, te mau 'oho atu 'i mui 'iate kinautolu, pea ta'ofi pehē 'a kinautolu mei mui 'i he taimi tatau pē 'oku tau'i 'a kinautolu mei mu'a. Na'a mau 'amanaki te mau lava 'o ikuna'i 'a kinautolu; kae vakai, na'e tō noa 'emau 'amanakí 'i he me'á ni 'a ia na'a mau holi ki aí.

24 Na'a nau manavahē ke fakalaka 'iate kimautilu mo 'enau kau taú kotoa, pea na'a nau manavahē foki he 'alu mo hano kongá 'o 'enau kau taú, telia na'a 'iloange kuo 'ikai ke nau mālohi fe'unga pea ikuna'i ai 'a kinautolu.

25 Pea na'a nau manavahē foki ke laka atu ki he kolo ko Seilahemalá; pea na'a nau manavahē foki ke a'a 'i 'olunga 'i Saitone, ke 'alu ki he kolo ko Nifaihaá.

26 Pea ko ia, kuo nau faka-papau ke malu'i 'aki 'enau kau taú 'a e ngaahi kolo ko ia kuo nau ma'ú.

27 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i hono ua 'o e māhiná 'o e ta'u pē ko iá, na'e 'omi kiate kimautilu 'a e ngaahi me'akai mo e nāunau lahi mei he ngaahi tamai 'a hoku ngaahi foha 'e toko ua afé.

28 Pea na'e toe 'omai foki mo ha kau tangata 'e toko ua afe kiate kimautilu mei he fonua

ko Seilahemalá. Pea ko ia na'a mau mateuteu ai mo e kau tangata 'e toko taha mano, mo e ngaahi me'akai mo e nāunau ma'anautolu, kae 'uma'ā foki honau ngaahi uai'í mo 'enau fānaú foki.

29 Pea ko e kau Leimaná, 'i he'enau vakai 'oku fakatokolahi 'i he 'aho taki taha 'a 'emau kau taú, pea 'oku 'omi 'a e ngaahi me'akai mo e nāunau ke tauhi 'aki 'a kimautilu, na'e kamata ke nau manavahē, 'o nau kamata ke hū mai ki tu'a, koe'uhi ke lava nai ke ta'ofi 'emau ma'u 'a e ngaahi me'akai mo e nāunau mo e tokoní.

30 Ko 'eni 'i he'emau vakai 'oku faka'au ke hoha'a lahi 'a e kau Leimaná 'i he me'á ni, na'a mau faka'amu ke fai ha tauhele kiate kinautolu; ko ia, na'e fekau 'e 'Anitipesi ke u laka atu mo hoku ngaahi foha talavou kei ikí ki ha kolo ofi mai, 'o hangē ko ha'amau fetukutuku 'a e ngaahi me'akai mo e nāunau ki ha kolo ofi maí.

31 Pea na'e fekau ke mau laka ofi atu ki he kolo ko 'Anitipalá, 'o hangē ko ha'amau 'alu atu ki ha kolo hoko mai, 'i he ngaahi ngata'anga 'o e fonuá ofi ki he matātahi.

32 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau laka atu, 'o hangē 'oku mau 'ave ha ngaahi me'akai mo e nāunau, ke 'ave ki he kolo ko iá.

33 Pea na'e hoko 'o pehē na'e laka atu 'a 'Anitipesi mo ha kongá 'o 'ene kau taú, kae tuku hono toé ke malu'i 'a e koló. Ka na'e 'ikai te ne laka atu kae 'oua kuó u 'alu atu mo 'eku ki'i kau

taú, 'o ofi atu ki he kolo ko 'Anitipalá.

34 Pea ko 'eni, na'e nofo 'i he kolo ko 'Anitipalá 'a e kau tau mālohi taha 'a e kau Leimaná; 'io 'a e tokolahī taha.

35 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he fakahā kiate kinautolu 'e he'e-nau kau tangata matakī, na'a nau hū mai ki tu'a mo 'enau kau taú 'o laka mai ke tau'i 'a kinautolu.

36 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau hola 'i mu'a 'iate kinautolu, ki he fakatokelaú. Pea na'e pehē 'a 'emau tohoaki'i mama'o atu 'a e kau tau mālohi taha 'a e kau Leimaná;

37 'Io, 'o fu'u mama'o 'aupito, 'o a'u ki he'enau mamata ki he kau tau 'a 'Anitipesi 'oku tuli mui 'iate kinautolu, 'aki honau tūkuingatá, na'e 'ikai te nau afe ki he to'omata'ú pe to'ohemá, ka na'a nau fai ange pē 'enau laka hangatonu mai kiate kinautolú; pea, hangē ko 'emau mahaló, ko 'enau taumu'á ke tāmata'i 'a kinautolu 'oku te'eki ai ke a'u mai 'a 'Anitipesi kiate kinautolu, pea nau fai 'eni ke 'oua 'e kāpui 'a kinautolu 'e homau kakaí.

38 Pea ko 'eni 'i he vakai 'e 'Anitipesi, ki he fakatu'utāmaki na'a mau 'i ai, na'a ne fakato'oto'o ange 'a e laka 'a 'ene kau taú. Kae vakai, na'e po'uli; ko ia na'e 'ikai te nau ma'u 'a kinautolu, pea na'e 'ikai foki ke ma'u 'a kinautolu 'e 'Anitipesi; ko ia, na'a mau mālōlō 'i he poó.

39 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he te'eki ke mafoa 'a e atá 'i he hengihengi haké, vakai, na'e tuli

'a kinautolu 'e he kau Leimaná. Ko 'eni na'e 'ikai te mau mālohi fe'unga ke fepaki mo kinautolu; 'io, na'e 'ikai te u fie tuku ke tō 'a hoku ngaahi foha kei ikí ki honau nimá; ko ia, na'a mau fai atu 'emau laká, 'o mau laka atu ki he feitu'u maomaonganoá.

40 Ko 'eni na'a nau manavahē ke afe ki he to'omata'ú pe ki he to'ohemá telia na'a kāpui 'a kinautolu; pea na'e 'ikai foki te u fie afe ki he to'omata'ú pe to'ohemá telia na'a nau ma'u au, pea na'e 'ikai te mau lava ke matu'u-aki 'a kinautolu, he 'e tāmata'i ai 'a kinautolu, pea te nau hola ai 'o hao; pea ko ia na'a mau hola 'i hono kotoa 'o e 'aho ko iá ki he feitu'u maomaonganoá, 'o a'u ki he'ene po'uli.

41 Pea na'e hoko 'o pehē, 'i he toe mafoa mai 'a e ata 'o e pongipongi, na'a mau vakai atu 'oku 'oho mai 'a e kau Leimaná kiate kinautolu, pea na'a mau hola meiate kinautolu.

42 Ka na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai te nau tuli 'a kinautolu 'o loko mama'o pea na'a nau tu'u; pea na'e hoko ia 'i he pongipongi 'o hono tolu 'o e 'aho 'o e māhina hono fitú.

43 Pea ko 'eni, na'e 'ikai te mau 'ilo pe kuo ma'u 'a kinautolu 'e 'Anitipesi pe 'ikai, ka na'a ku pehē ange ki he'eku kau tangatá: Vakai, 'oku 'ikai te tau 'ilo'i pe kuo nau tu'ú koe'uhí ke tau foki ange 'o tau'i 'a kinautolu, koe'uhí ke nau ma'u 'a kinautolu 'i he'enau tauhelé;

44 Ko ia ko e hā ho'omou laú, 'e hoku ngaahi foha, te mou 'alu atu kiate kinautolu ke tau?

45 Pea ko ‘eni ‘oku ou pehē kiate koe, ‘e hoku tokoua ‘ofeina ko Molonai, kuo te‘eki ai te u mamata ‘i ha “loto-to‘a lahi pehē, ‘ikai, kuo te‘eki ai ‘i hono kotoa ‘o e kau Nīfai.

46 He hangē ko ‘eku ui ma‘u ai pē ‘a kinautolu ko hoku ngaahi fohá, (he na‘a nau kei iiki kotoa pē), pea na‘a nau pehē mai kiate au: ‘E tamai, vakai ‘oku ‘iate kinautolu ‘a hotau ‘Otuá, pea ‘e ‘ikai te ne tuku ke mau tō; ko ia, tau ō atu; ‘e ‘ikai te tau tāmata‘i ‘a homau kāingá kapau na‘a nau tuku noa pē ‘a kinautolu; ko ia tau ō atu, telia na‘a nau ikuna ‘a e kau tau ‘a ‘Anitipesí.

47 Ko ‘eni kuo te‘eki ai ke nau tau, ka na‘e ‘ikai te nau manavahē ‘i he maté; pea na‘a nau tokanga lahi ange ki he “tau‘atāina ‘a ‘enau ngaahi tamai ‘i he‘enau tokanga ki he‘enau mo‘uí; ‘io, kuo akonekina ‘a kinautolu ‘e he‘enau ngaahi ^bfa‘eé, kapau ‘e ‘ikai te nau ta‘etui, ‘e fakahaofi ‘a kinautolu ‘e he ‘Otuá.

48 Pea na‘a nau fakamatala‘i mai kiate au ‘a e ngaahi lea ‘a ‘enau ngaahi fa‘eé, ‘o pehē: ‘Oku ‘ikai te mau ta‘etui na‘e ‘ilo ia ‘e he‘emau ngaahi fa‘eé.

49 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ku foki atu mo ‘eku toko ua afé ke tau mo e kau Leimana ko ‘eni na‘a nau tuli ‘a kinautolú. Pea ko ‘eni vakai, kuo ma‘u ‘a kinautolu ‘e he kau tau ‘a ‘Anitipesí, pea kuo kamata ‘a e fu‘u tau lahi faka‘ulia.

50 Ko e me‘a ‘i he ongosia ‘a e kau tau ‘a ‘Anitipesí, koe‘uhi ko

‘enau laka mama‘o ‘i he kí‘i taimi sí‘i pehē, na‘e ofi ke nau tō ki he nima ‘o e kau Leimaná; pea ka ne ta‘e‘oua ‘eku foki atu mo ‘eku toko ua afé, pehē kuo nau iku-na‘i ‘a e taú.

51 He kuo tō ‘a ‘Anitipesí ‘i he heletā mo e tokolahi ‘o ‘ene kau takí, ko e tupu mei he‘enau ongosia, ‘a ia na‘e tupu ‘i hono vave ‘o ‘enau laká—ko ia na‘e tupu ‘i he puputu‘u ‘a e kau tangata ‘a ‘Anitipesí koe‘uhi ko e tō ‘a honau takí, na‘e kamata ke nau holomui mei he kau Leimaná.

52 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e loto-to‘a ai ‘a e kau Leimaná, ‘o nau kamata ke tuli ‘a kinautolu; pea na‘e lolotonga tuli mālohi pehē ‘a kinautolu ‘e he kau Leimaná fe‘unga mo e a‘u mai ‘a Hilamani mo ‘ene toko ua afé ‘i mui ‘iate kinautolu, ‘o nau kamata ke tāmata‘i ‘a kinautolu ‘o fu‘u lahi ‘aupito, ko ia na‘e tu‘u ai ‘a e kau tau kotoa ‘a e kau Leimaná, ‘o nau tafoki hake kia Hilamani.

53 Ko ‘eni ‘i he vakai ‘a e kakai ‘o ‘Anitipesí kuo tafoki ki mui ‘a e kau Leimaná, na‘a nau tñaki fakataha ‘enau kau tangatá ‘o nau toe ‘oho fakataha atu ‘i mui ‘i he kau Leimaná.

54 Pea ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē ko kinautolu, ko e kakai ‘o Nīfai, ko e kakai ‘o ‘Anitipesí, mo au mo ‘eku toko ua afé, na‘a mau kāpui ‘a e kau Leimaná, ‘o mau tāmata‘i ‘a kinautolu; ‘io, ‘o a‘u ki hono fakamālohi‘i ‘a kinautolu ke tuku ‘enau ngaahi

45a ‘Alamā 53:20–21.

47a ‘Alamā 53:16–18.

b ‘Alamā 57:21.

FFL Fa‘ē.

mahafu taú pea mo kinautolu foki ko e kau pōpula 'o e tau.

55 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'enau tukulolo kiate kimautilú, vakai, na'á ku lau 'a e kau tangata talavou ko ia 'a ia na'a mau tau mo aú, 'i he'eku manavahē na'a kuo 'i ai hanau tokolahi kuo tāmata'i.

56 Kae vakai, na'á ku fu'u fiefia lahi, he na'e "ikai ha toko taha 'iate kinautolu kuo tō ki he kelekelé; 'io, pea kuo nau tau 'o hangē kuo nau fai ia 'i he māfi-mafi 'o e 'Otuá; 'io, na'e te'eki ai ke 'ilo ha kau tangata kuo tau 'aki ha fu'u ivi fakafo pehē; pea 'i he mālohi lahi pehē na'a nau 'oho atu ki he kau Leimaná, 'o nau fakamanavahee 'i ai 'a kinautolu; pea ko e 'uhinga 'eni na'e tuku ai 'e he kau Leimaná ke nau tukulolo 'o hoko ko e kau pōpula 'o e taú.

57 Pea ko e me'a 'i he 'ikai ha potu ke tauhi ai 'emau kau pōpulá, ke mau le'ohi ai 'a kinautolu ke ta'ofi 'a kinautolu mei he'enau hola ki he kau tau 'a e kau Leimaná, ko ia na'a mau fekau ke 'ave 'a kinautolu ki he fonua ko Seilahemalá, pea ke 'alu mo kinautolu 'a e konga 'o e kau tangata 'a 'Anitipesi 'a ia na'e 'ikai ke maté; peá u 'ave hono toé 'o fakataha'i 'a kinautolu mo 'eku kau talavou "Āmoní, pea mau laka 'o foki atu ki he kolo ko Siuteá.

VAHE 57

'Oku fakamatala 'a Hilamani ki hono

toe ma'u 'o 'Anitipalá mo e tukulolo pea mo hono malu'i ki mui 'o Kume-nai—'Oku tau 'i he loto-to'a 'a 'ene kau talavou 'Āmoní; 'oku nau kafo kotoa, ka na'e 'ikai ha toko taha 'e mate—'Oku fakamatala 'a Kiti ki he tāmata mo e hola 'a e kau pōpula Leimaná. Ta'u 63 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'á ku ma'u ha tohi meia 'Amolone, ko e tu'í, 'o pehē kapau te u tukuange 'a e kau pōpula 'o e ta u 'a ia kuo mau puké te ne tuku mai kiate kinautolu 'a e kolo ko 'Anitipalá.

2 Ka na'á ku 'oatu ha tohi ki he tu'í, 'oku mau 'ilo'i fakapapau 'oku fe'unga 'emau kau taú ke fa'ao 'a e kolo ko 'Anitipalá 'aki homau mālohí pē; pea kapau te mau tukuange 'a e kau pōpulá ke fetongi 'aki 'a e koló, te mau fai ta'e-fakapotopoto ai, pea te mau toki tukuange pē 'emau kau pōpulá 'i ha fakafetongi.

3 Pea na'e 'ikai tali 'e 'Amolone 'a 'eku tohi, he na'e 'ikai te ne fie fakafetongi 'a e kau pōpulá; ko ia na'a mau kamata ke fai ha ngaahi teuteu ke 'alu ke tau'i 'a e kolo ko 'Anitipalá.

4 Ka na'e 'alu 'a e kakai 'o 'Anitipalá mei he koló, 'o nau hola ki honau ngaahi kolo kehe, 'a ia na'a nau ma'ú, ke ngaohi ke mālohi ia; pea ko ia na'e pehē 'a e tō 'a e kolo ko 'Anitipalá ki homau nimá.

5 Pea na'e 'osi pehē 'a hono uofulu mā valu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he kamata'anga hono uofulu mā

hiva ‘o e ta‘ú, na‘a mau ma‘u ha ngaahi me‘akai mo e nāunau, kae ‘uma‘ā foki mo ha fakatokolahi ki he‘emau kau taú, pea mei he fonua ko Seilahemalá, mo e fonua ofi ki aí, ‘a ia ko e kau tangata ‘e toko ono afe, tuku kehe ‘a e toko onongofulu ‘o e ngaahi “foha ‘o e kau ‘Āmoní ‘a ia na‘a nau ha‘u ke kau fakataha mo honau ngaahi tokouá, ‘a ia ko ‘eku kí‘i kau tau ‘o e toko ua afé. Pea ko ‘eni vakai, na‘a mau mālohi, ‘io, na‘e lahi foki mo e ngaahi me‘akai mo e nāunau fe‘unga kiate kimautilu.

7 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko homau lotó ke fai ha tau mo e kau tau ‘a ia na‘e tuku ke malu‘i ‘a e kolo ko Kumenaí.

8 Pea ko ‘eni vakai, te u fakahā kiate koe na‘e vave ‘emau fakahoko ‘emau faka‘amú; ‘io, na‘a mau kāpui ‘aki ‘emau kau tau mālohí, pe ko ha kongá ‘o ‘emau kau tau mālohí, ‘i he po‘ulí, ‘a e kolo ko Kumenaí, ‘o fuofuolóa sí‘i ki mu‘a pea nau ma‘u ha ngaahi me‘akai mo e nāunau.

9 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a mau nofo takatakai ‘i he koló ‘i he ngaahi pō lahi; ka na‘a mau mohe mo ‘emau ngaahi heletaá, mo fokotu‘u ‘a e kau le‘o, koe‘uhi ke ‘oua na‘a lava ‘e he kau Leimaná ‘o ‘ohofi ‘a kimautilu ‘i he po‘ulí, pea tāmata‘i ‘a kimautilu, he na‘a nau feinga tu‘o lahi ke fai pehē; ka ‘i he‘enau feinga kotoa pē ke fai peheé na‘e lilingi ai honau totó.

10 Na‘e faifai pea na‘e a‘u mai ‘enau ngaahi me‘akai mo e

nāunaú, pea na‘a nau teu ke hū ki he koló ‘i he po‘ulí. Pea ko kimautilu, na‘e ‘ikai ko e kau Leimana ‘a kimautilu, ka ko e kau Nīfai; ko ia na‘a mau puke ai ‘a kinautilu mo ‘enau ngaahi me‘akai mo e nāunaú.

11 Pea neongo kuo motuhi ‘a e kau Leimaná mei he‘enau tokoni ‘i he founga ko ‘ení, ka na‘a nau kei loto-fakapapau pē ke ma‘u ‘a e koló; ka na‘e ‘aonga ke mau to‘o ‘a e ngaahi me‘akai mo e nāunau ko iá pea ‘ave ia ki Siutea, pea mo ‘emau kau pōpulá ki he fonua ko Seilahemalá.

12 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e te‘eki ai ke ‘osi atu ha ngaahi ‘aho lahi na‘e kamata ke mole ‘a e ‘amanaki kotoa ‘a e kau Leimaná ki ha tokoni; ko ia na‘a nau tuku mai ‘a e koló ki homau nimá; pea ko ia kuo mau lava‘i ‘emau ngaahi fakakaukau ke ma‘u ‘a e kolo ko Kumenaí.

13 Ka na‘e hoko ‘o pehē na‘e fu‘u tokolahi fau ‘a ‘emau kau pōpulá, ko ia neongo homau tokolahi pehē fau, na‘e ‘aonga ai ke mau ngāue ‘aki ‘emau kau taú kotoa ke le‘ohi ‘o kinautilu, pe tāmata‘i ‘a kinautilu.

14 He vakai, na‘e fa‘a feinga ke hola hanau tokolahi, ‘o nau tau ‘aki ‘a e ngaahi maka, mo e ngaahi ‘akau, pe ko ha fa‘ahinga me‘a pē te nau lava ke ala ma‘u ‘i honau nimá, ‘o tu‘unga ai ha‘a-mau tāmata‘i hanau toko ua afe nai ‘i he hili ‘enau tukulolo ‘o hoko ko e kau pōpula ‘o e taú.

15 Ko ia na‘e ‘aonga ai kiate kimautilu, ke mau to‘o ‘enau

mo'uí, pe le'ohi 'a kinautolu, 'aki 'a e heletā 'i homau nimá, 'o 'ave 'a kinautolu ki he fonua ko Seilahemalá; pea mo 'emau ngaahi me'akai mo e nāunaú foki na'e 'ikai ke fe'unga ki homau kakai 'omautolú, neongo 'a e me'a kuo mau fa'ao mei he kau Leimaná.

16 Pea ko 'eni, 'i he ngaahi tu'unga fakatu'utāmaki ko iá, na'e hoko ia ko ha me'a mamafa hono fakakaukau 'i 'o kau ki he kau pōpula 'o e tau ko iá; ka neongo iá, na'a mau pehē leva ke 'ave 'a kinautolu ki he fonua ko Seilahemalá; ko ia na'a mau fili ha konga 'o 'emau kau tangatā, 'o fekau kiate kinautolu ke nau le'ohi 'a e kau pōpulá 'o 'ave ki he fonua ko Seilahemalá.

17 Ka na'e hoko 'o pehē 'i he pongipongi haké, na'a nau foki mai. Pea ko 'eni vakai, na'e 'ikai te mau 'eke kiate kinautolu 'o kau ki he kau pōpulá; he vakai, na'e 'oho mai kiate kinautolu 'a e kau Leimaná, pea na'a nau foki mai 'i he taimi totonu ke fakahaofi 'a kinautolu mei he tō ki honau nimá. He vakai, kuo fekau 'e 'Amolone ke 'ave ha tokoni kiate kinautolu 'i he ngaahi me'akai mo e nāunau fo'ou kae 'uma'ā foki mo e kau tau tokolahi.

18 Pea na'e hoko 'o pehē ko e kau tangata ko ia 'a ia na'a mau fekau ke 'alu mo e kau pōpulá na'a nau a'u mai 'i he taimi totonu ke ta'ofi 'a kinautolu 'i he 'amanaki ke nau ikuna'i 'a kinautolú.

19 Kae vakai, na'e tau 'o fu'u

mālohi 'aupito 'a 'eku ki'i kau tau 'e toko ua afe onongofulú; 'io, na'a nau tu'u ma'u 'i he 'ao 'o e kau Leimaná, 'o nau tāmata'e 'i 'a kinautolu kotoa pē 'a ia na'e tau mo kinautolú.

20 Pea 'i he faka'au ke vaivai 'a hono toe 'o 'emau kau taú ki he kau Leimaná, vakai, na'e tu'u ma'u mo ta'e-manavahē 'a e toko ua afe onongofulu ko iá.

21 'Io, pea na'a nau talangofua mo tokanga ke fai pau mate-matē ki he fekau kotoa pē; 'io, pea na'e hoko kiate kinautolu 'o fakatatau mo 'enau tuí; pea na'á ku manatu 'i 'a e ngaahi lea 'a ia na'a nau fakahā mai kiate au kuo ako 'aki kiate kinautolu 'e he'enau ngaahi "fa'eé.

22 Pea ko 'eni vakai, ko hoku ngaahi foha ko 'ení, mo e kau tangata 'a ia na'e fili ke 'ave 'a e kau pōpulá, 'oku totonu ke mau fakamālō ki ai koe'uhi ko e fu'u ikuna lahí ni; he ko kinautolu ia na'a nau ikuna'i 'a e kau Leimaná; ko ia na'e teke'i fakaholomui 'a kinautolu ki he kolo ko Manataí.

23 Pea na'a mau kei ma'u pē homau kolo ko Kumenaí, pea na'e 'ikai ke faka'auha kotoa 'a kinautolu ke 'osi 'i he heletā; ka neongo iá, kuo mole homau tokolahi.

24 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e hola 'a e kau Leimaná, na'á ku fai leva ha ngaahi tu'u-tu'uni ke 'ave 'eku kau tangata kuo kafó mei he lotolotonga 'o e kau maté, pea fekau ke faito'o mo nono'o honau ngaahi kafó.

25 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘i ai ‘a e toko uangeau mei he’eku toko ua afe onongofulú, ‘a ia na’e pongia koe’uhi ko e mole ‘a e totó; ka neongo iá, ko e me’a ‘i he angalelei ‘a e ‘Otuá, na’a mau fu’u ofo lahi ‘aupito, pea fiefia foki mo ‘emau kau taú kotoa, na’e “‘ikai hanau toko taha ‘e mate, ‘io, pea na’e ‘ikai foki ke ‘i ai hanau toko taha na’á ne ma’u ha ngaahi fu’u lavea lahi.

26 Pea ko ‘eni, na’e fakafofó honau fakahaofi ki he’emau kau taú kotoa, ‘io, ke fakahaofi ‘a kinautolu ka na’e ‘i ai ‘a e toko afe ‘o homau kāingá ‘a ia na’e tō. Pea ‘oku totonu ‘emau pehē ko e tupu ia mei he “māfimafi fakafofó ‘o e ‘Otuá, koe’uhi ko ‘enau fu’u^btui lahi ‘a ia kuo akonekina ai ‘a kinautolu ke tuí—‘oku ‘i ai ha ‘Otua angatonu, pea ko kinautolu kotoa pē ‘oku ‘ikai ke ta’etuí, ‘e fakahaofi ‘a kinautolu ‘i hono māfimafi fakafofó.

27 Ko ‘eni ko e tui ‘eni ‘a e fa’ahingá ni ‘a ia kuó u lau ki aí; ‘oku nau kei talavou, pea ‘oku ‘ikai feliliuaki ‘enau fakakaukaú, pea ‘oku tuku ‘enau falalá ki he ‘Otuá ma’u ai pē.

28 Pea ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘emau tokanga pehē ki homau kau tangata na’e kafó, pea mau tanu homau kakai maté kae ‘uma’ā foki ‘a e kakai mate ‘o e kau Leimaná, ‘a ia na’a nau tokolahi, vakai, na’a mau ‘eke kia Kiti ‘o kau ki he kau pōpula ‘a ia na’a nau kamata ke ‘alu atu mo kinautolu ki he fonua ko Seilahemalá.

29 Ko ‘eni ko Kiti ko e ‘eikitau pule ki he kongá ‘a ia na’e tu’utu’uni ke le’ohi mo ‘ave hifo ‘a kinautolu ki he fonuá.

30 Pea ko ‘eni, ko e ngaahi lea ‘eni ‘a ia na’e lea ‘aki ‘e Kiti kiate aú; Vakai, na’a mau kamata ke ‘alu hifo ki he fonua ko Seilahemalá mo ‘emau kau pōpulá. Pea na’e hoko ‘o pehē na’a mau fetaulaki mo e kau tangata mataki ‘o ‘etau kau taú ‘a ia kuo fekau’i atu ke nau fakaasiasi ‘a e ‘apitanga tau ‘o e kau Leimaná.

31 Pea na’a nau kaila mai kiate kinautolu, ‘o pehē—Vakai, ‘oku lolotonga laka mai ‘a e tau ‘a e kau Leimaná ki he holo ko Kumenaí; pea vakai, te nau ‘ohofi ‘a kinautolu, ‘io, pea faka’auha ‘a hotau kakaí.

32 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e fanongo ‘a e ‘emau kau pōpulá ki he’enau kailá, ‘a ia na’e tafunaki ‘enau loto-to’a; pea na’a nau tu’u hake ‘o angatu’u kiate kinautolu.

33 Pea na’e hoko ‘o pehē ko e me’a ‘i he’enau angatu’u ko iá, na’a mau tā ai ‘a kinautolu ‘aki ‘emau ngaahi heletaá. Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau felele’i fakataha mai ki he’emau ngaahi heletaá, pea na’e tupu ai ‘a e mate hanau tokolahi ‘aupito, pea na’e hao hono toé mei he kau le’ó ‘o hola meiate kinautolu.

34 Pea vakai, hili ‘enau holá pea ‘ikai te mau lava ‘o ma’u ‘a kinautolú, na’a mau laka fakavavevave mai leva ki he kolo ko Kumenaí; pea vakai, na’a mau a’u mai ‘i he taimi totonu

'o tokoni ki homau kāingá 'i he fakahaofi 'o e koló.

35 Pea vakai, na'e toe fakahaofi 'a kimautilu mei he nima 'o homau ngaahi filí. Pea fakafeta'i ki he huafa 'o hotau 'Otuá, he vakai, ko ia ia na'á ne fakahaofi 'a kimautilú; 'io, ko ia ia kuó ne fai 'a e fu'u me'a lahi ni ma'amautilú.

36 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē ko au, Hilamani, 'i he'eku fanongo ki he ngaahi leá ni 'a Kiti, na'e fonu hoku lotó 'i he fu'u fiefia lahi, koe'uhi ko e angalelei 'a e 'Otuá 'i hono fakahaofi 'a kimautilú; ke 'oua te mau 'auha kotoa pē; 'io, pea 'oku ou tui ko e laumālie 'o kinautilu kotoa pē kuo maté kuo nau "hū ki he mālōlō'anga 'o honau 'Otuá.

VAHE 58

'Oku ikuna'i e Hilamani, Kiti, mo Teomena 'a e kolo ko Manatai 'i ha tauhele—'Oku holomui 'a e kau Leimaná—'Oku fakahaofi 'a e ngaahi foha 'o e kakai 'o 'Amoní 'i he'enua tu'u ma'u 'i hono malu'i 'enua tau'atāina mo 'enua tuí. Ta'u 63–62 K.M. nai.

PEA vakai, ko 'eni na'e hoko 'o pehē ko 'emau taumu'a hono hokó ke ma'u 'a e kolo ko Manatai; kae vakai, na'e 'ikai ha founa ke taki ai 'a kinautilu ke hū mai ki tu'a mei he koló 'aki 'emau ngaahi kau tau tokosi'i. He vakai, na'a nau manatu'i 'a e me'a kuo mau fai ki mu'á; ko ia na'e 'ikai te mau lava 'o "tauhele'i

'a kinautilu ke nau hū mai ki tu'a mei honau ngaahi kolotaú.

2 Pea na'a nau fu'u tokolahi ange 'aupito 'i he'emau kau tau ko ia na'a mau manavahē ke 'alu atu 'o tau'i 'a kinautilu 'i honau ngaahi kolotaú.

3 'Io, pea na'e 'aonga ke mau ngāue 'aki 'emau kau tangatá ke malu'i 'a e ngaahi konga ko ia 'o e fonua 'a ia kuo mau toe ma'u mai; ko ia na'e 'aonga ke mau tatali, koe'uhi ke mau ma'u ha toe kau tokoni mei he fonua ko Seilahemalá mo ha ngaahi me'akai mo e nāunau fo'ou foki.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku fekau atu ai ha kau talafekau ki he kōvana 'o homau fonuá, ke fakamatala kiate ia 'o kau ki he ngaahi me'a 'a homau kakai. Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau tatali ke ma'u ha ngaahi me'akai mo e nāunau mo ha tokoni mei he fonua ko Seilahemalá.

5 Kae vakai, na'e 'aonga si'i pē 'eni kiate kimautilu; koe'uhi na'e lolotonga ma'u foki 'e he kau Leimaná 'a e fu'u kau tau tokolahi 'i he 'aho ki he 'aho, kae 'uma'ā foki mo ha ngaahi me'akai mo e nāunau lahi; pea ko e ngaahi tu'unga 'eni 'a ia na'a mau 'i ai 'i he taimi ko 'eni.

6 Pea na'e toutou 'oho mai 'a e kau Leimaná kiate kimautilu mei he taimi ki he taimi, kuo nau fakapapau 'i ha tauhele ke faka'auha 'a kimautilu; ka neongo iá na'e 'ikai te mau lava ke 'alu atu 'o tau mo kinautilu, koe'uhi ko honau ngaahi hūfangá mo honau ngaahi kolotaú.

7 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a mau tatali ‘i he ngaahi tu’unga faingata’a ko ‘eni ‘i he ngaahi māhina lahi, kae ‘oua kuo mau meimei mate ‘i he masiva me’a-kai.

8 Ka na’e hoko ‘o pehē na’a mau ma’u ha me’akai, ‘a ia na’e le’ohi hono ‘omi kiate kimautolú ‘e ha kau tau ‘e toko ua afe ke tokoni kiate kimautolu; pea ko hono kotoa ‘eni ‘o e tokoni na’a mau ma’u ke malu’i ‘a kimautolu mo homau fonuá mei he tō ki he nima ‘o homau ngaahi filí, ‘io, ke tau mo ha fili ‘a ia na’e ta’efa’alaua.

9 Pea ko ‘eni ko e tupu’anga ‘o e ngaahi me’a fakamaá ni kiate kimautolu, pe ko hono ‘uhinga ‘o e ‘ikai te nau ‘omi ai ha tokoni lahi ange kiate kimautolú, na’e ‘ikai te mau ‘ilo; ko ia na’a mau loto-mamahi ai pea mau fonu foki ‘i he ilifia, telia na’a ‘iloange kuo hoko mai ‘a e ngaahi tautea ‘a e ‘Otuá ki homau fonuá, ‘o fakatupu ai homau ikuna’i mo e faka’auha ke ‘osi’osingamālie.

10 Ko ia na’a mau fakahā hake homau laumālié ‘i he lotu ki he ‘Otuá, ke ne fakamālohi’i ‘a kimautolu mo fakahaofi ‘a kimautolu mei he nima ‘o homau ngaahi filí, ‘io, pea tuku mai foki kiate kimautolu ha mālohi ke mau lava ‘o tauhi ma’u homau ngaahi koló, mo homau ngaahi fonuá, mo ‘emau ngaahi koloá, koe’uhi ke tauhi ‘aki homau kakaí.

11 ‘Io, pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘a’ahi mai ‘a e ‘Eiki ko homau

‘Otuá kiate kimautolu ‘aki ‘a e ongo’i fakapapau te ne fakahaofi ‘a kimautolu; ‘io, ‘o ne folofola ai ‘aki ‘a e fiemālie ki homau laumālié, ‘o ne foaki mai kiate kimautolu ‘a e tui lahi, ‘o ne fakatupu ‘emau ‘amanaki lelei ki homau fakahaofi ‘iate iá.

12 Pea na’a mau ma’u ha lototo’a mo ‘emau kau tau tokosi’i kuo mau ma’ú, pea na’a mau fakapapau ke ikuna’i homau ngaahi filí, pea “malu’i homau ngaahi fonuá, mo ‘emau ngaahi koloá, mo homau ngaahi uaifí, mo ‘emau fānaú, mo ‘emau ^btau’atāiná.

13 Pea ko ia na’a mau ‘alu atu ‘aki homau tūkingatá ke tau’i ‘a e kau Leimana, ‘a ia na’e ‘i he kolo ko Manataí; pea na’a mau fokotu’u homau ngaahi fale fehikitakí ‘i he tafa’aki ki he feitu’u maomaonganoá, ‘a ia na’e ofi ki he koló.

14 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he pongipongi haké, ‘i he mamata ‘a e kau Leimaná ‘oku mau ‘i he tafa’aki ‘o e ngaahi ngata’anga fonuá ‘o ofi ki he feitu’u maomaonganoa ‘a ia na’e ofi ki he koló, na’a nau fekau atu ‘enau kau matakí ke ‘alu takatakai ‘iate kimautolu koe’uhi ke nau ‘ilo ‘a e tokolahi mo hono mālohi ‘o ‘emau kau taú.

15 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he ‘enau vakai ‘oku ‘ikai te mau mālohí, ‘o fakatau ki homau tokolahí, pea ‘i he ‘enau manavahē telia na’a mau motuhi ‘a kinautolu mei honau tokoní tuku kehe kapau te nau hū mai

ki tu'a ke tau mo kimautilu mo tāmāte'i 'a kimautilú, pea 'i he'enu nau mahalo foki 'e faingofua 'enu faka'auha pē 'a kimautilu 'aki 'enu fu'u kau tau tokolahi 'aupitó, ko ia na'a nau kamata ai ke fai ha ngaahi teuteu ke hū mai ki tu'a ke tau mo kimautilu.

16 Pea 'i he'enu nau vakai 'oku nau fai ha ngaahi teuteu ke hū mai ki tu'a ke tau mo kimautilú, vakai, na'á ku fekau ke toitoi 'i he feitu'u maomaonganoá 'a Kiti, mo ha kau tangata tokosi'i, pea ke toitoi foki mo Teomena mo ha kau tangata tokosi'i 'i he feitu'u maomaonganoá.

17 Ko 'eni na'e 'i he to'omata'ú 'a Kiti mo 'ene kau tangatá pea 'i he to'ohemá 'a e fa'ahinga 'e tahá; pea hili 'enu fufuu'i pē 'a kinautilú, vakai, na'á ku nofo, mo hono toe 'o 'eku kau taú, 'i he potu pē ko ia 'a ia na'a mau mu'aki fokotu'u ai homau ngaahi fale fehikitakí ke teuteu ki he taimi 'a ia 'e hū mai ai ki tu'a 'a e kau Leimaná ke tau.

18 Pea na'e hoko 'o pēhē na'e hū mai ki tu'a 'a e kau Leimaná mo 'enu kau tau tokolahi ke tau'i 'a kinautilu. Pea 'i he'enu ha'u 'o teuteu ke 'oho mai kiate kimautilu mo e heletaá, na'á ku fekau ki he'eku kau tangata, 'a ia na'e 'iate aú, ke mau hola ki he feitu'u maomaonganoá.

19 Pea na'e hoko 'o pēhē na'e muimui 'a e kau Leimaná 'iate kimautilu 'o fu'u vave 'aupitó, he na'a nau fu'u faka'amu lahi 'aupitó ke ma'u 'a kimautilu koe'uhi ke nau tāmāte'i 'a kimautilu; ko ia na'a nau muimui 'iate kimautilu ki he feitu'u

maomaonganoá; pea mau laka mai ai 'i he vaha'a 'o Kiti mo Teomená, pea na'e 'ikai ke 'ilo'i 'a kinautilu 'e he kau Leimaná.

20 Pea na'e hoko 'o pēhē 'i he fakalaka atu 'a e kau Leimaná, pe 'i he fakalaka atu 'a e kau taú, na'e tu'u hake 'a Kiti mo Teomena mei hona toitoi'angá, 'o nau ta'ofi 'a e kau mataki 'a e kau Leimaná ke 'oua te nau foki ki he koló.

21 Pea na'e hoko 'o pēhē 'i he hili 'enu ta'ofi 'a kinautilú, na'a nau lele ki he koló, 'o fe'ohofi atu ki he kau le'o 'a ia kuo tuku ke malu'i 'a e koló, ko ia na'a nau faka'auha ai 'a kinautilu 'o ma'u 'a e koló.

22 Ko 'eni na'e fai 'eni koe'uhi na'e tuku 'e he kau Leimaná 'a 'enu kau taú kotoa, tuku kehe ha kau le'o tokosi'i pē, ke taki atu ki he feitu'u maomaonganoá.

23 Pea na'e hoko 'o pēhē na'e ma'u 'e Kiti mo Teomena 'i he founga ko 'ení 'a honau ngaahi kolotaú. Pea na'e hoko 'o pēhē na'a mau 'alu atu, hili ha'amau fononga fuoloa 'i he feitu'u maomaonganoá, ki he fonua ko Seilahemalá.

24 Pea 'i he vakai 'a e kau Leimaná 'oku nau laka atu ki he fonua ko Seilahemalá, na'a nau fu'u manavahē lahi, telia na'a kuo 'i ai ha fakakaukau kuo fokotu'u ke tauhele'i 'a kinautilu ki he faka'auhá; ko ia na'a nau kamata ke holomui ki he feitu'u maomaonganoá, 'io, 'i he hala pē ko ia 'a ia na'a nau ha'u aí.

25 Pea vakai, kuo hokosia 'a e po'ulí pea nau fokotu'u honau ngaahi fale fehikitakí, he na'e

mahalo ‘e he kau ‘eikitau pule ‘o e kau Leimaná kuo ongosia ‘a e kau Nīfaí koe‘uhi ko ‘enau laká; pea nau mahalo kuo nau tuli ‘enau kau taú kotoa ko ia na‘e ‘ikai te nau fakakaukau ai ‘o kau ki he kolo ko Manataí.

26 Ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hokosia ‘a e po‘ulí, na‘á ku fekau ke ‘oua na‘a mohe ‘a ‘eku kau tangatá, ka ke nau laka atu ‘i ha hala kehe ki he fonua ko Manataí.

27 Pea koe‘uhi ko e me‘a ‘i he‘emau laka ‘i he po‘ulí, vakai, ‘i he ‘aho hono hokó kuo mau mu‘omu‘a ‘i he kau Leimaná, pea mau a‘u ai ‘i mu‘a ‘iate kinautolu ki he kolo ko Manataí.

28 Pea ko ia na‘e hoko ‘o pehē, na‘a mau lava ‘i he founga ko ‘ení ‘o ma‘u ‘a e kolo ko Manataí ta‘e-‘i ai-ha-lilingi ‘o e toto.

29 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he a‘u mai ‘a e kau tau ‘a e kau Leimaná ‘o ofi ki he koló, pea nau vakai kuo mau mateuteu ke fetaulaki mo kinautolú, na‘a nau fu‘u ‘ohovale ‘aupito pea na‘e tō kiate kinautolu ‘a e fu‘u ilifia lahi, pea tupu ai ‘enau hola ki he feitu‘u maomaongoá.

30 ‘Io, pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e hola ‘a e kau tau ‘a e kau Leimaná mei he potu ko ia kotoa ‘o e fonuá. Kae vakai, na‘a nau ‘ave mo kinautolu mei he fonuá ‘a e kakai fefine mo e fānau tokolahi.

31 Pea ko e ngaahi kolo “ko ia na‘e fa‘ao ‘e he kau Leimaná, ‘oku mau lolotonga ma‘u ‘a e ngaahi kolo kotoa ko iá ‘i he

taimi ko ‘ení, pea ‘oku lolotonga foki mai ‘a ‘emau ngaahi tamaí, mo homau kakai fefiné, mo ‘emau fānaú kotoa pē ki honau ngaahi ‘apí, tuku kehe pē ‘a kinautolu kuo ‘ave pōpula mo fetuku atu ‘e he kau Leimaná.

32 Kae vakai, ‘oku tokosi‘i ‘emau ngaahi kau taú ke malu‘i ha ngaahi kolo lahi mo e ngaahi fonua lahi pehē.

33 Kae vakai, ‘oku mau falala ki homau ‘Otuá ‘a ia kuó ne foaki kiate kinautolu ‘a e ikuna ki he ngaahi fonua ko iá, ‘o mau ma‘u ai ‘a e ngaahi kolo ko iá mo e ngaahi fonua ko iá, ‘a ia na‘e ‘otautolú.

34 Ko ‘eni, ‘oku ‘ikai te mau ‘ilo ‘a e ‘uhinga ‘oku ‘ikai ai ke toe tuku mai kiate kinautolu ‘e he pule‘angá ha toe kau tau ke tokoni mai; pea ‘oku ‘ikai foki ke ‘ilo‘i ‘e he kau tangata ko ia ‘a ia na‘e ō mai kiate kinautolú hono ‘uhinga ‘oku te‘eki ai ke mau ma‘u ai mo ha toe kau taú.

35 Vakai, ‘oku ‘ikai te mau ‘ilo na‘a kuo ‘ikai te mou ikuna, pea kuo mou ‘ave ‘a e kau taú ki he potu ko ‘ena ‘o e fonuá; kapau ‘oku pehē, ‘oku ‘ikai te mau fie lāunga.

36 Pea kapau ‘oku ‘ikai ke pehē, vakai, ‘oku mau manavahē na‘a ‘oku ai ha “feke‘ike‘i ‘i he pule‘angá, ko ia ‘oku ‘ikai ai te nau ‘omi mo ha kau tau ke tokoni‘i ‘a kinautolú; he ‘oku mau ‘ilo ‘oku nau tokolahi ange ‘i he tokolahi ‘a ia kuo nau ‘omi.

37 Kae vakai, ‘oku tatau ai pē— ‘oku mau tui ‘e fakahaofi ‘a

kimautolu 'e he 'Otuá, neongo 'a e vaivai 'a 'emau ngaahi kau taú, 'io, pea "fakahaofi 'a kimautolu mei he nima 'o homau ngaahi filí.

38 Vakai, ko hono uofulu mā hiva 'eni 'o e ta'ú, 'i hono kongaki muí, pea 'oku mau ma'u homau ngaahi fonuá; pea kuo hola 'a e kau Leimaná ki he fonua ko Nífaí.

39 Pea ko e ngaahi foha ko ia 'o e kakai 'o 'Amoni, 'a ia kuo lahi pehē fau 'a 'eku vīkivikí'í, 'oku nau 'iate au 'i he kolo ko Manataí; pea kuo pou pou'í 'a kinautolu 'e he 'Eikí, 'io, 'o ne ta'ofi 'a kinautolu mei he tō 'i he heletaá, 'o a'u ki he 'ikai ke tō hanau "toko taha.

40 Kae vakai, kuo 'i ai hanau ngaahi kafo lahi; ka neongo ia, 'oku nau tu'u ma'u 'i he "tau'atāina ko ia kuo fakatau'atāina'í 'aki 'a kinautolu 'e he 'Otuá; pea 'oku nau fu'u tokanga lahi ke manatu'í 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá mei he 'aho ki he 'aho; 'io, 'oku nau tokanga ke tauhi 'a 'ene ngaahi tu'utu'uní, mo hono ngaahi finangaló, mo 'ene ngaahi fekaú ma'u ai pē; pea 'oku mālohi 'enau tui ki he ngaahi kikite 'o kau ki he ngaahi me'a 'e hokó.

41 Pea ko 'eni, 'e hoku tokoua 'ofeina, ko Molonai, 'ofa ange ke hanga 'e he 'Eiki ko hota 'Otuá 'a ia na'á ne huhu'í 'a kitaua mo fakatau'atāina'í 'a kitauá, 'o tauhi koe ma'u ai pē 'i hono 'aó; 'io, pea 'ofa ange ke ne tāpuaki'í 'a e kakai ni, koe'uhi ke mou lava 'o ma'u 'a e mālohi ki he ngaahi

me'a 'a ia kuo fa'ao 'e he kau Leimaná meiate kitautolú, 'a ia na'e 'aonga ke tauhi 'aki 'a kitautolú. Pea ko 'eni, vakai, 'oku ou faka'osi 'eku tohí. Ko au Hilamani, ko e foha 'o 'Alamaá.

 VAHE 59

'Oku kole 'e Molonai kia Peiholani ke fakatokolahi 'a e kau tau 'a Hilamaní — 'Oku fa'ao 'e he kau Leimaná 'a e kolo ko Nífaíhaá — 'Oku 'ita 'a Molonai ki he pulé'angá. Ta'u 62 κ.Μ. nai.

Ko 'eni, na'e hoko 'o pehē 'i hono tolungofulu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nífaí, hili 'a e ma'u 'e Molonai mo lau 'a e "tohi 'a Hilamaní, na'á ne fu'u fiefia 'aupito koe'uhi ko e lelei, 'io, ko e fu'u lavame'a lahi kuo ma'u 'e Hilamani 'i he ma'u 'a e ngaahi fonua ko ia na'e molé.

2 'Io, pea na'á ne fakahā ia ki hono kakaí kotoa, 'i he fonua kotoa 'oku takatakai ki he potu 'a ia na'á ne 'i aí, koe'uhi ke nau fiefia foki mo kinautolu.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne 'oatu leva ha "tohi kia ^bPeiholani, 'o kole ke ne fekau ke tānaki ha kau tangata ke tokoni kia Hilamani, pe ko e ngaahi kau tau 'a Hilamaní, koe'uhi ke faingofua 'ene malu'í 'a e potu ko ia 'o e fonuá 'a ia kuo fakafo pehē fau 'ene lava 'o toe ma'u maí.

4 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono 'oatu 'e Molonai 'a e tohí ni ki he fonua ko Seilahemalá, na'á ne kamata ke fakakaukau'í

ha founga ke ne lava ai ‘o ma‘u hono toe ‘o e ngaahi tofi‘a mo e ngaahi kolo ‘a ia kuo fa‘ao ‘e he kau Leimaná meiate kinautolú.

5 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he lolotonga fai ‘e Molonai ‘a e ngaahi teuteu ke ‘alu atu ‘o tau mo e kau Leimaná, vakai, ko e kakai ‘o Nifaihaá, ‘a ia na‘a nau kātoa mai mei he kolo ko Molonai mo e kolo ko Lihai mo e kolo ko Molianitoni, na‘e ‘ohofi ‘a kinautolu ‘e he kau Leimaná.

6 ‘Io, ‘a e fa‘ahinga ko ia kuo ngaohi ke hola mei he fonua ko Manatai mo e fonua takatakai ki ai, kuo nau ha‘u ‘o kau fakataha mo e kau Leimana ‘i he potu ko ia ‘o e fonuá.

7 Pea ko e me‘a ‘i he‘enau fu‘u tokolahi peheé, ‘io, pea ‘i he‘enau ma‘u ha tokoni mei he ‘aho ki he ‘ahó, na‘a nau ō mai ‘i he fekau ‘a ‘Amolone ke tau mo e kakai ‘o Nifaihaá, pea na‘a nau kamata ke tāmata‘i ‘a kinautolu ‘i ha fu‘u faka‘auha lahi.

8 Pea na‘e pehē fau hono tokolahi ‘o ‘enau ngaahi kau taú, na‘e pau ke hola ‘a hono toe ‘o e kakai ‘o Nifaihaá meiate kinautolu; pea na‘a nau ha‘u ‘o fakataha mo e kau tau ‘a Molonai.

9 Pea ko ‘eni ‘i he mahalo ‘e Molonai ‘oku totonu ke fekau ke ‘alu ha kau tangata ki he kolo ko Nifaihaá, ke tokoni ki he kakai ‘i hono malu‘i ‘o e kolo ko iá, pea ‘i he‘ene ‘ilo‘i ‘oku faingofua ange ke malu‘i ‘a e koló mei ha‘ane tō ki he nima ‘o e kau Leimaná ‘i hano toe fa‘ao ia meiate kinautolu, ko ia na‘á ne mahalo ai ‘e

faingofua ke nau malu‘i ‘a e kolo ko iá.

10 Ko ia na‘á ne tauhi ‘a ‘ene kau taú kotoa ke malu‘i ‘a e ngaahi feitu‘u ‘a ia kuó ne toe ma‘ú.

11 Pea ko ‘eni, ‘i he vakai ‘a Molonai kuo mole ‘a e kolo ko Nifaihaá, na‘á ne fu‘u lotomamahi ‘aupito, ‘o ne kamata ke veiveiua, tu‘unga ‘i he fai angahala ‘a e kakai, pe ‘oku ‘ikai ke lelei ke nau tō ki he nima ‘o honau kāingá.

12 Ko ‘eni na‘e pehē mo ‘ene kau ‘eikita pulé kotoa pē. Na‘a nau veiveiua pea nau ofo foki koe‘uhi ko e fai angahala ‘a e kakai, pea na‘e tupu ia ‘i he fu‘u ikuna lahi ‘a e kau Leimaná ‘iate kinautolú.

13 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘ita ‘a Molonai ki he pule‘angá, koe‘uhi ko ‘enau “ta‘etokanga ki he tau‘atāina ‘o honau fonuá.

VAHE 60

‘Oku lāunga ‘a Molonai kia Peiholani koe‘uhi ko e ta‘etokanga ‘a e pule‘angá ki he ngaahi kau taú—‘Oku tuku ‘e he ‘Eiki ke tāmata‘i ‘a e kakai mā‘oni‘oni—Kuo pau ke ngāue ‘aki ‘e he kau Nifai ‘a honau mālohí mo ‘enau koloá kotoa pē ke fakahaofi kinautolu mei honau ngaahi filí—‘Oku fakamanamana mai ‘e Molonai te ne tau‘i ‘a e pule‘angá kapau ‘e ‘ikai ‘omi ha tokoni ki he‘enau ngaahi kau taú. Ta‘u 62 κ.Μ. nai.

PEA na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne toe tohi ki he pule ‘o e fonuá, ‘a

ia ko Peiholani, pea ko e ngaahi lea 'eni 'a ia na'á ne tohi, 'o pehē: Vakai, 'oku ou fai 'eku tohi kia Peiholani, 'i he kolo ko Seilahe-malá, 'a ia ko e fakamaau lahi mo e pule ki he fonuá, pea kiate kinautolu kotoa pē foki kuo fili 'e he kakaí ni ke pule'i mo angi 'a e ngaahi me'a 'o e tau ko 'eni.

2 He vakai, 'oku 'i ai ha'aku ngaahi me'a 'e ni'ihi ke lea 'aki kiate kinautolu 'i hano talatala-aki'i; he vakai, 'oku mou 'ilo 'i 'e kimoutolu kuo fili 'a kimoutolu ke tãnaki fakataha ha kau tangata, pea fakamahafu 'a kinautolu 'aki 'a e ngaahi heletã, mo e ngaahi hele piko, mo e ngaahi fa'ahinga mahafu tau kehekehe kotoa pē, pea fekau'i atu 'a kinautolu ke tau mo e kau Leimaná, 'i ha potu te nau hū mai ai ki hotau fonuá.

3 Pea ko 'eni vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu ko au, mo 'eku kau tangatá foki, mo Hila-mani foki mo 'ene kau tangatá, kuo mau fu'u faingata'a'ia 'i he ngaahi mamahi lahi fau; 'io, na'a mo e fiekaia, mo e fieinuá, mo e ongosiá, pea mo e fa'ahinga kotoa pē 'o e ngaahi mamahi kehekehe.

4 Kae vakai, ka ne ko e ngaahi me'a pē 'eni kuo mau mamahi'ia aí pehē kuo 'ikai te mau lãunga pē hanu.

5 Kae vakai, kuo lahi 'a e tã-maté 'i hotau kakaí; 'io, kuo tō 'a e ngaahi toko afe 'i he heletã, ka na'e mei kehe ia 'o kapau na'a mou tuku mai ha kau tau fe'unga ki he'emau ngaahi kau

taú pea mo e tokoni kiate kinautolu. 'Io, kuo lahi ho'omou ta'etokanga kiate kinautolú.

6 Pea ko 'eni vakai, 'oku mau loto ke 'ilo ki hono 'uhinga 'o e fu'u ta'etokanga lahi ko 'eni; 'io, 'oku mau loto ke 'ilo ki he 'uhinga 'o ho'omou ta'efaka'atu'í.

7 'Oku mou pehē koã te mou lava 'o nofo 'i homou ngaahi nofo'anga faka'eieiki 'i he fakakaukau ta'etokanga, lolotonga iá 'oku fakamafola 'e homou ngaahi filí 'a e tãmaté, 'o takatakai 'iate kimoutolu? 'Io, lolotonga 'enau fakapoongi 'a e ngaahi toko afe 'o homou kãingá—

8 'Io, na'a mo kinautolu na'a nau hanga hake kiate kimoutolu ke ma'u ha malu'í, 'io, na'a nau fili 'a kimoutolu ki ha tu'unga ke mou lava ai 'o tokoni kiate kinautolu, 'io, na'a mou mei lava ke 'oatu ha ngaahi kau tau kiate kinautolu, ke tokoni kiate kinautolu, pea fakahaofi ai hanau ngaahi toko afe mei he tō 'i he heletã.

9 Kae vakai, 'oku 'ikai ia ko ia pē—ka kuo mou ta'ofi ho'omou ngaahi me'akai mo e nãunaú meiate kinautolu, ko ia kuo 'i ai ha tokolahi kuo nau tau pea tafe honau totó 'o mole 'enau mo'uí koe'uhi ko 'enau ngaahi holi lahi na'a nau ma'u ke lelei 'a e kakaí ni; 'io, pea kuo nau fai 'eni 'i he'enau 'amanaki ke "mate 'i he fiekaia, koe'uhi ko ho'omou fu'u ta'etokanga lahi kiate kinautolú.

10 Pea ko 'eni, 'e hoku kãinga 'ofeina—he 'oku totonu ke

'ofeina 'a kimoutolu; 'io, pea na'e totonu ke mou fakaake 'a kimoutolu ke tokanga 'o faivelenga ange ki he lelei mo e tau'atāina 'a e kakaí ni; kae vakai, kuo mou ta'etokanga kiate kinautolu pea 'e tō ai ki homou 'ulú 'i he sāuni 'a e toto 'o e ngaahi toko afe; 'io, he kuo 'afio'i 'e he 'Otuá 'a 'enau ngaahi tangi kotoa pē mo 'enau ngaahi mamahí kotoa—

11 Vakai, te mou malava koā ke mahalo te mou lava 'o nofo 'i homou ngaahi nofo'anga faka'eieikí, pea ko e me'a 'i he fu'u angalelei lahi 'a e 'Otuá 'e 'ikai te mou lava ai ke ta'efai ha me'a pea te ne fakahaofi pē 'a kimoutolu? Vakai, kapau kuo mou mahalo pehē, kuo ta'e'aonga ho'omou mahaló.

12 'Oku mou "mahalo koā, koe'uhi ko e tāmata'i 'o e fu'u tokolahi pehē 'o homou kāingá 'oku tupu ia 'i he'enau fai angahala? 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau kuo mou mahalo pehē, kuo ta'e'aonga ho'omou mahaló; he 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'i ai 'a e tokolahi kuo tō 'i he heletā; pea vakai, 'oku hoko ia ko homou fakahalaia'i.

13 He 'oku tuku 'e he 'Eikí ke tāmata'i 'a e kau "mā'oni'oni koe'uhi ke fakahoko 'ene fakamaau totonú mo e tauteá ki he kau fai angahalá; ko ia 'oku 'ikai 'aonga ke mou mahalo kuo mole 'a e kau mā'oni'oni koe'uhi he kuo nau maté; kae vakai, 'oku nau hū ki he mālōlō'anga 'o e 'Eiki ko honau 'Otuá.

14 Pea ko 'eni, vakai 'oku ou

pehē kiate kimoutolu, 'oku ou fu'u manavahē lahi 'aupito telia na'a hoko mai 'a e ngaahi tautea 'a e 'Otuá ki he kakaí ni, koe'uhi ko 'enau fu'u fakapikopiko lahí, 'io, na'a mo e fakapikopiko 'a hotau pule'angá, mo 'enau fu'u ta'etokanga lahi ki honau kāingá, 'io, kiate kinautolu 'a ia kuo maté.

15 He ka ne ta'e'oua 'a e "fai angahala 'a ia na'e mu'aki kamata 'i hotau kau takí, pehē kuo tau malava ke matu'uaki 'a hotau ngaahi filí ke 'oua te nau ma'u ha mālohi kiate kitautolu.

16 'Io, ka ne ta'e'oua 'a e "tau, 'a ia na'e tupu 'iate kitautolú; 'io, ka ne ta'e'oua 'a e kau ^btangata tu'i, 'a ia na'e fakatupu 'a e fu'u lilingi toto lahi 'iate kitautolú; 'io, 'i he taimi 'a ia na'a tau fetau'aki ai 'iate kitautolú, ka ne tau fakataha'i hotau mālohí 'o hangē kuo tau fai ki mu'á; 'io, ka ne ta'e'oua 'a e fie ma'u 'a e mālohi mo e mafaí 'e he kau tangata tu'i ko iá meiate kitautolu; ka ne nau mateaki'i hono totonu 'o 'etau tau'atāiná, 'o kau fakataha mo kitautolu, mo 'alu atu ke tau mo hotau ngaahi filí, kae 'ikai to'o hake 'enau ngaahi heletaá ke tau'i 'a kitautolu, 'a ia ko e tupu'anga 'o e lilingi 'o e fu'u toto lahi 'iate kitautolu; 'io, ka ne tau o atu ke tau'i 'a kinautolu 'i he māfima'fi 'o e 'Eikí, pehē kuo tau fakamovetevete hotau ngaahi filí, pea ne mei hoko ia, 'o fakatatau ki hono fakamo'oni'i 'o 'ene folofolá.

17 Kae vakai, 'oku 'oho mai 'eni

12a Luke 13:1–5.

13a 'Alamā 14:10–11;

T&F 42:46–47.

15a 'Alamā 51:9, 13.

16a 'Alamā 51:16–19.

b 'Alamā 51:5, 8.

'a e kau Leimaná kiate kitautolu, 'o fa'ao hotau ngaahi fonuá, pea 'oku nau fakapoongi hotau kakaí 'aki 'a e heletā, 'io, ko hotau kakai fefiné mo 'etau fānaú, pea nau 'ave pōpula foki 'a kinautolu, pea 'oku nau ngaohi 'a kinautolu ke mamahi 'i he ngaahi faingata'a kehekehe kotoa pē, pea 'oku hoko 'eni koe'uhí ko e fu'u fai anghala lahi 'anautolu 'oku kumi ki he mālohi mo e mafaí, 'io, 'a e kau tangata tu'i ko iá.

18 Ka ko e 'uma'ā ha'aku lea lahi ki he me'á ni? He 'oku 'ikai te mau 'ilo na'a 'oku mou feinga kimoutolu ke ma'u 'a e mafaí. 'Oku 'ikai te mau 'ilo na'a ko e kau lavaki foki mo kimoutolu ki homou fonuá.

19 Pe ko ho'omou ta'etokanga'i 'a kimautilu koe'uhi ko ho'omou nofo 'i he loto fonuá pea 'oku takatakai 'iate kimoutolu 'a e malú, pea 'oku 'ikai ai te mou fekau ke 'omi ha me'akai kiate kimautilú, kae 'uma'ā foki ha kau tangata ke tokoni ki he'e-mau ngaahi kau taú?

20 Kuo ngalo koā 'iate kimoutolu 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eiki ko homou 'Otuá? 'Io, kuo ngalo koā 'iate kimoutolu 'a e pōpula 'a 'etau ngaahi tamaí? Kuo ngalo koā 'iate kimoutolu hono tu'o lahi 'a hono fakahaofi 'a kitautolu mei he nima 'o hotau ngaahi filí?

21 Pe 'oku mou mahalo koā 'e kei fakahaofi ai pē 'a kitautolu 'e he 'Eiki, lolotonga 'etau nofo 'i hotau ngaahi nofo'a faka'e'i'eiki

pea 'ikai faka'aonga'i 'a e ngaahi me'a kuo foaki 'e he 'Eiki ma'a-tautolú?

22 'Io, te mou nofo noa koā lolotonga hono takatakai 'a kimoutolu 'e he toko lau afe 'o kinautolu, 'io, mo e toko lau mano, 'a ia 'oku nofo noa foki, ka 'oku 'i ai 'a e toko lau afe 'i he ngaahi ngata'anga 'o e fonuá 'oku lolotonga tō 'i he heletā, 'io, 'o nau lavea pea tafe honau totó?

23 'Oku mou mahalo koā 'e lau 'e he 'Otuá 'oku mou ta'ehalaia lolotonga ho'omou nofo ma'u 'o mamata ki he ngaahi me'a ní? Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai. Ko 'eni 'oku ou faka'amu ke mou manatu kuo folofola 'e he 'Otuá kuo pau ke tomu'a fakama'a 'a e "loto ipú, pea toki fakama'a 'a e tu'a ipú foki.

24 Pea ko 'eni, kapau 'e 'ikai te mou fakatomala mei he me'a kuo mou faí, pea kamata ke mou tu'u hake 'o fai ha me'a, pea 'omi ha kau tangata mo e me'akai kiate kimautilu mo Hilamani foki, koe'uhi ke ne fakamālohi'i 'a e ngaahi potu fonua 'a ia kuó ne toe ma'ú, pea ke mau toe ma'u foki mo hono toe 'o homau ngaahi tofi'a 'i he ngaahi potu fonua ko 'eni, vakai 'e 'ikai toe 'aonga leva ke mau tau mo e kau Leimaná kae 'oua kuo mau 'uluaki fakama'a 'a e loto ipú, 'io, 'a e kau taki 'o hotau pule'angá.

25 Pea kapau 'e 'ikai te mou tali 'a 'eku tohi ní, pea mou ō mai 'o fakahā mai kiate au 'a e "laumālie totonu 'o e tau'atāinā,

pea feinga ke tokoni mo faka-mālohi ‘i ‘etau ngaahi kau taú, pea foaki kiate kinautolu ‘a e me‘akai ke tauhi ‘aki ‘a kinautolu, vakai te u tuku ha konga ‘o ‘eku kau tangata tau‘atāinā ke malu ‘i ‘a e potu ko ‘eni ‘o hotau fonuá, pea te u tuku ‘a e mālohi mo e ngaahi tāpuaki ‘a e ‘Otuá kiate kinautolu, ke ‘oua na‘a lava ke ta‘ofi ‘a kinautolu ‘e ha toe mālohi kehe —

26 Pea te u fai ‘eni koe‘uhi ko ‘enau fu‘u tui lahi, mo ‘enau kātaki ‘i honau ngaahi faingata‘á —

27 Pea te u ‘alu atu kiate kimoutolu, pea kapau ‘oku ‘iate kimoutolu ha taha ‘a ia ‘oku ma‘u ha holi ki he tau‘atāinā, ‘io, kapau ‘oku kei ‘i ai ha kihí ‘i tau‘atāina sí ‘i, vakai, te u fakatupu ha ngaahi angatu‘u kiate kimoutolu kae ‘oua ke ‘auha ‘o ‘osi‘osingamālie ‘a e fa‘ahinga ‘oku fie fa‘ao ‘a e mālohí mo e mafaí.

28 ‘Io, vakai ‘oku ‘ikai te u manavahē ki homou mālohí pe ko homou mafaí, ka ko hoku “Otuá pē ‘oku ou manavahē ki aí; pea ko e me‘a ‘i he‘ene ngaahi fekaú ‘oku ou to‘o hake ai ‘eku heletaá ke malu ‘i hoku fonuá, pea ‘oku tupu ‘i ho‘omou angahalá ‘a ‘emau faingata‘a‘ia ‘i ha mole lahi pehē.

29 Vakai kuo hokosia ‘a e taimí, ‘io, ‘oku ofi mai ‘a e taimí, kapau ‘e ‘ikai te mou ngāue ki hono malu ‘i ‘o homou fonuá mo ho‘omou fānau íkí, ‘e tō kiate kimoutolu ‘a e ‘heletā ‘o e fakamaau totonú; ‘io, pea ‘e tō ia kiate

kimoutolu ‘o tautea ‘a kimoutolu kae ‘oua ke mou ‘auha ‘aupito.

30 Vakai, ‘oku ou tatali ki he tokoni meiate kimoutolu; pea ka ‘ikai te mou tokoni mai kiate kinautolu, vakai te u ‘alu atu kiate kimoutolu ‘o a‘u ki he fonua ko Seilahemalá, pea taa ‘i ‘a kimoutolu ‘aki ‘a e heletā, ‘o a‘u ki he ‘ikai te mou toe ma‘u ha mālohi ke ta‘ofi ‘a e laka ki mu‘a ‘a e kakaí ni ‘i he tu‘uaki ‘o ‘etau tau‘atāinā.

31 He vakai, ‘e ‘ikai tuku ‘e he ‘Eikí ke mou mo‘ui pea faka‘au ‘o mālohi ‘i ho‘omou ngaahi angahalá ‘o faka‘auha ai ‘a hono kakaí mā‘oní‘oní.

32 Vakai, te mou lava koā ‘o ‘amanaki ‘e fakahaofi ‘a kimoutolu ‘e he ‘Eikí pea hā‘ele mai ke tautea ‘a e kau Leimaná, ka kuo tupunga ‘i he ngaahi talatuku-fakaholo ‘a ‘enau ngaahi tamaí ‘a ‘enau fehi‘á, ‘io, pea kuo fakalahi ia ‘o liunga ua ‘e kinautolu kuo mavahe atu meiate kitautolú, ka ko e tupunga ho‘omou angahalá ‘i ho‘omou manako ki he fakamālō mo e ngaahi me‘a va‘inga ‘o māmaní?

33 ‘Oku mou ‘ilo‘i ‘oku mou maumau ‘i ‘a e ngaahi fono ‘a e ‘Otuá, pea ‘oku mou ‘ilo ‘oku mou molomoloki hifo ia ‘i homou lalo va‘é. Vakai, ‘oku folofola mai ‘a e ‘Eikí kiate au: Kapau ‘e ‘ikai fakatomala ‘a kinautolu ‘a ia kuo mou fili ko homou kau kōvaná mei he‘enau ngaahi angahalá mo e ngaahi hiá, kuo pau ke mou ō hake ke tau ‘i ‘a kinautolu.

34 Pea ko 'eni vakai, ko au, Molonai, kuo fekau'i au, 'o fakatatau mo e fuakava kuó u fai ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a hoku 'Otuá; ko ia 'oku ou loto ke mou pikitai ki he folofola 'a e 'Otuá, pea 'omi fakavavevave kiate au 'a ho'omou ngaahi me'akai mo e nāunaú mo ho'omou kau tangatá, pea kia Hilamani foki.

35 Pea vakai, kapau 'e 'ikai te mou fai 'eni te u 'alu atu fakavavevave kiate kimoutolu; he vakai, 'e 'ikai tuku 'e he 'Otuá ke mau mate 'i he fiekaia; ko ia, te ne foaki mai kiate kimaoutolu mei ho'omou me'akai, neongo pē 'o kapau 'e pau ke hoko ia 'i he heletā. Ko 'eni tokanga ke mou fai 'a e folofola 'a e 'Eiki.

36 Vakai, ko au Molonai, ko homou 'eikitau pulé. 'Oku 'ikai te u "kumi ki he mālohi, ka ke holoki hifo ia. 'Oku 'ikai te u kumi ki he fakamālō 'a e māmaní, ka ki he lāngilangi 'o hoku 'Otuá mo e tau'atāina mo e lelei 'a hoku fonuá. Pea ko ia 'oku ou faka'osi 'eku tohi.

VAHE 61

'Oku fakahā 'e Peiholani kia Molonai 'a e ta'e-fie-tokoni mo e angatu'u ki he pule'angá — 'Oku pulé 'i 'e he kau tangata tu'í 'a Seilahemala pea 'oku nau kau mo e kau Leimaná — 'Oku kole 'e Peiholani ha tokoni fakakautau ke tau'í 'a e kau angatu'ú. Ta'u 62 K.M. nai.

VAKAI, na'e hoko 'o pehē na'e

fuoloa si'i hili 'a e 'oatu 'e Molonai 'a 'ene tohi ki he pule lahí, na'á ne ma'u ha tohi meia "Peiholani, ko e pule lahi. Pea ko e ngaahi lea 'eni 'a ia na'á ne ma'ú:

2 Ko au, Peiholani, 'a ia ko e pule lahi ki he fonua ní, 'oku ou 'oatu 'a e ngaahi leá ni kia Molonai, ko e 'eikitau pule ki he kau taú. Vakai, 'oku ou pehē kiate koe, 'e Molonai, 'oku 'ikai te u fiefia 'i homou ngaahi fu'u "faingata'a'ia, 'io, 'oku fakamahi ia ki hoku laumalié.

3 Kae vakai, 'oku 'i ai 'a e ni'ihi 'oku nau fiefia 'i homou ngaahi faingata'a'ia, 'io, 'o a'u ki he'e-nau angatu'u ai kiate au, kae 'uma'ā foki 'a kinautolu 'o hoku kakaí 'a ia ko e kau "tangata tau'atāina, 'io, pea ko kinautolu 'a ia kuo angatu'ú 'oku nau fu'u tokolahi fau.

4 Pea ko e fa'ahinga ia kuo nau feinga ke to'o meiate au 'a e nofo'anga 'o e fakamāú pea ko kinautolu ia 'a ia kuo fakatupu 'a e angahala lahí ni; he kuo nau ngāue 'aki 'a e lea fakahekeheke lahi, 'o nau kākaa'í 'a e loto 'o e kakai tokolahi, 'a ia 'e hoko ko e tupu'anga 'o e faingata'a'ia lahi 'iate kinautolu; kuo nau ta'ofi 'a 'emau ngaahi me'akai mo e nāunaú, pea kuo nau fakamana-vahee'í 'emau kau tangata tau'atāina ko ia kuo 'ikai ai te nau ō atu ai kiate kimoutolu.

5 Pea vakai, kuo nau kapusi au meiate kinautolu, pea kuó u hola ki he fonua ko Kitioné mo e kau tangata kotoa na'á ku lava 'o fakaloto'í.

6 Pea vakai, kuó u 'oatu ha tohi fanongonongo 'i hono kotoa 'o e potu fonua ko 'eni; pea vakai, 'oku nau ha'u kiate kimautilu 'i he 'aho taki taha, mo 'enau ngaahi mahafu taú, ke malu'i honau fonuá mo 'enau "tau'atāina, pea sāuni homau ngaohikovi'i.

7 Pea kuo nau ha'u kiate kimautilu, 'o a'u ki hono ngaohi 'o kinautilu kuo nau tu'u hake 'o angatu'u kiate kimautilu ke nau malu'i 'a kinautilu, 'io, 'o a'u ki he 'enau ilifia kiate kimautilu 'o 'ikai te nau loto-to'a ke ō mai ke tau mo kimautilu.

8 Kuo nau pule'i 'a e fonuá, pe ko e kolo ko Seilahemalá; pea kuo nau fili ha tu'i kiate kinautilu, pea kuó ne fai ha tohi ki he tu'i 'o e kau Leimaná, 'a ia kuó ne fakapapau ai ha'ane kau fakataha mo ia; pea 'i he fakapapau ko iá kuó ne loto ai ke ne malu'i 'a e kolo ko Seilahemalá, pea 'okú ne 'amanaki 'i he malu'i ko iá 'e malava ai 'e he kau Leimaná 'o ikuna 'a hono toe 'o e fonuá, pea 'e fokotu'u ia ko e tu'i ki he kakai ni hili hono ikuna 'a kinautilu 'e he kau Leimaná.

9 Pea ko 'eni, kuó ke fakahala'i au 'i ho'o tohi, ka 'oku tatau ai pē; 'oku 'ikai te u 'ita, ka 'oku ou fiefia 'i he to'a 'a ho lotó. Ko au, Peiholani, 'oku 'ikai te u kumi ki he mālohi, kae ngata pē 'i he tauhi 'a hoku nofo'anga fakamāu koe'uhí ke u malu'i 'a e ngaahi totonu mo e tau'atāina 'a hoku kakai. 'Oku tu'u ma'u hoku laumalié 'i he tau'atāina

ko ia 'a ia kuo "fakatau'atāina'i ai 'a kimautilu 'e he 'Otuá.

10 Pea ko 'eni, vakai, te mau feinga ke ta'ofi 'a e fai angahalá 'o a'u ki he lilingi toto. 'E 'ikai te mau lilingi 'a e toto 'o e kau Leimaná 'o kapau te nau nofo 'i honau fonua 'onauutilu.

11 'E 'ikai te mau lilingi 'a e toto 'o hotau kāingá 'o kapau 'e 'ikai te nau angatu'u, 'o to'o 'a e heletā ke tau'i 'a kimautilu.

12 Te mau loto-fiemālie ke mo'ulaloa ki he ha'amonga 'o e nofo pōpulá 'o kapau 'oku hoa ia mo e fakamaau totonu 'a e 'Otuá, pe kapau te ne fekau kiate kimautilu ke fai pehē.

13 Kae vakai kuo 'ikai te ne fekau kiate kimautilu ke mau fakavaivai'i kimautilu ki homau ngaahi filí, ka ke mau "falala kiate ia, pea te ne fakahaofi 'a kimautilu.

14 Ko ia, 'e hoku tokoua 'ofeina, ko Molonai, tau ta'ofi 'a e kovi, pea ko e kovi kotoa pē 'oku 'ikai te tau lava 'o ta'ofi 'aki 'etau ngaahi leá, 'io, 'o hangē ko e ngaahi angatu'ú mo e ngaahi tafokí, tau "ta'ofi ia 'aki 'etau ngaahi heletaá, koe'uhí ke tau lava 'o tauhi 'etau tau'atāina, pea tau lava ai 'o fiefia 'i he fu'u faingamālie lahi 'o hotau siasí, mo e ngāue 'a hotau Huhu'i mo hotau 'Otuá.

15 Ko ia, ha'u fakavavevave kiate au mo ha ni'ihí 'o ho'o kau tangatá, pea tuku hono toé ke tokanga'i 'e Lihai mo Teanikumi; tuku kiate kinaua 'a e mālohi ke angi 'a e tau' i he potu ko

'ena 'o e fonuá, 'o fakatatau mo e "Laumālie 'o e 'Otuá, 'a ia ko e laumālie foki 'o e tau'atāina 'a ia 'oku 'iate kinauá.

16 Vakai kuó u 'oatu ha ngaahi me'akai mo e nāunau si'i kiate kinautolu ke 'oua na'a nau mate kae 'oua ke ke lava 'o ha'u kiate au.

17 Tānaki fakataha 'a e kau tau kotoa pē te ke lava 'i ho'o laka mai ki hení, pea te tau ō fakavavevave atu ki he kau angatu'u ko iá, 'i he māfimafi 'o hotau 'Otuá 'o fakatatau ki he tui 'a ia 'oku 'iate kitautolú.

18 Pea te tau ma'u 'a e kolo ko Seilahemalá, koe'uhi ke tau ma'u mo ha toe me'akai ke 'ave atu kia Līhai mo Teanikumi; 'io, te tau 'alu atu ke tau'i 'a kinautolu 'i he māfimafi 'o e 'Eikí, pea te tau fakangata 'a e fu'u angahala lahí ni.

19 Pea ko 'eni, 'e Molonai, 'oku ou fiefia 'i he ma'u ho'o tohí, he na'á ku ki'i hoha'a pē ko e hā te mau faí, pe 'e totonu kiate kinautolu ke mau 'alu atu 'o tau'i homau kāingá.

20 Ka kuó ke pehē, kapau 'e 'ikai te nau fakatomala kuo fakau'i koe 'e he 'Eikí ke ke 'alu atu 'o tau'i 'a kinautolu.

21 Tokanga ke "fakamālohi'i 'a Līhai mo Teanikumi 'i he 'Eikí; tala kiate kinaua ke 'oua te na manavahē, he 'e fakahaofi 'a kinaua 'e he 'Otuá, 'io, kae 'uma'ā foki mo kinautolu kotoa pē 'oku tu'u ma'u 'i he tau'atāina 'a ia kuo fakatau'atāina 'aki 'a kinautolu 'e he 'Otuá. Pea ko

'eni 'oku ou faka'osi 'eku tohi ki hoku tokoua 'ofeina, ko Molonai.

 VAHE 62

'Oku laka atu 'a Molonai ke tokoni kia Peiholani 'i he fonua ko Kitioné —'Oku tāmāte'i 'a e kau tangata tu'i 'oku nau fakafisi ke malu'i honau fonuá —'Oku toe ma'u 'e Peiholani mo Molonai 'a Nīfaihā —'Oku tokolahi 'a e kau Leimaná 'oku kau mai ki he kakai 'o 'Āmoní —'Oku tāmāte'i 'e Teanikumi 'a 'Amolone pea 'oku fakapoongi foki mo ia —'Oku tuli 'a e kau Leimaná mei he fonuá, pea fokotu'u 'a e melinó —'Oku foki 'a Hilamani ki he ngāue fakafāifekau pea langa hake 'a e siasí. Ta'u 62–57 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he ma'u 'e Molonai 'a e tohi ní na'e 'āsili ai 'a e to'a 'a hono lotó, pea na'e fonu ia 'i he fu'u fiefia lahi koe'uhi ko e faivelenga 'a Peiholani, pea na'e 'ikai foki ko ha "lavaki ia ki he tau'atāina mo e lelei 'o hono fonuá.

2 Ka na'á ne fu'u tangi lahi 'aupito foki koe'uhi ko e angahala 'anautolu kuo nau kapusi ki tu'a 'a Peiholani mei he nofo'anga fakamāu, 'io, kae lahi ange foki kiate kinautolu na'a nau angatu'u ki honau fonuá pea mo honau 'Otuá foki.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ave 'e Molonai ha kau tangata tokosi'i, 'o fakatatau ki he kole 'a Peiholani, ka ne tuku kia Līhai mo Teanikumi 'a e pule ki hono

toe 'o 'ene kau tauí, peá ne laka atu ki he fonua ko Kitioné.

4 Pea na'á ne fusi 'a e "fuka 'o e ^btau'atāiná 'i he potu kotoa pē na'á ne 'alu ki aí, pea na'á ne uki 'a e kau tau kotoa pē 'a ia na'á ne lava 'o ma'ú 'i he'ene laka atu ki he fonua ko Kitioné.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fakataha mai 'a e ngaahi toko afe ki he'ene fuká, pea na'a nau to'o hake 'enua ngaahi heletaá ke malu'i 'enua tau'atāiná, koe'uhi ke 'oua na'a nau tō ki he nofo pōpulá.

6 Pea ko ia, 'i he 'osi hono tānaki fakataha 'e Molonai 'a e kau tangata kotoa pē na'á ne lavá 'i hono kotoa 'o 'ene fonongá, na'á ne a'u atu ki he fonua ko Kitioné; pea 'i he'ene fakataha 'i 'ene kau tauí mo e kau tau 'a Peiholani, na'a nau fu'u mālohi 'aupito, 'io, 'o mālohi ange 'i he kau tangata 'a Peikesi, 'a ia ko e "tu'i 'o e kau angatu'u 'a ia kuo nau kapusi 'a e kau ^btangata tau'atāiná mei he fonua ko Seilahemalá pea nau ma'u 'a e fonuá.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu hifo 'a Molonai mo Peiholani mo 'ena ngaahi kau tauí ki he fonua ko Seilahemalá, 'o nau 'alu atu ke tau'i 'a e koló, pea na'a nau fetaulaki mo e kau tangata 'a Peikesi, ko ia na'a nau kamata ai ke tau.

8 Pea vakai, na'e tāmáte'i 'a Peikesi, pea puke pōpula 'a 'ene kau tangatá, pea na'e toe fakafoki 'a Peiholani ki he nofo'anga fakamāú.

9 Pea na'e fakamāu'i 'a e kau

tangata 'a Peikesi, 'o fakatatau ki he laó, kae 'uma'ā foki mo e kau tangata tu'i 'a ia kuo puke mo fakahū ki he fale fakapōpulá; pea na'e "tāmáte'i 'a kinautolu 'o fakatatau mo e laó; 'io, 'a e kau tangata 'a Peikesi mo e kau tangata tu'i ko iá, 'a ia na'e 'ikai te nau fie to'o hake 'a e mahafú ke malu'i honau fonuá, ka nau tau'i iá, na'e tāmáte'i 'a kinautolu.

10 Pea ko ia na'e 'aonga ke fai pau ki he lao ko 'ení koe'uhi ko e malu 'a honau fonuá; 'io, pea 'ilonga 'a kinautolu 'a ia na'e 'ilo'i 'oku nau fakafisinga 'enua tau'atāiná, na'e tāmáte'i vave 'a kinautolu 'o fakatatau ki he laó.

11 Pea na'e 'osi pehē 'a hono tolungofulu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nifai; kuo toe fakafoki 'e Peiholani mo Molonai 'a e melinó ki he fonua ko Seilahemalá, 'i hona kakai 'onauá, hili hono tāmáte'i 'a kinautolu kotoa pē 'a ia na'e 'ikai ke faitotonu 'i he tu'uaki 'o e tau'atāiná.

12 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he kamata 'a e ta'u hono tolungofulu mā taha 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nifai, na'e fekau leva 'e Molonai ke 'ave ha ngaahi me'akai mo e nāunau, kae 'uma'ā foki ha kau tau ko e kau tangata 'e toko ono afe ke 'ave kia Hiamani, ke tokoni kiate ia 'i he malu'i 'a e feitu'u ko ia 'o e fonuá.

13 Pea na'á ne fekau foki ke 'ave ha kau tau 'o e kau tangata 'e toko ono afe, mo e me'akai lahi fe'unga, ki he ngaahi kau

4a 'Alamā 46:12–13, 36.
FFL Fuka.

b FFL Tau'atāiná.
6a 'Alamā 61:4–8.

b 'Alamā 51:5–7.
9a FFL Tautea Maté.

tau 'a Līhai mo Teanikumí. Pea na'e hoko 'o pehē na'e fai 'eni ke ngaohi 'a e fonua ke mālohi ki he tau mo e kau Leimaná.

14 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tuku 'e Molonai mo Peiholani, ha kau tangata tokolahi 'i he fonua ko Seilahemalá, ka nau laka atu mo ha kau tangata tokolahi ki he fonua ko Nīfaihaá, he kuo nau fakapapau ke ikuna'i 'a e kau Leimana 'i he kolo ko iá.

15 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga 'enau laka atu ki he fonuá, na'a nau puke 'a e kau tangata tokolahi 'o e kau Leimaná, pea nau tāmata'i hanau tokolahi, pea puke 'enau ngaahi me'akaí mo e nāunaú mo 'enau ngaahi mahafu taú.

16 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'enau puke 'a kinautolú, na'a nau fekau 'a kinautolu ke nau fai ha fuakava 'e 'ikai te nau toe to'o mahafu tau ke tau mo e kau Nīfaí.

17 Pea 'i he 'osi 'enau fai 'a e fuakava ko 'ení na'a nau fekau ke nau 'alu 'o nofo mo e kakai 'o 'Āmoní, pea ko honau tokolahi 'a ia na'e te'eki ai ke nau tāmata'i ko e toko fā afe nai.

18 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi 'enau fekau atu 'a kinautolú na'a nau fai atu 'enau laka ki he fonua ko Nīfaihaá. Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'enau a'u atu ki he kolo ko Nīfaihaá, na'a nau fokotu'u honau ngaahi fale fehikitakí 'i he ngaahi potu tokalelei 'o Nīfaihaá, 'a ia 'oku ofi ki he kolo ko Nīfaihaá.

19 Ko 'eni na'e faka'amu 'a Molonai ke hū mai ki tu'a 'a e

kau Leimaná ke tau mo kinautolu, 'i he ngaahi potu tokalelei; ka 'i he 'ilo' 'i 'e he kau Leimaná, 'a 'enau fu'u loto-to'a lahí, pea 'i he 'enau vakai ki honau fu'u tokolahí, ko ia na'e 'ikai te nau to'a ai ke hū mai ki tu'a ke tau mo kinautolu; ko ia na'e 'ikai te nau ha'u ke tau 'i he 'aho ko iá.

20 Pea 'i he'ene po'uli hifó, na'e 'alu atu 'a Molonai 'i he fakapo'uli 'o e poó, 'o ne kaka hake ki he funga 'aá ke fakasiosio pē ko e fē 'a e potu 'o e kolo na'e nofo ai 'a e kau Leimaná mo 'enau kau taú.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'i he potu hahaké, 'o ofi ki he hū'anga ki he koló; pea na'a nau mohe kotoa. Pea ko 'eni na'e foki 'a Molonai ki he'ene kau taú, 'o fekau ke nau teuteu fakato'oto'o ha ngaahi maea mālohi mo ha ngaahi tu'unga, ke tukutuku hifo mei he funga 'aá ki loto 'i he 'aá.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e Molonai ke laka atu 'a 'ene kau tangatá, 'o kaka hake ki he funga 'aá, pea tukutuku hifo 'a kinautolu ki he feitu'u ko ia 'o e koló, 'io, 'i he potu hihifó, 'a ia na'e 'ikai ke nofo ai 'a e kau Leimaná mo 'enau ngaahi kau taú.

23 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tukutuku hifo kotoa 'a kinautolu ki he loto koló 'i he po'ulí, 'aki 'enau ngaahi maea mālohí mo 'enau ngaahi tu'ungá; ko ia 'i he a'u ki he hengihengí kuo nau 'i loto kotoa pē 'i he ngaahi 'ā 'o e koló.

24 Pea ko 'eni, 'i he 'ā hake 'a e kau Leimaná 'o mamata ki he ngaahi kau tau 'a Molonai 'oku

nau 'i loto 'i he ngaahi 'aá, na'a nau fu'u ilifia lahi, 'o nau hola ki tu'a 'i he matapā 'o koló.

25 Pea ko 'eni, 'i he mamata 'e Molonai 'oku nau hola meiate iá, na'á ne fekau ke laka atu 'a 'ene kau tangatá ke tau 'i 'a kinautolu, pea na'a nau tāmata 'i 'a e tokolahi, pea kápui 'a e tokolahi kehe, 'o puke pōpula 'a kinautolu; kae fehola ki honau toé ki he fonua ko Molonai, 'a ia na'e 'i he ngaahi ngata'anga fonua ofi ki matātahi.

26 Na'e pehē hono ma'u 'e Molonai mo Peiholani 'a e kolo ko Nifaihaá ta'emole ha toko taha; ka na'e tokolahi 'a e kau Leimana 'a ia kuo tāmata 'i.

27 Pea na'e hoko 'o pehē na'e loto 'a e tokolahi 'o e kau Leimana 'a ia na'e puke pōpulá ke nau kau fakataha mo e "kakai 'o 'Āmoní, 'o hoko ko ha kakai tau'atāina.

28 Pea na'e hoko 'o pehē ko kinautolu kotoa pē 'a ia na'e loto ke fai peheé, na'e tuku kiate kinautolu 'o fakataha ki honau lotó.

29 Ko ia, na'e kau fakataha 'a e kau pōpula Leimaná kotoa mo e kakai 'o 'Āmoní, 'o nau kamata ke ngāue mālohi 'aupito, 'o ngoue 'i 'a e kelekelé, 'o fakatupu 'a e fa'ahinga tenga 'i 'akau kotoa pē, mo e ngaahi takanga monumanu ikí mo e ngaahi takanga monumanu lalahi 'o e fa'ahinga kotoa pē; pea ko ia na'e faka'atā 'a e kau Nifai mei ha fu'u kavenga lahi; 'io, na'e faka'atā ai 'a kinautolu mei he tauhi 'o e kau pōpula kotoa 'o e kau Leimaná.

30 Pea na'e hoko 'o pehē ko Molonai, 'i he hili 'ene ma'u 'a e kolo ko Nifaihaá, 'o ne puke 'a e kau pōpula tokolahi, 'a ia na'e fu'u fakatokosi 'i ai 'a e ngaahi kau tau 'a e kau Leimaná, peá ne toe ma'u 'a e tokolahi 'o e kau Nifai 'a ia kuo puke pōpulá, 'a ia na'e fu'u fakamālohi 'i lahi ai 'a e kau tau 'a Molonai; ko ia na'e 'alu atu 'a Molonai mei he fonua ko Nifaihaá ki he fonua ko Lihai.

31 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he vakai 'a e kau Leimaná 'oku ha'u 'a Molonai ke tau mo kinautolu, na'a nau toe manavahē 'o nau fehola ki mei he kau tau 'a Molonai.

32 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hanga 'e Molonai mo 'ene kau tau 'o tuli 'a kinautolu mei he kolo ki he kolo, kae 'oua kuo nau fetaulaki mo Lihai mo Teanikumi; pea na'e hola 'a e kau Leimaná mea Lihai mo Teanikumi, 'o a'u ki he ngaahi ngata'anga fonua 'i he matātahi, kae 'oua kuo nau a'u mai ki he fonua ko Molonai.

33 Pea na'e katoa fakataha 'a e kau tau kotoa pē 'a e kau Leimaná, 'o nau fakataha katoa ki ha feitu'u pē taha 'i he fonua ko Molonai. Ko 'eni, na'e 'iate kinautolu foki, 'a 'Amolone, ko e tu 'i 'o e kau Leimaná.

34 Pea na'e hoko 'o pehē na'e nofo 'a Molonai mo Lihai mo Teanikumi mo 'enau ngaahi kau tau 'o takataki 'i he ngaahi ngata'anga 'o e fonua ko Molonai, pea kápui ai 'a e kau Leimaná 'i he ngaahi ngata'anga

fonua 'i he ve'e feitu'u maomaonganoa 'i he tongá, pea 'i he ngaahi ngata'anga fonua 'i he ve'e feitu'u maomaonganoa 'i he hahaké.

35 Pea ko ia na'a nau nofo ai 'i he po'ulí. He vakai, kuo ongosia 'a e kau Nifái mo e kau Leimaná koe'uhi ko hono fuoloa 'o 'enau laká; ko ia na'e 'ikai te nau fakakaukau ke fai ha me'a 'i he po'ulí, tuku kehe pē 'a Teanikumi; 'āsílí he kuó ne fu'u 'ita 'aupito kia 'Amolone, 'o ne pehē ai na'e "fakatupu 'e 'Amolone mo 'Amalekaia, ko hono tokouá, 'a e fu'u tau lahi mo fuoloá ni 'i honau vaha'a mo e kau Leimaná, 'a ia kuo tupunga ai ha fu'u tau mo e lilingi 'o e toto lahi, 'io, mo e fu'u hongē lahi.

36 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu atu 'a Teanikumi 'i he'ene 'itá ki he 'apitanga tau 'o e kau Leimaná, 'o ne kaka hifo mei he ngaahi 'ā 'o e koló. Peá ne 'alu atu mo e kí'i afo, mei he potu ki he potu, kae 'oua kuó ne 'ilo'i 'a e tu'í; peá ne "velo'i ia 'aki ha tao, 'a ia na'e hoka'i ia 'o ofi ki he mafú. Kae vakai, na'e fafangu 'e he tu'í 'a 'ene kau tamaio'eikí 'i he te'eki ai ke ne pekiá, ko ia na'a nau tuli 'a Teanikumi, 'o tāmāte'i ia.

37 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he 'ilo'i 'e Līhai mo Molonai kuo mate 'a Teanikumí na'á na fu'u loto-mamahi 'aupito; he vakai, ko e tangata ia kuo tau loto-to'a ma'a hono fonuá, 'io, ko ha kaume'a mo'oni ia ki he tau'atāiná; pea kuó ne 'ūkuma

'a e ngaahi fu'u faingata'a lahi 'aupito. Kae vakai, kuo mate ia, pea kuó ne fononga'ia 'a e hala 'o e māmaní kotoa pē.

38 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e laka atu 'a Molonai 'i he 'aho hono hokó, 'o 'ohofi 'a e kau Leimaná, 'o nau hanga ai 'o tāmāte'i 'a kinautolu 'i ha fu'u faka'auha lahi; pea na'a nau teke'i atu 'a kinautolu mei he fonuá; pea na'a nau hola, 'o 'ikai te nau toe foki mai 'i he taimi ko iá ke tau mo e kau Nifái.

39 Pea na'e 'osi pehē 'a hono tolungofulu mā taha 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu ki he kakai 'o Nifái; pea ko ia kuo hoko kiate kinautolu 'a e ngaahi tau, mo e ngaahi lilingi toto, mo e hongē, mo e faingata'a, 'i he ngaahi ta'u lahi.

40 Pea kuo hoko 'a e ngaahi fakapō, mo e ngaahi fakakikihi, mo e ngaahi angatu'u, mo e fa'ahinga angahala kotoa pē 'i he kakai 'o Nifái; ka neongo iá na'e fakahaofi 'a kinautolu koe'uhi ko e kau "mā'oni'oni, 'io, koe'uhi ko e ngaahi lotu 'a e kau mā'oni'oni.

41 Kae vakai, koe'uhi ko hono fuoloa fau 'o e tau 'i he vaha'a 'o e kau Nifái mo e kau Leimaná kuo hoko ai 'o fu'u loto-fefeka 'aupito 'a e tokolahi, koe'uhi ko hono fuoloa fau 'o e taú; pea kuo fakamolū 'a e loto 'o e tokolahi koe'uhi ko 'enau ngaahi "faingata'a'ia, 'o nau fakavaivai'i ai 'a kinautolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'i he fu'u anga-fakatōkilalo lahi.

42 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he

35a 'Alamā 48:1.

36a 'Alamā 51:33–34.

40a 'Alamā 45:15–16.

41a FFL Faingata'a.

'osi langa fakamālohi'i 'e Molonai 'a e ngaahi potu 'o e fonuá 'a ia na'e 'ohofingofua taha ki he kau Leimaná, kae 'oua kuo fe'unga honau mālohí, na'á ne foki leva ki he kolo ko Seilahe-malá; pea na'e foki mo Hilamani ki he fonua 'o hono tofi'á; pea na'e toe fokotu'u 'a e melinó 'i he kakai 'o Nifai.

43 Pea na'e tuku 'e Molonai 'a e pule ki he'ene ngaahi kau taú ki he nima 'o hono fohá, 'a ia ko hono hingoá ko Molonaihā; pea na'á ne foki ki hono fale 'o'oná koe'uhi ke ne nofo melino 'i hono toe 'o hono ngaahi 'ahó.

44 Pea na'e foki 'a Peiholani ki hono nofo'anga fakamāú; pea na'e toe ma'u 'e Hilamani 'a e fatongia ki hono malanga 'aki 'o e folofola 'a e 'Otuá ki he kakaí; he ko e tupu 'i hono lahi 'o e ngaahi taú mo e ngaahi fakakikihí, kuo hoko 'o 'aonga ai ke toe fakamā'opo'opo 'a e siasí.

45 Ko ia, na'e 'alu atu 'a Hilamani mo hono kāingá, 'o nau fakahā 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he fu'u mālohi lahi, 'o "fakamahino ki he tokolahi 'a 'enau fai angahalá, 'a ia na'e langaki ai 'enau fakatomala mei he'enu ngaahi angahalá 'o nau papi-taiso ki he 'Eiki ko honau 'Otuá.

46 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau toe fokotu'u hake 'a e siasí 'o e 'Otuá 'i hono kotoa 'o e fonuá.

47 'Io, pea na'e fokotu'u 'a e ngaahi tu'utu'uni fo'ou 'o kau ki he laó. Pea na'e fili 'enau kau "fakamāú mo 'enau kau fakamaau lahi.

48 Pea na'e faka'au 'a e kakai 'o Nifai ke toe "tu'umālie 'i he fonuá, 'o nau kamata ke fakatokolahi pea faka'au 'o fu'u mālohi 'i he fonuá. Pea na'e faka'au ke nau fu'u koloa'ia 'aupito.

49 Ka neongo 'enau ngaahi koloá, pe ko honau mālohí, pe ko 'enau tu'umālié, ka na'e 'ikai te nau fielahi 'i he hīkisia 'a honau matá; 'o 'ikai foki ke tuai 'enau manatu'i 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá; ka na'a nau fakavai-vai'i 'a kinautolu 'o fu'u lahi 'aupito 'i hono 'aó.

50 'Io, na'a nau manatu ki hono lahi 'o e ngaahi me'a kuo fai 'e he 'Eiki ma'anautolu, mo 'ene fakahaofi 'a kinautolu mei he maté, pea mei he pōpulá mo e ngaahi fale fakapōpulá, pea mo e ngaahi faingata'a kehekehe kotoa pē, pea kuó ne fakahaofi 'a kinautolu mei he nima 'o honau ngaahi filí.

51 Pea na'a nau lotu ma'u ai pē ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, pea na'e tāpuaki'i ai 'a kinautolu 'e he 'Eiki, 'o hangē ko 'ene folofolá, ko ia na'a nau tupulaki ai 'o mālohi 'o nau tu'umālie 'i he fonuá.

52 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hoko 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē. Pea na'e pekia 'a Hilamani 'i hono tolungofulu mā nima 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nifai.

VAHE 63

'Oku tauhi 'e Sipiloni pea hoko kia

*Hilamani 'a e ngaahi lekooti topu-
tapú—'Oku fononga ha kau Nīfai
tokolahi ki he fonua fakatokelaú—
'Oku fō'u 'e Heikoti ha ngaahi vaka,
pea folau ai ki he tahi hihifó—'Oku
ikuna'i 'e Molonaihā 'a e kau Lei-
maná 'i he tau. Ta'u 56-52 K.M. nai.*

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he ka-
mata'anga 'o e ta'u hono tolu-
ngofulu mā ono 'o e pule 'a e
kau fakamāú ki he kakai 'o Nī-
faí, na'e ma'u 'e "Sipiloni 'a e
ngaahi me'a ^btoputapu ko ia kuo
tuku kia Hilamani 'e 'Alamaá.

2 Pea ko ha tangata angatonu
ia, pea na'á ne 'a'eva angatonu
'i he 'ao 'o e 'Otuá; pea na'e
tokanga ia ke failelei ma'u ai pē,
ke ne tauhi 'a e ngaahi fekau 'a
e 'Eiki ko hono 'Otuá; pea na'e
fai pehē foki mo hono tokouá.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'e
pekia mo Molonai foki. Pea na'e
'osi pehē 'a hono tolungofulu mā
ono 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau
fakamāú.

4 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono
tolungofulu mā fitu 'o e ta'u 'o e
pule 'a e kau fakamāú, na'e 'i ai
ha kakai tangata tokolahi, 'io, 'a
e toko nima afe fāngeau pea mo
honau ngaahi uaifí mo 'enau fā-
naú, 'a ia na'a nau 'alu atu mei
he fonua ko Seilahemalá ki he
fonua 'a ia 'oku 'i he "fakatokelaú.

5 Pea na'e hoko 'o pehē ko
Heikoti, ko ha tangata tokanga
ia, ko ia na'á ne 'alu atu 'o fō'u
ma'ana ha fu'u vaka lahi 'aupito,
'i he ngata'anga 'o e fonua ko
Mahú, 'o ofi ki he fonua ko 'Auhá,

peá ne toho ia ki tahi 'i he tahi
hihifó, 'o ofi ki he "kavelemotu
'a ia na'e 'alu atu ki he fonua
fakatokelaú.

6 Pea vakai, na'e 'i ai 'a e kau
Nīfai tokolahi 'a ia na'e heka ki
ai 'o nau folau atu mo e ngaahi
me'akai mo e nāunau lahi, pea
mo e kakai fefine mo e fānau
tokolahi foki; pea na'a nau folau
fakatokelaú. Pea na'e 'osi pehē
hono tolungofulu mā fitu 'o e
ta'ú.

7 Pea 'i hono tolungofulu mā
valu 'o e ta'ú, na'e fō'u 'e he
tangata ni ha ngaahi vaka kehe.
Pea na'e foki mai foki 'a e 'ulu-
aki vaká, pea na'e fakaheka ki
ai mo e kakai tokolahi kehe;
pea na'a nau 'ave mo e ngaahi
me'akai mo e nāunau lahi, 'o
nau toe folau atu ki he fonua
fakatokelaú.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'e
'ikai ha toe fanongo kiate ki-
nautolu. Pea 'oku mau mahalo
kuo nau melemo 'i he loto mo-
aná. Pea na'e hoko 'o pehē na'e
tuku folau atu mo ha vaka kehe
'e taha; pea 'oku 'ikai te mau
'ilo pē na'e 'alu ia ki fē.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai
'a e kakai tokolahi 'a ia na'e 'alu
atu ki he fonua "fakatokelaú 'i
he ta'u pē ko iá. Pea na'e 'osi
pehē 'a e ta'u hono tolungofulu
mā valú.

10 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he
ta'u hono tolungofulu mā hiva
'o e pule 'a e kau fakamāú, na'e
pekia foki mo Sipiloni, pea kuo
'alu atu 'a Kolianitoni ki he

63 1a 'Alamā 38:1-2.

b 'Alamā 37:1-12.

FFL Toputapú.

4a 'Alamā 22:31.

5a 'Alamā 22:32;

'Eta 10:20.

9a Hilam. 3:11-12.

fonua fakatokelaú ‘i ha vaka, ke ne ‘ave ha ngaahi me‘akai mo e nāunau ki he kakai kuo ‘alu atu ki he fonua ko iá.

11 Ko ia na‘e ‘aonga ke hanga ‘e Sipiloni ‘o tuku ‘a e ngaahi me‘a toputapu ko iá ‘i he te‘eki ai ke ne pekiá ki he “foha ‘o Hilamaní, ‘a ia na‘e ui ko Hilamani, ko e tau hingoa ki he‘ene tamaí.

12 Ko ‘eni vakai, na‘e hiki kotoa ‘a e ngaahi tohi “tongitongi ‘a ia na‘e ma‘u ‘e Hilamaní pea na‘e ‘oatu ia ki he fānau ‘a e tangatá ‘i hono kotoa ‘o e fonuá, tuku kehe pē ‘a e ngaahi kongá ko ia ‘a ia na‘e fekau ‘e ‘Alamā ke ^b‘oua ‘e ‘oatú.

13 Ka neongo iá, na‘e totonu ke tauhi ‘a e ngaahi me‘a ko iá ke toputapu, pea “tukufakaholo mei he to‘u tangata ‘e taha ki he to‘u tangata ‘e taha; ko ia, na‘e tuku ‘a e ngaahi me‘a ko iá, ‘i he

ta‘u ko ‘ení kia Hilamani, ‘i he te‘eki ai ke pekia ‘a Sipiloní.

14 Pea na‘e hoko ‘o pehē foki ‘i he ta‘u pē ko iá na‘e ‘i ai ‘a e kau tafoki ‘a ia kuo nau mavahe ‘o ‘alu atu ki he kau Leimaná; pea na‘e toe fakatupu hake ‘enua ‘ita ki he kau Nifái.

15 Pea ‘i he ta‘u pē ko iá na‘a nau ō mai foki mo e kau tau tokolahi ke tau mo e kakai ‘o “Molonaihaá, pe ko e kau tau ‘a Molonaihaá, pea na‘e ikuna ai ‘a kinautolu pea toe teke‘i atu ki honau ngaahi fonua ‘onautolú, pea na‘e mole hanau tokolahi.

16 Pea na‘e ‘osi pehē hono tolungofulu mā hiva ‘o e ta‘u ‘o e pule ‘a e kau fakamāu ki he kakai ‘o Nifái.

17 Pea na‘e ‘osi pehē ‘a e fakamatala ‘a ‘Alamā mo Hilamani ko hono fohá, kae ‘uma‘ā foki mo Sipiloni, ‘a ia ko hono fohá.

KO E TOHI ‘A HILAMANÍ

Ko ha fakamatala ‘o e kau Nifái. Ko ‘enua ngaahi taú mo e ngaahi fakakikihí, mo ‘enua ngaahi feke‘ike‘í. Kae ‘uma‘ā foki mo e ngaahi kikite ‘a e kau palōfita mā‘oni‘oni tokolahi, ki mu‘a ‘i he hā‘ele mai ‘a Kalaisí, ‘o fakatatau ki he ngaahi fakamatala ‘a Hilamani, ‘a ia ko e foha ‘o Hilamaní, pea fakatatau foki mo e ngaahi fakamatala ‘a hono ongo fohá, pea a‘u mai ki he hā‘ele mai ‘a Kalaisí. Kae ‘uma‘ā foki hono fakaului ‘o e tokolahi ‘o e kau Leimaná. Ko ha fakamatala ki honau fakauluí. Ko ha fakamatala ki he mā‘oni‘oni ‘a e kau Leimaná, mo e fai angahala mo e ngaahi anga-fakalielia ‘o e kau Nifái, ‘o fakatatau ki he lekooti ‘a Hilamani mo hono ongo fohá, ‘o a‘u mai ki he hā‘ele mai ‘a Kalaisí, ‘a ia ‘oku ui ko e tohi ‘a Hilamaní, mo e ngaahi fakamatala kehe.

11a Vakai ki he ‘ulu‘i fakamatala ki he tohi Hilamaní.

12a ‘Alamā 18:36.
b ‘Alamā 37:27–32.
13a ‘Alamā 37:4.

15a ‘Alamā 62:43.

VAHE 1

'Oku hoko 'a Peiholani hono uá ko e fakamaau lahi pea 'oku fakapoongi ia 'e Kisikumeni —'Oku hoko 'a Peikumenai ki he nofo'anga fakamāú —'Oku taki 'e Kolianitomuli 'a e ngaahi kau tau 'a e kau Leimaná, 'o nau ikuna'i 'a Seilahemala, pea 'oku fakapoongi 'a Peikumenai. 'Oku ikuna'i 'e Molonaihā 'a e kau Leimaná pea toe ma'u 'a Seilahemala, pea 'oku fakapoongi 'a Kolianitomuli. Ta'u 52–50 K.M. nai.

PEA ko 'eni vakai, na'e hoko 'o pehē 'i he kamata'anga 'o e ta'u hono fāngofulu 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nifai, na'e kamata ke tupu ha fu'u faingata'a lahi 'i he kakai 'o e kau Nifai.

2 He vakai, kuo pekia 'a "Peiholani, 'o fononga 'i he hala 'o e māmani kotoa pē; ko ia na'e kamata ha fu'u fakakikihi lahi pe ko hai 'e hoko ki he nofo'anga 'o e fakamāú 'i he ngaahi tokouá, 'a ia ko e ngaahi foha 'o Peiholani.

3 Ko 'eni ko e ngaahi hingoa 'eni 'o kinautolu 'a ia na'e fakakikihi ke ma'u 'a e nofo'anga fakamāú, 'a ia na'e langaki foki ai 'a e kakai ke fakakikihi: Ko Peiholani, mo Peianikai, mo Peikumenai.

4 Ko 'eni 'oku 'ikai ko hono kotoa 'eni 'o e ngaahi foha 'o Peiholani, (he na'á ne ma'u 'a e tokolahi), ka ko kinautolu pē 'eni 'a ia na'e fakakikihi ke ma'u 'a e nofo'anga fakamāú; ko ia,

na'a nau fakatupu ha fakafa'ahi tolu 'a e kakai.

5 Ka neongo iá, na'e hoko 'o pehē na'e fakanofa 'a Peiholani 'i he "le'o 'o e kakai ke ne fakamaau lahi mo ha pule ki he kakai 'o Nifai.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he vakai 'e Peikumenai, 'e 'ikai te ne lava 'o ma'u 'a e nofo'anga fakamāú, na'á ne lota leva ke tali 'a e lota 'o e kakai.

7 Kae vakai, ko Peianikai mo e fa'ahi 'o e kakai 'a ia na'a nau lota ke ne hoko ko honau pulé, na'a nau fu'u 'ita 'aupito; ko ia, na'á ne hanga ke fakahekeheke 'i 'a e kakai ke nau angatu'u ki honau kāingá.

8 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he'ene teu ke fai 'eni, vakai, na'e puke ia, pea na'e fakamāú 'i ia 'o fakatatau ki he le'o 'o e kakai, pea na'e tu'utu'uni ke tāmata'i ia; he kuó ne tu'u 'i he angatu'u mo feinga ke ne faka'auha 'a e "tau'atāina 'a e kakai.

9 Ko 'eni 'i he vakai 'a e kakai 'a ia na'a nau lota ke ne hoko ko honau pulé kuo tu'utu'uni ke tāmata'i iá, ko ia na'a nau 'ita, pea vakai, na'a nau fekau ke 'alu atu 'a e tokotaha, ko Kisikumeni, 'io ki he nofo'anga fakamaau 'o Peiholani, 'o ne fakapoongi 'a Peiholani 'i he lolotonga 'ene nofo 'i he nofo'anga fakamāú.

10 Pea na'e tuli ia 'e he kau tamaio'eiki 'a Peiholani; kae vakai, na'e pehē fau hono vave 'o e hola 'a Kisikumeni na'e 'ikai lava ke ma'u ia 'e ha tangata 'e taha.

11 Pea na'á ne 'alu atu kiate kinautolu 'a ia na'e fekau'í iá, pea na'a nau fai kotoa pē ha fuakava, 'io, 'o nau fuakava ki honau Tupu'anga ta'engata, 'e 'ikai te nau fakahā ki ha tangata 'e taha kuo fakapoongi 'e Kisikumeni 'a Peiholani.

12 Ko ia, na'e 'ikai ke 'ilo 'a Kisikumeni 'i he lolotonga 'o e kakai Nifai, he na'á ne teunga fakapulipuli 'i he taimi na'á ne fakapoongi ai 'a Peiholani. Pea ko Kisikumeni mo 'ene kautahā, 'a ia kuo nau fefuakava'aki mo iá, na'a nau fetuiaki mo e kakai 'i ha founa na'e 'ikai ke fa'a 'ilo'í ai 'a kinautolu; ka ko kinautolu kotoa pē na'e 'ilo'í na'e "fakamaaumatea.

13 Pea ko 'eni vakai foki, na'e fakanofu 'a Peikumenei, 'o fakatatau ki he le'o 'o e kakai, ke ne hoko ko ha fakamaau lahi mo ha kōvana ki he kakai, ke pule 'o fetongi 'a hono tokoua ko Peiholani; pea na'e totonu ke ne ma'u ia. Pea na'e fai 'eni kotoa pē 'i hono fāngofulu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu; pea na'e 'osi ia.

14 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono fāngofulu mā taha 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu, kuo tānaki fakataha 'e he kau Leimaná ha kau tau 'o e kau tangata ta'efa'alua, pea fakamahafu 'a kinautolu 'aki 'a e ngaahi heletā, mo e ngaahi hele piko, mo e ngaahi kaufana, mo e ngaahi ngahau, mo e ngaahi tatā tau, mo e ngaahi sifa-fatafata, pea mo e ngaahi fa'ahinga pā 'i he fa'ahinga kotoa pē.

15 Pea na'a nau toe 'alu hifo ke nau kamata ke tau mo e kau Nifai. Pea na'e taki 'a kinautolu 'e ha tangata 'a ia ko hono hingoá ko Kolianitomuli; pea ko ha hako ia 'o Seilahemala; pea ko e taha ia na'e tafoki mei he kau Nifai; pea ko ha tangata kaukau mo mālohi lahi ia.

16 Ko ia, ko e tu'i 'o e kau Leimaná, 'a ia ko hono hingoá ko Tupalote, 'a ia ko e foha 'o "Amolone, 'i he'ene mahalo 'e lava 'e Kolianitomuli, he ko ha tangata mālohi lahi ia, 'o matu'uaki 'a e kau Nifai, 'aki hono ivi kae 'uma'ā foki hono poto lahi, pea 'i hono fekau atu iá te ne lava 'o ikuna 'a e kau Nifai—

17 Ko ia na'á ne ue'i hake 'a kinautolu ke nau 'ita, pea na'á ne tānaki fakataha 'ene ngaahi kau taú, 'o ne fakanofu 'a Kolianitomuli ke hoko ko honau taki, peá ne fekau ke nau laka hifo ki he fonua ko Seilahemalá ke tau mo e kau Nifai.

18 Pea na'e hoko 'o pehē koe'uhi ko e hulu 'o e feke'ike'í mo e lahi 'o e faingata'a 'i he pule'angá, kuo 'ikai ai te nau tuku ha kau le'o fe'unga 'i he fonua ko Seilahemalá; he kuo nau mahalo 'e 'ikai loto-lahi 'a e kau Leimaná ke hū mai ki loto 'i honau ngaahi fonuá ke 'ohofi 'a e fu'u kolo lahi ko Seilahemalá.

19 Ka na'e hoko 'o pehē na'e laka atu 'a Kolianitomuli 'o taki 'ene kau tau tokolahi 'aupitó, 'o nau 'ohofi 'a e kakai 'o e koló, pea koe'uhi ko hono fu'u vave fau 'o 'enau laká na'e 'ikai lava 'o

ma'u 'e he kau Nífaí ha taimi fe'unga ke tãnaki fakataha 'enau ngaahi kau taú.

20 Ko ia na'e tãmate'i 'e Koli-anitomuli 'a e kau le'o 'i he hū-anga 'o e koló, 'o ne laka atu mo 'ene kau taú kotoa ki he loto koló, pea na'a nau tãmate'i 'a e kakai kotoa pē na'e fakafepaki'i 'a kinautolú, 'o nau ma'u ai 'a e koló kotoa.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hola 'a Peikumenai, 'a ia ko e fakamaau lahí, mei he 'ao 'o Koli-anitomulí, 'o a'u ki he ngaahi 'ā 'o e koló. Pea na'e hoko 'o pehē na'e taa'i ia 'e Kolianitomuli ki he 'aa, pea iku 'o ne mate ai. Pea na'e 'osi pehē 'a e ngaahi 'aho 'o Peikumenai.

22 Pea ko 'eni 'i he vakai 'a Kolianitomuli kuó ne ma'u 'a e kolo ko Seilahemalá, 'o ne vakai kuo hola 'a e kau Nífaí meiate kinautolú, pea kuo tō, mo puke, mo li 'a kinautolu ki he fale fakapōpulá, pea kuó ne ma'u 'a e kolotau mālohi taha 'i he fonua kotoá, na'e to'a ange ai hono lotó 'o ne teuteu ke 'alu atu 'o tau'i 'a e fonuá kotoa.

23 Pea ko 'eni na'e 'ikai te ne nofo 'i he fonua ko Seilahemalá, ka na'á ne laka atu mo ha fu'u kau tau tokolahi ki he kolo ko Mahú; he na'á ne fakapapau ke ne 'alu atu 'o faka'ata'atā hono halá 'aki 'a e heletā, koe'uhi ke ne lava 'o ma'u 'a e ngaahi potu tokelau 'o e fonuá.

24 Pea, 'i he'ene mahalo ko honau feitu'u mālohi tahá ko e loto fonuá, ko ia na'á ne laka atu, 'o 'ikai te ne tuku kiate kinautolu ha taimi ke fakataha-

taha'i 'a kinautolu 'i ha ngaahi falukunga kakai tokosi'i; pea 'i he founga ko iá na'a nau 'ohofi 'a kinautolu 'o tā hifo 'a kinautolu ki he kekelelé.

25 Kae vakai, na'e hanga 'e he laka ko 'eni 'a Kolianitomuli ki he loto fonuá 'o tuku kia Molonaihā ha fu'u faingamālie lahi kiate kinautolu, neongo 'a e fu'u tokolahi 'o e kau Nífaí kuo tãmate'i.

26 He vakai, na'e mahalo 'a Molonaihā 'oku 'ikai loto-lahi 'a e kau Leimaná ke hū ki he loto fonuá, ka te nau 'ohofi pē 'a e ngaahi kolo takatakai 'i he ngaahi ngata'anga 'o e fonuá 'o hangē kuo nau fai ki mu'á; ko ia na'e fekau 'e Molonaihā ke le'ohi 'e he'enu ngaahi kau tau mālohí 'a e ngaahi potu takatakai 'i he ngaahi ngata'anga fonuá.

27 Kae vakai, na'e 'ikai ke ilifia 'a e kau Leimaná 'o hangē ko hono lotó, ka kuo nau hū mai ki he loto fonuá, pea kuo nau kapa 'a e kolomu'á 'a ia ko e kolo ko Seilahemalá, pea na'a nau lolotonga laka atu 'i he ngaahi potu mahu'inga taha 'o e fonuá, 'o tãmate'i 'a e kakai 'i ha fu'u faka'auha lahi, 'a e kakai tangata, mo e kakai fefine fakatou'osi, mo e fānau, 'o nau puke 'a e ngaahi kolo lahi mo e ngaahi kolotau lahi.

28 Ka 'i he 'ilo'i 'eni 'e Molonaihaá, na'á ne fekau'i leva ke 'alu atu 'a Lihai mo ha kau tau ke 'alu takai 'o fakafetaulaki kiate kinautolu 'i he te'eki ai ke nau a'u ki he fonua ko Mahú.

29 Pea na'á ne fai pehē; pea na'á ne fakafetaulaki kiate

kinautolu 'i he te'eki ai ke nau a'u ki he fonua ko Mahú, 'o ne tau'i 'a kinautolu 'o a'u ki he'enau kamata ke holomui ki he fonua ko Seilahemalá.

30 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fakafetaulaki mai 'a Molonaihā 'i he'enau holomuí, 'o ne tau'i 'a kinautolu, pea na'e hoko ai ha tau na'e fu'u hulu ai 'a e lilingi totó; 'io, na'e tō 'a e fu'u tokolahi, pea na'e 'ilo'i 'i he kakai kuo toó 'a "Kolianitomuli.

31 Pea ko 'eni, vakai, na'e 'ikai lava 'a e kau Leimaná ke holomui ki ha feitu'u 'e taha, pe ki he tokelaú, pe ki he tongá, pe ki he hahaké, pe ki he hihifó, he na'e 'ākilotoa 'a kinautolu 'e he kau Nīfaí 'i he tafa'aki kotoa pē.

32 Pea kuo pehē hono 'ave fakavavevave 'e Kolianitomuli 'a e kau Leimaná ki he lotolotonga 'o e kau Nīfaí, 'o nau mo'ulalao ai ki he mālohi 'o e kau Nīfaí, pea na'á ne tō ai mo ia, pea na'e tukulolo 'a e kau Leimaná ki he nima 'o e kau Nīfaí.

33 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe ma'u 'e Molonaihā 'a e kolo ko Seilahemalá, pea na'á ne fekau ki he kau Leimana 'a ia kuó ne puke pōpulá ke nau 'alu atu mei he fonuá 'i he melino.

34 Pea na'e 'osi pehē 'a hono fāngofulu mā taha 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú.

VAHE 2

'Oku hoko 'a Hilamani, ko e foha 'o Hilamani, ko e fakamaau lahi—

'Oku taki 'e Katianetoni 'a e kautaha 'a Kisikumení—'Oku hanga 'e he tamaio'eiki 'a Hilamani 'o tāmata'e 'i 'a Kisikumeni, pea hola 'a e kautaha 'a Katianetoni ki he feitu'u maomaon-ganoá. Ta'u 50–49 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i hono fāngofulu mā ua 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú, hili hono toe fokotu'u 'e Molonaihā 'a e melinó 'i he vaha'a 'o e kau Nīfaí mo e kau Leimaná, vakai na'e 'ikai ha taha ke ne ma'u 'a e nofo'anga fakamāú; ko ia na'e toe kamata ha fakakikihi 'i he vaha'a 'o e kakaí pe ko hai te ne ma'u 'a e nofo'anga fakamāú.

2 Pea na'e hoko 'o pehē ko Hilamani, 'a ia ko e foha 'o Hilamani, na'e fili ke ne ma'u 'a e nofo'anga fakamāú 'i he le'o 'o e kakaí.

3 Kae vakai, ko "Kisikumeni, 'a ia na'á ne fakapoongi 'a Peiholaní, na'á ne lamalama ke tāmata'e 'i mo Hilamani foki; pea na'e poupou'i ia 'e he'ene kautahá, 'a ia kuo nau fai ha fuakava he 'ikai ke 'ilo'i 'e ha tokotaha 'a 'ene fai angahalá.

4 He na'e 'i ai 'a e tokotaha ko "Katianetoni, 'a ia na'á ne fu'u poto 'i he ngaahi lea lahi, pea 'i hono faivá foki, 'a ia ko e fai 'o e ngāue fufū 'o e fakapō mo e kaiha'á; ko ia na'á ne hoko ko e taki 'o e kautaha 'a Kisikumení.

5 Ko ia na'á ne fakahekeheke'i 'a kinautolu, pea mo Kisikumeni foki, kapau te nau fokotu'u ia ki he nofo'anga fakamāú, te ne tuku kiate kinautolu 'a ia 'oku

kau ki he'ene kautahá ke nau ma'u 'a e mālohi mo e mafai ki he kakaí; ko ia na'e feinga 'a Kisikumeni ke faka'auha 'a Hilamani.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he'ene 'alu atu ki he nofo'anga fakamāú ke faka'auha 'a Hilamani, vakai, na'e 'i ai ha taha 'o e kau tamaio'eiki 'a Hilamani, 'a ia kuó ne 'alu po'uli atu, 'o ne ma'u ha 'ilo 'i ha founga fufū, ki he ngaahi fakakaukau 'a ia kuo fai 'e he kautahá ni ke faka'auha 'a Hilamani—

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fetaulaki mo Kisikumeni, pea na'á ne fai atu kiate ia ha faka'ilonga; ko ia na'e fakahā ange kiate ia 'e Kisikumeni 'a e me'a na'á ne feinga ke faí, 'o ne kole ke ne taki atu ia ki he nofo'anga fakamāú ko'e'uhí ke ne fakapoongi 'a Hilamani.

8 Pea 'i he 'ilo'i 'e he tamaio'eiki 'a Hilamani 'a e loto kotoa 'o Kisikumeni, mo e anga 'o 'ene taumu'a ke fakapoó, pea ko e taumu'a foki 'a kinautolu kotoa pē 'oku kau ki he'ene kautahá ke nau fakapō, mo kaiha'a, pea to'o 'a e mālohí, (pea ko 'enau fakakaukau "fufuú 'eni, mo 'enau aleá) na'e pehē ange 'e he tamaio'eiki 'a Hilamani kia Kisikumeni: Ta ō atu ki he nofo'anga fakamāú.

9 Ko 'eni na'e fu'u fiefia lahi ai 'a Kisikumeni, he na'á ne 'amanaki te ne lava 'o fakahoko 'a 'ene fakakaukau; kae vakai, 'i he'ena 'alu atu ki he nofo'anga fakamāú, na'e tui'i 'a Kisikumeni 'e

he tamaio'eiki 'a Hilamani 'i hono mafú, pea na'á ne tō 'o mate, ta'e-'i ai-ha-to'e. Pea na'á ne lele, 'o tala kia Hilamani 'a e me'a kotoa pē 'a ia kuó ne mamata, mo fanongo ki ai, mo faí.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau atu 'e Hilamani ke puke 'a e kautaha 'o e kau kaiha'á mo e kau fakapō fufuú ni, ko'e'uhi ke tāmata'i 'a kinautolu 'o fakatau ki he laó.

11 Kae vakai, 'i he 'ilo 'e Katianetoni kuo 'ikai ke foki mai 'a Kisikumeni, na'á ne manavahē telia na'a faka'auha mo ia; ko ia na'á ne fekau ke muimui mai 'iate ia 'a 'ene kautahá. Pea nau hola mei he fonuá, 'i ha hala fakapulipuli; ki he feitu'u maomaonganoá; pea ko ia 'i he fekau atu 'e Hilamani ke puke 'a kinautolu na'e 'ikai ke 'iloa 'a kinautolu 'i ha feitu'u.

12 Pea 'e toe fakamatala 'o kau ki he Katianetoni ko 'eni 'amui ange. Pea na'e 'osi pehē 'a hono fāngofulu mā ua 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakaí 'o Nifai.

13 Pea vakai, 'i he ngata'anga 'o e tohi ni te mou 'ilo ai na'e hoko 'a e "Katianetoni ko 'eni ko e 'auha'anga, 'io, 'a e meimei faka'auha 'o 'osi'osingamālie 'o e kakai Nifai.

14 Vakai 'oku 'ikai ko 'eku 'uhingá ki he ngata'anga 'o e tohi 'a Hilamani, ka ko 'eku 'uhingá ki he ngata'anga 'o e tohi 'a Nifai, 'a ia kuó u to'o mai mei ai 'a e fakamatala kotoa 'a ia kuó u tohi.

VAHE 3

‘Oku hiki atu ha kau Nīfai tokolahi ki he fonua ‘i he fakatokelaú—‘Oku nau langa ‘a e ngaahi fale ‘o e sima pea nau tauhi ‘a e ngaahi lekooti lahi—‘Oku fakaului pea papitaiso ‘a e toko lau mano—‘Oku hanga ‘e he folofola ‘a e ‘Otuá ‘o tākiekina mai ‘a e tangatá ki he fakamo‘uí—‘Oku ma‘u ‘e Nīfai ko e foha ‘o Hilamaní ‘a e nofo‘anga fakamāú. Ta‘u 49–39 K.M. nai.

PEA ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ta‘u hono fāngofulu mā tolu ‘o e pule ‘a e kau fakamāú, na‘e ‘ikai ha feke‘ike‘i ‘i he kakai ‘o Nīfai kae ngata pē ‘i ha ki‘i loto-hīkisia si‘i ‘a ia na‘e ‘i he siasí, ‘a ia na‘e fakatupu ai ha ngaahi feke‘ike‘i iiki ‘i he kakai, ‘a ia ko ha ngaahi me‘a na‘e fakalelei‘i ‘i he ngata‘anga ‘o hono fāngofulu mā tolu ‘o e ta‘ú.

2 Pea na‘e ‘ikai ha feke‘ike‘i ‘i he kakai ‘i hono fāngofulu mā fā ‘o e ta‘ú; pea na‘e ‘ikai foki ke loko lahi ha feke‘ike‘i ‘i he ta‘u hono fāngofulu mā nimá.

3 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i hono fāngofulu mā ono ‘o e ta‘ú, ‘io, na‘e lahi ‘a e fakakihí mo e ngaahi tafokí; ‘a ia na‘e tupu ai ha hiki ha fu‘u tokolahi ‘aupito mei he fonua ko Seilahemalá, ‘o nau ō atu ki he fonua ‘i he “fakatokelaú ke nofo‘i ‘a e fonuá.

4 Pea na‘a nau fononga ki ha feitu‘u fu‘u mama‘o ‘aupito, kae ‘oua kuo nau a‘u atu ki ha ngaahi fu‘u anovai “lalahi mo e ngaahi vaitafe lahi.

5 ‘Io, pea na‘a nau mafola atu ki he ngaahi potu kotoa pē ‘o e fonuá, ki he ngaahi potu kotoa pē kuo ‘ikai ke lala pea ‘ikai ke ‘i ai ha ‘akau, koe‘uhi ko e fu‘u kakai tokolahi kuo nau tomu‘a nofo‘i ‘a e fonuá.

6 Pea ko ‘eni na‘e ‘ikai ha potu ‘e taha ‘o e fonuá ‘e lala, ka ko e ‘akau pē; ka koe‘uhi ko hono lahi ‘o e “faka‘auha ‘a e kakai kuo nau mu‘aki nofo‘i ‘a e fonuá na‘e ui ai ia ko b‘auha.

7 Pea na‘e si‘isi‘i ‘a e ‘akau ‘i he funga ‘o e fonuá, neongo iá na‘e faka‘au ‘o fu‘u poto ‘a e kakai ‘a ia na‘e ‘alu atú ‘i hono ngāue ‘aki ‘o e simá; ko ia na‘a nau langa ‘a e ngaahi fale ‘o e sima, ‘a ia na‘a nau nofo ai.

8 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau fakatokolahi pea mafola atu ‘i he fonuá, pea na‘a nau ‘alu atu mei he fonua ‘i he fakatonga ki he fonua ‘i he fakatokelaú, pea na‘a nau mafola atu ‘o a‘u ki he‘enau ‘ufi‘ufi ‘a e funga kotoa ‘o e fonuá, ‘o fai mei he tahi tongá ki he tahi tokelaú, pea mei he tahi “hihifó ki he tahi hahaké.

9 Pea ko e kakai na‘a nau ‘i he fonua ‘i he fakatokelaú na‘a nau nofo ‘i ha ngaahi fale fehikitaki, mo e ngaahi fale ‘o e sima, pea na‘a nau tuku ‘a e ‘akau kotoa pē ‘a ia na‘e tupu ‘i he funga ‘o e fonuá ke tupu hake, koe‘uhi ke faifai pea ‘i ai ha taimi te nau lava ‘o ma‘u ha ‘akau ke langa ‘aki honau ngaahi falé, ‘io, ‘a honau ngaahi koló, mo honau ngaahi temipalé, mo honau ngaahi fale lotu lahi, mo

honau ngaahi potu topu tapú, pea mo honau ngaahi fa'ahinga fale kotoa pē.

10 Pea na'e hoko 'o pehē ko e me'a 'i he fu'u si'i 'aupito 'a e 'akau 'i he fonua 'i he fakatoke-lá, na'a nau fetuku lahi atu ia 'i he ngaahi "vaka.

11 Pea na'e pehē 'enua tokoni'i 'a e kakai 'i he fonua 'i he faka-tokelaú ke nau lava 'o langa 'a e ngaahi kolo lahi, 'aki 'a e 'akau mo e sima fakatou'osi.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai 'a e tokolahi 'o e "kakai 'o 'Āmoní, 'a ia na'e fanau'i mai ko e kau Leimana, na'a nau 'alu atu foki ki he fonua ko iá.

13 Pea ko 'eni 'oku 'i ai ha ngaahi lekooti lahi na'e tauhi 'o e ngaahi ngāue 'a e kakai ni, 'e he tokolahi 'o e kakai ni, 'a ia 'oku fakamatala ai 'o kakato pea lalahi, 'o kau kiate kinautolu.

14 Kae vakai, ko hano vahe teau 'e taha 'o e ngaahi me'a kuo fai 'e he kakai ní, 'io, 'a e fakamatala 'o e kau Leimaná mo e kau Nifai, mo 'enua ngaahi taú, mo e ngaahi fakakikihí, mo e ngaahi angatu'ú, mo 'enua malangá, mo 'enua ngaahi kikité, mo 'enua fefolau'akí mo 'enua fo'u 'o e ngaahi vaká, mo 'enua langa 'o e ngaahi "temipalé, mo e ngaahi fale lotu lahi, mo honau ngaahi potu toputapú, mo 'enua ngaahi mā'oni'oni, mo 'enua fai angahalá, mo 'enua ngaahi faka-poó, mo 'enua ngaahi kaiha'á, mo 'enua vete koloá, mo e ngaahi fa'ahinga me'a fakalielia kotoa

pē, mo e ngaahi fe'auakí, 'oku 'ikai fa'a hao ia 'i he tohi ni.

15 Kae vakai, 'oku 'i ai 'a e ngaahi tohi lahi mo e ngaahi lekooti lahi 'o e fa'ahinga kotoa pē, pea kuo meimei tauhi ia kotoa 'e he kau Nifai.

16 Pea kuo tauhi "tukufaka-holo mai ia mei he to'u tangata 'e taha ki he to'u tangata 'e taha 'e he kau Nifai, 'o a'u ki he'enua hinga ki he fai angahalá pea kuo fakapoongi, mo vetea, mo kumi, mo kapusi, mo tāmata'e'i, mo fakamovetevete 'a kinautolu 'i he funga 'o e fonuá, pea fetui-aki mo e kau Leimaná, 'o a'u ki he 'ikai ke toe ui 'a kinautolu ko e kau Nifai, 'o nau hoko 'o fai angahala, mo kaivao, mo lotofita'a, 'io, 'o hoko foki ko e kau Leimana.

17 Pea ko 'eni 'oku ou toe foki ki he'eku fakamatalá; ko ia, kuo 'osi hoko 'a e ngaahi me'a kuó u lau ki aí 'i he hili 'a e hoko 'a e ngaahi fu'u fakakikihi, mo e ngaahi moveuveu, mo e ngaahi tau, mo e ngaahi angatu'u 'i he kakai 'o Nifai.

18 Na'e 'osi 'a hono fāngofulu mā ono 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú;

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kei 'i ai 'a e fu'u feke'ike'i lahi 'i he fonuá, 'io, 'i hono fāngofulu mā fitu 'o e ta'ú, pea 'i hono fāngofulu mā valu foki 'o e ta'ú.

20 Ka neongo iá na'e fua 'e Hilamani 'a e lakanga 'o e fakamāú 'i he faitotonu mo e ta'e-filifilimānako; 'io, na'a ne

10a 'Alamā 63:5–8.

12a 'Alamā 27:21–26.

14a 2 Nifai 5:16;

Sēkope 1:17;

3 Nifai 11:1.

16a 1 Nifai 5:16–19;

'Alamā 37:4.

b 'Alamā 45:12–14.

tokanga ke tauhi ‘a e ngaahi lao, mo e ngaahi tu‘utu‘uni, mo e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá; pea na‘á ne fai ‘a e me‘a ‘oku totonu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá ma‘u ai pē; pea na‘á ne ‘a‘eva ‘i he ngaahi hala ‘o ‘ene tamaí, ‘o a‘u ki he‘ene tu‘umālie ai ‘i he fonuá.

21 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne ma‘u ha foha ‘e toko ua. Na‘á ne foaki kiate ia na‘e lahi ‘a e hingoa ko ^aNifai, pea kiate ia na‘e si‘i ‘a e hingoa ko ^bLihai. Pea na‘á na kamata ke tupu hake ki he ‘Eikí.

22 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e faka‘au ke si‘isi‘i ange ‘a e ngaahi taú mo e ngaahi feke‘ike‘í, ‘i he kakai ‘o e kau Nifai, ‘i he konga faka‘osi ‘o e ta‘u hono fāngofulu mā valu ‘o e pule ‘a e kau fakamāú ki he kakai ‘o Nifai.

23 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i hono fāngofulu mā hiva ‘o e ta‘u ‘o e pule ‘a e kau fakamāú, na‘e fokotu‘u ma‘u ‘a e melino ‘i he fonuá kotoa, tuku kehe pē ‘a e ngaahi kautaha fufū kuo fokotu‘u ‘e ^aKatianetoni ko e tangata kaiha‘á ‘i he ngaahi potu kakai‘ia ange ‘o e fonuá, ‘a ia na‘e ‘ikai ‘ilo ki ai ‘e kinautolu ‘a ia na‘e tauhi ‘a e pule‘angá ‘i he taimi ko iá, ko ia na‘e ‘ikai ke faka‘auha ‘a kinautolu mei he fonuá.

24 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ta‘u pē ko iá na‘e ‘i ai ‘a e fu‘u tu‘umālie lahi ‘i he siasí, ‘o a‘u ki he ului ‘a e ngaahi toko lau

afe ki he siasí ‘o nau papitaiso ki he fakatomalá.

25 Pea na‘e pehē fau hono lahi ‘o e tu‘umālie ‘a e siasí, mo e ngaahi tāpuaki lahi ‘a ia na‘e lilingi hifo ki he kakai, pea na‘e fu‘u ofo ai ‘a e kau taula‘eiki lahí mo e kau akonakí ‘o fu‘u lahi ‘aupito.

26 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tupulaki ‘a e ngāue ‘a e ‘Eikí ‘o a‘u ki hono papitaiso mo ului ki he siasí ‘o e ‘Otuá, ‘a e kakai tokolahi, ‘io, ‘a e ngaahi toko mano.

27 Ko ia ‘oku tau lava ‘o ‘ilo‘i ai ‘oku ‘alo‘ofa ‘a e ‘Eikí kiate kinautolu kotoa pē te nau ui ki hono huafa toputapú, ‘i he mo‘oni ‘o honau lotó.

28 ‘Io, ko ia ‘oku tau vakai ki hono fakaava mai ‘o e ^amatapā ‘o e langí ki he kakai ^bfulipē, ‘io kiate kinautolu ‘e tui ki he huafa ‘o Sīsū Kalaisi, ‘a ia ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá.

29 ‘Io, ‘oku tau vakai ko ia ia ‘e loto ki aí te ne puke ‘a e ^afolofola ‘a e ‘Otuá, ‘a ia ‘oku ^bmo‘ui mo mālohí, ‘a ia ‘e ta‘ofi ‘a e kākā olopoto kotoá mo e ngaahi tauhelé mo e fakakaukau kākā kotoa pē ‘a e tēvoló, ‘o tataki atu ‘a e tangata ‘a Kalaisí ‘i he hala ‘oku fāsi‘i mo ‘lausí‘i ki he ngutungutu ‘e taha ‘o e ^dvanu ta‘engata ‘o e mamahí ‘a ia kuo teuteu ke folo hifo ‘a e kau angahalá—

30 Pea a‘utaki atu honau laumālié, ‘io, ‘a honau laumālie ta‘e-fa‘a-maté, ki he to‘ukupu

21a FFL Nifai, Foha ‘o Hilamaní.
b FFL Lihai, Ko e Faifekau Nifai.
23a Hilam. 2:4.

28a 2 Nifai 31:9, 17.
b Ngāue 10:28;
Loma 2:10–11.
29a FFL Folofola ‘a e ‘Otuá.

b Hepelū 4:12;
T&F 11:2.
c 2 Nifai 9:41; 33:9.
d 1 Nifai 15:28–30.

“to‘omata‘u ‘o e ‘Otuá ‘i he pule-‘anga ‘o e langí, ke nofo hifo mo ‘Ēpalahame, mo ‘Aisake, mo Sēkope, pea mo ‘etau ngaahi tamai mā‘oni‘oni kotoa pē, ‘o ‘ikai toe hū ki tu‘a.

31 Pea ‘i he ta‘u ko iá, na‘e ‘i ai ma‘u ai pē ‘a e fiefia ‘i he fonua ko Seilahemalá, pea ‘i he ngaahi potu fonua ofi ki aí, ‘io, ‘i he fonua hono kotoa na‘e ma‘u ‘e he kau Nifái.

32 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘i ai ‘a e melino mo e fu‘u fiefia lahi ‘aupito ‘i hono toe ‘o hono fāngofulu mā hiva ‘o e ta‘ú; ‘io, pea na‘e hokohoko ai pē foki ‘a e melinó mo e fu‘u fiefia lahi ‘aupito ‘i hono nimangofulu ta‘u ‘o e pule ‘a e kau fakamāú.

33 Pea ‘i hono nimangofulu mā taha ta‘u ‘o e pule ‘a e kau fakamāú na‘e ‘i ai foki ‘a e melinó, tuku kehe pē ‘a e loto-hīkisia ‘a ia na‘e kamata ke hū mai ki he siasí—kae ‘ikai ki he siasi ‘o e ‘Otuá, ka ki he loto ‘o e kakai ‘a ia na‘a nau pehē ‘oku nau kau ki he siasi ‘o e ‘Otuá—

34 Pea na‘a nau fielahe ‘i he “hīkisia, ‘o a‘u ki hono fakatanga‘i ‘o e tokolahi ‘o honau kāingá. Ko ‘eni ko ha fu‘u kovi lahi ‘eni, ‘a ia na‘e fakatupu ai ‘a e faingata‘a‘ia ‘a e kakai loto-fakatōkilalo angé ‘i he ngaahi fakatanga lahi, ‘o kātaki‘i ‘a e ngaahi fu‘u faingata‘a lahi.

35 Ka neongo iá na‘a nau fa‘a “aukai mo ^blotu, pea nau fakau ‘o mālohi ange ai pē ‘i ho-

nau ‘loto-fakatōkilaló, mo tu‘u mālohi ai pē ‘i he tui kia Kalaisí, ‘o a‘u ki hono fakafonu hono nau laumālié ‘aki ‘a e fiefia mo e fiemālie, ‘io, ‘o a‘u ki hono ^afakahaohaoa‘i mo ^efakamā‘oni‘oni‘i honau lotó, ‘a ia ko ha fakamā‘oni‘oni‘i ‘oku hoko tupu mei he‘enau ^ffakavaivai‘i ‘a honau lotó ki he ‘Otuá.

36 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘osi foki hono nimangofulu mā ua ‘o e ta‘ú ‘i he melino, tuku kehe pē ‘a e fu‘u hīkisia lahi ‘aupito ‘a ia kuo hū ki he loto ‘o e kakai; pea na‘e tupu ia mei he‘enau ngaahi fu‘u “koloa lahi ‘aupitó mo ‘enau tu‘umālie ‘i he fonuá; pea na‘e tupu ia ‘iate kinautolu mei he ‘aho ki he ‘aho.

37 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i hono nimangofulu mā tolu ta‘u ‘o e pule ‘a e kau fakamāú, na‘e pekia ‘a Hilamani, pea na‘e kamata ‘a hono foha lahi ko Nifái ke pule ko hono fetongi. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne pule ‘i he lakanga ‘o e fakamāú ‘i he faitotonu mo e ta‘e-filifilimānako; ‘io, na‘á ne tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, peá ne ‘a‘eva ‘i he ngaahi hala ‘o ‘ene tamaí.

VAHE 4

‘Oku kau fakataha ‘a e kau Nifái angatu‘ú mo e kau Leimaná ‘o ma‘u ‘a e fonua ko Seilahemalá—‘Oku tupu hono ikuna‘i ‘o e kau Nifái mei he‘enau fai angahalá—‘Oku

30a Mātiu 25:33–34.
34a FFL Loto-hīkisia.
35a FFL ‘Aukai.
b FFL Lotú.

c FFL Loto-fakatōkilaló.
d FFL Haohaoá.
e FFL Fakamā‘oni‘oni‘i.
f 2 Fkmtl. 30:8;

Mōsaia 3:19.
36a FFL Koloá, Ngaahi.

faka'au'au hifo 'a e Siasí, pea kamata 'a e kakai ke vaivai 'o hangē ko e kau Leimaná. Ta'u 38–30 κ.Μ. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u hono nimangofulu mā faá na'e 'i ai 'a e ngaahi feke'ike'i lahi 'i he siasí, pea na'e 'i ai foki mo e "fakakikihi 'i he kakai, 'o tupu ai ha lilingi toto lahi.

2 Pea na'e tāmata'i mo tuli mei he fonuá 'a e kongá 'o e kakai 'a ia na'e angatu'ú, pea na'a nau 'alu atu ki he tu'i 'o e kau Leimaná.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau feinga ke ue'i hake 'a e kau Leimaná ke nau tau'i 'a e kau Nifai; kae vakai, na'e fu'u ilifia 'aupito 'a e kau Leimaná, pea na'e 'ikai ai te nau tokanga ki he ngaahi lea 'a e kau angatu'u ko iá.

4 Ka na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u hono nimangofulu mā ono 'o e pule 'a e kau fakamāú, na'e 'i ai 'a e kau "angatu'u 'a ia na'e 'alu hake mei he kau Nifai ki he kau Leimaná; pea na'a nau lava fakataha mo e kau angatu'u kehé 'o fakatupu 'enau 'ita ki he kau Nifai; pea na'a nau teuteu ki he tau 'i hono kotoa 'o e ta'u ko iá.

5 Pea 'i hono nimangofulu mā fitu 'o e ta'u na'a nau ō mai ki he kau Nifai ke tau, pea na'a nau kamata ke tāmata'i 'a e kakai; 'io, 'o a'u ki hono nimangofulu mā valu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú kuo nau lava 'o ma'u 'a e fonua ko Seilahemalá; 'io, pea mo e ngaahi fonua kotoa pē, 'o

a'u atu ki he fonua na'e ofi ki he fonua ko Mahú.

6 Pea na'e teke'i atu 'a e kau Nifai mo e kau tau 'a Molonaihaá 'o a'u ki he fonua ko Mahú;

7 Pea na'a nau keli kolo ai ke ta'ofi 'a e kau Leimaná, mei he tahi hihifó, 'o a'u ki he hahaké; pea na'e fe'unga ia mo ha 'aho 'e taha 'o e fononga 'a ha Nifai, 'i he 'otu kolotau 'a ia kuo nau keli mo tuku ki ai 'enau ngaahi kau taú ke malu'i honau fonua he tokelaú.

8 Pea ko ia kuo ma'u 'e he kau angatu'u ko ia mei he kau Nifai, 'i he tokoni mei he kau tau tokolahi 'a e kau Leimaná, 'a e tofi'a kotoa 'o e kau Nifai 'a ia na'e 'i he fonua 'i he fakatongá. Pea na'e fai 'eni kotoa 'i hono nimangofulu mā valu mo hono nimangofulu mā hiva ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú.

9 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono onongofulu ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú, na'e lava 'e Molonaihá mo 'ene kau taú 'o puke 'a e ngaahi kongá lahi 'o e fonuá; 'io, na'a nau toe ma'u 'a e ngaahi kolo lahi 'a ia kuo tō ki he nima 'o e kau Leimaná.

10 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono onongofulu mā taha ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú na'a nau lava 'o toe ma'u hano vaeua 'o e kotoa honau ngaahi tofi'á.

11 Ko 'eni ko e fu'u mole lahi ko 'eni 'a e kau Nifai, mo e faka-pō lahi kuo hoko kiate kinautolú, kuo 'ikai mei hoko ia ka ne ta'e'oua 'enau fai angahalá mo 'enau anga-fakalielia 'iate

kinautolú; 'io, pea na'e hoko ia 'iate kinautolu na'e lau 'oku nau kau ki he siasi 'o e 'Otuá.

12 Pea na'e hoko ia ko e tupu mei he "híkisia 'a honau lotó, koe'uhi ko 'enau ngaahi fu'u 'koloa lahi, 'io, na'e tupu ia 'i he'enau ngaohikovi'i 'a e 'masivá, 'o ta'ofi 'enau me'akaí mei he fiekaíá, mo ta'ofi honau ngaahi kofú mei he telefuá, mo sipi'i honau kāinga mā'ulaló 'i he kou'ahé, mo manuki'i 'a e me'a 'oku toputapú, 'o faka'ikai'i 'a e laumālie 'o e kikité mo e fakahaá, mo fakapō, mo vete koloa, mo loi, mo kaiha'a, mo tonono, mo tutu'u hake 'i he ngaahi feke'ike'i lalahi, 'o feholaiki ki he fonua ko Nifai, ki he lotolotonga 'o e kau Leimaná—

13 Pea ko e me'a 'i he'enau fu'u fai angahala ní, mo 'enau ngaahi "pōlepole 'i honau mālohi 'onautolú, na'e tuku ai 'a kinautolu 'i honau mālohi 'onautolú; ko ia na'e 'ikai te nau tu'umālie, ka na'e tautea'i mo taa'i, mo tuli 'a kinautolu 'i he 'ao 'o e kau Leimaná, kae 'oua kuo mole meiate kinautolu hono meimei kotoa 'o honau ngaahi fonuá.

14 Kae vakai, na'e malanga 'aki 'e Molonaihā 'a e ngaahi me'a lahi ki he kakaí koe'uhi ko 'enau angahalá, kae 'uma'ā foki mo "Nifai mo Lihai, 'a ia ko e ongo foha 'o Hilamaní, na'á na malanga 'aki 'a e ngaahi me'a lahi ki he kakaí, 'io, pea kikite 'aki 'a e ngaahi me'a lahi kiate kinautolu 'o kau ki he'enau ngaahi anga-

halá, pea mo e ngaahi me'a 'e hoko kiate kinautolu 'o kapau na'e 'ikai te nau fakatomala mei he'enau ngaahi angahalá.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fakatomala, pea na'e kamata ke nau tu'umālie 'o fakatautu ki he'enau fakatomalá.

16 Pea 'i he vakai 'e Molonaihā kuo nau fakatomalá na'á ne 'ahi'ahi ke tataki atu 'a kinautolu mei he feitu'u ki he feitu'u, pea mei he kolo ki he kolo, kae 'oua kuo nau toe ma'u hano vaeua 'o 'enau ngaahi koloá mo hono vaeua 'o honau ngaahi fonua kotoa pē.

17 Pea na'e 'osi pehē hono onongofulu mā taha ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú.

18 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono onongofulu mā ua ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú, na'e 'ikai toe lava 'e Molonaihā ke fa'ao ha toe fonua 'e taha mei he kau Leimaná.

19 Ko ia na'a nau tuku 'enau fakakaukau ke ma'u hono toe 'o honau ngaahi fonuá, he na'e pehē fau hono tokolahi 'o e kau Leimaná ko ia na'e 'ikai toe lava ai ke ma'u 'e he kau Nifai ha mālohi lahi ange kiate kinautolu; ko ia na'e ngāue 'aki 'e Molonaihā 'a 'ene ngaahi kau taú kotoa 'i he le'ohi 'o e ngaahi potu kuó ne ma'ú.

20 Pea na'e hoko 'o pehē, koe'uhi ko hono fu'u tokolahi 'o e kau Leimaná ko ia na'e fu'u ilifia lahi 'a e kau Nifai, telia na'a ikuna mo molomoloki hifo 'a

12a 'Ōpat. 1:3–4;
T&F 101:42.
b 1 Tim. 6:17;

2 Nifai 9:42.
c T&F 42:30–31.
13a FFL Loto-híkisiá.

14a Hilam. 3:21.

kinautolu, pea tāmāte‘i mo faka-‘auha.

21 ‘Io, na‘a nau kamata ke manatu‘i ‘a e ngaahi kikite ‘a ‘Alamaá, kae ‘uma‘ā foki mo e ngaahi lea ‘a Mōsaia; pea na‘e mahino kiate kinautolu kuo nau hoko ko ha kakai kia-kekeva, pea kuo nau ta‘etoka‘i ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá;

22 Pea kuo nau liliu mo molo-moloki ‘i honau lalo va‘é ‘a e ngaahi ‘lao ‘a Mōsaia, pe ko ia na‘e fekau ‘e he ‘Eiki ke ne ‘oatu ki he kakai; pea na‘a nau vakai kuo fakakovi‘i ‘enau ngaahi laó, pea kuo nau hoko ko ha kakai fai angahala, ‘o a‘u ki he‘enau fai angahala ‘o tatau mo e kau Leimaná.

23 Pea koe‘uhi ko ‘enau angahalá kuo kamata ai ke “faka‘au-‘auhifo ‘a e siasí; pea kamata ke nau ta‘etui ki he laumālie ‘o e kikite pea ki he laumālie ‘o e fakahaá; pea na‘e hanga mai kiate kinautolu ‘a e ngaahi tau-tea ‘a e ‘Otuá.

24 Pea na‘a nau vakai kuo nau hoko ‘o “vaivai ‘o hangē ko honau kāinga, ko e kau Leimaná, pea kuo ‘ikai toe malu‘i ‘a kinautolu ‘e he ^bLaumālie ‘o e ‘Eiki; ‘io, kuo mahu‘i ia meiate kinautolu koe‘uhi ‘oku ‘ikai ke ‘afio ‘a e Laumālie ‘o e ‘Eiki ‘i he ngaahi ‘temipale ‘oku ta‘e-mā‘oni‘oni—

25 Ko ia kuo tuku ‘e he ‘Eiki ‘a ‘ene malu‘i ‘a kinautolu ‘i hono māfimafi fakafo mo ta‘e-hano-tataú, he kuo nau hinga ki ha

tu‘unga ‘o e “ta‘etui mo e angakovi fakamanavahē; pea na‘a nau vakai kuo fu‘u tokolahi ange ‘aupito ‘a e kau Leimaná ‘iate kinautolu, pea kapau ‘e ‘ikai te nau ^bpīkitai ki he ‘Eiki ko honau ‘Otuá, kuo pau pē ke nau ‘auha.

26 He vakai, na‘a nau vakai ‘oku lahi tatau pē ‘a e ivi ‘o e kau Leimaná mo honau ivi, ‘io ko e tangata ki he tangata. Pea ko ia kuo nau hinga ki he fu‘u maumau-fonó ni; ‘io, ko ia kuo nau hoko ‘o vaivai, koe‘uhi ko ‘enau maumau-fonó, ‘i he ngaahi ta‘u na‘e “‘ikai lahi.

VAHE 5

‘Oku faka‘aonga‘i ‘e Nīfai mo Līhai hona taimi kotoa ‘i he malangá— ‘Oku hanga ‘e hona hingoá ‘o fakamanatu mai kiate kinaua ke fa‘ifa‘itaki ‘ena mo‘uí ki he‘ena ngaahi kuí—‘Oku huhu‘i ‘e Kalaisi ‘a kinautolu ‘oku fakatomalá— ‘Oku fakaului ‘e Nīfai mo Līhai ha tokolahi pea ‘oku tuku pōpula ‘a kinaua, pea ‘oku takatakai ‘a kinaua ‘e he afi—‘Oku fakamalumu ‘e ha ‘ao fakapo‘uli ‘a e kakai ‘e toko tolungeau—‘Oku ngalulululu ‘a e kekelelé, pea fekau‘i ‘a e kakai ‘e hale‘o ke nau fakatomala—‘Oku fetalanoa‘aki ‘a Nīfai mo Līhai mo e kau ‘āngelo, pea ‘oku takatakai ‘a e fu‘u kakai ‘e he afi. Ta‘u 30 K.M. nai.

PEA na‘e hoko ‘o pehē ‘i he

22a ‘Alamā 1:1.

23a FFL Hē mei he Mo‘oni.

24a Mōsaia 1:13.

^b FFL Laumālie

Mā‘oni‘oni.

^c Mōsaia 2:37;

‘Alamā 7:21; 34:36.

25a FFL Ta‘e Tuí.

^b Sēkope 6:5.

26a ‘Alamā 46:8;

Hilam. 12:3–4.

ta'ū pē ko iá, vakai, na'e tuku 'e "Nifai 'a e nofo'anga fakamāu ki ha tangata 'a ia ko hono hingoá ko Sisolami.

2 He ko e me'a 'i he fokotu'u 'enau ngaahi laó mo honau ngaahi pule'angá 'i he "le'o 'o e kakaí, pea ko kinautolu na'a nau ^bfili 'a e koví na'a nau tokolahi ange 'iate kinautolu na'e fili 'a e lelei, ko ia na'a nau faka'au 'o taau mo e faka'auhá, he kuo fakakovi'i 'a e ngaahi laó.

3 'Io, pea na'e 'ikai ke ngata ai; ka ko ha kakaí kia-kekeva 'a kinautolu, ko ia na'e 'ikai fa'a pule'i ai 'a kinautolu 'e he laó pe fakamaau totonú, kae ngata pē 'i honau faka'auha.

4 Pea na'e hoko 'o pehē kuo faka'au ke fiu 'a Nifai koe'uhi ko 'enau angahalá; peá ne "tu-kuange 'a e nofo'anga fakamāu, 'o ne kamata ke malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i hono kotoa 'o e toenga 'o hono ngaahi 'ahó, pea mo hono tokoua ko Lihái foki, 'i hono kotoa 'o e toenga 'o hono ngaahi 'ahó;

5 He na'á na manatu'i 'a e ngaahi lea 'a ia na'e lea 'aki kiate kinaua 'e he'ena tamai ko Hilamaní. Pea ko e ngaahi lea 'eni na'á ne lea'akí:

6 Vakai, 'e hoku ongo foha, 'oku ou faka'amu ke mo manatu ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá; pea 'oku ou loto ke mo fakahā ki he kakaí 'a e ngaahi leá ni. Vakai, kuó u 'ai kiate kimoua 'a e ongo hingoa 'o 'etau 'uluaki

"mātu'a 'a ia na'e ha'u mei he fonua ko Selūsalemá; pea kuó u fai ia koe'uhí 'i ho'omo manatu'i homo hingoá ke mo manatu'i ai 'a kinaua; pea 'i ho'omo manatu'i 'a kinauá ke mo manatu'i ai 'a 'ena ngaahi ngāué; pea 'i ho'omo manatu'i 'ena ngaahi ngāué ke mo 'ilo ai kuo lau mo tohi na'e ^blelei ia.

7 Ko ia, 'e hoku ongo foha, 'oku ou faka'amu ke mo fai 'a e me'a ko ia 'oku lelei, koe'uhí ke lau 'o kau kiate kimoua, mo tohi foki, 'o hangē ko ia kuo lau mo tohi 'o kau kiate kinauá.

8 Pea ko 'eni 'e hoku ongo foha, vakai 'oku 'i ai mo ha ngaahi me'a 'e ni'ihí 'oku ou fie ma'u meiate kimoua, pea ko e me'á 'eni, ke 'oua na'á mo fai 'a e ngaahi me'á ni ke mo pōlepole ai, kae kehe ke mo fai 'a e ngaahi me'á ni ke mo tokonaki ai ma'amoua ha "koloa 'i he langí, 'io, 'a ia 'oku ta'engatá, pea 'oku 'ikai mole hono mahu'ingá; 'io, koe'uhi ke mo ma'u 'a e me'a'ofa ^bmahu'inga 'o e mo'ui ta'engatá, 'a ia 'oku 'i ai ha'atau 'uhinga ke mahalo kuo foaki ia ki he'etau ngaahi tamaí.

9 'Oiaue manatu, manatu, 'e hoku ongo foha, ki he ngaahi "lea 'a ia na'e folofola 'aki 'e he tu'i ko Penisimaní ki hono kakaí; 'io, manatu 'oku 'ikai mo ha toe hala kehe pe founa 'e lava 'o fakamo'ui ai 'a e tangatá, kā 'i he ta'ata'a ^bfakalelei pē 'o Sīsū Kalaisi, 'a ia 'e hā'ele maí; 'io,

5 1a Hilam. 3:37.
2a Mōsaia 29:25–27.
b 'Alamā 10:19.
4a 'Alamā 4:15–20.

6a 1 Nifai 1:1, 5.
b 2 Nifai 33.
8a 3 Nifai 13:19–21.
b T&F 14:7.

9a Mōsaia 2:9.
b Mōsaia 3:17–18.
FFL Fakalelei,
Fakalelei'í.

manatu 'okú ne hā'ele mai ke 'huhu'í 'a e 'māmaní.

10 Pea manatu'í foki 'a e ngaahi "lea 'a ia na'e lea 'aki 'e 'Amuleki kia Sisolome, 'i he kolo ko 'Amo-naihaá; he na'á ne tala kiate ia kuo pau ke hā'ele mai 'a e 'Eikí ke huhu'í 'a hono kakaí, ka 'e 'ikai te ne hā'ele mai ke huhu'í 'a kinautolu 'i he'enau ngaahi angahalá, kae huhu'í 'a kinautolu mei he'enau ngaahi angahalá.

11 Pea kuo tuku kiate ia 'a e mālohi 'e he Tamaí ke huhu'í 'a kinautolu mei he'enau ngaahi angahalá koe'uhi ko e fakatomalá; ko ia kuó ne "fekau mai 'ene kau 'āngeló ke fakahā 'a e ngaahi ongoongo 'o e ngaahi tu'unga 'o e fakatomalá, 'a ia 'okú ne 'omi kiate kinautolu 'a e mālohi 'o e Huhu'í, ke fakamo'ui 'a honau laumālié.

12 Pea ko 'eni, 'e hoku ongo foha, manatu, manatu 'oku makatu'unga 'i he "maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke mo langa ai homo ^bmakatu'ungá; koe'uhi ka tuku atu 'e he tēvoló 'a 'ene ngaahi matangi mālohí, 'io, 'a 'ene ngaahi ngahaú 'i he 'ahiohio, 'io, ka fa'aki kiate kimoua 'a hono kotoa 'o 'ene 'uha maká mo 'ene fu'u 'afā lahí, 'e 'ikai ma'u 'e ia ha mālohi kiate kimoua ke fusi hifo 'a kimoua ki he vanu 'o e mamahí mo e faingata'a'ia 'oku 'ikai hano

ngata'angá, koe'uhi ko e maka kuo langa ai 'a kimouá, 'a ia ko e makatu'unga mālohi, 'a ia ko ha makatu'unga kapau 'e langa ai 'a e tangatá 'e 'ikai lava ke nau hinga.

13 Pea na'e hoko 'o pehē ko e ngaahi lea 'eni na'e "akonaki 'aki 'e Hilamani ki hono ongo fohá; 'io, na'á ne akonaki 'aki kiate kinaua 'a e ngaahi me'a lahi 'a ia kuo 'ikai ke tohi, kae 'uma'ā mo e ngaahi me'a lahi foki 'a ia kuo tohi.

14 Pea na'á na manatu'í 'a 'ene ngaahi leá; pea ko ia na'á na 'alu atu, 'o na tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, ke na akonaki 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he kakai kotoa pē 'o Nifai, 'o kamata 'i he kolo ko Mahú;

15 Pea fai atu mei ai ki he kolo ko Kití; pea mei he kolo ko Kití ki he kolo ko Mūlekí;

16 Pea mei he kolo 'e taha ki he kolo 'e taha, kae 'oua kuó na a'u atu ki he kakai kotoa 'o Nifai, 'a ia na'a nau nofo 'i he fonua 'i he fakatongá; pea fai atu mei ai ki he fonua ko Seilahemalá, 'i he kau Leimaná.

17 Pea na'e hoko 'o pehē na'á na malanga 'i he fu'u mālohi lahi, 'o a'u ki he'ena veuveuki 'a e tokolahi 'o e kau "angatu'u 'a ia kuo nau 'alu atu mei he kau Nifai, 'o a'u ki he'enau ō mai 'o vete 'enau ngaahi angahalá pea papitaiso ki he fakatomalá, pea

9c FFL Huhu'í.
d FFL Māmaní—
Kakai 'oku 'ikai te
nau talangofua ki he
ngaahi fekaú.
10a 'Alamā 11:34.

11a 'Alamā 13:24–25.
12a Mātiu 7:24–27;
T&F 6:34;
Mōsese 7:53.
FFL Maká,
Maka-tulikí.

b 'Īsaia 28:16;
Sēkope 4:16.
c 3 Nifai 14:25, 27.
13a Mōsaia 1:4.
17a Hilam. 4:4.

nau foki leva ki he kau Nīfaí ‘o feinga ke fakalelei‘i ‘a e ngaahi hala kuo nau fai kiate kinautolú.

18 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e malanga ‘a Nīfai mo Līhai ki he kau Leimaná ‘i he fu‘u mālohi mo e mafai lahi, he kuo foaki kiate kināua ‘a e mālohi mo e mafai ke na “malanga, pea na‘e fakahā foki kiate kināua ‘a e me‘a ke na lea‘akí—

19 Ko ia na‘á na lea pea na‘e fu‘u ofo lahi ai ‘a e kau Leimaná, ‘o “fakaloto‘i ‘a kinautolu, ko ia na‘e ai ‘a e toko valu afe ‘o e kau Leimaná ‘a ia na‘e nofo ‘i he fonua ko Seilahemalá mo e ngaahi potu ofi ki aí na‘a nau papitaiso ki he fakatomalá, pea na‘e fakamahino kiate kinautolu ‘a e kovi ‘o e ngaahi talatukufakaholo ‘a ‘enua ngaahi tamaí.

20 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e hiki atu ‘a Nīfai mo Līhai ‘o ‘alu mei ai ki he fonua ko Nīfaí.

21 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e puke ‘a kināua ‘e ha kongā tau ‘a e kau Leimaná pea lī ki he “fale fakapōpulá; ‘io, ki he fale fakapōpula pē ko ia ‘a ia na‘e lī ki ai ‘a ‘Āmoni mo hono ngaahi tokouá ‘e he kau tamaio‘eiki ‘a Limihai.

22 Pea hili ‘a e hono lī kināua ki he fale fakapōpulá ‘i ha ngaahi ‘aho lahi ta‘e-ha-me‘akai, vakai, na‘a nau ‘alu atu ki he fale fakapōpulá ke ‘ave ‘a kināua ke tāmāte‘i.

23 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e takataakai ‘ia Nīfai mo Līhai ‘a e

me‘a na‘e hangē ko e “afí, ‘io ‘o ‘ikai ai te nau loto-to‘a ke puke ‘a kināua ‘aki honau nimá ‘i he‘enua manavahē telia na‘a nau vela. Ka neongo iá, na‘e ‘ikai ke vela ‘a Nīfai mo Līhai; pea na‘e hangē ‘okú na tu‘u ‘i he lotolotonga ‘o e afí kae ‘ikai te na vela.

24 Pea ‘i he‘ena vakai ‘oku takataakai ‘iate kināua ha “pou afi, pea na‘e ‘ikai te na vela aí, na‘e faka‘au ‘o to‘a ai ‘a hona lotó.

25 He na‘á na vakai ‘oku ilifia ‘a e kau Leimaná ke ala kiate kināua ‘aki honau nimá; pea na‘a nau ilifia foki ke ha‘u ‘o ofi kiate kināua, ka nau tu‘u ‘o hangē kuo taa‘i ‘a kinautolu ‘o noa ‘i he ‘ohovalé.

26 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tu‘u atu ‘a Nīfai mo Līhai ‘o kamata ke lea kiate kinautolu, ‘o pehē: ‘Oua ‘e manavahē, he vakai, ko e ‘Otuá kuó ne fakahā kiate kimoutolu ‘a e me‘a fakafó ni, ‘a ia ‘oku fakahā ai kiate kimoutolu ‘oku ‘ikai te mou lava ke ala ‘aki homou nimá kiate kimāua ke tāmāte‘i ‘a kimāua.

27 Pea vakai, ‘i he hili ‘ena lea ‘aki ‘a e ngaahi lea ní, na‘e fu‘u ngalulululu lahi ‘a e kekekelé, pea na‘e ngalulululu mo e ngaahi holisi ‘o e fale fakapōpulá ‘o hangē ka holo ki he kekekelé; kae vakai, na‘e ‘ikai holo ia. Pea vakai, ko kinautolu na‘e ‘i he fale fakapōpulá ko e kau Leimana mo e kau Nīfai ‘a ia na‘e angatu‘ú.

28 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e

18a T&F 100:5–8.

FFL Kikite, Kikite‘i.

19a FFL Fakaului;

Ngāue Fakafaipekaú.

21a Mōsaia 7:6–7; 21:23.

23a ‘Eke. 3:2.

24a ‘Eke. 14:24;

1 Nīfai 1:6;

T&F 29:12;

SS—H 1:16.

fakamalumalu ‘a kinautolu ‘e ha ‘ao “fakapo‘uli, pea na‘e hoko kiate kinautolu ha fu‘u ilifia lahi fakamanavahē.

29 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ongo mai ha “le‘o ‘o hangē ‘oku ha‘u ia mei ‘olunga hake ‘i he ‘ao fakapo‘ulí, ‘o pehē: Mou fakatomala, mou fakatomala, pea ‘oua ‘e toe feinga ke faka‘auha ‘eku ongo tamaio‘eiki ‘a ia kuó u fekau atu kiate kimoutolu ke fakahā ‘a e ngaahi ongoongo lelei.

30 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he‘e-nau fanongo ki he le‘ó ni, ‘o nau ‘ilo ‘oku ‘ikai ko ha le‘o ia ‘o e mana, pea na‘e ‘ikai foki ko ha le‘o ia ‘o e fu‘u longoa‘a lahi, kae vakai, ko ha “kíhi‘i le‘o-si‘i ‘oku fu‘u vaivai ‘aupito, ‘o hangē ha fanafaná, pea na‘e mahuhuhuhu ia ‘o ongo ki he laumalié tonu—

31 Pea neongo hono vaivai ‘o e le‘ó, vakai na‘e ngalulululu ‘o fu‘u lahi ‘aupito ‘a e kekelelé, pea na‘e toe ngalulululu mo e ngaahi holisi ‘o e fale fakapō-pulá, ‘o hangē ka holo ia ki he kekelelé; pea vakai, ko e ‘ao fakapo‘uli, ‘a ia kuo fakamalumu ‘a kinautolú, na‘e ‘ikai ke mato‘o atu ia—

32 Pea vakai na‘e toe ongo mai ‘a e le‘ó, ‘o pehē: Mou fakatomala, mou fakatomala, he ‘oku ofi mai ‘a e pule‘anga ‘o e langí, pea ‘oua ‘e toe feinga ke faka‘auha ‘eku ongo tamaio‘eiki. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e toe ngalulululu ‘a e kekelelé, pea na‘e ngalulululu mo e ngaahi holisi.

33 Pea na‘e toe ongo mai ‘a e

le‘ó ko hono tu‘o tolu, ‘o folofola ‘aki kiate kinautolu ‘a e ngaahi folofola fakafo ‘a ia ‘oku ‘ikai fa‘a lava ke lea ‘aki ‘e ha tangata; pea na‘e toe ngalulululu ‘a e ngaahi holisi, pea na‘e ngalulululu ‘a e kekelelé ‘o hangē ka mafahi ua iá.

34 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘ikai lava ke feholaki ‘a e kau Leimaná koe‘uhi ko e ‘ao fakapo‘uli ‘a ia na‘e fakamalumu ‘a kinautolú; ‘io, pea na‘e ‘ikai foki te nau lava ‘o ngaue koe‘uhi ko e ilifia kuo tō kiate kinautolú.

35 Ko ‘eni na‘e ‘i ai ha toko taha ‘iate kinautolu na‘e fanau‘i ko e Nifai, ‘a ia na‘á ne tomu‘a kau ki he siasi ‘o e ‘Otuá ka kuó ne tafoki mei ai.

36 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne tafoki ki mui, pea vakai, na‘á ne sio atu ‘i he ‘ao fakapo‘ulí ki he fofonga ‘o Nifai mo Lihai; pea vakai, na‘e “ulo ia ‘o lahi ‘aupito, ‘o hangē nai ko e fofonga ‘o e kau ‘āngeló. Pea na‘á ne mamata atu ‘oku hanga hake hona fofongá ki he langí; pea na‘e hangē ‘okú na lea pe lea le‘o-lahi ki ha tokotaha ‘okú na mamata ki aí.

37 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e kaila ‘a e tangatá ni ki he fu‘u kakai, ke nau tafoki ‘o mamata ki ai. Pea vakai, na‘e tuku ‘a e mālohi kiate kinautolu ke nau tafoki ‘o mamata; pea na‘a nau mamata ki he fofonga ‘o Nifai mo Lihai.

38 Pea na‘a nau pehē ange ki he tangatá: Vakai, ko e hā hono ‘uhinga ‘o e ngaahi me‘a kotoa

ko 'eni, pea ko hai ia 'oku fetalanoa'aki mo e ongo tangata ní?

39 Ko 'eni ko e hingoa 'o e tangatá ko 'Aminatapi. Pea na'e pehē ange kiate kinautolu 'e 'Aminatapi: 'Okú na fetalanoa'aki mo e kau 'āngelo 'a e 'Otuá.

40 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē ange 'e he kau Leimaná kiate ia: "Ko e hā te mau faí, koe'uhi ke to'o atu 'a e 'ao fakapo'ulí ni mei he'ene fakamalumu 'a kimautolú?

41 Pea na'e pehē ange 'e 'Aminatapi kiate kinautolu: Kuo pau ke mou "fakatomala, pea tangi ki he le'ó, kae 'oua ke mou ma'u 'a e ^btui kia Kalaisi, 'a ia na'e ako'i kiate kimoutolu 'e 'Alamā, mo 'Amuleki, mo Sisolomé; pea 'o ka mou ka fai 'eni, 'e to'o atu 'a e 'ao fakapo'ulí mei he'ene fakamalumu 'a kimoutolú.

42 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau kamata kotoa pē ke tangi ki he le'o 'o ia kuó ne lulululu'i 'a e kelekelé; 'io, na'a nau tangi kae 'oua kuo to'o atu 'a e 'ao fakapo'ulí.

43 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he'enau siosio holo honau matá, pea mamata kuo to'o atu 'a e 'ao fakapo'ulí mei he'ene fakamalumu 'a kinautolú, vakai, na'a nau mamata kuo ^atakataki 'iate kinautolu, 'io 'a e tokotaha kotoa pē, ha pou afi.

44 Pea kuo 'i honau lotolotonga 'a Nīfai mo Līhai; 'io, kuo takataki'i 'a kinautolu; 'io, na'e hangē 'oku nau 'i he lotolotonga

'o ha afi 'oku uló, ka na'e 'ikai te nau vela ai, pea na'e 'ikai ke vela ai mo e ngaahi holisi 'o e fale fakapōpulá; pea na'e fakafonu 'a kinautolu 'aki 'a e "fiefia ko ia 'oku 'ikai fa'a fakamatala'i pea 'oku fonu 'i he nāunau.

45 Pea vakai, na'e hā'ele hifo 'a e "Laumālie Mā'oni'oni 'o e 'Otuá mei he langí, pea hū ia ki honau lotó, pea na'e fakafonu 'a kinautolu 'aki ha me'a na'e hangē ko e afí, pea na'a nau ^blea 'aki 'a e ngaahi lea fakaofu.

46 Pea na'e hoko 'o pehē na'e ongo mai ha le'o kiate kinautolu, 'io, ko ha le'o mālie, 'o hangē ko ha fanafaná, 'o pehē:

47 "Fiemālie, fiemālie pē 'a kimoutolu, koe'uhi ko ho'omou tui ki hoku 'Ofa'angá, 'a ia kuo 'i ai talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmani.

48 Pea ko 'eni, 'i he'enau fanongo ki aí na'a nau hanga hake honau matá 'o hangē ko ha'anau vakai pe ko e ha'u mei fē 'a e le'ó; pea vakai, na'a nau mamata ki he matangaki 'a e ngaahi ^alangí; pea na'e 'alu hifo 'a e kau 'āngelo mei he langí 'o nau tauhi 'a kinautolu.

49 Pea na'e toko tolungeau nai 'a e kakai 'a ia na'a nau mamata mo fanongo ki he ngaahi me'a ní; pea na'e fekau ke nau 'alu atu pea 'oua te nau ofo, pea ke 'oua foki te nau ta'etui.

50 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'alu atu, 'o tauhi ki he kakai, 'o nau fakahā 'i he ngaahi

40a Ngāue 2:37–39.

41a FFL Fakatomala,
Fakatomala'í.

^b FFL Tui.

43a 3 Nifai 17:24; 19:14.

44a FFL Fiefiá.

45a 3 Nifai 9:20;

'Eta 12:14.

^b FFL Me'a-Foaki 'o e
Laumālie, Ngaahi.

47a FFL Melinó.

48a 1 Nifai 1:8.

potu kotoa pē na'e ofi ki ai 'a e ngaahi me'a kotoa 'a ia kuo nau fanongo mo mamata ki ai, 'o a'u ki he tui ki ai 'a e kongā lahi 'o e kau Leimaná, koe'uhi ko hono lahi 'o e ngaahi fakamo'o-ni 'a ia kuo nau ma'ú.

51 Pea ko kinautolu kotoa pē na'e "tuí na'a nau tuku hifo 'enau ngaahi mahafu taú, pea mo 'enau tāufehi'á mo e talatukufakaholo 'a 'enau ngaahi tamaí.

52 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau tuku atu ki he kau Nīfaí 'a e ngaahi fonua 'o honau tofi'á.

VAHE 6

'Oku malanga 'a e kau Leimana mā'oni'oni ki he kau Nīfaí fai angahalá —'Oku tu'umālie 'a e ongo kakai fakatou'osi 'i ha kuonga 'o e melino mo e mahu—'Oku hanga 'e Lusifā, ko e tupu'anga 'o e angahalá, 'o ue'i hake 'a e loto 'o e kau fai angahalá mo e kau kaiha'a 'a Katianetoní ke fakapō mo fai angahala—'Oku ma'u 'e he kau kaiha'á 'a e pule'anga 'o e kau Nīfaí. Ta'u 29–23 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi ange hono onongofulu mā ua 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú, kuo hoko 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē pea kuo hoko 'a e kau Leimaná, 'a e tokolahi ange 'o kinautolu, ko ha kakai mā'oni'oni, 'o a'u ki he lahi ange 'enau "mā'oni'oni 'i he kau Nīfaí, koe'uhi ko 'enau fai mālohí mo 'enau tu'u ma'u 'i he tuí.

2 He vakai, na'e 'i ai 'a e tokolahi

'o e kau Nīfaí kuo "fakafefeka honau lotó pea 'ikai fie fakatomala, pea fu'u fai angahala lahi 'aupito, 'o a'u ki he 'enau li'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá mo e ngaahi malanga mo e ngaahi kikite kotoa pē 'a ia na'e fai kiate kinautolú.

3 Ka neongo iá, na'e ma'u 'e he kakai 'o e Siasí 'a e fu'u fiefia lahi koe'uhi ko e fakaului 'o e kau Leimaná, 'io, koe'uhi ko e siasí 'o e 'Otuá, 'a ia kuo fokotu'u 'iate kinautolú. Pea na'a nau "feohi lelei 'iate kinautolu, 'o nau fiefia'aki 'iate kinautolu, pea nau ma'u 'a e fu'u fiefia lahi.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu hifo 'a e tokolahi 'o e kau Leimaná ki he fonua ko Seilahe-malá, 'o nau fakahā ki he kakai 'o e kau Nīfaí 'a e anga 'o honau "fakaului, pea na'a nau na'ina'i kiate kinautolu ke nau tui mo fakatomala.

5 'Io, pea na'e malanga 'a e tokolahi 'i he fu'u mālohi mo e mafai lahi, 'o nau fakatafoki ai ha tokolahi 'o kinautolu ki he fu'u loto-fakatōkilalo lahi, ke hoko ko e kau ākonga anga-fakatōkilalo 'a e 'Otuá mo e Lamí.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu atu 'a e kau Leimana tokolahi ki he fonua 'i he fakatokelaú; pea na'e 'alu foki mo Nīfaí mo Līhai ki he "fonua 'i he fakatokelaú, ke malanga ki he kakai. Pea na'e 'osi pehē hono onongofulu mā tolu 'o e ta'ú.

7 Pea vakai, na'e 'i ai 'a e melino

51a 'Alamā 31:5.

6 1a Hilam. 13:1.

2a Loma 1:28–32.

3a FFL Feohí.

4a FFL Fakaului.

6a 'Alamā 63:4–9;

Hilam. 3:11–12.

‘i he fonuá hono kotoa, ‘o a‘u ki he ‘alu ‘a e kau Nífaí ki he potu kotoa pē ‘o e fonuá ‘a ia na‘a nau fie ‘alu ki aí, ‘o tatau ai pē pe ‘i he kau Nífaí pe ‘i he kau Leimaná.

8 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘alu foki mo e kau Leimaná ki he potu kotoa pē ‘a ia na‘a nau fie ‘alu ki aí, ‘o tatau ai pē pe ‘i he kau Leimaná pe ‘i he kau Nífaí; pea ko ia na‘a nau nofo mo mo‘ui fa‘itelihá ‘i he‘enau feohí, pea fefakatau‘aki, pea ke ma‘u ha tupu, ‘o fakatau ki honau lotó.

9 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau faka‘au ‘o fu‘u koloa‘ia ‘aupito, ‘a e kau Leimaná mo e kau Nífaí fakatou‘osi; pea na‘a nau ma‘u ‘o fu‘u lahi ‘aupito ‘a e koulá, mo e silivá, mo e ngaahi fa‘ahinga ukamea mahu‘inga kotoa pē, ‘i he fonua ‘i he tongá mo e fonua ‘i he tokelaú fakatou‘osi.

10 Ko ‘eni na‘e ui ‘a e fonua ‘i he tongá ko Líhai, pea na‘e ui ‘a e fonua ‘i he tokelaú ko “Mūleki, ‘a ia ko e tauhinga ki he foha ‘o Setikiá; he na‘e ‘omi ‘e he ‘Eikí ‘a Mūleki ki he fonua ‘i he tokelaú, mo Líhai ki he fonua ‘i he tongá.

11 Pea vakai, na‘e ‘i ai ‘a e fa‘ahinga kotoa pē ‘o e koulá ‘i he ongo fonuá ni fakatou‘osi, pea mo e silivá, mo e ngaahi ukamea mahu‘inga ‘o e fa‘ahinga kotoa pē; pea na‘e ‘i ai foki mo e kau tangata tufunga potu ‘aupito, ‘a ia na‘a nau ngāue ‘aki ‘a e ngaahi ukamea kehekehe kotoa pē mo nau fakama‘a ia; pea ko ia na‘a nau faka‘au ‘o koloa‘ia.

12 Na‘a nau tō ‘a e kēlení ‘o fu‘u lahi, ‘i he tokelaú mo e tongá fakatou‘osi; pea na‘a nau fu‘u tu‘umālie ‘aupito, ‘i he tokelaú mo e tongá fakatou‘osi. Pea na‘a nau fakatokolahi ‘o faka‘au ‘o fu‘u mālohi ‘i he fonuá. Pea na‘a nau tauhi ‘a e ngaahi takanga monumanu iiki tokolahi mo e ngaahi takanga monumanu lalahi, ‘io, ‘a e fanga manu sisino tokolahi.

13 Vakai na‘e ngāue honau kakai fefiné ‘o filo, mo nau ngaahi ‘a e ngaahi fa‘ahinga tupenu kotoa pē, ‘o e lineni tu‘ovalevale mo e fa‘ahinga tupenu kotoa pē, ke fakakofu ‘aki ‘enau telefuá. Pea na‘e ‘osi pehē atu ‘i he melino ‘a hono onongofulu mā fā ‘o e ta‘ú.

14 Pea ‘i hono onongofulu mā nima ‘o e ta‘ú na‘a nau ma‘u foki ‘a e fu‘u fiefia mo e melino lahi, ‘io, ‘a e ngaahi malanga mo e ngaahi kikite lahi na‘e kau ki he ngaahi me‘a ‘e hoko. Pea na‘e ‘osi pehē atu hono onongofulu mā nima ‘o e ta‘ú.

15 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i hono onongofulu mā ono ‘o e ta‘u ‘o e pule ‘a e kau fakamāú, vakai na‘e fakapoongi ‘a “Sisolami ‘i he nima ‘o ha tokotaha ta‘e‘iloa lolotonga ‘ene nofo ‘i he nofo‘anga fakamaau‘angá. Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ta‘u pē ko iá, na‘e fakapoongi foki mo hono foha, ‘a ia kuo fili ‘e he kakai ko hono fetongí. Pea na‘e ‘osi pehē hono onongofulu mā ono ‘o e ta‘ú.

16 Pea ‘i he kamata‘anga ‘o

hono onongofulu mā fitu ‘o e ta’ú na’e toe kamata ‘a e kakaí ke fu’u fai angahala ‘aupito.

17 He vakai, kuo hanga ‘e he ‘Eikí ‘o tāpuaki’i ‘a kinautolu ‘o fuoloa ‘aki ‘a e ngaahi koloa ‘o e māmaní kuo ‘ikai ai ke ue’i hake ‘a kinautolu ke ‘ita, pe ki he ngaahi tau, pe ki he lilingi toto; ko ia na’e kamata ke tuku honau lotó ki he ngaahi koloá; ‘io, na’a nau kamata ke feinga ke fakatupu pa’anga koe’uhi ke hiki hake ‘a kinautolu ke mā-‘olunga ange ‘i he taha kehé; ko ia na’a nau kamata ke fai ‘a e ngaahi fakapō “fufū, mo kaiha’a mo vete koloa, koe’uhi ke lava ‘o ma’u ha tupu.

18 Pea ko ‘eni vakai, ko e kau fakapō mo e kau kaiha’á ni ko e kautaha ia kuo fokotu’u ‘e Kisi-kumeni mo “Katianetoni. Pea ko ‘eni kuo hoko ‘o pehē na’e tokolahi, ‘i he kau Nifái, ‘a e kau kaiha’a ‘a Katianetoni. Kae vakai, na’a nau tokolahi ange ‘i he konga angakovi taha ‘o e kau Leimaná. Pea na’e ui ‘a kinautolu ko e kau kaiha’a ‘a Katianetoni mo e kau fakapō.

19 Pea ko kinautolu ia ‘a ia na’a nau fakapoongi ‘a e fakamaau lahi ko Sisolamí, mo hono fohá, lolotonga ‘ena ‘i he nofo’anga fakamāu; pea vakai, na’e ‘ikai ke ‘ilo’i ‘a kinautolu.

20 Pea ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē ‘i he ‘ilo’i ‘e he kau Leimaná ‘oku ‘iate kinautolu ‘a e kau kaiha’á na’a nau fu’u loto-mamahi ‘aupito; pea na’a nau fai ‘a e me’a kotoa pē ‘i honau mālohí ke

faka’auha ‘a kinautolu mei he funga ‘o e māmaní.

21 Kae vakai, na’e ue’i hake ‘e Sētane ‘a e loto ‘o e tokolahi ‘o e kau Nifái, ‘o a’u ki he ‘enau kau ki he ngaahi kautaha ‘o e kau kaiha’a ko iá, ‘o nau fai ‘enau ngaahi fuakavá mo ‘enau ngaahi fakapapaú, ke nau femalu’i’aki mo fefakahaofi’aki ‘i he fakatu’utāmaki kotoa pē te nau ‘i ai, koe’uhi ke ‘oua na’a tautea’i kinautolu koe’uhi ko ‘enau ngaahi fakapoó, mo ‘enau ngaahi vete koloá, mo ‘enau ngaahi kaiha’á.

22 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘i ai ‘enau ngaahi faka’ilonga, ‘io, ‘a ‘enau ngaahi faka’ilonga “fakapulipuli, mo ‘enau ngaahi lea fakapulipuli; pea na’a nau fai ‘eni koe’uhi ke nau ‘ilo’i ai ha taha ‘a ia kuó ne fai ‘a e fuakavá, neongo pe ko e hā ha angahala ‘e fai ‘e hono tokouá ke ‘oua ‘e fai ha kovi kiate ia ‘e hono tokouá, pe ko kinautolu ‘oku kau ki he kautahá ni, ‘a ia kuo nau fai ‘a e fuakava ní.

23 Pea ko ia na’a nau lava ai ‘o fakapō, mo vete koloa, mo kaiha’a, mo fai fe’auaki mo fai ‘a e fa’ahinga angahala kotoa pē, ‘o fepaki mo e ngaahi lao ‘o honau fonuá pea mo e ngaahi fono ‘a honau ‘Otuá.

24 Pea ‘ilonga ha taha ‘a ia na’e kau ki he ‘enau kautahá te ne fakahā ki he māmaní ‘a ‘enau fai “angahalá mo ‘enau ngaahi ngā-ue fakalieliá, ‘e fakamāu’i ia, ‘o ‘ikai fakatatau ki he ngaahi lao ‘a honau fonuá, kae fakatatau ki he ngaahi lao ‘o ‘enau fai

angahalá, ‘a ia kuo fokotu‘u ‘e Katianetoni mo Kisikumení.

25 Ko ‘eni vakai, ko e ngaahi fuakava mo e ngaahi “fakapapau fakapulipuli ‘eni ‘a ia na’e fekau ‘e ‘Alamā ki hono fohá ke ‘oua na’a ‘oatu ki he kakai ‘o e māmaní, telia na’a hoko ia ko ha me’a ke ‘ohifo ai ‘a e kakai ki he faka‘auha.

26 Ko ‘eni vakai, na’e ‘ikai ke ‘omi ‘a e ngaahi fakapapau mo e ngaahi fuakava “fakapulipuli ko iá kia Katianetoni mei he ngaahi lekooti ‘a ia na’e tuku kia Hilamaní; kae vakai, na’e fakahū ia ki he loto ‘o Katianetoni ‘e he tokotaha ^bpē ko ia ‘a ia na’á ne fakatauele‘i ‘etau ‘uluaki ongo mātu‘á ke na kai ‘a e fua tapú—

27 ‘Io, ‘a e tokotaha pē ko ia ‘a ia na’e alea fakafufū mo “Keini, kapau te ne fakapoongi ‘a hono tokoua ko ‘Ēpeli ‘e ‘ikai fakahā ia ki he māmaní. Pea na’á ne alea fakafufū mo Keini mo kinautolu na’e muimui ‘iate iá ‘o kamata mei he taimi ko iá.

28 Pea ko ia foki ‘a e tokotaha tatau na’á ne fakahū ki he loto ‘o e kakai ke nau “langa ha taua ke fe’unga hono mā’olungá ke nau lava ai ‘o a’u ki he langí. Pea ko ia ia ‘a e tokotaha tatau pē na’á ne tataki atu ‘a e kakai ‘a ia na’a nau ha’u mei he taua ko iá ki he fonua ní; ‘a ia na’á ne fakamafola ‘a e ngaahi ngāue ‘o e fakapo’ulí mo e ngaahi me’a fakalieliá ‘i he funga kotoa ‘o e fonuá, kae ‘oua

kuó ne toho hifo ‘a e kakai ki ha faka‘auha ^bfaka‘aufuli, pea ki ha heli ta’engata.

29 ‘Io, ko e tokotaha tatau pē ia ‘a ia na’e fakahū ki he loto ‘o “Katianetoni ke ne fai atu ‘a e ngāue ‘o e fakapo’ulí, mo e fakapō fufuú; peá ne fakatupu ia talu mei he kamata’anga ‘o e tangatá ‘o fai mai ki he taimi ko ‘eni.

30 Pea vakai, ko ia ia ‘a e “tupu’anga ‘o e angahala kotoa pē. Pea vakai, ‘okú ne fai atu ‘a ‘ene ngaahi ngāue ‘o e fakapo’ulí mo e fakapō fufuú, pea ‘okú ne tukufakaholo mai ‘enau ngaahi alea fakafufuú, mo ‘enau ngaahi fakapapau, mo ‘enau ngaahi fuakavá, mo ‘enau ngaahi fa’ufa’u ‘o e fai angahala fakamanavaheé, mei he to’u tangata ki he to’u tangata ‘o fakatatau mo ‘ene lava ke ma’u ‘a e loto ‘o e fānau ‘a e tangatá.

31 Pea ko ‘eni vakai, kuó ne ma’u ‘a e fu’u mālohi lahi ki he loto ‘o e kau Nifái; ‘io, ‘o a’u ki he ‘enau hoko ‘o fu’u fai angahala ‘aupito; ‘io, kuo afe hanau tokolahi mei he hala ‘o e mā’oni’oni, ‘o nau “molomoloki hifo ‘i honau lalo va’é ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, pea nau afe ki honau ngaahi hala ‘onautolu pē, ‘o nau fokotu‘u ma’anautolu ‘a e ngaahi tamapua ‘aki ‘enau koulá mo ‘enau silivá.

32 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e hoko mai kiate kinautolu ‘a e ngaahi angahalá ni ‘i he vaha’a-

25a ‘Alamā 37:27–32.

26a Mōsese 5:29, 49–52.

b 3 Nifai 6:28;

Mōsese 4:6–12.

27a Mōsese 5:18–33.

28a Sēnesi 11:1–4;

‘Eta 1:3.

b ‘Eta 8:9, 15–25.

29a Hilam. 2:4–13.

30a ‘Alamā 5:39–42;

Molonai 7:12, 17;

Mōsese 4:4.

31a 1 Nifai 19:7.

taimi 'o e ngaahi "ta'u si'i pē, 'o a'u ki he hoko ai kiate kinautolu hano kongā lahi 'i hono onongofulu mā fitu ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nifai.

33 Pea na'a nau tupulaki 'i he'enau ngaahi angahalá 'i hono onongofulu mā valu 'o e ta'ú foki, 'o tupu ai 'a e fu'u loto-mamahi mo e tangilāulau 'a e kau mā'oni'oni.

34 Pea ko ia 'oku tau vakai na'e kamata ke faka'au'au hifo 'a e kau Nifai 'i he ta'etui, 'o nau tupulaki 'i he fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá, ka na'e kamata ke tupulaki lahi 'aupito 'a e kau Leimaná 'i he 'ilo'i 'o honau 'Otuá; 'io, na'a nau kamata ke tauhi 'ene ngaahi tu'u-tu'uní mo 'ene ngaahi fekaú, 'o 'a'eva 'i he mo'oni mo e angatonu 'i hono 'aó.

35 Pea ko ia 'oku vakai na'e kamata ke "mahu'i atu 'a e Lau-mālie 'o e 'Eikí mei he kau Nifai, koe'uhi ko e angahala mo e fefeka 'o honau lotó.

36 Pea ko ia 'oku tau vakai na'e kamata ke lilingi hifo 'e he 'Eikí 'a hono Lau-mālie ki he kau Leimaná, koe'uhi ko 'enau loto-fakatōkilaló mo 'enau fie tui ki he'ene ngaahi folofolá.

37 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tuli holo 'e he kau Leimaná 'a e kau kaiha'a 'a Katianetoní; pea na'a nau malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he lotolotonga 'o kinautolu na'e fai angahala lahi ange 'iate kinautolú, 'o a'u ki

hono faka'auha 'o 'osi'osingamālie 'o e kautaha 'o e kau kaiha'a ko 'ení mei he kau Leimaná.

38 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he fa'ahi 'e tahá, na'e langa hake mo pou pou 'i 'a kinautolu 'e he kau Nifai, 'o kamata 'i honau ni'ihí 'a ia na'e fai angahala angé, 'o a'u ki he'enau mafola atu 'i hono kotoa 'o e fonua 'o e kau Nifai, pea kuo nau fakatauele'i 'a e kongā lahi ange 'o e kau mā'oni'oni kae 'oua kuo nau kamata ke tui ki he'enau ngaahi ngāué pea ma'u 'enau ngaahi koloa veté, pea kau mo kinautolu 'i he'enau ngaahi fakapō fufuú mo e ngaahi kautaha fufuú.

39 Pea na'e pehē 'enau ma'u hono pule'i kotoa 'o e pule'angá, 'o a'u ki he'enau molomoloki hifo 'i honau lalo va'é mo taa'i mo hae mo fulitu'a ki he "masivá mo e angamaluú mo e kau ākongā loto-fakatōkilalo 'a e 'Otuá.

40 Pea ko ia 'oku tau vakai na'a nau 'i ha tu'unga fakamanavahē, pea na'a nau faka'au ke "taau mo e faka'auha ta'engata.

41 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'osi pehē hono onongofulu mā valu ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nifai.

KO E KIKITE 'A NIFAI, KO E FOHA 'O HILAMANÍ—'Oku folofola 'a e 'Otuá ki he kakai 'o Nifai te ne 'a'ahi kiate kinautolu 'i hono houhaú, ke faka'auha 'a kinautolu ke 'osi'osingamālie 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala mei

32a 'Alamā 46:8.
35a Mōsaia 2:36;
T&F 121:37.

39a Same 109:16;
'Alamā 5:54–56;
T&F 56:16.

40a Hilam. 5:2; 11:37;
T&F 18:6.

he'enu nau fai angahalá. 'Oku taa'i 'e he 'Otuá 'a e kakai 'o Nifai 'aki 'a e mahaki faka'auha; 'oku nau fakatomala mo tafoki kiate ia. 'Oku kikite 'a Samuela, ko ha tangata Leimana ki he kau Nifai.

'Oku kau ki ai 'a e vahe 7 'o a'u ki he ngata'anga 'o e vahe 16.

VAHE 7

'Oku kapusi 'a Nifai mei he tokelaú pea 'okú ne foki ki Seilahemala— 'Okú ne lotu 'i he taua 'i he'ene ngoué, peá ne kalanga ki he kakai ke nau fakatomala pe te nau 'auha. Ta'u 23–21 K.M. nai.

VAKAI, ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i hono onongofulu mā hiva 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nifai, na'e "foki mai 'a Nifai, ko e foha 'o Hilamaní, ki he fonua ko Seilahemalá mei he fonua 'i he fakatokelaú.

2 He kuó ne 'alu atu 'i he kakai 'a ia na'a nau nofo 'i he fonua 'i he fakatokelaú, 'o ne malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá kiate kinautolu, mo kikite 'aki 'a e ngaahi me'a lahi kiate kinautolu;

3 Pea na'e 'ikai te nau tali 'ene ngaahi lea kotoa pē, 'o a'u ki he 'ikai te ne lava 'o toe nofo 'iate kinautolu, ka na'á ne toe foki mai ki he fonua 'o hono tupu'angá.

4 Pea 'i he'ene vakai ki he kakai 'oku nau 'i he tu'unga faka'ulia pehē 'o e fai angahalá, pea mo e ma'u 'e he kau kaiha'a 'a Kati-anetoní 'a e ngaahi nofo'anga 'o

e fakamāú— kuo nau fa'ao 'a e mālohi mo e mafai 'o e fonuá; 'o nau le'ei ki he tafa'akí 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'o 'ikai te nau momo'i faitotonu 'i hono 'aó; pea 'oku 'ikai te nau fai ha me'a totonu ki he fānau 'a e tangatá;

5 Na'a nau fakahalaiá 'i 'a e kau mā'oni'oni koe'uhi ko 'enu mā'oni'oni; 'o nau tukuange 'a e halaiá, mo e fai angahalá ke nau 'alu ta'e-tautea 'i koe'uhi ko 'enu pa'angá; pea 'ikai ia ko ia pē ka na'a nau tuku ke nau ma'u 'a e ngaahi lakanga mā'olunga 'o e pule'angá, ke nau pule mo fai 'o hangē ko honau lotó, koe'uhi ke nau ma'u ai ha tupu mo e fakamālō 'a e "māmaní, pea, 'ikai ia ko ia pē, ka ke faingofua ai 'enu tonó, mo e kaiha'á, mo e fakapoó, pea fai 'o hangē ko honau loto 'onautolú—

6 Ko 'eni kuo hoko 'a e fu'u angahalá ni ki he kau Nifai, 'i he vaha'atami 'o e ngaahi ta'u si'i pē; pea 'i he mamata ki ai 'a Nifai, na'e fonu 'a hono lotó 'i he mamahi; pea na'á ne kaila 'i he mamahi 'a hono laumalié:

7 Taumaiā, na'á ku lava 'o ma'u hoku ngaahi 'ahó 'i he ngaahi 'aho na'e fua ha'u ai 'a 'eku tamai ko Nifai mei he fonua ko Selūsalemá, ke u lava nai ke fiefia mo ia 'i he fonua 'o e tala'ofá; pea na'e ako'ingofua 'a hono kakai 'i he taimi ko iá, 'o nau fai mālohi 'i he tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea tuai ke tohoaki'i atu ke fai angahala; pea na'a nau fai vave 'i he tokanga ki he ngaahi folofola 'a e 'Eiki—

8 'Io, ka na'á ku mo'ui 'i hoku ngaahi 'ahó 'i he ngaahi 'aho ko iá, pehē kuo ma'u 'e hoku laumālié 'a e fiefia 'i he mā'oni'oni 'a hoku kāingá.

9 Kae vakai, kuo tu'utu'uni ke u mo'ui 'i he ngaahi 'aho ko 'eni, pea fakafonu 'a hoku laumālié 'i he mamahi koe'uhi ko e fai angahalá ni 'a hoku kāingá.

10 Pea vakai, ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e fai 'eni 'i ha taua, 'a ia na'e tu'u 'i he ngoue 'a Nifai, 'a ia na'e 'i he ve'e hala lahi ki he māketi lahi taha na'e 'i he kolo ko Seilahemalá; ko ia, kuo punou hifo 'a Nifai 'i he funga taua 'a ia na'e 'i he'ene ngoué, 'a ia ko e taua na'e ofi ki he mata-pā 'o e ngoué, 'a ia na'e 'alu atu ofi ai 'a e hala lahi.

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai ha kau tangata 'a ia na'a nau 'alu ofi atu 'o nau mamata kia Nifai 'i he'ene fakahā hake hono laumālié ki he 'Otuá 'i he funga tauá; pea na'a nau felele'i 'o fakahā ki he kakaí 'a e me'a kuo nau mamata ki aí, pea na'e lolofi mai 'a e kakai tokolahi 'aupito ke nau 'ilo'i 'a e 'uhinga 'o e fu'u tangi lahi pehē koe'uhi ko e fai angahala 'a e kakaí.

12 Pea ko 'eni, 'i he tu'u hake 'a Nifai na'á ne mamata ki he ngaahi ha'ofanga kakai tokolahi kuo nau fakataha mai.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fakaava hono ngutú 'o ne pehē kiate kinautolu: Vakai, "ko e hā 'a e 'uhinga kuo mou

fakataha mai ai 'a kimoutolú? Koe'uhi ke u fakahā nai kiate kimoutolu 'a ho'omou ngaahi angahalá?

14 'Io, koe'uhi ko 'eku 'alu hake ki hoku funga tauá ke u fakahā hoku laumālié ki hoku 'Otuá, koe'uhi ko e fu'u mamahi lahi 'a hoku lotó, 'a ia 'oku tupunga 'i ho'omou ngaahi angahalá!

15 Pea ko e me'a 'i he'eku tangi mo e tangilāulaú kuo mou katoa fakataha mai aí, pea 'oku mou ofo; 'io, pea 'oku 'aonga lahi ke mou ofo; 'io, 'oku totonu ke mou ofo koe'uhi kuo mou fakavai-vai 'i 'a kimoutolu pea kuo ma'u 'e he tēvoló 'a e fu'u mālohi lahi ki homou lotó.

16 'Io, na'a mou lava fēfē ke tukulolo ki he fakatauele 'a e tokotaha 'okú ne feinga ke li hifo homou laumālié ki he mamahi lauikuongá mo e mala'ia 'oku 'ikai hano ngata'angá?

17 'Oiauē mou fakatomala, mou fakatomala! "Ko e hā ka mou ka fie mate aí? Mou tafoki, mou tafoki ki he 'Eiki ko homou 'Otuá. Ko e hā kuó ne li'aki ai 'a kimoutolú?

18 'Oku tupu ia koe'uhi ko ho'omou fakafefeka homou lotó; 'io, 'oku 'ikai te mou fie tokanga ki he le'o 'o e tauhi-sipi "leleí; 'io, kuo mou ^bfakatupu 'ene houhau kiate kimoutolú.

19 Pea vakai, kapau 'e 'ikai te mou fakatomala, 'e 'ikai te ne "tānaki 'a kimoutolu, kae vakai, te ne fakamovetevete 'a

13a Mātiu 3:5–8.

17a 'Isikeli 18:23, 31–32.

18a 'Isikeli 34:12;

Sione 10:14–16;

'Alamā 5:38–41,

57–60.

FFL Tauhi-sipi Leleí.

^b Sēkope 1:8;

'Alamā 12:36–37.

19a 3 Nifai 10:4–7.

kimoutolu ke mou hoko ko e me'akai ki he fanga kulií mo e fanga manu kaivaó.

20 'Oiaue, na'a mou lava fēfē 'o fakangalo'i homou 'Otuá 'i he 'aho pē ko ia 'a ia na'a ne fakahaofi ai 'a kimoutolú?

21 Kae vakai, ko hono 'uhingá ke ma'u ha tupu, pea fakamālo- 'ia 'e he kakaí, 'io, pea koe'uhí ke mou ma'u ai 'a e koula mo e siliva. Pea kuo mou loto 'aki 'a e ngaahi koloa mo e ngaahi me'a va'inga 'o e "māmani ko 'ení, pea ko e me'a ke ma'u ai iá, kuo mou fai ai 'a e fakapoó, mo e vete koloá, mo e kaiha'á, mo ^bfakamo'oni loi ke tukuaki'i homou kaungā'apí, mo fai 'a e ngaahi fa'ahinga angahala kotoa pē.

22 Pea 'e hoko kiate kimoutolu 'a e mala'ia koe'uhi ko e me'á ni 'o kapau 'e 'ikai te mou fakatomala. He ka 'ikai te mou fakatomala, vakai, ko e fu'u koló ni, pea mo e ngaahi kolo lalahi 'oku takataki ki aí foki, 'a ia 'oku 'i he fonua 'o hotau tofi'á, 'e fa'ao pea 'e 'ikai te mou ma'u ha potu 'i ai; he vakai, 'e 'ikai tuku 'e he 'Eikí kiate kimoutolu 'a e "ivi, 'o hangē ko 'ene fai ki mu'á, ke mou matu'uaki homou ngaahi filí.

23 He vakai, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí: 'E 'ikai te u fakahā ki he kau angahalá 'a hoku mālohí, pe ki ha toe kakai kehe, kae ngata pē kiate kinautolu 'oku nau fakatomala mei he'enau ngaahi angahalá, mo

tokanga ki he'eku ngaahi leá. Ko ia ko 'eni, 'oku ou faka'amu ke mou 'ilo'i 'e hoku kāinga, 'e "lelei ange 'a e kau Leimaná 'iate kimoutolu, 'o kapau 'e 'ikai te mou fakatomala.

24 He vakai, 'oku nau mā'oni- 'oni lahi hake 'iate kimoutolu, he kuo 'ikai te nau angahala ki he fu'u 'ilo lahi ko ia kuo mou ma'ú; ko ia 'e 'alo'ofa 'a e 'Eikí kiate kinautolu; 'io, te ne "fakalōloa'i honau ngaahi 'ahó 'o fakatokolahi honau hakó, 'io 'o a'u ki ha hili hono ^bfaka'auha 'aupito 'o kimoutolú 'o kapau 'e 'ikai te mou fakatomala.

25 'Io, 'e mala'ia 'a kimoutolu koe'uhi ko e fu'u fakalielia lahi 'a ia kuo tupu 'iate kimoutolú; pea kuo mou kau kotoa ki ai, 'io, ki he kautaha "fufū 'a ia na'e fokotu'u 'e Katianetoní!

26 'Io, 'e hoko kiate kimoutolu 'a e "mala'ia koe'uhi ko e hīkisia 'a ia kuo mou tuku ke hū ki homou lotó, 'a ia kuo hiki hake 'a kimoutolu 'o mā'olunga 'i he me'a 'oku lelei ko e tupu mei ho'omou ngaahi fu'u ^bkoloa lahi 'aupitó!

27 'Io, 'e mala'ia 'a kimoutolu koe'uhi ko ho'omou fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá!

28 Pea kapau 'e 'ikai te mou fakatomala te mou 'auha; 'io, 'e to'o homou ngaahi fonuá meiate kimoutolu, pea 'e faka'auha 'a kimoutolu mei he funga 'o e māmaní.

29 Vakai ko 'eni, 'oku 'ikai te u

21a FFL Anga-fakamāmaní.
b 'Eke. 20:16;
Mātiu 15:19–20.

22a Mōsaia 7:29.
23a Hilam. 15:11–15.
24a 'Alamā 9:16;
T&F 5:33.

b 'Alamā 9:19.
25a Hilam. 3:23.
26a 'Isaia 5:8–25.
b Sēkope 2:13.

pehē 'iate au pē 'e hoko 'a e ngaahi me'á ni, he 'oku 'ikai te u "ilo'i 'iate au pē 'a e ngaahi me'á ni; kae vakai, 'oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á ni koe'uhi kuo fakahā ia kiate au 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, ko ia 'oku ou fakamo'oni ai 'e hoko ia.

 VAHE 8

'Oku feinga 'a e kau fakamaau kovi ke ue'i hake 'a e kakaí ke 'ita kia Nifai—Na'e fakamo'oni kotoa 'a 'Epalahame, Mōse, Seinosi, Seinoki, 'Esaíasi, 'Isaia, Selemāia, Līhai, mo Nifai kia Kalaisi—'Oku fakahā 'e Nifai 'i hono fakahinohino'i ia 'e he Laumālié 'a hono fakapoongi 'o e fakamaau lahi. Ta'u 23–21 κ.Μ. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili ange 'a e lea 'aki 'e Nifai 'a e ngaahi lea ní, vakai, na'e 'i ai 'a e kau tangata 'a ia ko e kau fakamaau, na'a nau kau foki ki he kautaha fufū 'a Katianetoní, pea na'a nau 'ita, 'o kaila le'o-lahi 'o tukuaki'i ia, 'o nau pehē ki he kakaí: Ko e hā 'oku 'ikai te mou puke ai 'a e tangatá ni pea 'omai ia koe'uhi ke fakamāu'i ia 'o fakatatau mo e hia kuó ne faí?

2 Ko e hā 'oku mou mamata ai ki he tangatá ni, pea fanongo ki he'ene lau'ikovi'i 'a e kakaí ni pea mo 'etau laó?

3 He vakai, kuo lea kiate kinautolu 'a Nifai 'o kau ki hono kovi 'o 'enau laó; 'io, na'e lea 'aki 'e Nifai 'a e ngaahi me'a lahi 'a ia 'oku 'ikai fa'a lava 'o tohi; pea na'e 'ikai te ne lea 'aki

ha me'a 'a ia na'e fepaki mo e ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

4 Pea na'e 'ita 'a e kau fakamaau ko iá kiate ia koe'uhi ko 'ene "lea mahinongofua kiate kinautolu 'o kau ki he'enu ngaahi ngāue fufū 'o e fakapo'ulí; ka neongo iá, na'e 'ikai te nau loto-to'a ke puke ia 'aki honau nima 'onautolú, he na'a nau manavahē ki he kakaí telia na'a nau kaila 'o talatalaaki'i kinautolu.

5 Ko ia na'a nau kaila ki he kakaí, 'o pehē: Ko e hā 'oku mou tuku ai ke lau'ikovi'i 'a kitautolu 'e he tangatá ni? He vakai 'okú ne fakamāu'i 'a e kakaí ni kotoa pē, ke nau 'auha; 'io, pea ko hotau ngaahi fu'u koló ni 'e to'o meiate kitautolu, koe'uhí ke 'oua te tau ma'u ha potu 'i ai.

6 Pea ko 'eni 'oku tau 'ilo'i 'oku 'ikai lava ke hoko 'eni, he vakai, 'oku tau mālohi, pea 'oku lalahi mo hotau ngaahi koló, ko ia 'e 'ikai lava ke ma'u 'e hotau ngaahi filí ha mālohi kiate kitautolu.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē 'enau faka'ita'i 'a e kakaí kia Nifai, 'o nau fakalanga 'a e ngaahi fakakikihi 'iate kinautolu; he na'e 'i ai 'a e ní'ihí 'a ia na'e kalanga: Tuku ai pē 'a e tangatá ni, he ko ha tangata lelei ia pea kuo pau ke hoko 'a e ngaahi me'a 'a ia kuó ne lea'akí 'o kapau 'e 'ikai te tau fakatomala;

8 'Io, vakai, 'e hoko 'a e ngaahi tautea kotoa pē 'a ia kuó ne fakamo'oni'i kiate kitautolú; he 'oku tau 'ilo kuo totonu 'ene fakamo'oni kiate kitautolu 'o kau ki

he'etau ngaahi angahalá. Pea vakai 'oku lahi ia, pea 'okú ne "ilo'i foki 'a e me'a kotoa pē 'e hoko kiate kitautolú 'o hangē ko 'ene 'ilo'i 'a 'etau ngaahi angahalá;

9 'Io, pea vakai, ka ne 'ikai ko ha palōfita ia, pehē kuo 'ikai te ne lava ke fakamo'oni ki he ngaahi me'a ko iá.

10 Pea na'e hoko 'o pehē ko e kakai 'a ia na'e feingā ke faka'auha 'a Nifai na'e fakamālohi'i 'a kinautolu koe'uhi ko 'enau ilifiá, ke 'oua te nau ala honau nimá kiate ia; ko ia na'á ne toe kamata ke lea kiate kinautolu, 'i he'ene vakai kuó ne ma'u 'a e loto 'o e ni'ihi, ko ia na'e a'u ki honau ni'ihi na'e toé na'a nau manavahē ke fai ha me'a.

11 Ko ia na'e ue'i ia ke ne toe lea kiate kinautolu, 'o pehē: Vakai, 'e hoku kāinga, 'ikai kuo mou lau na'e tuku 'e he 'Otuá 'a e mālohi ki ha tangata 'e taha, 'a ia ko Mōsese, ke ne taa'i 'a e ngaahi vai 'o e "Tahi Kulokulá, pea na'a nau mavaeua ki hē mo ē, 'o lava ai 'a e kakai 'Isilelí, 'a ia ko 'etau ngaahi tamaí, ke nau fononga atu 'i he kelekele mō-moa, pea na'e toe 'oho mai 'a e ngaahi vaí ki he ngaahi kau tau 'a e kau 'Isipité, 'o fakangalo hifo 'a kinautolu?

12 Pea ko 'eni vakai, kapau na'e tuku 'e he 'Otuá ki he tangatá ni ha mālohi pehē, ko e hā ka mou

fefakakikihi'aki ai 'iate kimoutolu, 'o pehē kuo 'ikai te ne tuku mai kiate au 'a e mālohi ke u 'ilo'i ai 'a e ngaahi tautea 'e hoko kiate kimoutolu 'o ka 'ikai te mou fakatomala.

13 Kae vakai, 'oku 'ikai ngata 'i ho'omou faka'ikai'i 'eku ngaahi leá, ka 'oku mou faka'ikai'i foki mo e ngaahi lea kotoa 'a ia kuo lea 'aki 'e he'etau ngaahi tamaí, kae 'uma'ā foki mo e ngaahi lea 'a ia na'e lea 'aki 'e he tangata ko ia, 'a ia ko Mōsesé, 'a ia na'e tuku ki ai 'a e mālohi lahi pehē, 'io, 'a e ngaahi lea 'a ia kuó ne lea 'aki 'o kau ki he hā'ele mai 'a e Misaiá.

14 'Io, 'ikai na'á ne fakamo'oni'i 'e hā'ele mai 'a e 'Alo 'o e 'Otuá? Pea hangē ko 'ene "hiki hake 'a e ngata palasa 'i he feitu'u maomaonganoá, 'e pehē pē hono hiki hake 'o ia 'e hā'ele mai.

15 Pea 'ilonga 'a kinautolu kotoa pē 'e sio ki he ngata ko iá te nau "mo'ui, 'e pehē mo kinautolu kotoa pē te nau sio ki he 'Alo 'o e 'Otuá 'i he tui, pea ma'u ha laumālie fakatomalá, te nau lava 'o 'mo'ui, 'io 'i he mo'ui ko ia 'oku ta'engatá.

16 Pea ko 'eni vakai, na'e 'ikai ke ngata hono fakamo'oni'i 'e Mōsese 'a e ngaahi me'a ní, ka na'e pehē foki mo e kau palōfita mā'oni'oni "kotoa pē, mei hono ngaahi 'ahó 'o a'u ki he ngaahi 'aho 'o 'Ēpalahamé.

8a Hilam. 7:29.
11a 'Eke. 14:16;
1 Nifai 17:26;
Mōsaia 7:19;
T&F 8:2-3;
Mōsese 1:25.

14a Nōmipa 21:6-9;
2 Nifai 25:20;
'Alamā 33:19-22.
FFL Sīsū Kalaisi—
Ngaahi fakataipe pe
ngaahi faka'ilonga 'o

Kalaisi.
15a 1 Nifai 17:41;
'Alamā 37:45-47;
3 Nifai 15:9.
b Sione 11:25.
16a Sēkope 4:4-5; 7:11.

17 'Io, pea vakai, na'e mamata 'a "Ēpalahame ki he'ene hā'ele maí, pea na'á ne fonu 'i he fiefia 'o ne nēkeneka.

18 'Io, pea vakai 'oku ou tala kiate kimoutolu, na'e 'ikai ko 'Ēpalahame pē na'e 'ilo ki he ngaahi me'a ní, ka na'e 'i ai mo e "tokolahi ki mu'a 'i he ngaahi 'aho 'o 'Ēpalahame 'a ia na'e kau ki he ^blakanga 'o e 'Otuá; 'io, 'i he lakanga 'o hono 'Aló; pea na'e fai iá koe'uhi ke fakahā ki he kakaí, 'i he ngaahi ta'u 'e lau afe ki mu'a 'i he'ene hā'ele maí, 'e hoko mai foki kiate kinautolu 'a e huhu'í.

19 Pea ko 'eni 'oku ou faka'amu ke mou 'ilo'i, na'e talu foki mei he ngaahi 'aho 'o 'Ēpalahamé kuo 'i ai 'a e kau palōfita tokolahi kuo nau fakamo'oni ki he ngaahi me'á ni; 'io, vakai, na'e fakamo'oni'i loto-to'a ia 'e he palōfita ko "Seinosí; pea ko e 'uhinga ia na'e tāmata'i ai iá.

20 Pea vakai, ko "Seinoki foki, kae 'uma'ā foki mo 'Ēsaia, pea mo ^b'Īsaia foki, mo 'Selemaia, (ko Selemaia 'a e palōfita pē ko ia 'a ia na'e fakamo'oni ki he faka'auha 'o ^dSelūsalemá) pea ko 'eni 'oku tau 'ilo'i na'e faka'auha 'a Selūsalema 'o hangē ko e ngaahi lea 'a Selemaiá. Ko ia ko e hā 'e 'ikai ke hā'ele mai ai 'a e 'Alo 'o e 'Otuá, 'o hangē ko 'ene kikité?

21 Pea ko 'eni te mou faka'ika'i 'i koā kuo faka'auha 'a "Selūsalema? Te mou pehē koā na'e 'ikai ke tāmata'i 'a e ngaahi ^bfoha kotoa 'o Setikiá, tuku kehe pē 'a 'Mūleki? 'Io, pea 'ikai 'oku mou 'ilo 'oku 'i ai 'a e hako 'o Setikia 'iate kitautolu, pea na'e kapusi 'a kinautolu mei he fonua ko Selūsalemá? Kae vakai, 'oku 'ikai ko ia pē—

22 Na'e kapusi 'a 'etau tamai ko Lihá mei Selūsalema koe'uhi ko 'ene fakamo'oni ki he ngaahi me'a ko 'ení. Na'e fakamo'oni foki mo Nifai ki he ngaahi me'a ko 'ení, kae 'uma'ā foki mo 'etau ngaahi tamaí meimei kotoa pē, 'o fai mai ki he taimí ni; 'io, kuo nau fakamo'oni ki he "hā'ele mai 'a Kalaisí, pea nau 'amanaki atu, pea nau fiefia 'i he 'aho 'a ia te ne hā'ele mai aí.

23 Pea vakai, ko e 'Otuá ia, pea 'okú ne 'iate kinautolu, pea na'á ne fakahā ia 'e ia kiate kinautolu, pea na'e huhu'í 'a kinautolu 'e ia; pea na'a nau 'oatu kiate ia 'a e fakafeta'i, koe'uhi ko e me'a ko ia 'e hokó.

24 Pea ko 'eni, ko e me'a 'i ho'o-mou 'ilo'i 'a e ngaahi me'á ni pea 'ikai te mou lava 'o faka'ikai'i ia tuku kehe 'i ha'amou loi pē, ko ia kuo mou fai angahala 'i he me'á ni, he kuo mou faka'ikai'i 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē,

17a Sēnesi 22:8–14;
Sione 8:56.

18a 'Alamā 13:19;
T&F 84:6–16; 136:37.

b FFL Lakanga
Taula'eiki Faka-
Melekišetekí.

19a 'Alamā 34:7.

20a 1 Nifai 19:10;

3 Nifai 10:15–16.

FFL Folofolá—
Ngaahi folofola kuo
molé.

b 'Īsaia 53.

c 1 Nifai 5:13; 7:14.

d Selem. 26:18;

1 Nifai 1:4.

21a 2 Nifai 6:8;

'Amenai 1:15.

b 2 Ng. Tu'i 25:7;
Selem. 39:6; 52:10.

c 'Isikeli 17:22–23;
Hilam. 6:10.

22a FFL Sisū Kalaisi—

Ngaahi kikitē kau ki
hono 'alo'i mai mo e
pekia 'a Sisū Kalaisí.

neongo hono lahi fau 'o ngaahi fakamo'oni kuo mou ma'ú; 'io, kuo mou ma'u foki 'a e ngaahi me'a "kotoa pē, 'a e ngaahi me'a 'oku 'i he langí, pea mo e ngaahi me'a 'oku 'i he māmaní fakatou'osi, ko e fakamo'oni 'oku mou'oni ia.

25 Kae vakai, kuo mou faka'ikai'i 'a e mo'oni, pea "angatu'u ki homou 'Otua mā'oni'oni; pea na'a mo e taimí ni, 'oku 'ikai te mou fokotu'u ma'amoutolu 'a e ngaahi ^bkoloa 'i he langí, 'a ia 'oku 'ikai faka'auha 'e ha me'a, pea 'e 'ikai fa'a hū ki ai ha me'a 'oku ta'ema'á, ka 'oku mou fakalahi mo'omoutolu 'a e houhau ki he 'aho 'o e 'fakamāú.

26 'Io, na'a mo e taimí ni 'oku mou lolotonga teuteu'i 'a kimoutolu, koe'uhi ko ho'omou ngaahi fakapoó mo ho'omou "fe'auaki mo e fai anghalá, ki he faka'auha lauikuongá; 'io, pea kapau 'e 'ikai te mou fakatomala 'e vave 'a 'ene hoko mai kiate kimoutolú.

27 'Io, vakai 'oku lolotonga tu'u ia 'i ho'omou ngaahi matapaá; 'io, mou hū atu ki he fakamaau'angá, 'o kumi; pea vakai, kuo fakapoongi homou fakamāú, pea 'okú ne "tokoto 'i hono totó; pea kuo fakapoongi ia 'e ^bhono tokouá, 'a ia 'oku feinga ke ne ma'u 'a e nofo'anga fakamāú.

28 Pea vakai, 'okú na kau fakatou'osi 'i ho'omou kautaha fufuú, 'a ia na'e "fokotu'u 'e Katianetoni

mo e tokotaha angakovi 'a ia 'okú ne feinga ke faka'auha 'a e laumālie 'o e fa'ahinga 'o e tangatá.

 VAHE 9

'Oku 'ilo 'e ha kau talafekau 'a e fakamaau lahi kuo mate 'i he fakamaau'angá—'Oku tuku 'a kinautolu 'i he fale fakapōpulá pea toki tukuange ki mui—'Oku fakahā 'e Nifai 'i he fakahinohino 'a e Laumālié ko Seianitumi 'a e tokotaha fakapoó—'Oku tali 'a Nifai 'e ha ni'ihī ko ha palōfita ia. Ta'u 23–21 K.M. nai.

VAKAI, na'e hoko 'o pehē 'i he lea 'aki 'e Nifai 'a e ngaahi lea ní, na'e felele'i atu ha kau tangata 'e ni'ihī 'a ia na'e 'iate kinautolu ki he fakamaau'angá; 'io, na'e 'i ai 'a e toko nima 'a ia na'a nau 'alú, 'o nau fepehē'aki 'iate kinautolu, 'i he'enu 'alú:

2 Vakai, te tau 'ilo pau heni pe ko ha palōfita 'a e tangatá ni pea kuo fekau'i ia 'e he 'Otuá ke ne kikite 'aki 'a e ngaahi me'a fakaofo pehē kiate kitautolu. Vakai, 'oku 'ikai te tau tui kuó ne fai ia; 'io, 'oku 'ikai te tau tui ko ha palōfita ia; ka neongo iá, kapau 'oku mo'oni 'a e me'á ni 'a ia kuó ne fakahā 'o kau ki he fakamaau lahi, kuo mate ia, te tau tui leva ko e ngaahi lea kehe 'a ia kuó ne lea'aki 'oku mo'oni.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau lele fakato'oto'o 'aki honau tūkuingatá, 'o nau hū ki he fakamaau'angá; pea vakai, kuo tō 'a

24a 'Alamā 30:44;
Mōsese 6:63.

25a Mōsaia 2:36–38; 3:12.
b Hilam. 5:8;

3 Nifai 13:19–21.
c T&F 10:20–23;
121:23–25.
26a FFL Fe'auaki.

27a Hilam. 9:3, 15.
b Hilam. 9:6, 26–38.
28a Hilam. 6:26–30.

e fakamaau lahi ki he kelekelé, pea 'okú ne "tokoto 'i hono totó.

4 Pea ko 'eni vakai, 'i he'enu mamata ki ai na'a nau fu'u 'ohovale 'aupito, 'o nau tō ki he kelekelé; he na'e 'ikai te nau tui ki he ngaahi lea kuo lea 'aki 'e Nifai 'o kau ki he fakamaau lahi.

5 Pea ko 'eni, 'i he'enu mamata na'a nau tui, pea na'e hoko kiate kinautolu 'a e manavahē telia na'a tō 'a e ngaahi tautea kotoa kuo fakahā 'e Nifai ki he kakaí; ko ia na'a nau tetetete, pea kuo nau tō ki he kelekelé.

6 Ko 'eni, 'i he hili pē hono fakapoongi 'o e fakamāú—he na'e hoka'i ia 'e hono tokouá 'i ha fa'ufa'u fakapulipuli, peá ne hola, pea na'e felele'i 'a e kau tamaio'eiki 'o fakahā ki he kakaí, 'o kalanga 'aki 'a e ongoongo 'o e fakapoó 'iate kinautolu;

7 Pea vakai na'e kátoa fakataha mai 'a e kakaí ki he potu 'o e fakamaau'angá—pea vakai, na'a nau fu'u ofo lahi 'i he'enu mamata ki he kau tangata 'e toko nima 'a ia kuo nau tō ki he kelekelé.

8 Pea ko 'eni vakai, na'e 'ikai 'ilo 'e he kakaí 'o kau ki he fu'u kakai tokolahi kuo nau fakataha ki he "ngoue 'a Nifai; ko ia na'a nau fepehē'aki 'iate kinautolu: Ko e kau tangata 'eni kuo nau fakapoongi 'a e fakamāú, pea kuo taa'i 'a kinautolu 'e he 'Otuá ke 'oua te nau lava 'o hola meiate kinautolu.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau puke 'a kinautolu, 'o ha'i 'a kinautolu mo lī 'a kinautolu ki

he fale fakapōpulá. Pea na'e fanongonongo holo 'a e tala kuo fakapoongi 'a e fakamāú, pea kuo puke 'a e kau fakapoó 'o lī ki he fale fakapōpulá.

10 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he pongipongi haké na'e fakataha mai 'a e kakaí ke tengihia mo "aukai, 'i he telio 'o e fakamaau lahi tu'u-ki-mu'a 'a ia kuo fakapōngi.

11 Pea ko ia ko e kau fakamaau kotoa foki na'a nau 'i he ngoue 'a Nifai, pea nau fanongo ki he'ene ngaahi leá, na'a nau fakataha kotoa mai foki ki he telio.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'eke ki he kakaí, 'o pehē: 'Oku 'i fē 'a e toko nima 'a ia na'e fekau ke nau 'alu ke 'eke 'o kau ki he fakamaau lahi pe kuó ne pekiá? Pea na'a nau tali 'o pehē: Ko e toko nima ko 'eni 'oku mou pehē kuo mou fekau atú, 'oku 'ikai te mau 'ilo ki ai; ka 'oku 'i ai 'a e toko nima 'a ia ko e kau fakapoó, kuo mau lī ki he fale fakapōpulá.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fie ma'u 'e he kau fakamāú ke 'omi 'a kinautolu, pea na'e 'omi 'a kinautolu, pea vakai ko kinautolu 'a e toko nima na'e fekau; pea vakai na'e 'eke kiate kinautolu 'e he kau fakamāú ke nau fakamatala ki he me'a na'e hokó, pea na'a nau fakahā kiate kinautolu 'a e me'a kotoa pē 'a ia kuo nau faí, 'o pehē:

14 Na'a mau lele 'o mau a'u atu ki he potu 'o e fakamaau'angá, pea 'i he'emaui mamata ki he ngaahi me'a kotoa 'o hangē pē

ko ia na'e fakamo'oni'i 'e Nifai, na'a mau ofo lahi 'o a'u ki he'e-mau tō ki he kekelelé; pea 'i he'emaui ake hake mei he'emaui ofó, vakai na'a nau lī 'a kimautolu ki he fale fakapōpulá.

15 Ko 'eni, ko e me'a ki he fakapoongi 'o e tangata ní, 'oku 'ikai te mau 'ilo pe ko hai kuó ne fai iá; pea ko e me'a pē ia 'oku mau 'iló, na'a mau lele 'o mau a'u ki ai 'o hangē ko ho'omou fekaú, pea vakai kuo mate ia, 'o hangē ko e ngaahi lea 'a Nifai.

16 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e fakamatala'i 'e he kau fakamāú 'a e me'á ki he kakaí, 'o nau tukuaki'i 'a Nifai, 'o pehē: Vakai, 'oku mau 'ilo'i kuo pau ne alea 'a e Nifai ni mo ha taha ke ne tāmata'i 'a e fakamāú, pea ke ne toki fakahā ia kiate kitautolu, koe'uhi ke ne fakaului 'a kitautolu ki he'ene lotú, koe'uhi ke ne hakeaki'i ia ke hoko ko e tangata lahi, kuo fili 'e he 'Otuá, pea ko ha palōfita.

17 Pea ko 'eni vakai, te tau faka'ilo 'a e tangatá ni, pea te ne vete 'ene hiá, 'o fakahā mai kiate kitautolu 'a e tokotaha fakapō totonu 'o e fakamaau ko 'eni.

18 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tukuange 'a e toko nimá 'i he 'aho 'o e telió. Ka neongo iá, na'a nau valoki'i 'a e kau fakamāú 'i he ngaahi lea kuo nau tukuaki'i 'aki 'a Nifai, 'o nau fakakikihi taha taha mo kinautolu, 'o a'u ki he'enau ta'ofi 'o ngaohi 'a kinautolu ke fakalongolongo.

19 Ka neongo iá, na'a nau fekau ke puke 'a Nifai 'o ha'i pea

'omi ki he 'ao 'o e kakaí, pea nau kamata ke fakafehu'i ia 'i he ngaahi founa kehekehe koe'uhi ke nau tauhele'i ia, ke nau lava 'o fakahala'i mo tāmata'i ia—

20 'O nau pehē ange kiate ia: 'Okú ke kaungā fai mo ha taha; ko hai 'a e tangata 'a ia kuó ne fai 'a e fakapō ko 'eni? Ko 'eni fakahā mai kiate kimautolu, pea vete ho'o hiá; 'o nau pehē, Vakai ko e pa'anga 'eni; pea te mau tuku foki ke ke mo'ui 'o kapau te ke tala mai kiate kimautolu, 'o vete 'a e alea kuó ke fai mo iá.

21 Ka na'e pehē ange 'e Nifai kiate kinautolu: 'Oiauē 'a kimoutolu 'a e kau "vale, 'a kimoutolu 'a e kau ta'ekamu 'i homou lotó, 'a kimoutolu 'a e kau kui, mo e kakaí ^bkia-kekeva, 'oku mou 'ilo koā hono fuoloa 'o e kātaki'i 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá ke mou fai atu 'i homou ngaahi hala ko 'eni 'o e angahalá?

22 'Oiauē 'oku taau ke mou kamata ke ngala mo "tangi, koe'uhi ko e fu'u faka'auha lahi 'a ia 'oku tatali mai 'i he taimí ni kiate kimoutolu, 'o ka 'ikai te mou fakatomala.

23 Vakai 'oku mou pehē kuó u alea mo ha tangata ke ne fakapoongi 'a Sisolami, ko hotau fakamaau lahí. Kae vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo mou fai 'eni koe'uhi ko 'eku fakamo'oni'i kiate kimoutolu ke mou 'ilo ki he me'á ni; 'io, ko ha fakamo'oni kiate kimoutolu, na'á ku 'ilo ki he fai angahala mo e ngaahi anga-fakalielia 'oku 'iate kimoutolú.

24 Pea ko e me‘a ‘i he‘eku fai ‘eni, kuo mou pehē ai kuó u alea mo ha tangata ke ne fai ‘a e me‘á ni; ‘io, koe‘uhi ko ‘eku fakahā kiate kimoutolu ‘a e faka‘ilonga ní ‘oku mou ‘ita ai kiate au, ‘o feinga ke faka‘auha ‘eku mo‘uí.

25 Pea ko ‘eni vakai, te u fakahā kiate kimoutolu mo ha faka‘ilonga ‘e taha, ‘o vakai pe te mou feinga ‘i he me‘á ni ke faka‘auha au.

26 Vakai ‘oku ou pehē kiate kimoutolu: Mou ō ki he fale ‘o Seianitumi, ko e “tokoua ‘o Sisolamí, pea pehē kiate ia —

27 Na‘á ke alea koā mo Nīfai, ko e palōfita loi, ‘a ia kuó ne kikite ‘aki ‘a e kovi lahi pehē ki he kakaí ni, ke ke fakapoongi ‘a Sisolami, ko ho tokouá?

28 Pea vakai, te ne fakahā atu e kimoutolu, ‘Ikai.

29 Pea ke mou pehē kiate ia: Na‘á ke fakapoongi koā ‘a ho tokouá?

30 Pea te ne tu‘u ‘i he ilifia ‘o ‘ikai ‘ilo pē ko e hā ha‘ane lea ‘e faí. Pea vakai, te ne faka‘ikai‘i kiate kimoutolu; pea te ne fai ‘o hangē ‘okú ne ‘ohovalé; ka neongo iá, te ne fakahā kiate kimoutolu ‘okú ne ta‘ehalaia.

31 Kae vakai, ke mou sivi‘i ia, pea te mou ‘ilo‘i ‘a e toto ‘i he kapa ‘o hono kofu tu‘á.

32 Pea ‘i ho‘omou mamata ki aí, ke mou pehē ange: Na‘e ha‘u mei fē ‘a e toto ko ‘eni? ‘Ikai koā ‘oku mau ‘ilo‘i ko e toto ia ‘o ho tokouá?

33 Pea te ne tetetete leva, pea ‘e tea, ‘o hangē kuó ne maté.

34 Pea ke mou pehē ange leva: Ko e me‘a ‘i he ilifiá ni mo e lanu teá ni, ‘a ia kuo hoko ki ho matá, vakai, ‘oku mau ‘ilo‘i ai ‘okú ke halaia.

35 Pea ‘e hoko leva kiate ia ‘a e manavahē lahi ange; pea te ne toki vete leva kiate kimoutolu, pea ‘ikai toe faka‘ikai‘i kuó ne fai ‘a e fakapoó ni.

36 Pea te ne toki pehē leva kiate kimoutolu, ko au, Nīfai, ‘oku ‘ikai te u teitei ‘ilo ‘o kau ki he me‘á ni ka ‘i hono fakahā ia kiate au ‘i he māfima‘i ‘o e ‘Otuá. Pea te mou toki ‘ilo‘i ai tā ko e tangata faitotonu au, pea ko e fekau‘i mai au kiate kimoutolu mei he ‘Otuá.

37 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau ‘alu ‘o fai, ‘o hangē ko ia kuo tala kiate kinautolu ‘e Nīfaí. Pea vakai, na‘e mo‘oni ‘a e ngaahi lea kuó ne lea‘akí; he na‘á ne faka‘ikai‘i ‘o hangē ko e ngaahi leá; peá ne vete ‘o hangē ko e ngaahi leá.

38 Pea na‘e ngaohi ia ke ne fakahā ko ia ‘a e tokotaha fakapō mo‘oní, ‘o tupu ai hono tu-kuangē ‘o e toko nimá, pea mo Nīfai foki.

39 Pea na‘e ‘i ai ‘a e kau Nīfai ‘e ní‘ihi na‘a nau tui ki he ngaahi lea ‘a Nīfaí; pea na‘e ‘i ai mo e ní‘ihi foki, na‘a nau tui koe‘uhi ko e fakamo‘oni ‘a e toko nimá, he kuo nau ului lolotonga ‘enua ‘i he fale fakapōpulá.

40 Pea ko ‘eni na‘e ‘i ai ‘a e ní‘ihi ‘i he kakaí, na‘a nau pehē ko ha palōfita ‘a Nīfai.

41 Pea na‘e toe ‘i ai mo e ní‘ihi

na'a nau pehē: Vakai, ko ha 'otua ia, he ka ne 'ikai ko ha 'otua ia, pehē he 'ikai te ne fa'a 'ilo'i 'a e me'a kotoa pē. He vakai, kuó ne fakahā mai kiate kitautolu 'a e ngaahi fakakaukau 'a hotau lotó, pea kuó ne fakahā mai foki kiate kitautolu 'a e ngaahi me'a; pea kuó ne fakahā foki kiate kitautolu 'a e 'ilo ki he tokotaha fakapō totonu 'o hotau fakamaau lahi.

 VAHE 10

'Oku foaki 'e he 'Eiki kia Nīfai 'a e mālohi ke fakama'ú—'Okú ne ma'u ai 'a e mālohi ke fakama'u mo vete 'i he māmaní pea 'i he langí foki—'Okú ne fekau ki he kakaí ke nau fakatomala pe ko 'enau 'auha—'Oku 'ave ia 'e he Laumālié mei he ha'ofanga kakai ki he ha'ofanga kakai. Ta'u 21–20 K.M. nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'e tupu hake ha fakakikihi 'i he kakaí, 'o tupu ai ha'anau movetevete holo 'o taki taha 'alu 'i hono hala, 'o tuku toko taha pē 'a Nīfai, lolotonga 'ene tu'u 'i honau lotolotonga.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu atu 'a Nīfai 'i hono hala ki hono fale 'o'oná, 'o ne "fakalaulauloto ki he ngaahi me'a 'a ia kuo fakahā mai 'e he 'Eiki kiate ia.

3 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga 'ene fifili peheé—na'e fu'u mafasia lahi hono lotó koe'uhi ko e fai angahala 'a e kakai

'o e kau Nīfai, ko 'enau ngaahi ngāue fufū 'o e fakapo'ulí, mo 'enau ngaahi fakapoó, mo 'enau ngaahi vete koloá, mo e fa'ahinga kotoa 'o e angahalá—pea na'e hoko 'o pehē 'i he lolotonga 'ene fifili pehē 'i hono lotó, vakai, na'e ongo mai ha le'o kiate ia 'o pehē:

4 'Okú ke monū'ia koe, 'e Nīfai, koe'uhi ko e ngaahi me'a kuó ke fai; he kuó u vakai ki he anga ho'o "vilitaki ta'etuku hono fakahā 'a e lolofola, kuó u tuku kiate koé, ki he kakaí ni. Pea kuo 'ikai te ke manavahē kiate kinautolu, pea kuo 'ikai te ke kalofaki ho'o mo'ui b'a'áú, ka kuó ke feinga pe ke fai hoku 'lotó, pea tauhi 'eku ngaahi fekaú.

5 Pea ko 'eni, koe'uhi ko ho'o fai 'eni 'i he vilitaki ta'etukú, vakai, te u tāpuaki'i koe 'o ta'engata; pea te u ngaohi koe ke ke mālohi 'i ho'o ngaahi leá mo e ngaahi me'a te ke fai, 'i he tuí mo e ngaahi ngāue; 'io, pea 'e fai 'a e me'a "kotoa pē kiate koe 'o fakatatau mo ho'o ^bleá, koe'uhi 'e 'ikai te ke kole ha me'a 'oku ta'ehoa mo hoku lotó.

6 Vakai, ko Nīfai koe, pea ko e 'Otuá au. Vakai, 'oku ou fakahā kiate koe 'i he 'ao 'o 'eku kau 'āngeló, te ke ma'u 'a e mālohi ki he kakaí ni, pea te ke taa'i 'a e fonuá 'aki 'a e "honge, mo e mahaki faka'auha, mo e faka'auha, 'o fakatatau mo e fai angahala 'a e kakaí ni.

7 Vakai, 'oku ou tuku kiate

10 2a FFL Fakalaulaulotó.
4a FFL Faivelengá.
b FFL Feilaulaú.
c 3 Nīfai 11:11.

5a 3 Nīfai 18:20;
T&F 88:63–65.
b 'Inosi 1:12.
c 2 Nīfai 4:35;

T&F 46:30.
6a Hilam. 11:4–18.

koe 'a e mālohi, ke 'ilonga 'a e me'a te ke "fakama'u 'i māmaní, 'e fakama'u ia 'i he langí; pea 'ilonga 'a e me'a te ke veteki 'i he māmaní, 'e veteki ia 'i he langí; pea 'e pehē ho'o ma'u 'a e mālohi ki he kakai ní.

8 Pea ko ia, kapau te ke pehē ki he temipalé ni, 'e mafahi ua ia, 'e hoko ia.

9 Pea kapau te ke pehē ki he "mo'ungá ni, Ke ke holo hifo, pea toka lelei, 'e hoko ia.

10 Pea vakai, kapau te ke pehē 'e te'ia 'e he 'Otuá 'a e kakai ni, 'e hoko ia.

11 Pea ko 'eni vakai, 'oku ou fekau kiate koe, ke ke 'alu 'o fakahā ki he kakai ni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eiki koe 'Otuá, 'a ia ko e Māfimafí: Kapau 'e 'ikai te mou fakatomala, 'e te'ia 'a kimoutolu ke mou "auha.

12 Pea vakai, ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e folofola 'aki 'e he 'Eiki kia Nīfai 'a e ngaahi folofola ní, na'a ne tu'u 'o 'ikai te ne hū ki hono fale 'o'oná, ka ne foki ki he ngaahi ha'ofanga kakai 'a ia kuo nau movetevete 'i he funga 'o e fonuá, 'o ne kamata fakahā kiate kinautolu 'a e folofola 'a e 'Eiki 'a ia kuo folofola 'aki kiate ia, 'o kau ki honau faka'auhá 'o ka 'ikai te nau fakatomala.

13 Ko 'eni vakai, neongo 'a e mana lahi kuo fai 'e Nīfai 'i hono fakahā kiate kinautolu 'a e me'a 'a ia na'e kau ki he pekia 'a e fakamaau lahí, na'a nau fakafefeka pē honau lotó 'o 'ikai

te nau tokanga ki he ngaahi folofola 'a e 'Eiki.

14 Ko ia na'e fakahā 'e Nīfai kiate kinautolu 'a e folofola 'a e 'Eiki, 'o ne pehē: Kapau 'e 'ikai te mou fakatomala 'oku folofola peheni 'e he 'Eiki, 'e te'ia 'a kimoutolu ke mou 'auha.

15 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono fakahā 'e Nīfai kiate kinautolu 'a e folofolá, vakai, na'a nau kei fakafefeka pē honau lotó 'o 'ikai te nau fie tokanga ki he'ene ngaahi leá; ko ia na'a nau lau'ikovi'i ia, 'o nau feinga ke puke ia 'aki honau nimá ke nau lí ia ki he fale fakapōpulá.

16 Kae vakai, na'e 'iate ia 'a e māfimafi 'o e 'Otuá, pea na'e 'ikai te nau fa'a puke ia ke lí ki he fale fakapōpulá, he na'e 'ave ia 'e he Laumālié mei honau lotolotonga.

17 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pehē 'ene 'alu atu 'i he Laumālié, mei he ha'ofanga kakai ki he ha'ofanga kakai, 'o ne fakahā 'a e folofola 'a e 'Otuá, kae 'oua kuó ne fakahā ia kiate kinautolu kotoa, pe kuó ne 'oatu ia ki he kakai kotoa pē.

18 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai te nau fie tokanga ki he'ene ngaahi leá; pea na'e kamata ke tupu 'a e ngaahi fakakikihi, 'o a'u ki he 'i ai ha mavahevahe 'iate kinautolu 'o kamata ke nau fetāmate'aki 'aki 'a e heletā.

19 Pea na'e 'osi pehē hono fitu-ngofulu mā taha ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu ki he kakai 'o Nīfai.

VAHE 11

'Oku kole 'e Nīfai ki he 'Eikí ke fetongi 'enau taú 'aki ha hongé—'Oku mate ha kakai tokolahi—'Oku nau fakatomala, pea 'oku kole 'e Nīfai ki he 'Eikí ke tuku mai ha 'uha—'Oku ma'u 'e Nīfai mo Līhai ha ngaahi fakahā lahi—'Oku fokotu'u ma'u 'e he kau kaiha'a 'a Katinetoní 'a kinautolu 'i he fonuá. Ta'u 20–6 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i hono fitungofulu mā ua ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu na'e 'āsili 'a e ngaahi fakakikihí, 'o a'u ki he 'i ai 'a e ngaahi tau 'i he fonuá hono kotoa 'i he kakai kotoa pē 'o Nīfai.

2 Pea ko e kautaha "fufū ko 'eni 'o e kau kaiha'a na'a nau fai 'a e ngāuē ni 'o e faka'auhā mo e angahalá. Pea na'e fai atu 'a e taú ni 'i hono kotoa 'o e ta'u ko iá; pea na'e fai atu ia foki 'i hono fitungofulu mā tolu 'o e ta'ú.

3 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u ko 'eni na'e tangi 'a Nīfai ki he 'Eikí, 'o ne pehē:

4 'E 'Eiki, 'oua mu'a te ke tuku ke faka'auha 'a e kakaí ni 'i he heletaá; kae kehe 'e 'Eiki, tuku mu'a ke hoko ha "hongé 'i he fonuá ke ue'i hake 'a kinautolu ke nau manatu'i 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá, pea hei'ilo na'a nau fakatomala mo tafoki ai kiate koe.

5 Pea ko ia na'e hoko ia, 'o hangē ko e ngaahi lea 'a Nīfai. Pea na'e 'i ai 'a e fu'u hongé lahi

'i he funga 'o e fonuá, 'i he kakai kotoa pē 'o Nīfai. Pea ko ia na'e hoko atu 'a e hongé 'i hono fitungofulu mā fā 'o e ta'ú, pea na'e 'osi 'a e faka'auha 'i he heletaá ka na'e faka'au 'o lahi 'i he hongé.

6 Pea na'e hoko atu 'a e ngāue 'o e faka'auhā ni 'i hono fitungofulu mā nima 'o e ta'ú. He na'e taa'i 'a e fonuá 'o pakupaku, pea na'e 'ikai tupu ai 'a e kēleni 'i he fa'ahita'u 'o e kēleni; pea na'e taa'i 'a e fonuá hono kotoa, 'o tatau 'i he kau Leimaná mo e kau Nīfai, ko ia na'e taa'i 'a kinautolu pea mate honau lau afe 'i he ngaahi feitu'u fai angahala ange 'o e fonuá.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'e vakai 'a e kakaí 'oku ofi ke nau 'auha 'i he hongé, pea na'e kamata ke nau "manatu'i 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá; pea nau kamata ke manatu'i 'a e ngaahi lea 'a Nīfai.

8 Pea na'e kamata ke tangi 'a e kakaí ki he'enau kau fakamaau lahí mo honau kau takí, ke nau lea kia Nīfai: Vakai, 'oku mau 'ilo'i ko ha tangata koe 'a e 'Otuá, ko ia ke ke tangi ki he 'Eiki ko hotau 'Otuá ke ne to'o atu meiate kitautolu 'a e hongé ni, telia na'a hoko 'a e "lea kotoa pē kuó ke lea 'aki 'o kau ki homau faka'auhā.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'e lea 'a e kau fakamāu kia Nīfai, 'o hangē ko e me'a na'e kole 'e he kakaí ke nau faí. Pea na'e hoko 'o pehē 'i he vakai 'e Nīfai kuo fakatomala 'a e kakaí 'o

nau fakavaivai 'i 'a kinautolu 'i he tauanga'a, na'á ne toe tangi ki he 'Eikí, 'o pehē:

10 'E 'Eiki, vakai 'oku fakatomala 'a e kakaí ni; pea kuo nau tafi 'i atu 'a e kautaha 'a Katiane-toní meiate kinautolu 'o a'u ki he'enua 'osi'osingamālie, pea kuo tanu fakataha mo kinautolu 'a 'enua ngaahi alea fufuú 'i he kekelelé.

11 Ko 'eni, 'E 'Eiki, 'ofa mu'a 'o lolou 'a ho houháu koe'uhi ko 'enua angavaivai ni, pea tuku ke lolou ho houháu 'i he faka'auha 'o e kakai angahala 'a ia kuo 'osi ho'o faka'auhá.

12 'E 'Eiki, 'ofa mu'a 'o lolou 'a ho houháu, 'io, 'a ho houhau kakahá, pea fakangata 'a e hongé ni 'i he fonuá ni.

13 'E 'Eiki, 'afio mai kiate au, 'o tuku ke fai 'o hangē ko 'eku ngaahi leá, pea tuku mai 'a e "uha ki he funga 'o e fonuá, koe'uhi ke ne toe laku mai hono fuá, mo hono kēlení 'i he fa'ahita'u 'o e kēlení.

14 'E 'Eiki, na'á ke 'afio mai ki "he'eku ngaahi leá 'i he'eku pehē, Tuku ke 'i ai ha hongé, koe'uhi ke 'osi 'a e mahaki faka'auha 'o e heletaá; pea 'oku ou 'ilo te ke hōifua, 'i he taimí ni, ki he'eku ngaahi leá, ha na'á ke folofola: Kapau 'e fakatomala 'a e kakaí ni te u fakamo'ui 'a kinautolu.

15 'Io, 'E 'Eiki, pea 'okú ke 'afio'i kuo nau fakatomala, koe'uhi ko e hongé mo e mahaki faka'auha pea mo e faka'auha 'a ia kuo hoko kiate kinautolú.

16 Pea ko 'eni, 'E 'Eiki, te ke

lolou koā 'a ho houháu, pea tuku ke nau toe 'ahi'ahi pe te nau tauhi kiate koe? Pea kapau 'e pehē, 'E 'Eiki, te ke lava koā ke tāpuaki'i 'a kinautolu 'o hangē ko ho'o ngaahi folofola kuó ke folofola'akí.

17 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono fitungofulu mā ono 'o e ta'ú na'e lolou 'e he 'Eikí 'a hono houháu mei he kakaí, 'o ne tuku ke tō 'a e "uha ki he kekelelé, 'o a'u ki he tupu ai 'a hono fuá 'i he fa'ahita'u 'o hono fuá. Pea na'e hoko 'o pehē na'e tupu hono kēlení 'i he fa'ahita'u 'o hono kēlení.

18 Pea vakai, na'e fiefia 'a e kakaí 'o nau 'oatu 'a e fakafeta'i ki he 'Otuá, pea na'e fonu 'a e funga hono kotoa 'o e fonuá 'i he fiefia; pea na'e 'ikai te nau toe feinga ke tāmata'i 'a Nīfai, ka na'a nau lau ia ko e palōfita "lahi, pea ko ha tangata 'a e 'Otua, kuo tuku kiate ia 'a e fu'u mālohi mo e mafai lahi 'e he 'Otuá.

19 Pea vakai, na'e 'ikai ke momo'i "si'i hifo 'a Lihai ko hono tokouá, ki mui 'iate iá 'i he ngaahi me'a 'oku kau ki he mā'oni'oní.

20 Pea ko ia na'e hoko 'o pehē na'e faka'au ke toe tu'umālie 'a e kakai 'o Nīfai 'i he fonuá, 'o nau kamata ke langa hake honau ngaahi feitu'u maumaú, mo kamata ke fakatokolahi mo mafola atu, 'o a'u ki he'enua 'ufi'ufi hono kotoa 'o e funga 'o e fonua, 'i he fakatokelaú pea mo e fakatongá fakatou'osi, pea mei he tahi hihifó ki he tahi hahaké.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'osi hono fitungofulu mā ono 'o e ta'ú 'i he melino. Pea na'e kamata 'a e ta'u hono fitungofulu mā fitú 'i he melino; pea na'e mafola atu 'a e "siasí 'i he funga kotoa 'o e fonuá; pea na'e kau ki he siasí 'a e kongalahi ange 'o e kakai, 'o e kau Nīfaí mo e kau Leimaná fakatou'osi; pea na'a nau ma'u 'a e fu'u melino lahi 'i he fonuá; pea na'e 'osi pehē 'a hono fitungofulu mā fitu 'o e ta'ú.

22 Pea na'e 'iate kinautolu foki 'a e melinó 'i hono fitungofulu mā valu 'o e ta'ú, tuku kehe pē ha ngaahi fakakikihi 'e ni'ihī na'e kau ki ha ngaahi tefito 'o e tokāteline 'a ia kuo tohi 'e he kau palōfitá.

23 Pea 'i hono fitungofulu mā hiva 'o e ta'ú na'e kamata ke 'i ai 'a e ngaahi fakakikihi lahi. Ka na'e hoko 'o pehē 'i he ma'u 'e Nīfaí mo Lihai, mo e tokolahi 'o hona kāingá 'a ia na'a nau 'ilo'i 'a e ngaahi tefito mo'oni 'o e tokāteline, 'a e ngaahi "fakahā lahi 'i he 'aho taki tahá,, ko ia na'a nau malanga ki he kakai, pea na'a nau ta'ofi ai 'a 'enau fakakikihi 'i he ta'u pē ko iá.

24 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono tvalungofulu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nīfaí, na'e 'i ai ha ni'ihī 'o e kau tafoki mei he kakai 'o Nīfaí, 'a ia kuo nau 'alu atu 'i he ngaahi ta'u 'e ni'ihī ki mu'á ki he kau Leimaná, 'o nau 'ai kiate kinautolu 'a e hingoa 'o e kau Leimaná, pea na'e 'i ai foki

mo ha ni'ihī 'a ia ko e hako mo'oni 'o e kau Leimaná, na'e faka'ita'i 'e kinautolú ni, ko ia na'a nau kamata ha tau mo honau kāingá.

25 Pea nau fai 'a e fakapō mo e vete koloa; pea nau toki hola ki he ngaahi mo'ungá, pea mo e feitu'u maomaonganoá mo e ngaahi potu fufuú, 'o nau toitoi ai ke 'oua na'a 'ilo'i 'a kinautolu, pea na'a nau ma'u 'i he 'aho kotoa pē hano fakalahi ki honau tokolahí, 'o fakatatau mo e 'alu atu kiate kinautolu 'a e kau tafokí.

26 Pea ko ia na'e 'osi atu ha taimi si'i, 'io, ko ha ngaahi ta'u si'i pē, na'a nau hoko ko e kautaha kaiha'a tokolahi; pea nau kamata 'a e ngaahi alea fufū kotoa pē 'a Katianetoni; pea ko ia na'a nau hoko ko e kau kaiha'a 'a Katianetoni.

27 Ko 'eni vakai, na'e hanga 'e he kau kaiha'á ni 'o fakatupu ha maumau lahi, 'io, ko ha fu'u maumau lahi 'i he lotolotonga 'o e kakai 'o Nīfaí, kae 'uma'ā foki 'i he lotolotonga 'o e kakai 'o e kau Leimaná.

28 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'aonga ke fakangata 'a e ngāuē ni 'o e faka'auhá; ko ia na'a nau fekau atu ha kau tau 'o e kau tangata sino mālohi ki he feitu'u maomaonganoá mo e ngaahi mo'ungá ke kumi ki he kautahá ni 'o e kau kaiha'á, pea faka'auha 'a kinautolu.

29 Kae vakai, na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u pē ko iá na'e toe teke'i fakafoki mai 'a kinautolu ki

honau ngaahi fonua 'onautolú. Pea na'e 'osi pehē hono valungofulu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu ki he kakai 'o Nifai.

30 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he kamata'anga 'o e ta'u hono valungofulu mā tahá na'a nau toe ō atu ke tau'i 'a e kautaha ko 'eni 'o e kau kaiha'á, pea na'a nau faka'auha 'a e tokolahi; pea na'e 'i ai foki mo e tokolahi 'o kinautolu na'e faka'auha.

31 Pea na'e 'aonga ke nau toe foki mai mei he feitu'u maomaonganoá pea mei he ngaahi mo'ungá ki honau ngaahi fonua 'onautolú, koe'uhi ko e fu'u lahi fau 'o e tokolahi 'o e kau kaiha'á 'a ia na'a nau nofo 'i he ngaahi mo'ungá mo e feitu'u maomaonganoá.

32 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'osi pehē 'a e ta'u ko ia. Pea na'e kei tupu 'o tokolahi ai pē 'a e kau kaiha'á 'o nau faka'au 'o mālohi, 'o a'u ki he'enua pole'i 'a e ngaahi kau tau kotoa 'a e kau Nifai, pea mo e ngaahi kau tau foki 'a e kau Leimaná; pea na'a nau fakatupu 'a e fu'u ilifia lahi 'i he kakai 'i hono kotoa 'o e funga 'o e fonuá.

33 'Io, he na'a nau 'ohofi 'a e ngaahi potu lahi 'o e fonuá, 'o nau fai 'a e fu'u faka'auha lahi kiate kinautolu; 'io, na'a nau tāmata'i 'a e tokolahi, mo 'ave pōpula 'a e ni'ihi ki he feitu'u maomaonganoá, 'io, kae tautautefito ki honau kakai fefiné mo 'enua fānaú.

34 Ko 'eni ko e fu'u kovi ni, 'a ia na'e tō ki he kakai koe'uhi ko

'enua angahalá, na'e toe ue'i hake ai 'a kinautolu ke nau manatu'i 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá.

35 Pea na'e 'osi pehē hono valungofulu mā taha 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu.

36 Pea 'i hono valungofulu mā ua 'o e ta'ú na'a nau toe kamata ke "fakangalo'i 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá. Pea 'i he ta'u hono valungofulu mā tolú na'a nau kamata ke tupulaki 'o mālohi 'i he fai angahalá. Pea 'i hono valungofulu mā fā 'o e ta'ú na'e 'ikai te nau fakatonotonu honau ngaahi hala kovi.

37 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u hono valungofulu mā nimá na'a nau faka'au 'o mālohi ange ai pē 'i he'enua loto-hikisia, mo 'enua angahalá; ko ia na'a nau toe faka'au ai 'o taau mo e faka'auhá.

38 Pea na'e 'osi pehē hono valungofulu mā nima 'o e ta'ú.

VAHE 12

'Oku ta'e-angatonu mo vale pea vave 'a e fa'ahinga 'o e tangatá ke fai kovi—'Oku tautea'i 'e he 'Eiki 'a hono kakai—Ko e ta'e'aonga 'a e mālohi 'o e tangatá 'i hono fakatatau ki he māfimafi 'o e 'Otuá—'I he 'aho 'o e fakamāu, 'e ma'u 'e he tangatá 'a e mo'ui ta'engatá pe ko e mala'ia ta'engatá. Ta'u 6 κ.Μ. nai.

PEA ko ia 'oku tau lava 'o vakai ki he kākā, mo e ta'e-angatonu 'a e loto 'o e fānau 'a e tangatá; 'io, 'oku tau vakai ai ki he 'Eiki 'i he'ene fu'u angalelei ta'e-

fakangatangatá 'okú ne tāpuaki'í mo ngaohi ke "tu'umālie 'a kinautolu 'oku nau ^bfalala kiate iá.

2 'Io, pea 'oku tau lava 'o 'ilo 'i he taimi pē ko ia 'okú ne ngaohi ke tu'umālie 'a hono kakai, 'io, 'i hono fakatupulaki 'a e fua 'o 'enau ngoué, mo 'enau ngaahi takanga monumanu ikí mo 'enau ngaahi takanga monumanu lalahí, mo e koulá, mo e silivá, mo e ngaahi me'a mahu'inga kehekehe kotoa pē 'o e fa'ahinga kotoa pē mo e ngāue tufunga lelei kotoa pē; 'o ne fakahaofi 'enau mo'uí, 'o ne fakahaofi 'a kinautolu mei he nima 'o honau ngaahi filí; 'o ne fakamolū 'a e loto 'o honau ngaahi filí koe'uhi ke 'oua na'a nau tala tau kiate kinautolu; 'io, ko hono fakakātoá, 'o ne fai 'a e me'a kotoa pē koe'uhi ko e tu'umālie mo e fiefia 'a hono kakai; 'io, ko e taimi ia 'oku nau "fakafefeka ai honau lotó, 'o nau fakangalo'í 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá, pea nau ^bmolomoloki hifo 'i honau lalo va'é 'a e Tokotaha Mā'oni'oní—'io, pea 'oku peheé koe'uhi ko e fiemālie 'enau mo'uí, mo 'enau fu'u tu'umālie lahi 'aupitó.

3 Pea ko ia 'oku tau 'ilo'í kapau 'oku 'ikai ke "tautea'í 'e he 'Eiki 'a hono kakai 'aki 'a e ngaahi mamahi lahi, 'io, kapau 'oku

'ikai te ne tautea'í 'a kinautolu 'aki 'a e mate mo e ilifia, pea mo e hongē mo e fa'ahinga mahaki faka'auha kotoa pē, he 'ikai te nau ^bmanatu'í ia.

4 'Oiauē hono 'ikai ke vale, mo fielahi, mo kovi, mo anga-fakatēvolo, mo "vave ke fai angahala, pea hono 'ikai fakatuotuai ke failelei 'a e fānau 'a e tangatá; 'io, hono 'ikai vave ke tokanga ki he ngaahi lea 'a e tokotaha angakovi, pea tuku honau ^blotó ki he ngaahi me'a ta'e'aonga 'o e māmaní!

5 'Io, hono 'ikai vave ke fielahi 'i he "hikisiá; 'io, hono 'ikai vave ke pōlepole, pea fai 'a e fa'ahinga kotoa pē 'o e me'a 'oku kovi; pea hono 'ikai tuai ke nau manatu'í 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá, 'o fakatokanga honau telingá ki he'ene ngaahi akonakí, 'io, hono 'ikai tuai ke ^ba'eva 'i he ngaahi hala 'o e potó!

6 Vakai, 'oku 'ikai te nau loto ke hanga 'e he 'Eiki ko honau 'Otua, 'a ia kuó ne "fakatupu 'a kinautolú, 'o ^bangi mo pule'í 'a kinautolu; neongo 'ene fu'u angalelei mo 'ene 'alo'ofa kiate kinautolú, ka 'oku nau lau 'oku 'ikai mahu'inga 'ene ngaahi akonakí, pea 'oku 'ikai te nau loto ke ne hoko ko honau fakahinohino.

7 'Oiauē hono 'ikai lahi 'a e "ta'e'aonga 'o e fānau 'a e tangatá;

12 1a 2 Fkmtl. 26:5;

Same 1:2–3.

b Same 36:7–8;

2 Nifai 22:2;

Mōsaia 4:6.

FFL Falala.

2a FFL Hē mei he Mo'oní.

b 'Alamā 5:53;

3 Nifai 28:35.

3a Mōsaia 23:21;

T&F 98:21; 101:8.

b 'Āmosi 4:6–11.

4a 'Eke. 32:8.

b Mātiu 15:19;

Hepelū 3:12.

5a LFKt. 29:23.

FFL Loto-hikisiá.

b FFL 'A'eva, 'A'eva mo

e 'Otuá.

6a 'Īsaia 45:9;

T&F 58:30;

Mōsese 7:32–33.

b T&F 60:4.

7a 'Īsaia 40:15, 17;

Mōsaia 4:19;

Mōsese 1:10.

‘io, ‘oku nau sí‘i hifo foki ‘a ki-nautolu ‘i he efu ‘o e kelekelé.

8 He vakai, ‘oku hiki ki hē mo ē ‘a e efu ‘o e kelekelé, ‘o a‘u ki hono vaeua, ‘i he fekau ‘a hotau ‘Otuā lahi mo ta‘engatá.

9 ‘Io, vakai, ‘oku tetetete mo ‘ngalulululu ‘a e ngaahi tafungo-fungá mo e ngaahi mo‘ungá ‘i hono le‘ó.

10 Pea ‘i he ‘mālohi ‘o hono le‘ó ‘oku mafahifahi ia, ‘o hoko ‘o tokalelei, ‘io, ‘o hangē ko ha tele‘á.

11 ‘Io, ‘i he māfimafi ‘o hono le‘ó ‘oku lulululu‘i ‘a e māmaní ‘kotoa;

12 ‘Io, ‘i he māfimafi ‘o hono le‘ó, ‘oku ngaueue ‘a e ngaahi maka tu‘ungá, ‘o a‘u ki hono loto mālié.

13 ‘Io, pea kapau ‘okú ne folofola ki he māmaní—Ke ke hiki atu—‘oku hiki ia.

14 ‘Io, kapau ‘oku ne folofola ki he ‘māmaní—Ke ke ^bholomui, ke ‘fakalōloa ‘a e ‘ahó ‘i he ngaahi houa lahi—‘oku hoko ia;

15 Pea ko ia, ‘oku holomui ‘a e māmaní ‘o hangē ko ‘ene folofolá, pea ‘oku hā ki he tangatá ‘o hangē ‘oku tu‘u ma‘u ‘a e la‘aá; ‘io, pea vakai, ‘oku mo‘oni ia; he ko e mo‘oni ko e māmaní ia ‘oku ‘alu takai ‘i he la‘aá, pea ‘oku ‘ikai ko e la‘aá.

16 Pea vakai, ko e tahá foki, kapau te ne folofola ki he ngaahi ‘vai ‘o e moana lolotó—^bKe ke mōmoa—‘oku hoko ia.

17 Vakai, kapau te ne folofola ki he mo‘ungá ni—Ke ke tu‘u hake, ‘o ‘ha‘u ‘o holo hifo ki he kolo ko eé, ke ‘ufi‘ufi ia—vakai ‘oku hoko ia.

18 Pea vakai, kapau ‘e ‘fufuu‘i ‘e ha tangata ha koloa ‘i he kelekelé, pea ‘e folofola ‘a e ‘Eikí—Tuku ke ^bmala‘ia ia, koe‘uhi ko e angahala ‘a e tokotaha kuó ne fufuu‘i iá—vakai, ‘e mala‘ia ia.

19 Pea kapau ‘e folofola ‘e he ‘Eikí—Ke ke mala‘ia, ke ‘oua na‘a ‘ilo‘i koe ‘e ha tangata ‘o fai atu mei he ‘ahó ni ‘o ta‘engata—vakai ‘e ‘ikai ma‘u ia ‘e ha tangata ‘o fai atu mei ai ‘o ta‘engata.

20 Pea vakai, kapau ‘e folofola ‘e he ‘Eikí ki ha tangata—Ko e me‘a ‘i ho‘o ngaahi angahalá, te ke mala‘ia koe ‘o ta‘engata—‘e fai ia.

21 Pea kapau ‘e folofola ‘a e ‘Eikí—Ko e me‘a ‘i ho‘o ngaahi angahalá ‘e motuhi atu koe mei hoku ‘aó—kuo pau te ne faka-hoko ia.

22 Pea ‘e mala‘ia ia te ne folofola ‘aki ‘eni ki aí, he ‘e hoko ia ki he tokotaha ‘e fai angahalá, pea ‘e ‘ikai lava ke fakamo‘ui ia; ko ia, ko hono ‘uhinga ‘eni kuo fakahā ai ‘a e fakatomalá, koe‘uhi ke lava ‘o fakamo‘ui ‘a e tangatá.

23 Ko ia, ‘oku monū‘ia ‘a ki-nautolu te nau fakatomala pea tokanga ki he le‘o ‘o e ‘Eikí ko honau ‘Otuá; he ko e fa‘ahinga ‘eni ‘e ‘fakamo‘uí.

9a 3 Nifai 22:10.

10a 1 Nifai 17:46.

11a Molom. 5:23;

‘Eta 4:9.

14a Siosiuā 10:12–14.

^b ‘Īsaia 38:7–8.

^c 2 Ng. Tu‘i 20:8–11.

16a Mātiu 8:27.

^b ‘Īsaia 44:27; 51:10.

17a 3 Nifai 8:10.

18a Molom. 1:18;

‘Eta 14:1.

^b Hilam. 13:17.

23a FFL Fakamo‘uí.

24 Pea 'ofa ke tuku 'e he 'Otuá, koe'uhi ko 'ene fu'u mā'oni'oni, ke fakatafoki 'a e tangatá ki he fakatomalá mo e ngaahi ngāue lelei, koe'uhi ke lava 'o fakafoki 'a kinautolu ki he 'alo'ofa koe'uhi ko e ^a'alo'ofa, 'o fakatatau mo 'enau ngaahi ngāué.

25 Pea 'oku ou faka'amu ke fakamo'ui 'a e kakai fulipē. Ka 'oku tau lau 'e 'i ai 'a e ni'ihī 'i he fu'u 'aho lahi mo faka'osí 'e kapusi ki tu'a, 'io, 'e kapusi atu mei he 'ao 'o e 'Eikí;

26 'Io, 'a ia 'e vahe'i ki he nofo'anga 'o e mamahi ta'engatá, ko hono fakahoko 'o e ngaahi folofola 'a ia 'oku pehē: Ko kinautolu kuo failelei te nau ma'u 'a e mo'ui ^ata'engatá; pea ko kinautolu kuo faikovi 'e ma'u 'a e ^bmala'ia ta'engata. Pea 'oku pehē pē. 'Ēmeni.

Ko e kikite 'a Samuela, ko e tangata Leimaná, ki he kau Nīfaí.

'Oku kau ki ai 'a e vahe 13 'o a'u ki he ngata'anga 'o e vahe 15.

VAHE 13

'Oku kikite 'a Samuela ko e tangata Leimaná ki hono faka'auha 'o e kau Nīfaí 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala—'Oku fakamala'ia'i 'a kinautolu mo 'enau ngaahi koloá—'Oku nau kapusi mo tolomaka'i 'a e kau palōfitá, pea 'oku 'ātakai'i 'a kinautolu e he ngaahi laumālie

'uli, pea nau kumi ki he fiefia 'i he fai angahala. Ta'u 6 k.M. nai.

PEA ko 'eni, na'e hoko 'o pehē 'i hono valungofulu mā ono 'o e ta'ú, na'e kei nofo pē 'a e kau Nīfaí 'i he fai angahalá, 'io, 'i he fu'u fai angahala lahi, lolotonga ia na'e fu'u tokanga lahi 'a e kau ^aLeimaná ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'o fakatatau ki he fono 'a Mōsesé.

2 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u ko 'ení na'e 'i ai 'a e tokotaha ko Samuela, ko ha tangata Leimana, na'á ne ha'u ki he fonua ko Seilahemalá, 'o ne kamata ke malanga ki he kakai. Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne malanga, 'i he ngaahi 'aho lahi, 'aki 'a e fakatomalá ki he kakai, pea na'a nau kapusi ia ki tu'a, pea na'á ne mei foki ki hono fonua 'o'oná.

3 Kae vakai, na'e ongo mai kiate ia 'a e le'o 'o e 'Eikí, 'o fekau ke ne toe foki, 'o kikite ki he kakai 'aki 'a e me'a kotoa pē 'e hā mai ki hono ^alotó.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai te nau fie tuku ke ne hū ki he koló; ko ia na'á ne 'alu 'o kaka hake ki he funga 'aá, pea mafao atu hono nimá 'o kaila 'aki ha le'o-lahi, pea kikite ki he kakai 'aki 'a e ngaahi me'a kotoa pē na'e fakahū 'e he 'Eikí ki hono lotó.

5 Pea na'á ne pehē kiate kinautolu: Vakai, ko au, Samuela, ko ha tangata Leimana, 'oku ou lea 'aki 'a e ngaahi folofola 'a e 'Eikí

24a FFL 'Alo'ofá.

26a Mātiu 25:46;

Sione 5:28–29;

Loma 6:13.

b FFL Mala'ia.

13 1a Hilam. 15:4–5.

3a T&F 100:5.

‘a ia ‘okú ne fakahā ki hoku lotó; pea vakai kuó ne fakahā ki hoku lotó ke u pehē ki he kakaí ni, ‘oku tu‘unuku mai ‘a e “heletā ‘o e fakamaau totonú ki he kakaí ni; pea ‘e ‘ikai ‘osi atu ‘a e ta‘u ‘e fāngeau ka kuo tō ‘a e heletā ‘o e fakamāú ki he kakaí ni.

6 ‘Io, ‘oku tatali mai ha fu‘u “faka‘auha lahi ki he kakaí ni, pea kuo pau ke hoko ia ki he kakaí ni, pea ‘oku ‘ikai ha me‘a te ne fa‘a fakahaofi ‘a e kakaí ni ka ko e fakatomalá mo e tui ki he ‘Eikí ko Sīsū Kalaisí, ‘a ia kuo pau ‘e hā‘ele mai ki he māmaní, pea te ne kātekina ‘a e ngaahi me‘a lahi pea ‘e tāmata‘i ia koe‘uhi ko hono kakaí.

7 Pea vakai, kuo fakahā mai ia ‘e ha “āngelo ‘a e ‘Eikí kiate au, pea na‘á ne ‘omi ‘a e ngaahi ongoongo ^bfakafiefia ki hoku laumālié. Pea vakai, kuo fekau‘i mai au kiate kimoutolu ke fakahā ia kiate kimoutolu foki, koe‘uhí ke mou ma‘u ‘a e ngaahi ongoongo fakafiefiá; kae vakai ‘oku ‘ikai te mou fie tali au.

8 Ko ia, ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí: Koe‘uhi ko e fefeka ‘a e loto ‘o e kakai ‘o e kau Nifai, pea kapau ‘e ‘ikai te nau fakatomala te u to‘o ‘eku folofolá meiate kinautolu, pea te u “to‘o hoku Lau-mālié meiate kinautolu, pea he ‘ikai te u toe kātaki‘i ‘a kinautolu, pea te u fakakovi‘i ‘a e loto ‘o honau kāingá kiate kinautolu.

9 Pea ‘e ‘ikai ‘osi atu ‘a e ta‘u ‘e

“fāngeau ki mu‘a kuó u pule ke te‘ia ‘a kinautolu; ‘io, te u tautea‘i ‘a kinautolu ‘aki ‘a e heletā mo e hongē mo e mahaki faka‘auha.

10 ‘Io, te u tautea‘i ‘a kinautolu ‘aki ‘eku ‘ita kakahá, pea ‘e ‘i ai ‘a e ní‘ihi ‘i he to‘u tangata hono “fā ‘o homou ngaahi filí, ‘a ia te nau kei mo‘ui, ke vakai ki homou faka‘auha ke ‘osi‘osingamālié; pea kuo pau ke hoko ‘eni ‘o ka ‘ikai te mou fakatomala, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí; pea ko e fa‘ahinga ko ia ‘o e to‘u tangata hono faá te nau fakahoko homou faka‘auhá.

11 Ka kapau te mou fakatomala pea “foki ki he ‘Eikí ko homou ‘Otuá te u ta‘ofi ‘a ‘eku ‘itá, ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí; ‘io, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí, ‘oku monū‘ia ‘a kinautolu te nau fakatomala pea tafoki mai kiate aú, ka ‘e mala‘ia ia ‘oku ‘ikai te ne fakatomalá.

12 ‘Io, ‘e “mala‘ia ‘a e fu‘u kolo lahi ni ko Seilahemalá; he vakai, ‘oku tupu ‘iate kinautolu ‘oku mā‘oni‘oní ‘a hono fakahaofi; ‘io, ‘e mala‘ia ‘a e fu‘u kolo lahi ni, he ‘oku ou ‘ilo‘i, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí, ‘oku ‘i ai ‘a e tokolahi, ‘io, ‘a e kongā lahi ange ‘o e fu‘u koló ni, ‘a ia te nau fakafefeka honau lotó kiate au, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí.

13 Ka ‘oku monū‘ia ‘a kinautolu te nau fakatomalá, he teu fakahaofi ‘a kinautolu. Kae vakai, ka ne ta‘e‘oua ‘a e kau

5a ‘Alamā 60:29;

3 Nifai 2:19.

6a ‘Alamā 45:10–14;

Hilam. 15:17.

7a ‘Alamā 13:26.

b ‘Īsaia 52:7.

8a Hilam. 6:35.

9a ‘Alamā 45:10–12.

10a 1 Nifai 12:12;

2 Nifai 26:9;

3 Nifai 27:32.

11a 3 Nifai 10:5–7.

12a 3 Nifai 8:8, 24; 9:3.

mā'oni'oni 'a ia 'oku nau 'i he fu'u kolo ní, vakai, te u fekau ke tō mai ha "afi mei he langí 'o faka'auha ia.

14 Kae vakai, 'oku fakahaofi ia koe'uhi ko e kau mā'oni'oni. Kae vakai, 'e hoko 'a e taimi 'oku folofola 'e he 'Eikí, 'o ka mou ka kapusi ki tu'a 'a e kau mā'oni'oni meiate kimoutolu, te mou toki taau mo e faka'auhá; 'io, 'e mala'ia 'a e fu'u kolo lahí ni, koe'uhi ko e fai angahala mo e ngaahi anga-fakalielia 'a ia 'oku 'i aí.

15 'Io, pea 'e hoko 'a e mala'ia ki he kolo ko Kitioné koe'uhi ko e fai angahala mo e ngaahi anga-fakalielia 'a ia 'oku 'i aí.

16 'Io, pea 'e hoko 'a e mala'ia ki he ngaahi kolo kotoa pē 'a ia 'oku 'i he fonua takatakaí, 'a ia 'oku ma'u 'e he kau Nifai, koe'uhi ko e fai angahala mo e ngaahi anga-fakalielia 'a ia 'oku 'i aí.

17 Pea vakai, 'e hoko ha "mala'ia ki he fonuá, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, koe'uhi ko e kakai 'oku 'i he fonuá, 'io, koe'uhi ko 'enau fai angahalá mo 'enau ngaahi anga-fakalieliá.

18 Pea 'e hoko 'o pehē, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, 'io, ko hotau 'Otua māfimafi mo mo'oni, ko ia ia 'e "fufuu'i ha ngaahi koloa 'i he kekelelé 'e 'ikai te ne toe 'ilo ia, koe'uhi ko e fu'u mala'ia lahi 'o e fonuá, tuku kehe pē 'o kapau ko ha tangata mā'oni'oni ia, pea te ne fufuu'i hake ia ki he 'Eikí.

19 He 'oku ou loto, 'oku folofola 'e he 'Eikí, ke nau fufuu'i

hake 'enau ngaahi koloá kiate au; pea 'e mala'ia 'a kinautolu 'oku 'ikai te nau fufuu'i hake 'enau ngaahi koloá kiate aú; he 'oku 'ikai fufuu'i hake 'e ha taha 'a 'ene ngaahi koloá kiate au ka ko e kau mā'oni'oni pē; pea ko ia ia 'oku 'ikai te ne fufuu'i hake 'ene ngaahi koloá kiate aú, 'oku mala'ia ia, kae 'uma'ā foki mo e koloá, pea 'e 'ikai toe ma'u ia 'e ha taha koe'uhi ko e mala'ia 'o e fonuá.

20 Pea 'e hoko mai 'a e 'aho te nau fufuu'i hake ai 'a 'enau ngaahi koloá, koe'uhi kuo tuku honau lotó ki he ngaahi koloá; pea ko e me'a 'i he 'enau tuku honau loto ki he 'enau ngaahi koloá, pea te nau fufuu'i hake 'enau ngaahi koloá 'o ka nau ka fehola ki 'i he 'ao 'o honau ngaahi filí; koe'uhí 'e 'ikai te nau fufuu'i hake ia kiate au, 'e mala'ia 'a kinautolu mo 'enau ngaahi koloá foki; pea 'i he 'aho ko iá 'e te'ia 'a kinautolu, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

21 Vakai mai, 'a kimoutolu 'a e kakai 'o e fu'u koló ni, pea "tokanga ki he 'eku ngaahi leá; 'io, tokanga ki he ngaahi folofola 'a ia 'oku folofola 'aki 'e he 'Eikí; he vakai, 'okú ne folofola 'oku fakamala'ia'i 'a kimoutolu koe'uhi ko ho'omou ngaahi koloá, pea 'oku fakamala'ia'i foki mo ho'omou ngaahi koloá koe'uhi ko e tuku homou lotó ki aí, pea kuo 'ikai te mou tokanga ki he ngaahi folofola 'a ia na'á ne foaki ia kiate kimoutolú.

13a Sēnesi 19:24;
2 Ng. Tu'i 1:9–16;
3 Nifai 9:11.

17a Hilam. 12:18.
18a Molom. 1:18;
'Eta 14:1.

21a FFL Tokangá.

22 ‘Oku ‘ikai te mou manatu‘i ‘a e ‘Eiki ko homou ‘Otuá ‘i he ngaahi me‘a kuó ne tāpuaki‘i ‘aki ‘a kimoutolú, ka ‘oku mou manatu ma‘u ai pē ki ho‘omou ngaahi “koloá, kae ‘ikai fakafeta‘i ai ki he ‘Eiki ko homou ‘Otuá koe‘uhi ko ia; ‘io, ‘oku ‘ikai tokanga homou lotó ki he ‘Eikí, ka ‘oku fakafuofuolahi ia ‘i he ^bhíkisia lahi, ‘o a‘u ki he pōle-pole, mo e ngaahi lea fielahí, mo e ngaahi ‘meheka, mo e ngaahi feke‘ike‘i, mo e tāufehi‘a, mo e ngaahi fakatanga, mo e ngaahi fakapō, mo e ngaahi angahala kehekehe kotoa pē.

23 He ko hono ‘uhinga ‘eni kuo tuku ai ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ke hoko ‘a e mala‘ia ki he fonuá, kae ‘uma‘ā foki mo ho‘omou ngaahi koloá, pea kuó ne fai ‘eni koe‘uhi ko ho‘omou ngaahi angahalá.

24 ‘Io, mala‘ia ki he kakaí ni, koe‘uhi ko e taimi ko ‘eni kuo hokó, ‘a ia ‘oku mou “kapusi ai ki tu‘a ‘a e kau palōfitá, mo manuki‘i ‘a kinautolu, ‘o tolo-maka‘i ‘a kinautolu, mo tāmata‘i ‘a kinautolu, mo fai ‘a e ngaahi fa‘ahinga angahala kovi kotoa pē kiate kinautolu, ‘o hangē ko ia na‘a nau fai ‘i he kuonga mu‘á.

25 Pea ko ‘eni ko e taimi ‘oku mou talanoa aí, ‘oku mou pehē: Ka ne hoko ‘a hotau ngaahi ‘ahó ‘i he ngaahi ‘aho ‘o ‘etau ngaahi “tamai ‘o e kuonga mu‘á, pehē kuo ‘ikai te mau tāmata‘i ‘a e kau

palōfitá; kuo ‘ikai te mau tolo-maka‘i ‘a kinautolu, ‘o kapusi ‘a kinautolu ki tu‘a.

26 Vakai ‘oku mou kovi ange ‘iate kinautolu; he hangē ‘oku mo‘ui ‘a e ‘Eikí, ‘o ka ha‘u kiate kimoutolu ha “palōfita pea fakahā kiate kimoutolu ‘a e folofola ‘a e ‘Eikí, ‘a ia ‘oku fakamo‘oni‘i ho‘omou ngaahi angahalá mo e ngaahi hiá, ‘oku mou ^b‘ita kiate ia, pea tuli ia ki tu‘a mo feinga ‘i he ngaahi founga kehekehe kotoa pē ke faka‘auha ia; ‘io, te mou pehē ko ha ‘palōfita loi ia, pea ko e tangata fai angahala ia, pea ‘oku ‘o e tēvoló, koe‘uhi ‘okú ne “fakamo‘oni‘i ‘oku kovi ho‘omou ngaahi ngāué.

27 Kae vakai, kapau ‘e ha‘u ha tangata kiate kimoutolu ‘o pehē: Fai ‘eni, pea ‘oku ‘ikai ha kovi; fai ‘ena pea ‘e ‘ikai te mou faingata‘a‘ia; ‘io, te ne pehē: ‘A‘eva ‘i he híkisia ‘o homou loto ‘omoutolú; ‘io, ‘a‘eva ‘i he híkisia ‘o homou matá, pea fai ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku holi ki ai homou lotó—pea kapau ‘e ha‘u ha tangata kiate kimoutolu ‘o ne lea ‘aki ‘eni, te mou tali ia, ‘o pehē ko ha “palōfita ia.

28 ‘Io, te mou fakahikihiki‘i ia, pea te mou foaki kiate ia mei ho‘omou koloá; te mou foaki kiate ia mei ho‘omou koulá, pea mei ho‘omou silivá, pea te mou fakakofu‘i ia ‘aki ‘a e ngaahi kofu mahu‘inga; pea ko e me‘a ‘i he‘ene lea ‘aki ‘a e

22a Luke 12:34.
 FFL Anga-fakamāmani;
 Koloá, Ngaahi.
 b FFL Loto-híkisiá.
 c FFL Meheká.

24a 2 Fkmtl. 36:15–16;
 1 Nifai 1:20.
 25a Ngāue 7:51.
 26a 2 Fkmtl. 18:7;
 Luke 16:31.
 b ‘Īsaia 30:9–10.

c Mātiu 13:57.
 d Kalētia 4:16.
 27a Maika 2:11.
 FFL Ngāue
 Fakataula‘eiki Kākā.

ngaahi lea “fakahekeheke kiate kimoutolu, peá ne pehē ‘oku lelei ‘a e me‘a kotoa pē, he ‘ikai leva te mou fakaanga‘i ia.

29 ‘A kimoutolu ‘e to‘u tangata fai angahala mo paongata‘a; ‘a kimoutolu ‘a e kakai loto-fefeka mo kia-kekeva, ‘e fēfē hono fuoloa ‘o ho‘omou mahalo ‘e kā-taki‘i ‘a kimoutolu ‘e he ‘Eikí? ‘Io, ‘e fēfē hono fuoloa ‘o ho‘omou tuku ke tataki ‘a kimoutolu ‘e he kau fakahinohino ‘oku “vale mo ‘kuí? ‘Io, ‘e fēfē hono fuoloa ‘o ho‘omou ‘fili ‘a e fakapo‘ulí kae ‘ikai ko e “māmá?

30 ‘Io, vakai, kuo ‘osi houhau ‘a e ‘Eikí kiate kimoutolu; vakai, kuó ne fakamala‘ia‘i ‘a e fonuá koe‘uhi ko ho‘omou fai angahalá.

31 Pea vakai, ‘e hoko mai ‘a e taimi te ne fakamala‘ia‘i ai ‘a ho‘omou ngaahi koloá, ke hoko ia ‘o “homongofua, koe‘uhi ke ‘oua na‘a mou lava ‘o puke ma‘u ia; pea ‘i he ngaahi ‘aho ‘o ho‘omou masivá ‘e ‘ikai te mou fa‘a tauhi ia.

32 Pea ‘i he ngaahi ‘aho ‘o ho‘omou masivá te mou tangi ki he ‘Eikí; pea ‘e ta‘e‘aonga ho‘omou tangí, he kuo hoko kiate kimoutolu ‘a ho‘omou tuēnoá, pea kuo fakapapau‘i homou faka‘auhá; pea te mou toki tangi mo ngala ‘i he ‘aho ko iá, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú. Pea te mou toki tangilāulau, ‘o pehē:

33 ‘Oiauē “pehē ange mai na‘á ku fakatomala, ‘o ‘ikai tāmata‘i ‘a e kau palōfitá, mo

‘tolomaka‘i ‘a kinautolu, mo kapusi ‘a kinautolu ki tu‘a. ‘Io, ‘i he ‘aho ko iá te mou pehē: ‘Oiauē pehē ange mai ne mau manatu‘i ‘a e ‘Eiki ko homau ‘Otuá ‘i he ‘aho na‘á ne foaki ai kiate kimaautolu ‘a ‘emau ngaahi koloá, pea pehē kuo ‘ikai ke hoko ia ‘o homongofua ke mole ia ‘iate kimaautolu; he vakai, kuo mole ‘emau ngaahi koloá meiate kimaautolu.

34 Vakai, ‘oku mau tuku ha me‘angāue ‘i heni pea ‘i he ‘apongipongi kuo mole ia; pea vakai, kuo ‘ave ‘emau ngaahi heletaá meiate kimaautolu ‘i he ‘aho na‘a mau kumi ki ai ki he taú.

35 ‘Io, kuo mau fufuu‘i hake ‘emau ngaahi koloá pea kuo homo ia meiate kimaautolu, koe‘uhi ko e mala‘ia ‘o e fonuá.

36 ‘Oiauē pehe ange mai na‘a mau fakatomala ‘i he ‘aho na‘e hoko mai ai ‘a e folofola ‘a e ‘Eikí kiate kimaautolú; he vakai kuo fakamala‘ia‘i ‘a e fonuá, pea kuo hoko ‘o molengofua ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai te mau lava ‘o puke ma‘u ia.

37 Vakai, kuo ‘ātakai‘i ‘a kimaautolu ‘e he ngaahi laumālie ‘uli, ‘io, ‘oku takatakai ‘a kimaautolu ‘e he kau ‘āngelo ‘a e tokotaha kuó ne feinga ke faka‘auha homau laumālié. Vakai, ‘oku lahi fau ‘emau ngaahi angahalá. ‘E ‘Eiki, he ‘ikai te ke lava nai ‘o lolou ‘a ho houhá meiate kimaautolu? Pea ko e lea ‘eni te mou fai ‘i he ngaahi ‘aho ko iá.

28a 2 Tīm. 4:3–4.

29a 2 Nīfai 28:9.

b Mātiu 15:14.

c Sione 3:19.

d Siope 24:13.

31a Molom. 1:17–18.

33a Molom. 2:10–15.

b Mātiu 23:37.

38 Kae vakai, kuo hili ange 'a e ngaahi ^a'aho 'o homou 'ahi'ahi'i; kuo mou ^bfakatoloi 'a e 'aho 'o ho'omou fakamo'uí kae 'oua kuo tōmui 'o ta'engata, pea kuo fakapapau'i homou faka'auhá; 'io, he kuo mou feinga 'i he ngaahi 'aho kotoa pē 'o ho'omou mo'uí ke ma'u 'a ia 'oku 'ikai te mou fa'a ma'ú; pea kuo mou feinga ke ma'u 'a e 'iefia 'i he fai angahalá, 'a ia ko ha me'a 'oku ta'ehoa mo e anga 'o e mā'oni'oni 'a ia 'oku 'i hotau Pule Ta'engata lahi.

39 'Oiauē 'a kimoutolu 'a e kakai 'o e fonuá, pehē ange 'oku mou fanongo ki he'eku ngaahi leá! Pea 'oku ou lotua ke 'ofa 'o lolou 'a e houhau 'o e 'Eikí meiate kimoutolu, pea ke mou fakatomala pea mo'uí.

VAHE 14

'Oku kikitē'i 'e Samuela 'e maama lolotonga 'a e po'ulí pea 'e hā mai ha fetu'u fo'ou 'i he 'alo'i 'o Kalaisí—'Oku huhu'i 'e Kalaisi 'a e tangatá mei he mate fakasinó mo e mate fakalaumālié—'E kau 'i he ngaahi faka'ilonga 'o 'ene pekiá 'a e 'aho 'e tolu 'o e fakapo'uli, mo e mafahifahi 'a e ngaahi maká, pea mo e ngaahi fu'u liliu lahi 'i natula. Ta'u 6 K.M. nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e toe kikite 'aki 'e "Samuela, ko e tangata Leimaná, mo ha ngaahi me'a lahi ange 'aupito 'a ia 'oku 'ikai lava ke tohi.

2 Pea vakai, na'á ne pehē kiate kinautolu: Vakai, 'oku ou tuku kiate kimoutolu ha faka'ilonga; he 'oku toe 'a e ta'u 'e nima, pea vakai, 'e hā'ele mai leva 'a e 'Alo 'o e 'Otuá ke huhu'i 'a kinautolu kotoa pē 'e tui ki hono huafá.

3 Pea vakai, te u tuku 'eni kiate kimoutolu ko ha "faka'ilonga 'o e taimi 'o 'ene hā'ele mai; he vakai, 'e 'i ai 'a e ngaahi fu'u maama lalahi 'i he langí, 'o a'u ki he 'ikai ke 'i ai ha fakapo'uli 'i he pō ki mu'a 'i he'ene hā'ele mai, 'o a'u ki he'ene hā ki he tangatá 'o hangē ko ha 'aho.

4 Ko ia, 'e 'i ai 'a e 'aho 'e taha mo ha pō pea mo ha 'aho, 'o hangē ko e 'aho pē taha ta'e-i ai-ha-po'uli; pea 'e hoko 'eni kiate kimoutolu ko ha faka'ilonga; he te mou 'ilo'i 'a e hopo 'a e la'aá pea mo 'ene toó; ko ia te nau 'ilo'i pau 'oku 'i ai 'a e 'aho 'e ua mo ha pō 'e taha; ka neongo iá 'e 'ikai fakapo'uli 'a e poó; pea ko e pō ia ki mu'a pea toki 'alo'i ai "iá.

5 Pea vakai, 'e hopo hake ha "fetu'u fo'ou, 'a ia ko ha fetu'u kuo te'eki ai ke mou mamata ki ai; pea 'e hoko 'eni foki ko ha faka'ilonga kiate kimoutolu.

6 Pea vakai 'oku 'ikai ko hono kotoá 'eni, ka 'e 'i ai 'a e ngaahi faka'ilonga lahi mo e ngaahi me'a fakafo 'i he langí.

7 Pea 'e hoko 'o pehē te mou 'ohovale kotoa pē, pea ofo, 'o a'u ki ho'omou "tō ki he kelekelé.

8 Pea 'e hoko 'o pehē ko ia ia 'e

38a Molom. 2:15.

b 'Alamā 34:33–34.

c 'Alamā 41:10–11.

14 1a Hilam. 13:2.

3a 3 Nifai 1:15.

4a FFL Sisū Kalaisi—

Ngaahi kikite kau ki

hono 'alo'i mai mo e

pekia 'a Sisū Kalaisí.

5a Mātiu 2:1–2;

3 Nifai 1:21.

7a 3 Nifai 1:16–17.

“tui ki he ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ‘e ma‘u ‘e ia ‘a e mo‘ui ta‘engatá.

9 Pea vakai, kuo pehē hono fekau‘i au ‘e he ‘Eikí, ‘i he‘ene ‘āngeló, ke u ha‘u ‘o fakahā ‘a e me‘á ni kiate kimoutolu; ‘io, kuó ne fekau ke u kikite ‘aki ‘a e ngaahi me‘á ni kiate kimoutolu; ‘io, kuó ne folofola mai kiate au: Ke ke kalanga ki he kakaí ni, fakatomala, pea teuteu ‘a e hā‘ele‘anga ‘o e ‘Eikí.

10 Pea ko ‘eni, koe‘uhi ko ha tangata Leimana au, pea kuó u lea kiate kimoutolu ‘i he ngaahi folofola kuo fekau kiate au ‘e he ‘Eikí, pea koe‘uhi ‘oku fefeka ia kiate kimoutolu, ‘oku mou ‘ita ai kiate au ‘o feinga ke faka‘auha au, pea kuo mou “kapusi au ki tu‘a meiate kimoutolu.

11 Pea te mou fanongo ki he‘eku ngaahi leá, koe‘uhí, he ko hono ‘uhinga ‘eni kuó u kaka hake ai ki he funga ‘o e ngaahi ‘ā ‘o e kolo ní, koe‘uhí ke mou fanongo pea ‘ilo ‘a e ngaahi tautea ‘a e ‘Otuá ‘a ia ‘oku tatali kiate kimoutolu koe‘uhi ko ho‘omou ngaahi angahalá, pea koe‘uhí foki ke mou ‘ilo‘i ‘a e ngaahi tu‘unga ‘o e fakatomalá;

12 Pea koe‘uhí foki ke mou ‘ilo ki he hā‘ele mai ‘a Sisū Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ko e “Tamai ‘o e langí mo e māmaní, ko e Tupu‘anga ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē talu mei he kamata‘angá; pea koe‘uhí ke mou ‘ilo ‘a e ngaahi faka‘ilonga ‘o ‘ene hā‘ele maí, ‘i

he ‘amanaki te mou tui ai ki hono huafá.

13 Pea kapau ‘oku mou “tui ki hono huafá te mou fakatomala mei ho‘omou ngaahi angahala kotoa pē, koe‘uhí ke mou ma‘u ai ha fakamolemole tu‘unga ‘i he ngaahi ngāue ^blelei kuó ne fai.

14 Pea vakai, ‘oku ou toe tuku kiate kimoutolu, mo ha toe faka‘ilonga ‘e taha, ‘io, ko ha faka‘ilonga ‘o ‘ene pekiá.

15 He vakai, kuo pau ke ne pekiá koe‘uhi ke hoko mai ‘a e “fakamo‘uí; ‘io, ‘oku taau mo ia pea ‘oku ‘aonga ke ne pekia, ke fakahoko ‘a e ^btoetu‘u ‘o e maté, koe‘uhi ke lava ai ke ‘omi ‘a e tangatá ki he ‘ao ‘o e ‘Eikí.

16 ‘Io, vakai, ‘oku fakahoko ‘e he pekiá ni ‘a e toetu‘ú, pea “huhu‘i ‘a e fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá mei he ‘uluaki maté— ‘a e mate fakalaumālie ko iá; ma‘á e fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá, he na‘e tu‘unga ‘i he ^bhinga ‘a ‘Ātamá hono ‘motuhi atu ‘a kinautolu mei he ‘ao ‘o e ‘Eikí, pea ‘oku lau ‘a kinautolu ‘o pehē kuo nau ^dmate, ‘i he ngaahi me‘a fakamatelié pea mo e ngaahi me‘a fakalaumālie fakatou‘osi.

17 Kae vakai, ‘oku hanga ‘e he toetu‘u ‘a Kalaisí ‘o “huhu‘i ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatá, ‘io, na‘a mo e fa‘ahinga ‘o e tangatá kotoa pē, pea fakafoki mai ‘a kinautolu ki he ‘ao ‘o e ‘Eikí.

18 ‘Io, pea ‘okú ne fakahoko ai

8a Sione 3:16.

10a Hilam. 13:2.

12a Mōsaia 3:8;

3 Nifai 9:15; ‘Eta 4:7.

FFL Sisū Kalaisí.

13a Ngāue 16:30–31.

b T&F 19:16–20.

15a FFL Fakamo‘uí (‘Eiki).

b ‘Alamā 42:23.

FFL Toetu‘ú.

16a FFL Palani ‘o e

Huhu‘i.

b FFL Hinga ‘a ‘Ātama mo ‘Ivī.

c ‘Alamā 42:6–9.

d FFL Mate, Fakalaumālie.

17a FFL Huhu‘i.

‘a e tu‘unga ‘o e fakatomalá, koe-‘uhí ko ia ia te ne fakatomalá ‘e ‘ikai tā hifo ia ‘o laku ki he afí; ka ko ia ia ‘e ‘ikai fakatomalá ‘e tā hifo ia ‘o laku ki he afí; pea ‘oku toe hoko kiate kinautolu ha mate fakalaumālie, ‘io, ko ha mate ‘anga ua, he ‘oku toe motuhi atu ‘a kinautolu ‘i he ngaahi me‘a ‘oku kau ki he mā‘oni‘oni.

19 Ko ia mou fakatomala, mou fakatomala, telia na‘a mou ‘ilo‘i ‘a e ngaahi me‘á ni pea ‘ikai fai ki aí pea mou tuku ‘a kimoutolu ke mou mo‘ua ki he fakamala‘ia, pea ‘ohifo ‘a kimoutolu ki he mate ‘anga ua ko ‘eni.

20 Kae vakai, ‘oku hangē ko ‘eku lea kiate kimoutolu ‘o kau ki ha ‘faka‘ilonga ‘e tahá, ko ha faka‘ilonga ‘o ‘ene pekiá, vakai, ‘i he ‘aho ko ia te ne mamahi ai ‘i he maté ‘e ^bfakapo‘uli ‘a e la‘aá pea ‘ikai fie tuku mai hono māmá kiate kimoutolu; kae ‘uma‘ā foki mo e māhiná mo e ngaahi fetu‘ú; pea ‘e ‘ikai ha maama ‘i he funga ‘o e fonuá ni, ‘o fai mei he taimi te ne mamahi ai ‘o pekiá, ‘o fe‘unga mo e ‘aho ‘e ‘tolu, kae ‘oua kuo a‘u ki he taimi te ne toe tu‘u ai mei he pekiá.

21 ‘Io, ‘i he taimi te ne tu-kuange ai hono laumālié ‘e ‘i ai ‘a e ngaahi “mana mo e ngaahi ‘uhila ‘i ha ngaahi houa lahi, pe ‘e ngalulululu mo tetetete ‘a e fonuá; pea ko e ngaahi maka ‘a ia ‘oku ‘i he funga ‘o e fonuá ni, ‘a ia ‘oku ‘i ‘olunga ‘i he kekelelé

pea ‘i laló foki, ‘a ia ‘oku mou ‘ilo ‘i he taimi ni ‘oku mālohí, pe ko hono kongahia ‘o ia ko e fu‘u me‘a mālohi pē ‘e tahá; ‘e ^bmafahifahi ia;

22 ‘Io, ‘e mafahi ua ia, pea ‘e talu mei ai ‘e “hā ia ‘oku mafa‘a-fa‘a mo mafahifahi mo momo-iiki ‘i he funga ‘o e fonuá kotoa, ‘io, ki ‘olunga ‘i he kekelelé pea ‘i lalo fakatou‘osi.

23 Pea vakai, ‘e ‘i ai ‘a e ngaahi afā lahi, pea ‘e holoki hifo ‘a e ngaahi mo‘unga lahi, ‘o nau hangē ha tele‘á, pea ‘e ‘i ai ‘a e ngaahi potu lahi ‘a ia ‘oku ui he taimi ni ko e ngaahi tele‘a ‘a ia ‘e hoko ko e ngaahi mo‘unga, ‘a ia ‘oku fu‘u mā‘olunga ‘aupito.

24 Pea ‘e maumau‘i ‘a e ngaahi hala lahi, pea hoko ‘a e ngaahi “kolo lahi ‘o lala.

25 Pea ‘e mato‘o ‘a e ngaahi “tanu‘anga lahi, pea ‘e tuku hake ‘a e tokolahi ‘o honau kakai maté; pea ‘e hā mai ‘a e kau mā-‘oni‘oni tokolahi ki he kakai tokolahi.

26 Pea vakai, kuo lea pehē ‘a e “āngeló kiate au; he na‘á ne tala mai kiate au ‘e ‘i ai ‘a e ngaahi mana mo e ‘uhila ‘i he ngaahi houa lahi.

27 Pea na‘á ne tala mai kiate au ‘i he lolotonga hokohoko atu ‘a e maná mo e ‘uhilá mo e afaá, ‘e hoko ‘a e ngaahi me‘á ni, pea ‘e ‘ufi‘ufi ‘e he “fakapo‘ulí ‘a e funga ‘o e fonuá hono kotoa ‘i he ‘aho ‘e tolu.

28 Pea na‘e pehē mai ‘e he

20a 3 Nifai 8:5–25.

b Luke 23:44.

c Mōsaia 3:10.

21a 3 Nifai 8:6.

b 3 Nifai 10:9.

22a 3 Nifai 8:18.

24a 3 Nifai 9:3–12.

25a Mātiu 27:50–54;

3 Nifai 23:9–11.

26a ‘Alamá 13:26.

27a 1 Nifai 19:10;

3 Nifai 8:3.

‘āngeló kiate au ‘e ‘i ai ‘a e toko-
lahi te nau mamata ki ha
ngaahi me‘a ‘oku lalahi ange ‘i
he ngaahi me‘á ni, ko hono tau-
mu‘á ke nau tui ‘e hoko ‘a e
ngaahi faka‘ilonga ko “ení mo
e ngaahi me‘a fakaofó ni ‘i hono
kotoa ‘o e funga ‘o e fonua ko
‘ení, ko hono taumu‘á ke ‘oua
na‘a ‘i ai ha ‘uhinga ke ‘i ai ha
ta‘etui ‘i he fānau ‘a e tangatá—

29 Pea ko hono taumu‘á kotoa
‘e fai ai ‘ení koe‘uhi ko kinautolu
kotoa pē ‘e tuí ‘e lava ‘o faka-
mo‘ui, pea ko ia ia ‘e ‘ikai tuí, ke
hoko ‘a e “tautea ‘oku mā‘oni-
‘oni kiate kinautolu; kae ‘uma‘ā
foki kapau ‘e fakahalaia‘i ‘a ki-
nautolu ‘oku nau fakahoko kiate
kinautolu ‘iate kinautolu pē ‘a
honau fakahalaia‘i.

30 Pea ko ‘eni manatu, manatu,
‘e hoku kāinga, ko ia ia ‘okú ne
mala‘iá, ‘okú ne mala‘ia ‘iate ia
pē; pea ko ia ia ‘okú ne fai anga-
hala, ‘okú ne fai ia ‘iate ia pē; he
vakai, ‘oku mou “tau‘atāina; ‘oku
fakangofua ke mou ngāue ma‘a-
moutolu pē; he vakai, kuo tuku
kiate kimoutolu ‘e he ‘Otua ha
^b‘ilo pea kuó ne fakatau‘atāina‘i
‘a kimoutolu.

31 Kuó ne tuku kiate kimou-
tolu ke mou “ilo‘i ‘a e lelei mei
he kovi, pea kuó ne tuku kiate
kimoutolu ke mou ^bfili ‘a e mo‘uí
pe maté; pea te mou lava ‘o fai-
lelei pea toe ‘fakafoki ‘a kimou-
tolu ki he me‘a ‘oku lelei, pe
fakafoki kiate kimoutolu ‘a e

me‘a ‘oku lelei; pe te mou lava ‘o
faikovi, pea toe fakafoki ‘a e
me‘a ‘oku kovi kiate kimoutolu.

 VAHE 15

---

*‘Oku tautea‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e kau Nīfai
koe‘uhi ko ‘ene ofa ‘iate kinautolú—
‘Oku tu‘u ma‘u mo tu‘u ‘ali‘akiaki ‘a
e kau uluí Leimaná ‘i he tuí—‘E ‘alo-
‘ofa ‘a e ‘Eikí ki he kau Leimaná ‘i he
ngaahi ‘aho faka‘osí. Ta‘u 6 K.M. nai.*

PEA ko ‘eni, ‘e hoku kāinga ‘ofe-
ina, vakai, ‘oku ou fakahā kiate
kimoutolu kapau ‘e ‘ikai te mou
fakatomala ‘e li‘aki ‘a homou
ngaahi falé kiate kimoutolu ke
“lala.

2 ‘Io, kapau ‘e ‘ikai te mou faka-
tomala, ‘e ‘i ai ‘a e fu‘u ‘uhinga
lahi ke tangi ‘a homou kakai fe-
finé ‘i he ‘aho te nau fakahuhu
aí; he te mou feinga ke hola ka
‘e ‘ikai ke ‘i ai ha potu hūfanga;
‘io, pea ‘e mala‘ia ‘a kinautolu
‘oku “feitamá, he te nau mamafa
‘o ‘ikai lava ke hola; ko ia, ‘e
molomoloki hifo ‘a kinautolu
pea li‘aki ke nau mate.

3 ‘Io, ‘e mala‘ia ‘a e kakai ni ‘a
ia ‘oku ui ko e kakai ‘o Nīfai ‘o
kapau ‘e ‘ikai te nau fakatomala,
‘o ka nau ka mamata ki he
ngaahi faka‘ilongá ni kotoa pē
mo e ngaahi me‘a fakaofó ‘a ia
‘e fakahā kiate kinautolú; he
vakai, kuo nau hoko ko ha ka-
kai fili ‘o e ‘Eikí; ‘io, kuó ne
‘ofa‘i ‘a e kakai ‘o Nīfai, pea kuó

28a 1 Nīfai 12:4–5.

29a FFL Fakamaau
Faka‘osí.

30a 2 Nīfai 2:26–29;
Mōsese 6:56.

FFL Tau‘atāina ke
Filí.

^b FFL ‘Iló.

31a Molonai 7:16.

^b 2 Nīfai 2:28–29;

‘Alamā 3:26–27.

^c ‘Alamā 41:3–5.

15 1a Mātiu 23:37–38.

2a Mātiu 24:19.

ne “tautea’i foki ‘a kinautolu; ‘io, kuó ne tautea’i ‘a kinautolu ‘i he ngaahi ‘aho ‘o ‘enau fai angahalá koe’uhi he ‘okú ne ‘ofa ‘iate kinautolu.

4 Kae vakai ‘e hoku kāinga, kuó ne fehi’a ki he kau Leimaná koe’uhi kuo kovi ma’u ai pē ‘a ‘enau ngaahi ngāue, pea ‘oku tupu ‘eni ‘i hono kovi ‘o e “talatukufakaholo ‘a ‘enau ngaahi tamaí. Kae vakai, kuo hoko kiate kinautolu ‘a e fakamo’uí ‘i he malanga ‘a e kau Nifái; pea ko hono ‘uhinga ‘eni kuo ^bfakalōloa ai ‘e he ‘Eikí ‘a honau ngaahi ‘ahó.

5 Pea ‘oku ou faka’amu ke mou vakai ko e “tokolahi ange ‘o kinautolu ‘oku nau ‘a’eva ‘i he hala ‘o honau fatongiá, pea ‘oku nau ‘a’eva faka’ehi’ehi ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, pea ‘oku nau tokanga ke tauhi ‘ene ngaahi fekaú mo ‘ene ngaahi tu’utu’uní mo ‘ene ngaahi fakamāú ‘o fakatau mo e fono ‘a Mōsesé.

6 ‘Io, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e tokolahi ange ‘o kinautolu ‘oku nau fai ‘eni, pea ‘oku nau ngāue tūkingata ta’etuku ke nau fakatafoki hono toe ‘o honau kāingá ki he ‘ilo’i ‘o e mo’oní; ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e tokolahi ‘oku kau mai kiate kinautolu ‘i he ‘aho kotoa pē.

7 Pea vakai, ‘oku mou ‘ilo’i ‘iate kimoutolu pē, he kuo mou fakamo’oni ki ai, ‘ilonga ‘a kinautolu kuo fakatafoki ki he ‘ilo’i ‘o e mo’oní, pea mahino kiate kinautolu ‘a e ngaahi talatukufakaholo

kovi mo fakalielia ‘a ‘enau ngaahi tamaí, pea ‘oku tākiekina ke nau tui ki he ngaahi folofola mā’oni’oní, ‘io, ‘a e ngaahi kikite ‘a e kau palōfita mā’oni’oní, ‘a ia kuo tohí, ‘a ia ‘oku tākiekina ‘a kinautolu ki he tui ki he ‘Eikí, pea ki he fakatomalá, ‘a ia ko e tui mo e fakatomala ‘okú ne fakatupu ha “liliu ‘i honau loto ‘iate kinautolu—

8 Ko ia, ‘ilonga ‘a kinautolu kuo nau a’usia ‘a e me’a ní, ‘oku mou ‘ilo’i ‘e kimoutolu ‘oku nau “tu’u ma’u mo tu’u ‘ali’aliaki ‘i he tuí, pea ‘i he me’a kuo fakatau’atāina ‘aki ‘a kinautolú.

9 Pea ‘oku mou ‘ilo foki kuo nau “tanu ‘enau ngaahi mahafu taú, pea ‘oku nau manavahē ke to’o hake ia telia na’a ‘ilo ange ‘oku nau fai angahala ai; ‘io, ‘oku mou lava ‘o ‘ilo’i ‘oku nau manavahē ke fai angahala—he vakai te nau tuku ke molomoloki hifo ‘a kinautolu pea tāmata’i ‘e honau ngaahi filí, kae ‘ikai te nau hiki hake ‘enau ngaahi heletaá ke tau mo kinautolu, pea ‘oku tupu ‘eni koe’uhi ko ‘enau tui kia Kalaisí.

10 Pea ko ‘eni, koe’uhi ko ‘enau tu’u ma’u ‘i he ‘enau tui ki he me’a ‘a ia ‘oku nau tui ki aí, he ko e me’a ‘i he ‘enau tu’u ma’u ‘o ka hili hono fakamāma’i ‘a kinautolú, vakai, ‘e tāpuaki’i ai ‘a kinautolu ‘e he ‘Eikí mo fakalōloa’i honau ngaahi ‘ahó, neongo ‘enau angahalá—

11 ‘Io, neongo ‘o kapau te nau

3a Lfkt. 3:12;
Hepelū 12:5–11;
T&F 95:1.

4a FFL Talatukufakaholó,

Ngaahi.
b ‘Alamā 9:16.
5a Hilam. 13:1.
7a FFL Fakauluí.

8a ‘Alamā 23:6; 27:27;
3 Nifai 6:14.
9a ‘Alamā 24:17–19.

faka'au'au hifo 'i he ta'etuí ka 'e "fakalōloa' 'i 'e he 'Eikí 'a honau ngaahi 'ahó, kae 'oua ke hokosia 'a e taimi kuo lea ki ai 'a 'etau ngaahi tamaí, pea mo e palōfita foki ko ^bSeinosí, pea mo e kau palōfita tokolahi kehe, 'o kau ki hono toe 'fakafoki 'o hotau kāinga, ko e kau Leimaná, ki he 'ilo' 'i 'o e mo'oni—

12 'Io, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'i he ngaahi kuonga faka'osí kuo fakaa'u atu 'a e ngaahi "tala'ofa 'a e 'Eikí ki hotau kāinga, ko e kau Leimaná; pea neongo 'a e ngaahi faingata'a lahi 'e hoko kiate kinautolú, pea neongo 'e ^btulifano holo 'a kinautolu 'i he funga 'o e fonuá, pea ha'ao, pea te'ia mo fakamovetevete holo 'a kinautolu, 'o 'ikai te nau ma'u ha potu ke hūfanga ai, ka 'e "alo'ofa 'a e 'Eikí kiate kinautolu.

13 Pea 'oku fakatatau 'eni ki he kikite 'oku pehē, 'e toe "omi 'a kinautolu ki he 'ilo mo'oni, 'a ia ko e 'ilo ki honau Huhu'í, mo honau ^btauhi-sipi lahi mo mo'oni, pea lau fakataha mo 'ene fanga sipí.

14 Ko ia 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e ^alelei ange kiate kinautolu 'iate kimoutolu 'o kapau 'e 'ikai te mou fakatomala.

15 He vakai, "ka ne fakahā 'a e ngaahi fu'u ngāue lalahí kiate kinautolu 'a ia kuo fakahā kiate kimoutolú, 'io, kiate kinautolu kuo nau faka'au'au hifo 'i he

ta'etuí koe'uhi ko e ngaahi talatukufakaholo 'a 'enau ngaahi tamaí, pehē te mou lava ke vakai 'e kimoutolu kuo 'ikai te nau toe faka'au'au hifo 'i he ta'etuí.

16 Ko ia, 'oku folofola 'e he 'Eikí: 'E 'ikai te u faka'auha ke 'osi'osingamālie 'a kinautolu, ka te u pule ke nau toe foki mai kiate au 'i he 'aho 'oku ou pehē 'oku fakapotopoto ai, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

17 Pea ko 'eni vakai, 'oku folofola 'e he 'Eikí, 'o kau ki he kakai 'o e kau Nifai: Kapau 'e 'ikai te nau fakatomala, pea tokanga ke fai hoku lotó, pehē te u "faka'auha ke 'osi'osingamālie 'a kinautolu, 'oku folofola 'e he 'Eikí, koe'uhi ko 'enau ta'etuí, neongo 'a e ngaahi fu'u ngāue lalahi kuó u fai 'i honau lotolotonga; pea ko e mo'oni hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eikí 'e hoko 'a e ngaahi me'á ni, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

 VAHE 16

'Oku papitaiso 'e Nifai 'a e kau Nifai na'e tui kia Samuelá—'Oku 'ikai lava 'o tāmata'e 'i 'a Samuela 'aki 'a e ngaahi ngahaú mo e ngaahi maka 'a e kau Nifai ta'e-fakatomalá—'Oku fakafefeka 'e ha ni'ihí 'a honau lotó, pea mamata ha ni'ihí ki ha kau 'āngelo—'Oku pehē 'e he kakai ta'etuí 'oku 'ikai 'aonga ke tui kia Kalaisi mo 'ene hā'ele mai ki Selū-salemá. Ta'u 6–1 κ.Μ. nai.

11a 'Alamā 9:16.
 b Hilam. 8:19.
 c 2 Nifai 30:5–8.
 12a 'Inosi 1:12–13.
 b Molom. 5:15.

c 1 Nifai 13:31;
 2 Nifai 10:18–19;
 Sēkope 3:5–6.
 13a 3 Nifai 16:12.
 b FFL Tauhi-sipi Leleí.

14a Hilam. 7:23.
 15a Mātiu 11:20–23.
 17a Hilam. 13:6–10.

PEA ko 'eni, na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai 'a e tokolahi na'a nau fanongo ki he ngaahi lea 'a Samuela, ko e tangata Leimaná, 'a ia na'á ne lea 'aki mei he funga 'o e ngaahi 'ā 'o e koló. Pea 'ilonga 'a kinautolu 'a ia na'a nau tui ki he'ene ngaahi leá na'a nau 'alu atu 'o kumi kia Nīfai; pea kuo nau omi 'o 'ilo'i ia pea nau vete kiate ia 'enau ngaahi angahalá 'o 'ikai faka'ikai'i ia, 'o nau kole ke papitaiso 'a kinautolu ki he 'Eikí.

2 Ka ko kinautolu kotoa pē 'a ia na'e 'ikai te nau tui ki he ngaahi lea 'a Samuelá na'a nau 'ita kiate ia; pea na'a nau tolongaki ia 'aki 'a e ngaahi maka 'i he funga 'aá, pea na'e 'i ai 'a e tokolahi na'a nau fana foki kiate ia 'aki 'a e ngaahi ngahau 'i he'ene tu'u 'i he funga 'aá; ka na'e 'iate ia 'a e Laumālie 'o e 'Eikí, 'o 'ikai ai lava ke tau 'iate ia 'a 'enau ngaahi maká pe ko 'enau ngaahi ngaháu.

3 Ko 'eni 'i he'enu 'ilo'i 'oku 'ikai lava ke tau 'iate ia ha'anau me'á, na'e toe 'i ai mo e tokolahi ange na'a nau tui ki he'ene ngaahi leá, 'o nau 'alu ai kia Nīfai ke papitaiso.

4 He vakai, na'e lolotonga fai papitaiso 'a Nīfai, mo kikite, mo malanga, mo kalanga 'aki 'a e fakatomalá ki he kakai, mo fakahā 'a e ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi me'a fakaofu, 'o fai 'a e ngaahi me'a "mana 'i he kakai, ke nau 'ilo kuo pau ke ^bvave 'a e 'alo'i mai 'o Kalaisi—

5 Mo fakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a kuo pau ke vave 'ene hokó, koe'uhi ke nau 'ilo'i

pea manatu'i 'i he taimi 'e hoko ai iá kuo tomu'a fakahā ia kiate kinautolu, koe'uhi ke nau tui; ko ia 'ilonga 'a kinautolu 'a ia na'a nau tui ki he ngaahi lea 'a Samuelá na'a nau 'alu atu kiate ia ke papitaiso, he na'a nau ha'u 'o fakatomala mo vete 'enau ngaahi angahalá.

6 Ka ko honau tokolahi ange na'e 'ikai ke tui ki he ngaahi lea 'a Samuelá; ko ia 'i he'enu vakai 'oku 'ikai lava ke tau 'iate ia 'a 'enau ngaahi maká mo 'enau ngaahi ngaháu, na'a nau kaila ki honau kau 'eikitaú, 'o pehē: Puke 'a e tangatá ni pea ha'i ia, he vakai 'oku 'iate ia ha tēvolo; pea koe'uhi ko e mālohi 'o e tēvolo 'a ia 'oku 'iate iá 'oku 'ikai fa'a lava ai ke tau 'iate ia 'etau ngaahi maká mo 'etau ngaahi ngaháu; ko ia puke ia pea ha'i, 'o 'ave ia ke mama'o.

7 Pea 'i he'enu 'alu atu ke puke ia 'aki honau nimá, vakai, na'á ne hopo hifo mei he funga 'aá, 'o ne hola mei honau ngaahi fonuá, 'io, 'o a'u ki hono fonua 'o'oná, pea na'á ne kamata ke malanga mo kikite 'i he lotolotonga 'o hono kakai 'o'oná.

8 Pea vakai, na'e 'ikai toe fanongo 'o kau kiate ia ha taha 'i he kau Nīfai; pea na'e pehē 'a e ngaahi me'a 'a e kakai.

9 Pea na'e 'osi pehē hono valungofulu mā ono 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú ki he kakai 'o Nīfai.

10 Pea na'e 'osi pehē foki mo e ta'u hono valungofulu mā fitu 'o e pule 'a e kau fakamāú, pea na'e

nofo 'a e kongá lahi 'o e kakaí 'i he'enua loto-híkisiá mo e fai angahalá, pea ko honau tokosi'i pē na'e 'a'eva faka'ehi'ehi 'o lahi hake 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

11 Pea ko e ngaahi tu'unga foki 'eni, 'o hono valungofulu mā valu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú.

12 Pea na'e si'i pe ha liliu 'i he ngaahi me'a 'a e kakaí, tuku kehe pē 'a e kamata ke 'āsili ange 'a e mahimango 'a e kakaí 'i he fai angahalá, pea na'e fakautuutu ai pē 'a'enua fai 'a e ngaahi me'a 'a ia 'oku ta'ehoa mo e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'i he hono valungofulu mā hiva 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú.

13 Ka na'e hoko 'o pehē 'i hono hivangofulu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāú, na'e fakahā ha ngaahi faka'ilonga "lalahi ki he kakai, mo e ngaahi me'a fakafo; pea na'e ^bkamata ke fakahoko 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfitá.

14 Pea na'e hā mai 'a e kau "āngelo ki he kau tangata, 'a ia ko e kau tangata poto, 'o fakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi ongo-ongo fakafiefia 'o e fiefia lahi; ko ia 'i he ta'u pē ko iá na'e kamata ke fakahoko 'a e ngaahi folofolá.

15 Ka neongo iá, na'e kamata 'e he kakaí ke fakafefeka honau lotó, tuku kehe pē honau ni'ihi na'e tui lahi taha, 'i he kau Nífaí mo e kau Leimaná fakatou'osi, 'o nau kamata ke falala ki honau ivi 'onautolú pea ki honau poto "onautolú, 'o nau pehē:

16 'Oku 'i ai 'a e ngaahi me'a 'e

ni'ihi na'e totonu 'enua fakalavelavé, he na'e lahi 'aupito; kae vakai, 'oku mau 'ilo'i ko e ngaahi ngāue lalahi mo fakafo ko 'eni 'e 'ikai lava 'o hoko hono kotoa, 'a ia na'a nau lea'akí.

17 Pea na'a nau kamata ke fakafekiki mo fekihiaki 'iate kinautolu, 'o pehē:

18 'Oku "ikai ha 'uhinga lelei ke 'i ai ha taha 'o hangē ko ha Kalaisí 'e hā'ele mai; kapau 'e pehē, pea ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá, ko e Tamai 'o e langí mo e māmaní, 'o hangē ko ia kuo lea'akí, ko e hā 'oku 'ikai te ne fakahā ai ia 'e ia kiate kinautolu 'o hangē ko kinautolu te nau 'i Selūsalemá?

19 'Io, ko e hā 'e 'ikai te ne fakahā ai ia 'e ia 'i he fonuá ni 'o hangē ko e fonua ko Selūsalemá?

20 Kae vakai, 'oku tau 'ilo ko e "talatukufakaholo kovi 'eni, 'a ia kuo tukufakaholo mai kiate kinautolu mei he'etau ngaahi tamaí, koe'uhí ke ngaohi kitautolu ke tau tui ki ha fu'u me'a ma'ongo'onga mo fakafo 'a ia 'e hoko, kae 'ikai 'i hotau lotolotonga, ka 'i ha fonua 'oku mama'o 'aupito, ko ha fonua 'oku 'ikai te tau 'ilo ki ai; ko ia 'oku nau lava ai 'o tuku 'a kinautolu 'i he ta'e'ilo, he 'oku 'ikai te tau fa'a ^bmamata 'aki hotau mata 'otautolú pe 'oku mo'oni ia.

21 Pea te nau fokotu'u, 'i he olopoto mo e ngaahi faiva fufū 'o e tokotaha angakoví, ha fu'u me'a lilo lahi 'a ia 'oku 'ikai fa'a mahino kiate kinautolu, 'a ia 'e fakapōpula'i 'a kinautolu ke hoko

13a 3 Nífaí 1:4.
b Hilam. 14:3–7.
14a 'Alamā 13:26.

15a 'Īsaia 5:21.
18a 'Alamā 30:12–13.
20a FFL Talatukufakaholó,

Ngaahi.
b 'Eta 12:5–6, 19.

ko e kau tamaio'eiki ki he'enau ngaahi leá, pea mo e kau tamaio'eiki foki kiate kinautolu, he 'oku tau falala kiate kinautolu ke nau ako'i 'a kitautolu 'i he folofolá; pea 'e pehē 'enau ta'ofi 'a kitautolu 'i he ta'e'iló 'o kapau te tau fakavaivai 'a kitautolu kiate kinautolu, 'i he ngaahi 'aho kotoa 'o 'etau mo'uí.

22 Pea na'e lahi mo e ngaahi me'a kehe na'e fakakaukau 'i 'e he kakai 'i honau lotó, 'a ia na'e laulaunoa mo "ta'e'aonga; pea na'a nau fu'u hoha'a lahi, he na'e ue'i hake 'e Sētane 'a kinautolu ke nau fai angahala ma'u ai pē; 'io, na'á ne 'alu fano 'o fakamafola 'a e ngaahi ongoongo loi mo e ngaahi fakakikihi 'i he funga

kotoa 'o e fonuá, koe'uhi ke ne fakafefeka 'a e loto 'o e kakai ki he me'a 'oku lelei pea ki he me'a 'a ia 'e hokó.

23 Pea neongo 'a e ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi me'a fakafo 'a ia na'e fai 'i he kakai 'o e 'Eiki, pea mo e ngaahi mana na'a nau fai, na'e kei ma'u 'e Sētane 'a e fu'u mālohi lahi ki he loto 'o e kakai 'i he funga hono kotoa 'o e fonuá.

24 Pea na'e 'osi pehē 'a hono hivangofulu 'o e ta'u 'o e pule 'a e kau fakamāu ki he kakai 'o Nīfai.

25 Pea na'e ngata pehē 'a e tohi 'a Hilamaní, 'o fakatatau ki he lekooti 'a Hilamani mo hono ongo fohá.

KO E TOHI HONO TOLU 'A NĪFAÍ KO E TOHI 'A NĪFAI

KO E FOHA 'O NĪFAI, 'A IA KO E FOHA 'O HILAMANÍ

Pea ko Hilamani ko e foha ia 'o Hilamani, 'a ia ko e foha 'o 'Alamā, 'a ia ko e foha 'o 'Alamā, ko ha hako 'o Nīfai 'a ia ko e foha 'o Lihai, 'a ia na'e ha'u mei Selūsalema 'i he 'uluaki ta'u 'o e pule 'a Setikia, ko e tu'i 'o Siutá.

VAHE 1

'Oku 'alu atu 'a Nīfai, ko e foha 'o Hilamaní, mei he fonuá, pea 'oku tauhi 'e hono foha ko Nīfai 'a e ngaahi lekōtí—Neongo hono lahi 'o e ngaahi faka'ilongá mo e ngaahi me'a fakaofó, na'e kei filio'i pē 'a e kau fai angahalá ke tāmata'e 'a e kau mā'oni'oni—'Oku hoko 'a e pō

'o e 'alo'i 'o Kalaisí—'Oku fakahā 'a e faka'ilongá, pea 'oku hopo hake ha fetu'u fo'ou—'Oku fakautuutu 'a e lo'i mo e kākaá, pea 'oku tāmata'e 'i 'e he kau kaiha'a Katianetoní 'a e tokolahi. Ta'u T.S. 1–4 nai.

PEA na'e hoko 'o pehē kuo 'osi atu hono hivangofulu mā taha 'o e ta'ú pea ko e ta'u ia

hono “onongeau talu mei he taimi na’e ha’u ai ‘a Lihai mei Selūsalemá; pea ko e ta’u ia na’e hoko ai ‘a Leikoneose ko e tu’i fakamaau lahi mo e kōvana ki he fonuá.

2 Pea ko Nīfai, ko e foha ‘o Hilamaní, kuo ‘alu ia mei he fonua ko Seilahemalá, kae tuku ‘a e fekau ki hono foha ko “Nīfai, ‘a ia ko hono foha lahi, ke tauhi ‘o e ngaahi ^bpeleti ‘o e palasá, pea mo e ngaahi lekooti kotoa kuo tohi, mo e ngaahi me’a kotoa pē ‘a ia kuo tauhi toputapu talu mei he ‘alu atu ‘a Lihai mei Selūsalemá.

3 Pea na’á ne ‘alu leva mei he fonuá, pea ko e ^afē ‘a e potu na’á ne ‘alu ki ai, ‘oku ‘ikai ‘ilo ‘e ha tangata; pea na’e tauhi ‘e hono foha ko Nīfai ‘a e ngaahi lekōtí ‘o fetongi ia, ‘io, ‘a e ngaahi leko-oti ‘o e kakai ko ‘ení.

4 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he kamata’anga ‘o hono hiva-ngofulu mā ua ‘o e ta’ú, vakai, na’e kamata ke fakahoko ‘o kato ange ‘a e ngaahi kikite ‘a e kau palōfitá; he na’e kamata ke lahi ange ‘a e ngaahi faka’ilongá mo e ngaahi me’a mana lalahi ange na’e hoko ‘i he lotolotonga ‘o e kakai.

5 Ka na’e ‘i ai ‘a e ni’ihi na’a nau kamata ke pehē kuo ‘osi ‘a e taimi ‘oku totonu ke fakahoko ai ‘a e ngaahi lea, ‘a ia na’e “lea ‘aki ‘e Samuela, ko e tangata Leimaná.

6 Pea na’e kamata ke nau fiefia koe’uhi ko honau kāingá, ‘o

pehē: Vakai kuo ‘osi ‘a e taimí, pea kuo ‘ikai ke fakahoko ‘a e ngaahi lea ‘a Samuelá, ko ia, kuo hoko ho’omou fiefia mo ho’omou tui ki ai ‘o ta’e’aonga.

7 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau fakalanga ‘a e fu’u longoa’a lahi ‘i he fonuá hono kotoa; pea na’e kamata ‘a e kakai ‘a ia na’e tui ke fu’u loto-mamahi ‘aupito, telia na’a ‘i ai ha fa’ahinga founga ‘e ‘ikai fakahoko ‘a e ngaahi me’a ‘a ia kuo lea’aki.

8 Kae vakai, na’a nau sio fakamama’u ki he ‘aho ko iá mo e pō ko iá pea mo e ‘aho ‘a ia ‘e hangē pē ko e ‘aho pē ‘e taha ‘o hangē kuo ‘ikai ke ‘i ai ha poó, koe’uhi ke nau ‘ilo kuo ‘ikai ke ta’e’aonga ‘a ‘enau tui.

9 Ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē na’e fokotu’u ha ‘aho ‘e he kau ta’etuí, ko e kakai kotoa pē kuo nau tui ki he ngaahi talatukufakaholó ni ‘e “tuku ke tāmata’i ai ‘a kinautolu tuku kehe ‘o ka toki hoko ‘a e faka’ilonga, kuo fakahā ‘e Samuela ko e palōfitá.

10 Ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē ‘i he mamata ‘a Nīfai, ko e foha ‘o Nīfai, ki he fai angahala ko ‘eni ‘a hono kakai, na’e fu’u mamahi ‘aupito ‘a hono lotó.

11 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a ne ‘alu atu ‘o ne punou hifo ki he kelekelé, peá ne fu’u tangi fakamātoato ki hono ‘Otuá koe’uhi ko hono kakai, ‘io, ‘a kinautolu ‘a ia na’e ‘amanaki ke faka’auha koe’uhi ko ‘enau tui ki he talatukufakaholo ‘a ‘enau ngaahi tamaí.

[3 NĪFAÍ]

1 1a 2 Nīfai 25:19.

2a FFL Nīfai, Foha ‘o

Nīfai, Foha ‘o
Hilamaní.

b ‘Alamā 37:3–5.

3a 3 Nīfai 2:9.

5a Hilam. 14:2–4.

9a FFL Ma’atá.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne tangi fakamātoato ki he 'Eikí 'i he 'aho "kotoa ko iá; pea vakai, na'e ongo mai kiate ia 'a e le'o 'o e 'Eikí, 'o pehē:

13 Hanga hake ho matá pea fiefia; he vakai, kuo hokosia 'a e taimí, pea 'i he pō ko 'ení 'e fakahā ai 'a e faka'ilongá, pea 'i he "apongipongí te u ha'u ki māmani, ke fakahā ki he māmani te u fakahoko 'a e me'a kotoa pē kuó u fekau ke ^blea 'aki 'i he ngutu 'o 'eku kau palōfita mā'oní.

14 Vakai, 'oku ou "ha'u ki hoku kakai 'o'okú, ke ^bfakahoko 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuó u fakahā ki he fānau 'a e tangatá talu mei hono 'ai 'a e ^ctu'unga 'o e māmani, pea ke fai 'a e finangalo, 'o e Tamaí pea mo e 'Aló ^afakatou'osi—'o e Tamaí koe'uhi ko au, pea mo e 'Aló koe'uhi ko hoku kakanó. Pea vakai, kuo hokosia 'a e taimí, pea 'e fakahā 'i he poó ni 'a e faka'ilongá.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fakahoko 'a e ngaahi folofola 'a ia na'e ongo mai kia Nīfaí, 'o fakatatau mo ia kuo folofola'aki; he vakai, 'i he tō hifo 'a e la'áa na'e "ikai ha po'uli; pea na'e kamata ke ofo 'a e kakai koe'uhi ko e 'ikai ha po'uli 'i he hoko mai 'a e poó.

16 Pea na'e 'i ai 'a e tokolahi, na'e 'ikai ke nau tui ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá, na'a nau "tō ki he kekelelé 'o hangē kuo

nau maté, he na'a nau 'ilo'i ko e fu'u ^bpalani lahi 'o e faka'auha 'a ia na'a nau teuteu ke fai kiate kinautolu 'a ia na'e tui ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá kuo ta'e'aonga ia; he ko e faka'ilonga na'e fakahaá kuo lolotonga hoko ia.

17 Pea na'e kamata ke mahino kiate kinautolu kuo pau ke vave 'a e hā mai 'a e 'Aló 'o e 'Otuá; 'io, ko hono fakakātoá, ko e kakai fulipē 'i he funga 'o e fonuá hono kotoa mei he hihifó ki he hahaké, 'i he fonua fakatou'osi 'i he tokelaú pea mo e fonua 'i he tongá, na'a nau fu'u ofo lahi 'aupito 'o nau tō ki he kekelelé.

18 He na'a nau 'ilo kuo fakamo'oni 'a e kau palōfitá ki he ngaahi me'a ni 'i he ngaahi ta'u lahi, pea ko e faka'ilonga kuo fakahaá kuo lolotonga hoko ia; pea na'a nau kamata ke ilifia koe'uhi ko 'enau angahalá mo 'enau ta'etuí.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai ha po'uli 'i hono kotoa 'o e pō ko iá, ka na'e maama ia 'o hangē ko e ho'atā mālie. Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe hopo hake 'a e la'áa 'i he pongipongí, 'o hangē ko hono anga-mahení; pea na'a nau 'ilo'i ko e 'aho ia 'e "alo'i ai 'a e 'Eikí, koe'uhi ko e faka'ilonga 'a ia kuo fakahaá.

20 Pea na'e hoko pehē, 'io, 'a e kihí'i momo'i me'a kotoa pē, 'o fakatatau ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá.

12a 'Īnosi 1:4;
'Alamā 5:46.

13a Luke 2:10–11.

^b FFL Sīsū Kalaisi—

Ngaahi kikite kau ki

hono 'alo'i mai mo e
pekia 'a Sīsū Kalaisi.

14a Sione 1:11.

^b Mātū 5:17–18.

^c 'Alamā 42:26.

^d T&F 93:3–4.

15a Hilam. 14:3.

16a Hilam. 14:7.

^b 3 Nīfaí 1:9.

19a Luke 2:1–7.

21 Pea na'e hoko 'o pehē foki na'e hā mai ha "fetu'u fo'ou, 'o fakatatau ki he folofolá.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kamata mei he taimi ko iá hono fakamafola 'i he kakaí ha ngaahi loi, 'e Sētane, ke fakafefeka honau lotó, koe'uhi ke 'oua na'a nau tui ki he ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi me'a fakaofu ko ia kuo nau mamata ki ai; ka neongo 'a e ngaahi loi mo e ngaahi kākā ko iá, na'e tui 'a e kongatokolahi 'o e kakaí, na'a nau tui 'o ului ki he 'Eikí.

23 Pea na'e hoko 'o pehē foki na'e 'alu atu 'a Nīfai 'i he kakaí, mo e tokolahi kehe foki, 'o papi-taiso ki he fakatomalá, 'a ia na'e lahi ai 'a e "fakamolemole 'o e ngaahi angahalá. Pea ko ia na'e toe kamata ke ma'u 'e he kakaí 'a e melino 'i he fonuá.

24 Pea na'e 'ikai ha ngaahi fakakikihi, kae ngata pē 'i ha tokosi'i 'a ia na'a nau kamata ke malanga, 'o feinga ke fakamo'oni'i mei he ngaahi folofolá, 'oku 'ikai toe "aonga ke tauhi ki he fono 'a Mōsesé. Ka na'a nau hala 'i he me'a ko iá, he kuo 'ikai ke mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi folofolá.

25 Ka na'e hoko 'o pehē na'e vave 'enau uluí, pea na'e mahino kiate kinautolu 'a 'enau halá, he na'e fakahā kiate kinautolu kuo te'eki ai "fakahoko 'a e fonó, pea kuo pau ke fakahoko hono ki'i kongakotoa pē; 'io, na'e hoko mai 'a e folo-

folá kiate kinautolu kuo pau ke fakahoko ia; 'io, he 'ikai mole hano kihí'i kongasi'i 'e taha kae 'oua ke fakahoko hono kotoa: ko ia na'e fakamahino kiate kinautolu 'i he ta'u pē ko iá 'a 'enau faihalá, pea nau ^bvete 'enau ngaahi halá.

26 Pea ko ia na'e pehē 'a e 'osi atu hono hivangofulu mā ua 'o e ta'ú, pea na'e 'omi ai 'a e ngaahi ongoongo fakafiefia ki he kakaí koe'uhi ko e ngaahi faka'ilonga 'a ia kuo hokó, 'o fakatatau mo e ngaahi lea 'o e kikite 'a e kau palōfita mā'oni'oni kotoa pē.

27 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'osi atu foki mo hono hivangofulu mā tolu 'o e ta'ú 'i he melino, tuku kehe pē 'a e kau kaiha'a 'a "Katianetoní, 'a ia na'a nau nofo 'i he ngaahi mo'ungá, pea na'a nau fu'u tokolahi 'i he fonuá; he na'e pehē fau hono mālohi 'o honau ngaahi kolotaú mo honau ngaahi toitoi'angá ko ia na'e 'ikai fa'a ikuna 'a kinautolu 'e he kakaí; ko ia na'a nau fai 'a e ngaahi fakapō lahi, pea nau fai 'a e ngaahi tāmata lahi 'i he kakaí.

28 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono hivangofulu mā fā 'o e ta'ú na'a nau kamata ke tupu 'o tokolahi 'aupito, ko e tupu mei he tokolahi 'o e kau angatu'u 'i he kau Nīfai 'a ia na'a nau hola mai kiate kinautolu, 'a ia na'e fakatupu ai 'a e fu'u mamahi lahi ki he kau Nīfai 'a ia na'e kei nofo 'i he fonuá.

21a Mātiu 2:1–2;
Hilam. 14:5.

23a FFL Fakamolemole 'i
'o e Ngaahi

Angahalá.

24a 'Alamā 34:13.
25a Mātiu 5:17–18.
b Mōsaia 26:29.

27a FFL Kaiha'a
Katianetoní, Kau.

29 Pea na'e 'i ai foki mo ha 'uhinga lahi 'o e fu'u mamahi lahi 'i he kau Leimaná; he vakai, na'e tokolahi 'enau fānau 'a ia na'e tupu hake 'o nau faka'au ke lahi honau ta'ú, 'o nau fai 'enau fakakaukau 'anautolu pē, pea na'e tohoaki'i atu 'a kinautolu 'e he ni'ihi na'e 'o e kau "Sōlamí, 'aki 'enau ngaahi loí mo 'enau ngaahi lea fakahekeheké, ke nau kau ki he kau kaiha'a ko ia 'a Katianetoní.

30 Pea na'e pehē hono fakamamahi'i foki 'o e kau Leimaná, pea na'e faka'au ke nau faka'au- 'au hifo 'i he 'enau tuí mo 'enau mā'oni'oni, ko e tupu 'i he fai angahala 'a e to'u tangata tupu haké.

VAHE 2

'Oku fakautuutu 'a e fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá 'i he kakaí—'Oku kau fakataha 'a e kau Nīfai mo e kau Leimaná ke malu'i 'a kinautolu mei he kau kaiha'a 'a Katianetoní—'Oku liliu 'a e kau Leimana ne uluí 'o hinehina pea 'oku ui 'a kinautolu ko e kau Nīfai. Ta'u t.s. 5–16 nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'e 'osi pehē atu mo hono hivangofulu mā nima 'o e ta'ú foki, pea na'e kamata ke ngalo 'i he kakaí 'a e ngaahi faka'ilongá mo e ngaahi me'a fakafo 'a ia kuo nau fanongo ki aí, pea na'e faka'au ke si'isi'i 'enau ofo 'i ha faka'ilonga pe ha me'a fakafo mei he langí, 'o tupu ai 'a e kamata ke fefeka

'a honau lotó, pea fakakuihi 'a honau 'atamaí, pea na'a nau kamata ke ta'etui ki he me'a kotoa pē kuo nau fanongo mo mamata ki aí—

2 'O nau fakakaukau ki ha ngaahi me'a laulaunoa 'i honau lotó, 'o pehē kuo fai ia 'e he kau tangata pea 'i he mālohi 'o e tēvoló, ke tohoaki'i atu mo "kākaa'i 'a e loto 'o e kakaí; pea na'e pehē 'a e toe ma'u 'e Sētane 'a e loto 'o e kakaí, 'o ne fakakuihi ai honau matá mo ne kākaa'i 'a kinautolu ke nau tui ko e me'a launoa mo ta'e'aonga 'a e tokāteline 'o Kalaisí.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'e faka'au 'o mālohi 'a e kakaí 'i he fai angahalá mo e ngaahi angafakalieliá; pea na'e 'ikai te nau tui 'e toe 'i ai ha ngaahi faka'ilonga pe ngaahi me'a fakafo 'e fakahā mai; pea na'e "alu fano 'a Sētane, 'o kākaa'i 'a e loto 'o e kakaí, 'o 'ahi'ahi'i 'a kinautolu mo fakatupu 'enau fai 'a e fu'u fai angahala lahi 'i he fonuá.

4 Pea na'e 'osi pehē atu hono hivangofulu mā ono 'o e ta'ú; pea pehē foki mo hono hivangofulu mā fitu 'o e ta'ú; pea mo hono hivangofulu mā valu 'o e ta'ú foki; pea mo hono hivangofulu mā hiva 'o e ta'ú foki.

5 Pea kuo 'osi atu foki 'a e ta'ú 'e teau mei he ngaahi 'aho 'o "Mōsaiá, 'a ia na'á ne tu'i ki he kakaí 'o e kau Nīfai.

6 Pea kuo 'osi 'a e ta'ú 'e onongeau mā hiva talu mei he 'alu atu 'a Līhai mei Selūsalemá.

7 Pea kuo 'osi 'a e ta'ú 'e hiva

talū mei he taimi ‘a ia na‘e fakahā mai ai ‘a e faka‘ilonga, ‘a ia na‘e lea ‘aki ‘e he kau palōfitá, ‘e hā‘ele mai ai ‘a Kalaisi ki he māmaní.

8 Ko ‘eni na‘e kamata ‘e he kau Nīfaí ke lau honau taimí mei he kuonga ‘a ia na‘e fakahā mai ai ‘a e faka‘ilongá, pe mei he hā‘ele mai ‘a Kalaisí; ko ia, kuo ‘osi atu ‘a e ta‘u ‘e hiva.

9 Pea ko Nīfai, ‘a ia ko e tamai ‘a Nīfai, ‘a ia na‘á ne tauhi ‘a e ngaahi lekōtí, “na‘e ‘ikai ke toe foki mai ki he fonua ko Seilahe-malá, pea na‘e ‘ikai fa‘a ‘ilo‘i ia ‘i ha potu ‘i hono kotoa ‘o e fonuá.

10 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e kei nofo ai pē ‘a e kakaí ‘i he fai angahalá, neongo hono lahi ‘o e malanga mo e kikite na‘e fekau ke fai ‘iate kinautolú; pea na‘e ‘osi pehē foki mo hono hongofulu ‘o e ta‘ú; pea na‘e pehē mo e ‘osi atu foki ‘a hono hongofulu mā taha ‘o e ta‘ú ‘i he fai angahala.

11 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i hono hongofulu mā tolu ‘o e ta‘ú na‘e kamata ‘a e ngaahi tau mo e ngaahi fakakikihi ‘i hono kotoa ‘o e fonuá; he kuo faka‘au ke tokolahi ‘aupito ‘a e kau kaiha‘a Katianetoní, pea nau tāmata‘i ‘a e tokolahi ‘o e kakaí, pea nau faka‘auha ‘a e ngaahi kolo lahi, pea fakamafola lahi ‘a e maté mo e faka‘auhá ‘i he fonuá kotoa, ko ia na‘e ‘aonga ai ke to‘o mahafu ‘a e kakai kotoa pē, ‘a e kau Nīfaí mo e kau Leimaná fakatou‘osi, ‘o tau‘i ‘a kinautolu.

12 Ko ia, ko e kau Leimana

kotoa pē ‘a ia kuo nau ului ki he ‘Eikí, na‘a nau fakataha mo honau kāinga, ko e kau Nīfaí, pea na‘e fakamālohí ‘a kinautolu, koe‘uhi ke malu‘i ‘enau mo‘uí mo honau kakai fefiné mo ‘enau fānaú, ko ia na‘a nau to‘o mahafu ke tau‘i ‘a e kau kaiha‘a Katianetoní, ‘io, pea tauhi ma‘u foki ‘a ‘enau ngaahi totonú mo e ngaahi faingamālie ‘o honau siasí mo ‘enau lotú, mo ‘enau “tau‘atāiná mo ‘enau ^bnofo ta‘e-ha‘isiá.

13 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he te‘eki ai ‘osi atu ‘a e ta‘u hono hongofulu mā tolu ko iá kuo tu‘unuku mai ki he kau Nīfaí ha faka‘auha faka‘aufuli koe‘uhi ko e tau ko ‘ení, ‘a ia kuo faka‘au ‘o fu‘u fakamanavahē ‘aupito.

14 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko e kau Leimana ko ia na‘e fakataha mo e kau Nīfaí na‘e lau kinautolu mo e kau Nīfaí;

15 Pea na‘e to‘o meiate kinautolu ‘a honau “mala‘iá, pea na‘e liliu ‘o ^bhinehina honau kilí ‘o hangē ko e kau Nīfaí;

16 Pea na‘e hoko ‘o fu‘u faka‘ofo‘ofa ‘a ‘enau kau talavou‘ mo honau ngaahi ‘ofefiné, pea na‘e lau fakataha ‘a kinautolu mo e kau Nīfaí, pea na‘e ui ‘a kinautolu ko e kau Nīfai. Pea na‘e ‘osi pehē hono hongofulu mā tolu ‘o e ta‘ú.

17 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he kamata‘anga ‘o hono hongofulu mā fā ‘o e ta‘ú, na‘e hoko atu ‘a e tau ‘i he vaha‘a ‘o e kau kaiha‘a mo e kau Nīfaí pea na‘e faka‘au ‘o fu‘u fakamanavahē ‘aupito;

ka neongo iá, na'e faka'au 'o ki'i mālohi ange 'a e kau Nīfaí 'i he kau kaiha'á, 'o a'u ki he'enu teke'i 'a kinautolu mei honau ngaahi fonuá ki he ngaahi mo'ungá pea ki honau ngaahi toi-toi'angá.

18 Pea na'e 'osi pehē hono hongofulu mā fā 'o e ta'ú. Pea 'i hono hongofulu mā nima 'o e ta'ú na'a nau ha'u ai ke tau'i 'a e kakai 'o Nīfaí; pea koe'uhi ko e fai angahala 'a e kakai 'o Nīfaí, pea mo 'enu ngaahi fakakikihí mo e ngaahi feke'ike'i lahí, ko ia na'e ma'u 'e he kau kaiha'a Katianetoní ha ngaahi faingamālie lahi kiate kinautolu.

19 Pea na'e 'osi pehē hono hongofulu mā nima 'o e ta'ú, pea ko ia na'e mo'ua 'a e kakai 'i he ngaahi faingata'a lahi; pea na'e tau'unuku mai kiate kinautolu 'a e "heletā 'o e faka'auhá, pea na'e ofi ai ke tā hifo 'aki 'a kinautolu koe'uhi ko 'enu angahalá.

VAHE 3

'Oku fekau 'e Kitianehai, ko e taki 'o e kau kaiha'a Katianetoní, kia Leikoneose mo e kau Nīfaí ke nau tukulolo mo tukuange honau ngaahi fonuá — 'Oku fili 'e Leikoneose 'a Kitikitonai ko e 'eikitau pule 'o e ngaahi kau taú — 'Oku fakataha 'a e kau Nīfaí ki Seilahemala mo Mahu ke malu'i 'a kinautolu. Ta'u t.s. 16–18 nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i hono hongofulu mā ono 'o e ta'u hili 'a e hā'ele mai 'a Kalaisí, na'e

ma'u ha tohi 'e Leikoneose, ko e kōvana 'o e fonuá, mei he taki mo e kōvana 'o e kautahá ni 'o e kau kaiha'á; pea ko e ngaahi lea 'eni na'e tohi aí, 'o pehē:

2 'E Leikoneose, ko e kōvana pule mo tāfataha 'o e fonuá, vakai, 'oku ou fai atu 'a e tohí ni kiate koe, pea 'oku ou fakahiki-hiki'i lahi 'aupito koe koe'uhi ko ho'o tu'u ma'ú, pea mo e tu'u ma'u foki 'a ho kakai 'i he tauhi ma'u 'a e me'a 'oku mou lau ko ho'omou totonu mo e tau'atāinā; 'io, 'oku mou tu'u mālohi, 'o hangē kuo poupou'i 'a kimoutolu 'e he nima 'o ha 'otua, 'i he malu'i ho'omou tau'atāinā, mo ho'omou koloá, pea mo homou fonuá, pe ko e ngaahi me'a 'oku mou ui peheé.

3 Pea 'oku ou pehē ko e me'a pango kiate au, 'e Leikoneose ko e 'eiki lahi, 'oku pehē fau ho'o valé mo e fie me'á 'i he mahalo te mou fa'a matu'uaki 'a e kau tangata to'a tokolahi pehē 'a ia 'oku ou pule'í, 'a ia kuo nau tu'u 'i he taimi ko 'ení mo 'enu ngaahi mahafu taú, pea 'oku nau tatali mo e fu'u loto tokanga lahi ki he fekau — Mou ō hifo ki he kau Nīfaí, 'o faka'auha 'a kinautolu.

4 Pea ko au, 'i he'eku 'ilo'i honau loto-mālohí, he kuo faka-mo'oni'i 'a kinautolu 'i he mala'e 'o e taú, pea 'i he'eku 'ilo'i 'enu fehi'a ta'etuku kiate kimoutolu koe'uhi ko hono lahi 'o e ngaahi hala kuo mou fai kiate kinautolú, ko ia kapau te nau ō hifo ke tau'i 'a kimoutolu, te nau

'alu atu kiate kimoutolu 'i he faka'auha ke 'osi'osingamālie.

5 Ko ia kuó u fai atu ai 'a e tohí ni, pea u fakama'u ia 'aki hoku nima 'o'okú, koe'uhi ko 'eku tokanga ki ho'omou lelei, koe'uhi ko ho'omou fai mālohi 'i he me'a 'oku mou tui 'oku totonú, pea mo ho'omou loto-to'a 'i he mala'e 'o e taú.

6 Ko ia 'oku ou tohi atu ai kiate koe, mo kole ke mou tukuange ki hoku kakaí ni 'a homou ngaahi koló, mo homou ngaahi fonuá, mo ho'omou ngaahi me'a kotoa pē, kae 'oua na'a nau 'alu atu kiate kimoutolu 'aki 'a e heletā, pea tō ai 'a e faka'auhá kiate kimoutolu.

7 Pe ko hono 'ai 'e tahá, ke mou tukulolo kiate kimautolu, pea kau fakataha mo kimautolu pea mou ako 'emau ngaahi "ngāue fufuú, pea hoko ko homau kā-inga koe'uhi ke mou tatau mo kimautolu — 'o 'ikai ko 'emau kau pōpula, ka ko homau kā-inga mo e kaungā 'inasi 'i he'e-mau ngaahi me'a kotoa pē.

8 Pea vakai, 'oku ou "fakapapau kiate koe, kapau te mou fai 'eni, 'i he fuakava, 'e 'ikai faka'auha 'a kimoutolu; ka 'o kapau 'e 'ikai te mou fai 'eni, 'oku ou fakapapau kiate koe 'i he fuakava, 'i he māhina ka hoko maí, te u fekau ki he'eku ngaahi kau taú ke nau 'alu atu 'o tau'i 'a kimoutolu, pea he 'ikai te nau ta'ofi honau nimá, pea 'ikai te nau fakamo'ui ha taha, ka te nau tāmata'e 'i 'a

kimoutolu, pea taa'i 'a kimoutolu 'aki 'a e heletā kae 'oua ke mou 'auha 'o 'osi'osingamālie.

9 Pea vakai, ko au ko Kitianehai; pea ko e kōvana au 'o e "kautaha fufuú ni 'a Katianetoní; 'a ia ko e kautaha mo hono ngaahi ngāue 'oku ou 'ilo'i 'oku 'lelei; pea na'e kamata ia mei he 'kuonga mu'á pea kuo tuku-fakaholo mai ia kiate kimautolu.

10 Pea 'oku ou fai 'a e tohí ni kiate koe, 'e Leikoneose, pea 'oku ou 'amanaki pē te ke tuku mai homou ngaahi fonuá mo ho'omou ngaahi koloá, ta'e-i ai-ha lilingi 'o e toto, koe'uhi ke toe ma'u 'e hoku kakaí ni 'a 'enau ngaahi totonú mo e pule, 'a ia kuo nau tafoki meiate kimoutolu koe'uhi ko ho'omou fai angahala 'i hono ta'ofi meiate kinautolu 'a 'enau ngaahi totonu ki he pulé, pea ka 'ikai te mou fai 'eni, te u sāuni honau ngaohikovi'i. Ko au Kitianehai.

11 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he ma'u 'e Leikoneose 'a e tohi ní na'á ne fu'u ofo 'aupito, koe'uhi ko e loto-fefeka 'a Kiti-anehai 'o fekau ke tukuange ke ne ma'u 'a e fonua 'o e kau Nī-faí, pea mo e fakamanamana'i foki 'o e kakaí mo e sāuni 'o e ngaahi kovi kuo fai ki ha ní'ihina'e 'ikai fai ha kovi ki aí, tuku kehe pē 'a 'enau "faikovi kiate kinautolu 'iate kinautolu pē 'i he tafoki ki he kau kaiha'a fai angahala mo fakalielia ko iá.

12 Ko 'eni vakai, ko e Leikoneose ko 'eni, 'a ia ko e kōvaná, ko

3 7a Hilam. 6:22–26.

8a 'Eta 8:13–14.

9a FFL Kautaha Fufū,

Ngaahi.

b 'Alamā 30:53.

c Hilam. 6:26–30;

Mōsese 5:29, 49–52.

11a Hilam. 14:30.

ha tangata angatonu ia, pea na'e 'ikai fakamanavahee'i ia 'e he ngaahi fekau mo e ngaahi fakamanamana 'a ha "kaiha'a; ko ia na'an'e 'ikai te ne tokanga ki he tohi 'a Kitianehai, ko e kōvana 'o e kau kaiha'á, ka na'á ne fekau ke tangi 'a hono kakaí ki he 'Eikí ke ma'u ha ivi 'o ka hokosia 'a e taimi 'e ha'u ai 'a e kau kaiha'á ke tau'i 'a kinautolú.

13 'Io, na'á ne 'oatu ha fanongonongo ki he kakaí kotoa pē, ke nau tñaki fakataha honau kakaí fefiné, mo 'enau fñnau, mo 'enau ngaahi takanga monumanu ikí mo 'enau ngaahi takanga monumanu lalahí mo 'enau ngaahi me'a kotoa pē ki ha potu pē taha, tuku kehe pē honau kekekelé.

14 Pea na'á ne fekau ke langa ha ngaahi 'ā kolo 'o takatakai 'iate kinautolu, pea ke fu'u fefeka 'aupito 'a hono mālohí. Peá ne fekau ke fokotu'u takatakai 'a e ngaahi kau tau 'a e kau Nīfaí pea mo e kau Leimaná fakatou'osi, pe ko kinautolu kotoa pē na'e lau fakataha mo e kau Nīfaí, ke nau le'ohi 'a kinautolu, mo malu'i 'a kinautolu mei he kau kaiha'á 'i he 'aho mo e pō.

15 'Io, na'á ne pehē kiate kinautolu: Hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eikí, kapau 'e 'ikai te mou fakatomala mei ho'omou ngaahi angahala kotoa pē, pea tangi ki he 'Eikí, he 'ikai teitei fakahaofi 'a kimoutolu mei he nima 'o e kau kaiha'á ko ia 'a Katianetoní.

16 Pea na'e pehē fau hono ma'ongo'onga mo hono fakafo 'o

e ngaahi lea mo e ngaahi kikite 'a Leikoneosé ko ia na'a nau fakatupu 'a e ilifia 'i he kakaí kotoa pē; pea na'a nau feinga 'aki honau tēkuingatá ke fai ki he ngaahi lea 'a Leikoneosé.

17 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fakanofu 'e Leikoneose 'a e kau 'eikitau pule ki he ngaahi kau tau kotoa pē 'a e kau Nīfaí, ke nau angi 'a kinautolu 'i he taimi 'e ō mai ai 'a e kau kaiha'á mei he feitu'u maomaonganoá ke tau'i 'a kinautolú.

18 Ko 'eni na'e fakanofu 'a e 'eikitau lahi 'o e kau 'eikitau pule kotoa pē mo e pule mā'olunga ki he kau tau kotoa pē 'a e kau Nīfaí, pea ko hono hingoá ko "Kitikitonai.

19 Ko 'eni ko e anga maheni 'o e kau Nīfaí kotoa pē ke fakanofu ko honau kau 'eikitau pulé, (tuku kehe pē 'i honau ngaahi 'aho 'o e fai angahalá) ha taha 'oku 'iate ia 'a e laumālie 'o e fakahaá pea mo e "kikité foki; ko ia, ko e Kitikitonai ko 'eni ko ha palōfita lahi ia 'iate kinautolu, pea toe tu'i fakamaau lahi foki.

20 Ko 'eni na'e pehē 'e he kakaí kia Kitikitonai: Lotu ki he 'Eikí, pea tuku ke tau ō hake ki he ngaahi mo'ungá pea ki he feitu'u maomaonganoá, koe'uhi ke tau 'ohofi 'a e kau kaiha'á pea faka'auha 'a kinautolu 'i honau ngaahi fonua 'onautolú.

21 Ka na'e pehē ange 'e Kitikitonai kiate kinautolu: 'Oku "ta'ofi ia 'e he 'Eikí; he kapau te tau ō hake ke tau'i 'a kinautolu 'e ^btuku 'a kitautolu 'e he 'Eikí

12a 'Alamā 54:5–11;
3 Nīfaí 4:7–10.

18a 3 Nīfaí 6:6.
19a FFL Kikite, Kikite'i.

21a 'Alamā 48:14.
b 1 Sam. 14:12.

ki honau nimá; ko ia te tau teuteu 'i 'a kitautolu 'i loto 'i hotau ngaahi fonuá, pea te tau tãnaki fakataha 'etau ngaahi kau tau kotoa pē, pea 'e 'ikai ke tau ō ke tau 'i 'a kinautolu, ka te tau tatali kae 'oua ke nau ha'u ke tau 'i 'a kitautolu; ko ia hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eikí, kapau te tau fai 'eni, te ne tuku 'a kinautolu ki hotau nimá.

22 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono hongofulu mā fitu 'o e ta'ú, 'i he kongá fakamuimui 'o e ta'ú, kuo fanongonongo atu 'a e tu'utu'uni 'a Leikoneosé 'i hono kotoa 'o e funga 'o e fonuá, pea kuo nau 'ave 'enau fanga hōsī, mo 'enau ngaahi salioté, mo 'enau fanga pulu, mo 'enau ngaahi takanga monumanu ikí, mo 'enau ngaahi takanga monumanu lalahí, mo 'enau ngaahi tenga 'i 'akaú mo 'enau ngaahi me'a kotoa pē, pea nau laka atu, 'a e ngaahi toko afe mo e ngaahi toko mano, kae 'oua kuo nau ō atu kotoa pē ki he potu kuo tu'utu'uni ke nau fakataha ki ai, ke malu 'i 'a kinautolu mei honau ngaahi filí.

23 Pea ko e fonua kuo tu'utu'uni ko e fonua ko Seilahemalá, mo e fonua 'i he vaha'a 'o e fonua 'o Seilahemalá mo e fonua ko Mahú, 'io, 'o a'u atu ki he ngata'anga fonua 'i he vaha'a 'o e fonua ko Mahú mo e fonua ko 'Auhá.

24 Pea na'e 'i ai 'a e kakai 'e toko lau afe lahi 'a ia na'e ui ko e kau Nīfai, 'a ia na'a nau fakataha ki he fonuá ni. Pea na'e fekau 'e Leikoneose ke nau fakataha mai ki he fonua 'i he fakatongá,

ko'e'uhi ko e fu'u mala'ia 'a ia na'e 'i he "fonua 'i he fakatokelaú.

25 Pea na'a nau teuteu 'i ai 'a kinautolu ke tau mo honau ngaahi filí; pea na'a nau nofo 'i he fonua pē taha, pea 'i he feitu'u pē taha, pea na'a nau manavahē ki he ngaahi lea kuo lea 'aki 'e Leikoneosé, 'o a'u ki he'enau fakatomala mei he'enau ngaahi angahala kotoa pē; pea nau fai 'enau ngaahi lotu ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, ke ne "fakahaofi 'a kinautolu 'i he taimi 'e ha'u ai honau ngaahi filí ke tau 'i 'a kinautolú.

26 Pea na'a nau fu'u lotomamahi 'aupito ko'e'uhi ko honau ngaahi filí. Pea na'e fekau 'e Kitikitonai ke nau ngaohi 'a e ngaahi "mahafu tau 'o e fa'ahinga kotoa pē, pea ke nau mālohi 'i honau teunga taú mo e ngaahi paá, mo e ngaahi pā fuopotopotó, 'o hangē ko e anga 'o 'ene tu'utu'uni.

VAHE 4

'Oku ikuna' i 'e he kau Nīfai 'a e kau kaiha'a 'a Katianetoní—'Oku fakapoongi 'a Kitianihai, pea 'oku tautau hono fetongi, ko Semenilaihā—'Oku fakafeta' i 'a e kau Nīfai ki he 'Eiki ko'e'uhi ko 'enau ngaahi ikuná. Ta'u t.s. 19–22 nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he kongá fakamuimui 'o hono hongofulu mā valu 'o e ta'ú kuo teuteu 'a e ngaahi kau tau 'a e kau kaiha'a ko iá ke tau, 'o nau kamata ke 'alu hifo 'o fe'ohofi atu mei he ngaahi

tafungofungá, mo e ngaahi mo-ungá, pea mo e feitu'u maomaonganoá, mo honau ngaahi kolotaú, mo honau ngaahi toitoi'angá, 'o nau kamata ke puke 'a e ngaahi fonuá, 'a ia na'e 'i he fonua 'i he tongá mo e fonua 'i he tokelaú fakatou'osi, 'o nau kamata ke puke 'a e ngaahi fonua kotoa pē kuo 'li'aki 'e he kau Nīfaí, mo e ngaahi kolo kuo li'aki ke lalá.

2 Kae vakai, na'e 'ikai ke 'i ai ha fanga manu feikai pe fanga manu kaivao 'i he ngaahi fonua 'a ia kuo li'aki 'e he kau Nīfaí, pea na'e 'ikai ha fanga manu kaivao ma'á e kau kaiha'á ka 'i he feitu'u maomaonganoá pē.

3 Pea na'e 'ikai fa'a mo'ui 'a e kau kaiha'á ka 'i he feitu'u maomaonganoá pē, koe'uhi ko e masiva me'akai; he kuo li'aki 'e he kau Nīfaí 'a honau ngaahi fonuá ke lala, pea kuo nau tñaki 'enau ngaahi takanga monumanu íkí mo 'enau ngaahi takanga monumanu lalahí mo 'enau ngaahi me'a kotoa, pea kuo nau 'i he feitu'u pē taha.

4 Ko ia, na'e 'ikai ha faingamālie 'o e kau kaiha'á ke nau vete mo ma'u ha me'akai, kā 'i he 'alu hake pē ke tau mo e kau Nīfaí; pea ko e me'a 'i he nofo fakataha 'a e kau Nīfaí, pea mo honau fu'u tokolahí, pea 'i he'enau tokonaki ma'anautolu 'a e ngaahi me'akai mo e nāunaú, mo e fanga hoosi mo e fanga pulu, mo e ngaahi takanga monumanu iiki 'o e fa'ahinga kotoa pē, ke nau mo'ui ai 'o fe'unga mo e

ta'u 'e fitu, 'a ia ko e taimi na'a nau 'amanaki ke faka'auha ai 'a e kau kaiha'á mei he funga 'o e fonuá; pea na'e 'osi pehē 'a hono hongofulu mā valu 'o e ta'ú.

5 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono hongofulu mā hiva 'o e ta'ú na'e 'ilo'i 'e Kitianehai kuo pau ke ne 'alu hake ke tau mo e kau Nīfaí, he na'e 'ikai ha founa ke nau ma'u ai ha'anau mo'ui ka 'i he vete mo e kaiha'a mo e fakapō.

6 Pea na'e 'ikai fie movetevete holo 'i he funga 'o e fonuá koe'uhi ke nau lava 'o ngoue'i ha tenga'i 'akau, telia na'a 'ohofi 'a kinautolu 'e he kau Nīfaí 'o tāmate'i 'a kinautolu; ko ia na'e fekau 'e Kitianehai ki he'ene ngaahi kau tau 'oku totonu ke nau 'alu atu 'i he ta'u ko iá ke tau mo e kau Nīfaí.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau ō mai ke tau; pea na'e fai 'eni 'i he māhina hono onó; pea vakai, na'e lahi mo fakamana-vahē 'a e 'aho na'a nau ō hake ai ke taú; pea kuo nau teunga 'o hangē ko e anga 'o e kau kaiha'á; pea na'a nau nono'o honau kongalotó 'aki 'a e kilí'i lami, pea kuo nau vali 'a kinautolu 'aki 'a e toto, pea kuo tekefua honau 'ulú, pea kuo 'i honau 'ulú 'a e ngaahi tatā tau; pea na'e lahi mo fakailifia 'a e anga 'o e fōtungá 'o e kau tau 'a Kitianehai, koe'uhi ko honau teunga taú pea koe'uhi kuo nau vali 'a kinautolu 'aki 'a e totó.

8 Pea na'e hoko 'o pehē ko e ngaahi kau tau 'a e kau Nīfaí, 'i he'enau mamata ki he hā mai 'a

e kau tau 'a Kitianehaí, na'a nau tō kotoa ki he kelekelé, pea nau hiki hake 'enau tangi ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, ke ne fakamo'ui 'a kinautolu mo fakahaofi 'a kinautolu mei he nima 'o honau ngaahi filí.

9 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he mamata 'a e ngaahi kau tau 'a Kitianehaí ki aí na'a nau kamata ke kaila 'aki 'a e le'o-lahi, koe'uhi ko 'enau fiefiá, he na'a nau mahalo kuo tō 'a e kau Nīfaí 'i he ilifia koe'uhi ko e fakailifia 'o 'enau ngaahi kau taú.

10 Ka na'e tō noa 'enau 'amanaki 'i he me'á ni, he na'e 'ikai ke manavahē 'a e kau Nīfaí kiate kinautolu; ka na'a nau "manavahē ki honau 'Otuá 'o nau lotu kiate ia ke ma'u ha malu'i; ko ia, 'i he fe'ohofi mai 'a e ngaahi kau tau 'a Kitianehaí kiate kinautolu na'a nau mateuteu ke fepaki mo kinautolu; 'io, na'a nau tali 'a kinautolu 'i he māfi-mafi 'o e 'Eiki.

11 Pea na'e kamata 'a e taú 'i he māhina ko 'eni hono onó, pea na'e lahi mo fakamanavahē 'a e tau ko iá, 'io, na'e lahi mo fakamanavahē 'a e tāmata aí, pea na'e pehē fau hono lahi kuo te'eki ai ke 'iloa ha fu'u tāmata lahi pehē 'i he kakai kotoa 'o Līhai talu 'ene 'alu mei Selūsalemá.

12 Pea neongo 'a e ngaahi lea "fakamanamana mo e ngaahi fuakava kuo fai 'e Kitianehaí, vakai, na'e ikuna 'a kinautolu 'e he kau Nīfaí, 'o a'u ki he'enau holomui meiate kinautolu.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e "Kitikitonai ki he'ene kau taú ke nau tuli 'a kinautolu 'o a'u ki he ngaahi ngata'anga 'o e feitu'u maomaonganoá, pea ke 'oua na'a nau fakamo'ui ha taha 'e tō ki honau nimá 'i he halá; pea ko ia na'a nau tuli 'a kinautolu mo tāmata'e 'i 'a kinautolu, 'o a'u ki he ngaahi ngata'anga 'o e feitu'u maomaonganoá, kae 'oua kuo nau fakahoko 'a e tu'utu'uni 'a Kitikitonai.

14 Pea na'e hoko 'o pehē ko Kitianehai, 'a ia na'á ne tu'u 'o tau 'i he loto-to'á, na'e tuli ia 'i he'ene holá; pea ko e me'a 'i he'ene hela'ia 'i hono lahi 'o 'ene taú na'e ma'u ia pea tāmata'i. Pea na'e pehē 'a e iku'anga 'o Kitianehai ko e kaiha'á.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe liu mai 'a e ngaahi kau tau 'a e kau Nīfaí ki honau feitu'u malu'í. Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'osi hono hongofulu mā hiva 'o e ta'u ko iá, pea na'e 'ikai toe ha'u 'a e kau kaiha'á ke tau; pea na'e 'ikai foki te nau toe ha'u 'i hono uofulu 'o e ta'ú.

16 Pea 'i hono uofulu mā taha 'o e ta'ú na'e 'ikai te nau ha'u ke tau, ka na'a nau ha'u ki he ngaahi ngata'anga fonuá kotoa ke 'ākoloi 'a e kakai 'o Nīfaí; he na'a nau mahalo kapau te nau lava 'o motuhi atu 'a e kakai 'o Nīfaí mei honau ngaahi fonuá, pea kāpui 'a kinautolu 'i he feitu'u kotoa pē, pea kapau te nau motuhi atu 'a kinautolu mei honau ngaahi faingamālie mei tu'á, te nau lava leva ke ngaohi 'a

kinautolu ke tukulolo 'o fakatatau ki he'enua ngaahi fakakaukaú.

17 Ko 'eni kuo nau fili kiate kinautolu ha taki 'e taha, ko hono hingoá ko Semenilaihā; ko ia ko e Semenilaihā ia na'á ne fekau ke fai 'a e 'ākolo'í ni.

18 Kae vakai, ko ha faingamālie 'eni ia ki he kau Nifai; he na'e 'ikai lava 'e he kau kaiha'á 'o 'ākolo'í 'o fuoloa fe'unga ke faingata'a'ia ai 'a e kau Nifai, koe'uhi ko hono lahi 'o 'enua me'akai kuo nau tokonakí.

19 Ko e me'a 'i he si'i 'o e me'akai 'a e kau kaiha'á; he vakai, na'e 'ikai te nau ma'u ha me'a ka ko e kakano'i manu pē ke nau mo'ui ai, 'a ia ko e kakano'i manu na'a nau ma'u 'i he feitu'u maomaonganoá;

20 Pea na'e hoko 'o pehē na'e faka'au ke si'i 'a e fanga "manu kaivao 'i he feitu'u maomaonganoá ko ia na'e ofi ke mate 'a e kau kaiha'á 'i he fiekaia.

21 Pea na'e toutou laka atu 'a e kau Nifai 'i he 'aho mo e pō, 'o nau 'ohofi 'enua ngaahi kongataú, 'o tāmata'i honau ngaahi toko afe mo e ngaahi toko mano.

22 Pea ko ia na'e hoko ko e faka'amu 'a e kakai 'o Semenilaihaá ke tuku 'enua fakakaukaú, koe'uhi ko e fu'u faka'auha 'a ia kuo hoko kiate kinautolu 'i he pō mo e 'aho.

23 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e Semenilaihā ki hono kakaí ke nau tuku 'a e 'ākolo'í, pea nau laka atu ki he ngaahi potu mama'o taha 'o e fonua 'i he fakatokelaú.

24 Pea ko 'eni, 'i he mahino kia Kitikitonai 'a 'enua fakakaukaú, pea 'i he'ene 'ilo'í 'enua vaivai koe'uhi ko e ta'ema'u ha me'akai, pea mo e fu'u tāmata lahi kuo fai kiate kinautolú, ko ia na'á ne fekau atu 'ene kau taú 'i he po'ulí, 'o ne tāpuni 'a e hala na'a nau hola aí, peá ne fokotu'u 'ene kau taú 'i he hala na'a nau hola aí.

25 Pea na'a nau fai 'eni 'i he po'ulí, 'o nau laka atu ai 'o fakalaka 'i he kau kaiha'á, ko ia 'i he 'aho na'e hokó, na'e fetaulaki mo kinautolu 'a e kau tau 'a e kau Nifai mei mu'a 'iate kinautolu pea mei mui 'iate kinautolu.

26 Pea na'e ta'ofi foki 'a e kau kaiha'a 'a ia na'e 'i he feitu'u tongá 'i he ngaahi feitu'u na'a nau holomui ki aí. Pea na'e fai 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē 'i he fekau 'a Kitikitonai.

27 Pea na'e 'i ai 'a e toko lau afe 'a ia na'a nau tuku ke puke pōpula 'a kinautolu 'e he kau Nifai, pea ko kinautolu na'e toé na'e tāmata'i 'a kinautolu.

28 Pea na'e puke honau takí, ko Semenilaihā, 'o tautau 'i ha fu'u 'akau, 'io, 'i hono tumutumú kae 'oua kuó ne mate. Pea hili 'enua tautau ia kae 'oua kuó ne maté na'a nau tā hifo leva 'a e fu'u 'akaú ki he kelekelé, 'o nau kaila 'aki 'a e le'o-lahi, 'o pehē:

29 'Ofa ke malu'í 'e he 'Eikí 'a hono kakaí 'i he angatonu pea 'i he loto-mā'oni'oni, koe'uhí ke nau lava 'o tā hifo ki he kelekelé 'a kinautolu kotoa pē 'e feinga ke tāmata'i 'a kinautolu koe'uhi

ko e mālohi mo e ngaahi kauhaha fufū, 'o hangē ko e tangatā ni kuo tā hifo ki he kelekelé.

30 Pea na'a nau fiefia mo toe kaila 'i he le'o pē taha, 'o pehē: 'Ofa ke hanga 'e he "Otua 'o 'Ēpalahamé, mo e 'Otua 'o 'Aisaké, mo e 'Otua 'o Sēkopé, 'o malu' 'a e kakai ni 'i he mā'oni'oni, 'i he lolotonga 'enau kei ^bui ki he huafa 'o honau 'Otuá ke ma'u ha malu'i.

31 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau kamata fakataha, 'o hangē ko e tokotaha, 'i he hiva, mo e "fakafeta'i ki honau 'Otuá koe'uhi ko e fu'u me'a lahi kuó ne fai ma'anautolú, 'i hono malu' 'a kinautolu ke 'oua te nau tō ki he nima 'o honau ngaahi filí.

32 'Io, na'a nau kaila: "Hosana ki he 'Otua fungani mā'olungá. Pea nau kaila: Ke monū'ia 'a e huafa 'o e 'Eiki ko e 'Otua ^bMāfimafí, ko e 'Otua Fungani Mā'olunga Tahá.

33 Pea na'e fonu 'a honau lotó 'i he fiefia, pea tō 'a e ngaahi lo'imata lahi, koe'uhi ko e fu'u angalelei lahi 'a e 'Otuá 'i hono fakahaofi 'a kinautolu mei he nima 'o honau ngaahi filí; pea na'a nau 'ilo kuo tupu 'i he'enau fakatomalá mo 'enau lotofakatōkilaló kuo fakahaofi ai 'a kinautolu mei he faka'auha ta'engatá.

VAHE 5

'Oku fakatomala 'a e kau Nīfai mo

li'aki 'enau ngaahi angahalá—'Oku tohi 'e Molomona 'a e hisitōlia 'o hono kakai mo fakahā 'a e folofola ta'engatá kiate kinautolu—'Ē tānaki mai 'a 'Isileli mei hono fakamovetevetea fuoloa iá. Ta'u t.s. 22–26 nai.

PEA ko 'eni vakai, na'e 'ikai ha tokotaha mo'ui 'i he kakai kotoa pē 'o e kau Nīfai 'a ia na'e momo'i ta'etui ki he ngaahi lea 'a e kau palōfita mā'oni'oni kotoa pē 'a ia kuo leá; he na'a nau 'ilo'i kuo pau ke fakahoko ia.

2 Pea na'a nau 'ilo'i kuo pau pē ke hā'ele mai 'a Kalaisi, koe'uhi ko e ngaahi faka'ilonga lahi kuo fakahā maí, 'o hangē ko e ngaahi lea 'a e kau palōfitá; pea ko e me'a 'i he ngaahi me'a kuo 'osi hokó ko ia na'a nau 'ilo'i ai kuo pau ke hoko 'a e me'a kotoa pē 'o fakatatau ki he ngaahi me'a kuo lea'akí.

3 Ko ia na'a nau li'aki 'enau ngaahi angahala kotoa pē, mo 'enau ngaahi anga-fakalieliá, mo 'enau ngaahi fe'auakí, pea na'a nau tauhi ki he 'Otuá 'i he faive-lenga kakato 'i he 'aho mo e pō.

4 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he'enau puke pōpula 'a e kau kaiha'a kotoa pē, pea na'e 'ikai hao ha taha na'e 'ikai ke tāmate'i, na'a nau fakahū 'enau kau pōpulá ki he fale fakapōpulá, 'o nau fekau ke malanga 'akí 'a e folofola 'a e 'Otuá kiate kinautolu; pea ko kinautolu kotoa pē na'e fakatomala mei he'enau

30a 'Alamā 29:11.

b 'Eta 4:15.

31a 'Alamā 26:8.

FFL Fakafeta'í.

32a FFL Hōsaná.

b 1 Nīfai 1:14.

FFL 'Otuá.

ngaahi angahalá mo nau fai ha fuakava 'e 'ikai te nau toe fakapoó na'e tukuange 'a kinautolu ke "tau'atāina.

5 Ka ko kinautolu kotoa pē na'e 'ikai ke nau fai ha fuakava, ka nau kei fakakaukau pē ki he ngaahi fakapō fufuú 'i honau lotó, 'io, 'a e fa'ahinga kotoa pē 'a ia na'e 'ilo'i 'oku nau fai ha ngaahi lea fakamanamana ki honau kāingá na'e fakamāu'i mo tautea'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki he laó.

6 Pea na'e pehē 'enu fakangata 'a e ngaahi kautaha kovi, mo fufū, mo fakalielia ko ia, 'a ia na'e 'i ai 'a e ngaahi fai angahala lahi fau, mo e ngaahi fakapō lahi pehē fau na'a nau faí.

7 Pea na'e 'osi pehē atu hono "uofulu mā ua 'o e ta'ú, mo hono uofulu mā tolu 'o e ta'ú foki, pea mo hono uofulu mā faá, mo hono uofulu mā nimá; pea na'e 'osi pehē atu 'a e ta'u 'e uofulu mā nima.

8 Pea kuo hoko 'a e ngaahi me'a lahi, 'a ia na'e pehē 'i he fakakaukau 'a ha ní'ihī, 'e ma'ongo'onga mo fakafo; ka neongo iá, 'oku 'ikai lava ke tohi ia hono kotoa 'i he tohí ni; 'io, 'oku 'ikai fa'a hao 'i he tohí ni hano "vaheteau 'e taha 'o e ngaahi me'a na'e fai 'i he kakai tokolahī pehē fau 'i he vaha'a 'o e ta'u 'e uofulu mā nima;

9 Kae vakai 'oku 'i ai 'a e ngaahi "lekooti 'oku tu'u ai 'a e me'a kotoa pē 'a ia na'e fai 'e he kakai ní; ka 'oku 'i ai ha fakamatala

nounou ange ka 'oku totonu na'e fai 'e Nīfai.

10 Ko ia kuó u hiki 'eku lekooti ki he ngaahi me'a ní 'o fakatatau ki he lekooti 'a Nīfai, 'a ia na'e tongitongi ki he ngaahi peleti 'a ia na'e ui ko e ngaahi peleti 'a Nīfai.

11 Pea vakai, 'oku ou hiki 'a e lekōtí 'i he ngaahi peleti 'a ia kuó u ngaohi 'aki hoku nima 'o'okú.

12 Pea vakai, 'oku ui au ko "Molomona, ko e tauhinga ki he 'fonua ko Molomoná, 'a e fonua 'a ia na'e fokotu'u ai 'e 'Alamā 'a e siasí 'i he kakaí, 'io, 'a e 'uluaki siasi 'a ia na'e fokotu'u 'iate kinautolu 'i he hili 'enu maumau-fonó.

13 Vakai, ko ha ākonga au 'a Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá. Kuó ne ui au ke u malanga 'aki 'a 'ene folofolá 'i he lolotonga 'o hono kakaí, koe'uhí ke nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá.

14 Pea kuo hoko 'o 'aonga kiate au ke u fai 'o fakatatau ki he finangalo 'o e 'Otuá, koe'uhi ke fakahoko 'a e ngaahi lotu 'a kinautolu 'a ia kuo fononga atú, 'a ia ko e kau mā'oni'oni, 'oku totonu ke fakahoko ia 'o fakatatau ki he'enua tuí, ha "lekooti 'o e ngaahi me'a ní 'a ia kuo faí—

15 'Io, ko ha fakamatala nounou ki he ngaahi me'a 'a ia kuo hoko talu mei he taimi na'e 'alu ai 'a Līhai mei Selūsalemá, 'o a'u mai ki he lolotonga ni.

16 Ko ia 'oku ou fa'u 'eku lekōtí mei he ngaahi fakamatala

5 4a FFL Tau'atāiná.

7a 3 Nīfai 2:8.

8a 3 Nīfai 26:6–12.

9a Hilam. 3:13–15.

12a Molom. 1:1–5.

b Mōsaia 18:4;

'Alamā 5:3.

14a 'Inosi 1:13–18;

T&F 3:19–20.

kuo fai 'e kinautolu na'e mo'ui 'i mu'a 'iate aú, 'o a'u mai ki he kamata'anga 'o hoku 'ahó;

17 Peá u toki fa'u ha "lekooti ki he ngaahi me'a kuó u mamata ki ai 'aki hoku mata 'o'okú.

18 Pea 'oku ou 'ilo'i ko e lekototi 'oku ou fai ko e fakamatata totonu mo mo'oni ia; ka neongo iá 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a lahi, 'oku fakatatau ki he'emaui leá, 'oku 'ikai te mau fa'a lava 'o "tohi.

19 Pea ko 'eni 'oku ou faka'osi 'eku lea, 'a ia 'oku kau kiate aú, peá u hanga ke fai ha'aku fakamatata ki he ngaahi me'a 'a ia kuo hoko ki mu'a 'iate aú.

20 Ko au Molomona, pea ko ha hako mo'oni au 'o Lihai. 'Oku 'i ai ha'aku 'uhinga ke u fakafeta'i ai ki hoku 'Otuá mo hoku Fakamo'ui ko Sísū Kalaisi, koe'uhi ko 'ene 'omi 'emaui ngaahi tamaí mei he fonua ko Selūsalemá, (pea na'e "ikai ha taha 'e 'ilo ki ai ka ko ia pē mo kinautolu na'á ne 'omi mei he fonua ko iá) pea koe'uhi kuó ne foaki mai kiate au mo hoku kakaí 'a e fu'u 'ilo lahi fau ke fakamo'ui ai homau laumālié.

21 Ko e mo'oni kuó ne tāpuaki'i 'a e "fale 'o ^bSēkopé, pea kuó ne "alo'ofa ki he hako 'o Siosefá.

22 Pea na'e "fakatatau ki hono tauhi 'e he fānau 'a Lihai 'ene ngaahi fekaú 'a 'ene tāpuaki'i mo fakamonū'ia'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki he'ene folofolá.

23 'Io, pea ko e mo'oni te ne

toe 'omi ha "toenga 'o e hako 'o Siosefá ki he ^bilo 'o e 'Eiki ko honau 'Otuá.

24 Pea ko e mo'oni hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eiki, 'e pehē 'ene "tānaki mai mei he vahe 'e fā 'o e māmaní 'a e toenga kotoa 'o e hako 'o Sēkopé, 'a ia kuo fakamovetevete holo 'i he funga kotoa 'o e māmaní.

25 Pea hangē ko 'ene fuakava mo e fale kotoa 'o Sēkopé, 'e pehē foki hono fakahoko 'o e fuakava 'a ia kuó ne fai mo e fale 'o Sēkopé 'i he taimi kuó ne finangalo ki ai, pea "fakafoki ai 'a e fale kotoa 'o Sēkopé ki he 'ilo 'o e fuakava kuó ne fai mo kinautolú.

26 Pea te nau toki "ilo'i honau Huhu'i, 'a ia ko Sísū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá; pea 'e toki tānaki mai 'a kinautolu mei he ngaahi vahe 'e fā 'o e māmaní ki honau ngaahi fonua 'onautolú, 'a ia kuo fakamovetevete 'a kinautolu mei ai; 'io, hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eiki 'e pehē 'ene hokó. 'Ēmeni.

VAHE 6

'Oku tu'umālie 'a e kau Nīfai—'oku tupu hake 'a e loto-hikisiá, ma'u koloá, mo e ngaahi vahevahe 'i he tu'unga 'o e kakaí—'Oku maveuveu 'a e siasí 'i he ngaahi fefakakikihi-aki—'Oku taki 'e Sētane 'a e kakaí ke angatu'u fakahāhā—'Oku kalinga ha kau palōfita tokolahi 'aki

17a Molom. 1:1.

18a 'Eta 12:25.

20a 1 Nīfai 4:36.

21a FFL 'Isilelí.

b Sēnesi 32:28.

c Teut. 33:13–17.

22a 2 Nīfai 1:20.

23a 'Alamā 46:24.

b 2 Nīfai 3:12.

24a FFL 'Isilelí—Ko hono

tānaki 'o 'Isilelí.

25a 3 Nīfai 16:5.

26a 2 Nīfai 30:5–8;

3 Nīfai 20:29–34.

‘a e fakatomalá pea ‘oku tāmāte‘i ‘a kinautolu—‘Oku fefonotaki ‘a e kau fakapoó ke to‘o ‘a e pule‘angá. Ta‘u t.s. 26–30 nai.

PEA ko ‘eni na‘e hoko ‘o pehē na‘e foki ‘a e kakai ‘o e kau Nīfaí kotoa pē ki honau ngaahi fonua ‘onautolú ‘i hono uofulu mā ono ‘o e ta‘ú, ko e tangata taki taha, mo hono fāmili, mo ‘ene ngaahi takanga monumanu ikí mo e ngaahi takanga monumanu lalahí, ‘a ‘ene fanga hōsí mo ‘ene fanga pulú, pea mo e ngaahi me‘a kotoa pē na‘e ‘a‘aná.

2 Pea na‘e hoko ‘o pehē kuo ‘ikai te nau kai ‘o ‘osi kotoa ‘enau ngaahi me‘akai; ko ia na‘a nau ‘ave mo kinautolu ‘a e me‘a kotoa pē ‘a ia kuo ‘ikai te nau kaí, ‘a ‘enau ngaahi tenga‘i ‘akau ‘o e fa‘ahinga kotoa pē, mo ‘enau koulá, mo ‘enau silivá, mo ‘enau ngaahi me‘a mahu‘inga kotoa pē, pea nau foki ki honau ngaahi fonua ‘onautolú mo honau ngaahi tofi‘a, ‘i he tokelaú pea mo e tongá fakatou‘osi, ‘i he fonua ‘i he fakatokelaú pea mo e fonua ‘i he fakatongá fakatou‘osi.

3 Pea na‘a nau tuku ‘a e ngaahi kongá fonua ki he kau kaiha‘a ko ia kuo nau fai ha fuakava ke tauhi ‘a e melino ‘i he fonuá, ‘a ia na‘a nau fie hoko atu ko e kau Leimaná, ‘o fakatatau mo honau tokolahí, koe‘uhi ke nau ma‘u, ‘i he‘enau ngaahi ngāué, ha me‘a ke mo‘ui‘aki; pea ko ia na‘a nau fokotu‘u ai ‘a e melinó ‘i he fonuá hono kotoa.

4 Pea na‘a nau toe kamata ke tu‘umālie pea tupulaki ‘o mālohi; pea na‘e ‘osi atu hono uofulu mā ono mo hono uofulu mā fitu ‘o e ta‘ú, pea na‘e ‘i ai ‘a e fu‘u maau lahi ‘i he fonuá; pea kuo nau fokotu‘u ‘enau ngaahi lao ‘o fakatatau ki he ta‘e-filifilimānakó mo e faitotonú.

5 Pea ko ‘eni na‘e ‘ikai ha me‘a ‘i hono kotoa ‘o e fonuá ke ta‘ofi ‘a e kakaí mei he‘enau tu‘umālie ma‘u ai pē, tuku kehe pē ha‘anau tō ki he maumau-fonó.

6 Pea ko ‘eni ko Kitikitonai, mo e fakamaau, ko Leikoneosé, pea mo e fa‘ahinga kuo fakanofu ko honau kau takí, na‘a nau fokotu‘u ‘a e fu‘u melino lahi ko ‘eni ‘i he fonuá.

7 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e lahi ‘a e ngaahi kolo ‘a ia na‘e langa fo‘ou, pea na‘e lahi ‘a e ngaahi kolo motu‘a ‘a ia na‘e toe fakalelei‘i.

8 Pea na‘e lahi ‘a e ngaahi hala lalahi na‘e tanu, pea lahi mo e ngaahi hala ‘a ia na‘e ngaahi, ‘a ia na‘e ‘alu mei he kolo ki he kolo, pea mei he fonua ki he fonua, pea mei he feitu‘u ki he feitu‘u.

9 Pea na‘e ‘osi pehē atu hono uofulu mā valu ‘o e ta‘ú, pea na‘e ma‘u ‘e he kakaí ‘a e melino ma‘u ai pē.

10 Ka na‘e hoko ‘o pehē ‘i hono uofulu mā hiva ‘o e ta‘ú na‘e kamata ke tupu ha ngaahi fakakikihi ‘e ní‘ihi ‘i he kakaí; pea na‘e ‘i ai ‘a e ní‘ihi na‘e fiela‘i ‘i he “loto-híkisia lahi mo e ngaahi pōlepole koe‘uhi ko ‘enau fu‘u ma‘u koloa lahi ‘aupitó, ‘io, ‘o

a'u ki he ngaahi fu'u fakatanga lahi;

11 He na'e 'i ai 'a e kau fefakatau'aki koloa tokolahi 'i he fonuá, kae 'uma'ā foki mo e kau taukapo tokolahi, mo e kau 'ōfisa tokolahi.

12 Pea na'e kamata 'a e kakaí ke vahevahe fakatu'unga, 'o fakatautau ki he'enua ngaahi "koloá mo honau ngaahi faingamālie ke akó; 'io, na'e 'i ai 'a e ni'ihi na'e ta'e'ilo, koe'uhi ko 'enua masivá, pea na'e ma'u 'e he ni'ihi 'a e fu'u poto lahi koe'uhi ko 'enua ngaahi koloá.

13 Na'e fielhā 'a e ni'ihi 'i he loto-híkisiá, pea na'e fu'u loto-fakatōkilalo 'aupito 'a e ni'ihi; na'e fetongí 'e he ni'ihi 'a e lau'ikoví 'aki 'a e lau'ikovi, kae tali 'e he ni'ihi 'a e lau'ikoví mo e "fakatangá pea mo e ngaahi fa'ahinga fakamamahi kotoa pē, pea 'ikai ke nau tafoki 'o toe^blea kovi ange, ka na'a nau loto-fakatōkilalo mo loto-fakatomala 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

14 Pea ko ia na'e tupu 'a e fu'u tu'unga kehekehe lahi 'i he fonuá hono kotoa, ko ia na'e kamata ke movetevete 'a e siasí; 'io, ko ia na'e a'u ki hono tolungofulu 'o e ta'ú kuo movetevete 'a e siasí 'i hono kotoa 'o e fonuá, tuku kehe pē 'i he ni'ihi tokosi'i 'o e kau Leimaná 'a ia kuo ului ki he tui mo'oní; pea na'e 'ikai te nau fie tafoki mei ai, he na'a nau fai mālohi, mo tu'u ma'u, mo tu'u 'ali'aliaki, 'o loto-fiemālie ke "faivelenga

kakato ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí.

15 Ko 'eni ko e tupu'anga 'eni 'o e angahalá ni 'i he kakaí—kuo ma'u 'e Sētane 'a e fu'u mālohi lahi ke ue'i hake 'a e kakaí ke nau fai 'a e fa'ahinga angahala kotoa pē, pea mo hono fakafonu 'a kinautolu 'aki 'a e loto-híkisiá, 'o 'ahi'ahi'i 'a kinautolu ke kumi ki he mālohi, mo e mafai, mo e ngaahi koloa, pea mo e ngaahi me'a ta'e'aonga 'o e māmaní.

16 Pea na'e pēhē hono tohoaki'i atu 'e Sētane 'a e loto 'o e kakaí ke nau fai 'a e fa'ahinga angahala kotoa pē; ko ia na'a nau fiefia 'i he melinó 'i ha ngaahi ta'u si'i pē.

17 Pea ko ia, 'i he kamata'anga hono tolungofulu 'o e ta'ú—kuo li'aki 'a e kakaí 'i ha taimi fuoloa ke feliliaki holo 'e he ngaahi "ahi'ahi 'a e tēvoló ki ha feitu'u pē na'á ne fie 'ave 'a kinautolu ki aí, pea ke fai 'a e fa'ahinga angahala kotoa pē 'okú ne loto ke nau faí—ko ia 'i he kamata 'o e ta'u ní, 'a ia ko hono tolungofulu 'o e ta'ú, kuo nau 'i ha tu'unga fakamamahi 'o e fai angahalá.

18 Ko 'eni na'e 'ikai te nau fai angahala "ta'e'ilo, he na'a nau 'ilo'i 'a e finangalo 'o e 'Otuá 'o kau kiate kinautolú, he kuo ako'i ia kiate kinautolu; ko ia na'a nau^bangatu'u ta'e-fakakouna'i ai ki he 'Otuá.

19 Pea ko 'eni na'e hoko 'eni 'i he ngaahi 'aho 'o Leikoneose, ko e foha 'o Leikoneosé, he na'e

12a 1 Tīm. 6:17–19;
Hilam. 4:12.
13a FFL Fakatanga,
Fakatanga'í.

b Mātiu 5:39;
4 Nīfai 1:34;
T&F 98:23–25.
14a FFL Faivelengá.

17a FFL 'Ahi'ahi, 'Ahi'ahi'í.
18a Mōsaia 3:11.
b FFL Angatu'ú.

ma'u 'e Leikoneose 'a e lakanga 'o 'ene tamaí 'o ne pule'í 'a e kakaí 'i he ta'u pē ko iá.

20 Pea na'e kamata ke 'i ai 'a e kau tangata kuo "ue'í fakalau-mālie mei langi mo fekau'í atu, 'o nau tu'u 'i he lotolotonga 'o e kakaí 'i hono kotoa 'o e fonuá, 'o malanga mo fakamo'oni ta'e-manavahē ki he ngaahi angahala mo e ngaahi hia 'a e kakaí, pea nau fakamo'oni kiate kinautolu ki he huhu'í 'e fai 'e he 'Eikí ma'a hono kakaí, pe ko hono 'ai 'e tahá, ko e toetu'u 'a Kalaisí; pea na'a nau fakamo'oni ta'e-manavahē ki he'ene ^bpekiá mo e ngaahi mamahí.

21 Ko 'eni na'e 'i ai foki 'a e tokolahi 'o e kakaí na'e fu'u 'ita lahi koe'uhi ko kinautolu 'a ia na'e fakamo'oni ki he ngaahi me'a ní; pea ko kinautolu 'a ia na'e 'itá na'e lahi ki he kau tu'í fakamaau lahí, mo kinautolu na'a nau ^ahoko ko e kau taula'eiki lahí mo e kau taukapó; 'io, ko kinautolu kotoa pē ko e kau taukapó na'a nau 'ita kiate kinautolu 'a ia na'e fakamo'oni ki he ngaahi me'a ní.

22 Ko 'eni na'e 'ikai ha taukapo pe ha fakamaau pe ha taula'eiki lahi 'a ia na'e ma'u 'a e mālohi ke tu'utu'uni ha taha ke tāmata'eí kae ngata pē 'i he fakamo'oni ki he tu'utu'uni ki honau tāmata'eí 'a e kōvana 'o e fonuá.

23 Ko 'eni na'e 'i ai ha tokolahi 'o kinautolu 'a ia na'e fakamo'oni ki he ngaahi me'a 'a ia 'oku

kau kia Kalaisí, na'a nau fakamo'oni ta'e-manavahē, pea na'e puke mo tāmata'eí fakafufū 'e he kau fakamāú, pea na'e 'ikai 'ilo ki he'enau maté 'a e kōvana 'o e fonuá kae 'oua kuo hili 'enau maté.

24 Ko 'eni vakai, na'e 'ikai hoa 'eni mo e ngaahi lao 'o e fonuá, ke 'i ai ha tangata 'e tāmata'eí tuku kehe pē 'i he'enau ma'u 'a e mafai mei he kōvana 'o e fonuá—

25 Ko ia na'e 'omi ha lāunga ki he fonua ko Seilahemalá ki he kōvana 'o e fonuá, 'o talatalaaki'í 'a e kau fakamaau ko ia 'a ia kuo nau tu'utu'uni ke tāmata'eí 'a e kau palōfita 'a e 'Eikí, kae 'ikai fakatatau ki he laó.

26 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e puke 'a kinautolu 'o 'omi ki he 'ao 'o e fakamāú, ke fakamāu'í 'a kinautolu ki he hia kuo nau faí, 'o fakatatau ki he "lao kuo fokotu'u 'e he kakaí.

27 Ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai 'a e ngaahi kaume'a mo e kāinga tokolahi 'o e kau fakamaau ko iá; pea ko honau toé, 'io, 'a e meimei kotoa 'o e kau taukapo mo e kau taula'eiki lahí, na'a nau fakataha 'a kinautolu 'o nau kau mo e kāinga 'o e kau fakamaau 'e fakamāu'í 'o fakatatau ki he laó.

28 Pea na'a nau fai ha ^afefuakava'aki 'iate kinautolu, 'io, 'a e fuakava ko ia na'e fai 'e kinautolu 'o e kuonga mu'á, 'a ia ko e fuakava na'e fokotu'u mo fakahoko 'e he ^btēvoló, ke kau

20a FFL Palōfita; Ue'í
Fakalaumālie.
b FFL Fakalelei,
Fakalelei'í;

Kalusefai.
21a T&F 121:36–37.
FFL Hē mei he Mo'oni.
26a Mōsaia 29:25;

'Alamā 1:14.
28a FFL Kautaha Fufū,
Ngaahi.
b Hilam. 6:26–30.

fakataha 'i he tau'i 'o e mā'oni-
'oni kotoa pē.

29 Ko ia na'a nau kau fakataha
ke tau'i 'a e kakai 'o e 'Eikí, pea
nau fai ha fuakava ke faka'auha
'a kinautolu, pea faka'atā 'a e fa-
'ahinga kuo halaia 'i he fakapoó
mei he mālohi 'o e fakamaau
totonú, 'a ia na'e teuteu ke fai
'o fakatau ki he laó.

30 Pea na'a nau fakafili ki he
laó mo e ngaahi totonu 'a honau
fonuá; pea na'a nau fefuakava-
'aki 'iate kinautolu ke nau faka-
'auha 'a e kōvaná, pea fokotu'u ha
"tu'i ki he fonuá, koe'uhi ke 'oua
'e toe tau'atāina 'a e fonuá kae
fakaongo pē ki he ngaahi tu'í.

VAHE 7

---

*'Oku fakapoongi 'a e fakamaau lahi,
pea faka'auha 'a e pule'angá, pea
vahevahe 'a e kakai ki ha ngaahi
fa'ahinga kakai—'Oku hoko 'a Sē-
kope, ko ha fili 'o Kalaisi, ko e tu'í 'o
ha kautaha fufū—'Oku malanga
'aki 'e Nīfai 'a e fakatomalá mo e tui
kia Kalaisí—'Oku tauhi mai ha
kau 'āngelo kiate ia 'i he 'aho taki
taha, pea 'okú ne fokotu'u hake
hono tokouá mei he maté—'Oku
fakatomala ha tokolahi pea nau
papitaiso. Ta'u r.s. 30–33 nai.*

Ko 'eni vakai, te u fakahā kiate
kimoutolu na'e 'ikai te nau
fokotu'u ha tu'í ki he fonuá; ka
'i he ta'u pē ko iá, 'io, 'i hono
tolungofulu 'o e ta'ú, na'a nau
faka'auha 'i he nofo'anga faka-
māú, 'io, na'a nau fakapoongi 'a
e tu'í fakamaau lahi 'o e fonuá.

2 Pea na'e fefakafili'aki 'a e
kakai 'iate kinautolu; pea nau
mavahevahe ki he ngaahi fa'a-
hinga kakai, ko e tangata taki
taha 'o fakatau mo hono fāfili
mo hono kāinga mo e ngaahi
kaume'a; pea na'e pehē 'enua
veteki 'a e pule'anga 'o e fonuá.

3 Pea na'e fili 'e he fa'ahinga
kakai taki taha 'a e 'eiki pe taki
ke pule'í 'a kinautolu; pea ko ia
na'a nau hoko ko e ngaahi fa'a-
hinga kakai, mo e kau taki 'o e
ngaahi fa'ahinga kakai.

4 Ko 'eni vakai, na'e 'ikai ha
tangata 'iate kinautolu 'a ia na'e
'ikai te ne ma'u 'a e fāfili toko-
lahi mo e kāinga mo e ngaahi
kaume'a tokolahi; ko ia na'e
faka'au 'o fu'u tokolahi honau
ngaahi fa'ahinga kakai.

5 Ko 'eni na'e fai 'eni kātoa, kae
te'eki ai ha tau 'iate kinautolu;
pea kuo hoko 'a e angahalá ni
hono kotoa ki he kakai ko e tupu
'i he'enua "tukulolo ki he mālohi
'o Sētané.

6 Pea na'e tāmata'e 'i 'a e ngaahi
tu'utu'uni 'o e pule'angá, koe-
'uhi ko e kautaha "fufū 'o e
ngaahi kaume'a mo e kāinga 'o
kinautolu kuo nau fakapoongi
'a e kau palōfitá.

7 Pea na'a nau fakatupu 'a e
fu'u fakakikihi lahi 'i he fonuá,
'o tupu ai ha liliu hono meimei
kotoa 'o e fa'ahinga 'i he kakai
na'e mā'oni'oni angé 'o fai anga-
hala; 'io, na'e tokosi'í pē 'a e ka-
kai mā'oni'oni 'iate kinautolú.

8 Pea ko ia kuo te'eki 'osi atu
'a e ta'u 'e ono mei he tafoki 'a
e kakai meimei kotoa pē mei

he'enu mā'oni'oni, 'o hangē ko e kulií ki he'ene "lua, pe hangē ko e puaka fehiné ki he'ene fetafokifoki'aki 'i he pelepéla.

9 Ko 'eni ko e kautaha fufuú ni, 'a ia kuo fakatupu 'a e fu'u angahala lahi pehē 'i he kakai, na'a nau fakataha katoa 'o fili ke hoko ko honau pulé ha tangata 'a ia na'a nau ui ko Sēkope.

10 Pea na'a nau ui ia ko honau tu'i; ko ia na'a ne hoko ko e tu'i ki he kautaha koví ni; pea ko e taha ia 'o e fa'ahinga na'e lahi taha 'enu hiki hake honau le'ó ke talatalaaki'i 'a e kau palōfita 'a ia kuo nau fakamo'oni'i 'a Sisuú.

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai ke nau tokolahi 'o hangē ko e ngaahi fa'ahinga 'o e kakai, 'a ia kuo nau kau fakatahá, ka na'e fokotu'u pē 'e honau kau takí taki taha 'a 'enu ngaahi lao, 'o fakatatau mo hono fa'ahinga kakai; ka neongo iá na'a nau fe-fakafilí'aki; neongo na'e 'ikai ko ha kakai mā'oni'oni 'a kinautolu, ka na'a nau kau fakataha 'i he fehi'a ki he fa'ahinga kuo nau fai 'a e fuakava ke faka'auha 'a e pule'angá.

12 Ko ia, 'i he vakai 'a Sēkope 'oku tokolahi ange honau ngaahi filí 'iate kinautolú, pea 'i he'ene hoko ko e tu'i 'o e kautahá, ko ia na'a ne fekau ai ki hono kakai ke nau hola ki he potu tokelau mama'o taha 'o e fonuá, pea fokotu'u ai mo'onautolu ha "pule'anga, kae 'oua kuo ha'u kiate kinautolu ha kau tafoki, (he na'a ne fakahekeheke'i 'a kinautolu 'o pehē 'e tokolahi 'a

e kakai 'e tafokí) pea nau faka'au 'o mālohi ke fe'unga mo e fetau'aki mo e ngaahi fa'ahinga 'o e kakai; pea na'a nau fai pehē.

13 Pea na'e pehē fau hono vave 'o 'enu laká na'e 'ikai fa'a ta'ofi ia kae 'oua kuo nau mama'o 'o 'ikai toe ma'u 'e he kakai. Pea na'e 'osi pehē hono tolungofulu 'o e ta'ú; pea na'e pehē 'a e anga 'o e ngaahi me'a 'a e kakai 'o Nifai.

14 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono tolungofulu mā taha 'o e ta'ú kuo nau mavahevahe ki he ngaahi fa'ahinga kakai, ko e tangata taki taha 'o fakatatau mo hono fāmili, mo e kāinga mo e ngaahi kaume'a; ka neongo iá kuo nau aleapau ke 'oua te nau fetau'aki 'iate kinautolu; ka na'e 'ikai ke taha 'enu ngaahi laó, mo e anga 'o 'enu founga pulé, he na'e fokotu'u ia 'o fakatatau mo e fakakaukau 'a e fa'ahinga 'a ia ko honau 'eikí mo honau takí. Ka na'a nau fokotu'u 'a e ngaahi lao fefeka ke 'oua na'a faihala 'e ha fa'ahinga kakai 'e taha ki ha fa'ahinga kakai kehe, 'o nau ma'u ai 'a e melino 'i he me'a 'e ni'ihi 'i he fonuá; ka neongo iá, na'e tafoki honau lotó mei he 'Eiki ko honau 'Otuá, pea na'a nau tolomaka'i 'a e kau palōfitá mo nau kapusi 'a kinautolu meiate kinautolu.

15 Pea na'e hoko 'o pehē ko "Nifai—kuo 'a'ahi kiate ia 'a e kau 'āngelo pea ongo mai kiate ia 'a e le'o 'o e 'Eikí, ko ia 'i he'ene mamata ki he kau 'āngeló, pea mamata tonu ai, pea 'i he tuku

kiate ia ‘a e mālohi ke ne ‘ilo ki he ngāue fakafaifekau ‘a Kalaisí, kae ‘uma‘ā foki ‘ene mamata tonu ki he‘enau tafoki vave mei he mā‘oni‘oní ki he‘enau fai angahalá mo e ngaahi angafakalieliá.

16 Ko ia, ‘i he‘ene loto mamahi koe‘uhi ko e fefeka ‘o honau lotó mo e fakakuihi ‘o honau ‘atamaí—na‘á ne ‘alu atu ‘iate kinautolu ‘i he ta‘u pē ko iá, ‘o ne kamata ke fakamo‘oni ta‘e-manavahē ki he fakatomalá mo e fakamolemole ‘o e angahalá ‘i he tui ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí.

17 Pea na‘á ne ako‘i ‘a e ngaahi me‘a lahi kiate kinautolu; pea ‘oku ‘ikai fa‘a tohi ia kotoa, ka ‘e ‘ikai fe‘unga hano kongā, ko ia kuo ‘ikai tohi ia ‘i he tohí ni. Pea na‘e malanga ‘a Nīfai ‘i he “mālohi mo e fu‘u mafai lahi.

18 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau ‘ita kiate ia, koe‘uhi he na‘e ‘iate ia ‘a e mālohi lahi ange ‘iate kinautolu, he “koloto ke nau malava ke ta‘etui ki he‘ene ngaahi leá, he na‘e pehē fau hono lahi ‘o ‘ene tui ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí, he na‘e tauhi mai kiate ia ‘e he kau ‘āngelo ‘i he ‘aho kotoa pē.

19 Pea ‘i he huafa ‘o Sīsū na‘á ne kapusi ki tu‘a ‘a e kau tēvolo mo e ngaahi laumālie “uli; pea na‘a mo hono tokouá, na‘á ne fokotu‘u hake ia mei he maté, ‘i he hili hono tolomaka‘i ia ‘e he kakaí ‘o mate.

20 Pea na‘e mamata ki ai ‘a e kakaí, pea na‘a nau fakamo‘oni

ki ai, pea na‘a nau ‘ita kiate ia koe‘uhi ko hono mālohí; pea na‘á ne fai foki mo ha ngaahi mana “lahi kehe ‘i he huafa ‘o Sīsū, ‘o mamata ki ai ‘a e kakaí.

21 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘osi atu hono tolungofulu mā taha ‘o e ta‘ú, pea na‘e tokosí‘i pē ‘a e fa‘ahinga ‘a ia na‘e ului ki he ‘Eiki; kae ‘ilonga ‘a kinautolu kotoa pē na‘e uluí na‘a nau matu‘aki fakamo‘oni‘i ki he kakaí kuo ‘a‘ahi kiate kinautolu ‘a e māfimafi mo e Laumālie ‘o e ‘Otuá, ‘a ia ‘oku ‘ia Sīsū Kalaisí, ‘a ia ‘oku nau tui ki aí.

22 Pea ‘ilonga ‘a kinautolu na‘e kapusi ki tu‘a mei ai ‘a e kau tēvoló, mo fakamo‘ui honau ngaahi mahakí mo honau ngaahi vaivai fakasinó, na‘a nau matu‘aki fakamo‘oni‘i ki he kakaí kuo ngāue ‘iate kinautolu ‘a e Laumālie ‘o e ‘Otuá, pea kuo fakamo‘ui ‘a kinautolu; pea nau fakahā atu mo e ngaahi faka‘ilonga mo nau fai ha ngaahi mana ‘e ni‘ihi ‘i he kakaí.

23 Na‘e ‘osi pehē atu foki mo hono tolungofulu mā ua ‘o e ta‘ú. Pea na‘e kalanga ‘a Nīfai ki he kakaí ‘i he kamata‘anga ‘o hono tolungofulu mā tolu ‘o e ta‘ú; pea na‘á ne malanga ‘aki kiate kinautolu ‘a e fakatomalá mo e fakamolemole ‘o e ngaahi angahalá.

24 Pea ‘oku ou faka‘amu ke mou manatu foki, ko kinautolu kotoa pē na‘e fakatafoki ki he fakatomalá, na‘a nau “papitaiso ‘i he vai.

17a FFL Mālohí.
18a 2 Nīfai 33:1;
‘Alamā 4:19.

19a FFL Laumālie—
Ngaahi laumālie ‘ulí
pē laumālie koví.

20a 3 Nīfai 8:1.
24a FFL Papitaisó.

25 Ko ia, na'e fakanofa 'e Nifai ha kau tangata ki he ngāue faka-faifeakā ni, koe'uhi ko kinautolu kotoa pē 'e ha'u kiate kinautolú ke nau papitaiso 'aki 'a e vai, pea ko e faka'ilonga mo e fakamo'oni ia 'i he 'ao 'o e 'Otuá, mo e kakaí, kuo nau fakatomala pea ma'u ha "fakamolemole ki he'enau ngaahi angahalá.

26 Pea na'e 'i ai 'a e tokolahi 'i he kamata'anga 'o e ta'u ko iá na'a nau papitaiso ki he fakatomalá; pea na'e 'osi pehē atu 'a e konga lahi 'o e ta'ú.

VAHE 8

'Oku hoko 'a e ngaahi afaá, ngaahi mofuiké, ngaahi afi, ngaahi ahiohió, mo e ngaahi fakatu'utāmaki 'o natulá ko e ngaahi faka'ilonga ki hono kalusefai 'o Kalaisi ki he 'akaú—'Oku mate ha kakai tokolahi—'oku 'ufi'ufi 'e he fakapo'ulí 'a e funga 'o e fonuá 'i ha 'aho 'e tolu—'Oku mamahi lahi 'a kinautolu ne toé koe'uhi ko e ngaahi fakamamahi kuo hoko kiate kinautolú. Ta'u t.s. 33–34 nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'o hangē ko 'emau lekōtí, pea 'oku mau 'ilo 'oku mo'oni 'emau lekōtí, he vakai, ko e tangata angatonu na'á ne hiki 'a e lekōtí—he ko e mo'oni na'á ne fai 'a e ngaahi "mana lahi 'i he ^bhuafa 'o Sīsuú; pea koloto ke 'i ai ha tangata 'e taha 'e lava 'o fai ha

mana 'i he huafa 'o Sīsuú, kae ngata pē 'i he'ene fakama'a ia mei he'ene angahala kotoa pē—

2 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē, kapau na'e 'ikai ke hala 'a e tangatá ni 'i he lau homau taimí; kuo hili atu hono "tolungofulu mā tolu 'o e ta'ú;

3 Pea na'e kamata ke fakasio fakamātoato 'a e kakaí ki he faka'ilonga kuo fakahā 'e he palōfita ko Samuela, ko e tangata Leimaná, 'io, ki he taimi 'a ia 'e 'i ai 'a e "fakapo'uli 'o fe'unga mo e 'aho 'e tolu 'i he funga 'o e fonuá.

4 Pea na'e kamata ke 'i ai 'a fu'u tāla'a lahi mo e ngaahi fakakikihi 'i he vaha'a 'o e kakaí, neongo hono lahi pehē fau 'o e ngaahi "faka'ilonga kuo fakahaá.

5 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono tolungofulu mā fā 'o e ta'ú, 'i he 'uluaki māhiná, 'i he 'aho hono fā 'o e māhiná, na'e tō 'a e fu'u matangi lahi, 'o hangē ko ia kuo te'eki ai ke 'iloa 'i hono kotoa 'o e fonuá.

6 Pea na'e 'i ai foki mo e fu'u afā lahi mo fakailifia; pea na'e 'i ai 'a e "mana fakamanavahē, pea na'e ^blulululu 'i ai 'a e fonuá hono kotoa 'o hangē ka mafahi ua iá.

7 Pea na'e 'i ai mo e ngaahi tapa fu'u mālohi 'aupito 'a e 'uhilá, 'o hangē ko ia kuo te'eki ai ke 'iloa 'i he fonuá hono kotoa.

8 Pea na'e kamata ke vela 'a e "kolo ko Seilahemalá.

25a T&F 20:37.

FFL Fakamolemole 'i 'o e Ngaahi Angahalá.

8 1a 3 Nifai 7:19–20;

Molom. 9:18–19.

b Ngāue 3:6;

Sēkope 4:6.

2a 3 Nifai 2:8.

3a 1 Nifai 19:10;

Hilam. 14:20, 27;

3 Nifai 10:9.

4a FFL Kalusefai.

6a 1 Nifai 19:11;

Hilam. 14:21.

b Mātiu 27:45, 50–51.

8a 4 Nifai 1:7–8.

9 Pea na'e ngalo hifo 'a e kolo ko Molonai 'i he ngaahi loloto 'o e tahi, pea na'e melemo hono kakaí.

10 Pea na'e 'ufi'ufi 'e he kelekelé 'a e kolo ko Molonaihaá, pea na'e hoko 'a e potu na'e tu'u ai 'a e koló ko e fu'u mo'unga.

11 Pea na'e 'i ai 'a e fu'u faka'auha lahi mo faka'ulia 'i he fonua 'i he fakatongá.

12 Kae vakai, na'e 'i ai 'a e fu'u faka'auha lahi mo faka'ulia ange 'i he fonua 'i he fakatoke-laú; he vakai na'e liliu 'a e funga hono kotoa 'o e fonuá, koe'uhi ko e afaá mo e ngaahi 'ahiohió, mo e ngaahi maná mo e ngaahi 'uhilá, pea mo e fu'u ngalulululu lahi 'aupito 'a e fonuá hono kotoa;

13 Pea na'e mafahifahi 'a e ngaahi "hala lalahí, pea na'e maumau'i 'a e ngaahi hala tokaleleí, pea na'e hoko 'o tokatā-maki 'a e ngaahi potu tokalelei lahi.

14 Pea na'e lahi 'a e ngaahi kolo 'a ia na'e lalahi mo ongoongoa na'e "ngalo hifo, pea na'e vela 'a e ngaahi kolo lahi, pea na'e lulululu'i 'a e ngaahi kolo lahi kae 'oua kuo holo 'a e ngaahi fale 'i ai ki he kelekelé, pea mate hono kakaí, pea na'e li'aki 'o lala 'a e ngaahi potu ko iá.

15 Pea na'e 'i ai 'a e ngaahi kolo 'e ni'ihi 'a ia na'e kei tu'u; ka na'e fu'u lahi 'a e maumau 'i ai, pea na'e 'i ai 'a e tokolahi 'iate kinautolu na'e mate.

16 Pea na'e 'i ai 'a e ni'ihi 'a ia

na'e 'ave 'i he 'ahiohió; pea 'oku 'ikai ke 'ilo 'e ha tangata 'e taha pē na'a nau ō ki fē, ka 'oku nau 'ilo pē na'e 'ave 'a kinautolu.

17 Pea ko ia na'e liliu 'o kehe 'a e funga 'o e fonuá hono kotoa, ko e ngāue 'a e ngaahi afaá, mo e ngaahi maná, mo e ngaahi 'uhilá, pea mo e ngalulululu 'a e fonuá.

18 Pea vakai, na'e mafahi ua 'a e ngaahi "maká; na'e fakamomoki ia 'i he funga 'o e fonuá hono kotoa, pea ko ia na'e movete ia ko e ngaahi konga iiki, pea 'i he ngaahi konga mafa'afa'a mo mafahifahi 'i he funga hono kotoa 'o e fonuá.

19 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi leva 'a e ngaahi maná, mo e ngaahi 'uhilá, mo e matangi, mo e afaá, mo e ngaahi ngalulululu 'a e fonuá—he vakai, na'e hokohoko ia 'o fe'unga mo e "houa 'e tolu nai; pea na'e pehē 'e he ni'ihi na'e fuoloa ange ia; ka neongo iá na'e fai 'a e ngaahi me'a lalahi mo faka'uliá ni 'i he houa 'e tolu nai—pea vakai, na'e hoko leva 'a e fakapo'uli ki he funga 'o e fonuá.

20 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai 'a e 'ao 'o e fakapo'uli matolu 'i he funga hono kotoa 'o e fonuá, na'e pehē fau hono lahi na'e lava ke "ongo'i 'a e ^bao 'o e fakapo'ulí 'e hono kakai 'a ia kuo te'eki ai ke nau maté;

21 Pea na'e 'ikai lava ke 'i ai ha maama, koe'uhi ko e fakapo'ulí, pe ha te'elango, pe ha tūhulu; pea na'e 'ikai foki lava ke tutu

13a Hilam. 14:24;

3 Nifai 6:8.

14a 1 Nifai 12:4.

18a Hilam. 14:21–22.

19a Luke 23:44.

20a 'Eke. 10:21–22.

b 1 Nifai 12:5; 19:11.

ha afi 'aki 'enau fefie iiki mo fu'u mōmoa 'aupitó, ko ia na'e 'ikai lava ke 'i ai ha maama 'e taha;

22 Pea na'e 'ikai ha maama 'e taha 'e hā, pe ha afi, pe ha ki'i ulu si'i, pe ko e la'aá, pe ko e māhiná, pe ko e ngaahi fetu'ú, he na'e pehē fau hono lahi 'o e ngaahi 'ao fakapo'ulí 'a ia na'e 'i he funga 'o e fonuá.

23 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hokohoko ia 'o fe'unga mo e 'aho 'e "tolu pea na'e 'ikai ha maama 'e hā; pea na'e hokohoko ai 'a e tangilāulau mo e 'oiaue mo e tangi 'i he kakai kotoa pē; 'io, na'e lahi 'a e to'e 'a e kakaí, koe'uhi ko e fakapo'ulí mo e fu'u faka'auha 'a ia kuo hoko kiate kinautolú.

24 Pea na'e 'i ai 'a e potu 'e taha na'e ongona 'enau tangi, 'o pehē: Taumaiā na'a mau fakatomala 'i he te'eki ai hoko 'a e fu'u 'aho lahi mo fakamanavaheé ni, pea ka ne pehē kuo fakamo'ui hotau kāingá, pea kuo 'ikai ke nau vela 'i he fu'u kolo lahi ko "Seilahemalá.

25 Pea na'e ongona 'i he potu 'e taha 'a 'enau tangi mo e tangilāulau, 'o nau pehē: Taumaiā na'a mau fakatomala 'i he te'eki ai hoko 'a fu'u 'aho lahi mo fakailifiá ni, pea kuo 'ikai ke mau tāmata'e'i mo tolomaka'i 'a e kau palōfitá, mo kapusi 'a kinautolu ki tu'a; kapau na'e pehē, ne fakamo'ui 'emau ngaahi fa'eé, mo homau ngaahi 'ofefine hoihoifuá, pea mo 'emau fānaú, pea kuo 'ikai ke tanu 'a kinautolu 'i he fu'u kolo ko Molonaihaá.

Pea na'e lahi mo fakailifia pehē 'a e ngaahi tangi 'a e kakaí.

VAHE 9

'Oku fakahā 'e he le'o 'o Kalaisí mei he fakapo'ulí, hono faka'auha 'o e kakai tokolahi mo e ngaahi kolo lalahi koe'uhi ko 'enau ngaahi fai angahalá—'Okú ne toe fakahā foki ko e 'Eiki ia, peá ne fakahā mo hono fakahoko 'o e fono 'a Mōsesé, pea fakaafe'i 'a e kakaí ke nau ha'u kiate ia 'o mo'ui. Ta'u T.S. 34 nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai ha "le'o na'e ongona 'e he kakai kotoa 'o e māmaní, 'i he funga 'o e fonuá ni hono kotoa, 'oku kalanga:

2 Mala'ia, mala'ia, mala'ia ki he kakaí ni; "mala'ia ki he kakai 'o e māmaní hono kotoa kae 'oua kuo nau fakatomala; he 'oku ^bkata 'a e tēvoló, pea 'oku fiefia 'a 'ene kau 'āngeló, koe'uhi ko e mate 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine hoihoifua 'o hoku kakaí; pea kuo tupu 'i he'enau angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá 'a 'enau maté!

3 Vakai, ko e fu'u kolo lahi ko Seilahemalá kuó u tutu 'aki 'a e afi, pea mo hono kakai 'o iá.

4 Pea vakai, ko e fu'u kolo lahi ko Molonai kuó u fakangalo hifo 'i he ngaahi loloto 'o e tahí, pea fakamelemo mo hono kakaí.

5 Pea vakai, ko e fu'u kolo lahi ko Molonaihaá kuó u 'ufi'ufi 'aki 'a e kelekelé, pea mo hono kakai 'o iá, ke fufuu'i 'enau ngaahi angahalá mo 'enau ngaahi

anga-fakalieliá mei hoku matá, koe'uhi ke 'oua na'á ku tautea'i 'a kinautolu koe'uhi ko e kau palōfita mo e kau mā'oni'oni 'a ia kuo nau tāmata'í.

6 Pea vakai, ko e kolo ko Kilikalí kuó u ngaohi ke ngalo hifo, pea mo hono kakai 'o iá ke tanu hifo 'i he ngaahi loloto 'o e kelekelé;

7 'Io, pea mo e kolo ko 'Onaihaá mo hono kakai 'o iá, mo e kolo ko Moikumí mo hono kakai 'o iá, mo e kolo ko Selūsalemá mo hono kakai 'o iá; pea kuó u pule ke 'oho mai 'a e ngaahi "vai ki he ngaahi potu ne nau 'i aí, ke fufuu'i 'enau ngaahi fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá mei hoku matá, koe'uhi ke 'oua na'á ku tautea'i 'a kinautolu koe'uhi ko e kau palōfita mo e kau mā'oni'oni 'a ia kuo nau tāmata'í.

8 Pea vakai, ko e kolo ko Kati-anetaí, mo e kolo ko Katiomaná mo e kolo ko Sēkopé, mo e kolo ko Kimikimó, kuó u fakangalo hifo 'a e ngaahi koló ni kotoa, peá u ngaohi 'a e ngaahi "mounga mo e ngaahi tele'a 'i he potu na'a nau 'i aí; pea kuó u tanu honau kakaí 'i he ngaahi loloto 'o e kelekelé, ke fufuu'i 'enau fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá mei hoku matá, koe'uhi ke 'oua na'á ku tautea'i 'a kinautolu koe'uhi ko e kau palōfita mo e kau mā'oni'oni 'a ia kuo nau tāmata'í.

9 Pea vakai, ko e fu'u kolo lahi ko ia ko Sēkopekatí, 'a ia na'e

nofo'i 'e he kakai 'o e tu'i ko Sēkopé, kuó u pule ke tutu ia 'aki 'a e afi koe'uhi ko 'enau ngaahi fai angahalá mo 'enau fai halá, 'a ia na'e lahi hake 'i he fai angahala 'a e māmaní kotoa, koe'uhi ko 'enau ngaahi fakapō "fufuu' mo e ngaahi kautahá; he ko kinautolu na'a nau mau-mau'i 'a e melino 'a hoku kakaí mo e pule'anga 'o e fonuá; ko ia na'á ku pule ai ke tutu 'a kinautolu, ke 'faka'auha 'a kinautolu mei hoku matá, koe'uhi ke 'oua na'á ku tautea'i 'a kinautolu koe'uhi ko e kau palōfita mo e kau mā'oni'oni 'a ia kuo nau tāmata'í.

10 Pea vakai, ko e kolo ko Leimaná, mo e kolo ko Sesé, mo e kolo ko Katí, mo e kolo ko Kisi-kumení, kuó u pule ke tutu 'aki 'a e afi, mo honau kakaí, koe'uhi ko 'enau fai angahala 'i hono kapusi ki tu'a 'a e kau palōfitá, mo tolomaka'i 'a kinautolu 'a ia na'á ku fekau atu ke nau malanga kiate kinautolu 'i he 'enau angahalá mo 'enau ngaahi anga-fakalieliá.

11 Pea koe'uhi ko 'enau kapusi 'a kinautolu kotoa ki tu'á, 'o a'u ki he 'ikai toe 'iate kinautolu ha taha 'oku mā'oni'oni, ko ia na'á ku fekau hifo 'a e "afi 'o faka'auha 'a kinautolu, koe'uhi ke fufuu'i 'enau fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá mei hoku matá, koe'uhi ke 'oua na'a tangi kiate au 'a e toto 'o e kau palōfitá mo e kau mā'oni'oni kuó u fekau'i atu kiate kinautolú ^bmei

7a 'Isikeli 26:19.

8a 1 Nīfai 19:11.

9a Hilam. 6:17–18, 21.

b Mōsaia 12:8.

11a 2 Ng. Tu'i 1:9–16;

Hilam. 13:13.

b Sēnesi 4:10.

he kelekelé 'o talatalaaki'í 'a kinautolu.

12 Pea kuo "lahi ha ngaahi faka'auha lalahi kuó u pule ke hoko ki he fonuá ni, pea ki he kakaí ni, koe'uhi ko 'enau fai angahalá mo 'enau ngaahi angafakalieliá.

13 'A kimoutolu kotoa pē kuo "fakahaofi koe'uhi kuo mou mā'oni'oni lahi hake 'iate kinautolú, he 'ikai koā te mou tafoki mai 'eni kiate au, pea fakatomala mei ho'omou ngaahi angahalá, 'o liliu, koe'uhi ke u ^bfakamo'ui 'a kimoutolu?

14 'Io, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau te mou "ha'u kiate au te mou ma'u 'a e mo'ui ^bta'engatá. Vakai, 'oku mafao atu hoku 'nima 'o e 'alo'ofá kiate kimoutolu, pea ko ia ia 'e ha'ú, te u ma'u ia; pea 'oku monū'ia 'a kinautolu 'a ia 'oku ha'u kiate aú.

15 Vakai, ko au ko Sīsū Kalaisi ko e 'Alo 'o e 'Otuá. Na'á ku "fakatupu 'a e ngaahi langí mo e māmaní, pea mo e ngaahi me'a kotoa pē 'oku 'i aí. Na'á ku nofo mo e Tamaí talu mei he kamata'angá. 'Oku ^bou 'i he Tamaí, pea 'oku 'iate au 'a e Tamaí; pea kuo fakaongoongo-

lelei'í 'iate au 'e he Tamaí 'a hono huafá.

16 Na'á ku ha'u ki hoku kakaí, ka na'e 'ikai "tali au 'e hoku kakaí. Pea ko e ngaahi folofola 'oku kau ki he'eku ha'ú kuo fakahoko ia.

17 Pea ko kinautolu kotoa pē na'a nau tali aú, kuó u "tuku kiate kinautolu ke nau hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá; pea 'e pehē foki 'eku foaki 'a e totonu kiate kinautolu kotoa pē 'a ia 'e tui ki hoku hingoá, he vakai, 'oku fou 'iate au 'a e ^bhuhu'í, pea 'oku 'iate au hono fakahoko 'o e 'fono 'a Mōsesé.

18 Ko au ko e "maama pea mo e mo'ui 'o e māmaní. Ko au ko e ^b'Ālifá mo e "Ōmeká, ko e kamata'angá mo e ngata'angá.

19 Pea 'e "ikai te mou toe feilaulau 'aki kiate au ha toto kuo lilingi; 'io, 'e fakangata ho'omou ngaahi feilaulau mo ho'omou ngaahi feilaulau tutú, koe'uhi 'e 'ikai te u tali ha'amou ngaahi feilaulau pe ngaahi feilaulau tutu 'e taha.

20 Pea te mou 'oatu kiate au 'a e "feilaulau ko e loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala. Pea ko ia ia 'e ha'u kiate au mo e loto-mafesifesi mo e laumālie

12a 3 Nifai 8:8–10, 14.

13a 3 Nifai 10:12.

b Selem. 3:22;

3 Nifai 18:32.

14a 2 Nifai 26:24–28;

'Alamā 5:33–36.

b Sione 3:16.

c 'Alamā 19:36.

15a Sione 1:1–3;

Kolose 1:16;

Hilam. 14:12;

'Eta 4:7; T&F 14:9.

b Sione 17:20–22;

3 Nifai 11:27;

19:23, 29.

16a Sione 1:11; T&F 6:21.

17a Sione 1:12.

FFL Tangata—Foha mo e Ngaahi 'Ofefine 'o e 'Otuá, Ngaahi; Ko e tangatá, ko e mālohi ke ne lava 'o hoko 'o tatau mo e Tamaí Hēvaní.

b FFL Huhu'í.

c 3 Nifai 12:19, 46–47; 15:2–9.

18a FFL Maama 'o Kalaisí.

b Fakahā 1:8.

FFL 'Ālifá mo e

'Ōmeká.

c FFL 'Ālifá mo e

'Ōmeká.

19a 'Alamā 34:13.

20a 3 Nifai 12:19;

T&F 20:37.

fakatomalá, te u ^bpapitaiso ia ‘aki ‘a e afi mo e Laumālie Mā‘oni‘oni, ‘o hangē ko e kau Leimaná, koe‘uhi ko ‘enau tui kiate au ‘i he taimi na’e fakaului ai ‘a kinautolú, na’e papitaiso ‘aki ‘a e afi mo e Laumālie Mā‘oni‘oni, ka na’e ‘ikai te nau ‘ilo‘i ia.

21 Vakai, kuó u ha‘u ki he māmaní ke ‘omi ‘a e huhu‘í ki he māmaní ke fakamo‘ui ‘a e māmaní mei he angahalá.

22 Ko ia, ko ia ia ‘e “fakatomala pea ha‘u kiate au ‘o hangē ko ha ^btamasi‘i si‘í, te u tali ia, he ‘oku ‘o e fa‘ahinga peheé ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Otuá. Vakai, koe‘uhi ko e fa‘ahinga peheé kuó u ‘tuku hifo ‘a ‘eku mo‘uí; pea kuó u toe to‘o hake ia; ko ia mou fakatomala, pea ha‘u kiate au ‘a kimoutolu ‘a e ngaahi ngata‘anga ‘o e māmaní, pea mo‘uí.

VAHE 10

‘Oku fakalongolongo ‘a e fonuá ‘i ha ngaahi houa lahi — ‘Oku ongo mai ‘a e le‘o ‘o Kalaisi ‘o tala‘ofa ‘e tānaki hono kakai ‘o hangē ko e tānaki fakataha ‘e he motu‘a moá ‘a hono ‘uhiki ‘i hono lalo kapakaú — Ko e kongá ‘o e kakai ne mā‘oni‘oni angé kuo fakahaofi ‘a kinautolu. Ta‘u T.S. 34–35 nai.

PEA ko ‘eni vakai, na’e hoko ‘o pehē na’e fanongo ‘a e kakai kotoa pē ‘o e fonuá ki he ngaahi folofolá ni, pea nau fakamo‘oni ki ai. Pea hili ‘a e ngaahi folofola

ní na’e ‘i ai ‘a e fakalongolongo ‘i he fonuá ‘o fe‘unga mo e ngaahi houa lahi.

2 He na’e pehē fau hono lahi ‘o e ‘ohovale ‘a e kakai, ko ia na‘a nau tuku ‘enau tangi mo e tangilāulaú koe‘uhi ko e mole ‘a honau kāinga kuo maté; ko ia na’e ‘i ai ‘a e fakalongolongo ‘i he fonuá kotoa ‘o fe‘unga mo e ngaahi houa lahi.

3 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e toe ongo mai ha le‘o ki he kakai, pea na’e fanongo ‘a e kakai kotoa pē, ‘o nau fakamo‘oni ki ai, ‘o ne folofola:

4 ‘Oiauē ‘a kimoutolu ‘a e kakai ‘o e ngaahi fu‘u kolo “lalahi ni ‘a ia kuo toó, ‘a ia ko e hako ‘o Sēkopé, ‘io, ‘a ia ‘oku ‘o e fale ‘o ‘Isilelí, hono ‘ikai ke tu‘o lahi ‘a ‘eku tānaki fakataha ‘a kimoutolu ‘o hangē ko e tānaki fakataha ‘e he motu‘a moá ‘a hono ‘uhiki ‘i hono lalo kapakaú, peá u ^bfafanga ‘a kimoutolu.

5 Pea ‘oku ou toe pehē, hono ‘ikai ke tu‘o lahi ‘a ‘eku tānaki fakataha ‘a kimoutolu ‘o hangē ko e tānaki fakataha ‘e he motu‘a moá ‘a hono ‘uhiki ‘i hono lalo kapakaú, ‘io, ‘A kimoutolu ‘a e kakai ‘o e fale ‘o ‘Isilelí, ‘a ia kuo mou toó; ‘io, ‘A kimoutolu ‘a e kakai ‘o e fale ‘o ‘Isilelí, ‘a kimoutolu ‘oku nofo ‘i Selūsalemá, ‘o hangē foki ko kimoutolu kuo toó; ‘io, “hono ‘ikai ke tu‘o lahi ‘a ‘eku fie tānaki fakataha ‘a kimoutolu ‘o hangē ko e tānaki fakataha ‘e he motu‘a moá ‘a

20b 2 Nīfai 31:13–14.
22a FFL Fakatomala,
Fakatomalá.
b Ma‘ake 10:15;

Mōsaia 3:19;
3 Nīfai 11:37–38.
c Sione 10:15–18.
10 4a 3 Nīfai 8:14.

b 1 Nīfai 17:3.
5a Mātiu 23:37;
T&F 43:24–25.

hono 'uhikí, ka na'e 'ikai te mou loto ki ai.

6 'A kimoutolu 'e fale 'o 'Isileli 'a ia kuó u "fakahaofí, ko e hā hano tu'ó lahi 'o ha'aku tñaki fakataha 'a kimoutolu 'o hangē ko e tñaki fakataha 'e he motu'a moá 'a hono 'uhikí ki hono lalo kapakaú, 'o kapau te mou fakatomala pea ^btafoki kiate au 'i he 'loto-fakamātoato.

7 Ka 'ikai, 'E fale 'o 'Isileli, pea 'e hoko 'o lala 'a e ngaahi potu 'o homou ngaahi nofo'angá kae 'oua ke hokosia 'a e taimi 'o hono fakahoko 'o e ngaahi 'fuakava na'e fai ki ho'omou ngaahi tamaí.

8 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e fanongo 'a e kakaí ki he ngaahi folofola ní, vakai, na'a nau kamata ke toe tangi mo ngala koe'uhi ko e mole 'o honau kāingá mo e ngaahi kau-me'á.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'osi pehē atu 'a e 'aho 'e tolú. Pea kuo pongipongi, pea kuo mole atu 'a e "fakapo'ulí mei he funga 'o e fonuá, pea na'e tuku 'a e ngalulululu 'a e fonuá, pea na'e 'osi 'a e mafahifahi 'a e ngaahi maká, pea na'e 'osi mo e ngaahi 'u'ulu fakailifia 'a e fonuá, pea na'e 'osi mo e ngaahi fu'u longoa'á.

10 Pea na'e toe fehokotaki fakataha 'a e fonuá, 'o tu'u ma'u; pea ko e tengihia, mo e tangi, mo e ngala 'a e kakai kuo fakamo'uí na'e 'osi ia; pea na'e liliu 'enau

tengihia ko e fiefia, pea mo 'enau ngaahi tangilāulaú ko e fakamālō mo e fakafeta'í ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi, ko honau Huhu'í.

11 Pea kuo "fakahoko 'o a'u mai ki he 'aho ko iá 'a e ngaahi folofola kuo lea 'aki 'e he kau palōfitá.

12 Pea ko kinautolu na'e mā-'oni'oni "ange 'i he kakai na'e fakamo'uí, pea ko kinautolu ia na'a nau tali 'a e kau palōfitá kae 'ikai tolomaka'í 'a kinautolú; pea ko kinautolu ia na'e 'ikai te nau lilingi 'a e toto 'o e kau mā-'oni-'oní, 'a ia na'e fakamo'uí—

13 Pea na'e fakamo'uí 'a kinautolu 'o 'ikai fakangalo hifo mo tanu 'i he kekelelé; pea na'e 'ikai fakamelemo 'i he ngaahi loloto 'o e tahí; pea na'e 'ikai tutu 'aki 'a e afí, pea na'e 'ikai tanu hifo 'o laiki ke maté; pea na'e 'ikai 'ave atu 'a kinautolu 'i he 'ahiohió; pea na'e 'ikai fulutāmakia 'i he mao 'o e 'ahú mo e fakapo'ulí.

14 Pea ko 'eni, ko ia ia 'okú ne lau 'ení, tuku ke mahino kiate ia; ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e ngaahi folofolá, tuku ke ne "fakatotolo ai, peá ne mamata mo vakai pe 'oku 'ikai 'i he ngaahi maté mo e ngaahi faka'auhá ni 'i he afí, mo e 'ahú, mo e ngaahi afaá, mo e ngaahi 'ahiohió, pea 'i he ^bfakamanga hake 'a e kekelelé ke folo hifo 'a kinautolú, pea mo e ngaahi me'á ni kotoa pē 'a hono fakahoko 'o e ngaahi kikite

6a 3 Nifai 9:13.
b 1 Sam. 7:3;
Hilam. 13:11;
3 Nifai 24:7.
c 'Isikeli 36:26.

7a FFL Fuakavá.
9a 3 Nifai 8:19.
11a Ngāue 3:18–20.
12a 2 Nifai 26:8;
3 Nifai 9:13.

14a FFL Folofolá—
Mahu'inga 'o e
ngaahi folofolá.
b 1 Nifai 19:11;
2 Nifai 26:5.

‘a e tokolahi ‘o e kau palōfita mā‘oni‘oní.

15 Vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘Io, kuo fakamo‘oni ‘a e tokolahi ki he ngaahi me‘á ni ‘i he hā‘ele mai ‘a Kalaisí, pea na‘e “tāmate‘i ‘a kinautolu koe‘uhi ko ‘enua fakamo‘oni ki he ngaahi me‘a ní.

16 ‘Io, na‘e fakamo‘oni ‘a e palōfita ko “Seinosí ‘o kau ki he ngaahi me‘á ni, pea lea foki mo Seinoki ki he ngaahi me‘á ni, koe‘uhi ‘oku nau fakamo‘oni ‘o tautefito kiate kimautolu, ‘a ia ko e toenga ‘o honau hakó.

17 Vakai, na‘e fakamo‘oni foki mo ‘etau tamai ko Sēkopé ‘o kau ki ha “toenga ‘o e hako ‘o Siosefá. Pea vakai, ‘oku ‘ikai koā ko e toenga ‘a kitautolu ‘o e hako ‘o Siosefá? Pea ko e ngaahi me‘á ni ‘oku fakamo‘oni ‘o kau kiate kitautolú, ‘ikai koā kuo tohi ‘i he ngaahi peleti ‘o e palasa ‘a ia na‘e ‘omi ‘e he‘emau tamai ko Līhai mei Selūsalemá?

18 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he konga fakamuimui ‘o hono tolungofulu mā fā ‘o e ta‘u, vakai, te u fakahā kiate kimoutolu ko e kakai ko ia ‘o Nīfai na‘e fakahaofí, kae ‘uma‘ā foki mo kinautolu na‘e ui ko e kau Leimaná, ‘a ia na‘e fakahaofí, na‘e fai kiate kinautolu ha ngaahi lelei lahi, pea lilingi hifo ha ngaahi tāpuaki lahi ki honau ‘ulú, ko ia ‘i he hili leva ‘a e “hā‘ele hake ‘a Kalaisi ki he langí, na‘á ne fakahā mo‘oni ia ‘e ia kiate kinautolu—

19 ‘O ne “fakahā hono sinó

kiate kinautolu, mo akonaki kiate kinautolu; pea ‘e fai ha fakamatala ki he‘ene ngāue ‘amui ange. Ko ia ‘oku ou faka‘osi ‘i he taimí ni ‘a ‘eku ngaahi leá.

Na‘e fakahā ‘e Sīsū Kalaisi ia ki he kakai ‘o Nīfai, lolotonga ‘a e fakataha mai ‘a e fu‘u kakai tokolahi ‘i he fonua ko Mahú, ‘o ne akonaki‘i ‘a kinautolu; pea ko e ‘uhinga ‘eni ‘o ‘ene fakahā ia ‘e ia kiate kinautolú.

‘Oku kau ki ai ‘a e vahe 11 ‘o a‘u ki he ngata‘anga ‘o e vahe 26.

VAHE 11

‘Oku fakamo‘oni‘i ‘e he Tamaí ki Hono ‘Alo ‘Ofa‘angá—‘Oku hā mai ‘a Kalaisi mo fakahā kuó ne fai ‘a e fakalelei—‘Oku ala ‘a e kakai ki he ngaahi mata kafo ‘i hono ongo nimá, va‘é mo hono vakavaká—‘Oku nau kalanga Hōsana—‘Oku ne folofola ki he anga mo e ngaahi founa ‘o e papitaisó—‘Oku tupu ‘a e laumālie ‘o e fakakikihí mei he tēvoló—Ko e tokāteline ‘a Kalaisí ke tui ‘a e tangatá pea papitaiso mo ma‘u ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní. Ta‘u T.S. 34 nai.

PEA ko ‘eni, na‘e hoko ‘o pehē na‘e ai ‘a e fu‘u kakai tokolahi na‘e fakataha mai, ‘o e kakai Nīfai, ‘o takatakai ‘i he tempale ‘a ia na‘e ‘i he fonua ko Mahú; pea na‘a nau ofo mo fakatumutumu ‘iate kinautolu, ‘o nau fefakahā‘aki ‘iate kinautolu ‘a e fu‘u liliu

15a FFL Ma‘atá.

16a Hilam. 8:19–20.

17a 2 Nīfai 3:4–5;

‘Alamā 46:24;

3 Nīfai 5:23–24.

18a Ngāue 1:9–11.

19a 3 Nīfai 11:12–15.

“ma’ongo’onga mo fakaofa ‘a ia kuo hokó.

2 Pea na’a nau lolotonga fetalanoa’aki foki ‘o kau ki he Sīsū Kalaisi ko ia, ‘a ia kuo fakahā ‘a e “faka’ilonga ‘o ‘ene pekiá.

3 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he lolotonga ‘enau fetalanoa’aki pehē ‘iate kinautolú, na’a nau fanongo ki ha “le’o ‘a ia na’e hangē ‘oku ha’u mei he loto langí; pea na’a nau siosio holo honau matá, he na’e ‘ikai mahino kiate kinautolu ‘a e le’o ‘a ia na’a nau fanongo ki aí; pea na’e ‘ikai ko ha le’o-mālohi ia, pea ‘ikai foki ko ha le’o-lahi; ka neongo iá, neongo ko e ^bkíhi‘i le’o-sí‘i ia, ka na’e mahuhuhuhu ai ‘a e loto ‘o kinautolu na’e fanongó pea ongo mo’oni ki honau lotó, pea na’e ‘ikai ai ha kupu ‘o honau sinó na’e ‘ikai ke ta’e-tetetete; ‘io, na’e mahuhuhuhu ai ‘a honau laumálié, ‘o fakamāfana’i honau lotó.

4 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau toe fanongo ki he le’ó, pea na’e ‘ikai mahino ia kiate kinautolu.

5 Pea na’a nau toe fanongo ko hono tu’o tolu ki he le’ó, ‘o nau fakaava honau telingá ke ongo’i ia; pea na’e hanga honau matá ki he feitu’u na’e ongo ia mei aí; ‘o nau sio fakamama’u ki he langí, ‘a ia na’e ha’u mei ai ‘a le’ó.

6 Pea vakai, ‘i he ongo mai ko hono tu’o tolú na’e mahino kiate kinautolu ‘a e le’o na’a nau

fanongo ki aí; pea na’e folofola ia kiate kinautolu:

7 Vakai ki hoku “Alo ‘Ofa-‘angá, ‘a ^bia ‘oku ou fiemálie lahi ai, ‘a ia kuó u fakaongoongo-lelei’i ai ‘a hoku hingoá—mou fanongo kiate ia.

8 Pea na’e hoko ‘o pehē, ‘i he mahino kiate kinautolú na’a nau toe tangaki hake honau matá ki he langí; pea vakai, na’a nau “mamata ki ha Tangata ‘oku hā-‘ele hifo mei he loto langí; pea kuo kofu ia ‘aki ‘a e pulupulu hinehina; pea na’á ne hā‘ele hifo ‘o tu’u ‘i honau ha’oha’ongá; pea na’e hanga ‘a e mata ‘o e kakai kotoa pē kiate ia, pea na’a nau ilifia ke fakaava honau ngutú, pe felea’aki ‘iate kinautolu, pea na’e ‘ikai mahino hono ‘uhinga ‘o e hā‘ele maí ni kiate kinautolu, he na’a nau mahalo ko e ‘āngelo ia ‘oku hā mai kiate kinautolú.

9 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a ne mafao atu hono to’ukupú ‘o ne folofola ki he kakai, ‘o pehē:

10 Vakai, ko au ko Sīsū Kalaisi, ‘a ia na’e fakamo’oni’i ‘e he kau palōfitá ‘e ha’u ki he māmaní.

11 Pea vakai, ko au ko e “maama mo e mo’ui ‘a e māmaní; pea kuó u inu mei he ^bipu kona ko ia na’e tuku ‘e he Tamaí kiate aú, pea kuó u fakaongoongolelei’i ‘a e Tamaí ‘i he’eku ‘to’o kiate au ‘a e ngaahi angahala ‘a e māmaní, ‘a ia kuó u fai ai ‘a e me’a kotoa pē kuo ^dfinangalo ‘a e Tamaí ke u fai talu mei he kamata‘angá.

11 1a 3 Nifai 8:11–14.

2a Hilam. 14:20–27.

3a Teut. 4:33–36;

Hilam. 5:29–33.

b 1 Ng. Tu’i 19:11–13;

T&F 85:6.

7a Mātiu 3:17; 17:5;

SS—H 1:17.

b 3 Nifai 9:15.

8a 1 Nifai 12:6;

2 Nifai 26:1.

11a FFL Maama ‘o Kalaisí.

b Mātiu 26:39, 42.

c Sione 1:29;

T&F 19:18–19.

d Ma’ake 14:36;

Sione 6:38; T&F 19:2.

12 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e folofola 'aki 'e Sīsū 'a e ngaahi folofola ní na'e tōmape'e ki he kelekelé 'a e kakai kotoa pē; he na'a nau manatu kuo "kikite'i 'iate kinautolu 'e fakahā 'e Kalaisi ia 'e ia kiate kinautolu 'o ka hili 'ene hā'ele hake ki he langí.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'e folofola 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'o pehē:

14 Tu'ú hake pea 'unu'unu mai kiate au, koe'uhí ke mou "ai homou nimá ki hoku vakavaká, pea ke mou ^bala foki ki he mata'í fa'o 'i hoku nimá mo hoku va'é, koe'uhí ke mou 'ilo'i ko au ko e 'Otua 'o 'Isilelí, pea ko e 'Otua 'o e ^dmāmaní kotoa pē, pea kuo tāmata'e i au koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e māmaní.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu atu 'a e fu'ú kakaí, 'o nau 'ai honau nimá ki hono vakavaká, 'o nau ala ki he ngaahi mata'í fa'o 'i hono nimá mo hono va'é; 'o nau fai 'eni, mo 'alu atu taki taha kae 'oua kuo 'alu atu kotoa pē, 'o nau mamata 'aki honau matá mo ala 'aki honau nimá, pea nau 'ilo'i pau mo fakamo'oni'i, ko ia ^aia 'a ia kuo tohi 'e he kau palōfitá 'e hā'ele maí.

16 Pea 'i he hili 'enau 'alu atu kotoa pē 'o mamata ma'anautolu peé, pea na'a nau kalanga fakataha, 'o pehē:

17 Hōsana! 'Oku monū'ia 'a e huafa 'o e 'Otua Fungani Mā'olunga Tahá! Pea na'a nau fakatōmape'e ki lalo 'i he va'e 'o Sīsúú, 'o "hū kiate ia.

18 Pea na'e hoko 'o pehē na'a ne folofola kia "Nifai (he na'e 'i he kakaí 'a Nifai) 'o ne fekau kiate ia ke ha'ú.

19 Pea na'e tu'ú hake 'a Nifai 'o 'alu atu, peá ne punou hifo 'i he 'ao 'o e 'Eikí 'o ne 'uma ki hono va'é.

20 Pea na'e fekau kiate ia 'e he 'Eikí ke ne tu'ú hake. Pea na'e tu'ú hake ia 'o tu'ú 'i mu'a 'iate ia.

21 Pea na'e folofola 'a e 'Eikí kiate ia: 'Oku ou tuku kiate koe 'a e ^amālohi ke ke ^bpapitaiso 'a e kakaí ni 'o ka hili 'eku toe 'alu hake ki langí.

22 Pea na'e toe ui 'e he 'Eikí ha ^ani'ihí kehe, 'o ne folofola 'aki 'a e ngaahi me'a tatau pē kiate kinautolu; pea na'a ne tuku kiate kinautolu 'a e mālohi ke fai papitaiso. Pea na'a ne folofola kiate kinautolu: Ko e founga 'eni ke mou fai ai 'a e papitaisó; pea ^b'oua na'a 'i ai ha ngaahi fakakikihi 'iate kimoutolu.

23 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko ia ia 'oku fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá koe'uhi ko ho'omou ngaahi ^aleá, 'o ne ^bkole ke papitaiso 'i hoku hingoá, ko e anga 'eni 'o ho'omou papitaiso

12a 'Alamā 16:20.

14a Sione 20:27.

^b Luke 24:36–39;

T&F 129:2.

^c 'Isaia 45:3;

3 Nifai 15:5.

^d 1 Nifai 11:6.

15a FFL Sīsū Kalaisi—

Ngaahi hā holo 'a

Kalaisi hili 'ene

mo'ui fakamatelié.

17a FFL Hū.

18a 3 Nifai 1:2, 10.

21a FFL Mālohi.

^b FFL Papitaisó.

22a 1 Nifai 12:7;

3 Nifai 12:1.

^b 3 Nifai 18:34.

23a 3 Nifai 12:2.

^b FFL Papitaisó—

Ngaahi me'a 'oku

fie ma'ú ki he

papitaisó.

‘a kinautolú—Vakai, te mou ‘alu hifo pea ‘tu‘u ‘i he loto vaí, pea te mou papitaiso ‘a kinautolu ‘i hoku hingoá.

24 Pea ko ‘eni vakai, ko e ngaahi lea ‘eni ke mou lea‘akí, ke mou ui ‘a kinautolu ‘i honau hingoá, ‘o pehē:

25 ‘I he “mafai kuó u ma‘u meia Sīsū Kalaisí, ‘oku ou papitaiso koe ‘i he huafa ‘o e ^bTamaí, pea mo e ‘Aló, pea mo e Laumālie Mā‘oni‘oní. ‘Ēmeni.

26 Pea te mou toki ^afakangalo hifo ‘a kinautolu ‘i he vaí, pea toe fokotu‘u hake ‘a kinautolu mei he vaí.

27 Pea ko e founa ‘eni ke mou fai papitaiso ai ‘i hoku hingoá; he vakai, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku ^ataha pē ‘a e Tamaí, mo e ‘Aló, mo e Laumālie Mā‘oni‘oní; pea ‘oku ou ‘i he Tamaí, pea ‘oku ‘iate au ‘a e Tamaí, ‘oku taha pē ‘a e Tamaí mo au.

28 Pea ‘i he founa ko ia kuó u fekau kiate kimoutolú ‘e pehē ho‘omou fai papitaisó. Pea ‘oua na‘a ‘i ai ha ngaahi ^afakakikihi ‘iate kimoutolu, ‘o hangē ko ia kuo hoko ‘i mu‘á; pea ‘oua na‘a fai foki mo ha ngaahi fakakikihi ‘iate kimoutolu ‘i he ngaahi te-fito ‘o ‘eku tokāteliné, ‘o hangē ko ia kuo hoko ‘i mu‘á.

29 He ko e mo‘oni, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko ia ia ‘okú ne ma‘u ‘a e ‘a e laumālie ‘o e ^afakakikihi ‘oku ‘ikai ‘a‘aku ia, ka ‘oku ‘o e ^btēvoló ia, ‘a ia ko e tamai ‘a e fakakikihi, pea ‘okú ne ue‘i hake ‘a e loto ‘o e kakai ke fefakakikihi‘aki ‘i he ‘ita, ‘iate kinautolu.

30 Vakai, ‘oku ‘ikai ko ‘eku tokāteliné ‘eni, ke ue‘i ‘a e loto ‘o e kakai ke fe‘ite‘itani; ‘iate kinautolu; ka ko ‘eku tokāteliné ‘eni ke fakangata hono fai ‘o e ngaahi me‘a peheé.

31 Vakai, ko e mo‘oni, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, te u fakahā kiate kimoutolu ‘a ‘eku ^atokāteliné.

32 Pea ko ‘eku ^atokāteliné ‘eni, pea ko e tokāteline ia ‘a ia kuo tuku kiate au ‘e he Tamaí; pea ‘oku ou ^bfakamo‘oni‘i ‘a e Tamaí, pea ‘oku fakamo‘oni‘i au ‘e he Tamaí, pea ‘oku fakamo‘oni‘i ‘e he ‘Laumālie Mā‘oni‘oní ‘a e Tamaí mo au; pea ‘oku ou fakamo‘oni‘i kuo fekau ‘e he Tamaí ki he kakai fulipē, ‘i he potu kotoa pē, ke nau fakatomala pea tui kiate au.

33 Pea ko ia ia ‘okú ne tui kiate au, mo ^apapitaisó, ‘e ^bfakamo‘ui ia; pea ko kinautolu ia te nau ‘ma‘u ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Otuá.

34 Pea ko ia ia ‘oku ‘ikai tui

23c 3 Nīfai 19:10–13.

25a Mōsaia 18:13;

T&F 20:73.

FFL Papitaisó—

Mafai totonú.

b FFL ‘Otuá.

26a FFL Papitaiso—

Papitaiso ‘i he

fakaukú.

27a Sione 17:20–22;

3 Nīfai 28:10;

Molom. 7:7;

T&F 20:28.

28a 1 Kol. 1:10;

‘Efesō 4:11–14;

T&F 38:27.

29a 2 Tīm. 2:23–24;

Mōsaia 23:15.

FFL Feke‘ike‘i.

b LSS, ‘Efesō 4:26;

Mōsaia 2:32–33.

31a 2 Nīfai 31:2–21.

32a FFL Tokāteline ‘a
Kalaisí.

b 1 Sione 5:7.

c 3 Nīfai 28:11;

‘Eta 5:4.

33a Ma‘ake 16:16.

FFL Papitaisó—

Ko hono ‘aongá.

b FFL Fakamo‘ui.

c FFL Nāunau

Fakasilesitalé.

kiate au, mo papitaisó, ‘e mala-
‘ia ia.

35 Ko e mo‘oni, ko e mo‘oni,
‘oku ou pehē kiate kimoutolu,
ko ‘eku tokāteliné ‘eni, pea ‘oku
ou ha‘u mei he Tamaí ke faka-
mo‘oni ki ai; pea ko ia ia ‘oku
“tui kiate aú ‘oku tui ki he
Tamaí foki; pea ‘e fakamo‘oni‘i
au kiate ia ‘e he Tamaí, he te ne
‘a‘ahi kiate ia ^b‘aki ‘a e afi mo e
‘Laumālie Mā‘oni‘oni.

36 Pea ‘e pehē hono fakamo‘o-
ni‘i au ‘e he Tamaí, pea ‘e faka-
mo‘oni‘i ‘e he Laumālie Mā‘oni-
‘oní au pea mo e Tamaí kiate ia;
he ko e Tamaí, mo Au, mo e
Laumālie Mā‘oni‘oní ‘oku mau
taha pē.

37 Pea ‘oku ou toe pehē kiate
kimoutolu, kuo pau ke mou
fakatomala, pea “hoko ‘o tatau
mo ha tamasi‘i si‘i, pea papitaiso
‘i hoku hingoá, pe ‘oku ‘ikai pē
ha founga ke mou ma‘u ai ‘a e
ngaahi me‘á ni.

38 Pea ‘oku ou toe pehē kiate
kimoutolu, kuo pau ke mou
fakatomala, pea papitaiso ‘i
hoku hingoá, pea hoko ‘o tatau
mo ha ki‘i tamasi‘i si‘i, pe ‘e ‘ikai
te mou teitei ma‘u ‘a e pule‘anga
‘o e ‘Otuá.

39 Ko e mo‘oni, ko e mo‘oni,
‘oku ou pehē kiate kimoutolu,
ko ‘eku tokāteliné ‘eni, pea
‘ilonga ‘a kinautolu ‘oku “langa
aí ‘oku nau langa ki he‘eku
maká, pea ‘e ‘ikai ikuna ‘a kinau-
tolu ‘e he ngaahi ^bmatapā ‘o helí.

40 Pea ‘ilonga ia te ne fakahā ‘o
lahi ange pe si‘i hifo ‘i he me‘a
ní, pea fokotu‘u ia ko ‘eku tokā-
teliné, ‘oku tupu ia mei he fai
angahalá, pea kuo ‘ikai langa ia
‘i he‘eku maká; ka ‘oku langa ia
ki ha tu‘unga ‘o e “one‘one, pea
‘oku ava ‘a e ngaahi matapā ‘o
helí ke ma‘u ‘a e kakai peheé ‘o
ka ‘oho mai ‘a e vai pea fa‘aki
kiate ia ‘a e ngaahi matangí.

41 Ko ia, ‘alu atu ki he kakai
ni, pea fakahā ‘a e ngaahi lea ‘a
ia kuó u lea‘akí, ‘o a‘u ki he
ngaahi ngata‘anga ‘o e māmaní.

VAHE 12

---

*‘Oku ui ‘e Sīsū mo foaki ‘a e mālohi
ki he Toko Hongofulu Mā Uá—
‘Okú ne fai ki he kau Nīfai ha ma-
langa ‘oku tatau mo e Malanga ‘i he
Mo‘ungá—‘Okú ne folofola ‘o kau
ki he Ngaahi Tāpuaki tatau pē mo ia
‘i he malanga ‘i he mo‘ungá—‘Oku
māolunga pea mahu‘inga ange ‘ene
ngaahi akonaki ‘i he fono ‘a Mō-
sesé—‘Oku fekau ki he tangatá ke
ne haohaoa ‘o hangē ko ‘ene haohaoa
mo ‘ene Tamaí—Fakafehoanaki mo
e Mātiu vahe 5. Ta‘u t.s. 34 nai.*

PEA na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili
hono folofola ‘aki ‘e Sīsū ‘a e
ngaahi folofolá ni kia Nīfai, mo
kinautolu ‘a ia kuo uí, (ko ‘eni
ko e tokolahi ‘o kinautolu kuo
ui, pea ma‘u mo e mālohi mo e
mafai ke fai papitaisó, na‘e
toko “hongofulu mā ua) pea

35a ‘Eta 4:12.
b 3 Nīfai 9:20; 12:2.
c FFL Laumālie
Mā‘oni‘oní.
37a Ma‘ake 10:15;

Luke 18:17;
Mōsaia 3:19;
3 Nīfai 9:22.
39a Mātiu 7:24–29;
Hilam. 5:12.

FFL Maká.
b 3 Nīfai 18:12–13.
40a 3 Nīfai 14:24–27.
12 1a 3 Nīfai 13:25.

vakai, na'e mafao atu hono to'ukupú ki he fu'u kakaí, 'o kalinga kiate kinautolu, 'o pehē: 'Oku ^bmonū'ia 'a kimoutolu 'o kapau te mou tokanga ki he ngaahi lea 'a e toko hongofulu mā ua ko 'eni 'a ia kuó u "fili meiate kimoutolu ke akonaki kiate kimoutolu, pea hoko ko ho'omou kau tamaio'eikí; pea kuó u tuku kiate kinautolu 'a e mālohi ke nau papitaiso 'a kimoutolu 'aki 'a e vai; pea 'o ka hili homou papitaiso 'aki 'a e vai, vakai, te u papitaiso 'a kimoutolu 'aki 'a e afi pea mo e Laumālie Mā'oni'oni; ko ia 'oku monū'ia 'a kimoutolu 'o kapau te mou tui kiate au pea papitaiso, 'i he hili ho'omou mamata kiate au, pea 'ilo'i 'oku ou mo'uí.

2 Pea ko e tahá, 'oku monū'ia ange 'a kinautolu 'e "tui ki ho'omou ngaahi leá koe'uhi ko ho'omou fakamo'oni kuo mou mamata kiate aú, pea 'oku mou 'ilo'i 'oku ou mo'uí. 'Io, 'oku monū'ia 'a kinautolu 'e tui ki ho'omou ngaahi leá, mo ^bfakavaivai mo'oni 'a kinautolu 'i he fu'u loto-fakatōkilalo lahi pea papitaisó, he 'e 'a'ahi kiate kinautolu "aki 'a e afi mo e Laumālie Mā'oni'oni, pea te nau ma'u ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá.

3 'Io, 'oku monū'ia 'a e "angavaivai 'a ia 'oku nau ^bha'u kiate aú, he 'oku 'onautolu 'a e pule'anga 'o e langí.

4 Pea ko e tahá, 'oku monū'ia 'a kinautolu 'a ia 'oku tangí, he 'e fakafiemālie'i 'a kinautolu.

5 Pea 'oku monū'ia 'a e "angamaluú, he te nau ma'u 'a e ^bmāmaní.

6 Pea 'oku monū'ia 'a kinautolu kotoa pē 'oku "fiekaiia mo ^bfieinua ki he "mā'oni'oni, he 'e fakafonu 'a kinautolu 'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

7 Pea 'oku monū'ia 'a e "anga'ofá, he te nau ma'u 'a e "alo'ofa.

8 Pea 'oku monū'ia 'a kinautolu kotoa pē 'oku "loto-ma'á, he te nau ^bmamata ki he 'Otuá.

9 Pea 'oku monū'ia 'a kinautolu kotoa pē 'oku "fa'a fakaleleí, he 'e ui 'a kinautolu ko e ^bfānau 'a e 'Otuá.

10 Pea 'oku monū'ia 'a kinautolu kotoa pē kuo "fakatanga'i koe'uhi ko hoku hingoá, he 'oku 'onautolu 'a e pule'anga 'o e langí.

11 Pea 'oku monū'ia 'a kimoutolu 'o ka hanga 'e he kakaí 'o lau'ikovi'i mo fakatanga'i, mo lohiaki'i 'a kimoutolu 'i he me'a kovi kotoa pē, koe'uhi ko au;

12 He te mou ma'u 'a e fu'u

1b FFL Tāpuakí.

c FFL Uí.

2a T&F 46:13–14.

FFL Tuí.

b 'Eta 4:13–15.

c 3 Nifai 11:35; 19:13.

3a T&F 56:17–18.

FFL Loto-fakatōkilaló.

b Mātiu 11:28–30.

5a Loma 12:16;

Mōsaia 3:19.

FFL Angamalū.

b FFL Māmaní.

6a 2 Nifai 9:51;

'Inosi 1:4.

b Selem. 29:13.

c LFkt. 21:21.

7a FFL 'Alo'ofá.

8a FFL Haohaoá.

b T&F 93:1.

9a FFL Tokotaha Fa'a

Fakaleleí.

b FFL Foha mo e

Ngaahi 'Ofefine 'o e

'Otuá, Ngaahi.

10a T&F 122:5–9.

FFL Fakatanga,

Fakatanga'i.

fiefia lahi pea nēkeneka 'o lahi, koe'uhi 'e lahi ho'omou "totongi 'i he langí; he na'e pehē 'enau fakatanga'i 'a e kau palōfita 'a ia na'e 'i mu'a 'iate kimoutolú.

13 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou fekau kiate kimoutolu ke mou hoko ko e "māsima 'o e māmaní; ka 'o kapau 'e mole 'i he māsímá 'a hono koná, 'e fakakona'i fēfee'i 'a e māmaní? Ngata ai 'e 'ikai toe 'aonga 'a e māsímá, ka ke lī ki tu'a pea molomoloki ia 'i he lalo va'e 'o e kakaí.

14 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou fekau kiate kimoutolu ke mou hoko ko e maama 'o e kakaí ni. Ko e kolo kuo fokotu'u 'i ha mo'unga 'oku 'ikai fa'a fakapulí ia.

15 Vakai, 'oku tutu koā 'e he tangatá ha "te'elango pea tuku ia ki he lalo puha? 'Ikai, ka ki he tu'unga māmá, pea 'oku uló ia kiate kinautolu kotoa pē 'oku 'i he falé;

16 Ko ia tuku ke uló pehē ho'omou "māmá 'i he 'ao 'o e kakaí ni, koe'uhi ke nau mamata ki ho'omou ngaahi ngāue leleí pea tuku 'a e fakafeta'i ki ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langí.

17 'Oua na'a mou mahalo kuó u ha'ú ke fakata'e'aonga'i 'a e fonó, pe ko e kau palōfítá. 'Oku 'ikai ko 'eku ha'ú ke fakata'e-aonga'i ka ke fakakakato;

18 He ko e mo'oni 'oku ou pehē

kiate kimoutolu, kuo 'ikai mole ha kí'i kongá sí'i mei he "fonó, ka kuo fakakakato ia 'iate au.

19 Pea vakai, kuó u tuku kiate kimoutolu 'a e fono mo e ngaahi fekau 'a 'eku Tamaí, koe'uhi ke mou tui kiate au, pea ke mou fakatomala mei ho'omou ngaahi angahalá, pea ha'ú kiate au 'aki 'a e "loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala. Vakai, 'oku mou ma'u 'a e ngaahi fekaú 'i homou 'aó, pea kuo fakakakato 'a e b'fonó.

20 Ko ia mou ha'ú kiate au pea mou mo'ui; he ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'e 'ikai te mou tauhi 'eku ngaahi fekau, 'a ia kuó u tuku kiate kimoutolú 'i he taimi ko 'ení, 'e 'ikai te mou teitei fa'a hū ki he pule'anga 'o e langí.

21 Kuo mou fanongo na'e pehē 'e kinautolu 'o e kuonga mu'á, pea 'oku tohi foki 'i homou 'aó, ke 'oua na'a mou "fakapō, pea ko ia ia 'e fakapoó, te ne tu'utāmaki 'i he tautea mei he 'Otuá.

22 Ka 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko ia ia 'e 'ita ki hono tokouá 'e tu'utāmaki ia ki he'ene fakamāú. Pea ko ia ia te ne pehē ki hono tokouá, ko e valé, 'e tu'utāmaki ia ki he tautea 'a e fakamāú; ka ko ia te ne pehē, Ko e faha koé, 'e tu'utāmaki ia ki he afi 'o helí.

23 Ko ia, kapau te ke ha'ú kiate au, pe te ke fie ha'ú kiate au, pea manatu 'oku kovi'ia ho tokouá 'iate koe—

12a 'Eta 12:4.
13a T&F 101:39–40.
FFL Māsímá.
15a Luke 8:16.

16a 3 Nifai 18:24.
18a FFL Fono 'a Mōsesé.
19a 3 Nifai 9:20.
FFL Loto-mafesifesi.

b 3 Nifai 9:17.
21a 'Eke. 20:13;
Mōsaia 13:21;
T&F 42:18.

24 'Alu koe ki ho tokouá, pea tomu'a "fakalelei ki ho tokouá, pea toki ha'u kiate au 'i he loto-fakamātoato mo'oni, pea te u tali koe.

25 Fakalelei vave mo ho filí lolotonga ho'omo kei 'i he halá mo ia, koe'uhí ke 'oua na'a faifai pea 'i ai ha taimi te ne ma'u ai ha faingamālie kiate koe, pea 'e lī koe ki he fale fakapōpulá.

26 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'e 'ikai 'aupito te ke teitei hao mei ai, kae 'oua kuó ke totongi 'a e sē-nine kotoa pē. Pea lolotonga 'a ho'o 'i he fale fakapōpulá te ke lava koā ke totongi ha "sēnine 'e taha? Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'Ikai.

27 Vakai, kuo tohi 'e kinautolu 'i he kuonga mu'á, 'oua na'á ke "tono;

28 Ka 'oku ou tala kiate kimoutolu, ko ia 'okú ne fakasio ki ha fefine, ke "holi ki aí, kuo 'osi tono ia 'i hono lotó.

29 Vakai, 'oku ou tuku kiate kimoutolu 'a e fekau, ke 'oua na'a mou tuku ke hū ha me'a 'e taha 'o e ngaahi fakakauká ni ki homou "lotó;

30 He 'oku lelei ange ke mou fakafisi 'a kimoutolu mei he ngaahi me'á ni, 'o mou tauhi ai kiate au 'i hono fua homou "kolosí, 'i hano lī 'a kimoutolu ki heli.

31 Kuo tohi 'o pehē, ko ia 'okú

ne tukuange hono uaifí, ke ne 'oange kiate ia 'a e tohi "vete.

32 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko ia ia 'e "tukuange hono uaifí, tuku kehe ko e 'uhinga 'i ha'ane halaia 'i he 'bfe'auaki, 'o tupu ai ha'ane "tono; pea ko ia ia 'e mali mo ia kuo vete 'okú ne halaia ai 'i he tono.

33 Pea ko e tahá kuo tohi foki, 'oua na'á ke fuakava, kae fai ki he 'Eikí ho'omou ngaahi "fuakavá;

34 Ka ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oua te mou "fuakava 'i ha me'a 'e taha; pe ki he langí, he ko e 'afio'anga ia 'o e 'Otuá;

35 Pe ki he fonuá, he ko hono tu'unga-va'é ia;

36 Pea 'oua foki te mou fua-kava ki he 'ulú, he 'oku 'ikai te mou fa'a ngaohi ha tu'oni lou-'ulu ke 'uli'uli pe hinehina;

37 Ka ke mou lea pē 'Io, pe 'io; mo 'Ikai, pe 'ikai; he 'o ka mou ka lea 'aki ha me'a lahi ange heni 'oku kovi ia.

38 Pea vakai, kuo tohi, ke totongi 'aki 'a e "mata 'a e mata, mo e nifo 'a e nifo;

39 Ka 'oku ou pehē atu kiate kimoutolu, ke 'oua na'a mou "fetongi ha ngāue kovi, ka ko ia te ne sipi'í ho kou'ahē to'omata'ú, 'bfulihi atu kiate ia ho kou'ahē 'e tahá foki;

40 Pea kapau 'e faka'ilo koe 'e ha tangata 'i he fakamaau'angá

24a FFL Fakamolemole, Fakamolemole'í.

26a 'Alamā 11:3.

27a 2 Nīfai 9:36; T&F 59:6.

28a T&F 42:23.

FFL Holi Koví.

29a Ngāue 8:22.

30a Mātiu 10:38; 16:24;

Luke 9:23.

31a FFL Vete Malí.

32a Ma'ake 10:11–12.

b FFL Fe'auakí.

c FFL Tonó.

33a FFL Fakapapaú.

34a FFL Lea Ta'efe'ungá.

38a Lev. 24:20.

39a 3 Nīfai 6:13;

4 Nīfai 1:34;

T&F 98:23–32.

b FFL Fa'a Kātakí.

VAHE 13

pea to’o ho kofu tu’á, tuku ke ne ma’u mo ho pulupulú foki;

41 Pea kapau ‘e fakamālohi’i koe ‘e ha taha ke ke ‘alu ‘i ha maile ‘e taha, ‘alu mo ia ‘i ha maile ‘e ua.

42 “Foaki kiate ia ‘oku kole kiate koé, pea ko ia ‘oku fie nō meiate koé ‘oua na’a fulitu’a kiate ia.

43 Pea vakai kuo tohi foki, ke ke ‘ofa ki ho kaungā’apí pea fehi’a ki ho filí;

44 Kae vakai ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘ofa ki homou ngaahi “filí, tāpuaki’i ‘a kinautolu ‘oku kape’i ‘a kimoutolú, failelei kiate kinautolu ‘oku fehi’a kiate kimoutolú, pea ^bhūfia ‘a kinautolu ‘oku ngaohikovia ‘a kimoutolu mo fakatanga’i ‘a kimoutolú;

45 Fai ‘a e ngaahi me’á ni koe’uhi ke mou hoko ko e fānau ‘a ho’omou Tamai ‘a ia ‘oku ‘i he langí; he ‘okú ne pule ke hopo hake ‘ene la’áa ki he angakoví mo e angaleleí.

46 Ko ia ko e ngaahi me’a ‘a ia na’e ‘o e kuonga mu’á, ‘a ia na’e ‘i he fono, kuo fakakakato kotoa ia ‘iate au.

47 Kuo fakangata ‘a e ngaahi me’a “motu’á, kae hoko ‘o fo’ou ‘a e ngaahi me’a kotoa pē.

48 Ko ia, ‘oku ou faka’amu ke mou “haohaoa ‘o hangē pē ko aú, pe hangē ko e haohaoa ho’omou Tamai ‘a ia ‘oku ‘i he langí.

‘Oku ako’i ‘e Sīsū ki he kau Nīfai ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki—‘Oku fekau ke nau teuteu ‘a e ngaahi koloa ‘i he langí—‘Oku fekau ki he Toko Hongofulu Mā Uá ‘i he’enu nau ngāuē ke ‘oua na’a nau fakakaukau ki he’enu ngaahi fiema’u fakatu’asinó—Fakafehoanaki mo e Mātiu vahe 6. Tā’u t.s. 34 nai.

Ko e mo’oni, ko e mo’oni, ‘oku ou pehē, ‘oku ou loto ke mou “foaki ki he masivá; kae vakai ke ‘oua na’a mou fai ho’omou foakí ‘i he ‘ao ‘o e kakaí koe’uhí ke nau mamata ki ai; ka pehē ‘e ‘ikai te mou ma’u ha’amou totongi mei ho’omou Tamai ‘a ia ‘oku ‘i he langí.

2 Ko ia, ‘o ka mou ka fai ho’omou foakí ‘oua na’a mou ifi ha me’a lea ‘i homou ‘aó, ‘o hangē ko ia ‘oku fai ‘e he kau mālualoí ‘i he ngaahi fale lotú mo e ngaahi halá, koe’uhi ke nau ma’u ‘a e “fakamālō ‘a e kakaí. Ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo nau ma’u ‘enu totongi.

3 Ka ‘o ka mou ka fai ha foaki ‘oua na’a tuku ke ‘ilo ‘e homou nima to’ohemá ‘a e me’a ‘oku fai ‘e homou nima to’omata’ú;

4 Koe’uhi ke lilo ho’omou foakí; pea ko ho’omou Tamai ‘oku ‘afio’i ‘i he liló, te ne totongi fakahā kiate kimoutolu.

42a Sēkope 2:17–19;
Mōsaia 4:22–26.

44a LFKt. 24:17;
‘Alamā 48:23.

b Ngāue 7:59–60.

47a 3 Nīfai 15:2, 7;
T&F 22:1.

48a Mātiu 5:48;
3 Nīfai 27:27.

FFL Haohaoá.

13 1a FFL Foaki ‘Ofá,
Ngaahi.

2a T&F 121:34–35.

5 Pea 'o ka mou ka "lotu 'oua na'a mou fai 'o hangē ko e kau mālualoí, he 'oku nau manako ke lotu 'o tu'u 'i he ngaahi fale lotú mo e ngaahi tuliki 'o e ngaahi halá, koe'uhi ke mamata kiate kinautolu 'a e kakaí. Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo nau ma'u 'enau totongí.

6 Ka ko kimoutolu, 'o ka mou ka lotu, hū ki homou potu liló, pea ka tāpuni homou matapaá, lotu ki ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he liló; pea ko ho'omou Tamai, 'a ia 'okú ne 'afio'i 'i he liló, te ne totongi fakahā kiate kimoutolu.

7 Ka 'o ka mou ka lotu, 'oua na'a mou toutou lea 'aki 'a e ngaahi me'a tatau ta'e'aonga ma'u pē, 'o hangē ko e hīteni, he 'oku nau mahalo 'e ongo'i 'a kinautolu 'i he'enau ngaahi lea lahí.

8 Ko ia 'oua na'a mou tatau mo kinautolu, he 'oku "afio'i 'e ho'omou Tamai 'a e ngaahi me'a 'oku mou masiva aí 'i he te'eki ai ke mou kole kiate iá.

9 Ko ia ke "anga peheni 'a ho'omou 'lotú: Ko 'emau "Tamai 'oku 'i he langi, ke tapuhā ho huafá.

10 Ke fai ho finangaló 'i māmani 'o hangē ko ia 'i he langí.

11 Pea fakamolemole 'emau ngaahi angahalá, 'o hangē ko 'emau fakamolemole'i 'a kinautolu kuo fai hala mai kiate kimautilú.

12 Pea 'oua na'a "tuku 'a kimautilu ki he 'ahi'ahí, kae fakamo'ui 'a kimautilu mei he koví.

13 He 'oku 'o'ou 'a e pule'angá, mo e mālohí, mo e nāunaú 'o ta'engata. 'Ēmeni.

14 He kapau 'oku mou "fakamolemole'i 'a e ngaahi angahala 'a e kakaí, 'e fakamolemole'i 'a kimoutolu foki 'e ho'omou Tamai fakalangí.

15 Ka kapau 'e 'ikai te mou fakamolemole'i 'a e ngaahi angahala 'a e kakaí 'e 'ikai foki fakamolemole'i 'e ho'omou Tamai 'a ho'omou ngaahi angahala.

16 Pea ko e tahá, kapau te mou "aukai 'oua na'a mou hangē ko e kau mālualoí, 'o fakamatapeko, he 'oku nau fakakehe honau matá koe'uhi ke hā ki he kakaí 'oku nau 'aukai. Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo nau ma'u 'enau totongí.

17 Ka ko kimoutolu, 'o ka mou ka 'aukai, pani homou 'ulú, mo kaukau'i homou matá;

18 Koe'uhi ke 'oua na'a hā ki he kakaí 'oku mou 'aukai, kae hā ki ho'omou Tamai, 'a ia 'oku 'afio 'i he "liló; pea ko ho'omou Tamai, 'a ia 'okú ne 'afio'i 'i he liló, te ne totongi fakahā kiate kimoutolu.

19 'Oua 'e tokonaki ma'amoutolu 'a e koloa 'i māmani, 'a ia 'oku kai 'e he ané mo e 'ume'umeá, pea 'oku hae'i 'e he kau kaiha'á 'o kaiha'asi.

20 Kae tokonaki ma'amoutolu 'a e ngaahi "koloa 'i he langí, 'a

5a FFL Lotú.

8a T&F 84:83.

9a Mātiu 6:9–13.

b FFL Lotú.

c FFL 'Otua—'Otua ko

e Tamai.

12a LSS, Mātiu 6:14.

14a Mōsaia 26:30–31;

T&F 64:9.

FFL Fakamolemole,

Fakamolemole'í.

16a 'Isaia 58:5–7.

FFL 'Aukai.

18a T&F 38:7.

20a Hilam. 5:8; 8:25.

ia 'oku 'ikai kai 'e he ané pe 'ume'umeá, pea 'oku 'ikai hae'i 'e he kau kaiha'á 'o kaiha'así.

21 He ko e potu 'oku 'i ai ho'omou koloá, 'e 'i ai foki mo homou lotó.

22 Ko e "maama 'o e sinó ko e matá; ko ia, kapau 'oku lelei ho matá, 'e fonu ho sinó kotoa 'i he maama.

23 Ka kapau 'oku kovi ho matá, 'e fonu 'a ho sino kotoa 'i he fakapo'uli. Ko ia, kapau kuo fakapo'uli 'a e maama 'a ia 'oku 'iate koé, 'e fēfē hono lahi 'o e fakapo'uli ko iá!

24 'Oku 'ikai fa'a "tauhi 'e ha tangata 'a e 'eiki 'e toko ua; he te ne fehi'a ki he toko taha kae 'ofa ki he toko taha, pe te ne pīkitai ki he toko taha kae li'aki 'a e toko taha. 'E 'ikai te mou fa'a tauhi 'a e 'Otuá mo e Koloá.

25 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē hili 'a e folofola 'aki 'e Sīsū 'a e ngaahi folofola ní na'á ne 'afio ki he toko hongofulu mā ua 'a ia kuó ne filí, 'o ne folofola kiate kinautolu: Manatu'i 'a e ngaahi lea 'a ia kuó u lea'akí. He vakai, ko kimoutolu 'a e fa'ahinga kuó u fili ke "tauhi ki he kakai ní. Ko ia 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oua na'a mou ^btokanga ki ho'omou mo'uí, ki ha me'a ke mou kai, pe ha me'a ke mou inu; pe ki homou sinó, 'i ha me'a ke mou tuí. 'Ikai 'oku lahi hake 'a e mo'uí 'i he me'akai, mo e sinó 'i he kofu?

26 Vakai ki he fanga manu-puna 'o e 'ataá, he 'oku 'ikai te nau tūtuu'i, pea 'oku 'ikai te nau

tu'usi pe tānaki ki ha feleoko; ka 'oku fafanga 'a kinautolu 'e ho'omou Tamai fakalangí. 'Ikai 'oku mou mahu'inga lahi hake 'iate kinautolu?

27 Ko hai 'iate kimoutolu te ne lava 'o fakalahi ki he lōloa 'o hono sinó 'aki ha ofa 'e taha 'i he'ene tokanga ki aí?

28 Pea ko e hā 'oku mou tokanga ai ki hamou kofú? Vakai ki he fisi'i 'akau 'o e ngoué, mo e anga 'o 'enau tupú; 'oku 'ikai te nau ngāue, pea 'oku 'ikai te nau lālanga;

29 Ka 'oku ou pehē kiate kimoutolu, na'e 'ikai tatau 'a e teunga 'o Solomoné 'i hono nāunau kotoa pē, mo ha taha 'o kinautolú ni.

30 Ko ia, kapau 'oku fakakofu'i pehē 'e he 'Otuá 'a e mohuku 'o e ngoué, 'a ia 'oku 'i ai he 'ahó ni, kae li 'apongipongi ki he ngoto-'umú, 'e pehē pē 'ene fakakofu'i 'a kimoutolú, 'o kapau 'oku 'ikai ke si'i ho'omou tuí.

31 Ko ia 'oua na'a mou tokanga, 'o pehē, Ko e hā ke tau kai? pe, Ko e hā ke tau inu? pe, Ke tau kofu 'aki 'a e hā?

32 He 'oku 'afio'i 'e ho'omou Tamai fakalangí 'oku 'aonga kiate kimoutolu 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē.

33 Ka mou fuofua kumi 'a e "pule'anga 'o e 'Otuá mo 'ene mā'oni'oní, pea 'e foaki 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē kiate kimoutolu.

34 Ko ia ke 'oua na'a mou tokanga ki he 'apongipongi, koe'uhi 'e tokanga 'a e 'apongi-

pongí ki he'ene ngaahi me'a 'a'ana. 'Oku fe'unga 'a e ngaahi kovi 'o e 'aho taki taha.

VAHE 14

'Oku folofola 'a Sīsū 'o fekau: 'Oua 'e fakamaau; kole ki he 'Otuá; tokanga telia 'a e kau palōfita kākaá — 'Okú ne tala'ofa 'a e fakamo'uí kiate kinautolu 'oku fai 'a e finangalo 'o e Tamaí — Fakafehoanaki mo e Mātiu vahe 7. Ta'u r.s. 34 nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē hili 'a e folofola 'aki 'e Sīsū 'a e ngaahi folofola ní na'á ne toe fofonga atu ki he fu'u kakaí, 'o ne toe folofola atu kiate kinautolu, 'o pehē: Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Oua te mou "fakamaau, pea 'e 'ikai fakamāu'i 'a kimoutolu.

2 "He ko e anga ko ia 'o ho'omou fakamāu, 'e fakamāu'i ai 'a kimoutolu; pea ko e fua ko ia te mou fua 'aki 'a e kakai kehé, 'e toe fua 'aki ia 'a kimoutolu foki.

3 Pea ko e hā 'okú ke tokanga ai ki he malamala'i 'akau 'oku 'i he mata 'o ho kāingá, ka 'oku 'ikai te ke tokanga ki he fu'u kongá 'akau 'oku 'i ho mata 'o'ou?

4 Pe 'e fēfē ha'o pehē ki ho tokouá: Tuku ke u to'o 'a e malamala'i 'akau mei ho matá — kae vakai, 'oku 'i ai 'a e fu'u kongá 'akau 'i ho mata 'o'ou?

5 'E mālualoí, tomu'a to'o 'a e fu'u "kongá 'akau mei ho mata

'o'ou; pea te ke toki lava 'o mamata lelei ke to'o 'a e malamala'i 'akau mei he mata 'o ho kāingá.

6 'Oua na'a 'oatu 'a e me'a "toputapú ki he fanga kulií, pe sī ho'omou mata'i tofé ki he fanga puaká, telia na'a nau malamalaki ia 'i honau lalo va'é, pea tafoki mai 'o keina 'a kimoutolu.

7 "Kole, pea 'e foaki kiate kimoutolu; kumi, pea te mou 'ilo; tukituki, pea 'e to'o kiate kimoutolu.

8 He ko ia kotoa pē 'oku kolé, 'okú ne ma'u; pea ko ia 'oku kumi, 'okú ne 'ilo; pea ko ia 'oku tukituki, 'e to'o kiate ia.

9 Pe ko hai ha tangata 'iate kimoutolu, kapau 'e kole mā 'e hono fohá, peá ne 'oange ki ai ha maka?

10 Pe kapau te ne kole ha ika, peá ne 'oange ki ai ha ngata?

11 Ko ia kapau ko kimoutolu, 'oku angakoví, 'oku mou 'ilo ke foaki 'a e ngaahi me'a lelei ki ho'omou fānaú, 'e fēfē hono lahi hake 'o e fie foaki 'e ho'omou Tamai 'oku 'i he langí 'a e ngaahi me'a lelei kiate kinautolu 'oku kole kiate iá?

12 Ko ia, ko e me'a kotoa pē 'oku mou loto ke fai 'e he kakai kiate kimoutolú, mou "fai ia kiate kinautolu, he ko e fonó 'eni mo e kau palōfitá.

13 Mou hū 'i he matapā "fāsi'í; he 'oku fālahi 'a e matapaá, mo "ata'atā 'a e halá, 'a ia 'oku fakatau ki he 'auhá, pea 'oku 'i ai 'a e tokolahi 'oku hū ai;

14 1a LSS, Mātiu 7:1–2;
Sione 7:24.
2a Molom. 8:19.
5a Sione 8:3–11.

6a FFL Toputapú.
7a 3 Nifai 27:29.
FFL Lotú.
12a FFL 'Ofa Mamahí.

13a Luke 13:24;
3 Nifai 27:33.
b T&F 132:25.

14 He 'oku fāsi'i 'a e "matapaá, mo ^blausii 'a e halá, 'oku fakatau ki he mo'uí, pea ko e 'tokosii' pē 'oku nau 'ilo iá.

15 Tokanga telia 'a e kau palōfita "loí, 'oku ha'u kiate kimoutolu 'i he kofu fakasipi, ka 'i lotó ko e fanga ulofi fekai 'a kinautolu.

16 Te mou 'ilo 'a kinautolu 'i honau ngaahi fuá. 'Oku toli 'e he kakai 'a e ngaahi kālepí 'i he 'akau talatala, pe ko e fikí 'i he talatala'āmoa?

17 Ko ia 'oku tupu 'i he 'akau lelei kotoa pē 'a e fua lelei; kae tupu 'i he 'akau kovi 'a e fua kovi.

18 'E 'ikai fa'a tupu 'i he 'akau lelei 'a e fua kovi, pe tupu 'i he 'akau kovi 'a e fua lelei.

19 Ko e 'akau kotoa pē 'oku 'ikai "tupu ai 'a e fua lelei 'oku tā hifo ia, pea laku ki he afí.

20 Ko ia, te mou 'ilo 'a kinautolu 'i honau ngaahi "fuá.

21 'Oku 'ikai ko kinautolu kotoa pē 'oku pehē mai kiate au, 'Eiki, 'Eiki, te nau hū ki he pule'anga 'o e langí; ka ko ia 'okú ne fai 'a e finangalo 'o 'eku Tamai 'a ia 'oku 'i he langí.

22 'E "pehē mai 'e he tokolahi kiate au 'i he 'aho ko iá: 'Eiki, 'Eiki, 'ikai kuo mau kikite 'i ho huafá, pea 'i ho huafá kuo mau kapusi ki tu'a 'a e kau tēvoló, pea 'i ho huafá kuo mau fai 'a e ngaahi me'a fakafo lahi?

23 Pea te u toki fakahā kiate kinautolu: Na'e 'ikai 'aupito te u "ilo 'a kimoutolu; ^balu 'iate au, 'a kimoutolu 'oku fai 'a e ngaahi ngāue 'o e angahalá.

24 Ko ia, ko ia ia 'oku fanongo ki he ngaahi leá ni 'a'aku pea fai ki ai, te u fakatatau ia ki ha tangata poto, 'a ia na'e langa hono falé 'i he funga "maka—

25 Pea na'e tō 'a e "uhá, pea 'oho mai 'a e vai, pea hoko mo e havilí, 'o tō ki he fale ko iá; ka na'e 'ikai ^bholo ia, he na'e langa ia 'i he funga maka.

26 Ka ko ia ia 'okú ne fanongo ki he'eku ngaahi talá ni, pea 'ikai fai ki ai 'oku fakatatau ia ki ha tangata vale, 'a ia na'e langa hono falé 'i he "one'one—

27 Pea na'e tō 'a e 'uhá, pea 'oho mai 'a e vai, pea na'e angi 'a e matangi 'o fa'aki ki he fale ko iá; pea na'e holo ia, pea ko e me'a lahi 'a 'ene holó.

VAHE 15

'Oku fakahā 'e Sīsū 'oku fakahoko 'iate ia 'a e fono 'a Mōsesé—Ko e kau Nīfai 'a e fanga sipi kehe na'á ne folofola 'o kau ki ai 'i Selūsalemá—Ko e me'a 'i he fai angahalá, ne 'ikai 'ilo 'i ai 'e he kakai 'o e 'Eiki 'i Selūsalemá ki he fanga sipi ne fakamovetevete 'i 'o 'Isilelí. Ta'u r.s. 34 nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he faka'osi 'e Sīsū 'ene ngaahi

14a 2 Nīfai 9:41;
31:9, 17–18;
T&F 22:1–4.

b 1 Nīfai 8:20.
c 1 Nīfai 14:12.

15a Selem. 23:21–32;
2 Nīfai 28:9, 12, 15.

19a Mātiu 3:10;
'Alamā 5:36–41;
T&F 97:7.

20a Luke 6:43–45;
Molonai 7:5.

22a 'Alamā 5:17;
23a Mōsaia 5:13;

26:24–27.

b Luke 13:27.

24a FFL Maká.

25a 'Alamā 26:6;
Hilam. 5:12.

b LFkt. 12:7.
26a 3 Nīfai 11:40.

folofola ní, na'e 'afio holo hono fofongá ki he kakaí, 'o folofola kiate kinautolu: Vakai, kuo mou fanongo ki he ngaahi me'a na'á ku ako 'aki 'i he te'eki ai ke u 'alu hake ki he'eku Tamaí; ko ia, 'ilonga ia 'e manatu'í 'a 'eku ngaahi leá ni mo "fai ki aí, te u ^bhiki hake ia 'i he 'aho faka'osí.

2 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono folofola 'aki 'e Sīsū 'a e ngaahi folofola ní na'á ne 'afio'í 'oku 'i ai 'a e ní'ihí 'iate kinautolu 'oku ofo, mo fifili pe ko e hā ha me'a te ne fai ki he "fono 'a Mōsesé; he na'e 'ikai mahino kiate kinautolu 'a e folofola kuo 'osi 'a e ngaahi me'a motu'á, pea kuo hoko 'a e me'a kotoa pē 'o fo'ou.

3 Pea na'á ne folofola kiate kinautolu: 'Oua te mou ofo 'i he'eku tala kiate kimoutolu kuo 'osi 'a e ngaahi me'a motu'á, pea kuo hoko 'a e me'a kotoa pē 'o fo'ou.

4 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu kuo fakakakato 'a e "fono 'a ia na'e tuku kia Mōsesé.

5 Vakai, ko "au ia na'á ne foaki 'a e fonó, pea ko au ia 'a ia na'á ne fuakava ki hoku kakai ko 'Isilelí; ko ia, kuo fakakakato 'iate au 'a e fonó, he kuó u ha'u ke ^bfakakakato 'a e fonó; ko ia kuo ngata ia.

6 Vakai, 'oku "ikai te u fakata'e'aonga'í 'a e kau palōfitá, he

ko 'enau ngaahi lea kotoa pē 'oku te'eki ai ke fakahoko 'iate aú, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e fakahoko ia kotoa pē.

7 Pea ko e me'a 'i he'eku tala kiate kimoutolu kuo 'osi 'a e ngaahi me'a motu'á, 'oku 'ikai te u fakata'e'aonga'í ai 'a e ngaahi me'a kuo lea 'aki 'o kau ki he ngaahi me'a 'e hokó.

8 He vakai, 'oku te'eki ai fakahoko hono kotoa 'o e "fuakava 'a ia na'á ku fai mo hoku kakai; ka ko e fono 'a ia na'e foaki kia Mōsesé 'oku ngata ia 'iate au.

9 Vakai, ko au 'a e "fonó, pea mo e ^bmāmá. Sio kiate au, pea kātaki ki he ngata'angá, pea te mou 'mo'ui; he ko ia ia 'okú ne "kātaki ki he ngata'angá te u foaki kiate ia 'a e mo'ui ta'engatá.

10 Vakai, kuó u foaki kiate kimoutolu 'a e ngaahi "fekaú; ko ia tauhi 'eku ngaahi fekaú. Pea ko e fonó 'eni mo e me'a na'e tohi 'e he kau palōfitá, he ko e mo'oni na'a nau ^bfakamo'oni kiate au.

11 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono folofola 'aki 'e Sīsū 'a e ngaahi folofola ní, na'á ne folofola ki he toko hongofulu mā ua 'a ia kuó ne filí:

12 Ko 'eku kau ākongá 'a kimoutolu; pea ko e maama 'a kimoutolu ki he kakai ni, 'a ia ko e toenga 'o e fale 'o "Siosefá.

15 1a Sēmisi 1:22.

b 1 Nīfai 13:37;

T&F 5:35.

2a FFL Fono 'a Mōsesé.

4a Mōsaia 13:27–31;

3 Nīfai 9:17–20.

5a 1 Kol. 10:1–4;

3 Nīfai 11:14.

FFL Sihova.

b 'Alamā 34:13.

6a 3 Nīfai 23:1–5.

8a 3 Nīfai 5:24–26.

9a 2 Nīfai 26:1.

b FFL Maama 'o Kalaisí.

c Sione 11:25;

T&F 84:44.

d FFL Kātaki.

10a 3 Nīfai 12:20.

b Mōsaia 13:33.

12a FFL Siosefa, Foha 'o Sēkopé.

13 Pea vakai, ko e “fonua ‘eni ‘o homou tofi’á; pea kuo foaki ia ‘e he Tamaí kiate kimoutolu.

14 Pea kuo te’eki ai ha taimi ‘e fai kiate au ‘e he Tamaí ha fekau ke u fakahā ia ki homou kāinga ‘i Selūsalemá.

15 Pea kuo te’eki ai ha taimi ‘e fai kiate au ‘e he Tamaí ha fekau ke u fakahā kiate kinautolu ha me’a ‘o kau ki he ngaahi fa’ahinga “kehe ‘o e fale ‘o ‘Isilelí, ‘a ia kuo tataki atu ‘e he Tamaí mei he fonuá.

16 Ko hono kotoa ‘eni ‘o e me’a na’e fekau kiate au ‘e he Tamaí, ke u fakahā kiate kinautolú:

17 ‘Oku ‘i ai mo ‘eku fanga sipi kehe ‘oku ‘ikai kau ‘i he loto’áá ni; ‘oku totonu ke u ‘omi mo kinautolu foki, pea te nau fanongo ki hoku le’ó; pea ‘e ‘i ai ‘a e loto’ā pē taha, mo e “tauhi pē taha.

18 Pea ko ‘eni, ko e me’a ‘i he kia-kekevá mo e ta’etuí na’e ‘ikai ai ke “mahino kiate kinautolu ‘eku leá; ko ia na’e fekau au ‘e he Tamaí ke ‘oua na’á ku lea ‘aki mo ha toe me’a kehe kiate kinautolu ‘i he me’á ni.

19 Kā, ko e mo’oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu kuo fekau au ‘e he Tamaí, pea ‘oku ou fakahā ia kiate kimoutolu, na’e fakamavahe ‘a kimoutolu meiate kinautolú koe’uhi ko ‘enau angahalá; ko ia koe’uhi ko ‘enau angahalá ‘oku ‘ikai ai te nau ‘ilo kiate kimoutolú.

20 Pea ko e mo’oni, ‘oku ou toe pehē kiate kimoutolu ‘oku ‘i ai ha ngaahi fa’ahinga kehe kuo fakamavahe ‘i ‘e he Tamaí meiate kinautolu; pea koe’uhi ko ‘enau angahalá ‘oku ‘ikai ai te nau ‘ilo kiate kinautolú.

21 Pea ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko kimoutolu ia ‘a e fa’ahinga ‘a ia na’á ku lau ki ai ‘o pehē: ‘Oku ai mo ‘eku fanga sipi “kehe ‘oku ‘ikai ‘i he loto’áá ni; te u ‘omi mo kinautolu foki, pea te nau fanongo ki hoku le’ó; pea ‘e ‘i ai ‘a e loto’ā pē taha, mo e tauhi pē taha.

22 Pea na’e ta’emahino kiate kinautolu ‘a ‘eku leá, he na’a nau mahalo ko e lau ia ki he kau “Senitailé; he na’e ‘ikai mahino kiate kinautolu ‘e ^bfakaului ‘a e kau Senitailé ‘i he’enau malangá.

23 Pea na’e ‘ikai mahino kiate kinautolu ‘eku pehē te nau fanongo ki hoku le’ó; pea na’e ‘ikai mahino kiate kinautolu ‘eku pehē ‘e ‘ikai fanongo ‘a e kau “Senitailé ‘i ha taimi ki hoku le’ó—pea ‘e ‘ikai te u fakahā au kiate kinautolu ka ‘i he ^bLaumālie Mā’oni’oni pē.

24 Kae vakai, kuo mou fanongo ki “hoku le’ó, mo mamata foki kiate au; pea ko ‘eku fanga sipi ‘a kimoutolu, pea ‘oku lau ‘a kimoutolu fakataha mo kinautolu kuo ^bfoaki kiate au ‘e he Tamaí.

13a 1 Nīfai 18:22–23.

14a 3 Nīfai 5:20.

15a 3 Nīfai 16:1–4.

FFL ‘Isilelí—Ko e fa’ahinga ‘e hongofulu ‘o ‘Isilelí na’e molé.

17a FFL Tauhi-sipi Leleí.

18a T&F 10:59.

21a Sione 10:14–16.

22a FFL Senitailé, Kau.

b Ngāue 10:34–48.

23a Mātiu 15:24.

b 1 Nīfai 10:11.

FFL Laumālie

Mā’oni’oni.

24a ‘Alamā 5:38;

3 Nīfai 16:1–5.

b Sione 6:37;

T&F 27:14.

VAHE 16

'E hā'ele 'a Sīsū ki he nī'ihī kehe 'oku nau 'o e fanga sipi hē 'o 'Isilelí—'I he ngaahi 'aho faka'osí 'e 'uluaki 'ave 'a e ongoongoleleí ki he kau Senitailé pea toki hoko ki he fale 'o 'Isilelí—'E mamata tonu 'aki 'e he kakai 'o e 'Eikí 'a honau matá ki hé'ene toe fakafoki mai 'a Saioné. Ta'u r.s. 34 nai.

PEA ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'i ai mo 'eku fanga sipi "kehe, 'a ia 'oku 'ikai 'o e fonuá ni, pe ko e fonua ko Selūsalemá, pe 'i ha potu 'e taha 'o e fonua 'a ia 'oku takatakai 'i he ngaahi potu kuó u 'i ai ke malangá.

2 He ko e fa'ahinga 'oku ou lau ki ai ko kinautolu ia kuo te'eki ai fanongo ki hoku le'ó; pea kuo 'ikai 'i ai ha taimi te u fakahā au 'i ha taimi kiate kinautolu.

3 Ka kuó u ma'u ha fekau mei he Tamaí ke u 'alu atu kiate "kinautolu, pea te nau fanongo ki hoku le'ó, pea lau fakataha 'a kinautolu mo 'eku fanga sipi, koe'uhí ke 'i ai 'a e loto'ā pē taha mo e tauhi pē taha; ko ia 'oku ou 'alu ai ke fakahā au kiate kinautolu.

4 Pea 'oku ou fekau kiate kimoutolu ke mou tohi 'a e ngaahi "leá ni 'o ka hili 'eku 'alú, koe'uhí na'a 'iloange kuo 'ikai ke 'eke 'e

hoku kakai 'i Selūsalemá, ki he Tamaí 'i hoku hingoá, 'a ia kuo nau mamata kiate au, pea nau 'iate au lolotonga 'eku ngāue fakafaipekaú, ke nau ma'u ha 'ilo kiate kimoutolu 'i he Laumālie Mā'oni'oni, kae 'uma'ā foki ki he ngaahi fa'ahinga kehe 'a ia 'oku 'ikai te nau 'ilo ki ai, koe'uhí ke tauhi 'a e ngaahi leá ni 'a ia te mou tohi pea fakahā ia ki he kau ^bSenitailé, koe'uhí 'i he kakato 'o e kau Senitailé, pea ko e toenga 'o homou hakó, 'a ia kuo fakamovetevete 'i 'i he funga 'o e māmaní tu'unga 'i he'enu ta'etuí, 'e fakafoki mai 'a kinautolu ki he loto'ā, pe te nau ma'u ha ^c'ilo kiate au, ko honau Huhu'í.

5 Pea te u toki "tānaki fakataha mai 'a kinautolu mei he vahe 'e fā 'o māmaní; pea te u toki fakahoko 'a e ^bfuakava, 'a ia kuo fai 'e he Tamaí ki he kakai kotoa pē 'o e 'fale 'o 'Isilelí.

6 Pea 'oku monū'ia 'a e kau "Senitailé, koe'uhí ko 'enu tui kiate au, 'a ia 'oku tupu mei he ^bLaumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'okú ne fakamo'oni 'i au pea mo e Tamaí kiate kinautolu.

7 Vakai, koe'uhí ko 'enu tui kiate au, 'oku folofola 'e he Tamaí, pea koe'uhí ko ho'omou ta'etuí 'a kimoutolú, 'E fale 'o 'Isileli, 'e hoko mai 'i he ngaahi 'aho "faka'osí 'a e mo'oni ki he

16 1a 3 Nifai 15:15.
FFL 'Isileli—Ko e fa'ahinga 'e hongofulu 'o 'Isileli na'e molé.
3a 3 Nifai 17:4.
4a FFL Folofolá.
b 1 Nifai 10:14;

3 Nifai 21:6.
c 'Isikeli 20:42–44;
3 Nifai 20:13.
5a FFL 'Isileli—Ko hono tānaki 'o 'Isileli.
b 3 Nifai 5:24–26.
c 1 Nifai 22:9;
3 Nifai 21:26–29.

6a 1 Nifai 13:30–42;
2 Nifai 30:3.
b 2 Nifai 32:5;
3 Nifai 11:32, 35–36.
FFL Laumālie Mā'oni'oni.
7a FFL Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí.

kau Senitailé, koe'uhi ke fakahā kiate kinautolu 'a hono kakato 'o e ngaahi me'á ni.

8 Ka 'e mala'ia, 'oku folofola 'e he Tamaí, 'a e kau ta'etui 'o e kau Senitailé—he neongo 'enau ō mai ki he funga 'o e fonua ní, pea kuo nau "fakamovetevete 'a hoku kakai 'a ia 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí; pea kuo ^bkapusi ki tu'a meiate kinautolu 'a hoku kakai 'a ia 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí, pea kuo malamalaki hifo 'a kinautolu 'i honau lalo va'é;

9 Pea koe'uhi ko e ngaahi 'alo- 'ofa 'a e Tamaí ki he kau Senitailé, kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi tautea 'a e Tamaí ki hoku kakai 'a ia 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'o ka hili 'eni kotoa pē, pea hili 'eku pule ke te'ia 'a hoku kakai 'a ia 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí, pea ngaohikovia, mo "tāmate'í, pea kapusi ki tu'a meiate kinautolu, pea hoko 'o nau fehi'anekina 'e kinautolu, pea hoko ko e manuki'anga mo e luma'anga 'iate kinautolú—

10 Pea kuo fekau pehē 'e he Tamaí ke u pehē kiate kimoutolu: 'I he 'aho 'e fai angahala ai 'a e kau Senitailé ki he'eku ongoongoleléi, pea nau li'aki hono kakato 'o 'eku ongoongoleléi, pea nau "fielahi 'i he hīkisia 'a honau lotó 'o lahi hake 'i he pule'anga kotoa pē, pea lahi hake 'i he kakai kotoa pē 'o e

māmani fulipē, pea nau fonu 'i he ngaahi loi kehekehe kotoa pē, mo e ngaahi kākā, mo e ngaahi pau'ú, mo e fa'ahinga mālualoi kotoa pē, mo e ngaahi fakapō, mo e ngaahi ^bngāue fakataula'eiki kākā, mo e ngaahi fe'auaki, mo e ngaahi ngāue fakalielia fufū; pea ka nau ka fai 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē, kae li'aki hono kakato 'o 'eku ongoongoleléi, vakai, 'oku folofola 'e he Tamaí, te u 'ave hono kakato 'o 'eku ongoongoleléi meiate kinautolu.

11 Pea te u toki "manatu'i 'a 'eku fuakava 'a ia kuó u fai ki hoku kakai, 'E fale 'o 'Isileli, pea te u 'omi 'eku ongoongoleléi kiate kinautolu.

12 Pea te u fakahā kiate koe, 'E fale 'o 'Isileli, 'e 'ikai ma'u 'e he kau Senitailé ha mālohi kiate kimoutolu; ka te u manatu'i 'eku fuakava kiate koé, 'E fale 'o 'Isileli, pea te mou ma'u 'a e "ilo ki hono kakato 'o 'eku ongoongoleléi.

13 Ka 'o ka fakatomala 'a e kau Senitailé pea tafoki mai kiate au, 'oku folofola 'e he Tamaí, vakai 'e "lau fakataha 'a kinautolu mo hoku kakai, 'E fale 'o 'Isileli.

14 Pea 'e 'ikai te u tuku hoku kakai, 'a ia 'oku nau 'o e fale 'o 'Isilelí, ke nau 'alu atu 'iate kinautolu, pea molomoloki hifo 'a kinautolu, 'oku folofola 'e he Tamaí.

15 Ka 'o ka 'ikai te nau tafoki

8a 1 Nīfai 13:14;
Molom. 5:9, 15.
b 3 Nīfai 20:27–29.
9a 'Āmosi 9:1–4.
10a Molom. 8:35–41.

b 2 Nīfai 26:29.
11a 3 Nīfai 21:1–11;
Molom. 5:20.
12a Hilam. 15:12–13.
13a Kalētia 3:7, 29;

1 Nīfai 15:13–17;
2 Nīfai 10:18;
3 Nīfai 30:2;
'Ēpa. 2:9–11.

mai kiate au, pea tokanga ki hoku le'ó, te u tuku kinautolu, 'io, te u tuku 'a hoku kakaí, 'E fale 'o 'Isileli, ke nau 'alu atu 'iate kinautolu, pea "molomoloki hifo 'a kinautolu, pea te nau hangē ko e māsima kuo mole mei ai hono koná, 'a ia 'oku 'ikai toe 'aonga, ka ke lī ki tu'a, pea molomoloki hifo 'i he lalo va'e 'o hoku kakaí, 'E fale 'o 'Isileli.

16 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo fekau pehē 'e he Tamaí kiate au—ke u foaki ki he kakaí ni 'a e fonuá ni ke hoko ko honau tofi'a.

17 Pea 'e toki fakamo'oni'i 'a e ngaahi "lea 'a e palōfita ko 'Isaiá, 'a ia 'oku pehē:

18 'E hiki hake 'e "ho kau ^btangata le'ó 'a e le'o; pea 'i he le'o pē taha te nau hiva fakataha, he te nau loto-tatau 'o ka toe 'omi 'e he 'Eikí 'a Saione.

19 Ke pā mai 'i he fiefia, hiva fakataha, 'a kimoutolu 'e ngaahi potu maumau 'o Selūsalemá; he kuo fakafiemālie'i 'e he 'Eikí 'a hono kakaí, kuó ne huhu'i 'a Selūsalema.

20 Kuo fakahā 'e he 'Eikí 'a hono to'ukupu mā'oni'oní 'i he 'ao 'o e pule'anga kotoa pē; pea 'e mamata 'e he ngaahi ngata-anga kotoa pē 'o māmaní ki he fakamo'ui 'a e 'Otuá.

VAHE 17

'Oku folofola 'a Sīsū ki he kakaí ke nau fakalaulauloto ki he'ene ngaahi leá pea lotu ke nau ma'u ha 'ilo—'Okú ne fakamo'ui 'a honau kau mahakí—'Okú ne lotua 'a e kakaí, 'o ne lea 'aki 'a e ngaahi lea 'oku 'ikai fá'a lava 'o tohi—'Oku tauhi mai 'a e kau 'āngeló pea takatakai 'e he afi 'a 'enau fānau íkí. Ta'u r.s. 34 nai.

VAKAI, ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e folofola 'aki 'e Sīsū 'a e ngaahi folofola ní na'á ne toe 'afio holo ki he kakaí, 'o ne folofola atu kiate kinautolu: Vakai, kuo ofi hoku "taimí.

2 'Oku hā mai kiate au 'oku mou vaivai, pea 'oku 'ikai fá'a "mahino kiate kimoutolu 'a 'eku ngaahi lea kotoa pē 'a ia kuo fekau kiate au 'e he Tamaí ke u lea 'aki kiate kimoutolu he taimi ko 'ení.

3 Ko ia, mou foki atu ki homou ngaahi 'apí, pea "fakalaulauloto ki he ngaahi me'a 'a ia kuó u lea'akí, pea kole ki he Tamaí, 'i hoku hingoá, koe'uhi ke mahino kiate kimoutolu, pea ^bteuteu homou 'atamaí ki he ^capongipongí, pea te u toe ha'u kiate kimoutolu.

4 Ka ko 'eni 'oku ou "alu ki he Tamaí, pea ke ^bfakahā au foki ki he ngaahi fá'ahinga 'o 'Isileli kuo ^cpulí, he 'oku 'ikai ke puli 'a kinautolu ki he Tamaí, he

15a Maika 5:8–15;
3 Nifai 20:16–19;
21:12–21;
T&F 87:5.
17a 3 Nifai 20:11–12.
18a 'Isaia 52:8–10.
b 'Isikeli 33:1–7.
FFL Le'o, Le'ohi.

17 1a FK ke foki ki he
Tamaí. Vakai ki he
veesi 4.
2a Sione 16:12;
T&F 78:17–18.
3a FFL Fakalaulaulotó.
b T&F 132:3.
c 3 Nifai 19:2.

4a 3 Nifai 18:39.
b 3 Nifai 16:1–3.
c FFL 'Isileli—Ko e
fá'ahinga 'e
hongofulu 'o 'Isileli
na'e molé.

‘okú ne ‘afio‘i ‘a e potu kuó ne ‘ave ‘a kinautolu ki aí.

5 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘a e folofola pehē ‘e Sīsūú, na‘e toe ‘afio holo hono fofongá ki he kakaí, ‘o ne ‘afio‘i ‘oku nau tangi, mo nau sio fakamama‘u kiate ia ‘o hangē ‘oku nau fie kole kiate ia ke ne nofo ‘o ki‘i fuofuolao ange mo kinautolu.

6 Pea na‘á ne folofola kiate kinautolu: Vakai, ‘oku fonu hoku lotó ‘i he ‘‘ofa mamahi kiate kimoutolu.

7 ‘Oku ‘i ai ha mou ní‘ihi ‘oku puke ‘iate kimoutolu? Mou ‘omi ‘a kinautolu ki heni. ‘Oku ‘i ai hamou ní‘ihi ‘oku ketu, pe kui, pe heke, pe pipiki, pe kilia, pe mate ha kupu ‘o honau sinó, pe tuli, pe puke ‘i ha mahakí ‘e taha? ‘Omi ‘a kinautolu ki heni pea te u fakamo‘ui ‘a kinautolu, he ‘oku ou ‘ofa mamahi kiate kimoutolu; ‘oku fonu hoku lotó ‘i he ‘alo‘ofa.

8 He ‘oku ou ‘ilo ‘oku mou faka‘amu ke u fakahā kiate kimoutolu ‘a e me‘a kuó u fai ki homou kāinga ‘i Selūsalemá, he ‘oku ou ‘ilo‘i ‘oku ‘‘fe‘unga ho‘omou ^btuí ke u fakamo‘ui ‘a kimoutolu.

9 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘ene folofola peheé, na‘e ō mai fakataha ‘a e fu‘u kakaí kotoa pē, mo honau kakai mahakí, mo honau kakai faingata‘a‘iá, mo honau kakai ketú, mo honau kakai kuí, mo honau kakai noá, pea mo kinautolu kotoa pē na‘a

nau puke ‘i ha fa‘ahinga mahakí; pea na‘á ne ‘‘fakamo‘ui ‘a kinautolu kotoa pē ‘i he ‘omi ‘a kinautolu kiate iá.

10 Pea na‘a nau punou hifo kotoa pē, ‘a kinautolu kuo fakamo‘ui pea mo kinautolu foki na‘e mo‘ui lelei, ‘i hono lalo va‘é, ‘o nau hū kiate ia; pea ko kinautolu kotoa pē na‘e lava ke ō mai mei he fu‘u kakaí na‘a nau ‘‘uma ki hono va‘é, ‘o nau fufulu ai hono va‘é ‘aki ‘a honau lo‘imatá.

11 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne fekau ke ‘omi ‘enau fānau ‘íkí.

12 Ko ia na‘a nau ‘omi ‘enau fānau íkí ‘o tuku ‘a kinautolu ‘i he funga kekelelé ‘o takatakai ‘iate ia, pea na‘e tu‘u ‘a Sīsū ‘i honau lotolotongá; pea na‘e tu‘u ‘atā ‘a e kakaí kae ‘oua kuo ‘omi ‘a kinautolu kotoa pē kiate ia.

13 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili hono ‘omi ‘a kinautolu kotoa peé, pea tu‘u ‘a Sīsū ‘i honau lotolotongá, na‘á ne fekau ki he kakaí ke nau ‘‘tū‘ulutui hifo ki he kekelelé.

14 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘enau tū‘ulutui ki he kekelelé, na‘e to‘e ‘a Sīsū ‘i hono lotó, ‘o pehē: ‘E Tamai, ‘oku ou ‘‘mamahi koe‘uhi ko e fai angahala ‘a e kakai ‘o e fale ‘o ‘Isilelí.

15 Pea ‘i he hili ‘ene folofola ‘aki ‘a e ngaahi folofola ní, na‘á ne tū‘ulutui hifo mo ia ki he kekelelé; pea vakai na‘á ne lotu ki he Tamai, pea ko e ngaahi me‘a na‘á ne lotu ‘akí ‘oku ‘ikai

6a FFL ‘Ofa mamahi.
8a 2 Nīfai 27:23;
‘Eta 12:12.
b Luke 18:42.

9a Mōsaia 3:5;
3 Nīfai 26:15.
10a Luke 7:38.
11a Mātiu 19:13–14;

3 Nīfai 26:14, 16.
13a Luke 22:41;
Ngāue 20:36.
14a Mōsese 7:41.

fa'a tohi, pea na'e fakamo'oni ki ai 'a e kakai 'a ia na'a nau fanongo kiate ia.

16 Pea ko e anga 'eni 'o 'enau fakamo'oni: 'Oku te'eki ai mamata 'e ha "mata, pea te'eki ai fanongo 'e ha telinga, 'i mu'a, ki ha ngaahi fu'u me'a ma'ongo'onga mo fakafofo 'o hangē ko ia na'a mau mamata mo fanongo ki hono folofola 'aki 'e Sīsū ki he Tamaí;

17 Pea koloto ke fa'a lea 'aki 'e ha "elelo, pea fa'a tohi 'e ha tangata, pea 'oku 'ikai fa'a mahino ki he lotu 'o e tangatá ha ngaahi me'a ma'ongo'onga mo fakafofo 'o hangē ko e ngaahi me'a na'a mau mamata mo fanongo ki hono folofola 'aki 'e Sīsū; pea koloto ke fa'a 'ilo'i 'e ha taha 'a e fiefia 'a ia na'e fakafonu 'aki homau laumālié 'i he taimi na'a mau fanongo ai ki he'ene hūfekina 'a kinautolu ki he Tamaí.

18 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he faka'osi 'e Sīsū 'a 'ene lotu ki he Tamaí, na'á ne tu'u hake; ka na'e pehē fau hono lahi 'o e "fiefia 'a e kakai kuo vaivai honau lotó.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'e folofola 'a Sīsū kiate kinautolu, 'o fekau ke nau tu'u hake.

20 Pea na'a nau tu'u hake mei he kekelelé, pea na'á ne folofola atu kiate kinautolu: 'Oku mou monū'ia koe'uhi ko ho'omou tuí. Pea ko 'eni vakai, 'oku kakato 'a 'eku fiefiá.

21 Pea 'i he 'osi 'ene folofola 'aki 'a e ngaahi folofola ní, na'á ne "tangi, pea na'e fakamo'oni

ki ai 'a e kakai, pea na'á ne fua hake 'a 'enau fānau ikí, taki taha, 'o ne ^btāpuaki'i 'a kinautolu, mo hūfaki'i 'a kinautolu ki he Tamaí.

22 Pea hili 'ene fai 'eni na'á ne toe tangi;

23 Pea folofola ia ki he kakai, 'o pehē ange kiate kinautolu: Vakai ki ho'omou fānau ikí.

24 Pea 'i he'enu hanga atu ke vakaí na'a nau tangaki hake honau matá ki he langí, 'o nau mamata ki he matangaki 'a e langí, pea na'a nau vakai ki he kau 'āngelo 'oku 'alu hifo mei he langí 'o hangē 'oku nau 'i he lotolotonga 'o e afi; pea nau 'alu hifo 'o "takatakai 'a e fānau iiki ko iá, pea na'e takatakai 'a kinautolu 'aki 'a e afi; pea na'e tauhi 'a kinautolu 'e he kau 'āngeló.

25 Pea na'e mamata mo fanongo mo fakamo'oni'i 'e he kakai; pea 'oku nau 'ilo 'oku mo'oni 'enau fakamo'oni he na'a nau mamata mo fanongo kotoa pē, ko e tangata taki taha ma'ana; pea ko honau tokolahí ko e toko ua afe nimangeau nai; pea na'e kau ai 'a e kakai tangata, kakai fefine, mo e fānau.

VAHE 18

'Oku kamata 'e Sīsū hono fai 'o e sākalamēnití 'i he kau Nīfaí—'Oku fekau ke nau lotu ma'u pē 'i hono huafá—Ko kinautolu 'oku nau kai hono sinó mo inu hono ta'ata'á 'i he

16a ¹Isaia 64:4;
1 Kol. 2:9;
T&F 76:10, 114–119.

17a 2 Kol. 12:4.
18a FFL Fiefiá.
21a Sione 11:35.

^b Ma'ake 10:14–16.
24a Hilam. 5:23–24,
43–45.

ta'efe'ungá 'oku nau mala'ia—'Oku foaki ki he Kau Ākongá 'a e mālohi ke foaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Ta'u t.s. 34 nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e Sisū ki he'ene kau ākongá ke nau 'omi ha "mā mo e uaine kiate ia.

2 Pea 'i he lolotonga 'enau 'alu ke 'omi 'a e mā mo e uainé, na'á ne fekau ki he kakaí ke nau nofo hifo ki he kekekelé.

3 Pea 'i he ha'u 'a e kau ākongá mo e "maá mo e uainé, na'á ne to'o 'a e maá 'o pakipaki mo tāpuaki'i ia; pea ne 'oatu ki he kau ākongá mo fekau ke nau kai.

4 Pea 'i he hili 'enau kai 'o mākoná, na'á ne fekau ke nau 'oatu ki he kakaí.

5 Pea 'i he hili 'a e kai 'a e kakaí 'o mākoná, na'á ne folofola ki he kau ākongá: Vakai, 'e fakanofa ha tokotaha 'iate kimoutolu, pea te u tuku kiate ia 'a e mālohi ke ne "pakipaki 'a e maá mo tāpuaki'i ia pea 'oatu ki he kakaí 'o hoku siasí, kiate kinautolu kotoa pē 'e tui mo papitaiso 'i hoku hingoá.

6 Pea ke mou manatu'i ke fai 'eni ma'u ai pē, 'o hangē ko ia na'á ku faí, 'o hangē ko 'eku pakipaki 'a e maá mo tāpuaki'i ia, mo 'oatu kiate kimoutolú.

7 Pea te mou fai 'eni ko e "fakamanatu ki hoku sinó, 'a ia kuó u fakahā kiate kimoutolú. Pea 'e hoko ia koe fakamo'oni ki he Tamaí 'oku mou manatu ma'u ai pē kiate au. Pea kapau 'oku mou manatu ma'u ai pē kiate

au te mou ma'u 'a hoku Laumālie ke ne 'iate kimoutolu.

8 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'ene folofola 'aki 'a e ngaahi folofola ní, na'á ne fekau ki he'ene kau ākongá ke nau to'o 'a e ipu 'o e uainé 'o inu ai, pea ke nau 'oatu foki ki he kakaí ke nau inu ai.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fai pehē, pea inu ai 'o nau fiu; pea nau 'oatu ki he kakaí, 'o nau inu ai, 'o nau fiu.

10 Pea 'i he hili hono fai 'eni 'e he kau ākongá, na'e folofola ange 'a Sisū kiate kinautolu: 'Oku monū'ia 'a kimoutolu koe'uhi ko e me'a ko 'eni kuo mou faí, 'i ho'omou fai 'a e ngaahi me'a kuó u fekau kiate kimoutolú, pea 'oku fakamo'oni'i ai ki he Tamaí 'oku mou fie fai 'a e me'a 'a ia kuó u fekau kiate kimoutolú.

11 Pea te mou fai 'eni ma'u ai pē kiate kinautolu 'oku fakatomala mo papitaiso 'i hoku hingoá; pea te mou fai ia 'i he fakamanatu ki hoku toto, 'a ia kuó u lilingi koe'uhi ko kimoutolú, koe'uhi ke mou fakamo'oni'i ki he Tamaí 'oku mou manatu ma'u ai pē kiate au. Pea kapau 'oku mou manatu ma'u ai pē kiate au te mou ma'u hoku Laumālie ke 'iate kimoutolu.

12 Pea 'oku ou tuku 'a e fekau kiate kimoutolu ke mou fai 'a e ngaahi me'á ni. Pea kapau te mou fai ma'u ai pē 'a e ngaahi me'á ni 'oku mou monū'ia, he kuo mou langa 'i he'eku "maká.

13 Ka ko ia ia 'iate kimoutolu te ne fai 'o lahi hake pe si'i hifo

‘i he ngaahi me‘a ní, ‘oku ‘ikai ke langa ia ‘i he‘eku maká, ka ‘oku langa ia ‘i ha makatu‘unga ‘one‘one; pea ka tō ‘a e ‘uhá, pea ‘oho mai ‘a e vaí, pea angi ‘a e matangi ‘o fa‘aki ki ai, te nau “hinga, pea ‘oku ava ‘a e ngaahi ^bmatapā ‘o helí ke ma‘u ‘a kinautolu.

14 Ko ia ‘oku monū‘ia ‘a kimoutolu ‘o kapau te mou tauhi ‘eku ngaahi fekau, ‘a ia kuo fekau kiate au ‘e he Tamaí ke u fai kiate kimoutolú.

15 Ko e mo‘oni, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo pau ke mou le‘o mo ^alotu ma‘u ai pē, telia na‘a ‘ahi‘ahi‘i ‘a kimoutolu ‘e he tēvoló, peá ne taki pōpula atu ‘a kimoutolu.

16 Pea hangē ko ‘eku lotu ‘iate kimoutolú ke pehē foki mo ho‘omou lotu ‘i hoku siasí, ‘i hoku kakai ‘a ia ‘oku nau fakatomala mo papitaiso ‘i hoku hingoá. Vakai ko au ko e ^amāmá; kuó u fokotu‘u ha ^bsīpinga kiate kimoutolu.

17 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘a e folofola ‘aki ‘e Sīsū ‘a e ngaahi folofolá ni ki he‘ene kau ākongá, na‘á ne toe tafoki atu ki he kakai, ‘o ne pehē ange kiate kinautolu:

18 Vakai, ko e mo‘oni, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo pau ke mou le‘o mo lotu ma‘u ai pē telia na‘a mou tō ki he ‘ahi‘ahi; he ‘oku

holi ‘a “Sētane ke ma‘u ‘a kimoutolu, koe‘uhi ke ne sivi‘i ‘a kimoutolu ‘o hangē ko e uite.

19 Ko ia kuo pau ke mou lotu ma‘u ai pē ki he Tamaí ‘i hoku hingoá;

20 Pea ^ailonga ha me‘a te mou kole ki he Tamaí ‘i hoku hingoá, ‘a ia ‘oku totonu, ‘o tui te mou ma‘ú, vakai ‘e foaki ia kiate kimoutolu.

21 Mou ^alotu ‘i homou ngaahi fāmílí ki he Tamaí, ma‘u ai pē ‘i hoku hingoá, koe‘uhi ke tāpuaki‘i ‘a homou uaifí mo ho‘omou fānaú.

22 Pea vakai, ke mou fa‘a fakataha ke lahi; pea ‘oua te mou ta‘ofi ha tangata ‘e ha‘u kiate kimoutolu ‘o ka mou ka fakataha, kae tuku ke nau ha‘u kiate kimoutolu pea ‘oua ‘e ta‘ofi ‘a kinautolu.

23 Ka te mou ^ahūfia ‘a kinautolu, pea ‘ikai kapusi ‘a kinautolu ki tu‘a; pea kapau ‘oku nau toutou ha‘u kiate kimoutolu pea ke mou hūfekina ‘a kinautolu ki he Tamaí ‘i hoku hingoá.

24 Ko ia, hiki hake ho‘omou ^amāmá ke ulu atu ki he māmaní. Vakai ko au ‘a e ^bmaama ke mou hiki haké—mou fai ‘a e me‘a kuo mou mamata na‘á ku faí. Vakai kuo mou mamata ki he‘eku lotu ki he Tamaí, pea kuo mou fakamo‘oni kotoa pē ki ai.

25 Pea ‘oku mou ‘ilo‘i kuó u fekau ke ^a‘oua na‘a ‘alu hamou

13a FFL Hē mei he Mo‘oní.
b 3 Nīfai 11:39.

15a ‘Alamā 34:17–27.
FFL Lotú.

16a FFL Maama ‘o Kalaisí.
b FFL Sīsū Kalaisí—
Fa‘ifa‘itaki‘anga ‘a

Sīsū Kalaisí.

18a Luke 22:31;
2 Nīfai 2:17–18;
T&F 10:22–27.

20a Mātiu 21:22;
Hilam. 10:5;
Molonai 7:26;

T&F 88:63–65.

21a ‘Alamā 34:21.

23a 3 Nīfai 18:30.

24a Mātiu 5:16.

b Mōsaia 16:9.

25a ‘Alamā 5:33.

toko taha, ka kuó u fekau ke mou ha'u kiate au, koe'uhi ke mou ^bala mo mamata; ke pehē ho'omou fai ki he māmaní; pea ko ia ia 'okú ne maumau'i 'a e fekau ní 'okú ne tuku ke taki atu ia ki he 'ahi'ahi.

26 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono folofola 'aki 'e Sísū 'a e ngaahi folofola ní, na'e toe hanga atu hono fofongá ki he kau ākongá kuó ne filí, 'o ne folofola kiate kinautolu:

27 Vakai ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou fai kiate kimoutolu ha fekau 'e taha, pea te u 'alu leva ki he'eku "Tamaí koe'uhi ke u fakahoko 'a e ngaahi fekau ^bkehe 'a ia kuó ne fai kiate aú.

28 Pea ko 'eni vakai, ko e fekau 'eni 'oku ou fai kiate kimoutolú, ke 'oua na'a mou tuku ke "ma'u 'e ha taha 'oku mou 'ilo'i 'a hoku kakanó mo hoku totó 'i he'ene ^bta'efe'ungá, 'o ka mou ka tāpuaki'i mo tufaki ia.

29 He ko ia ia 'okú ne kai mo inu 'i hoku kakanó mo e "totó 'i he'ene ^bta'efe'ungá, 'okú ne kai mo inu 'a e mala'ia ki hono laumālié; ko ia kapau 'oku mou 'ilo 'oku ta'efe'unga ha tangata ke kai mo inu 'i hoku kakanó mo e totó ke mou ta'ofi ia.

30 Ka neongo iá, 'oua na'a mou "kapusi ia meiate kimoutolu, ka ke mou tokoni kiate ia, pea lotua ia ki he Tamaí, 'i hoku hingoá;

pea kapau te ne fakatomala mo papitaiso 'i hoku hingoá, pea te mou toki tali ia, pea tāpuaki'i mo tufaki kiate ia 'a hoku kakanó mo e totó.

31 Ka 'o kapau 'e 'ikai te ne fakatomala 'e 'ikai lau ia fakataha mo hoku kakaí, koe'uhi ke 'oua na'á ne faka'auha 'a hoku kakaí, he vakai 'oku ou 'ilo "eku fanga sipí, pea kuo lau 'a kinautolu.

32 Ka neongo iá, 'oua na'a mou kapusi ia ki tu'a mei homou ngaahi fale lotú, pe ko homou ngaahi potu 'oku mou hū aí, he ko e fa'ahinga peheé te mou kei fai atu 'a e tokoní ki ai; he 'oku 'ikai te mou 'ilo na'a faifai pea nau tafoki mai 'o fakatomala, pea ha'u kiate au mo e lotofakamātoato mo'oni, pea te u "fakamo'ui 'a kinautolu; pea mou hoko ai ko e vaka 'o e fakamo'uí kiate kinautolu.

33 Ko ia, tauhi 'a e ngaahi leá ni 'a ia kuó u fekau 'aki kiate kimoutolú koe'uhi ke 'oua na'a hoko ai ha "fakahalaia kiate kimoutolu; koe'uhi 'e mala'ia ia 'a ia 'oku fakahalaia'i 'e he Tamaí.

34 Pea 'oku ou fai kiate kimoutolu 'a e ngaahi fekaú ni koe'uhi ko e ngaahi fakakikihi kuo 'iate kimoutolú. Pea 'oku monū'ia 'a kimoutolu 'o kapau 'oku "ikai ke 'i ai ha ngaahi fakakikihi 'iate kimoutolu.

35 Pea ko 'eni 'oku ou 'alu ki

25b 3 Nifai 11:14–17.

27a FFL 'Otuá—'Otua ko e Tamaí.

b 3 Nifai 16:1–3.

28a 1 Kol. 11:27–30.

b Molom. 9:29.

29a FFL Sākalamēnití,

Ta'ata'á.

b T&F 46:4.

30a T&F 46:3.

31a Sione 10:14;

'Alamā 5:38;

3 Nifai 15:24.

32a 3 Nifai 9:13–14;

T&F 112:13.

33a FFL Fakahalaia,

Fakahalaia'i.

34a 3 Nifai 11:28–30.

he Tamaí, koe'uhí he 'oku 'aonga ke u 'alu ki he Tamaí "koe'uhi ko kimoutolu.

36 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili hono faka'osi 'e Sīsū 'a e ngaahi folofola ní, na'á ne ala 'aki hono "to'ukupú ki he kau 'ākongá kuó ne filí, taki taha, kae 'oua kuó ne ala kiate kinautolu kotoa pē, pea na'á ne folofola kiate kinautolu 'i he'ene ala kiate kinautolú.

37 Pea na'e 'ikai ke ongo'í 'e he kakaí 'a e ngaahi folofola 'a ia na'á ne folofola'akí, ko ia na'e 'ikai te nau fakamo'oni ki ai; ka na'e fakamo'oni 'e he kau ākongá na'á ne tuku kiate kinautolu 'a e "mālohi ke foaki 'a e ^bLaumālie Mā'oni'oni. Pea te u fakahā kiate kimoutolu 'amui 'oku mo'oni 'a e fakamo'oni ni.

38 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e ala 'a Sīsū kiate kinautolu kotoa peé, na'e ha'u ha "ao 'o fakamalumu 'a e fu'u kakaí 'o 'ikai te nau fa'a mamata kia Sīsū.

39 Pea lolotonga hono fakamalumu 'a kinautolú na'á ne 'alu meiate kinautolu, 'o ne hā'ele hake ki he langí. Pea na'e mamata 'a e kau ākongá mo fakamo'oni'i na'á ne toe hā'ele hake ki he langí.

VAHE 19

'Oku tauhi 'a e kau ākongá 'e toko hongofulu mā uá ki he kakaí mo nau lotu ke nau ma'u 'a e

Laumālie Mā'oni'oni—'Oku papi-taiso 'a e kau ākongá pea nau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni mo e tauhi mai 'a e kau 'āngeló—'Oku lotu 'a Sīsū 'o folofola 'aki 'a e ngaahi folofola 'oku 'ikai fa'a lava 'o tohi—'Okú ne fakamo'oni ki he fu'u tui lahi 'a e kau Nīfai ko 'eni. Ta'u t.s. 34 nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i hili 'a e hā'ele hake 'a Sīsū ki he langí, na'e movete 'a e fu'u kakaí, pea na'e 'ave 'e he tangata taki taha 'a hono uai'í mo 'ene fānaú 'o ne foki ki hono 'api 'o'oná.

2 Pea na'e talanoa'i holo leva 'a e ongoongó 'i he kakaí, 'i he te'eki ai ke po'uli hifó, kuo mamata 'a e fu'u kakaí kia Sīsū, pea kuó ne tāpuaki'i 'a kinautolu, pea te ne toe fakahā mai ia 'e ia 'apongipongi ki he kakaí.

3 'Io, pea na'e talanoa'i holo 'i he poó kotoa 'a e me'a na'e kau kia Sisuú; pea na'e pehē fau hono lahi 'o 'enau 'ave 'a e talanoá ki he kakaí, ko ia na'e 'i ai 'a e tokolahi, 'io, 'a e fu'u tokolahi 'aupito, na'a nau fu'u ngāue lahi 'aupito 'i he pō kotoa ko iá, koe'uhi ke nau 'i he 'apongipongi 'i he potu ko ia 'a ia 'e fakahā mai ai 'e Sīsū ia ki he kakaí.

4 Pea na'e hoko 'i he 'aho na'e hokó, 'i he kātoa fakataha mai 'a e fu'u kakaí, vakai, na'e 'i ai 'a Nīfai mo hono tokoua 'a ia na'á ne fokotu'u hake mei he maté, 'a ia ko hono hingoá ko Tímote, kae 'uma'ā foki hono fohá, 'a ia

35a 1 Sione 2:1;
2 Nīfai 2:9;
Molonai 7:27–28;
T&F 29:5.

36a FFL Nimá,
Hilifaki 'o e.
b 1 Nīfai 12:7;
3 Nīfai 19:4.

37a FFL Mālohi.
b FFL Me'a-foaki 'o e
Laumālie Mā'oni'oni.
38a 'Eke. 19:9, 16.

ko hono hingoá ko Sōnasi, kae 'uma'ā foki mo Matonai, mo Matonaihā, ko hono tokouá, pea mo Kumeni, mo Kumenonihai, mo Selemaia, mo Semenoni, mo Sōnasi, mo Setikia, mo 'Īsaia — ko ia ko e ngaahi hingoa 'eni 'o e kau ākongā 'a ia kuo fili 'e Sīsuú—pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'alu atu 'o tu'u 'i he lotolotonga 'o e kakaí.

5 Pea vakai, na'e pehē fau hono tokolahi 'o e kakaí na'a nau fekau ai ke nau vahevahe ki he ha'ofanga kakaí 'e hongofulu mā ua.

6 Pea na'e ako'i 'e he toko hongofulu mā uá 'a e kakaí; pea vakai, na'a nau fekau ke tū'ulutui 'a e kakaí 'i he funga kelekelé, pea ke nau lotu ki he Tamaí 'i he huafa 'o Sīsuú.

7 Pea na'e lotu foki mo e kau ākongá ki he Tamaí 'i he huafa 'o Sīsuú. Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau tu'u hake 'o tauhi ki he kakaí.

8 Pea 'i he hili 'enau malanga 'aki 'a e ngaahi folofola pē ko ia kuo folofola 'aki 'e Sīsuú—'o 'ikai momo'i liliu ha me'a 'e taha 'i he ngaahi folofola kuo folofola 'aki 'e Sīsuú—vakai, na'a nau toe tū'ulutui hifo 'o lotu ki he Tamaí 'i he huafa 'o Sīsuú.

9 Pea na'a nau lotua 'a e ngaahi me'a na'a nau holi lahi taha ki aí; pea na'a nau holi ke foaki 'a e ^aLaumālie Mā'oní'oní kiate kinautolu.

10 Pea hili 'enau lotu peheé,

na'a nau ō hifo ki he ve'e vaí, pea na'e muimui 'a e kakaí 'iate kinautolu.

11 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu hifo 'a Nīfai ki he ^aloto vaí pea na'e papitaiso ia.

12 Pea na'e 'alu hake ia mei he vaí 'o kamata ke fai papitaiso. Pea na'a ne papitaiso 'a kinautolu kotoa pē kuo fili 'e Sīsuú.

13 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili honau ^apapitaiso kotoa pē pea nau 'alu hake mei he vaí, na'e tō 'a e Laumālie Mā'oní'oní kiate kinautolu, pea na'e faka-fonu 'a kinautolu 'aki 'a e ^bLaumālie Mā'oní'oní mo e afi.

14 Pea vakai, na'e ^atakatakai 'iate kinautolu ha me'a na'e hangē ha afi; pea na'e 'alu hifo ia mei he langí, pea na'e mamata ki ai 'a e kakaí, 'o nau fakamo'oni ki ai; pea na'e 'alu hifo 'a e kau 'āngelo mei he langí, 'o nau tauhi kiate kinautolu.

15 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he lototonga tauhi 'a e kau 'āngeló ki he kau ākongá, vakai, na'e hā'ele mai 'a Sīsū, 'o tu'u 'i honau lotolotongá, 'o ne folofola kiate kinautolu.

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'a ne folofola ki he kakaí, 'o fekau kiate kinautolu ke nau toe tū'ulutui hifo ki he kelekelé, pea ke tū'ulutui hifo foki mo 'ene kau ākongá ki he kelekelé.

17 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'enau tū'ulutui hifo kotoa pē ki he kelekelé, na'a ne fekau ki he'ene kau ākongá ke nau lotu.

19 9a 3 Nīfai 9:20.

11a 3 Nīfai 11:23.

13a FFL Papitaisó.

b 3 Nīfai 12:2;

Molom. 7:10.

FFL Me'a-foaki 'o e

Laumālie Mā'oní'oní.

14a Hilam. 5:23–24,

43–45;

3 Nīfai 17:24.

18 Pea vakai, na'a nau kamata ke lotu; pea na'a nau lotu kia Sīsū, 'o ui ia ko honau 'Eiki mo honau 'Otua.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hā'ele atu 'a Sīsū mei honau lolototonga, 'o ne hā'ele 'o ki'i mama'o si'i atu meiate kinautolu 'o ne punou hifo ki he kelekelé, 'o ne pehē:

20 'E Tamai, 'oku ou fakafeta'i kiate koe koe'uhi ko ho'o foaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni kiate kinautolu ni kuó u filí; pea koe'uhi ko 'enau tui kiate aú kuó u fili ai 'a kinautolu mei he māmani.

21 'E Tamai, 'oku ou kole kiate koe ke ke foaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni kiate kinautolu kotoa pē 'e tui ki he'enau ngaahi leá.

22 'E Tamai, kuó ke foaki kiate kinautolu 'a e Laumālie Mā'oni'oni koe'uhi ko 'enau tui kiate aú; pea 'okú ke 'afio'i 'oku nau tui kiate au koe'uhi he 'okú ke fanongo kiate kinautolu, pea 'oku nau lotu kiate au; pea 'oku nau lotu kiate aú koe'uhi he 'oku ou 'iate kinautolu.

23 Pea ko 'eni 'e Tamai, 'oku ou lotu kiate koe koe'uhi ko kinautolu, pea mo kinautolu kotoa pē foki 'e tui ki he'enau ngaahi leá, koe'uhi ke nau tui kiate au, koe'uhi ke u 'iate kinautolu 'o "hangē 'okú ke 'iate aú, 'e Tamai, koe'uhi ke tau ^btaha pē.

24 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e lotu pehē 'a Sīsū ki he Tamaí, na'a ne foki mai ki he'ene kau ākongá, pea vakai, 'oku nau

kei fai atu, ta'etuku, 'a 'enau lotu kiate iá; pea na'e 'ikai te nau "lea 'aki 'a e ngaahi lea tatau pē, he na'e fakahā kiate kinautolu 'a e me'a ke nau ^blotu'akí, pea na'a nau fonu 'i he faka'amu.

25 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tāpuaki'i 'a kinautolu 'e Sīsū lolotonga 'enau lotu kiate iá; pea na'e malimali hono fofongá kiate kinautolu, pea na'e ulo kiate kinautolu 'a e maama 'a hono "fofongá, pea vakai na'a nau ^bhinehina 'o hangē ko e fofonga mo e ngaahi kofu 'o Sisuú; pea vakai na'e lahi hake honau hinehiná 'i he hinehina kotoa pē, 'io, koloto ke 'i māmani ha me'a 'oku hinehina 'o hangē ko honau hinehiná.

26 Pea folofola 'a Sīsū kiate kinautolu: Hoko atu ho'omou lotú; ka neongo iá na'e 'ikai te nau tuku 'enau lotú.

27 Pea toe tafoki ia meiate kinautolu, 'o hā'ele ki'i mama'o si'i atu 'o punou hifo ia ki he kelekelé; pea na'a ne toe lotu ki he Tamaí, 'o pehē:

28 'E Tamai, 'oku ou fakafeta'i kiate koe koe'uhi ko ho'o "fakama'a 'a kinautolu kuó u filí, koe'uhi ko 'enau tuí, pea 'oku ou lotua 'a kinautolu, pea mo kinautolu foki 'e tui ki he'enau ngaahi leá, koe'uhi ke fakama'a 'a kinautolu 'iate au, tu'unga 'i he tui ki he'enau ngaahi leá, 'io 'o hangē ko hono fakama'a 'a kinautolu 'iate aú.

29 'E Tamai, 'oku 'ikai te u

23a 3 Nīfaí 19:15.

b Sione 17:21–23.

FFL Uoungatahá.

24a Mātiu 6:7.

b T&F 46:30.

25a Nōmipa 6:23–27.

b FFL Liliú—Ko e kakai

sino liliú.

28a Molonai 7:48;

T&F 50:28–29;

88:74–75.

FFL Haohaoá.

lotua ‘a māmani, ka ko kinautolu kuó ke foaki kiate au “mei he māmani, koe‘uhi ko ‘enau tuí, koe‘uhí ke fakama‘a ‘a kinautolu ‘iate au, koe‘uhi ke u ‘iate kinautolu ‘o hangē ‘okú ke ‘iate aú, ‘e Tamai, koe‘uhi ke tau taha pē, pea ke fakaongoongolelei‘i au ‘iate kinautolu.

30 Pea hili ‘a e folofola ‘aki ‘e Sīsū ‘a e ngaahi folofola ní na‘á ne toe liu mai ki he‘ene kau ākongá; pea vakai na‘a nau kei lotu mālohi, ta‘etuku, pē kiate ia; pea na‘á ne toe malimali kiate kinautolu; pea vakai na‘a nau “hinehina, ‘io ‘o hangē ko Sīsú.

31 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne toe hā‘ele ‘o ki‘i mama‘o si‘i atu ‘o ne lotu ki he Tamai;

32 Pea koloto ke lava ‘o lea ‘aki ‘e ha ‘elelo ‘a e ngaahi folofola ‘a ia na‘á ne lotu‘akí, pea ‘oku ‘ikai fa‘a “tohi foki ‘e ha tangata ‘a e ngaahi folofola na‘á ne lotu‘akí.

33 Pea na‘e fanongo ‘a e kakai pea nau fakamo‘oni ki ai; pea na‘a nau fakaava honau lotó pea na‘a nau ‘ilo‘i ‘i honau lotó ‘a e ngaahi folofola ‘a ia na‘á ne lotu‘akí.

34 Ka neongo iá, na‘e pehē fau hono ma‘ongo‘onga mo hono fakafo ‘o e ngaahi folofola ‘a ia na‘á ne lotu‘akí ko ia na‘e ‘ikai fa‘a tohi ia, pea ‘oku ‘ikai lava foki ke “lea ‘aki ‘e ha tangata.

35 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he faka‘osi ‘e Sīsū ‘a ‘ene lotú na‘á ne toe liu mai ki he kau ākongá,

‘o folofola kiate kinautolu: Kuo te‘eki ai ke u ‘ilo‘i ha “tui lahi pehē fau ‘i he kau Siu kotoa pē; ko ia na‘e ‘ikai te u lava ‘o fakahā kiate kinautolu ha ngaahi mana lalahi pehē, koe‘uhi ko ‘enau ^bta‘etuí.

36 Ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hanau tokotaha kuo mamata ki ha ngaahi me‘a lalahi pehē ‘o hangē ko ia kuo mou mamata ki ai; pea kuo ‘ikai foki ke nau fanongo ki ha ngaahi me‘a lalahi pehē ‘o hangē ko ia kuo mou fanongo ki ai.

VAHE 20

‘Oku foaki ‘e Sīsū ‘a e mā mo e uaine ‘i ha mana peá ne tāpuaki‘i mo tufaki ‘a e sākalamēniti ki he kakai — ‘E ma‘u ‘e he toenga ‘o e hako ‘o Sēkopé ‘a e ‘ilo ki he ‘Eiki ko honau ‘Otuá pea te nau ma‘u ‘a e ngaahi fonua ‘o ‘Ameliká—Ko Sīsū ‘a e palōfita ko ia ‘oku hangē ko Mōsesé, pea ko e kau Nīfai ko e fānau ‘a kinautolu ‘a e kau palōfitá—Ko e ni‘ihi kehe ‘o e kakai ‘o e ‘Eiki ‘e tānaki mai ‘a kinautolu ki Selūsalema. Ta‘u T.S. 34 nai.

PEA na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne fekau ki he fu‘u kakai ke tuku ‘enau lotú, kae ‘uma‘ā foki ‘ene kau ākongá. Pea na‘á ne fekau kiate kinautolu ke ‘oua ‘e tuku ‘a ‘enau “lotu ‘i honau lotó.

2 Pea na‘á ne fekau kiate kinautolu ke nau tu‘u hake pea

29a Sione 17:6.
30a Mātiu 17:2.
32a T&F 76:116.
34a 2 Kol. 12:4;

3 Nifai 17:17.
35a FFL Tuí.
b Mātiu 13:58.
FFL Ta‘etuí.

20 1a 2 Nifai 32:9;
Mōsaia 24:12.

tu'ú 'i honau va'é. Pea na'a nau tu'ú hake 'o tu'ú 'i honau va'é.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne toe pakipaki 'a e mā 'o tāpuaki 'i ia, 'o 'oatu ki he kau ākongá ke nau kai.

4 Pea hili 'enau kaí na'á ne fekau kiate kinautolu ke nau pakipaki ha mā, pea 'oatu ia ki he kakaí.

5 Pea hili 'enau 'oatu ia ki he kakaí na'á ne 'oange kiate kinautolu ha uaine ke nau inu, 'o ne fekau kiate kinautolu ke nau 'oatu ia ki he kakaí.

6 Ko 'eni, kuo 'ikai ke 'omi ha "mā, pe uaine, 'e he kau ākongá pe ko e kakaí;

7 Ka na'á ne "foaki mo'oni 'a e mā ke nau kai, mo e uaine foki ke nau inu.

8 Pea na'á ne folofola kiate kinautolu: Ko ia ia 'okú ne "kai 'a e mā ní 'okú ne kai 'i hoku sinó ki hono laumālié; pea ko ia ia 'okú ne inu 'i he uaine ní, 'okú ne inu 'i hoku totó ki hono laumālié; pea 'e 'ikai fiekaia pe feinua hono laumālié 'o ta'engata, ka 'e mākona pē ia.

9 Ko 'eni, 'i he hili 'a e kai mo inu 'a e kakai kotoa pē, vakai, na'e fakafonu 'a kinautolu 'aki 'a e Laumālié; pea na'a nau kalinga fakataha, mo tuku 'a e lāngilangi kia Sīsū, 'a ia na'a nau mamata mo fanongo ki aí.

10 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'enau tuku kotoa pē 'a e

lāngilangi kia Sīsū, na'á ne folofola kiate kinautolu: Vakai, ko 'eni 'oku ou faka'osi 'a e fekau kuo tuku kiate au 'e he Tamaí 'o kau ki he kakaí ni, 'a ia ko ha toenga 'o e fale 'o 'Isilelí.

11 'Oku mou manatu na'á ku lea kiate kimoutolu, 'o pehē 'o ka fakamo'oni 'i 'a e ngaahi "lea 'a ^bĪsaiá—vakai kuo tohi ia, 'oku mou ma'u ia 'iate kimoutolu, ko ia mou fakatotolo ai—

12 Pea ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'o ka fakamo'oni ia ko e toki fakahoko ia 'o e "fuakava kuo fai 'e he Tamaí ki hono kakaí, 'E fale 'o 'Isilelí.

13 Pea ko e ngaahi ^atoenga, 'a ia kuo ^bfakamovetevete holo 'i he funga 'o e māmani, 'e ^ctānaki mai mei he hahaké pea mei he hihifó, pea mei he tongá pea mei he tokelaú; pea 'e 'omi 'a kinautolu ki he ^dilo 'o e 'Eiki ko honau 'Otuá, 'a ia kuó ne huhu'í 'a kinautolú.

14 Pea kuo fekau kiate au 'e he Tamaí ke u foaki kiate kimoutolu 'a e "fonuá ni ke hoko ko homou tofi'a.

15 Pea 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'e 'ikai ke "fakatomala 'a e kau Senitailé 'o ka hili 'a e tāpuaki te nau ma'ú, 'o ka hili 'enau fakamovetevete'í 'a hoku kakaí—

16 Pea ko kimoutolu, 'a ia ko ha toenga 'o e fale 'o Sēkopé, te

6a Mātiu 14:19–21.

7a Sione 6:9–14.

8a Sione 6:50–58;

3 Nīfai 18:7.

FFL Sākalamēniti.

11a 3 Nīfai 16:17–20;

23:1–3.

b 2 Nīfai 25:1–5;

Molom. 8:23.

12a 3 Nīfai 15:7–8.

13a 3 Nīfai 16:11–12;

21:2–7.

b FFL 'Isilelí—Ko hono fakamovetevete'í 'o

'Isilelí.

c FFL 'Isilelí—Ko hono tānaki 'o 'Isilelí.

d 3 Nīfai 16:4–5.

14a FFL Fonua 'o e

Tala'ofá.

15a 3 Nīfai 16:10–14.

mou toki 'alu atu 'iate kinautolu; pea te mou 'i honau lotolotonga 'a ia 'e tokolahi; pea te mou 'iate kinautolu 'o hangē ko ha laione 'i he fanga manu 'o e vaó, pea hangē ko ha "laione mui 'i he ngaahi takanga sipí, 'a ia, 'o ka ne ka 'alu atu 'okú ne ^bmolomoloki hifo mo haehae ke momo-iiki, pea 'oku 'ikai fa'a fakahaofi 'e ha taha 'a kinautolu.

17 'E hiki hake ho nimá ki ho ngaahi filí, pea 'e motuhi atu 'a ho ngaahi filí kotoa pē.

18 Pea te u "tānaki fakataha 'a hoku kakaí 'o hangē 'oku tānaki 'e ha tangata 'a 'ene ngaahi ha'inga uité ke tuku ki he haha'angá.

19 He te u ngaohi 'a hoku kakaí 'a ia kuo fai 'e he Tamái ha fuakava ki aí, 'io, te u ngaohi ho "me'atui ko e ukamea, pea ko ho ngaahi nge'esi va'é ko e palasa. Pea te ke laiki ke momo-ikí 'a e ngaahi kakai tokolahi; pea te u fakatapui ki he 'Eiki 'enau tupú, mo 'enau koloá ki he 'Eiki 'o e māmani kotoa pē. Pea vakai, ko au ia 'okú ne fai iá.

20 Pea 'e hoko 'o pehē, 'oku folofola 'e he Tamái, 'e tu'unuku mai 'a e "heletā 'o 'eku fakamaau totonú kiate kinautolu 'i he 'aho ko iá; pea ka 'ikai te nau fakatomala 'e tō ia kiate kinautolu, 'oku folofola 'e he Tamái, 'io, ki

he ngaahi pule'anga kotoa pē 'o e kau Senitailé.

21 Pea 'e hoko 'o pehē te u fokotu'u ma'u 'a hoku "kakaí, 'E fale 'o 'Isileli.

22 Pea vakai, ko e kakaí ni te u fokotu'u ma'u 'i he fonuá ni, ke fakahoko ai 'a e "fuakava 'a ia na'á ku fai mo ho'omou tamai ko Sēkopé; pea 'e hoko ia ko ha ^bSelūsalema Fo'ou. Pea ko e ngaahi mālohi 'o e langí 'e 'i he lotolotonga 'o e kakaí ni; 'io, pea mo au foki te 'u 'i homou lotolotonga.

23 Vakai, ko au ia 'a ia na'e lau ki ai 'a Mōse, 'o pehē: 'E fokotu'u "ha palōfita 'e he 'Eiki ko ho 'Otuá kiate koe 'i ho kāingá, te ne tatau mo au; ke mou tokanga kiate ia 'i he me'a kotoa pē te ne lea 'aki kiate kimoutolú. Pea 'e hoko 'o pehē ko e kakai kotoa pē 'e 'ikai tokanga ki he palōfita ko iá 'e motuhi atu ia mei he kakaí.

24 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'io, pea ko e kau palōfita "kotoa pē 'o fai meia Samuela mo kinautolu na'e ki mui 'iate iá, ko kinautolu kotoa pē kuo leá, kuo nau fakamo'oni kiate au.

25 Pea vakai, ko e fānau 'a kimoutolu 'a e kau palōfitá; pea 'oku mou 'o e fale 'o 'Isilelí; pea 'oku mou kau 'i he "fuakava na'e fai 'e he Tamái mo ho'omou

16a Molom. 5:24;
T&F 19:27.
b Maika 5:8–9;
3 Nifai 16:14–15;
21:12.
18a Maika 4:12.
19a Maika 4:13.
20a 3 Nifai 29:4.
21a 3 Nifai 16:8–15.

22a Sēnesi 49:22–26;
T&F 57:2–3.
b 'Ísaia 2:2–5;
3 Nifai 21:23–24;
'Eta 13:1–12;
T&F 84:2–4.
FFL Selūsalema Fo'ou.
c 'Ísaia 59:20–21;
Malakai 3:1;

3 Nifai 24:1.
23a Teut. 18:15–19;
Ngāue 3:22–23;
1 Nifai 22:20–21.
24a Ngāue 3:24–26;
1 Nifai 10:5;
Sēkope 7:11.
25a FFL Fuakava
Faka-'Ēpalahamé.

ngaahi tamaí, ‘o ne folofola kia ‘Ēpalahame: Pea ‘e monū‘ia ^bi ho hakó ‘a e ngaahi fa‘ahinga kotoa pē ‘o e māmaní.

26 Kuo tomu‘a hiki hake au ‘e he Tamaí kiate kimoutolu, mo ne fekau‘i au ke u tāpuaki‘i ‘a kimoutolu ‘i he‘eku ^afakatafoki ‘a kimoutolu kotoa pē mei ho‘omou ngaahi angahalá; pea kuó ne fekau ke u fai ‘eni koe‘uhi ko e fānau ‘a kimoutolu ‘o e fuakavá—

27 Pea ‘o ka hili homou tāpuaki‘i peheé, ‘e toki fakahoko ‘e he Tamaí ‘a e fuakava ‘a ia na‘á ne fai mo ‘Ēpalahame, ‘o pehē: ‘E monū‘ia ^ai ho hako ‘a e ngaahi fa‘ahinga kotoa pē ‘o e māmaní—‘i hono lilingi hifo ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní ‘iate au ki he kau Senitailé, ‘a ia ko ha tāpuaki ki he kau ^bSenitailé ‘e fakamālohi ‘a kinautolu ke nau mālohi lahi hake ‘i he kakai fulipē, ke nau fakamovetevete ‘a hoku kakaí, ‘E fale ‘o ‘Isileli.

28 Pea te nau hoko ko e ^afakamamahi ki he kakai ‘o e fonuá ni. Ka neongo iá, ‘o ka nau ka ma‘u hono kakato ‘o ‘eku ongo-ongoleleí, pea kapau te nau fakafefeka honau lotó kiate au te u ‘eke‘i leva meiate kinautolu ‘enau ngaahi angahalá, ‘oku folofola ‘e he Tamaí.

29 Pea te u ^amanatu‘i ‘a e fuakava ‘a ia kuó u fai mo hoku kakaí; pea kuó u fuakava mo

kinautolu te u ^btānaki fakataha ‘a kinautolu ‘i he taimi ‘oku ou loto ki aí, koe‘uhi ke u toe foaki kiate kinautolu ‘a e ‘fonua ‘o ‘enau ngaahi tamaí ke hoko ko honau tofi‘a, ‘a ia ko e fonua ko ^aSelūsalemá, ‘a ia ko e fonua ‘o e tala‘ofa kiate kinautolu ‘o ta‘engata, ‘oku folofola ‘e he Tamaí.

30 Pea ‘e hoko ‘o pehē ‘e hokosia ‘a e taimi, ‘a ia ‘e malanga ‘aki ai hono kakato ‘o ‘eku ongo-ongoleleí kiate kinautolu;

31 Pea te nau ^atui kiate au, ‘o pehē ko Sīsū Kalaisi au, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, pea te nau lotu ki he Tamaí ‘i hoku hingoá.

32 Pea ‘e toki hiki hake ‘e honau kau ^atangata le‘ó ‘a honau le‘ó, pea te nau hiva ‘aki ‘a e le‘o pē taha; he te nau mamata ‘aki honau matá.

33 Pea ‘e toe tānaki fakataha leva ‘e he Tamaí ‘a kinautolu, ‘o foaki kiate kinautolu ‘a Selūsalema ke hoko ko e fonua ‘o honau tofi‘á.

34 Pea te nau toki pā mai ‘i he hiva fiefia—^aHiva fakataha, ‘a kimoutolu ‘a e ngaahi potu lala ‘o Selūsalemá; he kuo fakafiemālie‘i ‘e he Tamaí ‘a hono kakaí, kuó ne huhu‘i ‘a Selūsalema.

35 Kuo fakahā ‘e he Tamaí ‘a hono to‘ukupu mā‘oni‘oní ‘i he ‘ao ‘o e ngaahi pule‘anga kotoa pē; pea ‘e mamata ‘e he ngaahi ngata‘anga kotoa pē ‘o māmaní ki

25b Sēnesi 12:1–3; 22:18.

26a LFKt. 16:6.

27a Kalētia 3:8;

2 Nifai 29:14;

‘Ēpa. 2:9.

b 3 Nifai 16:6–7.

28a 3 Nifai 16:8–9.

29a ‘Īsaia 44:21;

3 Nifai 16:11–12.

b FFL ‘Isileli—Ko hono tānaki ‘o ‘Isilelí.

c ‘Āmosi 9:14–15.

d FFL Selūsalema.

31a 3 Nifai 5:21–26;

21:26–29.

32a ‘Īsaia 52:8;

3 Nifai 16:18–20.

FFL Le‘o; Le‘ohi.

34a ‘Īsaia 52:9.

he fakamo'ui 'a e Tamaí; pea ko au mo e Tamaí, 'okú ma taha pē.

36 Pea 'e toki fakahoko leva 'a e me'a 'a ia kuo tohi: "Ā hake, toe 'ā hake, pea 'ai ho mālohí, 'E Saione; 'ai ho ngaahi kofu faka'ofó'ofá, 'E Selūsalema, ko e kolo mā'oni'óní, koe'uhí 'e kamata mei heni 'e 'ikai toe hū kiate koe 'a kinautolu 'oku ta'ekamú mo kinautolu 'oku ta'ema'á.

37 Tupe'i meiate koe 'a e efú; tu'u hake, nofo hifo, 'E Selūsalema; vete meiate koe 'a e ngaahi ha'í 'o ho kiá, 'E 'ofefine pōpula 'o Saione.

38 He 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí: Kuo mou fakatau 'a kimoutolu ki ha me'a noa pē, pea 'e huhu'í 'a kimoutolu ta'e-hapa'anga.

39 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e 'ilo 'e hoku kakaí 'a hoku hingoá; 'io, 'i he 'aho ko iá te nau 'ilo ko au ia 'oku leá.

40 Pea te nau toki pehē: "Hono 'ikai faka'ofó'ofa 'i he ngaahi mo'ungá 'a e va'e 'o ia 'okú ne 'omi 'a e ongoongo leleí kiate kinautolú, 'a ia 'okú ne ^bfakahā 'a e melinó; 'a ia 'okú ne 'omi 'a e ongoongo leleí kiate kinautolú, 'a ia 'oku ne fakahā 'a e fakamo'uí; 'a ia 'okú ne pehē ki Saione: 'Oku pule 'a ho 'Otuá!

41 Pea 'e toki ongo atu 'a e kaila: "Alu 'a kimoutolu, 'alu 'a kimoutolu, mou 'alu mei ai, 'oua

'e ala ki he me'a 'oku ^bta'ema'á; mou ō mei hono lotolotongá; ke 'ma'a 'a kimoutolu 'oku fua 'a e ngaahi ipu 'a e 'Eikí.

42 Koe'uhí 'e "ikai te mou 'alu atu fakavavevave pe 'i he hola mei homou ngaahi filí; he 'e mu'omu'a 'a e 'Eikí iate kimoutolu, pea ko e 'Otua 'o 'Isilelí te ne malu'í 'a kimoutolu mei mui.

43 Vakai, 'e fai fakapotopoto 'e he'eku tamaio'eikí; 'e hakeaki'í ia pea fakaongoongolelei'í pea te ne mā'olunga 'aupito.

44 'O hangē 'oku ofo 'a e tokolahí iate iá—na'e fakamele'í hono fofongá, 'o lahi hake 'i ha toe tangata, mo hono sinó 'o lahi hake 'i he ngaahi foha 'o e tangatá—

45 Ko ia te ne "luluku 'a e ngaahi pule'anga lahi; 'e tāpuni 'a e ngutu 'o e ngaahi tu'í kiate ia, he ko e me'a kuo 'ikai ke fakahā kiate kinautolú te nau mamata ki ai; pea ko e me'a kuo 'ikai te nau fanongo ki aí 'e mahino kiate kinautolu.

46 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo pau ke hoko 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē, 'o hangē kuo fekau kiate au 'e he Tamaí. Pea ko e fuakavá ni 'a ia kuo fai 'e he Tamaí mo hono kakaí 'e fakahoko ia; pea 'e toe nofo'í 'a "Selūsalema 'e hoku kakaí, pea 'e hoko ia ko e fonua 'o honau tofi'á.

36a 'Īsaia 52:1–3;
T&F 113:7–10.
FFL Saione.

40a 'Īsaia 52:7;
Nēhumi 1:15;
Mōsaia 15:13–18;

T&F 128:19.
b Ma'ake 13:10;
1 Nifai 13:37.
41a 'Īsaia 52:11–15.
b FFL Ma'á mo e
Ta'ema'á.

c T&F 133:5.
42a 3 Nifai 21:29.
45a 'Īsaia 52:15.
46a 'Eta 13:5, 11.

VAHE 21

'E t̄anaki fakataha 'a 'Isileli 'i he taimi 'e 'omi ai 'a e Tohi 'a Molomoná — 'E fokotu'ú 'a e kau Senitailé 'o hoko ko ha kakai tau'atāina 'i 'Ame-lika — 'E fakamo'ui 'a kinautolu 'o kapau te nau tui mo talangofua; ka 'ikai, 'e motuhi atu 'a kinautolu mo fakā'auha — 'E langa hake 'e 'Isileli 'a e Selūsalema Fo'ou, pea ko e ngaahi fa'ahinga na'e puli te nau foki mai. Ta'u T.S. 34 nai.

PEA ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou fakahā kiate kimoutolu ha faka'ilonga, koe'uhi ke mou 'ilo'i 'a e 'taimi 'oku ofi ke hoko ai 'a e ngaahi me'a ní — te u t̄anaki fakataha, 'a hoku kakaí, mei he'enua nofo movetevete fuoloá, 'E fale 'o 'Isileli, pea toe fokotu'ú 'i honau lotolotonga 'a hoku Saioné;

2 Pea vakai, ko e me'a 'eni te u fakahā kiate kimoutolu ko ha faka'ilonga — he ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'o ka fakahā 'a e ngaahi me'á ni 'a ia 'oku ou fakahā kiate kimoutolú, pea te u fakahā kiate kimoutolu 'i he kaha'ú 'o kau kiate au, pea 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'a ia 'e foaki kiate kimoutolu mei he Tamaí, 'e fakahā ia ki he kau Senitailé koe'uhi ke nau 'ilo ki he kakai ni 'a ia ko ha toenga 'o e fale 'o Sēkope, pea kau ki

hoku kakaí ni 'a ia 'e fakamovetevete'i 'e kinautolú.

3 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'o ka faka'ilo 'a e ngaahi "me'á ni kiate kinautolu 'e he Tamaí, pea kuo 'alu atu ia 'i he Tamaí, meiate kinautolu kiate kimoutolu;

4 He 'oku 'i ai 'a e 'uhinga fakapotopoto 'a e Tamaí ke fokotu'ú 'a kinautolu 'i he fonuá ni, pea ke fokotu'ú 'a kinautolu ko e kakai "tau'atāina 'i he māfimaifi 'o e Tamaí, koe'uhi ke 'alu atu 'a e ngaahi me'á ni meiate kinautolu ki he toenga 'o homou hakó, koe'uhi ke fakahoko 'a e ^bfua-kava 'a e Tamaí 'a ia kuó ne fai mo hono kakaí, 'E fale 'o 'Isileli;

5 Ko ia, 'o ka 'alu atu 'a e ngaahi me'á ni mo e ngaahi me'a 'a ia 'e fai 'iate kimoutolu 'amuí "mei he kau Senitailé, ki homou ^bhakó 'a ia 'e faka'au'auhifo 'i he ta'etui ko e tupu 'i he angahalá.

6 He ko e founga 'eni kuo finangalo 'a e Tamaí ke 'alu atu ia mei he kau "Senitailé, ke ne lava 'o fakahā hono māfimaifi ki he kau Senitailé, pea ko hono 'uhingá 'eni koe'uhi ko e kau Senitailé, 'o kapau 'e 'ikai fakafefeka honau lotó, pea ke nau fakatomala pea ha'u kiate au mo papitaiso 'i hoku hingoá pea 'ilo'i 'a e ngaahi tefito mo'oni 'o 'eku tokāteliné, koe'uhi ke ^blau 'a kinautolu fakataha mo hoku kakaí, 'E fale 'o 'Isileli.

21 1a FFL 'Aho Faka'osí, Ngaahi.

3a 'Eta 4:17;

SS—H 1:34–36.

4a 1 Nifai 13:17–19;

T&F 101:77–80.

b Molom. 5:20.

FFL Fuakava

Faka-'Epalahamé.

5a 3 Nifai 26:8.

b 2 Nifai 30:4–5;

Molom. 5:15;

T&F 3:18–19.

6a 1 Nifai 10:14;

Sēkope 5:54;

3 Nifai 16:4–7.

b Kalētia 3:7, 29;

3 Nifai 16:13;

'Epa. 2:9–11.

7 Pea 'o ka hoko 'a e ngaahi me'á ni pea kamata ke 'ilo ai 'e homou ^ahakó 'a e ngaahi me'á ni—'e hoko ia ko ha faka'ílonga kiate kinautolu, ke nau 'ilo'í kuo 'osi kamata 'a e ngāue 'a e Tamaí ke fakahoko 'a e fuakava, 'a ia kuó ne fai ki he kakai 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí.

8 Pea 'o ka hoko 'a e 'aho ko iá, 'e hoko 'o pehē 'e tāpuni 'e he ngaahi tu'í 'a honau ngutu; he te nau mamata ki he me'á 'a ia kuo 'ikai ke fakahā kiate kinautolu; pea mahino kiate kinautolu 'a e me'á kuo 'ikai te nau fanongo ki ai.

9 He 'i he 'aho ko iá, 'e fai ma'á ku 'e he Tamai ha ngāue, 'a ia 'e hoko ko ha fu'u ngāue ma'ongo-onga mo ^afakafo 'iate kinautolu; pea 'e 'i ai ha ni'íhi 'iate kinautolu 'e ta'etui ki ai, neongo 'e fakahā ia 'e ha tangata kiate kinautolu.

10 Kae vakai, ko e mo'ui 'a 'eku kau tamaio'eikí 'e 'i hoku nimá; ko ia 'e 'ikai te nau fakamamahi'í ia, neongo te ne ^akafo koe'uhi ko kinautolu. Ka te u fakamo'ui ia, he te u fakahā kiate kinautolu 'oku lahi hake ^bhoku potó 'i he olopoto 'a e tēvoló.

11 Ko ia 'e hoko 'o pehē 'ílonga 'a kinautolu 'e ta'etui ki he'eku ngaahi leá, 'a ia ko au Sīsū Kalaisi, 'a ia 'e fekau ^aia 'e he Tamaí ke ne fakahā ki he kau Senitailé, pea te ne tuku kiate ia

'a e mālohi ke ne fakahā ia ki he kau Senitailé, ('e fai 'o hangē ko ia na'e lea 'aki 'e Mōsesé) 'e ^bmotuhi atu 'a kinautolu mei hoku kakai 'a ia 'oku 'o e fuakavá.

12 Pea ko hoku kakai 'a ia ko ha kongā 'o e hako 'o Sēkopé te nau 'i he kau Senitailé, 'io, 'e 'i honau lolotongá 'o hangē ko ha ^alaione 'oku 'i he fanga manu 'o e vaó, pea hangē ko e laione mui 'i he ngaahi takanga sipí, 'a ia, 'o ka ne ka 'alu atu 'iate kinautolu 'okú ne ^bmolomoloki hifo mo haehae ke momoiki, pea 'oku 'ikai fa'a fakahaofi 'e ha taha 'a kinautolu.

13 'E hiki hake honau nimá ki honau ngaahi filí, pea 'e motuhi atu 'a honau ngaahi fili kotoa pē.

14 'Io, 'e mala'ia 'a e kau Senitailé, 'o kapau 'e 'ikai te nau ^afakatomala; koe'uhi 'e hoko 'o pehē 'i he 'aho ko iá, 'oku folofola 'e he Tamaí, te u motuhi atu ho'o fanga hōsí mei ho lolotongá, pea te u faka'auha ho'o ngaahi salioté;

15 Pea te u motuhi atu 'a e ngaahi kolo 'o ho fonuá, mo holoki hifo ho ngaahi kolo mālohi kotoa pē;

16 Pea te u motuhi atu 'a e kau fie mana fakafa'ahikehé mei ho fonuá, pea 'e 'ikai toe 'iate koe ha kau kikite loi;

17 Te u faka'auha foki mo ho'o ngaahi ^atamapua kuo tongí, mo

7a 3 Nifai 5:21–26.

9a 'Īsaia 29:13;

Ngāue 13:41;

1 Nifai 22:8.

FFL Fakafoki Mai 'o e

Ongoongoleléi.

10a T&F 135:1–3.

b T&F 10:43.

11a 2 Nifai 3:6–15;

Molom. 8:16, 25.

b T&F 1:14.

12a Maika 5:8–15;

3 Nifai 20:16.

b 3 Nifai 16:13–15.

14a 2 Nifai 10:18; 33:9.

17a 'Eke. 20:3–4;

Mōsaia 13:12–13;

T&F 1:16.

FFL Tauhi Tamapua.

ho'ō ngaahi tamapua 'oku tu'ú mei ho lotolotongá, pea 'e 'ikai te ke toe hū ki he ngaahi ngāue 'a ho nimá;

18 Pea te u ta'aki mei ho lotolotongá 'a ho ngaahi vao tapú; 'e pehē 'eku faka'auha ho ngaahi koló.

19 Pea 'e hoko 'o pehē ko e ngaahi "loi, mo e ngaahi ngāue fakakākaá, mo e ngaahi meheká, mo e ngaahi feke'ike'í, mo e ngaahi ngāue fakataula'eiki kākaá, mo e ngaahi fe'auaki kotoa pē 'e fakangata ia.

20 He 'e hoko 'o pehē, 'oku folofola 'e he Tamaí, 'i he 'aho ko iá 'ilonga ia 'e 'ikai fakatomala, pea ha'u ki hoku 'Alo 'Ofa'angá, te u motuhi atu ia mei he lotolotonga 'o hoku kakaí, 'E fale 'o 'Isileli;

21 Pea te u sāuni 'i hoku 'itá kiate kinautolu, 'io, 'o hangē ko e fai ki he kau ta'etui 'Otuá, 'i ha founga 'oku te'eki te nau fongonga ai.

22 Ka 'o kapau te nau fakatomala pea tokanga ki he'eku ngaahi leá, 'o 'ikai fakafefeka honau lotó, te u "fokotu'u hoku siasí 'iate kinautolu, pea te nau kau ki he fuakavá pea 'e 'blau 'a kinautolu fakataha mo e fa'ahingá ni ko e toenga 'o e hako 'o Sēkopé, 'a ia kuó u foaki ki ai 'a e fonuá ni ko honau tofi'á;

23 Pea te nau tokoni ki hoku kakaí, 'a e toenga 'o e hako 'o

Sēkopé, kae 'uma'ā foki mo kinautolu kotoa pē 'o e fale 'o 'Isilelí 'a ia 'e ha'ú, koe'uhi ke nau langa ha kolo, 'a ia 'e ui ko e "Selūsalema Fo'óu.

24 Pea te nau toki tokoni'i 'a hoku kakaí koe'uhi ke nau tānaki fakataha mai 'a kinautolu, 'a ia kuo fakamovetevete'i 'i he funga 'o e fonuá kotoa, ki he Selūsalema Fo'óu.

25 Pea 'e toki 'alu hifo 'a e "mālohi 'o e langí kiate kinautolu; pea ko au foki te ^bu 'i honau lotolotongá.

26 Pea 'e toki kamata leva 'i he 'aho ko iá 'a e ngāue 'a e Tamaí, 'i he taimi 'e malanga 'aki ai 'a e ongoongoleléi ni ki he toenga 'o e kakaí ni. Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e "kamata 'i he 'aho ko iá 'a e ngāue 'a e Tamaí 'i he fa'ahinga kotoa 'o hoku kakaí kuo fakamoveteveté, 'io, 'o a'u ki he ngaahi fa'ahinga na'e ^bpulí, 'a ia kuo tataki atu 'e he Tamaí mei Selūsalemá.

27 'Io, 'e kamata 'a e ngāue 'iate kinautolu kotoa pē 'o hoku kakaí kuo "fakamoveteveté, pea teuteu 'e he Tamaí 'a e hala ke nau lava 'o ha'u ai kiate au, koe'uhi ke nau ui ki he Tamaí 'i hoku hingoa.

28 'Io, pea 'e toki kamata leva 'a e ngāue, 'i he ngaahi pule'anga kotoa pē pea teuteu 'e he Tamaí 'a e hala ke lava ai 'o "tānaki mai

19a 3 Nīfai 30:2.

22a FFL Kuongá.

b 2 Nīfai 10:18–19;

3 Nīfai 16:13.

23a 3 Nīfai 20:22;

'Eta 13:1–12.

FFL Selūsalema Fo'óu.

25a 1 Nīfai 13:37.

b 'Ísaia 2:2–4;

3 Nīfai 24:1.

26a 1 Nīfai 14:17;

3 Nīfai 21:6–7.

b FFL 'Isileli—Ko e

fa'ahinga 'e

hongofulu 'o 'Isileli na'e molé.

27a 3 Nīfai 16:4–5.

28a FFL 'Isileli—Ko hono tānaki 'o 'Isileli.

hono kakaí ki ‘api ‘i he fonua ‘o honau tofi‘á.

29 Pea te nau ‘alu atu mei he ngaahi pule‘anga kotoa pē; pea ‘e ‘ikai te nau ‘alu atu “fakavavevave, pe ‘alu ‘i he hola mei honau ngaahi filí, he te u mu‘omu‘a ‘iate kinautolu, ‘oku folofola ‘e he Tamaí, pea te u malu‘i ‘a kinautolu mei mui.

VAHE 22

I he ngaahi ‘aho faka‘osí, ‘e fokotu‘u ‘a Saione mo hono ngaahi siteikí, pea ‘e tănaki mai ‘a ‘Isileli ‘i he ‘alo‘ofa mo e manava‘ofa—Te nau ikuna—Fakafehoanaki mo e ‘Īsaia vahe 54. Ta‘u t.s. 34 nai.

PEA ‘e toki fakahoko ‘a ia kuo tohí: Hiva, ‘E fefine pa‘a, ‘a koe na‘e ‘ikai te ke fanaú; ke ke “hiva, pea kalanga le‘o-lahi, ‘a koe na‘e ‘ikai te ke langā ‘i ha tamasi‘í; he ‘oku tokolahi hake ‘a e fānau ‘a e li‘ekiná ‘i he fānau ‘a e fefine malí, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí.

2 Fakalahi ‘a e potu ‘o ho fale fehikitakí, pea tuku ke nau to‘o ‘a e puipui ‘o ho ngaahi nofo‘angá; faka‘aonga‘i ‘a e potu kotoa pē, fakalōloa ho‘o ngaahi afó, pea tukituki ke ma‘u ho‘o ngaahi “akau tuki poupou;

3 He te ke maumau‘i hono ngaahi tapa kotoa pē, pea ‘e ma‘u ‘e ho hakó ‘a honau fonuá mei he kau “Senitailé, ‘o fakakakai ‘a e ngaahi kolo na‘e lalá.

4 ‘Oua ‘e manavahē, koe‘uhi ‘e ‘ikai te ke mā; pea ‘oua na‘á ke puputu‘u, koe‘uhi ‘e ‘ikai “fakamaa‘i koe; he te ke fakangalo‘i ‘a e mā ‘o ho‘o kei si‘í, pea ‘e ‘ikai te ke toe manatu ki he valoki ‘o ho‘o kei si‘í, pea ‘e ‘ikai te ke manatu‘i hono fakamā ‘o ho‘o nofo uitoú.

5 He ko ho tupu‘angá, ‘a ho malu‘í, ko e ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú ‘a hono huafá; mo ho Huhu‘i, ko e Tokotaha Mā‘oni‘oni ‘o ‘Isilelí—‘e ui ia ko e ‘Otua ‘o e māmaní kotoa pē.

6 He kuo ui koe ‘e he ‘Eikí ‘o hangē ko e fefine li‘ekina pea mamahi‘ia ‘i hono laumālié, pea hangē ko e uaifi ‘i he‘ene kei talavou, ‘i he ‘aho na‘e li‘aki ai koé, ‘oku folofola ‘a ho ‘Otuá.

7 ‘I he ki‘i taimi si‘i kuó u li‘aki koe, ka ‘i he ngaahi ‘alo‘ofa lahi te u tănaki koe.

8 ‘I he ‘ita si‘i na‘á ku fufū hoku fofongá meiate koe ‘i ha ki‘i taimi si‘i, ka ‘i he ‘ofa ta‘engata te u “alo‘ofa kiate koe, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ko ho Huhu‘í.

9 He ‘oku tatau ‘a “eni, mo e ngaahi ^bvai ‘i he taimi ‘o Noá kiate au, he ‘oku hangē ko ‘eku fuakava ‘e ‘ikai toe lōmaki‘i ‘e he ngaahi vai ‘o Noá ‘a e māmaní, ‘oku pehē ‘eku fuakava ‘e ‘ikai te u ‘ita kiate koé.

10 Koe‘uhi ‘e mole ‘a e ngaahi “mo‘ungá pea hiki mo e ngaahi tafungofungá, ka ko ‘eku ‘ofá ‘e

29a ‘Īsaia 52:12;
3 Nifai 20:42.
22 1a FFL Hivá.
2a FFL Siteikí.

3a FFL Senitailé, Kau.
4a 2 Nifai 6:7, 13.
8a FFL ‘Alo‘ofá.
9a ‘Īsaia 54:9.

^b FFL Lōmaki ‘i he
Taimi ‘o Noá.
10a ‘Īsaia 40:4.

‘ikai ^bmahu‘i meiate koe, pea ‘e ‘ikai hiki ‘a e fuakava ‘o ‘eku melinó, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí ‘a ia ‘oku ‘alo‘ofa kiate koé.

11 ‘A koe ko e mamahi‘ia, pea vilingia ‘i he afaá, pea ta‘efie-mālié! Vakai, te u langa hake koe ‘aki ‘a e ngaahi “maka siueli faka‘ofó‘ofa, pea ngaohi ‘aki ‘a e ngaahi maka sāfaia ho ngaahi tu‘ungá.

12 Pea te u ngaohi ho ngaahi matapā sio‘atá ‘aki ‘a e ngaahi maka ‘aketí, pea mo ho ngaahi matapaá ‘aki ‘a e ngaahi lupi, pea mo ho ngaahi ngata‘angá ‘aki ‘a e ngaahi maka faka‘ofó‘ofa.

13 Pea ‘e akonekina ho‘o fānau “kotoa pē ‘e he ‘Eikí; pea ‘e lahi ‘a e melino ‘e ma‘u ‘e ho‘o fānaú.

14 ‘E pule‘i koe ‘i he “mā‘oni‘oni; te ke mama‘o mei he ngaohi-kovi‘í koe‘uhi ‘e ‘ikai te ke manavahē, pea mei he ilifiá koe‘uhi ‘e ‘ikai ofi mai ia kiate koe.

15 Vakai, te nau tānaki fakataha mo‘oni ke tau‘i koe, kae ‘ikai ‘iate au; ko ia ia kotoa pē ‘e fakataha ke tau‘i koé te ne tō koe‘uhi ko koe.

16 Vakai, kuó u fakatupu ‘a e tufunga ukamea ‘a ia ‘okú ne tapili ‘a e malala ‘i he afí, pea ‘okú ne fa‘u ‘a e me‘a fakatufunga mei he‘ene ngāuē; pea kuó u fakatupu ‘a e me‘angāue ke fai faka‘auhá.

17 ‘E ‘ikai ha mahafu tau kuo ngaohi ke tau‘i koe ‘e tu‘umālie; pea koe ‘elelo kotoa pē ‘e lea kovi kiate koe ‘i he fakamāú te

ke fakahalaia‘i. Ko e tofi‘a ‘eni ‘o e kau tamaio‘eiki ‘a e ‘Eikí, pea ‘oku meiate au ‘a ‘enau mā‘oni‘oní, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí.

 VAHE 23

‘Oku hōifua ‘a Sīsū ki he ngaahi lea ‘a ‘Īsaiá—‘Okú ne fekau ki he kakai ke nau fakatotolo faivelenga ‘i he ngaahi tohi ‘a e kau palōfitá—‘Oku tānaki mai ‘a e ngaahi lea ‘a Samuela ko e Tangata Leimaná ‘o kau ki he Toetu‘ú ki he‘enau ngaahi lekōtí. Ta‘u T.S. 34 nai.

PEA ko ‘eni, vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku totonu ke mou “fakatotolo ki he ngaahi me‘á ni. ‘Io, ‘oku ou fai kiate kimoutolu ‘a e fekau ke mou fakatotolo faivelenga ki he ngaahi me‘á ni; he ‘oku mahu‘inga ‘a e ngaahi lea ‘a ^b‘Īsaiá.

2 He ko e mo‘oni na‘á ne lea ki he ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku kau ki hoku kakai ‘a ia ‘oku ‘o e fale ‘o ‘Isilelí; ko ia kuo pau foki ke ne lea ki he kau Senitailé.

3 Pea ko e ngaahi me‘a kotoa pē na‘á ne lea‘akí kuo hoko “pe ‘e hoko, ‘o hangē ko e ngaahi lea na‘á ne lea‘akí.

4 Ko ia tokanga ki he‘eku ngaahi leá; tohi ‘a e ngaahi me‘a kuó u tala kiate kimoutolú; pea fakatatau ki he taimi mo e finangalo ‘o e Tamaí ‘e ‘alu atu ia ki he kau Senitailé.

5 Pea ko ia ia ‘e tokanga ki he‘eku ngaahi leá pea faka-

10b Same 94:14;

T&F 35:25.

11a Fakahā 21:18–21.

13a Selem. 31:33–34.

14a FFL Mā‘oni‘oní.

23 1a FFL Folofolá.

b 2 Nifai 25:1–5;

Molom. 8:23.

FFL ‘Īsaiá.

3a 3 Nifai 20:11–12.

tomala mo papitaisó, ko ia ia 'e fakamo'uí. Fakatotolo ki he kau "palōfitá, he 'oku 'i ai 'a e tokolahi 'oku nau fakamo'oni ki he ngaahi me'á ni.

6 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e folofola 'aki 'e Sīsū 'a e ngaahi folofola ní na'á ne toe folofola kiate kinautolu, 'i he hili 'ene fakamatala'i kiate kinautolu 'a e ngaahi folofola kotoa pē 'a ia kuo nau ma'ú, na'á ne folofola kiate kinautolu: Vakai, 'oku 'i ai mo e ngaahi folofola kehe 'oku ou loto ke mou tohi, 'a ia kuo te'eki ai ke mou tohi.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne folofola kia Nīfai: 'Omi ki heni 'a e lekooti 'a ia kuó ke tauhí.

8 Pea 'i he 'omi 'e Nīfai 'a e ngaahi lekōtí, 'o ne tuku ia 'i hono 'aó, na'e 'afio ki ai hono fofongá 'o ne folofola:

9 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, na'á ku fekau'i 'eku tamaio'eiki ko "Samuela, ko e tangata Leimaná, ke ne fakamo'oni ki he kakaí ni, 'i he 'aho ko ia 'e fakaongoongolelei'i ai 'e he Tamaí 'a hono huafá 'iate aú 'e 'i ai 'a e kau ^bmā'oni'oni "tokolahi 'e ^dtu'u hake mei he maté, pea hā mai ki he tokolahi, 'o tauhi kiate kinautolu. Pea na'á ne folofola kiate kinautolu: 'Ikai na'e hoko ia 'o hangē ko 'ene leá?

10 Pea na'e tali kiate ia 'e he'ene kau ākongá 'o pehē: 'Io, 'Eiki, na'e kikite 'a Samuela 'o hangē ko ho'o ngaahi folofolá, pea na'e hoko kotoa ia.

11 Pea na'e folofola 'a Sīsū kiate

kinautolu: Ko e hā kuo 'ikai ai te mou tohi 'a e ngaahi me'a ní, na'e 'i ai 'a e kau mā'oni'oni tokolahi na'a nau tu'u hake 'o hā ki he tokolahi mo tauhi kiate kinautolu.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'e manatu'i 'e Nīfai kuo 'ikai tohi 'a e me'á ni.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e Sīsū ke tohi ia; ko ia na'e tohi ia 'o hangē ko 'ene fekau.

14 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē na'e hili hono "fakamatala'i fakataha 'e Sīsū 'a e ngaahi folofola, 'a ia kuo nau tohí, na'á ne fekau kiate kinautolu ke nau akonaki 'aki 'a e ngaahi me'a kuó ne fakamatala'i kiate kinautolú.

VAHE 24

'E teuteu 'e he talafekau 'a e 'Eiki 'a e hala ki he Hā'ele 'Anga Ua mai—'E fakamāu'i 'e Sīsū 'a e kakai kotoa pē—'Oku fekau ki 'Isileli ke nau totongi 'a e ngaahi vahehongofulú mo e ngaahi foakí—'Oku tauhi ha tohi 'o e manatú—Fakafehoanaki mo e Malakai vahe 3. Ta'u T.S. 34 nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'á ne fekau kiate kinautolu ke nau tohi 'a e ngaahi folofola 'a ia kuo fakahā 'e he Tamaí kia Malakaí, 'a ia na'e totonu ke ne fakahā kiate kinautolú. Pea na'e hoko 'o pehē na'e hili hono tohi 'o e ngaahi me'a ní na'á ne fakamatala'i ia. Pea ko e ngaahi folofola 'eni 'a ia na'á ne folofola 'aki kiate kinautolú, 'o pehē: Na'e

5a Luke 24:25–27.

9a FFL Mā'oni'oni, Kau.

b Hilam. 13:2.

c Hilam. 14:25.

d Mātiu 27:52–53.

FFL Toetu'ú.

14a Luke 24:44–46.

folofola peheni 'a e Tamaí kia Malakai—Vakai, te u fekau 'a 'eku ^atalafekau, pea te ne teuteu 'a e hala 'i hoku 'aó, pea ko e 'Eiki 'a ia 'oku mou kumi ki aí te ne hā'ele fakafokifā mai ki hono tempalé, 'io 'a e talafekau 'o e fuakavá, 'a ia 'oku mou fiefia ke mamata ki aí; vakai, 'e hā'ele mai ia, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú.

2 Ka ko hai 'okú ne lava ke ^akātaki 'i 'a e 'aho 'o 'ene hā'ele maí, pea ko hai 'okú ne lava ke tu'ú 'o ka ne hā maí? He 'okú ne hangē ko e afi 'a e ^btangata fakama'a ukameá, pea tatau mo e koa fakama'a 'a e kau foó.

3 Pea te ne nofo 'o hangē ko e tangata fakama'a mo fakahaohaoa 'i 'o e silivá; pea te ne fakahaohaoa 'i 'a e ngaahi ^afoha 'o Līvaí, mo fakama'a 'a kinautolu 'o hangē ko e koulá mo e silivá, koe'uhi ke nau ^boatu ki he 'Eiki ha feilaulau 'i he mā'oni'oni.

4 'E toki lelei 'a e feilaulau 'a Siuta mo Selūsalemá ki he 'Eiki, 'o hangē ko e ngaahi 'aho 'i mu'á, pea hangē ko e ngaahi ta'ú 'i mu'á.

5 Pea te u 'unu'unu atu kiate kimoutolu ke fakamaau; pea te u talatalaaki 'i vave 'a e kau fie maná, mo e kau fe'auakí, mo e kau fuakava loí, pea kiate kinautolu 'oku ngaohikovi 'i 'a e tangata ngāuē 'i he'ene totongí,

mo e uitoú pea mo e ^atamai maté, pea mo kinautolu 'oku teke 'i 'a e mulí, mo kinautolu 'oku 'ikai manavahē kiate aú, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú.

6 He ko au ko e 'Eiki, 'oku 'ikai te u liliu; ko ia 'e 'ikai faka'auha 'a kimoutolu 'e ngaahi foha 'o Sēkopé.

7 'Io kuo talu mei he ngaahi 'aho 'o ho'omou ngaahi tamaí mo ho'omou ^ahē mei he'eku ngaahi ouaú, pea 'ikai tauhi ki ai. ^bTafoki mai kiate au pea te u tafoki atu kiate kimoutolu, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú. Ka 'oku mou pehē: Ko e hā te mau fai ke mau tafoki atu aí?

8 'E kaiha'a ha tangata mei he 'Otuá? Ka kuo mou kaiha'a meiate au. Ka 'oku mou pehē: Kuo mau kaiha'a meiate koe 'i he hā? 'I he ngaahi ^avahehongofulú mo e ngaahi ^bfoakí.

9 'Oku fakamala'ia 'i 'a kimoutolu 'aki 'a e mala'ia, he kuo mou kaiha'a meiate au, 'io 'a e pule'angá ni kotoa.

10 Mou 'omi 'a e ngaahi ^avahehongofulu kotoa pē ki he fale tuku'anga koloá, koe'uhi ke 'i ai ha me'akai 'i hoku falé; pea 'ahi'ahi 'i au 'i he me'á ni, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, pe te u fakaava kiate kimoutolu 'a e ngaahi matapā 'o e langí, mo lilingí hifo kiate

24 1a T&F 45:9.

2a 3 Nifai 25:1.

b Sāk. 13:9;

T&F 128:24.

FFL Hā'ele 'Anga Ua

Mai 'a Sīsū Kalaisi;

Māmaní—Ko hono

fakama'a 'o e

māmaní.

3a Teut. 10:8;

T&F 84:31–34.

b T&F 13:1.

5a Sēmisi 1:27.

7a FFL Hē mei he Mo'oni.

b Hilam. 13:11;

3 Nifai 10:6;

Molonai 9:22.

8a FFL Vahehongofulú.

b FFL Foakí.

10a T&F 64:23; 119:1–7.

kimoutolu ha ^btāpuaki ‘e ‘ikai ha potu ‘e fa‘a hao ia ki ai.

11 Pea te u valoki‘i ‘a e fai faka-‘auhá koe‘uhi ko kimoutolu, pea ‘e ‘ikai te ne faka‘auha ‘a e fua ‘o homou kekelelé; pea ‘e ‘ikai foki laku mai ‘e he vainé ‘a hono fuá ‘i he ngaahi ngoue ‘oku te‘eki ke motu‘a, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú.

12 Pea ‘e ui ‘a kimoutolu ‘e he ngaahi pule‘anga kotoa pē ko e monū‘ia, he te mou hoko ko e fonua faka‘ofo‘ofa ke nofo ai, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú.

13 Kuo fielahi mai ho‘omou ngaahi leá kiate au, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki. Ka ‘oku mou pehē: Ko e hā ‘emau lea kuo fai kiate koé?

14 Kuo mou pehē: ‘Oku tá‘e‘aonga ‘a e tauhi ki he ‘Otuá, pea ko e hā hono ‘aonga ‘o ‘etau tauhi ‘ene ngaahi ouaú mo ‘etau mamahi koe‘uhi ko ‘etau ngaahi angahalá ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú?

15 Pea ko ‘eni ‘oku tau ui ‘a e pōlepolé ko e fiefia; ‘io, ko kinautolu ‘oku fai angahalá ‘oku nau tu‘umālie; ‘io, ko kinautolu ‘oku ‘ahi‘ahi kovi ki he ‘Otuá ‘oku fakahaofi ‘a kinautolu.

16 Pea ko kinautolu na‘e manavahē ki he ‘Eiki na‘a nau toutou “fetalanoa‘aki, pea na‘e ongo‘i ‘e he ‘Eiki mo ne fanongo ki ai; pea na‘e tohi ‘i hono ‘aó ha ^btohi ‘o e manatú ma‘anautolu na‘e

manavahē ki he ‘Eiki, mo faka-‘apa‘apa ki hono huafá.

17 Pea te nau hoko ko hoku kakai ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú, ‘i he ‘aho ko ia te u “fili ai ‘a e kakai ke hoko ko ‘eku ngaahi siuelí; pea te u fakahaofi ‘a kinautolu ‘o hangē ko hono fakahaofi ‘e ha tangata ‘a hono foha ‘o‘ona ‘a ia ‘oku tauhi kiate iá.

18 Pea te mou tafoki mai pea “ilo‘i hono fai kehekehe ‘o e mā‘oni‘oní mo e angahalá, mo ia ‘oku tauhi ki he ‘Otuá mo ia ‘oku ‘ikai tauhi kiate iá.

VAHE 25

‘E tutu ‘i he Hā‘ele ‘Anga Uá, ‘a e kau pōlepolé mo e kau fai angahalá ‘o hangē ko e veve—‘E ha‘u ‘a ‘Ilaisiā ‘oku te‘eki hoko ‘a e fu‘u ‘aho lahi mo fakamanavaheé—Fakafehoanaki mo e Malakai vahe 4. Ta‘u t.s. 34 nai.

HE vakai, ‘oku ha‘u ‘a e ‘aho ‘a ia ‘e “vela ‘o hangē ko e ngoto‘umú; pea ko e kau ^bpōlepolé, ‘io, mo kinautolu kotoa pē ‘oku fai angahalá, te nau hangē ko e veve; pea ‘oku ha‘u ‘a e ‘aho ‘e tutu ‘o ‘osi ‘a kinautolu, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú, pea ‘e ‘ikai toe hanau aka pe va‘a.

2 Ka ko kimoutolu ‘e manavahē ki hoku hingoá, ‘e hopo hake ‘a e “Alo ‘o e Mā‘oni‘oní mo e fakamo‘ui ‘i hono kapakaú; pea te

10b FFL Tāpuakí.

16a Molonai 6:5.

b T&F 85:9; Mōsese 6:5.

FFL Tohi ‘o e Manatú.

17a T&F 101:3.

18a FFL ‘Ilo‘iló,
Me‘a-foaki ‘o e.

25 1a ‘Īsaia 24:6;

1 Nifai 22:15;

3 Nifai 24:2;

T&F 29:9; 64:23–24;

133:64;

SS—H 1:37.

FFL Māmaní—Ko

hono fakama‘a ‘o e
māmaní.

b 2 Nifai 20:33.

FFL Loto-hīkisiá.

2a ‘Eta 9:22.

mou 'alu atu pea ^btupu hake 'o hangē ko e fanga 'uhiki'i pulu 'i he fale fafanga.

3 Pea te mou "molomoloki hifo 'a e kau anghalá; he te nau hoko ko e efuefu 'i homou lalo 'aofi va'é 'i he 'aho 'a ia te u fai ai 'a e me'a ní, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú.

4 Mou manatu'i 'a e fono 'a Mōsese, ko 'eku tamaio'eikí, 'a ia na'á ku fekau kiate ia 'i "Hōlepi ma'a 'Isileli kotoa pē, mo e ngaahi fonó mo e ngaahi tauteá.

5 Vakai, te u fekau 'a "Ilaisiā ko e palōfitá kiate kimoutolu 'i he te'eki ai hoko 'a e fu'u ^b'aho lahi mo fakamanavahē 'o e 'Eikí.

6 Pea te ne ^alilii 'a e loto 'o e ngaahi tamaí ki he fānaú, pea mo e loto 'o e fānaú ki he'enau ngaahi tamaí, telia na'á ku ha'u 'o taa'i 'a e māmaní 'aki 'a e mala'ia.

VAHE 26

'Oku fakamatala'i 'e Sīsū 'a e me'a kotoa pē mei he kamata'angá ki he ngata'angá—'Oku lea 'aki 'e he kau valevalé mo e fānau ikí 'a e ngaahi me'a faka'ofu—Ko kinautolu 'i he siasi 'o Kalaisi 'oku nau me'a taha pē. Ta'u r.s. 34 nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi folofola 'aki 'e Sīsū 'a e ngaahi me'a ní na'á ne fakamatala'i ia ki he kakai; pea ne fakamatala'i 'a e me'a kotoa pē kiate kinautolu, 'a e ngaahi me'a lalahí mo e ngaahi me'a ikí fakatou'osi.

2 Peá ne folofola: Ko e ngaahi folofola ko "eni 'a ia na'e 'ikai te mou ma'ú, kuo fekau 'e he Tamaí ke u foaki kiate kimoutolu, he na'á ne 'afio'i 'oku lelei ke 'oatu ia ki he ngaahi to'u tangata 'amuí.

3 Pea na'á ne fakamatala'i 'a e me'a kotoa pē, 'o fai mei he kamata'angá 'o a'u ki he taimi te ne hā'ele mai 'i hono "nāunaú—'io, na'a mo e ngaahi me'a kotoa pē 'e hoko 'i he funga 'o e māmaní, 'o a'u ki he hoko 'o vaia 'a e ngaahi ^b'elemēnití 'i he fu'u vela lahi, pea 'e 'akai fakataha 'a e māmaní 'o hangē ha takainga tohi, pea 'e mole atu 'a e langí mo e māmaní;

4 Pea fai foki 'o a'u ki he fu'u 'aho "lahi mo faka'osí, 'o ka ^btu'u 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'a e kakai kotoa pē, mo e ngaahi fa'ahinga, mo e ngaahi pule'anga kotoa pē, mo e ngaahi lea, ke fakamāu'i 'i he'enau ngaahi ngāué, pe kuo lelei pe kovi ia—

2b T&F 45:58.

c 'Āmosi 6:4;

1 Nifai 22:24.

3a 3 Nifai 21:12.

4a 'Eke. 3:1–6.

5a 2 Ng. Tu'i 2:1–2;

T&F 2:1; 110:13–16;

128:17–18.

FFL Fakama'ú;

Fakamo'ui 'o e Pekia;

'Ilaisiā.

b FFL Hā'ele 'Anga Ua

Mai 'a Sīsū Kalaisí.

6a T&F 2:2.

26 2a FK 'Oku ngāue 'aki

'a e Malakai vahe 3

mo e 4 'i he 3 Nifai

vahe 24 mo e 25.

3a FFL Sīsū Kalaisi—

Nāunau 'o Sīsū

Kalaisí.

b 'Āmosi 9:13;

2 Pita 3:10, 12;

Molom. 9:2.

FFL Māmaní—Ko

hono fakama'á 'o e

māmaní; Māmaní—

Ngata'anga 'o e

māmaní.

c Molom. 5:23.

4a Hilam. 12:25;

3 Nifai 28:31.

b Mōsaia 16:10–11.

FFL Fakamaau

Faka'osí.

5 Kapau 'oku lelei, pea 'e kau ia 'i he "toetu'u 'o e mo'ui ta'engatá; pea kapau 'oku kovi, pea 'e kau ia 'i he toetu'u 'o e mala'ia; pea 'oku fehanganagai 'a e ongo toetu'u ko iá, ko e taha 'i he founga 'e taha pea mo e taha 'i he founga 'e taha, 'o hoa mo e 'alo'ofá, mo e ^bfakamaau totonú, pea mo e mā'oni'oni 'a ia 'oku 'ia Kalaisí, 'a ia na'e 'i 'mu'a 'i he kamata 'a māmaní.

6 Pea ko 'eni 'oku 'ikai fa'a tohi 'i he tohi ni hano "vaheteau 'e taha 'o e ngaahi me'a na'e akonaki mo'oni 'aki 'e Sīsū ki he kakaí;

7 Kae vakai 'oku tu'u 'i he ngaahi "peleti 'a Nīfaí 'a e kongalahi 'o e ngaahi me'a 'a ia na'á ne akonaki 'aki ki he kakaí.

8 Pea ko e ngaahi me'á ni kuó u tohi, 'a ia ko e kongasi'i 'o e ngaahi me'a na'á ne akonaki 'aki ki he kakaí; pea kuó u tohi ia 'i he 'uhinga ke toe 'omi ia ki he kakaí ni, "mei he kau Senitailé, 'o hangē ko e ngaahi folofola kuo folofola 'aki 'e Sīsū.

9 Pea 'o ka nau ka ma'u 'eni, 'a ia 'oku 'aonga ke nau tomu'a ma'u, ke sivi'i ai 'enau tuí, pea kapau te nau tui ki he ngaahi me'á ni 'e toki fakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a "lalahi angé.

10 Pea kapau 'e 'ikai te nau tui ki he ngaahi me'á ni, 'e "ta'ofi

meiate kinautolu 'a e ngaahi me'a lalahi angé, 'o nau mala'ia ai.

11 Vakai, na'á ku mei tohi ia, 'a ia kotoa pē na'e tongitongi ki he ngaahi peleti 'a Nīfaí, ka na'e ta'ofi ia 'e he 'Eikí, 'o ne folofola: Te u "sivi'i 'a e tui 'a hoku kakaí.

12 Ko ia ko au, Molomona, 'oku ou tohi pē 'a e me'a kuo fekau kiate au 'e he 'Eikí. Pea ko 'eni ko au, Molomona, 'oku ou faka'osi 'eku ngaahi fakamatalá, pea u hanga atu ke tohi 'a e ngaahi me'a kuo tu'utu'uni kiate aú.

13 Ko ia, 'oku ou faka'amu ke mou 'ilo'i na'e akonaki mo'oni 'e he 'Eikí ki he kakaí, 'i he 'aho 'e tolu; pea hili iá na'á ne toutou "fakahā ia kiate kinautolu, mo ne toutou pakipaki 'a e ^bmā, 'o ne tāpuakí'i ia, pea ne 'oatu ia kiate kinautolu.

14 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne ako'i mo tauhi ki he "fānau 'a e kakai, 'a ia kuo lau ki aí, pea na'á ne ^bvete ange honau 'eleló, pea na'a nau lea ki he'enu ngaahi tamaí 'aki 'a e ngaahi me'a ma'ongo'onga mo faka'ofi, 'io 'oku ma'ongo'onga ange 'i he ngaahi me'a kuó ne fakahā ki he kakaí; pea na'á ne foaki kiate kinautolu 'a e mālohi ke nau lea.

15 Pea na'e hoko 'o pehē hili 'ene hā'ele hake ki he langí—'i he'ene fakahā ia ko hono tu'oua kiate kinautolú, pea kuo hā'ele hake ia ki he Tamaí, 'i he hili 'ene

5a Taniela 12:2;
Sione 5:29.
b FFL Fakamaau
Totonú.
c 'Eta 3:14.
FFL Sīsū Kalaisi—
Mo'ui 'a Kalaisi 'i he

maama fakalaumalié.
6a Sione 21:25;
3 Nīfai 5:8.
7a FFL Peletí, Ngaahi.
8a 3 Nīfai 21:5–6.
9a 'Eta 4:4–10.
10a 'Alamā 12:9–11.

11a 'Eta 12:6.
13a Sione 21:14.
b 3 Nīfai 20:3–9.
FFL Sākalamēnití.
14a 3 Nīfai 17:11–12.
b 'Alamā 32:23;
3 Nīfai 26:16.

“fakamo’ui honau kakai mahaki kotoa pē, mo honau kakai pipikí, mo ‘ene faka’ā ‘a e mata ‘o honau kakai kuí mo ‘ene fakaava ‘a e telinga ‘o e kakai tulí, pea mo ‘ene fai ‘a e fa’ahinga kotoa pē ‘o e ngaahi fakamo’ui ‘iate kinautolu, ‘o ne fokotu’u hake ha tangata mei he maté, mo fakahā atu hono māfimaí kiate kinautolu, pea hā’ele hake ki he Tamaí—

16 Vakai, na’e hoko ‘o pehē ‘i he pongipongi haké na’e kātoa fakataha mai ‘a e kakaí, pea na’a nau mamata mo fanongo ki he fānaú ni; ‘io, na’a mo e “fānau valevalé na’a nau fakaava honau ngutú ‘o nau lea ‘aki ‘a e ngaahi me’a fakafo; pea ko e ngaahi me’a na’a nau lea’akí na’e tapui hono tohi ‘e ha tangata.

17 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e kamata ‘e he kau “ākongā na’e fili ‘e Sisuú mei he taimi ko iá ke ^bpapitaiso mo ako’i ‘a kinautolu kotoa pē na’e ha’u kiate kinautolú; pea ko kinautolu kotoa pē ‘a ia na’e papitaiso ‘i he huafa ‘o Sisuú na’e fakafonu ‘a kinautolu ‘aki ‘a e Laumālie Mā’oni’oni.

18 Pea na’e mamata mo fanongo ‘e honau tokolahi ki ha ngaahi me’a ‘oku ‘ikai fa’a lea’aki, ‘a ia kuo “ikai fakangofua ke tohi.

19 Pea nau feako’aki, mo fe-tauhi’aki ‘iate kinautolu; pea na’a nau “me’a taha pē ‘i he ‘enau ngaahi me’a ^bkotoa pē, pea na’e

fefaitotonu’aki ‘a e kakai kotoa pē, ‘iate kinautolu.

20 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau fai ‘a e me’a kotoa pē ‘o hangē ko ia kuo fekau ‘e Sisuú kiate kinautolú.

21 Pea na’e ui ‘a kinautolu na’e papitaiso ‘i he huafa ‘o Sisuú ko e “siasi ‘o Kalaisí.

VAHE 27

‘Oku fekau ‘e Sisuú kiate kinautolu ke ui ‘a e siasí ‘i hono hingoá—‘Oku hoko ‘ene ngāuē mo ‘ene feilaulau huhu’i ko ‘ene ongoongolelé—‘Oku fekau ki he tangatá ke fakatomala mo papitaiso koe’uhi ke fakamā’oni’oni ‘a kinautolu ‘e he Laumālie Mā’oni’oni—‘Oku totonu ke nau hangē pē ko Sisuú. Ta’u t.s. 34–35 nai.

PEA na’e hoko ‘o pehē ‘i he lolotonga ‘a e fononga ‘a e kau ākongā ‘a Sisuú mo nau malanga ‘aki ‘a e ngaahi me’a kuo nau fanongo mo mamata ki aí, pea nau fai papitaiso ‘i he huafa ‘o Sisuú, na’e hoko ‘o pehē kuo kātoa mai ‘a e kau ākongá ‘o nau kau “fakataha ‘i he lotu fakamātoato mo e ^baukai.

2 Pea na’e toe “fakahā ‘e Sisuú ia kiate kinautolu, he na’a nau lolotonga lotu ki he Tamaí ‘i hono huafá; pea na’e hā’ele mai ‘a Sisuú ‘o ne tu’u ‘i honau lotolotongá, ‘o ne folofola kiate kinautolu:

15a 3 Nifai 17:9.
FFL Fakamo’ui
Mahakí, Ngaahi;
Maná.

16a Mātiu 11:25.
17a 3 Nifai 19:4–13.
b 4 Nifai 1:1.

18a 3 Nifai 26:11.
19a FFL Fakatapuí.
b 4 Nifai 1:3.
21a Mōsaia 18:17.
FFL Siasi ‘o Sisuú
Kalaisí.
27 1a T&F 29:6.

b ‘Alamá 6:6.
FFL ‘Aukai.
2a 3 Nifai 26:13.
FFL Sisuú Kalaisi—
Ngaahi hā holo ‘a
Kalaisi hili ‘ene
mo’ui fakamatelié.

Ko e hā ha me'a 'oku mou loto ke u foaki kiate kimoutolú?

3 Pea na'a nau pehē kiate ia: 'E 'Eiki, 'oku mau loto ke ke fakahā kiate kinautolu 'a e huafa ke mau ui 'aki 'a e siasí ni; he 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakakikihi 'i he kakaí 'o kau ki he me'a ni.

4 Pea folofola 'a e 'Eiki kiate kinautolu: Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e hā hono 'uhinga 'oku felau'aki mo fefakakikihi-aki ai 'a e kakaí koe'uhi ko e me'a ní?

5 Kuo 'ikai te nau lau koā 'a e ngaahi folofolá, 'a ia 'oku pehē mai ai 'oku totonu ke mou 'ai kiate kimoutolu 'a e "huafa 'o Kalaisí, 'a ia ko hoku hingoá? He ko e hingoa ia 'e ui 'aki 'a kimoutolu 'i he 'aho faka'osí;

6 Pea ko ia ia 'okú ne to'o kiate ia 'a hoku hingoá, pea "kātaki ki he ngata'angá, 'e fakamo'ui ia 'i he 'aho faka'osí.

7 Ko ia, ko e me'a kotoa pē te mou faí, ke mou fai ia 'i hoku hingoá; ko ia ke mou ui 'a e siasí 'i hoku hingoá; pea ke mou ui ki he Tamaí 'i hoku hingoá ke ne tāpuaki'i 'a e siasí koe'uhi ko au.

8 Pea 'oku fēfē 'ene hoko ko "hoku ^bsiasí 'o kapau 'oku 'ikai ui ia 'i hoku hingoá? He kapau 'oku ui ha siasí 'i he hingoa 'o Mōsesé pea ko e siasí ia 'o Mōsese; pe kapau 'oku ui ia 'i he hingoa 'o ha tangata pea ko e siasí ia 'o ha tangata; ka kapau

'oku ui ia 'i hoku hingoá pea ko hoku siasí ia, 'o kapau kuo langa 'a kinautolu 'i he'eku ongoongoleléi.

9 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kimoutolu, kuo langa 'a kimoutolu 'i he'eku ongoongoleléi; ko ia ke mou ui 'a e me'a kotoa pē te mou uí, 'i hoku hingoá; ko ia kapau te mou ui ki he Tamaí, koe'uhi ko e siasí, pea kapau te mou fai ia 'i hoku hingoá 'e 'afio'i 'a kimoutolu 'e he Tamaí.

10 Pea kapau kuo langa 'a e siasí 'i he'eku ongoongoleléi 'e toki fakahā atu 'e he Tamaí 'a 'ene ngaahi ngāue 'a'aná 'i ai.

11 Ka 'o kapau 'oku 'ikai langa ia 'i he'eku ongoongoleléi, ka kuo langa ia 'i he ngaahi ngāue 'a e tangatá, pe ko e ngaahi ngāue 'a e tēvoló, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'oku nau ma'u 'a e fiefia 'i he'enua ngaahi ngāue 'i ha taimi sí'i, pea 'e faifai pē pea 'e hokosia 'a e ngata'angá, pea 'e "tā hifo 'a kinautolu 'o laku ki he afi, 'a ia 'oku 'ikai fa'a foki mei ai.

12 He 'oku "muimui 'enua ngaahi ngāue 'iate kinautolu, he koe'uhi ko 'enua ngaahi ngāue 'oku tā hifo ai 'a kinautolú; ko ia manatu'i 'a e ngaahi me'a kuó u tala kiate kimoutolú.

13 Vakai kuó u 'oatu kiate kimoutolu 'a 'eku "ongoongoleléi, pea ko e ongoongoleléi 'eni 'a ia kuó u 'oatu kiate kimoutolú—kuó u ha'u ki he māmaní ke fai 'a e ^bfinangalo 'o 'eku Tamaí,

5a FFL Sīsū Kalaisi—
To'o 'a e huafa 'o
Sīsū Kalaisí kiate
kitautolu.

6a 3 Nifai 15:9.

8a T&F 115:4.

b FFL Sīsū Kalaisi—
'Ulu ki he Siasí.

11a 'Alamā 5:52.

12a Fakahā 14:13;

T&F 59:2.

13a T&F 76:40–42.

FFL Ongoongoleléi.

b Sione 6:38–39.

koe'uhi na'e fekau'i au 'e he'eku Tamaí.

14 Pea na'e fekau'i au 'e he'eku Tamaí koe'uhi ke "hiki hake au ki he kolosí; pea ka hili hono hiki hake au ki he kolosí, ke u ^btohoaki'i 'a e kakai fulipē kiate au, pea hangē hono hiki hake au 'e he tangatá, ke pehē hono hiki hake 'a e tangatá 'e he Tamaí, ke nau tu'u 'i hoku 'aó, ke 'fakamā-u'i 'i he'enau ngaahi ngāué, pe 'oku lelei ia pe kovi—

15 Pea ko hono 'uhinga 'eni kuo "hiki hake ai aú; ko ia, 'i he māfimafi 'o e Tamaí te u tohoaki'i 'a e kakai fulipē kiate au, koe'uhi ke fakamāu'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki he'enau ngaahi ngāué.

16 Pea 'e hoko 'o pehē, ko ia ia 'e "fakatomala mo ^bpapitaiso 'i hoku hingoá 'e fakafonu ia; pea kapau te ne 'kātaki ki he ngata'angá, vakai, te u lau ia 'oku 'ikai ha'ane angahala 'i he 'ao 'o 'eku Tamaí 'i he 'aho 'a ia te u tu'u ai ke fakamāu'i 'a e māmaní.

17 Pea ko ia ia 'oku 'ikai kātaki ki he ngata'angá, ko ia ia foki 'oku tā hifo 'o laku ki he afi, 'a ia 'oku 'ikai te nau fa'a foki mei ai, koe'uhi ko e "fakamaau totonu 'a e Tamaí.

18 Pea ko e folofola 'eni 'a ia kuó ne fai ki he fānau 'a e tangatá. Pea 'i he me'á ni 'okú ne

fakahoko ai 'a e ngaahi folofola kuó ne faí, pea 'oku 'ikai te ne loi, ka 'okú ne fakahoko 'a 'ene ngaahi folofola kotoa pē.

19 Pea 'oku "ikai fa'a hū ha me'a 'oku ta'ema'a ki hono pule'angá; ko ia 'oku 'ikai hū ki hono ^bmālōlō'angá ha taha ka ko kinautolu pē kuo 'fō honau kofú 'i hoku totó, koe'uhi ko 'enau tuí, mo e fakatomala mei he'enau ngaahi angahala kotoa pē, pea mo 'enau tui faivelenga 'o 'au ki he ngata'angá.

20 Ko 'eni ko e fekau'eni: "Fakatomala, 'a kimoutolu 'a e ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o e māmaní, pea ha'u kiate au 'o ^bpapitaiso 'i hoku hingoá, koe'uhi ke "fakamā'oni'oni'i 'a kimoutolu 'i he ma'u 'o e Laumālie Mā'oni'oni, koe'uhi ke mou tu'u ^ata'e-ha-mele 'i hoku 'aó 'i he 'aho faka'osí.

21 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko 'eku ongoongolelei 'eni; pea 'oku mou 'ilo'i 'a e ngaahi me'a 'oku totonu ke mou fai 'i hoku siasí; he ko e ngaahi ngāue 'a ia kuo mou mamata kuó u faí ke mou fai foki ia; he ko e me'a kuo mou mamata kuó faí ke mou fai foki ia.

22 Ko ia, kapau 'oku mou fai 'a e ngaahi me'á ni 'oku mou monū-ia, he 'e hiki hake 'a kimoutolu 'i he 'aho faka'osí.

14a 1 Nīfai 11:32–33;
Mōse 7:55.

b Sione 6:44;
2 Nīfai 9:5;
T&F 27:18.

c FFL Sīsū Kalaisi—
Fakamaau.

15a FFL Fakalelei,
Fakalelei'í.

16a FFL Fakatomala,
Fakatomala'í.

b FFL Papitaisó.
c 1 Nīfai 13:37.
FFL Kātaki.

17a FFL Fakamaau
Totonú.

19a 'Alamā 11:37.
b T&F 84:24.

FFL Mālōlō.

c Fakahā 1:5; 7:14;
'Alamā 5:21, 27;
13:11–13.

20a 'Eta 4:18.

b FFL Papitaiso—
Ko hono 'aongá.

c FFL Fakamā'oni'oni'í.
d T&F 4:2.

23 Tohi ‘a e ngaahi me‘a kuo mou mamata mo fanongo ki aí, tuku kehe pē ‘a e ngaahi me‘a kuo “tapuí.

24 Tohi ‘a e ngaahi ngāue ‘a e kakaí ni, ‘a ia te nau faí, ‘o hangē ko ia kuo tohi ‘e he ni‘ihi kehé, mo e ngaahi me‘a ‘i he kuohilí.

25 He vakai, ‘e fai mei he ngaahi tohi kuo tohí, pea mo e ngaahi tohi ‘e faí, ‘a hono “fakamāu‘i ‘o e kakaí ni, he ‘e ‘ilo mei ai ‘e he kakaí ‘a ‘enau ngaahi ^bngāué.

26 Pea vakai, ko e ngaahi me‘a kotoa pē kuo “tohi ‘e he Tamaí; ko ia ‘e fakamāu‘i ‘a e māmaní mei he ngaahi tohi kuo tohí.

27 Pea ke mou ‘ilo te “mou hoko ko e kau fakamaau ki he kakaí ni, ‘o fakatata mo e mafai ke fakamaau ‘a kimoutolu, ‘a ia ‘e totonu. Ko ia, ko e hā ‘a e ^banga ‘oku taau mo kimoutolú? Ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ke mou ‘hangē pē ko aú.

28 Pea ko ‘eni ‘oku ou “alu ki he Tamaí. Pea ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e me‘a kotoa pē te mou kole ki he Tamaí ‘i hoku hingoá ‘e foaki ia kiate kimoutolu.

29 Ko ia, mou “kole, pea te mou ma‘u; tukituki, pea ‘e to‘o kiate kimoutolu; he ko ia ia ‘okú ne

kolé, ‘okú ne ma‘u; pea ko ia ia ‘oku tukituki, ‘e to‘o kiate ia.

30 Pea ko ‘eni, vakai, ‘oku hulu ‘a ‘eku fiefiá, ‘io ‘o a‘u ki he‘ene kakato, koe‘uhi ko kimoutolu, kae ‘uma‘ā foki mo e to‘u tangatá ni foki; ‘io, pea ‘oku fiefia ‘a e Tamaí, pea mo e kau ‘āngelo mā‘oni‘oni kotoa pē foki, koe‘uhi ko kimoutolu pea mo e to‘u tangatá ni; he kuo “ikai ke mole hanau toko taha.

31 Vakai, ‘oku ou faka‘amu ke mahino kiate kimoutolu; he ko ‘eku lea ‘o kau kiate kinautolu ‘oku “lolotonga mo‘ui ‘i he to‘u tangata ko ^beni; pea kuo ‘ikai ke mole hanau toko taha; pea ‘oku ou ma‘u ‘iate kinautolu ‘a e fiefia ‘kakató.

32 Kae vakai, ‘oku fakama-mahi kiate au koe‘uhi ko e to‘u tangata hono “fā mei he to‘u tangata ko ‘ení, he ‘e taki pōpula ‘a kinautolu ‘e ia ‘o hangē foki na‘e fai ki he foha ‘o e mala‘iá; he te nau fakatau ‘aki au ‘a e siliva mo e koula, pea mo e me‘a ‘oku kai ‘e he ^bané pea ‘oku fa‘a hae‘i ‘e he kau kaiha‘á ‘o kaiha‘así. Pea ‘i he ‘aho ko iá te u tautea‘i ‘a kinautolu, ‘io ‘o fakafoki ‘enau ngaahi ngāué ki honau ‘ulu ‘onautolú.

33 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he faka‘osi ‘e Sīsū ‘a e ngaahi

23a 3 Nifai 26:16.

25a 2 Nifai 33:10–15;
Ng. Lea ‘a M. 1:11.

b 1 Nifai 15:32–33.

26a 3 Nifai 24:16.

FFL Tohi ‘o e Mo‘uí.

27a 1 Nifai 12:9–10;

Molom. 3:19.

b FFL Sīsū Kalaisi—
Fa‘ifa‘itaki‘anga ‘a
Sīsū Kalaisí.

c Mātiu 5:48;
3 Nifai 12:48.

28a Sione 20:17.

29a Mātiu 7:7; 3 Nifai 14:7.

30a Sione 17:12.

31a 3 Nifai 9:11–13; 10:12.

b 3 Nifai 28:23.

c FFL Fiefiá.

32a 2 Nifai 26:9–10;

‘Alamā 45:10, 12.

b Mātiu 6:19–21;

3 Nifai 13:19–21.

folofola ní na'á ne folofola ki he'ene kau ākongá: Mou hū 'i he matapā "fāsi'i; he 'oku fāsi'i 'a e matapaá mo lausi'i 'a e hala 'oku fakatau ki he mo'uí, pea 'oku 'ilo ia 'e he tokosi'i; ka 'oku fālahi 'a e matapaá mo 'ata'atā 'a e hala 'oku fakatau ki he maté, pea 'oku tokolahi 'oku 'alu ai, 'o a'u ki he'ene hokosia 'a e pō, 'a ia 'oku 'ikai fa'a fai ai 'e ha tangata ha ngāue 'e taha.

VAHE 28

'Oku faka'amu pea 'oku tala'ofa ki he toko hiva 'o e Toko Hongofulu Mā Uá ke nau ma'u ha tofi'a 'i he pule'anga 'o e 'Otuá 'i he taimi te nau mate aí—Na'e faka'amu 'a e Kau Nīfai 'e Toko Tolú pea foaki kiate kinautolu 'a e mālohi ki he maté koe'uhi ke nau nofo 'i he māmaní 'o a'u ki he toe hā'ele mai 'a Sīsuú—Na'e liliu 'a kinautolu pea nau mamata ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai ngofua ke lea'aki, pea 'oku nau lolotonga ngāue ni 'i he lolotonga 'o e kakaí. Tā'u T.S. 34–35 nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e folofola 'aki 'e Sīsū 'a e ngaahi folofola ní, na'á ne folofola taki taha ki he'ene kau ākongá, 'o pehē kiate kinautolu: Ko e hā 'a e me'a 'oku mou fie ma'u meiate au, 'o ka hili 'a 'eku 'alu ki he Tamaí?

2 Pea na'a nau lea kotoa pē, tuku kehe pē 'a e toko tolu, 'o nau pehē: 'Oku mau faka'amu

'o ka hili 'emau mo'ui 'o a'u ki he ta'u totonu 'o e tangatá, 'o ka 'osi 'emau ngāue fakafaifekau, 'a ia kuó ke ui 'a kinautolu ki aí, ke mau foki vave atu kiate koe 'i ho pule'angá.

3 Pea folofola ia kiate kinautolu: 'Oku mou monū'ia koe'uhi ko ho'omou fie ma'u 'a e me'á ni meiate au; ko ia, 'o ka mou ka hoko ki homou fitungofulu mā ua 'o e ta'ú te mou ha'u kiate au 'i hoku pule'angá; pea te mou ma'u 'a e "fiemālie 'iate au.

4 Pea hili 'ene folofola kiate kinautolú, pea 'afio atu ia ki he toko tolú, 'o ne folofola kiate kinautolu: Ko e hā 'a e me'a 'oku mou loto ke u fai ma'amoutolú, 'o ka hili 'eku 'alu ki he Tamaí?

5 Pea na'a nau mamahi 'i honau lotó, he na'a nau manavahe ke tala kiate ia 'a e me'a na'a nau fie ma'ú.

6 Pea folofola ia kiate kinautolu: Vakai, 'oku ou "ilo'i ho'omou ngaahi fakakaukaú, pea 'oku mou fie ma'u 'a e me'a na'e fie ma'u meiate au 'e ^bSione, ko hoku 'ofa'angá, 'a ia na'á ne 'iate au 'i he'eku ngāue 'i he te'eki ai ke hiki hake au 'e he kau Siú.

7 Ko ia, 'oku monū'ia lahi ange 'a kimoutolu, he 'e "ikai te mou teitei 'ilo 'a e ^bmaté, ka te mou mo'ui 'o mou mamata ki he ngaahi ngāue kotoa pē 'a e Tamaí ki he fānau 'a e tangatá, 'o a'u ki hono fakahoko 'o e ngaahi me'a kotoa pē 'o fakatatau mo e finangalo 'o e Tamaí,

33a Mātiu 7:13–14;
3 Nīfai 14:13–14;
T&F 22:1–4.
28 3a FFL Mālōlō.

6a 'Āmosi 4:13;
'Alamā 18:32.
b Sione 21:21–23;
T&F 7:1–4.

7a 4 Nīfai 1:14;
Molom. 8:10–11;
'Eta 12:17.
b FFL Kakai Sino Liliú.

‘o kau ka ha‘u ‘i hoku nāunaú mo e ngaahi ‘mālohi ‘o e langí.

8 Pea ‘e ‘ikai te mou teitei kā-takí ‘i ‘a e ngaahi mamahi ‘o e maté; ka ‘o kau ka ha‘u ‘i hoku nāunaú te mou liliu ‘i he kemo ‘o e matá mei he “fa‘a-maté ni ki he ^bta‘e-fa‘a-maté; pea ‘e toki tāpu-aki ‘i ‘a kimoutolu ‘i he pule‘anga ‘o ‘eku Tamaí.

9 Pea ko e tahá, ‘e ‘ikai hoko kiate kimoutolu ha mamahi ‘i he lolotonga ho‘omou mo‘ui ‘i he kakanó, pe ha loto-mamahi tuku kehe pē ‘a e mamahi koe‘uhi ko e ngaahi angahala ‘a e māmaní; pea te u fai ‘eni kotoa pē koe‘uhi ko e me‘a kuo mou fie ma‘u meiate aú, he kuo mou faka‘amu ke “‘omi ‘a e ngaahi laumālie kiate au, lolotonga ‘oku kei tu‘u ‘a e māmaní.

10 Pea ‘i he me‘á ni te mou ma‘u ‘a e “kakato ‘o e fiefiá; pea te mou nofo hifo ‘i he pule‘anga ‘o ‘eku Tamaí; ‘io, ‘e kakato ho‘omou fiefiá, ‘o hangē kuo foaki kiate au ‘e he Tamaí ‘a e fiefia kakató; pea te mou hangē pē ko aú, pea ‘oku ou hangē ko e Tamaí; pea ko e Tamaí pea mo au ‘okú ma ^btaha pē;

11 Pea ‘oku fakamo‘oni ‘a e “Laumālie Mā‘oni‘oní ki he Tamaí mo au; pea ‘oku foaki ‘e he Tamaí ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ki he fānau ‘a e tangatá, koe‘uhi ko au.

12 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘a e folofola ‘aki ‘e Sīsū ‘a e

ngaahi folofola ní, na‘á ne ala ‘aki hono louhi ‘i to‘ukupú kiate kinautolu taki taha, tuku kehe pē ‘a e toko tolu ‘e tatalí, pea ne ‘alu leva.

13 Pea vakai, na‘e matangaki ‘a e langí, pea na‘e “ave ‘a kinautolu ki he langí, pea na‘a nau mamata mo fanongo ki he ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai fa‘a lea‘aki.

14 Pea na‘e “tapui ‘a kinautolu ke nau lea‘aki; pea na‘e ‘ikai ke tuku kiate kinautolu ‘a e mafai ke nau lea ‘aki ‘a e ngaahi me‘a ‘a ia na‘a nau mamata mo fanongo ki aí;

15 Pea na‘a nau ‘i he sinó pe na‘e ‘ikai ‘i he sinó, na‘e ‘ikai te nau ‘ilo; he na‘e hangē kiate kinautolu ko hanau “liliú, ‘o nau liliu mei he sinó ni ‘o e kakanó ki ha tu‘unga ta‘e-fa‘a-mate, koe‘uhi ke nau fa‘a mamata ki he ngaahi me‘a ‘a e ‘Otuá.

16 Ka na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau toe ngāue ‘i he funga ‘o e māmani; ka neongo iá na‘e ‘ikai te nau malanga ‘aki ‘a e ngaahi me‘a kuo nau fanongo mo mamata ki aí, koe‘uhi ko e fekau ‘a ia na‘e fai kiate kinautolu ‘i he langí.

17 Pea ko ‘eni, na‘a nau ‘i he sino fakamatelié pe sino ta‘e-fa‘a-mate, hili ‘a e ‘aho ‘o honau liliú, ‘oku ‘ikai te u ‘ilo;

18 Ka ‘oku ou ‘ilo ‘eni, hangē ko e lekooti kuo tohi—na‘a nau ‘alu atu ‘i he funga ‘o e fonuá, ‘o nau malanga ki he kakai kotoa pē

7c 3 Nifai 20:22.

8a 3 Nifai 28:36–40.

FFL Mo‘ui

Fakamatelié.

b FFL Mo‘ui

Ta‘e-fa‘a-maté.

9a Filipai 1:23–24;

T&F 7:5–6.

10a T&F 84:36–38.

b Sione 17:20–23.

11a 2 Nifai 31:17–21;

3 Nifai 11:32.

13a 2 Kol. 12:2–4.

14a T&F 76:114–116.

15a Mōsese 1:11.

FFL Liliú.

pea fakaului mai ‘a e tokolahi ki he siasi ‘a ia ne tui ki he ‘enau ngaahi malangá; ‘o papitaiso ‘a kinautolu, pea ko kinautolu kotoa pē na’e papitaisó na’a nau ma’u ‘a e Laumālie Mā’oni’oni.

19 Pea na’e lī ‘a kinautolu ki he fale fakapōpulá ‘e kinautolu na’e ‘ikai ke kau ki he siasi. Pea na’e ‘ikai te nau fa’a ta’ofi ‘a kinautolu ‘e he ngaahi “fale fakapōpulá, he na’e mafahi ua ia.

20 Pea na’e lī hifo ‘a kinautolu ki he ngaahi luo ‘i he kekelelé; ka na’a nau taa’i ‘a e kekelelé ‘aki ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá, ka ‘i hono “māfimafí na’e fakahaofi ‘a kinautolu mei he loto kekelelé; ko ia na’e ‘ikai te nau fa’a keli ai ha ngaahi luo fe’unga ke fakapōpula’i ai ‘a kinautolu.

21 Pea na’e tu’o tolu hono lī ‘a kinautolu ki he loto “afi kakahá ka na’e ‘ikai hoko kiate kinautolu ha kovi.

22 Pea na’e tu’o ua hono lī ‘a kinautolu ki he “ana ‘o e fanga manu fekai; pea vakai na’a nau va’inga mo e fanga manú ‘o hangē ko e tamasi’i mo e lami ‘oku huhu, pea na’e ‘ikai hoko kiate kinautolu ha kovi.

23 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e pehē ‘enau ‘alu atu ‘i he kakai kotoa pē ‘o Nīfaí, ‘o malanga ‘aki ‘a e “ongoongolelei ‘a Kalaisí ki he kakai fulipē ‘i he funga ‘o e fonuá; pea na’e fakaului ‘a kinautolu ki he ‘Eikí, pea nau ului ki he siasi ‘o Kalaisí, pea ko ia

na’e pehē hono tāpuaki’i ‘o e kakai ‘o e to’u tangata ^bko iá, ‘o fakatatau ki he folofola ‘a Sisuú.

24 Pea ko ‘eni ko au, Molomona, ‘oku ou tuku ‘eku lau ki he ngaahi me’a ní ‘i ha kí’i taimi sí’i.

25 Vakai, na’á ku mei tohi ‘a e ngaahi “hingoa ‘onautolu ‘e ‘ikai te nau a’usia ‘a e maté, ka na’e ta’ofi ‘e he ‘Eikí; ko ia ‘oku ‘ikai te u tohi ia, he ‘oku fufuu’i ia mei he māmaní.

26 Kae vakai, kuó u mamata kiate kinautolu, pea kuo nau tauhi kiate au.

27 Pea vakai te nau ‘i he kau Senitailé, pea ‘e ‘ikai ‘ilo’i ‘a kinautolu ‘e he kau Senitailé.

28 Te nau ‘i he kau Siú foki, pea ‘e ‘ikai ‘ilo ‘a kinautolu ‘e he kau Siú.

29 Pea ‘e hoko ‘o pehē, ‘o ka ‘afio ‘e he ‘Eiki ‘i hono potó ‘oku lelei ke nau ngāue ki he ngaahi fa’ahinga kotoa ‘o ‘Isileli kuo “fakamoveteveté, pea ki he ngaahi pulé’anga, mo e ngaahi fa’ahinga, mo e ngaahi lea mo e kakai fulipē, pea nau fakaului mei ai ‘a e kakai tokolahi kia Sīsū, koe’uhi ke fakahoko ‘enau faka’amú, pea koe’uhi foki ko e mālohi ‘o e ‘Otuá ke fakamo’oni ‘oku ‘iate kinautolú.

30 Pea ‘oku nau hangē ko e kau “āngelo ‘a e ‘Otuá, pea kapau te nau lotu ki he Tamaí ‘i he huafa ‘o Sisuú ‘oku nau lava ‘o fakahā ‘a kinautolu ki ha tangata pē ‘oku nau fie fakahā ki aí.

19a Ngāue 16:26;
‘Alamá 14:26–28.
20a Molom. 8:24.
21a Taniela 3:22–27;
4 Nīfaí 1:32.
22a Taniela 6:16–23;

4 Nīfaí 1:33.
23a FFL Ongoongolelei.
b 3 Nīfaí 27:30–31.
25a 3 Nīfaí 19:4.
29a FFL ‘Isileli—Ko hono fakamovetevete’i ‘o

‘Isilelí; ‘Isileli—Ko e fa’ahinga ‘e hongofulu ‘o ‘Isileli na’e molé.
30a FFL ‘Āngeló, Kau.

31 Ko ia, 'e lahi ha ngaahi ngāue ma'ongo'onga mo fakaofu te nau fai, 'i he te'eki ai hoko 'a e fu'u 'aho "lahi 'oku ha'u 'a ia kuo pau 'e tu'u ai 'a e kakai fulipē 'i he nofo'anga fakamaau 'o Kalaisi;

32 'Io 'e a'u foki ki he kau Senitailē 'e fai ha ngāue "ma'ongo'onga mo fakaofu 'e kinautolu, ki mu'a 'i he 'aho fakamaau ko iá.

33 Pea ka ne mou ma'u 'a e ngaahi folofola kotoa pē 'oku fakamatala ki he ngaahi ngāue fakaofu kotoa pē 'a Kalaisi, te mou 'ilo'i, 'o hangē ko e ngaahi folofola 'a Kalaisi, kuo pau ke hoko mo'oni 'a e ngaahi me'á ni.

34 Pea 'e mala'ia ia 'oku "ikiai fie tokanga ki he ngaahi folofola 'a Sisuú, pea kiate ^bkinautolu foki kuó ne fili mo fekau atu kiate kinautolú; he ko ia ia 'oku 'ikiai te ne tali 'a e ngaahi folofola 'a Sisuú mo e ngaahi lea 'a kinautolu kuó ne fekau atú 'oku 'ikiai te ne tali iá; pea ko ia 'e 'ikiai te ne ma'u 'a kinautolu 'i he 'aho faka'osi.

35 Pea 'e lelei ange kiate kinautolu 'o kapau na'e 'ikiai fanau'i 'a kinautolu. He 'oku mou mahalo koā te mou fa'a hao mei he fakamaau totonu 'a ha 'Otuá 'oku houhau, 'a ia kuo "molomoloki hifo 'e he kakai 'i honau lalo va'é, koe'uhi ke lava ke hoko ai 'a e fakamo'uí?

36 Pea ko 'eni vakai, hangē ko 'eku lau 'o kau kiate kinautolu

kuo fili 'e he 'Eiki, 'io, 'a e toko tolu 'a ia na'e 'ave ki he langi, na'e 'ikai te u 'ilo pe kuo liliu 'a kinautolu mei he fakamatelié ki he anga ta'e-fa'a-maté pe 'ikai—

37 Kae vakai, hili 'eku fai 'a e tohi, kuó u fehu'i ki he 'Eiki, pea kuó ne fakahā kiate au 'oku totonu ke fakahoko ha liliu ki honau sinó, ka 'ikai pea kuo pau pe ke nau a'usia 'a e maté;

38 Ko ia, koe'uhi ke 'oua na'a nau a'usia 'a e maté na'e fakahoko ai ha "liliu ki honau sinó, koe'uhi ke 'oua te nau katekina 'a e mamahi pe ha loto-mamahi kae ngata pē 'i he mamahi koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e māmaní.

39 Ko 'eni ko e liliu 'eni ia 'oku 'ikai tatau mo e liliu 'e hoko 'i he 'aho faka'osi; ka na'e fai ha liliu kiate kinautolu, ko ia na'e 'ikai fa'a lava 'e Sētane ke ma'u hano mālohi kiate kinautolu, koe'uhi ke 'oua na'a ne lava 'o "ahi'ahi'i 'a kinautolu; pea na'e ^bfakamā'oni'oni'i 'a kinautolu 'i he kakanó, koe'uhi ke nau 'mā'oni'oni, ke 'oua na'a lava 'e he ngaahi mālohi 'o e māmaní 'o ta'ofi 'a kinautolu.

40 Pea te nau 'i he tu'unga ko iá 'o a'u ki he 'aho fakamaau 'o Kalaisi; pea 'i he 'aho ko iá kuo pau ke hoko kiate kinautolu ha liliu lahi ange, pea tali 'a kinautolu 'i he pule'anga 'o e Tamaí 'o 'ikai toe hū ki tu'a, kae nofo fakataha mo e 'Otuá 'o ta'engata 'i he ngaahi langi.

31a Hilam. 12:25;
3 Nifai 26:4–5.
32a 2 Nifai 25:17.
34a 'Eta 4:8–12.

^b FFL Palōfitá.
35a Hilam. 12:2.
38a FFL Kakai kuo Liliu.
39a FFL 'Ahi'ahi, 'Ahi'ahi'i.

^b FFL Fakamā'oni'oni'i.
^c FFL Toputapú.

VAHE 29

'Oku hoko hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná ko ha faka'ilonga kuo kamata 'e he 'Eikí 'ene tånaki 'a 'Isileli mo fakahoko 'ene ngaahi fuakavá—'E mala'ia 'a kinautolu 'oku nau faka'ikai' 'a 'ene ngaahi fakahaá mo e ngaahi me'a-foaki 'i he ngaahi 'aho faka'osí. Ta'u T.S. 34–35 nai.

PEA ko 'eni vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'o ka 'afio'í 'e he 'Eikí 'oku fe'unga 'i hono potó ke ^a'omi 'a e ngaahi folofolá ni ki he kau Senitailé 'o fakatatau ki he'ene folofolá, te mou toki 'ilo ai kuo kamata hono fakahoko 'o e ^bfuakava ko ia na'e fai 'e he Tamaí mo e fānau 'a 'Isilelí, 'o kau ki honau fakafoki ki he ngaahi fonua 'o honau tofi'á.

2 Pea te mou lava 'o 'ilo, 'e fakahoko 'a e ngaahi folofola kotoa pē 'a e 'Eikí, 'a ia kuo lea 'aki 'e he kau palōfita mā'oni-oní; pea 'oku ta'e'aonga ho'omou pehē 'oku ^afakatoloi 'e he 'Eikí 'a 'ene hā'ele mai ki he fānau 'a 'Isilelí.

3 Pea 'oku 'ikai fie ma'u ke mou mahalo 'i homou lotó 'oku ta'e'aonga 'a e ngaahi folofola kuo folofola'akí, he vakai, 'e manatu'í 'e he 'Eikí 'a 'ene fuakava 'a ia kuó ne fai ki hono kakai 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí.

4 Pea 'o ka mou ka vakai ki he 'alu atu 'a e ngaahi folofolá ni 'i homou lotolotonga, 'e 'ikai lava 'o fai atu ho'omou manukí' 'a e ngaahi ngāue 'a e 'Eikí, he 'oku 'i hono to'ukupu to'omata'ú 'a e ^aheletā 'o 'ene ^bfakamaau totonú; pea vakai, 'i he 'aho ko iá, kapau te mou manukí' 'ene ngaahi ngāue te ne tu'utu'uni ke ne ikuna'í 'a kimoutolu.

5 'E ^amala'ia ia 'okú ne ^bmanukí' 'a e ngaahi ngāue 'a e 'Eikí; 'io, 'e hoko 'a e mala'ia kiate ia te ne 'faka'ikai' 'a e Kalaisí mo 'ene ngaahi ngāue!

6 'Io, 'e ^amala'ia ia te ne faka'ikai' 'a e ngaahi fakahā 'a e 'Eikí, 'o pehē 'oku 'ikai toe ngāue 'aki 'e he 'Eiki 'a e ngaahi fakahaá, pe ha kikite, pe ha ngaahi ^bme'a-foaki, pe ha lea 'i he ngaahi lea kehekehé, pe ha fakamo'ui mahaki, pe ha mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní!

7 'Io, pea 'e mala'ia ia 'e pehē 'i he 'aho ko iá, koe'uhi ke ne ma'u ai ha ^atupu, 'oku ^b'ikai fai ha mana 'ia Sīsū Kalaisi; he ko ia ia 'e fai peheé 'e tataua mo e 'foha 'o e mala'ia, 'a ia na'e 'ikai ha 'alo'ofa kiate ia, 'o hangē ko e folofola 'a Kalaisí!

8 'Io, pea 'oku 'ikai lelei ke mou toe ^alau'ikovi, pe ^bmanukí' 'i, pe luma'í 'a e kau 'Siú, pe ha taha 'i he toenga 'o e fale 'o 'Isilelí; he vakai, 'oku manatu'í

29 1a 2 Nifai 30:3–8.

b Molom. 5:14, 20.

2a Luke 12:45–48.

4a 3 Nifai 20:20.

b FFL Fakamaau Totonú.

5a 2 Nifai 28:15–16.

b Molom. 8:17;

'Eta 4:8–10.

c Mātiu 10:32–33.

6a Molom. 9:7–11, 15.

b FFL Me'a-Foaki 'o e Laumālié, Ngaahi.

7a FFL Ngāue Fakataula'eiki Kākā.

b 2 Nifai 28:4–6;

Molom. 9:15–26.

c FFL Foha 'o e Mala'ia, Ngaahi.

8a 1 Nifai 19:14.

b 2 Nifai 29:4–5.

c FFL Siú, Kau.

‘e he ‘Eikí ‘a ‘ene fuakava kiate kinautolú, pea te ne fai kiate kinautolu ‘o hangē ko ia kuó ne fuakava‘akí.

9 Ko ia ‘oku ‘ikai ‘aonga ke mou mahalo te mou fa‘a fakatafoki ‘a e to‘ukupu to‘omata‘u ‘o e ‘Eikí ki he to‘ohemá, koe‘uhi ke ‘oua te ne fai ha tautea ke fakahoko ‘a e fuakava ‘a ia kuó ne fai ki he fale ‘o ‘Isilelí.

VAHE 30

‘Oku fekau ki he kau Senitaile ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí ke nau fakatomala, pea ha‘u kia Kalaisi, pea lau fakataha mo e fale ‘o ‘Isilelí. Ta‘u t.s. 34–35 nai.

TOKANGA mai, ‘a kimoutolu ‘e kau Senitaile, pea fanongo ki he ngaahi folofola ‘a Sísū Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otua mo‘uí, ‘a ia kuó ne ‘fekau kiate au ke u lea ‘o kau kiate kimoutolu, he, vakai,

‘okú ne fekau kiate au ke u tohi, ‘o pehē:

2 Tafoki mai, ‘a kimoutolu kotoa pē ko e kau “Senitaile, mei ho‘omou ngaahi angahalá; pea ^bfakatomala mei ho‘omou ngaahi ngāue koví, mo ho‘omou ngaahi loí mo e ngaahi kākaá, mo ho‘omou ngaahi fe‘auakí, mo ho‘omou ngaahi anga-fakalielia fufuú, mo ho‘omou ngaahi tauhi tamapuá, mo ho‘omou ngaahi fakapoó, mo ho‘omou ngaahi ngāue fakataula‘eiki kākaá, mo ho‘omou meheká, mo ho‘omou ngaahi feke‘ike‘í, pea mei ho‘omou ngaahi fai angahala kotoa pē mo e ngaahi anga-fakalieliá, pea ha‘u kiate au, ‘o papitaiso ‘i hoku hingoá, koe‘uhi ke mou ma‘u ha fakamolemole ‘o ho‘omou ngaahi angahalá, pea fonu ‘i he Laumālie Mā‘oni‘oní, koe‘uhi ke ‘lau ‘a kimoutolu fakataha mo hoku kakai, ‘a ia ‘oku ‘o e fale ‘o ‘Isilelí.

KO E TOHI FĀ NĪFAÍ KO E TOHI ‘A NĪFAI

‘A IA KO E FOHA ‘O NĪFAI—KO E TAHA ‘O E KAU ĀKONGA ‘A SĪSŪ KALAIŚÍ

Ko ha fakamatala ‘o e kau Nīfaí, ‘o fakatatau ki he‘ene lekōtí.

‘Oku ului ki he ‘Eiki kotoa ‘a e kau Nīfaí mo e kau Leimaná—‘Oku nau me‘a taha ‘akí ‘a e me‘a kotoa pē, ‘oku nau fai ‘a e ngaahi mana, pea tu‘umālie ‘i he fonuá—‘Oku ‘osi atu ‘a e senituli ‘e ua, pea tupu

‘a e ngaahi mavahevahe, ngaahi kovi, ngaahi siasi loi, mo e ngaahi fakatangá—‘Oku ‘osi ‘a e tá‘u ‘e tolungeau, kuo liliu ‘o kovi ‘a e kau Nīfaí mo e kau Leimaná fakatou‘osi—‘Oku fufuu‘i ‘e ‘Amaloni ‘a e

30 1a 3 Nīfaí 5:12–13.
2a FFL Senitaile, Kau.
b FFL Fakatomala,

Fakatomala‘í.
c Kalētia 3:27–29;
2 Nīfaí 10:18–19;

3 Nīfaí 16:10–13;
21:22–25;
‘Ēpa. 2:10.

ngaahi lekooti toputapú. Ta'u t.s. 35–321 nai.

PEA na'e hoko 'o pehē kuo 'osi atu hono tolungofulu mā fā 'o e ta'ú, kae 'uma'ā foki mo hono tolungofulu mā nimá, pea vakai kuo fokotu'u 'e he kau ākongā 'a Sīsuú ha siasi 'o Kalaisi 'i he ngaahi fonua takatakai kotoa pē. Pea 'ilonga 'a kinautolu na'e ha'u kiate kinautolú, pea nau fakatomala mo'oni mei he'enau ngaahi angahalá, na'e papitaiso 'a kinautolu 'i he huafa 'o Sīsuú; pea na'a nau ma'u foki mo e Laumālie Mā'oni'oni.

2 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono tolungofulu mā ono 'o e ta'ú, kuo fakaului 'a e kakai kotoa pē ki he 'Eikí, 'i he funga hono kotoa 'o e fonuá, 'a e kau Nīfaí mo e kau Leimaná fakatou'osi, pea na'e 'ikai ha ngaahi feke'ike' i pe ngaahi fakakikihi 'iate kinautolu, pea na'e fefaitotonu'aki 'a e kakai kotoa pē 'iate kinautolu.

3 Pea na'a nau me'a taha 'aki 'enau ngaahi me'a "kotoa pē; ko ia na'e 'ikai ha ma'u me'a mo e masiva, pe pōpula mo e tau'atāina, ka na'e fakatau'atāina 'i a kinautolu kotoa pē, 'o nau 'inasi 'i he me'a-foaki fakalangí.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'osi atu mo hono tolungofulu mā fitu 'o e ta'ú foki, pea na'e kei hoko atu ai pē 'a e melinó 'i he fonuá.

5 Pea na'e fai 'a e ngaahi fu'u

ngāue ma'ongo'onga mo fakaofo 'e he kau ākongā 'a Sīsuú, 'o a'u ki he'enau "fakamo'ui 'a e mahakí, mo fokotu'u hake 'a e maté, mo fekau ke 'eve'eva 'a e pipikí, pea mo e kuí ke nau lava 'o mamata, mo e tulí ke fanongo; pea nau fai 'a e ngaahi fa'ahinga^b mana kehekehe kotoa pē 'i he fānau 'a e tangatá; pea na'e 'ikai te nau fai ha ngaahi mana 'i ha me'a ka 'i he huafa pē 'o Sīsuú.

6 Pea na'e pehē 'a e 'osi atu hono tolungofulu mā valu 'o e ta'ú, pea pehē foki mo hono tolungofulu mā hivá, mo hono fāngofulu mā tahá, mo hono fāngofulu mā uá, 'io, 'o a'u ki he 'osi atu hono fāngofulu mā hiva 'o e ta'ú, kae 'uma'ā foki mo hono nimangofulu mā tahá, mo hono nimangofulu mā uá; 'io, 'o a'u ki he 'osi atu 'a hono nima-ngofulu mā hiva 'o e ta'ú.

7 Pea na'e ngaohi 'e he 'Eikí ke nau fu'u tu'umālie 'aupito 'i he fonuá; 'io, 'o a'u ki he'enau toe langa hake ha ngaahi kolo 'i he ngaahi potu na'e 'i ai 'a e ngaahi kolo kuo velá.

8 'Io, na'e a'u ki he fu'u "kolo lahi ko Seilahemalá na'a nau toe langa hake.

9 Ka na'e 'i ai 'a e ngaahi kolo lahi 'a ia kuo "ngalo hifo, pea 'oho mai 'a e vai ki honau potú; ko ia ko e ngaahi kolo ia na'e 'ikai lava ke toe langa fo'ou.

10 Pea ko 'eni, vakai, na'e hoko 'o pehē na'e faka'au 'o mālohi 'a e kau Nīfaí, pea nau fakatoko-

[4 NĪFAÍ]
1 3a Ngāue 4:32;
3 Nīfaí 26:19.
FFL Fakatapuí.

5a FFL Fakamo'ui
Mahakí, Ngaahi.
b Sione 14:12.
FFL Maná.

8a 3 Nīfaí 8:8.
9a 3 Nīfaí 9:4, 7.

lahi 'o fu'u vave 'aupito, 'o nau hoko ko e kakai "hinehina mo fu'u faka'ofó'ofa 'aupito.

11 Pea na'a nau femali'aki, mo foaki ke mali, pea na'e tāpuaki'i 'a kinautolu 'o fakatatau mo hono lahi 'o e ngaahi tala'ofa lahi 'a ia kuo fai 'e he 'Eiki kiate kinautolú.

12 Pea na'e 'ikai te nau toe 'a'eva 'o fakatatau ki he ngaahi "tu'utu'uni mo e ngaahi ouau 'o e ^bfono 'a Mōsesé; ka nau 'a'eva 'o fakatatau ki he ngaahi fekau kuo nau ma'u mei honau 'Eiki mo honau 'Otuá, 'o nau fai atu 'i he "aukai mo e lotu, pea 'i he'e-nau fa'a fakataha ke lotu mo fanongo ki he folofola 'a e 'Eiki.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai ke 'i ai ha fakakikihi 'i he kakai kotoa pē, 'i he fonuá hono kotoa; ka na'e 'i ai ha ngaahi fu'u mana lalahi na'e fakahoko 'i he kau ākongá 'a Sīsú.

14 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'osi atu 'a hono fitungofulu mā taha 'o e ta'ú, kae 'uma'ā foki mo hono fitungofulu mā ua 'o e ta'ú, 'io, ko hono fakanounou, ne a'u mai ki he 'osi atu hono fitungofulu mā hiva 'o e ta'ú; 'io, kuo 'osi atu foki 'a e ta'u 'e teau, pea ko e kau ākongá 'a Sīsū, 'a ia kuó ne filí, kuo nau fononga atu ki he "palataisi 'o e 'Otuá, tuku kehe pē 'a e toko ^btolu 'a ia na'e pau ke nofó; pea na'e 'i ai ha kau ^cākongá kehe kuo ^dfakanofo ke fetongi 'a kinautolu; kae

'uma'ā mo e tokolahi 'o e to'u tangata ko iá kuo nau pekia.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'e "ikai ha feke'ike'i 'i he fonuá, koe'uhi ko e 'ofa 'a e 'Otuá 'a ia na'e 'i he lotu 'o e kakai.

16 Pea na'e "ikai ha ngaahi femeheka'aki, pe ngaahi fetēleni, pe ngaahi maveuveu, pe ngaahi fe'auaki, pe ngaahi loi, pe ngaahi fakapō, pe ha fa'ahinga ^bholi kovi 'e taha; pea ko e mo'oni 'oku 'ikai lava ke 'i ai ha kakai 'oku lahi hake 'enau 'fiefiá 'i he kakai kotoa pē kuo fakatupu 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá.

17 Na'e 'ikai ke 'i ai ha kau kaiha'a, pe kau fakapō, pea na'e 'ikai foki ke 'i ai ha kau Leimana, pe ha fa'ahinga kakai kehe 'e taha; ka na'a nau "taha pē, ko e fānau 'a Kalaisi, pea ko e kau 'ea hoko ki he pule'anga 'o e 'Otuá.

18 Pea hono 'ikai ke monū'ia 'a kinautolu! He na'e tāpuaki'i 'a kinautolu 'e he 'Eiki 'i he'enau ngaahi ngāue kotoa pē; 'io, na'e tāpuaki'i mo fakamonū'ia'i 'a kinautolu 'o a'u ki he 'osi atu 'a e ta'u 'e teau mā hongofulu; pea kuo pekia 'a e 'uluaki to'u tangata meia Kalaisi, pea na'e 'ikai ha feke'ike'i 'i hono kotoa 'o e fonuá.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pekia 'a Nīfai, 'a ia na'á ne hiki 'a e lekooti fakamuimui ko 'ení, (pea na'á ne hiki ia 'i he ngaahi "peleti 'a Nīfai), pea na'e hiki ia

10a Molom. 9:6.

12a 2 Nīfai 25:30;

3 Nīfai 15:2–8.

b FFL Fono 'a Mōsesé.

c Molonai 6:5;

T&F 88:76–77.

14a FFL Palataisi.

b 3 Nīfai 28:3–9.

FFL Kakai Sino Liliú.

c FFL Ākongá.

d FFL Fakanofó.

15a FFL Melinó.

16a FFL Uouongatahá.

b FFL Holi Kovi.

c Mōsaia 2:41;

'Alamā 50:23.

FFL Fiefiá.

17a Sione 17:21.

FFL Saioné.

19a FFL Peleti, Ngaahi.

‘e hono foha ko ‘Āmosí ‘o fetongi ia; pea na‘á ne hiki ia ‘i he ngaahi peleti ‘a Nifai foki.

20 Pea na‘á ne tauhi ia ‘i he ta‘u ‘e valungofulu mā fā, pea na‘e kei ‘i ai ‘a e melino ‘i he fonuá, tuku kehe ha tokosí‘i ‘o e kakaí ‘a ia kuo nau tafoki mei he siasí pea ‘ai kiate kinautolu ‘a e hingoa ko e kau Leimaná; ko ia na‘e kamata ke toe ‘i ai ‘a e kau Leimana ‘i he fonuá.

21 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e pekia mo ‘Āmosi foki, (pea ko e ta‘u ia hono teau hivangofulu mā fā mei he hā‘ele mai ‘a Kalaisí) pea na‘e tauhi ‘e hono foha ko ‘Āmosí ‘a e lekōtí ‘o fetongi ia; pea na‘á ne hiki ia foki ‘i he ngaahi peleti ‘a Nifai; pea na‘e tohi ia foki ‘i he tohi ‘a Nifai, ‘a ia ko e tohi ko ‘eni.

22 Pea na‘e hoko ‘o pehē kuo ‘osi atu ‘a e ta‘u ‘e uangeau; pea kuo pekia ‘a e to‘u tangata hono uá tuku kehe ha tokosí‘i pē.

23 Pea ko ‘eni ko au, Molomona, ‘oku ou loto ke mou ‘ilo‘i kuo fakatokolahi ‘a e kakaí, pea kuo nau mafola ki hono kotoa ‘o e funga ‘o e fonuá, pea kuo nau faka‘au ‘o fu‘u koloa‘ia ‘aupito, ko e tupu mei he‘enau monū‘ia ‘ia Kalaisí.

24 Pea ko ‘eni, na‘e kamata ‘i he ta‘u hono uangeau mā taha ko iá ke ‘i ai ‘a e ní‘ihi ‘iate kinautolu ‘a ia na‘a nau fielahi ‘i he “híkisiá, ‘o hangē ko e kofu ‘aki ‘o e ngaahi kofu fakataungata‘a,

mo e ngaahi fa‘ahinga mata‘i tofe lelei kotoa pē, mo e ngaahi me‘a lelei ‘o e māmaní.

25 Pea na‘e fai atu mei he taimi ko iá ‘a e ‘ikai te nau toe “me‘a taha ‘aki ‘enau ngaahi me‘á mo ‘enau ngaahi koloa ‘iate kinautolú.

26 Pea na‘a nau kamata ke mavahevahe fakafa‘ahinga; pea nau kamata ke fokotu‘u ha ngaahi “siasí ma‘anautolu ke fakatupu ha ^bkoloa, pea nau kamata ke faka‘ikai‘i ‘a e siasi mo‘oni ‘o Kalaisí.

27 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ‘osi ‘a e ta‘u ‘e uangeau mā hongofulú na‘e ‘i ai ‘a e ngaahi siasi lahi ‘i he fonuá; ‘io, na‘e ‘i ai ‘a e ngaahi siasi lahi ‘a ia na‘a nau pehē ‘oku nau ‘ilo‘i ‘a Kalaisi, ka na‘a nau “faka‘ikai‘i ‘a e ngaahi kongala lahi ‘o ‘ene ongoongoleleí, ‘o tupu ai ‘enau tali ‘a e fa‘ahinga fai angahala kotoa pē, ‘o nau ‘oatu ‘a e me‘a ‘oku toputapú kiate ia kuo ^btapui hono ‘oatu ki ai koe‘uhi ko ‘ene ta‘efe‘ungá.

28 Pea na‘e tupu ‘o fu‘u tokolahi ‘aupito ‘a e “siasí ko iá ko e tupu mei he angahalá, pea koe‘uhi ko e mālohi ‘o Sētané, ‘a ia na‘á ne ma‘u ‘a e mālohi ki honau lotó.

29 Pea ko e tahá, na‘e ‘i ai mo e siasi ‘e taha ‘a ia na‘e faka‘ikai‘i ‘a e Kalaisí; pea na‘a nau “fakatanga‘i ‘a e siasi mo‘oni ‘o Kalaisí, koe‘uhi ko ‘enau lotofakatōkikaló mo ‘enau tui kia

24a FFL Loto-híkisiá.

25a 4 Nifai 1:3.

26a 1 Nifai 22:23;

2 Nifai 28:3;

Molom. 8:32–38.

b T&F 10:56.

FFL Ngāue

Fakataula‘eiki Kākā.

27a FFL Hē mei he Mo‘oni.

b 3 Nifai 18:28–29.

28a FFL Tēvoló—Ko e siasi ‘o e tēvoló.

29a FFL Fakatanga, Fakatanga‘i.

Kalaisí; pea na'a nau fehi'a kiate kinautolu koe'uhi ko e ngaahi mana lahi 'a ia na'e fai 'iate kinautolú.

30 Ko ia, na'a nau pule 'i he fakamālohi mo e mafai ki he kau ākongā 'a Sīsū, 'a ia na'e nofo 'iate kinautolú, pea na'a nau lī 'a kinautolu ki he "fale fakapōpulá; ka koe'uhi ko e mālohi 'o e folofola 'a e 'Otuá, 'a ia na'e 'iate kinautolú, na'e mafahi ua 'a e ngaahi fale fakapōpulá, pea na'a nau 'alu atu 'o fai 'a e ngaahi mana lalahi 'iate kinautolu.

31 Kae kehe, neongo 'a e ngaahi maná ni hono kotoa, na'e kei fakafefeka pē 'e he kakaí 'a honau lotó, pea na'a nau kumi ke tāmāte'i 'a kinautolu, 'o hangē ko e feinga 'a e kau Siu 'i Selūsalemá ke tāmāte'i 'a Sīsū, 'o hangē ko 'ene folofolá.

32 Pea na'a nau lī 'a kinautolu ki he ngaahi fu'u "afi ^bkakaha, pea na'a nau ha'u mei ai ta'ehoko ha kovi kiate kinautolu.

33 Pea na'a nau lī 'a kinautolu foki ki he ngaahi "ana 'o e fanga manu fekaí, pea na'a nau va'inga mo e fanga manu fekaí 'o hangē ko ha va'inga 'a ha tamasi'i mo e lami; pea na'a nau ha'u mei ai, ta'ehoko ha kovi kiate kinautolu.

34 Ka neongo iá, na'e kei fakafefeka pē 'e he kakaí 'a honau lotó, he na'e fakaloto'i 'a kinautolu 'e he kau taula'eiki tokolahi mo e kau palōfita loi ke langa hake 'a e ngaahi siasi lahi, pea ke fai 'a e ngaahi fa'ahinga angahala kotoa pē. Pea na'a nau "taa'i

'a e kakai 'o Sīsū; ka na'e 'ikai toe taa'i 'a kinautolu 'e he kakai 'o Sīsū. Pea na'e pehē 'a 'enau faka'au'auhifo 'i he ta'etuí mo e fai angahalá, mei he ta'u ki he ta'u, 'o a'u ki he 'osi atu 'a e ta'u 'e uangeau mā tolungofulu.

35 Pea ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u ko iá, 'io, 'i hono uangeau tolungofulu mā taha 'o e ta'ú, na'e 'i ai 'a e fu'u ma-vahevahe lahi 'i he kakai.

36 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u ko iá, na'e tupu hake ha kakai na'e ui ko e kau Nīfaí, pea ko e kau tui mo'oni 'a kinautolu kia Kalaisi; pea na'e 'iate kinautolu 'a e ní'ihī 'a ia na'e ui 'e he kau Leimaná—ko e kau Sēkopé, mo e kau Siosefá, mo e kau Sōlamí;

37 Ko ia, ko e kau tui mo'oni kia Kalaisi, ('a ia na'e kau ai 'a e kau ākongā 'e toko "tolu 'a Sīsū, 'a ia na'e pau ke nofó) na'e ui ko e kau Nīfaí, mo e kau Sēkopé, mo e kau Siosefá, mo e kau Sōlamí.

38 Pea na'e hoko 'o pehē ko kinautolu na'e 'ikai te nau tali 'a e ongoongolelei na'e ui 'a kinautolu ko e kau Leimaná, mo e kau Lēmiuelá, mo e kau 'Isimelí; pea na'e 'ikai te nau faka'au'auhifo 'i he ta'etuí, ka na'a nau "angatu'u fakahāhā ki he ongoongolelei 'a Kalaisi; pea na'a nau ako'i 'a 'enau fānaú ke 'oua na'a nau tui, 'o hangē foki ko 'enau ngaahi tamaí, 'o talu mei he kamata'angá, mo 'enau faka'au'au hifo.

39 Pea na'e tupu ia koe'uhi ko e fai angahala mo e anga-

30a 3 Nīfaí 28:19–20.

32a 3 Nīfaí 28:21.

b Taniela 3:26–27.

33a 3 Nīfaí 28:22.

34a 3 Nīfaí 12:39;

T&F 98:23–27.

37a 3 Nīfaí 28:6–7;

Molom. 8:10–11.

38a FFL Angatu'u.

fakalielia 'o 'enau ngaahi tamaí, 'o hangē ko ia na'e hoko 'i he kamata'angá. Pea na'e "ako'i 'a kinautolu ke nau fehi'a ki he fānau 'a e 'Otuá, 'o hangē foki ko hono ako'i 'o e kau Leimaná ke fehi'a ki he fānau 'a Nīfaí talu mei he kamata'angá.

40 Pea na'e hoko 'o pehē kuo 'osi atu 'a e ta'u 'e uangeau fāngofulu mā fā, pea na'e pehē 'a e anga 'o e ngaahi me'a 'a e kakaí. Pea ko e kakai na'e angakovi angé na'e faka'au ke nau mālohi ange, pea faka'au ke nau fu'u tokolahi ange 'aupito 'i he kakai 'o e 'Otuá.

41 Pea na'a nau kei fai atu pē 'enau langa hake ha ngaahi siasi mo'onautolu, mo nau teuteu'i 'a kinautolu 'aki 'a e fa'ahinga kotoa pē 'o e ngaahi me'a mahu'ingá. Pea na'e 'osi pehē atu hono uangeau nimangofulu 'o e ta'ú, mo hono uangeau onongofulu foki 'o e ta'ú.

42 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe kamata 'e he konga angakovi ange 'o e kakaí ke fokotu'u 'a e ngaahi fuakava mo e ngaahi "kautaha fufū 'a Katianetoní.

43 Pea ko e kakai foki na'e ui ko e kakai 'o Nīfaí na'e kamata ke nau pōlepole 'i honau lotó, koe'uhi ko 'enau ngaahi koloa lahi 'aupitó, 'o nau faka'au 'o hīkisia 'o hangē ko honau kāinga, ko e kau Leimaná.

44 Pea na'e kamata mei he taimi ko iá mo e kamata ke mamahi 'a e kau ākongá koe'uhi ko e ngaahi "angahala 'a māmaní.

45 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he

'osi atu 'a e ta'u 'e tolungeaú, kuo faka'au 'a e kakai fakatou-'osi 'o Nīfaí mo e kau Leimaná 'o fu'u fai angahala 'aupito 'o 'ikai te nau faikehekehe.

46 Pea na'e hoko 'o pehē na'e mafola atu 'a e kau kaiha'a 'a Katianetoní 'i he funga hono kotoa 'o e fonuá; pea na'e 'ikai ha taha na'e mā'oni'oni ka ko e kau ākongá pē 'a Sisuú. Pea na'a nau tokonaki 'a e koula mo e siliva 'o lahi 'aupito, pea nau fefakatau'aki 'i he ngaahi fa'ahinga koloa kehekehe kotoa pē.

47 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e 'osi atu 'a e ta'u 'e tolungeau mā nima, (pea na'e kei nofo ma'u pē 'a e kakaí 'i he fai angahalá) na'e pekia 'a 'Āmosi; pea na'e hoko atu 'e hono tokoua, ko 'Emaloni, 'o ne hiki 'a e lekōtí 'o fetongi ia.

48 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'alu atu 'a e ta'u 'e tolungeau mā uofulu, ko 'Emaloni, 'i hano ue'i ia 'e he Laumālie Mā'oni'oni, na'á ne fufuu'i 'a e ngaahi lekooti 'a ia na'e toputapú—'io, 'a e ngaahi "lekooti toputapu kotoa pē 'a ia kuo tukufakaholo mai mei he to'u tangata ki he to'u tangata—'o a'u mai foki ki hono tolungeau mā uofulu 'o e ta'u hili 'a e hā'ele mai 'a Kalaisí.

49 Pea na'á ne fufuu'i ia ki he 'Eikí, koe'uhi ke lava 'o toe "omai ia ki he toenga 'o e hako 'o e fale 'o Sēkopé, 'o fakatatau ki he ngaahi kikite mo e ngaahi tala'ofa 'a e 'Eikí. Pea ko e ngata'anga ia 'o e lekooti 'a 'Emaloni.

39a Mōsaia 10:17.

42a FFL Kautaha Fufū,

Ngaahi.

44a 3 Nīfaí 28:9.

48a Hilam. 3:13, 15–16.

49a 'Īnosi 1:13.

KO E TOHI 'A MOLOMONÁ

VAHE 1

'Oku fakahinohino'i 'e 'Emaloni 'a Molomona 'o kau ki he ngaahi lekototi toputapú—'Oku kamata 'a e tau 'i he vaha'a 'o e kau Nīfai mo e kau Leimaná—'Oku 'ave 'a e Kau Nīfai 'e Toko Tolú—'Oku mafola lahi 'a e fai angahalá, ta'etuí, ngāue fakalou'akaú, mo e ngāue fakafa'ahikehé. Ta'u t.s. 321–326 nai.

PEA ko 'eni ko au, "Molomona, 'oku ou hiki ha ^blekooti 'o e ngaahi me'a kuó u mamata mo fanongo ki ai, pea u ui ia ko e Tohi 'a Molomoná.

2 Pea 'i he taimi na'e fufuu'i ai 'e "Emaloni 'a e ngaahi lekōtí ki he 'Eikí, na'á ne ha'u kiate au, (na'á ku ta'u 'e hongofulu nai hoku ta'u motu'á, pea u faka'au ke ^bpoto 'i ha me'a 'e ni'ihi 'i he 'ilo 'a hoku kakaí) pea na'e pehē mai 'e 'Emaloni kiate au: 'Oku ou fakatokanga'i ko e tamasi'i koe 'oku anga-fakamotu'a, pea 'okú ke mata poto;

3 Ko ia, ko e taimi te ke ta'u 'e uofulu mā fā ai ho ta'u motu'á, 'oku ou kole ke ke manatu'i 'a e ngaahi me'a 'a ia kuó ke mamata ki ai 'o kau ki he kakai ko 'ení; pea 'i ho ta'u motu'a ko iá, 'alu ki he fonua ko 'Anetumí, ki he mo'unga 'a ia 'e ui ko "Simi; pea kuó u tuku ki ai ki he 'Eikí 'a e ngaahi tohi kuo tongitongi

toputapu kotoa pē 'oku kau ki he kakai ko 'ení.

4 Pea vakai, ke ke 'ave 'a e ngaahi "peleti 'a Nīfai ma'au, pea ko hono toé ke ke tuku 'i he potu 'a ia 'oku nau 'i ai; pea ke ke tongitongi ki he ngaahi peleti 'a Nīfai 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuó ke mamata ki ai 'o kau ki he kakai ko 'ení.

5 Pea ko au, Molomona, 'a ia ko e hako au 'o "Nīfai (pea ko e hingoa 'o 'eku tamaí ko Molomona) na'á ku manatu'i 'a e ngaahi me'a 'a ia na'e fekau 'e 'Emaloni kiate aú.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hoku, ta'u hongofulu mā tahá, na'e 'ave au 'e he'eku tamaí ki he fonua 'i he fakatonga, ki he fonua ko Seilahemalá.

7 Kuo 'ufi'ufi 'a hono kotoa 'o e funga fonuá 'e he ngaahi fale, pea na'e tokolahi 'a e kakaí 'o meimei tatau mo hono lahi 'o e 'one'one 'o e tahí.

8 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u ko iá na'e kamata ha tau 'i he vaha'a 'o e kau Nīfai, 'a ia na'e kau ki ai 'a e kau Nīfai mo e kau Sēkopé mo e kau Siosefá mo e kau Sōlamí; pea ko e tau 'eni 'i he vaha'a 'o e kau Nīfai, mo e kau Leimaná mo e kau Lēmiuelá mo e kau 'Isimelí.

9 Ko 'eni na'e ui 'a e kau Leimaná mo e kau Lēmiuelá mo e kau 'Isimelí ko e kau Leimana;

[MOLOMONA]

1 1a FFL Molomona, Ko e Palōfita Nīfai.
b 3 Nīfai 5:11–18.

2a 4 Nīfai 1:47–49.

b Mōsaia 1:3–5.

3a 'Eta 9:3.

4a Ng. Lea 'a M. 1:1, 11.

FFL Peleti, Ngaahi.

5a 3 Nīfai 5:12, 20.

pea ko e ongo fa'ahí ko e kau Nifái mo e kau Leimaná.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kamata 'a e tau 'i honau vaha'á 'i he ngaahi ngata'anga fonua 'o Seilahemalá, 'o ofi ki he ngaahi vai 'o Saitoné.

11 Pea na'e hoko 'o pehē kuo hanga 'e he kau Nifái 'o tñaki fakataha ha kau tangata tokolahi 'aupito, 'a ia na'a nau tokolahi ange 'i he toko tolu manó. Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fai 'i he ta'u ko iá 'a e ngaahi tau lahi, 'a ia na'e ikuna ai 'e he kau Nifái 'a e kau Leimaná 'o nau tñmate'i ha tokolahi 'o kinautolu.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tuku 'e he kau Leimaná 'a 'enau taumu'a ke taú, pea na'e fokotu'u 'a e melinó 'i he fonuá; pea na'e tolonga 'a e melinó 'i he ta'u 'e fā nai, pea 'ikai 'i ai ha lilingi toto.

13 Ka na'e kei mafola pē 'a e fai angahalá 'i he funga 'o e fonuá hono kotoa, pea ko ia na'e 'ave ai 'e he 'Eikí 'a 'ene kau ākongā "ofeiná, pea na'e ngata hono fai 'o e ngaahi maná mo e fakamo'ui mahakí koe'uhi ko e fai angahala 'a e kakai.

14 Pea na'e 'ikai ha ngaahi "me'a-foaki mei he 'Eikí, pea na'e 'ikai ke toe tō 'a e ^bLaumālie Mā'oni'oni ki ha taha, koe'uhi ko e fai angahalá mo e 'ta'etuí.

15 Pea ko au, na'á ku ta'u hongofulu mā nima peá u angafakamotu'a, ko ia na'e 'a'ahi mai

kiate au 'a e 'Eiki, peá u ma'u mo 'ilo'i 'a e angalelei 'a Sisuú.

16 Pea na'á ku feinga ke malanga ki he kakai ni, ka na'e tāpuni'i hoku ngutu, pea na'e ta'ofi au ke 'oua na'á ku malanga kiate kinautolu; he vakai kuo nau "angatu'u fakahāhā ki honau 'Otuá; pea kuo ^bave 'a e kau ākongā 'ofeiná mei he fonuá, koe'uhi ko 'enau angahalá.

17 Ka na'á ku nofo 'iate kinautolu, ka na'e ta'ofi au ke 'oua na'á ku malanga kiate kinautolu, koe'uhi ko e fefeka 'o honau lotó; pea ko e me'a 'i he fefeka 'o honau lotó kuo "fakamala'ia'i ai 'a e fonuá koe'uhi ko kinautolu.

18 Pea ko e kau kaiha'á ni 'a Katianetoni, 'a ia na'a nau 'i he kau Leimaná, na'a nau fakamamahi'i 'a e fonuá, ko ia na'e kamata ai 'e he kakai 'o e fonuá ke fufuu'i 'enau ngaahi "koloá 'i he kekelelé; pea na'e kamata ke homongofua ia, koe'uhi he kuo fakamala'ia'i 'e he 'Eikí 'a e fonuá, ke 'oua na'a nau fa'a tauhi ia, pe toe 'ilo'i ia.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'i ai 'a e ngaahi ngāue fakalou'akau, mo e ngaahi ngāue fakafa'ahi-kehe, mo e ngaahi fie mana; pea na'e ngāue 'aki 'a e mālohi 'o e tokotaha angakoví 'i hono kotoa 'o e funga 'o e fonuá, 'io 'o a'u ki hono fakamo'oni'i 'o e ngaahi lea kotoa pē 'a 'Apinetaí kae 'uma'ā fokí 'a Samuela ko e tangata Leimaná.

13a 3 Nifai 28:2, 12.

14a Molonai 10:8–18, 24.

b FFL Laumālie

Mā'oni'oni.

c FFL Ta'etuí.

16a FFL Angatu'ú.

b Molom. 8:10.

17a 2 Nifai 1:7;

'Alamā 45:10–14, 16.

18a Hilam. 13:18–20;

'Eta 14:1–2.

VAHE 2

'Oku taki 'e Molomona 'a e kau tau 'a e kau Nīfai—'Oku mafola 'a e lingi totó mo e faka'auhá 'i he fonuá—'Oku tangilāulau 'a e kau Nīfai pea tengihia 'i he mamahi 'a kinautolu 'oku mala'ia—'Oku 'osi atu 'a honau 'aho 'o e 'alo'ofá—'Oku mā'u 'e Molomona 'a e ngaahi peleti 'a Nīfai—'Oku hoko atu 'a e ngaahi taú. Ta'u r.s. 327–350 nai.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u pē ko iá na'e toe kamata ai ha tau 'i he vaha'a 'o e kau Nīfai mo e kau Leimaná. Pea neongo na'á ku kei si'i, ka na'á ku sino lahi; ko ia na'e fakanofu au 'e he kau Nīfai ke u hoko ko honau taki, pe ko e taki 'o 'enau ngaahi kau taú.

2 Ko ia na'e hoko 'o pehē 'i hoku ta'u hono hongofulu mā onó na'á ku 'alu atu 'o taki ha kau tau 'o e kau Nīfai, ke tau'i 'a e kau Leimaná; ko ia kuo 'osi atu 'a e ta'u 'e tolungeau uofulu mā ono.

3 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono tolungeau uofulu mā fitu 'o e ta'ú na'e 'oho mai kiate kimautolu 'a e kau Leimaná 'i he fu'u mālohi lahi 'aupito, pea na'a nau fakamanavahee'i ai 'eku ngaahi kau tau; ko ia na'e 'ikai te nau fie tau, pea nau kamata holomui ki he ngaahi fonua 'i he tokelaú.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau a'u mai ki he kolo ko 'Anikolá, pea na'a mau mā'u 'a e koló, 'o fai 'emau ngaahi teuteu ke malu'i 'a kimautolu mei he kau Leimaná. Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau keli mo langa fakamālohi'i 'a e koló 'aki homau tūkuingatá; pea

neongo 'emau ngaahi langa fakamālohi kotoa pē na'e kei 'oho mai pē 'a e kau Leimaná kiate kimautolu pea na'a nau teke'i 'a kimautolu mei he koló.

5 Pea na'a nau teke'i foki 'a kimautolu mei he fonua ko Tēvitá.

6 Pea mau laka atu 'o mau a'u atu ki he fonua ko Sōsiuá, 'a ia na'e tu'u 'i he ngata'anga fonua ki he hihifó 'o ofi ki he matātahí.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau tānaki mai homau kakaí 'i he vave taha 'o fakatatau ki he me'a na'a mau lavá, ke mau fakataha 'a kinautolu ki ha feitu'u pē 'e taha.

8 Kae vakai, na'e fonu 'a e fonuá 'i he kau kaiha'á pea mo e kau Leimaná; pea neongo 'a e fu'u faka'auha lahi 'a ia na'e tu'unuku mai ki hoku kakaí, na'e 'ikai pē te nau fakatomala mei he'enau ngaahi ngāue koví; ko ia na'e mafola 'a e lilingi totó mo e faka'auhá 'i hono kotoa 'o e funga 'o e fonuá, fakatou'osi 'i he kau Nīfai kae 'uma'ā foki mo e kau Leimaná; pea ko ha moveuveu ia ne mafola 'i hono kotoa 'o e funga fonuá.

9 Pea ko 'eni, na'e 'i ai ha tu'i 'o e kau Leimaná, pea ko hono hingoá ko 'Ēlone; pea na'á ne ha'u ke tau'i 'a kimautolu mo e kau tau 'o e toko fā mano fā afe. Pea vakai, na'á ku matu'uaki ia 'aki 'a e toko fā mano ua afe. Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku ikuna ia 'aki 'eku kau taú 'o ne hola meiate au. Pea vakai, na'e fai 'eni kotoa pē, pea kuo 'alu atu hono tolungeau mā tolungofulu 'o e ta'ú.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'e

kamata 'a e kau Nifái ke fakatomala mei he'enua angahalá, 'o nau kamata ke tangi 'o hangē ko ia na'e kikite'i 'e Samuela ko e palōfitá; he vakai na'e 'ikai lava 'e ha tangata ke fa'a tauhi 'a e me'a na'e 'a'aná, koe'uhi ko e kau kaiha'á, mo e kau fa'ao fakamālohí, mo e kau fakapoó, mo e fie fai maná, mo e ngāue fakafa'ahikehe 'a ia na'e 'i he fonuá.

11 Ko ia na'e kamata ke 'i ai 'a e tangi mo e tangilāulau 'i he fonuá hono kotoa koe'uhi ko e ngaahi me'á ni, kae lahi ange 'i he kau Nifái.

12 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Molomona, 'i he'eku sio ki he'enua tangilāulau mo 'enua tangí mo 'enua mamahí 'i he 'ao 'o e 'Eikí, na'e kamata ke fiefia 'a hoku lotó 'iate au, 'i he'eku 'ilo'i 'a e ngaahi 'alo'ofa mo e kātaki fuoloa 'a e 'Eikí, ko ia na'á ku mahalo te ne 'alo'ofa kiate kinautolu ke nau toe hoko ko ha kakai mā'oni'oni.

13 Kae vakai na'e tō noa 'eku fiefiá ni, he na'e 'ikai tupu 'enua "loto-mamahí ki he fakatomala, koe'uhi ko e angalelei 'a e 'Otuá; ka ko e loto-mamahi ia 'a e kau ^bmala'ia, koe'uhi 'e 'ikai tuku ma'u pē 'e he 'Eikí ke nau 'iefiefa 'i he fai angahalá.

14 Pea na'e 'ikai te nau ha'u kia Sīsū mo e "loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala, ka na'a nau ^blea kovi ki he 'Otuá mo fakamu ke nau mate. Ka neongo iá

na'a nau tau 'aki 'enua heletaá ke malu'i 'enua mo'uí.

15 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe foki mai 'eku loto-mamahí kiate au, peá u 'ilo'i "kuo 'osi 'a honau ^baho 'o e "alo'ofá kiate kinautolu, 'i he me'a fakasino mo fakalaumālie fakatou'osi; he ne u mamata ki ha lau afe 'o kinautolu 'oku tā hifo 'i he angatu'u fakahāhā ki honau 'Otuá, pea fokotu'utu'u 'a honau sinó 'o hangē ha vevé 'i he funga 'o e fonuá. Pea na'e pehē 'a e 'alu atu hono tolungeau fāngofulu mā fā 'o e ta'ú.

16 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono tolungeau fāngofulu mā nima 'o e ta'ú na'e kamata ke hola 'a e kau Nifái mei he kau Leimaná; pea na'e tuli 'a kinautolu kae 'oua kuo nau a'u atu ki he fonua ko Seisoní, 'oku te'eki ai te u lava 'o ta'ofi 'a kinautolu 'i he'enua holomuí.

17 Pea ko 'eni, ko e kolo ko Seisoní na'e ofi ia ki he "fonua kuo tuku ai 'e 'Emaloni 'a e ngaahi lekōtí ki he 'Eikí, koe'uhi ke 'oua na'a nau 'auhá. Pea vakai, kuó u 'alu 'o hangē koe lea 'a 'Emalóní, peá u to'o 'a e ngaahi peleti 'a Nifái, 'o u hiki ki ai ha lekooti 'o hangē ko e ngaahi lea 'a 'Emalóní.

18 Pea na'á ku tohi 'i he ngaahi peleti 'a Nifái ha fakamatala kakato 'o e ngaahi fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá; ka 'i he ngaahi "peleti ko 'ení na'e

2 13a 2 Kol. 7:10;
'Alamā 42:29.

^b FFL Mala'ia.

^c 'Alamā 41:10.

14a FFL Loto-mafesifesi.

^b FFL Lea Taukae
(ki he 'Otuá).

15a Selem. 8:20;
T&F 56:16.

^b Hilam. 13:38.

^c FFL 'Alo'ofá.

17a Molom. 1:1–4.

18a FFL Peletí, Ngaahi.

‘ikai te u fai ha fakamatala kato ‘o ‘enau ngaahi fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá, he vakai, kuo hā ma‘u ai pē ‘a e ngaahi fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá ki hoku matá talu pē mei he ‘aho na‘á ku motu‘a fe‘unga ai ke u mamata ki he ngaahi angafai ‘a e tangatá.

19 Pea ‘oku ou mamahi lahi koe‘uhi ko ‘enau fai angahalá; he kuo fonu hoku lotó ‘i he mamahi koe‘uhi ko ‘enau fai angahalá, ‘i hoku ngaahi ‘ahó kotoa pē; ka neongo iá, ‘oku ou ‘ilo‘i ‘e “hiki hake au ‘i he ‘aho faka‘osí.

20 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ta‘u pē ko iá na‘e toe ha‘ao mo tuli holo ‘a e kau Nīfai. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e teke‘i ‘a kimautilu kae ‘oua kuo mau a‘u atu ki he fonua ‘i he fakatokelaú ‘a ia na‘e ui ko Semi.

21 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a mau langa fakamālohi‘i ‘a e kolo ko Semí, pea na‘a mau tñaki mai homau kakaí ‘o fakatatau ki he me‘a ne mau lavá, koe‘uhi ke mau lava nai ‘o fakahaofi ‘a kinautilu mei he faka‘auhá.

22 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i hono tolungeau fāngofulu mā ono ‘o e ta‘u na‘a nau kamata ke toe ‘oho mai kiate kimautilu.

23 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ku lea ki hoku kakaí, peá u na‘i-na‘i kiate kinautilu ‘i he fu‘u ivi lahi, ke nau tu‘u loto-to‘a ‘i he ‘ao ‘o e kau Leimaná pea “tau koe‘uhi ko honau uaifí, mo ‘enau fānaú, mo honau ngaahi falé, mo honau ngaahi ‘apí.

24 Pea na‘e ue‘i si‘i hake ‘a kinautilu ‘e he‘eku ngaahi leá ke loto-mālohi ange, ko ia na‘e ‘ikai te nau hola ai mei he kau Leimaná, ka na‘a nau tu‘u loto-to‘a ke tau mo kinautilu.

25 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a mau tau‘i ‘aki ‘a e kau tau ‘e toko tolu mano ‘a e kau tau ‘e toko nima mano. Pea na‘e pehē fau hono mālohi ‘o ‘emau matu‘uaki ‘a kinautilu na‘a nau hola ai meiate kimautilu.

26 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he‘enau fehokaki na‘a mau tuli ‘a kinautilu ‘aki ‘emau kau tau, ‘o mau toe fetaulaki mo kinautilu, pea mau ikuna ‘a kinautilu; ka neongo iá na‘e ‘ikai ke ‘iate kimautilu ‘a e mālohi ‘o e ‘Eikí; ‘io, na‘e tuku kimautilu ta‘e-ha-tokoni, pea na‘e ‘ikai nofo‘ia ‘a kimautilu ‘e he Lau-mālie ‘o e ‘Eikí; ko ia kuo mau hoko ai ‘o vaivai ‘o hangē ko homau kāingá.

27 Pea na‘e mamahi hoku lotó koe‘uhi ko e fu‘u faingata‘a‘ia lahí ni ‘a hoku kakaí, koe‘uhi ko ‘enau fai angahalá mo ‘enau ngaahi me‘a fakalieliá. Kae vakai, na‘a mau ‘alu atu ke tau‘i ‘a e kau Leimaná mo e kau kaiha‘a ‘a Katianetoní, kae ‘oua kuo mau toe ma‘u ‘a e ngaahi fonua ‘o homau tofi‘á.

28 Pea kuo ‘alu atu mo hono *tolungeau fāngofulu mā hiva ‘o e ta‘ú. Pea ‘i hono tolungeau mā nimangofulu ‘o e ta‘ú na‘a mau fai ha aleapau melino mo e kau Leimaná mo e kau kaiha‘a ‘a Katianetoní, ‘a ia na‘a mau

vahevahe ai 'a e ngaahi fonua 'o homau tofi'á.

29 Pea na'e tuku mai 'e he kau Leimaná mo'omautolu 'a e fonua 'i he fakatokelaú, 'io, 'o a'u ki he kavelemotu "lausi'i, 'a ia na'e fakatau ki he fonua 'i he fakatongá. Pea na'a mau tuku mo'ó e kau Leimaná 'a e fonua kotoa 'i he fakatongá.

VAHE 3

'Oku kalanga 'aki 'e Molomona 'a e fakatomalá ki he kau Nīfai—'Oku nau fai ha ikuna kāfakafa pea nau pōlepole 'i honau ivi 'onautolú—'Oku fakafisi 'a Molomona ke ne taki 'a kinautolu, pea na'á ne lotua 'a kinautolu ka na'á ne tui pē 'e 'ikai te nau fakatomala—'Oku fakaafe'i 'e he Tohi 'a Molomoná 'a e fa'ahinga 'e hongofulu mā ua 'o 'Isilelí ke nau tui ki he ongoongoleléi. Ta'u T.S. 360–362 nai.

PEA na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai ke toe ō mai 'a e kau Leimaná ke tau kae 'oua kuo hili 'a e ta'u 'e hongofulu. Pea vakai, kuó u fakangāue'i 'a hoku kakai, ko e kau Nīfai, 'i he teuteu'i honau ngaahi fonuá mo 'enua ngaahi mahafú ki he taimi 'o e taú.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'e folofola mai 'a e 'Eiki kiate au: Kalanga ki he kakai ni—Mou fakatomala, pea ha'u kiate au, pea mou papitaiso mo toe langa hake hoku siasí, pea 'e fakahaofi 'a kimoutolu.

3 Pea na'á ku kalanga ki he kakai ni, ka na'e ta'e'aonga; pea

na'e 'ikai te nau 'ilo'i ko e 'Eiki kuó ne fakahaofi 'a kinautolú, mo ne tuku kiate kinautolu 'a e faingamālie ke fakatomalá. Pea vakai na'a nau fakafefeka honau lotó ki he 'Eiki ko honau 'Otuá.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hili leva 'a e 'alu atu 'a e ta'u 'e hongofulu ko 'ení, 'a ia, ko hono lau fakatahá ko e ta'u 'e tolu-ngeau mā onongofulu hili 'a e hā'ele mai 'a Kalaisí, na'e fai mai 'e he tu'i 'o e kau Leimaná ha tohi kiate au, 'a ia na'e fakahā mai ai kiate au 'oku nau teuteu ke toe ō mai ke tau'i 'a kinautolu.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku fekau ki hoku kakai ke nau fakataha mai ki he fonua ko 'Auhá, ki ha kolo 'a ia na'e 'i he ngaahi ngata'anga fonuá, 'o ofi ki he kavelemotú, 'a ia na'e fakatau atu ki he fonua 'i he fakatongá.

6 Pea na'a mau fokotu'u ai 'emau ngaahi kau taú, ke mau ta'ofi 'a e ngaahi kau tau 'a e kau Leimaná, ke 'oua te nau ma'u ha taha 'o homau ngaahi fonuá; ko ia na'a mau teuteu ke tau mo kinautolu 'aki 'emau ngaahi kau taú kotoa.

7 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono tolungeau onongofulu mā taha 'o e ta'ú na'e ō mai 'a e kau Leimaná ki he kolo ko 'Auha ke tau'i 'a kinautolu; pea na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u ko iá na'a mau ikuna'i 'a kinautolu, pea na'a nau toe foki atu ai ki honau ngaahi fonua 'onautolú.

8 Pea 'i hono tolungeau onongofulu mā ua 'o e ta'ú na'a nau

toe ō mai ke tau. Pea na'a mau toe ikuna'i 'a kinautolu, 'o mau tāmāte'i hanau tokolahi 'aupito, pea na'e laku honau kakai maté ki he tahí.

9 Pea ko 'eni, koe'uhi ko e fu'u me'á ni, 'a ia kuo fai 'e hoku kakai, ko e kau Nifai, ko ia na'a nau kamata ke "pōlepole 'i honau ivi 'onautolú, pea na'a nau kamata ke fuakava ki he langí te nau sāuni 'a e toto 'o honau kāinga 'a ia kuo tāmāte'i 'e honau ngaahi filí.

10 Pea na'a nau fuakava ki he langí, kae 'uma'ā foki ki he 'afio'anga 'o e 'Otuá, "ke nau 'alu atu ke tau'i honau ngaahi filí, pea faka'auha 'a kinautolu mei he funga 'o e fonuá.

11 Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Molomona, na'á ku fakafisi 'aupito 'o fai atu mei he taimi ko iá ke u hoko ko e pule pe takimu'a ki he kakaí ni, koe'uhi ko 'enau fai angahalá mo e anga-fakalieliá.

12 Vakai, kuó u taki 'a kinautolu, neongo 'enau fai angahalá, kuó u taki 'a kinautolu 'o tu'o lahi ki he tau, peá u 'ofa kiate kinautolu, 'o fakatatau mo e "ofa 'a e 'Otuá 'a ia na'e 'iate aú; 'aki hoku lotó kotoa; pea kuo fakahā hake hoku laumālié 'i he lotu ki hoku 'Otuá 'i he 'aho kotoa koe'uhi ko kinautolu; ka neongo iá, na'e ^b'ikai te u tui te nau fakatomala, koe'uhi ko e fefeka 'a honau lotó.

13 Pea kuo tu'o tolu 'eku faka-

haofi 'a kinautolu mei he nima 'o honau ngaahi filí, pea kuo 'ikai te nau fakatomala mei he'enau ngaahi angahalá.

14 Pea 'i he'enau fuakava ki he me'a kotoa pē kuo "tapui kiate kinautolu 'e hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi, te nau 'alu atu ki honau ngaahi filí ke tau, pea sāuni 'a e toto 'o honau kāingá, vakai na'e ongo mai 'a e le'o 'o e 'Eikí kiate au, 'o folofola:

15 'Oku 'a'aku 'a e "tauteá, pea te u ^btotongi; pea ko e me'a 'i he 'ikai fakatomala 'a e kakai ní hili 'eku fakahaofi 'a kinautolú, vakai, 'e motuhi atu 'a kinautolu mei he funga 'o e māmaní.

16 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku fakafisi 'aupito ke u 'alu atu ke tau'i hoku ngaahi filí; pea na'á ku fai 'o fakatatau mo e me'a kuo fekau 'e he 'Eikí kiate aú; pea na'á ku tu'u 'o mamata noa pē ke fakahā ki he māmaní 'a e ngaahi me'a 'a ia na'á ku mamata mo fanongo ki aí, 'o fakatatau ki he ngaahi fakahā 'a e Laumālié 'a ia kuo fakamo'oni ki he ngaahi me'a 'e hokó.

17 Ko ia 'oku ou tohi "kiate kimoutolu, 'e kau Senitaile, pea kiate kimoutolu foki, 'e fale 'o 'Isileli, 'o ka kamata 'a e ngāué, 'oku 'amanaki ke mou teuteu ke foki ki he fonua 'o homou tofi'á;

18 'Io, vakai, 'oku ou tohi ki he ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o e māmaní; 'io, kiate kimoutolu, 'a e ngaahi fa'ahinga 'e hongofulu

3 9a 2 Nifai 4:34.
10a 3 Nifai 3:20–21;
Molom. 4:4.
12a FFL 'Ofá.

^b Molom. 5:2.
14a 3 Nifai 12:34–37.
15a FFL Sāuni.
^b T&F 82:23.

17a 2 Nifai 30:3–8;
3 Nifai 29:1.

mā ua 'o 'Isilelí, 'a ia 'e "fakamāu'í 'o fakatatau ki ho'omou ngaahi ngāu'é 'e he toko hongofulu mā ua 'a ia na'e fili 'e Kalaisi ke hoko ko 'ene kau ākongā 'i he fonua ko Selūsalemá.

19 Pea 'oku ou tohi foki ki he toenga 'o e kakai ní, 'a ia 'e fakamāu'í foki 'e he toko "hongofulu mā ua 'a ia na'e fili 'e Sīsū 'i he fonua ní; pea 'e fakamāu'í 'a kinautolu 'e he toko hongofulu mā ua kehe 'a ia na'e fili 'e Kalaisi 'i he fonua ko Selūsalemá.

20 Pea ko e ngaahi me'a 'eni 'oku fakahā mai 'e he Laumālié kiate au; ko ia 'oku ou tohi kiate kimoutolu kotoa pē. Pea ko hono 'uhinga 'eni 'oku ou tohi ai kiate kimoutolú, ke mou 'ilo'í kuo pau ke mou tu'u kotoa pē 'i he nofo'anga "fakamaau 'o Kalaisí, 'io, 'a e tokotaha kotoa pē 'a ia 'oku kau 'i he ^bfāmilí kotoa 'o e fa'ahinga 'o e tangata 'o 'Ātamá; pea kuo pau ke mou tu'u ke fakamāu'í 'i ho'omou ngaahi ngāu'é, pe 'oku lelei pe kovi ia;

21 Pea koe'uhí ke mou "tui foki ki he ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí, 'a ia te mou ma'u 'iate kimoutolú; kae 'uma'ā foki mo e ^bSiú, 'a ia ko e kakai 'o e fuakava 'o e 'Eikí, pea mo ha toe ngaahi "fakamo'oni kehe meiate ia, 'a ia na'a nau mamata mo fanongo ki ai, ko Sīsū, 'a ia na'a nau tāmāte'í, ko e Kalaisi ^dmo'oní mo e 'Otua mo'oní ia.

22 Pea 'oku ou faka'amu ke u

lava 'o fakaloto'í 'a kimoutolu "kotoa pē 'e ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o e māmaní ke mou fakatomala pea teuteu ke tu'u 'i he 'ao 'o e nofo'anga fakamaau 'o Kalaisí.

 VAHE 4

'Oku hokohoko atu 'a e taú mo e lilingi totó—'Oku tautea'í 'e he kau fai angahalá 'a e kau fai angahala—'Oku mafola 'a e fai angahala 'oku lahi ange 'i ha toe taimi 'i mu'a 'i 'Isileli—'Oku feilaulau 'aki 'a e kakai fefiné mo e fānaú ki he ngaahi 'otua tamapua—'Oku kamata 'e he kau Leimaná ke faka'auha 'a e kau Nifai 'oku tu'u hake kiate kinautolú. Tá'u t.s. 363–375 nai.

PEA ko 'eni na'e hoko 'o pehē 'i hono tolungeau onongofulu mā tolu 'o e ta'ú na'e 'alu atu 'a e kau Nifai mo 'enau kau taú ke tau mo e kau Leimaná, mei he fonua ko 'Auhá.

2 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe teke'í fakaholomui 'a e ngaahi kau tau 'a e kau Nifai ki he fonua ko 'Auhá. Pea lolotonga 'enau kei hela'ia, na'e 'i ai ha kau tau kei mālohi 'a e kau Leimaná na'e 'oho mai kiate kinautolu; pea na'a nau fai ha fu'u tau lahi, pea na'e ma'u ai 'e he kau Leimaná 'a e kolo ko 'Auhá, 'o nau tāmāte'í 'a e tokolahi 'o e kau Nifai, pea nau puke pōpula 'a e tokolahi.

18a Mātiu 19:28;
Luke 22:29–30;
T&F 29:12.

19a 1 Nifai 12:9–10.

20a FFL Fakamaau

Faka'osí.
b T&F 27:11.

21a T&F 3:20.

b FFL Siú, Kau.

c 2 Nifai 25:18.

d 2 Nifai 26:12;
Mōsaia 7:27.

22a 'Alamā 29:1.

3 Pea na'e hola hono to'e 'o fakataha mo e kakai 'o e kolo ko Teanikumí. Ko 'eni na'e tu'u 'a e kolo ko Teanikumí 'i he ngaahi ngata'anga fonua 'i he matātahi; pea na'e ofi foki ki he kolo ko 'Auhá.

4 Pea "koe'uhi ko e 'alu atu 'a e ngaahi kau tau 'a e kau Nīfai ke 'ohofi 'a e kau Leimaná ko ia na'e tupu ai honau faka'auhá; he ka ne ta'e'oua 'a e me'á ni, pehē kuo 'ikai ma'u 'e he kau Leimaná ha mālohi kiate kinautolu.

5 Kae, vakai, 'e tō 'a e ngaahi tautea 'a e 'Otuá ki he kau angahalá; pea 'oku fou 'i he kau angahalá hono "tautea'i 'o e kau angahalá; he koe kau angahalá, 'oku nau ue'i hake 'a e loto 'o e fānau 'a e tangatá ke lilingi totó.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'e teuteu 'a e kau Leimaná ke 'oho mai ki he kolo ko Teanikumí.

7 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono tolungeau onongofulu mā fā 'o e ta'ú na'e o mai 'a e kau Leimaná ke tau mo e kolo ko Teanikumí, ke nau puke mo e kolo ko Teanikumí foki.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'e teke'i mo tuli fakaholomui 'a kinautolu 'e he kau Nīfai. Pea 'i he sio 'a e kau Nīfai kuo nau teke'i 'a e kau Leimaná, na'a nau toe pōlepole 'i honau ivi; pea na'a nau o atu 'i honau ivi 'onautolú 'o toe puke 'a e kolo ko 'Auhá.

9 Pea ko 'eni kuo fai kotoa 'a e ngaahi me'á ni, pea kuo 'i ai 'a e toko lau afe kuo tāmata'e 'i he ongo fa'ahí fakatou'osi, 'i he

kau Nīfai mo e kau Leimaná fakatou'osi.

10 Pea na'e hoko 'o pehē kuo 'osi atu hono tolungeau onongofulu mā ono 'o e ta'ú, pea na'e toe o mai 'a e kau Leimaná ki he kau Nīfai ke tau; ka na'e 'ikai ke fakatomala 'a e kau Nīfai 'i he kovi kuo nau fai, ka na'a nau vilitaki ai pē 'i he'enau fai angahalá.

11 Pea koloto ke fa'a fakamatala 'e ha 'elelo, pe tohi 'e ha tangata ha fakamatala kakato 'o e fakaliele 'o e lilingi toto mo e faka'auha na'e 'i he kakai, 'a ia ko e kau Nīfai mo e kau Leimaná fakatou'osi; pea na'e fakafefeka 'a e loto kotoa pē, ko ia na'a nau manako 'i he lilingi totó ma'u ai pē.

12 Pea kuo te'eki ai ha fu'u "fai angahala lahi pehē fau 'i he fānau kotoa pē 'a Līhai, pe 'i he fale kotoa 'o 'Isilelí, 'o fakatatau ki he ngaahi folofola 'a e 'Eikí, 'o hangē ko ia na'e 'i he kakai ní.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'e puke 'e he kau Leimaná 'a e kolo ko 'Auhá, pea na'e tupu 'eni 'i he'enau "tokolahi ange 'i he tokolahi 'o e kau Nīfai.

14 Pea na'a nau laka atu foki ke tau'i 'a e kolo ko Teanikumí, pea nau teke'i atu 'a e kakai 'o e koló mei ai, 'o nau puke 'a e tokolahi 'o e kakai fefiné mo e fānau fakatou'osi, pea na'a nau feilaulau 'aki 'a kinautolu ko e feilaulau ki honau ngaahi "otua tamapuá.

15 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono tolungeau onongofulu mā fitu 'o e ta'ú, kuo 'ita 'a e kau Nīfai koe'uhi ko e feilaulau 'aki 'e he

kau Leimaná ‘a honau kakai fe-
finé mo ‘enau fānaú, ko ia na‘a
nau ō atu ai ke tau mo e kau
Leimaná ‘i he fu‘u ‘ita lahi, ko
ia na‘a nau toe ikuna ai ‘a e kau
Leimaná, pea teke‘i ‘a kinautolu
mei honau ngaahi fonuá.

16 Pea na‘e ‘ikai ke toe ha‘u ‘a
e kau Leimaná ke tau mo e kau
Nīfaí ‘o a‘u ki hono tolungeau
fitungofulu mā nima ‘o e ta‘ú.

17 Pea ‘i he ta‘u ko iá na‘a nau
‘oho mai ke tau mo e kau Nīfaí
‘aki honau mālohi kotoa pē;
pea na‘e ‘ikai ke lau ‘a kinau-
tolu koe‘uhi ko hono lahi fau ‘o
honau tokolahí.

18 Pea kamata “mei he taimi
ko iá mo e ‘ikai ma‘u ‘e he kau
Nīfaí ha mālohi ki he kau Lei-
maná, ka na‘e kamata ke tafi‘i
atu ‘a kinautolu ‘e kinautolu ‘o
hangē ko e hahaú ‘i he la‘aá.

19 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e
‘oho mai ‘a e kau Leimaná ke
tau‘i ‘a e kolo ko ‘Auhá; pea na‘e
‘i ai ha fu‘u fepaki lahi na‘e fai ‘i
he fonua ko ‘Auhá, ‘a ia na‘a nau
ikuna ai ‘a e kau Nīfaí.

20 Pea na‘a nau toe hola meiate
kinautolu, pea nau ‘alu atu ki he
kolo ko Pōasí; pea na‘a nau tu‘u
ai ‘o tau mo e kau Leimaná ‘i he
fu‘u loto-to‘a lahi, pea na‘e ‘ikai
ke ikuna ‘e he kau Leimaná ‘a
kinautolu kae ‘oua kuo nau toe
ō mai ko hono tu‘o uá.

21 Pea kuo nau ō mai ko hono
tu‘o uá, pea na‘e teke‘i mo faka-
‘auha ‘a e kau Nīfaí ‘i he fu‘u
faka‘auha lahi; na‘e toe feilau-
lau ‘aki honau kakai fefiné mo e
fānaú ki ha ngaahi tamapuá.

22 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e toe
hola ‘a e kau Nīfaí meiate kinau-
tolu, ‘o nau ‘ave ‘a e kakaí kotoa
mo kinautolu, ‘i he ngaahi kolo
lalahí mo e fanga ki‘i kolo ikí.

23 Pea ko ‘eni ko au, Molomona,
‘i he‘eku vakai ‘oku faka‘au ke
ikuna ‘e he kau Leimaná ‘a e
fonuá, ko ia na‘á ku ‘alu ki he
mo‘unga ko “Simí, peá u to‘o ‘a
e ngaahi lekōtí kotoa, ‘a ia kuo
fufuu‘i ‘e ‘Emaloni ki he ‘Eikí.

VAHE 5

---

*‘Oku toe taki ‘e Molomona ‘a e
ngaahi kau tau ‘a e kau Nīfaí ‘i he
ngaahi tau na‘e lahi ai ‘a e lilingi
totó mo e faka‘auhá—‘E ‘omi ‘a e
Tohi ‘a Molomoná ke fakaloto‘i ‘a
‘Isileli kotoa pe ko Sīsū ‘a e Kala-
isí—Ka koe‘uhi ko ‘enau ta‘etuí, ‘e
fakamovetevete‘i ‘a e kau Leimaná,
pea ‘e ‘ikai ngāue mai ‘a e Laumālié
kiate kinautolu—Te nau ma‘u ‘a e
ongoongolelé mei he kau Senitailé
‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí. Ta‘u T.S.
375–384 nai.*

PEA na‘e hoko ‘o pehē na‘á ku
‘alu atu ‘i he kau Nīfaí, pea na‘á
ku fakatomala mei he “fuakava
kuó u fai ‘e ‘ikai te u toe tokoni
kiate kinautolú; pea na‘a nau
toe tuku mai kiate au ‘a e pule
ki he‘enau ngaahi kau taú, he
na‘a nau sio kiate au ‘o hangē te
u lava ‘o fakahaofi ‘a kinautolu
mei honau ngaahi faingata‘á.

2 Kae vakai, na‘e “‘ikai ha‘aku
‘amanaki, he na‘á ku ‘ilo ‘a e
ngaahi tautea ‘a e ‘Eikí ‘a ia ‘e tō
kiate kinautolú; he na‘e ‘ikai te

nau fakatomala mei he'enua ngaahi angahalá, ka nau feinga ke malu'i 'enua mo'uí kae 'ikai ui ki he Tokotaha 'a ia na'á ne fakatupu 'a kinautolu.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'oho mai 'a e kau Leimaná kiate kinautolu 'i he'enua hola ki he kolo ko Soataní; kae vakai, na'e teke'i fakaholomui 'a kinautolu 'o 'ikai ai te nau puke 'a e koló 'i he taimi ko iá.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau toe 'oho mai ke tau mo kinautolu, ka na'a mau malu'i 'a e koló. Pea na'e 'i ai mo e ngaahi kolo kehe 'a ia na'e malu'i 'e he kau Nifái, 'a ia ko ha ngaahi kolotau na'e ta'ofi 'a kinautolu 'o 'ikai te nau fa'a hū mai ki he fonua na'e tu'u ki mu'a 'iate kinautolú, ke nau faka'auha 'a e kakai 'o homau fonuá.

5 Ka na'e hoko 'o pehē ko e ngaahi fonua kotoa pē kuo mau tuku ki muí, pea kuo 'ikai ke tñaki mai mo honau kakai, na'e faka'auha 'e he kau Leimaná, pea ko honau ngaahi koló, mo e ngaahi kolo lalahí, na'e tutu 'aki 'a e afi; pea na'e pehē 'a e 'osi atu hono tolungeau fitungofulu mā hiva 'o e ta'ú.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i hono tolungeau valungofulu 'o e ta'ú na'e toe ō mai ai 'a e kau Leimaná ke tau'i 'a kinautolu, pea na'a mau tau mo kinautolu 'i he loto-to'a; ka na'e ta'e'onga pē ia, he na'e pehē fau honau tokolahí na'a nau molomoloki 'a e kakai 'o e kau Nifái 'i honau lalo va'é.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau toe hola, pea ko kinautolu na'e vave ange 'enua holá 'i he kau Leimaná, na'a nau hao, pea ko kinautolu na'e 'ikai ke vave ange 'i he kau Leimaná na'e tā hifo mo faka'auha.

8 Pea ko 'eni vakai, ko au, Molomona, 'oku 'ikai te u fie fakamamahi'i 'a e loto 'o e kakai 'i he fakahā kiate kinautolu 'a hono fakamanavahē 'o e totó mo e faka'auhá 'o hangē ko ia na'á ku mamata ki ai 'aki hoku matá; ka ko au, 'i he'eku 'ilo'i kuo pau ke fakahā 'a e ngaahi me'á ni, pea ko e ngaahi me'a kotoa pē kuo fufuu'i kuo pau ke fakahā ia 'i he ngaahi funga falé—

9 Pea ko e tahá kuo pau ke ma'u 'a e 'ilo ki he ngaahi me'á ni 'e he toenga 'o e kakai ní, pea mo e kau Senitailé foki, 'a ia kuo folofola 'e he 'Eikí te nau fakamovetevete 'a e kakai ní, pea 'e lau 'a e kakai ni ko e me'a noa pe 'i honau 'aó—ko ia 'oku ou hiki hano 'ki'i fakanounou'i, ka 'oku ou manavahē ke fai hano fakamatala'i kakato 'o e ngaahi me'a kuó u mamata ki aí, koe'uhi ko e fekau kuó u ma'ú, kae 'uma'ā foki ke 'oua 'e fu'u lahi ho'omou mamahi koe'uhi ko e fai angahala 'a e kakai ní.

10 Pea ko 'eni vakai, 'oku ou lea 'aki 'eni ki honau hakó, kae 'uma'ā mo e kau Senitaille 'a ia 'oku tokanga ki he fale 'o 'Isilelí, 'a ia 'oku mahino ki ai mo 'ilo'i 'oku ha'u mei fē honau ngaahi tāpuaki.

11 He ‘oku ou ‘ilo ‘e mamahi ‘a e fa‘ahinga peheé koe‘uhi ko e tu‘utāmaki ‘a e fale ‘o ‘Isilelí; ‘io, te nau loto-mamahi koe‘uhi ko e faka‘auha ‘o e kakai ní; te nau loto-mamahi koe‘uhi ko e ‘ikai fakatamala ‘a e kakaí ni ke lava ai ke hapai ‘a kinautolu ‘i he ongo to‘ukupu ‘o Sisuú.

12 Ko ‘eni ‘oku tohi ‘a e ngaahi “me‘á ni ki he ^btoenga ‘o e fale ‘o Sēkopé; pea ko e anga ‘eni honau tohi, koe‘uhi ‘oku ‘afio‘i ‘e he ‘Otuá ‘e ‘ikai fakahā mai ia kiate kinautolu ‘e he fai angahalá; pea ‘e ‘fufuu‘i ia ki he ‘Eikí koe‘uhi ke hā mai ia ‘i he taimi ‘okú ne ‘afio‘i ‘oku lelei.

13 Pea ko e fekau ‘eni kuó u ma‘ú; pea vakai te nau hā mai ‘o fakatatau mo e fekau ‘a e ‘Eikí, ‘o ka ne ka ‘afio‘i ‘oku lelei, ‘i hono finangalo potó.

14 Pea vakai, te nau ‘alu atu ki he kau “Siu ‘oku ta‘etuí; pea ko hono ‘uhinga ‘eni te nau ‘alu atu aí—koe‘uhi ke ^bfakaloto‘i ‘a kinautolu ke nau tui ko Sīsū ko e Kalaisí, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otua mo‘ui; koe‘uhi ke lava ‘o fakahoko ‘e he Tamaí, ‘i hono ‘Ofa‘angá, ‘a ‘ene taumu‘a ma‘ono‘onga mo ta‘engatá, ‘i he fakafoki ‘o e kau Siú, pe ko e fale kotoa ‘o ‘Isilelí, ki he fonua ‘o honau tofi‘á, ‘a ia kuo tuku ‘e he ‘Eiki ko honau ‘Otuá kiate kinautolu, ko hono fakahoko ‘o ‘ene ‘fuakavá;

15 Pea koe‘uhi foki ko e hako ‘o hono kakai “ní ke nau tui lahi ange ki he‘ene ongoongo-lelei, ‘a ia ‘e ^b‘alu atu kiate kinautolu mei he kau Senitailé; koe‘uhi ‘e ‘fakamovetevete‘i ‘a e kakaí ni, pea te nau “hoko ko ha kakai lanu fakapo‘upo‘uli, mo ‘uli, mo fakalielia, ‘o laka hake ‘i he kau Leimana kuo tau mamata ki ai pea nofo mo kinautolú, pea ‘e hoko ‘eni koe‘uhi ko ‘enau ta‘etuí mo e tauhi tamapuá.

16 He vakai, kuo tuku ‘e he Laumálie ‘o e ‘Eikí ‘a ‘ene “feinga ke ue‘i ‘a ‘enau ngaahi tamaí; pea ‘oku ‘ikai te nau ma‘u ‘a Kalaisi mo e ‘Otuá ‘i he māmaní; pea ‘oku nau vilingia holo ‘o hangē ko e ^bkafukafu ‘i he matangí.

17 Na‘a nau hoko ‘i ai ha taimi ko ha kakai faka‘ofo‘ofa, pea na‘a nau ma‘u ‘a Kalaisi ko honau “tauhi; ‘io, na‘e taki foki ‘a kinautolu ‘e he ‘Otua ko e Tamaí.

18 Ka ko ‘eni, vakai, ‘oku “tākiekina holo ‘a kinautolu ‘e Sētane, ‘o hangē ko e vilingia holo ‘a e kafukafú ‘i he matangí, pe hangē ko e fetēkeekina holo ha vaka ‘i he ngaahi peaú, ta‘e-hano-lā pe taulá, pe ta‘e ‘i ai ha me‘a ke faka‘uli ‘aki ia; pea ‘oku tatau ia, mo kinautolu.

19 Pea vakai, kuo tuku ‘e he ‘Eiki ‘a honau ngaahi tāpuaki,

12a ¹Inosi 1:16;
Hilam. 15:11–13.
FFL Tohi ‘a
Molomoná.
b T&F 3:16–20.
c Molom. 8:4, 13–14;
Molonai 10:1–2.

14a 2 Nifai 29:13; 30:7–8.
FFL Siú, Kau.
b 2 Nifai 25:16–17.
c 3 Nifai 29:1–3.
15a 3 Nifai 21:3–7, 24–26.
b 1 Nifai 13:20–29, 38;
Molom. 7:8–9.

c 1 Nifai 10:12–14;
3 Nifai 16:8.
d 2 Nifai 26:33.
16a Sēnesi 6:3; ‘Eta 2:15.
b Same 1:4.
17a FFL Tauhi-sipi Lelei.
18a 2 Nifai 28:21.

‘a ia na‘a nau mei ma‘u ‘i he fonuá, mo‘ó e kau “Senitaile te nau ma‘u ‘a e fonuá.

20 Kae vakai, ‘e hoko ‘o pehē ‘e tuli mo fakamovetevete‘i ‘a kinautolu ‘e he kau Senitailé; pea hili honau tuli mo fakamovetevete‘i ‘e he kau Senitailé, vakai, ‘e “manatu‘i leva ‘e he ‘Eikí ‘a e ^bfuaakava kuó ne fai kia ‘Ēpalahamé pea ki he fale kotoa ‘o ‘Isilelí.

21 Pea ‘e manatu‘i foki ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi “lotu ‘a e mā‘oní‘oní, ‘a ia kuo fai kiate ia koe‘uhi ko kinautolú.

22 Pea ko ia, ‘A kimoutolu ‘e kakai Senitaile, ‘e fēfē ha‘amou lava ‘o tu‘u ‘i he ‘ao ‘o e māfimafi ‘o e ‘Otuá, ta‘e te mou fakatomala, pea tafoki mei homou ngaahi hala kovi?

23 ‘Ikai ‘oku mou ‘ilo‘i ‘oku mou ‘i he to‘ukupu ‘o e ‘Otuá? ‘Ikai ‘oku mou ‘ilo‘i ‘oku ‘iate ia ‘a e māfimafi kotoa pē, ‘o ka ne ka “folofola pē ‘e ^btakatakai fakataha ‘a māmani ‘o hangē ha takalinga tohí?

24 Ko ia, mou fakatomala, pea fakavaivai‘i ‘a kimoutolu ‘i hono ‘aó, telia na‘á ne hā‘ele mai ke fakamāu‘i ‘a kimoutolu — telia na‘a ‘alu atu ha toenga ‘o e hako ‘o Sēkopé ‘iate kimoutolu ‘o hangē ko e “laione, pea haehae momomomo-iiki ‘a kimoutolu, pea ‘oku ‘ikai ha taha ‘e fakahaofi ‘a kimoutolu.

VAHE 6

‘Oku fakataha mai ‘a e kau Nīfai ki he fonua ko Komolá ki he ngaahi tau faka‘osi — ‘Oku fufuu‘i ‘e Molomona ‘a e ngaahi lekooti toputapú ‘i he Mo‘unga ko Komolá — ‘Oku ikuna ‘e he kau Leimaná, pea ‘oku faka‘auha ‘a e kau Nīfai — ‘Oku mate ‘a e lau kilu ‘i he heletā. Ta‘u T.S. 385 nai.

PEA ko ‘eni ‘oku ou faka‘osi ‘eku lekooti ‘o kau ki hono “faka‘auha ‘o hoku kakai, ko e kau Nīfai. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a mau laka atu ki mu‘a ‘i he kau Leimaná.

2 Pea ko au, Molomona, na‘á ku fai ha tohi ki he tu‘i ‘o e kau Leimaná, pea na‘á ku kole kiate ia ke ne tuku mai ke mau tñaki fakataha homau kakaí ki he “fonua ko Komolá, ‘i he ve‘e mo‘unga na‘e ui ko Komolá, pea te mau tau ‘i ai mo kinautolu.

3 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tuku mai ‘e he tu‘i ‘o e kau Leimaná kiate au ‘a e me‘a na‘á ku fie ma‘u.

4 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a mau laka atu ki he fonua ko Komolá, pea na‘a mau fokotu‘u homau ngaahi fale fehikitakí ‘o takatakai ‘i he mo‘unga ko Komolá; pea ko e fonua ia ‘o e ngaahi anovai lahi, mo e ngaahi vaitafe, mo e ngaahi matavai; pea na‘a mau ‘amanaki ke ikuna‘i ‘i ai ‘a e kau Leimaná.

19a 3 Nīfai 20:27–28.

20a 3 Nīfai 16:8–12.

^b FFL Fuakava

Faka-‘Ēpalahamé.

21a ‘Inosi 1:12–18;

Molom. 9:36–37.

23a Hilam. 12:8–17.

^b 3 Nīfai 26:3.

24a Maika 5:8;

3 Nīfai 20:15–16.

6 1a 1 Nīfai 12:19;

Seilomi 1:10;

‘Alamā 45:9–14;

Hilam. 13:5–11.

2a ‘Eta 9:3.

5 Pea kuo 'osi atu hono tolu-ngeau valungofulu mā fā 'o e ta'ú, pea kuo mau tănaki mai 'a e toenga hono kotoa 'o homau kakaí ki he fonua ko Komolá.

6 Pea na'e hoko 'o pehē kuo mau tănaki fakataha mai 'a homau kakaí kotoa ki he fonua ko Komolá, pea vakai ko au, Molomona, ne u faka'au 'o motu'a; pea 'i he'eku 'ilo'i koe tau faka'osi 'eni 'a hoku kakaí, pea ko e me'a 'i he fekau'i au 'e he 'Eikí ke 'oua na'á ku tuku ke tō ki he nima 'o e kau Leimaná 'a e ngaahi lekooti 'a ia kuo tukufakaholo mai mei he'emau ngaahi tamaí, 'a ia 'oku toputapu, (he 'e faka'auha ia 'e he kau Leimaná) ko ia na'á ku hiki 'a e ^alekōtí ni mei he ngaahi peleti 'a Nifai, peá u ^bfufuu'i 'i he mo'unga ko Komolá 'a e ngaahi lekooti kotoa kuo tuku ke u tauhi 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí, tuku kehe pē 'a e ngaahi peleti si'i 'ko 'eni 'a ia na'á ku tuku ki hoku foha ko ^dMolonaí.

7 Pea na'e hoko 'o pehē ko hoku kakaí, mo honau ngaahi uaifí mo 'enau fānaú, na'a nau sio he taimí ni ki he ngaahi ^akau tau 'a e kau Leimaná 'oku nau laka mai kiate kinautolu; pea na'a nau tatali ke tali 'a kinautolu 'i he fu'u ilifia faka'ulia ki he mate ko ia 'oku fakafonu 'a e loto 'o e kau fai angahala kotoa pē.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau ō mai ke tau'i 'a kinautolu, pea na'e fonu 'a e kakai kotoa pē

'i he ilifia koe'uhi ko hono lahi fau 'o honau tokolahí.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'ohofi 'a hoku kakaí 'aki 'a e heletā, mo e kaufana, mo e ngahau, mo e toki, pea mo e fa'ahinga mahafu tau kotoa pē.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tā hifo 'a 'eku kau tangatá, 'io, 'a 'eku toko mano 'a ia na'a nau 'iate aú, peá u lavea 'o tō 'i honau lotolotonga; pea na'a nau laka 'iate au 'o 'ikai te nau faka'osi 'a 'eku mo'uí.

11 Pea kuo nau 'alu atu 'o tā hifo 'a hoku kakaí ^akotoa tuku kehe pē hamau toko uofulu mā fā, ('a ia na'e kau ai 'a hoku foha ko Molonaí) pea 'i he'emau hao mei he mate 'a homau kakaí, na'a mau vakai 'i he pongipongi haké, 'i he hili 'a e foki atu 'a e kau Leimaná ki honau ngaahi 'apitangá, mei he tumutumumu 'o e mo'unga ko Komolá, ki he toko mano 'o hoku kakaí 'a ia kuo tā hifo, 'a ia na'á ku mu'omu'a 'o taki 'a kinautolú.

12 Pea na'a mau vakai foki ki he toko mano 'o hoku kakaí 'a ia na'e taki 'e hoku foha ko Molonaí.

13 Pea vakai, kuo tō 'a e toko mano 'a Kitikitioná, pea kuó ne tō foki mo ia 'i honau lotolotonga.

14 Pea kuo tō 'a Lema mo 'ene toko manó; pea kuo tō 'a Kilikali mo 'ene toko manó; pea kuo tō 'a Limihā mo 'ene toko manó; pea kuo tō 'a Seoneami mo 'ene toko manó; pea kuo tō

6a FFL Peletí, Ngaahi.

b 'Eta 15:11.

c Ng. Lea 'a M. 1:2.

d Molom. 8:1.

7a 1 Nifai 12:15.

11a 1 Nifai 12:19–20;

Hilam. 15:17.

‘a Kameninaihā, mo Molonaihā, mo ‘Aniteonumi, mo Sipiloni, mo Semi, mo Sose, mo ‘enau toko mano taki taha.

15 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘i ai mo e toko hongofulu kehe na’a nau tō ‘i he heletaá mo ‘enau toko mano taki taha; ‘io, kuo tō ‘a hoku kakai “kotoa pē, tuku kehe pē ‘a e toko uofulu mā fā ‘a ia na’a nau ‘iate aú, pea mo e ní’ihi tokosi’i foki kuo hao ki he ngaahi fonua ‘i he tongá, mo e ní’ihi tokosi’i kuo tafoki ki he kau Leimaná; pea na’e fokotu’u ‘a honau ‘anga’angá, mo e ngaahi huí, mo e totó ‘i he funga kekelelé, kuo tuku ia ‘e he nima ‘o e fa’ahinga kuo nau tā ‘a kinautolú ke ‘auha ‘i he funga fonuá, pea popo mo foki atu ki honau tupu’anga ko e kekelelé.

16 Pea na’e mamahi lahi ‘a hoku laumālié, koe’uhi ko e tō ‘a hoku kakai, pea u kaila:

17 ‘A kimoutolu ‘e kakai faka’ofo’ofa, kuo fēfē nai ‘a ho’omou afe mei he ngaahi hā’ele’anga ‘o e ‘Eiki! ‘A kimoutolu, ‘e kakai faka’ofo’ofa, kuo fēfē nai ‘a ho’omou li’aki ‘a e Sisū ko ia, ‘a ia na’á ne tu’u mo e ongo to’ukupu ‘oku mafao mai ke tali ‘a kimoutolú!

18 Vakai, kapau na’e ‘ikai te mou fai ‘eni, ‘e ‘ikai te mou tō. Kae vakai, kuo mou tō, pea ‘oku ou tengihia ‘a ho’omou molé.

19 ‘Oiaue ‘a e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine faka’ofo’ofa, ‘a kimoutolu ‘a e ngaahi tamaí mo e ngaahi fa’eé, ‘a kimoutolu ‘a e ngaahi husepānití mo e ngaahi

uaifí, ‘a kimoutolu ‘a e kakai faka’ofo’ofa, kuo fēfē ho’omou lava nai ‘o toó!

20 Kae vakai, kuo mou mole atu, pea ‘e ‘ikai lava ‘e he’eku loto-mamahí ‘o fakafoki mai ‘a kimoutolu.

21 Pea ‘oku vave mai ‘a e ‘aho kuo pau ke ‘ai ai ‘e homou sino fa’a maté ‘a e ta’e-fa’a-maté, pea ko e ngaahi sinó ni ‘a ia ‘oku ‘au’auhá kuo pau ke nau hoko ko e ngaahi sino “ta’e-fa’a-‘au’auha; pea ‘oku pau ke mou tu’u ‘i he ‘ao ‘o e nofo’anga fakamaau ‘o Kalaisí, ke fakamāu ‘i ‘o fakatatau ki ho’omou ngaahi ngāue; pea kapau leva ‘oku mou mā’oni’oni, pea ‘e tāpuaki’i ‘a kimoutolu fakataha mo ho’omou ngaahi tamaí ‘a ia kuo nau mu’omu’a ‘iate kimoutolú.

22 Taumaiā ne mou fakatomala ‘i he te’eki ai tō ‘a e fu’u faka’auhá ni kiate kimoutolú. Kae vakai, kuo mou mole atu, pea ko e Tamaí, ‘io, ‘a e Tamai Ta’engata ‘o e langí, ‘okú ne ‘afio’i ‘a homou tu’ungá; pea ‘okú ne fai kiate kimoutolu ‘o fakatatau mo ‘ene “fakamaau totonú mo e b’alo’ofá.

VAHE 7

‘Oku fakaafe’i ‘e Molomona ‘a e kau Leimana ‘o e ngaahi ‘aho faka’osí ke nau tui kia Kalaisi, mo tali ‘ene ongoongolelé, pea mo’ui—Ko kinautolu kotoa pē ‘oku tui ki he Tohi Tapú te nau tui foki ki he Tohi ‘a Molomoná. Ta’u t.s. 385 nai.

PEA ko 'eni, vakai, 'oku ou fie lea si'i ki he "toenga 'o e kakaí ni 'a ia kuo fakahaofí, 'o kapau 'e tuku 'e he 'Otuá kiate kinautolu 'a 'eku ngaahi leá, koe'uhi ke nau 'ilo ki he ngaahi me'a 'a 'enau ngaahi tamaí; 'io, 'oku ou lea kiate kimoutolu, 'a kimoutolu ko e toenga 'o e fale 'o 'Isilelí; pea ko e ngaahi lea 'eni 'oku ou lea'akí:

2 'Oku mou 'ilo'i koā, 'oku mou 'o e "fale 'o 'Isilelí.

3 'Oku mou 'ilo'i koā kuo pau ke mou ha'u 'o fakatomala, pe 'e 'ikai lava 'o fakamo'ui 'a kimoutolu.

4 'Oku mou 'ilo'i koā kuo pau ke mou tuku hifo ho'omou ngaahi mahafu 'o e taú, pea 'ikai toe fiefia 'i he lilingi totó, pea 'oua 'e toe to'o hake ia, tuku kehe 'o kapau 'e fekau 'e he 'Otuá kiate kimoutolu.

5 'Oku mou 'ilo'i koā kuo pau ke mou ma'u 'a e "ilo ki ho'omou ngaahi tamaí, pea fakatomala mei ho'omou ngaahi angahala mo e ngaahi hia kotoa pē, pea ^btui kia Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá, pea na'e tāmata'i ia 'e he kau Siú, pea 'i he māfimafi 'o e Tamaí kuó ne toe tu'u, 'a ia kuó ne 'ikuna ai 'a e fa'itoká; pea 'iate ia foki kuo folo hifo ai 'a e mamahi 'o e maté.

6 Pea 'okú ne fakahoko 'a e

"toetu'u 'a e maté, 'a ia kuo pau ke fokotu'u hake ai 'a e tangatá ke tu'u 'i he 'ao 'o hono ^bnofo'anga fakamāú.

7 Pea kuó ne fakahoko 'a e "huhu'i 'o e māmaní, koe'uhí ko ia ia 'e 'ilo'i 'oku ^bta'ehalaia 'i hono 'aó 'i he 'aho fakamāú 'e tuku ke ne 'nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'i hono pule'angá, ke hiva 'aki 'a e fakafeta'i ta'etuku fakataha mo e "kau hiva 'i 'olunga, ki he Tamaí, pea ki he 'Aló, pea ki he Laumālie Mā'oní'oní, 'a ia ko e 'Otua pē 'e "taha, 'i ha tu'unga 'o e ^ffiefia 'a ia 'oku 'ikai hano ngata'anga.

8 Ko ia mou fakatomala, pea papitaiso 'i he huafa 'o Sisuú, pea puke ma'u 'a e "ongoongolelei 'a Kalaisi, 'a ia 'e tuku 'i homou 'aó, kae 'ikai 'i he ^blekōtí ni pē kā 'i he lekooti foki 'a ia 'e 'omai ki he kau Senitailé 'mei he kau Siú, 'a ia ko e lekooti 'e 'omai mei he kau Senitailé ^kkiate kimoutolu.

9 He vakai, kuo tohi ^a'eni koe'uhí ke mou tui ki ai; pea kapau 'oku mou ^btui ki ai te mou tui ki he me'á ni foki; pea kapau 'oku mou tui ki he me'á ni te mou 'ilo ki ho'omou ngaahi tamaí kae 'uma'ā foki mo e ngaahi ngāue fakafofo 'a ia kuo fakahoko 'i he māfimafi 'o e 'Otuá 'iate kinautolú.

7 1a Hilam. 15:11–13.

2a 'Alamā 10:3.

5a 2 Nifai 3:12.

b FFL Tuí.

c 'Isaia 25:8;

Mōsaia 16:7–8.

6a FFL Toetu'ú.

b FFL Fakamaau,

Faka'osí; Sīsū

Kalaisi—Fakamaau.

7a FFL Huhu'í.

b FFL Fakatonuhia,
Fakatonuhia'í.

c 1 Nifai 10:21;

T&F 76:62;

Mōsese 6:57.

d Mōsaia 2:28.

e T&F 20:28.

FFL 'Otuá.

f FFL Fiefiá.

8a FFL Ongoongolelei.

b FFL Tohi Tapú.

c 2 Nifai 29:4–13.

d 1 Nifai 13:38.

9a FFL Tohi 'a

Molomoná.

b 1 Nifai 13:38–41.

10 Pea te mou ‘ilo foki ko ha toenga ‘a kimoutolu ‘o e hako ‘o Sēkopé; ko ia ‘oku lau ‘a kimoutolu fakataha mo e kakai ‘o e ‘uluaki fuakavá; pea kapau leva te mou tui kia Kalaisi, pea mou papitaiso, ‘uluaki ‘i he vaí, pea toki ‘i he afi mo e Laumālie Mā’oni’oni, ‘o muimui ki he “sīpinga ‘a hotau Fakamo’uí, ‘o fakatata mo e me’a kuó ne fekau kiate kitautolú, ‘e lelei ia kiate kimoutolu ‘i he ‘aho ‘o e fakamāú. ‘Ēmeni.

VAHE 8

‘Oku ha’ao ‘e he kau Leimaná mo faka’auha ‘a e kau Nīfai—‘E’omi ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘i he māfima’i ‘o e ‘Otuá—‘Oku fakahā ‘a e ngaahi fakamamahi kiate kinautolu te nau ‘ita mo fakafepaki ki he ngaue ‘a e ‘Eikí—‘E’omi ‘a e lekooti ‘o e kau Nīfai ‘i ha ‘aho ‘o e fai angahala, mo e anga’uli, mo e hē mei he mo’oni. Ta’u T.S. 400–421 nai.

VAKAI, ko au ^aMolonai, ‘oku ou faka’osi ‘a e ^blekooti ‘a ‘eku tamai, ko Molomoná. Vakai, ‘oku si’i ‘a e ngaahi me’a ke u tohi, ‘a ia ko e ngaahi me’a kuo fekau kiate au ‘e he’eku tamaí.

2 Pea ko ‘eni na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili leva ‘a e fu’u tau ^alahi mo faka’ulia ‘i Komolá, vakai, ko e kau Nīfai ‘a ia kuo nau hola ki he fonua ‘i he fakatongá na’e ha’ao ‘e he kau ^bLeimaná, kae

‘oua kuo faka’auha ‘a kinautolu kotoa pē.

3 Pea ko ‘eku tamaí foki na’e tāmata’i ‘e kinautolu, pea ‘oku ou toe ^atoko taha pē ke tohi ‘a e talanoa fakamamahi ‘o e faka’auha ‘o hoku kakai. Kae vakai, kuo nau ‘alu, pea ‘oku ou fakahoko ‘a e fekau ‘a ‘eku tamaí. Pea ‘oku ‘ikai te u ‘ilo pe te nau tāmata’i au pe ‘ikai.

4 Ko ia te u hiki pea fufuu’i ‘a e ngaahi lekōtí ‘i he kelekelé; pea neongo te u ‘alú ki fē ‘oku tatau ai pē.

5 Vakai, na’e hiki ‘e he’eku tamaí ‘a e ^alekōtí ni, pea kuó ne tohi hono ‘uhinga ‘o ‘ene hiki iá. Pea vakai, te u hiki ia foki ‘o kapau na’á ku ma’u ha kongá ‘ata’atā ‘i he ngaahi ^bpeletí, ka ‘oku ‘ikai te u ma’u; pea ‘oku ‘ikai ha’aku ukamea, he ‘oku ou toko taha pē. Kuo tāmata’i ‘a ‘eku tamaí ‘i he tau, mo hoku kāingá kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai haku ngaahi kaume’a pe potu ke u ‘alu ki ai; pea ‘oku ‘ikai te u ‘ilo’i pe ‘e fēfē hono fuoloa ‘o e tuku ‘e he ‘Eikí ke u mo’uí.

6 Vakai, kuo ‘osi ‘a e ta’u ‘e ^afāngeau talu ‘a e hā’ele mai ‘a hotau ‘Eikí mo e Fakamo’uí.

7 Pea vakai, kuo ha’ao ‘e he kau Leimaná ‘a hoku kakai, ko e kau Nīfai, mei he kolo ki he kolo, pea mei he feitu’u ki he feitu’u, kae ‘oua kuo nau mate kotoa pē; pea kuo fu’u lahi faka’ulia ‘a ‘enau ^atoó; ‘io, kuo ma’ongo’onga mo faka’ofo ‘a e

10a 2 Nīfai 31:5–9.

8 1a FFL Molonai, Foha ‘o Molomoná.

b FFL Peletí, Ngaahi.

2a Molom. 6:2–15.

b T&F 3:18.

3a Molonai 9:22.

5a Molom. 2:17–18.

b Molom. 6:6.

6a ‘Alamá 45:10.

7a 1 Nīfai 12:2–3.

faka'auha 'o hoku kakai, ko e kau Nifai.

8 Pea vakai, ko e to'ukupu 'o e 'Eiki kuó ne fai iá. Pea vakai foki, 'oku "fetau'aki 'a e kau Leimaná 'iate kinautolu; pea 'oku hokohoko atu ai pē 'i he funga 'o e fonuá ni 'a e fakapoó mo e lilingi totó; pea 'oku 'ikai 'ilo'i 'e ha taha hono ngata'anga 'o e taú.

9 Pea ko 'eni, vakai, 'oku 'ikai te u toe lea 'o kau kiate kinautolu, he 'oku 'ikai ha taha ka ko e kau Leimaná mo e kau "kaiha'á pē 'oku mo'ui 'i he funga 'o e fonuá.

10 Pea 'oku 'ikai ha taha 'okú ne 'ilo'i 'a e 'Otuá mo'oní ka ko e kau "ákonga pē 'a Sisū, 'a ia na'a nau nofo 'i he fonuá kae 'oua kuo pehē fau hono lahi 'o e fai angahala 'a e kakaí pea 'ikai finangalo ai 'a e 'Eiki ke tuku ke nau kei ^bnofo mo e kakaí; pea 'oku 'ikai 'ilo'i 'e ha tangata 'e taha pe 'oku nau 'i he funga 'o e fonuá pe 'ikai.

11 Kae vakai, kuo mamata 'a 'eku "tamaí mo au kiate kinautolu, pea na'a nau tauhi 'a ki-maua.

12 Pea ko ia te ne ma'u 'a e lekōti ni, pea 'ikai fakaanga'i ia koe'uhi ko e ngaahi fehalaaki 'oku 'i aí, 'e 'ilo'i 'e ia 'a e ngaahi fu'u me'a "lalahi ange 'i he ngaahi me'á ni. Vakai, ko au Molonai; pea ka na'e lava, pehē te u fakahā 'a e ngaahi me'a kotoa pē kiate kimoutolu.

13 Vakai, 'oku ou faka'osi 'eku lea 'o kau ki he kakai ní. Ko e foha au 'o Molomona, pea ko 'eku tamaí ko ia "hako 'o Nifai.

14 Pea ko au ia 'okú ne "fufuu'i 'a e lekōti ni ki he 'Eiki; ko e ngaahi peleti 'o iá 'oku 'ikai hano 'aonga, koe'uhi ko e fekau 'a e 'Eiki. He na'á ne folofola mo'oni 'e 'ikai ma'u ia 'e ha taha ^bke ma'u koloa ai; ka ko e lekooti 'oku 'i aí 'oku fu'u mahu'inga 'aupito; pea ko ia ia te ne 'omi ia ki he māmá, 'e tāpuaki'i ia 'e he 'Eiki.

15 He 'oku 'ikai fa'a ma'u 'e ha taha 'a e mālohi ke 'omi ia ki he māmá 'o kapau 'oku 'ikai tuku ia kiate ia 'e he 'Otuá; he 'oku finangalo 'a e 'Otuá ke fai ia 'aki 'a e "mata 'oku hanga taha pē ki hono fakalāngilangi'í, pe ko e lelei 'a e kakai 'i mu'a mo e kakai 'o e fuakava 'o e 'Eiki kuo fakamovetevete fuoloa.

16 Pea 'e monū'ia "ia te ne 'omi 'a e me'á ni ki he māmá; he 'e ^b'omi ia mei he fakapo'ulí ki he māmá, 'o hangē ko e folofola 'a e 'Otuá; 'io, 'e 'o hake ia mei he kelekelé, pea 'e ulo atu ia mei he fakapo'ulí, pea 'e ma'u 'a e 'ilo ki aí 'e he kakaí; pea 'e fai ia 'i he māfimafi 'o e 'Otuá.

17 Pea kapau 'oku 'i ai ha ngaahi "hala, ko e ngaahi hala pē ia 'a ha tangata. Kae vakai, 'oku 'ikai te mau 'ilo'i ha me'a 'oku hala; ka neongo iá 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá 'a e me'a kotoa pē; ko

8a 1 Nifai 12:20–23.

9a Molom. 2:8.

10a 3 Nifai 28:7;

'Eta 12:17.

FFL Ákonga Nifai 'e

Toko Tolú, Kau.

b Molom. 1:16.

11a 3 Nifai 28:24–26.

12a 3 Nifai 26:6–11.

13a 3 Nifai 5:20.

14a Molonai 10:1–2.

b SS—H 1:46.

15a T&F 4:5.

16a 2 Nifai 3:6–7, 11,

13–14.

b 'Isaia 29:18;

2 Nifai 27:29.

17a Molom. 9:31, 33;

'Eta 12:23–28.

ia, 'ilonga ia 'okú ne ^bfakaanga'í, tuku ke ne tokanga telia na'á ne tu'utāmaki 'i he afi 'o helí.

18 Pea ko ia ia 'okú ne pehē: Fakahā mai kiate au, pe 'e taa'i koe—tuku ke ne tokanga telia na'á kuó ne fekau ha me'a kuo tapui 'e he 'Eikí.

19 He vakai, ko ia ia 'oku ^afakamāu'i fakavavevavé, 'e toe fakamāu'i fakavavevave ia; he 'e fakatatau ki he'ene ngaahi ngāue 'a 'ene totongi; ko ia, 'ilonga ia 'okú ne taa'í 'e toe taa'í ia, 'e he 'Eikí.

20 Vakai ki he lau 'a e folofolá—'oua na'a taa'í 'e ha tangata, pea 'oua te ne fakamaau; he 'oku 'a'aku 'a e fakamāu, 'oku folofola 'e he 'Eikí, pea 'oku 'a'aku 'a e sāuní foki, pea te u totongi fakafoki.

21 Pea 'ilonga ia 'e lea 'ita mo e fakafepaki ki he ngāue 'a e 'Eikí, mo e kakai 'o e fuakava 'o e 'Eikí 'a ia 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí, 'o ne pehē: Te mau faka'auha 'a e ngāue 'a e 'Eikí, pea 'e 'ikai manatu'í 'e he 'Eikí 'a 'ene fuakava kuó ne fai ki he fale 'o 'Isilelí—'oku tu'utāmaki 'a e tokotaha ko iá na'a tā hifo mo laku ki he afi;

22 He 'e teka atu ma'u ai pē 'a e ngaahi ^ataumu'a ta'engata 'o e 'Eikí, kae 'oua ke fakahoko 'a 'ene ngaahi tala'ofa kotoa pē.

23 Fakatotolo 'i he ngaahi kite 'a ^aĪsaia. Vakai, 'oku 'ikai

te u fa'a tohi ia. 'Io, vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e kau mā'oni'oni 'a ia kuo mu'omu'a 'iate aú, 'a ia kuo nau ma'u 'a e fonua ní, te nau ^btangi ki he 'Eikí, 'io, mei he efú; pea hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eikí kuo pau ke ne manatu'í 'a e fuakava kuó ne fai mo kinautolú.

24 Pea 'okú ne 'afio'í 'a 'enau ngaahi ^alotú, pea na'e fai ia koe'uhi ko honau kāingá. Pea 'okú ne 'afio'í 'a 'enau tuí, pea 'i hono huafá na'a nau lava 'o hiki 'a e ngaahi ^bmo'ungá; pea 'i hono huafá na'a nau lava 'o fekau ke ngalulululu 'a e māmani; pea 'i he mālohi 'o 'ene folofolá na'a nau fekau ke holo 'a e ngaahi ^cfale fakapōpulá ki he kelekelé; 'io, na'a mo e afi kakahá na'e 'ikai lava ke fai ha kovi kiate kinautolu, pe ko e fanga manu fekaí pe fanga ngata koná, koe'uhi ko e mālohi 'o 'ene folofolá.

25 Pea vakai, na'e fai foki 'enau ngaahi ^alotú koe'uhi ko ia 'a ia 'e tuku ki ai 'e he 'Eikí ke ne 'omi 'a e ngaahi me'a ní.

26 Pea 'oku 'ikai fie ma'u ke pehē 'e ha taha 'e 'ikai 'omi ia, he kuo pau ke 'omi ia, he kuo folofola 'aki ia 'e he 'Eikí; he 'e ^a'o hake ia mei he kelekelé, 'e he to'ukupu 'o e 'Eikí, pea 'e 'ikai fa'a ta'ofi ia 'e ha taha; pea 'e 'omi ia 'i ha 'aho 'a ia 'e pehē ai kuo fakangata 'a e ngaahi ^bmaná;

17b 3 Nifai 29:5; 'Eta 4:8.

19a LSS, Mātiu 7:1–2;
3 Nifai 14:1–2;
Molonai 7:14.

22a T&F 3:3.

23a 3 Nifai 20:11; 23:1.

^b 'Īsaia 29:4;

2 Nifai 3:19–20; 26:16.

24a 'Īnosi 1:12–18;
Molom. 9:36;
T&F 10:46.

^b Sēkope 4:6;

Hilam. 10:9.

^c 'Alamā 14:27–29.

25a Molom. 5:21.

26a 'Īsaia 29:4;

2 Nifai 33:13.

^b Molom. 9:15–26;

Molonai 7:27–29,

33–37.

pea 'e hā mai ia 'o hangē ko ha taha 'oku lea 'mei he maté.

27 Pea 'e hoko mai ia 'i he 'aho 'a ia 'e tangi ki he 'Eikí 'a e "toto 'o e kau mā'oni'oni, koe'uhi ko e ngaahi kautaha ^bfufuú mo e ngaahi ngāue 'o e fakapū'ulí.

28 'Io, 'e hoko mai ia 'i he 'aho 'a ia 'e faka'ikai'i ai 'a e māfi-mafi 'o e 'Otuá, pea 'e 'uli'i ai 'a e ngaahi "siasí pea fielahi 'i he hīkisia 'a honau lotó; 'io, 'i ha 'aho 'a ia 'e tu'u hake ai 'a e kau taki 'o e ngaahi siasí mo e kau akonakí 'i he hīkisia 'a honau lotó, 'o a'u ki he'enau meheka kiate kinautolu 'oku kau ki honau ngaahi siasí.

29 'Io, 'e hoko mai ia 'i ha 'aho 'a "ia 'e fanongo ai ki he ngaahi afí, mo e ngaahi afaá, mo e ngaahi ^bkohu 'o e afi 'i he ngaahi fonua mulí;

30 Pea 'e fanongo ai foki ki ha ngaahi "tau, mo e ngaahi ongo-ongo 'o e ngaahi tau, mo e ngaahi mofuike 'i he ngaahi feitu'u kehekehe.

31 'Io, 'e hoko mai ia 'i ha 'aho 'a ia 'e lahi ai 'a e ngaahi me'a fakalieliá 'i he funga 'o e māmaní; 'e 'i ai 'a e ngaahi fakapō, mo e kaiha'a, mo e loi, mo e ngaahi ngāue kākā, mo e ngaahi fe'auaki, pea mo e fa'ahinga anga-fakalielia kotoa pē; 'i he taimi 'e 'i ai 'a e tokolahi te nau pehē, Fai 'eni, pe fai

'ena, pea 'oku "tatau ai pē, he 'e ^bfakahaofi 'a e fa'ahinga peheé 'e he 'Eikí 'i he 'aho faka'osí. Ka 'e mala'ia 'a e fa'ahinga peheé, he 'oku nau mo'ua 'i he "ahu 'o e mamahí mo e ngaahi ha'i 'o e angahalá.

32 'Io, 'e hoko mai ia 'i ha 'aho 'a ia 'e 'i ai 'a e ngaahi siasí 'oku fokotu'u hake te nau pehē: Ha'u kiate au, pea koe'uhi ko ho'omou pa'angá 'e fakamolemole'i ho'omou ngaahi angahalá.

33 'Oiauē 'a kimoutolu 'a e kaka'i fai angahala mo paongata'a mo kia-kekeva, ko e hā kuo mou fokotu'u ai 'a e ngaahi siasí mo'omoutolu ke ma'u ai ha "koloá? Ko e hā kuo mou ^bliliu ai 'a e folofola mā'oni'oni 'a e 'Otuá ke mou 'omi ai 'a e 'mala'ia ki homou laumālié? Vakai, mou sio ki he ngaahi fakahā 'a e 'Otuá; he vakai, 'oku ha'u 'a e taimi 'i he 'aho ko iá 'a ia kuo pau ke fakahoko ai 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē.

34 Vakai, kuo fakahā mai 'e he 'Eikí kiate au 'a e ngaahi me'a ma'ongo'onga mo fakafofo 'o kau ki he me'a kuo pau ke vavé ni 'ene hokó, 'i he 'aho ko ia 'e hoko mai ai 'a e ngaahi me'á ni 'iate kimoutolú.

35 Vakai, 'oku ou lea kiate kimoutolu 'o hangē 'oku mou 'i hení, ka 'oku 'ikai. Kae vakai, kuo fakahā 'a kimoutolu kiate

26c 2 Nifai 26:15–16;
Molom. 9:30;
Molonai 10:27.

27a 'Eta 8:22–24;
T&F 87:6–7.
b FFL Kautaha Fufū,
Ngaahi.

28a 2 Tim. 3:1–7;

1 Nifai 14:9–10;
2 Nifai 28:3–32;
T&F 33:4.

29a Siieli 2:28–32;
2 Nifai 27:2–3.
b 1 Nifai 19:11;
T&F 45:39–42.

30a Mātiu 24:6;

1 Nifai 14:15–17.

31a 2 Nifai 28:21–22.

b 2 Nifai 28:8.

c 'Alamā 41:11.

33a FFL Ngāue
Fakataula'eiki Kākā.

b 1 Nifai 13:26–29.

c FFL Mala'ia.

au 'e Sīsū Kalaisi, pea 'oku ou 'ilo'i ho'omou ngaahi ngāuē.

36 Pea 'oku ou 'ilo'i 'oku mou "a'eva 'i he ^bhīkisia 'a homou lotó; pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha, ka ko ha tokosi'i pē 'oku 'ikai ke nau hakeaki'i 'a kinautolu 'i he hīkisia 'a honau lotó, 'o kofu 'aki 'a e kofu 'oku 'fu'u matamatalelei, 'o tupu ai 'a e femeheka'akí mo e ngaahi feke'ike'i, mo e tāufehi'á, mo e ngaahi fakatangá, mo ngaahi fa'ahinga fai hia kotoa pē; pea ko homou ngaahi siasí, 'io, 'a e siasi kotoa pē, kuo faka'ulí'i koe'uhi ko e hīkisia 'a homou lotó.

37 He vakai, 'oku mou 'ofa 'i he "pa'angá, mo ho'omou koloá, mo homou ngaahi kofu matamatalelei, mo e fakasanisani'i 'o homou ngaahi fale lotú, 'o lahi hake 'i ho'omou 'ofa ki he masivá mo e paeá, mo e mahakí, mo e faingata'a'ia.

38 'Oiauē 'a kimoutolu 'a e kau anga'ulí, 'a kimoutolu 'a e kau mālualoí, 'a kimoutolu 'a e kau akonaki, 'a ia 'oku mou fakatau 'a kimoutolu 'aki 'a e ngaahi me'a 'e 'auhá, ko e hā kuo mou faka'ulí'i ai 'a e siasi mā'oni'oni 'o e 'Otuá? Ko e hā 'oku mou "mā ai ke 'ai kiate kimoutolu 'a e huafa 'o Kalaisi? Ko e hā 'oku 'ikai te mou pehē ai 'oku lahi hake hono mahu'inga 'o e fiefia 'oku 'ikai ngatá 'i he ^bmamahi ko ia 'oku 'ikai toe tukú—koe'uhi ko e 'fakamālō 'a e māmaní?

39 Ko e hā 'oku mou teu'i ai 'a kimoutolu 'aki 'a e me'a 'oku 'ikai mo'uí, ka 'oku mou tuku 'a e fiekaia, mo e masivá, mo e telefuá, mo e mahakí, mo e faingata'a'ia ke 'alu 'iate kimoutolu, pea 'ikai tokanga'i 'a kinautolú?

40 'Io, ko e hā 'oku mou langa hake ai ho'omou ngaahi fakalialia "fufuú ke ma'u ha koloa, pea fakatupu 'a e tangi 'a e kau uitoú 'i he 'ao 'o e 'Eikí, kae 'uma'ā foki 'a e kau tamaí mo fa'ē maté ke nau tangi 'i he 'ao 'o e 'Eikí, kae 'uma'ā foki 'a e toto 'o 'enau ngaahi tamaí mo honau ngaahi husepāniti ke tangi ki he 'Eikí mei he kekelelé, ke sāuni ki homou 'ulú?

41 Vakai, 'oku tu'unuku mai 'a e heletā 'o e sāuni kiate kimoutolu; pea 'oku vave mai 'a e taimi te ne "sāuni ai kiate kimoutolu 'a e toto 'o e kau mā'oni'oni, he 'e 'ikai te ne tuku ke nau tangi ai pē.

VAHE 9

'Oku ui 'a Molonai kiate kinautolu 'oku 'ikai tui kia Kalaisi ke nau fakatomala—'Okú ne malanga 'aki ha 'Otua 'o e ngaahi mana, 'a ia 'okú ne fai mai 'a e ngaahi fakahā pea hua'i hifo 'a e ngaahi me'a-foaki mo e ngaahi faka'ilongá ki he kakai tui faivelengá—'Oku ngata 'a e ngaahi maná koe'uhi ko e ta'etuí—'Oku fakahā 'a e ngaahi faka'ilongá kiate

36a FFL 'A'eva, 'A'eva mo e 'Otuá.

b Sēkope 2:13.

c 'Alamá 5:53.

37a 2 Nifai 28:9–16.

38a Loma 1:16; 2 Tīm. 1:8; 1 Nifai 8:25–28;

'Alamá 46:21.

b Mōsaia 3:25.

c 1 Nifai 13:9.

40a FFL Kautaha Fufú, Ngaahi.

41a 1 Nifai 22:14.

kinautolu 'oku tui—'Oku na'ina'i ki he kakai ke nau anga-fakapotopoto mo tauhi 'a e ngaahi fekaú. Ta'u T.S. 401–421 nai.

PEA ko 'eni, 'oku ou lea foki 'o kau kiate kinautolu 'oku ta'etui kia Kalaisí.

2 Vakai, te mou tui koā 'i he 'aho 'o homou tauteá—vakai, 'o ka hā'ele mai 'a e 'Eikí, 'io, 'a e fu'u 'aho "lahi ko ia 'e takai fakataha ai 'a e ^bmāmaní 'o hangē ko ha takainga tohí, pea 'e hoko 'o 'vaia 'a e ngaahi 'elemēnití 'i he fu'u vela lahi, 'io, 'i he fu'u 'aho lahi ko ia 'e 'omi ai 'a kimoutolu ke tu'u 'i he 'ao 'o e Lami 'a e 'Otuá—pea te mou toki pehē koā 'oku 'ikai ha 'Otuá?

3 Pea te mou kei faka'ikai'i koā 'a e Kalaisí, pe te mou lava koā 'o mamata ki he Lami 'a e 'Otuá? 'Oku mou mahalo koā te mou fa'a nofo mo ia lolotonga ho'omou 'ilo'i 'a ho'omou angahalá? 'Oku mou mahalo koā te mou fiefia ke nofo fakataha mo e Tokotaha Mā'oni'oni ko iá, ka 'oku lolotonga mamahi'ia homou laumālié 'i he 'ilo'i kuo mou maumau'i ma'u ai pē 'ene ngaahi fonó?

4 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu te mou mamahi lahi ange ke nofo fakataha mo ha 'Otuá mā'oni'oni mo faitotonu, lolotonga ho'omou 'ilo'i ho'o-

mou 'ulí 'i hono 'aó, 'i ha'amou nofo fakataha mo e ngaahi laumālie "mala'ia 'i ^bhelí.

5 He vakai, 'o ka 'omi 'a kimoutolu ke mou sio ki ho'omou "telefuá 'i he 'ao 'o e 'Otuá, pea mo e nāunau foki 'o e 'Otuá, mo e mā'oni'oni 'a Sīsū Kalaisí, 'e tutu ai ha uló 'o e afi ta'e-fa'amate 'iate kimoutolu.

6 'Oiauē 'a kimoutolu 'a e kau "ta'etui, mou ^btafoki ki he 'Eikí; tangi fakamātoato ki he Tamai 'i he huafa 'o Sīsú, na'a lava ke 'ilo'i 'oku mou ta'e-ha-ila, 'hao-haoa, faka'ofó'ofa, mo hinehina, kuo fakama'a 'a kimoutolu 'aki 'a e ta'ata'a 'o e ^dLamí, 'i he fu'u 'aho lahi mo faka'osi ko iá.

7 Pea 'oku ou toe lea kiate kimoutolu 'oku "faka'ikai'i 'a e ngaahi fakahā 'a e 'Otuá, 'o pehē kuo ngata iá, pea 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha ngaahi fakahā, pe ha ngaahi kikite, pe ha ngaahi me'a-foaki, pe ha fakamo'ui mahaki, pe ha lea 'i he ngaahi lea kehe-kehé, mo e ^bfakamatala'i 'o e ngaahi leá;

8 Vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko ia ia 'okú ne faka'ikai'i 'a e ngaahi me'a ní 'oku 'ikai te ne 'ilo'i 'a e "ongoongolelei 'a Kalaisí; 'io, kuo 'ikai te ne lau 'a e ngaahi folofolá; kapau kuó ne fai ia, 'oku 'ikai ^bmahino ia kiate ia.

9 He 'oku 'ikai koā 'oku tau

9 2a Malakai 4:5;
3 Nifai 28:31.
b Molom. 5:23;
T&F 63:20–21.
FFL Māmani—
Ngata'anga 'o e
māmani.
c 'Āmosi 9:13;

3 Nifai 26:3.
4a FFL Mala'ia.
b FFL Helí.
5a 2 Nifai 9:14.
6a FFL Ta'etui.
b 'Isikeli 18:23, 32;
T&F 98:47.
c FFL Haohoaá.

d FFL Lami 'a e 'Otuá.
7a 3 Nifai 29:6–7.
b 1 Kol. 12:7–10;
TT 1:7.
8a FFL Ongoongolelei.
b Mātiu 22:29.

lau 'oku "tatau 'a e 'Otuá 'i he 'aneafí, 'aho ní, pea ta'engata, pea 'oku 'ikai 'iate ia ha feto'o-aki pe ha 'ata 'o e feliliu'aki?

10 Pea ko 'eni, kapau kuo mou fokotu'u mo'omoutolu 'i ho'omou fakakaukáu ha 'Otuá 'oku feto'oaki, pea 'oku 'iate ia ha 'ata 'o e feliliu'aki, pehē kuo mou fokotu'u mo'omoutolu 'i ho'omou fakakaukáu ha 'otua 'a ia 'oku 'ikai ko ha 'Otuá 'o e ngaahi mana.

11 Kae vakai, te u fakahā kiate kimoutolu ha 'Otuá 'o e ngaahi mana, 'a ia ko e 'Otuá 'o 'Ēpalahamé, mo e 'Otuá 'o 'Aisaké, mo e 'Otuá 'o Sēkopé; pea ko e 'Otuá "pē ia na'á ne fakatupu 'a e ngaahi langí mo e māmaní, pea mo e ngaahi me'a kotoa pē 'oku 'i aí.

12 Vakai, na'á ne fakatupu 'a 'Ātama, pea na'e fou 'ia "Ātama 'a e ^bhinga 'a e tangatá. Pea koe'uhi ko e hinga 'a e tangatá na'e 'alo'i mai ai 'a Sīsū Kalaisi, 'a ia ko e Tamaí mo e 'Aló; pea koe'uhi ko Sīsū Kalaisi na'e hoko ai 'a e 'huhu'i 'o e tangatá.

13 Pea tu'unga 'i hono huhu'i 'o e tangatá, 'a ia na'e fou mai 'ia Sīsū Kalaisí, 'oku toe 'omi ai 'a kinautolu ki he 'ao 'o e 'Eikí, 'io, 'oku huhu'i ai 'a e kakai kotoa pē, he 'oku fakahoko 'e he pekia 'a Kalaisí 'a e "toetu'ú, 'a ia 'oku fakahoko ai 'a e

huhu'i mei he ^bmohe ta'etuku, 'a ia ko e mohe 'e fafangu mei ai 'a e kakai fulipē 'e he māfimafi 'o e 'Otuá 'o ka ifi'i 'a e talupité; pea te nau 'alu atu, 'a e iiki mo e lalahi fakatou'osi, pea tu'uo kotoa pē 'i he 'ao 'o hono nofo'anga fakamāú, kuo huhu'i mo vete ange 'a kinautolu mei he 'ha'i ta'engata ko 'eni 'o e maté, 'a ia ko e mate ia ko ha mate fakasino pē.

14 Pea 'oku hoko mai leva kiate kinautolu 'a e "fakamaau 'a e Tokotaha Mā'oni'oni; pea 'oku toki hoko mai 'a e taimi, 'a ia 'e kei ^b'uli ai pē 'a e tokotaha 'oku 'ulí; pea ko ia ia 'oku mā'oni'oni te ne mā'oni'oni ai pē; ko ia ia 'oku fiefiá te ne fiefia ai pē; pea ko ia ia 'oku mamahí te ne mamahi ai pē.

15 Pea ko 'eni, 'A kimoutolu kotoa pē kuo fokotu'u mo'omoutolu 'i ho'omou fakakaukáu ha 'otua 'a ia 'oku "ikai te ne fa'a fai ha ngaahi maná, 'oku ou fie fehu'i kiate kimoutolu, kuo hoko koā 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē, 'a ia kuó u lau ki aí? Kuo hokosia koā 'a e ngata'angá? Vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai; pea kuo te'eki ai ke tuku 'e he 'Otuá 'a 'ene hoko ko e 'Otuá 'o e ngaahi maná.

16 Vakai, 'ikai 'oku fakafo 'a e ngaahi me'a kuo fai 'e he 'Otuá 'i hotau 'aó? 'Io, pea ko hai 'okú

9a Hepelū 13:8;
1 Nifai 10:18–19;
'Alamā 7:20;
Molonai 8:18;
T&F 20:12.
11a Sēnesi 1:1;
Mōsaia 4:2;
T&F 76:20–24.

FFL Sīsū Kalaisí.
12a Mōsaia 3:26.
b FFL Hinga 'a 'Ātama
mo 'Ivī.
c FFL Huhu'í.
13a Hilam. 14:15–18.
b T&F 43:18.
c T&F 138:16.

14a FFL Fakamaau
Faka'osí.
b 'Alamā 7:21;
T&F 88:35.
15a Molonai 7:35–37;
T&F 35:8.
FFL Maná.

ne fa'a 'ilo'i 'a e ngaahi "ngāue fakafo 'a e 'Otuá?

17 Ko hai te ne pehē na'e 'ikai ko ha mana 'a e hoko 'a e langí mo e māmaní 'i he'ene "folofolá; pea 'i he mālohi 'o 'ene folofolá na'e ^bfakatupu 'a e tangatá mei he 'efu 'o e kelekele; pea 'i he mālohi 'o 'ene folofolá kuo fai ai 'a e ngaahi maná?

18 Pea ko hai te ne pehē na'e 'ikai ke fai 'e Sisū Kalaisi ha ngaahi fu'u "mana lalahi? Pea na'e 'i ai mo e ngaahi fu'u mana lalahi 'a ia na'e fai 'i he nima 'o e kau 'aposekoló.

19 Pea kapau na'e fai 'a e ngaahi "mana 'i he kuonga ko iá, ko e hā kuo tuku ai 'e he 'Otuá 'a'ene hoko ko e 'Otuá 'o e ngaahi maná pea kei hoko pē ko ha Tokotaha 'oku 'ikai feliliuakí? Pea vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'oku 'ikai te ne liliu; ka pehē 'e 'ikai te ne kei hoko ko e 'Otuá; ka 'oku 'ikai tuku 'ene hoko ko e 'Otuá, pea ko e 'Otuá ia 'o e ngaahi mana.

20 Pea ko e 'uhinga kuó ne tuku ai 'ene fai 'a e ngaahi "mana 'i he fānau 'a e tangatá koe'uhi ko 'enua faka'au'auhifo 'i he ta'etui, mo e hē mei he hala totonú, 'o 'ikai 'ilo'i 'a e 'Otuá 'oku totonu ke nau ^bfalala ki aí.

21 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu ko ia ia 'oku tui kia

Kalaisi, 'o 'ikai fakata'eta'etui 'i ha me'a 'e tahá, ko e me'a "kotoa pē te ne kole ki he Tamaí 'i he huafa 'o Kalaisí 'e foaki ia kiate ia; pea ko e tala'ofa 'eni ki he kakai fulipē, 'io ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní.

22 He vakai, kuo folofola peheni 'a Sisū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, ki he'ene kau ākonga 'a ia 'e tatalí, 'io, kae 'uma'ā foki ki he'ene kau ākongá kotoa, pea fanongo ki ai mo e fu'u kakai: Mou "alu ki he māmaní kotoa pē, 'o malanga 'aki 'a e ongo-ongoleleí ki he kakai fulipē;

23 Pea ko ia ia 'e tui mo papi-taisó 'e mo'ui, ka ko ia ia 'e 'ikai tuí 'e "mala'ia;

24 Pea ko e ngaahi "faka'ilonga 'eni 'e hoko kiate kinautolu 'oku tuí—te nau kapusi ki tu'a 'a e kau ^btēvoló 'i hoku hingoá; te nau lea 'aki 'a e ngaahi lea fo'ou; te nau to'o hake 'a e fanga ngata kona; pea kapau te nau inu ha me'a fakamate 'e 'ikai kovi ia kiate kinautolu; te nau hilifaki honau 'nimá ki he mahakí pea te nau mo'ui;

25 Pea ko ia ia 'e tui ki hoku hingoá, 'o 'ikai fakata'eta'etui 'i ha me'a 'e taha, te u "fakamo'oni kiate ia 'a 'eku ngaahi lea kotoa pē, 'o a'u ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní.

26 Pea ko 'eni, vakai, ko hai

16a Same 40:5;
T&F 76:114;
Mōsese 1:3–5.
17a Sēkope 4:9.
b FFL Fakatupú.
c Sēnesi 2:7;
Mōsaia 2:25.
18a Sione 6:14.
19a T&F 63:7–10.

20a Fakam. 6:11–13;
'Eta 12:12–18;
Molonai 7:35–37.
b FFL Falalá.
21a Mātiu 21:22;
3 Nifai 18:20.
22a Ma'ake 16:15–16.
FFL Ngāue
Fakafaifekau.

23a FFL Mala'ia.
24a Ma'ake 16:17–18.
FFL Faka'ilongá.
b Ngāue 16:16–18.
c FFL Fai ngāue ki he mahakí.
25a FFL Fakahā;
Fakamo'oni.

‘okú ne fa’a ta’ofi ‘a e ngaahi ngāue ‘a e ‘Eikí? “Ko hai te ne lava ‘o faka’ikai’i ‘ene ngaahi folofolá? Ko hai te ne fa’a tu’u hake ‘o angatu’u ki he māfimafi lahi ‘o e ‘Eikí? Ko hai te ne fehi’a ki he ngaahi ngāue ‘a e ‘Eikí? Ko hai te ne fehi’a ki he fānau ‘a Kalaisí? Vakai, ‘a kimoutolu kotoa pē ‘oku ^bfehi’a ki he ngaahi ngāue ‘a e ‘Eikí, te mou ofo pea mala’ia.

27 Ko ia ‘oua ‘e fehi’a, pea ‘oua ‘e ofo, kae tokanga ki he ngaahi folofola ‘a e ‘Eikí, pea kole ki he Tamaí ‘i he huafa ‘o Sīsuú koe’uhi ko e ngaahi me’a kotoa pē te mou masiva aí. ‘Oua ‘e ta’etui, kae tui pē, pea kamata ‘o hangē ko e fai ‘i he ngaahi ‘aho ‘i mu’á, pea “ha’u ki he ‘Eikí’aki homou ^blotó kotoa, pea ‘ngāue’i homou fakamo’ui ‘omoutolu ‘i he mana-vahē mo e tetetete ‘i hono ‘aó.

28 Fai ^afakapotopoto ‘i he ngaahi ‘aho ‘o homou ‘ahi’ahi’i; to’o meiate kimoutolu ‘a e ngaahi me’a ta’ema’a kotoa pē; ‘oua na’a kole, ke mou faka’osi ia ‘i ho’omou ngaahi ^bholí, kae kole ‘i he tui ‘oku ‘ikai faka’alo’alongaua, ke ‘oua na’a mou fakavaivai ki ha ‘ahi’ahi, ka ke mou tauhi ki he ‘Otua mo’oni mo ‘mo’ui.

29 Tokanga ke ‘oua na’a mou papitaiso ^ata’efe’unga; tokanga ke ‘oua te mou ma’u ‘a e sākalamēniti ‘oku mou ^bta’efe’unga;

ka mou tokanga ke fai ‘a e me’a kotoa pē ‘i he anga ‘oku ‘fe’unga, pea fai ia ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otua mo’ui; pea kapau te mou fai ‘eni, ‘o kā-taki ki he ngata’angá, ‘e ‘ikai teitei kapusi ki tu’a ‘a kimoutolu.

30 Vakai, ‘oku ou lea kiate kimoutolu ‘o hangē ko ‘eku ‘lea mei he maté; he ‘oku ou ‘ilo’i te mou ma’u ‘eku ngaahi leá.

31 ‘Oua ‘e fakahala’i au koe’uhi ko ‘eku ngaahi “halá, pe ko ‘eku tamaí, koe’uhi ko ‘ene ngaahi fehalāki, pe ko kinautolu kuo tohi ki mu’a ‘iate iá; ka mou ‘oatu ‘a e fakafeta’i ki he ‘Otua koe’uhi ko ‘ene fakahā kiate kimoutolu ‘a ‘emau ngaahi fehalāki, koe’uhi ke mou ako ai pea mou poto ange ai ‘iate kimautolu.

32 Pea ko ‘eni, vakai, kuo mau tohi ‘a e lekōtí ni ‘o fakatatau ki he ‘emau ‘iló, ‘i he ngaahi mata’itohi ‘oku mau ui ko e lea faka-‘Isipite ^afo’ou, pea kuo mau tukufakaholo mai mo liliu ‘e kimautolu, ‘o fakatatau mo e anga ‘o ‘emau leá.

33 Pea kapau na’e fe’unga hono lahi ‘o ‘emau ngaahi peletí, pehē te mau tohi ‘i he lea faka-Hepeluú; ka kuo liliu mo e lea faka-Hepeluú ‘e kimautolu foki; pea ka ne mau lava ‘o tohi ‘i he lea faka-Hepeluú, vakai, kuo ‘ikai te mou ma’u ha hala ‘e taha ‘i he ‘emau lekōtí.

26a 3 Nifai 29:4–7.

b LFKt. 13:13.

27a Molonai 10:30–32.

b Siosiuua 22:5;

T&F 64:22, 34.

FFL Lotó.

c Filipai 2:12.

28a Sēkope 6:12.

b FFL Holi Koví.

c ‘Alamā 5:13.

29a FFL Papitaiso—

Ngaahi me’a ‘oku fie ma’u ki he papitaisó.

b 1 Kol. 11:27–30;

3 Nifai 18:28–32.

c FFL Fe’ungá.

30a Molom. 8:26;

Molonai 10:27.

31a Molom. 8:17;

‘Eta 12:22–28, 35.

32a 1 Nifai 1:2;

Mōsaia 1:4.

34 Ka 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'a e ngaahi me'a kuo mau tohi, pea ko e tahá 'oku 'ikai foki mo ha kakai kehe 'oku nau 'ilo'i 'emau leá; pea koe'uhi 'oku 'ikai mo ha kakai kehe 'oku nau 'ilo'i 'emau leá; ko ia kuó ne teuteu'i ai 'a e ngaahi "founga ki hono liliu iá.

35 Pea kuo tohi 'a e ngaahi me'a ni koe'uhí ke mau lava 'o fakama'a homau ngaahi kofú mei he toto 'o homau kāinga, 'a ia kuo nau faka'au'au hifo 'i he "ta'etuí.

36 Pea vakai, ko e ngaahi me'a ni 'a ia kuo mau "faka'amu ki ai

koe'uhi ko homau kāinga, 'io, na'a mo honau toe fakatafoki ki he 'ilo'i 'o Kalaisí, 'oku fakatatau ia mo e ngaahi lotu 'a e kau mā-'oni'oni kotoa pē kuo nofo 'i he fonuá.

37 Pea 'ofa ke tuku 'e he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí ke tali 'enau ngaahi lotú 'o fakatatau mo 'enau tuí; pea 'ofa ke manatu'i 'e he 'Otua ko e Tamaí 'a e fuakava kuó ne fai mo e fale 'o 'Isilelí; pea 'ofa ke ne tāpuaki'i 'a kinautolu 'o ta'engata, 'i he tui ki he huafa 'o Sīsū Kalaisí. 'Ēmeni.

KO E TOHI 'A 'ETÁ

Ko e lekooti 'o e kau Sēletí, 'a ia na'e to'o mei he ngaahi peleti 'e uofulu mā fā 'a ia na'e 'ilo'i 'e he kakai 'o Limihaí 'i he ngaahi 'aho 'o e tu'i ko Mōsaiaí.

VAHE 1

'Oku fakanounou'i 'e Molonai 'a e ngaahi tohi 'a 'Etá—'Oku fakahā mai 'a e tohi hohoko 'a 'Etá—'Oku 'ikai veuveuki 'a e lea 'a e kau Sēletí 'i he Taua 'o Pēpelí—'Oku talá'ofa 'e he 'Eiki te ne tataki kinautolu ki ha fonua lelei pea ngaahi kinautolu ke nau hoko ko ha pulé'anga lahi.

PEA ko 'eni ko au, "Molonai, 'oku ou hanga ke fai ha fakamatala 'o e kakai 'i mu'a 'a ia na'e faka'auha 'i he ^bto'ukupu

'o e 'Eiki 'i he funga 'o e fonua tokelaú ni.

2 Pea 'oku ou to'o 'eku fakamatalá mei he ngaahi peleti 'e "uofulu mā fā 'a ia na'e 'ilo'i 'e he kakai 'o Limihaí, 'a ia 'oku ui ko e Tohi 'a 'Etá.

3 Pea ko e me'a 'i he'eku mahalo ko e 'uluaki kongá 'o e lekōtí ni, 'a ia 'oku lau 'o kau ki he fakatupu 'o e māmaní, kae 'uma'ā foki mo 'Ātama, mo ha fakamatala mei he taimi ko iá 'o a'u mai ki he fu'u "taua lahí, pea mo e ngaahi me'a kotoa pē na'e hoko

34a Mōsaia 8:13–18;

'Eta 3:23, 28;

T&F 17:1.

35a 2 Nifai 26:15.

36a Molom. 8:24–26;

T&F 10:46–49.

['ETA]

1 1a FFL Molonai, Foha 'o Molomoná.

b Molom. 5:23;

T&F 87:6–7.

2a 'Alamā 37:21;

'Eta 15:33.

3a 'Amenai 1:22;

Mōsaia 28:17;

Hilam. 6:28.

‘i he fānau ‘a e tangatá ‘o a‘u mai ki he taimi ko iá, ‘oku ma‘u ia e he kau Siú—

4 Ko ia ‘oku ‘ikai te u tohi ‘a e ngaahi me‘a ko ia na‘e hoko mei he ngaahi ‘aho ‘o “Ātamá ‘o a‘u mai ki he taimi ko iá; ka ‘oku tu‘u ia ‘i he ngaahi peletí; pea ko ia ia te ne ‘ilo‘i iá, ‘e ma‘u ‘e ia ‘a e mālohi ke ne lava ‘o ma‘u ‘a e fakamatala kakató.

5 Kae vakai, ‘oku ‘ikai te u fai ‘a e fakamatala kakató, ka ko ha kongā pē ‘o e fakamatala ‘oku ou faí, mei he tauá ‘o a‘u mai ki honau faka‘auhá.

6 Pea ko hono anga ‘eni ‘o ‘eku fai ‘a e fakamatalá. Ko ia ia na‘á ne hiki ‘a e lekooti ní ko “Ēta, pea ko ha hako ia ‘o Kolianitoa.

7 Ko Kolianitoá ko e foha ia ‘o Moloni.

8 Pea ko Moloní ko e foha ia ‘o ‘Eitemi.

9 Pea ko ‘Eitemí ko e foha ia ‘o ‘Eiha.

10 Pea ko ‘Eihá ko e foha ia ‘o Seti.

11 Pea ko Setí ko e foha ia ‘o Sipiloni.

12 Pea ko Sipiloní ko e foha ia ‘o Komu.

13 Pea ko Komú ko e foha ia ‘o Kolianitumu.

14 Pea ko Kolianitumú ko e foha ia ‘o ‘Aminikata.

15 Pea ko ‘Aminikatá ko e foha ia ‘o ‘Ēlone.

16 Pea ko ‘Ēloné ko ha hako ia ‘o Heti, ‘a ia ko e foha ‘o Heiatomi.

17 Pea ko Heiatomí ko e foha ia ‘o Lipi.

18 Pea ko Lipí ko e foha ia ‘o Kisi.

19 Pea ko Kisí ko e foha ia ‘o Kolome.

20 Pea ko Kolomé ko e foha ia ‘o Līvai.

21 Pea ko Līvai ko e foha ia ‘o Kimi.

22 Pea ko Kimí ko e foha ia ‘o Molianitoni.

23 Pea ko Molianitoní ko ha hako ia ‘o Lipileikisi.

24 Pea ko Lipileikisí ko e foha ia ‘o Sesi.

25 Pea ko Sesí ko e foha ia ‘o Heti.

26 Pea ko Hetí ko e foha ia ‘o Komu.

27 Pea ko Komú ko e foha ia ‘o Kolianitumu.

28 Pea ko Kolianitumú ko e foha ia ‘o ‘Ima.

29 Pea ko ‘Imá ko e foha ‘o ‘Oma.

30 Pea ko ‘Omá ko e foha ia ‘o Sulu.

31 Pea ko Sulú ko e foha ia ‘o Kipi.

32 Pea ko Kipí ko e foha ‘o ‘Olaihā, ‘a ia ko e foha ‘o Sēleti.

33 ‘A ia ko e “Sēleti na‘e ‘alu atu fakataha mo hono tokouá mo hona fāmilí, mo ha ni‘ihi kehe mo honau fāmilí, mei he tauá mā‘olungá, ‘i he taimi ‘a ia na‘e ^bveuveuki ai ‘e he ‘Eikí ‘a e lea ‘a e kakaí, peá ne fuakava ‘i hono houháu ‘e fakamovetevete holo ‘a kinautolu ‘i he ‘funga ‘o e māmaní kotoa; pea fakatatau ki he folofola ‘a e ‘Eikí na‘e fakamovetevete ‘i ‘a e kakaí;

4a FK ‘oku fakamatala ki he vaha‘ataimi tatau mo e

Sēnesi vahe 1–10.
6a ‘Ēta 12:2; 15:34.
33a FFL Sēletí.

b Sēnesi 11:6–9.
c Mōsaia 28:17.

34 Pea ko e ^atokoua ‘o Sēletí ko ha tangata kaukaua mo lahi, pea ko e tangata na‘e ‘ofeina lahi ‘e he ‘Eikí, ko ia ko Sēleti, ko hono tokouá, na‘e lea kiate ia: tangi ki he ‘Eikí, ke ‘oua te ne veuveuki ‘eta leá koe‘uhi ke ‘oua na‘á ta ta‘e-fe‘ilongaki ‘i he‘eta ngaahi leá.

35 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tangi ‘a e tokoua ‘o Sēletí ki he ‘Eikí, pea na‘e ‘alo‘ofa ‘a e ‘Eikí kia Sēleti; na‘e ‘ikai te ne veuveuki ‘a e lea ‘a Sēletí; pea ko ia na‘e ‘ikai ke veuveuki ‘a e lea ‘a Sēletí mo hono tokouá.

36 Pea na‘e pehē ‘e Sēleti ki hono tokouá: Toe tangi ki he ‘Eikí, hei‘ilo na‘á ne ta‘ofi ‘a hono houhaú meiate kinautolu ko hota ngaahi kaume‘á, ke ‘oua te ne veuveuki ‘a ‘enau leá.

37 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tangi ‘a e tokoua ‘o Sēletí ki he ‘Eikí, pea na‘e ‘alo‘ofa ‘a e ‘Eikí ki hona ngaahi kaume‘á pea mo honau ngaahi fāmilí foki, pea na‘e ‘ikai ke veuveuki ‘a ‘enau leá.

38 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e toe lea ‘a Sēleti ki hono tokouá, ‘o pehē: ‘Alu, ‘o fehu‘i ki he ‘Eikí pe te ne kapusi atu ‘a kitautolu mei he fonuá, pea kapau te ne kapusi ‘a kitautolu mei he fonuá, fehu‘i kiate ia pe te tau ‘alú ki fē. Pea hei‘ilo na‘a ‘ave ‘a kitautolu ‘e he ‘Eikí ki ha fonua ‘a ia ‘oku ^amahu‘inga taha ‘i he māmaní kotoa? Pea kapau ‘e pehē, tuku ke tau faitotonu ki

he ‘Eikí, koe‘uhi ke tau ma‘u ia ko hotau tofi‘a.

39 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tangi ‘a e tokoua ‘o Sēletí ki he ‘Eikí ‘o fakatatau ki he me‘a kuo lea ‘aki ‘i he ngutu ‘o Sēletí.

40 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘afio ‘a e ‘Eikí ki he tokoua ‘o Sēletí, ‘o ne ‘alo‘ofa kiate ia, ‘o ne folofola kiate ia:

41 ‘Alu pea tānaki fakataha ho‘o ngaahi takanga monumanu íkí, ‘a e tangata mo e fefine fakatou‘osi, ‘o e fa‘ahinga kotoa pē; kae ‘uma‘ā foki mo e tenga‘i ‘akau ‘o e fonuá ‘i he fa‘ahinga kotoa pē; mo ho ngaahi ^afāmilí; kae ‘uma‘ā foki mo Sēleti ko ho tokouá, mo hono fāmilí; pea mo ho ngaahi kaume‘á foki mo honau ngaahi fāmilí, mo e ngaahi ^bkaume‘a ‘o Sēletí mo honau ngaahi fāmilí.

42 Pea ‘o ka hili ha‘o fai ‘ení te ke ^a‘alu ‘o taki ‘a kinautolu ki he tele‘a ‘a ia ‘oku tu‘u ‘i he fakatokelaú. Pea te u fetaulaki ai mo koe, pea te u ^bmu‘omu‘a ‘iate koe ki ha fonua ‘oku ^cmahu‘inga lahi hake ‘i he ngaahi fonua kotoa pē ‘o e māmaní.

43 Pea te u tāpuaki‘i koe ‘i ai mo ho hakó, pea te u fokotu‘u hake kiate au mei ho hakó, mo e hako ‘o ho tokouá, mo kinautolu ‘e ‘alu mo koé, ha fu‘u pule‘anga lahi. Pea ‘e ‘ikai ke ‘i ai ha pule‘anga ‘e lahi hake ‘i he pule‘anga te u fakatupu hake kiate au mei ho hako ‘i he funga kotoa ‘o e māmaní. Pea te u fai pehē kiate

34a FFL Sēletí, Tokoua ‘o.
38a FFL Fonua ‘o e
Tala‘ofá.

41a ‘Eta 6:20.
b ‘Eta 6:16.
42a 1 Nifai 2:1–2;

‘Ēpa. 2:3.
b T&F 84:88.
c 1 Nifai 13:30.

koe koe'uhi ko e fuoloa taimi 'o ho'o tangi kiate aú.

VAHE 2

'Oku teuteu 'a e kau Sēletí ki he'enua fononga ki ha fonua 'o e tala'ofá—Ko ha fonua mahu'inga ia 'a ia kuo pau 'e tauhi ai 'a e kakaí kia Kalaisi pe 'e tafi'i atu 'a kinautolu—'Oku folofola mai 'a e 'Eikí ki he tokoua 'o Sēletí 'i ha houa 'e tolu—'Oku fo'u 'e he kau Sēletí ha ngaahi vaka lafalafa—'Oku folofola mai 'a e 'Eikí ki he tokoua 'o Sēletí 'o fehu'i kiate ia ke ne fokotu'u ange ha founa 'a ia 'e fakamāma'i ai 'a e ngaahi vaka lafalafá.

PEA na'e hoko 'o pehē na'e 'alu hifo 'a Sēletí mo hono tokouá, mo hona fāmílí, mo e ngaahi kau-me'a 'o Sēletí mo hono tokouá mo honau ngaahi fāmílí, ki he tele'a 'a ia na'e tu'u 'i he fakatokelaú, (pea ko e hingoa 'o e tele'á ko ^aNimilote, 'a ia ko e tauhingoa ki he tangata tuli manu mālohi ko iá), mo 'enua ngaahi takanga monumanu iiki 'a ia kuo nau tānaki fakatahá, 'a e tangata mo e fefine, 'o e fa'ahinga kotoa pē.

2 Pea na'a nau tau foki 'a e ngaahi tauhele 'o ma'u 'a e fanga manupuna 'o e 'ataá; pea na'a nau teuteu foki ha vaka, 'a ia na'a nau 'ave ai mo kinautolu 'a e fanga ika 'o e ngaahi vai.

3 Pea na'a nau 'ave foki mo kinautolu 'a e teseletí, 'a ia, ko hono 'uhingá, ko e hone; pea ko

ia na'a nau 'ave mo kinautolu 'a e ngaahi taunga hone, pea mo e fa'ahinga me'a kotoa pē 'a ia na'e 'i he funga 'o e fonuá, mo e ngaahi tenga'i 'akau 'o e fa'ahinga kotoa pē.

4 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he'enua a'u hifo ki he tele'a ko Nimitoté na'e hā'ele hifo 'a e 'Eikí 'o fefolofolai mo e tokoua 'o Sēletí; pea na'á ne 'afio mei ha loto ^a'ao, pea na'e 'ikai mamata 'a e tokoua 'o Sēletí kiate ia.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e he 'Eikí kiate kinautolu ke nau 'alu atu ki he maomaonganoá, 'io, ki he potu ko ia kuo te'eki a'u ki ai ha tangata. Pea na'e hoko 'o pehē na'e mu'omu'a 'a e 'Eikí 'iate kinautolu, 'o ne fefolofolai mo kinautolu lolotonga 'ene 'afio mei ha ^a'ao, 'o ne fakahinohino'i 'a e feitu'u ke nau fononga ki aí.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fononga 'i he maomaonganoá, 'o nau fo'u ha ngaahi vaka lafalafa, 'a ia na'a nau folau atu ai 'i he ngaahi vai lahi, pea na'e fakahinohino'i 'a kinautolu ma'u ai pē 'e he to'u-kupu 'o e 'Eikí.

7 Pea na'e 'ikai finangalo 'a e 'Eikí ke tuku ke nau nofo 'i he potu ki kō atu mei tahi 'i he maomaonganoá, kae finangalo ke nau 'alu atu 'o a'u ki he ^a'fonua 'o e tala'ofá, 'a ia na'e mahu'inga lahi hake 'i he ngaahi fonua kehe kotoa pē, 'a ia kuo tauhi 'e he 'Eiki ko e 'Otuá mo'o ha kakai mā'oni'oni.

2 1a Sēnesi 10:8.
4a Nōmipa 11:25;
T&F 34:7-9;

SS—H 1:68.
5a 'Eke. 13:21-22.
7a 1 Nifai 4:14.

FFL Fonua 'o e
Tala'ofá.

8 Pea kuó ne fuakava 'i hono houháu ki he tokoua 'o Sēletí, 'ílonga 'a kinautolu 'e ma'u 'a e fonua ko 'eni 'o e tala'ofá, 'o fai atu mei he taimi ko iá 'o ta'engata, 'oku totonu ke nau "tauhi ia, 'a ia ko e 'Otua mo'oni pē tahá, pe 'e ^btafi'i atu 'a kinautolu, 'o ka tō kiate kinautolu 'a hono kakato 'o hono houháu.

9 Pea ko 'eni, te tau lava 'o vakai ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e 'Otuá 'o kau ki he fonuá ni, ko ha fonua ia 'o e tala'ofá; pea 'ílonga ha pule'anga 'e ma'u iá kuo pau ke nau tauhi 'a e 'Otuá, pe 'e tafi'i atu 'a kinautolu 'o ka tō mai kiate kinautolu 'a hono kakato 'o hono houháu. Pea 'e tō kiate kinautolu 'a hono kakato 'o hono houháu 'o ka kakato 'enua angahalá.

10 He vakai, ko ha fonua 'eni 'oku mahu'inga lahi hake 'i he ngaahi fonua kehe kotoa pē; ko ia ko ia ia 'e ma'u iá kuo pau te ne tauhi 'a e 'Otuá pe 'e tafi'i atu ia; he ko e tu'utu'uni ta'engata ia 'a e 'Otuá. Pea 'o ka toki ^akakato 'a e angahalá 'i he fānau 'o e fonuá, 'e toki ^btafi'i atu 'a kinautolu.

11 Pea 'e hoko 'eni kiate kimoutolu, 'E kau ^aSenitaile, koe'uhi ke mou 'ilo'i 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e 'Otuá—koe'uhi ke mou fakatomala, kae 'ikai fai atu 'i ho'omou ngaahi angahalá kae 'oua ke kakató, koe'uhi ke 'oua na'a mou 'ohifo hono kakato 'o e houhau 'o e 'Otuá kiate kimou-

tolu 'o hangē ko ia kuo fai 'e he kakai 'o e fonuá ki mu'á.

12 Vakai, ko ha fonua mahu'inga 'eni, pea ko e pule'anga ke ne ma'u iá 'e "tau'atāina mei he nofo pōpulá, pea mei he puke pōpulá, pea mei he ngaahi pule'anga kehe kotoa pē 'i he lalo langí, 'o kapau pē te nau ^btauhi ki he 'Otua 'o e fonuá, 'a ia ko Sīsū Kalaisi, 'a ia kuo fakahā mai 'i he ngaahi me'a kuo mau tohí.

13 Pea ko 'eni 'oku ou hoko atu 'a 'eku lekōtí; he vakai, na'e hoko 'o pehē na'e 'omi 'e he 'Eikí 'a Sēletí mo hono kāingá 'o a'u atu ki he fu'u tahi lahi ko ia 'okú ne vahevahe 'a e ngaahi fonuá. Pea 'i he'enua a'u atu ki he tahí na'a nau fokotu'u honau ngaahi fale fehikitakí; pea nau ui 'a e potú ko iá ko Molianikumea; pea nau nofo 'i he ngaahi fale fehikitaki, pea nau nofo 'i he ngaahi fale fehikitaki 'i he matātahí 'o fe'unga mo e ta'u 'e fā.

14 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi 'a e ta'u 'e faá na'e toe hā'ele hifo 'a e 'Eikí ki he tokoua 'o Sēletí, 'o 'afio mei ha loto 'ao, 'o fefolofolai mo ia. Pea na'e fefolofolai 'a e 'Eikí mo e tokoua 'o Sēletí 'i he houa 'e tolu, pea ^avalokí 'i ia koe'uhi ko e 'ikai te ne manatu ke ^bui ki he huafa 'o e 'Eikí.

15 Pea na'e fakatomala 'a e tokoua 'o Sēletí mei he kovi kuó ne faí, peá ne ui ki he huafa 'o e 'Eikí koe'uhi ko hono kāinga na'e 'iate iá. Pea na'e folofola

8a 'Eta 13:2.
b Seilomi 1:3, 10;
'Alamā 37:28;
'Eta 9:20.

10a 2 Nifai 28:16.
b 1 Nifai 17:37–38.
11a 2 Nifai 28:32.
12a FFL Tau'atāinā.

b 'Īsaia 60:12.
14a FFL Valoki, Valokí'í.
b FFL Lotú.

mai ‘a e ‘Eikí kiate ia: Te u fakamolemole ‘i koe mo ho káingá ‘i he ‘enau ngaahi angahalá; kae ‘oua na ‘á ke toe fai angahala, he kuo pau ke mou manatu ‘i ‘e ‘ikai ‘fāinga ma ‘u ai pē ‘a hoku ^bLaumalié mo e tangatá; ko ia, kapau te mou fai angahala ‘o a ‘u ki hono kakato ‘o ho ‘omou angahalá, ‘e motuhi ‘a kimoutolu mei he ‘ao ‘o e ‘Eikí. Pea ko hoku lotó ‘eni ki he fonua te u foaki mo ‘omoutolu ke hoko ko homou tofi ‘á; he ‘e hoko ia ko e fonua ‘oku ‘mahu ‘inga lahi hake ‘i he ngaahi fonua kehe kotoa pē.

16 Pea na ‘e folofola ‘a e ‘Eikí: ‘Alu pea ngāue, pea fo ‘u, ha ngaahi vaka lafalafa ‘o fakatatau ki he sīpinga ‘o e ngaahi vaka ‘a ia kuo mou fa ‘u ki mu ‘a atú. Pea na ‘e hoko ‘o pehē na ‘e kamata ke ngāue ‘a e tokoua ‘o Sēletí, kae ‘uma ‘ā hono káingá, ‘o nau fo ‘u ha ngaahi vaka lafalafa ‘o fakatatau ki he sīpinga kuo nau fa ‘u ‘akí, ‘o hangē ko e ngaahi fakahinohino ‘a e ‘Eikí. Pea na ‘a nau iiki mo ma ‘ama ‘a ‘i he fukahi vai, ‘io, ‘o hangē ko hono ma ‘ama ‘a ‘o ha manupuna ‘i he fukahi vai.

17 Pea na ‘e fo ‘u ia ‘i ha sīpinga na ‘e malu ‘aupito, ‘io ‘o nau lava ke ta ‘ofi ‘a e hū ki ai ha vai ‘o hangē ko ha ipú; pea na ‘e malu ‘a hono takelé ‘o hangē ko e malu ha ipú; pea na ‘e malu ‘a e ngaahi kaokaó ‘o hangē ko ha ipú; pea na ‘e tōtao ‘a e ongo mui vaká; pea na ‘e malu hono funga vaká ‘o hangē ko ha ipú; pea ko

hono lōloá ko e lōloa ia ‘o ha fu ‘u ‘akau; pea ko hono matapaá, ‘o ka tāpuni ‘i ia, na ‘e malu ia ‘o hangē ko ha ipú.

18 Pea na ‘e hoko ‘o pehē na ‘e tangi ‘a e tokoua ‘o Sēletí ki he ‘Eikí, ‘o ne pehē: ‘E ‘Eiki, kuó u fai ‘a e ngāue kuó ke fekau kiate aú, pea kuó u fo ‘u ‘a e ngaahi vaká lafalafa ‘o fakatatau ki ho ‘o ngaahi fakahinohino kiate aú.

19 Pea vakai, ‘E ‘Eiki, ‘oku ‘ikai ‘i lotó ‘iate kinautolu ha maama; te mau faka ‘ulí ki fē? Pea ko e tahá te mau mate foki, he ‘oku ‘ikai te mau fa ‘a mānava, he ko e ‘eá pē ia ‘oku ‘i lotó aí; ko ia te mau mate.

20 Pea na ‘e folofola ‘a e ‘Eikí ki he tokoua ‘o Sēletí: Vakai, ke ke ngaohi ha ava ‘i he funga vaká, pea mo e takelé foki; pea ‘o ka mou ka fulutāmakia ke mou fakaava ‘a e avá ‘o ma ‘u ai ha ‘ea. Pea kapau leva ‘e ‘oho mai ‘a e vai ki lotó kiate kimoutolu, vakai, ke mou tāpuni ‘i ‘a e avá, ke ‘oua na ‘a mou mate ‘i he ‘oho mai ‘a e vai.

21 Pea na ‘e hoko ‘o pehē na ‘e fai ia ‘e he tokoua ‘o Sēletí, ‘o hangē ko e fekau ‘a e ‘Eikí.

22 Pea na ‘a ne toe tangi ki he ‘Eikí ‘o pehē: ‘E ‘Eiki, vakai, kuó u fai ‘o hangē ko ho ‘o fekau kiate aú; pea u teuteu ‘a e ngaahi vaká mo ‘o hoku kakaí, pea vakai ‘oku ‘ikai ha maama ‘i lotó ‘iate kinautolu. Vakai, ‘E ‘Eiki, te ke tuku koā ke mau folau atu ‘i he fu ‘u vai lahí ni ‘i he fakapo ‘uli?

23 Pea na ‘e folofola ‘a e ‘Eikí ki

15a Sēnesi 6:3;
2 Nifai 26:11;
Molom. 5:16

b ‘Eta 15:19.
c ‘Eta 9:20.
16a 1 Nifai 17:50–51.

17a ‘Eta 6:7.

he tokoua ‘o Sēletí: Ko e hā ‘a e me‘a ‘okú ke loto ke u fai ke mou ma‘u ai ha maama ‘i homou ngaahi vaká? He vakai, ‘e ‘ikai te mou lava ‘o ma‘u ‘a e ngaahi kātupa, he ‘e laiki ia ‘o movete-vete; pea he ‘ikai ke mou ‘ave ha afi mo kimoutolu, he ‘e ‘ikai ke mou folau ‘i he maama ‘o e afí.

24 He vakai, te mou hangē ko ha tofua‘a ‘i he loto tahí; he ‘e fasi ‘a e ngaahi fu‘u peau lalahi ‘iate kimoutolu. Ka neongo iá, te u toe ‘ohake ‘a kimoutolu mei he ngaahi loloto ‘o e tahí; he kuo ‘alu atu ‘a e ngaahi “matangí mei hoku ngutú, pehē foki ki he ngaahi ^buhá mo e ngaahi fu‘u vai kuó u fekau‘i.

25 Pea vakai, ‘oku ou teuteu‘i ‘a kimoutolu ki he ngaahi me‘á ni; he ‘e ‘ikai te mou fa‘a folau atu ‘i he fu‘u moana ko ‘ení, kapau ‘e ‘ikai te u teuteu‘i ‘a kimoutolu ki he ngaahi peau ‘o e tahí, mo e ngaahi matangi kuo ‘alu atú, pea mo e ngaahi fu‘u vai ‘a ia ‘e ‘oho maí. Ko ia ko e hā ‘okú ke loto ke u teuteu ma‘amoutolu ke mou ma‘u ai ha maama ki he taimi ‘e folo hifo ai ‘a kimoutolu ‘i he ngaahi loloto ‘o e tahí?

VAHE 3

‘Oku mamata ‘a e tokoua ‘o Sēletí ki he louhi‘i to‘ukupu ‘o e ‘Eikí ‘i he‘ene ala ki he ngaahi fo‘i maka ‘e hongofulu mā onó—‘Oku fakahā ‘e Sīsū Kalaisi ‘a hono sino fakalaumālié ki he tokoua ‘o Sēletí—Ko kinautolu

‘oku nau ma‘u ha ‘ilo haohaoá ‘e ‘ikai ke ta‘ofi kinautolu ‘e he veilí—‘Oku foaki mai ha ngaahi me‘a liliu lea ke ‘omi ai ‘a e ngaahi lekooti ‘a e kau Sēletí ki he māmá.

PEA na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘alu atu ‘a e tokoua ‘o Sēletí (ko ‘eni ko e lahi ‘o e ngaahi vaka na‘e teuteú ko e vaka ‘e valu) ki he mo‘unga, ‘a ia na‘a nau ui ko e mo‘unga ko Seilemi, koe‘uhi ko ‘ene fu‘u mā‘olunga ‘aupitó, pea na‘á ne tutu ‘o ngaohi mei he maká ha ngaahi fo‘i maka iiki ‘e hongofulu mā onó; pea na‘a nau hinehina mo ‘asinisini, ‘io ‘o hangē ko e sio‘ata ma‘a; pea na‘á ne to‘o ia ‘i hono nimá ki he tumutumú ‘o e mo‘ungá, ‘o ne toe tangi ki he ‘Eikí, ‘o pehē:

2 ‘E ‘Eiki, kuó ke folofola kuo pau ke ngalo hifo ‘a kinautolu ‘i he ngaahi vai. Ko ‘eni vakai, ‘E ‘Eiki, pea ‘oua na‘á ke houhau ki ho‘o tamaio‘eikí koe‘uhi ko hono vaivai ‘i ho ‘aó; he ‘oku mau ‘ilo ‘okú ke mā‘oni‘oni pea ‘okú ke ‘afio ‘i he ngaahi langí, pea ‘oku mau ta‘efe‘unga ‘i ho ‘aó; pea koe‘uhí ko e ‘hingá kuo kovi ma‘u ai pē ‘a homau ngaahi ^bulungāangá; ka neongo iá, ‘E ‘Eiki, kuó ke fai kiate kinautolu ‘a e fekau kuo pau ke mau ui kiate koe, koe‘uhí ke mau ma‘u meiate koe ‘o fakatatau mo ‘emau ngaahi faka‘amú.

3 Vakai, ‘E ‘Eiki, kuó ke taa‘i ‘a kinautolu koe‘uhi ko ‘emau angahalá, pea kuó ke kapusi atu ‘a kinautolu, pea kuó ke fekau‘i

atu 'a kimautilu 'i he ngaahi ta'u lahi ni kuo mau nofo 'i he maomaonganoá; ka kuó ke ^a'alo'ofa mai kiate kimautilu. 'E 'Eiki, 'afio mai kiate au 'i he 'alo'ofa, 'o ta'ofi 'a ho houhaú mei ho kakaí ni, pea 'oua 'e tuku ke nau folau atu 'i he moana fakamanavaheé ni 'i he fakapo'uli; ka ke 'afio mai ki he ngaahi me'á ni, 'a ia kuó u ngaohi 'i hono tutu mei he maká.

4 Pea 'oku ou 'ilo'i, 'E 'Eiki, 'okú ke ma'u 'a e "māfimafi kotoa pē, pea 'okú ke fa'a fai 'a e me'a kotoa pē 'okú ke finangalo ki aí koe'uhi ke 'aonga ki he tangatá; ko ia ke ke ala ki he ngaahi fo'i maká ni, 'E 'Eiki, 'aki ho louhi'i to'ukupú, 'o teuteu ia ke ulu atu 'i he fakapo'ulí; pea 'e ulu atu ia kiate kimautilu 'i he ngaahi vaka 'a ia kuo mau teuteú, koe'uhí ke 'i ai ha'amau maama lolotonga 'a 'emau folau atu 'i he tahí.

5 Vakai, 'E 'Eiki, 'okú ke fa'a fai 'eni. 'Oku mau 'ilo'i 'okú ke fa'a fakahā atu ha fu'u māfimafi lahi, 'a ia 'oku ^a'ngali si'isi'i 'i he anga 'o e fakakaukau 'a e tangatá.

6 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he 'osi lea 'aki 'e he tokoua 'o Sēletí 'a e ngaahi lea ní, vakai, na'e mafao mai 'e he ^a'Eikí 'a hono to'ukupú 'o ala ki he ngaahi fo'i maká taki taha 'aki hono louhi'i to'ukupú. Pea na'e mato'o 'a e ^bveilí mei he ongo mata 'o e tokoua 'o Sēletí, 'o ne mamata ki he louhi'i to'ukupu 'o e 'Eikí; pea na'e hangē ia

ko e louhi'i nima 'o ha tangata, 'o hangē ko e kakanó mo e totó; pea na'e fakatōmape'e hifo 'a e tokoua 'o Sēletí 'i he 'ao 'o e 'Eikí, he na'e tō kiate ia 'a e manavahē.

7 Pea na'e 'afio 'a e 'Eikí kuo tō 'a e tokoua 'o Sēletí ki he kelekelé; pea folofola 'a e 'Eikí kiate ia: Tu'u hake, ko e hā kuó ke tō hifo aí?

8 Pea na'á ne pehē ange ki he 'Eikí: Na'á ku mamata ki he louhi'i to'ukupu 'o e 'Eikí, peá u manavahē telia na'á ne taa'i au; he na'e 'ikai te u 'ilo kuo ma'u 'e he 'Eikí 'a e kakano mo e toto.

9 Pea na'e folofola 'a e 'Eikí kiate ia: Ko e me'a 'i ho'o tuí, kuó ke vakai ai te u to'o kiate au 'a e "kakano mo e toto; pea kuo te'eki ai hū ha tangata ki hoku 'aó 'i he fu'u tui lahi pehē 'o hangē ko ia 'okú ke ma'ú; he kapau na'e 'ikai ke pehē he 'ikai te ke fa'a mamata ki hoku louhi'i nimá. Na'á ke mamata koā ki ha toe me'a kehe?

10 Peá ne tali ange: 'Ikai; 'Eiki, fakahā mai koe kiate au:

11 Pea folofola 'a e 'Eikí kiate ia: 'Okú ke tui ki he ngaahi lea 'a ia te u lea'akí?

12 Peá ne tali ange: 'Io, 'Eiki, 'oku ou 'ilo 'okú ke folofola 'aki 'a e mo'oní, he ko e 'Otua koe 'o e mo'oní, pea 'oku ^a'ikai te ke loi.

13 Pea 'i he 'osi 'ene lea 'aki 'a e ngaahi lea ní, vakai, na'e "fakahā 'e he 'Eikí ia kiate ia, 'o ne folofola: ^bKoe'uhí ko ho'o 'ilo 'a e ngaahi me'a ní, ko ia kuo huhu'i

3a 'Eta 1:34–43.
4a FFL Mālohí.
5a 'Īsaia 55:8–9;
1 Nifai 16:29.

6a FFL Sisū Kalaisí.
b 'Eta 12:19, 21.
9a FFL Kakanó;
Mo'ui Fakamatelié;

Sisū Kalaisí.
12a Hepelū 6:18.
13a T&F 67:10–11.
b 'Īnosi 1:6–8.

ai koe mei he hingá; ko ia kuo fakafoki mai koe ki hoku ‘aó; ko ia ‘oku ou ‘fakahā ai au kiate koé.

14 Vakai, ko au ia ‘a ia na’e teuteu talu mei hono ‘ai ‘a e tu’unga ‘o e māmaní ke “huhu’i ‘a hoku kakaí. Vakai, ko au Sīsū Kalaisi. Ko au ko e ^bTamaí pea mo e ‘Aló. ‘E ma’u ‘iate au ‘e he fa’ahinga ‘o e tangatá kotoa pē ‘a e ‘mo’uí, pea ma’u ia ‘o ta’engata, ‘io ‘a kinautolu ‘e tui ki hoku hingoá; pea te nau hoko ko hoku ngaahi ^dfoha mo hoku ngaahi ‘ofefine.

15 Pea kuo te’eki ai te u fakahā au ki ha tangata ‘a ia kuó u fakatupu, he kuo te’eki ai “tui ha tangata kiate au ‘o hangē ko koé. ‘Ikai kuó ke vakai na’e fakatupu koe ‘i hoku ^btatau ‘o’okú? ‘Io, na’a mo e tangata kotoa pē na’e fakatupu ‘i he kamata’angá ‘i hoku tatau ‘o’okú.

16 Vakai, ko e sinó ni, ‘a ia ‘okú ke mamata ‘eni ki aí, ko e sino ia ‘o hoku ^alaumālié; pea kuó u fakatupu ‘a e tangatá ‘i he tatau ‘o e sino ‘o hoku laumālié; pea hangē ko hono anga ‘o ‘eku hā kiate koe ‘i he laumālié te u hā pehē ki hoku kakaí ‘i he kakanó.

17 Pea ko ‘eni, ko au, Molonai, hangē ko ‘eku pehē, ‘e ‘ikai te u fa’a fai ha fakamatata kakato ki he ngaahi me’á ni ‘a ia kuo tohí, ko ia ‘oku fe’unga kiate au ke u pehē na’e fakahā ‘e Sīsū ia ki he tangatá ni ‘i he laumālié, ‘io ‘o

fakatatau mo e anga pea ‘i he tatau ‘o e sino pē ko iá ‘o hangē ko ‘ene “fakahā ia ki he kau Nifai.

18 Pea na’á ne tauhi kiate ia ‘o hangē ko ‘ene tauhi ki he kau Nifai; pea na’á ne fai ‘eni kotoa, koe’uhi ke ‘ilo’i ‘e he tangatá ni ko e ‘Otua ia, koe’uhi ko e ngaahi fu’u ngāue mahu’inga lahi ‘a ia kuo fakahā ‘e he ‘Eikí kiate ia.

19 Pea koe’uhi ko e ‘ilo ‘a e tangata ní kuo ‘ikai ta’ofi ia ‘e he “veilí; pea na’á ne mamata ki he louhi’i to’ukupu ‘o Sīsúú, ‘a ia, na’á ne mamata ki ai, pea na’á ne fakatōmape’e hifo ‘i he manavahē; he na’á ne ‘ilo ko e louhi’i to’ukupu ia ‘o e ‘Eikí; pea na’e ‘ikai ke toe ‘iate ia ‘a e tuí, he na’á ne ‘ilo’i, pea ‘ikai ke toe ‘i ai ha faka’alo’alongau.

20 Ko ia, ‘i he’ene ma’u ‘a e ‘ilo haohaoá ni ki he ‘Otuá, na’e “ikai fa’a ta’ofi ia ‘e he veilí; ko ia na’á ne mamata kia Sīsū; pea na’á ne tauhi kiate ia.

21 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e folofola ‘a e ‘Eikí ki he tokoua ‘o Sēletí: Vakai, ‘oua na’á ke tuku ‘a e ngaahi me’á ni ‘a ia kuó ke mamata mo fanongo ki aí ke mafola atu ki he māmaní, kae ‘oua kuo hokosia ‘a e “taimi ‘a ia te u fakaongoongolelei’i ai hoku hingoá ‘i he kakanó; ko ia, ke ke mata’ikoloa’aki ‘a e ngaahi me’á ‘a ia kuó ke mamata mo fanongo ki aí, pea ‘oua na’a fakahā ia ki ha taha.

13c FFL Sīsū Kalaisi—
Mo’ui ‘a Kalaisi ‘i he
maama fakalaumālié.
14a FFL Huhu’i (‘Eikí).
b Mōsaia 15:1–4.
c Mōsaia 16:9.

d FFL Foha mo e
Ngaahi ‘Ofefine ‘o e
‘Otuá, Ngaahi.
15a FFL Tuí.
b Sēnesi 1:26–27;
Mōsaia 7:27;

T&F 20:17–18.
16a FFL Laumālié.
17a 3 Nifai 11:8–10.
19a FFL Puipuí.
20a ‘Eta 12:19–21.
21a ‘Eta 4:1.

22 Pea vakai, 'o ka ke ka ha'u kiате au, ke ke tohi mo fakama'u 'a e ngaahi me'á ni, ke 'oua na'a lava 'e ha taha 'o liliu ia; he te ke tohi ia 'i ha lea 'e 'ikai te nau lava 'o lau.

23 Pea vakai, te u tuku 'a e "ongo maká ni kiате koe, pea te ke fakama'u fakataha foki ia mo e ngaahi me'a te ke tohi.

24 He vakai, ko e lea 'a ia te ke tohi 'aki kuó u veuveuki ia; ko ia te u tuku 'i he taimi 'oku ou loto ki a'í ke fakamahino 'e he ongo maká ni ki he mata 'o e tangatá 'a e ngaahi me'á ni 'a ia te ke tohi.

25 Pea 'i he hili 'a e folofola 'aki 'e he 'Eikí 'a e ngaahi folofola ní, na'á ne fakahā ki he tokoua 'o Sēletí 'a e kakai "kotoa pē 'o e māmaní 'a ia kuo 'i ai, pea mo kinautolu kotoa pē 'e 'i a'í; pea na'e 'ikai te ne ta'ofi 'a kinautolu mei hono fofongá, 'io 'o a'u ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní.

26 He kuo ne folofola 'aki kiате ia 'i he ngaahi taimi 'i mu'á, "kapau te ne ^btui kiате ia te ne lava 'o fakahā kiате ia 'a e me'a 'kotoa pē—'oku totonu ke fakahā ia kiате ia; ko ia na'e 'ikai fa'a ta'ofi 'e he 'Eikí ha me'a 'e taha meiate ia, he na'á ne 'ilo'i 'oku lava 'e he 'Eikí 'o fakahā kiате ia 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

27 Pea na'e folofola 'a e 'Eikí kiате ia: Tohi 'a e ngaahi me'á ni pea "fakama'u ia; pea te u fakahā ia 'i he taimi 'oku ou loto ki a'í ki he fānau 'a e tangatá.

28 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fekau 'e he 'Eikí kiате ia ke ne fakama'u 'a e ongo "maka 'a ia kuó ne ma'ú, pea 'oua 'e fakahā ia ki ha taha, kae 'oua ke fakahā ia 'e he 'Eikí ki he fānau 'a e tangatá.

VAHE 4

'Oku fekau kia Molonai ke ne fakama'u 'a e ngaahi me'a na'e tohi 'e he tokoua 'o Sēletí—'E 'ikai fakahā mai ia kae 'oua kuo ma'u 'e he kakai kotoa pē ha tui mālohi tatau mo e tokoua 'o Sēletí—'Oku fekau 'e Kalaisi ki he kakai kotoa pē ke nau tui ki he'ene ngaahi leá mo 'ene kau ākongá—'Oku fekau ki he kakai ke nau fakatomala, tui ki he ongoongoleléi, pea mo'ui.

PEA na'e fekau 'e he 'Eikí ki he tokoua 'o Sēletí ke ne 'alu hifo mei he mo'ungá mei he 'ao 'o e 'Eikí, pea "tohi 'a e ngaahi me'a kuó ne mamata ki a'í; pea na'e tapui hono 'omi ia ki he fānau 'a e tangatá ^bkae 'oua ke hili hono hiki hake ia ki he kolosí; pea ko hono 'uhinga ia na'e tauhi ai ia 'e he tu'i ko Mōsaiá, koe'uhi ke 'oua na'a 'omi ia ki he māmaní kae 'oua ke fakahā 'e Kalaisi ia ki hono kakai.

2 Pea hili 'a e fakahā mo'oni 'e Kalaisi ia ki hono kakai, na'á ne fekau 'oku totonu ke fakahā ia.

3 Pea ko 'eni, 'i he hili iá, kuo nau faka'au'au hifo kotoa pē 'i he ta'etuí; pea 'oku 'ikai toe ha

23a FFL 'Ūlimí mo e Tūmemí.
25a Mōsese 1:8.
26a 'Eta 3:11–13.

b FFL Tui.
c 'Eta 4:4.
27a 2 Nifai 27:6–8.
28a T&F 17:1.

4 1a 'Eta 12:24.
FFL Folofolá.
b 'Eta 3:21.

taha ka ko e kau Leimaná pē, pea kuo nau li‘aki ‘a e ongo-ongolelei ‘a Kalaisi; ko ia kuo fekau‘i au ke u toe “fufuu‘i ia ‘i he kelekelé.

4 Vakai, kuó u tohi ‘i he ngaahi peleti ni ‘a e ngaahi me‘a pē ko ia na‘e mamata ki ai ‘a e tokoua ‘o Sēletí; pea ‘oku te‘eki ai fakahā ha ngaahi me‘a ‘oku ma‘ongo‘onga ‘i he ngaahi me‘a ‘a ia na‘e fakahā ki he tokoua ‘o Sēletí.

5 Ko ia kuo fekau‘i au ‘e he ‘Eikí ke u tohi ia; pea kuó u tohi ia. Pea na‘á ne fekau kiate au ke u “fakama‘u ia; pea kuó ne fekau foki ke u fakama‘u hono ^bme‘a liliú; ko ia kuó u fakama‘u ‘a e ongo maka liliu leá, ‘o fakatatau ki he fekau ‘a e ‘Eikí.

6 He na‘e folofola mai ‘a e ‘Eikí kiate au: ‘E ‘ikai ‘alu atu ia ki he kau Senitailé kae ‘oua kuo hokosia ‘a e ‘aho te nau fakatomala ai mei he‘enau angahalá, pea hoko ‘o ma‘a ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí.

7 Pea ‘i he ‘aho ko iá te nau ngāue ‘aki ‘a e tui kiate au, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí, ‘io ‘o hangē ko ia na‘e fai ‘e he tokoua ‘o Sēletí, koe‘uhi ke lava ‘o “fakama‘oni‘oni‘i ‘a kinautolu ‘iate au, pea te u toki fakahā leva kiate kinautolu ‘a e ngaahi me‘a na‘e mamata ki ai ‘a e tokoua ‘o Sēletí, ‘o a‘u ki hono fofola mai kiate kinautolu ‘a ‘eku ngaahi fakahā kotoa pē, ‘oku folofola ‘e

Sīsū Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ko e ^bTamai ‘o e ngaahi langí mo e māmaní, mo e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku ‘i aí.

8 Pea ko ia ia te ne “fakafepaki ki he folofola ‘a e ‘Eikí, tuku ke mala‘ia pē ia; pea ko ia ia te ne ^bfaka‘ikai‘i ‘a e ngaahi me‘a ní, tuku ke mala‘ia pē ia; he ‘e “ikai te u fakahā kiate kinautolu ha me‘a ‘oku ma‘ongo‘onga angé, ‘oku folofola ‘e Sīsū Kalaisi; he ko au ia ‘oku leá.

9 Pea ‘i he‘eku fekau‘i ‘oku fakaava ai mo “tāpuni ‘a e ngaahi langí; pea ‘i he‘eku leá ‘e ^bngalulululu ‘a e māmaní; pea ‘i he‘eku fekau‘i ‘e mole atu ‘a hono kakai, ‘o hangē ko hano fai ‘i he afí.

10 Pea ko ia ia ‘oku ‘ikai te ne tui ki he‘eku ngaahi leá ‘oku ‘ikai te ne tui ki he‘eku kau ākongá; pea kapau leva ‘oku ‘ikai te u lea, pea mou fakamaau; he te mou ‘ilo ko au ia ‘oku lea, ‘i he ‘aho “faka‘osí.

11 Ka ko ia ia ‘okú ne “tui ki he ngaahi me‘a ni ‘a ia kuó u lea‘akí, te u ‘a‘ahi kiate ia ‘aki ‘a e ngaahi fakahā ‘a hoku Laumālié, pea te ne ‘ilo‘i mo fakamo‘oni‘i ia. He koe‘uhi ko hoku Laumālié te ne ^b‘ilo ‘oku ‘mo‘oni ‘a e ngaahi me‘a ni; he ‘okú ne fakaloto‘i ‘a e tangatá ke failelei.

12 Pea ‘ilonga ha me‘a ‘okú ne fakaloto‘i ‘a e tangatá ke failelei

3a Molom. 8:14.

5a ‘Eta 5:1.

b T&F 17:1;

SS—H 1:52.

FFL ‘Ulimí mo e

Tūmemí.

7a FFL Fakamā‘oni‘oni‘í.

b Mōsaia 3:8.

8a 3 Nifai 29:5–6;

Molom. 8:17.

b 2 Nifai 27:14;

28:29–30.

c ‘Alamā 12:10–11;

3 Nifai 26:9–10.

9a 1 Ng. Tu‘i 8:35;

T&F 77:8.

b Hilam. 12:8–18;

Molom. 5:23.

10a 2 Nifai 33:10–15.

11a T&F 5:16.

b FFL Fakamo‘oni.

c ‘Eta 5:3–4;

Molonai 10:4–5.

‘oku tupu ia meiate au; he ‘oku ‘ikai tupu ‘a e ^aleleí mei ha taha ka ko au pē. Ko au ia ‘a ia ‘oku tākiekina ‘a e tangatá ki he me‘a lelei kotoa pē; ‘ilonga ia ‘e ^b‘ikai te ne tui ki he ‘eku ngaahi leá ‘e ‘ikai te ne tui kiate au — ‘oku ou mo‘ui; pea ko ia ia ‘oku ‘ikai tui kiate aú ‘e ‘ikai te ne tui ki he Tamaí ‘a ia na‘á ne fekau‘i aú. He vakai, ko au ko e Tamaí, ko au ko e maama, pea mo e mo‘ui, pea mo e mo‘oni ‘o e māmaní.

13 ^aHa‘u kiate au, ‘A kimoutolu ‘e kau Senitaile, pea te u fakahā kiate kimoutolu ‘a e ngaahi me‘a ma‘ongo‘onga angé, ‘a e ‘ilo kuo fufuu‘i koe‘uhi ko e ta‘etuí.

14 Ha‘u kiate au, ‘A kimoutolu ‘e fale ‘o ‘Isileli, pea ‘e fakahā kiate kimoutolu ‘a hono ma‘ongo‘onga ‘o e ngaahi me‘a kuo tokonaki ‘e he Tamaí ma‘amoutolu, talu mei hono ‘ai ‘a e tu‘unga ‘o e māmaní; pea kuo te‘eki ai ke hoko mai ia kiate kimoutolu, koe‘uhi ko e ta‘etuí.

15 Vakai, ‘o ka mou ka tatala ‘a e veili ko ia ‘o e ta‘etuí ‘a ia ‘oku tupunga ai ho‘omou nofo ‘i homou tu‘unga faka‘ulia ‘o e fai angahalá, mo e loto-fefeká, pea mo e fakapo‘uli ‘o e atamaí, pea ko e ngaahi me‘a ma‘ongo‘onga mo fakaofo ‘a ia kuo ^afufuu‘i talu mei hono ‘ai ‘a e tu‘unga ‘o e māmaní meiate kimoutolú — ‘io, ‘o

ka mou ka ui ki he Tamaí ‘i hoku hingoá, ‘i he loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala, te mou toki ‘ilo‘i ai kuo manatu‘i ‘e he Tamaí ‘a e fuakava kuó ne fai ki ho‘omou ngaahi tamaí, ‘E fale ‘o ‘Isileli.

16 Pea ko ‘eku ngaahi fakahā kuo u fekau ke hiki ‘e he ‘eku tamaio‘eiki ko Sioné ‘e toki fakahā ia ke mamata ki ai ‘a e kakai fulipē. Manatu, ‘o ka mou ka mamata ki he ngaahi me‘á ni, te mou ‘ilo‘i ‘oku vave mai ‘a e taimi ‘e fakahoko mo‘oni ai iá.

17 Ko ia, ‘i he taimi te mou ma‘u ai ‘a e lekōtí ni te mou lava ke ‘ilo ai kuo kamata ‘a e ngāue ‘a e Tamaí ‘i he funga hono kotoa ‘o e fonuá.

18 Ko ia, mou fakatomala ‘a kimoutolu kotoa pē ‘a e ngaahi ngata‘anga ‘o e māmaní, pea ha‘u kiate au, ‘o tui ki he ‘eku ongo-ongoleleí, pea ^bpapitaiso ‘i hoku hingoá; he ko ia ia ‘oku tui mo papitaisó ‘e fakamo‘ui ia; ka ko ia ia ‘oku ‘ikai tuí ‘e mala‘ia ia; pea ‘e hoko ‘a e ngaahi fakailonga kiate kinautolu ‘e tui ki hoku hingoá.

19 Pea ‘oku monū‘ia ia ‘a ia ‘e ‘ilo‘i ‘okú ne faitotonu ki hoku hingoá ‘i he ‘aho faka‘osí, he ‘e hiki hake ia ke ne nofo ‘i he pule‘anga kuo teuteu mo‘ona talu ^bmei hono ‘ai ‘a e tu‘unga ‘o

12a ‘Alamā 5:40;
Molonai 7:16–17.
b 3 Nifai 28:34.
c FFL Maama ‘o Kalaisí.
d Sione 8:12;
‘Alamā 38:9.
13a 3 Nifai 12:2–3.
14a T&F 121:26–29.
15a 2 Nifai 27:10.

16a Fakahā 1:1;
1 Nifai 14:18–27.
17a 3 Nifai 21:1–9, 28.
18a 3 Nifai 27:20;
Molonai 7:34.
b Sione 3:3–5.
FFL Papitaisó—
Ko hono ‘aongá.
c FFL Me‘a-foaki ‘o e

Laumālie, Ngaahi.
19a Mōsaia 2:41;
T&F 6:13.
FFL Sisū Kalaisí—
To‘o ‘a e huafa ‘o
Sisū Kalaisí kiate
kitautolu.
b 2 Nifai 9:18.

e māmaní. Pea vakai ko au ia kuó u lea ‘aki iá. ‘Ēmeni.

VAHE 5

‘E tu’u ha kau fakamo’oni ‘e toko tolu mo e ngāuē ni ko ha fakamo’oni ki hono mo’oni ‘o e Tohi ‘a Molomoná.

PEA ko ‘eni ko au, Molonai, kuó u hiki ‘a e ngaahi lea na’e fekau kiate aú, ‘o fakatatau ki he’eku manatú; pea kuó u fakahā kiate koe ‘a e ngaahi me’a ‘a ia kuó u “fakama’ú; ko ia ‘oua na’á ke ala ki ai, koe’uhi ke ke liliu ia; he kuo tapui ‘a e me’a ko ia kiate koe, tuku kehe pē ‘o kapau ‘e toki ‘afio’i ‘e he finangalo poto ‘o e ‘Otuá ‘oku lelei.

2 Pea vakai, mahalo na’á ke faingamālie ke fakahā ‘a e ngaahi peletí kiate “kinautolu te nau tokoni ke fakahoko ‘a e ngāuē ni.

3 Pea ‘e fakahā ia ki ha toko “tolu ‘i he māfimafi ‘o e ‘Otuá; ko ia te nau ^b‘ilo pau ‘oku ‘mo’oni ‘a e ngaahi me’á ni.

4 Pea ‘i he ngutu ‘o e kau “fakamo’oni ‘e toko tolu ‘e fakamo’oni ‘i ‘a e ngaahi me’á ni kotoa pē; pea ko e fakamo’oni ‘a e toko tolú, mo e tohi ní, ‘a ia ‘e fakahā ai ‘a e māfimafi ‘o e ‘Otuá pea mo ‘ene folofolá foki, ‘a ia ‘oku fakamo’oni ki ai ‘a e Tamaí, mo e ‘Aló, pea mo e Laumālie Mā’oni’oni—pea ko e ngaahi me’á ni kotoa pē ‘e tu’u ia ko ha

fakamo’oni ke talatalaaki ‘i ‘aki ‘a e māmaní ‘i he ‘aho faka’osí.

5 Pea kapau leva te nau fakatomala pea “ha’u ki he Tamaí ‘i he huafa ‘o Sísuú, ‘e tali ‘a kinautolu ‘i he pule’anga ‘o e ‘Otuá.

6 Pea ko ‘eni, kapau ‘oku kiate te u ma’u ha mafai ki he ngaahi me’á ni, mou fakamaau; he te mou ‘ilo’i ‘oku ou ma’u ‘a e mafai ‘o ka mou ka mamata kiate au, pea te tau tu’u ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá ‘i he ‘aho faka’osí. ‘Ēmeni.

VAHE 6

‘Oku ‘ave ‘a e ngaahi vaka lafalafa ‘o e kau Sēletí ‘e he matangi ki he fonua ‘o e tala’ofá—‘Oku fakafeta’i ‘a e kakai ki he ‘Eikí koe’uhi ko ‘ene angaleléí—‘Oku fili ‘a ‘Olaihā ko e tu’i kiate kinautolu—‘Oku pekia ‘a Sēletí mo hono tokouá.

PEA ko ‘eni ko au, Molonai, ‘oku ou hoko atu ke ‘oatu ‘a e lekooti ‘o Sēletí mo hono tokouá.

2 He na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili hono teuteu ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi fo’i “maka na’e ‘alu hake mo e tokoua ‘o Sēletí ki he mo’ungá, na’e ‘alu hifo ‘a e tokoua ‘o Sēletí mei he mo’ungá, ‘o ne tuku ‘a e ngaahi fo’i maká ‘i loto ‘i he ngaahi vaka ‘a ia kuo teuteú, ko e fo’i maka ‘e taha ‘i he mui’i vaka taki taha; pea vakai, na’a nau fakamaama ‘a e ngaahi vaká.

5 1a 2 Nifai 27:7–8, 21; ‘Eta 4:4–7.

2a 2 Nifai 27:12–14; T&F 5:9–15.

3a 2 Nifai 11:3; 27:12.

b T&F 5:25.

c ‘Eta 4:11.

4a Vakai ki he ki he ‘ulu’i fakamatata ki he T&F vahe 17 mo e veesi 1–3; vakai foki ki he Ko e Fakamo’oni ‘a e Kau Fakamo’oni ‘e Toko

Tolú ‘i he ngaahi ‘uluaki peesi ‘o e Tohi ‘a Molomoná.

5a Molom. 9:27; Molonai 10:30–32.

6 2a ‘Eta 3:3–6.

3 Pea na’e pehē hono fakaulo ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi maká ‘i he fakapo’ulí ke ulo ki he kakai tangata, mo e kakai fefine, pea mo e fānaú, koe’uhi ke ‘oua na’a nau folau atu ‘i he ngaahi vai ‘i he fakapo’uli.

4 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘enau teuteu ‘a e fa’ahinga ‘o e me’akai kotoa pē, koe’uhi ke nau mo’ui ai ‘i he funga vai, pea mo e me’akai foki ma’a ‘enau ngaahi takanga monumanu íkí, mo e ngaahi takanga monumanu lalahí, mo e fa’ahinga manu ve’e fā kotoa pē pe monumanu pe manupuna ‘a ia te nau ‘ave mo kinautolú—pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘enau fai ‘a e ngaahi me’á ni kotoa pē na’a nau heka leva ki honau ngaahi vaká pe lafalafá, ‘o tuku folau atu ki tahi, ‘o tuku atu ‘a ‘enau mo’uí ki he ‘Eiki ko honau ‘Otuá.

5 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e tuku ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá, ke angí mai ha fu’u matangi “fakamanavahē ‘i he funga ‘o e ngaahi vai, ki he feitu’u ‘o e fonua ‘o e tala’ofá; ko ia na’e feteke’aki ‘a kinautolu ‘i he ngaahi peau ‘o e tahí ‘e he matangí.

6 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e tu’o lahi ‘enau ngalo hifo ‘i he ngaahi loloto ‘o e tahí, koe’uhi ko e ngaahi fu’u peau lalahi na’e lōmakí ‘i ‘a kinautolú, pea mo e ngaahi fu’u afā lalahi mo fakamanavahē ‘a ia na’e fakatupu ‘e hono fu’u mālohi ‘o e matangí.

7 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he’enu ngalo hifo ‘i he moaná na’e

‘ikai ha vai ‘e fa’a maumau’i ‘a kinautolu, he na’e “malu ‘a honau ngaahi vaká ‘o hangē ko ha ipú, pea na’e malu foki ia ‘o hangē ko e ^ba’ake ‘o Noá; ko ia ‘i he lōmekina ‘a kinautolu ‘e he ngaahi vai lahi na’a nau tangi ki he ‘Eikí, peá ne toe ‘ohake ‘a kinautolu ki ‘olunga ‘i he ngaahi vai.

8 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘ikai tuku ‘a e angí ‘a e matangí ki he feitu’u ‘o e fonua ‘o e tala’ofá lolotonga ‘enau ‘i he funga ‘o e ngaahi vai; pea na’e pehē ‘a hono teke’i atu ‘a kinautolu ‘e he matangí.

9 Pea na’a nau “hiva ‘aki ‘a e ngaahi fakafeta’i ki he ‘Eikí; ‘io, na’e hiva ‘a e tokoua ‘o Sēletí ‘aki ‘a e ngaahi fakafeta’i ki he ‘Eikí, peá ne ^bfakamālō mo fakafeta’i ki he ‘Eikí ‘i hono kotoa ‘o e ‘ahó; pea ‘i he hokosia ‘a e po’ulí, na’e ‘ikai tuku ‘enau fakafeta’i ki he ‘Eikí.

10 Pea ko ia na’e pehē hono teke’i atu ‘a kinautolú; pea na’e ‘ikai ha fu’u manu ‘o e tahí te ne fa’a laiki ‘a kinautolu, pe ha tofua’a te ne fa’a maumau’i ‘a kinautolu; pea na’a nau ma’u ha maama ma’u ai pē, ‘o tatau ai pē pe na’e ‘i he fukahi vai pe ‘i he loto vai.

11 Pea ko ia na’e teke’i atu ‘a kinautolu, ‘i he ‘aho ‘e tolungeau fāngofulu mā fā ‘i he funga vai.

12 Pea na’a nau tū’uta ki he matātahi ‘o e fonua ‘o e tala’ofá. Pea ‘i he tu’u leva honau va’é ki he matātahi ‘o e fonua ‘o e

5a ‘Eta 2:24–25.

7a ‘Eta 2:17.

b Sēnesi 6:14;

Mōsese 7:43.

9a FFL Hivá.

b 1 Fkmtl. 16:7–9;

‘Alamā 37:37;

T&F 46:32.

tala'ofá na'a nau punou hifo ki he funga 'o e fonuá, 'o nau faka-vaivai'i 'a kinautolu 'i he 'ao 'o e 'Eikí, pea nau tangi 'a lo'imata 'i he'enua fiefiá 'i he 'ao 'o e 'Eikí, koe'uhi ko hono lahi 'o 'ene ngaahi 'alo'ofa ongongofua kiate kinautolú.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau 'alu atu ki he funga 'o e fonuá, 'o kamata ke ngoue'i 'a e kekelelé.

14 Pea na'e toko fā 'a e ngaahi foha 'o Sēletí; pea na'e ui 'a kinautolu ko Sēkomi, mo Kilikā, mo Meihā, pea mo 'Olaihā.

15 Pea na'e fanau'i 'e he tokoua 'o Sēletí foki ha ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine.

16 Pea ko e ngaahi "kaume'a 'o Sēletí mo hono tokouá na'e toko uofulu mā ua nai; pea na'a nau fanau'i foki 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'i he te'eki ai ke nau a'u ki he fonua 'o e tala'ofá; pea ko ia na'a nau faka'au 'o tokolahi.

17 Pea na'e akonekina 'a kinautolu ke "a'eva 'i he lotofakatōkilalo 'i he 'ao 'o e 'Eikí; pea na'e ^bakonekina foki 'a kinautolu mei he langí.

18 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau kamata ke mafola atu 'i he funga 'o e fonuá, pea fakatokolahi mo ngoue'i 'a e kekelelé; pea na'a nau faka'au 'o mālohi 'i he fonuá.

19 Pea na'e faka'au 'o motu'a 'a e tokoua 'o Sēletí, 'o ne 'ilo'i kuo pau ke vave 'ene 'alu hifo ki he fa'itoká; ko ia na'a ne lea

kia Sēletí: Tuku ke ta tānaki fakataha 'a hota kakaí ke ta lau honau tokolahí, koe'uhi ke ta 'ilo meiate kinautolu pe ko e hā 'a e me'a 'oku nau fie ma'u meiate kitauá 'i he te'eki ai ke ta 'alu hifo ki hota fa'itoká.

20 Pea ko ia na'e tānaki fakataha 'a e kakaí. Ko 'eni ko e tokolahi 'o e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e tokoua 'o Sēletí ko e toko uofulu mā ua; pea ko e tokolahi 'o e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o Sēletí ko e toko hongofulu mā ua, peá ne ma'u 'a e ngaahi foha 'e toko fā.

21 Pea na'e hoko 'o pehē na'a na lau 'a e tokolahi 'o hona kakaí; pea hili 'ena lau 'a kinautolú, na'a na fehu'i kiate kinautolu pē ko e hā 'a e ngaahi me'a 'oku nau fie ma'u ke na fai 'i he te'eki ai ke na 'alu hifo ki hona fa'itoká.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'e loto 'a e kakaí ke na "pani ha taha 'i hona ngaahi fohá ke hoko ko ha tu'i kiate kinautolu.

23 Pea ko 'eni vakai, na'e fakamamahi 'a e me'á ni kiate kinana. Pea na'e pehē 'e he tokoua 'o Sēletí kiate kinautolu: Ko e mo'oni 'e "fakatupu 'e he me'á ni 'a e pōpula.

24 Ka na'e pehē 'e Sēletí ki hono tokouá: Tuku ke nau ma'u ha tu'i. Pea ko ia na'a ne pehē kiate kinautolu: Mou fili mei homa ngaahi fohá ha tu'i, 'a e tokotaha te mou loto ki aí.

25 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fili 'a e 'uluaki foha 'o e tokoua 'o Sēletí; pea ko hono hingoá

16a 'Eta 1:41.

17a FFL 'A'eva, 'A'eva mo e 'Otuá.

b FFL Fakahā.

22a FFL Tākaí.

23a 1 Sam. 8:10–18;

Mōsaia 29:16–23.

ko Peikaki. Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fakafisi, 'o 'ikai te ne loto ke hoko ko honau tu'i. Pea na'e loto 'a e kakaí ke hanga 'e he'ene tamaí 'o fekau'i fakamālohi kiate ia, ka na'e 'ikai loto ki ai 'a 'ene tamaí; 'o ne fekau kiate kinautolu ke 'oua te nau fekau'i fakamālohi ha tangata 'e taha ke ne hoko ko honau tu'í.

26 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau fili 'a e ngaahi tokoua kotoa 'o Peikakí, kae na'e 'ikai te nau loto ki ai.

27 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai foki loto ki ai mo e ngaahi foha 'o Sēletí, na'a mo kinautolu kotoa pē, tuku kehe pē 'a e toko taha; pea na'e pani 'a 'Olaihā ko e tu'i ki he kakaí.

28 Pea na'á ne kamata ke pule, pea na'e kamata ke tu'umālie 'a e kakaí; 'o nau faka'au 'o fu'u koloa'ia 'aupito.

29 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pekia 'a Sēleti, pea mo hono tokouá foki.

30 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'a'eva 'i he loto-fakatōkilalo 'a 'Olaihā 'i he 'ao 'o e 'Eikí, 'o ne manatu'i 'a e ngaahi me'a ma'ongo'onga kuo fai 'e he 'Eikí ma'a 'ene tamaí, 'o ne ako'i foki ki hono kakaí 'a e ngaahi me'a ma'ongo'onga kuo fai 'e he 'Eikí ma'a 'enau ngaahi tamaí.

VAHE 7

'Oku pule 'a 'Olaihā 'i he mā'oni'oni —Kae lolotonga 'a e ngaahi feinga ta'e-fakalao mo e feke'ike'í, 'oku foko-

tu'u ai 'a e ongo pule'anga fakafepaki 'o Sule mo Kohoá—'Oku valoki'i 'e he kau palōfitá 'a e fai angahalá mo e tauhi tamapua 'a e kakaí, pea na'a nau fakatomala.

PEA na'e hoko 'o pehē na'e fai 'e 'Olaihā 'a e fakamāu 'i he mā'oni'oni 'i he fonuá 'i hono kotoa hono ngaahi 'ahó, pea ko hono ngaahi 'ahó na'e fuoloa 'aupito.

2 Pea na'á ne fanau'i 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine; 'io, na'á ne fanau'i 'a e toko tolungofulu mā taha, pea na'e kau 'iate kinautolu 'a e ngaahi foha 'e toko uofulu mā tolu.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fanau'i foki mo Kipi 'i he'ene toulekeleká. Pea na'e hoko 'o pehē na'e pule 'a Kipi ko hono fetongi; pea na'e fanau'i 'e Kipi 'a Kolihoa.

4 Pea 'i he ta'u tolungofulu mā ua 'a e motu'a 'o Kolihoa na'á ne angatu'u ki he'ene tamaí, 'o ne 'alu atu 'o nofo 'i he fonua ko Nēhoá; pea na'á ne fanau'i 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine, 'o nau hoko 'o fu'u hoihoifua 'aupito; ko ia na'e hanga ai 'e Kolihoa 'o fusiaki'i atu 'a e kakaí tokolahi 'aupito 'o nau muimui 'iate ia.

5 Pea 'i he hili 'ene tānaki fakataha ha kau tau na'á ne 'alu hake leva ki he fonua ko Moloní 'a ia na'e 'afio ai 'a e tu'í, 'o ne puke pōpula ia, 'a ia na'e fakahoko ai 'a e 'lea 'a e tokoua 'o Sēleti 'e 'omi ai 'a kinautolu ki he pōpula.

6 Ko 'eni na'e ofi 'a e fonua ko Moloni, 'a ia na'e 'afio ai 'a e tu'í,

ki he fonua ‘oku ui ko ‘Auha ‘e he kau Nifaí.

7 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘afio ‘a Kipi ‘i he pōpula, mo hono kakai kia Kolihoa ko hono fohá, kae ‘oua kuó ne faka‘au ‘o fu‘u toulekeleka ‘aupito; ka ne-ongo iá na’e fanau‘i ‘e Kipi ‘a Sule ‘i he‘ene toulekeleká, pea lolotonga ‘ene nofo pōpulá.

8 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e tuputāmaki ‘a Sule ki hono tokouá; pea na’e faka‘au ‘a Sule ‘o mālohi, pea ivi lahi ‘i he mālohi fakaetangatá; pea na’a ne fu‘u fakakaukau lelei ‘aupito foki.

9 Ko ia, na’a ne ha‘u ki he mo‘unga ko ‘Ifalemí, ‘o ne haka ha ngaahi maka mei he mo‘ungá, ‘o ne ngaohi ha ngaahi heletā mei he ukamea sitila ma’anautolu ‘a ia kuó ne takiaki‘i ke muimui kiate iá; pea hili ‘ene fakamahafu ‘a kinautolu ‘aki ‘a e ngaahi heletā, na’á ne foki atu ki he kolo ko Nēhoá, ‘o ne tau‘i ‘a hono tokoua ko Kolihoá, pea ‘i he founa ko iá na’á ne ma‘u ai ‘a e pule‘angá ‘o ne toe foaki ia ki he‘ene tamai ko Kipí.

10 Pea ko ‘eni koe‘uhi ko e me’a kuo fai ‘e Sulé, na’e tuku ‘e he‘ene tamai kiate ia ‘a e pule‘angá; ko ia na’á ne kamata ke pule ko e fetongi ‘ene tamai.

11 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a ne fai ‘a e fakamāu ‘i he mā‘oni‘oni; pea na’á ne fakamafola atu ‘a hono pule‘angá ki he funga kotoa ‘o e fonuá, he kuo faka‘au ‘o fu‘u tokolahi ‘aupito ‘a e kakai.

12 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e fanau‘i foki ‘e Sule mo e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine tokolahi.

13 Pea na’e fakatomala ‘a Kolihoa mei he ngaahi me’a kovi lahi kuó ne fai; ko ia na’e tuku kiate ia ‘e Sule ‘a e mafai ‘i hono pule‘angá.

14 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ma‘u ‘e Kolihoa ‘a e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine tokolahi. Pea na’e ‘i ai ‘a e toko taha ‘i he ngaahi foha ‘o Kolihoá pea ko hono hingoa ko Noa.

15 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e angatu‘u ‘a Noa kia Sule, ko e tu‘í, pea mo ‘ene tamai foki ko Kolihoá, ‘o ne fusi atu mo Kohoa ko hono tokoua, pea mo hono ngaahi tokouá kotoa mo e tokolahi ‘o e kakai.

16 Pea na’á ne tau‘i ‘a Sule, ko e tu‘í, ‘o ne ma‘u ai ‘a e fonua ‘o honau ‘uluaki tofi‘á; pea ne hoko ko ha tu‘i ki he potu ko ia ‘o e fonuá.

17 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ne toe tau‘i ‘a Sule, ko e tu‘í; pea ne puke ‘a Sule, ko e tu‘í, ‘o ‘ave pōpula ia ki Moloni.

18 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he ‘amanaki ke ne tāmate‘i iá, na’e totolo atu ‘a e ngaahi foha ‘o Sulé ki he fale ‘o Noá ‘i he po‘ulí ‘o nau tāmate‘i ia, pea hae‘i ‘a e matapā ‘o e fale fakapōpulá ‘o ‘omi ki tu‘a ‘a ‘enau tamai, ‘o fokotu‘u ia ki hono nofo‘anga fakatu‘í ‘i hono pule‘anga ‘o oná.

19 Ko ia, na’e langa hake ‘e he foha ‘o Noá ‘a hono pule‘angá ko hono fetongi; ka neongo iá na’e ‘ikai te nau toe ma‘u ha mālohi kia Sule ko e tu‘í, pea ko e kakai ‘a ia na’e pule ki ai ‘a Sule ko e tu‘í na’a nau tu‘umālie ‘aupito pea faka‘au ‘o fu‘u mālohi.

20 Pea na’e vaeua ‘a e fonuá;

pea na'e 'i ai 'a e pule'anga 'e ua, ko e pule'anga 'o Sulé pea mo e pule'anga 'o Kohoa, ko e foha 'o Noá.

21 Pea na'e fekau 'e Kohoa, ko e foha 'o Noá, ke tau'i 'e hono kakaí 'a Sule, pea na'e ikuna ai 'a kinautolu 'e Sule 'o ne tāmate'i 'a Kohoa.

22 Pea ko 'eni na'e 'i ai 'a e foha 'o Kohoa 'a ia na'e ui ko Nimitote; pea na'e tuku 'e Nimitote 'a e pule'anga 'o Kohoa kia Sule, pea na'e 'ofeina ia 'i he 'ao 'o Sulé; ko ia na'e tuku 'e Sule kiate ia 'a e ngaahi fu'u faingamālie lalahi, 'o ne fa'iteliha 'i he pule'anga 'o Sulé 'o fakatatau ki hono lotó.

23 Pea 'i he lolotonga 'a e pule foki 'a Sulé na'e ha'u 'a e kau palōfita 'i he kakaí, 'a ia na'e fekau mai mei he 'Eikí, 'o nau kikitē'i 'oku hanga 'e he fai angahalá mo e tauhi "tamapua 'a e kakaí 'o 'omi ha mala'ia ki he fonuá, pea 'e faka'auha 'a kinautolu kapau 'e 'ikai te nau fakatomala.

24 Pea na'e hoko 'o pehē na'e lea kovi 'a e kakaí ki he kau palōfita, 'o nau manuki'i 'a kinautolu. Pea na'e hoko 'o pehē na'e tautea'i 'e he tu'i ko Sulé 'a kinautolu kotoa pē na'e lea kovi ki he kau palōfita.

25 Pea na'á ne fokotu'u ha lao 'i he fonuá hono kotoa, 'a ia na'e tuku ai 'a e mafai ki he kau palōfita ke nau 'alu ki ha feitu'u pē 'oku nau loto ki aí; pea na'e tupunga 'i he me'á ni hono fakatafoki 'o e kakaí ki he fakatomalá.

26 Pea koe'uhi ko e fakatomala

'a e kakaí mei he'enau ngaahi angahalá mo e ngaahi tauhi tamapua ko ia na'e fakahaofi ai 'a kinautolu 'e he 'Eikí, pea na'a nau kamata ke toe tu'umālie 'i he fonuá. Pea na'e hoko 'o pehē na'e fanau'i 'e Sule ha ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'i he'ene toulekeleká.

27 Pea na'e 'ikai ke toe hoko ha ngaahi tau 'i he ngaahi 'aho 'o Sulé; pea na'á ne manatu'i 'a e ngaahi me'a ma'ongo'onga kuo fai 'e he 'Eikí ma'a 'ene ngaahi tamaí 'i hono 'omi 'a kinautolu ke "folau mai 'i he fu'u moana lahi ki he fonua 'o e tala'ofá; ko ia na'á ne fakamaau 'i he mā'oni'oni 'i he kotoa hono ngaahi 'ahó.

VAHE 8

'Oku 'i ai ha feke'ike'i mo e fakakikihi 'i he pule'angá—'Oku fokotu'u 'e 'Eikisi ha kautaha fufū 'a ia 'oku nau ha'isia 'i he fuakava ke nau fakapoongi 'a e tu'i—'Oku mei he tēvoló 'a e ngaahi kautaha fufuú pea 'oku tupu ai hono faka'auha 'o e ngaahi pule'angá—'Oku fakatokanga ki he kau Senitaile 'o e onopōni 'o kau ki he kautaha fufū 'e feinga ke ikuna'i 'a e tau'atāina 'a e ngaahi fonua, ngaahi kakaí, mo e ngaahi fonua kotoa pē.

PEA na'e hoko 'o pehē na'á ne fanau'i 'a 'Omea, pea na'e pule 'a 'Omea ko hono fetongi. Pea na'e fanau'i 'e 'Omea 'a Sēleti; pea na'e fanau'i 'e Sēleti ha ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine.

2 Pea na'e angatu'u 'a Sēleti ki

he‘ene tamaí, peá ne ‘alu ‘o nofo ‘i he fonua ko Hetí. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne fakahekeheke‘i ‘a e kakai tokolahi, koe‘uhi ko ‘ene ngaahi lea fakaoolóló, kae ‘oua kuó ne ma‘u ‘a hono vaeua ‘o e pule‘angá.

3 Pea ‘i he hili ‘ene ma‘u ‘a hono vaeua ‘o e pule‘angá na‘á ne tau‘i ‘a ‘ene tamaí, ‘o ne ‘ave ‘a ‘ene tamaí ki he pōpula, pea na‘á ne tu‘utu‘uni ke ne tauhi kiate ia ‘i he pōpula;

4 Pea ko ‘eni, ‘i he ngaahi ‘aho ‘o e pule ‘a ‘Omeá, na‘á ne nofo pōpula ‘i hono vaeua ‘o hono ngaahi ‘ahó. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne fanau‘i ha ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine, ‘a ia na‘e kau ai ‘a ‘Esilome mo Koli-anitomuli.

5 Pea na‘á na fu‘u tuputāmaki ‘aupito koe‘uhi ko e ngaahi ngāue ‘a Sēleti ko honau toko-uá, ko ia na‘á na tānaki ha kau tau, ‘o tau‘i ‘a Sēleti. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á na tau‘i ia ‘i he po‘ulí.

6 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘enua faka‘auha ‘a e kau tau ‘a Sēletí pea na‘e ‘amanaki ke nau tāmáté‘i mo ia foki; pea na‘á ne kole kiate kinautolu ke ‘oua te nau tāmáté‘i iá, ka te ne tuku ‘a e pule‘angá ki he‘ene tamaí. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau fakamo‘ui ia.

7 Pea ko ‘eni na‘e kamata ke fu‘u loto-mamahi lahi ‘a Sēleti, koe‘uhi ko e mole ‘a e pule‘angá, he kuó ne holi ke ma‘u ‘a e pule‘angá pea mo e ngaahi faka‘apa‘apa ‘a e māmaní.

8 Ko ‘eni ko e ‘ofefine ‘o Sēletí na‘e fu‘u olopoto lahi, pea ‘i he‘ene mamata ki he loto-mamahi ‘a ‘ene tamaí, na‘á ne fakakaukau ke filio‘i ha founga ke ne toe ma‘u ai ‘a e pule‘angá ma‘a ‘ene tamaí.

9 Ko ‘eni na‘e fu‘u hoihoifua ‘aupito ‘a e ‘ofefine ‘o Sēletí. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne talanoa mo ‘ene tamaí, ‘o ne pehē ange kiate ia: Ko e hā ‘a e me‘a ‘oku loto-mamahi lahi ai ‘a ‘eku tamaí? ‘Ikai koā kuó ne lau ‘a e lekooti na‘e ‘omi ‘e he‘etau ngaahi tamaí mei he kauvai ‘e taha ‘o e fu‘u moaná? Vakai, ‘ikai ‘oku ‘i ai ha fakamatala ‘o kau ki he kakai ‘i mu‘á, na‘a nau ma‘u ‘i he‘enua ngaahi fakakaukau “fufuú ‘a e ngaahi pule‘anga mo e fu‘u faka‘apa‘apa lahi?

10 Pea ko ‘eni, ko ia tuku ke fekau ‘e he‘eku tamaí ke ha‘u ‘a ‘Eikisi, ko e foha ‘o Kiminoá; pea vakai, ‘oku ou hoihoifua, pea te u me‘e ‘i hono ‘aó, pea te u “fakafiefia‘i ia, pea te ne fie ma‘u ke ma‘u au ko hono uaifi; ko ia kapau te ne kole kiate koe ke ke foaki au kiate ia ke hoko ko hono uaifi, ke ke pehē ange leva: Te u foaki ia kiate koe, ‘o kapau te ke ‘omi kiate au ‘a e ‘ulu ‘o ‘eku tamai, ko e tu‘í.

11 Pea ko ‘eni, ko ‘Omeá ko e kaume‘a ‘o ‘Eikisi, ko ia ‘i he fekau atu ‘e Sēleti ke ha‘u ‘a ‘Eikisi, na‘e me‘e ‘i hono ‘aó ‘a e ‘ofefine ‘o Sēletí ‘o ne fakafiefia‘i ia, ko ia na‘á ne fie ma‘u ia ke hoko ko hono uaifi. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne pehē ange kia Sēleti:

Foaki ia kiate au ke u ma’u ko hoku uaifi.

12 Pea na’e pehē ange kiate ia ‘e Sēleti: Te u foaki ia kiate koe, ‘o kapau te ke ‘omi kiate au ‘a e ‘ulu ‘o ‘eku tamai, ko e tu’í.

13 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e tānaki ‘e ‘Eikisi ki he fale ‘o Sēleti ‘a hono kāingá kotoa pē, ‘o ne pehē kiate kinautolu: Te mou fuakava kiate au ke mou faivelenga kiate au ‘i he me’a te u kole kiate kimoutolú?

14 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau “fuakava kotoa pē kiate ia ki he ‘Otuá ‘o e langí, pea ‘i he ngaahi langí foki pea ‘i he māmaní foki, pea ki honau ‘ulú, ‘ilonga ha taha ‘e fai kehe mei he tokoni ‘a ia na’e fie ma’u ‘e ‘Eikisi ‘e tu’usi hono ‘ulú; pea ‘ilonga ha taha te ne fakahā ‘a e me’a ‘a ia na’e fakahā kiate kinautolu ‘e ‘Eikisi, ‘e mole ‘a e mo’ui ‘a e tokotaha ko iá.

15 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau loto taha mo ‘Eikisi. Pea na’e fakafuakava ‘i ‘a kinautolu ‘e ‘Eikisi ‘aki ‘a e ngaahi “fuakava na’e fai ‘e kinautolu ‘i mu’a ‘a ia na’a nau feinga foki ke ma’u ‘a e mafaí, ‘a ia kuo tukufakaholo mai meia ^bKeini, ‘a ia ko e fakapō talu ‘a e kamata’angá.

16 Pea na’e langaki ‘a e ngaahi me’á ni ‘e he mālohi ‘o e tēvoló ke fakafuakava ‘i ‘aki ‘a e ngaahi fuakavá ni ‘a e kakaí, ke ta’ofi ‘a kinautolu ‘i he fakapo’ulí, ke tokoni ‘i ‘a e fa’ahinga ‘oku kumi ki he mafaí ke ma’u ‘a e mafaí, pea ke fakapō, pea ke vete koloa,

pea ke loi, pea ke fai ‘a e ngaahi fa’ahinga kotoa pē ‘o e fai angahala mo e ngaahi fe’auakí.

17 Pea ko e ‘ofefine ‘o Sēletí ‘a ia na’á ne fakahū ki hono lotó ke kumi ki he ngaahi me’a ni mei mu’á; pea na’e fakahū ia ‘e Sēleti ki he loto ‘o ‘Eikisi; ko ia, na’e fai ia ‘e ‘Eikisi ki hono kāingá mo e ngaahi kaume’á, ‘o ne kākaa ‘i ‘a kinautolu ‘aki ‘a e ngaahi tala’ofa ongo lelei ke nau fai ‘a e me’a kotoa pē ‘okú ne loto ki aí.

18 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau fokotu’u ha “kautaha fufū, ‘io ‘o tatau mo ia ‘i mu’á; ‘a ia ko e kautaha ‘oku fakalielia mo kovi taha ‘i he ngaahi kautaha kotoa pē, ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá.

19 He ‘oku ‘ikai ke ngāue ‘a e ‘Eikí ‘i he ngaahi kautaha fufū, pea ‘oku ‘ikai foki te ne finangalo ke lilingi ‘e he tangatá ha toto, kā kuó ne tapui ia ‘i he me’a kotoa pē, talu mei he kamata’anga ‘o e tangatá.

20 Pea ko ‘eni ko au, Molonai, ‘oku ‘ikai te u tohi ‘a e anga ‘o ‘enau ngaahi fuakavá mo e ngaahi kautahá, he kuo fakahā kiate au kuo ma’u ia ‘e he kakai kotoa pē, pea ‘oku ma’u ia ‘e he kau Leimaná.

21 Pea kuo nau fakatupu hono “faka’auha ‘o e kakaí ni ‘a ia ‘oku ou lolotonga talanoa ki aí, pea mo e faka’auha ‘o e kau Nífaí.

22 Pea ‘ilonga ha pule’anga ‘e poupu ki he ngaahi kautaha fufū peheé, ke ma’u ha mālohi mo e koloa, kae ‘oua kuo nau mafola ‘i he pule’angá, vakai, ‘e

14a FFL Lea Taukae
(ki he ‘Otuá).

15a FFL Fakapapaú.

b Sēnesi 4:7–8;

Mōsesi 5:28–30.

18a FFL Kautaha Fufū,

Ngaahi.

21a Hilam. 6:28.

faka‘auha ‘a kinautolu; koe‘uhi ‘e ‘ikai tuku ‘e he ‘Eikí ‘a e “toto ‘o ‘ene kau mā‘oni‘oní, ‘a ia ‘e lilingi ‘e kinautolú, ke tangi ma‘u ai pē kiate ia mei he kelekelé ke ^bsāuni kiate kinautolu ka ‘oku ‘ikai te ne sāuni kiate kinautolu.

23 Ko ia, ‘A kimoutolu ‘e kau Senitaille, ko e finangalo poto ‘o e ‘Otuá ke fakahā ‘a e ngaahi me‘á ni kiate kimoutolu, koe‘uhí ke mou fakatomala ai mei ho‘omou ngaahi angahalá, pea ‘ikai tuku ke mālohi ‘a e ngaahi kautaha fakapoó ni kiate kimoutolu, ‘a ia kuo fokotu‘u hake koe‘uhi ke ma‘u ha “mālohi mo e koloa — pea ko e ngāue, ‘io, ‘a e ngāue ‘o e faka‘auhá ‘e hoko mai kiate kimoutolú, ‘io, ‘e tō ‘a e heletā ‘o e fakamaau ‘a e ‘Otuá Ta‘engatá kiate kimoutolu, ke ikuna‘i mo faka‘auha ‘a kimoutolu ‘o kapau te mou tuku ke hoko ‘a e ngaahi me‘á ni.

24 Ko ia, ‘oku fekau kiate kimoutolu ‘e he ‘Eikí, ‘o ka mou ka mamata ki he ha‘u ‘a e ngaahi me‘á ni ‘iate kimoutolu ke mou ‘ā hake ‘o ‘ilo ki ho‘omou tu‘utāmaki fakamanavahē ‘oku tupu mei he kautaha fufū ko ‘eni ‘a ia ‘e ‘iate kimoutolú; pe ‘e hoko ki ai ‘a e mala‘ia, koe‘uhi ko e toto ‘o kinautolu ‘a ia kuo tāmata‘í; he ‘oku nau tangi mei he efú ke sāuni ki ai, pea kiate kinautolu foki ‘a ia na‘e langa hake iá.

25 He ‘e hoko ‘o pepē ko ia ia

‘okú ne fokotu‘u iá ‘okú ne feinga ke faka‘auha ‘a e “tau‘atāina ‘a e ngaahi fonua kotoa pē mo e ngaahi kakai, pea mo e ngaahi pule‘anga pea ‘okú fakatupu ‘a e faka‘auha ‘o e kakai fulipē, he kuo fokotu‘u ia ‘e he tēvoló, ‘a ia ko e tamai ‘a e ngaahi loi kotoa pē; ‘a e tangata loi ko ia na‘e ^bkākaa‘i ‘etau ‘uluaki ongo mātu‘á, ‘io, ‘a e tangata loi pē ko ia ‘a ia kuó ne ue‘i ‘a e tangatá ke fai ‘a e fakapō talu mei he kamata‘angá; ‘a ia kuó ne fakafefeka ‘a e loto ‘o e tangatá ko ia na‘a nau fakapoongi ai ‘a e kau palōfitá, mo tolomaka‘i ‘a kinautolu, mo kapusi ‘a kinautolu ki tu‘a talu mei he kamata‘angá.

26 Ko ia, ko au, Molonai, na‘e fekau‘i au ke hiki ‘a e ngaahi me‘á ni koe‘uhí ke fakangata ‘a e angahalá, koe‘uhi ke hoko mai ‘a e taimi ‘a ia ‘e “‘ikai ke ma‘u ai ‘e Sētane ha mālohi ki he loto ‘o e fānau ‘a e tangata, kae kehe ke lava ‘o ^bfakaloto‘i ‘a kinautolu ke failelei ma‘u ai pē, ke nau ha‘u ki he matavai ‘o e mā‘oni‘oni kotoa pē pea mo‘ui.

VAHE 9

‘Oku tuku ‘a e pule ki he pule‘angá mei he tokotaha ki he tokotaha ‘i he hako, filio‘i kākā, mo e fakapō — ‘Oku mamata ‘a ‘Omea ki he ‘Alo ‘o e Mā‘oni‘oní — ‘Oku kalanga ‘aki ‘e ha kau palōfita tokolahi ‘a e fakatomalá — ‘Oku hanga ‘e ha hongē

22a Molom. 8:27, 40–41.
 b FFL Sāuni.
 23a 1 Nifai 22:22–23;
 Mōsese 6:15.

25a FFL Tau‘atāiná.
 b Sēnesi 3:1–13;
 2 Nifai 9:9;
 Mōsaia 16:3;

Mōsese 4:5–19.
 26a 1 Nifai 22:26.
 b 2 Nifai 33:4;
 Molonai 7:12–17.

mo e fanga ngata kona 'o fakamama-hi'i 'a e kakai.

PEA ko 'eni ko au, Molonai, 'oku ou hoko atu 'eku lekōtī. Ko ia, vakai, na'e hoko 'o pehē koe'uhi ko e ngaahi kautaha "fufū 'a 'Eikisi mo hono ngaahi kaume'á, vakai, na'a nau ikuna ai 'a e pule'anga 'o 'Omeá.

2 Ka neongo iá, na'e 'alo'ofa 'a e 'Eikí kia 'Omea, pea ki hono ngaahi fohá foki mo hono ngaahi 'ofefine 'a ia na'e 'ikai te nau feinga ke faka'auha iá.

3 Pea na'e fakatokanga 'e he 'Eikí kia 'Omea 'i ha misi ke ne 'alu mei he fonuá; ko ia na'e 'alu atu 'a 'Omea mei he fonuá mo hono fāmilí, 'o fononga 'i he ngaahi 'aho lahi, 'o ha'u 'o ofi ki he mo'unga ko "Simí, pea 'alu atu 'o ofi ki he ^bpotu 'a ia na'e faka'auha ai 'a e kau Nifaí, pea mei ai ki he feitu'u fakahahaké, 'o ha'u ki ha potu na'e ui ko 'Apelomi, 'oku ofi ki matātahí; pea na'á ne fokotu'u ai 'a hono fale fehikitakí, kae 'uma'ā foki hono ngaahi fohá mo hono ngaahi 'ofefiné, mo hono falé kotoa, tuku kehe pē 'a Sēleti mo hono fāmilí.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pani 'a Sēleti ko e tu'i ki he kakai 'e he nima 'o e fai angahalá; pea na'á ne foaki kia 'Eikisi 'a hono 'ofefiné ke hoko ko hono uaifi.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kumi 'e 'Eikisi ki he mo'ui 'a 'ene tamaí 'i he fonó; pea na'á ne kole kiate kinautolu kuó ne fakafua-kava'i 'i he fuakava 'o e kakai 'i

mu'á, pea nau 'omi 'a e 'ulu 'o 'ene tamaí 'i he fonó lolotonga 'ene nofo 'i hono nofo'anga fakatu'í 'o alea mo hono kakai.

6 He kuo lahi pehē fau 'a e mafola atu 'a e kautaha kovi mo fufū ní kuó ne lilui 'o kovi 'a e loto 'o e kakai kotoa pē; ko ia na'e fakapoongi 'a Sēleti 'i hono nofo'anga fakatu'í, pea na'e pule 'a 'Eikisi, ko hono fetongi.

7 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kamata ke meheka 'a 'Eikisi 'i hono fohá, ko ia na'á ne fakahū ia ki he fale fakapōpulá, 'o ne tauhi ia 'aki 'a e ki'i me'akai si'i pe 'ikai ha me'akai, kae 'oua kuó ne mate.

8 Pea ko 'eni, ko e tokoua 'o e tokotaha na'e maté (pea ko hono hingoá ko Nimila) na'e 'ita ki he'ene tamaí, koe'uhi ko e me'a 'a 'ene tamaí kuo fai ki hono tokouá.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tānaki fakataha 'e Nimila ha kau tangata tokosi'i, 'o nau hola mei he fonuá, 'o 'alu atu 'o nofo fakataha mo 'Omea.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fanau'i 'e 'Eikisi ha ngaahi foha kehe, pea na'a nau ma'u 'a e loto 'o e kakai, neongo kuo nau fuakava kiate ia ke nau fai 'a e fa'ahinga hia kotoa pē 'o fakataha mo e me'a 'okú ne loto ki ai.

11 Ko 'eni na'e holi 'a e kakai 'o 'Eikisi ke ma'u ha koloa, 'o hangē foki ko e holi 'a 'Eikisi ke ma'u 'a e mālohí; ko ia, na'e foaki 'e he ngaahi foha 'o 'Eikisi kiate kinautolu 'a e pa'anga, 'a ia ko e founga na'a nau fusi atu ai 'a e

konga lahi ange ‘o e kakaí ke muimui ‘iate kinautolu.

12 Pea na’e kamata ke tupu ha tau ‘i he vaha’a ‘o e ngaahi foha ‘o ‘Eikisi mo ‘Eikisi, ‘a ia na’e fai ia ‘i he ngaahi ta’u lahi, ‘io, ‘o faka’auha ai ‘a e meimei kotoa ‘a e kakai ‘o e pule’angá, ‘io, ‘a e kakai kotoa pē, tuku kehe pē ‘a e kakai ‘e toko tolungofulu, pea mo kinautolu na’a nau hola fakataha mo e fale ‘o ‘Omeá.

13 Ko ia, na’e toe fakafoki ‘a ‘Omea ki he fonua ‘o hono tofi’á.

14 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e faka’au ‘o motu’a ‘a ‘Omea; ka neongo iá, na’á ne fanau’i ‘a ‘Imeila ‘i he’ene toulekeleká, pea na’á ne pani ‘a ‘Imeila ko e tu’i ke pule ko hono fetongi.

15 Pea hili ‘ene pani ‘a ‘Imeila ke ne tu’i na’á ne mamata ki he melino ‘i he fonuá ‘i he ta’u ‘e ua, peá ne pekia, kuó ne mamata ki he ngaahi ‘aho lahi, ‘a ia na’e fonu ‘i he loto-mamahi. Pea na’e hoko ‘o pehē na’e pule ‘a ‘Imeila ko hono fetongi, pea na’á ne molomolo-muiva’e ‘i he’ene tamaí.

16 Pea na’e toe kamata ke to’o ‘e he ‘Eikí ‘a e mala’iá mei he fonuá, pea na’e tu’umālie ‘aupito ‘a e fale ‘o ‘Imeilá ‘i he lolotonga ‘a e pule ‘a ‘Imeilá; pea ‘i he vaha’ataimi ‘o e ta’u ‘e onongofulu mā ua na’a nau faka’au ‘o fu’u mālohi ‘aupito ‘o a’u ki he’enu hoko ‘o fu’u koloa’ia ‘aupito—

17 ‘O nau ma’u ‘a e fa’ahinga kotoa pē ‘o e fua’i ‘akau, mo e kēleni, mo e ngaahi silika, mo e

līneni tu’ovalevale, mo e koula, mo e siliva, pea mo e ngaahi me’a mahu’inga;

18 Kae ‘uma’ā foki mo e fa’ahinga kotoa pē ‘o e fanga pulu, ‘a e fanga pulu fefine, mo e fanga sipi, mo e fanga puaka, mo e fanga kosi, pea mo e ngaahi fa’ahinga kehekehe foki ‘o e fanga monumanu ‘a ia ‘oku ‘aonga ki he kai ‘a e tangatá.

19 Pea nau ma’u foki mo e fanga “hoosi, mo e fanga ‘asi, pea na’e ‘i ai mo e fanga ‘elifānīte mo e fanga kulelomi mo e fanga kūmomi; ‘a ia na’e ‘aonga kotoa pē ki he tangatá, kae tau-taufito ki he fanga ‘elifānīte mo e fanga kulelomí mo e fanga kūmómí.

20 Pea ko ia na’e hua’i hifo ‘e he ‘Eikí ‘a ‘ene ngaahi tāpuakí ki he fonuá ni, ‘a ia na’e “mahu’inga lahi hake ‘i he ngaahi fonua kehe kotoa pē; peá ne fekau ke ‘ilonga ‘a kinautolu ‘e ma’u ‘a e fonuá, ‘oku totonu ke nau ma’u ia ma’á e ‘Eikí, pe ‘e ^bfaka’auha ‘a kinautolu ‘o ka kakato ‘enu angahalá; he te u hua’i hifo ki he kakai peheé ‘a hono kotoa ‘o ‘eku ‘itá, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí.

21 Pea na’e fai ‘e ‘Imeila ‘a e fakamāu ‘i he mā’oni’oni ‘i hono ngaahi ‘ahó kotoa, peá ne fanau’i ha ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine tokolahi; peá ne fanau’i ‘a Kolianitumu, ‘o ne pani ‘a Koli-anitumu ke pule ko hono fetongi.

22 Pea hili ‘ene pani ‘a Kolianitumu ke pule ko hono fetongi, na’á ne mo’ui ‘i he ta’u ‘e fā, ‘o ne mamata ki he melino ‘i he fonuá;

‘io, pea na‘á ne mamata foki ki he “Alo ‘o e Mā‘oni‘oní, ‘o ne fiefia mo vīkiviki ‘i hono ‘ahó; pea na‘á ne pekia ‘i he melino.

23 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e molomolo-muiva‘e ‘a Kolianitumu ‘i he‘ene tamaí, ‘o ne langa ‘a e ngaahi fu‘u kolo mālohi, peá ne akonaki ‘aki ‘a e me‘a ‘oku lelei ki hono kakaí ‘i hono ngaahi ‘ahó kotoa. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘ikai te ne ma‘u ha fānau kae ‘oua kuó ne fu‘u toulekeleka ‘aupitó.

24 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e pekia ‘a hono uaifí, kuó ne ta‘u ‘e teau mā ua. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e mali ‘a Kolianitumu, kuó ne motu‘á, mo ha finemui, ‘o ne fanau‘i ‘a e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine; ko ia na‘á ne mo‘ui ‘o a‘u ki hono ta‘u teau fāngofulu mā uá.

25 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne fanau‘i ‘a Komu, pea na‘e pule ‘a Komu ko hono fetongi; pea na‘á ne pule ‘i he ta‘u ‘e fāngofulu mā hiva, peá ne fanau‘i ‘a Heti; peá ne fanau‘i foki mo e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine kehe.

26 Pea kuo toe mafola atu ‘a e kakaí ki he funga ‘o e fonuá hono kotoa, pea na‘e toe kamata ke ‘i ai ‘a e fu‘u fai angahala lahi ‘aupito ‘i he funga ‘o e fonuá, pea na‘e kamata ke tali ‘e Heti ‘a e ngaahi fakakaukau fufū ‘o e kuonga mu‘á, ke faka‘auha ‘a ‘ene tamaí.

27 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne fakahifo ‘a ‘ene tamaí mei he nofo‘anga fakatu‘í, he na‘á ne

tāmate‘i ia ‘aki ‘a ‘ene heletā ‘a‘aná; peá ne pule ‘o fetongi ia.

28 Pea na‘e toe ha‘u ‘a e kau palōfita ‘i he fonuá, ‘o kalanga ‘aki ‘a e fakatomalá kiate kinautolu — kuo pau ke nau teuteu ‘a e hā‘ele‘anga ‘o e ‘Eikí pe ‘e hoko ha mala‘ia ki he funga ‘o e fonuá; ‘io, ‘e ‘i ai ha fu‘u hongē lahi, ‘a ia ‘e faka‘auha ai ‘a kinautolu ‘o kapau ‘e ‘ikai te nau fakatomala.

29 Ka na‘e ‘ikai tui ‘a e kakaí ki he ngaahi lea ‘a e kau palōfitá, ka na‘a nau kapusi ‘a kinautolu ki tu‘a; pea na‘e ‘i ai honau ní‘ihi na‘a nau lí ki ha ngaahi luo ‘o tuku ai ‘a kinautolu ke mate. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau fai ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa pē ‘o fakatau ki he fekau ‘a e tu‘i, ko Hetí.

30 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e kamata ke ‘i ai ha fu‘u hongē lahi ‘i he fonuá, pea na‘e kamata ke ‘auha vave ‘aupito ‘a e kakaí ko e tupu ‘i he hongē, he na‘e ‘ikai ha ‘uha ‘i he funga ‘o e fonuá.

31 Pea na‘e ō mai ‘a e fanga ngata kona foki ki he funga ‘o e fonuá, ‘o nau fakakonahi ‘a e kakaí tokolahi. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e kamata ke hola ‘a ‘enua fanga monumanu íkí mei he fanga ngata koná ki he fonua ‘i he fakatongá, ‘a ia na‘e ui ‘e he kau Nífaí ko “Seilahemala.

32 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘i ai hanau tokolahi ‘a ia na‘e mate ‘i he halá; ka neongo iá, na‘e ‘i ai ‘a e ní‘ihi ‘a ia na‘e hola ki he fonua ‘i he fakatongá.

33 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e

pule ‘e he ‘Eikí ke ‘oua ‘e toe tuli ‘a kinautolu ‘e he fanga “ngatá, ka ke nau tāpuní ‘i ‘a e halá ke ‘oua ‘e lava ‘o laka atu ‘a e kakaí, koe‘uhi ko ia ia te ne feinga ke ‘alu atu aí ‘e tāmāte ‘i ia ‘e he fanga ngata koná.

34 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e muimui ‘a e kakaí ‘i he hala ‘o e fanga manú, pea na‘a nau keina ‘a e ‘anga‘anga ‘o kinautolu ‘a ia na‘e mate ‘i he halá, kae ‘oua kuo nau kai ia kotoa pē. Ko ‘eni ‘i he vakai ‘e he kakaí kuo pau ke nau maté, na‘a nau kamata ke “fakatomala mei he‘enua ngaahi angahalá, ‘o nau tangi ki he ‘Eikí.

35 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘enua “fakavaivai ‘i ‘a kinautolu ‘o fe‘unga ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí na‘á ne fekau mai ‘a e ‘uha ki he funga ‘o e fonuá; pea na‘e kamata ke toe ake hake ‘a e kakaí, pea na‘e kamata ke ‘i ai ‘a e fua ‘i ‘akau ‘i he ngaahi fonua ‘i he tokelaú, pea ‘i he ngaahi fonua takatakai kotoa pē. Pea na‘e fakahā atu ‘e he ‘Eikí ‘a hono māfimaí kiate kinautolu ‘i he fakamo‘ui ‘a kinautolu mei he hongé.

VAHE 10

‘Oku fetongi ‘a e tu‘i ‘e ha tu‘i—‘Oku mā‘oni‘oni ha ngaahi tu‘i ‘e ni‘ihi; kae fai angahala ‘a e ni‘ihi—Ko e taimi ‘oku ikuna ai ‘a e mā‘oni‘oni, ‘oku tāpuekina pea ngaahi ke tu‘u-mālie ‘a e kakaí ‘e he ‘Eikí.

PEA na‘e hoko ‘o pehē, ko Sesi, ‘a

ia ko ha hako ‘o Heti—he kuo mate ‘a Heti ‘i he hongé, pea mo e kotoa hono falé tuku kehe pē ‘a Sesi—ko ia, na‘e kamata ‘a Sesi ke toe langa hake ha kakaí kuo fakavaivai ‘i.

2 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e manatu‘i ‘e Sesi ‘a e faka‘auha ‘o ‘ene ngaahi tamaí, pea na‘á ne langa hake ha pule‘anga mā‘oni‘oni; he na‘á ne manatu‘i ‘a e me‘a kuo fai ‘e he ‘Eikí ‘i hono ‘omi ‘a Sēleti mo hono tokouá ‘o “folau mai ‘i he fu‘u moaná; pea na‘á ne ‘a‘eva ‘i he ngaahi hā‘ele‘anga ‘o e ‘Eikí; pea na‘á ne fanau‘i ‘a e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine.

3 Pea ko hono foha lahi tahá, ‘a ia ko hono hingoá ko Sesi, na‘e angatu‘u kiate ia; ka neongo iá, na‘e taa‘i ‘a Sesi ‘i he nima ‘o ha tangata kaiha‘a, koe‘uhi ko e lahi fau ‘ene ngaahi koloá, ‘a ia na‘e toe ‘omi ai ‘a e melinó ki he‘ene tamaí.

4 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e hanga ‘e he‘ene tamaí ‘o langa hake ‘a e ngaahi kolo lahi ‘i he funga ‘o e fonuá, pea na‘e kamata ke toe mafola atu ‘a e kakaí ki hono kotoa ‘o e funga fonuá. Pea na‘e mo‘ui ‘a Sesi ‘o a‘u ki he‘ene fu‘u ta‘u motu‘a ‘aupito; pea na‘á ne fanau‘i ‘a Lipileikisi. Pea na‘á ne pekia, pea na‘e pule ‘a Lipileikisi ko hono fetongi.

5 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘ikai ke fai ‘e Lipileikisi ‘a e me‘a ‘a ia na‘e totonu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí, he na‘á ne ma‘u ‘a e ngaahi uaifi pea mo e ngaahi “sinifu

33a Nōmipa 21:6–9.

34a ‘Alamā 34:34;
T&F 101:8.

35a T&F 5:24.

10 2a ‘Eta 6:1–12.
5a Sēkope 3:5;

Mōsaia 11:2.

tokolahi, pea na’á ne hilifaki ki he uma ‘o e kakaí ‘a ia na’e fai-ngata’a hono fuesiá; ‘io, na’á ne tukuhau’i ‘a kinautolu ‘aki ‘a e ngaahi tukuhau mamafa; pea na’á ne langa ‘aki ‘a e ngaahi tukuhau ‘a e ngaahi fu’u fale lalahi.

6 Pea na’á ne langa ma’ana ha nofo’anga fakatu’i faka’ofo’ofa ‘aupito; pea na’á ne langa mo e ngaahi fale fakapōpula lahi, pea ‘ilonga ‘a kinautolu na’e ‘ikai te nau fie totongi ‘a e tukuhau; na’á ne lī ki he fale fakapōpulá, pea ko kinautolu ‘a ia na’e ‘ikai lava ke totongi ‘a e tukuhau na’á ne lī ki he fale fakapōpulá, pea na’á ne fekau ke nau ngāue ta’etuku ke tauhi ‘a kinautolu; pea ‘ilonga ‘a kinautolu na’e fakafisi ke ngā-ue na’á ne fekau ke tāmata’i.

7 Ko ia, na’á ne fai ‘a ‘ene ngā-ue fakatufunga faka’ofo’ofá, ‘io, na’a mo ‘ene koula lelei na’á ne fekau ke ngaahi ‘i he fale fakapōpulá; pea ko e fa’ahinga ngāue fakatufunga lelei kotoa pē na’á ne fekau ke fai ‘i he fale fakapōpulá. Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ne fakamamahi’i ‘a e kakaí ‘aki ‘a ‘ene ngaahi fe’auakí mo e ngaahi fakalieliá.

8 Pea ‘i he hili ‘ene pule ‘i he ta’u ‘e fāngofulu mā ua na’e tu’u hake ‘a e kakaí ‘i he angatu’u kiate ia; pea na’e toe kamata ha tau ‘i he fonuá, pea na’e tāmata’i ai ‘a Lipileikisi, pea na’e kapusi ‘a hono hakó mei he fonuá.

9 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘a e ngaahi ta’u lahi, na’e tākaki fakataha ‘e Molianitoni (‘a ia ko ha hako ‘o Lipileikisi) ha kau tau ‘o e kakaí kuo ka-

pusí, pea nau ‘alu atu ‘o tau’i ‘a e kakaí; pea na’á ne ma’u ‘a e mālohi ki he ngaahi kolo lahi; pea na’e faka’au ‘o fu’u lahi ‘aupito ‘a e taú, pea na’e hokohoko atu ia ‘i he ngaahi ta’u lahi; pea na’á ne ikuna ‘a e fonuá hono kotoa, pea na’á ne fokotu’u ia ko e tu’i ki he fonuá hono kotoa.

10 Pea hili ‘ene fokotu’u ia ko e tu’i na’á ne fakama’ama’a ‘a e kavenga ‘a e kakaí, ‘a ia na’á ne ma’u ai ‘a e loto ‘o e kakaí, pea na’a nau pani ia ke ne hoko ko honau tu’i.

11 Pea na’á ne faitotonu ki he kakaí, kae ‘ikai kiate ia, koe’uhi ko ‘ene ngaahi fe’auaki lahí; ko ia na’e motuhi ai ia mei he ‘ao ‘o e ‘Eikí.

12 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e langa hake ‘e Molianitoni ‘a e ngaahi kolo lahi, pea na’e faka’au ‘a e kakaí ‘o fu’u koloa’ia ‘aupito lolotonga ‘ene pulé, fakatou’osi ‘i he ngaahi fale pea ‘i he koula mo e siliva, pea ‘i hono ngoue’i ‘a e kelení mo e ngaahi takanga monumanu ikí, mo e ngaahi takanga monumanu lalahí, mo e ngaahi me’a kotoa pē ‘a ia kuo fakafoki kiate kinautolú.

13 Pea na’e mo’ui ‘a Molianitoni ‘o a’u ki he’ene fu’u motu’a ‘aupito, pea na’á ne toki fanau’i ‘a Kimi; pea na’e pule ‘a Kimi ko e fetongi ‘o ‘ene tamaí; pea na’á ne pule ‘i he ta’u ‘e valu, pea na’e pekia ‘a ‘ene tamaí. Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ‘ikai ke pule ‘a Kimi ‘i he mā’oni’oni, ko ia na’e ‘ikai ke ‘ofeina ia ‘e he ‘Eikí.

14 Pea na’e tu’u hake ‘a hono tokouá ‘i he angatu’u kiate ia, ‘o

ne hanga ‘o puke fakapōpula ai ia; pea na‘á ne nofo pōpula ‘i he kotoa hono ngaahi ‘ahó; pea na‘á ne fanau‘i ‘a e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘i he pōpula, pea ‘i hono ta‘u motu‘á na‘á ne fanau‘i ‘a Līvai, peá ne pekia.

15 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ngāue ‘a Līvai ‘i he pōpula hili ‘a e pekia ‘a ‘ene tamaí, ‘i he ta‘u ‘e fāngofulu mā ua. Pea na‘á ne tau‘i ‘a e tu‘i ‘o e fonuá, ‘a ia na‘á ne ma‘u ai ma‘ana ‘a e pule‘angá.

16 Pea hili ‘ene ma‘u ma‘ana ‘a e pule‘angá, na‘á ne fai ‘a e me‘a na‘e totonu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí; pea na‘e tu‘umālie ‘a e kakaí ‘i he fonuá; pea na‘á ne mo‘ui ‘o a‘u ki he‘ene ta‘u motu‘a ‘aupito, pea na‘á ne fanau‘i ‘a e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine; pea na‘á ne fanau‘i foki mo Kolome, ‘a ia na‘á ne pani ko e tu‘i ‘o fetongi ia.

17 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fai ‘e Kolome ‘a ia na‘e lelei ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí ‘i he kotoa hono ngaahi ‘ahó; pea na‘á ne fanau‘i ‘a e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine tokolahia; pea hili ‘ene mamata ki he ngaahi ‘aho lahi na‘á ne pekia ‘o hangē ko hono toe ‘o e māmaní; pea na‘e pule ‘a Kisi ‘o fetongi ia.

18 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e pekia foki mo Kisi, pea na‘e pule ‘a Lipi ‘o fetongi ia.

19 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fai foki ‘e Lipi mo e me‘a na‘e lelei ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí. Pea ‘i he ngaahi ‘aho ‘o Lipi na‘e faka‘auha ‘a e fanga ngata ‘a koná. Ko ia na‘a nau ‘alu atu ki he fonua ‘i he

fakatongá, ke kumi ha me‘akai ma‘á e kakai ‘o e fonuá, he na‘e ‘ufi‘ufi ‘a e fonuá ‘e he fanga manu ‘o e vaotaá. Pea na‘e hoko foki ‘a Lipi ko e tangata tuli manu ongoongoa.

20 Pea na‘a nau langa ha fu‘u kolo ‘o ofi ki he kavelemotú, ‘o ofi ki he potu ‘oku vahe‘i ai ‘e he tahí ‘a e fonuá.

21 Pea na‘a nau fakatolonga ‘a e fonua ‘i he fakatongá ke hoko ko e vao, ke ma‘u ai ‘a e fanga manu kaivaó. Pea na‘e ‘ufi‘ufi ‘a e funga kotoa ‘o e fonua ‘i he fakatokelaú ‘e he kakaí.

22 Pea na‘a nau fa‘a ngāue ‘aupito, pea nau fakatau mai mo fakatau atu mo fefakatau‘aki ‘iate kinautolu koe‘uhi ke nau ma‘u ai ha koloa.

23 Pea na‘a nau ngāue ‘i he fa‘ahinga kotoa pē ‘o e ‘ukamea, ‘o nau ngaohi ‘a e koula, mo e siliva, mo e ukamea, mo e palasa, pea mo e fa‘ahinga ‘o e ngaahi ukamea kotoa pē; pea na‘a nau keli ia mei he kekelelé; ko ia, na‘a nau fokotu‘u ai ‘a e ngaahi fu‘u fokotu‘unga kekele lalahi ke ma‘u ‘a e maka ‘oku fiofio, mo e koula, mo e siliva, mo e ukamea, pea mo e kopa. Pea na‘a nau fai ‘a e fa‘ahinga ngāue fakatufunga lelei kotoa pē.

24 Pea na‘a nau ma‘u ‘a e ngaahi silika, mo e līneni tu‘o-valevale; pea na‘a nau ngāue ‘i he fa‘ahinga tupenu kotoa pē, ke nau lava ‘o fakakofu‘i ‘a honau telefuá.

25 Pea na‘a nau ngaohi ‘a e

fa'ahinga me'angāue kotoa pē ke ngoue'i 'a e kelekelé, ke keli mo tūtuu'i 'aki, mo utu mo huo, pea mo haha'aki.

26 Pea na'a nau ngaahi 'a e fa'ahinga me'angāue kotoa pē, 'a ia na'a nau ngāue'i ai 'enau fanga monumanú.

27 Pea na'a nau ngaahi 'a e fa'ahinga mahafu 'o e tau kotoa pē. Pea na'a nau ngāue 'i he ngaahi fa'ahinga ngāue fakatufunga na'e fu'u faikehe 'aupito.

28 Pea koloto ke 'i ai ha kakai 'e tāpuekina 'o lahi ange 'iate kinautolu, pea fakatu'umālie 'o lahi hake 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí. Pea na'a nau 'i ha fonua 'a ia 'oku mahu'inga lahi hake 'i he ngaahi fonua kotoa pē, he kuo folofola 'aki ia 'e he 'Eikí.

29 Pea na'e hoko 'o pehē na'e mo'ui 'a Lipi 'i he ngaahi ta'u lahi, 'o ne fanau'i 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine; pea na'á ne fanau'i foki mo Heiatomi.

30 Pea na'e hoko 'o pehē na'e pule 'a Heiatomi ko e fetongi 'o 'ene tamaí. Pea hili 'a e pule 'a Heiatomi 'i he ta'u 'e uofulu mā fā, vakai na'e to'o meiate ia 'a e pule'angá. Pea na'á ne ngāue 'i he ngaahi ta'u lahi 'i he pōpula, 'io, 'i hono toe 'o hono ngaahi 'ahó.

31 Pea na'á ne fanau'i 'a Heti, pea na'e nofo 'a Heti 'i he pōpula 'i hono ngaahi 'ahó. Pea na'e fanau'i 'e Heti 'a 'Ēlone, pea na'e nofo 'a 'Ēlone 'i he pōpula 'i he kotoa hono ngaahi 'ahó; pea na'á ne fanau'i 'a 'Aminikata, pea na'e nofo foki mo 'Aminikata 'i

he pōpula 'i he kotoa hono ngaahi 'ahó; pea na'á ne fanau'i 'a Kolianitumu, pea na'e nofo 'a Kolianitumu 'i he pōpula 'i he kotoa hono ngaahi 'ahó; pea na'á ne fanau'i 'a Komu.

32 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tohoaki'i atu 'e Komu hono vaeua 'o e pule'angá. Pea na'á ne pule ki hono vaeua 'o e pule'angá 'i he ta'u 'e fāngofulu mā ua; pea ne 'alu atu ke tau'i 'a e tu'i ko 'Emikití, pea na'á na tau 'i he ngaahi ta'u lahi, pea 'i he taimi ko iá na'e ikuna ai 'e Komu 'a 'Emikiti, 'o ne ma'u 'a e mālohi ki hono toe 'o e pule'angá.

33 Pea 'i he ngaahi 'aho 'o Komú na'e kamata ke 'i ai 'a e kau kaiha'a 'i he fonuá; pea na'a nau ngāue 'aki 'a e ngaahi faka-kaukau motu'á, 'o fai 'a e ngaahi "fuakava 'o hangē ko e sīpinga 'o e kakai 'i mu'á, 'o toe feinga ke faka'auha 'a e pule'angá.

34 Pea na'e lahi hono tau'i 'a kinautolu 'e Komú; ka na'e 'ikai ke ne ikuna'i 'a kinautolu.

VAHE 11

'Oku pule'i 'e he ngaahi tauí, ngaahi angatu'ú, mo e fai angahalá 'a e mo'ui 'a e kau Sēletí—'Oku kikite'i 'e he kau palōfitá hono faka'auha ke 'osi-osingamālie 'a e kau Sēletí 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala—'Oku 'ikai tali 'e he kakai 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfitá.

PEA na'e ha'u foki 'i he ngaahi 'aho 'o Komú 'a e kau palōfita tokolahi, 'o nau kikite'i 'a e

faka‘auha ‘o e fu‘u kakai lahi ko iá ‘o ka ‘ikai te nau fakatomala, pea tafoki ki he ‘Eikí, ‘o lí‘aki ‘a ‘enau ngaahi fakapoó mo e fai angahalá.

2 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘ikai tali ‘a e kau palōfitá ‘e he kakaí, pea na‘a nau hola kia Komu ke ma‘u ha malu‘i, he na‘e feinga ‘a e kakaí ke tāmāte‘i ‘a kinautolu.

3 Pea na‘a nau kikite‘i kia Komu ha ngaahi me‘a lahi; pea na‘e tāpuaki‘i ia ‘i he kotoa hono toe ‘o hono ngaahi ‘ahó.

4 Pea na‘á ne mo‘ui ‘o a‘u ki he‘ene fu‘u ta‘u motu‘a ‘aupito, pea na‘á ne fanau‘i ‘a Sipilomi; pea na‘e pule ‘a Sipilomi ko hono fetongi. Pea na‘e angatu‘u ‘a e tokoua ‘o Sipilomi kiate ia, pea na‘e kamata ke ‘i ai ha fu‘u tau lahi ‘i hono kotoa ‘o e fonuá

5 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fekau ‘e he tokoua ‘o Sipilomí ko e kau palōfita kotoa pē ‘a ia na‘a nau kikite ‘o kau ki hono faka‘auha ‘o e kakaí ‘oku totonu ke tāmāte‘i;

6 Pea na‘e ‘i ai ‘a e fu‘u tu‘utā-maki lahi ‘i hono kotoa ‘o e fonuá, he na‘a nau fakamo‘oni ‘e hoko ‘a e fu‘u mala‘ia lahi ki he fonuá, pea ki he kakaí foki, pea ‘e ‘i ai ha fu‘u faka‘auha lahi ‘iate kinautolu, ‘o hangē ko ia kuo te‘eki ai ke hoko hano tatau ‘i he funga ‘o e māmaní, pea ‘e tatau honau ngaahi huí mo e ngaahi “fokotu‘unga kekekele ‘i he funga ‘o e fonuá, ‘o ka ‘ikai te nau fakatomala mei he‘enau fai angahalá.

7 Pea na‘e ‘ikai te nau tokanga ki he le‘o ‘o e ‘Eikí, koe‘uhi ko ‘enau ngaahi kautaha koví; ko ia, na‘e kamata ke ‘i ai ‘a e ngaahi tau mo e ngaahi feke‘i-ke‘i ‘i he fonuá kotoa, kae ‘uma‘ā foki mo e ngaahi hongē lahi, mo e ngaahi mahaki faka‘auha, ‘o a‘u ki he ‘i ai ‘a e fu‘u faka‘auha lahi, ‘o hangē ko ia kuo te‘eki ai ke hā ‘i he funga ‘o e māmaní; pea na‘e hoko ‘eni hono kotoa ‘i he ngaahi ‘aho ‘o Sipilomí.

8 Pea na‘e kamata ke fakatomala ‘a e kakaí mei he‘enau ngaahi angahalá; pea ‘i he‘enau fai pehe‘e na‘e “alo‘ofa ‘a e ‘Eikí kiate kinautolu.

9 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tāmāte‘i ‘a Sipilomi, pea na‘e puke ‘a Seti ‘i he pōpula, ‘o ne nofo pōpula ‘i he kotoa hono ngaahi ‘ahó.

10 Pea na‘e hoko ‘o pehē, ko ‘Eiha, ko hono fohá, na‘á ne ma‘u ‘a e pule‘angá; pea na‘á ne pule ki he kakaí ‘i he kotoa hono ngaahi ‘ahó. Pea na‘á ne fai ‘a e ngaahi fa‘ahinga angahala kotoa pē ‘i hono ngaahi ‘ahó, ‘a ia na‘á ne fakatupu ai ‘a e fu‘u lilingi toto lahi; pea na‘e fuonounou ‘a hono ngaahi ‘ahó.

11 Pea ko ‘Eitemi, koe‘uhi ko ha hako ‘o ‘Eiha, na‘á ne ma‘u ‘a e pule‘angá; pea na‘á ne fai foki ‘a e me‘a ‘oku kovi ‘i hono ngaahi ‘ahó.

12 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ngaahi ‘aho ‘o ‘Eitemí, na‘e ha‘u ha kau palōfita tokolahi, ‘o nau toe kikite ‘i he kakaí; ‘io, na‘a nau kikite‘i ‘e hanga ‘e he ‘Eikí

‘o faka‘auha ‘aupito ‘a kinautolu mei he funga ‘o e māmaní ‘o ka ‘ikai te nau fakatomala mei he‘enau ngaahi angahalá.

13 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fakafefeka ‘e he kakaí ‘a honau lotó, pea na‘e ‘ikai te nau “tokanga ki he‘enau ngaahi leá; pea na‘e mamahi ‘a e kau palōfitá pea nau ‘alu mei he kakaí.

14 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fai ‘e ‘Eitemi ‘a e fakamaau ta‘e-totonu ‘i he kotoa hono ngaahi ‘ahó; pea ne fanau‘i ‘a Moloni. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e pule ‘a Moloni ‘o fetongi ia; pea na‘e fai ‘e Moloni ‘a e me‘a ‘oku kovi ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eiki.

15 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tupu hake ha “angatu‘u ‘i he kakaí, koe‘uhi ko e kautaha fufū ko ia kuo fokotu‘u ke ma‘u ‘a e mālohi mo e koloá; pea na‘e tupu hake ha tangata mālohi ‘i he fai hiá ‘iate kinautolu, ‘o ne tau‘i ‘a Moloni, pea na‘á ne ikuna ai ‘a hono vaeua ‘o e pule‘angá; pea na‘á ne tauhi ‘a hono vaeua ‘o e pule‘angá ‘i he ngaahi ta‘u lahi.

16 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ikuna‘i ia ‘e Moloni, ‘o ne toe ma‘u ‘a e pule‘angá.

17 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tupu hake ha tangata mālohi ‘e taha; pea ko e hako ia ‘o e tokoua ‘o Sēletí.

18 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne ikuna‘i ‘a Moloni, ‘o ne ma‘u ‘a e pule‘angá; ko ia, na‘e nofo ‘a Moloni ‘i he pōpula ‘i he kotoa ‘o hono toe ‘o hono ngaahi ‘ahó; pea na‘á ne fanau‘i ‘a Kolianitoa.

19 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e

nofo ‘a Kolianitoa ‘i he pōpula ‘i he kotoa ‘o hono ngaahi ‘ahó.

20 Pea ‘i he ngaahi ‘aho ‘o Kolianitoá na‘e ha‘u foki ai ‘a e kau palōfita tokolahi, ‘o nau kikite‘i ‘a e ngaahi fu‘u me‘a ma‘ongonga mo fakaofu, pea nau kalanga ‘aki ‘a e fakatomalá ki he kakaí, pea ‘o ka ‘ikai te nau fakatomala ‘e fai ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ‘a e “tautea kiate kinautolu ‘o a‘u ki honau faka‘auha ke ‘osi‘osingamālie.

21 Pea ‘e hanga ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ‘o fekau pe ‘omi ha kakaí “kehe ke nau ma‘u ‘a e fonuá, ‘i hono māfimafí ‘o hangē ko e founa na‘á ne ‘omi ai ‘a ‘enau ngaahi tamaí.

22 Pea na‘a nau li‘aki ‘a e ngaahi lea kotoa pē ‘a e kau palōfitá, koe‘uhi kō ‘enau kautaha fufuú mo e ngaahi me‘a fakalieliá.

23 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fanau‘i ‘e Kolianitoa ‘a “‘Eta, pea na‘á ne pekia, hili ‘ene nofo pōpula ‘i he kotoa hono ngaahi ‘ahó.

VAHE 12

‘Oku na‘ina‘i ‘a e palōfita ko ‘Etá ki he kakaí ke nau tui ki he ‘Otuá—‘Oku fakamatala ‘a Molonai ki he ngaahi me‘a faka‘ofo‘ofa mo e ngaahi me‘a fakaofu kuo fai ‘i he tui—Na‘e hanga ‘e he tui ‘o ngaohi ‘a e tokoua ‘o Sēletí ke mamata kia Kalaisi—‘Oku foaki ‘e he ‘Eiki ki he tangatá ‘a e vaivai koe‘uhi ke nau loto-fakatōkilalo ai—Na‘e hiki ‘e he tokoua ‘o Sēletí ‘a

e Mo'unga Seilini 'i he tui—'Oku mahu'inga 'a e tui, 'amanaki lelei, mo e manava'ofa ki he fakamo'ui— Na'e mamata 'a Molonai ki he fofonga 'o Sisuú ko e mata ki he mata.

PEA na'e hoko 'o pehē na'e hoko 'a e ngaahi 'aho 'o 'Etá 'i he ngaahi 'aho 'o Kolianitomulí; pea na'e tu'i 'a "Kolianitomuli ki hono kotoa 'o e fonuá.

2 Pea ko "Etá ko ha palōfita ia 'a e Eiki; ko ia na'e ha'u 'a 'Eta 'i he ngaahi 'aho 'o Kolianitomulí, 'o ne kamata ke kikite ki he kakaí, he na'e 'ikai fa'a ^bta'ofi ia koe'uhi ko e Laumālie 'o e 'Eiki 'a ia na'e 'iate iá.

3 He na'á ne ^akalanga mei he pongipongi, 'o a'u ki he tō hifo 'a e la'aá, 'o na'ina'i ki he kakaí ke nau tui ki he 'Otuá pea fakatomala telia na'a ^bfaka'auha 'a kinautolu, 'o ne pehē kiate kinautolu 'oku fakahoko 'a e me'a kotoa pē 'i he 'túi—

4 Ko ia, 'ilonga ia 'oku tui ki he 'Otuá kuo pau ke ne fa'a "amanaki fakapapau ki ha maama 'oku lelei ange, 'io, ki ha nofo'anga 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e 'Otuá, pea ko e 'amanaki lelei ia 'oku tupu mei he tui, 'o hoko ko ha ^btaula ki he laumālie 'o e tangatá, 'a ia 'e ngaohi ai 'a kinautolu ke nau fai mālohi pea tu'u ma'u, pea fonu ma'u ai pē 'i he ngaahi 'ngāue lelei, 'o langaki 'enua ^dfakalāngilangi 'a e 'Otuá.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e

kikite 'aki 'e 'Eta 'a e ngaahi me'a ma'ongo'onga mo fakafo ki he kakaí, 'a ia na'e 'ikai te nau tui ki ai, koe'uhi na'e 'ikai te nau mamata ki ai.

6 Pea ko 'eni, ko au, Molonai, 'oku ou fie lea si'i ki he ngaahi me'á ni; 'oku ou fie fakahā ki he māmaní ko e "túi ko e ngaahi me'a ia 'oku ^b'amanaki ki ai kae "ikai mamata ki ai; ko ia, 'oua te mou fakakikihi 'i ha me'a koe'uhi ko e 'ikai te mou mamata ki ai, he 'oku 'ikai te mou ma'u ha fakamo'oni kae 'oua kuo hili hono ^d'ahi'ahi 'i 'o ho'omou tui.

7 He ko e me'a 'i he tui na'e fakahā ai 'e Kalaisi ia ki he'etau ngaahi tamaí, 'i he hili 'a 'ene toe tu'u mei he maté; pea na'e 'ikai te ne fakahā ia kiate kinautolu kae 'oua kuo nau ma'u 'a e tui kiate iá; ko ia, kuo pau ke 'i ai 'a e ni'ihi na'e tui kiate ia, he na'e 'ikai te ne fakahā ia ki he māmaní.

8 Ka ko e me'a 'i he tui 'a e tangatá ko ia kuó ne fakahā ai ia ki he māmaní, 'o fakaongongolelei 'i 'a e huafa 'o e Tamaí, mo teuteu 'a e hala 'a ia 'e lava ai ha ni'ihi kehe 'o ma'u 'a e me'a-foaki fakalangí, koe'uhí ke nau 'amanaki ki he ngaahi me'a 'oku te'eki ai te nau mamata ki ai.

9 Ko ia, te mou lava foki 'o ma'u 'a e 'amanakí, pea ma'u 'a e me'a-foakí, 'o kapau te mou ma'u pē 'a e tui.

10 Vakai, ko e me'a 'i he tui na'e

12 1a 'Eta 13:13-31.

2a FFL 'Eta.

b Selem. 20:9;

'Inosi 1:26;

'Alamā 43:1.

3a T&F 112:5.

b 'Eta 11:12, 20-22.

c FFL Tui.

4a FFL 'Amanakí,
'Amanaki Lelei.

b Hepelū 6:19.

c 1 Kol. 15:58.

d 3 Nifai 12:16.

6a Hepelū 11:1.

b Loma 8:24-25.

c 'Alamā 32:21.

d 3 Nifai 26:11;

T&F 105:19; 121:7-8.

“ui ai ‘a kinautolu ‘i he kuonga mu‘á ‘i he lakanga toputapu ‘o e ‘Otuá.

11 Ko ia, na‘e tupu ‘i he tui hono foaki mai ‘a e fono ‘a Mōsesé. Ka ‘i he foaki mai ‘o hono ‘Aló kuo hanga ai ‘e he ‘Otuá ‘o teuteu ‘a e founa “lelei ange; pea ko e me‘a ‘i he tuí kuo fakahoko ai ia.

12 He kapau ‘oku ‘ikai ha “tui ‘i he fānau ‘a e tangatá, ‘oku ‘ikai lava ‘e he ‘Otuá ‘o fai ha ^bmana ‘iate kinautolu; ko ia, na‘e ‘ikai te ne fakahā ia ka ‘i he hili pē ‘enau tuí.

13 Vakai, ko e tui ‘a ‘Alamā mo ‘Amulekí na‘e ngaohi ai ‘a e “fale fakapōpulá ke holo hifo ki he kekele.

14 Vakai, ko e tui ‘a Nifai mo Lihaí na‘e fakahoko ai ‘a e “liliu ‘i he kau Leimaná, pea na‘e papitaiso ‘a kinautolu ‘aki ‘a e afi mo e ^bLaumālie Mā‘oní‘oní.

15 Vakai, ko e tui ‘a “Āmoni mo hono kāingá na‘e ^bfakahoko ai ha fu‘u mana lahi pēhē ‘i he kau Leimaná.

16 ‘Io, pea ko kinautolu kotoa pē kuo nau fai ha ngaahi “maná, na‘a nau fai ia ‘i he ^btuí, na‘a mo kinautolu na‘e ‘i mu‘a ‘ia Kalaisí pea mo kinautolu foki ne mo‘ui ki muí.

17 Pea ko e me‘a ‘i he tuí na‘e

ma‘u ai ‘e he kau ākongá ‘e toko tolu ‘a e tala‘ofa ‘e “ikai te nau ‘ilo ‘a e maté; pea na‘e ‘ikai te nau ma‘u ‘a e tala‘ofá kae ‘i he hili pē ‘enau tuí.

18 Pea kuo te‘eki ai foki ke ‘i ai ha taimi kuo fai ai ‘e he taha ha mana ka ‘i he hili pē ‘enau tuí; ko ia, na‘a nau tomu‘a tui ki he ‘Alo ‘o e ‘Otuá.

19 Pea na‘e ‘i ai ‘a e tokolahi ‘a ia na‘e fu‘u mālohi lahi ‘enau tuí, “ki mu‘a ‘oku te‘eki hā‘ele mai ‘a Kalaisí, na‘e ‘ikai fa‘a ta‘ofi ‘a kinautolu ‘i he loto ^bveilí, ka na‘a nau mamata mo‘oni ‘aki honau matá ki he ngaahi me‘a ‘a ia kuo nau sio ki ai ‘aki ‘a e mata ‘o e tuí, pea na‘a nau fiefia.

20 Pea vakai, kuo tau vakai ‘i he lekōtí ni, ko e taha ‘i he fa‘ahinga ko iá ko e tokoua ‘o Sēletí; he na‘e pēhē fau hono lahi ‘o ‘ene tui ki he ‘Otuá, ko ia ‘i he mafao atu ‘e he ‘Otuá ‘a hono “louhi‘i to‘ukupú na‘e ‘ikai te ne fa‘a fufuu‘i ia mei he mata ‘o e tokoua ‘o Sēletí, koe‘uhi ko ‘ene folofola kuó ne folofola ‘aki kiate iá, ‘a ia ko e folofola kuó ne ma‘u ‘i he tuí.

21 Pea ‘i he hili ‘a e mamata ‘a e tokoua ‘o Sēletí ki he louhi‘i to‘ukupú ‘o e ‘Eikí, koe‘uhi ko e “tala‘ofa na‘e ma‘u ‘e he tokoua ‘o Sēletí ‘i he tuí, na‘e ‘ikai fa‘a

10a ‘Alamā 13:3–4.

FFL Uí.

11a 1 Kol. 12:31.

12a 2 Nifai 27:23;

Mōsaia 8:18;

Molonai 7:37;

T&F 35:8–11.

^b Mātiu 13:58;

Molom. 9:20.

13a ‘Alamā 14:26–29.

14a Hilam. 5:50–52.

^b Hilam. 5:45;

3 Nifai 9:20.

15a ‘Alamā 17:29–39.

^b FK hangē ko hono

fakamatala ‘i he

‘Alamā vahe 17–26.

16a FFL Maná.

^b Hepelū 11:7–40.

17a 3 Nifai 28:7;

Molom. 8:10–12.

19a 2 Nifai 11:1–4;

Sēkope 4:4–5;

Seilomi 1:11;

‘Alamā 25:15–16.

^b ‘Eta 3:6.

FFL Puipuí.

20a ‘Eta 3:4.

21a ‘Eta 3:25–26.

ta’ofi ‘e he ‘Eikí ha me’a mei hono matá, ko ia na’e fakahā kiate ia ‘a e me’a kotoa pē, he na’e ‘ikai fa’a ta’ofi ia ‘i tu’a ‘i he ^bveilí.

22 Pea ko e me’a ‘i he tuí kuo mau’u ai ‘e he’eku ngaahi tamaí ‘a e “tala’ofa ‘e ‘omi ‘a e ngaahi me’á ni ki honau kāingá ‘o fou mai ‘i he kau Senitailé; ko ia kuo fekau’i au ‘e he ‘Eiki, ‘io, ko Sīsū Kalaisí.

23 Pea na’á ku pehē kiate ia: ‘E ‘Eiki, ‘e manuki ‘a e kau Senitailé ki he ngaahi me’á ni, koe’uhi ko homau “vaivai ‘i he faitohí: ko ia ‘e ‘Eiki he kuó ke ngaohi ‘a kimautilo ke mau mālohi ‘i he lea pea ‘i he tui, ka kuo ‘ikai te ke ngaohi ‘a kimautilo ke mau ^bmālohi ‘i he faitohí; he kuó ke ngaohi ‘a e kakaí ni kotoa pē ke nau lava ‘o lea lahi, koe’uhi ko e Laumālie Mā’oni’oni ‘a ia kuó ke foaki kiate kinautiló;

24 Pea kuó ke ngaohi ‘a kimautilo ke mau lava ‘o faitohi ‘o sí’isi’i pē, koe’uhi ko e vale ‘a homau ngaahi nimá. Vakai, kuo ‘ikai te ke fakaivi’i ‘a kimautilo ‘i he “faitohí ‘o hangē ko e toko-ua ‘o Sēletí, he na’á ke fakaivi’i ia koe’uhi ko e ngaahi me’a na’á tohí ‘o hangē ko koé, ‘o a’u ki hono fakavaivai’i ‘o e tangatá ‘i he’ene lau iá.

25 Kuó ke ngaohi foki ke mālohi mo ma’ongo’onga ‘a ‘emau ngaahi leá, ‘o a’u ki he ‘ikai ai te

mau fa’a lava ‘o tohi ia; ko ia, ‘o ka mau ka tohi ‘oku mau ongo’i homau vaivai, pea mau puputu’u ko e me’a ‘i he fakahokohoko ‘o ‘emau ngaahi leá; pea ‘oku ou manavasi’i telia na’a “manuki ‘a e kau Senitailé ki he’emau ngaahi leá.

26 Pea hili ‘eku lea ‘aki ‘ení, na’e folofola mai ‘a e ‘Eiki kiate au, ‘o pehē: ‘Oku “manuki ‘a e kau valé, ka te nau tangi; pea ‘oku fe’unga ‘eku ‘alo’ofa ki he angamaluú, pea ‘e ‘ikai te nau fakaanga’i homou vaivai;

27 Pea kapau ‘e ha’u kiate au ‘a e tangatá te u fakahā kiate kinautilo ‘a honau “vaivai. ‘Oku ou ^bfoaki ki he tangatá ‘a e vaivai koe’uhi ke nau loto-fakatōkilalo; pea ‘oku fe’unga ‘a ‘eku ‘ofá ki he tangata kotoa pē ‘oku nau ^dfakavaivai’i ‘a kinautilo ‘i hoku ‘aó, he kapau te nau fakavaivai’i ‘a kinautilo ‘i hoku ‘ao, pea tui kiate au, te u lilii ‘a e ngaahi me’a “vaivai ko e mālohi kiate kinautilo.

28 Vakai, te u fakahā ki he kau Senitailé ‘a honau vaivai, pea te u fakahā kiate kinautilo ‘oku hanga ‘e he “tuí, ‘amanaki leleí mo e manava’ofá ‘o takiaki’i mai kiate au — ko e matavai ‘o e mā’oni’oni kotoa pē.

29 Pea ko au, Molonai, hili ‘eku fanongo ki he ngaahi folofola ní, na’e fakafiemālie’i au, peá u pehē: ‘E ‘Eiki, ke fai pē ho

21b ‘Eta 3:20;
T&F 67:10–13.

22a ‘Inosi 1:13.

23a Molom. 8:17; 9:33.

b 2 Nifai 33:1.

24a FFL Leá.

25a 1 Kol. 2:14.

26a Kalētia 6:7.

27a Sēkope 4:7.

b ‘Eke. 4:11;

1 Kol. 1:27.

c FFL ‘Alo’ofá.

d Luke 18:10–14;

T&F 1:28.

FFL Loto-fakatōkilaló.

e Luke 9:46–48;

2 Kol. 12:9.

28a 1 Kol. 13:1–13;

Molonai 7:39–47.

finangalo mā'oni'oní, he 'oku ou 'ilo'i 'okú ke fai ki he fānau 'a e tangatá 'o fakatatau mo 'enau tuí;

30 He na'e pehē 'e he tokoua 'o Sēletí ki he mo'unga ko Seilíní, Ke "hiki—pea na'e hiki ia. Pea kapau na'e 'ikai ha'ane tui pehē na'e 'ikai ke hiki ia; ko ia 'okú ke ngāue 'i he hili 'a e ma'u 'e he tangatá 'a e tuí.

31 He na'e pehē 'a ho'o fakahā koe ki ho'o kau ākongá; he na'e hili 'enau ma'u 'a e "tuí, mo lea 'i ho huafá, na'á ke toki fakahā koe kiate kinautolu 'i he fu'u māfima'fi lahi.

32 Pea 'oku ou manatu'i foki na'á ke folofola kuó ke teuteu ha fale mo'ó e tangatá, 'io, 'i he lotolotonga 'o e ngaahi "nofo'anga 'o ho'o Tamaí, 'a ia 'e lava ai 'e he tangatá 'o ma'u ai ha ^b'amanaki 'oku lelei angé; ko ia kuo pau ke 'amanaki lelei 'a e tangatá, pe 'e 'ikai te ne ma'u ha tofi'a 'i he potu kuó ke teuteú.

33 Pea ko e tahá, 'oku ou manatu'i na'á ke folofola kuó ke "ofa ki māmani, 'o a'u ki ho'o tuku hifo ho'o mo'uí ma'á e māmaní, koe'uhí ke ke lava 'o toe ma'u ia ke teuteu ha potu mo'ó e fānau 'a e tangatá.

34 Pea ko 'eni 'oku ou 'ilo'i ko e "ofa 'a ia kuó ke ma'u ki he fānau 'a e tangatá ko e manava'ofá ia; ko ia, kapau 'oku 'ikai ma'u 'e he tangatá 'a e manava'ofá, 'e

'ikai te nau fa'a ma'u 'a e potu 'a ia kuó ke teuteu 'i he ngaahi nofo'anga 'o ho'o Tamaí.

35 Ko ia, 'oku ou 'ilo'i he me'á ni 'a ia kuó ke folofola'akí, kapau 'oku 'ikai ma'u 'e he kau Senitailé 'a e manava'ofá, koe'uhi ko homau vaivaí, te ke 'ahí'ahí'i 'a kinautolu, pea to'o meiate kinautolu 'a honau "talēnití, 'io, na'a mo ia kuo nau ma'ú, pea foaki kiate kinautolu 'a ia te nau ma'u 'o lahi angé.

36 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku lotu ki he 'Eikí ke ne foaki ki he kau Senitailé 'a e "ofá, koe'uhi ke nau ma'u 'a e manava'ofá.

37 Pea na'e hoko 'o pehē na'e folofola mai 'a e 'Eikí kiate au: Kapau 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e manava'ofá 'oku tatau ai pē kiate koe, kuó ke tui faivelenga; ko ia, 'e "fakama'a ho ngaahi kofú. Pea ko e me'a 'i ho'o 'ilo'i ho ^bvaivaí, ko ia 'e ngaohi koe ke ke mālohi, 'o a'u ki ho'o nofo hifo 'i he potu kuó u teuteu 'i he ngaahi nofo'anga 'o 'eku Tamaí.

38 Pea ko 'eni ko au, Molonai, 'oku ou lea māvae ki he kau Senitailé, 'io, kae 'uma'ā foki mo hoku kāinga 'a ia 'oku ou 'ofa aí, kae 'oua ke tau fe'iloaki 'i he 'ao 'o e "fakamaau'anga 'o Kalaisí, 'a ia 'e 'ilo ai 'e he kakai fulipē 'oku 'ikai 'uli'i hoku ngaahi ^bkofú 'i homou totó.

30a Mātiu 17:20;
Sēkope 4:6;
Hilam. 10:6, 9.
FFL Mālohi.

31a FFL Tuí.

32a Sione 14:2;
'Īnosi 1:27;
T&F 72:4; 98:18.

^b FFL 'Amanaki,
'Amanaki Leleí.

33a Sione 3:16-17.

34a Molonai 7:47.
FFL Manava'ofá;
'Ofá.

35a Mātiu 25:14-30.
FFL Me'a-foakí;

Talēnití.

36a FFL 'Alo'ofá.

37a T&F 38:42; 88:74-75;
135:4-5.

^b 'Eta 12:27.

38a FFL Sisū Kalaisi—
Fakamaau.
^b Sēkope 1:19.

39 Pea te mou toki ‘ilo‘i kuó u ‘mamata kia Sísū, pea kuó ne fefolofolai mo au ko e ^bmata ki he mata, pea na‘á ne folofola mai kiate au ‘i he anga-fakatōkilalo mo‘oni, ‘o hangē ‘oku lea ha tangata ki ha taha kehé, ‘i he‘eku lea ‘a‘akú, ‘o kau ki he ngaahi me‘á ni.

40 Pea ko ha ngaahi me‘a si‘i pē kuó u tohi koe‘uhi ko ‘eku vaivai ‘i he faitohí.

41 Pea ko ‘eni, ‘oku ou fie na‘i-na‘i kiate kimoutolu ke mou ‘fekumi ki he Sísū ko ia ‘a ia kuo tohi ki ai ‘a e kau palōfitá mo e kau ‘aposeóló, koe‘uhi ke ‘iate kimoutolu ‘a e ‘ofa ‘a e ‘Otua ko e Tamaí, pea mo e ‘Eiki ko Sísū Kalaisí, mo e Laumālie Mā‘oni‘oní, ‘a ia ‘oku ^bfakamo‘oni kiate kinaua mo nofo‘ia ‘iate kimoutolu ‘o ta‘engatá. ‘Ēmeni.

VAHE 13

‘Oku lea ‘a ‘Eta ‘o kau ki ha Selūsalema Fo‘ou ‘e langa hake ‘i ‘Amelika ‘e he hako ‘o Siosefá—‘Okú ne kikitite, pea ‘oku kapusi ia ki tu‘a, ‘okú ne tohi ‘a e hisitōlia ‘o e kau Sēletí, pea kikitite‘i hono faka‘auha ‘o e kau Sēletí—‘Oku mafola ‘a e taú ‘i hono kotoa ‘o e fonuá.

PEA ko ‘eni ko au, Molonai, ‘oku ou hoko atu ke faka‘osi ‘eku lekooti ‘o kau ki he faka‘auha ‘o

e kakai ‘a ia ‘oku tefito ki ai ‘a ‘eku tohi.

2 He vakai, na‘a nau lí‘aki ‘a e ngaahi lea kotoa pē ‘a ‘Etá; na‘á ne tala mo‘oni kiate kinautolu ‘a e me‘a kotoa pē, talu mei he kamata‘anga ‘o e tangatá; pea ‘i he hili ‘a e ‘matuku atu ‘a e ngaahi vaí mei he funga ‘o e fonua ní na‘e hoko ia ko ha fonua mahu-‘inga ange ‘i he ngaahi fonua kehe kotoa pē, ko ha fonua kuo fili ‘e he ‘Eikí; ko ia ‘oku finangalo ‘a e ‘Eiki ke ^btauhi kiate ia ‘a e tangata kotoa pē ‘oku nofo ‘i hono funga ‘o iá;

3 Pea ko e potu ia ‘o e ‘Selūsalema Fo‘ou, ‘a ia ‘e ^b‘alu hifo mei langi, pea ko e potu toputapu mā‘oni‘oni ‘o e ‘Eikí.

4 Vakai, na‘e mamata ‘a ‘Eta ki he ngaahi ‘aho ‘o Kalaisí, pea na‘á ne lea ‘o kau ki ha ‘Selūsalema Fo‘ou ‘i he fonuá ni.

5 Pea na‘á ne lea foki ‘o kau ki he fale ‘o ‘Isilelí, pea mo e ‘Selūsalema ‘a ia ‘e ha‘u mei ai ‘a ^bLihai—‘o ka hili hono faka‘auhá ‘e toe langa hake ia, ko ha kolo ‘mā‘oni‘oni ki he ‘Eikí; ko ia, ‘e ‘ikai lava ke hoko ia ko ha Selūsalema Fo‘ou, he kuo tu‘u ia ‘i he kuonga mu‘á; ka ‘e toe langa hake ia ‘o hoko ko ha kolo mā‘oni‘oni ‘o e ‘Eikí; pea ‘e langa ia mo‘ó e fale ‘o ‘Isilelí.

6 Pea ‘e langa foki ha ‘Selūsalema Fo‘ou ‘i he fonuá ni, mo‘ó

39a FFL Sísū Kalaisi—
Ngaahi hā holo ‘a
Kalaisi hili ‘ene
mo‘ui fakamatelié.
b Sēnesi 32:30;
‘Eke. 33:11.
41a T&F 88:63; 101:38.
b 3 Nifai 11:32.

13 2a Sēnesi 7:11–24; 8:3.
b ‘Eta 2:8.
3a 3 Nifai 20:22;
21:23–24.
FFL Selūsalema Fo‘ou.
b Fakahā 3:12; 21:2.
4a FFL Saioné.
5a FFL Selūsalemá.

b 1 Nifai 1:18–20.
c Fakahā 21:10;
3 Nifai 20:29–36.
6a T&F 42:9; 45:66–67;
84:2–5;
TT 1:10.

e toenga ‘o e hako ‘o ^bSiosefá, ‘a ia ko ha ngaahi me‘a kuo ‘i ai hano ‘sīpingá.

7 He hangē ko hono ‘omi ‘e Siosefa ‘a ‘ene tamaí ki he fonua ko “Isipité, pea neongo na‘á ne pekia ‘i ai; ko ia, na‘e ‘omi ‘e he ‘Eikí ha toenga ‘o e hako ‘o Siosefá mei he fonua ko Selūsalemá, koe‘uhi ke ne ‘alo‘ofa ki he hako ‘o Siosefá ke ‘oua te nau ^b‘auha, ‘o hangē tofu pē ko ‘ene ‘alo‘ofa ki he tamaí ‘a Siosefá ke ‘oua te ne ‘auhá.

8 Ko ia, ko e toenga ‘o e fale ‘o Siosefá ‘e toe langa hake ‘i he “fonuá ni; pea ‘e hoko ia ko e fonua ‘o honau tofi‘á; pea te nau langa hake ha kolo mā‘oni‘oni ki he ‘Eikí, ‘o tatau mo e Selūsalema ‘i mu‘á; pea ‘e ^b‘ikai toe veuveuki ‘a kinautolu, kae ‘oua ke hokosia ‘a e ngata‘angá pea mole atu ‘a e māmani.

9 Pea ‘e ‘i ai ha langi ^afo‘ou mo ha māmani fo‘ou; pea te na tatau mo e ngaahi me‘a ‘i mu‘á kae kehe kuo mole atu ‘a e me‘a ‘i mu‘á, pea kuo hoko ‘o fo‘ou ‘a e me‘a kotoa pē.

10 Pea ‘e toki hoko mai ‘a e Selūsalema Fo‘ou; pea ‘oku monū‘ia ‘a kinautolu ‘oku nofo aí, he ko kinautolu ia ‘oku “hinehina honau ngaahi kofú ‘i he ta‘ata‘a ‘o e Lamí; pea ko kinautolu ia ‘oku lau fakataha

mo e toenga ‘o e hako ‘o Siosefá, ‘a ia na‘e ‘o e fale ‘o ‘Isilelí.

11 Pea ‘e toki hoko mai foki mo e Selūsalema motu‘á; pea ko hono kakaí, ‘oku monū‘ia ‘a kinautolu, he kuo fufulu ‘a kinautolu ‘i he ta‘ata‘a ‘o e Lamí; pea ko kinautolu ia ‘a ia na‘e fakamovetevete‘i pea “tānaki mai mei he ngaahi vahe ‘e fā ‘o e māmani, pea mei he ngaahi fonua ‘i he ^btokelaú, pea kuo nau kau ‘i hono fakahoko ‘o e fuakava ‘a ia na‘e fai ‘e he ‘Otuá mo ‘enua tamaí, ko ‘Ēpalahamé.

12 Pea ‘o ka hoko mai ‘a e ngaahi me‘a ní, ‘e fakahoko ai ‘a e folofolá ‘a ia ‘oku pehē, ko kinautolu na‘e “mu‘omu‘á, te nau muimui; pea ko kinautolu na‘e muimuí, te nau mu‘omu‘a.

13 Pea na‘á ku mei hiki mo ha toe me‘a kehe, ka kuo ta‘ofi au; ka na‘e ma‘ongō‘onga mo fakafo ‘a e ngaahi kikite ‘a ‘Etá; ka na‘a nau lau ia ko e me‘a noa pē, ‘o kapusi ia ki tu‘a; pea na‘á ne toitoi ‘i he ‘ana ‘o ha maka ‘i he ‘ahó, pea na‘á ne ‘alu atu ‘i he po‘ulí ‘o mamata ki he ngaahi me‘a ‘a ia ‘e hoko ki he kakaí.

14 Pea lolotonga ‘ene nofo ‘i he ‘ana ‘o ha maká na‘á ne hiki hono toe ‘o e lekōtí ni, ‘o mamata ki he ngaahi faka‘auha ‘a ia na‘e hoko ki he kakaí, ‘i he po‘ulí.

6b FFL Siosefa, Foha ‘o Sēkopé.

c ‘Alamá 46:24.
FFL Fakataipé.

7a Sēnesi 46:2–7; 47:6.
b 2 Nifai 3:5.

8a FFL Fonua ‘o e Tala‘ofá.

b Molonai 10:31.

9a 2 Pita 3:10–13;

Fakahā 21:1;

3 Nifai 26:3;

T&F 101:23–25.

10a Fakahā 7:14;

1 Nifai 12:10–11;

‘Alamá 5:27.

11a FFL ‘Isilelí—Ko hono tānaki ‘o ‘Isilelí.

b T&F 133:26–35.

c FFL Fuakava

Faka-‘Ēpalahamé.

12a Ma‘ake 10:31;

1 Nifai 13:42;

Sēkope 5:63;

T&F 90:9.

15 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he ta'u pē ko ia 'a ia na'e kapusi ki tu'a ia mei he kakaí na'e kamata ke 'i ai ha fu'u tau lahi 'i he kakaí, he na'e 'i ai 'a e tokolahi 'a ia na'e angatu'u, 'a ia ko ha kau tangata mālohi, 'o nau feinga ke faka'auha 'a Kolianitomuli 'aki 'enau ngaahi fakakaukau fufū 'o e fai angahala, 'a ia kuo lau ki ai.

16 Pea ko 'eni ko Kolianitomuli, kuó ne ako'i, ia, 'i he ngaahi faiva 'o e taú pea mo e olopoto kotoa 'o e māmaní, ko ia na'á ne tau'i 'a kinautolu na'e feinga ke faka'auha iá.

17 Ka na'e 'ikai te ne fakatomala, pe ko hono ngaahi foha pe ngaahi 'ofefine hoihoifuá; pe ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine hoihoifua 'o Kohoá; pe ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine hoihoifua 'o Kolihoá; pea ko hono fakakātoá, na'e 'ikai ha taha 'o e ngaahi foha, mo e ngaahi 'ofefine hoihoifua kotoa pē 'i he funga 'o e māmaní kotoa na'a nau fakatomala mei he'e-nau ngaahi angahalá.

18 Ko ia, na'e hoko 'o pehē 'i he 'uluaki ta'u 'a ia na'e nofo ai 'a 'Eta 'i he 'ana 'o ha maká, na'e 'i ai 'a e kakaí tokolahi 'a ia na'e tāmata'i 'i he heletā 'a e ngaahi kautaha "fufū ko iá, 'a ia na'e tau'i 'a Kolianitomuli ke nau lava 'o ma'u 'a e pule'angá.

19 Pea na'e hoko 'o pehē ko e ngaahi foha 'o Kolianitomulí na'e lahi 'enau taú pea mo e mole honau totó.

20 Pea 'i hono ua 'o e ta'ú na'e hoko mai 'a e folofola 'a e 'Eikí

kia 'Eta, 'oku totonu ke ne 'alu pea kikite kia "Kolianitomuli, kapau te ne fakatomala, pea mo e kotoa 'o hono falé, 'e tuku kiate ia 'e he 'Eikí 'a hono pule'angá pea fakamo'ui 'a hono kakaí.

21 Kapau 'e 'ikai 'e faka'auha 'a kinautolu, pea mo hono falé kotoa tuku kehe pē ia. Pea te ne mo'ui pē ke mamata ki hono fakamo'oni'i 'o e ngaahi kikite kuo lea 'aki 'o kau ki he ma'u 'e ha kakaí "kehe 'a e fonuá ko honau tofi'a; pea te nau tanu 'a Kolianitomuli; pea 'e faka'auha 'a e kakaí kotoa pē tuku kehe pē 'a ^bKolianitomuli.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai fakatomala 'a Kolianitomuli, pe ko hono falé, pe ko e kakaí; pea na'e 'ikai ke tuku 'a e taú; pea na'a nau feinga ke tāmata'i 'a 'Eta, ka na'á ne hola meiate kinautolu 'o ne toe toitoi 'i he 'ana'i maka.

23 Pea na'e hoko 'o pehē na'e hopo hake 'a Seileti, pea na'á ne tau'i foki 'a Kolianitomuli; pea na'á ne ikuna ia, ko ia 'i hono tolu 'o e ta'ú na'á ne puke pōpula ai ia.

24 Pea na'e hanga 'e he ngaahi foha 'o Kolianitomulí, 'i hono fā 'o e ta'ú, 'o ikuna 'a Seileti, 'o nau ma'u 'a e pule'angá 'o fakafoki ki he'enau tamaí.

25 Ko 'eni na'e kamata 'a e tau 'i he funga kotoa 'o e fonuá, ko e tangata taki taha mo 'ene fa'ahi na'e tau ke ma'u 'a e me'a na'á ne holi ki ai.

26 Pea na'e 'i ai 'a e kau kaiha'a, pea ko hono fakakātoá, na'e 'i ai

18a 'Eta 8:9–26.
20a 'Eta 12:1–2.

21a 'Amenai 1:19–21;
'Eta 11:21.

b 'Eta 15:29–32.

'a e fa'ahinga fai angahala kotoa pē 'i he funga kotoa 'o e fonuá.

27 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fu'u 'ita 'aupito 'a Kolianitomuli kia Seileti, pea na'á ne 'alu atu kiate ia mo 'ene kau tau' ke tau' i ia; pea na'a nau fepaki 'i he fu'u 'ita lahi, pea na'a nau fetaulaki 'i he tele'a 'o Kilikalí; pea na'e faka'au 'o fu'u fakamanavahē lahi 'a e tau'.

28 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tau' i ia 'e Seileti 'i he 'aho 'e tolu. Pea na'e hoko 'o pehē na'e ikuna' i ia 'e Kolianitomuli, 'o ne tuli ia kae 'oua kuó ne a'u atu ki he ngaahi potu tokalelei 'o Hesiloní.

29 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe tau' i ia 'e Seileti 'i he ngaahi potu tokalelei; pea vakai, na'á ne ikuna' i 'a Kolianitomuli, 'o ne teke' i fakaholomui ia ki he tele'a 'o Kilikalí.

30 Pea na'e toe tau' i 'e Kolianitomuli 'a Seileti 'i he tele'a 'o Kilikalí, 'a ia na'á ne ikuna' i ai 'a Seileti 'o tāmata' i ia.

31 Pea na'e hoka' i 'e Seileti 'a Kolianitomuli 'i hono alangá, ko ia na'e 'ikai te ne toe 'alu ai ki he tau' i he ta'u 'e ua, pea 'i he taimi ko iá ko e kakai kotoa pē 'i he funga 'o e fonuá na'a nau fai 'a e lilingi toto, pea na'e 'ikai ha taha ke ta'ofi 'a kinautolu.

VAHE 14

Na'e hanga 'e he angahala 'a e kakai 'o 'omi ha fakamala'ia ki he fonuá—

Na'e tau 'a Kolianitomuli mo Kiliati, pea hoko kia Lipi, pea toki hoko kia Sise—Na'e 'ufi'ufi 'e he totó mo e tāmata' 'a e fonuá.

PEA ko 'eni na'e kamata ke 'i ai ha fu'u "mala'ia lahi 'i hono kotoa 'o e fonuá koe'uhi ko e fai hia 'a e kakai, 'a ia kapau, 'e tuku 'e ha tangata ha'ane me'angāuē pe ko 'ene heletaá ki he'ene tuku'anga me'á, pe ki he potu 'okú ne fa'a tauhi ai iá, vakai, 'i he pongipongi, he 'ikai te ne 'ilo ia, he na'e hulu pehē 'a e mala'ia' i he fonuá.

2 Ko ia, na'e pīkitai 'a e tangata taki taha ki he me'a 'a ia na'e 'a'aná, 'aki hono nimá, pea na'e 'ikai te ne fie kole pe 'oatu ha me'a; pea na'e puke ma'u 'e he tangata kotoa pē 'a e kau 'o 'ene heletaá 'aki hono nima to'o-mata'ú, ke malu' i 'ene koloá mo 'ene mo'ui 'a'aná mo hono malí mo e fānaú.

3 Pea ko 'eni, hili 'a e ta'u 'e ua, pea hili 'a e pekia 'a Sēletí, vakai, na'e hopo hake 'a e tokoua 'o Seiletí 'o ne tau' i 'a Kolianitomuli, pea na'e ikuna' i ai ia 'e Kolianitomuli, pea ne tuli ia ki he maomaonganoa 'o 'Eikisí.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'e toe tau' i 'e he tokoua 'o Seiletí ia 'i he maomaonganoa 'o 'Eikisí; pea na'e faka'au 'o fu'u fakamanavahē lahi 'a e tau', pea na'e tō 'a e lau afe 'i he heletaá.

5 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ākolo' i 'e Kolianitomuli 'a e maomaonganoa; pea na'e laka

atu ‘a e tokoua ‘o Seiletí mei he maomaonganoá ‘i he po‘ulí ‘o ne tāmata‘i ha konga ‘o e kau tau ‘a Kolianitomulí, lolotonga ‘enua konaá.

6 Pea na‘á ne ‘alu atu ki he fonua ko Moloní, ‘o ne fokotu‘u ia ‘i he nofo‘anga fakatu‘i ‘o Kolianitomulí.

7 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e nofo ‘a Kolianitomulí mo ‘ene kau taú ‘i he maomaonganoá ‘i he ta‘u ‘e ua, pea na‘á ne ma‘u ai ‘a e fu‘u ivi lahi ki he‘ene kau taú.

8 Pea ko ‘eni ko e tokoua ‘o Seiletí, ‘a ia ko hono hingoá ko Kiliate, na‘á ne ma‘u foki ‘a e fu‘u ivi lahi ki he‘ene kau taú, koe‘uhi ko e ngaahi kautaha fufuú.

9 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e hanga ‘e he‘ene taula‘eiki lahi ‘o fakapoongi ia lolotonga ‘ene nofo ‘i hono nofo‘anga fakatu‘i.

10 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e ‘i ai ha taha ‘o e ngaahi kautaha fufuú na‘á ne fakapoongi ia ‘i ha hala fufū, ‘o ne to‘o ma‘ana ‘a e pule‘angá; pea ko hono hingoá ko Lipi; pea ko Lipí ko ha tangata sino kaukaua lahi ia, ‘o lahi hake ‘i ha toe tangata kehe ‘i hono kotoa ‘o e kakaí.

11 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ‘uluaki ta‘u ‘o Lipí, na‘e ‘alu hake ‘a Kolianitomulí ki he fonua ko Moloní, ‘o ne tau‘i ‘a Lipi.

12 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘á ne tau mo Lipi, pea na‘e taa‘i ‘e Lipi ‘a hono umá ‘o ne lavea ai; ka neongo iá, na‘e ‘oho atu ‘a e kau tau ‘a Kolianitomulí kia Lipi, ‘o ne hola ai ki he ngaahi ngata‘anga fonua ki he matātahí.

13 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e

tuli ia ‘e Kolianitomulí; pea na‘e tau‘i ia ‘e Lipi ‘i he matātahí.

14 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tā hifo ‘e Lipi ‘a e kau tau ‘a Kolianitomulí, pea na‘a nau toe hola ai ki he maomaonganoa ‘o ‘Eikisií.

15 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tuli ia ‘e Lipi kae ‘oua kuó ne a‘u atu ki he ngaahi potu tokalelei ‘o ‘Ākisií. Pea kuo ‘ave ‘e Kolianitomulí ‘a e kakai kotoa pē mo ia ‘i he‘ene hola meia Lipí ki he potu ko ia ‘o e fonua ‘a ia na‘á ne hola ki aí.

16 Pea ‘i he‘ene a‘u atu ki he ngaahi potu tokalelei ‘o ‘Ākisií na‘a ne tau‘i ai ‘a Lipi, pea na‘á ne taa‘i ia kae ‘oua kuó ne mate; ka neongo iá, na‘e ‘oho mai ‘a e tokoua ‘o Lipí kia Kolianitomulí ‘o fetongi ia, pea na‘e faka‘au ‘o fu‘u fakamanavahē lahi ‘aupito ‘a e taú, pea na‘e toe hola ai ‘a Kolianitomulí mei he kau tau ‘a e tokoua ‘o Lipí.

17 Ko ‘eni ko e hingoa ‘o e tokoua ‘o Lipí ko Sise. Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e tuli ‘e Sise ‘a Kolianitomulí, pea na‘á ne ikuna‘i ‘a e ngaahi kolo lahi, pea na‘á ne tāmata‘i ‘a e kakai fefine pea mo e fānau fakatou‘osi, pea na‘á ne tutu ‘a e ngaahi koló.

18 Pea na‘e mafola ‘a e manavahē kia Sise ‘i he fonuá kotoa; ‘io, na‘e ongo atu ‘a e tangi ‘i hono kotoa ‘o e fonuá—Ko hai te ne fa‘a tu‘u hake ki he kau tau ‘a Sisé? Vakai, ‘okú ne tafi‘i ‘a e fonuá ‘i hono ‘aó!

19 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e kamata ke fakatahataha ‘a e kakaí ki ha ngaahi kau tau, ‘i hono kotoa ‘o e funga ‘o e fonuá.

20 Pea na'a nau mavahevahe; pea na'e 'i ai hanau ni'ihi na'a nau hola ki he kau tau 'a Sisé, ka ko honau ni'ihi na'a nau hola ki he kau tau 'a Kolianitomulí.

21 Pea na'e pehē fau hono lahi mo hono fuoloa 'o e taú, pea pehē fau mo hono fuoloa 'o e lilingi totó mo e faka'auhá, kuo 'ufi'ufi ai 'a e funga kotoa 'o e fonuá 'e he ngaahi "'anga'anga 'o e kakai maté.

22 Pea na'e pehē fau hono vave mo e fakato'oto'o 'o e taú na'e 'ikai ke toe 'i ai ha taha ke tanu 'a e maté, ka na'a nau laka atu mei he lilingi 'o e toto ki he lilingi 'o e toto, kae tuku pē 'a e ngaahi 'anga'anga fakatou'osi 'o e kakai tangatá, mo e kakai fefiné, pea mo e fānaú ke movetevete 'i he funga 'o e fonuá, ke keina 'e he "'uanga 'o e kakanó.

23 Pea na'e mafola atu 'a hono nanamú 'i he funga 'o e fonuá, 'io 'a hono kotoa 'o e funga 'o e fonuá; ko ia na'e faingata'a'ia 'a e kakaí 'i he 'aho mo e pō, koe'uhi ko hono nanamú.

24 Ka neongo iá, na'e 'ikai tuku 'e Sise 'a 'ene tuli 'a Kolianitomulí; he kuó ne fuakava ke ne sāuni kia Kolianitomuli 'a e toto 'o hono tokoua, 'a ia kuo maté, pea mo e folofola 'a e 'Eikí 'a ia kuo hoko mai kia 'Eta 'e 'ikai ke tō 'a Kolianitomuli 'i he heletā.

25 Pea ko ia 'oku tau vakai na'e 'a'ahi 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'aki 'a e kakato 'a hono houhaú, pea kuo hanga 'e he'e-nau fai angahala mo e ngaahi

anga-fakalieliá 'o tofa ha hala ki honau faka'auha ta'engatá.

26 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tuli 'e Sise 'a Kolianitomuli ki he feitu'u fakahahaké, 'o a'u ki he ngaahi ngata'anga 'o e matātahí, pea na'á ne tau ai mo Sise 'i he 'aho 'e tolu.

27 Pea na'e pehē fau hono fakamanavahē 'o e faka'auha 'i he kau tau 'a Sisé na'e kamata ke 'a e kakaí ke manavahē, 'o nau kamata ke hola mei he kau tau 'a Kolianitomulí; pea na'a nau hola ki he fonua ko Kolihoá, 'o nau tafi'i atu 'a e kakaí 'o e fonuá 'i honau 'aó, 'a kinautolu kotoa pē na'e 'ikai ke fie kau mo kinautolú.

28 Pea na'a nau fokotu'u honau ngaahi fale fehikitakí 'i he tele'a 'o Kolihoá; pea na'e fokotu'u 'e Kolianitomuli 'a hono ngaahi fale fehikitakí 'i he tele'a 'o Suá. Ko 'eni na'e ofi 'a e tele'a 'o Suá ki he mo'unga ko Kaminoá, ko ia, na'e tñaki fakataha 'e Kolianitomuli 'a 'ene kau taú ki he mo'unga ko Kaminoá, 'o ne ifi ha talupite ki he kau tau 'a Sisé ke ui kiate kinautolu ke nau ō mai ke tau.

29 Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau ō mai, ka na'e toe teke'i 'a kinautolu; pea na'a nau toe ō mai ko hono tu'o uá, ka na'e toe teke'i 'a kinautolu ko hono tu'o ua. Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau toe ō mai ko hono tu'o tolu, pea na'e faka'au 'a e taú 'o fu'u fakamanavahē lahi.

30 Pea na'e hoko 'o pehē na'e taa'i 'e Sise 'a Kolianitomuli 'o

ne hoka'i ia 'o tu'o lahi 'aki 'a e ngaahi fu'u lavea loloto; pea ko Kolianitomuli, koe'uhi ko e mole lahi 'o hono totó, na'á ne pongia, pea na'e fata atu ia 'o hangē kuó ne maté.

31 Ko 'eni na'e lahi fau 'a e tō 'a e kakai tangatá mo e kakai fe-finé mo e fānau 'i he ongo fa'ahí fakatou'osi, na'e fekau ai 'e Sise ki hono kakai ke 'oua te nau tuli 'a e kau tau 'a Kolianitomulí; ko ia, na'a nau foki ai ki honau 'apitanga.

VAHE 15

'Oku mate ha lau miliona 'o e kau Sēletí 'i he tau—'Oku hanga 'e Sise mo Kolianitomuli 'o tānaki mai hono kotoa 'o e kakai ki he tau ki he 'auha—'Oku ta'ofi 'e he Laumālie 'o e 'Eiki 'ene fāinga mo kinautolú—'Oku faka'auha 'o 'osi'osingamālie 'a e pule'anga 'o e kau Sēletí—Ko Kolianitomuli pē na'e toé.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he toe mo'ui 'a Kolianitomuli mei hono ngaahi laveá, na'e kamata ke ne manatu ki he ngaahi lea kuo "lea 'aki 'e 'Eta kiate iá.

2 Na'á ne vakai kuo 'osi tō 'i he heletā 'a e meimei toko ua miliona nai 'o hono kakai, pea na'e kamata ke mamahi 'i hono lotó; 'io, kuo mate 'a e toko ua miliona 'o e kau tangata mālohi pea mo honau ngaahi malí mo 'enau fānaú.

3 Na'e kamata ke ne fakatomala mei he kovi kuó ne fai; na'e kamata ke ne manatu ki he ngaahi

lea kuo lea 'aki 'i he ngutu 'o e kau palōfita kotoa pē, pea na'á ne vakai kuo fakamo'oni'i kotoa ia 'o a'u mai ki ai, 'i he me'a kotoa pē; pea na'e tangi 'a hono laumālie 'o 'ikai loto ke fakafie-mālie'i.

4 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fai ha tohi kia Sise, 'o kole kiate ia ke ne fakamo'ui 'a e kakai, pea te ne tukuange 'a e pule'angá koe'uhi kae mo'ui 'a e kakai.

5 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he ma'u 'e Sise 'a 'ene tohi na'á ne fai ha tohi kia Kolianitomuli, 'o pehē kapau te ne tukuange ia ke ne tāmata'i 'aki 'ene heletā 'a'aná, te ne fakamo'ui 'a e kakai.

6 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'ikai fakatomala 'a e kakai mei he'enau angahalá; pea ko e kakai 'o Kolianitomulí na'e ue'i hake ke 'ita ki he kakai 'o Sisé; pea ko e kakai 'o Sisé na'e ue'i hake ke 'ita ki he kakai 'o Kolianitomulí; ko ia, na'e tau'i 'e he kakai 'o Sisé 'a e kakai 'o Kolianitomulí.

7 Pea 'i he vakai 'e Kolianitomuli kuo ofi ke ikuna'i iá na'á ne toe hola mei he kakai 'o Sisé.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne a'u atu ki he vai 'o Lipiliani-kumé, 'a ia, ko hono 'uhingá, ko e lahi, pe lahi hake 'i he me'a kotoa pē; ko ia, 'i he'enau a'u ki he ngaahi vai ko 'ení, na'a nau fokotu'u honau ngaahi fale fehikitaki; pea na'e fokotu'u foki 'e Sise 'a hono ngaahi fale fehikitaki 'o ofi kiate kinautolu; pea ko ia 'i he pongipongi hake na'a nau ō mai ke tau.

9 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau fai ha fu’u tau fakamana-vahē lahi faka’ulia, ‘a ia na’e toe lavea ai ‘a Kolianitomuli, pea na’á ne pongia koe’uhi ko e mole ‘a e totó.

10 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e fe’ohofi atu ‘a e kau tau ‘a Koli-anitomulí ki he kau tau ‘a Sisé, pea na’a nau ikuna ‘a kinautolu, ‘o nau ngaohi ‘a kinautolu ke hola meiate kinautolu; pea nau hola ki he feitu’u fakatongá, pea na’a nau fokotu’u honau ngaahi fale fehikitakí ‘i ha potu ‘a ia na’e ui ko ‘Okati.

11 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e fokotu’u ‘e he kau tau ‘a Koli-anitomulí ‘a honau ngaahi fale fehikitakí ‘i he tafa’aki ‘o e kí’i mo’unga ko Leimá; pea ko e mo’unga ia ‘a ia na’e hanga ‘e he’eku tamai ko Molomoná ‘o “fufuu’i ai ‘a e ngaahi lekooti ‘a ia ‘oku toputapú ki he ‘Eikí.

12 Pea na’e hoko ‘o pehē na’a nau tñaki fakataha ‘a e kakai fulipē ‘i he funga kotoa ‘o e fonuá, ‘a ia kuo te’eki ai ke tñmate’í, tuku kehe pē ‘a ‘Eta.

13 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e mamata ‘a ‘Eta ki he me’a kotoa pē na’e fai ‘e he kakai; pea na’á ne vakai ko e kakai na’e loto kia Kolianitomulí na’a nau fakatahataha hake ki he kau tau ‘a Koli-anitomulí; pea ko e kakai na’e loto kia Sisé na’a nau fakatahataha hake ki he kau tau ‘a Sisé.

14 Ko ia, na’e fe’unga mo e ta’u ‘e fā ‘a ‘enau tñaki fakataha mai ‘a e kakai, koe’uhi ke nau ma’u ‘a e kakai kotoa pē na’e ‘i

he funga ‘o e fonuá, pea koe’uhi ke nau ma’u ‘a e tokoni kotoa te nau ala ma’ú.

15 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘enau fakataha kotoa maí, ko e tangata taki taha ki he kau tau ‘a ia na’á ne loto ki ai, mo honau ngaahi uaifí mo ‘enau fñau— fakatou’osi ‘a e kakai tangata, mo e kakai fefine pea mo e fñau kuo fakamahafu ‘aki ‘a e ngaahi mahafu ‘o e tau, ‘o nau ma’u ‘a e ngaahi pā, pea mo e ngaahi “sifa-fatafata, mo e ngaahi tatā tau, pea kuo kofu ‘i he founa ‘o e taú— na’e laka atu ‘a e ongo fa’ahí taki taha ke tau, ‘o nau tau ‘i he ‘aho ko iá ‘o ‘osi, pea na’e ‘ikai ha ikuna.

16 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he’ene hokosia ‘a e po’ulí na’a nau hela’ia, ‘o nau foki ki honau ngaahi ‘apitangá; pea hili ‘enau foki ki honau ngaahi ‘apitangá na’a nau kamata ke ngala mo tangilāulau koe’uhi ko e mole ‘o e kau tō tau ‘i honau kakai; pea na’e lahi pehē fau ‘a ‘enau tangí, mo ‘enau ngalá mo ‘enau ngaahi tangilāulaú, na’e fu’u longoa’a’ia ‘a e ‘ataá.

17 Pea na’e hoko ‘o pehē ‘i he pongipongi haké, na’a nau toe ‘alu atu ke tau, pea na’e lahi mo fakamanavahē ‘a e ‘aho ko iá; ka neongo iá, na’e ‘ikai ha ikuna, pea ‘i he toe hokosia ‘a e po’ulí na’a nau ngaohi ke longoa’a’ia ‘a e ‘ataá ‘i he’enau ngaahi tangí, mo ‘enau ngalá, mo ‘enau ngaahi tengihia, koe’uhi ko e mole ‘o e kau tō tau ‘i honau kakai.

18 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e

toe fai ‘e Kolianitomuli ha tohi kia Sise, ‘o ne kole ke ‘oua te ne toe ha‘u ke tau, ka ke ne ma‘u ‘a e pule‘angá, pea fakamo‘ui ‘a e kakai.

19 Kae vakai, kuo tuku ‘e he Laumálie ‘o e ‘Eiki ‘a ‘ene fáinga mo kinautolú, pea na‘e ma‘u ‘e “Sētane ‘a e mālohi kakato ki he loto ‘o e kakai; he kuo tuku ‘a kinautolu ki he fefeka ‘o honau lotó, mo e fakapo‘uli ‘o honau ‘atamaí koe‘uhi ke faka‘auha ‘a kinautolu; ko ia na‘a nau toe ‘alu atu ke tau.

20 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau tau ‘i he ‘aho kotoa ko iá, pea ‘i he hokosia ki he po‘ulí, na‘a nau mohe pē mo ‘olunga ki he ‘enau ngaahi heletaá.

21 Pea ‘i he pongipongi haké na‘a nau toe tau ‘o a‘u ki he hoko ‘a e po‘ulí.

22 Pea ‘i he hokosia ‘a e po‘ulí na‘a nau “konā ‘i he ‘ita, ‘o hangē ko ha tangata ‘oku konā ‘i he uaine; pea na‘a nau toe mohe pē mo ‘olunga ki he ‘enau ngaahi heletaá.

23 Pea ‘i he pongipongi haké na‘a nau toe tau; pea ‘i he hoko ‘a e po‘ulí kuo nau tō kotoa pē ‘i he heletā tuku kehe pē ‘a e toko nimangofulu mā ua ‘o e kakai ‘o Kolianitomulí, mo e toko onongofulu mā hiva ‘o e kakai ‘o Sisé.

24 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau mohe pē mo ‘olunga ki he ‘enau ngaahi heletaá ‘i he pō ko iá, pea ‘i he pongipongi haké na‘a nau toe tau, ‘o nau tau ‘aki honau tūkuingatá ‘aki ‘enau

ngaahi heletaá mo ‘enau ngaahi paá, ‘i he ‘aho kotoa ko iá.

25 Pea ‘i he hokosia ‘a e poó, na‘e toko tolungofulu mā ua ‘a e kakai ‘o Sisé, pea toko uofulu mā fitu ‘a e kakai ‘o Kolianitomulí.

26 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau kai mo mohe, mo teuteu ke mate ‘i he pongipongi. Pea ko e kau tangata lalahi mo mālohi ‘a kinautolu ‘i he mālohi fakae-tangata.

27 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘a nau tau ‘i he houa ‘e tolu, pea na‘a nau pongia ‘i he mole ‘a e totó.

28 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘a e toe ma‘u ‘e he kau tangata ‘a Kolianitomulí ha ivi fe‘unga ke nau fa‘a ‘alú, na‘a nau teu ke hola ke fakahaofi ‘enau mo‘uí; kae vakai, na‘e tu‘u hake ‘a Sise, mo ‘ene kau tangatá foki, peá ne fuakava ‘i he ‘ene ‘itá te ne tāmate‘i ‘a Kolianitomuli, pe mate ‘i he heletā.

29 Ko ia, na‘á ne tuli ‘a kinautolu, pea ‘i he pongipongi haké na‘á ne ma‘u ‘a kinautolu; pea nau toe tau ‘aki ‘a e heletā. Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he ‘enau tō “kotoa ‘i he heletā, tuku kehe pē ‘a Kolianitomuli mo Sise, vakai, na‘e pongia ‘a Sise koe‘uhi ko e mole ‘a e totó.

30 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘a e falala ‘a Kolianitomuli ‘i he ‘ene heletaá, na‘á ne mālōlō si‘i, pea na‘á ne tu‘usi ‘a e ‘ulu ‘o Sisé.

31 Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i he hili ‘ene tu‘usi ‘a e ‘ulu ‘o Sisé,

na’e mālanga hake ‘a Sise ‘i hono nimá peá ne tō; pea hili ‘ene feinga ke mānavá, na’á ne mate.

32 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e tō ‘a “Kolianitomuli ki he kekelelé, ‘o ne hoko ‘o hangē kuo ‘ikai ha mo’ui ‘iate iá.

33 Pea na’e folofola ‘a e ‘Eikí kia ‘Eta, ‘o ne pehē kiate ia, ‘Alu atu. Pea na’á ne ‘alu atu, ‘o ne vakai ko e ngaahi folofola kotoa pē ‘a e ‘Eikí kuo fakahoko; pea na’á

ne faka’osi ‘ene “lekōtí; (ko e vahe teau ‘e taha kuo ‘ikai te u tohi) pea na’á ne fufuu’i ia ‘i he founa na’e ‘ilo ai ia ‘e he kakai ‘o Limihaí.

34 Ko ‘eni ko e ngaahi lea faka’osi ‘eni kuo tohi ‘e “‘Etá: Kapau ko e finangalo ‘o e ‘Eikí ke u liliu, pe te u kātekinā ‘a e finangalo ‘o e ‘Eikí ‘i he kakanó, ‘oku tatau ai pē, kae kehe pē ke fakamo’ui au ‘i he pule’anga ‘o e ‘Otuá. ‘Ēmeni.

KO E TOHI ‘A MOLONAI

VAHE 1

‘Oku tohi ‘a Molonai ke ‘aonga ki he kau Leimaná — Ko e kau Nīfai ‘e ‘ikai te nau faka’ikai’i ‘a Kalaisí ‘oku tāmāte’i ‘a kinautolu. Ta’u t.s. 401–421 nai.

KO ‘eni ko au, “Molonai, hili ‘eku faka’osi ‘a e hiki fakamatale ‘o e fakamatala ‘o e kakai ‘o Sēletí, na’á ku mahalo ‘e ‘ikai te u tohi mo ha toe me’a kehe, ka ‘oku te’eki ai te u mate; pea ‘oku ‘ikai te u fakahā au ki he kau Leimaná telia na’a nau faka’auha au.

2 He vakai, ko ‘enau ngaahi “fetau’akí ‘oku fu’u fakamana-vahē ‘aupito ‘iate kinautolu; pea koe’uhi ko ‘enau tāufehi’á ‘oku nau tāmāte’i ai ‘a e Nīfai kotoa pē ‘e ‘ikai te ne faka’ikai’i ‘a Kalaisí.

3 Pea ko au, Molonai, ‘e ‘ikai te u “faka’ikai’i ‘a e Kalaisí; ko ia, ‘oku ou hē hē holo ki ha potu pē ‘oku ou fa’a ‘alu ki aí ke malu’i ‘a ‘eku mo’ui ‘a’akú.

4 Ko ia, ‘oku ou tohi mo ha ngaahi me’a si’i ‘e ní’ihi, ‘o kehe mei he me’a ‘a ia na’e totonu ke u faí; he na’á ku ‘amanaki ‘e ‘ikai te u tohi mo ha toe me’a kehe; ka ‘oku ou tohi mo ha ngaahi me’a si’i ‘e ní’ihi, he’ilo na’a ‘aonga ‘apē ia ki hoku kāinga, ko e kau Leimaná, ‘i ha ‘aho ‘amui, ‘o fakatatau mo e finangalo ‘o e ‘Eikí.

VAHE 2

‘Oku foaki ‘e Sīsū ki he kau ākongā Nīfai ‘e toko hongofulu mā uá ‘a e mālohi ke foaki ‘a e me’a-foaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni. Ta’u t.s. 401–421 nai.

32a ‘Amenai 1:20–22.

33a Mōsaia 8:9;

‘Alamā 37:21–31;

‘Eta 1:1–5.

34a ‘Eta 12:2.

[MOLONAI]

1 1a FFL Molonai, Foha ‘o

Molomoná.

2a 1 Nīfai 12:20–23.

b ‘Alamā 45:14.

3a Mātiu 10:32–33;

3 Nīfai 29:5.

Ko e ngaahi folofola ‘a Kalaisi, ‘a ia na‘á ne folofola ‘aki ki he‘ene kau “ākongá, ‘a e toko hongofulu mā u ‘a ia na‘á ne filí, ‘i he‘ene hilifaki hono to‘ukupú kiate kinautolú—

2 Pea na‘á ne ui ‘a kinautolu ‘i honau hingoá, ‘o pehē: Ke mou ui ki he Tamaí ‘i hoku hingoá, ‘i he fu‘u lotu lahi; pea ka hili ho‘omou fai ‘eni te mou ma‘u ‘a e “mālohi koe‘uhi ko ia te mou hilifaki ki ai homou ^bnimá, te ‘mou foaki ki ai ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní; pea ‘i hoku hingoá te mou foaki ia, he ‘oku fai pehē ‘e he‘eku kau ‘aposekoló.

3 Ko ‘eni na‘e folofola ‘aki ‘e Kalaisi ‘a e ngaahi folofolá ni kiate kinautolu ‘i he‘ene ‘uluaki hā maí; pea na‘e ‘ikai fanongo ki ai ‘a e fu‘u kakaí, ka na‘e fanongo ki ai ‘a e kau ākongá; pea ko kinautolu kotoa pē ‘a ia na‘a nau “hilifaki ki ai honau ngaahi nimá, na‘e tō ki ai ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní.

VAHE 3

‘Oku fakanofo ‘e he kaumātu‘á ‘a e kau taula‘eikí mo e kau akonakí ‘i he hili-faki ‘o e nima. Ta‘u r.s. 401–421 nai.

Ko e founga na‘e ngāue ‘aki ‘e he kau ākongá, ‘a ia na‘e ui ko e “kaumātu‘a ‘o e Siasí, ke ^bfakanofo ‘a e kau taula‘eikí mo e kau akonakí—

2 Hili ‘enau lotu ki he Tamaí ‘i he huafa ‘o Kalaisí, na‘a nau hili-faki honau nimá kiate kinautolu, ‘o pehē:

3 ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí ‘oku ou fakanofo koe ke ke hoko ko ha taula‘eiki (pea kapau ko ha akonaki ia, ‘oku ou fakanofo koe ke ke hoko ko ha akonaki) ke malanga ‘aki ‘a e fakatomalá mo e “fakamolemole ‘o e ngaahi angahalá ‘ia Sisū Kalaisí, ‘i he kātaki ‘i he tui ki hono huafá ‘o a‘u ki he ngata‘angá. ‘Ēmeni.

4 Pea ko e founga ‘eni na‘a nau “fakanofo ai ‘a e kau taula‘eikí mo e kau akonakí, ‘o fakatatau ki he ngaahi ^bme‘a-foaki mo e ngaahi ui ‘a e ‘Otuá ki he tangatá; pea na‘a nau fakanofo ‘a kinautolu ‘i he ‘mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni, ‘a ia na‘e ‘iate kinautolú.

VAHE 4

Ko hono fakamatala‘i ‘a e founga ‘o e tāpuaki‘i ‘e he kaumātu‘á mo e kau taula‘eikí ‘a e mā ‘o e sākalamēnití. Ta‘u r.s. 401–421 nai.

KO E “founga ‘o e hanga ‘e he‘e-nau ^bkaumātu‘á mo e kau taula‘eikí ‘o tāpuaki‘i ‘a e sino mo e ta‘ata‘a ‘o Kalaisí ki he siasí; pea na‘a nau “tāpuaki‘i ia ‘o fakatatau ki he ngaahi fekau ‘a Kalaisí; ko ia ‘oku mau ‘ilo ‘oku totonu ‘a e foungá; pea na‘e

2 1a 3 Nifai 13:25.
2a FFL Mālohi.
b FFL Nimá,
Hilifaki ‘o e.
c 3 Nifai 18:37.
3a Ngāue 19:6.
3 1a ‘Alamā 6:1.

FFL Kaumātu‘á.
b FFL Fakanofó.
3a FFL Fakamolemole‘i
‘o e Ngaahi
Angahalá.
4a T&F 18:32; 20:60.
b FFL Me‘a-foakí.

c 1 Nifai 13:37;
Molonai 6:9.
4 1a 3 Nifai 18:1–7.
b FFL Kaumātu‘á.
c T&F 20:76–77.

tāpuaki'i ia 'e he kaumātu'á pe taula'eikí—

2 Pea na'a nau tū'ulutui hifo fakataha mo e siasí, 'o lotu ki he Tamai 'i he huafa 'o Kalaisí, 'o pehē:

3 'E 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'oku mau kole ki ho'o 'afió 'i he huafa 'o ho 'Alo ko Sisū Kalaisí, ke tāpuaki'i mo fakatapui 'a e "maá ni ki he ngaahi laumālie 'o kinautolu kotoa pē 'e 'ilo aí; ke nau 'ilo 'i he ^bfakamanatu ki he sino 'o ho 'Aló, 'o fakamo'oni'i ai ki ho'o 'afió, 'e 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'oku nau loto-fiemālie ke to'o kiate kinautolu 'a e "huafa 'o ho 'Aló, pea manatu ma'u ai pē kiate ia, mo tauhi 'ene ngaahi fekau 'a ia kuó ne tuku kiate kinautolú, koe'uhi ke 'iate kinautolu ma'u ai pē 'a hono "Laumālié. 'Ēmeni.

VAHE 5

Ko hono fakamatala'i 'o e founga 'o e tāpuaki'i 'a e uaine 'o e sākalamēnití. Ta'u T.S. 401–421 nai.

Ko e "founga 'o hono tāpuaki'i 'o e uainé—Vakai, na'a nau to'o 'a e ipú, 'o pehē:

2 'E 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'oku mau kole ki ho'o 'afió, 'i he huafa 'o ho 'Alo ko Sisū Kalaisí, ke tāpuaki'i mo fakatapui 'a e

"uainé ni ki he ngaahi laumālie 'o kinautolu kotoa pē 'e inu aí, ke nau fai ia 'i he ^bfakamanatu ki he ta'ata'a 'o ho 'Aló, 'a ia na'e lilingi koe'uhi ko kinautolu; ke nau fakamo'oni'i ai ki ho'o 'afió, 'e 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'oku nau manatu ma'u ai pē kiate ia, koe'uhi ke 'iate kinautolu 'a hono Laumālié. 'Ēmeni.

VAHE 6

'Oku papitaiso 'a e kakai 'oku fakatomalá pea feohi mo kinautolu—Ko e kāngalotu 'o e Siasí 'a ia 'oku fakatomalá 'oku fakamolemole'i—'Oku tataki 'a e ngaahi fakatahá 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Ta'u T.S. 401–421 nai.

PEA ko 'eni 'oku ou lea 'o kau ki he "papitaisó. Vakai, na'e papitaiso 'a e kaumātu'á, kau taula'eikí, mo e kau akonakí; pea na'e 'ikai papitaiso 'a kinautolu kā 'i he'enu fakahā 'a e fua 'oku fe'unga 'a ia 'oku nau ^btaau ai mo iá.

2 Pea na'e 'ikai te nau tali ha taha ke papitaiso kā 'i he'enu ha'u mo e "loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala, 'o fakamo'oni'i ki he siasí kuo nau fakatomala mo'oni mei he'enu ngaahi angahala kotoa pē.

3 Pea na'e 'ikai tali ha taha ke papitaiso kā 'i he'enu "to'o kiate

3a FFL Sākalamēnití.

b Luke 22:19;

1 Kol. 11:23–24;

3 Nifai 18:7.

c FFL Sisū Kalaisi—

To'o 'a e huafa 'o

Sisū Kalaisí kiate

kitautolu.

d FFL Laumālie

Mā'oni'oni.

5 1a 3 Nifai 18:8–11;

T&F 20:78–79.

2a T&F 27:2–4.

FFL Sākalamēnití.

b Luke 22:19–20;

1 Kol. 11:25.

6 1a FFL Papitaisó.

b FFL Fe'ungá.

2a FFL Loto-mafesifesi.

3a FFL Sisū Kalaisi—

To'o 'a e huafa 'o

Sisū Kalaisí kiate

kitautolu.

kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisi, pea fakapapau ke tauhi kiate ia 'o a'u ki he ngata'anga.

4 Pea ka hili hono tali 'a kinautolu ki he papitaiso, pea kuo nau ma'u pea ngāue mo "fakama'a 'a kinautolu 'e he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, na'e lau 'a kinautolu ki he kakai 'o e siasi 'o Kalaisi; pea na'e tohi honau ngaahi ^bhingoá, koe'uhí ke manatu'i mo fafanga 'a kinautolu 'aki 'a e folofola lelei 'a e 'Otuá, ke tauhi 'a kinautolu 'i he hala totonú, mo tokoni'i 'a kinautolu ke 'tokanga ma'u ai pē ki he lotu, 'o "falala taha pē ki he ngaahi lelei 'a Kalaisi, 'a ia ko e "tupu'anga mo e fakahaohaoa'anga 'o 'enau tuí.

5 Pea na'e "fa'a fakataha 'a e ^bsiasí, ke "aukai mo lotu, pea ke fetalanoa'aki 'iate kinautolu 'o kau ki he lelei 'o honau laumālié.

6 Pea na'a nau fa'a fakataha ke ma'u 'a e maá mo e uainé, ko e fakamanatu ki he 'Eiki mo Sisuú.

7 Pea na'a nau fu'u tokanga lahi ke "oua na'a 'i ai ha angahala 'iate kinautolu; pea 'ilonga 'a kinautolu na'e 'ilo'i 'oku nau angahalá, pea na'e 'i ai ha kau fakamo'oni 'e toko ^btolu mei he siasí na'a nau talatalaaki'i 'a kinautolu 'i he 'ao 'o e "kaumātu'á, pea kapau na'e 'ikai te nau faka-

tomala, mo "vete iá, na'e "tāmate'i honau ngaahi hingoá, pea na'e 'ikai lau 'a kinautolu 'i he kakai 'o Kalaisi.

8 Ka 'i he'enau "fa'a fakatomala mo kole ha fakamolemole, 'i he loto-mo'oni, na'e ^bfakamolemole'i 'a kinautolu.

9 Pea ko 'enau ngaahi fakatahá na'e "tataki ia 'e he siasí 'o fakatatau ki he anga 'o e ngaahi fakahinohino 'a e Laumālié, pea 'i he mālohi 'o e ^bLaumālie Mā'oni'oni; pea 'i hono fakahinohino'i 'e he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'a kinautolu ke malanga, pe enginaki, pe lotu, pe tautapa, pe hiva, pe ha me'a pē na'e fai ia.

VAHE 7

'Oku fai mai ha fakaafe ke hū ki he mālōlō'anga 'o e 'Eiki—Lotu 'i he loto-mo'oni—'Oku hanga 'e he Laumālie 'o Kalaisi 'o tokoni'i 'a e tangatá ke ne 'ilo'i 'a e lelei mei he kovi—'Oku fakaloto'i 'e Sētane 'a e tangatá ke faka'ikai'i 'a Kalaisi mo faikovi—'Oku fakahā 'e he kau palōfitá 'a e hā'ele mai 'a Kalaisi—'Oku makatu'unga 'i he tuí, hono fai 'o e ngaahi maná mo e ngāue mai 'a e kau 'āngeló—'Oku totonu ke 'amanaki 'a e tangatá ki he mo'ui

4a FFL Haohaoá.

b T&F 20:82.

c 'Alamā 34:39;

3 Nifai 18:15-18.

d 2 Nifai 31:19;

T&F 3:20.

e Hepelū 12:2.

5a 3 Nifai 18:22;

4 Nifai 1:12;

T&F 88:76.

b FFL Siasi 'o Sisū

Kalaisi.

c FFL 'Aukai.

7a T&F 20:54.

b T&F 42:80-81.

FFL Fakamo'oni.

c 'Alamā 6:1.

FFL Kaumātu'á.

d FFL Vete 'a e

Angahalá.

e 'Eke. 32:33;

T&F 20:83.

FFL Tu'usi mei he

Siasi.

8a Mōsaia 26:30-31.

b FFL Fakamolemole,

Fakamolemole'i.

9a T&F 20:45; 46:2.

b FFL Laumālie

Mā'oni'oni.

*ta'engatá pea pīkitai ki he manava-
'ofá. Ta'u t.s. 401-421 nai.*

PEA ko 'eni, ko au Molonai, 'oku ou tohi 'a e ni'íhi 'o e ngaahi lea 'a 'e'ku tamai ko Molomoná, 'a ia na'á ne lea 'aki 'o kau ki he "tuí, 'amanaki lelei, mo e manava'ofá; he ko e anga 'eni 'o 'ene lea ki he kakaí, 'i he'ene akonaki kiate kinautolu 'i he fale lotu lahi 'a ia kuo nau langa ko e potu ke lotu aí.

2 Pea ko 'eni ko au, Molomona, 'oku ou lea kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga 'ofeina; pea ko e me'a 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá ko e Tamaí, mo hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, mo hono finangalo toputapú, koe'uhi ko e me'a-foaki 'o 'ene "ui kiate aú, ko ia 'oku fakangofua ai au ke u lea kiate kimoutolu 'i he taimi ko 'ení.

3 Ko ia, 'oku ou fie lea kiate kimoutolu 'a ia 'oku 'i he siasí, 'a ia ko e kau muimui angafakamelino 'o Kalaisí, 'a ia kuo ma'u ha 'amanaki fe'unga 'a ia te mou lava ai 'o hū ki he "mālōlō'anga 'o e 'Eikí, 'o fai atu mei he taimí ni kae 'oua ke mou mālōlō fakataha mo ia 'i langi.

4 Pea ko 'eni 'e hoku kāinga, 'oku ou pehē 'oku hanga 'e he me'á ni 'o fakamahino 'i homou tu'ungá 'i ho'omou "a'eva 'i he melino mo e fānau 'a e tangatá.

5 He 'oku ou manatu'í 'a e folo-

folá 'a e 'Otuá 'a ia 'oku pehē te mou "ilo 'a kinautolu 'i he'enu ngaahi ngāué; he kapau 'oku lelei 'enu ngaahi ngāué, 'oku nau lelei mo kinautolu foki.

6 He vakai, kuo folofola 'a e 'Otuá kapau 'oku "angakovi ha tangata 'e 'ikai te ne fa'a fai ha me'a 'oku lelei; he kapau 'okú ne foaki ha me'a'ofa, pe^blotu ki he 'Otuá, ka 'o kapau 'oku 'ikai te ne fai ia 'i he loto-mo'oni 'oku ta'e'aonga ia kiate ia.

7 He vakai, 'oku 'ikai lau ia kiate ia ko e mā'oni'oni.

8 He vakai, kapau 'oku foaki 'e ha tangata 'oku "angakovi ha me'a'ofa, 'okú ne fai ia 'i he^bfakahōhōloto pē; ko ia 'oku lau ia kiate ia 'o hangē ko ha'ane ta'ofi 'a e me'a'ofá; ko ia 'oku lau ia ko e angahala 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

9 Pea 'oku pehē hono lau ia ko e angahala ki ha tangata, 'o kapau te ne lotu kae 'ikai 'i he "loto-mo'oni; 'io, pea 'oku ta'e'aonga ia kiate ia, he 'oku 'ikai tali 'e he 'Otuá ha taha pehē.

10 Ko ia, ko e tangata 'oku angakoví 'oku 'ikai te ne fa'a fai ha me'a 'a ia 'oku lelei; pea 'e 'ikai foki te ne foaki ha me'a'ofa 'oku lelei.

11 He vakai, 'oku 'ikai fa'a tupu 'i ha "matavai 'oku koná 'a e vai 'oku lelei; pea 'oku 'ikai foki fa'a tupu 'i ha matavai 'oku lelei 'a e vai 'oku kona; ko ia, ko e tangata ko ia 'oku hoko ko e tamaio'eiki

7 1a 1 Kol. 13:1-13;
'Eta 12:3-22, 27-37;
Molonai 8:14;
10:20-23.
2a FFL Uí.
3a FFL Mālōlō.

4a 1 Sione 2:6;
T&F 19:23.
5a 3 Nifai 14:15-20.
6a Mātiu 7:15-18.
b 'Alamā 34:28.
FFL Lotú.

8a LFkt. 15:8.
b T&F 64:34.
9a Sēmisi 1:6-7; 5:16;
Molonai 10:4.
11a Sēmisi 3:11-12.

'a e tēvoló 'oku 'ikai lava ia 'o ^bmuimui kia Kalaisi; pea kapau 'okú ne muimui kia Kalaisi 'oku 'ikai te ne lava 'o hoko ko ha tamaio'eiki 'a e tēvoló.

12 Ko ia, ko e ngaahi me'a kotoa pē 'oku "leleí 'oku tupu ia mei he 'Otuá; pea ko e me'a 'oku ^bkoví 'oku tupu ia mei he tēvoló; he ko e tēvoló ko ha fili ia ki he 'Otuá, pea 'okú ne fakafili kiate ia ma'u ai pē, pea 'okú ne fakaafe'i mo fakatauele'i ke 'fai angahala, pea ke fai 'a e me'a ko ia 'oku koví ma'u pē.

13 Kae vakai, ko e me'a ko ia 'oku tupu mei he 'Otuá 'oku fakaafe'i mo poupou'i ke faillelei ma'u ai pē; ko ia, ko e me'a kotoa pē 'oku fakaafe'i mo "poupou'i ke faillelei, mo 'ofa ki he 'Otuá, pea tauhi kiate ia, 'oku ^bue'i hake ia 'e he 'Otuá.

14 Ko ia, mou tokanga, 'e hoku kāinga 'ofeina, ke 'oua na'a mou fakamāu'i 'a e me'a 'oku "koví ko e tupu ia mei he 'Otuá, pe ko e me'a 'oku lelei pea mei he 'Otuá 'oku mei he tēvoló ia.

15 He vakai, 'e hoku kāinga, 'oku tuku kiate kimoutolu ke mou "fakamāu'i, koe'uhí ke mou 'ilo'i 'a e leleí mei he koví; pea ko e founga ke fakamāu'i 'oku mahinongofua, koe'uhi ke mou 'ilo ai 'i ha 'ilo haohaoa, 'o

hangē 'oku faikehekehe 'a e 'ahó mei he pō fakapo'ulí.

16 He vakai, 'oku foaki 'a e "Laumālie 'o Kalaisí ki he tangata kotoa pē, koe'uhi ke ne ^b'ilo'i 'a e leleí mei he koví; ko ia, 'oku ou fakahā kiate kimoutolu 'a e founga ke fakamāu; he ko e me'a kotoa pē 'oku fakaafe'i ke faillelei, pea 'oku fakaloto'i ke tui kia Kalaisí, 'oku 'omai ia 'i he mālohi mo e foaki 'a Kalaisí; ko ia te mou fa'a 'ilo'i ai 'i ha 'ilo haohaoa 'oku tupu ia mei he 'Otuá.

17 Ka ko e me'a kotoa pē 'oku fakaloto'i 'a e tangatá ke "fai-koví, 'o 'ikai tui kia Kalaisí, pea faka'ikai'i iá, pea 'ikai tauhi ki he 'Otuá, 'oku mou fa'a 'ilo'i ai 'i ha 'ilo haohaoa 'oku tupu ia mei he tēvoló; he ko hono anga 'eni 'o e ngāue 'a e tēvoló, he 'oku 'ikai te ne fakaloto'i ha tangata 'e taha ke faillelei, 'ikai, 'oku 'ikai ha taha; pea 'oku 'ikai foki ke fai pehē mo 'ene kau 'āngeló; pea 'oku 'ikai ke fai pehē mo kinautolu 'oku fakavaivai'i 'a kinautolu kiate iá.

18 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga, ko e me'a 'i ho'omou 'ilo'i 'a e maama 'a ia te mou fa'a fakamāu'i 'akí, pea ko e maama ko iá 'a e "maama 'a Kalaisí, tokanga ke 'oua na'a mou fakamaau

11b Mātiu 6:24;
2 Nifai 31:10-13;
T&F 56:2.
12a Sēmisi 1:17; 1
Sione 4:1-2;
'Eta 4:12.
b 'Alamā 5:39-42.
c Hilam. 6:30.
FFL Angahalá.
13a 2 Nifai 33:4;

'Eta 8:26.
b FFL Ue'i
Fakalaumālié.
14a 'Īsaia 5:20;
2 Nifai 15:20.
15a FFL 'Ilo'iló,
Me'a-foaki 'o e.
16a FFL Konisēnisí;
Maama 'o Kalaisí.
b Sēnesi 3:5;

2 Nifai 2:5, 18, 26;
Mōsaia 16:3;
'Alamā 29:5;
Hilam. 14:31.
17a FFL Angahalá.
18a Mōsaia 16:9;
T&F 50:24; 88:7-13.
FFL Maama 'o Kalaisí.

ta'etotonu; he ko e anga ko ia 'oku mou ^bfakamaau 'aki 'e fakamaū 'i ai foki mo kimoutolu.

19 Ko ia, 'oku ou kole kiate kimoutolu, 'e kāinga, ke mou kumi faivelenga 'i he "maama 'a Kalaisí ke mou 'ilo 'i 'a e leleí mei he koví; pea kapau te mou puke ma'u 'a e me'a kotoa pē 'oku leleí, pea 'ikai fakaanga 'i ia, kuo pau ke mou hoko mo'oni ko ha ^bfānau 'a Kalaisi.

20 Pea ko 'eni, 'e hoku kāinga, 'oku mou lava fēfē ke puke ma'u 'a e me'a kotoa pē 'oku leleí?

21 Pea 'oku ou a'u mai 'eni ki he tui ko ia, 'a ia na'á ku pehē te u lea ki ai; pea te u fakahā kiate kimoutolu 'a e founa te mou lava ai 'o puke 'a e me'a kotoa pē 'oku leleí.

22 He vakai, 'i he "afio 'i 'e he 'Otuá 'a e me'a kotoa pē, mo 'ene 'i he ta'engatá ki he ta'engatá, vakai, na'á ne fekau mai 'a e kau ^bāngelo ke tauhi ki he fānau 'a e tangatá, ke fakapapau 'i 'oku nau 'ilo ki he hā'ele mai 'a Kalaisí; pea 'e 'ia Kalaisi 'a e hoko mai 'a e me'a kotoa pē 'oku leleí.

23 Pea na'e fakahā foki 'e he 'Otuá ki he kau palōfitá, mei hono fofongá tonu, 'e hā'ele mai 'a Kalaisi.

24 Pea vakai, na'e 'i ai 'a e ngaahi founa kehekehe na'á ne fakahā ai 'a e ngaahi me'a ki he fānau 'a e tangatá, 'a ia na'e lelei; pea ko e ngaahi me'a kotoa pē 'oku leleí 'oku tupu meia Kalaisi;

ka 'ikai 'e kei nofo 'a e tangatá 'i he tu'unga "tō ki laló, pea 'e 'ikai hoko mai ha me'a 'oku leleí kiate kinautolu.

25 Ko ia, ko e me'a 'i he tauhi mai 'a e kau "āngeló, pea mo e folofola kotoa pē na'e 'alu atu 'i he fofonga 'o e 'Otuá, na'e kamata 'e he tangatá ke ngāue 'aki 'a e tui kia Kalaisí; pea ko ia 'i he tuí, na'a nau puke ma'u 'a e me'a kotoa pē 'oku leleí; pea na'e pehē ia 'o a'u ki he hā'ele mai 'a Kalaisí.

26 Pea hili 'ene hā'ele mai na'e fakamo'ui foki 'a e tangatá 'i he tui ki hono huafá; pea 'i he tuí, 'oku nau hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá. Pea hangē kuo pau 'oku mo'ui 'a Kalaisí na'á ne folofola 'aki 'a e ngaahi folofola ko 'eni ki he'etau ngaahi tamaí, 'o pehē: "Ilonga ha me'a te mou kole ki he Tamaí 'i hoku hingoá, 'a ia 'oku leleí, 'i he tui pea 'amanaki te mou ma'u iá, vakai, 'e fai ia kiate kimoutolu.

27 Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, kuo ngata koā 'a e ngaahi "maná koe'uhi ko e hā'ele hake 'a Kalaisi ki he langí, pea ne 'afio hifo 'i he nima to'omata'u 'o e 'Otuá, ke ^bekea mei he Tamaí 'a 'ene ngaahi totonu ki he 'alo'ofá 'a ia 'okú ne ma'u ki he fānau 'a e tangatá?

28 He kuó ne totongi 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e fonó, pea 'okú ne 'ekea 'a kinautolu kotoa pē 'oku ma'u 'a e tui kiate iá; pea

18b LSS, Mātiu 7:1–2;
Luke 6:37; Sione 7:24.

19a T&F 84:45–46.
b Mōsaia 15:10–12;
27:25.
FFL Foha mo e

Ngaahi 'Ofefine 'o e
'Otuá, Ngaahi.

22a FFL 'Otuá.
b Mōseia 5:58.
FFL 'Āngeló, Kau.
24a 2 Nifai 2:5.

25a 'Alamā 12:28–30.

26a 3 Nifai 18:20.
FFL Lotú.

27a FFL Maná.
b 'Īsaia 53:12;
Mōsaia 14:12.

ko kinautolu 'oku ma'u 'a e tui kiate iá te nau "piki ki he me'a lelei kotoa pē; ko ia 'okú ne ^btaukapo' i ai 'a e fānau 'a e tangatá; pea 'okú ne 'afio 'o ta'engata 'i he ngaahi langí.

29 Pea koe'uhi kuó ne fai 'ení, 'e hoku kāinga 'ofeina, kuo ngata koā 'a e ngaahi maná? Vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai; pea kuo 'ikai foki ngata 'a e tauhi mai 'a e kau 'āngeló ki he fānau 'a e tangatá.

30 He vakai, 'oku nau fakangoongo kiate ia, ke ngāue 'o fakatatau ki he folofola 'o 'ene fekaú, 'o fakahā 'a kinautolu ki he fa'ahinga 'oku ma'u 'a e tui mālohí pea fakapapau honau 'atamaí ki he anga faka-'Otua kotoa pē.

31 Pea ko e lakanga 'o 'enu ngāué ke ui 'a e kakaí ki he fakatomalá, pea fakahoko mo fai 'a e ngāue 'o e ngaahi fuakava 'a e Tamaí, 'a ia kuó ne fai ki he fānau 'a e tangatá, ke teuteu 'a e hala 'i he fānau 'a e tangatá, 'i hono malanga 'aki 'a e folofola 'a Kalaisí kiate kinautolu 'a ia kuo fili 'e he 'Eikí, koe'uhí ke nau fakamo'oni kiate iá.

32 Pea 'i he'ene fai peheé, 'oku teuteu' i ai 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e hala ke lava ai 'e hono toe 'o e fa'ahinga 'o e tangatá 'o ma'u 'a e "tui kia Kalaisi, koe'uhi ke ma'u 'e he Laumālie Mā'oni'oni ha nofo'anga 'i honau lotó, 'o fakatatau mo hono mālohí; pea

'i he founá ni 'oku fakahoko ai 'e he Tamaí, 'a e ngaahi fuakava kuó ne fai mo e fānau 'a e tangatá.

33 Pea kuo folofola 'a Kalaisi: "Kapau te mou tui kiate au te mou ma'u 'a e mālohi ke fai 'a e me'a kotoa pē 'oku ^btotonu ke fai 'iate aú.

34 Pea kuó ne folofola: "Fakatomala 'e ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o e māmaní, pea ha'u kiate au, 'o papitaiso 'i hoku hingoá, pea ma'u 'a e tui kiate aú, koe'uhí ke fakamo'ui 'a kimoutolu.

35 Pea ko 'ení, 'e hoku kāinga 'ofeina, kapau 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á ni 'a ia kuó u lea 'aki kiate kimoutolú, pea 'e fakahā ia 'e he 'Otuá kiate kimoutolu, 'i he "mālohi mo e fu'u nāunau lahi 'i he ^b'aho faka'osí, 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á ni, pea kapau 'oku mo'oni ia kuo ngata koā 'a e 'aho 'o e ngaahi maná?

36 Pe kuo tuku koā 'e he kau 'āngeló 'a 'enu hā mai ki he fānau 'a e tangatá? Pe kuó ne "ta'ofi koā 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni meiate kinautolu? Pe te ne ta'ofi ia koā, 'i he kei laka 'a e taimí, pe kei tu'u 'a e māmaní, pe 'i he kei 'i ai ha tangata 'e toko taha 'i hono funga 'o'oná ke fakamo'ui?

37 Vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'Ikai; he 'oku tupu 'i he tuí hono fai 'o e ngaahi "maná; pea ko e me'a 'i he tuí

28a Loma 12:9; T&F 98:11.

b 1 Sione 2:1;

2 Nifai 2:9.

FFL Fakalaloá.

32a FFL Tuí.

33a Mātiu 17:20.

b T&F 88:64–65.

34a 3 Nifai 27:20;

'Eta 4:18.

35a 2 Nifai 33:11.

b T&F 35:8.

36a Molonai 10:4–5, 7, 19.

37a Mātiu 13:58;

Molom. 9:20;

'Eta 12:12–18.

‘oku hā mai ai ‘a e kau ‘āngeló mo tauhi ki he tangatá; ko ia, kapau kuo ngata ‘a e ngaahi me‘á ni ‘e mala‘ia ‘a e fānau ‘a e tangatá, he ‘oku tupu ia ‘i he ^bta‘etuí, pea ‘oku ta‘e‘aonga ‘a e me‘a kotoa pē.

38 He ‘oku ‘ikai lava ‘o fakamo‘uí ha tangata, ‘o fakatatau ki he ngaahi folofola ‘a Kalaisí, kapau ‘oku ‘ikai te nau tui ki hono huafá, ko ia, kapau kuo ngata ‘a e ngaahi me‘á ni, pea kuo ngata mo e tuí foki; pea ‘oku fakamanavahē ‘a e tu‘unga ‘oku ‘i ai ‘a e tangatá, he ‘oku nau hangē kuo ‘ikai ke fai ha huhu‘í.

39 Kae vakai, ‘e hoku kāinga ‘ofeina, ‘oku ou ‘ilo‘i ‘oku mou lelei ange ai, he ‘oku ou ‘ilo‘i ‘oku mou ma‘u ‘a e tui kia Kalaisi koe‘uhi ko ho‘omou angamaluú; he kapau ‘oku ‘ikai ke mou ma‘u ha tui kiate ia tā ‘oku ‘ikai te mou ^afe‘unga ke lau ‘a kimoutolu fakataha mo e kakai ‘o hono siasí.

40 Pea ko e tahá, ‘e hoku kāinga ‘ofeina, ‘oku ou fie lea kiate kimoutolu ‘o kau ki he ^aamanaki lelei. ‘E lava fēfē ke mou ma‘u ‘a e tuí, kapau ‘oku ‘ikai te mou ma‘u ‘a e ‘amanaki lelei?

41 Pea ko e hā ‘a e me‘a ke mou ^aamanaki lelei ki aí? Vakai ‘oku ou pehē kiate kimoutolu te mou ma‘u ‘a e ^bamanaki lelei ‘i he fakalelei ‘a Kalaisí pea mo e mā-

lohi ‘o ‘ene toetu‘ú, ke fokotu‘u hake ki he ‘mo‘ui ta‘engatá, pea ‘e fai ‘eni koe‘uhi ko ho‘omou tui kiate ia ‘o fakatau mo e tala‘ofá.

42 Ko ia, kapau ‘oku ma‘u ‘e ha tangata ‘a e ^atuí ^bkuo pau ke ne ma‘u mo e ‘amanaki lelei; he kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘amanaki ‘e ‘ikai lava ke ‘i ai ha tui.

43 Pea ko e tahá, vakai ‘oku ou pehē kiate kimoutolu ‘e ‘ikai te ne ma‘u ‘a e tuí mo e ‘amanaki, kapau ‘oku ‘ikai te ne ^aangamalū mo loto-fakatōkilalo.

44 Ka pehē, ‘oku ta‘e‘aonga ‘ene ^atuí mo e ‘amanaki lelei, he ‘oku ‘ikai ha taha ‘oku hōifua ki ai ‘a e ‘Otuá, ka ko e angamaluú mo e loto-fakatōkilaló; pea kapau ‘oku angamalū mo loto-fakatōkilalo ha tangata, ‘o ne ^bfakamo‘oni‘i ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní ko Sísū ‘a e Kalaisí, kuo pau ke ne ma‘u ‘a e manava‘ofá; he kapau ‘oku ‘ikai te ne ma‘u ‘a e manava‘ofá ko e me‘a noa pē ia; ko ia kuo pau ke ne ma‘u ‘a e manava‘ofá.

45 Pea ‘oku kātaki fuoloa ‘a e ^amanava‘ofá, pea ‘oku ‘ofa ia, pea ‘oku ‘ikai ^bmeheka, pea ‘oku ‘ikai fakafuofuolahi, ‘oku ‘ikai kumi ‘ene me‘a ‘a‘ana, ‘oku ‘ikai ‘itangofua, ‘oku ‘ikai fakakaukau kovi, pea ‘oku ‘ikai fiefia ‘i he angahalá ka ‘oku fiefia ‘i he mo‘oní, ‘okú ne kātaki ‘i he me‘a kotoa pē, ‘oku tui ki he me‘a kotoa pē, ‘oku ‘amanaki ki

37b Molonai 10:19–24.

39a FFL Fe‘ungá.

40a ‘Eta 12:4.

FFL ‘Amanakí,
‘Amanaki Lelei.

41a T&F 138:14.

b Taitusi 1:2;

Sēkope 4:4;

‘Alamā 25:16;

Molonai 9:25.

c FFL Mo‘ui Ta‘engatá.

42a FFL Tuí.

b Molonai 10:20.

43a FFL Angamalū.

44a ‘Alamā 7:24;

‘Eta 12:28–34.

b Luke 12:8–9.

FFL Fakamo‘oní.

Vete ‘a e Angahalá.

45a 1 Kol. 13:1–13.

b FFL Meheká.

he me'a kotoa pē, 'oku kātekina 'a e me'a kotoa pē.

46 Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, kapau 'oku 'ikai te mou ma'u 'a e manava'ofá, ko e me'a noa pē 'a kimoutolu, he 'oku 'ikai faka'au 'o ngata 'a e manava'ofá. Ko ia, mou nofo ma'u 'i he manava'ofá, 'a ia 'oku mahu'inga taha 'i he me'a kotoa pē, he kuo pau ke ngata 'a e me'a kotoa pē—

47 Ka ko e "manava'ofá 'a e ^b'ofa haohaoa 'a Kalaisí, pea 'oku tolonga ia 'o ta'engata; pea ko ia ia 'e 'ilo'i 'okú ne ma'u ia 'i he 'aho faka'osí, 'e lelei ia kiate ia.

48 Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, "lotu ki he Tamaí 'aki 'a e ivi kotoa 'o e lotó, koe'uhi ke faka-fonu 'a kimoutolu 'aki 'a e 'ofá ni, 'a ia kuó ne foaki kiate kinautolu kotoa pē 'oku ^bmuihui mo'oni 'i hono 'Alo ko Sísū Kalaisí; koe'uhi ke mou hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá; koe'uhi ka hoko 'a e taimi te ne hā mai aí te tau 'tatau mo ia, he te tau mamata kiate ia 'i hono anga totonú; koe'uhi ke tau ma'u 'a e 'amanaki lelei ni; koe'uhi ke "fakahaoahoa'i 'a kitautolu 'o hangē ko 'ene haohaoá. 'Ēmeni.

VAHE 8

Ko hono papitaiso 'o e fānau kei ikí ko ha angahala fakalielia ia— 'Oku mo'ui 'ia Kalaisi 'a e fānau ikí

koe'uhi ko e Fakalelei—'Oku tākitekina 'e he tui, fakatomalá, angamaluú mo e loto-fakatōkikaló, mo e ma'u 'o e Laumālie Mā'oni'oni, mo e kātaki ki he ngata'angá ki he fakamo'ui. Ta'u T.S. 401–421 nai.

Ko ha tohi na'e fai 'e he'eku "tamai ko Molomoná, kiate au, Molonai; pea na'e fai mai ia kiate au 'i he hili sí'i hono ui au ki he ngāue fakafaifekaú. Pea ko e me'a 'eni na'á ne tohi mai kiate aú, 'o pehē:

2 'E hoku foha 'ofeina, ko Molonai, 'oku ou fu'u fiefia 'aupito 'i he tokanga'i koe 'e ho 'Eiki ko Sísū Kalaisí, pea kuó ne ui koe ki he'ene ngāue fakafaifekaú, pea ki he'ene ngāue toputapú.

3 'Oku ou manatu'i koe ma'u ai pē 'i he'eku ngaahi lotú, peá u lotu ma'u ai pē ki he 'Otua ko e Tamaí, 'i he huafa 'o hono 'Alo Toputapu, ko Sisuú, ke ne tauhi koe, 'i he'ene "angalelei mo e ^b'alo'ofa ta'engatá, 'i he tui taau ma'u ki hono huafá 'o a'u ki he ngata'angá.

4 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku ou lea kiate koe 'o kau ki ha me'a 'okú ne fu'u fakamamahi'i 'aupito au; he 'oku mamahi hoku lotó koe'uhi ko e tupu hake 'a e ngaahi "fakakikihi 'iate kimoutolú.

5 He kapau, kuó u 'ilo'i 'a e mo'oni, kuo 'i ai 'a e ngaahi

47a 2 Nifai 26:30.
 FFL Manava'ofá.
 b Siosiuá 22:5.
 FFL 'Ofá.
 48a FFL Lotú.
 b FFL Sísū Kalaisi—

Fa'ifa'itaki'anga 'a
 Sísū Kalaisí;
 Talangofua.
 c 1 Sione 3:1–3;
 3 Nifai 27:27.
 d 3 Nifai 19:28–29.

FFL Haohaoá.
 8 1a Ng. Lea 'a M. 1:1.
 3a Mōsaia 4:11.
 b FFL 'Alo'ofá.
 4a 3 Nifai 11:22, 28;
 18:34.

fakakikihi 'iate kimoutolu 'o kau ki he papitaiso 'o ho'omou fānau ikí.

6 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku ou faka'amu ke ke ngāue faivelenga, ke to'o atu 'a e fu'u hala lahí ni meiate kimoutolu; he ko hono 'uhinga ia 'o 'eku fai atu 'a e tohí ni.

7 He na'e hili pē 'eku 'ilo'i 'a e ngaahi me'á ni meiate koé na'á kau fehu'i ki he 'Eikí 'o kau ki he me'a ko iá. Pea na'e hoko mai 'a e "folofola 'a e 'Eikí kiate au 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'o pehē:

8 Fanongo ki he ngaahi folofola 'a Kalaisi, ko ho Huhu'í, ko ho 'Eiki mo ho 'Otuá. Vakai na'e 'ikai te u ha'u ki he māmaní ke ui 'a e kau mā'oni'oni ka ko e kau angahalá ke fakatomala; 'oku 'ikai fie ma'u 'e he kakai "mo'ui lelei 'a e tangata faito'ó, ka ko kinautolu 'oku mahakí; ko ia, 'oku 'ikai ha ^bangahala 'a e ^cfānau ikí, he 'oku 'ikai te nau fa'a lava 'o ^dfai angahala; ko ia, kuo to'o 'a e mala'ia 'o ^e'Ātamá meiate kinautolu 'iate au, pea 'oku 'ikai hano mālohi kiate kinautolu, pea ko e fono 'o e ^fkamú 'oku fakangata ia 'iate au.

9 Pea ko e founga 'eni na'e fakahā ai 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e folofola 'a e 'Otuá kiate

aú; ko ia, 'e hoku foha 'ofeina, 'oku ou 'ilo'i ko e manuki mamafa 'i he 'ao 'o e 'Otuá, ke mou papitaiso 'a e fānau ikí.

10 Vakai 'oku ou pehē kiate koe ko e me'a 'eni ke ke ako'i—ko e fakatomalá mo e papitaisó kiate kinautolu 'oku "ala 'eke'i meiate kinautolu 'a e ngaahi ngāue 'oku nau fai pea 'oku nau lava 'o fai ha angahalá; 'io, ako ki he mātu'á kuo pau ke nau fakatomala pea papitaiso, pea fakavaivai'i 'a kinautolu 'o hangē ko 'enau ^bfānau ikí, pea 'e fakamo'ui kotoa 'a kinautolu fakataha mo 'enau fānau ikí.

11 Pea 'oku 'ikai fie ma'u 'e he'enau ^afānau ikí ke fakatomala, pe papitaiso. Vakai, ko e papitaisó ki he fakatomalá 'o fakahoko ai 'a e fekaú ke ^bfakamolemole'i 'a e ngaahi angahalá.

12 Ka 'oku mo'ui 'a e ^afānau ikí 'ia Kalaisi, talu mei he fokotu'u 'o e māmaní; pea kapau 'oku 'ikai pehē, pea ko e 'Otuá ta'etotonu 'a e 'Otuá, pea ko e 'Otuá 'oku feliliu'aki, pea 'oku ^bfilifilimānako 'i he kakai; he ko e toko fiha nai 'o e fānau iiki kuo mate te'eki papitaiso!

13 Ko ia, kapau 'e 'ikai lava 'o fakamo'ui 'a e fānau ikí ta'ekau ai 'a e papitaisó, 'oku pau pē kuo 'alu 'a e fa'ahingá ni ki ha heli ta'engata.

7a FFL Folofola 'a e 'Otuá.

8a Ma'ake 2:17.

b Mōsaia 3:16;
T&F 74:7.

c Ma'ake 10:13–16.

d FFL Angahalá.

e 2 Nifai 2:25–27.

FFL Hinga 'a 'Ātama

mo 'Ivī.

f Sēnesi 17:10–11.

FFL Kamú.

10a FFL Ala 'Eke'i mei ha Taha 'a 'Ene Ngaahi Ngāue.

b FFL Fānau;

Loto-fakatōkikaláló.

11a FFL Fānau;

Papitaiso—Ngaahi me'a 'oku fie ma'u ki he papitaisó.

b FFL Fakamolemole'i 'o e Ngaahi Angahalá.

12a T&F 29:46–47; 93:38.

b 'Efesō 6:9;

2 Nifai 26:33;

T&F 38:16.

14 Vakai 'oku ou pehē kiate koe, ko ia ia 'okú ne mahalo 'oku 'aonga 'a e papitaisó ki he fānau ikí 'okú ne mo'ua 'i he 'ahu 'o e mamahí pea mo e ngaahi ha'í 'o e angahalá; he 'oku 'ikai ke ne ma'u 'a e "tuí, 'amanaki lelei, pe ko e manava'ofá; ko ia, kapau 'e motuhi atu ia lolotonga 'ene fakakaukau peheé, kuo pau ke ne 'alu hifo ki heli.

15 He 'oku fakamanavahē 'a e fai angahala ke mahalo 'oku fakamo'ui 'e he 'Otuá ha tamasi'í si'í 'e taha koe'uhi ko e papitaisó, pea ko e taha kehé kuo pau ke mala'ia koe'uhi ko e 'ikai te ne papitaisó.

16 'E mala'ia 'a kinautolu 'e fakakovi'í 'a e ngaahi hā'ele-anga 'o e 'Eiki'í he founga ko 'ení, he kuo pau ke nau mala'ia 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala. Vakai, 'oku ou lea 'i he loto-to'a, peá u ma'u 'a e "mafai mei he 'Otuá; pea 'oku 'ikai te u manavahē ki ha me'a 'e fai 'e he tangatá; he 'oku hanga 'e he ^b'ofa haohaoá 'o 'teke'í ki tu'a 'a e ilifia kotoa pē.

17 Pea 'oku ou fonu 'i he "manava'ofá, 'a ia ko e 'ofa 'oku lauikuongá; ko ia, 'oku tatau 'a e fānau ikí kotoa pē kiate au; ko ia, 'oku ou 'ofa 'i he ^bfānau ikí 'aki ha 'ofa haohaoa; pea 'oku

nau tatau kotoa pē pea nau ma'u 'a e fakamo'uí.

18 He 'oku ou 'ilo'í 'oku 'ikai ko ha 'Otuá filifilimānako 'a e 'Otuá, pe ko ha tokotaha 'oku feliliu'aki; ka 'okú ne "ta'e-fa'aliliu ia mei he ta'engatá ki he ta'engatá ^bkotoa pē.

19 'Oku 'ikai lava 'a e "fānau ikí 'o fakatomala; ko ia, ko e fai angahala faka'ulia ke ta'ofi 'a e ngaahi 'alo'ofa haohaoa 'a e 'Otuá meiate kinautolu, he 'oku nau mo'ui kotoa pē 'iate ia koe'uhi ko 'ene ^b'alo'ofá.

20 Pea ko ia ia 'okú ne pehē 'oku fie ma'u 'e he fānau ikí 'a e papitaisó 'okú ne faka'ikai'í 'a e ngaahi 'alo'ofa 'a Kalaisí, peá ne fakata'e'aonga'í 'a 'ene "fakalelei mo e mālohi 'o 'ene huhu'í.

21 'E mala'ia 'a e fa'ahinga peheé, he 'oku nau tu'utāmaki ki he maté, mo "heli, mo e fakamamahi ^bta'engata. 'Oku ou lea 'aki ia 'i he loto-to'a; kuo fekau'í au 'e he 'Otuá. Fanongo ki ai pea tokanga, pe 'e tu'u ia ke talatalaaki'í 'a kimoutolu 'i he "nofo'anga fakamaau 'o Kalaisí.

22 He vakai 'oku "mo'ui 'a e fānau iiki kotoa pē 'ia Kalaisi, kae 'uma'ā 'a kinautolu kotoa pē 'oku 'ikai ma'u 'a e ^bfonó. He 'oku hoko mai 'a e mālohi 'o e "huhu'í kiate kinautolu kotoa pē

14a 1 Kol. 13:1–13;
'Eta 12:6;
Molonai 7:25–28;
10:20–23.
16a FFL Mafai.
b FFL 'Ofá.
c 1 Sione 4:18.
17a FFL Manava'ofá.
b Mōsaia 3:16–19.
18a 'Alamā 7:20;

Molom. 9:9.
FFL 'Otuá.
b Molonai 7:22.
19a Luke 18:15–17.
b FFL 'Alo'ofá.
20a FFL Fakalelei,
Fakalelei'í; Palani 'o
e Huhu'í.
21a FFL Helí.
b Sēkope 6:10;

Mōsaia 28:3;
T&F 19:10–12.
c FFL Sisū Kalaisi—
Fakamaau.
22a FFL Fakamo'ui—
Fakamo'ui 'o e fānaú.
b Ngāue 17:30;
T&F 76:71–72.
c FFL Huhu'í ('Eiki).

'oku 'ikai ma'u ha fonó; ko ia, ko ia ia 'oku 'ikai fakahalaia'í, pea ko ia ia 'oku 'ikai mo'ua ki ha fakamāu, 'oku 'ikai te ne lava 'o fakatomala; pea ko e fa'ahinga peheé 'oku ta'e'aonga ki ai 'a e papitaisó—

23 Ka ko e manuki ia 'i he 'ao 'o e 'Otuá, pea 'okú ne ta'ofi 'a e ngaahi 'alo'ofa 'a Kalaisí, mo e mālohi 'o hono Laumālie Mā'oni'oni, pea falala ki he ngaahi ngāue "mate.

24 Vakai, 'e hoku foha, 'oku 'ikai totonu ke hoko 'a e me'á ni; he ko e "fakatomalá 'oku ma'anautolu pē 'oku mo'ua ki he fakamāu mo e fakamala'ia 'o e fono kuo maumau'í.

25 Pea ko e ngaahi 'uluaki fua 'o e "fakatomalá ko e ^bpapitaisó; pea 'oku tupu 'a e papitaisó 'i he tui ki hono fakahoko 'o e ngaahi fekaú; pea 'oku hanga 'e hono fakahoko 'o e ngaahi fekaú 'o fakatupu hono 'fakamolemole'í 'o e ngaahi angahalá.

26 Pea 'oku hanga 'e he fakamolemole 'o e ngaahi angahalá 'o fakatupu 'a e "angamaluú mo e loto-fakatōkilaló; pea ko e me'a 'i he angamaluú mo e loto-fakatōkilaló 'oku tupunga ai 'a e 'a'ahi mai 'a e ^bLaumālie Mā'oni'oni, 'a ia ko e 'Fakafiemālie 'okú ne fakafonu ha taha 'aki 'a

e "amanaki leleí mo e "ofa hao-haoá, 'a ia ko e 'ofa 'oku tolonga 'i he ^ffaivelenga 'i he ^glotu, kae 'oua ke hokosia 'a e ngata'angá, pea nofo 'a e kau ^hmā'oni'oni kotoa pē mo e 'Otuá.

27 Vakai, 'e hoku foha, te u toe tohi atu kiate koe 'o kapau 'e 'ikai ke vave ha'aku 'alu atu ke tau'í 'a e kau Leimaná. Vakai, ko e "loto-híkisia 'a e pule'angá ni, pe ko e kakai 'o e kau Nifai, 'oku tupunga ai honau faka'auhá 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala.

28 Lotua 'a kinautolu, 'e hoku foha, koe'uhi ke hoko kiate kinautolu 'a e fakatomalá. Kae vakai, 'oku ou manavahē telia na'a kuo tuku 'e he Laumālie 'a 'ene "fāinga mo kinautolú; pea 'i he potu fonuá ni 'oku nau feinga foki ke ta'ofi 'a e mālohi mo e mafai kotoa pē 'oku tupu mei he 'Otuá; pea 'oku nau ^bfaka'ikai'í 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

29 Pea 'i he hili 'enau faka'ikai'í ha fu'u 'ilo lahi pehē, 'e hoku foha, kuo pau ke nau 'auha vave, pea fakamo'oni'í ai 'a e ngaahi kikite na'e lea 'aki 'e he kau palōfitá, kae 'uma'ā mo e ngaahi folofola 'a hotau Fakamo'uí.

30 Nofo ā, 'e hoku foha, kae 'oua ke u toe tohi atu kiate koe, pe ko ha'aku toe fe'iloaki mo koe. 'Ēmeni.

23a T&F 22:2.

24a FFL Fakatomala, Fakatomala'í.

25a FFL Papitaiso—
Ngaahi me'a 'oku fie ma'u ki he papitaisó.
b Mōsesē 6:58–60.

c T&F 76:52.

FFL Fakamolemole'í 'o e Ngaahi

Angahalá.

26a FFL Angamalū.

b FFL Laumālie

Mā'oni'oni.

c FFL Fakafiemālie.

d FFL 'Amanakí, 'Amanaki Leleí.

e 1 Pita 1:22;

1 Nifai 11:22–25.

f FFL Faivelengá.

g FFL Lotú.

h FFL Mā'oni'oni, Kau.

27a T&F 38:39.

FFL Loto-híkisia.

28a Molom. 5:16.

b 'Alamā 39:6.

FFL Angahala 'oku 'ikai Fakamolemoleá.

Ko e tohi hono ua ‘a Molomona ki hono foha ko Molonai.

‘Oku kau ki ai ‘a e vahe 9.

VAHE 9

‘Oku anga-fakalielia mo angakovi fakatou‘osi ‘a e kau Nīfaí mo e kau Leimaná—‘Oku nau fefakamama-hi‘i‘aki mo fetāmate‘aki ‘iate kinautolu—‘Oku lotua ‘e Molomona ‘a e ‘alo‘ofa mo e angalelei ‘a e ‘Otuá ke nofo‘ia ‘a Molonai ‘o ta‘engata. Ta‘u t.s. 401–421 nai.

‘E HOKU foha ‘ofeina, ‘oku ou toe tohi atu kiate koe ke ke ‘ilo‘i ‘oku ou kei mo‘ui pē; ka ‘oku ou tohi atu ‘o kau ki ha ngaahi me‘a ‘oku fakamamahi.

2 He vakai, kuó u fai ha fu‘u tau fakamanavahē mo e kau Leimaná, ‘a ia na‘e ‘ikai te mau ikuna; pea kuo tō ‘a ‘Alekanetusi ‘i he heletā, pea pehē foki mo Lulame mo ‘Imeloni; ‘io, pea kuo mole ‘a e tokolahi ‘o ‘emau kau tangata lelei tahá.

3 Pea ko ‘eni vakai, ‘e hoku foha, ‘oku ou manavahē telia na‘a hanga ‘e he kau Leimaná ‘o faka‘auha ‘a e kakaí ni; he ‘oku ‘ikai te nau fakatomala, pea ‘oku hanga ‘e Sētane ‘o ue‘i ‘a kinautolu ma‘u ai pē ke nau fe‘ite‘itani ‘iate kinautolu.

4 Vakai, ‘oku ou feinga ke ngāue mo kinautolu ma‘u ai pē; pea ‘o kau ka lea mālohi ‘aki ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá ‘oku nau teke-tekilili mo ‘ita kiate au; pea ‘o

ka ‘ikai te u lea “māsila kiate kinautolu ‘oku nau fakafefeka honau lotó ki ai; ko ia, ‘oku ou manavahē ai telia na‘a kuo tuku ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eikí ‘a ‘ene ^bfāinga mo kinautolú.

5 He ‘oku pehē fau hono lahi ‘o ‘ene ‘itá ‘oku ngalingali kiate au ‘oku ‘ikai ke ‘iate kinautolu ha manavahē ki he maté; pea kuo mole meiate kinautolu ‘a ‘enau fe‘ofa‘aki, ‘iate kinautolú; pea ‘oku nau ^aholi ke lilingi toto mo fai ha sāuni ma‘u ai pē.

6 Pea ko ‘eni, ‘e hoku foha ‘ofeina, neongo ‘enau loto-fefeká, ‘ai ke ta ngāue ^afaivelenga; he kapau te ta tuku ‘a e ^bngāué; ‘e ‘omi ‘a kitaua ki he fakahalaiá; he ‘oku ‘i ai ha ngāue ke ta fai lolotonga ‘okú ta ‘i he sinó ni ‘o e kelekelé, ke ta ikuna ‘a e fili ‘o e mā‘oni‘oni kotoa pē, pea faka-fiemālie‘i hota laumālié ‘i he pule‘anga ‘o e ‘Otuá.

7 Pea ko ‘eni ‘oku ou tohi ha me‘a ‘e ni‘ihi ‘o kau ki he ngaahi mamahi ‘a e kakai ní. He hangē ko e tala kuó u ma‘u meia ‘Amoloní, vakai, kuo ma‘u ‘e he kau Leimaná ‘a e kau pōpula tokolahi, ‘a ia na‘a nau ‘ave mei he taua ‘o Seilaisá; pea na‘e ‘i ai ‘a e kakai tangata, kakai fefine, mo e fānau.

8 Pea ko e ngaahi husepāniti mo e ngaahi tamai ‘o e kakai fefine mo e fānau ko iá kuo nau tāmāte‘i; pea kuo nau fafanga ‘a e kakai fefiné ‘aki ‘a e kakano ‘o honau ngaahi husepānití, pea mo e fānau ‘aki ‘a e kakano ‘o

9 4a 2 Nifai 1:26–27;
T&F 121:41–43.
b T&F 1:33.

5a Molom. 4:11–12.
6a FFL Faivelengá.
b Sēkope 1:19;

‘Inosi 1:20.
FFL Fatongia.

‘enau ngaahi tamaí; pea ‘oku ‘ikai te nau ‘oange ha vai, ka koe ki’i vai si’i pē kiate kinautolu.

9 Pea neongo ‘a e fu’u ngāue fakalieliá ni ‘a e kau Leimaná, ka ‘oku ‘ikai ke lahi hake ia ‘i he ngāue ‘a hota kakai ‘i Molianitumú. He vakai, ko e tokolahi ‘o e ngaahi ‘ofefine ‘o e kau Leimaná kuo nau puke pōpula; pea kuo nau to’o meiate kinautolu ‘a e me’a ‘oku mahu’inga mo lelei taha ‘i he me’a kotoa pē, ‘a ia ko e ^aangama’á mo e ^banga-mā’oni’oni—

10 Pea hili ‘enau fai ‘a e me’a ní, na’a nau fakapoongi ‘a kinautolu ‘i ha founga fakamamahi ‘aupito, ‘o nau fakamamahi ‘i honau sino ‘o a’u ki he ‘enau mate; pea hili ‘enau fai ‘ení, ‘oku nau kai honau kakanó ‘o hangē ko e fanga manu fekai, koe’uhi ko e fefeka ‘o honau lotó; pea nau fai ia ko ha faka’ilonga ‘o ‘enau to’á.

11 ‘Oiaue ‘e hoku foha ‘ofeina, ‘oku lava fēfē nai ‘e ha kakai hangē ko ‘ení, ‘o anga ta’e-fakasivilaise pehē—

12 (Pea ko e hili ange pē ‘ení ‘a e ngaahi ta’u si’i, ka na’a nau hoko ko ha kakai angalelei mo fiefia.)

13 Kae ‘oiaue ‘e hoku foha, ‘oku lava fēfē ha kakai hangē ko ‘ení, ‘a ia ‘oku nau fiefia ki he fu’u fakalielia pehē—

14 Te ta lava ‘o ‘amanaki fēfē ‘e ^ata’ofi ‘e he ‘Otuá ‘a hono to’u-kupú mei hono tautea ‘i kitautolú?

15 Vakai, ‘oku tangi hoku lotó: Mala’ia ki he kakaí ni. Hā’ele mai ‘i he fakamaau, ‘E ‘Otua,

pea fufuu ‘i ‘enau ngaahi angahalá, mo e ngaahi fai angahalá, mo e ngaahi anga-fakalieliá mei ho fofongá!

16 Pea ko e tahá, ‘e hoku foha, ‘oku tokolahi ‘a e kau ^auitou mo honau ngaahi ‘ofefine ‘oku kei nofo ‘i Seilaisa; pea ko e kongá ‘o e ngaahi me’akai ‘a ia na’e ‘ikai ke fetuku atu ‘e he kau Leimaná, vakai, kuo ‘ave ia ‘e he kau tau ‘a Senefái, ‘o lí’aki ‘a kinautolu ke nau hē hē holo ki ha potu pē ‘a ia te nau lava ‘o ma’u ai ha me’akai; pea ‘oku tokolahi ‘a e kau finemātu’a ‘oku pongia ‘i he halá ‘o mate.

17 Pea ko e kau tau ‘oku ‘iate aú ‘oku vaivai; pea ko e ngaahi kau tau ‘a e kau Leimaná ‘oku nau ‘i hoku vaha’a mo Seilaisá; pea ko kinautolu kotoa pē kuo hola ki he kau tau ‘a ^a‘Éloné, kuo nau mo’ua ki he ‘enau anga-fita’a faka’uliá.

18 ‘Oiaue ‘a hono fakamasiva’i ‘a hoku kakaí! ‘Oku nau nofo ta’e-mā’opo’opo pea ‘ikai ma’u ha ‘alo’ofá. Vakai, ko ha tangata pē au, pea ‘oku ou ma’u ‘a e ivi pē ‘o ha tangata, pea ‘oku ‘ikai te u toe malava ‘o fakamālohi’i ‘a ‘eku ngaahi fekaú.

19 Pea kuo nau faka’au ‘o mālohi ‘i he ‘enau ngaahi paongata’á; pea nau anga-fita’a tatau pē, ‘o ‘ikai fakamo’ui ha taha, pe ko e motu’a pe ko e talavou; pea ‘oku nau fiefia ‘i he me’a kotoa pē tuku kehe pē ‘a e me’a ‘oku lelei; pea ko e faingata’a’ia ‘a homau kakai fefiné mo ‘emau fānau ‘i he funga hono kotoa ‘o e fonuá

ni 'oku lahi hake ia 'i he me'a kotoa pē; 'io, 'oku 'ikai fa'a fakamatala 'e ha 'elelo, pea 'oku 'ikai fa'a tohi ia.

20 Pea ko 'eni, 'e hoku foha, 'oku 'ikai te u toe lea ki he me'a fakamamahí ni. Vakai, 'okú ke 'ilo'i 'a e fai angahala 'a e kakai ní; 'okú ke 'ilo'i 'oku 'ikai ke 'iate kinautolu ha'anau ngaahi tefito'i mo'oni, pea 'oku 'ikai te nau toe ma'u ha 'ofa; pea 'oku 'lahi ange 'enau fai angahalá 'i he fai angahala 'a e kau Leimaná.

21 Vakai, 'e hoku foha, 'oku 'ikai te u lava ke fakaongoongolelei'i 'a kinautolu ki he 'Otuá telia na'á ne taa'i au.

22 Kae vakai, 'e hoku foha, 'oku ou fakaongoongolelei'i koe ki he 'Otuá, pea 'oku ou falala kia Kalaisi 'e fakamo'ui koe; pea 'oku ou kole ki he 'Otuá ke ne 'fakahaofi ho'o mo'uí, ke ke mamata ki he foki 'a hono kakaí kiate iá, pe ko honau faka'auha 'o 'osi'osingamālié; he 'oku ou 'ilo kuo pau ke nau 'auha 'o ka 'ikai te nau ^bfakatomala pea tafoki kiate ia.

23 Pea kapau te nau 'auha 'e tatau ia mo e kau Sēletí, ko e tupu mei he paongata'a 'a honau lotó, 'i he ^afeinga ke lilingi toto mo e ^bsāuní.

24 Pea kapau te nau 'auha, 'okú ta 'ilo'i 'oku 'i ai hota kā-inga tokolahi kuo nau ^atafoki ki he kau Leimaná, pea 'e 'i ai mo e tokolahi kehe 'e tafoki kiate

kinautolu; ko ia, ke ke tohi ha ngaahi me'a 'e ní'ihí, 'o kapau te ke mo'uí, pea u mate au 'o 'ikai toe fe'iloaki mo koe; kae 'ofa ke vave 'eku fe'iloaki mo koé; he 'oku 'iate au 'a e ngaahi lekooti toputapu 'a ia 'oku ou fie ^btuku kiate koe.

25 'E hoku foha, tui faivelenga kia Kalaisi; pea 'ofa ke 'oua na'a hanga 'e he ngaahi me'a kuó u tohí 'o fakamamahí'i koe, ke fakamafasia'i koe 'o a'u ki he mate; kae 'ofa he hiki hake koe 'e Kalaisi, pea 'ofa ke nofo ma'u ai pē 'i ho'o fakakaukáu 'o ta'engata 'a 'ene ngaahi ^amamahí mo e pekiá, pea mo e fakahā 'o hono sinó ki he 'etau ngaahi tamaí, mo 'ene 'alo'ofá mo e kā-taki fuoloá, pea mo e 'amanaki lelei ki hono nāunaú mo e ^bmo'ui ta'engatá, 'i homou ^catamaí.

26 Pea 'ofa ke 'iate koe 'a e 'alo'ofa 'a e 'Otuá ko e Tamaí, 'a ia 'oku mā'olunga 'a hono 'afio'angá 'i he ngaahi langí, pea mo hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'a ia 'oku 'afio 'i he ^ato'ukupu to'o-mata'u 'o hono māfimaí, kae 'oua ke mo'ulaloa kiate ia 'a e ngaahi me'a kotoa pē, pea nofo 'iate koe 'o ta'engata. 'Ēmeni.

VAHE 10

'Oku ma'u ha fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná 'i he mālohi 'o e Laumālié Mā'oni'oni — 'Oku foaki

20a Hilam. 6:34–35.

22a Molom. 8:3.

b Malakai 3:7;

Hilam. 13:11;

3 Nifai 10:6; 24:7.

23a Molom. 4:11–12.

b 'Eta 15:15–31.

24a 'Alamā 45:14.

b Molom. 6:6.

25a FFL Fakalelei,

Fakalelei'i.

b FFL Mo'ui Ta'engatá.

c FFL 'Atamaí.

26a Luke 22:69;

Ngāue 7:55–56;

Mōsaia 5:9;

'Alamā 28:12.

'a e ngaahi me'a-foaki 'o e Laumālié ki he kau tui faivelengá—'Oku fononga fakataha ma'u pē 'a e ngaahi me'a-foaki fakalaumālié mo e tui—'Oku lea mai 'a e ngaahi lea 'a Molonai mei he efú—Ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate ia, pea fakamā'oni'oni' i homou laumālié. Ta'u T.S. 421 nai.

PEA ko 'eni ko au, Molonai, 'oku ou tohi 'a e me'a 'e ni'ihi 'a ia 'oku ou pehē 'oku lelei; peá u tohi ki hoku kāinga, ko e kau "Leimaná; pea 'oku ou faka'amu ke nau 'ilo'i kuo 'osi atu 'a e ta'u 'e fāngeau uofulu tupu talu mei he fakahā mai 'o e faka'ilonga 'o e hā'ele mai 'a Kalaisi.

2 Pea 'oku ou "fakama'u 'a e ngaahi lekōti ni, hili ha'aku lea 'aki ha ngaahi lea 'e ni'ihi 'i he na'ina'i kiate kimoutolu.

3 Vakai, 'oku ou fie na'ina'i kiate kimoutolu, 'o ka mou ka lau 'a e ngaahi me'a ni, kapau ko e finangalo poto 'o e 'Otuá 'oku totonu ke mou lau ia, ke mou manatu'i hono lahi 'o e 'alo'ofa 'a e 'Eiki ki he fānau 'a e tangatá, talu mei he fakatupu 'o 'Atamá 'o a'u mai ki he taimi te mou ma'u ai 'a e ngaahi me'a ní, pea mou "fakalaulauloto ki ai 'i homou ^blotó.

4 Pea 'i ho'omou ma'u 'a e ngaahi me'a ní, 'oku ou fie na'i-

na'i kiate kimoutolu ke mou "kole ki he 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'i he huafa 'o Kalaisi, pe 'oku ^bikai ke mo'oni 'a e ngaahi me'a ni; pea kapau te mou kole 'i he 'loto-fakamātoato, mo e "loto-mo'oni, 'o ma'u 'a "tui kia Kalaisi, te ne 'fakahā 'a hono ^smo'oni kiate kimoutolu, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

5 Pea 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni te mou lava ai ke "ilo'i hono ^bmo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē.

6 Pea 'ilonga ha me'a 'oku lelei 'oku totonu mo mo'oni ia; ko ia, 'oku 'ikai ha me'a 'oku lelei 'e faka'ikai'i 'a Kalaisi, ka 'oku fakahā 'okú ne 'i ai.

7 Pea te mou lava ke 'ilo'i 'okú ne 'i ai, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni; ko ia 'oku ou fie na'ina'i kiate kimoutolu ke 'oua na'a mou faka'ikai'i 'a e mālohi 'o e 'Otuá; he 'okú ne ngāue 'i he mālohi, 'o "fakatatau ki he tui 'a e fānau 'a e tangatá, 'o tatau 'i he 'ahó ni, mo e 'apongipongi, pea ta'engata.

8 Pea ko e tahá, 'oku ou na'ina'i kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga, ke 'oua na'a mou faka'ikai'i 'a e ngaahi "me'a-foaki 'a e 'Otuá, he 'oku nau lahi; pea 'oku nau tupu mei he 'Otua tatau pē. Pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi founga ^bkehekehe 'oku foaki mai ai 'a e ngaahi

10 1a T&F 10:48.

2a Molom. 8:4, 13–14.

FFL Folofolá—
Ngaahi folofola na'e
kikite'i 'e 'omi.

3a Teut. 11:18–19.

FFL Fakalaulaulotó.

b Teut. 6:6–7.

4a FFL Lotú.

b 1 Nifai 13:39; 14:30;

Mōsaia 1:6;

'Eta 4:10–11; 5:3.

c FFL Faitotonú.

d Sēmisi 1:5–7;

Molonai 7:9.

e FFL Tuí.

f FFL Fakahā.

g FFL Mo'oni.

5a T&F 35:19.

FFL Fakamo'oni;

'Ilo'iló, Me'a-foaki
'o e.

b Sione 8:32.

7a 1 Nifai 10:17–19.

8a FFL Me'a-foaki 'o e
Laumālié, Ngaahi.

b T&F 46:15.

me'a-foaki ni; ka ko e 'Otuā tatau pē 'okú ne foaki 'a e ngaahi me'a-foaki kotoa pē ki he kakai fulipē; pea 'oku foaki mai ia 'i he ngaahi fakahā 'a e Laumālie 'o e 'Otuā ki he kakai, ke 'aonga kiate kinautolu.

9 He vakai, 'oku foaki ki he "taha 'i he Laumālie 'o e 'Otuā, ke ne 'akonaki 'aki 'a e lea 'o e potó;

10 Pea ki he taha, ke ne akonaki 'aki 'a e lea 'o e 'iló 'i he Laumālie pē ko iá;

11 Pea ki he taha, 'a e fu'u "tui lahi; pea ki he taha, 'a e ngaahi me'a-foaki 'o e 'fakamo'uí 'i he Laumālie pē ko iá;

12 Pea ko e tahá, ki he taha, ke ne fai 'a e ngaahi fu'u "mana lalahi;

13 Pea ko e tahá, ki he taha, ke ne kikite 'o kau ki he ngaahi me'a kotoa pē;

14 Pea ko e tahá, ki he taha, ke ne mamata ki he kau 'āngelo, mo e ngaahi laumālie talafekaú;

15 Pea ko e taha, ki he taha, 'a e ngaahi fa'ahinga lea kehekehe kotoa pē;

16 Pea ko e tahá, ki he taha, hono fakamatala 'i 'o e ngaahi leá mo e ngaahi fa'ahinga "lea kehekehé.

17 Pea 'oku 'omai 'a e ngaahi me'a-foaki ni kotoa 'i he Laumālie 'o Kalaisi; pea 'oku ma'u 'e he tangata taki taha ha me'a-foaki kehekehe, 'o fakatatau ki hono finangaló.

18 Pea 'oku ou fie na'ina 'i kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga 'ofeina, ke mou manatu 'i 'oku tupu meia Kalaisi 'a e me'a-foaki lelei "kotoa pē;

19 Pea 'oku ou fie na'ina 'i kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga 'ofeina, ke mou manatu 'i 'okú ne "tatau 'i he 'aneafi, 'ahó ni, pea ta'engatá, pea ko e ngaahi me'a-foaki kotoa pē kuó u lau ki ai, 'a ia 'oku fakalaumālié, 'e 'ikai ai pe toe 'ave ia, lolotonga 'a e kei tu'u 'a e māmani, ka 'e fakatatau pē mo e 'ta'etui 'a e fānau 'a e tangatá.

20 Ko ia, kuo pau ke 'i ai 'a e "tuí; pea kapau 'oku pau ke 'i ai 'a e tuí 'oku pau ke 'i ai foki mo e 'amanakí; pea kapau 'oku pau ke 'i ai 'a e 'amanakí 'oku pau ke 'i ai foki mo e manava'ofá.

21 Pea kapau 'e 'ikai te mou ma'u 'a e "manava'ofá 'e 'ikai teitei fa'a fakamo'ui 'a kimoutolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuā; pea 'e 'ikai foki fa'a fakamo'ui 'a kimoutolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuā kapau 'oku 'ikai te mou ma'u 'a e tuí; pe 'oku 'ikai foki ke fa'a fakamo'ui 'a kimoutolu kapau 'oku 'ikai te mou ma'u 'a e 'amanakí.

22 Pea kapau 'oku 'ikai te mou ma'u 'a e 'amanakí kuo pau ke mou loto-fo'i; pea 'oku tupu 'a e loto-fo'i koe'uhi ko e angahalá.

23 Pea na'e folofola mo'oni 'a Kalaisi ki he'etau ngaahi tamaí: "Kapau 'oku mou ma'u 'a e tuí te

9a 1 Kol. 12:8–11;
T&F 46:8–29.
b T&F 88:77–79, 118.
11a FFL Tuí.
b FFL Fakamo'ui
Mahakí, Ngaahi.

12a FFL Maná.
16a FFL Lea Kehekehé,
Me'a-foaki 'o e
Ngaahi.
18a Sēmisi 1:17.
19a Hepelū 13:8.

b Molonai 7:37.
20a 'Eta 12:3–37.
21a 1 Kol. 13:1–13;
Molonai 7:1, 42–48.
FFL Manava'ofá.
23a Molonai 7:33.

mou lava 'o fai 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu 'iate au.

24 Pea ko 'eni 'oku ou lea ki he ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o e māmaní—kapau 'e hoko 'a e 'aho 'e to'o atu ai 'a e mālohi mo e ngaahi me'a-foaki 'a e 'Otuá meiate kimoutolu, 'e hoko ia "koe'uhi ko e ^bta'etuí.

25 Pea 'e mala'ia 'a e fānau 'a e tangatá 'o ka hoko 'eni; he 'e "ikiai ke 'i ai hamou tokotaha 'oku faillelei 'iate kimoutolu; 'e 'ikai ha taha. He kapau 'oku 'i ai ha taha 'iate kimoutolu 'oku faillelei, te ne ngāue 'aki 'a e mālohi mo e ngaahi me'a-foaki 'a e 'Otuá.

26 Pea 'e mala'ia 'a kinautolu te nau li'aki 'a e ngaahi me'á ni pea nau maté, he 'oku nau "mate 'i he'enua ngaahi ^bangahalá, pea 'e 'ikai fa'a fakamo'ui 'a kinautolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuá; pea 'oku ou lea 'aki ia 'o fakatatau mo e ngaahi folofola 'a Kalaisí; pea 'oku 'ikai te u loi.

27 Pea 'oku ou na'ina'i kiate kimoutolu ke mou manatu'i 'a e ngaahi me'á ni; he 'oku vave mai 'a e taimi te mou 'ilo'i ai 'oku 'ikai te u loi, he te mou mamata kiate au 'i he nofo'anga fakamaau 'o e 'Otuá; pea 'e folofola atu 'a e 'Eiki ko e 'Otuá kiate kimoutolu: 'Ikai na'á ku fakahā

'a 'eku ngaahi "leá kiate kimoutolu, 'a ia na'e tohi 'e he tangata ko 'eni, 'o hangē ko ha taha 'oku ^bkalanga mei he maté, 'io, 'o hangē ko ha taha 'oku lea mei he "efú?

28 'Oku ou fakahā 'a e ngaahi me'á ni koe'uhi ke fakamo'oni'i 'a e ngaahi kikité. Pea vakai, 'e 'alu atu ia mei he fofonga 'o e 'Otuá lauikuongá; pea 'e "alu atu 'i he mālohi 'a 'ene folofolá mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

29 Pea 'e fakahā 'e he 'Otuá kiate kimoutolu, ko e me'a kuó u tohi 'oku mo'oni ia.

30 Pea 'oku ou toe fie na'ina'i kiate kimoutolu ke mou "ha'u kia Kalaisi, pea piki ma'u ki he me'a-foaki lelei kotoa pē, pea ^b'ikai ala ki he me'a-foaki 'oku koví, pe ko e me'a 'oku ta'ema'á.

31 Pea "á hake, pea tu'u hake mei he efú, 'E Selūsalema; 'io, pea 'ai ho ngaahi kofu mata-matalelei, 'E 'ofefine 'o ^bSaione; pea 'fakamālohi'i ho ngaahi "tuki poupou pea fakalahi ho ngaahi ngata'angá 'o ta'engata, koe'uhi ke "oua na'a toe veuveuki koe, pea ko e ngaahi fuakava kuo fai 'e he Tamai Ta'engatá mo koé, 'E fale 'o 'Isileli, ke fakamo'oni'i ia.

32 'Io, "ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o ^bhaohaoa 'iate ia, pea

24a Molonai 7:37.

b FFL Ta'e Tuí.

25a LSS, Same 14:1–7;

Loma 3:10–12.

26a 'Isikeli 18:26–27;

1 Nifai 15:32–33;

Mōsaia 15:26.

b Sione 8:21.

27a 2 Nifai 33:10–11.

b 2 Nifai 3:19–20;

27:13; 33:13;

Molom. 9:30.

c 'Īsaia 29:4.

28a 2 Nifai 29:2.

30a 1 Nifai 6:4;

Molom. 9:27;

'Eta 5:5.

b 'Alamā 5:57.

31a 'Īsaia 52:1–2.

b FFL Saioné.

c 'Īsaia 54:2.

d FFL Siteikí.

e 'Eta 13:8.

32a Mātiu 11:28;

2 Nifai 26:33;

Sēkope 1:7;

'Amenai 1:26.

b Mātiu 5:48;

3 Nifai 12:48.

FFL Haohaoá.

fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē; pea kapau te mou fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē, pea 'ofa ki he 'Otuá 'aki homou iví, 'atamaí, mo e mālohí kotoa pē, pea 'e toki fe'unga 'a 'ene 'alo'ofá kiate kimoutolu, koe'uhi ke tupu 'i he'ene 'alo'ofá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisí; pea kapau 'oku tupu 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisí, 'oku 'ikai te mou teitei lava ke faka'ikai' 'a e māfimafi 'o e 'Otuá.

33 Pea ko e tahá, kapau 'oku tupu 'i he 'ofa 'a e 'Otuá 'a ho'omou haohaoa 'ia Kalaisí, 'o 'ikai faka'ikai' 'i hono mālohi, 'oku

toki "fakamā'oni'oni' 'i 'a kimoutolu 'ia Kalaisí 'i he 'ofa 'a e 'Otuá, 'i he lilingi 'o e ^bta'ata'a 'o Kalaisí, 'a ia 'oku 'i he fuakava 'a e Tamaí ke 'fakamolemole' 'i ho'omou ngaahi angahalá, ke mou hoko 'o ^dmā'oni'oni, ta'e-ha-ila.

34 Pea ko 'eni, 'oku ou lea māvae ki he kakai fulipē. 'Oku vave ke u 'alu 'o ^amālōlō 'i he ^bpalataisi 'o e 'Otuá, kae 'oua ke toe 'fakataha 'a hoku ^dlaumālié mo e sinó, pea 'omi au kuó u ikuna 'i he ^eataá, ke fetaulaki mo kimoutolu 'i he 'ao 'o e fakamaau 'lelei 'o ^gSihova māfimafi, ko e ^hFakamaau Ta'engata 'o e mo'uí mo e maté fakatou'osi. 'Ēmeni.

32c T&F 4:2; 59:5–6.

d 2 Nifai 25:23.

33a FFL Fakamā'oni'oni'í.

b FFL Fakalelei,

Fakalelei'í.

c FFL Fakamolemole'í

'o e Ngaahi Angahalá.

d FFL Toputapú.

34a FFL Mālōlō.

b FFL Palataisi.

c FFL Toetu'ú.

d FFL Laumālié.

e 1 Tēsal. 4:17.

f Sēkope 6:13.

g FFL Sihova.

h FFL Sisū Kalaisi—Fakamaau.

KOENGATA'ANGÁ

KO E
TOKĀTELINE
MO E
NGAAHI FUAKAVA

'A E SIASI 'O SĪSŪ KALAISI

'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NĪ

'OKU TU'U 'I AI 'A E NGAahi FAKAHĀ 'A IA

NA'E FAI KIA SIOSEFA SĀMITA, KO E PALŌFITÁ

FAKATAHA MO E NGAahi ME'A 'E NI'IHI

NA'E FAKALAHĪ KI AI 'E KINAUTOLU

NA'A NAU FETONGI IA 'I HE LAKANGA

FAKAPALESITENI 'O E SIASÍ

Ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ko hano fakatahataha 'i ia 'o e ngaahi fakahā fakalangi mo e ngaahi tala fakahā fakalaumālie na'e fai mai ki hono fokotu'u mo hono pule'i 'o e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní 'i he ngaahi 'aho faka'osí. Neongo 'oku fakataumu'a mai hano kongā lahi 'o e ngaahi vahé ki he kāingalotu 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ka 'oku fakataumu'a 'a hono ngaahi pōpoakí, ngaahi fakatokangá, mo e ngaahi na'ina'í ke 'aonga ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá pea 'oku 'i ai mo ha fakaafe ki he kakai fulipē 'i he feitu'u kotoa pē ke nau fanongo ki he le'o 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'oku folofola mai kiate kinautolu koe'uhi ko 'enau lelei fakatu'asinó mo honau fakamo'ui 'i he ta'engatá.

Na'e ma'u ha kongā lahi 'o e ngaahi fakahā 'i he tohi ko 'ení 'o fakafou mai 'ia Siosefa Sāmīta, ko e Sī'í, 'a ia ko e 'uluaki palōfita mo e palesiteni 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e 'omi ha ní'ihī kehe 'o fou mai 'i he ní'ihī 'o kinautolu na'a nau fetongi ia 'i he Lakanga Fakapalesitení (vakai ki he ngaahi 'ulu'i fakamatala ki he vahe 135, 136, mo e 138, mo e Fanongonongo Fakamafai'í 1 mo e 2).

Ko e tohi 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ko e taha ia 'o e ngaahi tohi folofola 'a e Siasi fakataha mo e Tohi Tapú, ko e Tohi 'a Molomoná, pea mo e Mata'itofe Mahu'ingá. Ka neongo iá, 'oku kehe 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá koe'uhi he 'oku 'ikai ko hano liliu ia 'o ha tohi fakakuongamu'a, ka na'e ma'u pē ia 'i onopooni pea na'e foaki mai ia 'e he 'Otuá 'o fakafou mai 'i he'ene kau palōfita kuo filí ki hono fakafoki mai 'o 'ene ngāue toputapú mo hono fokotu'u ma'u 'o e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní 'i he ngaahi 'aho ko 'ení. 'Oku fanongo ha taha 'i he ngaahi fakahaá ki he le'o-vaivai mo mālohi 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí 'oku toe folofola mai 'i he kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá; pea 'oku kamata heni 'a e ngāue ko e teuteu ki he'ene hā'ele 'anga ua maí, ke fakahoko pea fakatatau ki he ngaahi lea 'a e kau palōfita mā'oni'oni kotoa pē talu mei he kamata'anga 'o e māmaní.

Na'e fanau'í 'a Siosefa Sāmīta, ko e Sī'í, 'i he 'aho 23 'o Tīsema 'o e 1805, 'i Seiloni, 'i he Vahefonua Uinisoá, 'i Veamōniti. Na'á ne hiki mo hono fāmílí 'i he'ene kei sí'í ki Manisesitā, 'i he fakahihifo 'o Niu 'Ioké. Na'e lolotonga 'ene nofo ofi ki Manisesitā 'i he fa'ahita'u matala 'o e 1820, 'i he'ene kei ta'u hongofulu mā faá, na'á ne mamata ai ki he'ene 'uluaki mata me'a-hā-maí, 'a ia na'e hā'ele tonu mai ai kiate ia 'a e 'Otuá, ko e Tamai Ta'engatá, mo hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. Na'e fakahā ai kiate ia 'i he mata me'a-hā-maí ko 'ení ko e Siasi mo'oni ko ia 'o Sīsū Kalaisi 'a ia na'e fokotu'u 'i he taimi 'o e Fuakava Fo'ou, 'a ia na'á ne malanga 'aki hono kakato 'o e ongoongoleléi, 'oku 'ikai kei 'i he māmaní ia. Na'e fai mai ha ngaahi fakahā fakalangi kehe ki mui 'a ia na'e ako'í ai ia 'e ha kau 'āngelo tokolahi; pea na'e fakahā ai kiate ia 'oku 'i ai ha

ngāue makehe ‘a e ‘Otuá ke ne fai ‘i he māmaní, pea ‘e fakafou mai ‘iate ia ‘a hono fakafoki mai ‘o e Siasi ‘o Sīsū Kalaisí ki he māmaní.

Na‘e ‘ikai fuoloa mei ai kuo tokoni‘i fakalangi ‘a Siosefa Sāmita ke ne liliu mo pulusi ‘a e Tohi ‘a Molomoná. Lolotonga ‘a e vaha‘ataimi ko ‘ení na‘e fakanofa ia mo ‘Ōliva Kautele ki he Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné ‘e Sione ko e Papatáisó ‘i Mē ‘o e 1829 (vakai ki he T&F 13), pea na‘e ‘ikai fuoloa mei ai kuo toe fakanofa ‘a kinaua ki he Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí ‘e he kau ‘Aposetolo ‘i mu‘a ko Pita, Sēmisi mo Sione (vakai ki he T&F 27:12). Na‘e hoko mai mo ha ngaahi fakanofa kehe ‘a ia na‘e foaki mai ai ‘a e ngaahi ki ‘o e lakanga fakataula‘eiki kiate kinaua ‘e Mōse, ‘Ilaisiā, ‘Ilaiase, mo e kau palōfita tokolahi kehe ‘i he kuonga mu‘á (vakai ki he T&F 110; 128:18, 21). Na‘e hoko mo‘oni, ‘a e ngaahi fakanofa ko ‘ení, ko hano fakafoki mai ‘o e mafai fakalangi ki he tangatá ‘i he māmaní. ‘I he ‘aho 6 ‘o ‘Epeleli, 1830, na‘e hanga ai ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘o fokotu‘u ‘a e Siasi ‘o fakatau ki he fakahinohino mei he ‘Otuá, ko ia na‘e toe ngāue ai ‘a e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi mo‘oni ‘o hoko ko ha siasi ‘i he lolotonga ‘o e tangata, mo e mafai ke ako‘i ‘a e ongoongoleléi mo fakahoko ‘a e ngaahi ouau ‘o e fakamo‘uí. (Vakai ki he Mata‘itofe Mahu‘ingá, Siosefa Sāmita — Hisitōlia 1:1–75, mo e T&F 20.)

Na‘e ma‘u ‘a e ngaahi fakahā toputapu ko ‘ení ‘i he tali ki he lotu ‘i he ngaahi taimi ‘o e fie ma‘u, pea na‘e tupu ia mei ha ngaahi me‘a na‘e hoko mo‘oni ‘i he mo‘uí pea kau ki ai mo ha kakai mo‘ui. Na‘e fekumi ai ‘a e Palōfitá mo hono kaungā-ngāué ke ma‘u ha fakahinohino fakalangi, pea ‘oku fakamo‘oni‘i ‘e he ngaahi fakahā ko ‘ení na‘a nau ma‘u ia. ‘Oku mamata ha taha ‘i he ngaahi fakahaá ki hono fakafoki mo hono fofola mai ‘o e ongoongoleléi ‘a Sīsū Kalaisí mo hono kamata ‘o e kuonga ‘o e kakato ‘o e ngaahi kuongá. ‘Oku toe fakahā mai foki ‘i he ngaahi fakahā ko ‘ení ‘a e hiki fakahihifo ‘a e Siasí mei Niu ‘Ioke mo Penisilivēnia, ki ‘Ohaiō, ki Mīsuli, ki ‘Ilinois, pea faifai ‘o a‘u mai ki he Feitu‘u Tokalelei Lahi ‘o e hihifo ‘o ‘Ameliká, kae ‘uma‘ā ‘a e ngaahi fefa‘uhi lahi ‘a e Kāingalotú ‘i he‘enu feinga ke langa hake ‘a Saione ‘i he māmaní ‘i he onopooni ko ‘ení.

‘Oku ‘i ai ha ngaahi vahe lahi ki mu‘a ‘oku kau ia ki he ngaahi me‘a fekau‘aki mo hono liliu mo hono pulusi ‘o e Tohi ‘a Molomoná (vakai ki he vahe 3, 5, 10, 17, mo e 19). ‘Oku hā mai ‘i ha ngaahi vahe ‘e ní‘ihi ki mui ‘a e ngāue ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘i hono fai ha liliu ‘o e Tohi Tapú ‘a ia na‘e fakahinohino‘i fakalangi pea na‘e ‘i ai ha ngaahi vahe fakatokāteline mahu‘inga lahi na‘e ma‘u lolotonga hono fai iá (vakai, ki hano fakatātā ‘i he, vahe 37, 45, 73, 76, 77, 86, 91, mo e 132, ‘a ia ‘oku ‘i ai ha‘anau fetu‘utaki hangatonu fakatāutaha mo hono liliu ‘o e Tohi Tapú).

‘Oku fakahā mai ‘i he ngaahi fakahaá ‘a e ngaahi tokāteline ‘o e ongoongoleléi mo ha ngaahi fakamatala ‘oku kau ki he ngaahi me‘a mahu‘inga hangē ko e anga ‘o e Tolu‘i ‘Otuá, ko e tupu‘anga ‘o e tangatá, mo hono mo‘oni ‘o e mo‘ui ‘a Sētané, ko hono taumu‘a ‘o e

mo'ui fakamatelié, ko hono mahu'inga 'o e talangofuá, ko e fie ma'u ke fakatomalá, ko e ngaahi ngāue 'a e Laumālie Mā'oni'oni, ko e ngaahi ouau mo e ngaahi ngāue 'oku kau ki he fakamo'uí, ko e me'a 'e hoko ki he māmaní, ko e ngaahi tu'unga 'o e tangatá 'i he kaha'ú hili 'a e Toetu'ú mo e Fakamāu, ko e ta'engata 'o e fetu'utaki 'o e nofo malí, mo hono natula ta'engata 'o e fāmili. 'Oku pehē foki mo hono fofola mai 'o e fokotu'utu'ú ki he anga hono pule'i 'o e Siasí 'a ia 'oku hā 'i hono ui 'o e kau pīsope, ko e Kau Palesiteni 'Uluakí, ko e Fakataha Alēlea 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, mo e Kau Fitungofulú, pea mo hono fokotu'ú 'o e ngaahi lakanga mo e ngaahi kōlomu pule kehē. Ko hono faka'osí, ko e fakamo'oni kuo fai 'o kau kia Sīsū Kalaisí—ko hono fakalangí, ko hono anga-faka'eieikí, ko 'ene haohaoá, ko 'ene 'ofá, mo hono māfimafi huhu'í—'a ia 'oku ngaohi ai 'a e tohí ni ke hoko ko ha tohi mahu'inga lahi ki he fāmili 'o e fa'ahinga 'o e tangatá pea mahu'inga lahi ange 'i he ngaahi koloa 'o e māmaní kotoa.

Na'e 'i ai ha ngaahi fakahā lahi na'e pulusi ia 'i Saione (Tau'atāina), 'i Misuli, 'i he 1833, 'i he tohi na'e ui ko e *A Book of Commandments for the Government of the Church of Christ* (Ko ha Tohi 'o e Ngaahi Fekau ki Hono Pule'i 'o e Siasí 'o Kalaisí). Na'e fai 'e he kaumātu'a 'o e Siasí ha fakamo'oni molumalu 'o kau ki he tohí ni 'o pehē kuo fakamo'oni'i mai 'e he 'Eikí ki honau laumālie 'oku mo'oni 'a e ngaahi fakahā ko 'ení. Pea 'i he hokohoko atu 'a e fetu'utaki mai 'a e 'Eikí ki he'ene kau tamaio'eikí, na'e toe pulusi ai hano fakatahataha'i lahi ange 'o e ngaahi fakahaá 'i he hili ha ta'u 'e ua mei ai 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, pea ui ia ko e *Doctrine and Covenants of the Church of the Latter Day Saints* (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 'a e Siasí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní). Na'e tānaki mai ki he pulusi ko 'eni 'i he 1835, 'a e fakamo'oni tohi 'a e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o hangē ko ia 'oku hā atu hení:

KO E FAKAMO'ONI 'A E

KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UÁ KI HONO MO'ONI 'O E TOHI 'O E TOKĀTELINE MO E NGAahi FUAKAVÁ

Ko e Fakamo'oni 'a e Kau Fakamo'oni ki he Tohi 'o e Ngaahi Fekau 'a e 'Eikí, 'a ia ko e ngaahi fekau na'á Ne fai ki Hono Siasí 'o fou mai 'ia Siosefa Sāmita, ko e Sī'í, 'a ia na'e fili 'e he le'o 'o e Siasí koe'uhi ko e taumu'a ko ia:

Ko ia, ko kimautolu, 'oku mau loto-fiemālie ke fakamo'oni'i ki he māmaní kotoa 'o e fa'ahinga 'o e tangatá, ki he kakai kotoa pē 'i he funga 'o e māmaní, 'o pehē kuo fakamo'oni'i mai 'e he 'Eikí ki homau laumālié, 'i he Laumālie Mā'oni'oni 'a ia kuo lilingi hifo kiate kimautolú, na'e foaki mai 'a e ngaahi fekaú ni 'i he fakahinohino 'a e 'Otuá, pea 'oku 'aonga ia ki he kakai kotoa pē pea 'oku mo'oni 'aupito ia.

'Oku mau fakahā 'a e fakamo'oni ni ki he māmani, 'i he tokoni mai 'a e 'Eikí kiate kimautolu; pea tu'unga 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otua ko e Tamaí pea mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí kuo ngofua ai kiate kimautolu ke mau ma'u 'a e faingamālie ko 'ení ke fai 'a e fakamo'oni ni ki

he māmaní, 'a ia 'oku mau fu'u fiefia lahi ai, 'o lotu ma'u ai pē ki he 'Eikí ke 'aonga ia ki he fānau 'a e tangatá.

Ko e hingoa 'eni 'o e Toko Hongofulu Mā Uá:

Tōmasi B. Maasi	'Oasoni Haiti	Uiliami Sāmita
Tēvita W. Pāteni	Uiliami E. Makalelini	'Oasoni Pālati
Pilikihami 'Iongi	Pa'ale P. Pālati	Sione F. Poinitoni
Hiipa C. Kimipolo	Luke S. Sionisoni	Laimani E. Sionisoni

'I he ngaahi pulusi ki mui mai 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá na'e tānaki mai ki ai ha ngaahi fakahā pe ngaahi me'a mahu'inga kehe 'o fakatatau ki hono ma'u maí, pea tali 'e he ngaahi fakataha'anga ma'u mafai pe ngaahi konifelenisi 'a e Siasí.

Na'e kamata 'i he pulusi 'o e 1835 na'e 'i ai ha ngaahi lēsoni fakalotu 'e fitu na'e fakakau mai foki ki ai; pea na'e ui ia ko e *Lectures on Faith* (Ngaahi Malanga 'i he Tuí). Na'e fa'u 'eni ke ngāue 'aki 'i he Ako'anga 'o e Kau Palōfitá 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, mei he 1834 ki he 1835. Neongo na'e 'aonga 'eni ki hono ako'i 'o e tokāteliné, ka na'e to'o 'a e ngaahi malanga ko 'ení mei he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá talu mei he pulusi 'o e 1921 koe'uhí he na'e 'ikai fokotu'u atu ia ko ha ngaahi fakahā ke tali 'e he Siasí kotoa.

'Oku mahino 'aupito na'e 'i ai ha ngaahi hala na'e tauhi hokohoko mai 'i he ngaahi pulusi 'o e kuohilí 'i he lea faka-Pilitāniá, kae tautau-tefito ki he ngaahi konga fakahisitōlia 'o e 'ulu'i fakamatala 'i he ngaahi vahé. 'Oku tu'unga ai hono 'oatu 'i he pulusi ko 'ení ha ngaahi fakatonutonu ki he ngaahi 'aho mo e hingoa 'o e ngaahi feitu'u kae 'uma'ā foki ha ngaahi fakatonutonu iiki si'i 'i he taimi 'oku 'aonga ai ke fai ai iá. Kuo fakahoko 'a e ngaahi lilii ko 'ení koe'uhí ke ngaohi ai 'a e tohí ke hoa mo e ngaahi fakamatala fakahisitōliá. 'Oku 'i ai ha ngaahi anga makehe 'o e pulusi fakamuimui taha ko 'ení 'a ia 'oku kau ai 'a e ngaahi mape 'oku hā ai 'a e ngaahi feitu'u fakasiokālafí mahu'inga 'a ia na'e ma'u ai 'a e ngaahi fakahaá, kau ai mo e ngaahi fakalelei 'oku fai ki hono fakafekau'aki 'o e ngaahi potufolofolá, 'ulu'i fakamatala ki he ngaahi vahé, mo e ngaahi fakamatala fakanounou ki he ngaahi kaveingá, 'a ia 'oku fakataumu'a kotoa ki hono tokoni'i 'o kinautolu te nau lau 'a e tohí ke mahino kiate kinautolu pea nau fiefia 'i he folofola 'a e 'Eikí 'a ia 'oku fai mai 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.

'Oku kau 'i he talateu ki he ngaahi vahe 'i he pulusi faka-Pilitānia 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ha ngaahi fakamatala 'oku kau ki he *History of the Church* (Hisitōlia 'o e Siasí). Ko e *History of the Church* ko ha tohi fakamatala fakahisitōlia voliume 'e fitu ia 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mei he 1820 ki he 1848. Ka koe'uhí ko e te'eki lilii 'a e ngaahi tohi ko 'ení, pea ko e me'a 'i hono ala ma'u atu pē ia 'i he lea faka-Pilitāniá, ko ia ko e ngaahi fakamatala kotoa pē 'oku kau ki he *History of the Church* 'i he talateu ki he ngaahi vahe 'i he pulusi ko 'eni 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'oku 'uhinga ia ki he ngaahi tohi faka-Pilitānia 'o e hisitōlia ko 'ení.

 FAKAHOKOHOKO 'O E NGA AHI ME'A 'I HE TOHÍ

<i>Taimi</i>	<i>Feitu'u</i>	<i>Ngaahi Vahe</i>
1823	Sepitema	Manisesitā, Niu 'Ioke 2
1828	Siulai	Hāmoni, Penisilivēnia 3
	Fa'ahita'u	
	Māfaná	Hāmoni, Penisilivēnia 10
1829	Fēpueli	Hāmoni, Penisilivēnia 4
	Mā'asi	Hāmoni, Penisilivēnia 5
	'Epeleli	Hāmoni, Penisilivēnia 6, 7, 8, 9
	Mē	Hāmoni, Penisilivēnia 11, 12, 13
	Sune	Feieti, Niu 'Ioke 14, 15, 16, 17, 18
1830	Mā'asi	Manisesitā, Niu 'Ioke 19
	'Epeleli	Feieti, Niu 'Ioke 20*, 21
	'Epeleli	Manisesitā, Niu 'Ioke 22, 23
	Siulai	Hāmoni, Penisilivēnia 24, 25, 26
	'Aokosi	Hāmoni, Penisilivēnia 27
	Sepitema	Feieti, Niu 'Ioke 28, 29, 30, 31
	'Okatopa	Feieti, Niu 'Ioke 32*, 33
	Nōvema	Feieti, Niu 'Ioke 34
	Tisema	Feieti, Niu 'Ioke 35, 36, 37
1831	Sānuai	Feieti, Niu 'Ioke 38, 39, 40
	Fēpueli	Ketilani, 'Ohaiō 41, 42, 43, 44
	Mā'asi	Ketilani, 'Ohaiō 45, 46, 47, 48, 49
	Mē	Ketilani, 'Ohaiō 50
	Mē	Tomasoni, 'Ohaiō 51
	Sune	Ketilani, 'Ohaiō 52, 53, 54, 55, 56
	Siulai	Saione, Vahefonua Siakisoní, Mīsuli 57
	'Aokosi	Saione, Vahefonua Siakisoní, Mīsuli 58, 59, 60
	'Aokosi	Ofi ki he Vaitafe Mīsulí, Mīsuli 61, 62
	'Aokosi	Ketilani, 'Ohaiō 63
	Sepitema	Ketilani, 'Ohaiō 64
	'Okatopa	Hailame, 'Ohaiō 65
	'Okatopa	'Oleinisi, 'Ohaiō 66
	Nōvema	Hailame, 'Ohaiō 1, 67, 68, 69, 133
	Nōvema	Ketilani, 'Ohaiō 70
	Tisema	Hailame, 'Ohaiō 71
	Tisema	Ketilani, 'Ohaiō 72
1832	Sānuai	Hailame, 'Ohaiō 73, 74
	Sānuai	'Emihēsiti, 'Ohaiō 75
	Fēpueli	Hailame, 'Ohaiō 76
	Mā'asi	Hailame, 'Ohaiō 77, 78, 79, 80, 81
	'Epeleli	Vahefonua Siakisoní, Mīsuli 82, 83
	'Epeleli	Tau'atāina, Mīsuli 83
	'Aokosi	Hailame, 'Ohaiō 99

*I he pe ofi ki he feitu'u 'oku fakahā atú.

<i>Taimi</i>	<i>Feitu'u</i>	<i>Ngaahi Vahe</i>
	Sepitema Ketilani, 'Ohaiō	84
	Nōvema Ketilani, 'Ohaiō	85
	Tisema Ketilani, 'Ohaiō	86, 87*, 88
1833	Fēpueli Ketilani, 'Ohaiō	89
	Mā'asi Ketilani, 'Ohaiō	90, 91, 92
	Mē Ketilani, 'Ohaiō	93, 94
	Sune Ketilani, 'Ohaiō	95, 96
	'Aokosi Ketilani, 'Ohaiō	97, 98
	'Okatopa Pitisipeeki, Niu	100
	Tisema Ketilani, 'Ohaiō	101
1834	Fēpueli Ketilani, 'Ohaiō	102, 103
	'Epeleli Ketilani, 'Ohaiō	104*
	Sune Vaitafe Taumāta'ú, Mīsuli	105
	Nōvema Ketilani, 'Ohaiō	106
1835	Mā'asi Ketilani, 'Ohaiō	107
	'Aokosi Ketilani, 'Ohaiō	134
	Tisema Ketilani, 'Ohaiō	108
1836	Sānuai Ketilani, 'Ohaiō	137
	Mā'asi Ketilani, 'Ohaiō	109
	'Epeleli Ketilani, 'Ohaiō	110
	'Aokosi Seilemi, Masasuseti	111
1837	Siulai Ketilani, 'Ohaiō	112
1838	Mā'asi Hihifo Mama'ō, Mīsuli	113*
	'Epeleli Hihifo Mama'ō, Mīsuli	114, 115
	Mē Sipilingi Hili, Vahefonua Teivisi, Mīsuli	116
	Siulai Hihifo Mama'ō, Mīsuli	117, 118, 119, 120
1839	Mā'asi Fale Fakapōpula 'i Lipetií, Vahefonua Keleí, Mīsuli	121, 122, 123
1841	Sānuai Nāvū, 'Ilinoisi	124
	Mā'asi Nāvū, 'Ilinoisi	125
	Siulai Nāvū, 'Ilinoisi	126
1842	Sepitema Nāvū, 'Ilinoisi	127, 128
1843	Fēpueli Nāvū, 'Ilinoisi	129
	'Epeleli Leimasi, 'Ilinoisi	130
	Mē Leimasi, 'Ilinoisi	131
	Siulai Nāvū, 'Ilinoisi	132
1844	Sune Nāvū, 'Ilinoisi	135
1847	Sānuai Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó (ko Nepalasikā he taimí ni)	136
1890	'Okatopa Sōleki Siti, 'Tutā . . . . . Fanongonongo Fakamafai'i—1	
1918	'Okatopa Sōleki Siti, 'Tutā	138
1978	Sune Sōleki Siti, 'Tutā . . . . . Fanongonongo Fakamafai'i—2	

*The pe ofi ki he feitu'u 'oku fakahā atú.

KO E TOKĀTELINE MO E NGAARI FUA KAVA

VAHE 1

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā, lolotonga ha konifelenisi makehe 'a e kaumātu'a 'o e Siasí, 'a ia na'e fai 'i Hailame, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 1 Nōvemá 1831 (History of the Church [Hisitolia 'o e Siasí], 1:221–224). Na'e lahi ha ngaahi fakahā kuo ma'u mei he 'Eikí ki mu'a 'i he taimi ko 'ení; pea ko hono fakamā'opo'opo 'o e ngaahi fakahā ko ia ke pulusi 'i ha tohi ko e taha ia 'o e ngaahi me'a mahu'inga taha na'e tali 'i he konifelenisi, 'oku kau 'i he vahe ko 'ení 'a e Talamu'aki 'a e 'Eikí ki he ngaahi tokāteliné, ngaahi fuakavá, mo e ngaahi fekau kuo fai mai 'i he kuonga ko 'ení.

1–7, Ko e le'ó 'o e fakatokangá 'oku fai ia ki he kakai kotoa pē; 8–16, 'Oku mu'omu'a 'a e Hē mei he Mo'oni mo e fai angahalá 'i he Hā'ele 'Anga Ua Maí; 17–23, 'Oku ui 'a Siosefa Sāmita ke fakafoki mai ki he māmaní 'a e ngaahi mo'oni mo e ngaahi mālohi 'o e 'Eikí; 24–33, Ko hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná mo hono fokotu'u 'o e Siasi mo'oni; 34–36, 'E 'ave 'a e melinó mei he māmaní; 37–39, Fakatotolo 'i he ngaahi fekau ko 'ení.

TOKANGA mai, 'a kimoutolu 'a e kakai 'o hoku "siasí, 'oku folofola 'e he le'ó 'o ia 'oku 'afio 'i 'olungá, pea 'oku 'afio mai 'a hono ^bfofongá ki he kakai kotoa pē; 'io, ko e mo'oni 'oku ou pehē: "Tokanga mai 'a kimoutolu 'a e kakai mei he mama'ó; pea mo kimoutolu 'oku 'i he ngaahi motu 'o e tahí, mou fanongo fakataha.

2 He ko e mo'oni, 'oku fakalongo atu 'a e ^ale'ó 'o e 'Eikí ki he kakai kotoa pē, pea 'oku ^b'ikai

ha taha 'e hao; pea 'oku 'ikai ha mata 'e ta'e-mamata, pe ha telinga 'e ta'e-fanongo, pe 'loto 'e ta'e-mahuhuhuhu.

3 Pea 'e huhuhuhu 'i 'a e kau "angatu'ú 'aki 'a e mamahi lahi; he 'e ^blea 'aki 'enau ngaahi hiá 'i he tumutumu 'o e ngaahi falé, pea 'e fakahā 'a 'enau ngaahi ngāue fufuú.

4 Pea 'e fai 'a e "lea 'o e fakatokangá ki he kakai kotoa pē, 'i he ngutu 'o 'eku kau ākonga, 'a ia kuó u fili 'i he ngaahi 'aho ^bfaka'osi ko 'ení.

5 Pea te nau 'alu atu pea 'e 'ikai ha taha te ne ta'ofi 'a kinautolu, he ko au ko e 'Eikí na'á ku fekau 'i 'a kinautolu.

6 Vakai, ko hoku mafai 'eni, mo e "mafai 'o 'eku kau tamaio'eikí, pea mo 'eku talamu'aki ki he tohi 'o 'eku ngaahi fekaú, 'a ia kuó u 'oange kiate kinautolu ke ^bpulusi 'o 'oatu kiate kimoutolu, 'e kakai 'o e māmaní.

1 1a 3 Nifai 27:3;
T&F 20:1.
FFL Siasi 'o Sīsū
Kalaisi.
b T&F 38:7–8.
FFL 'Otuá.
c Teut. 32:1.
2a T&F 133:16.

b Filipai 2:9–11.
c FFL Lotó.
3a FFL Angatu'ú.
b Luke 8:17; 12:3;
2 Nifai 27:11;
Molom. 5:8.
4a 'Isikeli 3:17–21;
T&F 63:37.

FFL Fakatokanga,
Fakatokanga'í;
Ngāue Fakafai fekaú.
b FFL 'Aho Faka'osi,
Ngaahi.
6a FFL Sīsū Kalaisi—
Mafai.
b T&F 72:21.

7 Ko ia, ke ^amanavahē pea tetetete, ^a kimoutolu ^a e kakaí, he ko au ko e ^Eikí ko e me^a kuó u tu^utu^uni kiate kinautolú ^e fakahoko ia.

8 Pea ko e mo^oni ^oku ou pehē kiate kimoutolu, ko kinautolu ^oku ^{al}u atu, ^o ^{ave} ^a e ngaahi ongoongó ni ki he kakai ^o e māmaní, ^oku foaki kiate kinautolu ^a e mālohi ke ^afakama^u ⁱ he māmaní pea ⁱ he langí fakatou^osi, ^a e kau ta^etuí mo e kau ^bangatu^u;

9 ^{Io}, ko e mo^oni, ke fakama^u ^a kinautolu ki he ^{aho} ^a ia ^e lilingi hifo ai ^a e ^{hou}hau ^o e ^Otuá ki he kau ^bfai angahalá ^o ta^e-fakangatangata —

10 ^O ^a u ki he ^aho ^a ia ^e hā^ele mai ai ^a e ^Eikí ke ^btotongi ki he tangata taki taha ^o fakatatau ki he ^ene ^{ngā}ué, pea ^afakamaau ki he tangata taki taha ^o fakatatau ki he fakamaau kuó ne fakamāuⁱ ^{aki} ^a hono kāingá.

11 Ko ia ko e le^o ^o e ^Eikí ^oku fai ia ki he ngaahi ngata^{anga} ^o e māmaní, ko ^{uhí} ko kinautolu ^e fanongó ke nau lava ^o fanongo:

12 Mou teuteu, mou teuteu ki he me^a ^e hoko maí, he ^{oku} ofi mai ^a e ^Eikí;

13 Pea kuo tupu hake ^a e ^{hou}hau ^o e ^Eikí, pea kuo unu ^a ^{ene} ^bheletaá ⁱ he langi, pea ^e tō hifo ia ki he kakai ^o e māmaní.

14 Pea ^e fakahā ^a e ^{to}ukupu ^o e ^Eikí; pea ^e hoko mai ^a e ^{aho} ko kinautolu ^e ^{ikai} ^bfanongo ki he le^o ^o e ^Eikí, pe ko e le^o ^o ^{ene} kau tamaio^eikí, pe ^{ikai} ^{tok}anga ki he ngaahi lea ^a e kau palōfitá mo e kau ^apose^otoló, ^e ^{motu}hi atu ^a kinautolu mei he kakai;

15 He kuo nau ^{li}aki ^a ^{eku} ngaahi ^bouaú mo ^{mau}mauⁱ ^{eku} fuakava ^ata^{eng}atá;

16 ^{Oku} ^{ikai} te nau ^{kumi} ki he ^Eikí ke fokotu^u ^{ene} mā^{oni}oní, ka ^{oku} ^aeva ^a e tangata taki taha ⁱ hono ^bhala pē ^oona, pea fakatatau ki he ^{tatau} ^o hono ^{otua} ^ooná, ^a ia ko hono tatau ^{oku} hangē ko e māmaní, ^a ia ^{oku} ⁱ he tatau ^o ha tamapua, ^a ia ^{oku} faka^aau ^o ^{motu}a pea ^e ^{auha} ia ⁱ Pāpilone, ^{io} ^a Pāpilone ko e lahí, ^a ia ^e tō.

17 Ko ia, ko au ko e ^Eikí, ⁱ he^{eku} ^{ilo} ⁱ ^a e fakatu^{utā}maki

7a Teut. 5:29; Tngt. 12:13.
b T&F 1:38.

8a FFL Fakama^u.
b FFL Angatu^u.

9a Fakahā 19:15–16;
1 Nifai 22:16–17.
b Mōsaia 16:2;
SS—M 1:31, 55.

10a FFL Hā^ele ^{Anga} Ua Mai ^a Sīsū Kalaisi.
b ^{Isikeli} 7:4;
T&F 56:19.
FFL Sīsū Kalaisi—
Fakamaau.
c LFkt. 24:12;

^{Alamā} 9:28; 41:2–5;
T&F 6:33.

d Mātiu 7:2.

13a T&F 63:6.
b ^{Isikeli} 21:3;
T&F 35:14.

14a ^{Isaia} 53:1.
b 2 Nifai 9:31;
Mōsaia 26:28.

c T&F 11:2.
d Ngāue 3:23;
^{Alamā} 50:20;
T&F 50:8; 56:3.

15a Siosiuua 23:16;
^{Isaia} 24:5.

b FFL Ouau^u, Ngaahi.

c FFL Hē mei he

Mo^oni.
d FFL Fuakava Fo^ou
mo Ta^{eng}atá.

16a Mātiu 6:33.

b T&F 82:6.

c ^{Isaia} 53:6.

d ^{Eke}. 20:4;

3 Nifai 21:17.

FFL Tauhi Tamapua.

e ^{Isaia} 50:9.

f T&F 64:24; 133:14.

FFL Anga-fakamāmani;
Pēpeli, Pāpilone.

‘a ia ‘e hoko mai ki he “kakai ‘o e māmaní, na‘á ku ui ai ki he‘eku tamaio‘eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si‘í, pea u lea kiate ia mei langi, mo fai kiate ia ‘a e ngaahi fekau;

18 Pea fai foki mo e ngaahi fekau ki ha ni‘ihi kehe, koe‘uhí ke nau fakahā atu ‘a e ngaahi me‘á ni ki he māmaní; pea u fai ‘eni kotoa, koe‘uhí ke lava ‘o fakahoko, ‘a ia kuo tohi ‘e he kau palōfitá—

19 ‘E ō mai ‘a e ngaahi me‘a “vaivai ‘o e māmaní ‘o holoki hifo ‘a e kau māfimaí mo e kau mālohí, koe‘uhí ke ‘oua na‘a akonaki‘i ‘e he tangatá ‘a hono kāingá, pe ^bfalala ki he nima ‘o e kakanó—

20 Kae kehe ke lava ‘a e tangata taki taha ‘o “lea ‘i he huafa ‘o e ‘Otuá ko e ‘Eiki, ‘io ko e Fakamo‘ui ‘o e māmaní;

21 Koe‘uhí foki ke lava ‘a e tuí ‘o tupulaki ‘i he māmaní;

22 Koe‘uhí ke lava ‘eku ^afua-kava ta‘engatá ‘o fokotu‘u;

23 Koe‘uhí ke lava ‘o ^amalanga ‘aki hono kakato ‘o ‘eku ^bongo-ongoleleí ‘e he kau ‘vaivai mo e kau mā‘ulaló ki he ngaahi ngata-‘anga ‘o e māmaní, pea ‘i he ‘ao ‘o e ngaahi tu‘í mo e kau pulé.

24 Vakai, ko e ‘Otuá au pea kuó

u lea ‘aki ia; ko e ngaahi “fekau ko ‘ení ‘oku meiate au ia, pea na‘e ‘oange ia ki he‘eku kau tamaio‘eiki ‘i he‘enau vaivai, ‘o fakatatau mo ‘enau ^bleá, koe‘uhí ke ‘mahino ia kiate kinautolu.

25 Pea fakatatau ki he‘enau fehālaaki, ‘e lava ‘o fakahā ia kiate kinautolu;

26 Pea fakatatau ki he‘enau kumi ki he “potó ‘e lava ‘o akonaki‘i ‘a kinautolu;

27 Pea fakatatau ki he‘enau fai angahalá ‘e lava ‘o ^avaloki‘i ‘a kinautolu, koe‘uhí ke nau lava ‘o ^bfakatomala;

28 Pea fakatatau ki he‘enau “loto-fakatōkilaló ‘e lava ‘o ngaohi ‘a kinautolu ke mālohi, pea tāpuekina mei ‘olunga, pea ma‘u ‘a e ^bpotó mei he taimi ki he taimi.

29 Pea hili ‘ene ma‘u ‘a e leko-oti ‘o e kau Nifai, ‘io, ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si‘í, ke ne ma‘u ‘a e mālohi ke liliu ‘i he ‘alo‘ofa ‘a e ‘Otuá, ‘i he mālohi ‘o e ‘Otuá, ‘a e ^aTohi ‘a Molomoná.

30 Kae ‘uma‘ā mo kinautolu foki na‘e tuku ki ai ‘a e ngaahi fekau ko ‘ení, ke nau ma‘u ‘a e ^amālohi ke fokotu‘u ‘a e tu‘unga ‘o e ^bsiasi ko ‘ení, pea ‘omi ia mei

17a ‘Īsaia 24:1–6.

19a Ngāue 4:13;

1 Kol. 1:27;

T&F 35:13; 133:58–59.

FFL Angamalū.

b 2 Nifai 28:31.

FFL Falalá.

20a FFL Fakamo‘oni.

22a T&F 39:11.

FFL Fuakava;

Fuakava Fo‘ou mo

Ta‘engatá.

23a FFL Ngāue

Fakafaifekau.

b FFL Ongongoleleí.

c 1 Kol. 1:26–29.

24a 2 Nifai 33:10–11;

Molonai 10:27–28.

b 2 Nifai 31:3;

‘Eta 12:39.

c T&F 50:12.

FFL ‘Iló.

26a Sēmisi 1:5;

T&F 42:68.

FFL Potó.

27a FFL Valoki, Valoki‘i.

b FFL Fakatomala,

Fakatomala‘i.

28a FFL Loto-fakatōkilaló.

b FFL ‘Iló.

29a FFL Tohi ‘a

Molomoná.

30a T&F 1:4–5, 17–18.

b FFL Fakafoki Mai ‘o e

Ongongoleleí; Siasi

‘o Sisū Kalaisi ‘o e

Kau Mā‘oni‘oni ‘i

he Ngaahi ‘Aho

Kimui Ní.

he kakapú, pea mei he ‘fakapo-
‘ulí, ko e ^dsiasi mo’oni mo mo’ui
pē taha ‘i he funga ‘o e māmaní
kotoa, ‘a ia ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku
ou ^elelei’ia aí, ‘a ia ko e lea ki he
siasí fakakātoa kae ‘ikai ki he
tangata fakafo’ituituí—

31 He ko au ko e ‘Eikí ‘oku ‘ikai
te u lava ke mamata ki he ^aanga-
halá ‘o momo’i faka’atu’i ia;

32 Ka neongo iá, ‘ilonga ia
‘oku fakatomala pea fai ki he
ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí ‘e ^afaka-
molemole’i ia;

33 Pea ko ia ia ‘oku ‘ikai ^afaka-
tomalá, ‘e ^bto’o meiate ia ‘a e
maama ko ia ‘a ia kuó ne ma’ú;
koe’uhí ‘e ‘ikai ‘fāinga ma’u ai
pē ‘a hoku ^dLaumālié ke ue’i
hake ‘a e tangatá, ‘oku folofola
‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú.

34 Pea ko e taha, ko e mo’oni
‘oku ou pēhē kiate kimoutolu,
‘e kakai ‘o e māmaní: Ko au ko e
‘Eikí, ‘oku ou loto-fiemālie ke
fakahā ‘a e ngaahi me’á ni ki he
kakano ^akotoa pē;

35 He ‘oku ‘ikai te u ^afilifilimā-
nako ki he kakai, pea ‘oku ou

loto ke ‘ilo’i ‘e he kakai kotoa
pē ‘oku vave mai ‘a e ^b‘ahó; ‘oku
te’eki ai hoko ‘a e houá, ka ‘oku
ofi mai ia, ‘a ia ‘e to’o atu ai ‘a e
‘melinó mei he māmaní, pea ‘e
ma’u ‘e he ^dtēvoló ‘a e mālohi ki
hono pule’anga ‘o’oná.

36 Pea ‘e ma’u foki ‘e he ‘Eikí ‘a
e mālohi ki hono ^akakai mā’oni-
‘oní, pea te ne ^bpule ‘i honau
‘lotolotongá, pea te ne ‘alu hifo
‘i he ^dtautea ki ^e‘Aitumia, pe ko
māmani.

37 Fakatotolo ‘i he ngaahi
^afekau ko ‘ení, he ‘oku mo’oni
mo totonu ia, pea ko e ngaahi
kikite mo e ngaahi ^btala’ofa ‘oku
‘i aí ‘e fakamo’oni’i hono kotoa.

38 ‘Ilonga ha me’a kuó u lea
‘aki ‘e au ko e ‘Eikí, kuó u lea
‘aki ia, pea ‘oku ‘ikai te u tuli
tonuhia; pea neongo ‘e mole atu
‘a e ngaahi langí mo e māmaní,
ka ‘e ‘ikai mole atu ‘a ‘eku ^aleá,
ka ‘e ^bfakamo’oni’i hono kotoa,
neongo pē ko e fai ia ‘i hoku
le’o pē ‘o’okú pe ‘i he ‘le’o ‘o
‘eku kau ^dtamaio’eikí, ‘oku
^etatau ai pē.

30c FFL Fakapo’uli,
Fakalaumālié.
d ‘Efesō 4:5, 11–14.
FFL Siasi Mo’oni,
Ngaahi Faka’ilonga
‘o e.
e T&F 38:10.
31a ‘Alamā 45:16;
T&F 24:2.
FFL Angahalá.
32a T&F 58:42–43.
FFL Fakamolemole,
Fakamolemole’i.
33a Mōsaia 26:32.
b ‘Alamā 24:30;
T&F 60:2–3.
c Sēnese 6:3;
2 Nifai 26:11;
Molom. 5:16;

‘Eta 2:15;
Molonai 9:4.
d FFL Laumālie
Mā’oni’oni.
34a Mātiu 28:19;
T&F 1:2; 42:58.
35a Teut. 10:17;
Ngāue 10:34;
Molonai 8:12;
T&F 38:16.
b FFL ‘Aho Faka’osí,
Ngaahi.
c T&F 87:1–2.
FFL Faka’ilonga ‘o e
Ngaahi Kuongá,
Ngaahi; Melinó.
d FFL Tēvoló.
36a FFL Mā’oni’oni, Kau.
b FFL Sisū Kalaisi—

Pule ‘a Kalaisi ‘i he
Nofo Tu’i.
c Sāk. 2:10–11;
T&F 29:11; 84:118–119.
d FFL Fakamaau.
e FFL Māmaní.
37a FFL Folofolá.
b T&F 58:31; 62:6; 82:10.
38a 2 Ng. Tu’i 10:10;
Mātiu 5:18; 24:35;
2 Nifai 9:16;
SS—M 1:35.
b T&F 101:64.
c Teut. 18:18;
T&F 18:33–38; 21:5.
FFL Fakahā; Le’ó.
d FFL Palōfitá.
e FFL Mafai; Poupou’i ‘o
e Kau Taki ‘o e Siasí.

39 He vakai, pea tā, ko e 'Eikí ko e 'Otuá ia, pea 'oku fakamo'oni' i 'e he "Laumālié, pea 'oku

mo'oni 'a e fakamo'oni, pea 'oku tu'u 'a e ^bmo'oni 'o ta'engata pea ta'engata. 'Ēmeni.

VAHE 2

Ko e lea na'e to'o mei he ngaahi lea 'a e 'āngelo ko Molonai kia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, lolotonga 'ene' i he fale 'o e tamaí 'a e Palōfitá 'i Manisesitā, Niu Toke, 'i he efiāfi 'o e 'āho 21 Sepitemá 1823 (History of the Church, 1:12). Ko Molonai ko e fakamuimui taha ia 'o e kau tangata fa'u hisitōlia hokohoko tokolahi 'a ia na'a nau fa'u 'a e lekooti ko ia 'oku 'i he māmaní 'i he taimí ni 'o ui ko e Tohi 'a Molomoná. (Fakafehoanaki mo e Malakai 4:5–6; pehē foki mo e vahe 27:9; 110:13–16; mo e 128:18.)

1, 'E fakahā mai 'e 'Ilaisiā 'a e lakanga fakataula'eikí; 2–3, 'Oku tō 'a e ngaahi tala'ofa 'o e ngaahi tamaí 'i he loto 'o e fānaú.

'āho ^blahi mo fakamanavahē 'o e 'Eikí.

2 Pea te "ne tō 'i he loto 'o e fānaú 'a e ngaahi ^btala'ofa na'e fai ki he ngaahi tamaí, pea 'e liliu 'a e loto 'o e fānaú ki he'enau ngaahi tamaí.

VAKAI, te u fakahā kiate kimoutolu 'a e Lakanga Fakataula'eikí, 'i he nima 'o "Ilaisiā ko e palōfitá, ki mu'a 'oku te'eki ai ke hoko 'a e fu'u

3 Ka ne 'ikai ke pehē ia, 'e fakauha 'o 'osi'osingamālie 'a e māmaní kotoa 'i he'ene hā'ele maí.

VAHE 3

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, 'i Hāmoni, Penisilivōnia, 'i Siulai 1828, 'o kau ki he mole 'o e ngaahi peesi 'e 116 'o e liliu 'o e 'uluaki kongā 'o e Tohi 'a Molomoná, 'a ia na'e ui ko e tohi 'a Lihai. Na'e 'ikai faingofua ki he Palōfitá 'ene tuku ke tō 'a e ngaahi peesi ko 'eni ki he nima 'o Māteni Hālisí, 'a ia na'a ne hoko 'i ha vaha'ataimi nounou ko ha tangata tohi 'i hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e fai mai 'a e fakahaá 'i he 'Ūlimí mo e Tūmemí. (History of the Church, 1:21–23.) (Vakai ki he vahe 10.)

1–4, Ko e hala 'o e 'Eikí 'oku tatau ai pē 'o ta'engata; 5–15, Kuo pau ke fakatomala 'a Siosefa Sāmīta pe 'e mole meiate ia 'a e me'a-foaki ke

liliu leá; 16–20, 'Oku fakahā mai 'a e Tohi 'a Molomoná ke fakamo'ui 'a e hako 'o Lihai.

39a 1 Sione 5:6;
T&F 20:27; 42:17.
b FFL Mo'oni.

2 1a Malakai 4:5–6;
3 Nifai 25:5–6;
T&F 110:13–15;

128:17;
SS—H 1:38–39.
FFL Ki 'o e Lakanga
Fakataula'eikí,
Ngaahi; 'Ilaisiā.
b T&F 34:6–9;

43:17–26.
2a T&F 27:9; 98:16–17.
b FFL Fakama'ú;
Fakamo'ui 'o e Pekia.

OKU 'ikai lava ke ta'ofi 'a e ngaahi "ngāue mo e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi finangalo 'o e 'Otuá, pea 'oku 'ikai lava foki ke iku noa ia.

2 He 'oku 'ikai ke hā'ele 'a e "Otuá 'i he ngaahi hā'ele'anga pikopiko, pea 'oku 'ikai foki te ne afe ki he nima to'omata'ú pe ki he nima to'ohemá, pea 'oku 'ikai foki te ne fai 'o kehe mei he me'a kuó ne folofola'akí, ko ia 'oku hangatonu 'a hono ngaahi hā'ele'angá, pea ko hono ^bhalá 'oku tatau ai pē 'o ta'engata.

3 Manatu, manatu, 'oku 'ikai ko e "ngāue 'a e 'Otuá 'oku ta'ofi, ka ko e ngāue 'a e tangatá;

4 He neongo 'e ma'u 'e ha tangata ha ngaahi fakahā lahi, pea ma'u mo e mālohi ke fai 'a e ngaahi fu'u ngāue lalahi lahi, ka 'o kapau te ne "pōlepole 'i hono ivi 'o'oná, 'o sí'aki 'a e ngaahi ^bakonaki 'a e 'Otuá, 'o muimui ki he ngaahi fakakaukau 'a hono loto 'o'oná mo e ngaahi holi 'fakakakanó, kuo pau ke ne tō pea fakatupu ai 'a e "houhau 'o ha 'Otuá angatonu ke tō mai kiate ia.

5 Vakai, kuo fakafalala kiate koe 'a e ngaahi me'á ni ke tauhi, ka neongo iá na'e mamafa fau

'a e ngaahi fekau na'e fai kiate koé; pea manatu foki ki he ngaahi tala'ofa na'e fai kiate koé, kapau na'e 'ikai te ke mau-mau'i ia.

6 Pea vakai, hono 'ikai tu'o lahi 'a ho'o "maumau'i 'a e ngaahi fekau mo e ngaahi fono 'a e 'Otuá, pea mo ho'o fakavaivai'i koe ki he ngaahi ^bfakaloto'i 'a e tangatá.

7 He vakai, na'e 'ikai totonu ke ke "manavahē ki he tangatá 'o lahi ange 'i he 'Otuá. Neongo 'oku li'aki 'e he tangatá 'a e ngaahi akonaki 'a e 'Otuá, pea ^bfehi'a ki he'ene ngaahi folofolá—

8 Ka na'e totonu pē ke ke fai-velenga; pea 'e mafao atu 'e ia 'a hono to'ukupú 'o poupou'i koe mei he ngaahi "ngahau vela kotoa pē 'a e ^bfilí; pea te ne 'iate koe 'i he taimi kotoa pē 'o e 'faingata'á.

9 Vakai, ko Siosefa koe, pea na'e fili koe ke fai 'a e ngāue 'a e 'Eikí, pea ko e me'a 'i he mau-mau-fonó, kapau 'e 'ikai te ke tokanga kuo pau ke ke tō.

10 Kae manatu, 'oku 'alo'ofa 'a e 'Otuá; ko ia, fakatomala mei he me'a kuó ke fai 'a ia 'oku fepaki mo e fekau na'á ku fai kiate koé, pea 'oku kei fili pē koe, pea 'oku toe ui koe ki he ngāue;

3 1a Same 8:3–9;

T&F 10:43.

2a 'Alamá 7:20.

FFL 'Otuá.

b 1 Nifai 10:18–19;

T&F 35:1.

3a Ngāue 5:38–39;

Molom. 8:22;

T&F 10:43.

4a T&F 84:73.

FFL Loto-hikisiá.

b Sēkope 4:10;

'Alamá 37:37.

FFL Akonaki (nauna);

Fekau 'a e 'Otuá,

Ngaahi.

c FFL Anga-fakakakanó.

d FFL Sāuní.

6a T&F 5:21;

SS—H 1:28–29.

b T&F 45:29; 46:7.

7a Same 27:1; Luke 9:26;

T&F 122:9.

FFL Loto-to'á;

Manavahē.

b Lev. 26:42–43;

1 Nifai 19:7;

Sēkope 4:8–10.

8a 'Efesō 6:16;

1 Nifai 15:24;

T&F 27:17.

b FFL Tēvoló.

c 'Alamá 38:5.

11 Kapau 'e 'ikai te ke fai 'eni, 'e tukuange koe pea te ke hoko 'o tatau mo e kau tangata kehe, 'o 'ikai toe ma'u ha me'a-foaki.

12 Pea 'i ho'o tukuange 'a e me'a na'e foaki ai kiate koe 'e he 'Otuá 'a e 'ilo mo e mālohi ke "liliú, na'á ke tukuange ai 'a e me'a 'oku toputapú ki he nima 'o e ^btangata fai angahalá,

13 'A ia kuó ne lí'aki 'a e ngaahi akonaki 'a e 'Otuá, pea maumau 'i 'a e ngaahi fakapapau toputapu taha 'a ia na'e fai 'i he 'ao 'o e 'Otuá, pea ne falala ki he'ene fakakaukau 'a'aná 'o "pōlepole 'i hono poto 'o'oná.

14 Pea ko e 'uhinga 'eni kuo mole ai meiate koe ho ngaahi faingamālié 'o fuofuoloasi'í—

15 He kuó ke tuku 'a e akonaki 'a ho "pulé ke molomoloki hifo talu mei he kamata'angá.

16 Ka neongo iá, 'e kei 'alu atu pē 'a 'eku ngāué, he 'oku hangē ko e hoko mai 'a e 'ilo'í 'o e "Fakamo'uí ki he māmaní, 'o fou mai 'i he ^bfakamo'oni 'a e kau Siú, 'e pehē foki 'a e hoko mai 'a e ^c'ilo'í 'o e Fakamo'uí ki hoku kakaí—

17 Pea ki he kau "Nifai, mo e kau Sēkopé, mo e kau Siosefá, mo e kau Sōlamí 'o fou mai 'i

he fakamo'oni 'a 'enau ngaahi tamaí—

18 Pea 'e hoko mai 'a e "fakamo'oni ko 'eni ki he 'ilo 'a e kau ^bLeimaná, mo e kau Lēmiuelá, pea mo e kau 'Isimelí, 'a ia na'a nau "faka'au'au hifo 'i he ta'etuí koe'uhí ko e angahala 'a 'enau ngaahi tamaí, 'a ia kuo tuku 'e he 'Eikí ke nau "faka'auha 'a honau kāinga ko e kau Nifai, koe'uhí ko 'enau ngaahi angahalá mo 'enau ngaahi angafakalieliá.

19 Pea ko e "taumu'a tofu pē 'eni 'oku fakatolonga ai 'a e ngaahi ^bpeleti ko 'eni, 'a ia 'oku 'i ai 'a e ngaahi lekooti ko 'eni— koe'uhí ke lava 'o fakahoko 'a e ngaahi "tala'ofa 'a e 'Eikí, 'a ia na'á ne fai ki hono kakaí;

20 Pea koe'uhí ke ma'u 'e he kau ^aLeimaná 'a e 'ilo ki he'enu ngaahi tamaí, pea koe'uhí ke nau 'ilo'í 'a e ngaahi tala'ofa 'a e 'Eikí, pea koe'uhí ke nau lava 'o ^btui ki he ongoongoleleí pea "falala ki he ngaahi ngāue lelei 'a Sīsū Kalaisí, pea ^dfakanāunau'í tu'unga 'i he tui ki hono huafá, pea ke lava 'o tu'unga 'i he'enu fakatomalá 'a honau fakamo'uí. 'Ēmeni.

12a T&F 1:29; 5:4.

b T&F 10:6–8.

13a FFL Loto-hikisiá.

15a FK 'Eikí.

16a FFL Fakamo'uí ('Eiki).

b 1 Nifai 13:23–25;

2 Nifai 29:4–6.

c Mōsaia 3:20.

17a 2 Nifai 5:8–9.

18a FFL Tohi 'a

Molomoná.

b 2 Nifai 5:14;

'Īnosi 1:13–18.

c 2 Nifai 26:15–16.

d Molom. 8:2–3.

19a 1 Nifai 9:3, 5.

b FFL Peleti Koulá,

Ngaahi.

c 3 Nifai 5:14–15;

T&F 10:46–50.

20a 2 Nifai 30:3–6;

T&F 28:8; 49:24.

b Molom. 3:19–21.

c 2 Nifai 31:19;

Molonai 6:4.

d Molonai 7:26, 38.

VAHE 4

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitā ki he'ene tamai, ko Siosefa Sāmīta, ko e Lahi, 'i Hāmōni, Penisilivēnia, 'i Fēpueli 1829 (History of the Church, 1:28).

1-4, 'Oku fakamo'ui 'e he ngāue 'osikiavelengā 'a e kau ngāue 'a e 'Eiki; 5-6, 'Oku hanga 'e he ngaahi 'ulungāanga faka-'Otuā 'o fakafe-'unga'i kinautolu ki he ngāue; 7, Kuo pau ke kumi ki he ngaahi me'a 'a e 'Otuā.

KO 'eni vakai, 'oku ofi ke hoko mai ha ngāue ^afakaofu 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatā.

2 Ko ia, ko kimoutolu 'oku kamata ke fai 'a e ^angāue 'a e 'Otuā, mou tokanga ke mou ^btauhi kiate ia 'aki homou 'lotó, iví, 'atamaí mo e mālohí kotoa, koe'uhí ke mou tu'u ^dta'ehalaia 'i he 'ao 'o e 'Otuā 'i he 'aho faka'osí.

3 Ko ia, kapau 'oku mou ma'u 'a e ngaahi holi ke ngāue ma'á e 'Otuā 'oku ^aui 'a kimoutolu ki he ngāue;

4 He vakai 'oku hina 'a e ^angoué ki he ^butu-ta'ú; pea vakai, ko ia 'okú ne 'ai 'ene hele tu'usí 'aki hono tūkuingatá, 'okú ne ^ctokonaki ke 'oua na'á ne mate, kae fakahoko 'a e fakamo'uí ki hono laumālié;

5 Pea 'oku hanga 'e he ^atuí, ^b'amanaki leleí, ^cmanava'ofá mo e ^dofá, mo e ^emata 'oku hanga taha pē ki hono ^ffakalāngilangi'í 'o e 'Otuā, 'o fakafe-'unga'i ia ki he ngāue.

6 Manatu'í 'a e tuí, ^aangama'á, 'iló, anga-fakama'uma'ú, ^bfa'a kātakí, fe'ofó'ofani fakakāingá, anga faka-'Otuā, manava'ofá, 'loto-fakatōkilaló, mo e ^dfa'a ngāue.

7 ^aKole pea te ke ma'u; tuki-tuki, pea 'e to'o kiate koe. 'Ēmeni.

4 1a 'Īsaia 29:14;
1 Nifai 14:7; 22:8;
T&F 6:1; 18:44.
FFL Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí.
2a FFL Ngāue.
b Siosiuā 22:5;
1 Sam. 7:3;
T&F 20:19; 76:5.
c FFL Lotó; 'Atamaí.
d 1 Kol. 1:8;
Sēkope 1:19;
3 Nifai 27:20.

3a T&F 11:4, 15; 36:5;
63:57.
FFL Uí.
4a Sione 4:35;
'Alamā 26:3-5;
T&F 11:3; 33:3, 7.
b FFL Utu-ta'ú.
c 1 Tim. 6:19.
5a FFL Tuí.
b FFL 'Amanakí,
'Amanaki Leleí.
c FFL Manava'ofá.
d FFL 'Ofá.

e Same 141:8;
Mātiu 6:22;
Molom. 8:15.
f FFL Nāunaú.
6a FFL Angama'á.
b FFL Fa'a Kātakí.
c FFL Loto-fakatōkilaló.
d FFL Faivelengá.
7a Mātiu 7:7-8;
2 Nifai 32:4.
FFL Lotú.

VAHE 5

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā, 'i Hāmoni, Penisilivēnia, 'i Mā'asi 1829, 'i he kole 'a Māteni Hālisi (History of the Church, 1:28–31).

1–10, 'E ma'u 'e he to'u tangatā ni 'a e folofola 'a e 'Eikí 'ia Siosefa Sāmita; 11–18, 'E fakamo'oni ha kau fakamo'oni 'e toko tolu ki he Tohi 'a Molomoná; 19–20, 'E fakamo'oni'i 'a e folofola 'a e 'Eikí 'o hangē pē ko e ngaahi taimi 'i mu'á; 21–35, 'E lava 'a Māteni Hālisi 'o fakatomala pea hoko ko e toko taha 'o e kau fakamo'oni.

VAKAI, 'oku ou pehē kiate koe, ko e me'a 'i he kole 'e he'eku tamaio'eiki ko "Māteni Hālisi ha fakamo'oni mei hoku nimá, ki ho'o ma'u 'e koe, ko 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, 'a e ngaahi ^bpeleti 'a ia kuó ke fakamo'oni'i mo fakapapau kuó ke ma'u meiate aú;

2 Pea ko 'eni, vakai, ke ke lea 'aki 'eni kiate ia — ko ia ia na'á ne lea kiate koé, na'á ne pehē kiate koe: Ko au, ko e 'Eikí, ko e 'Otua au, pea kuó u 'oatu 'a e ngaahi me'á ni kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, pea u fekau kiate koe ke ke tu'u ko e ^afakamo'oni ki he ngaahi me'á ni;

3 Pea na'á ku ngaohi koe ke ke fai ha fuakava mo au, ke

'oua na'á ke fakahā ia kae ngata pē kiate "kinautolu 'a ia na'á ku fekau kiate koé; pea 'oku 'ikai te ke ma'u ha ^bmafai ki ai kae ngata pē 'i he'eku tuku ia kiate koé.

4 Pea 'okú ke ma'u ha me'a-foaki ke liliu 'a e ngaahi peletí; pea ko e 'uluaki me'a-foaki 'eni na'á ku foaki kiate koé; pea kuó u fekau ke 'oua na'á ke feinga ke ma'u mo ha toe me'a-foaki kehe kae 'oua ke fakahoko 'a hoku finangaló 'i he me'á ni; he 'e 'ikai te u tuku kiate koe ha toe me'a-foaki kehe kae 'oua ke lava ia.

5 Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'e hoko 'a e tautea ki he kakai 'o e māmaní 'o kapau 'e ^a'ikai te nau tokanga ki he'eku ngaahi leá;

6 He 'e ^afakanofa koe 'amui pea 'alu atu 'o fakahā 'a 'eku ngaahi ^bleá ki he fānau 'a e tangatā.

7 Vakai, kapau 'e 'ikai te nau tui ki he'eku ngaahi leá, 'e 'ikai te nau ^atui kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Siofefá, 'o kapau te ke lava ke ke fakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a kotoa ko 'eni 'a ia kuó u tuku kiate koé.

5 1a T&F 5:23–24;

SS—H 1:61.

b FFL Peleti Koulá, Ngaahi.

2a FFL Fakamo'oni.

3a 2 Nifai 27:13. Vakai

foki ki he Ko e

Fakamo'oni 'a e Kau

Fakamo'oni 'e Toko

Tolú mo e Ko e

Fakamo'oni 'a e Kau

Fakamo'oni 'e Toko

Valú 'i he ngaahi

'uluaki peesi 'o e

Tohi 'a Molomoná

b 2 Nifai 3:11.

5a Selem. 26:4–5;

'Alamá 5:37–38;

T&F 1:14.

6a T&F 20:2–3.

FFL Fakanofó.

b 2 Nifai 29:7.

7a Luke 16:27–31;

T&F 63:7–12.

8 ‘Oiauē, ‘a e to‘u tangata “ta‘e-tui mo ^bkia-kekevá ni—‘oku tupu ‘a ‘eku ‘itá kiate kinautolu.

9 Vakai, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate koe, kuó u “ta‘ofi ‘a e ngaahi me‘a ko ia kuó u tuku kiate koe, ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Siosefá, koe‘uhí ko ha taumu‘a fakapotopoto ‘a‘aku, pea ‘e fakahā ia ki he ngaahi to‘u tangata ‘i he kaha‘ú;

10 Ka ‘e ma‘u ‘e he to‘u tangatá ni ‘a ‘eku leá ‘iate koe;

11 Pea ‘e ‘ikai ngata ‘i ho‘o fakamo‘oní, ka ‘i he “fakamo‘oni ‘a e toko tolu ‘o ‘eku kau tamaio‘eiki, ‘a ia te u ui mo fakanofó, ‘a ia te u fakahā kiate kinautolu ‘a e ngaahi me‘á ni, pea te nau ‘alu atu mo ‘eku ngaahi lea ‘a ia ‘oku ‘oatu ‘iate koé.

12 ‘Io, te nau ‘ilo‘i fakapapau ‘oku mo‘oni ‘a e ngaahi me‘á ni, he te u fakahā ia mei he langí kiate kinautolu.

13 Te u foaki kiate kinautolu ‘a e mālohi koe‘uhí ke nau vakai mo mamata ki he ngaahi me‘á ni ‘i honau angatotonú;

14 Pea ‘e ‘ikai te u tuku ‘a e mālohí ni ki ha “toe taha kehe, ke ma‘u ‘a e fakamo‘oni tatau ko ‘ení ‘i he to‘u tangatá ni, ‘i he

kamata‘anga ko ‘eni ‘o e tupu hake mo e hā mai ‘a hoku ^bsiasí mei he feitu‘u maomaonganoá—‘oku ‘asinisini ‘o hangē ko e ‘mā-hiná, pea faka‘ofó‘ofa ‘o hangē ko e la‘aá, pea fakamanavahē ‘o hangē ko ha kau tau ‘oku to‘o ‘a e ngaahi fuka.

15 Pea te u ‘oatu ‘a e fakamo‘oni ‘a e kau “fakamo‘oni ‘e toko tolu ki he‘eku leá.

16 Pea ko ‘eni vakai, ‘ilonga ‘a kinautolu ‘oku “tui ki he‘eku ngaahi leá, te u ^ba‘ahi kiate kinautolu ‘aki ‘a e ‘fakahā ‘a hoku “Laumālié; pea te nau ‘fanau‘i ‘iate au, ‘io ‘i he vai pea mo e Laumālié—

17 Pea kuo pau ke ke kei tatali fuofuoloasi‘i, he ‘oku te‘eki ai “fakanofa koe—

18 Pea ‘e ‘alu atu foki ‘a ‘enau fakamo‘oní ke “fakahalalaia‘i ai ‘a e to‘u tangatá ni ‘o kapau te nau fakafefeka honau lotó kiate kinautolu;

19 He ‘e ‘alu atu ha “tautea faka‘auha ‘i he lotolotonga ‘o e kakai ‘o e māmaní, pea ‘e fai atu ‘a hono lilingi hifó mei he taimi ki he taimi, ‘o kapau ‘e ‘ikai te nau ^bfakatomala, kae ‘oua ke ‘lala ‘a māmani, pea ko hono kakai ‘e vela ‘o ‘osi mei ai pea

8a FFL Ta‘e Tuí.
 b Molom. 8:33.
 FFL Loto-hikisiá.
 9a ‘Alamá 37:18.
 11a 2 Nifai 27:12;
 ‘Eta 5:3–4;
 T&F 17:1–5.
 14a 2 Nifai 27:13.
 b FFL Fakafoki Mai ‘o e Ongoongolelé; Siasí ‘o Sisū Kalaisí.
 c T&F 105:31; 109:73.
 15a T&F 17:1–20.

FFL Fakamo‘oni ki he Tohi ‘a Molomoná, Kau.
 16a ‘Eta 4:11.
 b 1 Nifai 2:16.
 c T&F 8:1–3.
 d FFL Laumālie Mā‘oni‘oní.
 e FFL Fanau‘i Fo‘ou, Fanau‘i ‘i he ‘Otuá; Me‘a-foaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní; Papitaisó.

17a FFL Fakanofó; Mafai.
 18a 1 Nifai 14:7;
 T&F 20:13–15.
 19a T&F 29:8; 35:11;
 43:17–27.
 FFL ‘Aho Faka‘osí, Ngaahi; Faka‘ilonga ‘o e Ngaahi Kuongá, Ngaahi.
 b FFL Fakatomala, Fakatomala‘i.
 c ‘Isaia 24:1, 5–6.

faka'auha 'aupito 'i he ngingila 'o 'eku ^dha'ú.

20 Vakai, 'oku ou tala kiate koe 'a e ngaahi me'á ni, 'o hangē foki ko 'eku ^atala ki he kakaí 'a e faka'auha 'o Selūsalemá; pea 'e fakamo'oni'i 'a 'eku ^bleá 'i he taimi ko 'ení 'o hangē ko hono fakamo'oni'i ia talu mei aí.

21 Pea ko 'eni 'oku ou fekau kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá, ke ke fakatomala pea 'a'eva 'o angatonu ange 'i hoku 'aó, pea 'oua 'e toe tukulolo ki he ngaahi fakaloto'i 'a e tangatá;

22 Pea ke ke tu'u ma'u 'i he ^atauhi ki he ngaahi fekau 'a ia kuó u fekau kiate koé; pea kapau te ke fai 'eni, vakai 'oku ou foaki kiate koe 'a e mo'ui ta'engatá, neongo 'o kapau 'e ^btāmate'i koe.

23 Pea ko 'eni foki, 'oku ou lea kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefa, 'o kau ki he ^atangata 'oku kole 'a e fakamo'oni—

24 Vakai, 'oku ou pehē kiate ia, 'okú ne fakahīkihiki 'i ia 'e ia pea 'oku 'ikai te ne fakavaivai'i ia 'o fe'unga 'i hoku 'aó; ka 'o kapau te ne punou hifo 'i hoku 'aó, 'o fakavaivai'i ia 'e ia 'i he fu'u lotu lahi mo e tui, 'i he fakamo'omo'oni 'o hono lotó, te u toki tuku kiate ia ke ne ^amamata ki he ngaahi me'a 'okú ne holi ki aí.

25 Pea te ne toki pehē ki he

kakai 'o e to'u tangatá ni: Vakai, kuó u mamata ki he ngaahi me'a 'a ia kuo fakahā 'e he 'Eikí kia Siosefa Sāmita, ko e Si'í, pea 'oku ou ^ailo'i fakapapau 'oku mo'oni ia, he kuó u mamata ki ai, he kuo fakahā ia kiate au 'i he mālohi 'o e 'Otuá kae 'ikai 'o e tangatá.

26 Pea ko au ko e 'Eikí 'oku ou fekau kiate ia, 'a 'eku tamaio'eiki ko Māteni Hālisí, ke 'oua na'á ne toe lea 'aki ha me'a kiate kinautolu 'o kau ki he ngaahi me'á ni, tuku kehe pē 'a 'ene pehē: Kuó u mamata ki ai, pe kuo fakahā ia kiate au 'i he mālohi 'o e 'Otuá; pea ko e ngaahi lea 'eni ke ne lea'aki.

27 Ka 'o kapau te ne faka'ikai'i 'eni, te ne maumau'i 'a e fuakava 'a ia kuó ne fai ki mu'a mo aú, pea vakai, kuo fakahalaia'i ia.

28 Pea ko 'eni, kapau 'e 'ikai te ne fakavaivai'i ia pea vete kiate au 'a e ngaahi me'a kuó ne fai 'a ia 'oku halá, pea fai ha fuakava mo au ke ne tauhi 'eku ngaahi fekaú, pea ngāue 'aki 'a e tui kiate aú, vakai, 'oku ou pehē kiate ia, 'e 'ikai te ne mamata ki he ngaahi me'a 'okú ne fie mamata ki aí, he 'e 'ikai te u tuku kiate ia ke ne mamata ki he ngaahi me'a kuó u lau ki aí.

29 Pea kapau 'e pehē ia, 'oku ou fekau kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá, ke ke pehē kiate ia, ke 'oua na'á ne toe fai

19d 'Īsaia 66:15–16;
T&F 133:41.
FFL Hā'ele 'Anga Ua
Mai 'a Sīsū Kalaisi.
20a 1 Nifai 1:18;
2 Nifai 25:9.

b T&F 1:38.
22a FFL Talangofuá.
b 'Alamā 60:13;
T&F 6:30; 135:1–7.
23a T&F 5:1.
24a Vakai ki he Ko e

Fakamo'oni 'a e Kau
Fakamo'oni 'e Toko
Tolú 'i he ngaahi
toluaki peesi 'o e
Tohi 'a Molomoná.
25a 'Eta 5:3.

mo ha toe me‘a, pe toe fakafiu‘i au ‘i he me‘á ni.

30 Pea kapau ‘e pehē, vakai, ‘oku ou pehē kiate koe ‘e Siosefa, ‘o ka ‘osi ho‘o liliu ha ngaahi peesi ‘e ni‘ihi ke ke tuku ai ‘o fuofuolasi‘i, kae ‘oua ke u toe fekau kiate koe; pea ‘e toki lelei ke ke toe liliu leva.

31 Pea kapau ‘e ‘ikai te ke fai ‘eni, vakai, ‘e ‘ikai te ke toe ma‘u ha me‘a-foaki, pea te u to‘o leva ‘a e ngaahi me‘a kuó u fakafalala kiate koé.

32 Pea ko ‘eni, koe‘uhí ko ‘eku tomu‘a ‘ilo‘i ‘a e lamalama ke faka‘auha koé, ‘io, ‘oku ou tomu‘a ‘ilo‘i ka ‘ikai fakavaivai‘i ‘e he‘e-ka tamaio‘eiki ko Māteni Hālisí, ia mo ma‘u ha fakamo‘oni mei

hoku nimá, te ne tō ki he mau-mau-fonó;

33 Pea ‘oku ‘i ai ‘a e tokolahi ‘oku lamalama ke “faka‘auha koe mei he funga ‘o e māmaní; pea koe‘uhí ko e ‘uhinga ko ‘ení, koe‘uhí ke fakalōloa‘i ho ngaahi ‘ahó, kuó u fai ai kiate koe ‘a e ngaahi fekau ko ‘ení.

34 ‘Io, koe‘uhí ko e ‘uhinga ko ‘ení kuó u pehē ai: Ta‘ofi ai, ‘o tu‘u ma‘u kae ‘oua ke u fekau kiate koe, pea te u “oatu ‘a e ngaahi me‘a ke ke lava ai ‘o fai ‘a e me‘a ‘a ia kuó u fekau kiate koé.

35 Pea kapau te ke “faivelenga ‘i he tauhi ki he‘eku ngaahi fekaú, ‘e ^bhiki hake koe ‘i he ‘aho faka‘osí. ‘Ēmeni.

VAHE 6

Ko e fakahā na‘e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá mo ‘Ōliva Kautele ‘i Hāmoni, Penisilivēnia, ‘Epeleli 1829 (History of the Church, 1:32–35). Na‘e kamata ‘e ‘Ōliva Kautele ‘a ‘ene ngāue ko e tangata tohi ‘i hono liliu ‘o e Tohi ‘a Molomoná, ‘i he ‘aho 7 ‘Epelelí 1829. Na‘á ne ‘osi ma‘u ‘a e fakahā fakalangí ‘o kau ki hono mo‘oni ‘o e fakamo‘oni ‘a e Palōfitá ‘o kau ki he ngaahi peleti na‘e tongitongi ai ‘a e lekooti ‘o e Tohi ‘a Molomoná. Na‘e fehu‘i ‘e he Palōfitá ki he ‘Eikí ‘i he ‘Ūlimí mo e Tūmemí peá ne ma‘u ‘a e tali ko ‘ení.

1–6, ‘Oku ma‘u ‘e he kau ngāue ‘i he ngoue ‘a e ‘Eikí ‘a e fakamo‘uí; 7–13, ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me‘a‘ofa ‘e mahu‘inga ange ‘i he me‘a‘ofa ‘o e fakamo‘uí; 14–27, ‘Oku hoko mai ha fakamo‘oni ki he mo‘oní ‘i he mālohi ‘o e Laumālié; 28–37, Sio kia Kala-isi, pea failelei ma‘u ai pē.

OKU vave ke hoko mai ha ngāue ma‘ongo‘onga mo “fakafo ki he fānau ‘a e tangatá. 2 Vakai, ko au ko e ‘Otuá; tokanga ki he‘eku “leá, ‘a ia ‘oku mo‘uí mo mālohi, pea ^bmāsila ange ‘i ha heletā fakatoumata, ki hono vahevahe‘i ‘o e ngaahi

33a T&F 10:6; 38:13, 28.
34a 1 Nifai 3:7.
35a ‘Eke. 15:26;
T&F 11:20.
b Sione 6:39–40;

1 Tēsai. 4:17;
3 Nifai 15:1;
T&F 9:14; 17:8;
75:16, 22.
6 1a ‘Īsaia 29:14;

T&F 4:1–7; 18:44.
2a Hepelū 4:12;
Fakahā 1:16;
T&F 27:1.
b Hilam. 3:29; T&F 33:1.

hokotanga huí mo e uhó fakatou'osi; ko ia, tokanga ki he'eku ngaahi leá.

3 Vakai, 'oku hina 'a e "ngoué ki he utu-ta'ú; ko ia, 'ilonga ia 'oku holi ke tu'usí, tuku ke ne 'ai 'ene hele tu'usí 'aki hono tūkuingatá, pea tu'usi lolotonga 'ene kei 'ahó, koe'uhi ke ne tokonaki ma'a hono laumalié 'a e fakamo'ui ta'engata 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

4 'Io, 'ilonga ia te ne "ai 'ene hele tu'usí 'o tu'usí, 'oku ui ia 'e he 'Otuá.

5 Ko ia, kapau te mo "kole meiate au, te mo ma'u; kapau te mo tukituki, 'e to'o kiate kimoua.

6 Ko 'eni, hangē ko ho'omo kolé, vakai, 'oku ou pehē kiate kimoua, tauhi 'eku ngaahi fekaú, pea "feinga ke 'omai pea fokotu'u 'a e ngāue 'o "Saioné;

7 'Oua 'e "kumi ki he ngaahi "koloá, ka ki he "potó, pea vakai, 'e fakahā 'a e ngaahi "me'a lilo 'a e 'Otuá kiate kimoua, pea 'e toki fakakoloa'ia'í 'a kimoua. Vakai, ko ia 'okú ne ma'u 'a e mo'ui "ta'engata 'oku koloa'ia ia.

8 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoua, hangē ko e me'a 'okú mo holi ke mo

ma'u meiate aú 'e pehē 'a hono fai kiate kimouá; pea kapau te mo holi ki ai, te mo hoko ko e fou'anga 'o hono fai 'o ha ngāue lelei lahi 'i he to'u tangatá ni.

9 'Oua 'e lea 'aki ha me'a ka ko e "fakatomalá pē ki he to'u tangatá ni; tauhi 'eku ngaahi fekaú, pea tokoni 'i hono 'omai 'o 'eku ngāue 'o fakatatau ki he'eku ngaahi fekaú pea 'e tāpuaki'í 'a kimoua.

10 Vakai 'okú ke ma'u ha me'a-foaki, pea 'okú ke monū'ia koe koe'uhí ko ho'o me'a-foakí. Manatu'í 'oku "toputapu ia pea 'oku ha'u ia mei 'olunga —

11 Pea kapau te ke "fehu'í, te ke 'ilo'í 'a e ngaahi "me'a lilo 'a ia 'oku ma'ongo'onga mo fakaofo; ko ia ke ke faka'aonga'í ho'o "me'a-foakí, koe'uhí ke ke 'ilo'í ai 'a e ngaahi me'a liló, koe'uhí ke ke ngaohi 'aki 'a e tokolahi ke nau 'ilo ki he mo'oní, 'io, 'o "fakamahino kiate kinautolu 'a hono ta'etotonu 'o honau ngaahi halá.

12 'Oua na'á ke fakahā ho'o me'a-foakí ki ha taha, tuku kehe pē 'a kinautolu 'oku kau ki ho'o tuí. 'Oua te ke va'inga 'aki 'a e ngaahi me'a "toputapú.

13 Kapau te ke failelei, 'io, pea

3a Sione 4:35;
T&F 31:4; 33:3; 101:64.

4a Fakahā 14:15–19;
'Alamā 26:5;
T&F 11:3–4, 27.

5a Mātiu 7:7–8.

6a 1 Nifai 13:37.

b FFL Saioné.

7a 'Alamā 39:14;
T&F 68:31.

b 1 Ng. Tu'í 3:10–13;
Mātiu 19:23;
Sēkope 2:18–19.

FFL Anga-fakamāmani;
Koloa, Ngaahi.

c FFL Potó.

d T&F 42:61, 65.

FFL Me'a Lilo 'a e

'Otuá, Ngaahi.

e T&F 14:7.

9a 'Alamā 29:9;
T&F 15:6; 18:14–15;
34:6.

FFL Fakatomala,
Fakatomala'í;
Ngāue Fakafaifekaú.

10a T&F 63:64.

11a T&F 102:23;
SS—H 1:18, 26.

b Mātiu 11:25; 13:10–11;
'Alamā 12:9.

c FFL Me'a-foakí;
Me'a-Foaki 'o e
Laumalié, Ngaahi.

d Sēmisi 5:20;
'Alamā 62:45;
T&F 18:44.

12a Mātiu 7:6.

^ahoko atu 'i he ^bfaivelenga 'o a'u ki he 'ngata'angá, 'e fakamo'ui koe 'i he pule'anga 'o e 'Otuá, 'a ia ko e lahi taha ia 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá; he 'oku 'ikai ha me'a'ofa 'e lahi ange 'i he me'a'ofa 'o e ^dfakamo'uí.

14 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'okú ke monū'ia koe koe'uhí ko e me'a kuó ke fai; he kuó ke fehu'i kiate au, pea vakai, ko e taimi kotoa pē na'á ke ^afehu'i ai na'á ke ma'u 'a e fakahinohino mei hoku Lau-mālié. Ka ne 'ikai ke pehē, 'e 'ikai te ke a'u mai ki he feitu'u 'okú ke 'i ai 'i he taimi ní.

15 Vakai, 'okú ke 'ilo na'á ke fehu'i kiate au pea na'á ku fakamaama ho ^aatamaí; pea ko 'eni 'oku ou tala 'a e ngaahi me'á ni koe'uhí ke ke 'ilo'i kuo fakamaama koe 'e he Laumālie 'o e mo'oni;

16 'Io, 'oku ou tala kiate koe, koe'uhí ke ke 'ilo'i 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha kehe ka ko e 'Otuá pē 'okú ne ^aafio'i ho'o ngaahi fakakaukáu mo e ngaahi holi 'a ho ^blotó.

17 'Oku ou tala 'a e ngaahi me'á ni kiate koe ko ha fakamo'oni kiate koe—ko e ngaahi lea pe ko e tohi 'okú ke lolotonga hikí 'oku ^amo'oni ia.

18 Ko ia ke ke ^afaivelenga;

^bmateaki'i 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá 'i he fai tōnunga, 'i he ngaahi tu'unga faingata'a kotoa pē te ne 'i ai koe'uhí ko e folofolá.

19 Valoki'i ia 'i he'ene ngaahi faihalá, pea tali foki mo e valoki meiate iá. Fa'a kātaki; anga-fakamātoato, anga-fakama'uma'u; ma'u 'a e kātaki, tuí, 'amanaki lelei mo e manava'ofá.

20 Vakai, ko 'Ōliva koe, pea kuó u lea kiate koe koe'uhí ko ho'o ngaahi holi; ko ia ke ke tauhi mo ^amata'ikoloa 'aki 'a e ngaahi leá ni 'i ho lotó. Ke ke fai tōnunga mo faivelenga 'i he tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea te u takatakai'i koe 'aki 'a e ongo nima 'o 'eku 'ofá.

21 Vakai, ko au ko Sīsū Kalaisi, ko e ^aAlo 'o e 'Otuá. Ko au ia 'a ia na'e ha'u ki hoku ^bkakaí, pea na'e 'ikai ke ma'u au 'e hoku kakaí. Ko au ko e ^amaama 'oku ulo 'i he ^dfakapo'uli, pea 'oku 'ikai ma'u ia 'e he po'ulí.

22 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, kapau 'okú ke holi ki ha toe fakamo'oni kehe, ke ke fakakaukau 'i ho 'atamaí ki he pō 'a ia na'á ke tangi ai kiate au 'i ho lotó, ke ke ^a'ilo ki hono mo'oni 'o e ngaahi me'a ko 'ení.

13a 1 Nifai 15:24.
b Mōsaia 2:41; 'Eta 4:19;
 T&F 51:19; 63:47.
c FFL Kātaki.
d FFL Fakamo'uí.
 14a FFL Lotó.
 15a FFL 'Atamaí.
 16a 1 Fkmlt. 28:9;
 Mātiu 12:25;
 Hapelū 4:12;

Mōsaia 24:12;
 3 Nifai 28:6.
 FFL 'Afio'i 'a e Me'a
 Kotoa pē.
b 1 Ng. Tu'i 8:39.
 17a T&F 18:2.
 18a FFL Faivelengá.
b T&F 124:95–96.
 20a 'Eta 3:21; T&F 84:85.
 21a FFL Sīsū Kalaisí.

b Sione 1:10–12;
 Ngāue 3:13–17;
 3 Nifai 9:16;
 T&F 45:8.
c Sione 1:5; T&F 10:58.
 FFL Maama 'o Kalaisí.
d FFL Fakapo'uli,
 Fakalaumālié.
 22a FFL 'Ilo'ilo,
 Me'a-foaki 'o e.

23 'Ikai na'á ku lea 'aki 'a e "fiemālie ki ho 'atamaí 'i he me'á? Ko e hā mo ha toe ^bfakamo'oni lahi hake te ke lava 'o ma'u 'i ha fakamo'oni mei he 'Otuá?

24 Pea ko 'eni, vakai, kuó ke ma'u ha fakamo'oni; he kapau kuó u fakahā kiate koe ha ngaahi me'a 'oku 'ikai 'ilo'i 'e ha tangata 'e toko taha 'ikai kuó ke ma'u ha fakamo'oni?

25 Pea, vakai, 'oku ou 'oatu kiate koe ha me'a-foaki, kapau 'okú ke fie ma'u ia meiate au, ke "liliu lea, 'o hangē ko 'eku tamaio'eiki ko Siosefá.

26 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'oku 'i ai ha ngaahi "lekooti 'a ia 'oku tu'u 'i ai ha kongá lahi 'o 'eku ongoongoleleí, 'a ia kuo ta'ofi hono 'oatú koe'uhí ko e ^bfai angahala 'a e kakaí;

27 Pea ko 'eni 'oku ou fekau kiate koe, kapau 'oku 'iate koe ha ngaahi holi lelei—ko ha holi ke tokonaki ha ngaahi koloa ma'au 'i he langí—pea te ke toki tokoni leva 'i hono 'omi ki he māmá, 'aki ho'o me'a-foakí, 'a e ngaahi kongá ko ia 'o 'eku ngaahi "folofola 'a ia kuo fufuu 'i koe'uhí ko e angahalá.

28 Pea ko 'eni, vakai, 'oku ou foaki kiate koe, kae 'uma'ā foki ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefá, 'a e ngaahi kī 'o e me'a-foakí ni,

'a ia te ne 'omi ki he māmá 'a e ngāué ni; pea 'i he ngutu 'o e "fakamo'oni 'e toko ua pe toko tolu, 'e fakamo'oni' 'i 'a e folofola kotoa pē.

29 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoua, kapau te nau fakasítu'a 'i 'a 'eku ngaahi leá, mo e kongá ko 'eni 'o 'eku ongoongoleleí mo e ngāué, 'okú mo monū'ia, he 'oku 'ikai te nau lava 'o fai ha me'a kiate kimoua 'o lahi hake 'i he me'a na'a nau fai kiate aú.

30 Pea kapau te nau "fai kiate kimoua 'o hangē ko ia na'a nau fai kiate aú, 'okú mo monū'ia, he te mo ^bnofo mo au 'i he "nāunau.

31 Ka 'o kapau 'e 'ikai te nau "fakasítu'a 'i 'a 'eku ngaahi leá, 'a ia 'e fakamo'oni' 'i he ^bfakamo'oni 'e 'oatú, 'oku nau monū'ia, pea te mo toki ma'u leva 'a e fiefia 'i he fua 'o ho'omo ngaahi ngāué.

32 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku pehē kiate kimoua, 'o hangē ko 'eku tala ki he'eku kau ākongá, ko e potu ko ia 'oku "fakataha ai 'a e toko ua pe toko tolu 'i hoku hingoá, 'o kau ki ha me'a 'e taha, vakai, te u 'i honau ^blotolotonga 'o kinautolú—'oku pehē pē 'eku 'i homo lotolotonga.

33 'Oua 'e "manavahē ke fai-lelei, 'e hoku ongo foha, he ko e

23a FFL Melinó.

b 1 Sione 5:9;

T&F 18:2.

25a Mōsaia 8:13;

T&F 5:4; 9:1–5, 10.

26a T&F 8:1; 9:2.

FFL Folofolá—Ngaahi folofola na'e kikitē 'i 'e 'omí.

b FFL Fai Angahalá.

27a T&F 35:20.

28a Teut. 19:15;

2 Kol. 13:1;

2 Nifai 27:12–14;

T&F 128:3.

30a T&F 5:22; 135:1–7.

FFL Ma'atá.

b Fakahā 3:21.

c FFL Nāunaú.

31a 3 Nifai 16:10–14;

T&F 20:8–15.

b FFL Fakamo'oni.

32a Mātiu 18:19–20.

FFL Uouongatahá.

b T&F 29:5; 38:7.

33a FFL Loto-to'á.

me'a ko ia 'okú mo ^btūtuu'í, ko e me'a pē ia te mo utú; ko ia, kapau te mo tūtuu'í 'a e lelei te mo utu foki 'a e lelei ko ho'omo totongi.

34 Ko ia, 'oua 'e manavahē, 'e tākanga tokosí'í; failelei; tuku ke kau fakataha 'a māmani mo heli ke tau'í 'a kimoua, he kapau kuo langa 'a kimoua ki he'eku "maká, 'e 'ikai te nau lava 'o ikuna.

35 Vakai, 'oku 'ikai te u fakahalaia'í 'a kimoua; mo 'alu 'i homo halá pea 'oua 'e toe "fai

angahala; fai 'i he anga-fakamātoato 'a e ngāue kuó u fekau kiate kimouá.

36 "Sio pē kiate au 'i he fakakaukau kotoa pē; 'oua 'e tāla'a, 'oua 'e manavahē.

37 "Vakai ki he ngaahi lavea 'a ia na'e hoka'í ai 'a hoku vakavaká, kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi ^bmata'í fa'o 'i hoku ongo nimá mo e va'é; tui faivelenga, tauhi 'eku ngaahi fekaú, pea te mo 'ma'u 'a e ^dpule'anga 'o e langí. 'Ēmeni.

VAHE 7

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá mo 'Ōliva Kautele, 'i Hāmoni, Penisilivōnia 'i 'Epeleli 1829, 'i he'ena fehu'í 'i he 'Ūlimí mo e Tūmemí pe na'e mo'ui 'a Sione, ko e ākongá 'ofeina, 'i he kakanó, pe na'á ne mate. Ko e fakahā ko 'ení ko hano liliu ia 'o e tohi na'e fai 'i he kilí'imanu 'e Sione pea ne fufuu'í ia 'e ia (History of the Church, 1:35–36).

1–3, 'E mo'ui 'a Sione ko e 'Ofeiná kae 'oua ke hā'ele mai 'a e 'Eikí; 4–8, 'Oku ma'u 'e Pita, Sēmisi, mo Sione 'a e ngaahi kī 'o e ongoongoleléi.

PEA na'e folofola mai 'a e 'Eikí kiate au: 'E Sione, ko hoku "ofa'anga, ko e hā 'okú ke ^bfie ma'ú? He kapau te ke kole ha me'a pē 'okú ke fie ma'ú, 'e foaki ia kiate koe.

2 Pea na'á ku pehē ange kiate ia: 'E 'Eikí, foaki mai mu'a kiate au 'a e mālohi ki he "maté, koe'uhí ke u mo'ui pea 'omai 'a e ngaahi laumālie kiate koe.

3 Pea folofola mai kiate au 'a e 'Eikí: Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, ko e me'a 'i ho'o fie ma'u 'ení, te ke "tatali kae 'oua ke u ha'u 'i hoku ^bnāunaú, pea te ke ^ckikite

33b Kalētia 6:7–8; Mōsaia 7:30–31; 'Alamá 9:28; T&F 1:10.
34a Same 71:3; Mātiu 7:24–25; 1 Kol. 10:1–4; Hilam. 5:12; T&F 10:69; 18:4, 17; 33:13; Mōsese 7:53. FFL Maká.
35a Sione 8:3–11.

36a 'Īsaia 45:22; T&F 43:34.
37a FFL Sisū Kalaisi—Sisū Kalaisi—Ngaahi hā holo 'a Kalaisi hili 'ene mo'ui fakamatelié.
^b FFL Kalusefaí.
^c Mātiu 5:3, 10; 3 Nifai 12:3, 10.
^d FFL Pule'anga 'o e 'Otuá pe Pule'anga 'o e Langí.

7 1a FFL Sione, Foha 'o Sēpetí.
^b 3 Nifai 28:1–10.
2a Luke 9:27. FFL Mate, Fakasinó.
3a Sione 21:20–23. FFL Kakai kuo Liliú.
^b FFL Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sisū Kalaisí; Nāunaú.
^c Fakahā 10:11.

‘i he ‘ao ‘o e ngaahi pule‘anga, ngaahi fa‘ahinga, ngaahi lea mo e kakai.

4 Pea koe‘uhi ko e me‘á ni na‘e folofola ai ‘a e ‘Eikí kia Pita: Kapau ko hoku lotó ke tatali ia kae ‘oua ke u ha‘u, ko e hā ia kiate koe? He na‘á ne kole kiate au ke ne ‘omi ‘a e ngaahi laumālie kiate au, ka na‘á ke kole koe ke ke ha‘u vave kiate au ‘i hoku ^apule‘angá.

5 ‘Oku ou pehē kiate koe, ‘e Pita, ko e holi lelei ‘eni; ka kuo holi ‘a hoku ‘ofa‘angá ke ne fai ha me‘a lahi hake, pe ko ha ngāue lahi ange ‘i he lotolotonga ‘o e fa‘ahinga ‘o e tangatá ‘i he me‘a kuó ne fai ki mu‘á.

6 ‘Io, kuó ne fai ha ngāue lahi ange; ko ia te u ngaohi ia ke tatau mo e afi ‘oku uló mo e ^a‘āngelo tauhi; te ne ngāue ma‘anautolu ‘e hoko ko e kau ^b‘ea-hoko ki he fakamo‘ui ‘a ia ‘oku nofo ‘i he ‘māmaní.

7 Pea te u ngaohi koe ke ke tauhi ma‘ana pea ki ho tokoua ko Sēmisi; pea te u ‘oatu ‘a e mālohí ni kiate kimoutolu toko tolu mo e ngaahi ^akī ‘o e ngāue ni kae ‘oua ke u ha‘u.

8 Ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoua, te mo ma‘u fakatou‘osi ‘o fakatatau ki ho‘omo ngaahi holí, he ‘okú mo ^afiefia fakatou‘osi ‘i he me‘a kuó mo kolé.

VAHE 8

Ko e fakahā na‘e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia ‘Ōliva Kautele, ‘i Hāmoni, Penisilivōnia, ‘i ‘Epeleli 1829 (History of the Church, 1:36–37). Lotolonga hono liliu ‘o e Tohi ‘a Molomoná, ko ‘Ōliva, ‘a ia na‘á ne fai atu ‘i he‘ene hoko ko e tangata tohí, na‘á ne tohi ‘a e ngaahi me‘a na‘e lea ‘aki ‘e he Palōfitá, pea na‘á ne holi ke ne ma‘u ‘a e me‘a-foaki ‘o e liliu leá. Na‘e tali mai ‘e he ‘Eikí ‘a ‘ene kolé ‘i he‘ene foaki mai ‘a e fakahā ko ‘ení.

1–5, ‘Oku fai mai ‘a e fakahaá ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní; 6–12, ‘Oku ‘omi ‘i he tuí ‘a e mālohi ke ‘ilo‘i ‘a e ngaahi me‘a lilo ‘a e ‘Otuá mo liliu ‘a e ngaahi lekooti fakakuongamu‘á.

E ^a‘ŌLIVA Kautele, ko e mo‘oni, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate koe, hangē ‘oku

mo‘ui ‘a e ‘Eikí, ‘a ia ko ho ‘Otuá mo ho Huhu‘í, ‘e pehē foki ‘a e pau ‘a ho‘o ma‘u ‘a e ^b‘ilo ki he ngaahi me‘a kotoa pē ‘a ia te ke ^c‘kole ki ai ‘i he tuí, ‘i he lotomo‘oni, ‘o tui te ke ma‘u ha ‘ilo ki he ngaahi tongitongi ‘o e ngaahi ^dlekooti motu‘a, ‘a ia ‘oku fakakuongamu‘a, ‘a ia ‘oku tu‘u ai ‘a e ngaahi kongá

4a FFL Pule‘anga ‘o e ‘Otuá pe Pule‘anga ‘o e Langí.

6a T&F 130:5.

b T&F 76:86–88.

c Sione 10:8–11;

T&F 77:14.

7a Mātiu 16:19;

Ngāue 15:7;

SS—H 1:72.

FFL Kí ‘o e Lakanga

Fakataula‘eikí,

Ngaahi.

8a FFL Fiefiá.

8 1a SS—H 1:66.

FFL Kautele, ‘Ōliva.

b FFL ‘Iló.

c FFL Lotú.

d T&F 6:26–27; 9:2.

ko ia 'o 'eku ngaahi folofola 'a ia kuo lau ki ai 'i he 'fakahā 'a hoku Laumālié.

2 'Io, vakai, te u "fakahā kiate koe 'i ho 'atamaí pea 'i ho ^blotó, 'i he 'Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'e hoko mai kiate koe pea 'e nofo 'i ho lotó.

3 Ko 'eni, vakai, ko 'eni 'a e laumālie 'o e fakahaá; vakai, ko e laumālie 'eni 'a ia na'e taki mai ai 'e Mōsese 'a e fānau 'a 'Isilelí 'i he "Tahi Kulokulá 'i he kelekele mōmoá.

4 Ko ia ko ho'o me'a-foaki 'eni; ngāue 'aki ia, pea 'okú ke monū-ía koe, he te ne fakahaofi koe mei he nima 'o ho ngaahi filí, ka 'o kapau na'e 'ikai ke pehē, te nau tāmata'e i koe, pea 'omi ho laumālié ki he faka'auha.

5 'Oiauē, manatu'i 'a e ngaahi "leá ni, pea tauhi 'eku ngaahi fekaú. Manatu, ko ho'o me'a-foaki 'eni.

6 Ko 'eni 'oku 'ikai ko hono kotoa 'eni 'o ho'o me'a-foaki; he 'okú ke ma'u mo ha me'a-foaki kehe 'e taha, 'a ia ko e me'a-foaki 'o 'Éloné; vakai, kuo fakahā 'e ia kiate koe ha ngaahi me'a lahi;

7 Vakai, 'oku 'ikai mo ha toe mālohi kehe, ka ko e mālohi pē

'o e 'Otuá, 'a ia 'oku lava ke ngaohi koe ke ke ma'u 'a e me'a-foaki ni 'o 'Éloné.

8 Ko ia, 'oua na'á ke ta'etui, he ko e me'a-foaki ia 'a e 'Otuá; pea te ke puke ia 'i ho nimá, 'o fai ha ngaahi ngāue fakafofo; pea 'e 'ikai lava 'e ha mālohi ke to'o ia mei ho nimá, he ko e ngāue ia 'a e 'Otuá.

9 Pea, ko ia, 'ilonga ha me'a te ke kole kiate au ke u fakahā kiate koe 'i he founga ko iá, te u foaki ia kiate koe, pea te ke ma'u ha 'ilo 'o kau ki ai.

10 Manatu'i 'oku 'ikai te ke lava ke fai ha me'a ta'e-'i ai 'a e "tuí; ko ia ke ke kole 'i he tui. 'Oua na'á ke va'inga 'aki 'a e ngaahi me'á ni; 'oua na'á ke ^bkole ki ha me'a 'oku 'ikai totonu ke ke kole.

11 Kole ke ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá, pea ke ke lava 'o "liliu lea pea ma'u 'a e 'ilo mei he ngaahi lekooti fakuongamu'a kotoa ko ia kuo fufuu'i, 'a ia 'oku toputapú; pea 'e fai kiate koe 'o fakatatau ki ho'o tuí.

12 Vakai, ko au ia 'a ia kuo lea 'aki iá; pea ko au ia 'a ia na'e lea kiate koe talu mei he kamata-'angá. 'Émeni.

VAHE 9

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia 'Ōliva Kautele, 'i Hāmoni, Penisilivōēnia, 'i 'Epeleli 1829 (History of the Church, 1:37–38). 'Oku na'ina'i kia 'Ōliva ke ne fa'a kātaki pea 'oku enginaki kiate ia ke ne

1e T&F 5:16.
2a T&F 9:7–9.
FFL Fakahā.
b FFL Lotó.
c FFL Laumālie

Mā'oni'oni.
3a 'Eke. 14:13–22;
Teut. 11:4; 1 Nifai 4:2;
Mōsaia 7:19.
FFL Tahi Kulokulá.

5a Teut. 11:18–19.
10a FFL Tuí.
b T&F 88:63–65.
11a T&F 9:1, 10.

fiemālie ke hiki tohi pē, 'i he taimi lolotongá, kae lau mai 'e he tokotaha liliu leá 'a e me'a ke tohí, kae 'oua na'á ne feinga ke liliu lea.

1–6, 'Oku 'i ai ha ngaahi lekooti fakakuongamu'a kehe ke liliu; 7–14. 'Oku liliu 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he ako pea 'i he fakahā fakalaumālie.

VAKAI, 'oku ou pehē kiate koe, 'e hoku foha, ko e me'a 'i he 'ikai te ke "liliu leá 'o fakatatau ki he me'a na'á ke kole kiate aú, pea na'á ke toe kamata ke ^btohi ma'a 'eku tamaio'eiki, ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, ko ia 'oku ou loto ke ke fai atu kae 'oua kuó ke faka'osi 'a e lekōtí ni, 'a ia kuó u fakafalala kiate ia ke tauhí.

2 Pea vakai, 'oku 'i ai mo ha ngaahi "lekooti ^bkehe 'oku ou ma'u, te u foaki kiate koe 'a e mālohi ke ke tokoni 'i hono liliú.

3 Fa'a kātaki pē, 'e hoku foha, he 'oku fakapotopoto kiate au, pea 'oku 'ikai 'aonga ke ke liliu lea 'i he lolotongá ni.

4 Vakai, ko e ngāue 'oku ui koe ke ke faí ko e tohi ma'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá.

5 Pea, vakai, ko e me'a 'i he 'ikai te ke fai atu 'o hangē ko ho'o kamatá, 'i he taimi na'e kamata ai ho'o liliu leá, ko ia kuó u to'o ai 'a e faingamālié ni meiate koe.

6 'Oua te ke "lāunga, 'e hoku

foha, he 'oku fakapotopoto kiate au ke u fai peheni kiate koe.

7 Vakai, na'e 'ikai mahino kiate koe; na'á ke pehē te u foaki ia kiate koe, ka na'e 'ikai te ke fai ha fakakaukau ki ai tuku kehe pē ke kole kiate au.

8 Kae, vakai, 'oku ou pehē kiate koe, kuo pau ke ke "fakakaukau 'i ia 'i ho 'atamai; pea kuo pau ke ke toki ^bfehu'i mai kiate au pe 'oku totonu ia, pea kapau 'oku totonu ia te u ngaohi ke "māfana 'a ho "lotó 'i loto 'iate koe; ko ia, te ke 'ongo'í 'oku totonu ia.

9 Ka 'o kapau 'oku 'ikai ke totonu ia 'e 'ikai te ke ongo'í pehē, ka te ke ma'u ha fakakaukau "fiemohea, 'a ia 'e fakatupu ai 'ene ngalo 'iate koe 'a e me'a 'oku halá; ko ia, 'oku 'ikai te ke lava 'o tohi 'a e me'a 'oku toputapú tuku kehe 'o kapau 'e foaki ia kiate koe meiate au.

10 Ko 'eni, kapau na'á ke 'ilo'í 'eni pehē kuó ke lava 'o "liliu leá; ka neongo iá, 'oku 'ikai 'aonga ke ke liliu leá he taimí ni.

11 Vakai, na'e 'aonga ia 'i ho'o kamatá; ka na'á ke "manavahē, pea kuo hili ange 'a e taimí, pea 'oku 'ikai 'aonga ia 'i he taimí ni;

12 He, 'ikai koā 'okú ke vakai

9 1a T&F 8:1, 11.

b SS—H 1:67.

2a T&F 6:26; 8:1.

b Ko ha 'uhinga ia ki ha ngaahi ngāue liliu lea kehe, kau ai 'a e liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi Tapú mo e Tohi 'a 'Ēpalahame 'a

ia na'e tokoni ki ai 'a

'Ōliva Kautele 'i he'ene hoko ko e tangata tohí.

FFL Liliu 'a Siosefa Sāmitá (Lss).

6a FFL Lāunga.

8a FFL Fakalaulotó.

b FFL Lotú.

c FFL Ue'í

Fakalaumālié;
Fakamo'oní.

d Luke 24:32.

e T&F 8:2–3.

9a T&F 10:2.

10a T&F 8:11.

11a FFL Manavahē.

kuó u foaki ki he'eku tamaio'eiki ko "Siosefá 'a e ivi fe'unga 'a ia 'oku fakakakato ai iá? Pea kuo 'ikai te u fakahalaia'i ha taha 'iate kimoua.

13 Fai 'a e me'a ko 'eni 'a ia kuó u fekau kiate koé, pea te ke tu'u-

mālie. Faitōnunga, pea 'oua 'e tukulolo ki ha "ahi'ahi.

14 Tu'u ma'u 'i he "ngāue 'a ia kuó u 'ui koe ki aí, pea 'e 'ikai mole ha tu'oni lou'ulu 'e taha mei ho 'ulú, pea 'e 'hiki hake koe 'i he 'aho faka'osí. 'Ēmeni.

VAHE 10

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, 'i Hāmoni, Penisilivēnia, 'i he fa'ahita'u māfana 'o e 1828 (History of the Church, 1:20–23). 'Oku fakahā mai heni 'e he 'Eikí kia Siosefa 'a e ngaahi liliu na'e fai 'e he kau tangata fai angahalá ki he peesi 'e 116 mei he liliu 'o e tohi 'a Līhai, 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e mole 'a e ngaahi peesi ko 'ení meia Māteni Hālisi, 'a ia na'e fakafalala fakataimi ki ai 'a e ngaahi pēsí. (Vakai ki he 'ulu'i fakamatala ki he vahe 3.) Ko e fa'ufá'u kākā ke tatali ki hono toe liliu 'o e me'a na'e kau 'i he ngaahi peesi na'e kaiha'así peá ke toki fakaongoongokoví 'a e tangata liliu leá 'i hono fakahā 'o e ngaahi faikehekehe 'oku fakatupu 'e he ngaahi liliu na'e faí. Ko e filio'i kākā ko 'ení na'e fakatupu ia 'e he tokotaha angakoví pea na'e 'afio'i ia 'e he 'Eikí lolotonga pē 'a e kei fai 'e Molomona, 'a ia ko e tangata fa'u hisitōlia Nifái, 'a 'ene fakanounou' 'o e ngaahi peletí fakakātoa, 'oku fakahā ia 'i he Tohi 'a Molomoná (vakai ki he Ko e Ngaahi Lea 'a Molomoná 1:3–7).

1–26, 'Oku hanga 'e Sētane 'o ue'i hake ha kau tangata fai angahala ke nau fakafepaki'i 'a e ngāue 'a e 'Eikí; 27–33, 'Okú ne feinga ke faka'auha 'a e laumālie 'o e tangatá; 34–52, Kuo pau ke 'ave 'a e ongoongoleléi ki he kau Leimaná mo e ngaahi pule'anga kotoa pē tu'unga 'i he Tohi 'a Molomoná; 53–63, 'E fokotu'u 'e he 'Eikí 'a hono Siasí mo 'ene ongoongoleléi 'i he lolotonga 'o e fa'ahinga 'o e tangatá; 64–70, Te ne tānaki fakataha ki hono Siasí 'a e kakai 'oku fakatomalá pea te ne fakamo'ui 'a e kakai talangofuá.

KO 'eni, vakai, 'oku ou pehē kiate koe, ko e me'a 'i ho'o tukuange 'a e ngaahi tohi 'a ia na'e foaki kiate koe 'a e mālohi ke fai hono liliu 'aki 'a e "Ūlimí mo e Tūmemí, ki he nima 'o ha tangata ^bangakovi, kuo mole ai ia meiate koe.

2 Pea na'e mole ai foki meiate koe 'a ho'o me'a-foaki 'i he taimi ko iá, pea na'e hoko 'o fakapo'uli 'a ho "atamaí.

3 Ka neongo iá, 'oku toe "faka-fokí ni atu ia kiate koe; ko ia ke ke tokanga ke faivelenga pea hoko atu kae 'oua ke faka'osí 'a

12a T&F 18:8.
13a FFL 'Ahi'ahi, 'Ahi'ahi'.
14a 1 Kol. 16:13.
b FFL Uí.

c 'Alamá 13:29;
T&F 17:8.
10 1a FFL 'Ūlimí mo e Tūmemí.

b T&F 3:1–15.
2a FFL 'Atamaí.
3a T&F 3:10.

hono toe 'o e ngāue 'o e liliu leá 'o hangē ko ia ne ke kamata faí.

4 'Oua na'á ke lele 'o "vave ange pe ngāue 'o lahi ange 'i he 'ivi mo e ngaahi founa 'oku 'oatu ke ke lava ai 'o liliu leá; ka ke 'faivelenga 'o a'u ki he ngata'angá.

5 "Lotu ma'u ai pē, koe'uhí ke ke lava 'o ikuna; 'io, ke ke lava 'o ikuna 'i 'a Sētane, pea ke ke lava 'o hao mei he nima 'o e kau tamaio'eiki 'a Sētane 'a ia 'oku nau pou pou 'i hake 'a 'ene ngāue.

6 Vakai, kuo nau feinga ke "faka'auha koe; 'io, na'a mo e 'tangata na'á ke falala ki a'í kuó ne feinga ke faka'auha koe.

7 Pea 'i he 'uhingá ni na'á ku pehē ai ko e tangata fai angahala ia, he kuó ne feinga ke 'ave 'a e ngaahi me'a na'e fakafalala kiate koé; pea kuó ne feinga foki ke faka'auha ho'o me'a-foaki.

8 Pea koe'uhí ko ho'o tukuange 'a e ngaahi tohí ki hono nimá, vakai, kuo hanga 'e he kau tangata fai angahalá 'o to'o ia meiate koe.

9 Ko ia, kuó ke tukuange ia, 'io, 'a e me'a na'e toputapú ki he fai angahalá.

10 Pea, vakai, kuo fakahū ia 'e "Sētane ki honau lotó ke nau liliu 'a e ngaahi lea 'a ia kuó ke pule ke tohí, pe kuó ke liliú, 'a ia kuo mole mei ho nimá.

11 Pea vakai, 'oku ou pehē kiate koe, koe'uhí kuo nau liliu 'a e ngaahi leá, ko ia 'oku kehe

'enau laú mei he me'a na'á ke liliu 'o fekau ke tohí;

12 Pea, 'i he founa ko 'ení, kuo feinga ai 'a e tēvoló ke fakahoko ha palani kākā, koe'uhí ke ne lava 'o faka'auha 'a e ngāue ni;

13 He kuó ne fakahū ki honau lotó ke nau fai 'a e me'á ni, pea 'i he'enau loi te nau lava 'o pehē ai kuo nau "ilo'i ho'o kākāá 'i he ngaahi lea 'a ia na'á ke pehē tokua na'á ke liliú.

14 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, 'e 'ikai te u tuku ke fakahoko 'e Sētane 'a 'ene fa'u-fa'u kākāá 'i he me'á ni.

15 He vakai, kuó ne fakahū ki honau lotó ke ngaohi koe ke 'ahi'ahi 'i 'a e 'Eiki ko ho 'Otuá 'i he kole ke toe liliu ia.

16 Pea vakai, 'oku nau pehē leva mo fakakaukau 'i honau lotó—Te tau vakai pe kuo tuku 'e he 'Otuá kiate ia 'a e mālohi ke liliu leá; kapau ko ia, te ne toe foaki 'a e mālohí kiate ia;

17 Pea kapau 'e toe foaki 'e he 'Otuá kiate ia 'a e mālohí, pe kapau te ne toe liliu, pe, 'i hono fakalea 'e tahá, kapau te ne fakahā mai 'a e ngaahi lea tatau, vakai, 'oku tau ma'u 'a e lea tatau 'iate kitautolu, pea kuo tau 'osi liliu fakakehe 'i ia;

18 Ko ia 'e 'ikai faitatau ia, pea te tau pehē kuó ne loi 'i he'ene ngaahi leá, pea 'oku 'ikai ha'ane me'a-foaki, pea 'oku 'ikai te ne ma'u ha mālohi;

19 Ko ia te tau faka'auha ia, kae 'uma'ā foki mo e ngāue, pea te

4a Mōsaia 4:27.
b 'Eke. 18:13–26.
c Mātiu 10:22.
FFL Faivelengá.

5a 3 Nifai 18:15–21.
FFL Lotú.
6a T&F 5:32–33; 38:13.
b T&F 5:1–2.

10a FFL Tēvoló.
13a Selem. 5:26.

tau fai 'eni koe'uhí ke 'oua na'a tau mā 'i he ngata'angá, pea ke tau ma'u 'a e fakalāngilangi mei he māmaní.

20 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, kuo ma'u 'e Sētane 'a e mālohi lahi ki honau lotó; 'okú ne "ue'i hake 'a kinautolu ke ^bfaikovi ki he me'a 'oku leleí;

21 Pea 'oku "kovi honau lotó, pea fonu 'i he ^bfai angahala mo e ngaahi anga-fakalielia; pea 'oku nau 'manako ki he "fakapo'ulí kae 'ikai ki he māamá, koe'uhí he 'oku kovi 'a 'enau ngaahi 'ngāué; ko ia 'e 'ikai te nau kole ai kiate au.

22 'Oku ue'i hake 'e "Sētane 'a kinautolu, koe'uhí ke ne ^btaki atu 'a honau laumālié ki he faka'auhá.

23 Pea ko ia kuó ne 'ai ha palani kākā, 'o 'amanaki ai ke faka'auha 'a e ngāue 'a e 'Otuá; ka te u 'eke'i 'eni 'i honau nimá, pea 'e iku ia ko honau fakamaa'i mo e fakahalaia'i 'i he 'aho 'o e "fakamāú.

24 'Io, 'okú ne ue'i hake honau lotó ke 'ita ki he ngāué ni.

25 'Io, 'okú ne pehē kiate kinautolu: Ke mou kākā pea toitoi ke tauhele'i, koe'uhí ke mou faka'auha; vakai, 'oku 'ikai ha kovi 'i he me'á ni. Pea 'oku pehē 'a

'ene fakahekeheke'i 'a kinautolu, mo tala kiate kinautolu 'oku 'ikai ko ha angahala 'a e "loí ke nau tauhele'i ai ha tangata 'i he loí, koe'uhí ke nau faka'auha ia.

26 Pea 'oku pehē 'a 'ene fakahekeheke'i 'a kinautolú, mo ne "tākiaki'i atu 'a kinautolu kae 'oua kuó ne fusi hifo 'a honau laumālié ki ^bheli; pea 'oku pehē 'a 'ene ngaohi 'a kinautolu ke nau 'efihia 'i he'enua 'tauhele 'anautolú pē.

27 Pea 'oku pehē 'a 'ene 'alu hake mo 'alu hifo, mo "fe'alu'aki fano 'i he māmaní, 'o feinga ke ^bfaka'auha 'a e laumālie 'o e tangatá.

28 Ko e mo'oni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, 'e mala'ia ia 'okú ne loi ke "kākā'í, koe'uhí ko 'ene mahalo 'oku loi ha taha kehe ke kākā'í, he 'oku 'ikai ke 'ata'atā 'a kinautolu peheé mei he ^bfakamaau totonu 'a e 'Otuá.

29 Ko 'eni, vakai, kuo nau liliu 'a e ngaahi leá ni, koe'uhi ko e pehē ange kiate kinautolu 'e Sētane: Kuó ne kākā'í 'a kimoutolu — pea 'oku pehē 'a 'ene fakahekeheke'i atu 'a kinautolu ke fai angahala, koe'uhí ke ngaohi koe ke ke "ahi'ahi'i 'a e 'Eiki ko ho 'Otuá.

30 Vakai, 'oku ou pehē kiate

20a 2 Nifai 28:20–22.

b FFL Angahalá.

21a T&F 112:23–24.

b FFL Fai Angahalá.

c Mōse 5:13–18.

d Mōsaia 15:26.

FFL Fakapo'uli,
Fakalaumālié.

e Sione 3:18–21;

T&F 29:45.

22a 2 Nifai 2:17–18.

b FFL 'Ahi'ahi, 'Ahi'ahi'í.

23a Hilam. 8:25;

T&F 121:23–25.

25a 2 Nifai 2:18; 28:8–9;

'Alamā 10:17;

Mōse 4:4.

FFL Loí.

26a FFL Hē mei he Mo'oni.

b FFL Helí.

c Lfkt. 29:5–6;

1 Nifai 14:3.

27a Siope 1:7.

b 2 Nifai 28:19–23;

T&F 76:28–29.

28a FFL Kākā, Kākā'í.

b Loma 2:3.

FFL Fakamaau

Totonú.

29a Mātiu 4:7.

koe, 'oua na'á ke toe liliu 'a e ngaahi lea 'a ia kuo 'alu atu mei ho nimá;

31 He vakai, 'e 'ikai te nau lava 'o fakahoko 'enau ngaahi fa'u-fa'u kākāá 'i he loi 'o kau ki he ngaahi lea ko iá. He vakai, kapau te ke fakahā mai 'a e ngaahi lea tatau, te nau pehē kuó ke loi pea ko ho'ó 'ai pē ke pehē 'okú ke liliu leá, ka kuo faikehekehe 'a ho'ó liliú.

32 Pea vakai, te nau fakahā 'eni, pea 'e fakafefeka 'e Sētane 'a e loto 'o e kakaí ke ue'i hake 'a kinautolu ke nau 'ita kiate koe, koe'uhí ke 'oua na'a nau tui ki he'eku ngaahi leá.

33 'Oku pehē 'a e fakakaukau 'a "Sētane ke ne iku'i 'a ho'ó fakamo'óni 'i he to'u tangatá ni, koe'uhí ke 'oua na'a hoko mai 'a e ngāue 'i he to'u tangatá ni.

34 Kae vakai, ko 'eni 'a e potó, pea ko e me'a 'i he'eku fakahā kiate koe 'a e "potó, mo foaki kiate koe 'a e ngaahi fekau 'o kau ki he ngaahi me'a ko 'eni, ko e me'a kuo pau ke ke faí, 'oua na'á ke fakahā ia ki he māmaní kae 'oua kuó ke faka'osi 'a e ngāue 'o e liliu leá.

35 'Oua te ke ofo 'i he'eku pehē kiate koe: Ko 'eni 'a e potó, 'oua 'e fakahā ia ki he māmaní—he na'á ku pehē, 'oua 'e fakahā ia ki he māmaní koe'uhí ke malu'i koe.

36 Vakai, 'oku 'ikai ko 'eku pe-

heé ke 'oua na'á ke fakahā ia ki he kau mā'oni'óni;

37 Ka ko e me'a 'i he 'ikai te ke lava 'o 'ilo'i ma'u ai pē 'a e kau mā'oni'óni, pe ko e me'a 'i he 'ikai te ke lava 'o tala ma'u ai pē 'a e kau angahalá mei he kau mā'oni'óni, ko ia 'oku ou pehē ai kiate koe, ke ke ^bfakalongolongo pē kae 'oua ke u pehē 'oku lelei ke fakahā 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki he māmaní 'o kau ki he me'á ni.

38 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, 'oku 'i ai ha fakamatala 'o e ngaahi "me'a ko ia kuó ke tohi, pea kuo mole mei ho nimá, kuo tongitongi ia 'i he ngaahi ^bpeleti 'a Nīfaí;

39 'Io, pea 'okú ke manatu'i na'e pehē 'i he ngaahi tohi ko iá 'oku 'i ai ha fakamatala faka'aulililiki ange kuo fai ki he ngaahi me'a ko iá 'i he ngaahi peleti 'a Nīfaí.

40 Pea ko 'eni, ko e me'a 'i he faka'aulililiki ange 'a e fakamatala kuo tongitongi 'i ki he ngaahi peleti 'a Nīfaí 'o kau ki he ngaahi me'a 'a ia 'oku ou loto, 'i he'eku fakakaukau potó, ke faka'ilo ki he kakaí 'i he fakamatala ní—

41 Ko ia, ke ke liliu 'a e ngaahi tongitongi 'oku tu'u 'i he ngaahi "peleti 'a Nīfaí, 'o fai hifo kae 'oua ke ke a'u ki he pule 'a e tu'i ko Penisimaní, pe ko ha'o a'u hifo ki he me'a kuó ke 'osi liliú, 'a ia kuó ke tauhi;

33a FFL Tēvoló.

34a FFL Potó.

37a Mātiu 23:28.

^b 'Eke. 14:14.

38a Na'e fakamatala'i 'e he Palōfitá 'i he

talamu'aki ki he 'uluaki pulusi 'o e Tohi 'a Molomoná, ko e ngaahi lekooti na'e liliu mei ai 'a e peesi 'e 116 na'e molé ko ha

konga ia 'o e ngaahi peleti 'a ia na'e ui ko e "Tohi 'a Līhai."

^b FFL Peleti, Ngaahi.

41a Ng. Lea 'a M. 1:3–7.

42 Pea vakai, ke ke pulusi ia ko e lekooti ‘a Nīfai; pea ‘e pehē ‘a ‘eku veuveuki ‘a kinautolu kuo nau liliu ‘a ‘eku ngaahi leá.

43 ‘E ‘ikai te u tuku ke nau faka‘auha ‘a ‘eku ngāué; ‘io, te u fakahā kiate kinautolu ‘oku lahi ange ‘a hoku potó ‘i he olopoto ‘a e tēvoló.

44 Vakai, ‘oku nau ma‘u ha konga pē, pe ko hano fakanou-nou ‘i ‘o e fakamatala ‘a Nīfai.

45 Vakai, ‘oku lahi ‘a e ngaahi me‘a kuo tongitongi ki he ngaahi peleti ‘a Nīfai ‘a ia ‘oku fakahā ‘a e ‘ilo lahi ange ‘o kau ki he‘eku ongoongoleléi; ko ia ‘oku fakapotopoto kiate au ke ke liliu ‘a e ‘uluaki konga ko ‘eni ‘o e ngaahi tongitongi ‘a Nīfai, pea ‘oatu ia ‘i he tohí ni.

46 Pea, vakai, ‘oku tu‘u ‘i hono kotoa ‘o hono toe ‘o e “tohí ni ‘a e ngaahi konga kotoa ‘o ‘eku ‘ongoongoleléi ‘a ia na‘e kole ‘e he‘eku kau palōfita mā‘oní‘oní, ‘io, kae ‘uma‘ā foki mo ‘eku kau ākongá, ‘i he‘enau ‘holi ‘i he‘enau ngaahi lotú ke ‘omi ki he kakaí ni.

47 Pea na‘á ku pehē kiate kinautolu, ‘e ‘foaki kiate kinautolu ‘o fakatatau ki he‘enau ‘tui ‘i he‘enau ngaahi lotú;

48 ‘Io, pea ko ‘enau tui ‘eni — ko ‘eku ongoongoleléi, ‘a ia na‘á ku tuku kiate kinautolu ke nau lava ‘o malanga ‘aki ia ‘i honau ngaahi ‘ahó, koe‘uhí ke a‘u atu ia ki honau kāinga ko e kau Lei-

maná, kae ‘uma‘ā foki mo kinautolu kotoa pē kuo nau hoko ko e kau “Leimana ko e tupu mei he‘enau ngaahi mavahevahé.

49 Ko ‘eni, ‘oku ‘ikai ko hono kotoá ia — ko ‘enau tui ‘i he‘enau ngaahi lotú ke fakahā ‘a e ongoongoleléi ni foki, ‘o kapau ‘e lava ‘o ma‘u ‘e ha ngaahi pule‘anga kehe ‘a e fonuá ni.

50 Pea ko ia na‘a nau tuku ha tāpuaki ki he fonuá ni ‘i he‘enau ngaahi lotú, ke ‘ilonga ha taha ‘e tui ki he ongoongoleléi ni ‘i he fonu ‘a e mo‘ui ta‘engatá;

51 ‘Io, koe‘uhí ke tau‘atāina ia ki he kakai kotoa pē ‘o tatau ai pē pe ko e pule‘anga, fa‘ahinga, lea, pe kakai fē ‘a kinautolu.

52 Pea ko ‘eni, vakai, ‘e fakatatau ki he‘enau tui ‘i he‘enau ngaahi lotú ‘a ‘eku ‘omi ‘a e konga ko ‘eni ‘o ‘eku ongoongoleléi ke ‘ilo‘i ‘e hoku kakaí. Vakai, ‘oku ‘ikai te u ‘omi ia ke faka‘auha ‘a e me‘a kuo nau ma‘ú, ka ke langa hake ia.

53 Pea ko hono ‘uhinga ‘eni kuó u pehē ai: Kapau ‘e ‘ikai fakafefeka ‘e he to‘u tangatá ni ‘a honau lotó, te u fokotu‘u ‘a hoku siasí ‘i honau lotolotongá.

54 Ko ‘eni ‘oku ‘ikai te u lea ‘aki ‘eni ke faka‘auha ‘a hoku siasí, ka ‘oku ou lea ‘aki ‘eni ke langa hake hoku siasí;

55 Ko ia, ‘ilonga ia ‘oku kau ki hoku siasí ‘oku ‘ikai ‘aonga ke ne “manavahē he ‘e ‘b ma‘u ‘e he

46a FFL Tohi ‘a Molomoná.
b FFL Ongoongoleléi.
c ‘Inosi 1:12–18;
Molom. 8:24–26;

9:34–37.
47a 3 Nifai 5:13–15;
T&F 3:19–20.
b FFL Tui.
48a Molonai 10:1–5;

T&F 109:65–66.
55a FFL Manavahē.
b Mātiu 5:10.

fa'ahinga peheé 'a e 'pule'anga 'o e langí.

56 Ka ko kinautolu ko ia 'oku 'ikai "manavahē kiate au pe tauhi 'eku ngaahi fekaú ka 'oku nau langa hake 'a e ngaahi ^bsiasi mo'onautolu koe'uhí ke ma'u ai ha 'tupú, 'io, pea mo kinautolu kotoa pē 'oku fai angahalá 'o langa hake 'a e pule'anga 'o e tēvoló—'io, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, ko kinautolu ia 'a ia te u veuveukí, 'o ngaohi ke nau tetetete pea teketekelili 'o a'u ki loto.

57 Vakai, ko au ko Sīsū Kalaisi, ko e "Alo 'o e 'Otuá. Na'á ku ha'u ki hoku kakaí, pea na'e 'ikai ma'u au 'e hoku kakaí.

58 Ko au ko e "maama 'oku uló 'i he fakapo'ulí, pea na'e 'ikai ma'u ia 'e he fakapo'ulí.

59 Ko au ia 'a ia na'e pehē ki he'eku kau ākongá—"Oku 'i ai mo 'eku fanga ^asipi ^bkehe 'oku 'ikai ke nau 'i he loto'á ko 'ení—pea na'e 'i ai 'a e tokolahi na'e 'ikai 'mahino ki ai 'a 'eku leá.

60 Pea te u fakahā ki he kakaí ni na'e 'i ai mo 'eku fanga sipi kehe, pea ko e va'a 'a kinautolu 'o e "fale 'o Sēkopé;

61 Pea te u 'omi ki he māmá 'a 'enau ngaahi ngāue fakaofo, 'a ia na'a nau fai 'i hoku hingoá;

62 'Io, pea te u 'omi foki ki he māmá 'a 'eku ongoongolelé 'a

ia na'e malanga 'aki kiate kinautolú, pea, vakai, 'e 'ikai te nau faka'ikai'í 'a e me'a kuó ke ma'ú, ka te nau langa hake ia, pea 'omi ki he māmá 'a e ngaahi tefito mo'oni 'o 'eku "tokāteliné, 'io, pea mo e tokāteline pē taha 'oku 'iate aú.

63 Pea 'oku ou fai 'eni koe'uhí ke u lava 'o fokotu'u 'eku ongoongolelé, koe'uhí ke 'oua na'a 'i ai 'a e fakakikihi lahi; 'io 'oku ue'i hake 'e "Sētane 'a e loto 'o e kakaí ke ^bfakakikihi 'i he ngaahi tefito 'o 'eku tokāteliné, pea 'oku nau hē 'i he ngaahi me'á ni, he 'oku nau "faka'uhinga'í hala 'a e ngaahi folofolá, pea 'oku 'ikai mahino ia kiate kinautolu.

64 Ko ia, te u fakahā kiate kinautolu 'a e me'a lilo mahu'ingá ni;

65 He, vakai, te u "tānaki 'a kinautolu 'o hangē ko hono tānaki 'e ha motu'á moa 'a hono 'uhikí 'i hono lalo kapakaú, 'o kapau 'e 'ikai te nau fakafefeka honau lotó;

66 'Io, kapau te nau ha'u, 'e ngofua ke nau ha'u. Pea te nau inu ta'etotongi 'i he ngaahi "vai 'o e mo'uí.

67 Vakai, ko 'eku tokāteliné 'eni—'ilonga ia 'oku fakatomala mo "ha'u kiate aú, ko hoku ^bsiasí ia.

68 Ko ia ia 'oku "malanga 'aki

55c FFL Pule'anga 'o e 'Otuá pe Pule'anga 'o e Langí.

56a Tngt. 12:13–14.
b FFL Tēvoló—Ko e siasi 'o e tēvoló.
c 4 Nifai 1:26.

57a Loma 1:4.

58a T&F 6:21.

59a FFL Tauhi-sipi Leleí.
b Sione 10:16.
c 3 Nifai 15:16–18.

60a FFL Ngoue Vaine 'a e Eiki.

62a 3 Nifai 11:31–40.

63a FFL Tēvolo.

b FFL Feke'ike'í.

c 2 Pita 3:16.

65a Luke 13:34;
3 Nifai 10:4–6;
T&F 43:24.

66a FFL Vai Mo'ui.

67a Mātiu 11:28–30.

b FFL Siasi 'o Sīsū Kalaisi.

68a 3 Nifai 11:40.

ha me'a 'oku lahi hake pe si'i hifo 'i he me'a ní, 'oku 'ikai 'a'aku ia, ka 'okú ne ^bangatu'u mai kiate au; ko ia 'oku 'ikai ke kau ia 'i hoku siasí.

69 Pea ko 'eni, vakai, 'ilonga ia 'oku kau 'i hoku siasí, 'o ne tu'u ma'u 'i hoku siasí 'o a'u ki he ngata'angá, te u fokotu'u ia 'i

he'eku "maká, pea 'e 'ikai lava'i 'a kinautolu 'e he ngaahi ^bmata-pā 'o helí.

70 Pea ko 'eni, manatu'i 'a e ngaahi lea 'a'ana 'a ia ko e mo'ui mo e "maama 'o e māmaní, ko ho Huhu'í, ko ho ^bEikí pea ko ho 'Otuá. 'Ēmeni.

VAHE 11

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá ki hono tokoua ko Hailame Sāmitá, 'i Hāmoni, Penisilivēnia, 'i Mē 1829 (History of the Church, 1:39–46). Na'e ma'u mai 'a e fakahā ko 'ení 'i he 'Ūlimí mo e Tūmemí ko e tali ki he kole mo e fehu'i 'a Siosefa. —'Oku fokotu'u mai 'e he History of the Church na'e ma'u 'a e fakahā ko 'ení hili hono fakafoki mai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné.

1–6, 'E ma'u 'e he kau ngāue 'i he ngoue vainé 'a e fakamo'ui; 7–14, Kumi ki he potó, kalanga 'aki 'a e fakatomalá, falala ki he Laumālié; 15–22, Tauhi 'a e ngaahi fekaú pea ako 'a e folofola 'a e 'Eikí; 23–27, 'Oua 'e faka'ikai' 'a e laumālie 'o e fakahaá mo e kikité; 28–30, Ko kinautolu 'oku nau ma'u 'a Kalaisí 'oku nau hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá.

OKU vave ke hoko mai "ha ngāue ma'ongo'onga mo fakafo 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá.

2 Vakai, ko au ko e 'Otuá; "tokanga ki he'eku ^bleá, 'a ia 'oku mo'ui mo 'mālohi, pea ^dmāsila

ange 'i ha heletā fakatoumata, ki hono vahevahe'i 'o e ngaahi hokotanga huí mo e uhó fakatou-'osi; ko ia, tokanga ki he'eku leá.

3 Vakai, 'oku "hina 'a e ngoue ki he utu-ta'ú; ko ia, 'ilonga ia 'oku holi ke utú tuku ke ne 'ai 'ene hele tu'usí 'aki hono tūkui-ngatá, pea tu'usi lolotonga 'ene kei 'ahó, koe'uhi ke ne ^btokonaki ma'a hono laumālié 'a e fakamo'ui 'ta'engatá 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

4 'Io, 'ilonga ia te ne 'ai 'ene "hele tu'usí 'o tu'usí, 'oku ui ia 'e he 'Otuá.

5 Ko ia, kapau te ke "kole meiate au, te ke ma'u; kapau te ke tukituki, 'e to'o kiate koe.

68b Luke 11:23.
69a FFL Maka.
b Mātiu 16:18;
2 Nifai 4:31–32;
T&F 17:8; 128:10.
70a FFL Maama 'o Kalaisí.
b FFL Sīsū Kalaisi.
11 1a 'Īsaia 29:14; T&F 4.

FFL Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé.
2a 1 Nifai 15:23–25;
T&F 1:14; 84:43–45.
b Hepelū 4:12.
c 'Alamā 4:19; 31:5.
d Hilam. 3:29–30;
T&F 6:2.

3a T&F 12:3.
b Luke 18:22;
Hilam. 5:8.
c 1 Tim. 6:19.
4a Fakahā 14:15;
T&F 14:3–4.
5a FFL Lotu.

6 Ko 'eni, hangē ko ho'ō kolé, vakai, 'oku ou pehē kiate koe, tauhi 'eku ngaahi fekaú, pea feinga ke 'omai pea fokotu'u 'a e ngāue 'o "Saioné;

7 'Oua 'e kumi ki he ngaahi "koloá, ka ki he ^bpotó, pea, vakai, 'e fakahā 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá kiate koe, pea 'e toki fakakoloa'ia'i koe. Vakai, ko ia 'oku ne ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'oku koloa'ia ia.

8 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, hangē ko e me'a 'okú ke holi ke ke ma'u meiate aú 'e pehē 'a hono fai kiate koé; pea kapau te ke holi ki ai, te ke hoko ko e fou'anga 'o hono fai 'o ha ngāue lelei lahi 'i he to'u tangatá ni.

9 'Oua 'e "lea 'aki ha me'a ka ko e ^bfakatomalá pē ki he to'u tangatá ni. Tauhi 'eku ngaahi fekaú, pea tokoni 'i hono 'omai 'o 'eku ngāue 'o 'fakatatau ki he'eku ngaahi fekaú, pea 'e tāpuaki'i koe.

10 Vakai, 'okú ke ma'u ha "me'a-foaki, pe te ke ma'u ha me'a-foaki 'o kapau te ke kole kiate au 'i he tui, mo e ^bloto-faitotonu, 'o tui ki he māfima'fi 'o Sīsū Kalaisí, pe 'i hoku mālohí 'a ia 'oku lea kiate koé;

11 He vakai, ko au ia 'oku leá;

vakai, ko au ko e "maama 'oku ulo 'i he fakapo'ulí, pea 'i hoku ^bmālohí 'oku ou fai ai 'a e ngaahi leá ni kiate koé.

12 Pea ko 'eni, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, "falala ki he ^bLaumālie ko ia 'oku tākiekina ke faileleí—'io, ke faitotonú, ke "a'eva 'i he "loto-fakatōkilaló, ke "fakamaau mā'oni'óní, pea ko hoku Lau-mālié 'eni.

13 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, te u foaki kiate koe mei hoku Laumālié, 'a ia 'e "fakamāma'i ho ^batamaí, 'a ia 'e fakafonu ho laumālié 'aki 'a e 'fiefia.

14 Pea te ke toki 'ilo'i, pe te ke 'ilo'i 'i he me'á ni, ko e ngaahi me'a kotoa pē te ke kole kiate aú, 'a ia 'oku kau ki he ngaahi me'a 'o e "mā'oni'óní, te ke ma'u ia 'i ho'ō tui kiate aú.

15 Vakai, 'oku ou fekau kiate koe, 'oku 'ikai 'aonga ke ke mahalo kuo ui koe ke malanga kae 'oua kuo "ui koe.

16 Tatali 'o fuofuoloasi'i ange, kae 'oua ke ke ma'u 'eku leá, ko 'eku "maká, ko hoku siasí, pea mo 'eku ongoongoleleí, koe'uhi ke ke 'ilo'i fakapapau 'a 'eku tokāteliné.

17 Pea vakai, 'e toki fai kiate

6a 'Īsaia 52:7–8;

T&F 66:11.

FFL Saioné.

7a 1 Ng. Tu'i 3:11–13;

2 Nifai 26:31;

Sēkope 2:17–19;

T&F 38:39.

^b FFL Potó.

9a T&F 19:21–22.

^b FFL Fakatomala, Fakatomala'i.

^c T&F 105:5.

10a T&F 46:8–12.

^b Luke 8:15.

11a FFL Maama 'o Kalaisí.

^b FFL Mālohí.

12a T&F 84:116.

FFL Falalá.

^b Loma 8:1–9; 1

Sione 4:1–6.

^c FFL 'A'eva, 'A'eva mo e 'Otuá.

^d FFL Loto-fakatōkilaló.

^e Mātiu 7:1–5;

'Alamā 41:14–15.

13a T&F 76:12.

^b FFL 'Atamaí.

^c FFL Fiefia.

14a FFL Mā'oni'óní.

15a TT 1:5.

FFL Mafaí; Uí.

16a T&F 6:34.

FFL Maká.

koe 'o fakatatau ki ho'o ngaahi holi, 'io, 'o fakatatau ki ho'o tuí.

18 Tauhi 'eku ngaahi fekaú; fakalongolongo pē; kumi ki hoku Laumālié;

19 'Io, "pīkitai kiate au 'aki ho lotó kotoa, koe'uhi ke ke tokoni ki hono 'omi ki he māmá 'a e ngaahi me'a ko ia kuo lau ki aí—'io, 'a hono liliú 'o 'eku tohí; fa'a kātaki kae 'oua ke ke lava 'o fakahoko ia.

20 Vakai, ko ho'o ngāué 'eni, ke "tauhi 'eku ngaahi fekaú, 'io, 'aki ho iví 'atamaí, mo e mālohí kotoa.

21 'Oua 'e feinga ke malanga 'aki 'a 'eku leá, kae fuofua feinga ke "ma'u 'eku leá, pea 'e toki vete ho 'eleló; pea kapau te ke loto ki ai, te ke ma'u leva 'a hoku Laumālié pea mo 'eku leá, 'io 'a e mālohi 'o e 'Otuá ki hono fakaloto'i 'o e kakaí ke tuí.

22 Kae fakalongolongo pē 'eni; ako "eku lea 'a ia kuo 'alu atu 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá, pea ^bako foki 'a "eku lea 'a ia 'e 'alu atu 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá, pe ko ia 'oku lolotonga fai hono liliú, 'io, kae 'oua ke ke ma'u 'a e me'a kotoa pē te u ^dtuku ki he fānau 'a e tangatá 'i he to'u tangata ko 'ení, pea 'e toki tānaki atu ki ai 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

23 Vakai, ko "Hailame koe, ko hoku foha; ^bkumi ki he pule- 'anga 'o e 'Otuá, pea 'e tānaki atu 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'o fakatatau mo e me'a 'oku totonú.

24 "Langa 'i he'eku maká, 'a ia ko 'eku ^bongoongoleléi;

25 'Oua 'e faka'ikai'i 'a e laumālie 'o e "fakahaá, pe ko e laumālie 'o e ^bkikité, he 'e mala'ia ia 'okú ne faka'ikai'i 'a e ongo me'a ní;

26 Ko ia, ke ke "mata'ikoloa 'aki ia 'i ho lotó kae 'oua ke hokosia 'a e taimi 'a ia 'e hā fakapotopoto ai kiate au ke ke toki 'alu atu.

27 Vakai, 'oku ou lea kiate kinautolu kotoa pē 'oku 'iate kinautolu 'a e ngaahi holi leléi, pea kuo nau "ai 'enau hele tu'usí ke tu'usí.

28 Vakai, ko au ko "Sisū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá. Ko au ko e mo'ui mo e ^bmaama 'o e māmaní.

29 Ko au ia 'a ia na'e ha'u ki hoku kakaí, kae 'ikai ma'u au 'e hoku kakaí;

30 Ka ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, ko kinautolu kotoa pē 'oku nau ma'u aú, te u tuku kiate kinautolu 'a e "mālohi ke hoko ko e ngaahi ^bfoha 'o e 'Otuá, 'io kiate kinautolu 'oku tui ki hoku hingoá. 'Ēmeni.

19a Sēkope 6:5;
T&F 98:11.

20a FFL Talangofuá.

21a 'Alamá 17:2–3;
T&F 84:85.

22a FK ko e Tohi Tapú.
b FFL Folofolá—
Mahu'inga 'o e
ngaahi folofolá.
c FK ko e Tohi 'a

Molomoná.
d 'Alamá 29:8.

23a SS—H 1:4.

b Mātiu 6:33.

24a Mātiu 7:24–27.

b FFL Ongoongoleléi.

25a FFL Fakahā.

b Fakahā 19:10.

FFL Kikite, Kikite'í.

26a Teut. 11:18;

T&F 6:20; 43:34;
SS—M 1:37.

27a FFL Ngāue
Fakafai fekaú.

28a FFL Sisū Kalaisí.

b FFL Maama 'o Kalaisí.

30a Sione 1:12.

b FFL Foha mo e Ngaahi
'Ofefine 'o e 'Otuá,
Ngaahi.

VAHE 12

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā kia Siosefa Naiti, ko e Lahí, 'i Hāmoni, Penisilivēnia, 'i Mē 1829 (History of the Church, 1:47–48). Na'e tui 'a Siosefa Naiti ki he ngaahi fakamatala 'a Siosefa Sāmita 'o kau ki he'ene ma'u 'a e ngaahi peleti 'o e Tohi 'a Molomoná pea mo e ngāue 'o e liliu lea 'a ia na'e lolotonga fa'i pea kuó ne 'osi foaki ha ngaahi me'a ke tokoni kia Siosefa Sāmita mo 'ene tangata tohi, 'a ia na'e lava ai ke hoko atu 'ena liliu leá. Na'e kole ange 'e Siosefa Naiti, pea na'e fehu'i ai 'e he Palōfitā ki he 'Eikí pea ma'u mai 'a e fakahā ko 'eni.

1–6, 'E ma'u 'e he kau ngāue 'i he ngoue vainé 'a e fakamo'ui; 7–9, Ko kinautolu kotoa pē 'oku nau holi ki ai pea 'oku nau fe'ungá te nau lava 'o tokoni 'i he ngāue 'a e 'Eikí.

OKU vave ke hoko mai ha "ngāue ma'ongo'onga mo fakafo 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá.

2 Vakai, ko au ko e 'Otuá; tokanga ki he'eku leá, 'a ia 'oku mo'ui mo mālohi, pea māsila ange 'i ha heletā fakatoumata, ki hono vahevahe 'i 'o e ngaahi hokotanga huí mo e uhó fakatou'osi; ko ia, tokanga ki he'eku leá.

3 Vakai, 'oku hina 'a e ngoue ki he utu-ta'ú; ko ia, 'ilonga ia 'oku holi ke utú tuku ke ne 'ai 'ene hele tu'usí 'aki hono tūkuingátá, pea tu'usi lolotonga 'ene kei 'ahó, koe'uhi ke ne tokonaki ma'a hono laumālié 'a e fakamo'ui ta'engátá 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

4 'Io, 'ilonga ia te ne 'ai 'ene

hele tu'usí 'o tu'usí, 'oku ui ia 'e he 'Otuá.

5 Ko ia, kapau te ke kole meiate au, te ke ma'u; kapau te ke tukituki, 'e to'o kiate koe.

6 Ko 'eni, hangē ko ho'o kolé, vakai, 'oku ou pehē kiate koe, tauhi 'eku ngaahi fekaú, pea feinga ke 'omai pea fokotu'u 'a e ngāue 'o Saioné.

7 Vakai, 'oku ou lea kiate koe, kae 'uma'ā foki 'a kinautolu kotoa pē 'a ia 'oku 'iate kinautolu 'a e ngaahi holi ke 'omai mo fokotu'u 'a e ngāue ní;

8 Pea 'e 'ikai lava ha taha ke tokoni 'i he ngāué ni 'o kapau 'e 'ikai te ne ^aloto-fakatōkilalo pea fonu 'i he ^b'ofá, 'o ma'u 'a e ^ctuí, ^damanaki leleí, mo e ^emanava'ofá, pea anga-fakama'uma'u 'i he me'a kotoa pē 'a ia 'e fakafalala kiate ia ke ne tauhí.

9 Vakai, ko au ko e maama mo e mo'ui 'o e māmaní, 'a ia 'oku ou lea 'aki 'a e ngaahi leá ni, ko ia tokanga 'aki ho tūkuingátá, pea 'e toki ui koe. 'Ēmeni.

12 1a Vakai ki he
T&F 11:1–6 ke ma'u
mei ai ha ngaahi
potufolofola tatau.

8a FFL Loto-fakatōkilaló.
b FFL 'Ofá.
c FFL Tuí.
d FFL 'Amanakí,

'Amanaki Leleí.
e FFL Manava'ofá.

VAHE 13

Ko hono fakanofo 'o Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautele ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné 'i he kauvai 'o e Vaitafe Sesikuehaná, ofi ki Hāmoni, Penisilivēnia, 'i he 'aho 15 Mē 1829 (History of the Church, 1:39–42). Na'e fai 'a e fakanofo 'i he nima 'o e 'āngelo 'a ia na'á ne pehē ko Sione ia, 'a ia na'e ui ko Sione ko e Papitaiso 'i he Fuakava Fo'ou. Na'e fakahā ange 'e he 'āngeló 'okú ne ngāue mai 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a Pita, Sēmisi, mo Sione, 'a ia ko e kau 'Aposetolo 'i he kuonga mu'á 'a ia 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki mā'olunga angé, 'a ia na'e ui ko e Lakanga Fakataula'eiki 'o Melekisētekí. Na'e fai mai 'a e tala'ofa kia Siosefa mo 'Ōliva 'e hokosia 'a e taimi 'e foaki ai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí kiate kinaua. (Vakai ki he vahe 27:7, 8, 12.)

'Oku fakamatala'i mai 'a e ngaahi kī mo e ngaahi mālohi 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné.

ngaahi kī 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló, pea mo e ongoongolelei 'o e fakatomalá, pea mo e papitaiso 'i he fakaukú ke fakamole-mole 'a e ngaahi angahalá; pea 'e 'ikai pē toe 'ave 'eni mei māmani 'o a'u ki hono toe fai 'e he ngaahi foha 'o 'Līvai ha feilaulau ki he 'Eikí 'i he mā'oni'oni.

I HE huafa 'o e Mīsaia, 'oku Lou "foaki kiate kimoua 'a hoku ongo kaungā-tamaio'eiki, 'a e ^bLakanga Fakataula'eiki 'o 'Ēloné, 'a ia 'okú ne ma'u 'a e

VAHE 14

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia Tēvita Uitemā, 'i Feietí, Niu 'Ioke, 'i Sune 1829 (History of the Church, 1:48–50). Kuo 'osi kamata ke tokanga lahi 'aupito 'a e fāmili Uitemā ki hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e 'osi hiki foki 'a e Palōfitá 'o nofo 'i he 'api 'o Pita Uitemā, ko e Lahí, pea na'á ne nofo ai 'o a'u ki hono faka'osi 'o e ngāue ki he liliú mo hono ma'u 'o e ma'u mafai pulusi ki he tohi 'e pulusí. Na'e 'i ai ha toko tolu 'o e ngaahi foha 'o e fāmili Uitemā, na'a nau ma'u ha fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e ngāué, pea na'e faka'au ke nau hoha'a 'aupito ki honau fatongiá taki taha. Na'e fai mai 'a e fakahā ko 'ení mo e fakahā 'e ua 'e hoko maí (vahe 15 mo e 16) 'i he 'Ūlimi mo e Tūmemí ko e tali ki ha fehu'i na'e fai. Na'e hoko 'a Tēvita Uitemā ki mui ko e toko taha 'o e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolu ki he Tohi 'a Molomoná.

13 1a SS—H 1:68–75.
 FFL Fakanofó.
 b T&F 27:8; 84:18–34.
 FFL Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné.
 c FFL 'Āngeló, Kau.
 d FFL Fakatomala,

Fakatomala'i.
 e FFL Papitaisó.
 f Vakai ki he fakamatala 'a 'Ōliva Kautele ki hono fakafoki mai 'o e Lakanga Taula'eiki

Faka-Ēloné 'i he ngata'anga 'o e Siosefa Sāmita—Hisitōliá. Teut. 10:8; 1 Fkmtl. 6:48; T&F 128:24.
 g FFL Mā'oni'oni.

1–6, 'E ma'u 'e he kau ngāue 'i he ngoue vainé 'a e fakamo'ui; 7–8, Ko e mo'ui ta'engatá 'a e me'a'ofa mahu'inga taha 'a e 'Otuá; 9–11, Na'e fakatupu 'e Kalaisi 'a e ngaahi langi mo e māmaní.

OKU vave ke hoko mai ha ^angāue ma'ongo'onga mo fakafo ki he fānau 'a e tangatá.

2 Vakai, ko au ko e 'Otuá; tokanga ki he'eku leá, 'a ia 'oku mo'ui mo mālohi, pea māsila ange 'i ha heletā fakatoumata, ki hono vahevahe 'i 'o e ngaahi hokotanga huí mo e uhó fakatou'osi; ko ia, tokanga ki he'eku leá.

3 Vakai, 'oku hina 'a e ngoué ki he utu-ta'ú; ko ia, 'ilonga ia 'oku holi ke utú tuku ke ne 'ai 'ene hele tu'usí 'aki hono tūkui-ngatá, pea tu'usi lolotonga 'ene kei 'ahó, koe'uhí ke ne tokonaki ma'a hono laumālié 'a e fakamo'ui ta'engatá 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

4 'Io, 'ilonga ia te ne 'ai 'ene hele tu'usí 'o tu'usí, 'oku ui ia 'e he 'Otuá.

5 Ko ia, kapau te ke kole meiate au, te ke ma'u; kapau te ke tukituki, 'e to'o kiate koe.

6 Feinga ke 'omai mo fokotu'u 'a hoku Saioné. Tauhi 'eku ngaahi fekaú 'i he me'a kotoa pē.

7 Pea kapau te ke "tauhi 'eku ngaahi fekaú 'o ^bkātaki ki he ngata'angá, te ke ma'u 'a e 'mo'ui ta'engatá, 'a ia ko e me'a'ofa 'oku mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá.

8 Pea 'e hoko 'o pehē, kapau te ke kole ki he Tamaí 'i hoku hingoá, 'i he tui, 'o ma'u 'a e lototuí, te ke ma'u 'a e "Laumālie Mā'oni'oní, 'a ia 'okú ne fakalea'i koe, koe'uhí ke ke tu'u ko e ^bfakamo'oni 'o e ngaahi me'a te ke fakatou 'fanongo pea mo mamata ki aí, pea koe'uhí foki ke ke malanga 'aki 'a e fakatomalá ki he to'u tangatá ni.

9 Vakai, ko au ko "Sīsū Kalaisi, ko e ^bAlo 'o e 'Otuá 'mo'ui, 'a ia na'á ne ^dfakatupu 'a e ngaahi langi mo e ^emāmaní, ko ha ^fmaama 'oku 'ikai lava ke fuu'ui 'i he ^gfakapo'ulí;

10 Ko ia, kuo pau ke u 'omi ai 'a hono ^akakato 'o 'eku ongo-ongoleléi mei he kau ^bSenitailé ki he fale 'o 'Isilelí.

11 Pea vakai, ko Tēvita koe, pea 'oku ui koe ke tokoni; 'a ia ko ha me'a kapau te ke fai ia,

14 1a Vakai ki he
T&F 11:1–6 ke ma'u
mei ai ha ngaahi
potufolofola tatau.
7a Lev. 26:3–12;
Sione 15:10;
Mōsaia 2:22, 41;
T&F 58:2.
b FFL Kātaki.
c 2 Nifai 31:20;
T&F 6:13.
FFL Mo'ui Ta'engatá.
8a FFL Laumālie

Mā'oni'oní.
b Mōsaia 18:8–10.
FFL Fakamo'oni.
c Vakai ki he Ko e
Fakamo'oni 'a e Kau
Fakamo'oni 'e Toko
Tolú 'i he ngaahi
'uluaki peesi 'o e
Tohi 'a Molomoná.
9a Mōsaia 4:2;
T&F 76:20–24.
b Loma 1:4.
c Tanieli 6:26;

'Alamā 7:6; T&F 20:19.
d Sione 1:1–3, 14;
3 Nifai 9:15;
T&F 45:1.
FFL Fakatupu.
e 'Ēpa. 4:12, 24–25.
f 2 Sam. 22:29.
FFL Maama 'o Kalaisí.
g FFL Fakapo'uli,
Fakalaumālié.
10a T&F 20:8–9;
SS—H 1:34.
b FFL Senitailé, Kau.

pea faivelenga, ‘e tāpuaki’i fakalaumālie mo fakatu’asino

fakatou’osi, koe pea ‘e lahi ‘a ho palé. ‘Ēmeni.

VAHE 15

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia Sione Uitemā, ‘i Feietí, Niu ‘Ioke, ‘i Sune 1829 (History of the Church, 1:50). (Vakai ki he ‘ulu’i fakamatala ki he vahe 14.) ‘Oku fakataumu’á mai pē ki he toko taha ‘a e pōpoaki ‘a ia ‘oku fakahā mai ai ‘e he ‘Eikí ‘a e me’a na’e ‘ilo’i ‘e Sione Uitemā mo e ‘Eikí toko ua pē. Na’e hoko ‘a Sione Uitemā ki mui ko e toko taha ‘o e Kau Fakamo’oni ‘e Toko Valu ki he Tohi ‘a Molomoná.

1–2, ‘Oku mafao atu ‘a e to’ukupu ‘o e ‘Eikí ki he māmaní kotoa; 3–6, Ko e me’a mahu’inga tahá ke malanga ‘aki ‘a e ongoongoleléi mo fakamo’ui ‘a e ngaahi laumālié.

4 He kuo tu’o lahi ‘a ho’o fehu’i kiate au ke ‘ilo’i ‘a e me’a ‘e mahu’inga taha kiate koé.

5 Vakai, ‘okú ke monū’ia koe koe’uhí ko e me’á ni, pea koe’uhi ko ho’o lea ‘aki ‘a ‘eku ngaahi lea kuó u tuku kiate koe, ‘o fakatatau mo ‘eku ngaahi fekaú.

TOKANGA mai, ‘a ‘eku tamai-o’eiki ko Sioné, pea fanongo ki he ngaahi lea ‘a Sísū Kalaisi, ko ho ‘Eikí pea ko ho Huhu’í.

2 He vakai, ‘oku ou lea māsila mo “mālohi kiate koe, he kuo mafao atu ‘a hoku nimá ki he māmaní kotoa pē.

6 Pea ko ‘eni, vakai, ‘oku ou pehē kiate koe, ko e me’a ‘e mahu’inga taha kiate koé ko ho’o “malanga ‘aki ‘a e fakatomalá ki he kaká ni, koe’uhí ke ke ‘omai ‘a e ngaahi laumālié kiate au, koe’uhí ke mou ^bmālōlō mo kinautolu ‘i he ‘pule’anga ‘o ‘eku ^dTamaí. ‘Ēmeni.

3 Pea te u fakahā kiate koe ‘a e me’a ‘oku ‘ikai ‘ilo’i ‘e ha tangata ‘e toko taha ka ko au pē mo koe—

VAHE 16

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia Pita Uitemā, ko e Sí’í, ‘i Feietí, Niu ‘Ioke, ‘i Sune 1829 (History of the Church, 1:51). (Vakai ki he ‘ulu’i fakamatala ‘o e vahe 14.) Na’e hoko ‘a Pita Uitemā, ko e Sí’í, ki mui ko e toko taha ‘o e Kau Fakamo’oni ‘e Toko Valu ki he Tohi ‘a Molomoná.

1–2, ‘Oku mafao atu ‘a e to’ukupu ‘o e ‘Eikí ki he māmaní kotoa; 3–6, Ko e me’a mahu’inga tahá ke malanga

‘aki ‘a e ongoongoleléi mo fakamo’ui ‘a e ngaahi laumālié.

15 2a Hilam. 3:29–30.
 FFL Mālohí.
 6a T&F 18:15–16.
 FFL Ngāue

Fakafaifekaú.
 b FFL Mālōlō.
 c FFL Pule’anga ‘o e
 ‘Otuá pe Pule’anga

‘o e Langí.
 d FFL Tamai ‘i Hēvaní.

^a**T**OKANGA mai, ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Pitá, pea fanongo ki he ngaahi lea ‘a Sīsū Kalaisi, ko ho ‘Eikí pea ko ho Huhu‘í.

2 He vakai, ‘oku ou lea māsila mo mālohi kiate koe, he kuo mafao atu ‘a hoku nimá ki he māmaní kotoa pē.

3 Pea te u fakahā kiate koe ‘a e me‘a ‘oku ‘ikai ‘ilo‘i ‘e ha tangata ‘e toko taha, ka ko au pē mo koe—

4 He kuo tu‘o lahi ‘a ho‘o fehu‘i kiate au ke ‘ilo‘i ‘a e me‘a ‘e mahu‘inga taha kiate koé.

5 Vakai, ‘okú ke monū‘ia koe koe‘uhi ko e me‘á ni, pea koe‘uhi ko ho‘o lea ‘aki ‘a ‘eku ngaahi lea ku‘o u tuku kiate koe ‘o fakatatau mo ‘eku ngaahi fekaú.

6 Pea ko ‘eni, vakai, ‘oku ou pehē kiate koe, ko e me‘a ‘e mahu‘inga taha kiate koé ko ho‘o malanga ‘aki ‘a e fakatomalá ki he kakaí ni, koe‘uhí ke ke ‘omai ‘a e ngaahi laumālie kiate au, koe‘uhí ke mou mālōlō mo kinautolu ‘i he pule‘anga ‘o ‘eku Tamaí. ‘Ēmeni.

VAHE 17

Ko e fakahā na‘e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia ‘Ōliva Kautele, Tēvita Uitemā, mo Māteni Hālisi, ‘i Feietí, Niu ‘Ioke, ‘i Sune 1829, ki mu‘a ‘i he‘enau mamata ki he ngaahi peletí kuo tongitongi mo tu‘u ai ‘a e lekooti ‘o e Tohi ‘a Molomoná (History of the Church, 1:52–57). Na‘e ‘ilo ‘e Siosefa mo ‘ene tangata tohi, ko ‘Ōliva Kautelē, ‘i he‘ena liliu ‘a e ngaahi peletí ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘e fili ‘a e kau fakamo‘oni makehe ‘e toko tolu (vakai ki he ‘Eta 5:2–4; 2 Nifai 11:3; 27:12). Na‘e ue‘i hake ‘a ‘Ōliva Kautele, Tēvita Uitemā, mo Māteni Hālisi ‘e ha holi faka-‘Otua ke nau hoko ko e kau fakamo‘oni makehe ‘e toko tolu. Na‘e fehu‘i ‘e he Palōfitá ki he ‘Eikí, pea na‘e fai mai ‘a e fakahā ko ‘ení ko e tali ki ai ‘i he ‘Ūlimí mo e Tūmemí.

1–4, ‘E mamata ‘a e Kau Fakamo‘oni ‘e Toko Tolú ‘i he tui ki he ngaahi peletí mo e ngaahi me‘a toputapu kehé; 5–9, ‘Okú fakamo‘oni ‘a Kalaisi ki hono faka-‘Otua ‘o e Tohi ‘a Molomoná.

VAKAI, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo pau ke mou falala ki he‘eku leá, pea kapau te mou fai ia ‘aki ‘a e lotofakamātoato mo‘oni, te mou “mamata ki he ngaahi ^bpeletí, kae ‘uma‘ā foki ‘a e sifa-fatafatá, mo e ‘heletá ‘a Lēpaní, mo e

16 1a Vakai ki he
T&F 11:1–6 ke ma‘u
mei ai ha ngaahi
potufolofola tatau.

17 1a 2 Nifai 27:12;
‘Eta 5:2–4;
T&F 5:15. Vakai

foki ki he Ko e
Fakamo‘oni ‘a e Kau
Fakamo‘oni ‘e Toko
Tolú ‘i he ngaahi
‘uluaki peesi ‘o e
Tohi ‘a Molomoná
b Molom. 6:6;

SS—H 1:52.
FFL Peletí, Ngaahi.
c 1 Nifai 4:8–9;
2 Nifai 5:14;
Sēkope 1:10;
Mōsaia 1:16.

^d‘Ūlimí mo e Tūmemí, ‘a ia na’e tuku ki he ^etokoua ‘o Sēletí ‘i he mo’ungá, ‘i he taimi na’á ne fefolofolai ai mo e ‘Eikí ko e ^fmata ki he matá, pea mo e ongo me’a fakahinohino ^sfakafo ko ia na’e tuku kia Lihai lolotonga ‘ene ‘i he feitu’u maomaonganoá, ‘i he ngaahi ngata’anga ‘o e ^hTahi Kulokulá.

2 Pea ko e me’a ‘i ho’omou tuí te mou lava ai ‘o mamata ki ai, ‘a ia ko e tui ko iá na’e ma’u ‘e he kau palōfita ‘o e kuonga mu’á.

3 Pea ‘o ka hili ‘a ho’omou ma’u ‘a e tuí, pea kuo mou mamata ki ai ‘aki homou matá, te mou ‘fakamo’oni ki ai, ‘i he mālohi ‘o e ‘Otuá;

4 Pea te mou fai ‘eni koe’uhí ke ‘oua na’a faka’auha ‘a ‘eku tamaio’eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Sí’í, koe’uhi ke u lava ‘o fakahoko ‘a hoku ngaahi finangalo mā’oni’oní ki he fānau ‘a e tangatá ‘i he ngāué ni.

5 Pea te mou fakamo’oni kuo mou mamata ki ai, ‘o hangē foki ko e mamata ki ai ‘a ‘eku

tamaio’eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Sí’í; he kuó ne mamata ki ai ‘i hoku mālohí, pea kuo hoko ia koe’uhi na’á ne ma’u ‘a e tuí.

6 Pea kuó ne lilii ‘a e ^atohí, ‘io ‘a e ^bkonga ko ia kuó u fekau kiate iá, pea hangē ‘oku mo’ui ‘a homou ‘Eikí mo homou ‘Otuá ‘oku mo’oni ia.

7 Ko ia, kuo mou ma’u ‘a e mālohi tatau, mo e tui tatau, mo e me’a-foaki tatau pē mo ia;

8 Pea kapau te mou fai ‘a e ngaahi fekau fakamuimui ko ‘eni ‘a’akú, ‘a ia kuó u tuku kiate kimoutolú, ‘e ‘ikai ikuna ‘a kimoutolu ‘e he ngaahi ^amatapā ‘o helí; he ‘oku fe’unga ‘a ‘eku ^b‘alo’ofá kiate kimoutolu, pea ‘e ‘hiki hake ‘a kimoutolu ‘i he ‘aho faka’osí.

9 Pea ko au, Sīsū Kalaisi, ko homou ^a‘Eikí mo homou ‘Otuá, kuó u lea ‘aki ia kiate kimoutolu, koe’uhí ke u lava ‘o fakahoko ‘a hoku ngaahi finangalo mā’oni’oní ki he fānau ‘a e tangatá. ‘Ēmeni.

VAHE 18

Ko e fakahā kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘Ōliva Kautele, mo Tēvita Uitemā, ‘a ia na’e fai mai ‘i Feietí, Niu ‘Ioke, ‘i Sune 1829 (History of the Church, 1:60–64). ‘I hono foaki mai ‘o e Lakanga Taulá’eiki Faka-‘Ēloné, na’e talá’ofa mai ai mo hono foaki mai ‘o e Lakanga Taulá’eiki Faka-Melekisēteki (vakai ki he ‘ulu’i fakamatala ki he vahe 13). Na’e fai mai ‘e he ‘Eikí ‘a e fakahaá ni ko e tali ki he lotu fakamātoato ke fakahā mai ha ‘ilo ‘o kau ki he me’á.

1d FFL ‘Ūlimí mo e

Tūmemí.

e ‘Eta 3:1–28.

f Sēnesi 32:30;

‘Eke. 33:11;

Mōsese 1:2.

g 1 Nifai 16:10, 16, 26–29;

‘Alamā 37:38–47.

h 1 Nifai 2:5.

3a FFL Fakamo’oní.

6a FFL Tohi ‘a

Molomoná.

b 2 Nifai 27:22;

3 Nifai 26:7–10.

8a Mātiu 16:18;

3 Nifai 11:39;

T&F 10:69.

b FFL ‘Alo’ofá.

c 1 Nifai 13:37;

3 Nifai 27:14–15, 22;

T&F 9:14.

9a FFL ‘Eikí.

1–5, 'Oku fakahā mai 'e he ngaahi folofolá 'a e founa ki hono langa hake 'o e Siasí; 6–8, 'Oku faka'au ke kakato 'a e fai angahala 'a e māmaní; 9–16, 'Oku mahu'inga lahi 'a e ngaahi laumālié; 17–25, Kuo pau ke to'o 'e he tangatá 'a e huafa 'o Kalaisí kiate kinautolu ka nau ma'u 'a e fakamo'uí; 26–36, 'Oku fakahā mai 'a e ui mo e ngāue 'a e Toko Hongofulu Mā Uá; 37–39, 'Oku fekau kia 'Ōliva Kautele mo Tēvita Uitemā ke na kumi 'a e Toko Hongofulu Mā Uá; 40–47, Kuo pau ke fakatomala 'a e tangatá, mo papitaiso, pea tauhi 'a e ngaahi fekaú, ka nau ma'u 'a e fakamo'uí.

KO 'eni, vakai, koe'uhí ko e me'a kuó ke kole 'e koe, ko 'eku tamaio'eiki ko 'Ōliva Kautele, ke 'ilo meiate aú, 'oku ou fai ai kiate koe 'a e ngaahi leá ni:

2 Vakai, kuó u fakahā kiate koe, 'i hoku Laumālié 'i he ngaahi taimi lahi, 'oku "mo'oni 'a e ngaahi me'a kuó ke tohí; ko ia 'okú ke 'ilo'i 'oku mo'oni ia.

3 Pea kapau 'okú ke 'ilo'i 'oku mo'oni ia, vakai, 'oku ou fai kiate koe 'a e fekau, ke ke falala ki he ngaahi me'a 'a ia kuo "tohí;

4 He 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuo tohi 'o kau ki he tu'unga 'o hoku siasí, mo 'eku ongoongoleléi, pea mo 'eku maká.

5 Ko ia, kapau te ke langa hake

hoku siasí, ki he tu'unga 'o 'eku ongoongoleléi mo 'eku maká, 'e 'ikai ke ikuna 'i koe 'e he ngaahi matapā 'o helí.

6 Vakai, 'oku faka'au ke kakato 'a e fai angahala 'a e "māmaní; pea 'oku 'aonga ke ue'i hake 'a e fānau 'a e tangatá ke nau fakatomala, 'a e kau ^bSenitailé kae 'uma'ā foki mo e fale 'o 'Isilelí.

7 Ko ia, koe'uhi ko hono "papi-taiso koe 'i he nima 'o 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, 'o fakatatau ki he me'a 'a ia kuó u fekau kiate iá, kuó ne fakahoko ai 'a e me'a na'á ku tu'utu'uni kiate iá.

8 Pea ko 'eni, 'oua te ke ofo 'i he'eku ui ia ke fakahoko 'a e me'a 'oku ou loto ki aí, 'a ia ko e me'a 'oku ou 'ilo'i 'e au; ko ia, kapau te ne "faivelenga 'i he ^btauhi 'eku ngaahi fekaú 'e "tāpuaki 'i ia ke ne ma'u 'a e mo'ui ta'engatá; pea ko hono hingoá ko "Siosefa.

9 Pea ko 'eni, 'e 'Ōliva Kautele, 'oku ou lea kiate koe, kae 'uma'ā foki kia Tēvita Uitemā, 'i he fekau; he vakai, 'oku ou fekau ki he kakai kotoa pē 'i he feitu'u kotoa pē ke nau fakatomala, pea 'oku ou lea kiate kimoua 'o hangē kia Paula ko 'eku "apostoló, he 'oku ui 'a kimoua 'o hangē pē ko e ui na'e fai kiate iá.

10 Manatu, 'oku "mahu'inga

18 2a T&F 6:15–17.

3a T&F 98:11.

FFL Folofolá—
Mahu'inga 'o e
ngaahi folofolá.

4a FFL Ongongoleléi.

b FFL Maká.

6a FFL Māmaní.

b FFL Senitailé, Kau.

7a SS—H 1:70–71.

8a FFL Faivelengá.

b FFL Talangofuá.

c FFL Tāpuaki.

d 2 Nifai 3:14–15.

FFL Sāmita, Siosefa,
ko e Si'í.

9a Loma 1:1.

10a FFL Mo'oni'i

Laumālié—

Mahu'inga 'o e

ngaahi laumālié.

lahi ‘a e ngaahi ^blaumālié ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá;

11 He vakai, na‘e kātaki‘i ‘e he ‘Eikí ko homo “Huhu‘í ‘a e ^bmate ‘i he kakanó; ko ia, na‘á ne “kātaki‘i ai ‘a e “mamahi ‘a e kakai kotoa pē, koe‘uhí ke lava ‘a e kakai kotoa pē ‘o fakatomala pea ha‘u kiate ia.

12 Pea kuó ne “toe tu‘u hake mei he maté, koe‘uhí ke ne lava ‘o ‘omi ‘a e kakai kotoa pē kiate ia, tu‘unga ‘i he ^bfakatomalá.

13 Pea hono ‘ikai ke lahi ‘a ‘ene “fiefia ‘i he laumālie ‘e toko taha ‘oku fakatomalá!

14 Ko ia, ‘oku ui ‘a kimoua ke “kalanga ‘aki ‘a e fakatomalá ki he kakaí ni.

15 Pea kapau te mo ngāue ‘i homo ngaahi ‘ahó kotoa pē ‘i hono kalanga ‘aki ‘o e fakatomalá ki he kakaí ni, pea ‘omi, ‘a e fo‘i “laumālie ‘e toko taha pē kiate au, hono ‘ikai ke lahi pehē fau ‘a ho‘omo fiefia fakataha mo ia ‘i he pule‘anga ‘o ‘eku Tamaí!

16 Pea ko ‘eni, kapau ‘e lahi ‘a ho‘omo fiefiá mo e fo‘i toko taha kuó mo ‘omi kiate au ki he “pule‘anga ‘o ‘eku Tamaí, hono

‘ikai ke lahi ho‘omo ^bfiefiá, ‘o kapau te mo “omi ‘a e ngaahi laumālie tokolahi kiate au!

17 Vakai, ‘okú mo ma‘u ‘a ‘eku ongoongoleléi ‘i homo ‘áo, pea mo ‘eku maká, pea mo ‘eku “fakamo‘uí.

18 “Kole ki he Tamaí ‘i hoku ^bhingoá, ‘i he tui ‘o tui te mo ma‘u, pea te mo ma‘u ‘a e Lau-mālie Mā‘oni‘oni, ‘a ia ‘okú ne fakahā ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku ‘aongá ki he fānau ‘a e tangatá.

19 Pea kapau ‘oku ‘ikai te mo ma‘u ‘a e “tuí, ^bamanaki leléi, mo e ‘manava‘ofá, ‘e ‘ikai te mo lava ‘o fai ha me‘a ‘e taha.

20 ‘Oua ‘e “fakakikihi mo ha siasi, ka ko e ^bsiasi pē ‘o e tēvoló.

21 To‘o kiate kimoua ‘a e “huafa ‘o Kalaisí, pea ^blea ‘aki ‘a e mo‘oní ‘i he “fakamātoato.

22 Pea ‘ilonga ‘a kinautolu kotoa pē ‘e fakatomala mo “papitaiso ‘i hoku hingoá, ‘a ia ko Sīsū Kalaisí, pea ^bkātaki ki he ngata‘angá, ‘e fakamo‘uí ‘a kinautolu.

23 Vakai, ko Sīsū Kalaisi ‘a e “huafa kuo tuku mai ‘e he

10b FFL Mo‘oní‘i
Laumālié.

11a FFL Huhu‘í (‘Eikí).
b FFL Kalusefaí.
c FFL Huhu‘í (‘Eikí).
d ‘Īsaia 53:4–5.

FFL Fakalelei,
Fakalelei‘í.

12a FFL Toetu‘ú.
b T&F 19:4–18.

FFL Fakatomala,
Fakatomala‘í.

13a Luke 15:7.

14a ‘Alamá 29:1–2;
T&F 34:5–6; 63:57.

15a FFL Mo‘oní‘i
Laumālié—

Mahu‘inga ‘o e
ngaahi laumālié.

16a FFL Pule‘anga ‘o e
‘Otuá pe Pule‘anga
‘o e Langí.

b ‘Alamá 26:11.

FFL Fiefiá.

c FFL Ngāue
Fakafaifekauí.

17a FFL Fakamo‘uí.

18a FFL Lotú.

b Sione 15:16.

c T&F 88:63–65.

19a FFL Tuí.

b FFL ‘Amanakí,
‘Amanaki Leleí.

c FFL Manava‘ofá.

20a 2 Tim. 2:23–24;
3 Nifai 11:29–30.

b FFL Tēvoló—Ko e
siasi ‘o e tēvoló.

21a 2 Nifai 31:13;
Mōsaia 5:8;

3 Nifai 27:5;

T&F 20:37.

b T&F 100:5–8.

c Loma 12:3.

22a FFL Papitaisó.

b FFL Kātaki.

23a Malakai 1:11;

Ngāue 4:12;

Mōsaia 3:17;

Hilam. 3:28–29.

Tamaí, pea 'oku 'ikai toe 'i ai mo ha hingoā kehe kuo tuku mai 'a ia 'e lava 'o fakamo'ui ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá;

24 Ko ia, kuo pau ke to'o 'e he kakai kotoa pē kiate kinautolu 'a e hingoā kuo tuku mai 'e he Tamaí, he ko e hingoā ia 'e ui 'aki 'a kinautolu 'i he 'aho faka'osí;

25 Ko ia, kapau 'oku 'ikai te nau 'ilo'i 'a e "huafa 'oku ui 'aki 'a kinautolú, 'e 'ikai te nau lava 'o ma'u ha nofo'anga 'i he ^bpule'anga 'o 'eku Tamaí.

26 Pea ko 'eni, vakai, 'oku toe 'i ai mo ha ní'ihī kehe kuo ui ke malanga 'aki 'a 'eku ongoongoleleí, ki he "Senitailé mo e Siú fakatou'osi;

27 'Io, na'a mo e toko hongofulu mā ua; pea 'e hoko 'a e Toko "Hongofulu Mā Uá ko 'eku kau ākonga, pea te nau to'o kiate kinautolu 'a hoku hingoá; pea ko e Toko Hongofulu Mā Uá 'a kinautolu te nau holi ke to'o kiate kinautolu 'a hoku ^bhingoá 'aki 'a e loto-fakamātoato mo'óni kotoa.

28 Pea kapau 'oku nau holi ke to'o hoku hingoá kiate kinautolu 'aki 'a e loto-fakamātoato mo'oni, 'oku ui 'a kinautolu ke 'alu atu ki he "māmaní kotoa pē ke malanga 'aki 'eku ^bongoongoleleí ki he kakai 'kotoa pē.

29 Pea ko kinautolu ia 'a ia kuó u fakanofu 'e au ke fai "papitaiso

'i hoku hingoá, 'o fakatatau ki he me'a ko ia kuo tohí;

30 Pea 'okú mo ma'u 'i homo 'aó 'a e me'a kuo tohí; ko ia, kuo pau ke mo fai ia 'o fakatatau mo e ngaahi lea 'a ia kuo tohí.

31 Pea ko 'eni 'oku ou lea kiate kimoutolu, ko e Toko "Hongofulu Mā Uá—Vakai, 'oku fe'unga 'a 'eku 'alo'ofá kiate kimoutolu; kuo pau ke mou 'a'eva angatonu 'i hoku 'aó pea 'ikai fai angahala.

32 Pea, vakai, ko kimoutolu ia 'a kinautolu 'oku fakanofu 'iate au ke "fakanofu 'a e kau taula'eikí mo e kau akonakí; ke malanga 'aki 'a 'eku ongoongoleleí, 'o ^bfakatatau mo e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'a ia 'oku 'iate kimoutolú, pea fakatatau ki he ngaahi 'ui mo e ngaahi me'a-foaki 'a e 'Otuá ki he tangatá;

33 Pea ko au, Sisū Kalaisi, ko homou 'Eikí mo homou 'Otuá, kuó u lea 'aki ia.

34 Ko e ngaahi "leá ni 'oku 'ikai mei ha kau tangata pe mei ha tangata, ka 'oku meiate au ia; ko ia, ke mou fakamo'oni 'oku meiate au ia kae 'ikai mei he tangatá;

35 He ko hoku "le'ó 'oku lea 'aki ia kiate kimoutolú; he 'oku 'oatu ia 'i hoku Laumālie kiate kimoutolu, pea 'i hoku mālohí te mou lava 'o felau'aki ia 'iate kimoutolu; pea ka ne ta'e'oua

25a Mōsaia 5:9–14.

b FFL Nāunau

Fakasilesitiale.

26a T&F 90:8–9; 112:4.

27a FFL 'Aposetoló.

b T&F 27:12.

28a Ma'ake 16:15–16.

b FFL Ongongoleleí.

c T&F 1:2; 42:58.

29a 3 Nifai 11:21–28;

T&F 20:72–74.

31a T&F 107:23–35.

32a Molonai 3:1–4;

T&F 20:60; 107:58.

FFL Fakanofó.

b 2 Pita 1:21;

T&F 68:3–4.

c T&F 20:27.

34a FFL Fofololá.

35a T&F 1:38.

FFL Le'ó.

hoku mālohí ‘e ‘ikai te mou lava ‘o ma’u ia;

36 Ko ia, te mou lava ‘o “fakamo’oni’i kuo mou fanongo ki hoku le’ó, mo ‘ilo’i ‘a ‘eku ngaahi leá.

37 Pea ko ‘eni, vakai, ‘oku ou tuku kiate koe, ‘e ‘Ōliva Kautele, kae ‘uma’ā foki kia Tēvita Uitemā, ke mo kumi ‘a e Toko Hongofulu Mā Uá, ‘a ia te nau ma’u ‘a e ngaahi holi kuó u lau ki aí;

38 Pea te mo ‘ilo’i ‘a kinautolu ‘i he ‘enau ngaahi holí pea mo ‘enau ngaahi “ngāué.

39 Pea ‘o ka hili ho’omo ‘ilo’i ‘a kinautolú ke mo fakahā ‘a e ngaahi me’á ni kiate kinautolu.

40 Pea te mo fakatōmape’ē hifo ‘o “hū ki he Tamái ‘i hoku hingoá.

41 Pea kuo pau ke mo malanga ki he māmaní, ‘o pehē: Kuo pau ke mou fakatomala ‘o papitaiso, ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí;

42 He kuo pau ke fakatomala ‘a e kakai kotoa pē ‘o papitaiso, ‘o ‘ikai ngata ‘i he kakai tangatá pē, ka ko e kakai fefiné foki, pea mo

e fānaú, ‘a ia kuo ta’u motu’a fe’unga ke ala “‘eke’i meiate kinautolu ‘enau ngaahi ngāué.

43 Pea ko ‘eni, ‘o ka hili ‘a ho’omo ma’u ‘eni, kuo pau ke mo tauhi ‘eku ngaahi “fekaú ‘i he me’a kotoa pē;

44 Pea te u fakahoko ‘i homo nimá ha ngāue “fakaofo ‘i he lotolotonga ‘o e fānaú ‘a e tangatá, ki hono ^bfakamahino ki he tokolahi ‘a ‘enau ngaahi angahalá, koe’uhi ke nau a’usia ‘a e fakatomalá, pea ke nau lava ‘o ha’u ki he pule’anga ‘o ‘eku Tamái.

45 Ko ia, ko e ngaahi tāpuaki ‘oku ou ‘oatu kiate kimouá ‘oku “mā’olunga hake ia ‘i he me’a kotoa pē.

46 Pea ‘o ka hili ho’omo ma’u ‘eni, kapau ‘e ‘ikai te mo “tauhi ‘eku ngaahi fekaú ‘e ‘ikai lava ‘o fakamo’ui ‘a kimoua ‘i he pule’anga ‘o ‘eku Tamái.

47 Vakai, ko au, Sīsū Kalaisi, ko homo ‘Eikí mo homo ‘Otuá, pea mo homo Huhu’í, kuó u lea ‘aki ia ‘i he mālohi ‘o hoku Laumalié. ‘Ēmeni.

VAHE 19

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita, ‘i Manisesitā, ‘i Niu ‘Ioke, ‘i Mā’asi 1830 (History of the Church, 1:72–74). Na’e fakamatala’i ia ‘e he Palōfitá ‘i he’ene hisitōliá, ko “ha fekau ‘a e ‘Otuá ka ‘oku ‘ikai ‘a e tangata, kia Māteni Hālisi, kuo fai mai ia ‘e ia ‘a ia ‘oku Tá’engatá.” (History of the Church, 1:72).

1–3, ‘Oku ma’u ‘e Kalaisi ‘a e mālohi kotoa pē; 4–5, Kuo pau ke faka-

tomala ‘a e kakai kotoa pē pe te nau fepaki mo e mamahi; 6–12, Ko

36a FFL Fakamo’oni.

38a FFL Ngāué, Ngaahi.

40a FFL Hū.

42a T&F 20:71; 29:47; 68:27.

FFL Ala ‘Eke’i mei ha

Taha ‘a ‘Ene Ngaahi Ngāué.

43a FFL Fekau ‘a e ‘Otuá, Ngaahi.

44a ‘Īsaia 29:14; T&F 4:1.

^b Alamā 36:12–19; 62:45.

45a T&F 84:35–38.

46a T&F 82:3.

*e tautea 'a e 'Otuá 'a e tautea ta'e-
ngatá; 13–20, Na'e mamahi 'a
Kalaisi koe'uhi ko e kakai kotoa pē,
koe'uhi ke 'oua na'a nau mamahi 'o
kapau te nau fakatomala; 21–28,
Malanga 'aki 'a e ongoongolelei 'o e
fakatomalá; 29–41, Fakahā 'a e
ngaahi ongoongo fakafiefiá.*

KO au ko e ^a‘Ālifá mo e
‘Ōmeká, ko ^bKalaisi ko e
‘Eikí; ‘io, ko au ia, ko e kamata-
‘angá mo e ngata‘angá, ko e
Huhu‘i ‘o e māmaní.

2 Ko au, kuó u fakahoko mo
“faka‘osi ‘a e finangalo ‘o ia ‘a ia
‘oku ‘a‘ana aú, ‘a ia ko e Tamaí, ‘o
kau kiate aú—kuó u fai ‘eni koe-
‘uhí ke u ^bfakamo‘ulaloa‘i ‘a e
ngaahi me‘a kotoa pē kiate au—

3 ‘Oku ou tauhi ma‘u ‘a e ^amā-
lohi kotoa, ‘o a‘u ki hono ^bfaka-
‘auha ‘o Sētane mo ‘ene ngaahi
ngāué ‘i he ‘ngata‘anga ‘o e mā-
maní, pea mo e fu‘u ‘aho lahi
fakamui ‘o e fakamāú, ‘a ia te u
tuku ke hoko ki hono kakaí, pea
^dfakamāú‘i ‘a e kakai kotoa pē ‘o
fakatatau ki he‘ene ngaahi ^engā-
ué mo e ngaahi me‘a kuó ne faí.

4 Pea ko e mo‘oni kuo pau ke
^afakatomala ‘a e tangata kotoa
pē pe te nau ^bmamahi, he ko au,
ko e ‘Otuá, ‘oku ou ^clauikuonga.

5 Ko ia, ‘oku ‘ikai te u “fakafoki
‘a e ngaahi fakamaau ‘a ia te u faí,
kā, ‘e ‘alu atu ‘a e ngaahi faka-
mala‘ia, ‘a e tangi, ‘a e ^btangilāu-
lau mo e fengai‘itaki ‘o e nifo,
‘io, kiate kinautolu ‘oku ‘iloa ‘i
hoku nima ‘to‘ohemá.

6 Ka neongo iá, kuo “ikai ke
tohi ‘e ‘ikai ke ‘i ai hano ngata-
‘anga ‘o e fakamamahí ni, ka kuo
tohi ‘o pehē, ko e ^bfakamamahi
^bta‘engata.

7 Ko e tahá, kuo toe tohi ‘o pehē
ko e ^amala‘ia ^ata‘engatá; ko ia ‘oku
mahino ia ‘o lahi ange ‘i he
ngaahi folofola kehé, koe‘uhi ke
ongo ia ki he loto ‘o e fānau ‘a e
tangatá, koe‘uhí pē ko hono faka-
lāngilangi‘i ‘o hoku hingoá.

8 Ko ia, te u fakamatala‘i atu
kiate koe ‘a e me‘a liló ni, he ‘oku
‘aonga ke ke ‘ilo‘i ia ‘o hangē pē
ko ‘eku kau ‘aposetoló.

9 ‘Oku ou lea kiate kimoutolu
kuo fili ‘i he me‘a ní, ‘o hangē ko
e toko taha pē, koe‘uhi ke mou
lava ‘o hū ki hoku ^amālōlō‘angá.

10 He, vakai, hono ‘ikai ke lahi
‘a hono ^alilo ‘o e anga faka-‘Otuá!
He vakai, ko e lauikuongá au,
pea ko e tautea ko ia ‘oku fai ‘i
hoku nimá ko e tautea laui-
kuongá ia, he ko hoku hingoá
ko ^bLauikuonga. Ko ia—

19 1a Fakahā 1:8, 11;
3 Nifai 9:18;
T&F 35:1; 61:1.
FFL ‘Ālifá mo e
‘Ōmeká.
^b FFL Sīsū Kalaisí.
2a Sione 17:4;
3 Nifai 11:11.
^b Filipai 3:21.
3a FFL Mālohí.
^b ‘Īsaia 14:12–17; 1
Sione 3:8;
1 Nifai 22:26;

T&F 88:111–115.
^c FFL Māmaní—
Ngata‘anga ‘o e
māmaní.
^d FFL Fakamaau
Faka‘osí.
^e FFL Ngāué, Ngaahi.
4a FFL Fakatomala,
Fakatomala‘i.
^b Luke 13:3;
Hilam. 14:19.
^c Mōsese 1:3.
5a T&F 56:4; 58:32.

^b Mātiu 13:42.
^c Mātiu 25:41–43.
6a T&F 76:105–106;
138:59.
^b T&F 76:33, 44–45.
7a Hilam. 12:25–26;
T&F 29:44.
9a FFL Mālōlō.
10a Sēkope 4:8;
T&F 76:114–116.
^b Mōsese 1:3; 7:35.
FFL Lauikuonga.

11 Ko e “tautea ta’engatá ko e tautea ia ‘a e ‘Otuá.

12 Ko e tautea lauikuongá ko e tautea ia ‘a e ‘Otuá.

13 Ko ia, ‘oku ou fekau kiate koe ke ke fakatomala, pea tauhi ‘a e ngaahi “fekau kuó ke ma’u ‘i he nima ‘o ‘eku tamaio’eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si’í, ‘i hoku hingoa;

14 Pea ‘oku tupunga ‘i hoku māfimafi lahi, ‘a ho’o ma’u ia;

15 Ko ia ‘oku ou fekau kiate koe ke ke fakatomala—fakatomala, telia na’á ku taa’i koe ‘aki ‘a e tokotoko ‘o hoku ngutú, pea ‘i he’eku lilí, pea mo ‘eku ‘itá, pea ‘e lahi ‘aupito ‘a ho’o ngaahi “mamahi—‘oku ‘ikai te ke ‘ilo’i ‘a hono fu’u fakamamahi faú, ‘oku ‘ikai te ke ‘ilo’i ‘a hono fu’u lahi fakamanavaheé, ‘io, ‘oku ‘ikai te ke ‘ilo’i ‘a hono faingata’a ke kātaki’í.

16 He vakai, ko au, ko e ‘Otuá, kuó u “kātaki’i ‘a e ngaahi me’á ni ma’á e kakai kotoa pē, koe’uhi ke ‘oua na’a nau ^bmamahi ‘o kapau te nau ‘fakatomala;

17 Ka ‘o kapau ‘e ‘ikai te nau fakatomala kuo pau ke nau “mamahi ‘o hangē pē ko aú;

18 ‘A ia ko e mamahi na’e langaki ai ‘a ‘eku tetetete ‘a’aku, ‘a ia ko e ‘Otuá, ko e tokotaha ‘oku mālohi tahá, koe’uhí ko e mamahi, pea mo e tafe ‘a e totó

‘i he ava kotoa ‘o hoku kilí, mo e mamahi’ia ‘i he sinó mo e laumālié fakatou’osi—peá u lotu ke “oua na’á ku inu ‘i he ipu mahí, peá u holomui ai—

19 Ka neongo iá, kae tuku ‘a e lāngilangi ki he Tamaí, pea na’á ku inu ai ‘o “faka’osi ‘a ‘eku ngaahi teuteu ki he fānau ‘a e tangatá.

20 Ko ia, ‘oku ou toe fekau kiate koe ke ke fakatomala, telia na’á ku fakavaivai’i koe ‘aki ‘a hoku māfimafi lahi; pea ke ke “vete ‘a ho’o ngaahi angahalá, telia na’á ke mamahi’ia ‘i he ngaahi tautea ko ‘eni ‘a ia kuó u lau ki aí, ‘a ia ko hano ki’i kongasí’i ‘aupito, ‘io, ‘o si’isi’i fau, kuó ke ongo’i ‘i he taimi na’á ku to’o atu ai ‘a hoku Laumālié.

21 Pea ‘oku ou fekau kiate koe ke ‘oua na’á ke “malanga ‘aki ha me’a ka ko e fakatomalá pē, pea ^b‘oua na’a fakahā ‘a e ngaahi me’á ni ki he māmaní kae ‘oua ke u pehē ‘oku fakapotopoto ia.

22 He ‘oku ‘ikai te nau fa’a ^ama’u ‘a e kakano’i manú he taimí ni, ka kuo pau ke nau ma’u ‘a e ^bhu’akaú; ko ia, ‘oku ‘ikai lelei ke nau ‘ilo’i ‘a e ngaahi me’á ni, telia na’a nau mala’ia.

23 Ako ‘iate au, pea fanongo ki he’eku ngaahi leá; “a’eva ‘i he ^bangamalū ‘o hoku Laumā-

11a Mātiu 25:46.

13a T&F 5:2; 10:6–7; 17:1–9.

15a ‘Alamā 36:11–19.

16a ‘Alamā 11:40–41.

FFL Fakalelei, Fakalelei’í.

^b FFL ‘Alo’ofa.

^c FFL Fakamolemole’i

‘o e Ngaahi Angahalá.

17a T&F 29:17.

18a Luke 22:42–44.

19a Sione 17:4; 19:30.

20a Nōmipa 5:6–7;

Mōsaia 26:29;

T&F 58:43; 64:7.

FFL Vete ‘a e Angahalá.

21a T&F 11:9.

^b SS—H 1:42.

22a T&F 78:17–18.

^b Hepelū 5:11–14;

T&F 50:40.

23a Molonai 7:3–4.

^b FFL Angamalū.

lié, pea te ke ma'u 'a e 'melinó 'iate au.

24 Ko "Sisū Kalaisi au; na'á ku ha'u 'i he finangalo 'o e Tamaí, pea 'oku ou fai hono finangaló.

25 Pea ko e tahá, 'oku ou fekau kiate koe ke 'oua na'á ke "mānumanu ki he ^buaifi 'o ho kaungā-^apí; pe feinga ke to'o 'a e mo'ui 'a ho kaungā-^apí.

26 Pea mo e tahá, 'oku ou fekau kiate koe ke 'oua na'á ke mānumanu ki ho'o koloa 'a'áú, kae foaki loto-fiemālie ia ki hono paaki 'o e Tohi 'a Molomoná, 'a ia 'oku 'i ai 'a e "mo'oni mo e folofola 'a e 'Otuá—

27 'A ia ko 'eku lea ki he "Senitailé, koe'uhi ke vave hono 'oatu ki he ^bSiú, 'a ia ko ha 'toenga 'o kinautolu 'a e kau Leimaná, koe'uhí ke nau tui ki he ongoongolelé, pea 'oua 'e 'amanaki ki ha "Misaia 'e ha'u ka kuó ne 'osi ha'u.

28 Pea ko e tahá, 'oku ou fekau kiate koe ke ke ^alotu 'aki 'a e ^ble'ó pea 'i ho lotó foki; 'io, 'i he 'ao 'o e māmaní pea 'i he liló foki, 'i he 'ao 'o e kakaí pea 'i he liló foki.

29 Pea ke ke ^afakahā 'a e ngaahi ongoongo fakafiefia, 'io, fakahā ia 'i he funga 'o e ngaahi mo-^aungá, pea 'i he potu mā'olunga

kotoa pē, pea 'i he lotolotonga 'o e kakai kotoa pē 'e tuku koe ke fe'iloaki mo kinautolú.

30 Pea ke ke fai ia 'i he lotofakatōkilalo 'aupito, 'o "falala kiate au, 'o 'oua 'e lau'ikovi' 'a kinautolu 'oku lau'ikovi' koé.

31 Pea 'oua na'á ke lau ki he ngaahi "tokāteliné, ka ke he fakahā 'a e fakatomalá mo e ^btui ki he Fakamo'uí, pea mo e 'fakamolemole 'o e ngaahi angahalá 'i he ^apapitaisó, pea 'i he ^aafí, 'io, 'a ia ko e ^aLaumālie Mā'oni'oni.

32 Vakai, ko 'eni 'a e "fekau lahi mo faka'osi 'a ia te u fai kiate koe 'o kau ki he me'á ni; he 'e fe'unga pē 'eni ki ho'o 'a'eva 'i he 'aho taki taha, 'io 'o a'u ki he ngata-^aanga 'o ho'o mo'ui.

33 Pea 'e hoko kiate koe 'a e mamahi kapau te ke ta'etokanga ki he ngaahi "akonakí ni, 'io, 'a hono faka'auha 'o'ou mo ho'o koloá.

34 "Foaki ha kongá 'o ho'o koloá, 'io, ha kongá 'o ho ngaahi fonuá, pea mo e me'a kotoa pē tuku kehe pē 'a e kongá 'oku 'aonga ki he tauhi 'o ho fāmilí.

35 Totongi 'a e "mo'ua kuó ke ^balea ki ai mo e tangata faipākí. Vete ange koe mei he 'pōpulá.

36 "Alu atu mei ho falé mo e

23c FFL Melinó.

24a FFL Sisū Kalaisí.

25a FFL Mānumanú.

b 'Eke. 20:17;

1 Kol. 7:2–4.

FFL Tonó.

26a FFL Mo'oni.

27a FFL Senitailé, Kau.

b FFL Siú, Kau.

c 'Amenai 1:14–19;

Mōsaia 25:2–4;

Hilam. 8:21;

3 Nifai 2:12–16.

d FFL Misaia.

28a 1 Tim. 2:8.

FFL Lotú.

b T&F 20:47, 51; 23:6.

29a FFL Ngāue

Fakafai fekaú.

30a FFL Falalá.

31a 2 Tim. 2:23–24.

b FFL Tuí.

c FFL Fakamolemole'í 'o e Ngaahi Angahalá.

d FFL Papitaisó.

e Mātiu 3:11.

f FFL Me'a-foaki 'o e

Laumālie Mā'oni'oni.

32a T&F 58:26–29.

33a FFL Fekau 'a e 'Otuá,

Ngaahi.

34a Ngāue 4:34–35.

35a FFL Mo'ua.

b FK ke totongi ki hono

paaki 'o e 'uluaki

pulusi 'o e Tohi 'a

Molomoná.

c LFkt. 22:7.

36a Mātiu 19:29.

‘apí, tuku kehe pē ‘o ka ke ka fie fe’iloaki mo ho fāmīlī;

37 Pea ^alea tau‘atāina ki he kakai kotoa pē; ‘io, malanga, na‘ina‘i, mo fakahā ‘a e ^bmo‘oní, ‘io ‘aki ‘a e le‘o-lahi, ‘aki ‘a e le‘o ‘o e fiefia, ‘o kalanga — Hōsana, hōsana, ‘oku monū‘ia ‘a e huafa ‘o e ‘Eiki ko e ‘Otuá!

38 “Lotu ma‘u pē, pea te u ^blilingi hifo hoku Laumālié kiate koe, pea ‘e lahi ‘a ho tāpuakí— ‘io, ‘o lahi ange ia ‘o kapau te ke ma‘u ‘a e ngaahi koloa mahu-

‘inga ‘o e māmaní mo e ngaahi me‘a fa‘a ‘au‘auhá ‘o fakatatau ki hono lahi ‘o e koloa ko iá.

39 Vakai, ‘okú ke fa‘a lava koā ke lau ‘eni ta‘ete ke fiefia pea hiki hake ho lotó ko e me‘a ‘i he fiefiá?

40 Pe ‘okú ke fa‘a lava koā ke toe lele holo ko e taki ‘oku kui?

41 Pe te ke fa‘a lava koā ke ^aloto-fakatōkilalo mo angamalū, pea fai anga-fakapotopoto ‘i hoku ‘aó? ‘Io, ^bha‘u kiate au ko ho Fakamo‘uí. ‘Ēmeni.

VAHE 20

Ko e fakahā ‘oku kau ki he anga ‘o e fokotu‘utu‘u mo hono pule‘i ‘o e Siasí, ‘a ia na‘e fai mai ‘ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, ‘i ‘Epeleli 1830 (History of the Church, 1:64–70). Ki mu‘a ‘i he‘ene tohi ‘a e fakahā ko ‘ení, na‘e tohi ‘e he Palōfitá ‘o pehē, “Na‘a mau ma‘u meiate Ia [ko Sīsū Kalaisi] ‘a e me‘a ko ‘ení, ‘i he laumālie ‘o e kikité mo e fakahaá; ‘a ia na‘e ‘ikai ngata ‘i he‘ene ‘omi kiate kimautilu ‘a e ‘ilo lahi, ka na‘e fakahā mai ai kiate kimautilu ‘a e ‘aho totonu te mau hoko ai ke toe fokotu‘u Hono Siasí ‘i heni ‘i he māmaní, ‘o fakatatau ki Hono finangaló mo e fekaú” (History of the Church, 1:64).

1–16, ‘Oku hanga ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘o fakamo‘oní‘i hono faka-‘Otua ‘o e ngāue ‘i he ngaahi ‘aho ki mui ní; 17–28, Ko hono fakapapa-u‘i mai ‘o e ngaahi tokāteline ‘o e fakatupú, hingá, fakalelei, mo e papitaisó; 29–37, Ko hono fokotu‘u mai ‘o e ngaahi fono ‘okú ne pule‘i ‘a e fakatomalá, fakatonuhia‘i, fakamā‘oní‘oní‘i, mo e papitaisó; 38–67, Ko hono fakamatala‘i fakanounou‘i mai ‘o e ngaahi fatongia ‘o e kaumā-tu‘á, kau taula‘eiki, kau akonakí, mo e kau tikoní; 68–74, Ko hono fakahā

mai ‘o e ngaahi fatongia ‘o e kāinga-lotú, papitaiso ‘o e fānau íkí, mo e founga fai ‘o e papitaisó; 75–84, Ko hono fakahā mai ‘o e ongo lotu tāpu-aki‘i ‘o e sākalamēnití mo e ngaahi tu‘utu‘uní ki hono pule‘i ‘o e kā-ingalotu ‘o e Siasí.

KO e ^ahopo hake ‘a e ^bSiasí ‘o Kalaisí ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osi ko ‘ení, ‘a ia ko hono taha afe valungeau tolungofulu ‘o e ta‘ú talu ‘a e ‘alo‘i mai ‘o hotau ‘Eiki mo e Fakamo‘ui ko

37a T&F 58:47; 68:8; 71:7.
b T&F 75:4.
38a Luke 18:1;
2 Nifai 32:9; T&F 10:5.
b LFkt. 1:23;

Ngāue 2:17.
41a FFL Loto-fakatōkilaló.
b Mātiu 11:28–30.
20 1a SS—H 1:2.
b 3 Nifai 27:1–8.

FFL Siasí, Hingoa ‘o e; Siasí ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oní‘oní ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní.

Sīsū Kalaisi 'i he kakanó, 'a ia na'e 'langa hake mo fokotu'ú ia 'o fakatatau ki he ngaahi lao 'o hotau fonuá, 'i he finangalo mo e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'i hono fā 'o e māhina, pea 'i hono ono 'o e 'aho 'o e māhina 'oku ui ko 'Epeleli—

2 'A ia ko e ngaahi fekau na'e fai kia Siosefa Sāmīta, ko e Si'í, 'a ia na'e "ui 'e he 'Otuá, mo fakanofu ko e ^b'apostolo 'a Sīsū Kalaisi, ke hoko ko e 'uluaki 'kaumātu'a 'o e siasí ni;

3 Pea kia 'Ōliva Kautele, 'a ia na'e ui foki 'e he 'Otuá ko e 'apostolo 'a Sīsū Kalaisi, ke ne hoko ko e kaumātu'a hono ua 'o e siasí ní, pea fakanofu ia 'i hono nimá;

4 Pea na'e fai 'eni 'o fakatatau ki he 'alo'ofa 'a hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisi, 'a ia ke 'a'ana 'a e lāngilangi kotoa pē, 'i he lolotonga ní pea 'i he ta'engatá foki. 'Ēmeni.

5 Hili hono fakahā mo'oni ki he 'uluaki kaumātu'a ni kuó ne ma'u ha fakamolemole 'o 'ene ngaahi angahalá, na'á ne toe "efihia 'i he ngaahi me'a ta'e'onga 'o e māmaní;

6 Ka 'i he hili 'ene fakatomala mo 'ene fakavaivai'í mo'oni ia, 'i he tuí, na'e tokoni mai kiate ia 'a e 'Otuá 'i ha "āngelo mā'oni'oni,

'a ia na'e tatau hono ^b'fofongá mo e 'uhilá, pea ko hono kofú na'e ma'a mo hinehina ia 'o laka hake 'i he hinehina kehe kotoa pē;

7 Peá ne fai kiate ia 'a e ngaahi fekau 'a ia na'á ne ue'i fakalaumālie hake ia;

8 Pea foaki kiate ia 'a e mālohi mei 'olunga, 'i he ngaahi "founga na'e teuteu'í mei mu'a, ke liliu 'aki 'a e Tohi 'a Molomoná;

9 'A ia 'oku 'i ai ha lekooti 'o ha kakai kuo tō ki lalo, mo hono "kakato 'o e ^b'ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisi ki he kau Senitailé mo e kau Siú foki;

10 'A ia na'e foaki mai 'i he ue'i fakalaumālie, pea 'oku fakamo'oni'í ia ki ha "ni'ihi 'i he tauhi mai 'a e kau 'āngeló, pea ^b'fakahā ia ki he māmaní 'e kinautolu—

11 'O fakamo'oni'í ki he māmaní 'oku "mo'oni 'a e ngaahi folofola mā'oni'oni, pea 'oku ^b'ue'i hake 'e he 'Otuá 'a e kau tangata mo ui 'a kinautolu ki he'ene 'ngāue toputapu 'i he kuonga mo e to'u tangata ko 'eni, 'o hangē pē ko e ngaahi to'u tangata 'i mu'a;

12 'O fakahā ai ko e 'Otua "tatau 'i he 'aneafi, 'aho ní pea ta'engata. 'Ēmeni.

13 Ko ia, ko e me'a 'i he ma'u 'a

1c T&F 21:3.

2a FFL Mafai; Uí, Uí 'e he 'Otuá.

b FFL 'Apostoló.

c FFL Kaumātu'a.

5a SS—H 1:28–29.

6a SS—H 1:30–35.

FFL 'Āngeló, Kau.

b Mātiu 28:2–3.

8a FFL 'Ūlimí mo e

Tūmemí.

9a SS—H 1:34.

b FFL Ongongolelei.

10a Molonai 7:29–32;
T&F 5:11.

b Vakai ki he Ko e Fakamo'oni 'a e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú mo e Ko e Fakamo'oni 'a e Kau Fakamo'oni 'e Toko Valú 'i he ngaahi 'uluaki peesi 'o e Tohi 'a Molomoná.

11a FFL Folofolá—
Mahu'inga 'o e ngaahi folofolá.

b FFL Ue'i
Fakalaumālie.

c FFL Toputapu.

12a Hepelú 13:8;
1 Nifai 10:18–19;
Molom. 9:9–10;
T&F 35:1; 38:1–4.

e kau fakamo'oni tokolahi peheé, 'e fakamāu'i 'e kinautolu 'a māmani, 'io 'a kinautolu kotoa pē 'e ma'u 'a e 'ilo ki he ngāué ni 'amuí.

14 Pea ko kinautolu 'e tali ia 'i he tui, mo fai "mā'oni'oní, te nau ma'u 'a e ^bkalauni 'o e mo'ui ta'engatá;

15 Ka ko kinautolu 'oku fakafefeka honau lotó 'i he "ta'etuí, mo li'aki iá, 'e liliu ia 'o hoko ko honau fakahalaia 'i'anga 'onautolu —

16 He kuo folofola 'aki ia 'e he 'Eiki ko e 'Otuá; pea ko kimaua, ko e ongo kaumātu'a 'o e siasí, kuó ma fanongo mo fakamo'oni ki he ngaahi folofola 'a e Māfimafi nāunau'ia 'i 'olungá, 'a ia 'oku 'a'ana 'a e lāngilangí 'o ta'engata pea ta'engata. 'Ēmeni.

17 'Okú ma "ilo 'i he ngaahi me'á ni 'oku 'i ai ha ^bOtua 'i he langí, 'a ia 'oku ta'e-fakangatanga mo ta'engata, 'oku mei he ta'engatá ki he ta'engata 'a ia ko e 'Otua tatau 'oku ta'e-fa'a-liliu, ko e tupu'anga 'o e langí mo e māmaní, mo e me'a kotoa pē 'oku 'i aí;

18 Pea na'á ne "fakatupu 'a e tangatá, ko e tangata mo e fefine, na'á ne fakatupu 'a kinaua 'i hono ^bimisí pea mo hono tataú;

19 'O ne fai kiate kinaua 'a e ngaahi fekau ke na "ofa mo ^btauhi kiate ia, ko e 'Otua mo'ui mo mo'oni pē tahá, pea ko ia pē toko taha 'oku totonu ke na "hū ki aí.

20 Ka 'i hono maumau'í 'o e ngaahi fono mā'oni'oní ko 'ení, na'e hoko ai 'a e tangatá 'o "anga-fakakakano mo ^bangafakatēvolo, 'o ne hoko ko e tangata kuo 'hinga.

21 Ko ia, na'e foaki 'e he 'Otua Māfimafí 'a hono "Alo pē Taha na'e Fakatupú, 'o hangē ko ia kuo tohi 'i he ngaahi folofola ko ia kuo fai 'o kau kiate iá.

22 Na'á ne faingata'a'ia 'i he ngaahi "ahi'ahí, ka na'e 'ikai te ne fakavaivai ki ai.

23 Na'e "kalusefai ia, pea pekia, pea ^btoe tu'u hake 'i hono tolu 'o e 'ahó;

24 Pea "hā'ele hake ki he langí, ke 'afio hifo 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e ^bTamaí, ke pule 'i he māfimafi lahi 'o fakatatau ki he finangalo 'o e Tamaí;

25 Koe'uhi ke fakamo'ui 'a kinautolu kotoa pē 'e "tui mo papitaiso 'i hono huafa topu-tapú, pea ^bkātaki 'i he tui 'o a'u ki he ngata'angá —

26 Kae 'ikai ngata 'iate kinautolu pē na'e tui 'i he hili 'ene

14a FFL Mā'oni'oní.
b FFL Hakeaki'i; Mo'ui Ta'engatá.
 15a FFL Ta'etuí.
 17a T&F 76:22–23.
b Siosiuá 2:11.
 FFL 'Otuá.
 18a FFL Fakatupú.
b Sēnesi 1:26–27;
 Mōsaia 7:27;
 'Eta 3:14–17.
 19a Teut. 11:1;

Mātiu 22:37;
 Molonai 10:32;
 T&F 59:5–6.
b Teut. 6:13–15.
 FFL Ngāué.
c FFL Hū.
 20a FFL Anga-fakaekakanó.
b FFL Tēvoló.
c FFL Tangata Fakakakanó.
 21a FFL 'Alo pē Taha na'e

Fakatupú.
 22a Mātiu 4:1–11; 27:40.
 23a FFL Kalusefai.
b FFL Toetu'ú.
 24a FFL Hā'ele Haké.
b FFL Tamaí 'i Hēvaní;
 'Otua—'Otua ko e Tamaí.
 25a T&F 35:2; 38:4; 45:5, 8; 68:9; 76:51–53.
b FFL Kātaki.

hā'ele mai 'i he "vaeua'angamālie 'o taimí, 'i he kakanó, ka ko kinautolu kotoa pē foki talu mei he kamata'angá, 'io 'a kinautolu kotoa pē na'e 'i ai ki mu'a pea ne toki hā'ele mai, 'a ia na'a nau tui ki he ngaahi lea 'a e kau ^bpalōfita mā'oni'oni, 'a ia na'a nau lea 'o fakatatau ki hono ue'i 'a kinautolu 'e he 'mea-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia na'a nau ^afakamo'oni mo'oni kiate ia 'i he ngaahi me'a kotoa pē, 'oku totonu ke nau ma'u 'a e mo'ui ta'engata,

27 Kae 'uma'ā foki mo kinautolu 'e ha'u 'amuí, 'a ia te nau tui ki he ngaahi "me'a-foaki mo e ngaahi ui 'a e 'Otuá 'i he Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'oku ^bfakamo'oni' 'a e Tamaí pea mo e 'Aló;

28 'A ia ko e Tamaí, mo e 'Aló, mo e Laumālie Mā'oni'oni ko e 'Otuá pē 'e "taha, 'oku ta'e-fakangatangata mo ta'engata, 'oku 'ikai hano ngata'anga. 'Ēmeni.

29 Pea 'oku mau 'ilo kuo pau ke "fakatomala 'a e kakai kotoa pē 'o tui ki he huafa 'o Sīsū Kalaisí, pea hū ki he Tamaí 'i hono huafá, 'o kātaki 'i he ^btui ki hono huafá 'o a'u ki he ngata'angá, pe 'e 'ikai lava 'o 'fakamo'ui 'a kinautolu 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

30 Pea 'oku mou 'ilo ko e

"fakatonuhia 'i he ^b'alo'ofa 'a hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí 'oku totonu mo mo'oni ia;

31 Pea 'oku mou 'ilo' 'i foki ko e "fakamā'oni'oni' 'i tu'unga 'i he 'alo'ofa 'a hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí 'oku totonu mo mo'oni ia, kiate kinautolu kotoa pē 'oku 'ofa mo tauhi ki he 'Otuá 'aki honau ^bmālohí, 'atamaí, mo e iví kotoa.

32 Ka 'oku ala lava ke "hinga 'a e tangatá mei he 'alo'ofá pea mavahe mei he 'Otuá mo'ui;

33 Ko ia tuku ke tokanga 'a e siasí pea lotu ma'u ai pē, telia na'a nau tō ki he "ahi'ahí;

34 'Io, pea na'a mo kinautolu kuo fakamā'oni'oni' 'i ke nau tokanga foki mo kinautolu.

35 Pea 'oku mau 'ilo' 'i 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á ni pea 'oku fakatatau mo e ngaahi fakahā 'a Sioné, 'o 'ikai "fakalahi ki ai, pe to'o ha me'a mei he kikite 'o 'ene tohí, ko e ngaahi ^bfolofola mā'oni'oni, pe ko e ngaahi fakahā 'a e 'Otuá 'a ia 'e 'omai 'amui 'i he foaki mo e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ko e 'le'o 'o e 'Otuá, pe ko e tauhi mai 'a e kau 'āngeló.

36 Pea kuo folofola 'aki ia 'e he 'Eiki ko e 'Otuá; pea ke 'oatu 'a e

26a T&F 39:1–3.

b Sēkope 4:4; 7:11;
Mōsaia 13:33.

c Mōsese 5:58.
FFL Laumālie
Mā'oni'oni.

d FFL Sīsū Kalaisi—
Ngaahi kikite kau ki
hono 'alo' 'i mai mo e
pekia 'a Sīsū Kalaisi.

27a T&F 18:32.

b T&F 42:17.

28a Sione 17:20–22;
3 Nifai 11:27, 36.

FFL 'Otuá.

29a FFL Fakatomala,
Fakatomala'í.

b FFL Tuí.

c FFL Fakamo'ui;
Palani 'o e Huhu'í.

30a FFL Fakatonuhia,
Fakatonuhia'í.

b FFL 'Alo'ofá.

31a FFL Fakamā'oni'oni'í.
b Teut. 6:5;

Molonai 10:32.

32a FFL Angatu'ú, Hē
mei he Mo'oni.

33a FFL 'Ahi'ahi, 'Ahi'ahi'í.

35a Fakahā 22:18–19.

b FFL Folofolá.

c T&F 18:33–36.

lāngilangí, mālohí mo e nāunaú ki hono huafa mā'oni'oní, 'i he lolotongá ni pea mo e ta'engatá foki. 'Ēmeni.

37 *Pea ko e tahá, 'i he fai 'o e fekau ki he siasí 'o kau ki he founga 'o e fai papitaisó*— Ko kinautolu kotoa pē 'oku nau fakavaivai' 'a kinautolu 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'o nau holi ke "papitaisó, 'o nau ō mai mo e ^bloto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala, pea fakamo'oni' 'i he 'ao 'o e siasí kuo nau fakatomala mo'oni mei he'enua ngaahi angahala kotoa pē, pea 'oku nau loto-fiemālie ke to'o kiate kinautolu 'a e 'huafa 'o Sīsū Kalaisí, kuo ^dfakapapau honau lotó ke tauhi kiate ia 'o a'u ki he ngata'angá, pea nau fakahā mo'oni 'i he'enua ngaahi ^engāué kuo nau ma'u 'a e Laumālie 'o Kalaisí ki he ^ffakamolemole' 'o 'enua ngaahi angahalá, 'e tali 'a kinautolu 'i he papitaisó ki hono siasí.

38 *Ko e fatongia 'o e kaumātu'á, kau taula'eikí, kau akonakí, kau tikoní, mo e kāingalotu 'o e siasí 'o Kalaisí*— Ko e ^aapostoló ko ha kaumātu'a ia, pea ko hono la-kangá ke ne fai ^bpapitaiso;

39 *Pea ke "fakanofó 'a e kaumātu'á, kau taula'eikí, kau akonakí, mo e kau tikoní kehé;*

40 *Pea "oatu 'a e maá mo e uainé—ko e ongo faka'ilonga 'o e kakanó mo e ta'ata'a 'o Kalaisí—*

41 *Pea "fakama'u 'a kinautolu kuo papitaiso ki he siasí, 'i he hilifaki 'o e ^bnimá ki he papitaiso 'o e afi mo e 'Laumālie Mā'oni'oní, 'o fakatatau ki he ngaahi folofolá;*

42 *Pea ke akonakí, fakamatala, na'ina'i, fai papitaiso, mo le'ohi 'a e siasí;*

43 *Pea ke fakama'u 'a e kāingalotú 'i he hilifaki 'o e nimá, pea mo hono foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní;*

44 *Pea ke tatakí 'a e ngaahi fakataha kotoa pē.*

45 *Kuo pau ke hanga 'e he kaumātu'á 'o "tatakí 'a e ngaahi fakatahá 'o fakatatau ki hono ue'i 'a kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oní, 'o fakatatau ki he ngaahi fekau mo e ngaahi fakahā 'a e 'Otuá.*

46 *Ko e fatongia 'o e "taula'eikí ke malanga, ^bakonakí, fakamatala, na'ina'i, mo fai papitaiso, pea 'oatu 'a e sākalamēnití,*

47 *Pea 'a'ahi ki he fale 'o e kāingalotú taki taha, pea na'ina'i kiate kinautolu ke nau "lotu 'aki 'a e ^ble'ó pea 'i he liló 'o fai*

37a FFL Papitaisó.
 b FFL Loto-mafesifesi.
 c Mōsaia 5:7–9; 18:8–10.
 FFL Sīsū Kalaisí—To'o 'a e huafa 'o Sīsū Kalaisí kiate kinautolu.
 d FFL Kātakí.
 e Sēmisi 2:18.
 FFL Ngāué, Ngaahi.

f FFL Fakamolemole' 'o e Ngaahi Angahalá.
 38a FFL 'Apostoló.
 b 3 Nifai 11:21–22.
 39a Molonai 3:1–4;
 T&F 107:58.
 40a FFL Sākalamēnití.
 41a T&F 33:11, 14–15; 55:3.
 b FFL Nimá, Hilifaki 'o e.
 c FFL Me'a-foaki 'o e

Laumālie Mā'oni'oní.
 45a Molonai 6:9;
 T&F 46:2.
 46a T&F 84:111; 107:61.
 FFL Taula'eikí,
 Lakanga Taula'eikí
 Faka-Ēloné.
 b FFL Ako'í.
 47a 1 Tim. 2:8.
 b T&F 19:28.

‘a e ngaahi fatongia ‘fakafāmili kotoa pē.

48 Pea ‘okú ne lava foki ‘o “fakanofa ‘a e kau taula’eikí, kau akonakí, mo e kau tikoní kehé.

49 Pea ‘oku totonu ke ne tataki ‘a e ngaahi fakatahá ‘o ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha kaumātu‘a;

50 Ka ‘o ka ‘i ai ha kaumātu‘a, ‘oku totonu pē ke ne malanga, akonaki, fakamatala, na‘ina‘i, mo fai papitaiso,

51 Pea ‘a‘ahi ki he fale ‘o e kāingalotú taki taha, ‘o na‘ina‘i kiate kinautolu ke nau lotu ‘aki ‘a e le‘ó pea ‘i he lilo ‘o fai ‘a e ngaahi fatongia fakafāmili kotoa pē.

52 ‘Oku totonu ke “tokoní ‘a e taula’eikí ki he kaumātu‘á ‘i he ngaahi fatongiá ni kotoa pē ‘o kapau ‘e fie ma‘u.

53 Ko e fatongia ‘o e “akonakí, ke ^ble‘ohi ‘a e siasí ma‘u ai pē, pea ke ne ‘iate kinautolu mo fakamālohia ‘a kinautolu;

54 Pea tokanga ke ‘oua na‘a ‘i ai ha fai angahala ‘i he siasí, pe ko ha “felotokovi‘aki ‘iate kinautolu, pe loi, pe lau‘ikovi, pe ^blea kovi;

55 Pea tokanga‘i ‘oku fa‘a fakatahá ‘a e siasí, pea tokanga‘i foki ‘oku fai ‘e he kāingalotu kotoa pē ‘a honau fatongiá.

56 Pea ‘oku totonu ke ne tataki ‘a e ngaahi fakatahá ‘o kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha kaumātu‘a pe taula’eiki—

57 Pea kuo pau ke tokoní‘i ia ma‘u ai pē ‘i hono ngaahi fato-

ngia ‘i he siasí ‘e he kau “tikoní, ‘o kapau ‘e fie ma‘u.

58 Ka ‘oku ‘ikai ma‘u ‘e he kau akonakí pe kau tikoní ‘a e mafai ke fai papitaiso, pe tāpuaki‘i ‘a e sākalamēnití, pe hilifakinima;

59 Ka neongo iá, ‘oku totonu ke nau fakatokanga, fakamatala, na‘ina‘i, mo akonaki, pea fakafe‘i ‘a e kakai kotoa pē ke nau ha‘u kia Kalaisi.

60 Ko e “kaumātu‘a, taula’eiki, akonaki, pe tikoní kotoa pē kuo pau ke fakanofa ‘o fakatatau mo e ngaahi me‘a-foaki mo e ngaahi ^bui ‘a e ‘Otuá kiate iá; pea kuo pau ke fakanofa ia ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, ‘a ia ‘oku ‘i he tokotaha ‘okú ne fakanofa iá.

61 ‘Oku totonu ke fakatahá ‘a e kaumātu‘a ‘oku kau ki he siasí ni ‘o Kalaisí ‘i ha konifelenisi ‘o tu‘o taha ‘i he māhina ‘e tolu, pe mei he taimi ki he taimi ‘o hangē ko ia ‘e fekau‘i pe tu‘utu‘uni ‘e he ngaahi konifelenisi ko iá;

62 Pea ke fai ‘e he ngaahi konifelenisi ko iá ha ngaahi me‘a fakasiasi pē ‘e ‘aonga ke fakahoko ‘i he taimi ko iá.

63 ‘Oku totonu ke ma‘u ‘e he kaumātu‘á ‘a ‘enua ngaahi tohi ngofuá mei he kaumātu‘a kehé, ‘i he “hikinima ki ai ‘a e potu siasi ‘oku nau kau aí, pe mei he ngaahi konifelenisi.

64 Ko e taula’eiki, akonaki, pe tikoní kotoa pē kuo fakanofa ‘e ha taula’eiki, ‘oku ngofua ke ne ma‘u ha “tohi fakamo‘oni meiate

47c FFL Fāmili.

48a FFL Fakanofó.

52a T&F 107:14.

53a FFL Akonakí,
Lakanga Taula’eiki

Faka-‘Ēloné.

^b FFL Le‘o, Le‘ohi.

54a 1 Tēsal. 5:11–13.

^b FFL Lea Kovi.

57a FFL Tikoní.

60a FFL Kaumātu‘á.

^b FFL Uí.

63a FFL Felototaha‘akí.

64a T&F 20:84; 52:41.

ia 'i he taimi ko iá, pea ko e tohi fakamo'oni ko iá, 'o kapau 'e fakahā ia ki ha kaumātu'a, 'e fakamo'oni'i ai 'ene totonu ke ma'u ha tohi ngofua 'a ia 'e fakamafai'i ai ia ke ne fai 'a e ngaahi fatongia 'o hono uí, pe 'e lava ke ne ma'u ia mei ha konifelenisi.

65 'Oku 'ikai totonu ke "fakanofu ha tokotaha ki ha lakanga 'e taha 'i he siasí ni 'i ha feitu'u kuo fokotu'u 'i ai ha va'a 'o e siasí, ^bta'e-hikinima'i 'e he potu siasí ko iá;

66 Ka ko e kaumātu'a pulé, kau pīsope 'oku fononga holó, kau fakataha alēlea mā'olungá, kau taula'eiki lahí, mo e kaumātu'a, 'oku ngofua ke nau ma'u 'a e faingamālie 'o e fai fakanofó, 'i he ngaahi feitu'u 'oku 'ikai ke 'i ai ha va'a 'o e siasí 'a ia 'e lava ke tu'utu'uni ke fai ai ha hikinima.

67 Ko e palesiteni kotoa pē 'o e lakanga fakataula'eiki mā'olungá (pe kaumātu'a pulé), "pīsopé, toko taha 'o e fakataha alēlea mā'olungá, mo e ^btaula'eiki lahi kotoa pē, kuo pau ke fakanofu 'a kinautolu 'i he tu'utu'uni 'a ha 'fakataha alēlea mā'olunga pe konifelenisi lahi.

68 Ko e "fatongia 'o e kāingalotú hili hono tali 'a kinautolu 'i he papitaisó—'Oku totonu ke ma'u 'e he kaumātu'a pe kau taula'eiki ha taimi fe'unga ke fakamatala'i

ai kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku kau ki he siasí 'o Kalaisí koe'uhí ke ^bmahino kiate kinautolu, ki mu'a pea nau toki ma'u 'a e "sākalamēnití pea fakama'u 'a kinautolu 'i he hilifaki 'o e "nima 'e he kaumātu'a, koe'uhí ke maau hono fai 'o e ngaahi me'a kotoa pē.

69 Pea 'e fakahā 'e he kāingalotú 'i he 'ao 'o e siasí, kae 'umaā foki 'i he 'ao 'o e kaumātu'a, 'i he 'a'eva mo e lea 'i he anga faka'Otua, 'oku nau fe'unga mo ia, koe'uhi ke 'i ai 'a e ngaahi "ngāue mo e tui 'o hoa mo e ngaahi folofola toputapú—pea 'a'eva 'i he ^bmā'oni'oni 'i he 'ao 'o e 'Eiki.

70 Ko e kāingalotu kotoa pē 'o e siasí 'o Kalaisí 'oku 'i ai ha'ane fānau 'oku totonu ke ne 'omi 'a kinautolu ki he kaumātu'a 'i he 'ao 'o e siasí, 'a ia te nau hilifaki honau nimá kiate kinautolu 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'o "tāpuaki'i 'a kinautolu 'i hono huafá.

71 'Oku 'ikai lava ke tali ha taha ki he siasí 'o Kalaisí tuku kehe pē 'o kapau 'oku ta'u motu'a fe'unga ke "ala 'eke'i meiate kinautolu 'enau ngaahi ngaue 'i he 'ao 'o e 'Otuá peá ne lava 'o ^bfakatomala.

72 Kuo pau ke fai 'a e "papitaisó 'i he founga ko 'ení kiate kinautolu kotoa pē 'oku fakatomalá—

65a FFL Fakanofó.

b T&F 26:2.

FFL Felototaha'akí.

67a FFL Pīsopé.

b FFL Taula'eiki Lahí.

c FFL Fakataha Alēlea Mā'olungá.

68a FFL Fatongia.

b FFL 'Iló.

c FFL Sākalamēnití.

d FFL Nimá, Hilifaki 'o e.

69a Sēmisi 2:14–17.

b FFL Mā'oni'oni.

70a FFL Tāpuaki—

Tāpuaki'i 'o e fānau.

71a T&F 18:42; 29:47;

68:25–27.

FFL Ala 'Eke'i mei ha

Taha 'a 'Ene Ngaahi

Ngāue; Papitaisó—

Ngaahi me'a 'oku fie

ma'u ki he papitaisó.

b FFL Fakatomala,

Fakatomala'i.

72a 3 Nifai 11:22–28.

73 Ko e tokotaha ko ia kuo ui 'e he 'Otuá mo ne ma'ú 'a e mafai meia Sīsū Kalaisi ke fai 'a e papitaisó, 'e 'alu hifo ki he vaí fakataha mo e tokotaha ko ia kuo fakahā hono loto ke papitaisó, pea te ne pehē, 'o ui 'a e tangatá pe fefiné 'i hono hingoá: Kuo fakamafai 'i au 'e Sīsū Kalaisi, pea 'oku ou papitaiso koe 'i he huafa 'o e Tamaí, pea mo e 'Aló, pea mo e Laumālie Mā'oni-oní. 'Ēmeni.

74 Pea te ne toki "fakauku leva 'a e tangatá pe fefiné 'i he vaí, pea toe 'alu hake leva mei he vaí.

75 'Oku 'aonga ke fa'a fakataha 'a e siasí ke "kai 'a e maá mo inu 'a e uainé ko e ^bfakamanatu 'o e 'Eiki ko Sīsú;

76 Pea 'e tāpuaki 'i ia 'e he kaumātu'á pe taula'eiki; pea ko e "founga 'eni ke ne tāpuaki 'i ai iá—ke ne tū'ulutui mo e siasí pea ui ki he Tamaí 'i he lotu molumalu 'o pehē:

77 'E 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'oku mau kole ki ho'ó 'afió 'i he huafa 'o ho 'Alo ko Sīsū Kalaisí, ke tāpuaki 'i mo fakatapui 'a e "maá ni ki he ngaahi laumālie 'o kinautolu kotoa pē 'e 'ilo aí, ke nau 'ilo 'i he fakamanatu ki he sino 'o ho 'Aló, 'o ^bfakamo'oni 'i ai ki ho'ó 'afió, 'e 'Otua ko e Tamai Ta'engatá, 'oku nau loto-fiemālie ke 'to'ó kiate kinautolu 'a e huafa 'o ho 'Aló, pea manatu ma'ú ai

pē kiate ia, mo "tauhi 'ene ngaahi fekau 'a ia kuó ne tuku kiate kinautolú; koe'uhí ke 'iate kinautolu ma'ú ai pē 'a hono "Laumālié. 'Ēmeni.

78 Ko e "founga 'o e tāpuaki 'i 'a e uainé—ke ne to'ó 'a e ^bipú foki, 'o pehē:

79 'E 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'oku mau kole ki ho'ó 'afió 'i he huafa 'o ho 'Alo ko Sīsū Kalaisí, ke tāpuaki 'i mo fakatapui 'a e "uainé ni ki he ngaahi laumālie 'o kinautolu kotoa pē 'e inu aí, ke nau fai ia 'i he fakamanatu ki he ta'ata'a 'o ho 'Aló, 'a ia na'e lilingi koe'uhí ko kinautolu; ke nau fakamo'oni 'i ai ki ho'ó 'afió, 'e 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'oku nau manatu ma'ú ai pē kiate ia, koe'uhí ke 'iate kinautolu 'a hono Laumālié. 'Ēmeni.

80 'Ilonga ha tokotaha 'o e siasí 'o Kalaisí 'oku fai angahala, pe ma'ú 'i ha'ane hala, 'e fai kiate ia 'o hangē ko e tu'utu'uni 'a e ngaahi folofolá.

81 'E hoko ko e fatongia 'o e ngaahi potu siasi kehekehe 'oku kau ki he Siasi 'o Kalaisí, ke nau fekau ha taha pe tokolahi ange 'o 'enau kau akonakí ke 'alu ki he ngaahi konifelenisi kehekehe 'oku fai 'e he kaumātu'a 'o e siasí,

82 Mo ha hokohoko 'o e ngaahi "hingoa 'o e kāingalotu tokolahi kuo nau kau mai ki he siasí talu mei he konifelenisi fakamuimú;

74a FFL Papitaisó—
Papitaiso 'i he
fakauku.

75a Ngāue 20:7.
b FFL Sākalamēnití.

76a Molonai 4:1–3.

77a Luke 22:19.
b Mōsaia 18:8–10;
T&F 20:37.

c Mōsaia 5:8–12.

d FFL Talangofuá.

e Sione 14:16.

78a Molonai 5:1–2.

b Luke 22:20.

79a T&F 27:2–4.

82a Molonai 6:4.

pe ke ‘omai ia ‘i ha taula‘eiki; koe‘uhi ke lava ‘o tauhi ‘i ha tohi ha hokohoko totonu ‘o e ngaahi hingoa kotoa pē ‘o e siasí hono kotoa ‘e ha taha ‘o e kaumātu‘á, ‘a ia ‘e fili ‘e he kaumātu‘a kehé mei he taimi ki he taimi;

83 Kae ‘uma‘ā foki, kapau kuo “kapusi ha ni‘ihi mei he siasí, koe‘uhi ke lava ‘o tāmata‘i ‘a honau ngaahi hingoa mei he lekooti fakakātoa ‘o e siasí ‘a ia ‘oku hiki ai ‘a e ngaahi hingoa.

84 Ko e kāingalotu kotoa pē ‘oku hiki mei he potu siasí ‘oku nau nofo aí, ‘o kapau ko ha‘anau

‘alu ki ha potu siasí ‘oku ‘ikai ‘ilo‘i ai ‘a kinautolu, ‘oku lelei ke nau ‘ave ha tohi ‘oku fakamo‘oni‘i ai ko e kāingalotu mo‘oni ‘a kinautolu pea ko e kakai lelei ‘a kinautolu, ‘a ia ko e tohi fakamo‘oni ‘e lava ‘o fakamo‘oni hingoa ki ai ha taha ‘o e kaumātu‘á pe taula‘eiki ‘o kapau ‘oku maheni lelei fakafotuitui ‘a e tokotaha ‘o e kāingalotú ‘okú ne ma‘u ‘a e tohi mo e kaumātu‘á pe taula‘eiki, pe ‘e ngofua ke fakamo‘oni hingoa ki ai ‘a e kau akonaki pe kau tikoni ‘o e siasí.

VAHE 21

Ko e fakahā na‘e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Feietí, ‘i Niu ‘Ioke, ‘i he ‘aho 6 ‘Epelelí 1830 (History of the Church, 1:74–79). Na‘e fai mai ‘a e fakahā ko ‘ení ‘i he taimi na‘e fokotu‘u ai ‘a e Siasí, ‘i he ‘aho ‘oku hā atu ‘i ‘olungá, ‘i he ‘api ‘o Pita Uitemā, ko e Lahí. Na‘e kau ki ai ‘a e kau tangata ‘e toko ono, ‘a ia na‘a nau ‘osi papitaiso ki mu‘a. Na‘e fakahā ‘e he kau tangatá ni ‘i he loto-taha ‘a ‘enau holi mo e loto-papau ke fokotu‘u ‘a e siasí, ‘o fakatatau ki he fekau ‘a e ‘Otuá (vakai ki he vahe 20). Na‘a nau hikinima foki ke tali mo poupou‘i ‘a Siosefa Sāmita, ko e Si‘i, mo ‘Ōliva Kautele ko e ongo ‘ōfisa pule ‘o e Siasí. Na‘e fakanofu leva ‘i he hilifaki nimá, ‘e Siosefa ‘a ‘Ōliva ko ha kaumātu‘a ‘o e Siasí; pea na‘e pehē pē mo hono fakanofu ‘e ‘Ōliva ‘a Siosefá. Na‘e hili hono tāpuaki‘i mo tufaki ‘a e sākalamēnití, na‘e hilifaki nima leva ‘a Siosefa mo ‘Ōliva ki he ‘ulu ‘o e tokotaha taki taha na‘e kau ki aí, ‘o foaki kiate kinautolu ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní mo fakama‘u ‘a kinautolu taki taha ko ha mēmipa ‘o e Siasí.

1–3, ‘Oku ui ‘a Siosefa Sāmita ko e tangata kikite, tangata liliu lea, palōfita, ‘aposestolo, mo e kaumātu‘a; 4–8, ‘E hanga ‘e he‘ene leá ‘o tataki ‘a e ngāue ‘o Saioné; 9–12, ‘E tui ‘a e Kāingalotú ki he‘ene ngaahi leá ‘i he‘ene lea ‘i he mālohi ‘o e Fakafiemālie.

VAKAI, ‘e tauhi ha “lekooti ‘iate kimoutolu; pea ‘e ui koe ‘i ai ko ha ^btangata kikite, ko ha tangata liliu lea, ko ha palōfita, ko ha ^c‘aposestolo ‘a Sisū Kalaisi, ko ha kaumātu‘a ‘o e Siasí ‘i he finangalo ‘o e ‘Otuá ko e Tamaí, pea mo e

83a ‘Eke. 32:33;
‘Alamā 5:57;
Molonai 6:7.

FFL Tu‘usi mei he Siasí.
21 1a T&F 47:1; 69:3–8;
85:1.

^b FFL Tangata Kikité.
^c FFL ‘Aposestoló.

'alo'ofa 'a homou 'Eiki ko Sīsū Kalaisí.

2 Kuo "ue'i hake koe 'e he Lau-mālie Mā'oni'oni ke 'ai hono tu'ungá, pea ke langa hake ia ki he tui fungani toputapu tahá.

3 'A ia ko e "siasí na'e ^blanga mo fokotu'u 'i hono taha afe valungeau tolungofulu 'o e ta'u 'o homou 'Eiki, 'i hono fā 'o e māhiná, pea 'i hono ono 'o e 'aho 'o e māhina 'oku ui ko 'Epelelí.

4 Ko ia, ko e lea ki he siasí, ke ke tokanga ki he'ene ngaahi "lea kotoa pē mo e ngaahi fekau te ne fai kiate koe, 'o ka ne ka ma'u ia, pea 'a'eva 'i he ^bmā'oni'oni kakato 'i hoku 'aó;

5 He ke mou tali 'ene "leá, 'o hangē ko e lea ia mei hoku ngutu 'o'okú, 'i he kātaki mo e tui kotoa pē.

6 Koe'uhí 'i ho'omou fai 'a e ngaahi me'á ni 'e 'ikai ikuna 'a kimoutolu 'e he ngaahi "matapā 'o helí; 'io, pea 'e fakamovetevetea atu 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e ngaahi mālohi 'o e ^bfakapo'ulí ki mu'a 'iate kimoutolu, pea pule ke 'ngalulululu 'a e ngaahi langí koe'uhi ko ho'omou leleí, pea mo e "lāngilangi 'o hono huafá.

7 He 'oku folofola pehē 'e he 'Eiki ko e 'Otuá: Kuó u ue'i

fakalaumālie ia ke langa hake 'a e ngāue 'o "Saioné 'i he fu'u mālohi lahi koe'uhí ke hoko 'a e lelei, pea 'oku ou 'ilo'i 'a 'ene faivelengá, pea kuó u fanongo ki he'ene ngaahi lotú.

8 'Io, kuó u mamata ki he'ene tangi koe'uhi ko Saioné, pea te u pule ke 'oua na'á ne toe tangi koe'uhí ko ia; he kuo hokosia 'a e ngaahi 'aho 'o 'ene fiefia ki he "fakamolemole'i 'o 'ene ngaahi angahalá, pea mo e ngaahi fakahā 'o 'eku ngaahi tāpuaki ki he'ene ngaahi ngāue.

9 He vakai, te u "tāpuaki'i 'a kinautolu kotoa pē 'oku ngāue 'i he'eku ^bngoue vainé 'aki 'a e ngaahi fu'u tāpuaki lalahi, pea te nau tui ki he'ene ngaahi leá, 'a ia 'oku ou 'oatu kiate ia 'e au 'i he 'Fakafiemālie, 'a ia 'okú ne ^dfakahā, na'e 'kalusefai 'a Sīsū 'e ha kau tangata ^fangahala koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e ^gmāmani, 'io, koe'uhí ke fakamolemole'i 'a e ngaahi angahala ma'á e ^hloto-fakatomalá.

10 Ko ia, 'oku taau mo au ke ke "fakanofa ia, 'e koe, 'e 'Ōliva Kautele, ko 'eku 'apasetolo;

11 He ko e ouau 'eni kiate koe, he ko e kaumātu'a koe 'i hono nimá, pea ko e "uluaki kaumātu'á ia kiate koe, koe'uhí ke ke

2a FFL Ue'i Fakalaumālie.

3a FFL Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

b T&F 20:1.

4a FFL Folofolá.

b FFL Mā'oni'oni.

5a T&F 1:38.

FFL Palófitá; Poupou'i 'o e Kau Taki 'o e

Siasí.

6a FFL Mātiu 16:18; T&F 10:69.

b Kolose 1:12–13.

c T&F 35:24.

d FFL Nāunaú.

7a FFL Saioné.

8a T&F 20:5–6.

9a 1 Nifai 13:37;

Sēkope 5:70–76.

b FFL Ngoue Vaine 'a e 'Eiki.

c FFL Fakafiemālie.

d FFL Fakamo'oni.

e FFL Kalusefai.

f FFL Angahalá.

g 1 Sione 2:2.

FFL Māmani—Kakai 'oku 'ikai te nau talangofua ki he ngaahi fekau.

h FFL Loto-mafesifesí.

10a FFL Fakanofó.

11a T&F 20:2.

hoko ko e kaumātu‘a ki he siasí ni ‘o Kalaisí, ‘a ia ‘oku ma‘u ‘a hoku hingoá—
12 Pea ko e ‘uluaki tangata malanga ‘o e siasí ni ki he siasí,

pea ‘i he ‘ao ‘o e māmaní, ‘io, ‘i he ‘ao ‘o e kau Senitailé; ‘io, ko ia ‘oku folofola pehē ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá, vakai, vakai! ki he kau “Siú foki. ‘Ēmeni.

VAHE 22

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita, ko e Palōfitá, ‘i Manisesitā, ‘i Niu ‘Ioke, ‘i ‘Epeleli 1830 (History of the Church, 1:79–80). Na’e fai mai ‘a e fakahā ko ‘ení ki he Siasí tu‘unga ‘i ha ní‘ihi na’a nau ‘osi papitaiso ki mu‘a pea na’a nau toe fie kau mai ki he Siasí kae ‘ikai toe papitaiso ‘a kinautolu.

1, *Ko e papitaisó ko ha fuakava fo’ou mo ta’engata ia; 2–4, ‘Oku fie ma‘u ke fai ‘a e papitaisó ‘e ha taha ‘okú ne ma‘u ‘a e mafái.*

‘oku ‘ikai te mou lava ‘o hū ‘i he matapā fāsi‘i ‘i he “fono ‘a Mōsesé, pe ko ho‘omou ngaahi ngāue ^bmaté.

VAKAI, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu ko e ngaahi fuakava “motu‘a kotoa pē kuó u tuku ke fakangata ia ‘i he me‘á ni; pea ko ha fuakava fo’ou mo ^bta’engata ‘eni, ‘io na’e ‘i ai talu mei he kamata’angá.

3 He ‘oku tupu mei ho‘omou ngaahi ngāue ta’e aongá ‘a ‘eku tuku ke fokotu‘u hake ‘a e fuakava faka’osí ni mo e siasí ko ‘ení kiate au, ‘o hangē ko e ngaahi ‘aho ‘i mu‘á.

2 Ko ia, neongo ‘e papitaiso ha tangata ‘o tu‘o teau ka ‘oku ta’e-aonga ia kiate ia, koe’uhi he

4 Ko ia, mou hū ‘i he ^amatapaá, ‘o hangē ko ‘eku fekau, pea ‘oua na’a ^bfeinga ke akonaki‘i ‘a ho-mou ‘Otuá. ‘Ēmeni.

VAHE 23

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Manisesitā, ‘i Niu ‘Ioke, ‘i ‘Epeleli 1830, kia ‘Ōliva Kautele; Hailame Sāmita; Samuela H. Sāmita; Siosefa Sāmita, ko e Lahí; mo Siosefa Naiti, ko e Lahí (History of the Church, 1:80). Ko e tupu ‘i he kole fakamātoato ‘a e kau tangatá ni ‘e toko nima ‘a ia kuo lau ki aí ke nau ‘ilo ki honau ngaahi fatongia fakafó‘ituituí, ko ia na’e fehu‘i ai ‘e he Palōfitá ki he ‘Eiki, peá ne ma‘u ai ‘a e fakahā ko ‘eni.

12a 1 Nifai 13:42;
T&F 19:27; 90:8–9.
22 1a Hepelū 8:13;
3 Nifai 12:46–47.
b T&F 66:2.
FFL Fuakava; Fuakava

Fo’ou mo Ta’engatá.
2a Kalētia 2:16.
FFL Fono ‘a Mōsesé.
b Molonai 8:23–26.
4a Mātiu 7:13–14;
Luke 13:24;

2 Nifai 9:41; 31:9,
17–18;
3 Nifai 14:13–14.
FFL Papitaisó.
b Sēkope 4:10.

1–7, 'Oku ui 'a e kau ākongā ko 'eni 'i mu'ā ke malanga, akonaki, mo fakamālohi' 'a e Siasí.

VAKAI, 'oku ou lea kiate koe, 'e 'Ōliva, 'i ha ngaahi lea sí'i. Vakai, 'okú ke monū'ia, pea 'oku 'ikai ke fakahalaia'i koe 'i ha me'a. Kae vakai telia 'a e "loto-híkisiá, telia na'á ke tō ki he 'ahi'ahi.

2 Fakahā 'a ho lakangá ke 'ilo'i 'e he siasí, pea 'i he 'ao 'o e māmaní foki, pea 'e fakaava 'a ho lotó ke malanga 'aki 'a e mo'oní 'o fai atu ai pē mei heni 'o ta'engata. 'Ēmeni.

3 Vakai, 'oku ou lea kiate koe, 'e Hailame, 'i ha ngaahi lea sí'i, he 'oku 'ikai foki ke fakahalaia'i koe 'i ha me'a, pea 'oku fakaava ho lotó pea kuo vete mo ho 'eleló; pea ko ho uí ke ke enginaki'i, pea ke "fakamālohi' 'a e siasí ma'u ai pē. Ko ia ko ho fatongiá ke ngāue ma'á e siasí 'o ta'engata, pea 'oku pehē iá koe'uhí ko ho fāmilí. 'Ēmeni.

4 Vakai, 'oku ou lea 'i ha ngaahi lea sí'i kiate koe, 'e "Samuela; he

'oku 'ikai foki ke fakahalaia'i koe 'i ha me'a, pea ko ho uí ke enginaki'i, pea ke fakamālohi' 'a e siasí; pea 'oku te'eki ai ui koe ke malanga 'i he 'ao 'o e māmaní. 'Ēmeni.

5 Vakai, 'oku ou lea 'i ha ngaahi lea sí'i kiate koe, 'e Siosefa; he 'oku 'ikai foki ke fakahalaia'i koe 'i ha me'a, pea ko ho uí foki ke ke enginaki'i, pea ke fakamālohi' 'a e siasí; pea ko ho fatongiá 'eni 'o fai atu ai pē mei heni 'o ta'engata. 'Ēmeni.

6 Vakai, 'oku ou fakahā kiate koe, 'e Siosefa Naiti, 'i ha ngaahi lea ko 'ení, kuo pau ke ke to'o hake 'a ho "kolosí, 'a ia ke ke "lotu ai 'aki 'a e 'le'ó 'i he 'ao 'o e māmaní pea 'i he liló foki, pea 'i ho fāmilí, pea 'i he 'ao 'o ho ngaahi kaume'á, pea 'i he ngaahi feitu'u kotoa pē.

7 Pea, vakai, ko ho fatongiá ke ke "kau ki he siasi mo'oní, pea ke fai ho'o leá 'i he akonaki ma'u ai pē, koe'uhí ke ke ma'u 'a e totongi 'o e tangata ngāue. 'Ēmeni.

VAHE 24

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá mo 'Ōliva Kautele, 'i Hāmoni, 'i Penisilivōnia, 'i Siulai 1830 (History of the Church, 1:101–103). Neongo na'e sí'i hifo 'i he māhina 'e fā talu mei he fokotu'u 'o e Siasí, ka na'e faka'au 'o mālohi ange 'a e fakatangá, pea na'e pau ke kumi hūfanga 'a e kau takimu'á 'i ha'anau nofo mavahe. Na'e fai mai 'a e ngaahi fakahā 'e tolu ko 'ení 'i he taimi ko 'ení, ke pou pou 'i hake, fakalotolahi' i mo fakahinohino' i a kinautolu.

23 1a FFL Loto-híkisiá.
b FFL 'Ahi'ahi, 'Ahi'ahi'.
3a T&F 81:4–5; 108:7.
4a SS—H 1:4.

6a Mātiu 10:38;
3 Nifai 12:30.
b FFL Lotú.
c T&F 20:47, 51.

7a FFL Papitaisó—Ko hono 'aongá.

1–9, ‘Oku ui ‘a Siosefa Sāmīta ke liliu lea, malanga, mo fakamatala‘i ‘a e ngaahi folofolá; 10–12, ‘Oku ui ‘a ‘Ōliva Kautele ke malanga ‘aki ‘a e ongoongoleléi; 13–19, ‘Oku fakahā mai ‘a e lao fekau‘aki mo e ngaahi maná, fakamala‘iá, mo hono tūtuu‘i ‘o e efú mei he va‘e ‘o ha taha, mo e ‘alu ta‘e-‘i ai ha kato pa‘anga pe kato fononga.

VAKAI, na‘e ui mo fili koe ke hiki ‘a e Tohi ‘a Molomoná, pea ki he‘eku ngāué; pea kuó u hiki hake koe mei ho‘o ngaahi mamahí, pea u akonaki‘i koe, pea kuo fakahaofi ai koe mei ho ngaahi filí kotoa pē, pea kuo fakahaofi koe mei he ngaahi mālohi ‘o Sētané pea mei he fakapo‘ulí!

2 Ka neongo iá, ‘oku ‘ikai te ke tonuhia ‘i ho‘o ngaahi “mau-mau-fonó; ka neongo iá, ke ke ‘alu ‘i ho halá pea ‘oua ‘e toe fai angahala.

3 “Tauhi faivelenga ‘a ho lakangá; pea ka hili ho‘o tūtuu‘i ho‘o ngaahi ngoue‘angá pea malu‘i iá, ‘alu fakavavevave ki he potu siasi ‘oku ‘i ^bKolesivili, Feietí, mo Manisesitaá, pea te nau “tauhi koe; pea te u tāpuaki‘i fakalaumālie mo fakatu‘asino fakatou‘osi ‘a kinautolu;

4 Ka ‘o kapau ‘e ‘ikai te nau tali koe, te u fekau‘i atu kiate kinautolu ha fakamala‘ia kae ‘ikai ko ha tāpuaki.

5 Pea ke ke fai atu ai pē ‘i he ui ki he ‘Otuá ‘i hoku hingoá, pea ‘i he tohi ‘a e ngaahi me‘a ‘e foaki kiate koe ‘i he “Fakafie-mālié, pea fakamatala‘i ‘a e ngaahi folofola kotoa pē ki he siasí.

6 Pea ‘e ‘oatu kiate koe ‘i he taimi kotoa pē ‘a e me‘a ke ke “lea ‘akí mo tohí, pea kuo pau ke nau fanongo ki ai, pe te u fekau‘i atu kiate kinautolu ha fakamala‘ia kae ‘ikai ko ha tāpuaki.

7 Koe‘uhí ke ke fai ho‘o “ngāue kotoa pē ki Saione; pea te ke ma‘u ha mālohi ‘i he me‘á ni.

8 Ke ke “fa‘a kātaki ‘i he ngaahi ^bfaingata‘á, he ‘e lahi ho ngaahi faingata‘a‘iá; ka ke ke “kātaki‘i ia, he vakai, ‘oku ou ‘iate koe, ‘io ‘o a‘u ki he ^angata‘anga ‘o ho ngaahi ‘ahó.

9 Pea he ‘ikai te ke ma‘u ha mālohi ‘i he ngaahi ngāue fakae-māmaní, he ‘oku ‘ikai ko e ngāue ia kuo ui koe ki aí. Tokanga ki ho “uí, pea te ke ma‘u ‘a e ngaahi me‘a ke tauhi faivelenga ai ki ho lakangá, pea fakamatala‘i ‘a e ngaahi folofola kotoa pē, pea fai atu ‘i he hilifaki ‘o e nimá mo hono fakamālohi‘i ‘o e ngaahi potu siasí.

10 Pea ke fai atu ‘a ho tokoua ko ‘Ōlivá ‘i hono fakamo‘oní‘i hoku hingoá ‘i he ‘ao ‘o e māmaní pea ki he siasí foki. Pea ke ‘oua na‘á ne mahalo te ne lava ke lea ‘aki ha me‘a ‘oku lahi

24 2a T&F 1:31–32.

3a Sēkope 1:19; 2:2.

b T&F 26:1; 37:2.

c T&F 70:12.

5a FFL Fakafie-mālié.

6a ‘Eke. 4:12;

Mātiu 10:19–20;

Luke 12:11–12;

Hilam. 5:18–19;

T&F 84:85; 100:5–8;

Mōsese 6:32.

7a FFL Ngāué.

8a FFL Fa‘a Kātaki.

b FFL Faingata‘á.

c FFL Kātaki.

d Mātiu 28:20.

9a FFL Lakanga Tauhi.

fe'unga 'i he'eku ngāuē; pea vakai, 'oku ou 'iate ia 'o a'u ki he ngata'angá.

11 Te ne ma'u 'a e lāngilangi 'iate au, kae 'ikai meiate ia, neongo pē 'i he vaivai pe 'i he mālohi, pe 'i he pōpula pe tau-ātāina;

12 Pea ke ne fakaava hono ngutú 'i he taimi kotoa pē pea 'i he ngaahi potu kotoa pē 'o "fakahā 'a 'eku ongoongolelei 'o hangē ko e le'o 'o ha ^btalupité, 'i he 'aho mo e pō fakatou'osi. Pea te u foaki kiate ia 'a e ivi 'o hangē ko ia 'oku te'eki ai ke 'iloa 'i he lotolotonga 'o e fa'ahinga 'o e tangatá.

13 'Oua na'a kole ke fai ha ngaahi "mana, tuku kehe pē 'o kapau te u ^bfekau'i 'a kimoua, tuku kehe pē 'a hono 'kapusi 'o e kau ^atēvoló mo e ^efakamo'ui 'o e mahakí, pea mo e ta'ofi 'o e fanga ngata u'u ^fkoná mo e ngaahi me'a kona fakamaté;

14 Pea ke 'oua na'á mo fai 'a e ngaahi "me'á ni, tuku kehe pē 'o kapau 'e kole ia meiate kimoua 'e kinautolu 'oku fie ma'u iá, koe'uhi ke lava 'o fakamo'oni'i 'a e ngaahi folofolá; he kuo pau ke mo fai 'o fakatatau ki he me'a kuo tohi.

15 Pea 'ilonga ha potu te mo "hū ki ai, pea 'ikai te nau tali 'a

kimoua 'i hoku hingoá, ke mo tuku ai ha fakamala'ia kae 'ikai ko ha tāpuaki, 'i hono tūtuu'i 'o e ^befú mei homo va'é ke hoko ko e fakamo'oni ke talatalaaki'i 'aki 'a kinautolu, pea fufulu homo va'é 'i he ve'e halá.

16 Pea 'e hoko 'o pēhē 'ilonga 'a kinautolu 'e ala kiate kimoua 'aki honau nimá 'i he fakamālohí, ke mo fekau ke taa'i 'a kinautolu 'i hoku hingoá; pea, vakai, te u taa'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki ho'omo ngaahi leá, 'i hoku taimi totonu pē 'o'oku.

17 Pea 'ilonga ia 'e faka'ilo fakalao 'a kimouá 'e fakahala'ia'i ia 'i he laó.

18 Pea 'oua na'á ke 'ave ha "kato pa'anga pe kato fononga pe ko e ngaahi tokotoko pe kofu tu'a 'e ua, he 'e foaki kiate koe 'e he kāingalotú 'i he houa pē ko iá 'a e me'a 'okú ke masiva ai 'i he me'akaí mo e kofú, mo e suú mo e pa'angá, mo e kato fonongá.

19 He kuo ui koe ke "auhani 'a 'eku ngoue vainé 'aki ha fu'u 'auhani lahi, 'io, ko hono fai faka'osí; 'io, pea mo kinautolu kotoa pē foki kuó ke ^bfakanofó, pea ke nau fai 'o fakatatau foki ki he foungá ni. 'Ēmeni.

12a FFL Malangá.

b T&F 34:6.

13a FFL Faka'ilongá; Mana.

b 1 Nifai 17:50.

c Ma'ake 16:17.

d FFL Laumālié—

Ngaahi laumālie 'ulí.

e FFL Fakamo'ui

Mahakí, Ngaahi.

f Ngāue 28:3–9;

T&F 84:71–72;

124:98–99.

14a FFL Faingāue ki he

Mahakí.

15a Mātiu 10:11–15.

b Ma'ake 6:11;

Luke 10:11;

T&F 60:15; 75:19–22;

99:4–5.

18a Mātiu 10:9–10;

Luke 10:4;

T&F 84:78–79.

19a Sēkope 5:61–74;

T&F 39:17; 71:4.

b FFL Fakanofó.

VAHE 25

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita, ko e Palōfitá, 'i Hāmoni, 'i Penisilivēnia, 'i Siulai 1830 (History of the Church, 1:103–104). (Vakai ki he 'ulu'i fakamatala 'o e vahe 24.) 'Oku fakahā mai 'i he fakahā ko 'eni 'a e finangalo 'o e 'Eikí kia 'Ema Sāmita, ko e uaifi 'o e Palōfitá.

1–6, *Ko 'Ema Sāmita, ko ha fefine kuo fili, na'e ui ke tokoni'i mo fakafiemālie'i hono husepānití; 7–11, Na'e toe ui foki ia ke fai tohi, ke fakamatala'i 'a e folofolá, mo fili 'a e ngaahi himi; 12–14, Ko e hiva 'a e mā'oni'oni ko e lotu ia ki he 'Eikí; 15–16, 'Oku 'aonga ki he kakai kotoa pē 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e talangofuá 'i he fakahā ko 'eni.*

TOKANGA ki he le'o 'o e 'Eiki ko ho 'Otuá, kau lea kiate koe, 'e 'Ema Sāmita, ko hoku 'ofefine; he ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, ko kinautolu kotoa pē 'oku "tali 'a 'eku ongo-ongoleleí ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'a kinautolu 'i hoku ^bpule'angá.

2 Ko ha fakahā 'eni 'oku ou foaki kiate koe 'o kau ki hoku lotó; pea kapau te ke faivelenga pea ^a'a'eva 'i he ngaahi hala 'o e ^bangama'a 'i hoku 'aó, te u malu'i 'a ho'o mo'uí, pea te ke ma'u ha ^ctofi'a 'i Saione.

3 Vakai, kuo fakamolemole'i kiate koe 'a ho'o ngaahi "angahalá, pea ko e fefine koe kuo fili, 'a ia kuó u ^bui.

4 'Oua te ke lāunga koe'uhi ko

e ngaahi me'a kuo 'ikai te ke mamata ki aí, he kuo ta'ofi ia meiate koe pea mei he māmaní, 'a ia ko e poto 'iate au ki he kaha'ú.

5 Pea ko e fatongia 'o ho lakangá ke hoko ko e "fakafiemālie ki he'eku tamaio'eiki, ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, ko ho husepānití, 'i hono ngaahi faingata'a'ia, 'aki 'a e ngaahi lea fakafiemālie, 'i he laumālie 'o e angamalū.

6 Pea ke ke 'alu mo ia 'o ka ne ka 'alu, pea hoko ko e fefine fai tohi kiate ia, lolotonga 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ke hoko ko e tangata tohi kiate ia, koe'uhi ke u lava 'o fekau'i atu 'a 'eku tamaio'eiki, ko 'Ōliva Kautelé, ki he feitu'u kotoa pē 'oku ou loto ki aí.

7 Pea 'e "fakanofa koe 'i hono nimá ke fakamatala'i 'a e ngaahi folofolá, pea ke ekinaki ki he siasí, 'o fakatatau ki he me'a 'e foaki kiate koe 'e hoku Laumālié.

8 He te ne hilifaki hono "nimá kiate koe, pea te ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, pea 'e fakafemo'uekina'i 'a ho taimí ki he fai tohi, pea ke ako lahi.

25 1a Sione 1:12.
 FFL Foha mo e Ngaahi 'Ofefine 'o e 'Otuá, Ngaahi.
 b FFL Pule'anga 'o e 'Otuá pe Pule'anga 'o e Langí.

2a FFL 'A'eva, 'A'eva mo e 'Otuá.
 b FFL Angama'á.
 c T&F 52:42; 64:30; 101:18.
 FFL Saioné.
 3a Mätü 9:2.

b FFL Uí.
 5a FFL 'Ofa Mamahí.
 7a PĒ vahe'i.
 FFL Vahe'i.
 8a FFL Nimá, Hilifaki 'o e.

9 Pea 'oku 'ikai 'aonga ke ke manavahē, koe'uhí he 'e pou-pou'í koe 'e ho husepānití 'i he siasí; he kuo "ui ia ke ngāue kiate kinautolu, koe'uhí ke ^bfakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku ou loto ki aí, 'o fakatatau ki he'e-nau tuí.

10 Pea ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe ke ke lí'aki 'a e ngaahi "me'a 'o e ^bmāmaní, pea 'fekumi ki he ngaahi me'a 'o ha maama lelei ange.

11 Pea 'e tuku kiate koe foki, ke ke fili ha ngaahi "himi topu-tapu, 'o fakatatau mo e me'a 'e fakahā kiate koé, 'a ia 'oku fakafiemālie kiate aú, ke ma'u ia 'i hoku siasí.

12 He 'oku fiefia 'a hoku laumālie 'i he "hiva 'o e ^blotó; 'io,

ko e hiva 'a e kau mā'oni'oni ko e lotu ia kiate au, pea 'e tali ia 'aki 'a e tāpuaki ki honau 'ulú.

13 Ko ia, hiki hake ho lotó 'o fiefia, pea pīkitai ki he ngaahi fuakava 'a ia kuó ke faí.

14 Fai atu 'i he laumālie 'o e "angamalū, pea vakai telia 'a e ^bloto-híkisiá. Tuku ke fiefia 'a ho laumālie 'i ho husepānití, pea mo e lāngilangi 'e hoko mai kiate ia.

15 Tauhi 'eku ngaahi fekau ma'u ai pē, pea te ke ma'u ha "kalauni 'o e ^bmā'oni'oni. Pea kapau 'e 'ikai te ke fai 'eni, 'e "ikai te ke lava 'o ha'u ki he feitu'u 'oku ou 'i aí.

16 Pea ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, ko hoku "le'o 'eni ki he kakai kotoa pē. 'Ēmeni.

VAHE 26

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, 'Ōliva Kautele, mo Sione Uitemā, 'i Hāmoni, 'i Penisilivēnia, 'i Siulai 1830 (History of the Church, 1:104). (Vakai ki he 'ulu'í fakamatala ki he vahe 24.)

1, 'Oku fakahinohino'í 'a kinautolu ke nau ako ki he ngaahi folofolá pea malanga; 2, Ko e fakapapau'í mai 'o e fono 'o e loto-tahá.

VAKAI, 'oku ou pehē kiate kimoutolu ke mou fakafemo'uekina'í 'a homou taimí 'i he "ako 'a e ngaahi folofolá, pea

'i he malangá, pea 'i he tokoni'í 'o e siasí 'i ^bKolesivilí, pea ki hono fai ho'omou ngaahi ngāue 'i he fonuá, 'o hangē ko e me'a 'oku 'aongá, kae 'oua ke hili ange 'a ho'omou 'alu ki he hihifó ke fai 'a e konifelenisi ka hoko maí; pea 'e toki fakahā atu 'a e me'a ke mou faí.

9a FFL Palōfitá; Uí.
b FFL Fakahā; Kikite, Kikite'í.
10a FFL Koloá, Ngaahi; Mānumanú.
b FFL Anga-fakamāmaní.
c 'Eta 12:4.

11a FFL Himí.
12a 1 Fkmtl. 16:9.
FFL Hivá.
b FFL Lotó.
14a FFL Angamalū.
b FFL Loto-híkisiá.
15a FFL Hakeaki'í; Kalauni.

b FFL Mā'oni'oni.
c Sione 7:34.
16a T&F 1:38.
26 1a FFL Folofolá—
Mahu'inga 'o e ngaahi folofolá.
b T&F 24:3; 37:2.

2 Pea ‘e fai ‘a e me‘a kotoa pē ‘i he siasí ‘i he “felototaha‘aki, ‘i he lotu lahi mo e tui, he te mou

ma‘u ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he tui. ‘Ēmeni.

VAHE 27

Ko e fakahā na‘e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Hāmoni, ‘i Penisilivōnia, ‘i Aokosi 1830 (History of the Church, 1:106–108). Ko e teuteu ki ha fakataha lotu ‘a ia na‘e ‘amanaki ke tāpuaki‘i mo tufaki ai ‘a e sākalamēniti ‘o e mā mo e uainé, ko ia na‘e ‘alu atu ai ‘a Siosefa ke kumi ha uaine ki ai. Na‘e fakafetaulaki mai kiate ia ha talafekau fakalangi ‘o ne ma‘u ai ‘a e fakahā ko ‘eni, ‘a ia na‘e tohi hano kongá ‘i he taimi ko iá, pea na‘e toki tohi hono toé ‘i he Sepitema na‘e hoko mai. ‘Oku ngāue ‘aki ‘a e vai he taimi ni ‘o fetongi ‘a e uainé ‘i he ngaahi fakataha lotu fakasākalamēniti ‘o e Siasí.

1–4, ‘Oku fakahā mai ‘a e me‘a ke ngāue ‘aki ‘i hono ma‘u ‘o e sākalamēniti; 5–14, ‘E ma‘u ‘e Kalaisi mo ‘ene kau tamaio‘eiki mei he ngaahi kuonga kotoa pē ‘a e sākalamēniti; 15–18, ‘Ai ‘a e teunga tau kakato ‘o e ‘Otuá.

FANONGO ki he le‘o ‘o Sīsū Kalaisí, ko homou ‘Eiki, ko homou ‘Otuá, pea ko homou Huhu‘í, ‘a ia ‘oku “mo‘ui mo mālohi ‘a ‘ene leá.

2 He vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku ‘ikai mahu‘inga pe ko e hā te mou kaí pe ko e hā te mou inú ‘i ho‘omou ma‘u ‘a e “sākalamēniti, ‘o kapau te mou fai ia ‘aki ‘a e mata ‘oku hanga taha pē ki hoku ^bfakalāngi—langi‘í—‘o manatu‘i ‘a hoku sinó ki he Tamaí ‘a ia na‘e tuku hifo ma‘amoutolu, pea mo hoku ‘totó ‘a ia na‘e lilingi koe‘uhí ke

^afakamolemole‘i ai ‘a ho‘omou ngaahi angahalá.

3 Ko ia, ‘oku ou fai ha fekau kiate kimoutolu, ke ‘oua na‘a mou fakatau mai ha uaine pe me‘a inu mālohi mei homou ngaahi filí;

4 Ko ia, ‘oua na‘a mou inu ha me‘a tuku kehe pē ‘o kapau na‘e ngaohi fo‘ou ia ‘iate kimoutolu; ‘io, ‘i he pule‘anga ko ‘eni ‘o ‘eku Tamaí ‘a ia ‘e langa hake ‘i he māmaní.

5 Vakai, ko e poto ‘eni ‘iate aú; ko ia, ‘oua te mou ofo, he ‘e hoko ‘a e houa ‘a ia te u “inu ai ‘a e fua ‘o e vainé fakataha mo kimoutolu ‘i he māmani, pea mo ^bMolonai, ‘a ia kuó u fekau atu kiate kimoutolu ke fakahā ‘a e Tohi ‘a Molomoná, ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a hono kakato ‘o ‘eku ongoongolelei ta‘engatá, ‘a ia na‘á ku tuku ki ai ‘a e ngaahi

2a 1 Sam. 8:7; Mōsaia 29:26.
FFL Felototaha‘aki.
27 1a Hilam. 3:29; T&F 6:2.

2a FFL Sākalamēniti.
b FFL Nāunaú.
c FFL Ta‘ata‘á.
d FFL Fakamolemole‘i ‘o e Ngaahi Angahalá.

5a Mātiu 26:29; Ma‘ake 14:25; Luke 22:18.
b SS—H 1:30–34.

kī 'o e lekooti 'o e 'va'akau 'a 'Ifalemi;

6 Pea mo "Ilaiase foki, 'a ia na'á ku tuku ki ai 'a e ngaahi kī 'o hono fakahoko 'a hono fakafoki mai 'o e ngaahi me'a kotoa pē kuo lea 'aki 'e he ngutu 'o e kau palōfita mā'oni'oni kotoa pē talu mei he kamata'anga 'o e māmani, 'o kau ki he ngaahi 'aho faka'osí;

7 Kae 'uma'ā foki mo Sione ko e foha 'o Sakaliá, 'a ia ko e Sakalia ko ia na'á ne ('a "Ilaiase) 'a'ahi ki ai, 'o ne fai 'a e tala'ofa ki ai te ne ma'u ha foha, pea 'e fakahingoa ia 'aki 'a e hingoa ko ^bSioné, pea 'e fakafonu ia 'aki 'a e laumālie 'o 'Ilaiasé;

8 'A e Sione ko ia na'á ku fekau atu kiate kimoua, 'a 'eku ongo tamaio'eiki, ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, mo 'Ōliva Kautele, ke fakanofa 'a kimoua ki he 'uluaki "lakanga fakataula'eiki kuó mo ma'ú, koe'uhí ke ui mo ^bfakanofa 'a kimoua 'o hangē ko ^cĒloné;

9 Kae 'uma'ā foki mo "Ilaisiā, 'a ia na'á ku foaki ki ai 'a e ngaahi kī 'o e mālohi ke ^bfakatafoki 'a e loto 'o e ngaahi tamaí ki he fānaú pea mo e loto 'o e fānaú ki

he ngaahi tamaí, koe'uhí ke 'oua na'a taa'i 'a e māmani kotoa 'aki ha mala'ia;

10 Kae 'uma'ā foki mo Siosefa mo Sēkope, mo 'Aisake, mo 'Ēpalahame, ko ho'omou ngaahi tamaí, 'a ia 'oku fakatolonga mai 'iate kinautolu 'a e ngaahi "tala'ofá;

11 Kae 'uma'ā foki mo Maikeli, pe ko "Ātama, ko e tamaí 'a e kakai kotoa pē, ko e pilinisi 'o e kakai kotoa pē, ko ia na'e 'i mu'a 'i mu'a 'i he ngaahi 'ahó;

12 Kae 'uma'ā foki mo Pita, mo Sēmisi, mo Sione, 'a ia na'á ku fekau atu kiate kimouá, 'a ia na'á ku "fakanofa ai 'a kimoua mo fakama'u 'a kimoua ke hoko ko e ongo ^baposestolu, mo e ongo 'fakamo'oni makehe ki hoku hingoa, 'o ma'u 'a e ngaahi kī 'o ho'omo ngāue fakafaifekau pea mo e ngaahi me'a tatau mo ia na'á ku fakahā kiate kinautolú;

13 'A ia na'á ku "tuku ki ai 'a e ngaahi ^bkī 'o hoku pule'angá pea mo ha 'kuonga 'o e ^dongongoleleí ki he ngaahi taimi 'faka'osí; pea ki he 'kakato 'o e ngaahi kuongá, 'a ia te u tñnaki fakataha ai 'a e ngaahi me'a kotoa pē ke ^staha pē, 'a e ngaahi

5c 'Isikeli 37:16.

FFL 'Ifalemi—Ko e va'akau 'o 'Ifalemi pe Siosefa.

6a FFL 'Ilaiase.

7a Luke 1:17–19.

b Luke 1:13;

T&F 84:27–28.

8a T&F 13:1.

FFL Lakanga

Taula'eiki

Faka-'Ēloné.

b FFL Fakanofó.

c 'Eke. 28:1–3, 41;

T&F 107:13.

9a 1 Ng. Tu'i 17:1–22;

2 Ng. Tu'i 1–2;

T&F 2:1–3; 110:13–16;

SS—H 1:38–39.

FFL Tohi Hohokó;

'Ilaisiā.

b FFL Tohi Hohokó.

10a FFL Fuakava

Faka-'Ēpalahamé.

11a FFL 'Ātama.

12a SS—H 1:72.

FFL Lakanga

Taula'eiki

Faka-Melekisētekí.

b FFL 'Aposestoló.

c Ngāue 1:8.

13a Mātiu 16:19.

b FFL Kī 'o e Lakanga

Fakataula'eiki,

Ngaahi.

c FFL Kuongá.

d FFL Ongongoleleí.

e Sēkope 5:71;

T&F 43:28–30.

f 'Efesō 1:9–10;

T&F 112:30; 124:41.

g T&F 84:100.

me'a 'oku 'i he langí, mo e ngaahi me'a 'oku 'i he māmaní fakatou'osi;

14 Kae 'uma'ā foki mo kinau-tolu kotoa pē kuo "foaki kiate au 'e he'eku Tamaí mei he māmaní.

15 Ko ia, hiki hake homou lotó pea fiefia, pea nono'o homou kongalotó, pea 'ai kiate kimoutolu 'a hoku "teunga tau kakató, koe'uhi ke mou lava 'o kātaki'i 'a e 'aho 'o e koví, kuo mou 'osi fai 'a e me'a kotoa pē, koe'uhí ke mou lava 'o ^btu'u.

16 Ko ia, ke mou tutu'u, kuo "nono'o homou kongalotó 'aki 'a e ^bmo'oní, kuo mou 'ai 'a e 'sifa-fatafata 'o e ^dmā'oní'oní, pe kuo mou topuva'e 'aki 'a e

teuteu 'o e ongoongolelei 'o e "melinó, 'a ia na'á ku fekau atu 'a 'eku kau ^fängeló ke nau 'oatu kiate kimoutolú;

17 Pea to'o 'a e pā 'o e tuí 'a ia te mou lava 'o tāmata'i 'aki 'a ngaahi "ngahau vela kotoa pē 'a e tokotaha angakoví;

18 Pea 'ai mo e tatā 'o e faka-mo'uí, pea mo e heletā 'o hoku Laumálié, 'a ia te u lilingi hifo kiate kimoutolu, pea mo 'eku leá 'a ia 'oku ou fakahā kiate kimoutolú, pea ke mou lototaha 'i he ngaahi me'a kotoa pē te mou kole meiate aú, pea faivelenga kae 'oua ke u ha'u, pea 'e ^ato'o hake 'a kimoutolu, he ko e potu 'oku ou 'i aí te mou 'i ai mo kimoutolu ^bfoki. 'Ēmeni.

VAHE 28

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita, ko e Palōfitá, kia 'Ōliva Kautele 'i Feieti, 'i Niu 'Ioke, 'i Sepitema 1830 (History of the Church, 1:109–111). Na'e ma'u 'e Hailame Peisi, 'a ia ko ha mēmipa 'o e Siasí, ha maka 'e taha, pea na'á ne lau tokua 'okú ne tokoni'i ia 'o ne lolotonga ma'u 'a e ngaahi fakahā 'o kau ki hono langa hake 'o Saioné pea mo e anga hono fokotu'utu'u 'o e Siasí. Na'e kākaa'i 'a e kāingalotu 'e ni'ihí 'aki 'a e ngaahi laú ni, pea na'e a'u kia 'Ōliva Kautele, na'e fakahala'i ia ko e tupu mei ai. Ki mu'a sí'i pea fai ha konifelenisi 'a ia na'e tu'utu'uni, na'e fehu'i fakamātoato 'e he Palōfitá ki he 'Eikí 'o kau ki he me'á ni, pea na'e fai mai ai 'a e fakahā ko 'eni.

1–7, 'Oku ma'u 'e Siosefa Sāmita 'a e ngaahi kī 'o e ngaahi me'a liló, pea ko ia pē tokotaha 'okú ne ma'u 'a e ngaahi fakahā ki he Siasí; 8–10, Kuo fekau ke 'alu 'a 'Ōliva Kautele 'o malanga ki he kau Leimaná; 11–16,

Na'e kākaa'i 'e Sētane 'a Hailame Peisi mo fai kiate ia ha ngaahi fakahā loi.

VAKAI, 'oku ou pehē kiate koe, 'e ^aŌliva, 'e tuku kiate

14a Sione 6:37; 17:9, 11;
3 Nifai 15:24;
T&F 50:41–42; 84:63.

15a Loma 13:12;
'Efesō 6:11–18.
b Malakai 3:2;
T&F 87:8.

16a 'Īsaia 11:5.
b FFL Mo'oní.
c 'Īsaia 59:17.
d FFL Mā'oní'oní.
e 2 Nifai 19:6.
f T&F 128:19–21.
17a 1 Nifai 15:24;

T&F 3:8.
18a 1 Nifai 13:37;
T&F 17:8.
b Sione 14:3.
28 1a T&F 20:3.

koe ke fanongo kiate koe 'a e siasí 'i he ngaahi me'a kotoa pē te ke ^bakonaki 'aki kiate kinautolu 'i he 'Fakafiemālié, 'o kau ki he ngaahi fakahā mo e ngaahi fekau 'a ia kuó u 'oatú.

2 Kae vakai, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'e ^a'ikai ke fili ha taha ke ne ma'u 'a e ngaahi fekau mo e ngaahi fakahā 'i he siasí ko 'ení, tuku kehe pē 'a 'eku tamaio'eiki ko ^bSiosefa Sāmita, ko e Si'í, he 'okú ne ma'u ia 'o hangē ko Mōsesé.

3 Pea kuo pau ke ke talangofua ki he ngaahi me'a te u 'oatu kiate iá, 'o hangē foki ko ^a'Ēloné, ke fakahā faivelenga 'a e ngaahi fekaú mo e ngaahi fakahā, 'i he mālohi mo e ^bmafai ki he siasí.

4 Pea kapau 'e tataki koe 'i ha taimi 'e he Fakafiemālié ke ^a'lea pe akonaki, pe 'i he taimi kotoa pē 'i hono fai 'o ha fekau ki he siasí, te ke lava 'o fai ia.

5 Ka 'e 'ikai te ke tohi 'i he founga 'o e fekau, ka 'i he fakakaukau potō;

6 Pea 'oua na'á ke fekau 'i ia 'a ia 'oku 'ulu kiate koé, pea 'oku 'ulu ki he siasí;

7 He kuó u foaki kiate ia 'a e ngaahi ^a'kī 'o e ngaahi ^bme'a liló pea mo e ngaahi fakahā kuo fakama'ú, kae 'oua ke u fili ha tokotaha kehe kiate kinautolu ke fetongi ia.

8 Pea ko 'eni, vakai, 'oku ou

pehē kiate koe, ke ke 'alu atu ki he kau ^a'Leimaná 'o malanga 'aki 'eku ^bongoongoleléi kiate kinautolu; pea 'e fakatatau ki he 'enau tali 'a ho'o ngaahi akonaki 'a ho'o tuku ke fokotu'u hoku siasí 'i honau lotolotonga, pea te ke ma'u 'a e ngaahi fakahā, kae 'oua na'a tohi ia 'i he founga 'o e fekau.

9 Pea ko 'eni, vakai, 'oku ou pehē kiate koe kuo te'eki ai ke fakahā, pea 'oku 'ikai ke 'ilo'i 'e ha tangata pe 'e langa 'i fē 'a e ^a'kolo ko ^bSaioné, ka 'e fakahā atu ia 'amui. Vakai, 'oku ou pehē kiate koe, 'e tu'u ia 'i he ngaahi ngata'anga fonua ofi ki he kau Leimaná.

10 'E 'ikai te ke 'alu mei he feitu'u ni kae 'oua ke 'osi 'a e konifelenisí; pea 'e fili 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefa ke pule ki he konifelenisí 'i he le'o 'o e konifelenisí, pea 'ilonga ha me'a te ne fakahā kiate koé, ke ke tala ia.

11 Pea ko e tahá, ke ke 'ave 'a ho tokoua, ko Hailame Peisí, pea ke ke fakahā kiate ia 'o ka mo ^a'ka toko ua pē, 'oku 'ikai ke tupu meiate au 'a e ngaahi me'a kuó ne tohi mei he maka ná pea 'oku ^bkākaa 'i ia 'e 'Sētane;

12 He vakai, kuo 'ikai ke tu'utu'uni 'a e ngaahi me'a ni kiate ia, pea 'e 'ikai foki ke tu'utu'uni ha me'a ki ha ní'ihí 'o e siasí ko

1b FFL Ako'í—Faiako
'aki 'a e Laumālié.
c FFL Fakafiemālié.
2a T&F 35:17–18; 43:4.
b 2 Nifai 3:14–20.
FFL Sāmita, Siosefa,
ko e Si'í.
3a FFL 'Ēlone, Tokoua

'o Mōsesé.
b FFL Mafái.
4a 'Eke. 4:12–16;
T&F 24:5–6.
7a T&F 64:5; 84:19.
b FFL Me'a Lilo 'a e
'Otuá, Ngaahi.
8a 2 Nifai 3:18–22;

T&F 30:5–6; 32:1–3.
b T&F 3:19–20.
9a T&F 57:1–3.
b T&F 52:42–43.
FFL Saioné.
11a Mātiu 18:15.
b T&F 43:5–7.
c Fakaha 20:10.

‘ení ‘a ia ‘oku fepaki mo e ngaahi fuakava ‘o e siasí.

13 He kuo pau ke fai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘o maau, pea ‘i he “felototaha‘aki ‘i he siasí, ‘i he lotu ‘o e tui.

14 Pea te ke tokoni ki hono fakalelei‘i ‘o e ngaahi me‘á ni kotoa pē, ‘o fakatatau ki he ngaahi fuakava ‘o e siasí, ki mu‘a pea toki kamata ho‘o fononga

atu ‘i he lotolotonga ‘o e kau Leimaná.

15 Pea ‘e “fakahā kiate koe mei he taimi ‘o ho‘o ‘alu atú, kae ‘oua ke hokosia ‘a e taimi ‘o ho‘o foki maí, ‘a e me‘a kuo pau ke ke fai.

16 Pea kuo pau ke ke fakaava ho ngutú ‘i he taimi kotoa pē, ‘o fakahā ‘a ‘eku ongoongoleléi ‘aki ‘a e le‘o ‘o e fiefia. ‘Ēmeni.

VAHE 29

Ko e fakahā na’e foaki mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i he ‘ao ‘o e kaumātu‘a ‘e toko ono, ‘i Feieti, ‘i Niu ‘Toke, ‘i Sepitema 1830 (History of the Church, 1:111–115). Na’e fai mai ‘a e fakahā ko ‘ení ‘i ha ngaahi ‘aho sí‘i ki mu‘a ‘i he konifelenisi ‘a ia na’e kamata ‘i he ‘aho 26 Sepitemá 1830.

1–8, ‘Oku tānaki ‘e Kalaisi ‘ene kakaí filí; 9–11, ‘Oku hanga ‘e he‘ene hā‘ele maí ‘o kamata ‘a e Nofo Tu‘í; 12–13, ‘E fakamāu‘i ‘e he Toko Hongofulu Mā Uá ‘a ‘Isileli kotoa; 14–21, ‘E mu‘omu‘a ‘a e ngaahi faka‘ilonga, ngaahi mahaki faka‘auha, mo e ngaahi faka‘auha ‘i he Hā‘ele ‘Anga Uá; 22–28, ‘E muimui mai ‘i he Nofo Tu‘í ‘a e toetu‘ú mo e fakamaau faka‘osí; 29–35, ‘Oku fakalaumālie ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ki he ‘Eikí; 36–39, Na’e kapusi hifo ‘a e tēvoló mo hono fu‘u kau muimui mei he langí ke ‘ahi‘ahi‘i ‘a e tangatá; 40–45, ‘Oku hanga ‘e he Hingá mo e Fakalelei ‘o ‘omi ‘a e fakamo‘uí; 46–50, ‘Oku huhu‘i ‘a e fānau íkí tu‘unga ‘i he Fakalelei.

ko e “Ko Au Lahí ‘a ia kuo hanga ‘e hono to‘ukupu ‘o e ^b‘alo‘ofá ‘o ‘fakalelei ‘a ho‘omou ngaahi angahalá;

2 ‘A ia te ne “tānaki ‘a hono kakaí ‘o hangē ko hono tānaki ‘e he motu‘a moá ‘a hono fanga ‘uhikí ki hono lalo kapakaú, ‘io ‘a kinautolu kotoa pē ‘e tokanga ki hoku le‘ó ‘o ^bfakavaivai‘i ‘a kinautolu ‘i hoku ‘aó, pea ui kiate au ‘i he fu‘u lotu lahi.

3 Vakai, ko e mo‘oni, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo “fakamolemole‘i ‘a ho‘omou ngaahi angahalá ‘i he taimi ko ‘ení, ko ia ‘oku mou ma‘u ‘a e ngaahi me‘á ni; kae manatu ke ‘oua na‘a mou toe fai angahala, telia na‘a hoko mai kiate kimoutolu ha ngaahi fakatu‘utāmaki.

FANONGO ki he le‘o ‘o Sīsū Kalaisí, ko homou Huhu‘í,

13a FFL Felototaha‘akí.
15a 2 Nifai 32:3, 5.
29 1a FFL KO AU.
b FFL ‘Alo‘ofá.

c FFL Fakalelei,
Fakalelei‘í.
2a Mātiu 23:37;
3 Nifai 10:4–6.

b FFL Loto-fakatōkilaló.
3a FFL Fakamolemole,
Fakamolemole‘í.

4 Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu kuo fili 'a kimoutolu mei he māmaní ke fakahā 'a 'eku ongoongoleleí 'aki 'a e le'ó 'o e fiefia, 'o hangē ko e 'le'ó 'o ha talupite.

5 Hiki hake homou lotó pea fiefia, he 'oku ou 'i homou 'lotolotongá, pea ko homou ^btaukapo au ki he Tamaí; pea ko hono finangalo leleí ke 'oatu kiate kimoutolu 'a e 'pule'angá.

6 Pea, hangē ko ia kuo tohí— Ko e me'a kotoa pē te mou ^akole 'i he ^btuí, pea 'loto-taha 'i he lotu 'o fakatau ki he'eku fekaú, te mou ma'u ia.

7 Pea 'oku ui 'a kimoutolu ke fakahoko 'a hono ^atānaki 'o hoku kakai kuo ^bfilí; he 'oku 'fanongo 'a hoku kakai kuo filí ki hoku le'ó pea 'ikai fakafefeka honau ^dlotó;

8 Ko ia kuo 'alu atu 'a e tu'utu'uni mei he Tamaí ke ^atānaki mai 'a kinautolu ki ha potu pē 'e taha 'i he funga 'o e fonua ko 'ení, ke ^bteuteu 'i honau lotó pea ke nau mateuteu 'i he ngaahi me'a kotoa pē ki he 'aho 'o ka fekau atu ai 'a e 'faingata'a mo e faka'auhá ki he kau fai angahalá.

9 He 'oku ofi mai 'a e houá pea vave mai 'a e 'aho 'a ia 'e fe'unga ai 'a e māmaní ki he faka'auhá; pea ko kinautolu kotoa pē 'oku ^apōlepolé mo kinautolu kotoa pē 'oku fai angahalá te nau tatau mo e ^bveve; pea te u 'tutu 'a kinautolu ke vela 'o 'osi, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, ke 'oua na'a 'i ai ha fai angahala 'i he māmaní;

10 He 'oku vave mai 'a e houá, pea ko e me'a kuo ^alea 'aki 'e he'eku kau 'aposetoló kuo pau ke hoko ia; he hangē ko e me'a na'a nau lea 'akí 'e pehē pē 'a 'ene hokó;

11 He te u fakahā au 'e au mei he langí 'i he mālohi mo e fu'u nāunau lahi, fakataha mo e ^akakai ta'efa'alaua 'i aí, 'o nofo 'i he ^bmā'oni'oni fakataha mo e tangatá 'i he māmaní 'i ha ta'u 'e 'taha afe, pea 'e 'ikai ke tu'u 'a e kau angahalá.

12 Pea ko e tahá, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, pea kuo 'alu atu ia 'i he tu'utu'uni pau, 'i he finangalo 'o e Tamaí, ko 'eku kau ^aaposetoló, 'a e Toko Hongofulu Mā Ua ko ia na'e 'iate au 'i he'eku

4a 'Alamā 29:1–2;
T&F 19:37; 30:9.

5a Mātiu 18:20;
T&F 6:32; 38:7;
88:62–63.

b FFL Fakalaloá.

c FFL Pule'anga 'o e
'Otuá pe Pule'anga
'o e Langí.

6a Mātiu 21:22;
Sione 14:13.

b Ma'ake 11:24.

c 3 Nifai 27:1–2;
T&F 84:1.

7a FFL 'Isilelí—Ko hono

tānaki 'o 'Isilelí.

b Ma'ake 13:20;
T&F 84:34.

FFL Kakai Filí.

c 'Alamā 5:37–41.

d FFL Lotó.

8a T&F 45:64–66; 57:1.

b T&F 58:6–9; 78:7.

c T&F 5:19; 43:17–27.

9a 2 Nifai 20:33;

3 Nifai 25:1.

FFL Loto-híkisiá.

b Nēhumi 1:10;

Malakai 4:1;

1 Nifai 22:15, 23;

SS—H 1:37.

c T&F 45:57; 63:34, 54;
64:24; 88:94;
101:23–25; 133:64.

FFL Māmaní—Ko
hono fakama'a 'o e
māmaní.

10a FFL Hā'ele 'Anga Ua
Mai 'a Sisū Kalaisí.

11a SS—M 1:37.

b FFL Mā'oni'oni.

c FFL Nofu Tu'í; Sisū

Kalaisí—Pule 'a
Kalaisí 'i he Nofu Tu'í.

12a FFL 'Aposetoló.

ngāue fakafaifekau ‘i Selūsalemá, te nau tu‘u ‘i hoku nima to‘o-mata‘ú ‘i he ‘aho ‘o ‘eku ha‘u ‘i ha pou ^bafi, kuo nau kofu ‘aki ‘a e ngaahi pulupulu ‘o e mā‘oni‘oni, mo e ngaahi kalauni ‘i hona pē ‘ulú, ‘i he ‘nāunau ‘o hangē pē ko aú, ke ^dfakamāu‘i ‘a e fale kotoa ‘o ‘Isilelí, ‘io ‘a kinautolu kotoa pē na‘a nau ‘ofa ‘iate au mo tauhi ‘eku ngaahi fekaú, pea ‘ikai mo ha toe taha kehe.

13 He ‘e ifi ha ^atalupite ‘o fuo-
loa pea le‘o-lahi foki, ‘o hangē foki ko e fai ‘i he Mo‘unga ko Sainaí, pea ‘e ngalulululu ‘a e māmaní kotoa, pea te nau ^b‘alu atu—‘io, ‘a e kakai pekia na‘a nau ^cpekia ‘iate aú, ke ma‘u ha ^dkalauni ‘o e mā‘oni‘oni, pea ke fakakofu‘i ‘a kinautolu, ‘o ^ehangē pē ko aú, ke nau ‘iate au, pea ke mau taha pē.

14 Kae vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu ‘e fakapo‘uli ‘a e ^ala‘aá ki mu‘a pea toki hoko mai ‘a e fu‘u ^b‘aho ko iá, pea ‘e liliu ‘a e māhiná ‘o toto, pea ‘e ngangana ‘a e ngaahi fetu‘ú mei he langí, pea ‘e ‘i ai ‘a e ngaahi ^cfaka‘ilonga lalahi ange ‘i he langí ‘i ‘olunga pea ‘i he māmaní ‘i lalo;

15 Pea ‘e ‘i ai ‘a e tangi mo e

^atangilāulau ‘i he ngaahi fu‘u kakai ta‘efa‘alaua ‘o e fa‘ahinga ‘o e tangatá;

16 Pea ‘e ‘i ai ‘a e fu‘u taufa ^a‘uha maka lahi ‘e tuku ke ‘alu atu ke faka‘auha ‘a e ngaahi ngoue ‘o e māmaní.

17 Pea ‘e hoko ‘o pehē, koe‘uhí ko e fai angahala ‘a e māmaní, te u ^atautea‘i ai ‘a e kau ^bfai angahalá, koe‘uhi he ‘ikai te nau fakatomala; he kuo pito ‘a e ipu ‘o ‘eku ‘itá; he vakai, ‘e ‘ikai fakama‘a ‘a kinautolu ‘e hoku ^ctotó ‘o kapau ‘oku ‘ikai te nau fanongo mai kiate au.

18 Ko ia, ko au ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá te u fekau atu ‘a e fanga lango ki he funga ‘o e māmaní, ‘a ia te nau puke ‘a hono kakaí, pea te nau keina honau kakanó, pea ngaohi ke ha‘u ‘a e fanga ^auanga kiate kinautolu;

19 Pea ‘e ta‘ofi ‘a honau ‘elelé ko ‘oua na‘a nau ^alea fakafetau kiate au; pea ‘e ngangana ‘a honau kakanó mei honau ngaahi huí, pea mo honau ngaahi fo‘i fo-fongá mei honau poko‘i matá;

20 Pea ‘e hoko ‘o pehē ‘e keina ‘a kinautolu ‘o ‘osi ‘e he fanga ^amanu ‘o e vaó pea mo e fanga manupuna ‘o e ‘ataá.

21 Pea ko e fu‘u siasi lahi mo

12b ^aIsaia 66:15–16;
T&F 130:7; 133:41.
^c FFL Nāunau; Sisū
Kalaisi—Nāunau ‘o
Sisū Kalaisí.
^d Mātiu 19:28;
Luke 22:30;
1 Nifai 12:9;
Molom. 3:18–19.
13a T&F 43:18; 45:45.
^b T&F 76:50.
^c T&F 88:97; 133:56.
^d FFL Hakeaki‘i;

Kalauní.
^e T&F 76:94–95;
84:35–39.
14a Siouli 2:10;
SS—M 1:33.
^b FFL Hā‘ele ‘Anga Ua
Mai ‘a Sisū Kalaisí.
^c FFL Faka‘ilonga ‘o e
Ngaahi Kuongá,
Ngaahi.
15a Mātiu 13:42.
16a ‘Isikeli 38:22;
Fakahā 11:19; 16:21.

17a Fakahā 16:7–11;
2 Nifai 30:10;
SS—M 1:53–55.
FFL Sāuni.
^b FFL Fai Angahalá.
^c 1 Sione 1:7;
‘Alamā 11:40–41;
T&F 19:16–18.
19a Sāk. 14:12.
20a ‘Isaia 18:6;
‘Isikeli 39:17;
Fakahā 19:17–18.

“fakalieliá, ‘a ia ko e ^bfe‘auaki ‘o e māmaní kotoa pē, ‘e tulaki ia ki lalo ‘aki ‘a e afi ‘faka‘auha, ‘o hangē ko ia kuo lea ‘aki ‘e he ngutu ‘o ‘Isikeli ko e palōfitá, ‘a ia na‘á ne lau ‘o kau ki he ngaahi me‘a ko ‘ení, ‘a ia kuo te‘eki ai ke hoko kae hangē ‘oku ou mo‘uí, ^dkuo pau ke hoko ia, koe‘uhi he ‘e ‘ikai ke pule ‘a e ngaahi me‘a fakalieliá.

22 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu ‘o ka ‘osi ‘a e ta‘u ‘e taha afé, pea toe kamata ‘a e tangatá ke faka‘ikai‘i ‘a honau ‘Otuá, te u toki fakatolonga leva ‘a e māmaní ‘i ha ki‘i fa‘ahita‘u ^bsi‘i;

23 Pea ‘e hoko mai ‘a e “ngata-angá, pea ‘e vela ‘o ‘osi ‘a e langí mo e māmaní ‘o ^bosi atu, pea ‘e ‘i ai ‘a e langí fo‘ou mo e māmani fo‘ou.

24 Koe‘uhí he ‘e “mole atu ‘a e ngaahi me‘a motu‘a kotoa pē, pea ‘e hoko ‘o fo‘ou ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, ‘io ‘a e langí mo e māmaní, pea mo hono fonu kotoa ‘o iá, ‘a e tangatá mo e fanga manú fakatou‘osi, ‘a e fanga manupuna ‘o e ‘ataá, pea mo e fanga ika ‘o e tahí;

25 Pea ‘e ‘ikai mole ha tu‘oni “lou‘ulu ‘e taha, pe ha momo‘i me‘a, he ko e ngāue ia ‘a hoku nimá.

26 Kae vakai, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘i he te‘eki ai ke mole atu ‘a e māmaní, ‘e ifi ‘e “Maikeli, ko ‘eku ^b‘āngelo pulé, ‘a ‘ene ‘talupité, pea ‘e toki ^d‘ā hake ‘a e kau pekia kotoa pē, he ‘e fakaava ‘a honau ngaahi tanu‘angá, pea te nau ‘alu atu — ‘io, ‘a kinautolu kotoa pē.

27 Pea ‘e tānaki ‘a e kau “mā-‘oni‘oni ‘i hoku nima ^bto‘omata‘ú ki he mo‘uí ta‘engatá; pea ko e kau fai angahalá ‘i hoku nima to‘ohemá te u mā ke ma‘u ‘a kinautolu ko hoku kakai ‘i he ‘ao ‘o e Tamaí;

28 Ko ia, te u pehē ange kiate kinautolu — “Alu ‘iate au, ‘a kimoutolu, ‘a e kau mala‘ia, ki he ^bafi ta‘engata, ‘a ia kuo teuteu ki he ‘tēvoló mo ‘ene kau ‘āngeló.

29 Pea ko ‘eni, vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo te‘eki ai ha taimi te u fakahā mei hoku ngutu ‘o okú ‘oku totonu ke nau foki mai, he ko e “potu ‘oku ou ‘i ai ‘oku ‘ikai te nau lava ‘o ha‘u

21a FFL Tēvoló—Ko e siasi ‘o e tēvoló.

b Fakahā 19:2.

c Sioeli 1:19–20; 2:3; T&F 97:25–26.

FFL Māmaní—Ko hono fakama‘a ‘o e māmaní.

d T&F 1:38.

22a FFL Nofo Tu‘i.

b Fakahā 20:3;

T&F 43:30–31; 88:110–111.

23a Mātiu 24:14.

FFL Māmaní—Ngata‘anga ‘o e māmaní.

b Mātiu 24:35; SS—M 1:35.

c FFL Māmaní—Ko e tu‘unga faka‘osi ‘o e māmaní.

24a Fakahā 21:1–4.

25a ‘Alamā 40:23.

26a FFL Maikeli; ‘Ātama.

b FFL ‘Āngelo Pulé.

c 1 Kol. 15:52–55.

d FFL Mo‘ui

Ta‘e-fa‘a-maté; Toetu‘ú.

e Sione 5:28–29.

27a FFL Mā‘oni‘oni.

b Mātiu 25:33.

FFL Fakamaau Faka‘osí.

28a Mātiu 25:41;

T&F 29:41.

b T&F 43:33.

c FFL Tēvoló.

29a Sione 7:34;

T&F 76:112.

ki ai, he 'oku 'ikai te nau ma'u ha mālohi.

30 Kae manatu 'oku 'ikai ke tuku 'a 'eku ngaahi fakamaau kotoa pē ki he tangatá; pea hangē ko e ngaahi lea kuo 'alu atu mei hoku ngutú, 'e pehē pē 'a hono fakahoko iá, koe'uhi ke muimui 'a e "mu'omu'á, pea ko e muimui 'e mu'omu'á ia 'i he ngaahi me'a kotoa pē kuó u fakatupu 'i he folofola 'a hoku mālohí, 'a ia ko e mālohi 'o hoku Laumālié.

31 He na'á ku "fakatupu 'a kinautolu 'i he mālohi 'o hoku Laumālié; 'io, 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku ^bfakalaumālié mo fakamatelie fakatou'osi—

32 Ko e 'uluakí na'e "fakalaumālie, ko hono uá na'e fakamatelie, 'a ia ko e kamata'anga 'o 'eku ngāué; pea ko 'eni foki, ko e 'uluakí 'e fakamatelie pea ko hono uá 'e fakalaumālie, 'a ia ko hono faka'osi 'o 'eku ngāué—

33 Ko 'eku lea kiate kimoutolu koe'uhí ke mahino fakanatula pē kiate kimoutolu; ka 'oku 'ikai hano "ngata'anga 'o 'eku ngaahi ngāué kiate au, pe ko hano kamata'anga; ka kuo tuku kiate kimoutolu koe'uhí ke mahino kiate kimoutolu, koe'uhí he na'a mou kole ia meiate au pea kuo mou loto-taha.

34 Ko ia, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku fakalaumālie kiate au 'a e ngaahi me'a kotoa pē, pea 'oku te'eki 'i ai ha taimi te u 'oatu ai kiate kimoutolu ha fono 'a ia 'oku fakamatelie; pea 'ikai foki ki ha tangata, pe ko e fānau 'a e tangatá; pe ko 'Ātama, ko ho'omou tamai, 'a ia na'á ku fakatupú.

35 Vakai, na'á ku tuku kiate ia ke ne "fili ma'ana; peá u fai kiate ia 'a e fekau, ka na'e 'ikai ko ha fekau fakamatelie na'á ku fai kiate iá, he 'oku fakalaumālie 'a 'eku ngaahi ^bfekaú; 'oku 'ikai ke fakanatula ia pe fakamatelie, pe fakakakano pe fakaesino.

36 Pea na'e hoko 'o pehē, ko 'Ātama, 'i he 'ahí'ahí'í ia 'e he "tēvoló— he vakai, na'e ki mu'a 'a e tēvoló 'ia 'Ātama, he na'á ne ^bangatu'u kiate au, 'o pehē, Tuku mai kiate au ho 'lāngi-langí, 'a ia ko hoku ⁴mālohí; pea na'á ne fakatafoki'í atu foki meiate au ha vahe ⁴tolu 'e taha 'o e fu'u ⁷kau tau 'o e langí koe'uhi ko 'enau ⁸tau'atāina ke filí;

37 Pea na'e kapusi hifo 'a kinautolu, pea na'e pehē 'a e 'i ai 'a e "tēvoló mo 'ene kau ^bāngeló;

38 Pea vakai, 'oku 'i ai ha potu kuo teuteu ma'anautolu talu mei he kamata'angá, pea ko e potu ko iá ko "heli.

30a Mātiu 19:30;

1 Nifai 13:42.

31a FFL Fakatupú.

^b Mōsese 3:4–5.

32a FFL Fakatupu

Fakalaumālié.

33a Same 111:7–8;

Mōsese 1:4.

35a FFL Tau'atāina ke Filí.

^b FFL Fekau 'a e 'Otuá,

Ngaahi.

36a T&F 76:25–26;

Mōsese 4:1–4.

^b FFL Fakataha Lahi 'i he Langí.

^c FFL Faka'apa'apa'í.

^d 'Ísaia 14:12–14;

T&F 76:28–29.

^e Fakahā 12:3–4.

^f T&F 38:1; 45:1.

FFL Mo'ui 'i he

Maama Fakalaumālié.

^g FFL Tau'atāina ke Filí.

37a FFL Tēvoló.

^b 2 Pita 2:4; Sute 1:6;

Mōsese 7:26.

FFL 'Āngeló, Kau.

38a FFL Helí.

39 Pea 'oku 'aonga ke "ahi'ahi'i 'e he tēvoló 'a e fānau 'a e tangatá, pe 'e 'ikai lava ke nau hoko ko e ni'ihi ke fili ma'anautolu pē; he kapau 'e 'ikai te nau ma'u 'a e me'a 'oku ^bmahí 'e 'ikai te nau lava 'o 'ilo'i 'a e me'a meliē—

40 Ko ia, na'e hoko 'o pehē, na'e ahi'ahi'i 'e he tēvoló 'a 'Ātama, peá ne kai 'i he "fua tapú 'o maumau'i 'a e fekaú, 'o ne hoko ai 'o ^bmo'ulalo ki he loto 'o e tēvoló, koe'uhí ko 'ene tukulolo ki he 'ahi'ahí.

41 Ko ia, ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, ne u pule ke "kapusi atu ia mei he Ngoue ko ^bItení, mei hoko 'aó, koe'uhí ko 'ene mau-mau-fonó, 'a ia na'á ne hoko ai 'o mate 'fakalaumālie, 'a ia ko e 'uluaki maté, 'io ko e mate pē ko ia 'a ia ko e "mate faka'osí, 'a ia 'oku fakalaumālie, 'a ia 'e tu'utu'uni ke hoko ki he kau fai angahalá 'i ha'aku pehē: 'Alu, 'a kimoutolu 'a e kakai 'mala'ia.

42 Kae vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, na'á ku tuku kia 'Ātama mo hono hakó, ke 'oua te nau "mate 'i he mate fakasinó kae 'oua ko au, ko e 'Eiki ko e

'Otuá, ke u fekau atu ha kau ^bāngelo ke fakahā kiate kinautolu 'a e 'fakatomalá mo e "huhu'í, tu'unga 'i he tui ki he huafa 'o hoku "Alo pē Taha na'e Fakatupú.

43 Pea na'e pehē 'a 'eku kotofa 'e au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, ki he tangatá 'a e ngaahi 'aho 'o 'ene "nofo 'ahi'ahi'í—koe'uhí 'i he'ene mate fakamateliē 'e lava ke ^bfokotu'u hake ia 'i he 'ta'e-fa'a-mate ki he "mo'ui ta'engatá, 'a kinautolu kotoa pē 'e tui;

44 Pea ko kinautolu 'oku 'ikai ke tui ki he "mala'ia ta'engata; koe'uhí he 'e 'ikai lava 'o huhu'í 'a kinautolu mei he'enua hinga fakalaumālie, koe'uhí he 'oku 'ikai te nau fakatomala;

45 He 'oku nau 'ofa 'i he faka-po'ulí kae 'ikai 'i he māmá, pea 'oku kovi 'a 'enua ngaahi "ngā-ué, pea 'oku nau ma'u 'enua ^btotongí meiate ia 'oku nau fie talangofua ki aí.

46 Kae vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo "huhu'í 'a e ^bfānau ikí talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní 'i hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú;

47 Ko ia, 'oku 'ikai te nau lava 'o fai angahala, he 'oku 'ikai

39a Mōsese 4:3–4.
 FFL 'Ahi'ahi, 'Ahi'ahi'í.
 b Mōsese 6:55.
 40a Sēnese 3:6;
 Mōsese 4:7–13.
 b 2 Nifai 10:24;
 Mōsaia 16:3–5;
 'Alamā 5:41–42.
 41a FFL Hinga 'a 'Ātama
 mo 'Ivī.
 b FFL 'Itení.
 c FFL Mate,
 Fakalaumāliē.
 d 'Alamā 40:26.

e T&F 29:27–28;
 76:31–39.
 42a 2 Nifai 2:21.
 FFL Mate, Fakasinó.
 b 'Alamā 12:28–30.
 c FFL Fakatomala,
 Fakatomala'í.
 d FFL Huhu'í ('Eiki).
 e Mōsese 5:6–8.
 43a 'Alamā 12:24; 42:10.
 b FFL Toetu'ú.
 c Mōsese 1:39.
 FFL Mo'ui
 Ta'e-fa'a-maté.

d FFL Mo'ui Ta'engatá.
 44a T&F 19:7–12.
 FFL Mala'ia.
 45a Sione 3:18–20;
 T&F 93:31–32.
 b Mōsaia 2:32–33;
 'Alamā 3:26–27;
 5:41–42; 30:60.
 46a Molonai 8:8, 12;
 T&F 93:38.
 FFL Fānau.
 b T&F 74:7.
 FFL Huhu'í ('Eiki).

tuku kia Sētane ‘a e mafai ke “ahi’ahi’i ‘a e fānau ikí kae ‘oua ke nau faka’au ‘o fe’unga ‘i hoku ‘aó ke b’eke’i meiate kinautolu ‘enau ngaahi ngāué;

48 He ‘oku tuku kiate kinautolu ‘o hangē pē ko hoku lotó, ‘o fakatatau ki he’eku fa’iteliha ‘a’akú, koe’uhi ke ‘eke’i ‘a e ngaahi me’a lalahi ‘i he nima ‘o ‘enau ngaahi “tamaí.

49 Pea ko e tahá, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko hai ha taha ‘oku ma’u ‘a e ‘iló kuo ‘ikai te u fekau ki ai ke ne fakatomala?

50 Pea ko ia ia ‘oku ‘ikai ke “mahino ki ai ha me’á, ‘oku kei ‘iate au ke fai ‘o fakatatau mo e me’a kuo tohí. Pea ko ‘eni, ‘oku ‘ikai te u fakahā mo ha toe me’a kehe kiate kimoutolu ‘i he taimí ni. ‘Ēmeni.

VAHE 30

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia Tēvita Uitemā, Pita Uitemā, ko e Si’i, mo Sione Uitemā ‘i Feietí, ‘i Niu ‘Ioke, ‘i Sepitema 1830, hili ‘a e konifelenisi ‘aho ‘e tolu na’e fai ‘i Feietí, ka ki mu’a ‘i he mātuku ‘a e kaumātu’a ‘o e Siasi (History of the Church, 1:115–116). Na’e ‘uluaki pulusi ‘a e fakamatalá ni ko ha fakahā ‘e tolu; pea na’e toki fakataha’i ia ‘i ha vahe pē ‘e taha ‘e he Palōfitá ki hono pulusi ‘o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ‘i he 1835.

1–4, ‘Oku valokí’i ‘a Tēvita Uitemā koe’uhi ko e ‘ikai te ne ngāue faive-lengá; 5–8, ‘Oku fekau kia Pita Uitemā, ko e Si’i ke ‘alu mo ‘Ōliva Kautele ‘i ha ngāue fakafaipekau ki he kau Leimaná; 9–11, ‘Oku ui ‘a Sione Uitemā ke ne malanga ‘aki ‘a e ongoongoleléi.

VAKAI, ‘oku ou pehē kiate koe, ‘e “Tēvita, kuó ke b’manavahē ki he tangatá pea kuo ‘ikai te ke ‘falala kiate au ke ma’u ha ivi ‘o hangē ko ia ‘oku totonu ke ke faí.

2 Ka kuo lahi ange ‘a e tokanga ‘a ho ‘atamaí ki he ngaahi me’a ‘o e “māmaní ‘i he tokanga ki he

ngaahi me’a ‘a’akú, ‘a ia ko ho Tupu’angá, mo e ngāue fakafai-fekau ‘a ia kuo ui koe ki aí; pea kuo ‘ikai te ke tokanga ki hoku Laumálié, pea mo kinautolu na’e fokotu’u ke nau ‘ulu kiate koé, ka kuo fakaloto’i koe ‘e kinautolu kuo ‘ikai te u fekau’i.

3 Ko ia, kuo tuku koe ke ke fehu’i pē ma’au mei hoku nimá, peá ke “fakalaulauloto ki he ngaahi me’a kuó ke ma’ú.

4 Pea ke hoko ‘a e fale ‘o ho’o tamaí ko ho ‘apí, kae ‘oua ke u fai kiate koe mo ha toe ngaahi fekau kehe. Pea ke ke tokanga ki he “ngāue fakafaipekau ‘i he siasí, pea ‘i he ‘ao ‘o e māmaní,

47a FFL ‘Ahi’ahi, ‘Ahi’ahi’i.
b FFL Ala ‘Eke’i mei ha Taha ‘a ‘Ene Ngaahi Ngāué.

48a T&F 68:25.

50a T&F 137:7–10.
FFL ‘Iló.

30 1a FFL Uitemā, Tēvita.
b Ngāue 5:29.

c 2 Fkmtl. 16:7–9.

2a T&F 25:10.

3a FFL Fakalaulauloto.

4a FFL Faifekau; Ngāue.

pea 'i he ngaahi feitu'u takataka'i. 'Ēmeni.

5 Vakai, 'oku ou pehē kiate koe, 'e "Pita, ke mo ^bfononga mo ho tokoua ko 'Olivá; he kuo hokosia 'a e 'taimi 'oku 'aonga kiate au ke ke fakaava ho ngutú ke fakahā 'a 'eku ongoongolelei; ko ia, 'oua 'e manavahē, ka ke ^atokanga ki he ngaahi lea mo e akonaki 'a ho tokouá, 'a ia te ne fai kiate koé.

6 Pea ke ke mamahi mo ia 'i hono ngaahi mamahi kotoa pē, 'o hiki hake ho lotó ma'u ai pē kiate au 'i he lotu mo e tui, koe'uhi ke fakahaofi ia pea mo koe; he kuó u foaki kiate ia 'a e mālohi ke langa hake hoku ^asiasí 'i he kau ^bLeimaná;

7 Pea kuo 'ikai te u fili ha taha ke hoko ko hono tokoni ke ^amā'olunga ange 'iate ia 'i he siasí, 'o kau ki he ngaahi me'a 'o e siasí, tuku kehe pē 'a hono tokoua ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í.

8 Ko ia, ke ke tokanga ki he ngaahi me'á ni pea faivelenga 'i he tauhi 'eku ngaahi fekau, pea 'e tāpuekina koe ki he mo'ui ta'engatá. 'Ēmeni.

9 Vakai, 'oku ou pehē kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Sioné, ke ke kamata 'o fai atu mei he taimí ni ke ^afakahā 'a 'eku ongoongolelei, 'o hangē ko e ^ble'o 'o ha talupite.

10 Pea ko ho'o ngāu'é 'e fai ia 'i he 'api 'o ho tokoua ko Filipe Pulosí, pea 'i he feitu'u 'oku takataka'i ki a'í, 'io, 'i he feitu'u kotoa pē 'e lava 'o fanongo ai 'a e kaka'i kiate koé, kae 'oua ke u fekau'i koe ke ke 'alu atu mei ai.

11 Pea ko ho'o ngāu'é kotoa 'e fai ia 'i Saione, 'aki ho laumālié kotoa, 'o fai atu ai pē mei heni; 'io, ke ke fakaava ma'u ai pē 'a ho ngutú 'i he'eku ngāu'é, 'o 'oua 'e ^amanavahē ki ha me'a 'e lava ke fai 'e he ^btangatá, he 'oku ou 'iate koe. 'Ēmeni.

VAHE 31

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia Tōmasi B. Maasi, 'i Sepitema 1830 (History of the Church, 1:115–117). Na'e hoko 'eni 'i he hili pē ha konifelenisi 'a e Siasí (vakai ki he 'ulu'i fakamatala ki he vahe 30). Na'e 'osi papitaiso 'a Tōmasi B. Maasi 'i he konga ki mu'a 'o e māhina pē ko iá, pea na'e fakanofa ia ko e kaumātu'a 'i he Siasí ki mu'a pea toki fai mai ai 'a e fakahā ko 'eni.

1–6, 'Oku ui 'a Tōmasi B. Maasi ke malanga 'aki 'a e ongoongolelei pea 'oku fakapapau'i ange 'e lelei pē 'a

hono fāmīli; 7–13, 'Oku na'ina'i kiate ia ke ne fa'a kātaki, pea lotu ma'u pē, pea muimui ki he Fakafiemālié.

5a FFL Uitemā, Pita, ko e Si'í.

b T&F 32:1–3.

c T&F 11:15.

d FFL Akonaki (nauna); Poupou'i 'o e Kau Takí 'o e Siasí.

6a FFL Siasí 'o Sisū

Kalaisi 'o e Kau

Mā'oni'oni 'i he

Ngaahi 'Aho Kimui

Ní.

b T&F 3:20; 49:24.

FFL Leimana, Kau.

7a T&F 20:2–3.

9a T&F 15:6.

b T&F 33:2.

11a FFL Loto-to'a;

Manavahē.

b 'Isaia 51:7.

c Mātiu 28:19–20.

E ^aTŌMASI, ko hoku foha, ^o‘okú ke monū ‘ia koe ‘uhi ko ho ‘o tui ki he ‘eku ngāué.

2 Vakai, kuo hoko kiate koe ‘a e ngaahi mamahi lahi koe ‘uhi ko ho fāmīlī; ka neongo iá, te u tāpuaki ‘i koe mo ho fāmīlī, ‘io, kō ho ‘o fānau ikī; pea ‘oku ha ‘u ‘a e ‘aho te nau tui ai mo ‘ilo ‘i ‘a e mo ‘onī pea kau fakataha mo koe ‘i hoku siasī.

3 Hiki hake ho lotó pea fiefia, he kuo hokosia ‘a e houa ‘o ho ‘o ngāué; pea ‘e vete ange ‘a ho ‘eleló, pea te ke fakahā ‘a e ongoongo ^afakafiefia ‘o e fiefia lahi ki he to ‘u tangatá ni.

4 Te ke ^afakahā ‘a e ngaahi me ‘a ‘a ia kuo fakahā ki he ‘eku tamaio ‘eiki, ko Siosefa Sāmita, ko e Si ‘i. Te ke kamata ke malanga mei he taimi ni ‘o fai atu, ‘io, ke tu ‘usi ‘i he ngoué ‘a ia kuo ‘osi ^bhina ke tutú.

5 Ko ia, ^a‘ai ho ‘o hele tu ‘usi ‘aki ho laumālié kotoa, pea ‘oku ^bfakamolemole ‘i kiate koe ‘a ho ‘o ngaahi angahalá, pea ‘e fakaheka ki ho tu ‘á ‘a e ngaahi ‘ha ‘inga uite, he ‘oku taau mo e ^atangata ngāué ke ne ma ‘u ‘a ‘ene totongí. Ko ia, ‘e mo ‘ui ‘a ho fāmīlī.

6 Vakai, ko e mo ‘oni, ‘oku ou pehē kiate koe, ke ke ‘alu meiate kinautolu ‘o ki ‘i fuofuoloa si ‘i

pē, pea fakahā ‘a ‘eku leá, pea te u teuteu ha potu mo ‘onautolu.

7 ‘Io, te u ^afakaava ‘a e loto ‘o e kakaí, pea te nau tali koe. Pea te u fokotu ‘u ha potu siasi ‘i ho nimá;

8 Pea ke ke ^afakamālohi ‘i ‘a kinautolu mo teuteu ‘i ‘a kinautolu ki he taimi ‘e tānaki ai ‘a kinautolú.

9 Ke ke fa ‘a ^akātaki ‘i he ngaahi ^bfaingata ‘á, ‘oua ‘e lea kovi kiate kinautolu ‘oku lau ‘ikovi. Pule ‘i ho ‘falé ‘i he angamalū, pea ke tu ‘u ma ‘u.

10 Vakai, ‘oku ou pehē kiate koe, ke ke hoko ko e tangata faito ‘o ki he siasī kae ‘ikai ki he māmaní, koe ‘uhí he ‘e ‘ikai te nau tali koe.

11 Ke ke ‘alu ‘i ho halá ki he feitu ‘u kotoa pē te u loto ki aí, pea ‘e fakahā kiate koe ‘e he ^aFakafiemālié ‘a e me ‘a ke ke fai mo e potu ke ke ‘alu ki aí.

12 ^a‘Lotu ma ‘u ai pē telia na ‘á ke tō ki he ^b‘ahi ‘ahi pea mole ai ho ‘o totongí.

13 Ke ke ^afaivelenga ‘o a ‘u ki he ngata ‘angá, pea vakai, te u ^b‘iate koe. Ko e ngaahi lea ‘eni ‘oku ‘ikai mei he tangata pe kau tangata, ka ‘oku meiate au, ‘a ia ko Sīsū Kalaisi ko ho Huhu ‘i, ‘i he ^afinangalo ‘o e Tamaí. ‘Ēmeni.

31 1a FFL Maasi, Tōmasi B.

3a ‘Īsaia 52:7;

Luke 2:10–11;

Mōsaia 3:3–5.

4a Mōsaia 18:19;

T&F 42:12; 52:36.

b T&F 4:4–6.

5a Fakahā 14:15.

b FFL Fakamolemole,

Fakamolemole ‘i.

c T&F 79:3.

d Luke 10:3–11;

T&F 75:24.

7a FFL Fakauluí.

8a T&F 81:5; 108:7.

9a FFL Fa ‘a Kātaki.

b FFL Faingata ‘á.

c FFL Fāmīlī—Ngaahi

Fatongia ‘o e Mātu ‘á.

11a FFL Fakafiemālié;

Laumālie Mā ‘oni ‘oni.

12a 3 Nifai 18:17–21.

FFL Lotú.

b FFL ‘Ahi ‘ahi, ‘Ahi ‘ahi ‘i.

13a FFL Kātaki.

b Mātiu 28:20.

c FFL Sīsū Kalaisi—

Mafai.

VAHE 32

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā kia Pa'ale P. Pālāti pea mo Saipa Pitasoni, 'i 'Okatopa 1830 (History of the Church, 1:118–120). Na'e ongo'i 'e he kaumātu'á 'a e tokanga lahi mo e holi 'o kau ki he kau Leimaná, 'a ia kuo 'ilo'i 'e he Siasí 'a honau ngaahi tāpuaki na'e kikite'i mei he Tohi 'a Molomoná. Na'e tupu mei ai 'a e fai ha lotu fakamātoato ki he 'Eikí ke ne fakahā mai hono finangaló pe 'oku totonu ke fekau atu ha kaumātu'a ke nau 'alu atu 'i he taimi ko iá ki he ngaahi matakali 'o e kau 'Initia 'i he Hihifó. Na'e fai mai ai 'a e fakahā ko 'eni.

1–3, 'Oku ui 'a Pa'ale P. Pālāti mo Saipa Pitasoni ke malanga ki he kau Leimaná pea ke na fononga fakataha mo 'Ōliva Kautele mo Pita Uitemā, ko e Si'í; 4–5, Kuo pau ke na lotu ke ma'u ha 'ilo ki he ngaahi folofolá.

PEA ko 'eni, ko e me'a ki he'e-ku tamaio'eiki ko "Pa'ale P. Pālāti, vakai, 'oku ou pehē kiate ia 'o hangē 'oku ou mo'u' 'oku ou loto ke ne fakahā 'a 'eku ongoongolelei, pea ^bako 'iate au, pea angavaivai mo angamalū.

2 Pea ko e me'a kuó u tu'utu'u-ni kiate iá, ke ne ^aalu mo 'eku ongo tamaio'eiki ko 'Ōliva Kautele mo Pita Uitemā, ko e Si'í, ki

he feitu'u maomaonganoá 'i he lotolotonga 'o e kau ^bLeimaná.

3 Pea ke nau 'alu foki mo "Saipa Pitasoni; pea ko au foki te u 'alu mo kinautolu, pea te u 'i honau ^blotolotongá; pea ko honau ^ctau-kaipo au ki he Tamaí, pea 'e 'ikai ikuna'i 'a kinautolu 'e ha me'a.

4 Pea te nau "tokanga ki he me'a 'a ia kuo tohi, pea 'oua na'a nau fakangalingali tokua kuo nau ma'u mo ha toe ^bfakahā kehe; pea ke nau lotu ma'u ai pē koe'uhi ke u 'akamatala'i ia ke ^dmahino kiate kinautolu.

5 Pea te nau tokanga ki he ngaahi leá ni 'o 'ikai fakava'i-va'inga, pea te u tāpuaki'i 'a kinautolu. 'Ēmeni.

VAHE 33

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā kia 'Ēsela Teia mo Notelopi Suiiti, 'i Feieti 'i Niu 'Ioke, 'i 'Okatopa 1830 (History of the Church, 1:126–127). 'I he'ene tohi 'a e fakahā ko 'eni, na'e fakapapau'i mai ai 'e he Palōfitā 'oku "... mateuteu ma'u pē 'a e 'Eikí ke fakahinohino'i 'a kinautolu 'oku nau fekumi faivelenga 'i he tuí" (History of the Church, 1:126).

32 1a FFL Pālāti, Pa'ale Paaka.
b Mātiu 11:28–30.
2a T&F 28:8; 30:5.
b T&F 3:18–20.

3a T&F 58:60.
b Mātiu 18:20;
T&F 6:32; 38:7.
c FFL Fakalaloá.
4a 1 Nifai 15:25;

T&F 84:43–44.
b T&F 28:2.
c SS—H 1:74.
d FFL 'Iló.

1–4, ‘Oku ui ‘a e kau ngāue ke fakahā ‘a e ongoongolelei ‘i he houa hono hongofulu mā tahā; 5–6, ‘Oku fokotu‘u ‘a e Siasí pea ‘e tĀnaki mai ‘a e kakai filí; 7–10, Fakatomala, he ‘oku ofi mai ‘a e pule‘anga ‘o e langí; 11–15, ‘Oku langa ‘a e Siasí ‘i he maka ‘o e ongoongolelei; 16–18, Teuteu ki he hā‘ele mai ‘a e Tangata Ta‘ané.

VAKAI, ‘oku ou pehē kiate kimoua, ‘a ‘eku ongo tamaio-‘eiki ko ‘Ēsela mo Notelopi, ke fakaava homo telingá pea tokanga ki he le‘o ‘o e ‘Eikí ko homo ‘Otuá, ‘a ia ‘oku mo‘ui mo mālohi ‘a ‘ene ‘leá, pea māsila ange ‘i ha heletā ‘oku fakatoumata, ki hono vahevahe‘i ‘o e ngaahi hokotanga huí mo e uhó, mo e lotó mo e laumalié; pea ko e tokotaha ia ‘okú ne ‘afio‘i ‘a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ‘holi ‘o e lotó.

2 He ko e mo‘oni, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoua ‘oku ui ‘a kimoua ke hiki hake homo le‘ó ‘o hangē ko e ‘le‘o ‘o ha talupite, ke fakahā ‘a ‘eku ongoongolelei ki ha to‘u tangata anga-pikopiko mo paongata‘a.

3 He vakai, kuo hina ‘a e ‘ngoué ki he utu-ta‘ú; pea ko hono ‘hongofulu mā taha ‘eni

‘o e houá, pea ko e fai ‘faka‘osi ‘eni ‘o ‘eku ui ‘o e kau ngāue ki he‘eku ngoue vainé.

4 Pea kuo hoko ‘o “kovi hono kotoa ‘o ‘eku ‘ngoue vainé; pea ‘oku ‘ikai ha taha ‘oku ‘failelei tuku kehe ha tokosi‘i pē; pea ‘oku nau ‘hē ‘i he ngaahi me‘a lahi koe‘uhi ko e ngaahi ‘ngāue fakataula‘eiki kākāá, koe‘uhí ‘oku ‘uli ‘enau fakakaukau kotoa pē.

5 Pea ko e mo‘oni, ko e mo‘oni, ‘oku ou tala kiate kimoua, kuo u “fokotu‘u ‘a e ‘siasí ni ‘o ui ia mei he feitu‘u maomaonganoá.

6 Pea ‘e pehē, ‘eku ‘tānaki ‘a hoku kakai filí mei he ngaahi vahe ‘e ‘bfā ‘o e māmaní, ‘a kinautolu kotoa pē ‘e tui kiate au mo tokanga ki hoku le‘ó.

7 ‘Io, ko e mo‘oni, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoua, kuo hina ‘a e ngoué ke utu; ko ia, ke mo ‘ai ho‘omo hele tu‘usi mo tu‘usi ‘aki homo mālohí, ‘atamaí, mo e iví kotoa.

8 ‘Fakaava homo ngutú pea ‘e fakafonu ia, pea te mo hoko ‘o tatau mo ‘Nifai ‘o e kuonga mu‘á, ‘a ia na‘á ne fononga mei Selūsalema ‘i he feitu‘u maomaonganoá.

9 ‘Io, fakaava homo ngutú pea ‘oua ‘e ta‘ofi, pea ‘e hilifaki ki homo tu‘á ‘a e ngaahi ‘ha‘inga

33 1a Hepelū 4:12;
Hilam. 3:29–30.
b ‘Alamā 18:32;
T&F 6:16.
2a ‘Īsaia 58:1.
3a Sione 4:35; T&F 4:4;
12:3; 14:3.
b Mātiu 20:1–16.
c Sēkope 5:71;
T&F 43:28.
4a 2 Nifai 28:2–14;

Molom. 8:28–41.
b FFL Ngoue Vaine ‘a e ‘Eikí.
c Loma 3:12; T&F 35:12.
d 2 Nifai 28:14.
e FFL Ngāue
Fakataula‘eiki Kākā.
5a FFL Fakafoki Mai ‘o e
Ongoongolelei.
b FFL Siasí ‘o Sisū
Kalaisi ‘o e Kau

Mā‘oni‘oni ‘i he
Ngaahi ‘Aho
Kimui Ní.
6a FFL ‘Īsileli—Ko hono
tānaki ‘o ‘Īsilelí.
b 1 Nifai 19:15–17.
8a T&F 88:81.
b 2 Nifai 1:26–28.
9a Same 126:6;
‘Alamā 26:3–5;
T&F 75:5.

uite, he vakai, 'oku ou 'iate kimoua.

10 'Io, fakaava homo ngutú pea 'e fakafonu ia, 'o pehē: Fakatomala, "fakatomala, pea mou teuteu 'a e hā'ele'anga 'o e 'Eikí, pea fakatonutonu hono ngaahi hā'ele'angá; he 'oku ofi mai 'a e pule'anga 'o e langí;

11 'Io, fakatomala pea "papi-taiso, 'a kimoutolu kotoa pē, ke fakamolemole'i ai ho'omou ngaahi fai angahalá; 'io, mou papitaiso 'i he vai, pea 'e hoko mai leva 'a e papitaiso 'aki 'a e afi mo e Laumālie Mā'oni'óní.

12 Vakai, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoua, ko 'eku "ongoongoleleí 'eni; pea manatu'i kuo pau ke nau tui kiate au pe 'e 'ikai teitei lava 'o fakamo'ui 'a kinautolu;

13 Pea te u langa hoku siasí 'i he "maká ni; 'io, kuo langa 'a kimoua 'i he maká ni, pea kapau te mo fai atu ai pē, 'e 'ikai

ikuna'i 'a kimoua 'e he ngaahi ^bmatapā 'o helí.

14 Pea ke mo manatu'i 'a e ngaahi "tu'utu'uni mo e ngaahi fuakava 'o e siasí ke tauhi ia.

15 Pea ko kinautolu 'oku ma'u 'a e tui ke mo "fakama'u 'a kinautolu ki hoku siasí, 'i he hili-faki 'o e ^bnima, pea te u foaki 'a e 'me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'óní kiate kinautolu.

16 Pea kuo 'oatu meiate au 'a e Tohi 'a Molomoná mo e ngaahi "folofolá ke ^bakonaki'i 'aki 'a kimoua; pea 'oku 'fakaake 'e he mālohi 'o hoku Laumālie 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

17 Ko ia, ke mo tui faivelenga, 'o lotu ma'u ai pē, pea teuteu'i mo tutu ho'omo māmá, pea ke 'iate kimoua 'a e lolo, koe'uhí ke mo mateuteu 'i he hā'ele mai 'a e "Tangata Ta'ané—

18 He vakai, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoua, te u "ha'u vave. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 34

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia 'Oasoni Pālati, 'i Feietí, 'i Niu 'Ioke, 'i he 'aho 4 Nōvema 1830 (History of the Church, 1:127–128). Na'e ta'u hongofulu mā hiva 'a 'Oasoni Pālati 'i he taimi ko iá. Na'á ne 'osi ului mo papitaiso 'i he taimi na'á ne 'uluaki fanongo ai ki hono malanga'i ange 'o e ongoongoleleí kiate ia 'e hono tokoua, ko Pa'ale P. Pālati, 'i ha uike 'e ono ki mu'a pea toki ma'u 'a e fakahā ko 'eni. Na'e ma'u 'a e fakahā ko 'eni 'i he 'api 'o Pita Uitemā, ko e Lahí.

10a Mātiu 3:1–3.

11a FFL Papitaisó.

12a 3 Nifai 27:13–22.

13a FFL Maká.

b Mātiu 16:16–19;

T&F 10:69–70.

14a Ko e 'uhinga ki he

vahē 20–22;

T&F 42:13.

15a T&F 20:41.

b FFL Nimá, Hilifaki 'o e.

c FFL Me'a-foaki 'o e

Laumālie Mā'oni'óní.

16a FFL Folofolá.

b 2 Tim. 3:16.

c Sione 6:63.

17a Mātiu 25:1–13.

FFL Tangata Ta'ané.

18a Fakahā 22:20.

FFL Hā'ele 'Anga Ua

Mai 'a Sisū Kalaisí.

1–4, ‘Oku hoko ‘a e kau tui faive-lengá ko e ngaahi foha ‘o e ‘Otuá tu’unga ‘i he Fakalelei; 5–9, ‘Oku hanga ‘e hono malanga ‘aki ‘o e ongoongolelei ‘o teuteu ‘a e hala ki he Hā’ele ‘Anga Uá; 10–12, ‘Oku fai ‘a e kikité ‘i he mālohi ‘o e Lau-mālie Mā’oni’oni.

EHOKU foha ko “Oasoni, ke ke tokanga pea fanongo mai mo vakai ki he me’a, te u lea ‘aki ‘e au ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá kiate koé, ‘io ko Sisū Kalaisi ko ho Huhu’í;

2 Ko e “maama mo e mo’ui ‘o e māmaní, ko e maama ‘oku ulo ‘i he po’ulí pea ‘oku ‘ikai ma’u ia ‘e he po’ulí;

3 ‘A ia na’á ne “ofa pehē ki māmani na’á ^bne ‘foaki ai ‘ene mo’ui ‘a’aná, koe’uhi ko kinautolu kotoa pē ‘e tuí te nau lava ‘o hoko ko e ngaahi “foha ‘o e ‘Otuá. Ko ia, ko hoku foha koe;

4 Pea ‘okú ke “monū’ia ko e me’a ‘i ho’o tuí;

5 Pea ‘okú ke monū’ia lahi ange koe’uhi ko ‘eku “ui koe ke ke malanga ‘aki ‘a ‘eku ongoongolelei—

6 Ke hiki hake ho le’ó ‘o hangē ko e le’o ‘o e talupite, ‘o fuoloa pea le’o lahi foki, pea “kalanga ‘aki ‘a e fakatomalá ki ha to’u

tangata anga-pikopiko mo paon-gata’a, ‘o teuteu ‘a e hā’ele’anga ‘o e ‘Eiki ki he’ene ^bhā’ele ‘anga ua maí.

7 He vakai, ko e mo’oni, ko e mo’oni, ‘oku ou pehē kiate koe, ‘oku vave mai ‘a e “taimi te u ha’u ai ‘i he ^b’ao mo e mālohi mo e fu’u nāunau lahi.

8 Pea ‘e hoko ko e fu’u ‘aho “lahi ia ‘i he taimi te u ha’u aí, koe’uhi he ‘e ^btetetete ‘a e ngaahi pule’anga kotoa pē.

9 Ka ‘i he te’eki ai ke hokosia ‘a e fu’u ‘aho lahi ko iá, ‘e fakapo’uli ‘a e la’aa, pea lilii ‘a e māhiná ‘o toto; pea ‘e fakafisi ‘a e ngaahi fetu’ú ke nau ulo, pea ‘e ngangana ‘a e ni’ihi, pea ‘oku tatali mai ‘a e ngaahi fu’u faka’auha lalahi ki he kau fai angahalá.

10 Ko ia, hiki hake ho le’ó pea ‘oua ‘e “ta’ofi, he kuo folofola ‘a e ‘Eiki ko e ‘Otuá; ko ia, ke ke kikite, pea ‘e fai ia ‘i he ^bmālohi ‘o e Laumālie Mā’oni’oni.

11 Pea kapau te ke faivelenga, vakai, ‘oku ou ‘iate koe kae ‘oua ke u ha’u—

12 Pea ko e mo’oni, ko e mo’oni, ‘oku ou pehē kiate koe, ‘oku ou ha’u vave. Ko au ko ho ‘Eiki pea mo ho Huhu’í. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

34 1a FFL Palati, ‘Oasoni.
2a Sione 1:1–5.
FFL Maama ‘o Kalaisi.
3a Sione 3:16; 15:13.
FFL ‘Ofá.
b FFL Huhu’í.
c FFL Fakalelei,
Fakalelei’í; Huhu’í
(‘Eiki’).
d Sione 1:9–12;

Loma 8:14, 16–17;
Mōse 6:64–68.
FFL Foha mo e
Ngaahi ‘Ofefine ‘o e
‘Otuá, Ngaahi.
4a Sione 20:29.
5a FFL Uí.
6a T&F 6:9.
b FFL Hā’ele ‘Anga Ua
Mai ‘a Sisū Kalaisi.

7a Fakahā 1:3.
b Luke 21:27.
8a Sioeli 2:11;
Malakai 4:5;
T&F 43:17–26.
FFL Hā’ele ‘Anga Ua
Mai ‘a Sisū Kalaisi.
b ‘Isaia 64:2.
10a ‘Isaia 58:1.
b 2 Pita 1:21.

VAHE 35

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitā mo Sitenei Likitoni, 'i Feietī pe ofi ki ai, 'i Niu 'Ioke, 'i Tīsema 1830 (History of the Church, 1:128–131). 'I he taimi ko 'enī, na'e lolotonga femo'uekina 'a e Palōfitā 'i he meimeī 'aho kotoa pē 'i hono liliu 'o e Tohi Tapū. Na'e kamata 'a e liliū 'i Sune 1830, pea na'e hoko 'a 'Ōliva Kautele mo Sione Uitemā ko e ongo tangata tohi. Ka koe'uhi ko hono ui kinaua ki ha ngaahi fatongia kehē, na'e ui ai 'a Sitenei Likitoni 'i ha fekau fakalangi ke ne hoko ko e tangata tohi 'a e Palōfitā 'i he ngāue ko 'enī (vakai ki he veesi 20). Na'e tohi 'e he Palōfitā 'o hoko ko ha talamu'aki ki he'ene lekooti 'o e fakahā ko 'enī 'o pehē: "Na'e ha'u 'a Sitenei Likitoni [mei 'Ohaiō] 'i Tīsema ke fehu'i ki he 'Eikī, pea na'e ha'u mo ia 'a 'Etuete Pātīlisi. . . . Na'e hili ha ki'i taimi si'i mei he a'u mai 'a e ongo tangata ko 'enī, na'e folofola mai 'a e 'Eikī'" (History of the Church, 1:128).

1–2, Ko e founa 'oku hoko ai 'a e tangatā ko e ngaahi foha 'o e 'Otuā; 3–7, 'Oku ui 'a Sitenei Likitoni ke fai papitaiso mo foaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni; 8–12, 'Oku fakahā mai 'a e ngaahi faka'ilongā mo e ngaahi manā 'i he tui; 13–16, 'E hangā 'e he kau tamaio'eiki 'a e 'Eikī 'o hāha 'a e ngaahi pulē'angā 'i he mālohi 'o e Laumālie; 17–19, 'Oku ma'u 'e Siosefa Sāmīta 'a e ngaahi kī 'o e ngaahi me'a lilō; 20–21, 'E matu'uaki 'e he kakai filī 'a e 'aho 'o e hā'ele mai 'a e 'Eikī; 22–27, 'E fakamo'ui 'a 'Isileli.

FANONGO ki he le'o 'o e "Eikī ko ho 'Otuā, 'io' 'a e b'Ālifā mo e 'Ōmekā, ko e kamata'angā mo e ngata'angā, 'a ia ko hono hā'ele'angā 'oku tatau ai pē 'o ta'engata, 'oku tatau 'i he 'aho nī 'o hangē ko e 'aneafi, pea ta'engata.

2 Ko au Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo

'o e 'Otuā, 'a ia na'e "kalusefai koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e māmanī, 'io 'a kinautolu kotoa pē 'e tui ki hoku hingoā, koe'uhi ke nau lava 'o hoko ko e ngaahi "foha 'o e 'Otuā, 'io 'o "taha pē 'iate au 'o hangē 'oku ou "taha pē 'i he Tamaī, pea hangē 'oku taha pē 'a e Tamaī 'iate au, koe'uhi ke tau taha pē.

3 Vakai, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē ki he'eku tamaio'eiki ko Sitenei, kuó u vakai kiate koe mo ho'o ngaahi ngāue. Kuó u fanongo ki ho'o ngaahi lotú, mo teuteu'i koe ki ha ngāue lahi ange.

4 'Okú ke monū'ia, he te ke fai 'a e ngaahi me'a lalahi. Vakai, na'e fekau'i atu koe, 'io 'o hangē ko "Sioné, ke teuteu 'a e hala ki mu'a 'iate au, pea ki mu'a 'ia b'Ilaisiā 'a ia 'e ha'u, pea 'oku 'ikai te ke 'ilo'ia.

35 1a FFL 'Eikī.

b Fakahā 1:8.

FFL 'Ālifā mo e 'Ōmekā.

c 1 Nifai 10:19; T&F 3:2.

d Hepelū 13:8;

T&F 38:1–4; 39:1–3.

2a FFL Kalusefai.

b T&F 20:25; 45:5, 8.

c FFL Foha mo e Ngaahi 'Ofefine 'o e 'Otuā, Ngaahi.

d Sione 17:20–23.

FFL Uoungatahá.

e FFL 'Otuā.

4a Malakai 3:1;

Mātiu 11:10;

1 Nifai 11:27;

T&F 84:27–28.

b 3 Nifai 25:5–6;

T&F 2:1; 110:13–15.

5 Na‘á ke fai papitaiso ‘aki ‘a e vai ki he fakatomalá, ka na‘e ‘ikai te nau “ma‘u ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní;

6 Ka ‘oku ou fai ‘eni kiate koe ha fakau, te ke fai “papitaiso ‘aki ‘a e vai, pea te nau ma‘u ‘a e ^bLaumālie Mā‘oni‘oní ‘i he hili-faki ‘o e ‘nimá, ‘io ‘o hangē ko e kau ‘aposetolo ‘i mu‘á.

7 Pea ‘e hoko ‘o pehē, ‘e ‘i ai ha ngāue lahi ‘i he fonuá, ‘io ‘i he lotolotonga ‘o e kau “Senitailé, koe‘uhi he ‘e fakahā ‘a ‘enau valé mo e ngaahi anga-fakalieliá ‘i he ‘ao ‘o e kakai kotoa pē.

8 He ko e ‘Otuá au, pea kuo ‘ikai ke “fakanounou‘i ‘a hoku nimá; pea te u fakahā ‘a e ngaahi ^bmana, ngaahi ‘faka‘ilonga, mo e ngaahi me‘a fakafofo, kiate kinautolu kotoa pē ‘oku ^dtui ki hoku hingoá.

9 Pea ‘ilonga ‘a kinautolu ‘e kole ia ‘i hoku hingoá ‘i he ^atui, te nau ^bkapusi ‘a e kau ^ctēvolo; te nau ^dfakamo‘ui ‘a e mahakí; te nau faka‘aaki ‘a e kuí, pea mo e tulí ke fanongo, pea fakalea‘i ‘a e noá mo e pipikí ke ‘eve‘eva.

10 Pea ‘e vave mai ‘a e taimi ‘e fakahā atu ai ‘a e ngaahi fu‘u me‘a lalahi ki he fānau ‘a e tangatá;

11 Ka ‘o ka “‘ikai ha tui ‘e ‘ikai fakahā atu ha me‘a tuku kehe pē ‘a e ngaahi ^bfaka‘auha ki ‘Pāpilone, ‘a ia kuó ne ngaohi ‘a e ngaahi pule‘anga kotoa pē ke inu ‘i he uaine ‘o e houhau ‘o ‘ene ^dfe‘auakí.

12 Pea ‘oku “‘ikai ha taha ‘oku faillelei tuku kehe pē ‘a kinautolu ‘oku nau teuteu ke tali ‘a e kakato ‘o ‘eku ongoongolelei, ‘a ia kuó u fekau‘i atu ki he to‘u tangatá ni.

13 Ko ia, ‘oku ou ui ki he ngaahi me‘a “vaivai ‘o e māmaní, ‘a kinautolu ‘oku ^bta‘eako mo fehi‘anekina‘í, ke nau haha ‘a e ngaahi pule‘angá ‘aki ‘a e mālohi ‘o hoku Laumālié;

14 Pea ‘e hoko ‘a honau nimá ko hoku nima, pea te u hoko ko honau ^apā mo e fakaū; pea te u nono‘o ‘a honau kongalotó, pea te nau tau ngali tangata ma‘aku; pea ‘e ‘i honau lalo va‘e ‘a honau ngaahi ^bfilí; pea te u tuku ke ^ctō ‘a e heletaá ma‘anautolu, pea te u malu‘i ‘a kinautolu ‘aki ‘a e ^dafi ‘o ‘eku ‘itá.

15 Pea ‘e malanga ‘aki ‘a e ongoongolelei ki he “masivá mo e ^bangamaluú, pea te nau ‘amanaki atu ki he taimi ‘o ‘eku ha‘ú, he ‘oku ^dofi mai ia —

16 Pea te nau ‘ilo‘i ‘a e lea faka-

5a Ngāue 19:1–6.

6a FFL Papitaisó.

b FFL Me‘a-foaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní.

c FFL Nimá, Hilifakí ‘o e.

7a FFL Senitailé, Kau.

8a ‘Īsaia 50:2; 59:1.

b FFL Maná.

c FFL Faka‘ilongá.

d FFL Tuí.

9a FFL Tuí.

b Ma‘ake 16:17.

c Ma‘ake 1:21–45.

d FFL Fakamo‘ui Mahakí, Ngaahi.

11a T&F 63:11–12.

b T&F 5:19–20.

c FFL Pēpeli, Pāpilone.

d Fakahā 18:2–4.

12a Loma 3:10–12; T&F 33:4; 38:10–11; 84:49.

13a 1 Kol. 1:27;

T&F 1:19–23; 124:1.

b Ngāue 4:13.

14a 2 Sam. 22:2–3.

b T&F 98:34–38.

c T&F 1:13–14.

d T&F 128:24.

15a Mātiu 11:5.

b FFL Angamalū.

c 2 Pita 3:10–13; T&F 39:23; 45:39;

Mōsese 7:62.

d T&F 63:53.

tātā 'o e 'akau ko e "fikí, he na'a mo e taimí ni kuo ofi mai 'a e fa'ahita'u māfaná.

17 Pea kuó u fekau'i atu hono "kakato 'o 'eku ongoongolelei 'i he nima 'o 'eku tamaio'eiki ko ^bSiosefá; pea kuó u tāpuaki'i ia 'i he'ene vaivai;

18 Pea kuó u 'oange kiate ia 'a e ngaahi "kī 'o e me'a lilo 'o e ngaahi me'a ko ia kuo ^bfakama'ú, 'io 'a e ngaahi me'a na'e 'i ai talu mei hono 'ai 'a e 'tu'unga 'o e māmaní, pea mo e ngaahi me'a 'e hoko maí 'o fai atu mei he taimí ni 'o a'u ki he taimi 'o 'eku ha'ú, 'o kapau te ne nofo ma'u 'iate au, pea ka 'ikai, te u foku-tu'u ha taha kehe 'o fetongi ia.

19 Ko ia, ke ke tokanga'i ia ke 'oua na'a vaivai 'ene tuí, pea 'e foaki mai ia 'e he ^aFakafiemālié, 'a e ^bLaumālie Mā'oni'oní, 'a ia 'okú ne 'ilo'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

20 Pea 'oku ou tuku ha fekau kiate koe — ke ke ^atohi ma'ana; pea 'e foaki 'a e ngaahi folofolá, 'o hangē ko ia 'oku 'i hoku fatafata 'o'okú, ki hono fakamo'ui'i 'o hoku ^bkakai fili 'o'okú;

21 He te nau fanongo ki hoku "le'ó, pea te nau mamata kiate au, pea 'e 'ikai te nau mohe, pea te nau ^bkātaki'i 'a e 'aho 'o 'eku 'ha'ú; he 'e fakama'a 'a kinautolu, 'o hangē ko 'eku ^ama'a 'a'akú.

22 Pea ko 'eni 'oku ou pehē kiate "koe, ke ke nofo mo ia, pea te ne fononga fakataha mo koe; 'oua 'e li'aki ia, pea ko e mo'oni kuo pau ke fakamo'oni'i 'a e ngaahi me'a ni.

23 Pea "fakatatau ki he 'ikai te mo tohí, vakai, 'e tuku kiate ia ke ne kikite; pea te ke malanga 'aki 'eku ongoongolelei pea lau ^bmei he kau palōfita mā'oni'oní ke fakamo'oni'i 'aki 'ene ngaahi leá, 'o fakatatau ki hono foaki kiate ia.

24 "Tauhi 'a e ngaahi fekau mo e ngaahi fuakava kotoa pē 'okú mo ha'isia aí; pea te u pule ke ^bngalulululu 'a e ngaahi langí koe'uhi ko ho'omo lelei, pea 'e tetetete 'a "Sētane pea 'e ^afiefia 'a Saione 'i he funga 'o e ngaahi mo'ungá pea tupulekina;

25 Pea 'e ^afakamo'ui 'a ^b'Isileli 'i he taimi 'oku ou loto ki aí; pea

16a Mātiu 24:32;
T&F 45:36–38;
SS—M 1:38.
FFL Faka'ilonga 'o e
Ngaahi Kuongá,
Ngaahi.
17a T&F 42:12.
b T&F 135:3.
18a T&F 84:19.
b Taniela 12:9;
Mātiu 13:35;
2 Nifai 27:10–11;
'Eta 4:4–7;
SS—H 1:65.
c T&F 128:18.
19a Sione 14:16, 26; 15:26.

FFL Fakafiemālié.
b FFL Laumālie
Mā'oni'oní.
20a Na'e lolotonga fai 'e
he Palōfitá 'i he taimi
ko 'eni hano liliu 'o e
Tohi Tapú 'i he
fakahā, pea na'e ui 'a
Sitenei Likitoni ko
'ene tangata tohi.
b FFL Kakai Filí.
21a Sioeli 2:11;
T&F 43:17–25; 88:90;
133:50–51.
b Malakai 3:2–3.
c FFL Hā'ele 'Anga Ua

Mai 'a Sisū Kalaisí.
d FFL Haohaoá.
22a T&F 100:9–11.
23a FK ko e taimi pē na'e
'ikai kau ai 'a Sitenei
Likitoni ki he hiki
tohi.
b FK ko e ngaahi
folofolá.
24a T&F 103:7.
b T&F 21:6.
c 1 Nifai 22:26.
d FFL Fiefiá.
25a 'Īsai 45:17;
1 Nifai 19:15–16; 22:12.
b FFL 'Isileli.

‘e tatakī ‘a kinautolu ‘i he ngaahi
‘kī kuó u foakí, pea ‘e ‘ikai toe
veuveuki ‘a kinautolu.

26 Hiki hake homo lotó pea
fiefia, ‘oku ofi mai homo “huhu’í,

27 ‘Oua te mou ilifia, ‘e ki’i tā-
kanga tokosi’i, ‘oku ‘omoutolu
‘a e “pule’angá kae ‘oua ke u
ha’u. Vakai ‘oku ou ^bha’u vave.
‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 36

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia ‘Etuatē Pātīlisi, ofi ki Feietī, ‘i Niu ‘Ioke, ‘i Tīsema 1830 (History of the Church, 1:131). (Vakai ki he ‘ulu’i fakamatala ki he vahe 35.) Na’e pehē ‘e he Palōfitá ‘oku hoko ‘a ‘Etuatē Pātīlisi “ko ha sīpinga ‘o e lotu mateaki mo’oní, pea ko e taha ‘o e kakai tu’u-ki-mu’a taha ‘a e ‘Eikí” (History of the Church, 1:128).

1–3, ‘Oku hilifaki ‘e he ‘Eikí ‘a
hono to’ukupú kia ‘Etuatē Pātīlisi
‘i he nima ‘o Sitenei Likitoní; 4–8,
Ko e tangata kotoa pē ‘okú ne ma’u
‘a e ongoongoleléi mo e lakanga
fakataula’eikí ‘e ui ia ke ‘alu atu ‘o
malanga.

OKU folofola peheni ‘e he
‘Eikí ko e ‘Otuá, ‘a e Toko-
taha “Māfimafi ‘o ‘Isilelí: Vakai,
‘oku ou pehē kiate koe, ‘a
‘eku tamaio’eiki ko ^b‘Etuaté,
‘okú ke monū’ia, pea kuo faka-
molemole’i ‘a ho’o ngaahi
angahalá kiate koe, pea ‘oku ui
koe ke malanga’aki ‘eku ongo-
ongoleléi ‘o hangē ko e le’o ‘o
e talupite;

2 Pea te u hilifaki hoku “nimá
kiate koe ‘i he nima ‘o ‘eku
tamaio’eiki ko Sitenei Likitoní,
pea te ke ma’u hoku Laumālié,
ko e Laumālie Mā’oni’oni, ‘a ia
ko e ^bFakafiemālié, ‘a ia te ne

ako’i koe ‘i he ngaahi me’a ‘faka-
melino ‘o e pulse’angá;

3 Pea ke ke fakahā ia ‘aki ‘a e
le’o lahi, ‘o pehē: Hōsana, ke
monū’ia ‘a e huafa ‘o e ‘Otua
fungani mā’olunga tahá.

4 Pea ko ‘eni, ko e uí ni pea mo
e fekaú ni ‘oku ou fai kiate koe
‘o kau ki he kakai kotoa pē—

5 Ko kinautolu kotoa pē ‘e
ha’u ki he’eku ongo tamaio’eiki
ko Sitenei Likitoní mo Siosefa
Sāmita, ko e Si’í, ‘o fua hake ‘a e
lakangá ni mo e fekaú ni, ‘e
“fakanofa mo fekau’i atu ‘a ki-
nautolu ke ^bmalanga ‘aki ‘a e
ongongolelei ta’engatá ‘i he
ngaahi pulse’angá—

6 ‘O kalanga ‘aki ‘a e faka-
tomalá, ‘o pehē: Mou “fakahaofi
‘a kimoutolu mei he to’u tangata
angakoví ni, pea ha’u ki tu’a
mei he afí, ‘o fehi’a foki ki he
ngaahi ^bkofu kuo likoliko’i ‘aki
‘a e kakanó.

25c FFL Kī ‘o e Lakanga
Fakataula’eikí,
Ngaahi.

26a Luke 21:28.

27a FFL Pule’anga ‘o e
‘Otuá pe Pule’anga
‘o e Langí.

b Fakahā 22:20.

36 1a FFL Sihova; Sīsū
Kalaisi.

b T&F 41:9–11.

2a FFL Nimá, Hilifaki ‘o e.

b FFL Fakafiemālié;
Laumālie Mā’oni’oni.

c T&F 42:61.

5a T&F 63:57.
FFL Fakanofó.

b FFL Malangá.

6a Ngāue 2:40.

b Sute 1:23.

7 Pea 'e fai 'a e fekaú ni ki he kau mātu'a 'o hoku siasí, ko e tangata kotoa pē 'e tali ia 'aki 'a e loto-ma'á, 'e ngofua ke fakanofu ia mo fekau'i atu ia, 'o hangē ko ia kuó u lea'akí.

8 Ko Sīsū Kalaisi au, ko e 'Alo 'o e 'Otuá; ko ia, ke mou nono'ó homou kongalotó, pea te u ha'u fakafokifā ki hoku "temipalé. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 37

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá mo Sitenei Likitoni, ofi ki Feietí, 'i Niu 'Ioke, 'i Tīsema 1830 (History of the Church, 1:139). 'Oku fai mai heni 'a e 'uluaki fekau 'o kau ki ha tānaki 'i he kuonga ko 'ení.

1–4, 'Oku ui 'a e Kāingalotú ke nau fakataha ki 'Ohaiō.

VAKAI, 'oku ou pehē kiate kimoua, 'oku 'ikai 'aonga kiate au ke mo toe "liliu lea kae 'oua ke mo 'alu ki 'Ohaiō, pea 'oku fai 'ení koe'uhi ko e filí pea mo ho'omo leleí.

2 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoua ke 'oua na'á mo 'alu kae 'oua kuó mo malanga 'aki 'eku ongoongoleleí 'i he ngaahi potu ko iá, mo fakamā-

lohi'i 'a e siasí 'i ha feitu'u pē 'oku 'i ai ia, kae tautautefito ki "Kolesivili; he vakai, 'oku nau lotu kiate au 'i he tui lahi.

3 Pea ko e tahá, 'oku ou fai ha fekau ki he siasí, 'oku 'aonga kiate au ke nau fakataha hifo "ki he 'Ohaiō, ki he taimi 'e foki mai ai 'a 'eku tamaio'eiki ko 'Ōliva Kautelé kiate kinautolu.

4 Vakai, ko 'eni 'a e potó, pea tuku ke "filí 'e he tangata taki taha ma'ana kae 'oua ke u ha'u. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 38

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Feietí, 'i Niu 'Ioke, 'i he 'aho 2 Sānuáli 1831 (History of the Church, 1:140–143). Na'e hoko 'eni 'i ha konifelenisi 'a e Siasí.

1–6, Na'e fakatupu 'e Kalaisi 'a e ngaahi me'a kotoa pē; 7–8, 'Okú ne 'afio 'i he lolotonga 'o hono Kāingalotú, 'a ia 'e vave ha'anau mamata kiate ia; 9–12, 'Oku 'uli 'a e kakano kotoa pē 'i hono 'aó; 13–22, Kuó ne ta'ofi ha fonua 'o e tala'ofá ma'a hono Kāingalotú 'i he mo'uí ni mo

e ta'engatá; 23–27, 'Oku fekau ki he Kāingalotú ke nau taha pea ke nau fe'ofa'aki 'o taau mo e ngaahi tokoua; 28–29, 'Oku kikite'i 'a e ngaahi tau; 30–33, 'E foaki mai ki he Kāingalotú 'a e mālohi mei 'olunga pea ke nau 'alu atu 'i he ngaahi pule'anga kotoa pē; 34–42, 'Oku fekau ki he

8a Malakai 3:1.

37 1a FK na'e lolotonga fai hono liliu 'o e Tohi

Tapú.

2a T&F 24:3; 26:1.

3a FK ko e siteiti 'Ohaiō.

T&F 38:31–32.

4a FFL Tau'atāina ke Filí.

Siasí ke nau tokanga'i honau kau masiva mo faingata'a'ia, pea kumi ki he ngaahi koloa 'o e ta'engata.

OKU folofola pehē 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá, 'a ia ko Sisū Kalaisi, ko e "Ko Au Lahí, ko e 'Ālifá mo e 'Ōmeká, ko e ^bkamata'angá mo e ngata'angá, ko ia ia na'á ne mamata hifo ki he fu'u 'atá 'o e ta'engatá pea mo e fu'u 'tokolahi 'o e kau selafimi 'o e langí, 'i he ^ate'eki ai ke "ngaohi 'a e māmaní;

2 'A ia 'okú ne "ilo'i 'a e ngaahi me'a ^bkotoa pē, he 'oku hā mai 'a e Me'a kotoa pē ki hoku matá;

3 Ko au ia na'e leá, pea na'e "ngaohi 'a e māmaní, pea na'e tupu 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'iate au.

4 Ko au ia 'a ia na'e 'ave 'a e "Saione 'o 'Inoké ki hoku atafata 'o'okú; pea ko e mo'oni, 'oku ou pehē, 'io mo kinautolu kotoa pē kuo nau ^btui ki hoku hingoá, he ko Kalaisi au, pea 'i hoku hingoa 'o'okú, pea 'i he mālohi 'o e "toto kuó u lilingí, kuó u taukapo'i 'a kinautolu 'i he 'ao 'o e Tamaí.

5 Kae vakai, ko e toenga 'o e kau "fai angahalá kuó u tuku 'i he ngaahi ^bsēini 'o e fakapo'ulí

kae 'oua ke hokosia 'a e "fakamaau 'o e fu'u 'aho lahi, 'a ia 'e hoko mai 'i he ngata'anga 'o e māmaní;

6 Pea 'e pehē pē 'eku pule ke ta'ofi 'a e kau fai angahala 'a ia 'e 'ikai te nau fanongo ki hoku le'ó kae fakafefeka honau lotó, pea ko e mala'ia, mala'ia, mala'ia 'a honau iku'angá.

7 Kae vakai, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'oku mamata hoku "matá kiate kimoutolu. 'Oku ou 'i homou ^blotolotongá pea 'oku 'ikai te mou lava 'o mamata kiate au;

8 Ka 'e vave mai 'a e 'aho te mou "mamata ai kiate au, 'o 'ilo'i 'oku ou 'i ai; he 'e toe sí'i pē pea 'e mavaeua 'a e veili 'o e fakapo'ulí, pea ko ia ia kuo 'ikai ke ^bfakama'á 'e 'ikai te ne "kātaki'i 'a e 'ahó.

9 Ko ia, nono'o homou kongalotó pea mou teuteu. Vakai, 'oku 'omoutolu 'a e "pule'angá, pea 'e 'ikai ke ikuna 'e he filí.

10 Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku mou "ma'a, kae 'ikai ko hono kotoa; pea 'oku 'ikai mo ha ni'ihí kehe 'oku ou ^bfiemālie ai;

38 1a FFL KO AU.

b Fakahā 1:8.

c T&F 45:1.

d FFL Mo'ui 'i he Maama Fakalaumālié.

e Same 90:2.

2a T&F 88:41;

Mōse 1:35.

FFL 'Afio'i 'a e Me'a

Kotoa pē.

b LFkt. 5:21;

2 Nifai 9:20.

3a Same 33:6–9.

FFL Fakatupú.

4a T&F 45:11–14;

76:66–67; 84:99–100;

Mōse 7:18–21.

LSS, Sēnesi 14:25–40.

FFL Saioné.

b T&F 20:25; 35:2; 45:3–5.

c FFL Fakalelei,

Fakalelei'í.

5a FFL Ta'e-mā'oni'oní.

b 2 Pita 2:4; Sute 1:6.

FFL Helí.

c FFL Fakamaau

Faka'osí.

7a T&F 1:1.

b T&F 6:32; 29:5.

8a Fakahā 22:4–5.

FFL Hā'ele 'Anga Ua

Mai 'a Sisū Kalaisí.

b FFL Haohaoá.

c Malakai 3:2.

9a Luke 6:20.

FFL Pule'anga 'o e

'Otuá pe Pule'anga

'o e Langí.

10a FFL Ma'a mo e

Ta'ema'á.

b T&F 1:30.

11 He kuo fakalielia 'a e "kano kotoa pē 'i hoku 'aó; pea 'oku mafola 'a e ngaahi mālohi 'o e ^bfakapo'ulí 'i he māmaní, 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá, 'i he 'ao 'o hono kotoa 'o e fu'u tokolahi ta'efa'alaua 'o e langí—

12 'A ia 'oku fakatupu 'a e pule 'a e lōngonoá, pea 'oku "mamahi hono kotoa 'o e ta'engatá, pea 'oku tatali 'a e kau ^b'āngeló ki he fekau mamafa ke "tu'usi hifo 'a e māmaní, ke tānaki 'a e ngaahi ^ateá koe'uhi ke "tutu ia; pea vakai, 'oku kau fakataha 'a e filí.

13 Pea ko 'eni, 'oku ou fakahā kiate kimoutolu ha me'a lilo, ha me'a 'oku fai 'i he ngaahi loki lilo, koe'uhi ke fakahoko ai homou "faka'auhá 'o ka hokosia hono taimí, pea na'e 'ikai te mou 'ilo'i ia;

14 Ka ko 'eni 'oku ou tala ia kiate kimoutolu, pea 'oku mou monū'ia, 'o 'ikai koe'uhi ko ho'omou angahalá, pe ko homou loto-ta'etuí; he ko e mo'oni 'oku 'i ai hamou ni'ihi 'oku halaia 'i hoku 'aó, ka te u 'alo'ofa ki homou vaivaí.

15 Ko ia, ke mou ^amālohi 'o fai atu mei heni; 'oua 'e ^bmanavahē, he 'oku 'omoutolu 'a e pule'angá.

16 Pea 'oku ou fai kiate kimoutolu 'a e fekau, koe'uhi ko homou fakamo'uí, he kuó u fa-

nongo ki ho'omou ngaahi lotú, pea kuo lāunga 'a e kau ^amasivá 'i hoku 'aó, pea kuó u fakatupu 'a e kau ^bkoloa'ia, pea 'oku 'a'aku 'a e kakano kotoa pē, pea 'oku 'ikai te u 'filifilimānako.

17 Pea kuó u ngaohi 'a e māmaní ke koloa'ia, pea vakai ko hoku "tu'unga va'é ia, ko ia, te u toe tu'u 'i hono fungá.

18 Pea 'oku ou 'oatu pea u loto ke foaki kiate kimoutolu 'a e ngaahi koloa lahi ange, 'io 'a e fonua 'o e tala'ofá, 'a e fonua 'oku mahutafea 'i he hu'ahuhu mo e hone, 'a ia 'e 'ikai ke 'i ai ha fakamala'ia 'o ka ha'u 'a e 'Eiki;

19 Pea te u foaki ia kiate kimoutolu ke hoko ko e fonua 'o homou tofi'á, 'o kapau te mou kumi ki ai 'aki homou lotó kotoa.

20 Pea 'e hoko 'eni ko 'eku fua-kava mo kimoutolu, te mou ma'u ia ke hoko ko e fonua 'o homou tofi'á, pea mo e "tofi'a 'o ho'omou fānau 'o ta'engata, lolotonga 'a e kei tu'u 'a e māmaní, pea te mou toe ma'u ia 'i he ta'engatá, pea 'e 'ikai toe mole atu.

21 Ka, ko e mo'oni 'oku ou pehē kite kimoutolu 'e hokosia 'a e taimi 'e 'ikai ke 'i ai hamou tu'i pe pule, he te u hoko au ko homou "tu'í pea tokanga'i 'a kimoutolu.

22 Ko ia, fanongo ki hoku le'ó pea ^amuimui 'iate au, pea te

11a 'Īsaia 1:3–4;
T&F 33:4.

b Maika 3:6;
T&F 112:23;
Mōsese 7:61–62.

12a Mōsese 7:41.

b T&F 86:3–7.

c FFL Utu-ta'ú.

d T&F 88:94; 101:65–66.

e Mātiu 13:30.

13a T&F 5:32–33.

15a FFL Loto-to'á.

b FFL Manavahē—
Manavahē ki he
Tangatá.

16a Mōsaia 4:16–18.

b 1 Sam. 2:7.

c Ngāue 10:34;

Molonai 8:11–12;

T&F 1:34–35.

17a 1 Nifai 17:39;

'Ēpa. 2:7.

20a T&F 45:58.

21a Sāk. 14:9;

2 Nifai 10:14;

'Alamā 5:50.

22a Sione 10:27.

mou hoko ko ha kakai ^btau‘atā-ina, pea ‘e ‘ikai ke ‘i ai ha’amou ngaahi lao ka ko ‘eku ngaahi fonó pē ‘o kau ka ha‘u, he ko au ko homou “tokotaha foaki fonó, pea ko e hā ha me‘a te ne lava ‘o ta’ofi ‘a hoku nimá?

23 Ka, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, mou “feako‘i-‘aki ‘iate kimoutolu, ‘o fakatautu ki he lakanga kuó u fakanofa ‘a kimoutolu ki aí;

24 Pea tuku ke “ofa ‘a e tangata kotoa pē ki hono tokouá ‘o hangē pē ko iá, pea ngāue ‘i he ^bangama‘a mo e ‘mā’oni’oni ‘i hoku ‘aó.

25 Pea ko e tahá ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke ‘ofa ‘a e tangata kotoa pē ki hono tokouá ‘o hangē pē ko iá.

26 He ko hai ha tangata ‘iate kimoutolu ‘oku ‘i ai hano ngaahi foha ‘e toko hongofulu mā ua, pea ‘oku ‘ikai te ne filifilimā-nako kiate kinautolu, pea ‘oku nau tauhi kiate ia ‘i he loto-talangaofua, peá ne pehē ki he tokotaha: Ke ke kofu koe ‘aki ‘a e ngaahi pulupulu ‘o nofo hifo ‘i heni; pea ki he tokotaha: Ke ke kofu koe ‘aki ‘a e ngaahi kofu mahaehae ‘o nofo hifo ‘i hena-peá ne mamata ki hono ngaahi fohá ‘o ne pehē, ‘oku ou angatonu?

27 Vakai, kuó u foaki ‘eni kiate kimoutolu ko ha lea fakatātā,

pea ‘oku hangē pē ko aú. ‘Oku ou pehē kiate kimoutolu, ke mou taha pē; pea kapau ‘oku ‘ikai te mou “taha, ‘oku ‘ikai ‘a’aku ‘a kimoutolu.

28 Pea ko e tahá, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu ‘oku kumi ‘a e fili ‘i he ngaahi potu liló ki ho’omou “mo’uí.

29 ‘Oku mou fanongo ki he ngaahi “tau ‘i he ngaahi fonua mama’ó, pea ‘oku mou pehē ‘e vavé ni ha hoko ha ngaahi fu‘u tau lalahi ‘i he ngaahi fonua mama’ó, ka ‘oku ‘ikai te mou ‘ilo’i ‘a e loto ‘o e kakai ‘i homou fonua ‘omoutolú.

30 ‘Oku ou tala ‘a e ngaahi me‘á ni kiate kimoutolu koe’uhi ko ho’omou ngaahi lotú; ko ia, ke mou “mata’ikoloa ‘aki ‘a e ^bpotó ‘i homou lotó, telia na’a fakahā ‘e he fai angahala ‘a e tangatá ‘a e ngaahi me‘á ni kiate kimoutolu ‘aki ‘enau fai angahalá, ‘i ha founga ‘e lea ki homou telingá ‘i ha le’o lahi ange ‘i he le’o te ne lulululu’i ‘a e māmaní; ka ‘o kapau te mou mateuteu, ‘e ‘ikai te mou manavahē.

31 Pea koe’uhi ke mou hao mei he mālohi ‘o e filí, pea tānaki fakataha ‘a kimoutolu kiate au ko ha kakai mā’oni’oni, ta’e-‘i ai ha “ila pea ta’ehalaia —

32 Ko ia, ko hono ‘uhinga ‘eni na’á ku fai ai ‘a e fekau kiate kimoutolu ke mou ‘alu ki

22b FFL Sīsū Kalaisi—
Pule ‘a Kalaisi ‘i he
Nofu Tu’í.
c ‘Īsaia 33:22;
Maika 4:2; T&F 45:59.
23a T&F 88:77–79, 118, 122.
FFL Ako’í.
24a Teut. 17:20; 1 Kol. 4:6.

b T&F 46:33.
FFL Angama’á.
c FFL Mā’oni’oni.
27a Sione 17:21–23;
1 Kol. 1:10;
‘Efesō 4:11–14;
3 Nifai 11:28–30;
Mōsese 7:18.

FFL Uouongatahá.
28a T&F 5:33; 38:13.
29a T&F 45:26, 63; 87:1–5;
130:12.
30a SS—M 1:37.
b FFL Potó.
31a 2 Pita 3:14.

^a“Ohaioó; pea te u ‘oatu ai kiate kimoutolu ‘a ‘eku ^bfonó; pea ‘e ‘fakakoloa’ia’i ai ‘a kimoutolu ‘aki ‘a e mālohi mei ‘olunga;

33 Pea ‘e ‘alu atu mei ai, ‘a kinautolu kotoa pē te u loto ki ai ki he lotolotonga ‘o e ngaahi pule-‘anga ^akotoa pē, pea ‘e fakahā kiate kinautolu ‘a e me‘a ke nau fai; he ‘oku ‘i ai ha ngāue lahi ‘a‘aku kuo teuteu, koe‘uhi he ‘e ^bfakamo‘ui ‘a ‘Isileli, pea te u tataki ‘a kinautolu ki he feitu‘u kotoa pē te u loto ki ai, pea ‘e ‘ikai ‘ta‘ofi ‘e ha mālohi ‘a hoku nimá.

34 Pea ko ‘eni, ‘oku ou tuku ki he siasi ‘i he ngaahi feitu‘u ko ‘ení ha fekau, ke fili ha kau tangata ‘e ni‘ihi ‘iate kinautolu, pea ke fili ‘a kinautolu ‘e he ^ale‘o ‘o e siasi;

35 Pea ke nau tokanga’i ‘a e masivá mo e faingata‘a’iá, pea ^atokoni’i ‘a kitautolu koe‘uhi ke ‘oua te nau faingata‘a’ia; pea fekau’i atu ‘a kinautolu ki he feitu‘u kuó u fekau kiate kinautolú;

36 Pea ‘e hoko ‘eni ko ‘enau ngāué, ke pule’i ‘a e ngaahi me‘a ‘oku kau ki he koloa ‘a e siasi ni.

37 Pea ko kinautolu ‘oku ‘i ai ‘enau ngaahi faama ‘a ia ‘oku ‘ikai lava ke fakatau atú, tuku ke nau tuku ia pe nō atu ‘a e ngaahi fāmá ‘o fakatautu ki he me‘a ‘oku hā ngali lelei kiate kinautolú.

38 Tokanga ke tauhi ma‘u ‘a e

ngaahi me‘a kotoa pē; pea ‘o ka ^afakakoloa’i ‘a e tangatá ‘aki ‘a e mālohi mei ‘olunga mo fekau’i atu ‘a kinautolu, ‘e tñaki fakataha mai ‘a e ngaahi me‘a ni kotoa pē ki he loto siasi.

39 Pea kapau te mou kumi ki he ngaahi ^akoloa ‘a ia ko e finangalo ‘o e Tamaí ke foaki kiate kimoutolú, te mou hoko ko e kakai koloa’ia taha ‘i he kakai kotoa pē, he te mou ma‘u ‘a e ngaahi koloa ‘o e ta‘engatá; pea ‘oku ‘a‘aku ‘a e ngaahi ^bkoloa ‘o e māmaní ke foaki; kae vakai telia ‘a e ‘loto-híkisiá, telia na‘a mou hoko ‘o tatau mo e kau ^aNifai ‘o e kuonga mu‘á.

40 Pea ko e tahá, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku ou fai kiate kimoutolu ha fekau, ke ‘alu atu ‘a e tangata kotoa pē, ‘a e kaumā-tu‘á, taula‘eikí, akonakí mo e kā-ingalotú foki, ‘o ngāue ‘aki hono tūkuingatá, ‘i he ngāue ‘a hono ^animá, ke teuteu’i mo fakahoko ‘a e ngaahi me‘a ‘a ia kuó u fekaú.

41 Pea tuku ke hoko ho‘omou ngaahi ^amalangá ko e le‘o ^bfakatokangá, ko e tangata taki taha ki hono kaungā‘apí, ‘i he angavaivai pea mo e angamalū.

42 Pea ke mou ‘alu ^aatu mei he lotolotonga ‘o e kau fai angahalá. Fakahaofi ‘a kimoutolu. Ke ma‘a ‘a kimoutolu ‘oku fua ‘a e ngaahi ipu ‘a e ‘Eikí. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

32a T&F 37:3.

b T&F 42.

c Luke 24:49;

T&F 39:15; 95:8;
110:9–10.

33a FFL Ngāue

Fakafaifekauí.

b ‘Īsaia 45:17;

Sele. 30:10;

T&F 136:22.

c Taniela 4:35.

34a FFL Felototaha‘akí.

35a FFL Uelofeá.

38a FFL ‘Enitaumení.

39a Sēkope 2:17–19;

T&F 11:7.

b Hakeai 2:8.

c FFL Loto-híkisiá.

d Molonai 8:27.

40a 1 Kol. 4:12.

41a FFL Malangá.

b FFL Fakatokanga,

Fakatokanga’í.

42a ‘Īsaia 52:11.

VAHE 39

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā kia Sēmisi Kovili, 'i Feietī, 'i Niu 'Ioke, 'i he 'aho 5 Sānuālī 1831 (History of the Church, 1:143–145). Na'e hoko 'a Sēmisi Kovili, ko ha faifekau Papitaiso 'i ha ta'u 'e fāngofulu nai, pea na'á ne fuakava mo e 'Eikí te ne talangofua ki ha fekau pē 'e fai mai 'e he 'Eikí kiate ia 'o fou mai 'ia Siosefa ko e Palōfitā.

1–4, 'Oku ma'u 'e he Kāingalotú 'a e mālohi ke nau hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá; 5–6, Ko e ma'u 'o e ongo-ongoleléi ko hono ma'u ia 'o Kalaisi; 7–14, 'Oku fekau kia Sēmisi Kovili ke papitaiso pea ngāue 'i he ngoue vaine 'a e 'Eikí; 15–21, Ko e fatongia 'o e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí ke malanga 'aki 'a e ongoongoleléi ki mu'a 'i he Hā'ele 'Anga Uá; 22–24, Ko kinautolu 'oku nau tali 'a e ongo-ongoleléi 'e tānaki fakataha 'a kinautolu 'i he mo'uí ni mo e ta'engatá.

TOKANGA pea fanongo ki he le'o 'o ia 'okú ne 'i ai mei he ta'engatá kotoa ki he "ta'engatá kotoa, ko e ^bKo Au Lahí, 'io ko Sīsū Kalaisi—

2 Ko e "maama mo e mo'ui 'o e māmaní; ko e maama 'oku ulo 'i he po'ulí pea 'oku 'ikai ma'u ia 'e he po'ulí;

3 Ko ia ia na'e ha'u 'i he "vae-ua'angamālie 'o taimí ki hoku kakai 'o'okú, pea na'e 'ikai tali au 'e hoku kakai 'o'okú;

4 Ka ko kinautolu kotoa pē na'a nau tali aú, na'á ku foaki kiate kinautolu 'a e mālohi ke nau hoko ko hoku ngaahi "foha;

pea 'e pehē pē 'eku foaki kiate kinautolu kotoa pē 'e tali aú, 'a e mālohi ke hoko ko hoku ngaahi foha.

5 Pea ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, ko ia ia 'okú ne tali 'eku ongoongoleléi 'okú ne "tali au; pea ko ia ia 'oku 'ikai te ne tali 'a 'eku ongoongoleléi 'oku 'ikai te ne tali au.

6 Pea ko 'eku "ongoongoleléi 'eni—ko e fakatomala mo e papitaiso 'i he vai, pea 'e toki hoko mai 'a e ^bpapitaiso 'aki 'a e afi pea mo e Laumālie Mā'oni-oní, 'io ko e Fakafiemālié, 'a ia 'okú ne fakahā 'a e ngaahi me'a kotoa pē, 'o ne 'ako'i 'a e ngaahi me'a fakamelino 'o e pule'angá.

7 Pea ko 'eni vakai, 'oku ou pehē kiate koe, 'a 'eku tamaio-eiki ko "Sēmisi, kuó u vakai ki ho'o ngaahi ngāue pea 'oku ou 'ilo'i koe.

8 Pea ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, 'oku totonu 'eni 'a ho lotó 'i hoku 'aó 'i he taimí ni; pea vakai, kuó u foaki 'a e ngaahi fu'u tāpuaki lahi ki ho 'ulú;

9 Ka neongo iá, 'okú ke ongo'i ha fu'u mamahi lahi, he kuo tu'o

39 1a Hepelū 13:8; T&F 20:12; 35:1; 38:1–4.
b 'Eke. 3:14.
FFL Sihova.
2a FFL Maama 'o Kalaisi.
3a T&F 20:26;
Mōsese 6:57, 62.

4a Sione 1:12.
FFL Foha mo e Ngaahi 'Ofefine 'o e 'Otuá, Ngaahi.
5a Sione 13:20.
6a FFL Fakatomala, Fakatomala'i;

Ongoongoleléi; Papitaisó.
b FFL Fanau'i Fo'ou, Fanau'i 'i he 'Otuá; Laumālie Mā'oni-oní.
c T&F 42:61.
7a T&F 40:1.

lahi ho'ō si'aki au koe'uhi ko e loto-hīkisiā pea mo e tokanga ki he "māmanī.

10 Kae vakai, kuo hokosia, 'a e ngaahi 'aho 'o ho fakahaofi, 'o kapau te ke tokanga ki hoku le'ō, 'a ia 'oku pehē kiate koe: Tu'u hake peā ke "papi-taiso, pea fufulu atu 'a ho'ō ngaahi angahalā, 'o ui ki hoku hingoā, pea te ke ma'u 'a hoku Laumāliē, pea mo ha tāpuaki 'oku fu'u lahi fau 'oku te'eki ai te ke 'ilo'i.

11 Pea kapau te ke fai 'eni, kuó u teuteu'i koe ki ha ngāue lahi ange. Te ke malanga 'aki hono kakato 'o 'eku ongoongolelei, 'a ia kuó u 'oatu 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'enī, 'a e fuakava kuó u 'oatu ke toe "fakafoki mai 'a hoku kakai, 'a ia 'oku 'o e fale 'o 'Isileli.

12 Pea 'e hoko 'o pehē 'e "nofo-ia 'iate koe 'a e mālohi ko iā; te ke ma'u ha tui lahi, pea te u 'iate koe 'o mu'omu'a 'i ho 'aó.

13 'Oku ui koe ke "ngāue 'i he'eku ngoue vainé, pea langa hake hoku siasí, pea ^bomai 'a Saione, koe'uhi ke fiefia ia 'i he funga 'o e ngaahi mo'ungá pea "tupulekina.

14 Vakai, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'oku 'ikai ui koé ke ke 'alu ki he ngaahi fonua fakahahaké, ka 'oku ui koe ke ke 'alu ki 'Ohaiō.

15 Pea kapau 'e fakataha mai 'a hoku siasí 'i 'Ohaiō, kuó u tokonaki ha "tāpuaki 'o hangē ko ia 'oku te'eki ke 'iloa 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá, pea 'e lilingi atu ia ki honau 'ulú. Pea 'e 'alu atu mei ai 'a e kau tangata ki he ngaahi ^bpule'anga 'kotoa pē.

16 Vakai, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'oku ui kiate au 'a e kakai 'i 'Ohaiō 'i he tui lahi, 'i he'enu 'amanaki te u ta'ofi 'a hoku nimá 'i he tautea ki he ngaahi pule'angá, ka 'e 'ikai te u lava 'o fakafisinga 'a 'eku leá.

17 Ko ia, ke ke kamata ngāue 'aki ho tūkingatá 'o ui 'a e kau ngāue alafalala'anga ki he'eku ngoue vainé, koe'uhi ke "auhani ia ko hono fai faka'osi.

18 Pea 'e fakatatau ki he'enu fakatomala mo tali 'a e kakato 'o 'eku ongoongolelei, mo fakamā-'oni'oni' 'a kinautolú, te u ta'ofi 'a hoku nimá 'i he "tautea.

19 Ko ia, 'alu atu, 'o kalanga 'aki 'a e le'o-lahi, 'o pehē: 'Oku ofi mai 'a e pule'anga 'o e langí; 'o kalanga: Hōsana! ke monū'ia 'a e huafa 'o e 'Otua Fungani Mā'olunga tahá.

20 'Alu atu 'o papitaiso 'aki 'a e vai, 'o teuteu 'a e hala 'i hoku 'aó ki he taimi 'o 'eku "ha'ú;

21 He 'oku ofi mai 'a e taimí; 'oku 'ikai "ilo'i 'e ha tangata 'a e

9a Mātiu 13:22.

10a T&F 40:1–3.

FFL Papitaisó.

11a FFL 'Isileli—Ko hono tānaki 'o 'Isileli.

12a 2 Kol. 12:9.

13a Mātiu 20:1–16.

b 'Isaia 52:8.

c T&F 117:7.

15a T&F 38:32; 95:8; 110:8–10.

b FFL Ngāue Fakafaifekau.

c T&F 1:2.

17a Sēkope 5:61–75;

T&F 24:19.

18a FFL Sisū Kalaisi—Fakamaau.

20a FFL Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sisū Kalaisi.

21a SS—M 1:40.

^b“ahó pe ko e houá; ka kuo pau pē ke hoko.

22 Pea ko ia ia ‘okú ne tali ‘a e ngaahi me‘a ní, ‘okú ne tali au; pea ‘e tĀnaki ‘a kinautolu kiate au ‘i he māmaní pea ‘i he ta‘engatá.

23 Pea ko e tahá, ‘e hoko ‘o pehē, ko kinautolu kotoa pē te

ke papitaiso ‘aki ‘a e vaí, te ke hilifaki ho “nimá kiate kinautolu, pea te nau ma‘u ‘a e ^bme‘a-foaki ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní, pea te nau “amanaki atu ki he ngaahi faka‘ilonga ‘o ‘eku “ha‘ú, pea te nau ‘ilo‘i au.

24 Vakai, ‘oku ou ha‘u vave. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 40

Ko e fakahā na’e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá mo Sitenei Likitoni, ‘i Feieti, ‘i Niu ‘Ioke, ‘i Sānuali 1831 (History of the Church, 1:145). Ki mu‘a ‘i he’ene tohi‘i ‘a e fakahā ko ‘ení na’e tohi ‘e he Palōfitá ‘o pehē, “Ko e me‘a ‘i he sí‘aki ‘e Sēmisi Kovili ‘a e folofola ‘a e ‘Eikí, ‘o ne foki ki he’ene ngaahi akonaki mo e kakai ‘i mu‘á, ko ia na’e fai mai ai ‘e he ‘Eikí kiate au mo Sitenei Likitoni ‘a e fakahā ko ‘ení” (History of the Church, 1:145).

1–3, ‘Oku hanga ‘e he manavahē ki he fakatangá mo e ngaahi tokanga ki he māmaní ‘o fakatupu hono fakafisinga ‘o e ongoongoleléi.

VAKAI, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoua, na’e totonu ‘i hoku ‘aó ‘a e loto ‘o ‘eku tamaio‘eiki ko “Sēmisi Kovilí, he na‘á ne fuakava mo au ke ne talangofua ki he‘eku leá.

2 Peá ne “tali ‘a e leá ‘i he loto fiefia, ka na’e ‘ahi‘ahi‘i leva ia ‘e Sētane; pea ko e manavahē ki he ^bfakatangá pea mo e tokanga ki he māmaní na’e fakatupu ‘a ‘ene ‘fakafisinga ‘a e leá.

3 Ko ia, na‘á ne maumau‘i ‘a ‘eku fuakavá, pea ‘oku toe pē kiate au ke u fai kiate ia ‘o fakatatau mo e me‘a ‘oku hā ngalingali lelei kiate aú. ‘Ēmeni.

VAHE 41

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá ki he Siasí, ‘i Ketilani, ‘i ‘Ohaio, ‘i he ‘aho 4 Fēpueli 1831 (History of the Church, 1:146–147). ‘I he taimi ko ‘ení, na’e lolotonga tupulaki ‘o vave ‘a e tokolahi ‘o e Siasí ‘i he Kolo ko Ketilani. Na’e tohi ‘e he Palōfitá ko ha talamu‘aki ki he fakahā ko ‘ení, ‘o pehē: “[Na’e] feinga mālohi ‘a e kāingalotú . . . ke fai ‘a e finangalo ‘o e ‘Eikí, ‘o fakatatau ki he me‘a ‘oku nau ‘iló, neongo na’e ‘i ai ha ngaahi fakakaukau ngali kehe mo e ngaahi laumālie kākā na’e hū mai ki

21b Mātiu 24:36.

23a FFL Nimá, Hilifaki ‘o e.

b FFL Me‘a-foaki ‘o e

Laumālie Mā‘oní‘oní.

c Fakahā 3:3;

T&F 35:15; 45:39–44.

d 2 Pita 3:10–14.

40 1a T&F 39:7–11.

2a Ma‘ake 4:16–19.

b Mātiu 13:20–22.

FFL Fakatanga,

Fakatanga‘i.

c FFL Hē mei he Mo‘oní.

honau lotolotonga . . . [pea] na'e fai mai ai 'e he 'Eiki 'a e folofola ko 'eni ki he Siasí' (History of the Church, 1:146–147).

1–3, 'E *pule'i 'e he kaumātu'á 'a e Siasí 'i he laumālie 'o e fakahaá;* 4–6, 'E *ma'u 'e he kau ākongā mo'oní mo nau tauhi 'a e fono 'a e 'Eiki;* 7–12, 'Oku *ui 'a 'Etuāte Pātīlisi ke hoko ko ha pīsope ki he Siasí.*

TOKANGA pea fanongo, 'a kimoutolu 'a hoku kakaí, 'oku folofola 'e he 'Eiki pea mo homou 'Otuá, 'a kimoutolu 'oku ou fiefia ke "tāpuaki'i 'aki 'a e ngaahi tāpuaki mahu'inga taha 'i he ngaahi tāpuaki kotoa pē, 'a kimoutolu 'oku fanongo mai kiate aú; pea ko kimoutolu 'oku 'ikai ke fanongo mai kiate au, 'a ia kuo mou ^blau 'oku 'iate kimoutolu 'a hoku hingoá, te u 'fakamala'ia'i 'aki 'a e mala'ia mamafa taha 'i he ngaahi mala'ia kotoa pē.

2 Tokanga mai, 'a kimoutolu 'a e kaumātu'á 'o hoku siasí 'a ia kuó u uí, vakai 'oku ou fai kiate kimoutolu ha fekau, ke mou kātoa fakataha ke "felotoi ki he'eku leá;

3 Pea te mou ma'u 'eku "fonó 'i he lotu 'o ho'omou tuí, koe'uhí ke mou 'ilo'i 'a e founga ki hono pule'i 'a hoku siasí pea 'ai ke

totonu 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i hoku 'aó.

4 Pea te u hoko ko homou "pule 'i he'eku ^bha'ú; pea vakai, 'oku ou ha'u vave, peá ke mou vakai 'oku tauhi 'a 'eku fonó.

5 Ko ia ia 'okú ne "tali 'eku fonó 'o ^bfai ki aí, ko 'eku ākongá ia; pea ko ia ia 'okú ne pehē 'okú ne ma'u ia kae 'ikai fai ki aí, 'oku 'ikai ko 'eku ākongā ia, pea 'e "kapusi ia ki tu'a mei homou lotolotonga;

6 He 'oku 'ikai totonu ke foaki 'a e ngaahi me'a 'oku 'a e fānau 'o e pule'angá kiate kinautolu 'oku 'ikai fe'ungá, pe ki he fanga "kulií, pe sī ai 'a e ngaahi ^bmata'i tofé ki he fanga puaká.

7 Pea ko e tahá, 'oku totonu ke langa ma'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Sī'í ha "fale, 'a ia te ne nofo ai mo ^blilīu lea.

8 Pea koe tahá, 'oku totonu ke nofo 'a 'eku tamaio'eiki ko Site nei Likitoní, 'o fakatatau ki he me'a 'oku lelei kiate iá, 'o fakatatau ki he'ene tauhi 'eku ngaahi fekaú.

9 Pea ko e tahá, kuó u ui 'a 'eku tamaio'eiki ko "Etuāte Pātīlisi; pea 'oku ou fai ha fekau, ke fili ia 'i he le'o 'o e siasí, pea fakanofa

41 1a FFL Tāpuaki.

b T&F 56:1–4;

112:24–26.

c Teut. 11:26–28;

1 Nifai 2:23.

2a FFL Uouongatahá.

3a T&F 42.

4a Sāk. 14:9;

T&F 45:59.

FFL Sisū Kalaisi—

Pule 'a Kalaisi 'i he

Nofo Tu'í.

b FFL Hā'ele 'Anga Ua

Mai 'a Sisū Kalaisí.

5a Mātiu 7:24.

b Sēmisi 1:22–25;

T&F 42:60.

c T&F 50:8–9.

FFL Tu'usi mei he

Siasí.

6a Mātiu 15:26.

b Mātiu 7:6.

7a T&F 42:71.

b FK lilīu 'a e Tohi

Tapú.T&F 45:60–61.

9a T&F 36:1.

ko ha ^bpīsope ki he siasí, ke tu-kuange ‘ene fefakatau’akí pea ‘fakamoleki hono taimí kotoa ‘i he ngaahi ngāue ‘a e siasí;

10 Ke tokanga ‘i ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘o hangē ko ia ‘e tu’utu’uni kiate ia ‘i he’eku ngaahi fonó ‘i he ‘aho ‘a ia te u ‘oatu ai iá.

11 Pea ‘oku fai ‘eni koe’uhí he ‘oku ma’a hono lotó ‘i hoku ‘aó,

he ‘okú ne tatau mo “Nātaniela ‘o e kuonga mu’á, ‘a ia ‘oku ‘ikai ke ‘iate ia ha ^bkākā.

12 ‘Oku ‘oatu ‘a e ngaahi leá ni kiate kimoutolu, pea ‘oku hao-hao ia ‘i hoku ‘aó; ko ia, tokanga ki he anga ‘o ho’omou puke iá, koe’uhí ‘e ‘eke’i ia mei homou laumālié ‘i he ‘aho ‘o e fakamāú. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 42

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, ‘i Ketilani, ‘i ‘Ohaiō, ‘i he ‘aho 9 Fēpueli 1831 (History of the Church, 1:148–154). Na’e ma’u ia ‘i he ‘ao ‘o e kaumātu’a ‘e toko hongofulu mā ua, ko hono fakahoko ‘o e tala’ofa ‘a e ‘Eikí ‘a ia na’e fai ki mu’a ‘e foaki mai ‘a e “fonó” ‘i ‘Ohaiō (vakai ki he vahe 38:32). ‘Oku pehē ‘e he Palōfitá ‘oku kau ‘i he fakahaá ni “‘oku kau ai ‘a e fonó ‘o e Siasí” (History of the Church, 1:148).

1–10, ‘Oku ui ‘a e kaumātu’á ke malanga ‘aki ‘a e ongoongoleléi, mo papitaiso ‘a e kau uluí, mo langa hake ‘a e Siasí; 11–12, Kuo pau ke ui mo fakanofu ‘a kinautolu, pea ke malanga ‘aki ‘a e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e ongoongoleléi ‘a ia ‘oku ‘i he ngaahi folofolá; 13–17, Kuo pau ke nau akonaki mo kikite ‘i he mālohi ‘o e Laumālié; 18–29, ‘Oku fekau ki he Kāingalotú ke ‘oua te nau fakapō, kaiha’a, loi, holi kovi, tonu, pe lau’ikovi ‘a e kakai kehé; 30–39, ‘Oku fokotu’u mai ‘a e ngaahi fono ki hono fakatapui ‘o e ngaahi koloá; 40–42, ‘Oku fakamala’ia’i ‘a e loto-híkisiá mo e nofo noá; 43–52, ‘Oku totonu ke fakamo’ui ‘a e kau mahakí ‘i he faingāué pea ‘i he tuí; 53–60, Kuo pau ke fakahā ‘a e ngaahi folofola ‘okú ne pule’i ‘a e Siasí ki he māmaní; 61–69, ‘Oku

fakahā mai ‘a e potu ‘e langa ai ‘a e Selūsalema Fō’ou mo e ngaahi me’a lilo ‘o e pule’angá; 70–73, ‘Oku totonu ke faka’onga’i ‘a e ngaahi koloa fakatapui ki hono tokoni’i ‘o e kau ‘ōfisa ‘o e Siasí; 74–93, ‘Oku fokotu’u mai ‘a e ngaahi fono ‘okú ne pule’i ‘a e fe’auaki, tonó, fakapoó, kaiha’a, mo hono vete ‘o e ngaahi angahalá.

TOKANGA mai, ‘A kimou-tolu ‘a e kaumātu’a ‘o hoku siasí, ‘a ia kuo mou kátoa fakataha ‘i hoku hingoá, ‘io ko Sīsū Kalaisi ko e ‘Alo ‘o e ‘Otua mo’uí, ko e Fakamo’ui ‘o e māmaní; koe’uhí ko ho’omou tui ki hoku hingoá mo tauhi ‘eku ngaahi fekaú.

2 Pea ko e tahá ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, tokanga pea

9b T&F 72:9–12;
107:68–75.

FFL Pīsope.
c T&F 51.

11a Sione 1:47.
b FFL Kākā.

fanongo mo talangofua ki he “fono te u ‘oatu kiate kimoutolú.

3 He ko e mo’oni ‘oku ou pehē, ko e me’a ‘i ho’omou fakataha ‘a kimoutolu ‘o fakatatau ki he “fekau na’á ku fai kiate kimoutolú, pea kuo mou loto taha ‘o ^bkau ki he me’a ‘e taha ko ‘ení, pea kuo mou kole ki he Tamaí ‘i hoku hingoá, ‘e pehē ho’omou ma’u ia.

4 Vakai, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku ou fai kiate kimoutolu ‘a e ‘uluaki fekau ko ‘ení, ke mou ‘alu atu ‘i hoku hingoá, ‘a kimoutolu kotoa pē, tuku kehe pē ‘a ‘eku tamaio’eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si’í, mo Sitenei Likitoni.

5 Pea ‘oku ou fai kiate kinaua ha fekau ke na ‘alu atu ‘o ki’i fuofuolua si’i, pea ‘e fakahā ‘i he mālohi ‘o e “Laumālié ‘a e taimi ke na foki mai aí.

6 Pea te mou ‘alu atu ‘i he mālohi ‘o hoku Laumālié, ‘o malanga ‘aki ‘eku ongoongoleléi, ‘o tautau toko ^aua, ‘i hoku hingoá, pea hiki hake homou le’ó ‘o hangē ko e le’o ‘o ha talupite, pea fakahā ‘a ‘eku leá ‘o hangē ko e kau ‘āngelo ‘a e ‘Otuá.

7 Pea te mou ‘alu atu ‘o papi-taiso ‘aki ‘a e vai, ‘o pehē: Mou fakatomala, mou fakatomala, he ‘oku ofi mai ‘a e pule’anga ‘o e langí.

8 Pea te mou ‘alu atu mei he feitu’ú ni ki he ngaahi potu fonua ‘i he feitu’u fakahihifó; pea te mou langa hake hoku siasí ‘i he potu kotoa pē ‘o fakatatau ki ho’omou ‘ilo’i ‘a kinautolu ‘e fie tali ‘a kimoutolú—

9 Kae ‘oua ke hokosia ‘a e taimi ‘e fakahā ai kiate kimoutolu mei ‘olunga, ‘a e taimi ‘e mateuteu ai ‘a e “kolo ko e ^bSelūsalema Fo’ou, koe’uhí ke ‘tānaki fakataha ki ai ‘a kimoutolu, ke mou hoko ko hoku ^akakaí pea te u hoko ko homou ‘Otuá.

10 Pea ko e tahá, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘e tu’u ‘a ‘eku tamaio’eiki ko “Etuatē Pātīlisí ‘i he lakanga kuó u fili ia ki aí. Pea ‘e hoko ‘o pehē, kapau te ne maumau-fono ‘e fokotu’u ha ^btaha kehe ke fetongi ia. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

11 ‘Oku ou toe pehē kiate kimoutolu, ‘e ‘ikai tuku ki ha tokotaha ke ne ‘alu atu ‘o “malanga ‘aki ‘eku ongoongoleléi, pe ke langa hake hoku siasí, tuku kehe ‘o kapau ‘e ^bfakanofu ia ‘e ha taha ‘okú ne ma’u ha ^cmafai, pea ‘oku ‘iloa ‘e he siasí ‘okú ne ma’u ha mafai pea kuo fakanofu totonu ia ‘e he kau taki ‘o e siasí.

12 Pea ko e tahá, ‘e ^aako’i ‘e he ^bkaumātu’á, kau taula’eikí, mo e kau akonaki ‘o e siasi ko ‘ení ‘a e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o

42 2a T&F 58:23.

FFL Fonó.

3a T&F 38:32.

b Mātiu 18:19.

5a FFL Laumālie
Mā’oni’oni.

6a Ma’ake 6:7.

FFL Ngāue
Fakafaifekau.

9a T&F 57:1–2.

b ‘Eta 13:2–11;

T&F 45:66–71; 84:2–5;

Mōse 7:62; TT 1:10.

FFL Selūsalema Fo’ou.

c FFL ‘Isileli—Ko hono
tānaki ‘o ‘Isileli.

d Sāk. 8:8.

10a T&F 41:9–11; 124:19.

b T&F 64:40.

11a FFL Malangá.

b FFL Fakanofó; Ui.

c FFL Lakanga

Fakataula’eikí; Mafaí.

12a Mōsaia 18:19–20;

T&F 52:9, 36.

FFL Ako’í, Faiakó.

b FFL Kaumātu’á.

‘eku ongoongolelei, ‘a ia ‘oku ‘i he ‘Tohi Tapú mo e ^aTohi ‘a Molomoná, ‘a ia ‘oku ‘i ai ‘a hono kakato ‘o e ‘ongoongolelei.

13 Pea te nau tauhi ‘a e ngaahi fuakava mo e ngaahi tu‘utu‘uni fakasiasi ke fai ki ai, pea ‘e hoko ‘a e ngaahi me‘á ni ko ‘enau ngaahi akonaki, ‘o fakatatau ki hono fakahinohino‘i ‘a kinautolu ‘e he Laumālié.

14 Pea ‘e foaki atu ‘a e Laumālié kiate kimoutolu ‘i he ^alotu ‘o e tui; pea kapau ‘e ‘ikai te mou ma‘u ‘a e ^bLaumālié ‘e ‘ikai te mou faiako.

15 Pea te mou tokanga ke fai ‘eni kotoa, ‘o hangē ko ‘eku fekau ‘o kau ki ho‘omou faiakó, kae ‘oua ke foaki atu ‘a hono kakato ‘o ‘eku ngaahi ^afolofolá.

16 Pea ‘i ho‘omou hiki hake homou le‘ó ‘i he ^aFakafiemālié, te mou lea mo kikite ‘o fakatatau mo e me‘a ‘oku hā ngali lelei kiate aú;

17 He, vakai, ‘oku ‘ilo‘i ‘e he Fakafiemālié ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, pea ‘okú ne fakamo‘oni ki he Tamaí mo e ‘Aló.

18 Pea ko ‘eni, vakai, ‘oku ou lea ki he siasí. ‘Oua na‘á ke ^afakapō; pea ko ia te ne ^bfakapoó, ‘e ‘ikai te

ne ma‘u ha fakamolemole ‘i he maama ko ‘ení, pe ‘i he maama ka hoko maí.

19 Pea ko e tahá, ‘oku ou pehē, ‘oua na‘á ke fakapō; ka ko ia ia te ne fakapoó ‘e ^amate ia.

20 ‘Oua na‘á ke ^akaiha‘a; pea ko ia ia ‘e kaiha‘a pea ‘ikai te ne fakatomalá ‘e kapusi ia ki tu‘a.

21 ‘Oua na‘á ke ^aloi; ko ia ia ‘e loi pea ‘ikai te ne fakatomalá ‘e kapusi ia ki tu‘a.

22 Ke ke ^a‘ofa ‘i ho uaiifí ‘aki ho lotó kotoa, pea ^bpikitai kiate ia kae ‘ikai ki ha toe taha kehe.

23 Pea ko ia ia te ne fakasio ki ha fefine ke ^aholi ki aí te ne fakai‘ikai‘i ‘a e tuí, pea ‘e ‘ikai te ne ma‘u ‘a e Laumālié; pea kapau ‘e ‘ikai te ne fakatomala ‘e kapusi ia ki tu‘a.

24 ‘Oua na‘á ke ^atono; pea ko ia ia ‘e tono, pea ‘ikai fakatomalá, ‘e kapusi ia ki tu‘a.

25 Ka ko ia ia kuó ne tono peá ne ^afakatomala ‘aki hono lotó kotoa ‘o ne li‘aki ia, pea ‘ikai te ne toe fai iá, ke mou ^bfakamolemole‘i ia;

26 Ka ‘o kapau te ne ^atoe fai ia, ‘e ‘ikai fakamolemole‘i ia, ka ‘e kapusi ia ki tu‘a.

27 ‘Oua na‘á ke ^alau‘ikovi‘i ‘a

12c FFL Tohi Tapú.
d FFL Folofolá—
 Mahu‘inga ‘o e
 ngaahi folofolá; Tohi
 ‘a Molomoná.
e FFL Ongongolelei.
 14a T&F 63:64.
 FFL Lotú.
b FFL Ako‘í—Faiako
 ‘aki ‘a e Laumālié;
 Laumālie Mā‘oni‘oní.
 15a T&F 42:56–58.
 16a 1 Kol. 2:10–14;
 T&F 68:2–4.

FFL Fakafiemālié.
 18a ‘Eke. 20:13–17;
 Mātiu 5:21–37;
 2 Nifai 9:35;
 Mōsaia 13:21–24;
 3 Nifai 12:21–37.
b FFL Fakapō.
 19a FFL Tautea Maté.
 20a FFL Kaiha‘a,
 Kaiha‘asi.
 21a FFL Faitotonú; Loi.
 22a FFL Malí; ‘Ofá.
b Sēnesi 2:23–24;
 ‘Efesō 5:25, 28–33.

23a Mātiu 5:28;
 3 Nifai 12:28;
 T&F 63:16.
 FFL Holi Koví.
 24a FFL Tonó.
 25a FFL Fakatomala,
 Fakatomala‘í.
b Sione 8:3–11.
 FFL Fakamolemole,
 Fakamolemole‘í.
 26a 2 Pita 2:20–22;
 T&F 82:7.
 27a FFL Lau.

ho kaungā'apí, pe fai ha kovi kiate ia.

28 'Oku mou 'ilo'í 'oku fakahā 'i he'eku ngaahi folofolá 'a 'eku ngaahi fono ki he ngaahi me'a ko 'ení; ko ia ia te ne fai angahala pea 'ikai fakatomalá 'e "kapusi ia ki tu'a.

29 Kapau 'oku mou "ofa kiate au, te mou ^btauhi kiate au mo 'tauhi 'eku ngaahi fekau kotoa pē.

30 Pea vakai, ke mou manatu'í 'a e "masivá, pea ^bfakatapui mei ho'omou ngaahi koloá ko honau 'tauhi, 'a ia te mou foaki kiate kinautolu, 'aki ha fuakava pea mo ha tohi alepau 'a ia 'e 'ikai lava 'o maumau'í.

31 Pea ko e me'a 'i ho'omou "foaki mei ho'omou ngaahi koloá ki he ^bmasivá, ko ho'omou fai ia kiate aú; pea 'e tuku ia 'i he 'ao' o e 'písope 'o hoku siasí pea mo hono ongo tokoní, 'a e kaurmātu'a 'e toko ua, pe ongo taula'eiki lahi, 'a ia te ne fili, pe kuó ne fili mo ^dvahe'í ki he ngāue ko iá.

32 Pea 'e hoko 'o pehē, 'i he hili hono tuku ia 'i he 'ao' o e písope 'o hoku siasí, pea 'i he hili 'ene ma'u 'a e ngaahi fakamo'oni ko 'ení 'o kau ki he "fakatapui 'o e ngaahi koloa 'o hoku siasí, 'e 'ikai lava 'o to'o ia mei he siasí, 'o fehoanaki mo 'eku ngaahi fekaú, 'e fokotu'u 'a e tangata taki taha

ko hono ^bfatongia ke fai ha fakamatala kiate au, ko ha 'tauhi ki he'ene koloa 'a'aná, pe ko e me'a kuó ne ma'u 'i he fakatapuí, 'a e me'a kotoa pē 'e fe'unga kiate ia mo hono ^dfāmilí.

33 Pea ko e tahá, kapau 'e 'i ai ha ngaahi koloa 'i he nima 'o e siasí, pe ko ha ní'ihí 'oku kau ki ai, 'a ia 'oku lahi ange 'i he me'a 'oku 'aonga ke tauhi 'aki 'a kinautolu hili 'a e 'uluaki fakatapu ki 'ení, 'a ia ko ha "toenga ke fakatapu ki he písopé, 'e tauhi ia ke foaki kiate kinautolu 'oku 'ikai ha'anau me'á, mei he taimi ki he taimi, koe'uhi ke lava ke foaki 'o fe'unga ki he tangata kotoa pē 'oku masivá pea ma'u 'o fakatau ki he'enau ngaahi fiema'ú.

34 Ko ia, 'e tauhi 'a e toengá 'i hoku fale tuku'anga koloá, ke foaki ki he masivá mo e faingata'a'ia, 'o fakatau ki he me'a 'e tu'utu'uni 'e he fakataha alēlea mā'olunga 'o e siasí, mo e písopé mo 'ene fakataha alēleá;

35 Pea fakataumu'a ki hono fakatau mai 'aki ha ngaahi kongalekele ke 'aonga ki he siasí, mo e langa hake ha ngaahi fale 'o e lotu, mo e langa hake 'o e "Selūsalema Fo'ou' 'a ia 'e toki fakahā mai 'amui—

36 Koe'uhí ke tānaki fakataha 'a hoku kakai 'o e fuakavá 'i he

28a FFL Tu'usi mei he Siasí.

29a Sione 14:15, 21.
b FFL Ngāué.

c FFL Talangofuá.

30a Mōsaia 4:16–26;
'Alamá 1:27.

FFL Masivá.

b FFL Fakatapuí.

c FFL Uelofeá.

31a Mōsaia 2:17.

FFL Foaki 'Ofá,
Ngaahi.

b FFL Masivá.

c FFL Písopé.

d FFL Vahe'í.

32a T&F 51:4.

b T&F 72:3–11.

FFL Ala 'Eke'í mei ha Taha 'a 'Ene Ngaahi Ngāué.

c FFL Lakanga Tauhí.

d T&F 51:3.

33a T&F 42:55; 51:13;
119:1–3.

35a FFL Saioné;
Selūsalema Fo'ou'.

‘aho ‘a ia te u “ha’u ai ki hoku ^btemipalé. Pea ‘oku ou fai ‘eni koe’uhí ko hono fakamo’ui ‘o hoku kakaí.

37 Pea ‘e hoko ‘o pehē, ko ia ia ‘oku fai anghala pea ‘ikai fakatomalá ‘e “kapusi ia ki tu’a mei he siasí, pea ‘e ‘ikai te ne toe ma’u ‘a e me’a kuó ne ^bfakatapui ki he masiva mo e faingata’a’ia ‘o hoku siasí, ‘a ia ko hono ‘ai ‘e tahá, kiate au —

38 He ko e me’a ‘i ho’omou “fai ia ki ha taha ‘oku kihí ‘i si’i hifo ‘iate kinautolu ní, ko ho’omou fai ia kiate aú.

39 He ‘e hoko ‘o pehē ‘e fakamo’oni’i ‘a e me’a ná ku lea ‘aki ‘i he ngutu ‘o ‘eku kau palōfitá; he te u fakatapui mei he ngaahi koloa ‘a kinautolu ‘e talí ‘eku ongoongoleléi ‘i he lotolotonga ‘o e kau Senitailé ki he masiva ‘o hoku kakaí ‘a ia ‘oku ‘o e fale ‘o ‘Isilelí.

40 Pea ko e tahá, ‘oua na’a mou “pōlepole ‘i homou lotó; tuku ke ta’e-masani ‘a homou ngaahi ^bkofu kotoa pē, pea ko honau faka’ofa’ofá ko e faka’ofa’ofa ia ‘o e ngāue ‘a homou nima ‘omoutolú;

41 Pea tuku ke fai ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘i he ma’a ‘i hoku ‘aó.

42 ‘Oua na’a mou “nofo noa; he

ko ia ia ‘oku fakapikopikó ‘e ‘ikai ke kai ‘e ia ‘a e mā pe tui ‘a e ngaahi kofu ‘o e tangata ngāué.

43 Pea ‘ilonga ha taha ‘iate kimoutolu ‘oku “puke, pea ‘ikai te nau ma’u ‘a e tui ke fakamo’ui ‘a kinautolú, ka ‘oku nau tui peé, ‘e fafanga’i ‘a kinautolu ‘i he tauhi anga’ofa lahi ‘aki ‘a e ngaahi ‘akau iiki mo e me’akai vaivai, pea ‘e fai ia ‘o ‘ikai ‘e he nima ‘o ha fili.

44 Pea ‘e ui ‘a e kaumātu’a ‘o e siasí, ‘a e toko ua pe tokolahi ange, pea te nau lotua mo hili-faki honau “nimá kiate kinautolu ‘i hoku hingoá; pea kapau te nau mate te nau ^bmate kiate au, pea kapau te nau mo’ui te nau mo’ui kiate au.

45 Ke mou “nofo fakataha ‘i he ^b’ofa, ‘o a’u ki ho’omou “tangi koe’uhi ko e mole ‘a kinautolu ‘oku maté, kae lahi ange koe’uhi ko kinautolu ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’anau “amanaki lelei ki ha toetu’u nāunau’iá.

46 Pea ‘e hoko ‘o pehē ko kinautolu ‘e mate ‘iate aú ‘e ‘ikai te nau ongo’i ‘a e “maté, koe’uhí ‘e ^bmelie ia kiate kinautolu;

47 Pea ko kinautolu ‘e ‘ikai mate ‘iate aú, ‘e mala’ia kiate kinautolu, koe’uhí ‘e kona ‘enau maté.

48 Pea ko e tahá, ‘e hoko ‘o

36a T&F 36:8.
b Malakai 3:1.
 37a T&F 41:5; 50:8–9.
 FFL Tu’usi mei he Siasí.
b FFL Fakatapuí.
 38a Mātiu 25:34–40.
 FFL Manava’ofá; Uelofeá.
 40a LFkt. 16:5.

FFL Loto-híkisiá.
b FFL ‘Ulungāanga Fakatōkikaló.
 42a T&F 68:30–32.
 FFL Fakapikopikó.
 43a FFL Mahakí.
 44a FFL Faingāue ki he Mahakí; Nimá, Hilifaki ‘o e.
b Loma 14:8;

Fakahā 14:13;
 T&F 63:49.
 45a 1 Sione 4:16, 20–21.
b FFL ‘Ofá.
c ‘Alamā 28:11–12.
d 1 Kol. 15:19–22.
 FFL ‘Amanaki, ‘Amanaki Leleí.
 46a FFL Mate, Fakasinó.
b Fakahā 14:13.

pehē ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e
 "tui kiate au ke ^bfakamo'ui ia
 pea kuo 'ikai 'tu'utu'uni ke ne
 maté, 'e fakamo'ui ia.

49 Ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e tui
 ke mamatá te ne mamata.

50 Ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e tui
 ke fanongó te ne fanongo.

51 Ko e ketu 'okú ne ma'u 'a e
 tui ke hopó te ne hopo.

52 Pea ko kinautolu 'oku 'ikai
 te nau ma'u 'a e tui ke fai 'a e
 ngaahi me'á ni, ka 'oku nau tui
 kiate aú, 'oku nau ma'u 'a e mā-
 lohi ke hoko ko hoku ngaahi
 "foha; pea 'e fakatatau ki he 'ikai
 te nau maumau'i 'eku ngaahi
 fonó 'a ho'omou ^bkātaki'i 'a ho-
 nau ngaahi vaivaí.

53 Ke ke tu'u 'i he tu'unga 'o
 ho "lakanga tauhí.

54 'Oua na'á ke to'o 'a e kofu 'o
 ho tokouá; ke ke totongi ki he
 me'a te ke ma'u mei ho tokouá.

55 Pea kapau te ke "ma'u ha
 me'a 'oku lahi ange 'i he me'a 'e
 tauhi 'aki koé, ke ke 'oatu ia ki
 hoku ^bfale tuku'anga koloá,
 koe'uhí ke fai 'a e ngaahi me'a
 kotoa pē 'o fakatatau ki he me'a
 kuó u lea'akí.

56 Ke mou kole, pea 'e foaki atu
 'a 'eku ngaahi "folofolá 'o hangē

ko e me'a kuó u tu'utu'uni, pea
 'e ^bmalu'i ia ke lelei;

57 Pea 'oku 'aonga ke ke faka-
 longolongo pē 'o kau ki ai, pea
 'oua 'e akonaki 'aki ia kae 'oua
 ke mou ma'u 'a hono kakató.

58 Pea 'oku ou fai kiate koe ha
 fekau ke ke toki akonaki 'aki ia
 ki he kakai kotoa pē; he 'e ako-
 naki 'aki ia ki he ngaahi pule-
 'anga, ngaahi fa'ahinga, ngaahi
 lea mo e kakai "kotoa pē.

59 Ke ke ma'u 'a e ngaahi me'a
 kuó ke ma'ú, 'a ia kuo foaki kiate
 koe 'i he'eku ngaahi folofolá ke
 hoko ko ha fono, ke hoko ko
 'eku fono ke pule'i 'aki 'a hoku
 siasí;

60 Pea ko ia ia te ne "fai 'o faka-
 tatau ki he ngaahi me'a ní, 'e
 fakamo'ui ia, pea ko ia ia 'e 'ikai
 te ne fai ki aí, 'e ^bfakamala'ia'i ia
 'o kapau te ne fai pehē atu ai pē.

61 Kapau te ke kole, te ke ma'u
 ha "fakahā hoko mo e fakahā,
 pea mo ha ^b'ilo hoko mo e 'ilo,
 koe'uhí ke ke 'ilo'i 'a e ngaahi
 "me'a liló mo e ngaahi "me'a
 fakamelinó—'a e me'a 'oku 'omi
 'a e "fiefiá, 'a e me'a ko ia 'oku
 'omi 'a e mo'ui ta'engatá.

62 Ke ke kole, pea 'e fakahā
 kiate koe 'i hoku taimi totonu

48a T&F 46:19.

FFL Tuí.

b FFL Fakamo'ui
 Mahakí, Ngaahi.

c Tngt. 3:1–2;
 Ngāue 17:26;
 Hepelū 9:27;
 T&F 122:9.

52a FFL Foha mo e Ngaahi
 'Ofefine 'o e 'Otuá,
 Ngaahi.

b Loma 15:1.
 FFL Feohí.

53a FFL Lakanga Tauhí.

55a T&F 82:17–19; 119:1–3.
b T&F 42:34; 51:13.

56a Ko ha 'uhinga ia ki
 ha ngaahi ngāue liliu
 lea kehe, kau ai 'a e
 liliu 'e Siosefa Sāmita
 'a e Tohi Tapú.
 T&F 45:60–61.

b FFL Folofolá—
 Mahu'inga 'o e
 ngaahi folofolá.

58a T&F 1:2.

60a T&F 41:5.

FFL Talangofuá.

b Mōsese 5:15.

FFL Mala'iaí.

61a FFL Fakahā.

b 'Ēpa. 1:2.

FFL Fakamo'oní; 'Iló.

c T&F 63:23.

FFL Me'a Lilo 'a e
 'Otuá, Ngaahi.

d T&F 39:6.

e FFL Fiefiá.

pē ‘o’okú ‘a e feitu’u ‘e langa ai ‘a e “Selūsalema Fo’ou.

63 Pea vakai, ‘e hoko ‘o pehē ‘e fekau’i atu ‘a ‘eku kau tamaio-‘eiki ki he hahaké pea ki he hihifó, pea ki he tokelaú pea ki he tongá.

64 Pea na’a mo e taimí ni, tuku ia ‘oku ‘alu ki he hahaké ke ne ako’i ‘a kinautolu ‘e uluí ke nau hola ki he “hihifó, pea ke fai ‘eni koe’uhi ko e me’a ‘e hoko ki he māmaní, pea mo e ngaahi kautaha ^bfufuú.

65 Vakai, ke ke tauhi ‘a e ngaahi me’a ni kotoa, pea ‘e lahi ‘a ho’o totongi; he ‘oku tuku kiate koe ke ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi me’a lilo ‘o e pule’angá, ka ‘oku ‘ikai tuku ia ke ‘ilo’i ‘e he māmaní.

66 Ke mou tauhi ‘a e ngaahi fono kuo mou ma’ú pea faive-
lenga.

67 Pea te mou ma’u ‘amui ‘a e ngaahi “fuakava fakasiasi, ‘a ia ‘e fe’unga ke fokotu’u ma’u ‘a kimoutolu ‘i heni pea ‘i he Selū-
salema Fo’ou foki.

68 Ko ia, ko ia ia ‘oku masiva ‘i he ^apotó, tuku ke ne kole kiate au, pea te u foaki kiate ia ‘o lahi pea ‘ikai valoki’i ia.

69 Hiki hake homou lotó ‘o fie-
fia, he kuo foaki kiate kimoutolu ‘a e ^apule’angá, pe ‘i hono ‘ai ‘e tahá, ko e ngaahi ^bkí ‘o e siasí. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

70 ‘E ma’u ‘e he kau “taula’eiki mo e kau ^bakonakí ‘a honau ngaahi ‘lakanga tauhí, ‘o hangē foki ko e kāingalotú.

71 Pea ko e ongo kaumātu’a pe taula’eiki lahi ‘a ia kuo fili ke tokoni ki he pīsopé ‘i he lakanga ‘o e ongo tokoní ‘i he ngaahi me’a kotoa pē, ‘e tauhi hona ongo fā-
milí ‘aki ‘a e ngaahi koloa kuo “fakatapui ki he pīsopé, koe’uhi ko e lelei ‘a e kakai masivá, pea ki he ngaahi taumu’a kehe foki, ‘o hangē ko ia kuo lau ki ai ki mu’á;

72 Pe te na ma’u ‘a e totongi totonu ki he’ena ngaahi ngāue kotoa pē, pe ko ha lakanga tauhi pe ha me’a kehe, ‘o hangē ko e me’a ‘e pehē ‘oku lelei tahá pe ‘e alea’i ‘e he ongo tokoní pea mo e pīsopé.

73 Pea ‘e ma’u foki ‘e he pīsopé, ‘a hono tauhí, pe ko e totongi totonu ki he’ene ngaahi ngāue kotoa pē ‘i he siasí.

74 Vakai, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘ilonga ha ni’ihi ‘iate kimoutolu kuo tukuange honau ngaahi malí koe’uhi ko e ^afe’auakí, pe ‘i hono ‘ai ‘e tahá, kapau te nau faka-
mo’oni ‘i homou ‘aó ‘i he loto-
fakatōkilalo kotoa ‘oku mo’oni ia, ‘oua na’a mou kapusi ‘a kinau-
tolu ki tu’a meiate kimoutolu;

75 Ka ‘o kapau te mou ‘ilo’i kuo

62a T&F 57:1–5.

64a T&F 45:64.

^b FFL Kautaha Fufū,
Ngaahi.

67a T&F 82:11–15.

68a Sēmisi 1:5.

FFL Potó.

69a FFL Pule’anga ‘o e
‘Otuá pe Pule’anga

‘o e Langí.

^b Mātiu 16:19;

T&F 65:2.

FFL Kí ‘o e Lakanga

Fakataula’eiki,

Ngaahi.

70a FFL Taula’eiki,

Lakanga Taula’eiki

Faka-‘Ēloné.

^b FFL Akonakí,

Lakanga Taula’eiki

Faka-‘Ēloné.

^c FFL Lakanga Tauhí.

71a FFL Fakatapuí.

74a FFL Anga-ta’ema’a

Fakaeangama’á;

Fe’auakí.

li'aki 'e ha ni'ihī 'a honau malī koe'uhi ko e "tono, ka ko kinautolu kuo nau fakatupu 'a e tonó, pea 'oku kei mo'ui 'a honau malī, 'e ^bkapusi 'a kinautolu ki tu'a meiate kimoutolu.

76 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ke mou fa'a "vakai lelei mo tokanga, 'i he faka'eke'eke lahi, koe'uhī ke 'oua na'a mou tali ha ni'ihī pehē 'iate kimoutolu 'o kapau kuo nau mali;

77 Pea kapau kuo 'ikai te nau mali, ke nau fakatomala mei he'enau ngaahi angahalá kotoa pē, pe 'e 'ikai te mou tali 'a kinautolu.

78 Pea ko e tahá, ko e tokotaha kotoa pē 'oku kau ki he siasí ni 'o Kalaisí, te ne tokanga ke tauhi 'a e ngaahi fekau mo e ngaahi fuakava kotoa pē 'o e siasí.

79 Pea 'e hoko 'o pehē, kapau 'e "fakapō ha ni'ihī 'iate kimoutolu 'e tukuange 'a kinautolu pea 'e fai kiate kinautolu 'o fakatatau ki he ngaahi lao 'o e fonuá; he ke mou manatu'i 'oku 'ikai hano fakamolemole; pea 'e fakamo'oni'i ia 'o fakatatau ki he ngaahi lao 'o e fonuá.

80 Pea kapau 'e tono ha tangata pe fefine, 'e fakamāu'i 'a e tangata pe fefine ko iá 'i he 'ao 'o e ongo kaumātu'a 'e toko ua 'o e siasí, pe tokolahi ange, pea 'e fakamo'oni'i 'a e lea kotoa pē 'oku talatalaaki'i 'aki 'a e tangatá pe fefiné 'e he fakamo'oni 'e toko ua 'o e siasí, kae 'ikai 'e ha fili;

ka 'o kapau 'e tokolahi ange 'a e kau fakamo'oni 'i he toko uá 'e lelei ange ia.

81 Ka 'e fakahalaia'i 'a e tangatá pe fefiné 'e he ngutu 'o e ongo fakamo'oni 'e toko ua; pea 'e fakahā 'a e me'a na'e hokó 'e he ongo kaumātu'a 'i he 'ao 'o e siasí, pea 'e hiki hake 'e he siasí 'a honau nimá 'o fakamo'oni ki he tangatá pe fefiné, koe'uhi ke fai kiate kinaua 'o fakatatau ki he fono 'a e 'Otuá.

82 Pea kapau 'e lava, 'oku 'aonga ke 'i ai foki 'a e pīsopé.

83 Pea ke mou fai pehē 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'e 'omi kiate kimoutolu ke fakamāu'i.

84 Pea kapau 'e kaiha'a fakamālohi 'e ha tangata pe fefine, 'e tukuange ia ki he lao 'o e fonuá.

85 Pea kapau te ne ^akaiha'a, 'e tukuange ia ki he lao 'o e fonuá.

86 Pea kapau te ne ^aloi, 'e tukuange ia ki he lao 'o e fonuá.

87 Pea kapau te ne fai ha fa'ahinga hia 'e taha, 'e tukuange ia ki he fonó, 'io 'a e fono 'a e 'Otuá.

88 Pea kapau 'e "faikovi kiate koe 'a ho ^btuonga'ané pe tuofefiné, ke ke 'ave ia fakaekimoua pē; pea kapau te ne 'vete 'ene hiá ke mo fakalelei.

89 Pea kapau 'e 'ikai te ne vete, ke ke tukuange ia ki he siasí, 'o 'ikai ki he kāingalotú, ka ki he kaumātu'a. Pea 'e fai ia 'i ha fakataha kae 'ikai 'i he 'ao 'o e māmaní.

90 Pea kapau 'e faikovi 'a ho tuonga'ané pe tuofefiné ki ha

75a FFL Tonó.

b FFL Tu'usi mei he Siasí.

76a FFL Le'ó, Le'ohí.

79a FFL Fakapō.

85a FFL Kaiha'a, Kaiha'así.

86a FFL Faitotonú; Loi.

88a Mātiu 18:15–17.

b FFL Kāinga; Tokouá.

c FFL Vete 'a e Angahalá.

tokolahi, ‘e “valoki’i ia ‘i he ‘ao ‘o e tokolahi.

91 Pea kapau ‘e fai fakahāhā ha kovi ‘e ha toko taha, ‘e valoki’i fakahāhā ia koe’uhí ke ne mā. Pea kapau ‘e ‘ikai te ne vete, ‘e tukuange ia ki he fono ‘a e ‘Otuá.

92 Kapau ‘e fai ha kovi ‘e ha taha ‘i he lilo, ‘e valoki’i ia ‘i he

lilo koe’uhí ke ne ma’u ‘a e faingamālie ke vete ia ‘i he lilo kiate ia ‘a ia kuó ne faikovi ki aí pea ki he ‘Otuá, koe’uhí ke ‘oua na’a lea ‘aki ha kovi ‘e he siasí ‘o kau kiate ia.

93 Pea ‘e pehē ‘a e me’a te mou fai ‘i he ngaahi me’a kotoa pē.

VAHE 43

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Ketilani, ‘i ‘Ohaiō, ‘i Fēpueli 1831 (History of the Church, 1:154–156). ‘I he taimi ko ‘eni na’e ‘i ai ha kāingalotu ‘e ni’ihi ‘o e Siasí na’a nau hoha’a koe’uhí he na’e ‘i ai ha kakai na’a nau loi ‘o pehē tokua ‘oku nau ma’u fakahā. Na’e fehu’i ‘e he Palōfitá ki he ‘Eikí peá ne ma’u ‘a e folofola ko ‘eni ‘a ia na’e fai mai ki he kaumātu’a ‘o e Siasí. ‘Oku kau ‘a e konga ‘uluakí ki he ngaahi me’a fekau’aki mo hono pule’i ‘o e Siasí; pea ‘oku ‘i he konga hono uá ha fakatokanga kuo pau ke fai ‘e he kaumātu’á ki he ngaahi pule’anga ‘o e māmaní.

1–7, ‘Oku fai mai ‘a e ngaahi fakahaá mo e ngaahi fekaú ‘i he tokotaha pē kuo fili; 8–14, ‘Oku fakamā’oni’oni’i ‘a e Kāingalotú ‘i he’enua ngāue ‘i he mā’oni’oni kotoa ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí; 15–22, ‘Oku fekau’i atu ‘a e kaumātu’á ke kalanga ‘aki ‘a e fakatomalá mo teuteu’i ‘a e tangatá ki he fu’u ‘aho lahi ‘o e ‘Eikí; 23–28, ‘Oku folofola mai ‘a e ‘Eikí ki he tangatá ‘aki hono le’o ‘o’oná pea ‘i he ngaahi mālohi ‘o natulá; 29–35, ‘E hoko mai ‘a e Afe’i Ta’ú mo hono ha’i ‘o Sētané.

Ē, TOKANGA mai, ‘a kimoutolu ‘a e kaumātu’a ‘o hoku siasí, pea fanongo ‘a e telingá ki he ngaahi lea te u lea ‘aki kiate kimoutolú.

2 He vakai, ko e mo’oni, ko e mo’oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo mou ma’u ‘a e

fekau ke hoko ko e “fono ki hoku siasí, ‘iate ia kuó u fili kiate kimoutolu ke ma’u ‘a e ngaahi ^bfekaú mo e ngaahi fakahā mei hoku nimá.

3 Pea ke mou ‘ilo’i pau ‘a e me’a ni—‘oku ‘ikai ke ‘i ai mo ha taha kehe kuo fili kiate kimoutolu ke ma’u ‘a e ngaahi fekaú mo e ngaahi fakahaá kae ‘oua ke to’o atu ia, ‘o kapau te ne “nofo ma’u ‘iate au.

4 Ka ko e mo’oni, ko e mo’oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘e “ikai fili ha tokotaha kehe ki he me’a-foakí ni tuku kehe pē ‘o kapau ‘e fai ia ‘iate ia; he kapau ‘e to’o ia meiate ia ‘e ‘ikai te ne ma’u ha mālohi tuku kehe pē ke fili ha tokotaha kehe ke fetongi ia.

5 Pea ‘e hoko ‘eni ko e fono kiate kimoutolu, ke ‘oua na’a

90a FFL Valoki, Valoki’i.
43 2a T&F 42.

b FFL Fakahā; Fekau ‘a
e ‘Otuá, Ngaahi.

3a Sione 15:4.
4a T&F 28:2–3.

mou tali 'a e ngaahi akonaki 'a ha ni'ihī 'e ha'u kiate kimoutolu 'o lau ia ko e ngaahi fakahā pe ko e ngaahi fekau;

6 Pea 'oku ou foaki 'eni kiate kimoutolu koe'uhī ke 'oua na'a "kākaa'i 'a kimoutolu, koe'uhī ke mou 'ilo'i 'oku 'ikai ke tupu ia meiate au.

7 He ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko ia ia kuo "fakanofa 'iate aú, 'e hū mai ia 'i he ^bmatapaá pea fakanofa ia 'o hangē ko ia kuó u fakahā kiate kimoutolu ki mu'á, ke akonaki 'aki 'a e ngaahi fakahā ko ia kuo mou ma'ú pea te mou ma'u 'iate ia kuó u filí.

8 Pea ko 'eni, vakai, 'oku ou tuku kiate kimoutolu 'a e fekau, ke mou "feako'aki mo fefakamaama'aki 'a kimoutolu 'o ka mou ka fakataha, koe'uhī ke mou 'ilo'i 'a e founga ke fai mo angí 'aki 'a hoku siasí, 'a e founga ke fai 'o kau ki he ngaahi tefito 'o 'eku fonó mo e ngaahi fekau kuó u 'oatú.

9 Pea ko ia 'e pehē ho'omou poto 'i he fono 'o hoku siasí, pea "fakamā'oni'oni'i 'a kimoutolu 'e he me'a kuo mou ma'ú, pea mou feha'i'aki 'a kimoutolu ke ngāue 'i he mā'oni'oni kakato 'i hoku 'aó—

10 Koe'uhī 'e fakatatau ki ho'omou fai 'ení, 'a e nāunau 'e

"tānaki mai ki he pule'anga kuo mou ma'ú. Kapau 'e 'ikai te mou fai ia, 'e ^bto'o atu ia, 'io 'a e me'a kuo mou ma'ú.

11 Mou li'aki ki tu'a 'a e "fai angahala 'a ia 'oku 'iate kimoutolú; fakamā'oni'oni'i 'a kimoutolu 'i hoku 'aó;

12 Pea kapau 'oku mou fie ma'u 'a e ngaahi nāunau 'o e pule'angá, mou fili 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Sí'i, pea "poupou'i hake ia 'i hoku 'aó 'i he lotu 'o e tui.

13 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'oku mou fie ma'u 'a e ngaahi "me'a lilo 'o e pule'angá, ke mou tokonaki ma'ana 'a e me'akai mo e kofu pea mo e me'a kotoa pē 'e 'aonga ke ne ma'ú ke lava 'o fakahoko ai 'a e ngāue kuó u fekau kiate iá;

14 Pea kapau 'e 'ikai te mou fai ia te ne nofo atu ai pē 'iate kinautolu kuo nau tali iá, koe'uhī ke u lava 'o fakatolonga kiate au ha kakai "haohaoa 'i hoku 'aó.

15 'Oku ou toe pehē, tokanga mai 'a kimoutolu 'a e kaumātu'a 'o hoku siasí, 'a ia kuó u fili: 'Oku 'ikai fekau'i atu 'a kimoutolu ke akonekina 'a kimoutolu ka ke mou "ako'i 'a e fānau 'a e tangatá 'i he ngaahi me'a kuó u tuku ki homou nimá 'i he mālohi 'o hoku ^bLaumālié;

16 Pea 'e "ako'i 'a kimoutolu

6a T&F 46:7.

FFL Kākā, Kākaa'i.

7a FFL Fakanofó.

b Mātiu 7:13–14;

2 Nifai 9:41; 31:9,

17–18;

3 Nifai 14:13–14;

T&F 22:1–4.

8a T&F 88:77.

9a FFL Fakamā'oni'oni'i.

10a 'Alamā 12:10.

b Ma'ake 4:25.

11a FFL Angahalá.

12a FFL Poupou'i 'o e

Kau Taki 'o e Siasí.

13a FFL Me'a Lilo 'a e

'Otuá, Ngaahi.

14a FFL Haohaoá.

15a FFL Ngāue

Fakafaifekau.

b FFL Ako'i—Faiako

'aki 'a e Laumālié.

16a FFL Ue'i

Fakalaumālié.

mei 'olunga. ^bFakamā'oni'oni'ī 'a kimoutolu, pea 'e 'fakakoloa'ia'ī 'a kimoutolu 'aki 'a e mālohi koe'uhī ke mou foaki atu 'o hangē ko ia kuó u lea'akí.

17 Mou tokanga, he vakai, 'oku ofi mai 'a e fu'u "aho ^blahi 'o e 'Eikí.

18 He 'oku 'unu'unu mai 'a e 'aho 'e fakaongo atu ai 'e he 'Eikí 'a hono "le'ó mei he langí; 'e ^bngalulululu 'a e ngaahi langí pea 'e 'tetetete 'a e māmaní, pea 'e ongo atu 'a e ^dtalupite 'a e 'Otuá 'o fuoloa pea le'o-lahi, 'o fakahā atu ki he ngaahi pule'anga 'oku mohé: 'A kimoutolu, 'a e kau mā'oni'oni, mou ^etutu'u hake pea mo'ui; 'a kimoutolu 'a e kau angahalá mou ^ftatali pea ^smohe atu kae 'oua ke u toe ui atu.

19 Ko ia nono'o homou kongalotó telia na'a 'ilo 'a kimoutolu 'i he lotolotonga 'o e kau fai angahalá.

20 Hiki hake homou le'ó pea 'oua 'e ta'ofi. Ui atu ki he ngaahi pule'angá ke nau fakatomala, 'a e motu'á mo e talavou' fakatou'osi, 'a e pōpulá mo e tau'atāinā fakatou'osi, 'o pehē: Mou teuteu'ī 'a kimoutolu ki he fu'u 'aho lahi 'o e 'Eikí;

21 He kapau ko au, 'a ia ko e tangatá, kapau 'oku ou hiki hake hoku le'ó pea ui atu kiate kimoutolu ke fakatomala, pea

'oku mou fehi'a kiate au, ko e hā ha'amou lea 'e fai 'o ka hokosia 'a e 'aho 'a ia 'e pā fakaongo atu ai 'e he ngaahi "maná 'a honau ngaahi le'ó mei he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní, 'o lea ki he telinga 'o e kakai kotoa pē 'oku mo'ui, 'o pehē—Fakatomala, pea teuteu ki he fu'u 'aho lahi 'o e 'Eikí?

22 'Io, pea ko e tahá, 'o ka tapa atu 'a e ngaahi 'uhilá mei he hahaké ki he hihifó, pea nau fakaongo atu 'a honau le'ó ki he kakai kotoa pē 'oku mo'ui, 'o ngaohi ke vevela 'a e telinga 'o e kakai kotoa pē 'oku fanongó, 'o lea 'aki 'a e ngaahi leá ni—Mou fakatomala, he kuo hokosia 'a e fu'u 'aho lahi 'o e 'Eikí?

23 Pea mo 'eni foki, 'e fakaongo atu 'e he 'Eikí 'a hono le'ó mei he langí, 'o pehē: Tokanga mai, 'a kimoutolu 'a e ngaahi pule'anga 'o e māmaní pea fanongo ki he ngaahi folofola 'a e 'Otuá 'a ia na'á ne fakatupu 'a kimoutolú.

24 'A kimoutolu 'a e ngaahi pule'anga 'o e māmaní, kuo liunga fiha 'eku fie tānaki fakataha 'a kimoutolu, 'o hangē ko e tānaki fakataha 'e he "motu'a moá 'a hono 'uhikí 'i hono lalo kapakaú, ka na'e 'ikai te mou ^bloto ki ai!

25 Hono 'ikai ke tu'o lahi 'eku "ui atu kiate kimoutolu 'i he

16b FFL Fakamā'oni'oni'ī.
c Luke 24:49;
T&F 38:32; 95:8–9;
110:8–10.
17a T&F 29:8.
FFL Hā'ele 'Anga Ua
Mai 'a Sīsū Kalaisi.
b Malakai 4:5;

T&F 2:1; 34:6–9.
18a Sioeli 2:11;
T&F 133:50.
b Sioeli 2:10; 3:16;
T&F 45:48.
c T&F 88:87.
d T&F 29:13; 45:45.
e FFL Toetu'ú.

f T&F 76:85; 88:100–101.
g Molom. 9:13–14.
21a 2 Nifai 27:2;
T&F 88:90.
24a Mātiu 23:37;
3 Nifai 10:4–6.
b FFL Angatu'ú.
25a Hil. 12:2–4.

ngutu 'o 'eku kau ^btamaio'eikí pea 'i he 'tauhi mai 'a e kau 'āngeló, pea 'aki hoku le'ó pē 'o'okú, mo e le'ó 'o e ngaahi maná, mo e le'ó 'o e 'uhilá, pea mo e le'ó 'o e ngaahi afaá, pea mo e le'ó 'o e ngaahi mofuiké, mo e ngaahi fu'u taufa 'uha maka lalahí, pea mo e le'ó 'o e ngaahi ^dhongé mo e ngaahi mahaki faka'auha 'o e fa'ahinga kotoa pē, pea 'i he fu'u le'ó 'o e talupité, pea mo e le'ó 'o e fakamāú, pea 'i he le'ó 'o e 'alo'ofá 'i he 'ahó hono kotoa, pea 'i he le'ó 'o e fakalāngilangi mo e ongoongo lelei pea mo e ngaahi koloa 'o e mo'ui ta'engatá, peá u fie fakamo'ui 'a kimoutolu 'aki 'a e fakamo'ui 'ta'engata, ka na'e 'ikái te mou loto ki ai!

26 Vakai, kuo hokosia 'a e 'ahó, pea kuo pito ai 'a e ipu 'o e lili 'o 'eku 'itá.

27 Vakai, ko e mo'oni 'oku ou tala kiate kimoutolu, ko e ngaahi lea 'eni 'a e 'Eikí ko homou 'Otuá.

28 Ko ia, mou ngāue, mou 'ngāue 'i he'eku ngoue vainé ko hono fai faka'osí—ui faka'osi ki he kakai 'oku nofo 'i he māmaní.

29 He kuo pau ke u 'ha'u 'i he taimi 'oku ou loto ki aí ki he funga 'o e māmani 'i he faka-

maau, pea 'e huhu'í 'a hoku ka-kaí pea te nau pule fakataha mo au 'i he māmani.

30 He 'e hokosia 'a e fu'u ^aAfe'í Ta'u 'a ia kuó u lea 'aki 'i he ngutu 'o 'eku kau tamaio'eikí.

31 He kuo pau ke ^aha'í 'a ^bSē-tane, pea 'o ka toe vete ange ia, te ne pule 'i he ki'í fa'ahita'u 'si'í pē, pea 'e toki hokosia 'a e ^dngata'anga 'o e māmani.

32 Pea ko ia ia 'oku nofo 'i he ^amā'oni'oni 'e ^blilui ia 'i he kemo 'o e mata, pea 'e mole atu 'a e māmani 'o hangē ko e fai ia 'aki 'a e afi.

33 Pea 'e 'alu atu 'a e kau fai angahalá ki he ^aafi ta'e-fa'a-mate, pea 'oku 'ikái ke 'ilo'í 'e ha tangata 'i he māmani 'a honau iku'angá, pea 'e 'ikái ai pē ke 'ilo ia, kae 'oua ke nau ha'u ki hoku 'áo 'i he ^bfakamaau.

34 Mou tokanga ki he ngaahi leá ni. Vakai, ko Sísū Kalaisi au, ko e ^aFakamo'ui 'o e māmani. ^bMata'ikoloa 'aki 'i homou lotó 'a e ngaahi me'á ni, pea tuku ke 'nofo'ia 'i homou ^datamaí 'a e ngaahi 'me'a mamafa 'o e nofo ta'engatá.

35 Mou ^aloto-fakamātoato. Tauhi 'eku ngaahi fekau kotoa pē. 'E pehē. 'Emeni.

25b Mātiu 23:34.

FFL Palōfitá.

c T&F 7:6; 130:4–5.

d Selem. 24:10;

'Āmosi 4:6; T&F 87:6;

SS—M 1:29.

e FFL 'Alo'ofá.

f FFL Fakamo'ui; Mo'ui

Ta'e-fa'a-mate; Mo'ui

Ta'engatá.

28a Sēkope 5:71;

T&F 33:3.

FFL Ngoue Vaine 'a

e 'Eiki.

29a FFL Hā'ele 'Anga

Ua Mai 'a Sísū

Kalaisi.

30a FFL Nofu Tu'í.

31a T&F 45:55; 84:100;

88:110.

b 1 Nifai 22:26.

FFL Tēvoló.

c Fakahā 20:3;

Sēkope 5:77;

T&F 29:22.

d FFL Māmani—

Ngata'anga 'o e

māmani.

32a FFL Mā'oni'oni.

b 1 Kol. 15:51–52;

T&F 63:51; 101:31.

FFL Toetu'ú.

33a Mātiu 3:12.

b FFL Sísū Kalaisi—

Fakamaau.

34a FFL Fakamo'ui ('Eiki).

b SS—M 1:37.

c FFL Fakalaulaulotó.

d FFL 'Atamaí.

e T&F 84:61; 100:7–8.

35a Loma 12:1;

T&F 18:21.

VAHE 44

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā pea mo Sitenei Likitoni, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he konga fakamuimui 'o Fēpueli 1831 (History of the Church, 1:157). Na'e talangofua 'a e Siasí ki he fekau 'oku fakahā atu 'i heni, na'e tu'utu'uni ai ke fai ha konifelenisi 'i he 'uluaki konga 'o Sune ka hoko maí.

1–3, 'Oku fekau ke fakataha 'a e kaumātu'á 'i ha konifelenisi; 4–6, Kuo pau ke nau fokotu'utu'u 'a kinautolu 'o fakatatau ki he ngaahi lao 'o e fonuá mo nau tokangá 'i 'a e masivá.

VAKAI, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí kiate kimoutolu 'a 'eku kau tamaio'eiki, 'oku 'aonga kiate au ke ui 'a e kaumātu'a 'o hoku siasí ke nau fakataha mei he hahaké mo e hihifó mo e tokelaú mo e tongá, 'aki ha tohi pe ha toe founga 'e taha.

2 Pea 'e hoko 'o pehē, 'e fakatatau ki he'enau tui faivelengá, mo ngāue 'aki 'a e tui kiate aú, te u hua'i hifo 'a hoku "Laumālié kiate kinautolu 'i he 'aho te nau fakataha aí.

3 Pea 'e hoko 'o pehē, te nau 'alu atu ki he ngaahi potu takataí, 'o "malanga 'aki 'a e fakatomalá ki he kakaí.

4 Pea 'e "fakaului 'a e tokolahi, 'o a'u ki ho'omou ma'u 'a e mālohi ke fokotu'u 'a kimoutolu 'o ^bfakatatau ki he ngaahi lao 'a e tangatá;

5 Kou'uhí ke 'oua na'a ma'u 'e homou ngaahi "filí ha mālohi kiate kimoutolu; koe'uhí ke malu'i 'a kimoutolu 'i he ngaahi me'a kotoa pē; koe'uhí ke mou lava 'o tauhi 'eku ngaahi fonó; koe'uhí ke lava 'o maumau'i 'a e ngaahi ha'i kotoa pē 'a ia 'oku feinga ai 'a e filí ke faka'auha 'a hoku kakaí.

6 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo pau ke mou "a'ahi ki he masivá pea mo e faingata'a'ia pea tokoni ki honau fakafiemālie'í, koe'uhí ke tauhi 'a kinautolu kae 'oua ke fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'o fakatatau ki he'eku fono kuo mou ma'ú. 'Ēmeni.

VAHE 45

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā ki he Siasí, 'i Ketilani, 'Ohaiō, 'i he 'aho 7 Mā'asi 1831 (History of the Church, 1:158–163). 'I he fai 'e he Palōfitā 'a e talamu'aki ki he'ene lekooti 'o e fakahā ko 'eni, na'á ne pehē "'i he taimi ko 'eni 'o e hisitōlia 'o e Siasí . . . kuo lahi ha ngaahi fakamatala loi . . . mo e ngaahi talanoa laulaunoa, kuo pulusi . . . pea tufaki, . . . ke ta'ofi 'a e kakaí mei he'enau vakai ki he ngāué, pe tali 'a e

44 2a Ngāue 2:17.
3a FFL Malangá.
4a FFL Fakauluí.

b T&F 98:5–7.
5a 2 Nifai 4:33.
6a Sēmisi 1:27.

FFL Uelofeá; 'Ofa Mamahí.

tuí. . . Ka 'oku totonu ke fiefia 'a e Kāingalotú, . . . he na'á ku ma'u 'a e folofola ko 'ení" (History of the Church, 1:158).

1–5, Ko Sīsū Kalaisi 'a hotau fakalaloa ki he Tamai; 6–10, 'Oku hoko 'a e ongoongolelei ko ha talafekau ke teuteu 'a e hā'ele'anga ki mu'a 'i he 'Eikí; 11–15, Na'e ma'u 'e he 'Eikí 'a 'Inoke mo hono kāingá kiate ia; 16–23, Na'e fakahā mai 'e Kalaisi 'a e ngaahi fakā'ilonga 'o ene hā'ele mai 'o hangē ko ia na'e fakahā mai 'i he Mo'unga 'o e 'Ōlivé; 24–38, 'E fakafoki mai 'a e ongoongolelei, pea 'e fakakakato 'a e taimi 'o e kau Senitailé, pea 'e hanga 'e ha mahaki fakā'auha 'o 'ufi'ufi 'a e fonuá; 39–47, Kuo pau ke hoko ha ngaahi fakā'ilonga, ngaahi me'a fakaofa mo e Toetu'ú 'i he Hā'ele 'Anga Uá; 48–53, 'E tu'u 'a Kalaisi 'i he Mo'unga 'o e 'Ōlivé, pea 'e mamata 'a e kau Siú ki hono ngaahi kafó 'i hono ongo nimá mo e va'é; 54–59, 'E pule 'a e 'Eikí lolotonga 'a e Afe'i Ta'ú; 60–62, 'Oku fekau ki he Palōfitá ke kamata hono liliu 'o e Fuakava Fō'ou, 'a ia 'e fakahā mai ai ha ngaahi fakamatata mahu'inga; 63–75, 'Oku fekau ki he Kāingalotú ke nau kātōa fakataha 'o langa 'a e Selūsalema Fō'ou, 'a ia 'e ha'u ki ai 'a e kakai mei he ngaahi pule'anga kotoa pē.

TOKANGA mai, 'a kimoutolu 'a e kakai 'o hoku "siasí, 'a ia kuo foaki ki ai 'a e ^bpule'angá; mou tokanga mai pea fanongo

'a e telingá kiate ia 'a ia na'á ne 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní, 'a ia na'á ne 'ngaohi 'a e ngaahi langí pea mo e ngaahi me'a kotoa pē 'i aí, pea na'á ne ngaohi 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia 'oku mo'ui, mo ngaue, pea 'oku 'i aí.

2 Pea 'oku ou pehē foki, tokanga ki hoku le'ó, telia na'a ma'u atu 'a kimoutolu 'e he "maté; 'i ha ^bhoua 'oku 'ikai te mou 'amanaki ki ai 'e 'osi atu ai 'a e fa'ahita'u māfaná pea 'osi mo e 'utu-ta'ú, pea te'eki ai ke fakamo'ui homou laumālie.

3 Fanongo kiate ia 'a ia koe "taukapo ki he Tamai, 'a ia 'okú ne taukapo'i 'a kimoutolu 'i hono 'aó—

4 'O pehē: 'E Tamai, vakai ki he ngaahi "mamahi mo e mate 'a'ana 'a ia na'e 'ikai te ne fai ha ^bangahalá, 'a ia na'á ke hōifua lelei ki aí; vakai ki he toto 'o ho Fohá 'a ia na'e lilingí, 'a e toto 'o ia na'á ke foaki koe'uhi ke "fakalāngilangi'i koé;

5 Ko ia, 'e Tamai, fakamo'ui 'a kinautolú ni ko hoku kāinga 'a ia 'oku "tui ki hoku hingoá, koe'uhí ke nau ha'u kiate au 'o ma'u 'a e mo'ui ^bta'engatá.

6 Tokanga mai, 'A kimoutolu 'a e kakai 'o hoku siasí, pea mo kimoutolu 'a e kaumātu'á mou fanongo fakataha, pea fanongo

45 1a FFL Siasí 'o Sīsū Kalaisí.
b T&F 50:35.
c Selem. 14:22;
3 Nifai 9:15;
T&F 14:9.
FFL Fakatupú.

2a 'Alamā 34:33–35.
b Mätü 24:44.
c Selem. 8:20;
T&F 56:16.
FFL Utu-ta'ú.
3a T&F 62:1.
FFL Fakalaloá.

4a T&F 19:18–19.
FFL Fakalelei,
Fakalelei'í.
b Hepelū 4:15.
c Sione 12:28.
5a T&F 20:25; 35:2; 38:4.
b Sione 3:16.

ki hoku le'ó lolotonga 'oku kei lau ko e "aho ní, pea 'oua 'e fakafefeka homou lotó;

7 He ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e "Ālifá mo e 'Ōmeká au, ko e kamata'angá mo e ngata'angá, ko e maama mo e mo'ui 'o e māmaní—ko ha ^bmaama 'oku uló 'i he fakapo'ulí pea 'oku 'ikai ma'u ia 'e he fakapo'ulí.

8 Na'á ku ha'u ki hoku kakai 'o'okú, pea na'e 'ikai tali au 'e hoku kakai 'o'okú; ka na'á ku foaki kiate kinautolu kotoa pē na'e tali aú 'a e "mālohi ke nau fai 'a e ngaahi ^bmana lahi, pea ke nau hoko ko e ngaahi 'foha 'o e 'Otuá; pea ko kinautolu foki na'e ^dtui ki hoku hingoá na'á ku foaki ki ai 'a e mālohi ke ma'u 'a e mo'ui 'ta'engatá.

9 Pea ko ia ai kuó u 'oatu 'a 'eku "fuakava ^bta'engatá ki he māmaní, ke hoko ko ha maama ki he māmaní, pea ke hoko ko ha 'fuka ki hoku kakaí, pea ke kumi ki ai 'a e kau ^dSenitailé, pea hoko ko ha 'talafekau ke mu'omu'a 'i hoku 'aó ke teuteu 'a e halá ki mu'a 'iate au.

10 Ko ia, mou ha'u ki ai, pea te u alea mo ia 'e ha'ú 'o hangē ko ia na'e fai mo e kau tangata 'i he ngaahi 'aho 'i mu'á, pea te u

fakahā kiate kimoutolu 'a 'eku ngaahi 'uhinga "mālohi.

11 Ko ia, mou tokanga fakataha mai pea tuku ke u fakahā kiate kimoutolu mo hoku potó foki—'a e potó 'o ia 'a ia 'oku mou pehē ko e 'Otua 'o "Inoke, mou hono kāingá,

12 'A ia na'e "fakamavahe'i atu mei he māmaní, pea ma'u hake kiate aú—ko ha ^bkolo kuo fakatolonga ki ha 'aho 'o e mā'oni'oni 'a ia 'e hoko maí—ko ha 'aho na'e fekumi ki ai 'a e kau tangata mā'oni'oni kotoa pē, pea na'e 'ikai te nau 'ilo'i ia koe'uhí ko e fai angahalá mo e ngaahi anga-fakalieliá;

13 Pea nau fakahā ko e kau "muli mo e kau 'āunofa 'a kinautolu 'i he māmaní;

14 Ka na'a nau ma'u ha "tala'ofa te nau ma'u ia 'o mamata ki ai 'i honau kakanó.

15 Ko ia, tokanga pea te u alea mo kimoutolu, pea te u lea kiate kimoutolu mo kikite, 'o hangē ko ia na'e fai ki he kau tangata 'i he ngaahi 'aho 'i mu'á.

16 Pea te u fakahā mahino ia, 'o hangē ko 'eku "fakahā ia ki he'eku kau ākongá 'i he'eku tu'u 'i honau 'aó 'i he kakanó, pea u lea kiate kinautolu 'o pehē: Ko e me'a 'i ho'omou fehu'i kiate au

6a Hepelū 3:13;
T&F 64:23–25.

7a Fakahā 1:8; 21:6;
T&F 19:1.

b Sione 1:5.

8a Mātiu 10:1.
FFL Mālohi.

b FFL Maná.

c FFL Foha mo e Ngaahi 'Ofefine 'o e 'Otuá, Ngaahi.

d FFL Tuí.

e T&F 14:7.

9a Selem. 31:31–34;
Molom. 5:20.

b FFL Fuakava Fo'ou mo Ta'engatá.

c 2 Nifai 29:2.

d 'Īsaia 42:6;
2 Nifai 10:9–18.

e Malakai 3:1.

10a 'Īsaia 41:21;
T&F 50:10–12.

11a Mōsese 7:69.

12a LSS, Sēnesi 14:30–34;
T&F 38:4;

Mōsese 7:21.

b Mōsese 7:62–64.
FFL Saioné.

13a Hepelū 11:13;
1 Pita 2:11.

14a Hepelū 11:8–13;
Mōsese 7:63.

16a Mātiu 24;
Luke 21:7–36;
SS—M 1.

‘o kau ki he ngaahi ^bfaka‘ilonga
‘o ‘eku ha‘ú, ‘i he ‘aho ‘a ia te u
ha‘u ai ‘i hoku nāunaú ‘i he
ngaahi ‘ao ‘o e langí, ke fakahoko
‘a e ngaahi tala‘ofa na‘á ku fai
ki ho‘omou ngaahi tamaí,

17 He ko e me‘a ‘i ho‘omou lau
‘a e “mavahe fuoloa ‘a homou
^blaumālié mei homou sinó ko ha
nofo pōpula, te u fakahā kiate
kimoutolu ‘a e founga ‘e hoko
mai ai ‘a e ‘aho ‘o e huhu‘í, kae
‘uma‘ā hono ‘fakafoki mai ‘o
‘Isileli na‘e “fakamovetevete‘í.

18 Pea ko ‘eni ‘oku mou vakai
ki he temipalé ni ‘a ia ‘oku tu‘u ‘i
Selūsalemá, ‘a ia ‘oku mou ui ko
e fale ‘o e ‘Otuá, pea ‘oku pehē
‘e homou ngaahi filí ‘e ‘ikai pē
holo ‘a e falé ni.

19 Ka, ko e mo‘oni, ‘oku ou
pehē kiate kimoutolu, ‘e hoko
mai ‘a e ‘auha ko iá ki he to‘u
tangatá ni ‘o hangē ko e kaiha‘a
‘i he pō, pea ‘e faka‘auha ‘a e
kakaí ni mo fakamovetevete‘í ‘i
he lotolotonga ‘o e ngaahi pule-
‘anga kotoa pē.

20 Pea ko e temipale ko ‘eni ‘a
ia ‘oku mou mamatá ni ki aí, ‘e
holoki ki lalo ia ke ‘oua na‘a toe
ha maka ‘oku hili ‘i ha maka.

21 Pea ‘e hoko ‘o pehē, ‘e ‘ikai
mole atu ‘a e to‘u tangatá ni ‘o e
kau Siú kae ‘oua ke fakahoko ‘a e
faka‘auha kotoa pē na‘á ku faka-
hā kiate kimoutolu ‘o kau ki aí.

22 ‘Oku mou pehē ‘oku mou
‘ilo‘i ‘oku hokosia ‘a e “ngata‘anga
‘o e māmaní; ‘oku mou toe pehē
foki ‘oku mou ‘ilo ‘e mole atu ‘a
e langí pea mo e māmaní;

23 Pea ‘oku mou lea mo‘oni ‘i
he me‘á ni, he ‘oku mo‘oni ia; ka
‘e ‘ikai mole atu ‘a e ngaahi me‘á
ni ‘a ia na‘á ku fakahā kiate ki-
moutolú kae ‘oua ke fakahoko
kotoa pē.

24 Pea kuó u fakahā ‘eni kiate
kimoutolu ‘o kau ki Selūsalema;
pea ‘o ka hokosia ‘a e ‘aho ko iá,
‘e “fakamovetevete‘í ha toenga ‘i
he lotolotonga ‘o e ngaahi pule-
‘angá kotoa pē;

25 Ka ‘e toe “tānaki mai ‘a ki-
nautolu; ka te nau nofo ai pē
kae ‘oua ke kakato ‘a e ngaahi
kuonga ‘o e kau ^bSenitailé.

26 Pea ‘i he ‘aho “ko iá ‘e fa-
nongo ai ki he ngaahi ^btau mo e
ngaahi ongoongo ‘o e ngaahi
tau, pea ‘e moveuveu ‘a e mā-
maní kotoa pē, pea ‘e ‘vaivai ‘a
e loto ‘o e tangatá, pea te nau
pehē ‘oku “fakatoloi ‘e Kalaisi ‘a
‘ene hā‘ele maí kae ‘oua ke a‘u
ki he ngata‘anga ‘o e māmaní.

27 Pea ‘e faka‘au ‘o momoko ‘a
e ‘ofa ‘a e tangatá, pea ‘e hulu
‘a e fai angahalá.

28 Pea ‘o ka hoko mai ‘a e
ngaahi kuonga ‘o e kau “Seni-
tailé, ‘e ulo atu ha ^bmaama
‘iate kinautolu ‘oku nofo ‘i he

16b FFL Hā‘ele ‘Anga Ua
Mai ‘a Sisū Kalaisí.

17a T&F 138:50.

b FFL Laumālié.

c FFL ‘Isilelí—Ko hono
tānaki ‘o ‘Isilelí.

d 1 Nifai 10:12–14.

FFL ‘Isilelí—Ko hono
fakamovetevete‘í ‘o

‘Isilelí.

22a FFL Māmaní—Ngata-
‘anga ‘o e māmaní.

24a 2 Nifai 25:15.

25a Nehem. 1:9;

‘Isaia 11:12–14;

1 Nifai 22:10–12;

2 Nifai 21:12–14.

b Luke 21:24.

26a FFL ‘Aho Faka‘osí,
Ngaahi.

b T&F 87; SS—M 1:23.

c Luke 21:26.

d 2 Pita 3:3–10.

28a 1 Nifai 15:13.

b FFL Fakafoki Mai ‘o e
Ongoongolelé;

Maama ‘o Kalaisí.

fakapo‘ulí, pea ko e kakato ia ‘o ‘eku ongoongoleléi;

29 Ka ‘oku ‘ikai te nau “tali ia; he ‘oku ‘ikai te nau ‘ilo‘i ‘a e māmá, pea nau fakatafoki honau ^blotó meiate au koe‘uhi ko e ngaahi ‘akonaki ‘a e tangatá.

30 Pea ‘e kakato ‘i he to‘u tangata ko iá ‘a e ngaahi kuonga ‘o e kau Senitailé.

31 Pea ‘e ‘i ai ‘a e kau tangata ‘e tu‘u ‘i he to‘u tangata ko iá, ‘a ia ‘e ‘ikai te nau mate kae ‘oua ke nau mamata ki ha “tautea ‘e fonu mahuohua; he ‘e ‘ufi‘ufi ‘a e fonuá ‘e ha mahaki faka‘auha.

32 Ka ‘e “tu‘u ‘a ‘eku kau ākongá ‘i he ngaahi potu topu-tapu, pea ‘e ‘ikai ue‘i ‘a kinautolu; ka ‘i he lolotonga ‘o e kau fai angahalá, ‘e hiki hake ai ‘e he kau tangata ‘a honau le‘ó ‘o ^blea kovi ki he ‘Otuá pea mate.

33 Pea ‘e ‘i ai mo e ngaahi “mofuike foki ‘i he ngaahi potu kehekehe, pea mo e ngaahi faka‘auha lahi; ka ‘e fakafefeka ‘e he tangatá ‘a honau lotó kiate au, pea te nau to‘o hake ‘a e ^bheletá, ‘o fetau‘aki ‘iate kinautolu pē, pea te nau fetāmate‘aki.

34 Pea ko ‘eni, ‘i he hili hono lea ‘aki ‘e au ko e ‘Eikí ‘a e ngaahi leá ni ki he‘eku kau ākongá, na‘a nau puputu‘u.

35 Pea na‘á ku pēhē ange kiate

kinautolu: ‘Oua ‘e “puputu‘u, koe‘uhí, he ‘o ka hokosia ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa pē, te mou lava ‘o ‘ilo ai ‘e fakahoko ‘a e ngaahi tala‘ofa kuo fai kiate kimoutolú.

36 Pea ‘o ka kamata ke ulo atu ‘a e māmá, ‘e tatau ia kiate kinautolu mo e talanoa fakatātā te u fakahā kiate kimoutolu—

37 ‘Oku mou mamata mo vakai ki he ngaahi ‘akau ko e “fikí, pea ‘oku mou mamata ki ai ‘aki homou matá, pea ‘oku mou pēhē ‘o ka kamata ia ke failaú, pea ‘oku kei litolito hono laú, ‘oku ofi mai ‘a e fa‘ahita‘u māfaná;

38 ‘E pēhē pē foki ‘i he ‘aho ko iá ‘o ka nau ka mamata ki he ngaahi me‘á ni kotoa pē, te nau toki ‘ilo leva ‘oku ofi ‘a e houá.

39 Pea ‘e hoko ‘o pēhē ko ia ia ‘oku “manavahē kiate aú te ne ^bamanaki atu ki he hokosia ‘a e fu‘u “aho lahi ‘o e ‘Eikí, ‘io ‘a e ngaahi “faka‘ilonga ‘o e hā‘ele mai ‘a e “Foha ‘o e Tangatá.

40 Pea te nau mamata ki he ngaahi faka‘ilonga mo e ngaahi me‘a fakafofo, he ‘e fakahā atu ia ‘i he ngaahi langi ‘i ‘olungá pea ‘i he māmāni ‘i laló.

41 Pea te nau mamata ki he toto, mo e “afi, mo e ‘ahu ‘o e afi.

42 Pea ‘i he te‘eki ai hokosia ‘a e ‘aho ‘o e ‘Eikí, ‘e fakapo‘uli ‘a e

29a Sione 1:5.

b Mātiu 15:8–9.

c T&F 3:6–8; 46:7; SS—H 1:19.

31a T&F 5:19–20; 97:22–25.

32a T&F 101:21–22, 64.

b Fakahā 16:11, 21.

33a T&F 43:18; 88:87–90.

b T&F 63:33.

35a Mātiu 24:6.

37a Ma‘ake 13:28; Luke 21:29–31.

39a T&F 10:55–56.

FFL Manavahē—

Manavahē ki he

‘Otuá; Talangofua.

b 2 Pita 3:10–13;

T&F 35:15–16;

Mōsese 7:62.

c FFL Hā‘ele ‘Anga Ua Mai ‘a Sisū Kalaisí.

d FFL Faka‘ilonga ‘o e Ngaahi Kuongá, Ngaahi.

e FFL Foha ‘o e Tangatá.

41a T&F 29:21; 97:25–26.

“la’áá, pea liliu ‘o toto ‘a e mā-hiná, pea ngangana ‘a e ngaahi fetu’ú mei he langí.

43 Pea ‘e tĀnaki ‘a e toengá ki he potú ni;

44 Pea te nau toki kumi kiate au, pea vakai, te u ha’u; pea te nau mamata kiate au ‘i he ngaahi ‘ao ‘o e langí, kuó u kofu ‘aki ‘a e mālohi mo e “nāunau lahi; fakataha mo e kau ‘āngelo mā’oni’oni kotoa pē; pea ko ia ia ‘oku ‘ikai te ne ^bamanaki kiate aú, ‘e motuhi atu ia.

45 Ka ‘i he te’eki ai ke tō ‘a e to’ukupu ‘o e ‘Eikí, ‘e ifi’i ‘e ha ‘āngelo ‘a ‘ene “talupité, pea ‘e ^balu hake ‘a e kau mā’oni’oni na’e mohé ke fakafetaulaki kiate au ‘i he ‘aó.

46 Ko ia, kapau na’a mou mohe ‘i he “melino, ‘oku mou monū’ia; he ‘e hangē ko ho’omou mamatá ni kiate au ‘o ‘ilo’i ‘oku ou ‘i aí, ‘e pehē ‘a ho’omou ^bha’u kiate aú pea ‘e ‘mo’ui ‘a homou laumalié, pea ‘e fakakakato ‘a homou huhu’i; pea ‘e ‘alu atu ‘a e kau mā’oni’oni mei he ngaahi vahe ‘e fā ‘o e māmaní.

47 Pea ‘e tō leva ‘a e “to’ukupu ‘o e ‘Eikí ki he ngaahi pule’angá.

48 Pea ‘e fokotu’u leva ‘e he ‘Eikí ‘a hono va’é ki he “mo’unga ko ‘ení, pea ‘e mafahi ua ia, pea ‘e ^bngalulululu ‘a e māmaní, pea

tāsipesipa, pea “e ngalulululu foki mo e ngaahi langí.

49 Pea ‘e fakaongo atu ‘e he ‘Eikí ‘a hono le’ó, pea ‘e fanongo ki ai ‘a e ngaahi ngata’anga kotoa pē ‘o e māmaní; pea ‘e “tangi ‘a e ngaahi pule’anga ‘o e māmaní, pea ko kinautolu na’e katá te nau ‘ilo’i ‘enau valé.

50 Pea ‘e ‘ufi’ufi’i ‘e he fakatu’utāmaki ‘a e tokotaha lumá, pea ‘e faka’auha ‘o ‘osi ‘a e tokotaha manukí; pea ko kinautolu na’e lamalama ke fai angahalá ‘e tā hifo ‘a kinautolu pea laku ki he afí.

51 Pea ‘e e toki “mamata kiate au ‘a e kau ^bSiú ‘o pehē: Ko e hā ‘a e ngaahi kafó ni ‘i ho ongo nimá pea ‘i ho ongo va’é?

52 Tē nau toki ‘ilo ko e ‘Eikí au; he te u pehē ange kiate kinautolu: Ko e ngaahi lavea ko ‘ení ko e ngaahi lavea ia ne u “lavea ai ‘i he fale ‘o hoku ngaahi kame’á. Ko au ia ‘a ia na’e hiki haké. Ko Sīsū au ‘a ia na’e ^bkalusefai. Ko au ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá.

53 Pea te nau toki “tangi koe’uhí ko ‘enau ngaahi angahalá; te nau toki tangilāulau koe’uhí ko ‘enau fakatanga’i honau ^btu’i.

54 Pea ‘e huhu’i leva ‘a e ngaahi pule’anga “hitení, pea ‘e kau ‘i he ‘uluaki ^btoetu’ú ‘a kinautolu ‘a ia na’e ‘ikai te nau ‘ilo ha

42a Sioeli 2:10;
Fakahā 6:12;
T&F 88:87; 133:49.
44a FFL Sīsū Kalaisí—
Nāunau ‘o Sīsū
Kalaisí.
b Mātiu 24:43–51;
Ma’ake 13:32–37.
45a T&F 29:13; 43:18.
b T&F 88:96–97.

FFL Toetu’ú.
c 1 Tēsah. 4:16–17.
46a ‘Alamā 40:12.
b ‘Īsaia 55:3.
c FFL Mo’ui Ta’engatá.
47a T&F 1:12–16.
48a Sāk. 14:4.
b T&F 43:18; 88:87.
c Sioeli 3:16;
T&F 49:23.

49a T&F 87:6.
51a Sāk. 12:10.
b FFL Siú, Kau.
52a Sāk. 13:6.
b FFL Kalusefai.
53a Fakahā 1:7.
b Luke 23:38;
Sione 19:3, 14–15.
54a ‘Īsikeli 36:23; 39:21.
b FFL Toetu’ú.

fonó; pea 'e 'kātaki'ingofua ia kiate kinautolu.

55 Pea 'e "ha'í 'a ^bSētane, ke 'oua na'a 'i ai hano nofo'anga 'i he loto 'o e fānau 'a e tangatá.

56 Pea 'i he "aho ko iá, 'a ia te u ha'u ai 'i hoku nāunaú, 'e fakamo'oni ai 'a e talanoa fakatātā ne u lea 'aki 'o kau ki he kau ^btāupo'u 'e toko hongofulú.

57 He ko kinautolu 'oku poto pea nau tali 'a e "mo'oni, pea kuo nau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni-oní ke hoko ko honau ^bfakahinohinó, pea kuo 'ikai 'kākaa'í 'a kinautolú—ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e 'ikai ke tā hifo 'a kinautolu pea laku ki he "afí ka te nau kātaki'í 'a e 'ahó.

58 Pea 'e foaki 'a e "māmaní kiate kinautolu ke hoko ko e ^btofi'a; pea te nau tupu 'o tokolahi pea faka'au 'o mālohi, pea 'e 'tupu hake 'a 'enua fānaú ta'e 'i ai ha angahala ki he "fakamo'uí.

59 He 'e 'i honau "lotolotongá 'a e 'Eikí, pea 'e 'iate kinautolu 'a hono nāunaú, pea te ne hoko ko honau tu'í mo honau ^btokotaha foaki fono.

60 Pea ko 'eni, vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e 'ikai tuku kiate kimoutolu ke mou 'ilo'í ha toe me'a 'oku kau ki he

vahé ni, kae 'oua ke liliu 'a e "Fuakava Fo'ou, pea 'e fakahā ai 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē;

61 Ko ia, 'oku ou tuku kiate kimoutolu ke mou hiki ia 'i he taimí ni, koe'uhi ke lava ke teuteu'í 'a kimoutolu ki he ngaahi me'a 'e hokó.

62 He ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku tatali 'a e ngaahi fu'u me'a lalahi kiate kimoutolu;

63 'Oku mou fanongo ki he ngaahi "tau 'i he ngaahi fonua mulí; kae vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ofi mai ia, 'io 'i homou ngaahi matapaá, pea 'e 'ikai 'osi ha ngaahi ta'u lahi kuo mou fanongo ki he ngaahi tau 'i homou ngaahi fonua 'omoutolú.

64 Ko ia ko au, ko e 'Eikí, kuó u lea 'o pehē, ke mou fakatahataha mai mei he ngaahi fonua 'i he "fakahahaké, fakataha mai 'a kimoutolu 'a e kaumātu'a 'o hoku siasí; mou 'alu atu ki he ngaahi fonua 'i he fakahihifó, ui ki he kakai 'oku nofo aí ke nau fakatomala, pea langa hake ha ngaahi siasi kiate au, 'o fakatatau ki he'enua fakatomalá.

65 Pea 'i he loto pē taha mo e fakakaukau pē taha, tānaki 'a ho'omou ngaahi koloá koe'uhi

54c T&F 75:22.

55a Fakahā 20:2;

1 Nifai 22:26;

T&F 43:31; 88:110.

b FFL Tēvoló.

56a FFL Hā'ele 'Anga Ua

Mai 'a Sīsū Kalaisí.

b Mātiu 25:1–13;

T&F 63:54.

57a FFL Mo'oni.

b FFL Laumālie

Mā'oni'oní.

c SS—M 1:37.

d T&F 29:7–9; 63:34;

64:23–24; 101:22–25.

58a FFL Nofu Tu'í.

b Mātiu 5:5.

c T&F 63:51; 101:29–31.

d FFL Fakamo'uí.

59a T&F 29:11; 104:59.

b Sēnesi 49:10;

Sāk. 14:9;

T&F 38:21–22.

60a FFL Liliu 'a Siosefa

Sāmitá (LSS). Vakai

foki ki he Ngaahi

Konga Na'e Filifili

mei he Liliu 'e Siosefa

Sāmita 'a e Tohi Tapú.

63a T&F 38:29; 87:1–5;

130:12.

64a T&F 42:64.

ke mou “fakatau ‘aki ha tofi ‘a ‘a ia ‘e tu‘utu‘uni kiate kimoutolu ‘amui.

66 Pea ‘e ui ia ko e “Selūsalema Fo‘ou, ko ha ^bfonua ‘o e ‘melino, ko ha kolo ^dhūfanga, ko ha potu malu mo‘ó e kau mā‘oni‘oni ‘o e ‘Otua Fungani Mā‘olunga tahá;

67 Pea ‘e ‘i ai ‘a e “nāunau ‘o e ‘Eikí, pea ‘e ‘i ai foki ‘a e ilifia ki he ‘Eikí, ‘o a‘u ki he ‘ikai ha‘u ki ai ‘a e kau fai angahalá, pea ‘e ui ia ko Saione.

68 Pea ‘e hoko ‘o pehē ‘i he lotolotonga ‘o e kau fai angahalá, ko e tangata kotoa pē ‘e ‘ikai to‘o hake ‘ene heletaá ke tau‘i ‘a hono kaungā‘apí kuo pau ke ne hola ki Saione ke hao.

69 Pea ‘e “fakatahataha mai ki ai mei he ngaahi pule‘anga kotoa pē ‘i he lalo langí; pea ‘e hoko ia ko e kakai pē taha ‘a ia ‘e ‘ikai te nau fetau‘aki ‘iate kinautolú.

70 Pea ‘e lea ‘o pehē ‘i he lotolotonga ‘o e kau fai angahalá: ‘Oua na‘a tau ‘alu hake ke tau‘i ‘a Saione, he ‘oku fakamanavahē ‘a e kakai ‘oku nofo ‘i Saioné; ko ia ‘e ‘ikai te tau lava ke tu‘u.

71 Pea ‘e hoko ‘o pehē ‘e tånaki fakataha mai ‘a e kau mā‘oni‘oni mei he lotolotonga ‘o e ngaahi pule‘anga kotoa pē, pea te nau ha‘u ki Saione, ‘oku nau hiva ‘aki ‘a e ngaahi hiva ‘o e fiefia ta‘engatá.

72 Pea ko ‘eni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ta‘ofi ‘a e ngaahi me‘á ni ke ‘oua na‘a a‘u atu ia ki he māmaní kae ‘oua ke lelei kiate au, koe‘uhí ke mou lava ‘o fai ‘a e ngāué ni ‘i he ‘ao ‘o e kakai, pea ‘i he ‘ao ‘o homou ngaahi filí, koe‘uhí ke ‘oua na‘a nau ‘ilo‘i ‘a ho‘omou ngaahi ngāué kae ‘oua ke mou lava ke fai ‘a e me‘a ‘a ia kuó u fekau kiate kimoutolú;

73 Koe‘uhí ‘o ka nau ka ‘ilo ia, ke nau fakakaukau ki he ngaahi me‘a ko ‘eni.

74 He ‘o ka hā mai ‘a e ‘Eikí ‘e “fakailifia ia kiate kinautolu, koe‘uhí te nau mo‘ua ‘i he ilifía, pea te nau tutu‘u ‘o mama‘o atu pea tetetete.

75 Pea ‘e manavahē ‘a e ngaahi pule‘angá kotoa pē koe‘uhí ko e ilifia ki he ‘Eikí, pea mo e mālohi ‘o hono māfimaí. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 46

Ko e fakahā na‘e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá ki he Siasí, ‘i Ketilani, ‘Ohaiō, ‘i he ‘aho 8 Mā‘asi 1831 (History of the Church, 1:163–165). ‘I he taimi ko ‘eni ‘o e kei tupu hake ‘a e Siasí, na‘e te‘eki ke fokotu‘u ha founa maau ki hono tataki ‘o e ngaahi houalotu ‘a e Siasí. Ka neongo iá, ne anga-maheni ‘aki hono tali ‘o e kāingalotu mo e kau fie-fanongo mo‘oni pē

65a T&F 63:27.

66a ‘Eta 13:5–6;
Mōsesē 7:62; TT 1:10.
FFL Saione;
Selūsalema Fo‘ou.
b T&F 57:1–3.

c FFL Melinó.

d ‘Isaia 4:6;
T&F 115:6.
67a T&F 64:41–43;
97:15–18.
FFL Sisū Kalaisi—

Nāunau ‘o Sisū
Kalaisí.

69a Teut. 30:3;
Salem. 32:37–39;
T&F 33:6.
74a Sēf. 2:11.

ki he ngaahi houalotu sākalamēnití mo e ngaahi fakataha'anga kehe 'a e Siasí. 'Oku fakahā mai 'i he fakahā ko 'ení 'a e finangalo 'o e 'Eikí ki hono pule'i mo hono tataki 'o e ngaahi fakatahá.

1–2, *Kuo pau ke tataki 'e he kau-mātu'á 'a e ngaahi fakatahá 'o fakatatau ki he fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni; 3–6, 'Oku totonu ke 'oua na'a ta'ofi 'a e kau fekumi fakamātoato ki he mo'oni mei he ngaahi houalotu sākalamēnití; 7–12, Kole ki he 'Otuā pea fekumi ki he ngaahi me'a-foaki 'o e Laumālié; 13–26, 'Oku fai mai hano fakamatala'i 'o ha ní'ihí 'o e ngaahi me'a-foaki ko 'ení; 27–33, 'Oku foaki ki he kau takimu'a 'o e Siasí 'a e mālohi ke nau 'ilo'i 'a e ngaahi me'a-foaki 'o e Laumālié.*

TOKANGA mai, 'a kimoutolu, 'a e kakai 'o hoku siasí; he ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu na'e lea 'aki 'a e ngaahi me'á ni kiate kimoutolu koe'uhí ke "aonga kiate kimoutolu pea mou poto ai.

2 Ka neongo 'a e ngaahi me'a 'a ia kuo tohí, kuo tuku ma'u ai pē ia ki he "kaumātu'a 'o hoku siasí talu ai pē mei he kamata'angá, pea 'e fai atu ai pē, ke nau ^btataki 'a e ngaahi fakataha kotoa pē 'o fakatatau ki he tu'utu'uní mo hono fakahinohino'i 'a kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni.

3 Ka neongo iá 'oku fekau'i 'a kimoutolu ke 'oua na'a mou "kapusi ha taha mei ho'omou

ngaahi fakatahá, 'a ia 'oku fai 'i he 'ao 'o e māmaní.

4 'Oku fekau foki kiate kimoutolu ke 'oua na'a mou kapusi ki tu'a mei ho'omou ngaahi houalotu sākalamēnití ha taha 'oku kau ki he "siasí; ka neongo iá, kapau kuo fai angahala 'e ha taha, ^b'oua na'á ne kai mo inu kae 'oua ke ne fai ha fakalelei.

5 Pea ko e tahá 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oua na'a mou kapusi ha taha mei ho'omou ngaahi houalotu sākalamēnití 'a ia 'oku nau fekumi fakamātoato ki he pule'angá—'oku ou lea 'aki 'eni 'o kau kiate kinautolu 'oku 'ikai ke kau ki he siasí.

6 Pea 'oku ou toe lea kiate kimoutolu 'o fekau'aki mo ho'omou ngaahi fakataha "fakama'u 'o e kau uluí, kapau 'e 'i ai ha ní'ihí 'oku 'ikai 'o e siasí, 'a ia 'oku fekumi fakamātoato ki he pule'angá, 'oua na'a mou kapusi 'a kinautolu ki tu'a.

7 Ka 'oku fekau'i 'a kimoutolu 'i he me'a kotoa pē ke "kole ki he 'Otuá, 'a ia 'okú ne foaki 'o lahí; pea ko e me'a ko ia 'e fakamo'oni'i kiate kimoutolu 'e he Laumālié 'oku ou loto foki ke mou fai ia 'i he ^bmā'oni'oni kato 'o e lotó, 'o 'a'eva 'i he angatonu 'i hoku 'aó, pea ^cfaka-

46 1a 2 Tīm. 3:16–17.

2a 'Alamā 6:1.

b Molonai 6:9;

T&F 20:45.

3a 3 Nifai 18:22–25.

FFL Feohí.

4a FFL Siasí 'o Sisū

Kalaisí.

b 3 Nifai 18:26–32.

FFL Sākalamēnití.

6a FK ki hono fakama'u

'o kinautolu ne toki

papitaisó.

7a Sēmisi 1:5–6;

T&F 88:63.

b FFL Mā'oni'oni.

c FFL Fakalaulautotó.

kaukau ki he iku'anga 'o homou fakamo'uí, pea fai 'a e me'a kotoa pē 'i he lotu mo e 'fakafeta'i, koe'uhí ke 'oua na'a 'kākaa'i 'a kimoutolu 'e ha ngaahi laumālie 'uli, pe ko e ngaahi tokāteeline 'a e kau 'tēvoló, pe ko e ngaahi 'fekau 'a e tangatá; he 'oku tupu 'a e ní'ihí mei he tangatá, pea mo e ní'ihí mei he kau tēvoló.

8 Ko ia, mou tokanga telia na'a kākaa'i 'a kimoutolu; pea mou 'kumi fakamātoato ki he ngaahi me'a-foaki lelei tahá koe'uhí ke 'oua na'a kākaa'i 'a kimoutolu, 'o manatu'i ma'u ai pē hono 'uhinga 'oku foaki mai ai iá;

9 He ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku foaki mai iá ke 'aonga kiate kinautolu 'oku 'ofa kiate au mo tauhi 'eku ngaahi fekaú kotoa pē, pea mo ia 'oku feinga ke fai peheé; koe'uhí ke 'aonga ki he kakai kotoa pē 'oku fekumi pe kole kiate aú, 'a ia 'oku nau kole kae 'ikai koe'uhí ke ma'u ha 'faka'ilonga ke nau 'b'faka'osi ia 'i he'enau ngaahi holi fakakakanó.

10 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou loto ke mou manatu'i ma'u ai pē, pea tauhi ma'u ai pē 'i homou 'atamaí pe ko e hā 'a e ngaahi 'b'me'a-foaki ko iá, 'a ia 'oku foaki ki he siasí.

11 He 'oku 'ikai ke foaki 'a e me'a-foaki kotoa pē ki he ta-

ngata 'kotoa pē; he 'oku lahi 'a e ngaahi me'a-foaki, pea 'oku foaki ha me'a-foaki ki he tangata taki taha 'i he Laumālie 'o e 'Otuá.

12 'Oku foaki ki he ní'ihí 'a e me'a-foaki 'e taha, pea ki he ní'ihí 'a e me'a-foaki kehe, koe'uhí ke 'aonga ia ki he kakai kotoa pē.

13 'Oku foaki ki he ní'ihí 'i he Laumālie Mā'oni'oní ke nau 'ilo'i ko Sīsū Kalaisí ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá, pea na'e kalusefai ia koe'uhí ko e ngaahi angahala 'a e māmani.

14 'Oku foaki ki he ní'ihí kehe ke nau 'tui ki he'enau ngaahi leá, koe'uhí ke nau lava foki 'o ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'o kapau te nau fai atu ai pē 'i he faivelengá.

15 Pea ko e tahá, 'oku foaki ki he ní'ihí 'i he Laumālie Mā'oni'oní ke 'ilo'i 'a e ngaahi 'faikehe-kehe 'i he pulé, 'o hangē ko ia 'e fakafiemālie ki he 'Eiki pē ko iá, 'o fakatatau ki he finangalo 'o e 'Eikí, 'o fakafe'unga'i 'ene ngaahi 'alo'ofá 'o fakatatau ki he ngaahi tu'unga kehekehe 'o e fānau 'a e tangatá.

16 Pea ko e tahá, 'oku foaki ki he ní'ihí 'i he Laumālie Mā'oni'oní ke 'ilo'i 'a e ngaahi faikehe-kehe 'o e ngaahi ngāué pe 'oku tupu ia mei he 'Otuá, koe'uhí ke foaki 'a e ngaahi fakahā 'a e Laumālié ki he tangata taki taha ke 'aonga kiate ia.

7d Same 100;
'Alamā 34:38.
FFL Fakafeta'í.
e 1 Tim. 4:1–4;
T&F 43:5–7.
f FFL Tēvoló.
g T&F 3:6–7; 45:29.

8a 1 Kol. 12:31.
9a FFL Faka'ilongá.
b Sēmisi 4:3.
10a FFL 'Atamaí.
b 1 Kol. 14:12.
FFL Me'a-foaki 'o e Laumālié, Ngaahi.

11a 1 Kol. 12:4–11.
13a FFL Fakamo'oní.
14a 3 Nifai 12:2.
FFL Tuí.
15a Molonai 10:8.

17 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku foaki ki he ni'ihī 'i he Laumālie 'o e 'Otuá 'a e lea 'o e "potó.

18 'Oku foaki ki he tokotaha kehe 'a e lea 'o e "iló, koe'uhī ke lava 'o ako'i 'a e tangata kotoa pē ke poto pea ma'u 'a e 'iló.

19 Pea ko e tahá, 'oku foaki ki he ni'ihī ke nau ma'u 'a e tui ke "fakamo'ui 'a kinautolú;

20 Pea 'oku foaki ki he ni'ihī kehe ke nau ma'u 'a e tui ke "fakamo'ui.

21 Pea ko e tahá, 'oku foaki ki he ni'ihī ke fai 'a e ngaahi "mana;

22 Pea 'oku foaki ki he ni'ihī kehe ke nau "kikite;

23 Pea ki he ni'ihī kehe 'a hono "ilo'i 'o e ngaahi laumālie.

24 Pea ko e tahá, 'oku foaki ki he ni'ihī ke lea 'i he ngaahi "lea kehekehé;

25 Pea 'oku foaki ki he tokotaha kehe hono fakamatala'i 'o e ngaahi lea kehekehé.

26 Pea 'oku tupu 'a e ngaahi "me'a-foaki ni kotoa pē mei he 'Otuá, koe'uhī ke 'aonga ki he ^bfānau 'a e 'Otuá.

27 Pea ki he "pīsope 'o e siasí pea kiate kinautolu 'e fili mo fakanofa 'e he 'Otuá ke le'ohi 'a e siasí pea hoko ko e kaumā-

tu'a ki he siasí, 'e foaki kiate kinautolu ke ^bilo'i 'a e ngaahi me'a-foaki ko iá kotoa pē telia na'a 'i ai ha ni'ihī 'iate kimoutolu 'e lau 'oku nau ma'u ka 'oku 'ikai te nau ma'u mei he 'Otuá.

28 Pea 'e hoko 'o pehē ko ia te ne kole 'i he "Laumālie te ne ma'u 'i he Laumālie;

29 Koe'uhī ke foaki ki he ni'ihī ke nau ma'u 'a e ngaahi me'a-foaki ko iá kotoa pē, koe'uhī ke 'i ai ha 'ulu koe'uhī ke 'aonga ki he kāingalotú kotoa pē.

30 Ko ia ia 'okú ne "kole 'i he ^bLaumālie, 'okú ne kole 'o fakatatau ki he 'finangalo 'o e 'Otuá; ko ia 'oku fai 'o hangē ko 'ene kolé.

31 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku totonu ke fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he huafa 'o Kalaisí, 'a e me'a kotoa pē 'oku mou fai 'i he Laumālie;

32 Pea 'oku totonu ke mou 'oatu 'a e "fakafeta'i ki he 'Otuá 'i he Laumālie koe'uhī ko e tāpuaki kotoa pē 'e tāpuaki'i 'aki 'a kimoutolú.

33 Pea 'oku totonu ke mou ako ke ngāue 'aki 'a e "angama'á mo e ^banga-mā'oni'oni 'i hoku 'a'o ma'u ai pē. 'E pehē. 'Ēmeni.

17a Molonai 10:9.

FFL Potó.

18a FFL 'Iló.

19a T&F 42:48–52.

FFL Tuí.

20a FFL Fakamo'ui

Mahakí, Ngaahi.

21a FFL Maná.

22a FFL Kikite, Kikite'í.

23a Mōse 1:13–15.

24a FFL Lea Kehekehé,

Me'a-foaki 'o e

Ngaahi.

26a Molonai 10:8–19.

^b FFL Foha mo e

Ngaahi 'Ofefine 'o e

'Otuá, Ngaahi.

27a FFL Pīsopé.

^b FFL 'Ilo'iló,

Me'a-foaki 'o e.

28a T&F 88:64–65.

30a T&F 50:29.

^b FFL Laumālie

Mā'oni'oni.

^c 2 Nifai 4:35.

32a 1 Fkmtl. 16:8–15;

1 Tēsal. 1:2;

'Alamā 37:37;

T&F 59:7, 21.

FFL Fakafeta'i.

33a FFL Angama'á.

^b FFL Mā'oni'oni.

VAHE 47

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā, 'i Ketilani, 'Ohaiō, 'i he 'aho 8 Mā'asi 1831 (History of the Church, 1:166). Ki mu'a 'i he taimi ko 'eni na'e hoko ai 'a 'Ōliva Kautele ko e tangata tauhi hisitōlia mo tauhi lekooti 'o e Siasí. Na'e 'ikai ke feinga 'a Sione Uitemā ke fakanofa ia ki he lakanga ko e tangata tauhi hisitōliá, kā, 'i he fie ma'u ia ke ngāue 'i he lakanga ko iá na'á ne pehē ai te ne talangofua ki he finangalo 'o e 'Eikí 'i he me'á ko iá. Na'á ne 'osi hoko foki ko ha sekelitali ki he Palōfitā 'i hono lekooti 'o e ngaahi fakahā lahi na'e ma'u 'i he feitu'u Feieti, Niu 'Ioké.

1–4, 'Oku fili 'a Sione Uitemā ke ne tauhi 'a e hisitōlia 'o e Siasí mo hiki tohi ma'á e Palōfitā.

VAKAI, 'oku lelei kiate au ke tohi mo tauhi 'e he'eku tamaio'eiki ko Sioné ha "hisitōlia, pea tokoni kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá, 'i hono hiki 'o e ngaahi me'á kotoa pē 'e foaki kiate koé, kae 'oua ke ui ia ki ha toe ngaahi fatongia kehe.

2 Ko e tahá, ko e mo'oni 'oku

ou pehē kiate koe, te ne lava foki 'o hiki hake hono le'ó 'i he ngaahi fakatahá, 'i ha taimi 'e lelei ai ke fai iá.

3 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate koe, 'e fili ia ke tauhi 'a e lekooti mo e hisitōlia 'o e siasí ma'u ai pē; he kuó u fili 'a 'Ōliva Kautele ki ha lakanga kehe.

4 Ko ia, 'e foaki kiate ia 'i he "Fakafiemālié, ke tohi 'a e ngaahi me'á ni, 'o fakatatau ki he'ene faivelengá. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 48

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i Mā'asi 1831 (History of the Church, 1:166–167). Na'e fehu'i 'e Siosefa ki he 'Eikí pe ko e hā 'a e founa ke fai ke ma'u mai ai ha ngaahi konga kelekele ke nofo ai 'a e Kāingalotú. Ko e me'a mahu'inga 'eni koe'uhí ko e hiki mai 'a e kāingalotu 'o e Siasí mei he fakahahake 'o e 'Iunaiteti Siteití, 'i he'enua talangofua ki he fekau 'a e 'Eikí ke nau fakatahataha mai ki 'Ohaiō (vakai ki he vahe 37:1–3; 45:64).

1–3, 'Oku fekau ki he Kāingalotu 'i 'Ohaiō ke nau vahevahe honau kelekelé mo honau kāingá; 4–6, 'Oku fekau ki he Kāingalotú ke nau fakatau mai 'a e ngaahi konga kelekele, pea langa hake ha kolo, mo muimui ki he fale'i 'a honau kau 'ōfisa pulé.

OKU 'aonga ke mou nofo 'i he taimí ni 'i homou ngaahi nofo'angá, 'o hangē ko ia 'e fe'unga mo e anga 'o ho'omou nofó.

2 Pea fakatatau ki ho'omou ma'u ha ngaahi konga kelekelé,

ke mou “foaki ki he kāingalotu mei hahaké;

3 Pea kapau ‘oku ‘ikai te mou ma’u ha ngaahi konga kelekele, tuku ke nau fakatau mai ki he taimi lolotonga ní ‘i he ngaahi potu fonua takatakaí, ‘o fakatatau ki he me’a ‘e hā ngalingali lelei kiate kinautolú, he ‘oku ‘aonga ke nau ma’u ha ngaahi potu ke nau nofo ai ‘i he taimí ni.

4 ‘Oku ‘aonga ke mou fakatoe ‘a e pa’anga kotoa pē te mou lavá, pea ke mou ma’u ‘a e me’a kotoa pē te mou lava ‘o ma’u ‘i he mā-’oni’oni, koe’uhí ke ‘i ai ha taimi te mou lava ai ‘o “fakatatau mai ha fonua ko ha tofi’a, ^b’io ‘a e koló.

5 ‘Oku te’eki ai ke fakahā ‘a e feitu’ú; ka ‘e ‘i ai ‘a e kau tangata

‘e “ni’ihi ‘e fili ‘i he hili ‘a e ha’u homou kāingá mei hahaké, pea ‘e tuku kiate kinautolu ke nau ^b’ilo’i ‘a e feitu’ú, pe ‘e fakahā ia kiate kinautolu.

6 Pea ‘e fili ‘a kinautolu ke fakatau mai ‘a e ngaahi konga kelekelé, pea kamata ‘a hono fokotu’u ‘o e tu’unga ‘o e “koló; pea ‘e toki kamata leva ke mou fakataha mai mo homou ngaahi fāmílí, ko e tangata taki taha ‘o fakatatau ki hono ^bfāmílí, ‘o fakatatau ki he tu’unga ‘okú ne ‘i aí, pea hangē ko ia ‘e tu’utu’uni kiate ia ‘e he kau palesitení mo e pīsope ‘o e siasí, ‘o fakatatau ki he ngaahi fono mo e ngaahi fekau kuo mou ma’ú, pea mo ia te mou ma’u ‘amuí. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 49

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, kia Sitenei Likitoni, Pa’ale P. Pālati, mo Līmani Kopelī, ‘i Ketilani, ‘Ohaiō, ‘i Mā’asi 1831 (History of the Church 1:167–169). (‘Oku pehē ‘i ha ngaahi fakamatala fakahisitōlia ‘e ni’ihi ko e ‘aho na’e fai mai ‘a e fakahā ko ‘ení ko Mē 1831.) Na’e ‘osi tali ‘e Līmani Kopelī ‘a e ongoongolelei ka na’á ne kei tui pē ki ha ni’ihi ‘o e ngaahi akonaki ‘a e kau Sieká (Sōsaieti Fakatahataha ‘o e Kakai Tui ki he Hā mai ‘a Kalaisi ‘i He’ene Hā’ele ‘Anga Ua Mai), ‘a ia na’á ne kau ki ai ki mu’á. Ko e ni’ihi ‘o e ngaahi me’a na’e tui ki ai ‘a e kau Sieká ko ‘enau pehē kuo ‘osi hoko ‘a e hā’ele ‘anga ua mai ‘a Kalaisí pea na’e hā mai ia ‘i he tatau ‘o ha fefine, ko ‘Ana Lī; pea ‘oku ‘ikai toe ‘aonga ‘a e papitaiso ia ‘i he vaí; pea tapui foki mo hono kai ‘o e puaká, pea na’e ‘i ai honau tokolahi na’e ‘ikai te nau kai kakano’i manu; pea ‘oku mā’olunga ange ‘a e nofo ta’emalí ia ‘i he nofo malí. Na’e tohi ‘e he Palōfitá ‘i ha’ane talamu’aki ki he fakahā ko ‘ení ‘o pehē, “Koe’uhí ke u ma’u [ha] ‘ilo haohaoa ange ki he me’á ni, na’á ku fehu’i ai ki he ‘Eikí, pea na’á ku ma’u ai ‘a e fakahā ko ‘ení” (History of the Church, 1:167). Na’e hanga ‘e he fakahaá ‘o fakata’e’onga’i ha ni’ihi ‘o e ngaahi tefito’i fakakaukau ‘a e kulupu Sieká. Na’e ‘ave ai ‘e he kau tangata ‘oku hā atu honau hingoa ‘i ‘olungá ha tatau ‘o e fakahaá ki ha

48 2a FFL Uelofea.
4a T&F 57:4–5.
b T&F 42:35–36;

45:65–67.
5a T&F 57:6–8.
b T&F 57:1–3.

6a FFL Selūsalema Fo’ou.
b T&F 51:3.

kolo 'o e kau Sieká ('a ia na'e ofi ki Kilivileni, 'Ohaiō) 'o lau kotoa ia kiate kinautolu, ka na'e 'ikai te nau tali ia.

1–7, 'E 'ikai fakahā mai 'a e 'aho mo e houa 'o e hā'ele mai 'a Kalaisi kae 'oua kuó ne hā'ele mai; 8–14, Kuo pau ke fakatomala 'a e tangatá, 'o tui ki he ongoongolelei, mo talangofua ki he ngaahi ouáu ka nau ma'u 'a e fakamo'ui; 15–16, Ko e tu'utu'uni 'e he 'Otuá 'a e malí, 17–21, 'Oku fakangofua ke kai 'a e kakano'i manú; 22–28, 'E tupulaki 'a Saione pea 'e matala mai 'a e kau Leimaná 'o hangē ko e lose ki mu'a 'i he Hā'ele 'Anga Uá.

TOKANGA mai ki he'eku leá, 'a 'eku kau tamaio'eiki ko Sitenei, mo Pa'ale, mo Līmaní; he vakai, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou fai kiate kimoutolu 'a e fekau ke mou 'alu 'o "malanga 'aki ki he kau Sieká 'a 'eku ongoongolelei 'a ia kuo mou ma'ú, 'io 'o fakatatau ki he me'a kuo mou ma'ú.

2 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku nau fie 'ilo 'a e mo'oni 'o fakakonga pē, kae 'ikai ko hono kakató, he 'oku 'ikai te nau "totonu 'i hoku 'aó pea kuo pau ke nau fakatomala.

3 Ko ia, 'oku ou fekau'i 'a kimoua, 'a 'eku ongo tamaio'eiki ko Sitenei mo Pa'alé, ke malanga 'aki 'a e ongoongolelei kiate kinautolu.

4 Pea 'e fakanofa 'a 'eku tamaio'eiki ko Līmaní ki he ngāue ni, koe'uhí ke ne fealēlea'aki mo kinautolu, 'o 'ikai fakatatau ki he me'a kuó ne ma'u meiate kinautolu, kae fakatatau ki he me'a 'a ia 'e "ako'i kiate ia 'e kimouá ko 'eku ongo tamaio'eiki; pea 'i he'ene fai pehē te u tāpuaki'i ia, he ka 'ikai pea 'e 'ikai te ne tu'umalie.

5 'Oku folofola peheni 'e he 'Eiki; he ko e 'Otua au, pea ne u "fekau hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú ki he māmani koe'uhí ko hono^bhuhu'i 'o e māmani, pea kuó u tu'utu'uni ko ia ia 'e tali iá 'e fakamo'ui ia, pea ko ia ia 'e 'ikai te ne tali iá 'e 'mala'ia ia—

6 Pea na'a nau fai ki he "Foha 'o e Tangatá 'o hangē pē ko honau lotó; pea kuó ne ma'u hono mālohí 'i he to'ukupu^bto'omata'u 'o hono 'nāunaú, pea 'okú ne lolotonga pule 'i he ngaahi langí, pea te ne pule ai pē kae 'oua ke ne hā'ele hifo ki māmani ke fakamo'ulaloa'i 'a e ngaahi fili kotoa pē ki hono^dlalo va'é, 'a ia ko e taími 'oku ofi mai—

7 Ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, kuó u lea 'aki ia; ka 'oku 'ikai ke 'ilo'i 'e ha tangata 'a e houá mo e "ahó, pea 'oku 'ikai foki ke 'ilo ia 'e he kau 'āngelo 'i he

49 1a FFL Malangá.

2a Ngāue 8:21.

4a FFL Mo'oni;
Ongoongolelei.

5a Sione 3:16–17;
T&F 132:24.

FFL Sīsū Kalaisi—
Mafai.

b FFL Huhu'í ('Eiki).

c FFL Mala'ia.

6a FFL Foha 'o e Tangatá.

b Ngāue 7:55–56;
T&F 76:20–23.

c FFL Sīsū Kalaisi—
Nāunau 'o Sīsū
Kalaisi.

d 1 Kol. 15:25;

T&F 76:61.

7a Mātīu 24:36;

Ma'ake 13:32–37;

Fakahā 16:15;

T&F 133:11.

langí, pea 'e 'ikai foki te nau 'ilo kae 'oua ke ne ha'u.

8 Ko ia, ko hoku lotó ke fakatomala 'a e kakai kotoa pē, he kuo mo'ulaloa kotoa pē ki he fai "angahalá, tuku kehe pē 'a kinautolu kuó u fakatoe ma'aku, 'a ia ko ha kau tangata ^bmā'oni'oni 'oku 'ikai te mou 'ilo ki ai.

9 Ko ia, 'oku ou pehē kiate kimoutolu kuó u 'oatu kiate kimoutolu 'a 'eku "fuakava ta'engatá, 'a ia na'e 'i ai talu mei he kamata'angá.

10 Pea ko e me'a kuó u tala'ofa 'akí kuó u fakahoko ia, pea 'e "punou ki ai 'a e ngaahi ^bpule'anga 'o e māmaní; pea, kapau 'e 'ikai te nau fai ia 'iate kinautolu pē, ka te nau punou hifo, koe'uhí he ko e me'a kuo hiki haké ni ia 'e iá 'e 'fakahifo ia ki lalo 'i he mālohi.

11 Ko ia, 'oku ou fai kiate kimoutolu 'a e fekau ke mou "alu atu 'i he lotolotonga 'o e kakai ni, pea pehē kiate kinautolu, 'o hangē ko 'eku 'aposetolo 'i mu'á 'a ia ko hono hingoá ko Pitá:

12 Tui ki he huafa 'o e 'Eiki ko Sísuú, 'a ia na'e 'i he māmaní, pea 'e hā'ele mai, ko e kamata'angá mo e ngata'angá;

13 "Fakatomala pea papitaiso 'i he huafa 'o Sísū Kalaisí, 'o

fakatatau ki he fekau toputapú, ke fakamolemole'i 'a e ngaahi angahalá;

14 Pea ko ia ia te ne fai 'ení, 'e ma'u 'e ia 'a e "me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'i he hili-faki 'o e ^bnimá 'e he kaumātu'a 'o e siasí.

15 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'ilonga iá 'e "fekau ke 'oua 'e malí, 'oku 'ikai ke tu'utu'uni ia 'e he 'Otuá, he kuo tu'utu'uni 'e he 'Otuá 'a e ^bnofo malí ki he tangatá.

16 Ko ia 'oku ngofua ke ne ma'u ha "uaifi 'e toko taha, pea ke na hoko 'a kinaua ko e kakanano pē ^btaha, pea ke fai 'eni kotoa pē koe'uhí ke fakahoko 'e he "māmaní 'a e taumu'a 'o hono fakatupú;

17 Pea ke lava 'o fakafonu 'akí ia 'a e tokolahi 'o e tangatá 'o fakatatau ki hono "fakatupu ^bki mu'a 'i hono ngaohi 'o e māmaní.

18 Pea ko ia ia 'e "fekau ke faka'ehi'ehi mei he ngaahi ^bkakano'i manú ke 'oua na'a kai ai 'a e tangatá, kuo 'ikai ke tu'utu'uni ia 'e he 'Otuá;

19 He vakai, ko e fanga "manu 'o e vaó mo e fanga manupuna 'o e 'ataá, pea mo ia 'oku tupu

8a Kalētia 3:22;

Mōsaia 16:3–5.

b Hepelū 13:2;

3 Nīfai 28:25–29.

9a Sēnesi 17:7; T&F 66:2.

FFL Fuakava Fo'ou

mo Ta'engatá.

10a 'Īsaia 60:14.

b Sāk. 2:11;

T&F 45:66–69;

97:18–21.

c Mātiu 23:12.

11a FFL Ngāue

Fakafaifekau.

13a 3 Nīfai 27:19–20.

14a FFL Me'a-foaki 'o e

Laumālie Mā'oni'oni.

b FFL Nimá, Hilifaki 'o e.

15a 1 Tim. 4:1–3.

b Sēnesi 2:18, 24;

1 Kol. 11:11.

FFL Malí.

16a Sēkope 2:27–30.

b Sēnesi 2:24;

Mātiu 19:5–6.

c FFL Māmaní—

Fakatupu ma'á e

tangatá.

17a Mōsese 3:4–5.

FFL Fakatupú.

b FFL Mo'ui 'i he

Maama Fakalaumālie.

18a FK ko e kole ke ta'ofi.

b Sēnesi 9:3;

1 Tim. 4:1–3.

19a T&F 89:10–13.

mei he kelekelé, kuo tu'utu'uni ke faka'aonga'i 'e he tangatá ki he me'akai mo e kofu, pea ke ne ma'u ia 'o lahi.

20 Ka 'oku 'ikai ke tuku ke "ma'u 'e ha tangata 'e taha ha me'a lahi ange 'i ha tangata kehe, ko ia 'oku nofo ai 'a e ^bmāmaní 'i he angahala.

21 Pea 'e mala'ia 'a e tangata ko ia 'oku 'lilingi ha toto pe maumau'i ha kakano ka 'oku 'ikai 'aonga kiate iá.

22 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e 'ikai "ha'u 'a e Foha 'o e Tangatá 'i he fōtungá 'o ha fefine, pe ko ha tangata 'oku fononga holo 'i he māmani.

23 Ko ia, 'oua na'a "kākaa'i 'a kimoutolu, ka ke mou fai atu 'i he tu'u ma'u, 'o ^b'amanaki atu ki hano lulululu'i 'o e ngaahi langí, pea tetetete 'a e māmani pea tā-sipesipa 'o hangē ko ha tangata konā, pea hiki hake 'a e ngaahi 'tele'á, pea holoki hifo 'a e ngaahi ^dmo'ungá, pea fakatokalelei 'a e

ngaahi potu tokakoví—pea 'e hoko 'eni kotoa pē 'o ka ifi'i 'e he 'āngeló 'a 'ene 'talupité.

24 Ka ki mu'a pea hoko 'a e fu'u 'aho lahi 'o e 'Eikí, 'e tupulekina 'a "Sēkope 'i he feitu'u maomaon-ganoá, pea 'e ^bmatala 'a e kau Leimaná 'o hangē ko e losé.

25 'E "tupulekina 'a Saione 'i he funga 'o e ngaahi ^btafungofungá pea nēkeneka 'i he ngaahi funga mo'ungá, pea 'e fakatahataha ia ki he potu 'a ia kuó u filí.

26 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'alu atu 'o hangē ko 'eku fekau kiate kimoutolú; fakatomala mei ho'omou ngaahi angahala kotoa pē; "kole pea te mou ma'u; tukituki pea 'e to'o kiate kimoutolu.

27 Vakai, te u mu'omu'a 'iate kimoutolu, pea hoko foki ko homou "muiaki; pea te u 'i homou ^blotolotongá, pea 'e 'ikai ke 'veuveuki 'a kimoutolu.

28 Vakai, ko Sísū Kalaisi au, pea te u ha'u "vave. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 50

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, 'i Ketilani, 'Ohaiō, 'i Mē 1831 (History of the Church 1:170–173). 'Oku pehē 'e he Palōfitá, na'e 'ikai mahino ki he ni'ihī 'o e kaumātu'á 'a e hā mai 'a e ngaahi laumālie kehekehe 'i he ngaahi feitu'u kehekehe 'i he māmani pea na'e fai mai 'a e fakahā ko 'enī ko e tali ki he'ene fehu'i makehe 'o kau ki he me'a ko iá. Na'e 'ikai ko e me'a si'isi'i 'ene hoko 'i he kāingalotú 'a e ngaahi me'a

20a Ngāue 4:32;
T&F 51:3; 70:14; 78:6.
b FFL Anga-fakamāmani.

21a LSS, Sēnesi 9:10–15.

22a FFL Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sísū Kalaisi.

23a Mātiu 24:4–5.
b 2 Pita 3:12; T&F 45:39.

c 'Īsaia 40:4;

T&F 109:74.

d Maika 1:3–4.

e Mātiu 24:29–31.

24a 3 Nifai 5:21–26.

b 'Īsaia 35:1;

2 Nifai 30:5–6;

3 Nifai 21:22–25;

T&F 3:20; 109:65.

25a T&F 35:24.

b Sēnesi 49:26;

2 Nifai 12:2–3.

26a T&F 88:63.

27a 'Īsaia 52:12.

b 3 Nifai 20:22.

c 1 Pita 2:6;

T&F 84:116.

28a T&F 1:12.

’oku lau ko e ngaahi me’a-hā-mai fakalaumālie, pea ko honau ni’ihi na’a nau pehē ’oku nau ma’u ha ngaahi me’a-hā-mai mo e ngaahi fakahā.

1–5, *’Oku ’i he māmaní ’a e ngaahi laumālie kākā; 6–9, Mala’ia ki he kau mālualoi mo kinautolu kuo tu’usi atu mei he Siasí; 10–14, Kuo pau ke malanga ’aki ’e he kaumātu’á ’a e ongoongolelei ’i he Laumālie; 15–22, ’Oku ’aonga ke fakamāma’i ’e he Laumālie ’a e kau malangá mo e kau fanongó; 23–25, Ko e me’a ’oku ’ikai fakamāmá ’oku ’ikai mei he ’Otua ia; 26–28, ’Oku ma’u ’e he kau tui faivelengá ’a e ngaahi me’a kotoa pē; 29–36, ’Oku tali mai ’a e ngaahi lotu ’a kinautolu ’oku fakahaohaoa’i; 37–46, Ko Kalaisí ’a e Tauhi-sipi Lelei pea mo e Maka ’o ’Isilelí.*

TOKANGA mai ’a kimoutolu, ’a e kaumātu’a ’o hoku siasí, pea fanongo ’a e telingá ki he le’o ’o e ’Otua mo’uí; pea tokanga ki he ngaahi lea ’o e potó ’a ia ’e foaki kiate kimoutolu, ’o fakatatau ki ho’omou kolé pea mo ho’omou felotoi ’o kau ki he siasí pea mo e ngaahi laumālie kuo ’alu holo ’i he māmaní.

2 Vakai, ko e mo’oni ’oku ou pehē kiate kimoutolu, ’oku lahi ’a e ngaahi laumālie ’a ia ko e ngaahi laumālie ^akākā, ’a ia kuo nau ’alu atu ’i he māmaní ’o kākā’i ’a e māmaní.

3 Pea kuo feinga foki ’e ^aSētane

ke kākā’i ’a kimoutolu, koe’uhí ke ne lava ’o ikuna’i ’a kimoutolu.

4 Vakai, ko au, ko e ’Eikí, kuó u sio kiate kimoutolu, peá u mamata ki ha ngaahi anga-fakalielia ’i he siasí ’a ia ’oku nau lau ’oku ^aui ’aki ’a kinautolu ’a hoku hingoá.

5 Ka ’e monú’ia ’a kinautolu ’e faivelenga pea ^akātakí, neongo pe ’i he mo’uí pe ’i he maté, he te nau ma’u ’a e mo’ui ta’engatá.

6 Ka ’e mala’ia ’a kinautolu ’a ia ko e kau ^akākā mo e kau mālualoi, ko ia ’oku folofola peheni ’e he ’Eikí, te u ’omi ’a kinautolu ki he fakamaau.

7 Vakai, ko e mo’oni ’oku ou pehē kiate kimoutolu, ’oku ’i ai ’a e kau ^amālualoi ’iate kimoutolu, ’a ia kuo nau kākā’i ’a e ni’ihi, ’a ia kuo foaki ai ’a e ^bmālohi ki he ^cfilí; kae vakai, ’e toe fakafoki mai ’a e fa’ahinga ^dpeheé;

8 Ka ’e ’ilo’i ’a e kau mālualoi pea ’e ^amotuhi atu ’a kinautolu, neongo pe ’i he mo’uí pe ’i he maté, ’io ’o fakatatau pē ki hoku lotó; pea ’e mala’ia ’a kinautolu ’e tu’usi atu mei hoku siasí, he ko kinautolu ko iá kuo ikuna’i ’a kinautolu ’e he māmaní.

9 Ko ia, tuku ke tokanga ’a e tangata kotoa pē telia na’á ne fai ’a e me’a ko ia ’oku ’ikai ’i

50 2a T&F 129.
 FFL Laumālie—
 Ngaahi laumālie ’ulí.
 3a Luke 22:31;
 3 Nifai 18:18.
 4a FFL Sisū Kalaisí—To’o
 ’a e huafa ’o Sisū

Kalaisí kiate
 kitautolu.
 5a FFL Kātakí.
 6a FFL Kākā, Kākā’i.
 7a Mātiu 23:13–15;
 ’Alamā 34:28.
 b Mōsaia 27:8–9.

c FFL Tēvoló.
 d FK ko kinautolu kuo
 kākā’i.
 8a T&F 1:14; 56:3; 64:35.
 FFL Tu’usi mei he
 Siasí.

he mo'oni mo e mā'oni'oni 'i hoku 'aó.

10 Pea ko 'eni mou ha'u, 'oku folofola 'e he 'Eikí 'i he Laumālié, ki he kaumātu'a 'o hono siasí, pea tuku ke tau "alea fakataha, koe'uhi ke mahino kiate kimoutolu;

11 Tuku ke tau alea 'o hangē pē ko e alea 'a ha tangata mo ha tokotaha kehe ko e mata ki he mata.

12 Ko 'eni, 'i he alea ha tangatá 'oku 'ilo'i 'ene 'uhingá 'e he tangata, koe'uhi 'okú ne alea 'o hangē ko ha tangata; ko au, ko e 'Eikí, 'e pehē pē 'eku alea mo kimoutolú koe'uhi ke "mahino kiate kimoutolu.

13 Ko ia, ko au ko e 'Eikí 'oku ou fai kiate kimoutolu 'a e fehu'í ni—na'e "fakanofa 'a kimoutolú ki he hā?

14 Ke malanga 'aki 'eku ongo-ongolelé 'i he "Laumālié, 'io 'a e "Fakafiemālié 'a ia na'e fekau'í atu ke ako'i 'a e mo'oni.

15 Pea na'a mou toki ma'u ha ngaahi "laumālie 'a ia na'e 'ikai mahino kiate kimoutolu, pea na'a mou tali 'a kinautolu 'o pehē ko e me'a mei he 'Otuá; pea 'oku mou tonuhia koā 'i he me'á ni?

16 Vakai, te mou tali 'a e fehu'í ni 'e kimoutolu pē; ka neongo iá, te u 'alo'ofa kiate kimoutolu; ko ia ia 'oku vaivai 'iate kimoutolú 'e ngaohi ia ke "mālohi 'amui.

17 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko ia ia 'oku fakanofa 'iate aú pea fekau'í atu ke "malanga 'aki 'a e folofola 'o e mo'oni 'i he Fakafiemālié, 'i he Laumālie 'o e mo'oni, 'okú ne malanga 'aki ia 'i he "Laumālie 'o e mo'oni pe 'i ha founga kehe?

18 Pea kapau 'oku fai ia 'i ha founga kehe 'oku 'ikai mei he 'Otuá ia.

19 Pea ko e tahá, ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e folofola 'o e mo'oni, 'okú ne ma'u ia 'i he Laumālie 'o e mo'oni pe 'i ha toe founga kehe?

20 Kapau 'oku fai ia 'i ha founga kehe 'oku 'ikai mei he 'Otuá ia.

21 Ko ia, ko e hā 'oku 'ikai fa'a mahino ai kiate kimoutolu 'o mou 'ilo'i, ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e folofolá 'i he Laumālie 'o e mo'oni 'okú ne ma'u ia 'o hangē ko hono malanga 'aki ia 'i he Laumālie 'o e mo'oni?

22 Ko ia, ko ia 'oku malangá pea mo ia 'okú ne ma'ú, 'oku femahino'aki 'a kinaua, pea 'oku "fakamāma'i 'a kinaua fakatou'osi peá na "biefia fakataha.

23 Pea ko e me'a 'oku 'ikai ke fakamāma'i 'oku 'ikai mei he 'Otuá ia, pea ko e "fakapo'ulí ia.

24 Ko e me'a ko ia 'oku mei he 'Otuá, ko e "māmá ia; pea ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e māmá, pea

10a 'Īsaia 1:18; T&F 45:10.

12a T&F 1:24.

13a FFL Fakanofó.

14a T&F 43:15.

FFL Ako'i—Faiako 'aki 'a e Laumālié.

b FFL Fakafiemālié.

15a FFL 'Ilo'iló,

Me'a-foaki 'o e.

16a 'Eta 12:23–27.

17a FFL Malangá, Ngāue Fakafaipekau.

b T&F 6:15.

FFL Laumālie

Mā'oni'oni; Mo'oni.

22a 1 Kol. 14:26.

b Sione 4:36.

23a FFL Fakapo'uli, Fakalaumālié.

24a 1 Sione 2:8–11; Molonai 7:14–19; T&F 84:45–47; 88:49. FFL Maama 'o Kalaisi.

^bfai atu ai pē ‘i he ‘Otuá, te ne ma‘u ‘a e maama ‘lahi ange; pea ‘e tupulaki ‘a e maama ko iá ‘o ngingila ange kae ‘oua ke a‘u ki he ‘aho haohaoá.

25 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, pea ‘oku ou lea ‘aki ia koe‘uhí ke mou lava ‘o ‘ilo‘i ‘a e “mo‘oní, koe‘uhí ke mou kapusi ‘a e fakapou‘ulí meiate kimoutolu;

26 Ko ia ia ‘oku fakanofu ‘e he ‘Otuá mo fekau‘i atu, ‘oku fili ia ke hoko ko e “lahi taha, neongo ko e sí‘i tahá ia pea ko e ^btamaio-‘eiki ‘a e kakai kotoa pē.

27 Ko ia, ‘okú ne “ma‘u ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē; he ‘oku mo‘ulalao ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē kiate ia, ‘i he langí pea mo e māmaní fakatou‘osi, ko e mo‘uí mo e māmá, ‘a e Laumālié mo e ^bmālohí, ‘oku fekau‘i atu ‘i he finangalo ‘o e Tamaí ‘ia Sīsū Kalaisi, ko hono ‘Aló.

28 Ka ‘oku ‘ikai ke ma‘u ‘e ha tangata ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē tuku kehe pē ‘o kapau kuo “fakahaohaoa‘i mo ^bfakama‘a ia mei he ngaahi angahala kotoa pē.

29 Pea kapau ‘oku fakahaohaoa‘i mo fakama‘a ‘a kimoutolu mei he angahala kotoa pē, te mou “kole ha me‘a pē ‘oku mou loto ki aí ‘i he huafa ‘o Sīsúú pea ‘e fai ia.

30 Ka ke mou ‘ilo‘i ‘eni, ‘e

fakahā kiate kimoutolu ‘a e me‘a ke mou kolé; pea ko e me‘a ‘i he fili ‘a kimoutolu ke hoko ko e “ulú, ko ia ‘e mo‘ulalao ai ‘a e ngaahi laumālié kiate kimoutolu.

31 Ko ia, ‘e hoko ‘o pehē, kapau te mou mamata ki ha “laumālié ‘oku fakahā mai ‘a ia ‘oku ‘ikai mahino kiate kimoutolu, pea ‘oku ‘ikai te mou ma‘u ‘a e laumālié ko iá, ke mou fehu‘i ki he Tamaí ‘i he huafa ‘o Sīsúú; pea kapau ‘e ‘ikai te ne foaki atu kiate kimoutolu ‘a e laumālié ko iá, te mou lava ‘o ‘ilo‘i ‘oku ‘ikai mei he ‘Otuá ia.

32 Pea ‘e foaki atu kiate kimoutolu ‘a e “mālohi ki he laumālié ko iá; pea ke mou fakahā hono kovi ‘o e laumālié ko iá ‘aki ‘a e le‘o-lahi ‘oku ‘ikai mei he ‘Otuá ia—

33 ‘O ‘ikai tukuaki‘i ‘i he “lau‘i-kovi‘i, koe‘uhí ke ‘oua na‘a ikuna‘i ‘a kimoutolu, ‘o ‘ikai foki ‘i he ^bpōlepole pe ‘i he fiefia telia na‘a ma‘u ‘e ia ‘a kimoutolu.

34 Ko ia ia ‘okú ne ma‘u ha me‘a mei he ‘Otuá, tuku ke ne fakahā ko e me‘a ia mei he ‘Otuá; pea tuku ke ne fiefia ‘i he lau ia ‘e he ‘Otuá ‘okú ne fe‘unga ke ma‘u iá.

35 Pea ‘i he tokanga mo fai ‘a e ngaahi me‘a ni ‘a ia kuo mou ma‘ú, pea mo ia te mou ma‘u

24b Sione 15:4–5, 10.
c 2 Nifai 28:30.

25a Sione 8:32.

26a Mātiu 23:11.

b Ma‘ake 10:42–45.

FFL Ngāué.

27a T&F 76:5–10, 53–60;
84:34–41.

b FFL Mālohí.

28a 3 Nifai 19:28–29;

T&F 88:74–75.

FFL Fakamā‘oní‘oní‘i;

Haohaoa,

Fakahaohaoa‘i.

b 1 Sione 1:7–9.

29a Hilam. 10:5;

T&F 46:30.

FFL Lotú.

30a FFL Mafaí.

31a 1 Sione 4:1.

FFL Laumālié—

Ngaahi laumālié ‘ulí.

32a Mātiu 10:1.

33a Sute 1:9.

b T&F 84:67, 73.

‘amuí—pea ‘oku foaki kiate kimoutolu ‘a e “pule‘angá ‘e he Tamaí, pea mo e ^bmālohi ke ikuna‘i ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘a ia kuo ‘ikai ke tu‘utu‘uni ‘e iá—

36 Pea vakai, ko e mo‘oni ‘oku ou pēhē kiate kimoutolu, ‘oku monū‘ia ‘a kimoutolu ‘a ia ‘oku mou lolotonga fanongó ni ki he ngaahi leá ni ‘a‘aku mei he ngutu ‘o ‘eku tamaio‘eikí, he kuo “fakamolemole‘i ho‘omou ngaahi angahalá kiate kimoutolu.

37 Tuku ke ‘alu atu ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Siosefa Uikifilí, ‘a ia ‘oku ou lelei‘ia lahi ai, pea mo ‘eku tamaio‘eiki ko “Pa‘ale P. Palatí, ‘i he lotolotonga ‘o e ngaahi potu siasí pea fakamālohia ‘a kinautolu ‘aki ‘a e lea ‘o e ^bna‘ina‘i;

38 Kae ‘uma‘ā foki ‘eku tamaio‘eiki ko Sione Kolelí, pe ko ‘eku kau tamaio‘eiki kotoa pē kuo fakanofa ki he lakanga ko ‘ení, pea tuku ke nau ngāue ‘i he “ngoue vainé; pea ke ‘oua na‘a ta‘ofi ‘a kinautolu ‘e ha tangata mei hono fai ‘o e me‘a ko ia kuó u tu‘utu‘uni kiate kinautolú—

39 Ko ia, ‘oku ‘ikai tonuhia ‘i he me‘á ni ‘a ‘eku tamaio‘eiki

ko “Etuatē Pātilisí; ka neongo iá tuku ke ne fakatomala pea ‘e fakamolemole‘i ia.

40 Vakai, ko e fānau iiki ‘a kimoutolu, pea ‘oku ‘ikai te mou malava ke “kātaki‘i ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he taimí ni; ka kuo pau ke mou ^btupulaki ‘i he ‘anga‘ofa pea ‘i he ‘ilo‘i ‘o e “mo‘oní.

41 ‘Oua ‘e “manavahē, ‘e ^bfānau iiki, he ‘oku ‘a‘aku ‘a kimoutolu, pea kuó u ‘ikuna‘i ‘a e māmaní, pea ‘oku mou kau kiate kinautolu kuo “foaki ‘e he‘eku Tamaí kiate aú;

42 Pea ‘e ‘ikai “mole ha taha ‘o kinautolu kuo foaki kiate au ‘e he‘eku Tamaí.

43 Pea ko e Tamaí pea mo au ‘okú ma “taha pē. ‘Oku ou ‘i he Tamaí pea ‘oku ‘iate au ‘a e Tamaí; pea ‘e fakatatau ki ho‘omou talí aú, ‘a ho‘omou ‘iate aú mo ‘eku ‘iate kimoutolú.

44 Ko ia, ‘oku ou ‘i homou lotolotongá, pea ko e “tauhi-sipi lelei au, pea ko e ^bmaka ‘o ‘Isilelí. Ko ia ia te ne langa ki he ‘maka ní, ‘e ^d‘ikai pē te ne hinga.

45 Pea ‘oku ‘unu‘unu mai ‘a e ‘aho te mou fanongo ai ki hoku

35a FFL Pule‘anga ‘o e
‘Otuá pe Pule‘anga
‘o e Langí.
b 1 Sione 4:4;
T&F 63:20, 47.
36a T&F 58:42–43.
FFL Fakamolemole,
Fakamolemole‘i.
37a FFL Pālati, Pa‘ale
Paaka.
b T&F 97:3–5.
38a FFL Ngoue Vaine ‘a
e ‘Eikí.
39a FFL Pātilisi, ‘Etuatē.

40a 3 Nifai 17:2–3;
T&F 78:17–18.
b 1 Kol. 3:2–3;
T&F 19:22–23.
c FFL ‘Alo‘ofá.
d FFL Mo‘oní.
41a 1 Sione 4:18.
b FFL Foha mo e Ngaahi
‘Ofefine ‘o e ‘Otuá,
Ngaahi.
c Sione 16:33.
d Sione 10:27–29; 17:2;
3 Nifai 15:24;
T&F 27:14; 84:63.

42a Sione 17:12;
3 Nifai 27:30–31.
43a Sione 17:20–23;
3 Nifai 11:35–36.
FFL ‘Otuá.
44a Sione 10:14–15.
FFL Tauhi-sipi Lelei.
b Sēnesi 49:24;
1 Pita 2:4–8.
FFL Maka-tulikí.
c 1 Kol. 10:1–4.
FFL Maká; Sīsū
Kalaisi.
d Hilam. 5:12.

le'ó mo "mamata kiate au, pea 'ilo'í 'oku ou 'í ai.

46 Ko ia, ke mou "le'ó, koe'uhí

ke mou ^bmateuteu. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 51

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā, 'i Tomasoni, 'Ohaiō, 'i Mē 1831 (History of the Church, 1:173–174). 'I he taimi ko 'enī na'e kamata ke a'u mai ai ki 'Ohaiō 'a e Kāingalotu na'a nau hiki mai mei he ngaahi siteiti fakahahaké, pea na'e 'aonga leva ke alea'i fakapapau ha ngaahi founa ki he anga 'o 'enau nofó. Ko e me'a 'i he kau tonu 'a e ngāue ko 'enī ki he lakanga fakapāsupé, na'e kole ai 'e Pīsope 'Etuatē Pātīlisi ke ma'u ha fakahinohino ki ai; pea na'e fehu'i ai 'e he Palōfitā ki he 'Eikí.

1–8, 'Oku fili 'a 'Etuatē Pātīlisi ke ne hanga 'o tokanga'i 'a e ngaahi tufakanga tauhi mo e ngaahi kongā kekelelé; 9–12, 'Oku fekau ki he Kāingalotú ke nau faitotonu 'i he'enau ngaahi ngāué pea nau ma'u 'a e me'a tatau; 13–15, Kuo pau ke 'i ai hanau fale tuku'anga koloa 'o e pīsopé pea vahevahe 'a e ngaahi kongā kekelelé 'o fakatatau ki he fono 'a e 'Eikí; 16–20, 'E hoko 'a 'Ohaiō ko ha tānakí'anga fakataimi pē.

TOKANGA mai kiate au, 'oku folofola 'e he 'Eikí ko homou 'Otuá, pea te u lea ki he'eku tamaio'eiki ko "Etuatē Pātīlisi, 'o foaki kiate ia ha ngaahi fakahinohino; he 'oku totonu ke ne ma'u ha ngaahi fakahinohino ki he anga hono fokotu'utu'u 'o e kakai ní.

2 He 'oku totonu ke fokotu'utu'u 'a kinautolu 'o fakatatau ki he'eku ngaahi "fonó; kapau 'e 'ikai, 'e tu'usi atu 'a kinautolu.

3 Ko ia, tuku ki he'eku tamaio'eiki ko 'Etuatē Pātīlisi pea mo kinautolu kuó ne filí, 'a ia 'oku ou lelei'ia aí, ke nau vahe'i ma'á e kakai ní 'a honau ngaahi tufakangá, ko e tangata kotoa pē ke ma'u "tatau 'o fakatatau ki hono fāmīlí, 'o fakatatau ki he ngaahi anga 'o 'ene nofó pea mo 'ene ngaahi fie-ma'ú mo e ngaahi ^bme'a 'oku 'aonga ke ne ma'ú.

4 Pea tuku ki he'eku tamaio'eiki ko 'Etuatē Pātīlisi, 'o ka hili 'ene tu'utu'uni ki ha tangata 'a hono tufakangá, ke ne 'oatu kiate ia ha tohi 'a ia 'e fakapapau'i ai kiate ia 'a hono tufakangá, koe'uhí ke ne ma'u ia, 'io 'a e totonu ko 'enī pea mo e tofi'a ko 'enī 'i he siasí, kae 'oua kuó ne toki maumau-fono 'o 'ikai lau ia 'i he le'ó 'o e siasí 'okú ne fe'unga ke ne kau ki he siasí, 'o fakatatau ki he ngaahi fono mo e ngaahi "fuakava 'o e siasí.

45a T&F 67:10–13.

46a FFL Le'ó, Le'ohí.

^b 'Alamā 34:32–33.

51 1a FFL Pātīlisi, 'Etuatē.

2a T&F 42:30–39; 105:5.

FFL Fakatapu.

3a T&F 49:20.

^b Ngāue 2:44–45;

4 Nifai 1:2–3.

4a FK 'Oku ui 'a e vahe

20 mo e 22 ko e

Ngaahi Tu'utu'uni

mo e Ngaahi Fuakava

'o e Siasí 'o Kalaisí.

T&F 33:14; 42:13.

FFL Fuakava.

5 Pea kapau te ne maumau-fono pea 'ikai lau ia 'okú ne fe-unga ke kau ki he siasí, 'e 'ikai te ne ma'u ha mālohi ke 'eke'i 'a e 'inasi 'a ia kuó ne fakatapui ki he pīsopé ma'á e masiva mo e faingata'a'ia 'o hoku siasí; ko ia, 'e 'ikai te ne ma'u 'a e me'a'ofá, ka te ne ma'u ha totonu pē ke 'eke'i 'a e tufakanga pē ko ia kuo tuku kiate ia 'aki ha tohi fakapapaú.

6 Pea ko ia 'e fakapapau'i ai 'a e ngaahi me'a kotoa pē, 'o "fakatatau ki he ngaahi ^blao 'o e fonuá.

7 Pea tuku ke vahe'i ma'á e kakaí ni 'a e me'a 'oku 'a e kakai ní.

8 Pea ko e "pa'anga 'oku toe ki he kakai ní—tuku ke fili ha fakafofonga ki he kakaí ni, ke ngāue 'aki 'a e ^bpa'angá ke 'omai 'aki ha me'akai mo e ngaahi kofu, 'o fakatatau ki he ngaahi fie ma'u 'a e kakai ní.

9 Pea tuku ke "faitotonu 'a e tangata kotoa pē, pea tu'unga tatau 'i he kakaí ni, 'o ma'u tatau, koe'uhí ke mou ^btaha pē, 'o hangē ko ia kuó u fekau kiate kimoutolú.

10 Pea tuku 'a e ngaahi me'a 'a e kakai ní ke 'oua na'a 'ave 'o foaki ia ki ha potu siasi "kehe.

11 Ko ia, kapau 'e ma'u 'e ha potu siasi kehe ha pa'anga mei he potu siasi ko 'ení, tuku ke nau toe totongi mai ki he potu

siasí ni 'o fakatatau mo e me'a te nau felotoi ki aí;

12 Pea 'e fai 'eni 'o fou 'i he pīsopé pe ko e fakafofongá, 'a ia 'e fili 'i he "le'o 'o e siasí.

13 Pea ko e tahá, tuku ke fokotu'u 'e he pīsopé ha "fale tuku'anga koloa ki he siasí ni; pea tuku 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he pa'anga mo e me'akai fakatou'osi, 'a ia 'oku hulu ange 'i he ^bme'a 'oku 'aonga ki he ngaahi fiema'u 'a e kakaí ni ke tauhi ia 'i he nima 'o e pīsopé.

14 Pea tuku ke ne fakatoe foki ma'ana ki he'ene ngaahi fiema'u 'a'aná, pea ki he ngaahi fiema'u 'a hono fāmílí, 'i he'ene femo'u-ekina 'i hono fai 'o e ngāue ko 'ení.

15 Pea ko ia 'oku ou tuku ki he kakaí ni ha faingamālie ke fokotu'u 'a kinautolu 'o fakatatau ki he'eku ngaahi "fonó.

16 Pea 'oku ou fakatapui ma'anautolu 'a e fonua ko "ení 'o fuofuolua si'i, kae 'oua ko au, ko e 'Eikí te u foaki ma'anautolu ha me'a kehe, pea fekau'i 'a kinautolu ke nau 'alu mei heni;

17 Pea 'oku 'ikai ke fakahā kiate kinautolu 'a e houá mo e 'ahó, ko ia tuku ke nau ngāue 'i he fonuá ni 'o hangē ko e fai ia ke laulau ta'u, pea 'e liliu 'eni kiate kinautolu ko e me'a ke nau tu'umālie ai.

18 Vakai, 'e hoko 'eni "ko ha

6a 1 Pita 2:13;

T&F 98:5–7.

b T&F 58:21–22.

8a T&F 84:104.

b T&F 104:15–18.

9a FFL Faitotonú.

b T&F 38:27.

FFL Uoungatahá.

10a FK 'Oku ui 'a e vahe

20 mo e 22 ko e

Ngaahi Tu'utu'uni

mo e Ngaahi Fuakava

'o e Siasi 'o Kalaisí.

T&F 33:14; 42:13.

12a FFL Felototaha'akí.

13a T&F 42:55.

FFL Fale Tuku'anga

Koloá.

b T&F 42:33–34, 55;

82:17–19.

15a T&F 51:2.

16a FK feitu'u Ketilani,

'Ohaioó.

18a FK ko ha sipinga.

sīpinga ki he'eku tamaio'eiki ko 'Ētuate Pātīlisí, 'i he ngaahi potu kehe, 'i he ngaahi potu siasí kotoa pē.

19 Pea 'ilonga ia 'e 'iloa ko e "tauhi faivelenga, mo angatonu, mo anga-fakapotopotó 'e hū ia ki he ^bfiefia'anga 'o hono 'Eikí,

pea te ne ma'u 'a e mo'ui ta'e-ngatá.

20 Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko Sīsū Kalaisi au, 'a ia 'e "ha'u vave, 'i ha ^bhoua 'oku 'ikai te mou 'amanaki ki ai. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 52

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá ki he kaumātu'a 'o e Siasí 'i Ketilani, 'Ohaiō, 'i he 'aho 7 Sune 1831 (History of the Church, 1:175–179). Na'e fai ha konifelenisi 'i Ketilani 'o kamata 'i he 'aho 3 pea faka'osi 'i he 'aho 6 'o Suné. 'I he konifelenisi ko 'ení na'e fai ai 'a e ngaahi 'uluaki fakanofu makehe ki he lakanga ko e taula'eiki lahi; pea na'e 'ilo'i ai 'a e ngaahi me'a 'e ní'ihī na'e hā mai mei ha ngaahi laumālie loi mo kākā pea na'e valokí 'i ia.

1–2, 'Oku fakamahino'i 'e fai 'a e konifelenisi hono hokó 'i Mīsuli; 3–8, 'Oku fili ha kaumātu'a 'e ní'ihī ke nau fononga fakataha; 9–11, 'Oku fekau ki he kaumātu'á ke nau ako'i 'a e ngaahi me'a kuo tohi 'e he kau 'aposetoló mo e kau palōfitá; 12–21, 'Oku fakahā 'e kinautolu kuo fakamāma'i 'e he Laumālie 'a e ngaahi fua 'o e fakafeta'i mo e potó; 22–44, 'Oku fili ha kaumātu'a kehe-kehe ke nau 'alu atu 'o malanga 'aki 'a e ongoongoleleí lolotonga 'enau fononga ki Mīsuli ki he konifelenisi.

VAKAI, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí ki he kaumātu'a kuó ne "ui mo fili 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'ení, 'i he le'ó 'o hono Laumālie—

2 'O pehē: ko au, ko e 'Eikí, te u

fakahā kiate kimoutolu 'a e me'a 'oku ou lotu ke mou fai 'o fai atu mei he taimí ní 'o a'u ki he konifelenisi ka hoko maí, 'a ia 'e fai 'i Mīsuli, 'i he "fonua te u ^bfakatapui ma'a hoku kakaí, 'a ia ko e "toenga 'o Sēkope, pea mo kinautolu 'a ia ko e kau 'ea-hoko 'o fakatatau ki he ^dfuakavá.

3 Ko ia, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku 'eku ongo tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, mo Sitenei Likitoní ke na fononga 'o ka lava leva ke fai ha ngaahi teuteu ke na 'alu mei hona 'apí, peá na fononga ki he fonua ko Mīsuli.

4 Pea fakatatau ki he'ena tui faivelenga kiate aú, 'e fakahā kiate kinaua 'a e me'a ke na faí;

5 Pea 'e fakahā foki kiate ki-

19a Mātiu 24:45–47.
FFL Lakanga Tauhí.
b FFL Fiefiá.
20a Fakahā 22:6–16.
b Mātiu 24:44.

52 1a FFL Uí.
2a T&F 57:1–3.
b T&F 58:57; 84:3–4.
c Same 135:4;
3 Nifai 5:21–26.

d 'Ēpa. 2:6–11.
FFL Fuakava
Faka-'Ēpalahamé.

naua, 'o fakatatau ki he'ena tui faivelengá, 'a e "fonua 'o homou tofi'á.

6 Pea kapau he 'ikai te na tui faivelenga, 'e tu'usi atu 'a kinaua, 'io 'o hangē ko hoku lotó, 'o fakatatau ki he me'a 'e hā ngali lelei kiate au.

7 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke fai fakato'oto'o 'e he'eku tamaio'eiki ko Laimani Uaiti mo 'eku tamaio'eiki ko Sione Kāleli 'a 'ena fonongá;

8 Pea ke fai foki 'e he'eku tamaio'eiki ko Sione Moatakí mo 'eku tamaio'eiki ko Hailame Sāmitá, 'a 'ena fononga ki he potu pē ko iá 'o fou atu 'i Titaloiti.

9 Pea ke nau fononga atu mei ai 'o malanga 'aki 'a e folofolá 'i he ve'ehalá, 'o "ikai lea 'aki ha me'a ka ko e me'a kuo tohi 'e he kau ^bpalōfitá mo e kau 'aposeitoló, pea mo ia 'e ako'i kiate kinautolu 'e he 'Fakafiemālié 'i he lotu 'o e tuí.

10 Tuku ke nau 'alu tautau toko ^aua, pea 'i he founga ko iá ke nau malanga 'i he ve'ehalá 'i he fakataha'anga kakai kotoa pē, mo papitaiso 'aki 'a e ^bvai pea mo e hilifaki 'o e 'nima 'i he ve'e vai.

11 He 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, te u fakanounou 'i 'eku ngāuē 'i he "mā'oni'oni, he 'e hokosia 'a e ngaahi 'aho te u fekau atu ai 'a e fakamaau 'o iku ki he ikuna.

12 Pea tuku ke tokanga 'a 'eku tamaio'eiki ko Laimani Uaiti, he 'oku holi 'a Sētane ke "sivi'i ia 'o hangē ko e kafukafu 'o e uité.

13 Pea vakai, ko ia ia 'e "faivelengá 'e ngaohi ia ke ne pule ki he ngaahi me'a lahi.

14 Pea ko e tahá, te u foaki kiate kimoutolu ha sīpinga 'i he ngaahi me'a kotoa pē, koe'uhí ke 'oua na'a kākaa'i 'a kimoutolu; he 'oku 'alu holo 'a Sētane 'i he fonuá, pea 'okú ne 'alu atu 'o kākaa'i 'a e ngaahi pule'angá—

15 Ko ia, ko ia ia 'okú ne lotu, 'a ia 'oku "fakatomala hono laumālié, 'oku ou ^btali ia 'o kapau 'okú ne talangofua ki he'eku ngaahi 'ouau.

16 Ko ia 'oku leá, 'a ia 'oku mafesifesi hono laumālié, 'a ia 'oku angamalū 'a 'ene leá pea fakamāma'í, ko e tokotaha ia mei he 'Otuá 'o kapau 'okú ne talangofua ki he'eku ngaahi ouau.

17 Pea ko e tahá, ko ia ia 'oku tetetete 'i hoku mālohí 'e ngaohi ia ke "mālohi, pea te ne fakahā 'a e ngaahi fua 'o e fakafeta'í mo e ^bpotó, 'o fakatatau ki he ngaahi fakahā mo e ngaahi mo'oni kuó u foaki atu kiate kimoutolú.

18 Pea ko e tahá, ko ia ia 'e ikuna'i 'o 'ikai te ne "fakatupu 'a e ngaahi fua, 'io 'o fakatatau ki he sīpinga ko 'ení, 'oku 'ikai meiate au ia.

5a T&F 57:1–3.

9a Mōsaia 18:19–20.

b T&F 42:12; 52:36.

FFL Folofolá.

c FFL Ako'í—Faiako

'aki 'a e Laumālié;

Fakafiemālie;

Laumālie Mā'oni'oní.

10a Ma'ake 6:7;

T&F 61:35.

b Sione 1:26.

c Ngāue 8:14–17.

11a Loma 9:28.

12a Luke 22:31;

3 Nifai 18:17–18.

13a Mātiu 25:23;

T&F 132:53.

15a FFL Loto-mafesifesi.

b T&F 97:8.

c FFL Ouau, Ngaahi.

17a T&F 66:8; 133:58.

b FFL Potó.

18a Mātiu 3:10.

19 Ko ia, te mou “ilo’i ‘i he sīpinga ko ‘ení ‘a e ngaahi lau-mālié ‘i he ngaahi tu’unga kotoa pē ‘i he lalo langí kotoa.

20 Pea kuo hokosia ‘a e ngaahi ‘ahó; ‘e “fai ki he tangata kotoa pē ‘o fakatatau ki he ‘enau tuí.

21 Vakai, ‘oku fai ‘a e fekaú ni ki he kaumātu’a kotoa pē ‘a ia kuó u filí.

22 Pea ko e tahá, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke fai foki ‘e he’eku tamaio-‘eiki ko “Tōmasi B. Māsi mo ‘eku tamaio-‘eiki ko ‘Ēsela Teiá ‘a ‘ena fonongá, ‘o malanga ‘aki ‘a e folofolá ‘i he halá ki he fonua pē ko iá.

23 Pea ko e tahá, tuku ke fai ‘e he’eku tamaio-‘eiki ko ‘Ai-sake Moalií mo ‘eku tamaio-‘eiki ko ‘Ēsela Pūtí ‘a ‘ena fonongá, ‘o malanga ‘aki foki ‘a e folofolá ‘i he halá ki he fonua pē ko iá.

24 Pea ko e tahá, tuku ke fai ‘e he’eku ongo tamaio-‘eiki ko “‘Etuate Pātīlisí mo Māteni Hā-lisí ‘a ‘ena fonongá fakataha mo ‘eku ongo tamaio-‘eiki ko Sitenei Likitoní mo Siosefa Sāmita, ko e Si’í.

25 Tuku ke fai foki ‘e he’eku ongo tamaio-‘eiki ko Tēvita Uite-maá mo Haavi Uutilokí ‘a ‘ena fonongá, ‘o malanga ‘i he halá, ki he fonua pē ko iá.

26 Pea tuku ke fai ‘e he’eku ongo tamaio-‘eiki ko “Pa’ale P. Palatí mo ^b‘Oasoni Palatí ‘a ‘ena

fonongá, pea malanga ‘i he halá, ki he fonua pē ko iá.

27 Pea tuku ke fai foki ‘e he’eku ongo tamaio-‘eiki ko Solomone Hanakokí mo Simione Kātá ‘a ‘ena fonongá ki he fonua pē ko iá, mo malanga ‘i he halá.

28 Tuku ke fai foki ‘e he’eku ongo tamaio-‘eiki ko ‘Etisoni Fulá mo Sēkope Sikotí ‘a ‘ena fonongá.

29 Tuku ke fai foki ‘e he’eku ongo tamaio-‘eiki ko Līvai W. Hanakokí mo Sēpeti Kilitiliní ‘a ‘ena fonongá

30 Tuku ke fai foki ‘e he’eku ongo tamaio-‘eiki ko Leinolītisi Kahuní mo Samuela H. Sāmitá ‘a ‘ena fonongá.

31 Tuku ke fai foki ‘e he’eku ongo tamaio-‘eiki ko Huila Palatiuiní mo Uiliani Kātá ‘a ‘ena fonongá.

32 Pea tuku ke fakanou faka-tou’osi ‘a ‘eku ongo tamaio-‘eiki ko “Niueli Naití mo Sila J. Kilifiní, pea fai foki ‘a ‘ena fonongá.

33 ‘Io, ko e mo’oni ‘oku ou pehē, tuku ke fai ‘e kinautolú ni kotoa pē ‘a ‘enau fononga ki he potu pē ‘e taha, ‘i honau ngaahi hala kehekehe, pea ke ‘oua na’a langa ‘e ha tangata ki he “tu’unga ‘a ha taha kehe, pe fononga ‘i he hala ‘o ha taha kehe.

34 Ko ia ia ‘e faivelengá, ‘e tauhi ia mo tāpuaki’i ‘aki ‘a e “fua lahi.

35 Pea ko e tahá, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke fai

19a FFL ‘Ilo’iló,

Me’a-foaki ‘o e.

20a Mātiu 8:5–13.

22a T&F 56:5.

FFL Maasi, Tōmasi B.

24a FFL Pātīlisi, ‘Etuate.

26a FFL Pālati, Pa’ale

Paaka.

b FFL Pālati, ‘Oasoni.

32a T&F 56:6–7.

33a Loma 15:20.

34a Sione 15:16;

T&F 18:15–16.

‘e he’eku ongo tamaio’eiki ko Siosefa Uikifilí mo Solomone Hamefalí ‘a ‘ena fonongá ki he ngaahi fonua fakahahaké;

36 Tuku ke na ngāue mo hona fāmili, ‘o ‘ikai “malanga ‘aki ha me’a ka ko e ngaahi me’a ‘a e kau palōfitá mo e kau ‘apose-toló, ‘a e me’a ko ia kuó na ‘mamata mo fanongo ai peá na ‘túi pau ki aí, koe’uhí ke faka-mo’oni’i ‘a e ngaahi kikité.

37 Ko e me’a ‘i he maumau-fonó, tuku ‘a e me’a na’e foaki kia Himani Pasetí ke “to’o meiate ia, pea hilifaki ia ki he ‘ulu ‘o Saimoniti Laitá.

38 Pea ko e tahá, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke “fakanofa ‘a Sēleti Kaata ko ha taula’eiki, pea ke fakanofa foki mo Siasí Sēmisi ko ha ‘btaula’eiki.

39 Tuku ke “le’ohi ‘e hono toe ‘o e kaumātu’á ‘a e ngaahi potu siasí, pea malanga ‘aki ‘a e folofolá ‘i he ngaahi potu takatakai ‘iate kinautolú; pea tuku ke nau ngāue ‘aki honau nima ‘onautolú koe’uhí ke ‘oua na’a ‘i ai ha ‘btauhi tamapua pe ha fai angahala ‘e fai.

40 Pea manatu’i ‘i he ngaahi me’a kotoa pē ‘a e kakai “masivá mo e ‘bfaingata’á’iá, pea mo e mahakí mo e tukuhāusiá, he ko ia ia ‘oku ‘ikai te ne fai ‘a e ngaahi me’a ní, ‘oku ‘ikai ko ‘eku ākonga ia.

41 Pea ko e tahá, tuku ke ‘ave ‘e he’eku kau tamaio’eiki ko Siosefa Sāmīta, ko e Si’í, mo Site-nei Likitoní, mo ‘Etuatē Pātīlisí ha tohi “fakaongoongolelei mei he siasí. Pea tuku ke ma’u ha tohi pehē ma’a ‘eku tamaio’eiki ko ‘Ōliva Kautelē foki.

42 Pea pehē, ‘o hangē foki ko ‘eku leá, kapau te mou faivelenga, te mou fakataha mai ‘a kimoutolu ke fiefia ‘i he fonua ko “Mīsulí, ‘a ia ko e fonua ‘o homou ‘btofi’á, ‘a ia ko e fonua ‘o homou ngaahi filí ‘i he lolotonga ni.

43 Kae vakai, ko au, ko e ‘Eikí, te u fakavavevave’i ‘a e koló ‘i hono taimí, pea te u fakakalauni ‘aki ‘a e kau tui faivelengá ‘a e “fiefia mo e nēkeneka.

44 Vakai, ko Sīsū Kalaisi au, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, pea te u “hiki hake ‘a kinautolu ‘i he ‘aho faka’osí. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 53

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá kia ‘Alekenoni Sitenei Kilipate, ‘i Ketilani, ‘Ohaiō, ‘i Sune 1831 (History of the Church, 1:179–180). Na’e kole ‘e Sitenei Kilipate pea na’e fehu’i ai ‘e he Palōfitá ki he ‘Eikí ‘o kau ki he ngāue ‘a Kilipaté mo hono lakanga ‘i he Siasí.

36a Mōsaia 18:19–20;
T&F 52:9.

b Sione 3:11.

c FFL Tuí.

37a Mātiu 25:25–30.

38a T&F 79:1.

b FFL Taula’eikí,

Lakanga Taula’eiki
Faka-‘Ēloné.

39a ‘Alamā 6:1.

b FFL Tauhi Tamapua.

40a T&F 104:15–18.

FFL Masivá.

b FFL Uelofeá.

41a T&F 20:64.

42a FFL Saioné.

b T&F 25:2; 57:1–3.

43a FFL Fiefiá.

44a T&F 88:96–98.

1–3, *Ko e ui mo e lakanga kuo fili ki ai 'a Sitenei Kilipaté 'i he Siasí ke fakanofo ia ko ha kaumātu'á; 4–7, Te ne toe hoko foki ko ha fakafofonga 'o e pīsope.*

VAKAI, 'oku ou pehē kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Sitenei Kilipate, kuó u fanongo ki ho'o ngaahi lotú; pea kuó ke ui kiate au ke fakahā kiate koe 'e he 'Eiki ko ho 'Otuá, 'o kau ki ho uí mo ho "fili 'i he siasí, 'a ia ko au ko e 'Eikí kuó u langa hake 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'ení.

2 Vakai, ko au, ko e 'Eikí, 'a ia na'e "kalusefai koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e māmaní, 'oku ou fai 'a e fekau kiate koe ke ke ^bli'aki 'a e māmaní.

3 To'o kiate koe 'a 'eku fakanofó, 'a ia ko e lakanga 'o e kaumātu'á, ke malanga 'aki 'a e tuí mo e

fakatomala mo e "fakamolemole 'o e ngaahi angahalá, 'o fakatatau ki he'eku leá, pea mo hono ma'u 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'i he hilifaki 'o e ^bnimá;

4 Peá ke hoko foki ko e "fakafofonga ki he siasí ni 'i he feitu'u 'e tu'utu'uni 'e he pīsope, 'o fakatatau ki he ngaahi fekau 'e 'oatu 'amui.

5 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, ke ke fai ho'o fonongá mo 'eku ongo tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, mo Sitenei Likitoni.

6 Vakai, ko e ngaahi 'uluaki ouau 'eni ke ke talí; pea 'e fakahā 'a hono toé 'i ha taimi 'i he kahá'u, 'o fakatatau ki ho'o ngāue 'i he'eku ngoue vainé.

7 Pea ko e tahá, 'oku ou loto ke ke 'ilo, 'oku ngata pē 'iate ia 'oku "kātaki ki he ngata'angá 'e fakamo'uí. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 54

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia Niueli Naiti, 'i Ketilani, 'Ohaiō, 'i Sune 1831 (History of the Church, 1:180–181). Na'e loto kehekehe 'a e kāingalotu 'i he kolo ko Tomasoní, 'i 'Ohaiō, 'o kau ki ha ngaahi fehu'i fekau'aki mo hono fakatapui 'o e ngaahi koloá. Na'e hā mai 'a e siokitá mo e mānumanú, pea na'e maumau'i 'e Liani Kopeli 'a 'ene fuakava ke fakatapui ha konga lahi 'o 'ene fāmá ke hoko ko ha tofi'a 'o e Kāingalotu 'oku hiki mai mei Kolesivili, Niu 'Ioké. Na'e kau foki mo 'Ēsela Teia 'i he faingata'a ko iá. Na'e tupu ai 'a e ha'u 'a Niueli Naiti (ko e palesiteni 'o e kolo 'i Tomasoní) mo ha ni'ihí 'o e kaumātu'á ki he Palōfitá 'o fehu'i kiate ia pe ko e hā te nau faí. Na'e fehu'i ai 'e he Palōfitá ki he 'Eikí 'o ne ma'u ai 'a e fakahā ko 'ení. (Vakai foki ki he vahe 56, 'a ia ko hano hoko atu ia 'o e me'a ko 'ení).

53 1a FFL Filí, Kakai Filí;
Uí mo e Filí.
2a FFL Kalusefaí.
b FFL Anga-
fakamāmaní;

Māmaní.
3a FFL Fakamolemole'i
'o e Ngaahi Angahalá.
b FFL Nimá, Hilifaki
'o e.

4a T&F 57:6, 8–10,
14–15; 84:113.
7a FFL Kātakí.

1–6, *Kuo pau ke tauhi 'e he Kāinga-lotú 'a e fuakava 'o e ongoongolelei ke nau ma'u 'a e 'alo'ofá; 7–10, Kuo pau ke nau fa'a kātaki 'i he faingata'á.*

VAKAI, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, 'a ia ko e ^aÁlifá mo e 'Ōmeká, 'a e kamata'angá mo e ngata'angá, 'io ko ia ia na'e ^bkalusefai koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e māmaní—

2 Vakai, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Niueli Naití, ke ke tu'u ma'u 'i he lakanga 'a ia kuó u fili koe ki aí.

3 Pea kapau 'oku loto 'a ho kāingá ke nau hao mei honau ngaahi filí, tuku ke nau fakatomala mei he'enau ngaahi angahala kotoa pē, pea hoko 'o ^aloto-fakatōkilalo mo'oni 'i hoku 'aó mo loto-fakatomala.

4 Pea ko e me'a 'i he maumau'í 'o e ^afuakava na'a nau fai mo aú, ko ia kuo fakata'e'aonga'í ia pea kuo hoko pē 'o ^bta'e'aonga.

5 Pea 'e malá'ia ia 'a ia 'oku tupu mei ai 'a e ^afakahala ní, he na'e lelei ange kiate ia 'o kapau na'e melema ia 'i he loto moaná.

6 Ka 'oku monū'ia 'a kinautolu 'a ia na'a nau tauhi 'a e fuakavá mo tauhi 'a e fekaú, he te nau ma'u 'a e ^a'alo'ofa.

7 Ko ia, mou 'alu atu pea hola leva mei he fonuá, telia na'a ha'u kiate kimoutolu 'a homou ngaahi filí; pea fai ho'omou fonongá, pea fili 'a ia 'oku mou loto ke hoko ko homou takimu'á, pea ke ma'u mo totongi 'a e pa'anga ma'amoutolu.

8 Pea 'e pehē ho'omou fai ho'omou fononga ki he ngaahi potu 'i he feitu'u fakahihifó, ki he fonua ko ^aMisulí, ki he ngaahi ngata'anga fonua 'o e kau Leimaná.

9 Pea 'i he hili ho'omou fonongá, vakai 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ke mou ngāue ke ma'u ha'amou ^amo'ui 'o hangē ko e anga 'o e kakaí, kae 'oua ke u teuteu ha potu mo'omoutolu.

10 Pea ko e tahá, ke mou ^afa'a kātaki 'i he faingata'á kae 'oua ke u ^bha'u; pea vakai, 'oku ou ha'u vave, pea ko 'eku totongi 'oku 'iate au, pea ko kinautolu kuo nau 'kumi vave kiate aú te nau 'ilo 'a e ^dfiemālie ki honau laumālié. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 55

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia Uiliami W. Felipisi, 'i Ketilani, 'Ohaiō, 'i Sune 1831 (History of the Church, 1:184–186). Ko Uiliami W. Felipisí ko ha tangata pulusi tohi ia pea na'e

54 1a Fakahā 1:8;
T&F 19:1.
FFL 'Álifá mo e
'Ōmeká.

^b FFL Kalusefai.

3a FFL Loto-fakatōkilaló.

4a T&F 42:30–39.

FFL Fakatapuí.

^b T&F 58:32–33.

5a Mātiu 18:6–7.

6a FFL 'Alo'ofá.

8a T&F 52:42.

9a 1 Tēsal. 4:11.

10a FFL Fa'a Kātaki.

^b Fakahā 22:12.

FFL Hā'ele 'Anga Ua
Mai 'a Sisū Kalaisí.

^c LFkt. 8:17.

FFL Lotú.

^d Mātiu 11:28–30.

FFL Mālōlō.

toki a'u ma'i ni mo hono fāmīlī ki Ketilani; pea na'e fie 'ilo 'e he Palōfitā mei he 'Eikī ha me'a 'o kau kiate ia.

1–3, 'Oku ui mo fili 'a U. W. Felipisi ke ne papitaiso, pea fakanofa ia ko ha kaumātu'a, pea malanga 'aki 'a e ongoongolelei; 4, 'Oku fekau foki ke ne fa'u ha ngaahi tohi ma'a e fānau 'i he ngaahi 'api ako 'o e Siasī; 5–6, 'Oku fekau ke ne fononga ki Mīsuli, 'a ia ko e feitu'u ia 'e ngāue ai.

VAKAI, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikī kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Uiliamī, 'io, 'a e 'Eikī 'o e "māmanī kotoa, 'oku ui mo fili koe; pea hili ho ^bpapitaiso 'i he vai, 'a ia kapau te ke fai ia mo e mata 'oku hanga taha pē ki hoku fakalangilangi, te ke ma'u ai ha fakamolemole ki ho'o ngaahi angahalā pea ma'u mo e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e "nimā;

2 Pea 'e toki fakanofa leva koe 'i he nima 'o 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmīta, ko e Si'ī, ke hoko ko e kaumātu'a ki he siasī ni, ke malanga 'aki 'a e fakatomalā mo e "fakamolemole 'o e ngaahi angahalā 'i he papitaiso 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otua mo'uī.

3 Pea 'ilonga 'a kinautolu te ke hilifaki ho nimā ki ai, kapau 'oku nau loto-mafesifesi 'i hoku 'aó, te ke ma'u 'a e mālohi ke foaki kiate kinautolu 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

4 Pea ko e tahā, 'e fakanofa koe ke tokoni ki he'eku tamaio'eiki ko 'Ōliva Kautelē ke fai 'a e ngāue 'o e paaki tohi mo fili mo fa'u 'a e ngaahi "tohi ma'a e ngaahi ako'anga 'i he siasī ni, koe'uhī ke ma'u foki 'e he fānau ikī 'a e akonaki 'i hoku 'aó 'o hangē ko ia 'oku fakafiemālie kiate aú.

5 Pea ko e tahā, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, ko hono 'uhinga 'eni ke ke fai ho'o fonongā mo 'eku ongo tamaio'eiki ko Siosefa Sāmīta, ko e Si'ī, mo Sitenei Likitonī, koe'uhī ke "fokotu'u koe 'i he fonua 'o ho tofi'á ke fai 'a e ngāue ko 'eni.

6 Pea ko e tahā, tuku ke fai foki 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Koó 'a 'ene fononga fakataha mo kinautolu. 'E fakahā 'amui 'a hono toé, 'o fakatatau pē ki he'eku fa'itelihā. 'Ēmeni.

VAHE 56

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitā, 'i Ketilani, 'Ohaiō, 'i Sune 1831 (History of the Church, 1:186–188). Na'e 'ikai lava 'e 'Ēsela Teia, 'a ia na'e tu'utu'uni ke fononga ki Mīsuli fakataha mo Tōmasi B. Māsī (vakai ki he vahe 52:22), ke kamata 'ene ngāue fakafaifekau 'i he taimi na'e 'osi teuteu ai 'a Tōmasi B. Māsī. Na'e 'ikai lava 'e 'Eletā Teia 'o 'alu 'i he'ene fonongā koe'uhī ko 'ene kau 'i he ngaahi palōpalema 'i Tomasoni, 'Ohaiō

55 1a Teut. 10:14;
1 Nifai 11:6;
2 Nifai 29:7.

b FFL Papitaisó.
c FFL Nimā, Hilifaki 'o e.
2a FFL Fakamolemole 'i 'o

e Ngaahi Angahalā.
4a T&F 88:118; 109:7, 14.
5a 'Āmosi 9:15.

(vakai ki he 'ulu'i fakamatala ki he vahe 54). Na'e tali mai 'e he 'Eikí 'a e fehu'i 'a e Palōfitá 'o kau ki aí 'i he'ene fai mai 'a e fakahā ko 'eni.

1–2, Kuo pau ke to'o hake 'e he Kāingalotú 'a honau kolosí pea muimui 'i he 'Eikí ka nau ma'u 'a e fakamo'uí; 3–13, 'Oku fekau 'e he 'Eikí pea ne toe ta'ofi, pea 'oku kapusi ki tu'a 'a e kau talangata'á; 14–17, 'E mala'ia 'a e kau ma'u koloa 'a ia 'e 'ikai te nau tokoni ki he masivá, pea 'e mala'ia 'a e masiva ko ia 'oku 'ikai mafesifesi honau lotó; 18–20, 'Oku monū'ia 'a e kau masiva ko ia 'oku loto-ma'á, he te nau ma'u 'a e fonuá.

TOKANGA mai, 'a kimoutolu 'a e kakai 'a ia 'oku nau 'lau 'oku ui 'aki 'a kinautolu 'a hoku hingoá, 'oku folofola 'e he 'Eikí ko homou 'Otuá; he vakai, 'oku tupu hake 'a 'eku 'ita ki he kau angatu'ú, pea te nau 'ilo 'a hoku nimá mo 'eku lilí 'i he 'aho 'o e 'tauteá mo e 'itá ki he ngaahi pule'angá.

2 Pea ko ia ia 'e 'ikai te ne to'o hake hono ^akolosí 'o ^bmuimui 'iate aú, pea tauhi 'eku ngaahi fekaú, 'e 'ikai fakamo'ui ia.

3 Vakai, ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou fekau; pea ko ia ia 'e 'ikai te ne ^atalangofuá 'e ^bmotuhi atu ia 'i hoku taimi totonu pē 'o'okú, 'i he hili 'eku fekaú pea mo hono maumau'i 'o e fekaú.

4 Ko ia ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou fekau pea u ^ata'ofi ia, 'o fakatatau mo e me'a 'oku hā ngali-

ngali lelei kiate aú; pea 'e tali 'eni kotoa 'i he 'ulu 'o e kau ^bangatu'ú, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

5 Ko ia, 'oku ou fakafoki 'a e fekau na'e fai ki he'eku ongo tamaio'eiki ko "Tōmasi B. Māsí mo 'Ēsela Teiá, pea u fai ha fekau fo'ou ki he'eku tamaio'eiki ko Tōmasí, ke ne fai fakato'oto'o 'a 'ene fononga ki he fonua ko Mīsulí, pea 'e fononga mo ia 'a 'eku tamaio'eiki ko Sila J. Kilifiní.

6 He vakai, 'oku ou fakafoki 'a e fekau na'e fai ki he'eku ongo tamaio'eiki ko Sila J. Kilifiní mo Niueli Naití, koe'uhi ko e kia-kekeva 'a hoku kakai 'oku 'i Tomasoní, mo 'enau ngaahi angatu'ú.

7 Ko ia, tuku ke nofo 'iate kinautolu 'a 'eku tamaio'eiki ko Niueli Naití; pea 'e ngofua ke 'alu 'a kinautolu kotoa pē 'e fie 'alú, 'a ia 'oku loto-mafesifesi 'i hoku 'aó, pea ke tataki 'a kinautolu 'e ia ki he fonua kuó u filí.

8 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pēhē kiate kimoutolu, kuo pau ke fakatomala 'a 'eku tamaio'eiki ko 'Ēsela Teiá mei he'ene ^aloto-híkisiá, pea mo 'ene siokitá, pea talangofua ki he 'ulu-aki fekau na'á ku fai kiate ia 'o kau ki he feitu'u 'okú ne nofo aí.

9 Pea kapau te ne fai 'eni, koe'uhi he 'e 'ikai ke 'i ai ha ngaahi vahevahe 'e fai ki he kelekelé, 'e

56 1a T&F 41:1.

b 'Īsaia 10:3–4;

Molom. 9:2;

T&F 1:13–14; 124:10.

2a Luke 14:27.

b 1 Pita 2:21;

2 Nifai 31:10–13;

Molonai 7:11.

FFL Sisū Kalaisi—

Fa'ifa'itaki'anga 'a

Sisū Kalaisí.

3a FFL Talangofuá.

b T&F 1:14–16; 50:8.

4a T&F 58:31–33.

b FFL Angatu'ú.

5a FFL Maasi, Tōmasi B.

8a FFL Loto-híkisiá.

kei tu'utu'uni ai pē kiate ia ke 'alu ki he fonua ko Mīsulí;

10 Ka 'ikai, pea te ne ma'u 'a e pa'anga kuó ne totongí, pea te ne 'alu mei he feitu'u ko iá, pea 'e "motuhi atu ia mei hoku siasí, 'oku folofola 'e he 'Eikí ko e 'Otua 'o e ngaahi kau tau;

11 Pea neongo 'e mole atu 'a e langí mo e māmaní, ka 'e 'ikai "mole atu 'a e ngaahi leá ni, ka 'e fakahoko ia.

12 Pea kapau 'oku 'aonga ke totongi 'a e pa'angá 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Sí'í, vakai, ko au, ko e 'Eikí te u toe totongi ia kiate ia 'i he fonua ko Mīsulí koe'uhí ke toe totongi kiate kinautolu te ne ma'u mei a'í 'o fakatatau ki he me'a 'oku nau faí;

13 He 'e fakatatau ki he me'a 'oku nau faí 'a e me'a te nau ma'ú, 'io 'a e ngaahi kekelelé ke hoko ko honau tofi'a.

14 Vakai, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí ki hoku kakai—'oku lahi 'a e ngaahi me'a ke mou fai mo fakatomala mei ai; he vakai, kuo a'u hake kiate au 'a ho'omou ngaahi angahalá, pea 'oku 'ikai ke fakamolemole'i ia, koe'uhí he 'oku mou feinga ke "fealea'aki 'i homou ngaahi hala 'o kimoutolu pē.

15 Pea 'oku 'ikai ke fiamālie 'a

homou lotó. Pea 'oku 'ikai te mou talangofua ki he mo'oní, ka 'oku mou ma'u 'a e "fiefia 'i he ta'e-mā'oní'oni.

16 'E mala'ia 'a kimoutolu 'a e kau tangata "koloa'íá, 'a ia 'oku 'ikai ke fie^bfoaki ho'omou ngaahi koloa ki he 'masivá, he 'e fakakovi'i 'e ho'omou ngaahi "koloá 'a homou laumālié; pea 'e hoko 'eni ko ho'omou tangilāulau 'i he 'aho 'o e tauteá, mo e fakamāu pea mo e houhaú: Kuo 'osi 'a e "utu-ta'ú, kuo ngata 'a e fa'ahita'u māfaná, pea 'oku 'ikai ke fakamo'ui 'a hoku laumālié!

17 'E mala'ia 'a kimoutolu 'a e kakai "masiva, 'a ia 'oku 'ikai ke mafesifesi 'a homou lotó, 'a ia 'oku 'ikai ke fakatomala homou laumālié, pea 'oku 'ikai ke fiamālie 'a homou keté, pea 'oku 'ikai ke ta'ofi 'a homou nimá mei he ala ki he ngaahi koloa 'a e kakai kehé, 'a ia 'oku fonu 'a homou matá 'i he^bmānumanu, pea 'oku 'ikai te mou fie ngāue 'aki homou nima 'omoutolú!

18 Ka 'oku monū'ia 'a e kakai "masiva 'a ia 'oku loto-ma'á, 'a ia 'oku^bmafesifesi 'a honau lotó, pea 'oku fakatomala 'a honau laumālié, he te nau mamata ki he 'pule'anga 'o e 'Otuá 'oku ha'u 'i he mālohi mo e nāunau lahi ke fakahaofi 'a kinautolu; koe'uhí

10a FFL Tu'usi mei he Siasí.

11a 2 Nifai 9:16.

14a Sēkope 4:10.

15a 'Alamā 41:10;

3 Nifai 27:11.

16a Selem. 17:11;

2 Nifai 9:30.

b FFL Foaki 'Ofá, Ngaahi.

c LFkt. 14:31;

'Alamā 5:55–56.

FFL Masivá.

d Sēmisi 5:3.

e Selem. 8:20;

'Alamā 34:33–35;

T&F 45:2.

17a Mōsaia 4:24–27;

T&F 42:42; 68:30–32.

b FFL Mānumanú.

18a Mātiu 5:3, 8;

Luke 6:20;

3 Nifai 12:3.

FFL Masivá.

b FFL Loto-mafesifesi.

c FFL Pule'anga 'o e

'Otuá pe Pule'anga

'o e Langí.

he te nau ma'u 'a e mahu 'o e māmani.

19 He vakai, 'e hā'ele mai 'a e 'Eikí, pea 'e 'iate ia 'a 'ene "totongí, pea te ne totongi ki he tangata kotoa pē, pea 'e fiefia 'a e kakai masivá;

20 Pea 'e "ma'u 'e honau ngaahi hakó 'a e māmaní mei he to'u tangata ki he to'u tangata, 'o ta'engata pea ta'engata. Pea ko 'eni 'oku ou faka'osi 'eku lea kiate kimoutolú. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 57

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Saione, 'i he Vahefonua Siakisoní, 'i Mīsuli, 'i he 'aho 20 Siulai 1831 (History of the Church, 1:189–190). Na'e fai 'e he kaumātu'á ki he fekau 'a e 'Eikí (vahe 52) 'o nau fononga mei Ketilani ki Mīsuli mo ha ngaahi me'a lahi kehekehe na'e hoko mo ha ngaahi fakafepaki 'e ní'ihí. 'I he fakakaukau 'a e Palōfitá ki he tu'unga 'o e kau Leimaná mo e mā'ulalo 'a e mo'ui fakasivilaisé, mo'ui fakalalaká, mo e lotú 'i he kakai fakalūkufuá, na'á ne pehē ai: "'E matala 'afē 'a e feitu'u maomaonganoá 'o hangē ko e losé? 'E langa hake 'afē 'a Saione 'i hono nāunaú, pea 'e tu'u 'i fē 'a Ho temipalé, 'a ia 'e ha'u ki ai 'a e ngaahi pulé'anga kotoa pē 'i he ngaahi 'aho faka'osí?" (History of the Church, 1:189). Na'á ne toki ma'u ai ki mui 'a e fakahā ko 'eni.

1–3, *Ko Tau'atāina, 'i Mīsuli, 'a e feitu'u 'e tu'u ai 'a e Kolo ko Saioné mo e temipalé; 4–7, 'Oku fekau ke hanga 'e he Kāingalotú 'o fakatau mai 'a e ngaahi kongā kelekele pea ma'u honau tofi'á 'i he feitu'u ko iá; 8–16, 'Oku fekau kia Sitenei Kili-pate ke ne fokotu'u ha fale koloa, pea hoko 'a U. W. Felipisi ko e tangata pulusi tohi, pea hoko 'a 'Ōliva Kautele ko e 'ētita ki he ngaahi tohi 'e pulusí.*

TOKANGA mai, 'a kimoutolu 'a e kaumātu'a 'o hoku siasí, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá, 'a ia kuo mou fakatahataha mai, 'o fakatau ki

he'eku ngaahi fekaú, ki he fonuá ni, 'a ia ko e fonua ko "Mīsulí, 'a ia ko e ^bfonua kuó u fili mo 'fakatapui ke ^atānaki mai ki ai 'a e kau mā'oní'oní.

2 Ko ia, ko e fonua 'eni 'o e tala'ofá, pea ko e ^apotu ke tu'u ai 'a e kolo ko ^bSaioné.

3 Pea 'oku folofola peheni 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá, ko e potó 'eni 'o kapau te mou tali 'a e potó. Vakai, ko e potu 'oku uí ni ko Tau'atāiná ko e potu ia 'i loto mālié; pea 'oku tu'u ha potu ki he ^atemipalé 'i he feitu'u fakahihifó, 'i ha kongā kelekele 'a ia 'oku 'ikai ke mama'o mei he fale fakamaau'angá.

18d FFL Māmani.
19a Fakahā 22:12;
T&F 1:10.
20a Mātiu 5:5;
T&F 45:56–58.

57 1a T&F 52:42.
b T&F 29:7–8; 45:64–66.
c T&F 61:17.
d FFL 'Isileli—Ko hono tānaki 'o 'Isilelí.

2a T&F 28:9; 42:9, 62.
b FFL Saioné.
3a T&F 58:57; 97:15–17.

4 Ko ia, ko e potó ke “fakatau mai ‘a e kelekelé ni ‘e he kāingalotú pea mo e konga kelekele kotoa pē foki ‘a ia ‘oku tu‘u ‘i he fakahihifó, ‘io ‘o a‘u ki he ngata‘anga ‘oku lele hangatonu atu ‘i he vaha‘a ‘o e ^bSiú mo e Senitailé;

5 Kae ‘uma‘ā foki mo e konga kelekele kotoa pē ‘oku fehokotaki mo e ngaahi toafa musie lahí ‘o fakatautu ki he lava ‘e he‘eku kau ākongá ‘o “fakatau ‘a e ngaahi konga kelekelé. Vakai, ko e potó ‘eni, ke nau ^bma‘u ia ke hoko ko ha tofi‘a ta‘engata.

6 Pea tuku ke tu‘u ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Sitenei Kilipaté ‘i he lakanga kuó u fili ia ki aí, ke tali ‘a e ngaahi pa‘angá, ke hoko ko e “fakafofonga ki he siasí, ke fakatau ha kelekele ‘i he ngaahi potu fonua takatakai kotoa pē, ‘o fakatautu mo e me‘a ‘oku lava ‘o fai ‘i he mā‘oni‘oní, pea mo e me‘a ‘oku tu‘utu‘uni ‘e he potó.

7 Pea tuku ke tu‘u ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko “Etuete Pätilisí ‘i he lakanga kuó u fili ia ki aí, pea ^bvahevahe ki he kāingalotú ‘a honau tofi‘á, ‘o hangé ko ‘eku fekaú; pea mo kinautolu foki kuó ne fili ke tokoni kiate iá.

8 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke fokotu‘u ‘e he‘eku tamaio‘eiki ko Sitenei Kilipaté ia ‘i he feitu‘ú ni, pea fokotu‘u ha fale koloa, koe‘uhí ke ne fakatau

atu ‘a e ngaahi koloá ta‘e ‘i ai ha kākā, koe‘uhí ke ne lava ‘o ma‘u ha pa‘anga ke fakatau ‘aki ha ngaahi konga kelekele ke tu‘u-mālie ai ‘a e kāingalotú, pea ke ne ma‘u ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘e ‘aonga ki he kau ākongá ke fokotu‘u ‘aki ‘a kinautolu ‘i honau tofi‘á.

9 Pea tuku foki ke ma‘u ‘e he‘eku tamaio‘eiki ko Sitenei Kilipaté ha laiseni–vakai ko e potó ‘eni, pea ko ia ia ‘e lau ‘eni tuku ke mahino kiate ia—koe‘uhí ke ne ‘oatu foki ‘a e ngaahi koloa ki he kakaí, ‘io ‘iate kinautolu te ne loto ki aí ‘a ia ko e kau kalake ‘oku ngāue kiate ia;

10 Pea ‘e pehē ‘ene tokonaki ‘a e ngaahi me‘a ‘oku ‘aonga ki hoku kakai mā‘oni‘oní, koe‘uhí ke lava ‘o malanga ‘aki ‘a ‘eku ongoongolelei kiate kinautolu ‘oku nofo ‘i he “fakapo‘ulí pea ‘i he feitu‘u mo e ^bmalumalu ‘o e maté.

11 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke fokotu‘u ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko “Uiliami W. Felipisí ‘i he feitu‘ú ni, pea fokotu‘u ia ko e ^btangata pulusi tohi ma‘á e siasí.

12 Pea vakai, kapau ‘e tali ‘e he māmaní ‘a ‘ene ngaahi tohí—vakai ko e potó ‘eni—tuku ke ne ma‘u ha me‘a pē te ne lava ‘o ma‘u ‘i he mā‘oni‘oní, koe‘uhí ke ‘aonga ki he kāingalotú.

4a T&F 48:4.

b FK ‘oku ‘uhinga heni ‘a e “Siú” ki he kau Leimaná, pea ‘uhinga ‘a e “Senitailé” ki he kau papālangi ‘oku nau nofo‘i ‘a e fonuá.

5a T&F 58:49, 51; 101:68–74.

b T&F 56:20.

6a T&F 53.

7a T&F 58:24.

FFL Pätilisí, ‘Etuete.

b T&F 41:9–11;

58:14–18.

10a ‘Isaia 9:2; Mätü 4:16.

FFL Fakapo‘ulí, Fakalaumālié.

b Same 23:4.

11a FFL Felipisí, Uiliami W.

b T&F 58:37, 40–41.

13 Pea tuku ke tokoni ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko “Ōliva Kautelé kiāte ia, ‘io ‘o hangē ko ‘eku fekaú, ‘i ha feitu‘u pē te u tu‘utu‘uni kiāte ia, ke hiki, pea fakatonutonu, pea fili, koe‘uhí ke totonu ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘i hoku ‘aó, ‘o hangē ko e me‘a ‘e fakamo‘oni‘i ‘e he Laumālié ‘iate iá.

14 Pea ko ia tuku ke fokotu‘u ‘i he fonua ko Saioné ‘a kinautolu kuó u lau ki aí, ‘i he faingamālie vave tahá, fakataha mo honau ngaahi fāmili, ke fai ‘a e

ngaahi me‘a ko iá, ‘io ‘o hangē ko ‘eku leá.

15 Pea ko ‘eni, ko e me‘a ki he tñakí—Tuku ke fai ha ngaahi teuteu ‘e he pīsopé mo e fakafofongá ma‘á e ngaahi fāmili ‘a ia kuo fekau ke nau ō mai ki he fonua ní, ‘i he faingamālie vave tahá, pea fokotu‘u ‘a kinautolu ‘i honau tofi‘á.

16 Pea ‘e ‘oatu mo ha toe ngaahi fakahinohino ‘amui ange ki he toenga ‘o e kaumātu‘á mo e kāingalotú foki. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 58

Ko e fakahā na‘e fai mai ‘ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, ‘i Saione, ‘i he Vahefonua Siakisoní, ‘i Mīsuli, ‘i he ‘aho 1 ‘Aokosi 1831 (History of the Church, 1:190–195). Na‘e fai ‘i he ‘uluaki Sāpate hili ‘a e a‘u atu ‘a e Palōfitá mo hono kaungā-fonongá ki he Vahefonua Siakisoní, ‘i Mīsulí, ha fakataha fakalotu, pea na‘e tali ai ‘a e mēmīpa ‘e toko ua ‘i he papitaisó. Lolotonga ‘a e uike ko iá, na‘e a‘u mai ai ‘a e Kāingalotu Kolesivilí mei he Kolo ko Tomasoní pea mo ha ní‘ihi kehe (vakai ki he vahe 54). Na‘e ‘i ai ‘a e tokolahi na‘a nau fie ‘ilo ki he finangalo ‘o e ‘Eikí ‘o kau kiāte kinautolu ‘i he feitu‘u fo‘ou ko ‘eni ‘oku nau tñakí mai ki aí.

1–5, Ko kinautolu te nau kātaki‘i ‘a e faingata‘á ‘e fakakalauni ‘aki ‘a kinautolu ‘a e nāunau; 6–12, Kuo pau ke teuteu ‘a e Kāingalotú ki he ta‘ane ‘a e Lamí pea mo e ‘ohomohe ‘a e ‘Eikí; 13–18, ‘Oku hoko ‘a e kau pīsopé ko e kau fakamaau ‘i ‘Isileli; 19–23, ‘Oku fekau ki he Kāingalotú ke nau talangofua ki he ngaahi lao ‘o e fonua; 24–29, ‘Oku totonu ke ngāue ‘aki ‘e he tangatá ‘a ‘ene tau-‘atāina ke filí ke fili ai ki he leleí; 30–33, ‘Oku fekau pea fakafoki ‘e he ‘Eikí; 34–43, Kuo pau ke vete ‘e he tangatá pea lí‘aki ‘enau ngaahi

angahalá, kae lava ke nau fakatomala; 44–58, ‘Oku fekau ki he Kāingalotú ke nau fakatau mai honau tofi‘á pea tñakí mai ki Mīsuli; 59–65, Kuo pau ke malanga ‘aki ‘a e ongoongolelé ki he kakai kotoa pē.

TOKANGA mai, ‘a kimoutolu ‘a e kaumātu‘a ‘o hoku siasí, pea fanongo ‘a e telingá ki he‘eku leá, pea ako meiate au ‘a hoku loto ‘o kau kiāte kimoutolú pea kau foki ki he fonua ko “ení ‘a ia kuó u fekau‘i atu ‘a kimoutolu ki aí.

2 He ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku monū'ia ia 'okū ne ^atauhi 'eku ngaahi fekaú, neongo pe ko e fai ia 'i he mo'uí pe 'i he ^bmaté; pea ko ia ia 'okū ne ^cfaivelenga 'i he ^dfaingata'á, 'oku lahi ange 'a 'ene totongí 'i he pule'anga 'o e langí.

3 'Oku 'ikai te mou lava 'o mamata 'aki homou mata fakana-^{tulá}, 'i he taimí ni, ki he fina-^{ngalo} 'o homou ^aOtuá 'o kau ki he ngaahi me'a ko ia 'e hoko mai 'amuí, pea mo e ^bnāunau 'e hoko mai hili 'a e faingata'a lahi.

4 He 'e hoko mai 'a e ngaahi ^atāpuakí hili 'a e ngaahi ^bfaingata'a lahi. Ko ia 'e hokosia 'a e 'aho 'a ia 'e ^cfakakalauni ai 'a kimoutolu 'aki 'a e ^dnāunau lahi; 'oku te'eki ke hokosia 'a e houá, ka 'oku ofi mai ia.

5 Manatu'i 'eni, 'a ia 'oku ou tomu'a tala kiate kimoutolú, koe'uhí ke mou ^aai ia ki homou lotó, pea tali 'a e me'a 'e hoko mai.

6 Vakai, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko hono 'uhinga 'eni kuó u fekau'i atu ai 'a kimoutolú—koe'uhí ke mou talangofua, pea koe'uhí ke lava 'o ^ateuteu'i homou lotó ke ^bfakamo'oni ki he ngaahi me'a 'a ia 'e hokó;

7 Pea koe'uhí foki ke fakalāngilangi'i 'a kimoutolu 'i hono

'ai 'a e tu'ungá, pea 'i he fakamo'oni'i 'a e fonua 'a ia 'e tu'u ai 'a e ^aSaione 'o e 'Otuá;

8 Pea koe'uhí foki ke lava 'o teuteu'i ha katoanga 'o e ngaahi me'a momoná ma'á e kau ^amasivá; 'io, ko ha katoanga 'o e ngaahi me'a momoná, 'o e uaine ^bmotu'a kuo ma'a, koe'uhí ke 'ilo 'e he māmaní 'e 'ikai tō noa 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfitá;

9 'Io, ko ha 'ohomohe 'o e fale 'o e 'Eikí, kuo teuteu lelei, 'a ia 'e fakaafe'i ki ai 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē.

10 'Uluakí, ko e koloa'ía mo e akonekiná, mo e potó pea mo e hou'eikí;

11 Pea ka hili ia 'e hokosia 'a e 'aho 'o hoku mālohí; pea 'e toki ha'u ai 'a e masivá, mo e ketú, mo e kuí, mo e tulí, ki he ^ata'ane 'a e Lamí, pea kai 'i he ^bohomohe 'a e 'Eikí, 'a ia kuo teuteu ki he fu'u 'aho lahi 'e hokó.

12 Vakai, ko au, ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia.

13 Pea koe'uhí ke lava 'o 'alu atu 'a e ^afakamo'oni mei Saione, 'io, mei he ngutu 'o e kolo 'o e tofi'a 'o e 'Otuá—

14 'Io, ko hono 'uhinga 'eni kuó u fekau'i mai ai 'a kimoutolu ki hení, peá u fili 'a 'eku tamaio'eiki ko ^a'Etuete Pātilisí, peá u tu'utu'uni kiate ia 'a 'ene ngāue 'i he fonua ko 'ení.

2a Mōsaia 2:22.

b 1 Pita 4:6.

c 2 Tēsāl. 1:4.

d FFL Faingata'á.

3a FFL 'Otuá.

b FFL Nāunaú.

4a FFL Tāpuakí.

b Same 30:5;

T&F 101:2–7;

103:11–14; 109:76.

c FFL Hakeaki'i;

Kalauní.

d Loma 8:17–18;

T&F 136:31.

5a Teut. 11:18–19.

6a T&F 29:8.

b FFL Fakamo'oni.

7a FFL Saioné.

8a FFL Masivá.

b 'Isaia 25:6.

11a Mātiu 22:1–14;

Fakahā 19:9;

T&F 65:3.

b Luke 14:16–24.

13a Maika 4:2.

14a FFL Pātilisí, 'Etuete.

15 Ka 'o kapau 'e 'ikai te ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, 'a ia ko e ta'etu' mo e kui 'o e lotó, tuku ke ne tokanga telia na'á ne "hinga.

16 Vakai kuo foaki kiate ia 'a 'ene ngāué, pea 'e 'ikai toe 'oange ia.

17 Pea ko ia ia 'e tu'u 'i he ngā-ue ko 'ení 'oku fili ia ke hoko ko e "fakamaau 'i 'Isileli, 'o hangē ko e ngaahi 'aho 'i mu'á, ke vahevahe 'a e ngaahi kelekele 'o e tofi'a 'o e 'Otuá ki he'ene^b fānaú;

18 Pea ke fakamāu'i 'a hono kakaí 'aki 'a e fakamo'oni 'a e kau angatonú, pea 'i he tokoni 'a hono ongo tokoní, 'o fakatatau ki he ngaahi fono 'o e pule'angá 'a ia kuo foaki mai 'e he kau "palōfita 'a e 'Otuá.

19 He ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e tauhi 'a 'eku fonó 'i he fonua ko 'ení.

20 Tuku ke 'oua na'a fakakau-kau 'e ha tangata ko e pulé ia; kae tuku ke pule'i 'e he 'Otuá 'a e tokotaha 'oku fakamāu, 'o fakatatau ki he akonaki 'a hono finangalo 'o'oná, pe, 'i hono fakalea 'e tahá, ko ia ia 'okú ne fai fakahinohinó pe nofo 'i he nofo'anga fakamāu.

21 Tuku ke 'oua na'a maumau'i 'e ha tangata 'a e ngaahi "lao 'o e fonuá, he ko ia ia 'okú ne tauhi 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá, 'oku 'ikai 'aonga ke ne maumau'i 'a e ngaahi lao 'o e fonuá.

22 Ko ia, ke mou fakaongoongo ki he kau pule 'a ia 'oku 'i aí, kae 'oua ke pule "ia 'a ia 'oku 'a'ana 'a e totonu ke pulé, peá ne fakamo'ulalao'i 'a e ngaahi fili kotoa pē ki hono lalo va'é.

23 Vakai, ko e ngaahi "fono 'a ia kuo mou ma'u mei hoku nimá ko e ngaahi fono ia 'o e siasí, pea ke pehē ho'omou fakahā ia. Vakai, ko e potó 'eni.

24 Pea ko 'eni, hangē ko 'eku lea 'o kau ki he'eku tamaio'eiki ko 'Etuete Pātilisí, ko e fonuá ni ko e fonua ia 'o hono nofo'angá pea mo kinua kuó ne fakanofa ke hoko ko hono ongo tokoní; pea ko e nofo'anga foki ia 'o e tokotaha kuó u tu'utu'uni ke tauhi hoku "fale tuku'anga koloá;

25 Ko ia, tuku ke nau 'omi hono ngaahi fāmílí ki he fonuá ni, 'o hangē ko e me'a te mau fealea'aki mo kinautolu ki aí.

26 He vakai, 'oku 'ikai taau mo au ke u fekau'i 'i he ngaahi me'a kotoa pē; he ko ia ia 'oku fakamālohi'i 'i he ngaahi me'a kotoa peé ko e tamaio'eiki "fakapikopiko ia, ka 'oku 'ikai ko e tamaio'eiki anga-fakapotopoto; ko ia he 'ikai te ne ma'u ha totongi.

27 Ko e mo'oni 'oku ou pehē, 'oku totonu ke "femo'uekina 'a e tangatá 'i he holi lahi 'i ha ngāue lelei, pea fai 'a e ngaahi me'a lahi ko 'enau fili tau'atāina 'anautolu

15a 1 Kol. 10:12.

17a T&F 107:72–74.

FFL Pīsopé.

b FFL Foha mo e Ngaahi 'Ofefine 'o e 'Otuá, Ngaahi.

18a FFL Palōfitá.

21a Luke 20:22–26;

T&F 98:4–10; TT 1:12.

FFL Pule'angá.

22a FFL Mīsaiá; Nofu Tu'i; Sisū Kalaisí.

23a FFL Fonó.

24a T&F 51:13; 70:7–11.

26a Mātiu 24:45–51;

T&F 107:99–100.

27a FFL Faivelengá; Ngāué, Ngaahi.

pē, pea fakahoko ‘a e mā‘oni‘oni lahi;

28 He ‘oku ‘iate kinautolu ‘a e mālohi, ‘a ia ‘oku nau hoko ai ko e “ni‘ihi ke fili mā‘anautolu. Pea kapau ‘e fai ‘e he tangatá ‘a e ngāue lelei, he ‘ikai ke teitei mole ‘a ‘enau totongí.

29 Ka ko ia ia ‘oku ‘ikai te ne fai ha me‘a kae ‘oua ke toki fekau‘i, peá ne tali ‘a e fekau‘i he loto veiveiua peá ne tauhi ki ai ‘i he fakapikopikó, ‘oku “mala‘ia ia.

30 ‘Oku folofola ‘e he ‘Eikí, ko hai au ‘a ia na‘á ku “ngaohi ‘a e tangatá, ke u lau ia ko e ta‘e-halaia ‘a ia ‘oku ‘ikai ke ne tala-ngofua ki he‘eku ngaahi fekau‘i?

31 ‘Oku folofola ‘e he ‘Eikí, ko hai au ke u fai ha “tala‘ofa kae ta‘e-fakahoko ia?

32 ‘Oku ou fekau pea ‘oku ‘ikai ke talangofua ‘a e tangatá; ‘oku ou “ta‘ofi ia, pea ‘oku ‘ikai te nau ma‘u ‘a e tāpuaki.

33 Pea nau pehē leva ‘i honau lotó: ‘Oku ‘ikai ko e ngāue ‘eni ‘a e ‘Eikí, he kuo ‘ikai ke fakamo‘oni‘i ‘a ‘ene ngaahi tala‘ofá. Ka ‘e mala‘ia ‘a kinautolu ‘oku peheé, he ‘oku toitoi ‘i “lalo ‘a ‘enau totongí ‘o ‘ikai mei ‘olunga.

34 Pea ko ‘eni, ‘oku ou fai mo ha toe ngaahi fakahinohino kiate kimoutolu ‘o kau ki he fonuá ni.

35 Ko e fakakaukau poto ‘iate au ke hoko ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Māteni Hālisí ko e fa‘ifa‘i-taki‘anga ki he siasí, ‘i he “tuku

‘ene ngaahi pa‘angá ‘i he ‘ao ‘o e pīsope ‘o e siasí.

36 Pea ko ‘eni foki, ko e fono ‘eni ki he tangata kotoa pē ‘e ha‘u ki he fonuá ni ke ma‘u ha tofi‘á; pea ke ne fai ‘aki ‘ene ngaahi pa‘angá ‘o hangē ko e tu‘utu‘uni ‘a e fonó.

37 Pea ko e fakakaukau poto foki ke fakatau mai ha ngaahi konga fonua ‘i Tau‘atāina ke hoko ko e tu‘unga ‘o e fale tuku‘anga koloá, pea mo e “fale pāki foki.

38 Pea ‘e foaki ha ngaahi tu‘utu‘uni kehe ‘o kau ki he‘eku tamaio‘eiki ko Māteni Hālisí ‘e he Laumālié, koe‘uhi ke ne ma‘u hono tofi‘a ‘o fakatatau mo e me‘a ‘okú ne pehē ‘oku lelei;

39 Pea tuku ke ne fakatomala mei he‘ene ngaahi angahalá, he ‘okú ne kumi ki he “fakamālō ‘a e māmaní.

40 Pea tuku ke tu‘u foki ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko “Uiliami W. Felipisí ‘i he lakanga kuó u tu‘utu‘uni ia ki ai, pea ma‘u hono tofi‘a ‘i he fonuá;

41 Pea ‘oku ‘aonga foki ke ne fakatomala, he ko au ko e ‘Eikí ‘oku ‘ikai te u loko lelei‘ia ‘iate ia, he ‘okú ne feinga ke lakasi ha ni‘ihi kehe, pea ‘oku ‘ikai ke ne loto-fakatōkilalo fe‘unga ‘i hoku ‘aó.

42 Vakai, ko ia ia kuó ne “fakatomala mei he‘ene ngaahi angahalá, ‘oku ^bfakamolemole‘i ia,

28a FFL Tau‘atāina ke Filí.

29a FFL Mala‘ia.

30a ‘Īsaia 45:9–10;

Hilam. 12:6.

31a T&F 1:37–38; 82:10.

32a T&F 56:3–4.

33a T&F 29:45.

35a T&F 42:30–32.

37a T&F 57:11–12.

39a 2 Nifai 26:29;

T&F 121:34–37.

40a FFL Felipisí,

Uiliami W.

42a FFL Fakatomala, Fakatomala‘í.

^b ‘Īsaia 1:18.

FFL Fakamolemole,

Fakamolemole‘í.

pea ko au ko e 'Eikí, 'oku 'ikai te u toe 'manatu ki ai.

43 Te mou 'ilo 'i he me'á ni 'o kapau 'oku fakatomala ha tangata mei he'ene ngaahi angahalá—vakai, te ne "vete ia pea 'li'aki ia.

44 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē 'o kau ki he toenga 'o e kaumātu'a 'o hoku siasí, kuo te'eki ai ke hokosia 'a e taimi 'o fai atu 'o fe'unga mo ha ngaahi ta'u lahi, ke nau ma'u ai honau tofi'a 'i he fonua ní, tuku kehe pē 'o kapau te nau kole ia 'i he lotu 'i he tui, kae fakatatau pē ki hono tu'utu'uni ia kiate kinautolu 'e he 'Eikí.

45 He vakai, te nau "teketeke'i fakataha 'a e kakai mei he ngaahi ngata'anga 'o māmaní.

46 Ko ia, mou fakatahataha 'a kimoutolu; pea ko kinautolu kuo 'ikai ke tu'utu'uni ke nau nofo 'i he fonua ní tuku ke nau malanga 'aki 'a e ongoongoleléi 'i he ngaahi potu fonua takatakaí; pea ka hili ia tuku ke nau foki ange ki honau ngaahi 'apí.

47 Tuku ke nau malanga 'i he ve'e halá 'o "fakamo'oni' 'a e mo'oni 'i he ngaahi potu kotoa pē, pea ui ki he kau ma'u me'á, 'a e ha'a mā'olungá mo e ha'a mā'ulaló pea mo e kau masivá ke nau fakatomala.

48 Pea tuku ke nau langa hake ha ngaahi potu "siasí 'o fakatatau ki he fakatomala 'a e kakai 'o māmaní.

49 Pea tuku ke fakanofa ha fakafongá 'i he le'o 'o e siasí, ki he siasí 'i 'Ohaioó, ke ma'u 'a e ngaahi pa'anga ke fakatau mai 'aki ha ngaahi kongá fonua 'i "Saione.

50 Pea 'oku ou fai 'a e fekau ki he'eku tamaio'eiki ko Sitenei Likitoní ke ne "hiki ha fakamatala ki he fonua ko Saioné pea mo ha fakamatala ki he finangalo 'o e 'Otuá 'o hangē ko ia 'e fakahā kiate ia 'e he Laumālié;

51 Pea mo ha tohi akonaki mo ha tohi fakalaka ke 'atu ki he ngaahi potu siasí kotoa pē ke ma'u ai 'a e ngaahi pa'anga ke 'omai ki he nima 'o e pīsope, kiate ia pē, pe ki he fakafongá, 'o hangē ko e me'a 'e hā ngali lelei kiate iá, pe hangē ko 'ene tu'utu'uni, ke fakatau 'aki ha ngaahi kongá fonua ke hoko ko e tofi'a ki he fānau 'a e 'Otuá.

52 He vakai, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku finangalo 'a e 'Eikí ke fakaava 'e he kau ākongá mo e fānau 'a e tangatá 'a honau lotó, 'io ke fakatau mai 'a hono kotoa 'o e potu fonua ko 'eni 'i he 'uluaki faingamālié.

53 Vakai ko e poto 'eni. Tuku ke nau fai 'eni telia na'a 'ikai te nau ma'u ha "tofi'a, kae tuku kehe pē 'o kapau 'e hoko ia 'i he lilingi toto.

54 Pea ko e tahá, tuku ke fekau'i atu ha kau tangata ngāue

42c 'Īsaia 43:25.
43a T&F 19:20; 64:7.
FFL Vete 'a e
Angahalá.
b T&F 82:7.

45a Teut. 33:17.
FFL 'Isileli—Ko hono
tānaki 'o 'Isileli.
47a T&F 68:8.
48a FK ko e ngaahi kolo

'o e Siasí.
49a FFL Saioné.
50a T&F 63:55–56.
53a T&F 63:27–31.

‘o e ngaahi fa’ahinga kotoa pē ki he fonuá ni ‘o fakatatau ki he ma’u ha ngaahi konga fonua, ke nau ngāue ma’á e kau mā-‘oni’oni ‘a e ‘Otuá.

55 Tuku ke fai ‘a e ngaahi me’á ni kotoa pē ‘o maau; pea tuku ke fakahā ‘e he pīsopé, pe ‘e he fakafofonga ‘o e siasí, mei he taimi ki he taimi ‘a e ngaahi fai-ngamālie ‘o e ngaahi konga fonuá.

56 Pea tuku ke ‘oua na’a fai ‘a e ngāue ‘o e tǎnakí ‘i he fakavavevave pe ‘i he fehólaki; kae tuku ke fai ia ‘o hangē ko e fealēlea-‘aki ‘a e kaumātu’a ‘o e siasí ‘i he ngaahi konifelenisí, ‘o fakatatau ki he ‘ilo ‘oku nau ma’u mei he taimi ki he taimí.

57 Pea tuku ke fakatapui mo tāpuaki’i ki he ‘Eikí ‘e he’eku tamaio’eiki ko Sitenei Likitoní ‘a e fonuá ni pea mo e potu kelekele ki he “temipalé.

58 Pea tuku ke kotofa ha fakataha fakakonifelenisi; pea hili ia tuku ke foki ange ‘a ‘eku ongo tamaio’eiki ko Sitenei Likitoní mo Siosefa Sāmita, ko e Si’í, kae ‘uma’ā mo ‘Ōliva Kautele fakataha mo kinaua, ke lava hono fai ‘o e toenga ‘o e ngāue kuó u tu’utu’uni kiate kinautolú ‘i honau fonua ‘onautolú, pea mo hono toé ‘o hangē ko ia ‘e “tu’utu’uni ‘e he ngaahi konifelenisí.

59 Pea tuku ke ‘oua na’a foki ha tangata ‘e toko taha mei he fonuá ni, tuku kehe pē ‘o kapau

te ne “fakamo’oni ‘i he ve’e halá ki he me’a ‘okú ne ‘ilo mo tui pau ki aí.

60 Ko e me’a ‘a ia kuo tuku kia Saipa Pitasoní tuku ke to’o ia meiate ia; pea tuku ke ne tu’u pē ko e tokotaha ‘o e kāingalotu ‘o e siasí, pea ngāue ‘aki hono nima pē ‘o’oná, fakataha mo e kau tangata ‘o e siasí, kae ‘oua ke “valokí’i ia ‘o fe’unga koe’uhi ko ‘ene ngaahi angahala kotoa pē; ‘āsili aí he ‘oku ‘ikái te ne vete ia, pea ‘okú ne fakakaukau ke fufuu’i ia.

61 Tuku ke fai foki ‘e he toenga ‘o e kaumātu’a ‘o e siasí ni ‘oku ha’u ki he fonua ní ha konifele-nisi ‘i he fonuá ni, ‘a ia ko honau ní’ihi ‘oku fu’u monū’ia lahi ‘o ta’efa’alaua.

62 Pea tuku ke tataki ‘a e konifelenisi te nau faí ‘e he’eku tamaio’eiki ko ‘Etuate Pātīlisí.

63 Pea tuku foki ke nau foki ‘o malanga ‘aki ‘a e ongoongolelé ‘i he ve’e halá, mo fakamo’oni’i ‘a e ngaahi me’a kuo fakahā kiate kinautolú.

64 He ko e mo’oni, ‘oku totonu ke ongo atu ‘a e ongoongo mei he potú ni ki māmani kotoa pē, pea ki he ngaahi potu mama’o taha ‘o māmaní—‘oku totonu ke “malanga ‘aki ‘a e ongoongolelé ki he kakai fulipē, ‘aki ‘a e ngaahi ^bfaka’ilonga ‘oku hoko mai kiate kinautolu ‘oku tuí.

65 Pea vakai, ‘e ^ahā’ele mai ‘a e Foha ‘o e Tangatá. ‘Ēmeni.

57a T&F 57:3; 84:3–5, 31;
97:10–17.

58a FFL Felototaha’akí.

59a FFL Fakamo’oni.

60a FFL Valoki, Valokí’i.

64a FFL Malangá.

^b FFL Faka’ilongá.

65a FFL Hā’ele ‘Anga Ua
Mai ‘a Sisū Kalaisí.

VAHE 59

Ko e fakahā na'e foaki mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā, 'i Saione, 'i he Vahefonua Siakisoni, 'i Mīsuli, 'i he 'aho 7 'Aokosi 1831 (History of the Church, 1:196–201). Ki mu'a 'i he'ene lekooti 'a e fakahā ko 'eni, na'e hanga 'e he Palōfitā 'o hiki ha fakamatala ki he anga 'o e funga fonua 'o Saioné 'a ia na'e lolotonga fakatahataha mai ki ai 'a e kaka'i 'i he taimi ko iá. Na'e fakatapui 'a e fonuá, 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e 'Eiki, pea na'e fakatapui mo e kongā kelekele 'e langa ai 'a e temipalé 'i he kaha'ú. Na'e fakataumu'a makehe pē 'e he 'Eiki 'a e ngaahi fekau ko 'eni ki he Kāingalotu 'i Saioné.

1–4, 'E tāpuekina 'a e Kāingalotu tui faivelenga 'i Saioné; 5–8, 'Oku fekau ke nau 'ofa mo tauhi ki he 'Eiki mo tauhi 'ene ngaahi fekaú; 9–19, 'I he tauhi 'e he Kāingalotú ke mā'oni'oni 'a e 'aho tapu 'o e 'Eiki, 'oku tāpuekina fakatu'asino mo fakalaumālie ai 'a kinautolu; 20–24, 'Oku tala'ofa ki he kau mā'oni'oni te nau ma'u 'a e melino 'i he māmani ko 'eni mo e mo'ui ta'e ngata 'i he maama ka ha'ú.

VAKAI, 'oku folofola 'e he 'Eiki, 'oku monū'ia 'a kinautolu kuo nau ō mai ki he fonuá ni mo e ^amata 'oku hanga taha pē ki hoku fakalāngilangi'í, 'o fakatatau ki he'eku ngaahi fekaú.

2 He ko kinautolu 'e mo'uí, te nau ^ama'u 'a e māmani, pea ko kinautolu 'e ^bmaté, te nau mā-lōlō mei he'enua ngaahi ngāue kotoa pē, pea 'e muimui kiate kinautolu 'a 'enua ngaahi ngāué;

pea te nau ma'u ha ^ckalauni 'i he ngaahi ^anofo'anga 'o 'eku Tamaí, 'a ia kuó u teuteu mo'onautolu.

3 'Io, 'oku monū'ia 'a kinautolu 'oku tu'u honau va'é 'i he fonua ko Saioné, 'a ia kuo nau talangofua ki he'eku ongoongo-lelei; he te nau ma'u 'a e ngaahi me'a lelei 'o māmani ko 'enua totongi, pea 'e fakafua 'e ia 'i hono ^amālohí.

4 Pea 'e fakatatā foki 'a kinautolu 'aki 'a e ngaahi tāpuaki mei 'olunga, 'io, pea mo ha ngaahi fekau 'oku 'ikai ke si'i pea mo e ngaahi ^afakahā 'i honau taimi—'a kinautolu 'oku ^bfaivelenga pea ^cfa'a ngāue 'i hoku 'áo.

5 Ko ia 'oku ou fai kiate kinautolu 'a e fekau, 'o lea'aki 'eni: Ke ke ^aofa ki he 'Eiki ko ho 'Otuá 'aki ho ^blotó kotoa mo ho mālohí, 'atamaí, mo e ivi kotoa; pea ke ke ^ctauhi kiate ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí.

59 1a Mātiu 6:22–24;
T&F 88:67.

2a Mātiu 5:5;
T&F 63:20, 48–49.

b Fakahā 14:13.
FFL Mate, Fakasinó;
Palataisí.

c FFL Hakeaki'í;
Kalauni.

d Sione 14:2;
T&F 72:4; 76:111;

81:6; 98:18.

3a Sēnesi 4:12;
Mōsese 5:37.

4a T&F 42:61; 76:7;
98:12; 121:26–29.

FFL Fakahā.
b FFL Fe'unga mo Tāu.

c FFL Faivelengá.

5a Teut. 11:1;

Mātiu 22:37;

Molonai 10:32;
T&F 20:19.

FFL 'Ofá.

b FFL Lotó.

c FFL Ngāué.

6 Ke ke 'ofa ki ho "kaungā'apí 'o hangē pē ko koe. 'Oua na'á ke ^bkaiha'a; pea 'oua foki na'a 'tono, pe ^ffakapō pe fai ha fa'ahinga me'a pehē.

7 Ke ke "fakafeta'i ki he 'Eikí ko ho 'Otuá 'i he ngaahi me'a kotoa pē.

8 Ke ke 'atu ha "feilaulau ki he 'Eiki ko ho 'Otuá 'i he ^bmā'oni- 'oni, 'a ia ko e loto-mafesifesi mo e 'laumālie fakatomala.

9 Pea ko e me'a ke tauhi ai koe ke "ma'a ange mei māmani, ke ke 'alu ki he fale 'o e lotú pea 'ohake ai ho'o ngaahi ouau topu- tapu 'i hoku ^b'aho tapú;

10 He ko e mo'oni ko e 'aho 'eni kuo tu'utu'uni kiate koe ke ke mālōlō ai mei ho'o ngaahi ngāue, pea "fai ho'o ngaahi huú ki he Fungani Mā'olungá;

11 Ka neongo iá 'e fai hake ho'o ngaahi fuakavá 'i he mā'oni'oni 'i he ngaahi 'aho kotoa pē mo e ngaahi taimi kotoa pē;

12 Ka ke ke manatu'i ke fai ho'o ngaahi "foakí pea mo ho'o ngaahi ouau toputapú ki he Fungani Mā'olungá, 'i he 'aho ko 'eni 'a ia ko e 'aho 'o e 'Eikí, 'o ^bvete ho'o ngaahi angahalá ki ho kāingá pea 'i he 'ao 'o e 'Eikí.

13 Pea ko e 'aho ko 'ení, 'oua na'á ke fai mo ha toe me'a kehe,

kae tuku pē ke teuteu'i ho'o me'akaí 'i he loto 'oku anga- tonu koe'uhí ke haohaoa 'a ho'o "aukaí, pe ko hono 'ai 'e tahá, koe'uhí ke kakato 'a ho'o ^bfiefiá.

14 Ko e mo'oni, ko e 'aukaí mo e lotú 'eni, pe 'i hono 'ai 'e taha, ko e fiefia mo e lotu.

15 Pea fakatatau ki ho'omou fai 'a e ngaahi me'a ni 'i he "fakafeta'i, 'i he ^bloto "fiefia mo e ngaahi fofonga malimali, kae 'ikai 'i he "kata lahi, he ko e fai angahala ia, ka 'i he loto fiefia mo e fofonga malimali—

16 Ko e mo'oni 'oku ou pehē, 'e fakatatau ki ho'omou fai 'ení 'a ho'omou ma'u 'a e mahu 'o māmani, 'a e fanga manu 'o e vaó mo e fanga manu puna 'o e 'ataá, pea mo ia 'oku kaka hake 'i he funga 'o e ngaahi 'akaú pea 'oku 'alu 'i he funga 'o māmaní;

17 'Io, pea mo e 'akau ikí mo e ngaahi me'a lelei 'a ia 'oku tupu mei he kekelelé, 'o tatau ai pē pe 'oku 'aonga ki he me'a- tokoní pe ki he kofú pe ki he ngaahi falé pe ki he ngaahi fele- okó pe ki he ngaahi ngoue'anga fua'i 'akaú, pe ki he ngaahi ngoue pe ki he ngaahi ngoue vainé;

18 'Io, 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku tupu mei he "kekelelé,

6a FFL Feohí.

b FFL Kaiha'a, Kaiha'así.

c FFL Tonó.

d FFL Fakapō.

7a Same 92:1;

'Alamā 37:37;

T&F 46:32.

FFL Fakafeta'í.

8a FFL Feilauláú.

b FFL Mā'oni'oní.

c FFL Loto-mafesifesi.

9a Sēmisi 1:27.

b FFL 'Aho Sāpaté.

10a FFL Hū.

12a FK ngaahi foaki 'ofa, 'i he taimi, ngaahi talēniti, pe ngaahi koloa, 'i he ngāue 'a e 'Otuá mo e kāingá.
FFL Feilauláú.

b FFL Vete 'a e

Angahalá.

13a FFL 'Aukaí.

b FFL Fiefiá.

15a FFL Fakafeta'í.

b LFkt. 17:22.

c 'Eke. 25:2;

T&F 64:34.

d T&F 88:69.

18a FFL Māmaní.

‘i hono fa’ahita’ú, kuo ngaohi ia ke ‘aonga pea faka’aonga’i e he fa’ahinga ‘o e tangatá, ke fakamānako ki he matá pea fakafiefia foki ki he lotó;

19 ‘Io, ki he me’atokoní, pea ki he kofú, ki he ‘ahi’ahi’i hono ifó mo hono nanamú, ke fakamālohi ‘aki ‘a e sinó pea fakaake ‘a e laumālié.

20 Pea ‘oku fiefia ‘a e ‘Otuá ‘i he’ene foaki mai ‘a e ngaahi me’á ni kotoa pē ki he fa’ahinga ‘o e tangatá; he ko hono ‘uhinga ‘eni na’e ngaohi ai iá, ke faka’aonga’i ‘i he fakapotopoto, kae ‘ikai ke fu’u hulu, pea ‘ikai foki ‘i he fakamālohi.

21 Pea ‘oku ‘ikai ha me’a ‘oku ‘fakatupu houhau ai ‘a e ta-

ngatá ki he ‘Otuá, pe ‘oku ‘ikai ha taha kuo tupu hono houháu ki ai, ka ko kinautolu ‘oku ‘ikai ke ^bfakamo’oni’i ‘a e kau mai hono to’ukupú ‘i he me’a kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai ke talangofua ki he’ene ngaahi fekaú.

22 Vakai, ‘oku fakatatau ‘eni mo e fonó mo e kau palōfitá; ko ia, ‘oua na’a ke toe fakafiu mai kiate au ‘i he me’á ni.

23 Ka ke ke ‘ilo, ko ia ia ‘okú ne fai ‘a e ngaahi ngāue ‘o e “mā’oni’oni te ne ma’u ‘ene ^btotongi, ‘io ‘a e ‘melino’i māmani pea mo e “mo’ui ta’engata ‘i he maama ka hoko maí.

24 Ko au ko e ‘Eikí, kuó u lea ‘aki ia, pea ‘oku fakamo’oni ‘a e Laumālié. ‘Ēmeni.

VAHE 60

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i he Vahefonua Siakisoní, ‘i Mīsuli, ‘i he ‘aho 8 ‘Aokosi 1831 (History of the Church, 1:201–202). Na’e tupu hono fai mai ‘o e fakahā ko ‘ení ‘i he fie ‘ilo ‘a e kaumātu’a ‘a ia na’e tu’utu’uni ke foki ki he Hahaké pe ‘e anga-fēfē ha’anau ‘alú pea ko e fē ‘a e hala ke nau fou aí pea te nau fononga fēfē.

1–9, ‘Oku fekau ki he kaumātu’a ke nau malanga ‘aki ‘a e ongoongolelei ‘i he ngaahi ha’ofanga ‘o e kau fai angahalá; 10–14, ‘Oku totonu ke ‘oua na’a nau maumau’i honau taimí ‘i he nofo noa, pe tanu honau ngaahi talēniti; 15–17, Te nau lava ‘o fufulu honau va’é ko e fakamo’oni ke talatalaaki’i ‘aki ‘a kinautolu ‘oku ‘ikai te nau tali ‘a e ongoongolelei.

VAKAI, ‘oku folofola peheni ‘a e ‘Eikí ki he kaumātu’a ‘o hono siasí, ‘a ia te nau foki fakato’oto’o atu ki he fonua na’a nau ha’u mei aí: Vakai, ‘oku fakafiefia kiate au, ‘a ho’omou ha’u ki hení;

2 Ka ‘oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku ‘ikai te u loko lelei’ia ai, he ‘oku ‘ikai te nau fie fakaava honau “ngutú, ka ‘oku nau ^bfufuu’i ‘a e talēniti ‘a ia kuó u foaki kiate

21a FFL Faiková.

b Siope 1:21.

23a FFL Mā’oni’oni.

b FFL Tāpuakí.

c Mātiu 11:28–30.

FFL Melinó.

d T&F 14:7.

60 2a ‘Efesō 6:19–20.

b Luke 8:16, 18.

kinautolú koe'uhi ko e 'ilifia ki he tangatá. 'E mala'ia 'a kinautolu peheé, he kuo tupu hake 'a 'eku 'itá kiate kinautolu.

3 Pea 'e hoko 'o pehē, kapau 'e 'ikai te nau faivelenga 'o lahi ange kiate au, 'e "to'o atu ia, 'io 'a e me'a kuo nau ma'ú.

4 He ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou pule 'i he ngaahi langí 'i 'olunga, pea 'i he ngaahi "kau tau 'o e māmaní; pea 'i he 'aho te u teuteu'í ai 'eku ngaahi ^bsiuelí, 'e 'ilo'í ai 'e he kakai kotoa pē 'a e me'a 'okú ne fakahā 'a e mālohi 'o e 'Otuá.

5 Ka, ko e mo'oni, te u lea kiate kimoutolu 'o kau ki ho'omou fononga ki he fonua na'a mou ha'u mei aí. Tuku ke fo'u ha vaka, pe fakatau mai, 'o fakatatau mo e me'a 'e hā ngali lelei kiate kimoutolú, 'oku tatau ai pē kiate au, pea fai fakato'oto'o 'a ho'omou fononga ki he potu 'a ia 'oku ui ko Sā Luisí.

6 Pea tuku ke fai mei ai 'e he'eku kau tamaio'eiki, ko Sitenei Likitoní, Siosefa Sāmita, ko e Si'í, mo 'Ōliva Kautele, 'a 'enau fononga ki Sinisinatí;

7 Pea tuku ke nau hiki hake honau le'ó 'i he potú ni pea fakahā 'a 'eku leá 'aki 'a e le'o-lahi, ta'e 'i ai ha 'ita pe fakata'eta'etui, pea hiki hake 'a e ngaahi nima mā'oni'oni kiate kinautolu. He 'oku ou mafai ke ngaohi 'a kimoutolu ke "mā'oni'oni, pea kuo

^bfakamolemole'í ho'omou ngaahi angahalá kiate kimoutolu.

8 Pea tuku hono toé ke fai atu 'enau fonongá mei Sā Luisi, 'o tautau toko ua, pea malanga 'aki 'a e folofolá, 'o 'ikai 'i he fakavavevave, 'i he ngaahi ha'ofanga 'o e kau fai angahalá, kae 'oua ke nau a'u atu ki he ngaahi potu siasi 'a ia na'a nau ha'u mei aí.

9 Pea ke fai 'a 'eni kotoa pē koe'uhí ko e lelei 'a e ngaahi potu siasi; he ko e 'uhinga 'eni kuó u fekau'í atu ai 'a kinautolú.

10 Pea tuku ke foaki 'e he'eku tamaio'eiki ko "Etuete Pātīlīsī mei he pa'anga 'a ia kuó u tuku kiate iá, ha kongá ki he'eku kaumātu'a 'a ia kuo fekau'í ke foki atú;

11 Pea ko ia 'e lavá, tuku ke ne fakafoki ia 'i he fakafongá; pea ko ia ia 'e 'ikai lavá, 'oku 'ikai ke 'eke'í ia meiate ia.

12 Pea ko 'eni, 'oku ou lea ki he toenga 'e ha'u ki he fonua ko 'ení.

13 Vakai, kuo fekau'í atu 'a kinautolu ke malanga 'aki 'a 'eku ongoongolelé 'i he ngaahi ha'ofanga 'o e kau fai angahalá; ko ia, 'oku ou fai kiate kinautolu ha fekau, 'o peheni: 'Oua na'á ke "maumau'í ho taimí 'i he nofo noa, pea 'oua foki te ke tanu 'a ho ^btalēnití koe'uhí ke 'oua 'e 'ilo'í ia.

14 Pea ka hili ho'o 'alu hake ki he fonua ko Saioné, pea kuó ke

2c Mātiu 25:14–30.
FFL Manavahē—
Manavahē ki he
Tangatá.
3a Ma'ake 4:25;
T&F 1:33.

4a 'Alamā 43:50.
^b 'Īsaia 62:3; Sāk. 9:16;
Malakai 3:17;
T&F 101:3.
7a FFL Mā'oni'oni.
^b FFL Fakamolemole,

Fakamolemole'í.
10a FFL Pātīlīsī, 'Etuete.
13a T&F 42:42.
FFL Fakapikopikó.
^b Mātiu 25:24–30;
T&F 82:18.

malanga 'aki 'a 'eku leá, ke ke foki fakato'oto'oleva, pea malanga 'aki 'eku leá 'i he ngaahi ha'ofanga 'o e kau fai angahalá, 'o 'ikai 'i he fakavavevave, pe 'i he "ita, pe 'i he fakakikihi.

15 Pea tūtuu'i 'a e "efú mei ho va'é ko e fakamo'oni ke talatala-aki'i 'a kinautolu 'oku 'ikai ke tali koé, 'o 'ikai 'i honau 'aó, telia na'á ke fakatupu 'enau 'itá, ka 'i he lilo; pea fufulu ho va'é, ko e

fakamo'oni ke talatalaaki'i 'a kinautolu 'i he 'aho fakamāu.

16 Vakai, 'oku fe'unga 'eni kiate kimoutolu, pea ko e finangalo ia 'o ia 'a ia kuó ne fekau'i atu 'a kimoutólú.

17 Pea 'e fakahā 'i he ngutu 'o 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í 'a e me'a 'oku kau kia Sitenei Likitoni mo 'Ōliva Kautelé. Ko hono toé 'e fakahā atu 'amui. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 61

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i he kauvai 'o e vaitafe Mīsulí, 'i he Piko'anga ko Makiliuení, 'i he 'aho 12 'Aokosi 1831 (History of the Church, 1:202–205). 'I he'enua foki mai ki Ketilani, na'e fononga hifo 'a e Palōfitá mo e kaumātu'a 'e toko hongofulu 'i he vaitafé 'i ha ngaahi vaka fokotu'u. Na'e hoko 'a e ngaahi fakatu'utāmaki lahi, 'i he 'aho hono tolu 'o 'enau fonongá. Na'e mamata 'a 'Eletā Uiliami W. Felipisi 'i ha me'a-hā-mai lolotonga 'a e 'ahó, ki he tokotaha faka'auhá 'oku heka mai 'i he mālohi 'i he ngaahi fukahi vai.

1–12, Kuo fekau'i 'e he 'Eiki ha ngaahi faka'auha lahi 'i he ngaahi vai; 13–22, Na'e fakamala'ia'i 'a e ngaahi vai 'e Sione, pea 'oku heka mai 'a e tokotaha faka'auhá 'i hono ngaahi fukahi vai; 23–29, 'Oku ma'u 'e ha ni'ihí 'a e mālohi ke fekau'i 'a e ngaahi vai; 30–35, 'Oku fekau ke fononga tautau toko ua 'a e kaumātu'a mo malanga 'aki 'a e ongoongo-lelé; 36–39, Kuo pau ke nau teuteu ki he hā'ele mai 'a e Foha 'o e Tangatá.

VAKAI, pea tokanga ki he le'ó 'o ia 'okú ne ma'u 'a e "mālohi kotoa pē, 'a ia 'oku mei

he ta'engatá ki he ta'engatá, 'io ko e ^bĀlifá mo e 'Ōmeká, ko e kamata'angá mo e ngata'angá.

2 Vakai, ko e mo'oni 'oku folo-fola peheni 'e he 'Eiki kiate kimoutolu, 'a kimoutolu 'a e kaumātu'a 'o hoku siasí, 'a ia kuo fakataha mai ki he potu ko 'ení, 'a ia kuo fakamolemole'í ni kiate kimoutolu 'a ho'omou ngaahi angahalá, he ko au, ko e 'Eiki, 'oku ou "fakamolemole'i 'a e angahalá, peá u ^balo'ofa kiate kinautolu 'oku 'vete 'enau ngaahi angahalá 'i he loto-faka-tōkilaló;

14a Lfkt. 14:29.
15a Mātiu 10:14;
Luke 9:5;
Ngāue 13:51;
T&F 24:15;

75:20; 84:92.
61a FFL Mālohí.
b FFL 'Ālifá mo e
'Ōmeká.
2a Mōsaia 4:10–11.

FFL Fakamolemole,
Fakamolemole'í.
b FFL 'Alo'ofá.
c FFL Vete 'a e
Angahalá.

3 Ka ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'ikai 'aonga ki he kaungā-fononga kotoa ko 'eni 'o 'eku kaumātu'á ke nau fononga vave 'i he funga 'o e ngaahi vaí, lolotonga 'oku mala'ia 'a e kakai 'i he ongo kauvaí fakatou'osi 'i he ta'etui.

4 Ka neongo iá, na'á ku tuku ke fai iá koe'uhí ke mou fakamo'oni; vakai, 'oku lahi 'a e ngaahi fakatu'utāmaki 'i he funga 'o e ngaahi vaí, ka 'e lahi ange 'amui;

5 He ko au, ko e 'Eikí, kuó u tu'utu'uni 'i he'eku 'itá ke hoko 'a e ngaahi faka'auha lahi 'i he funga 'o e ngaahi vaí; 'io, kae tautautefito 'i he funga 'o e ngaahi vai ko 'ení.

6 Ka neongo iá, 'oku 'i hoku nimá 'a e kakanō kotoa pē, pea ko ia 'oku tui faivelenga 'iate kimoutolú 'e 'ikai te ne mate 'i he ngaahi vaí.

7 Ko ia, 'oku 'aonga ke faka-vavevave 'a 'eku tamaio'eiki ko Sitenei Kilipatí mo 'eku tamaio'eiki ko "Uiliami W. Felipisí 'o fai 'ena fekaú mo e ngāué.

8 Ka neongo iá, 'e 'ikai te u fie tuku ke mou māvae kae 'oua ke "valokí 'i 'a kimoutolu koe'uhí ko ho'omou ngaahi angahalá kotoa pē, koe'uhí ke mou taha pē, koe'uhí ke 'oua na'a mou mate 'i he ^bfai angahalá;

9 Ka ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē, 'oku taau kiate au ke mou māvae. Ko ia, tuku ke 'alu 'a 'eku ongo tamaio'eiki ko Sitenei Kilipatí mo Uiliami W. Felipisí mo

hona ongo kaungā-fononga ki mu'á, pea tuku ke nau fai faka-vavevave 'a 'enau fonongá koe'uhí ke nau lava 'o fakahoko 'enau ngāué, pea te nau ikuna 'i he tui;

10 Pea fakatatau ki he 'enau tui faivelengá, 'e malu'í 'a kinautolu, pea ko au, ko e 'Eikí, te u 'iate kinautolu.

11 Pea tuku ke 'ave 'e hono toé 'a e me'a 'oku 'aonga ke nau kofu'akí.

12 Tuku ke 'ave 'e he'eku tamaio'eiki ko Sitenei Kilipatí 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai 'aongá mo ia, 'o hangē ko e me'a te mou loto ki aí.

13 Pea ko 'eni, vakai, na'á ku fai ha "fekau kiate kimoutolu 'o kau ki he ngaahi me'á ni, koe'uhí ke mou ^blelei ai; pea ko au, ko e 'Eikí, te u alea mo kimoutolu 'o hangē ko e kakai 'i he ngaahi 'aho 'i mu'á.

14 Vakai, ko au, ko e 'Eikí, na'á ku tāpuaki 'i 'a e ngaahi "vaí 'i he kamata'angá; ka 'i he ngaahi 'aho faka'osí, na'á ku ^bfakamala'ia 'i 'a e ngaahi vaí, 'i he ngutu 'o 'eku tamaio'eiki ko Sioné.

15 Ko ia, 'e hokosia 'a e ngaahi 'aho 'e 'ikai ke malu ai ha kakanō 'i he funga 'o e ngaahi vaí.

16 Pea 'e lau 'o pehē 'i he ngaahi 'aho ka ha'ú 'oku 'ikai lava ha taha ke 'alu hake ki he fonua ko Saioné 'i he funga 'o e ngaahi vaí, ka ko ia pē 'oku angatonu 'i hono lotó.

17 Pea hangē ko au, ko e 'Eikí, na'á ku "fakamala'ia 'i 'a e kele-

7a FFL Felipisí,
Uiliami W.

8a FFL Valokí, Valokí'í.
b FFL Faiangahalá.

13a FFL Fekau 'a e
'Otuá, Ngaahi.

b T&F 21:6.
14a Sēnesi 1:20.

b Fakahā 8:8–11.
17a Mōsese 4:23.

kelé 'i he kamata'angá, 'oku pehē pē 'a 'eku tāpuaki' i ia 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'i hono taimi 'o'ona, koe'uhí ke faka'aonga' i 'e he'eku kau mā'oni'oni, koe'uhí ke nau ma'u 'a hono mahu 'o iá.

18 Pea ko 'eni, 'oku ou fai kiate kimoutolu ha fekau koe'uhí ko e me'a 'oku ou lea 'aki ki he toko tahá 'oku ou lea 'aki ia ki he kakai kotoa pē, koe'uhí ke mou tomu'a fakatokanga ki homou kāingá 'o kau ki he ngaahi vai ko 'ení, ke 'oua na'a nau fononga mai 'i hono funga 'o iá, telia na'a vaivai 'enau tuí pea nau mo'ua 'i he ngaahi tauhelé;

19 Ko au, ko e 'Eikí, kuó u tu'u-tu'uni, pea 'oku heka 'a e tokotaha faka'auhá 'i hono funga 'o iá, pea 'oku 'ikai te u ta'ofi 'a e tu'utu'uní.

20 Ko au, ko e 'Eikí, na'a ku 'ita kiate kimoutolu 'aneafi, ka kuo ta'ofi 'a 'eku 'itá 'i he 'ahó ni.

21 Ko ia, tuku 'a kinautolu 'a ia na'a ku lea 'o kau ki aí, ke nau fai fakavavevave 'a 'enau fonongá—'oku ou toe pehē kiate kimoutolu, tuku ke nau fai fakavavevave 'enau fonongá.

22 Pea 'oku tatau ai pē kiate au, pe te nau 'alu 'i he vaitafé pe 'i 'uta, hili ha taimi si'í, 'o kapau te nau lava 'a 'enau ngā-ue kuo tu'utu'uní; tuku ke fai 'eni 'o hangē ko e me'a 'e fakahā kiate kinautolu 'o fakatatau ki he'enau ngaahi fakakaukau lelei tahá 'amui.

23 Pea ko 'eni, ko e me'a ki he'eku kau tamaio'eiki, ko Siteinei Likitoní, Siosefa Sāmita, ko

e Si'í, mo 'Ōliva Kautelé, tuku ke 'oua na'a nau toe ha'u 'i he funga 'o e ngaahi vaí, tuku kehe pē 'i he kanalí, lolotonga 'enau fononga ki honau ngaahi 'apí; pe ko hono fakalea 'e tahá, 'oua na'a nau ha'u 'i he funga 'o e ngaahi vaí ke fefononga'aki, tuku kehe pē 'i he kanalí.

24 Vakai, ko au, ko e 'Eikí, kuó u fokotu'u ha hala ke fononga ai 'a 'eku kau mā'oni'oni; pea vakai, ko e fongá 'eni—ka hili 'enau mavahe atu mei he kanalí ke nau fononga 'i 'uta, 'o fakatatau ki hono fekau' i 'a kinautolu ke fononga pea 'alu hake ki he fonua ko Saioné;

25 Pea ke nau fai 'o hangē ko e fānau 'a 'Isilelí, 'o "fokotu'u honau ngaahi tēniti 'i he ve'ehalá.

26 Pea vakai, ko e fekau 'eni ke mou fai ki homou kāinga kotoa pē.

27 Ka neongo iá, ko ia ia kuo tuku ki ai 'a e "mālohi ke fekau' i 'a e ngaahi vaí, 'oku tuku kiate ia 'i he Laumālié ke ne 'ilo' i 'a hono ngaahi halá kotoa pē;

28 Ko ia, tuku ke ne fai 'o hangē ko e fekau 'a e Laumālie 'o e 'Otua mo'uí kiate iá, 'o tatau ai pē pe 'i 'uta pe 'i he funga 'o e ngaahi vaí, 'o hangē ko e me'a 'oku ou loto ke fai 'amui.

29 Pea 'oku fakahā kiate kimoutolu 'a e hala ki he kāingalotú, pe ko e hala ke fononga ai, 'a e kāingalotu 'o e 'apitanga 'o e 'Eikí.

30 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e 'ikai fakaava 'e he'eku kau tamaio'eiki ko Siteinei Likitoní,

Siosefa Sāmita, ko e Si'í, mo 'Ōliva Kautelé, 'a honau ngutú 'i he ngaahi ha'ofanga 'o e kau fai angahalá kae 'oua ke nau a'u atu ki Sinisinati;

31 Pea te nau hiki hake honau le'ó ki he 'Otuá 'i he potu ko iá ko e fakamo'oni 'o kau ki he kakai ko iá, 'io, kiate ia kuo tupu 'ene 'ita ki he'enuu fai angahalá, 'a ia ko ha kakai kuo "meimei fe'unga ki he faka'auhá.

32 Pea tuku ke nau fononga atu mei ai ma'á e ngaahi ha'ofanga 'o honau kāingá, koe'uhi he 'oku lahi ange 'eni hono fie ma'u lahi ange 'enuu ngaahi ngāue 'iate kinautolú 'i hono fie ma'u ia 'i he ngaahi ha'ofanga 'o e kau fai angahalá.

33 Pea ko 'eni, ko e me'a 'oku kau ki hono toé, tuku ke nau fononga mo "fakahā 'a e folofolá 'i he lotolotonga 'o e ngaahi ha'ofanga 'o e kau fai angahalá, 'o fakatautu mo e me'a 'e fakahā atú;

34 Pea fakatautu ki he'enuu fai 'ení te nau "fakama'a 'a honau ngaahi kofú, pea 'e 'ikai hanau 'ila 'i hoku 'aó.

35 Pea tuku ke nau fononga fakataha, pe tautau "toko ua, 'o

fakatautu mo e me'a 'e hā ngali lelei kiate kinautolú, kae tuku ke 'oua na'a māvae 'a 'eku tamaio'eiki ko Leinolisi Kahuní mo 'eku tamaio'eiki ko Samuela H. Sāmitá, 'a ia 'oku ou lelei'ia ai, kae 'oua ke na foki atu ki hona 'apí, pea ke fai 'eni koe'uhi ko e taumu'a fakapotopoto 'iate au.

36 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, pea ko e me'a 'oku ou lea 'aki ki he toko tahá 'oku ou lea 'aki ia ki he kakai kotoa pē, mou fiefia, 'e fānau "iiki; he 'oku ou 'i homou ^blotolotongá, pea kuo 'ikai te u 'li'aki 'a kimoutolu;

37 Pea fakatautu ki ho'omou fakavaivai'i 'a kimoutolu 'i hoku 'aó, 'oku 'amoutolu 'a e ngaahi tāpuaki 'o e "pule'angá.

38 Nono'o homou kongalotó pea "le'o mo anga-fakamātoato, 'o 'amanaki atu ki he hā'ele mai 'a e Foha 'o e Tangatá, he te ne hā'ele mai 'i ha houa 'oku 'ikai te mou 'amanaki ki ai.

39 "Lotu ma'u ai pē ke 'oua na'a mou tō ki he ^bahi'ahi, koe'uhí ke mou kātaki'i 'a e 'aho 'o 'ene hā'ele maí, neongo pe 'i he mo'ui pe 'i he mate. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 62

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i he kauvai 'o e Vaitafe Mīsuli, 'i Saletoni, 'i Mīsuli, 'i he 'aho 13 'Aokosi 1831 (History of the Church, 1:205–206). 'I he 'aho ko 'ení na'e fetaulaki ai 'a e Palōfitá mo hono kaungā-fonongá, 'a ia na'a nau lolotonga fononga atu mei

31a 'Alamā 37:31;
Hilam. 13:14;
T&F 101:11.

33a FFL Fakamo'oni;
Malanga.

34a 2 Nifai 9:44;

Sēkope 2:2;
Mōsaia 2:28.

35a FFL Ngāue
Fakafaifekau.

36a Sione 13:33.
b Mātiu 18:20.

c 'Īsaia 41:15–17;
1 Nifai 21:14–15.

37a T&F 50:35.

38a FFL Le'o, Le'ohí.

39a FFL Lotú.
b FFL 'Ahi'ahi, 'Ahi'ahi'í.

Tau'atāina ki Ketilani, mo ha kaumātu'a 'e ni'ihī 'a ia na'a nau lolotonga fononga mai ki he fonua ko Saioné, pea 'i he hili ha'anau fetāpaaki 'i he fiefia, na'e ma'u ai 'a e fakahā ko 'enī.

1–3, 'Oku hiki 'i he langí 'a e ngaahi fakamo'oni; 4–9, Kuo pau ke fononga mo malanga 'a e kaumātu'á 'o fakatatau ki he me'a 'oku nau pehē 'oku lelei pea mo hono fakahinohino 'i 'e he Laumālié.

VAKAI, pea tokanga mai, 'a kimoutolu 'a e kaumātu'a 'o hoku siasí, 'oku folofola 'e he 'Eikí ko homou 'Otuá, 'a ia ko Sīsū Kalaisi, ko homou "tau-kapó, 'a ia 'okú ne 'ilo'i 'a e vai-vai 'o e tangatá pea mo e founa ke 'tokoni'i ai 'a kinautolu kuo 'ahi'ahi'i.

2 Pea ko e mo'oni 'oku sio 'a hoku ongo matá kiate kinautolu kuo te'eki ai ke nau 'alu hake ki he fonua ko Saioné; ko ia 'oku te'eki ai ke kakato 'a ho'omou ngāué.

3 Ka neongo iá, 'oku mou monū'ia, he kuo "tohi 'i he langí 'a e ^bfakamo'oni kuo mou fai ke mamata ki ai 'a e kau 'āngeló; pea 'oku nau fiefia koe'uhí ko kimoutolu, pea kuo fakamole-mole'i kiate kimoutolu 'a ho'omou ngaahi 'angahalá.

4 Pea ko 'eni ke hoku atu ho'omou fonongá. Fakatahataha 'a kimoutolu ki he fonua ko "Saioné; pea fai ha fakataha 'o fiefia fakataha, pea 'oatu ha sākalamēniti ki he Fungani Mā'olungá.

5 Pea te mou toki lava ke mou foki mai ke fakamo'oni, 'io, 'a kimoutolu hono kotoa, pe tautau toko ua, 'o fakatatau ki he me'a 'e hā ngali lelei kiate kimoutolú, 'oku tatau ai pē kiate au; kae tui faivelenga pē, pea "fakahā 'a e ongoongo fakafiefiá ki he kakai 'o e māmaní, pe 'i he lolotonga 'o e ngaahi ha'ofanga 'o e kau fai angahalá.

6 Vakai, ko au, ko e 'Eikí, kuó u fakataha'i 'a kimoutolu koe'uhí ke lava 'o fakahoko 'a e tala'ofá, 'e malu'i 'a e kau tui faivelenga 'iate kimoutolú, pea fiefia fakataha 'i he fonua ko Mīsulí. Ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou fai 'a e tala'ofa ki he kau tui faivelengá pea 'oku 'ikai te u lava ke "loi.

7 Ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou loto-fiemālie, 'o kapau 'e loto ha taha 'iate kimoutolu ke heka hoosi pe heka miuli pe heka saliate, te ne ma'u 'a e tāpuaki ko 'enī, 'o kapau te ne ma'u ia mei he to'ukupu 'o e 'Eikí mo e "loto-fakafeta'i 'i he ngaahi me'a kotoa pē.

8 'Oku 'iate kimoutolu 'a e ngaahi me'á ni ke fai 'o fakatatau ki he fakakaukau lelei mo e ngaahi tu'utu'uni 'a e Laumālié.

9 Vakai, 'oku 'amoutolu 'a e

62 1a T&F 45:3–4.
FFL Fakalaloá.
b Hēpelū 2:18;
'Alamā 7:12.
c FFL 'Ahi'ahi,

'Ahi'ahi'i.
3a FFL Tohi 'o e Mo'uí.
b Luke 12:8–9.
FFL Fakamo'oni.
c T&F 84:61.

4a T&F 57:1–2.
5a FFL Ngāue
Fakafai fekaú.
6a 'Eta 3:12.
7a FFL Fakafeta'i.

“pule’angá. Pea vakai, pea ‘ilo ange, ‘oku ou ^b’i he kau tui fai-

velengá ma’u ai pē. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 63

Ko e fakahā na’e foaki mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Ketilani, ‘Ohaiō, ‘i ‘Aokosi 1831 (History of the Church, 1:206–211). Na’e a’u atu ‘a e Palōfitá, Sitenei Likitoni, mo ‘Ōliva Kautele ki Ketilani ‘i he ‘aho 27 ‘o ‘Aokosi hili ‘enau ‘a’ahi ki Mīsulí. Na’e tohi ‘e he Palōfitá, ‘i ha’ane talamu’aki ki he fakahā ko ‘ení, ‘o pehē, “I he ngaahi ‘aho ko ‘ení ‘o e kei tupu hake ‘a e Siasí, na’e ‘i ai ha hoha’a lahi ke ma’u ‘a e folofola ‘a e ‘Eikí ‘o kau ki he kaveinga kotoa pē ‘i he ngaahi founa kotoa pē ‘oku kau ki hotau fakamo’uí; pea ‘i he hoko ‘a e fonua ko Saioné ko e taumu’a fakatu’asino mahu’inga taha ia ‘oku hanga maí, na’á ku fehu’i ai ki he ‘Eikí ke ma’u ha fakamatala lahi ange ‘o kau ki hono tānaki ‘o e Kāingalotú, pea mo hono fakatau mai ‘o e kelekelé, mo e ngaahi me’a kehé” (History of the Church, 1:207).

1–6, ‘E hoko mai ha ‘aho ‘o e houhau ki he kau fai angahalá; 7–12, ‘Oku fakahā mai ‘a e ngaahi faka’ilongá ‘i he tui; 13–19, ‘E faka’ikai’i ‘e he kau tonu ‘i he lotó ‘a e tuí, pea ‘e kapusi ‘a kinautolu ki he ano ‘o e afí; 20, ‘E ma’u ‘e he kau tui faivelengá ha tofí’a ‘i he māmani kuo ‘osi liliú; 21, ‘Oku te’eki fakahā mai ha fakamatala kakato ki he ngaahi me’a na’e hoko ‘i he Mo’unga ‘o e Liliú; 22–23, ‘Oku ma’u ‘e he kau talangofuá ‘a e ngaahi me’a lilo ‘o e pule’angá; 24–31, Kuo pau ke fakatau mai ‘a e ngaahi tofí’a ‘i Saione; 32–35, ‘Oku tu’utu’uni ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi tau, pea ‘oku tāmata’e ‘i he kau fai angahala ‘a e kau fai angahala; 36–48, Kuo pau ke fakataha mai ‘a e Kāingalotú ki Saione pea foaki ha pa’anga ki hono langa hake íá; 49–54, ‘Oku fakapapau’i mai ‘a e ngaahi tāpuaki ki he kau tui faivelengá ‘i he Hā’ele ‘Anga Uá, mo e Toetu’ú, pea ‘i he lolotonga ‘a e Afe’i Ta’ú; 55–58, Ko e ‘aho ‘ení ‘o e ngaahi fakatokanga;

59–66, ‘Oku takuanoa ‘a e huafa ‘o e ‘Eikí ‘e kinautolu ‘oku nau faka’aonga’i ia ta’e-ha-mafaí.

TOKANGA mai, ‘a kimoutolu ‘a e kakai, pea fakaava homou lotó pea fanongo ‘a e telinga mei he mama’ó; pea fanongo, ‘a kimoutolu ‘oku mou ui ‘a kimoutolu ko e kakai ‘o e ‘Eikí, pea fanongo ki he lea ‘a e ‘Eikí pea mo hono loto ‘o kau kiate kimoutolú.

2 ‘Io, ko e mo’oni, ‘oku ou pehē, fanongo ki he lea ‘a’ana ‘a ia kuo tupu hono houhau ki he kau fai angahalá mo e kau “angatu’ú;

3 ‘A ia ‘okú ne loto ke to’o atu ‘a kinautolu ‘a ia te ne “avé, peá ne fakatolonga ‘i he mo’ui ‘a kinautolu ‘okú ne loto ke fakatolongá;

4 ‘A ia ‘okú ne langa hake ‘i hono loto pē ‘o’ona mo ‘ene fa’itelihá; peá ne faka’auha ‘i he’ene fa’itelihá, pea ‘okú ne mafai ke lī hifo ‘a e laumalié ki heli.

5 Vakai, ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku

9a T&F 61:37.
b Mātiu 28:20.

63 2a FFL Angatu’ú.
3a FFL Mate, Fakasinó.

ou fakaongo atu 'a hoku le'ó, pea kuo pau ke talangofua ki ai.

6 Ko ia, ko e mo'oni 'oku ou pehē, tuku ke tokanga 'a e kau fai angahalá, pea tuku ke ilifia mo tetetete 'a e kau angatu'ú; pea tuku ke ta'ofi 'e he kau ta'etuí 'a honau loungutú, koe'uhí he 'e hoko mai 'a e "aho 'o e houhau kiate kinautolu 'o hangē ko ha ^bahiohio, pea 'e "ilo'i 'e he kakano kotoa pē ko au ko e 'Otuá.

7 Pea ko ia ia 'oku kumi ki he ngaahi faka'ilongá, te ne mamata ki he ngaahi "faka'ilonga kae 'ikai ki he fakamo'uí.

8 Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'i ai 'a e ni'ihi 'iate kimoutolu 'oku fekumi ki he ngaahi faka'ilonga, pea kuo 'i ai ha fa'ahinga pehē talu pē mei he kamata'angá;

9 Kae vakai, 'oku 'ikai tupu 'a e tuí 'i he ngaahi faka'ilongá, ka 'oku hoko mai 'a e ngaahi faka'ilonga kiate kinautolu 'oku tuí.

10 'Io, 'oku hoko mai 'a e ngaahi faka'ilongá tu'unga 'i he "tuí, 'o 'ikai 'i he loto 'o e kau tangata, pe 'i he'enau fa'itelihá, ka 'i he finangalo 'o e 'Otuá.

11 'Io, 'oku hoko mai 'a e ngaahi faka'ilongá tu'unga 'i he tui, ki he ngaahi fu'u ngāue lalahi, he kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha "tui, 'oku 'ikai ha tangata te ne fa'a fakatupu hōifua ki he 'Otuá; pea ko ia ia 'oku houhau

ki ai 'a e 'Otuá 'oku 'ikai te ne hōifua ki ai; ko ia, 'oku 'ikai te ne fakahā ha ngaahi faka'ilonga ki he fa'ahinga peheé, ka 'i he ^bhouhau pē ki honau 'fakahalaia'i.

12 Ko ia, ko au, ko e 'Eikí, 'oku 'ikai te u lelei'ia 'i he ni'ihi 'o kimoutolu 'a ia kuo nau fekumi ki he ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi me'a fakafo ke ma'u ai 'a e tuí, kae 'ikai ke 'aonga ki he tangatá ki hoku fakalāngilangi'í.

13 Ka neongo iá, 'oku ou fai 'a e ngaahi fekau, pea kuo tafoki 'a e tokolahi mei he'eku ngaahi fekaú 'o 'ikai te nau tauhi ia.

14 Na'e 'iate kimoutolu 'a e kau "tono fefine mo e kau tono tangata; kuo tafoki atu hanau ni'ihi meiate kimoutolu, pea 'oku kei nofo 'iate kimoutolu 'a e ni'ihi kehe 'a ia 'e fakahā 'amui.

15 Tuku ke tokanga 'a kinautolu peheé pea fakatomala fakato'oto'o, telia na'a hoko mai kiate kinautolu 'a e fakamāú 'o hangē ko ha tauhele, pea 'e fakahā 'enau valé, pea 'e muimui 'iate kinautolu 'a 'enau ngaahi ngāué 'i he 'ao 'o e kakaí.

16 Pea ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'o hangē ko 'eku lea 'i mu'á, ko ia ia te ne "fakasio ki ha fefine ke ^bholi ki aí, pe kapau 'e 'tono ha ni'ihi 'i honau lotó, 'e 'ikai te nau ma'u 'a e Lau-mālié, ka te nau faka'ikai'i 'a e tuí pea ilifia.

6a FFL Fakamaau
Totonú; Hā'e le 'Anga
Ua Mai 'a Sisu
Kalaisí.
b Selem. 30:23.
c 'Isaia 49:26.

7a T&F 46:9.
FFL Faka'ilongá.
10a Molonai 7:37.
FFL Tuí.
11a Hepelū 11:6.
b T&F 35:11.

c T&F 88:65.
14a T&F 42:24–25.
16a Mātiu 5:27–28;
T&F 42:23–26.
b FFL Holi Koví.
c FFL Tonó.

17 Ko ia, ko au, ko e 'Eikí, kuó u pehē, ko e kau ^aloto-ilifiá, mo e kau ta'etuí, mo e kau ^bloi kotoa pē, pea mo ia 'oku manako mo ^cfai ha loí, pea mo e tokotaha ^dfe'auakí, mo e tokotaha fie maná, te nau ma'u honau tufakanga 'i he ^eano 'oku vela 'i he afi mo e makavelá, 'a ia ko e mate ^e'anga uá.

18 Ko e mo'oni 'oku ou pehē, 'e 'ikai te nau kau 'i he ^a'uluaki toetu'ú.

19 Pea ko 'eni vakai, ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'oku 'ikai ke ^afakatonuhia 'i 'a kimoutolu, koe'uhí ko e 'iate kimoutolu 'a e ngaahi me'a ko 'ení.

20 Ka neongo iá, ko ia ia te ne ^a'fa'a kātaki 'i he tuí mo fai hoku lotó, 'e ikuna 'e ia, pea te ne ma'u ha ^btofi'a 'i he māmaní 'i he hoko mai 'a e 'aho 'o e liliú.

21 'I he taimi 'e ^aliliu ai 'a e ^bmāmaní, 'io, 'o fakatatau ki he sīpinga na'e fakahā ki he'eku kau 'aposeoló 'i he funga 'mo'ungá; 'a ia ko e fakamatala ki ai kuó te'eki ai te mou ma'u 'a hono kakató.

22 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e me'a 'i he'eku pehē te u fakahā hoku lotó kiate kimou-

tolú, vakai te u fakahā ia kiate kimoutolu, 'o 'ikai 'i he funga 'o e fekau, he 'oku 'i ai 'a e tokolahi 'oku 'ikai te nau tokanga ke tauhi 'eku ngaahi fekaú.

23 Ka te u 'oatu kiate ia 'okú ne tauhi 'eku ngaahi fekaú 'a e ngaahi ^ame'a lilo 'o hoku pule'angá, pea 'e 'iate ia ia ko e matavai 'o e ^bvai mo'ui, 'oku 'mapunopuna hake ki he mo'ui ta'engatá.

24 Pea ko 'eni, vakai, ko e finangalo 'eni 'o e 'Eikí ko homou 'Otuá 'o kau ki he'ene kau mā'oni'oní, ke nau fakatahataha mai 'a kinautolu ki he fonua ko Saioné, 'o 'ikai 'i he fakavavevave, telia na'a 'i ai ha moveuveu, 'a ia 'okú ne langaki 'a e ngaahi mahaki faka'auha.

25 Vakai, ko e fonua ko ^aSaioné—ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou puke ia 'i hoku nima 'o'okú;

26 Ka neongo ia, ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou 'oatu kia ^aSisa 'a e ngaahi me'a 'a Sisá.

27 Ko ia, ko au ko e 'Eikí 'oku ou loto ke mou fakatau mai 'a e ngaahi konga fonuá, koe'uhí ke mou ma'u ha tu'unga mālohi ki he māmaní, koe'uhí ke mou ma'u ha totonu ke 'eke'i mei he māmaní, koe'uhí ke 'oua na'a ue'i hake 'a kinautolu ke 'ita.

17a Fakahā 21:8.

b FFL Loí.

c Fakahā 22:15;

T&F 76:103.

d Fakahā 19:20;

2 Nifai 9:8–19, 26;

28:23; Sēkope 6:10;

'Alamá 12:16–18;

T&F 76:36.

FFL Helí.

e FFL Mate,

Fakalaumālié.

18a Fakahā 20:6.

19a FFL Fakatonuhia,
Fakatonuhia'í.

20a T&F 101:35.

b Mātiu 5:5;

T&F 59:2; 88:25–26.

21a FFL Māmaní—

Ngata'anga 'o e

māmaní.

b FFL Māmaní—Ko e

tu'unga faka'osi 'o e

māmaní.

c Mātiu 17:1–3.

23a 'Alamá 12:9–11;

T&F 42:61; 84:19;

107:18–19.

b FFL Vai Mo'uí.

c Sione 4:14.

25a FFL Saioné.

26a Luke 20:25;

T&F 58:21–23.

FFL Pule'angá.

28 He 'oku fakahū ia 'e "Sētane ki honau lotó ke 'ita kiate kimoutolu, pea ke lilingi toto.

29 Ko ia, 'e 'ikai ma'ua e fonua ko Saioné ka 'i hono fakatau mai, pe 'i he toto, ka 'ikai 'e 'ikai ha tofi'a ma'amoutolu.

30 Pea kapau 'e ma'ua 'i he fakatau mai, vakai 'oku mou monū'ia;

31 Pea kapau 'i he toto, ko e me'a 'i he fekau'i 'a kimoutolu ke 'oua 'e lilingi totó, vakai, 'e 'ohofi 'a kimoutolu 'e homou ngaahi filí, pea 'e fakamamahi'i 'a kimoutolu mei he kolo ki he kolo, pea mei he fale lotu ki he fale lotu, pea ko e tokosi'i pē 'e tu'u ke ma'ua ha tofi'á.

32 Ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou 'ita ki he kau fai angahalá; 'oku ou ta'ofi hoku Laumalié mei he kakai 'o e māmaní.

33 Kuó u fuakava 'i he'eku 'itá, peá u tu'utu'uni ke 'i ai 'a e ngaahi "tau 'i he funga 'o e māmaní, pea 'e tāmāte'i 'e he kau fai angahalá 'a e kau fai angahalá, pea 'e hoko mai 'a e manavahē ki he tangata kotoa pē;

34 Pea na'a mo e kau "mā'oni'oni' foki 'e 'ikai te nau meimei hao; ka neongo iá, ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou 'iate kinautolu, pea te u ^balu hifo mei he langí mei he 'ao 'o 'eku Tamaí 'o tutu ke 'osi'osingamālie 'a e kau 'fai angahalá 'aki 'a e ^dafi ta'e-fa'a-mate.

35 Pea vakai, 'oku te'eki ai ke hoko 'eni, ka 'e faifai pē pea hoko.

36 Ko ia, ko e me'a 'i he'eku tu'utu'uni 'e au, ko e 'Eikí, 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē ke hoko mai 'i he funga 'o e māmaní, 'oku ou loto ke fakatahataha 'a 'eku kau mā'oni'oni' ki he fonua ko Saioné;

37 Pe ke to'o 'e he tangata kotoa pē 'a e "mā'oni'oni' 'i hono ongo nimá pea mo e tui faivelengá 'i hono kongalotó, pea hiki hake ha ^ble'o fakatokanga ki he kakai 'o e māmaní; pea fakahā 'i he lea pea mo e fehokalaki koe'uhí 'e hoko mai 'a e 'faka'auhá ki he kau fai angahalá.

38 Ko ia, tuku ke fakamā'opo'opo 'e he'eku kau ākonga 'i Ketilaní 'a 'enau ngaahi me'a fakaemāmaní, 'a ia 'oku nau nofo 'i he ngoue'anga ko 'ení.

39 Tuku ke fakatau atu 'a e kelekelé 'e he'eku tamaio'eiki ko Taitusi Pilingisí, 'a ia 'oku tauhi iá, koe'uhi ke ne mateuteu 'i he tō-ta'u ka hoko maí ke fai hake 'a 'ene fonongá ki he fonua ko Saioné, fakataha mo kinautolu 'oku nofo 'i hono funga 'o iá, tuku kehe pē 'a kinautolu te u ta'ofi kiate aú, 'a ia 'e 'ikai te nau 'alu kae 'oua ke u fekau'i 'a kinautolu.

40 Pea tuku ke 'ohake 'a e ngaahi pa'anga kotoa pē 'e lava ke ma'ú, 'oku tatau ai pē kiate au pe 'e si'isi'i ia pe lahi, ke 'oatu ki he fonua ko Saioné,

28a FFL Tēvoló.

33a FFL Taú.

34a FFL Mā'oni'oni', Kau.

^b FFL Hā'ele 'Anga Ua
Mai 'a Sīsū Kalaisí.

^c Mātiu 3:12;

2 Nifai 26:6;

T&F 45:57; 64:24;

101:23–25, 66.

FFL Fai Angahalá.

^d FFL Afí.

37a FFL Mā'oni'oni'.

^b T&F 1:4.

^c 'Isaia 47:11.

kiate kinautolu kuó u tu‘utu‘uni ke tali ‘a e pa‘angá.

41 Vakai, ko au, ko e ‘Eikí, te u tuku ki he‘eku tamaio‘eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Sí‘í, ‘a e mālohi ke ne lava ‘o “‘ilo‘í ‘i he Laumālié ‘a kinautolu ‘e ‘alu hake ki he fonua ko Saioné, pea mo kinautolu ‘o ‘eku kau ākongá ‘e tatalí.

42 Tuku ki he‘eku tamaio‘eiki ko Niueli K. Uitenií ke ne tauhi ‘a hono fale koloá, pe ‘i hono ‘ai ‘e tahá, ‘a e fale koloá, ‘o ki‘i fuofuoloa si‘i ange.

43 Ka neongo iá, tuku ke ne ‘oatu ‘a e pa‘anga kotoa pē te ne lava ke ‘oatú ke ‘ave ia ki he fonua ko Saioné.

44 Vakai, ‘oku ‘i hono ongo nima ‘o‘oná ‘a e ngaahi me‘a ko ‘ení, tuku ke ne fai ‘a e me‘a ‘oku hoa mo e anga-fakapotopotó.

45 Ko e mo‘oni ‘oku ou pehē, tuku ke fakanofa ia ko e fakafofonga ki he kau ākongá ‘e tatalí, pea tuku ke fakanofa ia ki he mālohi ko ‘ení;

46 Pea ko ‘ení ke mou ‘a‘ahi fakato‘oto‘o ki he ngaahi potu siasí, mo ‘eku tamaio‘eiki ko ‘Ōliva Kautelé, ‘o fakamatala‘i ‘a e ngaahi me‘á ni kiate kinautolu. Vakai, ko hoku lotó ‘ení, pea ma‘u ‘a e ngaahi pa‘anga ‘o hangē foki ko ‘eku fekaú.

47 Ko ia ia ‘e “tui faivelenga mo tu‘u ma‘ú, te ne ikuna‘i ‘a e māmani.

48 Ko ia ia te ne ‘oatu ha ngaahi koloa ki he fonua ko Saioné te ne ma‘u ha “tofi‘a ‘i he maama ko ‘ení, pea ‘e muimui kiate ia ‘a ‘ene ngaahi ngāuē, kae ‘uma‘ā foki mo ha totongi ‘i he maama ka hoko maí.

49 ‘Io, pea ‘oku monū‘ia ‘a e kakai pekia ‘oku “pekia ‘i he ‘Eikí, ‘o fai atu mei heni, ‘i he taimi ‘e hā‘ele mai ‘a e ‘Eikí, pea ‘e ^bmole atu ‘a e ngaahi me‘a motu‘á, pea hoko ‘o fo‘ou ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, te nau ‘toe tu‘u hake mei he maté pea ‘ikai toe ^dmate ‘amui, pea te nau ma‘u ha tofi‘a ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí, ‘i he kolo mā‘oni‘oní.

50 Pea ko ia ia ‘e mo‘ui ‘i he taimi ‘e hā‘ele mai ai ‘a e ‘Eikí, pea kuó ne tauhi ‘a e tuí, ‘e ^amonū‘ia ia; ka neongo iá, kuo tu‘utu‘uni kiate ia ke ne ^bmate ‘i he ta‘u motu‘a ‘o e tangatá.

51 Ko ia, “e ^btupu hake ‘a e fānaú kae ‘oua ke nau hoko ‘o motu‘a; ‘e mate ‘a e kau tangata motu‘á; ka ‘e ‘ikai te nau mohe ‘i he efú, ka te nau ‘lilii ‘i he kemo ‘o e mata.

52 Ko ia, ko hono ‘uhinga ‘eni na‘e malanga ‘aki ai ‘e he kau ‘apostoló ki he māmani ‘a e toe tu‘u ‘o e maté.

53 Ko e ngaahi me‘a ko ‘ení ko e ngaahi me‘a ia kuo pau ke mou ‘amanaki atu ki aí; pea, ko e lea ‘i he anga ‘o e finangalo ‘o e ‘Eikí,

41a FFL ‘Ilo‘iló,
Me‘a-foaki ‘o e.

47a Mōsaia 2:41;
T&F 6:13.

48a T&F 101:18.

49a Fakahā 14:13;
T&F 42:44–47.

b 2 Kol. 5:17.

c FFL Toetu‘ú.

d Fakahā 21:4;
‘Alamā 11:45;

T&F 88:116.

FFL Mo‘ui
Ta‘e-fa‘a-maté.

50a FFL Tāpuakí.

b FFL Māte, Fakasinó.

51a FFL Nofa Tu‘í.

b ‘Isaia 65:20–22;
T&F 45:58; 101:29–31.

c 1 Kol. 15:51–52;
T&F 43:32.

‘oku “ofi mai ia ‘i he taimí ni, pea ‘i ha taimi ‘e hoko mai, ‘io ‘i he ‘aho ‘o e hā‘ele mai ‘a e Foha ‘o e Tangatá.

54 Pea ‘e a‘u ki he houa ko iá, ‘e ‘i ai ‘a e kau “tāupo‘ou vale ‘i he lotolotonga ‘o e kau tāupo‘ou potó; pea ‘i he hoko mai ‘a e houa ko iá ‘e ‘i ai hano vahe‘i ‘aupito ‘o e kau mā‘oní‘oní mei he kau fai angahalá; pea ‘i he ‘aho ko iá te u fekau atu ‘a ‘eku kau ‘āngeló ke ^bto‘o atu ‘a e kau fai angahalá pea laku ‘a kinautolu ki he afi ta‘e-fa‘a-maté.

55 Pea ko ‘eni vakai, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku ‘ikai te u lelei‘ia ‘i he ‘eku tamaio‘eiki ko “Sitenei Likitoní; ‘okú ne ^bfakahihiki‘i ia ‘e ia ‘i hono lotó, pea na‘e ‘ikai te ne tali ‘a e akonakí, ka ne fakamamahi‘i ‘a e Laumālié;

56 Ko ia ‘oku ‘ikai ke lelei ‘a ‘ene “tohi ki he ‘Eikí, pea te ne fai mo ha tohi ‘e taha; pea kapau ‘e ‘ikai tali ia ‘e he ‘Eikí, vakai, ‘e ‘ikai kei tu‘u ia ‘i he lakanga ‘a ia kuó u fili ia ki aí.

57 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko “kinautolu ‘oku nau holi ‘i honau lotó ‘i he angavaivai ke ^bfakatokanga ki he kau angahalá ke nau fakatomalá, tuku ke fakanofa ‘a kinautolu ki he mālohi ko ‘ení.

58 He ko e ‘aho ‘eni ‘o e fakatokanga, pea ‘ikai ko ha ‘aho ‘o

e ngaahi lea lahi. He ko au, ko e ‘Eikí, ‘e ‘ikai ke manukí‘i au ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí.

59 Vakai, ‘oku ou ha‘u mei ‘olunga, pea ‘oku ‘i lalo ‘a hoku mālohí. ‘Oku ou mā‘olunga ‘i he me‘a kotoa pē, pea ‘oku ou ‘i he me‘a kotoa pē, pea ‘i loto ‘i he me‘a kotoa pē, peá u “hakule ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, pea ‘e hoko ‘a e ‘aho ‘e mo‘ulaloa ai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē kiate au.

60 Vakai, ko e “Ālifá mo e ‘Ōmeká au, ‘io ko Sīsū Kalaisi.

61 Ko ia, tuku ke tokanga ‘a e kakai kotoa pē pe ‘e anga-fēfē ‘enau taku ‘a hoku “hingoá ‘i honau loungutú —

62 He vakai, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē, ‘oku ‘i ai ‘a e tokolahi ‘oku nau halaia ‘i he fakahalaia‘angá ni, ‘a ia ‘oku nau taku ‘a e huafa ‘o e ‘Eikí, pea nau takuanoa ia, he ‘oku ‘ikai te nau ma‘u ha mafai.

63 Ko ia, tuku ke fakatomala ‘a e siasí ‘i he ‘enau ngaahi angahalá, pea ko au, ko e ‘Eikí, te u ma‘u ‘a kinautolu; ka ‘ikai pea ‘e motuhi atu ‘a kinautolu.

64 Manatu, ko e me‘a ‘oku ha‘u mei ‘olungá ‘oku “toputapu, pea kuo pau ke tokanga ‘i hono ^blea ‘akí, pea ke lea ‘i he ue‘i ‘a e Laumālié; pea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fakahalaia ‘i he fai ‘ení, pea te mou ma‘u ‘a e Laumālié ‘i he lotu; ko ia, ‘i he ‘ikai fai ‘ení ‘oku kei tu‘u ai pē ‘a e fakahalaia.

53a T&F 35:15.

54a Mātiu 25:1–13;

T&F 45:56–59.

b Mōsaia 16:2.

55a FFL Likitoni, Sitenei.

b FFL Loto-hikisiá.

56a T&F 58:50.

57a T&F 4:3–6.

b T&F 18:14–15.

FFL Fakatokanga,

Fakatokanga‘i;

Ngāue Fakafaifekau.

59a 1 Kol. 2:10.

60a FFL ‘Ālifá mo e

‘Ōmeká.

61a FFL Lea Ta‘efe‘ungá.

64a FFL Toputapú.

b FFL Loto-‘apasiá.

c T&F 42:14.

65 Tuku ke kumi 'e he'eku ongo tamaio'eiki, ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, pea mo Sitenei Likitoní, hana 'apí, 'o hangē ko hano akonekina 'a kinaua 'i he 'lotu 'e he Laumālié.

66 Ko e ngaahi me'a 'eni 'oku

toe ke ikuna'i 'i he fa'a kātaki, koe'uhí ke ma'u 'e kinautolu peheé ha "nāunau 'oku mahulu ange hono ^bmamafá ta'engata, pea ka 'ikai, ko ha fakahalaia 'oku lahi angé. 'Ēmeni.

VAHE 64

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá ki he kaumātu'a 'o e Siasí, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 11 Sepitema 1831 (History of the Church, 1:211–214). Na'e lolotonga teuteu 'a e Palōfitá ke hiki ki Hailame, 'i 'Ohaiō ke toe hoko atu 'ene ngāue ki hono liliu 'o e Tohi Tapú, 'a ia na'e kī'i ta'ofi lolotonga 'ene 'i Mīsulí. Na'e lolotonga femo'uekina ha kau tangata 'o e Siasí 'a ia na'e fekau ke nau fononga ki Saione ('i Mīsuli) 'i he fai ha ngaahi teuteu ke nau 'alu 'i 'Okatopa. Na'e ma'u 'a e fakahaá ni, lolotonga 'a e taimi femo'uekina ko iá.

1-11, 'Oku fekau ki he Kāingalotú ke nau fefakamolemole'aki, telia na'a 'iate kinautolu 'a e angahala lahi angé; 12–22, Kuo pau ke 'omi 'a kinautolu 'oku 'ikai fakatomalá ki he 'ao 'o e Siasí; 23–25, Ko ia ia 'oku fakavahehongofulu'i 'e 'ikai tutu ia 'i he hā'ele mai 'a e 'Eikí; 26–32, 'Oku fakatokanga ki he Kāingalotú 'o kau ki he fakamo'uá; 33–36, 'E motuhi atu 'a e kau angatu'ú mei Saione; 37–40, 'E fakamāu'i 'e he Siasí 'a e ngaahi pule'angá; 41–43, 'E tupulekina 'a Saione.

VAKAI, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí ko homou 'Otuá kiate kimoutolu, 'a kimoutolu 'an e kaumātu'a 'o hoku siasí, mou tokanga mai pea fanongo, pea tali hoku loto 'o kau kiate kimoutolú.

2 He ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou loto ke mou "ikuna'i 'a e māmaní; ko ia, te u ^bofa mamahi kiate kimoutolu.

3 'Oku 'i ai ha ni'ihi 'iate kimoutolu kuo fai angahala; ka ko e mo'oni 'oku ou pehē, 'o tā tu'o tahá ni, koe'uhí ko hoku "fakalāngilangi'i 'o'oku, pea ki hono fakamo'ui 'o e ngaahi laumālie, kuó u ^bfakamolemole'i kiate kimoutolu 'a ho'omou ngaahi angahalá.

4 Te u manava'ofa kiate kimoutolu, he kuó u foaki kiate kimoutolu 'a e pule'angá.

5 Pea 'e 'ikai ke 'ave 'a e ngaahi "kī 'o e ngaahi me'a lilo 'o e pule'angá mei he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, 'i he founga kuó u tu'utu'uní,

65a FFL Lotú.
66a Loma 8:18;
T&F 58:4; 136:31.
b 2 Kol. 4:17.

64 2a 1 Sione 5:4.
b FFL 'Ofa Mamahí.
3a Mōsese 1:39.
b 'Īsaia 43:25.

5a T&F 28:7; 84:19.
FFL Kī 'o e Lakanga
Fakataula'eikí,
Ngaahi.

lolotonga 'ene kei mo'uí, 'o fakatatau ki he'ene talangofua ki he'eku ngaahi ^bouaú.

6 'Oku 'i ai 'a e ni'ihí kuo nau kumi ha faingamālie ke tukuaki 'i ia ta'e 'i ai ha 'uhinga;

7 Ka neongo iá, kuó ne fai angahala; ka ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou 'fakamolemole'í 'a e ngaahi angahala kiate kinautolu 'oku ^bvete 'enua ngaahi angahalá 'i hoku 'aó 'o kole ha fakamolemolé, 'a ia kuo 'ikai ke nau fai angahala ki he 'maté.

8 Na'e kumi 'a 'eku kau ākonga, 'i he ngaahi 'aho 'i mu'á, ki ha "faingamālie ke fetukuaki'í'aki 'o 'ikai te nau fefakamolemole'aki 'i honau lotó; pea na'e fakamamahi'í mo ^btautea'í 'o lahi 'aupito 'a kinautolu koe'uhi ko e angahalá ni.

9 Ko ia, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku totonu ke mou "fefakamolemole'aki; he ko ia ia 'oku 'ikai te ne ^bfakamolemole'í hono tokouá 'i he'ene ngaahi angahalá 'oku halaia ia 'i he 'ao 'o e 'Eikí; he 'oku nofo 'iate ia 'a e angahala lahi angé.

10 Ko au, ko e 'Eikí, te u "fakamolemole'í 'a ia 'oku ou loto ke fakamolemole'í, ka 'oku 'eke'í meiate kimoutolu 'a ho'omou ^bfakamolemole'í 'a e kakai kotoa pē.

11 Pea 'oku totonu ke mou pehē 'i homou lotó—tuku ke "fakamaau 'e he 'Otuá 'i hoku vaha'a mo koé, pea totongi kiate koe 'o fakatatau ki ho'o ngaahi ^bngāuē.

12 Pea ko ia ia 'oku 'ikai fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, 'o 'ikai vete iá, ke mou 'omi ia ki he 'ao 'o e "siasí, pea fai kiate ia 'o hangē ko e me'a 'oku fakahā kiate kimoutolu 'e he folofolá, 'i he fekau pe 'i he fakahā.

13 Pea te mou fai 'eni koe'uhí ke fakaongoongolei'í 'a e 'Otuá—'o 'ikai koe'uhí 'oku 'ikai te mou fakamolemole'í, 'i he 'ikai te mou ma'u ha 'ofa mamahi, ka koe'uhí ke mou tonuhia 'i he 'ao 'o e fonó, koe'uhí ke 'oua na'a mou fakatupu houhau kiate ia 'a ia ko homou tokotaha foaki fonó—

14 Ko e mo'oni 'oku ou pehē, ke mou fai 'a e ngaahi me'á ni koe'uhí ko e 'uhinga ko 'ení.

15 Vakai, ko au, ko e 'Eikí, na'á ku 'ita kiate ia 'a ia ko 'eku tamaio'eiki ko 'Ēsela Putí, kae 'uma'ā foki mo 'eku tamaio'eiki ko 'Aisake Moalií, he na'e 'ikai te na tauhi 'a e fonó, pe ko e fekaú;

16 Na'á na fekumi ki he kovi 'i hona lotó, pea ko au, ko e 'Eikí, na'á ku ta'ofi 'a hoku Laumālié. Na'á na "lau ko e kovi 'a e me'a

5b FFL Ouau, Ngaahi.

7a FFL Fakamolemole, Fakamolemole'í; Fakamolemole'í 'o e Ngaahi Angahalá.

b Nömipa 5:6–7;

T&F 19:20; 58:43.

FFL Vete 'a e Angahalá.

c T&F 76:31–37.

8a FFL Feke'ike'í.

b FFL Valoki, Valoki'í.

9a Ma'ake 11:25–26;

T&F 82:1.

b Mätü 6:14–15;

'Efesō 4:32.

10a 'Eke. 33:19;

'Alamā 39:6;

T&F 56:14.

b Mōsaia 26:29–31.

11a 1 Sam. 24:12.

b 2 Tim. 4:14.

12a T&F 42:80–93.

16a 2 Nifai 15:20;

T&F 121:16.

na'e 'ikai ke 'i ai ha koví; ka neongo iá kuó u fakamolemole'i 'a 'eku tamaio'eiki ko 'Aisake Moalií.

17 Kae 'uma'ā foki mo 'eku tamaio'eiki ko "Etuatē Patilísí, vakai, kuó ne fai angahala, pea 'oku feinga 'a ^bSētane ke faka'auha 'a hono laumālié; ka 'o ka fakahā 'a e ngaahi me'á ni kiate kinaua, peá na fakatomala mei he koví, 'e fakamolemole'i 'a kinaua.

18 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē 'oku 'aonga kiate au ke foki 'a 'eku tamaio'eiki ko Sitenei Kilipaté hili ha ngaahi uike sí'i, ki he'ene ngāue, pea ki he'ene ngāue fakafofonga 'i he fonua ko Saioné;

19 Pea ko e me'a kuó ne mata mo fanongo ki aí 'e lelei ke fakahā ia ki he'eku kau ākongá, koe'uhí ke 'oua na'a nau mala'ia. Pea ko e 'uhinga 'eni kuó u lea 'aki ai 'a e ngaahi me'a ko 'ení.

20 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, koe'uhí ke 'oua na'a ^a'ahi'ahi'í 'a 'eku tamaio'eiki ko 'Aisake Moalií 'o lahi hake 'i he me'a 'okú ne malava 'o kātaki'í, peá ne fai ha akonaki ta'etotonu ke kovi kiate kimoutolu, ko ia na'á ku fai ai 'a e fekau ke fakatau atu 'a hono 'api ngoue'angá.

21 'Oku 'ikai te u loto ke faka-

tau atu 'e he'eku tamaio'eiki ko Feletiliki G. Uiliamisí 'a hono 'api ngoue'angá, he ko au, ko e 'Eikí, ko hoku lotó ke tauhi ha potu haofaki'anga 'i he fonua ko Ketilaní, 'i ha ta'u 'e nima, lolotonga iá, 'e 'ikai te u ikuna'í 'a e kau fai angahalá, koe'uhí ke u lava 'o fakamo'ui ai ha ní'ihí.

22 Pea ka hili 'a e 'aho ko iá, ko au, ko e 'Eikí, 'e 'ikai te u lau 'oku "halaia ha tokotaha 'e 'alu hake mo e loto-talangnyaua ki he fonua ko Saioné; he ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou fie ma'u 'a e ^bloto 'o e fānau 'a e tangatá.

23 Vakai, 'oku ui 'a e lolotongá ko e "ahó ni kae 'oua ke ^bhā'ele mai 'a e Foha 'o e Tangatá, pea ko e mo'oni ko ha 'aho ia 'o e 'feilaulau, pea ko ha 'aho ki hono fakavahehongofulu'í 'o hoku kakaí; he ko ia ia 'oku "fakavahehongofulu'í 'e 'ikai 'tutu ia ke vela 'i he'ene hā'ele mai.

24 He 'o ka hili ange 'a e 'aho ní, 'e hoko mai 'a e "tutu ke vela — ko e lau 'eni 'o hangē ko e anga 'o e folofola 'a e 'Eikí—he ko e mo'oni 'oku ou pehē, ko e 'apongipongí 'e hoko 'a kinautolu kotoa pē 'oku ^bpōlepolé mo kinautolu 'oku fai angahalá 'o tatau mo e veve; pea te u tutu 'a kinautolu ke 'osi, he ko e 'Eiki au 'o e ngaahi Kau Tau; pea

17a FFL Pātīlīsī, 'Etuatē.
b FFL Tēvoló.
 20a FFL 'Ahi'ahi,
 'Ahi'ahi'í.
 22a FFL Halaiá.
b 'Eke. 35:5;
 T&F 59:15; 64:34.
 23a T&F 45:6; 64:24–25.
b FFL Hā'ele 'Anga Ua

Mai 'a Sīsū Kalaisí.
c FFL Feilaulau.
d Malakai 3:10–11.
 FFL Vahehongofulú.
e Malakai 4:1;
 3 Nifai 25:1;
 SS—H 1:37.
 24a 'Īsaia 66:15–16.
 FFL Māmani—Ko

hono fakama'a 'o e māmani; Māmani—
 Ngata'anga 'o e māmani.
b Malakai 3:15;
 2 Nifai 12:12; 23:11.
 FFL Loto-hīkisiá.

'e 'ikai te u fakahaofi ha taha 'oku toe 'i 'Pāpilonē.

25 Ko ia, kapau 'oku mou tui kiate au, te mou ngāue lolotonga 'oku kei ui 'a e taimí ko e 'ahó ni.

26 Pea 'oku 'ikai 'aonga ke fakatau atu 'e he 'eku ongo tamaio'eiki ko "Niueli K. Uitení mo Sitenei Kilipatí 'a hona ^bfale koloá mo 'ena ngaahi koloa 'i hení; he 'oku 'ikai ke ngali 'eni mo e potó kae 'oua ke 'alu hake ki he fonua ko Saioné 'a hono toe 'o e siasí, 'a ia 'oku kei nofo 'i he potu ní.

27 Vakai, 'oku pehē 'i he 'eku ngaahi fonó, pe 'oku tapui ke "fakamo'ua mei ho ngaahi filí;

28 Kae vakai, kuo 'ikai ke pehē 'i ha taimí 'oku 'ikai totonu ke to'o 'e he 'Eikí 'o ka ne ka loto ki ai, pea totongi 'o ka hā ngalingali lelei kiate ia.

29 Ko ia, koe'uhí ko e ongo fakafofonga 'a kimoua, ko ia 'okú mo fai 'a e fekau 'a e 'Eikí; pea 'ilonga ha me'a te mo fai 'o fakatatau mo e finangalo 'o e 'Eikí ko e me'a ia 'a e 'Eikí.

30 Pea kuó ne fili 'a kimoua ke tokonaki ma'a 'ene kau mā'oni-oní 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'ení, koe'uhí ke nau lava 'o ma'u ha 'tofi'a 'i he fonua ko Saioné.

31 Pea vakai, ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou fakahā kiate kimoua,

pea kuo pau ke "hoko 'a 'eku ngaahi ^bleá, te nau ma'u ia.

32 Ka kuo pau ke hoko 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i honau taimí.

33 Ko ia, 'oua na'á mo "fiu 'i he failelei, he 'okú mo 'ai 'a e tu'unga 'o ha ngāue lahi. Pea 'oku tupu mei he ngaahi me'a ^b'ikí 'a e ngaahi fu'u me'a lalahí.

34 Vakai, 'oku "fie ma'u 'e he 'Eikí 'a e ^bloto mo e 'atamai fie faí; pea 'e kai 'a e ngaahi me'a lelei 'o e fonua ko Saioné 'e he kau loto fie faí mo e kau 'talangofuá 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'ení.

35 Pea 'e "motuhi atu 'a e kau ^bangatu'ú mei he fonua ko Saioné, pea 'e fekau ke nau 'alu atu, pea 'e 'ikai te nau ma'u 'a e fonuá.

36 He ko e mo'oni, 'oku ou pehē 'oku 'ikai 'o e toto 'o "Ifalemí 'a e kau angatu'ú, ko ia 'e to'o atu 'a kinautolu.

37 Vakai, ko au, ko e 'Eikí, kuó u ngaohi hoku siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osi ko 'ení ke hangē ko ha fakamaau 'oku nofo 'i he funga 'o ha mo'unga, pe ko ha potu mā'olunga, ke fakamāu'i 'a e ngaahi pule'angá.

38 He 'e hoko 'o pehē 'e "fakamāu'i 'e he kakai 'o Saioné 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku kau ki Saioné.

24c T&F 1:16.

FFL Pēpeli, Pāpilonē.

26a FFL Uitení, Niueli K.

b T&F 57:8.

27a FFL Mo'ua.

30a T&F 63:48.

31a T&F 76:3.

b Ma'ake 13:31;

2 Nifai 31:15;

T&F 1:37–38.

33a Kalētia 6:9.

b T&F 123:16.

34a Maika 6:8.

b Teut. 32:46;

Siosiuua 22:5;

Molom. 9:27.

FFL Lotó.

c 'Īsaia 1:19.

FFL Talangofuá.

35a T&F 41:5; 50:8–9; 56:3.

FFL Tu'usi mei he

Siasí.

b FFL Angatu'ú.

36a Teut. 33:16–17.

38a 'Īsaia 2:3–4;

T&F 133:21.

39 Pea 'e fakae'a 'e kinautolu 'a e kau lo'i mo e kau mālualo'i, pea 'e mahino 'a kinautolu 'oku 'ikai ko e kau "apostolō mo e kau palōfitā.

40 Pea na'a mo e "pīsopé, 'a ia ko ha ^bfakamaau, pea mo hono ongo tokoní, kapau 'e 'ikai te nau faivelenga 'i honau ngaahi 'lakanga tauhí 'e fakahalaia 'i 'a kinautolu, pea 'e fokotu'u ha "ni'ihiki kehe ko honau fetongi.

41 He vakai, 'oku ou pehē

kiate kimoutolu, 'e tupulekina 'a "Saione, pea 'e nofo ai 'a e ^bnāunau 'o e 'Eikí;

42 Pea 'e hoko ia ko ha "fuka ki he kakaí, pea 'e ha'u ki ai mei he pule'anga kotoa pē 'i he lalo langí.

43 Pea 'e hokosia 'a e 'aho 'e "tetetete ai 'a e ngaahi pule'anga 'o e māmaní koe'uhi ko ia, pea te nau manavahē koe'uhi ko hono kakai fakailifiá. Kuo folofola 'aki ia 'e he 'Eikí. 'Ēmeni.

VAHE 65

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmíta ko e Palōfitā, 'i Hailame, 'i 'Ohaiō, 'i 'Okatopa 1831 (History of the Church, 1:218). 'Oku ui 'e he Palōfitā 'a e fakahā ko 'eni ko ha lotu.

1–2, 'Oku foaki mai 'a e ngaahi kī 'o e pule'anga 'o e 'Otuá ki he tangatá 'i māmaní, pea 'e ikuna 'a e ngāue 'a e ongoongoleléi; 3–6, 'E hoko mai 'a e pule'anga 'o e langí 'i he afe'i ta'ú 'o fakataha mo e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní.

TOKANGA mai, pea vakai, ko e le'ó 'o hangē ko e le'ó 'o ha tokotaha kuo fekau hifo mei 'olunga, 'a ia 'oku māfima'fi mo mālohi, 'a ia 'oku a'u ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní 'a 'ene 'alu atú, 'io, 'oku ongo atu 'a hono le'ó ki he fa'ahinga 'o e tangatá—Mou ^ateuteu 'a e hā-

'ele'anga 'o e 'Eikí, fakatonutonu 'a hono ngaahi hā'ele'angá.

2 Kuo tuku mai 'a e ngaahi "kī 'o e ^bpule'anga 'o e 'Otuá ki he tangatá 'i he māmaní, pea 'e teka atu mei ai 'a e ongoongoleléi 'o a'u ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní, 'o hangē ko e teka atu 'a e 'maka kuo tā mei he mo'ungá ta'ekau ai ha nimá, kae 'oua kuo ^dfakafonu 'e ia 'a e māmaní kotoa pē.

3 'Io, ko ha le'ó 'oku kalanga—Mou teuteu 'a e hā'ele'anga 'o e 'Eikí, mou teuteu 'a e "ohomohe 'o e Lamí, fai 'a e teuteu ki he ^bTangata Ta'ané.

39a Fakahā 2:2.

FFL 'Apostolō.

40a FFL Pīsopé.

b T&F 58:17; 107:72–74.

c FFL Lakanga Tauhí.

d T&F 107:99–100.

41a FFL Saioné.

b T&F 45:67; 84:4–5;

97:15–20.

FFL Nāunaú.

42a FFL Fuká.

43a 'Īsaia 60:14;

T&F 97:19–20.

65 1a 'Īsaia 40:3;

Mātiu 3:3; Sione 1:23.

2a Mātiu 16:19;

T&F 42:69.

FFL Kī 'o e Lakanga

Fakataula'eikí,

Ngaahi.

b T&F 90:1–5.

c Taniela 2:34–45.

d Same 72:19.

FFL Taniela—Ko e

tohi 'a Tanielá; 'Aho

Faka'osí, Ngaahi.

3a Mātiu 22:1–14;

Fakahā 19:9;

T&F 58:11.

b FFL Tangata Ta'ané.

4 Lotu ki he 'Eikí, ui ki hono huafa toputapú, fakahā 'a 'ene ngaahi ngāue fakaofó 'i he lototonga 'o e kakaí.

5 Ui ki he 'Eikí, koe'uhí ke 'alu atu 'a hono pule'angá 'i he funga 'o e māmaní, koe'uhí ke tali ia 'e hono kakaí pea mateuteu ki he ngaahi 'aho 'e hoko maí, 'a ia 'e "hā'ele hifo ai 'a e Foha 'o e Tangatá 'i he langí, kuo ^bkofu ia 'aki 'a e ngingila 'o hono 'nāunaú, ke fetaulaki mo e ^dpule'anga

'o e 'Otuá 'a ia kuo fokotu'u 'i he māmaní.

6 Ko ia, taumaiā ke 'alu atu 'a e ^apule'anga 'o e 'Otuá, koe'uhí ke hoko mai 'a e ^bpule'anga 'o e langí, koe'uhí ke fakaongoongolelei 'i 'a ho'ou 'afió, 'e 'Otuá, 'i he langí 'o hangē ko ia 'i he māmaní, koe'uhí ke ikuna 'i 'a ho ngaahi filí; he 'oku "o'ou 'a e lāngilangí, mo e mālohí mo e nāunaú, 'o ta'engata pea ta'engata. 'Ēmeni.

VAHE 66

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i 'Oleinisi, 'i 'Ohaio, 'i he 'aho 25 'Okatopa 1831 (History of the Church, 1:219–221). Ko e 'uluaki 'aho 'eni 'o ha konifelenisi mahu'inga. Na'e tohi 'e he Palōfitá 'i ha talamu'aki ki he fakahā ko 'eni 'o pehē, "Na'e tupu mei ha kole 'a Uiliami E. Makalelini, 'a 'eku fehu 'i ki he 'Eikí, pea u ma'u ai 'a e fakahā ko 'eni." (History of the Church, 1:220).

1–4, *Ko e fuakava ta'engatá 'a e kakato 'o e ongoongolelei; 5–8, Kuo pau ke malanga, fakamo'oni, mo alea 'a e kaumātu'á mo e kakaí; 9–13, 'Oku hanga 'e he ngāue fakafaifekau faivelengá 'o fakapapa-u 'i hono ma'u ha tofi'a 'o e mo'ui ta'engatá.*

VAKAI, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí ki he 'eku tamaio-eiki ko Uiliami E. Makalelini—'Okú ke monū'ia, ko e me'a 'i ho'ou tafoki mei ho'ou ngaahi fai angahalá, mo tali 'eku ngaahi mo'oni, 'oku folofola 'e he 'Eiki,

ko ho Huhu'í, ko e Fakamo'ui 'o e māmaní, 'io 'o e kakai kotoa pē 'oku "tui ki hoku hingoá.

2 Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'okú ke monū'ia koe'uhi ko ho'ou tali 'eku "fuakava ta'engatá, 'io 'a hono kakato 'o 'eku ongoongolelei, 'a ia kuo 'oatu ki he fānau 'a e tangatá, koe'uhí ke nau ma'u 'a e ^bmo'ui pea ngaohi ke nau kau 'i hono ma'u 'o e ngaahi nāunau 'a ia 'e fakahā mai 'i he ngaahi 'aho faka'osi, 'o hangē ko ia na'e tohi 'e he kau palōfita mo e kau 'aposetolo 'i he ngaahi 'aho 'i mu'á.

5a Mātiu 24:30.

b Same 93:1.

c FFL Nāunaú.

d Taniela 2:44.

6a FFL Pule'anga 'o e 'Otuá pe Pule'anga

'o e Langí.

b Fakahā 11:15.

c 1 Fkmtl. 29:11;

Mātiu 6:13.

66 1a Sione 1:12.

FFL Tuí.

2a FFL Fuakava Fo'ou

mo Ta'engatá.

b Sione 10:10;

3 Nifai 5:13.

3 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Uiliamí, 'okú ke ma'a, kae 'ikai 'i he me'a kotoa pē; ko ia, ke ke fakatomala mei he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke lelei 'i hoku 'aó, 'oku folofola 'e he 'Eikí, he 'e "fakahā ia 'e he 'Eikí kiate koe.

4 Pea ko 'eni, ko e mo'oni, ko au, ko e 'Eikí, te u fakahā kiate koe 'a e me'a 'oku ou loto ki ai 'o kau kiate koé, pe ko hoku loto 'o kau kiate koé.

5 Vakai, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, ko hoku lotó ke ke "malanga'aki 'eku ongoongo-lelei mei he fonua ki he fonua, pea mei he kolo ki he kolo, 'io, 'i he ngaahi potu fonua takatakai ko ia 'a ia kuo te'eki ke fakahā ia 'i ai.

6 'Oua 'e tatali 'i he potú ni 'i ha ngaahi 'aho lahi; 'oua na'a ke 'alu hake ki he fonua ko Saioné 'i he taimí ni; ka 'o kapau te ke lava ke 'oatu, pea 'oatu ia; ka 'ikai, pea 'oua na'a ke tokanga ki ho'o koloá.

7 "Alu ki he ngaahi fonua 'i he feitu'u hahaké, ^bfakamo'oni 'i he potu kotoa pē, ki he kakai kotoa pē pea 'i honau ngaahi fale lotú, 'o fealēlea'aki mo e kakai.

8 Tuku ke 'alu mo koe 'a 'eku tamaio'eiki ko Samuela H.

Sāmitá, pea 'oua na'a li'aki ia, pea fai kiate ia 'a ho'o ngaahi akonakí; pea ko ia ia 'oku faivelengá, 'e ngaohi ia ke "mālohi 'i he feitu'u kotoa pē; pea ko au, ko e 'Eikí, te u 'alu mo koe.

9 Hilifaki ho "nimá ki he kakai mahakí, pea te nau ^bmo'ui. 'Oua 'e foki mai kae 'oua ko au, ko e 'Eikí, te u fekau'i koe. Fa'a kā-taki 'i he faingata'á. 'Kole, pea te ke ma'u; tukituki, pea 'e to'o kiate koe.

10 'Oua 'e feinga ke ha'isia ki ha me'a. Li'aki 'a e ta'e-mā'oni- 'oni kotoa pē. 'Oua 'e "tono—'a ia ko ha 'ahi'ahi kuó ke faingata'a'ia ai.

11 "Tauhi 'a e ngaahi leá ni, he 'oku mo'oni mo totonu ia; pea ke ke tauhi faivelenga 'a ho la-kangá, pea teketeke'i fakataha 'a e kakai tokolahi ki ^bSaione 'aki 'a e ngaahi 'hiva 'o e fiefia ta'engata 'i honau 'ulú.

12 "Fai atu 'i he ngaahi me'a ni ke a'u ki he ngata'angá, pea te ke ma'u ha ^bkalauni 'o e mo'ui ta'engata 'i he nima to'omata'u 'o 'eku Tamaí, 'a ia 'oku fonu 'i he 'alo'ofa mo e mo'oni.

13 Ko e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí ko ho "Otuá, ko ho Huhu'í, 'io ko Sísū Kalaisí. 'Ēmeni.

3a Sēkope 4:7;

'Eta 12:27.

5a Ma'ake 16:15.

7a T&F 75:6.

b FFL Fakamo'oni.

8a T&F 52:17; 133:58.

9a FFL Faingāue ki he

Mahakí; Nímá,

Hilifaki 'o e.

b Mātiu 9:18.

FFL Fakamo'ui

Mahakí, Ngaahi.

c Sēmisi 1:5.

10a FFL Tonó.

11a T&F 35:24.

b T&F 11:6.

c 'Īsaia 35:10; T&F 45:71.

FFL Hivá.

12a 2 Tim. 3:14–15;

2 Nifai 31:20.

b 'Īsaia 62:3;

Mātiu 25:21;

1 Pita 5:4.

13a FFL 'Otuá—'Otua ko

e 'Aló.

VAHE 67

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā, 'i Hailame, 'i 'Ohaiō, 'i Nōvema 1831 (History of the Church, 1:224–225). Na'e hoko 'eni 'i he taimi na'e fai ai ha konifelenisi makehe, pea mo hono fakakaukau 'i mo e ngāue ki hono pulusi 'o e ngaahi fakahā kuo 'osi ma'u mei he 'Eikí 'o fakafou mai 'i he Palōfitā (vakai ki he 'ulu 'i fakamatala ki he vahe 1). Na'e tu'utu'uni ai ke 'alu 'a 'Ōliva Kautele mo Sione Uitemā 'o 'ave 'a e ngaahi tohi hikinima 'o e ngaahi fakahaā ki Tau'atāina, 'a ia 'e hanga ai 'e U. W. Felipisi 'o pulusi ia 'o hoko ko e Book of Commandments (Tohi 'o e Ngaahi Fekau). Na'e fai 'e ha tokolahi 'o e kau takí ha fakamo'oni molumalu 'oku mo'oni 'aupito 'a e ngaahi fakahā ko ia na'e lolotonga fakatahataha 'i ke pulusí, 'o fakatatau ki hono fakamo'oni 'i mai kiate kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a ia kuo lilingi hifo kiate kinautolú. 'Oku tohi 'e he Palōfitā 'o pehē na'e hili hono ma'u 'o e fakahā 'oku ui ko e Vahe 1, na'e 'i ai ha ngaahi fakamatala fakaanga 'o kau ki he ngaahi lea na'e ngāue 'aki 'i he ngaahi fakahaā. Na'e tupu ai hono fai mai 'o e fakahā ko 'eni.

1–3, 'Oku 'afio mai 'a e 'Eikí ki he ngaahi lotú pea 'okú ne malu 'i 'ene kaumātu'á; 4–9, 'Okú ne fai ha poletaki ki he tokotaha poto tahá ke ne hanga 'o hiki ha me'a ke tatau mo e sí'isi' i taha 'i he'ene ngaahi fakahaā; 10–14, 'E fakaake hake 'a e kaumātu'á faivelengá 'e he Laumālie pea te nau mamata ki he fofonga 'o e 'Otuá.

VAKAI pea fanongo mai, 'a kimoutolu 'a e "kaumātu'á 'o hoku siasí, 'a ia kuo mou kā-toa fakataha maí, 'a ia kuó u fanongo ki ho'omou ngaahi lotú, pea 'oku ou 'ilo' i 'a homou lotó, pea kuo a'u hake ki hoku 'aó 'a ho'omou ngaahi holí.

2 Vakai pea 'ilo ange, 'oku siofia 'a kimoutolu 'e hoku ongo "matá, pea 'oku 'i hoku ongo nimá 'a e ngaahi langí mo e mā-

maní, pea 'oku 'a'aku 'a e ngaahi koloa 'o e ta'engatá ke foaki atu.

3 Na'a mou feinga ke tui te mou ma'u 'a e tāpuaki 'a ia na'e fie foaki atu kiate kimoutolú; kae vakai, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu na'e 'i ai 'a e ngaahi "manavahē 'i homou lotó, pea ko e mo'oni ko hono 'uhinga 'eni na'e 'ikai te mou ma'u aí.

4 Pea ko 'eni ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou foaki kiate kimoutolu ha "fakamo'oni ki hono mo'oni 'o e ngaahi fekau ni 'a ia 'oku tu'u 'i homou 'aó.

5 Kuo siofia 'e homou matá 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Sí'í, pea kuo mou maheni mo 'ene "leá, pea kuo mou 'ilo hono ngaahi melé; pea kuo mou fekumi 'i homou lotó 'a e 'ilo ke mou lava 'o fa'u lea 'o

lelei ange 'i he'ene leá; 'oku mou 'ilo 'eni foki.

6 Ko 'eni, mou fekumi 'i he Tohi 'o e Ngaahi Fekau 'a e fekau sí'i taha 'oku 'i aí, pea fili ia 'a ia 'oku "poto taha 'iate kimoutolú;

7 Pe, kapau 'oku 'i ai ha taha 'iate kimoutolu te ne lava 'o fa'u ha me'a ke tatau mo ia, te mou tonuhia leva 'i he lea 'o pehē 'oku 'ikai te mou 'ilo'i pe 'oku mo'oni ia;

8 Ka 'o kapau 'oku 'ikai te mou lava ke fa'u ha me'a 'oku tatau mo ia, 'oku fakahalaia'i 'a kimoutolu 'o kapau 'oku 'ikai te mou "fakamo'oni'i 'oku mo'oni ia.

9 He 'oku mou 'ilo 'oku 'ikai ke 'i ai ha ta'e-mā'oni'oni 'i ai, pea ko e me'a 'oku "mā'oni'oni 'oku 'alu hifo ia mei 'olunga, mei he Tamai 'o e ngaahi ^bmāmá.

10 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu ko homou faingamālie, pea 'oku ou fai 'a e tala'ofa kiate kimoutolu kuo fakanofa ki he ngāue ní 'o pehē, kapau te mou fakama'a 'a kimoutolu mei he ngaahi "meheká mo e ngaahi

^bmanavaheé, pea 'fakavaivai'i 'a kimoutolu 'i hoku 'aó, he 'oku 'ikai ke mou loto-fakatōkilalo fe'unga, 'e mavaeua 'a e "veilí, pea te mou "mamata kiate au 'o 'ilo 'oku ou mo'ui — 'o 'ikai 'i he 'atamai fakakakanó pe fakamāmani, kae 'i he 'atamai fakalau-mālie.

11 He kuo 'ikai ke mamata ha "tangata ki he 'Otuá 'i ha taimi 'i he kakanó, tuku kehe pē 'i he fakaake'i ia 'e he Laumālie 'o e 'Otuá.

12 Pea 'oku 'ikai lava foki 'e ha tangata "fakakakano ke kātaki'i 'a e 'ao 'o e 'Otuá, pea 'ikai foki 'i he 'atamai fakaekakanó.

13 'Oku 'ikai te mou lava 'o kātaki'i 'a e nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'i he taimi ni, pe ko e tauhi mai 'a e kau "āngeló; ko ia, fai atu ai pē 'i he "fa'a kātaki kae 'oua ke ^bfakahaohaoa'i 'a kimoutolu.

14 'Oua 'e tuku ke tafoki 'a homou 'atamai; pea 'o ka mou ka "fe'unga, 'i hoku taimi pē 'o'okú, te mou mamata pea 'ilo'i 'a e me'a na'e foaki kiate kimoutolu 'i he nima 'o 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Sí'i. 'Ēmeni.

VAHE 68

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Hailame, 'i 'Ohaiō, 'i Nōvema 1831, 'i ha kole 'a 'Oasoni Haiti, Luke S. Sionisoni, Laimani E. Sionisoni, mo Uiliani E. Makalelini. (History of the Church, 1:227–229). Neongo na'e fai mai 'a e fakahā ko 'ení ko e tali ki ha kole ke fakahā mai 'a e

6a 2 Nifai 9:28–29, 42.	d FFL Puipuí.	FFL Tangata
8a FFL Fakamo'oni.	e T&F 88:68; 93:1; 97:16.	Fakakakanó.
9a Molonai 7:15–18.	11a LSS, 'Eke. 33:20, 23;	13a Loma 2:7.
b Sēmisi 1:17;	Sione 1:18; 6:46;	FFL Fa'a Kātaki.
T&F 50:24; 84:45; 88:49.	LSS, 1 Sione 4:12;	b Mātiu 5:48;
10a FFL Meheká.	T&F 84:19–22;	3 Nifai 12:48.
b FFL Manavahē.	Mōsese 1:11, 14.	14a FFL Fe'unga mo Tāú.
c FFL Loto-fakatōkilalo.	12a Mōsaia 3:19.	

finangalo 'o e 'Eikí 'o kau ki he kaumātu'a kuo lau ki aí, ka 'oku kau hono kongā lahi ki he Siasí kotoa.

1–5, 'Oku hoko ko e folofola 'a e ngaahi lea 'a e kaumātu'á 'i hono ue'i 'a kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni; 6–12, Kuo pau ke malanga 'aki 'e he kaumātu'á 'a e ongoongolelei, pea 'e muimui 'a e ngaahi faka'ilonga 'i he kakai tui mo'oni; 13–24, 'Oku lava ke hoko 'a e 'uluaki fānau 'i he ngaahi foha 'o 'Ēloné ko e Pīsope Pule ('a ia, ko 'ene ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakapalesitení 'i he'ene hoko ko ha pīsope) 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Kau Palesiteni 'Uluaki; 25–28, 'Oku fekau ki he ngaahi mātu'á ke nau ako'i 'a e ongoongolelei ki he'enu fānau; 29–35, Kuo pau ke tauhi 'e he Kāingalotú 'a e Sāpaté, pea ngāue faivelenga, mo lotu.

NA'E ui 'a 'eku tamaio'eiki ko 'Oasoni Haití 'i hono fakanofó ke malanga 'aki 'a e ongoongolelei ta'engatá, 'i he "Laumālie 'o e 'Otua mo'uí, mei he kakai ki he kakai, pea mei he fonua ki he fonua, 'i he ngaahi ha'ofanga 'o e kau fai angahalá, 'i honau ngaahi fale lotú, 'o fealēlea'aki mo kinautolu mo fakamatala'i 'a e ngaahi folofolá kotoa pē kiate kinautolu.

2 Pea vakai, pea 'iloange, ko e sīpinga 'eni kiate kinautolu kotoa pē na'e fakanofó ki he lakanga fakataula'eikí ni, 'a ia kuo tu'utu'uni kiate kinau-

tolu 'a honau tufakangá ke nau 'alu atu—

3 Pea ko e sīpingá 'eni kiate kinautolu, ke nau "lea 'o fakatatau ki hono ue'i 'a kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni.

4 Pea 'ilonga ha me'a te nau lea 'aki 'i hono ue'i 'a kinautolu 'e he "Laumālie Mā'oni'oni 'e hoko ia ko e folofola, 'e hoko ia ko e finangalo 'o e 'Eikí, 'e hoko ia ko e fakakaukau 'a e 'Eikí, 'e hoko ia ko e folofola 'a e 'Eikí, 'e hoko ia ko e le'o 'o e 'Eikí, pea mo e ^bmālohi 'o e 'Otuá ki he fakamo'uí.

5 Vakai, ko e tala'ofa 'eni 'a e 'Eikí kiate kimoutolu, 'a kimoutolu 'a 'eku kau tamaio'eikí.

6 Ko ia, ke mou fiefia, pea 'oua 'e "manavahē, he ko au ko e 'Eikí 'oku ou 'iate kimoutolu, pea te u tu'u 'i homou tafa'akí; pea te mou fakamo'oni'i au, 'io ko Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo au 'o e 'Otua mo'uí, na'á ku 'i ai, 'oku ou 'i ai, pea te u ha'u.

7 Ko e folofola 'eni 'a e 'Eikí kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko "Oasoni Haití, kae 'uma'ā foki 'eku tamaio'eiki ko Luke Sionisoní, pea ki he'eku tamaio'eiki ko Laimani Sionisoní, pea ki he'eku tamaio'eiki ko Uiliami E. Makaleliní, pea ki he kaumātu'a tui faivelenga kotoa pē 'o hoku siasí—

8 Mou "alu atu ki he māmaní

68 1a FFL Laumālie Mā'oni'oni.
3a 2 Pita 1:21;
T&F 18:32; 42:16; 100:5.

4a FFL Fakahā;
Laumālie Mā'oni'oni.
b Loma 1:16.
6a 'Īsaia 41:10.

7a FFL Haiti, 'Oasoni.
8a T&F 1:2; 63:37.

kotoa pē, ^bmalanga ‘aki ‘a e ongoongolelei ki he ^ckakai fulipē, pea ngāue ‘i he ^dmafai kuó u foaki atu kiate kimoutolú, ‘o fai ^epapitaiso ‘i he huafa ‘o e Tamaí, pea mo e ‘Aló, pea mo e Laumālie Mā‘oní‘oní.

9 Pea ko ia ‘ia ‘e tui mo papitaisó ‘e ^bfakamo‘uí ia, pea ko ia ia ‘e ‘ikai tuí ‘e ‘mala’ía.

10 Pea ko ia ia ‘e tuí ‘e tāpuakí‘i ia ‘aki ‘a e ngaahi “faka’ílonga ‘e hoko mai, ‘io ‘o hangē pē ko e me‘a kuo tohí.

11 Pea ‘e tuku kiate kimoutolu ke ‘ilo‘i ‘a e ngaahi “faka’ílonga ‘o e ngaahi kuongá, mo e ngaahi faka’ílonga ‘o e hā‘ele mai ‘a e Foha ‘o e Tangatá;

12 Pea ko kinautolu kotoa pē ‘e fakamo‘oní‘i ki ai ‘e he Tamaí, ‘e tuku kiate kimoutolu ‘a e mālohi ke “fakama‘u ‘a kinautolu ki he mo‘ui ta‘engatá. ‘Ēmeni.

13 Pea ko ‘eni, ko e me‘a ki hono toe ‘o e ngaahi me‘a kehe mei he ngaahi fuakavá mo e ngaahi fekaú, ko ‘eni ia—

14 ‘Oku kei toe ‘amui, pea ‘i he taimi ‘oku finangalo ki ai ‘a e ‘Eikí, ‘e vahe‘i ha kau “písope kehe ki he siasí, ke ngāue ‘o tatau foki mo e ‘uluakí;

15 Ko ia ko e kau “taula‘eiki lahi ‘a kinautolu ‘a ia ‘oku fe-

‘unga, pea ‘e fili ‘a kinautolu ‘e he Kau ^bPalesiteni ‘Uluakí ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí, tuku kehe pē ‘o kapau ko e kau hako totonu ‘a kinautolu ‘o ‘Ēlone.

16 Pea kapau ko e hako totonu ‘a kinautolu ‘o “Ēlone, ‘oku ‘i ai ‘enau totonu fakalao ki he lakanga fakapísopé, ‘o kapau ko e ‘uluakí fānau ‘a kinautolu ‘i he ngaahi foha ‘o ‘Ēlone;

17 He ‘oku ma‘u ‘e he ‘uluakí fānau ‘a e totonu ki he lakanga fakapalesiteni ki he lakanga fakataula‘eikí ni, pea mo e ngaahi “kí pe ko e mafai ‘o iá.

18 ‘Oku ‘ikai ma‘u ‘e ha tangata ha totonu fakalao ki he lakangá ni, ke ma‘u ‘a e ngaahi kí ‘o e lakanga fakataula‘eikí ni, tuku kehe pē ‘o kapau ko e hako “totonu pea ko e ‘uluakí fānau ia ‘a ‘Ēloné.

19 Ka ko e me‘a ‘i he ma‘u ‘e ha “taula‘eiki lahi ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí ‘a e mafai ke ngāue ‘i he ngaahi lakanga si‘i hifo kotoa pē, ko ia ‘okú ne lava ai ‘o ngāue ‘i he lakanga ‘o e ^bpísopé ‘o ka ‘oku ‘ikai ‘ilo‘i ha hako totonu ‘o ‘Ēlone, ‘o kapau ‘e ui ia mo vahe‘i mo fakanofa ki he mālohí ni, ‘i he nima ‘o e Kau Palesiteni

<p>8b FFL Malangá; Ngāue Fakafaifekaú. c Ma‘ake 16:15. d FFL Mafai. e FFL Papitaisó. 9a Ma‘ake 16:16; T&F 20:25. b FFL Fakamo‘uí. c FFL Mala‘ía. 10a FFL Faka’ílongá. 11a FFL Faka’ílonga ‘o e</p>	<p>Ngaahi Kuongá, Ngaahi. 12a T&F 1:8; 132:49. FFL Fakama‘ú. 14a FFL Písopé. 15a T&F 72:1. b FFL Palesiteni ‘Uluakí, Kau. c FFL ‘Ēlone, Tokoua ‘o Mōsesé. 16a T&F 107:15–17.</p>	<p>FFL Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné. 17a FFL Kí ‘o e Lakanga Fakataula‘eikí, Ngaahi. 18a ‘Eke. 40:12–15; T&F 84:18; 107:13–16, 70–76. 19a FFL Taula‘eiki Lahí. b FFL Písopé.</p>
--	--	--

‘Uluaki ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētēkí.

20 Pea kuo pau ke fakapapau‘i foki ‘e he Kau Palesitení ni, ‘a e hako totonu ‘o ‘Ēloné, pea ‘ilo‘i ‘okú ne fe‘unga, pea “pani mo ^bfakanofó ia ‘i he nima ‘o e Kau Palesitení ni, ka ‘ikai pea ‘oku ‘ikai fakamafai‘i fakalao ‘a kinautolu ke ngāue ‘i honau lakanga fakataula‘eikí.

21 Ka ‘e ngofua ke nau ‘eke‘i honau paní, ‘i he funga ‘o e tu‘utu‘uni ‘o kau ki he‘enau totonu ki he lakanga fakataula‘eikí ‘i he‘ene hokohoko mei he tamai ki he fohá, ‘o kapau te nau lava ‘i ha taimi ke fakapapau‘i honau hokohokó, pe fakapapau‘i ia ‘i ha fakahā mei he ‘Eikí ‘i he nima ‘o e Kau Palesiteni kuo lau ki ai ‘i ‘olungá.

22 Pea ko e tahá, ‘e ‘ikai fakamāu‘i ha pīsope pe taula‘eiki lahi ‘e vahe‘i ki he ngāué ni pe fakahalaia‘i ia ‘i ha hia ‘e taha, tuku kehe pē ‘o kapau ‘e fai ia ‘i he ‘ao ‘o e Kau ^aPalesiteni ‘Uluaki ‘o e siasí;

23 Pea kapau ‘e ‘ilo‘i ‘okú ne halaia ‘i he ‘ao ‘o e Kau Palesiteni ko ‘ení, ‘aki ‘a e fakamo‘oni ‘oku ‘ikai lava ke faka‘ikai‘i, ‘e fakahalaia‘i ia;

24 Pea kapau te ne fakatomala, ‘e ^afakamolemole‘i ia, ‘o fakatatau ki he ngaahi fuakava mo e ngaahi fekau ‘o e siasí.

25 Pea ko e tahá, kapau ‘oku ma‘u ha fānau ‘e ha ongo ^amātu‘a ‘i Saione pe ‘i ha taha ‘o hono ngaahi ^bsiteiki ‘a ia kuo fokotu‘ú, ‘a ia ‘oku ‘ikai te nau ‘ako‘i ‘a kinautolu ke nau ‘ilo‘i ‘a e tokāteLINE ‘o e fakatomalá, tui kia Kalaisi ko e ‘Alo ‘o e ‘Otu mo‘uí, pea mo e papitaisó mo e foaki ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní ‘i he hilifaki ‘o e nimá, ‘i he taimi ‘oku nau ta‘u ^avalu aí, ‘e ‘i he ‘ulu ‘o e mātu‘á ‘a e ‘angahalá.

26 He ‘e hoko ‘eni ko e fono ki he kakai ‘oku nofo ‘i ^aSaioné, pe ‘i ha taha ‘o hono ngaahi siteiki ‘a ia kuo fokotu‘ú.

27 Pea ‘e ^apapitaiso ‘a ‘enau fānau ki he ^bfakamolemole ‘o ‘enau ngaahi angahalá ‘i he taimi ‘oku nau ta‘u ‘valu aí, pea ma‘u ‘a e hilifaki ‘o e nimá.

28 Pea ke nau ako‘i foki ‘enau fānau ke ^alotu, pea ke ‘a‘eva ‘i he angatonu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí.

29 Pea mo e kakai ‘o Saioné ke nau tokanga foki ki he ‘aho ^aSāpaté ke tauhi ia ke toputapu.

30 Pea mo e kakai ‘oku nofo ‘i Saioné ke nau manatu‘i foki ‘a ‘enau ngaahi ngāué, ‘o kapau kuo fili ‘a kinautolu ke ngāue, ke nau fai ia ‘i he faivelenga kakato; koe‘uhí he ko e nofo noá ‘e manatu‘i ia ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí.

31 Ko ‘eni, ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku ‘ikai te u loko lelei‘ia ‘i he kakai ‘oku nofo ‘i Saioné, he ‘oku

20a FFL Tākaí.

^b FFL Fakanofó.

22a FFL Palesiteni
‘Uluakí, Kau.

24a FFL Fakamolemole,
Fakamolemole‘i.

25a FFL Fāmílí—Ngaahi
Fatongia ‘o e Mātu‘á.

^b FFL Siteikí.

^c FFL Ako‘í.

^d T&F 18:42; 20:71.

^e Sēkope 1:19;
T&F 29:46–48.

26a FFL Saioné.

27a FFL Papitaisó.

^b FFL Fakamolemole‘i

‘o e Ngaahi Angahalá.

^c FFL Ala ‘Eke‘i mei ha
Taha ‘a ‘Ene Ngaahi
Ngāué.

28a FFL Lotú.

29a T&F 59:9–12.

FFL ‘Aho Sāpaté.

‘i ai ‘a e kau “nofo noa ‘iate kinautolu; pea ‘oku tupu hake foki ‘a ‘enau fānaú ‘i he ^bfai angahala; ‘oku ‘ikai foki te nau ‘fekumi fakamātoato ki he ngaahi koloa ‘o e ta’engatá, ka ‘oku fonu ‘a honau matá ‘i he mānumanu.

32 ‘Oku ‘ikai totonu ke ‘i ai ‘a e ngaahi me’á ni, pea ‘oku totonu ke li’aki ia meiate kinautolu; ko ia, tuku ke ‘ave ‘e he’eku tamaio’eiki ko ‘Ōliva Kautelé ‘a e ngaahi leá ni ki he fonua ko Saioné.

33 Pea ‘oku ou fai ‘a e fekau kiate kinautolu — ko ia ia ‘oku ‘ikai te ne fai ‘ene ngaahi ^alotú ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí ‘i hono taimi totonú, tuku ke ^bmanatu ‘i ia ‘i he ‘ao ‘o e fakamaau ‘o hoku kakaí.

34 ‘Oku mo’oni mo totonu ‘a e ngaahi ^aleá ni; ko ia, ‘oua ‘e maumau ‘i ia, pe ^bto’o ha me’a mei ai.

35 Vakai, ko au ko e ^a‘Ālifá mo e ‘Ōmeká, pea ‘oku ou ^bha’u vave. ‘Ēmeni.

VAHE 69

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Hailame, ‘i ‘Ohaiō, ‘i Nōvema 1831 (History of the Church, 1:234–235). Na’e ‘osi tali ‘i ha konifelenisi makehe ‘i he ‘aho 1 ‘o Nōvemá ‘a hono fakamā’opo’opo fakataha ‘i ‘o e ngaahi fakahā na’e teuteu ke pulusí. ‘I he ‘aho 3 ‘o Nōvemá, na’e tānaki mai ‘a e fakahā ‘oku hā atu hení ‘o hoko ko e vahe 133 pea na’e ui ia ko e Fakalahí. Na’e tu’utu’uni ‘e he konifelenisí ke fili ‘a ‘Ōliva Kautele ke ne ‘ave ‘a e tohi fakamatala hikinima ‘o e ngaahi fakahā mo e ngaahi fekau kuo fakatahataha ‘i ki Tau’atāina, Mīsuli, ke paaki. Na’e tu’utu’uni foki ke ne ‘ave mo ia ‘a e ngaahi pa’anga ‘a ia kuo foaki mai ki hono langa hake ‘o e Siasí ‘i Mīsuli. Na’e ‘aonga ke ‘i ai hano kaungā-fononga he ko e hala te ne fou aí ko e hala ia na’e fou atu ‘i he feitu’u na’e ‘ikai tokolahi hono nofo ‘i ki he ngata’anga ‘o e fonuá.

1–2, ‘Oku fekau ke fononga ‘a Sione Uitemā mo ‘Ōliva Kautele ki Mīsuli; 3–8, ‘Oku fekau ke ne malanga foki mo tānaki, mo lekooti, mo hiki ‘a e ngaahi fakamatala fakahisitōlia.

TOKANGA mai kiate au, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí ko homou ‘Otuá, koe’uhi ko e lelei ‘a ‘eku

tamaio’eiki ko ^a‘Ōliva Kautelé. ‘Oku ‘ikai ngali mo e poto ‘iate aú ke tuku kiate ia ‘a e ngaahi fekau mo e ngaahi pa’anga ‘a ia te ne ‘ave ki he fonua ko Saioné, tuku kehe pē ‘o kapau te ne ‘alu mo ha taha ‘e angatonu mo falala’angá.

2 Ko ia, ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku ou loto ke ‘alu ‘a ‘eku tamaio-

31a FFL Fakapikopikó.
b FFL Fai Angahalá.
c T&F 6:7.
33a FFL Lotú.

b FFL Fakamāú; Valoki, Valoki’í.
34a Fakahā 22:6.
b T&F 20:35; 93:24–25.

35a FFL ‘Ālifá mo e ‘Ōmeká.
b T&F 1:12.
69 1a FFL Kautele, ‘Ōliva.

‘eiki ko “Sione Uitemaá mo ‘eku tamaio‘eiki ko ‘Ōliva Kautelé;

3 Pea ke ne fai atu foki ‘i he fai tohi mo hiki ha “hisitōlia ‘o e ngaahi me‘a mahu‘inga kotoa pē ‘a ia te ne mamata ki ai mo ‘ilo‘i ‘o kau ki hoku siasí;

4 Pea ke ne ma‘u foki ‘a e “akonaki mo e tokoni mei he‘eku tamaio‘eiki ko ‘Ōliva Kautelé mo ha ní‘ihi kehe.

5 Pea ko e tahá foki, e ‘oatu ‘e he‘eku kau tamaio‘eiki ‘oku fononga holo ‘i he māmani ‘a e ngaahi fakamatala ki honau ngaahi “lakangá tauhí ki he fonua ko Saioné;

6 He ‘e hoko ‘a e fonua ko Saioné ko e nofo‘anga pea ko e potu

ke tali ai mo fai ai ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa pē.

7 Ka neongo iá, tuku ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Sione Uitemaá ke fononga tu‘o lahi mei he feitu‘u ki he feitu‘u, pea mei he potu siasí ki he potu siasí, koe‘uhí ke faingofua ange ‘ene ma‘u ‘a e ‘ilo—

8 ‘O malanga mo fakamatala, mo fai tohi, mo hiki, mo fili, pea ma‘u ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘e ‘aonga ki he siasí, pea ki he ngaahi to‘u tangata tupu hake ‘a ia ‘e tupu hake ‘i he fonua ko “Saioné, ke ma‘u ia mei he to‘u tangata ki he to‘u tangata, ‘o ta‘engata pea ta‘engata. ‘Ēmeni.

VAHE 70

Ko e fakahā na‘e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Ketilani, ‘i ‘Ohaiō, ‘i he ‘aho 12 Nōvema 1831 (History of the Church, 1:235–237). ‘Oku fakamatala ‘a e hisitōlia na‘e hiki ‘e he Palōfitá, na‘e ‘i ai ha ngaahi konifelenisi makehe ‘e fā na‘e fai mei he ‘aho 1 ki he 12 ‘o Nōvemá. ‘I he fakataha‘anga fakamuimui ‘o e ngaahi konifelenisi ko ‘ení, na‘e alea‘i ai hono mahu‘inga lahi ‘o e Book of Commandments (Tohi ‘o e Ngaahi Fekau), ‘a ia na‘e toki ui ki mui ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá; pea na‘e lau ki ai ‘a e Palōfitá ‘o pehē ko e “makatu‘unga ia ‘o e Siasí ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osi ko ‘ení, pea ko e me‘a ‘aonga ia ki he māmani, ‘a ia ‘oku fakahā ai kuo toe ‘omi ki he tangatá ‘a e ngaahi kī ‘o e ngaahi me‘a lilo ‘o e pule‘anga ‘o hotau Fakamo‘uí” (History of the Church, 1:235).

1–5, ‘Oku fili ‘a e kau tauhi ke nau pulusi ‘a e ngaahi fakahaá; 6–13, Ko kinautolu ‘oku nau fai ‘a e ngaahi ngāue fakalaumālié ‘oku taau ke nau ma‘u ha totongi ki he‘enua ngāuē; 14–18, ‘Oku totonu ke tu‘unga tatau ‘a e Kāingalotú ‘i he ngaahi me‘a fakatu‘asinó.

VAKAI pea fanongo mai, ‘a kimoutolu ‘a e kakai ‘o Saioné, pea mo kimoutolu kotoa ‘a e kakai ‘o hoku siasí ‘oku mou ‘i he mama‘ó, pea fanongo ki he folofola ‘a e ‘Eikí ‘a ia ‘oku ou ‘oatu ki he‘eku tamaio‘eiki ko Siosefa Sāmita,

ko e Si'í, kae 'uma'ā foki ki he'eku tamaio'eiki ko Māteni Hālisí, pea ki he'eku tamaio'eiki foki ko 'Ōliva Kautelé, kae 'uma'ā foki 'eku tamaio'eiki ko Sione Uitemaá, pea ki he'eku tamaio'eiki foki ko Sitenei Likitoní, kae 'uma'ā 'eku tamaio'eiki ko Uiliami W. Felipisí, 'i he funga 'o e fekau kiate kinautolu.

2 He 'oku ou fai kiate kinautolu 'a e fekau; ko ia, tokanga pea fanongo mai, he 'oku folofola peheni 'a e 'Eikí kiate kinautolu —

3 Ko au ko e 'Eikí, kuó u fili 'a kinautolu, mo fakanofu 'a kinautolu ko e kau "tauhi ki he ngaahi fakahā mo e ngaahi fekau 'a ia kuó u 'oatu kiate kinautolú, pea mo ia te u 'oatu 'amui kiate kinautolú;

4 Pea te u 'eke'i meiate kinautolu ha fakamatala ki he tufakangá ni 'i he 'aho 'o e fakamāú.

5 Ko ia, kuó u fili 'a kinautolu, pea ko 'enau ngāue 'eni 'i he siasi 'o e 'Otuá, ke tokanga'i ia pea mo e ngaahi me'a 'oku kau ki aí, 'io, 'a e ngaahi me'a 'aonga 'e tupu aí.

6 Ko ia, 'oku ou fai kiate kinautolu 'a e fekau, ke 'oua na'a nau foaki 'a e ngaahi me'a ni ki he siasí, pe ki he māmani;

7 Ka neongo iá, kapau te nau ma'u ha me'a lahi ange 'i he me'a 'oku fe'unga ki honau tauhí mo e me'a 'oku nau masiva aí, 'e foaki ia ki hoku "fale tuku'anga koloá;

8 Pea 'e fakatapui 'a e ngaahi me'a 'aonga 'e tupu aí ki he kakai 'o Saioné, pea ki honau ngaahi to'u tangatá, 'o kapau te nau hoko ko e kau "ea-hoko 'o fakatatau ki he ngaahi fono 'o e pule'angá.

9 Vakai, ko e me'a 'eni 'oku 'eke'i 'e he 'Eikí mei he tangata kotoa pē 'i hono "lakanga tauhi, 'o hangē pē ko au, ko e 'Eikí, kuó u tu'utu'uni pe te u tu'utu'uni 'amui ki ha tangata pē.

10 Pea vakai, 'oku 'ikai ke 'atā ha tokotaha mei he fono ko 'eni 'a ia 'okú ne kau ki he siasi 'o e 'Otua mo'uú;

11 'Io, na'a mo e pīsopé pe ko e "fakafofonga 'a ia 'okú ne tauhi 'a e fale tuku'anga koloa 'o e 'Eikí, pe ko ia kuo fili ki ha lakanga tauhi ki he ngaahi me'a fakaemāmani.

12 Ko ia ia kuo fili ke ne pule'i 'a e ngaahi me'a fakalaumālié, 'oku "taau ke ne ma'u 'ene totongí, 'o hangē foki ko kinautolu kuo fili ki ha lakanga tauhi ke pule 'i he ngaahi me'a fakaemāmani;

13 'Io, 'o hulu ange 'aupito, 'a ia ko e hulu 'oku fakalahi 'o liunga lahi ma'anautolu 'i he ngaahi fakahā 'a e Laumālié.

14 Ka neongo iá, ka ke mou tu'unga "tatau 'i ho'omou ngaahi me'a fakaemāmani, pea ke mou fai pehē ta'e 'i ai ha fakahōhōloto, he ka 'ikai, pea 'e ta'ofi 'a hono hulu 'o e ngaahi fakahā 'a e Laumālié.

15 Ko 'eni, 'oku ou fai 'a e

70 3a 1 Kol. 4:1;
T&F 72:20.
7a T&F 72:9–10.

8a T&F 38:20.
9a FFL Lakanga Tauhi.
11a T&F 57:6.

12a Luke 10:7.
14a T&F 49:20.
FFL Fakatapui.

“fekaú ni ki he’eku kau tamaio-
‘eikí ke ‘aonga kiate kinautolu
lolotonga ‘enau kei nofó, ki hano
fakahā mai ‘o ‘eku ngaahi tāpu-
akí ki honau ‘ulú, pea ki hano
totongi‘i ‘o ‘enau ^bfaivelengá pea
ki honau malu‘i;

16 Ki he me‘akai mo e “kofu; ki
ha tofi‘a; ki he ngaahi fale pea
ki he ngaahi konga fonua, ‘i ha
fa‘ahinga me‘a pē ‘e hoko, ‘a ia
ko au, ko e ‘Eikí, te u fokotu‘u

ai ‘a kinautolú, pea ‘i ha feitu‘u
pē ‘a ia ko au, ko e ‘Eikí, te u
fekau‘i atu ‘a kinautolu ki aí.

17 He kuo nau faitotonu ‘i he
ngaahi me‘a “lahi, pea kuo lelei
‘enau ngāue ‘o kapau ‘e ‘ikai te
nau fai angahala.

18 Vakai, ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku
ou “alo‘ofa pea te u tāpuaki‘i ‘a
kinautolu, pea te nau hū atu ki
he fiefia ‘o e ngaahi me‘á ni. ‘E
pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 71

Ko e fakahā na’e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá mo Sitenei Likitoni, ‘i Hailame, ‘i ‘Ohaiō, ‘i he ‘aho 1 Tīsemá 1831 (History of the Church, 1:238–239). Na’e toe hoko atu ‘a e liliu ‘e he Palōfitá ‘a e Tohi Tapú pea hoko ‘a Sitenei Likitoni ko ‘ene tangata tohi ‘o a‘u ki hono ma‘u mai ‘o e fakahā ko ‘eni, pea na’e ta‘ofi fakataimi ia ‘i he taimi ko ia koe‘uhí ke na lava ‘o fakahoko ‘a e ngaahi fakahinohino na’e fakahā mai hení. Na’e pau ke ‘alu atu ‘a e ongo tangatá ni ‘o malanga koe‘uhí ke na lava ‘o fakafiemālie‘i ‘a e ngaahi lototaaufehi‘a ki he Siasí ko e tupu mei hono pulusi ‘o ha ngaahi fakamatala ‘i he nusipepá ‘a ia na’e fai ‘e ‘Ēsela Puuti, ‘a ia na’e angatu‘u ki he Siasí.

1–4, ‘Oku fekau‘i atu ‘a Siosefa
Sāmita mo Sitenei Likitoni ke ma-
langa ‘aki ‘a e ongoongolelé; 5–11,
‘E veuveuki ‘a e ngaahi fili ‘o e Kā-
ingalotú.

VAKAI, ‘oku folofola peheni
‘e he ‘Eikí kiate kimoua ‘a
‘eku ongo tamaio‘eiki ko Siosefa
Sāmita, ko e Si‘í, mo “Sitenei
Likitoni, kuo hokosia mo‘oni ‘a e
taimí pea ‘oku totonu mo ‘aonga
kiate au ke mo fakaava homo
ngutú ‘i he ^bmalanga ‘aki ‘a ‘eku
ongoongolelé, ‘a e ngaahi me‘a
‘o e pule‘angá, pea fakamatala‘i
‘a hono ngaahi ‘me‘a lilo ‘o iá

mei he ngaahi folofolá, ‘o faka-
tatau ki he tufakanga ko ia ‘o e
Laumālie mo e mālohi ‘e foaki
kiate kimouá, ‘o fakatatau mo
hoku lotó.

2 Ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē
kiate kimoua, fanongonongo ki
māmani ‘i he ngaahi feitu‘u
takatakaí, pea ‘i he siasí foki, ‘i
ha vaha‘ataimi, ‘io kae ‘oua ke
fakahā kiate kimoua.

3 Ko e mo‘oni ko e ngāue ‘eni,
‘oku ou tuku kiate kimoua ‘i ha
vaha‘ataimi.

4 Ko ia, ke mo ngāue ‘i he’eku
ngoue vainé. Ui ki he kakai ‘o e
māmani, pea fakamo‘oni‘i, pea

15a Teut. 10:12–13.

^b FFL Faivelengá.

16a T&F 59:16–20.

17a Mātiu 25:21–23.

18a FFL ‘Alo‘ofá.

71 1a FFL Likitoni, Sitenei.

^b FFL Ngāue

Fakafaifekau.

^c T&F 42:61, 65.

teuteu ‘a e hala ki he ngaahi fekau mo e ngaahi fakahā ‘e hoko maí.

5 Ko ‘eni, vakai, ko e potó ‘eni; ko ia ia ‘e laú, tuku ke “mahino kiate ia pea ^btali ia foki;

6 He ko ia ia ‘okú ne talí ‘e foaki ‘o “lahi ange ‘aupito kiate ia, ‘io ‘a e mālohi.

7 Ko ia, “veuveuki homou ngaahi filí; ui kiate kinautolu ke mou ^bfetaulaki ‘i he ‘ao ‘o e kakaí, pea ‘iate kimoutolu pē foki; pea ‘e fakae‘a ‘a honau fakamā‘í ‘o fakatatau ki ho‘omo faivelengá.

8 Ko ia, tuku ke nau fakahā mai ‘a ‘enau ngaahi ‘uhinga mālohi ‘oku fakafepaki ki he ‘Eikí.

9 Ko e mo‘oni, ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí kiate kimoua— ‘oku ‘ikai ha “mahafu kuo ngaohi ke tau‘i ‘aki ‘a kimoua ‘e monū‘ia;

10 Pea kapau ‘e hiki hake ‘e ha tangata ‘a hono le‘ó ke fakafepaki kiate kimoua ‘e veuveuki ia ‘i hoku taimi totonu pē ‘o‘oku.

11 Ko ia, tauhi ‘eku ngaahi fekaú; ‘oku mo‘oni ia mo totonu. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 72

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 4 Tīsema 1831 (History of the Church, 1:239–241). Na'e fakataha ha kaumātu'a 'e ní'ihī mo e kāingalotu ke ako ki honau fatongia' pea ke toe fakamāma'i lahi ange 'i he ngaahi akonaki 'o e Siasí. Ko e vahe ko ení ko hano fakataha 'i ia 'o ha fakahā 'e ua 'a ia na'e ma'u 'i he 'aho tatau. 'Oku fakahā mai 'e he veesi 1 ki he 8 'a hono ui 'o Niueli K. Uitenī ke hoko ko ha pīsopé. Na'e ui leva mo fakanofu ia, hili iá pea na'e toki ma'u mai 'a e veesi 9 ki he 26, 'o 'omi ai ha ngaahi fakamatata kehe 'o kau ki he ngaahi fatongia 'o e pīsopé.

1–8, Kuo pau ke fai ‘e he kaumātu‘á ha fakamatata ‘o kau ki honau lakanga tauhí ki he pīsopé; 9–15, ‘Oku tauhi ‘e he pīsope ‘a e fale tuku‘anga koloá mo tokanga‘i ‘a e masivá mo e faingata‘a‘iá; 16–26, Kuo pau ke hanga ‘e he kau pīsopé ‘o fakapapau‘i ‘a e fe‘unga mo taau ‘a e kaumātu‘á.

tolu kuo kātoa fakataha maí, ‘a ia ko e kau “taula‘eiki lahi ‘o hoku siasí, ‘a ia kuo foaki ki ai ‘a e ^bpule‘angá mo e mālohi.

2 He ko e mo‘oni, ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí, ‘oku ‘aonga kiate au ke fili ha “pīsope kiate kimoutolu, pe meiate kimoutolu, ki he siasi ‘i he konga ko ‘eni ‘o e ngoue vaine ‘a e ‘Eikí.

3 Pea ko e mo‘oni kuo mou fai fakapotopoto ‘i he me‘á ni, he

TOKANGA, pea fanongo ki he le‘o ‘o e ‘Eikí, ‘a kimou-

5a FFL ‘Iló.
b ‘Alamā 12:9–11.
6a Mātiu 13:12.
7a Mōsese 7:13–17.

b T&F 63:37; 68:8–9.
9a ‘Īsaia 54:17.
72 1a T&F 68:14–19.
b FFL Pule‘anga ‘o e

‘Otuá pe Pule‘anga ‘o e Langí.
2a FFL Pīsopé.

‘oku ‘eke’i ia ‘e he ‘Eikí, mei he nima ‘o e “tauhi kotoa pē, ke ne ^bfakamatala ki hono ‘lakanga tauhí, ‘i he mo‘uí ni pea ‘i he ta‘engatá foki.

4 He ko ia ia ‘oku faivelenga mo “anga-fakapotopoto ‘i he mo‘uí ‘oku lau ia ‘okú ne fe‘unga ke ma‘u ‘a e ngaahi ^bnofo‘anga kuo teuteu mo‘ona ‘e he‘eku Tamaí.

5 Ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘e fai ha fakamatala ‘e he kaumātu‘a ‘o e siasí ‘i he kongá ko ‘eni ‘o ‘eku “ngoue vainé ki honau lakanga tauhí ki he pīsopé, ‘a ia ‘e fili ‘e au ‘i he potu ko ‘eni ‘o ‘eku ngoue vainé.

6 ‘E tohi ‘a e ngaahi me‘á ni ‘i ha lekooti, ke ‘oatu ki he pīsope ‘i Saioné.

7 Pea ‘e fakahā ‘a e fatongia ‘o e “pīsopé ‘e he ngaahi fekau kuo ‘oatú, pea mo e lotu ‘o e konifelenisí.

8 Pea ko ‘eni, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko ‘eku tamaio‘eiki ko “Niueli K. Uitení ‘a e tangata ‘e fili mo fakanofu ki he mālohi ko ‘eni. Ko e finangalo ‘eni ‘o e ‘Eiki ko homou ‘Otuá, ko homou Huhu‘í. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

9 Ko e folofola ‘a e ‘Eikí, ‘a ia ‘oku fakalahi ki he fono kuo ‘oatú, ‘o fakahā ai ‘a e fatongia ‘o e pīsope ‘a ia kuo fakanofu ki he siasí ‘i he kongá ko ‘eni ‘o e

ngoue vainé, ‘a ia ko e mo‘oni ko ‘eni ia—

10 Ke tauhi ‘a e “fale tuku‘anga koloa ‘o e ‘Eikí; ke tali ‘a e ngaahi pa‘anga ‘a e siasí ‘i he kongá ko ‘eni ‘o e ngoue vainé;

11 Ke hiki ha fakamatala ‘o e kaumātu‘á ‘o hangē ko ia kuo tu‘utu‘uni atú; pea ke “tokoni ki he‘enau ngaahi me‘a ‘oku nau fie ma‘ú, ‘a ia te nau totongi ki he me‘a te nau ma‘ú, ‘o kapau ‘oku nau ma‘u ha me‘a ke totongi‘aki;

12 Koe‘uhí ke fakatapui foki ‘eni ke ‘aonga ki he siasí, ki he masivá mo e faingata‘a‘iá.

13 Pea ko ia ia ‘oku ‘ikai te ne “ma‘u ha me‘a ke totongi ‘akí, ‘e hiki ha fakamatala pea ‘oatu ki he pīsope ‘o Saioné, ‘a ia te ne totongi ‘a e mo‘uá mei he me‘a ‘e tuku ‘e he ‘Eikí ki hono nimá.

14 Pea ko e ngaahi ngāue ‘a e kau tui faivelenga ‘a ia ‘oku nau ngāue ‘i he ngaahi me‘a fakalaumālié, ‘i hono tokanga‘i ‘o e ngaahi ngāue ‘a e ongoongolelé mo e ngaahi me‘a ‘o e pule‘angá ki he siasí, pea ki he māmani, ‘e totongi ‘a e mo‘ua ko iá mei he pīsope ‘i Saioné;

15 Ko ia ‘oku ‘omai ia mei he siasí, he ‘oku hangē ko e “fonó ko e tangata kotoa pē ‘e ‘alu hake ki Saioné kuo pau ke ne tuku ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he ‘ao ‘o e pīsope ‘i Saioné.

3a FFL Lakanga Tauhí.
b T&F 42:32; 104:11–13.
c Luke 19:11–27.
4a Mātiu 24:45–47.
b T&F 59:2.
5a FFL Ngoue Vaine ‘a

e ‘Eikí.
7a T&F 42:31; 46:27;
58:17–18; 107:87–88.
8a FFL Uitení, Niueli K.
10a T&F 70:7–11; 78:3.
FFL Fale Tuku‘anga

Koloá.
11a T&F 75:24.
13a FFL Masivá.
15a T&F 42:30–31.
FFL Fakatapui.

16 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e kaumātu'a kotoa pē 'i he kongā ko 'eni 'o e ngoue vainé kuo pau ke ne fai ha fakamatala ki hono lakanga tauhí ki he pīsope 'i he kongā ko 'eni 'o e ngoue vainé—

17 'E hanga 'e ha "tohi fakamo'oni mei he fakamaau pe pīsope 'i he kongā ko 'eni 'o e ngoue vainé, ki he pīsope 'i Saioné, 'o fakapapau'í 'oku fe'unga 'a e tangata kotoa pē, pea 'okú ne fe'unga 'i he mé'a kotoa pē, ke ne ma'u ha tofi'a, pea talí ia ko ha ^btauhi anga-fakapotopoto mo ha tangata ngāue faivelenga;

18 Kapau 'e 'ikai, pea 'e 'ikai talia ia 'e he pīsope 'o Saioné.

19 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku 'a e kaumātu'a kotoa pē 'e fai ha fakamatala ki he pīsope 'o e siasí 'i he kongā ko 'eni 'o e ngoue vainé ke fakaongoongolei'í mai 'e he siasi pe ngaahi potu siasi 'okú ne ngāue aí, koe'uhí ke ne fakafe'unga'i ia pea mo 'ene ngaahi fakamatalá 'i he ngaahi mé'a kotoa pē.

20 Pea ko e tahá, tuku ke 'eke'í 'e he'eku kau tamaio'eiki kuo fili ko e kau tauhi ki he ngaahi mé'a 'o e "fa'u tohi 'i hoku siasí ha tokoni mei he pīsopé pe ko e kau pīsopé 'i he ngaahi mé'a kotoa pē—

21 Koe'uhí ke lava 'o pulusi 'a e ngaahi "fakahaá, pea 'alu atu ia ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní; koe'uhí foki ke nau ma'u ha ngaahi pa'anga 'e 'aonga ki he siasí 'i he ngaahi mé'a kotoa pē;

22 Koe'uhí ke nau fakafe'unga'i 'a kinautolu foki 'i he ngaahi mé'a kotoa pē, pea lau 'a kinautolu ko e kau tauhi anga-fakapotopoto.

23 Pea ko 'eni, vakai, 'e hoko 'eni ko e fa'ifa'itaki'anga ki he ngaahi va'a kehekehe kotoa pē 'o hoku siasí, 'i ha fonua pē 'e fokotu'u ai 'a kinautolú. Pea ko 'eni 'oku ou faka'osi 'a 'eku ngaahi leá. 'Ēmeni.

24 Ko e ngaahi lea si'í 'oku fakalahi atu ki he ngaahi fono 'o e pulé'angá, 'o kau ki he kāingalotu 'o e siasí—'a kinautolu kuo "fili 'e he Laumālie Mā'oni'oní ke 'alu hake ki Saioné, pea mo kinautolu 'oku faingamālie ke 'alu hake ki Saioné—

25 Tuku ke nau 'oatu ki he pīsopé ha tohi fakamo'oni mei ha kaumātu'a 'e toko tolu 'o e siasí, pe ko ha tohi fakamo'oni mei he pīsopé;

26 Kapau 'e 'ikai ko ia ia 'e 'alu hake ki he fonua ko Saioné 'e 'ikai lau ko ha tauhi anga-fakapotopoto. Ko ha sīpinga foki 'eni. 'Ēmeni.

VAHE 73

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá mo Sitenei Likitoni, 'i Hailame, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 10 Sānuali 1832 (History of the Church, 1:241–242). Talu mei he kongā ki mu'a 'o e Tīsema kuo hilí, mo e

17a T&F 20:64, 84.
b T&F 42:32.

20a T&F 70:3–5.
21a FFL Tokāteline mo e

Ngaahi Fuakava.
24a FFL Uí.

femo'uekina 'a Siosefa mo Sitenei 'i he malangá, pea 'i he founga ko 'eni na'e lava ha me'a lahi 'i hono fakafiemālie'i 'a e hoha'a 'i he loto-tāufehi'a ki he Siasí (vakai ki he 'ulu'i fakamatala ki he vahe 71).

1–2, 'Oku fekau ke kei hokohoko atu 'a e malanga 'a e kaumātu'a; 3–6, 'Oku fekau ke hoko atu 'a hono liliu 'e Siosefa Sāmita mo Sitenei Likitoni 'a e Tohi Tapú kae 'oua kuo 'osi.

HE ko e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, 'oku 'aonga kiate au ke "nau fai atu 'a hono malanga 'aki' o e ongoongoleléi, pea mo e na'ina'i ki he ngaahi potu siasi 'i he ngaahi feitu'u fonua takatakaí, kae 'oua ke a'u ki he konifelenisí;

2 Pea ko 'eni, vakai, 'e toki fakahā kiate kinautolu 'i he "le'o 'o e konifelenisí, 'a 'enua ngaahi ngāue kehekehé.

3 Ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoua 'a 'eku ongo

tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, mo Sitenei Likitoni, 'oku folofola 'e he 'Eikí, 'oku "aonga ke toe fai 'a e 'lilii leá;

4 Pea fakatatau ki he me'a 'e 'aonga ke faí, ke malanga 'i he ngaahi feitu'u fonua takatakaí kae 'oua ke a'u ki he konifelenisí; pea hili ia 'oku 'aonga ke fai atu 'a e ngāue 'o e liliu leá kae 'oua ke 'osi ia.

5 Pea tuku ke hoko 'eni ko e sīpinga ki he kaumātu'á kae 'oua ke ma'u ha toe 'ilo fo'ou, 'o hangē ko ia kuo tohí.

6 Ko 'eni 'oku 'ikai te u 'oatu kiate kimoua mo ha toe me'a 'i he taimí ni. "Nono'o homo kongalotó pea anga-fakamātoato. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 74

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Hailame, 'Ohaio, 'i Sānuuali 1832 (History of the Church, 1:242). 'Oku tohi 'e he Palōfitá 'o pehē: "'I he hili hono ma'u 'o e folofola ki mu'a 'a e 'Eikí [T&F 73], na'á ku toe kamata leva hono liliu 'o e ngaahi Folofolá, pea u ngāue faivelenga ai 'o a'u ki ha ki'i taimi si'i ki mu'a pea fai 'a e konifelenisí, 'a ia na'e fai 'i he 'aho 25 'o Sānuuali. Na'á ku ma'u foki lolotonga 'a e vaha'ataimi ko 'eni 'a e fakahā ko 'eni, 'a ia ko hano fakamatala'i 'o e 'Uluaki 'Ipiseli ki he kakai Kolinitoó, vahe 7, veesi hono 14"' (History of the Church, 1:242).

1–5, 'Oku akonaki 'a Paula ki he Siasí 'i hono 'ahó ke 'oua te nau tauhi 'a e fono 'a Mōsesé; 6–7, 'Oku

mā'oni'oni 'a e fānau ikí pea 'oku fakamā'oni'oni 'a kinautolu tu'unga 'i he Fakaleléi.

73 1a FK ko e ní'ihī kehe na'a nau lolotonga 'alu 'o ngāue fakafaifekau; vakai ki he T&F 57–68.
2a T&F 20:63.

3a FK Na'e 'osi fekau ki mu'a kia Siosefa mo Sitenei ke ta'ofi 'ena liliu 'a e Tohi Tapú kae malanga 'aki' a e ongoongoleléi.

T&F 71:2.
b T&F 45:60–61; 76:15.
FFL Liliu 'a Siosefa Sāmitá (LSS).
6a 1 Pita 1:13.

HE 'oku fakamā'oni'oni'i 'a e husepāniti "ta'etuī 'e he uaifi, pea fakamā'oni'oni'i 'a e uaifi ta'etuī 'e he husepāniti; ka ne 'ikai ke pehē, 'e ta'ema'a ho'omou fānaú, ka ko 'eni 'oku nau mā'oni'oni.

2 Ko 'eni, 'i he ngaahi 'aho 'o e kau 'aposetoló, na'e ma'u 'a e fono 'o e kamú 'i he kau Siú kotoa pē 'a ia na'e 'ikai te nau tui ki he ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí.

3 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tupu hake ha fu'u "fefakakikihi-'aki lahi 'i he kakaí 'o kau ki he fono 'o e ^bkamú, he na'e holi 'a e husepāniti ta'etuī ke kamu 'a 'ene fānaú pea hoko 'o mo'ulaloa ki he 'fono 'a Mōsesé, 'a ia ko e fono na'e fakakakató.

4 Pea na'e hoko 'o pehē ko e me'a 'i he tupu hake 'a e fānaú, pea ngaohi ke mo'ulaloa ki he fono 'a Mōsesé, ko ia na'a nau

tokanga ai ki he ngaahi "tala-tukufakaholo 'a 'enau ngaahi tamaí 'o 'ikai te nau tui ki he ongoongolelei 'a Kalaisí, pea nau hoko ai 'o ta'e-mā'oni'oni.

5 Ko ia, ko e 'uhinga 'eni na'e tohi ai 'a e 'aposetoló ki he siasí, 'o fai kiate kinautolu ha fekau, 'o 'ikai mei he 'Eikí, kae meiate ia pē, 'o pehē, 'oku 'ikai totonu ke "fakama'u 'a e tokotaha tuí mo e tokotaha ta'etuí; tuku kehe pē 'o kapau 'e fakangata 'a e ^bfono 'a Mōsesé 'iate kinautolu.

6 Koe'uhí ke nofo ta'ekamu 'enau fānaú; pea ke fakangata 'a e talatukufakaholó, 'a ia 'oku pehē 'oku ta'e-mā'oni'oni 'a e fānaú ikí; he na'e ma'u ia 'i he kau Siú;

7 Ka 'oku "mā'oni'oni 'a e ^bfānaú ikí, he kuo 'fakamā'oni'oni'i 'a kinautolu 'i he "fakalelei 'a Sīsū Kalaisí; pea ko e 'uhinga 'eni 'a e ngaahi folofolá.

VAHE 75

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i 'Emihēsiti, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 25 Sānuali 1832 (History of the Church, 1:242–245). Ko e taimi 'o hono ma'ú ko ha konifelenisi na'e tu'utu'uni ki mu'a. Na'e fokotu'u mo fakanofa 'a Siosefa Sāmita 'i he konifelenisi ko 'eni ko e Palesiteni 'o e Lakanga Fakataula'eikí Mā'olungá. Na'e 'i ai ha kaumātu'a 'e ni'ihī, 'a ia na'a nau fepaki mo e faingata'a 'i hono 'omi 'o e kakaí ki he 'ilo ki he'enau pōpoakí, na'a nau fie 'ilo ki ha toe ngaahi me'a faka'āuliliki ange 'o kau ki honau ngaahi fatongia 'i he lolotongá. Na'e fai mai ai 'a e fakahā ko 'eni.

1–5, 'E ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'e he kaumātu'a tui faivelenga

'oku nau malanga 'aki 'a e ongoongolelei; 6–12, Lotu ke ma'u 'a e

74 1a 1 Kol. 7:14–19.
 3a Ngāue 15:1–35;
 Kalētia 2:1–5.
 b FFL Kamú.
 c FFL Fono 'a Mōsesé.
 4a FFL Talatukufakaholó,

Ngaahi.
 5a FFL Malí—Femalí'aki mo e ngaahi siasí kehé.
 b 2 Nifai 25:24–27.
 7a FFL Toputapú.

b Molonai 8:8–15;
 T&F 29:46–47; 137:10.
 c FFL Fakamo'ui—
 Fakamo'ui 'o e fānaú.
 d FFL Fakalelei,
 Fakalelei'í.

Fakafiemālié, 'a ia 'okú ne ako'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē; 13–22, 'E fakamāu'i 'e he kaumātu'á 'a kinautolu 'oku fakafisinga 'a 'enau pōpoaki; 23–36, Kuo pau ke ma'u 'e he ngaahi fāmili 'o e kau faifekau ha tokoni mei he Siasí.

Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko au 'a ia 'oku lea 'aki 'a e "le'ó 'o hoku Laumālié, 'io ko e ^bĀlifá mo e 'Ōmeká, ko homou 'Eikí mo homou 'Otuá—

2 Tokanga mai, 'a kimoutolu kuo foaki mai homou hingoá ke 'alu atu 'o fakahā 'a 'eku ongo-ongoleléi, pea "auhani 'a 'eku ^bngoue vainé.

3 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko hoku lotó ke mou 'alu atu 'o 'ikai tatali, pea 'oua foki 'e "nofo noa kae ngāue 'aki homou tūkuingata—

4 'O hiki hake homou le'ó 'o hangē ko e le'ó 'o e talupite, 'o "fakahā 'a e ^bmo'oní 'o fakatatau ki he ngaahi fakahā mo e ngaahi fekau kuó u tuku kiate kimoutólú.

5 Pea ko ia, kapau te mou faive-lenga, 'e fakaheka 'iate kimoutolu 'a e ngaahi "ha'inga uite lahi, pea ^bfakakalauni 'aki 'a kimoutolu 'a e "lāngilangi, mo e "nāunau, mo e ^emo'ui ta'e-fa'a-mate, mo e ^fmo'ui ta'engata.

6 Ko ia, ko e mo'oni 'oku ou pehē ki he'eku tamaio'eiki ko Uiliami E. Makaleliní, 'oku ou "ta'ofi 'a e tu'utu'uni 'a ia na'á ku fai kiate ia ke ne 'alu ki he ngaahi fonua fakahahaké;

7 Pea u fai kiate ia ha tu'utu'uni fo'ou mo ha fekau fo'ou, 'a ia ko au ko e 'Eikí, 'oku ou "valoki'i ai ia koe'uhí ko e ngaahi ^blāunga 'a hono lotó;

8 Pea na'á ne fai angahala; ka neongo iá, 'oku ou fakamole-mole'i ia peá u toe pehē kiate ia, Ke ke 'alu ki he ngaahi fonua fakatongá.

9 Pea tuku ke na 'alu mo ia 'eku tamaio'eiki ko Luke Sionisoní, pea fakahā 'a e ngaahi me'a kuó u fekau kiate kinauá—

10 'O ui ki he huafa 'o e 'Eikí ke ma'u 'a e "Fakafiemālié, 'a ia 'e ako'i kiate kinaua 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku 'aonga kiate kinauá—

11 Pea "lotu ma'u ai pē ke 'oua na'á na vaivai; pea kapau te na fai 'eni, te u 'iate kinaua 'o a'u ki he ngata'angá.

12 Vakai, ko e finangalo 'eni 'o e 'Eikí ko homou 'Otuá 'o kau kiate kimoutólú. 'E pehē. 'Ēmeni.

13 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku pehē 'e he 'Eikí, tuku ke fai 'e he'eku tamaio'eiki ko "Oasoni Haití mo 'eku tamaio'eiki ko ^bSamuela H. Sāmitá 'a 'ena

75 1a FFL Fakahā.

b Fakahā 1:8.

FFL 'Ālifá mo e

'Ōmeká.

2a Sēkope 5:62.

b FFL Ngoue Vaine 'a e 'Eikí.

3a FFL Fakapikopikó.

4a FFL Ngāue

Fakafaifekau.

b T&F 19:37.

5a Same 126:6;

'Alamā 26:5.

b FFL Kalauní.

c FFL Faka'apa'apa'i.

d FFL Nāunau.

e FFL Mo'ui

Ta'e-fa'a-maté.

f FFL Mo'ui Ta'engatá.

6a T&F 66:1–13.

7a FFL Valoki, Valoki'i.

b FFL Fakakaukáu,

Ngaahi; Lāungá.

10a Sione 14:26.

FFL Fakafiemālié.

11a 2 Nifai 32:9.

13a FFL Haití, 'Oasoni.

b FFL Sāmita, Samuela H.

fonongá ki he ngaahi fonua fakahahaké, pea fakahā ‘a e ngaahi me‘a kuó u fekau kiate kinauá; pea kapau te na faivelenga, vakai, te u ‘iate kinaua ‘o a‘u ki he ngata‘angá.

14 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē ki he‘eku tamaio‘eiki ko Laimani Sionisoní, pea ki he‘eku tamaio‘eiki ko ^aOasoni Palatí, ke na fai foki ‘ena fonongá ki he ngaahi fonua fakahahaké; pea vakai, pea ‘ilo ange, ‘oku ou ‘iate kinaua foki, ‘io ‘o a‘u ki he ngata‘angá.

15 Pea ko e tahá, ‘oku ou pehē ki he‘eku tamaio‘eiki ko ‘Ēisa Totisí, pea ki he‘eku tamaio‘eiki ko Kalivisi Uilisoní, ke na fai foki ‘a ‘ena fononga ki he ngaahi fonua fakahihifó, pea fakahā ‘a ‘eku ongoongoleléi, ‘o hangē pē ko ‘eku fekau kiate kinauá.

16 Pea ko ia ia ‘oku faivelengá, te ne ikuna‘i ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, pea ‘e ^ahiki hake ia ‘i he ‘aho faka‘osí.

17 Pea ko e tahá, ‘oku ou pehē ki he‘eku tamaio‘eiki ko Meisa N. ‘Asalií, pea mo ‘eku tamaio‘eiki ko Pea Likisí, tuku ke na fai ‘ena fonongá foki ki he fonua fakatongá.

18 ‘Io, tuku ke fai ‘e kinautolú na kotoa pē ‘a ‘enau fonongá, ‘o hangē ko ‘eku fekau kiate kinautolú, ‘o ‘alu mei he fale ki he fale, mei he ki‘i kolo ki he ki‘i kolo, mei he kolo lahi ki he kolo lahi.

19 Pea ‘ilonga ha fale te mou hū ki ai, pea nau tali ‘a kimoutolu,

tuku ho‘omou tāpuakí ki he fale ko iá.

20 Pea ‘ilonga ha fale te mou hū ki ai, pea ‘ikai te nau tali ‘a kimoutolu, mou ‘alu fakato‘oto‘o mei he fale ko iá, pea ^atūtuu‘i ‘a e efú mei homou va‘é ko ha fakamo‘oni ia ke talatalaaki‘i ‘a kinautolu.

21 Pea te mou fonu ‘i he ^afiefia mo e nēkeneka; pea mou ‘ilo‘i ‘eni, ‘i he ‘aho ‘o e fakamāú te mou hoko ko e kau ^bfakamaau ki he fale ko iá, pea fakahalaia‘i ‘a kinautolu;

22 Pea ‘e kātaki‘ingofua ange ‘a e ngaahi me‘a ki he kakai hī-tení ‘i he ‘aho ‘o e fakamā‘ú ‘i he fale ko iá; ko ia, ^anono‘o homou kongalotó pea faivelenga, pea te mou ikuna‘i ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, pea ‘e hiki hake ‘a kimoutolu ‘i he ‘aho faka‘osí. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

23 Pea ko e tahá, ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí kiate kimoutolu, ‘a e kaumātu‘a ‘o hoku siasí, ‘a ia kuo mou foaki mai homou hingoá koe‘uhí ke mou ‘ilo‘i ‘a hono finangalo ‘o kau kiate kimoutolú—

24 Vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e fatongia ‘o e siasí ke tokoni ‘i hono tauhi ‘o e ngaahi fāmili ‘o kinautolú na, pea ke tauhi foki ‘a e ngaahi fāmili ‘o kinautolu kuo uí pea ‘oku ‘aonga ke fekau‘i atu ki māmani ke fakahā ‘a e ongoongoleléi ki he māmaní.

25 Ko ia, ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku

13c Mātiu 28:19–20.
14a FFL Palati, ‘Oasoni.
16a T&F 5:35.
20a Mātiu 10:14;

Luke 10:11–12;
T&F 24:15; 60:15.
21a Mātiu 5:11–12.
b FFL Fakamaau.

22a ‘Efesō 6:14;
T&F 27:15–18.

ou fai kiate kimoutolu ‘a e fekaú ni ke mou kumi ha ngaahi feitu‘u ki homou fāmílí, ‘o kapau ‘e loto-lelei ‘a homou kāingá ke fakaava ‘a honau lotó.

26 Pea tuku ‘a kinautolu kotoa pē ‘e lava ‘o ma‘u ha ngaahi feitu‘u ki honau fāmílí, mo ha tokoni mei he siasí ke tauhi ‘aki ‘a kinautolú, ke ‘oua na‘a nau ta‘e-alu atu ki he māmaní, neongo pē ki hahaké pe ki hihifó, pe ki he tokelaú, pe ki he tongá.

27 Tuku ke nau kole pea te nau ma‘u, ke nau tukituki pea ‘e to‘o kiate kinautolu, pea ‘e fakahā mai mei ‘olunga, ‘io ‘i he “Fakafiemālié, ‘a e feitu‘u ke nau ‘alu ki aí.

28 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e tangata kotoa pē kuo pau ke ne “tauhi hono ^bfāmílí ‘o‘oná, tuku ke ne tauhi ia, pea ‘e ‘ikai teitei mole ‘a hono kalauní; pea tuku ke ne ngāue ‘i he siasí.

29 Tuku ke “faivelenga ngāue ‘a e tangata kotoa pē ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē. Pea ‘e ‘ikai ma‘u ‘e he ^btokotaha ‘oku

nofo noá ha tufakanga ‘i he siasí, tuku kehe pē ‘o kapau te ne fakatomala pea liliu ‘ene ngaahi tō‘onga mo‘uí.

30 Ko ia, tuku ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Simione Kātá pea mo ‘eku tamaio‘eiki ko ‘Ima Hālisí ke na ngāue fakataha ‘i he ngāue fakafaifekaú;

31 Kae ‘uma‘ā foki ‘eku tamaio‘eiki ko ‘Ēsela Teiá mo ‘eku tamaio‘eiki ko “Tōmasi B. Māsí;

32 Kae ‘uma‘ā foki ‘eku tamaio‘eiki ko Hailame Sāmitá mo ‘eku tamaio‘eiki ko Leinolitisi Kahuní;

33 Kae ‘uma‘ā foki ‘eku tamaio‘eiki ko Taniela Sitanitoní mo ‘eku tamaio‘eiki ko Sīmoa Pulunisoní;

34 Kae ‘uma‘ā foki ‘eku tamaio‘eiki ko Silivesitá Sāmitá mo ‘eku tamaio‘eiki ko Kitione Kātá;

35 Kae ‘uma‘ā foki ‘eku tamaio‘eiki ko Lakalisi ‘Eimisí mo ‘eku tamaio‘eiki ko Sitiveni Puanetí;

36 Kae ‘uma‘ā foki ‘eku tamaio‘eiki ko Maika P. Uelitoní pea mo ‘eku tamaio‘eiki ko ‘Īteni Sāmita. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 76

Ko ha me‘a-hā-mai na‘e foaki kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá mo Sitenei Likitoni, ‘i Hailame, ‘Ohaio, ‘i he ‘aho 16 Fēpueli 1832 (History of the Church, 1:245–252). ‘I he‘ene talamu‘aki ki he lekooti ‘o kau ki he me‘a-hā-mai ko ‘ení, na‘e tohi ai ‘e he Palōfitá ‘o pehē: “‘I he‘eku foki mai mei he konifelenisi ‘i ‘Emihēsítí, na‘e hoko atu leva ‘a ‘eku liliu ‘o e ngaahi Tohi Fofofolá. Na‘e mahino mei he ngaahi fakahā kehekehe kuo ‘osi ma‘ú, kuo to‘o mei he Tohi Tapú ha ngaahi tefito mahu‘inga lahi ‘oku kau ki he fakamo‘uí ‘o e tangatá, pe kuo mole ia ki mu‘a pea toki fakatahataha‘í. Na‘e hā mahino lelei mei he ngaahi mo‘oni na‘e toé, kapau ‘oku totongi ‘e

27a 2 Nífaí 32:5; T&F 8:2.
FFL Laumālie
Mā‘oni‘oní.

28a 1 Tim. 5:8;
T&F 83:2.
b FFL Fāmílí.

29a FFL Faivelengá.
b FFL Fakapikopikó.
31a FFL Maasi, Tōmasi B.

he ‘Otuá ki he kakai kotoa pē ‘o fakatatau ki he ngaahi ngāue kuo fai ‘i he sinó kuo pau ke kau ‘i he lea Hēvaní, ‘a ia ‘oku ‘uhinga ki he ‘api ta’engata ‘o e kau Mā’oni’oni, ha ngaahi pulé’anga lahi ange ‘i he pulé’anga pē ‘e tahá. Ko ia, . . . ‘i he lolotonga hono liliu ‘o e Kosipeli ‘a Sioné, na’á ku mamata ai mo ‘Eletā Likitoni ki he me’a-hā-mai ko ‘eni” (History of the Church, 1:245). Na’e hili hono liliu ‘e he Palōfita ‘a e Sione 5:29 pea fakahā mai ai ‘a e me’a-hā-mai ko ‘eni.

1–4, Ko e ‘Otuá ‘a e ‘Eikí; 5–10, ‘E fakahā mai ‘a e ngaahi me’a lilo ‘o e pulé’angá ki he kau tui faivelenga kotoa pē; 11–17, ‘E toe tu’u hake kotoa pē ‘i he toetu’u ‘a e kau angatonú pe ko e kau ta’e-angatonú; 18–24, Ko e kakai kotoa pē ‘oku nau nofo’i ‘a e ngaahi maama ‘a ia ‘oku lahi, ko e ngaahi foha mo e ngaahi ofefine ‘a kinautolu kuo fanau’i ki he ‘Otuá tu’unga ‘i he fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí; 25–29, Na’e tō ha ‘āngelo ‘a e ‘Otuá ‘o hoko ko e tēvoló; 30–49, ‘E mamahi ‘a e ngaahi foha ‘o e mala’iá ‘i ha mala’ia ta’engata; ka ko kinautolu kotoa ‘oku toé te nau ma’u ha tu’unga ‘o e fakamo’uí; 50–70, ‘Oku fakamatala’i mai ‘a e nāunau mo e totongi ‘a kinautolu ‘oku hakeaki’i ‘i he pulé’anga fakasilesitiale; 71–80, ‘Oku fakamatala’i mai ‘a kinautolu te nau ma’u ‘a e pulé’anga fakatelesitiale; 81–113, ‘Oku fakamatala’i mai ‘a e tu’unga ‘o kinautolu ‘i he nāunau fakatilesitiale, fakatelesitiale, mo e fakasilesitiale; 114–119, ‘E lava ‘a e kau tui faivelengá ‘o mamata mo ‘ilo’i ‘a e ngaahi me’a lilo ‘o e pule-

‘anga ‘o e ‘Otuá ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā’oni’oni.

“**F**ANONGO mai, ‘a kimoutolu ‘a e ngaahi langí, pea fakafanongo mai ‘a e telingá, ‘e māmani, pea fiefia ‘a kimoutolu ‘a hono kakaí, he ko e ^b‘Otuá ‘a e ‘Eikí, pea ‘oku “ikái ha toe ^dFakamo’ui ka ko ia pē.

2 ‘Oku ^alahi ‘a hono potó, ‘oku ^bfakaofo ‘a hono ngaahi halá, pea ‘oku ‘ikái lava ke ‘ilo’i ‘e ha taha ‘a hono lahi ‘o ‘ene ngaahi ngāué.

3 ‘Oku ‘ikái ke ta’ehoko ‘a hono ngaahi ^afinangaló, pea ‘oku ‘ikái foki ke ‘i ai ha taha ‘okú ne lava ‘o ta’ofi ‘a hono to’ukupú.

4 ‘Okú ne ^atatau mei he ta’engata ki he ta’engatá, pea ‘oku ‘ikái ke ^bngata ‘a hono ngaahi ta’ú.

5 He ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí—ko au, ko e ‘Eiki ‘oku ou ^aalo’ofa mo angalelei kiate kinautolu ‘oku ^bmanavahē kiate aú, pea u fiefia ke fakalāngi-langí ‘i ‘a kinautolu ‘oku ^ctauhi

76 1a ‘Īsaia 1:2.
 b Selem. 10:10.
 FFL ‘Otuá—‘Otua ko e ‘Aló.
 c ‘Īsaia 43:11;
 Hōsea 13:4.
 d FFL Fakamo’uí (‘Eiki).
 2a 2 Nifai 2:24;

T&F 38:1–3.
 b Fakahā 15:3.
 3a 1 Ng. Tu’i 8:56;
 T&F 1:38; 64:31.
 4a Hepelū 13:8;
 T&F 35:1; 38:1–4;
 39:1–3.
 b Same 102:25–27;

Hepelū 1:12.
 5a ‘Eke. 34:6; Same 103:8.
 FFL ‘Aló’ofá.
 b Teut. 6:13;
 Siosia 4:23–24.
 FFL Loto-‘apasiá;
 Manavahē.
 c T&F 4:2.

kiate au 'i he mā'oni'oni pea 'i he mo'oni 'o a'u ki he ngata'angá.

6 'E lahi 'a 'enau totongí pea ta'engata 'a honau "nāunau.

7 Pea te u "fakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi ^bme'a lilo kotoa pē, 'io, 'a e ngaahi me'a lilo fufū kotoa pē 'o hoku pule'angá mei he ngaahi 'aho 'i mu'á, pea fai atu ki he ngaahi kuonga 'amuí, te u fakahā kiate kinautolu 'a e anga'ofa 'o hoku lotó 'o kau ki he ngaahi me'a kotoa pē 'o hoku pule'angá.

8 'Io, na'a mo e ngaahi me'a fakaofa 'o e ta'engatá te nau 'ilo'i ia, pea te u fakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a 'e hoko, 'io na'a mo e ngaahi me'a 'o e ngaahi to'u tangata lahi.

9 Pea 'e lahi 'a honau ^apotó, pea 'e a'u ki he langí 'a 'enau ^b'ilo me'á; pea 'e ^c'auha 'i honau 'aó 'a e potó 'o e kau potó, pea 'e hoko 'o ta'éaonga 'a e 'ilo'ilo 'a e kakai anga-fakapotopotó.

10 He te u "fakamaama 'a kinautolu 'aki hoku ^bLaumālié, pea te u fakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a lilo 'o hoku lotó 'aki hoku ^cmālohí—'io, na'a mo e ngaahi me'a 'oku te'eki ai ke mamata ki ai ha ^dmata, pe fanongo ki ai ha telinga, pe hū ki he loto 'o e tangatá.

11 Ko kimaua ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, mo Sitenei

Likitoni, ne ma "i he Laumālié 'i he 'aho hono hongofulu mā ono 'o Fēpuelí, 'i hono taha afe valungeau tolungofulu mā ua 'o e ta'u 'o hotau 'Eikí—

12 Na'e faka'ā homa "matá 'i he mālohi 'o e ^bLaumālié, pea na'e fakamaama 'a homa 'atamaí, koe'uhí ke ma mamata pea mahino kiate kimaua 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá—

13 'Io 'a e ngaahi me'a ko ia na'e 'i ai talu mei he kamata'angá 'i he te'eki ai ke 'i ai 'a māmani, 'a ia na'e tu'utu'uni 'e he Tamaí, 'i hono 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, 'a ia na'e 'i he fatafata 'o e Tamaí, 'io talu mei he "kamata'angá;

14 'A ia 'okú ma fakamo'oni ki ai; pea ko e fakamo'oni 'okú ma faí ko hono kakato ia 'o e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí, 'a ia ko e 'Aló, 'a ia na'á ma mamata ki ai peá ma "fefolofolai mo ia 'i he ^bme'a-hā-mai fakalangí.

15 He na'e lolotonga 'ema fai 'a e ngāue 'o e "liliu leá, 'a ia na'e tu'utu'uni 'e he 'Eikí ke ma faí, peá ma hoko ai ki hono uofulu mā hiva 'o e vēsí 'o e vahe nima 'o e tohi 'a Sioné, 'a ia na'e peheni hono foaki mai ia kiate kimauá:

16 Ko e lau ki he toetu'u 'o e maté, 'o kau kiate kinautolu 'e

6a FFL Nāunau

Fakasilesitiale.

7a T&F 42:61; 59:4;
98:12; 121:26–33.

b FFL Me'a Lilo 'a e
'Otuá, Ngaahi.

9a FFL Potó.

b FFL 'Iló.

c 'Isaia 29:14;

2 Nifai 9:28–29.

10a FFL Fakahā;

Fakamo'oni.

b Molonai 10:5.

c FFL Mālohí.

d 'Isaia 64:4;

1 Kol. 2:9;

3 Nifai 17:15–17;

T&F 76:114–116.

11a Fakahā 1:10.

12a T&F 110:1; 137:1;

138:11, 29.

b FFL Liliú.

13a Mōsese 4:2.

14a T&F 109:57.

b FFL Me'a-hā-mai.

15a FFL Liliu 'a Siosefa

Sāmitá (LSS).

^afanongo ki he le'ó 'o e ^bFoha 'o e Tangatá:

17 Pea te nau 'alu atu; 'a kinautolu kuo ^afaileleí, 'i he ^btoetu'ú 'a e kau ^cangatonú; mo kinautolu na'e faikoví, 'i he toetu'ú 'o e kau ta'e-angatonú—

18 Ko 'eni na'e langaki 'e he me'á ni ke ma fakatumutumu, he na'e foaki mai ia kiate kimaua 'e he Laumālié.

19 Pea lolotonga 'ema ^afakalaululoto ki he ngaahi me'á ni, na'e ala mai 'a e 'Eikí ki he mata 'o homa 'atamaí, pea na'e fakaava ia, pea na'e malama takatakai 'a e nāunau 'o e 'Eikí.

20 Pea na'á ma vakai ki he ^anāunau 'o e 'Aló, 'i he ^bto'ukupu to'omata'ú 'o e 'Tamaí, 'o ma ma'ú mei hono fonú;

21 Peá ma mamata ki he kau ^aāngelo mā'oni'oni', pea mo kinautolu kuo ^bfakamā'oni'oni'í 'i hono taloní, 'oku nau hū ki he 'Otuá, pea mo e Lamí, 'a ia 'oku nau 'hū kiate ia 'o ta'engata pea ta'engata.

22 Pea ko 'eni, hili 'a e ngaahi fakamo'oni lahi kuo fai 'o kau kiate iá, ko e ^afakamo'oni fakamuimui taha 'eni, 'a ia 'okú ma

fai 'o kau kiate iá: 'Okú ne ^bmo'ui!

23 He na'á ma ^amamata kiate ia, 'io 'i he to'ukupu to'omata'ú 'o e ^b'Otuá; peá ma fanongo ki he le'ó 'oku fakamo'oni'í ko ia 'a e ^c'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaí—

24 Pea 'oku fakatupu pea na'e fakatupu 'e ^aia, pea 'iate ia, pea meiate ia, 'a e ngaahi ^bmāmá, pea ko hono kakai 'o iá ko e ngaahi ^cfoha mo e ngaahi 'ofefine kuo fakatupu ki he 'Otuá.

25 Pea na'á ma mamata foki ki he me'á ni, peá ma fakamo'oni, na'e kapusi hifo mei he 'ao 'o e Tamaí mo e 'Aló, ha ^aāngelo 'a e 'Otuá 'a ia na'á ne ma'ú mafai 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'a ia na'á ne angatu'ú ki he 'Alo pē Taha na'e Fakatupú 'a ia na'e 'ofefina 'e he Tamaí pea na'e 'i he fatafata ia 'o e Tamaí.

26 Pea na'e ui ia ko e Mala'ia, he na'e tangi 'a e ngaahi langí koe'uhi ko ia—ko ^aLusifā ia, ko ha foha 'o e pongipongí.

27 Pea na'á ma mamata, pea 'ilo ange, kuó ne tō! kuó ne ^atō, 'io ko e foha 'o e pongipongí!

28 Pea lolotonga 'ema kei 'i he

16a Sione 5:28.

^b FFL Foha 'o e Tangatá.

17a FFL Ngāué, Ngaahi.

^b FFL Toetu'ú.

^c Ngāue 24:15.

19a FFL Fakalaululotó.

20a FFL Sīsū Kalaisi—
Nāunau 'o Sīsū
Kalaisí.

^b Ngāue 7:56.

^c FFL 'Otuá—'Otua
ko e Tamaí.

21a Mātiu 25:31;

T&F 130:6–7; 136:37.

^b FFL Fakamā'oni'oni'í.

^c FFL Hū.

22a FFL Fakamo'oni.

^b T&F 20:17.

23a FFL Sīsū Kalaisi—

Sīsū Kalaisi—

Ngaahi hā holo 'a
Kalaisi hili 'ene
mo'ui fakamatelié.

^b FFL 'Otuá—'Otua ko
e Tamaí.

^c Sione 1:14.

FFL 'Alo pē Taha na'e
Fakatupú.

24a Hepelū 1:1–3;

3 Nifai 9:15;

T&F 14:9; 93:8–10.

^b Mōsese 1:31–33; 7:30.

FFL Fakatupú.

^c Ngāue 17:28, 29;

Hepelū 12:9;

FFL Foha mo e Ngaahi
'Ofefine 'o e 'Otuá,
Ngaahi.

25a T&F 29:36–39;

Mōsese 4:1–4.

FFL Tēvoló.

26a 'Isaia 14:12–17.

FFL Lusifā.

27a Luke 10:18.

Laumālié, na'e fekau kiate ki-maua 'e he 'Eikí ke ma tohi 'a e me'a-hā-maí; he na'á ma mamata kia Sētane, 'a e ^angata motu'a ko iá, 'io 'a e ^btēvoló, 'a ia na'e 'angatu'u ki he 'Otuá, 'o ne feinga ke to'o 'a e pule'anga 'o hotau 'Otuá pea mo hono Kalaisí—

29 Ko ia ai 'okú ne ^atau'i 'a e kau mā'oni'oni 'a e 'Otuá, mo ne kāpui takatakai 'a kinautolu.

30 Pea na'á ma mamata ki ha me'a-hā-maí 'o e ngaahi mamahi 'a kinautolu na'á ne tau'i mo ikuna'í, he na'e ongo pehē mai 'a e le'o 'o e 'Eikí kiate kimaua:

31 'Oku folofola peheni 'e he 'Eikí 'o kau kiate kinautolu kotoa pē 'oku nau 'ilo'i 'a hoku mālohí, pea kuo ngaohi 'a kinautolu ke nau ma'u iá, pea nau tuku ke 'ikuna'í 'a kinautolu 'i he mālohi 'o e tēvoló, pea ke faka'ikai'i 'a e mo'oni pea angatu'u ki hoku mālohí—

32 Ko kinautolu ia ko e ngaahi ^afoha 'o e ^bmala'ia, 'a ia 'oku ou lea 'o kau ki ai 'o pehē na'e lelei ange kiate kinautolu 'o kapau na'e 'ikai ke fanau'í 'a kinautolú;

33 He ko kinautolú ko e ngaahi ipu ia 'o e houhaú, 'a ia kuo

tu'utu'uni ke nau fuesia 'a e houhau 'o e 'Otuá, fakataha mo e tēvoló mo 'ene kau 'āngeló 'i he ta'engata;

34 'A ia kuó u lau ki ai 'o pehē 'oku 'ikai hanau 'fakamolemole 'i he māmani pe 'i he maama ka hoko maí—

35 Kuo nau ^afaka'ikai'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni hili 'enua ma'u iá, pea nau faka'ikai'i 'a e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaí, kuo nau ^bkalusefai ia 'i he 'akau 'iate kinautolu mo fai fakahāhā hono fakamā'í.

36 Ko kinautolu 'eni 'a e fa'ahinga te nau 'alu atu ki he ^aano 'o e afi mo e maka velá, fakataha mo e tēvoló mo 'ene kau 'āngeló—

37 Pea ko kinautolu pē 'e ma'u 'e he ^amate 'anga uá ha mālohi ki ai;

38 'Io, ko e mo'oni, ko kinautolu ^apē 'e 'ikai ke huhu'í 'i he taimi totonu 'o e 'Eikí, hili 'a e ngaahi mamahi 'i hono houhaú.

39 He ko hono toé kotoa 'e ^aomai 'a kinautolu 'i he ^btoetu'u 'a e maté, 'i he ikuna mo e nāunau 'o e 'Lamí, 'a ia na'e tāmata'í, 'a ia na'e 'i he fatafata 'o e Tamaí 'i he te'eki ai ke ngaohi 'a e ngaahi māmá.

28a Fakahā 12:9.

b FFL Tēvoló.

c FFL Tau 'i he Langí.

29a Fakahā 13:7;

2 Nifai 2:18; 28:19–23.

31a FFL Hē mei he Mo'oni.

32a FFL Foha 'o e Mala'ia, Ngaahi.

b T&F 76:26;

Mōsesē 5:22–26.

34a Mātiu 12:31–32.

FFL Fakamolemole, Fakamolemole'í.

35a 2 Pita 2:20–22;

'Alamā 39:6.

FFL Angahala 'oku

'ikai Fakamolemoleá.

b Hepelū 6:4–6;

1 Nifai 19:7;

T&F 132:27.

36a Fakahā 19:20;

20:10; 21:8;

2 Nifai 9:16; 28:23;

'Alamā 12:16–18;

T&F 63:17.

37a FFL Mate,

Fakalaumālié.

38a FFL Foha 'o e Mala'ia, Ngaahi.

39a FK huhu'í; vakai ki he veesi 38. 'E toe tu'u 'a e kakai kotoa pē. Vakai ki he 'Alamā 11:41–45.

FFL Fakaake, Fakaake'í.

b FFL Toetu'ú.

c FFL Sisū Kalaisí.

40 Pea ko e “ongoongolelei ‘eni, ko e ongoongo fakafiefia, ‘a ia na’e fakamo’oni’i mai kiate ki-maua ‘e he le’o mei he langi—

41 Na’á ne ha’u ki he māmaní, ‘io ‘a Sīsū, ke “kalusefai ia koe’uhi ko e māmaní, pea ke ne ^bfua ‘a e ngaahi anghala ‘a e “māmaní, pea ke ^dfakamā’oni’oni’i ‘a e māmaní, pea “fakama’a ia mei he ta’e-mā’oni’oni kotoa pē;

42 Koe’uhí ke lava ‘o “fakamo’ui ‘iate ia ‘a kinautolu kotoa pē kuo tuku ‘e he Tamái ki hono mālohí mo fakatupu ‘iate iá;

43 ‘A ia ‘okú ne fakaongoongolelei’i ‘a e Tamái, mo fakamo’ui ‘a e ngaahi me’a kotoa pē kuo ngaohi ‘e hono nimá, tuku kehe pē ‘a e ngaahi foha ko ia ‘o e mala’ia ‘a ia ‘oku nau faka’ikai’i ‘a e ‘Aló hili hono fakahā mai ia ‘e he Tamái.

44 Ko ia, ‘okú ne fakamo’ui ‘a e kakai kotoa pē tuku kehe pē ‘a kinautolu—te nau ‘alu atu ki he ^atautea ^blauikuonga, ‘a ia ko e tautea ‘oku ‘ikai hano ngata’anga, ‘a ia ko e tautea ta’e-ngata, ke nau pule fakataha mo e ^ctēvoló mo ‘ene kau ‘āngeló ‘i he ta’engatá, ‘a ia ‘e ‘ikai ke mate ai honau ^duangá, pea ‘oku ‘ikai ke fu’ifu’i ‘a e afí, ‘a ia ko honau fakamamahí’i—

45 Pea ko hono “ngata’angá,

pe ko hono feitu’ú, pe ko honau fakamamahí’i, ‘oku ‘ikai ke ‘ilo ia ‘e ha tangata;

46 Pea na’e ‘ikai ke fakahā ia, pea ‘oku ‘ikai fakahā ia, pea ‘e ‘ikai ke fakahā ia ki he tangatá, tuku kehe pē kiate kinautolu ‘oku tu’utu’uni ke kau afí;

47 Ka neongo iá, ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku ou fakahā ia ‘i he me’a-hā-mai ki he tokolahi, ka ‘oku ou toe tāpuni’i leva ia;

48 Ko ia, ko e ngata’angá, ko e maokupú, ko e mā’olungá, ko e “lolotó, pea mo hono mamahí, ‘oku ‘ikai mahino ia kiate kinautolu, pe ki ha tangata ‘e taha, tuku kehe pē ‘a kinautolu ‘oku ^btu’utu’uni ki he ^ctautea ní.

49 Pea na’á ma fanongo ki he le’o ‘oku pehē mai: Tohi ‘a e me’a-hā-mai, he vakai, ko e ngata’anga ‘eni ‘o e me’a-hā-mai ‘o e ngaahi mamahi ‘a e kau ta’etauhi ‘Otuá.

50 Pea ‘okú ma toe fakamo’oni—he na’á ma mamata mo fanongo, pea ko e “fakamo’oni ‘eni ‘a e ongoongolelei ‘a Kalaisí ‘o kau kiate kinautolu ‘e ‘alu atu ‘i he ^btoetu’u ‘a e kau angatonú—

51 Ko kinautolu ia na’a nau ma’u ‘a e fakamo’oni ‘o Sīsú, mo “tui ki hono huafá pea na’e ^bpapitaiso ‘i he “founga ‘o hono telió, kuo ^dtanu hifo ‘i he vai ‘i

40a 3 Nifai 27:13–22.
FFL Ongongolelei;
Palani ‘o e Huhu’í.

41a FFL Kalusefai.
b ‘Ísaia 53:4–12;
Hepelū 9:28.
c 1 Sione 2:1–2.
d FFL Fakamā’oni’oni’i.
e FFL Huhu’í.

42a FFL Fakamo’uí.

44a FFL Mala’iá.
b T&F 19:6–12.
c FFL Tēvoló.
d ‘Ísaia 66:24;
Ma’ake 9:43–48.

45a T&F 29:28–29.
48a Fakahā 20:1.
b FK tautea, ta’ofi.
c ‘Alamā 42:22.
50a FFL Fakamo’oni.

b FFL Toetu’ú.
51a T&F 20:25–27, 37.
b FFL Papitaisó.
c T&F 128:13.
d Loma 6:3–5.
FFL Papitaisó—
Papitaiso ‘i he
fakaukú.

hono huafá, pea na'e fai 'eni 'o fakatatau ki he fekau kuó ne fai maí—

52 Koe'uhí ke lava 'o "fufulu mo ^bfakama'a 'a kinautolu mei he'enau ngaahi angahala kotoa pē 'i he'enau tauhi 'a e ngaahi fekaú, mo ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e 'nima 'e ia kuo ^dfakanofa mo fakama'u ki he ^emālohi ko 'eni;

53 Pea ko ia 'oku ikuna 'i he tuí, pea ^afakama'u 'a kinautolu 'e he ^bLaumālie Mā'oni'oni 'o e tala'ofá, 'a ia 'oku lilingi hifo 'e he Tamaí kiate kinautolu kotoa pē 'oku angatonu mo mo'oni.

54 Ko kinautolu ia 'oku kau ki he siasi 'o e ^aUluaki Fānaú.

55 Ko kinautolu ia kuo tuku ki honau nimá 'e he Tamaí 'a e ngaahi ^ame'a kotoa pē—

56 Ko kinautolu ia ko e kau ^ataula'eiki mo e ngaahi tu'í, kuo nau ma'u mei hono fonú, pea mo hono nāunaú;

57 Pea ko e kau ^ataula'eiki 'o e Fungani Mā'olungá, 'o fakatatau ki he lakanga 'o Melekisētekí, 'a

ia na'e fakatatau ki he lakanga 'o ^bĪnoké, 'a ia na'e fakatatau ki he 'lakanga 'o e 'Alo pē Taha na'e Fakatupú.

58 Ko ia, hangē ko e me'a kuo tohí, ko e ngaahi ^aotua 'a kinautolu, 'io ko e ngaahi ^bfoha 'o e ^cOtuá—

59 Ko ia, 'oku 'anautolu 'a e ngaahi me'a ^akotoa pē, neongo pe 'i he mo'ui pe 'i he maté, pe ko e ngaahi me'a 'oku 'i ai pe ko e ngaahi me'a 'e hoko mai, 'oku 'anautolu 'a e ngaahi me'a kotoa pē pea 'oku 'a Kalaisi 'a kinautolu, pea 'oku 'a e ^cOtuá 'a Kalaisi.

60 Pea te nau ^aikuna'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

61 Ko ia, tuku ke 'oua na'a ^apōle-pole ha tangata 'i he tangatá, kae tuku pē ke ne ^bpōle-pole 'i he ^cOtuá, 'a ia te ne ^afakamo'ulaloa'i 'a e ngaahi filí kotoa pē 'i hono lalo va'é.

62 'E ^anofo 'a kinautolú ni 'i he ^bao 'o e ^cOtuá pea mo hono Kalaisi 'o ta'engata pea ta'engata.

- 52a 2 Nifai 9:23;
Molonai 8:25–26.
b FFL Haohaoá.
c FFL Me'a-foaki 'o e
Laumālie Mā'oni'oni;
Nimá, Hilifaki 'o e.
d FFL Fakanofó.
e FFL Mafai.
53a FFL Fakama'ú.
b 'Efesō 1:13;
T&F 88:3–5.
FFL Laumālie
Mā'oni'oni 'o e
Tala'ofá.
54a Hepelú 12:23;
T&F 93:21–22.
FFL 'Uluaki Fānaú.
55a 2 Pita 1:3–4;
T&F 50:26–28;

- 84:35–38.
56a 'Eke. 19:6;
Fakahā 1:5–6; 20:6.
57a FFL Taula'eikí,
Lakanga Taula'eiki
Faka-Melekisētekí.
b Sēnesi 5:21–24.
FFL Īnoké.
c T&F 107:1–4.
58a Same 82:1, 6;
Sione 10:34–36.
FFL Tangata—Ko e
tangatá, ko e mālohi
ke ne lava 'o hoko 'o
tatau mo e Tamai
Fakahēvani.
b FFL Foha mo e
Ngaahi 'Ofefine
'o e 'Otuá, Ngaahi.

- c* T&F 121:32.
FFL 'Otuá.
59a Luke 12:42–44;
3 Nifai 28:10;
T&F 84:36–38.
60a Fakahā 3:5; 21:7.
61a Sione 5:41–44;
1 Kol. 3:21–23.
b 2 Nifai 33:6;
'Alamā 26:11–16.
FFL Nāunaú.
c T&F 49:6.
62a Same 15:1–3; 24:3–4;
1 Nifai 15:33–34;
Mōsese 6:57.
b T&F 130:7.
FFL Mo'ui Ta'engatá.

63 Ko ^akinautolu ‘eni ‘a ia te ne ‘omi fakataha mo ia, ‘i ha‘ane ^bhā‘ele mai ‘i he ngaahi ‘ao ‘o e langí ke ‘pule ‘i māmani ki hono kakaí.

64 Ko kinautolu ‘eni te nau kau ‘i he ^a‘uluaki toetu‘ú.

65 Ko kinautolu ‘eni te nau ‘alu atu ‘i he ^atoetu‘u ‘a e kau angatonú.

66 Ko kinautolu ‘eni te nau ha‘u ki he ^aMo‘unga ko ^bSaioné, pea ki he kolo ‘o e ‘Otua mo‘uí, ko e potu fakalangí, ko e feitu‘u mā‘oni‘oni tahá.

67 Ko kinautolu ‘eni kuo nau ha‘u ki he fakataha‘anga ‘o e kau ‘āngelo tokolahi ta‘efa‘alaua, ki he fakataha‘anga lahi pea mo e siasi ‘o ^a‘Inoké, mo e ^b‘Uluaki Fānaú.

68 Ko kinautolu ‘eni kuo ^atohi honau ngaahi hingoá ‘i he langí, ‘a ia ‘oku hoko ai ‘a e ‘Otuá mo Kalaisi ko e ^bfakamaau ki he kakai kotoa pē.

69 Ko kinautolu ‘eni ko e kau tangata ^aangatonu ‘a ia kuo ^bfakahaohaoa‘i ‘ia Sisū ko e fakalaloa ‘o e ^cfuakava fo‘ou, ‘a ia na‘á ne fakahoko ‘a e ^dfakalelei haohaoa

ko ‘eni ‘i he lilingi hono ^ata‘ata‘a ‘o‘oná.

70 Ko kinautolu ‘eni ‘oku ^afakasilesitiale honau sinó, ‘a ia ko honau ^bnāunaú koe nāunau ia ‘o e ^cla‘aá, ‘io ko e nāunau ‘o e ‘Otuá, ko e tokotaha ‘oku mā‘olunga taha pē, ‘a ia ko hono nāunaú kuo tohi ‘o pehē ‘oku sīpinga ki ai ‘a e la‘ā ‘i he ‘ataá.

71 Pea ko e tahá, na‘á ma mata ki he maama ^afakatelesitiale, pea vakai pea ko ‘eni, ko kinautolu ‘eni ‘oku ‘o e nāunau fakatelesitiale, ‘a ia ‘oku faikehekehe honau nāunaú mei he siasi ‘o e ‘Uluaki Fānaú ‘a ia kuo nau ma‘u ‘a e fonu ‘o e Tamai, ‘io ‘o hangē ko e faikehekehe ‘a e ^bmāhiná mei he la‘ā ‘i he ‘ataá.

72 Vakai, ko kinautolu ‘eni na‘e mate ^ata‘e ‘i ai ‘a e ^bfonó;

73 Pea mo kinautolu foki ‘a ia ko e ^alaumālie ‘o e kakai na‘e tauhi ‘i he ^bfale fakapōpulá, ‘a ia na‘e hā‘ele ki ai ‘a e ‘Aló, ‘o ne ^cmalanga ‘aki ‘a e ^dongoongoleleí ki te kinautolu, koe‘uhí ke lava ‘o fakamāu‘i ‘a kinautolu ‘o fakatatau ki he tangata ‘i he kakanó;

63a T&F 88:96–98.
 FFL Hā‘ele ‘Anga Ua Mai ‘a Sisū Kalaisí.
 b Mātiu 24:30.
 c T&F 58:22.
 FFL Sisū Kalaisí—
 Pule ‘a Kalaisi ‘i he Nofo Tu‘í.
 64a Fakahā 20:6.
 65a FFL Toetu‘ú.
 66a ‘Īsaia 24:23;
 Hepelū 12:22–24;
 Fakahā 14:1;
 T&F 84:2; 133:56.
 b FFL Saioné.
 67a T&F 45:9–12.
 b Hepelū 12:23;

T&F 76:53–54.
 FFL ‘Uluaki Fānaú.
 68a FFL Tohi ‘o e Mo‘uí.
 b FFL Sisū Kalaisí—
 Fakamaau.
 69a T&F 129:3; 138:12.
 b Molonai 10:32–33.
 c FFL Fuakava Fo‘ou
 mo Ta‘engatá.
 d FFL Fakalelei,
 Fakalelei‘i.
 e FFL Ta‘ata‘á.
 70a T&F 88:28–29;
 131:1–4; 137:7–10.
 FFL Nāunau
 Fakasilesitiale.
 b T&F 137:1–4.

c Mātiu 13:43.
 71a T&F 88:30.
 FFL Nāunau
 Fakatelesitiale.
 b 1 Kol. 15:40–41.
 72a T&F 137:7, 9.
 b FFL Fonó.
 73a ‘Alamā 40:11–14.
 FFL Laumālie.
 b T&F 88:99; 138:8.
 FFL Fakamo‘ui ‘o e
 Pekiá; Helí.
 c 1 Pita 3:19–20; 4:6;
 T&F 138:28–37.
 d FFL Ongoongoleleí.

74 'A ia na'e 'ikai te nau ma'u 'a e "fakamo'oni 'o Sisuú 'i he kakanó, ka na'a nau toki tali ia ki mui.

75 Ko kinautolu 'eni ko e kakai anga-faka'eieiki 'o e māmaní, 'a ia na'e fakakuihi 'e he olopoto 'o e tangatá.

76 Ko kinautolu 'eni 'oku nau ma'u ha tufakanga mei hono nāunaú, kae 'ikai ko hono fonú.

77 Ko kinautolu 'eni 'oku nau ma'u mei he 'ao 'o e 'Aló, kae 'ikai mei he fonu 'o e Tamaí.

78 Ko ia, ko e ngaahi "sino fakatelesitiale 'a kinautolu, kae 'ikai ko e ngaahi sino fakasilesitiale, 'o nau faikehekehe 'i he nāunau 'o hangē ko e faikehekehe 'a e māhiná mo e la'áa.

79 Ko kinautolu 'eni 'oku 'ikai ke nau "to'a 'i he fakamo'oni 'o Sisuú; ko ia, 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e kalauni ki he pule'anga 'o hotau 'Otuá.

80 Pea ko 'eni, ko e ngata'anga 'eni 'o e me'a-hā-mai na'á ma mamata ki ai 'o kau ki he nāunau fakatelesitiale, 'a ia na'e fekau 'e he 'Eikí kiate kimaua ke ma tohi lolotonga 'ema kei 'i he Laumālié.

81 Pea ko e tahá, na'á ma mamata ki he nāunau "fakatilesitiale, 'a ia ko e nāunau ia 'oku si'isi'i angé, 'o hangē foki ko e faikehekehe 'a e nāunau 'o e ngaahi fetu'ú mei he nāunau 'o e māhiná 'i he 'ataá.

82 Ko kinautolu 'eni na'e 'ikai

te nau tali 'a e ongoongolelei 'a Kalaisí, pe ko e "fakamo'oni 'o Sisuú.

83 Ko kinautolu 'eni 'oku 'ikai te nau faka'ikai 'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

84 Ko kinautolu 'eni 'e kapusi hifo ki "helí.

85 Ko kinautolu 'eni 'e 'ikai huhu'i mei he "tēvoló kae 'oua ke hoko 'a e toetu'u ^bfaka'osi, kae 'oua ke faka'osi 'e he 'Eikí, 'a ia ko Kalaisi ko e 'Lamí, 'a 'ene ngāué.

86 Ko kinautolu 'eni 'oku 'ikai te nau ma'u mei hono fonú 'i he maama ta'engatá, kae mei he Laumālie Mā'oni'oni 'i he tauhi mai 'a e nāunau fakatelesitiale;

87 Pea ko e nāunau fakatelesitiale 'i he "tauhi mai 'a e nāunau fakasilesitiale.

88 Pea 'oku ma'u ia foki 'e he nāunau fakatilesitiale mei he tauhi mai 'a e kau 'āngelo 'a ia kuo fili ke tauhi 'a kinautolu, pe kuo fili ke hoko ko e kau laumālie tauhi kiate kinautolu; he te nau hoko ko e kau 'ea-hoko ki he fakamo'uí.

89 Pea ko ia, na'á ma mamata, 'i he me'a-hā-mai fakalangí, ki he nāunau 'o e nāunau fakatilesitiale, 'a ia 'oku mahulu ange 'i he me'a kotoa 'oku fa'a mahinó;

90 Pea 'oku 'ikai ke 'ilo'i ia 'e ha tangata 'e taha tuku kehe pē ia 'a ia kuo fakahā ia ki ai 'e he 'Otuá.

91 Pea ko ia na'á ma mamata ki he nāunau 'o e nāunau faka-

74a FFL Fakamo'oni.

78a 1 Kol. 15:40–42.

79a T&F 56:16.

81a T&F 88:31.

FFL Nāunau

Fakatilesitiale.

82a T&F 138:21.

84a 2 Nifai 9:12;

'Alamā 12:11.

FFL Helí.

85a FFL Tēvoló.

^b 'Alamā 11:41;

T&F 43:18; 88:100–101.

^c FFL Lami 'a e 'Otuá.

87a T&F 138:37.

telesitialé ‘a ia ‘oku mā’olunga ange ‘i he ngaahi me’a kotoa pē ‘i he nāunau ‘o e nāunau fakatilesitialé, ‘io ‘i he nāunau, pea ‘i he mālohi, pea ‘i he māfimafi, pea ‘i he pule.

92 Pea na’e pehē ‘ema mamata ki he nāunau ‘o e nāunau fakasilesitialé, ‘a ia ‘oku mā’olunga taha ‘i he ngaahi me’a kotoa pē—‘a ia ‘oku pule ai ‘a e ‘Otuá, ‘io ‘a e Tamaí, ‘i hono taloní ‘o ta’engata pea ta’engata;

93 ‘A ia ‘oku punou hifo ‘i hono taloní ‘i he “loto-‘apasia fakatōkilalo ‘a e ngaahi me’a kotoa pē, ‘o nau ‘oatu kiate ia ‘a e fakalāngilangi ‘o ta’engata pea ta’engata.

94 Ko kinautolu ‘oku nofo ‘i hono “aó ko e siasi ‘a kinautolu ‘o e ^b‘Uluaki Fānaú; pea nau mamata ‘o hangē ko e mamata atu kiate kinautolú, pea nau “ilo ‘o hangē ko hono ‘ilo’i ‘a kinautolú, kuo nau ma’u mei hono fonú pea mei he’ene ^aangaleleí;

95 Pea ‘okú ne ngaohi ‘a kinautolu ke nau “tatau ‘i he mālohi, pea mo e ivi, pea mo e pule.

96 Pea ko e nāunau ‘o e nāunau fakasilesitialé ‘oku taha ia, ‘io ‘o hangē ko e taha ‘a e nāunau ‘o e “la’áá.

97 Pea ko e nāunau ‘o e nāunau fakatelesitialé ‘oku taha ia, ‘io ‘o hangē ko e taha ‘a e nāunau ‘o e māhiná.

98 Pea ko e nāunau ‘o e nāunau

fakatilesitialé ‘oku taha ia, ‘io ‘o hangē ko e taha ‘a e nāunau ‘o e ngaahi fetu’ú; he ‘oku hangē ‘oku faikehekehe ‘a e fetu’u ‘e tahá mei he fetu’u ‘e tahá ‘i he nāunaú, ‘oku pehē ‘a e faikehekehe ‘a e taha mei he taha ‘i he nāunau ‘i he nāunau fakatilesitialé;

99 He ko kinautolu ‘eni ‘oku ‘o “Paula, pea mo ‘Apolosi, pea mo Kifasi.

100 Ko kinautolu ‘eni ‘oku nau pehē ‘oku nau ‘o e tokotaha pea mo honau ni’ihi ‘o e tokotaha kehe—ko e ni’ihi ‘o Kalaisi pea mo e ni’ihi ‘o Sione, pea mo e ni’ihi ‘o Mōsese, pea mo e ni’ihi ‘o ‘Ilaiase, pea mo e ni’ihi ‘o ‘Ēsaiasi, pea mo e ni’ihi ‘o ‘Īsaia, pea mo e ni’ihi ‘o ‘Īnoke;

101 Ka na’e ‘ikai te nau tali ‘a e ongoongoleleí, pe ko e fakamo’oni ‘o Sisuú, pe ko e kau palōfitá, pe ko e fuakava “ta’engatá.

102 Ko hono faka’osí, ko kinautolu kotoa ‘eni ‘a ia ‘e ‘ikai ke tānaki fakataha mo e kau mā’oni’oní, ke “o hake ki he ^bsiasi ‘o e ‘Uluaki Fānaú, pea ma’u hake ki he ‘aó.

103 Ko “kinautolu ‘eni ko e kau ^bloi, mo e kau fie maná, mo e kau “tonó, mo e kau fe’auakí, pea mo ia kotoa pē ‘oku manako mo fa’u ha loí.

104 Ko kinautolu ‘eni ‘oku mahi ‘i he ^ahouhau ‘o e ‘Otuá ‘i he māmaní.

93a FFL Loto-‘apasiá.
94a T&F 130:7.
b FFL ‘Uluaki Fānaú.
c 1 Kol. 13:12.
d FFL ‘Alo’ofá.
95a T&F 29:13; 78:5–7;
84:38; 88:107; 132:20.

96a 1 Kol. 15:40–41.
99a 1 Kol. 3:4–7, 22.
101a FFL Fuakava Fo’ou
mo Ta’engatá.
102a 1 Tēsal. 4:16–17;
T&F 88:96–98.
b T&F 78:21.

103a Fakahā 21:8;
T&F 63:17–18.
b FFL Loí.
c FFL Tonó.
104a FFL Mala’iá.

105 Ko kinautolu 'eni 'oku nau mamahi 'i he "tautea 'o e afi ta'engata.

106 Ko kinautolu 'eni 'e lī hifo ki "heli mo ^bmamahi 'i he houhau 'o e "Otua Māfimafī, kae 'oua ke hokosia 'a e "kakato 'o e ngaahi kuongā, 'o ka 'osi hono "fakamo'ulaloa'i 'e Kalaisi 'a e ngaahi filī kotoa pē 'i hono lalo va'é, pea ^ffakahaohaoa'i 'ene ngāué;

107 'O ka ne ka tuku atu 'a e pule'angá, mo 'oatu ia ki he Tamaí, ta'e 'i ai hano 'ila, 'o pehē: Kuó u ikuna peá u ^amalamalaki toko taha pē 'a e ^btata'o'anga uainé, 'io 'a e tata'o'anga uaine 'o e kakaha 'o e houhau 'o e 'Otua Māfimafī.

108 'E toki fakakalauni 'aki leva ia 'a hono nāunaú, ke 'afio 'i he "taloni 'o hono mālohí ke pule 'o ta'engata pea ta'engata.

109 Kae vakai, pea 'ilo ange, na'á ma mamata ki he nāunau mo e kakai 'oku nofo 'i he maama fakatilesitalé, pea na'a nau ta'efa'alaua 'o hangē ko e ngaahi fetu'u 'i he 'atā 'o e langí, pe hangē ko e 'one'one 'i he matātahí;

110 Peá ma fanongo ki he le'o 'o e 'Eikí 'oku folofola: 'E peluki 'e kinautolú ni kotoa pē 'a e tui, pea 'e "fakamo'oni 'e he 'elelo kotoa pē kiate ia 'oku

'afio 'i he taloni 'o ta'engata pea ta'engata;

111 Koe'uhí 'e fakamāu'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki he'enua ngaahi ngāué, pea 'e ma'u 'e he tangata taki taha 'o fakatatau ki he'ene ngaahi "ngāue 'a'aná, 'a 'ene pule 'a'ana, 'i he ngaahi ^bnofo'anga kuo teuteú;

112 Pea te nau hoko ko e kau tamaio'eiki 'a e Fungani Mā'olungá; ka ko e "potu 'oku ^b'afio ai 'a e 'Otuá mo Kalaisi 'e 'ikai te nau lava 'o ha'u ki ai, 'i he ngaahi maama 'oku 'ikai hano ngata'anga.

113 Ko e ngata'anga 'eni 'o e me'a-hā-mai na'á ma mamata ki aí, 'a ia na'e fekau ke ma tohi lolotonga 'ema kei 'i he Laumālié.

114 Ka 'oku fu'u "ma'ongongonga mo fakaofo 'a e ngaahi ngāue 'a e 'Eikí, pea mo e ngaahi ^bme'a lilo 'o hono pule'angá 'a ia na'á ne fakahā mai kiate kimaú, 'a ia 'oku mā'olunga ange 'i he me'a kotoa pē 'oku fa'a 'iló, 'i he nāunau, pea 'i he māfimafi, pea 'i he pule;

115 'A ia na'á ne fekau kiate kimaú ke 'oua te ma tohi lolotonga 'ema 'i he Laumālié, pea 'oku 'ikai "ngofua ke lea 'aki ia 'e he tangatá;

116 Pea 'oku 'ikai "fa'a lava 'e he tangatá ke fakahā ia, he 'oku

105a Sute 1:7.

106a FFL Helí.

b T&F 19:3–20.

c T&F 87:6.

d 'Efesō 1:10.

e 1 Kol. 15:24–28.

f Hepelū 10:14.

107a Fakahā 19:15;

T&F 88:106;

133:46–53.

b Sēnesi 49:10–12;

'Īsaia 63:1–3.

108a T&F 137:3.

110a Filipai 2:9–11;

Mōsaia 27:31.

111a Fakahā 20:12–13.

FFL Ngāué, Ngaahi.

b Sione 14:2;

T&F 59:2; 81:6.

112a T&F 29:29.

b Fakahā 21:23–27.

114a Fakahā 15:3;

Molom. 9:16–18;

Mōsesē 1:3–5.

b Sēkope 4:8.

115a 2 Kol. 12:4.

116a 3 Nifai 17:15–17;

19:32–34.

lava pē ke mamata ki ai mo ^b‘ilo’i ia ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā’oni’oni, ‘a ia ‘oku foaki ‘e he ‘Otuá kiate kinautolu ‘oku ‘ofa ‘iate iá, pea nau fakahao-haoa’i ‘a kinautolu ‘i hono ‘aó; 117 ‘A ia ‘okú ne foaki ki ai ‘a e faingamālie ko ‘eni ke mamata mo ‘ilo’i ma’anautolu pē;

118 Koe’uhí ke nau lava ‘i he mālohi mo e fakahā ‘a e Laumālie, lolotonga ‘enau ‘i he kakanó, ‘o kātaki’i ‘a e nofo ‘i hono ‘aó ‘i he maama ‘o e nāunau. 119 Pea ke ‘a e ‘Otuá mo e Lamí ‘a e nāunau, mo e lāngilangi, mo e pule ‘o ta’engata pea ta’engata. ‘Ēmeni.

VAHE 77

Ko e fakahā na’e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Hailame, ‘i ‘Ohaiō, ‘i Mā’asi 1832 (History of the Church, 1:253–255). Na’e tohi ‘e he Palōfitá, “‘O fekau’aki mo e liliu ‘o e ngaahi Folofolá, na’á ku ma’u ai ‘a e fakamatala ko ‘eni ‘o kau ki he Fakahā kia Sioné” (History of the Church, 1:253).

1–4, ‘Oku ma’u ‘e he fanga manú ha laumālie pea te nau nofo ‘i he fiefia ta’engata ‘i ha māmani ta’e-fa’a-mate; 5–7, ‘Oku ta’u ‘e 7,000 ‘a e mo’ui fakamatelie ‘a e māmani ko ‘eni; 8–10, ‘Oku fakafoki mai ‘a e ongoongolelei ‘e ha kau āngelo kehekehe pea nau ngāue ‘i he māmani; 11, Ko hono fakama’u ‘o e toko 144,000; 12–14, ‘E hā’ele mai ‘a Kalaisi ‘i he kamata’anga ‘o e ta’u hono fitu afé, 15, ‘E fokotu’u hake ha palōfita ‘e ua ki he pule’anga ‘o e kau Siú.

totonu ke mahino kiate kitautolu ‘o kau ki he fanga manu ‘e fā ‘a ia ‘oku lau ki ai ‘i he veesi pē ko iá?

Talí. Ko e ngaahi “lea fakatātā ia, ‘oku ngāue ‘aki ‘e he Tangata Ma’u Fakahā, ko Sioné, ‘i hono fakamatala’i ‘o e ^blangí, ko e ‘palataisi ‘o e ‘Otuá, ko e ^d“fiefia ‘a e tangatá, pea mo e fanga manú, mo e ngaahi me’a totoló, mo e fanga manupuna ‘o e ‘ataá; ko e me’a ‘oku fakalaumālie ‘i he tatau ‘o e me’a ‘oku fakaemāmani; mo e me’a ‘oku fakaemāmani ‘oku ‘i he tatau ‘o e me’a ‘oku fakalaumālie; ko e ^elaumālie ‘o e tangatá ‘oku ‘i he tatau ia ‘o hono sinó, ‘o hangē foki ko e laumālie ‘o e ^fmanú, mo e me’a mo’ui kehe kotoa pē ‘a ia na’e fakatupu ‘e he ‘Otuá.

FEHU’I. Ko e hā ‘a e “tahi sio-‘ata ‘oku lau ki ai ‘a Sione ‘i he vahe hono 4 mo e veesi hono 6 ‘o e Tohi Fakahaá?

3 Fehu’i. ‘Oku fakangatangata

Talí. Ko e ^bmāmani ia, ‘i hono tu’unga fakamā’oni’oni’i, ta’e-fa’a-mate, mo ‘ta’engatá.

2 Fehu’i. Ko e hā ‘a e me’a ‘oku

116b 1 Kol. 2:10–12.
77 1a T&F 130:6–9.
b T&F 88:17–20, 25–26.
c FFL Māmani—Ko e tu’unga faka’osi ‘o e

māmani; Nāunau Fakasilesitiale.
2a FFL Fakataipé.
b FFL Langí.
c FFL Palataisi.

d FFL Fiefiá.
e ‘Eta 3:15–16;
‘Ēpa. 5:7–8.
FFL Laumālie.
f Mōsese 3:19.

koā 'a e fanga manu 'e faā ki ha fanga manu kehekehe fakafo'i-tuitui, pe ko ha'anau fakafo-fonga'i ha ngaahi fa'ahinga pe kalasi kehekehe?

Talí. 'Oku fakangatangata ia ki he fanga manu kehekehe 'e fā, 'a ia na'e fakahā kia Sione, ke fakafofonga'i 'a e nāunau 'o e ngaahi fa'ahinga 'o e ngaahi me'a mo'u'i 'i honau iku'angá pe "tu'unga honau fakatupú, 'i he'enua ma'u 'a 'enua ^bfiefia ta'engatá.

4 Fehu'i. Ko e hā 'a e me'a 'oku totonu ke mahino kiate kitautolu 'o kau ki he ngaahi mata mo e ngaahi kapakau 'a ia na'e ma'u 'e he fanga manú?

Talí. Ko honau ngaahi matá ko e fakafofonga ia 'o e maama mo e "poto, 'a ia ko e pehē, 'oku nau fonu 'i he poto; pea ko honau ngaahi kapakaú ko e fakafofonga ia 'o e ^bmālohi, ke ngaue, ke ngāue, mo e alā me'a peheé.

5 Fehu'i. Ko e hā 'a e me'a 'oku totonu ke mahino kiate kitautolu 'o kau ki he "kaumātu'a 'e toko uofulu mā fā 'a ia na'e lau ki ai 'a Sioné?

Talí. 'Oku totonu ke mahino kiate kitautolú, ko e kaumātu'a ko ia 'a ia na'e mamata ki ai 'a Sioné, ko e kaumātu'a ia kuo ^bfaivelenga 'i he ngāue 'o e laka faka faifekau, pea kuo nau mate; 'a ia na'a nau kau ki he ngaahi siasi 'e 'fitú, pea na'a nau lolotonga 'i he palataisi 'o e 'Otuá.

6 Fehu'i. Ko e hā 'a e me'a 'oku

totonu ke mahino kiate kitautolu 'o kau ki he tohi 'a ia na'e mamata ki ai 'a Sioné, 'a ia na'e "fakama'u 'i hono tu'á 'aki 'a e me'a fakama'u 'e fitú?

Talí. 'Oku totonu ke mahino kiate kitautolu 'oku tu'u 'i ai 'a e finangalo kuo fakahā mai, mo e ngaahi ^bme'a lilo, mo e ngaahi ngāue 'a e 'Otuá; ko e ngaahi me'a fufū 'o 'ene pule 'oku kau ki he 'māmani ko 'eni lolotonga 'a e ta'u 'e fitu afe 'o 'ene mo'u'i, pe ko 'ene mo'u'i 'i he anga fakaemāmaní.

7 Fehu'i. Ko e hā 'a e me'a 'oku totonu ke mahino kiate kitautolu 'o kau ki he me'a fakama'u 'e fitu na'e fakama'u 'aki ia?

Talí. 'Oku totonu ke mahino kiate kitautolu, 'oku 'i he 'uluaki me'a fakama'u 'a e ngaahi me'a 'o e "uluaki ta'u 'e taha afé, pea 'i hono uá foki 'a e ngaahi me'a 'o e ta'u 'e taha afe hono uá, 'o pehē atu ai pē 'o a'u ki hono fitú.

8 Fehu'i. Ko e hā 'a e me'a 'oku totonu ke mahino kiate kitautolu 'o kau ki he kau 'āngelo 'e toko fā 'a ia 'oku lau ki ai 'i he vahe hono fitu mo e 'uluaki veesi 'o e Tohi Fakahaá?

Talí. 'Oku totonu ke mahino kiate kitautolu ko e kau 'āngelo 'e toko fā ia kuo fekau atu mei he 'Otuá, 'a ia kuo foaki ki ai 'a e mālohi ki he potu 'e fā 'o e māmaní, ke fakahaofi 'a e mo'ui mo faka'auha; ko kinautolu 'eni 'oku nau ma'u 'a e ongoongolelei

3a T&F 93:30;
Mōsesē 3:9.
b T&F 93:33–34.
4a FFL 'Iló.
b FFL Mālohí.

5a Fakahā 4:4, 10.
b Fakahā 14:4–5.
c Fakahā 1:4.
6a Fakahā 5:1.
b FFL Me'a Lilo 'a e

'Otuá, Ngaahi.
c FFL Māmaní.
7a T&F 88:108–110.

^ata'engatā ke 'oatu ki he pule'anga kotoa pē, fa'ahinga, lea, mo e kakai kotoa pē; 'oku 'iate kinautolu 'a e mālohi ke tāpuni' 'a e ngaahi langi, ke fakama'ū ki he mo'uí, pe lī hifo ki he ngaahi ^bpotu 'o e fakapo'ulí.

9 Fehu'í. Ko e hā 'a e me'a 'oku totonu ke mahino kiate kitautolu 'o kau ki he 'āngelo 'oku 'alu hake mei he hahaké, 'i he Tohi 'o e Fakahaá, vahe 7 mo e veesi 2?

Talí. 'Oku totonu ke mahino kiate kitautolu, ko e 'āngelo 'oku 'alu hake mei he hahaké ko ia ia 'a ia kuo foaki ki ai 'a e me'a fakama'ū 'a e 'Otua mo'uí ki he ngaahi fa'ahinga 'e hongofulu mā ua 'o ^a'Isilelí; ko ia, 'okú ne kalanga ki he kau 'āngelo 'e toko fā 'oku ma'ū 'a e ongoongolelei ta'engatā, 'o pehē: 'Oua 'e mau-mau' 'a e fonuá, pe ko e tahí, pe ko e ngaahi 'akaú, kae 'oua ke 'osi 'emau fakama'ū 'a e kau tamaio'eiki 'a hotau 'Otuá 'i honau fo'í ^bla'é. Pea, kapau te mou ma'ū ia, ko ^c'Ilaiase 'eni 'a ia na'e pehē 'e ha'ú ke tñaki fakataha 'a e ngaahi fa'ahinga 'o 'Isilelí pea ^dfakafoki mai 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

10 Fehu'í. Ko e fē 'a e taimi 'e fakahoko ai 'a e ngaahi me'a 'oku lau ki ai 'a e vahe ko 'ení?

Talí. 'E fakahoko ia 'i hono ^aono 'o e ta'ú 'e taha afé, pe 'i he fakava 'a e me'a fakama'ū hono onó.

11 Fehu'í. Ko e hā 'a e me'a 'oku totonu ke mahino kiate kitautolu 'i hono fakama'ū 'o e toko ^ataha kilu fā mano fā afe, mei he ngaahi fa'ahinga kotoa 'o 'Isilelí—ko e toko taha mano ua afe mei he fa'ahinga taki taha?

Talí. 'Oku totonu ke mahino kiate kitautolu ko kinautolu kuo fakama'ū ko e kau ^btaula'eiki lahi ia kuo fakanofu ki he laka kanga toputapu 'o e 'Otuá, ke nau 'oatu 'a e ongoongolelei ta'engatā; he ko kinautolu ia kuo fakanofu mei he pule'anga kotoa pē, fa'ahinga, lea, mo e kakai, 'e he kau 'āngelo 'a ia kuo foaki ki ai 'a e mālohi ki he ngaahi pule'anga 'o e māmaní, ke 'omi 'a kinautolu kotoa pē 'e fie ha'ú ki he siasi 'o e ^c'Uluaki Fānaú.

12 Fehu'í. Ko e hā 'a e me'a 'oku totonu ke mahino kiate kitautolu 'o kau ki hono ifi 'o e ngaahi ^atalupite, 'a ia 'oku lau ki ai 'i hono 8 'o e vahe 'o e Tohi Fakahaá?

Talí. 'Oku totonu ke mahino kiate kitautolu 'oku hangē ko e fakatupu 'e he 'Otuá 'a e māmaní 'i he 'aho 'e onó, peá ne faka'osi 'ene ngāué 'i he fitu 'o e 'ahó, peá ne ^bfakatapui ia, peá ne ngaohi foki 'a e tangatā mei he ^cefu 'o e kelekelé, 'e pehē foki, 'i he kamata'anga 'o hono fitu 'o e ta'ú 'e afé 'e ^dfakatapui 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e māmaní,

8a Fakahā 14:6–7.
b Mātiu 8:11–12;
22:1–14;
T&F 133:71–73.

9a Fakahā 7:4–8.
b 'Isikeli 9:4.
c FFL Fāfāsi 9:1.
d FFL Fakafoki Mai 'o

e Ongongolelei.
10a Fakahā 6:12–17.
11a Fakahā 14:3–5.
b FFL Taula'eiki Lahí.
c T&F 76:51–70.
FFL 'Uluaki Fānaú.
12a Fakahā 8:2.
b Sēnesi 2:1–3;

'Eke. 20:11; 31:12–17;
Mōsaia 13:16–19;
Mōsesi 3:1–3;
'Ēpa. 5:1–3.
c Sēnesi 2:7.
d T&F 88:17–20.

pea faka'osi 'a hono fakamo'ui 'o e tangatā, pea fakamāu'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē, pea te ne huhu'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē, tuku kehe pē 'a ia kuo 'ikai te ne fakamo'ulaloa'i ki hono mālohí, 'a ia te ne fakama'u ai 'a e ngaahi me'a kotoa pē, ki he ngata'anga 'o e ngaahi me'a kotoa pē; pea ko hono ifi'i 'o e ngaahi talupite 'a e kau 'āngelo 'e toko fitú ko e teuteu ia mo hono faka'osi 'o 'ene ngāu'é, 'i he kamata'anga 'o hono fitu 'o e ta'u 'e afé—ko hono teuteu 'o e hā'ele'angá ki mu'a 'i he taimi 'o 'ene hā'ele mai.

13 Fehu'i. Ko e fē 'a e taimi 'e fakahoko ai 'a e ngaahi me'a, 'a ia kuo tohi 'i he 9 hono vahe 'o e Tohi Fakahaá?

Talí. 'E fakahoko ia hili hono fakaava 'o e me'a fakama'u hono fitú, ki mu'a 'i he hā'ele mai 'a Kalaisí.

14 Fehu'i. Ko e hā 'a e me'a 'oku totonu ke mahino kiate ki-

tautolu 'o kau ki he ki'i tohi na'e "kai 'e Sioné, 'o hangē ko ia 'oku lau ki ai hono 10 'o e vahe 'o e Tohi Fakahaá?

Talí. 'Oku totonu ke mahino kiate kitautolu ko ha ngāue mo e tu'utu'uni ia, kiate ia ke ne ^btānaki 'a e ngaahi fa'ahinga 'o 'Isilelí; vakai, ko 'Ilaiase 'eni, 'a ia 'e pau ke ha'u, 'o hangē ko ia kuo tohi, pea fakafoki mai 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

15 Fehu'i. Ko e hā 'a e me'a 'oku totonu ke mahino 'o kau ki he ongo fakamo'oni, 'i hono hongofulu mā taha 'o e vahe 'o e Tohi Fakahaá?

Talí. Ko e ongo palōfita kinaua 'e toko ua 'e fokotu'u hake ki he pule'anga 'o e kau ^bSiú 'i he ngaahi 'aho fakamo'osi, 'i he taimi 'o e fakamo'ou, pea te na kikite ki he kau Siú 'i he hili hono tānaki mai 'a kinautolú, pea langa hake 'a e kolo ko Selūsalemá 'i he fonua 'o 'enau ngaahi tamaí.

VAHE 78

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Hailame, 'i 'Ohaiō, 'i Mā'asi 1832 (History of the Church, 1:255–257). Na'e foaki 'e he 'Eikí kia Siosefa Sāmita 'a e founga 'oku fakataumu'a ki hono fokotu'u 'o ha fale tuku'anga koloa ma'a e kau masivá. Na'e 'ikai ke lelei 'i he taimi kotoa pē ke 'ilo'i 'e he māmaní 'a e hingoa 'o e ni'ihí na'e folofola ki ai 'a e 'Eikí 'i he ngaahi fakahaá; ko ia ai, 'i hono pulusi 'o e fakahā ko 'ení mo e ni'ihí 'o e ngaahi fakahā ki muí, na'e ui 'aki 'a e kau tangata 'o e siasí ha ngaahi hingoa kehe mei honau hingoa totonú. 'I he hoko 'o 'ikai toe 'aonga ke fakapuliki 'a e ngaahi hingoa 'o e kakai na'e folofola ki ai, na'e toki fakahā ki mui honau

12e FFL Sīsū Kalaisí—
Fakamaau.

f FFL Huhu'i ('Eikí).
14a 'Isikeli 2:9–10; 3:1–4;
Fakahā 10:10.

b FFL 'Isilelí—Ko hono
tānaki 'o 'Isilelí.

c Mātiu 17:11.
15a Fakahā 11:1–14.
b FFL Siú, Kau.

c FFL 'Aho Faka'osí,
Ngaahi.

d FFL Fakafoki Mai 'o
e Ongoongolelí.
e 'Āmosi 9:14–15.

ngaahi hingoa totonú 'o ha'i mai 'i mui. Ka koe'uhí ko e 'ikai kei 'i ai ha fie ma'u mahu'inga he 'ahó ni ke hoko atu hono ngāue 'aki 'o e ngaahi hingoa fakapulipulí, ko e ngaahi hingoa totonú pē 'oku ngāue 'aki atu heni he taimí ni 'o hangē ko ia na'e hiki 'i he ngaahi 'uluaki tatau 'o e fakahaá.

1–4, 'Oku totonu ke fokotu'u 'e he Kāingalotú ha fale tuku'anga koloa; 5–12, 'E hanga 'e hono faka'aonga'i fakapotopoto 'o 'enau ngaahi koloá 'o fakatupu honau fakamo'uí; 13–14, 'Oku totonu ke 'oua 'e fakafalala 'a e Siasí ki he ngaahi mālohi fakamāmani; 15–16, 'Oku ngāue 'a Maikeli (Ātama) 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Tokotaha Mā'oni'oni (Kalaisi); 17–22, 'Oku monū'ia 'a e kau tui faivēlengá, he te nau ma'u 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

NA'E folofola 'a e 'Eikí kia Siosefa Sāmita, ko e Si'í, 'o pehē: Tokanga mai kiate au, 'oku folofola 'e he 'Eikí ko homou 'Otuá, 'a kimoutolu kuo fakanofa ki he lakanga fakataula'eiki "mā'olunga 'o hoku siasí, 'a ia kuo mou fakatahataha mai 'a kimoutolú;

2 Pea fanongo ki he "akonaki 'a e tokotaha kuó ne ^bfakanofa 'a kimoutolu mei 'olungá, 'a ia te ne lea 'i homou telingá 'aki 'a e ngaahi lea 'o e potó, koe'uhi ke hoko mai 'a e fakamo'uí kiate kimoutolu 'i he me'a kuo mou 'omi ki hoku 'aó, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá.

3 He ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo hokosia 'a

e taimí, pea 'oku ofi mai ia; pea vakai, pea 'ilo ange, 'oku totonu ke 'i ai ha "kautaha 'o hoku kakaí 'i he angi mo e fokotu'u ma'u 'o e ngaahi me'a 'o e ^bfale tuku'anga koloa ma'á e kau 'masiva 'o hoku kakaí, 'i he feitu'u ko 'ení pea 'i he fonua ko "Saioné fakatou'osi—

4 Ke hoko ko e kautaha mo e founa tu'u ma'u mo ta'engata ki hoku siasí, ke fakatupulaki ki mu'a 'a e ngāue, 'a ia kuo mou fakapapau ke fai, koe'uhí ko e fakamo'uí 'o e tangatá, pea ki he lāngilangi 'o ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langí;

5 Koe'uhí ke mou "tatau 'i he ngaahi ha'i 'o e ngaahi me'a fakalangí, 'io, pea mo e ngaahi me'a fakaemāmaní foki, koe'uhí ke ma'u ai 'a e ngaahi me'a fakalangí.

6 He kapau 'oku 'ikai te mou tatau 'i he ngaahi me'a fakamāmaní 'oku 'ikai te mou lava ke tatau 'i he ma'u 'o e ngaahi me'a fakalangí;

7 He kapau 'oku mou loto ke u foaki kiate kimoutolu ha nofo'anga 'i he maama "fakasilesitiale, kuo pau ke mou ^bteuteu'i 'a kimoutolu 'i hono 'fai 'o e ngaahi me'a 'a ia kuó u fekau

78 1a FFL Lakanga
Taula'eiki
Faka-Melekisitēkí.
2a FFL Akonakí (nauna).
b FFL Fakanofó.
3a T&F 82:11–12, 15–21.

b T&F 72:9–10; 83:5–6.
c T&F 42:30–31.
FFL Uelofea.
d T&F 57:1–2.
5a T&F 49:20.
FFL Fakatapuí.

7a FFL Nāunau
Fakasilesitiale.
b T&F 29:8; 132:3.
c T&F 82:10.

kiate kimoutolu mo fie ma'u meiate kimoutolú.

8 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku folofola peheni 'e he 'Eiki, 'oku mahu'inga ke fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki hoku "fakalāngilangi'í, 'e kimoutolu kuo mou kau fakataha 'i he ^bkautaha ko 'eni;

9 Pe, 'i hono fakalea 'e tahá, tuku ke nofo hifo 'a 'eku tamaio'eiki ko Niueli K. Uiteni' mo 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmīta, ko e Si'í, pea mo 'eku tamaio'eiki ko Sitenei Likitoní 'o fealea'aki mo e kāingalotu 'oku 'i Saioné;

10 Ka 'ikai, 'oku feinga 'a "Sētane ke fakatafoki 'a honau lotó mei he mo'oni, koe'uhí ke nau hoko 'o kui 'o 'ikai mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a kuo teuteu ma'anautolú.

11 Ko ia, 'oku ou fai 'a e fekau kiate kimoutolu, ke teuteu mo fokotu'utu'u 'a kimoutolu 'aki ha aleapau pe "fuakava ta'engata 'a ia 'e 'ikai lava 'o maumau'í.

12 Pea 'ilonga ia te ne mau-mau'í iá 'e mole hono lakanga mo e tu'unga 'i he siasí, pea 'e tukuange ia ki he ngaahi "fakatangā 'a Sētane 'o a'u ki he 'aho 'o e huhu'í.

13 Vakai, ko e teuteu'anga 'eni 'a ia 'oku ou teuteu'í 'aki 'a kimoutolú, pea mo e tu'unga, mo e fa'ifa'itaki'anga 'a ia 'oku ou tuku kiate kimoutolú, 'a ia te

mou lava ai 'o fakahoko 'a e ngaahi fekau 'a ia kuo 'oatu kiate kimoutolú;

14 Koe'uhí ke tupu 'i he'eku tauhi 'ofá, neongo 'a e ngaahi "faingata'a 'e hoko mai kiate kimoutolú, ke tu'u mālohi 'a e siasí 'iate ia pē 'o mā'olunga ange 'i he ngaahi me'a kehe kotoa pē 'i lalo 'i he maama fakasilesitialé;

15 Koe'uhí ke mou lava 'o 'alu hake ki he "kalauni kuo teuteu ma'amoutolú, pea fokotu'u 'a kimoutolu ko e kau ^bpule ki he ngaahi pule'anga lahi, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, ko e Tokotaha Mā'oni'oni 'o Saioné, 'a ia kuó ne fokotu'u 'a e ngaahi tu'unga 'o "Ātama-Onitai-Āmaní;

16 'A ia kuó ne fili 'a "Maikeli ko homou pilinisi, mo fokotu'u ma'u 'a hono va'é, mo fokotu'u ia ke mā'olunga, pea foaki kiate ia 'a e ngaahi kī 'o e fakamo'uí 'o fakatatau ki he fale'í mo e tu'utu'uni 'a e Tokotaha Mā'oni'oni, 'a ia 'oku 'ikai hano kamata'anga 'o hono ngaahi 'aho pe ha ngata'anga 'o 'ene mo'ui.

17 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e fānau iiki 'a kimoutolu, pea kuo te'eki ai mahino kiate kimoutolu 'a hono lahi 'o e ngaahi tāpuaki mahu'inga 'oku ma'u 'e he Tamaí 'i hono to'u-kupu 'o'oná pea kuo teuteu ma'amoutolú;

8a Mōsese 1:39.

b T&F 92:1.

10a FFL Tēvoló.

11a FFL Fuakavá.

12a 1 Kol. 5:5;

T&F 82:21; 104:8–10.

14a T&F 58:2–4.

15a FFL Hakeaki'í;

Kalauni.

b Fakahā 5:10;

T&F 76:56–60; 132:19.

c FFL 'Ātama-onitai-Āmaní.

16a T&F 27:11; 107:54–55.

FFL 'Ātamá.

18 Pea 'e 'ikai te mou lava 'o "kātaki'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he taimí ni; ka neongo iá, ke mou fiefia, he te u ^btataki atu 'a kimoutolu. 'Oku 'amoutolu 'a e pule'angá pea 'oku 'amoutolu 'a hono ngaahi tāpuakí, pea 'oku 'amoutolu 'a e ngaahi koloa 'o e 'ta'engatá.

19 Pea ko ia ia 'okú ne tali 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he "loto-fakafeta'í 'e ngaohi ia ke nāunau'ia; pea 'e fakalahi atu 'a e ngaahi me'a 'o e māmaní kiate ia, 'io 'o liunga ^bteau, 'io, 'o lahi ange.

20 Ko ia, mou fai 'a e ngaahi me'a kuó u fekau kiate kimoutolú, 'oku folofola 'e homou Huhu'í, 'io 'a e Foha ko "Āmaní, 'a ia 'okú ne teuteu'í 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he te'eki ai ke ne ^bto'o atu 'a kimoutolú;

21 He ko e "siasi 'o e 'Uluaki Fānaú 'a kimoutolu, pea te ne ^bto'o hake 'a kimoutolu 'i he 'ao, pea tu'utu'uni ki he tangata kotoa pē 'a hono tufakangá.

22 Pea ko ia ia 'e hoko ko e "tauhi faivelenga mo ^banga-fakapotopotó te ne ma'u 'a e ngaahi me'a 'kotoa pē. 'Ēmeni.

VAHE 79

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Hailame, 'i 'Ohaiō, 'i Mā'asi 1832 (History of the Church, 1:257).

1–4, 'Oku ui 'a Sēleti Kaata ke malanga 'aki 'a e ongoongolelei' 'i he Fakafiemālié.

KO e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko hoku lotó ke toe 'alu 'a 'eku tamaio'eiki ko Sēleti Kātá ki he ngaahi fonua fakahahaké, mei he feitu'u ki he feitu'u, pea mei he kolo ki he kolo, 'i he mālohi 'o e fakanofa 'a ia kuo "fakanofa ai iá, 'o malanga 'aki 'a e ngaahi ongoongo fakafiefia

'o e fiefia lahi, 'io 'a e ongoongolelei ta'engatá.

2 Pea te u fekau atu kiate ia 'a e "Fakafiemālié, 'a ia te ne ako'í kiate ia 'a e mo'oní pea mo e hala ke ne fou aí;

3 Pea 'e fakatatau ki he'ene faivelengá, te u toe fakakalauni 'aki ia ha ngaahi ha'inga uite.

4 Ko ia, tuku ke fiefia ho lotó, 'a 'eku tamaio'eiki ko Sēleti Kātá pea 'oua 'e "manavahē, 'oku folofola 'e ho 'Eikí, 'io ko Sīsū Kalaisí. 'Ēmeni.

18a Sione 16:12;
3 Nifai 17:2–3;
T&F 50:40.
b T&F 112:10.
c FFL Mo'ui Ta'engatá.
19a Mōsaia 2:20–21.
FFL Fakafeta'í.

b Mātiu 19:29.
20a T&F 95:17.
b 1 Tēsal. 4:17.
21a T&F 76:53–54.
b T&F 88:96–98.
22a FFL Lakanga Tauhi.
b T&F 72:3–4.

c T&F 84:38.
79 1a T&F 52:38.
FFL Fakanofó.
2a Sione 14:26.
FFL Fakafiemālié.
4a T&F 68:5–6.

VAHE 80

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitā, 'i Hailame, 'i 'Ohaiō, 'i Mā'asi 1832 (History of the Church, 1:257).

1–5, 'Oku ui 'a Sitiveni Puaneti mo 'Īteni Sāmīta ke na malanga 'i ha feitu'u pē 'okú na loto ki ai.

KO e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Sitiveni Puaneti: Ke ke 'alu, ke ke 'alu atu ki he māmaní pea "malanga 'aki 'a e ongoongolelé ki he kakai kotoa pē 'e ongo atu ki ai ho le'ó.

2 Pea 'e fakatatau ki ho'ó fie ma'u ha hoa ngāue, te u foaki kiate koe 'a 'eku tamaio'eiki ko 'Īteni Sāmīta.

3 Ko ia, ke mo 'alu pea malanga 'aki 'eku ongoongolelé, neongo pē ki he tokelaú pe ki he tongá, pe ki he hahaké pe ki he hihifó, 'oku tatau ai pē, he 'oku 'ikai te mo lava ke fai hala.

4 Ko ia, fakahā 'a e ngaahi me'a kuó mo fanongo ki aí, mo tui mo'oni ki ai, pea "ilo'i 'oku mo'oni.

5 Vakai, ko e finangalo 'eni 'o ia 'a ia kuó ne "ui 'a kimouá, ko homo Huhu'í, 'io ko Sīsū Kalaisi. 'Ēmeni.

VAHE 81

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitā, 'i Hailame, 'i 'Ohaiō, 'i Mā'asi 1832 (History of the Church, 1:257–258). 'Oku ui 'a Feletiliki G. Uiliamisi ko ha taula'eiki lahi mo ha tokoni 'i he Kau Palesiteni 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá. 'Oku hā mei he lekooti fakahisitōliá na'e ui 'a Sese Kause ki he lakanga 'o e tokoni kia Siosefa Sāmīta 'i he Kau Palesiteni 'i he taimi na'e ma'u ai 'a e fakahā ko 'eni 'i Mā'asi 1832. Neongo iá, tupu mei he 'ikai te ne fai atu 'o fakatatau mo e anga 'oku taau mo e lakanga ko 'eni, na'e liliu ai 'a e ui ko iá kia Feletiliki G. Uiliamisi. 'Oku totonu ke lau 'a e fakahā ('a ia na'e ma'u 'i Mā'asi 1832) ko ha sitepu ia ki hono fokotu'u 'o e Kau Palesiteni 'Uluakí, pea tautautefito ki he ui ki he lakanga 'o e tokoni 'i he tu'unga ko iá pea fakamatala'i mo hono faka'e'i'eiki 'o e lakangá. Na'e ngāue ai 'a Sese Kause 'i ha ki'i taimi si'i ka na'e tu'usi ia mei he Siasí 'i Tisema 1832. Na'e fakanofu 'a Feletiliki Uiliamisi ki he lakanga ko iá 'i he 'aho 18 Mā'asi 1833.

1–2, 'Oku ma'u ma'u pē 'e he Kau Palesiteni 'Uluakí 'a e ngaahi kī 'o e pule'angá; 3–7, Kapau 'e faivelenga 'a Feletiliki G. Uiliamisi 'i he'ene ngāue, te ne ma'u 'a e mo'ui ta'engatá.

KO e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Feletiliki G. Uiliamisi: Fanongo ki he le'ó 'o ia 'oku leá, ki he lea 'a e 'Eiki ko

ho 'Otuá, pea tokanga ki he lakanga kuo ui koe ki aí, 'io ko ha "taula'eiki lahi 'i hoku siasí, pea ko ha tokoni ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Sí'í;

2 'A ia kuó u foaki ki ai 'a e ngaahi "kī 'o e pule'angá, 'a ia 'oku kau ma'u ai pē ki he Kau^bPalesiteni 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá:

3 Ko ia, ko e mo'oni, 'oku ou 'ilo'i ia, pea te u tāpuaki'i ia, pea mo koe foki, 'o fakataua ki ho'ó tui faivelenga 'i he fai 'o e fale'i, 'i he lakanga kuó u fili koe ki aí, 'i he lotu ma'u ai pē, 'aki 'a e le'ó pea 'i ho lotó, 'i he 'ao 'o e kakaí pea 'i he lilo, pea 'i ho'ó ngāue fakafaifekau foki 'i hono malanga 'aki 'o e ongoongolelei 'i he fonua 'o e kakaí mo'uí, pea 'i he lotolotonga 'o ho kāingá.

4 Pea 'i ho'ó fai 'a e ngaahi me'a ko 'eni te ke fai ai 'a e ngāue 'aonga taha ki ho kāingá, pea fakatupulekina ai 'a e "nāunau 'o ia 'a ia ko ho 'Eikí.

5 Ko ia, ke ke faivelenga; tu'u 'i he lakanga kuó u fili koe ki aí; "tokoni'i 'a e vaivaí, hiki hake 'a e ngaahi nima 'oku tautau ki laló, pea^bfakamālohi 'a e ngaahi tui 'oku 'vaivaí.

6 Pea kapau te ke faivelenga 'o a'u ki he ngata'angá, te ke ma'u 'a e kalauni 'o e mo'ui "ta'e-fa-maté, mo e^bmo'ui ta'engatá 'i he ngaahi 'nofo'anga kuó u teuteu 'i he fale 'o 'eku Tamai.

7 Vakai, pea 'iloange, ko e ngaahi lea 'eni 'a e 'Alifá mo e 'Ōmeká, 'io ko Sīsū Kalaisi. 'Ēmeni.

VAHE 82

Ko e fakahā na'e fai mai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i he Vahefonua Siakisoní, 'i Mīsuli, 'i he 'aho 26 'Epeleli 1832 (History of the Church, 1:267–269). Na'e hoko 'eni 'i ha fakataha alēlea lahi 'a e Siasí 'a ia na'e fokotu'u ai ke poupu'u 'i 'a Siosefa Sāmita ko e Palōfitá ko e Palesiteni 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá, 'a ia ko e lakanga na'e fakanofu ia ki ai ki mu'a 'i ha konifelenisi 'a e kau taula'eiki lahi, kaumātu'á, mo e kāingalotú, 'i 'Emihēsiti, 'i 'Ohaiō 'i he 'aho 25 Sānuali 1832 (vakai ki he 'ulu'i fakamatala ki he vahe 75). Na'e ngāue 'aki ki mu'a ha ngaahi hingoa faikehe 'i hono pulusi 'o e fakahā ko 'eni ke fufuu'i 'a e ni'ihī ko ia na'e fakahā mai ai (vakai ki he 'ulu'i fakamatala ki he vahe 78).

1–4, Ko ia 'oku foaki ki ai 'a e me'a lahi, 'oku 'eke'i meiate ia 'a e me'a lahi; 5–7, 'Oku pule 'a e fakapo'ulí 'i

he māmaní; 8–13, 'Oku ha'isia 'a e 'Eikí 'i he taimi 'oku tau fai ai 'a e me'a 'okú ne folofola'akí; 14–18,

81 1a FFL Taula'eiki Lahí.
2a FFL Kī 'o e Lakanga Fakataula'eiki, Ngaahi.
b T&F 107:8–9, 22.
FFL Palesiteni

'Uluakí, Kau.
4a Mōsese 1:39.
5a Mōsaia 4:15–16.
b T&F 108:7.
c 'Īsaia 35:3.
6a FFL Mo'ui

Ta'e-fa-a-maté.
b FFL Hakeaki'i; Mo'ui Ta'engatá.
c Sione 14:2–3; T&F 59:2; 106:8.

Kuo pau ke tupulaki 'a Saione 'i he faka'ofó'ofa mo e mā'oni'oni; 19–24, 'Oku totonu ke feinga 'a e tangata kotoa pē ki he me'a 'e lelei ki hono kaungā'apí.

KO e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku kou pehē kiate kimoutolu, 'a 'eku kau tamaio'eiki, ko e me'a 'i ho'omou "fefakamolemole'aki 'i ho'omou ngaahi angahalá, 'e pehē foki, 'a 'eku fakamolemole'i 'e au, ko e 'Eikí, 'a kimoutolú.

2 Ka neongo iá, 'oku 'i ai hamou ní'ihí kuo fai angahala lahi 'aupito; 'io, na'a mo kimoutolu "kotoa pē kuo mou fai angahala; ka ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, mou tokanga 'o fai atu mei heni, pea faka'ehí'ehi mei he fai angahalá, telia na'a tō hifo 'a e ngaahi tautea fakamahi ki homou 'ulú.

3 He ko ia 'oku foaki ki ai 'a e "me'a lahi 'oku 'b'eke'i 'a e me'a lahi meiate ia; pea ko ia 'oku 'fai angahala ki he "maama lahi angé 'e lahi ange 'a hono fakamala'ia'í.

4 'Oku mou ui ki hoku hingoá ke ma'u 'a e ngaahi "fakahā, pea 'oku ou foaki ia kiate kimoutolu; pea kapau 'oku 'ikai te mou tauhi 'eku ngaahi leá, 'a ia kuó u foaki kiate kimoutolú, 'oku mou hoko ko e kau mau-mau-fono; pea ko e ^bfakamaau

totonú mo e fakamāú ko e tau-tea ia 'oku fokotu'u fakataha mo 'eku fonó.

5 Ko ia, ko e me'a 'oku ou lea 'aki ki he toko tahá 'oku ou lea 'aki ia ki he kakai kotoa pē: Mou "le'ó, he 'oku fakamafola 'e he ^bfilí 'a 'ene pulé, pea 'oku pule 'a e 'fakapo'ulí;

6 Pea 'oku tupu 'a e houhau 'o e 'Otuá ki he kakai 'o e māmani; pea 'oku 'ikai ha taha 'oku fail-lelei, he kuo hē kotoa pē mei he "halá.

7 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko au, ko e 'Eikí, he 'ikai te u tuku-aki'i 'a kimoutolu 'i ha "angahala; mou 'alu 'i homou ngaahi halá pea 'oua te mou toe fai angahala; ka 'e foki ki he tokotaha pē ko ia 'e fai angahalá 'a e ngaahi angahala 'i ^bmu'á, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá.

8 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou tuku kiate kimoutolu ha fekau "fo'ou, koe'uhí ke mou 'ilo'i 'a hoku loto 'o kau kiate kimoutolú;

9 Pe, ko hono 'ai 'e tahá, 'oku ou tuku kiate kimoutolu 'a e ngaahi fakahinohino ki he founga ke mou "ngāue ai 'i hoku 'aó, koe'uhí ke hoko ia ko ha me'a ke fakamo'ui ai 'a kimoutolu.

10 Ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou

82 1a Mātiu 6:14–15;
T&F 64:9–11.

2a Loma 3:23.

3a Luke 12:48;

Sēmisi 4:17.

FFL Ala 'Eke'i mei ha
Taha 'a 'Ene Ngaahi
Ngāué.

b FFL Lakanga Tauhí.

c FFL Hē mei he
Mo'oni; Angahalá.

d Sione 15:22–24.

FFL Maama 'o Kalaisí.

4a FFL Fakahā.

b FFL Fakamaau
Totonú.

5a FFL Le'ó, Le'ohí.

b FFL Tēvoló.

c FFL Fakapo'ulí,
Fakalaumālié.

6a Loma 3:12;

T&F 1:16.

7a FFL Angahalá.

b T&F 1:32–33; 58:43.

8a Sione 13:34.

9a T&F 43:8.

“ha’isia, ‘o ka mou ka fai ‘a e me’a ‘oku ou lea’akí; ka ‘o ka ‘ikai te mou fai ‘a ia ‘oku ou lea’akí, ‘oku ‘ikai hamou tala’ofa.

11 Ko ia, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku ‘aonga ke “feha’í’aki ‘a ‘eku kau tamaio’eiki ko ‘Etuete Pātīlisí mo Niueli K. Uitenī, ko A. Sitenei Kilipate mo Sitenei Likitoni, pea mo ‘eku tamaio’eiki ko Siosefa Sāmítá, mo Sione Uitemā mo ‘Ōliva Kautelé, mo U. W. Felipisi mo Māteni Hālisí ‘i ha alea papau mo e fuakava ‘a ia ‘e ‘ikai lava ‘o maumau’i ‘i he maumau-fono, tuku kehe ‘o ka hoko mai leva ‘a e fakamāu, ‘i homou ngaahi lakanga tauhi kehekehe—

12 Ke pule’i ‘a e ngaahi me’a ‘oku kau ki he kau masivá, mo e ngaahi me’a kotoa pē ‘oku kau ki he lakanga ‘o e pīsopé mo hono ongo tokoní ‘i he fonua ko Saioné mo e fonua ko Ketilaní fakatou’osi;

13 He kuó u fakatapui ‘a e fonua ko Ketilaní ‘i hoku taimi totonu pē ‘o’oku koe’uhi ko e lelei ‘a e kau mā’oni’oni ‘o e Fungani Mā’olungá, pea ke hoko ko ha “siteiki ki Saione.

14 He kuo pau ke tupulaki ‘a Saione ‘i he faka’ofa’ofa, pea ‘i he mā’oni’oni; kuo pau ke fakalahi ‘a hono ngaahi ngata’angá; kuo pau ke fakamālohi ‘a hono ngaahi siteiki; ‘io, ko e mo’oni,

‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo pau ke tu’u hake ‘a “Saione pea ‘ai hono ngaahi kofu ^bfaka’ofa’ofá.

15 Ko ia, ‘oku ou fai kiate kimoutolu ‘a e fekau ko ‘ení, ke mou feha’í’aki ‘a kimoutolu ‘i he fuakavá ni, pea ‘e fai ia ‘o fakatatau ki he ngaahi fono ‘a e ‘Eikí.

16 Vakai, ko e poto ‘eni foki ‘iate au ke ‘aonga kiate kimoutolu.

17 Pea ‘oku totonu ke mou tu’unga “tatau, ‘a ia ko e pehē, ‘oku totonu ke mou ma’u ‘a e ngaahi totonu tatau ke ‘eke’i ‘a e ngaahi koloa, koe’uhí ke ‘aonga ‘i hono pule’i ‘o e ngaahi me’a ‘o homou ngaahi lakanga tauhi, ko e tangata taki taha ‘o fakatatau ki he’ene ngaahi fie ma’ú mo e ngaahi me’a ‘oku ‘aonga ke ne ma’ú, ‘o kapau ‘e totonu ‘a ‘ene ngaahi fie ma’ú—

18 Pea ke fai ‘eni kotoa koe’uhí ke ‘aonga ki he siasi ‘o e ‘Otua mo’uí, pea koe’uhí ke fakatupulekina ‘e he tangata kotoa pē ‘a hono “talenití, koe’uhí ke lava ‘e he tangata kotoa pē ‘o ma’u mo ha ngaahi taleniti kehe, ‘io, ‘o liunga teau, ke foaki ki he ^bfale tuku’anga koloa ‘o e ‘Eikí, ke hoko ko e koloa fakakātoa ‘a e siasí kotoa—

19 Pea feinga ‘a e tangata kotoa pē ki he me’a ‘oku lelei ki hono kaungā’apí, mo fai ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘aki ‘a e “mata

10a Siosiuá 23:14;
1 Ng. Tu’i 8:23;
T&F 1:38; 130:20–21.
FFL Talangofuá;
Tāpuaki.
11a T&F 78:3–7, 11–15.
13a ‘Īsaia 33:20; 54:2.
FFL Siteikí.

14a FFL Saioné.
b ‘Īsaia 52:1;
T&F 113:7–8.
17a T&F 51:3.
FFL Fakatapuí.
18a Mātiu 25:14–30;
T&F 60:13.
FFL Me’a-foakí;

Me’a-Foaki ‘o e
Laumālié, Ngaahi.
b T&F 42:30–34, 55;
119:1–3.
FFL Fale Tuku’anga
Koloá.
19a T&F 88:67.
FFL Matá.

‘oku hanga taha pē ki hono fakalāngilangi’i ‘o e ‘Otuá.

20 Kuó u tu’utu’uni ke hoko ‘a e “kautaha ni ko e kautaha ta’engata kiate kimoutolu, pea kiate kinautolu ‘e hoko ‘iate kimoutolú, ‘o fakatatau ki he ‘ikai te mou fai angahalá.

21 Pea ko e tokotaha ‘e fai angahala ki he fuakava ko ‘ení, mo fakafefeka hono lotó ki aí, ‘e fai kiate ia ‘o fakatatau ki he ngaahi fono ‘o hoku siasí, pea ‘e tukuange ia ki he ngaahi “fakatanganga ‘a Sētané kae ‘oua ke a’u ki he ‘aho ‘o e huhu’í.

22 Pea ko ‘eni, ko e mo’oni ‘oku

ou pehē kiate kimoutolu, pea ko e potó ‘eni, ngaohi kiate kimoutolu ha ngaahi kaume’a ‘i he kakai ‘oku ma’u koloa ta’e-mā’oni’oni, pea ‘e ‘ikai te nau faka’auha ‘a kimoutolu.

23 Tuku kiate au pē ‘a e fakamāú, he ‘oku ‘a’aku ia pea te u “totongi fakafoki. Ke ‘iate kimoutolu ‘a e melinó; ‘oku kei ‘iate kimoutolu ai pē ‘a ‘eku ngaahi tāpuaki.

24 He ‘oku kei ‘amoutolu ‘a e “pule’angá, pea ‘e pehē ai pē ‘o ta’engata, ‘o kapau ‘e ‘ikai te mou hinga mei ho’omou tu’u ma’ú. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 83

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, ‘i Tau’atāina, ‘i Mīsuli, ‘i he ‘aho 30 ‘Epeleli 1832 (History of the Church, 1:269–270). Na’e ma’u ‘a e fakahā ko ‘ení lolotonga ‘a e nofo ‘a e Palōfitá ‘i ha fakataha alēlea mo hono kaungā ngāué.

1–4, ‘Oku ‘i ai ‘a e totonu ‘a e kakai fefiné mo e fānaú ke ‘eke’i honau tauhí mei honau ngaahi husepānití mo e ngaahi tamai; 5–6, ‘Oku ma’u ‘e he kau uitoú mo e kau tamai mo fa’ē maté ‘a e totonu ke ‘eke’i honau tauhí mei he Siasí.

KO e mo’oni, ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí, ko hono fakalahi atu ki he ngaahi fono ‘o e siasí, ‘o kau ki he kakai fefiné mo e fānaú, ‘a kinautolu ‘oku kau ki he siasí, ‘a ia kuo “mole honau ngaahi husepānití pe ko e ngaahi tamai:

2 ‘Oku ‘i ai ‘a e totonu ‘a e kakai fefiné ke “eke’i honau tauhí mei honau ngaahi husepānití, kae ‘oua kuo to’o atu honau ngaahi husepānití; pea kapau ‘e ‘ikai ‘ilo’i ko e kau maumau-fono ‘a kinautolu, te nau ma’u ‘a e faingamālie ‘o e feohi ‘i he siasí.

3 Pea kapau ‘oku ‘ikai te nau tui faivelenga, ‘e ‘ikai te nau ma’u ‘a e faingamālie ‘o e feohi ‘i he siasí; ka te nau lava ‘o nofo atu ai pē ‘i honau ngaahi tofi’á ‘o fakatatau ki he ngaahi lao ‘o e fonuá.

4 ‘Oku ma’u ‘e he “fānaú kotoa

20a FFL Kautaha
Uouongatahá.
21a T&F 104:8–10.
23a Loma 12:19;
Molom. 3:15.

24a Luke 12:32;
T&F 64:3–5.
FFL Pule’anga ‘o e
‘Otuá pe Pule’anga
‘o e Langí.

83 1a Sēmisi 1:27.
2a 1 Tīm. 5:8.
4a Mōsaia 4:14.

pē ‘a e totonu ke ‘eke‘i honau tauhi mei he‘enau ngaahi mātu‘á kae ‘oua ke nau ta‘u motu‘a fe‘unga.

5 Pea ka hili ia, ‘oku ‘i ai ‘enau totonu ke ‘eke‘i mei he siasí, pe ko hono ‘ai ‘e tahá mei he “fale tuku‘anga koloa ‘o e ‘Eikí, ‘o kapau ‘oku ‘ikai ma‘u ha me‘a ‘e

he‘enau ngaahi mātu‘á ke foaki kiate kinautolu hanau ngaahi tofi‘a.

6 Pea ‘e tauhi ‘a e fale tuku‘anga koloá ‘aki ‘a e ngaahi koloa fakatapui ‘o e siasí; pea ‘e tauhi ‘a e kau “uítóu mo e kau tamai mo e fa‘ē maté, kae ‘uma‘ā foki mo e kau ^bmasivá. ‘Ēmeni.

VAHE 84

Ko e fakahā na‘e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Ketilani, ‘i ‘Ohaiō, ‘i he ‘aho 22 mo e 23 Sepitema 1832 (History of the Church, 1:286–295). Na‘e kamata ‘i he māhina ko Sepitemá ke foki mai ‘a e kaumātu‘á mei he‘enau ngaahi ngāue fakafaipekaú ‘i he ngaahi siteiti fakahahaké pea ke fai ‘enau fakamatala ki he anga ‘o ‘enau ngaahi ngāué. Na‘e ma‘u ‘a e fakahā ko ‘ení lolotonga ‘enau fakataha ‘i he taimi ko ‘eni ‘o e fiefia. Na‘e ui ia ‘e he Palōfitá ko e fakahā ki he fakataula‘eikí.

1–5, ‘E langa ‘a e Selūsalema Fo‘ou mo e tempalé ‘i Mīsuli; 6–17, ‘Oku fakahā mai ‘a e hokohoko ‘o e mafai meia Mōsese ‘o a‘u kia ‘Ātama; 18–25, ‘Oku ma‘u ‘e he lakanga fakataula‘eiki mā‘olunga angé ‘a e kī ‘o e ‘ilo ki he ‘Otuá; 26–32, ‘Oku ma‘u ‘e he lakanga fakataula‘eiki mā‘ulalo angé ‘a e kī ki he tauhi mai ‘a e kau ‘āngeló mo e ongoongolelei teuteu-angá; 33–44, ‘Oku ma‘u ‘e he tangatá ‘a e mo‘ui ta‘engatá tu‘unga ‘i he fuakava mo e fakapapau ‘o e lakanga fakataula‘eikí; 45–53, ‘Oku hanga ‘e he Laumālie ‘o Kalaisi ‘o fakamāma‘i ‘a e tangatá, pea ‘oku nofo ‘a e māmaní ‘i he angahala, 54–61, Kuo pau ke fakamo‘oni ‘a e Kāingalotú ki he ngaahi me‘a ko ia kuo nau ma‘ú; 62–76, Kuo pau ke nau malanga ‘aki ‘a e ongoongolelei, pea ‘e muimui ‘iate kinautolu ‘a e ngaahi faka‘ilonga;

77–91, Kuo pau ke ‘alu atu ‘a e kaumātu‘a ta‘e ‘i ai ha kato pa‘anga pe kato fononga, pea ‘e tokonaki ‘e he ‘Eikí ma‘a ‘enau ngaahi fie ma‘ú; 92–97, ‘Oku tatali mai ‘a e ngaahi mahaki faka‘auha mo e ngaahi fakamala‘iá kiate kinautolu ‘oku ‘ikai te nau tali ‘a e ongoongolelei; 98–102, ‘Oku fakahā mai ‘a e hiva fo‘ou ‘o e huhu‘i ‘o Saioné, 103–110, Tuku ke tu‘u ‘a e tangata taki taha ‘i hono lakanga ‘o‘oná pea ngāue ‘i he lakanga ‘o‘oná; 111–120, Kuo pau ke fakahā ‘e he kau tamaio‘eiki ‘a e ‘Eikí ‘a e faka‘auha ‘o e anga-fakalielia ‘o e ngaahi ‘aho faka‘osí.

KO ha fakahā ‘a Sīsū Kalaisi ki he‘ene tamaio‘eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Sísí, mo e kaumātu‘a ‘e toko ono, lolotonga ‘enau fakatahataha‘i honau lotó,

5a T&F 78:3.
FFL Fale Tuku‘anga
Koloá.

6a FFL Uítóu.
b Mōsaia 4:16–26;
Hilam. 4:11–13;

T&F 42:30–39.
FFL Masivá.

pea ^ahiki hake honau le'ó ki 'olunga.

2 'Io, ko e folofola 'a e 'Eikí 'o kau ki hono siasí, 'a ia kuo fokotu'u 'i he ngaahi 'aho faka'osí ki hono ^afakafoki 'o hono kakaí, 'o hangē ko ia kuó ne folofola 'aki 'i he ngutu 'o 'ene kau ^bpalōfitá, pea ki hono tānaki 'o 'ene kau ^amā'oni'oni ke nau tutu'u 'i he ^aMo'unga ko Saioné, 'a ia 'e hoko ko e kolo ko ^aSelūsalema Fo'ou.

3 'A ia ko e kolo 'e langa, 'o kamata mei he kongā kelekele 'e langa ai 'a e ^atemipalé, 'a ia kuo vahe'i 'e he louhí'i to'ukupu 'o e 'Eikí, 'i he ngaahi ngata'anga fakahihifo 'o e Siteiti ko Misulí, pea fakatapui 'i he nima 'o Siosefa Sāmita, ko e Sí'í, pea mo e ni'ihī kehe 'a ia na'e hōifua lahi ki ai 'a e 'Eikí.

4 Ko e mo'oni, ko e folofola 'eni 'a e 'Eikí, 'e langa 'a e kolo ko ^aSelūsalema Fo'ou 'i he tānaki mai 'o e kau mā'oni'oni, 'o kamata mei he feitu'ú ni, 'io 'a e feitu'u 'o e ^btemipalé, 'a ia ko e fale tempale 'e langa hake 'i he to'u tangata ko 'eni.

5 He ko e mo'oni 'e 'ikai mole atu hono kotoa 'o e to'u tangatá ni kae 'oua kuo langa ha fale ki he 'Eikí, pea 'e nofo ki ai ha 'ao, pea ko e 'ao ko iá ko e ^anāunau

ia 'o e 'Eikí, 'a ia 'e fakafonu 'a e falé.

6 Pea ko e ngaahi foha 'o Mōsesé, 'o fakatatau ki he Lakanga Fakataula'eiki Mā'oni'oni 'a ia na'á ne ma'u 'i he ^anima 'o 'ene tamai-'i-he-fono, ko ^bSetelōó;

7 Pea na'e ma'u ia 'e Setelō 'i he nima 'o Kēlepi;

8 Pea ma'u ia 'e Kēlepi 'i he nima 'o 'Īlaihuú;

9 Pea ma'u ia 'e 'Īlaihū 'i he nima 'o Sēlemí;

10 Pea ma'u ia 'e Sēlemi 'i he nima 'o Katí;

11 Pea ma'u ia 'e Kati 'i he nima 'o 'Ēsaiasi;

12 Pea ma'u ia 'e 'Ēsaiasi 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá.

13 Na'e mo'ui foki 'a 'Ēsaiasi 'i he ngaahi 'aho 'o 'Ēpalahamé, pea na'e tāpuaki 'i ia 'e ia—

14 'A ia ko ^aĒpalahame na'á ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki meia ^bMelekisēteki, 'a ia na'á ne ma'u ia 'i he tukufakaholo mai 'i he hako 'o 'ene ngaahi tamai, 'io 'o a'u kia 'Noa;

15 Pea meia Noa 'o a'u kia ^aĪnoke, 'o fou 'i he hako 'o 'ena ngaahi tamai;

16 Pea meia 'Īnoke kia ^aĒpeli, 'a ia na'e tāmata'i 'i he ^balea fufū 'a hono tokouá, 'a ia na'á ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki 'i he ngaahi fekau 'a e

84 1a FFL Lotú.

2a FFL 'Isilelí—Ko hono tānaki 'o 'Isilelí.

b Ngāue 3:19–21.

c FFL Mā'oni'oni, Kau.

d 'Īsaia 2:2–5;

Hepelū 12:22;

Fakahā 14:1;

T&F 76:66; 84:32;

133:18, 56.

e 'Eta 13:2–11;

T&F 42:8–9; 45:66–67;

TT 1:10.

FFL Selūsalema Fo'ou.

3a T&F 57:3.

4a FFL Selūsalema Fo'ou.

b FFL Temipalé.

5a T&F 45:67; 64:41–43;

97:15–20; 109:12, 37.

6a FFL Nímá, Hilifaki 'o e.

b FFL Setelō.

14a FFL 'Ēpalahamé.

b FFL Melekisēteki.

c FFL Noa, Pēteliake 'i he Tohi Tapú.

15a FFL 'Īnoké.

16a FFL 'Ēpelí.

b Mōsese 5:29–32.

c T&F 107:40–57.

‘Otuá, ‘i he nima ‘o ‘ene tamai ko ^a‘Ātamá, ‘a ia ko e ‘uluaki tangatá—

17 ‘A ia ko e “lakanga fakataula’eiki ‘oku hokohoko mai ‘i he siasi ‘o e ‘Otuá ‘i he ngaahi to‘u tangata kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai hano ngata‘anga ‘o hono ngaahi ‘ahó pe ngata‘anga ‘o hono ngaahi ta‘ú.

18 Pea na’e fakama‘u ‘e he ‘Eikí ha “lakanga fakataula’eiki foki kia ^b‘Ēlone mo hono hakó, ‘i hono ngaahi to‘u tangatá kotoa pē, ‘a ia ko e lakanga fakataula’eiki ‘oku hokohoko atu ai pē pea ‘nofo ma‘u ‘o ta‘engata fakataha mo e lakanga fakataula’eiki ‘oku fakatatau ki he lakanga fungani toputapu ‘o e ‘Otuá.

19 Pea ko e lakanga fakataula’eiki lahi ange ko ‘ení ‘oku pule‘i ‘e ia ‘a e ongoongoleléi pea ‘okú ne ma‘u ‘a e kī ‘o e ngaahi “me‘a lilo ‘o e ^bpule‘angá, ‘io ‘a e kī ‘o e ‘ilo‘i ‘o e ‘Otuá.

20 Ko ia, ‘oku fakahā ‘i hono ngaahi “ouaú ‘a e mālohi ‘o e anga faka-‘Otuá.

21 Pea ‘i he ‘ikai ke ‘i ai hono ngaahi ouaú, mo e “mafai ‘o e lakanga fakataula’eiki, ‘oku ‘ikai

ke fakahā ‘a e mālohi ‘o e anga faka-‘Otuá ki he tangatá ‘i he kakanó;

22 He ko e ta‘e ‘i ai ‘ení ‘oku ‘ikai lava ai ‘e ha “tangata ‘o mamata ki he fofonga ‘o e ‘Otuá, ‘io ‘a e Tamaí, pea mo‘ui.

23 Pea na’e ako‘i ‘ení ‘e “Mōsese ‘o fu‘u mahinongofua ki he fānau ‘o ‘Isilelí ‘i he toafá, ‘o ne feinga faivelenga ke ^bfakamā-‘oni‘oni‘i ‘a hono kakai koe‘uhí ke nau lava ‘o ‘mamata ki he fofonga ‘o e ‘Otuá;

24 Ka na‘a nau “fakafefeka hono nau lotó ‘o ‘ikai te nau malava ke kātaki‘i ‘a e nofo ‘i hono ‘aó; ko ia, na’e fuakava ai ‘a e ‘Eikí ‘i hono ^bhouhaú, he na’e tupu ‘a hono houhaú kiate kinautolu, ‘e ‘ikai te nau ‘hū ki hono mā-lōlō‘angá lolotonga ‘enau ‘i he toafá, ‘a ia ko e mā-lōlō‘anga ko iá ko e kakato ‘o hono nāunaú.

25 Ko ia, na‘á ne to‘o atu ai ‘a “Mōsese mei hono lolotongá, pea mo e ^bLakanga Fakataula’eiki Toputapú foki;

26 Pea na’e hoko atu ‘a e “lakanga fakataula’eiki mā‘ulalo angé, ‘a ia ko e lakanga fakataula’eiki ‘okú ne ma‘u ‘a e ^bkī ‘o

16d FFL ‘Ātamá.

17a ‘Alamá 13:1–19;

‘Ēpa. 2:9, 11.

FFL Lakanga

Taula’eiki

Faka-Melekisētekí.

18a FFL Lakanga

Taula’eiki

Faka-‘Ēloné.

^b FFL ‘Ēlone, Tokoua ‘o

Mōsesé.

^c T&F 13:1.

19a T&F 63:23; 107:18–19.

FFL Me‘a Lilo ‘a e

‘Otuá, Ngaahi.

^b ‘Ēpa. 1:2.

20a FFL Ouaú, Ngaahi.

21a FFL Lakanga

Fakataula’eiki; Mafaí.

22a T&F 67:11.

23a ‘Eke. 19:5–11; 33:11.

^b FFL Fakamā‘oni‘oni‘i.

^c ‘Eke. 24:9–11;

T&F 93:1.

24a ‘Eke. 20:18–21; 32:8;

Teut. 9:23;

1 Nifai 17:30–31, 42.

^b Same 95:8;

Hepelū 3:8–11;

Sēkope 1:7–8;

‘Alamá 12:36.

^c LSS, ‘Eke. 34:1–2;

Nōmipa 14:23;

Hepelū 4:1–11.

25a Teut. 34:1–5.

^b FFL Lakanga

Taula’eiki

Faka-Melekisētekí.

26a FFL Lakanga

Taula’eiki

Faka-‘Ēloné.

^b T&F 13:1.

e ‘tauhi mai ‘a e kau ‘āngeló pea mo e ongoongolelei teuteu‘angá; 27 ‘A ia ko e ongoongolelei ia ko e ongoongolelei ‘o e “fakatomalá pea mo e ^bpapitaisó, pea mo e “fakamolemole ‘o e angahalá, pea mo e “fono ‘o e ngaahi “fekau fakatu‘asinó, ‘a ia na’e pule ‘e he ‘Eikí ‘i hono houháu ke hokohoko atu ‘i he fale ‘o ‘Ēloné, ‘i he lotolotonga ‘o e fānau ‘a ‘Isilelí ‘o a‘u kia ‘Sione, ‘a ia na’e fokotu‘u hake ‘e he ‘Otuá, kuo ^sfonu ia ‘i he Laumālie Mā‘oní‘oní mei he manava ‘o ‘ene fa‘eé.

28 He na’e papitaiso ia lolotonga ‘ene kei si‘í, pea na’e fakanofu ia ‘e he ‘āngelo ‘a e ‘Otuá ‘i he taimi na‘á ne ‘aho valu aí ke ma‘u ‘a e mālohí ni, ke ikuna‘i ‘a e pule‘anga ‘o e kau Siú, pea ke “fakatonutonu ‘a e hā‘ele‘anga ‘o e ‘Eikí ki mu‘a ‘i he ‘ao ‘o hono kakaí ke teuteu‘i ‘a kinautolu ki he hā‘ele mai ‘a e ‘Eikí, ‘a ia kuo tuku ki hono to‘ukupú ‘a e mālohi ^bkotoa pē.

29 Pea ko e tahá, ko e ongo lakanga ‘o e kaumātu‘á mo e pīsopé ko e ongo “konga mahu‘inga ia ‘oku kau ki he lakanga fakataula‘eiki mā‘olungá.

30 Pea ko e tahá, ko e ongo

lakanga ‘o e akonakí mo e tikoní ko e ongo konga mahu‘inga ia ‘oku kau ki he lakanga fakataula‘eiki si‘í ‘a ia ko e lakanga fakataula‘eiki na’e fakama‘u kia ‘Ēlone mo hono ngaahi fohá.

31 Ko ia, hangē ko ‘eku lau ‘o kau ki he ngaahi foha ‘o Mōsesé—he ‘e fai ‘e he ngaahi foha ‘o Mōsesé mo e ngaahi foha ‘o ‘Ēloné ha “foaki mo e feilaulau lelei ‘i he fale ‘o e ‘Eikí, ‘a ia ko e fale ‘e langa ki he ‘Eikí ‘i he to‘u tangatá ni, ‘i he ^bpotu kuo fakatapu‘i ‘o hangē ko ‘eku tu‘utu‘uní—

32 Pea ‘e fakafonu ‘a e ngaahi foha ‘o Mōsesé mo ‘Ēloné ‘aki ‘a e “nāunau ‘o e ‘Eikí, ‘i he ^bMo‘unga ko Saioné ‘i he fale ‘o e ‘Eikí, ‘a ia ko hona ngaahi fohá ‘a kimoutolu; kae ‘uma‘ā foki mo e tokolahi kuó u ui mo fekau‘i atu ke langa hake hoku ‘siasí.

33 He ‘ilonga ‘a kinautolu ‘oku “faivelenga ‘o a‘u ki hono ma‘u ‘a e ongo ^blakanga fakataula‘eiki ni kuó u lau ki aí, pea mo hono fakaongoongolelei‘i ‘o honau lakangá, ‘oku “fakamā‘oní‘oní‘i ‘a kinautolu ‘e he Laumālié ki hono fakafo‘ou ‘o honau sinó.

34 ‘Oku nau hoko ko e ngaahi foha ‘o Mōsesé pea mo ‘Ēlone pea ko e “hako ‘o ^b‘Ēpalahame, pea

26c T&F 107:20.

27a FFL Fakatomala, Fakatomala‘í.

b FFL Papitaisó.

c FFL Fakamolemole‘i ‘o e Ngaahi Angahalá.

d FFL Fono ‘a Mōsesé.

e Hepelū 7:11–16.

f FFL Sione ko e Papitaisó.

g Luke 1:15.

28a ‘Isaia 40:3;

Mātiu 3:1–3;

Sione 1:23.

b Mātiu 28:18;

Sione 17:2; 1 Pita 3:22; T&F 93:16–17.

29a T&F 107:5.

31a T&F 128:24.

b T&F 57:3.

32a FFL Nāunau.

b Hepelū 12:22;

T&F 76:66; 84:2; 133:56.

c FFL Siasi ‘o Sisū

Kalaisí.

33a FFL Fe‘unga mo Tāu.

b FFL Lakanga

Fakataula‘eiki.

c FFL Fakamā‘oní‘oní‘i.

34a Kalētia 3:29;

‘Ēpa. 2:9–11.

FFL ‘Ēpalahame—Ko

e hako ‘o ‘Ēpalahamé.

b T&F 132:30–32.

FFL Fuakava

Faka-‘Ēpalahamé.

ko e siasi mo e pule'anga pea mo e 'kakai fili 'o e 'Otuá.

35 Pea ko kinautolu kotoa pē foki 'oku ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki ko 'ení 'oku nau ma'u au, 'oku folofola 'e he 'Eikí;

36 He ko ia ia 'okú ne tali 'eku kau tamaio'eikí, 'okú ne "tali au;

37 Pea ko ia ia 'okú ne "tali aú 'okú ne tali 'eku Tamaí;

38 Pea ko ia ia 'okú ne tali 'eku Tamaí 'okú ne ma'u 'a e pule'anga 'o 'eku Tamaí; ko ia ko e me'a "kotoa pē 'oku ma'u 'e he'e-ku Tamaí, 'e foaki ia kiate ia.

39 Pea 'oku fakatatau 'eni ki he "fakapapau mo e fuakava 'oku kau ki he lakanga fakataula'eikí.

40 Ko ia, ko kinautolu kotoa pē 'oku ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí, 'oku nau tali 'a e fakapapau mo e fuakava ko 'ení mei he'eku Tamaí, 'a ia 'oku 'ikai te ne lava 'o maumau'i, pea 'oku 'ikai lava foki ke ue'i ia.

41 Kae 'ilonga ia 'e "maumau'i 'a e fuakavá ni hili 'ene tali iá, peá ne tafoki 'aupito mei aí, 'e ^b'ikai te ne ma'u ha fakamole-mole 'o e ngaahi angahalá 'i he māmani ko 'ení, pe 'i he maama ka hoko maí.

42 Pea 'e hoko 'a e mala'ia kiate kinautolu kotoa pē 'oku 'ikai te nau ha'u ki he lakanga

fakataula'eikí ni kuo mou ma'ú, 'a ia 'oku ou fakama'u 'eni kiate kimoutolu 'oku 'i heni 'i he 'aho ní, 'aki hoku le'o pē 'o'okú mei he ngaahi langí; pea kuó u tu'utu'uni 'e au foki ki he kakai ta'efa'alaua 'o e langí mo 'eku kau "ängeló ke nau tokanga'i 'a kimoutolu.

43 Pea ko 'eni 'oku ou fai kiate kimoutolu ha fekau ke mou vakai telia 'a kimoutolu, ke mou "tokanga faivelenga ki he ngaahi folofola 'o e mo'ui ta'engatá.

44 He kuo pau ke mou "mo'ui 'o fakatatau ki he folofola kotoa pē 'oku 'alu atu mei he fofonga 'o e 'Otuá.

45 He ko e "folofola 'a e 'Eikí ko e mo'oní ia, pea 'ilonga 'a e ^bmo'oní ko e māmá ia, pea 'ilonga ha maama ko e Laumālié ia, 'io 'a e Laumālie 'o Sīsū Kalaisí.

46 Pea 'oku foaki 'e he Laumālié 'a e "maama ki he tangata ^bkotoa pē 'oku ha'u ki he māmani; pea 'oku fakamaama 'e he Laumālié 'a e tangata kotoa pē 'i he māmani, 'a ia 'okú ne tokanga ki he le'o 'o e Laumālié.

47 Pea ko e tangata kotoa pē 'oku tokanga ki he le'o 'o e Laumālié 'okú ne ha'u ki he 'Otuá, 'io ko e Tamaí.

48 Pea 'oku "ako'i ia 'e he

34c FFL Kakai Filí.
36a Mātiu 10:40–42;
Luke 10:16;
T&F 112:20.
37a Sione 13:20.
38a Luke 12:43–44;
Loma 8:32;
Fakahā 21:7;
3 Nifai 28:10;
T&F 132:18–20.

FFL Hakeaki'i.
39a FFL Fakapapau mo e
Fuakava 'o e Lakanga
Fakataula'eikí.
41a FFL Hē mei he
Mo'oní.
b T&F 76:34–38; 132:27.
42a T&F 84:88.
43a 1 Nifai 15:23–25;
T&F 1:14.

44a Teut. 8:3; Mātiu 4:4;
T&F 98:11.
45a Same 33:4.
FFL Folofola 'a e 'Otuá.
b FFL Mo'oní.
46a FFL Konisēnisí;
Maama 'o Kalaisí.
b Sione 1:9;
T&F 93:2.
48a FFL Ue'i Fakalaumālié.

Tamaí 'i he ^bfuaakava kuó ne fakafo'ou mo fakama'u kiate kimoutolú, 'a ia 'oku fakama'u kiate kimoutolu koe'uhi ko ho'omou lelei, pea 'ikai koe'uhi ko ho'omou lelei 'amoutolú pē, ka koe'uhi ko e lelei 'a e māmaní kotoa pē.

49 Pea 'oku nofo 'a e "māmaní kotoa pē 'i he angahala, mo to'e 'i he ^bfakapo'uli pea 'i he nofo pōpula ki he angahalá.

50 Pea te mou lava 'o 'ilo 'i he me'á ni 'oku nau mo'ulaloa 'i he "nofo pōpula ki he ^bangahalá, koe'uhi he 'oku 'ikai te nau ha'u kiate au.

51 He ko ia ia 'oku 'ikai ha'u kiate aú 'okú ne mo'ulaloa 'i he nofo pōpula ki he angahalá.

52 Pea ko ia ia 'oku 'ikai ke tali 'a hoku le'ó 'oku 'ikai te ne maheni mo "hoku le'ó, pea 'oku 'ikai 'a'aku ia.

53 Pea te mou lava 'o 'ilo' 'i he me'á ni 'a e kau mā'oni'oni mei he kau fai angahalá, pea 'oku "to'e 'a e ^bmāmaní kotoa 'i he 'angahalá mo e fakapo'ulí, 'io 'i he lolotongá ni.

54 Pea kuo fakapo'uli' 'i 'a ho-mou 'atamaí 'i he ngaahi taimi kuo hilí koe'uhi ko e "ta'etuí, pea koe'uhi ko ho'omou fakava'iva'inga 'aki 'a e ngaahi me'a kuo mou ma'ú—

55 'A ia ko e "fakava'iva'inga

mo e ta'etuí kuo 'omi ai 'a e siasí kotoa ki he fakahalaia.

56 Pea ko e fakahalaia ko 'ení 'oku nofo ia 'i he fānau 'o Saioné, 'io, 'a hono kotoa.

57 Pea te nau mo'ulaloa ki he fakahalaia ko 'ení kae 'oua ke nau fakatomala pea manatu' 'i 'a e "fuaakava fo'ou, 'io, 'a e ^bTohi 'a Molomoná mo e ngaahi fekau 'i 'mu'a ná'á ku 'oange kiate kinautolú, 'o 'ikai ke lea 'aki pē ia, ka ke "fai 'o fakatatau ki he me'a kuó u tohí—

58 Koe'uhi ke nau lava 'o fakatupu 'a e fua 'oku ngali mo e pule'anga 'o 'enau Tamaí; ka 'ikai pea 'oku kei toe ha tautea mo e fakamaau ke lilingi hifo ki he fānau 'o Saioné.

59 He 'e 'uli' 'i koā 'e he fānau 'o e pule'angá 'a hoku fonua topu-tapú? Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'E 'ikai.

60 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'oku fanongó ni ki he'eku ngaahi "leá, 'a ia ko hoku le'ó, 'oku mou monū'ia 'o fakatatau ki ho'omou tali 'a e ngaahi me'a ko 'ení;

61 He te u "fakamolemole' 'i 'a kimoutolu 'i ho'omou ngaahi angahalá 'aki 'a e fekaú ni—koe'uhi ke mou tu'u ma'u 'i homou 'atamaí 'i he ^banga-fakamātoato mo e laumālie 'o e lotu, 'i hono fakamo'oni' 'i ki he māmaní kotoa

48b FFL Fuakavá; Fuakava Fo'ou mo Ta'engatá.

49a 1 Sione 5:19.
b FFL Fakapo'uli, Fakalaumālié.

50a Kalētia 4:9.
b FFL Angahalá.

52a Sione 10:27.
53a Loma 8:22;

Mōsese 7:48.

b FFL Māmaní.

c FFL Anga-fakamāmaní.

54a FFL Ta'etuí.

55a FFL Me'a Ta'e'aongá.

57a Selem. 31:31–34.

b FFL Tohi 'a Molomoná.

c 1 Nifai 13:40–41.

d Sēmisí 1:22–25;

T&F 42:13–15.

60a T&F 18:34–36.

61a Taniela 9:9.

FFL Fakamolemole, Fakamolemole'í.

b T&F 43:34; 88:121; 100:7.

pē ‘a e ngaahi me‘a ‘a ia kuo fakahā kiate kimoutolú.

62 Ko ia, ke “alu atu ‘a kimoutolu ki he māmaní kotoa pē; pea ko e feitu‘u kotoa pē ‘oku ‘ikai te mou lava ‘o ‘alu ki aí ke mou fekau‘i atu, koe‘uhí ke ‘alu atu ‘a e fakamo‘oní meiate kimoutolu ki he māmaní kotoa pē ki he kakai fulipē.

63 Pea hangē ko ‘eku lea ki he‘eku kau ‘aposekoló, ‘oku ou lea pehē kiate kimoutolu, he ko ‘eku kau “aposekoló ‘a kimoutolu, ‘io ko e kau taula‘eiki lahi ‘a e ‘Otuá; ko kimoutolu ia ‘a e fa‘ahinga kuo ^bfoaki kiate au ‘e he‘eku Tamaí; ko hoku ngaahi ‘kaume‘a ‘a kimoutolu;

64 Ko ia, hangē ko ‘eku lea ki he‘eku kau ‘aposekoló ‘oku pehē ‘eku toe lea kiate kimoutolú, ko e ^alaumālie kotoa pē ‘e ^btui ki ho‘omou ngaahi leá, pea papitaiso ‘i he vaí ki he ‘fakamolemole ‘o e ngaahi angahalá, te ne ma‘u ‘a e ^aLaumālie Mā‘oní‘oní.

65 Pea ‘e muimui ‘a e ngaahi “faka‘ilonga ko ‘ení ‘iate kinautolu ‘oku tui—

66 Te nau fai ‘i hoku hingoá ‘a e ngaahi ^angāue fakaofa lahi;

67 Te nau kapusi ‘i hoku ^ahingoá ‘a e kau tēvolo;

68 Te nau ^afakamo‘ui ‘i hoku hingoá ‘a e mahakí;

69 Te nau faka‘ā ‘i hoku hingoá ‘a e mata ‘o e kuí, pea fakaava ‘a e telinga ‘o e tulí;

70 Pea ‘e lea ‘a e ‘elelo ‘o e noá;

71 Pea kapau ‘e ‘oange ‘e ha tangata ha ^ame‘a fakakona kiate kinautolu, ‘e ‘ikai kovi ia kiate kinautolu;

72 Pea ‘e ‘ikai ma‘u ‘e he kona ‘o ha ngata ha mālohi ke fakahoko ha kovi kiate kinautolu.

73 Ka ‘oku ou fai ha fekau kiate kinautolu, ke ‘oua na‘a nau ^apōlepole ‘a kinautolu ‘i he ngaahi me‘á ni, pea ‘oua foki ‘e lea ‘aki ia ‘i he ‘ao ‘o e māmaní; he ‘oku foaki ‘a e ngaahi me‘á ni kiate kimoutolú ke ^aonga kiate kimoutolu pea mou ma‘u ai ‘a e fakamo‘uí.

74 Ko e mo‘oni, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko kinautolu ‘oku ‘ikai ke tui ki ho‘omou ngaahi leá, pea ‘ikai te nau ^apapitaiso ‘i he vaí ‘i hoku hingoá, ke fakamolemole‘i ‘enua ngaahi angahalá, koe‘uhí ke nau ma‘u ‘a e Laumālie Mā‘oní‘oní, te nau ^bmala‘ia, pea ‘e ‘ikai te nau ha‘u ki he pule‘anga ‘o ‘eku Tamaí, ‘a ia ‘okú ‘afio ai ‘eku Tamaí mo Au.

75 Pea ko e fakahā ko ‘eni kiate

62a Ma‘ake 16:15;

T&F 1:2–5.

FFL Ngāue

Fakafaifekau.

63a FFL ‘Aposekoló.

b 3 Nifai 15:24;

T&F 50:41–42.

c Sione 15:13–15;

T&F 93:45.

64a FFL Mo‘oní‘i

Laumālie.

b Ma‘ake 16:15–16.

FFL Tuí.

c FFL Fakamolemole‘i ‘o e Ngaahi Angahalá.

d FFL Me‘a-foaki ‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní.

65a Ma‘ake 16:17–18.

FFL Faka‘ilongá.

66a FFL Ngāué, Ngaahi.

67a Mātiu 17:14–21.

68a FFL Fakamo‘ui

Mahakí, Ngaahi.

71a Ma‘ake 16:18;

Ngāue 28:3–9;

T&F 24:13; 124:98–100.

73a T&F 105:24.

FFL Loto-híkisiá.

74a 2 Nifai 9:23;

T&F 76:50–52.

FFL Papitaisó—Ko

hono ‘aongá.

b Sione 3:18.

kimoutolú, mo e fekaú, 'oku ha'isia ki ai 'a e māmaní kotoa pē 'o fai atu mei he houa ko 'ení, pea 'oku 'oatu 'a e ongoongoleléi kiate kinautolu kotoa pē 'oku te'eki ai ke nau ma'u iá.

76 Kā, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kinautolu kotoa pē kuo foaki ki ai 'a e pule'angá — kuo pau ke malanga 'aki atu ia kiate kinautolu meiate kimoutolu, koe'uhí ke nau fakatomala mei he'enua ngaahi ngāue kovi 'i mu'á; he kuo pau ke valoki'i 'a kinautolu koe'uhí ko honau loto 'uli 'o e ta'etuí, pea mo homou kāinga 'i Saioné koe'uhí ko 'enua angatu'u kiate kimoutolu 'i he taimi na'á ku fekau'i atu ai 'a kimoutolú.

77 Pea ko tahá 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoku ngaahi kaume'a, he'e kamata mei heni te u ui 'a kimoutolu ko e ngaahi kaume'a, 'oku 'aonga ke u fai kiate kimoutolu 'a e fekaú ni, koe'uhí ke mou hoko 'o tatau mo hoku ngaahi kaume'a 'i he ngaahi 'aho na'á ku 'iate kinautolu aí, 'o nau fononga atu ke malanga 'aki 'a e ongoongoleléi 'i hoku mālohí;

78 He na'e 'ikai te u tuku ke nau ma'u ha "kato pa'anga pe kato fononga pe ha kofu tu'a 'e ua.

79 Vakai, 'oku ou fekau'i atu 'a kimoutolu ke sivi'i 'a e māmaní, pea 'oku taau mo e tangata ngā-ue ke ne ma'u ha'ane "totongi.

80 Pea 'ilonga ha tangata 'e 'alu 'o "malanga 'aki 'a e^b ongoongoleléi ni 'o e pule'angá, pea 'ikai tuku 'ene fai atu 'a e faivelenga 'i he ngaahi me'a kotoa pē, 'e 'ikai te ne ongosia 'i he 'atamai, pe fakapo'ulí'ia, 'i he sino, pe 'i he kupu'i sino, pe hokotanga hui; pea 'e 'ikai tō ha tu'oni 'lou'ulu mei hono 'ulú ki he kekelelé ta'e-fakatokanga'i. Pea 'e 'ikai te nau fiekaia pe fieinua.

81 Ko ia, 'oua na'a mou "tokanga ki he 'apongipongí, ki ha me'a ke mou kai, pe ha me'a ke mou inu, pe ko ha me'a ke mou tui.

82 Fakakaukau ki he ngaahi lile 'o e ngoué, ki he anga 'o 'enua tupú, 'oku 'ikai te nau ngāue, pea 'ikai foki te nau filo; pea ko e ngaahi pule'anga 'o e māmaní, 'i honau nāunau kotoa pē, 'oku 'ikai te nau faka'ofofa 'o hangē ko ha taha 'iate kinautolu ní.

83 He 'oku "afio'i 'e ho'omou^b Tamai, 'oku 'i he langí, 'oku mou fie ma'u 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē.

84 Ko ia, tuku ke "tokanga 'a e 'apongipongí ki hono ngaahi me'a 'o'oná.

85 'Oua foki te mou tomu'a fakakaukau pe^a ko e hā te mou lea'akí; kae^b mata'ikoloa 'aki ma'u ai pē 'i homou 'atamai 'a e ngaahi folofola 'o e mo'uí, pea 'e 'foaki kiate kimoutolu 'i he houa

78a Mātiu 10:9–10;
T&F 24:18.

79a T&F 31:5.

80a FFL Ngāue
Fakafaifekau.

^b FFL Ongongoleléi.
^c Luke 21:18.

81a Mātiu 6:25–28.

83a Mātiu 6:8.

^b FFL Tamai 'i Hēvaní.

84a Mātiu 6:34.

85a Mātiu 10:19–20;

Luke 12:11–12;
T&F 100:6.

^b 2 Nifai 31:20;

'Alamā 17:2–3;

T&F 6:20; 11:21–26.

FFL Fakalaulautotó.

^c FFL Ako'i—Faiako
'aki 'a e Laumalié.

pē ko iá ‘a e konga ko ia ‘e tufaki atu ki he tangata taki tahá.

86 Ko ia tuku ke ‘oua ná ‘a ‘ave ‘e ha tangata ‘iate kimoutolu ha kato pa‘anga pe ha kato fononga, ‘o fai atu mei he houa ko ‘ení ‘i he‘ene ‘alu atu ke malanga ‘aki ‘a e ongongoleléi ni ‘o e pule‘angá, he ko e fekaú ni ‘oku fai ia kiate kinautolu kotoa pē ‘oku “faive-lenga ‘a ia kuo ui ‘e he ‘Otuá ‘i he siasí ki he ngāue fakafaifekaú.

87 Vakai, ‘oku ou “fekau‘i atu ‘a kimoutolú ke valoki‘i ‘a e mā-maní ‘i he‘enau ngaahi ngāue ta‘e-mā‘oni‘oni kotoa pē, pea ke ako‘i ‘a kinautolu ki ha fakamaau ‘a ia ‘e hoko mai.

88 Pea ‘ilonga ia ‘e ‘tali ‘a kimoutolú, te u ‘i ai foki mo au, he te u mu‘omu‘a ‘i homou ‘aó. Te u ‘i homou nima to‘omata‘ú pea ‘i homou to‘ohemá, pea ‘e ‘i homou lotó ‘a hoku Laumālié, pea ‘e takatakai ‘a kimoutolu ‘e he ‘eku kau ^b“āngeló, ke pou-pou‘i hake ‘a kimoutolu.

89 ‘Ilonga ia ‘okú ne tali ‘a kimoutolú ‘okú ne tali au; pea te ne fafanga ‘a kimoutolu, mo fakakofu‘i ‘a kimoutolu, pea foaki kiate kimoutolu ha pa‘anga.

90 Pea ko ia ia ‘e fafanga ‘a kimoutolú, pe fakakofu‘i ‘a kimoutolú pe foaki kiate kimoutolu ha pa‘angá, ‘e ‘ikai teitei “mole ‘ene totongí.

91 Pea ko ia ia ‘e ‘ikai te ne fai ‘a e ngaahi me‘a ní, ‘oku ‘ikai ko

“‘eku ākonga ia; te mou lava ke ‘ilo‘i ‘i he me‘á ni ‘a ‘eku kau ākongá.

92 Ko ia ia ‘oku ‘ikai te ne tali ‘a kimoutolú, mou ‘alu meiate ia ‘o nofo ‘iate kimoutolu pē, pea “fufulu homou va‘é ‘io ‘aki ‘a e vai, ko e vai ma‘a, neongo pē ‘i he māfana pe ‘i he momoko, pea fakamo‘oni ‘o kau ki ai ki ho‘omou Tamai ‘a ia ‘oku ‘i he langí, pea ‘oua ‘e toe foki ki he tangata ko iá.

93 Pea ke mou fai pehē pē ‘i ha ki‘i kolo, pe ko ha kolo lahi, ‘a ia te mou hū ki ai.

94 Ka neongo iá, fekumi faive-lenga pea ‘oua ‘e tuku; pea ‘e mala‘ia ‘a e fale pe ko e ki‘i kolo pe ko e kolo lahi ‘a ia ‘e fakasítu‘a‘i ‘a kimoutolú, pe ko ho‘omou ngaahi leá, pe ko ho‘omou fakamo‘oni ‘o kau kiate aú.

95 ‘Oku ou toe pehē, ‘e mala‘ia ‘a e fale, pe ko e ki‘i kolo, pe ko e kolo lahi ‘a ia ‘e fakasítu‘a‘i ‘a kimoutolú, pe ko ho‘omou ngaahi leá, pe ko ho‘omou fakamo‘oni kiate aú;

96 He ko au, ko e “Māfimafí, kuó u hili hoku nimá ki he ngaahi pule‘angá, ke ^btautea‘i ‘a kinautolu koe‘uhi ko ‘enau ‘fai angahalá.

97 Pea ‘e ‘alu atu ‘a e ngaahi mahaki faka‘auha, pea ‘e ‘ikai to‘o atu ia mei māmaní kae ‘oua kuó u faka‘osi ‘a ‘eku ngāue, ‘a ia ‘e “fakanounou‘i ‘i he mā‘oni‘oni—

86a Mātiu 24:44–46;
T&F 58:26–29;
107:99–100.

87a FFL Ngāue
Fakafaifekaú.

88a Mātiu 10:40;

Sione 13:20.
b T&F 84:42.
FFL ‘Āngeló, Kau.

90a Mātiu 10:42;
Ma‘ake 9:41.

91a Sione 13:35.

92a Mātiu 10:14;
Luke 9:5; T&F 60:15.

96a FFL Māfimafí.

b T&F 1:13–14.

c FFL Fai Angahalá.

97a Mātiu 24:22.

98 Kae 'oua ke 'ilo'i au 'e he kakai kotoa pē, 'a ia 'e toé, 'o fai mei he si'i tahá 'o a'u ki he lahi tahá, pea 'e fakafonu 'a kinautolu 'aki 'a e 'ilo ki he 'Eikí, pea te nau "mamata ko e mata ki he mata, pea 'e hiki hake honau le'ó, pea nau ^bhiva fakataha 'i he le'ó pē taha 'aki 'a e hiva fo'ou ni, 'o pehē:

99 Kuo toe 'omi 'e he 'Eikí 'a Saione;

Kuo "huhu'i 'e he 'Eikí 'a hono kakai, ko ^b'Isilelí,

'O fakatau ki hono 'fili 'i he ^a'alo'ofá,

'A ia na'e fakahoko 'i he tuí

Mo e 'fuakava 'a 'enau ngaahi tamaí.

100 Kuo huhu'i 'e he 'Eikí 'a hono kakai;

Pea kuo "ha'i 'a Sētane, pea 'oku 'ikai toe 'a e taimí.

Kuo tñaki 'e he 'Eikí 'a e ngaahi me'a kotoa pē ke ^btaha.

Kuo 'ohifo 'e he 'Eikí 'a "Saione mei 'olunga.

Kuo ^d'ohake 'e he 'Eikí 'a Saione mei lalo.

101 Kuo langā 'a e "māmaní mo fanau'i hono mālohí;

Pea kuo fokotu'u ma'u 'a e mo'oní 'i hono lotó;

Pea kuo malimali kiate ia 'a e ngaahi langí;

Pea kuo fakakofu'i ia 'aki 'a e ^bnāunau 'o hono 'Otuá;

He 'okú ne 'afio 'i he lotolotonga 'o hono kakai.

102 Ko e nāunau, mo e lāngilangi, mo e mālohi, mo e māfimafi,

Ke lau ia ki hotau 'Otuá; he 'oku fonu la 'i he ^a'alo'ofa,

Mo e fakamaau totonu, mo e anga'ofa mo e mo'oni, mo e ^bmelino,

'O ta'engata pea ta'engata, 'Ēmeni.

103 Pea ko e tahá, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku taau mo e tangata kotoa pē 'oku 'alu atu ke

malanga 'aki 'eku ongoongo-lelei ta'engatá, kapau 'oku 'i ai

hanau ngaahi fāmili, pea nau ma'u ha pa'anga 'i ha me'a'ofa,

'oku totonu ke nau 'oatu ia kiate kinautolu pe ngāue 'aki ia

ke 'aonga kiate kinautolu, 'o fakatau ki he tu'utu'uni 'a e

'Eikí kiate kinautolú, he 'oku hā ngalingali lelei ia kiate au.

104 Pea ko kinautolu kotoa pē 'oku 'ikai hanau fāmili, 'a ia 'oku

nau ma'u mai ha ^apa'angá, tuku ke nau 'oatu ia ki he pīsope 'i

Saioné, pe ki he pīsope 'i 'Ohai-oó, koe'uhí ke fakatapui ia ki

hono 'omai 'o e ngaahi fakahaá pea mo hono paaki iá, pea ki

hono fokotu'u 'o Saioné.

105 Pea kapau 'e foaki 'e ha tangata ki he taha 'iate kimoutolu

98a 'Īsaia 52:8.

b Same 96:1;

Fakahā 15:3;

T&F 25:12; 133:56.

FFL Hivá.

99a Fakahā 5:9;

T&F 43:29.

b FFL 'Isilelí.

c FFL Filí.

d FFL 'Alo'ofá.

e FFL Fuakava

Faka-'Ēpalahamé.

100a Fakahā 20:2–3;

T&F 43:31; 45:55;

88:110.

b 'Efesō 1:10;

T&F 27:13.

c T&F 45:11–14;

Mōsesē 7:62–64.

FFL Saioné.

d T&F 76:102; 88:96.

101a FFL Māmaní.

b FFL Nāunaú.

102a FFL 'Alo'ofá.

b FFL Melinó.

104a T&F 51:8–9, 12–13.

ha kofu tu‘a pe ha ngaahi kofu, ke ke to‘o ‘a e kofu motu‘á pea ‘oange ia ki he kakai “masivá, pea ‘alu atu ‘i ho halá ‘o fiefia.

106 Pea kapau ‘oku ‘i ai ha taha ‘iate kimoutolu ‘oku mālohi ‘i he Laumālie, tuku ke ne “ave mo ia ‘a e tokotaha ‘oku vaivaí, koe‘uhí ke fakamā‘oni‘oni‘i ia ‘i he ^bangamalū kotoa pē, koe‘uhi ke ne hoko ‘o mālohi foki.

107 Ko ia, ke ‘ave mo kimoutolu ‘a kinautolu kuo fakanofu ki he lakanga fakataula‘eiki “si‘í, pea fekau‘í atu ‘a kinautolu ki mu‘a ‘iate kimoutolu ke fokotu‘u ‘a e ngaahi me‘a ‘e faí, pea ke teuteu ‘a e halá, pea fai ‘a e ngaahi me‘a kuo fokotu‘u ke faí ‘a ia ‘oku ‘ikai te mou lava ‘o fai ‘e kimoutolu peé.

108 Vakai, ko e founa ‘eni na‘e langa hake ai ‘e he‘eku kau ‘aposestolo, ‘i he ngaahi ‘aho ‘i mu‘á, ‘a hoku siasí kiate aú.

109 Ko ia, tuku ke tu‘u ‘a e tangata taki taha ‘i hono lakanga ‘o‘oná, pea ngāue ‘i hono lakanga ‘o‘oná; pea ke ‘oua na‘a pehē ‘e he ‘ulú ki he va‘é ‘oku ‘ikai ‘aonga ‘a e va‘é kiate ia; he ‘e lava tu‘u fēfē ‘a e sinó ta‘e ‘i ai ‘a e va‘é?

110 ‘Oku fie ma‘u foki ‘e he sinó ‘a e “kupu kotoa pē, koe‘uhí ke fakamāma‘i kotoa pē, koe‘uhí ke tauhi ke haohaoa ‘a e sinó.

111 Pea vakai, ‘oku totonu ke

fononga ‘a e kau “taula‘eiki lahí, pea mo e kaumātu‘á mo e kau taula‘eiki ^bsi‘í foki; ka ‘oku totonu ke fokotu‘u ‘a e kau ‘tikoní mo e kau “akonakí ke ‘le‘ohi ‘a e siasí, ke nau hoko ko e kau faifekau nofo ma‘u ki he siasí.

112 Pea ‘oku totonu ke fononga holo foki mo e pīsope, ko Niueli K. Uitenií, pea ‘i he ngaahi potu siasí kotoa pē, ‘o kumi ki he kakai masivá ke “tokoní ki he ngaahi me‘a ‘oku nau fie ma‘ú ‘i hono ^bfakavaivaí‘i ‘o e kakai ma‘u me‘á mo e pōlepolé.

113 ‘Oku totonu foki ke ne ngāue ‘aki ha “fakafofonga ke tokanga‘i mo fai ‘ene ngaahi ngāue fakatu‘asinó ‘o fakatatau ki he‘ene fekau.

114 Ka neongo iá, tuku ke ‘alu ‘a e pīsopé ki he kolo ko Niu ‘Ioké, kae ‘uma‘ā foki mo e kolo ko ‘Alapanií, kae ‘uma‘ā foki mo e kolo ko Positoní, pea fakatokanga ki he kakai ‘o e ngaahi kolo ko iá ‘aki ‘a e le‘o ‘o e ongo-ongolelé, ‘i ha le‘o-lahi, ‘o kau ki he “faka‘auha mo e maumau‘i ke ‘osi‘osingamālie ‘a ia ‘oku tatali mai kiate kinautolú ‘o kapau te nau si‘aki ‘a e ngaahi me‘a ko ‘eni.

115 He kapau te nau si‘aki ‘a e ngaahi me‘á ni ‘oku tu‘unuku mai ‘a e houa ‘o honau tautea‘í, pea ‘e tuku ‘a honau falé ke “lala kiate kinautolu.

116 Tuku ke ne “falala kiate au

105a FFL Masivá—
Masiva ‘i he ngaahi
koloa fakamāmani.
106a FFL Feohí.
b FFL Angamalū.
107a FFL Lakanga
Taula‘eiki
Faka-‘Ēloné.

110a 1 Kol. 12:12–23.
111a FFL Taula‘eiki Lahí.
b FFL Taula‘eiki,
Lakanga Taula‘eiki
Faka-‘Ēloné.
c FFL Tikoní.
d FFL Akonakí,
Lakanga Taula‘eiki

Faka-‘Ēloné.
e FFL Le‘o, Le‘ohí.
112a FFL Uelofeá.
b T&F 56:16.
113a T&F 90:22.
114a T&F 1:13–14.
115a Luke 13:35.
116a FFL Falalá.

pea 'e 'ikai ke ^bveuveuki ia; pea 'e 'ikai tō ha tu'oni 'lou'ulu mei hono 'ulú ki he kelekelé kae ta'e-fakatokanga'i ia.

117 Pea ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'a hono toe 'o 'eku kau tamaio'eikí, mou 'alu atu 'o fakatatau mo e me'a te mou lava 'o faí, 'i homou ngaahi lakanga kehekehé, ki he ngaahi kolo lalahi mo tu'u-ki-mu'á mo e fanga ki'i kolo íkí, pea valokí'i 'a e māmani 'i he mā'oni'oni 'i he'e-nau ngaahi ngāue ta'e-mā'oni'oni mo ta'e faka-'Otua kotoa pē, 'o fakahā ke hā lelei mo mahino 'a e faka'auha 'o e anga-fakalieliá 'i he ngaahi 'aho faka'osí.

118 He, 'oku folofola 'e he 'Eiki Māfimafí, te u "faka'auha 'iate kimoutolu 'a honau ngaahi pule'angá; 'e 'ikai ngata 'i he'eku ^blulu'i 'a e māmani, ka 'e tetetete mo e ngaahi langi fetu'ua.

119 He ko au, ko e 'Eikí, kuo mafao atu hoku nimá, ke ue'i hake 'a e ngaahi mālohi 'o e langi; 'e 'ikai te mou lava 'o mamata ki ai 'i he taimí ni, ka 'e toe sí'i pē pea te mou toki mamata ki ai, pea 'ilo 'oku ou 'i ai, pea te u "ha'u pea ^bpule fakataha mo hoku kakai.

120 Ko au ko e "Ālifá mo e 'Ōmeká, ko e kamata'angá mo e ngata'angá. 'Ēmeni.

VAHE 85

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 27 Nōvema 1832 (History of the Church, 1:298–299). Ko e vahe ko 'ení ko e konga ia 'o ha tohi na'e fai 'e he Palōfitá kia U. W. Felipisi, 'a ia na'á ne lolotonga nofo 'i Tau'atāina, 'i Mīsuli. Na'e fai mai ia ko e tali ki ha ngaahi fehu'i fekau'aki mo e Kāingalotu na'a nau hiki mai ki Saione ka na'e 'i kai te nau ma'u hanau ngaahi tofi'a 'o fakatatau ki he founga kuo 'osi fokotu'u 'i he Siasí.

1–5, Kuo pau ke ma'u 'a e ngaahi tofi'a 'i Saioné 'i he fakatapui; 6–12, 'Oku 'i ai ha tokotaha māfimafi mo mālohi ke ne foaki ki he Kāingalotú 'a honau tofi'a 'i Saioné.

KO e fatongia 'o e kalake 'a e 'Eikí, 'a ia kuó ne filí, ke ne tauhi ha hisitōlia, mo ha "lekooti fakakātoa 'o e siasí ki

he ngaahi me'a kotoa pē 'oku hoko 'i Saioné, pea mo kinautolu kotoa pē 'oku nau ^bfakatapui ha ngaahi koloa, mo ma'u ha ngaahi tofi'a fakalao mei he pīsope.

2 Kae 'uma'ā foki mo e anga 'o 'enau mo'uí, mo 'enau tuí mo e ngaahi ngāue; kae 'uma'ā foki mo e kau tafoki 'a ia 'oku tafoki

116b Same 22:5;
1 Pita 2:6.

c Mātiu 10:29–31.

118a Taniela 2:44–45.

b Siueli 2:10;

T&F 43:18; 45:33,
48; 88:87, 90.

FFL Faka'ilonga 'o e
Ngaahi Kuongá,
Ngaahi; 'Aho
Faka'osí, Ngaahi.

119a T&F 1:12, 35–36;
29:9–11; 45:59.

FFL Hā'ele 'Anga Ua

Mai 'a Sisū Kalaisí.

b FFL Nofu Tu'í.

120a FFL 'Ālifá mo e
'Ōmeká.

85 1a T&F 21:1; 47:1;
69:3–6.

b T&F 42:30–35.

hili 'enau ma'u hanau ngaahi tofi'á.

3 'Oku ta'ehoa mo e finangalo mo e fekau 'a e 'Otuá ke tohi fakataha mo e kakai 'o e 'Otuá 'a e ngaahi hingoá 'o kinautolu 'oku 'ikai te nau ma'u hanau tofi'á 'i he "fakatapuí, 'o fakatatau ki he'ene fonó, 'a ia kuó ne foaki maí, koe'uhí ke ne ^bfakavahehongofulu'í 'a hono kakaí, ke teuteu'í 'a kinautolu ki he 'aho 'o e 'tauteá mo e tutú.

4 Pea 'e 'ikai foki tauhi honau tohi hohokó, pe ma'u ia 'i ha feitu'u 'e lava ke 'ilo ai ia 'i ha taha 'o e ngaahi lekooti pe hisitōlia 'o e siasí.

5 'E 'ikai ke ma'u 'a honau ngaahi hingoá, pe ko e ngaahi hingoá 'o e ngaahi tamaí, pe ko e ngaahi hingoá 'o e fānaú kuo tohi 'i he "tohi 'o e fono 'a e 'Otuá, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú.

6 'Io, 'oku folofola pehē 'e he "khi'i le'o si'í, 'a ia 'oku fanafana 'o ongo'i pea ^bmahuhuhuhu 'i he ngaahi me'a kotoa pē, pea 'oku fa'a ngaahi 'e ia ke tetetete 'a hoku ngaahi huí lolotonga 'ene fakahā maí, 'o pehē:

7 Pea 'e hoko 'o pehē ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, te u fekau'í atu ha taha 'oku māfima'í mo mālohi, 'oku 'i hono nimá 'a e tokotoko 'o e mafaí, kuo fakakofu'í 'aki 'a e maama ke 'ufi'ufi ia, 'a ia 'e lea 'aki 'e hono ngutú

'a e ngaahi lea, 'a e ngaahi lea ta'engata; pea ko hono lotó ko e matavai 'o e mo'oni, ke fakamaau 'a e fale 'o e 'Otuá, pea ke fakamā'opo'opo 'o vahe 'i he talotalo 'a e ngaahi tofi'á 'o e kau mā'oni'oni 'a ia 'oku 'iloa honau ngaahi hingoá, pea mo e ngaahi hingoá 'o 'enau ngaahi tamaí, pea mo 'enau fānaú, kuo tohi ia 'i he tohi 'o e fono 'a e 'Otuá;

8 Neongo ko e tangata ko iá, na'e ui 'e he 'Otuá mo fili, pea mafao atu hono nimá ke ta'ofi 'a e ngaueue 'a e "puha tapu 'o e 'Otuá, 'e tō ia 'i he ngahau 'o e maté, 'o hangē ko e 'akau 'oku te'ia 'aki 'a e tapa mālohi 'a e 'uhilá.

9 Pea ko kinautolu kotoa pē 'oku 'ikai 'iloa kuo tohi 'a kinautolu 'i he "tohi 'o e manatú 'e 'ikai te nau ma'u ha tofi'á 'i he 'aho ko iá, ka 'e motuhi atu 'a kinautolu, pea 'e vahe'i honau 'inasi kiate kinautolu 'i he lotolotonga 'o e kau ta'etuí, 'a ia 'oku 'i ai 'a e ^btangilāulau mo e fengai'itaki 'o e nifo.

10 'Oku 'ikai te u lea'aki 'a e ngaahi me'á ni 'iate au pē; ko ia, 'o hangē ko e folofola 'a e 'Eiki, 'e pehē pē foki 'a 'ene fakahokó.

11 Pea ko kinautolu 'oku kau ki he Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá, 'a ia 'oku 'ikai 'iloa kuo tohi honau ngaahi hingoá 'i he "tohi 'o e fonó, pe kuo 'ilo kuo nau ^btafoki, pe kuo 'c motuhi atu

3a FFL Fakatapuí.
 b FFL Vahehongofulu.
 c Malakai 3:10–11, 17;
 T&F 97:25–26.
 5a FFL Tohi 'o e Mo'uí.
 6a 1 Ng. Tu'i 19:11–12;
 Hil. 5:30–31;

3 Nifai 11:3–7.
 b Hepelū 4:12.
 8a 2 Sam. 6:6–7;
 1 Fkmtl. 13:9–10.
 FFL Puha 'o e
 Fuakavá.
 9a 3 Nifai 24:16;

Mōsese 6:5–6.
 FFL Tohi 'o e Manatú.
 b T&F 19:5.
 11a FFL Tohi 'o e Mo'uí.
 b FFL Hē mei he Mo'oni.
 c FFL Tu'usi mei he
 Siasí.

mei he siasí, kae ‘uma’ā foki ‘a e lakanga fakataula’eiki sí’í, pe ko e kāingalotú, ‘e ‘ikai te nau ma’u ha tofi’a ‘i he ‘aho ko iá ‘i he lotolotonga ‘o e kau mā’oni-‘oni ‘a e Fungani Mā’olungá;
12 Ko ia, ‘e fai kiate kinautolu ‘o

hangē ko ia na’e fai ki he fānau ‘a e taula’eikí, ‘o hangē ko ia ‘oku hā kuo tohi ‘i he vahe hono ua mo e veesi hono onongofulu mā taha mo e onongofulu mā ua ‘o e Tohi ‘a ‘Ēselá.

VAHE 86

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfítá, ‘i Ketilani ‘i ‘Ohaiō, ‘i he ‘aho 6 Tisemá 1832 (History of the Church, 1:300). Na’e ma’u ‘a e fakahā ko ‘eni lototonga hono toe vakai’i mo fakatonutonu ‘e he Palōfítá ‘a e tatau ‘o hono liliu ‘o e Tohi Tapú ‘a ia na’e hiki nima.

1–7, ‘Oku fakahā mai ‘e he ‘Eikí hono ‘uhinga ‘o e talanoa fakatātā ‘o e uité mo e teá; 8–11, ‘Okú ne fakamatala’i ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula’eikí, kiate kinautolu ‘oku nau hoko ko e kau ‘ea-hoko fakalao ‘o fakatau ki he kakanó.

KO e mo’oni, ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí kiate kimoutolu ko ‘eku kau tamaio-eikí, ‘o kau ki he “talanoa fakatātā ‘o e uité mo e teá:

2 Vakai, ko e mo’oni ‘oku ou pehē, ko e ngoué ko māmani ia, pea ko e kau ‘aposeoló ‘a e kau tangata na’e tūtūu’i ‘a e tengá;

3 Pea hili ‘enau tō ‘o mohé, ko e tokotaha fakatanga lahi ki he siasí, ‘a ia ko e hē mei he mo’oní, ko e fe’auakí, ‘io ko “Pāpiloné, ‘a ia ‘okú ne ngaohi ‘a e ngaahi pule’anga kotoa pē ke nau inu ‘i he’ene ipú, ‘a ia ‘oku ‘i hono lotó ‘a e filí, ‘io ‘a Sētane, ke pule ai—vakai ‘okú ne tūtūu’i ‘a e teá; ko ia, ‘oku fakakāsia’i ‘e he

teá ‘a e uité mo tuli ‘a e ^bsiasí ki he feitu’u maomaonganoá.

4 Kae vakai, ‘i he ngaahi ‘aho “faka’osí, ‘io ‘i he taimí ni, lolotonga ‘a hono kamata ‘e he ‘Eikí ke ‘omai ‘a e folofolá, pea ‘oku tupu hake ‘a e muká pea ‘oku kei litolito—

5 Vakai, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku tangi ‘a e kau “āngeló ki he ‘Eikí ‘i he ‘aho mo e pō, ‘a ia kuo nau ‘osi teuteu mo tatali ke fekau’i atu ‘a kinautolu ke ^btu’usi hifo ‘a e ngaahi ngoue’angá;

6 Ka na’e folofola ‘a e ‘Eikí kiate kinautolu ‘o pehē, ‘oua ‘e ta’aki ‘a e teá lolotonga ‘oku kei litolito ‘a e muká (he ko e mo’oni ‘oku vaivai ho’omou tuí), telia na’a mou faka’auha mo e uité foki.

7 Ko ia, tuku ke tupu fakataha ‘a e uité mo e teá kae ‘oua ke motu’a lelei ‘a e utu-ta’ú; pea te mou tomu’a tākaki leva ‘a e uité mei he lotolotonga ‘o e teá, pea hili hono tākaki ‘o e uité, vakai

86 1a Mātiu 13:6–43;
T&F 101:64–67.
3a Fakahā 17:1–9.

FFL Pēpeli, Pāpiloné.
b Fakahā 12:6, 14.
4a FFL ‘Aho Faka’osí,

Ngaahi.
5a T&F 38:12.
b FFL Utu-ta’ú.

pea ‘iloange, kuo ‘osi no’o ha-
‘inga ‘a e teá, pea ‘oku toe ke
tutu ‘a e ngoué.

8 Ko ia, ‘oku folofola peheni ‘e
he ‘Eikí kiate kimoutolu, ‘a ia kuo
hokohoko atu ai ‘a e “lakanga
fakataula‘eikí ‘iate kimoutolu ‘i
he hohoko ‘o ho‘omou ngaahi
tamaí—

9 He ko e kau “ea-hoko fakalao
‘a kimoutolu ‘o fakatatau ki he
kakanó, pea kuo ^bfufuu‘i ‘a ki-
moutolu mei māmani fakataha
mo Kalaisi ‘i he ‘Otuá—

10 Ko ia, kuo tolonga ‘a ho’o-

mou mo‘uí mo e lakanga faka-
taula‘eikí, pea kuo pau ke tolonga
ai pē ‘iate kimoutolu mo homou
hakó ‘o a‘u ki he “fakafo‘ou ‘o e
ngaahi me‘a kotoa pē kuo lea
‘aki ‘e he ngutu ‘o e kau palōfita
mā‘oni‘oni kotoa pē talu mei he
kamata‘anga ‘o e māmaní.

11 Ko ia, ‘oku mou monū‘ia ‘o
kapau ‘oku mou fai atu ‘i he‘eku
angaleleí, ko ha “maama ki he
kau Senitailé, pea ‘i he lakanga
fakataula‘eikí ni, ko ha fakamo‘ui
ki hoku kakai ko ^b‘Isilelí. Kuo
folofola ‘aki ia ‘e he ‘Eikí. ‘Ēmeni.

VAHE 87

Ko e fakahā mo e kikite ‘o kau ki he taú, na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i he ‘aho 25 Tisema, 1832 (History of the Church, 1:301–302). Na’e ma‘u ‘a e vahe ko ‘ení ‘i ha taimi ‘a ia na’e nofo ai ‘a e kau takí ‘o fakalaululoto mo fakakaukau ki he fakapōpula‘i ‘o e kakai mei ‘Afiliká ‘i he konitinēniti ‘Ameliká pea mo hono fakapōpula‘i ‘o e fānau ‘a e tangatá ‘i he māmaní kotoa.

1–4, ‘Oku tomu‘a fakahā ‘a e tau ‘i he
vaha‘a ‘o e ngaahi Siteiti Fakatokelaú
mo e ngaahi Siteiti Fakatongá; 5–8,
‘E tō ai ‘a e ngaahi fakatu‘utāmaki
lahi ki he kakai kotoa ‘o e māmaní.

KO e mo‘oni, ‘oku folofola
peheni ‘e he ‘Eikí, ‘o kau ki
he ngaahi tau ‘oku ofi ke hokó,
‘o kamata ‘i he angatu‘u ‘a “Kalo-
laina Sauté, ‘a ia ‘e faifai pea iku
ki he mate mo e mamahi ‘a e
kakai tokolahi;

2 Pea ‘e hoko ‘a e taimi ‘e lilingi
hifo ai ‘a e “tau ki he ngaahi

pule‘anga kotoa pē, ‘o kamata
mei he feitu‘ú ni.

3 He vakai, ‘e mavahe atu ‘a e
ngaahi Siteiti Fakatongá ke faka-
fili ki he ngaahi Siteiti Fakatoka-
laú, pea ‘e ui atu ‘e he ngaahi
Siteiti Fakatongá ki ha ngaahi
pule‘anga kehe, ‘io ‘a e pule‘anga
ko Pilitānia Lahí, ‘a ia ko e hingoa
‘oku ui ‘aki iá, pea te nau ui atu
foki ki ha ngaahi pule‘anga kehe,
koe‘uhí ke malu‘i ‘a kinautolu
mei he ngaahi pule‘anga kehé;
pea ‘e toki lilingi atu ‘a e “taú ki
he ngaahi pule‘anga kotoa pē.

8a T&F 113:8.
FFL Lakanga
Taula‘eiki
Faka-Melekise‘itekí.
9a ‘Ēpa. 2:9–11.
FFL Fuakava

Faka-‘Ēpalahamé.
b ‘Īsaia 49:2–3.
10a Ngāue 3:19–21.
FFL Fakafoki Mai ‘o
e Ongoongoleleí.
11a ‘Īsaia 49:6.

b T&F 109:59–67.
87 1a T&F 130:12–13.
2a Sioeli 3:9–16;
Mātiu 24:6–7;
T&F 45:26, 63; 63:33.
3a T&F 45:68–69.

4 Pea 'e hoko 'o pehē, 'i he hili 'a e ngaahi 'aho lahi, 'e tu'u hake 'a e kau "pōpulá ki honau ngaahi 'eikí, 'a ia 'e teu'i mo ako'i ke tau.

5 Pea 'e hoko 'o pehē foki ko e ngaahi toenga 'e toe mei he fonuá te nau teuteu'i kinautolu ki he tau, pea te nau fu'u 'ita lahi 'aupito, pea te nau fakamamahi'i 'a e kau Senitailé 'aki 'a e fakamamahi lahi 'aupito.

6 Pea ko ia, 'e "tangi 'a e kakai 'o e māmaní koe'uhi ko e heletā pea mo e lilingi toto; pea ko e me'a 'i he ^bhongé, mo e mahaki faka'auhá, mo e ngaahi mofuiké, pea mo e mana 'o e langí, pea mo e 'uhila mālohi mo ngi-

ngilá foki, 'e ngaohi ai 'a e kakai 'o e māmaní ke nau ongo'i 'a e houhau, mo e tuputāmaki, mo e to'ukupu 'autea 'o e 'Otuā Māfimafi, kae 'oua ke ^afaka'osi 'e he faka'auha kuo kotofá 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē;

7 Koe'uhi ke ngata 'a e 'alu hake ki he telinga 'o e 'Eiki 'o e "Sapaotí 'a e tangi 'a e kau mā'oní'oní, pea mo e ^btoto 'o e kau mā'oní'oní, mei he kekelelé ke sāuni ki honau ngaahi filí.

8 Ko ia, mou ^atu'u 'i he ngaahi potu toputapu, pea 'oua 'e hiki mei ai kae 'oua ke hokosia 'a e 'aho 'o e 'Eikí; he vakai, 'oku ha'u ^bvave ia, 'oku folofola 'e he 'Eikí. 'Ēmeni.

VAHE 88

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 27 Tisemá 1832 (History of the Church, 1:302–312). Na'e ui ia 'e he Palōfitá ko e "lou 'ōlive' . . . na'e paki'i mei he 'Akau 'o Palataisí, ko e pōpoaki 'o e melino 'a e 'Eikí kiate kinautolu" (History of the Church, 1:316). 'Oku hā mei he ngaahi lekooti fakahisitōliá na'e ma'u ha ngaahi kongá 'o e fakahā ko 'ení 'i he 'aho 27 mo e 28 Tisema 1832, mo e 'aho 3 Sānuáli 1833.

1–5, 'Oku ma'u 'e he Kāingalotu tui faivelengá 'a e Fakafiemālié, 'a ia ko e talá'ofa 'o e mo'ui ta'engatá; 6–13, 'Oku angi mo pulé'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'e he Maama 'o Kalaisí; 14–16, 'Oku hoko mai 'a e Toetu'ú tu'unga 'i he Huhu'i; 17–31, 'Oku hanga 'e he tala-ngofua ki he fono fakasilesitiale, fakatelesitiale pe fakatilesitiale 'o

teuteu'i 'a e tangatá ki he ngaahi pule'anga mo e nāunau ko iá; 32–35, Ko kinautolu 'oku nau loto ke nau nofo 'i he angahalá te nau kei 'uli ai pē kinautolu; 36–41, 'Oku pulé'i 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē 'e he fono; 42–45, Kuo foaki mai 'e he 'Otuá ha fono ki he ngaahi me'a kotoa pē; 46–50, 'E 'ilo'i 'e he tangatá, 'io, 'a e 'Otuá; 51–61,

4a T&F 134:12.

6a T&F 29:14–21; 45:49.

b SS—M 1:29.

c FFL Valoki, Valokí'i.

d FFL Māmani—

Ngata'anga 'o e māmaní.

7a Sēmisi 5:4;

T&F 88:2; 95:7.

b 'Eta 8:22–24.

8a Mātiu 24:15;

T&F 45:32; 101:21–22.

b Fakahā 3:11.

Ko e talanoa fakatātā ‘o e tangata na’á ne fekau’i atu ‘ene kau tamaio-‘eikí ki he ngoué pea ne ‘á’ahi atu kiate kinautolu taki taha; 62–73, ‘Unu’unu atu ki he ‘Eikí, pea te mou mamata ki hono fofongá; 74–80, Fakamā’oni’oni’i ‘a kimoutolu pea mou feako’i’aki ‘a e ngaahi tokāteline ‘o e pule’angá; 81–85, Ko e tangata kotoa pē kuo lea fakatokanga ki aí ‘oku totonu ke ne lea fakatokanga foki ki hono kaungā’apí; 86–94, ‘Oku hanga ‘e he ngaahi faka’ilongá, ngaahi fu’u liliu lahi ‘i he ngaahi ‘elemēnití mo e kau ‘āngeló ‘o teuteu ‘a e hā’ele’angá ki he hā’ele mai ‘a e ‘Eikí; 95–102, ‘Oku hanga ‘e he talupite ‘a e ‘āngeló ‘o ui hake ‘a e kakai maté ‘o fakatatau ki honau fakahokohokó; 103–116, ‘Oku fakahā ‘e he talupite ‘a e ‘āngeló ‘a hono fakafoki mai ‘o e ongoongolelei, ko e hinga ‘a Pāpiloné, mo e tau ‘a e ‘Otuā māfimafti; 117–126, Fekumi ki he ‘iló, fokotu’u ha fale ‘o e ‘Otuá (ko ha temipale), pea fakakofu’i ‘a kimoutolu ‘aki ‘a e ha’i ‘o e manava-‘ofá; 127–141, ‘Oku fakahā mai ‘a e fakahokohoko ‘o e Ako’anga ‘o e Kau Palōfitá, pea kau ai ‘a e ouau ‘o e fufulu ‘o e va’é.

KO e mo’oni, ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí kiate kimoutolu kuo mou fakataha mai ke ma’u hono finangalo ‘o kau kiate kimoutolú:

2 Vakai, ‘oku fakahōifua ‘eni ki

homou ‘Eikí, pea ‘oku “fiefia ‘a e kau ‘āngeló ‘iate kimoutolu; kuo a’u hake ‘a e ngaahi ^bfoaki ‘ofa ‘o ho’omou ngaahi lotú ki he telinga ‘o e ‘Eiki’ o e ‘Sapaotí, pea kuo tohi ia ‘i he ^atohi ‘o e ngaahi hingoa ‘o e kakai kuo fakamā’oni’oni’í, ‘io ‘a kinautolu ‘oku kau ki he maama fakasilesi- tialé.

3 Ko ia, ‘oku ou fekau atu ‘eni kiate kimoutolu ha “Fakafiemālie ‘e taha, ‘io kiate kimoutolu ko hoku ngaahi kaume’a, koe’uhí ke nofo ia ‘i homou lotó, ‘io ‘a e ^bLaumālie Mā’oni’oni’o e tala’ofá; ‘a ia ko e Fakafiemālie ‘e taha ia na’á ku tala’ofa ki he’eku kau ākongá, ‘o hangē ko ia kuo tohi ‘i he fakamo’oni ‘a Sioné.

4 Ko e Fakafiemālie ko ‘eni ko e tala’ofa ia ‘o e ^amo’ui ta’engata ‘a ia ‘oku ou foaki kiate kimoutolú, ‘io ko e ^bnāunau ‘o e pule’anga fakasilesi- tialé;

5 ‘A ia ko e nāunau ‘o e siasi ‘o e ^a“Uluaki Fānaú, ‘io ‘o e ‘Otuá, ko e tokotaha mā’oni’oni tahá, ‘ia Sīsū Kalaisi ko Hono ‘Aló—

6 Ko ia ia na’á ^ane hā’ele hake ki ‘olungá, ‘o hangē foki ko ‘ene ^bhā’ele hifo ki lalo ‘i he ngaahi me’a kotoa pē, ‘a ia ‘okú ne ^c‘afio’i ai ‘a e ngaahi me’a kotoa pē, koe’uhí ke ne ‘i he me’a kotoa pē pea nofo’ia ‘i he me’a kotoa pē, ko e ^amaama ‘o e mo’oni;

7 ‘A ia ko e mo’oni ‘oku ulo. Ko

88 2a Luke 15:10.

b Ngāue 10:1–4.

FFL Lotú.

c Sēmisi 5:4;

T&F 95:7.

d FFL Tohi ‘o e Mo’uí.

3a Sione 14:16.

b T&F 76:53.

FFL Laumālie

Mā’oni’oni’o e

Tala’ofá.

4a T&F 14:7.

b FFL Nāunau

Fakasilesi- tialé.

5a FFL ‘Uluaki Fānaú.

6a FFL Sīsū Kalaisí.

b T&F 122:8.

FFL Fakalelei,

Fakalelei’í.

c FFL ‘Afio’i ‘a e Me’a

Kotoa pē.

d T&F 93:2, 8–39.

FFL Maama ‘o

Kalaisí; Mo’oni.

e “maama ‘eni ‘o Kalaisí. Pea hangē foki ‘okú ne ‘i he la‘aá, pea ko e maama ia ‘o e la‘aá, pea mo e mālohi ‘o ia ‘a ia na‘e ^bngaohi ‘aki iá.

8 Pea hangē foki ‘okú ne ‘i he māhiná, pea ko e maama ia ‘o e māhiná, pea mo e mālohi ‘o ia ‘a ia na‘e ngaohi ‘aki iá;

9 Pea hangē foki ko e maama ia ‘o e ngaahi fetu‘ú, pea mo e mālohi ‘o ia ‘a ia na‘e ngaohi ‘aki iá;

10 Pea mo e māmaní foki, pea mo hono mālohi ‘o iá, ‘io ‘a e māmani ‘a ia ‘oku mou “tu‘u aí.

11 Pea ko e maama ‘oku ulu, ‘a ia ‘oku foaki kiate kimoutolu ‘a e māmá, ‘oku tupunga ia ‘iate ia ‘okú ne fakamaama homou matá, ‘a ia ko e maama pē ko ia ‘okú ne fakaake homou “atamaí;

12 ‘A ia ko e “maama ‘oku ‘alu atu mei he ‘ao ‘o e ‘Otuá, ke ^bfakafonu ‘a hono fu‘u lahi fau ‘o e ‘ataá—

13 Ko e maama ‘a ia ‘oku ‘i he ngaahi me‘a “kotoa pē, ‘a ia ‘oku foaki ‘a e ^bmo‘ui ki he ngaahi me‘a kotoa pē, ‘a ia ko e ‘fono ‘oku pule‘i ‘aki ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, ‘io ‘a e mālohi ‘o e ‘Otuá ‘a ia ‘okú ne ‘afio ‘i hono taloní, ‘a ia ‘okú ne lotolotoi ‘i

he ta‘engatá, ‘a ia ‘okú ne ‘i he lotolotonga ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē.

14 Ko ‘eni, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku tu‘unga ‘i he “huhu‘i kuo teuteu ma‘amoutolú ‘a hono fakahoko ‘o e toetu‘u mei he maté.

15 Pea ko e “laumālié mo e ^bsinó ko e “mo‘oni‘i laumālie ia ‘o e tangatá.

16 Pea ko e “toetu‘u mei he maté ko hono huhu‘i ia ‘o e mo‘oni‘i laumālié.

17 Pea ‘oku hoko ‘a e huhu‘i ‘o e mo‘oni‘i laumālié ‘iate ia ‘okú ne foaki mo‘ui ki he ngaahi me‘a kotoa pē, ‘a ia kuo tu‘utu‘uni ‘i hono finangaló ‘e ma‘u ia ‘e he “masiva mo e ^bangamalū ‘o e ‘māmani.

18 Ko ia, kuo pau ke fakama‘a ia mei he ta‘e-mā‘oni‘oni kotoa pē, koe‘uhi ke lava ‘o teuteu‘i ia ki he nāunau “fakasilesitalé;

19 He ‘o ka hili ‘ene fakakakato ‘e ia ‘a e ‘uhinga ‘o hono fakatupú, ‘e fakakalauni ‘aki ia ‘a e “nāunau, ‘io, ‘aki ‘a e ‘afio ai ‘a e ‘Otua ko e Tamai;

20 Koe‘uhí ke “ma‘u ia ‘e he ngaahi sino ‘oku ‘o e pule‘anga fakasilesitalé ‘o ta‘engata pea

7a Molonai 7:15–19;

T&F 84:45.

b Sēnesi 1:16.

FFL Fakatupú.

10a Mōse 2:1.

11a FFL ‘Iló.

12a FFL Maama ‘o Kalaisí.

b Selem. 23:24.

13a Kolose 1:16–17.

b Teut. 30:20;

T&F 10:7.

c Siopo 38;

T&F 88:36–38.

FFL Fonó.

14a FFL Fakalelei,
Fakalelei‘i; Palani ‘o
e Huhu‘i.

15a FFL Tangatá—Ko e
tangatá, ko ha fānau
fakalaumālie ‘a e
Tamai Fakahēvani;
Laumālié.

b FFL Angahalá.

c Sēnesi 2:7.

FFL Mo‘oni‘i
Laumālié.

16a ‘Alamā 11:42.

FFL Toetu‘ú.

17a FFL Masivá.

b FFL Angamalū.

c FFL Māmani—Ko e
tu‘unga faka‘osi ‘o e
māmani.

18a FFL Nāunau
Fakasilesitalé.

19a T&F 130:7–9.

20a T&F 38:20.

ta'engata; he ko hono ^b'uhinga 'eni na'e ngaohi mo fakatupu ai iá, pea ko hono 'uhinga 'eni 'oku 'fakamā'oni'oni'í ai 'a kinautolú.

21 Pea ko kinautolu 'oku 'ikai ke fakamā'oni'oni'í 'i he fono 'a ia kuó u 'oatu kiate kimoutolú, 'io ko e fono 'a Kalaisí, kuo pau ke nau ma'u ha pule'anga kehe, 'io ko ha pule'anga fakatelesitiale, pe ko ha pule'anga fakatelesitiale.

22 He ko ia ia 'oku 'ikai te ne lava 'o tauhi 'a e "fono 'o ha pule'anga fakasilesitiale 'e 'ikai te ne lava 'o kātaki'í ha nāunau fakasilesitiale.

23 Pea ko ia ia 'oku 'ikai te ne lava 'o tauhi 'a e fono 'o ha pule'anga fakatelesitiale 'e 'ikai te ne lava 'o kātaki'í ha nāunau "fakatelesitiale.

24 Pea ko ia ia 'oku 'ikai te ne lava 'o tauhi 'a e fono 'o ha pule'anga fakatilesitiale 'e 'ikai te ne lava 'o kātaki'í ha nāunau "fakatilesitiale; ko ia 'oku 'ikai te ne fe'unga mo ha pule'anga 'o e nāunau. Ko ia kuo pau ke ne kātaki'í ha pule'anga 'a ia 'oku 'ikai ko e pule'anga 'o e nāunau.

25 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu,

'oku tauhi 'a e "māmaní ki he fono 'o ha pule'anga fakasilesitiale, he 'okú ne fakahoko 'e ia 'a e 'uhinga 'o hono fakatupú, pea 'ikai maumau'í 'a e fonó—

26 Ko ia, 'e "fakamā'oni'oni'í ia; 'io, neongo 'e ^bmate ia, ka 'e toe fakaake ia, pea 'e kātaki'í 'e ia 'a e mālohi 'e fakaake'í 'aki iá, pea 'e 'ma'u ia 'e he kau "mā'oni'oni.

27 He neongo te nau mate, ka te nau "toe tu'u hake, ko ha ^bsino fakalaumālie.

28 Ko kinautolu 'oku 'o e lau-mālie fakasilesitiale te nau ma'u 'a e sino pē ko ia 'a ia ko ha sino fakaemāmaní; 'io 'e ma'u 'e kimoutolu foki homou sinó, pea ko homou "nāunaú ko e nāunau ia 'e ^bfakaake 'aki homou sinó.

29 Ko kimoutolu 'oku fakaake'í 'e ha tufakanga 'o e "nāunau ^bfakasilesitiale te mou toki ma'u mei he nāunau ko iá, 'io 'a hono kakató.

30 Pea ko kinautolu 'oku fakaake'í 'e ha tufakanga 'o e nāunau "fakatelesitiale te nau toki ma'u mei he nāunau ko iá, 'io 'a hono kakató.

31 Pea ko kinautolu foki 'oku fakaake'í 'e ha tufakanga 'o e nāunau "fakatilesitiale te nau

20b Mōsese 1:39.

FFL Tangatá—Ko e tangatá, ko e mālohi ke ne lava 'o hoko 'o tatau mo e Tamai Fakahēvaní.

c FFL Fakamā'oni'oni'í.

22a T&F 105:5.

23a FFL Nāunau

Fakatelesitiale.

24a FFL Nāunau

Fakatilesitiale.

25a FFL Māmaní.

26a FFL Māmaní—Ko e

tu'unga faka'osi 'o e māmaní.

b FFL Māmaní—Ngata'anga 'o e māmaní.

c Mātiu 5:5; T&F 45:58; 59:2; 63:49.

d 2 Pita 3:11–14.

FFL Mā'oni'oni.

27a FFL Toetu'ú.

b 1 Kol. 15:44.

28a FFL Fakamaau

Faka'osi.

b T&F 43:32;

63:51; 101:31.

29a FFL Tangatá—Ko e tangatá, ko e mālohi ke ne lava 'o hoko 'o tatau mo e Tamai Hēvaní.

b FFL Nāunau Fakasilesitiale.

30a FFL Nāunau

Fakatelesitiale.

31a FFL Nāunau

Fakatilesitiale.

toki ma'ū mei he nāunau ko iá, 'io 'a hono kakató.

32 Pea ko kinautolu 'e toé 'e "fakaake'i foki me kinautolu; ka neongo iá, te nau toe foki pē ki honau nofo'anga 'onautolú, ke ma'ū 'a e me'a 'oku nau ^bloto ke nau ma'ú, koe'uhí he na'e 'ikai te nau loto ke fiefia 'i he me'a na'a nau mei lava pē 'o ma'ú.

33 He ko e hā hano 'aonga ki ha tangata 'o kapau 'oku foaki kiate ia ha me'a'ofa, pea 'oku 'ikai te ne tali 'a e me'a'ofá? Vakai, 'oku 'ikai te ne fiefia 'i he me'a 'oku foaki kiate iá, pea 'oku 'ikai foki te ne fiefia 'i he tokotaha 'oku foaki 'a e me'a'ofá.

34 Pea ko e taha, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko ia ia 'oku pule'i 'e he fonó 'oku malu'i foki ia 'e he fonó pea 'oku fakahaohaoa'i mo "fakamā'oni'oni' 'e ia ia.

35 Ko ia ia 'okú ne "maumau'i ha fono, 'o 'ikai talangofua ki he fonó, ka 'okú ne feinga ke hoko ko e fono kiate ia pē, 'o ne loto ke nofo 'i he fai angahalá, mo ne nofo 'aupito 'i he fai angahalá, 'oku 'ikai lava ke fakamā'oni'oni'i ia 'e he fonó, pe ko e ^b'alo'ofá, pe ko e ^c'fakamaau totonú pe ko e fakamāú. Ko ia, kuo pau ke nau kei ^d'uli ai pē.

36 'Oku tuku ha fono ki he ngaahi pule'anga kotoa pē;

37 Pea 'oku lahi 'a e ngaahi "pule'angá; he 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'ata'atā 'a ia 'oku 'ikai ke ta'e 'i ai ha pule'anga; pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha pule'anga 'a ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'ata'atā, pe ko ha pule'anga lahi ange pe si'i ange.

38 Pea 'oku tuku ki he pule'anga kotoa pē ha "fono; pea 'oku 'i he fono kotoa pē ha ngaahi ngata'anga mo ha ngaahi tu'unga foki.

39 Ko e kakai kotoa pē 'oku 'ikai nofo ma'ū 'i he ngaahi "tu'unga ko iá, 'oku 'ikai ^bfakatonuhia'i 'a kinautolu.

40 He 'oku fepikitaki 'a e "ata-mai potó mo e 'atamai poto; 'oku tali 'e he ^bfakakaukau potó 'a e fakakaukau poto; 'oku tali 'e he 'mo'oni 'a e mo'oni; 'oku 'ofa 'a e ^dangama'á ki he angama'a; 'oku pikitai 'a e ^emāmá ki he maama; 'oku ^f'ofa mamahi 'a e 'alo'ofá ki he 'alo'ofa 'o 'eke'i 'ene me'a 'a'ana; 'oku fai atu ai pē 'a e fakamaau totonú 'i hono 'alu'angá 'o 'eke'i 'ene me'a 'a'ana; 'oku mu'omu'a 'a e fakamāú 'i he fofonga 'o ia 'oku 'afio 'i he taloní 'o ne pule'i mo fakahoko 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

41 'Okú ne "afio'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē, pea 'oku 'i hono 'aó 'a e ngaahi me'a kotoa pē,

32a 'Alamā 11:41–45.

b FFL Tau'atāina ke Filí.

34a FFL Fakamā'oni'oni'í.

35a FFL Angatu'ú.

b FFL 'Alo'ofá.

c FFL Fakamaau Totonú.

d Fakahā 22:11;

1 Nifai 15:33–35;

2 Nifai 19:16;

'Alamā 7:21.

37a T&F 78:15.

38a T&F 88:13.

39a T&F 130:20–21.

b FFL Fakatonuhia, Fakatonuhia'í.

40a FFL 'Atamai Potó.

b FFL Potó.

c FFL Mo'oni.

d FFL Angama'á.

e FFL Maama 'o Kalaisí.

f FFL 'Ofa mamahi.

41a 1 Sione 3:20;

1 Nifai 9:6;

2 Nifai 9:20;

T&F 38:1–3.

FFL 'Afio'í 'a e Me'a

Kotoa pē.

pea 'oku takatakai 'iate ia 'a e ngaahi me'a kotoa pē; pea 'oku mā'olunga ia 'i he ngaahi me'a kotoa pē, pea 'okú ne 'i he ngaahi me'a kotoa pē mo nofo'ia 'i he ngaahi me'a kotoa pē, pea 'okú ne takatakai 'i he ngaahi me'a kotoa pē; pea kuo tupu 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'iate ia, pea meiate ia, 'io ko e 'Otuá, 'o ta'engata pea ta'engata.

42 Pea ko e tahá, ka ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuó ne tuku ha fono ki he ngaahi me'a kotoa pē, 'a ia 'oku nau ngaue ai 'i honau ngaahi "taimí mo honau ngaahi fa'ahita'ú;

43 Pea kuo fokotu'u ma'u honau ngaahi 'alu'angá, 'io 'a e ngaahi 'alu'anga 'o e ngaahi langí pea mo e māmaní, 'a ia 'oku kau ai 'a e māmaní pea mo hono kotoa 'o e ngaahi palanitē.

44 Pea 'oku nau "fefakamaama-aki 'iate kinautolu 'i honau ngaahi taimí mo honau ngaahi fa'ahita'ú, 'i honau ngaahi minití, 'i honau ngaahi houá, 'i honau ngaahi 'ahó, 'i honau ngaahi uiké, 'i honau ngaahi māhiná, 'i honau ngaahi ta'ú—ko e ta'u pē ^btaha 'a e ngaahi me'á ni kotoa ki he 'Otuá, ka 'oku 'ikai ke pehē ki he tangatá.

45 'Oku takai 'a e māmaní 'i hono ongo kapakaú, pea 'oku foaki mai 'e he "la'áá 'a hono māmá 'i he 'ahó, pea 'oku foaki 'e he māhiná 'a hono māmá 'i he

po'ulí, pea 'oku foaki mai foki 'e he ngaahi fetu'ú 'a honau māmá lolotonga 'enau 'alu takai 'i honau ngaahi kapakaú 'i honau nāunaú, 'i he lolotonga 'o e ^bmālohi 'o e 'Otuá.

46 Te u fakatatau 'i ki he hā 'a e ngaahi pule'angá ni, koe'uhí ke mahino kiate kimoutolu?

47 Vakai, ko e ngaahi pule'anga 'a 'eni kotoa pē, pea 'ilonga ha tangata kuó ne mamata ki ha taha pe ko e sí'í taha 'o e ngaahi me'a ní, kuó ne "mamata ki he 'Otuá 'oku hā'ele 'i hono ngeiá mo e māfima'fi.

48 'Oku ou pehē kiate kimoutolu, kuó ne mamata kiate ia; ka neongo ia, ka na'e 'ikai ke 'ilo'í ia 'a ia na'á ne ha'u ki hono kakai "o'oná.

49 'Oku ulu 'a e "māmá 'i he fakapo'ulí, pea 'oku 'ikai 'ilo'í ia 'e he fakapo'ulí; ka neongo iá, 'e hokosia 'a e 'aho te mou ^b'ilo'í ai 'a e 'Otuá foki, kuo fakaake 'a kimoutolu 'e ia pea 'iate ia.

50 Te mou toki 'ilo'í kuo mou mamata kiate au, pea 'oku ou 'i ai, pea ko e maama mo'oni au 'oku 'iate kimoutolú, pea 'oku mou 'iate au; ka ne 'ikai pehē 'e 'ikai te mou lava 'o tupulaki.

51 Vakai, te u fakatatau 'i 'a e ngaahi pule'angá ni ki ha tangata 'oku 'i ai 'ene ngoue, peá ne fekau atu 'ene kau tamaio'eiki ki he ngoué ke keli 'i he ngoué.

52 Pea na'á ne pehē ki he 'ulu-

42a Taniela 2:20–22;

'Ēpa. 3:4–19.

44a FFL Maama 'o Kalaisí.

b Same 90:4; 2 Pita 3:8.

45a Sēnesi 1:16;

'Ēpa. 4:16.

b T&F 88:7–13.

47a 'Alamā 30:44;

Mōsese 1:27–28; 6:63;

'Ēpa. 3:21.

48a Sione 1:11;

3 Nifai 9:16;

T&F 39:1–4.

49a T&F 6:21; 50:23–24;

84:45–47.

b Sione 17:3;

T&F 93:1, 28.

akí: 'Alu koe 'o ngāue 'i he ngoué, pea te u ha'u 'i he 'uluaki houá kiate koe, pea te ke mamata ki he fiefia 'o hoku matá.

53 Pea na'á ne pehē ki hono uá: 'Alu mo koe foki ki he ngoué, pea te u 'a'ahi kiate koe 'i he houa hono uá mo e fiefia 'o hoku matá.

54 Pea ki hono tolú foki 'o pehē: Te u 'a'ahi kiate koe;

55 Pea ki hono faá, pea fai pehē atu 'o a'u ki hono hongofulu mā uá.

56 Pea na'e 'alu 'a e 'eiki 'o e ngoué ki he 'uluakí 'i he 'uluaki houá, 'o ne nofo mo ia 'i hono kotoa 'o e houa ko iá, pea na'e fakafiefia 'i ia 'aki 'a e maama 'o e fofonga 'o hono 'eiki.

57 Pea na'á ne 'alu mei he 'uluakí koe'uhi ke ne 'a'ahi foki ki hono uá, pea mo hono tolú, pea mo hono faá, 'o fai pehē atu 'o a'u ki hono hongofulu mā uá.

58 Pea na'e pehē 'enau ma'u kotoa pē 'a e maama 'o e fofonga 'o honau 'eiki, ko e tangata taki taha 'i hono houá, mo hono taimí, pea mo hono fa'ahita'ú—

59 'O kamata 'i he 'uluakí, 'o fai pehē atu 'o a'u ki he "fakamuimuí, pea mei he fakamuimuí ki he 'uluakí, pea mei he 'uluakí ki he fakamuimuí;

60 Ko e tangata taki taha 'i hono hokohoko 'o'oná kae 'oua ke 'osi hono houá, 'o fakatatau mo e fekau na'e fai kiate ia 'e

hono 'eiki, koe'uhí ke fakaongo-ongolelei 'i 'a hono 'eiki 'iate ia, pea mo ia 'i hono 'eiki, koe'uhi ke fakaongoongolelei 'i 'a kinautolu kotoa pē.

61 Ko ia, te u fakatatau 'a e ngaahi pule'angá ni kotoa pē pea mo hono "kakai 'o iá ki he fakatātaá ni—ko e pule'anga taki taha 'i hono houá, pea 'i hono taimí, pea 'i hono fa'ahita'ú, 'io 'o fakatatau pē ki he tu'utu'uni kuo fai 'e he 'Otuá.

62 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoku ngaahi "kaume'a, 'oku ou tuku 'a e ngaahi leá ni kiate kimoutolu ke mou ^bfakalaulautolu ki ai 'i homou lotó, fakataha mo e fekau ko 'eni, 'a ia 'oku ou fai kiate kimoutolú, ke mou 'ui kiate au lolotonga 'oku ou kei ofi—

63 "Unu'unu mai kiate au pea te u 'unu'unu atu kiate kimoutolu; ^bfekumi faivelenga kiate au pea te mou "ilo'i au; kole, pea te mou ma'u; tukituki, pea 'e to'o ia kiate kimoutolu.

64 'Ilonga ha me'a te mou "kole ki he Tamaí 'i hoku hingoá 'a ia 'oku ^baonga ke mou ma'ú, 'e foaki ia kiate kimoutolu.

65 Pea kapau te mou kole ha me'a 'a ia 'oku 'ikai "aonga ke mou ma'u, 'e liliu ia ko homou ^bfakamala'ia'i.

66 Vakai, ko e me'a 'oku mou fanongo ki ai 'oku hangē ko e

59a Mātiu 20:1–16.

61a T&F 76:24.

62a T&F 84:63; 93:45.

^b FFL Fakalaulautó.

^c 'Išaia 55:6;

Sēmisi 1:5; T&F 46:7.

63a Sāk. 1:3; Sēmisi 4:8;

Fakahā 3:20.

^b 1 Fkmtl. 28:9;

'Eta 12:41;

T&F 101:38.

^c T&F 4:7; 49:26.

64a FFL Lotú.

^b T&F 18:18; 46:28–30.

65a Sēmisi 4:3.

^b T&F 63:7–11.

^ale’o ‘o ha tokotaha ‘oku kalanga ‘i he feitu’u maomaonganoá— ‘i he feitu’u maomaonganoá, koe’uhí he ‘oku ‘ikai te mou lava ‘o mamata kiate ia— ‘a hoku le’ó, koe’uhí ko hoku le’o ko e ^bLaumālié; ko hoku Laumālié ko e mo’oní; ‘oku tolonga ‘a e ‘mo’oní pea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano ngata’anga; pea kapau ‘e nofo ia ‘iate kimoutolu ‘e lahi ‘aupito ia.

67 Pea kapau ‘e hanga ^ataha ‘a homou matá ki hoku ^bnāunaú, ‘e fakafonu ‘a homou sinó kotoa ‘aki ‘a e maama, pea ‘e ‘ikai ke ‘iate kimoutolu ha fakapo’uli; pea ko e sino ko ia ‘a ia ‘oku fonu ‘i he māmá ‘oku ‘ilo’i ‘e ia ‘a e ngaahi me’a kotoa pē.

68 Ko ia, ^afakamā’oni’oni’i ‘a kimoutolu koe’uhí ke hanga taha ‘a homou ^batamaí ki he ‘Otuá, pea ‘e hokosia ‘a e ngaahi ‘aho te mou ‘mamata ai kiate ia; koe’uhi he te ne to’o ‘a e pūlou ‘o hono fofongá kiate kimoutolu, pea ‘e hoko ia ‘i hono taimi ‘o’ona, pea ‘i he’ene founa ‘a’ana, pea fakatatau ki hono finangalo ‘o’oná.

69 Manatu’i ‘a e tala’ofa lahi mo faka’osi ‘a ia kuó u fai kiate kimoutolú; lí’aki ho’omou ngaahi fakakaukau ^ata’e’aongá mo e

fu’u hulu lahi ‘o ho’omou ^bkatá ke mama’o meiate kimoutolu.

70 Mou tatali, mou tatali ‘i he potú ni, pea ui ke fai ha fakataha molumalu, ‘io ‘o kinautolu ‘a ia ko e ‘uluaki kau ngāue ‘i he pule’anga fakamuimui ní.

71 Pea tuku ke ui ki he ‘Eikí ‘a kinautolu kuo nau lea ^afakatokanga ki ai ‘i he’enu ngaahi fonongá, pea nau fakalaulauloto ‘i honau lotó ki he fakatokanga ‘a ia kuo nau ma’ú, ‘o ki’i fuo-fuolua sí’i.

72 Vakai, pea ‘ilo ange, te u tokanga’i ho’omou ngaahi tākanga sipí, pea fokotu’u hake ha kaumātu’a pea fekau’i atu kiate kinautolu.

73 Vakai, te u fakavavevave’i ‘a ‘eku ngāue’i hono taimí.

74 Pea ‘oku ou fai kiate kimoutolu, ‘a ia ko e ‘uluaki kau ^angāue ‘i he pule’anga fakamuimui ní, ha fekau ke mou kátoa fakataha ‘a kimoutolu, fokotu’utu’u ‘a kimoutolu, pea teuteu’i ‘a kimoutolu, mo ^bfakamā’oni’oni’i ‘a kimoutolu; ‘io, fakama’a homou lotó pea ^cfufulu mo homou nimá mo homou va’é ‘i hoku ‘aó, koe’uhí ke u lava ‘o ngaohi ‘a kimoutolu ke mou ^dma’a;

75 Koe’uhi ke u fakamo’oni’i

66a ^aĪsaia 40:3;
1 Nifai 17:13;
‘Alamā 5:37–38;
T&F 128:20.
^b FFL Laumālie
Mā’oni’oni; Maama
‘o Kalaisí.
^c FFL Mo’oní.
67a Mātiu 6:22;
Luke 11:34–36;
T&F 82:19.

^b Sione 7:18.
^c LFkt. 28:5;
T&F 93:28.
FFL ‘Ilo’iló,
Me’a-foaki ‘o e.
68a FFL Fakamā’oni’oni’i.
^b FFL ‘Atamaí.
^c T&F 67:10–13; 93:1;
97:15–17.
69a Mātiu 12:36;
Mōsaia 4:29–30;

‘Alamā 12:14.
^b T&F 59:15; 88:121.
71a FFL Fakatokanga,
Fakatokanga’i.
74a Mātiu 20:1, 16.
^b Lev. 20:7–8;
3 Nifai 19:28–29;
T&F 50:28–29; 133:62.
^c FFL Ma’a mo e
Ta’ema’a.
^d ‘Eta 12:37.

ki ho'omou "Tamaí mo homou 'Otuá, pea mo hoku 'Otuá, 'oku mou ma'a mei he toto 'o e to'u tangata fai angahalá ni; koe'uhí ke u lava 'o fakahoko 'a e tala'ofá ni, 'a e tala'ofa lahi mo faka'osi ko 'ení, 'a ia kuó u fai kiate kimoutolú, 'o kau ka loto ki ai.

76 Kae 'uma'ā, 'oku ou fai foki kiate kimoutolu 'a e fekau ke mou fai atu 'i he "lotu mo e ^b'aukai 'o fai atu mei he taimí ni.

77 Pea 'oku ou fai kiate kimoutolu 'a e fekau ke mou "feko'í'aki 'iate kimoutolu 'a e ^btokāteline 'o e pule'angá.

78 Ke mou ako'i faivelenga pea 'e 'iate kimoutolu 'a 'eku "ofá, koe'uhí ke ^bakonekina 'a kimoutolu 'o kakato ange 'i he ngaahi tefito'i fakakaukau, 'i he ngaahi tefito'i mo'oni, 'i he tokāteline, 'i he fono 'o e ongo-ongolelei, 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'oku kau ki he pule'anga 'o e 'Otuá, 'a ia 'oku 'aonga ke mahino kiate kimoutolú;

79 'O e ngaahi me'a 'oku 'i he "langí pea 'i he māmaní fakatou'osi, pea 'i he lalo māmaní; 'a e ngaahi me'a kuo 'i ai, 'a e ngaahi me'a 'oku 'i ai, 'a e ngaahi me'a kuo pau ke vave 'ene hokó; 'a e ngaahi me'a 'oku 'i homou fonuá, 'a e ngaahi me'a 'oku 'i muli; ko e ngaahi ^btaú mo e ngaahi faingata'a'ia 'o e ngaahi

pule'angá, pea mo e ngaahi tautea 'oku 'i he fonuá; pea mo ha 'ilo foki ki he ngaahi fonuá mo e ngaahi pule'angá—

80 Koe'uhí ke mou mateuteu 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'i he taimi te u toe fekau'i atu ai 'a kimoutolu ke tauhi faivelenga ki he lakanga kuo ui 'a kimoutolu ki ai pea mo e ngāue kuó u fili 'a kimoutolu ki ai.

81 Vakai, na'á ku fekau'i atu 'a kimoutolú ke "fakamo'oni pea fakatokanga ki he kakaí, pea 'oku taau mo e tangata kotoa pē kuo fai ki ai 'a e fakatokangá ke ne ^bfakatokanga ki hono kungā'apí foki.

82 Ko ia, 'oku tuku 'a kinautolu ta'e 'i ai ha 'uhinga ke tuli tonuhia ai, pea 'oku 'i honau 'ulu 'onautolú 'a 'enau ngaahi angahalá.

83 Ko ia ia 'okú ne ^akumi ^bvave kiate aú, te ne 'ilo'i au, pea 'e 'ikai li'aki ia.

84 Ko ia, ke mou tatali, pea ngāue faivelenga, koe'uhí ke fakahaohaoa'i 'a kimoutolu 'i ho'omou ngāue fakafaifekau ke 'alu atu 'i he lotolotonga 'o e kau "Senitailé ko hono fai faka'osi, 'a kinautolu kotoa pē 'e fakahā honau hingoá 'e he fofonga 'o e 'Eikí, ke ^bnono'o 'a e fonó pea fakama'u 'a e fakamo'oni, pea ke teuteu'i 'a e kau mā'oni'oni

75a FFL 'Otuá—'Otuá ko e Tamaí; Tamaí 'i Hēvaní; Tangata—Ko e tangatá, ko ha fānau fakalaumālie 'a e Tamaí Fakahēvaní.

76a FFL Lotú.
b FFL 'Aukaí.

77a FFL Ako'í.

b FFL Tokāteline 'a Kalaisí.

78a FFL 'Alo'ofá.

b T&F 88:118; 90:15; 93:53.

79a FFL Langí.

b FFL Taú.

81a FFL Fakamo'oni.

b T&F 63:58.

FFL Fakatokanga, Fakatokanga'í.

83a Teut. 4:29–31; Selem. 29:12–14; T&F 54:10.

b 'Alamā 37:35.

84a SS—H 1:41.

b 'Isaia 8:16–17.

ki he houa 'o e fakamaau 'a ia 'e hoko maí;

85 Koe'uhí ke hao 'a honau lau-mālié mei he houhau 'o e 'Otuá, 'a e ^afaka'auha 'o e anga-fakaliele 'a ia 'oku tatali mai ki he kau angahalá, 'i he māmani ko 'ení, pea mo e maama ka hoko maí fakatou'osi. Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke fai atu 'i he ngoue vainé 'a kinautolu 'oku 'ikai ko e 'uluaki kaumātu'á, kae 'oua ke ^bui 'a kinautolu 'e he fofonga 'o e 'Eikí, he 'oku te'eki ai ke hokosia honau taimí; 'oku 'ikai ke ^cma'a 'a honau ngaahi kofú mei he toto 'o e to'u tangata ko 'ení.

86 Mou tu'u ma'u 'i he ^atau-atāina 'a ia 'oku ^bfakatau'atāina'í ai 'a kimoutolú; 'oua te mou ^cfaka'efihia'í 'a kimoutolu 'i he ^dangahalá, kae tuku ke ^ema'a homou nimá, kae 'oua ke hā'ele mai 'a e 'Eikí.

87 He 'e 'ikai ke 'osi ha ngaahi 'aho lahi mei heni pea 'e ^atetetete 'a e ^bmāmani pea tāsipesipa 'o hangē ko ha tangata konā; pea 'e fufuu'í 'e he ^cla'aá 'a hono matá, pea fakafisi ke tuku mai ha maama; pea 'e pani ^dtoto 'a e māhiná; pea 'e hoko 'o fu'u 'ita 'aupito 'a e ngaahi ^efetu'ú 'o fakatō hifo 'a kinautolu 'o hangē

ko ha fua'í fiki 'oku ngangana mei ha fu'u fiki.

88 Pea ka hili ho'omou fakamo'oni 'e hoko mai 'a e houhau mo e tuputāmaki ki he kakaí.

89 He 'o ka hili ho'omou fakamo'oni 'e hoko mai 'a e fakamo'oni 'a e ngaahi ^amofuike, 'a ia 'e fakatupu ai 'a e ngaahi to'e 'i loto 'iate ia, pea 'e tō hifo 'a e kakaí ki he kelekelé pea 'e 'ikai te nau lava 'o tu'u.

90 Pea 'e hoko mai foki mo e fakamo'oni 'a e ^ale'o 'o e ngaahi mana, mo e le'o 'o e ngaahi 'uhila, pea mo e le'o 'o e ngaahi afā, pea mo e le'o 'o e ngaahi peau 'o e tahí 'oku pā mai 'o laka atu 'i honau ngaahi ngata'angá.

91 Pea 'e ^amoveuveu 'a e ngaahi me'a kotoa pē; pea ko e mo'oni, 'e vaivai 'a e loto 'o e kakaí; koe'uhi he 'e hoko mai 'a e ilifia ki he kakai kotoa pē.

92 Pea 'e puna 'a e kau ^aāngeló 'i loto langi, 'o kalanga 'aki 'a e le'o-lahi, pea ifi'í 'a e talupite 'a e 'Otuá, 'o pehē: Mou teuteu, mou teuteu, 'A kimoutolu 'a e kakai 'o e māmani; he kuo hokosia 'a e fakamaau 'a hotau 'Otuá. Vakai pea 'iloange, 'oku hā'ele mai 'a e ^bTangata Ta'ané; mou 'alu atu 'o fakafetaulaki kiate ia.

85a Mātiu 24:15.

b T&F 11:15.

c 1 Nifai 12:10–11;

Sēkope 1:19; 2:2;

T&F 112:33.

FFL Haohaoá.

86a Mōsaia 5:8.

FFL Tau'atāiná.

b Sione 8:36.

FFL Tau'atāina ke

Filí; Tau'atāiná.

c Kalētia 5:1.

d FFL Angahalá.

e Siope 17:9;

Same 24:4;

'Alamā 5:19.

87a T&F 43:18.

b 'Ísaia 13:4–13.

c Sioeli 2:10;

T&F 45:42; 133:49.

d Fakahā 6:12.

e Sioeli 3:15.

89a T&F 45:33.

90a Fakahā 8:5;

T&F 43:17–25.

91a T&F 45:26.

92a Fakahā 8:13;

T&F 133:17.

b Mātiu 25:1–13;

T&F 33:17; 133:10, 19.

93 Pea 'e hā mai leva 'a e fu'u faka'ilonga 'alahi 'i he langí, pea 'e mamata fakataha ki ai 'a e kakai kotoa pē.

94 Pea 'e ifi'i 'e ha 'āngelo 'e taha 'a 'ene talupité, 'o pehē: Ko e "siasí 'alahi ko iá, 'a ia ko e 'fa'ē 'a e ngaahi anga-fakalieliá, 'a ia na'e ngaohi 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē ke inu mei he uaine 'o e tuputāmaki 'o 'ene 'fe'auakí, 'a ia 'oku fakatanga'i 'a e kau mā'oni'oni 'a e 'Otuá, 'a ia na'e lilingi honau totó—'a ia 'oku heka 'i he ngaahi vai lahi, pea 'i he ngaahi motu 'o e tahí—vakai, ko ia 'a e ngaahi 'tea 'o e māmaní; kuo no'o ia 'i he ngaahi ha'inga; kuo ngaohi ke mālohi 'a hono ngaahi ha'í, 'oku 'ikai lava 'e ha tangata 'o vete'i ia; ko ia, kuo teuteu ia ke 'tutu. Pea te ne ifi'i 'a 'ene talupité 'o fuoloa pea le'o-lahi foki, pea 'e fanongo ki ai 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē.

95 Pea 'e 'i ai 'a e "fakalongo-longo 'i he langí 'i he vaeua 'o ha houa; pea ka hili leva iá, 'e folahi 'a e puipui 'o e langí, 'o hangē ko e folahi 'o ha 'takainga pepa hili hono takai'i, pea 'e to'o 'a e pūlou mei he 'fofonga 'o e 'Eiki;

96 Pea ko e kau mā'oni'oni 'a ia 'oku 'i he māmaní, 'a ia 'oku

mo'uí, 'e fakaake pea 'e "to'o hake 'a kinautolu ke fakafetaulaki kiate ia.

97 Pea ko kinautolu kuo mohe 'i honau ngaahi tanu'angá te nau "alu atu, he 'e fakaava 'a honau ngaahi tanu'angá; pea 'e to'o hake mo kinautolu foki ke fakafetaulaki kiate ia 'i he lotolotonga 'o e pou 'o e langí—

98 'Oku 'a Kalaisi 'a kinautolu, ko e ngaahi "uluaki fuá, ko kinautolu 'a ia 'e fuofua 'alu hifo fakataha mo iá, pea mo kinautolu 'oku 'i he māmaní pea 'i honau ngaahi tanu'angá, 'a ia 'e fuofua to'o hake ke fakafetaulaki kiate iá; pea 'e hoko kotoa 'eni 'i he le'o 'o hono ifi'i 'o e talupite 'a e 'āngelo 'a e 'Otuá.

99 Pea hili 'eni, 'e ifi'i 'e ha 'āngelo 'e taha, 'a ia ko e ifi 'anga uá ia; pea 'e toki hoko 'a e huhu'i 'o kinautolu 'a ia 'oku 'a Kalaisi 'i he'ene hā'ele māi; 'a ia na'a nau ma'u ha nofo'anga 'i he "fale fakapōpula ko ia kuo teuteu mo'onautolú, koe'uhí ke nau tali 'a e ongoongolelei, pea 'b'fakamāu'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki he tangatá 'i he kakanó.

100 Pea ko e tahá, 'e ifi'i mo ha talupite 'e taha, 'a ia ko e talupite hono tolú ia; pea 'e toki ha'u "a e ngaahi laumālie 'o e kakai 'a ia

93a Mātiu 24:30;
Luke 21:25–27.
FFL Faka'ilonga 'o e
Ngaahi Kuongá,
Ngaahi.

94a FFL Tēvoló—Ko e
siasí 'o e tēvoló.
b 1 Nifai 13:4–9.
c Fakahā 17:5.
d Fakahā 14:8.
e Mātiu 13:38.

f T&F 64:23–24;
101:23–25.
FFL Māmaní—Ko
hono fakama'a 'o e
māmaní.

95a T&F 38:12.
b Fakahā 6:14.
c FFL Hā'ele 'Anga
Ua Mai 'a Sisú
Kalaisí.
96a 1 Tēsal. 4:16–17.

97a T&F 29:13; 45:45–46;
133:56.
FFL Toetu'ú.
98a 1 Kol. 15:23.
99a T&F 76:73; 138:8.
FFL Fakamo'ui 'o e
Pekiá.
b 1 Pita 4:6.
100a Fakahā 20:12–13;
'Alamā 11:41;
T&F 43:18; 76:85.

‘e fakamāu‘i, pea ‘ilo‘i ‘oku nau^bhalaiá;

101 Pea ko hono toe ‘eni ‘o e kakai ‘maté; pea ‘e ‘ikai te nau toe mo‘ui kae ‘oua ke ‘osi ‘a e ta‘u ‘e ‘afé, pea ‘e ‘ikai te nau toe mo‘ui, kae ‘oua ke a‘u ki he ngata‘anga ‘o e māmaní.

102 Pea ‘e ifi‘i ‘a e talupite ‘e taha, ‘a ia ko e talupite hono faá ia, ‘o pehē: ‘Oku ‘iloa ‘iate kinautolu ‘e nofo atu ‘o a‘u ki he ‘aho lahi mo faka‘osi ko iá, ‘io ‘a e ngata‘angá, ‘a kinautolu ‘a ia te nau kei ‘uli ai pē.

103 Pea ‘e ifi ‘a e talupite ‘e taha, ‘a ia ko e talupite hono nimá ia, ‘a ia ko e ‘āngelo ia hono nimá ‘a ia ‘okú ne foaki ‘a e ongoongolelei ‘ta‘engatá—‘oku puna ‘i he loto langí, ki he ngaahi pule‘anga, ngaahi fa‘ahinga, ngaahi lea, mo e kakai kotoa pē;

104 Pea ko e le‘o ‘eni ‘o ‘ene talupité, ‘oku pehē ki he kakai kotoa pē, ‘i he langí pea mo e māmaní fakatou‘osi, pea mo kinautolu ‘oku ‘i lalo māmaní—koe‘uhi he ‘e ongo‘i ia ‘e he telinga ‘kotoa pē, pea ‘e ‘peluki ‘a e tui kotoa pē, pea ‘e vete ‘e he ‘elelo kotoa pē lolotonga ‘enau fanongo ki he le‘o ‘o e talupité, ‘o pehē: ‘Manavahē ki he ‘Otuá, pea ‘oatu ‘a e fakafeta‘i kiate ia

‘oku ‘afio ‘i he taloní, ‘o ta‘engata pea ta‘engata; he kuo hokosia ‘a e houa ‘o ‘ene fakamāu.

105 Pea ko e tahá, ‘e ifi‘i ‘e ha ‘āngelo ‘e taha ‘a ‘ene talupité, ‘a ia ko e ‘āngelo hono onó ia, ‘o pehē: Kuo ‘hinga ia ‘a ia na‘á ne ngaohi ‘a e ngaahi pule‘anga kotoa pē ke nau inu mei he uaine ‘o e tuputāmaki ‘o ‘ene fe‘auakí; kuó ne hinga, kuo hinga!

106 Pea ko e tahá, ‘e toe ifi‘i ‘e ha ‘āngelo ‘e taha ‘a ‘ene talupité, ‘a ia ko e ‘āngelo hono fitú ia, ‘o pehē: Kuo ‘osi; kuo ‘osi! Kuo ‘ikuna ‘e he^bLami ‘a e ‘Otuá mo ‘malamalaki toko taha pē ‘a e tata‘o‘anga uainé, ‘io, ‘a e tata‘o‘anga ‘o hono kakaha ‘o e houhau ‘o e ‘Otuá Māfimafí.

107 Pea ‘e toki fakakalauni ‘a e kau ‘āngeló ‘aki ‘a e nāunau ‘o hono māfimafí, pea ‘e fakafonu ‘a e kau ‘mā‘oní‘oní ‘aki hono^bnāunaú, ‘o nau ma‘u honau ‘tofi‘á pea ‘e ngaohi ke nau ‘tatau mo ia.

108 Pea ‘e toe ifi‘i leva ‘e he ‘uluaki ‘āngeló ‘a ‘ene talupité ‘i he telinga ‘o e kakai mo‘ui kotoa pē, ‘o ‘fakahā ‘a e ngaahi ngāue fufū ‘a e tangatá, mo e ngaahi ngāue māfimafi ‘a e ‘Otuá ‘i he^b‘uluaki ta‘u ‘e taha afé.

109 Pea ‘e ifi‘i leva ‘e he ‘āngelo

100^b FFL Fakamala‘ia, Fakamala‘ia, Ngaahi, Fakamala‘ia‘í.

101^a Fakahā 20:5.

^b FFL Nofu Tu‘í.

102^a FFL ‘Ulí.

103^a Fakahā 14:6–7.

FFL Fakafoki Mai ‘o e Ongoongolelé.

104^a Fakahā 5:13.

^b ‘Īsaia 45:23;

Filipai 2:9–11.

^c FFL Loto‘apasiá;

Manavahē—

Manavahē ki he

‘Otuá.

105^a Fakahā 14:8;

T&F 1:16.

106^a 1 Kol. 15:25.

^b FFL Lami ‘a e ‘Otuá.

^c ‘Īsaia 63:3–4;

Fakahā 19:15;

T&F 76:107; 133:50.

107^a FFL Mā‘oní‘oní, Kau.

^b FFL Nāunau

Fakasilesitalé.

^c FFL Hakeaki‘í.

^d T&F 76:95.

108^a ‘Alamā 37:25;

T&F 1:3.

^b T&F 77:6–7.

hono uá 'a 'ene talupité, 'o fakahā 'a e ngaahi ngāue fufū 'a e tangatá, mo e ngaahi fakakaukau, mo e ngaahi holi 'a honau lotó, pea mo e ngaahi ngāue māfimafi 'a e 'Otuá 'i he afe'i ta'u hono uá—

110 Pea 'e fai pehē atu, kae 'oua ke ifi'i 'e he 'āngelo hono fitú 'a 'ene talupité; pea te ne tu'u atu 'i he fonuá pea 'i he tahí, pea fuakava 'i he huafa 'o ia 'oku 'afio 'i he taloní, 'e 'íkai ke toe 'i ai ha lau "taimi; pea 'e ha'i 'a ^bSētane, 'a e ngata motu'a ko iá, 'a ia 'oku ui ko e tēvoló, pea 'e 'íkai vete ange ia 'o fe'unga mo e ta'u 'e 'taha afe.

111 Pea 'e toki "vete ange ia 'o ki'i fuofuola si'i, koe'uhí ke ne tānaki fakataha mai 'a 'ene ngaahi kau taú.

112 Pea ko "Maikeli, ko e 'āngelo hono fitú, 'io 'a e 'āngelo pulé, te ne tānaki fakataha 'a 'ene ngaahi kau taú, 'io 'a e ngaahi kau tau 'o e langí.

113 Pea 'e tānaki fakataha 'e he tēvoló 'a 'ene ngaahi kau taú; 'io 'a e ngaahi kau tau 'o helí, pea te ne 'alu hake ke tau'i 'a Maikeli mo 'ene ngaahi kau taú.

114 Pea 'e toki hoko leva 'a e "tau 'o e 'Otuá lahí; pea 'e kapusi atu 'a e tēvoló mo 'ene ngaahi kau taú ki honau nofo'anga 'onautolú, ke 'oua na'a nau toe

ma'u ha mālohi 'e taha ki he kau mā'oni'oni.

115 Koe'uhí he 'e fai 'e Maikeli 'a 'enau ngaahi feinga taú, pea te ne ikuna'i ia 'a ia 'oku ne "feinga ke ma'u 'a e taloní 'o ia 'oku 'afio 'i he taloní, 'io 'a e Lamí.

116 Ko e nāunau 'eni 'o e 'Otuá pea mo kinautolu kuo "fakamā'oni'oni'i; pea 'e 'íkai te nau toe mamata ki he ^bmaté.

117 Ko ia, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'a hoku ngaahi "kaume'a, ui ho'omou fakataha molumalú, 'o hangē ko 'eku fekau kiate kimoutolú.

118 Pea koe'uhí 'oku 'íkai ke ma'u 'e he kakai kotoa pē 'a e tuí, mou fekumi faivelenga pea "feako'i'aki 'iate kimoutolu 'a e ngaahi lea 'o e ^bpotó; 'io, mou fekumi mei he ngaahi "tohi lelei tahá 'a e ngaahi lea 'o e potó; mou fekumi ki he 'iló, 'io, 'i he ako pea 'i he tui foki.

119 Fokotu'utu'u 'a kimoutolu; teuteu 'a e me'a 'aonga kotoa pē; pea fokotu'u ha "fale, 'io ko ha fale 'o e lotu, ko ha fale 'o e 'aukai, ko ha fale 'o e tui, ko ha fale 'o e ako, ko ha fale 'o e nāunau, ko ha fale 'o e maau, ko ha fale 'o e 'Otuá;

120 Koe'uhí ke fai ho'omou ngaahi hū mai 'i he huafa 'o e 'Eikí; koe'uhí ke fai ho'omou ngaahi hū ki tu'á 'i he huafa 'o e

110a T&F 84:100.

b Fakahā 20:1–3;

1 Nīfai 22:26;

T&F 101:28.

FFL Tēvoló.

c FFL Nofu Tu'í.

111a T&F 29:22; 43:30–31.

112a FFL Maikelí.

114a Fakahā 16:14.

115a 'Īsaia 14:12–17;

Mōse 4:1–4.

116a FFL Hakeaki'i;

Fakamā'oni'oni'i.

b Fakahā 21:4;

'Alamā 11:45; 12:18;

T&F 63:49.

FFL Mo'ui

Ta'e-fa'a-maté.

117a T&F 109:6.

118a T&F 88:76–80.

FFL Ako'í.

b FFL Potó.

c T&F 55:4; 109:7, 14.

119a T&F 95:3; 97:10–17;

109:2–9; 115:8.

FFL Tempalé.

‘Eikí; koe’uhí ke fai ho’omou ngaahi fetapa kotoa pē ‘i he huafa ‘o e ‘Eikí, ‘aki ‘a e ngaahi nima kuo hiki hake ki he Funгани Mā’olungá.

121 Ko ia, “tuku ho’omou ngaahi lea fakava’iva’inga kotoa pē, mo e ^bkata kotoa pē, mo ho’omou ngaahi ‘holi kovi kotoa pē, pea mo ho’omou ^dloto-hikisia mo e fakakaukau laulaunoa kotoa pē, pea mei ho’omou ngaahi fai angahala kotoa pē.

122 Mou fili ‘iate kimoutolu ha faiako, pea ‘oua ‘e tuku ke lea fakataha kotoa; kae tuku ke lea pē ha toko taha, pea tuku ke fanongo kotoa pē ki he’ene ngaahi leá, koe’uhí ka ‘osi lea kotoa ke fakamāma’i kotoa pē, pea ke ma’u ‘e he tangata kotoa pē ‘a e faingamālie tatau.

123 Mou vakai ke mou ^afe’ofa-‘aki ‘iate kimoutolu; tuku ‘a e ^bmānumanú; ako ke fefoaki’aki ‘iate kimoutolu ‘o fakatatau ki he ngaahi me’a ‘oku fie ma’u ‘e he ongoongolelei;

124 Tuku ‘a e ^anofo noá; tuku ‘a e ta’ema’á; tuku ‘a e ^bfefaka-anga’aki ‘iate kimoutolú; tuku ‘a e mohe ‘o fuoloa ange ‘i he taimi ‘oku ‘aongá; mou ‘alu ‘o mohe ‘i he te’eki ai ke fuoloa ‘a e po’ulí, koe’uhí ke ‘oua na’a mou hela’ia; ā hengihengi hake koe’uhi ke longomo’ui ‘a homou sinó mo e ‘atamái.

125 Pea sinoeme’a ke mou

fakakofu’i ‘a kimoutolu ‘aki ‘a e ha’i ‘o e ^amanava’ofá, ‘o hangē ko e pulupulu, ‘a ia ko e ha’i ‘o e haohaoá mo e ^bmelinó.

126 “Lotu ma’u ai pē ke ‘oua na’a mou vaivai kae ‘oua ke u ^bha’u. Vakai, pea ‘iloange, te u ha’u vave, ‘o ma’u ‘a kimoutolu kiate au. ‘Ēmeni.

127 Pea ko e tahá, ko e anga ‘o e fale kuo teuteu ki he kau palesiteni ‘o e ^aako’anga ‘o e kau palōfitá, ‘a ia kuo fokotu’u ke ako’i ai ‘a kinautolu ‘i he ngaahi me’a kotoa pē ‘oku ‘aonga kiate kinautolú, ‘io ki he kau ^bōfisa kotoa pē ‘o e siasi, pe ko hono ‘ai ‘e tahá, ko kinautolu kuo ui ki he ngāue fakafaifekau ‘i he siasi, ‘o kamata mei he kau taula’eiki lahí, ‘o a’u hifo ki he kau tikoní—

128 Pea ‘e hoko ‘eni ko e founga ‘o e fale ‘o e kau palesiteni ‘o e ako’angá: Ko ia ia kuo fili ke hoko ko e palesiteni, pe faiakó, ‘e hā ia ‘okú ne tu’u ‘i hono tu’ungá, ‘i he fale ‘e teuteu mo’oná.

129 Ko ia, te ne mu’omu’a ki he fale ‘o e ‘Otuá, ‘i ha potu ‘e lava ‘a e fakataha’anga ‘i he falé ‘o fanongo tokanga mo lelei ai ki he’ene ngaahi leá, ‘o ‘ikai ‘i he lea le’o-lahi.

130 Pea ‘o ka ne ka hū ki he fale ‘o e ‘Otuá, he ‘oku totonu ke ne mu’omu’a ki he falé—vakai, ‘oku faka’ofa’ofa ‘eni, koe’uhí ke ne hoko ko ha fa’ífa’itaki’anga—

121a T&F 43:34; 100:7.
 b T&F 59:15; 88:69.
 c FFL Anga-fakakakanó.
 d FFL Loto-hikisiá.
 123a FFL ‘Ofá.

b FFL Mānumanú.
 124a FFL Fakapikopikó.
 b T&F 64:7–10.
 FFL Lea Koví.
 125a FFL Manava’ofá.
 b FFL Melinó.

126a FFL Lotú.
 b T&F 1:12.
 127a FFL Ako’anga ‘o e Kau Palōfitá.
 b FFL Lakangá.

131 Tuku ke ne “fakahā ‘e ia ia ‘i he lotu ‘o tū‘ulutui ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, ko e faka‘ilonga pe fakamanatu ‘o e fuakava ta‘engatá.

132 Pea ‘o ka hū mai ha taha ‘i mui ‘iate ia, tuku ke tu‘u hake ‘a e faiakó, mo e ongo nima kuo hiki hake ki he langí, ‘io, ‘o hangatonu ki ‘olunga, pea fetapa atu ki hono tokouá pe kāingá ‘aki ‘a e ngaahi lea ko ‘ení:

133 Ko e tokoua koe pe ko e kāinga? ‘Oku ou faka‘apa‘apa kiate koe ‘i he huafa ‘o e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí, ko e faka‘ilonga pe fakamanatu ‘o e fuakava ta‘engatá, ‘a ia ko e fuakava ‘oku ou tali ai koe ki he “feohi fakakāingá, ‘i he loto fakapapau ‘oku tu‘u ma‘u, ta‘e-fa‘a-ue‘i, pea ‘ikai feliliuaki, ke hoko ko ho kau-me‘a mo e ^btokoua ‘i he ‘alo‘ofa ‘a e ‘Otuá ‘i he ngaahi ha‘i ‘o e ‘ofá, ke ‘a‘eva ‘o ta‘ehalaia ‘i he ngaahi fekau kotoa pē ‘a e ‘Otuá, ‘i he fakafeta‘i, ‘o ta‘engata pea ta‘engata. ‘Ēmeni.

134 Pea ko ia ia ‘e ‘ilo‘i ‘okú ne ta‘efe‘ungá ke fai kiate ia ‘a e fetapa ko ‘ení ‘e ‘ikai te ne ma‘u ha potu fakataha mo kimoutolu; koe‘uhí he ‘e ‘ikai te mou tuku ke “uli‘i ‘e ia ‘a hoku falé.

135 Pea ko ia ia ‘e hū mai peá ne faivelenga ‘i hoku ‘aó, pea ko ha tokoua ia, pea kapau ko e kāinga ‘a kinautolu, ke nau fetapa atu ki he palesitení pe faiakó ‘aki ‘a e nima kuo hiki hake ki he langí, ‘aki ‘a e lotu

mo e fuakava pē ko iá, pe ‘aki ‘enau lea ‘o pehē, ‘Ēmeni, ko e faka‘ilonga ‘o ia.

136 Vakai, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e fa‘ifa‘itaki‘anga ‘eni kiate kimoutolu ke hoko ko e lea fetapa ke fefai‘aki ‘iate kimoutolu ‘i he fale ‘o e ‘Otuá, ‘i he ako‘anga ‘o e kau palōfitá.

137 Pea ‘oku ui ‘a kimoutolu ke fai ‘eni ‘i he lotu mo e fakafeta‘i, ‘o hangē ko hono fakalea‘i ‘a kimoutolu ‘e he Laumālié ‘i he me‘a kotoa pē te mou fai ‘i he fale ‘o e ‘Eiki, ‘i he ako‘anga ‘o e kau palōfitá, koe‘uhi ke hoko ia ko e potu toputapu, ko ha nofo‘anga ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní ke “fakamāma‘i ‘a kimoutolu.

138 Pea ‘e ‘ikai te mou tali ha taha ki homou lotolotongá ‘i he ako‘angá ni tuku kehe pē ‘o kapau ‘okú ne ma‘a mei he “toto ‘o e to‘u tangatá ni;

139 Pea ‘e tali ia ‘aki ‘a e ouau ‘o e “fufulu ‘o e va‘é, he ko e me‘a ‘eni na‘e fokotu‘u ki ai ‘a e ouau ‘o e fufulu ‘o e va‘é.

140 Pea ko e tahá, ‘oku totonu ke fai ‘a e ouau ‘o e fufulu ‘o e va‘é ‘e he palesitení, pe ko e kaumātu‘a pule ‘o e siasí.

141 Kuo pau ke kamata ‘aki ia ‘a e lotu; pea ka hili ‘a e “kai ‘o e maá mo inu ‘a e uainé, kuo pau ke ne nono‘o hono kofú ‘o fakatatau ki he ^bsipinga ‘oku fakahā ‘i he vahe hono hongofulu mātolu ‘o e fakamo‘oni ‘a Sione ‘o kau kiate aú. ‘Ēmeni.

131a FFL Hū.
133a FFL Feohi.
b FFL Kāingá;
Tokouá.

134a T&F 97:15–17;
110:7–8.
137a T&F 50:21–24.
138a T&F 88:74–75, 84–85.

139a FFL Fufulú.
141a FFL Sākalamēnití.
b Sione 13:4–17.

VAHE 89

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 27 'o Fēpuelī 1833 (History of the Church, 1:327–329). Na'e tupu mei he ngāue 'aki 'e he kau tangatā 'i mu'a 'a e tapakā 'i he'enau ngaahi fakatahā, na'e fakatupu ai ha fakalaulauloto ki ai 'a e Palōfitā, peā ne fehu'i ki he 'Eikī 'o kau ki ai. Na'e ma'u ai 'a e fakahā ko 'eni, 'a ia 'oku 'iloa ko e Lea 'o e Potó. Ko e 'uluaki veesi 'e tolú na'e 'uluaki hiki ia ko ha talateu mo ha fakamatala na'e ue'i fakalaumālie 'a e Palōfitā ke ne tohi.

1–9, *Ko hono fakamatala'i 'o e anga hono faka'aonga'i 'o e uainé, ngaahi inu mālohí, tapaká, mo e ngaahi inu velá; 10–17, 'Oku tu'utu'uni 'a e ngaahi 'akau íkí, fua'i 'akau, kakanó'i manú, mo e kēlení ke ngāue 'aki 'e he tangatā mo e fanga manú; 18–21, 'Oku hanga 'e he talangofua ki he fono 'o e ongoongoleléi, kau ai 'a e Lea 'o e Potó, 'o 'omi 'a e ngaahi tāpu-aki fakatu'asino mo fakalaumālie.*

KO HA "LEA 'O E POTO, ke 'aonga ki he fakataha 'o e kau taula'eiki lahi, kuo fakataha 'i Ketilani, pea mo e siasí, kae 'uma'ā foki mo e kāingalotu 'i Saioné—

2 Ke 'oatu ko e pōpoaki 'ofa; kae 'ikai 'i he fekau pe kouna fakamālohi, ka 'i he fakahā pea mo e lea 'o e potó, 'o fakahā atu 'a e founga mo e "finangalo 'o e 'Otuá 'i hono fakahaofi fakasino 'o e kau mā'oni'oni kotoa pē 'i he ngaahi 'aho faka'osí—

3 'Oku foaki ia ko ha tefito'i mo'oni mo hano "tala'ofa, 'a ia 'oku fakafe'unga ki he ivi 'o e vaivai pea mo kinautolu 'oku

vaivai taha 'i he 'kāingalotú kotoa pē, 'a ia 'oku fa'a ui pe lava ke ui ko e kau mā'oni'oni.

4 Vakai, ko e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí kiate kimoutolu: Ko e me'a 'i he ngaahi "kovi mo e ngaahi filio'i 'oku 'i ai pea 'e 'i ai 'i he loto 'o ha kau tangata 'b'kākā 'i he ngaahi 'aho faka'osí, ko ia kuó u "fakatokanga ai kiate kimoutolu, peá u tomu'a fakatokanga kiate kimoutolu, 'i he'eku foaki kiate kimoutolu 'a e lea 'o e potó ko 'eni 'i he fakahā—

5 'A ia kapau 'e inu "uaine pe ha inu mālohi 'e ha taha 'iate kimoutolu, vakai 'oku 'ikai ke lelei pe taau ia 'i he 'ao 'o ho'omou Tamaí, kae ngata pē 'i ho'omou fakataha ke 'oatu ho'omou ngaahi sākalamēnití 'i hono 'ao.

6 Pea, vakai, 'oku totonu ko e uaine 'eni, 'io, ko e uaine "ma'a 'o e kālepi 'o e vaine, 'a ia ko ho'omou ngaohi 'e kimoutolu pē.

7 Pea, ko e tahá, 'oku 'ikai ma'á e keté 'a e ngaahi inu "mālohí, ka ke fufulu 'aki homou sinó.

8 Pea ko e tahá, 'oku 'ikai ma'á e "sinó 'a e tapaká, pe ki he keté,

89 1a FFL Lea 'o e Potó.
2a T&F 29:34.
    FFL Fekau 'a e 'Otuá, Ngaahi.
3a T&F 89:18–21.
    b FFL Mā'oni'oni, Kau.

4a FFL Kākā, Kākaa'í.
    b FFL Kautaha Fufū, Ngaahi.
    c FFL Fakatokanga, Fakatokanga'í.
5a Lev. 10:9–11; 'Ísaia

5:11–12; 1 Kol. 6:10.
6a T&F 27:1–4.
7a LFkt. 20:1; 23:29–35.
8a 1 Kol. 3:16–17.
    FFL Angahalá.

pea 'oku 'ikai lelei ia ki he tangatá, ka ko e 'akau faito' o ia ki he ngaahi mamulu mo e fanga pulu mahamahaki kotoa pē, ke ngāue 'aki 'i he anga-fakapotopototo mo e poto.

9 Pea ko e tahá, 'oku 'ikai ma'á e sinó pe keté 'a e ngaahi inu velá.

10 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo tu'utu'uni 'e he 'Otuá 'a e ngaahi "akau iiki kotoa pē 'oku fakamo'uí ke 'aonga ki he sinó mo e natula 'o e tangatá pea mo hono ngāue'aki—

11 Ko e 'akau iiki kotoa pē 'i hono fa'ahita'u totonú, pea ko e fua'i 'akau kotoa pē 'i hono to'u kai 'o'ona; pea ko e ngaahi me'á ni kotoa pē ke ngāue 'aki 'i he anga-fakapotopototo mo e "fakafeta'i.

12 'To ko au ko e 'Eikí, kuó u tu'utu'uni 'a e "kakano 'o e fanga bmanú mo e fanga manupuna 'o e 'ataá ke faka'aonga'i 'e he tangatá 'i he fakafeta'i; ka 'oku totonu ke ngāue 'fakasi'isi'i 'aki ia;

13 Pea 'oku fakafiemālie kiate au ke 'oua na'a ngāue 'aki ia, kae ngata pē 'i he ngaahi taimi 'o e fa'ahita'u momokó, pe ko e momokó, pe hongé.

14 Kuo tu'utu'uni 'a e "kēleni kotoa pē ke faka'aonga'i 'e he tangatá pea mo e fanga manú, ke hoko ia ko e falala'anga 'o e mo'uí, 'o 'ikai ki he tangatá pē

ka ki he fanga manu 'o e vaó, mo e fanga manupuna 'o e langí, pea mo e fanga manu kaivao kotoa pē 'oku lele pe totolo 'i he fanga kelekelé;

15 Pea kuo ngaohi 'a e ngaahi me'á ni 'e he 'Otuá ke faka'aonga'i 'e he tangatá 'i he ngaahi taimi pē 'o e hongé pea mo e fu'u fiekaia lahi 'aupito.

16 'Oku lelei 'a e kēleni kotoa pē ki he me'akai 'a e tangatá; kae 'uma'ā foki 'a e fua 'o e vainé; 'a e me'a ko ia 'oku tupu ai ha fuá, neongo pe 'oku 'i he kelekelé pe 'i 'olunga 'i he kelekelé—

17 Ka neongo iá, ka ko e uite ki he tangatá, mo e koane ki he pulú, mo e 'oté ki he hōsí, mo e laí ki he fanga manupuná mo e fanga puaká, pea mo e fanga manu kotoa pē 'o e fonuá, pea ko e pa'alé ki he fanga manu 'aonga kotoa pē, mo e ngaahi inu vaivaí, 'o hangē foki ko e ngaahi kēleni kehé.

18 Pea ko e kāingalotu kotoa pē 'oku nau manatu ke tauhi mo fai ki he ngaahi tala ní, 'o 'a'éva 'i he talangofua ki he ngaahi fekaú, te nau ma'u 'a e "mo'ui lelei ki honau pitó mo e uho ki honau ngaahi huí;

19 Pea te nau ma'u 'a e "potó mo e ngaahi fu'u koloa mahu'inga 'o e b'iló, 'io 'a e ngaahi koloa mahu'inga fufú;

20 Pea te nau "lele kae 'ikai ongosia, pea 'alu 'o 'ikai pongia.

21 Pea ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou

10a Sēnesi 1:29;
T&F 59:17–20.

11a FFL Fakafeta'i.

12a Sēnesi 9:3;
Lev. 11:1–8.

b 1 Tim. 4:3–4;
T&F 49:18–21.

c T&F 59:20.

14a Taniela 1:6–20.
18a LFkt. 3:8.

19a FFL Potó.

b FFL Fakamo'oni; 'Iló.

20a 'Īsaia 40:31.

fai ha “tala’ofa kiate kinautolu, ‘e ^blaka ‘a e ‘āngelo faka’auhá ‘iate kinautolu ‘o ‘ikai tāmāte’i ‘a

kinautolu, ‘o hangē ko e fānau ‘a ‘Isilelí. ‘Ēmeni.

VAHE 90

Ko e fakahā kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘a ia na’e fai mai ‘i Ketilani, ‘i ‘Ohaiō, ‘i he ‘aho 8 Mā’asi 1833 (History of the Church, 1:329–331). Ko e fakahā ko ‘ení ko ha sitepu hoko atu pē ia ‘i hono fokotu’u ‘o e Kau Palesiteni ‘Uluakí (vakai ki he ‘ulu’i fakamatala ki he vahe 81); pea na’e tupu ai hono fakanofa ‘i he ‘aho 18 Mā’asi 1833 ‘a e ongo tokoni ‘oku lau ki aí.

1–5, ‘Oku foaki mai ‘a e ngaahi kī ‘o e pule’angá kia Siosefa Sāmita pea fou atu ‘iate ia ki he Siasí; 6–7, ‘Oku totonu ke kau ‘a Sitenei Likitoni mo Feletiliki G. Uiliamisi ‘i he Kau Palesiteni ‘Uluakí; 8–11, Kuo pau ke malanga ‘aki ‘a e ongoongolelé ki he ngaahi pule’anga ‘o ‘Isilelí, ki he kau Senitailé, pea ki he kau Siú, ‘o fanongo ‘a e tangata taki taha ‘i he’ene lea ‘a’aná, 12–18, Kuo pau ke hanga ‘e Siosefa Sāmita mo hono ongo tokoní ‘o fakamaau ‘a e Siasí; 19–37, ‘Oku fale’i ‘e he ‘Eikí ha ní’ihi fakafó’ituitui kehekehe ke nau ‘a’eva angatonu pea ngāue ‘i hono pule’angá.

atu mei heni, ‘a ia ‘okú ke ma’u ‘a e ngaahi “kī ‘o e pule’angá kuo foaki kiate koé; ‘a ia ko e ^bpule’anga ‘oku toe ‘omi ko hono fai faka’osí.

3 Ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate koe, ‘e ‘ikai ai pē ke ‘ave ‘a e ngaahi kī ‘o e pule’angá ni meiate koe, lolotonga ho’o kei ‘i he māmaní, pe ‘i he maama ka hoko mai;

4 Ka neongo iá, ‘e fou ‘iate koe ‘a hono foaki ‘o e ngaahi “fakahā mei he ‘Otuá ki ha taha kehe, ‘io, ki he siasí.

5 Pea ko kinautolu kotoa pē ‘e ma’u ‘a e ngaahi mafai ‘o e ngaahi folofola ‘a e ‘Otuá, tuku ke nau “tokanga pe ‘e fēfee’i ‘enau ma’u iá, telia ná’a lau ia ko e me’a ma’ama’a, pea ‘omi ‘a kinautolu ki he fakamala’ia, pea nau tūkia mo hinga ‘o ka tō mai ‘a e ngaahi afaá, pea tō mai mo e ngaahi matangi, pea tō mo e ngaahi ^buhá, ‘o ‘oho mālohi ki honau falé.

6 Pea ko e tahá, ko e mo’oni ‘oku ou pehē ki ho kāinga, ko

‘OKU folofola peheni ‘e he ‘Eikí, ko e mo’oni, ko e mo’oni, ‘oku ou pehē kiate koe ‘e hoku foha, kuo “fakamolemole’i ‘a ho’o ngaahi angahalá kiate koe, ‘o fakatatau ki ho’o kolé, he kuo a’u hake ki hoku telingá ‘a ho’o ngaahi lotú mo e ngaahi lotu ‘a ho kāingá.

2 Ko ia, ‘okú ke monū’ia ‘o fai

21a T&F 84:80.
 b ‘Eke. 12:23, 29.
 90 1a FFL Fakamolemole, Fakamolemole’i.
 2a T&F 65:2.
 FFL Kí ‘o e Lakanga

Fakataula’eikí, Ngaahi.
 b FFL Pule’anga ‘o e ‘Otuá pe Pule’anga ‘o e Langí.
 4a Ngāue 7:38; Loma 3:2;

Hepelū 5:12;
 T&F 124:39, 126.
 FFL Kikite, Kikite’i.
 5a T&F 1:14.
 b Mātiu 7:26–27.

Sitenei Likitoní mo Feletiliki G. Uiliamisí, 'oku fakamolemole'í foki kiate kinaua 'a 'ena ngaahi angahalá, pea 'oku lau 'a kinaua 'okú na tu'unga tatau mo koe 'i he ma'u 'o e ngaahi kī 'o e pule'anga faka'osi ko 'ení;

7 Pea hangē foki ko e 'i ho'ou pulé 'a e ngaahi kī 'o e "ako'anga 'o e kau palōfitá, 'a ia kuó u fekau ke fokotu'ú;

8 Koe'uhi ke lava ai 'o fakahao-haoa'í 'a kinaua 'i he'ena ngāue fakafaifekau' ke fakamo'ui 'a Sai-one, pea mo e ngaahi pule'anga 'o 'Isilelí, pea mo e kau Senitailé, 'a kinautolu kotoa pē 'e tuí;

9 Koe'uhi ke nau ma'u 'i ho'omou pulé 'a e folofolá, pea ke 'alu atu 'i he'ena pulé 'a e folofolá ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní, 'o "fuofua fai ki he kau ^bSenitailé, pea vakai pea 'ilo ange, te nau toki afe ki he kau Siú.

10 Pea 'e toki hokosia 'a e 'aho 'a ia 'e "fakahā ai 'a e to'ukupu 'o e 'Eikí 'i he mālohi 'i hono fakaloto'í 'o e ngaahi pule'angá, 'a e ngaahi pule'anga hītení, 'a e fale 'o ^bSiosefá, ki he ongoongolelei 'o honau fakamo'uí.

11 He 'e hoko 'o pehē 'i he 'aho ko iá, 'e "fanongo 'a e tangata kotoa pē ki hono kakato 'o e ongoongolelei 'i hono 'elelo

'o'oná, pea 'i he'ene lea 'a'aná, 'iate kinautolu kuo ^bfakanofa ki he "mālohí ni, 'i he angi 'a e "Fakafiemālié, 'a ia 'oku lilingi hifo kiate kinautolu ke fakahā 'a Sīsū Kalaisi.

12 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou fai kiate kimoutolu ha fekau ke mou fai atu 'i he "ngāue fakafaifekau mo e ngāue fakapalesiteni.

13 Pea 'o ka 'osi 'a ho'ou liliu 'a e ngaahi tohi 'a e kau palōfitá, ke ke "pule ki he ngaahi me'a 'o e siasí mo e ^bako'angá 'o fai atu ai pē;

14 Pea ma'u ha ngaahi "fakahā mei he taimi ki he taimi 'o hangē ko e me'a 'e fakahā mai 'e he Fakafiemālié, ke fakamatala'í 'a e ngaahi ^bme'a lilo 'o e pule'angá;

15 Pea fakamaau 'a e ngaahi potu siasí, pea "ako mo ^b'ilo, pea hoko 'o maheni mo e ngaahi tohi lelei kotoa pē, pea mo e ngaahi 'leá, mo e ngaahi 'eleló, mo e kakaí.

16 Pea 'e hoko 'eni ko homou fatongia pea mo e tufakanga 'i ho'omou mo'uí kotoa ke pule 'i he fakataha alēleá, mo fakamaau 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'o e siasi mo e pule'anga ko 'ení.

17 'Oua te mou "mā, pea 'oua 'e puputu'u; ka ke mou tali 'a e

7a FFL Ako'anga 'o e Kau Palōfitá.

9a Mātiu 19:30; 'Eta 13:10–12.

b 1 Nifai 13:42; T&F 107:33; 133:8.

10a T&F 43:23–27; 88:84, 87–92.

b Sēnesi 49:22–26; 1 Nifai 15:13–14.

11a FFL Ngāue Fakafaifekau.

b FFL Fakanofó; Uí.

c FFL Lakanga Fakataula'eikí.

d FFL Fakafiemālié.

12a FFL Faifekau.

13a T&F 107:91–92.

b FFL Ako'anga 'o e Kau Palōfitá.

14a FFL Fakahā.

b FFL Me'a Lilo 'a e 'Otuá, Ngaahi.

15a T&F 88:76–80, 118; 93:53.

b T&F 107:99–100; 130:18–19.

c FFL Leá.

17a Loma 1:16; 2 Nifai 6:13.

valoki koe'uhi ko homou lotomā'olunga kotoa pē mo e ^blotohikisiá, he 'oku 'omi ai ha tauhele ki homou laumalié.

18 Fakamaau homou ngaahi falé; teke'i 'a e "fakapikopikó mo e ^bta'ema'á ke mama'o meiate kimoutolu.

19 Ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, tuku ke teuteu'i ha potu, 'i he 'uluaki faingamālié, ki he fāmili 'o ho tokoni mo e tangata tohí, 'io 'a Feletiliki G. Uiliamisi.

20 Pea tuku ke hoko atu 'a 'eku tamaio'eiki "toulekeleka ko Siosefa Sāmīta, ko e Lahí, mo hono fāmili 'i he potu 'a ia 'okú ne lolotonga nofo aí; pea ke 'oua na'a fakatau atu ia kae 'oua ke fakahā 'e he fofonga 'o e 'Eikí.

21 Pea tuku ke nofo atu ai pē 'a hoku tokoní, 'io 'a Sitenei "Likitoni, 'i he feitu'u 'okú ne lolotonga nofo aí, kae 'oua ke fakahā atu 'e he fofonga 'o e 'Eikí.

22 Pea tuku ke kumi faivelenga 'e he pīsopé ke ma'u ha "fakafofonga, pea ko ha tangata ia 'oku lahi 'ene ^bkoloá—ko ha tangata 'a e 'Otuá, pea 'okú ne tui mālohi—

23 Koe'uhí ke ne lava ai 'o totongi ki he mo'ua kotoa pē; koe'uhí ke 'oua na'a fakaongongokovi'i 'a e fale tuku'anga koloa 'o e 'Eikí 'i he 'ao 'o e kakaí.

24 Fekumi "faivelenga, ^blotu ma'u ai pē, pea lotu-tui, pea 'e

fengāue'aki fakataha 'a e ngaahi me'a "kotoa pē koe'uhi ko ho'omou leleí, 'o kapau te mou 'a'eva angatonu pea manatu'i 'a e "fuakava kuo mou fefuakava'aki aí.

25 Tuku ke "tokosi'i homou ngaahi fāmili, kae tautautefito ki he'eku tamaio'eiki toulekeleka ko Siosefa Sāmīta, ko e Lahí, 'o kau kiate kinautolu 'a ia 'oku 'ikai kau ki homou ngaahi fāmili;

26 Koe'uhí ko e ngaahi me'a 'a ia kuo 'oatu ma'amoutolu, ke fakahoko'aki 'eku ngāue, ke 'oua na'a 'ave meiate kimoutolu kae 'oange kiate kinautolu 'oku 'ikai ke tāu—

27 Pea ta'ofi ai 'a kimoutolu 'i hono fakahoko 'o e ngaahi me'a 'a ia kuó u fekau kiate kimoutolu.

28 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko hoku lotó ke ma'u 'e he'eku kaunanga ko Viena Siekisi ha pa'anga ke fua 'aki 'ene ngaahi fakamolé, pea 'alu hake ia ki he fonua ko Saioné;

29 Pea 'e lelei ke fakatapui 'a hono toe 'o e pa'angá kiate au, pea 'e totongi kiate ia 'i hoku taimi totonu pē 'o'oku.

30 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ngali lelei 'i he'eku vakaí ke ne 'alu hake ki he fonua ko Saioné, pea ma'u ha tofi'a mei he nima 'o e pīsopé;

17b T&F 88:121.

FFL Loto-hikisiá.

18a T&F 58:26–29.

FFL Fakapikopikó.

b T&F 38:42.

20a FFL Sāmīta, Siosefa, ko e Lahí.

21a FFL Likitoni, Sitenei.

22a T&F 84:112–113.

b Sēkope 2:17–19.

24a FFL Faivelengá

b FFL Lotú.

c 'Ēsela 8:22;

Loma 8:28;

T&F 100:15; 122:7–8.

d FFL Fuakavá.

25a FK Ko e kau masiva ko ia na'e tokanga'i 'e Siosefa Sāmīta, ko e Lahí.

31 Koe'uhi ke ne nofo hifo 'i he melino 'o fakatatau ki he'ene fai-velengá, 'o 'ikai nofo noa 'i hono ngaahi 'ahó 'o fai atu mei heni.

32 Pea vakai, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ke mou tohi 'a e fekau ni pea fakahā ki homou kāinga 'i Saioné, 'i he pōpoaki 'o'ofa, kuó u ui 'a kimoutolu foki ke "pule ki Saione 'i hoku taimi totonu pē 'o'oku.

33 Ko ia, tuku ke tuku 'enau fakafiu 'i au 'o kau ki he me'a ko 'ení.

34 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu kuo kamata ke fakatomala 'a homou kāinga 'i Saioné, pea 'oku fiefia 'a e kau 'āngeló koe'uhi ko kinautolu.

35 Ka neongo ia, 'oku 'ikai te u lelei'ia 'i he ngaahi me'a lahi; pea 'oku 'ikai te u lelei'ia 'i he'eku tamaio'eiki ko "Uiliami E. Makalelini pe ko 'eku tamaio'eiki ko Sitenei Kilipaté; pea mo e pī-sopé foki, pea mo e ní'ihī kehe he 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a lahi ke nau fakatomala mei ai.

36 Ka ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko au ko e 'Eikí, te u fāinga mo "Saione, pea fakakolekole ki hono kau tangata mālohí, pea ^btautea'i ia kae 'oua ke ne ikuna pea 'ma'a 'i hoku 'aó.

37 Koe'uhi 'e 'ikai to'o ia mei hono tu'ungá. Ko au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia. 'Ēmeni.

VAHE 91

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 9 Mā'asi 1833 (History of the Church 1:331–332). Ko e taimi ko 'ení na'e femo'uekina ai 'a e Palōfitá 'i hono liliu 'o e Fuakava Motu'á. 'I he'ene a'u mai ki he kongá ko ia 'o e ngaahi tohi fakakuongamu'a ko 'ení 'a ia na'e ui ko e 'Apokelefá, na'á ne fehu'i ai ki he 'Eikí peá ne ma'u ai 'a e fakahinohino ko 'ení.

1–3, 'Oku liliu totonu ha kongá lahi 'o e 'Apokelefá ka 'oku 'i ai hono ngaahi kongá lahi na'e toki tānaki mai ki mui 'i he nima 'o e kau tangata 'a ia 'oku 'ikai totonu, 4–6, 'Oku 'aonga ia kiate kinautolu 'oku fakamāma'i 'e he Laumālié.

KO e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí kiate kimoutolu 'o kau ki he "Apokelefá—'Oku 'i ai 'a e ngaahi me'a lahi 'oku tu'u ai 'a ia 'oku mo'o-

ni, pea kuo liliu totonu meimei hono kotoa;

2 'Oku 'i ai 'a e ngaahi me'a lahi 'oku tu'u 'i ai 'a ia 'oku 'ikai mo'oni, 'a ia ko e ngaahi me'a kuo tānaki ki ai 'e he nima 'o e kau tangata.

3 Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'ikai 'aonga ke liliu 'a e 'Apokelefá.

4 Ko ia, 'ilonga ia 'e lau aí, tuku ke "mahino kiate ia, he 'oku fakahā 'e he Laumālié 'a e mo'oni;

32a T&F 107:91–92.

35a T&F 66:1; 75:6–9.

36a FFL Saioné.

b FFL Valoki, Valoki'í.

c FFL Haohaoá.

91 1a GS 'Apokelefá.

4a FFL 'Iló.

5 Pea ko ia ia 'oku fakamāma'i 'e he "Laumālié, te ne ma'u ha me'a 'aonga mei ai;
6 Pea ko ia ia 'oku 'ikai te ne

ma'u 'i he Laumālié, 'e 'ikai 'aonga ia kiate ia. Ko ia 'oku 'ikai 'aonga ke liliu ia. 'Ēmeni.

VAHE 92

Ko e fakahā na'e fai mai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 15 Mā'asi 1833 (History of the Church, 1:333). Na'e fai mai 'a e fakahā ko 'enī 'o fakataumu'a kia Feletiliki G. Uiliamisi, 'a ia na'e toki fili ke hoko ko ha tokoni 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki.

1–2, 'Oku fai mai 'e he 'Eikí ha fekau 'o kau ki hono fakakau ha taha ki he kautaha uouongatahá.

KO e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, 'oku ou foaki ki he "kautaha uouongatahá 'a ia kuo fokotu'u 'o hoa mo e fekau na'e mu'aki fai atú, 'a e fakahā mo e fekau 'o kau ki he'eku tamaio'eiki ko Feletiliki G. Uiliamisi, koe'uhí ke mou

tali ia ki he kautahá. Ko e me'a 'oku ou lea 'aki ki he toko tahá 'oku ou lea 'aki ia ki he kakai kotoa pē.

2 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Feletiliki G. Uiliamisi, ke ke hoko ko e tokotaha fa'a ngāue 'i he kautahá ni; pea kapau te ke faivelenga 'i he tauhi 'a e ngaahi mu'aki fekau kotoa pē, te ke monū'ia 'o ta'engata. 'Ēmeni.

VAHE 93

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 6 Mē 1833 (History of the Church, 1:343–346).

1–5, Ko kinautolu kotoa pē 'oku tui faivelengá te nau mamata ki he 'Eikí; 6–18, Na'e fakamo'oni'i 'e Sione na'e tupulaki 'a e 'Alo 'o e 'Otuá mei he angá'ofa ki he angá'ofa kae 'oua kuó ne ma'u hono fonu 'o e nāunau 'o e Tamái; 19–20, Ko e kakai tui faivelenga kotoa pē, 'oku nau tupulaki mei he angá'ofa ki he angá'ofá, te nau ma'u foki mo hono fonú; 21–22, Ko kinautolu kuo fanau'i 'ia Kalaisí ko e Siasi 'o e 'Uluaki Fānaú 'a kinautolu; 23–

28, Na'e ma'u 'e Kalaisi hono kakato 'o e mo'oni kotoa pē, pea 'e lava 'e he tangatá 'o ma'u ia 'i he'enau talangofuá; 29–32, Na'e 'i he kamata'angá 'a e tangatá fakataha mo e 'Otuá; 33–35, 'Oku ta'engata 'a e ngaahi 'elemēniti, pea 'e lava 'e he tangatá 'o ma'u hono kakato 'o e fiefiá 'i he Toetu'ú; 36–37, Ko e nāunau 'o e 'Otuá ko e 'atamai poto; 38–40, 'Oku ta'ehalaia 'a e fānaú 'i he 'ao 'o e 'Otuá tu'unga 'i he huhu'i 'a Kalaisi; 41–53, 'Oku

fekau ki he kau takimu'á ke fakamaau honau ngaahi fāmīlī.

KO e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí: 'E hoko 'o pehē ko e tangata kotoa pē 'e "li'aki 'ene ngaahi angahalá pea ha'u kiate au, 'o ^bui ki hoku hinguá, pea 'talangofua ki hoku le'ó, mo tauhi 'eku ngaahi fekaú, te ne ^dmamata ki hoku ^ematá pea 'ilo'i 'oku ou 'i ai;

2 Pea ko au 'a e ^amaama mo'oni 'oku fakamaama 'a e tangata kotoa pē 'oku ha'u ki he māmaní;

3 Pea 'oku ou ^ai he Tamaí, pea 'oku 'iate au 'a e Tamaí, pea ko e Tamaí mo au 'okú ma taha pē—

4 Ko e Tamaí "koe'uhi na'á ne ^bfoaki kiate au mei hono fonú, pea ko e 'Aló koe'uhí na'á ku 'i he māmaní peá u ngaohi 'a e 'kakanó ko hoku nofo'anga, peá u nofo 'i he lotolotonga 'o e ngaahi foha 'o e tangatá.

5 Na'á ku 'i he māmaní peá u ma'u mei he'eku Tamaí, pea na'e fakahā mahino lelei 'a e ngaahi ^angāue 'o iá.

6 Pea na'e mamata mo fakamo'oni 'a ^aSione ki hono kakato 'o hoku ^bnāunaú, pea 'e fakahā

'amui 'a hono kotoa 'o e lekooti 'a 'Sioné.

7 Pea na'á ne fakamo'oni, 'o pehē: Na'á ku mamata ki hono nāunaú, pea na'e 'i he "kamata'angá ia, 'i he te'eki ai ke 'i ai 'a e māmaní;

8 Ko ia, na'e 'i he kamata'angá 'a e "Folofolá, he ko e Folofolá ia, 'io 'a e talafekau 'o e fakamo'uí—

9 Ko e ^amaama mo e ^bHuhu'i 'o e māmaní; ko e Laumālie 'o e mo'oni, 'a ia na'e hā'ele mai ki he māmaní, koe'uhí he na'e ngaohi 'e ia 'a e māmaní, pea na'e 'iate ia 'a e mo'ui 'a e tangatá pea mo e maama 'o e tangatá.

10 Na'e ^angaohi 'e ia 'a e ngaahi māmá; na'e ngaohi 'e ia 'a e tangatá; na'e ngaohi 'e ia, pea 'iate ia, pea meiate ia 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

11 Pea ko au, Sione, 'oku ou fakamo'oni, na'á ku mamata ki hono nāunaú, ko e nāunau 'o e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaí, 'oku fonu 'i he 'alo'ofa mo e mo'oni, 'io 'a e Laumālie 'o e mo'oni, 'a ia na'e hā'ele mai 'o 'afio 'i he kakanó, pea 'afio 'i hotau lotolotongá.

12 Pea ko au, Sione, na'á ku mamata, na'e 'ikai te ne ma'u

93 1a FFL Fakatomala, Fakatomala'i; Fe'unga mo Tāu.

b Sioeli 2:32.

c FFL Talangofuá.

d 'Eke. 33:11;

T&F 38:7–8; 67:10–12; 88:68; 101:23; 130:3.

FFL Fakafiemālie.

e LSS, 1 Sione 4:12.

2a Sione 1:4–9;

T&F 14:9; 84:45–47; 88:6–7.

FFL Maama 'o Kalaisí.

3a Sione 10:25–38;

17:20–23;

T&F 50:43–45.

4a Mōsaia 15:1–7.

b FFL Sīsū Kalaisí— Mafaí.

c Luke 1:26–35; 2:4–14;

3 Nifai 1:12–14;

'Eta 3:14–16.

5a Sione 5:36; 10:25;

14:10–12.

6a Sione 1:34.

b FFL Sīsū Kalaisí—

Nāunau 'o Sīsū

Kalaisí.

c Sione 20:30–31.

7a Sione 1:1–3, 14; 17:5; T&F 76:39.

8a FFL Sihová; Sīsū Kalaisí.

9a FFL Maama 'o Kalaisí.

b FFL Huhu'i.

10a Hapelū 1:1–3;

T&F 76:24;

Mōsese 1:31–33.

mei he ^afonú 'i he kamata'angá, ka na'á ne ma'u 'a e ^b'alo'ofa hoko mo e 'alo'ofa;

13 Pea na'e 'ikai te ne ma'u mei he fonú 'i he kamata'angá, ka na'á ne fai atu mei he ^a'alo'ofa ki he 'alo'ofa, 'o a'u ki he'ene ma'u hono fonú;

14 Pea ko ia na'e ui ia ko e ^a'Alo 'o e 'Otuá, koe'uhí he na'e 'ikai te ne ma'u mei he fonú 'i he kamata'angá.

15 Pea ko au, ^aSione, 'oku ou fakamo'oni, pea 'iloange, na'e fakaava mai 'a e ngaahi langí, pea na'e maliu hifo 'a e ^bLaumālie Mā'oni'oni kiate ia 'i he tatau 'o ha 'lupe, 'o nofo 'iate ia, pea na'e ongo mai ha le'o mei he langí 'o pehē: Ko hoku 'Alo ^d'ofa'angá 'eni.

16 Pea ko au, Sione, 'oku ou fakamo'oni na'á ne ma'u hono fonu 'o e nāunau 'o e Tamaí;

17 Pea na'á ne ma'u 'a e ^amālohi ^bkotoa, 'i he langí pea 'i he māmaní fakatou'osi, pea na'e 'iate ia 'a e nāunau 'o e ^cTamaí, he na'á ne 'afio 'iate ia.

18 Pea 'e hoko 'o pehē, kapau te mou faivelenga te mou ma'u 'a hono kakato 'o e lekooti 'a Sioné.

19 'Oku ou 'oatu kiate kimoutolu 'a e ngaahi leá ni koe'uhí ke mahino kiate kimoutolu pea mou 'ilo'i 'a e founga ke ^ahū aí, pea 'ilo'i 'a ia 'oku mou hū ki aí, koe'uhí ke mou lava 'o ha'u ki he Tamaí 'i hoku hingoá, pea mou ma'u mei hono fonú 'i hono taimi totonu.

20 He 'o kapau te mou tauhi 'eku ngaahi ^afekaú te mou ma'u mei hono ^bfonú, pea 'e ^cfakalāngilangi'i 'a kimoutolu 'iate au 'o hangē ko au 'i he Tamaí; ko ia, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, te mou ma'u 'a e ^d'alo'ofa hoko mo e 'alo'ofa.

21 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, na'á ku 'i he ^akamata'angá mo e Tamaí, pea ko au 'a e ^b'Uluaki Fānaú;

22 Pea ko kinautolu kotoa pē kuo fakatupu 'iate aú 'oku nau ^ama'u mei hono ^bnāunau 'o iá, pea ko e siasi 'a kinautolu 'o e 'Uluaki Fānaú.

23 Na'a mou 'i he kamata'angá foki ^amo e Tamaí; ko e me'a ko ia ko e Laumālié, 'io ko e Laumālie 'o e mo'oni;

24 Pea ko e ^amo'oni 'a e ^b'ilo'i 'o

12a Filipai 2:6–11.

b Sione 1:16–17.

13a Luke 2:52.

14a Luke 1:31–35;

T&F 6:21.

FFL 'Otuá—'Otua ko e 'Aló.

15a Sione 1:29–34.

b FFL Laumālie Mā'oni'oni.

c FFL Lupé, Faka'ilonga 'o e.

d Mātiu 3:16–17.

17a FFL Mālohi; Sisū

Kalaisi—Mafai.

b Mātiu 28:18;

Sione 17:2; 1 Pita 3:22.

c FFL 'Otuá—'Otua ko e Tamaí.

19a Sione 4:21–26; 17:3; Ngāue 17:22–25.

FFL Hū.

20a T&F 50:28.

b Sione 1:16;

T&F 84:36–39.

c Sione 17:4–5, 22.

FFL Tangatá—Ko e tangatá, ko e mālohi

ke ne lava 'o hoko 'o tatau mo e Tamai

Fakahēvaní.

d FFL 'Alo'ofá.

21a Sione 1:1–2;

1 Pita 1:19–20;

Mōsese 4:2.

b FFL 'Uluaki Fānaú.

22a 1 Pita 5:1; T&F 133:57.

b FFL Nāunau

Fakasilesitiale.

23a FFL Tangata—Ko e

tangatá, ko ha fānau

fakalaumālie 'a e

Tamai Fakahēvaní.

24a FFL Mo'oni.

b FFL 'Iló.

e ngaahi me'a 'o hangē ko honau anga 'oku 'i aī, pea na'a nau 'i aī, pea te nau hoko ki aī;

25 Pea 'ilonga ha me'a 'oku "lahi hake pe si'i hifo 'i heni, ko e laumālie ia 'o e tokotaha angakovi 'a ia ko ha tokotaha ^bloi talu mei he kamata'angā.

26 'Oku mei he 'Otuā 'a e Lau-mālie 'o e "mo'oní. Ko au 'a e Lau-mālie 'o e mo'oní, pea na'e fakamo'oní 'a Sione kiate au, 'o pehē: Na'á ne ma'u 'a hono kakato 'o e mo'oní, 'io, 'a e mo'oní kotoa pē;

27 Pea 'oku 'ikai ma'u 'e ha tangata 'a hono "kakató tuku kehe 'o kapau te ne tauhi 'ene ngaahi fekaú.

28 Ko ia ia 'okú ne "tauhi 'ene ngaahi fekaú 'okú ne ma'u 'a e mo'oní mo e ^bmāmá, kae 'oua ke fakanāunau 'i ia 'i he mo'oní peá ne 'ilo'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

29 Na'e 'i he "kamata'angā foki 'a e tangatá mo e 'Otuā. Ko e ^b'atamai potó ['initeliseni], pe ko e maama 'o e mo'oní, na'e 'ikai ke fakatupu pe ngaohi ia, pea 'oku 'ikai foki ke lava ia.

30 'Oku tau'atāina 'a e mo'oní kotoa pē 'i he tu'unga ko ia 'a ia kuo tuku ia ki ai 'e he 'Otuā, ke

"ngāue 'iate ia pē, 'o hangē foki ko e 'atamai poto kotoa pē; ka ne 'ikai pehē pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'e mo'ui.

31 Vakai, ko 'eni 'a e "tau'atāina ke fili 'a e tangatá, pea ko 'eni 'a hono fakahalaia 'i 'o e tangatá; koe'uhí he ko e me'a ko ia na'e 'i ai talu mei he kamata'angā 'oku fakahā ^bmahinongofua kiate kinautolu, pea 'oku 'ikai te nau tali 'a e māmá.

32 Pea ko e tangata kotoa pē 'oku 'ikai ke ma'u 'e hono laumālie 'a e "māmá 'oku fakahalaia 'i ia.

33 He ko e "laumālie 'a e tangatá. 'Oku ta'engata 'a e ngaahi ^b'elemēnití, pea ko e laumālie mo e 'elemēnití 'o ka fakataha 'i, 'o ta'elava ke toe mavahevahe, 'oku ma'u 'e ia hono kakato 'o e fiefiá;

34 Pea 'o ka "mavahevahe ia, 'oku 'ikai lava 'e he tangata 'o ma'u hono kakato 'o e ^bfiefiá.

35 Ko e ngaahi "elemēnití ko e 'afio'anga ia 'o e 'Otuā; 'io, ko e tangatá ko e 'afio'anga ia 'o e 'Otuā, 'io, ko e ngaahi ^btemipale; pea 'ilonga ha temipale 'e 'uli'í, 'e faka'auha 'e he 'Otuā 'a e temipale ko iá.

36 Ko e "nāunau 'o e 'Otuā ko

25a T&F 20:35.

b Sione 8:44;

2 Nifai 2:18;

Mōse 4:4.

26a Sione 14:6.

27a FFL Haohaoá.

28a FFL Talangofuá.

b T&F 50:24; 84:45.

FFL Maama 'o Kalaisí.

c Sione 17:3;

T&F 88:49, 67.

29a 'Ēpa. 3:18.

FFL Mo'ui 'i he

Maama Fakalaumālie;
Tangatá.

b FFL 'Atamai Potó;
Fānu Fakalaumālie.

30a 2 Nifai 2:13–27.

31a FFL Tau'atāina ke Filí.

b Teut. 30:11–14;

T&F 84:23–24.

32a FFL Maama 'o
Kalaisí; Mo'oní.

33a T&F 77:2; 'Ēpa. 5:7–8.

FFL Tangatá—Ko e tangatá, ko ha fānu

fakalaumālie 'a e
Tamai Fakahēvani.

b T&F 131:7–8; 138:17.

FFL Toetu'ú.

34a 2 Nifai 9:8–10.

b FFL Fiefiá.

35a T&F 130:22.

b 1 Kol. 3:16–17.

36a FFL Nāunau; Sīsū

Kalaisi—Nāunau 'o

Sīsū Kalaisí.

e ^batamai potó, pe, ko hono 'ai 'e tahá, ko e 'maama mo e mo'oni.

37 'Oku li'aki 'e he māmá mo e mo'óní 'a e tokotaha "angakovi ná.

38 Na'e "ta'ehalaia 'a e laumālie kotoa pē 'o e tangatá 'i he kamata'angá; pea koe'uhí kuo 'huhu'í 'e he 'Otuá 'a e tangatá mei he 'hingá, kuo toe hoko ai 'a e tangatá, ki honau tu'unga kei valevalé, 'o "ta'ehalaia 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

39 Pea 'oku ha'u 'a e tokotaha angakovi ná 'o "to'o atu 'a e māmá mo e mo'óní, mei he fānau 'a e tangatá, tu'unga 'i he talangata'á, pea koe'uhi ko e ngaahi ^btalatukufakaholo 'a 'enu ngaahi tamaí.

40 Ka kuó u fekau kiate kimoutolu ke mou akonaki'í hake 'a ho'omou "fānaú 'i he māmá mo e mo'óní.

41 Ka ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Feletiliki G. Uiliamisí, kuó ke fai atu 'i he mo'ulaloa ki he fakahalaíá ni;

42 Kuo 'ikai te ke "ako'í 'a ho'o fānaú 'i he māmá mo e mo'óní, 'o fakatatau ki he ngaahi fekaú; pea 'oku kei ma'u 'e he tokotaha angakovi ná, 'a e mālohi kiate

koe, pea ko e me'a 'eni 'oku tupu ai ho'o faingata'a'ia.

43 Pea ko 'eni 'oku ou fai ha fekau kiate koe—kapau 'okú ke fie ma'u ke fakahaofi koe kuo pau ke ke "fakamaau ho fale 'o'ou, he 'oku lahi 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke totonu 'i ho falé.

44 Ko e mo'oni, 'oku ou pehē ki he'eku tamaio'eiki ko Sitenei Likitoní, kuo 'ikai te ne tauhi 'i he ngaahi me'a 'e ni'ihí ki he ngaahi fekau 'oku kau ki he'ene fānaú; ko ia, ke ke 'uluaki fakamaau 'a ho falé.

45 Ko e mo'oni, 'oku ou pehē ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, pe 'i hono 'ai 'e tahá, te u ui 'a kimoutolu ko e ngaahi "kaume'a, he ko hoku ngaahi kaume'a 'a kimoutolu, pea te mou ma'u ha tofi'a fakataha mo au—

46 Na'á ku ui 'a kimoutolu ko e kau "tamaio'eiki koe'uhi ko e māmaní, pea ko 'enu kau tamaio'eiki 'a kimoutolu koe'uhí ko au—

47 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kia Siosefa Sāmita, ko e Si'í—Kuo 'ikai te ke tauhi 'a e ngaahi fekaú, pea kuo pau ke "valoki'í koe 'i he 'ao 'o e 'Eiki;

48 Kuo pau ke fakatomala 'a

36b T&F 130:18–19; 'Ēpa. 3:19.
 FFL 'Atamai Potó; Fānau Fakalaumālié.
 c T&F 88:6–13.
 37a Mōsese 1:12–16.
 FFL Tēvoló.
 38a FFL Ta'ehalaia.
 b Mōsaia 27:24–26; Mōsese 5:9; TT 1:3.
 FFL Huhu'í ('Eiki).
 c FFL Hinga 'a 'Ātama

mo 'Ivί.
 d Molonai 8:8, 12, 22; T&F 29:46–47.
 FFL Fakamo'uí—Fakamo'ui 'o e fānaú.
 39a Mātiu 13:18–19; 2 Kol. 4:3–4; 'Alamā 12:9–11.
 b 'Isikeli 20:18–19; 'Alamā 3:8.
 FFL Talatukufakaholó, Ngaahi.

40a FFL Fāmilí—Ngaahi Fatongia 'o e Mātu'á.
 42a 1 Sam. 3:11–13; T&F 68:25–31.
 43a 1 Tim. 3:4–5.
 45a T&F 84:63; 88:62.
 46a Lev. 25:55; 1 Nifai 21:3–8.
 FFL Ngāué.
 47a T&F 95:1–2.
 FFL Valoki, Valoki'í.

ho “fāmilí pea lí’aki ‘a e ngaahi me’a ‘e ní’ihi, pea tokanga fakamātoato ange ki ho’o ngaahi leá, pe ‘e to’o atu ‘a kinautolu mei honau tu’ungá.

49 Ko e me’a ‘oku ou lea ‘aki ki he toko tahá, ‘oku ou lea ‘aki ia ki he kakai kotoa pē; ^alotu ma’u ai pē telia na’a ma’u ‘e he tokotaha angakovi ná ‘a e mālohi kiate kimoutolu, pea to’o atu ‘a kimoutolu mei homou tu’ungá.

50 ‘Oku pehē foki mo ‘eku tamaio’eiki ko Niueli K. Uitenií, ‘a ia ko ha pīsope ‘i hoku siasí, ‘oku ‘aonga ke valoki’i mo ia, pea ke ne fakamaau ‘a hono fāmilí, pea tokanga ke nau faivelenga mo tokanga ‘o lahi ange ‘i ‘api, pea lotu ma’u ai pē, pe ‘e to’o atu ‘a kinautolu mei honau ^atu’ungá.

51 Ko ‘eni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘e hoku ngaahi kaume’a, tuku ke ‘alu atu ‘a ‘eku tamaio’eiki ko Sitenei Likitoní ‘i he’ene fonongá, pea fakato’o-

to’o, pea malanga ‘aki foki ‘a e ^ata’u lelei ‘o e ‘Eikí, pea mo e ongoongolelei ‘o e fakamo’uí, he te u fakalea’i ia; pea ‘i ho’omou lotu ‘o e tuí ‘i he loto-tahá te u poupou’i hake ia.

52 Pea tuku ke fai fakato’oto’o foki ‘e he’eku ongo tamaio’eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si’í, mo Feletiliki G. Uiliamisí, pea ‘e foaki kiate kinaua ‘o fakatatau pē ki he lotu ‘o e tuí; pea fakatatau ki ho’omou tauhi ‘eku ngaahi leá ‘e ‘ikai veuveuki ‘a kimoutolu ‘i he māmani ko ‘ení, pe ‘i he maama ka hoko maí.

53 Pea, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko hoku lotó ke mou fakato’oto’o ke ^aliliu ‘eku ngaahi folofolá, pea ke ^bma’u ha ‘ilo ki he hisitōliá, pea mo e ngaahi fonuá, mo e ngaahi pule’angá, mo e ngaahi fono ‘a e ‘Otuá mo e ngaahi lao ‘a e tangatá, pea ke fai ‘eni kotoa pē koe’uhi ko hono fakamo’ui ‘o Saioné. ‘Ēmeni.

VAHE 94

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Ketilani. ‘i ‘Ohaio, ‘i he ‘aho 6 Mē 1833 (History of the Church, 1:346–347). ‘Oku fili ‘a Hailame Sāmita, Leinolitisi Kahuni, mo Sēleti Kaata ke nau hoko ko ha kōmiti langa ‘a e Siasí.

1–9, ‘Oku fai mai ‘e he ‘Eikí ha fekau ‘o fekau’aki mo hono langa ha fale ki he ngāue ‘a e Kau Palesitení; 10–12, ‘E langa ha fale paaki tohi; 13–17, ‘Oku vahe ha ngaahi tofi’a ‘e ní’ihi.

PEA ko e tahá, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘e hoku ngaahi “kaume’a, ‘oku ou fai ha fekau kiate kimoutolu, ke mou kamata ha

48a FFL Fāmilí—Ngaahi fatongia ‘o e fānaú.

49a 3 Nifai 18:15–21.

50a T&F 64:40.

51a Luke 4:19.

53a FFL Liliu ‘a Siosefa Sāmitá (Lss).

b T&F 88:76–80, 118.

c FFL ‘Iló.

94 1a T&F 93:45.

ngāue ‘a ia ko hono palani mo teuteu‘i ha kamata‘anga mo e tu‘unga ki he kolo ‘o e ^bsiteiki ‘o Saioné, ‘i heni ‘i he fonua ko Ketilani, ‘o kamata ‘i hoku falé.

2 Pea vakai, kuo pau ke fai ia ‘o fakatatau ki he “sīpinga kuó u ‘oatu kiate kimoutolú.

3 Pea tuku ke fakatapui ‘a e ‘uluaki konga kelekele ‘i he feitu‘u tongá kiate au ki hono langa ‘o ha fale ki he kau palesitení, ke fai ‘a e ngāue ‘a e kau palesitení, ‘i hono ma‘u ‘o e ngaahi fakahā; pea ki he ngāue fakafaifekau ‘a e kau “palesitení, ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku kau ki he siasí pea mo e pule‘angá.

4 Ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘e langa ia ‘o fute ‘e nimangofulu mā nima hono maokupú pea fute ‘e onongofulu mā nima hono lōloá, ‘i he loto‘ā ‘i lotó.

5 Pea ‘e ‘i ai ha loto‘ā ‘i lalo hifo pea mo ha loto‘ā ‘i ‘olunga hake, ‘o fakatatau ki he sīpinga ‘a ia ‘e ‘oatu kiate kimoutolu ‘amuí.

6 Pea ‘e fakatapui ia ki he ‘Eikí mei hono tu‘unga ‘o iá, ‘o fakatatau ki he lakanga ‘o e lakanga fakataula‘eikí, ‘o fakatatau ki he sīpinga ‘a ia ‘e ‘oatu kiate kimoutolu ‘amuí.

7 Pea ‘e fakatapui hono kotoa ki he ‘Eikí ki he ngāue ‘a e kau palesitení.

8 Pea ‘e ‘ikai te mou tuku ha me‘a “ta‘ema‘a ke hū ki ai; pea ‘e ‘i ai ‘a hoku ^bnāunaú, pea ‘e ‘i ai ‘a hoku lotolotonga.

9 Ka ‘o kapau ‘e hū ki ai ha me‘a “ta‘ema‘a, ‘e ‘ikai ke ‘i ai ‘a hoku nāunaú; pea ‘e ‘ikai hū ki ai ‘a hoku lotolotonga.

10 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘e fakatapui ma‘aku ‘a e konga kelekele hono ua ‘i he feitu‘u tongá ke langa ai ha fale kiate au, ki he ngāue ‘o e “paaki ‘o hono ^bliliu ‘o ‘eku ngaahi folofolá, pea mo e ngaahi me‘a kotoa pē te u fekau kiate kimoutolú.

11 Pea ‘e fute ‘e nimangofulu mā nima hono maokupú pea fute ‘e onongofulu mā nima hono lōloá, ‘i he loto‘ā ‘i lotó; pea ‘e ‘i ai ha loto‘ā ‘i lalo hifo pea mo ha loto‘ā ‘i ‘olunga hake.

12 Pea ‘e fakatapui ‘a hono kotoa ‘o e falé ni ki he ‘Eikí mei hono tu‘unga ‘o iá, ki he ngāue ‘o e paaki tohi, ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē te u fekau kiate kimoutolú, ke toputapu, mo ta‘e‘ulí‘i, ‘o fakatatau ki he sīpinga ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē ‘o hangē ko e me‘a ‘e ‘oatu kiate kimoutolú.

13 Pea ‘e ma‘u ‘a e konga kelekele hono tolú ‘e he‘eku tamaio‘eiki ko Hailame Sāmitá ko hono tofi‘a.

14 Pea ‘e ma‘u ‘a e konga kelekele hono uá mo hono tolú ‘i he feitu‘u tokelaú ‘e he‘eku ongo tamaio‘eiki ko Leinolitisi Kahuní mo Sēleti Kātá ko hona tofi‘a —

15 Koe‘uhí ke na lava ‘o fai ‘a e ngāue ‘a ia kuó u tu‘utu‘uni

1b FFL Siteiki.
2a T&F 52:14–15.
3a T&F 107:9, 22.
8a Luke 19:45–46;

T&F 109:16–20.
b 1 Ng. Tu‘i 8:10–11.
FFL Nāunaú.
9a T&F 97:15–17.

10a T&F 104:58–59.
b FFL Liliu ‘a Siosefa Sāmitá (LSS).

kiate kinauá, ke hoko ko ha kō-miti ke langa hake hoku ngaahi falé, 'o fakatatau ki he fekau, 'a ia ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, kuó u fai kiate kimoutolú.

16 'E 'ikai ke langa 'a e ongo

fale ko 'eni 'e uá kae 'oua ke u fai atu ha fekau kiate kimoutolu 'o kau ki ai.

17 Pea ko 'eni 'oku 'ikai te u toe 'oatu kiate kimoutolu mo ha me'a 'i he taimí ni. 'Ēmeni.

VAHE 95

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 1 Sune 1833 (History of the Church, 1:350–352). Ko e fakahā ko 'eni ko hano hoko atu ia 'o ha ngaahi fakahinohino fakalangí ke langa ha ngaahi fale 'o e lotu mo e ako, kae tautautefito ki he fale 'o e 'Eikí (vakai ki he vahe 88:119–136 mo e vahe 94).

1–6, 'Oku valokí 'i 'a e Kāingalotú koe'uhi ko e 'ikai te nau langa 'a e fale 'o e 'Eikí; 7–10, 'Oku finangalo 'a e 'Eikí ke ngāue 'aki hono falé ke tāpuaki 'i 'aki 'a hono kakaí ha mā-lohi mei 'olunga; 11–17, Kuo pau ke fakatapui 'a e falé ke hoko ko ha fale 'o e lotu pea hoko ko e ako'anga 'o e kau 'Aposetoló.

KO e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí kiate kimoutolu 'a ia 'oku ou 'ofa ki aí, pea ko kinautolu 'oku ou 'ofa aí 'oku ou "tautea 'i foki koe'uhí ke lava 'o ^bfakamolemole 'i 'enau ngaahi angahalá, he 'oku ou teuteu fakataha mo e tauteá ha founga ke 'fakahaofi ai 'a kinautolu 'i he ngaahi me'a kotoa pē mei he ^a'ahí'ahí, pea kuó u 'ofa kiate kimoutolu —

2 Ko ia, kuo pau ke tautea 'i pea mo valokí 'i 'a kimoutolu 'i hoku 'aó;

3 He kuo mou fai ha angahala mamafa 'aupito kiate au, 'a ia ko e 'ikai te mou tokanga 'i he ngaahi me'a kotoa pē ki he fekau lahí, 'a ia kuó u fai kiate kimoutolu 'o kau ki hono langa 'o hoku ^afalé;

4 Koe'uhí ko e teuteu 'a ia 'oku ou loto ke teuteu 'i 'aki 'a 'eku kau 'aposetoló ke ^a"auhani 'a 'eku ngoue vainé ko hono fai faka'osí, koe'uhí ke u lava 'o fakahoko 'a 'eku ngāue ^bfakaofo, koe'uhí ke u 'lilingi hifo 'a hoku Laumālié ki he kakano kotoa pē —

5 Kae vakai, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'i ai 'a e tokolahi kuo fakanofa

95 1a Teut. 11:1–8;
LFkt. 13:18;
Hepelū 12:5–11;
Hil. 15:3;
T&F 101:4–5; 105:6.
FFL Valokí, Valokí 'i.
b FFL Fakamolemole,
Fakamolemole 'i.
c 1 Kol. 10:13.

d FFL 'Ahí'ahi, 'Ahí'ahí 'i.
3a Hakeai 1:7–11;
T&F 88:119.
FFL Temipalé.
4a Sēkope 5:61–75;
T&F 24:19; 33:3–4.
FFL Ngoue Vaine
'a e 'Eikí.
b 'Īsaia 28:21;

T&F 101:95.
c LFkt. 1:23; Sioli 2:28;
T&F 19:38.
FFL Laumālié
Mā'oni'oni;
Me'a-Foaki 'o e
Laumālié, Ngaahi.

‘iate kimoutolu, ‘a ia kuó u ui ka ko honau tokosí‘i pē kuo “filí.

6 Ko kinautolu kuo ‘ikai ke filí kuo nau fai ha angahala mamafa ‘aupito, ‘a ia ‘oku nau ‘a‘eva ai ‘i he “fakapo‘ulí lolotonga ‘a e ho‘atā mālié.

7 Pea ko hono ‘uhinga ‘eni na‘á ku fai ai kiate kimoutolu ha fekau ke mou ui ho‘omou fakataha “molumalú, koe‘uhí ke a‘u hake ho‘omou ngaahi *b’aukaí* mo ho‘omou tangi ki he telinga ‘o e ‘Eiki ‘o e ‘Sapaotí, ‘a ia ko hono ‘uhingá, ko e “tupu‘anga ‘o e ‘uluaki ‘ahó, ko e kamata‘angá mo e ngata‘angá.

8 ‘Io, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, na‘á ku fai kiate kimoutolu ha fekau ke mou langa ha fale, ‘a ia ko e fale ‘oku ou loto ke “fakakoloa‘i ai ‘a kinautolu kuó u filí ‘aki ‘a e mālohi mei ‘olunga;

9 He ko e “tala‘ofa ‘eni ‘a e Tamaí kiate kimoutolú; ko ia ‘oku ou fekau kiate kimoutolu ke mou tatali, ‘io ‘o hangē pē ko ‘eku kau ‘aposetolo ‘i Selūsalemá.

10 Ka neongo iá, kuo fai ‘e he‘eku kau tamaio‘eikí ha angahala mamafa ‘aupito; pea na‘e tupu ‘a e ngaahi “fefakakikihi‘aki ‘i he *b’ako‘anga* ‘o e kau palōfitá; ‘a ia na‘e fu‘u fakamamahi ‘aupito kiate au, ‘oku folofola ‘a homou ‘Eikí; ko ia na‘á ku fekau‘i atu ai ‘a kinautolu ke tautea‘i.

11 Ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko hoku lotó ke mou langa ha fale. Kapau te mou tauhi ‘eku ngaahi fekaú te mou ma‘u ‘a e mālohi ke langa ia.

12 Kapau ‘e ‘ikai te mou “tauhi ‘eku ngaahi fekaú, ‘e ‘ikai ke kei ‘iate kimoutolu ‘a e *b’ofa* ‘a e Tamaí, ko ia te mou ‘a‘eva ai ‘i he fakapo‘ulí.

13 Ko ‘eni ‘a e potó, pea mo e fakakaukau ‘a e ‘Eikí—tuku ke langa ‘a e falé, ‘o ‘ikai tatau mo e founga ‘a e māmaní, he ‘oku ‘ikai te u tuku kiate kimoutolu ke mou mo‘ui ‘o hangē ko e founga ‘a e māmaní;

14 Ko ia, tuku ke langa ia ‘o tatau mo e anga te u fakahā atu ki ha toko tolu ‘o kimoutolú, ‘a ia te mou fili mo fakanofa ki he mālohi ko ‘eni.

15 Pea ko hono lahi ‘e fute ‘e nimangofulu mā nima ‘a hono maaukupu ‘o iá, pea tuku ke fute ‘e onongofulu mā nima ‘a hono lōloá, ‘i hono loto‘ā ‘i lotó.

16 Pea tuku ke fakatapui ‘a e konga ki lalo ‘o e loto‘ā ‘i lotó kiate au ke fai ai ho‘omou feilaulau ‘o e sākalamēnití, pea mo ho‘omou malangá, mo ho‘omou ‘aukaí, mo ho‘omou lotú, pea mo hono “ohake ‘o ho‘omou ngaahi holi mā‘oni‘oni tahá kiate au, ‘oku folofola ‘a homou ‘Eikí.

17 Pea tuku ke fakatapui ‘a e konga ki ‘olunga ange ‘o e loto‘ā ‘i lotó kiate au ma‘á e ako‘anga

5a Mātiu 20:16;
T&F 105:35–37;
121:34–40.
FFL Filí.

6a FFL Fakapo‘uli,
Fakalaumālié.

7a T&F 88:70, 74–82,

117–120.
b FFL ‘Aukaí.
c FFL Sihová.
d FFL Fakatapui.
8a T&F 38:32; 39:15;
43:16; 110:9–10.
FFL ‘Enitaumení.

9a Luke 24:49.
10a FFL Feke‘ike‘i.
b FFL Ako‘anga ‘o e
Kau Palōfitá.
12a Sione 15:10.
b 1 Sione 2:10, 15.
16a T&F 59:9–14.

‘o ‘eġu kau ‘aposeġoló, ‘oku folo-
fola ‘e he ‘Alo ko “Āmaní; pe, ‘i
hono ‘ai ‘e tahá, ko ‘Alifusi; pe

‘i hono ‘ai ‘e tahá, ko ‘Omeġusi;
‘io ko Sísū Kalaisi ko homou
“Eikí. ‘Ēmeni.

VAHE 96

Ko e fakahā na’e fai mai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘o fakahā mai ai ‘a e anga ‘o e kolo pe ko e siteiki ‘o Saioné ‘i Ketilani, ‘i ‘Ohaiō, ‘i he ‘aho 4 Sune 1833, ko ha sīpinga ki he Kāingalotu ‘i Ketilani (History of the Church, 1:352–353). Na’e hoko ‘eni ‘i ha konifelenisi ‘a e kau taula’eiki lahi, pea ko e fefito ‘i me’a na’e fakakaukau ‘i ai ko e me’a ke fai ki ha ngaahi konga kelekele ‘e ni’ihi, ‘a ia na’e ‘iloa ko e faama Falaniseé, pea na’e ma’u ‘e he Siasí ‘o ofi ki Ketilani. Ka ko e me’a ‘i he ‘ikai ke loto-taha ‘a e konifelenisi pe ko hai te ne tokanga ‘i ‘a e fāmá, na’a nau loto kotoa ke fehu’i ki he ‘Eikí ‘o kau ki he me’a ko iá.

1, Kuo pau ke ngaohi ke mālohi ‘a e Siteiki ‘o Saione ‘i Ketilani; 2–5, Kuo pau ke hanga ‘e he pīsopé ‘o vahevahe ‘a e ngaahi tofi’á ki he Kāingalotú; 6–9, Ke hoko ‘a Sione Sionisoni ko ha mēmipa ‘o e kautaha uouongatahá.

VAKAI, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e potó ‘eni, ‘a ia te mou lava ‘o ‘ilo’i ai ‘a e founga ke fai ‘o kau ki he me’á ni, he ‘oku ‘aonga ‘iate au ke ngaohi ke mālohi ‘a e “siteikí ni ‘a ia kuó u fokotu’u ke hoko ko e mālohinga ‘o Saioné.

2 Ko ia, tuku ke tokanga ‘i ‘e he ‘eġu tamaio’eiki ko Niueli K. Uitenií, ‘a e feitu’u ko ia kuo tuhu ‘i ‘i homou lotolotonga, ‘a ia ‘oku ou ‘amanaki ke langa ai ‘a hoku fale toputapú.

3 Pea ko e tahá, tuku ke vahevahe ia ki ha ngaahi konga kelekele, ‘o fakatatau ki he potó, ke ‘aonga kiate kinautolu ‘oku

fekumi ki ha ngaahi tofi’á, ‘o fakatatau ki he me’a ‘e faka-papau ‘i ‘i ha fakataha alēlea ‘iate kimoutolú.

4 Ko ia, tokanga ke mou fai ‘a e me’á ni, pea mo e konga ko ia ‘oku ‘aonga ke lelei ai ‘a ‘eġu “kautahá, ko hono taumu’á ke ‘omai ‘a ‘eġu leá ki he fānau ‘a e tangatá.

5 He vakai, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e me’a ‘aonga taha ‘eni kiate aú, ke ‘alu atu ‘a ‘eġu leá ki he fānau ‘a e tangatá, ko hono taumu’á ke fakavaivai ‘i ‘a e loto ‘o e fānau ‘a e tangatá koe’uhí ke mou lelei ai. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

6 Pea ko e tahá, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku ngali poto pea ‘aonga kiate au, ki he ‘eġu tamaio’eiki ko Sione Sionisoni ‘a ia kuó u tali ‘ene feilaulaú, pea kuó u ongo’i ‘a ‘ene ngaahi lotú, ‘a ia kuó u fai kiate ia ‘a e tala’ofa ‘o e mo’ui

17a T&F 78:20.

b FFL ‘Eikí.

96 1a ‘Īsaia 33:20; 54:2.

FFL Siteikí.

4a T&F 78:3–4.

FFL Kautaha

Uouongatahá.

ta'engatá 'o fakatatau ki he'ene tauhi 'eku ngaahi fekaú 'o fai atu ai pē mei heni—

7 He ko ha hako ia 'o "Siosefa pea ko e tokotaha ia 'oku kau 'i hono ma'u 'o e ngaahi tāpuaki 'o e tala'ofa 'a ia na'e fai ki he'ene ngaahi tamaí—

8 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku lelei kiate au ke ne hoko ko ha mēmipa 'o

e kautahá, koe'uhí ke ne tokoni 'i hono 'omai 'o 'eku leá ki he fānau 'a e tangatá.

9 Ko ia ke mou fakanofa ia ki he tāpuakí ni, pea kuo pau te ne feinga mālohi ke mato'o atu 'a e ngaahi mo'ua 'oku 'efihia ai 'a e fale kuo tuhu'i 'iate kimoutolú, koe'uhí ke ne nofo ai. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 97

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 2 'Aokosi 1833 (History of the Church, 1:400–402). 'Oku fekaú'aki hangatonu pē 'a e fakahā ko 'ení mo e ngaahi me'a 'a e Kāingalotú 'i Saione, 'i he Vahefonua Siakisoní, 'i Mīsuli, 'i ha tali ki he fehu'i na'e fai 'e he Palōfitá ki he 'Eikí 'o kau ki ha fakahinohino ki ai. Na'e lolotonga fehangahangai 'a e kāingalotu 'o e Siasi 'i Mīsuli 'i he taimi ko 'ení mo ha fakatanga lahi, pea 'i he 'aho 23 Siulai 1833, na'e fakamālohi'i ai 'a kinautolu ke nau fakamo'oni 'i ha tohi aleapau ke nau hiki mei he Vahefonua Siakisoní.

1–2, 'Oku tāpuekina ha tokolahi 'o e Kāingalotu 'i Saioné (Vahefonua Siakisoní, Mīsuli) koe'uhi ko 'enau tui faivelengá; 3–5, 'Oku fakamālō kia Pa'ale P. Pālati koe'uhi ko 'ene ngaahi ngāue 'i he ako'anga 'i Saioné; 6–9, 'Oku tali 'e he 'Eikí 'a kinautolu 'oku nau tauhi 'a 'enau ngaahi fuakavá; 10–17, Kuo pau ke langa ha fale 'i Saione 'a ia 'e lava 'a e loto-ma'á 'o mamata ai ki he 'Otuá; 18–21, Ko Saione 'a e loto-ma'á; 22–28, 'E hao 'a Saione mei he ngaahi tautea 'a e 'Eikí 'o kapau te ne tui faivelenga.

KO e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'e hoku

ngaahi kaume'a, 'oku ou lea kiate kimoutolu 'aki hoku le'ó, 'io 'a e le'o 'o hoku Laumālié, koe'uhí ke u lava 'o fakahā kiate kimoutolu 'a hoku lotó 'o kau ki homou kāinga 'i he fonua ko "Saioné, 'a ia 'oku loto-fakatōkilalo mo'oni 'a honau tokolahi pea 'oku nau feinga fakamātoato ke ako 'a e potó pea 'ilo'i 'a e mo'oni.

2 Ko e mo'oni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku monū'ia 'a e fa'ahinga peheé, he te nau ma'u; he ko au ko e 'Eikí, 'oku ou fakahā 'a e 'alo'ofa kiate kinautolu kotoa pē 'oku "angamaluú pea kiate kinautolu kotoa pē 'oku ou fa'iteliha ki aí, koe-

‘uhi ke u tonuhia ‘o kau ka ‘omi ‘a kinautolu ki he fakamāú.

3 Vakai, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘o kau ki he ‘ako‘anga ‘i Saioné, ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku ou fiefia lahi ‘i he ‘i ai ha ako‘anga ‘i Saione, kae ‘uma‘ā ‘i he‘eku tamaio‘eiki ko ^bPa‘ale P. Pālātí, he ‘okú ne nofo ma‘u ‘iate au.

4 Pea fakatatau ki he hoko-hoko atu ‘o ‘ene nofo ma‘u ‘iate aú te ne fai atu ‘i he pule ki he ako‘angá ‘i he fonua ko Saioné kae ‘oua ke u ‘oatu kiate ia ha ngaahi fekau kehe.

5 Pea te u tāpuaki‘i ia ‘aki ‘a e ngaahi tāpuaki lahi ‘aupito, ‘i hono fakamatala‘i ‘o e ngaahi folofolá mo e ngaahi me‘a lilo kotoa pē ke fakamāma‘i ‘a e ako‘angá, pea mo e siasi ‘i Saioné.

6 Pea ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku ou loto lelei ke fakahā ‘a e ‘alo‘ofa ki hono toe ‘o e ako‘angá; ka neongo iá, ‘oku ‘i ai ‘a e ni‘ihi ‘oku totonu ke ^atautea‘i, pea ‘e fakahā ‘a ‘enau ngaahi ngāué.

7 Kuo ‘ai ‘a e ^atokí ki he tefito ‘o e ngaahi ‘akauú; pea ko e ‘akau kotoa pē ‘oku ‘ikai tupu ai ‘a e ^bfua lelei ‘e tā hifo ia pea laku ki he afí. Ko au, koe ‘Eikí, kuó u lea ‘aki ia.

8 Ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko kinautolu kotoa pē ‘iate kinautolu ‘a ia ‘oku nau ‘ilo ‘oku ^aangatonu, mo mafesifesi ‘a honau ^blotó,

pea fakatomala ‘a honau laumālié, pea nau ‘loto-fiemālie ke tauhi ‘a ‘enau ngaahi fuakavá ‘i he ^dfeilaulaú—‘io, ‘a e feilaulau kotoa pē ‘a ia ko au, ko e ‘Eikí, te u fekaú—‘oku ou ‘tali ‘a kinautolu.

9 He ko au, ko e ‘Eikí, te u pule ke nau fakatupu mai ha fua ‘o hangē ko ha ‘akau fua lahi, ‘a ia kuo tō ‘i ha kelekele lelei, ‘i ha ve‘e vaitafe ma‘a, ‘a ia ‘oku fua ‘aki ‘a e fua lahi ‘oku mahu‘inga lahi.

10 Ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko hoku lotó ke langa ha ^afale kiate au ‘i he fonua ko Saioné, ‘o hangē ko e ^bsīpinga kuó u ‘oatu kiate kimoutolú.

11 ‘Io, tuku ke langa fakato‘oto‘o ia, ‘aki ‘a e vahehongofulu ‘a hoku kakaí.

12 Vakai, ko e ^avahehongofulu mo e feilaulau ‘eni ‘a ia ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku ou ‘eke‘i mei honau nimá, koe‘uhi ke ‘i ai ha ^bfale ‘e langa kiate au ki hono fakamo‘ui ‘o Saione—

13 Ke hoko ko ha potu ke ^afakafeta‘i ai ‘a e kāngalotu kotoa pē, pea ke hoko ko ha potu ke ako‘i ai ‘a kinautolu kotoa pē kuo ui ki he ngāue fakafaifekaú ‘i honau ngaahi uí mo e ngaahi lakanga kehekehe kotoa pē;

14 Koe‘uhí ke fakahaohaoa‘i ‘a kinautolu ‘i he ^a‘ilo‘i ‘o ‘enau ngāue fakafaifekaú, ‘i he tefito‘i

3a FFL Ako‘anga ‘o e Kau Palōfitá.

b FFL Pālāti, Pa‘ale Paaka.

6a FFL Valoki, Valoki‘i.

7a Mātiu 3:10.

b Luke 6:43–45;

‘Alamā 5:36, 52;

3 Nifai 14:15–20.

8a FFL Faitotonú.

b FFL Loto-mafesifesi.

c T&F 64:34.

d FFL Feilaulaú.

e T&F 52:15; 132:50.

10a T&F 57:3; 88:119; 124:51.

b T&F 115:14–16.

12a FFL Vahehongofulú.

b FFL Tempalé.

13a FFL Fakafeta‘i.

14a FFL ‘Iló.

fakakaukau, 'i he tefito'i mo'oni, pea 'i he tokāteline, 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'oku kau ki he ^bpule'anga 'o e 'Otuá 'i he mā-maní, 'a ia ko e ngaahi 'kī 'o e pule'anga ko ia kuo foaki kiate kimoutolú.

15 Pea 'e fakatatau ki he hanga 'e hoku kakai 'o langa ha fale kiate au 'i he huafa 'o e 'Eikí, pea 'ikai tuku ke hū ki ai ha me'a "ta'ema'a, koe'uhí ke 'oua na'a 'uli'i iá, 'e nofo ai 'a hoku ^bnāunaú;

16 'Io, pea 'e 'i ai mo hoku "lotolotongá, he te u hū ki ai, pea ko e kakai ^bloto-ma'a kotoa pē 'e hū ki aí te nau mamata ki he 'Otuá.

17 Ka 'o kapau 'e 'uli'i ia, 'e 'ikai te u hū ki ai, pea 'e 'ikai ke 'i ai 'a hoku nāunaú; koe'uhí 'e 'ikai te u hū ki he ngaahi tempale ta'e-mā'oni'oni.

18 Pea ko 'eni, vakai, kapau 'e fai 'e Saione 'a e ngaahi me'a ni, te ne "tupulekina, pea mafola atu 'o hoko 'o fu'u nāunaú'ia 'aupito, mo fu'u lahi 'aupito, mo fu'u fakamanavahē 'aupito.

19 Pea 'e fakalāngilangi'i ia 'e he ngaahi "pule'anga 'o e mā-maní, pea te nau pehē: Ko e mo'oni ko ^bSaione 'a e kolo 'o hotau 'Otuá, pea ko e mo'oni 'e 'ikai ke hinga 'a Saione, pe ue'i ia mei hono tu'u'angá, he 'oku

'afio ai 'a e 'Otuá, pea 'oku 'i ai 'a e to'ukupu 'o e 'Eikí;

20 Pea kuó ne fuakava 'i he mālohi 'o hono māfimafí ke hoko ko hono fakamo'ui'angá pea mo hono "taua mā'olungá.

21 Ko ia, ko e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, tuku ke fiefia 'a Saione, he ko e "Saioné 'eni—KO E LOTO-ma'a; ko ia, tuku ke fiefia 'a Saione, ka 'e tangilāula 'a e kau fai angahala kotoa pē.

22 He vakai, pea 'iloange, 'oku 'unu'unu vave mai 'a e "tautea ki he kau faka'otuamaté 'o hangē ko e 'ahiohio; pea ko hai 'e hao mei ai?

23 'E 'alu atu 'a e "tautea 'a e 'Eikí 'i he pō pea 'i he 'aho, pea 'e hanga 'e hono ongoongo 'o iá 'o fakamamahi'i 'a e kakai kotoa pē; 'io, 'e 'ikai ta'ofi ia kae 'oua ke hā'ele mai 'a e 'Eikí;

24 He kuo tupu 'a e houhau 'o e 'Eikí ki he'enu ngaahi anga-fakalieliá pea mo 'enu ngaahi ngāue kovi kotoa pē.

25 Ka neongo iá, ka 'e "hao 'a Saione 'o kapau te ne tokanga ke fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuó u fekau kiate iá.

26 Ka 'o kapau 'e 'ikai te ne tokanga ke fai 'a e me'a kotoa pē kuó u fekau kiate iá, te u "a'ahi kiate ia 'o fakatatau ki he'ene ngaahi ngāue kotoa pē, 'aki 'a e

14b FFL Pule'anga 'o e 'Otuá pe Pule'anga 'o e Langí.

c FFL Kí 'o e Lakanga Fakataula'eikí, Ngaahi.

15a T&F 94:9; 109:20–21.

b Hakeai 2:7; T&F 84:5.

16a T&F 110:1–10.

b Mātiu 5:8;

T&F 67:10–13; 88:68.

FFL Haohaoá.

18a T&F 90:24; 100:15.

19a 'Ísaia 60:14;

Sāk. 2:10–12;

T&F 45:66–70; 49:10.

b FFL Selūsalema Fo'ou.

20a 2 Sam. 22:3.

21a Mōsese 7:18.

FFL Haohaoá; Saioné.

22a FFL Sāuní.

23a 'Ísaia 28:14–19;

T&F 45:31.

25a 2 Nifai 6:13–18;

T&F 63:34;

SS—M 1:20.

26a T&F 84:54–59.

faingata'a'ia lahi, 'aki 'a e ^bfaka-
'auha, mo e mahaki faka'auha,
mo e heletā, mo e 'tautea, mo e
afi ^afaka'auha.

27 Ka neongo iá, tuku ke lau 'o
toe tu'oha taha pē ki hono telingá,
ko au, ko e 'Eikí, kuó u tali 'a
'ene feilaulá; pea kapau 'e 'ikai
te ne toe fai anghala 'e ^a'ikai

hoko mai kiate ia ha taha 'o e
ngaahi me'á ni;

28 Pea te u ^atāpuaki'i ia 'aki 'a
e ngaahi tāpuaki, pea fakalahi
kiate ia 'a e ngaahi tāpuaki 'o
liunga lahi, pea ki hono ngaahi
to'u tangatá 'o ta'engata pea
ta'engata, 'oku folofola 'e he 'Eiki
ko homou 'Otuá. 'Ēmeni.

VAHE 98

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 6 'Aokosi 1833 (History of the Church, 1:403–406). Na'e fai mai 'a e fakahā ko 'ení koe'uhi ko hono fakatangá 'i 'o e Kāingalotu 'i Mīsulí. Na'e fakanatula pē ki he Kāingalotu 'i Mīsulí, ke nau ongo'i ha holi ke fakafepaki'i mo sāuni, koe'uhi ko 'enau faingata'a'ia fakasino mo e mole 'o 'enau koloá. Ko ia, na'e fai mai ai 'e he 'Eikí 'a e fakahā ko 'ení. Neongo ne 'osi a'u atu ki he Palōfitá 'i Ketilani ('a ia 'oku maile 'e hivangeau hono mama'ó) 'a e ngaahi ongoongo 'e ni'ihí 'o kau ki he ngaahi palōpalema 'i Mīsulí, ka 'e 'ikai lava ke ne 'ilo ki hono fakatu'utāmaki 'o e me'a ne hokó 'i he 'aho ko 'ení tuku kehe 'i hano fakahā ia kiate ia 'i ha fakahā.

1–3, 'E hoko 'a e ngaahi faingata'a'ia
'o e Kāingalotú ko ha me'a ia 'e kau
lelei kiate kinautolu; 4–8, 'Oku fe-
kau ki he Kāingalotú ke nau pou-
pou ki he lao fakakonisitūtone 'o e fonuá;
9–10, 'Oku totonu ke pou-pou 'i ha
kau tangata faitotonu, anga-faka-
potopoto, mo lelei ki he pule'anga
fakamāmani; 11–15, 'E ma'u 'a e
mo'ui ta'engatá 'e kinautolu 'oku
nau foaki 'enau mo'ui koe'uhi ko e
ngāue 'a e 'Eikí; 16–18, Tá'ofi 'a e
taú kae fakahā 'a e melinó; 19–22,
'Oku valokí'i mo fekau 'i 'a e Kāinga-
lotu 'i Ketilani ke nau fakatomala;
23–32, 'Oku fakahā mai 'e he 'Eikí 'a
'ene ngaahi fono 'a ia 'okú ne pule'i
'a e ngaahi fakatangá mo e ngaahi

faingata'a'ia 'oku tuku ke hoko mai
ki hono kakaí; 33–38, 'Oku toki
fakatonuhia'i pē 'a e taú 'i he taimi
'oku fekau 'i ai ia 'e he 'Eikí; 39–48,
'Oku fekau ki he Kāingalotú ke nau
fakamolemole'i 'a honau ngaahi filí,
'a ia, 'o kapau te nau fakatomala, te
nau hao foki mei he tautea 'a e 'Eikí.

KO e mo'oni 'oku ou pehē
kiate kimoutolu 'e hoku
ngaahi kaume'a, 'oua 'e ^amana-
vahē, tuku ke fiemālie 'a homou
lotó; 'io, fiefia ma'u ai pē, pea
'oatu 'a e ^bfakafeta'i 'i he ngaahi
me'a kotoa pē;

2 ^aTatali 'i he fa'a kātaki ki he
'Eikí, he kuo a'u hake 'a ho'o-

26b Luke 21:10–13.
c Malakai 4:1–3;
3 Nifai 21:20–21.
d Sioeli 1:15–20.

27a 'Isikeli 18:27.
28a FFL Tāpuakí.
98 1a T&F 68:6.
b FFL Fakafeta'i.

2a Same 27:14;
'Isaia 30:18–19;
T&F 133:45.

mou ngaahi lotú ki he telinga ‘o e ‘Eiki’ o e Sapaotí, pea kuo tohi ia ‘aki’ a e me’a fakama’u mo e fakamo’oni ko ‘ení—kuo fua-kava ‘a e ‘Eiki’ mo tu’utu’uni ‘e tali ia.

3 Ko ia, ‘okú ne fai ‘a e tala’ofá ni kiate kimoutolu, ‘aki’ a e fua-kava ta’e-fa’a-liliu ‘a ia ‘e faka-hoko ia; pea ‘e fengāue’aki fakataha ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘a ia kuo “fakamamahi’i ‘aki’ a kimoutolú koe’uhi ko ho’omou lelei, pea ki hono fakalāngi-langi’i ‘o hoku hingoá, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki.

4 Pea ko ‘ení, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu ‘o kau ki he ngaahi lao ‘o e fonuá, ko hoku lotó ke tokanga ‘a hoku kakaí ke nau fai ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘a ia te u fekau kiate kinautolú.

5 Pea ko e ^alao ko ia ‘o e fonuá ‘a ia ‘oku hoa mo e ^bkonisitū-toné, ‘a ia ‘oku poupou’i ‘a e tefito ‘o e tau’atāina’i hono tauhi ma’u ‘o e ngaahi totonu mo e ngaahi faingamālié, ‘oku kau ia ki he fa’ahinga kotoa pē ‘o e tangatá, pea ‘oku totonu ia ‘i hoku ‘aó.

6 Ko ia, ko au, ko e ‘Eiki, ‘oku ou fakatonuhia’i ‘a kimoutolu pea mo homou kāinga ‘o hoku siasí, ‘i he poupou’i ‘o e laó ‘a ia ko e lao fakakonisitūtone ‘o e fonuá;

7 Pea ko e me’a ki he lao ‘a e tangatá, ‘ilonga ha me’a ‘oku lahi hake pe si’i hifo ‘i he me’a ní, ‘oku tupu ia mei he koví.

8 Ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, ‘oku ou “fakatau’atāina’i ‘a kimoutolu, ko ia ‘oku mou tau’atāina mo’oni; pea ‘oku fakatau’atāina’i foki ‘a kimoutolu ‘e he laó.

9 Ka neongo iá, ko e taimi ‘oku pule ai ‘a e kau “fai angahalá ‘oku tangi ‘a e kakaí.

10 Ko ia, ‘oku totonu ke kumi faivelenga ki he kau tangata “angatonu mo anga-fakapotopoto, pea ‘oku totonu ke mou tokanga ke poupou’i hake ‘a e kau tangata angalelei mo anga-fakapotopotó; ka ‘ikai pea ‘ilonga ha me’a ‘oku si’i hifo ‘i he ngaahi me’a ní ‘oku tupu ia mei he koví.

11 Pea ‘oku ou fai kiate kimoutolu ‘a e fekau, ke mou li’aki ‘a e kovi kotoa pē pea pīkitai ki he lelei kotoa pē, koe’uhi ke mou mo’ui ‘o fakatatau ki he “folofola kotoa pē ‘oku ‘alu atu ‘i he fofonga ‘o e ‘Otuá.

12 He te ne “foaki ki he kau tui faivelengá ‘a e ‘otu lea ki he ‘otu lea, ‘a e akonaki ki he akonaki; pea te u ^bsivi’i mo fakamo’oni’i ‘a kimoutolu ‘i he me’a ní.

13 Pea ko ia ia ‘okú ne “tuku hifo ‘ene mo’ui koe’uhi ko ‘eku ngāue, mo hoku hingoá, te ne toe ma’u ia, ‘io ‘a e mo’ui ta’engatá.

3a T&F 122:7.

FFL Faingata’á.

5a 1 Pita 2:13–14;

T&F 58:21; 134:5.

b T&F 101:77–80;

109:54.

FFL Konisitūtone;

Tau’atāina.

8a Sione 8:32;

2 Kol. 3:17.

FFL Tau’atāina;

Tau’atāina ke Filí.

9a LFkt. 29:2.

10a FFL Faitotonú.

11a Teut. 8:3; Mātiu 4:4;

T&F 84:43–44.

12a ‘Īsaia 28:10;

T&F 42:61.

b ‘Ēpa. 3:25–26.

13a Luke 9:24;

T&F 101:35–38;

103:27–28.

FFL Ma’atá.

14 Ko ia, 'oua te mou "mana-vahē ki homou ngaahi filí, he kuó u tu'utu'uni 'i hoku lotó, 'oku folofola 'e he 'Eikí, te u 'sivi'i 'a kimoutolu 'i he ngaahi me'a kotoa pē, pe te mou nofo ma'u 'i he'eku fuakavá, 'io 'o a'u ki he 'maté, koe'uhí ke 'ilo ai 'oku mou taau.

15 He kapau 'e 'ikai te mou nofo ma'u 'i he'eku fuakavá 'oku 'ikai te mou taau mo au.

16 Ko ia, "ta'ofi 'a e 'taú pea fakahā 'a e 'melinó, pea feinga faivelenga ke "liliu 'a e lotó 'o e fānaú ki he'enu ngaahi tamaí, pea mo e lotó 'o e ngaahi tamaí ki he fānaú;

17 Pea ko e tahá, ko e lotó 'o e kau "Siú ki he kau palōfitá, mo e kau palōfitá ki he kau Siú; telia na'á ku ha'u 'o taa'i 'a e māmaní kotoa 'aki ha mala'ia, pea faka'auha 'a e kakano kotoa pē 'i hoku 'aó.

18 'Oua 'e tuku ke puputu'u homou lotó; he 'oku lahi 'a e ngaahi nofo'anga "lahi 'i he fale 'o'eku Tamaí, pea kuó u teuteu ha potu mo'omoutolu; pea ko e feitu'u 'oku ou 'i ai mo 'eku Tamaí, te mou 'i ai mo kimoutolu foki.

19 Vakai, ko au, ko e 'Eikí, 'oku 'ikai te u loko lelei'ia 'i he toko-lahi 'oku 'i he siasi 'i Ketilaní;

20 He 'oku 'ikai te nau li'aki

'enu ngaahi angahalá, mo 'enu ngaahi fai angahalá, mo e hīkisia 'o honau lotó, mo 'enu mānu-manú, mo 'enu ngaahi me'a fakalielia kotoa pē, pea tauhi 'a e ngaahi lea 'o e potó mo e mo'ui ta'engata 'a ia kuó u foaki kiate kinautolú.

21 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko au, ko e 'Eikí te u "tautea'i 'a kinautolu pea fai 'a e me'a 'oku ou fa'i-teliha ki ai, 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala mo tauhi 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuó u lea 'aki kiate kinautolú.

22 Pea ko e tahá 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau te mou tokanga ke "fai 'a e me'a kotoa pē 'oku ou fekau kiate kimoutolú, ko au, ko e 'Eikí, te u ta'ofi 'a e lili mo e 'ita kotoa meiate kimoutolu, pea 'e 'ikai lava'i 'a kimoutolu 'e he ngaahi 'matapā 'o helí.

23 Ko 'eni, 'oku ou lea kiate kimoutolu 'o kau ki homou ngaahi fāmili—kapau 'e "taa'i 'a kimoutolu, pe ko homou ngaahi fāmili, 'o tu'o taha, 'e ha kau tangata, pea mou kātaki'i ia 'i he fa'a kātaki 'o 'ikai te mou lea kovi kiate kinautolu, pe feinga ke sāuni, 'e totongi kiate kimoutolu;

24 Ka 'o kapau 'e 'ikai te mou kātaki'i ia 'i he fa'a kātaki, 'e "lau

14a Nehem. 4:14;

T&F 122:9.

b T&F 124:55.

c Fakahā 2:10;

T&F 136:31, 39.

16a 'Alamā 48:14.

FFL Tokotaha Fa'a

Fakalelei.

b FFL Taú.

c FFL Melinó.

d Malakai 4:5–6;

T&F 2:1–2.

17a FFL Siú, Kau.

18a Sione 14:2;

T&F 59:2; 76:111; 81:6.

21a Mōsaia 23:21;

Hilam. 12:3.

FFL Valoki, Valoki'i.

22a FFL Talangofuá.

b Mātiu 16:17–18;

T&F 33:12–13.

23a Luke 6:29;

'Alamā 43:46–47.

FFL Fakatanga,

Fakatanga'i.

24a Mātiu 7:1–2.

ia kiate kimoutolu ko ha tautea totonu kiate kimoutolu.

25 Pea ko e tahá, kapau ‘e taa’i ‘a kimoutolu ‘e homou filí ko hono tu’o ua, pea ‘ikai te mou lea kovi ki homou filí, pea mou kātaki’i ia ‘i he fa’a kātaki, ‘e liunga teau ‘a ho’omou totongi;

26 Pea ko e tahá, kapau te ne taa’i ‘a kimoutolu ko hono tu’o tolú, pea mou kātaki’i ia ‘i he “fa’a kātaki, ‘e liunga fā kiate kimoutolu ‘a ho’omou totongi;

27 Pea ‘e tu’u ‘a e ngaahi fakamo’oni ‘e tolu ko ‘eni ke tala-talaaki’i ‘a homou filí ‘o kapau ‘e ‘ikai te ne fakatomala, pea ‘e ‘ikai to’o atu ia.

28 Pea ko ‘eni, ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau ‘e hao ‘a e fili ko iá mei he’eku tauteá, ‘o ‘ikai ‘omi ia ke fakamāu’i ‘i hoku ‘aó, te mou toki vakai leva ke mou lea “fakatokanga kiate ia ‘i hoku hingoá, ke ‘oua na’á ne toe ha’u kiate kimoutolu, pe ki homou fāmilí, na’a mo e fānau ‘a ho’omou fānau ‘o a’u ki he to’u tangata hono tolú mo hono faá.

29 Pea ko ia, kapau te ne ‘alu atu kiate kimoutolu pe ko ho’omou fānau pe ko e fānau ‘a ho’omou fānau ‘o a’u ki he to’u tangata hono tolú mo hono faá, kuó u tuku ‘a homou filí ki homou nimá;

30 Pea kapau te mou toki fakahaofi ia, ‘e totongi kiate kimoutolu koe’uhi ko ho’omou mā’oni’oni; kae ‘uma’ā mo ho’omou fānau mo e fānau ‘a ho’omou

fānau ‘o a’u ki he to’u tangata hono tolú mo hono faá.

31 Ka neongo iá, ‘oku ‘i homou nimá ‘a homou filí; pea kapau te mou totongi kiate ia ‘o fakatatau ki he’ene ngaahi ngāué, ‘oku mou tonuhia; kapau kuó ne feinga ke tāmatae’i ‘a kimoutolu pea kuo tu’utāmaki ‘a ho’omou mo’uí koe’uhi ko ia, ‘oku ‘i homou nimá ‘a homou filí pea ‘oku mou tonuhia.

32 Vakai, ko e fono ‘eni na’á ku foaki ki he’eku tamaio’eiki ko Nifái mo ho’omou ngaahi “tamai, ko Siosefa, mo Sēkope, mo ‘Aisake, mo ‘Ēpalahamé, pea mo ‘eku kau palōfitá mo e kau ‘aposestolo kotoa pē ‘i he kuonga mu’á.

33 Pea ko e tahá, ko e “fono ‘eni ‘a ia na’á ku ‘oange ki hoku kakaí ‘i he kuonga mu’á, ke ‘oua na’a nau ‘alu atu ke tau’i ha pule’anga, fa’ahinga, lea, pe kakai, tuku kehe pē ‘o kapau ko au, ko e ‘Eikí, na’á ku fekau’i ‘a kinautolú.

34 Pea kapau ‘e tala tau kiate kinautolu ‘e ha pule’anga, lea, pe kakai, ke nau fuofua hiki hake ha fuka ‘o e “melino ki he kakai, pule’anga, pe lea ko iá;

35 Pea kapau ‘e ‘ikai ke tali ‘e he kakai ko iá ‘a e tala fakamelinó, pe ko hono fai tu’o uá pe ko hono tu’o tolú, ‘oku totonu ke nau ‘omi ‘a e ngaahi fakamo’oni ni ki he ‘ao ‘o e ‘Eikí;

36 Pea ko au, ko e ‘Eikí, te u toki fai kiate kinautolu ha fekau, pea fakatonuhia’i ‘a kinautolu

26a FFL Fa’a Kātaki.

28a FFL Fakatokanga,
Fakatokanga’i.

32a T&F 27:10.

33a Teut. 20:10;
‘Alamā 48:14–16.

34a T&F 105:38–41.

‘i he ‘alu atu ke tau‘i ‘a e pule-
‘anga, lea, pe kakai ko iá.

37 Pea kō au, ko e ‘Eikí, te u
“fai ‘enau ngaahi tau, pea mo e
ngaahi tau ‘a ‘enau fānau mo e
fānau ‘a ‘enau fānau, kae ‘oua
kuo nau sāuni ma‘anautolu ki
honau ngaahi filí kotoa pē, ‘o
a‘u ki he to‘u tangata hono tolú
mo hono faá.

38 Vakai, ko e sīpinga ‘eni
ki he kakai kotoa pē, ‘oku
folofola ‘e he ‘Eikí ko homou
‘Otuá, koe‘uhí ke nau tonuhia
‘i hoku ‘aó.

39 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni
‘oku ou pehē kiate kimoutolu,
‘o ka hili ‘a e ‘uluaki ha‘u ‘a ho-
mou fili kiate koé, kapau te ne
fakatomala pea ha‘u kiate koe
‘o kole ho‘o fakamolemole, ke
fakamolemole‘i ia, ‘o ‘ikai toe
lau ia ko e fakamo‘oni ke tala-
talaaki‘i ‘aki ‘a ho filí—

40 Pea fai pehē ‘o a‘u ki hono
tu‘o uá mo hono tu‘o tolú; pea ‘i
he taimi kotoa pē ‘e fakatomala
ai ‘a ho filí ‘i he hala kuó ne
faihala ai kiate koé, ke ke “faka-
molemole‘i ia, ‘o a‘u ki he tu‘o
fitungofulu liunga fitu.

41 Pea kapau te ne faihala
kiate koe ko ‘ene fuofua fai ia ‘o
‘ikai fakatomala, ke ke faka-
molemole‘i pē ia.

42 Pea kapau te ne faihala
kiate koe kō hono tu‘o ua, pea
‘ikai fakatomala, ke ke faka-
molemole‘i pē ia.

43 Pea kapau te ne faihala
kiate koe ko hono tu‘o tolu, pea

‘ikai fakatomala, ke ke faka-
molemole‘i ia foki.

44 Ka ‘o kapau te ne faihala
kiate koe ko hono tu‘o fā, ‘e ‘ikai
te ke fakamolemole‘i ia, ka te
ke ‘omi ‘a e ngaahi fakamo‘oní
ni ki he ‘ao ‘o e ‘Eikí; pea ‘e ‘ikai
ke fakangalo‘i ia kae ‘oua ke ne
fakatomala pea totongi kiate
koe ‘o liunga fā ‘i he ngaahi
me‘a kotoa pē kuó ne faihala ai
kiate koé.

45 Pea kapau te ne fai ‘eni, ke
ke fakamolemole‘i ia ‘aki ho lotó
kotoa; pea kapau ‘e ‘ikai te ne fai
‘eni, ko au, ko e ‘Eikí, te u “sāuni
ma‘au ki ho filí ‘o liunga teau;

46 Pea ki he‘ene fānau mo e
fānau ‘a ‘ene fānau ‘o kinautolu
kotoa pē ‘oku fehi‘a kiate aú, ‘o
a‘u ki he to‘u tangata hono “tolú
mo hono faá.

47 Ka ‘o kapau ‘e fakatomala ‘a
e fānau, pe ko e fānau ‘a e fānau,
‘o “tafoki ki he ‘Eiki ko honau
‘Otuá, ‘aki honau lotó kotoa,
pea mo honau iví, ‘atamaí, mo e
mālohí kotoa, pea totongi ‘o
liunga fā ki he ngaahi hala kotoa
pē kuo nau faihala aí, pe kuo
faihala ai ‘a ‘enau ngaahi tamaí,
pe ko e ngaahi tamai ‘a ‘enau
ngaahi tamaí, ‘e toki fakafoki
leva ai ‘a ho‘o ‘itá;

48 Pea ‘e ‘ikai toe hoko kiate
kinautolu ‘a e “tautea, ‘oku
folofola ‘e he ‘Eiki ko ho ‘Otuá,
pea ‘e ‘ikai toe ‘omi ‘a ‘enau
ngaahi faihalá ke hoko ko e
fakamo‘oni kiate kinautolu ‘i
he ‘ao ‘o e ‘Eikí. ‘Ēmeni.

37a Siosiuá 23:10;
‘Īsaia 49:25.

40a Mātiu 18:21–22;
T&F 64:9–11.

FFL Fakamolemole,
Fakamolemole‘i.

45a Molom. 8:20.
46a Teut. 5:9–10.

47a Mōsaia 7:33;
Molom. 9:6.

48a ‘Īsikeli 18:19–23.

VAHE 99

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá kia Sione Moataki, 'i 'Aokosi 1832, 'i Hailame, 'Ohaiō. Neongo na'e hā atu 'i he ngaahi pulusi 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'o kamata mei he 1876 na'e ma'u 'a e fakahā ko 'ení 'i Ketilani, 'i 'Aokosi 1883, ka 'oku hanga 'e he ngaahi pulusi ki mu'a atú mo e ngaahi lekooti fakahisitōlia kehé 'o fakamo'oni'i hono totonu 'o e fakamatala ko 'ení.

1–8, 'Oku ui 'a Sione Moataki ke malanga'aki 'a e ongoongolelei, pea ko kinautolu 'oku nau tali iá 'oku nau tali 'a e 'Eikí pea te nau ma'u 'a e 'alo'ofá.

VAKAI, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí ki he'eku tamaio-'eiki ko Sione Moataki—'oku ui koe ke ke 'alu ki he ngaahi fonua fakahahaké mei he fale ki he fale, pea mei he ki'i kolo ki he ki'i kolo, pea mei he kolo lahi ki he kolo lahi, ke malanga 'aki 'eku ongoongolelei ta'engatá ki hono kakai, 'i he lotolotonga 'o e 'fakatanga mo e fai angahalá.

2 Pea ko ia ia 'okú ne ^atali koé 'okú ne tali au; pea te ke ma'u 'a e mālohi ke fakahā 'a 'eku leá 'i he ^bfakahā 'a hoku Laumālie Mā'oni'oní.

3 Pea ko ia ia 'okú ne tali koe 'o ^ahangē ko ha tamasi'i si'í, 'okú ne tali 'a hoku ^bpule'angá; pea 'oku monū'ia 'a kinautolu, he te nau ma'u 'a e ^c'alo'ofá.

4 Pea ko ia ia 'oku 'ikai te ne

^atali koé, 'e 'ikai tali ia mo hono falé 'e he'eku Tamaí; pea ke ke fufulu 'a ho ^bva'é 'i he ngaahi potu lilo 'i he ve'ehalá ke hoko ko ha fakamo'oni ke talatalaaki'i 'aki 'a kinautolu.

5 Pea vakai, pea 'iloange, 'oku ou ^{ha}'u vave ke fai ^bfakamaau, ke fakamo'oni'i ki he kakai kotoa pē 'a 'enau ngaahi ngāue kovi 'a ia kuo nau fai kiate aú, 'o hangē ko ia kuo tohi 'o kau kiate au 'i he ngaahi tohi.

6 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, 'oku 'ikai 'aonga ke ke 'alu kae 'oua ke 'i ai ha me'a ke tauhi 'aki 'a ho'o fānaú, pea fekau ke nau 'alu hake 'i he anga'ofa ki he pīsope 'o Saioné.

7 Pea 'o ka hili ha ngaahi ta'u si'i, 'o kapau te ke fie ma'u meiate au, 'e lelei ke ke 'alu hake foki ki he fonua lelei, 'o ma'u ho tofi'á;

8 Ka 'ikai, pea ke ke fai atu hono malanga 'aki 'o 'eku ongoongolelei ^akae 'oua ke to'o atu koe. 'Ēmeni.

99 1a FFL Fakatanga, Fakatanga'í.
2a Mātiu 10:40.
b 1 Kol. 2:4–5.
3a Mātiu 18:1–6.
b FFL Pule'anga 'o e

'Otuá pe Pule'anga 'o e Langí.
c FFL 'Alo'ofá.
4a Sione 12:44–50.
b T&F 75:19–22.
5a T&F 1:11–14.

b Sute 1:14–15.
FFL Sisū Kalaisi—
Fakamaau.
8a Mātiu 19:29.

VAHE 100

Ko e fakahā na'e fai mai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā mo Sitenei Likitoni, 'i Pitisipeeki, 'i Niu 'Ioke, 'i he 'aho 12 'Okatopa 1833 (History of the Church, 1:416, 419–421). Kuo 'osi ha ngaahi 'aho lahi 'o e mama'oa 'a e ongo tangatā ni mei hona fāmili, pea na'ā na ongo'i ha'ana hoha'a 'o kau kiate kinautolu.

1–4, *Kuo pau ke malanga 'aki 'e Siosefa mo Sitenei 'a e ongoongo-lelei ki hono fakamo'ui 'o e ngaahi laumālie; 5–8, 'E foaki kiate kinaua 'i he houa pē ko iā 'a e me'a ke na lea'aki; 9–12, 'E hoko 'a Sitenei ko e tangata lea pea hoko 'a Siosefa ko e tangata ma'u fakahā, pea fakamo'oni 'i he mālohi lahi; 13–17, 'E fokotu'u hake 'e he 'Eiki ha kakai haohaoa, pea 'e fakamo'ui 'a e kau talangofuā.*

KO e mo'oni 'oku folofola peheni 'e he 'Eiki kiate kimoua, 'a hoku ongo kaume'a ko "Sitenei mo ^bSiosefa, 'oku mo'ui lelei 'a homo ongo fāmili; 'oku nau 'i hoku nimā, pea te u fai kiate kinautolu 'o fakatatau ki he me'a 'oku hā ngali lelei kiate aú; he 'oku 'iate au 'a e mālohi kotoa pē.

2 Ko ia, muimui kiate au, pea fanongo ki he akonaki te u 'oatu kiate kimouā.

3 Vakai, pea 'iloange, 'oku 'i ai hoku kakai tokolahi 'i he potú ni, 'i he ngaahi potu fonua takataki; pea 'e fakaava ha matapā 'aonga 'i he ngaahi potu fonua takataki 'i he fonua fakaha-ké ni.

4 Ko ia, ko au, ko e 'Eiki, kuó u

tuku 'a kimoua ke mo ha'u ki he potú ni; he na'e hā ngali lelei ia kiate au ki hono ^afakamo'ui ha ngaahi laumālie.

5 Ko ia, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoua, hiki hake homo le'ó ki he kakaí ni; ^alea 'aki 'a e ngaahi fakakaukau te u fakahū ki homo lotó, pea 'e 'ikai veuveuki 'a kimoua 'i he 'ao 'o e kakaí;

6 He 'e ^afoaki kiate kimoua 'i he houa ko iā, 'io, 'i he mōmēniti ko iā, 'a e me'a ke mo lea'aki.

7 Ka 'oku ou fai ha fekau kiate kimoua, ke mo fakahā 'a e me'a kotoa pē 'oku mo ^afakahā 'i hoku hingoá, 'i he loto-molumalu, 'i he laumālie 'o e ^bangamalū, 'i he ngaahi me'a kotoa pē.

8 Pea 'oku ou fai kiate kimoua 'a e tala'ofa ko 'ení, 'e fakatatau ki ho'omo fai 'ení 'e fekau'i atu 'a e ^aLaumālie Mā'oni'oní ke fakamo'oni'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia te mo lea'aki.

9 Pea 'oku lelei kiate au ke ke hoko koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Sitenei, ko e ^atangata lea ki he kakaí ni; 'io, ko e mo'oni, te u fakanofa koe ki he lakangá ni, 'io ke ke hoko ki e tangata lea ma'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefa.

100 1a FFL Likitoni,
Sitenei.
b FFL Sāmita, Siosefa,
ko e Si'í.
4a FFL Fakamo'uí.

5a Hilam. 5:18;
T&F 68:3–4.
6a Mātiu 10:19–20;
T&F 84:85.
7a T&F 84:61.

b FFL Angamalū.
8a 2 Nifai 33:1–4.
9a 'Eke. 4:14–16;
2 Nifai 3:17–18;
T&F 124:103–104.

10 Pea te u foaki kiate ia ‘a e mālohi ke ne “fakamo’oni ‘i he mālohi lahi.

11 Pea te u foaki kiate koe ‘a e ivi ke ke “mālohi ‘i he fakamatala’i ‘o e ngaahi folofola kotoa pē, koe’uhí ke ke hoko ko e tangata lea kiate ia, pea te ne hoko ko e ^btangata ma’u fakahā kiate koe, koe’uhí ke ke ‘ilo’i ‘a hono pau ‘o e ngaahi me’a kotoa pē ‘oku kau ki he ngaahi me’a ‘o hoku pule’anga ‘i he māmaní.

12 Ko ia, fai atu ‘a ho’omo fongá pea tuku ke fiefia ‘a homo lotó; he vakai, pea ‘ilo ange, ‘oku ou ‘iate kimoua ‘o a’u ki he ngata’angá.

13 Pea ko ‘eni ‘oku ou fai kiate kimoua ha lea ‘o kau ki “Saione. ‘E ^bhuhu’i ‘a Saione, neongo kuo tautea’i ia ‘o ki’i fuofuoloa si’i.

14 Ko homo kāinga, ko ‘eku ongo tamaio’eiki ko ‘Oasoni “Haití mo Sione Koulití, ‘okú na ‘i hoku nimá; pea ‘e fakamo’ui ‘a kinaua ‘o fakatatau ki he’ena tauhi ‘eku ngaahi fekaú.

15 Ko ia, tuku ke fiemālie ‘a homou lotó; koe’uhí ‘e fengā-ue’aki fakataha ‘a e ngaahi me’a “kotoa pē koe’uhi ko e lelei ‘anautolu ‘oku a’eva ‘o angatonú, pea ki hono fakamā’oni’oni’i ‘o e siasí.

16 He te u fokotu’u hake kiate au ha kakai “haohaoa, ‘a ia te nau tauhi kiate au ‘i he mā’oni’oni;

17 Pea ko kinautolu kotoa pē ‘oku “ui ki he huafa ‘o e ‘Eikí, ‘o nau tauhi ‘ene ngaahi fekaú, ‘e fakamo’ui ‘a kinautolu. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 101

Ko e fakahā na’e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Ketilani, ‘i ‘Ohaiō, ‘i he ‘aho 16 Tisema 1833 (History of the Church, 1:458–464). ‘I he taimi ko ‘eni na’e lolotonga fepaki ‘a e Kāingalotu kuo nau fakataha mai ki Mīsulí mo e fakatanga lahi. Kuo hanga ‘e he kau fakamoveuveú ‘o tuli ‘a kinautolu mei honau ngaahi ‘api ‘i he Vahefonua Siakisoní; pea kuo feinga ha ní’ihi ‘o e Kāingalotú ke ma’u hanau nofo’anga ‘i he Vahefonua Veni Puleiní, ka na’e muimui atu ‘iate kinautolu ‘a e fakatangá. Ko e tokolahi ‘o e Siasí na’a nau lolotonga ‘i he Vahefonua Keleí ‘i Mīsuli ‘i he taimi ko iá. Na’e lahi ‘a e ngaahi fakamanamana ke tāmata’e ‘a e kakai ‘e ní’ihi ‘o e Siasí. Kuo mole mei he kakai ‘a e nāunau ki honau ngaahi falé, mo e ngaahi kofu, mo e fanga monumanú, mo ‘enau ngaahi koloa fakafó’ituitui kehé, pea ko e lahi ‘o ‘enau ngaahi ngoué kuo faka’auha.

1–8, ‘Oku tautea’i ‘a e Kāingalotú pea nau faingata’a’ia koe’uhí ko ‘enau ngaahi maumau-fonó; 9–15,

‘E tō mai ‘a e houhau ‘o e ‘Eikí ki he ngaahi pule’anga kotoa pē, ka ‘e tānaki fakataha ‘a hono kakai pea

10a FFL Fakamo’oni.

11a ‘Alamā 17:2–3.

^b T&F 124:125.

13a FFL Saioné.

^b T&F 84:99; 105:9–10,

31, 37.

14a FFL Haiti, ‘Oasoni.

15a Loma 8:28;

T&F 90:24; 105:40.

16a FFL Haohaoá.

17a Sioeli 2:32;

‘Alamā 38:4–5.

fakafiemālie 'i 'a kinautolu; 16–21, 'E fokotu'u 'a Saione mo hono ngaahi siteiki; 22–31, 'Oku fakahā mai 'a e anga 'o e mo'uí lolotonga 'a e Nofu Tu'i; 32–42, 'E toki tāpuaki 'i leva 'a e Kāingalotú pea fakapale 'i 'a kinautolu; 43–62, 'Oku fakatāta'a 'i 'e he talanoa fakatātā 'o e 'eiki mo e ngaahi fu'u 'ōlivé 'a e ngaahi fai-ngata'a 'e hoko pea mo hono huhu 'i 'o Saioné; 63–75, 'Oku fekau ke hokohoko atu 'a e tānaki fakataha mai 'o e Kāingalotú; 76–80, Na'e fokotu'u 'e he 'Eiki 'a e Konisitūtone 'o e 'Iunaiteti Siteiti; 81–101, Kuo pau ke tangi 'a e Kāingalotú ke fai hano totongi ki he ngaahi ngāue hala kuo fai kiate kinautolú, 'o fakatatau ki he talanoa fakatātā 'o e fe-finé mo e fakamaau ta'e-angatonú.

KO e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'o kau ki homou kāinga 'a ia kuo ngaohikovia, mo ^afakatanga 'i, mo ^btuli mei he fonua 'o honau tofi'á—

2 Ko au, ko e 'Eiki, kuó u tuku ke hoko mai kiate kinautolu 'a e ^afakamamahi 'a ia kuo fakamamahi 'i 'aki 'a kinautolú, ko e tupu mei he'enua ngaahi ^bmau-mau-fonó;

3 Ka te u ma'u 'a kinautolu, pea 'e ^a'a'aku 'a kinautolu 'i he 'aho ko ia te u ha'u ai ke ngaahi 'eku ngaahi siuelí.

4 Ko ia, kuo pau ke ^atautea 'i mo sivi 'i 'a kinautolu, 'o hangē ko ^b'Ēpalahamé, 'a ia na'e fekau 'i ke ne feilaulau 'aki 'a hono foha pē tahá.

5 He ko kinautolu kotoa pē 'oku 'ikai te nau lava 'o kātaki 'i 'a e tautea 'i, kae ^afaka'ikai 'i aú, 'oku 'ikai lava ke ^bfakamā'oni-'oni 'i 'a kinautolu.

6 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, na'e 'i ai 'a e ngaahi fakakikihi mālohi, mo e ngaahi ^afeke'ike 'i, mo e ^bfemeheka 'aki, mo e ngaahi fekīhiaki, mo e ngaahi 'holi kovi mo e mānu-manu 'iate kinautolu; ko ia na'a nau 'uli 'i honau ngaahi tofi'á 'i he ngaahi me'á ni.

7 Na'a nau fakatuai ke ^atokanga ki he le'o 'o e 'Eiki ko honau 'Otuá; ko ia, na'e fakatuai 'e he 'Eiki ko honau 'Otuá ke 'afio ki he'enua ngaahi lotú, ke tali kiate kinautolu 'i he 'aho 'o 'enua faingata'a'ia.

8 'I he 'aho 'o 'enua nofo melinó, na'a nau me'a va'inga 'aki 'eku akonaki; ka, 'i he 'aho 'o 'enua ^afaingata'a'ia, 'oku nau ^btaufā mai kiate au.

9 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, neongo 'enua ngaahi angahalá, ka 'oku fonu 'a hoku lotó 'i he ^aofa mamahi kiate kinautolu. 'E 'ikai te u

101 1a FFL Fakatanga, Fakatanga'í.
b T&F 103:1–2, 11; 109:47.
2a T&F 58:3–4.
b Mōsaia 7:29–30;
T&F 103:4; 105:2–10.
3a 'Īsaia 62:3;
Malakai 3:17;
T&F 60:4.
4a T&F 95:1–2; 136:31.

FFL Valoki, Valoki'í.
b Sēnesi 22:1–14;
Sēkope 4:5.
FFL 'Ēpalahamé.
5a Mātiu 10:32–33;
Loma 1:16;
2 Nifai 31:14.
b FFL Fakamā'oni'oni'í.
6a FFL Feke'ike'í.
b FFL Meheká.

c FFL Holi Kovi.
7a 'Īsaia 59:2;
Mōsaia 11:22–25;
21:15;
'Alamā 5:38.
8a Hilam. 12:3.
b Ngāue 17:27;
'Alamā 32:5–16.
9a FFL 'Alo'ofá; 'Ofa Mamahí.

^bli'aki 'aupito 'a kinautolu; pea 'i he 'aho 'o e 'houhau, te u manatu 'i 'a e 'alo'ofa.

10 Kuó u fuakava, pea kuo 'alu atu 'a e tu'utu'uní 'i ha fekau ki mu'a 'a ia na'á ku fai kiate kimoutolu, te u tuku ke tō 'a e "heletā 'o 'eku 'itá ma'a hoku kakai; pea hangē ko 'eku leá, 'e hoko ia.

11 'Oku vave ke lilingi hifo 'a 'eku 'itá 'o ta'e-fakangatangata ki he ngaahi pule'anga kotoa pē; pea te u fai 'eni 'o ka "fonu 'a e ipu 'o 'enau fai angahalá.

12 Pea 'i he 'aho ko íá ko kinautolu kotoa pē 'e 'iloa 'a kinautolu 'i he funga "taua le'ó, pe 'i hono 'ai 'e tahá, ko hoku 'Isilelí kotoa, 'e fakamo'ui 'a kinautolu.

13 Pea ko kinautolu kuo fakamoveteveté 'e "tānaki 'a kinautolu.

14 Pea ko kinautolu kotoa pē kuo "tangí 'e fakafiemālie 'i 'a kinautolu.

15 Pea ko kinautolu kotoa pē kuo foaki 'enau "mo'uí koe'uhi ko hoku hingoá 'e fakakalauni 'a kinautolu.

16 Ko ia, tuku ke fiemālie 'a homou lotó 'o kau ki Saione; he 'oku 'i hoku "nimá 'a e kakano kotoa pē; ke mou fakalongo-longo, pea ^bilo'i ko e 'Otuá au.

17 'E 'ikai ke hiki 'a "Saione

mei hono tu'u'angá, neongo kuo fakamovetevete 'i 'a 'ene fānaú.

18 Ko kinautolu 'oku toé, pea 'oku nau loto-ma'á, te nau foki mai, 'o ha'u ki honau ngaahi "tofi'á, 'a kinautolu mo 'enau fānaú, 'aki 'a e ngaahi ^bhiva 'o e fiefia ta'engata, pea ke 'langa hake 'a e ngaahi potu lala 'o Saioné—

19 Pea 'e hoko 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē koe'uhí ke lava 'o fakamo'oni 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfitá.

20 Pea, vakai, 'oku 'ikai mo ha toe "potu kehe kuo fili ka ko ia pē 'a ia kuó u filí; pea 'e 'ikai fili mo ha toe feitu'u kehe ka ko ia pē 'a ia kuó u filí, ki he ngāue 'o hono tānaki fakataha 'o hoku kakai mā'oni'oní—

21 Kae 'oua ke hokosia 'a e 'aho 'a ia 'e 'ikai toe 'ilo ai ha potu ke nau hao ai; pea 'e 'i ai hoku ngaahi feitu'u kehe 'a ia te u fili ma'anautolu, pea 'e ui 'a kinautolu ko e ngaahi "siteiki, ki he ngaahi puipui pe ko e mālohinga 'o Saioné.

22 Vakai, ko hoku lotó, ko kinautolu kotoa pē 'oku ui ki hoku hingoá, mo hū kiate au 'o fakatatau ki he'eku ongoongo-lelei ta'engatá, ke nau "kātoa fakataha, pea ^btu'u 'i he ngaahi potu toputapu;

9b Selem. 9:30:11.
c T&F 98:21–22.

10a T&F 1:13–14.

11a Hilam. 13:14;
'Eta 2:9–11.

12a FFL Le'ó, Le'ohí.

13a Teut. 30:3–6;

1 Nifai 10:14.

FFL 'Isilelí—Ko hono tānaki 'o 'Isilelí.

14a Mātiu 5:4.

15a Mātiu 10:39.

FFL Ma'atá.

16a Mōsese 6:32.

b 'Eke. 14:13–14;

Same 46:10.

17a FFL Saioné.

18a T&F 103:11–14.

b 'Isaia 35:10; T&F 45:71.

FFL Hivá.

c 'Āmosi 9:13–15;

T&F 84:2–5; 103:11.

20a T&F 57:1–4.

21a T&F 82:13–14; 115:6,
17–18.

FFL Siteikí.

22a FFL 'Isilelí—Ko hono tānaki 'o 'Isilelí.

b Mātiu 24:15;

T&F 45:32; 115:6.

23 Pea teuteu ki he fakahā 'a ia 'e hokó, 'o ka to'ou atu ai 'a e "veili 'o e 'ufi'ufi 'o hoku tempalé, 'i hoku tāpanekalé, 'a ia 'okú ne 'ufi'ufi 'a e māmaní, pea 'e mamata fakataha kiate au 'a e kakano kotoa pē.

24 Pea ko e me'a "fa'a 'au'auha kotoa pē, 'o e tangatá, pe 'o e fanga manu 'o e vaó, pe 'o e fanga manupuna 'o e 'ataá, pe 'o e fanga ika 'o e tahí, 'a ia 'oku nofo 'i he funga hono kotoa 'o e māmaní, 'e b'faka'auha ia;

25 Pea ko e ngaahi 'elemēnití foki 'e "vaia ia 'i he fu'u vela lahi; pea 'e hoko 'o b'fo'ou 'a e ngaahi me'a kotoa pē, koe'uhí ke lava 'o nofo 'i he māmaní kotoa 'a e 'ilo kiate aú mo hoku 'nāunaú.

26 Pea 'i he 'aho ko iá 'e "ngata 'a e b'tāufehi'a 'a e tangatá, mo e tāufehi'a 'a e fanga manú, 'i hoku 'aó, 'io, 'a e tāufehi'a 'a e kakano kotoa pē.

27 Pea 'i he 'aho ko iá 'ilonga ha me'a 'e kole 'e ha tangata, 'e foaki ia kiate ia.

28 Pea 'i he 'aho ko iá 'e 'ikai ma'u 'e "Sētane ha mālohi ke 'ahi'ahi'i ha tangata.

29 Pea 'e 'ikai ke 'i ai ha "mahahi koe'uhí 'e 'ikai ke 'i ai ha mate.

30 'I he 'aho ko iá 'e 'ikai mate ha "tamasi'i valevale kae 'oua ke ne motu'a; pea ko 'ene mo'uí 'e tatau mo e ta'u 'o ha fu'u 'akau;

31 Pea 'o ka ne ka mate 'e 'ikai te ne mohe, 'a ia ko e pehē ko e mohe 'i he kelekelé, ka 'e "liliu ia 'i he kemo 'o e matá, pea 'e b'to'ou hake ia, pea 'e nāunau'ia 'a 'ene mālōló.

32 'Io, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'i he "aho ko ia 'e hā'ele mai ai 'a e 'Eikí, te ne b'fakahā 'a e ngaahi me'a kotoa pē—

33 'A e ngaahi me'a kuo 'osi hoko, mo e ngaahi me'a "fufū 'a ia na'e 'ikai ke 'ilo'i 'e ha tangata, 'a e ngaahi me'a 'o e māmaní, 'a ia na'e ngaohi ai iá, pea mo e taumu'a mo hono iku'angá—

34 'A e ngaahi me'a fungani mahu'inga tahá, 'a e ngaahi me'a 'i 'olungá, mo e ngaahi me'a 'i laló, 'a e ngaahi me'a 'oku 'i he loto māmaní, pea 'i he funga 'o e māmaní, pea 'i he langí.

35 Pea ko kinautolu kotoa pē 'oku kātaki'i 'a e "fakatangá koe'uhi ko hoku hingoá, pea kātaki 'i he tuí, neongo 'e ui 'a kinautolu ke nau tuku hifo 'enau mo'uí koe'uhi ko 'bau ka te nau ma'u 'a e nāunaú ni kotoa.

23a FFL Puipuí.
b 'Ísaia 40:5;
T&F 38:8; 93:1.
FFL Hā'ele 'Anga Au
Mai 'a Sisū Kalaisí.
24a T&F 29:24.
b Sēf. 1:2–3;
Malakai 4:1;
T&F 88:94;
SS—H 1:37.
25a 'Āmosi 9:5;
2 Pita 3:10–14.
FFL Māmaní—Ko

hono fakama'a 'o e
māmaní.
b Fakahā 21:5.
c FFL Nofo Tu'í.
26a FFL Melinó.
b 'Ísaia 11:6–9.
FFL Tāufehi'á.
28a Fakahā 20:2–3;
1 Nifai 22:26;
T&F 88:110.
29a Fakahā 21:4.
30a 'Ísaia 65:20–22;
T&F 63:51.

31a 1 Kol. 15:52;
T&F 43:32.
b 1 Tēsāl. 4:16–17.
32a T&F 29:11.
FFL Nofo Tu'í.
b T&F 121:26–28.
33a FFL Me'a Lilo 'a e
'Otuá, Ngaahi.
35a T&F 63:20.
FFL Fakatanga,
Fakatanga'í.
b T&F 98:13.

36 Ko ia, ‘oua te mou manava-hē ‘o a’u ki he “maté; he ‘oku ‘ikai ke kakato ‘a ho’omou fiefiá ‘i he māmani ko ‘ení, ka ‘oku kakato ‘a ho’omou ^bfiefiá ‘iate au.

37 Ko ia, ‘oua na’a tokanga ki he sinó, pe ki he mo’ui ‘a e sinó; kae tokanga ki he “laumálié, pea ki he mo’ui ‘a e laumálié.

38 Pea “fekumi ma’u ai pē ki he fofonga ‘o e ‘Eikí, koe’uhí ke mou ma’u ‘i he ^bfa’a kātakí ‘a homou laumálié, pea te mou ma’u ‘a e mo’ui ta’engatá.

39 Ko e taimi ko ia ‘oku ui ai ha kakai ki he’eku ongoongo-lelei “ta’engatá, ‘o nau fuakava ‘aki ha fuakava ta’engatá, ‘oku lau ‘a kinautolu ko e ^bmāsima ‘o e māmaní pea ko e fakai fo ki he fa’ahinga ‘o e tangatá;

40 ‘Oku ui ‘a kinautolu ke nau hoko ko e fakai fo ki he tangatá; ko ia, kapau ‘e mole mei he mā-sima ‘o e māmani ‘a hono koná, vakai, ‘oku ‘ikai toe ‘aonga ia ki ha me’a ka ke lí ki tu’a pea molo-moloki ‘i he lalo va’e ‘o e kakaí.

41 Vakai, ko ‘eni ‘a e potó ‘o kau ki he fānau ‘o Saioné, ‘io ‘a e tokolahi, ka ‘oku ‘ikai ko hono kotoa; na’e ‘ilo’i ko e kau maumau-fono ‘a kinautolu, ko ia ‘oku ‘aonga ke “taute’i ‘a kinautolu —

42 Ko ia ‘okú ne “hakeaki’i ia ‘e iá, ‘e fakavaivai’i ia, pea ko ia

‘okú ne ^bfakavaivai’i ia ‘e iá ‘e hakeaki’i ia.

43 Pea ko ‘eni, te u fakahā ki ate kimoutolu ha talanoa fakatātā, koe’uhí ke mou ‘ilo’i ‘a hoku lotó ‘o kau ki he huhu’i ‘o Saioné.

44 Na’e ‘i ai ha “eiki ‘e taha na’e ‘i ai hano kongā kelekele, fungani lelei ‘aupito, pea na’a ne pēhē ki he’ene kau tamaio-‘eikí: Mou ‘alu ki he’eku ^bngoue vainé, ‘io ‘i he kongā kelekele fungani lelei ko ‘ení, pea tō ai ‘a e ngaahi fu’u ‘ōlive ‘e hongofulu mā u;

45 Pea fokotu’u ha kau “tangata le’o takatakai ki ai, mo langa ha taua, koe’uhí ke lava ha taha ‘o sio takatakai ki he fonuá, ke hoko ko ha tangata le’o ‘i he tauá, koe’uhí ke ‘oua na’a mau-mau’i hifo ‘a ‘eku ngaahi fu’u ‘ōlivé ‘i ha ha’u ‘a e filí ke mau-mau’i mo ‘ave ma’anautolu ‘a e fua ‘o ‘eku ngoue vainé.

46 Ko ‘eni, na’e ‘alu ‘a e kau tamaio’eiki ‘a e ‘eikí ‘o nau fai ‘o hangē ko e fekau ‘a honau ‘eikí ki ate kinautolú, ‘o nau tō ‘a e ngaahi fu’u ‘ōlivé, pea langa ha ‘ā ‘o takatakai ki ai, pea nau fokotu’u ha kau tangata le’o, ‘o kamata ke langa ha taua.

47 Pea lolotonga ‘enau kei langa ‘a hono tu’unga ‘o iá, na’a nau kamata ke fepehē’aki ‘iate kinautolu: Pea ko e hā hono

36a FFL Mate, Fakasinó.

^b FFL Fiefiá.

37a FFL Mo’oni’i

Laumálié.

38a 2 Fkmtl. 7:14;

T&F 93:1.

^b FFL Fa’a Kātakí.

39a FFL Fuakava Fo’ou

mo Ta’engatá.

^b Mātiu 5:13;

T&F 103:10.

41a FFL Valoki, Valoki’i.

42a ‘Opat. 1:3–4;

Luke 14:11;

Hilam. 4:12–13.

^b Luke 18:14.

FFL Loto-fakatōkikaló.

44a T&F 103:21–22.

^b FFL Ngoue Vaine

‘a e ‘Eikí.

45a ‘Isikeli 33:2, 7;

3 Nifai 16:18.

FFL Le’o, Le’ohí.

'uhinga 'oku fie ma'u ai 'e hoku 'Eikí 'a e taua ko 'ení?

48 Pea nau fealēlea'aki 'o fuo-loa 'aupito, 'o nau fepehē'aki 'iate kinautolu: Ko e hā hono 'uhinga 'oku fie ma'u ai 'e hoku 'Eikí 'a e taua ko 'ení, koe'uhí he ko ha taimi melino 'eni?

49 He 'ikai lava koā ke 'oatu 'a e pa'anga ko 'ení ki he kau nō pa'anga? Koe'uhí he 'oku 'ikai hano 'aonga 'o e ngaahi me'á ni.

50 Pea lolotonga 'enau fefakakikihi'akí, na'e kamata ke nau hoko 'o fu'u fakapikopiko, pea na'e 'ikai te nau tokanga ki he ngaahi fekau 'a honau 'Eikí.

51 Pea na'e ha'u 'a e filí 'i he po'ulí, 'o holoki hifo 'a e "aá; pea na'e tu'u hake 'a e kau tamaio'eiki 'a e 'eiki pea na'a nau ilifia, pea nau fehólaki; pea na'e hanga 'e he filí 'o faka'auha 'a 'enau ngaahi ngāu'é, pea maumau'i hifo 'a e ngaahi fu'u 'ōlivé.

52 Ko 'eni, vakai, na'e ui 'a e 'eikí, 'a e 'eiki 'o e ngoue vainé, ki he'ene kau tamaio'eikí, 'o ne pehē kiate kinautolu: 'Oiaue! ko e hā hono tupu'anga 'o e fu'u kovi ko 'ení?

53 'Ikai na'e totonu ke mou fai 'o hangē ko 'eku fekau kiate kimoutolú, pea—hili ho'omou tō 'a e ngoue vainé, mo langa 'a e 'ā 'o takatakaí, mo fokotu'u 'a e kau tangata le'ó 'i hono ngaahi 'aá—langa 'a e tauá foki, pea fokotu'u ha tangata le'ó ki he tauá, pea le'ohi 'a 'eku ngoue vainé, kae 'ikai mohe, telia na'a 'oho mai 'a e filí kiate kimoutolu?

54 Pea vakai, na'e mei mamata 'a e tangata le'ó 'i he tauá ki he filí lolotonga 'oku kei mama'o iá; pea te mou lava ai 'o teuteu mo ta'ofi 'a e filí mei hano maumau'i hifo 'a hono 'aá, pea fakahaofi 'a 'eku ngoue vainé mei he nima 'o e tokotaha faka'auhá.

55 Pea na'e pehē 'e he 'eiki 'o e ngoue ki ha taha 'o 'ene kau tamaio'eikí: 'Alu 'o tñnaki fakataha mai 'a e toenga 'o 'eku kau tamaio'eikí, pea 'ave 'a e mālohi "kotoa 'o hoku falé, 'a ia ko 'eku kau tauá, 'a 'eku kau tangata talavouú, pea mo kinautolu 'oku fatu tangata foki 'i he'eku kau tamaio'eikí kotoa pē, 'a ia ko e mālohi 'o hoku falé, tuku kehe pē 'a kinautolu kuó u tu'utu'uni ke nofó;

56 Pea ke mou 'alu leva ki he fonua 'o 'eku ngoue vainé, pea huhu'i 'eku ngoue vainé; he 'oku 'a'aku ia; kuó u fakatau ia 'aki 'a e pa'anga.

57 Ko ia, ke mou 'alu leva ki hoku fonuá; maumau'i hifo 'a e ngaahi 'ā 'o hoku ngaahi filí; holoki ki lalo 'a honau tauá, pea fakamovetevete'i 'a honau kau tangata le'ó.

58 Pea kapau te nau kātoa fakataha ke tau'i 'a kimoutolu, ke mou "sāuni ma'aku ki hoku ngaahi filí, koe'uhí ke faifai peá u lava 'o ha'u mo e toenga 'o hoku falé pea ma'u 'a e fonuá.

59 Pea na'e pehē 'e he tamaio'eikí ki hono 'eiki: 'E hoko 'a fē 'a e ngaahi me'á ni?

60 Peá ne pehē ange ki he'ene tamaio'eikí: 'O kau ka loto ki ai;

ke ke 'alu leva, 'o fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuó u fekau kiate koé;

61 Pea 'e hoko 'eni ko 'eku faka'ilonga fakama'u mo e tāpuaki kiate koe—ko ha tauhi faivelenga mo "fakapotopoto 'i he lotolotonga 'o hoku falé, ko ha ^bpule 'i hoku pule'angá.

62 Pea na'e 'alu leva 'a 'ene tamaio'eikí, 'o ne fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē na'e fekau 'e hono 'eikí kiate iá; pea "hili 'a e ngaahi 'aho lahi na'e fakahoko 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

63 Ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, te u fakahā kiate kimoutolu 'a e fakakaukau poto 'iate aú, 'o kau ki he ngaahi potu siasi kotoa pē, 'o fakatatau ki he'enuu loto ke fakahinohino 'i 'a kinautolu 'i ha hala totonu mo lelei koe'uhí ko honau fakamo'uí—

64 Koe'uhí ke lava 'o hoko atu 'a e ngāue 'o hono tñnaki fakataha 'o 'eku kau mā'oni'oni, koe'uhí ke u lava 'o langa'i hake 'a kinautolu ki hoku hingoá 'i he ngaahi potu "toputapú; he 'oku hokosia 'a e taimi 'o e ^butu-ta'ú, pea kuo pau ke 'fakahoko 'a 'eku leá.

65 Ko ia, kuo pau ke u tñnaki fakataha 'a hoku kakaí, 'o fakatatau ki he talanoa fakatātā 'o e uité mo e "teá, koe'uhí ke lava 'o malu'i 'a e uité 'i he ngaahi feleokó ke ma'u 'a e mo'uí ta'e-

ngatá, pea fakakalauni 'aki 'a e nāunau ^bfakasilesitiale, 'o kau ka ha'u 'i he pule'anga 'o 'eku Tamaí ke totongi ki he tangata kotoa pē 'o fakatatau ki he anga 'o 'ene ngāue 'e fai;

66 Ka 'e no'o ū 'a e teá, pea ngaohi ke mālohi 'a honau ngaahi ha'í, koe'uhí ke lava 'o "tutu 'a kinautolu 'i he afi ta'e-fa'a-mate.

67 Ko ia, 'oku ou fai 'a e fekau ki he ngaahi potu siasi kotoa pē, ke nau fai atu 'i he fakatahataha ki he ngaahi potu kuó u filí.

68 Ka neongo iá, kae hangē ko 'eku lea kiate kimoutolu 'i ha fekau ki mu'a, ke 'oua 'e fai ho'omou "tñnaki fakatahá 'i he fakavavevave, pe 'i he fehólaki; kae tuku ke tomu'a teuteu'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki mu'a 'iate kimoutolu.

69 Pea ko e me'a ke teuteu ai 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki mu'a 'iate kimoutolú, ke mou tauhi 'a e fekau kuó u fai 'o kau ki he ngaahi me'a ko 'ení—

70 'A ia 'oku pehē, pe ako'i, ke "fakatau mai 'a e ngaahi kongafonua kotoa pē 'aki 'a e pa'anga, 'a ia 'e ala lava 'o fakatau mai 'aki ha pa'angá, 'i he potu fonua takatakai 'i he fonua kuó u fili ke hoko ko e fonua ko Saioné, ki hono kamata 'o hono tñnaki fakataha 'o 'eku kau mā'oni'oni;

71 'A e kongafonua kotoa pē 'e ala lava 'o fakatau mai 'i he

61a T&F 78:22.
b Mātiu 25:20–23.
 62a T&F 105:37.
 64a T&F 87:8.
b T&F 33:3, 7.
 FFL Utu-ta'ú.

c T&F 1:38.
 65a Mātiu 13:6–43;
 T&F 86:1–7.
b FFL Nāunau
 Fakasilesitiale.
 66a Nēhumi 1:5;

Mātiu 3:12;
 T&F 38:12; 63:33–34.
 68a T&F 58:56.
 70a T&F 63:27–29.

vahefonua ko Siakisoní, mo e ngaahi vahefonua takatakaí, pea tuku 'a hono toé 'i hoku nimá.

72 Ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke tānaki fakataha 'e he ngaahi potu siasi kotoa pē 'a 'enau pa'anga kotoa pē; tuku ke fai 'a e ngaahi me'á ni 'i honau taimí, kae 'ikai 'i he "fakavavevave; pea tokanga ke teuteu'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki mu'a 'iate kimoutolu.

73 Pea tuku ke fili ha kau tangata angatonu, 'io, ko e kau tangata fakapotopoto, pea fekau'i atu 'a kinautolu ke fakatau mai 'a e ngaahi potu fonua ko 'ení.

74 Pea mo e ngaahi potu siasi 'i he ngaahi fonua fakahahaké 'o ka langa hake 'a kinautolu, 'o kapau te nau tokanga ki he akonaki ni, te nau lava 'o fakatau mai ha ngaahi kongā fonua pea nau fakatahataha ki ai; pea 'i he founḡa ni te nau lava ai 'o fokotu'u 'a Saione.

75 'Oku 'i aí ni ha me'a fe'unga he taimí ni kuo 'osi tokonaki, 'io, na'a mo e me'a lahi 'aupito, ke huhu'i 'aki 'a Saione, pea fokotu'u 'a hono ngaahi potu lalá, ke 'oua 'e toe maumau'i hifo ia, 'o kapau na'e loto lelei 'a e ngaahi potu siasi, 'a ia 'oku nau ui 'aki 'a kinautolu 'a hoku hingoá, 'o "fie tokanga ki hoku le'ó.

76 Pea ko e tahá 'oku ou toe pehē kiate kimoutolu, ko ki-

nautolu kuo fakamovetevete 'e honau ngaahi filí, ko hoku lotó ke nau fai atu 'i he kole tāuma'u ke fai ha fakatonutonu mo e huhu'i, 'i he nima 'o kinautolu 'a ia kuo fokotu'u ke hoko ko e kau pulé pea nau ma'u 'a e mafai kiate kimoutolú—

77 'O fakatatau ki he ngaahi lao mo e "konisitūtone 'o e kakaí, 'a ia kuó u tuku ke fokotu'ú, pea 'oku totonu ke tauhi ma'u ia koe'uhi ko e ngaahi ^btotonu mo e malu'i 'o e kakano kotoa pē, 'o fakatatau ki he ngaahi tefito totonu mo mā'oni'oni;

78 Koe'uhi ke lava 'e he tangata kotoa pē 'o ngāue 'i he tokāteline mo e tefito'i mo'oni 'o kau ki he kaha'ú, 'o fakatatau ki he "tau'atāina ke fili ki he totonú 'a ia kuó u foaki kiate iá, koe'uhi ke lava 'o ^be'ke'i mei he tangata kotoa pē 'a 'ene ngaahi angahala 'a'aná 'i he 'aho 'o e "fakamāu.

79 Ko ia, 'oku 'ikai totonu ke pōpula ha tangata ki ha tokotaha kehe.

80 Pea ko hono 'uhinga 'eni kuó u fokotu'u ai 'a e "Konisitūtone 'o e fonua ko 'ení, 'i he nima 'o e kau tangata poto 'a ia na'á ku fokotu'u hake ki he taumu'a pē ko 'ení, mo huhu'i 'a e fonuá 'i he ^blilingi 'o e toto.

81 Ko 'eni, te u fakatatau'i ki he hā 'a e fānau 'o Saioné? Te u fakatatau'i 'a kinautolu ki he "talanoa fakatātā 'o e fefine mo

72a 'Īsaia 52:10–12.

75a 'Alamā 5:37–39.

77a FFL Pule'angá.

^b FFL Tau'atāinā.

78a FFL Tau'atāina ke Filí.

^b FFL Ala 'Eke'i mei ha Taha 'a 'Ene Ngaahi Ngāue.

^c FFL Fakamaau Faka'osí.

80a 2 Nifai 1:7–9;

T&F 98:5–6.

FFL Konisitūtone.

^b 1 Nifai 13:13–19.

81a Luke 18:1–8.

e fakamaau ta'e-angatonú, he 'oku totonu ke ^blotu ma'u ai pē 'a e tangatá pea 'oua 'e vaivai, 'a ia 'oku pehē—

82 Na'e 'i ha kolo 'e taha ha fakamaau 'a ia na'e 'ikai te ne manavahē ki he 'Otuá, pea 'ikai foki te ne toka'i ha tangata.

83 Pea na'e 'i ai ha uitou 'i he kolo ko iá, na'á ne ha'u kiate ia, 'o pehē: Fakamāu'i hoku filí ma'aku.

84 Pea na'e 'ikai te ne loto ki ai 'o fuofuoloa si'i, kae hili iá na'á ne pehē 'i hono lotó: Neongo 'oku 'ikai te u manavahē ki he 'Otuá, pe toka'i ha tangata, ka koe'uhí ko hono fakafiu'ú ai 'e he uitoú ni, te u fakamaau ma'ana, telia 'i he'ene fa'a ha'ú te ne fakakina'i au.

85 'E pehē 'a 'eku fakatatau'i 'a e fānau 'o Saioné.

86 Tuku ke nau kole tāuma'u 'i he va'e 'o e fakamāu;

87 Pea kapau 'e 'ikai te ne tokanga kiate kinautolu, tuku ke nau kole tāuma'u 'i he va'e 'o e kōvaná;

88 Pea kapau 'e 'ikai tokanga 'a e kōvaná kiate kinautolu, tuku ke nau kole tāuma'u 'i he va'e 'o e palesitení;

89 Pea kapau 'e 'ikai tokanga kiate kinautolu 'a e palesitení, 'e toki tu'u hake leva 'a e 'Eiki 'o 'alu atu mei hono "toitoi'angá, pea fakamamahi'i 'a e pule'angá 'i hono 'itá;

90 Pea 'i he'ene tuputāmaki vela, pea mo 'ene 'ita kakahá, 'i hono taimí, te ne motuhi atu 'a e kau "tauhi fai angahala mo ta'e-falala'anga, mo ta'e-angatonú, pea vahe'i honau tufakanga kiate kinautolu 'i he lotolotonga 'o e kau māualoi, mo e kau ^bta'etuí;

91 'Io 'i he fakapo'uli 'i tu'á, 'a ia 'oku 'i ai 'a e "tangi, mo e tangilāulau, mo e fengai'itaki 'o e nifó.

92 Ko ia, ke mou lotu, koe'uhí ke fakaava 'a honau telingá ki ho'omou ngaahi tangí, koe'uhí ke u "alo'ofa kiate kinautolu, koe'uhí ke 'oua na'a hoko mai 'a e ngaahi me'á ni kiate kinautolu.

93 Ko e me'a kuó u lea 'aki kiate kimoutolú kuo pau ke hoko ia, koe'uhí ke tuku 'a e kakai kotoa pē ta'e 'i ai ha 'uhinga ke "tuli tonuhia ai;

94 Koe'uhí ke fanongo mo 'ilo 'e he kau tangata potó mo e kau pulé 'a e me'a 'a ia kuo te'eki ai ke nau "fakakaukau ki ai;

95 Koe'uhí ke u kamata ke fai 'a 'eku ngāué, 'a 'eku ngāue "fakaofó, pea fakahoko 'a 'eku ngāué, 'a 'eku ngāue fakaofó, koe'uhí ke ^b'ilo'i 'e he kakaí 'a e faikehekehe 'o e kau mā'oní'oní mo e kau fai angahalá, 'oku folofola 'e homou 'Otuá.

96 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ta'ehoa mo 'eku fekaú mo hoku lotó ke

81b FFL Lotú.

89a 'Īsaia 45:15;
T&F 121:1, 4; 123:6.

90a FFL Lakanga Tauhi.
b Fakahā 21:8.
FFL Ta'etuí.

91a Mātiu 25:30;
T&F 19:5; 29:15–17;
124:8.

92a FFL 'Alo'ofá.
93a Loma 1:18–21.
94a 'Īsaia 52:15;

3 Nifai 20:45; 21:8.

95a 'Īsaia 28:21;
T&F 95:4.

b Malakai 3:18.
FFL 'Ilo'ilo,
Me'a-foaki 'o e.

fakatau atu 'e he'eku tamaio'eiki ko Sitenei Kilipatí 'a hoku "fale tuku'anga koloá, 'a ia kuó u tu'utu'uni ki hoku kakaí, ki he nima 'o hoku ngaahi filí.

97 'Oua 'e tuku ke 'ulí'i 'e hoku ngaahi filí 'a e me'a kuó u filí, 'i he loto ki ai 'a kinautolu 'oku nau "ui 'a kinautolu 'aki hoku hinguá;

98 He ko e angahala kovi mo fakamamahi 'aupito 'eni kiate au, pea ki hoku kakaí, koe'uhí ko e ngaahi me'a kuó u tu'utu'uni pea 'e vave 'ene tō mai ki he ngaahi pule'angá.

99 Ko ia, ko hoku lotó ke 'eke'i 'e hoku kakaí, pea tauhi ha totonu ki he me'a 'a ia kuó u fili ma'anautolú, neongo 'e 'ikai tuku ke nau nofo ai.

100 Ka neongo iá, 'oku 'ikai te u pehē 'e 'ikai te nau nofo ai; pea kapau te nau fua mai 'aki 'a e ngaahi fua mo e ngaahi ngāue 'oku ngali mo hoku pule'angá te nau nofo ai.

101 Te nau langa, pea 'e 'ikai "ma'u ia 'e ha taha kehe; te nau tō 'a e ngaahi ngoue vainé, pea te nau kai 'a hono fua 'o iá. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 102

Ko e ngaahi miniti 'o hono fokotu'u 'o e 'uluaki fakataha alēlea mā'olunga 'o e Siasí, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 17 Fēpueli 1834 (History of the Church, 2:28–31). Na'e hiki 'a e ngaahi 'uluaki miniti 'e 'Eletā 'Ōliva Kautele mo 'Eletā 'Oasoni Haiti. Na'e 'osi mei ai ha 'aho 'e ua pea na'e fakatonutonu 'a e miniti 'e he Palōfitá, pea lau ia ki he fakataha alēlea mā'olungá, pea tali ia 'e he fakataha alēleá. 'Oku fekau'aki 'a e veesi 30 ki he 32 mo e Fakataha Alēlea 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pea na'e tānaki mai ia 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he 1835 'i he taimi na'á ne teuteu'i ai 'a e vahe ko 'eni ke pulusi 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.

1–8, 'Oku fili ha fakataha alēlea mā'olunga ke nau fakalelei'i ha ngaahi faingata'a mahu'inga 'oku hoko 'i he Siasí; 9–18, 'Oku fokotu'u mai ha ngaahi founa ki hono fakakaukau'i 'o e ngaahi me'a 'oku hokó; 19–23, 'Oku fakahoko 'e he palesiteni 'o e fakataha alēleá 'a e tu'utu'uni; 24–34, 'Oku fokotu'u mai 'a e founa ki hono fai 'o ha tangi koe'uhí ko e tu'utu'uni na'e fai.

KO e 'aho ní na'e fakataha ai ha fakataha alēlea lahi 'o e kau taula'eiki lahi 'e toko uofulu mā fā 'i he fale 'o Siosefa Sāmita, ko e Si'í, 'i he fakahā, pea nau kamata ke fokotu'u 'a e "fakataha alēlea mā'olunga 'o e siasi 'o Kalaisí, 'a ia 'e kau ki ai 'a e kau taula'eiki lahi 'e toko hongofulu mā ua, pea mo ha palesiteni 'e toko taha pe toko

96a FFL Fale Tuku'anga
Koloá.
97a T&F 103:4;

112:25–26; 125:2.
101a 'Isaia 65:21–22.
FFL Nofu Tu'í.

102 1a FFL Fakataha
Alēlea Mā'olungá.

tolu 'o fakatatau ki he me'a 'e fie ma'ú.

2 Na'e fili 'a e fakataha alēlea mā'olungá 'i he fakahā ko hono taumu'á ke fakalelei' 'a e ngaahi faingata'a mahu'inga 'a ia 'e hoko 'i he siasí, 'a ia 'oku 'ikai lava ke fakalelei' 'e he siasí pe ko e "fakataha alēlea 'a e pīsopé 'i ha founga ke fiemālie ai 'a e ongo fa'ahi.

3 Na'e tali 'a Siosefa Sāmita, ko e Si'í, Sitenei Likitoni, mo Feletiliki G. Uiliamisi ke nau hoko ko e kau palesiteni 'i he le'o 'o e fakataha alēleá; pea na'e fili 'a Siosefa Sāmita, ko e Lahí, Sione Sāmita, Siosefa Kō, Sione Sionisoni, Māteni Hālisi, Sione S. Kaata, Sēleti Kaata, 'Ōliva Kautele, Samuela H. Sāmita, 'Oasoni Haiti, Silivesitā Sāmita, mo Luke Sionisoni, 'a ia ko e kau taula'eiki lahi, ke hoko ko e fakataha alēlea tu'u ma'u ki he siasí, 'i he loto-taha 'a e fakatahá.

4 Na'e fehu'i leva ki he kau fakataha alēlea kuo fakahā atu 'i 'olungá pe 'oku nau tali honau fatongiá, pea te nau ngāue 'i he lakanga ko iá 'o fakatatau ki he fono 'o e langí, pea na'a nau tali kotoa pē ki ai 'o pehē 'oku nau tali honau fatongiá pea te nau fai honau ngaahi lakangá 'o fakatatau ki he 'alo'ofa 'a e 'Otuá 'a ia kuo foaki kiate kinautolú.

5 Ko e tokolahi 'o e fakataha alēleá, 'a ia na'e hikinima 'i he hingoa 'o e siasí pea ma'á e siasí, 'i he fili 'o e kau fakataha alēlea kuo fakahā atu 'i 'olungá ko e toko fāngofulu mā tolu, 'o hangē

ko 'ení: ko e kau taula'eiki lahi 'e toko hiva, kaumātu'a 'e toko hongofulu mā fitu, kau taula'eiki 'e toko fā, mo e kāingalotu 'e toko hongofulu mā tolu.

6 Na'e hikinima' 'o pehē: 'e 'ikai lava ke ma'u ha mafai 'e he fakataha alēlea mā'olungá ke fai ha me'a ta'e 'i ai ha toko fitu 'o e kau fakataha alēlea kuo fakahā atu 'i 'olungá, pe ko honau kau fetongi totonu kuo filí.

7 'E ma'u 'e he toko fitu ko 'ení 'a e mālohi ke fili ha kau taula'eiki lahi kehe, 'a ia 'oku nau pehē 'oku fe'unga mo ivi fe'unga ke ngāue 'o fetongi 'a e kau fakataha alēlea 'oku 'ikai ma'u 'a e fakatahá.

8 Na'e hikinima' 'i 'o pehē: 'o ka 'i ai ha lakanga 'oku ava ko e tupu mei ha pekia, pe ko e fakahifo mei he lakangá koe'uhi ko e maumau-fono, pe ko e hiki mei he ngaahi ngata'anga 'o e feitu'u 'oku pule ki ai 'a e potu siasi ko 'ení ha taha 'o e kau fakataha alēlea kuo fakahā atu 'i 'olungá, 'e fokotu'u ha fetongi ki ai 'i he fokotu'u ha hingoa 'e he palesiteni pe ko e kau palesiteni, pea fakapapau' 'i ia 'i he le'o 'o ha fakataha alēlea lahi 'o e kau taula'eiki lahí, 'a ia 'e tu'utu'uni ke fakataha 'o fakataumu'a ke fai 'a e me'a ko iá, ke ngāue 'i he hingoa 'o e siasí.

9 Ko e palesiteni 'o e siasí, 'a ia ko e palesiteni foki 'o e fakataha alēleá, 'oku fokotu'u ia 'i he "fakahā, pea ^btali 'a 'ene pulé 'e he le'o 'o e siasí.

10 Pea 'oku hoa mo e lāngilangi

‘o hono lakangá ke ne pule ki he fakataha alēlea ‘o e siasí; pea ko hono faingamālie ke tokoni kiate ia ha palesiteni ‘e toko ua kehe, ‘a ia kuo fili ‘i he founga tatau mo e founga na‘e fili ai iá.

11 Pea kapau ‘e mama‘o ha toko taha pe toko ua ‘o kinaua kuo fakanofu ke tokoni kiate iá, ‘okú ne ma‘u ‘a e mafai ke pule ki he fakataha alēlea ta‘e ‘i ai hano tokoni; pea kapau ‘oku mama‘o ia, ‘oku ma‘u ‘a e mafai ‘e he ongo palesiteni ko eé ke pule ‘o fetongi ia, ‘e kinaua fakatou‘osi pe ko ha taha pē ‘iate kinaua.

12 Ko e taimi ko ia ‘oku fokotu‘u totonu ai ha fakataha alēlea mā‘olunga ‘o e siasí ‘o Kalaisí, ‘o fakatatau ki he sīpinga ‘oku hā atu ‘i ‘olungá, ‘e hoko ko e fatongia ‘o e kau alēlea mā‘olunga ‘e toko hongofulu mā uá ke nau talotalo fakafika, pea fakapapa-u‘i ai pe ko hai ‘i he toko hongofulu mā uá ‘e fua leá, ‘o kamata ‘aki ‘a e fika ‘uluakí ‘o fai hoko-hoko pehē atu ‘o a‘u ki hono fika hongofulu mā uá.

13 Ko e taimi ko ia ‘e fakataha ai ‘a e fakataha alēlea ni ke fakamāu‘i ha me‘á, ‘e fakakaukau‘i leva ‘e he kau alealeá pe ko e me‘a faingata‘a ia pe ‘ikai; kapau ‘oku ‘ikai, ‘e lea ‘a e toko ua pē ‘o e kau fakataha alēlea ‘o kau ki ai, ‘o fakatatau ki he founga kuo tohi ‘i ‘olungá.

14 Ka ‘o kapau ‘e pehē ‘oku faingata‘a ia, ‘e fili leva ‘a e toko fā; pea kapau ‘oku faingata‘a ange, ‘e toko ono; ka ‘e ‘ikai pē

ke fili ha tokolahī hake ‘i he toko onó ke lea.

15 ‘I he ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku fakamāu‘i, ‘oku ‘i ai ‘a e totonu ‘o e faka‘iloá ki he vaeua ‘o e fakataha alēlea, ke ta‘ofi ai ha lea ta‘efe‘unga pe ha fai ta‘e-tonu.

16 Pea ko e kau fakataha alēlea kuo fili ke lea ‘i he ‘ao ‘o e fakataha alēlea, ‘oku totonu ke nau fakahā ‘a e ngaahi me‘a ‘o e fakatonutonu ‘oku faí, ‘i he hili hono sivi‘i ‘o e ngaahi fakamo‘oní, ‘i hono anga-mo‘oní ‘i he ‘ao ‘o e fakataha alēlea; pea ‘oku totonu ke lea ‘a e tangata kotoa pē ‘o hoā mo e ta‘e-filifilimānakó mo e ‘fakamaau totonú.

17 Ko e kau fakataha alēlea ko ia ‘e ma‘u ‘a e ngaahi fika tauhoá, ‘a ia ko e 2 mo e 4 mo e 6 mo e 8 mo e 10 mo e 12, ko kinautolu ia ‘e tu‘u hake ‘o taukapo‘i ‘a e faka‘iloá, ‘o ta‘ofi ha lea ta‘efe‘unga pe ha fai ta‘etotonu.

18 ‘I he ngaahi fakatonutonu kotoa pē ‘e ma‘u ‘e he talatalaakí mo e faka‘iloá ha faingamālie ke lea ma‘anaua pē ‘i he ‘ao ‘o e fakataha alēlea, ‘i he hili hono fanongoa ‘o e ngaahi fakamo‘oní pea mo hono faka‘osi ‘enau ngaahi leá ‘e he kau fakataha alēlea kuo fili ke lea ‘o kau ki he me‘a ‘oku fakamāu‘i.

19 Hili ‘a e fanongo ki he ngaahi fakamo‘oní, mo e lea ‘a e kau fakataha alēlea mo e talatalaakí mo e faka‘iloá, ‘e tala tu‘utu‘uni ‘e he palesiteni ‘o fakatatau ki he me‘a ‘oku mahino kiate ia ‘o kau ki he fakatonutonu, pea ui

ki he kau fakataha alēlea ‘e toko hongofulu mā uá ke felotoi ki ai ‘i ha’anau hiki hake honau nimá.

20 Ka ‘o kapau ‘e ‘ilo ‘e hono toe ‘o e kau fakataha alēlea kuo te‘eki ai ke leá, pe ha taha ‘iate kinautolu, ‘i he hili ‘a e fanongo ki he ngaahi fakamo‘oní mo e ngaahi taukapó ‘i he ta‘e-filifili-mānako, ha me‘a ‘oku hala ‘i he tu‘utu‘uni ‘a e palesitení, ‘e lelei ke nau fakahā ia, pea ‘e toe fai ‘a e fakatonutonú.

21 Pea hili hano toe fakamāu‘i fakalelei, kapau ‘e mahino ha toe me‘a ‘o kau ki he fakatonutonu ‘oku faí, ‘e lilii ‘a e tu‘utu‘uni ‘o fakatatau mo ia.

22 Ka ‘o kapau ‘e ‘ikai ke fakahā mai ha toe ‘ilo kehe, ‘e tu‘u pē ‘a e ‘uluaki tu‘utu‘uni, pea ‘e ma‘u ‘a e mafai ‘e he tokolahi ‘o e fakataha alēleá ke fakapapau‘i ‘a e me‘a ko iá.

23 Kapau ‘e ‘i ai ha me‘a mahinongata‘a ‘o kau ki ha tefito‘i “tokāteline pe tefito‘i mo‘oni, ‘o kapau kuo ‘ikai ke tohi ha me‘a fe‘unga ke fakamahino‘i ‘a e me‘a ‘o e fakatonutonú ki he loto ‘o e fakataha alēleá, ‘e ngofua ke fehu‘i ‘e he palesitení ‘o ma‘u ‘a e finangalo ‘o e ‘Eiki ‘i he ^bfakahā.

24 ‘Oku ma‘u ‘a e mālohi ‘e he kau taula‘eiki lahí ‘o ka nau ka ‘i ha feitu‘u mama‘o, ke ui mo fokotu‘u ha fakataha alēlea ‘o fakatatau ki he sīpinga ‘o e me‘a ‘oku hā atu ‘i ‘olunga ní, ke fakalelei‘i ‘a e ngaahi faingata‘á, ‘o ka fie ma‘u ia ‘e he ongo fa‘ahí pe ‘e he fa‘ahí ‘e taha ‘iate kinaua.

25 Pea ‘e ma‘u ‘a e mafai ‘e he

fakataha alēlea ko ia ‘o e kau taula‘eiki lahí ke fakanofu hanau tokotaha ke pule ki he fakataha alēlea ko iá ‘i he taimi pē ko iá.

26 Ko e fatongia ‘o e fakataha alēlea ko iá ke ‘oatu leva hano tatau ‘o e ngaahi me‘a na‘a nau faí, fakataha mo ha fakamatala faka‘āuililiki ki he ngaahi fakamo‘oni ‘oku ‘oatu fakataha mo ‘enau tu‘utu‘uni, ki he fakataha alēlea mā‘olunga ‘o e nofo‘anga ‘o e Kau Palesiteni ‘Uluaki ‘o e Siasí.

27 Kapau ‘e ta‘e-fiemālie ‘a e ongo fa‘ahí, pe ha taha ‘iate kinaua, ‘i he tu‘utu‘uni ‘a e fakataha ko iá, ‘e ngofua ke na tangi ki he fakataha alēlea mā‘olunga ‘o e nofo‘anga ‘o e Kau Palesiteni ‘Uluaki ‘o e Siasí pea fai hano toe fakamāu‘i, ‘a ia ko e fakatonutonú ‘e fai ‘i ai ‘o fakatatau ki he mu‘aki sīpinga kuo tohi, ‘o hangē nai na‘e ‘ikai ha tu‘utu‘uni pehē kuo ‘osi fai.

28 Ko e fakataha alēleá ni ‘o e kau taula‘eiki lahi ‘i he ngaahi feitu‘u mama‘ó ‘oku totonu ke toki ui pē ia ‘i he ngaahi fakatonutonu “faingata‘a taha pē ‘o e ngaahi me‘a fakasiasí; pea ‘e ‘ikai fe‘unga ha me‘a ‘oku fa‘a hoko pē, pe ‘oku hoko tavale pē, ke ui ai ha fakataha alēlea pehē.

29 ‘Oku ‘i he kau taula‘eiki lahi ‘oku fononga pe nofo ma‘u ‘i he ngaahi potu mama‘ó ha mālohi ke pehē pe ‘oku ‘aonga ke ui ha fakataha pehē pe ‘ikai.

30 ‘Oku ‘i ai ha faikehekehe ‘i he fakataha alēlea mā‘olunga pe kau taula‘eiki ‘oku fononga ‘i he

ngaahi feitu'u mama'ó pea mo e fakataha alēlea mā'olunga "fai fonongá 'a ia 'oku kau ai 'a e kau b"aposetolo 'e toko hongofulu mā uá, 'i he'enua ngaahi tu'utu'uni.

31 'Oku lava ke fai ha tangi mei he tu'utu'uni 'a e 'uluakí; ka 'oku 'ikai lava ke fai pehē mei he tu'utu'uni 'a ē ki muí.

32 'Oku lava ke ui 'o fakamā-u'i 'a e ki muí 'e he kau taki mā'olunga pē 'o e siasí 'o kapau 'e 'i ai ha maumau-fono.

33 Na'e alea'i papau: 'E 'i he palesiteni pe kau palesiteni 'o e nofo'anga 'o e Kau Palesiteni 'Uluaki 'o e Siasí 'a e mālohi ke fakapapau'i pe 'oku fe'unga mo'oni ha me'a 'e tangi ke toe fakamāu'i, hili 'enua sivi 'a e tohi tangi mo e ngaahi fakamo'oni

mo e ngaahi fakamatala 'oku 'oatu fakataha mo iá.

34 Na'e hoko atu leva e kau fakataha alēlea mā'olunga 'e toko hongofulu mā uá ke talotalo pe hikinima ke fakapapau'i pe ko hai 'e fua leá, pea ko e me'a 'eni na'e mahinó, 'a ia: 1. ko 'Ōliva Kautele; 2. ko Siosefa Kō; 3. ko Samuela H. Sāmita; 4. ko Luke Sionisoni; 5. ko Sione S. Kaata; 6. ko Silivesitā Sāmita; 7. ko Sione Sionisoni; 8. ko 'Oasoni Haiti; 9. ko Sēleti Kaata; 10. ko Siosefa Sāmita, ko e Lahí; 11. ko Sione Sāmita; 12. ko Māteni Hālisi. Hili 'a e lotu na'e tutuku 'a e konifelenisí.

'ŌLIVA KAUTELE,

'OASONI HAITI,

Ko e ongo kalake

VAHE 103

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 24 Fēpueli 1834 (History of the Church, 2:36–39). Na'e ma'u 'a e fakahā ko 'eni hili 'a e a'u mai ki Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'a Pa'ale P. Pālati mo Laimani Uaiti, 'a ia na'á na ha'u mei Mīsuli ke alea mo e Palōfitá 'o kau ki hono tokoni'i mo hono fakafoki 'o e Kāingalotú ki honau ngaahi kelekelé 'i he Vahefonua Siakisoní.

1–4, Ko e 'uhinga na'e tuku ai 'e he 'Eikí ke fakatanga'i 'a e Kāingalotu 'i he Vahefonua Siakisoní; 5–10, 'E ikuna 'a e Kāingalotú kapau te nau tauhi 'a e ngaahi fekaú; 11–20, 'E hoko mai hono huhu'i 'o Saioné 'i he mālohi, pea 'e mu'omu'a 'a e 'Eikí 'i hono kakaí; 21–28, 'Oku fekau ke fakataha mai 'a e kāingalotú ki Saione, pea ko kinautolu te nau tuku hifo 'a 'enua mo'uí te nau toe ma'u ia; 29–40, 'Oku ui ha kau

tangata 'e ni'ihiki ke nau fokotu'u 'a e 'Apitanga 'o Saioné pea nau 'alu ki Saione, pea 'oku tala'ofa kiate kinautolu te nau ikuna 'o kapau te nau faivelenga.

KO e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoku ngaahi kaume'a, vakai, te u foaki kiate kimoutolu ha fakahā pea mo e fekau, koe'uhí ke mou 'ilo'i 'a e founa ke "ngāue ai 'i he fua

homou ngaahi fatongiá ‘o kau ki he fakamo’ui mo e ^bhuhu’i ‘o homou kāinga, ‘a ia kuo fakamovetevete’i ‘i he fonua ko Saioné;

2 Kuo “tuli mo te’ia ‘a kinautolu ‘i he nima ‘o hoku ngaahi filí, ‘a ia te u lilingi hifo ki ai ‘a ‘eku ‘itá ‘o fu’u lahi ‘aupito ‘i hoku taimi ‘oku ou loto ki aí.

3 He kuó u kātaki’i ‘a kinautolu ‘o a’u mai ki heni, koe’uhí ke nau lava ‘o “fakakakato hono lahi ‘o ‘enau ngaahi angahalá, koe’uhí ke fonu ‘a ‘enau ipú;

4 Pea koe’uhí ke “tautea’i ‘o ki’i fuofuoloa si’i ‘a kinautolu ‘oku ui ‘aki ‘a kinautolu ‘a hoku hingoá ‘aki ha tautea mamafa mo fakamamahi, koe’uhi he na’e ‘ikai te nau ^btokanga kakato ki he ngaahi akonaki mo e ngaahi fekau ‘a ia na’á ku fai kiate kinautolú.

5 Ka ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuó u fai ha tu’utu’uni ‘a ia ‘e lava’i ‘e hoku kakaí, ‘o fakatatau ki he’enau tokanga ‘o fai atu mei he houa ko ‘ení ki he “akonaki ‘a ia ko au, ko e ‘Eiki ko honau ‘Otuá, te u ‘oatu kiate kinautolú.

6 Vakai te nau kamata ke ikuna’i ‘a hoku ngaahi filí ‘o fai atu ai pē mei he houa ko ‘ení, he kuó u tu’utu’uni ia.

7 Pea ‘i he “tokanga ke tauhi ‘a e ngaahi lea kotoa pē ‘a ia ko au ko e ‘Eiki ko honau ‘Otuá te u

lea ‘aki kiate kinautolú, ‘e ‘ikai ai pē ke ngata ‘a ‘enau ikuná kae ‘oua ke fakamo’ulaloa’i ‘a e ngaahi ^bpule’anga ‘o e māmaní ‘i hoku lalo va’é, pea ‘foaki ‘a e māmaní ki he kau “mā’oni’oni, ke nau ‘ma’u ia ‘o ta’engata pea ta’engata.

8 Ka ‘o kapau ‘e ‘ikai te nau “tauhi ‘ekau ngaahi fekaú, mo tokanga ke tauhi ‘eku ngaahi lea kotoa pē, ‘e ikuna’i ‘a kinautolu ‘e he ngaahi pule’anga ‘o e māmaní.

9 He na’e fokotu’u ‘a kinautolu ke hoko ko e “maama ki he māmaní, pea ke hoko ko e kau fakamo’ui ki he tangatá;

10 Pea kapau ‘oku ‘ikai ko e kau fakamo’ui ‘a kinautolu ‘o e tangatá, tā ‘oku nau hangē ko e “māsima ‘a ia kuo mole hono koná, pea ngata ai ‘oku ‘ikai ke toe ‘aonga ka ke lí ki tu’a pea molomoloki ‘i he lalo va’é ‘o e kakaí.

11 Ka ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuó u tu’utu’uni ko homou kāinga kuo fakamovetevete’i te nau foki ki he ngaahi “fonua ‘o honau ngaahi tofi’á, pea langa hake ‘a e ngaahi potu lala ‘o Saioné.

12 He ‘o ka hili ‘a e faingata’a “lahi, ‘e hoko mai leva ‘a e tāpuakí ‘o hangē ko ‘eku lea kiate kimoutolu ‘i ha fekau ki mu’á.

13 Vakai, ko e tāpuaki ‘eni ‘a ia

1b T&F 101:43–62.
 2a T&F 101:1; 109:47.
 3a ‘Alamā 14:10–11;
 60:13.
 4a T&F 95:1.
     FFL Valoki, Valoki’i.
     b T&F 101:2; 105:2–6.
 5a FFL Akonakí (nauna).

7a T&F 35:24.
     FFL Talangofuá.
     b Taniela 2:44.
     c Taniela 7:27.
     d FFL Mā’oni’oni, Kau.
     e T&F 38:20.
 8a Mōsaia 1:13;
     T&F 82:10.

9a 1 Nifai 21:6.
 10a Mātiu 5:13–16;
     T&F 101:39–40.
 11a T&F 101:18.
 12a Fakahā 7:13–14;
     T&F 58:4; 112:13.

kuó u tala'ofa hili ho'omou ngaahi faingata'a'ia, pea mo e ngaahi faingata'a'ia 'a homou kāingá—ko homou huhu'í mo e huhu'í 'o homou kāingá, na'a mo honau fakafoki ki he fonua ko Saioné, ke fokotu'u ma'u, 'o 'ikai ke toe li hifo 'a kinautolu.

14 Ka neongo ia, kapau te nau 'uli'í 'a honau ngaahi tofi'á, 'e li hifo 'a kinautolu; ko'e'uhí 'e 'ikai te u mamae kiate kinautolu 'o kapau te nau 'uli'í 'a honau ngaahi tofi'á.

15 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'aonga ke hoko 'a e huhu'í 'o Saioné 'i he mālohi;

16 Ko ia, te u fokotu'u hake ki hoku kakaí ha tangata, 'a ia te ne tataki 'a kinautolu 'o hangē ko e tataki 'e "Mōsese 'a e fānau 'a 'Isilelí.

17 He ko e fānau 'a 'Isilelí 'a kimoutolu, pea ko e "hako 'o 'Ēpalahame, pea kuo pau ke tataki atu 'a kimoutolu mei he nofo pōpulá 'i he mālohi, pea mo e nima kuo mafao atu.

18 Pea hangē ko e tataki 'o ho'omou ngaahi tamaí 'i mu'á, 'e pehē pē 'a e anga 'o hono huhu'í 'o Saioné.

19 Ko ia, 'oua 'e tuku ke vaivai 'a homou lotó, he 'oku 'ikai te u tala kiate kimoutolu 'o hangē ko 'eku tala ki ho'omou ngaahi tamaí: 'E mu'omu'a 'a 'eku "āngeló 'iate kimoutolu, ka 'oku 'ikai ko hoku 'lotolotongá.

20 Ka 'oku ou pehē kiate kimoutolu: 'E mu'omu'a 'a 'eku kau "āngeló 'iate kimoutolu, kae 'uma'ā foki hoku lotolotongá, pea 'e faifai pea te mou 'ma'u 'a e fonua leleí.

21 Ko e mo'oni, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, ko e "tangata ia 'a ia na'á ku fakatautau'í ki he tamaio'eiki 'a ia na'e lea ki ai 'a e 'Eiki 'o e 'ngoue vainé 'i he talanoa fakatāā 'a ia na'á ku fai kiate kimoutolú.

22 Ko ia tuku ke lea 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, ki he "mālohinga 'o hoku falé, 'a 'eku kau tangata talavou mo e kau tangata fatu tangatá—Mou fakatahataha 'a kimoutolu ki he fonua ko Saioné, 'i he funga 'o e fonua 'a ia kuó u fakatau mai 'aki 'a e pa'anga 'a ia kuo fakatapui kiate aú.

23 Pea tuku ke fekau atu 'e he ngaahi potu siasí kotoa ha kau tangata poto fakataha mo 'enua ngaahi pa'angá, pea "fakatau mai ha ngaahi konga fonua 'o hangē ko 'eku fekau kiate kinautolú.

24 Pea kapau 'e ha'u 'a hoku ngaahi filí kiate kimoutolu ke tuli 'a kimoutolu mei hoku "fonua leleí, 'a ia kuó u fakatapui ke hoko ko e fonua ko Saioné, 'io mei homou ngaahi fonua 'omoutolú 'i he hili 'a e ngaahi fakamo'oni ko 'eni, 'a ia kuo mou

16a 'Eke. 3:2–10;
T&F 107:91–92.
FFL Mōsese.

17a FFL Fuakava
Faka-'Ēpalahamé;
'Ēpalahame—Ko e
hako 'o 'Ēpalahamé.

19a FFL 'Āngeló, Kau.
b T&F 84:18–24.

20a 'Eke. 14:19–20.
b T&F 100:13.

21a T&F 101:55–58.
b FFL Ngoue Vaine
'a e 'Eiki.

22a T&F 35:13–14; 105:16,
29–30.

23a T&F 42:35–36; 57:5–7;
58:49–51; 101:68–74.

24a T&F 29:7–8; 45:64–66;
57:1–2.

‘omi ki hoku ‘aó ‘o talatalaaki’i ai ‘a kinautolú, ke mou fakamala’ia’i ‘a kinautolu;

25 Pea ‘ilonga ‘a kinautolu te mou fakamala’ia’i, te u fakamala’ia’i, pea te mou sāuni ma’aku ki hoku ngaahi filí.

26 Pea ‘e ‘iate kimoutolu ‘a hoku lotolotonga ‘io ‘i he “sāuni ma’aku ki hoku ngaahi filí, ‘o a’u ki he to’u tangata hono tolu mo hono fā ‘o kinautolu ‘oku fehi’a kiate aú.

27 Tuku ke ‘oua na’a ilifia ha tangata ke tuku hifo ‘ene mo’uí koe’uhi ko au; he ‘ilonga ia ‘oku “tuku hifo ‘a ‘ene mo’uí koe’uhi ko aú te ne toe ‘ilo ia.

28 Pea ‘ilonga ia ‘oku ‘ikai te ne loto-fiemālie ke tuku hifo ‘a ‘ene mo’uí koe’uhi ko aú ‘oku ‘ikai ko ‘eku ākongā ia.

29 Ko hoku lotó ke hiki hake ‘e he’eku tamaio’eiki ko “Sitenei Likitoní ‘a hono le’ó ‘i he ngaahi fakataha’anga lotu ‘i he ngaahi fonua fakahahaké, ‘i he teuteu’i ‘o e ngaahi potu siasí ke tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a ia kuó u fai kiate kinautolu ‘o kau ki hono fakafoki mai mo e huhu’i ‘o Saioné.

30 Ko hoku lotó ke ‘oua na’a foki ‘a ‘eku tamaio’eiki ko Pa’ale P. “Pālatí mo ‘eku tamaio’eiki ko Laimani Uaití ki he fonua ‘o hona kāingá, kae ‘oua ke na uki mai ha ngaahi kaungā-fononga ke ‘alu hake ki he fonua ko Saioné, ‘o tautau toko hongofulu, pe toko uofulu, pe toko nima-gonofulu, pe toko teau, kae ‘oua

kuó na ma’u ‘o a’u ki he toko nimangeau mei he ^bmālohinga ‘o hoku falé.

31 Vakai ko hoku lotó ‘eni; kole pea te mou ma’u; ka ‘oku “‘ikai ke fai ma’u pē ‘e he tangatá ‘a hoku lotó.

32 Ko ia, kapau ‘e ‘ikai te mou lava ‘o ma’u ‘a e toko nimangeaú, fekumi faivelenga koe’uhí ke mou lava ‘apē ‘o ma’u ‘a e toko tolungeau.

33 Pea kapau ‘e ‘ikai te mou lava ‘o ma’u ‘a e toko tolungeaú, fekumi faivelenga koe’uhí ke mou lava ‘apē ‘o ma’u ‘a e toko teau.

34 Ka ko e mo’oni ‘oku ou pehé kiate kimoutolu, ‘oku ou fai ha fekau kiate kimoutolu, ke ‘oua na’a mou ‘alu hake ki he fonua ko Saioné kae ‘oua ke mou ma’u ‘a e toko teau ‘o e mālohinga ‘o hoku falé, ke nau ‘alu atu fakataha mo kimoua ki he fonua ko Saioné.

35 Ko ia ai, ‘o hangē ko ‘eku lea kiate kimoutolú, kole pea te mou ma’u; lotu fakamātoato koe’uhí hei’ilo na’a ‘alu mo kimoutolu ‘a ‘eku tamaio’eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si’í, ‘o pule ‘i he lotolotonga ‘o hoku kakaí, pea fokotu’u ‘a hoku pule’angá ‘i he fonua kuo “fakatapuí, pea fokotu’u ‘a e fānau ‘o Saioné ‘i he ngaahi fono mo e ngaahi fekau ‘a ia kuo foaki pea ‘e foaki atu kiate kimoutolú.

36 ‘Oku fakahoko ‘a e ikuna mo e nāunau kotoa pē kiate

26a T&F 97:22.
27a Mātiu 10:39;
Luke 9:24;
T&F 98:13–15; 124:54.

29a FFL Likitoni, Sitenei.
30a FFL Pālati, Pa’ale
Paaka.
b T&F 101:55.

31a T&F 82:10.
35a T&F 84:31.

kimoutolu tu'unga 'i ho'omou tui "faivelengá, mo e ngaahi ^blotu 'i he tuí.

37 Tuku ke fononga 'a 'eku tamaio'eiki ko Pa'ale P. Palatí mo 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í.

38 Tuku ke fononga 'a 'eku tamaio'eiki ko Laimani Uaití mo 'eku tamaio'eiki ko Sitenei Likitoní.

39 Tuku ke fononga 'a 'eku tamaio'eiki ko Hailame Sāmitá

mo 'eku tamaio'eiki ko Feletiliki G. Uiliamisí.

40 Tuku ke fononga 'a 'eku tamaio'eiki ko 'Oasoni Haití mo 'eku tamaio'eiki ko 'Oasoni Palatí, ki ha potu pē 'a ia 'e fale'i 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í kiate kinautolú, 'i hono fakahoko 'o e ngaahi fekau ko 'eni 'a ia kuó u fai kiate kimoutolú, pea tuku 'a hono toé ki hoku nimá. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 104

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i he 'aho 23 'Epeleli 1834, 'o kau ki he kautaha uouongatahá, pe ko e kautaha 'o e Siasí kuo fokotu'u ke 'aonga ki he kakai masivá (History of the Church, 2:54–60). Ko e taimi 'eni na'e fai ai 'a e fakataha alēlea 'a e Kau Palesiteni 'Uluakí mo e kau taula'eiki lahi kehe, 'a ia na'e fakakaukau'i ai 'a e ngaahi fiema'u fakatu'asino 'oku fie ma'u vave 'e he kakai. Na'e pau ke ta'ofi fakataimi 'a e kautaha uouongataha 'i Ketilaní pea toe fokotu'u fo'ou, pea ke vahevahe 'a e ngaahi koloá ki he ngaahi tufakanga tauhi 'e vahevahe ia 'i he kau mēmipa 'o e kautahá.

1–10, Ko e Kau Mā'oni'oni ko ia 'oku nau maumau'i 'a e ngaahi lao 'o e kautaha uouongatahá 'e fakamala'ia'i 'a kinautolu; 11–16, 'Oku tokonaki 'e he 'Eikí ma'a 'ene Kau Mā'oni'oni 'i he'ene founga 'a'ana; 17–18, 'Oku hanga 'e he fono 'o e ongoongoleléi 'o pule'i 'a e anga hono tokanga'i 'o e masivá; 19–46, 'Oku fakamahino'i mai 'a e ngaahi tufakanga tauhi mo e ngaahi tāpuaki 'o e ni'ihi tokolahi 'o e kau tangatá; 47–53, Kuo pau ke ngāue mavahevahe pē 'a e kautaha uouongataha 'i Ketilaní mei he kautaha 'i Saione; 54–66, 'Oku fokotu'u 'a e tauhi'anga koloa topu-

tapu 'a e 'Eikí ki hono pulusi 'o e ngaahi tohi folofolá; 67–77, Kuo pau ke ngāue 'a e tauhi'anga koloa fakakātoa 'o e kautaha uouongatahá 'o makatu'unga 'i he felototaha'aki; 78–86, Ko kinautolu 'oku nau kau ki he kautaha uouongatahá kuo pau ke nau totongi honau ngaahi mo'ua kotoa pē, pea 'e fakahaofi 'a kinautolu 'e he 'Eikí mei honau ngaahi mo'ua fakapa'angá.

KO e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoku ngaahi kaume'a, 'oku ou fai kiate kimoutolu ha akonaki, mo ha fekau, 'oku kau ki he

ngaahi koloa kotoa pē ‘a ia ‘oku ma‘u ‘e he kautahá, ‘a ia na‘á ku fekau ke langa hake mo foku-tu‘u, ke hoko ko ha “kautaha uouongatahá, pea ko e kautaha ta‘engata ke ‘aonga ki hoku siasí, pea ki hono fakamo‘uí ‘o e tangatá kae ‘oua ke u ha‘u—

2 ‘Aki ‘a e tala‘ofa ta‘e-fa‘a-liliu mo ta‘e-feliliuaki ‘o pehē, kapau ‘e faivelenga ‘a kinautolu kuó u fekau‘í ‘e tāpuaki‘i ‘a kinautolu ‘aki ha ngaahi tāpuaki lahi ‘aupito;

3 Ka ‘o kapau ‘e ‘ikai te nau faivelenga te nau ofi ki he fakamala‘ia.

4 Ko ia, ko e me‘a ‘i he ‘ikai ke tauhi ‘e ha ní‘ihi ‘o ‘eku kau tamaio‘eikí ‘a e fekaú, ka kuo nau maumau‘i ‘a e fuakavá ko e tupu mei he “mānumanú, pea ‘i he ngaahi lea kākaá, ko ia kuó u fakamala‘ia‘i ai ‘a kinautolu ‘aki ‘a e mala‘ia mamafa mo fakamamahi ‘aupito.

5 He ko au, ko e ‘Eikí, kuó u tu‘utu‘uni ‘i hoku lotó, kapau ‘e ‘i ai ha tangata ‘oku kau ki he kautahá ‘e ‘ilo‘i ‘oku maumau-fono, pe, ‘i hono ‘ai ‘e tahá, kapau te ne maumau‘i ‘a e fuakava ‘a ia kuo mou ha‘isia ki aí, ‘e mala‘ia ia ‘i he‘ene mo‘uí, pea ‘e malamalaki hifo ia ‘e kinautolu ‘oku ou loto ki ai;

6 He ko au, ko e ‘Eikí, ‘e ‘ikai “manukí‘i au ‘i he ngaahi me‘á ni—

7 Pea ‘oku fai ‘eni kotoa koe‘uhí

ke ‘oua na‘a fakahalai‘i ‘a e kau ta‘ehalai‘a ‘iate kimoutolú fakataha mo e kau ta‘e-angatonú; pea ke ‘oua na‘a hao ‘a e kau halai‘a ‘iate kimoutolú; koe‘uhi he ko au, ko e ‘Eikí, kuó u tala‘ofa kiate kimoutolu ha “kalauni ‘o e nāunau ‘i hoku nima to‘omata‘ú.

8 Ko ia, kapau ‘e ‘ilo koe kau maumau-fono ‘a kimoutolu, ‘e ‘ikai te mou hao mei he‘eku ‘itá ‘i ho‘omou mo‘uí.

9 Kapau ‘e “tu‘usi atu ‘a kimoutolu koe‘uhi ko e maumau-fono, ‘e ‘ikai te mou lava ‘o hao mei he ngaahi ^bfakatanga ‘a ‘Sētané ‘o a‘u ki he ‘aho ‘o e huhu‘í.

10 Pea ‘oku ou foakí ni kiate kimoutolu ‘a e mālohi ‘o fai atu mei he houa ko ‘ení, ‘o kapau ‘e ‘ilo ko e maumau-fono ha tangata ‘iate kimoutolu, ‘oku kau ki he kautahá, ‘o ‘ikai te ne fakatomala mei he koví, ke mou tukuange ia ki he ngaahi fakatanga ‘a Sētané; pea ‘e ‘ikai te ne ma‘u ha mālohi ke “fakahoko ha kovi kiate kimoutolu.

11 Ko e poto ia ‘iate au; ko ia, ‘oku fai ‘a e fekau kiate kimoutolu, ke mou fokotu‘utu‘u ‘a kimoutolu pea vahe ki he tangata taki taha ‘a hono ^alakanga tauhi;

12 Koe‘uhí ke fai ‘e he tangata kotoa pē ha fakamatala kiate au ki he anga ‘o hono lakanga tauhi kuo vahe kiate iá.

13 He ‘oku taau mo au, ko e ‘Eikí, ke u fokotu‘u ‘a e tangata

104 1a T&F 78:3–15.

FFL Kautaha
Uouongatahá.

4a FFL Mānumanú.

6a Kalētia 6:7–9.

7a ‘Īsaia 62:3; T&F 76:56.

FFL Nāunau.

9a FFL Tu‘usi mei he
Siasí.

b T&F 82:21.

c FFL Tēvoló.

10a T&F 109:25–27.

11a T&F 42:32.

FFL Lakanga Tauhi.

kotoa pē ke ne “fakamatala ki he’ene hoko ko e ^btauhi ki he ngaahi tāpuaki fakamāmaní, ‘a ia kuó u ngaohi mo teuteu ma’á hoku kakai.

14 Ko au, ko e ‘Eikí, na’á ku fofola ‘a e ngaahi langí, mo “fa’u ‘a e māmaní, ko ‘eku ^bngāue pē ‘a’aku ia; pea ko e ngaahi me’a kotoa pē ‘i aí ‘oku ‘a’aku ia.

15 Pea ko ‘eku taumu’á ke tauhi ‘a ‘eku kau mā’oni’oni, he ‘oku ‘a’aku ‘a e ngaahi me’a kotoa pē.

16 Ka kuo pau ke fai ia ‘i he’eku “founga pē ‘a’akú; pea vakai ko e founga ‘eni kuo tu’utu’uni ‘e au, ko e ‘Eikí, ke tauhi ai ‘a ‘eku kau mā’oni’oni, ke hakeaki ‘i ‘a e kakai ^bmasivá, ‘i hono fakatōkilalo’i ‘o e kakai koloa’iá.

17 He ‘oku fonu ‘a e ^amāmaní, pea ‘oku ‘i ai ha ngaahi me’a fe’unga pea hulu ange; ‘io, na’á ku teuteu ‘a e ngaahi me’a kotoa pē, pea kuó u tuku ki he fānau ‘a e tangatá ke nau ^bfili ma’anautolu pē.

18 Ko ia, kapau ‘e to’o ‘e ha tangata ha me’a mei he ^ame’a lahi ‘a ia kuó u ngaohí, ‘o ‘ikai foaki hono ‘inasí ki he ^bmasivá mo e paeá ‘o fakatatau ki he ‘fono ‘o ‘eku ongoongolelei, te ne hiki hake ‘a hono matá ‘i ^dheli fakataha mo e kakai angahalá, kuó ne ‘i he fakamamahi.

19 Pea ko ‘eni, ko e mo’oni ‘oku ou pēhē kiate kimoutolu,

‘o kau ki he ngaahi koloa ‘a e “kautahá—

20 Tuku ke vahe’i ki he’eku tamaio’eiki ko Sitenei Likitoní ‘a e ‘api ‘a ia ‘okú ne lolotonga nofo aí, pea mo e konga kelekele ‘oku ‘i ai ‘a e fale ngaohi kili’i-manú ke hoko ko hono lakanga tauhi, ke tauhi ‘aki ia lolotonga ‘ene ngāue ‘i he’eku ngoue vainé, ‘o fakatatau ki hoku lotó, ‘i he taimi te u fekau’i ai iá.

21 Pea tuku ke fai ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘o fehoanaki mo e fealea’aki ‘a e kautahá, mo e felototaha’aki pe ko e le’o ‘o e kautahá, ‘a ia ‘oku nau nofo ‘i he fonua ko Ketilaní.

22 Pea ko e lakanga tauhi mo e tāpuaki ko ‘ení, ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku ou tuku ki he’eku tamaio-‘eiki ko Sitenei Likitoní ke hoko ko ha tāpuaki kiate ia, pea mo hono hakó ki mui ‘iate ia;

23 Pea te u fakalahi ‘o liunga lahi ‘a e ngaahi tāpuaki kiate ia, ‘o kapau te ne loto-fakatōkilalo ‘i hoku ‘aó.

24 Pea ko e tahá, tuku ke vahe’i ki he’eku tamaio’eiki ko Māteni Hālisí, ke hoko ko hono lakanga tauhi, ‘a e konga kelekele ‘a ia na’e ma’u ‘e he’eku tamaio’eiki ko Sione Sionisoní ko e fetongi ‘o hono ‘uluaki tofí’á, ma’ana pea mo hono hako ki mui ‘iate iá;

25 Pea kapau te ne faivelenga, te u fakalahi ke liunga lahi ‘a e

13a FFL Ala ‘Eke’i mei ha Taha ‘a ‘Ene Ngaahi Ngāue.

b T&F 72:3–5, 16–22.

14a ‘Īsaia 42:5; 45:12.

FFL Fakatupú.

b Same 19:1; 24:1.

16a T&F 105:5.

FFL Uelofeá.

b 1 Sam. 2:7–8;

Luke 1:51–53;

T&F 88:17.

17a T&F 59:16–20.

FFL Māmaní.

b FFL Tau’atāina ke Filí.

18a Luke 3:11;

Sēmisi 2:15–16.

b LFkt. 14:21;

Mōsaia 4:26;

T&F 52:40.

c T&F 42:30.

d Luke 16:20–31.

19a FFL Kautaha Uoungatahá.

ngaahi tāpuakí kiate ia mo hono hako ki mui 'iate iá.

26 Pea tuku ke foaki 'e he'eku tamaio'eiki ko Māteni Hālisí 'a 'ene ngaahi pa'angá ki hono malanga 'aki 'o 'eku ngaahi leá, 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'e fai 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í.

27 Pea ko e tahá, tuku ke ma'u 'e he'eku tamaio'eiki ko Feletiliki G. Uiliamisí 'a e 'api 'a ia 'okú ne lolotonga nofo aí.

28 Pea tuku ke ma'u 'e he'eku tamaio'eiki ko 'Oliva Kautelé 'a e kelekele 'a ia kuo vahe'i 'o fehokotaki mo e fale 'a ia 'e ngāue 'aki ko e fale pākí, 'a ia ko e kongā kelekele fika 'uluakí, pea mo e kongā kelekele foki 'oku nofo ai 'a 'ene tamaí.

29 Pea tuku ke ma'u 'e he'eku ongo tamaio'eiki ko Feletiliki G. Uiliamisí mo 'Oliva Kautelé 'a e fale pākí pea mo e ngaahi me'a kotoa pē 'oku kau ki aí.

30 Pea 'e hoko 'eni ko hona lakanga tauhi 'a ia 'e vahe'i kiate kināua.

31 Pea kapau te na faivelenga, vakai, te u tāpuakí'i, mo fakalahi 'o liunga lahi 'a e ngaahi tāpuakí kiate kināua.

32 Pea ko e kamata'anga 'eni 'o e lakanga tauhi kuó u tu'utu'uni kiate kināua, ma'anaua pea mo hona hako ki mui 'iate kināua.

33 Pea, kapau te na faivelenga, te u fakalahi 'o liunga lahi 'a e ngaahi tāpuakí kiate kināua mo hona hako ki mui 'iate kināua, 'io ko ha ngaahi tāpuaki liunga lahi.

34 Pea ko e tahá, tuku ke ma'u 'e he'eku tamaio'eiki ko Sione Sionisoní 'a e fale 'a ia 'okú ne lolotonga nofo aí, pea mo e tofi'á, 'a hono kotoa tuku kehe pē 'a e kelekele 'a ia kuo vahe'i ke "lāngā ai 'a hoku ngaahi falé, 'a ia 'oku kau ki he tofi'a ko iá, pea mo e ongo kongā kelekele ko ia 'a ia kuo vahe'i ki he'eku tamaio'eiki ko 'Oliva Kautelé.

35 Pea kapau te ne faivelenga, te u fakalahi 'o liunga lahi 'a e ngaahi tāpuakí kiate ia.

36 Pea ko hoku lotó ke ne fakatau atu 'a e ngaahi kongā kelekele kuo vahe'i ki hono langā hake 'o e kolo 'o 'eku kau mā'oni'oní, 'o fakatatau ki he me'a 'e fakahā kiate ia 'e he "le'o 'o e Laumālié, pea fakatatau ki he fealea'aki 'a e kautahá, pea mo e le'o 'o e kautahá.

37 Pea ko e kamata'anga 'eni 'o e lakanga tauhi kuó u vahe'i kiate iá, ke hoko ko ha tāpuaki kiate ia pea mo hono hako ki mui 'iate iá.

38 Pea kapau te ne faivelenga, te u fakalahi 'o liunga lahi 'a e ngaahi tāpuakí kiate ia.

39 Pea ko e tahá, tuku ke vahe'i ki he'eku tamaio'eiki ko Niueli K. "Uitenií 'a e ngaahi fale mo e kongā kelekele 'okú ne lolotonga nofo aí, pea mo e kongā kelekele mo e fale 'oku tu'u ai 'a e fale koloá, kae 'uma'ā foki mo e kongā kelekele 'oku tu'u 'i he tuliki ki he tonga 'o e fale koloá, kae 'uma'ā foki mo e kongā kelekele 'oku tu'u ai 'a e fale ngaohi'anga efú.

40 Pea kuó u vahe'i 'eni kotoa ki he'eku tamaio'eiki ko Niueli K. Uitenii ke hoko ko hono la-kanga tauhi, ke hoko ko ha tāpuaki kiate ia mo hono hako ki mui 'iate iá, ke 'aonga ki he fale koloa 'o 'eku kautaha 'a ia kuó u fokotu'u ki hoku siteiki 'i he fonua ko Ketilaní.

41 'Io, ko e mo'oni, ko e la-kanga tauhi 'eni kuó u vahe'i ki he'eku tamaio'eiki ko N. K. Uitenii, 'io 'a e fale koloa kotoa ko 'eni, kiate ia mo hono "faka-fofongá, pea mo hono hako ki mui 'iate iá.

42 Pea kapau te ne faivelenga 'i he tauhi 'eku ngaahi fekau, 'a ia kuó u fai kiate iá, te u fakalahi ke liunga lahi 'a e ngaahi tāpu-akí kiate ia mo hono hako ki mui 'iate iá, 'io ko ha ngaahi tāpuaki liunga lahi.

43 Pea ko e tahá, tuku ke vahe'i ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, 'a e konga kekelele kuo vahe'i ke langa ai 'a hoku falé, 'a ia 'oku luti 'e fāngofulu lōloa pea hongofulu mā ua maokupu, kae 'uma'ā foki mo e tofi'a 'a ia 'oku lolotonga nofo ai 'a 'ene tamaí;

44 Pea ko e kamata'anga 'eni 'o e lakanga tauhi 'a ia kuó u vahe'i kiate iá, ke hoko ko e tāpuaki kiate ia, pea ki he'ene tamaí.

45 He vakai, kuó u tuku ha tofi'a ki he'ene "tamaí, ke tauhi 'aki ia; ko ia, 'e lau fakataha ia mo e fale 'o 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í.

46 Pea te u fakalahi 'o liunga lahi 'a e ngaahi tāpuakí ki he fale 'o 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, 'o kapau te ne faivelenga, 'io 'a e ngaahi tāpuaki liunga lahi.

47 Pea ko 'eni, 'oku ou fai 'a e fekau kiate kimoutolu 'o kau ki Saione, ke 'oua na'a mou toe hoko 'a kimoutolu ko ha kau-taha uouongataha mo homou kāinga 'i Saioné, ka 'i he founga pē ko 'eni—

48 Hili hono fokotu'utu'u 'a kimoutolú, 'e ui 'a kimoutolu ko e Kautaha Uouongataha 'o e "Siteiki 'o Saioné, ko e Kolo ko Ketilaní. Pea ko homou kāingá 'o ka hili hono fokotu'utu'u 'a kinautolú, 'e ui 'a kinautolú ko e Kautaha Uouongataha 'o e Kolo ko Saioné.

49 Pea 'e fokotu'utu'u 'a kinautolu 'i honau ngaahi hingoa 'onautolú, pea 'i honau hingoa 'onautolú; pea te nau fai 'a e ngaahi me'a 'i honau hingoa 'onautolú, pea 'i honau ngaahi hingoa 'onautolú pē;

50 Pea ke mou fai ho'omou ngaahi ngāué 'i homou hingoa 'omoutolú pē, pea 'i homou ngaahi hingoa 'omoutolú pē.

51 Pea kuó u fekau ke fai 'eni koe'uhi ko homou fakamo'uí, pea mo honau fakamo'uí foki, ko e tupu mei hono "kapusi 'a kinautolu pea mo e me'a 'e hoko má.

52 Kuo maumau'i 'a e ngaahi "fuakavá 'i he maumau-fono, 'i

41a T&F 84:112–113.

45a T&F 90:20.

FFL Sāmita, Siosefa,

ko e Lahí.

48a T&F 82:13; 94:1;

109:59.

FFL Siteikí.

51a T&F 109:47.

52a FFL Fuakavá.

he ^bmānumanu mo e ngaahi lea kākā—

53 Ko ia, ‘oku veteki ‘a ho‘omou hoko ko e kautaha uoungataha mo homou kāingá, pea ‘oku ‘ikai te mou toe ha‘isia kiate kinautolu kae ngata pē ‘o a‘u mai ki he houa ko ‘ení, tuku kehe pē ‘i he fougá ni, ‘o hangē ko ‘eku leá, ‘i hono nō ‘o ha pa‘anga ‘o fakataata mo e fealea‘aki ‘a e kautahá ni ‘i he alealea, ‘o hangē ko e me‘a ‘e faingamālie ke fai ‘i he tu‘unga ‘oku mou ‘i aí pea mo ia ‘e tu‘utu‘uni ‘e he le‘o ‘o e fakatahá.

54 Pea ko e tahá, ‘oku ou fai ha fekau kiate kimoutolu ‘o kau ki homou lakanga tauhi ‘a ia kuó u vahe‘i kiate kimoutolú.

55 Vakai, ‘oku ‘a‘aku ‘a e ngaahi koloa kotoa pē ko ‘ení, ka ‘ikai pea ‘oku ta‘é‘aonga ‘a ho‘omou tuí, pea ‘oku lau ‘a kimoutolu ko e kau mālualoi, pea kuo maumau‘i ‘a e ngaahi fuakava kuo mou fai kiate aú;

56 Pea kapau ‘oku ‘a‘aku ‘a e ngaahi koloá, tā ko e kau “tauhi ‘a kimoutolu; ka ‘ikai, pea ‘oku ‘ikai ko e kau tauhi ‘a kimoutolu.

57 Ka, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuó u tu‘utu‘uni kiate kimoutolu ke mou hoko ko e kau tauhi ki hoku falé, ‘io ko e kau tauhi mo‘oni.

58 Pea ko e taumu‘a ‘eni ‘o ‘eku fekau ke mou fokotu‘utu‘u ‘a kimoutolú, ‘io ke pulusi ‘a “eku ngaahi leá, ‘a hono kakato ‘o ‘eku ngaahi folofolá, ko e

ngaahi fakahā kuó u ‘oatu kiate kimoutolú, pea mo ia ‘a ia te u ‘oatu ‘amuí kiate kimoutolu, mei he taimi ki he taimí—

59 Ko hono taumu‘á ke langa hake ‘a hoku siasí mo e pule-‘angá ‘i he māmaní, pea teuteu‘i ‘a hoku kakaí ki he “taimi te u ^bnofo ai ‘iate kinautolú, ‘a ia ‘oku ofi mai.

60 Pea ke mou teuteu‘i mo‘omoutolu ha potu ki ha fale tauhi-‘anga koloa, pea fakatapui ia ki hoku hingoá.

61 Pea ke mou fili ha taha ‘iate kimoutolu ke tauhi ‘a e fale tauhi‘anga koloá, pea ‘e fakanofu ia ki he tāpuaki ko ‘ení.

62 Pea ‘e ‘i ai ha me‘a fakama‘u ‘i he fale tauhi‘anga koloá, pea ‘e ‘ave ‘a e ngaahi me‘a toputapu kotoa pē ki he fale tauhi‘anga koloá; pea ‘e ‘ikai lau ia ‘e ha tangata ‘iate kimoutolu ko ‘ene me‘a ‘a‘ana, pe ko hano konga ‘o ia, koe‘uhi ‘e hoko ko e me‘a ia ‘amoutolu kotoa pē ‘i he lototaha.

63 Pea ‘oku ou foaki ia kiate kimoutolu ‘o fai atu ai pē mei he houa ko ‘ení; pea ko ‘ení, ke mou vakai, ke mou hanga ‘o ngāue ‘aki ‘a e lakanga tauhi ‘a ia kuó u vahe‘i kiate kimoutolú, tuku kehe pē ‘a e ngaahi me‘a toputapú, ko hono taumu‘á pē ke paaki ‘a e ngaahi me‘a toputapú ni ‘o hangē ko ‘eku leá.

64 Pea ko e “tupu ‘oku ma‘u mei he ngaahi me‘a toputapú ‘e ma‘u ia ‘i he fale tauhi‘anga koloá, pea ‘e ‘i ai ha me‘a fakama‘u

52b FFL Mānumanú.

56a FFL Lakanga Tauhi.

58a FFL Liliu ‘a Siosefa

Sāmitá (LSS).

59a FFL Nofu Tu‘i.

b T&F 1:35–36; 29:9–11.

64a FK ngaahi tupu, pe pa‘anga ‘oku ma‘u mai.

‘i ai; pea ‘e ‘ikai ngāue ‘aki pe to‘o atu ia mei he fale tauhi‘anga koloá ‘e ha taha, pea ‘e ‘ikai vete foki ‘a e me‘a fakama‘u ‘e ‘ai ki aí, tuku kehe pē ‘i he tu‘utu‘uni ‘a e kautahá, pe ‘i he fekau.

65 Pea ‘e pehē ‘a ho‘omou malu‘i ‘a e ngaahi tupu ‘oku ma‘u mei he ngaahi me‘a toputapú ‘i he fale tauhi‘anga koloá, koe‘uhi ko ha ngaahi taumu‘a toputapu mo mā‘oni‘oni.

66 Pea ‘e ui ‘eni ko e fale tauhi‘anga koloa toputapu ‘o e ‘Eikí; pea ‘e tauhi ‘i ai ha me‘a fakama‘u koe‘uhí ke mā‘oni‘oni mo fakatapui ia ki he ‘Eikí.

67 Pea ko e tahá, ‘e ‘i ai mo ha fale tauhi‘anga koloa ‘e taha ‘e teuteu‘i, pea fili mo ha tangata tauhi pa‘anga ke tauhi ‘a e fale tauhi‘anga koloá, pea ‘e ‘ai ha me‘a fakama‘u ki ai;

68 Pea ko e ngaahi pa‘anga kotoa pē te mou ma‘u ‘i homou ngaahi lakanga tauhí, ‘i hono fakatupu ‘o e ngaahi koloa ‘a ia kuó u vahe‘i kiate kimoutolú, ‘i he ngaahi fale, pe ‘i he ngaahi konga fonua, pe ‘i he fanga pulu, pe ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē tuku kehe pē ‘a e ngaahi tohi mā‘oni‘oni mo toputapú, ‘a ia kuó u ta‘ofi kiate au pē, koe‘uhi ko ha ngaahi taumu‘a mā‘oni‘oni mo toputapu, ‘e lī ia ki he fale tauhi‘anga koloá ‘i ho‘omou ma‘u leva ha ngaahi pa‘angá, ‘i he laui teau, pe laui nimangofulu, pe laui uofulu, pe laui hongofulu, pe laui nima.

69 Pe ‘i hono ‘ai ‘e tahá, kapau ‘e ma‘u ‘e ha tangata ‘iate ki-

moutolu ‘a e pa‘anga ‘e nima, tuku ke ne lī ia ki he fale tauhi‘anga koloá; pe kapau te ne ma‘u ‘a e hongofulu, pe uofulu, pe nimangofulu, pe teau, tuku ke ne fai pehē pē foki;

70 Pea ke ‘oua na‘a pehē ‘e ha taha ‘iate kimoutolu ko ‘ene me‘a ia ‘a‘ana; koe‘uhí ‘e ‘ikai lau ia ko ‘ene me‘a, pe ko hano kongá ‘o ia.

71 Pea ‘e ‘ikai ke ‘i ai hano kongá ‘o ia ‘e ngāue ‘aki, pe ‘ave mei he fale tauhi‘anga koloá, kae ngata pē ‘i he le‘o mo e loto-taha ‘a e kautahá.

72 Pea ‘e hoko ‘eni ko e le‘o mo e loto-taha ‘o e kautahá—ke pehē ‘e ha tangata ‘iate kimoutolu ki he tauhi pa‘angá: ‘Oku ‘aonga ke u ma‘u ‘eni ke tokoni kiate au ‘i hoku lakanga tauhí—

73 Kapau ko e ngaahi pa‘anga ‘e nima ia, pe kapau ko e ngaahi pa‘anga ‘e hongofulu, pe uofulu, pe nimangofulu, pe ko ha teau, ‘e ‘oange kiate ia ‘e he tauhi pa‘angá ‘a e lahi ‘o e pa‘anga ‘okú ne fie ma‘u ke tokoni kiate ia ‘i hono lakanga tauhí—

74 Kae ‘oua ke ‘ilo ko e tokotaha maumau-fono ia, pea ‘oku fakahaa‘i ‘o mahinongofua ia ‘i he ‘ao ‘o e fakataha alēlea ‘o e kautahá ko e tauhi ta‘e-angatonu mo “ta‘e-fakapotopoto ia.

75 Ka ‘i he lolotonga ‘ene kei failelei, peá ne faivelenga mo anga-fakapotopoto ‘i hono lakanga tauhí, ‘e hoko ‘eni ko ‘ene faka‘ilonga ki he tauhi pa‘angá ke ‘oua na‘a ta‘ofi ‘e he tauhi pa‘angá.

76 Ka 'o kapau 'e maumau-fono, 'e ha'isia 'a e tauhi pa'angá ki he alea mo e le'ó 'o e kautahá.

77 Pea kapau 'e 'ilo ko e tauhi ta'e-angatonu mo ta'e-fakapoto-poto 'a e tauhi pa'angá, 'e ha'isia ia ki he alea mo e le'ó 'o e kautahá, pea 'e fakahifo ia mei hono lakangá, pea 'e fili ha tokotaha "kehe ke fetongi ia.

78 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'o kau ki homou ngaahi mo'uá — vakai ko hoku lotó ke mou "totongi 'a homou ngaahi ^bmo'ua kotoa pē.

79 Pea ko hoku lotó ke mou "fakavaivai 'i 'a kimoutolu 'i hoku 'aó, 'o ma'u 'a e tāpuakí ni tu'unga 'i ho'omou ^bfaivelengá mo e loto-fakatōkilaló, pea mo e lotu 'i he tuí.

80 Pea kapau te mou faivelenga pea loto-fakatōkilalo, pea ngāue 'aki 'a e "lotu 'i he tuí, vakai, te u fakamolū 'a e loto 'o kinautolu 'oku mou mo'ua ki aí, kae 'oua ke u 'oatu ha ngaahi me'a kiate kimoutolu ke fakata'atā ai 'a kimoutolu.

81 Ko ia, tohi fakavavevave ki Niu 'Ioke pea tohi 'o fakatatau ki he me'a 'e fakahā atu 'e hoku "Laumālié; pea te u fakamolū 'a e loto 'o kinautolu 'oku mou mo'ua ki aí, ke to'ó atu mei honau 'ata-

maí 'a e loto ke fakahoko ha faingata'a kiate kimoutolú.

82 Pea fakatatau ki ho'omou "loto-fakatōkilalo pea faivelenga mo ui ki hoku hingoá, vakai, te u tuku kiate kimoutolu ke ^bikuna.

83 'Oku ou fai kiate kimoutolu ha tala'ofa, 'e fakahaofi 'a kimoutolu heni 'o tu'ó taha mei homou pōpulá.

84 Pea fakatatau ki ho'omou ma'u ha faingamālie ke nō ha pa'anga 'i he laui teau, pe lau afe, 'o a'u ki ho'omou nō ha me'a fe'unga ke fakahaofi 'a kimoutolu mei he pōpulá, ko e faingamālie ia 'omoutolu.

85 Pea 'oatu ho'omou ngaahi koloa kuó u tuku ki homou nimá ko e koloa malu'i 'o tu'ó taha heni, 'i hono 'oatu homou ngaahi hingoá 'i he loto-taha pe 'i ha toe founga, 'o hangē ko e me'a 'e hā ngali lelei kiate kimoutolú.

86 'Oku ou foaki kiate kimoutolu 'a e faingamālie ko 'ení, 'o tu'ó taha pē; pea vakai, kapau te mou hanga ke fai 'a e ngaahi me'a kuó u fakahā kiate kimoutolú, 'o fakatatau ki he'eku ngaahi fekaú, 'oku 'a'aku 'a e ngaahi me'a ni kotoa pē, pea ko 'eku kau tauhi 'a kimoutolu, pea 'e 'ikai tuku 'e he pulé ke maumau 'i 'a hono falé. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 105

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i he kauvai 'o e Vaitafe Taumāta'ú, 'i Mīsuli, 'i he 'āho 22 Sune 1834 (History of the Church,

77a T&F 107:99–100.

78a T&F 42:54.

^b FFL Mo'uá.

79a FFL Loto-fakatōkilaló.

^b FFL Faivelengá.

80a Sēmisi 5:15.

81a FFL Laumālie

Mā'oni'oni.

82a Luke 14:11;

T&F 67:10.

^b T&F 103:36.

2:108–111). Na'e 'āsili ai pē 'a e lahi ange 'a e fakatanga 'a e kakai fakamoveu-veu ki he Kāingalotu 'i Mīsuli; pea na'e 'i ai 'a e ngaahi kulupu na'e fokotu'u mei ha ngaahi vahefonua lahi 'a ia na'a nau fakahā 'a 'enau fakakaukau ke faka'auha 'a e kakaí. Na'e ha'u 'a e Palōfitá mei Ketilani 'o taki mai ha kaungā-fononga 'a ia na'e ui ko e 'Apitanga 'o Saioné, 'o nau 'omi 'a e vala mo e ngaahi koloa kehe. Na'e lolotonga ha mālōlō 'a e kaungā-fononga ko 'eni 'i he kauvai 'o e Vaitafe ko Taumātá'ú, na'e ma'u ai 'e he Palōfitá 'a e fakahaá.

1–5, 'E langa hake 'a Saione 'i he tauhi ki he fono fakasilesitiale; 6–13, 'Oku fakatatali hono huhu' 'i 'o Saioné 'o ki' i fuofuolaa si'i; 14–19, 'E fai 'e he 'Eiki 'a e ngaahi tau 'a Saioné; 20–26, Kuo pau ke fakapoto-poto pea 'oua 'e pōlepole 'a e Kāingalotú koe'uhi ko ha ngaahi ngāue lalahi 'i he'enua tānaki maí; 27–30, 'Oku totonu ke fakatau mai 'a e ngaahi konga kekele 'i he vahefonua Siakisoni mo e ngaahi vahefonua ofi maí; 31–34, Kuo pau ke ma'u 'e he kaumātu'á ha fakakoloa 'i he fale 'o e 'Eiki 'i Ketilani; 35–37, 'E fakamā'oni'oni' 'a e Kāingalotu kuo ui mo fili; 38–41, Kuo pau ke hiki hake 'e he Kāingalotú ha fuka 'o e melino ki he māmani.

KO e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu kuo kātoa fakataha ke 'ilo' i hoku loto 'o kau ki he "huhu' i 'o hoku kakai kuo ngaohikovi'í—

2 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ka ne ta'e'oua 'a e ngaahi "maumau-fono 'a hoku kakaí, 'a ia ko 'eku lau ki he siasí kae 'ikai ki ha toko taha pē, pehē kuo 'osi fakahaofi 'a kinautolu 'i he taimí ni.

3 Kae vakai, kuo 'ikai te nau ako ke talangofua ki he ngaahi me'a na'á ku 'eke' i 'i honau nimá, ka 'oku nau fonu 'i he fa'ahinga kovi kotoa pē, pea 'oku 'ikai te nau "foaki 'enau ngaahi koloá, 'o hangē ko ia 'oku taau mo e kau mā'oni'oni, ki he masivá mo e faingata'a'ia 'iate kinautolú;

4 Pea 'oku 'ikai te nau "uouongataha 'o hoa mo e lototaha 'oku fie ma'u 'e he fono 'o e pule'anga fakasilesitiale;

5 Pea 'oku 'ikai lava ke langa hake 'a "Saione ^bkae ngata pē 'i he ngaahi tefito' i mo'oni 'o e "fono 'o e pule'anga fakasilesitiale; ka 'ikai pehē pea 'e 'ikai te u lava ke ma'u ia kiate au.

6 Pea 'oku 'aonga ke "tautea' i 'a hoku kakaí kae 'oua ke nau ako ke ^btalangofua, 'o ka pau 'e fie ma'u, ko e tupu mei he ngaahi me'a te nau mamahi'ia ai.

7 'Oku 'ikai te u lea kiate kinautolu kuo ui ke tataki 'a hoku kakaí, 'a ia ko e ^auluaki kaumātu'a 'o hoku siasí, he 'oku 'ikai te nau mo'ua kotoa ki he fakahalaiá ni;

8 Ka 'oku ou lea 'o kau ki hoku ngaahi potu siasi mama'ó—'oku

105 1a T&F 100:13.
2a T&F 104:4–5, 52.
3a Ngāue 5:1–11;
T&F 42:30.
FFL Fakatapuí.

4a T&F 78:3–7.
5a FFL Saioné.
b T&F 104:15–16.
c T&F 88:22.
6a T&F 95:1–2.

FFL Valoki, Valoki'í.
b FFL Talangofuá.
7a T&F 20:2–3.

‘i ai ‘a e tokolahi te nau pehē: ‘Oku ‘i fē ‘a honau ‘Otuá? Vakai, te ne fakahaofi ‘a kinautolu ‘i he taimi ‘o e tu‘utāmakí, ka ‘ikai pea ‘e ‘ikai te mau ‘alu hake ki Saione, pea te mau tauhi ‘emau ngaahi pa‘angá.

9 Ko ia, ko e me‘a ‘i he ngaahi “maumau-fono ‘a hoku kakaí, ‘oku ‘aonga ai kiate au ke tatali ‘a ‘eku kaumātu‘á ‘o fuofuoloa si‘i ki hano huhu‘i ‘o Saione —

10 Koe‘uhí ke nau mateuteu foki mo kinautolu, pea koe‘uhí ke ako‘i ‘a hoku kakaí ‘o hao-haoa ange, pea nau ma‘u ‘a e poto mahení, pea ‘ilo ‘o haohaoa ange ki honau “fatongiá, pea mo e ngaahi me‘a ‘oku ou ‘eke‘i mei honau nimá.

11 Pea ‘oku ‘ikai lava ke fakahoko ‘eni kae ‘oua ke “fakakoloa‘i ‘a ‘eku ^bkaumātu‘á ‘aki ‘a e mālohi mei ‘olunga.

12 He vakai, kuó u teuteu ha fu‘u fakakoloa‘i lahi mo e tāpuaki ke “lilingi hifo kiate kinautolu, ‘o fakatatau ki he‘enau faitotonu pea fai atu ‘i he lotofakatōkilalo ‘i hoku ‘aó.

13 Ko ia ‘oku ‘aonga kiate au ke tatali ‘a ‘eku kaumātu‘á ‘o fuofuoloa si‘i, ki hono huhu‘i ‘o Saioné.

14 He vakai, ‘oku ‘ikai te u ‘eke‘i ‘i honau nimá ke nau fai ‘a e ngaahi tau ‘a Saioné; he ‘oku hangē ko ‘eku lea ‘i ha fekau ki mu‘á, ‘e pehē pē ‘a ‘eku

fakahoko iá — te u fai ho‘omou ngaahi “taú.

15 Vakai, kuó u fekau‘i atu ‘a e “fai faka‘auhá ke faka‘auha mo maumau‘i ‘a hoku ngaahi filí; pea ‘e ‘ikai ‘osi atu ‘a e ngaahi ta‘u lahi ‘e ‘ikai tuku ke nau kei toe ke ‘uli‘i ‘a hoku tofi‘á, pea lea ^btaukae ki hoku hingoá ‘i he ngaahi fonua kuó u ‘fakatapui ke tånaki fakataha ai ‘a ‘eku kau mā‘oni‘oní.

16 Vakai, kuó u fekau ki he‘eku tamaio‘eiki ko Siosefa Sāmīta, ko e Sī‘í, ke lea ki he “mālohinga ‘o hoku falé, ‘io ‘a ‘eku kau taú, ki he‘eku kau talavou, mo e kau tangata fatu tangatá, ke nau kaitoa fakataha ke huhu‘i ‘a hoku kakaí, pea holoki hifo ‘a e ngaahi taua ‘o hoku ngaahi filí, pea fakamovetevete‘i ‘a honau ^bkau le‘ó;

17 Ka kuo ‘ikai ke tokanga ‘a e mālohinga ‘o hoku falé ki he‘eku ngaahi leá.

18 Ka ko e me‘a ‘i he ‘i ai ha ní‘ihi kuo nau tokanga ki he‘eku ngaahi leá, ko ia kuó u teuteu ai ha tāpuaki pea mo ha “fakakoloa ma‘anautolu, ‘o kapau te nau fai atu ‘i he faivelengá.

19 Kuó u fanongo ki he‘enau ngaahi lotú, pea te u tali ‘a ‘enau feilaulá; pea ‘oku ‘aonga kiate au ke ‘omi ‘a kinautolu ‘o a‘u mai ki heni ke sivi‘i ‘a ‘enau “tuí.

20 Pea ko ‘eni, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku ou fai ha fekau kiate kimoutolu,

9a T&F 103:4.

10a FFL Fatongiá.

11a T&F 38:32; 95:8.

FFL ‘Enitaumení.

b FFL Kaumātu‘á.

12a T&F 110.

14a Siosiuá 10:12–14;

‘Ísaia 49:25;

T&F 98:37.

15a T&F 1:13–14.

b T&F 112:24–26.

FFL Lea Taukae

(ki he ‘Otuá).

c T&F 84:3–4; 103:35.

16a T&F 101:55; 103:22, 30.

b FFL Le‘o, Le‘ohí.

18a T&F 110:8–10.

19a FFL Tuí.

ko kinautolu kotoa pē kuo nau ha'u ki hení, pea 'oku nau lava 'o nofo 'i he potu fonua takatakaí, tuku ke nau nofo ai;

21 Pea ko kinautolu 'oku 'ikai lava ke nofó, 'a ia 'oku 'i ai honau ngaahi fāmilí 'i he hahaké, tuku ke nau nofo 'o ki'í fuofuolua si'í, 'o fakatatau ki he tu'utu'uni kiate kinautolu 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefá;

22 He te u fale 'i ia 'i he me'a ní, pea ko e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia te ne tu'utu'uni kiate kinautolú 'e fakahoko ia.

23 Pea tuku 'a hoku kakai kotoa pē 'oku nofo 'i he ngaahi potu fonua takatakaí ke nau faivelenga 'aupito, pea fa'a lotu, pea loto-fakatōkilalo 'i hoku 'aó, pea 'oua 'e fakahā 'a e ngaahi me'a kuó u fakahā kiate kinautolú, kae 'oua ke ngali mo e potu 'iate aú ke fakahā ia.

24 'Oua 'e lau ki he ngaahi tau-teá, pea 'oua foki te mou ^apōle-pole 'i he tuí pe ko e ngaahi ngāue ma'ongo'ongá, ka ke mou fakatahataha fakalongo-longo pē, ki he potu pē 'e taha 'o fakatatau ki he lahi 'o e me'a 'e lavá, 'o fakatatau mo e loto 'o e kakaí;

25 Pea vakai, te u ngaahi ke 'ofeina mo 'ofa 'i 'a kimoutolu 'i honau matá, koe'uhí ke mou mālōlō 'i he ^amelino mo e fiemālie, lolotonga ho'omou pehē ki he kakaí: Feia 'a e fakamāu mo e fakamaau totonú ma'a-

mautolu 'o fakatatau ki he laó, pea fakatonutonu ma'amautolu 'a homau ngaahi ngaohikoviá.

26 Ko 'eni, vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoku ngaahi kaume'a, 'i he founá ni 'e lava ke 'ofeina ai 'a kimoutolu 'i he 'ao 'o e kakaí, kae 'oua ke tupu 'o tokolahi 'a e ^akau tau 'a 'Isilelí.

27 Pea te u fakamolū 'a e loto 'o e kakaí, 'o hangē ko 'eku fakamolū 'a e loto 'o ^aFeló, mei he taimi ki he taimi, kae 'oua ke lava 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, mo 'eku kaumātu'a, 'a ia kuó u filí, ha taimi ke tānaki fakataha 'a e mālohinga 'o hoku falé.

28 Pea ke fekau atu ha kau tangata ^apoto, ke fakahoko 'a e me'a 'a ia na'á ku fekau 'o kau ki hono ^bfakatau mai 'o e ngaahi konga fonua kotoa pē 'i he vahefonua Siakisoní 'a ia 'e ala lava 'o fakataú, pea 'i he ngaahi vahefonua ofi maí.

29 He ko hoku lotó ke fakatau mai 'a e ngaahi konga fonua ko 'eni; pea hili hono fakatau maí ke ma'u ia 'e he'eku kau mā'oni'oni 'o fakatatau ki he ngaahi fono 'o e ^afakatapuí 'a ia kuó u 'oatú.

30 Pea hili hono fakatau mai 'o e ngaahi konga fonua ko 'eni, te u lau 'oku ta'ehalaia 'a e ngaahi ^akau tau 'o 'Isilelí 'i hono ma'u 'o honau ngaahi konga fonua 'onautolú, 'a ia kuo nau 'osi fakatau ki mu'a 'aki 'enau ngaahi

24a T&F 84:73.
FFL Loto-híkisiá.
25a FFL Melinó.
26a Sioeli 2:11.
27a Sēnesi 47:1–12.

28a T&F 101:73.
b T&F 42:35–36.
29a T&F 42:30.
FFL Fakatapuí;
Kautaha

Uouongatahá.
30a T&F 35:13–14; 101:55;
103:22, 26.

pa'angá, pea 'i hono holoki hifo 'o e ngaahi taua 'o hoku ngaahi filí 'a ia 'e 'i aí, pea mo hono fakamovetevete'i 'o 'enau kau tangata le'ó, mo hono ^bsāuni ma'aku ki hoku ngaahi filí 'o a'u ki he to'u tangata hono tolu mo hono fā 'o kinautolu 'oku fehí'a kiate aú.

31 Kae fuofua tuku ke hoko 'a 'eku taú 'o tokolahi 'aupito, pea tuku ke "fakamā'oni'oni'i ia 'i hoku 'aó, koe'uhí ke hoko ia 'o faka'ofó'ofa 'o hangē ko e la'aá pea 'asinisini 'o hangē ko e ^bmāhiná, pea ke fakailifia 'a hono ngaahi fuká ki he ngaahi pule'anga kotoa pē;

32 Koe'uhí ke ngaohi 'a e ngaahi pule'anga 'o e māmaní ke fakamo'oni'i ko e pule'anga 'o Saioné ko e "pule'anga mo'oni ia 'o hotau 'Otuá pea mo hono Kalaisí; ko ia, tuku ke tau ^bmo'ulaloa ki hono ngaahi laó.

33 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'aonga kiate au ke ma'u 'e he 'uluaki kaumātu'a 'o hoku siasí 'a honau "fakakoloa'i mei 'olunga 'i hoku falé, 'a ia kuó u fekau ke langa ki hoku hingoá 'i he fonua ko Ketilaní.

34 Pea tuku ke fakahoko mo fakamo'oni'i 'a e ngaahi fekau kuó u fai 'o kau ki Saioné mo hono "laó hili hono huhu'í.

35 Na'e 'i ai ha 'aho ke "ui, ka kuo hokosia 'a e taimi ke 'i ai ha 'aho ke fili; pea tuku ke fili 'a kinautolu 'oku ^bfe'ungá.

36 Pea 'e fakahā ki he'eku tamaio'eikí, 'i he le'o 'o e Lau-mālié, 'a kinautolu kuo "filí; pea 'e ^bfakamā'oni'oni'i 'a kinautolu;

37 Pea kapau te nau muimui ki he "akonaki kuo nau ma'ú, te nau ma'u 'a e mālohi 'i he hili 'a e ngaahi 'aho lahi ke fakahoko 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku kau ki Saioné.

38 Pea 'oku ou toe pehē kiate kimoutolu, kole ke fakamelino, 'o 'ikai ngata pē ki he kakai kuo te'ia 'a kimoutolú, ka ki he kakai fulipē foki;

39 Pea hiki hake ha "fuka 'o e ^bmelinó, pea fai ha fanongonongo 'o e melino ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní;

40 Pea fai 'a e ngaahi kole ke fakamelino kiate kinautolu kuo te'ia 'a kimoutolú, 'o fakatatau ki he le'o 'o e Laumālie 'a ia 'oku 'iate kimoutolú, pea 'e fengāue'aki fakataha 'a e ngaahi me'a "kotoa pē ke mou lelei ai.

41 Ko ia, ke mou faivelenga; pea vakai, pea 'iloange, 'oku ou "iate kimoutolu 'o a'u ki he ngata'angá. 'E pehē. 'Ēmeni.

30b T&F 97:22.

31a FFL Fakamā'oni'oni'í.

b Hiva. 6:10;

T&F 5:14; 109:73.

32a Fakahā 11:15.

FFL Pule'anga 'o e

'Otuá pe Pule'anga

'o e Langí.

b FFL Pule'angá.

33a T&F 95:8–9.

FFL 'Enitaumení.

34a FK 'Oku ui 'a e

T&F 42 ko e "Fonó."

35a FFL Uí.

b FFL Fe'unga mo Tāú.

36a T&F 95:5.

FFL Filí (veape).

b FFL Fakamā'oni'oni'í.

37a FFL Akonakí (nauna).

39a FFL Fuká.

b FFL Melinó.

40a Loma 8:28;

T&F 90:24; 100:15.

41a Mātiu 28:19–20.

VAHE 106

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitā, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 25 Nōvema 1834 (History of the Church, 2:170–171). 'Oku fai mai 'a e fakahā ko 'enī 'o fakataumu'a kia Uāleni A. Kautele, ko e ta'okete 'o 'Ōliva Kautelē.

1–3, 'Oku ui 'a Uāleni A. Kautele ke ne hoko ko ha 'ōfisa pule fakalotofonua; 4–5, 'E 'ikai hoko mai 'a e Hā'e'ele 'Anga Uā 'o hangē ha kaiha'a ki he fānau 'o e mā'mā; 6–8, 'Oku muimui atu ha ngaahi tāpuaki mahu'inga 'i he ngāue faivelenga 'i he Siasí.

KO hoku lotó ke ui 'a 'eku tamaio'eiki ko Uāleni A. Kautelē mo fakanofa ia ko ha taula'eiki lahi pule ki hoku siasí, 'i he fonua ko "Filitamí pea mo e ngaahi potu fonua takatakaí;

2 Pea ke ne malanga 'aki 'eku ongoongolelei ta'engatá, pea hiki hake hono le'ó 'o lea fakatokanga ki he kakaí, 'o 'ikai ngata 'i hono feitu'u 'o'oná pē, ka 'i he ngaahi vahefonua 'oku fehokotaki mo iá;

3 'O tuku 'a hono taimí kotoa ki he lakanga mā'olunga mo topu-tapu ko 'enī, 'a ia 'oku ou fai ni kiate iá, pea "fekumi faivelenga ki he ^bpule'anga 'o e langí pea mo hono mā'oni'oní, pea 'e fakalahi ki ai 'aki 'a e ngaahi me'a 'aonga kotoa pē; he 'oku taau mo e 'tangata ngāué ke ne ma'u 'ene totongí.

4 Pea ko e tahá, ko e mo'oni

'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku "ofi ke hoko 'a e ^bhā'e'ele mai 'a e 'Eikí, pea 'okú ne ma'u atu 'a e māmaní 'o hangē ko e 'kaiha'a 'i he po'ulí—

5 Ko ia, nono'o homou kongalotó, koe'uhí ke mou hoko ko e fānau 'o e "mā'mā, pea 'e 'ikai ^bma'u atu 'a kimoutolu 'e he 'aho ko iá 'o hangē ko ha kaiha'a.

6 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, na'e 'i ai 'a e fiefia 'i he langí 'i he punou hifo 'a 'eku tamaio'eiki ko Uālení ki hoku tokotoko fakatu'í, 'o ne fakamavahe'i ia mei he ngaahi founga 'a e fa'ahinga 'o e tangatá;

7 Ko ia, 'oku monū'ia 'a 'eku tamaio'eiki ko Uālení, he te u manava'ofa kiate ia; pea neongo 'a e "híkisia 'o hono lotó, ka te u hiki hake ia 'o kapau te ne fakavaivai'i ia 'i hoku 'aó.

8 Pea te u foaki kiate ia 'a e "ofa mo e tui pau 'a ia te ne lava ai 'o tu'u; pea kapau te ne hoko atu ai pē ko ha fakamo'oni alafalala'anga mo ha maama ki he siasí, kuó u teuteu ha kalauni mo'ona 'i he ngaahi ^bnofo'anga 'o 'eku Tamaí. 'E pehē. 'Ēmeni.

106 1a FK ko e kolo 'o e Tau'atāinā, Niu 'Toke, mo e ngaahi feitu'u ofi ki aí.

3a Mātiu 6:33.

b FFL Pule'anga 'o e 'Otuá pe Pule'anga

'o e Langí.

c Mātiu 10:10; T&F 31:5.

4a FFL 'Aho Faka'osí, Ngaahi.

b Sēmisi 5:8.

c 1 Tēsal. 5:2.

5a FFL Maama 'o Kalaisí.

b Fakahā 16:15.

7a FFL Me'a Ta'e'aongá.

8a FFL 'Alo'ofá.

b Sione 14:2;

'Eta 12:32–34;

T&F 59:2; 76:111;

81:6; 98:18.

VAHE 107

Ko e fakahā 'oku kau ki he Lakanga Fakataula'eikí, 'a ia na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 28 Mā'asi 1835 (History of the Church, 2:209–217). Na'e fakataha 'a e Toko Hongofulu Mā Uá 'i ha fakataha alēlea 'i he 'aho kuo lau ki aí, 'o nau taki taha vete honau ngaahi vaivai mo e ngaahi fehālāki, pea fakahā honau loto ke fakatomalá, mo fekumi ki ha fakahinohino lahi ange mei he 'Eikí. Na'e ofi ke nau mātuku atu ki he ngaahi potu fonua kuo vahe'i ke nau fai ai 'a e ngāue fakafai'fekaú. Neongo na'e ma'u ha ngaahi kongá 'o e fakahā ko 'ení 'i he 'aho kuo lau ki aí, ka 'oku fakamahino'i mai 'e he ngaahi lekooti fakahisitōliá na'e 'i ai ha ngaahi kongá 'e ní'ihí na'e ma'u ia 'i ha ngaahi taimi kehekehe, mo e ní'ihí na'e ma'u talu mei Nōvema 'o e 1831.

1–6, 'Oku 'i ai ha lakanga fakataula'eiki 'e ua: ko e faka-Melekisēteki mo e faka-'Ēloné; 7–12, Ko kinautolu 'oku nau ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'oku nau ma'u 'a e mālohi ke ngāue 'i he ngaahi lakanga kotoa pē 'o e Siasí; 13–17, 'Oku pule 'a e pīsopé mo hono ongo tokoní ki he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné, 'a ia 'oku nau fakahoko 'a e ngaahi ouau fakatu'asinó; 18–20, 'Oku ma'u 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'a e ngaahi kī 'o e ngaahi tāpuaki fakalaumālie kotoa pē; 'oku ma'u 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'a e ngaahi kī 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló; 21–38, 'Oku hoko 'a e Kau Palesiteni 'Uluakí, ko e Toko Hongofulu Mā Uá, mo e Kau Fitungofulú ko e ngaahi kōlomu pulé, 'a ia kuo pau ke fai 'enau ngaahi tu'utu'uní 'i he loto-taha mo e mā'oni'oni; 39–52, 'Oku fokotu'u 'a e hokohoko fakapē-teliaké 'o kamata meia 'Ātama kia Noa; 53–57, Na'e fakataha 'a e Kau Mā'oni'oni 'i mu'á ki 'Ātama-'oni-

tai-'Āmani, pea na'e hā mai 'a e 'Eikí kiate kinautolu; 58–67, 'Oku fekau ki he Toko Hongofulu Mā Uá ke nau fokotu'utu'u maau 'a e kau 'ōfisa 'o e Siasí; 68–76, 'Oku hoko 'a e kau pīsopé ko e kau fakamaau 'i 'Isileli; 77–84, 'Oku hoko 'a e Kau Palesiteni 'Uluakí mo e Toko Hongofulu Mā Uá ko e fakamaau mā'olunga taha 'i he Siasí; 85–100, 'Oku pule 'a e kau palesiteni 'o e Lakanga Fakataula'eikí ki he'enau ngaahi kōlomú taki taha.

OKU 'i ai 'i he siasí 'a e ongo lakanga fakataula'eiki 'e ua, 'a ia ko e, Lakanga Taula'eiki "Faka-Melekisēteki mo e Lakanga Taula'eiki ^bFaka-'Ēloné, 'a ia 'oku kau ai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Līvai.

2 Ko e 'uhinga 'oku ui 'a e 'uluakí ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki koe'uhí he ko e fu'u taula'eiki lahi ma'ongo'onga pehē fau 'a "Melekisēteki.

3 Ki mu'a 'i hono 'ahó na'e ui ia ko e Lakanga Fakataula'eiki

107 1a FFL Lakanga
Taula'eiki
Faka-Melekisēteki.

b FFL Lakanga
Taula'eiki
Faka-'Ēloné.

2a LSS, Sēnesi 14:25–40;
T&F 84:14.
FFL Melekisēteki.

Toputapu 'i he ^aLakanga 'o e 'Alo 'o e 'Otuá.

4 Ka ko e me'a pē ke faka'apa-apa pe ^aapasia ai ki he huafa 'o e 'Otuá Fakalevelevá, koe'uhi ke 'oua na'a fu'u tu'o lahi 'a hono lea 'aki 'o hono huafá, ko ia, na'e ui 'aki ai 'e kinautolu, 'a ia ko e siasí 'i he ngaahi 'aho fuoloá, 'a e lakanga fakataula'eiki ko iá 'o tauhingoa kia Melekisēteki, pe ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki.

5 Ko e ngaahi mafai pe ngaahi lakanga kehe kotoa pē 'i he siasí, ko e ngaahi ^akonga pē ia 'o e lakanga fakataula'eiki ko 'ení.

6 Ka 'oku 'i ai 'a e ongo vahe 'e ua pe ko e ongo 'ulu lalahi 'e ua—ko e tahá ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki, pea ko e tahá ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pe ^aFaka-Līvaí.

7 'Oku kau 'a e lakanga ko e ^akaumātu'á ki he lakanga fakataula'eiki 'o Melekisēteki.

8 'Oku ma'u 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'a e totonu 'o e lakanga fakapalesitení, pea 'okú ne ma'u 'a e mālohi mo e ^amafai ki he ngaahi lakanga kotoa pē 'i he siasí 'i he ngaahi kuonga kotoa pē 'o e māmaní, ke fakahoko 'a e ngaahi me'a fakalaumālié.

9 Ko e Kau ^aPalesiteni 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá, 'i he lakanga 'o Melekisēteki, 'oku nau ma'u ha totonu ke

ngāue 'i he ngaahi lakanga kotoa pē 'i he siasí.

10 Ko e kau ^ataula'eiki lahi 'i he lakanga 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'oku nau ma'u 'a e ^btotonu ke ngāue 'i honau tu'unga 'onautolú, 'i he tu'utu'uni mai 'a e kau palesitení, 'i hono fakahoko 'o e ngaahi me'a fakalaumālié, pea 'i he lakanga foki 'o e kaumātu'á, mo e taula'eiki ('o e lakanga fakalīvaí), ko e akonakí, tikoní, mo e mēmipa 'o e siasí.

11 'Oku ma'u 'e he kaumātu'á 'a e totonu ke ngāue ko hono fetongi 'a e taula'eiki lahi 'o ka 'ikai ke ne 'i ai.

12 'Oku totonu ke fakahoko 'e he taula'eiki lahi mo e kaumātu'á 'a e ngaahi me'a fakalaumālié, 'o fakatatau ki he ngaahi fuakava mo e ngaahi fekau 'o e siasí; pea 'okú na ma'u ha totonu ke ngāue 'i he ngaahi lakangá ni kotoa pē 'o e siasí, 'o ka 'ikai ke 'i ai ha kau ma'u mafai mā'olunga ange.

13 'Oku ui 'a e lakanga fakataula'eiki hono uá ko e ^aLakanga Fakataula'eiki 'o 'Ēloné, koe'uhí he na'e foaki ia kia ^bĒlone mo hono hakó, 'i honau ngaahi to'u tangatá kotoa pē.

14 Ko e 'uhinga 'oku ui ai ia ko e lakanga fakataula'eiki si'i angé koe'uhi he ko e ^akonga ia 'o e lakanga fakataula'eiki lahi angé, pe ko e Lakanga Taula'eiki Faka-

3a 'Alamā 13:3–19;
T&F 76:57.

4a FFL Loto-^apasia.
5a T&F 84:29; 107:14.
6a Teut. 10:8–9.
7a FFL Kaumātu'á.

8a FFL Mafai.
9a T&F 81:2; 107:22,
65–67, 91–92.

10a FFL Taula'eiki Lahí.
b T&F 121:34–37.
13a FFL Lakanga

Taula'eiki
Faka-Ēloné.
b FFL 'Ēlone, Tokoua
'o Mōsesé.
14a T&F 20:52; 107:5.

Melekisētēkī, pea ‘okú ne ma’u ‘a e mālohi ke ngāue ‘i he ngaahi ouau fakatu’asinó.

15 Ko e “pīsopé mo hono ongo tokoní ko e kau palesiteni ia ‘o e lakanga fakataula’eiki ko ‘ení, pea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi kī pe mafai ‘o iá.

16 ‘Oku ‘ikai ke ma’u ‘e ha tangata ha totonu fakalao ki he lakanga ko ‘ení, ke ma’u ‘a e ngaahi kī ‘o e lakanga fakataula’eikí ni, tuku kehe pē ‘o kapau ko ha hako “totonu ia ‘o ‘Ēlone.

17 Ka ko e me’a ‘i he ma’u ‘e ha taula’eiki lahi ‘o e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisētēkī ‘a e mafai ke ngāue ‘i he ngaahi lakanga sí‘i hifo kotoa pē, ko ia ‘okú ne lava ai ‘o ngāue ‘i he lakanga ko e pīsopé, ‘o ka ‘oku ‘ikai ‘ilo‘i ha hako totonu ‘o ‘Ēlone, ‘o kapau ‘e ui ia pea vahe‘i mo “fakanofó ki he mālohí ni ‘i he nima ‘o e Kau ^bPalesiteni ‘o e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisētēkī.

18 Ko e mālohi mo e mafai ‘o e lakanga fakataula’eiki mā’olunga angé, pe ko e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisētēkī, ke ma’u ‘a e ngaahi “kī ‘o e ngaahi tāpuaki fakalaumālie kotoa pē ‘o e siasí—

19 Ke ma’u ‘a e faingamālie ‘o hono ma’u ‘o e ngaahi ^ame’a lilo ‘o e pule’anga ‘o e langí, pea ke fakaava mai kiate kinautolu ‘a

e ngaahi langí, pea ke fefolofolai mo e fakataha’anga ^blahi mo e siasí ‘o e ‘Uluaki Fānaú, pea ke ma’u ‘a e fiefia ‘o e feohi mo e lotolotonga ‘o e ‘Otuá ko e Tamaí, mo Sisū ko e ‘fakalaloa ‘o e fuakava fo’ou.

20 Ko e mālohi mo e mafai ‘o e lakanga fakataula’eiki sí‘i angé, pe ko e Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné, ke ma’u ‘a e ngaahi “kī ‘o e tauhi mai ‘a e kau ‘āngeló, pea ke ngāue ‘i he ngaahi ^bouau fakatu’asinó, ‘a e mata’itohi ‘o e ongoongolelei, ‘a e ‘papataiso ‘o e fakatomala ki he “fakamolemole ‘o e ngaahi angahalá, ‘o fehoanaki mo e ngaahi fuakavá mo e ngaahi fekaú.

21 Kuo pau pē ke ‘i ai ha kau palesiteni, pe kau ‘ōfisa pule ‘e tupu meiate kinautolu, pe fili meiate kinautolu pe ‘iate kinautolu ‘oku fakanofó ki he ngaahi lakanga kehekehe ‘i he ongo lakanga fakataula’eiki ko ‘ení.

22 ‘Oku hoko ‘a e kau ^aTaula’eiki Lahi Pule ‘e toko tolu ‘o e Lakanga Taula’eiki ^bFaka-Melekisētēkī, ‘a ia kuo fili ‘e he siasí, mo tu’utu’uni mo fakanofó ki he lakanga ko iá, pea ‘poupou‘i hake ‘e he falala, tui, mo e lotu ‘a e siasí, ko ha kōlomu ‘o e Kau Palesiteni ‘o e Siasí.

23 ‘Oku ui ‘a e kau fakataha alēlea mā’olunga ‘e toko ^ahongo-

15a FFL Pīsopé.

16a T&F 68:14–21;
107:68–76.

17a FFL Fakanofó.
b T&F 68:15.

18a FFL Kī ‘o e Lakanga
Fakataula’eikí,
Ngaahi.

19a ‘Alamā 12:9–11;

T&F 63:23; 84:19–22.

FFL Me’a Lilo ‘a e
‘Otuá, Ngaahi.

b Hepelū 12:22–24.

c FFL Taukapó.

20a T&F 13:1; 84:26–27.

b FFL Ouau, Ngaahi.

c FFL Papataisó.

d FFL Fakamolemole‘i

‘o e Ngaahi Angahalá.

22a T&F 90:3, 6; 107:9,
65–67, 78–84, 91–92.

b FFL Lakanga

Taula’eiki

Faka-Melekisētēkí.

c FFL Poupou‘i ‘o e

Kau Taki ‘o e Siasí.

23a T&F 107:33–35.

fulu mā ua 'oku fononga holó, ke hoko ko e Kau ^bAposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pe ko e kau fakamo'oni makehe ki he huafa 'o Kalaisí 'i he māmaní kotoa—'o nau kehe ai mei he kau 'ōfisa kehe 'i he siasí 'i he ngaahi fatongia 'o honau lakangá.

24 Pea 'oku nau hoko ko ha kōlomu, 'a ia 'oku nau ma'u 'a e mafai pea mo e mālohi tatau mo e kau palesiteni 'e toko tolu kuo lau ki ai 'i mu'á.

25 'Oku ui foki 'a e Kau ^aFitungofulú ke malanga 'aki 'a e ongoongolelei, pea ke hoko ko e kau fakamo'oni makehe ki he kau Senitailé pea 'i he māmaní kotoa—'o nau kehe ai mei he kau 'ōfisa kehe 'i he siasí 'i he ngaahi fatongia 'o honau lakangá.

26 Pea 'oku nau hoko ko ha kōlomu 'oku ma'u 'a e mafai tatau mo e kōlomu 'o e kau fakamo'oni makehe 'e Toko Hongofulu Mā Uá pe kau 'Aposetolo 'a ia kuo toki laú ni ki aí.

27 Pea ko e tu'utu'uni kotoa pē 'e fai 'e ha taha 'o e ongo kōlomu ko 'ení kuo pau ke fai ia 'i he loto-taha kotoa 'a e kōlomu ko iá; 'a ia ko e pehē, kuo pau ke loto 'a e tangata kotoa pē 'oku kau ki he kōlomu taki taha ki he ngaahi tu'utu'uní, koe'uhí ke ngaohi 'enau ngaahi tu'utu'uni 'a e kōlomu taki taha ke tu'unga tatau hono mālohí mo e mafai—

28 'E lava 'o hoko ko ha kōlomu 'a e kau mēmipa tokolahi ange

'i he vaeuá, 'o kapau 'oku hoko ha ngaahi me'a 'o 'ikai lava ke fakahoko ai ia,—

29 Kapau 'e 'ikai ke pehē, 'oku 'ikai ha totonu 'a 'enau ngaahi tu'utu'uní ki he ngaahi tāpuaki tatau mo e ngaahi tāpuaki na'e fe'unga mo e ngaahi tu'utu'uní 'a e kōlomu 'o e kau palesiteni 'e toko tolu 'i ono'ahó, 'a ia na'e fakanofu 'o fakatatau ki he lakanga 'o Melekisētekí, pea ko e kau tangata mā'oni'oni mo angatonu 'a kinautolu.

30 Ko e ngaahi tu'utu'uní 'a e ongo kōlomu ko 'ení, pe ko ha taha pē 'i he ongo kōlomu ko iá, kuo pau ke fai ia 'i he ^amā'oni'oni kakato, pea 'i he angatonu, mo e loto-fakatōkilalo, mo e angamalū, mo e kātaki fuoloa, pea 'i he tui, mo e ^bangama'a, mo e 'ilo, anga-fakama'uma'u, fa'a kātaki, anga faka-'Otua, 'ofa fakatokoua mo e manava'ofa;

31 Koe'uhí he ko e tala'ofá 'eni, kapau te nau ma'u lahi 'a e ngaahi me'á ni 'iate kinautolu 'e 'ikai te nau ^ata'efua 'i he 'ilo' 'o e 'Eikí.

32 Pea kapau 'e fai ha tu'utu'uní 'a e ongo kōlomú ni 'i he ta'emā'oni'oni, 'e lava ke 'omi ia 'i he 'ao 'o ha fakataha'anga lahi 'o e ngaahi kōlomu kehekehé, 'a ia 'oku kau ki ai 'a e kau ma'u mafai fakalaumalie 'o e siasí; ka 'ikai, pea 'e 'ikai lava ke fai ha tangi ke fakatonutonu 'enau tu'utu'uní.

33 Ko e Toko Hongofulu Mā Uá ko ha Fakataha Alēlea

23b FFL 'Aposetoló.
25a FFL Fitungofulú.
30a T&F 121:36.

FFL Mā'oni'oni.
b T&F 121:41.
FFL Angama'a.

31a 2 Pita 1:5–8.

Mā'olunga Pule Fononga Holo ia, ke ngāue 'i he huafa 'o e 'Eikí, 'i he pule mai 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí, 'o fehoanaki mo e tu'utu'uni 'o e langí; ke langa hake 'a e siasí, pea tokanga 'i 'a hono ngaahi me'a kotoa pē 'i he ngaahi pule'anga kotoa pē, 'o fuofua fai ki he kau "Senitailé pea toki fika ua ki he kau Siú.

34 Kuo pau ke ngāue 'a e Kau Fitungofulú 'i he huafa 'o e 'Eikí, 'i he pule mai 'a e Toko "Hongofulu Mā Uá pe ko e fakataha alēlea mā'olunga fononga holó, 'i hono langa hake 'o e siasí mo tokanga 'i hono ngaahi me'a kotoa pē 'i he ngaahi pule'angá kotoa pē, 'o fuofua fai ki he kau Senitailé pea toki hoko ki he kau Siú —

35 'I hono fekau 'i atu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, pea nau ma'u 'a e ngaahi kī ke fakaava 'a e matapaá 'i hono malanga 'aki 'o e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí, pea fuofua fai ki he kau Senitailé pea ke toki hoko ki he kau Siú.

36 'Oku hoko 'a e ngaahi fakataha alēlea "mā'olunga tu'u ma'u 'i he ngaahi siteiki 'o Saioné, ko ha kōlomu 'oku mafai tatau mo e kōlomu 'o e kau palesiteni, pe ko e fakataha alēlea mā'olunga fononga holó, 'i he ngaahi me'a 'o e siasí, 'i he'enua ngaahi tu'utu'uni kotoa pē.

37 Ko e fakataha alēlea mā'olunga 'i Saioné 'oku nau hoko

ko ha kōlomu 'oku mafai tatau 'i he ngaahi me'a 'o e siasí, 'i he'enua ngaahi tu'utu'uni kotoa pē, mo e ngaahi fakataha alēlea 'o e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he ngaahi siteiki 'o Saioné.

38 Ko e fatongia 'o e fakataha alēlea mā'olunga fononga holó ke ui ki he kau "Fitungofulú, 'i he taimi 'oku nau fie ma'u ai ha tokoní, ke tali 'a e ngaahi kole kehekehe ke malanga 'aki mo 'oatu 'a e ongoongolelé, kae 'ikai ki ha ní'ihí kehe.

39 Ko e fatongia 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i he ngaahi va'a lalahi kotoa pē 'o e siasí, ke fakanofu ha kau faifekau "faka-evangeliō, 'o fakatatau ki hono fakahā mai kiate kinautolu 'i he fakahā —

40 Na'e fakapapau 'i 'a e lakanga 'o e lakanga fakataula'eiki ko 'ení ke tukufakaholo mai ia mei he tamai ki he foha, pea 'oku kau tonu ia ki he hako mo'oni 'o e hako filí, 'a ia na'e fai ki ai 'a e ngaahi tala'ofá.

41 Na'e fokotu'u 'a e lakangá ni 'i he ngaahi 'aho 'o "Ātamá, pea na'e tukufakaholo mai ia 'i he ^bhakó 'i he founga ko 'ení:

42 Meia 'Ātama kia "Seti, 'a ia na'e fakanofu 'e 'Ātama 'i hono ta'u onongofulu mā hivá, pea na'e tāpuaki 'i ia 'e ia 'i he ta'u 'e tolu ki mu'a peá ne pekiá, 'o ne ma'u 'a e tala'ofa 'a e 'Otuá mei he'ene tamai, 'e hoko 'a hono hakó ko e kakai fili 'o e 'Eikí, pea

33a 1 Nifai 13:42;
3 Nifai 16:4–13;
T&F 90:8–9.

34a T&F 112:21.

36a FFL Fakataha Alēlea

Mā'olungá.
38a FFL Fitungofulú.
39a FFL Pēteliaké;
'Evangeliō.
41a FFL 'Ātamá.

^b Sēnesi 5; T&F 84:6–16;
Mōsese 6:10–25.

42a FFL Setí.

‘e fakatolonga ‘a kinautolu ‘o a‘u ki he ngata‘anga ‘o e māmaní;

43 Koe‘uhi ko e tangata “hao-hao ia (‘a Seti), pea ko hono fōtungá ko e ^btatau mo‘oni ia ‘o ‘ene tamaí, ‘o a‘u ki he hangē ‘okú ne tatau pē mo ‘ene tamaí ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē na‘á ne faí, pea ko e me‘a pē na‘á ne kehe ai meiate iá ko hono ta‘u motu‘á.

44 Na‘e fakanofa ‘a ‘Īnosi ‘i hono ta‘u motu‘a ko e ta‘u ‘e teau tolungofulu mā fā mo e māhina ‘e fā, ‘i he nima ‘o ‘Ātamá.

45 Na‘e ui ‘a e ‘Otuá kia Kainani ‘i he feitu‘u maomaonga-noá ‘i hono fāngofulu ta‘u ‘o hono motu‘á; pea na‘á ne fetaulaki mo ‘Ātama lolotonga ‘ene fononga ki he potu ko Setolamakí. Na‘á ne ta‘u ‘e valungofulu mā fitu ‘i hono fakanofa iá.

46 Na‘e ta‘u ‘e fāngeau hiva-ngofulu mā ono mo e ‘aho ‘e fitu ‘a Malelili ‘i hono fakanofa ia ‘i he nima ‘o ‘Ātamá, pea na‘á ne tāpuaki‘i ia foki.

47 Na‘e ta‘u ‘e uangeau ‘a Sēleti ‘i hono fakanofa ia ‘i he nima ‘o ‘Ātamá, pea na‘á ne tāpuaki‘i ia foki.

48 Na‘e ta‘u ‘e uofulu mā nima ‘a “Īnoke ‘i hono fakanofa ia ‘i he nima ‘o ‘Ātamá; pea na‘á ne ta‘u ‘e onongofulu mā nima pea na‘e tāpuaki‘i ia ‘e ‘Ātama.

49 Pea na‘á ne mamata ki he ‘Eikí, pea na‘á ne ‘a‘eva mo ia,

pea na‘á ne ‘i hono lolotolonga ma‘u ai pē; pea na‘á ne “a‘eva mo e ‘Otuá ‘i he ta‘u ‘e tolungeau onongofulu mā nima, ko ia na‘e ta‘u ‘e fāngeau tolungofulu ‘a hono motu‘á ‘i he taimi na‘á ne ^bliliu aí.

50 Na‘e ta‘u ‘e teau ‘a “Mētusela ‘i hono fakanofa ia ‘i he nima ‘o ‘Ātamá.

51 Na‘e ta‘u ‘e tolungofulu mā ua ‘a Lēmeki ‘i hono fakanofa ia ‘i he nima ‘o Setí.

52 Na‘e ta‘u ‘e hongofulu ‘a “Noa ‘i hono fakanofa ia ‘i he nima ‘o Mētuselá.

53 ‘I he ta‘u ‘e tolu ki mu‘a pea pekia ‘a ‘Ātamá, na‘á ne ui ‘a Seti, ‘Īnosi, Kainani, Malelili, Sēleti, ‘Īnoke, mo Mētusela, ‘a ia ko e kau “taula‘eiki lahi kotoa ‘a kinautolu, fakataha mo hono toe ‘o hono hako na‘e mā‘oni-oní, ke nau ha‘u ki he tele‘a ko ^b‘Ātama-onitai-‘Āmaní, pea na‘á ne foaki ‘i ai kiate kinautolu ‘a ‘ene tāpuaki faka‘osí.

54 Pea na‘e hā mai ‘a e ‘Eikí kiate kinautolu, pea nau tu‘u hake mo tāpuaki‘i ‘a “Ātama, pea nau ui ia ko ^bMaikeli, ko e pilinisi, ko e ‘āngelo pulé.

55 Pea na‘e foaki ‘e he ‘Eikí ‘a e fiemālie kia ‘Ātama, ‘o ne folofola kiate ia ‘o pehē: Kuó u fokotu‘u koe ke ke ‘ulu; pea ‘e tupu ‘iate koe ha ngaahi pule‘anga lahi, pea ko e “pilinisi koe kiate kinautolu ‘o ta‘engata.

43a FFL Haohaoá.

b Sēnesi 5:3.

48a FFL ‘Īnoké.

49a Sēnesi 5:22;

Hepelū 11:5;

Mōsese 7:69.

b FFL Kakai kuo Liliú.

50a FFL Mētuselá.

52a FFL Noa, Pēteliake ‘i he Tohi Tapú.

53a FFL Taula‘eiki Lahí.

b T&F 78:15; 116:1.

FFL ‘Ātama-onitai-‘Āmaní.

54a T&F 128:21.

FFL ‘Ātamá.

b FFL Maikelí.

55a T&F 78:16.

56 Pea na'e tu'u hake 'a 'Ātama 'i he lotolotonga 'o e fakataha-angá; pea neongo 'ene fu'u vai-vai 'i he'ene fu'u toulekeleká, na'á ne fonu 'i he Laumālie Mā-oni'oní, peá ne "kikite'i 'a e me'a kotoa pē 'e hoko ki hono hakó 'o a'u ki he to'u tangata faka'osí.

57 Na'e tohi 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē 'i he tohi 'a 'Īnoké, pea 'e fakamo'oni ki ai 'i he taimi totonú.

58 Ko e fatongia 'o e Toko "Hongofulu Mā Uá foki, ke ^bfakanofu mo fokotu'utu'u maau 'a e kau 'ōfisa kehe kotoa pē 'o e siasí, 'o fehoanaki mo e fakahā 'a ia 'oku pehē:

59 Ki he siasí 'o Kalaisí 'i he fonua ko Saioné, 'i he fakalahi atu ki he ngaahi "fono 'o e siasí 'o kau ki he ngaahi ngāue fakasiasí—

60 Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, 'oku totonu ke 'i ai ha kaumātu'a "pule ke pulse kiate kinautolu 'oku ma'u 'a e lakanga ko e kaumātu'a;

61 Pea mo ha kau "taula'eiki foki ke pulse kiate kinautolu 'oku ma'u 'a e lakanga ko e taula'eikí;

62 Pea mo ha kau akonaki foki ke "pulse kiate kinautolu 'oku ma'u 'a e lakanga ko e akonakí, 'i he founa tatau, pea mo e kau tikoní foki—

63 Ko ia, 'oku fai mei he tikoní ki he akonakí, pea mei he akonakí ki he taula'eikí, pea mei he taula'eikí ki he kaumātu'á, 'a kinautolu taki taha 'o fakatatau ki hono fili 'a kinautolú, 'o fakatatau ki he ngaahi fuakava mo e ngaahi fekau 'o e siasí.

64 Pea 'oku hoko mai leva mo e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá, 'a ia 'oku lahi taha 'iate kinautolú.

65 Ko ia, kuo pau ke fili ha taha mei he Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá ke pulse ki he lakanga fakataula'eikí, pea 'e ui ia ko e Palesiteni 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olunga 'o e Siasí;

66 Pe, 'i hono 'ai 'e tahá, ko e "Taula'eiki Lahi Pule ki he Lakanga Fakataula'eiki Mā'olunga 'o e Siasí.

67 'Oku tupu meiate ia 'a hono fakahoko 'o e ngaahi ouau mo e ngaahi tāpuaki ki he siasí, 'i he "hilifaki 'o e nimá.

68 Ko ia, 'oku 'ikai ke tatau mo ia 'a e lakanga 'o ha pīsope; he 'oku kau 'a e lakanga 'o ha "pīsopé ki hono fakahoko 'o e ngaahi me'a fakatu'asino kotoa pē;

69 Ka neongo iá kuo pau ke fili ha pīsope mei he "Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá, tuku kehe pē 'o kapau ko ha hako ^btotonu ia 'o 'Ēlone;

70 He kapau 'oku 'ikai ko ha hako totonu ia 'o 'Ēlone 'e 'ikai te

56a Mōse 5:10.
58a FFL 'Aposetoló.
b FFL Fakanofó.
59a T&F 43:2–9.
60a T&F 107:89–90.
61a T&F 107:87.

62a T&F 107:85–86.
66a T&F 107:9, 91–92.
FFL Palesitení.
67a FFL Nimá, Hilifaki 'o e.
68a FFL Pīsopé.
69a FFL Lakanga

Taula'eiki
Faka-Melekisētekí.
b T&F 68:14–24; 84:18;
107:13–17.

ne lava 'o ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki ko iá.

71 Ka neongo iá, 'oku lava ke vahe'i ha taula'eiki lahi, 'a ia 'oku 'i he lakanga 'o Melekisēteki, ki hono fakahoko 'o e ngaahi me'a fakatu'asinó, 'o ne ma'u ha 'ilo ki ai 'i he Laumālie 'o e mo'oni;

72 Pea ke hoko foki ko e "fakamaau 'i 'Isileli, ke fai 'a e ngaahi ngāue 'a e siasí, ke fai fakamaau ki he kau maumau-fonó 'i he fakamo'oni 'o fakatatau mo e me'a 'e fakahā mai kiate ia 'o fakatatau ki he ngaahi fonó, 'i he tokoni mai 'a hono ongo tokoni, 'a ia kuó ne fili pe te ne fili, mei he kaumātu'a 'o e siasí.

73 Ko e fatongia 'eni 'o ha pīsope 'a ia 'oku 'ikai ko e hako totonu 'o 'Éloné, ka kuo fakanofo ia ki he Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá 'o fakatatau ki he lakanga 'o Melekisēteki.

74 Ko ia te ne hoko ko e fakamaau, 'io ko e fakamaau fakalūkufua 'i he lotolotonga 'o e kakai 'o Saioné, pe 'i ha siteiki 'o Saione, pe 'i ha va'a pē 'o e siasí 'e vahe'i ai ia ki he ngāué ni, kae 'oua ke fakalahi 'a e ngaahi ngata'anga fonua 'o Saioné pea hoko 'o 'aonga ke 'i ai ha kau pīsope pe kau fakamaau kehe 'i Saione pe 'i ha ngaahi feitu'u kehe.

75 Pea kapau 'e fili ha kau pīsope kehe, kuo pau ke nau ngāue 'i he lakanga tatau.

76 Ka 'oku ma'u 'e ha hako totonu 'o 'Éloné ha totonu fakalao ki he lakanga fakapalesiteni

'o e lakanga fakataula'eiki ko 'ení, ki he ngaahi "kī 'o e ngāue ko 'ení, ke ngāue 'i he lakanga 'o e pīsopé 'iate ia pē, ta'e 'i ai hanó ongo tokoni, ke ne hoko ko ha fakamaau 'i 'Isileli, tuku kehe pē 'o ka fakamāu'i ha Palesiteni 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá, 'o fakatatau ki he lakanga 'o Melekisēteki.

77 Pea ko e tu'utu'uni 'a ha taha 'o e ongo fakataha alēleá ni, 'o fakatatau ki he fekau 'oku pehē:

78 Ko e tahá, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e ngaahi ngāue mahu'inga taha 'o e siasí, pea ko e ngaahi fakatonutonu "faingata'a taha 'o e siasí, kapau 'e 'ikai ke fiemālie ki he tu'utu'uni 'a e pīsopé pe kau fakamāu, 'e 'oatu mo 'ohake ia ki he fakataha alēlea 'o e siasí, 'i he 'ao 'o e Kau ^bPalesiteni 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá.

79 Pea 'e ma'u 'e he Kau Palesiteni 'o e fakataha alēlea 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá 'a e mafai ke ui ha kau taula'eiki lahi kehe, 'io 'a e toko hongofulu mā ua, ke tokoni mai ko e kau fale'i; ko ia 'e ma'u 'e he Kau Palesiteni 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá mo hono kau fale'í, 'a e mafai ke fakakaukau 'i 'a e ngaahi fakamo'oni 'o fakatatau ki he ngaahi fonó 'o e siasí.

80 Pea ka hili 'a e tu'utu'uni ko 'ení, 'e 'ikai toe manatua ia 'i he 'ao 'o e 'Eiki; he ko e fakataha alēlea mā'olunga taha 'eni 'o e siasi 'o e 'Otuá, pea ko e tu'utu'uni faka'osi ki he ngaahi

72a T&F 58:17–18.

76a FFL Kī 'o e Lakanga

Fakataula'eiki,
Ngaahi.

78a T&F 102:13, 28.

b T&F 68:22.

fakakikihi 'i he ngaahi me'a fakalaumālié.

81 'Oku 'ikai ke 'i ai ha tokotaha 'oku kau ki he siasí 'a ia 'oku ne 'ata'atā mei he fakataha alēlea ko 'eni 'o e siasí.

82 Pea kapau 'e maumau-fono ha Palesitēni 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá, 'e manatua ia 'i he lotolotonga 'o e fakataha alēlea fakalūkufua 'o e siasí, 'a ia 'e tokoni ki ai ha kau fale 'i 'e toko hongofulu mā ua 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá;

83 Pea ko 'enau tu'utu'uni ki hono 'ulú 'e hoko ia ko e ngata'anga 'o ha fakakikihi 'oku kau kiate ia.

84 Ko ia, 'e 'ikai ke 'i ai ha taha 'e 'ata'atā mei he "fakamaau totonú pea mo e ngaahi fono 'a e 'Otuá, koe'uhí ke fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'o maau pea molu-malu 'i hono 'aó, 'o fakatatau ki he mo'oni mo e mā'oni'oni.

85 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e fatongia 'o e palesitēni ki he lakanga 'o e "tikoní ke pule ki ha kau tikoni 'e toko hongofulu mā ua, pea fealēlea'aki mo kinautolu, pea ^bako'i kiate kinautolu 'a honau fatongiá, 'o felangahake'aki, 'o hangē ko ia kuo fakahā mai 'o fehoanaki mo e ngaahi fuakavá.

86 Pea ko e fatongia foki 'o e palesitēni ki he lakanga 'o e kau "akonakí ke pule ki he kau ako-

naki 'e toko uofulu mā fā, pea fealēlea'aki mo kinautolu, pea ako'i kiate kinautolu 'a e ngaahi fatongia 'o honau lakangá, 'o hangē ko ia 'oku fakahā mai 'i he ngaahi fuakavá.

87 Ko e fatongia foki 'o e palesitēni ki he Lakanga Fakataula'eiki 'o 'Ēloné ke pule ki he kau "taula'eiki 'e toko fāngofulu mā valu, pea fealēlea'aki mo kinautolu, ke ako'i kiate kinautolu 'a e ngaahi fatongia 'o honau lakangá, 'o hangē ko ia 'oku fakahā mai 'i he ngaahi fuakavá—

88 Ko e palesitēni ko 'ení ko ha "pīsope ia; he ko e taha 'eni 'o e ngaahi fatongia 'o e lakanga fakataula'eiki ko 'ení.

89 Ko e tahá, ko e fatongia 'o e palesitēni ki he lakanga 'o e "kaumātu'á ke pule ki he kaumātu'a 'e toko hivangofulu mā ono, pea fealēlea'aki mo kinautolu, pea ke ako'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki he ngaahi fuakavá.

90 Ko e lakanga fakapalesitēni ko 'ení 'oku mavahe ia mei he lakanga fakapalesitēni 'o e kau fitungofulú, pea kuo fakataumu'a ia kiate kinautolu 'oku 'ikai te nau "fononga holo 'i he māmaní kotoa.

91 Pea ko e tahá, ko e fatongia 'o e Palesitēni 'o e lakanga 'o e Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá ke "pule ki he siasí kotoa, pea ke ne tatau mo ^bMōsese—

84a FFL Fakamaau Totonú.

85a FFL Tikoní.

b T&F 38:23; 88:77–79, 118.

86a T&F 20:53–60.

FFL Akonakí, Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné.

87a FFL Taula'eiki, Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné.

88a FFL Pīsope.

89a FFL Kaumātu'á.

90a T&F 124:137.

91a T&F 107:9, 65–67.

b T&F 28:2; 103:16–21.

92 Vakai, ko e potó 'eni; 'io, ke ne hoko ko ha "tangata kikite, ko ha ^btangata ma'u fakahā, ko ha tangata liliu lea, mo ha 'palōfita, 'o ma'u 'a e ngaahi ^dme'a-foaki kotoa pē 'a e 'Otuá 'a ia 'okú ne foaki ki he 'ulu 'o e siasí.

93 Pea 'oku fakatatau 'eni mo e me'a-hā-mai 'oku fakahā mai ai 'a e lakanga 'o e Kau "Fitungofulú, kuo pau ke nau ma'u 'a e kau palesitani 'e toko fitu ke pule kiate kinautolu, 'a ia kuo fili mei he toko fitungofulú;

94 Pea ko hono fitu 'o e kau palesitani ko 'ení 'e pule ia ki he toko onó;

95 Pea ko e kau palesitani ko 'eni 'e toko fitú kuo pau ke nau fili ha toko fitungofulu kehe, makehe mei he 'uluaki toko fitungofulu 'a ia 'oku nau kau ki aí, pea ke nau pule kiate kinautolu;

96 Kae 'uma'ā foki mo e kau fitungofulu kehe, kae 'oua ke a'u ki he tu'o fitu liunga 'aki 'a e fitungofulu, 'o kapau 'e 'aonga ia ki he ngāue 'i he ngoue vainé.

97 Pea 'oku totonu ke hoko 'a e kau fitungofulu ko 'ení ko e kau faifekau "fononga holo, 'o fuofua fai ki he kau Senitailé pea ki he kau Siú foki.

98 Ka ko e kau 'ōfisa kehe 'o e siasí, 'a ia 'oku 'ikai 'o e Toko Hongofulu Mā Uá pe ko e Kau Fitungofulú, 'oku 'ikai te nau ha'isia ki he fatongia ke fononga holo 'i he ngaahi pule'angá kotoa, ka 'oku totonu ke nau fononga 'o fakatatau ki honau ngaahi faingamālié, neongo 'oku nau ma'u nai ha ngaahi lakanga mā'olunga mo mamafa tatau 'i he siasí.

99 Ko ia, tuku ke akó ni 'o 'ilo 'e he tangata kotoa pē 'a hono "fatongiá, pea ke ngāue 'i he lakanga kuo fakanofu ia ki aí, 'i he ^bfaivelenga kakato.

100 Ko ia ia 'oku "fakapikopikó 'e 'ikai lau ia 'okú ne ^bfe'unga ke tu'u, pea ko ia ia 'oku 'ikai te ne ako 'a hono fatongiá 'o 'ikai te ne fakahā 'okú ne fe'ungá, 'e 'ikai lau ia 'okú ne fe'unga ke tu'u. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 108

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfítá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 26 Tīsema 1835 (History of the Church, 2:345). Na'e ma'u 'a e vahe ko 'ení 'i ha kole 'a Laimani Selamani, 'a ia na'e toki fakanofu ko ha taula'eiki lahi mo ha fitungofulu, pea na'á ne ha'u ki he Palōfítá mo ha kole ke ma'u ha fakahā 'o fakamatala'i mai hono fatongiá.

92a Mōsaia 8:13–18.
 FFL Tangata Kikité.
 b FFL Fakahā.
 c T&F 21:1.
 FFL Palōfítá.
 d FFL Me'a-Foaki 'o e

Laumālié, Ngaahi.
 93a T&F 107:38.
 FFL Fitungofulú.
 97a T&F 124:138–139.
 99a FFL Fatongiá.
 b FFL Faivelengá.

100a T&F 58:26–29.
 FFL Fakapikopikó.
 b FFL Fe'unga mo
 Tāú.

1–3, *‘Oku fakamolemole’i ‘a e ngaahi angahala ‘a Laimani Selamani kiate ia; 4–5, ‘E lau fakataha ia mo e kaumātu’a taki ‘o e Siasi; 6–8, ‘Oku ui ia ke malanga ‘aki ‘a e ongoongoleléi mo fakamālohia hono kāingá.*

KO e mo’oni ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí kiate koe, ‘a ‘eku tamaio’eiki ko Laimani: Kuo fakamolemole’i ‘a ho’o ngaahi angahalá kiate koe, koe-‘uhi ko ho’o talangofua ki hoku le’ó ‘i he ha’u ki heni ‘i he pongipongi ni ke ma’u ha akonaki meiate ia ‘a ia kuó u filí.

2 Ko ia, tuku ke “fiemālie ‘a ho laumālié ‘o kau ki ho tu’unga fakalaumālié, pea ‘oua te ke toe fakafepaki ki hoku le’ó.

3 Pea tu’u hake pea tokanga lahi ange ‘o fai atu mei heni ‘i he tauhi ho’o ngaahi fuakava, ‘a ia kuó ke faí pea mo ia ‘okú ke faí, pea ‘e tāpuaki’i koe ‘aki ‘a e ngaahi tāpuaki mahu’inga lahi.

4 Tatali ‘i he fa’a kātaki kae

‘oua ke fanongonongo ke fai ‘a e fakataha “molumalu ‘a ‘eku kau tamaio’eiki, pea ‘e manatu’i koe fakataha mo e ‘uluaki ‘o ‘eku kaumātu’á, ‘o ke ma’u totonu ‘i he fakanofa fakataha mo hono toe ‘o ‘eku kaumātu’a ‘a ia kuó u filí.

5 Vakai, ko e “tala’ofa ‘eni ‘a e Tamaí kiate koe ‘o kapau te ke fai atu ‘i he tui faivelengá.

6 Pea ‘e fakahoko kiate koe ‘i he ‘aho ‘a ia te ke ma’u ai ‘a e totonu ke “malanga ‘aki ‘a ‘eku ongoongoleléi ‘i he feitu’u kotoa pē te u fekau atu koe ki aí, pea fai atu ai pē mei he taimi ko ia.

7 Ko ia, “fakamālohia ‘a ho kāingá ‘i ho’o ngaahi lea kotoa pē, pea ‘i ho’o ngaahi lotu kotoa pē, pea ‘i ho’o ngaahi na’ina’i kotoa pē, pea ‘i ho’o ngaahi ngāue kotoa pē.

8 Pea vakai, pea ‘iloange, ‘oku ou ‘iate koe ke tāpuaki’i koe mo “fakahaofi koe ‘o ta’engata. ‘Ēmeni.

VAHE 109

Ko e lotu na’e fai ‘i hono fakatapui ‘o e temipale ‘i Ketilani, ‘i ‘Ohaiō, ‘i he ‘aho 27 Mā’asi 1836 (History of the Church, 2:420–426). Fakataata ki he fakamatala na’e hiki ‘e he Palōfitá, na’e fakahā mai ‘a e lotu ko ‘eni kiate ia ‘i ha fakahā.

1–5, *Na’e langa ‘a e Temipale Ketilani ke hoko ko ha feitu’u ‘e hā’ele mai ki aí ‘a e Foha ‘o e Tangatá; 6–21, ‘E hoko ia ko ha fale ‘o e lotu, ‘aukai, tui, ako, nāunau, mo e maau, pea ko ha fale ‘o e ‘Otuá; 22–33, Taumaiā ke veuveuki ‘a e kau ta’e-fakatomala*

‘oku nau fakafepaki’i ‘a e kakai ‘o e ‘Eiki; 34–42, ‘Ofa ke ‘alu atu ‘a e Kau Mā’oni’oni ‘i he mālohi ke tānaki mai ‘a e kau mā’oni’oni ki Saione; 43–53, ‘Ofa ke fakahaofi ‘a e Kau Mā’oni’oni mei he ngaahi me’a fakamamahi ‘e hua’i hifo ki he kau fai angahalá ‘i he

ngaahi 'aho faka'osi; 54–58, 'Ofa ke teuteu'i 'a e ngaahi pule'angá mo e ngaahi kakaí mo e ngaahi siasí ke nau tali 'a e ongoongolelei; 59–67, 'Ofa ke lava 'o huhu'i 'a e kau Siú, ko e kau Leimaná, mo 'Isileli kotoa; 68–80, 'Ofa ke fakakalauni 'aki 'a e Kau Mā'oni'oni 'a e nāunau mo e lāngilangi pea nau ma'u 'a e fakamo'ui ta'engatá.

FAKAFETA'I ki ho huafá, 'e 'Eiki ko e 'Otuá 'o 'Isilelí, 'a ia 'okú ke tauhi ki he ^bfuakavá mo fakahā 'a e 'alo'ofa ki ho'o kau tamaio'eiki 'a ia 'oku 'a'eva 'i he angatonu 'i ho 'aó 'aki honau lotó kotoa —

2 'A e 'Afiona 'a ia kuó ke fekau ki ho'o kau tamaio'eiki ke ^alanga ha fale ki ho huafá 'i he feitu'ú ni [ko Ketilaní].

3 Pea ko 'eni 'okú ke 'afio'i, 'e 'Eiki, kuo fai 'e ho'o kau tamaio'eiki 'o fakatatau ki ho'o fekaú.

4 Pea ko 'eni, 'oku mau kole ki ho'o 'afió, 'e Tamai Mā'oni'oni, 'i he huafa 'o Sísū Kalaisí, ko e 'Alo 'o ho fatafatá, 'a ia ko hono huafá pē taha 'oku lava ke foaki ai 'a e fakamo'ui ki he fānau 'a e tangatá, 'oku mau kole ki ho'o 'afió, 'e 'Eiki, ke ke tali 'a e ^afalé ni, ko e ^bngāue 'o e nima 'o kimautolu, ko ho'o kau tamaio'eiki, 'a ia na'á ke fekau ke mau langá.

5 He 'okú ke 'afio'i kuo mau fai 'a e ngāué ni 'i he fu'u faingata'a lahi; pea 'i he'emaui masivá kuo mau foaki mei he'emaui koloá ke langa ha ^afale ki ho huafá,

koe'uhí ke ma'u ha potu 'e he Foha 'o e Tangatá ke fakahā ia ia ki hono kakaí.

6 Pea hangē ko ho'o folofola 'i ha ^afakahā, 'a ia na'e fai mai kiate kimautolu, 'o ui ai 'a kimautolu ko ho ngaahi kaume'a, 'o pehē— Mou ui ha'amou fakataha'anga molumalu, 'o hangē ko 'eku fekau kiate kimoutolú;

7 Pea koe'uhí 'oku 'ikai ke ma'u 'e he kakaí kotoa pē 'a e tuí, mou fekumi faivelenga pea feako'i'aki 'iate kimoutolu 'a e ngaahi lea 'o e potó; 'io, mou fekumi mei he ngaahi tohi lelei tahá 'a e ngaahi lea 'o e potó; mou fekumi ki he 'iló 'io 'i he ako pea 'i he tui foki;

8 Fokotu'utu'u 'a kimoutolu; teuteu 'a e me'a 'aonga kotoa pē, pea fokotu'u ha fale, 'io ko ha fale 'o e lotu, ko ha fale 'o e 'aukai, ko ha fale 'o e tui, ko ha fale 'o e ako, ko ha fale 'o e nāunau, ko ha fale 'o e maui, ko ha fale 'o e 'Otuá;

9 Koe'uhí ke fai ho'omou ngaahi hū maí 'i he huafa 'o e 'Eiki, koe'uhí ke fai ho'omou ngaahi hū ki tu'á 'i he huafa 'o e 'Eiki, koe'uhí ke fai ho'omou ngaahi fetapa kotoa pē 'i he huafa 'o e 'Eiki, 'aki 'a e ngaahi nima kuo hiki hake ki he Funгани Mā'olungá—

10 Pea ko 'eni, 'e Tamai Mā'oni'oni, 'oku mau kole ki ho'o 'afió ke ke tokoni mai kiate kimautolu, ko ho kakaí, 'aki ho'o 'alo'ofá, 'i he'emaui ui ke fai 'emaui fakataha-

109 1a 'Alamā 37:37;
T&F 46:32.
FFL Fakafeta'i.
b Taniela 9:4.

FFL Fuakavá.
2a T&F 88:119.
4a 1 Ng. Tu'i 9:3.
FFL Temipalé.

b 2 Nifai 5:16.
5a T&F 124:27–28.
6a T&F 88:117–120.

‘anga molumalú, koe‘uhí ke fai ia ki ho fakalāngilangi‘i pea ki hono tali ia ‘e ho‘o ‘afió;

11 Pea ‘i ha founga ke ‘ilo ai ‘oku mau fe‘unga, ‘i ho ‘aó, ke ma‘u ‘a hono fakahoko ‘o e ngaahi “tala‘ofa ‘a ia kuó ke fai kiate kimautilo, ko ho kakaí, ‘i he ngaahi fakahā kuo fai mai kiate kimautiló;

12 Koe‘uhí ke ‘alu hifo ‘a ho “nāunaú ‘o nofo‘ia ‘a ho kakaí, pea ‘i he falé ni ko e fale ‘o‘ou, ‘a ia ‘oku mau fakatapu‘i ni kiate koe, koe‘uhí ke fakamā‘oni‘oni‘i mo fakatapui ia ke toputapu, pea ke ‘afio ‘a ho lotolotonga toputapú ‘i he falé ni ma‘u ai pē;

13 Pea ko e kakai kotoa pē ‘e hū ‘i he hū‘anga ‘o e fale ‘o e ‘Eikí te nau ongo‘i ‘a ho mālohí, pea ongo‘i hono ue‘i ‘a kinautilo ke fakamo‘oni kuó ke fakatapui ia, pea ko ho fale ia, ko ha potu ‘o ho‘o mā‘oni‘oní.

14 Pea taumaiā ke ke finangalo, ‘e Tamai Mā‘oni‘oni, ko kinautilo kotoa pē ‘e lotu ‘i he fale ko ‘ení ‘e akonakí‘i ‘a kinautilo kotoa pē ‘i he ngaahi lea ‘o e potó mei he ngaahi tohi lelei tahá, pea ke nau fekumi ki he potó ‘io ‘i he ako, pea ‘i he tui foki, ‘o hangē ko ho‘o folofolá;

15 Pea ke nau tupu hake ‘i ho‘o ‘afió, ‘o ma‘u ‘a hono kakato ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, pea fokotu‘utu‘u ‘a kinautilo ‘o fakatatau ki ho‘o ngaahi fonó, pea teuteu‘i ‘a kinautilo ke ma‘u ‘a e ngaahi me‘a ‘aonga kotoa pē;

16 Pea ke hoko ‘a e falé ni ko

ha fale ‘o e lotu, ko ha fale ‘o e ‘aukai, ko ha fale ‘o e tui, ko ha fale ‘o e nāunau pea ‘o e ‘Otuá, ‘io ko ho fale;

17 Koe‘uhí ke fai ‘a e ngaahi hū mai kotoa pē ‘a ho kakaí, ki he fale ní, ‘i he huafa ‘o e ‘Eikí;

18 Koe‘uhí ke fai ‘a ‘enau ngaahi hū ki tu‘a kotoa pē mei he fale ní ‘i he huafa ‘o e ‘Eikí;

19 Pea ke fai ‘a ‘enau ngaahi fetapa kotoa pē ‘i he huafa ‘o e ‘Eikí, ‘aki ‘a e ngaahi nima mā‘oni‘oni, kuo hiki hake ki he Fungani Mā‘olungá;

20 Pea ke ‘oua na‘a tuku ha me‘a “ta‘ema‘a ke hū ki ho falé ke ‘uli‘i ia;

21 Pea ko e taimi ‘e maumau-fono ai ‘a ho kakaí, ha taha pē ‘iate kinautilo, ke nau fakatomala fakato‘oto‘o pea tafoki mai ki ho‘o ‘afió, ‘o ‘ilo‘i ‘a e ‘ofa ‘i ho ‘aó, pea fakafoki ‘a kinautilo ki he ngaahi tāpuaki kuó ke tu‘utu‘uni ke lilingi hifo kiate kinautilo ‘e “apasía ki ho‘o ‘afió ‘i ho falé.

22 Pea ‘oku mau kole ki ho‘o ‘afió, ‘e Tamai Mā‘oni‘oni, ke ‘alu atu ‘a ho‘o kau tamaio‘eikí mei he falé ni kuo fakamahafu ‘a kinautilo ‘aki ho mālohí, pea ke ‘iate kinautilo ‘a ho huafá, pea ke takatakai ‘iate kinautilo ‘a ho nāunaú, pea ke tokanga‘i ‘a kinautilo ‘e ho‘o kau “āngeló;

23 Pea ke nau ‘oatu mei he potú ni ‘a e ngaahi fu‘u ongoongo lalahi mo nāunau‘ia, ‘i he mo‘oní, ‘o a‘u ki he ngaahi “ngata‘anga ‘o e māmaní, koe‘uhí ke nau

11a T&F 38:32; 105:11–12,

18, 33.

12a FFL Nāunaú.

20a T&F 94:8–9; 97:15–17.

21a FFL Loto-‘apasía.

22a FFL ‘Āngeló, Kau.

23a T&F 1:2.

‘ilo’i ko ho’o ngāuē ‘eni, pea kuo mafao mai ho to’ukupú, ke fakahoko ‘a e me’a na’á ke folofola ‘aki ‘i he ngutu ‘o e kau palōfitá, ‘o kau ki he ngaahi ‘aho faka’osí.

24 ‘Oku mau kole ki ho’o ‘afió, ‘e Tamai Mā’oni’oni, ke ke foku-tu’u ma’u ‘a e kakai ‘a ia ‘e lotu, mo ma’u ha hingoa mo ha tu’unga ongoongolelei ‘i he falé ni ‘o’ou, ‘o a’u ki he ngaahi to’u tangata kotoa pē pea ki he ta’engatá;

25 Koe’uhí ke ‘oua na’a ‘aonga ha mahafu tau kuo “ngaohi ke tau’i ‘a kinautolu; pea ko ia ia ‘e keli ha ^bluo kiate kinautolú ke ne tō ai pē ia;

26 Koe’uhí ke ‘oua na’a ma’u ha mālohi ‘e ha kautaha ‘o e fai angahalá ke tu’u hake ‘o “ikuna’i ‘a ho kakai ‘a ia ‘e ‘ai ki ai ‘aho ^bhuafá ‘i he fale ní;

27 Pea kapau ‘e tu’u ha kakai ki he kakai ni, ke tupu hake ‘a ho houhaú kiate kinautolu;

28 Pea kapau te nau taa’i ‘a e kakai ni, ke ke taa’i ‘a kinautolu; ke ke tau ma’a ho kakai ‘o hangē ko e me’a na’á ke fai ‘i he ‘aho ‘o e taú, koe’uhí ke fakahaofi ‘a kinautolu mei he nima ‘o honau ngaahi filí kotoa pē.

29 ‘Oku mau kole ki ho’o ‘afió, ‘e Tamai Mā’oni’oni, ke ke veuveuki, mo faka’ohovale’i, pea fakamaa’i mo ngaohi ke pupu-tu’u, ‘a kinautolu kotoa pē ‘a ia kuo nau fakamafola holo ‘a e ngaahi ongoongo loi ‘i he mā-

maní, ‘o fakafili ki ho’o tamaio-‘eikí pe ko ho’o kau tamaio-‘eikí, ‘o kapau ‘e ‘ikai te nau fakatomala, ‘o ka malanga ‘aki ‘a e ongoongolelei ta’engatá ‘i honau telingá;

30 Pea ko ‘enau ngaahi ngāue kotoa pē ke ngaohi ia ke ta’e-‘aonga, pea ke tafi’i atu ia ‘e he “‘uha maká, pea ‘e he ngaahi tautea te ke fekau’i atu kiate kinautolu ‘i ho houhaú, koe’uhi ke fakangata ‘a e ngaahi ^bloí mo e ngaahi lau’ikovi ki ho kakai.

31 He ‘okú ke ‘afio’i, ‘e ‘Eiki, kuo ta’ehalaia ‘a ho’o kau tamaio-‘eikí ‘i ho ‘aó ‘i he fakamo’oni’i ‘a ho huafá, ‘a ia kuo tupu ai ‘enau kātaki’i ‘a e ngaahi me’á ni.

32 Ko ia, ‘oku mau tautapa ‘i ho ‘aó ki hano fakahaofi kakato mo faka’aufuli ‘a kinautolu mei he “ha’amongá ni;

33 To’o atu ia, ‘e ‘Eiki; to’o atu ia mei he kia ‘o ho’o kau tamaio-‘eikí, ‘i ho mālohí, koe’uhí ke mau tu’u hake ‘i he lotolotonga ‘o e to’u tangata ko ‘ení ‘o fai ho’o ngāuē.

34 ‘E Sihova, ‘alo’ofa mai ki he kakai ni, pea koe’uhí ‘oku “fai angahala ‘a e kakai kotoa pē ke ke fakamolemole’i ‘a e ngaahi maumau-fono ‘a ho kakai, pea tuku ke to’o atu ia ‘o ta’engata.

35 Tuku ke fakama’u ‘a e “pani ‘o ho’o kau faifekau kiate kinautolu ‘aki ‘a e mālohi mei ‘olunga.

36 Tuku ke fakahoko ia kiate kinautolu, ‘o hangē ko ia na’e fai

25a ‘Īsaia 54:17.
b LFKt. 26:27;
1 Nifai 14:3; 22:14.
26a T&F 98:22.
b 1 Ng. Tu’i 8:29.

30a ‘Īsaia 28:17;
Mōsaia 12:6;
T&F 29:16.
b 3 Nifai 21:19–21.
32a FFL Ha’amongá.

34a Loma 3:23; 5:12.
FFL Angahalá.
35a FFL Paní.

kiate kinautolu 'i he 'aho 'o e Penitekosí; tuku ke lilingi hifo 'a e me'a-foaki 'o e lea 'i he ngaahi "lea kehekehé ki ho kakaí, 'io 'a e ngaahi^b elelo mangamanga 'o hangē ko e afí, pea mo hono fakamatala 'i 'o iá.

37 Pea tuku ke fakafonu 'a ho falé 'aki 'a ho "nāunaú, 'o hangē ko ha tu'oni matangi mālohí.

38 'Ai ki ho'o kau tamaio'eikí 'a e "fakamo'oni 'o e fuakavá, koe'uhí ka nau ka 'alu atu 'o malanga 'aki 'a ho' o folofolá ke nau^b fakama'u 'a e fonó, pea teuteu'í 'a e loto 'o ho'o kau mā'oni'oni ki he ngaahi tautea kotoa 'a ia 'oku 'amanaki ke ke 'omai, 'i ho houhaú, ki he kakai 'o e 'māmaní, koe'uhi ko 'enua ngaahi maumau-fonó, koe'uhí ke 'oua na'a pongia 'a ho kakaí 'i he 'aho 'o e faingata'á.

39 Pea 'ilonga ha kolo 'e hū ki ai 'a ho'o kau tamaio'eikí, pea tali 'e he kakai 'o e kolo ko iá 'a 'enua fakamo'oni, tuku ke 'i he kolo ko iá 'a ho'o melinó mo ho'o fakamo'uí; koe'uhí ke nau tñnaki mei he kolo ko iá 'a e kau mā'oni'oni, koe'uhí ke nau ō mai ki "Saione, pe ki hono ngaahi siteikí, 'a e ngaahi potu kuó ke tu'utu'uní, 'i he ngaahi hiva 'o e fiefia ta'engata;

40 Pea 'oua 'e tuku ke tō 'a ho'o ngaahi tauteá ki he kolo ko iá, kae 'oua ke fakahoko 'eni.

41 Pea 'ilonga ha kolo 'e hū ki ai

'a ho'o kau tamaio'eikí, pea 'ikai tali 'e he kakai 'o e kolo ko iá 'a e fakamo'oni 'a ho'o kau tamaio'eikí, pea lea fakatokanga 'a ho'o kau tamaio'eikí kiate kinautolu ke nau fakahaofi 'a kinautolu mei he to'u tangata angakoví ni, tuku ke hoko ki he kolo ko iá 'o fakatatau ki he me'a kuó ke folofola 'aki 'i he ngutu 'o ho'o kau palōfitá.

42 Ka 'oku mau kole ki ho'o 'afió, 'e Sihova, ke ke fakahaofi 'a ho'o kau tamaio'eikí mei honau nimá, pea fakama'a 'a kinautolu mei honau totó.

43 'E 'Eiki, 'oku 'ikai te mau fiefia 'i he faka'auha 'o homau kāingá; 'oku mahu'inga 'a honau "laumālié 'i ho 'aó;

44 Ka kuo pau ke fakahoko 'a ho'o folofolá. Tokoni'í 'a ho'o kau tamaio'eikí ke nau lea 'o pehē, 'i he tokoni mai kiate kinautolu 'a ho'o "alo'ofá: Ke fai pē 'a ho finangaló, 'e 'Eiki, kae 'ikai ko homau lotó.

45 'Oku mau 'ilo kuó ke folofola mai 'i he ngutu 'o ho'o kau palōfitá 'aki 'a e ngaahi me'a fakailifia 'o kau ki he kau fai angahalá, 'i he ngaahi 'aho "faka'osí—'o pehē te ke lilingi atu 'a ho'o ngaahi tauteá 'o ta'e-fakangatangata;

46 Ko ia, 'e 'Eiki, fakahaofi 'a ho kakaí mei he fakatu'utāmaki 'o e kau fai angahalá; tuku 'a ho'o kau tamaio'eikí ke nau fakama'u

36a FFL Lea Kehekehé,
Me'a-foaki 'o e
Ngaahi.
b Ngāue 2:1–3.
37a T&F 84:5; 109:12.
FFL Nāunaú.

38a FFL Fakamo'oni.
b 'Īsaia 8:16; T&F 1:8.
c FFL Māmaní—Ko
hono fakama'a 'o e
māmaní.
39a 'Īsaia 35:10.

43a FFL Mo'oni'i
Laumālié.
44a FFL 'Alo'ofá.
45a FFL 'Aho Faka'osí,
Ngaahi.

‘a e fonó, pea nono‘o fakataha ‘a e fakamo‘oní, koe‘uhí ke teuteu‘i ‘a kinautolu ki he ‘aho ‘o e tutú.

47 ‘Oku mau kole ki ho‘o ‘afió, ‘e Tamai Mā‘oní‘oní, ke ke manatu‘i ‘a kinautolu kuo tuli ‘e he kakai ‘o e Vahefonua ko Siakisoní, ‘i Misuli, mei he ngaahi fonua ‘o honau tofi‘á, pea to‘o atu, ‘e ‘Eiki, ‘a e ha‘amongá ni ‘o e mamahi ‘a ia kuo hilifaki kiate kinautolú.

48 ‘Okú ke ‘afio‘i, ‘e ‘Eiki, kuo fu‘u ngaohikovia mo fakamamahi‘i ‘a kinautolu ‘e he kau tangata fai angahala; pea ‘oku ^atafe atu ‘a homau lotó ‘i he mamahi koe‘uhi ko ‘enau ngaahi kavenga fakamamahí.

49 ‘E ‘Eiki, ‘e ^afēfē hono fuoloa ‘o ho‘o tuku ke kātaki‘i ‘e he kakai ni ‘a e mamahi ni, pea ke ‘alu hake ‘a e ngaahi tangi ‘a ‘enau kau ta‘ehalaiá ki ho telingá, pea ‘alu hake ‘a honau ^btotó ko e fakamo‘oní ‘i ho ‘aó, ‘o ‘ikai te ke fakahā ‘a ho‘o fakamo‘oní koe‘uhi ko kinautolu?

50 ^a‘Alo‘ofa mai, ‘e ‘Eiki, ki he kau fakatanga fai angahala ‘a ia kuo nau tuli ‘a ho kakai, koe‘uhí ke nau tuku ‘a e vete ‘o e koloá, koe‘uhí ke nau fakatomala mei he‘enau ngaahi angahalá ‘o kapau ‘e ala ma‘u ‘a e fakatomalá;

51 Ka ‘o kapau ‘e ‘ikai te nau fai pehē, fakahā ‘a ho to‘ukupu, ‘e ‘Eiki, pea ^ahuhu‘i ‘a e fonua na‘á ke tu‘utu‘uni ke hoko ko ha Saione ki ho kakai.

52 Pea kapau ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha toe founga kehe, ka ko e

me‘á ke ‘oua na‘a iku noa ‘a e ngāue ‘a ho kakai ‘i ho ‘aó pea ke tupu ‘a ho houhaú, pea tō atu ‘a ho‘o tuputāmaki kiate kinautolu, koe‘uhí ke nau ‘au‘auha atu, ‘a e aká pea mo e tefitó fakatou‘osi, mei he lalo langí;

53 Ka ‘o kapau te nau fakatomala, ‘okú ke anga‘ofa mo ‘alo‘ofa, pea te ke lolou atu ‘a ho houhaú ‘o ka ke ka ‘afio ki he fofonga ‘o ho‘o Tokotaha kuo Paní.

54 Ke ke ‘alo‘ofa, ‘e ‘Eiki, ki he ngaahi pule‘anga kotoa pē ‘o e māmaní; ke ke ‘alo‘ofa ki he kau pule ‘o homau fonuá; fakatau-ange ke fokotu‘u ma‘u ‘o ta‘engata ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oní ko ia na‘e malu‘i ‘e he‘emau ngaahi tamaí ‘i he angatonu mo e loto-mateaki lahí, ‘a ia ko e ^aKonisitūtone ‘o homau fonuá.

55 Manatu‘i ‘a e ngaahi tu‘í, mo e kau pilinisí, mo e hou‘eiki, pea mo e kakai mā‘olunga ‘o e māmaní, pea mo e kakai kotoa pē, pea mo e ngaahi siasí, ‘a e kakai masivá mo e paea kotoa pē, mo e kakai faingata‘a‘ia ‘o e māmaní;

56 Koe‘uhí ke fakamolū ‘a honau lotó ‘o ka ‘alu atu ‘a ho‘o kau tamaio‘eiki mei ho falé, ‘e Sihova, ke fakamo‘oní ki ho huafá; koe‘uhí ke vaivai ‘a honau loto-tāufehi‘á ki he ^amo‘oní, pea ‘ofeina ‘a ho kakai ‘i he ‘ao ‘o e kakai kotoa pē;

57 Koe‘uhí ke ‘ilo‘i ‘e he ngaahi ngata‘anga kotoa pē ‘o e māmaní ko kinautolu, ‘a ho‘o kau

48a FFL ‘Ofa Mamahí.

49a Same 13:1–2.

b FFL Ma‘atá.

50a FFL ‘Alo‘ofa.

51a T&F 100:13; 105:2.

54a 1 Pita 2:13–15;

T&F 98:5–7; 101:77, 80.

FFL Konisitūtone.

56a FFL Mo‘oní.

tamaio'eikí, kuo mau "fanongo ki ho le'ó, pea kuó ke fekau'í 'a kimautilu;

58 Koe'uhí ke lava, 'e ho'ó kau tamaio'eikí, 'a ia ko e ngaahi foha 'o Sēkopé, 'o tñnaki meiate kinautilú nĩ kotoa pē 'a e kau mā'oni'oni koe'uhí ke langa hake ha kolo mā'oni'oni ki ho huafá, 'o hangē ko ho'ó fekau kiate kinautilú.

59 'Oku mau kole ki ho'ó 'afió ke ke vahe'í ki Saione ha ngaahi siteiki kehe mei he "siteikí ni 'a ia kuó ke filí, koe'uhí ke hokohoko atu ai pē 'a hono bñnaki 'o ho kakaí 'i he mālohi mo e ngeia lahi, koe'uhí ke 'fakanounou'í 'a ho'ó ngāué 'i he mā'oni'oni.

60 Ko 'eni, ko e ngaahi leá ni, 'e 'Eiki, kuo mau lea 'aki 'i ho 'aó, 'o kau ki he ngaahi fakahā mo e ngaahi fekau kuó ke fai kiate kimautilú, 'a ia 'oku mau kau ki he kau "Senitailé.

61 Ka 'okú ke 'afió'í 'oku lahi 'a ho'ó 'ofa ki he fñnau 'a Sēkopé, 'a ia kuo fakamovetevete'í 'i he ngaahi mo'ungá 'o fuoloa, 'i ha 'aho 'ao'aofia mo fakapo'uli.

62 Ko ia 'oku mau kole ki ho'ó 'afió ke ke 'alo'ofa ki he fñnau 'a Sēkopé, koe'uhí ke kamata hono huhu'í 'o "Selūsalema, 'o fai atu mei he houa ko 'eni;

63 Pea ke kamata ke to'ó atu 'a

e ha'amonga 'o e nofo pōpulá mei he fale 'o "Tēvitá;

64 Pea kamata ke foki 'a e fñnau 'a "Siutá ki he ngaahi bñnau 'a ia na'á ke foaki kia 'Ēpalahame, ko 'enau tamaí.

65 Pea pule ke "liliu 'a e ngaahi bñtoenga 'o e hako 'o Sēkope, 'a ia kuo fakamala'ia'í mo te'ia koe'uhí ko 'enau maumau-fonó, mei honau anga-hehengi mo anga-fita'á ki hono kakato 'o e ongoongolelei ta'engatá;

66 Koe'uhí ke nau tuku hifo 'enau ngaahi mahafu tau 'o e lilingi totó, pea tuku 'enau ngaahi angatu'ú.

67 Pea taumaiā ke toe ma'ú 'a e 'ilo ki he mo'oni 'e he ngaahi toenga kotoa 'o "Isileli kuo fakamovetevete'í, 'a ia kuo tuli atu ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní, pea nau tui ki he Misaia, pea huhu'í 'a kinautilu mei he ngaohikoviá, pea nau fiefia 'i ho 'aó.

68 'E 'Eiki, ke ke manatu'í 'a ho'ó tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, pea mo 'ene ngaahi mamahí mo hono ngaahi fakatanga'í kotoa pē—'a e anga 'o 'ene "fuakava mo bñSihová, mo fakapapau ki ho'ó 'afió, ko e 'Otua Māfimafi 'o Sēkopé—pea mo e ngaahi fekau 'a ia kuó ke fai kiate iá, pea kuó ne feinga fakamātoato ke fai ho finangaló.

57a T&F 20:16; 76:22–24.

59a 'Isaia 54:2.

b FFL 'Isilelí—Ko hono tñnaki 'o 'Isilelí.

c Mātiu 24:22.

60a 1 Nifai 13:1–32; 15:13–18.

62a 3 Nifai 20:29.

FFL Selūsalemá.

63a FFL Tēvitá.

64a Sāk. 12:6–9;

Malakai 3:4;

T&F 133:13, 35.

FFL Siutá.

b Sēnesi 17:1–8.

FFL Fonua 'o e Tala'ofá.

65a 2 Nifai 30:6;

3 Nifai 21:20–22.

FFL Fakauluí.

b 2 Nifai 30:3;

'Alamá 46:23–24;

3 Nifai 20:15–21;

T&F 19:27.

67a FFL 'Isilelí—Ko hono tñnaki 'o 'Isilelí.

68a FFL Fuakavá.

b FFL Sihová.

69 'Alo'ofa mai, 'e 'Eiki, ki hono malí mo e fānaú, koe'uhí ke hakeaki'í 'a kinautolu 'i ho 'aó, pea malu'í 'a kinautolu 'e ho to'ukupu 'alo'ofá.

70 'Alo'ofa ki honau ngaahi fā-mili "ofi kotoa pē, koe'uhí ke ta'ofi 'a 'enau ngaahi tāufehi'á pea tafi'í atu ia 'o hangē ko hano fai ia 'aki ha lōmakí; koe'uhí ke fakalotu'í mo huhu'í 'a kinautolu fakataha mo 'Isileli, 'o 'ilo'í ko e 'Otuá koe.

71 Manatu'í, 'e 'Eiki, 'a e kau palesiteni kotoa pē 'o ho siasí, koe'uhí ke hanga 'e ho to'ukupu to'omata'ú 'o hakeaki'í 'a kinautolu, fakataha mo honau ngaahi fāmilí, mo honau ngaahi fāmilí ofi kotoa pē, koe'uhí ke fakatolonga 'a honau ngaahi hingoá pea manatu'í 'o ta'engata mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

72 Manatu'í 'a ho siasí kotoa, 'e 'Eiki, fakataha mo honau ngaahi fāmilí kotoa, mo honau ngaahi fāmilí ofi kotoa pē, mo honau kau mahaki mo e faingata'a'ia kotoa pē, fakataha mo e masiva mo e angamalū kotoa pē 'o e māmaní; koe'uhí ke hoko 'a e "pule'anga kuó ke fokotu'u ta'ekau ai ha nimá, ko ha fu'u mo'unga lahi pea fakafonu 'a e māmaní kotoa pē;

73 Koe'uhí ke ha'u 'a ho siasí mei he feitu'u maomaonganua 'o e fakapo'ulí, pea ulo atu 'o

faka'ofa'ofa 'o hangē ko e "mā-hiná, pea 'asinisini 'o hangē ko e la'aá, pea fakailifia 'o hangē ko ha kau tau 'oku to'o 'a e ngaahi fuka;

74 Pea teuteu'í ia 'o hangē ko ha ta'ahine ta'ane ki he 'aho ko ia te ke tatala ai 'a e pūloú mei he ngaahi langí, pea pule ke "tafe hifo 'a e ngaahi mo'ungá 'i ho 'aó, pea hakeaki'í 'a e ngaahi ^btele'á, pea fakatokalelei'í 'a e ngaahi potu tokakovi; koe'uhí ke fakafonu 'e ho nāunau 'a e māmaní;

75 Koe'uhí 'o ka ifi'í 'a e talupité ki he kakai pekiá, ke "to'o hake 'a kimautolu ki he 'aó ke fakafetaulaki ai ki ho'o 'afió, koe'uhí ke mau 'i he 'Eiki 'o ta'engata;

76 Koe'uhí ke ma'a 'a homau ngaahi kofú, koe'uhí ke fakakofu'í 'aki 'a kimautolu 'a e ngaahi "pulupulu 'o e mā'oni'oni, mo e ngaahi va'a paame 'i homau nimá, pea mo e ngaahi ^bkalauni 'o e nāunau 'i homau 'ulú, pea utu 'a e "fiefia ta'engata ki he'emaui ngaahi ^dmamahi kotoa pē.

77 'E 'Eiki ko e 'Otua Māfi-mafí, 'afio mai kiate kimautolu 'i he'emaui ngaahi kolé ni, pea tali 'a kimautolu mei he langí, ko ho 'afio'anga toputupú, 'a ia 'oku ke 'afio ai kuo fakakalauni 'aki 'a e "nāunau, lāngilangi, mālohi, ngeia, māfimafi, pule

70a FK ngaahi kāinga ofi ange.

72a Taniela 2:44–45;

T&F 65:2.

73a Hiva. 6:10;

T&F 5:14; 105:31.

74a T&F 133:21–22, 40.

^b 'Ísaia 40:4; Luke 3:5;

T&F 49:23.

75a 1 Tēsal. 4:17.

76a Fakahā 7:13–15;

2 Nifai 9:14.

^b FFL Hakeaki'í;

Kalauni.

^c FFL Fiefiá.

^d Hepelū 12:1–11;

T&F 58:4.

77a FFL Nāunau.

aoniū, mo'oni, fakamaau totonu, fakamaau, 'alo'ofa, pea mo e fonu ta'e-fakangatangata mei he ta'e-ngatá ki he ta'engatá.

78 'Afio mai, 'afio mai, 'afio mai kiate kimautilu, 'e 'Eiki! Pea tali 'a e ngaahi tautapá ni, pea tali 'a hono fakatapui 'o e falé ni ki ho'ó 'afió, ko e ngāue 'a homau nimá, 'a ia kuo mau langa ki ho huafá;

79 Pea mo e siasí ni foki, ke 'ai ki ai 'a ho huafá. Pea tokoni 'i 'a

kimautilu 'aki 'a e mālohi 'o ho Laumālié, ke mau fakataha'i homau le'ó mo e le'ó 'o e kau "āngelo ko ia 'oku ngingila mo fetapaki mo tu'u takatakai 'i ho taloní, 'aki 'a e ngaahi mavava 'o e fakafeta'i, 'o hiva Hōsana ki he 'Otuá pea mo e ^bLamí!

80 Pea tuku ke "fakakofu'i 'a kinautilu ni, ko ho'ó kau paní, 'aki 'a e fakamo'ui, pea kalanga le'o-lahi 'a ho'ó kau mā'oni'oni 'i he fiefia. 'Ēmeni, pea 'Ēmeni.

VAHE 110

Ko e ngaahi me'a-hā-mai 'a ia na'e fakahā kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá mo 'Ōliva Kautele 'i he temipale 'i Ketilaní, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 3 'Epeleli 1836 (History of the Church, 2:435–436). Na'e hoko 'eni 'i ha fakataha 'i ha 'aho Sāpate. 'Oku kamata 'e he Palōfitá 'a 'ene fakamatata ki he ngaahi me'a-hā-mai 'aki 'a e ngaahi lea ko 'eni: "'I he efiafi, na'á ku tokoni ki he Kau Palesiteni kehé 'i hono tufotufaki 'o e 'Ohomohe 'a e 'Eiki ki he Siasí, pea u ma'u ia mei he Toko Hongofulu Mā Uá, 'a ia na'e 'onautolu 'a e faingamālie ke fai 'a e ngāue 'i he tēpile toputapú 'i he 'aho ko 'eni. Hili 'eku fai 'a e ngāue ni ma'a hoku kāingá, na'á ku 'alu leva ki he tu'unga malangá, pea 'i he hili hono tukutuku hifo 'o e ngaahi puipuí, na'á ku punou hifo fakataha mo 'Ōliva Kautele, 'i he lotu mamalu mo fakalongolongo. Hili 'ema tutu'u hake mei he lotú, na'e fakaava mai kiate kimaau fakatou'osi 'a e me'a-hā-mai 'oku hā atu 'i lalo ní'" (History of the Church, 2:435).

1–10, 'Oku hā mai 'a e 'Eiki ko Sihová 'i he nāunau 'o ne tali 'a e Temipale Ketilaní ko hono fale; 11–12, Na'e hā mai 'a Mōsese mo 'Ilaiase 'o foaki mai 'a e ngaahi kī na'á na ma'ú mo e ngaahi kuongá; 13–16, 'Oku toe foki mai 'a 'Ilaisiā 'o foaki mai 'a e ngaahi kī 'o hono kuongá 'o hangē ko e tala'ofa na'e fai 'e Malakai.

NA'E mato'o 'a e "veilí mei thoma 'atamai, pea na'e fakaava 'a e ^bmata 'o 'ema 'iló.

2 Na'á ma mamata ki he 'Eiki 'oku tu'u 'i he funga 'o e tu'unga malangá, 'i mu'a 'iate kimaau; pea na'e 'i lalo 'i hono va'é 'a e faliki 'o e koula haohaoa, 'oku tatau hono lanú mo e maka ko e 'āmipá.

3 Na'e tatau 'a hono ongo

79a 'Isaia 6:1–2.
b FFL Lami 'a e 'Otuá.

80a Same 132:16.
110 1a FFL Puipuí.

b T&F 76:12, 19;
136:32; 138:11.

“fofongá mo e uló ‘o e afi; na’e hinehina ‘a e lou’ulu ‘o hono ‘ulú ‘o hangē ko e sinou ma’a; na’e uló ‘a hono ^bfofongá ‘o mahulu ange ‘i he ngingila ‘o e la’aá; pea na’e tatau ‘a hono ‘le’ó mo e tafe mālohi ‘o e ngaahi vai lahi, ‘io ‘a e le’o ‘o ^dSihová, ‘oku folofola:

4 Ko au ko e ^auluakí mo e ki muí; ko au ia ‘a ia ‘oku ^bmo’uí, ko au ia ‘a ia na’e fakapōngí; ko au homo ^ctaukapo ki he Tamaí.

5 Vakai, kuo ^afakamolemole’i ‘a ho’omo ngaahi angahalá kiate kimoua; ^bokú mo ma’a ‘i hoku ‘aó; ko ia, hiki hake homo ‘ulú pea fiefia.

6 Tuku ke nēkeneka ‘a e lotó ‘o homo kāingá, pea tuku ke fiefia mo e lotó ‘o hoku kakai kotoa pē, ‘a ia kuo nau ^alanga ‘aki honau tūkuingata ‘a e falé ni ki hoku hingoá.

7 He vakai, kuó u ^atali ‘a e ^bfalé ni, pea ‘e ‘i heni ‘a hoku hingoá; pea te u fakahā au ‘e au ki hoku kakai ‘i he ‘alo’ofa ‘i he falé ni.

8 ‘Io, te u ^ahā mai ki he’eku kau tamaio’eikí, ‘o lea kiate kinautolu ‘aki hoku le’o pē ‘o’okú, ‘o kapau ‘e tauhi ‘e hoku kakai ‘a ‘eku ngaahi fekaú, ‘o ‘ikai te nau ^buli’i ‘a e fale ^ctoputapú ni.

9 ‘Io, ‘e fiefia lahi ‘a e lotó ‘o e lau afe mo e lau mano koe’uhí ko e ngaahi ^atāpuaki ‘a ia ‘e lilingi atú, pea mo e ^bfakakoloa’i lahi ‘a ia kuo tāpuaki’i ‘aki ‘a ‘eku kau tamaio’eikí ‘i he fale ní.

10 Pea ‘e mafola atu ‘a e ongo-ongo ‘o e falé ni ki he ngaahi fonua mulí; pea ko e kamata-’anga ‘eni ‘o e tāpuaki ‘a ia ‘e ^alilingi atu ki he ‘ulu ‘o hoku kakai. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

11 Hili ‘ene ‘osi ‘a e ^ame’a-hā-mai ní, na’e toe fakaava mai kiate kimaua ‘a e ngaahi langi; pea na’e hā mai ‘a ^bMōsese ‘i homa ‘aó, ‘o foaki mai kiate kimaua ‘a e ngaahi ^ckī ‘o hono ^dtānaki mai ‘o ‘Isilelí mei he potu ‘e fā ‘o e māmaní, pea mo hono tatakai mai ‘o e fa’ahinga ‘e hongofulú mei he fonua ‘o e ^etokelaú.

12 Hili ‘ení, na’e hā mai ‘a ^aIlai-ase, ‘o tuku mai ‘a e ^bkuonga ‘o e ^congoongolelei ‘o ‘Ēpalahamé, ‘o pehē ‘e tāpuekina ‘iate kimaua mo homa hakó ‘a e ngaahi to’u tangata kotoa pē ki mui ‘iate kimauá.

13 Hili ‘ene ‘osi ‘a e me’a-hā-mai ní, na’e ‘asi fakafokifā mai kiate kimaua ha toe me’a-hā-mai lahi mo nāunau’ia; he na’e tu’u ‘i

3a Fakahā 1:14.

b Fakahā 1:16;
SS—H 1:17.

c ‘Isikeli 43:2;
Fakahā 1:15;
T&F 133:21–22.

d FFL Sihová.

4a FFL ‘Uluaki Fānaú.

b Teut. 5:24.

c FFL Fakalaloá.

5a FFL Fakamolemole,
Fakamolemole’i.

6a T&F 109:4–5.

7a 2 Fkmtl. 7:16.

b FFL Temipalé.

8a T&F 50:45.

b T&F 97:15–17.

c FFL Toputapú.

9a Sēnesi 12:1–3;

T&F 39:15;

‘Ēpa. 2:8–11.

b T&F 95:8.

FFL ‘Enitaumení.

10a T&F 105:12.

11a FFL Me’a-hā-mái.

b Mātiu 17:3.

c FFL Kī ‘o e Lakanga

Fakataula’eikí,

Ngaahi.

d Sēkope 6:2; T&F 29:7.

FFL ‘Isilelí—Ko hono
tānaki ‘o ‘Isilelí.

e T&F 133:26–32.

FFL ‘Isilelí—Ko e
fa’ahinga ‘e
hongofulu ‘o ‘Isileli
na’e molé.

12a FFL ‘Ilaiasé.

b FFL Kuongá.

c Kalētia 3:6–29.

FFL Fua kava

Faka-‘Ēpalahamé.

homa ‘aó ‘a “‘Ilaisiā ko e palōfitá, ‘a ia na’e b’ave ki he langí ta’e te ne a’usia ‘a e maté, ‘o ne pehē:

14 Vakai, kuo hokosia kakato ‘a e taimi, ‘a ia na’e lea ‘aki ‘e he ngutu ‘o Malakái—‘o fakamo’oni ‘i ‘e fekau’i mai ia [ko ‘Ilaisiā], ‘i he te’eki ai ke hoko ‘a e ‘aho lahi mo fakamanavahē ‘o e ‘Eikí—

15 Ke ‘lilii ‘a e loto ‘o e ngaahi

tamaí ki he fānaú, pea mo e fānaú ki he ngaahi tamaí, telia na’a te’ia ‘a e māmani kotoa pē ‘aki ha fakamala’ia—

16 Ko ia, ‘oku tuku ki homo nimá ‘a e ngaahi kī ‘o e kuonga ko ‘ení; pea te mo lava ‘o ‘ilo’i ‘i he me’á ni ‘oku ofi ‘a e fu’u ‘‘aho lahi mo fakamanavahē ‘o e ‘Eikí, ‘io ‘i he ngaahi matapaá.

VAHE 111

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Seilemi, ‘i Masasuseti, ‘i he ‘aho 6 ‘Aokosi 1836 (History of the Church, 2:465–466). ‘I he taimi ko ‘ení na’e fu’u lahi ‘aupito ‘a e mo’ua ‘o e kau taki ‘o e Siasí ko e tupu ‘i he ‘enau ngaahi ngāue ‘i he ngāue fakafaipekaú. ‘I he fanongo ‘a e Palōfitá, Sitenei Likitoni, Hailame Sāmita, mo ‘Ōliva Kautele ‘oku ‘i ai ha pa’anga lahi te nau lava ‘o ma’u ‘i Seilemi, na’a nau fononga mei Ketilani, ‘Ohaiō, ke vakai’i ‘a e fakamatala ko ‘ení, fakataha pē mo ‘enau malanga ‘aki ai ‘a e ongoongolelei. Na’e fakahoko ‘e he kau tangatá ni ha ngaahi pisinisi fakasiasi pea fai mo ha’anau malanga foki. ‘I he mahino pē ‘e ‘ikai te nau lava ‘o ma’u ha pa’angá, na’a nau foki leva ki Ketilani. ‘Oku hā mei he anga hono fakalea ‘o e fakahā ko ‘ení ha ngaahi konga mahu’inga ‘o e me’a na’e hokó.

1–5, ‘Oku tokanga’i ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi me’a fakatu’asino ‘a ‘ene kau tamaio’eikí; 6–11, Te ne fakahā ha ‘alo’ofa ki Saione mo fakahoko ‘a e ngaahi me’a kotoa pē koe’uhi ko e lelei ‘a ‘ene kau tamaio’eikí.

KO au, ko e ‘Eiki ko homou ‘Otuá, ‘oku ‘ikai te u kovi’ia ‘i ho’omou ha’u ‘i he fononga ko ‘ení, neongo ho’omou ngaahi fai fakavalevalé.

2 ‘Oku lahi ‘eku koloa mahu’inga ‘i he koló ni ma’amoutolu, ke ‘aonga ki Saione, mo e kakai tokolahi ‘i he kolo ko ‘ení, ‘a ia te u tñaki mei ai ‘i he taimi

totonú ke ‘aonga ki Saione, ‘o makatu’unga ‘iate kimoutolu.

3 Ko ia, ‘oku ‘aonga ke mou fakamaheni ki he kau tangata ‘i he koló ni, ‘o fakatatau mo e me’a ‘e ue’i ‘a kimoutolu ke faí, pea fakatatau mo e me’a ‘e tuku kiate kimoutolú.

4 Pea ‘e hokosia ‘i hono taimi totonú te u tuku ‘a e koló ni ki homou nimá, ke mou ma’u ‘a e mālohi ki ai, ‘o a’u ki he ‘ikai te nau ‘ilo’i ‘a ho’omou ngaahi me’a liló; pea mo hono koloá ‘i he koulá mo e silivá ‘e ‘amoutolu ia.

5 ‘Oua te mou hoha’a ki homou ngaahi ‘mo’uá, he te u foaki kiate

13a FFL ‘Ilaisiā.
b FFL Kakai kuo Liliú.
15a SS—H 1:38–39.

FFL Fakamo’ui ‘o e Pekia; Tohi Hohoko.
16a FFL ‘Aho Faka’osí,

Ngaahi.
111 5a T&F 64:27–29.

kimoutolu 'a e mālohi ke totongi ki ai.

6 'Oua te mou hoha'a 'o kau ki Saione, he te u fai anga'ofa ki ai.

7 Tatali 'i he feitu'ú ni, pea 'i he ngaahi feitu'u takataka ki ai;

8 Pea ko e feitu'u 'a ia 'oku ou loto ke mou nofo ai, ko hono fakakātoā, 'e fakamahino'i ia kiate kimoutolu 'aki 'a e "melino mo e mālohi 'o hoku Laumālié, 'a ia 'e tafe atu kiate kimoutolú.

9 Te mou lava 'o ma'u 'a e feitu'ú ni 'i he totongi. Pea

faka'eke'eke faivelenga 'o kau ki he kakai fuoloá mo kinautolu na'a nau fokotu'u 'a e kolo ko 'ení;

10 He 'oku lahi ange 'i he koloa pē 'e taha 'i he koló ni ma'amoutolu.

11 Ko ia, ke mou "poto 'o hangē ko e fanga ngata kae 'ikai fai angahala; pea te u fakamaau 'a e ngaahi me'a kotoa pē koe'uhi ko ho'omou ^bleléi, 'o fakatatau ki he taimi te mou lava 'o tali ai iá. Ēmeni.

VAHE 112

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá kia Tōmasi B. Maasi, 'i Ketilani, 'i 'Ohaīō, 'i he 'aho 23 Siulai 1837 (History of the Church, 2:499–501). 'Oku 'i he fakahā ko 'ení 'a e folofola 'a e 'Eikí kia Tōmasi B. Maasi 'o kau ki he Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'a e Lamí. Na'e tohi 'e he Palōfitá na'e ma'u 'a e fakahā ko 'ení 'i he 'aho 'a ia na'e fuofua malanga 'aki ai 'a e ongoongoleléi 'i 'Ingilaní. Na'e hoko 'a Tōmasi B. Maasi 'i he taimi ko 'ení ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.

1–10, Kuo pau ke 'ave 'e he Toko Hongofulu Mā Uá 'a e ongoongoleléi mo hiki hake 'a e le'o 'o e fakatokangá ki he ngaahi pule'anga mo e kakai kotoa pē; 11–15, Kuo pau ke nau to'o hake honau kolosí, 'o muimui 'ia Sīsū, mo fafanga 'ene fanga sipí; 16–20, Ko kinautolu 'oku nau tali 'a e Kau Palesiteni 'Uluakí 'oku nau tali 'a e 'Eikí; 21–29, 'Oku 'ufi'ufi 'e he fakapo'ulí 'a e māmaní, pea ko kinautolu pē 'oku tui mo papitaisó 'e fakamo'uí; 30–34, 'Oku ma'u 'e he Kau Palesiteni 'Uluakí mo e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e ngaahi

kī 'o e kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá.

KO e mo'oni 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí kiate koe 'a 'eku tamaio'eiki ko Tōmasí: Kuó u fanongo ki ho'o ngaahi lotú; pea kuo a'u hake kiate au 'a ho'o ngaahi foakí ko ha "me'a fakamanatu, koe'uhi ko kinautolu, ko ho kāinga, 'a ia na'e fili ke fakamo'oni 'i 'a hoku hingoá pea ke ^boatu ia ki muli ki he ngaahi pule'anga, ngaahi fa'ahinga, ngaahi lea, mo e kakai kotoa pē, pea na'e fakanofu

8a T&F 27:16.
FFL Melinó.
11a Mātiu 10:16.

b Loma 8:28;
T&F 90:24; 100:15.
112 1a Ngāue 10:4.

b T&F 18:28.

‘a kinautolu ‘e he‘eku kau tamaio‘eiki.

2 Ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate koe, kuo ‘i ai ha ngaahi me‘a ‘e ni‘ihi ‘i ho lotó pea ‘iate koe ‘a ia ko au, ko e ‘Eiki, na‘e ‘ikai te u loko lelei‘ia ai.

3 Ka neongo iá, ko e me‘a ‘i ho‘o “fakavaivai‘i koé, ‘e hakeaki‘i koe; ko ia, ‘oku fakamolemole‘i ‘a ho‘o ngaahi angahalá kotoa pē kiate koe.

4 Tuku ke “fiefia lahi ‘a ho lotó ‘i hoku ‘aó; pea te ke fakamo‘oni‘i ‘a hoku hingoá, ‘o ‘ikai ngata pē ki he kau ^bSenitailé, ka ki he kau ‘Siú foki; pea ke ke ‘oatu ‘a ‘eku leá ki he ngaahi ngata‘anga ‘o e māmaní.

5 Ko ia ke ke “feinga mālohi mei he pongipongi ki he pongipongi; pea tuku ke ‘alu atu ‘a ho le‘o ^bfakatokangá mei he ‘aho ki he ‘aho; pea ‘o ka hokosia ‘a e poó, ‘oua ‘e tuku ke mohe ‘a e kakai ‘o e māmaní, koe‘uhi ko ho‘o leá.

6 Tuku ke ‘iloa ‘a ho nofo‘angá ‘i Saione, pea ‘oua ‘e “hiki ‘a ho falé; he ko au, ko e ‘Eiki, ‘oku ‘i ai ha‘aku ngāue lahi ke ke fai, ‘i hono fanongonongo ‘o hoku hingoá ‘i he lotolotonga ‘o e fānau ‘a e tangatá.

7 Ko ia, “nono‘o ho kongalotó ki he ngāué. Tuku ke tui ha sū foki ki ho va‘é, he kuo fili koe, pea ‘oku fou atu ‘a ho halá ‘i he

ngaahi mo‘ungá, pea ‘i he ngaahi pule‘anga lahi.

8 Pea ‘i ho‘o ngaahi leá ‘e “fakavaivai‘i ai ‘a e kau mā‘olunga tokolahi, pea ‘e hakeaki‘i ‘i ho‘o leá ‘a e kau mā‘ulalo tokolahi.

9 ‘E hoko ‘a ho le‘ó ko e valoki ki he tokotaha maumau-fonó; pea ‘i ho‘o valokí tuku ke lí‘aki ‘e he ‘elelo ‘o e tokotaha manukí ‘a ‘ene paongata‘á.

10 Ke ke “loto-fakatōkilalo; pea ‘e tataki nima koe ‘e he ‘Eiki ko ho ‘Otuá, pea foaki kiate koe ‘a e tali ki ho‘o ngaahi lotú.

11 ‘Oku ou ‘ilo‘i ‘a ho lotó, pea kuó u fanongo ki ho‘o ngaahi lotu ‘o kau ki ho kāingá. ‘Oua te ke filifilimānako kiate kinautolu ‘i he “ofa ‘o lahi ange ‘i ha ni‘ihi kehe, kae tuku ke tatau ‘a ho‘o ‘ofa kiate kinautolú mo ho‘o ‘ofa kiate koé; pea tuku ke lahi ‘a ho‘o ‘ofá ki he kakai fulipē, pea kiate kinautolu kotoa pē ‘oku ‘ofa ki hoku hingoá.

12 Pea lotua ‘a ho kāinga ko e Toko Hongofulu Mā Uá. Valoki‘i mālohi ‘a kinautolu koe‘uhi ko hoku hingoá, pea tuku ke valokia ‘a kinautolu koe‘uhi ko ‘enau ngaahi angahala kotoa pē, pea ke ke tui faivelenga ‘i hoku ‘aó ki hoku “hingoá;

13 Pea hili honau ngaahi “ahi-‘ahi‘í, pea mo e ngaahi ^bfaingata‘a lahi, vakai, ko au, ko e ‘Eiki,

3a Mātiu 23:12;

Luke 14:11.

4a Mātiu 9:2;

Sione 16:33.

b T&F 18:6; 90:8–9.

c T&F 19:27.

5a Sute 1:3.

b T&F 1:4–5.

6a Same 125:1.

7a ‘Efesō 6:13–17.

8a FFL Loto-fakatōkilalo.

10a LFkt. 18:12.

11a Mātiu 5:43–48.

FFL Manava‘ofá; ‘Ofá.

12a FFL Sisū Kalaisi—To‘o

‘a e huafa ‘o Sisū

Kalaisi kiate kitautolu.

13a FFL ‘Ahi‘ahi, ‘Ahi‘ahi‘í.

b Sione 16:33;

Fakahā 7:13–14;

T&F 58:3–4.

te u kumi 'a kinautolu, pea kapau 'e 'ikai te nau fakafefeka honau lotó, mo fakakekeva 'a honau kiá kiate au, 'e 'fakatafoki 'a kinautolu, pea te u fakamo'ui 'a kinautolu.

14 Ko 'eni, 'oku ou pehē kiate koe, pea ko e me'a 'oku ou lea 'aki kiate koé, 'oku ou lea 'aki ia ki he Toko Hongofulu Mā Uá kotoa: Tu'u hake, pea nono'o ho kongalotó, to'o hake ho "kolosí, muimui mai kiate au, pea ^bfafanga 'a 'eku fanga sipí.

15 'Oua te mou fakahihikihi 'i 'e kimoutolu 'a kimoutolu pē; 'oua 'e "angatu'u ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefá; he ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou 'iate ia, pea 'e 'ufi'ufi ia 'e hoku nimá; pea ko e ngaahi ^bkī 'a ia kuó u tuku kiate iá pea kiate kimoutolú foki, 'e 'ikai to'o ia meiate ia kae 'oua ke u ha'u.

16 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Tōmasí, ko e tangata koe 'a ia kuó u fili ke ma'u 'a e ngaahi kī 'o hoku pule'angá, 'a ia 'oku kau ki he Toko Hongofulu Mā Uá, 'i muli 'i he lotolotonga 'o e ngaahi pule'anga kotoa pē—

17 Koe'uhí ke ke hoko ko 'eku tamaio'eiki ke fakaava 'a e matapā 'o e pule'angá 'i he ngaahi potu kotoa pē 'a ia 'oku 'ikai lava ke 'alu atu ki ai 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá, mo 'eku tamaio-

'eiki ko "Siteneí, pea mo 'eku tamaio'eiki ko ^bHailamé;

18 He kuó u hilifaki kiate kinautolu 'a e kavenga 'o e ngaahi potu siasi kotoa pē 'o ki'i fuo-fuola si'i.

19 Ko ia, 'ilonga ha feitu'u pē te nau fekau'i atu koe ki aí, ke ke 'alu ki ai, pea te u 'iate koe; pea ko e potu kotoa pē te ke malanga 'aki ai 'a hoku hingoá 'e fakaava ai kiate koe ha "matapā 'aonga, koe'uhí ke nau tali 'a 'eku leá.

20 Ko ia ia 'okú ne "tali 'a 'eku leá 'okú ne tali au, pea ko ia ia 'okú ne tali aú, 'okú ne tali 'a kinautolu, ko e Kau Palesitenei 'Uluakí, 'a ia kuó u fekau'i atú, 'a ia kuó u ngaohi ko e kau fai fakahinohino koe'uhi ko hoku hingoá kiate koe.

21 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate koe, 'ilonga 'a kinautolu te ke fekau'i atu 'i hoku hingoá, 'i he le'o 'o ho kāinga ko e Toko "Hongofulu Mā Uá, 'a ia kuo fakaangoongolelei'i mo ^bfakamafai'i totonu 'e kimoutolú, te nau ma'u 'a e mālohi ke fakaava 'a e matapā 'o hoku pule'angá ki ha pule'anga pē 'a ia te mou fekau'i atu 'a kinautolu ki aí—

22 'O kapau te nau fakavaivai'i 'a kinautolu 'i hoku 'aó, pea nofo ma'u 'i he'eku leá, pea "tokanga ki he le'o 'o hoku Laumálié.

23 Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'oku

13c 3 Nifai 18:32.

FFL Fakaulú.

14a Mātiu 16:24.

LSS, Mātiu 16:25–26;

Luke 9:23.

b Sione 21:15–17.

15a FFL Angatu'ú.

b T&F 28:7.

FFL Kī 'o e Lakanga

Fakataula'eikí,

Ngaahi.

17a FFL Likitoni, Sitenei.

b FFL Sāmita, Hailame.

19a 1 Kol. 16:9;

T&F 118:3.

20a T&F 84:35–38.

21a T&F 107:34–35.

b FFL Mafái.

22a FFL Talangofuá;

Tokangá.

‘ufi’ufi ‘a e māmaní ‘e he “faka-po’uli, pea ko e ‘atamai ‘o e kakai ‘e he fakapo’uli matolu, pea kuo hoko ‘o ^bkovi ‘a e kakano kotoa pē ‘i hoku ‘aó.

24 Vakai, ‘oku hoko fakato’oto’o mai ‘a e “tautea ki he kakai ‘o e māmaní, ko ha ‘aho ‘o e houhau, ko ha ‘aho ‘o e tutu, ko ha ‘aho ‘o e faka’auha, ‘o e ^btangi, mo e tengihia, pea mo e tangilāulau; pea ‘e hoko mai ia ‘o hangē ko ha ‘ahiohio ki he funga hono kotoa ‘o e māmaní, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí.

25 Pea ‘e “kamata ia ‘i hoku falé, pea ‘e ‘alu atu ia mei hoku falé, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí;

26 ‘O fuofua fai ki he fa’ahinga ‘iate kimoutolú, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí, ‘a ia kuo “lau ‘oku nau ‘ilo’i ‘a hoku hingoá ka kuo ‘ikai te nau ^b‘ilo’i aú, pea kuo nau “taukae kiate au ‘i he lolotonga ‘o hoku falé, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí.

27 Ko ia, vakai ke ‘oua na’a mou hoha’a ‘o kau ki he ngaahi ngāue ‘o hoku siasí ‘i he potú ní, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí.

28 Kae “fakama’a ‘a homou lotó ‘i hoku ‘aó; pea ke mou toki ^b‘alu atu ki he māmaní kotoa, ‘o malanga ‘aki ‘a ‘eku ongoongoleí

ki he kakai fulipē ‘a ia kuo te’eki ai ke ma’u iá;

29 Pea ko ia ia ‘e “tui mo ^bpapitaisó, ‘e fakamo’ui ia, pea ko ia ‘e ‘ikai tui, ‘o ‘ikai te ne papitaisó, ‘e ‘mala’ia ia.

30 He ‘oku foaki kiate kimoutolu, ‘a e Toko “Hongofulu Mā Uá pea mo kinautolu ko e Kau ^bPalesiteni ‘Uluakí, ‘a ia kuo fili fakataha mo kimoutolu ke hoko ko homou kau fakahinohino pea mo homou kau takimu’á, ‘a e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí ní, ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí pea ko hono fai faka’osí, ‘a ia ‘oku kau ai ‘a e ‘kuonga ‘o e kakato ‘o e ngaahi kuongá.

31 ‘A ia ko e mālohi ‘oku mou ma’u, fakataha mo kinautolu kotoa pē kuo ma’u ha kuonga ‘i ha taimi talu mei he kamata’anga ‘o e māmaní;

32 He ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kuo tukufakaholo mai mei he ngaahi tamaí ‘a e ngaahi “kí ‘o e kuongá, ‘a ia kuo mou ma’ú, pea ko hono faka’osí, kuo ^bfekau’i hifo ia mei he langí kiate kimoutolu.

33 Ko e mo’oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, hono ‘ikai ke mamafa ‘a homou uí. “Fakama’a homou lotó pea mo homou

23a ‘Īsaia 60:2; Maika 3:6;

T&F 38:11.

FFL Hē mei he

Mo’oni—Hē mei he

mo’oni ‘i he siasi

faka-Kalisitiane ‘i

mu’á.

b T&F 10:20–23.

24a FFL Sāuní.

b T&F 124:8.

25a 1 Pita 4:17–18.

26a Mātiu 7:21–23;

T&F 41:1; 56:1.

b Luke 6:46;

Mōsaia 26:24–27;

3 Nifai 14:21–23.

c FFL Lea Taukae

(ki he ‘Otuá).

28a FFL Haohaoá.

b Ma’ake 16:15–16.

29a Molom. 9:22–23;

T&F 20:25–26.

b FFL Papitaisó.

c FFL Mala’iá.

30a FFL ‘Aposetoló.

b FFL Palesiteni

‘Uluakí, Kau.

c ‘Efesō 1:10;

T&F 27:13; 124:40–42.

FFL Kuongá.

32a T&F 110:11–16.

FFL Kí ‘o e Lakanga

Fakataula’eikí,

Ngaahi.

b ‘Ēpa. 1:2–3.

33a Sēkope 1:19.

ngaahi kofú, telia na'a ^b'eke'i 'a e toto 'o e to'u tangatá ni mei homou nimá.

34 Faivelenga, kae 'oua ke u ha'u, he 'oku ou ^a'ha'u vave; pea

'oku 'iate au 'a 'eku totongi ke foaki ki he tangata taki taha 'o fakatatau ki he anga 'o 'ene ^b'ngāué. Ko e 'Ālifá mo e 'Ōmeká au. 'Ēmeni.

VAHE 113

Ko e ngaahi tali ki ha ngaahi fehu'i 'oku kau ki he ngaahi me'a na'e tohi 'e 'Īsaiá, pea na'e fai ia 'e Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Mā'asi 1838 (History of the Church, 3:9–10).

1–6, 'Oku fakahā mai hono 'uhinga 'o e Tefito 'o Sesé, ko e va'a 'oku tupu haké, mo e aka 'o Sesé; 7–10, 'Oku ma'u 'e he ngaahi toenga 'o e hako 'o Saione 'a ia na'e fakamoveteveté 'a e totonu ki he lakanga fakataula'eikí pea 'oku ui 'a kinautolu ke nau foki mai ki he 'Eikí.

KO hai 'a e Tefito 'o "Sesé 'a 'Kia 'oku lau ki ai 'i he veesi 1, 2, 3, 4, mo hono 5 'o e vahe hono 11 'o e tohi 'Īsaiá?

2 Ko e mo'oni 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí: Ko Kalaisi ia.

3 Ko e hā 'a e tokotoko 'oku lau ki ai 'i he 'uluaki veesi 'o e vahe 11 'o e tohi 'Īsaiá, 'a ia 'e tupu mei he Tefito 'o Sesé?

4 Vakai, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí: Ko ha tamaio'eiki ia 'i he nima 'o Kalaisí, 'a ia ko ha kongá ko e hako 'o Sese kae 'uma'ā foki mo ^a'Ifalemi, pe 'o e fale 'o Siosefá, 'a ia kuo hilifaki ki ai 'a e ^bmālohi lahi.

5 Ko e hā 'a e aka 'o Sese 'a ia

'oku lau ki ai 'i he veesi 10 'o e vahe 11?

6 Vakai, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, ko ha hako ia 'o Sese, kae 'uma'ā foki mo Siosefa, 'a ia 'okú ne ma'u 'a e totonu 'o e lakanga fakataula'eikí, pea mo e ngaahi ^a'kí 'o e pule'angá, ke hoko ko ha ^bfuka, pea ki hono ^ctānaki 'o hoku kakaí 'i he ngaahi 'aho faka'osí.

7 Ko e ngaahi fehu'i na'e fai 'e 'Īlaiase Hikipī: Ko e hā hono 'uhinga 'o e fekau 'i he tohi 'Īsaia vahe 52, 'uluaki vēsí, 'a ia 'oku pehē: 'Ai ho mālohí, 'E Saione—pea ko e kakai fē na'e 'uhinga ki ai 'a 'Īsaiá?

8 Na'á ne lau kiate kinautolu 'e ui 'e he 'Otuá 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'a ia 'e ma'u 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí ke toe 'omi 'a ^a'Saioné, pea mo hono huhu'i 'o 'Īsilelí; pea ko e 'ai hono ^bmālohí ko hono 'ai ia 'o e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, 'a ia 'oku ma'u 'e ia, ko Saione,

33b T&F 72:3.

34a Fakahā 22:7, 12;

T&F 49:28; 54:10.

b FFL Ngāué, Ngaahi.

113 1a FFL Sesé.

4a Sēnesi 41:50–52;

T&F 133:30–34.

FFL 'Ifalemi.

b FFL Mālohí.

6a FFL Kí 'o e Lakanga

Fakataula'eikí,

Ngaahi.

b T&F 45:9.

FFL Fuká.

c FFL 'Īsilelí—Ko hono tānaki 'o 'Īsilelí.

8a FFL Saioné.

b T&F 82:14.

ha ‘totonu ki ai ‘i he hakó; kae ‘uma’ā foki ke ne toe foki atu ki he mālohi ko ia ‘a ia na’e mole meiate iá.

9 Ko e hā ‘a e me’a ‘oku totonu ke tau ‘ilo’i mei he lau ki hono vete ange ‘o Saione ‘e ia pē mei he ngaahi ha’i ‘o hono kiá; ‘i he veesi 2?

10 ‘Oku totonu ke tau ‘ilo’i ‘oku na’ina’i ki he ngaahi toenga kuo “fakamovetevete”i ke nau

^bfoki ki he ‘Eiki ‘a ia kuo nau hinga mei aí; ‘a ia kapau te nau fai ia, ko e tala’ofa ‘a e ‘Eiki’oku pehē te ne folofola kiate kinautolu, pe foaki kiate kinautolu ha fakahā. Vakai ki he veesi 6, 7, mo e 8. Ko e ngaahi ha’i ‘o hono kiá ko e ngaahi fakamala’ia ia ‘a e ‘Otuá kiate iá, pe ko e ngaahi toenga ‘o ‘Isilelí’i he’enua nofo movetevete ‘i he lotolotonga ‘o e kau Senitailé.

VAHE 114

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, ‘i Hihifo Mama’o, ‘i Mīsuli, ‘i he ‘aho 17 ‘Epeleli 1838 (History of the Church, 3:23).

1–2, *Ko e ngaahi lakanga fakasiasi ko ia na’e ma’u ‘e kinautolu ‘oku ‘ikai te nau tui faivelengá ‘e foaki ia ki ha ní’ihi kehe.*

KO e mo’oni ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eiki: ‘Oku ngali mo e potó ki he’eku tamaio’eiki ko Tēvita W. Pāteni, ke ne fakamaau ‘ene ngaahi me’a fakapa’anga kotoa pē ‘i he faingamālie vave tahá, pea fakatau atu ‘a ‘ene koloá, koe’uhí ke ne fai ha ngāue fakafaifekau

ma’aku ‘i he fa’ahita’u matala ka ha’ú, fakataha mo ha ní’ihi kehe, ‘io ‘a e toko hongofulu māua kau ai mo ia, ke fakamo’oni’i ‘a hoku hingoá pea ‘ave ‘a e ngaahi ongoongo fakafiefiá ki he māmaní kotoa pē.

2 He ko e mo’oni ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eiki, ko e me’a ‘i he ‘i ai ha ní’ihi ‘iate kimoutolu ‘oku faka’ikai’i ‘a hoku hingoá, ‘e “fokotu’u ha ní’ihi kehe ke ^bfetongi ‘a kinautolu pea ma’u ‘a honau lakangá. ‘Ēmeni.

VAHE 115

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, ‘i Hihifo Mama’o, ‘i Mīsuli, ‘i he ‘aho 26 ‘Epeleli 1838, ‘o fakahā mai ‘a e finangalo ‘o e ‘Otuá ‘o kau ki hono langa hake ‘o e feitu’u ko iá pea mo e fale ‘o e ‘Eiki (History of the Church, 3:23–25). ‘Oku fakataumu’a ‘a e fakahā ko ‘eni ki he kau ‘ōfisa pule ‘o e Siasí.

8c FFL ‘Inasi ‘o e ‘Uluaki Fohá.
10a FFL ‘Isilelí—Ko hono

fakamovetevete’i ‘o ‘Isilelí.
b Hōsea 3:4–5;

2 Nifai 6:11.
114 2a T&F 118:1, 6.
b T&F 64:40.

1–4, 'Oku ui 'e he 'Eikí 'a hono siasí ko e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní; 5–6, 'Oku hoko 'a Saione mo hono ngaahi siteikí ko e ngaahi potu 'o e malu'anga mo e hūfanga ki he Kau Mā'oni'oni; 7–16, 'Oku fekau'í 'a e Kāingalotú ke nau langa ha fale 'o e 'Eikí 'i Hihifo Mama'ó; 17–19, 'Oku ma'u 'e Siosefa Sāmita 'a e ngaahi kī 'o e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní.

KO e mo'oni 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí kiate kimoutolu, 'a 'eku tamaio'eiki ko "Siosefa Sāmita, ko e Si'í, kae 'uma'ā foki 'eku tamaio'eiki ko ^bSitenei Likitoni, kae 'uma'ā foki 'eku tamaio'eiki ko 'Hailame Sāmitá, pea mo homou kau tokoni kuo fili pea 'e fili 'amui angé;

2 Kae 'uma'ā foki mo koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko "Etuete Pātīlisí, pea mo hono ongo tokoní;

3 Kae 'uma'ā foki ki he 'eku kau tamaio'eiki faivelenga 'a ia 'oku kau ki he fakataha alēlea mā'olunga 'o hoku siasí 'i Saioné, he 'e ui pehē ia, pea ki he kaumātu'a kotoa pē mo e kakai 'o hoku Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'a ia 'oku nofo movetevete holo 'i he māmaní kotoa pē;

4 He 'e ui pehe'í 'a hoku "siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'io, ko e ^bSiasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

5 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu kotoa pē: "Tu'u hake pea ulo atu, koe'uhí ke hoko 'a ho'omou māmá ko ha ^bfuka ki he ngaahi pule'angá;

6 Pea ke hoko 'a e "tānaki fakataha ki he fonua ko ^bSaioné, pea ki hono ngaahi 'e siteikí, ko ha malu'anga, pea ko ha "unga'anga mei he afaá, pea mei he houháu 'o ka 'lilingi kakato atu ia ki he māmaní hono kotoa.

7 Tuku ke hoko 'a e kolo ko Hihifo Mama'ó ko ha fonua mā'oni'oni mo fakatapui kiate au; pea 'e ui ia ko e fungani mā'oni'oni, he ko e kelekele 'okú ke tu'u aí 'oku "toputapu.

8 Ko ia, 'oku ou fekau kiate kimoutolu ke mou "langa ha fale kiate au, ki hono tānaki fakataha 'o 'eku kau mā'oni'oni, koe'uhí ke nau lava 'o ^bhū kiate au.

9 Pea tuku ke 'i ai ha kamata'anga 'o e ngāue ni, pea mo hano makatu'unga, pea mo ha ngāue teuteu'anga, 'i he fa'ahita'u māfana ka hoko maí;

10 Pea tuku ke fai hono kamatá 'i he 'aho fá 'o e Siulai ka ha'ú; pea tuku ke fai atu mei he taimi ko iá ke ngāue faivelenga

115 1a FFL Sāmita, Siosefa, ko e Si'í.

b FFL Likitoni, Sitenei.

c FFL Sāmita, Hailame.

2a FFL Pātīlisi, 'Etuete.

4a 3 Nīfai 27:4–8.

b FFL Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he

Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

5a 'Īsaia 60:1–3.

b 'Īsaia 11:12.

FFL Fuká.

6a FFL 'Īsileli—Ko hono tānaki 'o 'Īsileli.

b FFL Saioné.

c T&F 101:21.

FFL Siteikí.

d 'Īsaia 25:1, 4;

T&F 45:66–71.

e Fakahā 14:10;

T&F 1:13–14.

7a FFL Toputapu.

8a T&F 88:119; 95:8.

b FFL Hū.

‘a hoku kakaí ke langa ha fale ki hoku hingoá;

11 Pea ‘i he ‘osi ‘a e ta‘u ‘e “taha mei he ‘aho ko ‘ení tuku ke nau toe kamata hono ‘ai ‘a e makatu‘unga ‘o hoku ^bfalé.

12 Ko ia tuku ke fai atu mei he taimi ko iá ‘a ‘enau ngāue faivelengá kae ‘oua ke lava ia, mei hono maka tulikí ‘o a‘u ki hono tumu‘akí, kae ‘oua kuo ‘ikai ke toe ‘i ai ha me‘a ‘oku toe ‘a ia ‘oku te‘eki ai ke lava.

13 Ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke ‘oua na‘a toe mo‘ua ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Siosefá, pe ko ‘eku tamaio‘eiki ko Siteneí, pe ko ‘eku tamaio‘eiki ko Hailamé, ke langa ‘aki ha fale ki hoku hingoá;

14 Kae tuku ke langa ha fale ki hoku hingoá ‘o fakatatau ki he “sīpinga te u fakahā kiate kinautolú.

15 Pea kapau ‘e ‘ikai langa ia ‘e hoku kakaí ‘o fakatatau ki he sīpinga te u fakahā ki honau

kau palesitení, ‘e ‘ikai te u tali ia mei honau nimá.

16 Ka ‘o kapau ‘e langa ia ‘e hoku kakaí ‘o fakatatau ki he sīpinga te u fakahā ki honau kau palesitení, ‘a ia ko ‘eku tamaio‘eiki ko Siosefá mo hono ongo tokoní, te u tali leva ia mei he nima ‘o hoku kakaí.

17 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko hoku lotó ke langa fakato‘oto‘o hake ‘a e kolo ko Hihifo Mama‘ó ‘i hono tānaki fakataha ‘o ‘eku kau mā‘oni‘oni;

18 Pea ke kotofa mo ha toe ngaahi potu kehe foki ke hoko ko e ngaahi “siteiki ‘i he ngaahi potu fonua takatakaí, ‘o fakatatau ki hono fakahā mai ia ki he‘eku tamaio‘eiki ko Siosefá, mei he taimi ki he taimi.

19 He vakai, te u ‘iate ia, pea te u fakamā‘oni‘oni‘i ia ‘i he ‘ao ‘o e kakaí; he kuó u foaki kiate ia ‘a e ngaahi “kī ‘o e pule‘angá ni pea mo e ngāué ni. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

VAHE 116

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, ofi ki Uaitisi Feli, 'i ha feitu'u na'e ui ko Sipilingi Hili, 'i he Vahefonua Teivisi, 'i Mīsuli, 'i he 'aho 19 Mē 1838 (History of the Church, 3:35).

NA'E ui 'e he 'Eikí 'a Sipilingi Hili ko "Ātama-'onitai-'Āmani, koe'uhí, he na'á ne folofola, ko e potu ia 'a ia 'e ha'u ki ai 'a ^bĀtama 'o 'a'ahi ki hono

kakaí, pe 'e 'afio ai 'a ia Na'e 'i 'Mu'a 'i Mu'a 'i he Ngaahi 'Ahó, 'o hangē ko ia na'e lau ki ai 'a Taniela ko e palōfitá.

11a T&F 118:5.
 b T&F 124:45–54.
 14a Hēpelū 8:5;
 T&F 97:10.
 18a T&F 101:21.

FFL Siteikí.
 19a FFL Kī 'o e Lakanga
 Fakataula'eikí,
 Ngaahi.
 116 1a T&F 78:15.

FFL 'Ātama-'onitai-'Āmani.
 b FFL 'Ātamá.
 c Taniela 7:13–14, 22.

VAHE 117

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitā, 'i Hihifo Mama'o, 'i Mīsuli, 'i he 'aho 8 Siulaí 1838, 'o kau ki he ngaahi ngāue na'e totonu ke fai leva 'e Uiliami Mākisi, Niueli K. Uitenī, mo 'Oliva Kelenisā (History of the Church, 3:45–46).

1–9, 'Oku totonu ke 'oua na'a mānu-manu 'a e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí ki he ngaahi me'a fakatu'asinó, "he ko e hā 'a e koloá ki he 'Eikí?"; 10–16, Kuo pau ke nau lí'aki 'a e loto-siokitá, pea 'e toki toputapu 'enau ngaahi feilaulá ki he 'Eikí.

KO e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí ki he'eku tamaio'eiki ko Uiliami Mākisi pea ki he'eku tamaio'eiki ko Niueli K. Uitenií foki, tuku ke na fakamaau leva 'ena ngaahi me'a fakapa'angá pea fononga atu mei he fonua ko Ketilani, 'i he te'eki ai ke u toe fekau atu 'e au, ko e 'Eikí 'a e ngaahi sinou ki he māmani.

2 Tuku ke na 'ā hake, pea tutu'u hake, pea ō mai, 'o 'ikai tatali, he ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou fekau ia.

3 Ko ia, kapau te na tatali, 'e 'ikai lelei ia kiate kinaua.

4 Tuku ke na fakatomala mei he'ena ngaahi angahala kotoa pē, pea mei he'ena ngaahi holi mānumanu, 'i hoku 'aó, 'oku folofola 'e he 'Eikí; he ko e hā 'a e "koloá kiate au? 'oku folofola 'e he 'Eikí.

5 Tuku ke tukuange 'a e ngaahi koloa 'o Ketilani ke totongi ki he ngaahi "mo'ua, 'oku folofola

'e he 'Eikí. Tukuange ia, 'oku folofola 'e he 'Eikí, pea 'ilonga ha me'a 'e toé, tuku ke 'i homou nimá ai pē ia, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

6 He 'ikai koā 'oku 'a'aku 'a e fanga manupuna 'o e langí, pea mo e fanga ika foki 'o e tahí, pea mo e fanga manu 'o e ngaahi mo'ungá? 'Ikai koā kuó u fakatupu 'a e māmani? 'Ikai koā 'oku ou pukepuke 'a e ngaahi "iku'anga 'o e ngaahi kau tau kotoa pē 'o e ngaahi pule'anga 'o e māmani?

7 Ko ia, he 'ikai koā te u ngaohi ke moto mo matala pea fua 'o lahi 'a e ngaahi potu "lalá? 'oku folofola 'e he 'Eikí.

8 'Ikai koā 'oku 'i ai ha potu 'oku fe'unga hono lahi 'i he ngaahi mo'unga 'o ^a'Ātama-Onitai-'Āmani, pea 'i he ngaahi potu tokalelei 'o 'Olahā ^bSainehaá, pe ko e 'fonua na'e nofo ai 'a 'Ātamá, ka 'oku mou mānumanu ki he me'a 'a ia ko e ki'i momo'i me'á, kae ta'e-tokanga ki he ngaahi me'a mamafa angé?

9 Ko ia, mou ō mai ki heni ki he fonua 'o hoku kakaí, 'a ia ko Saione.

10 Tuku ke ^afaivelenga 'a 'eku

117 4a T&F 104:14.

5a T&F 104:78.

6a Ngāue 17:26;

1 Nifai 17:36–39.

7a 'Īsaia 35:1;

T&F 49:24–25.

8a T&F 116:1.

FFL 'Ātama-'onitai-

'Āmani.

b 'Ēpa. 3:13.

c FFL 'Īteni.

10a Mātiu 25:23.

tamaio'eiki ko Uiliami Mākisi 'i ha ngaahi me'a si'i, pea te ne hoko ko ha pule ki he me'a lahi. Tuku ke ne pule 'i he lotolotonga 'o hoku kakaí 'i he kolo ko Hihifo Mama'ó, pea tuku ke tāpuaki 'i aki ia 'a e ngaahi tāpuaki 'o hoku kakaí.

11 Tuku ke mā 'a 'eku tamaio'eiki ko Niueli K. Uiteni 'i he kautaha 'o e kau "Nikolaitani pea mo 'enau ngaahi angafakalielia ^bfufū kotoa pē, pea mo hono loto-siokita kotoa pē 'i hoku 'aó, 'oku folofola 'e he 'Eiki, pea ha'u ki he fonua ko 'Ātama-'Onitai-'Āmaní, pea hoko ko ha 'pīsope ki hoku kakaí, 'oku folofola 'e he 'Eiki, 'o 'ikai 'i he hingoa pē ka 'i he ngāue, 'oku folofola 'e he 'Eiki.

12 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou manatu 'i 'a 'eku tamaio'eiki ko "Ōliva Kelenisaá; vakai, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate ia 'e tauhi hono hingoá ke manatua 'i he 'apasia mei he to'u tangata ki he to'u tangata, 'o ta'engata pea ta'engata, 'oku folofola 'e he 'Eiki.

13 Ko ia, tuku ke ne feinga

fakamātoato ki hono huhu 'i 'o e Kau Palesiteni 'Uluaki 'o hoku Siasí, 'oku folofola 'e he 'Eiki; pea 'o ka ne ka hinga, te ne toe tu'u hake pē, koe'uhí he 'e toputapu ange kiate au 'a 'ene "feilaulá 'i he'ene tupulakí, 'oku folofola 'e he 'Eiki.

14 Ko ia, tuku ke ne ha'u fakavavevave ki heni ki he fonua ko Saioné; pea 'i he taimi totonu 'e ngaohi ia ke hoko ko e tangata fefakatau'aki ki hoku hingoá, 'oku folofola 'e he 'Eiki, koe'uhí ke 'aonga ki hoku kakaí.

15 Ko ia, tuku ke 'oua na'a fehi'a ha tangata ki he'eku tamaio'eiki ko 'Ōliva Kelenisaá, kae tuku ke 'iate ia 'a e ngaahi tāpuaki 'o hoku kakaí 'o ta'engata pea ta'engata.

16 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku 'a 'eku kau tamaio'eiki kotoa pē 'i he fonua ko Ketilani, ke nau manatu 'i 'a e 'Eiki ko honau 'Otuá, pea mo hoku falé foki, ke tauhi mo ngaohi ia ke mā'oni'oni, pea ke kapusi 'a e kau fetongi pa'angá 'i hoku taimi totonu pē 'o'oku, 'oku folofola 'e he 'Eiki. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 118

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Hihifo Mama'o, 'i Mīsuli, 'i he 'aho 8 Siulai 1838, ko e tali ki he kolé, "Fakahā mai kiate kimautolu 'a ho finansaló, 'e 'Eiki, 'o kau ki he Toko Hongofulu Mā Uá" (History of the Church, 3:46).

11a Fakahā 2:6, 15.
 b FFL Kautaha Fufū,
 Ngaahi.
 c FFL Pīsope.

12a FK ko e fakafofonga
 ia na'e tuku 'e he
 Palōfitá ke nofo 'o
 fakakakato 'a e

ngaahi ngāue 'i
 Ketilani.
 13a FFL Feilaulá.

1–3, 'E tokonaki 'e he 'Eikí mā'á e ngaahi fāmili 'o e Toko Hongofulu Mā Uá; 4–6, Ko hono fakakakato 'o e ngaahi lakanga 'i he Toko Hongofulu Mā Uá.

KO e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí: Tuku ke fai leva ha konifelenisi; tuku ke fokotu'u 'a e Toko Hongofulu Mā Uá; pea tuku ke fili ha kau tangata ke "ma'u 'a e lakanga 'o kinautolu kuo hingá.

2 Tuku ke nofo atu 'a 'eku tamaio'eiki ko "Tōmasí 'o fuo-fuoloa sí'i 'i he fonua ko Saioné, ke pulusi 'eku leá.

3 Tuku ke fai atu 'a hono toé 'i he malanga mei he houa ko iá, pea kapau te nau fai ia 'i he angavaivai kotoa, 'i he angamalū mo e ^aloto-fakatōkilalo, mo e ^bfa'a kātaki fuoloa, ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou fai kiate kinautolu ha tala'ofa te u tauhi honau ngaahi fāmili; pea 'e fakaava ha matapā

'aonga kiate kinautolu 'o fai atu mei heni.

4 Pea 'i he fa'ahita'u matala ka hoko maí, tuku ke nau 'alu atu ke folau atu 'i he ngaahi vai lahi, pea fanongonongo 'i ai 'a 'eku ongoongolelei, 'a hono kakato 'o iá, pea fakamo'oni'i 'a hoku hingóá.

5 Tuku ke nau 'alu atu mei he'eku kau mā'oni'oni 'i he kolo ko Hihifo Mama'ó, 'i he 'aho hono uofulu mā ono 'o 'Epeleli ka hoko maí, 'i he kongā kele-kele 'e langa ai 'a hoku falé, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

6 Tuku ke fili 'a 'eku tamaio'eiki ko Sione Teilá, kae 'uma'ā foki 'eku tamaio'eiki ko Sione E. Peisí, kae 'uma'ā foki 'eku tamaio'eiki ko Uilifooti Utalafí, kae 'uma'ā foki 'eku tamaio'eiki ko Uiliate Lisiaté, ke nau ma'u 'a e ngaahi lakanga 'o kinautolu kuo hingá, pea ke fakahā totonu kiate kinautolu 'a honau uí.

VAHE 119

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Hihifo Mama'ó, 'i Mīsuli, 'i he 'aho 8 Siulaí 1838, ko e tali ki he'ene kolé: "'E 'Eiki! Fakahā mai ki ho'o tamaio'eiki 'a hono lahi 'o e ngaahi koloa 'a ho kakaí 'okú ke fie ma'u ke hoko ko e vahehongofulú" (History of the Church, 3:44). Na'e téeki fakahā mai ki he Siasí ki mu'a 'i he fakahā ko 'ení 'a e fonó 'o e vahehongofulú 'o hangē ko 'ene mahino 'i he 'aho ní. Ko e fo'i lea ko ia ko e vahehongofulu na'e ngāue 'aki 'i he lotú pea 'i he ngaahi fakahā ki mu'á (64:23; 85:3; 97:11) na'e 'ikai ke 'uhinga ia ki he vahehongofulu pē 'e taha, ka ko e ngaahi foaki tau'atāina kotoa pē, pe ko e ngaahi foaki 'ofa, ki he pa'anga 'a e Siasí. Na'e 'osi foaki mai foki 'e he 'Eikí ki he Siasí 'a e fonó 'o e fakatapu'i mo e lakanga tauhi ki he koloá, 'a ia na'e ma'u 'e he kāingalotú (kae tautautefito ki he kaumātu'a takí) 'i ha fuakava 'a ia na'e pau ke ta'engata. Ka koe'uhí ko e 'ikai ke tauhi 'e ha ní'ihí 'a e fuakava ko iá, na'e

fakafoki ai ia 'e he 'Eikí 'i ha kí'i taimi sí'i kae foaki mai 'a e fono 'o e vahehongofulú ki he Siasí kotoa. Na'e fehu'i 'e he Palōfitá ki he 'Eikí pe ko e hā hono lahi 'o 'enau koloá 'okú ne fie ma'u ki he ngaahi taumu'a toputapu. Ko e tali ki ai 'a e fakahā ko 'ení.

1-5, 'Oku totonu ke totongi 'e he kau Mā'oni'oni 'a 'enau koloa hulú pea nau toki foaki leva 'a e vahehongofulu 'e taha 'o e tupu 'o 'enau koloá 'i he ta'ú ko e vahehongofulu; 6-7, 'E hanga 'e he'enau fai peheé 'o fakamā'oni'oni 'i 'a e fonua ko Saioné.

KO e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, 'oku ou fie ma'u 'a 'enau "koloa hulu kotoa pē ke 'oatu ia ki he nima 'o e pīsope 'o hoku siasí 'i Saioné, 2 Ki hono langa hake 'o hoku "falé, pea ki hono 'ai 'o e tu'unga 'o Saioné pea ki he lakanga fakataula'eikí, pea ki he ngaahi mo'ua 'o e Kau Palesiteni 'o hoku Siasí.

3 Pea 'e hoko 'eni ko e kamata'anga 'o hono "fakavahehongofulu 'i 'o hoku kakaí.

4 Pea ka hili iá, ko kinautolu kuo fakavahehongofulu 'i pehe'í te nau totongi 'a e vahehongofulu 'e taha 'o e tupu kotoa pē 'i he ta'u taki taha; pea 'e hoko 'eni ko ha fono tu'u ma'u kiate kinautolu 'o ta'e-

ngata, ki hoku lakanga fakataula'eiki toputapú, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

5 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hoko 'o pehē ko kinautolu kotoa pē 'e tānaki ki he fonua ko "Saioné 'e fakavahehongofulu 'i 'a kinautolu 'i he hulu 'o 'enau ngaahi koloá pea te nau tauhi 'a e fono ko 'ení, pe 'e 'ikai lau 'a kinautolu 'oku nau fe'unga ke nofo 'i homou lotolotonga.

6 Pea 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'e 'ikai ke tauhi 'e hoku kakaí 'a e fono ko 'ení, ke tauhi ia ke mā'oni'oni, pea fakamā'oni'oni 'i 'i he fonó ni 'a e fonua ko "Saioné kiate au, koe'uhi ke tauhi 'i ai 'a 'eku ngaahi tu'utu'uní mo 'eku ngaahi fakamāú, koe'uhi ke fungani mā'oni'oni ia, vakai, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e 'ikai hoko ia ko ha fonua 'o Saione kiate kimoutolu.

7 Pea 'e hoko 'eni ko e sīpinga ki he ngaahi "siteiki kotoa pē 'o Saioné. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 120

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, 'i Hihifo Mama'o, 'i Mīsuli, 'i he 'aho 8 Siulai 1838, 'o fakahā mai ai 'a e me'a 'e fai ki he ngaahi koloa kuo 'omai 'i he totongi vahehongofulú 'o hangē ko ia na'e fakahā mai 'i he fakahā kuo toki hili, ko e vahe 119 (History of the Church, 3:44).

119 1a T&F 42:33-34, 55;
51:13; 82:17-19.
2a T&F 115:8.

3a T&F 64:23;
Malakai 3:8-12.
FFL Vahehongofulú.

5a T&F 57:2-3.
6a FFL Saioné.
7a FFL Siteikí.

KO e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, kuo hokosia 'eni 'a e taimi, 'e tufaki atu 'ia 'e ha fakataha alēlea, 'a ia 'oku kau ai 'a e Kau Palesitēni 'Uluaki 'o hoku Siasí, pea mo e

pīsopé mo 'ene fakataha alēlea, pea mo 'eku fakataha alēlea mā'olungá; pea mo hoku le'ó 'o'okú kiate kinautolu, 'oku folofola 'e he 'Eikí. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 121

Ko e lotu mo e ngaahi kikite na'e tohi 'e Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, lolotongā 'ene nofo pōpula 'i he fale fakapōpula 'i Lipetii, 'i Mīsuli, 'i he 'aho 20 Mā'asi 1839 (History of the Church, 3:289–300). Kuo nofo pilisone 'a e Palōfitá mo ha ni'ihi kehe 'o fe'unga mo ha ngaahi māhina. Ko 'enau ngaahi tohi tangi mo e ngaahi kole na'e fai ki he kau pulé mo e kau fakamāú kuo iku noa ia 'o 'ikai 'omai ai ha tokoni.

1–6, *Ko e ngaahi tautapa 'a e Palōfitá ki he 'Eikí koe'uhi ko e ngaahi faingata'a'ia 'a e Kāingalotú; 7–10, 'Oku folofola mai 'a e 'Eikí 'aki 'a e melino kiate ia; 11–17, 'Oku mala'ia 'a kinautolu 'oku nau loi mo pehē 'oku maumau-fono 'a e kakai 'o e 'Eikí; 18–25, 'E 'ikai te nau ma'u ha totonu ki he lakanga fakataula'eikí pea te nau mala'ia; 26–32, 'Oku tala'ofa mai ha ngaahi fakahā nāunau'ia kiate kinautolu 'oku nau kātaki 'i he loto-to'á; 33–40, Ko e 'uhinga 'oku ui ai 'a e tokolahi kae fili 'a e tokosi'i; 41–46, 'Oku totonu ke toki ngāue 'aki pē 'a e lakanga fakataula'eikí 'i he mā'oni'oni.*

E 'OTUA, 'okú ke 'i fē? Pea 'oku 'i fē 'a e fale 'oku 'ufi'ufi 'a ho "fufū'angá?

2 'E "fēfē hono fuoloa 'o e ta'ofi ho to'ukupú, pea 'afio 'a ho fofongá, 'io, 'a ho fofonga ma'á, mei he ngaahi langi ta'engatá

ki he ngaohikovia 'o ho kakai pea mo ho'o kau tamaio'eikí, pea ongo ki ho telingá 'a 'enau ngaahi tangí?

3 'Io, 'e 'Eiki, 'e "fēfē hono fuoloa 'o 'enau kātaki'i 'a e ngaahi kovi mo e ngaahi fakamālohi ta'etotonu ko 'ení, kae te'eki ai ke fakamolū ho finangaló kiate kinautolu, pea ngāue 'a ho finangaló 'i he 'alo'ofa kiate kinautolu?

4 'E 'Eiki ko e 'Otua "Māfimafí, ko e tupu'anga 'o e langí mo e māmaní mo e ngaahi tahí pea mo e ngaahi me'a kotoa pē 'oku 'i aí, pea 'okú ke pule'i mo fakamo'ulalao'i 'a e tēvoló, pea mo e pule'anga fakapo'uli mo vale 'o Seiolí—ke mafao mai ho to'ukupú; tuku ke faka'asi 'e ho fofongá; tuku ke hiki hake 'a ho falé; tuku ke 'oua na'a toe 'ufi'ufi 'a ho ^bfufū'angá; tuku ke tokanga mai 'a ho telingá; tuku ke fakamolū 'a ho finangaló,

120 1a FK vahehongogulu.

121 1a Same 13:1–2;
102:1–2.

2a Hap. 1:2.

3a T&F 109:49.

4a FFL Māfimafí.

b T&F 123:6.

pea ngāue ‘a ho finangaló ‘i he ‘alo’ofa kiate kimautilu.

5 Tuku ke tupu ‘a ho houháu ki homau ngaahi filí; pea “sāuni ‘a homau ngaahi ngaohikoviá ‘aki ho’o heletaá ‘i he houhau ‘a ho finangaló.

6 Manatu ‘i ‘a ho’o kāingalotu ‘oku mamahi’iá, ‘e homau ‘Otua; pea ‘e nēkeneka ‘a ho’o kau tamaio’eikí ‘i ho huafá ‘o ta’engata.

7 ‘E hoku foha, ke ‘i ho laumālié ‘a e melino; ‘e kí’i fuofuoloa sí’i pē ‘a ho’o “faingata’a’iá pea mo ho’o ngaahi mamahi;

8 Pea ‘e toki hakeaki ‘i koe ‘e he ‘Otuá ‘i ‘olunga ‘o kapau te ke “kātaki’i ia ‘o lelei; te ke ikuna’i ‘a ho ngaahi fili kotoa pē.

9 ‘Oku piki kiate koe ‘a ho ngaahi “kaume’á, pea te nau toe fetapa kiate koe ‘i he loto māfana pea mo e nima fakakaume’a.

10 ‘Oku te’eki ai te ke tatau mo “Siope; ‘oku ‘ikai fakakikihi mo koe ‘a ho ngaahi kaume’á, pea ‘ikai foki te nau tukuaki ‘i koe ‘i he maumau-fono ‘o hangē ko ‘enau fai kia Siopé.

11 Pea ko kinautolu ‘oku tukuaki ‘i koe ‘i he maumau-fonó, ‘e faka’auha ‘enau ‘amanaki lelei, pea ‘e mole atu ‘a ‘enau ngaahi ‘amanaki’angá ‘o hangē ko e mole atu ‘a e “hahau sinou ‘i he ngaahi huelo vela ‘o e la’ā ‘oku lolotonga hopo haké;

12 Pea kuo ‘ai foki ‘e he ‘Otuá

‘a hono to’ukupú pea mo ‘ene faka’ilongá ke ne liliu ‘a e ngaahi “kuongá mo e ngaahi fa’ahita’ú, pea fakakuihi ‘a honau ngaahi ‘atamaí, koe’uhí ke ‘oua na’a mahino kiate kinautolu ‘a ‘ene ngaahi ngāue fakaofó; koe’uhí ke ne ‘ahi’ahi’i ‘a kinautolu foki pea tauhele’i ‘a kinautolu ‘i he’enua fai olopotó ‘anautolú;

13 Pea koe’uhí foki ‘i he liliu ‘o kovi ‘a honau lotó pea koe’uhí ke hoko kiate “kinautolu pē ‘o fu’u hulu fau ‘a e ngaahi me’a ‘oku nau loto ke fakahoko ki ha ni’ihi kehe, pea nau manako ke mamahi ai ha ni’ihi kehé;

14 Koe’uhi foki ke tō noa ‘enau ‘amanakí, pea motuhi mo ‘enau ngaahi ‘amanaki lelei;

15 Pea he ‘ikai fuoloa ta’u ka ‘e tafi’i atu ‘a kinautolu mo honau hakó mei he lalo langí, ‘oku folofola ‘e he ‘Otuá, ke ‘oua na’a toe ‘i ai hanau taha ke tu’u ‘i he ve’e ‘aá.

16 ‘Oku mala’ia ‘a kinautolu kotoa pē ‘e hiki ‘a e muiva’e ‘o fakafili ki he’eku kau “paní, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí, pea kaila ‘o pehē kuo nau ^bfai angahala, ka kuo ‘ikai ke nau fai angahala ‘i hoku ‘aó, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí, ka kuo nau fai ‘a e me’a ‘oku lelei ‘i hoku ‘aó pea na’á ku fekau ke nau faí.

17 Ka ko kinautolu ‘oku kalanga ‘aki ‘a e maumau-fonó ‘oku nau fai pehē koe’uhí he ko e kau pōpula ‘a kinautolu ki he angahalá,

5a Luke 18:7–8.
7a FFL Faingata’á.
8a 1 Pita 2:19–23.
FFL Kātaki.
9a T&F 122:3.

10a FFL Siopé.
11a ‘Eke. 16:14.
12a Taniela 2:21.
13a LFkt. 28:10;
1 Nifai 14:3.

16a 1 Sam. 26:9;
Same 105:15.
b 2 Nifai 15:20;
Molonai 7:14, 18.

pea ko e ^afānau kinautolu 'o e talangata'á.

18 Pea ko kinautolu 'oku fua-kava loi 'o kau ki he'eku kau tamaio'eikí, koe'uhí ke nau 'omi 'a kinautolu ki he pōpūlá mo e maté—

19 'E hoko 'a e mala'ia kiate kinautolu; ko e me'a 'i he'enu ^afaikovi ki he'eku fānau ikí, ko ia 'e motuhi ai 'a kinautolu mei he ngaahi ^bouau 'o hoku falé.

20 'E 'ikai fonu 'a 'enu ^akato me'akaí, 'e 'auha 'a honau ngaahi falé mo e ngaahi feleokó, pea 'e fehí'anekina 'a kinautolu pē 'e kinautolu na'e fakahekeheke'í 'a kinautolú.

21 He 'ikai te nau ma'u ha totonu ki he ^alakanga fakataula-eikí, pe ko honau hako ki mui 'iate kinautolú, mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

22 'E ^alelei ange ka ne tautau 'i honau kiá ha fu'u maka-momosi pea lōmaki'í 'a kinautolu 'i he loto moaná.

23 'E mala'ia 'a kinautolu kotoa pē 'oku fakamamahi'í 'a hoku kakaí pe tuli mo fakapoongi mo talatalaaki'í 'a kinautolú, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú; 'e 'ikai hao mei he mala'ia 'o helí ha ^ato'u tangata 'o e ngata fekaí.

24 Vakai, 'oku ^asio 'a hoku matá

'o u 'ilo'í 'a 'enu ngaahi ngāue kotoa pē, pea kuó u 'osi teuteu ha ^btautea 'e hoko fakafokifā 'i hono taimi totonu 'o'oná kiate kinautolu kotoa pē;

25 He 'oku ai ha ^ataimi kuo kotofa ki he tangata kotoa pē, 'o fakatatau mo 'ene ngaahi ^bngāue 'e faí.

26 'E foaki kiate kimoutolu 'e he 'Otuá 'a e ^a'ilo'í hono ^bLaumālie Mā'oni'oni, 'io, 'i he 'me'a-foaki ta'e-mafakamatala'í 'o e Laumālie Mā'oni'oní, 'a ia kuo te'eki ai ke fakahā talu mei he fokotu'u 'o māmaní 'o a'u mai ki he taimí ni;

27 'A ia kuo tatali 'a 'etau ngaahi kuí ki hono fakahā mai 'i he ngaahi 'aho faka'osí 'i he 'ama-naki lahi fau, 'a ia na'e faka'ama-naki'í honau lotó ki ai 'e he kau 'āngeló, ko e me'a kuo teuteu ki he kakato 'o honau nānauú;

28 Ki ha kuonga 'a ia 'e hoko mai, 'a ia 'e ^a'ikai ta'ofi ai ha me'a, pe 'oku 'i ai ha 'Ótua pē toko taha, pe ko e ngaahi ^b'otua tokolahi, 'e fakahā 'a kinautolu.

29 'E ^afakahā 'a e ngaahi taloni mo e ngaahi pule'anga, mo e ngaahi pule fakapilini mo e ngaahi mālohi kotoa pē, pea fokotu'u atu ia kiate kinautolu kotoa pē kuo nau kātaki 'i he loto-to'a koe'uhi ko e ongoongo-lelei 'a Sīsū Kalaisí.

17a 'Efesō 5:6.

19a Mātiu 18:6.

FFL Faikovi.

b FFL Ouau, Ngaahi.

20a Teut. 28:15–20.

21a FFL Lakanga
Fakataula'eikí.

22a Mātiu 18:6;

T&F 54:5.

23a Mātiu 12:34.

24a FFL 'Afio'í 'a e Me'a

Kotoa pē.

b Hil. 8:25.

FFL Fakamāú.

25a Siopē 7:1; T&F 122:9.

b FFL Ngāué, Ngaahi.

26a Taniela 2:20–22;

TT 1:9.

FFL Fakahā.

b T&F 8:2–3.

c FFL Me'a-foaki 'o e

Laumālie Mā'oni'oní.

28a T&F 42:61; 76:7–8;

98:12.

b Same 82:1, 6;

Sione 10:34–36;

1 Kol. 8:5–6;

T&F 76:58; 132:20;

'Ēpa. 4:1; 5:1–2.

29a T&F 101:32.

30 Pea ko 'eni foki, kapau 'oku 'i ai ha ngaahi "ngata'anga kuo fokotu'u ki he ngaahi langí pe ki he ngaahi tahí, pe ki he fonua mōmoá, pe ki he la'aá, pe ko e māhiná pe ko e ngaahi fetu'ú—

31 'A e ngaahi fa'ahita'ú kotoa pē 'o 'enau ngaahi 'alu takai, 'a e ngaahi 'aho mo e ngaahi māhina mo e ngaahi ta'u kotoa pē kuo tu'utu'uni, pea mo e ngaahi taimi kotoa pē 'o honau ngaahi 'ahó mo e ngaahi māhiná mo e ngaahi ta'ú pea mo honau ngaahi nāunaú mo e ngaahi laó mo e ngaahi kuonga tukupau kotoa pē, 'e fakahā ia 'i he ngaahi 'aho 'o e kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi "kuongá—

32 'O fakatatau mo e me'a na'e tu'utu'uni 'i he lotolotonga 'o e "Fakataha Alēlea 'o e ^bOtua Ta'engata 'o e ngaahi 'otua kehe kotoa pē 'i he te'eki ai ke tu'ú 'a māmaní, ke ta'ofi ia 'o a'u ki he faka'osinga pea mo e ngata'anga 'o iá, 'o ka hū 'a e tangata fulipē ki hono 'ao ta'engatá pea ki hono "mālōlō'anga ta'e-fa'a-maté.

33 'E fēfē hono fuoloa 'o e kei lava ke ta'ema'a ai pē 'a e ngaahi vai 'oku tafé? Ko e hā ha mālohi 'e fa'a mata'ofia 'a e ngaahi langí? 'E faingofua tatau 'a hono fakamafao atu 'e ha tangata 'a hono

nima vaivaí ke ta'ofi 'a e vaitafe Mīsulí 'i he'ene tafe atu 'i hono 'alu'anga kuo vahe'í, pe fakatafoki ia ke tafe ki mui pea mo hono ta'ofi 'o e Māfimafí mei he'ene lilingi hifo 'a e "ilo mei he langí, ki he 'ulu 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

34 Vakai, 'oku "ui 'a e tokolahi, kae ^bfili 'a e tokosí'i. Pea ko e hā 'oku 'ikai ke fili ai 'a kinautolú?

35 Koe'uhí he 'oku mālohi pēhē fau hono tuku 'o honau lotó ki he ngaahi me'a 'o e "māmani ko 'ení, pea nau holi ki he ^bfaka'apa'apa 'a e kakai, 'oku 'ikai te nau 'ilo'í ai 'a e mo'oni 'e taha ko 'ení—

36 Ko e ngaahi "totonu 'o e la-kanga fakataula'eikí kuo fakama'u ta'elava ke veteki ki he ngaahi ^bmālohi 'o e langí, pea 'oku 'ikai lava ke mapule'í pe ngāue 'aki 'a e ngaahi mālohi 'o e langí kae ngata pē 'i he ngaahi founga 'o e "mā'oni'oni.

37 'Oku mo'oni pē 'oku lava ke foaki ia kiate kitautolu; ka 'o ka tau ka feinga ke "ufi'ufi 'etau ngaahi ^bangahalá pe fakafie-mālie'i 'etau 'loto-híkisiá pe ko 'etau kakapa ta'e'aongá pe ngāue 'aki ha fakakouna pe pule'i pe fakamālohi'i 'a e loto 'o e fānau 'a e tangatá 'i ha kihí'i

30a Siope 26:7–14;
Same 104:5–9;
Ngāue 17:26.

31a FFL Kuongá.

32a FFL Fakataha Lahi
'i he Langí.

b Teut. 10:17.

c FFL Tangata—Ko e tangatá, ko e mālohi ke ne lava 'o hoko 'o tatau mo e Tamai

Fakahēvani.
d FFL Mālōlō.

33a T&F 128:19.
FFL 'Iló.

34a Mātiu 20:16; 22:1–14;
T&F 95:5–6.

FFL Uí.

b FFL Kakai kuo Filí
(hoānauna pe nauna).

35a FFL Anga-fakamāmani.

b Mātiu 6:2;
2 Nifai 26:29.

36a FFL Lakanga
Fakataula'eikí; Mafái.

b FFL Mālohi.

c FFL Mā'oni'oni.

37a LFkt. 28:13.

b FFL Angahalá.

c FFL Loto-híkisiá.

momo'i founa ta'e-mā'oni'oni, vakai, 'oku "mahu'i atu leva 'a e ngaahi langi; 'oku mamahi mo e Laumālie 'o e 'Eiki; pea 'o ka to'o atu ia, ko e 'Ēmeni ia ki he lakanga fakataula'eiki pe ko e mafai 'o e tangata ko iá.

38 Vakai, 'i he te'eiki ai ke ne 'ilo, kuo fakatukutuku'i ia ke ne nofo toko taha pē, ke "akahi 'a e ngaahi me'a māsílá, ke ^bfakatangá'i 'a e kāingalotú, pea fakafili ki he 'Otuá.

39 Kuo tau 'ilo'i 'i he ngaahi me'a pango kuo hoko kiate kitautolú, ko e "anga mo e 'ulu-ngāanga 'o e kakai meimei kotoa pē, 'o ka nau ka ma'u leva ha ki'i mafai, 'o hangē tokua ko 'enau mahaló, ke nau kamata leva ke ngāue 'aki ha pule ta'e-mā'oni'oni.

40 Ko ia 'oku ui 'a e tokolahi kae fili 'a e tokosi'i.

41 'Oku 'ikai lava, pe 'oku 'ikai totonu, ke ngāue 'aki ha mālohi pe ivi 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eiki, kae ngata pē 'i he "feifeinga'i 'i he fa'a ^bkātaki fuoloa, 'i he angavaivai mo e angamalū pea mo e 'ofa ta'e-mālualoi;

42 'I he anga'ofa, mo e 'ilo hao-

haoa, 'a ia 'e fu'u fakafuofuolahi 'a e laumālie ta'e 'i ai ha "mālualoi pea ^bta'e-ha-kākā—

43 Pea "valoki'i 'i hono taimi, 'i he lea māsila, 'o ka ue'i ke fai pehē 'e he Laumālie Mā'oni'oni; pea hili ia ke toki fakahā ange 'a e ^b'ofa lahi ange kiate ia kuó ke valoki'i, telia na'á ne lau koe ko hono fili;

44 Koe'uhí ke ne 'ilo'i 'oku mālohi ange 'a ho angatonú 'i he ngaahi afo 'o e maté.

45 Tuku foki ke fonu 'a ho lotó 'i he manava'ofa ki he kakai fulipē, pea ki he fale 'o e tuí pea tuku ke ngaohi ke faka'ofa'ofa ma'u ai pē 'e he "angama'á 'a ho'o ngaahi ^bfakakaukaú; pea 'e 'āsili mālohi 'a ho'o falalá 'i he 'ao 'o e 'Otuá; pea ko e tokāteline 'o e lakanga fakataula'eiki 'e mokulu ia ki ho laumālie 'o hangē ko e ngaahi 'hahau mei he langi.

46 'E hoko 'a e "Laumālie Mā'oni'oni ko ho takaua ma'u ai pē, pea ko ho tokotokó, ko e tokotoko ta'e-fa'a-liliu 'o e mā'oni'oni mo e mo'oni; pea ko ho'o pulé 'e hoko ia ko e ^bpule ta'engata, pea 'e tafe mai ia kiate koe ta'e 'i ai ha fakamālohi'i 'o ta'engata pea ta'engata.

VAHE 122

Ko e folofola 'a e 'Eiki kia Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá, lolotonga 'ene hoko ko e pōpula 'i he fale fakapōpula 'i Lipeti, 'i Mīsulí, 'i Mā'asi 1839 (History of the Church, 3:300–301).

37d T&F 1:33.

38a Ngāue 9:5.

^b FFL Fakatanga,
Fakatanga'i.

39a FFL Tangata
Fakakakanó.

41a 1 Pita 5:1–3.

^b 2 Kol. 6:4–6.

42a Sēmisi 3:17.

^b FFL Kākā.

43a FFL Valoki, Valoki'i.

^b FFL Manava'ofá; 'Ofá.

45a FFL Angama'á.

^b FFL Fakakaukaú,

Ngaahi.

^c Teut. 32:1–2;

T&F 128:19.

46a FFL Laumālie
Mā'oni'oni.

^b Tanielá 7:13–14.

1–4, ‘E ‘ekea ‘e he ngaahi ngata-
‘anga ‘o e māmaní ‘a e hingoa ‘o
Siosefa Sāmitá; 5–7, ‘E hanga ‘e
he‘ene ngaahi faingata‘a‘iá mo ‘ene
ngaahi mamahí ‘o foaki mai kiate
ia ‘a e poto pea ‘aonga kiate ia; 8–9,
Kuo ‘alu hifo ‘a e Foha ‘o e Tangatá
‘o mā‘ulalo hifo ‘iate kinautolu
kotoa.

E ‘EKE ‘e he ngaahi ngata-
‘anga ‘o e māmaní ki ho
“hingoa, pea ‘e manukí‘i koe ‘e
he kau valé, pea ‘e tau‘i koe ‘e
heli;

2 Ka ‘e kumi ma‘u ai pē ‘e he
loto-ma‘á, pea mo e potó, pea
mo e anga-faka‘ei‘eikí, pea mo
e angama‘á, ki he “akonaki, mo
e mafai, mo e ngaahi tāpuaki
mei ho nimá.

3 Pea ‘e ‘ikai ai fakatafoki ‘o
fakafili kiate koe ‘a ho kakaí ‘e
he fakamo‘oni ‘a e kau lavakí.

4 Pea neongo ‘e ‘omi koe ‘e ho-
nau iví ki he faingata‘a, pea ki he
ngaahi ‘ā ukamea mo e ngaahi
holisi, ka ‘e fakaongoongolei‘i
koe; ka ‘e “fuofuoloa sí‘i pē pea ‘e
fakailifia ange ‘a ho le‘ó ‘i he
lotolotonga ‘o ho ngaahi filí ‘i
he ^blaione fekai, koe‘uhí ko ho‘o
mā‘oni‘oní; pea ‘e tu‘u ‘a ho
‘Otuá ‘i ho tafa‘akí ‘o ta‘engata
pea ta‘engata.

5 Kapau ‘e fie ma‘u koe ke ke
fepaki mo e faingata‘á; kapau
te ke fepaki mo e ngaahi fai-
ngata‘á ‘i he lotolotonga ‘o e
kāinga kākā; kapau te ke fe-
paki mo e ngaahi faingata‘á ‘i
he lotolotonga ‘o e kau kaiha‘a;

kapau te ke fepaki mo e ngaahi
faingata‘á ‘i he funga fonuá pe
‘i tahi;

6 Kapau ‘e tukuaki‘i koe ‘aki ‘a
e ngaahi tukuaki‘i ta‘e-mo‘oni
kehekehe kotoa pē; kapau ‘e
‘oho mai ‘a ho ngaahi filí kiate
koe; kapau te nau ‘ave fakamā-
lohi koe mei he feohi mo ho‘o
tamaí mo e fa‘eé mo e ngaahi
tokouá mo e ngaahi tuofāfiné;
pea kapau ‘e ‘ave fakamālohi‘i
koe ‘e ho ngaahi filí mei he fata-
fata ‘o ho malí ‘aki ‘a e heletā
kuo unuhi, pea mei ho‘o fānaú,
pea mei ho foha lahí, neongo
‘okú ne kei ta‘u ono pē, pea te
ne piki ki ho ngaahi kofú ‘o ne
pehē atu, ‘A ‘eku tamai, ‘a ‘eku
tamai, ko e hā ‘oku ‘ikai te ke
nofo ai mo kimautolú? ‘Oiaue
‘a ‘eku tamai, ko e hā ‘a e me‘a ‘e
fai ‘e he kau tangatá kiate koé?
pea kapau ‘e teke‘i ia meiate
koe ‘aki ‘a e heletā, pea toho atu
koe ki he fale fakapōpulá, pea
totolo holo ‘o takatakai ‘iate koe
‘a ho ngaahi filí ‘o hangē ko e
fanga “ulofi ‘oku kumi ki he toto
‘o e lamí;

7 Pea kapau ‘e lī koe ki he luó,
pe ki he nima ‘o e kau fakapō,
pea fakamaaumatea koe; ka-
pau ‘e lī koe ki he loto “moaná;
kapau ‘e feinga ‘a e hou ‘o e peaú
ke faka‘auha koe; kapau ‘e hoko
‘a e ngaahi matangi fakailifiá ko
ho filí; kapau ‘e fakatahataha ‘e
he langí ‘a e ngaahi ‘ao ‘ulí‘ulí,
pea fakatahataha ‘a e ngaahi
‘elemēnití kotoa pē ke faka‘efi‘efi
‘a e halá; pea ko e me‘a tēpuú,

122 1a SS—H 1:33.

2a FFL Akonakí (nauna).

4a T&F 121:7–8.

b 3 Nifai 20:16–21; 21:12.

6a Luke 10:3.

7a Siona 2:3–6.

kapau 'e fakamanga mai 'a e ngutu 'o 'heli kiate koe, ke ke 'ilo'i, 'e hoku foha, 'e foaki 'e he ngaahi me'a ni kotoa pē 'a e 'poto kiate koe, pea 'e hoko ia 'o 'aonga kiate koe.

8 Na'e "alu hifo 'a e 'Foha 'o e Tangatā 'o mā'ulalo ange 'iate kinautolu kotoa pē. 'Okú ke lahi ange koe 'iate ia?

9 Ko ia, nofo ma'u 'i ho halá,

pea 'e "nofo 'iate koe 'a e lakanga fakataula'eiki, he kuo fokotu'u ma'u honau ngaahi 'ngata'angá, 'oku 'ikai te nau lava ke lakasi ia. 'Okú 'ilo'i 'a ho ngaahi "ahó, pea 'e 'ikai ke lau 'o si'i hifo 'a ho ngaahi ta'ú; ko ia, 'oua te ke "manavahē ki he me'a 'e lava 'e he tangatā 'o faí, koe'uhí he 'e 'iate koe 'a e 'Otuá 'o ta'engata pea ta'engata.

VAHE 123

Ko e fatongia 'o e Kāingalotú 'o kau ki honau kau fakatangá, 'o hangē ko ia na'e fakamatala'i 'e Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, lolotonga 'ene nofo pōpula 'i he fale fakapōpula 'i Lipetií, 'i Mīsuli, 'i Mā'asi 1839 (History of the Church, 3:302–303).

1–6, 'Okú totonu ke tānaki mo pulusi 'e he Kāingalotú ha fakamatala ki honau ngaahi faingata'a'ia mo honau ngaahi fakatanga'i; 7–10, Ko e laumālie tatau pē na'a ne fakatupu hono fai 'o e ngaahi fakamatala'i loi 'o e ngaahi tuí 'okú ne toe fakatupu hono fakatanga'i 'o e Kāingalotú; 11–17, 'Okú tokolahi ha kakai 'i he ngaahi siasi kehé kotoa te nau tali 'a e mo'oni.

PEA ko e tahá, 'oku mau fie fokotu'u atu ke mou fakakaukau ki hono totonu 'o e tānaki fakataha 'e he kāingalotú kotoa pē ha 'ilo ki he ngaahi mo'oni'i me'a, mo e ngaahi mamahi mo e ngaahi ngaohikovia kotoa pē kuo fai kiate kinautolu 'e he kakai 'o e Siteiti ko 'eni;

2 Kae 'uma'a foki mo e koloa kotoa mo e mahu'inga 'o e ngaahi maumau kuo hoko kiate kinautolú, 'a e ngaahi fakaongongokovi'i 'o e angá mo e maumau ki he sinó, kae 'uma'a foki mo e kekelelé mo e ngaahi 'api;

3 Pea mo e ngaahi hingoa kotoa pē foki 'o e kakai kuo kau 'i honau ngaahi ngaohikovia, 'o fakatau mo e me'a 'oku nau lava ke ma'u mo 'ilo'i.

4 Pea mahalo 'e lava 'apē ke fili ha kōmiti ke fekumi ki he ngaahi me'a ko 'eni, pea ke hiki ha ngaahi fakamatala mo ha ngaahi tohi fakamo'oni; pea tānaki foki 'a e ngaahi tohi lau'ikovi 'a ia 'oku mafola holó;

5 Pea mo e me'a kotoa pē 'oku 'i he ngaahi tohi makasiní, pea

7b 2 Sam. 22:5–7;
SS—H 1:15–16.

c 2 Kol. 4:17;
Hepelū 12:10–11;
2 Nifai 2:11.

8a Hepelū 2:9, 17–18;

T&F 76:107; 88:6.
b FFL Foha 'o e Tangatā.

9a T&F 90:3.
b Ngāue 17:26.
c T&F 121:25.
d Nehem. 4:14;

Same 56:4; 118:6;

LFkt. 3:5–6;
'Isaia 51:7;
Luke 12:4–5;
2 Nifai 8:7;
T&F 3:7; 98:14.

‘i he ngaahi tohi enisaikolopitiá, pea mo e ngaahi tohi hisitōlia lau’ikovi kotoa pē ‘a ia kuo pulusí, pea ‘oku lolotonga fá’ú, pea ko e fai ‘e hai, pea fakahā ‘a hono kotoa ‘o e hokohoko ‘o e pau’u fakatēvoló mo e ngaahi pau’u fakaehaua mo e anga-fakapō kuo fai ki he kakai ní—

6 Koe’uhí ke ‘oua na’a ngata ‘i he’etau pulusi ki he māmani kotoa pē, ka ke tau fakahā ia ki he kau taki fakapule’angá ‘i hono anga-fakapō’uli mo fakatēvoló kakató, ko e feinga faka’osi ‘a ia kuo fekau kiate kitautolu ‘e he’etau Tamai Fakahēvaní, ‘i he te’eki ai ke tau lava ‘o ‘eke’i kotoa mo kakato ‘a e tala’ofa ‘a ia ‘e ue’i ai ia ke ne hā’ele mai mei hono “fufū’angá; pea ke tuku foki ‘a e pule’angá kotoa ta’e ‘i ai ha ‘uhinga ke tuli tonuhia ai ki mu’a peá ne toki lava ke ‘oatu ‘a e mālohi ‘o hono to’ukupu māfimafí.

7 Ko ha fatongia mamafa ia ‘a ia ‘oku tau mo’ua ai ki he ‘Otuá, ki he kau ‘āngeló, ‘a ia ‘e ‘omi ‘a kitautolu ke tau tutu’u fakataha, pea kiate kitautolu foki, ki hotau ngaahi uaifí, mo e fānaú, ‘a ia kuo ngaahi ke nau punou hifo ‘i he mamahi, loto-mamahi, mo e loto-mo’ua, ‘i he lalo nima mala’ia taha ‘o e fakapō, pule fīta’a, mo e fakamālohi, ‘a ia na’e tokoni’i mo faka’ai’ai mo poupu’i hake ‘e he ivi ‘o e laumālie ko ia ‘a ia kuo mālohi pehē fau ‘ene fakama’u ‘a e ngaahi tui ‘a e ngaahi tamaí, ‘a ia kuo tukufakaholo mai kiate

kinautolu ‘a e ngaahi loi, ki he loto ‘o e fānaú, pea fakafonu ‘a e māmaní ‘aki ‘a e moveuveu, pea kuo tupulaki ‘o mālohi ma’u ai pē, pea kuo hoko ‘eni ko e tupu’anga ‘o e kovi kotoa pē, pea ‘oku to’e ‘a e “māmaní kotoa ‘i he mamafa ‘o ‘ene fai angahalá.

8 Ko ha “ha’amonga ukamea ia, ko ha ha’i mālohi ia; ko e ngaahi ha’i nima, mo e ngaahi sēini, mo e ngaahi me’a fakapō-pula, mo e ngaahi sēini ha’i tofu pē ia ‘o helí.

9 Ko ia ko e fatongia mamafa ia ‘a ia ‘oku tau mo’ua ai, ‘o ‘ikai ngata pē ki hotau ngaahi uaifi ‘otautolú mo ‘etau fānaú pē, ka ki he kau fefine kuo mate honau ngaahi husepānití pea mo e tamai maté, ‘a ia kuo “fakapoongi ‘a honau ngaahi husepānití mo e ngaahi tamaí lolotonga ‘enau mo’ulaloa ki hono nima ukameá;

10 ‘A ia ko e ngaahi ngāue fakapō’uli mo faka’uli ‘oku fe’unga ke ue’i hake ‘a heli tofu pē ke teketekelili, mo puputu’u pea manavahē, pea ke tetetete mo tu’utu’ukina ‘a e nima ‘o e tēvoló.

11 Pea ko e tahá foki ko ha fatongia mamafa ia ‘a ia ‘oku tau mo’ua ai ki he to’u tangata tupu hake kotoa pē, pea ki he kakai loto-ma’a kotoa pē—

12 He ‘oku ‘i ai ‘a e tokolahi ‘oku kei ‘i he māmaní ‘i he ngaahi siasi, mo e ngaahi fa’ahi, mo e ngaahi lotu kotoa pē, ‘a ia kuo “fakakuhi ‘e he kākā

olopoto 'o e tangatá, 'a ia 'oku nau toka tata'o ai ke kákaa'i, pea 'oku kei ta'ofe 'a kinautolu mei he mo'óni koe'uhi he 'oku 'ikai pē te nau ^b'ilo 'a e feitu'u ke 'ilo'i ai iá—

13 Ko ia, ke tau fakamoleki mo faka'osi 'etau mo'u'i 'i hono 'omi ki he māmá 'a e ngaahi me'a "fufū kotoa pē 'o e fakapo'ulí, 'i he feitu'u 'oku tau 'ilo ai iá; pea 'oku fakahā mo'oni ia mei he langí—

14 Ko ia 'oku totonu ke tokanga fakamātoato 'aupito ki he ngaahi me'á ni.

15 Tuku ke 'oua na'a lau ia 'e ha tangata ko ha ngaahi me'a iiki, he 'oku lahi 'a e ngaahi

me'a 'oku te'eki ai ke hokó, 'a ia 'oku kau ki he kāingalotú, 'a ia 'e makatu'unga 'ene hokó 'i he ngaahi me'á ni.

16 'Oku mou 'ilo, 'e kāinga, 'oku ^a"aonga lahi ki he vaka lahi ha ki'i fohe 'uli si'isi'i 'i he lolotonga 'a e matangí, 'o ka tauhi 'a e vaká ke fengāue'aki lelei mo e matangí pea mo e ngaahi peaú.

17 Ko ia, si'i kāinga 'ofeina, ke tau fai 'i he ^a"loto-fiefia 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku tau ma'u 'a e mālohi ke fai; pea te tau toki lava 'o tu'u ma'u 'i he loto-fakapapau, ke mamata ki he ^bfakamo'ui 'a e 'Otuá, pea ke fakahā mai 'a hono to'ukupú.

VAHE 124

Ko e fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Nāvū, 'i 'Ilinoisí, 'i he 'aho 19 Sānuálí 1841 (History of the Church, 4:274–286). Ko e me'a 'i he fakautuutu ai pē 'a e ngaahi fakatangá mo e ngaahi ngāue ta'e-fakalao na'e fai ki he Kāingalotú 'e ha kau 'ōfisa fakapule'angá, na'e fakamālohi'i ai kinautolu ke nau hiki mei Mīsuli. Na'e 'ikai ha me'a ke nau toe fili ki ai tu'unga 'i he tu'utu'uni na'e fai 'e Lilipani W. Pōkisi, ko e kōvana 'o Mīsulí, ke tāmata'e 'i a kinautolú, 'a ia na'e fai 'i he 'aho 27 'Okatopa 1838 (History of the Church, 3:175). 'I hono fai 'o e fakahaá ni, 'i he 1841, kuo 'osi langa 'e he Kāingalotú 'a e kolo ko Nāvūú, 'i he feitu'u na'e tu'u ai ki mu'a 'a e ki'i kolo ko Kōmeesi, 'Ilinoisí, pea kuo fokotu'u 'i heni 'a e 'ulu 'o e Siasí.

1–14, 'Oku fekau kia Siosefa Sāmita ke ne fai ha fanongonongo molu-malu 'o kau ki he ongoongolelei ki he palesiteni 'o e 'Iunaiteti Siteití, ko e kau kōvana, mo e kau pule 'o e ngaahi pule'anga kotoa pē; 15–21, 'Oku tāpuekina 'a Hailame Sāmita, Tēvita W. Pāteni, Siosefa Sāmita, ko e Lahí, mo e ní'ihí kehe 'i he

kakai mo'ui mo e kau pekia koe'uhi ko 'enau angatonú mo e angama'á; 22–28, 'Oku fekau ki he Kāingalotú ke nau langa ha fale ke talitali ki ai 'a e kau solá mo ha tempale 'i Nāvū; 29–36, 'E fai 'a e ngaahi papitaiso ki he kau pekiá 'i he ngaahi tempalé; 37–44, 'Oku langa ma'u pē 'e he kakai 'o e 'Eikí 'a e

12b 1 Nifai 8:21–23.

13a 1 Kol. 4:5.

16a Sēmisi 3:4;

'Alamā 37:6–7;

T&F 64:33.

17a T&F 59:15.

b 'Eke. 14:13.

ngaahi temipale ke fakahoko ai 'a e ngaahi ouau toputapú; 45–55, 'Oku faka'atā 'a e Kāingalotú mei hono langa 'o e temipale 'i he Vahefonua Siakisoní koe'uhi ko e ngaahi fakamamahi 'a honau ngaahi filí; 56–83, Ko e ngaahi fakahinohino 'oku fai mai ki hono langa 'o e Fale Nāvuú; 84–96, 'Oku ui 'a Hailame Sāmíta ko ha pēteliake, pea ke ne mā'u 'a e ngaahi kií, 'o fetongi 'a 'Ōliva Kautele; 97–122, 'Oku fale'i 'a Uiliami Lao mo ha ni'ihi kehe 'o kau ki he'enua ngaahi ngāu; 123–145, 'Oku fakahā 'a e kau 'ōfisa mā'olunga mo fakaloto-fonuá, fakataha mo honau ngaahi fatongiá mo e ngaahi kōlomu 'oku nau kau ki aí.

KO e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmítá, 'oku ou lelei'ia lahi 'i ho'o foakí mo e ngaahi fakamo'oni 'a ia kuó ke fai; he ko hono 'uhinga 'eni kuó u hiki hake ai koé, koe'uhí ke u fakahā atu 'a hoku potó 'i he ngaahi me'a "vaivai 'o e māmaní.

2 'Oku lelei 'i hoku 'ao 'a ho'o ngaahi lotú; pea 'i he tali ki aí 'oku ou pehē kiate koe, 'oku uí ni leva koe ke fai ha fanongonongo molumalu 'o 'eku ongonogolelei, pea mo e "siteiki ko 'eni 'a ia kuó u fokotu'u ke hoko ko e makatuliki 'o Saioné, 'a ia 'e fakangingila lelei 'aki 'a e masani 'oku tatau mo ha palasi.

3 'E fai 'a e fanongonongó ni

ki he ngaahi "tu'i kotoa pē 'o e māmaní, ki he ngaahi tuliki 'e fā 'o iá, ki he 'eiki palesitini toki filí, mo e kau kōvana lotomā'olunga 'o e pule'anga 'okú ke nofo aí, pea ki he ngaahi pule'anga kotoa pē 'o e māmaní 'oku movetevete holó.

4 Tuku ke fa'u ia 'i he laumālie 'o e "angamalū pea 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'e 'iate koe 'i he taimi 'e fa'u ai iá;

5 He 'e tuku kiate koe 'i he Laumālie Mā'oni'oni ke 'ilo'i 'a hoku lotu 'o kau ki he ngaahi tu'i mo e kau pule ko iá, 'io 'a e me'a 'e hoko kiate kinautolu 'i ha taimi 'i he kaha'ú.

6 He vakai, 'oku 'amanaki ke u ui kiate kinautolu ke tokanga ki he maama mo e nāunau 'o Saioné, he kuo hokosia 'a e taimi na'e kotofa ke 'ofeina ai iá.

7 Ko ia, ke mou ui kiate kinautolu 'i he fanongonongo le'o-lahi, pea mo ho'omou fakamo'oni, 'o 'ikai manavahē kiate kinautolu, he 'oku nau hangē ko e "mohuku, pea ko honau nāunaú kotoa 'oku hangē ko hono matalá 'a ia 'oku vave 'ene ngangana, koe'uhí ke 'oua na'a tuku foki 'a kinautolu ta'e 'i ai ha 'uhinga tu'unga ke nau tuli tonuhia ai—

8 Pea koe'uhí ke u 'a'ahi kiate kinautolu 'i he 'aho 'o e tauteá, 'a ia te u to'o atu 'a e 'ufi'ufi 'o hoku fofongá, ke vahe'i 'a e 'inasi 'o e tangata fakamālohí 'i he lotolotonga 'o e kau mālua-

124 1a 1 Kol. 1:26–28;
T&F 1:19; 35:13.
2a FFL Siteikí.
3a Same 119:46;

Mātiu 10:18;
T&F 1:23.
4a FFL Angamalū.
7a Same 103:15–16;

'Īsaia 40:6–8;
1 Pita 1:24–25.

loí, 'a ia 'oku 'i ai 'a e "fengai'i-taki 'o e nifó, 'o kapau 'e 'ikai te nau tali 'a 'eku kau tamaio'eikí mo 'eku fakamo'oni 'a ia kuó u fakahā kiate kinautolú.

9 Pea ko e tahá, te u 'a'ahi mo fakamolú 'a honau lotó, 'a honau tokolahi koe'uhi ke mou lelei ai, koe'uhi ke 'ofeina kimoutolu 'i honau 'aó, koe'uhi ke nau ha'u ki he "maama 'o e mo'oni, pea mo e kau Senitailé ki hono hakeaki'i pe ko hono hiki hake 'o Saioné.

10 He 'oku vave mai 'a e 'aho 'o 'eku 'a'ahí, 'i ha "houa 'oku 'ikai te mou 'amanaki ki ai; pea 'e 'i fē 'a e malu'anga 'o hoku kakaí, pea mo e hūfanga ma'a-nautolu 'e toe 'iate kinautolú?

11 'Ā hake, 'e ngaahi tu'i 'o e māmaní! Mou ha'u ē, mou ha'u ē, mo ho'omou koulá pea mo ho'omou silivá, ke tokoni ki hoku kakaí, ki he fale 'o e ngaahi 'ofefine 'o Saioné.

12 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, tuku ke tokoni 'a 'eku tamaio'eiki ko Lōpeti P. Tomasoní kiate koe 'i hono fa'u 'o e tohi fanongonongo ko 'ení, he 'oku ou lelei-ia lahi 'iate ia, pea 'i he'ene 'iate koé;

13 Ko ia, tuku ke ne tokanga ki ho'o akonakí, pea te u tāpuaki'i ia 'aki ha ngaahi tāpuaki liunga lahi; tuku ke ne faivelenga mo angatonu 'i he ngaahi me'a kotoa pe 'o fai atu ai pē mei heni, pea te ne lahi 'i hoku 'aó;

14 Kae tuku ke ne manatu te u 'eke'i 'a hono "lakanga tauhí mei hono nimá.

15 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, 'oku monū'ia 'a 'eku tamaio'eiki ko "Hailame Sāmitá; he ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou 'ofa 'iate ia koe'uhi ko e ^bangatonu 'o hono lotó pea koe'uhi 'okú ne 'ofa 'i he me'a 'oku totonu 'i hoku 'aó, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

16 Ko e tahá, tuku ke tokoni kiate koe 'a 'eku tamaio'eiki ko Sione C. Pēnetí 'i ho'o ngāue 'i hono 'oatu 'o 'eku leá ki he ngaahi tu'í mo e kakai 'o e māmaní, pea poupou kiate koe, 'io 'a koe ko 'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmitá, 'i he houa 'o e faingata'a'ia; pea 'e 'ikai ke tō noa 'a 'ene totongí 'o kapau te ne tali 'a e "akonakí.

17 Pea te ne lahi koe'uhi ko 'ene 'ofá, he 'e 'a'aku ia 'o kapau te ne fai 'eni, 'oku folofola 'e he 'Eikí. Kuó u mamata ki he ngāue kuó ne faí, 'a ia 'oku ou tali 'o kapau te ne hoko atu ai pē, pea te u fakakalauni ia 'aki 'a e ngaahi tāpuaki mo e nāunau lahi.

18 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate koe ko hoku lotó ke fai atu 'e he'eku tamaio'eiki ko Laimani Uaití 'i he malanga ma'a Saione 'i he laumalie 'o e angamalū, 'o fakamo'oni'i au 'i he 'ao 'o e māmaní; pea te u fua hake ia 'o hangē 'i he kapakau 'o e fanga "ikale; pea te ne fakatupu 'a e

8a Mātiu 8:12;
'Alamá 40:13;
T&F 101:91; 112:24.
9a 'Īsaia 60:1–4.

FFL Maama 'o Kalaisí.
10a Mātiu 24:44;
SS—M 1:48.
14a FFL Lakanga Tauhí.

15a FFL Sāmita, Hailame.
^b FFL Angatonú.
16a FFL Akonakí (nauna).
18a 'Eke. 19:4; 'Īsaia 40:31.

nāunau mo e lāngilangi kiate ia pea ki hoku hingoá.

19 Koe'uhí 'o ka ne ka faka'osi 'a 'ene ngāué te u lava ke ma'u hake ia kiate au, 'o hangē ko 'eku fai ki he'eku tamaio'eiki ko "Tēvita Pātení, 'a ia 'okú ne 'iate au 'i he taimí ni, kae 'uma'ā foki 'eku tamaio'eiki ko ^bEtuate Pātīlisí, kae 'uma'ā foki mo 'eku tamaio'eiki toulekeleka ko "Siosefa Sāmita, ko e Lahí, 'a ia 'okú ne nofo ^afakataha mo 'Ēpalahame 'i hono nima to'omata'ú, pea 'okú ne monū'ia mo mā'oni'oni, he 'oku 'a'aku ia.

20 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, 'oku 'ikai ha ^akākā 'i he'eku tamaio'eiki ko Siasí Milá; 'oku lava ke falala kiate ia koe'uhi ko e angatonu 'o hono lotó; pea koe'uhi ko e 'ofa 'oku 'iate ia ki hoku fakamo'oni'í, ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou 'ofa 'iate ia.

21 Ko ia 'oku ou pehē kiate koe, 'oku ou fakama'u ki hono 'ulú 'a e lakanga 'o e ^apīsopé, 'o hangē ko 'eku tamaio'eiki ko 'Etuate Pātīlisí, koe'uhí ke ne tali 'a e ngaahi me'a kuo fakatapui 'o hoku falé, koe'uhí ke ne foaki 'a e ngaahi tāpuaki ki he 'ulu 'o e kau masiva 'o hoku kakaí, 'oku folofola 'e he 'Eikí. Tuku ke 'oua na'a fehi'a ha tangata ki he'eku tamaio'eiki ko Siasí, he te ne fakalāngilangi'i au.

22 Tuku ke hanga 'e he'eku tamaio'eiki ko Siasí, mo 'eku

tamaio'eiki ko Laimaní, mo 'eku tamaio'eiki ko Sione Sinaitá, pea mo ha ní'ihí kehe, 'o langa ha ^afale ki hoku hingoá, 'o hangē ko ia 'e fakahā kiate kinautolu 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefá, 'i he potu 'a ia te ne fakahā foki kiate kinautolú.

23 Pea 'e hoko ia ko ha fale ke nofo totongi ai, ko ha fale 'e lava ke ha'u ki ai 'a e kau sola mei he mama'ó 'o nofo ai; ko ia tuku ke hoko ia ko ha fale lelei, 'o fe'unga 'i he me'a kotoa pē ke tali, koe'uhí ke 'ilo'i 'e he tangata ^afononga ongosíá 'a e mo'ui lelei mo e malú lolotonga 'ene fakalaulauloto ki he folofola 'a e 'Eikí; pea mo e ^bmaka-tuliki kuó u fili mo'o Saioné.

24 'E hoko 'a e falé ni ko ha fale fakatupu mo'ui lelei 'o kapau 'e langa ia ki hoku hingoá, pea kapau 'e 'ikai tuku 'e he pule 'e fili ki aí ke hū mai ki ai ha me'a 'uli. 'E toputapu ia, pe 'e 'ikai 'afio 'i ai 'a e 'Eiki ko homou 'Otuá.

25 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke ha'u 'a 'eku kau mā'oni'oni kotoa pē mei he mama'ó.

26 Pea ke mou fekau atu 'a e kau talafekau ve'e vave, 'io, ko e kau talafekau kuo fili, pea tala ange kiate kinautolu: Mou ha'u, mo ho'omou koula kotoa pē, mo ho'omou silivá, mo ho'omou ngaahi maka mahu-ingá, pea mo ho'omou ngaahi

19a T&F 124:130.

FFL Pātení, Tēvita W.

b FFL Pātīlisí, 'Etuate.

c FFL Sāmita, Siosefa, ko e Lahí.

d T&F 137:5.

20a FFL Kākā.

21a T&F 41:9.

FFL Pīsopé.

22a T&F 124:56–60.

23a Teut. 31:12;

Mātiu 25:35, 38.

b T&F 124:2.

koloa motu'a mahu'inga kotoa pē; pea fakataha mo kinautolu kotoa pē 'oku ma'u 'a e 'ilo ki he ngaahi koloa motu'a mahu'inga 'a ia 'e fie ha'ú, 'e lelei ke nau ha'u, 'o 'omi 'a e 'akau ko e pōkesí, mo e 'akau ko e feá, pea mo e 'akau ko e painí, fakataha mo e ngaahi 'akau mahu'inga kotoa pē 'o e māmaní;

27 Pea mo e ukameá, mo e kopá, pea mo e palasá, pea mo e singikí, pea mo ho'omou ngaahi me'a mahu'inga kotoa pē 'o e māmaní; pea langa ha "fale ki hoku hingoá, ke ^bafio ai 'a e Fungani Mā'olungá.

28 He 'oku 'ikai ke 'iloa ha potu 'i he māmaní ke ne ha'u ki ai 'o toe "fakafoki mai kiate kimoutolu 'a e me'a na'e molé, pe ko e me'a 'a ia kuó ne 'avé, 'a ia ko hono kakato 'o e lakanga fakataula'eiki.

29 He 'oku 'ikai ha "fai'anga papitaiso 'i he funga 'o e māmaní, ke lava 'o ^bpapitaiso ai 'a kinautolu ko 'eku kau mā'oni'óní ma'anautolu kuo pekiá—

30 He 'oku kau 'a e ouaú ni ki hoku falé, pea 'oku 'ikai lava ke u tali lelei ia 'e au, kae ngata pē 'i he ngaahi 'aho 'o ho'omou masivá, 'a ia 'oku 'ikai te mou lava ai 'o langa ha fale kiate aú.

31 Ka 'oku ou fekau kiate kimoutolu, 'a kimoutolu kotoa pē, 'a 'eku kau mā'oni'óní, ke "langa ha fale kiate au; pea 'oku

ou tuku kiate kimoutolu ha taimi fe'unga ke langa ai ha fale kiate au; pea lolotonga 'a e taimi ko iá 'e lelei 'a ho'omou ngaahi papitaisó kiate au.

32 Kae vakai, 'o ka 'osi 'a e taimi ko 'eni kuo tu'utu'uní, 'e 'ikai lelei kiate au 'a ho'omou ngaahi papitaiso ma'a homou kau pekiá; pea kapau 'e 'ikai te mou fai 'a e ngaahi me'á ni 'i he 'osi 'a e taimi kuo tu'utu'uní 'e lí'aki 'a kimoutolu ko e siasi, fakataha mo homou kau pekiá, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá.

33 He ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'o ka hili ho'omou ma'u ha taimi fe'unga ke langa ai ha fale kiate aú, 'a ia 'oku fai 'i ai 'a e ouau 'o e papitaiso ma'á e pekiá, pea na'e fokotu'u ia ki ai talu mei mu'a 'i he te'eki 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní, 'e 'ikai lava ke lelei kiate au 'a ho'omou ngaahi papitaiso ma'a homou kau pekiá;

34 He kuo tu'utu'uní ke 'i ai 'a e ngaahi "kí 'o e lakanga fakataula'eiki mā'oni'óní, koe'uhí ke mou ma'u 'a e lāngilangi mo e nāunau.

35 Pea 'o ka hili 'a e taimi ko iá, ko ho'omou ngaahi papitaiso ma'á e pekiá, 'e kinautolu 'oku nofo movetevete holó, 'e 'ikai lelei ia kiate au, 'oku folofola 'e he 'Eiki.

36 He kuo tu'utu'uní ko Saione,

27a T&F 109:5.

FFL Temipalé.

b 'Eke. 25:8;

T&F 97:15–17.

28a FFL Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleléf.

29a T&F 128:13.

b 1 Kol. 15:29;

T&F 127:6; 138:33.

FFL Fakamo'ui 'o e

Pekiá; Papitaisó—

Papitaiso ki he maté.

31a T&F 97:10.

34a T&F 110:14–16.

FFL Kí 'o e Lakanga

Fakataula'eiki,

Ngaahi.

pea 'i hono ngaahi siteikí, pea 'i Selūsalema, 'a e ngaahi potu ko ia kuó u tu'utu'uni ke hoko ko e "hūfanga'angá, 'e hoko ia ko e ngaahi potu ki ho'omou ngaahi papitaiso ma'a homou kau pekiá.

37 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e lelei fēfē kiate au 'a ho'omou ngaahi "fufulú, tuku kehe pē 'o kapau te mou fai ia 'i ha fale 'a ia kuo mou langa ki hoku hingoá?

38 He ko hono 'uhinga 'eni na'á ku fekau ai kia Mōse ke ne langa ha "tāpanekalé, koe'uhí ke nau 'ave holo ia mo kinautolu 'i he feitu'u maomaonganoá, pea langa ha ^bfale 'i he fonua 'o e tala'ofá, koe'uhí ke lava 'o fakahā 'a e ngaahi ouau ko ia 'a ia na'e fufuu'i talu mei mu'a 'i he te'eki ai ke 'i ai 'a e māmaní.

39 Ko ia, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko ho'omou ngaahi "paní, mo ho'omou ngaahi fufulú, mo ho'omou ngaahi ^bpapitaiso ma'á e pekiá, pea mo ho'omou ngaahi fakataha 'molumalú, pea mo ho'omou ngaahi fakamanatu ki ho'omou ngaahi ^dfeilaulau 'oku fai 'e he ngaahi foha 'o Līvaí, pea ki ho'omou ngaahi ma'u fakahā 'i homou ngaahi potu "toputapu tahá 'a ia 'oku mou ma'u ai 'a e ngaahi fetu'utaki, pea mo ho'omou ngaahi tu'u-

tu'uní mo e ngaahi fakamāú, ki hono kamata'anga 'o e ngaahi fakahā mo e fokotu'u 'o Saioné, pea ki he nāunau, lāngilangi, mo hono fakakoloa'ia 'o hono kakai kotoa, kuo tu'utu'uni ia 'aki 'a e ouau 'o hoku fale tapú, 'a ia 'oku fekau ma'u ai pē ki hoku kakai ke nau langa ki hoku hingoa toputapú.

40 Pea ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke langa 'a e falé ni ki hoku hingoá, koe'uhí ke u lava 'o fakahā 'i ai 'a 'eku ngaahi ouaú ki hoku kakai;

41 He 'oku ou loto ke "fakahā ki hoku siasí 'a e ngaahi me'a 'a ia kuo ^bfufuu'i talu mei mu'a 'i he te'eki 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní, 'a e ngaahi me'a 'oku kau ki he kuonga 'o e 'kakato 'o e ngaahi kuongá.

42 Pea te "u fakahā ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefá 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku kau ki he fale ní, pea mo hono langa fakataula'eiki 'o iá, pea mo e potu 'e langa ai iá.

43 Pea ke mou langa ia 'i he potu kuo mou fakakaukau ke langa ai iá, he ko e potu ia 'a ia kuó u fili ke mou langa ai iá.

44 Kapau te mou ngāue 'aki homou tūkuingatá, te u fakatapai 'a e potu ko iá ke ngaahi ia ke "toputapu.

45 Pea kapau 'e tokanga 'a hoku kakai ki hoku le'ó, pea

36a 'Īsaia 4:5–6.

37a FFL Fufulú.

38a 'Eke. 25:1–9; 33:7.

FFL Tāpanekalé.

b FFL Temipalé.

39a 'Eke. 29:7.

FFL Paní.

b FFL Ouaú,

Ngaahi—Ouaú

fakaafongá.

c T&F 88:117.

d T&F 13:1; 84:31;

128:24;

SS—H 1:69.

e 'Isikeli 41:4;

T&F 45:32; 87:8; 101:22.

41a TT 1:9.

b T&F 121:26–32.

c 'Efesō 1:9–10;

T&F 27:13; 112:30.

42a T&F 95:14–17.

44a FFL Toputapú.

ki he le'ó 'o 'eku kau "tamaio-
'eiki 'a ia kuó u fili ke tataki 'a
hoku kakaí, vakai, ko e mo'oni
'oku ou pehē kiate kimoutolu,
'e 'ikai ue'i 'a kinautolu mei
honau tu'u'angá.

46 Ka 'o kapau 'e 'ikai te nau
tokanga ki hoku le'ó, pe ki he
le'ó 'o e kau tangata ko 'eni 'a ia
kuó u filí, 'e 'ikai ke tāpuaki 'i 'a
kinautolu, koe'uhí he 'oku nau
'uli 'i 'a hoku ngaahi konga
kelekele toputapú, pea mo 'eku
ngaahi ouau toputapú, mo e
ngaahi tohi fakangofuá, pea mo
'eku ngaahi lea toputapu 'a ia
'oku ou 'oatu kiate kinautolú.

47 Pea 'e hoko 'o pehē, kapau
te mou langa ha fale ki hoku
hingoá, pea 'ikai fai 'a e ngaahi
me'a 'oku ou lea'akí, 'e 'ikai te u
fakahoko 'a e "fuakava 'oku ou
fai kiate kimoutolú, pe fakahoko
'a e ngaahi tala'ofa 'oku mou
'amanaki mei hoku nimá, 'oku
folofola 'e he 'Eikí.

48 He 'oku " 'ikai ke 'omi ha
ngaahi tāpuaki, ka 'i ho'omou
ngaahi ngāue 'amoutolu pē,
'oku mou 'omi ai 'a e ngaahi
fakamala'ia, mo e tuputāmaki,
mo e houhau, pea mo e ngaahi
tautea ki homou 'ulu 'omoutolú,
ko e tupu mei ho'omou ngaahi
fai fakavalevalé, mo ho'omou
ngaahi me'a fakalielia kotoa pē,
'a ia 'oku mou fai 'i hoku 'aó,
'oku folofola 'e he 'Eikí.

49 Ko e mo'oni, ko e mo'oni,
'oku ou pehē kiate kimoutolu,

'o kau ka fai ha fekau ki ha
ni'ihi 'o e ngaahi foha 'o e ta-
ngatá ke fai ha ngāue 'i hoku
hingoá, pea 'oku 'alu 'a e ngaahi
foha ko ia 'o e tangatá 'aki honau
tūkingata pea mo e me'a kotoa
pē 'oku nau ma'ú ke fai 'a e ngā-
ue ko iá, 'o 'ikai te nau tuku
'enu "faivelengá, pea ka 'oho
mai 'a honau ngaahi filí kiate
kinautolu 'o ta'ofi 'a kinautolu
mei he'enu fai 'a e ngāue ko iá,
vakai, 'oku taau mo au ke 'oua
na'á ku toe ^beke'i 'a e ngāue ko
iá mei he nima 'o e ngaahi foha
ko ia 'o e tangatá, ka ke tali 'a
'enu ngaahi feilaulaú.

50 Pea ko e fai angahala mo
hono maumau 'i 'o 'eku ngaahi
fono mo e ngaahi fekau topu-
tapú, te u "totongi ia ki he 'ulu
'o kinautolu na'e ta'ofi 'eku ngā-
ué, 'o a'u ki hono tolu mo hono
fā 'o e ^bto'u tangatá, pe ko e hā
pē hano fuoloa 'o e kei fai atu
'enu "ta'e-fakatomalá, mo 'enu
fehi'a kiate aú, 'oku folofola 'e
he 'Eiki ko e 'Otuá.

51 Ko ia, ko hono 'uhinga 'eni
kuó u tali ai 'a e ngaahi feilau-
lau 'anautolu 'a ia na'á ku fekau
ke nau langa hake ha kolo mo
ha "fale ki hoku hingoá, 'i he
vahefonua ^bSiakisoní, 'i Mísulí,
pea na'e ta'ofi 'a kinautolu 'e
honau ngaahi filí, 'oku folofola
'e he 'Eiki ko homou 'Otuá.

52 Pea te u tali 'aki 'a e "tautea,
mo e tuputāmaki, mo e 'ita, mo e
tangilāulau, mo e loto-mamahi,

45a T&F 1:38.

FFL Palōfitá.

47a FFL Fakapapaú.

48a Teut. 28:15.

49a FFL Faivelengá.

b T&F 56:4; 137:9.

50a Mōsaia 12:1.

b Teut. 5:9;

T&F 98:46–47.

c FFL Fakatomala,

Fakatomala'í.

51a T&F 115:11.

b FFL Vahefonua

Siakisoní (USA).

52a T&F 121:11–23.

mo e fengai'itaki 'o e nifo ki honau 'ulú, 'o a'u ki hono tolu mo hono fá 'o e to'u tangatá, pe ko e hā pē hano fuoloa 'o e kei fai atu 'i he'enua ta'e-fakatomalá, mo 'enua fehi'a kiate aú, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá.

53 Pea 'oku ou fai 'eni ko e sīpinga kiate kimoutolu, ke fakafiemālie'i 'a kimoutolu 'o kau kiate kinautolu kotoa pē kuo fekau'i ke fai ha ngāue pea kuo ta'ofi 'a kinautolu 'e he nima 'o honau ngaahi filí, pea 'i he ngaohikoviá, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá.

54 He ko au ko e 'Eiki ko homou 'Otuá, pea te u fakamo'ui 'a kinautolu kotoa pē 'o homou kāingá 'a ia kuo "loto-ma'á, pea kuo ^btāmate'i 'a kinautolu 'i he fonua ko Mīsulí, 'oku folofola 'e he 'Eiki.

55 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou toe fekau kiate kimoutolu ke langa ha ^afale ki hoku hingoá, 'io 'i he potú ni, koe'uhí ke mou ^bfakamo'oni'i 'a kimoutolu kiate au 'oku mou faivelenga 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'oku ou fekau kiate kimoutolú, koe'uhí ke u tāpuaki'i 'a kimoutolu, pea fakakalauni 'a kimoutolu 'aki 'a e lāngilangi, mo'ui ta'e-fa'a-mate, mo e mo'ui ta'engata.

56 Pea ko 'eni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'o kau ki hoku ^afale nofo totongi 'a ia kuó u

fekau ke mou langa ke nofo totongi ai 'a e kau mulí, tuku ke langa ia ki hoku hingoá, pea tuku ke ui 'aki ia 'a hoku hingoá, pea tuku ke ma'u ha nofo'anga 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefá mo hono falé 'i ai, mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

57 He kuó u 'ai 'a e pani ko 'ení ki hono 'ulú, koe'uhí ke tuku foki hono tāpuaki ki he 'ulu 'o hono hako ki mui 'iate iá.

58 Pea hangē ko 'eku lea kia ^aĒpalahame 'o kau ki he ngaahi fa'ahinga 'o e māmaní, 'oku pehē 'eku lea ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefá: 'E monū'ia 'a e fa'ahinga 'o e māmaní 'iate koe, pea 'i ho ^bhakó.

59 Ko ia, tuku ke ma'u ha nofo'anga 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefá mo hono hako ki mui 'iate iá 'i he fale ko iá, mei he to'u tangata ki he to'u tangata, 'o ta'engata pea ta'engata, 'oku folofola 'e he 'Eiki.

60 Pea tuku ke ui 'a e hingoa 'o e fale ko iá ko e Fale Nāvuú; pea tuku ke hoko ia ko e nofo'anga fiemālie ki he fa'ahinga 'o e tangatá, pea ko e mālōlō'anga ki he tangata fononga 'oku ongosiá, koe'uhí ke ne fakalaululoto ai ki he nāunau 'o Sai-oné, pea mo e nāunau 'o 'ení, 'a ia ko hono makatulikí;

61 Koe'uhí ke ne ma'u foki 'a e akonaki meiate kinautolu kuó u fokotu'u ke hoko 'o hangē ko e ngaahi ^aakau ongoongoá,

54a FFL Haohaoá.
b T&F 98:13; 103:27–28.
 55a T&F 127:4.
b 'Ēpa. 3:25.
 56a T&F 124:22–24.

58a Sēnesi 12:3; 22:18;
 'Ēpa. 2:11.
 FFL 'Ēpalahamé.
b T&F 110:12.
 FFL Fuakava

Faka-Ēpalahamé.
 61a 'Īsaia 61:3;
 'Īsikeli 34:29.

pea hangē ko e kau ^btangata le'ō 'i hono ngaahi 'aá.

62 Vakai, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke hanga 'e he'eku tamaio'eiki ko Siaosi Milá, pea mo 'eku tamaio'eiki ko Laimani Uaití, pea mo 'eku tamaio'eiki ko Sione Sinitá, pea mo 'eku tamaio'eiki ko Pita Hāsí, 'o fokotu'utu'u 'a kinautolu, pea fili ha tokotaha 'iate kinautolu ke hoko ko e palesiteni ki he'enua kōlomú ko hono taumu'á ke langa 'a e fale ko iá.

63 Pea ke nau fa'u ha konisitūtone, 'a ia te nau lava ai 'o tali ha ngaahi fakatau 'inasi ki hono langa 'o e fale ko iá.

64 Pea ke 'oua na'a nau tali ha me'a si'i hifo 'i he tola 'e nima-ngofulú ki ha 'inasi 'e taha 'o e fakatau 'inasi 'i he fale ko iá, pea 'e ngofua ke nau tali 'a e tola 'e taha mano nima afe mei ha tangata 'e taha 'i hono fakatau 'o e ngaahi 'inasi 'i he fale ko iá.

65 Ka 'e 'ikai ngofua ke nau tali ha me'a lahi ange 'i he tola 'e taha mano nima afe 'i hono fakatau 'o e ngaahi tohi 'inasi mei ha tangata 'e tokotaha.

66 Pea 'e 'ikai ngofua ke nau tali ha me'a si'i hifo 'i he tola 'e nima-ngofulú ki ha 'inasi mei ha tangata 'e tokotaha 'i he fale ko iá.

67 Pea 'e 'ikai ngofua ke nau tali ha tangata ke ma'u 'inasi 'i he fale ko 'ení, tuku kehe 'o kapau te ne totongi 'i hono 'inasi ki honau nimá 'i he taimi 'okú ne ma'u ai ha 'inasi;

68 Pea te ne ma'u ha 'inasi 'i he fale ko iá 'o fakatatau ki hono lahi 'o e ngaahi tohi fakatau 'inasi 'okú ne totongi ki honau nimá; ka 'o kapau 'e 'ikai te ne totongi ha me'a ki honau nimá 'e 'ikai te ne ma'u ha 'inasi 'i he fale ko iá.

69 Pea kapau 'e totongi 'e ha tokotaha ha ngaahi tohi 'inasi ki honau nimá, ko e totongi ia ki he ma'u ha 'inasi 'i he fale ko iá, ma'ana pē, pea ma'a hono hakó ki mui 'iate iá, mei he to'u tangata ki he to'u tangata, lolotonga 'a e kei ma'u 'e ia pe ko kinautolu 'oku 'ea kiate iá 'a e 'inasi ko iá, pea 'ikai te nau fakatau atu, pe foaki atu 'a e ngaahi tohi 'inasi mei honau nimá 'i honau loto tau'atāina mo e fa'iteliha, 'o kapau te mou fai hoku lotó, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá.

70 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'e ma'u 'e he'eku tamaio'eiki ko Siaosi Milá, pea mo 'eku tamaio'eiki ko Laimani Uaití, pea mo 'eku tamaio'eiki ko Sione Sinitá, pea mo 'eku tamaio'eiki ko Pita Hāsí, ha ngaahi tohi 'inasi ki honau nimá, 'i he ngaahi pa'anga, pe 'i he ngaahi koloa 'a ia 'oku nau ma'u ai 'a e mahu'inga mo'oni 'o ha pa'anga, 'oua na'a nau 'oatu hano kongá 'o e tohi 'inasi ko iá ki ha toe me'a kehe, tuku kehe pē 'i he fale ko iá.

71 Pea kapau te nau 'oatu hano kongá 'o e ngaahi tohi 'inasi ko iá ki ha toe me'a kehe, tuku kehe

pē 'i he fale ko iá, 'o ta'eloto ki ai 'a e kau ma'u 'inasi, pea 'ikai te nau totongi fakafoki liunga fā ki he tohi 'inasi 'a ia kuo nau 'oatu ki ha toe me'a kehé, tuku kehe 'i he fale ko iá, te nau mala'ia, pea 'e hiki 'a kinautolu mei honau tu'ungá, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá; he ko au, ko e 'Eiki, ko e 'Otuá au pea 'e 'ikai "manuki'i au 'i ha taha 'o e ngaahi me'a ko 'eni.

72 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke totongi 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefá ha tohi 'inasi ki honau nimá ke langa 'a e fale ko iá, 'o fakatatau ki he me'a 'oku hā ngalingali lelei kiate iá; ka 'oku 'ikai lava ke totongi 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefá ha tohi 'inasi lahi hake 'i he tola 'e taha mano nima afe 'i he fale ko iá, pe si'i hifo 'i he tola 'e nimangofulú; pe ko ha toe tangata kehe pē, 'oku folofola 'e he 'Eiki.

73 Pea 'oku 'i ai foki mo ha ni'ihi kehe 'a ia 'oku fie 'ilo ki hoku loto 'o kau kiate kinautolú, he kuo nau kole ia mei hoku nimá.

74 Ko ia, 'oku ou pehē kiate kimoutolu 'o kau ki he'eku tamaio'eiki ko Viniseni Naití, kapau te ne fai hoku lotó, tuku ke ne totongi ha 'inasi ma'ana 'i he fale ko iá, pea ma'a hono hako ki mui 'iate iá, mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

75 Pea tuku ke ne hiki hake hono le'ó 'o fuoloa pea le'o-lahi, 'i he lotolotonga 'o e kakaí, ke "taukapo'i 'a e totonu 'a e masivá

mo e faingata'a'iá; pea 'oua na'á ne ta'efai ia, pe tuku ke vaivai 'a hono lotó; pea te u ^btali 'a 'ene ngaahi feilauláú, koe'uhi 'e 'ikai tatau ia kiate au mo e ngaahi feilaulau 'a Keiní, he 'e 'a'aku ia, 'oku folofola 'e he 'Eiki.

76 Tuku ke fiefia 'a hono fāmilí pea fakatafoki 'a honau lotó mei he mamahí; he kuó u fili ia mo pani ia, pea 'e fakalāngilangi'i ia 'i he lotolotonga 'o hono falé, he te u fakamolemole'i 'a 'ene ngaahi angahala kotoa pē, 'oku folofola 'e he 'Eiki. 'Ēmeni.

77 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke fakatau 'inasi 'e he'eku tamaio'eiki ko Hailamé 'i he fale ko iá 'o fakatatau ki he me'a 'e hā ngali lelei kiate iá, ma'ana pē pea mo hono hako ki mui 'iate iá, mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

78 Tuku ke fakatau 'inasi 'e he'eku tamaio'eiki ko 'Aisake Kalani 'i he fale ko iá; he ko au, ko e 'Eiki, 'oku ou 'ofa 'iate ia koe'uhi ko e ngāue kuó ne faí, pea te u fakamolemole'i 'a 'ene ngaahi angahala kotoa pē; ko ia, tuku ke manatu'i ia ke ma'u ha 'inasi 'i he fale ko iá mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

79 Tuku ke fili 'iate kimoutolu 'a 'eku tamaio'eiki ko 'Aisake Kalani pea fakanofa ia 'e he'eku tamaio'eiki ko Uiliami Mākisí pea tāpuaki'i ia 'e ia ke na ō mo 'eku tamaio'eiki ko Hailamé ke fai 'a e ngāue 'a ia 'e vahe'i kiate kinaua 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefá, pea 'e tāpuaki'i 'a kinaua 'o lahi.

80 Tuku ke totongi 'e he'eku tamaio'eiki ko Uiliami Mākisi ha tohi 'inasi 'i he fale ko iá, 'o fakatatau ki he me'a 'e hā ngali lelei kiate iá, ma'ana pē pea mo hono hakó, mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

81 Tuku ke totongi 'e he'eku tamaio'eiki ko Henelī G. Seautí ha tohi 'inasi 'i he fale ko iá, 'o fakatatau mo e me'a 'e hā ngali lelei kiate iá, ma'ana pē pea mo hono hako ki mui 'iate iá, mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

82 Tuku ke totongi 'e he'eku tamaio'eiki ko Uiliami Laó ha tohi 'inasi 'i he fale ko iá, ma'ana pē pea mo hono hako ki mui 'iate iá, mei he to'u tangata ki he to'u tangata.

83 Kapau te ne fai ki hoku lotó tuku ke 'oua na'á ne 'ave 'a hono fāmilí ki he ngaahi fonua fakahahaké, 'io ki Ketilani; ka neongo iá, ko au, ko e 'Eikí, te u langa hake 'a Ketilani, ka ko au, ko e 'Eikí, kuó u teuteu ha tau-tea ki hono kakai 'o iá.

84 Pea ko 'eku tamaio'eiki ko 'Alamoni Papití, 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a lahi 'a ia 'oku 'ikai te u loko lelei'ia ai, vakai, kuó ne feinga ke ne fokotu'u 'ene akonakí kae 'ikai ko e akonaki kuó u tu'utu'uní, 'a ia ko e akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o hoku Siasí; pea 'okú ne fokotu'u ha fakatātā 'o ha "uhiki'i pulu koula ke lotu ki ai 'a hoku kakaí.

85 Tuku ke 'oua 'e "alu mei he

feitu'ú ni ha tangata 'a ia kuó ne ha'u ki heni 'o feinga ke tauhi 'eku ngaahi fekaú.

86 Kapau 'oku nau nofo 'i heni, tuku ke nau nofo kiate au; pea kapau te nau mate tuku ke nau mate kiate au; he te nau "mālōlō mei he'enua ngaahi ngāue kotoa pē 'i heni, pea te nau fai atu 'a 'enua ngaahi ngāue.

87 Ko ia, tuku ke falala 'a 'eku tamaio'eiki ko Uiliami kiate au, pea tuku 'ene manavahē 'o kau ki hono fāmilí, koe'uhi ko e ngaahi mahaki 'o e fonuá. Kapau 'oku mou "ofa kiate au, tauhi 'eku ngaahi fekaú; pea 'e 'hoko 'a e mahaki 'o e fonuá ko ha lāngilangi kiate kimoutolu.

88 Tuku ke 'alu 'a 'eku tamaio'eiki ko Uiliami 'o malanga 'aki 'a 'eku ongoongolelei ta'engatá 'aki ha le'o-lahi, pea 'i he fiefia lahi, 'o fakatatau ki hono ue'i ia 'e hoku "Laumālié, ki he kakai 'o Uasoá, kae 'uma'ā foki ki he kakai 'o Kātesí, pea ki he kakai foki 'o Pualingitoní, pea ki he kakai foki 'o Matisoní, pea tatali 'i he fa'a kātaki pea mo e faivelenga ki ha toe ngaahi tu'utu'uni kehe 'i he'eku konifelenisi lahí, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

89 Kapau te ne fai hoku lotó tuku ke ne tokanga 'o fai atu ai pē mei heni ki he akonaki 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá, pea poupou'i 'aki 'a 'ene ngaahi me'a kotoa 'a e ngaahi "me'a 'oku kau ki he kau masivá, pea pulusi 'b'a

84a 'Eke. 32:2–4.

85a Luke 9:62.

86a Fakahā 14:13.

FFL Mālōlō; Palataisí.

87a Sione 14:15.

b T&F 121:8; 122:7.

88a FFL 'Otuá—'Otuá ko

e Laumālie Mā'oni'oni.

89a T&F 78:3.

b FK ko e Liliu 'a Siosefa Sāmīta 'o e Tohi Tapú.

e liliu fo'ou 'o 'eku folofola topu-
tapú ki he kakai 'o e māmaní.

90 Pea kapau te ne fai 'eni, te
u "tāpuaki'i ia 'aki 'a e ngaahi
tāpuaki liunga lahi, koe'uhí ke
'oua na'a lí'aki ia, pe 'ilo'i 'a hono
hakó 'oku nau ^bkole ha mā.

91 Pea ko e tahá, ko e mo'oni
'oku ou pehē kiate kimoutolu,
tuku ke fili, mo fakanofu, pea
pani 'a 'eku tamaio'eiki ko Uili-
amí, ke hoko ko e tokoni ki
he'eku tamaio'eiki ko Siosefá,
ke fetongi 'a 'eku tamaio'eiki ko
Hailamé, koe'uhí ke lava ma'u
'e he'eku tamaio'eiki ko Hailamé
'a e lakanga 'o e Lakanga Faka-
taula'eikí mo e "Pēteliaké, 'a ia
na'e tu'utu'uni kiate ia 'e he'ene
tamaí, 'i he tāpuaki pea 'i he
totonu ke ne ma'u;

92 Koe'uhí ke fai atu ai pē mei
heni 'a 'ene ma'u 'a e ngaahi
kí 'o e ngaahi tāpuaki "fakapē-
teliaké ki he 'ulu 'o hoku kakai
kotoa pē.

93 Koe'uhí ke 'ilonga ia te ne
tāpuaki'í 'e monū'ia ia, pea
'ilonga ia te ne "fakamala'ia'í 'e
mala'ia ia; koe'uhí ko e me'a
kotoa pē te ne ^bnono'o 'i he mā-
maní 'e nono'o ia 'i he langí;
pea ko e me'a kotoa pē te ne
vete 'i he māmaní 'e vete ia 'i
he langí.

94 Pea ke fai atu ai pē mei he
taimi ko 'ení 'oku ou tu'utu'uni
kiate ia ke ne hoko ko ha palō-
fita, mo ha ^atangata kikitē, pea

mo ha tangata ma'u fakahā ki
hoku siasí, 'o hangē foki ko
'eku tamaio'eiki ko Siosefá;

95 Koe'uhí ke ne ngāue faka-
taha foki mo 'eku tamaio'eiki
ko Siosefá; pea ke ne tali 'a e
akonaki mei he'eku tamaio'eiki
ko Siosefá, 'a ia te ne fakahā
kiate ia 'a e ngaahi "kí 'a ia te ne
lava ai ke kole pea ma'ú, pea
fakakalauni 'aki ia 'a e tāpuaki
tatau, mo e nāunau, mo e lāngi-
langi, mo e lakanga fakataula-
'eikí, mo e ngaahi me'a-foaki 'o
e lakanga fakataula'eikí, 'a ia
na'e hilifaki kiate ia ko 'eku
tamaio'eiki ko ^bŌliva Kautelē;

96 Koe'uhí ke fakamo'oni 'e
he'eku tamaio'eiki ko Hailamé
ki he ngaahi me'a 'a ia te u faka-
hā kiate iá, koe'uhí ke manatua
'a hono hingoá 'i he faka'apa-
'apa mei he to'u tangata ki he
to'u tangata, 'o ta'engata pea
ta'engata.

97 Tuku ke ma'u foki 'e he'eku
tamaio'eiki ko Uiliani Laó 'a e
ngaahi kí 'a ia te ne lava ai 'o
kole pea ma'u 'a e ngaahi tāpu-
akí; tuku ke ne "fakavaivai'í ia
'i hoku 'aó, 'o 'ikai 'iate ia ha
^bkākā, pea te ne ma'u mei hoku
Laumālié, 'io 'a e 'Fakafiemālié,
'a ia 'e fakahā kiate ia hono
mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa
pē, pea foaki kiate ia, 'i he houa
pē ko iá, 'a e me'a ke ne lea'akí.

98 Pea 'e muimui 'iate ia 'a e
ngaahi "faka'ilongá ni—te ne

90a FFL Tāpuakí.
b Same 37:25.

91a T&F 107:39–40.
FFL Pēteliaké.

92a FFL Tāpuaki
Fakapēteliaké,
Ngaahi.

93a T&F 132:45–47.
b Mātiu 16:19.

FFL Fakama'ú.

94a T&F 107:91–92.

FFL Tangata Kikitē.

95a T&F 6:28.

b FFL Kautele, 'Ōliva.

97a FFL Loto-fakatōkikaló.
b FFL Kākā.

c FFL Fakafiemālié.

98a Ma'ake 16:17–18.

FFL Me'a-Foaki 'o e
Laumālié, Ngaahi.

^bfakamo'ui 'a e mahakí, te ne kapusi 'a e kau tēvoló, pea 'e fakahaofi ia meiate kinautolu 'e 'oange kiate ia ha me'a kona fakamaté;

99 Pea 'e tataki atu ia 'i he ngaahi hala 'a ia 'e 'ikai lava ai ke puke hono muiva'é 'e he fanga "ngata koná, pea te ne 'alu hake 'i he ngaahi ^bmahalo 'o 'ene fakakaukáu 'o hangē ko ha fai 'i ha kapakau 'o e 'ikalé.

100 Pea 'e fēfē kapau 'oku ou loto ke ne fokotu'u hake 'a e maté, tuku ke 'oua na'á ne ta'ofi 'a hono le'ó.

101 Ko ia, tuku ke kalanga le'o-lahi 'a 'eku tamaio'eiki ko Uiliamí, 'o 'ikai ta'ofi, 'i he fiefia mo e nēkeneka, pea 'i he ngaahi hōsana kiate ia 'oku 'afio 'i he taloní 'o ta'engata pea ta'engata, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá.

102 Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku 'i ai ha ngāue kuó u teuteu ki he'eku tamaio'eiki ko Uiliamí, pea mo 'eku tamaio'eiki ko Hailamé, pea kiate kinua pē; pea tuku ke nofo 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá 'i 'api, he 'oku fie ma'u ia. Te u fakahā kiate kimoutolu 'o hono toé 'amui. 'E pehē. 'Ēmeni.

103 Pea mo e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'oku fie tauhi kiate au 'e he'eku tamaio'eiki ko "Siteneí pea hoko ko e tokoni ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefá, tuku ke ne tu'u hake pea ha'u pea tu'u 'i

he lakanga 'o hono uí pea fakavaivai'i ia 'i hoku 'aó.

104 Pea kapau te ne fai kiate au ha feilaulau lelei mo e ngaahi fakamo'oni, pea nofo mo hoku kakaí, vakai, ko au, ko e 'Eiki ko homou 'Otuá, te u fakamo'ui ia ke ne toe mo'ui lelei; pea te ne toe hiki hake hono le'ó 'i he ngaahi mo'ungá, pea hoko ko e "tangata lea 'i hoku 'aó.

105 Tuku ke ne ha'u, pea fokotu'u hono fāmilí 'i he kaungā-'api 'a ia 'oku nofo ai 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá.

106 Pea 'i he'ene ngaahi fononga kotoa pē, tuku ke ne hiki hake hono le'ó 'o hangē ko e le'o 'o ha talupite, pea lea fakatokanga ki he kakaí 'o e māmaní ke hola mei he houhau 'e ha'ú.

107 Tuku ke ne tokoni'i 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá, pea tuku ke tokoni foki mo 'eku tamaio'eiki ko Uiliami Laó ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefá, 'i hono fai 'o ha "fanongonongo molumalu ki he ngaahi tu'i 'o e māmaní, 'o hangē pē ko 'eku lea 'i mu'a kiate kimoutolú.

108 Kapau 'e fai 'e he'eku tamaio'eiki ko Siteneí 'a hoku lotó, tuku ke 'oua na'á ne hiki 'a hono fāmilí ki he ngaahi fonua "fakahahaké, kae tuku ke ne liliu honau nofo'angá, 'o hangē pē ko 'eku leá.

109 Vakai, 'oku 'ikai ko hoku lotó ke ne kumi ke ma'u ha malu'anga mo ha hūfanga'anga ki tu'a mei he kolo 'a ia kuó u

98b FFL Fakamo'ui Mahakí, Ngaahi.

99a T&F 84:71–73.

b 'Eke. 19:4; 'Īsaia 40:31.

103a FFL Likitoni, Siteneí.

104a 'Eke. 4:14–16;

2 Nifai 3:17–18;

T&F 100:9–11.

107a T&F 124:2–4.

108a T&F 124:82–83.

kotofa kiate kimoutolú, ‘io ‘a e kolo ko “Nāvuú.

110 Ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, na‘a mo e taimí ni, ‘o kapau te ne tokanga ki hoku le‘ó, ‘e hoko ‘a e lelei kiate ia. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

111 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke totongi ‘e he‘eku tamaio-‘eiki ko ‘Āmosi Teivisi ha tohi ‘inasi ki he nima ‘o kinautolu kuó u fili ke langa ha fale nofo totongi, ‘a ia ko e Fale Nāvuú.

112 Tuku ke ne fai ‘eni ‘o kapau ‘okú ne loto ke ma‘u ha ‘inasi; pea tuku ke ne tokanga ki he akonaki ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Siosefá, pea ngāue ‘aki hono nima ‘o‘oná koe‘uhí ke ne ma‘u ‘a e falala ‘a e kakaí.

113 Pea ‘o ka ne ka fakahā ‘okú ne alafalala‘anga ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē ‘e tuku ki hono nimá, ‘io na‘a mo ha ngaahi me‘a si‘i, ‘e fokotu‘u ia ko e “pule ki he ngaahi me‘a lahi;

114 Ko ia tuku ke ne “fakavai- vai‘i ia koe‘uhí ke hakeaki‘i ia. ‘E pehē ‘Ēmeni.

115 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau ‘e talangofua ‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Lōpeti D. Fositaá ki hoku le‘ó, tuku ke ne langa ha fale ma‘a ‘eku tamaio‘eiki ko Siosefá, ‘o fakatatau ki he alea kuó ne fai mo iá, ‘o fakatatau ki hono fakaava ‘o e matapā kiate ia mei he taimi ki he taimí.

116 Pea tuku ke ne fakatomala mei he‘ene fai vale kotoa, pea

fakakofu‘i ia ‘aki ‘a e “manava-‘ofa; pea tuku ‘ene faikoví, pea tukuange ‘a ‘ene ngaahi lea fe- feka kotoa pē;

117 Pea totongi foki ha tohi ‘inasi ki he nima ‘o e kōlomu ‘o e Fale Nāvuú, ma‘ana pē pea ma‘a hono hakó ki mui ‘iate iá, mei he to‘u tangata ki he to‘u tangata;

118 Pea tokanga ki he akonaki ‘a ‘eku kau tamaio‘eiki ko Siosefá, mo Hailamé, mo Uiliami Laó, pea ki he kau ma‘u mafai ‘a ia kuó u ui ke ‘ai ‘a e tu‘unga ‘o Saioné; pea ‘e hoko ‘a e lelei kiate ia ‘o ta‘engata pea ta‘engata. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

119 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke ‘oua na‘a totongi ‘e ha tangata ha tohi ‘inasi ki he kōlomu ‘o e Fale Nāvuú tuku kehe pē ‘o kapau ‘okú ne tui ki he Tohi ‘a Molomoná, mo e ngaahi fakahā ‘a ia kuó u foaki kiate kimoutolú, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ko homou ‘Otuá;

120 He ko e me‘a ‘oku “lahi hake pe si‘i hifo ‘i he me‘a ní ‘oku tupu ia mei he koví, pea ‘e ō fakataha ia mo e ngaahi mala-‘ia kae ‘ikai ko e ngaahi tāpu-aki, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ko homou ‘Otuá. ‘E pehē. ‘Ēmeni.

121 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke ma‘u ‘e he kōlomu ‘o e Fale Nāvuú ha totongi fe‘unga ki he‘enau ngaahi ngāue kotoa pē te nau fai ‘i hono langa ‘o e Fale Nāvuú; pea tuku ke tatau ‘enau totongi mo e me‘a te nau

109a FFL Nāvuú, ‘Ilinoisi (USA).

113a Mātiu 25:14–30.

114a Mātiu 23:12; T&F 101:42.

116a Kolose 3:14.

FFL Manava‘ofá.

120a Mātiu 5:37;

T&F 98:7.

loto-taha ki ai 'iate kinautolú, 'o kau ki he lahi 'o e totongi ko iá.

122 Pea tuku ke fua 'e he tangata kotoa pē 'e totongi ha tohi 'inasí 'a hono 'inasi 'o honau ngaahi vāhengá, 'o kapau 'e 'aonga, ke tauhi 'aki 'a kinautolu, 'oku folofola 'e he 'Eikí; ka 'ikai, pea 'e lau 'enau ngaahi ngāué kiate kinautolu ko e me'a ke fakatau 'aki ha tohi 'inasi 'i he fale ko iá. 'E pehē. 'Ēmeni.

123 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou foaki 'eni kiate kimoutolu, 'a e kau "ōfisa 'oku kau ki he'eku Lakanga Fakataula'eikí, ke mou ma'u 'a hono ngaahi ^bkí 'o iá, 'io 'a e Lakanga Fakataula'eiki 'a ia 'oku fakatatau ki he lakanga 'o 'Melekisētekí, 'a ia 'oku fakatatau ki he lakanga 'o hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú.

124 'Uluakí, 'oku ou foaki kiate kimoutolu 'a Hailame Sāmita ke hoko ko e "pēteliakie kiate kimoutolu, ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ^bfakama'u 'o hoku siasí, 'io 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o e 'tala'ofá, 'a ia 'oku ^dfakama'u ai 'a kimoutolu ki he 'aho 'o e huhu'í, koe'uhí ke 'oua na'a mou tō neongo 'a e 'houa 'o e 'ahi'ahi 'a ia 'e hoko mai nai kiate kimoutolú.

125 'Oku ou foaki kiate kimoutolu 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá ke hoko ko e kaumātu'a

pule ki hono kotoa 'o hoku siasí, ke hoko ko ha tangata liliu lea, ko ha tangata ma'u fakahā, ko ha "tangata kikite, pea ko ha palōfita.

126 'Oku ou foaki kiate ia ke hoko ko hono ongo tokoni 'a 'eku tamaio'eiki ko Sitenei Likitoní pea mo 'eku tamaio'eiki ko Uiliami Laó, koe'uhí ke hoko 'a kinautolú ni ko e kōlomu mo e Kau Palesitenei 'Uluakí, ke ma'u 'a e ngaahi "folofolá ma'á e siasí kotoa.

127 'Oku ou foaki kiate kimoutolu 'a 'eku tamaio'eiki ko "Pilikihami 'Iongi ke hoko ko ha palesitenei ki he fakataha alēlea fononga 'o e Toko Hongofulu Mā Uá;

128 'A ia ko e Toko "Hongofulu Mā Ua 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kī ke fakaava 'a e mafai 'o hoku pule'angá 'i he ngaahi tuliki 'e fā 'o e māmaní, pea ka hili ia ke ^b'oatu 'eku leá ki he kakai kotoa pē.

129 Ko kinautolu ní ko Hiipa C. Kimipolo, Pa'ale P. Pālati, 'Oasoni Pālati, 'Oasoni Haiti, Uiliami Sāmita, Sione Teila, Sione E. Peisi, Uilifooti Utalafi, Uiliate Lisiate, mo Siaso A. Sāmita;

130 Kuó u "to'o kiate au 'a ^bTēvita Pāteni; vakai, 'oku 'ikai to'o 'e ha tangata meiate ia 'a hono lakanga fakataula'eikí; ka ko e

123a FFL Lakangá.
b FFL Kí 'o e Lakanga Fakataula'eikí, Ngaahi.
c FFL Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí.
124a FFL Pēteliaké.

b FFL Fakama'ú.
c T&F 76:53; 88:3–4.
FFL Laumālie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofá.
d 'Efesō 4:30.
e Fakahā 3:10.
125a T&F 21:1.

FFL Tangata Kikité.
126a T&F 90:4–5.
127a FFL 'Iongi, Pilikihami.
128a FFL 'Aposetoló.
b Ma'ake 16:15.
130a T&F 12:19.
b FFL Pāteni, Tēvita W.

mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e lelei ke fili ha tokotaha kehe ki he lakanga pē ko iā.

131 Pea ko e tahā, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou foaki kiate kimoutolu ha "fakataha alēlea mā'olunga, ke hoko ko e makatuliki 'o Saione—

132 'A ia ko e Samuela Peniti, Henelī G. Seauti, Siaosi W. Hālisi, Sālesi C. Lisi, Tōmasi Kolova, Niueli Naiti, Tēvita Toleti, mo Tanepā Uilisoni—kuō u to'o kiate au 'a Siamoa Palanisoni; 'oku 'ikai to'o 'e ha tangata 'a hono lakanga fakataula'eiki, ka 'e lelei ke fili ha tokotaha kehe ki he lakanga fakataula'eiki tatau ko hono fetongi; pea ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, tuku ke fakanofa 'a 'eku tamaio'eiki ko 'Ēlone Sionisoni ki he lakanga ni ke fetongi ia—ko Tēvita Fulomā, 'Alefiusi Katelā, mo Uiliami Hanitingitoni.

133 Pea ko e tahā, 'oku ou foaki kiate kimoutolu 'a Toni C. Sāmīta ke hoko ko ha palesitēni ki ha kōlomu 'o e kau taula'eiki lahī;

134 'A ia ko e ouau kuo fokotu'u ke teuteu'i 'a kinautolu 'a ia 'e fili ko e kau palesitēni tu'u ma'ū, pe ko e kau tamaio'eiki, ki he ngaahi "siteiki kehekehe 'oku tu'u movetevete holō;

135 Pea 'e lelei ke nau fononga foki 'o kapau 'oku nau loto ki ai, kae lahī ange ke fakanofa 'a kinautolu ko e kau palesitēni tu'u ma'u; ko e lakanga 'eni 'o

honaui, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuā.

136 'Oku ou foaki kiate ia 'a 'Amasa Laimani mo Noa Paketi ko e ongo tokoni, koe'uhī ke nau pule ki he kōlomu 'o e kau taula'eiki lahī 'o hoku siasī, 'oku folofola 'e he 'Eiki.

137 Pea ko e tahā, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou foaki kiate kimoutolu 'a Sione A. Hikisi, Samuela Uiliamisi, mo Sesi Peika, 'a ia ko e lakanga fakataula'eiki 'e pule ki he kōlomu 'o e "kaumātu'ā, 'a ia ko e kōlomu kuo fokotu'u ke hoko ko e kau faifekau tu'u ma'u; ka neongo iā 'e lelei ke nau fononga, ka kuo fakanofa 'a kinautolu ke hoko ko e kau faifekau tu'u ma'u ki hoku siasī, 'oku folofola 'e he 'Eiki.

138 Pea ko e tahā, 'oku ou foaki kiate kimoutolu 'a Siosefa 'Tongi, Sōsaia Patafiliti, Taniela Mailisi, Henelī Helimani, Seila Pelisifea, Līvai Hanakoki, mo Sēmisi Fosītā ke pule ki he kōlomu 'o e kau "fitungofulū;

139 'A ia ko e kōlomu kuo fokotu'u ke hoko ko e kaumātu'a fononga holo ke fakamo'oni'i 'a hoku hingoā 'i he māmanī kotoa pē, 'i he feitu'u kotoa pē 'e fekau'i atu 'a kinautolu ki ai 'e he fakataha alēlea mā'olunga fononga holō, 'a ia ko 'eku kau 'apostolō, ke teuteu 'a e hala ki mu'a 'i hoku 'aō.

140 Ko hono faikehekehe 'o e kōlomu ko 'eni pea mo e kōlomu 'o e kaumātu'ā ko e taha

131a FFL Fakataha Alēlea
Mā'olungā.
134a FFL Siteiki.

137a T&F 107:11–12,
89–90.
FFL Kaumātu'ā;

Kōlomū.
138a FFL Fitungofulū.

ke fononga ma'ū ai pē, pea ko e tahá ke pule ki he ngaahi potu siasí mei he taimi ki he taimi; 'oku ma'ū 'e he taha 'a e fatongia ke pule mei he taimi ki he taimi, pea ko e tahá 'oku 'ikai te ne ma'ū 'a e fatongia ke pule, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá.

141 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku ou foaki kiate kimoutolu 'a Viniseni Naiti, Samuela H. Sāmita, mo Setaleki Launiti, 'o kapau te ne tali ia, ke pule ki he ngāue "fakapīsope; 'oku fakahā atu ha 'ilo ki he ngāue fakapīsope ko iá kiate kimoutolu 'i he tohi 'o e ^bTokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.

142 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko Samuela Lolofi mo hono ongo tokoní ke hoko ko e kau taula'eiki, pea mo e palesiteni 'o e kau akonakí mo hono ongo tokoní, kae 'uma'ā

foki mo e palesiteni 'o e kau tikoní mo hono ongo tokoní, kae 'uma'ā foki mo e palesiteni 'o e siteikí mo hono ongo tokoní.

143 Kuó u foaki kiate kimoutolu 'a e ngaahi lakanga 'i 'olunga ní, pea mo hono ngaahi kī 'o iá, ke hoko ko e tokoni pea ki hono pule'i, pea ki he fai 'o e ngāue 'a e ngāue fakafaipekaú pea mo hono "fakahaohaoa'i 'o 'eku kau mā'oni'oni.

144 Pea 'oku ou fai ha fekau kiate kimoutolu, ke mou ui ha ni'ihi ki he ngaahi lakanga ko 'ení kotoa pea "loto-taha ki he ngaahi hingoa ko ia kuó u lau ki aí, pe ta'eloto taha ki ai 'i he'eku konifelenisi lahi;

145 Pea ke mou teuteu ha ngaahi loki ki he ngaahi lakangá ni kotoa pē 'i hoku falé 'o ka mou ka langa ia ki hoku hingoá, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá. 'E pehē. 'Ēmeni.

VAHE 125

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Nāvū, 'i 'Illinoisi, 'i Mā'asi 1841, 'o kau ki he Kāingalotu 'i he fonua ko 'Aiouaá (History of the Church, 4:311–312).

1–4, *Kuo pau ke hanga 'e he Kāingalotú 'o langa ha ngaahi kolo pea nau fakataha mai ki he ngaahi siteiki 'o Saioné.*

KO e hā 'a e finangalo 'o e 'Eikí 'o kau ki he kāingalotú 'i he Fonua ko 'Aiouaá?

2 Ko e mo'oni, 'oku folofola

peheni 'e he 'Eikí, 'oku ou tala kiate kimoutolu, kapau ko kinautolu 'oku nau "ui 'aki 'a kinautolu 'a hoku hingoá pea 'oku nau feinga ke hoko ko 'eku kau mā'oni'oni, kapau te nau fai 'a hoku lotó mo tauhi 'a 'eku ngaahi fekau 'oku kau kiate kinautolú, tuku ke nau

141a T&F 68:14; 107:15.
b FFL Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava.
143a 'Efesō 4:11–14.

144a T&F 26:2.
FFL Felototaha'akí.
125 2a FFL Sīsū Kalaisi—
To'o 'a e huafa 'o

Sīsū Kalaisí kiate kinautolu.

fakatahataha'i 'a kinautolu ki he ngaahi potu te u vahe'i kiate kinautolu 'i he'eku tamaio'eiki ko Siosefá, pea langa hake ha ngaahi kolo ki hoku hingoá, koe'uhí ke nau mateuteu ki he me'a 'a ia kuo teuteu ke hoko mai 'i ha taimi 'amuí.

3 Tuku ke nau langa hake ha kolo ki hoku hingoá 'i he fonua 'oku fehanganhangai mo e kolo ko Nāvuú, pea tuku ke faka-

hingoa 'aki ia 'a e hingoa ko "Seilahemalá.

4 Pea tuku ke ma'u ha tofi'a 'i ai 'e kinautolu kotoa pē 'e ha'u mei he hahaké, pea mo e hihifó, pea mo e tokelaú, pea mo e tongá, pea 'oku nau ma'u 'a e holi ke nofo 'i ai, kae 'uma'ā foki mo e kolo ko "Nasivilí, pe 'i he kolo ko Nāvuú, pea 'i he ngaahi ^bsiteiki kotoa pē 'a ia kuó u tu'u-tu'uní, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

VAHE 126

Ko e fakahā na'e fai mai 'ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i he fale 'o Pilikihami 'Iongi, 'i Nāvū, 'i 'Ilinoisi, 'i he 'aho 9 Siulai 1841 (History of the Church, 4:382). 'I he taimi ko 'ení na'e hoko 'a Pilikihami 'Iongi ko e palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.

1–3, 'Oku fakaongoongolelei'i 'a Pilikihami 'Iongi koe'uhí ko 'ene ngaahi ngāué pea 'oku faka'atā ia mei ha'ane toe ngaahi fononga 'i he kaha'ú.

SI'I tokoua 'ofa'anga mo 'ofe-sina lahi ko "Pilikihami 'Iongi, ko e mo'oni 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí kiate koe: 'A 'eku tamaio'eiki ko Pilikihamí, 'oku 'ikai ke toe 'eke'i mei ho nimá ke ke 'alu mei ho

fāmilí 'o hangē ko e ngaahi taimi kuo hilí, he 'oku lelei kiate au 'a ho'o feilaulaú.

2 Kuó u mamata ki ho'o "ngā-ué mo e feinga mālohi 'i he ngaahi fononga koe'uhi ko hoku hingoá.

3 Ko ia, 'oku ou fekau kiate koe ke 'oatu 'eku ngaahi leá ki he feitu'u kehekehe, pea tokanga'i makehe 'a ho "fāmilí 'o fai atu mei he taimí ni, pea ki he ta'engatá. 'Ēmeni.

VAHE 127

Ko e tohi meia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá ki he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i Nāvū, 'i 'Ilinoisi, 'a ia 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakahinohino ki he papitaiso ma'á e kakai kuo pekiá; na'e fai 'i Nāvū, 'i he 'aho 1 Sepitemá 1842 (History of the Church, 5:142–144).

<p>3a FFL Seilahemalá. 4a FK ko Nasivilí 'i he Vahefonua Lií, 'i</p>	<p>'Aiouā. b FFL Siteikí. 126 1a FFL 'Iongi,</p>	<p>Pilikihami. 2a FFL Ngāué, Ngaahi. 3a FFL Fāmilí.</p>
--	--	---

1–4, ‘Oku vīkiviki ‘a Siosefa Sāmīta ‘i he fakatangá mo e mamahí; 5–12, Kuo pau ke tauhi ‘a e ngaahi lekooti ‘o kau ki he ngaahi papitaiso ma’á e kakai kuo pekíá.

KO e me’a ‘i he fakahā kiate au ‘e he ‘Eikí ‘oku toe tuli au ‘e hoku ngaahi fili, ‘i Mīsulí mo e siteiti ní foki; pea ko e me’a ‘i he ‘enau kumi au “ta’eha-uhinga, pea ‘oku ‘ikai ha momo’i ‘ata pe hā mai ha fakamaau totonu pe totonu ‘i he ‘enau fa’ahí, ‘i hono fai ‘o ‘enau ngaahi talatalaaki’i aú; pea ko e me’a ‘i he tu’unga ‘a ‘enau ngaahi lea fakakākaá ‘i he loi ‘o e fa’ahinga fulikivanu tahá, ko ia kuó u fakakaukau ai ‘oku ‘aonga pea ngali mo e poto ‘iate aú ke u mavahe mei he feitu’ú ni ‘o fuofuoloa si’i, koe’uhi ko hoku malu’i pea mo e malu’i ‘o e kakai ni foki. ‘Oku ou fie fakahā ai kiate kinautolu kotoa pē ‘a ia ‘oku ‘i ai ha’aku ngaahi me’a fakapa’anga mo kinautolú, kuó u tuku ‘eku ngaahi me’a fakapa’angá ki hoku kau fakafongá mo e kau kalaké ‘a ia te nau fai leva ‘a e ngaahi me’a fakapa’anga kotoa pē ‘i he taimi mo e founa totonu, pea te nau tokanga’i ke totongi ‘a hoku ngaahi mo’ua kotoa pē ‘i he taimi totonú, ‘i hono ‘oatu ha koloa, pe ha me’a kehe, ‘o fakatautu ki he me’a ‘e fie ma’ú, pe ko e me’a ‘e lava ke fai ‘i he ngaahi me’a ‘oku hokó. Ko e

taimi pē te u ‘ilo ai kuo tolona ‘aupito ‘a e tautá, te u toe foki atu leva kiate kimoutolu.

2 Pea ko e me’a ki he ngaahi “fakatu’utāmaki kuo ui au ke u kātaki’i, ‘oku hangē pē ia ko ha ki’i me’a si’i kiate aú, he kuo hoko ‘a e ^bmeheká mo e ‘ita ‘a e tangatá ko hoku ‘inasi kuó u anga ki ai ‘i he ngaahi ‘aho kotoa pē ‘o ‘eku mo’uí; he ‘oku hangē ha me’a liló ‘a hono tau-mu’á, tuku kehe pē ‘o kapau na’e ‘fakanofu au ki mu’a ‘i he te’eki ai ke ‘ai ‘a e tu’unga ‘o e māmaní ki ha iku’anga lelei, pe kovi, ‘o fakatautu ki he lea ‘oku mou loto ke ui ‘aki iá. Ke mou fakamaau ma’amoutolu pē. ‘Oku ‘afio’i ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi me’á ni kotoa pē, pe ‘oku lelei ia pe kovi. Ka neongo iá, ko e vai lolotó ko e me’a ia kuó u anga ‘i he fa’a kakau aí. Kuo hoko ia kotoa ko ha me’a fakanatula pē kiate au, pea ‘oku ou ongo’i, ‘o hangē ko Paulá, ke u vīkiviki ‘i he ^dfaingata’á; he kuo a’u mai ki he ‘ahó ni mo hono fakahaofi au ‘e he ‘Otuá ‘o ‘eku ngaahi tamaí mei he ngaahi me’a ko iá kotoa, pea te ne fakahaofi au ‘o fai atu ai pē mei heni; he vakai, pea ‘ilo-ange, te u ikuna’i ‘a hoku ngaahi fili kotoa pē, he kuo folofola ‘aki ia ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá.

3 Ko ia, tuku ke fiefia ‘a e kā-ingalotu kotoa pē, pea nēkeneka ‘o lahi ‘aupito; he ko e “Otuá ‘o ‘Isilelí ‘a honau ‘Otuá, pea te ne tufotufa atu ha totongi totonu

127 1a Siope 2:3;
Mātiu 5:10–12;
1 Pita 2:20–23.
2a Same 23:1–6.

FFL Fakatanga,
Fakatanga’i.
b FFL Meheká.
c FFL Tomu’a Fakanofó.

d 2 Kol. 6:4–5.
3a 3 Nifai 11:12–14.
FFL Faingata’á.

ki he ‘ulu ‘o honau kau fakamālohi kotoa pē.

4 Pea ko e tahá, ko e mo‘oni ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí: Tuku ke fai atu ‘a e ngāue ‘o hoku “temipalé pea mo e ngaahi ngāue kotoa pē kuó u tu‘utu‘uni kiate kimoutolú, ‘o ‘ikai tuku, pea tuku ke liunga ua ‘a ho‘omou ^bfaivelengá, pea mo ho‘omou vilitakí, mo e fa‘a kātakí, pea mo ho‘omou ngaahi ngāué, pea ‘e ‘ikai si‘i mole ‘a ho‘omou totongí, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú. Pea kapau ‘oku nau ‘fakatanga‘i ‘a kimoutolu, na‘e pehē ‘enau fakatanga‘i ‘a e kau palōfitá mo e kau tangata mā‘oní‘oni na‘e ‘i mu‘a ‘iate kimoutolú. ‘Oku ‘i ai ha totongi ‘i he langí ki he ngaahi me‘á ni kotoa pē.

5 Pea ko e tahá, ‘oku ou fai kiate kimoutolu ha lea ‘o kau ki he “papitaiso ki homou kau ^bpekiá.

6 Ko e mo‘oni, ‘oku folofola peheni ‘e he ‘Eikí kiate kimoutolu ‘o kau ki homou kau pekiá: ‘O ka “papitaiso ha taha ‘iate kimoutolu ma‘a homou kau pekiá, tuku ke ‘i ai ha ^btokotaha tauhi lekooti, pea tuku ke ne mamata tonu ki ho‘omou ngaahi papitaisó; tuku ke ne fanongo ‘aki hono telingá, koe‘uhi ke ne fakamo‘oni ki hono mo‘oní, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí;

7 Koe‘uhí ‘i ho‘omou ngaahi

“lekooti kotoa pē ke tohi ia ‘i he langí; ‘ilonga ‘a e me‘a te mou ^bnono‘o ‘i he māmaní ke nono‘o ia ‘i he langí; ‘ilonga ‘a e me‘a te mou vete ‘i he māmaní ke vete ia ‘i he langí;

8 He ‘oku ofi ke u “fakafoki mai ‘a e ngaahi me‘a lahi ki he māmaní, ‘oku kau ki he ^blakanga fakataula‘eiki, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú.

9 Pea ko e tahá, tuku ke ‘ai ke maau ‘a e ngaahi “lekooti kotoa pē, koe‘uhí ke tuku ia ‘i he ngaahi tauhi‘anga tohi ‘o hoku temipale toputapú, ke tauhi ‘i he fakamanatu mei he to‘u tangata ki he to‘u tangata, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Taú.

10 Te u pehē ki he kāingalotu kotoa pē, na‘á ku faka‘amu, ‘i he fu‘u holi lahi, ke malanga kiate kinautolu mei he tu‘unga malangá ‘i he tefito ko e papitaiso ma‘á e kakai kuo pekiá, ‘i he Sāpate ka hoko maí. Ka ko e me‘a ‘i he ‘ikai te u ma‘u ha mālohi ke fai peheé, ko ia te u tohi ai ‘a e folofola ‘a e ‘Eikí mei he taimi ki he taimi, ‘i he tefito ko iá, pea ‘oatu ia kiate kimoutolu ‘i he meilí, kae ‘uma‘ā foki mo ha ngaahi me‘a kehe lahi.

11 ‘Oku ou faka‘osi ‘eni ‘eku tohi ‘i he taimí ni, ko e me‘a ‘i he ‘ikai ma‘u ha taimi fuoloa angé; he ‘oku lamalama ‘e he filí, pea hangē ko e folofola ‘a e

4a T&F 124:55.

^b FFL Faivelengá.

^c FFL Fakatanga, Fakatanga‘i.

5a FFL Papitaisó—

Papitaiso ki he maté.

^b FFL Fakamo‘ui ‘o e

Pekiá.

6a 1 Kol. 15:29;

T&F 128:13, 18.

^b T&F 128:2–4, 7.

7a FFL Tohi ‘o e Mo‘uí.

^b FFL Fakama‘ú.

8a FFL Fakafoki Mai

‘o e Ongoongoleléi.

^b FFL Lakanga

Taula‘eiki

Faka-Melekisētekí.

9a T&F 128:24.

Fakamo'uí, 'oku ha'u 'a e "pili-nisi 'o e māmaní, ka 'oku 'ikai ha'ane me'a 'iate au.

12 Vakai, ko 'eku lotu ki he 'Otuá ke fakamo'uí 'a kimoutolu kotoa pē. Pea 'oku ou fakamo'oni heni hoku hingoá ko

ho'omou tamaio'eiki 'i he 'Eikí, ko e palōfita mo e "tangata kikitē 'o e, Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimuí Ni.

SIOSEFA SĀMITA.

VAHE 128

Ko ha tohi meia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá ki he, Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimuí Ní, 'a ia 'oku 'i ai ha ngaahi fakahinohino kehe 'oku kau ki he papitaiso ma'á e kakai kuo pekiá; na'e fai 'i Nāvū, 'Ilinoisi, 'i he 'aho 6 Sepitema 1842 (History of the Church, 5:148–153).

1–5, *Kuo pau ke fakamo'oni ha kau tauhi lekooti fakalotofonua mo fakakātoa ki hono fakahoko 'o e ngaahi papitaiso ma'á e kakai kuo pekiá; 6–9, 'Oku totonu 'a 'enau ngaahi lekōtí pea 'oku lekooti ia 'i he māmaní pea 'i he langí foki; 10–14, 'Oku hoko 'a e fai'anga papitaisó ko ha fakataipe ia 'o e fa'itoká; 15–17, Na'e fakafoki mai 'e 'Ilaisiā 'a e mālohi 'oku kau ki he papitaiso ma'á e kakai kuo pekiá; 18–21, Kuo fakafoki mai 'a e ngaahi kī, ngaahi mālohi, mo e ngaahi mafai 'o e ngaahi kuonga 'i mu'á; 22–25, 'Oku fakahā 'a e ngaahi ongoongo fakafiēfia mo nāunau'ia ki he kakai mo'uí mo e kau pekiá.*

HANGĒ ko 'eku lea kiate kimoutolu 'i he'eku tohi ki mu'a peá u toki 'alu mei hoku nofo'angá, 'o pehē te u tohi atu kiate kimoutolu mei he taimi ki he taimi pea 'oatu kiate kimoutolu 'a e fakamatala 'o kau ki he

ngaahi tefito lahi, 'oku ou toe hoko atu 'eni 'i he tefito 'o e "papitaiso ma'á e kakai kuo pekiá, koe'uhí he 'oku hangē 'oku mo'ua 'eku fakakauká ki he tefito ko iá, pea 'oku ue'i mālohi taha 'e ia 'a hoku lotó, talu mei hono tuli au 'e hoku ngaahi filí.

2 Na'á ku tohi atu kiate kimoutolu ha ngaahi folofola 'e ní'ihí 'o e fakahā 'o kau ki ha tokotaha tauhi lekooti. 'Oku toe 'i ai mo 'eku ngaahi fakakaukau 'e ní'ihí 'oku kau ki he me'á ni, 'a ia 'oku ou fakapapau'í atu 'i he taimí ni. 'A ia ko 'eni, na'e fakahā 'i he'eku tohi ki mu'a atú 'oku totonu ke 'i ai ha "tokotaha tauhi lekooti, 'a ia 'e mamata tonu, pea ke ne fanongo foki 'aki hono telingá, koe'uhí ke ne hiki ha lekooti 'o ha mo'oni 'i he 'ao 'o e 'Eikí.

3 Ko 'eni, ko e me'a 'oku kau ki he me'á ni, 'e fu'u faingata'a ki ha tokotaha tauhi lekooti 'e toko taha ke 'i ai 'i he ngaahi taimi

11a Sione 14:30;
LSS, Sione 14:30.
FFL Tēvoló.

12a T&F 124:125.
FFL Tangata Kikitē.
128 1a FFL Papitaisó—

Papitaiso ki he maté.
2a T&F 127:6.

kotoa pē, pea ke fai ‘a e ngāue kotoa pē. Ko e me‘a ke fakalelei‘i ai ‘a e faingata‘a ko ‘eni, ko e lava ke ‘i ai ha tokotaha tauhi lekooti ‘e fili ‘i he fai‘anga lotu taki taha ‘o e koló, ‘a ia ‘okú ne fe‘unga ‘aupito ke hiki ha ngaahi miniti totonu; pea tuku ke ne fai faka-‘āuililiki mo totonu ‘aupito ‘i hono hiki ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku faí, ‘o fakamo‘oni‘i ‘i he‘ene lekōti na‘á ne mamata tonu ‘aki hono matá, mo fanongo ‘aki hono telingá, ‘o hiki ‘a e ‘ahó, mo e ngaahi hingoá, mo e alā me‘a peheé, pea mo e fakamatala ki he me‘a kotoa na‘e fakahokó; ‘o fakahā foki ‘a e ngaahi hingoá ‘o ha toko tolu ‘a ia ‘oku ‘i ai, ‘o kapau ‘oku ‘i ai ha ní‘ihi, ‘a ia ‘e lava ke ui ‘i ha fa‘ahinga taimi pē ke nau fakamo‘oni ki ai, koe‘uhí ke lava ke fakapapau‘i ‘a e lea kotoa pē ‘i he ngutu ‘o e “fakamo‘oni ‘e toko ua pe toko tolu.

4 Pea ka hili iá, tuku ke ‘i ai ha tokotaha tauhi lekooti fakakātoa, ‘a ia ‘e lava ke foaki ki ai ‘a e ngaahi lekooti kehe ko ‘eni, ‘a ia ‘oku ‘oatu fakataha mo e ngaahi tohi fakamo‘oni kuo nau fakamo‘oni hingoá ki ai, ‘o fakamo‘oni‘i ‘oku mo‘oni ‘a e lekoti kuo nau faí. Pea ka hili iá ‘e lava leva ‘e he tokotaha tauhi lekooti fakakātoa ‘o e siasí ‘o hiki ‘a e fakamatalá ‘i he tohi lekooti fakakātoa ‘a e siasí, fakataha mo e ngaahi tohi fakamo‘oni mo e kau fakamo‘oni kotoa pē na‘e kau aí, fakataha mo ‘ene fakamatala ‘a‘ana ‘a ia

‘okú ne tui mo‘oni ‘oku mo‘oni ‘a e fakamatala mo e ngaahi lekooti ‘i ‘olungá, ‘i he‘ene ‘ilo ki he ‘ulungāanga mo hono fili fakalūkufua ‘o e kau tangata ko iá ‘e he siasí. Pea ‘o ka hili hono fai ‘eni ‘i he lekooti fakakātoa ‘a e siasí, ‘e pehē hono totonu mo hono toputapu ‘o e lekōtí, pea pehē pē mo hono fakapapau‘i kuo fakahoko ‘a e ouaú ‘o hangē tofu pē na‘á ne mamata ki ai ‘aki hono mata ‘o‘oná mo fanongo ‘aki hono telingá, mo hiki ha lekooti ‘o ia ‘i he lekooti fakakātoa ‘a e siasí.

5 Te mou pehē nai ‘oku fu‘u faka‘āuililiki ‘a e founa ko ‘eni ‘o e ngaahi me‘á; kae tuku ke u fakahā kiate kimoutolu ko e me‘a pē ia ke fakahoko ai ‘a e finangalo ‘o e ‘Otuá, ‘i he fai ki he ouau mo e teuteu ‘a ia na‘e tu‘utu‘uni mo teuteu‘i ‘e he ‘Eikí ‘i he te‘eki ai ke ‘ai ‘a e tu‘unga ‘o e māmaní, ki hono “fakamo‘ui ‘o e kau pekia ‘a ia ‘e pekia ta‘e ‘i ai ha ^b‘ilo ki he ongoongolelei.

6 Pea ‘ikai ia ko ia pē, ka ‘oku ou loto ke mou manatu‘i na‘e fakalaululoto ‘a Sione Fakahā ki he tefito pē ko ‘eni ‘o kau ki he kau pekiá, ‘i he‘ene fakahā, ‘o hangē ko ia te mou ‘ilo kuo tohi ‘i he Fakahā 20:12—*Pea ne u mamata ki he pekiá, ‘a e íkí mo e lalahí, na‘e tutu‘u ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá; pea mo e folahi ‘o e ngaahi tohi; pea folahi mo e tohi ‘e taha, ‘a ia ko e tohi ‘o e mo‘uí; pea na‘e fakamāu‘i ‘a e pekiá mei he ngaahi me‘a na‘e tohi ‘i he ngaahi tohi, ‘o fakatau ki he‘enau ngaahi ngāuē.*

7 Te mou 'ilo 'i he potufofololá ni na'e folahi 'a e ngaahi tohi; pea na'e folahi mo e tohi 'e taha, 'a ia ko e "tohi 'o e mo'uí; ka na'e fakamāu'i 'a e pekiá mei he ngaahi me'a 'a ia na'e tohi 'i he ngaahi tohi, 'o fakatatau ki he'enau ngaahi ngāué; ko ia ai, kuo pau pē ko e ngaahi tohi 'oku lau ki aí ko e ngaahi tohi ia 'a ia na'e 'i ai 'a e lekooti 'o 'enau ngaahi ngāué, pea 'oku 'uhinga ia ki he ngaahi ^blekooti 'oku tauhi 'i he māmaní. Pea ko e tohi 'a ia ko e tohi 'o e mo'uí ko e lekooti ia 'a ia 'oku tauhi 'i he langí; 'oku tatau matematē 'a e tefito'i mo'óni mo e tokāteline 'a ia 'oku fekau kiate kimoutolu 'i he fakahā 'a ia 'oku tu'u 'i he tohi na'á ku fai kiate kimoutolu 'i he te'eki ai te u 'alu mei hoku nofo'angá—koe'uhi 'i ho'omou ngaahi lekooti kotoa pē 'e lava 'o lekooti ia 'i he langí.

8 Ko 'eni, ko e anga 'o e ouau ní 'oku kau ai 'a e "mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, 'i he fakahā 'a Sīsū Kalaisí, 'a ia 'oku fakangofua ai ke 'ilonga 'a e me'a te mou ^bnono'o 'i he māmaní 'e nono'o ia 'i he langí, pea 'ilonga 'a e me'a te mou vete 'i he māmaní 'e vete ia 'i he langí. Pe, 'i hono 'ai 'e tahá, 'i hano faka'uhinga'i 'e taha 'a hono liliú, 'ilonga ha me'a te mou lekooti 'i he māmaní 'e lekooti ia 'i he langí, pea 'ilonga ha me'a 'oku 'ikai te mou lekooti

'i he māmaní 'e 'ikai lekooti ia 'i he langí; he 'e fakamāu'i homou kau pekiá mei he ngaahi tohi, 'o fakatatau ki he'enau ngaahi ngāué 'anautolú pē, neongo pe kuo nau fai 'a e ngaahi 'ouau 'e kinautolu pē, pe 'e hanau kau fakafofonga, 'o fakatatau ki he ouau kuo teuteu 'e he 'Otuá ki honau "fakamo'uí talu mei he taimi ki mu'a 'i hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní, 'o fakatatau ki he ngaahi lekooti 'a ia kuo nau tauhi 'o kau ki honau kau pekiá.

9 'E hangē nai ki ha ni'ihi ko ha tokāteline ngali fefeka 'aupito 'a ia 'oku tau lau ki aí—ko ha mālohi 'oku lekooti pe nono'o 'i he māmaní pea nono'o 'i he langí. Ka neongo iá, 'i he ngaahi kuonga kotoa pē 'o e māmaní, ko e taimi kotoa pē 'oku foaki mai ai 'e he 'Eikí ha "kuonga 'o e lakanga fakataula'eikí ki ha tangata 'i he fakahā mo'oni, pe ha kau tangata, kuo foaki ma'u ai pē 'a e mālohi ko 'ení. Ko ia, 'ilonga ha me'a na'e fai 'e he kau tangata ko iá 'i he ^bmafaí, 'i he huafa 'o e 'Eikí, 'o nau fai mo'oni mo totonu ia, pea tauhi ha lekooti totonu mo falala'anga 'o ia, na'e hoko ia ko ha fono 'i he māmaní pea 'i he langí, pea 'e 'ikai lava ke fakata'e'aonga'i ia, 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e "Sihova māfimafí. Ko ha lea totonu 'eni. Ko hai 'oku lava ke fanongo ki aí?

7a Fakahā 20:12;
T&F 127:6–7.
FFL Tohi 'o e Mo'uí.
b T&F 21:1.
8a FFL Lakanga

Fakataula'eikí;
Mālohi.
b FFL Fakama'ú.
c FFL Ouau, Ngaahi.
d FFL Fakamo'uí 'o e

Pekiá.
9a FFL Kuongá.
b FFL Mafaí.
c FFL Sihová.

10 Pea ko e tahá, ko ha fakatā-tā 'eni, ko e Mātiu 16:18, 19: *Pea 'oku ou tala atu foki kiate koe, Ko Pita koe, pea te u langa hoku siasí ki he maká ni; pea 'e 'ikai lava'i ia 'e he ngaahi matapā 'o hētesí. Pea te u 'atu kiate koe 'a e ngaahi kī 'o e pule'anga 'o e langí: pea ko ia kotoa pē te ke nono'o 'i māmaní, 'e nono'o ia 'i he langí; pea ko ia te ke veteki 'i māmaní 'e veteki ia 'i he langí.*

11 Ko 'eni ko e me'a lilo lahi mo fakafo 'o e me'a hono kotoa, pea ko e fungani lelei taha 'o hono kotoa 'o e tefito 'oku tau vakai ki aí, 'oku kau ki ai hono ma'u 'o e ngaahi mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki Topu-tapú. He ko ia ia 'oku foaki ki ai 'a e ngaahi "kī ko 'eni 'oku 'ikai faingata'a kiate ia ke ne ma'u ha 'ilo ki he ngaahi mo'oni 'oku kau ki hono ^bfakamo'ui 'o e fānau 'a e tangatá, ma'a e kau pekiá pea mo e kakai mo'uí fakatou'osi.

12 'Oku 'i he me'a ni 'a e "nāunaú mo e ^blāngilangí, mo e mo'ui ta'e-fa'a-maté mo e mo'ui ta'engatá—Ko e ouau 'o e papitaiso 'i he vaí, ke ^dfakauku 'i ai koe'uhí ko e fakataipe ki hono tatau 'o e pekiá, koe'uhí ke fehoanaki 'a e tefito'i mo'oni 'e tahá; ko e fakauku 'i he vaí pea mo e 'alu hake mei he vaí ko e tatau mo'oni ia 'o e toe tu'u 'a e maté 'i he'enau 'alu atu mei honau

ngaahi tanu'angá; ko ia, na'e fokotu'u ai 'a e ouau ko 'eni ke fokotu'u ha fetu'utaki 'i he ouau 'o e papitaiso ki he maté, ko e fakatau ia ki he pekiá.

13 Ko ia, na'e fokotu'u 'a e fai'anga "papitaisó ko e ^bfakataipe ia 'o e fa'itoká, pea na'e fekau ke tu'u ia 'i ha potu 'i lalo 'a ia 'oku fa'a fakataha ki ai 'a e kakai mo'uí, ke fakahā atu 'a e kakai mo'uí mo e kakai kuo pekiá, pea 'oku 'i ai hano tatau 'o e ngaahi me'a kotoa pē, pea 'oku nau fehoanaki 'a kinautolu—ko e me'a 'oku fakaemāmaní ke fehoanaki mo e me'a 'oku fakalangí, 'o hangē ko e me'a na'e fakahā 'e Paulá, 1 Kolinitō 15:46, 47 mo e 48:

14 *Ka na'e 'ikai mu'omu'a 'a ia 'oku laumāliē, ka ko ia 'oku fakakakanō; kae toki hoko 'a ia 'oku fakalaumāliē. Ko e 'uluaki tangatá 'oku mei he kekelelé, 'oku kekelelé'ia; ko hono ua 'o e tangatá ko e 'Eiki mei he langí. Hangē ko e kekelelé'ia 'oku pehē pē foki 'a kinautolu 'oku kekelelé'ia; pea hangē ko ia 'oku fakalangí 'oku pehē pē foki 'a kinautolu 'oku fakalangí. Pea hangē ko e ngaahi lekooti 'i māmaní 'oku kau ki homou kau pekiá, 'a ia kuo fai 'o totonú, 'oku pehē pē foki mo e ngaahi lekooti 'i he langí. Ko ia, ko e mālohi 'eni ke "fakama'u mo nono'ó, pea 'i he 'uhinga 'e taha 'o e leá, ko e ngaahi ^bkī 'o e pule'angá, 'a ia 'oku kau ai 'a e kī 'o e ^ciló.*

11a FFL Kī 'o e Lakanga Fakataula'eiki, Ngaahi.
b FFL Fakamo'uí.
12a FFL Nāunaú.
b FFL Faka'apa'apa'í.

c FFL Mo'ui Ta'e-fa'a-maté.
d FFL Papitaisó—Papitaiso 'i he fakaukú.
13a T&F 124:29.

b FFL Fakataipé.
14a FFL Fakama'ú.
b FFL Kī 'o e Lakanga Fakataula'eiki, Ngaahi.
c LSS, Luke 11:53.

15 Pea ko 'eni, 'e hoku ngaahi tokoua mo e ngaahi tuofāfine 'ofeina lahi, tuku ke u fakahā papau kiate kimoutolu, ko e ngaahi tefito 'i mo'oni 'eni 'oku kau ki he kau pekiá mo e kakai mo'uí 'a ia 'oku 'ikai lava ke tukuange noa'ia ia, 'o kau ki hotau fakamo'uí. He 'oku 'aonga pea 'oku kau lahi 'a honau 'fakamo'uí ki hotau fakamo'uí, 'o hangē ko e lea 'a Paula 'o kau ki he ngaahi tamaí—'oku 'ikai lava ke ^bfakahaohaoa 'i 'a kinautolu ta'ekau ai 'a kitautolu—pea 'oku 'ikai lava foki ke fakahaohaoa 'i 'a kitautolu ta'ekau ai 'a hotau kau pekiá.

16 Pea ko 'eni, ko e me'a ki he papitaiso ma'á e kakai kuo pekiá, te u fakahā kiate kimoutolu ha potufolofola 'e taha meia Paula, 1 Kolinitō 15:29: *Kae 'ikai, pea ko e hā 'e fai 'e kinautolu kuo papitaiso ki he maté, 'o kapau 'e 'ikai 'aupito toe tu'u 'a e maté? Ko e hā 'oku papitaiso ai 'a kinautolu ki he maté?*

17 Pea ko e tahá, ko e me'a 'oku fetu'utaki mo e potufolofola ko 'ení te u fakahā kiate kimoutolu ha potufolofola mei ha taha 'o e kau palōfitá, 'a ia na'á ne tokanga lahi ki he "fakafoki mai 'o e lakanga fakataula'eikí, ko e ngaahi nāunau 'e fakahā 'i he ngaahi 'aho faka'osí, pea 'i ha founnga makehe 'a e tefito faka'ofofa tahá ni 'o e

ngaahi tefito kotoa pē 'a ia 'oku kau ki he ongoongolelei ta'engatá, 'a ia ko e papitaiso ma'á e kakai kuo pekiá; he 'oku pehē 'e Malakai, 'i he vahe faka'osí, veesi 5 mo e 6: *Vakai, te u fekau 'a ^bIlaisiā ko e palōfitá kiate kimoutolu 'i he te'eki ai ke hoko 'a e fu'u 'aho lahi mo fakamanavahē 'o e 'Eikí: Pea te ne liliu 'a e loto 'o e ngaahi tamaí ki he fānaú, pea mo e loto 'o e fānaú ki he'enu ngaahi tamaí, telia na'á ku ha'u ke taa'i 'aki 'a māmani 'a e mala'ia.*

18 Na'á ku mei lava nai 'o hiki hano liliu 'o e me'á ni ke "mahinongofua ange, ka 'oku mahinongofua fe'unga 'a e anga 'o 'ene tu'u he taimi ní ke fe'unga mo 'eku taumu'á. 'Oku fe'unga ke 'ilo'i, 'i he me'a ko 'ení, 'e taa'i 'a māmani 'aki ha mala'ia tuku kehe 'o kapau 'e 'i ai ha ^bfehokotaki'anga mālohi 'e taha 'i he vaha'a 'o e ngaahi tamaí mo e fānaú, 'i ha tefito 'e ní'ihī pe ha tefito kehe—pea vakai, ko e hā 'a e tefito ko iá? Ko e 'papitaiso ia ma'á e kakai kuo pekiá. He 'oku 'ikai lava ke fakahaohaoa 'i 'a kitautolu ta'ekau ai 'a kinautolu pe fakahaohaoa 'i 'a kinautolu ta'ekau ai 'a kitautolu. Pea 'oku 'ikai lava 'o fakahaohaoa 'i 'a kinautolu pe ko kitautolu ta'ekau ai 'a kinautolu kuo nau pekia 'i he ongoongolelei foki; he 'oku mahu'inga ia 'i hono kamata 'o e ^dkuonga 'o e kakato

15a FFL Fakamo'uí 'o e Pekia.

b Hepelū 11:40.

FFL Haohaoá.

17a FFL Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei.

b 3 Nifai 25:5–6;

T&F 2:1–3; 110:13–16.

FFL 'Ilaisiā.

18a SS—H 1:36–39.

b FFL Tohi Hohokó; Ouaú, Ngaahi—

Ouau fakafofongá.

c T&F 124:28–30; 127:6–7.

d FFL Kuongá.

‘o e ngaahi kuongá, ‘a ia ko e kuonga ‘oku kamata ‘eni ke fokotu‘ú, ke hoko hano fakataha ‘i kakato mo fakakātoa mo haohaoa pea mo hano fakama‘u fakataha ‘o e ngaahi kuonga fakakōsipelí mo e ngaahi kī, mo e ngaahi mālohi, mo e ngaahi nāunau, pea ke fakahā mai ia ‘o fai mai talu mei he ngaahi ‘aho ‘o ‘Ātamá ‘o ‘a‘u mai ki he taimi lolotonga ní. Pea ‘ikai ngata ai, ka ko e ngaahi me‘a kuo te‘eki ai fakahā talu mei hono ‘ai ‘a e ‘tu‘unga ‘o e māmaní, ka kuo tauhi fufuu‘i mei he kau potó mo e kau ‘ilo‘iló, ‘e fakahā mai ia ki he fānau valevalé mo kinautolu ‘oku kei huhú ‘i he kuongá ni, ‘a ia ko e kuonga ‘o e kakato ‘o e ngaahi kuongá.

19 Ko ‘eni, ko e hā ‘a e me‘a ‘oku tau fanongo ki ai ‘i he ongoongolelei kuo tau ma‘ú? Ko ha le‘o ‘o e fiefia! Ko ha le‘o ‘o e ‘alo‘ofa mei he langí; pea ko ha le‘o ‘o e ‘mo‘oni mei he kelekelé; ko e ngaahi ongoongo fakafiefia ki he kau pekiá; ko ha le‘o ‘o e fiefia ki he kakai mo‘uí pea mo e kau pekiá; ko e ngaahi ongoongo ^bfakafiefia ‘o e fu‘u fiefia lahi. Hono ‘ikai faka‘ofa ‘o e ngaahi mo‘ungá ‘a e ‘va‘e ‘o kinautolu ‘oku ‘omi ‘a e

ngaahi ongoongo fakafiefia ‘o e ngaahi me‘a leleí, pea ‘oku nau pehē ki Saione: Vakai, ‘oku pule ‘a ho ‘Otuá! Hangē ko e ngaahi ^dhahau ‘o Kāmelí ‘e pehē ‘a ‘ene tō hifo ‘a e ‘ilo ‘o e ‘Otuá kiate kinautolú!

20 Pea ko e tahá, ko e hā ‘a e me‘a ‘oku tau fanongo ki ai? Ko e ngaahi ongoongo fakafiefia mei ^aKomola! Ko ^bMolonai, ko e ‘āngelo mei he langí, ‘okú ne fakahā ‘a hono fakahoko ‘o e ngaahi kikite ‘a e kau palōfitá—‘e fakahā mai ‘a e ‘tohí. Ko ha le‘o ‘o e ‘Eikí ‘i he feitu‘u maomaonganoa ‘o ^dFeietí, ‘i he vahefonua Senekaá, ‘oku folofola ‘o pehē ‘e ‘fakamo‘oni ‘a e kau fakamo‘oni ‘e toko tolu ki he tohí! Ko e le‘o ‘o ^fMaikelí ‘i he kauvai ‘o e vaitafe Sesikuehaná, ‘okú ne faka‘ilo ‘a e tēvoló ‘i he‘ene hā mai ko ha ‘āngelo ‘o e ^gmāmá! Ko e le‘o ‘o ^hPita, Sēmisi, mo Sioné ‘i he feitu‘u maomaonganoa ‘i he vaha‘a ‘o Hāmoni, ‘i he vahefonua Sesikuehaná, mo Kolesivili, ‘i he vahefonua Pulumí, ‘i he kauvai ‘o e vaitafe Sesikuehaná, ‘oku nau fakahā ‘oku nau ma‘u ‘a e ngaahi ‘kī ‘o e pule‘angá, pea mo e kuonga ‘o e kakato ‘o e ngaahi kuongá!

21 Pea ko e tahá, ko e le‘o ‘o e

18e T&F 35:18.

f Mātiu 11:25;

Luke 10:21;

‘Alamā 32:23.

19a Same 85:10–11.

b Luke 2:10.

c ‘Īsaia 52:7–10;

Mōsaia 15:13–18;

3 Nifai 20:40.

d Teut. 32:2;

T&F 121:45.

20a SS—H 1:51–52.

FFL Komolá,

Mo‘unga ko.

b FFL Molonai, Foha

‘o Molomoná.

c ‘Īsaia 29:4, 11–14;

2 Nifai 27:6–29.

FFL Tohi ‘a Molomoná.

d FFL Feietí, Niu

‘Ioke (USA).

e T&F 17:1–3.

f T&F 27:11.

FFL ‘Ātamá.

g 2 Kol. 11:14.

h T&F 27:12.

i FFL Kī ‘o e Lakanga

Fakataula‘eikí,

Ngaahi.

'Otuá 'i he loki 'o e "Tangata'eiki toulekeleka ko Uitemaá, 'i Feieti, 'i he vahefonua Senekaá, pea 'i he ngaahi taimi kehekehe, mo e ngaahi feitu'u kehekehe 'i hono kotoa 'o e ngaahi fononga mo e ngaahi faingata'a'ia 'a e Siasí ni 'o Sísū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni- 'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní! Pea ko e le'ó 'o Maikelí, ko e 'āngelo pulé; ko e le'ó 'o ^bKepalelí, pea mo ^cLafielí, pea mo e kau ^d'āngelo kehekehe, meia Maikeli pe ko ^e'Ātama 'o a'u mai ki he taimi lolotonga ní, 'oku nau fakahā kotoa honau ^fkuonga fakakōsipelí, ko 'enau ngaahi totonú, mo 'enau ngaahi kii, ko honau ngaahi lāngilangí, mo honau ngeiá mo e nāunaú, pea mo e mālohi 'o honau laka fakataula'eikí; 'o nau foaki 'a e 'otu lea ki he 'otu lea, mo e ^gakonaki ki he akonaki; ko ha kihí 'i me'a 'i heni pea mo ha kihí 'i me'a 'i hena; 'o nau foaki kiate kitautolu 'a e fakafiemālie 'i he 'enau fakahā 'a e ngaahi me'a 'e hokó, 'o fakapapau 'i 'a 'etau ^h'amanakí!

22 'E kāinga, he 'ikai koā ke tau fai atu 'i ha ngāue mahu'inga pehē? Laka atu ki mu'a kae 'oua 'e fakaholoholomui. Ke mou loto-to'a, 'e kāinga; pea fai atu, fai atu ki he ikuna! Tuku ke fiefia 'a homou lotó, pea nēkeneke 'o lahi 'aupito. Tuku ke pā mai 'a e fonuá 'i he ^ahiva. Tuku

ke lea atu 'a e kau pekiá 'aki 'a e ngaahi hiva 'o e fakafeta'i ta'engata ki he Tu'i ko ^bImanuelá, 'a ia na'á ne tu'utu'uni 'i he te'eki ai ke 'i ai 'a e māmani, 'a e me'a te tau lava ai 'o 'huhu' 'i 'a kinautolu mei honau ^dfale fakapōpulá; he kuo pau ke tau'atāina 'a e kau pōpulá.

23 Tuku ke kalanga 'a e ngaahi ^amo'ungá 'i he fiefia, pea mo kimoutolu 'a e ngaahi tele'a kotoa pē ke mou kalanga 'i he le'o-lahi; pea mo kimoutolu kotoa pē 'a e ngaahi tahí mo e ngaahi fonua mōmoá, fakahā 'a e ngaahi me'a fakafo 'o homou Tu'i Ta'engatá! Pea mo kimoutolu 'a e ngaahi vaitafe lalahí, mo e ngaahi vaitafe ikí, mo e fanga ki'i vai ikí, ke mou tafe atu 'i he fiefia. Tuku 'a e ngaahi vaó mo e ngaahi 'akau kotoa pē 'o e vaó ke nau fakafeta'i ki he 'Eikí; pea ko kimoutolu 'a e ngaahi ^bmaka fefeká ke mou tangi 'i he fiefia! Pea tuku ke hiva fakataha 'a e la'aá, māhiná, pea mo e ngaahi ^cfetu'u 'o e pongipongí, pea tuku ke kalanga 'i he fiefia 'a e ngaahi foha kotoa pē 'o e 'Otuá! Pea tuku ke fakahā 'a hono huafá 'o ta'engata pea ta'engata 'e he ngaahi fakatupu ta'engatá! Pea 'oku ou toe pehē, hono 'ikai ke faka'ofó'ofa 'a e le'ó 'oku tau fanongo ki ai mei he langí, 'oku fakahā 'i hotau telingá, 'a e

21a FK Pita Uitemā, ko e Lahí.

b FFL Kepalelí.

c FFL Lafielí.

d FFL 'Āngeló, Kau.

e T&F 107:53–56.

f FFL Kuongá.

g 'Īsaia 28:10.

h FFL 'Amanakí,

'Amanaki Leleí.

22a 'Īsaia 49:13.

b 'Īsaia 7:14;

'Alamā 5:50.

FFL 'Imanuelá.

c FFL Huhu'í.

d 'Īsaia 24:22;

T&F 76:72–74.

23a 'Īsaia 44:23.

b Luke 19:40.

c Siope 38:7.

nāunau, mo e fakamo'ui, mo e lāngilangi, mo e mo'ui ^dta'e-fa'a-mate, mo e ^emo'ui ta'engata; 'a e ngaahi pule'anga, ngaahi pule fakapilini, mo e ngaahi mālohi!

24 Vakai, 'oku ofi mai 'a e fu'u ^aaho lahi 'o e 'Eikí; pea ko hai 'okú ne lava ke ^bkātaki'i 'a e 'aho 'o 'ene hā'ele maí, pea ko hai 'okú ne lava ke tu'u 'o ka ne ka hā maí? He 'okú ne hangē ko ha afi 'a e ^ctangata fakama'a ukameá, pea tatau mo e koa fakama'a 'a e kau foó; pea te ne nofo 'o hangē ko e ^dtangata fakama'a mo fakahaohaoa'i 'o e silivá, pea te ne fakahaohaoa'i 'a e ngaahi foha 'o ^eLivái, mo fakama'a 'a kinautolu 'o hangē ko e koulá mo e silivá, koe'uhí ke nau 'oatu ki he 'Eikí ha ^ffei-

laulau 'i he mā'oni'oni. Ko ia, tuku ke tau fai, ko e siasi mo e kakai pea ko e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ha feilaulau ki he 'Eikí 'i he mā'oni'oni; pea tuku ke tau 'oatu 'i hono tempale toputapú, 'o ka 'osi ia, ha tohi 'oku tu'u 'i ai 'a e ngaahi ^glekooti 'o hotau kau pekiá, 'a ia 'e fe'unga ke tali 'i he me'a kotoa pē.

25 'E kāinga, 'oku lahi 'a e ngaahi me'a ke u fakahā atu kiate kimoutolu 'o kau ki he tefitó; ka te u tuku ia 'i he taimí ni, pea hoko atu 'a e tefitó 'i ha taimi kehe. Ko au, ko ho'omou tamaio'eiki loto-fakatōkilalo mo e kaume'a tu'u ma'u ai pē, 'o hangē ko e ngaahi 'aho kuo hilí,

SIOSEFA SĀMITA.

VAHE 129

Ko e ngaahi fakahinohino na'e fai 'e Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Nāvū, 'i 'Ilinoi, 'i he 'aho 9 Fēpueli 1843, 'o fakahā mai 'a e ngaahi kī mahu'inga lahi 'e tolu 'a ia 'e lava 'o 'ilo' i ai hono faikehekehe mo hono anga-totonu 'o e kau 'āngelo tauhí mo e ngaahi laumālié (History of the Church, 5:267).

1–3, 'Oku 'i he langí 'a e ngaahi sino toe tu'u mo e ngaahi sino fakalau-mālie fakatou'osi; 4–9, 'Oku fakahā mai 'a e ngaahi kī 'a ia 'e lava 'o 'ilo' i ai 'a e kau talafekau mei he tafá'aki 'e taha 'o e veilí.

OKU 'i ai 'a e fa'ahinga kakai 'e ua 'i he ^alangí, 'a ia ko

'eni: Ko e kau ^b'Āngelo, 'a ia ko e kakai ^ctoe tu'u, 'oku nau ma'u 'a e ngaahi sino 'o e kakano mo e hui—

2 Hangē ko 'ení, na'e pehē 'e Sīsū: *Ala mai kiate au, pea mou vakai, he 'oku 'ikai 'a kakano mo hui ha laumālie, 'o hangē ko ia 'oku mou 'iló ni 'iate aú.*

23d FFL Mo'ui
Ta'e-fa'a-maté.
e FFL Mo'ui Ta'engatá.
24a FFL Hā'ele 'Anga Ua
Mai 'a Sīsū Kalaisí.
b Malakai 3:1–3.
c 3 Nifai 24:2–3.

FFL Māmaní—Ko hono fakama'a 'o e māmaní.
d Sāk. 13:9.
e Teut. 10:8;
T&F 13:1; 124:39.
f T&F 84:31.

FFL Foakí.
g T&F 127:9.
FFL Tohi Hohokó.
129 1a FFL Langí.
b FFL 'Āngeló, Kau.
c FFL Toetu'u.
2a Luke 24:39.

3 Ko hono uá: ko e ngaahi “lau-mālie ‘o e kau tangata^b angatonu kuo fakahaohaoa’í, ‘a kinautolu ‘a ia kuo te’eki ai ke nau toe tu’u, ka ‘oku nau ma’u ‘a e nāunau tatau.

4 ‘O ka ha’u ha talafekau ‘o ne pehē ‘okú ne ma’u ha pōpoaki mei he ‘Otuá, mafao atu hō nimá kiate ia pea kole ke mo lulululu mo ia.

5 Kapau ko e ‘āngelo ia, te ne fai pehē, pea te ke ongo’i hono nimá.

6 Kapau ko e laumālie ia ‘o ha tangata angatonu kuo fakahaohaoa’i te ne ha’u ‘i hono nāunaú; he ko e anga pē ‘e

taha ia ‘okú ne lava ke hā mai aí—

7 Kole kiate ia ke mo lulululu, ka ‘e ‘ikai te ne ngaue, koe’uhí he ‘oku ta’ehoa mo e founa ‘o e langí ki ha tangata angatonu ke ne fai kākā; ka te ne kei fakahā mai ai pē ‘a ‘ene pōpoakí.

8 Kapau ko e “tēvolo ia ‘oku tatau mo e ‘āngelo ‘o e māmá, ‘o ka ke ka kole kiate ia ke mo lulululu, te ne mafao mai hono nimá kiate koe, pea ‘e ‘ikai te ke ongo’i ha me’a; ko ia te ke lava ai ‘o ‘ilo’i ia.

9 Ko e ngaahi kī lalahi ‘eni ‘e tolu ‘a ia te ke lava ‘o ‘ilo ai pe ‘oku tupu mei he ‘Otuá ha ngāue.

VAHE 130

Ko e ngaahi fakahinohino ‘eni na’e fai ‘e Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Leimasi, ‘i ‘Ilinoisi, ‘i he ‘aho 2 ‘Epeleli 1843 (History of the Church, 5:323–325).

1–3, ‘Oku lava ke hā tonu mai ‘a e Tamaí mo e ‘Aló ki he tangatá; 4–7, ‘Oku nofo ‘a e kau ‘āngeló ‘i ha maama fakasilesitiale; 8–9, ‘E hoko ‘a e māmani fakasilesitiale ko ha fu’u ‘Ūlimi mo e Tūmeme lahi; 10–11, ‘Oku foaki ha fo’i maka hinehina kiate kinautolu kotoa pē ‘oku nau hū ki he maama fakasilesitiale; 12–17, ‘Oku ‘ikai fakahā ki he Palōfitá ‘a e taimí ‘o e Hā’ele ‘Anga Uá; 18–19, Ko e poto ko ia ‘e ma’u ‘i he mo’ui ko ‘eni ‘e tu’u ia mo kitautolu ‘i he Toetu’ú; 20–21, ‘Oku ma’u ‘a e ngaahi tāpuaki kotoa pē ‘i he talangofua ki

he fonó; 22–23, ‘Oku ma’u ‘e he Tamaí mo e ‘Aló ‘a e sino ‘o e kakano mo e hui.

OKA “hā mai ‘a e Fakamo’u’i te tau mamata kiate ia ‘o hangē ko hono angá. Te tau vakai ko e ^btangata ia ‘oku tatau mo kitautolu.

2 Pea ko e feohi fakakāinga ‘a ia ‘oku ‘iate kitautolu ‘i hení ‘e ‘iate kitautolu ia ‘i ai, ka ‘e ō fakataha ia mo e nāunau “ta’engatá, ‘a ia ko e nāunau ‘oku ‘ikai ke tau fiefia ai ‘i he taimí ni.

3 Sioné 14:23— Ko e hā mai ‘a

3a FFL Laumālié.

b Hepelū 12:23;
T&F 76:69.

8a 2 Kol. 11:14;

2 Nifai 9:9.

130 1a 1 Sione 3:2;
Molonai 7:48.

FFL Hā’ele ‘Anga Ua

Mai ‘a Sisū Kalaisí.

b Luke 24:36–40.

2a FFL Nāunau
Fakasilesitiale.

e “Tamaí mo e ^b’Aló ‘i he veesi ko iá, ko ha ‘hā mai fakaesino ia; pea ko e fakakaukau ‘o pehē ‘oku ^d’afio ‘a e Tamaí mo e ‘Aló ‘i he loto ‘o ha tangatá ko ha fakakaukau motu‘a fakaesiasi ia, pea ‘oku hala.

4 Ko e tali ki he fehu‘í—He ‘ikai koā ‘oku ai ‘a e lau ^a“taimi ‘a e ‘Otuá, mo e lau taimi ‘a e kau ‘āngeló, mo e lau taimi ‘a e kau palōfitá, mo e lau taimi ‘a e tangatá, ‘o fakatatau ki he maama ‘oku nau nofo aí?

5 Ko ‘eku tali ki aí, ‘Io. Ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha kau ^a“āngelo ‘oku ngāue mai ki he maama ko ‘ení ka ko kinautolu pē ‘oku nau kau pe kuo nau kau ki aí.

6 ‘Oku ‘ikai ke nofo ‘a e kau ‘āngeló ‘i ha palanite ‘o hangē ko e māmaní;

7 Ka ‘oku nau nofo ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, ‘i ha kolope ‘oku hangē ko e ^a“tahi sio‘ata mo e ^b’afi, ‘a ia ‘oku fakahā ai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē koe‘uhi ko honau nāunaú, ‘a e kuohilí, lolotongá, mo e kaha‘ú, pea ‘oku nau ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí ma‘u ai pē.

8 Ko e potu ‘oku ‘afio ai ‘a e ‘Otuá ko ha fu‘u ^a“‘Ūlimi mo e Tūmemi lahi.

9 Ko e ^a“māmani ko ‘ení, ‘i hono tu‘unga fakamā‘oni‘oni‘i mo ta‘e-fa‘a-maté, ‘e ngaohi ia ke hangē ko e kilisitala pea ‘e hoko

ia ko ha ‘Ūlimi mo e Tūmemi ki he kakai ‘oku nofo ‘i aí, ‘a ia ‘e fakahā ai kiate kinautolu ‘oku nofo aí, ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku kau ki ha pule‘anga mā‘ulalo ange, pe ngaahi pule‘anga kotoa pē ‘oku mā‘ulalo ange; pea ‘e ‘a Kalaisi ‘a e māmaní.

10 Pea ‘e hoko leva ‘a e maka hinehina ‘a ia ‘oku lau ki ai ‘i he Fakahā 2:17, ko ha ‘Ūlimi mo e Tūmemi ki he tangata taki taha ‘okú ne ma‘u ha maká, ‘a ia ‘e fakahā mai ai ‘a e ngaahi me‘a ‘oku kau ki ha fa‘ahinga pule‘anga mā‘olunga ange;

11 Pea ‘oku foaki ha maka ^a“hinehina kiate kinautolu kotoa pē ‘a ia ‘oku nau hū ki he pule‘anga fakasilesitalé, ‘a ia kuo tohi ai ha ^b’hingoa fo‘ou, ‘a ia ‘oku ‘ikai ke ‘ilo‘i ‘e ha tangata ka ko ia pē ‘okú ne ma‘u iá. Ko e hingoa fo‘ou ko e fo‘i lea faka‘ilongá ia.

12 ‘Oku ou kikite ‘i he huafa ‘o e ‘Eiki ko e ‘Otuá, ‘e hoko ‘a e kamata‘anga ‘o e ngaahi ^a“faingata‘a ‘a ia ‘e tupunga ai ‘a e lilingi toto lahi ‘i he te‘eki ai ke hā‘ele mai ‘a e Foha ‘o e Tangatá pea ‘e hoko ia ‘i ^b’Kalo-laina Saute.

13 ‘Oku ngalingali ‘e tupu ia ‘i he fakakikihi ‘o kau ki he kau pōpulá. Na‘e fakahā ‘eni kiate

3a FFL ‘Otuá—‘Otuá ko e Tamaí.

b FFL ‘Otuá—‘Otuá ko e ‘Aló.

c T&F 93:1.

d T&F 130:22.

FFL ‘Otuá.

4a 2 Pita 3:8; ‘Ēpa.

3:4–10; vakai foki ki

he fakatātā fika 2, fakatātā 1, ‘i he tohi ‘a ‘Ēpalahamé.

5a FFL ‘Āngeló, Kau.

7a Fakahā 4:6; 15:2.

b ‘Īsaia 33:14;

T&F 132:1–3.

8a FFL ‘Ūlimí mo e

Tūmémí.

9a T&F 77:1.

FFL Māmaní—Ko e tu‘unga faka‘osi ‘o e māmaní.

11a Fakahā 2:17.

b ‘Īsaia 62:2.

12a T&F 38:29; 45:63.

b T&F 87:1–5.

au 'e ha le'o lolotonga 'eku lotu fakamātoato 'o kau ki he tefito ko iá, 'i Tisema 25, 1832.

14 Na'á ku lotu fakamātoato 'i ha 'aho 'e taha ke u 'ilo 'a e taimi 'o e "hā'ele mai 'a e Foha 'o e Tangatá, peá u fanongo ki ha le'o 'okú ne folofola 'aki 'eni:

15 'E Siosefa, ko hoku foha, kapau te ke mo'ui 'o a'u ki he ta'u valungofulu mā nima 'o ho motu'á, te ke mamata ki he fongonga 'o e Foha 'o e Tangatá; ko ia tuku ke fe'unga pē 'eni, pea 'oua 'e toe fakahoha'a mai kiate au 'i he me'á ni.

16 Na'e tuku pehē au, 'o 'ikai te u lava ke fakapapau 'i pe ko e hā'ele mai ko 'ení 'oku 'uhinga ia ki he kamata'anga 'o e ta'u 'e taha afé pe ki ha hā'ele mai ki mu'a, pe te u mate 'o mamata pehē ki hono fofongá.

17 'Oku ou tui 'e 'ikai hoko ki mu'a 'i he taimi ko iá 'a e hā'ele mai 'a e Foha 'o e Tangatá.

18 'Ilonga ha tefito 'o e "potó 'oku tau lava 'o ma'u 'i he mo'ui ko 'ení, te tau toe tu'u hake pē mo ia 'i he ^btoetu'ú.

19 Pea kapau 'e ma'u 'e ha tokotaha 'i he'ene "faivelengá

mo e ^btalangofuá ha "ilo mo e poto lahi ange 'i ha tokotaha kehe, te ne ma'u ha "tu'unga mā'olunga lahi ange pehē 'i he maama ka ha'ú.

20 'Oku 'i ai ha "fono na'e tu'u-tu'uni pau 'i he langi ^bki mu'a 'i he te'eki ai ke 'ai 'a e ngaahi tu'unga 'o e māmaní, 'a ia 'oku makatu'unga ki ai 'a e ngaahi "tāpuaki kotoa pē—

21 Pea 'o ka tau ka ma'u ha tāpuaki mei he 'Otuá, 'oku tupunga ia 'i he talangofua ki he fono 'a ia 'oku makatu'unga ia ki ai.

22 'Oku ma'u 'e he "Tamaí 'a e ^bsino 'o e kakano mo e hui 'oku ongo'ingofua tatau mo e sino 'o e tangatá; pehē foki mo e 'Aló; ka 'oku 'ikai ma'u 'e he "Laumālie Mā'oni'oni 'a e sino 'o e kakano mo e hui, ka ko e tokotaha ia ko e Laumālie pē. Ka ne 'ikai ke pehē, 'e 'ikai lava 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke nofo'ia 'a kitautolu.

23 'E lava ke ma'u 'e ha tangata 'a e "Laumālie Mā'oni'oni, pea 'e lava 'o maliu hifo ia kiate ia, ka 'e 'ikai nofo ia 'iate ia ma'u ai pē.

VAHE 131

Ko e ngaahi akonaki na'e fai 'e Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Leimasi, 'i 'Illinois, 'i he 'aho 16 mo e 17 Mē 1843 (History of the Church, 5:392–393).

14a FFL Hā'ele 'Anga Ua
Mai 'a Sīsū Kalaisí.

18a FFL 'Atamai Potó.
b FFL Toetu'ú.

19a FFL Faivelengá.
b FFL Talangofuá.
c FFL 'Iló.

d 'Alamā 12:9–11.

20a T&F 82:10.

b FFL Mo'ui 'i he
Maama Fakalaumālie.

c Teut. 11:26–28;
T&F 132:5.
FFL Tāpuakí.

22a FFL 'Otuá.

b Ngāue 17:29.

c FFL Laumālie
Mā'oni'oni.

23a FFL Me'a-foaki 'o e
Laumālie Mā'oni'oni.

1–4, ‘Oku mahu’inga ‘a e mali fakasilesitialé ki hono ma’u ‘o e hakeaki’i ‘i he langi taupotu tahá; 5–6, ‘Oku fakamatala’i ‘a e anga hono fakama’u ‘o e tangatá ki he mo’ui ta’engatá; 7–8, Ko e laumālié kotoa pē ko e me’a ia.

THE nāunau “fakasilesitialé ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi langi pe ngaahi tu’unga ‘e tolu;

2 Pea ko e me’a ‘e ma’u ai ‘a e tu’unga “mā’olunga tahá, kuo pau ke kau ha tangata ‘i he angá ni ‘o e lakanga fakataula’eikí [ko e ‘uhinga ki he fuakava fo’ou mo ta’engata ‘o e ^bmalí];

3 Pea kapau ‘e ‘ikai te ne kau ki ai, ‘e ‘ikai te ne lava ke ma’u ia.

4 Te ne lava ‘o hū ki he tu’unga ‘e tahá, ka ko e ngata’anga ia ‘o hono pule’angá; ‘e ‘ikai te ne lava ‘o ma’u ha “tupulaki.

5 (Mē 17, 1843.) Ko e lea papau ange ‘o e “kikité ko hono ‘uhingá ko hono ‘ilo’i ‘e ha tangata kuo ^bfakama’u hake ia ki he ‘mo’ui ta’engatá, ‘i he fakahā pea mo e laumālié ‘o e kikité, tu’unga ‘i he mālohi ‘o e Lakanga Fakataula-‘eiki Toputapú.

6 ‘Oku ‘ikai lava ke “fakamo’ui ha tangata ‘i he ^bta’e’ilo.

7 ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ‘e pehē ko ha me’a ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a. Ko e “laumālié hono kotoa pē ko e me’a ia, ka ‘oku pelepelengesi ‘aupito pe hao-hao ia, pea ‘oku ‘ikai lava ke sio ki ai ka ‘i he mata pē ‘oku ^bhaohaoa ange;

8 ‘Oku ‘ikai te tau lava ‘o mamata ki ai; ka ‘o ka fakahaohaoa’i hotau sinó te tau mamata ‘o ‘ilo’i ai ko e me’a kotoa ia.

VAHE 132

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Nāvū, ‘i ‘Ilinoisi, na’e tohi ‘i he ‘aho 12 Siulai 1843, ‘a ia ‘oku kau ki he fuakava fo’ou mo ta’engatá, ‘a ia ‘oku kau ai ‘a e tolonga ‘o ta’engata ‘a e fuakava ‘o e malí, kae ‘uma’ā foki ‘a e mali tokolahí (History of the Church, 5:501–507). Neongo na’e tohi ‘a e fakahaá ‘i he 1843, ka ‘oku hā mei he ngaahi lekooti fakahisitōliá na’e talu pē mei he 1831 hono ‘ilo’i ‘e he Palōfitá ‘a e ngaahi tokāteline mo e ngaahi tefito’i mo’oni ‘oku kau ‘i he fakahā ko ‘ení.

1–6, ‘Oku ma’u ‘a e hakeaki’i ‘i he fuakava fo’ou mo ta’engata ‘o e malí; 7–14, ‘Oku fakahā mai ‘a e ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi tu’unga ‘o e fuakava ko iá; 15–20,

‘E hanga ‘e he mali fakasilesitialé mo hano hokohoko atu ‘o e ‘iuniti fakafāmilí ‘o faka’atā ‘a e tangatá ke nau hoko ko e ngaahi ‘otua; 21–25, ‘Oku fakatau atu ‘a e hala fāsi’i mo

131 1a T&F 76:70.
 FFL Nāunau
 Fakasilesitialé.
 2a T&F 132:5–21.
 FFL Hakeaki’i.
 b FFL Malí—Fuakava
 fo’ou mo ta’engata

‘o e malí.
 4a T&F 132:16–17.
 5a 2 Pita 1:19.
 FFL Uí mo e Filí.
 b T&F 68:12; 88:4.
 FFL Fakama’ú.
 c FFL Mo’ui Ta’engatá.

6a FFL Fakamo’ui.
 b T&F 107:99–100.
 7a FFL Laumālié.
 b T&F 76:12; 97:16;
 Mōsese 1:11.

lausi'í ki he ngaahi mo'ui ta'engatá; 26–27, 'Oku foaki mai 'a e fono 'oku kau ki he lohiaki'í 'o e Laumālie Mā'oni'oni; 28–39, 'Oku fai mai 'a e ngaahi tala'ofa 'o e tupulaki ta'engata mo e hakeaki'í ki he kau palōfita mo e Kau Mā'oni'oni 'i he ngaahi kuonga kotoa pē; 40–47, 'Oku foaki kia Siosefa Sāmita 'a e mālohi ke ne fakama'u mo sila'í 'i he māmaní pea 'i he langí; 48–50, 'Oku fakama'u hake ia 'e he 'Eikí ki hono hakeaki'í; 51–57, 'Oku na'ina'í kia 'Ema Sāmita ke ne faive-lenga mo angatonu; 58–66, 'Oku fakahā mai 'a e ngaahi fono 'a ia 'okú ne pule'í 'a e ma'u 'o e ngaahi mali tokolahí.

KO e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí kiate koe 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá, ko e me'a 'i ho'o fehu'í kiate au ke 'ilo pea mahino 'a e me'a, 'a ia ko au, ko e 'Eikí, na'á ku fakatonuhia'í ai 'a 'eku kau tamaio'eiki ko Ēpalahamé, 'Aisaké, mo Sēkopé, kae 'uma'ā foki 'a Mōse, Tēvita, mo Solomone, ko 'eku kau tamaio'eiki, 'o kau ki he tefito'í mo'oni mo e tokāteline 'o 'enua ma'u ha ngaahi "uaifi mo e ngaahi sinifu tokolahí—

2 Vakai, pea 'iloange, ko au ko e 'Eiki ko ho 'Otuá, pea te u tali kiate koe 'o kau ki he me'á ni.

3 Ko ia, "teuteu ho lotó ke ke tali mo talangofua ki he ngaahi fakahinohino 'a ia 'oku ou 'ama-

naki ke 'oatu kiate koé; he ko kinautolu kotoa pē kuo fakahā ki ai 'a e fono ko 'ení kuo pau ke nau talangofua ki ai.

4 He vakai, 'oku ou fakahā kiate koe ha "fuakava fo'ou mo ta'engata; pea kapau 'e 'ikai te ke talangofua ki he fuakava ko iá, pea 'okú ke ^bmala'ia; he 'oku 'ikai lava ke ^cli'aki 'e ha tokotaha 'a e fuakavá ni pea ngofua kiate ia ke hū ki hoku nāunaú.

5 He ko kinautolu kotoa pē 'oku fie ma'u ha "tāpuaki mei hoku nimá, te nau tauhi 'a e ^bfono 'a ia na'e fokotu'u ki he tāpuaki ko iá, pea mo hono ngaahi tu'unga 'o iá, 'o hangē ko ia na'e fokotu'u 'i he te'eki ai ke 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní.

6 Pea ko e me'a ki he fuakava fo'ou mo "ta'engatá, na'e fokotu'u ia ki hono kakato 'o hoku ^bnāunaú; pea ko ia ia te ne ma'u hano kakató kuo pau pea te ne tauhi 'a e fonó, pe 'e fakamala'ia'í ia, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá.

7 Pea ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e ngaahi "tu'unga 'ení 'o e fono ko 'ení: Ko e ngaahi fuakava, ngaahi aleapau, ngaahi palōmesi, ngaahi fatongia, ngaahi ^bfakapapau, ngaahi lea fakapapau, ngaahi ngāue, ngaahi fetu'utaki, ngaahi kautaha, pe ko e ngaahi 'amanaki kotoa pē, 'a ia 'oku 'ikai ke fai mo fakahoko mo 'fakama'u

132 1a T&F 132:34, 37–39.

FFL Malí—Mali tokolahí.

3a T&F 29:8; 58:6; 78:7.

4a FFL Fuakavá.

b FFL Mala'ía.

c T&F 131:1–4.

5a T&F 130:20–21.

b FFL Fonó.

6a T&F 66:2.

FFL Fuakava Fo'ou mo Ta'engatá.

b T&F 76:70, 92–96.

FFL Nāunau Fakasilesitalé.

7a T&F 88:38–39.

b FFL Fakapapaú.

c FFL Fakama'ú.

ia 'aki 'a e ^dLaumālie Mā'oni'oni 'o e tala'ofá, 'o ia 'a ia kuo paní, ki he nofo taimí pea mo e ta'engatá kotoa foki, pea 'oku topu-tapu 'aupito foki ia, 'i he 'fakahā mo e fekau 'o fou atu 'i he'eku tokotaha kuo paní, 'a ia kuó u fili 'i māmani ke ne ma'u 'a e mālohi ní (pea kuó u fili 'a 'eku tamaio-eiki ko Siosefá ke ne ma'u 'a e mālohí ní 'i he ngaahi 'aho faka-osi, pea ko e toko taha pē 'i he māmani 'i ha taimi 'e taha 'a ia 'oku foaki ki ai 'a e mālohí ni mo e ngaahi 'kí 'o e lakanga fakataula'eiki ko 'ení); 'oku 'ikai ke 'i ai hano 'aonga, pe ivi, pe mālohi 'i he toetu'ú pe hili 'a e toetu'ú mei he maté koe'uhí he ko e ngaahi aleapau kotoa pē 'oku 'ikai fakahoko 'i he founga ko 'ení 'oku ngata ia 'o ka mate 'a e tangatá.

8 Vakai, ko hoku falé ko ha fale ia 'o e maau, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá, pea 'oku 'ikai ko ha fale 'o e moveuveu.

9 Te u tali koā ha "feilaulau, 'oku folofola 'e he 'Eikí, 'a ia 'oku 'ikai ke fai 'i hoku hingoá?

10 Pe te u tali koā mei homou nimá ha me'a kuo 'ikai te u "tu'utu'uni?

11 Pea te u tu'utu'uni koā kiate kimoutolu, 'oku folofola 'e he 'Eikí, kae ngata pē 'i he fonó, 'o hangē ko 'eku "tu'utu'uni 'e au mo 'eku Tamaí kiate kimoutolu, 'i he te'eki ai ke 'i ai 'a e māmani?

12 Ko au ko e 'Eikí ko ho 'Otuá;

pea 'oku ou fai kiate koe 'a e fekaú ni—'e 'ikai "ha'u ha tangata ki he Tamaí kae 'iate au pē pe 'i he'eku leá, 'a ia ko 'eku fonó, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

13 Pea ko e me'a kotoa pē 'a ia 'oku 'i he māmani, neongo pē ko e tu'utu'uni ia 'e he kau tangata, 'e he ngaahi taloni, pe ngaahi pule fakapilini, pe ngaahi mālohi, pe ko e ngaahi me'a 'oku mahu'inga, neongo pe ko e hā ia, 'a ia 'oku 'ikai fou 'iate au pe 'i he'eku leá, 'oku folofola 'e he 'Eikí, 'e holoki hifo ia ki lalo, pea 'e 'ikai ke "tu'u ia hili 'a e mate 'a e tangatá, 'o hoko ia lolotonga pe 'i he hili 'a e toetu'ú, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá.

14 He 'ilonga ha ngaahi me'a 'oku tolongá 'oku tupu ia 'iate au; pea 'ilonga 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai tupu 'iate au 'e lulu-lulu'i mo faka'auha ia.

15 Ko ia, kapau 'e "mali ha tangata mo hano uaifi 'i he māmani, pea 'ikai te ne mali mo ia 'iate au pe 'i he'eku leá, peá ne fuakava mo ia 'i he lolotonga 'ene kei 'i he māmani pea fuakava 'a e fefiné mo ia, 'e 'ikai mālohi 'a 'ena fuakavá mo e malí 'o ka na ka mate, pea 'o ka na ka mama'o mei he māmani; ko ia, 'e 'ikai te na ha'isia ki ha fono 'i he'ena mama'o mei he māmani.

16 Ko ia, 'o ka na ka mama'o mei he māmani 'oku 'ikai te na

7d FFL Laumālie
Mā'oni'oni 'o e
Tala'ofá.
e FFL Fakahā.
f FFL Kí 'o e Lakanga

Fakataula'eikí,
Ngaahi.
9a Molonai 7:5–6.
FFL Feilaulá.
10a Lev. 22:20–25;

Mōsese 5:19–23.
11a T&F 132:5.
12a Sione 14:6.
13a 3 Nifai 27:10–11.
15a FFL Malí.

mali pe foaki ke ^amali; ka 'oku fili 'a kinaua ko e ongo ^b'āngelo 'i he langí, 'a ia ko e kau 'āngelo ko iá ko e kau tamaio'eiki tala-fekau, ke ngāue ma'anautolu 'oku fe'unga mo ha nāunau mā'olunga 'o lahi ange, pea hulu ange 'aupito mo ta'engata.

17 He na'e 'ikai ke tauhi 'e he kau 'āngelo ko 'ení 'a 'eku fonó; ko ia, 'oku 'ikai lava ke fakalahi kiate kinautolu, ka 'oku nau nofo tāutaha mo toko taha pē, ta'e 'i ai ha hakeaki'i, 'i honau anga kuo fakamo'ui ai kinautolú, 'o a'u ki hono kotoa 'o e nofo ta'engatá; pea fai atu mei ai 'oku 'ikai ko e ngaahi 'otua, ka ko e kau 'āngelo 'a e 'Otuá 'o ta'engata pea ta'engata.

18 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'e mali ha tangata mo ha uaifi, peá ne fai ha fuakava mo ia ki he nofo taimí pea mo hono kotoa 'o e nofo ta'engatá, kapau 'oku 'ikai ke 'iate au 'a e fuakava ko iá pe 'i he'eku leá, 'a ia ko 'eku fonó, pea 'oku 'ikai fakama'u ia 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e tala'ofá, 'o fou 'iate ia 'a ia kuó u paní mo fili ki he mālohi ní, 'oku 'ikai ke 'aonga pe mālohi ia 'o ka na ka mama'o mei he māmaní, koe'uhí he 'oku 'ikai ke fakataha'i 'a kinaua 'e au, 'oku folofola 'e he 'Eikí, pe 'i he'eku leá; 'o ka na ka mama'o mei he māmaní 'oku

'ikai lava ke tali ia 'i ai, koe'uhí he kuo vahe'i 'a e kau 'āngeló mo e ngaahi 'otua 'i aí, 'a ia 'e 'ikai te na lava 'o fakalaka atu ai; ko ia, 'oku 'ikai te na lava 'o ma'u 'a hoku nāunaú; he ko hoku falé ko e fale 'o e maau, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá.

19 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'e mali ha tangata mo ha uaifi 'i he'eku leá, 'a ia ko 'eku fonó, pea 'i he ^afuakava fo'ou mo ta'engatá, pea 'oku ^bfakama'u ia kiate kinaua 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e ^ctala'ofá, 'e ia 'a ia kuo paní, 'a ia kuó u fili ki he mālohi ko 'ení pea mo e ngaahi ^dkī 'o e lakanga fakataula'eiki ko 'ení; pea 'e pehē kiate kinaua—Te mo 'alu atu 'i he 'uluaki toetu'ú; pea kapau 'e hoko ia hili 'a e 'uluaki toetu'ú, ke 'alu atu 'i he toetu'u hono hokó; 'o ma'u 'a e ngaahi ^etaloni, ngaahi pule'anga, ngaahi pule fakapilini, mo e ngaahi mālohi, ngaahi pule, ko e ngaahi mā'olunga mo e ngaahi loloto kotoa pē—pea 'e tohi leva 'i he ^fTohi 'o e Mo'ui 'a e Lamí, 'e 'ikai te ne fakapō 'o lilingi ai ha toto ta'ehalaia, pea kapau te mou nofo ma'u 'i he'eku fuakavá, 'o 'ikai fai ha fakapō 'a ia 'e lilingi ai ha toto ta'ehalaia, 'e fai kiate kinaua 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuo hilifaki kiate kinaua 'e he'eku tamaio'eiki, 'i he

16a Mātiu 22:23–33;
Ma'ake 12:18–25;
Luke 20:27–36.

^b FFL 'Āngeló, Kau.

19a FFL Malí—Fuakava fo'ou mo ta'engata 'o

e malí.

^b FFL Fakama'ú.

^c T&F 76:52–53; 88:3–4.

^d FFL Kī 'o e Lakanga Fakataula'eiki, Ngaahi.

^e 'Eke. 19:5–6;

Fakahā 5:10; 20:6;

T&F 76:56; 78:15, 18.

^f FFL Tohi 'o e Mo'ui.

nofo taimí, pe fai atu ‘i hono kotoa ‘o e nofo ta’engata; pe ‘e mālohi kakato ia ‘o ka na ka mama‘o mei he māmaní; pea te na fakalaka atu ‘i he kau ‘āngeló, mo e ngaahi ‘otuá, ‘a ia kuo fokotu‘u ‘i aí, ‘o ma‘u hona ^shakeaki‘í mo e nāunau ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē, ‘o hangē ko ia kuo fakama‘u ki hona ‘ulú, ‘a ia ko e nāunau ko ha kakato ia pea ko ha hokohoko atu ai pē ia ‘o e ngaahi hako ‘o ta’engata pea ta’engata.

20 Pea te na hoko leva ko e ongo ‘otua, koe‘uhí he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hana ngata‘anga; ko ia te na ‘i ai mei he ta’engata ki he ta’engata, koe‘uhí he ‘okú na hokohoko atu ai pē; te na mā-‘olunga ange leva ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē, he ‘oku mo‘ulaloa kiate kinaua ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē. Pea te na hoko leva ko e ongo ^a‘otua, koe‘uhí ‘okú na ma‘u ‘a e mālohi ^bkotoa pē, pea kuo mo‘ulaloa ‘a e kau ‘āngeló kiate kinaua.

21 Ko e mo‘oni, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau ‘e ‘ikai te mou tauhi ‘eku ^afonó ‘e ‘ikai te mou lava ‘o ma‘u ‘a e nāunau ko ‘ení.

22 He ‘oku ^afāsi‘i ‘a e matapaá, pea lausi‘i ‘a e ^bhala ‘a ia ‘oku fakatau ki he hakeaki‘í mo e

hokohoko atu ‘o e ngaahi ‘mo‘uí, pea ko e tokosi‘i pē te nau ‘ilo‘i íá, koe‘uhí he ‘oku ‘ikai te mou tali au ‘i he māmaní pea ‘oku ‘ikai foki te mou ‘ilo‘i au.

23 Ka ‘o kapau te mou tali au ‘i he māmaní, te mou toki ‘ilo‘i leva au, pea te mou ma‘u homou hakeaki‘í; koe‘uhí he ko e ^a‘potu ‘oku ou ‘i aí te mou ‘i ai foki.

24 Ko ‘ení ‘a e ngaahi ^a‘mo‘ui ta’engatá—ke ‘ilo‘i ‘a e ‘Otua poto mo mo‘oni pē tahá, mo Sīsū Kalaisi ‘a ia na‘á ne ^bfe-kau‘í. Ko au ia. Ko ia, ke mou tali ‘a ‘eku fonó.

25 ‘Oku ^afālahi ‘a e matapaá, pea laulahi ‘a e hala ‘a ia ‘oku fakatau ki he ngaahi ^bmaté; pea ‘oku ‘i ai ‘a e tokolahi ‘oku nau fou ai, koe‘uhí he ‘oku ‘ikai te nau ‘tali au, pea ‘oku ‘ikai foki te nau tauhi ‘a ‘eku fonó.

26 Ko e mo‘oni, ko e mo‘oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau ‘e mali ha tangata mo ha uaifi ‘o fakatatau ki he‘eku leá, pea ‘oku fakama‘u ‘a kinaua ‘e he ^aLaumālie Mā‘oni‘oni ‘o e tala‘ofá, ‘o fakatatau ki he‘eku tu‘utu‘uní, pea fai ‘e he tangatá pe fefiné ha angahala pe mau-mau‘i ‘a e fuakava fo‘ou mo ta’engatá neongo pe ko e hā, pea mo e ngaahi fa‘ahinga

19g FFL Hakeaki‘í.

20a Mātiu 25:21;

T&F 29:12–13; 132:37.

FFL Tangatá—Ko e tangatá, ko e mālohi ke ne lava ‘o hoko ‘o tatau mo e Tamai Fakahēvani.

b T&F 50:26–29;

76:94–95; 84:35–39.

21a FFL Fonó.

22a Luke 13:24;

2 Nifai 33:9;

Hilam. 3:29–30.

b Mātiu 7:13–14, 23;

2 Nifai 9:41; 31:17–21.

c T&F 132:30–31.

23a Sione 14:2–3.

24a Sione 17:3.

FFL Mo‘ui Ta’engatá.

b Sione 3:16–17;

T&F 49:5.

25a Mātiu 7:13–14;

3 Nifai 14:13–15.

b FFL Mate, Fakalaumālié.

c Sione 5:43.

26a FFL Laumālie

Mā‘oni‘oni ‘o e

Tala‘ofá.

taukae kehekehe kotoa pē, pea kapau 'e 'ikai te na ^bfai ha fakapō 'a ia te na lilingi ai 'a e toto ta'ehalaia, te na kei 'alu atu pē 'i he 'uluaki toetu'ú, pea hū atu ki hona hakeaki'í; ka 'e faka'auha 'a kinaua 'i he kakanó, pea 'e 'tukuange 'a kinaua ki he ngaahi fakatanga 'a "Sētané 'o a'u ki he 'aho 'o e huhu'í, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá.

27 Ko e ^alea taukae ki he Lau-mālie Mā'oní'oní, 'a ia 'e ^b'ikai fakamolemole'í 'i he māmaní pe 'o ka mama'ó mei he māmaní, ko ho'omou fai ha fakapō 'a ia 'oku mou lilingi ai ha toto ta'ehalaia, 'o loto ki he'eku maté, hili ho'omou tali 'a 'eku fuakava fo'ou mo ta'engatá, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá; pea ko ia ia 'e 'ikai te ne tauhi 'a e fono ko 'ení 'e 'ikai te ne teitei lava 'o hū ki hoku nāunaú, ka te ne 'mala'ia, 'oku folofola 'e he 'Eiki.

28 Ko au ko e 'Eiki ko ho 'Otuá, pea te u foaki kiate koe 'a e fono 'o hoku Lakanga Fakataula'eiki Toputapú, 'o hangē ko ia na'e tu'utu'uni 'e au pea mo 'eku Tamaí 'i he te'eki ai ke 'i ai 'a e māmani.

29 Na'e ma'u 'e "Ēpalahame 'a e ngaahi me'a kotoa pē na'á ne ma'ú 'i he fakahā pea mo e fekau, 'i he'eku leá, 'oku folofola 'e he 'Eiki, pea kuó ne hū atu ki

hono hakeaki'í 'o ne nofo hifo 'i hono taloní.

30 Na'e ma'u 'e 'Ēpalahame 'a e ngaahi "tala'ofa 'o kau ki hono hakó, pea mo e fua 'o hono ^bmanavá—'a ia ko hono manavá kuó ke tupu mei aí, 'a ia, ko 'eku tamaio'eiki ko Siosefá—'a ia na'e pau ke hokohoko atu ai pē 'i he'enau kei lolotonga nofo 'i he māmaní; pea ko e me'a kia 'Ēpalahame mo hono hakó, te nau kei hokohoko atu ai pē 'i he hili 'a e māmaní; te nau kei hokohoko atu ai pē 'i he māmaní pe 'i he hili 'a e māmaní 'o ta'e-fa'alaua 'o hangē ko e ngaahi 'fetu'ú; pe, kapau te mou fa'a lau 'a e 'one'one 'o e matātahí 'e 'ikai te mou lava 'o lau hono lahi.

31 'Oku 'amoutolu foki 'a e tala'ofá ni, koe'uhí he ko ho'omou tupu meia "Ēpalahame, pea na'e fai 'a e tala'ofá kia 'Ēpalahame; pea 'oku fou 'i he fonó ni 'a e hokohoko atu ai pē 'o e ngaahi ngāue 'a 'eku Tamaí, 'a ia 'okú ne fakaongoongolelei'í ai ia 'e ia.

32 Ko ia, ke mou 'alu, 'o fai 'a e ngaahi "ngāue 'a 'Ēpalahamé; ke mou kau ki he'eku fonó pea 'e fakamo'ui ai 'a kimoutolu.

33 Ka 'o kapau 'e 'ikai te mou kau ki he'eku fonó 'e 'ikai te mou lava ke ma'u 'a e tala'ofa 'a 'eku Tamaí, 'a ia na'á ne fai kia 'Ēpalahamé.

26b 'Alamā 39:5–6.
c T&F 82:21; 104:9–10.
d FFL Tēvoló.

27a FFL Angahala 'oku
'ikai Fakamolemoleá;
Lea Taukae (ki he
'Otuá).
b Mātiu 12:31–32;

Hepelū 6:4–6;
T&F 76:31–35.
FFL Foha 'o e Mala'ia,
Ngaahi.

c FFL Mala'ia.
29a FFL 'Ēpalahamé.
30a Sēnesi 12:1–3; 13:16.
FFL Fuakava

Faka-'Ēpalahamé;
'Ēpalahame—Ko e
hako 'o 'Ēpalahamé.
b 2 Nifai 3:6–16.
c Sēnesi 15:5; 22:17.
31a T&F 86:8–11; 110:12.
32a Sione 8:39;
'Alamā 5:22–24.

34 Na'e "fekau 'e he 'Otuá kia 'Ēpalahame, pea na'e foaki 'e ^bSela 'a 'Heka'ā kia 'Ēpalahame ke hoko ko hono uaifi. Pea ko e hā 'a e 'uhinga na'á ne fai ai iá? Koe'uhí he ko e fonó ia; pea na'e tupu meia Heka'ā 'a e kakai tokolahi. Ko ia, na'e fakahoko 'e he me'á ni 'a e ngaahi tala'ofá, fakataha mo ha ngaahi me'a kehe.

35 Ko ia, na'e halaiá koā 'a 'Ēpalahame? Ko e mo'oni 'oku ou pehē kite kimoutolu, Na'e 'ikai; he ko au, ko e 'Eikí, na'á ku "fekau ia.

36 Na'e "fekau 'a 'Ēpalahame ke feilaulau 'aki 'a hono foha ko ^b'Aisaké; ka neongo iá, kuo tohi 'o pehē: 'Oua na'á ke 'fakapō. Neongo iá na'e 'ikai ke fakafisi 'a 'Ēpalahame, pea na'e lau ia kiate ia ko e ^dmā'oni'oni.

37 Na'e ma'u 'e 'Ēpalahame 'a e ngaahi "sinifu, pea na'a nau fānau'i kiate ia ha fānau; pea na'e lau ia kiate ia ko e mā'oni'oni, koe'uhí na'e foaki 'a kinautolu kiate ia, pea na'á ne nofo ma'u 'i he'eku fonó; kae 'uma'ā foki na'e 'ikai fai 'e 'Aisake mo ^bSēkope ha me'a kehe ka ko ia pē 'a ia na'e fekau kiate kinauá; pea koe'uhi ko e 'ikai te nau fai ha toe me'a kehe ka ko ia pē

na'e fekau kiate kinautolú, ko ia kuó nau hū atu ai ki honau 'hakeaki'i, 'o fakatatau ki he ngaahi tala'ofá, 'o nau nofo 'i he ngaahi taloni, pea 'oku 'ikai ko e kau 'āngelo 'a kinautolu ka ko e ngaahi 'otua.

38 Na'e ma'u foki 'e "Tēvita ha ngaahi mali mo e ngaahi sinifu ^btokolahi, kae 'uma'ā foki mo Solomone mo Mōsese, ko 'eku ongo tamaio'eiki, 'o hangē foki ko e tokolahi kehe 'o 'eku kau tamaio'eiki, talu mei he kamata'anga 'o e fakatupú 'o a'u mai ki he taimí ni; pea na'e 'ikai te nau fai angahala 'i ha me'a ka 'i he ngaahi me'a pē 'a ia na'e 'ikai te nau ma'u meiate aú.

39 Na'e "foaki 'a e ngaahi mali mo e ngaahi sinifu 'o Tēvitá kiate ia meiate au, 'i he nima 'o Nētane, ko 'eku tamaio'eikí, pea mo e ni'ihi kehe 'o e kau palōfita 'a ia na'a nau ma'u 'a e ngaahi ^bkī 'o e mālohí ni; pea na'e 'ikai te ne fai angahala kiate au 'i ha me'a 'e taha 'i he ngaahi me'á ni tuku kehe 'i he me'a na'e kau kia ^c'Ulia mo hono uaifi; pea, ko ia, kuó ne tō ai mei hono hakeaki'i, 'o ma'u hono tufakangá; pea 'e 'ikai te ne ma'u 'a kinautolu 'o ka ne ka mama'ó mei he māmaní, he na'á ku ^dfoaki 'a kinautolu ki

34a Sēnesi 16:1–3.

b FFL Selá.

c Sēnesi 25:12–18.

FFL Heka'ā.

35a Sēkope 2:24–30.

36a Sēnesi 22:2–12.

b FFL 'Aisaké.

c 'Eke. 20:13.

d Sēkope 4:5.

FFL Mā'oni'oni.

37a FK ngaahi uaifi kehé.

Sēnesi 25:5–6.

b Sēnesi 30:1–4;

T&F 133:55.

FFL Sēkope, Foha 'o 'Aisaké.

c FFL Hakeaki'i;

Tangatá—Ko e tangatá, ko e mālohi ke ne lava 'o hoko 'o

tatau mo e Tamai Hēvaní.

38a FFL Tēvitá.

b 1 Sam. 25:42–43;

2 Sam. 5:13;

1 Ng. Tu'i 11:1–3.

39a 2 Sam. 12:7–8.

b FFL Kī 'o e Lakanga Fakataula'eikí, Ngaahi.

c 2 Sam. 11:4, 27; 12:9;

1 Ng. Tu'i 15:5.

FFL Tono; Fakapō.

d Selem. 8:10.

ha tokotaha kehe, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

40 Ko au ko e 'Eiki ko ho 'Otuá, pea na'á ku 'oatu kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá, ha tu'utu'uni, pea "fakafoki mai 'a e ngaahi me'a kotoa pē. Kole ha me'a pē 'a ia 'oku ke loto ki aí, pea 'e foaki ia kiate koe 'o fakataatau ki he'eku leá.

41 Pea ko e me'a 'i ho'o fehu'i 'o kau ki he tonó, ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, kapau 'e ma'u 'e ha tangata ha uaifi 'i he fuakava fo'ou mo ta'engata, pea kapau te ne nonofo mo ha tangata kehe, pea kuo 'ikai teu tu'utu'uni ia kiate ia 'i he pani toputapú, kuó ne tono tangata ai pea 'e faka'auha ia.

42 Kapau 'oku 'ikai te ne kau 'i he fuakava fo'ou mo ta'engata, peá ne nonofo mo ha tangata kehe, kuó ne "tono tangata ai.

43 Pea kapau 'e nonofo hono husepānití mo ha fefine kehe, pea na'á ne ha'isia 'i ha "fuakava, kuó ne maumau'i ai 'ene fuakavá pea kuó ne tono fefine.

44 Pea 'o kapau na'e 'ikai te ne tono tangata, ka 'okú ne ta'e-halala pea kuo 'ikai te ne mau-mau'i 'ene fuakavá, pea 'okú ne 'ilo'i ia, peá u fakahā ia kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá, te ke ma'u leva 'a e mālohi, 'i he mālohi 'o 'eku Lakanga Fakataula'eiki Mā'oni'oní, ke ke 'ave ia 'o foaki kiate ia 'a ia kuo

'ikai te ne tono fefine ka kuó ne "faitotonú; koe'uhí 'e fokotu'ua ko e pule ki he tokolahi.

45 He kuó u foaki kiate koe 'a e ngaahi "kī mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, 'a ia kuó u "fakafoki mai ai 'a e ngaahi me'a kotoa pē, peá u fakahā kiate koe 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i hono taimi totonu.

46 Pea ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'ilonga ha me'a te ke "fakama'u 'i he māmaní, 'e fakama'u ia 'i he langí; pea 'ilonga ha me'a te ke nono'o 'i he māmaní, 'i hoku hingoá pea 'i he'eku leá, 'oku folofola 'e he 'Eikí, 'e nono'o ia 'o ta'engata 'i he langí; pea ko ia ia 'a ia te ke "fakamolemole'i 'ene ngaahi angahalá 'i he māmaní 'e fakamolemole'i ia 'o ta'engata 'i he langí; pea ko ia ia te ke tuku ai pē 'ene ngaahi angahalá 'i he māmaní 'e tuku ai pē ia 'i he langí.

47 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē, 'ilonga ia te ke tāpuaki'í te u tāpuaki'í ia, pea 'ilonga ia te ke fakamala'ia'í te u "fakamala'ia'í ia, 'oku folofola 'e he 'Eikí; he ko au, ko e 'Eikí, ko ho 'Otuá au.

48 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate koe, 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá, 'ilonga ha me'a te ke foaki 'i he māmaní, pea 'ilonga ia 'okú ke foaki ki ai ha toko taha 'i he māmaní, 'i

40a SS—H 1:33.
FFL Fakafoki Mai 'o e
Ongoongoleléi.

42a T&F 42:22–26.

43a FFL Fuakavá; Malí.

44a FFL Angama'á.

45a FFL Kí 'o e Lakanga
Fakataula'eikí,
Ngaahi.

b Ngāue 3:21;

T&F 86:10.

FFL Fakafoki Mai 'o e

Ongoongoleléi.

46a FFL Fakama'ú.

b FFL Fakamolemole'i

'o e Ngaahi Angahalá.

47a Sēnesi 12:1–3;

T&F 124:93.

he'eku leá pea fakatatau ki he'eku fonó, 'e 'a'ahi ki ai 'aki 'a e ngaahi tāpuaki kae 'ikai ko e ngaahi mala'ia, pea 'aki hoku mālohí, 'oku folofola 'e he 'Eikí, pea 'e 'ikai fakahalaia'ia 'i he māmaní pea 'i he langí.

49 He ko au ko e 'Eiki ko ho 'Otuá, pea te u 'iate koe 'o a'u ki he "ngata'anga 'o e māmaní, pea mo hono kotoa 'o e ta'engatá; he ko e mo'oni 'oku ou ^bfakama'u kiate koe 'a ho 'hakeakí'í, pea teuteu ha taloni mo'ou 'i he pule'anga 'o 'eku Tamaí, fakataha mo 'Ēpalahame ko ho'o 'tamaí.

50 Vakai, kuó u mamata ki ho'o ngaahi "feilaulaú, pea te u fakamolemole'í 'a ho'o ngaahi angahala kotoa pē; kuó u mamata ki ho'o ngaahi feilaulau 'i he talangofua ki he me'a 'a ia kuó u fakahā kiate koé. Ko ia, ke ke 'alu, pea 'oku ou tofa ha hala ke ke hao ai, 'o hangē ko 'eku ^btali 'a e feilaulau 'aki 'e 'Ēpalahame 'a hono foha ko 'Aisaké.

51 Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe: 'Oku ou fai ha fekau ki he'eku kaunanga ko 'Ema Sāmita, ko ho uaifí, 'a ia kuó u foaki kiate koé, ke ne ta'ofi ia pea 'oua te ne ma'u 'a e me'a 'a ia na'á ku fekau kiate koe ke ke 'oange kiate iá; he na'á ku fai ia, 'oku folofola 'e he 'Eikí, ke sivi'í 'a kimoutolu kotoa pē, 'o hangē ko 'eku fai kia 'Ēpalahamé, pea ke u 'eke'í ha foaki mei ho nimá, 'i he fuakava mo e feilaulau.

52 Pea tuku 'a 'eku kaunanga ko "Ema Sāmitá, ke ne tali 'a kinautolu kotoa pē kuo foaki ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefá, pea 'oku nau angama'a mo ma'a 'i hoku 'aó; pea ko kinautolu 'oku 'ikai ke ma'a, pea kuo nau pehē na'a nau ma'a, 'e faka'auha 'a kinautolu, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá.

53 He ko au ko e 'Eiki ko ho 'Otuá, pea te ke talangofua ki hoku le'ó; pea 'oku ou tuku ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefá ke fokotu'u ia ko e pule ki he ngaahi me'a lahi; he kuó ne "faivelenga 'i ha ngaahi me'a si'í, pea 'e fai atu mei heni te u fakamālohia ia.

54 Pea 'oku ou fekau ki he'eku kaunanga ko 'Ema Sāmitá, ke ne nofo ma'u pea pikitai ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefá, kae 'ikai ki ha tokotaha kehe. Ka 'o kapau 'e 'ikai te ne tauhi ma'u 'a e fekaú ni, 'e faka'auha ia, 'oku folofola 'e he 'Eikí; he ko e 'Eiki ko ho 'Otuá au, pea te u faka'auha ia 'o kapau 'e 'ikai te ne nofo ma'u 'i he'eku fonó.

55 Ka 'o kapau 'e 'ikai te ne tauhi 'a e fekaú ni, 'e fai leva 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefá 'a e ngaahi me'a kotoa pē ma'ana, 'o hangē ko 'ene leá; pea te u tāpuakí'í ia mo fakatokolahi ia pea foaki kiate ia 'o liunga "teau 'i he māmaní, 'i he ngaahi tamai, mo e ngaahi fa'e, ngaahi tokoua, mo e ngaahi tuofāfine, ngaahi

49a Mātiu 28:20.

b T&F 68:12.

c T&F 5:22.

FFL Uí mo e Filí.

d Sēnesi 17:1–8;

2 Nifai 8:2.

50a FFL Feilaulaú.

b Sēnesi 22:10–14;

T&F 97:8.

52a FFL Sāmita, 'Ema Heili.

53a Mātiu 25:21;

T&F 52:13.

55a Ma'ake 10:28–31.

fale mo e ngaahi konga kekekele, ngaahi uaifi mo e fānau, mo e ngaahi kalauni 'o e ngaahi ^bmo'ui ta'engata 'i he ngaahi maama ta'engatá.

56 Pea ko e tahá, ko e mo'oni 'oku ou pehē, tuku ke "fakamolemole" 'i 'e he'eku kaunangá 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá koe'uhi ko 'ene ngaahi fai halá; pea 'e toki fakamolemole' i ia koe'uhi ko 'ene ngaahi fai hala, 'a ia kuó ne fai hala ai kiate aú; pea ko au, ko e 'Eiki ko ho 'Otuá, te u tāpuaki' i ia mo fakatokolahi ia, pea ngaohi hono lotó ke fiefia.

57 Pea ko e tahá, 'oku ou pehē, ke 'oua na'a tukuange 'e he'eku tamaio'eiki ko Siosefá 'a 'ene ngaahi koloá mei hono nimá, telia na'a ha'u ha fili 'o faka'auha ia; he 'oku "feinga 'a Sētane ke faka'auha; he ko au ko e 'Eiki ko ho 'Otuá, pea ko 'eku tamaio'eiki ia; pea vakai pea 'iloange, 'oku ou 'iate ia, 'o hangē ko 'eku 'ia 'Épalahame, ko ho'o tamaí, 'io 'o a'u ki hono ^bhakeaki' i mo e nāunaú.

58 Ko 'eni, ko e me'a ki he fono 'o e "lakanga fakataula'eiki, 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a lahi 'oku kau ki ai.

59 Ko e mo'oni, kapau 'e ui ha tangata 'e he'eku Tamaí, 'o hangē ko "Éloné, 'i hoku le'o pē 'o'okú, pea 'i he le'o 'o ia 'a ia na'á ne fekau' i aú, pea kuó u tāpuaki' i

'aki ia 'a e ngaahi ^bkī 'o e mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki ní, kapau te ne fai ha me'a 'i hoku hingoá, pea fakatatau ki he'eku fonó pea ki he'eku leá, 'e 'ikai te ne fai hala ai, pea te u fakatonuhia' i ia.

60 Ko ia, tuku ke 'oua na'a 'i ai ha taha te ne lau' i 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá; he te u fakatonuhia' i ia; he te ne fai 'a e feilaulau 'a ia 'oku ou fie ma'u mei hono nimá koe'uhi ko 'ene ngaahi maumau-fonó, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá.

61 Pea ko e tahá, ko e me'a ki he fono 'o e lakanga fakataula'eiki—kapau 'e mali ha tangata mo ha "tāupo'ou, pea loto ke mali mo ha ^btaha kehe, pea loto ki ai 'a e 'uluakí, pea kapau te ne mali mo hono uá, pea ko e ongo tāupo'ou 'a kinua, pea kuo 'ikai te na fuakava mo ha toe tangata kehe, 'okú ne tonuhia leva; 'oku 'ikai te ne lava ke tono fefine ai, he kuo foaki 'a kinua kiate ia; he 'oku 'ikai te ne lava 'o tono fefine mo ia 'a ia 'oku 'a'ana 'o 'ikai 'a ha taha kehé.

62 Pea kapau 'e foaki kiate ia 'a e kau tāupo'ou 'e toko hongofulu 'i he fonó ní, 'oku 'ikai te ne lava ke tono fefine ai, he 'oku 'a'ana 'a kinautolu, pea kuo foaki 'a kinautolu kiate ia; ko ia 'okú ne tonuhia.

63 Ka 'o kapau 'e 'i ai ha toko taha pe ko ha taha pē 'i he kau

55b FFL Fāmili—Fāmili ta'engatá; Mo'ui Ta'engatá.

56a FFL Fakamolemole, Fakamolemole' i.

57a Mātiu 10:28.

b FFL Hakeaki' i.

58a T&F 84:19–26.

FFL Lakanga

Fakataula'eiki.

59a Hepelū 5:4.

FFL 'Élone, Tokoua

'o Mōsesé.

b FFL Kī 'o e Lakanga

Fakataula'eiki, Ngaahi.

61a FFL Tāupo'ou.

b Fanongonongo Fakamafai' i—1.

FFL Malí—Mali tokolahí.

tāupo’ou ‘e toko hongofulú, ‘i he hili ‘ene mali mo iá, ne nofo ia mo ha tangata, kuó ne tono tangata, pea ‘e faka’auha ia; he kuo foaki ‘a kinautolu kiate iá ke “fakatokolahi mo fakakakai ‘a e māmaní, ‘o fakatatau ki he’eku fekaú, pea ke fakahoko ‘a e tala’ofa ‘a ia na’e fai ‘e he’eku Tamaí ‘i he te’eki ai ke ‘ai ‘a e tu’unga ‘o e māmaní, pea ki honau hakeaki’i ‘i he ngaahi maama ta’engatá, koe’uhí ke nau fanau’i ‘a e ngaahi laumālie ‘o e tangatá; he ‘oku hoko atu ai pē ‘i he me’á ni ‘a e ^bngāue ‘a ‘eku Tamaí, koe’uhí ke fakalāngilangi’i ia.

64 Pea ko e tahá, ko e mo’oni, ko e mo’oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau ‘e ma’u ha uaifi ‘e ha tangata, ‘a ia ‘oku ‘iate ia ‘a e ngaahi kī ‘o e mālohí ni, peá ne ako’i kiate ia ‘a e fonó ‘o hoku lakanga fakataula’eikí, ‘o fekau’aki mo e ngaahi me’á ni, ‘oku totonu leva ke ne tui mo tauhi kiate ia, pe ‘e faka’auha ia, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ko

homou ‘Otuá; he te u faka’auha ia; he te u fakalāngilangi’i ‘a hoku hingoá ‘iate kinautolu kotoa pē ‘oku tali mo nofo ma’u ‘i he’eku fonó.

65 Ko ia, ‘e ngofua ‘iate au ke ne ma’u ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘a ia ko au ko e ‘Eiki ko hono ‘Otuá, te u foaki kiate iá, koe’uhí ko ha ‘ikai tali ‘e he fefiné ‘a e fonó ni, koe’uhi na’e ‘ikai ke tui mo tauhi kiate ia ‘o fakatatau ki he’eku leá; pea ‘e hoko leva ‘a e fefiné ko e maumau-fono; pea ‘oku ‘ata’atā ‘a e tangatá meí he fonó ‘o Selá, ‘a ia na’e tauhi kia ‘Ēpalahame ‘o fakatatau ki he fonó ‘i he’eku fekau kia ‘Ēpalahame ke ma’u ‘a Heka’ā ko hono uaifi.

66 Pea ko ‘eni, ko e me’a ki he fonó ni, ko e mo’oni, ko e mo’oni, ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, te u fakahā mo ha ngaahi me’a kehe kiate kimoutolu ‘amuí ni; ko ia, tuku ke fe’unga ‘eni ‘i he taimí ni. Vakai, ko au ko e ‘Alifá mo e ‘Ōmeká. ‘Ēmeni.

VAHE 133

Ko e fakahā na’e fai mai ‘ia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, ‘i Hailame, ‘i ‘Ohaiō, ‘i he ‘aho 3 Nōvema 1831 (History of the Church, 1:229–234). Na’e tohi ‘e he Palōfitá ‘i he’ene fai ‘a e talamu’aki ki he fakahā ko ‘ení, ‘o pehē, “Na’e lahi ‘aupito ha ngaahi me’a ‘i he taimi ko ‘ení ‘a ia na’e holi ‘a e Kaumātu’á ke nau ‘ilo ‘o kau ki hono malanga ‘aki ‘o e Ongongolelei ki he kakai ‘o e māmaní, pea fekau’aki mo e tānakí; pea koe’uhí ke nau ‘a’eva ‘i he maama mo’oni, pea akonekina ‘a kinautolu mei ‘olunga, ko ia ‘i he ‘aho 3 Nōvema 1831, na’á ku fehu’i ki he ‘Eiki peá u ma’u mai ai ‘a e fakahā mahu’inga ko ‘ení” (History of the Church, 1:229). Na’e uluaki tānaki mai ‘a e fakahā ko ‘ení ki he tohi ‘o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ko ha fakalahi pē ki he tohi pea na’e toki vahé’i pē ki mui hono fika ‘i he ngaahi vahé.

1–6, 'Oku fekau ki he Kāingalotú ke nau teuteu ki he Hā'ele 'Anga Uá; 7–16; 'Oku fekau ki he kakai kotoa pē ke nau hola mei Pāpilone, pea ha'u ki Saione, mo teuteu ki he fu'u 'aho lahi 'o e 'Eikí; 17–35, Te ne tu'u'i he Mo'unga Saioné, pea hoko 'a e ngaahi konitinēnití ko e fonua pē taha, pea 'e foki mai 'a e ngaahi fa'ahinga 'e hongofulu 'o 'Isileli na'e molé; 36–40, Na'e fakafoki mai 'a e ongoongoleléi 'ia Siosefa Sāmita ke malanga 'aki ki he māmaní kotoa; 41–51, 'E hā'ele hifo 'a e 'Eikí ke sāuni ki he kau fai angahalá; 52–56, 'E hoko ia ko e ta'u 'o e huhu'i; 57–74, 'E 'oatu 'a e ongoongoleléi ke fakahaofi 'a e Kau Māoni'oni pea ki hono faka'auha 'o e kau fai angahalá.

TOKANGA mai, 'a kimoutolu 'a e kakai 'o hoku siasí, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá, pea fanongo ki he folofola 'a e 'Eikí 'o kau kiate kimoutolu—

2 'A e 'Eikí ko ia 'e "hā'ele fakafokifā mai ki hono tempalé; 'a e 'Eikí ko ia 'e hā'ele hifo ki he māmaní mo e mala'ia ke fai ^bfakamaau; 'io, ki he ngaahi pule'anga kotoa pē 'a ia 'oku nau fakangalo'i 'a e 'Otuá, pea ki he kau ta'e anga faka-'Otuá kotoa pē 'iate kimoutolú.

3 He te ne "fakahā hono to'u-

kupu mā'oni'oni 'i he 'ao 'o e ngaahi pule'anga kotoa pē, pea 'e mamata 'a e ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o e māmaní ki he ^bfakamo'ui 'a honau 'Otuá.

4 Ko ia, mou teuteu, mou teuteu; 'a kimoutolu ko hoku kakai; fakamā'oni'oni 'i 'a kimoutolu; mou kātoa fakataha, 'a kimoutolu 'a e kakai 'o hoku siasí, ki he fonua ko Saioné, 'a kimoutolu kotoa pē 'a ia kuo 'ikai ke fekau'i ke mou tatalí.

5 Mou 'alu atu mei "Pāpilone. Ke ^bma'a 'a kimoutolu 'oku fua 'a e ngaahi ipu 'a e 'Eikí.

6 Ui ho'omou ngaahi fakataha molumalú, pea fa'a "fealēlea'aki 'iate kimoutolu. Pea tuku ke ui 'a e tangata kotoa pē ki he huafa 'o e 'Eikí.

7 'Io, ko e mo'oni 'oku ou toe pehē kiate kimoutolu, kuo hokosia 'a e taimi 'a ia 'oku 'oatu ai 'a e le'o 'o e 'Eikí kiate kimoutolu: Ke mou 'alu atu mei Pāpilone; ke mou "kātoa fakataha mai mei he lotolotonga 'o e ngaahi pule'angá, mei he ngaahi ^bmatangi 'e faá, mei he ngata'anga 'e taha 'o e langí ki he ngata'anga 'e tahá.

8 "Fekau'i atu 'a e kaumātu'a 'o hoku siasí ki he ngaahi pule'anga 'oku mama'ó; ki he ngaahi ^bmotu 'o e tahí; fekau'i atu ha

133 2a Malakai 3:1;

T&F 36:8.

b T&F 1:36.

FFL Sīsū Kalaisi—

Fakamaau.

3a 'Īsaia 52:10.

b 'Īsaia 12:2; 52:10.

FFL Fakamo'ui;

Palani 'o e Huhu'i.

5a 'Alamā 5:57;

T&F 1:16.

FFL Anga-

fakamāmaní; Pēpeli,

Pāpiloné.

b 2 Tīm. 2:21;

3 Nifai 20:41;

T&F 38:42.

FFL Haohaoá.

6a Malakai 3:16–18.

7a T&F 29:8.

FFL 'Isileli—Ko hono tānaki 'o 'Isileli.

b Sāk. 2:6–7;

Ma'ake 13:27.

8a FFL Ngāue

Fakafai fekaú.

b 'Īsaia 11:11;

1 Nifai 22:4;

2 Nifai 10:8, 20.

ní'ihí ki he ngaahi fonua mulí; ui atu ki he ngaahi pule'anga kotoa pē, 'o fuofua fai ki he kau 'Senitailé, pea toki fai ki he kau 'Siú.

9 Pea vakai, pea 'iloange, 'e hoko 'eni ko 'enau kalangá, pea ko e le'ó 'o e 'Eikí ki he kakai kotoa pē: Ke mou 'alu atu ki he fonua ko Saioné, koe'uhí ke fakalahi ki he ngaahi ngata'anga fonua 'o hoku kakaí, pea ke lava ke fakamālohi 'a hono ngaahi "siteikí, pea ke lava ke mafola atu 'a ^bSaione ki he ngaahi potu fonua takatakaí.

10 'Io, tuku ke ongo atu 'a e kalangá 'i he lotolotonga'ó e kakai kotoa pē: 'Ā hake pea tu'u hake, pea 'alu atu ke fakafetaulaki ki he "Tangata Ta'ané; vakai pea 'iloange, 'oku ha'u 'a e Tangata Ta'ané; mou 'alu atu ke fakafetaulaki kiate ia. Mou teuteu'i 'a kimoutolu ki he fu'u 'aho ^blahi 'o e 'Eikí.

11 Ko ia, ke mou "le'ó, he 'oku 'ikai te mou ^b'ilo 'a e 'ahó pe ko e houá.

12 Ko ia, tuku 'a kinautolu 'oku 'i he "lotolotonga 'o e kau Senitailé ke nau hola ki ^bSaione.

13 Pea tuku 'a kinautolu 'oku kau ki "Siutá ke nau hola ki ^bSelūsalema, ki he ngaahi "moungá 'o e "fale 'o e 'Eikí.

14 Mou 'alu atu mei he lotolotonga 'o e ngaahi pule'angá, 'io mei Pāpilone, mei he lotolotonga 'o e fai angahalá, 'a ia ko e Pāpilone fakalaumālié.

15 Ka ko e mo'oni, 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí, ke 'oua na'a fai ho'omou fehola'á 'i he "fakato'oto'ó, kae tuku ke teuteu 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki mu'a 'iate kimoutolu; pea ko ia ia 'okú ne 'alú, tuku ke ^boua na'á ne sio ki mui, telia na'a hoko atu kiate ia 'a e faka'auha fakafokifā.

16 Tokanga pea fanongo mai, 'a kimoutolu 'a e kakai 'o e māmaní. "Fanongo fakataha 'a kimoutolu 'a e kaumātu'a 'o hoku siasí, pea fanongo ki he le'ó 'o e 'Eikí; he 'okú ne ui atu ki he kakai kotoa pē, pea 'okú ne fekau'i 'a e kakai kotoa pē 'i he feitu'u kotoa pē ke ^bfakatomala.

17 He vakai, kuo "fekau'i atu 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e 'āngelo 'oku kalanga 'i he loto langí, 'o pehē: Mou teuteu 'a e hā'ele'anga 'o e 'Eikí, pea ^bfakatonutonu 'a hono ngaahi hā'ele'angá, he 'oku ofi mai 'a e houa 'o 'ene "hā'ele maí—

18 'O ka tu'u 'a e "Lamí 'i he funga 'o e ^bMo'unga ko Saioné, pea 'e 'iate ia 'a e toko "taha kilu

8c FFL Senitailé, Kau.

d FFL Siú, Kau.

9a 'Isaia 54:2.

FFL Siteikí.

b FFL Saioné.

10a Mātiu 25:6;

T&F 33:17–18;

45:54–59.

FFL Tangata Ta'ané.

b T&F 1:12–14.

11a Ma'ake 13:32–37;

SS—M 1:46, 48.

b T&F 49:7.

12a T&F 38:31, 42.

b FFL Saioné.

13a FFL Siutá.

b FFL Selūsalemá.

c 'Isaia 2:1–3;

'Isikeli 38:8.

d Same 122:1–9.

15a 'Isaia 52:10–12;

T&F 58:56.

b Sēnesi 19:17, 26;

Luke 9:62.

16a T&F 1:1–6.

b FFL Fakatomala, Fakatomala'í.

17a T&F 13:1; 27:7–8; 88:92.

b 'Isaia 40:3–5.

c Malakai 3:1.

18a Fakahā 14:1.

FFL Lami 'a e 'Otuá.

b T&F 84:2.

c Fakahā 7:1–4.

fā mano fā afe, kuo tohi 'a e huafa 'o 'ene Tamaí 'i honau fo'í la'é.

19 Ko ia, mou teuteu ki he "hā'ele mai 'a e ^bTangata Ta'ané; mou 'alu, mou 'alu atu ke fakafetaulaki kiate ia.

20 He vakai, te ne "tu'u 'i he funga mo'unga 'o e 'Ōlivé, pea 'i he funga 'o e tahi lahí, 'io 'a e fu'u moana lahí, pea 'i he ngaahi motu 'o e tahi, pea 'i he fonua ko Saioné.

21 Pea te ne "fakaongo atu 'a hono le'ó mei ^bSaione, pea te ne folofola mei Selūsalema, pea 'e ongona 'a hono le'ó 'i he lotolotonga 'o e kakai kotoa pē;

22 Pea ko e le'ó ia 'e hangē ko e "le'ó 'o e ngaahi vai lahi, pea hangē ko e le'ó 'o e ^bmana lahi, 'a ia 'e "holoki hifo 'a e ngaahi mo'ungá, pea he 'ikai ke 'iloa 'a e ngaahi tele'á.

23 Te ne fekau ki he fu'u moaná, pea 'e teke'i fakaholomui atu ia ki he ngaahi fonua fakatokelaú, pea 'e hoko 'a e ngaahi "motú koe fonua pē 'e taha;

24 Pea ko e fonua ko "Selūsalemá pea mo e fonua ko Saioné, 'e fakafoki atu ki hona tu'unga 'onauá, pea 'e tatau 'a e māmaní

mo hono anga 'i he ngaahi 'aho 'i he te'eki ai ke ^bvahevahe iá.

25 Pea ko e 'Eikí, 'io 'a e Fakamo'uí, te ne tu'u 'i he lotolotonga 'o hono kakai, pea "pule ki he kakano kotoa pē.

26 Pea ko kinautolu 'oku 'i he ngaahi fonua 'i he "tokelaú 'e manatu'í 'a kinautolu 'i he 'ao 'o e 'Eikí; pea 'e fanongo 'a honau kau palōfitá ki hono le'ó, pea 'e 'ikai te nau toe ta'ofi 'a kinautolu; pea te nau taa'í 'a e ngaahi maká, pea 'e tafe hifo 'a e 'aisí 'i honau 'aó.

27 Pea 'e fokotu'u hake ha fu'u "hala lahi 'i he lotolotonga 'o e fu'u moaná.

28 'E hoko 'a honau ngaahi filí ko e me'a te nau pō.

29 Pea 'e tupu hake 'i he ngaahi toafa "mamaté ha ngaahi ano 'o e vai mo'ui; pea ko e kelekele pakupakú 'e 'ikai toe hoko ko e fonua 'oku fie ma'u vai.

30 Pea te nau 'omai 'enua ngaahi koloa mahu'ingá ki he fānau 'a "Ifalemí, ko 'eku kau tamaio'eikí.

31 Pea 'e tetetete 'a e ngaahi ngata'anga 'o e ngaahi "mo'unga ta'engatá 'i honau 'aó.

32 Pea te nau fakatōmape'e hifo

19a Mātiu 25:1–13;
T&F 33:17–18; 88:92.
FFL Hā'ele 'Anga Ua
Mai 'a Sisū Kalaisí.
b FFL Tangata Ta'ané.
20a Sāk. 14:4;
T&F 45:48–53.
21a Sioeli 3:16;
'Āmosi 1:2.
b 'Īsaia 2:2–4.
22a 'Isikeli 43:2;
Fakahā 1:15;
T&F 110:3.
b Same 77:18;

Fakahā 14:2.
c Fakam. 5:5;
'Īsaia 40:4; 64:1;
Fakahā 16:20;
T&F 49:23; 109:74.
23a Fakahā 6:14.
24a FFL Selūsalemá.
b Sēnesi 10:25.
FFL Māmaní—
Vahevahe 'o e
māmaní.
25a FFL Sisū Kalaisí—Pule
'a Kalaisi 'i he Nofu
Tu'í.

26a Selem. 16:14–15;
T&F 110:11.
FFL 'Isilelí—Ko e
fa'ahinga 'e
hongofulu 'o 'Isileli
na'e molé.
27a 'Īsaia 11:15–16;
2 Nifai 21:16.
29a 'Īsaia 35:6–7.
30a Sāk. 10:7–12.
FFL 'Ifalemí—Ko e
fa'ahinga 'o 'Ifalemí.
31a Sēnesi 49:26.

‘i ai pea ‘e hilifaki ki honau ‘ulú ‘a e kalauni ‘o e nāunau, ‘io ‘i Saione, ‘i he nima ‘o e kau tamaio‘eiki ‘a e ‘Eikí, ‘io ‘a e fānau ‘a ‘Ifalemí.

33 Pea te nau fonu ‘i he ngaahi “hiva ‘o e fiefia ta‘engata.

34 Vakai, ko e tāpuaki ‘eni ‘a e ‘Otuā ta‘engatá ki he ngaahi “fa‘ahinga ‘o ‘Isilelí, pea ko e tāpuaki lelei ange ki he ‘ulu ‘o ^b‘Ifalemí mo hono ngaahi kāingá.

35 Pea mo kinautolu foki ‘o e fa‘ahinga ‘o “Siutá, hili ‘enua mamahi‘iá, ‘e fakamā‘oni‘oni‘i ‘a kinautolu ‘i he ^bmā‘oni‘oni‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí, ke nau nofo ‘i hono ‘aó ‘i he ‘aho mo e pō ‘o ta‘engata pea ta‘engata.

36 Pea ko ‘eni, ko e mo‘oni ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí, ko e me‘a ‘e lava ai ‘o ‘iloa ‘a e ngaahi me‘á ni ‘i homou lotolotongá, ‘e kakai ‘o māmani, kuó u fekau‘i atu ai ‘a ‘eku “‘āngelo ‘okú ne puna ‘i he loto langí, kuo ‘iate ia ‘a e ^bongoongolelei ta‘engatá, ‘a ia kuó ne hā mai ki ha ni‘ihi mo foaki ia ki he tangatá, ‘a ia te ne hā mai ki he tokolahi ‘oku nofo ‘i he māmani.

37 Pea ‘e “malanga ‘aki ‘a e ^bongoongolelei ni ki he pule‘anga ‘kotoa pē, mo e fa‘ahinga, mo e lea, mo e kakai.

38 Pea ‘e ‘alu atu ‘a e kau tamaio‘eiki ‘a e ‘Otuá, ‘o pehē ‘aki ‘a e le‘o-lahi: Manavahē ki he ‘Otuá

pea ‘oatu ‘a e fakafeta‘i kiate ia, he kuo hokosia ‘a e houa ‘o ‘ene fakamāū;

39 Pea “hū kiate ia ‘a ia na‘á ne ngaohi ‘a e langí, pea mo e māmani, pea mo e tahí, pea mo e ngaahi matavai ‘o e ngaahi vai—

40 Pea ui ki he huafa ‘o e ‘Eikí ‘i he ‘aho mo e pō, ‘o pehē: Tau-maiā ke ke “fakaava ‘a e ngaahi langí, koe‘uhí ke ke hā‘ele hifo, koe‘uhi ke tafe hifo ‘a e ngaahi mo‘ungá ‘i ho ‘aó.

41 Pea ‘e tali ia ‘i honau ‘ulú; he ‘e hangē ko e ulu ‘o e afi vela ‘a e ‘ao ‘o e ‘Eikí, pea hangē ko e afi ‘oku ngaohi ‘a e ngaahi vai ke “lilí.

42 ‘E ‘Eiki, ke ke hā‘ele hifo ke fakahā ho huafá ki ho ngaahi filí, pea ‘e tetetete ‘a e ngaahi pule‘anga kotoa pē ‘i ho ‘aó—

43 ‘O ka ke ka fai ‘a e ngaahi me‘a fakamanavahē, ‘a e ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai te nau ‘amanaki ki ai;

44 ‘Io, ‘o ka ke ka hā‘ele hifo, pea tafe hifo ‘a e ngaahi mo‘ungá ‘i ho ‘aó, te ke “fetaulaki mo ia ‘a ia ‘oku fiefia mo fai ‘a e ngaahi ngāue ‘o e mā‘oni‘oni, ‘a ia ‘oku manatu‘i koe ‘i ho ngaahi halá.

45 He ko e talu mei he kamata‘anga ‘o e māmani mo e ‘ikai ke fanongo ‘e he tangatá pe ongo‘i ‘e ha telinga, pe mamata ki ai ha mata, ka ko koe pē, ‘e ‘Otuā, ki he ngaahi fu‘u me‘a lalahi

33a ‘Īsaia 35:10; 51:11; T&F 66:11.

34a FFL ‘Isilelí—Ko e fa‘ahinga ‘e hongofulu mā ua ‘o ‘Isilelí.
b Sēnesi 48:14–20; 1 Fkmtl. 5:1–2;

‘Eta 13:7–10.
35a FFL Siutá—Ko e fa‘ahinga ‘o Siutá.
b FFL Mā‘oni‘oni.

36a Fakahā 14:6–7; T&F 20:5–12.
b FFL Fakafoki Mai ‘o e Ongoongolelei.

37a FFL Malangá; Ngāue Fakafaifekau.
b FFL Ongoongolelei.
c T&F 42:58.
39a FFL Hū.
40a ‘Īsaia 64:1–2.
41a Siope 41:31.
44a 1 Tēsal. 4:15–18.

kuó ke ^ateuteu ma'ana 'a ia 'oku ^btatali kiate koé.

46 Pea 'e lea 'o pehē: ^aKo hai 'eni 'oku ^b'alu hifo mei he 'Otuá 'i he langí mo e kofu kuo fakalanú; 'io, mei he ngaahi potu 'a ia 'oku ta'e'iloá, kuo kofu 'aki 'a hono ngaahi kofu faka'ofa'ofa faú, 'okú ne hā'ele 'i hono lahi fau 'o hono māfimafí?

47 Pea te ne pehē: Ko au ia 'a ia 'oku lea 'i he mā'oni'óní, 'a ia 'oku māfimafi ke fakamo'uí.

48 Pea 'e "kulokula 'a e kofu 'o e 'Eikí, pea 'e tatau hono ngaahi kofú mo ia 'oku molomoloki 'a e tata'óanga uainé.

49 Pea 'e lahi pehē fau 'a e nāunau 'o hono 'aó 'e fufuu 'i ai 'e he "la'aá 'a hono matá koe'uhi ko 'ene mā, pea 'e ta'ofi 'e he māhiná 'a 'ene uló, pea 'e laku hifo 'a e ngaahi fetu'ú mei honau ngaahi tu'ungá.

50 Pea 'e ongo atu 'a hono le'ó 'o pehē: Kuó u 'o molomoloki toko taha pē 'a e tata'óanga uainé, pea kuó u 'omi 'a e fakamāú ki he kakai kotoa pē; pea na'e 'ikai 'iate au ha tokotaha;

51 Pea kuó u molomoloki hifo 'a kinautolu 'i hoku lilí, peá u malamalaki 'a kinautolu 'i he'e-ku 'itá, pea kuo "pani honau totó 'i hoku kofú, mo fakalanu 'a hoku kofú kotoa; he ko e 'aho

'eni 'o e sāuni 'a ia na'e 'i hoku lotó.

52 Pea ko 'eni kuo hokosia 'a e ta'u 'o hoku kakai kuo huhu'í; pea te nau lau ki he loto-manava'ofa 'a honau 'Eikí, pea mo e me'a kotoa pē kuó ne foaki kiate kinautolú, 'o fakatatau ki he'ene angaleléi, pea fakatatau ki hono loto-manava'ofá, 'o ta'engata pea ta'engata.

53 Na'á ne mamahi'ia 'i he'e-nau ngaahi "faingata'a'ia kotoa pē. Pea na'e fakahaofi 'a kinautolu 'e he 'āngelo 'o hono 'aó; pea 'i he'ene ^b'ofá, mo 'ene 'alo'ofá, na'á ne 'huhu'í 'a kinautolu, mo pou pou 'i hake 'a kinautolu, mo fua 'a kinautolu 'i he ngaahi 'aho kotoa pē 'i mu'á;

54 'Io, mo "Inoke foki pea mo kinautolu na'e 'iate iá; 'a e kau palōfita 'a ia na'e 'i mu'a 'iate iá; kae 'uma'ā 'a ^bNoa, mo kinautolu na'e 'i mu'a 'iate iá; mo 'Mōse foki, mo kinautolu na'e 'i mu'a 'iate iá;

55 Pea meia Mōse se kia 'Ilaisiā, pea meia 'Ilaisiā kia Sione, 'a ia na'a nau 'ia Kalaisi 'i he'ene "toetu'ú, pea mo e kau 'apōsetolo mā'oni'óní, fakataha mo 'Ēpalahame, 'Aisake, mo Sēkope, te nau 'i he 'ao 'o e Lamí.

56 Pea 'e "fakaava 'a e ngaahi ^btanu'anga 'o e kau 'c mā'oni'óní;

45a 'Īsaia 64:4; 1 Kol. 2:9.

b Tangil. 3:25;
2 Nifai 6:7, 13.

46a 'Īsaia 63:1–2.

b FFL Hā'ele 'Anga Ua
Mai 'a Sīsū Kalaisí.

48a Sēnesi 49:11–12;

Luke 22:44;

Fakahā 19:11–15;

LSS, Fakahā 19:15;

Mōsaia 3:7;

T&F 19:18.

49a 'Īsaia 13:10; 24:23;

T&F 45:42; 88:87.

50a 'Īsaia 63:2–3;

T&F 76:107; 88:106.

51a Lev. 8:30.

53a 'Īsaia 63:4–9.

b FFL Manava'ofá.

c FFL Huhu'í ('Eikí).

54a FFL 'Īnoké.

b FFL Noa, Pēteliake 'i
he Tohi Tapú.

c FFL Mōsesé.

55a FFL Toetu'ú.

56a T&F 45:45–46;

88:96–97.

b T&F 29:13.

c FFL Mā'oni'óní, Kau.

pea te nau ‘alu atu ‘o tu‘u ‘i he “to‘ukupu to‘omata‘u ‘o e Lamí, ‘o ka ne ka tu‘u ‘i he “Mo‘unga ko Saioné, pea ‘i he kolo mā‘oni‘oni, ‘a e ^fSelūsalema Fo‘ou; pea te nau hiva ‘aki ‘a e ^shiva ‘o e ^hLamí, ‘i he ‘aho mo e pō ‘o ta‘engata pea ta‘engata.

57 Pea koe‘uhi ko e ‘uhinga ko ‘ení, ke lava ‘o ngaohi ‘a e tangatá ke nau ‘inasi ‘i he ngaahi “nāunau ‘a ia na‘e ‘ai ke fakahaá, ko ia na‘e ‘oatu ai ‘e he ‘Eikí ‘a hono kakato ‘o ‘ene ^bongoongoleleí, ‘a ‘ene fuakava ta‘engatá, ‘i he lea mahinongofua mo faingofua—

58 Ke teuteu‘i ‘a e vaivaí ki he ngaahi me‘a ‘e hoko mai ki he māmaní, pea ki he fekau ‘a e ‘Eikí ‘i he ‘aho ‘e veuveuki ai ‘e he kau “vaivaí ‘a e kau potó, pea hoko ‘a e ^bíkí ko ha pule‘anga mālohi, pea ‘e ngaohi ‘e he toko ‘uá ke feholaki ‘a honau ngaahi toko mano.

59 Pea ‘e “haha ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi pule‘angá ‘aki ‘a e mālohi ‘o hono Laumālié ‘o fakafou ‘i he ngaahi me‘a vaivai ‘o e māmaní.

60 Pea koe‘uhi ko e ‘uhinga ko ‘eni na‘e foaki mai ai ‘a e ngaahi fekaú ni; na‘e fekau ke ta‘ofi ia

mei he māmaní ‘i he ‘aho na‘e foaki ai iá, ka ‘oku totonu ke “oatu ia he taimí ni ki he kakano ^bkotoa pē—

61 Pea ke fai ‘eni ‘o fakatatau ki he fakakaukau mo e finangalo ‘o e ‘Eikí, ‘a ia ‘okú ne pule ki he kakano kotoa pē.

62 Pea ‘e foaki ‘a e “mo‘ui ta‘engatá kiate ia ‘oku ^bfakatomala mo ‘fakamā‘oni‘oni‘i ia ‘i he ‘ao ‘o e Eikí.

63 Pea ‘e fakahoko kiate kinautolu ‘oku ‘ikai “tokanga ki he le‘o ‘o e ‘Eikí ‘a e me‘a na‘e tohi ‘e he palōfita ko Mōsesé, ‘e ^bmotuhi atu ‘a kinautolu mei he lotolotonga ‘o e kakaí.

64 Kae ‘uma‘ā foki mo e me‘a na‘e tohi ‘e he palōfita ko “Malakái: He vakai, ‘oku ha‘u ‘a e ^b‘aho ‘a ia ‘e ‘vela ‘o hangē ko e ngoto‘umú, pea ko kinautolu kotoa pē ‘oku pōlepolé, ‘io, mo kinautolu kotoa pē ‘oku fai angahalá; te nau hangē ko e veve; pea ‘oku ha‘u ‘a e ‘aho ‘e tutu ‘o ‘osi ‘a kinautolu, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e ngaahi kau taú, pea ‘e ‘ikai toe ai hanau aka pe va‘a.

65 Ko ia, ‘e hoko ‘eni ko e tali ‘a e ‘Eikí kiate kinautolú:

66 ‘I he ‘aho ‘a ia na‘á ku ha‘u ai ki hoku kakai ‘o‘okú, na‘e ‘ikai

56d Mātiu 25:33–34.

e ‘Īsaia 24:23;

Fakahā 14:1;

T&F 76:66; 84:2,

98–102.

f FFL Selūsalema Fo‘ou.

g Fakahā 15:3;

T&F 84:98–102.

h FFL Lami ‘a e ‘Otuá.

57a FFL Nāunaú, Ngaahi.

b FFL Ongoongoleleí.

58a Mātiu 11:25;

1 Kol. 1:27;

‘Alamā 32:23; 37:6–7.

b ‘Īsaia 60:22.

c Teut. 32:29–30.

59a Maika 4:11–13.

60a T&F 104:58–59.

b T&F 1:2.

62a FFL Mo‘ui Ta‘engatá.

b FFL Fakatomala,

Fakatomala‘i.

c T&F 88:74.

FFL Fakamā‘oni‘oni‘i.

63a FFL Tokangá.

b Ngāue 3:22–23;

1 Nifai 22:20–21;

3 Nifai 20:23; 21:11;

T&F 1:14; SS—H 1:40.

64a Malakai 4:1.

FFL Malakái.

b SS—H 1:36–37.

c ‘Īsaia 66:15–16;

1 Nifai 22:15;

3 Nifai 25:1;

T&F 29:9; 64:24.

FFL Māmaní—Ko

hono fakama‘a ‘o e

māmaní.

ha tangata 'iate kimoutolu 'e 'tali au, pea na'e tuli 'a kimoutolu ke mama'o.

67 'I he'eku toe ui atú na'e 'ikai hamou tokotaha 'e tali mai; ka na'e 'ikai ke momo'i fakanou-nou'i 'a hoku "nimá 'o 'ikai te u lava ke huhu'i, pe ko hoku ^bmālohi ke fakahaofi.

68 Vakai, 'i he'eku valokí 'oku ou "fakamōmoa 'a e tahí. 'Oku ou liliu 'a e ngaahi vaitafé ko e feitu'u maomaonganoa; pea 'oku namu-hāhā 'a honau fanga iká, pea mate 'i he fieinua.

69 'Oku ou fakakofu 'a e ngaahi langí 'aki 'a e fakapo'ulí, pea u ngaohi 'a e tauanga'á ko honau 'ufi'ufi.

70 Pea te mou ma'u "eni mei hoku nimá—te mou tokoto hifo 'i he loto-mamaha.

71 Vakai, pea 'iloange, 'oku 'ikai ha ní'ihí ke fakahaofi 'a kimoutolu; he na'e 'ikai te mou talangofua ki hoku le'ó 'i he'eku ui atu kiate kimoutolu mei he ngaahi langí; na'e 'ikai te mou tui ki he'eku kau tamaio'eikí, pea 'i he "fekau'i atu 'a kinautolu kiate kimoutolú na'e 'ikai te mou tali 'a kinautolu.

72 Ko ia, na'a nau "fakama'u 'a e fakamo'oní mo ha'iha'i fakataha 'a e fonó, pea na'e tukuange 'a kimoutolu ki he fakapo'ulí.

73 'E 'alu atu 'a kinautolú ni ki he fakapo'uli 'i tu'a, 'a ia 'oku 'i ai 'a e "tangi, mo e tangilāulau, mo e fengai'itaki 'o e nifó.

74 Vakai kuo folofola 'aki ia 'e he 'Eiki ko homou 'Otuá. 'Ēmeni.

VAHE 134

Ko hano talaki fakahā 'o e tui 'o kau ki he ngaahi pule'angá mo e ngaahi laó fakalūkufua, 'a ia na'e tali 'i he loto-taha 'i ha fakataha fakakātoa 'a e Siasí 'a ia na'e fai 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 17 'Aokosi 1835 (History of the Church, 2:247–249). Na'e hoko 'eni 'i ha fakataha 'a e kau takimu'a 'o e Siasí, 'a ia na'e fakataha ke nau fakakaukau 'i 'a e ngaahi me'a ke kau 'i hono 'uluaki pulusi 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. Na'e hoko 'a e fakamatala ko 'ení ko e talateu 'i he taimi ko iá ki he talaki fakahā ko 'ení: "Koe'uhí ke 'oua na'a faka'uhinga'i hala pea ta'emahino 'a 'emau tui 'o fekau'aki mo e ngaahi pule'anga fakamāmaní mo e ngaahi laó fakakātoa, kuo mau pehē ai 'oku fe'unga ke 'oatu, 'i hono faka'osinga 'o e tohi ni, 'a 'emau fakakaukau 'o kau ki aí" (History of the Church, 2:247).

1–4, 'Oku totonu ke hanga 'e he ngaahi pule'angá 'o tauhi ma'u 'a e tau'atāina 'o e konisēnisi mo e lotú;

5–8, 'Oku totonu ke poupu'i hake 'e he kakai kotoa pē 'a honau ngaahi pule'angá pea ko honau fatongia ke

66a Sione 1:11.
67a 2 Nifai 28:32.
b 'Īsaia 50:2;
2 Nifai 7:2.
68a 'Eke. 14:21;

Siosiuu 3:14–17.
70a 'Īsaia 50:11.
71a 2 Fkmtl. 36:15–16;
Selem. 44:4–5.
72a 'Īsaia 8:16–20.

73a Mātiu 8:11–12;
Luke 13:28; T&F 19:5.
FFL Fakapo'uli,
Fakalaumālié; Helí.

faka'apa'apa'i mo tauhi ma'u pē 'a e laó; 9–10, 'Oku 'ikai totonu ke ngāue 'aki 'e he ngaahi sosaieti fakalotú ha ngaahi mālohi faka-sivile; 11–12, 'Oku tonuhia 'a e tangatá 'i he'enua malu'i 'a kinautolu mo 'enua koloá.

OKU mau tui na'e fokotu'u 'e he 'Otuá 'a e ngaahi "pule'angá koe'uhi ke 'aonga ki he tangatá; pea 'okú ne ^b'eke'i mei he tangatá 'a 'enua ngaahi ngāue 'o kau ki aí, 'i hono fa'u 'o e ngaahi laó pea mo hono fakamālohi'i 'o iá fakatou'osi, koe'uhi ko e lelei mo e nofo malu 'a e kakaí.

2 'Oku mau tui 'e 'ikai lava ha pule'anga ke nofo melino, tuku kehe 'o kapau 'e fa'u mo tauhi ta'e-maumau'i ha ngaahi lao 'a ia 'e fakapapau'i ki he tangata kotoa pē 'a 'ene fakahā "tau'atāina 'a hono ^bkonisēnisí, mo e totonu mo e pule'i ha koloá, pea mo e 'malu'i 'o e mo'uí.

3 'Oku mau tui kuo pau ke fie ma'u 'e he ngaahi pule'anga kotoa pē ha kau "ōfisa fakafonua mo e kau fakamaau ke fakamālohi'i 'a hono ngaahi lao 'o iá; pea 'oku totonu ke fekumi mo poupou 'e he le'o 'o e kakaí 'a kinautolu 'a ia te nau fakamālohi'i 'a e laó 'i he angatonu mo e totonú 'o kapau ko ha pule'anga lepupelika, pe 'e he finangalo 'o e tu'í.

4 'Oku mau tui ko e tu'utu'uni

'e he 'Otuá 'a e lotú; pea 'oku ha'isia 'a e tangatá kiate ia, pea kiate ia toko taha pē, 'i hono fakahoko 'o iá, tuku kehe pē 'o kapau 'e langaki 'e he'enua ngaahi fakakaukau fakalotú 'enua fai ta'etotonu ki he ngaahi totonu mo e ngaahi tau'atāina 'a ha ni'ihi kehe; ka 'oku 'ikai te mau tui 'oku 'i ai ha totonu 'o ha lao fakaetangata ke kaunoa 'i hono tu'utu'uni 'a e ngaahi tu'utu'uni "fakalotu ke fakangatangata 'a e ngaahi konisēnisí 'o e tangatá, pe ke tu'utu'uni 'a e ngaahi anga 'o hono fai 'o e lotu 'i he 'ao 'o e kakaí pe 'i he liló; 'oku totonu ke ta'ofi 'e he fakamaau fakapule'angá 'a e ngaahi fai hiá, kae 'oua na'á ne teitei pule'i 'a e konisēnisí; 'oku totonu ke ne tautea'i ia 'oku halaia 'i he maumau laó, kae 'oua na'á ne teitei ta'ofi fakangatangata 'a e tau'atāina 'o e laumalié.

5 'Oku mau tui 'oku ha'isia 'a e tangata kotoa pē ke tauhi mo poupou'i 'a e ngaahi pule'anga taki taha 'a ia 'oku nau nofo aí, kae malu'i 'a kinautolu 'i he'enua ngaahi totonu na'a nau tupu mo ia mo ma'uma'ulutá 'i he ngaahi lao 'o e ngaahi pule'anga ko iá; pea 'oku ta'etaau mo e tangata'i-fonua kotoa pē kuo malu'i peheé ke ne fakatupu "angatu'u, pe angatu'u, pea 'oku totonu ke tautea'i ia 'o fakatatau ki ai; pea 'oku ma'u 'e he ngaahi pule'anga kotoa pē ha

134 1a T&F 98:4–7;

TT 1:12.

b FFL Ala 'Eke'i mei ha Taha 'a 'Ene Ngaahi Ngāue.

2a FFL Tau'atāina ke Filí.

b FFL Konisēnisí.

c T&F 42:18–19.

3a T&F 98:8–10.

4a 'Alamā 21:21–22;

TT 1:11.

FFL Hū.

5a TT 1:12.

FFL Angatu'ú.

totonu ke tu'utu'uni ha ngaahi lao 'a ia kuo fakakaukau'i 'i he'enu fakakaukau lelei 'anautolú ke fakapapau'i 'i he lelei tahá 'oku fakataumu'a ia ke fai 'a e me'a 'e lelei taha ki he kakaí; neongo iá, 'oku totonu ke ne kei tauhi 'i he taimi tatau pē ke toputapu 'a e tau'atāina 'o e konisēnisí.

6 'Oku mau tui 'oku totonu ke faka'apa'apa'i 'a e tangata kotoa pē 'i hono tu'ungá, pea ko e kau pulé mo e kau fakamāu 'i honau lakangá, 'a ia kuo fokotu'u ke malu'i 'a e kau ta'ehalaia pea tautea'i 'a e halaiá; pea 'oku mo'ua 'a e tangata kotoa pē ke faka'apa'apa mo tokanga ki he ngaahi "laó, koe'uhí he kapau 'e 'ikai ke 'i ai ia, 'e fetongi'i 'a e melinó mo e uouongatahá 'e he maumau laó mo e manavaheé; pea kuo fokotu'u 'a e ngaahi lao fakaetangatá ko hono taumu'á pē ke fakatonutonu 'a 'etau ngaahi me'a 'oku tau tokanga ki ai fakataautahá mo e ngaahi me'a fakapule'angá, 'i he vaha'a 'o e tangata mo e tangata; pea kuo foaki mai 'a e ngaahi fono fakalangí mei he langí, 'oku tu'utu'uni'i ai 'a e ngaahi founga 'o e ngaahi me'a fakalotú, ki he tuí mo e lotú, pea 'e mo'ua 'a e tangatá ki hono Tupu'angá 'i he ongo laó ni fakatou'osi.

7 'Oku mau tui 'oku ma'u 'e he kau pulé, ngaahi siteiti, mo e ngaahi pule'angá ha totonu, pea 'oku nau ha'isia ke fokotu'u ha ngaahi lao ke malu'i 'aki 'a e kakaí kotoa pē 'i hono ngāue

tau'atāina 'aki 'enu tui fakalotú; ka 'oku mau tui 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau totonu 'i he fakamaau totonú ke to'o mei he kakaí 'a e faingamālie ko 'eni, pe ta'ofi 'a kinautolu 'i he'enu ngaahi fakakaukau, lolotonga 'oku nau fakahā 'a e tokanga mo e faka'apa'apa ki he ngaahi laó pea 'oku 'ikai ke fakatonuhia'i 'e he ngaahi fakakaukau fakalotu ko iá ha fakatupu angatu'u pe ha filio'i fufū ke angatu'u.

8 'Oku mau tui ko e fai 'o ha hiá 'oku totonu ke "tautea ia 'o fakatatau ki he anga 'o e hia ko iá; pea ko e fakapoó, lavaki ki hoto fonuá, kaiha'a fakamālohí, kaiha'á, pea mo e maumau'i 'o e melino 'a e kakaí, 'i he ngaahi me'a kotoa pē, 'oku totonu ke tautea'i ia 'o fakatatau ki hono kovi mo hono mālohi ke fakatupu kovi 'i he lotolotonga 'o e kakaí, 'o fou 'i he ngaahi lao 'o e pule'anga ko ia 'a ia na'e fai ai 'a e hiá; pea 'oku totonu ke tu'u hake 'a e kakaí kotoa pē pea ngāue 'aki honau iví 'i hono 'omi 'o e fa'ahinga 'oku maumau'i 'a e ngaahi lao lelei ke tautea koe'uhí ko e nofo melino mo e nofo nonga 'a e kakaí.

9 'Oku 'ikai te mau tui 'oku totonu ke fio 'a e mālohi fakalotú mo e pule'i fakasivile 'o e fonuá, 'a ia 'e poupou'i hake ai ha kautaha fakalotu 'e taha kae ta'ofi ha kautaha fakalotu 'e taha 'i hono ngaahi faingamālie fakalaumālié, pea fakafisinga 'a e ngaahi totonu fakafo'ituitui 'a hono kau mēmipá.

10 'Oku mau tui 'oku ma'u 'e he ngaahi kautaha lotu kotoa pē ha totonu ke fakamāu'i honau kāingalotú koe'uhi ko e 'ulungā-anga ta'etaau, 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi lao 'o e ngaahi kautaha ko iá; 'o kapau 'e fai 'a e ngaahi fakamaau ko iá 'i he feohi mo e tu'unga lelei 'i he siasi; ka 'oku 'ikai te mau tui 'oku ma'u ha mafai 'e ha kautaha fakalotu ke fakamāu'i 'a e kakaí 'i he'enua totonu ke ma'u koloá pe anga 'o 'enua mo'uí, ke to'o meiate kinautolu 'a e ngaahi koloa 'o e māmani ko 'ení, pe 'e fokotu'u 'a kinautolu ki ha tu'unga fakatu'utāmaki ki he'enua mo'uí pe ha kupu'i sino, pe fakahoko ha tautea fakaesino kiate kinautolu. 'Oku nau lava pē ke "tu'usi 'a kinautolu mei he'enua kautahá, pea to'o meiate kinautolu 'a e feohi mo kinautolú.

11 'Oku mau tui 'oku totonu ke tangi 'a e kakaí ki he lao fakafonuá ke fakatonutonu 'a e ngaahi me'a hala kotoa pē mo e ngaahi me'a 'oku nau lāunga aí, 'o ka fai ha ngaohikovia ki ha taha, pe maumau'i 'a e totonu 'o e ma'u ha koloa pe ko e ongoongo, 'o ka 'oku 'i ai ha ngaahi lao 'a ia 'e malu'i ai 'a e ngaahi me'a ko iá; ka 'oku mau tui 'oku tonuhia 'a e kakai

kotoa pē 'i he'enua malu'i 'a kinautolu 'e kinautolu pē, mo honau ngaahi kaume'á, mo e koloá, pea mo e pule'angá, mei he ngaahi 'oho mai ta'e-fakalao mo e maumau'i 'o e ngaahi totonu 'a e kakai kotoa pē 'i he ngaahi taimi 'o e faingata'á, 'a ia 'oku 'ikai lava ke fai leva ai ha tangi ki he ngaahi laó, pea 'omai ai ha fakafiemālie.

12 'Oku mau tui 'oku totonu ke "malanga 'aki 'a e ongoongolelei ki he ngaahi pule'anga 'o e māmani, pea fakatokanga ki he kau angatonú ke fakahaofi 'a kinautolu mei he angahala 'o e māmani; ka 'oku 'ikai te mau tui 'oku totonu ke kau noa 'i ha me'a 'o e kau tamaio'eiki ngāue pōpulá, pe malanga 'aki 'a e ongoongolelei kiate kinautolu, pe papitaiso 'a kinautolu 'o 'ikai hoa mo e lotu mo e me'a 'oku fie ma'u 'e honau kau pulé, pe momo'i fai ha me'a kiate kinautolu pe fakaloto'i 'a kinautolu ke langaki ai ha'anau ta'e-fiemālie 'i honau ngaahi tu'unga 'i he mo'uí ni, pea fakatupu ai ha tu'utāmaki ki he mo'uí 'a e kakaí; 'oku mau tui 'oku ta'e-fakalao mo ta'etotonu 'a e kau noa peheé, pea fakatu'utāmaki ki he melino 'o e pule'anga kotoa pē 'a ia 'oku tuku ke nofo pōpula ha ní'ihi 'o e fa'ahinga 'o e tangatá.

VAHE 135

Ko e fakapoongi 'o Siosefa Sāmīta ko e Palōfitá mo hono tokoua ko Hailame Sāmīta ko e Pēteliaké, 'i Kātesi, 'i 'Ilinoisi, 'i he 'aho 27 Sune 1844 (History of the Church, 6:629–631). Na'e hiki 'a e fakamatala ko 'ení'e 'Eletā Sione

10a FFL Tu'usi mei he Siasí.

12a FFL Malangá; Ngāue Fakafaifekau.

Teila 'o e Fakataha Alēlea 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a ia na'á ne mamata mo fakamo'oni tonu ki he ngaahi me'a ko 'eni.

1–2, *Na'e fakapoongi 'a Siosefa mo Hailame 'i he Fale Fakapōpula 'o Kātesí; 3, 'Oku fakahā 'a e tu'unga mā'olunga taha 'o e Palōfitá; 4–7, 'Oku fakamo'oni 'a hona toto ta'e-halaia ki he mo'oni mo e faka-'Otua 'o e ngāuē.*

KO e me'a ke fakama'u 'a e fakamo'oni 'o e tohi ko 'eni pea mo e Tohi 'a Molomoná, ko ia 'oku mau fakahā ai hono fakapoongi 'o ^bSiosefa Sāmita ko e Palōfitá, mo Hailame Sāmita ko e Pēteliaké. Na'e fana'i 'a kinaua 'i he fale fakapōpula 'o Katesí, 'i he 'aho 27 'o Suné, 1844, 'i he taimi nima efiafi nai, 'e ha fu'u kakai tokolahi kuo to'o mahafu—pea vali 'uli'uli—'a ia ko e toko 150 ki he toko 200 nai. Na'e 'uluaki fana'i 'a ^dHailame 'o ne tō fiemālie pē, mo pehē: *Ko e tangata mate au!* Na'e puna 'a Siosefa mei he matapā sio'atá, ka na'e fana'i ia 'o mate 'i he'ene feingá, mo 'ene pehē: *'E 'Eiki ko hoku 'Otua!* Na'e toe fana'i 'a kinaua fakatou'osi hili 'ena maté, 'i ha founga fakamahi, pea na'e lavea 'a kinaua fakatou'osi 'i ha fo'i pulu 'e fā.

2 Ko e "Sione Teila mo Uiliate Lisiate, 'a ia ko e toko ua 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, ko kinaua pē na'e 'i he lokí 'i he taimi ko iá; na'e lavea 'a e 'uluaki 'i ha

founga fīta'a 'i ha fo'i pulu 'e fā, kae talu ai mo 'ene toe sai; ko hono uá na'á ne hao, 'i he malu'i 'a e 'Otuá, ta'e 'i ai ha ava 'i hono kofú.

3 Kuo fai 'e Siosefa Sāmita, ko e "Palōfita mo e ^bTangata Kikite 'a e 'Eikí, ha me'a lahi ange ki hono fakamo'ui 'o e fa'ahinga 'o e tangatá 'i he māmaní, tuku kehe 'a Sisū pē, 'i ha toe tangata 'e toko taha 'a ia na'e mo'ui 'i ai 'i ha kuonga. 'I he vaha'a fuonounou 'o e ta'u 'e uofulu, kuó ne 'omai 'a e Tohi 'a Molomoná, 'a ia na'á ne lilii 'i he foaki mo e mālohi 'o e 'Otuá, pea kuo fou 'iate ia 'a hono pulusi ia 'i he ongo fu'u fonua lalahi 'e ua; kuó ne 'oatu 'a hono 'kakato 'o e ongoongo-lelei ta'engatá, 'a ia na'e tu'u 'i ai, ki he ngaahi potu 'e fā 'o e māmaní; kuó ne 'omai 'a e ngaahi fakahā mo e ngaahi fekau 'a ia 'oku kau 'i he tohi ni 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, pea mo ha ngaahi tohi lahi mo e ngaahi akonaki kehe 'oku ngali potó koe'uhí ke 'aonga ki he fānau 'a e tangatá; kuó ne tānaki 'a e lau afe 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimuí Ni, mo fokotu'u ha fu'u ^dkolo lahi, pea tuku ha ongoongo lelei mo e hingoa 'a ia 'oku 'ikai lava ke tāmata'i. Na'e fisifisimu'a 'a 'ene mo'ui, peá pekia 'oku tu'u-ki-

135 1a T&F 5:22; 6:30.

FFL Ma'atá.

b FFL Sāmita, Siosefa, ko e Si'i.

c FFL Fale Fakapōpula

Kātesí (USA).

d FFL Sāmita, Hailame.

2a FFL Teila, Sione.

3a FFL Palōfitá.

b FFL Tangata Kikite.

c T&F 35:17; 42:12.

FFL Fakafoki Mai 'o e Ongoongo-lelei.

d FFL Nāvū, 'Ilinoi (USA).

mu'a 'i he 'ao 'o e 'Otuá mo hono kakai; pea hangē ko e tokolahi 'o e kau pani 'a e 'Eiki 'i he ngaahi kuonga 'i mu'a, kuó ne fakama'u hono tufakangá mo 'ene ngaahi ngāué 'aki hono 'toto 'o'oná; pea kuo pehē foki mo hono tokoua kuo Hailamé. Na'e 'ikai te na ma-vahevahe 'i he mo'uí, pea na'e 'ikai fakamāvae 'i 'a kinaua 'i he maté!

4 'I he 'alu 'a Siosefa ki Kātesi ke tuku atu ia ki he ngaahi fie ma'u loi 'a e laó, 'i he 'aho 'e ua pe tolu ki mu'a 'i hono faka-pōngí, na'á ne pehē: "'Oku ou 'alu 'o hangē ko e 'lami ke tāmāte'i; ka 'oku nonga hoku lotó 'o hangē ko e pongipongi malū 'i he fa'ahita'u māfaná; 'oku ou ma'u 'a e konisēnisi 'oku 'ata-'atā mei he fai hala ki he 'Otuá, pea ki he kakai kotoa pē. TE U MATE 'OKU OU TA'EHALAIA, PEA 'E PEHĒ 'O KAU KIATE AU 'I HE KAHĀ'Ú — NA'E FAKAPOONGI IA 'I HE ANGA-FITA'A.'" — 'I he pongipongi pē ko iá, 'i he hili 'a e teuteu 'a Hailame ke 'alu — te tau pehē koā ko e 'alu ke tāmāte'í? 'io, he na'e pehē ia — na'á ne lau 'a e veesi 'oku hā atu 'i lalo ní, 'a ia 'oku ofi ki he ngata'anga 'o e vahe hono hongofulu mā ua 'o e tohi 'Etá, 'i he Tohi 'a Molomoná, 'o ne peluki 'a e ki'i tapa 'o e peesi 'i aí:

5 *Pea na'e hoko 'o pehē na'á ku lotu ki he 'Eiki ke ne foaki ki he kau Senitailé 'a e 'ofa, ko'e uhi ke nau ma'u 'a e manava'ofá. Pea na'e hoko 'o pehē, na'e folofola mai 'a e 'Eiki*

kiate au: Kapau 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e manava'ofá 'oku tatau ai pē kiate koe, kuó ke tui faivelenga; ko ia, 'e 'fakama'a ho ngaahi kofú. Pea ko e me'a 'i ho'o 'ilo 'i ho vaivaí, ko ia 'e ngaohi koe ke ke mālohi, 'o a'u ki ho'o nofo hifo 'i he potu kuó u teuteu 'i he ngaahi nofo'anga 'o 'eku Tamaí. Pea ko 'eni . . . 'oku ou lea māvae ki he kau Senitailé; 'io, kae 'uma'a foki mo hoku kāingá 'a ia 'oku ou 'ofa aí, kae 'oua ke tau fé'iloaki 'i he 'ao 'o e 'fakamaau-'anga 'o Kalaisí, 'a ia 'e 'ilo ai 'e he kakai fulipē 'oku 'ikai 'uli'i hoku ngaahi kofú 'i homou totó. Kuo mate 'eni 'a e ongo 'tangata fakamo'oní, pea 'oku mālohi kakato 'a 'ena fakamo'oní.

6 Na'e ta'u fāngofulu mā fā 'a Hailame Sāmita 'i Fēpueli, 1844, pea na'e ta'u tolungofulu mā valu 'a Siosefa Sāmita 'i Tisema, 1843; pea 'e fai atu ai pē mei heni 'e lau fakataha hona hingoá mo e fa'ahinga kuo fakapoongi ko'e uhi ko e lotú; pea 'e fakamana-tu'i ki he tokotaha 'oku lau 'eni 'i he pule'anga kotoa pē ko e Tohi 'a Molomoná, pea mo e tohi ní 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kava 'a e siasí, koe me'a na'e fakamoleki ai 'a e toto lelei taha 'o e senituli hono hongofulu mā hivá 'i hono 'omi ia ke fakamo'ui ha māmani kuo faka'au 'o kovi; pea kapau 'oku lava 'e he afí ke maumau'i ha 'akau 'oku kei "mata ko'e uhi ko e fakalāngi-langi'i 'o e 'Otuá, huanoa hono faingofua ke vela 'o 'osi 'a e ngaahi 'akau mōmoá ke faka-

3e Hepelū 9:16–17;

T&F 136:39.

4a 'Īsaia 53:7.

5a T&F 88:74–75.

b 'Eta 12:36–38.

c Hepelū 9:16–17.

6a Luke 23:31.

ma'a 'a e ngoue vainé mei he koví. Na'á na mo'ui ki he lāngilangi; na'á na mate ki he lāngilangi; pea ko e lāngilangi 'a hona pale ta'engatá. 'E tukufakaholo 'a hona hingoá mei he kuonga ki he kuonga ki he hako 'e tupú ko e ongo maka-koloa mahu'inga kiate kinautolu kuo fakamā'oni'oni'í.

7 Na'á na ta'ehalaia 'i he fai ha hia, 'o hangē ko ia na'á na fa'a fakamo'oni'í ki mu'á, pea na'e fakapōpula'í 'a kinaua 'i he fale fakapōpulá ko e tupu pē mei he kaungā-filio'í kākā 'a ha kau tangata lavaki mo e kau tangata fai angahala; pea 'oku hoko hona *toto ta'ehalaia* 'i he faliki 'o e fale fakapōpula 'o Kātesí ko e fakamo'oni lahi ia kuo fakapipiki ki he "Lotu Māmongá" 'a ia 'e 'ikai lava ke fakafisinga 'e ha fakamaau'anga 'i he māmaní, pea ko

hona *toto ta'ehalaia* 'oku 'i he sila 'o e Siteiti 'o 'Ilinoisi, fakataha mo e maumau'í 'o e falala 'a e Siteiti 'a ia na'e tala'ofa mai 'e he kōvaná, ko ha fakamo'oni ia ki hono mo'oni 'o e ongoongolelei ta'engatá 'a ia 'e 'ikai lava 'e he māmaní kotoa 'o fakata'e'aoonga'í; pea mo hona *toto ta'ehalaia* 'i he fuka 'o e tau'atāina, pea 'i he *tohi konisitūtone lahi* 'o e 'Iunaiteti Siteiti, ko ha fakafofonga ia ma'á e lotu 'o Sīsū Kalaisí, 'a ia 'e mahuhuhuhu 'i he lotu 'o e kau tangata angatonu 'i he ngaahi pule'anga kotoa pē; pea ko hona *toto ta'ehalaia*, fakataha mo e toto ta'ehalaia 'o kinautolu kotoa pē na'e fakapoongi koe'uhi ko e lotú 'i lalo 'i he "esi-feilaulau 'a ia na'e mamata ki ai 'a Sioné, te nau tangi ki he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Tau kae 'oua ke ne sāuni 'a e toto ko iá ki māmani. 'Ēmeni.

VAHE 136

Ko e folofola mo e finangalo 'o e 'Eiki, 'a ia na'e foaki mai 'ia Palesiteni Pilikihami 'Iongi 'i he Nofu'anga Fakafa'ahita'u Momoko, 'o e 'Apitanga 'o 'Isilelí, 'i he Fonua 'o e Kau 'Omahaá, 'i he kauvai fakahihifo 'o e Vaitafe Mīsulí, ofi ki Kauniseli Palafi, 'i 'Aiouā, (Journal History of the Church [Tohi Fakamatala Hisitōlia 'o e Siasi], 14 Sānuali 1847).

1–16, *Ko hono fakamatala'í 'o e anga 'o hono fokotu'utu'u 'o e 'apitanga 'o 'Isilelí ki he fononga fakahihifo; 17–27, 'Oku fekau ki he Kāingalotú ke nau tauhi ha ngaahi tefito'í mo'oni kehekehe 'o e ongoongolelei; 28–33, 'Oku totonu ke hiva, faiva, lotu, mo ako 'e he Kāingalotú 'a e potó; 34–42, 'Oku fakapoongi 'a e kau palōfitá koe'uhi ke fakalāngilangi'í*

'a kinautolu pea fakamala'ia'í 'a e kau fai angahalá.

KO e Folofola mo e Finangalo 'o e 'Eiki 'o kau ki he 'Apitanga 'o 'Isilelí 'i he'enua ngaahi fononga ki he Hihifó:

2 Tuku 'a e kakai kotoa pē 'o e, "Siasi 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Ki-

mui Ní, mo kinautolu 'e fononga fakataha mo kinautolú, ke nau fokotu'utu'u ki ha ngaahi kaungā-fononga, 'aki ha fuakava mo e fakapapau ke tauhi 'a e ngaahi fekau mo e ngaahi tu'utu'uni kotoa pē 'a e 'Eiki ko hotau 'Otuá.

3 Tuku ke fokotu'utu'u 'a e ngaahi kaungā-fonongá mo e kau kapiteni 'o e ngaahi toko "teau, mo e kau kapiteni 'o e ngaahi toko nimangofulu, mo e kau kapiteni 'o e ngaahi toko hongofulu, mo ha palesiteni mo hono ongo tokoni ke 'ulu kiate kinautolu, 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e kau ^bAposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá;

4 Pea 'e hoko 'eni ko 'etau 'fua-kavá—te tau ^b'a'eva 'i he ngaahi 'tu'utu'uni kotoa pē 'a e 'Eiki.

5 Tuku ke ma'u 'e he kaungā-fononga taki taha 'a e fanga manu toho kotoa pē, ngaahi saliote, mo e 'oho, vala, mo e ngaahi me'a 'aonga kehe ki he fonongá, 'a ia 'oku nau lava 'o ma'u.

6 Ko e taimi 'e maau ai 'a e fokotu'utu'u 'a e ngaahi kaungā-fonongá, tuku ke nau feinga 'aki honau tūkingata ke teuteu ma'anautolu 'e tatalí.

7 Tuku ki he kaungā-fononga taki taha, fakataha mo honau kau kapiteni mo e kau palesiteni, ke nau fakakaukau 'i pe ko e toko fiha 'e lava 'o 'alu 'i he fa'ahita'u matala ka hoko maí; pea fili leva mei ai ha kau tangata sino mālohi mo poto

tokolahi fe'unga, ke nau 'ave ha fanga manu toho, ngaahi tenga'i-'akau, mo e ngaahi me'a ngāue ngoue, ke 'alu atu ko e kau pai-onia ke teuteu ke tō 'a e ngaahi tenga 'o e fa'ahita'u matalá.

8 Tuku ke fua 'e he kaungā-fononga taki taha 'a e tufakanga tatau, 'o fakatatau ki he 'inasi 'o e tupu 'o 'enau koloá, 'i hono 'ave 'o e "masivá, mo e kau ^buitoú, mo e 'tamai maté, pea mo e ngaahi fāmili 'o kinautolu kuo 'alu ke kau 'i he kau taú, koe-'uhí ke 'oua na'a ongo hake 'a e ngaahi tangi 'a e kau uitoú mo e tamai maté ki he telinga 'o e 'Eiki 'o talatalaaki 'i 'a e kakaí ni.

9 Tuku ke teuteu 'e he kaungā-fononga taki taha 'a e ngaahi fale, mo e ngaahi ngoue'anga ke tō ai 'a e keleni, ma'anautolu 'e nofo 'i he fa'ahita'u ko 'eni, pea ko e finangalo 'eni 'o e 'Eiki 'o kau ki hono kakaí.

10 Tuku ke ngāue 'aki 'e he tangata kotoa pē 'a hono iví kotoa mo e koloá ke hiki 'a e kakaí ni ki he potu 'e fokotu'u ai 'e he 'Eiki ha "siteiki 'o Saioné.

11 Pea kapau te mou fai 'eni 'aki 'a e loto-ma'a, 'i he faivelenga kakato, te mou "monū'ia; 'e tāpuaki 'i 'a kimoutolu 'i ho'omou ngaahi tākanga monumanu ikí, mo ho'omou tākanga monumanu lalahí, pea 'i homou ngaahi ngoue'angá, mo homou ngaahi falé, pea 'i homou ngaahi fāmili.

3a 'Eke. 18:21–26.

b FFL 'Aposetoló.

4a FFL Fuakavá.

b FFL 'A'eva, 'A'eva mo e 'Otuá.

c FFL Ouaú, Ngaahi.

8a FFL Masivá.

b FFL Uitoú.

c Sēmisi 1:27;

3 Nifai 24:5.

10a FFL Siteiki.

11a Teut. 28:1–14.

FFL Tāpuaki.

12 Tuku ke hanga 'e he'eku ongo tamaio'eiki ko 'Ēsela T. Penisoní mo 'Ilasitasi Sinoú 'o fokotu'utu'u ha kaungā-fononga.

13 Pea tuku ke hanga 'e he'eku ongo tamaio'eiki ko 'Oasoni Palatí mo Uilifooti Utalafí 'o fokotu'utu'u ha kaungā-fononga.

14 Tuku foki ke hanga 'e he'eku ongo tamaio'eiki ko 'Amasa Laimaní mo Siasoi A. Sāmitá 'o fokotu'utu'u ha kaungā-fononga.

15 Pea fili ha kau palesiteni, mo e kau kapiteni ki he ngaahi toko teau, mo e ngaahi toko nimangofulu, mo e ngaahi toko hongofulu.

16 Pea tuku 'a 'eku kau tamaio'eiki kuo filí ke nau 'alu 'o akonaki 'aki 'eni, 'a ia ko hoku lotó, ki he kāingalotú, koe'uhí ke nau mateuteu ke 'alu ki ha fonua 'o e melino.

17 'Alu 'i homou halá pea fai 'o hangē ko 'eku lea kiate kimoutolú, pea 'oua 'e manavahē ki homou ngaahi filí; koe'uhi he 'e 'ikai te nau ma'u ha mālohi ke ta'ofi 'a 'eku ngāué.

18 'E "huhu'i 'a Saione 'i hoku taimi pē 'o'okú.

19 Pea kapau 'e feinga ha tangata ke hakeaki'i ia 'e ia pē, 'o 'ikai kumi ki he'eku "akonakí, 'e 'ikai te ne ma'u ha mālohi, pea 'e fakahā 'ene valé.

20 Mou fekumi; pea "tauhi 'a

ho'omou ngaahi fefuakava'aki kotoa pē; pea 'oua 'e ^bmānumanu ki he me'a 'a ia 'oku 'a ho tokouá.

21 "Ta'ofi 'a kimoutolu mei he kovi 'i hono takuanoa 'o e huafa 'o e 'Eikí, he ko au ko e 'Eiki ko homou 'Otuá, 'io ko e ^bOtua 'o ho'omou ngaahi tamaí, ko e 'Otua 'o 'Ēpalahame mo 'Aisake pea mo Sēkope.

22 Ko "au ia 'a ia na'á ku tataki atu 'a e fānau 'a 'Isilelí mei he fonua ko 'Isipité; pea kuo mafao atu 'a hoku nimá 'i he ngaahi 'aho faka'osí, ke ^bfakahaofi 'a hoku kakai ko 'Isilelí.

23 Tuku 'a e "fefakakikihi'aki; tuku 'a e ^bfelau'ikovi'aki 'iate kimoutolú.

24 Tuku 'a e fa'a "konaá; pea tuku ke hoko 'a ho'omou ngaahi leá ke ^bfelangahake'aki 'a kimoutolu.

25 Kapau 'okú ke kole ha me'a mei ho kaungā'api, ke ke fakafoki atu 'a e me'a na'á ke "kolé; pea kapau 'oku 'ikai te ke lava 'o totongi fakafoki pea ke ke 'alu leva 'o fakahā ia ki ho kaungā'apí, telia na'á ne tukuaki' i koe.

26 Kapau te ke 'ilo 'a e me'a 'a ho kaungā'apí 'a ia na'e "molé, ke ke fekumi faivelenga kae 'oua ke ke toe fakafoki ia kiate ia.

27 Ke ke "faivelenga 'i he lehi-lehi'i 'a e ngaahi me'a 'oku 'a'au,

18a T&F 100:13.

19a FFL Akonakí (nauna).

20a FFL Faitotonú.

b FFL Mānumanú.

21a FFL Lea Ta'efe'ungá.

b 'Eke. 3:6;

1 Nifai 19:10.

22a 'Eke. 13:18;

Selem. 2:5–7;

1 Nifai 5:15;

'Alamā 36:28.

FFL Sihová.

b Selem. 30:10;

'Isikeli 20:33–34;

T&F 38:33.

23a 3 Nifai 11:29–30.

FFL Feke'ike'i.

b T&F 20:54.

FFL Lea Koví.

24a FFL Lea 'o e Potó.

b T&F 108:7.

25a Same 37:21;

Mōsaia 4:28.

FFL Faitotonú; Mo'ua.

26a Lev. 6:4; Teut. 22:3.

27a FFL Faivelengá.

koe'uhí ke ke hoko ko e ^btauhi anga-fakapotopoto; he ko e me'a-^ofa ta'etotongi ia'a e 'Eiki ko ho'Otuá, pea ko 'ene tamaio'eiki tauhi koe.

28 Kapau 'okú ke fiefia, faka-feta'i ki he 'Eikí 'aki 'a e ^ahiva, mo e ngaahi fasi, mo e faiva, pea mo e ^blotu 'o e fakamālō mo e 'fakafeta'i.

29 Kapau 'okú ke ^aloto-mamahi, ui ki he 'Eiki ko ho 'Otuá 'aki 'a e lotu taauma'u, koe'uhí ke ^bfiefia 'a homou laumālié.

30 'Oua 'e manavahē ki ho ngaahi filí, he 'oku nau 'i hoku nimá pea te u fai kiate kinautolu 'a ia 'oku ou fa'iteliha ki aí.

31 'Oku totonu ke ^asivi'i 'a hoku kakaí 'i he ngaahi me'a kotoa pē, koe'uhí ke teuteu'i 'a kinautolu ke nau ma'u 'a e ^bnāunau 'a ia kuó u teuteu mo'onautolú, 'io 'a e nāunau 'o Saioné; pea ko ia ia 'e 'ikai te ne kātaki'i 'a e ^atauteá 'oku 'ikai te ne fe'unga mo hoku pule'angá.

32 Tuku ia 'oku valé ke ne ako 'a e ^apotó 'i he'ene ^bfakavaivai'i ia mo ui ki he 'Eiki ko hono 'Otuá, koe'uhí ke fakaava hono matá ke ne mamata, pea ke fakaava hono telingá ke ne ongo'i;

33 He kuo fekau'i atu 'a hoku ^aLaumālié ki he māmaní ke fakamaama 'a e loto-fakatōkilaló mo e loto-fakatomalá, pea ke

fakahalaia'i 'a e kau ta'e anga faka-'Otuá.

34 Kuo lí'aki 'a kimoutolu mo ho'omou fakamo'oní 'e homou kāingá, 'io 'a e pule'anga 'a ia kuo ^atuli 'a kimoutolú;

35 Pea ko 'eni 'oku 'unu'unu maí ni 'a e 'aho 'o 'enu tu'utámakí, 'io 'a e ngaahi 'aho 'o e loto-mamahi, 'o hangē ha fefine 'oku langá; pea 'e lahi 'a 'enu loto-mamahí tuku kehe 'o kapau te nau fakatomala fakato'oto'o, 'io 'o fu'u fakavavevave 'aupito.

36 He na'a nau fakapoongi 'a e kau palōfitá, mo kinautolu na'e fekau'i atu kiate kinautolú; pea kuo nau lilingi 'a e toto ta'ehalaia, 'a ia 'oku tangi mei he kekekelé 'o talatalaaki'i 'a kinautolu.

37 Ko ia, 'oua 'e ofo 'i he ngaahi me'á ni, he 'oku te'eki ai ke mou ^ahaohaoa; 'oku te'eki ai ke mou lava ke kātaki'i 'a hoku nāunaú; ka te mou mamata ki ai 'o kapau te mou faivelenga 'i he tauhi 'eku ngaahi lea kotoa pē 'a ia kuó u ^boatu kiate kimoutolú, mei he ngaahi 'aho 'o 'Ātamá 'o a'u kia 'Ēpalahame, meia 'Ēpalahame kia Mōsese, pea meia Mōsese kia Sīsū mo 'ene kau 'aposetoló, pea meia Sīsū mo 'ene kau 'apōsetoló kia Siosefa Sāmita, 'a ia na'á ku ui atu ki ai 'i he'eku kau ^c'āngeló,

27b FFL Lakanga Tauhí.

28a FFL Hivá.

b FFL Lotú.

c 2 Fkmtl. 5:13;

T&F 59:15–16.

FFL Fakafeta'i.

29a 2 Sam. 22:7.

b FFL Fiefiá.

31a T&F 101:4.

FFL Faingata'á.

b Loma 8:18;

T&F 58:3–4.

FFL Nāunaú.

c FFL Valoki, Valoki'i.

32a FFL Potó.

b FFL Loto-fakatōkilaló.

33a FFL Laumālie

Mā'oni'oní.

34a FFL Fakatanga, Fakatanga'i.

37a FFL Haohaoá.

b Hilam. 8:18.

c Fakahā 14:6;

T&F 110:11–16;

128:19–21;

SS—H 1:30–47.

ko 'eku kau tamaio'eiki tauhi, pea mo hoku le'o pē 'o'okú mei he ngaahi langí, ke 'omai 'a 'eku ngāué;

38 'A ia ko hono makatu'ungá na'á ne fokotu'u, pea na'á ne faivelenga; peá u to'o mai ia kiate au.

39 Kuo ofo 'a e tokolahi koe'uhi ko 'ene pekiá; ka na'e 'aonga ke ne 'fakama'u 'ene ^bfakamo'oní 'aki hono 'totó, koe'uhí ke fakalāngilangi'i ia pea fakahalaia'i 'a e kau fai angahalá.

40 He 'ikai koā kuó u fakahaofi 'a kimoutolu mei homou ngaahi

"filí, tuku kehe pē 'i he'eku tuku ha fakamo'oni ki hoku hingoá?

41 Ko 'eni, ko ia, tokanga mai 'a kimoutolu 'a e kakai 'o hoku "siasí; pea mo kimoutolu 'a e kaumātu'á mou fanongo fakataha; kuo mou ma'u 'a hoku ^bpule'angá.

42 Faivelenga 'i he tauhi 'eku ngaahi fekau kotoa pē, telia na'a hoko mai 'a e ngaahi tau-tea kiate kimoutolu, pea vaivai 'a ho'omou tuí, pea ikuna'i 'a kimoutolu 'e homou ngaahi filí. Ko ia, 'e tuku ā 'i he taimí ni. 'Ēmeni pea 'Ēmeni.

VAHE 137

Ko ha me'a-hā-mai kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i he temipale 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō, 'i he 'aho 21 Sānuálí 1836 (History of the Church, 2:380–381). Ko e me'a 'eni na'e hoko 'i he lolotonga 'a hono fakahoko 'o e ngaahi ouau 'o e 'enitaumení, 'o fakatatau ki he ngaahi me'a kuo 'osi fakahā maí.

1–6, 'Oku mamata 'a e Palōfitá ki hono tokoua ko 'Alavini 'i he pule'anga fakasilesitiale; 7–9, 'Oku fakahā mai 'a e tokāteline 'o e fakamo'ui 'o e pekiá; 10, 'Oku fakamo'ui 'a e fānau kotoa pē 'i he pule'anga fakasilesitiale.

NA'E fakaava 'a e ngaahi ^alangí kiate kimautolu, pea na'á ku mamata ki he ^bpule'anga fakasilesitiale 'o e 'Otuá, pea mo hono nāunaú, pea 'oku 'ikai te

u 'ilo pē na'á ku 'i he 'sinó pe 'i he laumālié.

2 Na'á ku mamata ki he faka'ofofa ta'e-hano-tatau 'o e "matapā 'e hū ai 'a e kau 'ea hokó ki he pule'anga ko iá, 'a ia na'e hangē ko ha ^bafi ulo takaí;

3 Kae 'uma'ā foki ki he taloni ulo ^angingila 'o e 'Otuá, 'a ia na'e 'āfifio ai 'a e ^bTamaí pea mo e 'Aló.

4 Na'á ku mamata ki he ngaahi hala faka'ofofa 'o e pule'anga

39a Mōsaia 17:20;

T&F 135:3.

b FFL Fakamo'oní.

c FFL Ma'atá.

40a 'Eke. 23:22;

T&F 8:4; 105:15.

41a FFL Siasí 'o Sīsū

Kalaisí.

b Taniela 7:27.

137 1a Ngāue 7:55–56;

1 Nifai 1:8;

Hilam. 5:45–49;

SS—H 1:43.

b FFL Nāunau

Fakasilesitiale.

c 2 Kol. 12:2–4;

1 Nifai 11:1;

Mōsese 1:11.

2a 2 Nifai 9:41; 31:17.

b 'Eke. 24:17;

'Īsaia 33:14–15;

Hilam. 5:23;

T&F 130:7.

3a 'Īsaia 6:1;

'Īsikeli 1:26–28.

b FFL 'Otuá—'Otua

ko e Tamaí.

c FFL 'Otuá—'Otua

ko e 'Aló.

ko iá, ‘a ia na’e hā mai ‘o hangē na’e ngaohi ‘aki ha “koulá.

5 Na’á ku mamata ki he Tamai ko “Ātamá mo ^b‘Ēpalahame; pea mo ‘eku ‘tamaí mo ‘eku ^a‘fa’ee; pea ki hoku tokoua ko “Alavini, ‘a ia kuo fuoloa si’ene pekiá;

6 Pea na’á ku fifili pē na’á ne ma’u fēfē ha “tofi’a ‘i he pule’anga ko iá, ‘i he’eku ‘ilo’i na’á ne mavahe atu meí he mo’uí ni ki mu’a ‘oku te’eki ala mai ‘a e to’ukupu ‘o e ‘Eikí ke tānaki ‘a ‘Isileli ko hono tu’o ^buá, pea na’e te’eki ai foki ke ne ‘papitaiso ke fakamolemole’i ‘a ‘ene ngaahi angahalá.

7 Ko ia na’e ongo mai ‘a e ^a‘le’o ‘o e ‘Eikí kiate au, ‘o pehē: Ko kinautolu kotoa pē kuo nau pekia, ka na’e ^bte’eki ai ke nau ma’u ha ‘ilo ki he ongoongolelei ko ‘ení, ‘a ia na’a nau mei tali ia ‘o kapau na’e faka’atā ke nau kei mo’ui, te nau hoko ko e kau

“ea-hoko ki he ^apule’anga fakasilesitiale ‘o e ‘Otuá;

8 Pea mo kinautolu kotoa pē foki ‘a ia te nau pekia mei he taimi ko ‘ení ‘o faai atu, ka ‘oku te’eki ai ke nau ma’u ha ‘ilo ki he ongoongolelei ko iá, ‘a ia na’a nau ^amei tali ia ‘aki honau lotó kotoa, te nau hoko foki mo kinautolu ko e kau ‘ea-hoko ki he pule’anga ko iá;

9 He ko au, ko e ‘Eikí, te u ^afakamāu’i ‘a e tangata kotoa pē ‘o fakatatau ki he’enua ngaahi ^bngāuē, pea fakatatau ki he ngaahi ‘holi ‘o honau lotó.

10 Pea na’á ku mamata foki ko e fānau iiki kotoa pē kuo nau pekia, ka ‘oku te’eki ai ke nau ^ata’u motu’a fe’unga ke ‘eke’i meiate kinautolu ‘a ‘enua ngaahi ngāuē, ‘oku ^bfakamo’ui mo kinautolu ‘i he pule’anga fakasilesitiale ‘o e langí.

VAHE 138

Ko ha me’a-hā-mai na’e fakahā kia Palesiteni Siosefa F. Sāmita ‘i Sōleki Siti, ‘i ‘Iutā, ‘i he ‘aho 3 ‘Okatopa 1918. ‘I he malanga fakaava ‘a Palesiteni Sāmita ‘o e Konifelenisi Lahi Fakavaeuata’u hono 89 ‘a e Siasí, ‘i he ‘aho 4 ‘Okatopa 1918, na’á ne fakahā ai kuó ne ma’u ha ngaahi fetu’utaki fakalangi ‘i he ngaahi māhina kuo hilí. Ko e taha, na’e kau ia ki he hā’ele

4a Fakahā 21:21;
T&F 110:2.

5a FFL ‘Ātamá.
b T&F 132:29.
FFL ‘Ēpalahamé.

c T&F 124:19.
FFL Sāmita, Siosefa,
ko e Lahí.

d FFL Sāmita, Lusi Meki.
e SS—H 1:4.

6a FFL Fakamo’ui ‘o e
Pekiá.
b ‘Īsaia 11:11;
1 Nifai 22:10–12;
Sēkope 6:2.

FFL ‘Isilelí—Ko hono
tānaki ‘o ‘Isilelí.

c Sione 3:3–5;
2 Nifai 9:23;
‘Eta 4:18–19;
T&F 76:50–52; 84:74.
FFL Papitaisó.

7a Hilam. 5:30.

FFL Fakahā.
b Lss, 1 Pita 4:6;
2 Nifai 9:25–26;
Mōsaia 15:24.

c T&F 76:50–70.
d FFL Nāunau
Fakasilesitiale.

8a ‘Alamā 18:32;
T&F 6:16.

9a Fakahā 20:12–13.

FFL Fakamaau
Faka’osí.
b FFL Ngāuē, Ngaahi.
c T&F 64:34.
FFL Lotó.

10a FFL Ala ‘Eke’i mei
ha Taha ‘a ‘Ene
Ngaahi Ngāuē.
b FFL Fakamo’ui—
Fakamo’ui ‘o e fānau.

atu 'a e Fakamo'uí ki he ngaahi laumālie 'o e kau pekiá lolotonga 'a e kei 'i he fonualotó 'a hono sinó, pea na'e ma'u ia 'e Palesiteni Sāmita 'i he 'aho ki mu'a 'i he 'aho na'e fai ai 'a e konifelenisí. Na'e tohi ia 'i he hili pē 'a e konifelenisí. Na'e 'oatu ia 'i he 'aho 31 'Okatopa 1918 ki he ongo tokoni 'i he Kau Palesiteni 'Uluakí, ko e Fakataha Alēlea 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, pea mo e Pēteliaké, pea na'a nau tali ia 'i he loto-taha ki ai.

1–10, 'Oku fifili 'a Palesiteni Siosefa F. Sāmita ki he ngaahi tohi 'a Pitá, pea mo e hā'ele 'a hotau 'Eikí ki he maama 'o e ngaahi laumālié; 11–24, 'Oku mamata 'a Palesiteni Sāmita ki he fakataha 'a e kau mā'oni'oni kuo pekiá 'i palataisi pea 'oku ngā-ue 'a Kalaisi 'i honau lolotongá; 25–37, 'Okú ne mamata ki he anga hono fokotu'utu'u 'o hono malanga 'aki 'o e ongoongoleléi 'i he lolotonga 'o e ngaahi laumālié; 38–52, 'Okú ne mamata kia 'Ātama, mo 'Ivi, mo e tokolahi 'o e kau palōfita mā'oni'oni 'i he maama fakalaumālié 'a ia na'a nau lau 'a honau tu'unga fakalaumālié ki mu'a 'i he'enau toetu'ú ko ha nofo pōpula; 53–60, 'Oku kei hoko atu 'e he kau mā'oni'oni kuo pekiá 'o e kuonga ko 'ení 'a 'enau ngaahi ngāué 'i he maama 'o e ngaahi laumālié.

THE 'aho tolu 'o 'Okatopa, 'i hono taha afe hivangeau hongofulu mā valu 'o e ta'ú, na'á ku nofo 'i hoku lokí 'o 'fakalaulauloto ki he folofolá;

2 Peá u fakakaukau ai ki he feilaulau 'fakalelei lahi 'a ia na'e fai 'e he 'Alo 'o e 'Otuá, ki hono 'huhu'í 'o e māmaní;

3 Pea mo e 'ofa lahi mo faka-

ofo 'a ia na'e fakahā 'e he Tamaí pea mo e 'Aló 'i he hā'ele hifo 'a e 'Huhu'í ki he māmaní;

4 Koe'uhí ke tu'unga 'i he'ene 'fakalelei, pea mo e 'talangofua ki he ngaahi tefito'í mo'oni 'o e ongoongoleléi, 'e lava 'o fakamo'uí ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá.

5 'I he lolotonga 'a 'eku fakalaulauloto peheé, na'e toe foki 'a 'eku fakakaukau ki he ngaahi tohi 'a e 'aposetolo ko Pitá, ki he kāingalotu 'i he 'kuonga mu'á 'a ia na'a nau movetevete holo 'i 'Ponitusi, mo Kalētia, mo Kapatōsia, mo e ngaahi feitu'u kehe 'o 'Ēsiá, 'a ē na'e malanga 'aki ai 'a e ongoongoleléi 'i he hili hono kalusefai 'o e 'Eikí.

6 Na'á ku fakaava hake ai 'a e Tohi Tapú 'o lau 'a e vahe tolu mo e fā 'o e 'uluaki tohi 'a Pitá, pea 'i he'eku lau iá na'e ongo mamafa 'aupito 'a e ngaahi veesi ko 'ení kiate au, 'o mahulu ange ia 'i ha'aku ongo'í pehē ki mu'a:

7 "He na'e mamahi foki 'o tu'o taha pē 'a Kalaisi koe'uhí ko e ngaahi angahalá, ko e angatonú ma'á e ta'e-angatonu, koe'uhí ke ne 'omi 'a kitautolu ki

138 1a FFL Fakalaulauloto.

2a Mātiu 20:28.

FFL Fakalelei,

Fakalelei'í.

b FFL Palani 'o e Huhu'í.

3a Sione 3:16.

FFL 'Ofá.

b FFL Huhu'í ('Eikí).

4a TT 1:3.

b Mātiu 7:21.

FFL Talangofuá.

5a FK kāingalotu 'i he ngaahi 'aho 'i mu'á.

b 1 Pita 1:1.

he 'Otuá, kuo fakapoongi ia 'i he kakanó, kae fakaake 'e he Laumālié:

8 "A ia na'e 'alu ai ia 'o ne malanga ki he ngaahi laumālie 'oku 'i he "fale fakapōpulá;

9 "A kinautolu na'e talangata'a 'i mu'a, 'i he tatali mo e fa'a kātaki 'a e 'Otuá 'i he ngaahi 'aho 'o Noá, lolotonga 'a e teuteu 'o e vaká, 'a ia na'e fakamo'ui ai 'a e tokosi'i 'i he vaí, ko e toko valu pē." (1 Pita 3:18-20.)

10 "He ko e me'a ko 'ení na'e malanga 'aki ai 'a e ongoongo-leleí kiате kinautolu foki kuo maté, koe'uhí ke fakamaau 'a kinautolu 'i he kakanó, 'o fakatatau ki he tangatá, kae mo'ui 'o fakatatau ki he 'Otuá 'i he laumālié." (1 Pita 4:6.)

11 'I he lolotonga 'a 'eku fakaulauloto ki he ngaahi me'a ko 'eni kuo "tohí, na'e fakaava 'a e ^bmata 'o 'eku 'iló, pea na'e 'nofo'ia 'iate au 'a e Laumālie 'o e 'Eikí, pea na'á ku mamata ki he fu'u kakai ta'efa'alaua 'o e kau "pekiá, 'a e iiki mo e lalahi fakatou'osi.

12 Pea na'e fakatahataha kā-toa ki ha potu pē 'e taha 'a e ngaahi laumālie ta'efa'alaua 'o e kau "angatonú, 'a ia na'a nau ^bfaivelenga 'i he'enu fakamo'o-

ni kia Sísuú 'i he lolotonga 'enu mo'ui 'i he mo'ui fakamatelié;

13 Pea kuo nau fai ha "feilaulau 'i he tatau 'o e feilaulau lahi 'a e 'Alo 'o e 'Otuá, pea na'a nau ^bkātaki'i 'a e faingata'á, koe'uhi ko e huafa 'o honau Huhu'í.

14 Kuo nau mavahe kotoa atu 'a kinautolú ni mei he mo'ui fakamatelié, mo ha "amanaki lelei fakapapau ki ha ^btoetu'u nāunau'ia, tu'unga 'i he "alo'ofa 'a e 'Otuá ko e "Tamaí pea mo Hono "Alo pē Taha na'e Fakatupu, ko Sísū Kalaisí.

15 Na'á ku mamata na'a nau fonu 'i he "fiefia mo e nēkeneka, pea na'a nau fiefia fakataha koe'uhí he na'e ofi 'a e 'aho 'o honau fakahaofi.

16 Na'a nau fakatahataha 'o talitali ki he hā'ele ange 'a e 'Alo 'o e 'Otuá ki he maama 'o e ngaahi "laumālié, ke tala fakahāhā 'a honau huhu'í mei he ngaahi ^bha'i 'o e maté.

17 Pea ke "fakafoki 'a honau sino 'o e efu 'oku mohé ki hono tu'unga haohaoá, ko e ^bhuí ki he hui, pea mo e uouá mo e kakanó ki ai, pea ke toe fakataha'i 'a e 'laumālié pea mo e sinó, pea 'e 'ikai ke toe fakamavahevahe'i, koe'uhí ke nau ma'u 'a e kakato 'o e "fiefiá.

8a 'Īsaia 61:1; Luke 4:18; T&F 76:73-74; 88:99.

11a FFL Folofolá—Mahu'inga 'o e ngaahi folofolá.

b 'Efesō 1:18; T&F 76:10, 12, 19.

c 'Īsaia 11:2.

d FFL Laumālié.

12a T&F 76:69-70.

b T&F 6:13; 51:19; 76:51-53.

13a FFL Feilaulau.

b Mātiu 5:10-12.

14a 'Eta 12:4; Molonai 7:3, 40-44.

FFL 'Amanakí,

'Amanaki Leleí.

b FFL Toetu'ú.

c FFL 'Alo'ofá.

d FFL 'Otuá—'Otuá ko e Tamaí.

e FFL 'Alo pē Taha na'e Fakatupu.

15a 'Īsaia 51:11;

'Alamā 40:12.

16a Luke 23:43;

'Alamā 40:11-12.

FFL Palataisí.

b Molom. 9:13.

17a 2 Nifai 9:10-13.

b 'Isikeli 37:1-14.

c T&F 93:33-34.

d FFL Fiefiá.

18 'I he lolotonga 'a e talitali mo e fetalanoa 'aki 'a e ngaahi lau-mālie tokolahi ko 'ení, mo fiefia 'i he houa 'o honau fakahaofi mei he ngaahi há 'i 'o e maté, na'e hā mai 'a e 'Alo 'o e 'Otuá, 'o ne tala fakahā 'a e "tau'atāina 'a e kau pōpula 'a ia na'e faivelengá;

19 Pea na'á ne "malanga 'aki ai kiate kinautolu 'a e ^bongoongolelei ta'engatá, ko e tokāteline 'o e toetu'ú mo e huhu'í 'o e fa'ahinga 'o e tangatá mei he 'hingá, pea mei he ngaahi angahala fakatāutahá 'o makatu'unga 'i he ^dfakatomalá.

20 Ka na'e 'ikai te ne hā'ele tonu ia ki he kau "fai angahalá, pea na'e 'ikai foki ke fanongoa 'a hono le'ó 'i he lolotonga 'o e kau ta'etui 'Otuá mo e kau ta'e-fakatomalá, 'a ia na'a nau ^b'ulí 'i 'a kinautolu lolotonga 'a 'enau 'i he kakanó;

21 Pea na'e 'ikai foki ke mamata kiate ia 'a e kau angatu'ú 'a ia na'a nau fakasítu'a 'i 'a e ngaahi fakamo'oni pea mo e ngaahi fakatokanga 'a e kau palōfita 'o ono'ahó, pea na'e 'ikai te nau mamata ki hono fofongá.

22 Pea na'e pule 'a e "fakapo'ulí 'i he feitu'ú ko ia na'e 'i ai 'a kinautolu ní, ka na'e 'i he lolotonga 'o e kau mā'oni'oni 'a e ^bmelinó;

23 Pea na'e fiefia 'a e kau mā'oni'oni 'i hono "huhu'í kinautolú, pea na'e peluki honau ^btuí 'o fakahā ko e 'Alo 'o e 'Otuá 'a honau Huhu'í mo e Fakahaofi mei he maté pea mo e ngaahi 'sēini 'o helí.

24 Na'e ulo 'a honau fofongá, pea na'e nofo 'iate kinautolu 'a e "maama mei he 'ao 'o e 'Eikí, pea na'a nau hiva 'aki 'a e ngaahi ^bhiva fakafeta'í ki hono huafa topupapú.

25 Na'á ku ofo, he na'e mahino kiate au na'e ngāue 'a e Fakamo'uí 'i ha ta'u pē 'e tolu nai 'i he lolotonga 'o e kau Siú pea mo kinautolu 'o e fale 'o 'Isilelí, 'i he'ene feinga ke ako'í kiate kinautolu 'a e ongoongolelei ta'engatá mo ui 'a kinautolu ki he fakatomalá;

26 Ka neongo iá, neongo 'a 'ene ngaahi ngāue ma'ongo'ongá, mo e ngaahi maná, mo 'ene talaki fakahā 'a e mo'oni, 'i he fu'ú "mālohi mo e mafai lahí, na'e kei tokosi'í pē 'a e fa'ahinga na'a nau tokanga ki hono le'ó, pea nau fiefia 'i hono 'aó, pea nau ma'ú 'a e fakamo'uí 'i hono to'ukupú.

27 Ka ko 'ene ngāue 'i he lolotonga 'o kinautolu kuo pekiá na'e fakangatangata pē ki he ki'i vaha'ataimi "nounou 'i he

18a 'Īsaia 61:1.

FFL Fakamo'uí 'o e Pekia.

19a T&F 76:72–74.

b FFL Ongongolelei.

c FFL Hinga 'a 'Ātama mo 'Iví.

d FFL Fakatomala, Fakatomalá'í.

20a 'Alamā 40:13–14.

FFL Fai Angahalá, Heli.

b 1 Nifai 10:21.

22a FFL Fakapo'uli, Fakalaumalié.

b FFL Melinó.

23a FFL Palani 'o e Huhu'í.

b Loma 14:11; Mōsaia 27:31.

c 2 Nifai 1:13;

'Alamā 12:11.

24a Same 104:1–2;

'Īsaia 60:19;

Fakahā 22:5;

SS—H 1:17.

FFL Maama 'o Kalaisí.

b FFL Hivá.

26a 1 Nifai 11:28.

27a Ma'ake 8:31.

vaha'a 'o hono kalusefa'i pea mo 'ene toetu'u;

28 Pea na'a ku fifili ki he ngaahi lea 'a Pitá—'a ia na'a ne pehē ai na'e malanga 'a e 'Alo 'o e 'Otuá ki he ngaahi laumālie 'i he fale fakapōpulá 'a ia na'e talangata'a 'i mu'a, 'i he tatali mo e fa'a kātaki 'a e 'Otuá 'i he ngaahi 'aho 'o Noá—pē na'e lava fēfē ke ne malanga ki he ngaahi laumālie ko iá pea fai mo e ngāue na'e totonu ke fai 'i honau lotolotonga, 'i ha ki'i taimi nounou pehē.

29 Pea 'i he lolotonga 'a 'eku fifilí, na'e fakaava 'a hoku matá, pea na'e ^afakaake hake 'a 'eku 'iló, pea na'e mahino kiate au na'e 'ikai ke hā'ele tonu 'a e 'Eikí ki he kau fai angahala mo e kau talangata'a 'a ia na'a nau fakafisinga 'a e mo'oni, ke ako'i 'a kinautolu;

30 Kae vakai, na'a ne foku-tu'utu'u ha'ane kau ngāue, mei he kau mā'oni'oni, peá ne fili ha kau talafekau, 'o fakakofu'i 'aki 'a e ^amālohi mo e mafai, pea tu'utu'uni ke nau 'alu atu 'o 'ave 'a e maama 'o e ongoongoleleí kiate kinautolu na'e 'i he ^bfakapo'ulí, 'io ki he ngaahi laumālie 'kotoa pē 'o e tangatá; pea na'e anga pehē 'a hono malanga 'aki 'o e ongoongoleleí ki he kau pekiá.

31 Pea na'e 'alu atu 'a e kau

talafekau na'e fili ke ^atalaki fakahā 'a e 'aho 'o e 'alo'ofa 'o e 'Eikí pea fakahā 'a e ^btau'atāiná ki he kau pōpula 'a ia na'e nofo ha'isiá; 'io kiate kinautolu kotoa pē te nau fakatomala mei he'enau ngaahi angahalá pea tali 'a e ongoongoleleí.

32 Pea na'e anga pehē 'a hono malanga 'aki 'o e ongoongoleleí kiate kinautolu kuo nau ^amate 'i he'enau ngaahi angahalá, te'eki te nau ^bilo ki he mo'oni, pe ko 'enau maumau-fonó, 'o nau fakafisinga 'a e kau palōfitá.

33 Na'e ako'i kiate kinautolu ní 'a e ^atui ki he 'Otuá, fakatomala mei he angahalá, papitaiso ^bfakafofonga ki he ^cfakamolemole 'o e ngaahi angahalá, pea mo e ma'u 'o e ^dme'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nimá,

34 Pea mo e ngaahi tefito'i mo'oni kehe kotoa pē 'o e ongoongoleleí, 'a ia na'e 'aonga ke nau 'ilo ki ai ke nau lava ai 'o fakafe'unga'i 'a kinautolu koe'uhí ke lava 'o ^afakamāu'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki he tangatá 'i he kakanó, kae mo'ui 'o fakatatau ki he 'Otuá 'i he laumālie.

35 Pea ko ia na'e fakahā ai ki he kau pekiá, 'a e iiki mo e lalahi fakatou'osi, ki he ta'e-mā'onioni pea mo e kau faivelengá, kuo fakahoko 'a e huhu'í tu'unga 'i

29a T&F 76:12.

30a Luke 24:49.

b FFL Fakapo'uli,
Fakalaumālie.

c T&F 1:2.

31a 'Isaia 61:2;

Luke 4:17–19.

b FFL Tau'atāiná.

32a Sione 8:21–24.

b T&F 128:5.

FFL 'Iló.

33a TT 1:4.

FFL Tuí.

b FFL Ouau, Ngaahi—
Ouau fakafofonga;
Papitaisó—Papitaiso

ki he maté.

c FFL Fakamolemole'i
'o e Ngaahi Angahalá.

d FFL Me'a-foaki 'o e
Laumālie Mā'oni'oni.

34a FFL Fakamaau
Faka'osi.

he “feilaulau ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá ‘i he funga ^bkolosí.

36 Pea na’e anga pehē ‘a hono fakahā ‘a e anga ‘o hono faka‘aonga ‘i ‘o e taimi ‘o hotau Huhu‘i lolotonga ‘a ‘ene ‘afio taimi nounou ‘i he maama ‘o e ngaahi laumālié, ‘o ne fakahinohino‘i mo teuteu‘i ‘a e ngaahi laumālie ‘o e kau “palōfita angatonu ‘a ia na’a nau fakamo‘oni kiate ia ‘i he kakanó;

37 Koe‘uhí ke nau ‘ave ‘a e pōpoaki ‘o e huhu‘i ki he kau pekia kotoa pē, kiate kinautolu ‘a ia na’e ‘ikai te ne hā‘ele tonu ki aí, koe‘uhi ko ‘enau “angatu‘ú mo ‘enau maumau-fonó, koe‘uhí ke nau lava ‘o fanongo ki he‘ene folofolá ‘i he ngāue ‘a ‘ene kau tamaio‘eiki.

38 Na’e kau ‘i he kau tu‘u-ki-mu‘a mo e kakai ma‘ongo‘onga ko ia na’a nau fakataha mai ‘i he fu‘u ha‘ofanga lahi ko ‘eni ‘o e kau mā‘oni‘oní ‘a e Tamai ko “Ātamá, ko e ‘I Mu‘a ‘i Mu‘a ‘i he Ngaahi ‘Ahó pea mo e tamai ‘a e kakai kotoa pē;

39 Pea mo ‘etau Fa‘ē nāunau-‘ia ko “Iví, mo e tokolahi ‘o hono ngaahi ‘ofefine angatonu ‘a ia na’a nau mo‘ui ‘i he ngaahi kuongá pea nau hū ki he ‘Otuá mo‘oni mo mo‘ui.

40 Mo “Ēpeli, ‘a ia ko e ‘uluaki ^bma‘atá, na‘á ne ‘i ai, pea mo hono tokoua ko ‘Setí, ko e taha ‘o e kakai na’e ma‘ongo‘ongá, ‘a ia na‘á ne ‘i he ^dtatau mo‘oni ‘o ‘ene tamai ko ‘Ātamá.

41 Mo “Noa, ‘a ia na‘á ne fai ‘a e fakatokanga ‘o kau ki he lōmakí; mo ^bSemi, ‘a ia ko e ^ctaula‘eiki lahi tu‘u-ki-mu‘á; mo “Ēpalahame, ko e tamai ‘o e kakai angatonú; mo “Aisake, mo ‘Sēkope, mo Mōsese, ‘a e ^stokotaha foaki fono ma‘ongo‘onga ‘o ‘Isilelí;

42 Mo “Īsaia, ‘a ia na‘á ne tala-ki fakahā ‘i he kikité ‘o pehē, na’e pani ‘a e Huhu‘i ke ne nono‘o ‘a e loto-mafesí, ke ne fakahā ‘a e tau‘atāiná ki he kau ^bpōpulá, pea mo fakaava ‘a e ^cfale fakapōpulá kiate kinautolu na’e ha‘isiá, na’a nau ‘i ai foki mo kinautolu.

43 Pea ‘ikai ia ko ia pē, ka na’e ‘i ai foki mo “Isikeli, ‘a ia na’e fakahā kiate ia ‘i he me‘a-hā-mai, ha fu‘u tele‘a lahi ‘o e ngaahi hui ^bmōmoa, ‘a ia na’e toe fakakofu ‘aki ‘a e kakanó, ke nau toe tu‘u hake ‘i he ^ctoetu‘u ‘o e kau pekiá, ko ha ngaahi mo‘oni‘i laumālie mo‘ui;

44 Mo “Tāniela, ‘a ia na‘á ne mu‘aki mamata mo tala ‘a hono

35a ‘Alamā 34:9–16.

FFL Fakalelei,
Fakalelei‘i; Feilaulau.

b FFL Kolosí; Kalusefaí.

36a T&F 138:57.

37a T&F 138:20.

FFL Angatu‘ú.

38a FFL ‘Ātamá.

39a Mōsese 4:26.

FFL ‘Iví.

40a FFL ‘Ēpeli.

b FFL Ma‘atá.

c FFL Setí.

d Sēnesi 5:3;

Mōsese 6:10.

41a FFL Noa, Pēteliake ‘i
he Tohi Tapú.

b FFL Semí.

c FFL Taula‘eiki Lahí.

d Sēnesi 17:1–8.

FFL ‘Ēpalahamé.

e Sēnesi 21:1–5.

FFL ‘Aisaké.

f Sēnesi 35:9–15.

FFL Sēkope, Foha ‘o

‘Aisaké.

g FFL Mōsesé.

42a FFL ‘Īsaia.

b ‘Īsaia 61:1–2.

c FFL Helí.

43a FFL ‘Isikelí.

b ‘Isikeli 37:1–14.

c FFL Toetu‘ú.

44a FFL Tānielá.

fokotu’u ‘o e ^bpule’anga ‘o e ‘Otuá ‘i he ngaahi ‘aho ki mui ní, ‘a ia ‘e ‘ikai ‘aupito ke toe faka’auha pe toe tuku ia ki ha kakai kehe;

45 Mo “Ilaiase, ‘a ia na’á ne ‘i he Mo’unga ‘o e ^bLiliú fakataha mo Mōsesé;

46 Pea mo “Malakai, ‘a e palōfita ko ia na’á ne fakamo’oni ‘i ‘e ha’u ‘a ^bIlaisia—‘a ē na’e lea foki ki ai mo Molonai ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ‘o pehē ‘e ha’u ki mu’a ‘i he he’eki ai ke hoko ‘a e fu’u ‘aho lahi mo fakamanavahē ‘o e ‘Eikí—na’a nau ‘i ai foki mo kinautolu.

47 ‘E tō ‘e he palōfita ko ‘Ilaisia ‘i he “loto ‘o e fānaú ‘a e ngaahi tala’ofa na’e fai ki he’enu nau ngaahi tamaí;

48 ‘O fakamelomelo ki he fu’u “ngāue lahi ‘e fai ‘i he ngaahi ^btemipale ‘o e ‘Eikí ‘i he ‘kuonga ‘o e kakato ‘o e ngaahi kuongá, ki hono huhu’i ‘o e kau pekiá, pea mo hono ^dfakama’u ‘o e fānaú ki he’enu mātu’á, telia na’a taa’i ‘a e māmaní kotoa ‘aki ‘a e mala’ia, pea faka’auha ‘o ‘osi’osingamālie ‘i he’ene hā’ele maí.

49 Ko ia ko e fa’ahingá ni kotoa, pea mo ha ni’ihi tokolahi kehe, ‘io ‘a e kau ^apalōfita na’a nau nofo ‘i he lotolotonga ‘o e

kau Nifai’i pea nau fakamo’oni ki he hā’ele mai ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, na’a nau fio ai ‘i he fu’u fakatahataha lahi ko ‘ení ‘o talitali ki honau fakahaofí.

50 He na’e lau ‘e he kau pekiá ‘a e mavahe fuoloa ‘a honau “laumālie mei honau sinó, ko ha nofo ^bpōpula.

51 Na’e ako’i ‘a kinautolú ni ‘e he ‘Eikí, pea foaki kiate kinautolu ‘a e “mālohi ke nau tu’u hake, ‘i he hili ‘a ‘ene toetu’u mei he pekiá, ke nau hū atu ki he pule’anga ‘o ‘ene Tamaí, pea fakakalauni ai ‘a kinautolu ‘aki ‘a e ^bmo’ui ta’e-fa’a-maté mo e ‘mo’ui ta’engatá.

52 Pea toe hoko atu ai pē ‘a ‘enu ngāué ‘o hangē ko e tala’ofa ‘a e ‘Eikí, pea ke nau ma’u mo e ngaahi “tāpuaki kotoa pē ‘a ia na’e fakatatali ma’anautolu ‘oku ‘ofa kiate Iá.

53 Na’e ‘i he maama foki ‘o e ngaahi laumālie ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, mo ‘eku tamaio’eiki ko Hailame Sāmitá, mo Pilikihami ‘Iongi, mo Sione Teila, mo Uilifooti Utalafi, pea mo e ngaahi laumālie kehe ‘e ni’ihi na’e “fakatatali ke nau toki ha’u ‘i he kakato ‘o e ngaahi kuongá ke nau kau ‘i hono ^bfokotu’u ‘o e ngaahi maka-

44b Tanieli 2:44–45.
 FFL Pule’anga ‘o e ‘Otuá pe Pule’anga ‘o e Langí.
 45a FFL ‘Ilaiasé.
 b FFL Liliú.
 46a Malakai 4:5–6;
 SS—H 1:36–39.
 FFL Malakáí.
 b T&F 110:13–15.
 FFL ‘Ilaisiá.
 c FFL Hā’ele ‘Anga Ua

Mai ‘a Sisú Kalaisí.
 47a T&F 128:17.
 48a FFL Fakamo’ui ‘o e Pekia.
 b FFL Temipalé.
 c FFL Kuongá.
 d FFL Fakama’ú;
 Fāmilí—Fāmili ta’engatá.
 49a Hilam. 8:19–22.
 50a FFL Laumālie.
 b T&F 45:17.

51a 1 Kol. 6:14;
 ‘Alamā 40:19–21.
 b FFL Mo’ui Ta’e-fa’a-maté.
 c T&F 29:43.
 FFL Mo’ui Ta’engatá.
 52a ‘Īsaia 64:4;
 1 Kol. 2:9;
 T&F 14:7.
 53a FFL Tomu’a Fakanofó.
 b T&F 64:33.

tu'unga 'o e fu'u ngāue lahi 'o e ngaahi 'aho ki mui ní,

54 'A ia na'e kau ai 'a hono langa 'o e ngaahi temipalé, pea mo hono fai 'i ai 'o e ngaahi ouau ki hono huhu'í 'o e kau "pekiá 'a ia na'a nau 'i he maama foki 'o e ngaahi laumālié.

55 Na'á ku vakai foki na'a nau kau 'i he kakai "eiki mo tu'u-kimu'a 'a ia na'e ^bfili 'i he kamata-angá ke nau hoko ko e kau pule 'i he Siasi 'o e 'Otuá.

56 'Io, ki mu'a 'i hono fanau'í mai 'o kinautolú, na'a nau ma'u fakataha mo e fu'u tokolahi kehe 'a 'enau ngaahi 'uluaki lēsoní 'i he maama 'o e ngaahi laumālié pea na'e "teuteu'í kinautolu ke nau ha'u 'i he ^btaimi totonu 'o e 'Eikí 'o ngāue 'i he'ene "ngoue vainé ki hono fakamo'ui 'o e ngaahi laumālie 'o e tangatá.

57 Na'á ku mamata ai ko e "kaumātu'a angatonu ko ia 'o e kuonga ko 'ení, 'i he'enu mavahe atu meí he mo'ui fakamatelié, 'oku hoko atu ai pē 'a 'enau ngāué 'i hono malanga 'aki 'o e ongoongolelei 'o e faka-

tomalá mo e huhu'í, tu'unga 'i he feilaulau 'a e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e 'Otuá, 'i he lotolotonga 'o kinautolu 'oku nau 'i he ^bfakapo'ulí pea nau kei ha'isia 'i he angahalá 'i he fu'u maama lahi fau 'o e ngaahi laumālie 'o e kau pekiá.

58 Ko e kau pekia ko ia 'oku fakatomalá 'e "huhu'í 'a kinautolu, 'o kapau te nau talangofua ki he ngaahi ^bouau 'o e fale 'o e 'Otuá,

59 Pea 'o ka hili 'a 'enau totongi 'a e tautea 'o 'enau ngaahi mau-mau-fonó, pea "fufulu 'a kinautolu 'o nau ma'á, te nau toki ma'u ha totongi 'o fakatatau ki he'enu ngaahi ^bngāué, he ko e kau 'ea-hoko kinautolu ki he fakamo'ui.

60 Pea na'e anga pēhē 'a hono fakahā mai kiate au 'a e me'a-hā-mai ki hono huhu'í 'o e kau pekiá, pea 'oku ou fakamo'oni'í ia, pea 'oku ou 'ilo 'oku "mo'oni 'a e ngaahi lekooti ko 'eni 'oku ou fai, tu'unga 'i he tāpuaki 'a hotau 'Eiki mo hotau Fakamo'ui, ko Sisū Kalaisí, 'e pēhē. 'Ēmeni.

FANONGONONGO FAKAMAFAI'I—1

Ki ha Taha pē 'e Kau ki ai 'Ení:

Kuo 'oatu 'a e ngaahi ongoongo fakanusipepa mei Sōleki Siti ko e tupu mei ha ngaahi feinga ke ma'u ha mafai fakapule, 'a ia kuo lahi hono pulusi holo 'o pēhē, 'oku pēhē 'e he Komisoni 'o 'Tutaá, 'i

54a FFL Ouaú, Ngaahi—
Ouaú fakafofongá.

55a 'Ēpa. 3:22–24.
^b FFL Tomu'a
Fakanofó.

56a Siopē 38:4–7;
'Alamā 13:3–7.

^b Ngāue 17:24–27.
^c Sēkope 6:2–3.

FFL Ngoue Vainé 'a
e 'Eikí.

57a FFL Kaumātu'a.

^b FFL Helí.

58a FFL Huhu'í ('Eikí).

^b FFL Ouaú, Ngaahi.
59a 'Alamā 5:17–22.

FFL Fakamolemole,
Fakamolemole'í.

^b FFL Ngāué, Ngaahi.

60a FFL Mo'oni.

he'enau fakamatala kuo toki fai ki he Sekelitali Fakafonuá, 'oku kei fai ni 'a e ngaahi mali tokolahi pea tokua kuo fai 'a e ngaahi mali pehē 'e fāngofulu pe lahi ange 'i 'Iutā talu mei he Sune kuohilí pe 'i he ta'u kuo hilí, pea tokua kuo hanga 'e he kau takimu'a 'o e Siasí 'i he'enau ngaahi malanga 'i he 'ao 'o e kakaí 'o ako'i, pou pou'i mo faka'ai'ai hono hokohoko atu 'o hono fai 'o e mali tokolahi—

Ko ia, ko au, 'i hoku lakanga ko e Palesiteni 'o e, Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku ou fakapapau atu heni 'i he lea mamafa taha, 'oku loi 'a e ngaahi tukuaki'i ko 'eni. 'Oku 'ikai te mau ako'i 'a e nofo mo e ngaahi uaifi pe mali tokolahi, pe fakangofua ha toko taha ke kau ki ai, pea 'oku ou faka'ikai'i 'a hono fai 'o e ngaahi mali tokolahi 'e fāngofulu pe ha toe fika kehe 'i he lolotonga 'o e vaha'ataimi ko iá 'i homau ngaahi Temipalé pe 'i ha toe feitu'u kehe 'i he Vahefonuá.

Kuo fakahā mai na'e 'i ai ha me'a 'e taha, 'a ia 'oku lau 'e kinautolu na'e kau ai na'e fai tokua 'a e malí 'i he Fale 'Enitaumení, 'i Sōleki Siti, 'i he Fa'ahita'u Matala 'o e 1889, ka kuo te'eki te u lava 'o 'ilo pe ko hai na'á ne fai 'a e malí; pea 'ilonga ha me'a na'e fai fekau'aki mo 'eni, na'e fai ia ta'e te u 'ilo ki ai. Ko ia koe'uhi ko hono fai tokua 'o e me'á ni, na'á ku tu'utu'uni ai ke holoki leva 'a e Fale 'Enitaumení 'o 'oua na'a toe tatali.

Ko e me'a 'i he fa'u 'e he Fale Alea Fakapule'angá ha ngaahi lao 'o tapui hono fai 'o e ngaahi mali tokolahi, 'a ia ko e ngaahi lao kuo tu'utu'uni 'e he fakamaau'anga tangi mā'olunga tahá 'o pehē 'oku fehoanaki mo e konisitūtoné, ko ia 'oku ou fakahā heni hoku loto ke talangofua ki he ngaahi lao ko iá, pea ke ngāue 'aki hoku mafaí ki he kāingalotu 'o e Siasí 'a ia 'oku ou pule ki ai ke nau fai pehē foki.

'Oku 'ikai ha me'a 'i he'eku ngaahi akonaki ki he Siasí pe ko e ngaahi akonaki 'a hoku ngaahi kaungā-ngāué, lolotonga 'a e vaha'ataimi kuo lau ki ai, 'a ia 'e lava 'o pehē 'e faka'uhinga'i ne faka'ai'ai mo pou pou'i ai hono fai 'o e mali tokolahi; pea 'i he fai 'e ha Kaumātu'a 'o e Siasí ha lea 'e hā mei ai ha fa'ahinga akonaki pehē, kuo valoki'i leva ia. Pea 'oku ou fakahā fakapapau heni 'i he 'ao 'o e kakaí ko 'eku akonaki ki he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke 'oua na'a nau fai ha mali kuo tapui 'e he lao 'o e fonuá.

UILIFOOTI UTALAFI

Palesiteni 'o e, Siasí 'o Sīsū Kalaisi
'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Na'e fokotu'u 'e Palesiteni Lolenisō Sinou 'a e me'a 'oku hā atu 'i lalo ní:

“'Oku ou fokotu'u atu, 'i he 'ilo'i ko Uilifooti Utalafi 'a e Palesiteni 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, pea ko e tangata pē 'e taha 'i he māmaní 'i he taimi lolotongá 'a ia 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e ngaahi ouau fakama'ú, ke tau pehē 'oku fakamafai'í kakato ia 'i he mafai 'o hono lakangá, ke ne 'oatu 'a e Fakamatala Fakamafai'í 'a ia kuo lau 'o tau fanongo ki aí, pea kuo tohi ia 'i he 'aho 24 Sepitema 1890, pea 'i he'etau hoko ko e Siasi kuo fakataha 'i ha Konifelenisi Lahí, ke tau tali 'a e me'a kuó ne fakahā 'o kau ki he ngaahi mali tokolahí 'o lau ia ko e me'a kuo fakamafai'í pea 'oku tau ha'isia ki ai.”

Na'e tali 'i he loto-taha ke pou pou ki he fokotu'u 'oku hā atu 'i 'olunga ní.

Sōleki Siti, 'Tutā, 'Okatopa 6, 1890.

KO E NGAahi ME'A NA'E TO'O MEI HE NGAahi MALANGA 'E TOLU 'A
PALESITENI UILIFOOTI UTALAFI
'O KAU KI HE FANONGONONGO FAKAMAFAI'Í

'E 'ikai tuku au 'e he 'Eikí pe ko ha toe tangata kehe pē 'a ia 'oku hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí ni ke ne takihala'i 'a kimoutolu. 'Oku 'ikai kau ia 'i he palaní. 'Oku 'ikai 'i he finangalo ia 'o e 'Otuá. Kapau te u feinga ke fai pehē, 'e to'o leva au 'e he 'Eikí mei hoku tu'ungá, pea te Ne fai pehē ki ha toe tangata kehe pē 'a ia 'e feinga ke taki 'a e fānau 'a e tangatá ke nau hē mei he ngaahi fakahā 'a e 'Otuá pea mei honau fatongiá. (Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'u hono Onongofulu mā taha 'a e Siasí, Mōnite, 'Okatopa 6, 1890, Sōleki Siti, 'Tutā. Na'e lipooti 'i he *Deseret Evening News*, 'Okatopa 11, 1890, p. 2.)

'Oku 'ikai mahu'inga pe ko hai 'oku mo'uí pea ko hai 'oku maté, pe ko hai 'oku ui ke ne tatakí 'a e Siasí ní, kuo pau ke nau tatakí ia 'o fakatatau ki he fakahinohino 'a e 'Otuā Māfimafí. Kapau 'e 'ikai te nau fai ia 'i he founga ko íá, 'e 'ikai pē te nau lava 'o fai ia 'i ha toe founga kehe....

Na'á ku toki ma'u ha ngaahi fakahā ki mui, pea ko ha ngaahi fakahā mahu'inga ia kiate au, pea te u fakahā kiate kimoutolu 'a ia kuo folofola 'aki 'e he 'Eikí kiate aú. 'Oku ou fie taki atu ho'omou fakakaukáu ki he me'a ko ia 'oku ui ko e fanongonongo fakamafai'í....

Kuo folofola mai 'a e 'Eikí kiate au ke u fai ki he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ha fehu'í, pea na'á Ne toe folofola mai foki kiate au, kapau te nau fanongo ki he me'a te u lea 'aki kiate kinautolú mo tali 'a e fehu'í 'oku fai atu kiate kinautolú, 'i he Laumálié mo e mālohi 'o e 'Otuá, te nau fai 'a e tali tatau, pea te nau tui tatau 'o kau ki he me'á ni.

Ko e fehu'í 'eni: Ko e hā 'a e me'a fakapotopoto taha ke fai 'e he Kau Ma'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní—ke nau hokohoko atu 'o feinga ke fai 'a e mali tokolahí, ka 'oku tapui ia 'e he ngaahi lao 'o e pule'angá pea fakafepaki'í 'e he kakai 'e toko onongofulu miliona, pea 'e tupu ai hano fa'ao fakapule'anga pea mole ai 'a e ngaahi Tempalé kotoa, pea mo hono ta'ofi 'o e ngaahi ouau kotoa pē 'oku fakahoko 'i aí, ma'á e kakai mo'uí mo e kau pekiá fakatou'osi, pea mo hono

puke pōpula 'o e Kau Palesitēni 'Uluakī mo e Toko Hongofulu Mā Uā mo e 'ulu 'o e ngaahi fāmili 'i he Siasī, pea mo hono fa'ao fakapule'anga 'o e koloa fakafō'ituitui 'a e kakai (he 'e hanga 'e he ngaahi me'ā ni kotoa foki ia 'o ta'ofi 'a e mali tokolahī); pe, ko e hili 'a 'etau fai 'a e me'a kuo tau fai mo fepaki mo e ngaahi faingata'a kuo tau fepaki mo ia 'i he'etau tauhi 'a e tefito'i mo'oni ko 'eni ke ta'ofi 'a e mali tokolahī pea tau talangofua ki he laō, pea 'i he'etau fai iā 'e lava 'a e kau Palōfitā, kau 'Aposetolō mo e ngaahi tama'i 'o nofo 'i 'api, koe'uhī ke nau lava 'o ako'i 'a e kakai mo fakahoko honau ngaahi fatonghia 'i he Siasī, pea kei 'i he nima pē 'o e Kāingalotū 'a e ngaahi Tempalē, koe'uhī ke nau lava 'o fakahoko 'a e ngaahi ouau 'o e Ongoongolelei, ki he kakai mo'uī mo e kau pekiā fakatou'osi?

Na'e fakahā mai 'e he 'Eikī kiate au 'i he me'a-hā-mai mo e fakahā 'a e me'a kuo pau ke hokō 'o kapau 'e 'ikai te tau ta'ofi 'a e ngāuē ni. Kapau na'e 'ikai te tau ta'ofi ia, 'e 'ikai hano 'aonga kiate kimoutolu...ha taha pē 'o e kau tangata 'i he tempale 'i Lōkani; koe'uhī 'e ta'ofi 'a e ngaahi ouau kotoa pē 'i he fonua kotoa 'o Saionē. 'E lahi 'aupito 'a e puputu'ū 'i 'Isileli kotoa, pea 'e hoko ai ha kau tangata tokolahī ko e kau pōpula. 'E hoko mai 'a e faingata'ā ni ki he Siasī kotoa, pea 'e fakamālohi'i ai kitautolu ke ta'ofi 'a e mali tokolahī. Ko ia, ko e fehu'i 'eni, pe 'oku totonu ke tau ta'ofi ia 'i he founa ko 'eni, pe ko e founa kuo fakahā mai 'e he 'Eikī kiate kitautolū, pea tuku ke hoko 'a hotau kau Palōfitā mo e kau 'Aposetolō mo e ngaahi tama'i ko e kau tangata tau'atāina. Pea kei 'i he nima 'o e kakai 'a e ngaahi tempalē, koe'uhī ke lava 'o huhu'i 'a e kau pekiā. Kuo 'i ai ha tokolahī fau kuo 'osi fakahaofi mei he fale fakapōpula 'i he maama fakalaumāliē 'e he kakai ni, pea 'e hoko atu 'a e ngāuē pe ta'ofi ia? Ko e fehu'i 'eni 'oku tuku atu 'i he 'ao 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī. Kuo pau ke mou fakamāu'i ia 'iate kimoutolu pē. 'Oku ou loto ke mou tali ki ai 'e kimoutolu pē. 'E 'ikai te u tali ki ai; ka 'oku ou pehē kiate kimoutolu ko e tu'unga mo'oni ia na'e mei 'i ai 'a e kakai ni 'o kapau na'e 'ikai ke tau fai 'a e me'a na'a tau fai.

...Na'ā ku mamata tonu ki he me'a 'e hokō kapau 'e 'ikai fai ha me'a ki ai. Kuo fuoloa 'aupito 'a e 'iate au 'a e laumālie ko 'eni. Ka 'oku ou fie tala atu 'eni: Na'ā ku mei tuku pē 'e au ke 'ave 'a e ngaahi tempalē mei hotau nimā; na'ā ku mei tuku pē ke u 'alu ki he fale fakapōpulā, pea tuku ke 'alu foki ki ai mo e tangata kotoa pē, ka ne ta'e'oua hono fekau'i au 'e he 'Otua 'o e langī ke u fai 'a e me'a na'ā ku fai, pea 'i he hokosia 'a e houa na'e fekau'i ai au ke u fai 'a e me'a ko iā, na'e mahino kotoa kiate au 'a e me'a ke u fai. Na'ā ku hū ki he 'Eikī, peā u tohi 'a e me'a ne fakahā mai 'e he 'Eikī ke u tohi...

'Oku ou fakahā 'eni kiate kimoutolū, koe'uhī ke mou fakalaulauloto mo fifili ki ai. 'Oku fakahoko 'e he 'Eikī 'a 'ene ngāuē 'iate kitautolu. (Konifelenisi 'a e Siteiki Keisī, Lōkani, 'Iutā, Sāpate, Nōvema 1, 1891. Na'e lipooti 'i he *Deseret Weekly*, Nōvema 14, 1891.)

Te u fakahā atu leva kiate kimoutolu 'a e me'a na'e fakahā mai kiate aū pea mo e me'a na'e fakahoko 'e he 'Alo 'o e 'Otua 'i he me'ā ni.... Na'e mei fakahoko 'a e ngaahi me'a kotoa ko 'eni, 'o hangē 'oku mo'uī 'a e 'Otua Māfima'ā, 'o kapau na'e 'ikai fakahā mai 'a e Fanongonongo Fakamafai'i. Ko ia, na'e finangalo ai 'a e 'Alo 'o e 'Otua ke 'oatu 'a e me'a ko iā ki he Siasī pea ki he māmanī koe'uhī ko ha taumu'a na'e 'i hono finangalō. Kuo tu'utu'uni 'e he 'Eikī ke fokotu'u 'a Saione. Kuō ne tu'utu'uni ke faka'osi hono langa 'o e tempale ko 'eni. Kuō ne tu'utu'uni ke 'oatu hono fakamo'uī 'o e kakai mo'uī mo e kau pekiā 'i he ngaahi tele'a ko 'eni 'o e ngaahi mo'ungā. Pea kuo tu'utu'uni 'e he 'Otua Māfima'ā ke 'oua na'a hanga 'e he Tēvolō 'o ta'ofi ia. Kapau 'e mahino ia kiate kimoutolu, ko e kī ia ki ai. (Mei ha malanga na'e fai 'i he sēsini hono ono 'o hono fakatapui 'o e Tempale Sōleki, 'Epeleli 1893, Ngaahi Tatau ne Taipe'i 'o e Ngaahi Houa Fakataha Fakatapui, Tauhi'anga Lekotī, Potungāue Hisitōlia 'a e Siasī, Sōleki Siti, 'Iutā.)

FANONGONONGO FAKAMAFAI'I—2

Ki ha Taha pē 'e Kau ki Ai 'Ení:

'I he 'aho 30 Sepitema 1978, 'i he Konifelenisi Lahi Fakavaeuatá'u Hono 148 'a e, Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, na'e fokotu'u ai 'a e ngaahi me'a ko 'ení 'e Palesiteni N. 'Eletoni Tena, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki 'o e Siasi:

'I he kamata'anga 'o Sune 'o e ta'u kuo 'osí, na'e fanongonongo ai 'e he Kau Palesiteni 'Uluakí kuo ma'u ha fakahā 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé 'e he kakai tangata kotoa pē 'o e Siasi 'a ia 'oku fe'unga mo tāú. Kuo kole mai 'e Palesiteni Kimipolo ke u fakahā ki he konifelenisi 'i he hili 'a 'ene ma'u 'a e fakahā ko 'ení, 'a ia na'á ne ma'u 'i he hili ha'ane fifili mo ha'ane fakalaulauloto fuoloa mo e lotu lahi 'o kau ki ai 'i he ngaahi loki toputapu 'o e tempale mā'oni'oní, na'á ne fakahā ia ki hono ongo tokoní, pea na'á na tali ia mo poupu ki ai. Na'e fakahā leva ia ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a ia na'a nau tali ia 'i he loto-taha ki ai, pea na'e toki fakahā ia ki hono toe 'o e Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasí, pea na'e pehē 'enau tali ia 'i he loto-taha ki ai.

Kuo kole mai 'e Palesiteni Kimipolo ke u lau atu 'a e tohi ko 'ení:

Sune 8, 1978

Ki he kau taki mā'olunga mo e kau 'ōfisa 'o e lakanga fakataula'eiki fakafeitu'u kotoa pē 'o e, Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'i he māmaní kotoa:

Si'omau Ngaahi Tokoua:

'I he'emau vakai ki he tupulaki 'o e ngaahi ngāue 'a e 'Eikí 'i he māmaní, 'oku mau fakafeta'i ai 'i he lahi fau 'a hono tali 'e he kakai 'o e ngaahi pule'anga kehekehe 'o māmaní 'a e pōpoaki 'o e ongo-ongolelei kuo fakafoki maí, pea kuo 'i ai honau fu'u tokolahi 'aupito kuo nau kau mai ki he Siasí. Ko ia, kuo tupu ai hano ue'i hake 'o kimautolu ke foaki ki he kāingalotu kotoa pē 'o e Siasí 'a ia 'oku nau fe'unga mo tāú 'a e ngaahi faingamālie mo e ngaahi tāpuaki kotoa pē 'oku lava 'o ma'u 'i he ongoongolelei.

Tu'unga 'i he mahino kiate kimautolu 'a e ngaahi tala'ofa kuo fai 'e he kau palōfita mo e kau palesiteni 'o e Siasí 'a ia kuo nau mu'omu'a 'iate kimautolú 'e 'i ai ha taimi, 'i he palani ta'engata 'a e 'Otuá, 'e ma'u ai 'e hotau ngaahi tokoua kotoa pē 'a ia 'oku fe'unga mo tāú 'a e lakanga fakataula'eikí, pea 'i he'emau fakamo'oni'i 'a e tui faivelenga 'a kinautolu ko ia kuo ta'ofi fuoloa mei ai 'a e lakanga fakataula'eikí, ko ia kuo mau kole tāuma'u fuoloa mo tautapa fakamātoato ai koe'uhí ko kinautolú ni, 'a ia ko si'otau ngaahi tokoua tui faivelengá, pea kuo mau nofo 'i ha ngaahi houa

lahi 'i he Loki 'i 'Olunga 'o e Temipalé 'i he tautapa ki he 'Eikí ke ma'u mei ai ha tataki fakalangi 'i he me'á ni.

Kuó Ne 'afio mai ki he 'emau lotú, pea kuó ne fakapapau'i mai 'i he fakahā kuo hokosia 'a e 'aho ko ia kuo tala'ofa fuoloa mai 'a ia 'e lava ai 'e he tangata tui faivelenga, mo fe'unga mo taau kotoa pē 'i he Siasí 'o ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki topupapú, fakataha mo e mālohi ke nau ngāue 'aki 'a hono mafai fakalangi, pea fiefia fakataha mo hono kakai 'ofeiná 'i he tāpuaki kotoa pē 'oku tafe mai mei aí, kau ai 'a e ngaahi tāpuaki 'o e temipalé. Ko ia ai, ko e kāingalotu tangata kotoa pē 'o e Siasí 'a ia 'oku fe'unga mo tāu 'e lava 'o fakanofo 'a kinautolu ki he lakanga fakataula'eikí 'o tatau ai pē pe ko e matakali fē 'oku nau ha'u mei aí pe ko e hā 'a e lanu 'o honau kilí. 'Oku 'oatu ai 'a e tu'utu'uni ki he kau takimu'a 'o e lakanga fakataula'eikí ke nau muimui pau ki he tu'utu'uni 'o fekau'aki mo hono faka'eke'eke fakalelei 'o kinautolu kotoa pē 'oku teuteu ke foaki ki ai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pe Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí ke fakapapau'i 'oku nau a'usia 'a e ngaahi tu'utu'uni kuo fokotu'u 'o kau ki he fe'unga mo tāu.

Ko ia 'oku mau fakahā fakapapau 'i he loto-fakamo'omo'oni kuo fakahā mai 'e he 'Eikí 'a hono finangalo ki hono tāpuekina 'o 'ene fānau kotoa pē 'i he māmaní kotoa 'a ia te nau tokanga ki he le'ó 'o 'ene kau tamaio'eiki kuo fakamafai'i, pea teuteu'i kinautolu ke nau ma'u 'a e tāpuaki kotoa pē 'o e ongoongolelei.

Faka'apa'apa atu,

SIPENISĀ W. KIMIPOLO

N. 'ELETONI TENA

MELIONI G. LOMENĪ

Ko e Kau Palesiteni 'Uluakí

'Oku fokotu'u atu 'i he 'etau 'ilo'i ko Sipenisā W. Kimipoló ko e palōfita, tangata kikite, mo e tangata ma'u fakahā, mo e palesiteni 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ko kitautolu ko e fakataha'anga ma'u mafai ni 'a ia 'okú ne fakafofonga'i kotoa 'a e Siasí, ke tau tali 'a e fakahaá ni ko e folofola pea mo e finangalo ia 'o e 'Eikí. Ko kimoutolu kotoa pē 'oku mou pou pou ki aí, hiki hake homou nima to'omata'ú ki 'olunga. Kapau 'oku 'ikai pou pou ki ai ha taha pea fakahā mai ia 'i he founa tatau.

Na'e tali mo pou pou 'i 'a e fokotu'u 'oku hā atu 'i 'olungá 'i he loto-taha ki ai.

Sōleki Siti, 'Tutā, Sepitema 30, 1978.

KO E
MATA'ITOFE
MAHU'INGÁ

KO HA NGA AHI ME'A KUO FILIFILI MEI HE NGA AHI
FAKAHĀ, MO E NGA AHI ME'A NA'E LILIU, MO E NGA AHI
ME'A NA'E FAKAMATALA'I 'E SIOSEFA SĀMITA
KO E 'ULUAKI PALŌFITA, TANGATA KIKITE, MO E
TANGATA MA'U FAKAHĀ KI HE SIASI 'O SĪSŪ KALAISI 'O
E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGA AHI 'AHO KIMUI NÍ

Ko e Mata'itofe Mahu'ingá ko hano filifili ia 'o ha ngaahi faka-matala mahu'inga 'oku kau ki he ngaahi konga mahu'inga 'o e tui mo e tokäteline 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e 'omi 'a e ngaahi me'a ko 'ení 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá pea na'e pulusi ia 'i he ngaahi nusipepa 'a e Siasí 'i he taimi ko iá.

Ko e 'uluaki fakatahataha'i 'o e ngaahi fakamatala ko iá na'e ui 'aki 'a e hingoa ko e Mata'itofe Mahu'ingá 'i he 1851 'a ia na'e fai ia 'e 'Eletā Felengilini D. Lisiate, ko ha mēmipa 'o e Fakataha Alēlea 'o e Toko Hongofulu Mā Uá mo e palesiteni 'o e Misiona Pilitāniá. Ko hono taumu'á ke fakafaingamālie'i hono ma'u 'o ha ni'ihi 'o e ngaahi fakamatala mahu'inga na'e 'ikai lahi hono pulusi 'o tufakí 'i he taimi 'o Siosefa Sāmitá. Ka 'i he tupulaki 'a e tokolahi 'o e Siasí 'i 'Iulope mo 'Ameliká, na'e 'i ai hano fie ma'u ke fakafaingamālie'i 'a e ngaahi me'á ni ke ma'u 'e he kakáí. Na'e faka'aonga'i lahi 'e he Siasí 'a e Mata'itofe Mahu'ingá pea toki hoko ia ki mui ko ha taha 'o e ngaahi tohi tapu 'a e Siasí 'i ha tu'utu'uni na'e fai 'e he Kau Palesiteni 'Uluakí 'i he konifelenisi lahi na'e fai 'i Sōleki Siti 'i he 'aho 10 'Okatopa 1880.

'Oku lahi ha ngaahi liliu kuo fai ki he ngaahi me'a 'i he tohí 'o fakatatau ki he ngaahi fie ma'u 'a e Siasí. Na'e 'i ai ha ngaahi konga 'o e Tohi 'a Mōsesé na'e 'ikai kau ia 'i hono 'uluaki pulusí na'e tñaki mai ia 'i he 1878. Na'e 'i ai ha ngaahi konga 'e ni'ihi 'o e Mata'itohi Mahu'ingá na'e toe pulusi ia 'i he Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá na'e to'o ia 'i he 1902. Na'e vahevahe ia ki he ngaahi vahe mo e ngaahi veesi, fakataha mo e ngaahi fakamo'oni mo e ngaahi fakamatala iiki 'i lalo 'i he pēsí 'i he 1902. Na'e 'uluaki pulusi ia 'i he 'otu 'e ua 'i he peesi taki taha fakataha mo e fakahinohino ki he ngaahi me'a 'i he tohí 'i he 1921. Na'e 'ikai toe fai ha ngaahi liliu kehe 'o a'u ai ki 'Epeleli 'o e 1976, 'a ia na'e tñaki mai ai ki ai ha fakahā 'e ua. Na'e to'o 'i he 1979 'a e ongo fakahā ko iá mei he Mata'itofe Mahu'ingá 'o fakakau ia ki he Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'o na hoko ai he taimí ni ko e vahe 137 mo e 138. Kuo fai ha ngaahi liliu ki hono pulusi lolotongá ke ngaohi ia ke fepoupou'aki mo e ngaahi tohi fakamo'oni fakamatala 'i mu'á.

'Oku hā atu 'i laló ni ha fakamatala nounou ki he ngaahi me'a 'oku kau ki he tohí 'i he lolotonga ní:

Ko e ngaahi me'a na'e filifili mei he Tohi 'a Mōsesé. Ko e ngaahi fakamatala na'e to'o mei he tohi Sēnesí 'i hono liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi Tapú, 'a ia na'á ne kamata 'i Sune 1830 (History of the Church, 1:98–101, 131–139).

Ko e Tohi 'a 'Ēpalahamé. Ko ha liliu mei ha ngaahi pepa kili'i kaho faka-'Isipite 'a ia na'e tō ki he nima 'o Siosefa Sāmitá 'i he 1835, pea 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a na'e tohi 'e he pēteliake ko 'Ēpalahamé. Na'e pulusi fakakongokonga 'a e liliú 'i he *Times and Seasons* 'o kamata 'i he 'aho 1 Mā'asi 1842, 'i Nāvū, 'i 'Ilinoisi (*History of the Church*, 4:519–534).

Siosefa Sāmita—Mātiu. Ko e ngaahi fakamatata na'e to'o mei he fakamo'oni 'a Mātiú 'i he liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi Tapú (vakai ki he, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:60–61 ke ma'u mei ai 'a e fekau fakalangi ke kamata hono liliu 'o e Fuakava Fo'ou).

Siosefa Sāmita—Hisitōlia. Ko e ngaahi fakamatata na'e to'o mei he fakamo'oni mo e hisitōlia na'e hiki 'e Siosefa Sāmita 'i he 1838 pea na'e pulusi fakakongokonga 'i he *Times and Seasons* 'i Nāvū, 'i 'Ilinoisi, 'o kamata 'i he 'aho 15 Mā'asi 1842 (*History of the Church*, 1:1–44).

Ko e Ngaahi Tefito 'o e Tui 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ko ha fakamatata na'e fai 'e Siosefa Sāmita 'a ia na'e pulusi 'i he *Times and Seasons* 'i he 'aho 1 Mā'asi 1842, fakataha mo ha hisitōlia nounou 'o e Siasí 'a ia na'e 'iloa ko e Tohi kia Ueniuefí (*History of the Church*, 4:535–541).

KO E NGAAHI HINGOA MO E FAKAHOKOHOKO
'O E NGAAHI TOHI 'I HE

KO E MATA'ITOFE MAHU'INGÁ

Peesi

Ko e Ngaahi Me'a Na'e Filifili mei he Tohi 'a Mōsesé	1
Ko e Tohi 'a 'Ēpalahamé	39
Ko e Tā Fakatātā Fika 1	40
Ko e Tā Fakatātā Fika 2	48
Ko e Tā Fakatātā Fika 3	55
Siosefa Sāmita—Mātiu	59
Siosefa Sāmita—Hisitōlia	64
Ko e Ngaahi Tefito 'o e Tuí	85

KO E NGAARI ME'A NA'E FILIFILI MEI HE TOHI 'A MŌSESE

Ko ha fakamatala na'e to'o mei he liliu 'o e Tohi Tapú 'a ia na'e fakahā
kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá, 'i Sune 1830–Fēpueli 1831.

VAHE 1

(Sune 1830)

'Oku fakahā 'e he 'Otuá ia kia Mōseſe—'Oku liliu 'a Mōseſe—'Oku ha'u 'a Sētane kiate ia—'Oku mamata 'a Mōseſe ki he ngaahi māmani lahi 'oku nofo'i—Na'e fakatupu 'e he 'Aló 'a e ngaahi māmani ta'efa'alaua—Ko e ngāue mo e nāunau 'o e 'Otuá ke fakahoko 'a e mo'ui ta'emate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá.

KO e ngaahi folofola 'a e 'Otuá, 'a ia na'á ne "folofola 'aki kia ^bMōseſe 'i ha taimi 'a ia na'e 'ohake ai 'a Mōseſe ki ha mo'unga mā'olunga 'aupito,

2 Pea na'á ne "mamata ki he 'Otuá ko e ^bmata ki he mata, peá ne fakatau folofola kiate ia, pea na'e 'ia Mōseſe 'a e "nāunau 'o e 'Otuá; ko ia na'e lava ai 'e Mōseſe ke ^amatu'uaki 'a hono lotolotongá.

3 Pea na'e folofola 'a e 'Otuá kia Mōseſe, 'o pehē: Vakai, ko

e 'Eiki ko e 'Otua "Māfimaſí au, pea ko ^bLauikuonga hoku hingoá, he 'oku 'ikai ha kamata- 'anga 'o hoku ngaahi 'ahó pe ha ngata'anga 'o hoku ngaahi ta'ú; pea 'ikai koā 'oku ta'engata 'eni?

4 Pea vakai, ko hoku foha koe; ko ia "mamata, pea te u fakahā kiate koe 'a e ngāue 'a hoku ^bnimá; kae 'ikai ko hono kotoa, he 'oku 'ikai hano 'ngata'anga 'o 'eku ngaahi ^dngāué, kae 'uma'ā foki 'eku ngaahi 'leá, he 'oku 'ikai ai pē ke nau ngata.

5 Ko ia, 'oku 'ikai ha tangata 'e lava 'o mamata ki he'eku ngaahi ngāué kotoa, tuku kehe 'o ka ne ka mamata ki hoku nāunaú kotoa; pea 'oku 'ikai ha tangata 'e lava 'o mamata ki hoku nāunaú kotoa, pea ka hili ia 'e kei nofo 'i he kakanó 'i he māmani.

6 Pea 'oku 'i ai ha'aku ngāue ke ke fai, 'e Mōseſe, ko hoku foha; pea 'okú ke 'i he "tatau 'o hoku ^bAlo pē Taha na'e Fakatupú; pea ko hoku 'Alo pē Taha

1 1a 'Alamā 12:30;

Mōseſe 1:42.

b FFL Mōseſe.

2a 'Eke. 3:6; 33:11;

Sione 1:18; 6:46;

'Eta 3:6–16;

Mōseſe 1:11.

LSS, 'Eke. 33:20, 23.

b Nōmipa 12:6–8;

Teut. 34:10; T&F 17:1.

c Teut. 5:24;

Mōseſe 1:13–14, 25.

FFL Nāunaú.

d FFL Liliú.

3a Fakahā 11:17; 19:6;

1 Nifai 1:14; 121:4.

FFL 'Otuá.

b 'Īsaia 63:16;

T&F 19:9–12;

Mōseſe 7:35.

FFL Lauikuongá.

4a Mōseſe 7:4.

b Mōseſe 7:32, 35–37.

c Same 111:7–8;

Mōseſe 1:38.

d Same 40:5;

T&F 76:114.

e 2 Nifai 9:16;

T&F 1:37–39.

FFL Folofola 'a e

'Otuá.

6a Sēnesi 1:26;

'Eta 3:14–15;

Mōseſe 1:13–16.

b FFL 'Alo pē Taha na'e

Fakatupú.

na'e Fakatupú 'a e Fakamo'uí pea 'e hoko ko e 'Fakamo'uí, he 'okú ne fonu 'i he ^a'alo'ofa mo e 'mo'oni; ka 'oku ^f'ikai ha 'Otua mo au, pea 'oku 'i hoku 'aó 'a e ngaahi me'a kotoa pē, he 'oku ou ^s'ilo'i 'a kinautolu kotoa.

7 Pea ko 'eni, vakai, ko e me'a 'eni 'e taha 'oku ou fakahā kiate koe, 'e Mōse, ko e hoku foha, he 'okú ke 'i he māmani, pea ko 'eni 'oku ou fakahā ia kiate koe.

8 Pea na'e hoko 'o pehē na'e sio atu 'a Mōse, 'o ne vakai ki he ^amāmani 'a ia na'e fakatupu ai iá; pea na'e ^bvakai 'a Mōse ki he māmani pea mo hono ngaahi ngata'anga 'o iá, pea mo e fānau kotoa pē 'a e tangatá 'a ia 'oku nau 'i ai, pea na'e fakatupú; 'a ia ko e me'a na'á ne 'fakatutumumu mo ofo lahi 'aupito ai.

9 Pea na'e mahu'i atu 'a e lototonga 'o e 'Otuá meia Mōse, pea na'e 'ikai 'ia Mōse 'a hono nāunaú; pea na'e tuku pē 'a Mōse ke ne toko taha pē. Pea 'i he tuku ia ke ne toko taha peé, na'á ne tō ki he kekelelé.

10 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'osi ha ngaahi houa lahi pea toki lava 'e Mōse 'o toe ma'u 'a hono ^amālohi fakanatulá 'o hangē ko ha tangata; peá ne

pehē 'i hono lotó: Ko 'eni, koe'uhi ko e me'á ni 'oku ou 'ilo ai ko e ^bme'a noa pē 'a e tangatá, 'a ia ko e me'a na'e te'eki ai te u fakakaukau ki ai.

11 Ka ko 'eni kuo mamata 'a hoku mata 'o'okú ki he ^a'Otuá, kae 'ikai ko hoku mata ^bfakanatulá, ka ko hoku mata fakalaumálié, he na'e 'ikai mei lava 'a hoku mata fakanatulá 'o mamata; he na'á ku mei 'mae 'o ^dmate 'i hono 'aó; ka na'e 'iate au 'a hono nāunaú; pea na'á ku mamata ki hono 'efongá, he na'á ku 'liliu 'i hono 'aó.

12 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he lea 'aki 'e Mōse 'a e ngaahi lea ko 'eni, vakai, na'e ha'u 'a ^a'Sētane 'o ^b'ahi'ahi'i ia, 'o pehē ange: 'E Mōse, ko e foha 'o e tangata, ke ke hū kiate au.

13 Pea na'e hoko 'o pehē na'e vakai atu 'a Mōse kia Sētane peá ne pehē ange: Ko hai koe? He vakai, ko e ^a'foha au 'o e 'Otuá, 'i he tatau 'o hono 'Alo pē Taha na'e Fakatupú; pea ko e fē 'a ho nāunaú, ke u hū ai kiate koe?

14 He vakai, na'e 'ikai te u mei lava 'o mamata ki he 'Otuá, tuku kehe 'o ka ne ka hoko mai kiate au 'a hono nāunaú, pea

6c FFL Fakamo'uí ('Eiki).
d Sione 1:14, 17;
'Alamā 13:9.
FFL 'Alo'ofá.
e Mōse 5:7.
f 1 Ng. Tu'i 8:60;
'Īsaia 45:5–18, 21–22.
g 1 Nifai 9:6;
2 Nifai 9:20;
'Alamā 18:32;
T&F 38:1–2.
FFL 'Afio'i 'a e Me'a
Kotoa pē.

8a Mōse 2:1.
b Mōse 1:27.
c Same 8:3–4.
10a Taniela 10:8, 17;
1 Nifai 17:47;
'Alamā 27:17;
SS—H 1:20.
b Taniela 4:35;
Hilam. 12:7.
11a FFL 'Otuá.
b Mōse 6:36;
T&F 67:10–13.
c 'Eke. 19:21.

d 'Eke. 20:19.
e Sēnesi 32:30;
Mōse 7:4.
f Mātiu 17:1–8.
FFL Liliú.
12a Mōse 4:1–4.
FFL Tēvoló.
b Mōse 6:49.
FFL 'Ahi'ahi, 'Ahi'ahi'i.
13a Same 82:6;
1 Sione 3:2;
Hepelū 12:9.

na'á ku "liliu 'i hono 'aó. Ka 'oku ou lava 'o mamata kiate koe 'i he tangata fakakakanó. 'Oku 'ikai koā ko ia, ko e mo'oní ia?

15 Ke monū'ia 'a e huafa 'o hoku 'Otuá, he kuo 'ikai ke mahu'i 'aupito meiate au 'a hono Laumālié, kae kehe 'oku 'i fē 'a ho nāunaú, he ko e fakapo'uli ia kiate au? Pea 'oku ou lava ke fakamaau 'i ho vaha'a mo e 'Otuá; he na'e folofola mai 'a e 'Otuá kiate au: "Hū ki he 'Otuá, he ko ia pē te ke ^btauhi kiate ia.

16 Ke ke 'alu mei heni, 'e Sētane; 'oua 'e kākaa'i au; he na'e folofola mai 'a e 'Otuá kiate au 'o pehē: 'Okú ke 'i he "tatau 'o hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú.

17 Pea na'á ne fai mai foki mo ha ngaahi fekau kiate au 'i he'ene ui kiate au mei he fu'u "akau velá, 'o pehē: ^bUi ki he 'Otuá 'i he huafa 'o hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, pea hū kiate au.

18 Pea na'e toe pehē 'e Mōse: 'E 'ikai te u tuku 'eku ui ki he 'Otuá, 'oku 'i ai mo 'eku ngaahi me'a kehe ke fehu'i kiate ia: he kuo 'iate au 'a hono nāunaú, ko ia 'oku ou lava ke fakamaau 'i hono vaha'a mo koe. 'Alu mei heni, 'e Sētane.

19 Pea ko 'eni, 'i he hili hono lea 'aki 'e Mōse 'a e ngaahi lea ko 'ení, na'e kaila 'a Sētane 'i ha

le'o-lahi, mo kalanga takai holo 'i he funga 'o e māmaní, mo fekau, 'o pehē: Ko au 'a e "Alo pē Taha na'e Fakatupú, hū kiate au.

20 Pea na'e hoko 'o pehē, na'e kamata 'a Mōse ke ilifia 'o fu'u lahi 'aupito; pea 'i he'ene kamata ke ilifia, na'á ne mamata ki he fakamamahi 'o "helí. Ka neongo iá, 'i he'ene ^bui ki he 'Otuá, na'á ne ma'u 'a e mālohi, peá ne fekau, 'o pehē: 'Alu meiate au 'e Sētane, he ko e 'Otua pē taha ko 'ení te u hū ki aí, 'a ia ko e 'Otua 'o e nāunaú.

21 Pea ko 'eni na'e kamata ke tetetete 'a "Sētane, pea na'e ngalulululu 'a e māmaní; pea na'e ma'u 'e Mōse 'a e mālohi, peá ne ui ki he 'Otuá, 'o pehē: 'I he huafa 'o e 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, 'alu mei heni, 'e Sētane.

22 Pea na'e hoko 'o pehē na'e kaila 'a Sētane 'i he le'o-lahi, 'i he tangi, mo e tangilāulau, mo e "fengai'itaki 'o e nifo, pea na'á ne 'alu mei ai, 'io mei he 'ao 'o Mōsesé, pea na'e 'ikai te ne mamata kiate ia.

23 Pea ko 'eni na'e fakamo'oni 'a Mōse 'o kau ki he me'á ni; ka ko e me'a 'i he fai angahalá 'oku 'ikai ma'u ia 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá.

24 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'a e 'alu 'a Sētane mei he 'ao 'o Mōsesé, na'e hanga hake 'a e fofonga 'o Mōsesé ki he langí,

14a FFL Liliú.
15a Mātiu 4:10.

FFL Hū.
b 1 Sam. 7:3;
3 Nifai 13:24.

16a Mōse 1:6.
17a 'Eke. 3:2.
b Mōse 5:8.
19a Mātiu 24:4–5.
20a FFL Helí.

b SS—H 1:15–16.
FFL Lotú.
21a FFL Tēvoló.
22a Mātiu 13:41–42;
Mōsaia 16:1–3.

kuo fonu ia 'i he "Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'oku fakamo'oni ki he Tama'i pea mo e 'Aló;

25 Pea 'i he'ene ui ki he huafa 'o e 'Otuá, na'á ne toe mamata ki hono nāunaú, he na'e nofo ia 'iate ia; pea na'á ne fanongo ki ha le'ó, 'oku pehē: 'Okú ke monū'ia, 'e Mōse, he ko au, ko e Māfimafí, kuó u fili koe, pea 'e ngaohi koe ke ke mālohi ange 'i he ngaahi "vai lahi; he 'e talangofua ia ki ho'ó ^bfekaú 'o hangē ko e "Otuá koe.

26 Pea vakai, 'oku ou 'iate koe, 'io 'o a'u ki he ngata'anga 'o ho ngaahi 'ahó; he te ke "fakahaofi 'a hoku kakaí mei he ^bnofo pōpulá, 'io 'a ^c'Isileli ko hoku kakai ^dfilí.

27 Pea na'e hoko 'o pehē, 'i he lolotonga 'a e kei lea 'a e le'ó, na'e hanga atu 'a e fofonga 'o Mōsesé 'o ne "vakai ki he māmani, 'io, na'a mo ia hono kotoa; pea na'e 'ikai ha momo'i me'a 'o ia na'á ne ta'e-mamata ki ai, 'o ne 'ilo'i ia 'i he Laumālie 'o e 'Otuá.

28 Pea na'á ne mamata foki ki hono kakai 'o iá, pea na'e 'ikai ke 'i ai ha fo'i toko taha te ne ta'e-mamata ki ai; pea na'á ne 'ilo'i 'a kinautolu 'i he Laumālie 'o e 'Otuá; pea na'e tokolahi

'aupito 'a kinautolu, 'io 'o ta'e-fa'alaua 'o hangē ko e 'one'one 'i he matātahí.

29 Pea na'á ne mamata ki he ngaahi fonua lahi; pea na'e ui 'a e fonua taki taha ko e "māmani, pea na'e 'i ai ha kakai 'i hono funga 'o iá.

30 Pea na'e hoko 'o pehē, na'e ui 'a Mōse ki he 'Otuá, 'o pehē: Fakahā mai kiate au, 'oku ou kole ki he 'afio ná, ko e hā 'a e 'uhinga 'oku pehē ai 'a e ngaahi me'a ko 'ení, pea na'á ke ngaahi 'aki ia 'a e hā?

31 Pea vakai, na'e 'ia Mōse 'a e nāunau 'o e 'Eikí, pea ko ia na'e tu'u 'a Mōse 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'o ne fakatau folofola kiate ia ko e "mata ki he mata. Pea na'e folofola 'a e 'Eikí ko e 'Otuá kia Mōse: Koe'uhi ko e ^btaumu'a pē 'a'aku kuó u ngaohi ai 'a e ngaahi me'a ko 'ení. Ko e potó 'eni pea 'oku 'iate au ia.

32 Pea 'i he "folofola 'o hoku mālohí, kuó u fakatupu ia, 'a ia ko hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, 'a ia 'oku fonu 'i he ^b'alo'ofá mo e 'mo'oni.

33 Pea kuó u fakatupu 'a e ngaahi "māmani ta'efa'alaua; pea na'á ku ^bfakatupu ia foki koe'uhi ko e taumu'a pē 'a'aku; pea u fakatupu ia 'i he 'Aló, 'a ia

24a FFL Laumālie
Mā'oni'oni.

25a 'Eke. 14:21–22.

b FFL Lakanga
Fakataula'eikí;
Mālohí.

c 'Eke. 4:16.

26a 'Eke. 3:7–12.

b 1 Nifai 17:23–25.

c 1 Ng. Tu'i 8:51–53.

FFL 'Isilelí.

d FFL Kakai kuo Filí

(hoānauna pe nauna).

27a T&F 88:47;

Mōse 1:8.

FFL Me'a-hā-maí.

29a FFL Māmani.

31a Teut. 5:4;

Mōse 1:11.

b 'Isaia 45:17–18;

2 Nifai 2:14–15.

32a Sione 1:1–4, 14;

Hepelū 1:1–3;

Fakahā 19:13;

Sēkope 4:9;

Mōse 2:1, 5.

FFL Sisū Kalaisí.

b Same 19:1;

Mōse 5:7–8.

FFL 'Alo'ofá.

c FFL Mo'oni.

33a Same 8:3–4;

T&F 76:24;

Mōse 7:29–30.

b FFL Fakatupú.

ko hoku “Alo pē Taha na’e Fakatupú.

34 Pea ko e “uluaki tangata ‘i he kakai kotoa peé kuó u ui ko ^b‘Ātama, ‘a ia ko e ‘tokolahi.

35 Ka ko e fakamatala ki he māmaní pē, pea mo hono kakai ‘o iá, ‘oku ou fakahā kiate koé. He vakai, ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi māmani lahi kuo mole atu ‘i he folofola ‘o hoku mālohí. Pea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi māmani lahi ‘oku kei tu’ú ni, pea ‘oku nau ta’efa’alaua ki he fa’ahinga ‘o e tangatá; ka ‘oku malaua ‘a e ngaahi me’a kotoa pē kiate au, he ‘oku ‘a’aku ‘a kinautolu peá u “ilo’i ‘a kinautolu.

36 Pea na’e hoko ‘o pehē, na’e fakatau folofola ‘a Mōse se ki he ‘Eikí, ‘o pehē: Ke ke ‘alo’ofa ki ho’o tamaio’eikí, ‘e ‘Otuá, pea fakahā kiate au ‘o kau ki he māmani ko ‘ení, pea mo hono kakai ‘o iá, kae ‘uma’ā ‘a e ngaahi langí, pea ‘e fiemalie ‘a ho’o tamaio’eikí.

37 Pea na’e folofola ‘a e ‘Eiki ko e ‘Otuá kia Mōse se, ‘o pehē: Ko e ngaahi “langí, ‘oku lahi, pea ‘oku ‘ikai lava ke fa’a lau ia ‘e he tangatá; ka ‘oku malaua ia kiate au, he ‘oku ‘a’aku ia.

38 Pea ‘i he mole atu ‘a e māmani ‘e tahá, pea mo hono ngaahi langi ‘o iá, ‘e pehē pē ‘ene hoko mai ha toe māmani ‘e

taha; pea ‘oku ‘ikai hano “ngata’anga ‘o ‘eku ngaahi ngāué, pe ko ‘eku ngaahi leá.

39 He vakai, ko ‘eku “ngāué ‘eni mo hoku ^bnāunaú—ke fakahoko ‘a e ‘mo’ui ta’e-fa’a-mate mo e ^dmo’ui ta’engata ‘a e tangatá.

40 Pea ko ‘eni, ‘e Mōse se, ko hoku foha, te u lea kiate koe ‘o kau ki he māmani ko ‘eni ‘a ia ‘okú ke tu’u ai; pea ke ke “tohi ‘a e ngaahi me’a ‘a ia te u lea’akí.

41 Pea ‘i ha ‘aho ‘o ka lau ai ‘e he fānau ‘a e tangatá ‘a ‘eku ngaahi leá ko e me’a noa pē ‘o nau “to’o ‘a e ngaahi lea lahi mei he tohi ‘a ia te ke tohí, vakai, te u fokotu’u hake ha tokotaha ‘o ^bhangē pē ko koé; pea ‘e toe ma’u ‘ia ‘i he lotolotonga ‘o e fānau ‘a e tangatá—‘iate kinautolu kotoa pē ‘e tuí.

42 (Na’e “folofola ‘aki ‘a e ngaahi folofolá ni kia Mōse se ‘i he mo’ungá, ‘a ia ko hono hingoá ‘e ‘ikai ‘iloa ia ‘i he lotolotonga ‘o e fānau ‘a e tangatá. Pea ko ‘eni kuo lea ‘aki ia kiate koe. ‘Oua ‘e fakahā ia ki ha tokotaha tuku kehe pē ‘a kinautolu ‘oku tuí. ‘E pehē. ‘Ēmeni.)

VAHE 2

(Sune–‘Okatopa 1830)

‘Oku fakatupu ‘e he ‘Otuá ‘a e

33c Mōse se 1:6.

34a Mōse se 3:7.

b ‘Ēpa. 1:3.

FFL ‘Ātamá.

c Mōse se 4:26; 6:9.

35a Mōse se 1:6; 7:36.

FFL ‘Afio’i ‘a e Me’a

Kotoa pē.

37a ‘Ēpa. 4:1.

FFL Langí.

38a Mōse se 1:4.

39a Loma 8:16–17;

2 Nifai 2:14–15.

FFL Palani ‘o e Huhu’i.

b FFL Nāunaú.

c FFL Mo’ui

Ta’e-fa’a-maté.

d FFL Mo’ui Ta’engatá.

40a 2 Nifai 29:11–12.

41a 1 Nifai 13:23–32;

Mōse se 1:23.

b 2 Nifai 3:7–19.

c 1 Nifai 13:32, 39–40;

T&F 9:2.

42a Mōse se 1:1.

ngaahi langí mo e māmaní—‘Oku fakatupu ‘a e ngaahi fa’ahinga kotoa pē ‘o e me’a mo’uí—‘Oku ngaohi ‘e he ‘Otuá ‘a e tangatá pea tuku kiate ia ke pule ki he me’a kotoa pē.

PEA na’e hoko ‘o pehē na’e folofola ‘a e ‘Eikí kia Mōse, ‘o pehē: Vakai, ‘oku ou ^afakahā kiate koe ‘a e ngaahi me’a ‘oku kau ki he ^blangi ko ‘ení, pea mo e māmaní ko ‘ení; tohi ‘a e ngaahi lea ‘a ia ‘oku ou lea’akí. Ko au ko e Kamata’angá mo e Ngata’angá, ko e ‘Otua ^aMāfi-mafí, na’á ku ^afakatupu ‘a e ngaahi me’a ni ‘i hoku ^f‘Alo pē Taha na’e Fakatupú; ‘io, na’á ku fakatupu ‘i he kamata’angá ‘a e langí, pea mo e māmaní ‘a ia ‘okú ke tu’u aí.

2 Pea ko au, ko e māmaní mo lala; peá u pule ke hoko mai ‘a e fakapo’ulí ki he funga ‘o e lolotó; pea na’e ‘alu ‘a hoku Laumālié ‘i he fukahi vai; he ko e ‘Otuá au.

3 Pea ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku pehē: Ke ‘i ai ha ^amaama; pea na’e ‘i ai ‘a e maama.

4 Pea ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku mamata ki he māmá; pea na’e ^alelei ‘a e maama ko iá. Pea ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku vahe’i ‘a e māmá mei he fakapo’ulí.

5 Pea ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku ui ‘a e māmá ko e ‘Aho; pea ko e fakapo’ulí, na’á ku ui ko e

Pō; pea na’á ku fai ‘eni ‘i he ^afolofola ‘o hoku mālohí, pea na’e fai ‘o hangē ko ‘eku ^bleá; pea ko e efiáfí mo e pongipongí ko e ‘uluaki ‘ahó.

6 Pea ko e tahá, ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku toe pehē: Ke ‘i ai ‘a e ^aatā ‘i he lolotonga ‘o e vaí, pea na’e hoko ia, ‘o hangē ko ‘eku leá; pea na’á ku pehē: Tuku ke ne vahe’i ‘a e ngaahi vaí mei he ngaahi vai; pea na’e fai ia;

7 Pea ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku ngaohi ‘a e ‘ataá pea vahe’i ‘a e ngaahi ^avaí, ‘io, ‘a e ngaahi fu’u vai lalahi ‘i lalo ‘i he ‘ataá mei he ngaahi vai na’e ‘i ‘olunga ‘i he ‘ataá, pea na’e hoko ‘o hangē ko ‘eku leá.

8 Pea ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku ui ‘a e ‘ataá ko e ^aLangi; pea ko e efiáfí mo e pongipongí ko e ‘aho hono uá.

9 Pea ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku pehē: Ke fakatahataha ‘i fakataha ‘a e ngaahi vai ‘i he lalo langí ki he feitu’u pē ‘e ^ataha, pea na’e pehē; pea ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku pehē: Ke ‘i ai ha kekelele mōmoa; pea na’e hoko ia.

10 Pea ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku ui ‘a e kekelele mōmoá ko e ^aFonua; pea na’á ku ui ‘a e ngaahi vai na’e tānaki fakatahá ko e Tahi; pea ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku vakai ‘oku lelei ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘a ia kuó u ngaohí.

2 1a Mōse 1:30, 36.

b FFL Langí.

c Mōse 1:8.

d FFL ‘Otuá—‘Otua ko e Tamaí.

e FFL Fakatupú.

f FFL ‘Alo pē Taha na’e

Fakatupú.

2a Sēnesi 1:2;

‘Ēpa. 4:2.

3a T&F 88:6–13.

FFL Maama ‘o Kalaisí.

4a Sēnesi 1:4; ‘Ēpa. 4:4.

5a Mōse 1:32.

b 2 Kol. 4:6.

c Sēnesi 1:5.

6a Sēnesi 1:6–8.

7a ‘Ēpa. 4:9–10.

8a FFL Langí.

9a Sēnesi 1:9; ‘Ēpa. 4:9.

10a FFL Māmaní.

11 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku pehē: Tuku ke fakatupu mai 'e he kelekelé 'a e "mohukú mo e 'akau iiki 'oku tupu ai 'a e tengá, ko e 'akau fua 'oku tupu ai hono fuá, 'o fakatatau ki hono fa'ahingá, pea mo e 'akau 'oku tupu ai ha fua, 'a ia 'oku totonu ke 'i ai hono tenga 'o'ona 'i he kelekelé, pea na'e hoko ia 'o hangē pē ko 'eku leá.

12 Pea na'e fakatupu mai 'e he kelekelé 'a e mohukú, ko e 'akau iiki kotoa pē 'oku tupu ai 'a e tenga 'o fakatatau ki hono fa'ahingá, pea mo e 'akau 'oku tupu ai ha fua, 'a ia 'oku totonu ke 'i ai 'a hono tenga 'o'ona, 'o fakatatau ki hono fa'ahinga; pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku vakai kuo lelei 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuó u ngaohí;

13 Pea ko e efiáfí mo e pongi-pongi ko hono 'aho tolú.

14 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku pehē: Tuku ke 'i ai 'a e ngaahi maama 'i he 'atā 'o e langí, ke vahevahe'i 'a e 'ahó mei he poó, pea tuku ke hoko ia ko e ngaahi faka'ilonga, pea mo e ngaahi fa'ahita'u, pea mo e ngaahi 'aho, pea mo e ngaahi ta'u;

15 Pea tuku ke hoko ia ko e ngaahi maama 'i he 'atā 'o e langí ke fakamāma'i 'a e māmaní; pea na'e hoko ia.

16 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku ngaohi 'a e maama lalahi 'e ua; ko e "maama lahi haké ke pule ki he 'ahó, mo e maama si'i hifó ke pule ki he poó, pea ko e maama lahi haké ko e

la'aá, pea ko e maama si'i hifó ko e māhiná; pea na'e ngaohi foki mo e ngaahi fetu'ú 'o fakatatau ki he'eku leá.

17 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku fokotu'u ia 'i he 'atā 'o e langí ke fakamāma'i 'a e māmaní,

18 Pea mo e la'aá ke pule ki he 'ahó, pea mo e māhiná ke pule ki he poó, pea ke vahe'i 'a e māma mei he fakapo'ulí; pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku vakai kuo lelei 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuó u ngaohí;

19 Pea ko e efiáfí mo e pongi-pongi ko hono 'aho faá.

20 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku pehē: Tuku ke fakatupu mai 'o lahi 'aupito 'e he ngaahi vai 'a e ngaahi me'a 'oku 'alu holo 'a ia 'oku mo'uí, mo e fanga manupuna 'a ia 'e lava 'o puna 'i 'olunga 'i he kelekelé 'i he 'ata'atā 'o e langí.

21 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku fakatupu 'a e fanga "tofua'a lalahi, pea mo e me'a mo'ui kotoa pē 'oku ngaue, 'a ia na'e fakatupu mai 'o lahi 'aupito 'i he ngaahi vai, 'o fakatatau ki honau fa'ahingá, pea mo e manupuna kotoa pē 'oku kapakaú 'o fakatatau ki hono fa'ahinga; pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku vakai, kuo lelei 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuó u fakatupú.

22 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku tāpuaki'i 'a kinautolu 'o pehē: Mou fanafanau mo "fakatokolahi, pea fakafonu 'a e ngaahi vai 'i he tahí; pea ke

fakatokolahi 'a e fanga manu-puná 'i he māmaní;

23 Pea ko e efiafi mo e pongipongi ko e 'aho hono nimá.

24 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku pehē: Tuku ke fakatupu mai 'e he māmaní 'a e me'a mo'uí 'i hono fa'ahinga, 'a e fanga pulú, mo e ngaahi me'a totoló, mo e fanga manu 'o e māmaní 'i honau fa'ahingá, pea na'e hoko ia;

25 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku fakatupu 'a e fanga manu 'o e māmaní 'i honau fa'ahingá, mo e fanga pulú 'i honau fa'ahinga, pea mo e me'a kotoa pē 'oku tologo 'i he māmaní 'i honau fa'ahinga; pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku vakai kuo lelei 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē.

26 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku pehē ange ki hoku "Alo pē Taha na'e Fakatupú, 'a ia na'e 'iate au talu me'i he kamata-angá: Tuku ke ta ^bngaohi 'a e tangatá 'i hota 'íimisi, 'o fakatatau ki hota tataú; pea na'e hoko ia. Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku pehē ange: Tuku ke nau ^apule ki he fanga ika 'o e tahí, pea ki he fanga manupuna 'o e 'ataá, pea ki he fanga pulú, pea ki he māmaní kotoa pē, pea ki he me'a tologo kotoa pē 'a ia 'oku tologo 'i he funga 'o e fonuá.

27 Pea ko au, ko e ^a'Otuá, na'á ku ngaohi 'a e tangatá 'i hoku 'íimisi 'o'okú, na'á ku ngaohi ia

'i he 'íimisi 'o hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú; na'á ku ngaohi 'a kinaua koe tangata mo e fefine.

28 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku tāpuaki 'i 'a kinaua, 'o pehē ange kiate kinaua: Mo fanafanau, mo "fakatokolahi, pea fakakakai 'a e māmaní, 'o ikuna 'i ia, pea pule ki he fanga ika 'o e tahí, pea ki he fanga manupuna 'o e 'ataá, pea ki he me'a mo'uí kotoa pē 'a ia 'oku 'alu holo 'i he funga fonuá.

29 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku pehē ki he tangatá: Vakai, kuó u foaki kiate kimoua 'a e 'akau iiki kotoa pē 'oku tupu ai ha tenga, 'a ia 'oku 'i he funga hono kotoa 'o e māmaní, pea mo e 'akau kotoa pē 'a ia 'e 'i ai 'a e fua 'o ha 'akau 'oku tupu ai ha tenga; 'e hoko ia ko ho'omo "me'akai.

30 Pea ki he manu kotoa pē 'o e māmaní, pea ki he manupuna kotoa pē 'o e 'ataá, pea ki he me'a kotoa pē 'oku tologo 'i he māmaní, 'a ia 'oku ou tuku ki ai 'a e mo'uí, 'e foaki kiate kinautolu 'a e 'akau iiki ma'á ke hoko ko e me'akai; pea na'e hoko ia, 'o hangē ko 'eku leá.

31 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku vakai ki he me'a kotoa pē kuó u ngaohí, pea vakai, kuo "lelei 'aupito 'a e me'a kotoa pē kuó u ngaohí; pea ko e efiafi mo e pongipongi ko e 'aho hono ^bonó.

26a FFL Sīsū Kalaisí.

b FFL Fakatupú.

c Sēnesi 1:26–27;

Mōse 6:8–10;

'Ēpa. 4:26–27.

d Sēnesi 1:28;

Mōse 5:1; 'Ēpa. 4:28.

27a FFL 'Otuá.

28a Mōse 5:2.

29a Sēnesi 1:29–30;

'Ēpa. 4:29–30.

31a Sēnesi 1:31;

T&F 59:16–20.

b 'Eke. 20:11; 'Ēpa. 4:31.

VAHE 3

(Sune–‘Okatopa 1830)

Na'e fakatupu fakalaumālie 'e he 'Otuá 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki mu'a pea toki fakatupu fakatu'asino ia 'i he māmaní—Na'á ne fakatupu 'a e tangatá, ko e 'uluaki kakano, 'i he funga 'o e māmaní—'Oku hoko 'a e fefiné ko ha tokoni 'oku taau ki he tangatá.

NA'E pehē 'a hono ngaohi 'o "osi 'a e langí pea mo e māmaní, pea mo e ngaahi ^bme'a kotoa pē.

2 Pea 'i hono fitu 'o e 'ahó ko au, ko e 'Otuá, na'á ku faka'osi 'a 'eku ngāué, pea mo e ngaahi me'a kotoa pē kuó u ngaohí; peá u "mālōlō 'i he 'aho hono ^bfitú mei he'eku ngāue kotoa pē, pea kuo 'osi 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuó u ngaohí, pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku vakai kuo nau lelei;

3 Pea ko au, ko e 'Otuá, na'á ku "tāpuaki'i 'a e 'aho hono fitú, mo fakamā'oni'oni'i ia; koe'uhí he na'á ku mālōlō ai mei he'eku ^bngāue kotoa pē 'a ia ko au, ko e 'Otuá, na'á ku fakatupu mo ngaohí.

4 Pea ko 'eni, vakai, 'oku ou pehē kiate koe, ko e ngaahi tala fakahohoko 'eni ki he langí pea mo e māmaní, 'i he taimi na'e fakatupu ai iá, 'i he 'aho 'a ia ko

au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, na'á ku ngaohi ai 'a e langí pea mo e māmaní,

5 Pea mo e 'akau kotoa pē 'o e ngoué "ki mu'a 'i he te'eki ai ke tu'u ia 'i he kelekelé, pea mo e 'akau iiki kotoa pē 'o e fonuá 'i he te'eki ai ke tupu iá. He ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, na'á ku ^bfakatupu 'fakalaumālie 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuó u lau ki aí, 'i he te'eki ai ke tu'u ia 'i he anga-fakanatulá 'i he funga 'o e māmaní. He ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, na'e te'eki ai ke u pule ke tō ha 'uha ki he funga 'o e māmaní. Pea ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, na'á ku 'osi ^dfakatupu 'a e fānau kotoa pē 'a e tangatá; ka na'e te'eki ai ke 'i ai ha tangata ke 'ngoue'i 'a e kelekelé; he na'á ku ^ffakatupe 'a kinautolu 'i he ^glangí; pea na'e te'eki ke 'i ai ha kakano 'i he māmaní, pe 'i he vaí, pe 'i he 'ataá;

6 Ka ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, na'á ku lea, pea na'e 'alu hake ha "hahau mei he māmaní, 'o fakaviviku 'a e funga hono kotoa 'o e kelekelé.

7 Pea ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, na'á ku ngaohi 'a e tangatá mei he "efu 'o e kelekelé, peá u mānava 'aki ki hono ava'i ihú 'a e mānava 'o e mo'uí, pea na'e hoko 'a e ^btangatá ko e

3 1a FFL Fakatupú.
b Sēnesi 2:1; 'Ēpa. 5:1.
2a Sēnesi 2:2–3;
'Ēpa. 5:2–3.
FFL Mālōlō.
b FFL 'Aho Sāpaté.
3a Mōsaia 13:19.
b 'Eke. 31:14–15.
5a Sēnesi 2:4–5;

'Ēpa. 5:4–5.
b Mōsese 6:51.
c 'Ēpa. 3:23;
T&F 29:31–34.
FFL Fakatupu
Fakalaumālié.
d FFL Laumālié.
e Sēnesi 2:5.
f FFL Tangatá—Ko e

tangatá, ko ha fānau
fakalaumālie 'a e
Tamai Fakahēvani.
g FFL Langí.
6a Sēnesi 2:6.
7a Sēnesi 2:7;
Mōsese 4:25; 6:59;
'Ēpa. 5:7.
b FFL 'Ātamá.

‘mo’oni’i laumālie mo’ui, ko e ‘uluaki kakano ‘i he māmaní, pea ko e ‘uluaki tangatá foki; ka neongo iá, na’e tomu’a fakatupu ‘a e ngaahi me’a kotoa pē; ka na’e fakatupu mo ngaohi fakalaumālie ‘a kinautolu ‘o fakatatau ki he’eku leá.

8 Pea ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na’á ku tō ha ngoue ‘i he feitu’u fakahahake ‘i ^a‘Iteni, pea na’á ku tuku ki ai ‘a e tangata ‘a ia na’á ku fakatupú.

9 Pea na’e ngaohi ke tupu mei he kekelelé ‘e au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, ‘a e ‘akau kotoa pē, ‘i he anga-fakakakanó, ‘a ia ‘oku matamatalelei ki he vakai ‘a e tangatá; pea lava ‘o vakai ki ai ‘a e tangatá. Pea na’e hoko ia foki ko e mo’oni’i laumālie mo’ui. He na’e fakalaumālie ia ‘i he ‘aho ‘a ia na’á ku fakatupu ai iá; he na’e nofo ia ‘i he feitu’u ‘a ia ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku fakatupu ai iá, ‘io, na’a mo e ngaahi me’a kotoa pē na’á ku teuteu ke ngāue ‘aki ‘e he tangatá; pea na’e vakai ‘a e tangatá ‘oku lelei ia ki he kai. Pea ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na’á ku tō ‘a e ^a‘akau ‘o e mo’uí foki ‘i he lolotonga ‘o e ngoué, kae ‘uma’ā ‘a e ^b‘akau ‘o e ‘ilo ‘o e leleí mo e koví.

10 Pea ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na’á ku pule ke tafe atu ‘a e vaitafe mei ‘Iteni ke fakaviviku ‘a e ngoué; pea mei ai na’e mavahevahe ia, ‘o hoko ki ha ^amanga’i vai ‘e fā.

11 Pea ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na’á ku ui ‘a e ‘uluakí ko Pisoni, pea na’e takatakai ‘e ia ‘a e fonua kotoa ko Havilá, ‘a ia ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na’á ku fakatupu ai ‘a e koula lahi;

12 Pea na’e lelei ‘a e koula ‘o e fonua ko iá, pea na’e ‘i ai ‘a e mata’i tofé mo e maka ko e ‘oniké.

13 Pea ko e hingoa ‘o hono ua ‘o e vaitafé na’e ui ko Kihoni; ko ia ‘oku takatakai ‘a e fonua kotoa ko ‘Itiopeá.

14 Pea ko e hingoa ‘o e vaitafe hono tolú ko Hitikeli; ko ia ia ‘oku tafe atu ki he hahake ‘o ‘Asiliá. Pea ko hono fā ‘o e vaitafé ko ‘Iufaletesi.

15 Pea ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na’á ku ‘ave ‘a e tangatá ‘o tuku ia ki he Ngoue ko ‘Itení, ke ngoue’i mo tauhi ia.

16 Pea ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na’á ku fekau ki he tangatá ‘o pehē: ‘E ngofua ‘a ho’o kai fa’iteliha mei he ‘akau kotoa pē ‘o e ngoué,

17 Ka ko e ‘akau ‘o e ‘ilo ‘o e leleí mo e koví, ‘e ‘ikai te ke kai mei ai, ka neongo iá, ‘oku ngofua ke ke ^afili ma’au, he ‘oku foaki ia kiate koe; kae manatu ‘oku ou fakatapui ia, he ko e ^b‘aho te ke kai aí ko e mo’oni te ke ‘mate.

18 Pea ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na’á ku pehē ki hoku ^a‘Alo pē Taha na’e Fakatupú, ‘oku ‘ikai lelei ke toko taha pē ‘a

7c FFL Mo’oni’i
Laumālié.

d Mōsese 1:34.

8a FFL ‘Itení.

9a FFL ‘Akau ‘o e Mo’uí.

b Sēnesi 2:9.

10a Sēnesi 2:10.

17a Mōsese 7:32.

FFL Tau’atāina ke Filí.

b ‘Ēpa. 5:13.

c Sēnesi 2:17.

FFL Mate, Fakasinó;

Mo’ui Fakamatelié.

18a FFL ‘Alo pē Taha na’e
Fakatupú.

e tangatá; ko ia, te u ngaohi kiate ia ha ^btokoni 'oku taau mo iá.

19 Pea ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, na'á ku ngaohi mei he kelekelé 'a e fanga manu kotoa pē 'o e vaó, mo e manupuna kotoa pē 'o e 'ataá; peá u fekau ke nau ha'u kia 'Ātama, ke vakai pe ko e hā te ne ui 'aki 'a kinautolú; pea ko e ngaahi laumālie mo'ui foki mo kinautolu; he ko au ko e 'Otuá, na'á ku mānava 'aki 'a e mānava 'o e mo'ui kiate kinautolu, peá u fekau ke 'ilonga 'a e hingoa 'e ui 'aki 'e 'Ātama 'a e me'a mo'ui kotoa peé, ke hoko ia ko hono hingoa.

20 Pea na'e foaki 'e 'Ātama 'a e hingoa ki he fanga pulu kotoa pē, pea ki he fanga manupuna 'o e 'ataá, pea ki he fanga manu kotoa pē 'o e vaó; ka ko e me'a kia 'Ātama, na'e 'ikai ke ne 'ilo ha tokoni na'e taau mo ia.

21 Pea ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, na'á ku tuku 'a e mohe ma'u kia 'Ātama; pea na'á ne mohe, peá u to'o ha taha 'o hono ngaahi hui vakavaká, peá u toe fakafoki 'a e kakanó ki he me'a na'e 'i ai;

22 Pea ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, ko e hui vakavaka na'á ku to'o mei he tangatá, na'á ku ngaohi mei ai 'a e "feginé, peá u 'omi ia ki he tangatá.

23 Pea na'e pehē 'e 'Ātama: 'Oku ou 'ilo 'eni ko e hui 'eni 'o hoku ngaahi hui, mo e "kakano 'o hoku kakanó; 'e ui ia ko e

Fefine, koe'uhí he na'e to'o ia mei he tangatá.

24 Ko ia 'e tukuange ai 'e ha tangata 'a 'ene tamaí mo 'ene fa'eé, pea te ne "pikitai ki hono uaifi; pea te na kakano ^btaha pē.

25 Pea na'á na fakatou telefua, 'a e tangatá mo hono uaifi, pea na'e 'ikai te na mā.

VAHE 4

(Sune-'Okatopa 1830)

Ko e founga na'e hoko ai 'a Sētane ko e tēvoló—'Okú ne 'ahí'ahí' 'a 'Ivi—'Oku hinga 'a 'Ātama mo 'Ivi, pea hoko mai 'a e maté ki he māmaní.

PEA ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, na'á ku lea kia Mōse, 'o pehē: Ko e "Sētane ko ia, 'a ia na'á ke fekau'i 'i he huafa 'o hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, ko ia ia na'e 'i ai talu mei he ^bkamata'angá, pea na'á ne ha'u ki hoku 'aó 'o pehē—Vakai, ko au 'eni, fekau'i au, te u hoko ko ho 'Alo, pea te u huhu'i 'a e fa'ahinga kotoa pē 'o e tangatá, koe'uhí ke 'oua na'a mole ha fo'i laumālie 'e toko taha, pea ko e mo'oni kuo pau ke 'u fai ia; ko ia ke ke foaki kiate au 'a ho lāngilangi.

2 Kae vakai, ko hoku "Alo 'Ofa'angá, 'a ia ko hoku 'Ofa'anga mo e ^bTokotaha kuó u Fili talu mei he kamata'angá, na'e pehē mai 'e ia kiate au—'E ^cTamai, ke fai pē 'a ho

18b Sēnesi 2:18; 'Ēpa. 5:14.

22a FFL Fefiné; 'Iví.

23a Sēnesi 2:23; 'Ēpa. 5:17.

24a Sēnesi 2:24;

T&F 42:22; 49:15–16;

'Ēpa. 5:17–18.

b FFL Malí.

4 1a FFL Tēvoló.

b T&F 29:36–37.

c 'Īsaia 14:12–15.

2a FFL Sisū Kalaisí.

b Mōse 7:39; 'Ēpa. 3:27.

FFL Tomu'a Fakanofó.

c FFL 'Otuá—'Otua ko

e Tamaí.

^dfinangaló, pea ke 'o'ou 'a e 'lāngilāngi 'o ta'engata.

3 Ko ia, ko e me'a 'i he ^aangatu'u 'a Sētane kiate aú, 'o ne feinga ke faka'auha 'a e ^btau-atāina ke fili 'a e tangatá, 'a ia ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, kuó u foaki kiate iá, pea ko e tahá foki, ke u foaki foki kiate ia 'a hoku mālohi 'o'okú; ko ia 'i he mālohi 'o hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, na'á ku pule ke 'kapusi hifo ia ki lalo;

4 Pea na'á ne hoko ko Sētane, 'io, ko e tēvoló, ko e tamai 'a e ngaahi ^aloi kotoa pē, ke kākāa'i mo fakakuihi 'a e tangatá, pea ke tataki pōpula 'a kinautolu 'i he'ene fa'itelihá, 'io 'a kinautolu kotoa pē 'e 'ikai tokanga ki hoku le'ó.

5 Pea ko 'eni na'e ^aolopoto lahi hake 'a e ngatá 'i ha toe manu 'o e vaó 'a ia ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, kuó u ngaohi.

6 Pea na'e fakahü ia 'e Sētane ki he loto 'o e ngatá, (he kuó ne tohoaki'i atu 'a e tokolahi ke muimui kiate ia,) pea na'á ne feinga foki ke lohiaki'i 'a ^aIvi, he na'e 'ikai te ne 'ilo'i 'a e finangalo 'o e 'Otuá, ko ia na'á ne feinga ai ke faka'auha 'a e māmaní.

7 Pea na'á ne pehē ki he fefiné: 'Io, kuo folofola koā 'a e 'Otuá—'E 'ikai te mo kai mei he 'akau kotoa pē 'o e 'ngoué? (Pea na'á ne lea 'i he ngutu 'o e ngatá.)

8 Pea pehē ange 'e he fefiné ki he ngatá: 'Oku ngofua 'ema kai mei he fua 'o e ngaahi 'akau 'o e ngoué;

9 Ka ko e fua 'o e 'akau 'a ia 'okú ke vakai 'oku tu'u 'i he loto ngoué, kuo folofola 'a e 'Otuá 'o pehē—'Oua te mo kai mei ai, pe te mo ala ki ai, telia na'á mo mate.

10 Pea pehē ange 'e he ngatá ki he fefiné: Ko e mo'oni 'e 'ikai te mo mate;

11 He 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá ko e 'aho te mo kai aí, 'e 'ā ai homo ^amatá, pea te mo tatau mo e ngaahi 'otua, 'o ^b'ilo'i 'a e lelei mo e koví.

12 Pea 'i he vakai 'a e fefiné 'oku lelei 'a e 'akau ki he kaí, pea kuo hoko ia 'o matamatalelei ki he matá, pea ko ha 'akau ke ^avēlevele ki ai ke fakapoto'i ia, na'á ne to'o ai hono fuá, 'o ne ^bkai, pea na'á ne 'oange foki ki hono husepānití mo ia, pea na'á ne kai.

13 Pea na'e faka'ā ai 'a hona matá fakatou'osi, pea na'á na 'ilo'i kuó na ^atelefua. Pea na'á na tui 'a e lou fiki 'o ngaohi 'aki ha 'ēpani mo'onaua.

14 Pea na'á na fanongo ki he le'o 'o e 'Eiki ko e 'Otuá, lolotonga 'ena ^aeve'eva 'i he ngoué, 'i he mokomoko 'o e 'ahó; pea na'e 'alu 'a 'Ātama mo hono uaifí 'o toitoi mei he 'ao 'o e 'Eiki ko e

2d Luke 22:42.

e FFL Nāunaú.

3a FFL Fakataha Lahi 'i he Langí.

b FFL Tau'atāina ke Filí.

c T&F 76:25–27.

4a 2 Nifai 2:18;

T&F 10:25.

FFL Kākā, Kākāa'i; Loi.

5a Sēnesi 3:1;

Mōsaia 16:3;

'Alamā 12:4.

6a FFL 'Iví.

7a FFL 'Ītení.

11a Sēnesi 3:3–6;

Mōsese 5:10.

b 'Alamā 12:31.

12a Sēnesi 3:6.

b FFL Hinga 'a 'Ātama mo 'Iví.

13a Sēnesi 2:25.

14a Sēnesi 3:8.

‘Otuá ‘i he lotolotonga ‘o e ngaahi ‘akau ‘o e ngoué.

15 Pea ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na‘á ku ui kia ‘Ātama, ‘o pehē kiate ia: Ko ho‘o “alú ki fē?

16 Pea na‘á ne pehē: Na‘á ku fanongo ki ho le‘ó ‘i he ngoué, pea na‘á ku manavahē, koe‘uhí he na‘á ku vakai ‘oku ou telefua, peá u toitoi.

17 Pea ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na‘á ku pehē ange kia ‘Ātama: Ko hai na‘á ne fakahā kiate koe ‘okú ke telefua? Kuó ke kai ‘i he ‘akau ‘a ia na‘á ku fekau kiate koe ke ‘oua na‘á ke kai aí, he kapau te ke fai pehē ko e mo‘oni kuo pau ke ke “mate?

18 Pea pehē mai ‘e he tangatá: Ko e fefine ‘a ia na‘á ke foaki kiate au ‘o fekau ke u nofo mo iá, na‘á ne ‘omi kiate au ‘a e fua mei he ‘akaú peá u kai.

19 Pea ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na‘á ku pehē ange ki he fefiné: Ko e hā ‘a e me‘a ko ‘eni kuó ke faí? Pea pehē mai ‘e he fefiné: Na‘e “kākaa‘i au ‘e he ngatá, peá u kai.

20 Pea ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na‘á ku pehē ange ki he ngatá: Koe‘uhi kuó ke fai ‘eni, te ke “mala‘ia ‘o lahi hake ‘i he fanga pulu kotoa pē, pea lahi hake ‘i he fanga manu kotoa pē ‘o e vaó; te ke ngaolo koe ‘i ho keté, pea te ke kai ‘a e efu ‘i he ngaahi ‘aho kotoa pē ‘o ho‘o mo‘uí;

21 Pea te u tuku ‘a e tāufehi‘á ‘iate koe mo e fefiné, ‘i he vaha‘a ‘o ho hakó mo hono hakó; pea te

ne laiki ‘e ia ‘a ho ‘ulú, pea te ke fakavolu ‘e koe ‘a hono muiva‘é.

22 Na‘á ku pehē, ‘e au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, ki he fefiné: Te u fakalahi ‘aupito ‘a ho‘o mamahí pea mo ho‘o tu‘itu‘iá. Te ke fā‘ele‘i ‘a e fānaú ‘i he “mamahi, pea ko ho‘o holí ‘e ‘i ho husepānití, pea te ne pule kiate koe.

23 Pea ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na‘á ku pehē ange kia ‘Ātama: Koe‘uhi ko ho‘o tokanga ki he le‘o ‘o ho uaifí, mo kai ‘a e fua ‘o e ‘akau ‘a ia na‘á ku fekau kiate koe, ‘o pehē—‘E ‘ikai te ke kai mei aí, ko ia ‘e mala‘ia ‘a e kekelelé koe‘uhi ko koe; te ke kai mei ai ‘i he mamahi ‘i he ngaahi ‘aho kotoa ‘o ho‘o mo‘uí.

24 ‘E tupu ai foki kiate koe ‘a e ngaahi ‘akau talatalá, mo e ngaahi talatala‘āmoa, pea te ke kai ‘a e ‘akau iiki ‘o e vaó.

25 Te ke kai ‘a e maá ‘i he “kakava ‘o ho matá, kae ‘oua ke ke foki ki he kekelelé—he ko e mo‘oni kuo pau ke ke mate—he na‘e to‘o koe mei ai: he ko e ^befu koe, pea te ke toe foki ki he efú.

26 Pea na‘e ui ‘e ‘Ātama ‘a e hingoa ‘o hono uaifí ko ‘Ivi, koe‘uhí he ko e fa‘ē ia ‘a e kakai mo‘uí kotoa pē; he ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na‘e pehē ‘eku ui ‘a e ‘uluaki ‘o e kau fefine kotoa peé, ‘a ia ‘oku nau “tokolahi.

27 Ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na‘á ku ngaohi ha kofu kili‘i-

15a Sēnesi 3:9.
17a Mōsese 3:17.
19a Sēnesi 3:13;
Mōsaia 16:3.

20a Sēnesi 3:13–15.
22a Sēnesi 3:16.
25a Sēnesi 3:17–19.
FFL Hinga ‘a ‘Ātama

mo ‘Ivi.
b Sēnesi 2:7;
Mōsese 6:59; Ēpa. 5:7.
26a Mōsese 1:34; 6:9.

manu kia 'Ātama, pea ki hono uaiifí foki, pea "fakakofu'i 'a kinaua.

28 Pea ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, na'á ku pehē ange ki hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú: Vakai, kuo hoko 'a e "tangatá 'o hangē ko ha taha 'iate kitauá ke ne ^b'ilo'i 'a e leleí mo e koví; pea ko 'eni, telia na'a mafao atu 'a hono nimá pea ne 'kai foki mei he ^d'akau 'o e mo'uí, 'o ne kai, pea mo'uí 'o ta'engata,

29 Ko ia ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, te u fekau'i atu ia mei he Ngoue ko "Ītení, ke ngoue'i 'a e kelekele 'a ia na'e to'o ia mei aí;

30 He hangē ko au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, 'oku pau 'eku mo'uí, 'oku pehē pē 'a e 'íkai lava ke foki mai 'a 'eku ngaahi "leá 'o ta'e'onga, he hangē 'oku 'alu atu ia mei hoku ngutú kuo pau ke fakahoko ia.

31 Ko ia na'á ku kapusi atu 'a e tangatá, pea u tuku 'i he hahake 'o e Ngoue ko Ītení, 'a e kau "selupimi mo ha heletā ulo, 'a ia na'e foli fakatakamilo ke le'ohi 'a e hala 'o e 'akau 'o e mo'uí.

32 (Pea ko e ngaahi lea 'eni na'á ku lea 'aki ki he'eku tamaio'eiki ko Mōsesé, pea 'oku mo'oni ia 'o hangē pē ko hoku lotó; pea kuó u lea 'aki ia kiate koe. Vakai ke 'oua na'á ke fakahā ia ki ha tangata, kae 'oua ke u fekau

kiate koe, tuku kehe pē kiate kinautolu 'oku tuí. 'Ēmeni.)

VAHE 5

(Sune-'Okatopa 1830)

'Oku fanau'i mai 'e 'Ātama mo 'Ivi ha fānau—'Oku 'o hake 'e 'Ātama ha ngaahi feilaulau mo tauhi ki he 'Otuá—'Oku fanau'i mai 'a Keini mo 'Ēpeli—'Oku angatu'u 'a Keini, pea 'ofa 'ia Sētane 'o laka hake 'i he 'Otuá, pea hoko ko e Foha 'o e Mala'ia—'Oku mafola 'a e fakapoó mo e fai angahalá—'Oku malanga 'aki 'a e ongoongoleleí talu mei he kamata'angá.

PEA na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'eku kapusi 'e au, ko e 'Eiki ko e 'Otuá, 'a kinaua ki tu'á, na'e kamata 'e 'Ātama ke ngoue'i 'a e kelekelé, pea ke "pule ki he fanga manu kotoa pē 'o e vaó, pea kai 'ene maá 'i he kakava 'o hono matá, 'o hangē ko ia ko au, ko e 'Eiki na'á ku fekau kiate ia. Pea ko 'Ivi, foki, ko hono uaiifí, na'á ne ngāue fakataha mo ia.

2 Pea na'e 'ilo 'e 'Ātama 'a hono uaiifí, pea na'á ne "fanau'i kiate ia 'a e ngaahi foha mo e ngaahi ^b'ofefine, pea nau kamata ke "fakatokolahi mo fakakakai 'a e māmani.

3 Pea mei he taimi ko iá, na'e kamata 'e he ngaahi foha mo e

27a FFL 'Ulungāanga
Fakatōkilaló.

28a Sēnesi 3:22.

FFL Tangatá—Ko e tangatá, ko e mālohi ke ne lava 'o hoko 'o tatau mo e Tamai Fakahēvani.

b FFL 'Iló.

c 'Alamā 42:4–5.

d Sēnesi 2:9;

1 Nifai 11:25;

Mōsesē 3:9.

FFL 'Akau 'o e Mo'uí.

29a FFL 'Ītení.

30a 1 Ng. Tu'i 8:56;

T&F 1:38.

31a 'Alamā 42:3.

FFL Selupimí.

5 1a Mōsesē 2:26.

2a Sēnesi 5:4.

b T&F 138:39.

c Sēnesi 1:28;

Mōsesē 2:28.

ngaahi “ofefine ‘o ‘Ātamá ke mavahe atu ‘o tautau toko ua ‘i he fonuá, pea ngoue ‘i ‘a e kelekelé, mo tauhi ‘a e ngaahi tākanga monumanu lalahi, pea nau fakatupu foki ‘a e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine.

4 Pea na’e ui atu ‘e ‘Ātama, mo ‘Ivi ko hono uaifí, ki he huafa ‘o e ‘Eikí, pea na’á na fanongo ki he le’o ‘o e ‘Eikí mei he feitu’u ‘oku hanga ki he Ngoue ko “Ītení, ‘oku folofola mai kiate kinaua, pea na’e ‘ikai te na mamata kiate ia; he kuo to’o ‘a kinaua mei hono ^b‘aó.

5 Pea na’á ne fai kiate kinaua ‘a e ongo fekau, ke na “hū ki he ‘Eiki ko hona ‘Otuá, pea ‘oatu ‘a e ^bveloaki ‘o ‘enau ngaahi tākanga monumanu ikí, ko e feilaulau ki he ‘Eikí. Pea na’e ‘talangofua ‘a ‘Ātama ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí.

6 Pea na’e hili ‘a e ngaahi ‘aho lahi na’e hā mai ‘a e “āngelo ‘a e ‘Eikí kia ‘Ātama, ‘o pehē ange: Ko e hā ‘okú ke ‘oatu ai ‘a e ngaahi ^bfeilaulau ki he ‘Eikí? Pea na’e pehē ange ‘e ‘Ātama kiate ia: ‘Oku ‘ikai te u ‘ilo, tuku kehe pē hono fekau ‘e he ‘Eikí kiate au.

7 Pea toki lea ange leva ‘a e ‘āngeló, ‘o pehē: Ko hono “tatau ‘eni ‘o e ^bfeilaulau ‘o e ‘Alo pē Taha na’e Fakatupu ‘o e Tamaí, ‘a ia ‘oku fonu ‘i he “alo’ofa mo e mo’oni.

8 Ko ia, ke ke fai ‘a e me’a kotoa pē ‘okú ke fai ‘i he “huafa ‘o e ‘Aló, pea ke ke ^bfakatomala, pea ‘ui ki he ‘Otuá ‘i he huafa ‘o e ‘Aló ‘o fai atu ma’u ai pē.

9 Pea ‘i he ‘aho ko iá na’e tō hifo ‘a e “Laumālie Mā’oni’oni kia ‘Ātama, ‘a ia ‘oku fakamo’oni ‘i ‘a e Tamaí mo e ‘Aló, ‘o pehē: Ko au ko e ^b‘Alo pē Taha na’e Fakatupu ‘o e Tamaí mei he kamata’angá, pea fai atu ai pē ‘o ta’engata, koe’uhí ko ho’o ‘hingá ‘e lava ai ke ^d‘huhu’i koe, pea mo e fa’ahinga kotoa pē ‘o e tangatá, ‘io ‘a kinautolu kotoa pē ‘e loto ki aí.

10 Pea ‘i he ‘aho ko iá na’e fakafeta’i ‘a ‘Ātama ki he ‘Otuá pea na’e “fakafonu ia pea kamata ke ^bkikite ‘o kau ki he ngaahi fāмили kotoa pē ‘o e māmaní, ‘o pehē: Ke monū’ia ‘a e huafa ‘o e ‘Otuá, he ko e me’a ‘i he’eku maumau-fonó kuo faka’ā ai ‘a hoku matá, pea te u ma’u ‘a e ‘fiefia ‘i he mo’uí ni,

3a Mōse 5:28.

4a FFL ‘Ītení.

b ‘Alamā 42:9.

5a FFL Hū.

b ‘Eke. 13:12–13;

Nōmipa 18:17;

Mōsaia 2:3.

FFL ‘Uluaki Fānaú.

c FFL Talangofuá.

6a FFL ‘Āngeló, Kau.

b FFL Feilaulau.

7a FFL Sīsū Kalaisí—

Ngaahi fakataipe pe ngaahi faka’ilonga ‘o

Kalaisí.

b ‘Alamā 34:10–15.

FFL Ta’ata’á.

c Mōse 1:6, 32.

FFL ‘Alo’ofá.

8a 2 Nifai 31:21.

b Mōse 6:57.

FFL Fakatomala,

Fakatomala’í.

c FFL Lotú.

9a FFL Laumālie

Mā’oni’oni.

b FFL Sīsū Kalaisí; ‘Alo pē Taha na’e

Fakatupú.

c FFL Hinga ‘a ‘Ātama

mo ‘Ivi, Mate,

Fakalaumālié.

d Mōsaia 27:24–26;

T&F 93:38; TT 3.

FFL Huhu’i, Palani

‘o e Huhu’i.

10a FFL Fanau’i Fo’ou,

Fanau’i ‘i he ‘Otuá.

b T&F 107:41–56.

FFL Kikite, Kikite’i.

c FFL Fiefiá.

pea te u toe mamata 'i he ^akakanó ki he 'Otuá.

11 Pea ko ^aIvi, ko hono uaifí, na'á ne fanongo ki he ngaahi me'á ni kotoa pē pea na'á ne fiefia, 'o ne pehē: Ka ne ta'e'oua 'eta maumau-fonó pehē 'e 'ikai pē te ta ma'u ha ^bhako, pea 'ikai foki 'ilo'i 'a e lelei mo e kovi, pea mo e fiefia 'o hota huhu'í, pea mo e mo'ui ta'engata 'a ia 'oku foaki 'e he 'Otuá kiate kinautolu kotoa pē 'oku talangofuá.

12 Pea na'e fakafeta'i 'a 'Ātama mo 'Ivi ki he huafa 'o e 'Otuá, pea na'á na ^afakahā 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki hona ngaahi fohá mo e ngaahi 'ofefiné.

13 Pea na'e ha'u 'a ^aSētane ki honau lotolotongá, 'o pehē: ko e 'alo foki au 'o e 'Otuá; pea na'á ne fekau kiate kinautolu, 'o pehē: 'Oua na'a mou tui ki ai; pea na'e ^b'ikai te nau tui ki ai, pea na'a nau ^c'ofa kia Sētane 'o lahi ange 'i he 'Otuá. Pea na'e kamata 'a e tangatá 'o fai atu mei he taimi ko iá ke ^aanga-fakakano, fa'a holi kovi, mo anga-fakatēvolo.

14 Pea na'e ui 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ki he tangatá 'i he ^aLau-mālie Mā'oni'oní 'i he feitu'u kotoa pē pea ne fekau kiate kinautolu 'oku totonu ke nau fakatomala;

15 Pea ko kinautolu kotoa pē 'e ^atui ki he 'Aló, pea fakatomala

mei he'enau ngaahi angahalá, 'oku totonu ke ^bfakamo'ui 'a kinautolu; pea ko kinautolu kotoa pē 'e 'ikai tui pea 'ikai fakatomalá, 'oku totonu ke ^cfakamala'ia'i 'a kinautolu; pea na'e 'alu atu 'a e ngaahi folofolá mei he fofonga 'o e 'Otuá 'i ha tu'utu'uni pau; ko ia kuo pau ke fakahoko ia.

16 Pea na'e 'ikai ke tuku 'e 'Ātama mo 'Ivi, ko hono uaifí, 'a 'ena ui atu ki he 'Otuá. Pea na'e 'ilo 'e 'Ātama 'a 'Ivi ko hono uaifí, pea ne tu'itu'ia mo fanau'i 'a ^aKeini, pea ne pehē: Kuó u ma'u ha tangata mei he 'Eiki; ko ia 'e 'ikai te ne lava 'o li'aki 'a 'ene ngaahi folofolá. Kae vakai, na'e 'ikai ke tokanga 'a Keini, 'o ne pehē: Ko hai 'a e 'Eiki ke u 'ilo'i ia?

17 Pea na'á ne toe tu'itu'ia 'o fanau'i 'a hono tokoua ko ^a'Ēpeli. Pea na'e ^btokanga 'a 'Ēpeli ki he le'o 'o e 'Eiki. Pea ko e tauhi-sipi 'a 'Ēpeli, ka ko e tama 'a Keini na'á ne ngoue'i 'a e kelekelé.

18 Pea na'e ^a'ofa 'a Keini kia Sētane 'o laka hake 'i he 'Otuá. Pea na'e fekau kiate ia 'e Sētane, 'o pehē: ^bFai ha feilaulau ki he 'Eiki.

19 Pea na'e 'alu 'a e taimí pea hoko 'o pehē na'e 'omai 'e Keini 'a e fua 'o e kelekelé ko ha feilaulau ki he 'Eiki.

10d Siope 19:26;

2 Nifai 9:4.

11a FFL 'Ivi.

b 2 Nifai 2:22–23.

12a Teut. 4:9.

13a FFL Tēvoló.

b FFL Ta'etui.

c Mōse 6:15.

d FFL Fakakakanó;
Tangata Fakakakanó.

14a Sione 14:16–18, 26.

15a FFL Tuí.

b FFL Fakamo'ui.

c T&F 42:60.

FFL Mala'ía.

16a Sēnesi 4:1–2.

FFL Keini.

17a FFL 'Ēpeli.

b Hepelū 11:4.

18a T&F 10:20–21.

b T&F 132:8–11.

20 Pea ko 'Ēpeli, na'á ne 'omi foki 'a e ngaahi veloaki 'o 'ene tākanga monumanu íkí, pea mo ia 'i ai na'e sisinó. Pea na'e tali 'e he 'Eikí 'a 'Ēpeli, mo 'ene "feilaulaú;

21 Ka ko Keini mo 'ene "feilaulaú, na'e 'íkai te ne tali. Ko 'eni na'e 'ilo'i 'eni 'e Sētane, pea na'e fakafiefia ia kiate ia. Pea na'e fu'u 'ita lahi 'a Keini, pea na'e liliu 'a hono matá.

22 Pea na'e folofola 'a e 'Eikí kia Keini: Ko e hā 'okú ke 'ita af? Ko e hā 'oku liliu ai 'a ho matá?

23 Kapau te ke faillelei, 'e "tali koe. Pea kapau 'e 'íkai te ke faillelei, 'oku tu'u 'i he matapā 'a e angahalá, pea 'oku fie ma'u 'e Sētane ke ma'u koe; pea kapau 'e 'íkai te ke tokanga ki he'eku ngaahi fekaú, te u tukuange koe, pea 'e hoko kiate koe 'o fakatatau ki he'ene holí. Pea te ke pule'i ia;

24 He 'e kamata mei he taimí ni 'o fai atu te ke hoko ko e tamai 'a 'ene ngaahi loí; 'e ui koe ko "Mala'ia; he na'á ke 'i ai foki 'i he te'eki ai ke 'i ai 'a e māmaní.

25 Pea 'e lea 'aki 'o pehē 'amui — Ko e ngaahi "anga-fakalielia 'eni na'e 'i ai talu meia Keini; he na'á ne si'aki 'a e akonaki mahu'inga ange 'a ia na'e ma'u mei he 'Otuá; pea ko ha mala'ia 'eni 'a ia te u tuku kiate koe, 'o kapau 'e 'íkai te ke fakatomala.

26 Pea na'e 'ita 'a Keini, 'o 'íkai toe tokanga ki he le'o 'o e 'Eikí

pe kia 'Ēpeli ko hono tokouá, 'a ia na'á ne 'a'eva 'i he mā'oni'oni 'i he 'ao 'o e 'Eikí.

27 Pea na'e tangi 'a 'Ātama mo hono uaifí 'i he 'ao 'o e 'Eikí, koe'uhi ko Keini mo hono ngaahi kāingá.

28 Pea na'e hoko 'o pehē na'e ma'u 'e Keini ha toko taha 'o e ngaahi 'ofefine 'o hono ngaahi tokouá ke hoko ko hono uaifí, pea na'á na "ofa kia Sētane 'o laka hake 'i he 'Otuá.

29 Pea na'e pehē ange 'e Sētane kia Keini: Fuakava kiate au, 'i ho mongá pea kapau te ke fakahā ia te ke mate; pea fakafuakava 'i 'a ho kāingá 'i honau 'ulú, pea ki he 'Otuá mo'uí, ke 'oua na'a nau fakahā ia; he kapau te nau fakahā ia, ko e mo'oni kuo pau ke nau mate; pea ke fai 'eni ke 'oua na'a 'ilo'i ia 'e ho'o tamai; pea 'i he 'ahó ni te u tuku atu 'a ho tokoua ko 'Ēpeli ki ho nimá.

30 Pea na'e fuakava 'a Sētane kia Keini te ne fai 'o fakatatau ki he'ene ngaahi fekaú. Pea na'e fai 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē 'i he lilo.

31 Pea na'e pehē 'e Keini: Ko e mo'oni ko Meihani au, ko e pule ki he fu'u me'a lilo lahi ni, ke u lava 'o "fakapō pea ma'u koloa aí. Ko ia, na'e ui 'a Keini ko e Pule ko ^bMeihani, pea na'á ne pōlepole 'i he'ene fai angahalá.

32 Pea na'e 'alu 'a Keini ki he ngoué, pea talanoa 'a Keini mo 'Ēpeli, ko hono tokouá. Pea na'e

20a FFL Feilaulaú, Foakí.

21a Sēnesi 4:3–7.

23a Sēnesi 4:7;

T&F 52:15; 97:8.

24a FFL Foha 'o e Mala'ia,

Ngaahi.

25a Hilam. 6:26–28.

28a Mōse 5:13.

31a FFL Fakapō.

b FK "Ātamaí,"

"tokotaha faka'auha," mo e "tokotaha lahi" ko e ngaahi 'uhinga ia 'oku 'asi mei he hingoa "Meihani."

hoko 'o pehē 'i he lolotonga 'ena 'i he ngoué, na'e tu'u hake 'a Keini kia 'Ēpeli, ko hono tokouá, 'o ne tāmāte'i ia.

33 Pea na'e "pōlepole 'a Keini 'i he me'a kuó ne faí, 'o pehē: 'Oku ou tau'atāina; ko e mo'oni kuo tō 'a e tākanga monumanu 'a hoku tokouá ki hoku nimá.

34 Pea na'e folofola 'a e 'Eikí kia Keini: Ko e fē 'a 'Ēpeli, ko ho tokoua? Pea na'á ne pehē ange: 'Oku 'ikai te u 'ilo. Ko e "tauhi koā au 'o hoku tokouá?

35 Pea folofola ange 'a e 'Eikí 'o pehē: Ko e hā 'a e me'a kuó ke faí? 'Oku tangi 'a e le'o 'o e toto 'o ho tokouá kiate au mei he kelekelé.

36 Pea ko 'eni 'e fakamala'ia'i koe mei he māmani 'a ia kuo fakamanga hono ngutú ke ma'u 'a e toto 'o ho tokouá mei ho nimá.

37 'O ka ke ka ngoue'i 'a e kelekelé 'e 'ikai 'omai 'e ia 'a hono mālohí kiate koe. Te ke hoko ko ha "tokotaha kumi hūfanga mo e 'auhē holo 'i he māmani.

38 Pea pehē 'e Keini ki he 'Eikí: Na'e "ahi'ahi'i au 'e Sētane koe'uhi ko e ngaahi tākanga monumanu 'a hoku tokouá. Pea na'á ku 'ita foki; he na'á ke tali 'ene feilaulaú kae 'ikai ko 'eku feilaulaú; 'oku lahi hake 'a hoku tauteá 'i he me'a 'oku ou malava ke kātaki'í.

39 Vakai kuó ke kapusi au he 'ahó ni mei he fofonga 'o e 'Eikí, pea 'e fufuu'i au mei ho fofongá; pea te u hoko ko ha tokotaha kumi hūfanga mo e 'auhē 'i he māmani; pea 'e hoko 'o pehē, ko ia te ne 'ilo'i aú te ne tāmāte'i au, koe'uhi ko 'eku ngaahi angahalá, he 'oku 'ikai ke puli 'a e ngaahi me'á ni ki he 'Eikí.

40 Pea ko au ko e 'Eikí na'á ku pehē ange kiate ia: 'Ilonga ia 'e tāmāte'i koé, 'e sāuni kiate ia 'o liunga fitu. Pea ko au ko e 'Eikí na'á ku 'ai ha "faka'ilinga kia Keini, telia na'a 'ilo ia 'e ha taha peá ne tāmāte'i ia.

41 Pea na'e tāpuni'i 'a Keini mei he "ao 'o e 'Eikí, pea na'á ne nofo fakataha mo hono uaiíf mo hono kāinga tokolahi 'i he fonua ko Notí, 'i he hahake 'o 'Īteni.

42 Pea na'e 'ilo 'e Keini 'a hono uaiíf, pea na'á ne tu'itu'ia pea fanau'i 'a 'Īnoke, pea na'á ne fakatupu foki 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine tokolahi. Pea na'á ne langa ha kolo, pea na'á ne ui 'a e "koló ki he hingoa 'o hono fohá, ko 'Īnoke.

43 Pea na'e fanau'i kia 'Īnoke 'a 'Īlati, mo e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kehe. Pea fakatupu 'e 'Īlati 'a Mihuseale, mo e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kehe. Pea na'e fakatupu 'e Mihuseale 'a Metuse'eli mo e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine

33a FFL Anga-fakamāmani; Loto-híkisiá.

34a Sēnesi 4:9.

37a Sēnesi 4:11–12.

38a FFL Mānumanú; 'Ahi'ahi'í.

40a Sēnesi 4:15.

41a Mōsese 6:49.

42a FK Na'e 'i ai 'a e tangata 'i he hako 'o Keini ko 'Īnoke hono hingoa, pea na'e ui ha kolo 'i hono kakaí 'aki 'a e hingoa pē ko iá. 'Oua na'a fet'oaki

ia mo e 'Īnoke ko ia 'i he hako mā'oni'oni 'o Setí pea mo hono kolo, ko Saioné, 'a ia na'e toe ui ko e "Kolo 'o 'Īnoké."

kehe. Pea fakatupu 'e Metuse'eli 'a Lēmeki.

44 Pea na'e ma'u 'e Lēmeki 'a e uaifi 'e toko ua, ko e hingoa 'o e tokotahá ko 'Eita, pea ko e hingoa 'o e tokotahá, ko Sila.

45 Pea na'e fanau'i 'e 'Eita 'a Sepale; ko e tamai ia 'anautolu 'oku nau nofo 'i he ngaahi fale fehikitakí pea ko e kau tauhi 'a kinautolu 'o e fanga pulú mo hono fa'ahingá; pea ko e hingoa 'o hono tokouá ko Siupale, 'a ia ko e tamai 'anautolu kotoa pē 'oku nau faiva 'aki 'a e ha'apé mo e me'aleá.

46 Pea fanau'i foki 'e Sila 'a Tupale Keini, ko e faiako 'o e tufunga kotoa pē 'o e ngaahi me'a 'i he palasa mo e ukamea. Pea na'e ui 'a e hingoa 'o e tuofefine 'o Tupale Keini ko Neamā.

47 Pea na'e pehē 'e Lēmeki ki hono ongo uaifi ko 'Eita mo Silá: Fanongo ki hoku le'ó, 'a kimoua 'a e ongo uaifi 'o Lēmekí, tokanga ki he'eku leá; he kuó u tāmāte'i ha tangata 'o u lavea ai, pea mo ha talavou 'o u lavea mamahi ai.

48 Kapau 'e sauni kia Keini 'o liunga fitu, ko e mo'oni 'e liunga "fitungofulu ia lau 'e fitu kia Lēmeki;

49 He kuo fai 'e Lēmeki 'a e "fuakava mo Sētane, 'o hangē ko e founga 'a Keini, 'a ia na'á ne hoko ai ko e Pule ko Meihani, ko e pule ki he fu'u me'a

lilo 'a ia na'e fakahā 'e Sētane kia Keini; pea 'i he 'ilo'i 'e 'Īlati, ko e foha 'o 'Īnoké, 'enau me'a liló, na'á ne kamata ke fakahā ia ki he ngaahi foha 'o 'Ātamá;

50 Ko ia, ko e me'a 'i he 'ita 'a Lēmekí, na'á ne tāmāte'i ia, 'o 'ikai tatau mo e tāmāte'i 'e Keini 'a hono tokoua ko 'Ēpelí, koe'uhi ke ma'u 'a e koloá, ka na'á ne tāmāte'i iá koe'uhi ko e fuakavá.

51 He na'e, talu mei he ngaahi 'aho 'o Keini, na'e 'i ai ha "kau-taha fufū, pea na'e fai 'i he fakapo'ulí 'a 'enau ngaahi ngāué, pea nau fe'ilongaki 'a e tangata kotoa pē mo hono tokouá.

52 Ko ia na'e fakamala'ia'i 'e he 'Eikí 'a Lēmeki, mo hono falé, pea mo kinautolu kotoa pē kuo fuakava mo Sētane; he na'e 'ikai te nau tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea na'e fakatupu houhau ia ki he 'Otuá, pea na'e 'ikai te ne tauhi mai 'a kinautolu, pea ko 'enau ngaahi ngāué ko e ngaahi anga-fakalielia, pea na'e kamata ke mafola atu ia 'i he lotolotonga 'o e ngaahi "foha 'o e tangatá. Pea na'e 'i he lotolotonga ia 'o e ngaahi foha 'o e tangatá.

53 Pea na'e 'ikai lea 'aki 'a e ngaahi me'á ni 'i he lotolotonga 'o e ngaahi 'ofefine 'o e tangatá, koe'uhí he kuo lea 'aki 'e Lēmeki 'a e me'a liló ki hono ongo uaifi, pea na'á na angatu'u ki ate ia, mo fakahā holo 'a e ngaahi me'á ni, pea na'e 'ikai te na anga'ofa;

48a Sēnesi 4:24. FK Na'e pōlepole 'a Lēmeki 'e fai 'e Sētane ha me'a lahi ange ma'ana 'i he me'a na'á ne fai ma'a

Keini. 'Oku fakahā mai 'i he veesi 49 mo e 50 'a e ngaahi 'uhinga ki he'ene lea peheé.

49a FFL Fakapapaú.
51a FFL Kautaha Fufū,
Ngaahi.
52a Mōse 8:14–15.

54 Ko ia, na'e fehi'anekina 'a Lēmeki, pea na'e kapusi ia ki tu'a, 'o 'ikai toe ha'u ki he lotolotonga 'o e ngaahi foha 'o e tangatá, telia na'á ne mate ai.

55 Pea na'e pehē 'a e kamata ke mālohi 'a e ngaahi ngāue 'o e "fakapo'ulí 'i he lotolotonga 'o e ngaahi foha kotoa pē 'o e tangatá.

56 Pea na'e fakamala'ia'i 'e he 'Otuá 'a e māmaní 'aki 'a e mala'ia fakamamahi, pea na'á ne houhau ki he kau fai angahalá, mo e ngaahi foha kotoa pē 'o e tangatá 'a ia na'á ne fakatupú;

57 He na'e 'ikai te nau fie tokanga ki hono le'ó, pe tui ki hono "Alo pē Taha na'e Fakatupú, 'io 'a ia na'á ne fakahā 'e hā'ele mai 'i he vaeua'angamālie 'o taimí, 'a ia na'e teuteu'i ki mu'a 'i hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní.

58 Pea ko ia na'e pehē hono kamata ke malanga 'aki 'a e "Ongoongoleléi, talu mei he kamata'angá, pea fakahā ia 'e he kau ^bāngelo mā'oni'oni na'e fekau'i atu mei he 'ao 'o e 'Otuá, pea 'i hono le'ó 'o'oná, pea 'i he 'me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

59 Pea na'e pehē hono fakapapu'i kia 'Ātama 'a e ngaahi me'a kotoa pē, 'aki 'a e ouau toputapu, pea na'e malanga 'aki 'a e Ongoongoleléi, pea na'e

'oatu 'a e tu'utu'uni ke 'i he māmaní ia, kae 'oua ke a'u ki ngata'angá; pea na'e pehē ia. 'Ēmeni.

VAHE 6

(Nōvema–Tīsema 1830)

'Oku tauhi 'e he hako 'o 'Ātamá ha tohi 'o e manatú—'Oku malanga 'aki 'e hono hako mā'oni'oni 'a e fakatomalá—'Oku fakahā mai 'e he 'Otuá ia kia 'Īnoke—'Oku malanga 'aki 'e 'Īnoke 'a e ongoongoleléi—Na'e fakahā mai kia 'Ātama 'a e palani 'o e fakamo'uí—'Okú ne tali 'a e papitaisó mo e lakanga fakataula'eikí.

PEA na'e tokanga 'a "Ātama ki he le'ó 'o e 'Otuá, 'o ne ui ki hono ngaahi fohá ke nau fakatomala.

2 Pea na'e toe 'ilo 'e 'Ātama 'a hono uaifí, peá ne fanau'i ha tama, pea na'á ne ui hono hingoá ko "Seti. Pea na'e fakalāngilangi'i 'e 'Ātama 'a e huafa 'o e 'Otuá; he na'á ne pehē: Kuo foaki mai 'e he 'Otuá kiate au ha hako 'e taha, ko e fetongi 'o 'Ēpeli, 'a ia na'e tāmata'i 'e Keiní.

3 Pea na'e fakahā mai 'e he 'Otuá ia kia Seti, pea na'e 'ikai te ne angatu'u, ka na'á ne fai ha "feilaulau lelei, 'o hangē ko hono tokoua ko 'Ēpelí. Pea na'e fanau'i foki kiate ia ha foha, peá ne ui hono hingoá ko 'Īnosi.

4 Pea kamata leva 'e he kau tangatá ni ke "ui ki he huafa 'o

55a FFL Fai Angahalá;
Fakapo'uli,
Fakalaumālié.

57a FFL Sīsū Kalaisí.

58a FFL Ongoongoleléi.
b 'Alamā 12:28–30;

Molonai 7:25, 29–31.
FFL 'Āngeló, Kau.

c FFL Me'a-foaki 'o e
Laumālie Mā'oni'oni.

6 1a FFL 'Ātamá.
2a Sēnesi 4:25.

FFL Setí.
3a FFL Feilaulaú.
4a Sēnesi 4:26.
FFL Lotú.

e 'Eikí, pea na'e tāpuaki'i 'a kinautolu 'e he 'Eikí;

5 Pea na'e tauhi ha ^atohi 'o e manatú, 'a ia na'e tohi ai, 'i he lea 'a 'Ātamá, he na'e tuku kiate kinautolu kotoa pē na'e ui ki he 'Otuá ke nau tohi 'i he laumālie 'o e ^bmālohi fakalangí;

6 Pea na'e akonekina 'e kinautolu 'a 'enau fānaú ke lau tohi mo fai tohi, 'o nau ma'u 'a e lea 'a ia na'e haohaoha pea te'eki 'ulí'i.

7 Ko 'eni ko e ^aLakanga Fakataula'eiki pē ko iá, 'a ia na'e 'i he kamata'angá, 'e 'i he ngata'anga ia 'o e māmaní foki.

8 Ko 'eni na'e lea 'aki 'e 'Ātama 'a e kikité ni, 'i hono ue'i ia 'e he ^aLaumālie Mā'oni'óní, pea na'e tauhi ha ^btohi hohoko 'o e ^cfānau 'a e 'Otuá. Pea ko e ^dtohi 'eni 'o e ngaahi to'u tangata 'o 'Ātamá, 'a ia na'e pehē: 'I he 'aho na'e fakatupu ai 'e he 'Otuá 'a e tangatá, na'á ne ngaohi ia 'i he tatau 'a e 'Otuá;

9 Na'á ne fakatupu 'a ^akinaua, 'a e tangata mo e fefine, 'i he ^btatau 'o hono sino 'o'óná, mo ne tāpuaki'i 'a kinaua mo ui hona ^chinga ko 'Ātama, 'i he 'aho na'e fakatupu ai 'a kinauá 'o na hoko ko e ongo ^dlaumālie mo'ui, 'i he fonuá 'i he funga ^etu'unga va'e 'o e 'Otuá.

10 Pea na'e mo'ui 'a ^a'Ātama 'o fe'unga mo e ta'u 'e teau tolungofulu peá ne fakatupu 'a e

foha 'i hono tatau 'o'óná, 'o fakatatau ki hono ^bfōtunga 'o'óná, 'o ne ui hono hingoá ko Seti.

11 Pea ko e ngaahi 'aho 'o 'Ātamá, hili 'ene fakatupu 'a Setí, ko e ta'u 'e valungeau, pea na'a ne fakatupu 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine tokolahi;

12 Pea ko e ngaahi 'aho kotoa na'e mo'ui ai 'a 'Ātamá ko e ta'u 'e hivangeau tolungofulu, peá ne pekia.

13 Na'e mo'ui 'a Seti 'i he ta'u 'e teau mā nima, pea na'á ne fakatupu 'a 'Īnosi, peá ne kikite 'i hono ngaahi 'ahó kotoa pē, mo ako'i 'a hono foha ko 'Īnosi 'i he ngaahi hā'ele'anga 'o e 'Otuá; ko ia na'e kikite foki mo 'Īnosi.

14 Pea na'e mo'ui 'a Seti 'o fe'unga mo e ta'u 'e valungeau mā fitu 'i he hili 'ene fakatupu 'a 'Īnosi, 'o ne fakatupu 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine tokolahi.

15 Pea na'e tokolahi 'a e fānau 'a e tangatá 'i hono kotoa 'o e funga fonuá. Pea 'i he ngaahi 'aho ko iá na'e lahi 'a e ^amālohi 'o Sētané 'i he lotolotonga 'o e fa'ahinga 'o e tangatá, 'o ne fakatupu-lili 'i honau lotó; pea na'e tupu 'o fai atu mei ai 'a e ngaahi tau mo e lilingi toto; pea na'e hiki hake 'e he tangatá 'a hono nimá ki hono tokoua 'o'óná, 'i hono fakatupu 'o e maté, koe'uhí

5a 'Ēpa. 1:28, 31.
FFL Tohi 'o e Manatú.

b FFL Ue'i, Ue'i
Fakalaumālié.

7a FFL Lakanga
Fakataula'eiki.

8a 2 Pita 1:21.

b FFL Tohi Hohokó.

c FFL Foha mo e
Ngaahi 'Ofefine 'o e
'Otuá, Ngaahi.

d Sēnesi 5:1.

9a FFL Tangatá.

b Sēnesi 1:26–28;

Mōse 2:26–29;

'Ēpa. 4:26–31.

c Mōse 1:34; 4:26.

d FFL Mo'oni'i
Laumālié.

e 'Ēpa. 2:7.

10a T&F 107:41–56.

b Sēnesi 5:3;

T&F 107:42–43; 138:40.

15a Mōse 5:13.

ko e ngaahi ngāue ^bfufū, 'i he feinga ke ma'u 'a e mālohi.

16 Ko e ngaahi 'aho kotoa pē 'o Setí ko e ta'u 'e hivangeau hongofulu mā ua, peá ne pekia.

17 Pea na'e mo'ui 'a 'Īnosi 'i he ta'u 'e hivangofulu peá ne fakatupu 'a "Kainani. Pea na'e 'alu atu 'a 'Īnosi mo e toenga 'o e kakai 'o e 'Otuá mei he fonuá, 'a ia na'e ui ko Sūloní, 'o nau nofo 'i ha fonua 'o e tala'ofá, 'a ia na'á ne fakahingoa ki he hingoa 'o hono foha 'o'oná, 'a ia na'á ne fakahingoa ko Kainani.

18 Pea na'e mo'ui 'a 'Īnosi, 'i he hili 'ene fakatupu 'a Kainaní, 'i he ta'u 'e valungeau hongofulu mā nima, peá ne fakatupu 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine tokolahi. Pea ko e ngaahi 'aho kotoa 'o 'Īnosí ko e ta'u 'e hivangeau mā nima, peá ne pekia.

19 Pea na'e mo'ui 'a Kainani 'i he ta'u 'e fitungofulu, peá ne fakatupu 'a Malelili; pea na'e mo'ui 'a Kainani 'i he hili 'ene fakatupu 'a Malelilí 'i he ta'u 'e valungeau mā fāngofulu, peá ne fakatupu 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine. Pea ko e ngaahi 'aho kotoa 'o Kainaní ko e ta'u 'e hivangeau mā hongofulu, peá ne pekia.

20 Pea na'e mo'ui 'a Malelili 'i he ta'u 'e onongofulu mā nima, peá ne fakatupu 'a Sēleti, pea na'e mo'ui 'a Malelili, 'i he hili 'ene fakatupu 'a Sēletí, 'i he ta'u 'e valungeau mā tolungofulu,

peá ne fakatupu 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine. Pea ko e ngaahi 'aho kotoa 'o Malelilí ko e ta'u 'e valungeau hivangofulu mā nima, peá ne pekia.

21 Pea na'e mo'ui 'a Sēleti 'i he ta'u 'e teau onongofulu mā ua, peá ne fakatupu 'a "Īnoke; pea na'e mo'ui 'a Sēleti, 'i he hili 'ene fakatupu 'a 'Īnoké, 'i he ta'u 'e valungeau, peá ne fakatupu 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine. Pea na'e ako'i 'e Sēleti 'a 'Īnoke 'i he ngaahi hala kotoa pē 'o e 'Otuá.

22 Pea ko e tohi hohoko 'eni 'o e ngaahi foha 'o 'Ātamá, 'a ia ko e "foha 'o e 'Otuá, 'a ia na'e fefolofolai totonu pē 'a e 'Otuá, mo ia.

23 Pea ko e kau "malanga 'a kinautolu 'o e mā'oní'oní, pea na'a nau lea mo ^bkikite, mo ui ki he kakai kotoa pē, 'i he feitu'u kotoa pē, ke nau 'fakatomala; pea na'e ako'i 'a e "tuí ki he fānau 'a e tangatá.

24 Pea na'e hoko 'o pehē ko e ngaahi 'aho kotoa pē 'o Sēleti ko e ta'u 'e hivangeau onongofulu mā ua, peá ne pekia.

25 Pea na'e mo'ui 'a 'Īnoke 'i he ta'u 'e onongofulu mā nima, peá ne fakatupu 'a "Mētusela.

26 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fononga holo 'a 'Īnoke 'i he fonuá, 'i he lolotonga 'o e kakai; pea lolotonga 'ene fonongá, na'e maliu hifo 'a e Laumālie 'o e 'Otuá mei he langí, 'o nofo'ia 'iate ia.

15b FFL Kautaha Fufū,
Ngaahi.

17a Sēnesi 5:10–14;
T&F 107:45, 53.

21a Sēnesi 5:18–24;

Mōsese 7:69; 8:1–2.
FFL 'Īnoké.

22a Luke 3:38.

23a FFL Palōfitá.

b FFL Kikite, Kikite'í.

c FFL Fakatomala,
Fakatomala'í.

d FFL Tuí.

25a FFL Mētuselá.

27 Pea na'á ne fanongo ki ha le'ó mei he langí, 'oku pehē mai: 'E 'Īnoke, ko hoku foha, kikite ki he kakaí ni, 'o pehē kiate kinautolu — Mou fakatomala, he 'oku folofola peheni 'e he 'Eikí: 'Oku ou ^a'ita ki he kakaí ni, pea kuo tupu 'eku 'ita kakahá kiate kinautolu; he kuo faka'au 'o fefeka 'a honau lotó, pea 'oku ongongata'a 'a honau ^btelingá, pea 'oku 'ikai lava ke sio 'a honau matá ke mama'ó;

28 Pea ko e ngaahi to'u tangata lahi ko 'ení, talu mei he'eku fakatupu 'a kinautolú, kuo nau ^ahē, pea kuo nau faka'ikai'i au, pea nau fekumi ki he'enu ngaahi fakakaukau 'anautolu pē 'i he fakapo'ulí; pea kuo nau filio'i 'i he'enu ngaahi angafakalieliá ke fakapō, pea kuo 'ikai te nau tauhi 'a e ngaahi fekau, 'a ia na'á ku tuku ki he'enu tamai, ko 'Ātamá.

29 Ko ia, kuo nau fuakava loi, pea 'i he'enu ngaahi ^afuakavá, kuo nau fakahoko mai ai kiate kinautolu 'a e maté, pea kuó u teuteu ha ^bheli mo'onautolu, 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala;

30 Pea ko e tu'utu'uni 'eni, 'a ia kuó u 'oatu 'i he kamata'anga 'o e māmaní, mei hoku ngutu 'o'okú, talu mei he fokotu'u hono tu'unga 'o iá, pea 'i he ngutu 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'a ia ko ho'ó ngaahi tamai, kuó u

tu'utu'uni'i ia, 'o hangē ko ia 'e fekau'i atu 'i he māmaní, 'o a'u ki hono ngaahi ngata'anga 'o iá.

31 Pea 'i he fanongo 'a 'Īnoke ki he ngaahi folofola ko 'ení, na'á ne punou hifo ia ki he kelekelé, 'i he 'ao 'o e 'Eikí, 'o ne fakatau folofola 'i he 'ao 'o e 'Eikí, 'o pehē: Ko e hā kuó u 'ilo ai 'a e 'ofa 'i ho 'aó, ka ko ha tamasi'i pē au, pea 'oku fehi'a 'a e kakaí kotoa pē 'iate au; he 'oku ^atō'ohi 'eku leá; ko ia ko ho'ó tamaio'eiki koā au?

32 Pea na'e folofola 'a e 'Eikí kia 'Īnoke: 'Alu atu 'o fai 'o hangē ko 'eku fekau kiate koé, pea 'e 'ikai lava 'e ha tangata 'o fakalavea'i koe. Fakaava ho ^angutú, pea 'e fakafonu ia, pea te u foaki kiate koe 'a ia ke ke lea'akí, he 'oku 'i hoku nimá 'a e kakano kotoa pē, pea te u fai 'o fakatatau mo e me'a 'e hā ngali lelei kiate aú.

33 Lea ki he kakaí ni 'o pehē: Mou ^afili he 'ahó ni, ke tauhi ki he 'Eiki ko e 'Otuá 'a ia na'á ne fakatupu 'a kimoutolú.

34 Vakai 'oku 'iate koe 'a hoku Laumālié, ko ia te u fakatonuhia'i 'a ho'ó ngaahi lea kotoa pē; pea 'e hola 'a e ngaahi ^amo'ungá 'i ho 'aó, pea 'e afe 'a e ngaahi ^bvaitafé mei honau tafe'angá; pea te ke nofo 'iate au, pea mo au 'iate koe; ko ia ke ke ^a'eva mo au.

27a T&F 63:32.

b Mātiu 13:15;

2 Nifai 9:31;

Mōsaia 26:28;

T&F 1:2, 11, 14.

c 'Alamā 10:25; 14:6.

28a FFL Angatu'ú.

29a FFL Fakapapaú.

b FFL Helí.

31a 'Eke. 4:10–16;

Selem. 1:6–9.

32a T&F 24:5–6; 60:2.

33a FFL Tau'atāina ke Filí.

34a Mātiu 17:20.

b Mōsese 7:13.

c Sēnesi 5:24;

Mōsese 7:69.

FFL 'A'eva, 'A'eva

mo e 'Otuá.

35 Pea na'e folofola 'a e 'Eikí kia 'Īnoke, 'o pehē kiate ia: Pani ho matá 'aki 'a e 'umea, pea fufulu ia, pea te ke mamata. Pea na'á ne fai ia.

36 Pea na'á ne mamata ki he ngaahi "laumālie na'e fakatupu 'e he 'Otuá; pea na'á ne mamata foki ki he ngaahi me'a na'e 'ikai ke fa'a hā mai ki he mata ^bfakanatulá; pea kamata mei ai mo e mafola atu 'a e lea 'i he fonuá 'o pehē: Kuo fokotu'u hake 'e he 'Eikí ha "tangata kikite ki hono kakaí.

37 Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu atu 'a 'Īnoke 'i he fonuá, 'i he lolotonga 'o e kakaí, 'o tu'u 'i he funga 'o e ngaahi tafungo-fungá mo e ngaahi potu mā'olungá, 'o ne kaila 'aki 'a e le'olahi, 'o fakamo'oni 'i hono kovi 'o 'enau ngaahi ngāuē; pea na'e "ita 'a e kakaí kotoa pē koe'uhi ko ia.

38 Pea na'a nau ō mai ke fanongo kiate ia, 'i he ngaahi potu mā'olungá, 'o nau pehē ki he kau tauhi fale fehikitakí: Mou tatali 'i heni 'o tauhi 'a e ngaahi fale fehikitakí, lolotonga 'emau 'alu ki hē ke vakai ki he tangata kikitē, he 'okú ne kikite, pea 'oku 'i ai ha me'a ngali kehe 'i he fonuá; kuo ha'u ha tangata hehengi ki hotau lolotongá.

39 Pea na'e hoko 'o pehē 'i he'enau fanongo kiate iá, na'e 'ikai ke 'i ai ha tangata 'e ala kiate ia; he na'e hoko mai 'a e manavahē kiate kinautolu kotoa

pē na'e fanongo kiate iá; he na'á ne 'a'eva mo e 'Otuá.

40 Pea na'e ha'u ha tangata kiate ia, 'a ia ko hono hingoá ko Mahisia, 'o ne pehē ange kiate ia: Fakahā mahino mai kiate kinautolu pe ko hai koe, pea ko ho'o ha'ú mei fē?

41 Pea na'á ne pehē ange kiate kinautolu: Na'á ku ha'u mei he fonua ko Kainaní, 'a e fonua 'o 'eku ngaahi tamaí, ko ha fonua 'o e mā'oni'oni 'o a'u mai ki he 'ahó ni. Pea na'e ako'i au 'e he'eku tamaí 'i he ngaahi hala kotoa pē 'o e 'Otuá.

42 Pea na'e hoko 'o pehē, 'i he lolotonga 'eku fononga mei he fonua ko Kainaní, ofi ki he tahi hahaké, na'á ku mamata ki ha me'a-hā-mai; pea 'iloange, na'á ku mamata ki he ngaahi langí, pea folofola mai 'a e 'Eikí kiate au, 'o ne fai kiate au 'a e fekau; ko ia, koe'uhí ko e me'á ni, pea ke u fai ki he fekau ko iá, 'oku ou lea 'aki atu ai 'a e ngaahi lea ko 'ení.

43 Pea hoko atu 'e 'Īnoke 'a 'ene leá, 'o pehē: Ko e 'Eiki 'a ia na'e folofola mai kiate aú, ko e 'Otua tonu pē ia 'o e langí, pea ko hoku 'Otuá ia, pea mo homou 'Otuá, pea ko hoku kāinga 'a kimoutolu, pea ko e hā 'oku mou "fealēlea'aki ai 'a kimoutolu, 'o fakafisinga 'i 'a e 'Otua 'o e langí?

44 Na'á ne fakatupu 'a e ngaahi langí; ko e "māmaní 'a hono ^btu'unga va'é; pea 'oku 'a'ana 'a hono tu'unga 'o iá. Vakai, na'á

36a FFL Fakatupu
Fakalaumāliē.
b Mōsese 1:11.

c FFL Tangata Kikitē.
37a 1 Nifai 16:1–3.
43a LFkt. 1:24–33;

T&F 56:14–15.
44a Teut. 10:14.
b 'Ēpa. 2:7.

ne fokotu'ū ia, pea kuó ne 'omi 'a e kakai tokolahi ki hono funga 'o iá.

45 Pea kuo hoko mai 'a e maté ki he'etau ngaahi tamaí; ka ne-ongo iá 'oku tau 'ilo'i 'a kinautolu, pea 'ikai lava ke faka'ikai'i ia, pea na'a mo e 'uluaki 'o e kakai kotoa pē 'oku tau 'ilo'i ia, 'a ia ko 'Ātama.

46 He kuo tau tohi ha tohi 'o e "manatu 'iate kitautolu, 'o fakatatau ki he sīpinga na'e 'omai 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá; pea 'oku fai ia 'i he'etau lea 'atautolú.

47 Pea 'i he lea 'aki atu 'e 'Īnoke 'a e ngaahi folofola 'a e 'Otuá, na'e tetetete 'a e kakaí, 'o 'ikai te nau fa'a lava ke tu'ū 'i hono 'aó.

48 Pea na'a ne pehē kiate kinautolu: Koe'uhi ko e "hinga 'a 'Ātamá, ko ia 'oku tau 'i ai aí; pea 'i he'ene hingá na'e hoko mai ai 'a e ^bmaté; pea kuo ngaohi 'a kitautolu ke kau 'i he ma'u 'o e mamahi mo e mala'ia.

49 Vakai kuo ha'ū 'a Sētane ki he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá, 'o ne "ahí'ahí'i 'a kinautolu ke nau hū kiate ia; pea kuo hoko 'a e tangatá 'o ^banga-fakakakano, pea ^cfa'a holi kovi, mo anga-fakatēvolo, pea kuo ^dtāpuni'i 'a kinautolu 'i tu'a mei he 'ao 'o e 'Otuá.

50 Ka kuo fakahā 'e he 'Otuá ki

he'etau ngaahi tamaí kuo pau ke fakatomala 'a e kakai kotoa pē.

51 Pea na'a ne ui ki he'etau tamaí ko 'Ātamá 'aki hono le'ó 'o'oná, 'o pehē: Ko e 'Otuá au; na'a kuo fakatupu 'a e māmaní, mo e "tangatá 'i he ^bte'eki ai ke nau 'i he kakanó.

52 Pea na'a ne toe pehē foki kiate ia: Kapau te ke tafoki mai kiate au, pea tokanga ki hoku le'ó, pea tui, mo fakatomala mei ho'o ngaahi maumau-fono kotoa pē, pea "papitaiso, 'io 'i he vaí, 'i he huafa 'o hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, 'a ia 'oku fonu 'i he ^balo'ofa mo e mo'oní, 'a ia ko "Sisū Kalaisi, ko e "huafa pē taha 'e foaki 'i he lalo langí, 'a ia 'e lava 'o hoko mai ai 'a e "fakamo'uí ki he fānau 'a e tangatá, te ke ma'u 'a e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní, 'o kole 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i hono huafá, pea 'ilonga ia me'a te ke kole, 'e foaki ia kiate koe.

53 Pea na'e fakatau folofola 'a 'etau tamaí ko 'Ātamá ki he 'Eikí, 'o pehē: Ko e hā 'a e 'uhinga kuo pau ke fakatomala ai 'a e tangatá pea papitaiso 'i he vaí? Pea folofola 'a e 'Eikí kia 'Ātama: Vakai, kuó u "fakamolemole'i kiate koe 'a ho'o mau-mau-fono 'i he Ngoue ko 'Ītení.

54 Na'e tupunga mei ai 'ene

46a FFL Tohi 'o e Manatú.

48a 2 Nifai 2:25.

FFL Hinga 'a 'Ātama mo 'Iví.

b FFL Mate, Fakasinó.

49a Mōse 1:12.

FFL 'Ahí'ahí, 'Ahí'ahí'i.

b Mōsaia 16:3–4;

Mōse 5:13.

FFL Fakakakanó.

c FFL Anga-fakakakanó.

d FFL Mate, Fakalaumālié.

51a FFL Tangatá—Ko e tangatá, ko ha fānau fakalaumālie 'a e Tamai Hēvaní.

b FFL Fakatupu Fakalaumālié.

52a 3 Nifai 11:23–26.

FFL Papitaisó.

b FFL 'Alo'ofá.

c FFL Sisū Kalaisi.

d Ngāue 4:12; 2 Nifai 31:21.

e FFL Fakamo'uí.

53a FFL Fakamolemole, Fakamolemole'i.

mafola holo 'i he kakaí 'a e lea 'o pehē, kuo fai 'a e "fakalelei 'e he ^b'Alo 'o e 'Otuá ki he 'uluaki angahalá, 'a ia 'e 'ikai lava ke 'eke'i ai 'a e ngaahi angahala 'a e mātu'á ki he 'ulu 'o e 'fānaú, he kuo 'ikai ha'anau angahala talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní.

55 Pea na'e folofola 'a e 'Eiki kia 'Ātama, 'o pehē: Ko e me'a 'i he fanau'i mai ho'o fānaú 'i he angahalá, ko ia 'i he'enau kamata ke tupu haké, 'oku tupu hake 'a e "angahalá 'i honau lotó, pea nau 'ilo'i ai 'a e ^bme'a mahi, koe'uhí ke nau 'ilo'i hono fakamahu'inga'i 'a e lelei.

56 Pea kuo tuku kiate kinautolu ke nau 'ilo'i 'a e lelei mei he koví, ko ia 'oku nau hoko ai ko e ni'ihí ke "fili ma'anautolu pē, pea kuó u tuku kiate koe ha fono mo e fekau 'e taha.

57 Ko ia, ako'i ia ki ho'o fānaú, kuo pau ke "fakatomala 'a e kakaí kotoa pē, 'i he feitu'u kotoa pē, pe 'e 'ikai te nau teitei lava 'o ma'u 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, he 'oku 'ikai lava ke ^bnofo 'i ai ha me'a 'oku 'ta'ema'a, pe nofo 'i hono 'aó; he 'oku hangē ko e lea 'a 'Ātamá, ko e ^dTangata 'o e Mā'oni'oní 'a hono huafá, pea

ko e huafa 'o hono 'Alo pē Taha na'e Fakatupú ko e 'Foha 'o e Tangatá, 'io ko Sīsū Kalaisi, ko ha 'Fakamaau mā'oni'oni, 'a ia 'e ha'u 'i he vaeua'angamālie 'o taimí.

58 Ko ia, 'oku ou fai kiate koe ha fekau, ke ke ako'i tau'atāina 'a e ngaahi me'á ni ki ho'o "fānaú, 'o pehē:

59 Kuo hoko mai 'a e hingá ko e tupu mei he maumau-fonó, 'a ia ko e hinga 'okú ne 'omi 'a e maté, pea ko e me'a 'i hono fanau'i mai 'a kimoutolu ki he māmaní 'i he vai, mo e toto, pea mo e "laumālie, 'a ia kuó u fakatupú, pea pehē 'a e tupu mei he ^befú ha laumālie mo'uí, 'e pehē pē 'a e pau ke toe 'fanau'i 'a kimoutolu ki he pule'anga 'o e langí, 'i he ^dvai, pea mo e Lau-mālié, pea fakama'a 'a kimoutolu 'i he totó, 'a ia ko e ta'ata'a 'o hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú; koe'uhí ke fakama'a 'a kimoutolu mei he angahala kotoa pē, pea ^fiefiefa 'i he ngaahi ^ffolofola 'o e mo'ui ta'engata 'i he māmani ko 'ení, mo e mo'ui ta'engata 'i he maama ka hoko maí, 'io 'a e ^gnāunau ta'e-fa'a-maté;

60 He 'oku mou tauhi 'a e fekaú

54a FFL Fakalelei,
Fakalelei'i.
b FFL Sīsū Kalaisí.
c Mōsaia 3:16.

55a FFL Angahalá.
b T&F 29:39.

FFL Faingata'á.
56a 2 Nifai 2:26–27;
Hilam. 14:29–30.
FFL Tau'atāina ke Filí.

57a 1 Kol. 6:9–10.
FFL Fakatomala,
Fakatomala'i.

b Same 24:3–4;
1 Nifai 15:33–36;
Molom. 7:7;
T&F 76:50–62.

c 1 Nifai 10:21.
FFL Ma'a mo e
Ta'ema'á.

d Mōsese 7:35.
FFL Tangata 'o e
Mā'oni'oní.

e FFL Foha 'o e Tangatá.
f FFL Fakamaau
Totonú; Sīsū

Kalaisi—Fakamaau.
58a FFL Fānaú.

59a 1 Sione 5:8.
b Sēnesi 2:7;

Mōsese 4:25; 'Ēpa. 5:7.
c FFL Fanau'i Fo'ou,
Fanau'i 'i he 'Otuá.

d FFL Papitaisó.
e 2 Nifai 4:15–16;
'Alamā 32:28.

f Sione 6:68.
g FFL Nāunau
Fakasilesitalé.

‘i he ^avaí; ‘oku ^bfakatonuhia ‘i ‘a kimoutolu ‘i he Laumālié, pea ‘oku ‘fakamā’oni’oni’i ‘a kimoutolu ‘i he ^ata’ata’á;

61 Ko ia ‘oku foaki ia ke nofo-
‘ia ‘iate kimoutolu; ‘a e tohi ‘o
e langí; ‘a e ^aFakafiemālié; ‘a e
ngaahi me’a fakamelino ‘o e nāu-
nau ta’e-fa’a-maté; ‘a e mo’oni
‘o e ngaahi me’a kotoa pē; ‘a e
me’a ‘a ia ‘oku fakaake’i ‘a e
ngaahi me’a kotoa pē, ‘a ia ‘oku
ngaohi ke mo’ui ‘a e ngaahi me’a
kotoa pē; ko ia ia ‘okú ne ‘ilo’i ‘a
e ngaahi me’a kotoa pē, pea ‘oku
ma’u ‘e ia ‘a e mālohi kotoa pē
‘o fakatautu ki he potó, ‘aló’ofá,
mo’oni, fakamaau totonú, mo e
fakamāú.

62 Pea ko ‘eni, vakai, ‘oku ou
pehē kiate koe: Ko e ^apalani ‘eni
‘o e fakamo’uí ki he kakai kotoa
pē, tu’unga ‘i he ta’ata’a ‘o hoku
^b‘Alo pē Taha na’e Fakatupú, ‘a
ia ‘e hā’ele mai ‘i he vaeua’anga-
mālie ‘o taimí.

63 Pea vakai, ‘oku ‘i ai hono
tatau ‘o e ngaahi me’a kotoa pē,
pea kuo fakatupu mo ngaohi ‘a e
ngaahi me’a kotoa pē ke ^afaka-
mo’oni’i au, ‘a e ngaahi me’a
‘oku fakamāmani, mo e ngaahi
me’a ‘oku fakalaumālie fakatou-
‘osi; ‘a e ngaahi me’a ‘oku ‘i he
langí ‘i ‘olunga, mo e ngaahi
me’a ‘i he funga ‘o e māmaní, mo

e ngaahi me’a ‘oku ‘i loto ‘i he
māmaní, mo e ngaahi me’a ‘oku
‘i he lalo fonuá, pea ko e ngaahi
me’a ‘i ‘olunga pea ‘i laló faka-
tou’osi: ‘oku nau fakamo’oni’i
kotoa pē au.

64 Pea na’e hoko ‘o pehē, ‘i he
hili ‘a e fefolofolai ‘a e ‘Eikí mo
‘Ātama, ko ‘etau tamaí, na’e
kaila ‘a ‘Ātama ki he ‘Eikí, pea
na’e ‘ave ia ‘e he ^aLaumālie ‘o e
‘Eikí, pea ‘ohifo ia ki he loto
vaí, pea na’e fakatokoto hifo ia
‘i he loto ^bvaí, pea na’e ‘ohake ia
mei he vaí.

65 Pea ko ia na’e papitaiso ia,
pea na’e maliu hifo ‘a e Laumālie
‘o e ‘Otuá kiate ia, pea ko ia na’e
^afanau’i ia ‘i he Laumālié, pea
na’e fakaakeake’i ia ‘i he tangata
‘i ^blotó.

66 Pea na’á ne fanongo ki ha
le’o mei he langí, ‘oku pehē: Kuo
^apapitaiso koe ‘aki ‘a e afi, pea
mo e Laumālie Mā’oni’oni. Ko e
^bfakamo’oni ‘eni ‘a e Tamaí, pea
mo e ‘Aló, ‘o fai atu mei heni
pea ta’engata;

67 Pea ‘okú ke kau ki he
^alakanga ‘o ia na’e ‘ikai hano ka-
mata’anga ‘o hono ngaahi ‘ahó
pe ngata’anga ‘o hono ngaahi
ta’ú, mei he ta’engatá kotoa ki
he ta’engatá hono kotoa.

68 Vakai, ‘okú ke ^ataha ‘iate
au, ko ha foha ‘o e ‘Otuá; pea ‘e

60a Molonai 8:25.
b FFL Fakatonuhia,
Fakatonuhia’i.
c FFL Fakamā’oni’oni’i.
d FFL Ta’ata’á.
61a FFL Laumālie
Mā’oni’oni.
62a FFL Palani ‘o e Huhu’i.
b FFL ‘Alo pē Taha na’e
Fakatupú.

63a ‘Alamā 30:44;
T&F 88:45–47.
64a FFL Laumālie
Mā’oni’oni.
b FFL Papitaisó.
65a FFL Fanau’i Fo’ou,
Fanau’i ‘i he ‘Otuá.
b Mōsaia 27:25;
‘Alamā 5:12–15.
66a T&F 19:31.

FFL Me’a-foaki ‘o e
Laumālie Mā’oni’oni.
b 2 Nifai 31:17–18;
3 Nifai 28:11.
67a FFL Lakanga
Taula’eiki
Faka-Melekisetekí.
68a 1 Sione 3:1–3;
T&F 35:2.

pehē ha lava ke hoko ‘a e kakai kotoa pē ko hoku ngaahi ^bfoha. ‘Ēmeni.

VAHE 7

(Tisema 1830)

‘Oku ako’i ‘e ‘Īnoke, mo tataki ‘a e kakaí, pea hiki atu ‘a e ngaahi mo’unga—‘Oku fokotu’u ‘a e kolo ko Saioné—‘Oku tomu’a mamata ‘a ‘Īnoke ki he hā’ele mai ‘a e Foha ‘o e Tangatá, ko ‘ene feilaulau fakaleléi, mo e toetu’u ‘a e Kau Mā’oni’oni—‘Okú ne tomu’a mamata ki he Fakafoki mai ‘o e Ongongoleléi, ko e Tānakí, ko e Hā’ele ‘Anga Uá, mo e fakafoki mai ‘o Saioné.

PEA na’e hoko ‘o pehē na’e fai atu ‘a e lea ‘a ‘Īnoké, ‘o pehē: Vakai, na’e akonaki ‘aki ‘e he’etau tamai ko ‘Ātamá ‘a e ngaahi me’á ni, pea kuo tui ‘a e tokolahi ‘o nau hoko ko e ngaahi “foha ‘o e ‘Otuá, pea kuo ta’etui ‘a e tokolahi, ‘o nau mala’ia ‘i he’e-nau ngaahi angahalá, pea ‘oku nau ‘amanaki atu ‘i he ^bmanavahē, ‘i he fakamamahi, ki hono lilingi hifo kiate kinautolu ‘o e tuputāmaki kakaha ‘o e houhau ‘o e ‘Otuá.

2 Pea na’e kamata mei he taimi ko iá ‘o fai atu ‘a e kamata ‘e ‘Īnoke ke kikite, ‘o ne pehē ki he kakaí: Lolotonga ‘eku fai fonongá, peá u tu’u ‘i he potu ko Mahusiá, peá u tangi ki he ‘Eikí, na’e ongo mai ha le’o mei he langí, ‘o pehē—Ke ke tafoki

atu, pea ‘alu atu ki he funga ‘o e mo’unga ko Simioné.

3 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku tafoki peá u ‘alu hake ki he funga mo’ungá; pea ‘i he’eku tu’u ‘i he funga mo’ungá, na’á ku vakai ki he matangaki ‘a e ngaahi langí, pea na’e fakakofu’i au ‘aki ‘a e “nāunau;

4 Peá u mamata ki he ‘Eikí; pea na’á ne tu’u ‘i mu’a ‘iate au, pea na’á ne folofola mai kiate au, ‘o hangē ko e fetalanoa’aki ‘a ha tangata mo ha tangata ‘e taha, ko e “mata ki he mata; peá ne folofola mai kiate au: ^bVakai, pea te u fakahā kiate koe ‘a e māmaní ‘o fe’unga mo e ngaahi to’u tangata lahi.

5 Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku mamata ‘i he tele’á ko Siumú, pea ‘iloange, ko ha fu’u kakai tokolahi ‘a ia na’e nofo ‘i he ngaahi fale fehikitaki, ‘a ia ko e kakai ‘o Siumú.

6 Pea na’e toe folofola mai ‘a e ‘Eikí kiate au: Vakai; pea na’á ku mamata ki he feitu’u tokelaú, pea na’á ku mamata ki he kakai ‘o Kēnaní, ‘a ia na’e nofo ‘i he ngaahi fale fehikitaki.

7 Pea na’e folofola mai ‘a e ‘Eikí kiate au: Kikite; peá u kikite, ‘o pehē: Vakai, ‘e ‘alu atu ‘a e kakai ‘o Kēnaní, ‘a ia ‘oku fu’u tokolahi, kuo nau teuteu ke tau’i ‘a e kakai ‘o Siumú, pea te nau tāmata’i ‘a kinautolu pea nau ‘auha ai ‘o ‘osi’osingamālie; pea ‘e vahevahe ‘a e kakai ‘o Kēnaní ‘i he fonuá, pea ‘e kakā ‘a e kele-

68b Sione 1:12; T&F 34:3.
FFL Foha mo e Ngaahi
‘Ofefine ‘o e ‘Otuá,
Ngaahi.

7 1a FFL Foha mo e
Ngaahi ‘Ofefine ‘o e
‘Otuá, Ngaahi.
b ‘Alamā 40:11–14.

3a FFL Liliú.
4a Sēnesi 32:30; Teut. 5:4;
Mōsese 1:2, 11, 31.
b Mōsese 1:4.

kelé mo ta'efua, pea 'e 'ikai nofo ai ha kakai kehe ka ko e kakai pē 'o Kēnaní;

8 He vakai, 'e fakamala'ia'i 'e he 'Eikí 'a e fonuá 'aki 'a e fu'u vela lahi, pea 'e hokohoko atu ai pē 'a 'ene kakaá 'o ta'engata; pea na'e hoko 'a e "lanu 'uli'uli ki he fānau kotoa pē 'o Kēnaní, pea na'e fehi'anekina'i 'a kinautolu 'i he kakai kotoa pē.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'e folofola mai 'a e 'Eikí kiate au: Vakai; peá u sio atu, peá u mamata ki he fonua ko Seiloní mo e fonua ko 'Īnoké, pea mo e fonua ko 'Ominea, pea mo e fonua ko Hení, pea mo e fonua ko Semí, pea mo e fonua ko Hanelá, pea mo e fonua ko Hananaihaá, pea mo e kakai kotoa pē 'i aí;

10 Pea na'e folofola mai 'a e 'Eikí kiate au: 'Alu ki he kakaí ni 'o pehē atu kiate kinautolu— Mou "fakatomala, telia na'á ku 'alu atu 'o taa'i 'a kinautolu 'aki 'a e mala'ia, pea nau mate.

11 Pea na'á ne fai mai kiate au 'a e fekau ke u fai "papitaiso 'i he huafa 'o e Tamaí, pea mo e 'Aló, 'a ia 'oku fonu 'i he "alo'ofa mo e mo'oni, pea mo e "Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'okú ne fakamo'oni'i 'a e Tamaí mo e 'Aló.

12 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fai atu 'e 'Īnoke 'ene ui ki he kakai kotoa pē, ke nau fakatomala, tuku kehe pē 'a e kakai 'o Kēnaní;

13 Pea na'e lahi fau 'a e "tui 'a 'Īnoké ko ia na'á ne tataki 'a e kakai 'o e 'Otuá, pea na'e ō mai 'a honau ngaahi filí ke tau'i 'a kinautolu; pea na'á ne lea 'aki 'a e folofola 'a e 'Eikí, pea na'e ngalulu 'a e fonuá, pea na'e hola 'a e ngaahi "mo'ungá, 'o hangē pē ko 'ene fekau; pea na'e liliu 'a e ngaahi "vaitafé mei honau ngaahi tafe'angá; pea na'e ongonana 'a e ngungulu 'a e fanga laione mei he feitu'u maomaonnganoá; pea manavahē lahi 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē, ko e me'a 'i he lahi pehē fau hono "mālohi 'o e lea 'a 'Īnoké, pea mo e lahi fau 'o e mālohi 'o e lea na'e tuku kiate ia 'e he 'Otuá.

14 Na'e 'alu hake foki ha fonua mei he loto moaná, pea na'e pehē fau 'a e lahi 'o e manavahē 'a e ngaahi fili 'o e kakai 'o e 'Otuá, na'a nau hola ai 'o tu'u mei he mama'o atú 'o nau 'alu atu ki he fonua 'a ia na'e 'alu hake mei he loto moaná.

15 Pea ko e "kakai lalahi 'o e fonuá foki, na'a nau tu'u mei he mama'o atú; pea na'e 'alu atu 'a e mala'ia ki he kakai kotoa pē na'e tau'i 'a e 'Otuá;

16 Pea mei he taimi ko iá 'o fai atu na'e 'i ai 'a e ngaahi tau mo e lilingi toto 'iate kinautolu; ka na'e hā'ele mai 'a e 'Eikí 'o 'afio 'i hono kakaí, pea nau nofo 'i he mā'oni'oni.

17 Na'e 'i he ngaahi pule'angá

8a 2 Nifai 26:33.
10a Mōsese 6:57.
FFL Fakatomala,
Fakatomala'i.
11a FFL Papitaisó.
b FFL 'Alo'ofá.

c FFL Laumālie
Mā'oni'oni.
13a FFL Tuí.
b Mātiu 17:20.
c Mōsese 6:34.
d FFL Lakanga

Fakataula'eikí;
Mālohi.
15a Sēnesi 6:4;
Mōsese 8:18.

kotoa pē ‘a e ‘ilifia ki he ‘Eikí, koe‘uhi na‘e fu‘u lahi fau ‘a e nāunau ‘o e ‘Eikí, ‘a ia na‘e ‘i hono kakaí. Pea na‘e ^btāpuaki‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e fonuá, pea na‘a nau monū‘ia ‘i he ngaahi mo‘ungá, pea ‘i he ngaahi potu mā‘olungá, ‘o nau tupulekina.

18 Pea na‘e ui ‘e he ‘Eikí ‘a hono kakaí ko “SAIONE, koe‘uhí he na‘a nau ^bloto-taha pē mo faka-kaukau taha, pea nau nofo ‘i he mā‘oni‘oni; pea na‘e ‘ikai ha kakai masiva ‘iate kinautolu.

19 Pea na‘e fai atu ‘e ‘Īnoke ‘a ‘ene malangá ‘i he mā‘oni‘oni ki he kakai ‘o e ‘Otuá. Pea na‘e hoko ‘o pehē ‘i hono ngaahi ‘ahó, na‘á ne langa ha kolo ‘a ia na‘e ui ko e Kolo ‘o e Mā‘oni‘oní, ‘a ia ko SAIONE.

20 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fefolofolai ‘a ‘Īnoke mo e ‘Eikí; pea na‘á ne pehē ange ki he ‘Eikí: Ko e mo‘oni ‘e nofo malu ‘a “Saione ‘o ta‘engata. Ka na‘e folofola mai ‘a e ‘Eikí kia ‘Īnoke: Kuó u tāpuaki‘i ‘a Saione, ka kuó u fakamala‘ia‘i ‘a hono toe ‘o e kakaí.

21 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fakahā ‘e he ‘Eikí kia ‘Īnoke ‘a e kakai kotoa pē ‘o e māmaní; pea na‘á ne mamata, pea ‘ilo ange, na‘e faifai pea ^a‘ohake ‘a Saione ki he langí. Pea na‘e folofola ‘a e ‘Eikí kia ‘Īnoke: Vakai ki hoku nofo‘angá ‘o ta‘engata.

22 Pea mamata foki ‘a ‘Īnoke ki hono toe ‘o e kakaí ‘a ia ko e ngaahi foha ‘o ‘Ātamá; pea ko e fefiofi ‘a kinautolu ‘o e hako kotoa pē ‘o ‘Ātamá tuku kehe pē ‘a e hako ‘o Keiní, he na‘e ^a‘uli-‘uli ‘a e hako ‘o Keiní, pea na‘e ‘ikai hanau nofo‘anga ‘i honau lotolotonga.

23 Pea hili iá na‘e ‘ohake ‘a Sai-one ki he ^alangí, na‘e ^bmamata ‘a ‘Īnoke, pea ‘iloange, na‘e ‘i mu‘a ‘iate ia ‘a e ngaahi pule‘anga ‘kotoa pē ‘o e māmaní;

24 Pea na‘e ha‘u ‘a e to‘u tangata hoko mo e to‘u tangata; pea na‘e mā‘olunga mo ^ahiki hake ‘a ‘Īnoke, ‘io ‘i he fatafata ‘o e Tamaí, pea mo e Foha ‘o e Tangatá; pea vakai, na‘e ‘i he funga hono kotoa ‘o e māmaní ‘a e mālohi ‘o Sētané.

25 Pea na‘á ne mamata ki he kau ‘āngelo ‘oku ‘alu hifo mei he lotu langí; peá ne fanongo ki ha le‘o-lahi ‘oku pehē: Ko e mala‘ia, ko e mala‘ia ki he kakai ‘o e māmaní.

26 Pea na‘á ne mamata kia Sētane; pea na‘e ‘i hono nimá ha fu‘u ^asēini, pea na‘e fakapū-lou ‘e ia ‘a e funga kotoa ‘o e māmaní ‘aki ‘a e ^bfakapo‘uli; pea na‘á ne sio hake ‘o kata, pea na‘e fiefia ‘a ‘ene kau ^c‘āngeló.

27 Pea na‘e mamata ‘a ‘Īnoke ki he kau ^a‘āngelo ‘oku ‘alu hifo mei he langí, ‘o ^bfakamo‘oni‘i ‘a

17a ‘Eke. 23:27.
b 1 Fkmtl. 28:7–8;
1 Nifai 17:35.

18a FFL Saioné.
b Ngāue 4:32;
Filipai 2:1–4.
FFL Uouongatahá.

20a Mōsese 7:62–63.

FFL Selūsalema Fo‘ouí.

21a Mōsese 7:69.

22a 2 Nifai 26:33.

23a FFL Langí.

b FFL Me‘a-hā-maí.

c T&F 88:47;

Mōsese 1:27–29.

24a 2 Kol. 12:1–4.

26a ‘Alamā 12:10–11.

b ‘Īsaia 60:1–2.

c Sute 1:6;

T&F 29:36–37.

27a FFL ‘Āngeló, Kau.

b FFL Fakamo‘oní.

e Tamaí mo e 'Aló; pea na'e tō hifo 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki he tokolahi, pea na'e to'o hake 'a kinautolu 'e he ngaahi mālohi 'o e langí ki Saione.

28 Pea na'e hoko 'o pehē, na'e afio hifo 'a e 'Otuá 'o e langí ki hono toe 'o e kakaí, pea na'á ne tangi; pea na'e fakamo'oni ki ai 'a 'Īnoke, 'o pehē: Ko e hā 'a e me'a 'oku tangi ai 'a e ngaahi langí, pea mokulu hifo honau lo'imata 'o hangē ko e 'uha ki he ngaahi mo'ungá?

29 Pea na'e pehē 'e 'Īnoke ki he 'Eikí: Ko e hā 'a e me'a 'okú ke lava ai ke "tangi, ka 'okú ke mā'oni'oni pea 'okú ke 'i ai, mei he ta'engatá kotoa ki he ta'engatá kotoa?

30 Pea ka ne lava 'e he tangatá 'o lau 'a e ngaahi momo'i me'a 'o e māmani, 'io, 'o e ngaahi "māmani 'e lau miliona 'o hangē ko 'ení, 'e 'ikai hoko ia ko hano kamata'anga 'o e lahi 'o ho'o ngaahi ^bfakatupú; pea 'oku kei fofola atu ai pē 'a ho ngaahi puipuí; ka neongo iá ka 'okú ke 'i hena pē, pea 'oku 'i hena 'a ho fatafatá; pea 'okú ke angatonu foki; 'okú ke 'alo'ofa mo anga'ofa 'o ta'engata;

31 Pea kuó ke to'o atu 'a Saione ki ho fatafata 'o'ou, mei ho'o ngaahi fakatupu kotoa pē, mei he ta'engatá kotoa ki he ta'engatá kotoa; pea 'oku

'ikai ha me'a ka ko e "melinó, ^bfakamaau totonú, mo e 'mo'oni pē 'e nofo 'i ho taloní; pea 'e mu'omu'a 'a e 'alo'ofá 'i ho fofongá pea 'oku 'ikai hano ngata'anga; 'okú ke lava fēfē ke tangi?

32 Na'e lolofola 'a e 'Eikí kia 'Īnoke: Vakai ki he fa'ahingá ni ko ho kāingá; kuó u fakatupu 'a kinautolu 'aki hoku "nima pē 'o'okú, pea na'á ku foaki kiate kinautolu 'a honau ^bpotó, 'i he 'aho na'á ku fakatupu ai 'a kinautolú; pea 'i he Ngoue 'o 'Ītení, na'á ku foaki ai ki he tangatá 'a 'ene 'tau'atāina ke filí;

33 Pea kuó u pehē ki ho kāingá, pea kuó u fai foki 'a e fekau, ke nau "fe'ofa'aki 'iate kinautolu, pea ke nau fili au, 'a ia ko 'enau Tamaí; kae vakai, 'oku 'ikai ha'anau 'ofa, pea nau fehi'a ki honau toto 'onaulolú pē;

34 Pea kuo tupu 'a e "afi 'o 'eku 'itá kiate kinautolu; pea 'i he'eku 'ita kakahá te u 'oatu 'a e ngaahi ^blōmakí kiate kinautolu, he kuo tupu 'a 'eku fu'u 'ita lahi kiate kinautolu.

35 Vakai, ko e 'Otuá au; ko hoku hingoá ko e "Tangata 'o e Mā'oni'oni; ko hoku hingoá ko e Tangata 'o e Akonaki; pea ko hoku ^bhingoá ko Lauikuonga mo e Ta'engata, foki.

36 Ko ia, 'oku ou lava ke mafao atu 'a hoku ongo nimá 'o puke

29a 'Īsaia 63:7–10.

30a T&F 76:24;

Mōse 1:33.

^b FFL Fakatupú.

31a FFL Melinó.

^b FFL Fakamaau

Totonú.

^c FFL Mo'oni.

32a Mōse 1:4.

^b FFL 'Iló.

^c FFL Tau'atāina ke Filí.

33a FFL 'Ofá.

34a 'Īsaia 30:27;

Nēhumi 1:6;

T&F 35:14.

^b Sēnesi 7:4, 10;

Mōse 8:17, 24.

FFL Lōmakí 'i he

Taimi 'o Noá.

35a Mōse 6:57.

^b Mōse 1:3.

‘a e ngaahi fakatupu kotoa pē ‘a ia kuó u fa’ú; pea ‘oku lava foki ‘e hoku “matá ke ‘asi ki ai, pea ‘i he ngaahi me‘a kotoa kuo fakatupu ‘e hoku nimá, kuo te‘eki ke ‘i ai ha ^bfai angahala lahi pehē fau ‘o hangē ko ia ‘oku ‘i he lolotonga ‘o ho kāingá.

37 Kae vakai, ‘e ‘i he ‘ulu ‘o ‘enau ngaahi tamaí ‘a ‘enau ngaahi angahalá; ‘e hoko ‘a Sētane ko ‘enau tamaí, pea hoko ‘a e mamahi ko honau iku‘angá; pea ‘e tengihia ‘a kinautolu ‘e he ngaahi langí kotoa, ‘io ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē kuo fakatupu ‘e hoku nimá; ko ia, he ‘ikai koā ‘oku totonu ke tangi ‘a e ngaahi langí, ko e me‘a ‘i he mamahi‘ia ‘a kinautolú ni?

38 Kae vakai, ko kinautolú ni ‘a ia ‘oku mamata ki ai ‘a ho matá, te nau mate ‘i he ngaahi lōmaki; pea vakai, te u fakapōpula ‘i ‘a kinautolu; kuó u teuteu ha “fale fakapōpula mo‘onautolu.

39 Pea “ko ia kuó u filí kuó ne tautapa ‘i hoku ‘aó. Ko ia, te ne mamahi koe‘uhi ko ‘enau ngaahi angahalá; ka ‘o kapau te nau fakatomala ‘i he ‘aho ‘a ia ‘e foki mai ai kiate au ‘a ‘eku ^bTokotaha kuo Filí, pea te nau ‘i he ‘mamahi kae ‘oua kuo hokosia ‘a e ‘aho ko iá;

40 Ko ia, ko e me‘a ‘eni ‘e tangi ai ‘a e ngaahi langí, ‘io, pea mo

e me‘a kotoa pē kuo fakatupu ‘e hoku nimá.

41 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e folofola ‘a e ‘Eikí kia ‘Īnoke, ‘o fakahā kia ‘Īnoke ‘a e ngaahi ngāue kotoa pē ‘a e fānau ‘a e tangatá; ko ia na‘e ‘ilo ‘e ‘Īnoke, mo ne mamata ki he‘enau fai angahalá, pea mo ‘enau mamahí, pea ne tangi mo mafao atu hono nimá, pea na‘e “fakafuofuolahi ‘a hono lotó ‘o hangē ko e ta‘engatá; pea na‘e faka‘amu ‘a hono lotó; pea na‘e ngalulululu ‘a e ta‘engatá kotoa.

42 Pea mamata foki ‘a ‘Īnoke kia “Noa mo hono ^bfāmilí; pea ‘e fakahaofi ‘a e hako ‘o e ngaahi foha kotoa ‘o Noá ‘i ha fakamo‘ui fakamāmani;

43 Ko ia na‘e mamata ‘a ‘Īnoke ‘oku fo‘u ‘e Noa ha “a‘ake; pea na‘e malimali ki ai ‘a e ‘Eikí, ‘o puke ia ‘i hono to‘ukupu ‘o oná; ka na‘e tō mai ‘a e ngaahi lōmaki ki he toenga ‘o e kau fai angahalá ‘o folo hake ‘a kinautolu.

44 Pea ‘i he mamata ‘a ‘Īnoke ki he me‘a ní, na‘e mamahi ‘a hono laumālié, pea ne tangi koe‘uhi ko hono kāingá, ‘o ne pehē ki he ngaahi langí: ‘E “ikai te u tuku ke fakafiemālie ‘i au; ka na‘e folofola ‘a e ‘Eikí ‘o pehē ange kia ‘Īnoke: Hanga hake ho lotó, pea ke fiefia, ‘o mamata.

45 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e vakai atu ‘a ‘Īnoke; pea ne

36a T&F 38:2; 88:41;
Mōsese 1:35–37.
b Sēnesi 6:5–6;
Mōsese 8:22, 28–30.
38a 1 Pita 3:18–20.
FFL Helí.
39a FK ko e Fakamo‘uí.

b Mōsese 4:2;
‘Ēpa. 3:27.
FFL Sisū Kalaisí.
c FFL Mala‘iá.
41a Mōsaia 28:3.
FFL ‘Ofa Mamahí.
42a FFL Noa, Pēteliakē ‘i

he Tohi Tapú.
b Mōsese 8:12.
43a Sēnesi 6:14–16;
‘Eta 6:7.
44a Same 77:2;
‘Eta 15:3.

vakai ki he tupu meia Noa 'a e ngaahi fāmili kotoa pē 'o e māmaní; pea ne tangi ki he 'Eikí, 'o pēhē: 'E hoko 'a fē 'a e 'aho 'o e 'Eikí? 'E lilingi 'a fē 'a e ta'ata'a 'o e Tokotaha Mā'oni'oni, koe'uhi ke lava 'o "fakamā'oni'oni' i 'a kinautolu kotoa pē 'oku tangi pea nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá?

46 Pea folofola 'a e 'Eikí: 'E hoko ia 'i he "vaeua'angamālie 'o taimí, 'i he ngaahi 'aho 'o e fai angahala mo e tautea.

47 Pea vakai, na'e mamata 'a 'Īnoke ki he 'aho 'o e 'alo'i mai 'o e Foha 'o e Tangatá, 'io 'i he kakanó; pea na'e fiefia 'a hono laumālie, 'o ne pēhē: Kuo hiki hake 'a e Tokotaha Mā'oni'oni, pea kuo tāmāte'i 'a e "Lamí talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní; pea 'oku ou 'i he fatafata 'o e Tamaí tu'unga 'i he tuí, pea vakai, 'oku 'iate au 'a ^bSaione.

48 Pea na'e hoko 'o pēhē na'e mamata 'a 'Īnoke ki he "māmaní; pea na'á ne fanongo ki ha le'ó mei he loto fonuá, 'oku pēhē: Ko e mala'ia, ko e mala'ia ka ko au, ko e fa'e 'a e fa'ahinga 'o e tangatá; 'oku ou mamahi'ia, 'oku ou vaivai koe'uhi ko e fai angahala 'a 'eku fānaú. Te u ^bmālōlō 'afē, pea fakama'a au mei he 'uli 'a ia kuo 'alu atu 'iate aú? 'E fakamā'oni'oni' i nai au 'e hoku Tupu'angá 'afē, koe'uhi ke

u mālōlō, pea nofo 'a e mā'oni'oni' i hoku fungá 'i ha kuonga?

49 Pea 'i he fanongo 'a 'Īnoke ki he tangi 'a e māmaní, na'á ne tangi, 'o ne kaila ki he 'Eikí, 'o pēhē: 'E 'Eiki, 'e 'ikai koā te ke 'alo'ofa ki he māmaní? 'E 'ikai koā te ke tāpuaki' i 'a e fānau 'a Noá?

50 Pea na'e hoko 'o pēhē na'e fai atu 'e 'Īnoke 'a 'ene tangi ki he 'Eikí, 'o pēhē: 'Oku ou kole kiate koe, 'e 'Eiki, 'i he huafa 'o ho 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, 'io ko Sīsū Kalaisí, ke ke 'alo'ofa kia Noa mo hono hakó, koe'uhí ke 'oua na'a toe 'ufi'ufi 'a e māmaní 'e he ngaahi lōmakí.

51 Pea na'e 'ikai lava ke fakafisi 'e he 'Eikí; pea na'á ne fuakava mo 'Īnoke, mo fakapapau kiate ia 'aki 'a e fuakava, te ne ta'ofi 'a e ngaahi "lōmakí; pea te ne ui atu ki he fānau 'a Noá;

52 Pea na'á ne 'oatu ha tu'utu'uni ta'e-fa'a-liliu, ke 'iloa ma'u ai pē ha "toenga 'o hono hakó 'i he ngaahi pule'anga kotoa pē, lolotonga 'oku kei tu'u 'a e māmaní;

53 Pea folofola 'a e 'Eikí: 'Oku monū'ia ia 'a ia 'e tupu 'i hono hakó 'a e Mīsaiaí; he 'okú ne folofola—Ko au 'a e "Mīsaiaí, ko e ^bTu'i 'o Saioné, ko e 'Maka 'o e Langí, 'a ia 'oku fālahi 'o hangē ko e ta'engatá; ko ia ia 'e hū mai 'i he matapaá 'o "kaka

45a FFL Fakamā'oni'oni'í.

46a Mōse 5:57.

47a FFL Lami 'a e 'Otuá.

b Mōse 7:21.

48a FFL Māmaní—Ko hono fakama'a 'o e māmaní.

b Mōse 7:54, 58, 64.

c FFL 'Ulí.

51a Same 104:6–9.

52a Mōse 8:2.

53a FFL Mīsaiaí.

b Mātū 2:2;

2 Nifai 10:14;

'Alamā 5:50;

T&F 128:22.

c Same 71:3; 78:35;

Hilam. 5:12.

FFL Maká.

d 2 Nifai 31:19–20.

hake 'iate aú 'e 'ikai te ne hinga; ko ia, 'oku monú'ia 'a kinautolu kuó u lau ki aí, he te nau 'alu atu mo e ngaahi 'hiva 'o e fiefia ta'engata.

54 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tangi 'a 'Īnoke ki he 'Eikí, 'o pehē: 'O ka hā'ele mai 'a e Foha 'o e Tangatá 'i he kakanó, 'e mālōlō koā 'a e māmaní? 'Oku ou kole kiate koe, ke ke fakahā 'a e ngaahi me'á ni kiate au.

55 Pea na'e folofola 'a e 'Eikí kia 'Īnoke: Vakai, peá ne sio atu 'o vakai ki he 'Foha 'o e Tangatá kuo hiki hake 'i he ^bkolosí 'i he founga 'a e tangatá;

56 Pea na'á ne fanongo ki ha le'o-lahi; pea na'e fakapūlou 'a e ngaahi langí; pea na'e tangi 'a e ngaahi fakatupu kotoa pē 'a e 'Otuá; pea na'e ^ato'e 'a e māmaní; pea na'e mafahifahi 'a e ngaahi maká; pea na'e ^btu'u hake 'a e kau mā'oni'oni, pea na'e 'fakakalauni 'a kinautolu 'i he ^ato'ukupu to'omata'u 'o e Foha 'o e Tangatá, 'aki 'a e ngaahi kalauni 'o e nāunau;

57 Pea ko e ngaahi 'laumālie kotoa pē na'e 'i he ^bfale fakapōpūla na'a nau ō mai, 'o tu'u 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e 'Otuá; pea na'e tauhi 'a hono toé 'i he ngaahi sēini 'o e fakapo'uli kae 'oua ke hoko mai 'a e fakamaau 'o e fu'u 'aho lahi.

58 Pea na'e toe tangi 'a 'Īnoke

'o kaila ki he 'Eikí, 'o pehē: 'E mālōlō 'afē 'a e māmaní?

59 Pea na'e vakai 'a 'Īnoke ki he hā'ele hake 'a e Foha 'o e Tangatá ki he Tamaí; pea na'á ne ui ki he 'Eikí, 'o pehē: Te ke toe hā'ele mai koā ki he māmaní? Koe'uhi ko e 'Otuá koe, peá u 'ilo koe, pea kuó ke fuakava kiate au, mo fekau kiate au ke u kole 'i he huafa 'o ho 'Alo pē Taha na'e Fakatupú; kuó ke ngaohi au, mo foaki kiate au ha totonu ki ho taloní, 'o 'ikai koe'uhi ko au pē, kae tu'unga pē 'i ho'o 'alo'ofa 'a'aú; ko ia, 'oku ou fehu'i kiate koe pe te ke toe hā'ele mai koā ki he māmaní.

60 Pea na'e folofola 'a e 'Eikí kia 'Īnoke, 'o pehē: Hangē 'oku ou mo'uí, 'e pehē pē 'eku ha'u 'i he ngaahi 'aho 'faka'osí, 'i he ngaahi 'aho 'o e fai angahalá mo e tauteá, ke fakahoko 'a e fuakava 'a ia kuó u fai kiate koe 'o kau ki he fānau 'a Noá;

61 Pea 'e hokosia 'a e 'aho 'e 'mālōlō ai 'a e māmaní, ka 'e fakapo'uli 'a e ngaahi langí 'i he te'eki ai ke hoko 'a e 'aho ko iá, pea 'e ^bufi'ufi 'a e māmaní 'e ha 'pūlou 'o e fakapo'uli; pea 'e ngalulululu 'a e ngaahi langí, pea mo e māmaní foki; pea 'e 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá 'a e ngaahi fu'u faingata'a lalahi, ka te u ^amalu'i 'a hoku kakaí;

53e FFL Mūsiká.

55a FFL Foha 'o e Tangatá.

b 3 Nifai 27:14.

FFL Kalusefái.

56a Mātiu 27:45, 50–51.

b FFL Toetu'ú.

c FFL Hakeaki'í,

Kalauni.

d Mātiu 25:34.

57a FFL Laumālié.

b T&F 76:71–74; 88:99.

60a FFL 'Aho Faka'osí,

Ngaahi.

61a FFL Māmaní—Ko e

tu'unga faka'osí 'o e māmaní.

b T&F 38:11–12; 112:23.

c FFL Puipuí.

d 1 Nifai 22:15–22;

2 Nifai 30:10.

62 Pea te u fekau hifo 'a e "mā'oní'oní mei he langí; pea te u 'ohake 'a e ^bmo'oní mei he 'kelekelé, ke "fakamo'oní'i 'a hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú; 'a 'ene ^ctoetu'u mei he pekiá; 'io, pea mo e toetu'u foki 'a e kakai kotoa pē; pea te u 'ai ke tafi'i 'a māmani 'e he mā'oní'oní mo e mo'oní 'o hangē ka fai ia 'aki 'a e lōmakí, ke ^ftānaki fakataha mai 'a hoku kakai filí mei he ngaahi vahe 'e fā 'o e māmaní, ki ha potu 'a ia te u teuteu, ko ha Kolo Mā'oní'oní, koe'uhí ke nono'o 'e hoku kakaí 'a honau kongalotó, pea 'amanaki atu ki he taimi 'o 'eku ha'ú; koe'uhí 'e 'i ai 'a hoku nofo'angá, pea 'e ui ia ko Saione, ko ha ^gSelūsalema Fo'ou.

63 Pea folofola 'a e 'Eikí kia 'Īnoke: Te ke toki fetaulaki ai mo ho "koló kotoa mo kinautolu 'i ai, pea te tau tali 'a kinautolu ki hotau fatafatá, pea te nau mamata kiate kinautolu; pea te tau fā'ufua kiate kinautolu, pea te nau fā'ufua kiate kinautolu, pea te tau fekitengaki 'i he 'uma;

64 Pea 'e 'i ai 'a hoku nofo'angá, pea ko Saione ia 'a ia 'e 'alu atu mei he ngaahi me'a kotoa pē kuó u fakatupú; pea 'e "mālōlō 'a e māmaní 'o fe'unga mo ha ta'u 'e ^btaha afe.

65 Pea na'e hoko 'o pehē, na'e

mamata 'a 'Īnoke ki he 'aho 'o e "hā'ele mai 'a e Foha 'o e Tangatá 'i he ngaahi 'aho faka'osí ke 'afio 'i māmani 'i he mā'oní'oní 'o fe'unga mo e ngaahi ta'u 'e afe;

66 Ka 'i he te'eki ai ke hokosia 'a e 'aho ko iá, na'á ne mamata ki he ngaahi fu'u faingata'a lalahi 'i he lotolotonga 'o e kau fai angahalá; pea na'á ne mamata foki ki he tahí, 'oku hou ia, pea 'oku "vaivai 'a e loto 'o e kakaí, 'o nau nofo 'amanaki atu 'i he ilifia ki he ngaahi ^btautea 'a e 'Otua Māfimafí, 'a ia 'e hoko mai ki he kau fai angahalá.

67 Pea na'e fakahā 'e he 'Eikí kia 'Īnoke 'a e ngaahi me'a kotoa pē, 'io 'o a'u ki he ngata'anga 'o e māmani; pea na'á ne mamata ki he 'aho 'o e kau mā'oní'oní, 'a e houa 'o honau huhu'í; 'o ne ma'u 'a e kakato 'o e "fiefiá;

68 Pea ko hono kotoa 'o e ngaahi 'aho 'o "Saioné 'i he ngaahi 'aho 'o 'Īnoké, koe ta'u 'e tolungeau onongofulu mā nima.

69 Pea na'e "a'eva 'a 'Īnoke mo hono kakaí kotoa pē mo e 'Otuá, pea na'á ne 'afio 'i he lotolotonga 'o Saioné; pea na'e hoko 'o pehē, na'e 'ikai ke 'i ai 'a Saione, he na'e ma'u hake ia 'e he 'Otuá ki hono fatafata 'o'oná; pea na'e mafola atu mei ai 'a e lea 'o pehē, KUO HOLA 'A SAIONE.

62a Same 85:11.

FFL Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei.

b FFL Tohi 'a Molomoná.

c 'Īsaia 29:4.

d FFL Fakamo'oní.

e FFL Toetu'ú.

f FFL 'Isilelí—Ko hono tānaki 'o 'Isilelí.

g FFL Selūsalema Fo'ou.

63a Fakahā 21:9–11;

T&F 45:11–12;

Mōsese 7:19–21.

64a Mōsese 7:48.

b FFL Nofu Tu'í.

65a Sute 1:14.

FFL Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sisū Kalaisí.

66a 'Īsaia 13:6–7.

b FFL Fakamaau

Faka'osí.

67a FFL Fiefiá.

68a Sēnesi 5:23;

Mōsese 8:1.

69a Sēnesi 5:24;

Mōsese 6:34.

FFL 'A'eva, 'A'eva mo e 'Otuá.

VAHE 8

(Fēpueli 1831)

‘Oku kikite ‘a Mētusela—‘Oku malanga ‘aki ‘e Noa mo hono ngaahi fohá ‘a e ongoongoleléi—‘Oku ‘i ai ha fu‘u fai angahala lahi ‘aupito—‘Oku ‘ikai fai ha tokanga ki he ui ki he fakatomalá—‘Oku tu‘utu‘uni ‘e he ‘Otuá ‘a hono faka‘auha ‘o e kakano kotoa pē ‘i he Lōmakí.

PEA ko e ngaahi ‘aho kotoa ‘o ‘Īnoké ko e ta‘u ‘e fāngeau tolungofulu.

2 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko *“Mētusela, ko e foha ‘o ‘Īnoké, na‘e ‘ikai ‘ave ia, koe‘uhí ke lava ‘o fakahoko ‘a e ngaahi fuakava ‘a e ‘Eikí, ‘a ia na‘á ne fai kia ‘Īnoké; he na‘á ne fuakava mo‘oni mo ‘Īnoke ‘e tupu ‘a Noa ‘i he fua ‘o hono manavá.*

3 Pea na‘e hoko ‘o pehē, na‘e kikite ‘i ‘e Mētusela ‘o pehē ‘e tupu mei hono manavá ‘a e ngaahi pule‘anga kotoa pē ‘o e māmaní (‘o fou ‘ia Noa), pea na‘á ne to‘o kiate ia ‘a e nāunaú.

4 Pea na‘e hoko mai ha fu‘u honge ‘i he fonuá, pea na‘e fakamala‘ia‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e fonuá ‘aki ha mala‘ia lahi, pea na‘e mate ‘a e tokolahi ‘o hono kakaí.

5 Pea na‘e hoko ‘o pehē, na‘e mo‘ui ‘a Mētusela ‘i he ta‘u ‘e teau valungofulu mā fitu, peá ne fakatupu ‘a Lēmeki;

6 Pea na‘e mo‘ui ‘a Mētusela

hili ‘ene fakatupu ‘a Lēmeki, ‘i he ta‘u ‘e fitungeau valungofulu mā ua, peá ne fakatupu ‘a e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine;

7 Pea ko e ngaahi ‘aho kotoa ‘o Mētuselá ko e ta‘u ‘e hiva-ngeau onongofulu mā hiva, peá ne pekia.

8 Pea na‘e mo‘ui ‘a Lēmeki ‘i he ta‘u ‘e teau valungofulu mā ua, peá ne fakatupu ha foha,

9 Pea na‘á ne ui ‘a hono hingoá ko *“Noa, ‘o pehē: ‘E fakafiemālie‘i ‘a kitautolu ‘e he fohá ni ‘i he‘etau ngāuē mo e ongosia ‘a hotau nimá, koe‘uhí ko e kele-kele ‘a ia kuo ^bfakamala‘ia‘i ‘e he ‘Eikí.*

10 Pea na‘e mo‘ui ‘a Lēmeki hili ‘ene fakatupu ‘a Noá, ‘i he ta‘u ‘e nimangeau hivanogofulu mā nima, peá ne fakatupu ‘a e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine;

11 Pea ko e ngaahi ‘aho kotoa ‘o Lēmeki ko e ta‘u ‘e fitungeau fitungofulu mā fitu, peá ne pekia.

12 Pea na‘e ta‘u ‘e fāngeau mā nimangofulu ‘a e motu‘a ‘o Noá, peá ne *^afakatupu ‘a Sēfeti; pea ‘i he ta‘u ‘e fāngofulu mā ua mei ai na‘á ne fakatupu ‘a ^bSemi ‘iate ia ko e fa‘ē ‘a Sēfeti, pea ‘i hono ta‘u nimangeau na‘á ne fakatupu ‘a ‘Hami.*

13 Pea na‘e *^afakaongo ‘a ^bNoa mo hono ngaahi fohá ki he ‘Eikí, mo nau tokanga, pea na‘e ui ‘a*

8 2a FFL Mētuselá.

9a FFL Noa, Pēteliake ‘i he Tohi Tapú.

b Mōsese 4:23.

12a Sēnesi 5:32.

FFL Sēfeti.

b FFL Semí.

c FFL Hamí.

13a FFL Talangofuá.

b T&F 138:41.

FFL Kepalelí.

kinautolu ko e ngaahi ‘foha ‘o e ‘Otuá.

14 Pea ‘i he kamata ‘a e kau tangatá ni ke fakatokolahi ‘i he funga ‘o e māmaní, pea fanau ‘i kiate kinautolu ‘a e ngaahi ‘ofefine, na’e vakai ‘e he ngaahi “foha ‘o e tangatá ‘oku hoihoifua ‘a e ngaahi ‘ofefine ko iá, pea nau ma’u ‘a kinautolu ko honau ngaahi uaifi, ‘o fakatatau ki honau lotó.

15 Pea folofola ‘a e ‘Eikí kia Noa: Kuo “fakatau atu ‘a kinautolu ‘e he ngaahi ‘ofefine ‘o ho ngaahi fohá; he vakai kuo tupu ‘a ‘eku ‘itá ki he ngaahi foha ‘o e tangatá, he ‘oku ‘ikai te nau fie tokanga ki hoku le’ó.

16 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e kikite ‘a Noa, peá ne akonaki ‘aki ‘a e ngaahi me’a ‘a e ‘Otuá, ‘io ‘o hangē ko ia na’e ‘i he kamata’angá.

17 Pea folofola ‘a e ‘Eikí kia Noa: ‘E ‘ikai “fāinga ma’u ai pē ‘a hoku Laumálié mo e tangatá, he te ne ‘ilo ‘e mate ‘a e ^bkakano kotoa pē; ka ko hono ngaahi ‘ahó ko e ta’u ‘e teau mā uofulu; pea kapau ‘e ‘ikai fakatomala ‘a e tangatá, te u fekau atu ‘a e ngaahi ‘lōmakí kiate kinautolu.

18 Pea ‘i he ngaahi ‘aho ko iá na’e ‘i ai ‘a e ^akakai lalahi ‘i he

māmaní, pea nau kumi kia Noa ke to’o ‘ene mo’uí; ka na’e ‘ia Noa ‘a e ‘Eikí, pea na’e ‘iate ia ‘a e ^bmālohi ‘o e ‘Eikí.

19 Pea na’e ^afakanofa ‘e he ‘Eikí ‘a ^bNoa ‘o fakatatau ki hono ‘lakanga ‘o’oná, peá ne fekau kiate ia ke ne ‘alu atu ‘o ^dfakahā ‘ene Ongoongoleléi ki he fānau ‘a e tangatá, ‘io ‘o fakatatau ki he me’a na’e tuku kia ‘Īnoké.

20 Pea na’e hoko ‘o pehē na’e ui atu ‘a Noa ki he fānau ‘a e tangatá ke nau ^afakatomala; ka na’e ‘ikai te nau tokanga ki he’ene ngaahi leá;

21 Pea ko e tahá foki, hili ‘enau fanongo kiate iá, na’a nau ha’u ki hono ‘aó ‘o pehē ange: Vakai, ko e ngaahi foha ‘o e ‘Otuá ‘a kimautolu; ‘ikai koā kuo mau ma’u kiate kimautolu ‘a e ngaahi ‘ofefine ‘o e tangatá? Pea ‘ikai koā ‘oku mau ^akai mo inu, mo mali mo foaki ke mali? Pea ‘oku fā’ele’i kiate kimautolu ‘e homau ngaahi uaifi ‘a e fānau pea ko e kau tangata kaukaua ‘a kinautolu, ‘a ia ‘oku nau tatau mo e kau tangata ‘i mu’á, ko e kau tangata ongoongoa lahi. Pea na’e ‘ikai te nau tokanga ki he ngaahi lea ‘a Noá.

22 Pea na’e ‘afio’i ‘e he ‘Otuá kuo hoko ‘o fu’u hulu ‘i he

13c FFL Foha mo e
Ngaahi ‘Ofefine ‘o e
‘Otuá, Ngaahi.

14a Mōsese 5:52.

15a FFL Malí—Femalí’aki
mo e ngaahi siasi
kehé.

17a Sēnesi 6:3;
2 Nifai 26:11;
‘Eta 2:15; T&F 1:33.

b 2 Nifai 9:4.

FFL Kakanó.

c Sēnesi 7:4, 10;

Mōsese 7:34.

18a Sēnesi 6:4;

Nōmipa 13:33;

Siosiuá 17:15.

b FFL Mālohí.

19a T&F 107:52.

FFL Fakanofó.

b ‘Ēpa. 1:19.

c FFL Lakanga

Taula’eiki

Faka-Melekisētekí.

d FFL Ngāue

Fakafaifekau.

20a FFL Fakatomala,

Fakatomala’í.

21a Mātui 24:38–39;

SS—M 1:41.

māmaní ‘a e “fai angahala ‘a e kakaí; pea kuo hikisia ‘a e tangata kotoa pē ‘i he filio‘i ‘o e ngaahi ^bmahalo ‘o hono lotó, ‘a ia ko e kovi ia ma‘u ai pē.

23 Pea na‘e hoko ‘o pehē na‘e fai atu ‘e Noa ‘a ‘ene “malanga ki he kakaí, ‘o pehē: Tokanga mai, pea talangofua ki he‘eku ngaahi leá;

24 Mou “tui pea fakatomala mei ho‘omou ngaahi angahalá, pea ^bpapitaiso ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ‘o hangē foki ko ‘etau ngaahi tamaí, pea te mou ma‘u ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní, koe‘uhí ke “fakahā kiate kimoutolu ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē; pea kapau ‘e ‘ikai te mou fai ‘eni, ‘e hoko mai ‘a e ngaahi lōmaki kiate kimoutolu, ka neongo iá na‘e ‘ikai te nau tokanga.

25 Pea na‘e fakatomala ‘a Noa, pea na‘e mamahi ‘a hono lotó koe‘uhí ko e fakatupu ‘e he ‘Eikí ‘a e tangatá ‘i he māmaní, pea na‘e fakamamahi‘i ‘a hono lotó.

26 Pea folofola ‘a e ‘Eikí: Te u “faka‘auha ‘a e tangata ‘a ia kuó u fakatupú, mei he funga ‘o e

māmaní, ‘a e tangatá mo e fanga manú fakatou‘osi, pea mo e fanga manu totoló, mo e fanga manupuna ‘o e ‘ataá; he na‘e fakatomala ‘a Noa ‘i he‘eku fakatupu ‘a kinautolú, pea mo ‘eku ngaohi ‘a kinautolú; pea kuó ne ui kiate au; he kuo nau kumi ki he‘ene mo‘uí.

27 Pea ko ia na‘e ma‘u ‘e Noa ‘a e “ofa ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí, he ko e tangata angatonu ‘a Noa, mo ^bhaohaoa ‘i hono to‘u tangatá; pea na‘á ne “a‘eva mo e ‘Otuá, ‘o hangē foki ko hono ngaahi foha ‘e toko tolú, ‘a Semi, Hami, mo Sēfetí.

28 Na‘e “fakalielia ‘a e māmaní ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, pea na‘e fonu ia ‘i he fai fakamālohi.

29 Pea na‘e ‘afio ‘a e ‘Otuá ki he māmaní, pea vakai, kuo fakalielia ia, he kuo hanga ‘e he kakano kotoa pē ‘o ngaohi ke fakalielia ‘a hono halá ‘i he māmaní.

30 Pea folofola ‘a e ‘Otuá kia Noa: Kuo ‘i hoku ‘aó ‘a e ngata‘anga ‘o e kakano kotoa pē, he kuo fonu ‘a e māmani ‘i he fakamālohi, pea vakai, te u “faka‘auha ‘a e kakano kotoa pē mei he funga ‘o e māmaní.

22a Sēnesi 6:5;
Mōsese 7:36–37.
b Mōsaia 4:30;
‘Alamā 12:14.
FFL Fakakaukau,
Ngaahi.

23a FFL Malangá.

24a FFL Tuí.
b FFL Papitaisó—
Ngaahi me‘a ‘oku fie
ma‘u ki he papitaisó.
c 2 Nīfai 32:2–5.

26a FFL Māmaní—Ko
hono fakama‘a ‘o e

māmaní.
27a FFL ‘Alo‘ofá.
b Sēnesi 6:9.
c FFL ‘A‘eva, ‘A‘eva mo
e ‘Otuá.
28a Sēnesi 6:11–13.
30a T&F 56:3.

KO E TOHI 'A 'ĒPALAHAMÉ

NA'E LILIU MEI HE PEPA KILI'I KAHO, 'E SIOSEFA SĀMITA

Ko ha Liliu 'o e ngaahi Lekooti fakakuonga mu'a 'e ni'ihī 'a ia na'e tō ki homau nimá mei he ngaahi fonualoto 'o 'Isipité. Ko e ngaahi tohi 'a 'Ēpalahame lolotonga 'ene 'i 'Isipité, 'a ia 'oku ui ko e Tohi 'a 'Ēpalahamé, pea na'e tohi ia 'e hono nima 'o'oná, 'i ha pepa kili'i kaho. (History of the Church, 2:235–236, 348–351.)

VAHE 1

'Oku kumi 'a 'Ēpalahame ki he ngaahi tāpuaki 'o e hokohoko fakapēteliaké—'Oku fakatanga'i ia 'e he kau taula'eiki loi 'i Kalitia—'Oku fakahaofi ia 'e Sihova—'Oku fakamatala'i 'a e ngaahi kamata'anga mo e anga 'o e pulé'anga 'o 'Isipité.

THE fonua 'o e kau "Kalitiá, 'i he nofo'anga 'o 'eku ngaahi tamaí, ko au, ^b'Ēpalahame, na'á ku vakai 'oku 'aonga kiate au ke u kumi ha toe potu kehe ke 'nofo ai;

2 Pea, 'i he'eku 'ilo'i 'oku 'i ai 'a e "fiefia mo e melino mo e ^bmālōlō lahi ange kiate aú, ko ia na'á ku kumi ai ki he ngaahi tāpuaki 'o e ngaahi tamaí, pea mo e totonu 'a ia 'e fakanofu au ki ai ke foaki atu ia; koe'uhí he kuó u hoko foki ko e tokotaha muimui ki he ^cmā'oni'oni, peá u holi foki ke hoko ko e tokotaha 'oku ma'u 'a e ^d'ilo lahi, pea ke hoko ko ha toko-

taha 'oku muimui lahi ange ki he mā'oni'oni, pea ke ma'u ha 'ilo lahi ange, pea ke hoko ko ha tamai ki he ngaahi pule'anga lahi, ko ha pilinisi 'o e melinó, peá u holi ke ma'u 'a e ngaahi fakahinohino, pea ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, ko ia na'á ku hoko ai ko ha 'ea-hoko totonu, ko ha ^eTaula'eiki Lahi, 'oku ma'u 'a e ^ftotonu ko ia 'oku ma'u 'e he ngaahi tamaí.

3 Na'e "foaki mai ia kiate au mei he ngaahi tamaí; na'e tuku-fakaholo mai ia mei he ngaahi tamaí, mei he kamata'anga 'o taimí, 'io, talu mei he kamata'angá, pe ki mu'a 'i he 'ai 'o e tu'unga 'o e māmaní, 'o fai mai ki he lolotongá ni, 'io 'a e totonu 'o e ^b'uluaki fānaú, pe ko e 'uluaki tangatá, 'a ia ko ^c'Ātama, pe ko e 'uluaki tamaí, 'o tuku-fakaholo mai 'i he ngaahi tamaí kiate au.

4 Na'á ku kumi ki hoku "fakanofu ki he Lakanga Fakataula'eiki, 'o fakatatau ki he

1 ^a FFL 'Uá.
^b FFL 'Ēpalahamé.
^c Ngāue 7:2–4.
2 ^a FFL Fiefiá.
^b FFL Mālōlō.
^c FFL Mā'oni'oni.
^d T&F 42:61.

FFL 'Ilo.
^e FFL Taula'eiki Lahí.
^f FFL Lakanga
Taula'eiki
Faka-Melekisētekí.
3 ^a T&F 84:14.
^b T&F 68:17.

FFL 'Uluaki Fānaú.
^c Mōsese 1:34.
FFL 'Ātama.
4 ^a FFL 'Inasi 'o e 'Uluaki
Fohá.

KO HA TATAU MO'ONI 'O E TĀ FAKATĀTĀ MEI HE TOHI 'A 'ĒPALAHAMÉ

Fika 1

KO E FAKAMATALA

Fakatātā 1. Ko e 'Āngelo 'a e 'Eikí.

Fakatātā 2. Ko 'Ēpalahame kuo ha 'i ki ha funga 'esi-feilaulau.

Fakatātā 3. Ko e taula'eiki tauhi-tamapua 'a 'Elikená 'okú ne feinga ke 'o hake 'a 'Ēpalahame ko ha feilaulau.

Fakatātā 4. Ko e 'esi-feilaulau ke fai feilaulau ai 'a e kau taula'eiki tauhi-tamapua, 'oku tu'u 'i he 'ao 'o e ngaahi 'otua 'o 'Elikená, Līpiná, Mamakelá, Kolasí, mo Feló.

Fakatātā 5. Ko e 'otua tamapua 'o 'Elikená.

Fakatātā 6. Ko e 'otua tamapua 'o Līpiná.

Fakatātā 7. Ko e 'otua tamapua 'o Mamakelá.

Fakatātā 8. Ko e 'otua tamapua 'o Kolasí.

Fakatātā 9. Ko e 'otua tamapua 'o Feló.

Fakatātā 10. Ko 'Ēpalahame 'i 'Isipite.

Fakatātā 11. Ko e me'a kuo tā ke ne fakafofonga 'i 'a e ngaahi pou 'o e langí, 'o hangé ko e me'a na'e mahino ki he kau 'Isipité.

Fakatātā 12. Ko e Laukiiangi, 'a ia ko hono 'uhingá ko e vaha 'atā lahi, pe ko e 'atā ki 'olunga 'i hotau 'ulú; ka 'i he tā fakatātā ko 'ení, 'i he'ene fekau'aki mo e tefito ko ení, na'e tā ia 'e he kau 'Isipité ke fakatāta'a 'i 'a Saumau, ke mā'olunga, pe ko e ngaahi langí, 'o 'uhinga tatau mo e fo'i lea faka-Hepelū ko e Siumāimi.

tu'utu'uni 'a e 'Otuá ki he ngaahi tamaí 'o kau ki he hakó.

5 Ko e me'a 'i he tafoki 'a 'eku ngaahi "tamaí mei he'enua fai mā'oni'oní, pea mei he ngaahi fekau toputapu 'a ia kuo foaki kiate kinautólu 'e he 'Eikí ko honau 'Otuá, ki he ^bhū ki he ngaahi 'otua 'o e kau hītení, 'o nau fakafisi 'aupito ke tokanga ki hoku le'ó;

6 He kuo fakapapau honau lotó ke faikovi, pea nau tafoki 'aupito ki he "otua 'o 'Elikená, pea mo e 'otua 'o Līpiná, pea mo e 'otua 'o Mamakelá, pea mo e 'otua 'o Kōlasí, pea mo e 'otua 'o Feló, ko e tu'í 'o 'Isipité;

7 Ko ia na'a nau fakatafoki honau lotó ki he feilaulau 'a e kau hītení 'i he feilaulau 'aki 'enua fānaú ki he ngaahi tamapua ta'elea ko 'ení, pea 'ikai te nau tokanga ki hoku le'ó, ka nau feinga ke to'o 'a 'eku mo'uí 'i he nima 'o e taula'eiki 'a 'Elikená. Ko e taula'eiki 'a 'Elikená ko e taula'eiki foki ia 'a Feló.

8 Ko 'eni, 'i he taimi ko 'ení ko e anga 'o e taula'eiki 'a Feló, ko e tu'í 'o 'Isipité, ke 'ohake 'i he feilaulau 'a e kau tangata mo e kau fefine pea mo e fānaú 'i he 'esi-feilaulau 'a ia na'e fokotu'u 'i he fonua ko Kalitiá ke fai ai 'a e feilaulau ki he ngaahi 'otua ngali kehe ko 'ení.

9 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fai 'e he taula'eiki ha feilaulau ki he 'otua 'o Feló pea ki he 'otua foki 'o Sakalilí, 'io 'o fakatatau ki

he anga 'o e kau 'Isipité. Ko 'eni ko e 'otua 'o Sakalilí 'a e la'aá.

10 Na'a mo e feilaulau fakafeta'i 'o ha tamasi'i na'e fai 'e he taula'eiki 'a Feló 'i he funga 'esi-feilaulau 'a ia na'e tu'u 'i he funga mo'unga na'e ui ko e Mo'unga 'o Pōtifaá, 'i he 'ulu 'o e potu tokalelei 'o 'Olisemí.

11 Ko 'eni, na'e feilaulau 'aki 'e he taula'eiki ko 'ení 'i he 'esi-feilaulau ko 'ení 'a e kau tāupo'ou 'e toko tolu 'i he taimi pē 'e taha, 'a ia ko e ngaahi 'ofefine 'o 'Onaita, 'a ia ko e toko taha 'o e ha'a tu'í kuo tupu tonu mei he manava 'o "Hamí. Na'e feilaulau 'aki 'a e kau tāupo'ou ni koe'uhí ko 'enua angama'á; na'e 'ikai te nau fie ^bpunou hifo 'o hū ki he ngaahi 'otua 'o e 'akau pe maka, ko ia na'e tāmata'i ai 'a kinautolu 'i he funga 'esi-feilaulau ni, pea na'e fai ia 'o fakatatau ki he anga 'o e kau 'Isipité.

12 Pea na'e hoko 'o pehē, na'e puke fakamālohi 'i au 'e he kau taula'eiki, koe'uhí ke nau fakapoongi mo au foki, 'o hangē ko 'enua fai ki he kau tāupo'ou ko ia 'i he 'esi-feilaulau ko 'ení; pea koe'uhí ke mou lava ke ma'u ai ha 'ilo 'o kau ki he 'esi-feilaulau ko 'ení, ko ia te u pehē ke mou vakai ki he fakatātā 'i he kamata'anga 'o e lekooti ko 'ení.

13 Na'e ngaohi ia 'i he tatau 'o ha mohenga, 'o hangē ko ia na'e ma'u 'e he kau Kalitiá, pea na'e tu'u ia 'i he 'ao 'o e ngaahi 'otua 'o 'Elikená, Līpiná, Mamakelá, Kolasí, pea mo ha 'otua 'e taha

5a Sēnesi 12:1.

b FFL Tauhi Tamapuá.

6a FK ko e ngaahi 'otua

loi, 'o hangē ko hono

fakatāta'a 'i 'i he

Fakatātā Fika 1 'i he

Tohi 'a 'Ēpalahamé.

11a FFL Hamí.

b Taniela 3:13–18.

na’e tatau mo e ‘otua ‘o Felo, ko e tu’i ‘o ‘Isipité.

14 Koe’uhí ke mou ma’u ha ‘ilo ki he ngaahi ‘otua ko ‘ení, ko ia kuó u fakahā ai kiate kimoutolu ‘a honau angá ‘i he ngaahi fakatātā ‘i he kamata’angá, ‘a ia ko e anga ‘o e ngaahi tā fakatātā ‘oku ui ‘e he kau Kalitiá ko e Lalinosi, ‘a ia ko hono ‘uhingá ko e ngaahi mata’itohi fakatātā.

15 Pea ‘i he’enua hiki hake honau nimá kiate au, koe’uhí ke nau feilaulau ‘aki au mo to’o ‘eku mo’uí, vakai, na’á ku hiki hake hoku le’ó ki he ‘Eiki ko hoku ‘Otuá, pea na’e “tokanga mai ‘a e ‘Eikí ‘o ne ‘afio’i, pea na’á ne fakafonu au ‘aki ‘a e me’a-hā-mai ‘a e Māfimafí, pea na’e tu’u ha ‘āngelo mei hono ‘aó ‘i hoku tafa’akí, pea ne ^bvete ange leva ‘a hoku ngaahi ha’í;

16 Pea na’e ongo mai ‘a hono le’ó kiate au: ‘Ē ‘Ēpalahame, ‘Ēpalahame, vakai, ko hoku “hingoá ko Sihova, pea kuó u fanongo kiate koe, pea kuó u ‘alu hifo ke fakahaofi koe, pea ‘ave koe mei he fale ‘o ho’o tamaí, pea mei ho kāingá kotoa pē, ki ha ^bfonua fo’ou ‘a ia ‘oku ‘ikai te ke ‘ilo ki ai;

17 Pea ‘e fai ‘eni koe’uhi kuo nau fakatafoki honau lotó meiate au ke hū ki he ‘otua ‘o ‘Elikená, pea mo e ‘otua ‘o Līpiná, pea mo e ‘otua ‘o Mamakelá, pea mo e ‘otua ‘o Kōlasí, pea mo e ‘otua ‘o Felo, ko e tu’i ‘o

‘Isipité; ko ia kuó u ‘alu hifo ai ke ‘a’ahi kiate kinautolu, pea ke faka’auha ia ‘a ia kuó ne hiki hake hono nimá ke taa’i koe, ‘e ‘Ēpalahame, ko hoku foha, ke to’o atu ai ‘a ho’o mo’uí.

18 Vakai, te u tataki koe ‘aki hoku nimá pea te u ‘ave koe, ke ‘ai kiate koe ‘a hoku hingoá, ‘io ‘a e “Lakanga Fakataula’eiki ‘o ho’o tamaí, pea ‘e ‘aofi koe ‘e hoku mālohí.

19 Hangē ko e me’a na’e hoko kia Noá ‘e pehē pē ‘a e me’a ‘e hoko kiate koé; ka ‘e makatu’unga ‘i ho’o ngāué ‘a e ‘iloa ‘a hoku “hingoá ‘i he māmaní ‘o ta’engata, he ko ho ‘Otuá au.

20 Vakai, na’e ‘i he fonua ‘o “Ua, ‘o Kalitiá ‘a e Mo’unga ‘o Pōtifaá. Pea na’e holoki hifo ‘e he ‘Eikí ‘a e ‘esi-feilaulau ‘a ‘Elikená, mo e ngaahi ‘otua ‘o e fonuá, ‘o ne faka’auha ‘aupito ia, mo ne te’ia ‘a e taula’eikí ‘o ne mate; pea na’e ‘i ai ‘a e tangilāulau lahi ‘i Kalitia, pea ‘i he loto’ā foki ‘o Feló; ‘a ia ko hono ‘uhinga ‘o e Feló ko e tu’i ‘i he hako fakatu’i.

21 Ko ‘eni ko e tu’i ko ‘eni ‘o ‘Isipité ko ha hako ia mei he manava ‘o “Hamí, pea na’e ma’u ‘e ia ‘a e toto ‘o e kau ^bKēnaní ‘i hono fā’ele’í.

22 Na’e tupu mei he hako ko ‘ení ‘a e kau ‘Isipité kotoa pē, pea na’e pehē hono fakatoe ‘a e toto ‘o e kau Kēnaní ‘i he fonuá.

23 Na’e fuofua ‘ilo ‘a e fonua ‘o

15a Mōsaia 9:17–18.

b ‘Ēpa. 2:13.

16a FFL Sihová.

b FFL Fonua ‘o e Tala’ofá.

18a FFL Lakanga

Fakataula’eikí.

19a Sēnesi 12:1–3.

20a Sēnesi 11:28; ‘Ēpa. 2:4.

21a Sēnesi 10:6;

Same 78:51;

Mōsese 8:12.

b Mōsese 7:6–8.

FFL Kēnaní, Tangata Kēnaní.

“Isipité ‘e ha fefine, ‘a ia ko e ‘ofefine ‘o Hami, pea ko e ta‘ahine ‘a ‘Isipitasi, ‘a ia ko hono ‘uhinga ‘i he lea faka-Kalitiá ko ‘Isipite, ‘a ia ko hono ‘uhingá ko e me‘a kuo tapui;

24 ‘I he taimi na‘e ‘ilo‘i ai ‘a e fonuá ‘e he fefine ní na‘e ‘ufi‘ufi ia ‘e he vai, pea na‘á ne tuku ki mui ke nofo ‘i ai ‘a ‘ene fānau tangatá; pea ko ia, na‘e tupu meia Hami, ‘a e fa‘ahinga ko ia na‘e fakatolonga ai ‘a e mala‘iá ‘i he fonuá.

25 Ko ‘eni na‘e fokotu‘u ‘a e ‘uluaki pule‘anga ‘o ‘Isipité ‘e Felo, ko e tama lahi ‘a ‘Isipitasi, ko e ‘ofefine ‘o Hami, pea na‘e tatau ia mo e anga ‘o e pule‘anga ‘o Hami, ‘a ia na‘e ‘i he hokohoko fakapēteliaké.

26 Pea ko Feló, koe‘uhí ko ha tangata mā‘oni‘oni ia, na‘á ne fokotu‘u ‘a hono pule‘angá pea ne fakamāu‘i ‘a hono kakaí ‘i he anga-fakapotopoto mo e angatonu ‘i hono ngaahi ‘ahó kotoa pē, ‘o ne feinga fakamātoato ke fa‘ifa‘itaki ki he lakanga na‘e fokotu‘u ‘e he ngaahi tamaí ‘i he ngaahi ‘uluaki to‘u tangatá, ‘i he ngaahi ‘aho ‘o e ‘uluaki pule fakapēteliaké, ‘io ‘i he pule ‘a ‘Ātamá kae ‘uma‘ā foki ‘a Noa, ko ‘ene tamaí, ‘a ia na‘á ne tāpuakí‘i ia ‘aki ‘a e ngaahi “tāpuakí ‘o e māmaní, pea mo e ngaahi tāpuakí ‘o e potó, kae fakamala‘ia‘i ia ‘o kau ki he Lakanga Fakataula‘eikí.

27 Ko ‘eni, ko e me‘a ‘i he kau ‘a Felo ki he hako ko ia ‘a ia na‘e

‘ikai te ne lava ai ke ma‘u ‘a e totonu ki he “Lakanga Fakataula‘eikí, neongo na‘e fie ‘eke‘i ia ‘e he kau Feló meia Noa, ‘o fou mai ‘ia Hami, ko ia na‘e takihala‘i ai ‘a ‘eku tamaí ‘e he‘enau tauhi tamapuá;

28 Ka te u feinga, ‘o fai atu ai mei heni, ke fakamatala ki he hokohokó ‘o fai atu pē meiate au ‘o a‘u ki he kamata‘anga ‘o e fakatupú, he kuo tō ki hoku nimá ‘a e ngaahi “lekōtí, ‘a ia ‘oku ou kei ma‘u ‘o a‘u mai ki he lolotongá ni.

29 Ko ‘eni, hili hono te‘ia ‘o e taula‘eiki ‘a ‘Elikená ‘o ne maté, na‘e hoko leva hono fakamo‘oni‘i ‘o e ngaahi me‘a ‘a ia na‘e folofola ‘aki kiate au ‘o kau ki he fonua ko Kalitiá, ‘o pehē ‘e ‘i ai ha hongē ‘i he fonuá.

30 Ko ia na‘e tō ‘a e hongē ‘i hono kotoa ‘o e fonua ko Kalitiá, pea na‘e faingata‘a‘ia lahi ‘aupito ‘a ‘eku tamaí ko e tupu mei he hongē, pea na‘á ne fakatomala mei he kovi ‘a ia na‘á ne fakakaukau ke fai kiate aú, ke to‘o ‘a ‘eku “mo‘uí.

31 Ka ko e ngaahi lekooti ‘o e ngaahi tamaí, ‘io ‘a e kau pēteliaké ‘o kau ki he totonu ‘o e Lakanga Fakataula‘eikí, na‘e malu‘i ia ‘e he ‘Eiki ko hoku ‘Otuá ‘i hoku nima ‘o‘okú; ko ia kuo ‘i ai ha ‘ilo ki he kamata‘anga ‘o e fakatupú, kae ‘uma‘ā foki ‘a e ngaahi “palanité, pea mo e ngaahi fetu‘ú, ‘o hangē ko ia na‘e fakahā ki he ngaahi tamaí, kuó u tauhi ‘o a‘u mai ki

23a FFL ‘Isipité.

26a FFL Tāpuakí.

27a T&F OD–2.

FFL Lakanga
Fakataula‘eikí.

28a Mōsese 6:5.

FFL Tohi ‘o e Manatú.

30a ‘Ēpa. 1:7.

31a ‘Ēpa. 3:1–18.

he ‘ahó ni, pea te u feinga ke tohi ‘a e ni‘ihi ‘o e ngaahi me‘á ni ‘i he lekooti ko ‘ení, koe‘uhí ke ‘aonga ki hoku hakó ‘a ia ‘e tupu ki mui ‘iate aú.

VAHE 2

‘Oku tuku ‘e ‘Ēpalahame ‘a ‘Ua kae ‘alu ki Kēnani—‘Oku hā mai ‘a Sihova kiate ia ‘i Hālani—‘Oku tala‘ofa ‘a e ngaahi tāpuaki kotoa ‘o e ongoongolelei ki hono hakó pea mei hono hakó ki he kakai kotoa pē—‘Okú ne ‘alu ki Kēnani pea mei ai ki ‘Isipite.

Ko ‘eni na‘e tuku ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ke ‘ásili ‘o lahi ‘a e hongé ‘i he fonua ko ‘Uá, pea tupu ai ‘a e mate ‘a hoku tokoua ko ‘Hālani; ka ko ^bTela, ko ‘eku tamaí, na‘e kei mo‘ui ia ‘i he fonua ko ‘Ua, ‘o e kau Kalitiá.

2 Pea na‘e hoko ‘o pehē, ko au, ‘Ēpalahame, ne u ma‘u ‘a ‘Sēlai ko hoku mali pea ma‘u ‘e ^bNē-hoa, ko hoku tokouá, ‘a Milika ko hono mali, ‘a ia ko e ongo ‘ofefine ‘o Hālani.

3 Ko ‘eni kuo ‘folofola ‘a e ‘Eikí kiate au: ‘E ‘Ēpalahame, ke ke ‘alu mei ho fonuá, pea mei ho kāingá, pea mei he fale ‘o ho‘o tamaí, ki ha fonua ‘a ia te u fakahā kiate koe.

4 Ko ia, na‘á ku ‘alu ai mei he fonua ko ‘Ua, ‘o e kau Kalitiá,

ke ‘alu ki he fonua ko Kēnani; pea na‘á ku ‘ave ‘a Lote, ko e foha ‘o hoku tokuá, pea mo hono uaiifí, pea mo Sēlai ko hoku uaiifí; pea na‘e muimui foki ‘a ‘eku ^btamaí kiate au, ki he fonua ‘a ia na‘a mau fakahingoa ko Hālani.

5 Pea na‘e faka‘au ‘o si‘i ange ‘a e hongé; pea na‘e tatali ‘a ‘eku tamaí ‘i Hālani, ‘o ne nofo ai koe‘uhí he na‘e tokolahi ‘a e ngaahi takanga monumanu ikí ‘i Hālani; pea na‘e toe tafoki ‘a ‘eku tamaí ki he‘ene ‘tauhi tamapuá, ko ia na‘á ne nofo ai pē ‘i Hālani.

6 Ka ko au, ‘Ēpalahame, mo ‘Lote, ko e foha ‘o hoku tokouá, na‘á ma lotu ki he ‘Eikí, pea na‘e ^bhā mai ‘a e ‘Eikí kiate au, ‘o ne folofola mai kiate au ‘o pehē: Tu‘u hake, pea ‘ave mo koe ‘a Lote; he kuó u tu‘utu‘uni ke ‘ave koe mei Hālani, pea ngaohi koe ko e tamaio‘eiki ke to‘o ‘a hoku ‘hingoá ‘i ha ^dfonua fo‘ou ‘a ia te u foaki ki ho hakó ki mui ‘iate koe ke hoko ko ha tofi‘a ta‘engata, ‘o ka nau ka tokanga ki hoku le‘ó.

7 He ko au ko e ‘Eiki ko ho ‘Otuá; ‘oku ou nofo ‘i he langí; ko hoku ‘tu‘unga va‘é ‘a e mā-maní; ‘oku mafao atu ‘a hoku nimá ‘i he tahí pea ‘oku talangofua ia ki hoku le‘ó; ‘oku ou ngaohi ‘a e matangí mo e afí

2 1a Sēnesi 11:28.
b Sēnesi 11:24–26;
1 Fkmtl. 1:26.

2a Sēnesi 11:29.
FFL Selá.

b Sēnesi 11:27; 22:20–24.

3a Sēnesi 12:1;
Ngāue 7:1–3.

4a Nehem. 9:7.

b Sēnesi 11:31–32.

5a Siosiuá 24:2.

6a FFL Loté.

b Sēnesi 17:1.

FFL Sīsū Kalaisi—

Mo‘ui ‘a Kalaisi ‘i he maama fakalaumálié.

c Sēnesi 12:2–3;

‘Ēpa. 1:19.

d Sēnesi 13:14–15; 17:8;

‘Eke. 33:1.

FFL Fonua ‘o e

Tala‘ofá.

7a 1 Nifai 13:39;

T&F 38:17.

ko 'eku ^bsaliote; 'oku ou pehē ki he ngaahi mo'ungá—'Alu mei heni—pea vakai, 'oku 'ave atu ia 'i ha 'ahiohio, 'i he kemo 'o e matá, pea fakafokifā.

8 Ko hoku hingoá ko "Sihova, pea 'oku ou ^b'ilo'i 'a e ngata'angá mei he kamata'angá; ko ia 'e 'iate koe 'a hoku nimá.

9 Pea te u fakatupu 'iate koe ha pule'anga lahi, pea te u "tāpuaki'i koe 'o ta'efa'alaua, pea ngaahi ke lahi 'a ho hingoá 'i he lotolotonga 'o e ngaahi pule'anga kotoa pē, pea te ke hoko ko e monū'ia'anga ki ho hakó ki mui 'iate koe, koe'uhí ke nau 'ave 'i honau nimá 'a e ngāue mo e ^bLakanga Fakataula'eikí ko 'ení ki he ngaahi pule'anga kotoa pē;

10 Pea te u tāpuaki'i 'a kinautolu 'i ho hingoá; he ko kinautolu kotoa pē 'e tali 'a e "Ongongolelei ko 'ení 'e ui 'a kinautolu 'aki ho hingoá, pea 'e lau 'a kinautolu ko ho ^bhako, pea te nau tu'u hake 'o fakamonū'ia'i koe, ko 'enau 'tamai;

11 Pea te u "tāpuaki'i 'a kinautolu 'e tāpuaki'i koé, pea fakamala'ia'i 'a kinautolu 'e kape'i koé; pea 'e 'iate koe ('a ia ko e pehē, 'i ho Lakanga Fakataula'eikí), pea 'i ho ^bhakó ('a ia ko e pehē, ko ho Lakanga Fakataula-

'eikí), he 'oku ou fai kiate koe ha tala'ofa 'e hokohoko atu 'iate koe 'a e 'totonu ko 'ení, pea 'i ho hakó ki mui 'iate koe ('a ia ko e pehē, ko e hako totonu, pe ko e fānau totonu 'i he sino) 'e tāpuekina 'a e ngaahi fa'ahinga kotoa pē 'o e māmaní, 'io 'aki 'a e ngaahi tāpuaki 'o e Ongongolelei, 'a ia ko e ngaahi tāpuaki 'o e fakamo'uí, 'io 'o e mo'ui ta'engatá.

12 Ko 'ení, hili 'a e foki 'a e 'Eikí mei he'ene folofola kiate aú, pea puli hono fofongá mei he'ene hā mai kiate aú, na'á ku pehē 'i hoku lotó: Kuo "kumi fakamātoato 'a ho'o tamaio'eikí kiate koe; ko 'ení kuó u 'ilo koe;

13 Na'á ke fekau mai ho'o 'āngeló ke "fakahaofi au mei he ngaahi 'otua 'o 'Elikená, pea 'e lelei 'eku tokanga ki ho le'ó, ko ia tuku ke tu'u hake 'a ho'o tamaio'eikí 'o 'alu 'i he melino.

14 Ko ia ko au, 'Ēpalahame, na'á ku 'alu 'o hangē ko e folofola 'a e 'Eikí kiate aú, pea ma ō mo Lote; pea ko au, 'Ēpalahame, na'á ku ta'u "onongofulu mā ua 'i he'eku 'alu atu mei Hālaní.

15 Pea na'á ku 'ave 'a "Sēlai, 'a ia na'á ku ma'u ko hoku uaifi 'i he'eku 'i ^b'Ua, 'i Kalitiá, mo Lote, ko e foha 'o hoku tokouá,

7b 'Īsaia 66:15–16.

8a FFL Sihová.

b FFL 'Afio'i 'a e Me'a Kotoa pē.

9a 1 Nifai 17:40;

2 Nifai 29:14;

3 Nifai 20:27;

Molom. 5:20.

FFL 'Ēpalahame—Ko e hako 'o 'Ēpalahamé.

b T&F 84:17–19;

Mōsese 6:7.

FFL Lakanga

Taula'eiki

Faka-Melekisētekí.

10a Kalētia 3:7–9.

b Sēnesi 13:16;

Kalētia 3:29;

2 Nifai 30:2.

c FFL Pēteliaké.

11a FFL Fuakava Faka-'Ēpalahamé.

b 'Īsaia 61:9.

c FFL Lakanga

Fakataula'eikí; 'Inasi

'o e 'Uluaki Fohá;

'Isileli.

12a T&F 88:63.

13a 'Ēpa. 1:15–17.

14a Sēnesi 12:4–5.

15a FFL Selá.

b FFL 'Uá.

mo ‘emau ngaahi me‘a kotoa pē kuo mau tānakí, pea mo e ngaahi laumālie ‘a ia kuo mau ‘ikuna‘i ‘i Hālaní, pea mau ō mai ‘i he hala ki he fonua ko “Kēnaní, ‘o nofo ai ‘i he ngaahi fale fehikitaki lolotonga ‘emau fononga ‘i homau halá;

16 Ko ia, ko e ta‘engatá ‘a homau malu‘í mo homau “maká pea mo homau fakamo‘uí, ‘i he‘emau fononga mei Hālaní ‘i he hala ki he Sēsoní ke a‘u ki he fonua ko Kēnaní.

17 Ko ‘eni ko au, ‘Ēpalahame, na‘á ku langa ha “esi-feilaulau ‘i he fonua ko Sēsoní, peá u fai ha feilaulau ki he ‘Eikí, mo lotu ke ta‘ofi ‘a e ^bhongé mei he fale ‘o ‘eku tamaí, koe‘uhí ke ‘oua na‘a nau mate.

18 Pea mau toki laka atu mei Sēsoni ‘o fou atu ‘i he fonuá ki he potu ko Sīkemí; na‘e tu‘u ia ‘i he ngaahi potu tokalelei ‘o Molé, pea kuo mau ‘osi a‘u mai ki he ngaahi ngata‘anga ‘o e fonua ‘o e kau “Kēnaní, pea na‘á ku fai ha ^bfeilaulau ‘i ai ‘i he ngaahi potu tokalelei ‘o Molé, peá u ui fakamātoato ki he ‘Eikí, koe‘uhí he kuo mau ‘osi a‘u mai ki he fonua ‘o e pule‘anga tauhi tamapua ko ‘eni.

19 Pea na‘e hā mai ‘a e ‘Eikí kiate au ko e tali ki he‘eku ngaahi lotú, ‘o ne folofola mai kiate au ‘o pehē: Te u foaki ki ho hakó ‘a e “fonuá ni.

20 Pea ko au, ‘Ēpalahame, na‘á ku tu‘u hake mei he potu ‘o e ‘esi-feilaulau ‘a ia kuó u fokotu‘u ki he ‘Eikí, peá u ‘alu mei ai ki ha mo‘unga ‘i he hahake ‘o “Pēteli, peá u fokotu‘u ‘i ai ‘a hoku fale fehikitakí, pea tu‘u ‘a Pēteli ki he hihifó pea tu‘u ‘a ^bHai ki he hahaké; peá u fokotu‘u ‘i ai ha ‘esi-feilaulau ‘e taha ki he ‘Eikí, peá u toe ‘ui ki he huafa ‘o e ‘Eikí.

21 Pea ko au, ‘Ēpalahame, na‘á ku fononga, ‘o fai atu ai pē ki he tongá; pea na‘e hoko atu ai pē ‘a e hongé ‘i he fonuá: pea ko au, ‘Ēpalahame, na‘á ku fakakaukau ke u ‘alu hifo ki ‘Isipite, ke ‘aunofo ai, he na‘e faka‘au ‘o fu‘u faingata‘a ‘a e hongé.

22 Pea na‘e hoko ‘o pehē, ‘i he‘eku ofi mai ke hū ki ‘Isipité, na‘e folofola mai ‘a e ‘Eikí kiate au ‘o pehē: Vakai, ko e fefine hoihoifua ‘aupito ‘a “Sēlai ko ho uaifí ke mamata ki ai;

23 Ko ia ‘e hoko ‘o pehē, ‘o ka mamata kiate ia ‘a e kau ‘Isipité, te nau lea ‘o pehē—Ko hono uaifi ia; pea te nau tāmate‘i koe, ka te nau fakamo‘ui ia; ko ia ke ke tokanga ke fai ‘o hangē ko ‘eni:

24 Tuku ke ne tala ki he kau ‘Isipité, ko ho tuofefine ia, pea ‘e mo‘ui ‘a ho laumālié.

25 Pea na‘e hoko ‘o pehē ko au, ‘Ēpalahame, na‘á ku fakahā kia Sēlai, ko hoku uaifí, ‘a e ngaahi

15c FFL Fakauluí.
d FFL Kēnaní, Tangata Kēnaní.

16a FFL Maká.

17a FFL ‘Esi-feilauláú.
b ‘Ēpa. 1:29.

18a Sēnesi 12:6.

b FFL Feilauláú.

19a Sēnesi 13:12–15; 17:8;

‘Eke. 3:1–10;

Nōmipa 34:2.

FFL Fonua ‘o e

Tala‘ofá.

20a FFL Pēteli.

b Sēnesi 13:3–4.

c Sēnesi 12:8.

22a Sēnesi 12:11–13.

me'a kotoa pē kuo folofola 'aki 'e he 'Eikí kiате aú—Ko ia 'oku ou kole kiате koe ke ke fakahā kiате kinautolu, ko hoku tuofefine koe, koe'uhí ke hoko 'a e lelei kiате au koe'uhi ko koe, pea 'e mo'ui 'a hoku laumālié koe'uhí ko koe.

VAHE 3

'Oku ako 'a 'Ēpalahame ki he la'aá, māhiná, mo e ngaahi fetu'ú tu'unga 'i he 'Ūlimí mo e Tūmemí—'Oku fakahā mai 'e he 'Eikí kiате ia 'a e natula ta'engata 'o e ngaahi laumālié—'Okú ne ako ki he mo'ui ki mu'a 'i he māmaní, tomu'a fakanofo, ko e Fakatupú, ko hono fili 'o e Huhu'í, mo e tu'unga hono ua 'o e tangatá.

PEA ko au, 'Ēpalahame, na'á ku ma'u 'a e ^a'Ūlimí mo e Tūmemí, 'a ia kuo tuku mai kiате au 'e he 'Eiki ko hoku 'Otuá, 'i 'Ua 'o e kau Kalitiá;

2 Pea na'á ku mamata ki he ngaahi ^afetu'ú, 'oku fu'u lalahi, pea ko e taha 'o kinautolu na'e ofi taha ki he taloni 'o e 'Otuá; pea na'e lahi 'a e ngaahi fetu'ú lalahi 'a ia na'e ofi ki aí;

3 Pea na'e folofola mai 'a e 'Eikí kiате au: Ko e ngaahi fetu'ú pulé 'eni; pea ko e hingoa 'o e fetu'ú lahí ko "Kolapa, koe'uhí he 'oku ofi ia kiате au, he ko au 'a e 'Eiki ko ho 'Otuá: kuó u fokotu'u 'a e fetu'ú ko 'ení ke pule'i 'a e ngaahi fetu'ú kotoa

pē 'a ia 'oku kau ki he fa'ahinga tatau mo ia 'okú ke tu'u aí.

4 Pea na'e folofola mai 'a e 'Eikí kiате au, 'i he 'Ūlimí mo e Tūmemí 'o pehē, 'oku faitatau 'a Kolapa mo e anga 'o e lau taimi 'a e 'Eikí 'o fakatatau ki hono ngaahi kuongá mo e ngaahi fa'ahita'ú 'i he'ene ngaahi takamiló; pea ko e takamilo tu'o tahá ko e ^a'aho ia 'e taha ki he 'Eikí, 'o fakatatau ki he anga 'o 'ene lau taimí, ko e ^bta'u 'e taha afe 'o fakatatau ki he lau taimi kuo kotofa ki he maama 'okú ke tu'u aí. Ko e anga 'eni 'o e lau taimi 'a e 'Eikí, 'o fakatatau ki he lau taimi 'o Kolapá.

5 Pea na'e folofola mai 'a e 'Eikí kiате au: Ko e maama 'a ia ko e maama si'i hifó, 'a ia 'oku si'i hifo 'i he maama ke pule'i 'a e 'ahó, 'io 'a e poó, 'oku mā'olunga pe lahi ange ia 'i he maama 'okú ke tu'u aí 'i he anga 'o e lau taimí, he 'oku 'alu ia 'i he tu'unga 'oku māmalie ange; 'oku hoa 'eni mo e tu'unga totonú koe'uhí he 'oku tu'u ia ki 'olunga 'i he maama 'a ia 'oku ke tu'u aí, ko ia 'oku 'ikai ke lahi pehē 'a hono lau taimí 'i he lahi 'o hono ngaahi 'ahó, pea mo e ngaahi māhiná, pea mo e ngaahi ta'ú.

6 Pea na'e folofola mai 'a e 'Eikí kiате au: Ko 'eni, 'e 'Ēpalahame, 'oku 'i ai 'a e ^aongo mo'óni ni, vakai 'oku mamata ki ai 'a ho matá; 'oku tuku kiате koe ke

3 1a 'Eke. 28:30;
Mōsaia 8:13; 28:13–16;
SS—H 1:35.
FFL 'Ūlimí mo e

Tūmemí.
2a 'Ēpa. 1:31.
3a Vakai ki he Fakatātā
Fika 2, fakatātā 1–5.

FFL Kolapá.
4a 'Ēpa. 5:13.
^b Same 90:4; 2 Pita 3:8.
6a 'Ēpa. 3:16–19.

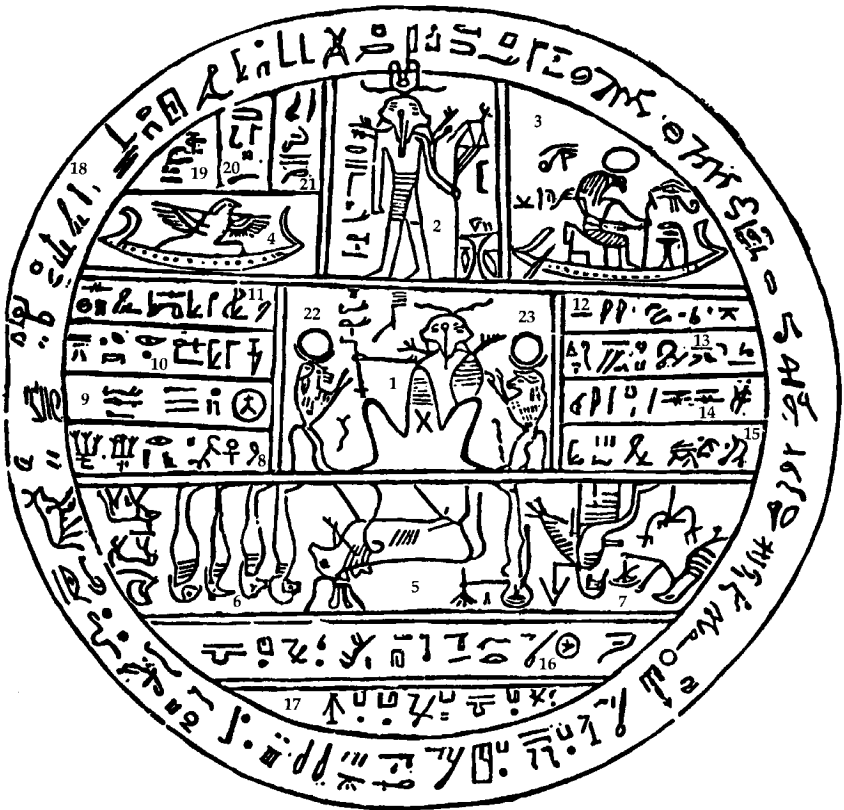

KO HA TATAU MO'ONI 'O E TĀ FAKATĀTĀ
MEI HE TOHI 'A 'ĒPALAHAMÉ

Fika 2

KO E FAKAMATALA

Fakatātā 1. Ko Kolapa, 'a ia ko hono 'uhingá ko e 'uluaki me'a na'e fakatupú, pea ofi taha ki he maama fakasilesitalé, pe ko e 'afio'anga 'o e 'Otuá. 'Oku 'uluaki 'i he pulé, ka 'oku fakamuimui taha 'i he anga 'o e lau taimí. Ko e lau taimi 'o fakatatau ki he lau taimi fakasilesitalé, 'a ia ko e lau taimi fakasilesitale ko ia, 'oku tatau 'a e 'aho 'e taha ki he hanga 'e taha. 'Oku tatau 'a e 'aho 'e taha 'i Kolapá mo e ta'u 'e taha afe 'o fakatatau ki he anga 'o e lau taimi 'o e māmani, 'a ia 'oku ui 'e he kau 'Isipité ko Siā-ho-ē.

Fakatātā 2. 'Oku tu'u 'o hoko ki Kolapa, na'e ui ia 'e he kau 'Isipité ko 'Olipilisi, 'a ia ko e maama lahi pule hono hokó ofi ki he maama fakasilesitalé pe ko e potu 'a ia 'oku 'afio ai 'a e 'Otuá; 'oku ma'u foki 'a e kī 'o e mālohi 'o kau ki he ngaahi maama kehé; 'o hangē ko ia na'e fakahā mei he 'Otuá kia 'Ēpalahamé, lolotonga 'ene fai ha feilaulau 'i ha 'esi feilaulau, 'a ia kuó ne fokotu'u ki he 'Eikí.

Fakatātā 3. Kuo tā ke fakafofonga 'i 'a e 'Otuá 'oku 'afio 'i hono taloní, kuo kofu 'aki 'a e mālohi mo e mafai; mo ha kalauni 'o e maama ta'engata 'i hono 'ulú; 'oku fakafofonga 'i foki 'a e ngaahi Lea Faka'ilonga lalahi 'o e Lakanga Fakataula'eiki Toputapú, 'o hangē ko ia na'e fakahā kia 'Ātama 'i he Ngoue ko 'Ītení, kae 'uma'ā foki kia Seti, Noa, Melekišēteki, 'Ēpalahame, pea mo kinautolu kotoa pē 'a ia na'e fakahā ki ai 'a e Lakanga Fakataula'eiki.

Fakatātā 4. 'Oku fai tatau mo e fo'i lea faka-Hepelū ko e Laukiangi, 'a ia ko hono 'uhingá ko e fu'u 'atā lahi, pe ko e feitu'u 'atā 'o e ngaahi langí; ko ha mata 'i fika foki, 'i he lea faka-'Isipité 'a ia ko hono 'uhingá ko e taha afe; 'oku fakatatau ki he lau taimi 'o Olipilisi, 'a ia 'oku faitatau mo Kolapa 'i he'ene 'alu takai pea mo hono lau taimi.

Fakatātā 5. 'Oku ui ia 'i he lea faka-'Isipité ko 'Enisi-ko-'oni-tosi; ko e taha 'eni 'o e ngaahi maama pulé foki, pea 'oku lau 'e he kau 'Isipité ko e La'aá ia, pea 'oku ma'u 'e ia 'a hono māmá mei Kolapa 'o fou 'i he Kae-i-vanalasi, 'a ia ko e Lea Faka'ilonga lahi, pe 'i hono fakalea 'e tahá, ko e mālohi pule, 'a ia 'okú ne pule 'i 'a e ngaahi maama pe ko e ngaahi fetu'u kuo fokotu'u pau 'e hongofulu mā nima kehe, 'o hangē foki ko Folōisi pe ko e Māhiná, ko e Māmani pea mo e La'aá 'i he'enua ngaahi 'alu takai fakata'ú. 'Oku ma'u 'e he maama ko 'eni 'a hono mālohí 'o fou atu 'i he Kili-folisi-'isi-'esi, pe ko e Ha-kō-kau-viimí, 'a ia ko e ngaahi fetu'u 'oku fakafofonga 'i 'e he fika ko e 22 mo e 23, 'oku ma'u 'a e maama mei he ngaahi 'alu takai 'a Kolapá.

Fakatātā 6. 'Oku fakafofonga 'i 'a e māmani ko 'eni 'i hono ngaahi potu 'e faá.

Fakatātā 7. 'Oku fakafofonga 'i 'a e 'Otuá 'oku 'afio 'i hono taloní, 'o ne fakahā 'i he ngaahi langí 'a e ngaahi fo'i Lea Faka'ilonga lalahi 'o e Lakanga Fakataula'eiki; 'o hangē foki, ko e faka'ilonga 'o e Laumālie Mā'oni'oni kia 'Ēpalahame, 'i he tatau 'o ha lupé.

Fakatātā 8. 'Oku tu'u 'i ai 'a e ngaahi lea 'a ia 'oku 'ikai lava 'o fakahā ki he māmani; ka 'e ma'u ia 'i he Tempale Toputapu 'o e 'Otuá.

Fakatātā 9. 'Oku 'ikai totonu ke fakahā ia 'i he lolotonga ní.

Fakatātā 10. Mo ia foki.

Fakatātā 11. Mo ia foki. Kapau 'e lava 'e he māmani 'o 'ilo' 'a e ngaahi fika ko 'eni, tuku ke pehē. 'Ēmeni.

Ko e ngaahi fakatātā fika 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, mo e 21, 'e toki fakahā mai ia 'i he taimi 'oku finangalo ki ai 'a e 'Eikí.

'Oku fakahā 'a e liliu 'oku hā atu 'i 'olunga ní 'o fakatatau ia ki hono lahi 'o e ngaahi me'a 'oku mau ma'u ha mafai ke fakahā atu 'i he lolotonga ní.

ke ‘ilo‘i ‘a e ngaahi taimi ‘o e lau taimí, pea mo e lau taimi tukupaú, ‘io, ‘a e lau taimi tukupau ‘o e maama ‘okú ke tu‘u aí, pea mo e lau taimi tukupau ‘o e maama lahi ange ‘a ia kuo fokotu‘u ke pule ki he ‘ahó, pea mo e lau taimi tukupau ‘o e maama si‘i ange ‘a ia kuo fokotu‘u ke pule ki he poó.

7 Ko ‘eni ko e lau taimi tukupau ‘o e maama si‘i hifó ‘oku fuoloa ange ia ‘i hono lau taimí ‘i he lau taimi ‘o e maama ‘a ia ‘okú ke tu‘u aí.

8 Pea ‘o ka ‘i ai ‘a e ongo mo‘oní ni, ‘e ‘i ai mo e mo‘oni ‘e taha ‘oku mā‘olunga ange ‘i ai, ‘a ia ko e pehē, ‘e ‘i ai ‘a e maama ‘e taha ‘oku toe fuoloa ange ‘a hono lau taimí;

9 Pea ko ia ‘e pehē ‘a e lau taimi ‘o e maama ‘e taha ‘oku mā‘olunga ange ‘i he maama ‘e taha, kae ‘oua ke ke ha‘u ‘o ofi ki Kolapa, pea ko e Kolapa ko iá ‘oku tatau ia ki he anga ‘o e lau taimi ‘a e ‘Eikí; ‘a ia ko e Kolapa kuo fokotu‘u ia ‘o ofi ki he taloni ‘o e ‘Otuá, ke pule‘i ‘a e ngaahi maama kotoa ko ia ‘oku kau ki he “fa‘ahinga tatau mo ia ‘okú ke tu‘u aí.

10 Pea ‘oku tuku kiate koe ke ke ‘ilo ‘a e lau taimi tukupau ‘o e ngaahi fetu‘u kotoa pē ‘a ia kuo fokotu‘u ke uló atú, kae ‘oua ke ke ha‘u ‘o ofi ki he taloni ‘o e ‘Otuá.

11 Ko ia ko au, ‘Ēpalahame, na‘á ku fakatau “folofola ki he ‘Eikí, ko e mata ki he mata, ‘o

hangē ko e fetalanoa‘aki ‘a e tangata ‘e taha mo e tangata ‘e taha; pea na‘á ne fakahā kiate au ‘o kau ki he ngaahi me‘a kuo ngaohi ‘e hono to‘ukupú;

12 Pea na‘á ne folofola mai kiate au: ‘E hoku foha, ‘e hoku foha, (pea na‘e mafao atu ‘a hono to‘ukupú), vakai te u fakahā kiate koe ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa. Pea na‘á ne ‘ai hono to‘ukupú ki hoku matá, pea na‘á ku mamata ki he ngaahi me‘a ‘a ia kuo ngaohi ‘e hono to‘ukupú, ‘a ia na‘e lahi; pea na‘e tupu ‘o lahi ia ‘i hoku ‘aó, pea na‘e ‘ikai te u fa‘a mamata ki hono ngata‘anga ‘o iá.

13 Pea na‘á ne folofola mai kiate au: Ko Sainehā ‘eni, ‘a ia ko e la‘aá. Pea na‘á ne folofola mai kiate au: Ko Kokavi, ‘a ia ko e fetu‘u. Pea na‘á ne folofola mai kiate au: Ko e ‘Olea, ‘a ia ko e māhiná. Pea na‘á ne folofola mai kiate au: Ko Kokauviimi, ‘a ia ko hono ‘uhingá ko e ngaahi fetu‘u, pe ko e ngaahi maama lalahi kotoa pē, ‘a ia na‘e ‘i he ‘atā ‘o e langí.

14 Pea ko e taimi po‘uli ‘a ia na‘e folofola ‘aki mai ai ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi folofolá ni kiate au: Te u “fakatokolahi koe, pea mo ho ^bhakó ‘i mui ‘iate koé, ke hangē ko e ngaahi me‘á ni; pea kapau ‘oku ‘ikai te ke lava ‘o lau ‘a e ‘lahi ‘o e ‘one‘oné, ‘e pehē ‘a e tokolahi ‘o ho ngaahi hakó.

15 Pea na‘e folofola mai ‘a e ‘Eikí kiate au: ‘E ‘Ēpalahame,

9a T&F 88:37–44.
11a Sēnesi 17:1;
Nōmipa 12:5–8.

14a ‘Ēpa. 2:9.
b Sēnesi 13:16;
T&F 132:30.

c Sēnesi 22:17;
Hōsea 1:10.

‘oku ou fakahā atu ‘a e ngaahi me‘á ni kiate koe ‘i he te‘eki ai ke ke ‘alu ki ‘Isipité, koe‘uhí ke ke lava ‘o fakahā ‘a e ngaahi leá ni kotoa pē.

16 Kapau ‘oku ‘i ai ‘a e me‘a ‘e ua, ‘o mā‘olunga ange ‘a e tahá ‘i he tahá, ‘e ‘i ai mo e ngaahi me‘a lalahi ange ‘i ai; ko ia ko “Kolapa ko e lahi taha ‘i hono kotoa ‘o e Kokauviimi ‘a ia kuó ke mamata ki aí, koe‘uhí he ‘oku ofi taha ia kiate au.

17 Ko ‘eni, kapau ‘oku ‘i ai ‘a e me‘a ‘e ua, ‘oku mā‘olunga ange ‘a e tahá ‘i he tahá, pea mā‘olunga ange ‘a e māhiná ‘i he māmani, pea ‘e ‘i ai nai ha maama pe fetu‘u ‘e ‘i ‘olunga ai; pea ‘oku ‘ikai ha me‘a ‘e fakakaukau ‘e he ‘Eiki ko ho ‘Otuá ‘i hono lotó ke fai ka te ne “fai ia.

18 Ka neongo iá na‘á ne fakatupu ‘a e fetu‘u lahi angé; ‘o hangē foki, kapau ‘e ‘i ai ‘a e ongo laumālie ‘e ua, pea ‘atamai poto ange ‘a e tahá ‘i he tahá, pea neongo ‘oku ‘atamai poto ange ‘a e tahá ‘i he tahá, ka ‘oku ‘ikai hano kamata‘anga ‘o e ongo laumālie ni; na‘á na ‘i ai ‘i mu‘a, ‘e ‘ikai hana ngata‘anga, te na ‘i ai ‘amui, he ‘okú na “nolaumi, pe ta‘engata.

19 Pea na‘e folofola mai ‘a e ‘Eiki kiate au: ‘Oku ‘i ai ‘a e ongo mo‘oní ni, pea ‘oku ‘i ai ‘a e laumālie ‘e ua, pea ‘atamai

poto ange ‘a e tahá ‘i he tahá; pea ‘e ‘i ai ha taha ‘e ‘atamai poto ange ‘iate kinaua; ko e ‘Eiki ko ho ‘Otuá au, ‘oku ou ‘atamai poto “ange ‘iate kinautolu kotoa pē.

20 Na‘e fekau atu ‘e he ‘Eiki ko ho ‘Otuá ‘a ‘ene ‘āngeló ke “fakahaofi koe mei he nima ‘o e taula‘eiki ‘a ‘Elikená.

21 ‘Oku ou nofo ‘i he lotolotonga ‘o kinautolu kotoa pē; ko ia ko ‘eni, kuó u ‘alu hifo ‘eni kiate koe ke fakahā kiate koe ‘a e ngaahi “me‘a kuo ngaohi ‘e hoku nimá, ‘a ia ‘oku mahulu ange ai ‘a hoku ^bpotó ‘iate kinautolu kotoa pē, he ‘oku ou pule ‘i he ngaahi langi ‘i ‘olungá, pea ‘i he māmani ‘i laló, ‘i he poto mo e anga-fakapotopoto kakato, ki he fānau fakalaumālie kotoa pē ‘a ia kuo mamata ki ai ho matá talu mei he kamata‘angá; na‘á ku ‘alu hifo ‘i he kamata‘angá ki he lotolotonga ‘o e fānau fakalaumālie kotoa pē ‘a ia kuó ke mamata ki aí.

22 Ko ‘eni, kuo fakahā mai ‘e he ‘Eiki kiate au, ‘a ia ko ‘Ēpalahame, ‘a e “fānau fakalaumālie ‘a ia na‘e fakatupu ‘i he ^bte‘eki ai ke ‘i ai ‘a e māmani; pea na‘e ‘i he lotolotonga ‘o kinautolú ni kotoa pē ‘a e tokolahi na‘e ngali “eiki mo lahi;

23 Pea na‘e ‘afio ‘a e ‘Otuá ki he ngaahi laumālie ni kuo nau

16a ‘Ēpa. 3:3.

17a Siope 9:4–12.

18a Ko e Nōlaumi ko hano liliu ia ‘o ha fo‘i lea faka-Hepelú ‘a ia ko hono ‘uhingá ko e ta‘engatá.

19a ‘Īsaia 55:8–9.

FFL ‘Afio‘i ‘a e Me‘a Kotoa pē.

20a ‘Ēpa. 1:15.

21a T&F 88:45–47; Mōsese 1:27–29.

b FFL Poto.

22a FFL ‘Atamai Potó.

b FFL Fakataha Lahi ‘i he Langi; Mo‘ui ‘i he Maama Fakalaumālie.

c T&F 138:55.

lelei, pea na‘á ne tu‘u ‘i honau lotolotonga, ‘o ne folofola: Te u fakanofa ‘a kinautolú ni ko ‘eku kau pule; he na‘á ne tu‘u ‘i he ha‘oha‘onga ‘o kinautolu ‘a ia ko e ngaahi laumálie, pea na‘á ne ‘afio kuo nau lelei; pea ne folofola mai kiate au: ‘E ‘Ēpalahame, ko e toko taha koe ‘o kinautolu; na‘e “fili koe ‘i he te‘eki ai ke fanau‘i koé.

24 Pea na‘e tu‘u ‘a e “toko taha ‘i honau ha‘oha‘onga ‘a ia na‘e tatau mo e ‘Otuá, pea na‘á ne folofola ange kiate kinautolu na‘e ‘iate iá: Te tau ‘alu hifo, he ‘oku ‘i hena ha vaha‘a ‘ata‘atā, pea te tau to‘o mei he ngaahi me‘á ni, pea te tau ^bngaohi ha ‘māmani ‘a ia ‘e lava ke nofo ai ‘a kinautolú ni;

25 Pea te tau “sivi‘i ‘a kinautolu ‘i he me‘á ni, ke vakai pe te nau ^bfai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘e fekau ‘e he ‘Eiki ko honau ‘Otuá kiate kinautolú;

26 Pea ko kinautolu ‘e tauhi ki honau “uluaki tu‘ungá, ‘e fakalahi kiate kinautolu; pea ‘e ‘ikai ma‘u ‘e kinautolu ‘e ta‘etauhi ki honau ‘uluaki tu‘ungá ‘a e nāunau ‘i he pule‘anga tatau mo kinautolu ‘e tauhi ki honau ‘uluaki tu‘ungá; pea ko kinautolu ‘e tauhi ki honau ^btu‘unga hono uá, ‘e tñaki atu ‘a e ‘nāu-

nau ki honau ‘ulú ‘o ta‘engata pea ta‘engata.

27 Pea na‘e folofola ‘a e “Eiki: Ko hai te u fekau‘i? Pea tali ‘e ha taha ‘oku hangē ko e ^bFoha ‘o e Tangatá: Ko au ‘eni, fekau‘i au. Pea tali ‘e ha tokotaha ‘kehe, ‘o pēhē: Ko au ‘eni, fekau‘i au. Pea folofola ‘a e ‘Eiki ‘o pēhē: Te u fekau‘i ‘a e ‘uluaki.

28 Pea na‘e ‘ita ‘a hono “uá, ‘o ‘ikai te ne tauhi ki hono ‘uluaki tu‘ungá; pea ‘i he ‘aho ko iá, na‘e muimui kiate ia ‘a e ^btokolahi.

VAHE 4

Na‘e palani ‘e he ngaahi ‘Otuá ‘a hono fakatupu ‘o e māmani mo e me‘a mo‘ui kotoa pē ‘i ai—‘Oku fakamatala‘i ‘a e ‘aho ‘e ono ‘o e fakatupú.

PEA toki folofola ‘a e ‘Eiki: Tau ō hifo. Pea na‘a nau ō hifo ‘i he “kamata‘angá, pea ko kinautolu, ‘a ia ko e pēhē ko e ngaahi ‘Otuá, na‘a nau ^bfakamā‘opo‘opo mo ngaohi ‘a e ngaahi langí pea mo e māmani.

2 Pea ko e māmani, hili hono ngaohi, na‘e fuofuonoa mo lala, koe‘uhí he na‘e te‘eki ai ke nau ngaohi ha me‘a ka ko e māmani pē; pea na‘e fakafonu ‘e he fakapo‘ulí ‘a e funga ‘o e lolotó, pea

23a ‘Īsaia 49:1–5;
Selem. 1:5.
FFL Filí (veape);
Tomu‘a Fakanofó.
24a FFL ‘Uluaki Fānaú.
b FFL Fakatupú.
c FFL Māmani—Na‘e fakatupu ma‘á e tangatá.
25a T&F 98:12–14; 124:55.

FFL Palani ‘o e Huhu‘i;
Tau‘atāina ke Fili.
b FFL Talangofuá.
26a Sute 1:6.
b FFL Fakamatelié.
c Taitusi 1:2.
FFL Nāunaú.
27a FFL ‘Otuá—‘Otua ko e Tamaí.
b FFL Foha ‘o e Tangatá;

Sīsū Kalaisi.
c Mōsese 4:1–2.
28a FFL Tēvoló.
b FFL Foha ‘o e Mala‘iá, Ngaahi.
4 1a Sēnesi 1:1;
Mōsese 2:1.
b FFL Fakatupú.

na'e ^aō'ōfaki 'a e Laumālie 'o e ngaahi 'Otuá 'i he fukahi vai.

3 Pea ko kinautolu (ko e ngaahi 'Otuá) na'a nau folofola: Ke 'i ai ha maama; pea na'e maama.

4 Pea ko kinautolu (ko e ngaahi 'Otuá) na'a nau 'afio'i 'a e māmá, he na'e ngingila ia; pea na'a nau vahe'i 'a e māmá, pe pule ke vahe'i ia, mei he fakapo'ulí.

5 Pea na'e ui 'e he ngaahi 'Otuá 'a e māmá ko e 'Aho, pea nau ui 'a e fakapo'ulí ko e Po'uli. Pea na'e hoko 'o pehē, ko e efiafi 'o fai 'o a'u ki he pongipongi na'a nau ui ko e po'uli; pea ko e pongipongi 'o fai 'o a'u ki he efiafi na'a nau ui ko e 'aho; pea ko e 'uluaki 'eni, pe ko e kamata'anga, 'o e me'a na'a nau ui ko e 'ahó mo e poó.

6 Pea na'e folofola foki 'a e ngaahi 'Otuá: Ke ai ha ^aatā 'i he lotolotonga 'o e ngaahi vai, pea te ne vahe'i 'a e ngaahi vai mei he ngaahi vai.

7 Pea na'e tu'utu'uni'i 'e he ngaahi 'Otuá 'a e 'ataá, koe'uhí ke ne vahevahe'i 'a e ngaahi vai 'a ia na'e 'i lalo 'i he 'ataá mei he ngaahi vai 'a ia na'e 'i 'olunga 'i he 'ataá; pea na'e hoko ia, 'o hangē ko 'enau tu'utu'uni.

8 Pea na'e ui 'e he ngaahi 'Otuá 'a e 'ataá, ko e ^aLangí. Pea na'e hoko 'o pehē, ko e vaha'a mei he efiafi ki he pongipongi na'a nau ui ko e poó; pea na'e hoko 'o pehē ko e vaha'a mei he pongipongi ki he efiafi na'a nau ui ko

e 'ahó; pea ko hono ^btu'o ua 'eni 'o 'enau ui 'a e poó mo e 'ahó.

9 Pea na'e tu'utu'uni 'e he ngaahi 'Otuá, 'o pehē: Ke fakatahataha 'a e ngaahi ^avai 'i he lalo langí ki he potu pē 'e ^btaha, pea ke e'a hake 'a e fonuá pea mōmoa; pea na'e hoko ia, 'o hangē ko 'enau tu'utu'uni;

10 Pea na'e ui 'e he ngaahi 'Otuá 'a e fonua mōmoá ko e Fonua; pea nau ui 'a e fakatahataha'anga 'o e ngaahi vai ko e Ngaahi Fu'u ^aVai Lahi; pea na'e 'afio'i 'e he ngaahi 'Otuá kuo talangofua kiate kinautolu.

11 Pea folofola 'a e ngaahi 'Otuá: Tau teuteu'i 'a e fonuá ke tupu ai ha ^amohuku; mo e 'akau iiki 'oku tupu ai hono tengá; mo e 'akau fua 'oku tupu ai hono fuá, 'o fakatatau ki hono fa'ahingá, 'a ia 'oku fakatupu 'e hono tengá 'iate ia pē 'a hono tataú 'i he māmaní; pea na'e hoko ia, 'o hangē ko 'enau tu'utu'uni.

12 Pea na'e fakatupu 'e he ngaahi 'Otuá 'a e fonuá ke tupu ai 'a e mohukú mei hono tenga 'o'oná pea mo e 'akau íkí ke tupu ai 'a e 'akau iiki mei hono tenga 'o'oná pea tupu ai 'a e tenga 'o fakatatau ki hono fa'ahingá; pea mo e fonuá ke tupu ai 'a e 'akau mei hono tenga 'o'oná, 'o fua 'akí 'a e fua, 'a ia ko hono tengá 'e lava ke fakatupu hono tenga 'o'oná pē, 'o fakatatau ki hono fa'ahingá; pea na'e 'afio'i 'e

2a Sēnesi 1:2; Mōsesi 2:2.

6a Sēnesi 1:4–6;

Mōsesi 2:4.

8a FFL Langí.

b Sēnesi 1:8.

9a 'Āmosi 9:6;

Mōsesi 2:7.

b Sēnesi 1:9.

10a Sēnesi 1:10;

Ēpa. 4:22.

11a Sēnesi 1:11–12;

Mōsesi 2:11–12.

he ngaahi 'Otuá kuo talangofua kiate kinautolu.

13 Pea na'e hoko 'o pehē, na'a nau lau 'a e ngaahi 'ahó; mei he efiafí 'o a'u ki he pongipongí na'a nau ui ko e pō; pea na'e hoko 'o pehē, mei he pongipongí ki he efiafí na'a nau ui ko e 'aho; pea ko hono tu'o tolu ia.

14 Pea na'e fakatupu 'e he ngaahi 'Otuá 'a e ngaahi "maama 'i he 'atā 'o e langí, pea tuku ke ne vahe'i 'e ia 'a e 'ahó mei he poó; 'o teuteu ia ke hoko ko e ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi fa'ahita'u, mo e ngaahi 'aho, mo e ngaahi ta'u;

15 Pea nau fakatupu ia ke hoko ko e ngaahi maama 'i he 'atā 'o e langí ke fakamaama ki he māmaní; pea na'e hoko ia.

16 Pea na'e fakatupu 'e he ngaahi 'Otuá 'a e ongo maama lalahi 'e uá, ko e maama "lahi angé ke pule ki he 'ahó, pea ko e maama sí'i hifó ke pule ki he po'ulí; na'a nau fokotu'u foki mo e ngaahi fetu'ú fakataha mo e maama sí'i hifó;

17 Pea na'e fokotu'u ia 'e he ngaahi 'Otuá 'i he 'atā 'o e ngaahi langí ke foaki maama ki he māmaní, pea ke pule ki he 'ahó pea ki he po'ulí, pea ke ne vahevahe'i 'a e māma mei he fakapo'ulí.

18 Pea na'e 'afio 'a e ngaahi 'Otuá ki he ngaahi me'a 'a ia kuo nau tu'utu'uní kae 'oua kuo nau talangofua.

19 Pea na'e hoko 'o pehē na'e fai mei he efiafí 'o a'u ki he

pongipongí pea ko e po'ulí ia; pea na'e hoko 'o pehē na'e fai mei he pongipongí 'o a'u ki he efiafí pea ko e 'ahó ia; pea ko hono tu'o faá ia.

20 Pea na'e folofola 'a e ngaahi 'Otuá: Ke tau teuteu'i 'a e ngaahi vai ke tupu ai 'o lahi 'aupito 'a e ngaahi me'a 'oku ngāue 'a ia 'oku mo'ui; pea mo e fanga manupuná, koe'uhí ke nau puna 'i 'olunga 'i he fonuá 'i he 'ata'atā 'o e langí.

21 Pea na'e teuteu'i 'e he ngaahi 'Otuá 'a e ngaahi vai koe'uhí ke lava 'o tupu mei ai 'a e ngaahi fu'u "tofua'a lalahi, pea mo e me'a mo'ui kotoa pē 'oku ngaué, 'a ia 'e tupu 'i he ngaahi vai 'o lahi 'aupito 'o fakatatau ki honau fa'ahingá; pea mo e fanga manupuna kapakau kotoa pē 'o fakatatau ki honau fa'ahingá. Pea na'e 'afio 'a e ngaahi 'Otuá 'e talangofua kiate kinautolu, pea na'e lelei 'a 'enau palaní.

22 Pea na'e folofola 'a e ngaahi 'Otuá: Te tau tāpuakí'i 'a kinautolu, mo pule ke nau fanafanau mo fakatokolahi, pea fakafonu 'a e ngaahi vai 'i he ngaahi tahí pe ko e ngaahi "vai lahí; pea pule ke fakatokolahi 'a e fanga manupuná 'i he māmaní.

23 Pea na'e hoko 'o pehē ko e efiafí 'o a'u ki he pongipongí na'a nau ui koe po'ulí; pea na'e hoko 'o pehē ko e pongipongí 'o a'u ki he efiafí na'a nau ui ko e 'ahó; pea ko hono tu'o nimá ia.

24 Pea na'e teuteu'i 'e he ngaahi "Otuá 'a e māmaní ke tupu ai 'a

---

KO E TATAU MO'ONI 'O E TĀ FAKATĀTĀ MEI HE TOHI 'A 'ĒPALAHAMÉ

Fika 3

KO E FAKAMATALA

Fakatātā 1. Ko 'Ēpalahame 'oku nofo 'i he taloni fakatu' 'i Feló, 'i he faka'apa'apa kiate ia 'a e tu'í, mo ha kalauni 'i hono 'ulú, 'a ia ko e fakafongā 'i 'o e Lakanga Fakataula'eikí, 'a ia ko e faka'ilonga fakatātā 'o e Toko Tolu'í Palesitēni Lahi 'i he Langí; pea mo e tokotoko fakatu' 'i 'o e fakamaau totonú mo e fakamāú 'i hono nimá.

Fakatātā 2. Ko e Tu'í ko Feló, 'a ia kuo tohi hono huafá 'i he ngaahi mata'í tohi 'i 'olunga 'i hono fofongá.

Fakatātā 3. 'Oku 'uhinga kia 'Ēpalahame 'i 'Isipite 'o hangē ko ia 'oku fakamatala ki ai 'i he Fakatātā 10 'o e Fakatātā Fika 1.

Fakatātā 4. Ko e Pilinisi 'o Felo, ko e Tu'í 'o 'Isipité, 'o hangē ko ia kuo tohi ki 'olunga 'i he nimá.

Fakatātā 5. Ko Sülemi, ko e taha 'o e kau tauhi tēpile tu'u-ki-mu'a 'a e tu'í, 'o hangē ko ia 'oku fakahā 'e he ngaahi mata'í tohi ki 'olunga 'i hono nimá.

Fakatātā 6. Ko 'Olimilā, ko ha tangata pōpula 'a e pilinisi.

'Oku fakamatala 'e 'Ēpalahame 'a e ngaahi tefito'í mo'oni 'o e ako ki he ngaahi fetu'ú 'i he loto'ā 'o e tu'í.

e me'a mo'uí 'o fakatatau ki hono fa'ahingá, 'a e fanga pulú 'i hono fa'ahinga, mo e ngaahi me'a totoló, mo e fanga manu 'o e fonuá 'o fakatatau ki honau fa'ahingá; pea na'e hoko ia, 'o hangē ko 'enau folofolá.

25 Pea na'e fakatupu 'e he ngaahi 'Otuá 'a e māmaní ke tupu ai 'a e fanga manú 'o fakatatau ki honau fa'ahingá, mo e fanga pulú 'o fakatatau ki honau fa'ahingá, pea mo e me'a kotoa pē 'oku totolo 'i he māmaní 'o fakatatau ki hono fa'ahingá; pea na'e 'afio'i 'e he ngaahi 'Otuá te nau talangofua.

26 Pea na'e "alealea 'a e ngaahi 'Otuá 'iate kinautolu pē pea nau folofola: Tau ō hifo 'o 'ngaohi 'a e tangatá 'i hotau 'īmisí, mo hotau tataú, pea te tau foaki kiate kinautolu ke pule ki he fanga ika 'o e tahí, pea ki he fanga manupuna 'o e 'ataá, pea ki he fanga pulú mo honau fa'ahingá, pea ki he māmaní kotoa pē, pea ki he me'a totolo kotoa pē 'a ia 'oku totolo 'i he funga 'o e fonuá.

27 Ko ia na'e hā'ele hifo 'a e ngaahi "Otuá ke fakatupu 'a e tangatá 'i honau 'īmisi 'onautolú, na'a nau ngaohi ia 'i he 'īmisi 'o e ngaahi 'Otuá, na'a nau ngaohi 'a kinaua ko e tangata mo e fefine.

28 Pea na'e folofola 'a e ngaahi 'Otuá: Te tau tāpuaki'i 'a kinaua. Pea na'e folofola 'a e ngaahi 'Otuá: Te tau pule ke nau fana-

fanau mo fakatokolahi, pea fakakakai 'a e māmaní, 'o ikuna'ia, pea pule ki he fanga ika 'o e tahí, pea ki he fanga manupuna 'o e 'ataá, pea ki he me'a mo'uí kotoa pē 'a ia 'oku 'alu holo 'i he funga fonuá.

29 Pea na'e folofola 'a e ngaahi 'Otuá: Vakai, te tau foaki kiate kinaua 'a e 'akau iiki kotoa pē 'oku tupu ai ha tenga 'a ia 'e tupu 'i he funga 'o e māmaní hono kotoa, pea mo e ngaahi 'akau kotoa pē 'a ia 'e 'i ai ha fuá; 'io, ko e fua 'o e fu'u 'akau 'oku tupu ai ha tengá, te tau foaki ia kiate kinaua; 'e hoko ia ko 'ena "me'akai.

30 Pea ki he fanga manu kotoa pē 'o e māmaní, pea ki he fanga manupuna kotoa pē 'o e 'ataá, pea ki he me'a kotoa pē 'oku totolo 'i he funga 'o e māmaní, vakai, te tau foaki kiate kinaua 'a e mo'uí, pea te tau foaki foki kiate kinaua 'a e 'akau iiki lanu-mata kotoa pē ke hoko ko e me'akai, pea 'e pehē hono fakatupu 'o e ngaahi me'a ni kotoa pē.

31 Pea na'e folofola 'a e ngaahi 'Otuá: Te tau fai 'a e me'a kotoa pē kuo tau lea'akí, 'o fakatupu ia; pea vakai, te nau talangofua 'aupito. Pea na'e hoko 'o pehē ko e efiafi 'o a'u ki he pongipongi na'a nau ui ko e po'ulí; pea na'e hoko 'o pehē ko e pongipongi 'o a'u ki he efiafi na'a nau ui ko e 'ahó; pea na'a nau lau 'a e taimi ko hono "onó.

26a FFL Akonakí (nauna).

b FFL Tangatá.

c Mōsese 6:8–10.

27a Sēnesi 1:26–27;

Ēpa. 5:7.

29a Sēnesi 1:29–30.

31a 'Eke. 31:17.

VAHE 5

'Oku faka'osi 'e he ngaahi 'Otuá 'a 'enau palani hono fakatupu 'o e ngaahi me'a kotoa pē—'Oku nau fakahoko 'a e Fakatupú 'o fakatatau ki he'enau ngaahi palani—'Oku fakahingoa 'e 'Ātama 'a e me'a mo'ui kotoa pē.

PEA ko ia te tau faka'osi 'a e ngaahi langí mo e māmaní pea mo e ngaahi me'a kotoa pē kuo fakatupu.

2 Pea na'e fefolofolai 'a e ngaahi 'Otuá 'iate kinautolu: 'I he taimi hono "fitú te tau faka'osi 'a 'etau ngāue, 'a ia kuo tau alea'í; pea te tau mālōlō 'i he taimi hono fitú mei he'etau ngāue kotoa pē 'a ia kuo tau alea'í.

3 Pea na'e tuku 'a e ngāue 'a e ngaahi 'Otuá 'i hono fitu 'o e taimí, koe'uhí he te nau "mālōlō 'i he taimi hono fitú mei he'enau ngaahi ngāue kotoa pē 'a ia na'a nau alēlea 'iate kinautolu (ko e ngaahi 'Otuá) ke fa'ú; mo nau ^bfakamā'oni'oni'í ia. Pea na'e pehē 'a e anga 'o 'enau ngaahi tu'utu'uní 'i he taimi na'a nau alēlea ai 'iate kinautolu ke fa'u 'a e ngaahi langí pea mo e māmaní.

4 Pea na'e hā'ele hifo 'a e ngaahi 'Otuá 'o ngaohi 'eni 'a ia ko e ngaahi hokohoko 'o e ngaahi langí mo e māmaní, 'i he taimi na'e ngaohi ai ia 'i he

'aho na'e ngaohi ai 'e he ngaahi 'Otuá 'a e māmaní pea mo e ngaahi langí,

5 'O fakatatau ki he me'a kotoa pē kuo nau folofola 'aki 'o kau ki he 'akau kotoa pē 'o e fonuá 'i he "te'eki ai ke tu'u ia 'i he kelekelé, mo e 'akau iiki kotoa pē 'o e fonuá 'i he te'eki ai ke tupu iá; he na'e te'eki ai ke pule 'e he ngaahi 'Otuá ke 'uha ki he māmaní 'i he'enau alēlea ke fai iá, pea na'e te'eki ai ke nau fakatupu ha tangata ke ngoue'í 'a e kelekelé.

6 Ka na'e 'alu hake 'a e vai vao mei he fonuá, 'o fakaviviku 'a e funga hono kotoa 'o e kelekelé.

7 Pea na'e ngaohi 'e he ngaahi "Otuá 'a e tangatá mei he ^befu 'o e kelekelé, 'o nau to'o hono 'laumālié ('a ia ko e pehē, ko e laumālie 'o e tangatá), 'o fakahū ia kiate ia; 'o mānava ki hono ava'í ihū 'a e mānava 'o e mo'uí, pea na'e hoko 'a e tangatá ko e ^alaumālie mo'ui.

8 Pea na'e tō 'e he ngaahi 'Otuá ha ngoue, 'i he fakahahake 'o "Ītení, pea na'a nau tuku ai 'a e tangatá, 'a ia kuo fakahū hono laumālié ki he sino kuo nau ngaohí.

9 Pea na'e pule 'e he ngaahi 'Otuá ke tupu mei he kelekelé 'a e 'akau kotoa pē 'a ia 'oku matamatalelei ke mamata ki ai pea lelei ki he kaí; mo e "akau

5 2a FFL 'Aho Sāpaté.

3a 'Eke. 20:8–11;

Mōsaia 13:16–19.

b T&F 77:12.

5a FFL Fakatupu
Fakalaumālié.

7a 'Ēpa. 4:26–31.

b Mōsese 4:25; 6:59.

c Sēnesi 2:7;

T&F 93:33.

FFL Laumālié, Mo'ui
'i he Maama

Fakalaumālié.

d FFL Mo'oni'í

Laumālié.

8a FFL 'Ītení.

9a FFL 'Akau 'o e Mo'uí.

foki 'o e mo'uí, 'i he lotolotonga 'o e ngoué, pea mo e 'akau 'o e 'ilo 'o e lelei mo e koví.

10 Na'e ai ha vaitafe na'e tafe atu mei 'Īteni, ke fakaviviku 'a e ngoué, pea na'e mavahevahe atu ia mei ai ki he manga'i vai 'e fā.

11 Pea na'e 'ave 'e he ngaahi 'Otuá 'a e tangatá 'o tuku ia 'i he Ngoue ko 'Īteni, ke ngoue'i ia mo tauhi ia.

12 Pea na'e fekau 'e he ngaahi 'Otuá ki he tangatá, 'o pehē: 'Oku ngofua ke ke kai tau'atāina mei he 'akau kotoa pē 'o e ngoué,

13 Ka ko e 'akau 'o e 'ilo 'o e lelei mo e koví, 'e 'ikai te ke kai mei ai; he ko e taimi te ke kai ai mei ai, kuo pau ke ke mate. Ko 'eni ko au, 'Ēpalahame, na'á ku vakai, na'e fakatatau ia ki he lau "taimi 'a e 'Eikí, 'a ia 'oku fakatatau ki he taimi 'o ^bKolapá; he na'e te'eki ai ke tu'utu'uni 'e he ngaahi 'Otuá kia 'Ātama 'a 'ene lau taimí.

14 Pea na'e folofola 'a e ngaahi 'Otuá: Tau ngaohi ha tokoni mo'ó e tangatá, he 'oku 'ikai lelei ke toko taha pē 'a e tangatá, ko ia te tau ngaohi ha tokoni mo'ona.

15 Pea na'e pule 'e he ngaahi 'Otuá ke hoko ha mohe ma'u kia "Ātama; peá ne mohe, pea nau to'o ha taha 'o hono ngaahi

hui vakavaká, 'o toe tāpuni'i 'a e kakanó ke fetongi 'a e huí;

16 Pea mei he hui vakavaka na'e to'o 'e he ngaahi 'Otuá mei he tangatá, na'a nau ngaohi 'a e "fefiné, 'o nau 'omi ia ki he tangatá.

17 Pea na'e pehē 'e 'Ātama: Ko e hui 'eni 'o hoku ngaahi huí, pea ko e kakano 'o hoku kakanó; ko 'eni 'e ui ia ko e Fefiné, koe'uhí he na'e to'o ia mei he tangatá;

18 Ko ia 'e tuku ai 'e he tangatá 'a 'ene tamaí mo 'ene fa'eé, pea "pikitai ia ki hono uaifí, pea te na kakano pē ^btaha.

19 Pea na'á na fakatou tēlefua, 'a e tangatá mo e hono uaifí, pea na'e 'ikai te na mā ai.

20 Pea na'e ngaohi 'e he ngaahi 'Otuá mei he kekelelé 'a e fanga manu kotoa pē 'o e fonuá, pea mo e manupuna kotoa pē 'o e 'ataá, pea 'omi 'a kinautolu kia 'Ātama ke vakai pe ko e hā te ne ui 'aki 'a kinautolú; pea 'ilonga 'a e hingoa na'e ui 'aki 'e 'Ātama 'a e me'a mo'ui kotoa pē, 'e hoko ia ko hono hingoa 'o'oná.

21 Pea na'e fakahingoa 'e 'Ātama 'a e fanga pulu kotoa pē 'i hono fa'ahingá, mo e fanga manupuna 'o e 'ataá, mo e manu kotoa pē 'o e fonuá; pea kia 'Ātama, na'e ma'u ha tokoni kiате ia.

13a 2 Pita 3:8.
b 'Ēpa. 3:2–4.
FFL Kolapá.

15a FFL 'Ātamá.
16a FFL 'Iví.
18a T&F 42:22; 49:15–16.

b FFL Malí.

SIOSEFA SĀMITA — MĀTIU

Ko ha konga na'e to'o mei hono liliu 'o e Tohi Tapú 'o hangē ko ia na'e fakahā kia Siosefa Sāmita ko e Palōfitá 'i he 1831: Mātiu 23:39 mo e vahe 24.

'Oku tomu'a fakahā 'e Sīsū 'a e faka'auha 'oku 'amanaki ke hoko mai ki Selūsalemá—'Okú ne toe folofola foki 'o kau ki he hā'ele 'anga ua mai 'a e Foha 'o e Tangatá, pea mo hono faka'auha 'o e kau fai angahalá.

HE 'oku ou tala atu kiate kimoutolu, ngata mei heni 'e 'ikai te mou toe mamata kiate au 'o 'ilo'i ko au ia 'a ia na'e tohi 'e he kau palōfitá 'o kau ki aí, kae 'oua ke mou pehē: 'Oku monū'ia ia 'oku "ha'u 'i he huafa 'o e 'Eikí, 'i he ngaahi 'ao 'o e langí, pea mo e kau 'āngelo mā'oni'oni kotoa pē fakataha mo ia. Pea toki mahino ki he'ene kau ākongá te ne toe hā'ele mai ki he māmaní, 'i he hili hono fakanāunau'ia'i mo hilifaki 'a e kalauni kiate ia 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e ^bOtuá.

2 Pea na'e hā'ele atu 'a Sīsū, 'o 'alu mei he tempalé; pea ha'u 'ene kau ākongá kiate ia, ke fanongo kiate ia, 'o nau pehē: 'Eiki, fakahā kiate kimautolu 'o kau ki he ngaahi fale 'o e tempalé, 'o hangē ko ho'o folofolá—'E holoki hifo ia, 'o tuku ia ke lala kiate kimoutolu.

3 Pea pehē ange 'e Sīsū kiate kinautolu: 'Ikai 'oku mou mamata ki he ngaahi me'á ni kotoa pē, pea 'oku 'ikai mahino ia kiate kimoutolu? Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e 'ikai ke toe 'i heni, 'i he tempale ko 'ení, ha maka kuo fokotu'u ki ha "maka 'a ia 'e ta'elaku ki lalo.

4 Pea na'e hā'ele atu 'a Sīsū meiate kinautolu, 'o ne hā'ele 'o 'afio 'i he "Mo'unga 'o e 'Ölivé. Pea 'i he'ene 'afio 'i he Mo'unga 'o e 'Ölivé, na'e ha'u fakafufū 'a e kau ākongá kiate ia, 'o nau pehē: Fakahā kiate kimautolu pē 'e hoko 'a fē 'a e ngaahi me'á ni 'a ia kuó ke folofola 'aki 'o kau ki hono faka'auha 'o e fale tempalé, pea mo e kau Siú; pea ko e hā 'a e ^bfaka'ilonga 'o ho'o "hā'ele maí, pea mo e "ngata'anga 'o e māmaní, pe ko e faka'auha 'o e kau ^cfai angahalá, 'a ia ko e ngata'anga 'o e māmaní?

5 Pea na'e tali 'e Sīsū, 'o folofola ange kiate kinautolu: Vakai telia na'a kākaa'i 'a kimoutolu 'e ha tangata;

6 Koe'uhí 'e ha'u 'a e tokolahi 'i hoku hingoá, 'o pehē—Ko au ko e Kalaisí—'o nau kākaa'i 'a e tokolahi;

1 1a Mātiu 26:64;

Ngāue 1:11.

b FFL 'Otuá.

3a Luke 19:44.

4a FFL 'Ölivé, Mo'unga

'o e.

b Luke 21:7–36;

T&F 45:16–75.

FFL Faka'ilonga 'o e

Ngaahi Kuongá,

Ngaahi; 'Aho

Faka'osí, Ngaahi.

c FFL Hā'ele 'Anga Ua

Mai 'a Sīsū Kalaisí.

d FFL Māmaní—

Ngata'anga 'o e

māmaní.

e Malakai 4:1;

T&F 133:64–74.

FFL Fai Angahalá.

7 Pea te nau tukuange ‘a kimoutolu ke “fakamamahi’i, pea te nau tāmāte’i ‘a kimoutolu, pea ‘e ^bfehi’anekina’i ‘a kimoutolu ‘i he ngaahi pule’anga kotoa pē, koe’uhi ko hoku hingoá;

8 Pea ‘e toki tūkia ‘a e tokolahi, ‘o felavaki’i’aki ‘iate kinautolu, mo nau fefehi’a’aki;

9 Pea ‘e tokolahi ‘a e kau palōfita loi ‘e tu’u hake, ‘o nau kākaa’i ‘a e tokolahi;

10 Pea ko e me’a ‘i he hulu fau ‘o e fai angahalá, ‘e “momoko ai ‘a e ‘ofa ‘a e tokolahi;

11 Ka ko ia ia ‘e tu’u ma’u ‘o ‘ikai vaivaí, ‘e fakamo’ui ia.

12 Ko ia, ‘o ka mou ka mamata ki he me’a “fakalielia ‘o e faka’auhá, ‘a ia na’e lea ki ai ‘a e palōfita ko ^bTanielá, ‘o kau ki he faka’auha ‘o ‘Selūsalemá, ke mou tu’u leva ‘i he potu “topu-tapú; ko ia ia ‘okú ne laú tuku ke mahino kiate ia.

13 Pea ke toki fehólaki ‘a kinautolu ‘oku nofo ‘i Siuteá ki he ngaahi “mo’ungá;

14 Ko ia ia ‘oku ‘i he tu’a falé ke hola ia, ‘o ‘ikai toe foki mai ke to’o ha me’a ‘e taha mei hono falé;

15 Pea ko ia foki ‘oku ‘i he ngoué, ke ‘oua na’a foki mai ia ke to’o hono ngaahi kofú;

16 Pea ‘e mala’ia ‘a kinautolu ‘oku “feitamá, mo kinautolu ‘oku toutamá ‘i he ngaahi ‘aho ko iá;

17 Ko ia, ke mou lotu ki he ‘Eikí ke ‘oua na’a hoko ho’omou

fehólaki ‘i he fa’ahita’u momokó pe ‘i he ‘aho Sāpaté;

18 Koe’uhí, ‘i he ngaahi ‘aho ko iá, ‘e toki hoko ‘a e fu’u mamahi lahi ‘i he kau “Siú pea ‘i he kakai ‘o ^bSelūsalemá, ‘o hangē ko ia kuo te’eki ai ke ‘omai ‘e he ‘Otuá ki ‘Isileli, talu mei he kamata’anga ‘o honau pule’angá ‘o a’u mai ki he taimi ko ‘eni; ‘ikai, pe ‘e fekau mai ki ‘Isileli ‘i ha taimi.

19 Ko e ngaahi me’a kotoa pē kuo hoko kiate kinautolú ko e kamata’anga pē ia ‘o e ngaahi mamahi ‘a ia ‘e hoko mai kiate kinautolú.

20 Pea ka ‘ikai ke fakanounou’i ‘a e ngaahi ‘aho ko iá, ‘e ‘ikai ha kakano ‘iate kinautolu ‘e fakamo’ui; ka koe’uhi ko e lelei ‘a e kakai filí, pea fakatatau ki he fuakavá, ‘e fakanounou’i ‘a e ngaahi ‘aho ko iá.

21 Vakai, ko e ngaahi me’a ‘eni kuó u lea’aki kiate kimoutolu ‘o kau ki he kau Siú; pea ko e tahá, ka hili ‘a e mamahi ‘o e ngaahi ‘aho ko iá ‘a ia ‘e hoko mai ki Selūsalemá, kapau ‘e pehē atu ‘e ha tangata kiate kimoutolu, Vakai, ‘oku ‘i heni ‘a Kalaisi, pe ‘i hena, ‘oua te mou tui ki ai;

22 Koe’uhí ‘i he ngaahi ‘aho ko iá ‘e tu’u hake foki ‘a e kau Kalaisi loi, mo e kau palōfita loi, pea te nau fakahā ‘a e ngaahi faka’ilonga lalahi mo e ngaahi me’a fakafo, pea ko ia, kapau ‘e lava, te nau kākaa’i ‘a e kakai filí, ‘io, ‘a ia ko e kakai kuo fili ‘o fakatatau ki he fuakavá.

7a 1 Pita 4:12–14.
b FFL Fakatanga,
Fakatanga’í.
10a T&F 45:27.

12a Taniela 12:11.
b FFL Tanielá.
c FFL Selūsalemá.
d T&F 101:22–25.

13a T&F 133:13.
16a Luke 23:29–30.
18a FFL Siú, Kau.
b Sāk. 12; 14:1–5.

23 Vakai, 'oku ou lea 'aki 'a e ngaahi me'á ni kiate kimoutolu koe'uhí ko e lelei 'a e "kakai filí; pea te mou fanongo foki ki he ngaahi ^btau, mo e ngaahi ongo-ongo 'o e ngaahi tau; vakai ke 'oua na'a mou puputu'u, he ko e ngaahi me'a kotoa pē kuó u tala kiate kimoutolú kuo pau ke hoko ia; ka 'oku te'eki ai hokosia 'a e ngata'angá.

24 Vakai, kuó u tomu'a fakahā ia kiate kimoutolu;

25 Ko ia, kapau te nau pehē atu kiate kimoutolu: Vakai, 'oku 'i he toafá ia; 'oua te mou 'alu ki ai: Vakai, 'oku 'i he ngaahi loki liló ia; 'oua 'e tui ki ai;

26 He hangē ko e ulu atu 'a e maama 'o e pongipongí mei he "hahaké, 'o ulu atu 'o a'u ki he hihifó, 'o 'ufi'ufi 'a e fonuá kotoa, 'e pehē pē foki mo e hā'ele mai 'a e Foha 'o e Tangatá.

27 Pea ko 'eni, 'oku ou fakahā kiate kimoutolu ha lea fakatātā. Vakai, ko e potu ko ia 'oku 'i ai 'a e 'anga'angá, 'e kātoa ki ai 'a e fanga 'ikalé foki; 'e pehē foki 'a hono "tānaki fakataha mai 'o hoku kakai filí mei he ngaahi vahe 'e fā 'o e māmaní.

28 Pea te nau fanongo ki he ngaahi tau mo e ngaahi ongo-ongo 'o e ngaahi tau.

29 Vakai 'oku ou lea koe'uhí ko e lelei 'a hoku kakai filí; he 'e tu'u hake 'a e fonua ki he fonua, mo e pule'anga ki he pule'anga; 'e 'i ai 'a e ngaahi "honge, mo e ngaahi mahaki faka'auha, mo e

ngaahi mofuike 'i he ngaahi potu kehekehe.

30 Pea ko e tahá, ko e me'a 'i he fu'u hulu 'a e fai angahalá, 'e faka'au 'o momoko 'a e 'ofa 'a e tokolahí; ka ko ia ia 'e 'ikai ke vaivaí, 'e fakamo'ui ia.

31 Pea ko e Ongoongoleleí ni 'o e Pule'angá 'e malanga 'aki ia 'i he "māmaní kotoa pē, ko ha fakamo'oni ki he ngaahi pule'angá kotoa pē, pea 'e toki hoko mai 'a e ngata'angá, pe ko e faka'auha 'o e kau fai angahalá;

32 Pea ko e tahá ko e me'a fakalielia 'o e faka'auha ko ia na'e lau ki ai 'a Taniela ko e palōfitá, 'e fakahoko ia.

33 Pea ka hili leva 'a e mamahi 'o e ngaahi 'aho ko iá, 'e fakapo'uli 'a e "la'aá, pea 'e 'ikai tuku mai 'e he māhiná 'a hono māmá, pea 'e ngangana 'a e ngaahi fetu'ú mei he langí, pea 'e ngalulululu 'a e ngaahi mālohi 'o e langí.

34 Ko e mo'oni, 'oku ou tala kiate kimoutolu, ko e to'u tangata ko 'eni, 'a ia 'e fakahā atu ai 'a e ngaahi me'a ko 'ení, 'e 'ikai mole atu ia kae 'oua ke fakahoko 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuó u tala kiate kimoutolú.

35 Neongo 'e hoko 'a e ngaahi 'aho, 'a ia 'e mole atu ai 'a e langí mo e māmaní; ka 'e 'ikai mole atu 'a 'eku ngaahi "leá, ka 'e fakahoko kotoa pē.

36 Pea, hangē ko 'eku lea ki mu'á, ka hili 'a e "mamahi 'o e ngaahi 'aho ko iá, pea ngalulululu 'a e ngaahi mālohi 'o e langí,

23a FFL Kakai Filí.

b T&F 45:26.

26a 'Isikeli 43:2.

27a FFL 'Isilelí—Ko hono

tānaki 'o 'Isilelí.

29a T&F 43:24–25.

31a Mātiu 28:19–20.

33a Siieli 2:10; T&F 29:14.

35a T&F 1:38.

36a SS—M 1:18.

‘e toki hā mai ‘a e faka‘ilonga ‘o e Foha ‘o e Tangatá ‘i he langí, pea ‘e tangi leva ‘a e ngaahi fa‘ahinga kotoa pē ‘o e māmaní; pea te nau mamata ki he Foha ‘o e Tangatá ‘oku ^bhā‘ele mai ‘i he ngaahi ‘ao ‘o e langí, mo e mālohi mo e nāunau lahi;

37 Pea ko ia ia te ne me‘a mahu‘inga ‘aki ‘a ‘eku ‘leá, ‘e ‘ikai ke kākaa‘i ia, he ‘e hā‘ele mai ‘a e Foha ‘o e Tangatá, pea te ne fekau‘i mai ‘ene kau ^b‘āngelo ke mu‘omu‘a ‘iate ia mo e fu‘u le‘o-lahi ‘o e talupite, pea te nau ‘tānaki fakataha ‘a e toenga ‘o hono kakai filí mei he matangi ‘e faá, mei he ngata‘anga ‘e taha ‘o e langí ki he ngata‘anga ‘e tahá.

38 Ko ‘eni ke mou ‘ilo‘i ha fakatātá ‘o e ‘akau ko e “fikí— ‘O ka kei litolito hono ngaahi va‘á, pea kamata ke tupu ‘a hono laú, te mou ‘ilo ‘oku ofi mai ‘a e fa‘ahita‘u māfaná;

39 ‘E pehē foki, ‘o ka mamata ‘a hoku kakai filí, ki he ngaahi me‘a kotoa ko ‘ení, te nau ‘ilo‘i ‘okú ne ofi mai, ‘io, ‘i he ngaahi matapaá;

40 Ka ko e ‘aho mo e houa ko iá, ‘oku ‘ikai “‘ilo ki ai ha taha; ‘oku ‘ikai, ‘oku ‘ikai ‘ilo ‘a e kau ‘āngelo ‘a e ‘Otuá ‘i he langí, ka ko ‘eku Tamaí pē.

41 Kae hangē ko ia ‘i he ngaahi ‘aho ‘o e “Noá, ‘e pehē pē foki ‘i he hā‘ele mai ‘a e Foha ‘o e Tangatá;

42 He ‘e hoko kiate kinautolu, ‘o hangē ko e ngaahi ‘aho ki mu‘a ‘i he “lōmakí; he na‘a nau kai mo inu mo mali mo foaki ke mali, ‘o a‘u ki he ‘aho na‘e hū ai ‘a Noa ki he ‘a‘aké;

43 Pea na‘e ‘ikai te nau ‘ilo ‘o a‘u ki he hoko mai ‘a e lōmakí, ‘o ‘ave ‘a kinautolu kotoa pē; ‘e pehē pē foki ‘a e hā‘ele mai ‘a e Foha ‘o e Tangatá.

44 ‘E toki fakahoko ai ‘a ia kuo tohi ‘o pehē, ko e ngaahi ‘aho “faka‘osí ‘e ‘i he ngoué ‘a e toko ua, ‘e ‘ave ‘a e toko taha, kae ^btuku ‘a e toko taha;

45 ‘E ai ‘a e toko ua ‘oku ngāue ‘i he me‘a momosí, ‘e ‘ave ‘a e toko taha, kae tuku ‘a e toko taha;

46 Pea ko e me‘a ‘oku ou lea ‘aki ki he toko tahá, ‘oku ou lea ‘aki ia ki he kakai kotoa pē; ko ia, mou ‘le‘o, he ‘oku ‘ikai te mou ‘ilo ‘a e houa ‘e hā‘ele mai ai ‘a homou ‘Eiki.

47 Kae ‘ilo ‘eni, ka ne ‘ilo ‘e he pule ‘o e falé ‘a e lakanga le‘o ko ia ‘e ha‘u ai ‘a e kaiha‘á, pehē na‘á ne le‘o, pea ‘ikai tuku ke haea ‘a hono falé, ka kuó ne ‘osi teuteu.

48 Ko ia ke mou tali teu foki mo kimoutolu, koe‘uhí ‘e hā‘ele mai ‘a e Foha ‘o e Tangatá ‘i ha houa ‘oku ‘ikai te mou ‘amanaki ki ai.

49 Pea ko hai leva, ha tamaio-‘eiki “faivelenga mo anga-faka-

36b FFL Hā‘ele ‘Anga Ua
Mai ‘a Sīsū Kalaisí.

37a FFL Folofolá.

b T&F 29:11–15.

c FFL ‘Isilelí—Ko hono
tānaki ‘o ‘Isilelí.

38a T&F 35:16.

40a T&F 39:20–21; 49:7.

41a Sēnesi 6:5.

42a FFL Lōmaki ‘i he
Taimi ‘o Noá.

44a FFL ‘Aho Faka‘osí,

Ngaahi.

b Sāk. 13:8.

46a FFL Le‘o, Le‘ohí.

49a FFL Falalá.

potopoto, 'a ia kuo fakanofa 'e hono 'eiki ke pule ki hono falé, ke foaki kiate kinautolu 'a e me'akai 'i he fa'ahita'u totonú?

50 'Oku monū'ia 'a e tamaio-'eiki 'a ia 'e ha'u 'a hono 'eiki, 'o 'ilo ia 'okú ne fai peheé; pea ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, te ne fakanofa ia ke pule ki he'ene ngaahi me'a kotoa pē.

51 Ka 'o kapau 'e pehē 'e he tamaio'eiki angakovi ko iá 'i hono lotó: 'oku "fakatatali 'e hoku 'eiki 'a 'ene ha'ú,

52 Pea ne kamata ke te'ia hono kaungā-tamaio'eiki, pea kai mo inu fakataha mo e kau konaá,

53 'E ha'u 'a e 'eiki 'o e tamaio-'eiki ko iá 'i ha 'aho 'oku 'ikai te ne 'amanaki ai kiate ia, pea 'i ha houa 'oku 'ikai te ne 'ilo,

54 Pea te ne tu'usi hifo ia, pea tu'utu'uni kiate ia hono 'inasi fakataha mo e kau mālualoi; 'e 'i ai 'a e tangi mo e "fengai'itaki 'o e nifo.

55 Pea 'e hoko pehē 'a e "ngata'anga 'o e kau fai angahalá, 'o fakatatau ki he kikite 'a Mōsese 'o pehē: 'E motuhi atu 'a kinautolu mei he lotolotonga 'o e kakaí; ka 'e te'eki ai ke hokosia 'a e ngata'anga 'o e māmaní, ka 'e faifai pea hoko ia.

51a T&F 45:26.
54a Mātiu 8:12.
55a 2 Nīfai 30:10;

T&F 1:9–10; 29:17.
FFL Māmaní—
Ngata'anga 'o e

māmaní.

SIOSEFA SĀMITA — HISITŌLIA

KO E NGAAHI ME'A KUO TO'OTO'O MAI MEI HE HISITŌLIA
'O SIOSEFA SĀMITA, KO E PALŌFITĀ

History of the Church, Volume 1, Vahe 1 ki he 5

'Oku fakamatala 'a Siosefa Sāmita ki hono tupu'angā, ko hono fāmīlī, mo e ngaahi feitu'u na'a nau mu'a-ki nofo aī—'Oku tupu hake ha vā-lau tu'u 'o kau ki he lotū 'i he fakahihifo 'o Niu 'Ioké—'Oku fakapapau hono lotó ke ne kumi ki he 'ilo ko ia na'e fakahinohino'i mai 'e Sēmisi—'Oku hā mai 'a e Tamaí mo e 'Aló, pea ui 'a Siosefa ki he'ene ngāue fakapalōfitā. (Veesi 1–20.)

KO e me'a 'i he ngaahi ongo-ongo kehekehe kuo fai holo 'e he ni'ihī 'oku kākā mo fie fai kovi, 'o kau ki he ^atupu hake mo e laka ki mu'a 'a e ^bSiasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'a ia kuo fa'u hono kotoa 'e kinautolu kuo fai iá koe'uhí ke maumau'i 'a e anga 'o 'ene tu'u ko e Siasí pea mo 'ene tupu 'i he māmaní—Ko ia kuo tupu ai hoku loto ke fa'u 'a e hisitōliá ni, ke fakatonutonu 'a e fakakaukau 'a e kakaí, pea foaki 'a e mo'oni ki he fa'ahinga kotoa pē 'oku nau fekumi ki he mo'oni, 'o fakatatau ki he me'a na'e hokó, 'a e ngaahi me'a 'oku kau kiate aú pea mo e Siasí fakatou'osi, 'o fakatatau ki he ngaahi mo'oni ko ia 'oku ou ma'ú.

2 Te u fakahā atu 'i he hisitōliá ni 'a e ngaahi me'a kehekehe na'e hoko 'o kau ki he Siasí ni, 'i he mo'oni mo e mā'oni'oni, 'o hangē ko e anga 'o e me'a na'e hokó, pe ko hono anga 'i he taimi ní [1838], 'a ia ko e ta'u hono valu 'eni talu mei hono ^afokotu'u 'o e Siasi kuo lau ki aī.

3 Na'e fanau'i 'au 'i hono taha afe valungeau mā nima 'o e ta'ú 'i he hili 'a e 'alo'i mai 'o hotau 'Eikí, 'i hono uofulu mā tolu 'o e 'aho 'o Tisemá, 'i he kolo ko Seiloní, 'i he vahefonua ko Unisoá, 'i he Siteiti ko Veamonití. . . . Na'e 'alu 'a 'eku tamaí, ko ^bSiosefa Sāmita, ko e Lahí, mei he Siteiti ko Veamonití, 'o ne hiki ki Palemaila, 'i he vahefonua ko 'Onateleó ('oku hoko he taimi ni ko e vahefonua ko Ueiní), 'i he Siteiti ko Niu 'Ioké, 'i he taimi na'á ku ta'u hongofulu aī, pe ofi ki ai. 'I he hili ha ta'u 'e fā nai 'o e a'u 'a 'eku tamaí ki Palemailá, na'á ne hiki mo hono fāmīlī ki Manisesitā 'i he vahefonua pē ko ia ko 'Onateleó—

4 Na'e kau 'i hono fāmīlī 'a e toko hongofulu mā taha, 'a ia ko 'eku tamaí, ko ^aSiosefa Sāmita; ko 'eku ^bfa'ē ko Lusi Sāmitá ('a

1 ^{1a} FFL Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé.
^b FFL Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he

Ngaahi 'Aho Kimui Ní.
2a T&F 20:1.
3a FFL Sāmita, Siosefa, ko e Si'í.

^b 2 Nifai 3:15.
4a FFL Sāmita, Siosefa, ko e Lahí.
^b FFL Sāmita, Lusi Meki.

ia ko hono hingoa 'i he te'eki ai ke ne malí, ko Meki, ko e 'ofefine 'o Solomone Meki); ko hoku ngaahi tokouá, ko "Alavini ('a ia na'e mate 'i he 'aho 19 'o Nōvemá 1823, 'i he 26 'o hono ta'u motu'á), ko "Hailame, ko au, ko "Samuela Halisoni, ko Uiliami, ko Tani Kālosi; pea mo hoku ngaahi tuofāfiné, ko Sōfolonia, ko Katalina, mo Lusi.

5 Ko e taimi 'e taha 'i hono ua 'o e ta'u hili 'emau hiki ki Manisesitaá, na'e fu'u lahi 'a e ngaue 'a e loto 'o e kakaí 'i he feitu'u na'a mau nofo aí 'i he tefito ko e lotú. Na'e kamata ia 'i he kau Metotísí, ka na'e vave 'ene mafola 'o kau ki ai 'a e ngaahi siasi kotoa pē 'o e feitu'u ko ia 'o e fonuá. Ko e mo'oni, na'e hangē ne uesia ai 'a e feitu'u ko ia kotoa pē 'o e fonuá, pea na'e ului 'a e fu'u kakai tokolahi ki he ngaahi fa'ahi fakalotu kehekehe, 'a ia na'e fakatupu ai ha moveuveu mo e fakavahavaha 'a 'i he kakaí, 'a ia na'e 'ikai ke si'i, pea na'e kalanga 'a e ni'ihi, "'Vakai mai ki heni!" pea kalanga 'a e ni'ihi kehe, "'Vakai atu ki hena!" Na'e tu'uaki 'e he ni'ihi 'a e tui faka-Metotísí, pea ko e ni'ihi 'a e tui faka-Pelesipiteliané, pea ko e ni'ihi 'a e tui faka-Papitaisó.

6 He, neongo 'a e fu'u 'ofa lahi na'e fakahā 'e he kau uluí ki he ngaahi lotu kehekehe ko iá 'i he taimi 'o 'enau uluí, pea mo e faivelenga lahi 'a ia na'e fakahā 'e he kau faifekau taki taha, 'a ia

na'a nau ngāue lahi 'i he fakatupu mo e langa'i 'o e fu'u me'a fakaofó ni 'o e loto-māfana fakalotu, koe'uhí ke lava 'o fakaului 'a e kakai kotoa pē, 'o hangē ko ia na'a nau loto ke ui iá, 'o tuku ke nau kau ki he lotu 'oku nau fie kau aí; ka 'i he kamata ke 'alu atu 'a e kau uluí, ko e ni'ihi ki he fa'ahi 'e taha pea ko e ni'ihi ki ha fa'ahi 'e taha, na'e hā leva ai ko e ngaahi vā lelei ko ia 'i he kau taula'eikí mo e kau uluí ko e fakangalingali pē ka 'oku 'ikai mo'oni; he na'e hoko leva ha fu'u moveuveu mo e vākovi—'o fefakakikihi'aki 'a e taula'eiki mo e taula'eiki, mo e tokotaha ului mo e tokotaha ului; pea ko ia, na'e faka'au 'o mole 'aupito 'a 'enau fe'ofofaní kotoa, 'o kapau na'e ai ha taimi na'e ai ha'anau fe'ofofani, 'i he "fakafetau'ilea pea mo e fe'auhi 'o e ngaahi fakakaukáu.

7 Ko e taimi ko iá na'á ku 'i hoku ta'u hongofulu mā nimá. Na'e ului 'a e fāмили 'o 'eku tamaí ki he tui faka-Pelesipiteliané, pea na'e ului honau toko fā ki he siasi ko iá, 'a ia, ko 'eku fa'ē ko Lusi; mo hoku ongo tokoua ko Hailamé mo Samuela Halisoni; pea mo hoku tuofefine ko Sōfoloniá.

8 'I he taimi ko 'eni 'o e fu'u ngaue 'a e lotó, na'e ue'i hake 'eku fakakaukáu ke fifili fakamātoato pea hoha'a lahi; ka neongo 'a e fu'u ongo kiate au pea fa'a fakamamahi 'a e ngaahi ongo 'a hoku lotó, ka na'á ku

kei faka'ehi'ehi pē mei he ngaahi fa'ahí ni kotoa pē, ka na'á ku fa'a ma'u 'enau ngaahi feinga lotu kehekehe 'i he faingamālie kotoa pē ne u lavá. Na'e faifai pea kamata ke tokanga 'a hoku lotó ki he lotu Metotisi, peá u ongo'i ha holi ke kau fakataha mo kinautolu; ka na'e hulu pehē fau 'a e moveuveú mo e feke'ike'i 'i he vaha'a 'o e ngaahi kautaha lotu kehekehé, na'e faingata'a ai ki ha tokotaha na'e kei si'i 'o hangē ko aú, pea 'ikai maheni mo e fa'ahinga 'o e tangatá mo e ngaahi me'a, ke 'ilo'i pau pe ko hai 'oku totonú pea ko hai 'oku halá.

9 Na'e fu'u puputu'u 'a hoku 'atamaí 'i he taimi 'e ni'ihí, ko e me'a 'i he fu'u hulu mo e ta'e-tuku 'o e fekaila'akí mo e moveuveú. Na'e mātu'aki fakafepaki 'a e kau Pelesipiteliané ki he kau Papitaisó mo e kau Metotisi, 'o nau ngāue 'aki 'a e mālohi kotoa 'o e fealea'aki mo e kākā ke fakamo'oni'i 'aki 'enau ngaahi halá, pe, ke ngaohi 'a e kakaí ke nau pehē 'oku nau hala. 'I he tafa'aki 'e tahá, ko e kau Papitaisó mo e kau Metotisi na'a nau faivelenga tatau mo kinautolu foki 'i he feinga ke fakamo'oni'i 'enau ngaahi tokā-teline 'anautolú pea fakahala'i 'a e ngaahi tui kehé kotoa pē.

10 'I he lolotonga 'o e fakafetau'ilea mo e moveuveu ko 'eni 'o e ngaahi fakakaukaú, na'á ku fa'a pehē 'i hoku lotó: Ko e hā ha me'a 'e fai? Ko hai 'i he ngaahi fa'ahi ko 'ení kotoa pē

'oku "totonú; pe, na'a kuo nau hala kotoa pē? Kapau 'oku mo'oni ha fa'ahi 'e taha 'iate kinautolu, ko e fē ia, pea te u 'ilo'i fēfē ia?

11 Lolotonga 'eku feinga lahi 'i he ngaahi fu'u faingata'a lahi 'a ia na'e tupu 'i he fefakakikihi-'aki 'a e ngaahi fa'ahí ni 'o e kau lotú, na'á ku lau ai 'i ha 'aho 'e taha 'i he Tohi 'a Sēmisi, ko e 'uluaki vahé mo e veesi hono nimá, 'a ia 'oku pehē: *Ka ai hamou taha 'oku masiva 'i he potó, ke kole 'e ia ki he 'Otuá, 'a ia 'okú ne foaki lahi ki he kakaí kotoa pē, pea 'oku 'ikai valokí'i; pea 'e foaki ia kiate ia.*

12 Na'e te'eki ai ke hū mamafa ha potufolofola ki he loto 'o ha tangata 'o lahi ange 'i he mālohi na'e hū 'aki 'a e me'a ni ki hoku lotó 'i he taimi ko 'ení. Na'e hangē na'e hū ia 'aki 'a e fu'u mālohi lahi ki he ongo kotoa pē 'o hoku lotó. Na'á ku toutou fifili ki ai, 'o u 'ilo'i kapau na'e ai ha taha na'e 'aonga ke ne ma'u ha poto mei he 'Otuá, ko au ia; he na'e 'ikai te u 'ilo'i pe ko e hā 'a e me'a te u faí, pea kapau 'e 'ikai te u lava 'o ma'u ha poto lahi ange 'i he poto na'á ku ma'u he taimi ko iá, 'e 'ikai pē te u 'ilo ia 'i ha taimi, koe'uhí he na'e pehē fau hono faikehekehe 'o e "faka'uhinga'i 'o e ngaahi potufolofola tatau 'e he kau faiako fakalotu 'i he ngaahi siasi kehekehé 'o faka'auha ai 'a e falala kotoa pē ke fakapapau'i 'a e fehu'í 'i ha fekumi 'i he ^bTohi Tapú.

13 Na'e faifai peá u fakakaukau kuo pau ke u nofo ma'u 'i he fakapo'uli mo e puputu'u, pe ko ha'aku fai 'o hangē ko e enginaki 'a Sēmisi, 'a ia, ko e kole ki he 'Otuá. Na'e faifai peá u fakapapau hoku lotó ke ^a“fehu'i ki he 'Otuá,” ko 'eku fakakaukau kapau 'okú ne foaki 'a e potó kiate kinautolu 'oku masiva 'i he potó, mo ne foaki 'o lahi 'o 'ikai valoki'i, 'e lelei ke u 'ahi'ahi.

14 Ko ia, na'á ku fai 'o fakatatau ki ai, pea ko 'eku fakapapaú ke fehu'i ki he 'Otuá, ko ia na'á ku 'alu ki he vao 'akaú ke 'ahi'ahi. Ko e pongipongi ia 'o ha 'aho faka'ofó'ofa, mo langi ma'a, 'i he kamata'anga 'o e tōta'u 'o hono taha afe valungeau mā uofulu 'o e ta'ú. Ko 'eku fuofua 'ahi'ahi ia ke fai ha me'a pehē talu 'eku tupu, he neongo 'a e ngaahi me'a na'á ku lolotonga hoha'a ki ai, na'e te'eki ai pē ke u 'ahi'ahi ke fai ha ^alotu 'aki 'a e le'ó.

15 Hili 'eku 'alu ki he potu na'á ku fili ki mu'a ke u 'alu ki ai, pea hili 'eku vakavakai holo, 'o u 'ilo'i 'oku ou toko taha peé, na'á ku tū'ulutui hifo 'o kamata ke fakahā hake 'a e ngaahi holi 'o hoku lotó ki he 'Otuá. 'I he hili pē 'eku fai peheé, na'e puke au 'e ha mālohi 'a ia na'á ne iku'i 'aupito au, pea na'e pehē fau 'eku ofo 'i hono mālohi na'e ta'ofi ai hoku 'eleló ke 'oua na'á ku lava 'o lea. Na'e kāpui au 'e

ha fu'u fakapo'uli matolu, pea na'e ki'i fuofuolua 'ene hangē kiate au, ngalingali kuo tuku au ki he faka'auha fakafokifā.

16 Ka na'á ku feinga 'aki hoku mālohi kotoa pē ke “ui ki he 'Otuá ke ne fakahaofi au mei he mālohi 'o e filí ni 'a ia kuó ne puke aú, pea 'i he mōmēniti ko ia 'a ia na'á ku meime'i ngalo hifo ai 'i he loto fo'i 'o tukuange au ki he faka'auhā—kae 'ikai ki ha faka'auha fakamahalo'i, ka ki he mālohi 'o ha tokotaha mo'oni mei he maama 'oku ta'e-hā-mái, 'a ia na'á ne ma'u 'a e mālohi fu'u fakaofu fau 'o hangē ko ia na'e te'eki ai te u ongo'i 'i ha tokotahā—kae fe'unga mo e mōmēniti ko 'eni 'o e fu'u hoha'a lahi, na'á ku mamata ki ha ^bpou maama fe'unga tonu mo hoku 'ulú, na'e lahi ange hono ngingilá 'i he ^ala'aa, 'a ia na'e malii māmālie hifo kae 'oua kuo tō ia kiate au.

17 'I he'ene hā maí pē na'á ku 'ilo'i kuo fakahaofi au mei he fili na'á ne ha'i aú. 'I he nofo mai 'a e māmá 'iate aú, na'á ku ^asio ki he Tangata 'e toko ^bua, 'a ia ko hona ngingilá mo e 'nāunaú 'oku 'ikai fa'a lava ke mafakamatala'i, 'okú na tu'u mai 'i 'olunga 'iate au 'i he 'ataá. Na'e folofola mai 'a e toko taha kiate au, 'o ne ui au 'aki hoku hingoá, 'o ne tuhu ki he tokotahā 'o pehē: *Ko hoku ^dAlo ^eOfa'angá 'eni. Fanongo kiate Ia!*

13a FFL Lotú.

14a FFL Lotú.

16a Mōsese 1:20.

b Ngāue 26:13.

c Fakahā 1:16.

17a FFL Me'a-hā-mái.

b Ngāue 7:55–56;

Kolose 3:1.

FFL 'Otuá.

c FFL Nāunaú.

d FFL Sisū Kalaisi.

e Mātiu 3:17; 17:5;

3 Nifai 11:7.

18 Ko 'eku taumu'a 'i he'eku 'alú ke "fehu'i ki he 'Eikí ke u 'ilo'i pe ko e fē 'a e siasi 'i he ngaahi siasi kotoa pē 'oku mo'óní, koe'uhí ke u 'ilo'i 'a e siasi ke u kau ki aí. Ko ia, 'i he hili leva 'eku toe ma'u 'eku fakakaukau lelei, 'o u lava ke lea, ko ia na'á ku 'eke ki he ongo Tangata 'a ia na'á na tu'u 'i 'olunga 'iate au 'i he māmá, pe ko e fē 'a e siasi 'i he ngaahi siasi kotoa pē 'oku mo'óní (he na'e a'u mai ki he taimi ko 'ení 'oku te'eki hū mai ki hoku lotó 'oku nau hala kotoa pē)—pea ko e fē 'oku totonu ke u kau ki aí.

19 Na'e tali mai kiate au 'o pehē kuo pau ke 'oua na'á ku kau ki ha taha 'o kinautolu, he kuo nau "hala kotoa pē; pea na'e pehē mai 'e he Tokotaha na'e folofola mai kiate aú, ko 'enau ngaahi akonakí kotoa pē 'oku fakalielia ia 'i hono 'ao; pea 'oku kovi 'a e fa'ahinga kotoa pē ko ia 'oku fakahā 'a e tui ki aí; pea: " 'oku nau ^b'unu'unu mai kiate au 'aki honau lounгутú, ka 'oku mama'o honau 'lotó meiate au; 'oku nau ako'i ko e ngaahi tokāteline 'a e ngaahi "fekau 'a e tangata, 'oku nau ma'u hono 'nge'esi 'o e lotú, ka 'oku nau faka'ikai'i 'a hono mālohí."

20 Na'á ne toe fekau'i au ke 'oua na'á ku kau ki ha taha 'o kinautolu; pea na'á ne folofola

'aki mo ha ngaahi me'a lahi kehe kiate au, 'a ia 'oku 'ikai te u lava 'o tohi'i 'i he taimi ko 'ení. 'I he'eku toe ake haké, na'á ku 'ilo'i 'oku ou tokoto fo'ohake, 'o sio hake ki he langí. 'I he mahu'i atu 'a e māmá, na'e 'ikai toe haku ivi; ka na'e 'ikai fuoloa kuo kamata ke u toe mālohi, peá u foki leva ki 'api. Pea 'i he'eku falala ki he tafu'anga afí, na'e fehu'i mai 'e he'eku fa'éé pe ko e hā 'a e me'a 'oku hokó. Na'á ku pehē ange: "'Oua te ke tokanga ki ai, 'oku sai 'a e me'a kotoa pē—'oku ou sai pē au ia.'" Na'á ku toki pehē ange ki he'eku fa'éé. "Kuó u 'ilo'i ma'a-ku 'oku 'ikai ke mo'óni 'a e lotu Pelesipiteliané." 'Oku hangē na'e 'ilo'i pē 'e he "filí, 'i he kamata'anga pē 'o 'eku mo'uí, te u hoko ko ha fakamoveuveu mo ha fakatupu-'ita ki hono pule'angá; ka 'ikai pea ko e hā 'a e 'uhinga ke kau fakataha ai 'a e ngaahi mālohi 'o e fakapo'ulí ke tau'i au? Ko e hā 'a e 'uhinga na'e fai mai ai 'a e ^bfakafepaki mo e fakatanga kiate au, 'o meime kamata pē mei he'eku kei valevalé?

'Oku fakafisinga 'e ha kau fai-fekau mo kinautolu 'oku fakahā 'a e tuí 'a e fakamatala ki he 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Maí—'Oku taulō-fu'u mai 'a e fakatangá kia Siosefa Sāmīta—'Okú ne fakamo'oni ki

18a T&F 6:11; 46:7.

19a Same 14.

FFL Hē mei he Mo'óní—Hē mei he mo'óní 'i he siasi faka-Kalisitiane 'i mu'á.

b 'Īsaia 29:13–14; 'Isikeli 33:30–31.

c FFL Hē mei he Mo'óní—Hē fakakātoa mei he mo'óní.

d Taitusi 1:14;

T&F 45:29.

e 2 Tim. 3:5.

20a FFL Tēvoló.

b 2 Nifai 2:11;

T&F 58:2–4.

FFL Faingata'á.

hono mo'oni 'o e me'a-hā-mai.
(*Veesi 21–26.*)

21 'I he 'osi ha ngaahi 'aho 'e ni'ihi mei he'eku mamata ki he "me'a-hā-mai ko 'eni, na'á ku fe'iloaki ai mo ha taha 'o e kau tangata malanga 'o e siasi Metotisi, 'a ia na'e kau lahi 'i he ngaahi me'a na'e fai 'i he fu'u ngā'ehu fakalotu na'e lau ki ai 'i mu'á; pea, 'i he'ema talanoa 'o kau ki he lotú, na'á ku fai ange ai ha fakamatala kiate ia 'o kau ki he me'a-hā-mai na'á ku mamata ki ai. Na'á ku 'ohovale lahi 'i he me'a na'á ne fai; na'e 'ikai ngata 'i he'ene lau ko e me'a ma'ama'a 'a e me'a na'á ku fakahā angé, ka na'á ne manuki'i lahi ia, 'o ne pehē ko e tupu kotoa ia mei he tēvoló, pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ko ha ngaahi ^bme'a-hā-mai pe ha ngaahi 'fakahā 'i he ngaahi 'ahó ni; pea na'e ngata 'a e ngaahi me'a peheé kotoa pē fakataha mo e kau 'aposetoló, pea 'e 'ikai pē ke toe 'i ai ha ngaahi me'a pehē ia.

22 Ka neongo iá, na'e vave 'eku 'ilo'i, kuo hanga 'e he'eku fai 'a e talanoá 'o fakatupu 'a e fu'u fehi'a lahi kiate au 'i he kakai kuo nau fakahā 'a e tui ki he lotú, pea na'e tupu ai 'a e "fakatanga lahi, 'a ia na'e faka'au pē ke lahi ange; pea neongo ko ha tamasi'i na'e 'ikai ^b'iloa au, na'e 'i he vaha'a 'o e ta'u hongofulu mā faá mo e ta'u hongofulu mā nimá, pea ko hoku tu'unga

'i he mo'ui na'e fe'unga ke ngaohi ai ha ki'i tamasi'i ke ta'e-mahu'inga 'i he māmaní, ka na'e fe'unga hono fakatokanga'i ia 'e he kau tangata mā'olunga ke ngaohi 'a e 'atamai 'o e kakaí ke nau fehi'a kiate au, mo fakatupu ha fu'u fakatanga fakamamahi; pea na'e hoko 'eni 'i he ngaahi siasi kotoa pē—na'a nau kau fakataha kotoa ke fakatanga'i au.

23 Na'á ne ngaohi au ke u fifili fakamātoato 'i he taimi ko iá, pea talu mei he taimi ko iá mo 'eku toutou fifili, ki hono fu'u ngali kehe ke lau ha tamasi'i ta'e-ongoonga, kuo toki 'osi hono hongofulu mā fā ta'ú, 'a ia ko ha tokotaha foki, kuo ngaohi ia ke ne mo'ui masiva pea ke kumi ha'ane mo'ui 'i he'ene ngāue 'i he 'aho kotoa pē ko ha tokotaha 'oku fe'unga hono mahu'ingá ke tokanga ki ai 'a e kau tu'u-ki-mu'a 'o e ngaahi siasi na'e manakoa lahi taha 'i he 'aho ko iá, pea 'i ha founa ke langaki ai 'iate kinautolu 'a e laumālie 'o e fakatanga mo fie lau'ikovi'i lahi. Pea neongo pe 'oku ngali kehe pe 'ikai, ka na'e hoko ia, pea na'e fa'a fakatupu ai 'a e fu'u loto-mamahi lahi 'iate au.

24 Ka neongo iá, ka ko e mo'oni 'aupito 'a 'eku mamata ki ha me'a-hā-mai. Na'á ku fakakaukau ki mui mai, na'e tatau nai 'a e me'a na'á ku ongo'i mo e me'a na'e ongo'i 'e "Paula, 'i he'ene

21a FFL 'Uluaki Mata
Me'a-hā-mai.
b FFL Me'a-hā-mai.
c FFL Fakahā.

22a Sēmisi 5:10–11.
FFL Fakatanga,
Fakatanga'i.
b 1 Sam. 16:7;

'Alamā 37:35.
24a FFL Paulá.

^btali ki hono talatalaaki'í 'i he 'ao 'o e Tu'i ko 'Akilipá, 'o ne fai 'a e fakamatala ki he me'a-hā-mai na'á ne mamata ki ai 'i he'ene mamata ki ha maama, mo fanongo ki ha le'o; ka neongo iá na'e tokosi'í pē 'a e kakai na'e tui kiate iá; na'e pehē 'e he ní'ihí 'okú ne kākā, na'e pehē 'e he ní'ihí 'okú ne faha; pea na'e manukí'í mo lau'íkovi'í ia. Ka na'e 'ikai ke hanga 'e he ngaahi me'á ni hono kotoa 'o faka'auha 'a hono mo'oni 'o e me'a-hā-mai na'á ne mamata ki aí. Kuó ne mamata ki ha me'a-hā-mai, na'á ne 'ilo'í kuó ne mamata ki ai, pea na'e 'ikai lava 'e he fakatanga kotoa pē 'i he lalo langí 'o liliu ia; pea neongo te nau fakatanga'í ia 'o a'u ki he maté, ka na'á ne 'ilo'í, pea te ne 'ilo'í pē 'o a'u ki he'ene mānava faka'osí, kuó ne fakatou mamata ki ha maama mo fanongo ki ha le'o 'oku folofola mai kiate ia, pea 'e 'ikai lava 'e he māmaní kotoa pē 'o ngaohi ia ke ne fakakaukau pe tui 'o kehe mei ai.

25 Na'á ku pehē pē mo au. Kuó u mamata mo'oni ki ha maama, pea na'á ku mamata 'i he lolotonga 'o e maama ko iá ki ha "Tangata 'e toko ua, pea na'á na folofola mo'oni mai kiate au; pea neongo na'e fehi'anekina'í mo fakatanga'í au koe'uhi ko 'eku taukave'í kuó u mamata ki ha me'a-hā-mai, ka na'e mo'oni ia; pea lolotonga 'enau fakatanga'í au, mo lau'íkovi'í au, mo tukuaki'í kovi au 'aki 'a e ngaahi

me'a kovi kehekehe kotoa pē ko e me'a 'i he'eku lea 'aki iá, na'e langa'í ai 'a 'eku pehē 'i hoku lotó: Ko e hā hono 'uhinga ka fakatanga'í ai au koe'uhi ko 'eku tala 'a e mo'oni? Kuó u mamata mo'oni ki ha me'a-hā-mai; pea ko hai au ke u fakafepaki ki he 'Otuá, pe ko e hā 'oku fakakaukau ai 'a e māmaní ke fakamālohi'í au ke u fakafisinga'í 'a e me'a kuó u mamata mo'oni ki aí? He kuó u mamata ki ha me'a-hā-mai; na'á ku 'ilo'í ia, peá u 'ilo'í 'oku 'afio'í ia 'e he 'Otuá, pea 'e 'ikai te u lava 'o ^bfaka'ikai'í ia, pea 'e 'ikai foki teu to'a ke fai pehē; kae kehe na'á ku 'ilo'í kapau te u fai pehē te u fakatupu-houhau ai ki he 'Otuá, pea mo'ua ki he tautea.

26 Kuó u fakafiemālie'í 'eni 'a 'eku fakakaukau 'o kau ki ha'a lotu—'oku 'ikai ko hoku fatongia ke u kau ki ha taha 'o kinautolu, ka ke u fai pehē atu ai pē kae 'oua ke toki fekau'í au. Kuó u 'ilo'í 'oku mo'oni 'a e "fakamo'oni 'a Sēmisi—'e lava 'e ha tangata 'oku masiva 'i he potó 'o kole ki he 'Otuá pea ma'u ia, pea 'e 'ikai valoki'í ia.

'Oku hā mai 'a Molonai kia Siosefa Sāmīta—'E 'iloa 'a e hingoa 'o Siosefā 'i he lelei mo e kovi 'i he ngaahi pule'anga kotoa pē—'Oku fakahā 'e Molonai kiate ia 'a e Tohi 'a Molomonā pea mo e ngaahi tautea 'a e 'Eikí, 'a ia 'e hoko mai peá ne lau mei ha ngaahi potufolofola lahi—'Oku fakahā ange 'a e feitu'u

‘oku fufuu’i ai ‘a e ngaahi peleti koulá—‘Oku hoko atu hono fakahinohino’i ‘e Molonai ‘a e Palōfitá. (Veesi 27–54.)

27 Na‘á ku fai atu ‘eku ngaahi ngāue maheni ‘i he mo‘uí ‘o a‘u ki he ‘aho uofulu mā taha ‘o Sepitemá, ‘i hono taha afe valungeau uofulu mā tolu ‘o e ta‘ú, pea lolotonga ia na‘á ku kātaki‘i ai pē ‘a e fu‘u fakatanga lahi ‘i he nima ‘o e ngaahi fa‘ahinga kehekehe ‘o e kakai, ko e kau lotu mo e kau ta‘elotu fakatou‘osi, koe‘uhí ko ‘eku taukave‘i ai pē ‘eku mamata ki ha me‘a-hā-mái.

28 ‘I he vaha‘ataimi ‘a ia na‘e hoko ‘i he vaha‘a ‘o e taimi na‘á ku mamata ai ki he me‘a-hā-mái pea mo hono taha afe valungeau uofulu mā tolu ‘o e ta‘ú—ko e me‘a ‘i he tapui ke ‘oua na‘á ku kau ki ha taha ‘o e ngaahi siasi fakalotu ‘o e taimi ko iá, pea ko e me‘a ‘i he kei sí‘i hoku ta‘ú, pea fakatanga‘i au ‘e kinautolu na‘e totonu ke nau kaume‘a mo au mo fai anga‘ofa mai kiate aú, pea kapau na‘a nau pehē kuo kākaa‘i au, ke nau feinga ‘i ha founa totonu mo ngali anga‘ofa ke nau fakatafoki au—na‘e tuku ai au ki he ngaahi fa‘ahinga “ahi‘ahi kotoa pē; pea ‘i he‘eku feohi mo e ngaahi fa‘ahinga kakai kotoa pē, na‘á ku fa‘a tō ai ki he ngaahi fai hala na‘e ta‘epoto, peá u fakahā ‘a e ngaahi vaivai ‘o e kei talavou‘i, mo e ngaahi

fehālaaki ‘o e ngaahi ‘ulungā-anga fakatangatá; ‘a ia, ‘oku ou loto-mamahi ke lea‘aki, ka na‘e takiaki‘i ai au ki he ngaahi ‘ahi‘ahi kehekehe ‘oku kovi ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá. ‘I he‘eku vete ‘ení, ‘oku ‘ikai totonu ke mahalo ai ha taha, na‘á ku halaia ‘i ha ngaahi angahala lalahi pe kovi ‘aupito. Kuo te‘eki ai ke ‘i ai ha ‘ulungāanga ‘iate au ke fai pehē. Ka na‘á ku halaia ‘i he loto fa‘a fakakatá, peá u feohi ‘i he taimi ‘e ni‘ihi mo e kakai fa‘a fakakata, mo e alā me‘a pehē, ‘a ia ‘oku ‘ikai fehoanaki mo e anga ‘oku totonu ke tauhi ‘e ha taha kuo ‘bui ‘e he ‘Otuá ‘o hangē ko e me‘a kuo fai kiate aú. Ka ‘e ‘ikai ngali kehe ‘eni ia ki ha taha ‘oku ‘ilo ki he ‘eku kei talavou‘i, peá ne maheni mo hoku ‘ulungāanga fiefia totonú.

29 Ko e tupu mei he ngaahi me‘a ko ‘ení, na‘á ku fa‘a ongo‘i ‘oku ou halaia koe‘uhi ko hoku vaivai mo e ngaahi melé; pea ‘i he efiafi hifo ‘o e ‘aho uofulu mā taha ‘o Sepitemá, ‘a ia na‘e lau ki ai ‘i ‘olungá, hili ‘eku ‘alu ki hoku mohengá ke mohe, na‘á ku kamata ke fai ha‘aku “lotu mo e kole tāuma‘u ki he ‘Otuá Māfimafí ke fakamolemole‘i ‘a ‘eku ngaahi angahala kotoa pē mo e ngaahi fehalaaki, pea ke fakahā mai foki kiate au koe‘uhi ke u ‘ilo‘i hoku angá mo hoku tu‘unga ‘i hono ‘aó; he na‘á ku falala kakato te u ma‘u ha fakahā fakalangi, ‘o hangē ko ia na‘á ku ma‘u ki mu‘á.

28a FFL ‘Ahi‘ahi,
‘Ahi‘ahi‘i.

b FFL Ui, Ui ‘e he ‘Otuá.
29a FFL Lotú.

30 Lolotonga hono fai ko ia 'eku ui ki he 'Otuá, na'á ku mamata ki ha maama 'oku 'asi 'i hoku lokí, 'a ia na'e 'ásili 'ene uló 'o a'u ki he kâpui 'a e lokí 'o maama ange 'i he ho'atā mālie, pea fakafokifā na'e hā mai ha 'tokotaha 'i hoku tafa'aki mōhengá, 'okú ne tu'u 'i he 'ataá, he na'e 'ikai tu'u 'a hono va'é 'i he falikí.

31 Kuo kofu ia 'aki ha pulupulu fā'atā 'a ia na'e "hinaekiaki 'aupito. Ko ha hinehina na'e mahulu ange 'i ha me'a fakamāmani kuó u mamata ai; pea 'oku 'ikai foki te u tui 'e lava ke ngaohi ha me'a fakamāmani ke hā hinehina mo ngingila pehē fau. Na'e 'ikai kofukofu' i hono lau' i nimá mo hono ongo nimá foki, ki 'olunga sí' i hake 'i hono fasi-'a-nimá; ko ia, na'e 'ikai kofukofu' i foki mo hono va'é, pea mo hono kupu' i va'é, ki 'olunga sí' i he tunga' i va'é. Na'e 'ikai kofukofu' i foki mo hono 'ulú mo hono kiá. Na'á ku vakai 'o 'ilo' i na'e 'ikai ke ne tui mo ha toe kofu kehe ka ko hono pulupulú pē, he na'e ava ia, peá u lava 'o sio ai ki hono fatafatá.

32 Na'e 'ikai ngata 'i he fu'u hinehina fau hono pulupulú, ka ko hono sinó kotoa na'e "nāunau'ia lahi 'o 'ikai fa'a fakamatala' i, pea na'e tatau mo'oni hono fofongá mo e ^buhila. Na'e

fu'u maamangia 'aupito 'a e lokí, ka na'e 'ikai maama ia 'o hangē ko e maama na'e takatakai ki hono sinó. 'I he'eku fuofua sio kiate iá, na'á ku 'ilifia; ka na'e vave 'a e mahu' i atu meiate au 'a e manavaheé.

33 Na'á ne ui au 'aki hoku "hingoá, 'o ne pehē mai kiate au ko ha talafekau ia kuo fekau' i mai mei he 'ao 'o e 'Otuá kiate au, pea ko hono hingoá ko Molonai; pea 'oku 'i ai ha ngāue 'a e 'Otuá ke u fai; pea 'e 'iloa 'a hoku hingoá 'i he lelei mo e kovi 'i he ngaahi pule'anga, mo e ngaahi fa'ahinga, mo e ngaahi lea fulipē, pe 'e fakaongoongo-lelei' i pea toe lau' i kovi' i ia 'i he kakai fulipē.

34 Na'á ne pehē 'oku 'i ai ha "tohi kuo tanu, 'a ia kuo tongitongi ki ha ngaahi peleti ^bkoula, 'oku hiki ai ha fakamatala ki he kakai na'a nau nofo' i 'a e fonuá ni ki mu'a, pea mo e feitu'u na'a nau ha'u mei aí. Na'á ne pehē foki 'oku tu'u 'i ai hono 'kakato 'o e Ongongolelei ta'engatá, 'o hangē ko ia na'e tuku 'e he Fakamo'uí ki he kakai na'a nau nofo' i ia 'i he kuonga mu'á;

35 Ko e tahá, 'oku 'i ai foki mo ha maka 'e ua 'i ha me'a siliva fuopotopoto—pea ko e ongo maká ni, kuo fakama'u ia ki ha "sifa-fatafata, pea ko e me'a

30a FFL Molonai, Foha
'o Molomoná,
'Angeló, Kau.

31a Ngāue 10:30;
1 Nifai 8:5;
3 Nifai 11:8.

32a 3 Nifai 19:25.
FFL Nāunau.

b 'Eke. 34:29–35;
Hilam. 5:36;
T&F 110:3.

c 'Eke. 3:6;
'Eta 3:6–8, 19.

33a 'Eke. 33:12, 17;
'Ísaia 45:3–4.

34a FFL Tohi 'a

Molomoná.

b FFL Peleti Koulá,
Ngaahi.

c FFL Fakafoki Mai 'o
e Ongongolelei.

35a Lev. 8:8.

FFL Sifa-fatafatá.

ia 'oku ui ko e ^bŪlimí mo e Tūmemí—pea 'oku tuku fakataha ia mo e ngaahi peletí, pea ko hono ma'u mo faka'onga'i 'o e ongo maka ní ko e me'a ia na'e ui ko e "kau tangata kikité" 'o ono'aho pe kuonga mu'á; pea kuo teuteu'i ia 'e he 'Otuá 'o taumu'a ki hono liliu 'o e tohí.

36 'I he hili 'ene tala 'a e ngaahi me'á ni kiate aú, na'á ne kamata ke lau 'a e ngaahi kikite 'o e "Fuakava Motu'á. Na'á ne fua lau 'a e kongā 'a e vahe hono tolu 'o e tohí 'a ^bMalakaí; 'o ne lau foki 'a hono fā pe ko e vahe faka'osi 'o e kikite pē ko iá, ka na'e ki'i faikehekehe ia mei he me'a 'oku tu'u 'i he'etau ngaahi Tohi Tapú. Na'e 'ikai te ne lau 'a e 'uluaki vēsí 'o tatau mo e me'a 'oku hā 'i he'etau ngaahi tohí, ka na'á ne lau ia 'o hangē ko 'eni:

37 *He vakai, 'oku ha'u 'a e "aho 'e bvela 'o hangē ko e ngoto'umú, pea ko e kau pōlepole kotoa pē, 'io, mo kinautolu kotoa pē 'oku fai angahalá, te nau vela 'o hangē ko e 'veve; he ko kinautolu 'e ha'u te nau tutu 'a kinautolu, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Taú, pea 'e 'ikai toe hanau aka pe va'a.*

38 Pea mo e tahá, na'á ne lau 'a e veesi hono nimá 'o hangē ko

'eni: *Vakai, te u fakahā kiate kimoutolu 'a e "Lakanga Fakataula'eikí 'i he nima 'o 'b'Ilaisiā ko e palōfitá, 'i he te'eki ai ke hoko 'a e fu'u 'aho lahi mo fakamanavahē 'o e 'Eikí.*

39 Na'á ne lau foki 'a e veesi hono hokó 'o kehe: *Pea te ne tō 'i he loto 'o e fānaú 'a e ngaahi "tala'ofa na'e fai ki he ngaahi tamaí, pea 'e b'liliu 'a e loto 'o e fānaú ki he'enau ngaahi tamaí. Ka ne 'ikai ke pehē, 'e faka'auha 'o 'osi'osingamālie 'a māmani kotoa 'i he'ene hā'ele maí.*

40 Na'e 'ikai ke ngata ai ka na'á ne lau mo e vahe hono hongofulu mā taha 'o e tohí 'a 'Īsaia, 'o pehē 'oku vave hono fakamo'oni'í. Na'á ne lau foki 'a e vahe hono tolu 'o e tohí Ngāué, ko e veesi hono uofulu mā uá mo hono uofulu mā tolu, 'o tatau tofu pē mo e me'a 'oku tu'u 'i he'etau Fuakava Fo'ou. Na'á ne pehē, ko e "palōfita ko iá ko Kalaisi; ka kuo te'eki ai ke hokosia 'a e 'aho "'e ^bmotuhi atu ai mei he kakaí 'a kinautolu 'e 'ikai te nau tokanga ki Hono le'ó," ka 'e vave 'ene hoko maí.

41 Na'á ne lau foki 'a e vahe hono ua 'o e tohí 'a "Sioelí, 'o fai mei he veesi hono uofulu mā valú 'o a'u ki he veesi faka'osi. Na'á ne pehē foki kuo te'eki ai ke fakamo'oni'í 'eni, ka 'e vave

35b 'Eke. 28:30.

FFL Ūlimí mo e Tūmemí.

c FFL Tangata Kikité.

36a FFL Fuakava Motu'á.

b FFL Malakaí.

37a FFL Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sīsū Kalaisi.

b 3 Nifai 25:1–6;

T&F 64:23–24.

FFL Māmani—Ko

hono fakama'a 'o e māmani; Māmani—Ngata'anga 'o e māmani.

c Nēhumi 1:8–10;

1 Nifai 22:15, 23;

2 Nifai 26:4–6;

T&F 29:9.

38a FFL Kí 'o e Lakanga Fakataula'eikí, Ngaahi; Lakanga

Fakataula'eikí.

b T&F 27:9; 110:13–16.

FFL 'Ilaisiā.

39a Kalētia 3:8, 19.

b FFL Fakamo'ui 'o e

Pekiá; Tohi Hohokó.

40a Teut. 18:15–19.

b 3 Nifai 20:23; 21:20.

41a Ngāue 2:16–21.

hono fakamo'oni'í. Pea na'á ne pehē foki 'e vave 'a e hoko mai 'a hono kakato 'o e kau ^bSenitailé. Na'e toe lahi mo e ngaahi potufolofola na'á ne laú, pea na'e lahi mo e ngaahi fakamatala na'á ne fai 'a ia 'oku 'ikai lava ke lau ki ai 'i heni.

42 Pea ko e tahá, na'á ne tala mai kiate au, 'o kau ka ma'u 'a e ngaahi peleti ko ia kuó ne lau ki aí—he kuo te'eki ai hokosia 'a e taimi ke ma'u ai iá—ke 'oua na'á ku fakahā ia ki ha taha; pe ko e sifa-fatafatá mo e 'Ūlimí mo e Tūmemí; kae ngata pē kiate kinautolu 'e fekau kiate au ke u fakahā ki aí; kapau te u fai pehē, 'e faka'auha au. Lolotonga 'ene fetalanoa'aki mo au 'o kau ki he ngaahi peletí, na'e hā mai ki hoku "atamaí ha me'a-hā-mai, peá u lava ai 'o mamata ki he potu kuo tanu ai 'a e ngaahi peletí, pea na'e pehē fau hono 'ilongofua mo hono mahino leleí na'á ku 'ilo'í 'a e potu ko iá 'i he'eku 'a'ahi ki aí.

43 Na'e hili 'eku fanongo ki he ngaahi me'a ní, na'á ku vakai ki he maama 'i he lokí 'oku kamata ke tānaki fakatahataha 'o takatakai ki he sino 'o ia na'e lolotonga lea mai kiate aú, pea na'e fai pehē ia, kae 'oua kuo toe fakapo'uli 'a e lokí, tuku kehe pē 'a e feitu'u na'e takatakai kiate iá; pea tuaiekemo mo 'eku mamata kuo fakaava ha hala 'oku 'alu hake ki he langí, pea na'á ne 'alu hake ai kae 'oua kuó ne pulia 'aupito, pea na'e

foki ai 'a e lokí 'o hangē ko hono anga ki mu'a 'i he te'eki hā mai 'a e maama fakalangi ko 'ení.

44 Na'á ku tokoto pē 'o fakalaulauloto ki hono faka'oua 'o e me'a na'e hokó, peá u fakatumutumu 'aupito 'i he me'a kuo fakahā mai kiate au 'e he talafekau makehé ni; pea 'i he lolotonga 'eku "fakalaulaulotó, na'e fakafokifā pē 'eku 'ilo'í kuo toe kamata ke maama hoku lokí, pea tuaiekemo, kuo toe tu'u 'a e talafekau fakalangi pē ko iá 'i he tafa'aki 'o hoku mohengá.

45 Na'á ne kamata, 'o toe fakamatala'í mai 'a e ngaahi me'a pē ko ia 'a ia na'á ne fakahā mai 'i he'ene 'uluaki 'a'ahi maí, 'o 'ikai ha momo'í liliu 'e taha; hili 'ene fai 'ení, na'á ne fakahā mai kiate au 'a e ngaahi tautea mamafa 'e hoko mai ki he māmaní, mo e ngaahi faka'auha lahi 'i he honge, heletā, mo e mahaki faka'auha; pea 'e hoko mai 'a e ngaahi tautea fakamamahí ni ki he māmaní 'i he to'u tangata ko 'ení. 'I he 'osi 'ene fakamatala'í 'a e ngaahi me'a ní, na'á ne toe 'alu hake 'o hangē ko ia kuó ne fai ki mu'á.

46 'I he taimi ko 'ení, na'e hū mamafa pehē fau ki hoku 'atamaí 'a e ngaahi me'a ní, ko ia na'e mole mei hoku matá 'a e fiemoheá, pea na'á ku tokoto ai kuo lōmekina hoku lotó 'i he'eku fakatumutumu 'i he me'a kuó u fakatou mamata mo fanongo ki aí. Ka ko e me'a na'e toe faka'ohovale kiate aú ko

‘eku toe mamata ki he talafekau tatau ‘oku ‘i hoku tafa’aki mōhengā, peá u fanongo ki he’ene toe fakamatála‘i pe toe lea ‘aki mai kiate au ‘a e ngaahi me’a pē ko ia na’á ne fakahā mai ki mu’á; peá ne fai mai mo ha fakatokanga kiate au, ‘o ne pehē mai kiate au ‘e feinga ‘a “Sētane ke ^b‘ahi’ahi‘i au (koe’uhi ko e tu’unga masiva na’e ‘i ai ‘a e fāmili ‘o ‘eku tamaí), ke u ma’u ‘a e ngaahi peletí koe’uhi ke u koloa’ia ai. Na’á ne ta’ofi ke ‘oua na’á ku fai ‘eni, ‘o pehē kuo pau ke ‘oua na’á ku ma’u ha toe taumu’a kehe ‘i he’eku ma’u ‘a e ngaahi peletí kā ke fakalāngilangi’i pē ‘a e ‘Otuá, pea kuo pau ke ‘oua na’a fakaloto’i au ‘e ha toe ‘taumu’a kehe ka ki hono langa hake pē hono pule’angá; ka ‘ikai ‘e ‘ikai te u lava ‘o ma’u ia.

47 Hili ‘a e ‘a’ahi mai ko ‘eni hono tu’o tolú, na’á ne toe ‘alu hake ki he langí ‘o hangē ko ia ki mu’á, pea na’e toe tuku au ke u fakalaulauloto ki hono ngali kehe ‘o e me’a na’e toki hoko kiate aú; pea ‘i he hili pē ‘a e ‘alu hake ‘a e talafekau fakalangí meiate au ko hono tu’o tolú, na’e ‘u’ua ‘a e moá, peá u ‘ilo’i kuo mei ‘aho, ko ia ‘oku pau na’e fe’unga ‘ema ngaahi fetalanoa-‘akí mo hono kotoa ‘o e pō ko iá.

48 Na’e fuofuoloa sí’i mei ai na’á ku tu’u hake mei hoku mōhengā, pea, hangē kuó u anga ki aí, na’á ku ‘alu leva ‘o fai ‘a e ngaahi ngāue na’e pau ke fai ‘i

he ‘ahó; kā, ‘i he’eku feinga ke ngāue ‘o hangē ko e ngaahi taimi kehé, na’á ku ‘ilo kuo lahi pehē fau ‘a e ‘osi hoku iví kuo ‘ikai te u toe lava ai ‘o fai ha me’a. Na’e ‘ilo’i ‘e he’eku tamaí, ‘a ia na’á ma ngāue fakatahá, ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku fehālaaki ‘iate au, pea na’á ne fekau kiate au ke u foki ki ‘api. Na’e kamata ke u ‘alu atu ‘o taumu’a ke foki ki he falé; kā, ‘i he’eku feinga ke kaka hake ‘i he ‘ā mei he ngoue na’á ma ‘i aí, na’e ‘osi ‘aupito hoku iví, peá u tō ta’e-fa’a-ngaue ki he kelekelé ‘i he’eku vaivaía, pea na’e fuofuoloa sí’i ‘a e ‘ikai te u toe ‘ilo’i ha me’a.

49 Ko e ‘uluaki me’a pē na’á ku manatu’í ko ha le’o na’e lea mai kiate au, ‘o ui au ‘aki hoku hingoá. Na’á ku hanga hake, peá u vakai ki he talafekau tatau pē ‘oku tu’u ‘i ‘olunga ‘i hoku ‘ulú, ‘oku takatakai ‘iate ia ha maama ‘o hangē ko ia ‘i mu’á. Na’á ne hanga leva ‘o toe fakamatála‘i mai kiate au ‘a e ngaahi me’a kotoa pē na’á ne fakamatála mai kiate au ‘anepoó, peá ne fekau kiate au ke u ‘alu ki he’eku “tamaí ‘o fakahā kiate ia ‘a e me’a-hā-maí mo e ngaahi fekau kuó u ma’ú.

50 Na’á ku talangofua ki ai; peá u foki ki he’eku tamaí ‘i he ngoué, ‘o fakamatála‘i ‘a e me’a kotoa pē kiate ia. Na’á ne pehē mai kiate au ko e me’a ia mei he ‘Otuá, ‘o ne fekau kiate au ke u ‘alu ‘o fai ‘a e me’a kuo fekau ‘e he talafekau. Na’á ku ‘alu mei

46a FFL Tēvoló.

b FFL ‘Ahi’ahi, ‘Ahi’ahi’i.

c T&F 121:37.

49a FFL Sāmita, Siosefa,

ko e Lahí.

he ngoué, peá u 'alu ki he potu kuo tala mai 'e he talafekau kiate au na'e tanu ai 'a e ngaahi peletí; pea ko e me'a 'i hono mahinongofua 'o e me'a-hā-mai kuó u ma'u 'o kau ki aí, na'á ku 'ilo'í 'a e potu ko iá 'i he'eku a'u atu ki aí.

51 'Oku ofi mai pē ki he kolo ko Manisesitā, 'i he vahefonua ko 'Onateleo, 'i Niu 'Toké, ha "tafungofunga lahi 'aupito, pea 'oku mā'olunga taha ia 'i he ngaahi tafungofunga kotoa 'oku 'i he feitu'u ko iá. 'I he tafa'aki fakahihifo 'o e tafungofunga ní, 'o 'ikai mama'o mei hono tumu'akí, na'e tuku 'i lalo 'i ha fu'u maka lahi 'a e ngaahi peletí, 'oku tuku 'i ha puha maka. Na'e matolu 'a e maká ni 'o fuopotopoto 'i loto 'i he tafa'aki ki 'olungá, pea manifinifi ange 'i he ngaahi tapá, ko ia na'e 'asi hono kongá 'i lotó ki 'olunga 'i he kelekelé, ka kuo 'ufi'ufi hono kotoa 'o e ngaahi tapa takatakaí 'aki 'a e kelekele.

52 Hili 'eku vaku 'a e kelekelé, na'á ku 'omi leva ha me'a ke langa'í 'aki, 'a ia na'á ku 'ai ki lalo 'i he tapa 'o e maká, peá u feinga si'isi'í pē 'o u langa'í hake ia. Na'á ku fakasio ki loto, peá u vakai mo'oni 'i ai ki he ngaahi "peletí, mo e ^b'Ülimí mo e Tūmemí, pea mo e 'sifa-fatafatá, 'o hangē ko e fakamatala 'a e talafekau. Ko e puha na'e tuku ai iá na'e ngaohi ia 'aki hano fakatoka fakataha 'o ha

ngaahi maka 'aki ha fa'ahinga sima. Na'e 'i he takele 'o e puhá ha ongo maka 'e ua kuo hili fakalavalava, pea na'e hili 'i he funga 'o e ongo maka ko iá 'a e ngaahi peletí fakataha pea mo e ngaahi me'a kehé.

53 Na'á ku feinga ke to'o hake ia ki tu'a, ka na'e ta'ofi au 'e he talafekau, pea na'e toe fakahā mai kiate au kuo te'eki ai hokosia 'a e taimi 'o hono 'omi iá, pea 'e 'ikai foki hoko ia, kae 'oua ke 'osi 'a e ta'u 'e fā mei he taimi ko iá; ka na'á ne fekau kiate au ke u ha'u ki he potu ko iá 'i he 'osi 'a e ta'u 'e taha mei he taimi ko iá, pea te ne fe'iloaki ai mo au, pea 'oku totonu ke u hokohoko fai pehē kae 'oua ke hokosia 'a e taimi ke u ma'u ai 'a e ngaahi peletí.

54 Ko ia, na'á ku 'alu 'o fakatatau ki he fekau kuo fai kiate aú, na'á ku 'alu ki ai 'i he 'osi 'a e ta'u taki taha, pea na'á ku fe'iloaki 'i he taimi taki taha mo e talafekau tatau pē ko iá 'i ai, 'o u ma'u 'a e fakahinohino mo e 'ilo meiate ia 'i he'ema ngaahi fetalanoa'aki taki taha, 'o kau ki he me'a 'e fai 'e he 'Eikí, mo e founa mo e anga hono tataki hono "pule'angá 'i he ngaahi 'aho faka'osí.

'Oku mali 'a Siosefa Sāmita mo 'Ema Heili—'Okú ne ma'u 'a e ngaahi peleti koulá meia Molonai peá ne liliu ha ní'ihí 'o hono ngaahi mata'í tohí—'Oku faka'ali'ali 'e

51a FFL Komolá,
Mo'unga ko.

52a Molom. 6:6.
FFL Peleti Koulá,

Ngaahi.
b FFL 'Ülimí mo e
Tūmemí.
c FFL Sifa-fatafatá.

54a FFL Pule'anga 'o e
'Otuá pe Pule'anga 'o
e Langí.

Māteni Hālisi ha nī'ihī 'o e ngaahi mata'i tohi mo hono liliū kia Palōfesa 'Anitoni, 'a ia na'á ne pehē, "Oku 'ikai te u lava 'o lau ha tohi kuo fakama'u." (Veeti 55–65.)

55 Ko e me'a 'i he masivesiva 'aupito 'a e tu'unga fakaemāmani 'o 'eku tamaí, na'e pau ai ke mau ngāue 'aki homau nimá, 'o ngāue totongi faka'aho pea 'i he ngaahi founga kehe, 'o fakatatau ki he faingamālie na'a mau ma'ú. Ko e taimi 'e nī'ihī na'a mau 'i 'api, pea ko e taimi 'a e nī'ihī na'a mau 'i he feitu'u mama'o mei 'api, pea na'a mau lava 'o ma'u ha ngaahi me'a fe'unga ke tauhi 'aki 'a kimautolu 'i he ngāue ta'etuku.

56 'I he ta'u 1823, na'e fepaki 'a e fāfili 'o 'eku tamaí mo e mamahi lahi 'i he mate 'a hoku tokoua lahi taha, ko "Alaviní. 'I he māhina ko 'Okatopá, 1825, na'á ku ngāue totongi ai ki ha tangata'eiki motu'a ko hono hingoá ko Sōsaia Sitoeli 'a ia na'á ne nofo 'i he vahefonua Seinangó, 'i he siteiti ko Niu 'Ioké. Na'á ne fanongo talanoa ki ha keli'anga siliva 'a ia na'e kamata keli 'e he kau Sipeiní 'i Hāmoni, 'i he vahefonua ko Sesikuehaná, 'i he siteiti ko Penisilivēniá; pea 'i he te'eki ai te u ngāue totongi kiate iá, na'á ne keli, ke 'ilo'i 'a e keli'anga silivá 'o kapau 'e lava. Na'e hili 'eku 'alu ke nofo mo iá, na'á ne 'ave au fakataha mo 'ene kau ngāue kehé, ke keli 'o kumi 'a e

keli'anga silivá, 'a ia na'á ku fai atu 'a e ngāue ko iá 'o meimei fe'unga mo e māhina 'e taha, ta'e-'i ai-ha me'a 'e ma'u 'i he'emaui ngāue, pea faifai peá u fakaloto'i 'a e tangata'eiki ke tuku ā 'ene keli 'o kumi ki aí. Na'e tupu mei ai 'a e talanoa na'e lahi hono fai holo 'o pehē na'á ku keli ko e kumi pa'anga.

57 Lolotonga 'a e taimi na'á ku ngāue totongi pehē aí, na'á ku nofo totongi 'i ha tangata ko 'Aisake Heili, 'o e feitu'u pē ko iá; ko e feitu'u ia na'á ku fuofua mamata ai ki hoku uaifí (ko hono 'ofefine), ko "Ema Heilí. 'I he 'aho 18 'o Sānualí, 1827, na'á ma mali ai, lolotonga 'eku kei ngāue kia Misa Sitoelí.

58 Ko e me'a 'i he'eku kei taukave'i kuó u mamata ki ha me'a-hā-maí, na'e kei muimui mai ai pē 'a e "fakatangá 'iate au, pea na'e fu'u ta'eloto 'a e fāfili 'o e tamaí 'a hoku uaifí ki he'ema malí. Ko ia, na'e pau ke u 'ave ia ki ha feitu'u kehe; ko ia na'á ma ō ai, peá ma mali 'i he fale 'o e Fakamaau ko Taapilí, 'i Peleini-pilisi Saute, 'i he vahefonua ko Seinangó, 'i Niu 'Ioke. Hili pē 'eku malí, na'á ku 'alu mei he 'api 'o Misa Sitoelí, peá u 'alu ki he fale 'o 'eku tamaí, 'o ngoue mo ia 'i he fa'ahita'u ko iá.

59 Na'e faifai pea hokosia 'a e taimi ke ma'u ai 'a e ngaahi peletí, ko e 'Ūlimí mo e Tūmemí, pea mo e sifa-fatafatá. Na'á ku 'alu 'i he 'aho uofulu mā ua 'o Sepitemá, 'i hono taha afe

valungeau uofulu mā fitu 'o e ta'ú, 'o hangē ko 'eku fa'a fai 'i he 'osi ange ha ta'u 'e tahá ki he feitu'u kuo tanu ai 'a e ngaahi me'á, pea na'e tuku mai ia kiate au 'e he talafekau fakalangi pē ko iá mo e tu'utu'uni ko 'ení: Ko hoku fatongia 'a honau tauhí; pea kapau te u 'ta'etokanga 'o tuku ke mole ia 'i ha'aku ngāue hamumu, 'e motuhi atu au; ka 'o kapau te u fai hoku tūkuingatá ke 'malu'í ia, kae 'oua ke ne toe ha'u, 'a ia ko e talafekau, ke ma'u ia kotoa, 'e malu'í ia.

60 Na'e vave pē 'eku 'ilo'í 'a e 'uhinga kuó u ma'u ai ha ngaahi tu'utu'uni mamafa pehē ke malu'í iá, pea mo hono 'uhinga na'e fakahā mai ai 'e he talafekau te ne ha'u ke ma'u ia 'o ka hili 'eku fai 'a e me'a 'oku fie ma'u mei hoku nimá. He ne hili pē 'ene ongo atu 'eku ma'u iá, na'e kamata leva ke fai 'a e ngaahi feinga mālohi 'aupito ke fa'ao ia meiate au. Na'e faka'aonga'í 'a e filio'í kotoa pē na'e lava ke fakakaukau'í ke fakahoko 'a e taumu'a ko iá. Na'e 'āsili ai pē 'o fefeka mo mālohi ange 'a e fakatangá 'i he fakatanga ki mu'á, pea na'e lamlama ma'u ai pē 'e he fu'u kakai tokolahi ke fa'ao ia meiate au 'o kapau 'e lava. Ka na'e tu'unga 'i he finangalo poto 'o e 'Otuá, na'e nofo malu pē ia 'i hoku nimá, 'o a'u ki he'eku lava'í 'aki ia 'a e ngaahi me'a na'e fie ma'u mei hoku nimá. 'I he taimi na'e ha'u ai 'a e talafekau ke ma'u ia,

'o fakatatau mo e aleá, na'á ku tuku ia ki hono nimá; pea 'okú ne tauhi ia 'o a'u mai ki he 'ahó ni, 'a ia ko e 'aho hono ua 'o Mē, 'o e ta'u taha afe valungeau tolungofulu mā valú.

61 Ka neongo iá, na'e hoko atu ai pē 'a e loto-hoha'á, pea na'e fai ma'u pē 'e he ngaahi talanoa mo honau 'elelo 'e taha afé 'a hono fakamafola 'o e ngaahi loi 'o kau ki he fāfili 'o 'eku tamaí, pea mo au. Ka ne u fakamatala hano vahe taha afe 'e taha, 'e fonu ai 'a e ngaahi tohi lahi. Ka neongo iá, na'e hoko 'o fu'u kātaki'ingata'a 'a e fakatangá ko ia na'e pau ke u hiki ai mei Manisesitā, 'o 'alu mo hoku uaifí ki he vahefonua ko Sesikuehaná, 'i he siteiti ko Penisilivēniá. Lolotonga 'ema teuteu ke kamata 'ema fonongá—ka ko e me'a 'i he'ema fu'u masivá, pea mo hono fu'u hulu fau 'o e fakatanga kiate kimauá na'e ngalingali ai 'e 'ikai te ma lava 'o 'alu—ka 'i he lolotonga homa ngaahi faingata'a'íá na'á ma fe'iloaki ai mo ha kaume'a 'a ia ko ha tangata'eiki na'e hingoa ko "Māteni Hālisi, 'a ia na'á ne ha'u kiate kimaua 'o ne 'omai kiate au 'a e tola 'e nimangofulu ke tokoni kiate kimaua 'i he'ema fonongá. Na'e nofo 'a Misa Hālisi 'i he kolo ko Pālemailá, 'i he vahefonua ko Ueiní, 'i he siteiti ko Niu 'Ioké, pea ko ha tangata fa'a ia na'e faka'apa'apa'ia'í.

62 Na'á ku lava 'i he tokoni 'aonga ko 'ení 'o a'u ki he feitu'u

59a SS—H 1:42.

b FFL Folofolá—Ngaahi

folofola ke
fakatonongá.

61a T&F 5:1.

FFL Hālisi, Māteni.

na'á ku fie 'alu ki ai 'i Penisilivēniá; pea 'i he hili pē 'eku a'u atu ki a'í na'á ku kamata leva hono hiki 'o e ngaahi mata'i tohí mei he ngaahi peletí. Na'á ku hiki ha ngaahi mata'i tohi lahi, pea 'i he ngāue 'aki 'a e "Ūlimí mo e Tūmemí na'á ku liliu hanau ni'ihí, 'a ia na'á ku fai 'i he vaha'a 'o e taimi na'á ku a'u atu ai ki he fale 'o e tamai 'a hoku malí, 'i he māhina ko Tisemá, pea mo e Fēpueli na'e hoko maí.

63 Na'e 'i ai 'a e 'aho 'e taha 'i he māhina ko 'eni ko Fēpuelí, na'e ha'u ki homau 'apí 'a e tangata'eiki ko Māteni Hālisí 'a ia na'e lau ki ai ki mu'á, 'o ne ma'u 'a e ngaahi mata'i tohi 'a ia kuó u hiki mei he ngaahi peletí, 'o ne kamata ke 'alu mo ia ki he kolo ko Niu 'Ioké. Ko e me'a na'e hoko kiate ia pea mo e ngaahi mata'i tohí, 'oku ou lau ai ki he'ene fakamatala 'a'ana ki he ngaahi me'a na'e hokó, 'o hangē ko 'ene fakamatala'i ia kiate au hili 'ene foki maí, 'a ia na'e hangē ko e me'a ko 'ení:

64 "Na'á ku 'alu ki he kolo ko Niu 'Ioké, peá u 'oange 'a e ngaahi mata'i tohi kuo liliú, pea mo hono liliu 'o iá, kia Palōfesa Sālesi 'Anitóní, 'a ia ko ha tangata'eiki na'e 'iloa 'i he'ene potó 'i he ngaahi leá. Na'e pehē 'e Palōfesa 'Anitóní 'oku totonu hono liliú, 'o totonu ange ia 'i ha me'a kuó ne mamata ai ki mu'a kuo liliu mei he lea faka-'Isipité. Pea na'á ku

fakahā ange leva kiate ia 'a e ngaahi mata'i tohi kuo te'eki ai liliú, pea na'á ne pehē ko e ngaahi mata'i tohi faka-'Isipite, faka-Kalitia, faka-'Asilia, mo faka-'Alepea ia; pea na'á ne pehē ko e ngaahi mata'i tohi mo'oni ia. Na'á ne 'omi kiate au ha tohi fakamo'oni, 'a ia na'e fakamo'oni'i ai ki he kakai 'o Pālemailá ko e ngaahi mata'i tohi mo'oni ia, pea 'oku mo'oni mo hono liliu 'o e ngaahi mata'i tohi 'a ia kuo liliú. Na'á ku to'ó 'a e tohi fakamo'oni 'o fa'ó ia ki ha kato 'i hoku kofú, pea fe'unga mo 'eku teu 'alu mei he falé, na'e ui mai 'e Misa 'Anitóni ke u foki ange, peá ne fehu'i mai kiate au pe na'e 'ilo'i fēfē 'e he talavouú 'oku 'i ai ha ngaahi peleti koula 'i he feitu'u na'á ne 'ilo'i ai iá. Na'á ku tali ange na'e fakahā ia kiate ia 'e ha 'āngelo 'a e 'Otuá.

65 "Na'á ne pehē mai leva kiate au, 'Fakafoki mai 'a e tohi fakamo'oni ke u toe vakai ange ki a'í.' Ko ia na'á ku to'ó ia mei hoku kató 'o foaki ange ia kiate ia, pea na'á ne to'ó ia 'o haehae momomomo iiki, mo pehē 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha me'a ko e tauhi mai 'a e kau "āngeló 'i he taimí ni, pea kapau te u 'omi 'a e ngaahi peletí kiate ia te ne liliu ia. Na'á ku fakahā ange kiate ia kuo ^bfakama'u 'a e konga 'o e ngaahi peletí, pea kuo tapui au ke 'oua na'á ku 'omi ia. Na'á ne tali mai 'o pehē, "E 'ikai te u lava 'o lau ha tohi kuo fakama'u.' Na'á ku 'alu meiate ia 'o

u ‘alu kia Toketā Mitiseli, ‘a ia na‘á ne fakamo‘oni‘i ‘a e me‘a kuo lea ‘aki ‘e Palōfesa ‘Anitoni ‘o kau ki he ngaahi mata‘i tohí pea mo hono liliú.”

••••

‘Oku hoko ‘a ‘Ōliva Kautele ko e tangata tohi ‘i hono liliu ‘o e Tohi ‘a Molomoná—‘Oku ma‘u ‘e Siosefa mo ‘Ōliva ‘a e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné meia Sione ko e Papitaisó—‘Oku papitaiso ‘a kinaua, pea fakanofu, mo ma‘u ‘a e laumālie ‘o e kikité. (Veesi 66–75.)

66 ‘I he ‘aho hono 5 ‘o ‘Epelelí, 1829. na‘e ha‘u ai ‘a “‘Ōliva Kautele ki hoku falé, ka na‘e te‘eki ai te u mamata kiate ia ‘o a‘u ki he taimi ko iá. Na‘á ne tala mai kiate au na‘á ne faiako ‘i he feitu‘u ofi ki he nofo‘anga ‘o ‘eku tamaí, pea ko e me‘a ‘i he kau ‘a ‘eku tamaí ‘i he fa‘ahinga na‘e fakahū fānau ki he akó, ko ia na‘á ne ‘alu ai ‘o nofo ‘i he ngaahi ‘aho ‘e ní‘ihi ‘i hono falé, pea lolotonga ‘ene ‘i aí na‘e fakamatala ‘e he fāmili kiate ia ‘a e ngaahi me‘a na‘e kau ki he‘eku ma‘u ‘a e ngaahi peletí, pea ko ia kuó ne ha‘u ai ke fehu‘i kiate au.

67 ‘I he ‘aho ‘e ua hili ‘a e a‘u mai ‘a Misa Kautelé (‘a ia ko e ‘aho 7 ‘o ‘Epelelí), na‘á ku kamata ai ke liliu ‘a e Tohi ‘a

Molomoná, pea na‘á ne kamata ke hiki ma‘aku.

••••

68 Na‘á ma kei fai atu ai pē ‘a e ngāue ‘o e liliu tohí, pea ‘i he māhina na‘e hoko ki aí (ko Mē, 1829), na‘á ma ‘alu ‘i ha ‘aho ‘e taha ki he vao ‘akaú ke lotu mo fehu‘i ki he ‘Eikí ‘o kau ki he “papitaiso ki he ^bfakamolemole ‘o e ngaahi angahalá, ‘a ia na‘á ma ‘ilo ha lau ki ai ‘i hono liliu ‘o e ngaahi peletí. Lolotonga ‘ema fai peheé, mo lotu mo ui ki he ‘Eikí, na‘e ‘alu hifo ha ‘talafekau mei he langí ‘i ha ^d‘ao ‘o e maama, pea ‘i he‘ene hilifaki hono ‘nimá kiate kimauá, na‘á ne ^ffakanofu ‘a kimaua, ‘o pehē:

69 ‘I he huafa ‘o e Mīsaíá, ‘oku ou foaki kiate kimoua ‘a hoku ongo kaungā-tamaio‘eiki, ‘a e “Lakanga Fakataula‘eiki ‘o ‘Ēloné, ‘a ia ‘okú ne ma‘u ‘a e ngaahi kī ‘o e tauhi mai ‘a e kau ‘āngeló, pea mo e ongo-ongolelei ‘o e fakatomalá, pea mo e papitaiso ‘i he fakaukú ke fakamolemole ‘a e ngaahi angahalá; pea ‘e ‘ikai pē toe ‘ave ‘eni mei he māmaní ‘o a‘u ki hano toe fai ‘e he ngaahi foha ‘o ^bLīvaí ha feilaulau ki he ‘Eikí ‘i he mā‘oni‘oni.

70 Na‘á ne pehē ‘oku ‘ikai ke kau ‘a e mālohi ke hilifaki nima ke ma‘u ‘a e “me‘a-foaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni ‘i he Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné

66a FFL Kautele, ‘Ōliva.

68a FFL Papitaisó.

b FFL Fakamolemole‘i ‘o e Ngaahi Angahalá.

c FFL Sione ko e Papitaisó.

d Nōmipa 11:25;

‘Eta 2:4–5, 14;

T&F 34:7.

e TT 5.

FFL Nimá, Hilifaki ‘o e.

f FFL Fakanofó; Mafai.

69a FFL Lakanga

Taula‘eiki

Faka-‘Ēloné.

b Teut. 10:8;

T&F 13; 124:39.

FFL Līvaí—Ko e

fa‘ahinga ‘o Līvaí.

70a FFL Me‘a-foaki ‘o e

Laumālie Mā‘oni‘oni.

ni, ka 'e foaki mai ia kiate kimaua 'amui; peá ne fekau kiate kimaua ke ma ō 'o papitaiso, peá ne fai 'a e ngaahi fakahinohino kiate kimaua ke u papitaiso 'a 'Ōliva Kautele, pea hili ia pea ke ne papitaiso au.

71 Ko ia na'á ma ō ai peá ma papitaiso. Na'á ku 'uluaki papitaiso ia, pea hili ia na'á ne papitaiso au—hili iá na'á ku hilifaki hoku nimá ki hono 'ulú 'o fakanofu ia ki he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné, pea hili iá na'á ne hilifaki hono nimá kiate au pea fakanofu au ki he Lakanga Fakataula'eiki pē ko iá—he na'e pehē 'a e anga 'o e fekau kiate kimauá.*

72 Na'e tala mai 'e he talafekau 'a ia na'á ne 'a'ahi mai kiate kimaua 'i he taimi ko iá mo ne foaki kiate kimaua 'a e Lakanga Fakataula'eiki ko 'ení, ko hono hingoá ko Sione, 'a ia 'oku ui ko "Sione ko e Papitaisó 'i he Fua-

kava Fo'ou, pea ko 'ene ngāue 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a ^bPita, 'Sēmisi mo ^dSione, 'a ia na'a nau ma'u 'a e ngaahi 'kī 'o e Lakanga Fakataula'eiki 'o ^fMelekisētekí, 'a ia na'á ne pehē ko e Lakanga Fakataula'eiki 'e faifai pea 'e foaki kiate kimaua, pea 'e ui au ko e 'uluaki ^gKaumātu'a 'o e Siasí, pea 'e ui ia (ko 'Ōliva Kautele) ko e kaumātu'a hono uá. Ko e 'aho hono hongofulu mā nima 'o Mē, 1829, na'e fakanofu ai 'a kimaua 'i he nima 'o e talafekau ni pea papitaiso ai 'a kimauá.

73 'I he'ema 'alu hake pē mei he vai 'i he hili homa papitaisó, na'e hoko kiate kimaua 'a e ngaahi fu'u tāpuaki lalahi mo nāunau'ia mei he'ema Tamai Fakahēvaní. Na'e hili pē 'eku papitaiso 'a 'Ōliva Kautelé, mo e tō mai kiate ia 'a e "Laumālie Mā'oni'oní, pea na'á ne tu'u hake mo ^bkikite'i ha ngaahi me'a

* 'Oku fakamatala'i 'e 'Ōliva Kautele 'a e ngaahi me'a ni 'i he founga ko 'ení: "Ko e ngaahi 'aho 'ení 'e 'ikai ngalo 'i ha taimi—ke nofo 'o fanongo ki ha le'o 'oku fakalea'i 'e he fakahinohino 'a e langí, na'e fakaake'i ai 'a e fakamālō lahi fau 'i he fatafatá ni! Na'á ku fai atu ai pē ta'etuku 'i he 'aho ki he 'aho, 'o tohi 'a e me'a mei hono ngutú, 'i he'ene liliu 'aki 'a e 'Ūlimi mo e Tūmemí, pe, hangē ko e lea 'e fai 'e he kau Nifái, 'ko e Ongó Me'a Hiki Leá,' 'a e hisitōlia pe lekooti 'oku ui 'Ko e Tohi 'a Molomoná.'

"Ke fakamatala'i 'i he ngaahi lea si'i pē, 'a e fakamatala mālie 'oku fai 'e Molomoná mo hono foha faivelenga ko Molonái, ki ha kakai na'e tomu'a 'ofeina mo 'ofa'i 'e he langí, te ne makupusi 'e ia 'a e me'a 'oku ou hanga ke fai; ko ia te u fakatoloi 'a e me'a ko iá ki ha taimi 'amui, pea, hangē ko 'eku lea 'i he talateú, te u fakamatala totonu ki ha ngaahi me'a 'e ni'ihi 'oku kau tonu ki he tupu hake 'a e Siasí ni, 'a ia 'e mālie nai ki he ngaahi toko afe kuo ō mai, lolotonga 'a e fofonga 'ita mai 'a e kau tui mateakí mo e lau'íkovi 'a e kau mālualoí, 'o tali 'a e Ongongolelei 'o Kalaisi.

72a FFL Sione ko e Papitaisó.

b T&F 27:12–13.

FFL Pitá.

c FFL Sēmisi, Foha 'o Sēpetí.

d FFL Sione, Foha 'o Sēpetí.

e FFL Kī 'o e Lakanga Fakataula'eikí,

Ngaahi.

f FFL Lakanga

Taula'eiki Faka-Melekisētekí.

g FFL Kaumātu'a.

73a FFL Laumālie Mā'oni'oní.

b FFL Kikite, Kikite'i.

lahi 'e vave 'ene hokó. Pea ko e tahá, na'e hili pē hoku papitaiso 'e iá, na'á ku ma'u foki 'a e laumālie 'o e kikite, pea 'i he'eku tu'u haké, na'á ku kikite 'o kau ki he tupu hake 'a e Siasí ni, pea mo e ngaahi me'a lahi kehe na'e kau ki he Siasí, pea mo e to'u tangata ko 'eni 'o e fānau 'a e tangatá. Na'e fakapito 'a kima-ua 'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni, peá ma nēkeneka 'i he 'Otua 'o homa fakamo'uí.

74 Koe'uhí ko hono fakamā-ma'i 'a homa 'atamaí, na'e kamata ke fakamahino'i mai ki homa 'atamaí 'a e ngaahi folo-folá, pea fakahā mai ki homa "atamaí 'a e 'uhinga ^bmo'oni mo e taumu'a 'a honau ngaahi potu tohi mahinongata'a tahá 'i ha founa na'e 'ikai te ma lava ke maa'usia ki mu'a, pea na'e te'eki ai ke ma fakakaukau ki ai ki mu'a. Kae lolotonga 'ení na'e pau ke ma tauhi ke lilo 'a e anga

'o 'ema ma'u 'a e Lakanga Fakataula'eikí mo homa papitaisó, ko e me'a 'i he loto fakatanga kuo 'osi 'asi mai 'i he feitu'u na'á ma nofo aí.

75 Kuo fakamanamana'i 'a kimaui 'aki hano 'ohofi 'e he kau fakatangá mei he taimi ki he taimi, pea na'e fai 'eni, foki, 'e ha ni'ihi kuo nau fakahā 'a e lotú. Pea ko honau loto ke 'ohofi kimaui na'e ta'ofi pē ia 'e he mālohi 'o e fāmili 'o e tamai 'a hoku malí ('i he tokoni mai 'a e 'Otuá), 'a ia kuo nau hoko ko e ngaahi kaume'a lelei 'aupito kiate au, pea na'e 'ikai te nau poupou'i 'a e kau fakatangá, pea na'a nau loto ke u hoko atu 'a e ngāue 'o e liliu tohi ta'e-i ai-ha me'a ke ta'ofi ia; ko ia na'a nau loto mo tala'ofa ai ke malu'i kimaui mei he ngaahi ngāue ta'e-fakalao kotoa pē, 'o fakatatau ki he me'a te nau lava 'o faí.

“E 'ikai lava 'e ha kau tangata 'oku ma'u 'a e fakakaukau lelei, ke liliu mo hiki 'a e ngaahi fakahinohino na'e fai ki he kau Nifaí mei he fofonga 'o e Fakamo'uí, 'o kau ki he founa totonu ke langa hake ai 'e he tangatá 'a Hono Siasí, kae tautautefito ki he lolotonga 'a e mafola 'a e koví mo e tāla'a 'o kau ki he ngaahi founa mo e ngaahi kautaha kotoa pē 'oku ngāue 'aki 'i he lotolotonga 'o e fa'ahinga 'o e tangatá, ta'e-te-nau holi ke ma'u ha faingamālie ke fakahā 'a e fiemālie 'o e lotó ki he tanu hifo 'i he tanu'anga vai, ke fakahā 'a e konisēnisi fiemālie 'i he toetu'u 'a Sisū Kalaisí.”

“Hili hono hiki 'o e fakamatala na'e fai ki he ngāue 'a e Fakamo'uí ki he toenga 'o e hako 'o Sēkopé, 'i he konitinēniti ko 'ení, na'e faingofua hono 'ilo'i, 'o hangē ko e lau 'a e palōfitá, kuo 'ufi'ufi 'e he fakapo'ulí 'a e māmaní mo e fakapo'uli matolu 'a e 'atamaí 'o e kakaí. 'I he fai atu 'a e fifilí na'e faingofua hono 'ilo'i 'oku 'ikai ha taha 'i he lotolotonga 'o e fu'u fefusi'aki mo e longoa'a 'o kau ki he lotú, 'okú ne ma'u ha mafai mei he 'Otuá ke fai 'a e ngaahi ouau 'o e Ongoongolelei. He 'e lava nai ke fehu'i 'o pehē, 'oku ma'u nai 'e he tangata 'a e mafai ke ngāue 'i he huafa 'o Kalaisí, 'a ia 'oku faka'ikai'i 'a e ngaahi fakahaá, ka ko 'Ene fakamo'oni 'oku 'ikai ko ha me'a kehe mei he laumālie pē 'o e kikité, pea ko 'Ene lotú 'oku makatu'unga, mo langa, mo poupou'i 'aki 'a e ngaahi fakahā lolotonga 'i he ngaahi kuonga kotoa pē 'o e māmaní 'i he taimi 'oku 'i ai Hano kakaí 'i he māmaní? Kapau na'e

tanu 'a e ngaahi mo'oni ko 'enī, pea fufuu'i lelei ia 'e he kau tangata ko ia 'e tu'utāmaki ai 'a honau faiivá 'o kapau 'e tu'o taha hano tuku ia ke ulo 'i he ngaahi fofonga 'o e fa'ahinga 'o e tangatá, ka 'oku 'ikai ke toe tanu ia kiate kimau; pea ko e me'a pē na'á ma tatali ki ai ko hono fai mai 'o e fekaú, 'Tu'u hake pea papitaiso.'

"Ko e me'a 'eni na'e 'ikai ke fuoloa ha holi ki ai pea lava 'o fakahoko iá. Ko e 'Eikí, 'a ia 'oku mohu 'i he 'alo'ofá, pea 'oku finangalo lelei ma'u pē ke ne tali 'a e lotu tāma'u 'a e loto-fakatōkikaló, hili 'ema ui kiate Ia 'i he lotu fakamātoato, pea mavahe mei he ngaahi nofo'anga 'o e tangatá, pea Ne 'āfeitalalo ke fakahā mai kiate kimau Hono finangaló. Fakafokifá, na'e folofola mai 'a e le'o 'o e Huhu'i kiate kimau 'aki 'a e melino, 'o hangē ko e fai mei he lolotonga 'o e ta'engatá, pea lolotonga 'a e mavaeua 'a e veilí pea 'alu hifo 'a e 'āngelo 'a e 'Otuá kuo kofu ia 'aki 'a e nāunau, 'o ne 'omai 'a e pōpoaki kuo lahi 'a e 'amanaki ki ai, pea mo e ngaahi kī 'o e Ongoongolelei 'o e fakatomalá. Ko e fiefia ka ko ha fiefia! ko e fakatumutumu ko ha fakatumutumu! ko e ofo ka ha ofo! Lolotonga 'a e faingata'a'ia 'a māmani mo hoha'á—lolotonga 'a e taufā holo 'a e ngaahi laui miliona 'o hangē ko e tangata kui 'i he 'aá, pea lolotonga 'a e tatali 'a e kakai kotoa pē 'i he tāla'á, 'a honau tokolahi pē, na'e mamata 'a homa matá, pea fanongo 'a homa telingá, 'i he maama 'o hangē 'ko e ulo lahi 'o e 'ahó'; 'io, 'o mahulu ange—'o mahulu 'i he ngingila 'o e la'áá 'i Mē, 'a ia na'e lolotonga huhulu atu 'a hono ngingilá ki he funga 'o natula! Pea ko hono le'ó, neongo 'ene vaivaí, ka na'e mahuhuhulu ia 'o ongo mo'oni ki he lotó, pea ko 'ene ngaahi folofola, 'Ko homo kaungā-tamaio'eiki au,' na'á ne to'o atu 'e ia 'a e ilifia kotoa. Na'á ma fanongo, na'á ma mamata, na'á ma mālie'ia! Ko e le'o ia 'o ha 'āngelo mei he nāunau, ko e pōpoaki ia mei he Fungani Mā'olungá! Pea lolotonga 'ema fanongó na'á ma fiefia, lolotonga 'a e hanga 'e He'ene 'ofá 'o fakamāfana'i 'a homa laumālie, pea na'e 'ufi'ufi 'a kimau 'aki 'a e me'a-hā-mai 'o e Māfimafi! Ko fē ha tu'unga ke tāla'a ai? Na'e 'ikai ke 'i ai; kuo hola 'a e veiveiuá, kuo ngalo hifo 'a e ta'etu'i ke 'oua na'a toe tu'u hake, ka kuo hola 'a e lo'i mo e kakaá 'o ta'engata!

"Ka, 'e si'i kāinga 'ofeina, fakakaukau, toe fakakaukau 'o ki'i fuofuolaa si'i, ki hono lahi fau 'o e fiefia na'e fakafonu homa lotó, pea mo e lahi fau 'o e 'ohovalé pea 'oku pau pē na'á ma punou hifo ai, (he ko hai nai ha taha 'e ta'e-peluki 'a e tu'i koe'uhi ko ha tāpuaki pehē?) 'i he'ema ma'u 'i hono nimá 'a e Lakanga Fakataula-eiki Toputapú 'i he'ene lea 'o pehē, "I he huafa 'o e Mīsaiá, 'oku ou foaki kiate kimou 'a hoku ongo kaungā-tamaio'eiki, 'a e Lakanga Fakataula'eiki 'o 'Éloné, 'a ia 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló, pea mo e ongoongolelei 'o e fakatomalá, pea mo e papitaiso 'i he fakakú ke fakamolemole 'a e ngaahi angahalá; pea 'e 'ikai pē toe 'ave 'eni mei he māmani 'o a'u ki hano toe fai 'e he ngaahi foha 'o Līva'i ha feilaulau ki he 'Eikí 'i he mā'oni'oni!

"'E 'ikai te u feinga ke fakamatala kiate kimoutolu 'a e ngaahi ongo 'o e lotó ni, pe ko e faka'ofó'ofa faka'e'i'eiki mo e nāunau 'a ia na'e 'ākilotoa 'a kimau 'i he taimi ko iá; ka te mou tui nai kiate au 'o kau ka pehē, 'oku 'ikai lava ke kamata 'e māmani, pe ko e fa'ahinga 'o e tangatá, ke fakakou'ui 'a e leá 'aki 'a e le'o-afea 'o taimi, 'i he anga-mālie mo mā'olunga 'o hangē ko e tokotaha toputapú ni. 'Ikai; pea 'oku 'ikai foki ke ma'u 'e he māmani ko 'enī 'a e mālohi ke foaki 'a e fiefia, pe foaki 'a e melino, pe 'ilo'i 'a e potó 'a ia na'e 'i he kupu'i lea taki tahá, 'i hono 'omai ia 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni! 'E lava 'e he tangatá 'o kaka'a'i 'a hono kāingá, 'e hoko mai 'a e kākā 'i he kākā, pea 'e ma'u nai 'e he fānau 'a e tokotaha angakoví 'a e mālohi ke lohiaki'i 'a e valé mo e ta'eakó, kae 'oua ke fafanga 'aki 'a e tokolahi 'a e lo'i, pea tafia 'e he fua 'o e lo'i 'a e valé 'i hono 'aú ki he tanu'angá; ka 'oku hanga 'e he ki'i ala tu'o taha 'a e louhi'i to'ukupu 'o 'ene 'ofá, 'io, ha huelo pē 'e taha 'o e nāunau mei he maama 'i 'olungá, pe ha folofola

pē 'e taha mei he fofonga 'o e Fakamo'uí, mei he fatafata 'o e ta'engatá, 'o ngaohi kotoa ia ke 'ikai hano mahu'inga, pea fakangalo'i ia 'o ta'engata mei he 'atamai. Ko e 'ilo'i fakapapau ko ia na'á ma 'i he 'ao 'o ha 'āngelo, ko e 'ilo kānokato ko ia na'á ma fanongo ki he le'o 'o Sisuú, mo e mo'oni ma'a ko ia 'oku tafe mai mei ha tokotaha haohaoa, 'a ia kuo tu'utu'uni 'e he finangalo 'o e 'Otuá, 'oku ou pehē he 'ikai fa'a fakamatala'i, pea te u fakakaukau ma'u ai pē ki he fakahaá ni 'o e angalelei 'a e Fakamo'uí 'i he loto-fakatutumumu mo e fakafeta'i lolotonga hono tuku au ke u kei mo'uí; pea 'oku ou 'amanaki ke fakahā 'a e 'ofa kiate ia 'i he ngaahi fale 'oku nofo ai 'a e haohaoá pea 'ikai hū ki ai 'a e angahalá, 'i he 'aho ko ia 'a ia 'e 'ikai ke ngatá." — *Messenger and Advocate*, vol. 1 ('Okatopa 1834), pp. 14–16.

KO E NGAARI TEFITO 'O E TUI

'O SIASI 'O SĪSŪ KALAISI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAARI
'AHO KIMUI NĪ

History of the Church, Vōlume 4, Peesi 535 ki he 541

OKU mau ^atui ki he ^bOtua, ko e Tamai Ta'engata, pea ki Hono ^cAlo, ko Sīsū Kalaisi, pea ki he ^dLaumālie Mā'oni'oni.

2 'Oku mau tui 'e tautea'i 'a e tangata koe'uhi ko 'enau ngaahi angahala ^aanautolū pē, kae 'ikai ko e ^bmaumau-fono 'a 'Ātamā.

3 'Oku mau tui 'e lava 'o ^afakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangata kotoa pē 'i he ^bFakalelei 'a Kalaisi, tu'unga 'i he ^ctalangofua ki he ngaahi ^dfono mo e ngaahi 'ouau 'o e Ongoongolelei.

4 'Oku mau tui ko e ngaahi 'uluaki tefito'i mo'oni mo e ngaahi ^aouau 'o e Ongoongolelei ko e: ^buluaki, ^bTui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi; uā: ^cFakatomalā; tolu, ^dPapitaiso 'i he fakauku ke

^efakamolemole'i 'a e ngaahi angahalā; faā, Hilifaki 'o e ^fnima ke ma'u 'a e ^gme'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

5 'Oku mau tui kuo pau ke ^aui ha tangata 'e he 'Otuā, 'i he ^bkikite, pea 'i he hilifaki 'o e ^cnima 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e ^dmafa'i, ke ^emalanga 'aki 'a e Ongoongolelei mo fakahoko hono ngaahi ^fouau.

6 'Oku mau tui ki he ngaahi ^alakanga tatau ko ia na'e fokotu'u 'i he Siasi 'i he kuonga mu'ā, 'a ia ko e kau ^baposeolo, kau ^cpalōfita, kau ^dfaifekau, kau akonaki, kau ^eevangeliō, mo e ngaahi lakanga peheē.

7 'Oku mau tui ki he ^ame'a-foaki 'o e ^blea 'i he ngaahi lea kehekehē, ^ckikitē, ^dfakahaā,

1a FFL Tui.

b FFL 'Otuā—'Otuā ko e Tamai.

c FFL Sīsū Kalaisi, 'Otuā—'Otuā ko e 'Alō.

d FFL Laumālie Mā'oni'oni, 'Otuā—'Otuā ko e Laumālie Mā'oni'oni.

2a Teut. 24:16;

'Isikeli 18:19–20.
FFL Tau'atāina ke Fili, Ala 'Eke'i mei ha Taha 'a 'Ene Ngaahi Ngāuē.

b FFL Hinga 'a 'Ātama mo 'Ivī.

3a Mōsaia 27:24–26; Mōsese 5:9.

FFL Fakamo'ui.

b FFL Fakalelei, Fakalelei'i.

c FFL Talangofuā.

d FFL Fonō.

e FFL Ongoongolelei.

4a FFL Ouā, Ngaahi.

b FFL Tu'i.

c FFL Fakatomala, Fakatomala'i.

d FFL Papitaisō.

e FFL Fakamolemole'i

'o e Ngaahi Angahalā.

f FFL Nimā, Hilifaki 'o e.

g FFL Me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

5a FFL Uī, Uī 'e he 'Otuā.

b FFL Kikite, Kikite'i.

c FFL Nimā, Hilifaki 'o e.

d FFL Lakanga

Fakataula'eiki; Mafa'i.

e FFL Malangā.

f 'Alamā 13:8–16.

6a FFL Siasi Mo'oni, Ngaahi Faka'ilonga 'o e—Fokotu'utu'u 'o e Siasi.

b FFL 'Aposeolo.

c FFL Palōfita.

d FFL Pīsopē.

e FFL Pēteliakē;

'Evangeliō.

7a FFL Me'a-foaki 'o e Laumālie, Ngaahi.

b FFL Lea Kehekehē, Me'a-foaki 'o e Ngaahi.

c FFL Kikite, Kikite'i.

d FFL Fakahā.

ngaahi 'me'a-hā-maí, ^ffakamo'ui 'o e mahakí, ^sfakamatala'í 'o e ngaahi lea kehekehé, mo e ngaahi me'a peheé.

8 'Oku mau tui ko e "Tohi Tapú ko e ^bfolofola ia 'a e 'Otuá 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'oku liliu ^ctotonú; 'oku mau tui foki ko e ^dTohi 'a Molomoná ko e folofola ia 'a e 'Otuá.

9 'Oku mau tui ki he ngaahi me'a kotoa pē kuo ^afakahā mai 'e he 'Otuá, mo e ngaahi me'a kotoa pē 'okú Ne fakahā mai 'i he taimi ní, pea 'oku mau tui te Ne kei ^bfakahā mai 'amui ha ngaahi me'a lalahi mo mahuinga 'o kau ki he Pule'anga 'o e 'Otuá.

10 'Oku mau tui ki hono ^atānaki fakataha mo'oni 'o 'Isilelí pea ki hono fakafoki mai 'o e Fa'ahinga 'e ^bHongofulú; pea ko 'Saione (ko e Selūsalema Fo'ou) 'e langa ia 'i he konitinēniti 'o 'Ameliká; pea ko ^dKalaisi pē 'e pule 'i he māmaní; pea, 'e ^efakafou'ou 'a e māmaní 'o ma'u 'e ia 'a hono ^fnāunau ^sfakapalataisí.

11 'Oku mau 'ekea 'a e ^afaingamālie ke hū ki he 'Otua Māfi-mafí 'o fakatatau ki he ngaahi ^btu'utu'uni 'a homau 'konisēnisi 'omautolu pē, pea tuku ki he kakai kotoa pē 'a e faingamālie tatau, 'o tukuange ke nau ^dlotu, pe 'e founga fēfē, pē 'e fai 'i fē, pe ko e hā te nau lotu ki aí.

12 'Oku mau tui 'oku totonu ke fakaongoongo ki he ngaahi tu'í, kau palesiteni, kau pule, mo e kau fakamaau fakapule'anga, 'i he talangofua, faka'apa'apa'í, mo pou pou ki he ^alaó.

13 'Oku mau tui 'oku totonu ke ^afaitotonu, angatonu, ^bsino ma'a, angalelei, anga-mā'oni'oni, pea ^cfailelei ki he kakai kotoa pē; ko e mo'oni, 'oku mau lava ke pehē 'oku mau muimui ki he ^dna'ina'í 'a Paulá — 'Oku mau tui ki he ngaahi me'a kotoa pē, 'oku mau ^eamanaki lelei ki he ngaahi me'a kotoa pē, kuo mau kātaki'í 'a e ngaahi me'a lahi, pea 'oku mau ^aamanaki ke mau lava 'o ^fkātaki'í 'a e

7e FFL Me'a-hā-maí.

f FFL Fakamo'ui

Mahakí, Ngaahi.

g 1 Kol. 12:10;

Molom. 9:7–8.

8a FFL Tohi Tapú.

b FFL Folofola 'a e 'Otuá.

c 1 Nifai 13:20–40;

14:20–26.

d FFL Tohi 'a

Molomoná.

9a FFL Fakahā.

b 'Āmosi 3:7;

T&F 121:26–33.

FFL Folofolá—Ngaahi

Folofola na'e kikite'í

'e 'omí.

10a 'Īsaia 49:20–22; 60:4;

1 Nifai 19:16–17.

FFL 'Isileli—Tānaki 'o.

b FFL 'Isileli—Ko e

fa'ahinga 'e

hongofulu 'o 'Isileli

na'e molé.

c 'Eta 13:2–11;

T&F 45:66–67; 84:2–5;

Mōse 7:18.

FFL Saioné;

Selūsalema Fo'ou.

d FFL Nofo Tu'í.

e FFL Māmaní—Ko

hono fakama'a 'o e

māmaní.

f FK ko ha tu'unga na'e

hangē ko e Ngoue ko

'Īteni;

'Īsaia 11:6–9; 35:1–10;

51:1–3; 65:17–25;

'Isikeli 36:35.

FFL Palataisí.

g FFL Nāuná.

11a T&F 134:1–11.

b FFL Tau'atāina ke Filí.

c FFL Konisēnisí.

d FFL Hū.

12a T&F 58:21–23.

FFL Fonó.

13a FFL Angatonú;

Faitotonú.

b FFL Angama'á.

c FFL Ngāué,

Ngāue'ofá.

d Filipai 4:8.

e FFL 'Amanakí,

'Amanaki Lelei.

f FFL Kātaki.

ngaahi me'a kotoa pē. Kapau 'oku ai ha me'a 'oku *s*mā'oni-
'oni, faka'ofa'ofa, pe ongoongo
lelei pe fe'unga mo hono viki-

viki'í, ko e ngaahi me'a ia 'oku
mau fekumi ki aí.

SIOSEFA SĀMITA.

13g FFL Angama'á; 'Ulungāanga Fakatōkilaló.

KO E
FAKAHINOHINO
KI HE
NGAAHI
FOLOFOLÁ

TALATEÚ

HOKOHOKO FAKAMATA'TTOHI 'O E NGAARI KAVEINGÁ

NGAARI ME'A NA'E TO'OTO'O MEI HE LILIU 'E
SIOSEFA SĀMITA 'A E TOHI TAPÚ

FAKAMATALA FAKAHOKOHOKO 'O E HISITŌLIA
'O E SIASI, NGAARI MAPÉ, MO E NGAARI TĀ

NGAARI MAPE MO E
NGAARI TĀ 'O E TOHI TAPÚ

TALATEŪ

Oku hanga 'e he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá 'o fakamatala'i atu 'a e ngaahi tokäteline, ngaahi tefito'i mo'oni, kakai, mo e ngaahi feitu'u 'oku hā 'i he Tohi Tapú, ko e Tohi 'a Molomoná, ko e Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata'itofe Mahu'ingá. 'Oku toe 'oatu foki ai mo e ngaahi potufolofola mahu'ingá ke ke ako ki ai 'i he kaveinga taki taha. 'E lava 'e he Fakahinohino ko 'ení 'o tokoni'i koe 'i ho'o ako fakafa'ituitui pe fakafāmilī ki he ngaahi folofolá. Te ne toe lava 'o tokoni atu foki kiate koe ke ke tali 'a e ngaahi fehu'i 'oku kau ki he ongoongolelei, mo ako ki he ngaahi kaveinga 'i he ngaahi folofolá, teuteu ha ngaahi malanga mo e ngaahi lēsoni, pea fakatupulaki mo ho'o 'ilo mo e fakamo'o-ni ki he ongoongolelei.

'Oku 'i ai ha ngaahi kongá 'e tolu 'o e Fakahinohinó: (1) ko ha hokohoko fakamata'i-tohi 'o e ngaahi kaveingá, (2) ngaahi me'a na'e to'oto'o mei he Liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi Tapú (LSS), mo e (3) ngaahi mape, ngaahi tā 'o e folofolá, mo e fakamatala fakahokohoko 'o e hisitōlia 'o e Siasī.

1. *Hokohoko fakamata'itohi 'o e ngaahi kaveingá.* 'Oku hanga 'e he kongá ko 'ení 'o 'oatu ha 'uhinga nounou 'o e kaveinga taki taha pea fokotu'u atu ai mo e ngaahi potufolofola mahu'ingá taha 'oku kau ki he kaveinga ko iá. 'Oku mu'omu'a 'i he potufolofola taki taha ha kī'i kongá pe ko hano fakanounou'i 'o e potufolofola ko iá. 'Oku hā atu 'a e ngaahi potufolofolá 'i he fakahokohoko ko 'ení: Fuakava Motu'á, Fuakava Fo'ou, Tohi 'a Molomoná, Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata'itofe Mahu'ingá.

2. *Ngaahi me'a na'e to'oto'o mei he Liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi Tapú (LSS).* Na'e fakahinohino'i 'e he 'Eikí 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he 1830 ke kamata 'a 'ene ngāue ki hono fakalelei'i pe liliu 'a e Pulusi 'a Kingi Sēmisi 'o e Tohi Tapú. Ko e taumu'a 'a e Palōfitá ke toe fakafoki mai ha ní'ihī 'o e ngaahi mo'oni mahu'ingá mo mahinongofua ko ia ne mole mei he 'uluaki tatau 'o e Tohi Tapú. Na'á ne faka'osi ha kongá lahi 'o e ngāue 'i Siulai 'o e 1833. Ka neongo iá, na'á ne kei hoko atu pē hano fakalelei'i ia lolotonga 'ene teuteu'i 'a e liliú ki hono pāki, 'o a'u mai ki he'ene pekia 'i he 1844. Neongo na'e 'ikai 'osi kotoa 'a e tohi 'i hono liliu, pe na'e ngāue 'aki kakato ia 'e he Siasí, ka 'oku ma'u mei he Liliu 'a Siosefa Sāmitá ha ngaahi 'ilo lahi ki hono ngaahi 'uhinga 'o e ngaahi folofolá pea 'oku hoko ia ko ha tokoni mahu'ingá ki hono 'ilo'i 'o e Tohi Tapú. 'Oku 'i ai hano kongá 'o e ngaahi liliu mahu'ingá angé 'oku fakakau atu ia 'i he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá.. (Vakai ki he kaveinga "Liliu 'a Siosefa Sāmitá" 'i he Fakahinohinó ke ma'u mei ai ha ngaahi fakamatala lahi ange.)

'Oku ngāue 'aki 'e he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e liliu 'o e Pulusingá 'a Kingi Sēmisi 'o e Tohi Tapú 'i he lea faka-Pilitāniá ko e Tohi Tapu fakalao ia 'okú ngāue'akí. Na'e 'i ai hano fatongia mahu'ingá 'i hono fakafoki mai 'o e ongoongolelei pea 'oku kei 'i ai pē hano mālohi mahu'ingá 'i he ngaahi pule'anga lahi 'o e māmaní.

3. *Ngaahi mape, ngaahi tā 'o e folofolá, mo e fakamatala fakahokohoko 'o e hisitōlia 'o e Siasí.* 'E mahino ange 'a e ngaahi me'a na'e hoko 'i he folofolá 'i ha'ate 'ilo ki he siokālafi 'o e ngaahi fonua 'oku fakamatala'i 'i he ngaahi folofolá. 'Oku kau 'i he Fakahinohinó ha mape 'e 14 'o e ngaahi fonua 'o e Tohi Tapú mo e mape 'e ono 'o e ngaahi feitu'u mahu'ingá 'i he hisitōlia 'o e Siasí, mo e mape 'e taha 'o e māmaní. Ko e founga ke ke kumi ai ha feitu'u 'i he mapé, ko ho'o ngāue 'aki 'a e fakamatala fakahokohoko ki he ngaahi seti mape ko ia 'okú ke fie 'ilo ki ai. 'E hanga leva 'e he fakamatala fakahokohokó 'o fakahinohino'i koe ki he mape totonu ke ke kumi ai mo hono tu'unga 'o e feitu'u ko iá 'i he mapé. 'Oku 'i ai foki mo e ngaahi fakamatala ki he tā 'e 32 mei he Tohi Tapú mo e tā 'e 18 mei he hisitōlia 'o e Siasí 'o tokoni'i koe ke ke 'ilo lahi ange ki he ngaahi me'a na'e hoko 'i he folofolá.

‘Oku fokotu’u atu ‘e he lisi ‘o e ngaahi fakamatala fakahokohoko ki he hisitōlia ‘o e Siasí ‘a e ngaahi ‘aho na’e hoko ai ‘a e ngaahi me’a mahu’inga ‘i hono fakafoki mai mo e tupu ‘a e Siasí ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí.

‘Oku ‘i ai foki mo ha ngaahi konga ‘aonga kehe ‘o e Fakahinohinó, ke tokoni atu kiate koe ‘i ho’o ako ki he folofolá. Hangē ko ‘ení, kapau te ke kumi hake ki he tefito, “Sīsū Kalaisí,” te ke ‘ilo’i ai ha lisi ‘o e ngaahi tefito kotoa pē ‘i he Fakahinohinó ‘a ia ‘oku ma’u mei ai ha fakamatala ‘oku fekau’aki hangatonu mo e Fakamo’uí mo ‘ene ngāue fakafaifekau. Ko e kaveinga ‘eni ‘e taha ‘i he Fakahinohinó ‘oku lahi hono ngaahi kongokonga kehé, ‘a ia ‘oku fakamamafa’i ai hono mahu’inga ‘o Kalaisi ki he fa’ahinga kotoa ‘o e tangatá. Ko e me’a foki ‘e tahá, ‘oku kau ‘i he kaveinga “Fakamatala Fakahokohokó,” ha ní’ihi ‘o e ngaahi me’a mahu’inga taha na’e hoko ‘i he taimi ‘o e Tohi Tapú mo e Tohi ‘a Molomoná, fakataha mo e ngaahi ta’u ‘oku fakafuofua ‘i na’e hoko ai iá. ‘Oku kau ‘i he kaveinga “Ongoongo-lelel” hano fakafehoanaki ‘o e ngaahi Kōsipelí. ‘Oku hanga ‘e he fakafehoanaki ko ‘ení ‘o fakatata ‘a e ngaahi akonaki ‘a e Fakamo’uí ‘a ia ‘oku hā ‘i he Mātiu, Ma’ake, Luke, Sione mo e fakahā ‘i he ngaahi ‘aho ki mui ní.

‘Oku ngāue ‘aki ‘i he fakahinohinó ‘a e ngaahi fakanounou ko ‘ení ki he ngaahi tohi ‘i he Folofolá:

Fuakava Motu’á		‘Āmosi	‘Āmosi
Sēnesi	Sēnesi	‘Opataia	‘Opat.
‘Ekesōtosi	‘Eke.	Siona	Siona
Levitiko	Lev.	Maika	Maika
Nōmipa	Nōmipa	Nēhumi	Nēhumi
Teutalōnome	Teut.	Hapakuki	Hap.
Siosiuu	Siosiuu	Sēfanaia	Sēf.
Fakamaau	Fakam.	Hakeai	Hakeai
1 Samuela	1 Sam.	Sākalaia	Sāk.
2 Samuela	2 Sam.	Malakai	Malakai
1 Ngaahi Tu’i	1 Ng. Tu’i	Fuakava Fo’ou	
2 Ngaahi Tu’i	2 Ng. Tu’i	Mātiu	Mātiu
1 Fakamatala Me’a		Ma’ake	Ma’ake
Hokohoko	1 Fkmtl.	Luke	Luke
2 Fakamatala Me’a		Sione	Sione
Hokohoko	2 Fkmtl.	Ngāue ‘a e Kau ‘Aposetoló	Ngāue
‘Ēsela	‘Ēsela	Loma	Loma
Nehemaia	Nehem.	1 Kolinitō	1 Kol.
‘Ēseta	‘Ēseta	2 Kolinitō	2 Kol.
Siope	Siope	Kalētia	Kalētia
Same	Same	‘Efesō	‘Efesō
Lea Fakatātā	LFkt.	Filipai	Filipai
Tangata Malanga	Tngt.	Kolose	Kolose
Hiva ‘a Solomone	Hiva	1 Tēsalonika	1 Tēsal.
‘Īsaia	‘Īsaia	2 Tēsalonika	2 Tēsal.
Selemaia	Selem.	1 Tīmote	1 Tīm.
Tangilāulau	Tangil.	2 Tīmote	2 Tīm.
‘Isikeli	‘Isikeli	Taitusi	Taitusi
Taniela	Taniela	Filimone	Filim.
Hōsea	Hōsea	Hepelū	Hepelū
Sioeli	Sioeli	Sēmisi	Sēmisi

1 Pita	1 Pita	4 Nifai	4 Nifai
2 Pita	2 Pita	Molomona	Molom.
1 Sione	1 Sione	‘Eta	‘Eta
2 Sione	2 Sione	Molonai	Molonai
3 Sione	3 Sione		
Sute	Sute	Tokāteline mo e Ngaahi	
Fakahā	Fakahā	Fuakavá	T&F
		Fanongonongo	
Tohi ‘a Molomoná		Fakamafai‘i—1	FFkm—1
1 Nifai	1 Nifai	Fanongonongo	
2 Nifai	2 Nifai	Fakamafai‘i—2	FFkm—2
Sēkope	Sēkope		
‘Īnosi	‘Īnosi	Mata‘itofe Mahu‘ingá	
Seilomi	Seilomi	Mōsese	Mōsese
‘Amenai	‘Amenai	‘Ēpalahame	‘Ēpa.
Ngaahi Lea ‘a Molomona	Ng. Lea ‘a M.	Siosefa Sāmita—Mātiu	SS—M
Mōsaia	Mōsaia	Siosefa Sāmita—Hisitōlia	SS—H
‘Alamā	‘Alamā	Tefito ‘o e Tuí	TT
Hilamani	Hilam.		
3 Nifai	3 Nifai	Liliu ‘a Siosefa Sāmitá	LSS

HOKOHOKO FAKAMATA'ITOHU 'O E NGAAHI KAVEINGÁ

Anga hono Ngāue'akí. Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá ko ha hiki hokohoko fakamata'itohi ia 'o e ngaahi kaveinga 'o e ongoongolelei. 'Oku fakamatala'i nounou mai ai hono 'uhinga 'o e kaveinga taki taha, pea 'omi ai mo e ngaahi potufolofola mahu'inga taha 'oku kau ki he kaveinga ko iá. 'Oku mu'omu'a 'i he potufolofola taki taha ha ki'i fakalea nounou pe fakamatala'i fakanounou 'o e potufolofolá. 'Oku hā atu 'a e ngaahi potufolofolá 'i he fakahokohoko ko 'ení: Fuakava Motu'á, Fuakava Fo'ou, Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata'itofe Mahu'ingá. 'Oku hanga 'e he ki'i fakatātā ko 'ení 'o fakamatala'i ha sipinga kaveinga 'e taha:

'Oku mata'itohi matolu mo mata'itohi lalahi 'a e ngaahi kaveingá.

FAKAMALA'IA, FAKAMALA'IA'I, NGAARI FAKAMALA'IA. *Vakai foki ki he* Lea Ta'efe'ungá; Mala'ia

'Oku 'i ai 'a e ngaahi kaveinga kehe 'i he fakahinohinó he taimi 'e ni'ihí, 'oku ma'u ai ha fakamatala fekau'aki mo e kaveinga 'okú ke ako ki aí. 'Oku hanga 'e he lea mata'itohi faka-Itali ko e *vakai foki ki he*, 'o fakahinohino'i koe ki he ngaahi kaveinga ko iá.

'Oku 'i ai ha faka'uhinga'i nounou 'o e kaveinga taki taha.

Ko e fakamala'ia 'i he folofolá, ko hano fakahoko ia 'o ha fono fakalangí 'a ia 'okú ne fakahoko ai pe 'omi ha ngaahi tautea mo hono ngaahi nunu'á ki ha me'a, tangata pe fefine, pe ha kakai koe'uhi ko ha'anau ta'e-mā'oni'oni. 'Oku lava 'e he 'Eiki 'o to'o 'a e ngaahi fakamala'ia koe'uhi ko e tui 'a ha toko taha pe kakaí kia Sísū Kalaisi mo talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei ('Alamā 23:16–18; 3 Nifai2:14–16; TT 1:3).

'Oku ha'i atu 'i mui 'a e ngaahi potufolofola te nau tokoni'i koe 'i hono fakamahino'i atu 'a e 'uhinga 'o e kaveingá.

'Oku 'i ai 'a e ngaahi kaveinga 'e ni'ihí 'oku 'i ai honau fakakongokonga iiki. 'Oku mata'itohi faka-Itali ia.

Lea Ta'efe'ungá: Ko e fakamala'ia ko hano ngāue 'aki ia 'o e fa'ahinga lea 'oku kapekape, taukae, pe ta'e-faka'apa'apa. 'Oku 'ikai totonu ke fakamala'ia'i 'e he kakaí 'a 'enau ngaahi tama'i mo e ngaahi fa'eé. 'Eke. 21:17 (Mātiu 15:4). 'Oua 'e kape'i 'a kinautolu 'oku pule kiate kimoutolú, 'Eke. 22:28 (Tngt. 10:20). 'Oku 'ikai totonu ke kapekape ha tangata pe fefine ki he 'Otuá, Lev. 24:13–16. Na'e kape 'a Pita 'i he taimi na'á ne faka'ikai'i ai 'okú ne 'ilo'i 'a Sísuú, Mātiu 26:69–74. Na'e kapekape 'a e kau Nifai fai angahalá ki he 'Otuá pea nau lotu ke nau mate, Molom. 2:14.

'Oku ha'i atu 'i mui 'a e ngaahi potufolofola 'oku 'i ai ha'anau fekau'aki.

'Oku mu'omu'a 'i he potufolofola taki taha ha ki'i fakamatala nounou mei he folofolá pe ha fakamatala fakanounou ki he potufolofolá.

Kapau 'oku muimui atu ha laine peheni 'i he fo'i lea 'oku mata'itohi faka-Itali ko e *vakai ki he* (pe *vakai foki ki he*), ko hono fakamahino'i atu ia 'oku ma'u 'a e fakamatala ko iá 'i ha kongá fakamatala ("Papitaiso 'i he fakaukú") 'o e tefito'i kaveinga ("Fakaukú Māmani").

'Oku 'i ai 'a e taimi 'e ni'ihí 'oku 'ikai ma'u 'a e fakamatala ki ha tefito 'i he kaveinga 'okú ke kumi ki aí. 'Oku hanga 'e he fo'i lea 'oku hiki fakamata'itohi faka-Itali atu ko e *vakai ki he*, 'o fakahinohino'i koe ki he kaveinga 'e ma'u ai 'a e fakamatala ko iá.

FAKAMALA'IA. *Vakai ki he* Mala'ia
FAKAUKÚ. *Vakai ki he* Papitaisó—
Papitaiso 'i he fakaukú

AFE'I TA'Ú. *Vakai ki he Nofu Tu'í*

AFÍ. *Vakai foki ki he Heli; Laumālie Mā'oni'oni; Māmaní—Fakama'a 'o e māmaní; Papitaisó*

Ko ha faka'ilonga ia 'o e fakama'a, fakahaohaoa'i, pe fakamā'oni'oni'i. 'Oku toe lava foki ke hoko 'a e afi ko ha faka'ilonga 'o e 'afio 'a e 'Otuá 'i ha feitu'u.

Ko ho 'Otuá ko e afi faka'auha, **Teut.** 4:24. 'Oku ngaohi 'e he 'Eikí 'ene kau faifekau ko e afi 'oku ulu, **Same** 104:4. 'E 'a'ahi kiote kinautolu 'a Sihova 'o e ngaahi kau tau'aki 'a e ulu 'o e afi faka'auha, **Ísaia** 29:6 (2 Nifai 27:2). 'Okú ne hangē ko e afi 'o ia 'oku fakama'a ukameá, **Malakai** 3:2. (3 Nifai 24:2; T&F 128:24). 'E papitaiso 'e ia 'a kimoutolu 'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni'oni mo e afi, **Mātiu** 3:11 (Luke 3:16). 'E fakahaofi 'a e kau mā'oni'oni'aki 'a e afi, **1 Nifai** 22:17. 'E faka'auha 'a e kau fai angahalá 'aki 'a e afi, **2 Nifai** 30:10. 'Oku fakamatala 'a Nifai ki he anga 'o 'etau ma'u 'a e papitaiso 'o e afi mo e Laumālie Mā'oni'oni, **2 Nifai** 31:13–14 (3 Nifai 9:20; 12:1; 19:13; 'Eta 12:14; T&F 33:11). Ke ke fakahā 'a e fakamolemole 'o e ngaahi angahalá 'i he papitaisó, pea 'i he afi, **T&F** 19:31. Ko e fu'u siasi lahi mo fakalieliá, 'e tulaki ia ki lalo 'aki 'a e afi faka'auha, **T&F** 29:21. 'E mole atu 'a e māmaní 'o hangē ko e fai ia 'aki 'a e afi, **T&F** 43:32. 'E hangē 'a e 'ao 'o e 'Eikí, ko e afi 'oku ngaohi 'a e ngaahi vai ke lili, **T&F** 133:41. Na'e papitaiso 'a 'Ātama 'aki 'a e afi, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni, **Mōse** 6:66.

AKONAKÍ. *Vakai ki he Ako'í*

AKONAKÍ (nauna). *Vakai foki ki he Palōfitá*

Ko e ngaahi na'ina'i, fakatokanga, fale'i, mo e fakahinohino mei he 'Eikí mo 'ene kau takimu'a kuo fakanofó.

Te u akonakí'i koe, **Eke.** 18:19. 'E tatakai au 'e he 'Otuá 'aki 'ene akonakí, **Same** 73:24. 'I he 'ikai ha [akonakí] 'oku hinga 'a e kakaí, **LFkt.** 11:14. Ko e kau Fālesí

mo e kau akonakí 'i he fonó na'a nau fakata'e'aonga'i 'a e finangalo [akonakí] 'o e 'Otuá, **Luke** 7:30. 'Oku lelei ke ako kapau 'oku nau tokanga ki he ngaahi akonakí 'a e 'Otuá, **2 Nifai** 9:29. Fanongo ki he akonakí 'a e tokotaha kuó ne fakanofo 'a kimoutolú, **T&F** 78:2. Ma'u ha akonakí meiate ia 'a ia kuó u fili, **T&F** 108:1. Kuó ne feinga ke ne fokotu'u 'ene akonakí kae 'ikai ko e akonakí kuó u tu'utu'uní, **T&F** 124:84. Tokanga ki he akonakí 'a 'eku tamaio'eiki ko Siosefá, **T&F** 124:89. Kapau 'e 'ikai kumi ha tangata ki he 'eku akonakí, 'e 'ikai te ne ma'u ha mālohi **T&F** 136:19.

AKONAKI, LAKANGA
TAULA'EIKI FAKA-'ĒLONÉ.

Vakai foki ki he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné

Ko ha lakanga 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné.

Ko e fatongia 'o e akonakí ke le'ohi 'a e Siasí, **T&F** 20:53–60. Ko e lakanga 'o e akonakí ko e kongá mahu'inga ia 'o e lakanga fakataula'eiki sí'i, **T&F** 84:30, 111. 'Oku pule 'a e palesiteni 'o ha kōlomu 'o e kau akonakí ki ha kau akonakí 'e toko uofulu mā fā, **T&F** 107:86.

AKONAKÍ'Í (veape)

'Oku 'uhinga 'a e akonakí'í 'i hono ngāue 'aki 'i he ngaahi folofolá, ke fale'i pe fakahinohino'i.

'Oku ou akonakí'i koe ke ke fakatau 'iate au 'a e koula kuo 'ahi'ahi'í 'i he afi, **Fakahā** 3:18.

'Oua na'a feinga ke akonakí'í 'a e 'Eikí, **Sēkope** 4:10. 'Okú ne akonakí 'aki 'a e potu 'i he'ene ngaahi ngāue kotoa pē, **'Alamā** 37:12. Kuo a'u hake kiote au 'a ho'omou ngaahi angahalá, koe'uhí he 'oku mou feinga ke fealea'aki 'i ho'omou ngaahi hala 'o kimoutolu pē, **T&F** 56:14.

ĀKONGÁ. *Vakai foki ki he Fakauluí; Ha'amongá; Kalisitiané, Kau; 'Aposetolo*

Ko ha toko taha muimui kia Sísū Kalaisi 'a ia 'okú ne mo'tui 'o fakatatau ki he ngaahi akonakí 'a Kalaisí (T&F 41:5).

‘Oku fa’a ngāue ‘aki ‘a e ākongá ke fakamatala’i ‘a e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Ua ko ia na’e ui ‘e Kalaisi lolotonga ‘ene ngāue fakafaifekau ‘i he mo’ui fakamatelié (Mātiu 10:1–4). ‘Oku toe ngāue ‘aki foki ‘a e ākongá ‘i hono fakamatala’i ‘o e kau tangata ‘e toko hongofulu mā ua na’e fili ‘e Sisū ke nau taki ‘a hono Siasí ‘i he kau Nifai mo e kau Leimaná (3 Nifai 19:4).

Pulusi ‘a e fonó ma’a ‘eku kau ākongá, **Īsaia** 8:16. Kapau te mou nofo ma’u ‘i he’eku leá, pea ko ‘eku kau ākongá mo’oni ‘a kimoutolu, **Sione** 8:31. Na’e hoko ‘a Molomona ko ha ākongá ‘a Sisū Kalaisi, **3 Nifai** 5:12–13. Ko ‘eku kau ākongá ‘a kimoutolu, **3 Nifai** 15:12. ‘E ‘ikai a’usia ‘e ha ākongá ‘e toko tolu ‘a e maté, **3 Nifai** 28:4–10. Pea ‘e fai ‘a e lea ‘o e fakatokangá, ‘i he ngutu ‘o ‘eku kau ākongá, **T&F** 1:4. ‘E tu’u ‘a ‘eku kau ākongá ‘i he ngaahi potu topu-tapu, **T&F** 45:32. Ko kinautolu ‘oku ‘ikai te nau manatu’i ‘a e kakai masivá mo e faingata’a’iá, pea mo e mahakí mo e tukuhāusiá, ‘oku ‘ikai ko ‘eku ākongá ia, **T&F** 52:40. Pea ‘ilonga ia ‘oku ‘ikai te ne loto-fiemālie ke tuku hifo ‘a ‘ene mo’uí ‘oku ‘ikai ko ‘eku ākongá ia, **T&F** 103:27–28.

ĀKONGA NĪFAÍ, KAU. *Vakai ki he*
Ākongá Nifai ‘e Toko Tolú, Kau

ĀKONGA NĪFAI ‘E TOKO TOLÚ,
KAU. *Vakai foki ki he* Ākongá;
Kakai Sino Liliú; Nifai, Kau

Ko e toko tolu ‘o e kau ākongá Nifai na’e fili ‘e Kalaisi ‘i he Tohi ‘a Molomoná.

Na’e tuku ‘e he ‘Eikí ki he kau ākongá ko ‘ení ‘a e tāpuaki tatau mo ia na’a ne tuku kia Sione ko e ‘Ofeiná—ke nau lava ‘o nofo ‘i he māmaní ke ‘omi ha ngaahi laumālie kia Kalaisi kae ‘oua kuo toe hā’ele mai ‘a e ‘Eikí. Na’a nau liliu koe’uhi ke ‘oua na’a nau toe ongo’i ‘a e mamahí pea ‘ikai te nau toe mate (3 Nifai 28).

Na’e fai ‘e Kalaisi ki he loto ‘o e kau ākongá ‘e toko tolú ke nau nofo ‘i māmani kae ‘oua ke ne ha’u, ‘a **3 Nifai**

28:1–9. ‘E ‘ikai te nau kātaki’i ‘a e ngaahi mamahi ‘o e maté pe ha loto-mamahi, **3 Nifai** 28:7–9. Te nau ma’u ‘a e kakato ‘o e fiefiá, **3 Nifai** 28:10. Na’e ma’u hake ‘a kinautolu ki he langí ‘i ha ki’i taimi si’i, **3 Nifai** 28:13–17. Na’a nau malanga ki he kakaí pea na’e fakatanga’i ‘a kinautolu, **3 Nifai** 28:18–23. Na’a nau tauhi mai kia Molomona, **3 Nifai** 28:24–26 (Molom. 8:10–11). Te nau ngāue ki he kau Senitailé, mo e kau Siú foki, pea ki he ki he ngaahi fa’ahinga kotoa ‘o ‘Isileli kuo fakamoveveté, pea ki he ngaahi pule’anga kotoa pē, **3 Nifai** 28:27–28. ‘E ‘ikai lava ‘e Sētane ke ma’u ha mālohi kiate kinautolu, **3 Nifai** 28:39.

AKO’ANGA ‘O E KAU PALŌFITÁ.

Vakai foki ki he Sāmīta, Siosefa, ko e Sí’i

Na’e fekau ‘e he ‘Eikí kia Siosefa Sāmīta ke ne fokotu’u ha ako’anga ‘i Ketilani, ‘i ‘Ohaiō (‘Unaiteti Siteiti ‘o ‘Ameliká) ‘i he fa’ahita’u momoko ‘o e 1832–1833, ko hono taumu’á ke ako’i ‘a e kakai tangatá ‘i he ngaahi me’a kotoa pē ‘oku kau ki he ongoongoleléi pea mo e pule’anga ‘o e ‘Otuá. Na’e ma’u mei he ako’anga ko ‘ení ha tokolahi ‘o e kau takimu’a ‘o e Siasí ‘i he kamata’angá. Na’e ‘i ai ha ako’anga ‘e taha ‘o e kau palōfitá pe kaumātu’á na’e fakalele ia ‘e Pa’ale P. Pālati ‘i he Vahefonua Siakisoní, ‘i Mīsuli (T&F 97:1–6). Na’e ‘i ai ha ngaahi ako’anga tatau na’e fokotu’u ia ‘e he Kāingalotú ‘i he hili ha ki’i taimi si’i mei he’enua hiki mai ki he Hihifó; neongo iá, na’e ‘ikai fuoloa kuo ta’ofi ia. ‘Oku ako’i ‘a e ongoongoleléi he ‘ahó ni ‘i he ‘apí, ngaahi kōlomu ‘o e lakanga fakataula-‘eikí, mo e ngaahi houalotu kehekehe, pea ‘i he ngaahi ako’anga ‘a e Siasí, mo e ngaahi kalasi semineli mo e ‘inisititiú.

Fakamā’oni’oni’i ‘a kimoutolu pea mou feako’aki ‘a e ngaahi tokāteline ‘o e pule’angá, **T&F** 88:74–80. Mou fekumi faivelenga, pea feako’i’aki ‘a kimoutolu, **T&F** 88:118–122. Ko hono fokotu’u ‘o e anga ‘o e ako’anga ‘o e kau palōfitá, **T&F** 88:127–141. ‘Oku ma’u ‘e he Kau

Palesiteni 'Uluakí 'a e ngaahi kī ki he ako'anga 'o e kau palōfitá, **T&F** 90:6–7.

AKO'Í, FAIAKO. *Vakai foki ki he Laumālie Mā'oni'oni*

Ke foaki 'a e 'ilo mo e potō ki ha ni'ihiki kehe, kae tautautefito 'o kau ki he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei, pea tatakí 'a kinautolu ki he mā'oni'oni. Ko kinautolu 'oku faiakó 'oku totonu ke fakahinohino'í 'a kinautolu 'e he Laumālie. 'Oku hoko 'a e mātu'a kotoa pē ko e kau faiako 'i honau ngaahi fāmilí. 'Oku totonu ke kumi 'a e Kāingalotú mo tali fiemālie 'a e ngaahi fakahinohino mei he 'Eikí pea mo 'ene kau takí.

Akonaki 'aki ia ki ho ngaahi fohá, **Teut.** 4:8–9. Te ke fa'a ako 'aki ia ki ho'ó fānaú, **Teut.** 6:7 (Teut. 11:18–19). Akonaki'í 'a e tamasi'í 'i he hala 'oku totonu ke 'alu aí, **LFkt.** 22:6. 'E akonaki'í 'e Sihova ho'ó fānau kotoa pē, **Ísaia** 54:13 (3 Nīfai 22:13). 'Oku mau 'ilo ko e akonaki koe 'oku ha'u mei he 'Otuá, **Sione** 3:2. Ko koe 'oku ke akonaki'í 'a e tokotaha kehé, 'oku 'ikai te ke akonaki'í koe? **Loma** 2:21. Na'e akonekina ai au 'i he ngaahi 'ilo kotoa pē 'a 'eku tamaí, **1 Nīfai** 1:1 ('Īnosi 1:1). Kuo pau ke ako'í faivelenga 'e he kau taula'eikí mo e kau akonaki 'a e kakaí pe 'e tō ki honau 'ulú 'a e ngaahi angahala 'a e kakaí, **Sēkope** 1:18–19. Tokanga mai kiate au pea fakaava homou telingá, **Mōsaia** 2:9. Te mo ako'í ho'omou fānaú ke nau fe'ofa'aki mo fetokoni'aki 'iate kinautolu, **Mōsaia** 4:15. 'Oua 'e falala ki ha toko taha ko homou faiako, tuku kehe pē kapau ko ha tangata ia 'a e 'Otuá, **Mōsaia** 23:14. Na'e lilingi hifo 'e he 'Eikí 'a hono Laumālie ki he funga 'o e fonuá hono kotoa, ke teuteu'í honau lotó ke tali 'a e folofolá, **'Alamā** 16:16. Na'e nau ako'í 'i he mālohi mo e mafai mei he 'Otuá, **'Alamā** 17:2–3. Na'e akonekina 'a kinautolu 'e he'enua ngaahi fa'eé, **'Alamā** 56:47 ('Alamā 57:21). Pea fakatatau ki he'enua kumi ki he potó 'e lava 'o akonaki'í 'a kinautolu, **T&F** 1:26. Mou feako'í'aki 'iate kimoutolu, 'o fakatatau ki he la-kanga kuó u fakanofa 'a kimoutolu ki aí, **T&F** 38:23. Ako'í 'a e ngaahi tefito'í

mo'oni 'o 'eku ongoongolelei, 'a ia 'oku 'i he Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná, **T&F** 42:12. 'E ako'í 'a kimoutolu mei 'olunga, **T&F** 43:15–16. 'E ako'í 'e he mātu'á 'a 'enua fānaú, **T&F** 68:25–28. Ke mou feako'í'aki 'iate kimoutolu 'a e tokāteline 'o e pule'angá, **T&F** 88:77–78, 118. Mou firi 'iate kimoutolu ha faiako, **T&F** 88:122. Kuo 'ikai te ke ako'í 'a ho'ó fānaú 'i he māmá mo e mo'oni, pea ko e me'a 'eni 'oku tupu ai ho'ó faingata'a'ia, **T&F** 93:39–42. Ke ke ako'í tau'atāina 'a e ngaahi me'a ni ki ho'ó fānaú, **Mōsese** 6:57–61.

Faiako 'aki 'a e Laumālie: He 'oku 'ikai ko kimoutolu 'oku leá, ka ko e Laumālie 'oku leá 'iate kimoutolu, **Mātiu** 10:19–20. 'Ikai na'e vela hota lotó 'i he'ene fakahā mai kiate kitaua 'a e tohi, **Luke** 24:32. 'Oku malanga 'aki 'a e ongoongolelei 'i he mālohi 'o e Laumālie, **1 Kol.** 2:1–14. Na'e lea ia 'i he mālohi mo e mafai mei he 'Otuá, **Mōsaia** 13:5–9 ('Alamā 17:3; Hilam. 5:17). Te ke ma'u 'a hoku Laumālie ki hono fakaloto'í 'o e kakaí ke tuí, **T&F** 11:21. Tuku ke fanongo kiate koe 'a e siasí 'i he ngaahi me'a kotoa pē te ke akonaki 'aki kiate kinautolu 'i he Fakafiemālie, **T&F** 28:1 (T&F 52:9). Kapau 'e 'ikai te mou ma'u 'a e Laumālie 'e 'ikai te mou faiako, **T&F** 42:14 (T&F 42:6). Ako'í 'a e fānau 'a e tangatá 'i he ngaahi me'a 'i he mālohi 'o hoku Laumālie, **T&F** 43:15. Kuo pau ke ako'í 'e he kaumātu'á 'a e ongoongolelei 'i he Laumālie, **T&F** 50:13–22. 'E foaki kiate kimoutolu 'i he houa pē ko iá 'a e me'a ke mou lea'aki, **T&F** 84:85 (T&F 100:5–8).

ALA 'EKE'I MEI HA TAHA 'A 'ENE NGAAHI NGĀUÉ. *Vakai foki ki he Tau'atāina ke Filí*

Kuo 'osi folofola mai 'a e 'Eikí 'e 'eke'í mei he kakai kotoa pē 'a 'enua ngaahi fakakauká, ngaahi holí, mo e ngaahi ngāué.

Ko e ta'u motu'a 'e 'eke'í ai mei ha taha 'a 'ene ngaahi ngāué, ko e ta'u ko ia 'oku pehē 'oku ala 'eke'í ai mei he fānaú 'a 'enua ngaahi ngāué pea 'oku nau lava ai 'o fai angahala mo fakatomalá.

Te u fakamāu'i 'a e kakai kotoa pē 'o fakatatau ki hono ngaahi halá, **'Isikeli** 18:30. Kuo pau ke nau fakamatala ki he'enua ngaahi lea kotoa pē, **Mātiu** 12:36. Fai ha fakamatala ki ho'ou tauhi, **Luke** 16:2. Kuo pau ke tau fakamatala kotoa pē ki he 'Otuá 'o kau kiate kitautolu, **Loma** 14:12. 'E fakamāu'i 'a e maté 'o fakatatau ki he'enua ngaahi ngāué, **Fakahā** 20:12. 'E fakahala'i 'a kitautolu 'e he'etau ngaahi leá, ngaahi ngāué, mo e ngaahi fakakaukau, **'Alamā** 12:14. 'Oku tau hoko ko hotau kau fakamaau kiate kitautolu pē, pe ki he faillelei pe faikovi, **'Alamā** 41:7. 'Oku fakangofua 'a kimoutolu ke ngāue ma'amoutolu pē, **Hilam.** 14:29–31. Ko e me'a 'eni ke ke ako'i—ko e fakatomalá mo e papitaisó kiate kinautolu 'oku ala 'eke'i meiate kinautolu 'enua ngaahi ngāué, **Molona** 8:10. Kuo pau ke fakatomala pea papitaiso 'a kinautolu kotoa pē kuo nau a'u ki he ta'u motu'a 'a ia 'e ala 'eke'i ai meiate kinautolu 'enua ngaahi ngāué, **T&F** 18:42. 'Oku 'ikai lava 'e Sētane 'o 'ahi'ahi'i 'a e fānau ikí, kae 'oua kuo nau kamata ke fe'unga 'i hoku 'áo ke 'eke'i 'enua ngaahi ngāué meiate kinautolu, **T&F** 29:46–47. 'E papitaiso 'a e fānau 'i honau ta'u valú, **T&F** 68:27. Kuo pau ke 'eke'i mei he tangata kotoa pē 'a 'enua ngaahi angahalá 'i he 'aho 'o e fakamāu, **T&F** 101:78. 'Oku tuku ki he tangatá ke 'ilo'i 'a e lelei mei he kovi; ko ia 'oku nau hoko ai ko e kakai ke fili ma'anautolu pē, **Mōsese** 6:56. 'E tautea'i 'a e tangatá koe'uhi ko 'enua ngaahi angahala 'anautolu pē, **TT** 1:2.

ALA 'EKE'I MEI HA TAHA 'A 'ENE NGA AHI NGĀUÉ, TA'U MOTU'A 'OKU. *Vakai ki he* Ala 'Eke'i mei ha Taha 'a 'Ene Ngaahi Ngāué; Fānau; Papitaiso 'o e Fānau Valevalé; Papitaisó—'Oku 'ikai ma'á e fānau valevalé

ANGA-FAKAEKAKANÓ. *Vakai foki ki he* Angama'á; Angata'ema'a Fakaeangama'á; Fe'auaki; Holi Kovi; Tonó

Ko ha manako pe ko e holi ki he ngaahi

fiefia fakasino ta'e-mā'oni'oni, kae tautautefito ki he anga-ta'ema'a fakaeangama'á

Na'e fakasiosio 'a e 'unoho 'o e 'eiki 'a Siosefá kiate ia, **Sēnesi** 39:7. Ko ia ia 'oku fakasio ki ha fefine ke ne holi ki aí, 'oku tono ia, **Mātiu** 5:28 (3 Nifai 12:28). Ta'ofi 'a kimoutolu mei he ngaahi holi fakakakano 'a ia 'oku tau'i 'a e laumalié, **1 Pita** 2:11. Ko e holi 'o e kakanó pea mo e holi 'o e matá 'oku 'ikai 'o e Tamaí, **1 Sione** 2:16. 'Oua 'e toe muimui 'i he ngaahi holi 'a ho matá, **'Alamā** 39:9. 'I hono maumau'i 'o e ngaahi fono mā'oni'oni na'e hoko ai 'a e tangatá 'o anga-fakakakano, **T&F** 20:20. Kapau 'e tono ha ni'ihi 'i honau lotó, 'e 'ikai te nau ma'u 'a e Laumalié, **T&F** 63:16. Tuku ho'omou ngaahi holi kovi kotoa pē, **T&F** 88:121. Na'e kamata 'a e tangatá ke anga-fakakakano, fa'a holi kovi, mo anga-fakatēvolo, **Mōsese** 5:13 (Mōsaia 16:3; Mōsese 6:49).

ANGA FAKAMĀMANÍ. *Vakai foki ki he* Koloá, Ngaahi; Loto-hikisiá; Me'a Ta'e'aonga; Pa'angá

Ko e ngaahi holi mo e ngaahi feinga ta'emā'oni'oni ia ke ma'u 'a e ngaahi koloa fakatu'asino mo e ngaahi nāunau kae li'aki 'a e ngaahi me'a fakalau-malié ia.

He ko e hā hono 'aonga ki he tangatá, 'o kapau te ne ma'u 'a māmani kotoa pē, kae mole ai hono laumalié 'o'oná? **Mātiu** 16:26. 'Oku tuku honau lotó ki he ngaahi me'a ta'e'aonga 'o e māmani, **'Alamā** 4:8 ('Alamā 31:27). Li'aki 'a e ngaahi me'a 'o e māmani ko 'eni, **T&F** 25:10. 'Oku mālohi pehē fau hono tuku 'a e loto 'o e tangatá 'i he ngaahi me'a 'o e māmani ko 'eni, **T&F** 121:35.

ANGAHALÁ. *Vakai foki ki he* Angakovi; Anga-fakalieliá; Anga Ta'e Faka-'Otuá; Angatu'ú; Fai Angahalá; Fai Halá; Faikovi; Ta'e-mā'oni'oni; 'Ulí

Ko e talangata'a fakahāhā ia ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

'E 'ikai mon'ua ia 'oku 'ufi'ufi 'ene

ngaahi angahalá, **LFkt.** 28:13. Neongo 'a e tatau 'o ho'omou angahalá mo e kula 'aho'ahó, 'e hoko ia ke hinehina 'o hangē ko e 'uha hinehina, **ʻIsaia** 1:18. 'E mate 'a e kau angahalá ka 'e mo'ui 'a e kau mā'oni'oni, **ʻIsikeli** 18. Ko e Lami 'a e 'Otuá te ne 'ave 'a e ngaahi angahala 'a e māmani, **Sione** 1:29. Papitaiso 'o fakama'a koe mei ho'o angahalá, **Ngāue** 22:16. Ko e totongi 'o e angahalá ko e mate, **Loma** 6:23. Ko ia ia 'okú ne 'ilo ke failelei, ka 'oku 'ikai ke fai, ko e angahala ia kiate ia, **Sēmisi** 4:17. Te ke ngaohi au ke u tetetete 'i he hā mai 'a e angahalá, **2 Nifai** 4:31. 'E malá'ia 'a kinautolu kotoa pē 'oku mate 'i he'e-nau ngaahi angahalá, **2 Nifai** 9:38. Na'e 'ikai te nau lava 'o sio ki ha angahala ka 'i he fakalili'a, **ʻAlamā** 13:12. 'Oua na'á ke mahalo 'e fakafoki koe mei he angahalá ki he fiefia, **ʻAlamā** 41:9–10. 'Oku 'ikai lava 'e he 'Eikí ke 'afio ki he angahalá 'o momo'i faka'atu'i ia, **ʻAlamā** 45:16 (T&F 1:31). 'Oku 'ikai fa'a lava 'a e fānau ikí 'o fai angahala, **Molonai** 8:8. Ka fakatomala ha tangata kuo pau ke ne vete ia pea lí'aki 'ene ngaahi angahalá, **T&F** 58:42–43. 'Oku nofo 'a e angahala lahi angé 'iate ia 'oku 'ikai fakamolemole, **T&F** 64:9. Ko ia 'oku fai angahala ki he maama lahi angé 'e lahi ange 'a hono fakamala'ia'í, **T&F** 82:3. Ka 'e foki ki he tokotaha pē ko ia 'e fai angahalá 'a e ngaahi angahala 'i mu'á, **T&F** 82:7. Ka tau ka feinga ke 'ufi'ufi 'etau ngaahi angahalá 'oku mahu'i atu leva 'a e ngaahi langí, **T&F** 121:37.

ANGAHALA 'OKU 'IKAI

FAKAMOLEMOLEÁ. *Vakai foki ki he Foha 'o e Mala'ia, Ngaahi; Laumālie Mā'oni'oni; Tautae (ki he 'Otuá); Tautea Maté*

Ko e angahala ia 'o e faka'ikai'i 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ko ha angahala 'oku 'ikai ke fakamolemolea.

Ko e lohiaki'i 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'e 'ikai fakamolemolea ia ki he kakai, **Mātiu** 12:31–32 (Ma'ake 3:29; Luke 12:10). 'Oku 'ikai mafai kiate kinautolu

kuo nau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke toe fakafo'ou 'a kinautolu ki he fakatomalá, **Hepelū** 6:4–6. Kapau te tau angahala ko hotau loto hili 'etau ma'u 'a e 'ilo 'o e mo'oni, 'oku 'ikai ke toe ha feilaulau koe'uhi ko e ngaahi angahalá, **Hepelū** 10:26. Kapau te ke faka'ikai'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni pea 'okú ke 'ilo 'okú ke faka'ikai'i ia ko e angahala 'eni 'oku 'ikai lava hano fakamolemole'i, **ʻAlamā** 39:5–6 (Sēkope 7:19). Ko kinautolu kuo nau faka'ikai'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni kuo nau kalusefai ia ki he 'akau 'iate kinautolu pea 'e 'ikai te nau ma'u ha fakamolemole, **T&F** 76:30–35. Ko e tautae ki he Laumālie 'e 'ikai fakamolemole'i ia, 'a ia 'oku mou lilingi ai ha toto ta'ehalaia, hili ho'omou tali 'a 'eku fuakava fo'ou mo ta'engatá, **T&F** 132:26–27.

ANGAKOVÍ. *Vakai ki he Fai Angahalá*

ANGAMALUÚ. *Vakai foki ki he Fa'a Kātaki; Loto-fakatōkikaló; Loto-mafesifesi*

Manavahē ki he 'Otuá, mā'oni'oni, loto-fakatōkikaló, ako'ingofua, mo e fa'a kātaki 'i he taimi 'o e faingata'a. 'Oku loto-fiemālie 'a e angavaivai ke muimui ki he ngaahi akonaki 'o e ongoongolelei.

Na'e angavaivai 'a Mōsese, **Nōmipa** 12:3. 'E ma'u 'e he angamaluú 'a e fonuá, **Same** 37:11 (Mātiu 5:5; 3 Nifai 12:5; T&F 88:17). Mou kumi kia Sihova, 'a kimoutolu kotoa pē 'a e angamaluú; kumi ki he mā'oni'oni, kumi ki he angamaluú, **Sēf.** 2:3 (1 Tīm. 6:11). Ako 'iate au he 'oku ou angavaivai mo angamalū, **Mātiu** 11:29. Ko e fua 'o e Laumālie ko e angamalū, **Kalētia** 5:22–23. Ko e tamaio'eiki 'a e 'Eikí 'oku angavaivai, fa'a ako, mo fa'a kātaki, 'o akonekina 'i he angamalū 'a kinautolu 'oku angatu'ú, **2 Tīm.** 2:24–25. Ko e loto angavaivai mo angamaluú 'oku ma'ongo'onga lahi 'aupito ia 'i he 'ao 'o e 'Otuá, **1 Pita** 3:4. Lí'aki 'a e tangata fakakakanó kae angamalū mo angavaivai, **Mōsaia** 3:19 (ʻAlamā 13:27–28). Na'e fekau 'e he 'Otuá kia Hilamani ke

ne ako'i 'a e kakaí ke nau angavaivai, **'Alamā** 37:33. 'Oku fe'unga 'a e 'alo'ofa 'a e 'Eikí ki he angamaluú, **'Eta** 12:26. 'Oku mou ma'u 'a e tui kia Kalaisi koe-uhi ko ho'omou angavaivai; **Molonai** 7:39. 'Oku 'ikai ha taha 'oku hōifua ki ai 'a e 'Otuá, ka ko e angamaluú mo e loto-fakatōkikaló, **Molonai** 7:44. 'Oku hanga 'e he fakamolemole 'o e ngaahi angahalá 'o fakatupu 'a e angamaluú pea ko e me'a 'i he angamaluú 'oku tupunga ai 'a e 'a'ahi mai 'a e Laumālie Mā'oni'oni, **Molonai** 8:26. 'A'eva 'i he angamalū 'o hoku Laumālie, **T&F** 19:23. Pule'i ho falé 'i he angamalū, **T&F** 31:9. 'Oku lava ke ngāue 'aki ha mālohi pe ivi 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he angavaivai mo e angamalū, **T&F** 121:41.

ANGAMA'Á. *Vakai foki ki he Anga-fakaekakanó; Anga-ta'ema'a Fakaangama'á; Angatonú; Fe'auakí; Mālohi; Tonó*

Ko e haohaoa fakaangama'a ia 'a e tangatá mo e fefine. Ko e angatonu mo e angama'a haohaoa ia, ko e mālohi mo e ivi (Luke 8:46), pe haohaoa fakaangama'a pe anga-mā'oni'oni (Molonai 9:9).

Na'e hanga 'e Siosefa 'o fakafepaki 'i 'a e ngaahi feinga 'a e uaiifi 'o Potifaá, **Sēnesi** 39:7–21 (T&F 42:24; 59:6). 'Oua na'á ke tonono fefine, **'Eke**. 20:14. Ko e fefine angalelei koe, **Lute** 3:11. Ko ia ia 'oku nima ma'a mo loto-mā'oni'oni 'e tu'u 'i he potu mā'oni'oni 'o e 'Eikí, **Same** 24:3–4. Ko e fefine angalelei ko e tatā ia ki hono 'unohó, **LFkt.** 12:4. 'Oku ma'ongo'onga ange 'a e fefine fai lelei 'i he ngaahi maka koloá, **LFkt.** 31:10–31. 'Ikai 'oku mou 'ilo ko homou sinó ko e fale tapu 'o e Laumālie Mā'oni'oni? **1 Kol.** 6:18–19. Ke ke hoko ko e fa'ifa'itaki'anga 'o e mā'oni'oni, **1 Tim.** 4:12. Taki hake ki ho'omou tuí 'a e lotoma'á, **2 Pita** 1:5 (T&F 4:6). 'Oku 'ikai 'i ai ha me'a 'oku ta'ema'a 'oku nofo mo e 'Otuá, **1 Nifai** 10:21. Ko au ko e 'Eiki ko e 'Otuá, 'oku ou fiefia 'i he angama'a 'a e kakaí fefinē, **Sēkope** 2:28. 'Ahi'ahi' 'a e ivi 'o e folofola 'a e 'Otuá, **'Alamā** 31:5. Ko e anga-fakalielia 'a e

angahala fakaangama'á, **'Alamā** 39:1–13. 'Oku mahu'inga mo lelei ange 'i he me'a kotoa pē 'a e angama'á mo e anga-mā'oni'oni, **Molonai** 9:9. Tuku ke ngaohi ke faka'ofa'ofa ma'u ai pē 'e he angama'á 'a ho'o ngaahi fakakaukaú. **T&F** 121:45. 'Oku mau tui 'oku totonu ke sino ma'a, **TT** 1:13 (Filipai 4:8).

ANGA-TA'EMA'A

FAKAEANGAMA'Á. *Vakai foki ki he Anga-fakaekakanó; Fakaekakanó; Fe'auakí; Tonó*

Ko e kau ta'e-fakamālohi' 'i ia 'i he tonono, fe'auaki, nonofo 'a e tangata mo e tangata, nonofo 'a e fefine mo e fefine, angahala fakamala'ia, pe ha fa'ahinga founga fakasekisuale kehe pē 'oku 'ikai toputapu, fakanatula pe ta'ema'a.

Ke ta fakainu uaine 'eta tamai' pea te ta mohe mo ia, **Sēnesi** 19:30–36. Na'e 'alu 'a Lūpeni 'o mohe mo Pila ko e sinifu 'a 'ene tamai, **Sēnesi** 35:22 (Sēnesi 49:4; 1 Fkmtl. 5:1). Ko e me'a fakalielia 'a e nonofo 'a e tangata mo e tangatá pe ko e ngaahi founga fakasekisuale ta'efe'unga kehé, **Lev.** 18:22–23. Kapau 'e fakamālohi' 'i e ha tangata ha fefine ke mohe mo ia, ko e tangatá pē 'oku halaia 'i he angahalá, **Teut.** 22:25–27. Ko ia 'oku fakasio ki ha fefine ke holi ki ai 'oku tonono' 'i ia 'e ia 'i hono lotó, **Mātiu** 5:28 (3 Nifai 12:28). Ko e fe'auakí, mo e ngāue 'ulí, mo e fakalielia, mo e holi koví ko e tauhi tamapua ia, **Kolose** 3:5. 'E mole 'a e 'ofa 'oku ngali mo e kāingá 'i he tangatá 'i he ngaahi 'aho fakamuí, **2 Tim.** 3:1–3. Ko e me'a fakalielia 'a e angahala fakaangama'á, **'Alamā** 39:3–5.

ANGA-TA'EMA'Á. *Vakai ki he Anga-fakaekakanó; Anga-fakalielia; Angama'á; Anga-ta'ema'a Fakaangama'á*

ANGATONÚ. *Vakai foki ki he Faitotonú; Mā'oni'oni.*

Mā'oni'oni, faitotonu, mo loto-mo'oni. Te u mate pē ka 'e 'ikai te u tukuange 'eku angatonú meiate au, **Siope** 27:5. 'Oku 'eve'eva 'a e tangata angatonú 'i

he'ene mā'oni'oni, **LFkt.** 20:7. Ko e kau tangata 'a kinautolu na'a nau faivelenga 'i he me'a kotoa pē 'a ia na'e tuku ke nau fai, '**Alamā** 53:20. Na'e 'ofa 'a e 'Eikí, 'ia Hailame Sāmita koe'uhi ko e angatonu 'o hono lotó, **T&F** 124:15.

ANGATU'Ú. *Vakai foki ki he*
Angahalá; Hē Mei he Mo'oni;
Tēvolo

Ko ha talitalitu'u pe fakafepaki ia ki he 'Eikí, pea kau ai 'a e fakafisi ke muimui ki he'ene kau taki kuo filí pea talangata'a fakahāhā ki he'ene ngaahi fekaú.

Ke 'oua na'a mou angatu'u kia Sihova, **Nōmipa** 14:9. 'Oku fie talangata'a pē 'a e tangata angakoví 'a, **LFkt.** 17:11. 'E mala'ia 'a e fānau talangata'a, '**Īsaia** 30:1. 'Oku 'ikai huhu'í 'e he 'Eikí 'a e kakai 'oku angatu'u kiate ia pea mate 'i he'enua ngaahi angahalá, **Mōsaia** 15:26. Na'e angatu'u fakahāhā 'a e kau 'Ame-likai ki he 'Otuá, '**Alamā** 3:18–19. 'E huhuhuhu'í 'a e kau talangata'a 'aki 'a e mamahi lahi, **T&F** 1:3. 'Oku tupu hake 'a e houhau 'o e 'Eikí ki he kau angatu'ú, **T&F** 56:1 (T&F 63:1–6). Na'e angatu'u 'a Sētane ki he 'Otuá, **Mōsese** 4:3.

ANGAVAIVAI. *Vakai ki he*
Angamaluú

ANGA 'O E LOTÓ. *Vakai foki ki he*
'Itá

ENGINAKÍ. *Vakai ki he* Akonakí

FAAITAHÁ. *Vakai ki he* Uouongatahá

FAIAKO. *Vakai ki he* Ako'í

FAI ANGAHALÁ. *Vakai foki ki he*
Angahalá; Fakapo'uli
Fakalaumālié; Lea Koví;
Ta'e-mā'oni'oni; 'Ulí

Ko e kovi, fai hia; ke talangata'a ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

Pea 'e fēfē 'eku fai 'a e hala lahi ni ke u halaia ai ki he 'Otuá? **Sēnesi** 39:7–9. 'Oku mama'o 'aupito 'a Sihova mei he angahalá, ka 'okú ne ongo'í 'a e lotu 'a e mā'oni'oni, **LFkt.** 15:29. 'O ka pule 'a e angahalá 'oku mamahi ai 'a e kakai,

LFkt. 29:2 (T&F 98:9). Tukuange 'iate kimoutolu 'a e tangata angahala ko iá, **1 Kol.** 5:13. 'Oku tau fangatua mo e fai angahala fakalaumālie 'i he ngaahi potu 'i 'olungá, '**Efesō** 6:12. Ha'u mei he kau angahalá, pea 'oua na'a ala ki he'enua ngaahi me'a ta'ema'á, '**Alamā** 5:56–57 (T&F 38:42). Ko e tu'unga faka-'osi 'eni 'o e kau fai angahalá, '**Alamā** 34:35 ('Alamā 40:13–14). Kuo te'eki ai hoko 'a e fai angahalá ko e fiefia, '**Alamā** 41:10. 'Oku fou 'i he kau angahalá hono tautea'í 'o e kau angahalá, **Molom.** 4:5 (T&F 63:33). 'E hoko mai 'a e houa ko iá 'e 'i ai hano vahe'í 'aupito 'o e kau mā'oni'oni mei he kau fai angahalá, **T&F** 63:54. 'E hoko pehē 'a e ngata'anga 'o e kau fai angahalá, **SS—M** 1:55.

FAIFEKAÚ. *Vakai foki ki he* Lakanga
Fakataula'eikí; Ngāue

Ke fai 'a e ngāue 'a e 'Eikí 'i he māmaní. Kuo pau ke ui 'e he 'Otuá 'a e kau tamaio'eiki 'a e 'Otuá 'a ia kuo filí kae lava ke nau fai 'a e ngāue ko 'eni. Ko e taimi ko ia 'oku fai ai 'e he kau faifekau mo'oni 'a e finangalo 'o e 'Eikí, 'oku nau fakafofonga'í ai 'a e 'Eikí 'i honau ngaahi fatongiá pea nau hoko ai ko hono kau fakafofonga (T&F 64:29), ko ia te nau fakahoko ai 'a e ngāue ki hono fakamo'ui 'o e fa'ahinga 'o e tangatá. Kuo 'osi tuku mai 'e he 'Eikí ki he kau 'Aposetoló, kau palōfitá, kau 'evangelioó, kau taula'eiki lahi, kau fitungofulú, kaumātu'á, kau pīsope, kau taula'eikí, kau akonakí, mo e kau tikoní, 'a e ngaahi tokoni, mo e ngaahi pule ki hono fakahaohaoa'í 'o e Kau Mā'oni'oni, pea ki he ngāue fakafai-fekaú ('Efesō 4:11–16; 1 Kol. 12:12–28; T&F 20; 107).

Kuo fili ia 'e Sihova ke tu'u mo tauhi 'i he huafa 'o Sihová, **Teut.** 18:5. 'E ui 'a kimoutolu 'e he kakai ko e kau Faifekau 'a hotau 'Otuá, '**Īsaia** 61:6. Na'e 'ikai ha'u 'a e Foha 'o e Tangatá ke tauhi ia, ka ke tauhi, **Mātiu** 20:26–28. Kuó u hā atú ke fakanofa koe ko e faifekau mo e fakamo'oni, **Ngāue** 26:16–18. 'Oku 'ikai ta'e-angatonu 'a e 'Otuá ke ne faka-

ngalo'i ho'omou ngāue 'o e 'ofá 'a ia kuo mou tauhi ai 'a e Kāinga Mā'oni'oni, **Hepelū** 6:10. Kapau 'oku tauhi 'e ha taha, ke tataua ia mo e mafai ko ia 'oku foaki 'e he 'Otuá, **1 Pita** 4:10–11. Pea nau feako'aki, mo fetauhi'aki 'iate kinautolu, **3 Nifai** 26:19. Ko e fatongia 'o e Toko Hongofulu Mā Uá ke fakanofo ha kau faifekau faka'evangeliō, **T&F** 107:39–40. 'Oku lava ke vahe'i ha taula'eiki lahi ki hono fakahoko 'o e ngaahi me'a fakatu'asinō, **T&F** 107:71–72. 'Oku totonu ke hoko 'a e kau fitungofulu ko 'enī ko e kau faifekau fononga holo, **T&F** 107:93–97. 'Oku fakanofo 'a e kaumā-tu'á ke hoko ko e kau faifekau tu'u ma'u 'i hoku siasí, **T&F** 124:137.

FAI HALÁ. *Vakai ki he Faikoví*

FAIKOVÍ

Ke maumau'i ha fono fakalangi, ke fai angahala pe fakatupu ha mamahi pe fakalavea'i, pea ke fakatupu lotomamahi pe faka'ita'i.

'O ka kovi'ia 'a e loto 'o e tokoua 'o ha taha 'oku faingata'a lahi hake ia 'i ha kolo 'oku mālohi, **LFkt.** 18:19. Kapau 'e fakahala'i koe 'e ho nima to'omata'ú tutu'u ia, **Mātiu** 5:29. Ko ia ia te ne fakahala'i ha tokotaha 'o kinautolu 'oku si'i 'oku tui kiate aú, 'e lelei hake 'o ka ne ka lōmaki'i ia 'i he lolotó, **Mātiu** 18:6 (**T&F** 121:19–22). Kapau 'e faikovi kiate koe 'a ho tokouá pe tuofefiné, peá ne vete 'ene hiá ke mo fakalelei, **T&F** 42:88. 'Oku 'ikai ha me'a 'oku fakatupu houhau ai 'e he tangatá ki he 'Otuá, ka ko kinautolu pē 'oku 'ikai ke nau fakamo'oni 'a e kau mai hono to'ukupú pea 'oku 'ikai ke nau talangofua ki he'ene ngaahi fekaú, **T&F** 59:21.

FAINGATA'Á. *Vakai foki ki he*

Fakatangá, Fakatanga'í, Kātaki;
Valokí'í; Ahí'ahí; Ahí'ahí'í

'E lava 'o fakafou mai 'i he faingata'á—ngaahi 'ahí'ahí, ngaahi faingata'a'ia, mo e mamahí—ha lava 'e he tangatá 'o ako ha ngaahi me'a lahi 'a ia 'okú ne fakatupu 'a e tupulaki fakalaumalié

mo e fakalakalaka ta'engatá 'i he'enu tafoki ki he 'Eiki.

Ko e 'Otuá tonu na'á ne fakahaofi 'a kimoutolu mei homou ngaahi faingata'a'ia mo e ngaahi me'a fakamamahi kotoa pē, **1 Sam.** 10:19. Na'a nau tangi ki he 'Eiki 'i honau ngaahi tu'utāmaki, **Same** 107:6, 13, 19, 28. Neongo 'a e 'atu kiate koe 'e he 'Eiki 'a e mā 'o e ongosiá, ka 'e 'ikai toe 'ave ho'o kau akonaki, **Isaia** 30:20–21. 'Oku totonu ke 'i ai ha fehanganagai 'i he me'a kotoa pē, **2 Nifai** 2:11. Kapau 'e 'ikai te nau ma'u 'a e me'a 'oku mahí 'e 'ikai te nau 'ilo'i 'a e me'a melié, **T&F** 29:39. 'E fuofuoloa si'i pē 'a ho'o faingata'a'ia, **T&F** 121:7–8. 'E foaki 'e he ngaahi me'a ni kotoa pē 'a e potó kiate koe pea 'e hoko 'o 'aonga ia kiate koe, **T&F** 122:5–8. 'Oku nau ongo'i 'a e me'a mahí, koe'uhí ke nau poto hono fakamahu'ingá 'i 'a e lelei, **Mōse** 6:55.

FAINGĀUE KI HE MAHAKÍ. *Vakai*

foki ki he Fakamo'ui Mahakí,
Ngaahi; Hilifaki 'o e Nimá;
Lakanga Fakataula'eikí; Loló;
Tākai

Ko ha tāpuaki ia 'oku foaki ki he mahakí 'e he kau tangata 'oku nau ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki, pea kau ai hono ngāue 'aki 'o e lolo kuo fakatapu'i.

Hilifaki ho nimá kiate ia, **Mātiu** 9:18. Na'e hilifaki 'e Sisū hono nimá ki ha kau mahakí tokosi'i 'o fakamo'ui 'a kinautolu, **Ma'ake** 6:5. Na'e hanga 'e he kau 'Aposetolo 'a Kalaisi 'o tākai 'aki 'a e lolo ha tokolahi na'e puke mo fakamo'ui 'a kinautolu, **Ma'ake** 6:13. Ko e me'a ke hanga 'e he kaumātu'á 'o tākai mo fakamo'ui 'a e mahakí, **Sēmisi** 5:14–15. 'E 'ikai te mou fakamo'ui 'a e mahakí kae ngata pē 'i he kole ia meiate kimoutolu 'e kinautolu 'oku fie ma'u iá, **T&F** 24:13–14. 'E hilifaki 'e he kaumātu'á 'a honau nimá ki he mahakí, **T&F** 42:44. Hilifaki homou nimá ki he mahakí, pea te nau mo'ui, **T&F** 66:9.

FAI PAPITAIŚÓ. *Vakai ki he*
Papitaisó

FAITOTONÚ. *Vakai foki ki he*
Angatonú

Ke anga-fakamātoato mo anga-mo'oni 'o ta'e-ha-kākā.

'Oku fiefia 'a e 'Eikí 'iate kinautolu 'oku fai fakamo'omoni, **LFkt.** 12:22. Fai ki he me'a kuó ke fuakava ki aí, **Tngt.** 5:4–5. Kuo mau li'aki 'a e ngaahi me'a fufū 'o e fakamā, **2 Kol.** 4:1–2. Fai ke lelei ho'omou mo'ui, **1 Pita** 2:12. 'E mala'ia ia 'oku loí, he 'e kapusi hifo ia ki heli, **2 Nifai** 9:34. 'Oku folofola 'aki 'e he Laumālié 'a e mo'oni pea 'oku 'ikai loi, **Sēkope** 4:13. 'Ilonga ia 'oku kole mei hono kaungā'apí 'oku totonu ke ne fakafoki 'a e me'a 'okú ne kolé, **Mōsaia** 4:28 (T&F 136:25). Tokanga ke ke faitotonu, fakamaau mā'oni'oni, pea failelei ma'u ai pē, **'Alamā** 41:14. Tuku ke faitotonu 'a e tangata kotoa pē, **T&F** 51:9. Ko kinautolu 'oku nau 'ilo 'oku angatonu 'a honau lotó 'oku ou tali 'a kinautolu, **T&F** 97:8. Kumi ki he kau tangata angatonu mo anga-fakapotopoto, pea ke pou pou'í hake 'a e kau tangata angalelei ki he ngaahi lakanga fakapolitikale, **T&F** 98:4–10. Fekumi faivelenga ke fakafoki 'a e me'a 'a ho kaungā'apí 'a ia na'e molé, **T&F** 136:26. 'Oku mau tui 'oku totonu ke faitotonu, **TT** 1:13.

FAIVELENGÁ

Ko e feinga loto-to'a ma'u pē, 'o tau-tautefito ki he tauhi ki he 'Eikí mo e talangofua ki he'ene folofolá.

Mou fanongo 'o tokanga kiate au, **'Isaia** 55:2. 'Oku totongi 'e he 'Otuá kiate kinautolu 'oku kumi lahi kiate iá, **Hepelū** 11:6. 'Oku hanga 'e ho'omou faivelengá 'o tñaki mai ki he tuí 'a e loto-to'á, **2 Pita** 1:5. Ako'í 'a e folofola 'a e 'Otuá 'i he faivelenga kakato, **Sēkope** 1:19. Kuo nau fakatotolo faivelenga 'i he ngaahi folofolá, **'Alamā** 17:2. Na'a nau loto-fiemālie ke faivelenga kakato ke tauhi 'a e ngaahi fekaú, **3 Nifai** 6:14. Ke ta ngāue faivelenga, **Molonai** 9:6. Ke femo'uekina 'i he holi lahi 'i ha ngāue lelei, **T&F** 58:27.

'Oua foki 'e nofo noa kae ngāue 'aki homou tūkuingatá, **T&F** 75:3. Ke mou tokanga faivelenga ki he ngaahi folofola 'o e mo'ui ta'engatá, **T&F** 84:43. Tuku ke akó ni 'o 'ilo 'e he tangata kotoa pē 'a hono fatongiá, pea ke ngāue 'i he faivelenga, **T&F** 107:99.

FAI 'A E FOAKÍ. *Vakai ki he Foaki*
'Ofá

FAKAAKE, FAKAAKE'Í. *Vakai foki*
ki he Toetu'ú

Ke ngaahi ke mo'ui, ke fokotu'u hake, pe ko hono liliu ha tangata koe'uhi ke ne lava 'o nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

Kuo fakamo'ui 'a kinautolu 'e he 'Otuá fakataha mo Kalaisi, **'Efesō** 2:4–5 (Kolose 2:6, 12–13). Kuo fakapoongi 'a Kalaisi 'i he sino, kae fakaake ia 'i he Laumālie, **1 Pita** 3:18 (T&F 138:7). Kuo 'ikai mamata ha tangata ki he 'Otuá tuku kehe pē 'i he fakaake'í ia 'e he Laumālié, **T&F** 67:11. 'Oku hoko 'a e huhu'í 'iate ia 'okú ne foaki mo'ui ki he ngaahi me'a kotoa pē, **T&F** 88:16–17. 'E fakaake 'a e kau mā'oni'oni pea 'e to'o hake 'a kinautolu ke fakafetaulaki kia Kalaisi, **T&F** 88:96. Na'e fakaake-ake'í 'a 'Ātama 'i he tangata 'i lotó, **Mōsese** 6:65.

FAKAEKAKANÓ. *Vakai ki he*
Anga-fakaekakanó

FAKAFANONGÓ. *Vakai ki he*
Tokangá

FAKAFETA'Í. *Vakai foki ki he Huú;*
Tāpuakí

Ko e fakahounga'í ia 'o e ngaahi tāpu-aki na'e ma'u mei he 'Otuá. 'Oku fakatupu hōifua ki he 'Otuá 'a hono fakahā 'o hono fakahounga'í 'o e ngaahi tāpu-akí, pea 'oku kau 'i he lotu mo'oni 'a e fakafeta'í kiate iá. 'Oku totonu ke tau 'oatu 'a e fakafeta'í ki he 'Eikí koe'uhi ko e ngaahi me'a kotoa pē.

'Oku lelei ke 'atu 'a e fakafeta'í kia Sihova, **Same** 92:1. Ha'u ki hono 'aó

mo e fakafeta'i, **Same** 95:1–2. Fakafeta'i kiate ia, pea fakamālō ki hono huafá, **Same** 100:1–5. 'Oua 'e tuku 'a e fakafeta'i, 'Efesō 1:15–16. Ke mou fakafeta'i, **Kolose** 3:15. Ke 'i hotau 'Otuá 'a e fakafeta'i, mo e ongoongolelei, mo e fakamālō, mo e faka'apa'apa, **Fakahā** 7:12. 'Oiaū hono 'ikai totonu ke mou fakafeta'i foki ki homou Tu'i fakalangí, **Mōsaia** 2:19–21. Ke mou nofo 'i he fakafeta'i faka'aho, 'Alamā 34:38. 'O ka ke ka tu'u hake 'i he pongipongi tuku ke fonu ho lotó 'i he fakafeta'i ki he 'Otuá, 'Alamā 37:37. Fai 'a e me'a kotoa pē 'i he lotu mo e fakafeta'i, **T&F** 46:7. Ke mou 'oatu 'a e fakafeta'i ki he 'Otuá, **T&F** 46:32. Fai 'a e ngaahi me'a ni 'i he fakafeta'i, **T&F** 59:15–21. Ma'u 'a e tāpuaki ko 'ení mei he nima 'o e 'Eikí mo e loto-fakafeta'i, **T&F** 62:7. Ko ia ia 'okú ne tali 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he loto-fakafeta'i 'e ngaohi ia ke nāunau'ia, **T&F** 78:19. 'Oatu 'a e fakafeta'i 'i he ngaahi me'a kotoa pē, **T&F** 98:1 (1 Tēsal. 5:18). Fakafeta'i ki he 'Eikí 'aki 'a e lotu 'o e fakamālō mo e fakafeta'i, **T&F** 136:28.

FAKAFIEMĀLIÉ. *Vakai foki ki he*

Laumālie Mā'oni'oní; Sísū Kalaisí

'Oku fakamatala 'a e folofolá 'o kau ki ha Fakafiemālie 'e ua. Ko e 'uluakí ko e Laumālie Mā'oni'oní (Sione 14:26–27; Molonai 8:26; T&F 21:9; 42:17; 90:11). Ko e Fakafiemālie hono Uá ko e 'Eiki ko Sísū Kalaisí (Sione 14:18, 21, 23). Ko e taimi ko ia 'oku ma'u ai 'e ha taha 'a e Fakafiemālie hono Uá, 'e hā mai leva 'a Sísū Kalaisí kiate ia mei he taimi ki he taimi, pea te ne fakahā mai 'a e Tamaí, pea te ne ako'ia ia 'i he mata ki he mata (T&F 130:3).

FAKAFIEMĀLIE HONO UÁ. *Vakai ki he Fakafiemālie*

FAKAFILÍ. *Vakai ki he Faingata'á*

FAKAFOFONGÁ. *Vakai ki he Fakataipé*

FAKAFOKÍ. *Vakai ki he Fakafo'ou*

FAKAFOKI MAI 'O E

ONGOONGOLELEÍ. *Vakai foki ki he Hē mei he Mo'oní, Kuongá; Ongongolelei; Sāmita, Siosefa, ko e Sí'í*

Ko hono toe fokotu'u 'e he 'Otuá 'a e ngaahi mo'oni mo e ngaahi ouau 'o 'ene ongoongolelei 'i he kakaí 'i he māmaní. Na'e mole 'a e ongoongolelei 'a Sísū Kalaisí mei he māmaní 'i he hē mei he mo'oni ko ia na'e hoko 'i he hili 'a e ngāue fakafaifekau 'a e kau 'Apostelo 'a Kalaisí. Na'e tupu mei he hē mei he mo'oni ko iá 'a e fie ma'u ke fai hano toe fakafoki mai 'o e ongoongolelei. Na'e toe fakafoki mai 'e he 'Otuá 'a e ongoongolelei 'i he ngaahi me'a-hā-mai, ko e kau 'āngelo tauhi, mo e ngaahi fakahā ki he tangatá 'i he māmaní. Na'e kamata 'a e Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá (SS—H 1:1–75; T&F 128:20–21) pea kuo hokohoko mai ia 'o a'u mai ki he 'ahó ni 'i he ngāue 'a e kau palōfita mo'ui 'a e 'Eikí.

'E fokotu'u ma'u 'a e fale 'o Sihová 'i he tumutumu 'o e ngaahi mo'ungá, 'Īsaia 2:2 (Maika 4:2; 2 Nifai 12:2). 'E fai 'e he 'Otuá ha ngāue fakafo mo lahi, 'Īsaia 29:14 (2 Nifai 25:17–18; T&F 4:1). 'E fokotu'u 'e he 'Otuá ha pulé'anga 'a ia 'e 'ikai 'auha 'o lauikuonga, **Taniela** 2:44. 'E ha'u 'a 'Ilaisiá 'o fakafoki mai 'a e me'a kotoa pē, **Mātiu** 17:11 (Ma'ake 9:12; T&F 77:14). 'E hoko mai 'a e kuonga 'o e liliu 'o e me'a kotoa pē, **Ngāue** 3:21 (T&F 27:6). 'I he kakato 'o e ngaahi kuongá 'e tēnaki fakataha 'e he 'Otuá 'a e me'a kotoa pē, 'Efesō 1:10. Ne u mamata ki ha 'āngelo kehe kuo 'iate ia 'a e ongoongolelei ta'engatá ke malanga'aki, **Fakahā** 14:6. 'E 'omi 'a hono kakato 'o e ongoongolelei ki he kau Senitailé, **1 Nifai** 15:13–16. 'E toe fakafoki 'a e kau Siú ki he siasi mo'oni, **2 Nifai** 9:2. 'E hoko mai 'a e mo'oni 'i he ngaahi 'aho faka'osi, **3 Nifai** 16:7. 'Oku ou foaki kiate kimoua 'a e Lakanga Fakataula'eiki 'o 'Éloné, **T&F** 13:1 (SS—H 1:69). Kuó u tuku 'a e ngaahi kí 'o e pulé'angá 'o kau ki he ngaahi 'aho

faka'osí, **T&F** 27:6, 13–14 (**T&F** 128:19–21). Tānaki fakataha 'a e ngaahi fa'ahinga 'o 'Isilelí pea fakafoki mai 'a e ngaahi me'a kotoa pē, **T&F** 77:9. Kuo tuku ki homo nimá 'a e ngaahi kī 'o e kuonga ko 'ení, **T&F** 110:16 (**T&F** 65:2). Kuo foaki atu 'a e lakanga fakataula'eikí 'i he kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá, **T&F** 112:30. Na'á ku sio ki he Ongó Tangata 'e toko ua, **SS—H** 1:17. Te u fakahā kiate kimoutolu 'a e Lakanga Fakataula'eikí 'i he nima 'o 'Ilaisiaá, **SS—H** 1:38 (Malakai 4:5–6).

FAKAFO'ÓÚ. *Vakai foki ki he*

Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei

Ko hano fakafoki mai ia 'o ha me'a pe tu'unga na'e 'ave pe mole.

'E toe fakataha'í 'a e sinó pea mo e laumālié 'i hono anga-haohaoá, '**Alamá** 11:43–44. Ko e fakafoki ko e toe fakafoki 'a e koví ki he koví pe ko e mā'oni'oni ki he me'a 'oku mā'oni'oni, '**Alamá** 41:10–15. 'Oku mau tui ki hono fakafoki mai 'o e Fa'ahinga 'e Hongofulú pea fakafou'ou 'a e māmaní 'o ma'u 'e ia 'a hono nāunau fakapalataisí, **TT** 1:10 (**T&F** 133:23–24).

FAKAHAÁ. *Vakai foki ki he*

Laumālie Mā'oni'oni; Le'ó;

Maama 'o Kalaisí; Me'a-hā-mai;

Misí; Ue'í Fakalaumālié

Ko e fetu'utaki mai ia mei he 'Otuá ki he'ene fānau 'i he māmaní. 'Oku lava ke fakahoko mai 'a e fakahaá 'i he Maama 'o Kalaisí pea mo e Laumālie Mā'oni'oni 'i he ngaahi fakahinohino, ngaahi me'a-hā-mai, ngaahi misí, pe ngaahi 'a'ahi mai 'a ha kau 'āngelo. 'Oku hanga 'e he fakahaá 'o 'omi 'a e fakahinohino ko ia te ne lava 'o tatakí atu 'a kinautolu 'oku tui faivelengá ki he fakamo'ui ta'engata 'i he pule'anga fakasilesitiale.

'Oku fakahā mai 'e he 'Eikí 'a 'ene ngaahi ngāué ki he'ene kau palōfitá pea fakamo'oni'í mai ki he kakai tuí 'oku mo'oni 'a e ngaahi fakahā 'oku fai māi ki he kau palōfitá ('Āmosi 3:7). 'Oku fai mai 'e he 'Eikí 'i he ngaahi

fakahā 'a e ngaahi fakahinohino fakafō'ituitui ki he tangata kotoa pē 'a ia 'oku fekumi ki aí pea 'oku nau ma'u 'a e tuí, pea fakatomala, mo talangofua ki he ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí. Na'e pehē 'e Siosefa Sāmita, "Ko e Laumālie Mā'oni'oni ko e tokotaha foaki fakahā ia," pea "'e 'ikai lava ha tangata 'o ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni ta'e te ne ma'u ha ngaahi fakahā."

'I he Siasi 'o e 'Eikí, 'oku hoko 'a e Kau Palesiteni 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā ma'á e Siasi pea mo e māmaní foki. Ko e Palesiteni 'o e Siasi pē toko taha kuo fakamafai'í 'e he 'Eikí ke ne ma'u fakahā ma'á e Siasi (**T&F** 28:2–7). 'Oku lava 'e he tokotaha kotoa pē 'o ma'u ha fakahā fakafō'ituitui ke 'aonga kiate ia.

'Oku mo'ui 'a e tangatá 'i he me'a kotoa pē 'oku ha'u mei he fofonga 'o e 'Otuá, **Teut.** 8:3 (**Mātiu** 4:4; **T&F** 98:11). 'Oku folofola mai 'a e 'Eikí 'i ha kihí'í le'o mālie, **1 Ng. Tu'í** 19:12. 'O ka 'ikai 'i ai ha [me'a-hā-mai] 'oku mala'ia 'a e kakaí, **LFkt.** 29:18. 'E 'ikai fai ha me'a 'e Sihova ko e 'Otuá kae ta'e-fakahā ia ki he'ene kau tamaio'eiki ko e kau palōfita, '**Āmosi** 3:7. 'E Saimone Pāsona, 'okú ke monū'ia he na'e 'ikai fakahā ia kiate koe 'e he kakano mo e toto, ka ko 'eku Tamaí, **Mātiu** 16:15–19. 'E tatakí 'a kimoutolu 'e he Laumālié ki he mo'oni kotoa pē pea fakahā kiate kimoutolu 'a e ngaahi me'a 'e hoko, **Sione** 16:13. Ka ai hamou taha 'oku masiva 'i he potó ke kole 'e ia ki he 'Otuá, **Sēmisi** 1:5. 'E fakahā 'a e ngaahi me'a kotoa pē, **2 Nifai** 27:11. Te u foaki kiate kimoutolu 'a e fānau 'a e tangatá 'a e 'otu lea ki he 'otu lea, **2 Nifai** 28:30. 'Oku 'ikai ha me'a 'oku lilo 'e ta'e-fakahā, **2 Nifai** 30:17. 'E fakahā 'e he Laumālie Mā'oni'oni kiate kimoutolu 'a e me'a kotoa pē, **2 Nifai** 32:5. 'Oku 'ikai 'ilo 'e ha tangata ki he ngaahi foungá 'a e 'Eikí tuku kehe 'o ka toki fakahā ia kiate ia, **Sēkope** 4:8. Na'e 'aukai mo kiate 'e 'Alamá ke ma'u ha fakahā, '**Alamá** 5:46. 'E fakahā 'a e

ngaahi me'a kuo te'eki fakahā maí ki he kakai tui faivelengá, 'Alamā 26:22. Ko ia ia 'oku ne faka'ikai' i 'a e fakahaá 'oku 'ikai te ne 'ilo' i 'a e ongoongolelei 'a Kalaisí pea 'oku 'ikai mahino kiate ia 'a e ngaahi tohi tapú, **Molom.** 9:7–8. 'Oku 'ikai te mou ma'u ha fakamo'oni kae 'oua kuo hili hono 'ahi'ahi' i 'o ho'omou tui, 'Eta 12:6. 'E fakamo'oni' i 'eku ngaahi leá hono kotoa, **T&F** 1:38. 'Ikai na'á ku lea 'aki 'a e fiemálie ki ho 'atamaí' i he me'á? **T&F** 6:22–23. Te u fakahā kiate koe 'i ho 'atamaí pea 'i ho lotó, **T&F** 8:2–3. Kapau 'oku totonu ia te u ngaahi ke māfana 'a ho lotó 'i loto 'iate koe, **T&F** 9:8. 'Oua 'e faka'ikai' i 'a e laumálie 'o e fakahaá, **T&F** 11:25. Ko kinautolu 'oku kole, te nau ma'u ha fakahā hoko mo e fakahā, **T&F** 42:61. 'Ilonga ha me'a te nau lea 'aki 'i hono ue'i 'a kinautolu 'e he Laumálie Mā'oni-oní 'e hoko ia ko e le'ó 'o e 'Eiki, **T&F** 68:4. 'E foaki kiate kimoutolu 'e he 'Otuá 'a e 'ilo, **T&F** 121:26. Na'e mamata 'a Siosefa Sāmita ki he Tamaí pea mo e 'Aló, **SS—H** 1:17. 'Oku mau tui ki he ngaahi me'a kotoa pē kuo fakahā mai 'e he 'Otuá, mo e ngaahi me'a kotoa pē te Ne kei fakahā mai 'amui, **TT** 1:7, 9.

FAKAHĀ KIA SIONÉ. *Vakai foki ki*
he Sione, Foha 'o Sēpeti;
'Apokalipisi

Ko e tohi faka'osi ia 'i he Fuakava Fo'ou, pea 'oku 'i ai ha fakahā na'e fai kia Sione ko e 'Aposetoló. Na'e fakangofua ia ke ne mamata ki he hisitōlia 'o e māmani, kae tautautefito ki he ngaahi 'aho faka'osí (Fakahā 1:1–2; 1 Nifai 14:18–27; **T&F** 77). 'Oku toe ui foki 'a e Fakahā kia Sioné ko e 'Apokalipisi (Apocalypse).

Na'e ma'u 'e Sione 'a e fakahā ko 'ení' i he 'aho 'o e 'Eiki' i he motu ko Pātimosí (Fakahā 1:9–10), ofi mai ki he matāfonua 'o 'Ēsiá, pea 'ikai mama'o mei 'Efesō. 'Oku 'ikai 'ilo' i 'a e 'aho totonu na'e ma'u ai 'a e fakahaá.

'Oku 'i he 1 Nifai 14:18–27 mo e **T&F** 77 ('Eta 4:15–16) 'a e ngaahi ki ki hono 'ilo' i 'o e tohi.

'Oku hoko 'a e vahe 1–3 ko ha tala-teu ia ki he tohi pea mo e tohi ki he ngaahi siasi 'e fitu 'i 'Ēsiá. Na'e fai 'e Sione 'a e ngaahi tohi ke tokoni ki he Kāingalotú 'i he 'enau fakalelei' i ha ngaahi palōpalema. 'Oku lekooti 'i he vahe 4–5 ha ngaahi me'a-hā-mai na'e ma'u 'e Sione 'a ia na'e fakahā mai ai 'a e māfimafi faka'e'i'eiki mo mā'oni'oni 'o e 'Otuá mo Kalaisí. Na'e lekooti 'e Sione 'i he vahe 6–9, 11 'a 'ene mamata ki ha tohi kuo fakama'u 'aki ha me'a fakama'u 'e fitu, pea fakafongá 'i 'e he me'a fakama'u taki taha ha ta'u 'e taha afe 'o e hisitōlia fakatu'asino 'o e māmani. 'Oku fakamatala 'a e ngaahi vahe ko 'ení ki he ngaahi me'a 'oku kau ki he me'a fakama'u hono fitú (vakai ki he Fakahā 8–9, 11:1–15). 'Oku hanga 'e he vahe 10 'o fakamatala' i ha tohi na'e kai 'e Sione. 'Oku hanga 'e he tohi 'o fakafongá' i ha ngāue 'a ia te ne fakahoko 'i he kaha'ú. 'Oku lekooti 'i he vahe 12 ha me'a-hā-mai ki he kovi ko ia na'e kamata 'i he langí 'i he taimi na'e angatu'u ai 'a Sētane pea kapusi ia ki tu'á. Ko e tau ko ia na'e kamata 'i aí 'oku kei hokohoko atu ia' i he māmani. Na'e hanga 'e Sione 'o fakamatala' i he vahe 13, 17–19 'a e ngaahi pule'anga fakamāmani fakalielia ko ia 'oku pule' i 'e Sētané, peá ne tohi foki ai mo honau iku'angá, kau ai hono faka'auha faka'osi 'o e kovi. 'Oku hanga 'e he vahe 14–16 'o fakamatala' i 'a e mā'oni'oni 'a e kau Mā'oni'oni' i he lotolotonga 'o e kovi ki mu'a 'i he hā'ele 'anga ua mai 'a Kalaisí. 'Oku hanga 'e he vahe 20–22 'o fakamatala' i 'a e Nofu Tu'í, mo hono faka'ofu'ofa 'o e kolo ko Selūsalema Fo'ou, pea mo e ngaahi me'a faka'osi 'e hoko 'i he hisitōlia 'o e māmani.

FAKAHALAIÁ, FAKAHALAIA'Í.

Vakai foki ki he Fakamāu,
Fakamaau Faka'osí, Ko e

Ke fakamāu' i pe lau 'e he 'Otuá 'oku halaia.

'E fakamaau 'e he 'Otuá ha tangata 'oku filio' i kovi, **LFkt.** 12:2. 'Oku tautea 'a kitautolu 'e he 'Otuá, koe'uhí ke 'oua na'a tau mala'ia fakataha mo māmani,

1 Kol. 11:32. 'E fakahalaia'í 'a kitautolu 'e he'etau ngaahi leá, ngaahi ngāue, mo e ngaahi fakakaukaú, '**Alamā** 12:14. 'Oku mo'ua 'a e tangatá ki he fakamalaia'í 'i he'enau 'ilo ki he ngaahi me'a pea 'ikai fai ki ai, **Hilam.** 14:19. Kapau te ta tuku 'a e ngāue, 'e 'omi 'a kitaua ki he fakahalaia, **Molonai** 9:6. Ko ia ia 'oku 'ikai te ne fakamolemole'í hono tokouá 'oku halaia ia 'i he 'ao 'o e 'Eikí, **T&F** 64:9. Ko ia 'oku fai angahala ki he maama lahi angé 'e lahi ange 'a hono fakamalaia'í, **T&F** 82:3. 'Oku mo'ulalao 'a e Siasí hono kotoa ki ha fakahalaia kae 'oua ke nau fakatomala pea manatu'í 'a e Tohi 'a Molomoná, **T&F** 84:54–57.

FAKAHALA'Í. *Vakai ki he* Faiková

FAKAHIKIHIKÍ. *Vakai ki he*
Fakafeta'í

FAKAHOUNGA'Í. *Vakai ki he*
Fakafeta'í

FAKAKAKANÓ. *Vakai foki ki he*
Anga-fakaekakanó; Hinga 'a
'Ātama mo 'Iví; Tangata
Fakaekakanó

Ko e fa'ahinga me'a 'oku 'ikai fakalaumālie; 'oku lava ke faka'aonga'í 'a e fo'í leá 'o 'uhinga ki he fakamatelie mo e fakamāmani (T&F 67:10) pe fakamāmani mo fakakakano, (Mōsaia 16:10–12).

Ko e fakakaukau fakakakanó ko e maté ia, **2 Nifai** 9:39. 'Oku hanga 'e he tēvoló 'o kākaa'í fakaooloo 'a e tangatá ke nau fiemālie fakakakano, **2 Nifai** 28:21. Kuo nau vakai ki he anga-fakakakano 'onautolú, **Mōsaia** 4:2. Ko ia ia 'oku vilitaki 'i hono 'ulungāanga fakakakanó 'okú ne nofo ma'u 'i hono tu'unga tō ki laló, **Mōsaia** 16:5. Kuo pau ke fanau'í fo'ou 'a e kakai kotoa pē 'i he 'Otuá, 'o liliu mei honau anga-fakakakano mo tō ki laló, **Mōsaia** 27:25. Kuo hoko 'a e fa'ahinga 'o e tangatá 'o anga-fakakakano, mo angakovi, mo anga-fakatēvolo, '**Alamā** 42:10. Ko kinautolu 'oku mui-mui 'i he ngaahi fakakaukau 'a hono loto 'o'oná mo e ngaahi holi fakakakanó,

kuo pau ke ne tō, **T&F** 3:4. 'E 'ikai lava 'a e tangatá 'o mamata ki he 'Otuá 'aki ha 'atamai fakakakano, **T&F** 67:10–12. Na'e kamata 'a e tangatá ke anga-fakamāmani, anga-fakakakano mo anga-fakatēvolo, **Mōsese** 5:13; 6:49.

FAKAKAUKAÚ, NGAAHI. *Vakai*
foki ki he Fakalaulautotó;
Tau'atāina ke Filí

Ngaahi fakakaukau mo e ngaahi 'imisi 'i he 'atamai 'o ha taha. Ko e mālohi ke fakakaukaú ko ha me'a'ofa ia mei he 'Otuá, pea 'oku tau tau'atāina ke tau fili ki he anga 'o 'etau faka'aonga'í hotau mālohi ke fakakaukaú. 'Oku hanga 'e he anga 'o 'etau fakakaukaú 'o uesia lahi 'a hotau 'ulungāangá mo hotau angá, kae 'uma'ā foki 'a e anga 'o hotau tu'unga 'i he hili 'a e mo'ui ko 'ení. 'Oku hanga 'e he ngaahi fakakaukau mā'oni'oni 'o fakatupu 'a e fakamo'ui; ka 'oku fakatupu 'e he ngaahi fakakaukau ková 'a e mala'ia.

'Oku 'afio'í 'e Sihova 'a e filio'í mo e fakakaukau kotoa pē, **1 Fkmtl.** 28:9. He ko e ngaahi mahalo 'a hono lotó ko ia ai pē ia, **LFkt.** 23:7. 'Oku 'ikai ko ho'omou ngaahi mahaló 'a 'eku mahaló, '**Isaia** 55:7–9. Na'e 'ilo 'e Sisū 'enau mahaló, **Mātiu** 12:25 (Luke 5:22; 6:8). 'Oku mei he lotó, 'a e loto 'o e tangatá 'a e mahaló koví, **Ma'ake** 7:20–23. Fakavaivai'í 'a e mahaló kotoa pē ki he talangofua kia Kalaisi, **2 Kol.** 10:5. Ke 'ilonga 'a e ngaahi me'a 'oku mo'oni, totonu, mā'oni'oni, pe faka'ofa'ofa, tokanga ki he ngaahi me'a ko iá, **Filipai** 4:8. Manatu, ko e fakakaukau ki he ngaahi me'a 'o e māmani ko e maté ia, pea ko e fakakaukau ki he ngaahi me'a fakalaumālie, ko e mo'ui ta'engatá ia, **2 Nifai** 9:39. Kapau 'oku 'ikai te mou 'ilo'í 'a himoutulu mo ho'omou ngaahi fakakaukaú, kuo pau ke mou mala'ia, **Mōsaia** 4:30. 'E fakahalaia'í 'a kitautolu foki 'e he'etau ngaahi fakakaukaú, '**Alamā** 12:14. Ko e 'Otuá pē 'okú ne 'afio'í 'a e ngaahi fakakaukaú mo e ngaahi holi 'a ho lotó, **T&F** 6:16 (T&F 33:1). Sio pē kiate au 'i he fakakaukau kotoa pē, **T&F** 6:36. Fa'oaki ma'u ai pē 'i homou lotó

'a e ngaahi folofola 'o e mo'uí, **T&F** 84:85. Li'aki ho'omou ngaahi fakakaukau ta'e'aongá, **T&F** 88:69. 'E fakahā 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi holi 'a e loto 'o e tangatá, **T&F** 88:109. Tuku ke ngaohi ke faka'ofofa ma'u ai pē 'e he angama'á 'a ho'o ngaahi fakakaukau, **T&F** 121:45. Ko e ngaahi mahalo 'o e loto 'o e tangata kotoa pē na'e kovi ia ma'u ai pē, **Mōsese** 8:22.

FAKAKAUKAU LAULAUNOÁ.

Vakai foki ki he Lea Kovi

Ke fakava'iva'inga 'aki 'a e ngaahi me'a 'oku toputapú (**T&F** 84:54).

'Oku fekau ki he Kāingalotú ke li'aki 'a e ngaahi fakakaukau ta'e'aongá mo e fu'u hulu lahi 'o ho'omou katá, **T&F** 88:69. Tuku ho'omou loto-hikisia mo e fakakaukau laulaunoa kotoa pē, **T&F** 88:121.

FAKAKAUKAU-LOTÓ. *Vakai ki he*

Fakalaulaulotó

FAKAKIKIHÍ. *Vakai ki he Feke'ike'i*

FAKALALOÁ. *Vakai foki ki he*

Fakalelei, Fakalelei'i; Sisū Kalaisi

Ko ha tokotaha ia 'okú ne tu'u ke fakalaloa'i pe fakalelei'i. 'Oku hoko 'a Sisū Kalaisi ko e fakalaloa 'i he vaha'a 'o e 'Otuá mo e tangatá. Na'e hanga 'e he'ene fakalelei 'o faka'atā mai 'a e hala ki he kakaí ke nau fakatomala mei he'enua ngaahi angahalá pea nau fakalelei ai mo e 'Otuá.

'Oku 'ikai ha'u ha taha ki he Tamaí kae 'ia Sisū Kalaisi pē, **Sione** 14:6. 'Oku taha pē 'a e fakalaloa 'i he vaha'a 'o e 'Otuá mo e kakaí, **1 Tim.** 2:5. 'Oku hoko 'a Sisū ko e fakalaloa 'o ha fuakava lelei ange, **Hepelū** 8:6 (**Hepelū** 9:15; 12:24; **T&F** 107:19). 'E fai 'e he Misaia Mā'oni-oní ha taukapo ki he 'Otuá ma'á e fānau 'a e tangatá, **2 Nifai** 2:9 ('Īsaia 53:12; **Mōsaia** 14:12). Ke mou sio ki he Fakalaloa lahí, **2 Nifai** 2:27–28. 'Oku fakahaohaoa'i 'a kitautolu 'ia Sisū ko e fakalaloa 'o e fuakava fo'ou, **T&F** 76:69.

FAKALĀNGILANGI'Í. *Vakai ki he*

Faka'apa'apa'í

FAKALAULAULOTÓ. *Vakai foki ki he*

Fakahā; Lotú

Ko e fakakaukau-loto mo e fakakaukau lahi 'aupito, 'o lahi pē ki he ngaahi folofolá pe ngaahi me'a kehe 'a e 'Otuá. Ko e taimi ko ia 'e fai fakataha ai ia mo e lotú, 'oku lava leva 'e he fakalaulauloto ki he ngaahi me'a 'a e 'Otuá 'o kamata hono 'omi 'o e fakahā mo e 'ilo.

Na'e fa'oa 'e Mele 'a e ngaahi me'a ni kotoa pē ki hono lotó, **Luke** 2:19. Na'e lolotonga 'eku nofo 'o fakalaulauloto 'i hoku lotó na'e 'ave au, **1 Nifai** 11:1. Na'e fakalaulauloto hoku lotó ki he ngaahi folofolá, **2 Nifai** 4:15. Na'e 'alu atu 'a Nifai 'i hono halá 'o ne fakalaulauloto ki he ngaahi me'a 'a ia kuo fakahā mai 'e he 'Eikí ki ate iá, **Hilam.** 10:2–3. Mou foki atu ki homou ngaahi 'apí, pea fakalaulauloto ki he ngaahi me'a 'a ia kuo u lea'akí, **3 Nifai** 17:3. Mou manatu 'i hono lahi 'o e 'alo'ofa 'a e 'Eikí pea mou fakalaulauloto ki ai 'i homou lotó, **Molonai** 10:3. Fakalaulauloto ki he ngaahi me'a kuó ke ma'u, **T&F** 30:3. Lolotonga 'ema fakalaulauloto ki he ngaahi me'a ni, na'e ala mai 'a e 'Eikí ki he mata 'o homa 'atamaí, **T&F** 76:19. Na'á ku nofo 'i hoku lokí 'o fakalaulauloto ki he ngaahi folofolá, **T&F** 138:1–11. Na'á ku toutou fifili ki ai, **SS—H** 1:12.

FAKALAUMĀLIÉ, MATE. *Vakai ki he*

Mate Fakalaumālié

FAKALELEÍ, FAKALELEI'Í. *Vakai*

foki ki he Fakamā'oni'oni'i;
Fakamolemolé, Fakamolemole'i
'o e Ngaahi Angahalá; Fakamo'uí;
Fakatomalá; Fakatonuhiá;
Fakatonuhia'i; Fānau 'a Kalaisi;
Feilaulaú; Foha mo e Ngaahi
'Ofefine 'o e 'Otuá, Ngaahi;
Hinga 'a 'Ātama mo 'Iv'i; Huhu'i;
Kalusefai; Ketisemani; Kolosí;
Mo'ui ta'e-fa'a-maté; Palani 'o e
Huhu'i; Sākalamēnití; Sisū
Kalaisi; Ta'ata'a; Toetu'ú; 'Alo'ofá

Ke fakalelei'i 'a e tangatá ki he 'Otuá.

Ko hono 'uhinga 'o e fakalelei 'i hono ngāue 'aki 'i he folofolá, ke fua 'a

e tautea koe'uhi ko ha fa'ahinga angahala na'e fai, 'o to'oto atu ai 'a e ngaahi nunu'a 'o e angahalá mei he tokotaha angahala 'oku fakatomalá 'o faka'atā ai ia ke ne fakalelei ki he 'Otuá. Ko Sísū Kalaisi pē toko taha na'á ne lava 'o fai 'a e fakalelei haohaoa koe'uhi ko e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē. Na'á ne lava 'o fai ia tu'unga 'i hono fili mo hono tomu'a fakanofa 'i he Fakataha Lahi 'i he Langí ki mu'a hono fakatupu 'o e māmaní ('Eta 3:14; Mōsese 4:1-2; 'Ēpa. 3:27), mo hono fakalangi 'o'ene hoko ko e 'Aló, mo 'ene mo'uí ta'e halaia 'i ha angahalá. Na'e kau 'i he'ene fakalelei 'a'ene faingata'a'ia koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e fa'ahinga 'o e tangatá 'i he Ngoue ko Ketisemaní, pea mo hono lilingi 'o hono ta'ata'á, mo 'ene pekiá pea mo 'ene toe tu'u hake mei he fonualotó ('Īsaia 53:3-12; Mōsaia 3:5-11; 'Alamā 7:10-13). 'E toe tu'u hake 'a e kakai kotoa pē mei he maté mo ha sino ta'e-fa-a-mate koe'uhi ko e Fakalelei (1 Kol. 15:22). 'Oku toe hanga foki 'e he Fakalelei 'o fokotu'u mai 'a e founga ke lava ai 'o fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá pea tau mo'uí 'o ta'engata fakataha mo e 'Otuá. Ka ko e tokotaha ko ia kuó ne a'u ki he ta'u motu'a 'oku ala 'eke'i ai meiate ia 'a'ene ngaahi ngāué pea ne ma'u 'a e fonó te ne lava 'o ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ko 'ení 'o kapau 'okú ne ma'u ha tui kia Sísū Kalaisi, pea fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, mo ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e fakamo'uí, pea talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Ko kinautolu ko ia 'oku 'ikai te nau a'u ki he ta'u motu'a 'e ala 'eke'i ai meiate kinautolu 'a e ngaahi me'a 'oku nau faí mo kinautolu 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e fonó 'oku huhu'i 'a kinautolu tu'unga 'i he Fakalelei (Mōsaia 15:24-25; Molonai 8:22). 'Oku ako'i mahino mai 'e he folofolá kapau na'e 'ikai hanga 'e Kalaisi 'o fai 'a e fakalelei ki he'etau ngaahi angahalá, 'e 'ikai lava 'e ha fono, ouau, pe feilaulau 'o fakafiemālie'i 'a e ngaahi 'eke 'a e fakamaa tononú, pea 'e 'ikai lava 'a e tangatá ke toe foki atu ki he 'ao 'o e 'Otuá (2 Nifai 2:9).

Ko hoku totó 'eni, 'a ia 'oku lilingi ke fakamolemole ai 'a e angahala 'a e tokolahi, **Mātiu** 26:28. Ko 'ene tauta'á ko e ta'ata'a na'e tō 'i he ngaahi tulutā lalahi, **Luke** 22:39-44. Te u foaki hoku sinó ke mo'uí ai 'a e māmaní, **Sione** 6:51. Ko au ko e toetu'ú, mo e mo'uí, **Sione** 11:25. Ko Kalaisi 'a e tupu'anga 'o e fakamo'uí ta'engatá kiate kinautolu kotoa pē 'oku talangofuá, **Hepelū** 5:9. 'Oku fakahaohaoa'i 'a kitautolu 'i hono lilingi 'o e ta'ata'a 'o Kalaisi, **Hepelū** 9; 10:1-10. He na'e mamahi foki 'o tu'o taha pē 'a Kalaisi koe'uhi ko e ngaahi angahalá, **1 Pita** 3:18. Ko e ta'ata'a 'o Sísū Kalaisi 'okú ne fakama'a 'a kitautolu mei he angahala kotoa pē, **1 Sione** 1:7. Na'e hiki hake ia ki he kolosí 'o tāmata'e'i koe'uhi ko e ngaahi angahalá, **1 Nifai** 11:32-33. 'Oku hoko mai 'a e huhu'í kiate kinautolu 'oku ma'u 'a e loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomalá, **2 Nifai** 2:3-10, 25-27. Na'á ne foaki ia ke hoko ko ha feilaulau koe'uhi ko e angahala, **2 Nifai** 2:7. 'Oku hanga 'e he Fakalelei 'o huhu'í 'a e tangatá mei he Hingá pea fakahaofi 'a kinautolu mei he maté mo heli, **2 Nifai** 9:5-24. 'Oku 'aonga ke 'i ai ha fakalelei ta'e-fakangatangata, **2 Nifai** 9:7. Fakahōifua ki he 'Otuá 'i he fakalelei 'a Kalaisi, **Sēkope** 4:11. 'Oku hanga 'e hono ta'ata'á 'o fai 'a e fakalelei kiate kinautolu na'a nau fai angahala 'i he ta'e'iló, **Mōsaia** 3:11-18. 'Oku ma'u 'e he tangatá 'a e fakamo'uí tu'unga 'i he Fakalelei, **Mōsaia** 4:6-8. Ka ne ta'e'oua 'a e Fakalelei, 'e 'ikai lava 'o ta'ofi 'enau mala'ia, **Mōsaia** 13:27-32. Te ne fai 'a e fakalelei ki he ngaahi angahala 'a e māmaní, **'Alamā** 34:8-16. 'Oku hanga 'e he 'Otuá tonu 'o fai 'a e fakalelei ki he ngaahi angahala 'a e māmaní, ke fakahoko 'a e palani 'o e 'alo'ofá, **'Alamā** 42:11-30. Ko au ko e 'Otuá 'o e māmaní kotoa pē, pea kuo tāmata'e'i au koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e māmaní, **3 Nifai** 11:14. Ko au ko e 'Otuá kuó u kātaki'i 'a e ngaahi me'a ni ma'á e kakai fulipē, **T&F** 19:16. Kuo huhu'í 'a e fānu ikí 'i hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú,

T&F 29:46–47. Vakai ki he ngaahi ma-mahi mo e mate 'a'ana 'a ia na'e 'ikai te ne fai ha angahalá, T&F 45:3–5. Ko hono tatau 'eni 'o e feilaulau 'o e 'Alo pe Taha na'e Fakatupú, Mōsese 5:7. 'E lava fakamo'ui 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá tu'unga 'i he Fakalelei 'a Kalaisi, TT 1:3.

FAKAMAAU. *Vakai ki he Fakamāu*

FAKAMAAU FAKA'OSÍ, KO E.

*Vakai foki ki he Fakahalaiá,
Fakahalaia'í; Fakamāu; Sisū
Kalaisi—Ko e Fakamaau*

Ko e fakamaau faka'osi 'eni 'e hoko hili 'a e toetu'ú. 'E hanga 'e he 'Otuá 'o fakamāu'í 'a e tangata taki taha 'ia Sisū Kalaisi, ke fakapapau'í 'a e nāunau ta'engata te ne ma'ú. 'E makatu'unga 'a e fakamaau ko 'eni 'i he talangofua 'a e tangata taki taha ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea kau ai 'ene tali 'a e feilaulau fakalelei 'a Sisū Kalaisi.

Kuo tuku 'e he Tamaí 'a e fakamaau kotoa pē ki he 'Aló, Sione 5:22. Te tau tutu'u kotoa pē 'i he fakamaau'anga 'o Kalaisi, Loma 14:10. Na'e fakamāu'í 'a e pekiá mei he ngaahi me'a ko ia kuo tohi, Fakahā 20:12 (T&F 128:6–7). 'E 'omi koe ki he fakamāu koe'uhi ko ho'o ngaahi ngāue kotoa pē, 1 Nifai 10:20. 'E fakamāu'í 'a 'Isileli 'e he kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá mo e kau ākonga Nifai 'e toko hongofulu mā uá, 1 Nifai 12:9 (T&F 29:12). Kuo pau ke nau 'alu atu kotoa pē ki he 'ao 'o e 'afio'anga fakamaau 'o e Tokotaha Mā'oni'oni, 2 Nifai 9:15. Teuteu homou laumalié ki he 'aho nāunau'ia ko iá, 2 Nifai 9:46. Te mou lava koá 'o sio loto atu ki homou taki mai ki he fakamaau 'o e 'Otuá, 'Alamā 5:17–25. 'E tu'u 'a Sisū Kalaisi ke fakamāu'í 'a e māmani, 3 Nifai 27:16. 'E hā'ele mai 'a e 'Eiki mo e mala'ia ke fai fakamaau ki he kau ta'e anga faka-'Otuá kotoa pē, T&F 133:2.

FAKAMAAU TOTONÚ. *Vakai foki
ki he Fakalelei, Fakalelei'í; 'Alo'ofá*

Ko e ngaahi me'a ia kuo pau ke hoko 'i

ha ngaahi tāpuaki koe'uhi ko e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ngāue mā'oni'oni, mo e tautea ki ha angahala na'e 'ikai fakatomala'í. Ko ha fono ta'engata 'a e fakamaau totonú 'a ia 'oku fie ma'u ke 'i ai ha tautea 'i he taimi kotoa pē 'oku maumau'í ai ha fono 'a e 'Otuá ('Alamā 42:13–24). Kuo pau ke totongi 'e he tokotaha fai angahala ki he tauteá kapau 'oku 'ikai te ne fakatomala (Mōsaia 2:38–39; T&F 19:17). Kapau 'okú ne fakatomala, 'e totongi leva 'e he Fakamo'ui 'a e tauteá 'i he Fakalelei, pea fakahoko ai 'a e 'alo'ofá ('Alamā 34:16).

Ko e laumalié 'oku angahalá 'e mate ia, 'Isikeli 18:4. Ka ko e hā 'oku 'amanaki 'e Sihova 'iate koé, ke ke faitotonú, Maika 6:8. 'E angatonu 'a Sisū 'o fakamolemole'í 'etau ngaahi angahalá, 1 Sione 1:9. Na'e vahe'í 'a e kau angahalá mei he kau mā'oni'oni 'e he fakamaau totonu 'a e 'Otuá; 1 Nifai 15:30. 'Okú totongi kakato 'e he fakalelei 'a e ngaahi fie ma'u 'a e fakamaau totonú, 2 Nifai 9:26. Kuo hinga 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pea kuo nau mo'ua ki he fakamaau totonú, 'Alamā 42:14. 'Okú hanga 'e he fakalelei 'o fakalato 'a e ngaahi fiema'u 'a e fakamaau totonú, 'Alamā 42:15. 'Okú ke mahalo koá 'oku to'o 'e he 'alo'ofá 'a e fakamaau totonú? 'Alamā 42:25. 'Okú ofi ke tō kiate koe 'a e fakamaau totonu 'a e 'Otuá 'o kapau 'e 'ikai te ke fakatomala, 'Alamā 54:6. Ko e fakamaau totonú mo e fakamāu ko e tautea ia 'oku fokotu'u fakataha mo 'eku fonó, T&F 82:4. 'Okú fai atu ai pē 'a e fakamaau totonú 'i hono 'alungá 'o 'eke'í 'ene me'a 'a'ana, T&F 88:40. 'E 'ikai ke 'i ai ha taha 'e 'ata'atā mei he fakamaau totonú pea mo e ngaahi fono 'a e 'Otuá, T&F 107:84.

FAKAMAHU'INGA'Í. *Vakai foki ki
he Faka'apa'apa'í; Loto'apasiá*

Ke lau ha taha pe ko ha me'a 'oku mahu'inga, kae tautautefito ki hano tu'unga 'i he ongoongolelé.

Kuo manuki ia, pea na'e 'ikai ke tau tokanga kiate ia, 'Isaia 53:3–4. He ko

ia 'oku lelei lahi ki he tangatá, 'oku fakalielia ia ki he 'Otuá, **Luke** 16:15. Ke fetoutou femahalolelei'aki hake taki taha ki hono kāingá 'iate ia, **Filipai** 2:3. 'Oku 'ofa tatau 'a e 'Eikí ki he kakai fulipē; **1 Nifai** 17:35. Ke tokanga 'a e tangata kotoa pē ki hono kaungā-apí 'o hangē pē ko ia, **Mōsaia** 17:4 (T&F 38:24–25). 'I he 'aho 'o 'enau nofo melinó, na'a nau me'a va'inga 'aki 'eku akonakí, **T&F** 101:8.

FAKAMALA'IA, FAKAMALA'IA'Í, NGAahi FAKAMALA'IA. *Vakai foki ki he Lea Ta'efe'ungá; Mala'ia*

Ko e fakamala'ia 'i he folofolá, ko hano fakahoko ia 'o ha fono fakalangi 'a ia 'okú ne fakahoko ai pe 'omi ha ngaahi tautea mo hono ngaahi nunu'á ki ha me'a, tangata pe fefine, pe ha kakai koe'uhi ko ha'anau ta'e-mā'oni'oni. Ko e ngaahi fakamala'ia ko hano fakahā ia 'o e 'ofa fakalangi mo e fakamaau totonu 'a e 'Otuá. 'Oku lava 'o fakahoko hangatotonu mai ia mei he 'Otuá pe lea 'aki ia 'e he'ene kau tamaio'eiki kuo fakamafai'í. 'Oku 'i ai 'a e taimi 'e ni'ihiki ko e 'Otuá pē taha 'okú ne 'afio'í hono ngaahi 'uhinga kakato 'o e ngaahi fakamala'ia. Ko e me'a foki 'e tahá, 'oku hoko ha tu'unga fakamala'ia kiate kinautolu 'oku nau talangata'a fakahā ki he 'Otuá pea nau fakamavahe'í ai 'a kinautolu mei he Laumālie 'o e 'Eikí.

'Oku lava 'e he 'Eikí 'o to'o 'a e ngaahi fakamala'ia koe'uhi ko e tui 'a ha toko taha pe kakaí kia Sisū Kalaisi mo talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e ongoongoleléi ('Alamá 23:16–18; 3 Nifai 2:14–16; TT 1:3).

Na'e fakamala'ia'í 'e he 'Otuá 'a e ngatá koe'uhi ko 'ene kākaa'í 'a 'Ātama mo 'Ivī, **Sēnesi** 3:13–15 (Mōsese 4:19–21). Na'e fakamala'ia'í 'a e kekelé koe'uhi ko 'Ātama mo 'Ivī, **Sēnesi** 3:17–19 (Mōsese 4:23–25). Na'e fakamala'ia'í 'e he 'Eikí 'a Keini koe'uhi ko 'ene fakapoongi 'a 'Ēpelí, **Sēnesi** 4:11–16 (Mōsese 5:22–41). Na'e fakamala'ia'í 'e he 'Eikí 'a Kēnani mo hono hakó, **Sēnesi** 9:25–27 (Mōsese 7:6–8; 'Ēpa. 1:21–27). 'E tāpuekina 'a 'Isileli kapau

te nau talangofua ki he 'Otuá, pea 'e fakamala'ia'í kapau te nau talangata'a, **Teut.** 28:1–68 (Teut. 29:18–28). Na'e fakamala'ia'í 'a Kehesi mo hono hakó 'aki 'a e kilia 'o Neamaní, **2 Ng. Tu'í** 5:20–27. Na'e fakamala'ia'í 'e he 'Eikí 'a e pule'anga 'o 'Isileli 'i mu'á koe'uhi ko e 'ikai te nau totongi 'a e ngaahi vahehongoifulú mo e ngaahi foaki kehé, **Malakai** 3:6–10. Na'e fakamala'ia'í 'e Sisū 'a e fu'u fiki pea mate ia, **Ma'ake** 11:11–14, 20–21. Na'e fakamala'ia'í 'e Sisū 'a e kolo ko Kolasiní, Petesaita, mo Kapaneume, **Luke** 10:10–15. Koe'uhi ko e 'ikai fanongo 'a e kau Leimaná ki he 'Eikí, na'e fakamavahe'í 'a kinautolu mei he 'ao 'o e 'Eikí pea fakamala'ia'í 'a kinautolu, **2 Nifai** 5:20–24. 'Oku fakaafe'í 'a e kakai kotoa pē ke ha'u ki he 'Otuá, **2 Nifai** 26:33. 'E fakamala'ia'í 'e he 'Eikí 'a kinautolu 'oku nau fai 'a e ngaahi fe'auakí, **Sēkope** 2:31–33. 'E lahi ange 'a e fakamala'ia'í 'e ma'u 'e he kau Nifai'í he kau Leimaná 'o kapau 'e 'ikai ke nau fakatomala, **Sēkope** 3:3–5. 'Oku 'omi 'e he kakai angatu'ú 'a e ngaahi fakamala'ia kiate kinautolu pē, **'Alamá** 3:18–19 (Teut. 11:26–28). Na'e fakamala'ia'í 'a Kolihola koe'uhi ko 'ene taki 'a e kakaí ke nau mavahe mei he 'Otuá, **'Alamá** 30:43–60. Na'e fakamala'ia'í 'e he 'Eikí 'a e ngaahi fonua 'o e kau Nifai, mo 'enau ngaahi koloá koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e kakaí, **Hilam.** 13:22–23 (2 Nifai 1:7; 'Alamá 37:31). Na'e fakamala'ia'í 'e he 'Eikí 'a e kau Sēleti na'e fai angahalá, **'Ēta** 9:28–35. 'Oku hanga 'e he fakalelei 'a Kalaisí 'o to'o atu 'a e mala'ia 'o 'Ātamá mei he fānau ikí, **Molonai** 8:8–12. Ko kinautolu 'oku nau tafoki mei he 'Eikí 'oku fakamala'ia'í 'a kinautolu, **T&F** 41:1. 'E ta'a'í 'a e māmaní 'aki ha mala'ia tuku kehe 'o kapau 'e 'i ai ha fa'ahinga fehokotaki'anga mālohi 'i he vaha'a 'o e ngaahi tamai mo e fānau, **T&F** 128:18 (Malakai 4:5–6).

Lea Ta'efe'ungá: Ko e fakamala'ia ko hano ngāue 'aki ia 'o e fa'ahinga lea 'oku kapekape, taukae, pe ta'e-faka'apa'apa.

'Oku 'ikai totonu ke fakamala'ia'í 'e he

kakāi 'a 'enau ngaahi tamaí mo e ngaahi fa'eé. 'Eke. 21:17 (Mātiu 15:4). 'Oua 'e kape'í 'a kinautolu 'oku pule kiate kimoutolú, 'Eke. 22:28 (Tngt. 10:20). 'Oku 'ikai totonu ke kapekape ha tangata pe fefine ki he 'Otuá, Lev. 24:13–16. Na'e kape 'a Pita 'i he taimi na'á ne faka'ikai'í ai 'okú ne 'ilo'í 'a Sísuú, Mātiu 26:69–74. Na'e kapekape 'a e

kau Nīfai fai angahalá ki he 'Otuá pea nau lotu ke nau mate, **Molom.** 2:14.

FAKAMALA'ĪĀ. *Vakai ki he Mala'ía*

FAKAMĀLOÓ. *Vakai ki he Fakafeta'í*

FAKAMATALÁ. *Vakai ki he Ala*

'Eke'í mei ha Taha 'a 'Ene Ngaahi Ngāué

FAKAMATALA FAKAHOKOHOKÓ.

Ko e fakamatala fakahokohoko ko 'ení, pe ko e lisi 'o e ngaahi me'a na'e hokó, 'oku 'ikai faka'āuililiki ia pea ko hono taumu'á pē ke vakai 'a e tokotaha te ne lau iá ki hano hokohoko 'o e ngaahi me'a na'e hoko 'i he ngaahi taimi 'i he tohi tapú mo e Tohi 'a Molomoná:

Ngaahi me'a na'e hoko 'i he ngaahi 'aho 'o e kau pēteliake 'i mu'á: ('Oku 'ikai ke fakahā atu 'a e ngaahi ta'ú tu'unga 'i hono faingata'a ke fakapapau'í 'a e ngaahi taimi na'e hoko totonu ai 'a e ngaahi me'a 'i he kongá ko 'ení.)

K.M. (pe B.C.E.—Before Common Era [Ki mu'a 'i he Kuonga Mahení])

4000 Hinga 'a 'Ātamá.

Ngāue fakafaipekau 'a 'Īnoké.

Ngāue fakafaipekau 'a Noá; lōmaki'í 'o e māmani.

Langa 'a e Taua 'o Pēpeli; fononga 'a e kau Sēletí ki he Fonua 'o e Tala'ofá.

Ngāue fakafaipekau 'a Melekisētekí.

Pekia 'a Noá.

Fanau'í 'o 'Epalamé ('Ēpalahame).

Fanau'í 'o 'Aisaké.

Fanau'í 'o Sēkopé.

Fanau'í 'o Siosefá.

Fakatau atu 'o Siosefa ki 'Isipité.

'Alu atu 'a Siosefa kia Feló.

Fononga 'a Sēkope ('Isileli) mo hono fāmilí ki 'Isipité.

Pekia 'a Sēkopé ('Isileli).

Pekia 'a Siosefá.

Fanau'í 'o Mōsesé.

Taki atu 'e Mōsesé 'a e fānu 'a 'Isilelí mei 'Isipité (ko e Laka Atú).

Ko e liliu 'a Mōsesé.

Pekia 'a Siosiuá.

Hili 'a e pekia 'a Siosiuá, na'e kamata leva 'a e kuonga 'o e kau fakamāú, pea ko e 'uluaki fakamāú ko 'Otinili pea ko e fakamuimuí ko Samuela; pea ko e fakahokohoko mo e taimi 'o hono toengá 'oku 'ikai fakapapau'í.

Pani 'o Saula ke hoko ko e tu'í.

Ngaahi Me'a Na'e Hoko 'i he Pule'anga Fakatahataha 'o 'Isilelí:

1095 Kamata 'a e pule 'a Saulá.

1063 Pani 'o Tēvita 'e Samuela ke hoko ko e tu'í.

1055 Hoko 'a Tēvita ko e tu'í 'i Hepeloni.

1047 Hoko 'a Tēvita ko e tu'í 'i Selūsalemá; kikite 'a Nātani mo Kata.

1015 Hoko 'a Solomone ko e tu'í ki 'Isileli kotoa.

- 991 'Osi hono langa 'o e tempalé.
 975 Pekia 'a Solomone; angatu'u 'a e fa'ahinga 'e hongofulu 'i he tokelaú kia
 Lehopoame, ko hono fohá, pea mavaeua leva 'a 'Isileli.

*Ngaahi Me'a na'e Hoko
 'i 'Isileli:*

*Ngaahi Me'a na'e Hoko 'i
 Siuta:*

*Ngaahi Me'a na'e Hoko
 'i he Hisitōlia 'o e Tohi
 'a Molomoná:*

- 975 Hoko 'a
 Lehopoame ko e
 tu'i 'o 'Isileli.
 875 Pule 'a 'Ēhapi 'i
 Samēlia ki 'Isileli 'i
 he tokelaú; 'oku
 kikite 'a 'Ilaisiā.
 851 Fai 'e 'Ilaisa ha
 ngaahi mana
 fakafo.
 792 'Oku kikite 'a
 'Āmosi.
 790 'Oku kikite 'a Siona
 mo Hōsea.
 721 Faka'auha 'o e
 Pule'anga 'i he
 Tokelaú; 'ave
 pōpula 'a e
 fa'ahinga 'e
 hongofulú, 'oku
 kikite 'a Maika.
- 949 Faka'auha 'a
 Selūsalema 'e Sisaki,
 tu'i 'o 'Isipité.
- 740 Kamata ke kikite 'a
 'Īsaia. (Kamata hono
 fokotu'u 'o Lomá;
 hoko 'a Naponasa
 [Nabonassa] ko e tu'i
 'o Pāpilone 'i he 747;
 hoko 'a Tekilati-pilesa
 III ko e tu'i 'o 'Asilia
 mei he 747 ki he 734.)
 728 Hoko 'a Hesekaia ko e
 tu'i 'o Siuta. (Hoko 'a
 Salamanesa IV ko e
 tu'i 'o 'Asilia.)
 642 'Oku kikite 'a Nēhumi.
 628 'Oku kikite 'a
 Selemaia mo Sēfanaia.
 609 'Oku kikite 'a
 'Opataia; 'ave pōpula
 'a Taniela ki Pāpilone.
 (Tō 'a Ninive 'i he 606;
 hoko 'a Nepukanesa
 ko e tu'i 'o Pāpilone
 mei he 604–561.)
 598 'Oku kikite 'a 'Isikeli 'i
 Pāpilone; 'oku kikite
 'a Hapakuki; hoko 'a
 Setikia ko e tu'i 'o
 Siuta.
 587 Kapa 'e Nepukanesa
 'a Selūsalema.
- 600 'Alu 'a Līhai mei
 Selūsalema
 588 'Alu atu 'a Mūleki
 mei Selūsalema ki
 he fonua 'o e
 tala'ofá.
 588 Mavahe 'a e kau
 Nīfaí mei he kau
 Leimaná (vaha'a 'o
 e 588 mo e 570).

Ngaahi Me'a na'e Hoko 'i he Hisitōlia 'o e Kau Siú:

- 537 Tu'utu'uni 'e Kōlesi 'e lava 'a e kau Siú 'o toe foki mei Pāpilone.
- 520 'Oku kikite 'a Hākeai mo Sākalaia.
- 486 Mo'ui 'a 'Ēseta he taimi ko 'ení.
- 458 Tu'utu'uni kia 'Ēsela ke ne fai ha ngaahi liliu.
- 444 Fili 'a Nehemaia ke hoko ko e kōvana 'o Siutea.
- 432 'Oku kikite 'a Malakai.
- 332 'Oku ikuna'i 'e 'Ālekisānita ko e Lahí 'a Silia mo 'Isipite.
- 323 'Oku pekia 'a 'Ālekisānita.
- 277 Kamata 'a e ngāue ki he Sepisuasiní (Septuagint), 'a ia ko hono liliu ia 'o e ngaahi folofola faka-Siú ki he lea faka-Kilikí.
- 167 Angatu'u 'a Mataiasi ko e Makapeó ki Silia.
- 166 Hoko 'a Siutasi Makapeo ko e taki 'o e kau Siú.
- 165 Fakama'a 'a e temipalé, pea toe fakatapui; kamata heni 'a e Hanuká (Hanukkah).
- 161 Pekia 'a Siutasi Makapeo.
- 63 Ikuna'i 'e Pomipei 'a Selūsalema, ngata 'a e pule 'a e kau Makapeó 'i 'Isileli.
- 51 Pule 'a Kaliopeta.
- 41 Fokotu'u 'a Hēlota mo Fasaeli ko e ongo pule ki Siutea.
- 37 Hoko 'a Hēlota ko e taki 'i Selūsalemá.

Ngaahi Me'a na'e Hoko 'i he Hisitōlia 'o e Tohi 'a Molomoná:

- 400 Ma'u 'e Seilomi 'a e ngaahi peletí.
- 360 Ma'u 'e 'Amenai 'a e ngaahi peletí.
- 148 Fakapoongi 'o 'Apinetai; toe fokotu'u 'e 'Alamā 'a e Siasí 'i he kau Nifái.
- 124 Fai 'e Penisimani 'ene folofola faka'osi ki he kau Nifái.
- 100 Kamata 'e 'Alamā ko e Si'í mo e ngaahi foha 'o Mōsiai 'a 'enau ngāué.
- 91 Kamata 'a e pule 'a e kau fakamāú 'i he kau Nifái.

Ngaahi Me'a na'e Hoko 'i he Hisitōlia 'o e Kau Siú:

- 31 Hoko 'a e Tau 'o 'Akitiumé, hoko 'a 'Aokositusi ko e 'emipola 'o Loma mei he 31 k.m. ki he t.s. 14.
- 30 Pekia 'a Kaliopeta.
- 17 Toe langa hake 'e Hēlota 'a e tempalé.

Ngaahi Me'a na'e Hoko 'i he Hisitōlia 'o e Tohi 'a Molomoná:

- 6 Kikite'i 'e Samuela ko e Tangata Leimaná 'a e 'alo'i 'o Kalaisí.

Ngaahi Me'a na'e Hoko 'i he Hisitōlia 'o e Kalisitiané:

t.s. (pe c.e. — Common Era [Kuonga Mahení])

- 'Alo'i 'o Sisū Kalaisí
- 30 Kamata 'a e ngāue fakafaifekau 'a Kalaisí.
- 33 Kalusefai 'o Kalaisi.
- 35 Fakaului 'o Paula.
- 45 Fai 'e Paula 'ene 'uluaki fononga fakafaifekau.
- 58 Fekau'i 'o Paula ke 'alu ki Lomá.
- 61 Ngata ai 'a e hisitōlia 'o e Ngaahi Ngāue 'a e Kau 'Aposetoló.
- 62 Tutu 'o Loma; fakatanga 'i 'o e kau Kalisitiané 'e Nelo.
- 70 Hola 'a e kau Kalisitiané ki Pela, kapa 'o Selūsalema pea puke pōpula.
- 95 Fakatangata 'i 'o e kau Kalisitiané 'e Tomitiane.

Ngaahi Me'a na'e Hoko 'i he Hisitōlia 'o e Tohi 'a Molomoná:

t.s. pe c.e.

- 33 pe
- 34 Hā 'a Kalaisi kuo toe tu'ú 'i 'Amelika.

- 385 Faka'auha 'a e pule'anga 'o e kau Nīfai.

- 421 Fufuu'i 'e Molonai 'a e 'ū peletí.

FAKAMATALA FAKAMAFAI'Í.

Vakai foki ki he Malí, Malí—Mali Tokolahí, Utalafi, Uilifooti

Ko ha fanongonongo fakamafai'i ia na'e fai 'e Palesiteni Uilifooti Utalafi 'i he 1890 'o fakahā mahino ai 'a e mo'ulaloa 'a e Siasí mo hono kāingalotú ki he lao 'o e fonuá pea 'ikai te nau toe fai ha mali tokolahí (T&F FFKm—1). Na'e fai 'e Palesiteni Utalafi 'a e Fanongonongo Fakamafai'í hili ha'ane mamata

ki ha me'a-hā-mai mo ma'u ha fakahā mei he 'Otuá.

FAKAMATALA ME'A HOKOHOKO

Ko e tohi 'e ua 'i he Fuakava Motu'á. 'Okú na fai ha fakamatala fakahisitōlia nounou ki he ngaahi me'a na'e hoko talu mei he Fakatupú 'o a'u mai ki he fanongonongo fakapule'anga 'e Kōlesi ke tuku ange 'a e kau Siú ke nau foki ki Selūsalema.

'Uluaki Fakamatala Me'a Hohohoko: 'Oku fakamatala 'a e vahe 1–9 ki he ngaahi tohi hohoko meia 'Ātama kia Saula. 'Oku fakamatala 'a e vahe 10 ki he pekia 'a Saulá. 'Oku fakamatala'i faka'āuililiki 'e he vahe 11–22 'a e ngaahi me'a na'e hoko fekau'aki mo e pule 'a Tēvitá. 'Oku fakamatala 'a e vahe 23–27 ki hono fakanofu 'o Solomone ko e tu'í pea fokotu'utu'u maau 'a e kau Līvai. 'Oku fakamatala 'a e vahe 28 ki he fekau 'e Tēvita kia Solomone ke langa ha tempale. 'Oku tohi 'i he vahe 29 'a e pekia 'a Tēvitá.

Ua Fakamatala Me'a Hohohoko: 'Oku fakamatala'i faka'āuililiki 'e he vahe 1–9 'a e ngaahi me'a na'e hoko fekau'aki mo e pule 'a Solomone. 'Oku fakamatala 'a e vahe 10–12 ki he pule 'a Lehopoame ko e foha 'o Solomone, 'a ia na'e mavaeua ai 'a e pule'anga fakatahataha 'o 'Isileli ki he pule'anga 'i he tokelaú mo e pule'anga 'i he tongá. 'Oku hanga 'e he vahe 13–36 'o fakamatala'i 'a e pule 'a ha ngaahi tu'í kehekehe 'o a'u mai ki hono kapa 'o e pule'anga 'o Siutá 'e Nepukanesa. 'Oku faka'osi 'a e tohi 'aki 'a e tu'utu'uni 'a Kōlesi ke tuku ange ke foki 'a e fānau nofo pōpula 'o Siutá ki Selūsalema.

FAKAMATELIÉ. *Vakai ki he Mo'ui*
Fakamatelié

FAKAMĀÚ. *Vakai foki ki he*
Fakahalaia, Fakahalaia'i;
Fakamaau Faka'osi; Sīsū
Kalaisi—Ko e Fakamaau

Ke fakafuofua 'i 'a e 'ulungāngá 'o fakatatau ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei, ke fakakaukau'i, ke fakafaikehekehe 'i 'a e lelei mei he koví.

Na'e nofo 'a Mōse se ke fakamāu'i 'a e kakaí, 'Eke. 18:13. Fakamāu'i ho kaungā'apí 'i he angatonu, Lev. 19:15. 'Oua na'a mou fakamaau telia na'a fakamaau 'a kimoutolu, Mātiu 7:1 (LSS, Mātiu 7:1–2; Luke 6:37; 3 Nīfai 14:1). Ko kinautolu kuo angahala kuo 'i ai 'a e fonó, 'e fakamaau 'aki 'a kinautolu 'a e fono, Loma 2:12. 'E fakamaau

'a māmani 'e he kau mā'oni'oni, 1 Kol. 6:2–3. Ko e 'Alo 'o e 'Otua ta'engatá na'e fakamāu'i 'e he māmani, 1 Nīfai 11:32. 'E fakamāu'i 'a e fa'ahinga 'e hongofulu mā ua 'o 'Isileli 'e he kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'a e Lamí, 1 Nīfai 12:9 (T&F 29:12). Ko e maté, mo heli; mo e tēvoló, mo kinautolu kotoa pē kuo puké kuo pau ke fakamāu'i 'a kinautolu, 2 Nīfai 28:23 (1 Nīfai 15:33). Kapau 'oku mou fakamāu'i 'a e tangata ko ia 'oku kole meiate kimoutolu 'a ho'omou koloá, hono 'ikai totonu ange homou fakahalaia'i koe'uhi ko e ta'ofi 'o ho'omou ngaahi koloá, Mōsaia 4:22. 'E fakamāu'i 'a e tangatá 'o fakatatau ki he'enua ngaahi ngāué, 'Alamā 41:3. Fakamaau mā'oni'oni pea 'e toe fakafoki atu kiate koe 'a e fakamaau mā'oni'oni, 'Alamā 41:14. 'E fakamāu'i 'a e māmani mei he ngaahi tohi kuo tohi, 3 Nīfai 27:23–26 (Fakahā 20:12). Ko e toenga 'o e kakaí ní 'e fakamāu'i 'e he toko hongofulu mā ua 'a ia na'e fili 'e Sīsū 'i he fonua ní, Molom. 3:18–20. 'Oku fakamatala'i 'e Molomona 'a e founa ke fakamāu'i ai 'a e lelei mei he koví, Molonai 7:14–18. Falala ki he Laumālie ko ia 'oku tākiekina ke fakamaau mā'oni'oni, T&F 11:12. 'Oku totonu ke mou pehē 'i homou lotó—tuku ke fakamaau 'e he 'Otuá 'i hoku vaha'a mo koé, T&F 64:11. 'E fakamāu'i 'a e ngaahi pule'angá 'e he Siasi 'o e 'Eikí, T&F 64:37–38. Na'e hā'ele 'a e 'Aló ki he ngaahi laumālie 'i he fale fakapōpulá koe'uhí ke lava 'o fakamāu'i 'a kinautolu 'o fakatatau ki he tangata 'i he kakanó, T&F 76:73 (1 Pita 4:6). 'E hoko 'a e pi-sopé ko e fakamaau fakalūkufua, T&F 107:72–74. 'E fakamāu'i 'e he 'Eikí 'a e tangata kotoa pē 'o fakatatau ki he'enua ngaahi ngāué, pea fakatatau ki he ngaahi holi 'o honau lotó, T&F 137:9.

FAKAMĀÚ, TOHI 'O E KAU

Ko ha tohi 'i he Fuakava Motu'á. 'Oku fakamatala 'a e tohi 'o e kau Fakamāu ki he kakaí 'Isileli 'o kamata mei he pekia 'a Siosiá 'o a'u ki hono fanau'i mai 'o Samuelá.

Ko e vahe 1–3 ko ha talamu'aki ia ki he tohi kotoa 'o e kau Fakamāú. 'Oku nau fakamatala'i koe'uhi na'e 'ikai hanga 'e he kau 'Isilelí 'o kapusi 'a honau ngaahi filí (Fakam. 1:16–35), na'e pau ai ke fepaki 'a e kau 'Isilelí mo e ngaahi faingata'a: 'o e mole 'a e tuí, femali'aki mo e kakai ta'etuí, mo e tauhi tamapuá. 'Oku fakamatala 'a e vahe 3–5 kia Tēpola mo Pēlaki 'a ia na'á na fakahaofi 'a 'Isileli mei he kau Kēnaní. 'Oku fakamatala 'a e vahe 6–8 ki he ngaahi talanoa fakatupulekina ki he tuí 'a ia 'oku kau ki he ngaahi me'a na'e hoko kia Kitione, 'a ia na'e tāpu-aki'í 'e he 'Eikí ke ne fakahaofi 'a 'Isileli mei he kau Mítiané. 'Oku fakamatala 'a e vahe 9–12 ki ha kau tangata kehekehe na'a nau hoko ko e kau fakamaau 'i 'Isileli, lolotonga 'enau hē mei he ongoongoleléi mo e nofo ngaohikovi'í. 'Oku fakamatala 'a e vahe 13–16 ki he tupu hake mo e hinga 'a e fakamaau faka'osi, ko Sāmisoní. 'Oku lava ke lau 'a e ngaahi vahe faka'osí, vahe 17–21, ko ha fakalahi 'a ia 'oku hā mei ai hono lahi 'o e ngaahi angahala 'a 'Isilelí.

FAKAMĀÚ'Í. *Vakai ki he Fakamāú*

FAKAMĀ'ONÍ'ONÍ'Í. *Vakai foki ki he Fakaleléi, Fakaleléi'í; Fakatonuhiá; Fakatonuhia'í; Sīsū Kalaisi*

Ko e founa ia 'o e tau'atāina mei he angahalá, pea hoko 'o haohaoa, ma'a, mo mā'oni'oni tu'unga 'i he fakalelei 'a Sīsū Kalaisi (Mōsesē 6:59–60).

Kuo filí 'a kimoutolu 'e he 'Otuá ki he fakamo'ufí 'i he fakamā'oni'oni'í 'e he Laumālié, **2 Tēsā.** 2:13. 'Oku fakamā'oni'oni'í 'a kitautolu, 'i he feilaulau 'aki 'a e sino 'o Sīsū, **Hepelū** 10:10. Na'e mamahi 'a Sīsū koe'uhi ke ne fakamā'oni'oni 'a e kakai 'aki hono ta'ata'a 'o'oná, **Hepelū** 13:12. Na'e fakamā'oni'oni'í 'a e kau taula'eiki lahi mo fō honau kofú ke hinehina 'i he ta'ata'a 'o e Lamí, **Alamá** 13:10–12. 'Oku hoko 'a e fakamā'oni'oni'í kiate kinautolu 'oku nau fakavaivai'í 'a honau lotó ki he 'Otuá,

Hilam. 3:33–35. Fakatomala koe'uhi ke fakamā'oni'oni'í 'a kimoutolu 'i he ma'u 'o e Laumālie Mā'oni'oni, **3 Nifai** 27:20. Ko e fakamā'oni'oni'í tu'unga 'i he 'alo'ofa 'a Sīsū Kalaisi 'oku totonu mo mo'oni ia, **T&F** 20:31. Na'e ha'u 'a Sīsū ke fakamā'oni'oni'í 'a e māmaní, **T&F** 76:41. Fakamā'oni'oni'í 'a kimoutolu koe'uhi ke hanga taha 'a homou 'atamai ki he 'Otuá, **T&F** 88:68.

FAKAMA'Ú. *Vakai foki ki he Lakanga Fakataula'eiki, Ouau, Ngaahi; 'Ilaisiā*

Ke ngaohi ke tali 'i he langí 'a e ngaahi ouau na'e fakahoko 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eiki 'i he māmaní. 'Oku fakama'u 'a e ngaahi ouau 'i he taimi 'oku fakangofua ai ia 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofá, 'a ia ko e Laumālie Mā'oni'oni.

Ko ia kotoa pē te ke nono'o 'i māmaní 'e nono'o ia 'i he langí, **Mātiu** 16:19 (Mātiu 18:18; **T&F** 124:93; 132:46). Na'e faka'ilonga 'a kimoutolu 'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni, **'Efesō** 1:13. 'Oku ou tuku kiate koe 'a e mālohi, ke 'ilonga 'a e me'a te ke fakama'u 'i māmaní, 'e fakama'u ia 'i he langí, **Hilam.** 10:7. 'Oku foaki kiate kinautolu 'a e mālohi ke fakama'u 'i he māmaní pea 'i he langí fakatou'osi, **T&F** 1:8. Ko kinautolu 'i he nāunau fakasilesitiale 'oku fakama'u 'a kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofá, **T&F** 76:50–70. 'Oku tuku 'e 'Ilaisiā 'a e ngaahi kī 'o e mālohi ke fakama'u ki he nima 'o Siosefa Sāmitá, **T&F** 110:13–16. Ko e mālohi 'eni ke fakama'u mo nono'ó, **T&F** 128:14. Ko e lea papau ange 'o e kikité ko hono 'uhingá ko hono 'ilo'í 'e ha tangata kuo fakama'u hake ia ki he mo'ui ta'engata, **T&F** 131:5. Ko e ngaahi fuakava kotoa pē, 'a ia 'oku 'ikai fakama'u 'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o e tala'ofá 'oku ngata ia 'o ka mate 'a e tangatá, **T&F** 132:7. Ko e fu'u ngāue lahi 'e fai 'i he ngaahi tempalé 'oku kau ai hono fakama'u 'o e fānau ki he'enau mātu'á, **T&F** 138:47–48.

FAKAMA'U KE HOKO KO E MĒMIPA 'O E SIASÍ. *Vakai ki he Nimá, Hilifaki 'o e*

FAKAMOLEMOLÉ,
FAKAMOLEMOLÉ'Í. *Vakai foki ki he Fakalelei, Fakalelei'í; Fakamolemole'í 'o e Ngaahi Angahalá; Fakatomalá; Vete Hiá, Vete 'a e 'Angahalá*

'Oku ngāue 'aki 'a e fakamolemole'í he folofolá 'o 'uhinga ki ha taha 'o e me'a ko 'eni 'e ua: (1) Ko e taimi ko ia 'oku fakamolemole'í ai 'e he 'Otuá 'a e tangatá, 'okú ne to'ó 'aupito, pe 'okú ne tuku ki he tafa'aki ha tautea na'e fie ma'u ke fai ki ha angahala. 'Oku 'atā kiate kinautolu kotoa pē 'oku fakatomalá ha fakamolemole ki he'enua ngaahi angahalá tu'unga 'i he fakalelei 'a Kalaisí, tuku kehe pē 'a kinautolu 'oku nau halaia 'i he fakapó pe ko e angahala 'oku 'ikai fa'a fakamolemole'í ki he Laumālie Mā'oni'oni. (2) Ko e taimi ko ia 'oku fefakamolemole'aki ai 'a e kakai, 'oku nau fe'ofa'aki 'iate kinautolu 'aki 'a e 'ofa faka-Kalaisí pea 'ikai te nau ma'u ha loto-taufehi'a kiate kinautolu 'oku fai hala mai kiate kinautolú (Mātiu 5:43–45; 6:12–15; Luke 17:3–4; 1 Nifai 7:19–21).

'Oku kātaki fuoloa 'a Sihova, pea 'oku lahi 'ene 'alo'ofá, 'oku fa'a fakamolemole 'e ia 'a e angahala mo e fai me'a koví, Nōmipa 14:18. Neongo 'a e tatau ho'omou angahalá mo e kula 'aho'ahó 'e hoko ia 'o hinehina 'o hangē ko e [sinou], 'Īsaia 1:18. Fakamolemole 'emau angahalá 'o hangē ko 'emau fakamolemole 'a kinautolu 'oku fai angahala kiate kinautolú, Mātiu 6:12 (Luke 11:4; 3 Nifai 13:11). 'Oku ma'u 'e he Foha 'o e Tangatá 'a e mālohi ke fakamolemole 'a e angahalá, Mātiu 9:6 (Mātiu 18:35; Ma'ake 2:10; Luke 5:20–24). 'E liunga fiha 'a e angahala 'a hoku tokouá kiate au mo 'eku fakamolemole ia, Mātiu 18:21–22 (T&F 98:40). Ko ia ia 'oku lohiaki'í 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'oku 'ikai fakamolemolea, Ma'ake 3:29 ('Alamá 39:6). Kapau 'e fai hala ho tokouá kiate koe peá ne faka-

tomala, fakamolemole'í ia, Luke 17:3. 'E Tamai, fakamolemole 'a kinautolu he 'oku 'ikai te nau 'ilo 'a ia 'oku nau fai, Luke 23:34. Lotu ke ma'u ha fakamolemole, 1 Nifai 7:21. Ngāue 'aki 'a e ta'ata'a fakalelei 'o Kalaisi koe'uhi ke mau lava 'o ma'u ha fakamolemole 'o 'emau ngaahi angahalá, Mōsaia 4:2. Kapau te ne vete 'ene ngaahi angahalá 'i ho 'aó pea mo hoku 'aó, pea fakatomala ke ke fakamolemole'í ia, Mōsaia 26:29–31. 'Ilonga ia 'oku fakatomala pea fai ki he ngaahi fekau' 'e fakamolemole'í ia, T&F 1:32. 'Ai ho'ó hele tu'usí 'aki ho lotó kotoa, pea 'e fakamolemole'í kiate koe 'a ho'ó ngaahi angahalá, T&F 31:5 (T&F 84:61). Ko ia ia kuó ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, 'oku fakamolemole'í ia, pea ko au ko e 'Eiki, 'oku 'ikai te u toe manatu ki ai, T&F 58:42. Te u fakamolemole'í 'a ia 'oku ou loto ke fakamolemole'í, ka 'oku 'eke'í meiate kimoutolu ke fakamolemole'í 'a e kakai kotoa pē, T&F 64:10. Ko e me'a 'i ho'omou fefakamolemole'aki 'i ho'omou ngaahi angahalá, 'e pehē foki, 'a 'eku fakamolemole'í 'e au, ko e 'Eiki, 'a kimoutolú, T&F 82:1. Ko ia 'oku ou 'ofa ki aí, 'oku ou tautea'í foki koe'uhí ke lava 'o fakamolemole'í 'enua ngaahi angahalá, T&F 95:1. Kuó u fakamolemole'í kiate koe 'a ho'ó maumau-fonó, Mōsese 6:53.

FAKAMOLEMOLÉ'Í 'O E NGAAHI ANGAHALÁ. *Vakai foki ki he Fakalelei, Fakalelei'í; Fakamolemole; Fakatomalá, Fakatomala'í; Sisū Kalaisi*

Ko e fakamolemole'í ia 'o e ngaahi faihala tu'unga 'i he fakatomalá. 'Oku faka'atā 'a e fakamolemole'í 'o e ngaahi angahalá tu'unga 'i he fakalelei 'a Sisū Kalaisí. 'Oku ma'u 'e ha taha ha fakamolemole ki he'ene ngaahi angahalá kapau 'okú ne tui kia Kalaisi, pea fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, pea ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e papitaisó mo e hilifaki 'o e nima ke ma'u 'a e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni pea talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá (TT 1:3–4).

Neongo 'a e tatau ho'omou ngaahi angahalá mo e kula'aho'ahó, 'e hoko ia ke hinehina 'o hangē ko e 'uha hinehina, **Īsaia** 1:16–18. Ko hoku totó 'eni 'a ia 'oku lilingi ke fakamolemole ai 'a e angahala 'a e tokolahi, **Mātiu** 26:28 (Hepelū 9:22–28; T&F 27:2). Fakatomala, pea papitaiso koe'uhi ke fakamolemole ai 'a e ngaahi angahalá, **Ngāue** 2:38 (Luke 3:3; T&F 107:20). Ko kinautolu 'oku tui kia Sisuú te nau ma'u 'a e fakamolemole ki he'enua ngaahi angahalá, **Ngāue** 10:43 (Mōsaia 3:13). Ko Kalaisi 'a e tupu'anga 'a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma'u ai ha fakamolemole 'o 'enua ngaahi angahalá, **2 Nīfai** 25:26. Koe'uhi ke tauhi ha fakamolemole 'o 'etau ngaahi angahalá 'oku ou faka'amu kuo pau ke tau foaki mei he'etau ngaahi koloá ki he masivá, **Mōsaia** 4:11–12, 26. 'Ilonga ia 'oku fakatomalá te ne ma'u 'a e totonu ki he 'alo'ofá ki hono fakamolemole 'o 'ene ngaahi angahalá, **'Alamā** 12:34. 'Oku hanga 'e hono fakahoko 'o e ngaahi fekaú 'o fakatupu hono fakamolemole'i 'o e ngaahi angahalá, **Molonai** 8:25. 'Oku ma'u 'e he Lakauga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'a e ngaahi kī 'o e papitaiso 'i he fakaukú ke fakamolemole 'a e ngaahi angahalá, **T&F** 13:1 (T&F 84:64, 74; TT 1:4). Ko au ko e 'Eiki, 'oku 'ikai te u toe manatu ki he'enua ngaahi angahalá, **T&F** 58:42–43 ('Isikeli 18:21–22). Ko e ngaahi papitaiso fakafofonga ki he fakamolemole 'o e ngaahi angahalá, **T&F** 138:33.

FAKAMOVETEVEVE'I 'O

'ISILELÍ. *Vakai ki he 'Isileli—Ko hono fakamovetevete'i 'o 'Isileli*

FAKAMO'ONÍ. *Vakai foki ki he*

Fakamo'oni'i; Laumālie
Mā'oni'oni

Ko e 'ilo mo ha fakamo'oni fakalaumālie ia 'oku fai mai 'e he Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku lava ke hoko 'a e fakamo'oni ko hano fakahā fakamafai'i pe fakalao ia 'o e me'a 'oku 'ilo'i 'e ha taha 'oku mo'oni (T&F 102:26).

Ko ha lea pe ha fa'ahinga me'a kehe 'okú ne fakamo'oni'i 'oku mo'oni ha me'a; ko ha fakamatala fakamo'oni. 'Oku toe lava ke hoko foki 'a e fakamo'oni ko ha tangata 'a ia na'á ne fai ha fa'ahinga fakamatala pe 'omi ha me'a ke fakamahino'i 'aki ha me'a 'a ia 'oku makatu'unga 'i he'ene 'ilo fakafaituitui; ko e tokotaha foki ia 'okú ne fai 'a e fakamo'oni.

'Oua na'á ke tukuaki'i, **'Eke**. 20:16. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a hoku huhu'i, **Siope** 19:25–26. 'E malanga 'aki 'a e ongo-ongolelei ki he māmaní kotoa pē, ko e me'a fakamo'oni, **Mātiu** 24:14 (SS—M 1:31). Te mou hoko ko 'eku kau fakamo'oni, **Ngāue** 1:8. 'Oku fakamo'oni 'e he Laumālie pē ko iá mo hotau laumālie, **Loma** 8:16 (1 Sione 5:6). 'Oua na'á ke mā koe ki he fakamo'oni 'a hotau 'Eiki, **2 Tim.** 1:8. Ko e fakamo'oni kia Sisuú ko e laumālie ia 'o e kikitē, **Fakahā** 19:10. 'Oku mou loto ke tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē, **Mōsaia** 18:8–9. Na'e 'ikai te ne 'ilo ha founa te ne lava ai 'o toe fakafoki mai 'a kinautolu ka 'i hono fakafepaki'i 'a kinautolu 'aki 'a e fakamo'oni 'oku haohaoá, **'Alamā** 4:19–20. 'Oku ou ma'u 'a e me'a kotoa pē ko ha fakamo'oni 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'a ni, **'Alamā** 30:41–44. 'Oku tau ma'u 'a e sākalamēnití ke fakamo'oni'i ki he tamaí te tau tauhi 'a e ngaahi fekaú pea te tau manatu ma'u ai pē kia Sīsū, **3 Nīfai** 18:10–11 (Molonai 4, 5; T&F 20:77–79). 'Oku 'ikai te mou ma'u ha fakamo'oni kae 'oua kuo hili hono 'ahi'ahi'i 'o ho'omou tui, **'Eta** 12:6. 'Ikai na'á ku lea 'aki 'a e fiemālie ki ho 'atamaí 'i he me'á? Ko e hā mo ha toe fakamo'oni lahi hake te ke lava 'o ma'u 'i ha fakamo'oni mei he 'Otuá? **T&F** 6:22–23. Lao 'o e fakamo'oni: 'i he ngutu 'o e fakamo'oni 'e toko ua pe toko tolu, 'e fakamo'oni'i 'a e folofola kotoa pē, **T&F** 6:28 (Teut. 17:6; Mātiu 18:16; 2 Kol. 13:1; 'Eta 5:4; T&F 128:3). Na'á ku fakanofa ai 'a kimoua mo fakama'u 'a kimoua ke hoko ko e ongo 'Apose-tolo, mo e ongo fakamo'oni makehe ki hoku hingoá, **T&F** 27:12 (T&F 107:23).

Pea ko 'eni, hili 'a e ngaahi fakamo'oni lahi kuo fai 'o kau kiate iá, ko e fakamo'oni fakamuimui taha 'eni, 'a ia 'okú ma fai 'o kau kiate iá, **T&F** 76:22–24. Na'á ku fekau'í atu 'a kimoutolú ke fakamo'oni pea fakatokanga, **T&F** 88:81–82. 'Okú ui foki 'a e Kau Fitungofulú ke hoko ko e kau fakamo'oni makehe ki he kau Senitailé pea 'i he māmaní kotoa, **T&F** 107:25. Tuku ke 'i ai ha tokotaha tauhi lekooti, pea tuku ke ne mamata tonu ki ho'omou ngaahi papitaisó, **T&F** 127:6 (**T&F** 128:2–4). Kuo mate 'eni 'a e ongo tangata fakamo'oni, pea 'oku mālohi kakato 'a 'ena fakamo'oni, **T&F** 135:4–5. Na'e mamata 'a 'Īnoke ki he kau 'āngelo 'oku fakamo'oni'í 'a e Tamaí mo e 'Aló, **Mōsese** 7:27. Neongo na'e fehí'ānekina'í mo fakatanga'í au koe'uhi ko 'eku taukave'í kuó u mamata ki ha me'a-hā-maí, ka na'e mo'oni ia, **SS—H** 1:24–25.

FAKAMO'ONI KI HE TOHI 'A MOLOMONÁ, KAU. *Vakai foki ki he Fakamo'oni (Witness); Tohi 'a Molomoná*

Na'e fekau 'e he 'Eikí ki ha ní'ihí kehe mei he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ke nau fakamo'oni ki hono faka-'Otuá 'o e Tohi 'a Molomoná (**T&F** 17; 128:20). Vakai ki he ngaahi fakamo'oni 'a e kau fakamo'oni ko 'ení 'i he "Talateu" 'i he konga ki mu'a 'o e Tohi 'a Molomoná.

'I he ngaahi lea 'a e toko tolú, 'oku folofola 'e he 'Eikí, te u fakamo'oni'í 'eku ngaahi leá, **2 Nifai** 11:3. Ko e kau fakamo'oni ke fakamo'oni ki he'ene folofolá ki he fānau 'a e tangatá, **2 Nifai** 27:12–13. 'I he ngutu 'o e kau fakamo'oni 'e toko tolu 'e fakamo'oni'í 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē, '**Eta** 5:4. 'E mamata 'a e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú ki he ngaahi peletí tu'unga 'i he tui, **T&F** 17.

FAKAMO'ONI'Í. *Vakai foki ki he Fakamo'oni*

Ke fai hano fakamo'oni'í 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni; ko e fai hano fakahā 'o ha mo'oni 'i he founga molu-

malu 'o makatu'unga 'i ha 'ilo pe tui fakafa'ituitui.

'E fakamo'oni'í au 'e he Fakafiemālié, **Sione** 15:26. Na'á ne fekau ke mau malinga mo fakamo'oni, **Ngāue** 10:42. 'E fakamo'oni ha kau fakamo'oni 'e toko tolu ki he mo'oni, **2 Nifai** 27:12. 'Okú fakahū ia 'e he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni ki he loto 'o e fānau 'a e tangatá, **2 Nifai** 33:1. 'Okú fakamo'oni 'a e ngaahi folofolá kia Kalaisi, **Sēkope** 7:10–11 (**Sione** 5:39). 'Okú ou fakamo'oni'í kiate kimoutolu 'oku ou 'ilo'í ko e ngaahi me'á ni 'a ia kuó u lea ki aí 'oku mo'oni ia, '**Alamā** 5:45 (**Alamā** 34:8). Te mou fakamo'oni ki ai 'i he mālohi 'o e 'Otuá, **T&F** 17:3–5. Ko e me'a ko ia 'e fakamo'oni'í kiate kimoutolu 'e he Laumālié ke mou fai ia, **T&F** 46:7. Na'á ku fekau'í atu 'a kimoutolú ke fakamo'oni pea fakatokanga, **T&F** 88:81.

FAKAMO'UÍ. *Vakai foki ki he*

Fakalelé, Fakalelé'í; Hakeaki'í; Huhu'í; Mate Fakalaumālié; Mate Fakasinó; Palani 'o e Huhu'í; Sisū Kalaisi; 'Aló'ofá

Ke fakahaofi mei he mate fakasinó mo e mate fakalaumālié fakatou'osi. 'E fakahaofi 'a e kakai kotoa pē mei he mate fakasinó 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá, tu'unga 'i he pekia mo e toetu'u 'a Sisū Kalaisí. 'E lava 'o fakahaofi 'a e tangata taki taha mei he mate fakalaumālié foki tu'unga 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá, 'i he tui kia Sisū Kalaisí. 'Okú fakahā 'a e tui ko 'ení 'i he mo'ui talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelé pea mo e ngāue ma'a Kalaisí.

Ko hoku māmá mo hoku fakamo'uí 'a Sihova, **Same** 27:1. Ko ia pē ko hoku makatu'ú mo hoku fakamo'uí, **Same** 62:2. Ko e ongoongolelé ko e mālohi ia 'o e 'Otuá ki he fakamo'uí, **Loma** 1:16 (**T&F** 68:4). Ngāue ke lava'í homou fakamo'uí 'i he manavahē, **Filipai** 2:12. Kuo fili 'a kimoutolu 'e he 'Otuá ki he fakamo'uí 'i he fakamā'oni'oni, **2 Tēsal.** 2:13. 'Okú ta'etotongi 'a e fakamo'uí,

2 Nifai 2:4. 'Oku 'ikai ha me'a'ofa 'e lahi hake 'i he fakamo'uí, **T&F** 6:13. Ko Sisū Kalaisi 'a e hingoa pē taha 'e foaki 'i he lalo langí 'a ia 'e lava 'o hoko mai ai 'a e fakamo'uí, **Mōsese** 6:52 (Ngāue 4:10–12). 'Oku mau tui 'e lava 'o fakamo'uí 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē tu'unga 'i he Fakalelei 'a Kalaisi, **TT** 1:3.

Fakamo'ui 'o e fānaú: Kapau 'e 'ikai liliu 'a kimoutolu ke tatau mo e tamaiki íkí, 'e 'ikai te mou hū ki he pule'anga 'o e langí, **Mātiu** 18:3. Pea 'oku ma'u foki 'e he fānau íkí 'a e mo'ui ta'engatá, **Mōsaia** 15:25. Ko e me'a fakalielia 'a e papitaiso 'o e fānau íkí, pea 'oku mo'ui 'a e fānau íkí 'ia Kalaisi, tu'unga 'i he Fakalelei, **Molonai** 8:8–24. Kuo huhu'í 'a e fānau íkí 'i hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú; pea 'oku 'ikai lava 'e Sētane 'o 'ahi'ahi'í 'a kinautolu, **T&F** 29:46–47. 'Oku totonu ke ako'í 'a e ongoongolelei ki he fānaú pea nau papitaiso 'i honau ta'u valú, **T&F** 68:25–28. 'Oku mā'oni'oni 'a e fānau íkí 'ia Sisū Kalaisi, **T&F** 74:7. Kuo toe hoko ai 'a e tangatá, ki honau tu'unga kei valevalé, 'o ta'ehalaiia, **T&F** 93:38. Ko e fānau iiki kotoa pē kuo nau pekia, 'oku te'eki ai ke nau ta'u motu'a fe'unga ke 'eke'í meiate kinautolu 'a 'enau ngaahi ngāue, 'oku fakamo'ui mo kinautolu 'i he pule'anga fakasilesitale, **T&F** 137:10. Kuo 'ikai ha angahala 'a e fānau íkí talu mei he fokotu'u 'o e māmaní, **Mōsese** 6:54.

FAKAMO'UÍ ('EIKÍ). *Vakai foki ki he Sisū Kalaisi*

Ko e tokotaha 'okú ne fakahaofi. Na'e foaki mai 'e Sisū Kalaisi 'i he'ene fakalelei 'a e huhu'í mo e fakamo'ui ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. Ko e "Fakamo'ui" ko ha huafa ia 'o Sisū Kalaisi.

Ko 'eku māmá mo hoku fakamo'uí 'a Sihova, **Same** 27:1 ('Eke. 15:1–2; 2 Sam. 22:2–3). Ko au ko Sihova, pea 'oku 'ikai mo ha fakamo'ui ka ko au pē, **Ísaia** 43:11 (T&F 76:1). Ui hono huafá ko Sisū ko ia te ne fakamo'ui hono kakafí mei he'enu ngaahi angahalá, **Mātiu** 1:21. He kuo 'alo'í kiate kimou-

tolu 'i he 'ahó ni ha Fakamo'ui, 'a ia ko Kalaisi ko e 'Eikí, **Luke** 2:11. Na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani na'á ne foaki hono 'Alo pē Taha Na'e Fakatupú ke fakamo'ui 'a e tangatá, **Sione** 3:16–17. 'Oku 'ikai mo ha toe hingoa kehe mei he huafa 'o Sisū Kalaisi 'a ia 'e lava 'o fakamo'ui ai 'a e tangatá, **Ngāue** 4:10–12 (2 Nifai 25:20; Mōsaia 3:17; 5:8; T&F 18:23; Mōsese 6:52). 'Oku tau 'amanaki mei he langí 'a e Fakamo'ui ko e 'Eiki ko Sisū Kalaisi, **Filipai** 3:20. Kuo fekau 'e he Tamái 'a e 'Aló ko e fakamo'ui ki he māmani, **1 Sione** 4:14. 'E fokotu'u hake 'e he 'Eikí ha Misaia, ko ha Fakamo'ui 'o e māmani, **1 Nifai** 10:4. Ko e Lami 'a e 'Otuá ko e Fakamo'ui ia 'o e māmani, **1 Nifai** 13:40. 'E mafola ai 'a e 'ilo ki he Fakamo'uí 'i he pule'anga, mo e fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai, **Mōsaia** 3:20. Kuo pau ke pekia 'a Kalaisi koe'uhi ke hoko mai 'a e fakamo'uí, **Hilam.** 14:15–16. Ko e fakatonuhia mo e fakamā'oni'oni'í 'i he Fakamo'ui 'oku totonu mo mo'oni ia, **T&F** 20:30–31. Ko au Sisū Kalaisi ko e Fakamo'ui 'o e māmani, **T&F** 43:34. Ko hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú 'a e Fakamo'uí, **Mōsese** 1:6. Ko kinautolu kotoa pē 'e tui ki he 'Aló, pea fakatomala mei he'enu ngaahi angahalá, 'e fakamo'ui 'a kinautolu, **Mōsese** 5:15.

FAKAMO'UI MAHAKÍ, NGAAHI.

Vakai foki ki he Faingāue ki he Mahakí; Tākai

Ke ngaahi ha taha ke sai pe toe mo'ui lelei fakasino pe fakalaumalie. 'Oku lahi 'aupito ha ngaahi fakamo'ui mahakí faafo na'e fai 'e he 'Eikí mo 'ene kau tamaio'eikí 'i he folofolá.

Ko au Sihova 'oku ou fakamo'ui koé, **'Eke.** 15:26. Na'e kaukau tu'o fitu 'a Neamani 'i he Vaitafe Soataní pea na'e fakamo'ui ia, **2 Ng. Tu'í** 5:1–14. 'I hono ngaahi taá 'oku tau fiemalie ai, **Ísaia** 53:5 (Mōsaia 14:3). 'E hopo hake 'a e la'a 'o e angatonú mo e fakamo'ui 'i hono kapakáu, **Malakai** 4:2. Na'e fakamo'ui 'e Sisū 'a e ngaahi mahaki kehekehe, **Mātiu** 4:23 (Mātiu 9:35). Na'á ne

tuku kiate kinautolu 'a e mālohi ke fakamo'ui 'a e mahaki kotoa pē, **Mātiu** 10:1. Kuó ne fekau au ke fakamo'ui 'a e loto-mafesi, **Luke** 4:18. Na'e fakamo'ui 'a kinautolu 'i he mālohi 'o e Lami 'a e 'Otuá, **1 Nifai** 11:31. Kapau 'okú ke tui ki he huhu'í 'a Kalaisi 'e lava 'o fakamo'ui koe, '**Alamā** 15:8. Na'á ne fakamo'ui 'a kinautolu kotoa pē, **3 Nifai** 17:9. Ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e tui kiate au ke fakamo'ui ia, **T&F** 42:48. Te nau fakamo'ui 'i hoku hingoa 'a e mahakí, **T&F** 84:68. 'Oku mau tui ki he me'a-foaki 'o e fakamo'ui 'o e mahakí, **TT** 1:7.

FAKAMO'UÍ, PALANI 'O E. *Vakai ki he Palani 'o e Huhu'í*

FAKAMO'UI 'O E FĀNAÚ. *Vakai ki he Fakamo'ui—Fakamo'ui 'o e Fānaú; Fānaú*

FAKAMO'UI 'O E PEKIÁ. *Vakai foki ki he Fakamo'ui; Palani 'o e Huhu'í; Tohi Hohokó; Tohi 'o e Manatú*

Ko e faingamālie ia ki he kakai ko ia na'a nau mate 'oku te'eki ke nau ma'u 'a e ngaahi ouau fakamo'ui 'o e ongoongolelei, ke fakahoko 'a e ngaahi ouau ko iá kiate kinautolu 'i he ngaahi tempalé 'e he kāingalotu kei mo'ui 'o e Siasí 'a ia 'oku nau fe'unga mo tāú. 'Oku ako'í 'a e ongoongolelei ki he kau pekiá 'i he maama 'o e ngaahi laumālie pea te nau lava 'o tali 'a e ngaahi ouau kuo fakahoko ma'anautolu 'i he mo'ui fakamatelié.

'Oku fekumi 'a e kāingalotu tui faivelenga 'o e Siasí mo teuteu 'a e ngaahi hisitōlia fakafāmilí, ke fakapapau'í 'a e ngaahi hingoa mo e ngaahi 'aho fā'ele'í 'o 'enua ngaahi kuí koe'uhí ke lava 'o fakahoko 'a e ngaahi ouau fakamo'ui kiate kinautolu.

Ke ke pehē ki he kau pōpulá, 'Alu atu, '**Ísaia** 49:9 ('Ísaia 24:22; 1 Nifai 21:9). Fakahā 'a e tau'atāina ki he kau pōpulá, '**Ísaia** 61:1 (Luke 4:18). Te ne liliu 'a e loto 'o e mātu'á ki he fānaú, **Malakai** 4:5–6 (3 Nifai 25:5–6; T&F 110:13–16). 'E fanongo 'a e maté ki he le'ó 'o e 'Alo

'o e 'Otuá, **Sione** 5:25. Ko e hā 'oku papitaiso ai 'a kinautolu ki he maté, **1 Kol.** 15:29. Na'e malanga 'a Kalaisi ki he ngaahi laumālie 'i he fale fakapōpulá, **1 Pita** 3:18–20. He ko e me'a ko 'eni na'e malanga 'aki ai 'a e ongoongolelei kiate kinautolu foki kuo maté **1 Pita** 4:6. Na'e hā'ele 'a e 'Aló ki he ngaahi laumālie 'i he fale fakapōpulá, **T&F** 76:73. Pea 'e toki hoko 'a e huhu'í 'o kinautolu 'a ia na'a nau ma'u ha nofo'anga 'i he fale fakapōpula. **T&F** 88:99. He 'oku 'ikai ha papitaiso'anga 'i he funga 'o e māmaní, ke lava 'o papitaiso ai 'a kinautolu ko 'eku kau mā'oní ma'anautolu kuo pekiá, **T&F** 124:29. Ko kinautolu kotoa pē kuo nau pekia ka na'a nau mei tali iá te nau hoko ko e kau 'ea-hoko ki he pule'anga fakasilesitiale, **T&F** 137:7–10. Na'e hā mai 'a e 'Alo 'o e 'Otuá 'o ne tala fakahā 'a e tau'atāina 'a e kau pōpula 'a ia na'e tui faivelengá, **T&F** 138:18. Ko e ngaahi laumālie kotoa pē na'e 'i he fale fakapōpulá na'a nau ō mai, **Mōses** 7:57.

FAKANOFÓ. *Vakai foki ki he*

Lakanga, Lakanga Fakataula'eikí; Mafai; Nimá, Hilifaki 'o e; Uí, Uí 'e he 'Otuá

Ko e fili pe foaki 'a e mafaí pe lakanga. Kuo pau ke ui ha taha 'e he 'Otuá, 'i he kikite, pea 'i he hilifaki 'o e nima 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafaí, ka ne toki lava 'o ngāue 'aki 'a e mafaí 'i he Siasí 'o e 'Eikí (TT 1:5). Neongo kuo ma'u 'e ha taha 'a e mafaí 'i he fakanofó, ka kuo pau ke ne ngāue 'aki ia 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a kinautolu 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kī ki he mafaí ko iá.

Na'á ku tu'utu'uni koe ko e palōfita ki he ngaahi pule'angá, **Selem.** 1:5. Na'e 'ikai te mou fili au, ka kuó u fili 'a kimoutolu, 'o tu'utu'uni 'a kimoutolu, **Sione** 15:16. 'I he ma'u 'e 'Alamā 'a e mafaí mei he 'Otuá, na'á ne fakanofó ha kau taula'eiki, **Mōsaia** 18:18. 'Oku fakanofó 'a e tangatá ki he lakanga fakataula'eiki mā'olungá 'i ha ouau toputapu, '**Alamā** 13:1–9. Na'e ui mo fakanofó 'e Sisū 'a e kau ākonga 'e toko

hongofulu mā ua, 3 Nifai 12:1. Na'e fakanofu 'e he kaumātu'á 'a e kau taula'eiki mo e kau akonaki 'i he hilifaki 'o e nima, Molonai 3:1–4. Ke ke tatali fuo-fuolooa sí'i, he 'oku te'eki ai fakanofu koe, T&F 5:17. Na'e fakanofu 'a Siosefa Sāmita ko ha 'Aposetolo 'a Sisū Kalaisi, T&F 20:2 (T&F 27:12). 'Oku 'ikai totonu ke fakanofu ha tokotaha ta'e-hikinima ki ai 'a e siasí, T&F 20:65. 'E 'ikai tuku ki ha tokotaha ke ne 'alu atu 'o malanga 'aki 'eku ongoongolelei tuku kehe 'o kapau 'e fakanofu ia 'e ha taha 'okú ne ma'u ha mafai, T&F 42:11. 'Oku fakanofu 'a e kaumātu'á ke malanga 'aki 'a 'eku ongoongolelei, T&F 50:13–18. Ko e fatongia 'o e Toko Hongofulu Mā Uá ke fakanofu mo fokotu'utu'u mauu 'a e kau 'ōfisa kehe kotoa pē 'o e siasí, T&F 107:58. Na'á ku kumi ai ki he ngaahi tāpuaki 'o e ngaahi tamaí, pea mo e totonu 'a ia 'e fakanofu au ki ai, 'Ēpa. 1:2. Na'e fefakanofu'aki 'e Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautele 'a kinaua ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné, SS—H 1:68–72.

FAKANOFU KI HE LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ. *Vakai ki he Fakanofó*

FAKANOFÓ, TOMU'A. *Vakai ki he Tomu'a Fakanofó*

FAKAONGOONGOLELEI'Í. *Vakai ki he Faka'apa'apa'í*

FAKAPAPAU. *Vakai foki ki he Fakapapau mo e Fuakava 'o e Lakanga Fakataula'eiki; Fuakavá*

'Oku ngāue 'aki ia 'i he folofolá 'o 'uhinga ki ha fuakava pe palōmesi toputapu. Ka neongo iá 'oku toe fai foki 'a e ngaahi fakapapau 'e he kakai fai angahalá, kau ai 'a Sētane mo 'ene kau 'āngeló, ke fakahoko 'aki 'enua ngaahi taumu'a ta'etotonú. Na'e tali lelei 'i he Fuakava Motu'á 'a e ngaahi fakapapau; ka neongo iá na'e ako'í 'e Sisū Kalaisi 'a e kakai 'oku totonu ke 'oua na'a fakapapau ha taha 'i he huafa 'o e 'Otuá pe ko 'ene ngaahi fakatupú (Mātiu 5:33–37).

Te u fakamo'oni 'a e fuakava 'a ia na'á ku fuakava 'aki ki ho'o tamaí ko 'Ēpalahamé, Sēnesi 26:3. Kapau 'e fuakava 'e ha tangata 'aki 'a e fuakava, 'e 'ikai te ne maumau'í ia, Nōmipa 30:2. Na'a nau fai 'a e fuakava ke 'alu 'i he fonu 'a e 'Otuá, Nehem. 10:29. Ke ke fai kia Sihova ho'o fuakavá, Mātiu 5:33 (Tngt. 5:1–2; 3 Nifai 12:33). 'Oku fai 'e he 'Otuá ha fuakava 'e fakahaofi 'a e kakai tui faivelengá, Hepelú 6:13–18. 'I he hili 'a e fai 'e Sōlami ha fuakavá na'e 'osi 'emau manavaheé, 1 Nifai 4:37. Kuo fai 'e he kakai 'o 'Āmoní ha fuakava 'e 'ikai pē ke nau toe lilingi toto, 'Alamá 53:11. Na'e fai 'e he kau Nifai fai angahalá ha ngaahi fakapapau mo e ngaahi fuakava fufú mo Sētane, Hilam. 6:21–30. 'Oku ma'u 'e he tangatá 'a e mo'ui ta'engatá 'i he fakapapau mo e fuakava 'o e lakanga fakataula'eiki, T&F 84:33–42. Ko e ngaahi fuakava, ngaahi aleapau, ngaahi fatongia, ngaahi fakapapau, ngaahi lea fakapapau, kotoa pē, 'a ia 'oku 'ikai ke fakama'u 'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o e tala'ofá 'oku ngata ia 'o ka mate 'a e tangatá, T&F 132:7.

FAKAPAPAU MO E FUAKAVA 'O E LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ.

Vakai foki ki he Fakapapau; Fuakavá; Lakanga Fakataula'eiki

Ko e fakapapau 'oku fai ia ke fakapapau'í ai 'a e faitotonu mo e tauhi faivelenga ha taha ki he'ene ngaahi palōmesi. Ko e fuakavá ha fepalōmesi'aki toputapu 'i he vahá 'o ha fá'ahi 'e ua. 'Oku ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné 'i he fuakava pē. 'Oku ma'u 'e he kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'a e lakanga fakataula'eiki 'i ha fakapapau 'oku 'ikai lea 'aki, pea 'i ha fuakava foki. Ko e taimi ko ia 'oku faivelenga ai mo fua totonu 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'a honau ngaahi uí 'o fakatatau ki he fakahinohino 'a e 'Otuá, 'okú ne tāpuaki'í ai 'a kinautolu. Ko kinautolu ko ia 'oku nau faivelenga 'o a'u ki he ngata'angá pea nau fai 'a e me'a kotoa pē 'okú ne fekau kiate kinautolú te nau ma'u 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku ma'u 'e he Tamaí (T&F 84:33–39).

Na'e fai 'e Sihova 'a e fuakava mo 'Ēpalahame, pea na'e tauhi ia 'e 'Ēpalahame, **Sĕnesi** 15:18; 17:1; 22:16–18. Na'e 'ikai fafanga 'e he kau taula'eiki 'i he taimi 'o 'Isikelí 'a e fanga sipí, 'Isikeli 34:2–3. Na'e 'uli'i 'e he kau taula'eiki 'i he taimi 'o Malaká 'a e fuakavá, **Malaká** 1–2.

FAKAPĒTELIAKÉ. *Vakai ki he*
Pĕteliake

FAKAPIKOPIKÓ

Ko e 'ikai ngāue pe ta'ekau 'i he ngaahi ngāue 'o e mā'oni'oni.

Ka 'ikai fie ngāue ha taha, pea 'oua na'a kai ia, **2 Tĕsal.** 3:10. Na'a nau hoko ai ko ha kakai fakapikopiko, 'o nau fonu 'i he angapau'u, **2 Nifai** 5:24. Faka'ehi-ehi mei he nofo noá, 'Alamá 38:12. Ko ia ia 'oku fakapikopikó 'e 'ikai ke kai 'e ia 'a e mā pe tui 'a e ngaahi kofu 'o e tangata ngāue, **T&F** 42:42. 'E mala'ia 'a kimoutolu 'oku 'ikai te mou fie ngāue 'aki homou nima 'omoutolú, **T&F** 56:17. Ke mou femo'uekina 'i he holi lahi 'i ha ngāue lelei, **T&F** 58:27. Tuku 'a e nofo noá, **T&F** 88:124.

FAKAPÓÓ. *Vakai foki ki he Keini;*
Tautea Maté

Ke tāmata'i pe teuaki ke tāmata'i ha taha ta'e-fakalao pe teuaki. Ko ha angahala 'a e fakapoó 'a ia na'e fakahala'i pĕ talu mei mu'a (Sĕnesi 4:1–12; Mōsese 5:18–41).

Ko ia ia 'oku lilingi 'a e toto 'o e tangata, 'e lilingi hono totó 'e he tangata, **Sĕnesi** 9:6 (LSS, Sĕnesi 9:12–13; 'Eke. 21:12; 'Alamá 34:12). 'Oua na'á ke fakapō, 'Eke. 20:13 (Teut. 5:17; Mātiu 5:21–22; Mōsaia 13:21; T&F 59:6). Pea pehē 'e Sisū 'oua na'á ke fakapō, **Mātiu** 19:18. 'E ma'u 'e he kau fakapoó honau tofi'a 'i he mate 'anga uá, **Fakahā** 21:8. Ko e ongo fakapō 'a kimoua 'i homo lotó, **1 Nifai** 17:44. 'E mala'ia 'a e tokotaha fakapō ko ia 'oku fakapō tavalé, **2 Nifai** 9:35. Kuo toe fekau 'e he 'Otuá ke 'oua na'a fakapō 'e ha tangata, **2 Nifai** 26:32. Ko e me'a fakalielia 'i he

'ao 'o e 'Otuá 'a e fakapoó, 'Alamá 39:5–6. Ko ia te ne fakapoó 'e 'ikai te ne ma'u ha fakamolemole, **T&F** 42:18. Kapau 'e fakapō ha taha 'e tuku ange kinautolu ke fai ki ai 'o fakatatau ki he ngaahi lao 'o e fonuá, **T&F** 42:79.

FAKAPŌNGÍ. *Vakai ki he Ma'atá*

FAKAPŌPULA'Í. *Vakai foki ki he*
Tau'atāiná

Ke nofo pōpula fakaesino pe fakalau-mālie.

Na'e 'alu 'a e fale 'o 'Isilelí ki he pōpula koe'uhi ko 'enau fai halá, 'Isikeli 39:23. Ko ia 'okú ne tataki ki he pōpulá 'e mo'ua ia ki he pōpula, **Fakahā** 13:10. 'E 'ohifo 'a e kau fai angahalá ki he fakapōpula 'a e tĕvoló, **1 Nifai** 14:4, 7. 'Oku tau'atāina 'a e tangatá ke fili 'a e tau'atāiná mo e mo'ui ta'engatá pe pōpulá mo e maté, **2 Nifai** 2:27. 'Oku hanga 'e he holi fakakakanó 'o foaki ki he laumālie 'o e tĕvoló 'a e mālohi ke fakapōpula'i, **2 Nifai** 2:29. 'Oku fe'unga koā ho'omou manatú ki hono fakapōpula'i 'a ho'omou ngaahi tamaí, 'Alamá 5:5–6. Ko kinautolu 'e fakafefeka'i honau lotó 'e fakapōpula'i 'a kinautolu 'e he tĕvoló, 'Alamá 12:11. Le'o mo lotu ma'u ai pĕ, telia na'a 'ahi'ahi'i 'a kimoutolu 'e he tĕvoló, peá ne taki pōpula atu 'a kimoutolu, **3 Nifai** 18:15.

FAKAPŌ'ULI, FAKALAUMĀLIÉ.

Vakai foki ki he Fai Angahalá

Ko e fai angahala pe ta'e'ilo ki he ngaahi me'a fakalaumālie.

'E mala'ia 'a kinautolu 'oku ui 'a e po'ulí ko e maama, 'Īsaia 5:20 (2 Nifai 15:20). 'E 'ufi'ufi 'e he po'ulí 'a māmani, mo e po'ulí matolu 'a e kakai, 'Īsaia 60:2. 'E foaki 'e Sisū 'a e maama kiate kinautolu 'oku nofo 'i he fakapo'ulí, **Luke** 1:79. Na'e uló 'a e māmá 'i he po'ulí ka na'e 'ikai ma'u ia 'e he po'ulí, **Sione** 1:5 (T&F 45:7). Li'aki 'a e ngaahi ngāue 'o e po'ulí pea tau 'ai 'a e mahafu 'o e māmá, **Loma** 13:12. 'Oua na'a mou kau 'i he ngaahi ngāue ta'efua 'o e fakapo'ulí, 'Efesō 5:8–11. 'Oku tupu ia 'i he

'ikai te mou kolé, ko ia 'oku 'ikai 'omi ai 'a kimoutolu ki he māmá, kā kuo pau ke mou mala'ia 'i he fakapo'ulí, **2 Nīfai** 32:4. 'Oku fakamafola 'e Sētane 'a e ngaahi ngāue 'o e fakapo'ulí, **Hilam.** 6:28–31. 'Oku mafola 'a e ngaahi mālohi 'o e fakapo'ulí 'i he māmānī, **T&F** 38:8,11–12. 'Oku nofo 'a e māmānī kotoa pē 'i he angahala, mo to'e 'i he fakapo'ulí, **T&F** 84:49–54. Kapau 'e hanga taha 'a homou matá ki hoku nāunaú, 'e 'ikai ke 'iate kimoutolu ha fakapo'uli, **T&F** 88:67. Na'e pehē 'a e kamata ke mālohi 'a e ngaahi ngāue 'o e fakapo'ulí 'i he lotolotonga 'o e ngaahi foha kotoa pē 'o e tangatá, **Mōsesē** 5:55.

FAKAPU'ULI 'I TU'Á. *Vakai ki he*
Foha 'o e Mala'ia, Ngaahi; Heli;
Mate Fakalaumālié; Tēvolo

FAKATAHA ALĒLEA MĀ'OLUNGA

Ko ha fakataha alēlea ia 'o e kau taula'eiki lahi 'e toko hongofulu mā ua.

'I he ngaahi 'aho 'o e kamata'anga 'o e Siasi na'e toe fakafoki mai, na'e fa'a 'uhinga 'a e lea *fakataha alēlea mā'olungá* ki ha falukunga kakai 'e ua: (1) ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'o e Siasí (T&F 107:33, 38); pea ko hono (2) ko e fakataha alēlea mā'olunga 'oku ngāue 'i he ngaahi siteiki taki taha (T&F 102;107:36).

**FAKATAHA ALĒLEA 'O E TOKO
HONGOFULU MĀ UÁ.** *Vakai ki*
he 'Aposetolo

FAKATAHA LAHI 'I HE LANGÍ.
Vakai foki ki he Mo'ui 'i he Maama
Fakalaumālié; Palani 'o e Huhu'í;
Tau 'i he Langí

Ko e me'a na'e hoko 'i he maama fakalaumālié 'i he taimi na'e fokotu'u atu ai 'e he Tamá 'a 'ene palani ki he'ene fānau fakalaumālie ko ia te nau ha'u ki he māmānī.

Na'e kalanga fiefia 'a e ngaahi foha 'o e 'Otuá, **Siope** 38:7. Te u fokotu'u ke mā'olunga hake hoku nofo'angá 'i he ngaahi fetu'u 'o e 'Otuá, **'Īsaia** 14:12–

13. Na'e 'i ai ha tau 'i he langí, **Fakahā** 12:7–11. Ki mu'a 'i hono fanau 'i mai 'o kinautolú, na'a nau ma'u 'a 'enua ngaahi 'uluaki lēsoní 'i he maama 'o e ngaahi laumālié, **T&F** 138:56. Na'e angatu'u 'a Sētane 'i he maama fakalaumālié, **Mōsesē** 4:1–4. Na'e fakatupu 'a e fānau fakalaumālie ki mu'a 'i hono fakatupu 'o e māmānī, **'Ēpa.** 3:22. Na'e fefolofolai 'a e ngaahi 'Otuá 'iate kinautolu pē, **'Ēpa.** 4:26. Na'e faka'osi 'e he ngaahi 'Otuá 'a e ngāue na'a nau alea'í, **'Ēpa.** 5:2.

FAKATAIPÉ. *Vakai foki ki he*
Fakamo'ui 'o e Kau Pekia;
Ouaú—Ouaú Fakafofongá

Ko hono ngāue 'aki 'o ha fa'ahinga me'a ke hoko ko hono tatau pe ko e 'imisi 'o ha me'a 'e taha kehe. 'Oku ngāue 'aki ha fa'ahinga me'a, pe me'a ne hoko, pe ha fa'ahinga tu'unga maheni pē 'i he fakataipe 'i he folofola ke ne fakafongá 'i ha tefito'i mo'oni pe akonaki 'o e ongoongolelé. Hangē ko 'ení, na'e ngāue 'aki 'e 'Alamā ko e palōfita 'i he Tohi 'a Molomoná ha tenga'í 'akau ke ne fakafongá 'i 'a e folofola 'a e 'Otuá, ('Alamā 32).

Na'e ngāue 'aki 'e he kau palōfita 'i he folofola 'a e fakataipe ke nau ako ai 'o kau kia Sīsū Kalaisi. Na'e kau 'i he ngaahi faka'ilonga pe fakataipe ko 'ení 'a e ngaahi ouau (Mōsesē 6:63), ngaahi feilaulau (Hepelū 9:11–15; Mōsesē 5:7–8), ko e sākalamēnití (Luke 22:13–20; LSS, Ma'ake 14:20–24), mo e papitaisó (Loma 6:1–6; T&F 128:12–13). 'Oku fakataipe ha ngaahi hingoa lahi 'i he Tohi Tapú. 'Oku hanga 'e he ouau 'i he tāpanekale 'i he Fuakava Motu'á mo e fono 'a Mōsesé 'o fakafongá 'i ha ngaahi mo'oni ta'engata (Hepelū 8–10; Mōsaia 13:29–32; 'Alamā 25:15; Hilam. 8:14–15). Vakai ki he Mātiu 5:13–16; Sione 3:14–15; Sēkope 4:5; 'Alamā 37:38–45, ke ma'u mei ai ha ngaahi fakatātā kehe.

FAKATANGÁ, FAKATANGA'Í.
Vakai foki ki he Faingata'a

Ke fakatupu ha loto-mamahi pe ma-

mahi 'a ha ni'ihī kehe koe'uhi ko e ngaahi me'a 'oku nau tui ki ai pe tu'unga fakasōsialé, ke ngaohikovi'i pe fakamālohi'i.

'Oku monū'ia 'a kinautolu kuo fakatanga'i koe'uhi ko e mā'oni'oni, **Mātiu** 5:10 (3 Nifai 12:10). Hūfia 'a kinautolu 'oku faikovi mo fakatanga kiate kimoutolú, **Mātiu** 5:44 (3 Nifai 12:44). Ko e me'a 'i he'enua koloa'ia 'oku nau fehi'a ai ki he masiva, **2 Nifai** 9:30 (2 Nifai 28:12–13). Ko e kau mā'oni'oni 'a ia 'oku nau sio ma'u pē kia Kalaisi neongo 'a e ngaahi fakatanga kotoa pē, 'e 'ikai ke 'auha, **2 Nifai** 26:8. 'E foaki 'e he ngaahi me'a ni kotoa pē 'a e potokiate koe, **T&F** 122:7.

FAKATAPUÍ. *Vakai foki ki he*

Kautaha Uouongatahá; Pule'anga 'o e 'Otuá pe Pule'anga 'o e Langí

Ke fakatapui, pe ngaohi ke toputapu, pe ke hoko 'o mā'oni'oni. Ko e fonon'oku 'o e fakatapu' ko ha tefito'i mo'oni fakalangi ia 'a ia 'oku foaki ta'etotongi ai 'e he tangatá mo e fehiné 'a honau taimí, ngaahi talenití, mo e ngaahi koloa fakamāmaní ki hono fokotu'u ma'u mo hono langa hake 'o e pule'anga 'o e 'Otuá.

Fakatapui 'a kimoutolu kia Sihova 'i he 'ahó ni, **'Eke**. 32:29. Na'e loto-taha 'a kinautolu kotoa pē na'e tuí, **Ngāue** 2:44–45. Na'a nau me'a taha 'aki 'enua ngaahi me'a kotoa pē ko ia na'e 'ikai ha taha ma'u me'a mo e masiva, **4 Nifai** 1:3. Ko hono fakamatala'i 'e he 'Eikí 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e fakatapu'i, **T&F** 42:30–39 (T&F 51:2–19; 58:35–36). 'Oua 'e ma'u 'e ha tangata 'e taha ha me'a lahi ange 'i ha tangata kehe, **T&F** 49:20. Na'e vahe'i ki he tangata taki taha 'a hono tufakanga ke ma'u tatau 'o fakatatau ki hono fāmilí, **T&F** 51:3. Na'e fokotu'u ha kautaha koe'uhí ke ma'u tatau 'e he Kāingalotú 'i he ngaahi ha'i 'o e ngaahi me'a fakalangi mo e ngaahi me'a fakamāmaní foki, **T&F** 78:4–5. Na'e pau ke ma'u 'e he tangata taki taha 'a e totonu tatau ke 'eke'i 'a e ngaahi koloa 'o fakatatau ki he'ene ngaahi fie

ma'ú mo e ngaahi me'a 'oku 'aonga ke ne ma'ú, **T&F** 82:17–19. 'E toki lava pē ke langa hake 'a Saione 'i he ngaahi tu'utu'uni 'o e fonon'oku 'o e pule'anga fakasilesitiale, **T&F** 105:5. Na'e loto-taha mo fakakaukau taha, pea nofo 'i he mā'oni'oni 'a e kakai 'o 'Inoké; pea na'e 'ikai ha kakai masiva 'iate kinautolu, **Mōse** 7:18.

FAKATOKANGÁ,

FAKATOKANGA'Í. *Vakai foki ki he Le'ó, Le'ohí*

Ke fai ha lea fakatokanga, talatalaifale pe ha tala-kei-'i-Kapa. 'Oku fai 'e he kau Palōfitá, kau takimu'á, mo e ngaahi mātu'á 'a e fakatokanga mo ako'i 'a e kakai kehé ke nau talangofua ki he 'Eikí mo 'ene ngaahi akonakí.

Na'e fai 'e Sēkope 'a e fakatokanga ki he kakai 'o Nifai 'o kau ki he ngaahi fa'ahinga angahala kotoa pē, **Sēkope** 3:12. 'E fai 'a e lea 'o e fakatokangá ki he kakai kotoa pē, **T&F** 1:4. Tuku ke hoko ho'omou ngaahi malangá ko e le'oku fakatokangá, **T&F** 38:41. He ko e 'aho 'eni 'o e fakatokanga, **T&F** 63:58. Ko e tangata kotoa pē kuo fai ki ai 'a e fakatokangá ke ne fakatokanga ki hono kaungā'apí foki, **T&F** 88:81. Kuó u fakatokanga ai kiate kimoutolu, pea u tomu'a fakatokanga kiate kimoutolu, 'i he'eku foaki kiate kimoutolu 'a e lea 'o e potoko 'eni, **T&F** 89:4.

FAKATOMALÁ, FAKATOMALA'Í.

Vakai foki ki he Fakalelei, Fakalelei'í; Fakamolemole'í; Fakamolemole'í 'o e Ngaahi Angahalá; Loto-mafesifesi; Sisú Kalaisi; Vete Hiá; Vete 'a e Angahalá

Ko ha liliu 'o e fakakaukau mo e lotó 'a ia 'oku 'omi ai ha fakakaukau fo'ou ki he 'Otuá, mo kita pea mo e mo'uí fakalūkufuá. 'Oku 'uhinga 'a e fakatomalá ki ha tafoki ha taha mei he koví 'o fakatafoki hono lotó ki he 'Otuá, 'o fakavaivai ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea holi mo li'aki 'a e angahalá. 'Oku tupu 'a e fakatomala mo'oni mei he 'ofa ki he 'Otuá mo ha holi fakamā-

toato ke tauhi 'ene ngaahi fekaú. Ko e kakai kotoa pē 'oku taau ke fakamāu'í kuo nau fai angahala pea kuo pau ke nau fakatomala koe'uhí kae lava ke nau fakalalakala ki he fakamō'uí. Ko e fakalelei pē 'a Sīsū Kalaisí 'e lava ke 'aonga ai 'etau fakatomalá pea tali ia 'e he 'Otuá.

Mou fai 'a e vete kia Sihova, 'Ēsela 10:11. Hiki ke mama'ō meiate kimoutolu 'a e kovi 'o ho'omou fai angá, tuku 'a e faikovi, 'Īsaia 1:16. Fakatomala pea fakatafoki 'a kimoutolu mei ho'omou ngaahi angahalá, 'Isikeli 18:30–31. Mou fakatomala he 'oku ofi 'a e pule'anga 'o e langí, 'Mātiu 3:2. 'Oku ai 'a e fiefia 'i he langí 'i he fakatomala 'a e angahala 'e toko tahá, 'Luke 15:7. 'Oku fekau 'e he 'Otuá ki he kakai kotoa pē 'i he potu kotoa pē ke nau fakatomala, 'Ngāue 17:30 (2 Nifai 9:23; 3 Nifai 11:31–40; T&F 133:16). Ko e mamahi 'oku taau mo e 'Otuá 'okú ne langaki 'a e fakatomala ki he fakamō'uí, '2 Kol. 7:10. Ko e Laumālie 'o e 'Eiki Māfima'í kuo fakatupu 'e ia ha fu'u liliu lahi 'i homau lotó 'o 'ikai ai te mau toe ma'u ha holi ke faikovi, 'Mōsaia 5:2. Kapau te ne vete 'ene ngaahi angahalá pea fakatomala ke ke fakamolemole'í ia, 'Mōsaia 26:29. 'I he hili 'a e malanga 'a 'Alamaá na'e kamata ke fakatomala 'a e tokolahí, 'Alamā 14:1. 'Oua 'e toloi 'a e 'aho 'o ho'omou fakatomalá, 'Alamā 34:33. Na'e ako'í 'e 'Alamā kia Hilamani 'a 'ene fakatomalá mo 'ene liliú, 'Alamā 36 (Mōsaia 27:8–32). 'E 'ikai lava ke hoko mai 'a e fakatomalá ki he tangatá tuku kehe kapau na'e 'i ai ha tautea, 'Alamā 42:16. Tuku pē ho'ō ngaahi angahalá ke fakahoha'asi koe, 'aki 'a e hoha'á 'a ia 'e 'ohifo ai koe ki he fakatomalá, 'Alamā 42:29. Te mou 'oatu kiate au 'a e feilaulau ko e lotomafesifesi mo e laumālie fakatomala, '3 Nifai 9:20. Ko ia ia 'e fakatomala pea ha'u kiate au 'o hangē ko ha tamasi'í si'í te u tali ia, '3 Nifai 9:22. Fakatomala 'a kimoutolu 'a e ngaahi ngata'anga kotoa pē 'o e māmani, '3 Nifai 27:20. 'I he'enu fa'a fakatomala na'e fakamolemole'í 'a kinautolu, 'Molonai 6:8.

'Oua 'e lea 'aki ha me'a ka ko e fakatomalá pē ki he to'u tangatá ni, 'T&F 6:9 (T&F 11:9). Hono 'ikai ke lahi 'a 'ene fiefia 'i he laumālie 'e toko taha 'oku fakatomalá, 'T&F 18:13. Kuo pau ke fakatomala 'a e tangata kotoa pē pe te nau mamahi, 'T&F 19:4. Ko ia ia te ne fai angahala pea 'ikai fakatomalá 'e kapusi ia ki tu'a, 'T&F 42:28. Ko ia ia 'oku vete 'ene ngaahi angahalá mo lí'aki iá 'e fakamolemole'í ia, 'T&F 58:42–43. Ko e kau pekia ko ia 'oku fakatomalá 'e huhu'í 'a kinautolu, 'T&F 138:58. 'Oku mau tui ki he fakatomalá, 'TT 1:4.

FAKATONUHIÁ,

FAKATONUHIÁ'Í. *Vakai foki ki*

he Fakalelei, Fakalelei'í;

Fakamā'oni'oni'í

Ke fakamolemole'í mei ha tautea koe'uhí ko ha angahala pea fakahā 'oku ta'ehalaa. 'Oku fakatonuhia'í ha taha 'i he 'alo'ofa 'a e Fakamō'uí tu'unga 'i he tui kiate ia. 'Oku fakahā 'a e tui ko 'ení 'i he fakatomala mo e talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei. 'Oku hanga 'e he fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'o tokoni'í 'a e fa'ahinga 'o e tangatá ke fakatomala pea fakatonuhia'í pe fakamolemole'í ia mei he tautea ko ia na'e mei hoko kiate kinautolú.

'E tonuhia 'ia Sihova 'a 'Isileli kotoa pē, 'Īsaia 45:25. 'Oku 'ikai ko e kau fanongo ki he fonó ka ko e kau fai ki he fonó 'e fakatonuhia'í, 'Loma 2:13. 'Oku fakatonuhia'í 'a e tangatá 'i he ta'ata'a 'o Kalaisí, 'Loma 5:1–2, 9. Kuo fakatonuhia'í 'a kimoutolu 'i he huafa 'o e 'Eiki ko Sīsú, '1 Kol. 6:11. 'I he fakatonuhia 'a kitautolu 'i he'ene 'ofá 'e ngaohi ai 'a kitautolu ko e fānau hoko, 'Taitusi 3:7. 'Ikai na'e fakatonuhia'í 'e he ngaahi ngāué 'a 'etau tamai ko 'Ēpalahamé, 'Sēmisi 2:21. 'Oku fakatonuhia'í 'a e tangatá 'i he ngaahi ngāué, kae 'ikai 'i he tui pē, 'Sēmisi 2:14–26. 'Oku 'ikai ke fakatonuhia'í ha taha fakakano 'i he fonó, '2 Nifai 2:5. 'E fakatonuhia'í 'e he'eku tamai'o'eiki mā'oni'oni'í 'a e kakai tokolahí; he te ne fua 'enua ngaahi angahalá, 'Mōsaia 14:11

(‘Īsaia 53:11). Te mou lava koā ‘o pehē kuo fakama‘a ‘a homou ngaahi kofú ‘i he ta‘ata‘a ‘o Kalaisí, ‘**Alamā** 5:27. ‘Oku mou ‘ilo ko e fakatonuhia ‘i he ‘alo‘ofa ‘a Sisū Kalaisí ‘oku mo‘oni ia, **T&F** 20:30–31 (T&F 88:39). ‘Oku fakatonuhia ‘i ‘a kimoutolu ‘i he Laumālié, **Mōsese** 6:60.

FAKATUPÚ. *Vakai foki ki he*

Fakatupu Fakalaumālié;
Kamata‘angá; Māmani; Sisū
Kalaisi; ‘Aho Sāpaté

Ke fakamaau mo fakamā‘opo‘opo. Na’e ngāue ‘a e ‘Otuá ‘i hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí, ‘o ne fakamā‘opo‘opo ‘a e ngaahi ‘elemēniti ‘o natulá ke fa‘u mei ai ‘a e māmani. Na’e fakatupu ‘e he Tamai Fakahēvani mo Sisū Kalaisi ‘a e tangatá ‘i hona tataú (Mōsese 2:26–27).

Na’e fakatupu ‘e he ‘Otuá ‘i he kamata‘angá ‘a e langí mo māmani, **Sēnesi** 1:1. Ke tau ngaohi ‘a e tangatá ‘i hotau tataú, **Sēnesi** 1:26 (Mōsese 2:26–27; ‘Ēpa. 4:26). Na’e ngaohi ‘e ia ‘a e me‘a kotoa pē, **Sione** 1:3, 10. Na’e fakatupu ‘e ia ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, ‘a ia ‘oku ‘i he langí, **Kolose** 1:16 (Mōsaia 3:8; Hílam. 14;12). Na’e ngaohi ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he ‘Aló, **Hepe-lū** 1:2. Na’e fakatupu ‘a e tangatá ‘i he kamata‘angá, **Mōsaia** 7:27. Na‘á ku fakatupu ‘a e ngaahi langí mo e māmani, pea mo e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku ‘i aí, **3 Nifai** 9:15 (Molom. 9:11, 17). Na’e fakatupu ‘a e tangata kotoa pē ‘i he kamata‘angá ‘i hoku tataú me‘á ni ‘i hoku ‘Alo pē Taha na’e Fakatupú, **Mōsese** 2:1. Ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, na‘á ku fakatupu fakalaumālie ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he te‘eki ai ke tu‘u ia ‘i he anga-fakanatulá ‘i he funga ‘o e māmani, **Mōsese** 3:5. Ko e ngaahi māmani ‘e lau miliona ‘o hangé ko ‘ení, ‘e ‘íkai hoko ia ko hano kamata‘anga ‘o e lahi

‘o ho‘o ngaahi fakatupú, **Mōsese** 7:30. Na’e fakatupu mo ngaohi ‘e he ngaahi ‘Otuá ‘a e ngaahi langí pea mo e māmani, ‘**Ēpa.** 4:1.

FAKATUPU FAKALAUMĀLIÉ.

Vakai foki ki he Fakatupú; Tangatá

Na’e fakatupu fakalaumālie ‘e he ‘Eiki ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ki mu‘a pea ne toki fakatupu fakatu‘asino ‘a kinautolú (Mōsese 3:5).

Na’e fakatupu ‘e he ‘Eiki ‘a e me‘a kotoa pē ‘i he he‘eki ai tu‘u ia ‘i he māmani, **Sēnesi** 2:4–6 (‘Ēpa. 5:5). Na‘á ku fakatupu ‘a kinautolu ‘i he mālohi ‘o hoku Laumālié, ko e ‘uluakí na’e fakalaumālie, ko hono uá na’e fakamatelie, **T&F** 29:31–32. Ko e me‘a ‘oku fakalaumālie ‘oku ‘i he tataú ‘o e me‘a ‘oku fakaemāmani, **T&F** 77:2. Na‘á ku fakatupu ‘a e māmani, mo e tangatá ‘i he te‘eki ai ke nau ‘i he kakanó, **Mōsese** 6:51.

FAKAUKÚ. *Vakai ki he* Papitaisó—
Papitaiso ‘i he fakaukú

FAKAULÚ. *Vakai foki ki he* Ākongá;
Fanau‘i Fo‘ou, Fanau‘i ‘i he ‘Otuá

Liliu ‘o e ngaahi tui, loto, mo e mo‘ui ‘a ha taha ke tali mo tauhi pau ki he finangalo ‘o e ‘Otuá (Ngāue 3:19).

‘Oku kau ‘i he uluí ha fili loto-tau-‘atāina ke lí‘aki ‘ete ngaahi tō‘onga mo‘ui fuoloá pea liliu ‘o hoko ko ha ākongá ‘a Kalaisi. ‘Oku fakakakato ‘a e uluí ‘i he fakatomala, papitaiso ki he fakamolemole‘i ‘o e ngaahi angahalá, mo hono ma‘u ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni ‘i he hili-faki ‘o e nimá, mo e hohokohó atu hono tauhi ‘o e tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisi. ‘E liliu ‘a e tangata fakakakanó ‘o hoko ko ha tokotaha fo‘ou ‘a ia kuo fakama‘a mo haohaoa, pea fanau‘i fo‘ou ‘ia Kalaisi Sisū (2 Kol. 5:17; Mōsaia 3:19).

Kuo pau ke liliu ‘a e kakaí ‘o tataú mo e tamaiki iiki, **Mātiu** 18:3 (Mōsaia 3:19). Pea ‘o ka ke ka toe liliu, ke ke tokoni ki ho kāinga, **Luke** 22:32. Pea ko kinautolu na’e ma‘u fiefia ‘ene leá na‘a nau papitaiso, **Ngāue** 2:37–41. Fakafoki mai ‘a e angahalá mei hono hala hēhē,

Sēmisi 5:20. Na'e fakaului 'a 'Īnosi, 'Īnosi 1:2–5. Na'e fakatupu 'e he ngaahi folofola 'a e Tu'i ko Penisimaní ha fu'u liliu lahi 'i he kakaí, **Mōsaia** 5:2 ('Alamā 5:12–14). Kuo pau ke fanau'i fo'ou 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, 'io, ke nau fanau'i 'i he 'Otuá, **Mōsaia** 27:25. Na'e fakaului 'a 'Alamā mo e ngaahi foha 'o Mōsaia, **Mōsaia** 27:33–35. Na'e fakaului 'a e tamai 'a Lamōnai, 'Alamā 22:15–18. 'I he māfimafi mo e folofola 'a e 'Otuá, kuo ului 'a kinautolu ki he 'Eikí, 'Alamā 53:10. 'Oku hanga 'e he fakatomalá 'o fakatupu ha liliu 'i he lotó, **Hilam**. 15:7. Ko kinautolu kotoa pē na'e ului na'a nau matu'aki fakamo'oni'i kuo 'a'ahi kiate kinautolu 'a e māfimafi mo e Laumālie 'o e 'Otuá, **3 Nīfai** 7:21. Koe'uhi ko 'enau tui kia Kalaisí 'i he taimi na'e fakaului ai 'a kinautolu, na'e papi-taiso 'a kinautolu 'aki 'a e afi mo e Laumālie Mā'oni'oni, **3 Nīfai** 9:20. Te nau 'alu atu 'o malanga 'aki 'a e fakatomalá ki he kakaí, pea 'e fakaului 'a e tokolahi, **T&F** 44:3–4.

FAKAVAHAVAHA FANAÚ. *Vakai foki ki he Fāmili; Malí*

Ko hono ta'ofi 'o e tokolahi 'o e fānau 'e fanau'i mai ki ha ongo mātu'a 'i hono fakangatangata pe ta'ofi 'a e fanaú.

Fanafanau, mo fakakakai, mo fakatokolahi 'a māmani, **Sēnesi** 1:28 (Mōsese 2:28). Ko e fānau ko ha tofi'a ia mei he 'Eikí, **Same** 127:3–5. Na'e tu'utu'uni ki he fāmili 'o Lihai ke nau fakatupu hake ha hako ki he 'Eikí, **1 Nīfai** 7:1. Ko e tu'utu'uni 'e he 'Otuá 'a e malí ki he tangatá, **T&F** 49:15–17. 'E ma'u 'e kinautolu 'oku hakeaki'i 'a e fonú mo e hokohoko atu 'o e ngaahi hako 'o ta'engata pea ta'engata, **T&F** 132:19, 63.

FAKAVAIVAI'Í. *Vakai ki he Loto-fakatōkīlālō*

FAKA'APA'APA'Í. *Vakai foki ki he Fakamahu'ingá'i; Loto-'apasia*

'Oku 'uhinga ia 'i hono faka'aonga'i 'i he folofolá ki hano fakahā 'o e faka'apa'apa mo e 'apasia ki ha taha pe ko ha me'a.

Faka'apa'apa ki ho'o tamai mo ho'o fa'eé, 'Eke. 20:12 (1 Nīfai 17:55; Mōsaia 13:20). Faka'apa'apa kia Sihova 'aki ho'o koloá, **LFkt.** 3:9. Kapau 'oku tauhi au 'e ha tangata, 'e fakaongoongolelei'i ia 'e he'eku Tamai, **Sione** 12:26. 'Oku totonu ke faka'apa'apa 'a e ngaahi husepāniti ki honau uafí, **1 Pita** 3:7. 'Oku nau faka'apa'apa kiate au 'aki honau loungutú, **2 Nīfai** 27:25 ('Īsaia 29:13). 'Oku 'ikai te u kumi ki he fakamālō 'a e māmani, 'Alamā 60:36. Na'e angatu'u kiate au 'a e tēvoló, 'o pehē, Tuku mai kiate au ho lāngilangi, 'a ia ko hoku mālohí, **T&F** 29:36. 'E fakakalauni 'aki 'a e kakaí tui faivelengá 'a e lāngilangi, **T&F** 75:5 (T&F 124:55). 'Oku fiefia 'a e 'Eikí ke fakalāngilangi'i 'a kinautolu 'oku tauhi kiate iá, **T&F** 76:5. 'Oku 'ikai ke fili 'a kinautolú koe'uhí ko 'enau holi ki he faka'apa'apa 'a e kakaí, **T&F** 121:34–35. 'Oku mau tui 'oku totonu ke faka'apa'apa'i, mo poupuu ki he laó, **TT** 1:12 (T&F 134:6).

FAKA'ILONGÁ. *Vakai foki ki he*

Faka'ilonga 'o e Ngaahi Kuongá, Ngaahi; Maná; Siasi Mo'oni, Ngaahi Faka'ilonga 'o e

Ko ha me'a 'oku hoko 'a ia 'oku lau 'e he kakaí ko e faka'ilonga pe fakamo'oni'i 'o ha me'a. Ko e faka'ilongá, ko ha fakahā fakafo ma'u pē ia mei he 'Otuá. 'Oku ma'u foki 'e Sētane 'a e mālohí ke fakahā ha ngaahi faka'ilonga 'i he ngaahi tu'unga tatau. 'Oku totonu ke fekumi 'a e kāingalotú ki he ngaahi foaki 'o e laumālie kae 'oua na'a kumi ki ha ngaahi faka'ilonga ke fakafiemālie'i 'aki ha'anau fie 'ilo pe ke fakamālohia ai ha tui. Ka 'e fakahā mai 'e he 'Eikí ha ngaahi faka'ilonga 'o ka ne ka 'afio'i 'e 'aonga ia kiate kinautolu 'oku tuí (T&F 58:64).

Ko Sihova te ne 'atu kiate koe 'a e faka'ilonga, 'Īsaia 7:14 (2 Nīfai 17:14). 'Oku fakahoko 'e he 'Otuá 'a e ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi me'a fakafo 'i he langí mo māmani, **Tanielā** 6:27. Ko e to'u tangata kovi mo fe'auaki 'oku holi ki he faka'ilonga, **Mātuu** 12:39 (Mātuu 16:4; Luke 11:29). Ko e ngaahi faka'ilo-

nga 'eni 'e hoko kiate kinautolu 'oku tui, **Ma'ake** 16:17 (Molom. 9:24; 'Eta 4:18; T&F 84:65). Na'e kole 'e Seialemi ha faka'ilonga, **Sēkope** 7:13–20. Na'e kole 'e Kolihola ha faka'ilonga, **'Alamā** 30:48–60. Fakahā mai kiate kinautolu ha faka'ilonga pea mau toki tui, **'Alamā** 32:17. Na'e tui 'a e konga lahi 'o e kakai ki he ngaahi me'a fakaofó mo e ngaahi faka'ilongá, **3 Nifai** 1:22. Na'e ngalo 'i he kakai 'a e ngaahi faka'ilongá mo e ngaahi me'a fakaofó, **3 Nifai** 2:1. 'Oku 'ikai te mou ma'u ha fakamo'oni kae 'oua kuo hili hono 'ahi'ahi' 'i ho'omou tui, **'Eta** 12:6. 'Oua na'e kole ke fai ha ngaahi mana, tuku kehe pē 'o kapau te u fekau'i, **T&F** 24:13. 'Oku 'ikai tupu 'a e tui 'i he ngaahi faka'ilongá, ka 'oku hoko mai 'a e ngaahi faka'ilonga kiate kinautolu 'oku tui, **T&F** 63:7–11. 'I he ngaahi 'aho ko iá 'e tu'u hake foki 'a e kau Kalaisi loi, mo e kau palófitá loi, pea te nau fakahā 'a e ngaahi faka'ilonga lalahi mo e ngaahi me'a fakaofó, **SS—M** 1:22.

FAKA'ILONGA 'O E NGAARI

KUONGÁ, NGAARI. *Vakai foki ki he Faka'ilongá; Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sisū Kalaisi; 'Aho Faka'osí, Ngaahi; 'Aho ki Mui Ní, Ngaahi*

Ko e ngaahi me'a 'oku hoko pe foaki 'e he 'Otuá ki he kakai ke fakahā 'oku 'i ai ha fa'ahinga me'a mahu'inga 'i he'ene ngāué kuo hoko pe 'oku 'amanaki ke hoko. Kuo 'osi kikite' i ha ngaahi faka'ilonga lahi 'o e hā'ele 'anga ua mai 'a e Fakamo'uí 'i he ngaahi 'aho faka'osí. 'Oku hanga 'e he ngaahi faka'ilonga ko 'eni 'o ngaahi 'a e kakai tui faivelengá ke nau fakatokanga' i 'a e palani 'a e 'Otuá, pea fakatokanga' i ai 'a kinautolu, mo nau teuteu foki.

'E fokotu'u ma'u 'a e mo'unga 'o e fale 'o Sihová 'i he tumutumu 'o e ngaahi mo'ungá, **'Īsaia** 2:2–3. 'E hiki hake 'e he 'Eiki ha fuka, pea tñaki 'a 'Isileli, **'Īsaia** 5:26 (2 Nifai 15:26–30). 'E fakapo'uli 'a e la'áa pea 'e 'ikai ulo atu 'a e maama 'o e mñhina, **'Īsaia** 13:10 (Sioeli 3:15; T&F 29:14). 'E maumau 'i 'e he kakai 'a e fonó mo e fuakava ta'engatá,

'Īsaia 24:5. 'E lea 'a e kau Nifai 'o hangē ha le'o mei he efú, **'Īsaia** 29:4 (2 Nifai 27). 'E tñaki 'a 'Isileli 'i he mñlohi, **'Īsaia** 49:22–23 (1 Nifai 21:22, 23; 3 Nifai 20–21). 'E fokotu'u hake 'e he 'Otuá ha pule'anga 'a ia 'e 'ikai toe 'auha, **Taniela** 2:44 (T&F 65:2). 'E mu'omu'a 'a e ngaahi tau, ngaahi misi, mo e ngaahi me'a-hā-mai 'i he Hā'ele 'Anga Uá, **Sioeli** 2. 'E tñaki fakataha 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē ki Selūsalema ke tau, **Sāk.** 14:2 ('Isikeli 38–39). 'Oku ha'u 'a e 'aho 'e vela 'o hangē ko e ngoto'umu, **Malakai** 4:1 (3 Nifai 25:1; T&F 133:64; SS—H 1:37). 'E hoko ha ngaahi fakatu'utāmaki lahi ki mu'a 'i he Hā'ele 'Anga Uá, **Mātiu** 24 (SS—M 1). Na'e fakamatala' i 'e Paula 'a e hē mo e ngaahi taimi fakatu'utāmaki 'i he ngaahi 'aho faka'osí, **2 Tim.** 3–4. 'E fakapoongi ha palófitá 'e toko ua pea na toe tu'u hake 'i Selūsalema, **Fakahā** 11 (T&F 77:15). 'E fakafoki mai 'a e ongoongolelei 'i he ngaahi 'aho faka'osí 'i he ngāue mai 'a e kau 'āngelo, **Fakahā** 14:6–7 (T&F 13; 27; 110:11–16; 128:8–24). 'E fokotu'u hake pea 'e tō 'a Pāpilone, **Fakahā** 17–18. 'E tñaki fakataha 'a 'Isileli 'i he mñlohi, **1 Nifai** 21:13–26 ('Īsaia 49:13–26; 3 Nifai 20–21). Ko e faka'ilonga 'eni, koe'uhí ke mou 'ilo ai 'a e taimi, **3 Nifai** 21:1. 'E 'omi 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he mñlohi 'o e 'Otuá, **Molom.** 8. 'E matala 'a e kau Leimaná, **T&F** 49:24–25. 'E tñamete' i 'e he kau fai angahalá 'a e kau fai angahalá, **T&F** 63:32–35 (Fakahā 9). 'E lilingi hifo ai 'a e tau ki he ngaahi pule'anga kotoa pē, **T&F** 87:2. 'E 'i ai 'a e ngaahi faka'ilonga, pea moveuveu 'a e ngaahi 'elemēnití, pea teuteu 'e he kau 'āngeló 'a e hā'ele'angá ki he hā'ele mai 'a e 'Eiki, **T&F** 88:86–94. 'E 'ufi'ufi 'e he fakapo'uli 'a e māmaní, **T&F** 112:23–24. Na'e fekau 'e he 'Eiki ki he Kāingalotú ke nau teuteu ki he Hā'ele 'Anga Uá, **T&F** 133.

FAKA'ILONGA 'O E SIASI

MO'ONÍ, NGAARI. *Vakai ki he Siasi Mo'oni, Ngaahi Faka'ilonga 'o e*

FAKA'ILONGA 'O E 'ALO'I MO E PEKIA 'A SĪSŪ KALAIŚÍ, NGAÁHI. *Vakai foki ki he Sīsū Kalaisi*

Ko e ngaahi me'a na'e hoko fakataha mo e 'alo'i pea mo e pekia 'a Sīsū Kalaisi.

'Alo'i: 'E tu'itu'ia 'a e tāupo'ou pea 'e fā'e'le'i 'a e tama, **Īsaia** 7:14. 'E ha'u mei Pētelihema 'a e pule ki 'Isileli, **Maika** 5:2. Na'e kikite'i 'e Samuela ko e tangata Leimaná, 'e 'i ai 'a e 'aho 'e taha mo ha pō pea mo ha 'aho 'o e maama, ko ha fetu'u fo'ou, mo e ngaahi faka'ilonga kehe, **Hilam.** 14:2–6. Na'e fakahoko 'a e ngaahi faka'ilongá, **3 Nifai** 1:15–21.

Pekiá: Na'e kikite'i 'e Samuela ko e Tangata Leimaná 'a e fakapo'uli, ngaahi mana mo e ngaahi 'uhila, mo e ngalulululu 'a e fonuá, **Hila.** 14:20–27. Na'e fakahoko 'a e ngaahi faka'ilongá, **3 Nifai** 8:5–23.

FAKA'OSÍ, FAKAMAAU. *Vakai ki he Fakamaau Faka'osí*

FAKA-MELEKISĒTEKÍ, LAKANGA TAULA'EIKI. *Vakai ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki*

FAKA-'ĒLONÉ, LAKANGA TAULA'EIKI. *Vakai ki he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné*

FAKA'ILONGA 'O E SIAŚI MO'ONÍ, NGAÁHI. *Vakai ki he Siasi Mo'oní, Ngaahi Faka'ilonga 'o e*

FALALÁ. *Vakai foki ki he Loto-falalá; Tuí*

Ke falala pe tuku 'ete 'amanakí ki ha taha pe fa'ahinga me'a. Ka 'i he ngaahi me'a fakalaumālié, 'oku kau ki he falalá 'a e fakafalala ki he 'Otuá mo hono Laumālié.

Neongo 'ene tāmāte'i aú, te u falala pē kiate ia, **Siope** 13:15. Falala kia Sihova 'aki ho lotó kotoa, **LFkt.** 3:5. Na'e faka-haofi 'e he 'Eikí 'a 'ene kau tamaio'eiki na'e falala kiate iá, **Taniela** 3:19–28. Te u falala kiate koe 'o ta'engata, **2 Nifai**

4:34. Fiefia pea mou falala ki he 'Otuá, **Mōsaia** 7:19. Ko ia ia 'oku falala ki he 'Otuá 'e hiki hake ia 'i he 'aho faka'osí, **Mōsaia** 23:22. 'Ilonga 'a kinautolu 'e falala ki he 'Otuá 'e tokoni 'i 'a kinautolu 'i honau ngaahi 'ahi'ahi'i, **'Alamā** 36:3, 27. 'Oua 'e falala ki he nima 'o e kakanó, **T&F** 1:19. Falala ki he Laumālie ko ia 'oku tākiekina ke failele'i, **T&F** 11:12. Tuku ke ne falala kiate au pea 'e 'ikai ke veuveuki ia, **T&F** 84:116.

FALE FAKAPŌPULA KĀTESÍ (USA). *Vakai foki ki he Sāmita, Hailame; Sāmita, Siosefa, ko e Sī'i.*

Na'e fakapoongi 'a Siosefa mo Hailame Sāmita 'e ha kau fakatanga 'i he 'aho 27 'o Sune 1844 'i he fale fakapōpula 'i Kātesi, 'Ilinoisi, 'Iunaiteti Siteiti 'o 'Ameliká (T&F 135).

FALE FAKAPŌPULA KI HE NGAÁHI LAUMĀLIÉ. *Vakai ki he Heli*

FALE FAKAPŌPULA 'I LIPETĪ, MĪSULI (USA). *Vakai foki ki he Sāmita, Siosefa, ko e Sī'i*

Ko ha fale fakapōpula si'isi'i 'a ia na'e tuku pōpula ta'etotonu ai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mo ha ni'ihī kehe mei Nōvema 1838 ki 'Epeleli 1839. Na'e ma'u 'e Siosefa 'i he lolotonga 'a e ngaahi taimi faingata'a ko 'eni ha ngaahi faka-hā, pea ne fai mo e ngaahi kikite, pea Na'e ue'i ia ke ne fai ha tohi mahu'inga ki he Kāingalotú, 'a ia 'oku kau hano ngaahi konga 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 121–123.

FALE LOTÚ. *Vakai foki ki he Siú, Kau*

Ko ha fale fakataha'anga 'oku faka'aonga'i ki he ngaahi me'a fakalotu. 'I he taimi 'o e Fuakava Fo'ou, na'e 'ikai ke fu'u lahi ha ngaahi nāunau 'i he fale lotú, ka ko ha puha pē 'oku fa'oa ai 'a e ngaahi takainga tohi 'oku tohi ai 'a e fonó mo e ngaahi tohi toputapu kehé, ko ha tēpile ke fai ai 'a e lau tohi, mo e ngaahi sea ki he kakai 'oku ha'u 'o lotú.

'Oku hanga 'e ha fakataha 'o e kau mā-tu'a 'o e koló 'o pule'i 'a e fale lotu taki

taha. 'Oku nau tu'utu'uni pe ko hai 'e tali ke hū ki ai mo kinautolu 'oku 'ikai ngofua ke hū ki ai (Sione 9:22; 12:42). Ko e tokotaha mahu'inga tahá koe pule 'o e fale lotú (Luke 13:14; Ma'ake 5:22). Ko e tokotaha ia 'oku fa'a hoko ma'u pē ko ha tangata tohi, pea 'okú ne tokanga'i 'a e falé, mo tokanga'i 'a e ngaahi ngāue fakalotu 'oku fai 'i ai. 'Oku 'i ai ha tauhi pea ko ia 'okú ne fai 'a e ngaahi ngāue fakasekelitali pe fakakalaké (Luke 4:20).

Na'e 'i ai ha fale lotu 'i he kolo kotoa pē 'oku nofo ai 'a e kau Siú, 'i Palesitainé pe 'i ha toe feitu'u pē. Na'e tokoni lahi 'eni ki hono fakamafola 'o e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí, koe'uhí he na'e fa'a ngofua ki he kau faifekau 'o e Siasí 'i mu'á ke lea 'i he ngaahi fale lotú (Ngāue 13:5, 14; 14:1; 17:1, 10; 18:4). Na'e fai 'a e me'a tatau 'e he kau faifekau 'i he Tohi 'a Molomóná ('Alamá 16:13; 21:4–5; 32:1), pea pehē foki ki he kau faifekau 'i he kamata'anga 'o e kuonga ko 'ení (T&F 66:7; 68:1).

FALE TUKU'ANGA KOLOÁ. *Vakai foki ki he Ueloféa*

Ko e feitu'u 'oku tali ki ai 'e he pīsopé, 'o tauhi, pea tufaki mei ai 'a e ngaahi koloa fakatapui 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ki he kau masivá. 'Oku fakatatau pē hono lahi 'o e fale tuku'anga koloa taki taha ki he tu'unga 'o 'ene ngaahi fiema'ú. 'Oku foaki 'ofa 'e he Kāingalotu tui faive-lengá 'a honau ngaahi talēniti, ngaahi poto fakangāue, ngaahi nāunau, mo e ngaahi me'a fakapa'angá ki he pīsopé ki hono tokanga'i 'o e masivá 'i he taimi 'o 'enau faingata'a'ia. Ko ia 'oku lava ke kau leva 'i he fale tuku'anga koloá ha ngaahi polokalama tokoni kehe 'oku ala ma'ú, ko e pa'anga, me'a-kai, pe ngaahi koloa kehe. 'Oku hoko 'a e pīsopé ko e fakafofonga ia 'o e fale tuku'anga koloá pea 'okú ne tufaki 'a e ngaahi koloá mo e ngaahi polokalama tokoni 'o fakatatau ki he fie ma'ú pea mo e fakahinohino 'a e Laumālie 'o e 'Eikí (T&F 42:29–36; 82:14–19).

Tuku ke nau tānaki 'a e me'akai kotoa

pē ki he ta'u hongé 'e fitú, **Sēnesi** 41:34–36, 46–57. Mou 'omi 'a e ngaahi vahehongofulú ki he tuku'anga koloa, **Malakai** 3:10 (3 Nifai 24:10). Tuku ke fokotu'u 'e he pīsopé ha fale tuku'anga koloa ki he siasí ní, **T&F** 51:13. Foaki 'a e ngaahi me'a lahi angé ki hoku fale tuku'anga koloá, **T&F** 70:7–8. 'Oku totonu ke fokotu'utu'u mo langa 'e he Kāingalotú ha fale tuku'anga koloa, **T&F** 78:1–4. 'Oku ma'u 'e he fānaú 'a e totonu ke 'eke'i mei he fale tuku'anga koloa 'o e 'Eikí 'a honau tauhi, 'o kapau 'oku 'ikai ma'u ha me'a 'e he'enua ngaahi mātu'á, **T&F** 83:5.

FALE 'O E 'EIKÍ. *Vakai ki he*
Temipalé, Fale 'o e 'Eikí

FALE 'O 'ISILELÍ. *Vakai ki he 'Isileli.*

FĀLESÍ, KAU. *Vakai foki ki he Siú,*
Kau

Ko ha kulupu fakalotu ia 'i he kau Siu 'i he Fuakava Fo'ou 'a ia 'oku fokotu'u mai 'e honau hingoá 'oku makehe pe mavahe pē 'a kinautolu ia. Na'e pōle-pole 'a e kau Fālesí 'i he'enua tauhi pau ki he fonó 'a Mōsesé pea nau faka'ehi-'ehi mei ha fa'ahinga me'a pē 'oku kau ki he kau Senitailé. Na'a nau tui ki he mo'ui hili 'a e maté, ko e toetu'ú, mo e mo'ui 'a e kau 'āngeló mo e ngaahi laumālié. Na'a nau tui 'oku mahu'inga tatau pē 'a e ngaahi lao 'oku tala ngutu mo e ngaahi talatukufakaholá mo e ngaahi lao kuo tohi. Na'e hanga 'e he'enua ngaahi akonakí 'o fakangatangata 'a e lotú ki hono tauhi pē 'o e ngaahi lao mo poupu'i 'a e loto-híkisia fakalaumālié. Na'a nau ngaohi ha kakai Siu tokolahi ke nau ta'etui kia Kalaisi mo 'ene ongoongolelé. Na'e fakahā 'e he 'Eikí 'a e ngaahi kovi 'a e kau Fālesí mo 'enua ngaahi ngāue 'i he Mātiu 23; Ma'ake 7:1–23; mo e Luke 1:37–44.

FALE'Í. *Vakai ki he Akonakí*

FĀMILÍ. *Vakai foki ki he Fānaú;*
Fa'eé; Malí; Tamai Fakamatelié

Hangē ko hono ngāue 'aki 'i he folofolá,

ko e fāmīlī ‘oku kau ki ai ha husepāniti mo e uaifi, fānau, pea ‘i he taimi ‘e ni‘ihi ‘oku kau ai ‘a e kāinga kehe ‘oku nau nofo ‘i he ‘api tatau ‘o fakaongoongo ki he taki ‘e taha ‘o e fāmīlī. ‘Oku toe lava foki ke hoko ko ha fāmīlī ha mātu‘a pē ‘e toko taha mo ha fānau, pe ko ha husepāniti mo e uaifi ta‘e ‘i ai ha fānau, pe ko ha tokotaha pē ‘a ia ‘oku nofo toko taha.

Fakalūkufuā: ‘E monū‘ia ‘iate koe ‘a e ngaahi fa‘ahinga kotoa pē ‘o e māmanī, **Sēnesi** 12:3 (Sēnesi 28:14; ‘Ēpa. 2:11). Te u hoko ko e ‘Otua ki he ngaahi [fāmīlī] kotoa pē ‘o ‘Isilelī, **Selem.** 31:1. ‘Oku ui ‘a e [fāmīlī] kotoa pē ‘i he langī mo māmanī ki he Tamai, ‘**Efesō** 3:14–15. Na‘e fakatupu ‘e ‘Ātama mo ‘Ivi ‘a e fāmīlī ‘o e māmanī kotoa, **2 Nifai** 2:20. Ko ho nāunau ko ha hokohoko atu ai pē ia ‘o e ngaahi hako ‘o ta‘engata, **T&F** 132:19. Te u foaki kiate ia ‘a e ngaahi kalauni ‘o e ngaahi mo‘ui ta‘engata ‘i he ngaahi maama ta‘engata, **T&F** 132:55. Ko hono fakama‘u ‘o e fānau ki he mātu‘a ko e kongia ia ‘o e ngāue lahi ‘o e kuonga ‘o e kakato ‘o e ngaahi kuonga, **T&F** 138:48. Na‘a ku ngaohi ‘a kinaua ko e tangata mo e fefine, peā u pehē ange kiate kinaua, mo fanafanau, mo fakatokolahi, **Mōsesē** 2:27–28. ‘Oku ‘ikai lelei ke toko taha pē ‘a e tangatā, **Mōsesē** 3:18. Na‘e ngāue fakataha ‘a ‘Ātama mo ‘Ivi, **Mōsesē** 5:1.

Ko e fatongia ‘o e mātu‘a: ‘E fekau ‘e ‘Ēpalahame ‘ene fānau, pea te nau ‘alu ‘i he hala ‘o e [‘Eiki], **Sēnesi** 18:17–19. Pea te ke fa‘a ako ‘aki ‘a e ngaahi leā ni ki ho‘o fānau, **Teut.** 6:7 (Teut. 11:19). Ko ia ia ‘oku ‘ofa ki hono fohā ‘okú ne tautea ia, **LFkt.** 13:24 (LFkt. 23:13). Akonaki‘i ‘a e tamasi‘i ‘i he hala totonu ke ne ‘alu ai, **LFkt.** 22:6. Ke ke mo‘ui fiefia mo ho [uaifi] ‘okú ke ‘ofa ai, **Tngt.** 9:9. Pea ‘e akonaki‘i [‘e he ‘Eiki] ‘a ho‘o fānau kotoa pē, **‘Īsaia** 54:13 (3 Nifai 22:13). Tauhi ‘a kinautolu ‘i he akonaki mo e fakapoto ki he ‘Eiki, ‘**Efesō** 6:1–4 (‘Īnosi 1:1). Kapau ‘oku ‘ikai tokonaki ‘e ha taha ki hono kāinga, kuo si‘aki ‘e ia ‘a e lotú, **1 Tim.** 5:8. Na‘a ne na‘ina‘i kiate kinaua ‘aki ‘a e ‘ofa

kotoa ‘a ha mātu‘a anga‘ofa, **1 Nifai** 8:37. ‘Oku mau lea ‘ia Kalaisi, ke ‘ilo ‘e he‘emau fānau ki he tupu‘anga ‘a ia te nau lava ke sio ki ai, **2 Nifai** 25:26. ‘Oku ‘ofa ‘a honau ngaahi husepāniti mo honau ngaahi uaifi ‘i he‘enau fānau, **Sēkope** 3:7. Ako‘i ‘a kinautolu ke nau fe‘ofa‘aki mo fetauhi‘aki ‘iate kinautolu, **Mōsaia** 4:14–15. Ke mou malu‘i homou ngaahi fāmīlī ‘o a‘u ki he lilingi ‘o e toto, ‘**Alamā** 43:47. Lotu ‘i homou ngaahi fāmīlī koe‘uhi ke tāpuaki‘i ‘a homou uaifi mo ho‘omou fānau, **3 Nifai** 18:21. Kuo pau ke ako‘i ‘e he ngaahi mātu‘a ‘a e ongoongolei ki he‘enau fānau, **T&F** 68:25. Ko e tangata kotoa pē kuo pau ke ne tauhi hono fāmīlī ‘o‘onā, **T&F** 75:28. ‘Oku ma‘u ‘e he fānau kotoa pē ‘a e totonu ke ‘eke‘i honau tauhi mei he‘enau ngaahi mātu‘a, **T&F** 83:4. Akonaki‘i hake ‘a ho‘omou fānau ‘i he māmā mo e mo‘oni, **T&F** 93:40. Fakamau ho fale ‘o‘ou, **T&F** 93:43–44, 50. ‘Oku totonu ke hanga ‘e he kau lakanga fakataula-‘eiki ‘o ako‘i ‘a e ni‘ihi kehē ‘i he ‘ofa ta‘emālualoi, **T&F** 121:41. Na‘e fakahā ‘e ‘Ātama mo ‘Ivi ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ki he‘ena fānau, **Mōsesē** 5:12.

Ko e fatongia ‘o e fānau: Faka‘apa‘apa ki ho‘o tamai mo ho‘o fa‘e‘e, ‘**Eke.** 20:12. ‘E hoku foha, fanongo ki he akonaki ‘a ho‘o tamai, **LFkt.** 1:8 (LFkt. 13:1; 23:22). Na‘e anganoho ‘a Sisū ki he‘ene ongo mātu‘a, **Luke** 2:51. Na‘e fai ‘e Sisū ‘a e finangalo ‘o ‘ene Tamai, **Sione** 6:38 (3 Nifai 27:13). Talangofua ki ho‘omou mātu‘a ‘i he ‘Eiki, ‘**Efesō** 6:1 (Kolose 3:20). Kapau ‘e fakatomala ‘a e fānau, ‘e toki fakafoki leva ai ‘a ho‘o ‘itā, **T&F** 98:45–48. Na‘e hū ‘a e ngaahi ‘ofefine angatonu ‘o ‘Ivi ki he ‘Otua mo‘oni mo mo‘ui, **T&F** 138:38–39.

Ko e fāmīlī ta‘engata: ‘Oku fakamatala‘i mai ‘e he Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kavā ‘a e tu‘unga ta‘engata ‘o e fetu‘utaki ‘o e malī pea mo e fāmīlī. ‘Oku hanga ‘e he mali fakasilesitalé mo hano hokohoko atu ‘o e ‘iuniti fakafāmīlī ‘o ngaohi ‘a e ngaahi husepāniti mo e ngaahi uaifi ke nau hoko ki mo e ngaahi ‘otua (T&F 132:15–20).

FĀNAÚ. *Vakai foki ki he* Ala 'Eke'i mei ha Taha 'a 'Ene Ngaahi Ngāuē; Fakalelei, Fakalelei'; Fakamo'ui—Fakamo'ui 'o e Fānaú; Fāmilí; Papitaiso 'o e Fānau Valevalé; Tāpuaki—Tāpuaki'i 'o e Fānaú; Tāpuaki'i

Ko ha tamasi'i si'i, ko e tokotaha 'oku te'eki ke hoko 'o tangata pe fefine. Ko e fatongia 'o e ngaahi tama'i mo e fa'e'e ke nau ako'i 'enau fānaú ke nau talangofua ki he finangalo 'o e 'Otuá. 'Oku 'ikai ha angahala 'a e fānaú kae 'oua kuo nau ta'u motu'a fe'unga ke ala 'eke'i meiate kinautolu 'a 'enau ngaahi ngāuē (Molonai 8:22; T&F 68:27).

Ko e fānaú ko e tofi'a ia mei he 'Eiki, **Same** 127:3–5. Akonaki'i 'a e tamasi'i'i he hala 'oku totonu ke ne 'alu ai, **LFkt.** 22:6. 'Oua 'e ta'ofi kae tuku he ha'u kiate au 'a e fānau ikí, **Mātiu** 19:14. Talangofua ki ho'omou mātu'á, 'Efesō 6:1–3 (Kolose. 3:20). Kapau na'e 'ikai 'a e hingá, 'e 'ikai ma'u 'e 'Ātama mo 'Ivi ha fānau, **2 Nifai** 2:22–23. Ako'i 'a e fānaú ke nau 'a'eva 'i he mo'oní mo e anga-fakamo'omo'oní, **Mōsaia** 4:14–15. 'Oku ma'u 'e he fānau ikí 'a e mo'ui ta'engatá, **Mōsaia** 15:25. Na'e fua hake 'e Sisū 'a e fānau ikí 'o tāpuaki'i 'a kinautolu, **3 Nifai** 17:21. Pea 'e akonekina ho'o fānau kotoa pē 'e he 'Eiki; pea 'e lahi 'a e melino 'e ma'u 'e ho'o fānaú, **3 Nifai** 22:13 ('Īsaia 54:13). 'Oku 'ikai fie ma'u 'e he fānau ikí 'a e fakatomalá pe papitaisó, **Molonai** 8:8–24. Kuo huhu'i 'a e fānau ikí talu mei hono 'ai 'o e tu'unga 'o māmani 'i hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, **T&F** 29:46–47. 'Oku totonu ke ako'i 'e he mātu'a 'a e ngaahi tefito'i mo'oní mo e ngaahi ngāuē 'o e ongoongolelei ki he 'enau fānaú, **T&F** 68:25, 27–28. 'Oku mā'oni-oni 'a e fānau ikí 'i he fakalelei 'a Kalaisí, **T&F** 74:7. Kuo fekau ki he ngaahi mātu'á ke nau akonekina 'a 'enau fānaú 'i he māmá mo e mo'oní, **T&F** 93:40. Ko e fānau iiki kotoa pē kuo nau pekia ka 'oku te'eki ai ke ta'u motu'a fe'unga ke ala 'eke'i meiate kinautolu 'a 'enau ngaahi ngāuē, 'oku fakamo'ui

'a kinautolu 'i he pule'anga fakasilesi-tialé, **T&F** 137:10.

FĀNAU FAKALAUMĀLIÉ. *Vakai ki he* 'Atamai Potó

FĀNAU 'A KALAISI. *Vakai foki ki he* Fanau'i Fo'ou, Fanau'i 'i he 'Otuá; Foha mo e Ngaahi 'Ofefine 'o e 'Otuá, Ngaahi; Kuo Fakatupú; Sisū Kalaisi

Ko kinautolu kuo nau tali 'a e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisi.

Ko ia ia 'okú ne fakavaivai'i ia 'o hangē ko e tamasi'i si'i ní, ko ia pē 'oku lahi, **Mātiu** 18:1–4. Tui ki he māmá koe'uhí ke mou hoko ko e fānau 'a e māmá, **Sione** 12:36. Li'aki 'a e tangata fakakakanó pea hoko 'o anga tatau mo ha tamasi'i si'i, **Mōsaia** 3:19; 27:25–26. Ko e me'a 'i he fuakavá 'e ui 'a kimoutolu ko e fānau 'a Kalaisi, **Mōsaia** 5:7. Kapau te mou puke ma'u 'a e me'a kotoa pē 'oku lelei, kuo pau ke mou hoko kotoa pē ko ha fānau 'a Kalaisi, **Molonai** 7:19. Na'á ku tuku 'a e mālohi kiate kinautolu kotoa pē na'a nau tali aú ke nau hoko ko hoku ngaahi foha, **T&F** 39:4. 'Oua 'e manavahē 'a e fānau iiki, he 'oku 'a'aku 'a kimoutolu, **T&F** 50:40–41. 'Okú ta taha pē mo koe, ko e foha 'o e 'Otuá, **Mōsese** 6:68.

FĀNAU 'A E 'OTUÁ. *Vakai ki he* Foha mo e Ngaahi 'Ofefine 'o e 'Otuá, Ngaahi; Tangatá

FĀNAU 'A 'ISILELÍ. *Vakai ki he* 'Isileli

FĀNAU'I FO'OU, FĀNAU'I 'I HE 'OTUÁ. *Vakai foki ki he* Fakaulu; Fānau 'a Kalaisí; Foha mo e Ngaahi 'Ofefine, Ngaahi; Kuo Fakatupú; Papitaisó; Tangata Fakakakanó

'Oku hanga 'e hono ma'u 'o e Laumālie 'o e 'Eiki 'o fakatupu ha fu'u liliu lahi 'i he loto 'o ha taha 'o 'ikai ai te ne toe ma'u 'a e holi ke faikovi, ka ko e holi pē ke fekumi ki he ngaahi me'a 'a e 'Otuá.

Te u 'ai ha laumālie fo'ou kiate kimoutolu, **'Isikeli** 11:19 ('Isikeli 18:31; 36:26). Ko kinautolu na'e tui ki he huafa 'o

Kalaisí, na'e fanau'í 'a kinautolu, 'ikai 'í he toto, kae 'í he 'Otuá, **Sione** 1:12–13. Kapau 'e 'ikai fanau'í fo'ou ha tangata 'í he vai pea mo e Laumālie, 'e 'ikai fa'a hū ia ki he pule'anga 'o e 'Otuá, **Sione** 3:3–7. Te tau lava 'o fanau'í fo'ou 'í he lolofola 'a e 'Otuá, **1 Pita** 1:3–23. Ko ia ia 'oku fanau'í 'í he 'Otuá 'e 'ikai nofo ma'u ia 'í he angahalá, **LSS, 1 Sione** 3:9. Ko ia kotoa pē 'oku fanau'í 'í he 'Otuá, 'okú ne ikuna 'a māmani, **1 Sione** 5:4. Ko kinautolu 'oku fanau'í 'ia Kalaisí 'oku nau fuakava mo e 'Otuá, **Mōsaia** 3:19; 5:2–7. Kuo pau ke fanau'í fo'ou 'a e kakai kotoa pē; 'io, 'o fanau'í 'í he 'Otuá, **Mōsaia** 27:25–26 ('Alamā 5:49). Kuo mou fanau'í fakalaumālie koā 'í he 'Otuá? '**Alamā** 5:12–19. Kapau kuo 'ikai te mou fanau'í fo'ou, 'e 'ikai te mou ma'u 'a e pule'anga 'o e langí, '**Alamā** 7:14. Ko ia ia 'okú ne tui ki he'eku ngaahi lea 'e fanau'í 'iate au, 'io 'í he vai pea mo e Laumālie, **T&F** 5:16. Kuo pau ke mou fanau'í fo'ou ki he pule'anga 'o e langí, **Mōsese** 6:59.

FANONGÓ. *Vakai ki he Tokangá*

FANONGONONGO

FAKAMAFAI'Í—1. *Vakai foki ki he Fanongonongo Fakamafai'í; Malí–Malí Tokolahí; Utalafi, Uilifooti*

Na'e pulusi ia 'í he ngaahi peesi faka'osi 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'oku ui 'a e konga 'uluaki 'o e Fanongonongo Fakamafai'í—1 ko e Fakamatala Fakamafai'í. Na'e fai ia 'e Palesiteni Uilifooti Utalafi pea fokotu'u atu ia ki he kāingalotu 'o e Siasí 'í ha konifelenisi lahi 'í he 'aho 6 'o 'Okatopa 1890. Na'e kamata 'í he 1862, hano fokotu'u 'o ha ngaahi lao kehekehe 'í he ta'u 'e uofulu mā nima ne hokó ke ta'e-fakalao 'a e mali tokolahí 'í he 'Iunaiteti Siteití. Na'e fakahā 'e he 'Eikí kia Uilifooti Utalafi 'í ha me'a-hā-mai mo ha fakahā 'a e me'a 'e hoko kapau 'e 'ikai ta'ofi 'e he Kāingalotú 'a 'enau fai 'a e mali tokolahí. Na'e fakahā 'í he Fakamatala Fakamafai'í 'oku 'ikai ke toe fai 'a e ngaahi mali tokolahí.

FANONGONONGO

FAKAMAFAI'Í—2. *Vakai foki ki he Kimipolo, Sipenisā W.; Lakanga Fakataula'eikí*

Ko ha fakamatala fakatokāteline ia 'oku kau kiate kinautolu te nau lava 'o ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'o e 'Otuá, pea 'oku pulusi ia he taimí ni 'í he ngaahi peesi faka'osi 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. 'I he konga 'uluaki 'o Sune 1978, na'e fakahā mai 'e he 'Eikí kia Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'oku totonu ke foaki 'a e lakanga fakataula'eikí ki he kāingalotu tangata kotoa pē 'o e Siasí 'a ia 'oku fe'unga mo tātú. Na'e faka'atā ai hono ma'u 'o e lakanga fakataula'eikí ki he kakai tangata kotoa pē 'oku fe'unga mo tātú, pea faka'atā mo e ngaahi tāpuaki 'o e temipalé ki he kāingalotu kotoa pē 'oku fe'unga mo tātú, neongo pe ko 'enau ha'u mei he fa'ahinga fē pe ko e hā honau lanú. Na'e fokotu'u atu 'í he 'aho 30 'o Sepitema 1978 'a e fanongonongo fakamafai'í ko 'ení ki he konifelenisi lahi 'o e Siasí pea na'e tali ia 'í he loto taha kotoa ki ai.

FATONGIÁ. *Vakai foki ki he Talangofuá*

'Oku 'uhinga ia 'í he ngaahi lolofolá, ki ha ngāue, tufakanga ngāue ke fai, pe vaha'angatae 'oku fa'a tuku mai 'e he 'Eikí pe ko 'ene kau tamaio'eikí.

Fai ki he'ene ngaahi fekaú; he 'oku kāto'a 'í he me'á ní 'a e ngāue totonu 'a e tangatá, **Tngt.** 12:13. Ka ko e hā 'oku 'amanaki 'e Sihova 'iate koé, ka ke ke faitotonu, **Maika** 6:8. 'Oku totonu 'emau talangofua ki he 'Otuá 'í he tangatá, **Ngāue** 5:29. Na'e te'ia 'a kinautolu 'aki 'a e ngaahi faingata'a'ia fakamamahi koe'uhi ke ue'í hake 'a kinautolu ke nau manatu'í 'a honau fatongiá, **Mōsaia** 1:17. Ko hono fakamatala'í 'o e ngaahi fatongia 'o e kaumātu'á, kau taula'eikí, kau akonakí, mo e kau tikoní, **T&F** 20:38–67. Kuo pau ke fai 'e he kau lakanga fakataula'eikí 'a honau ngaahi fatongia fakafāmilí kotoa pē, **T&F** 20:47, 51. Ko hono fakamatala'í 'o e ngaahi fatongia 'o

e kāingalotú hili honau papitaisó, **T&F** 20:68–69. 'Oku totonu ke tatali 'a 'eku kaumātu'á 'o fuofuolooa si'i koe'uhi ke lava 'e hoku kakai 'o 'ilo 'o haohaoa ange ki honau fatongiá, **T&F** 105:10. Tuku ke ako 'e he tangata kotoa pē 'a hono fatongiá, **T&F** 107:99–100.

FA'A KĀTAKÍ. *Vakai foki ki he*
Angamaluú; Kātakí

Ko e kātaki ia 'i he loto-nonga mo fiamālie, pea ko e lava ia 'o kātaki'i 'a e faingata'á, lea ta'efe'ungá, pe lotomamahí ta'e-lāunga pe fai ha fakafepaki ki ai.

Fakalongo pē kia Sihova pea tatali fa'a kātaki pē kiate ia, **Same** 37:7–8. 'Oku poto lahi ia 'a ia 'oku fakatuotuai 'a 'ene 'itá, **LFkt.** 14:29. Ma'u 'i ho'omou fa'a kātaki 'a homou laumālie, **Luke** 21:19. 'Oku tau ma'u 'a e 'amanaki lelei 'i he fa'a kātaki mo e fakafiemālie 'a e ngaahi tohí, **Loma** 15:4. Fa'ifa'itaki kiate kinautolu kuo nau lava'i 'a e tui mo e fa'a kātaki 'a e ngaahi tala'ofá, **Hepelū** 6:12–15. Tuku 'a e kātaki ke ngāue ki he haohaoá koe'uhi ke mou haohaoa mo mā'opo'opo, **Sēmisi** 1:2–4. Kuo mou fanongo ki he fa'a kātaki 'a Siopé, **Sēmisi** 5:11. Na'a nau fakaongoongo 'i he fiefia mo e fa'a kātaki ki he finangalo kotoa pē 'o e 'Eikí, **Mōsaia** 24:15. Na'á ke kātaki'i 'a e ngaahi me'a ko iá 'i he fa'a kātaki koe'uhi na'e 'iate koe 'a e 'Eikí, **'Alamā** 38:4–5. Fai atu ai pē 'i he fa'a kātaki kae 'oua ke fakahaohaoa'i 'a kimoutolu, **T&F** 67:13.

FA'AHINGA NA'E MOLÉ,
NGAAHI. *Vakai ki he* 'Isileli—
Fa'ahinga 'e hongofulu 'o 'Isileli
na'e molé

FA'AHINGA 'E HONGOFULÚ,
NGAAHI. *Vakai ki he* 'Isileli

**FA'AHINGA 'E HONGOFULU MĀ
UA 'O 'ISILELÍ, NGAARI.** *Vakai*
ki he 'Isileli—Fa'ahinga 'e
hongofulu mā ua 'o 'Isileli

FA'ÉÉ. *Vakai foki ki he* Fāmilí;
Mātu'á; 'Ivi

Ko ha hingoa toputapu ia 'oku 'uhinga ki ha fefine 'a ia 'okú ne fanau'i mai pe ohi ha fānau. 'Oku tokoni 'a e ngaahi fa'éé 'i he palani 'a e 'Otuá 'i he'enua 'omi ha ngaahi sino fakamatelie ki he fānau fakalaumālie 'a e 'Otuá.

Na'e ui 'e 'Ātama 'a e hingoa hono 'unohó ko 'Ivi, koe'uhi ko e fa'é ia 'o e kakai mo'ui kotoa pē, **Sēnesi** 3:20 (**Mōsese** 4:26). Faka'apa'apa ki ho'o tama'i mo ho'o fa'éé, **'Eke.** 20:12 ('Efesō 6:1–3; **Mōsaia** 13:20). 'Oua na'a li'aki 'a e fono 'a ho'o fa'éé, **LFkt.** 1:8. 'Oku fehi'a 'a e tangata valé ki he'ene fa'éé, **LFkt.** 15:20 (**LFkt.** 10:1). 'Oua na'á ke ta'e'ofa ki ho'o fa'éé 'o ka motu'a ia, **LFkt.** 23:22. 'Oku tupu hake 'ene fānau mo hono 'unohó 'o ui ia ko e monū'ia mo fakaongoongolelei'ia, **LFkt.** 31:28. Na'e tu'u 'a e fa'é 'a Sisuú 'o ofi atu ki he kolosí, **Sione** 19:25–27. Na'e ako'i 'a e kau talavou tau Leimana 'e toko ua afé 'e he'enua ngaahi fa'éé, **'Alamā** 56:47 ('Alamā 57:21). Na'e kau 'a 'etau Fa'é nāunau'ia ko 'Ivī 'i he kau tu'u-kimu'a mo ma'ongo'onga ko ia na'e ako'i 'e he 'Eikí 'i he maama fakalaumālie, **T&F** 138:38–39.

FA'ITOKÁ. *Vakai foki ki he* Toetu'ú

Ko e feitu'u ia 'oku tanu ai 'a e sino fakamatelie. Koe'uhi ko e Fakalelei, 'e lava 'a e tangata kotoa pē 'o toe tu'u hake mei he fa'itoká.

Hili 'a e toetu'u 'a Kalaisi, na'e mató'o 'a e ngaahi tanu'angá, pea lahi 'a e ngaahi sino na'e tu'u hake, **Mātiu** 27:52–53 (3 **Nifai** 23:9–13). 'E fa'itoka, kofa'ā ho mālohi, **1 Kol.** 15:55. Kuo pau ke tuku hake 'e he fa'itoká 'a hono kakai maté, **2 Nifai** 9:11–13. Ko kinautolu kuo mohe 'i honau ngaahi tanu'angá te nau 'alu atu, **T&F** 88:97–98. Ko e fai'anga papitaisó ko e fakataipe ia 'o e fa'itoká, **T&F** 128:12–13.

FEFINÉ. *Vakai foki ki he* Tangatá

Ko ha fefine lahi, ko ha 'ofefine 'o e 'Otuá. 'Oku fa'a faka'aonga'i 'i he taimi

‘e ni’ihi ‘i he folofola ‘a e hingoa *Fefiné* ko ha hingoa ‘oku fakahā ‘aki ia ‘a e faka‘apa‘apa (Sione 19:26; ‘Alamā 19:10).

Na’e fakatupu ‘e he ‘Otuá ‘a e tangata mo e fefine, **Sēnesi** 1:27 (Mōse 2:27; 6:9; ‘Ēpa. 4:27). Ko e fefine failelei ‘oku ma‘ongo‘onga ia ‘i he ngaahi maka koloá, **LFkt.** 31:10–31. Ko e nāunau ‘o e tangatá ‘a e fefiné, **1 Kol.** 13:7. ‘Oku ‘ikai ai ‘a e tangatá kae ‘i he fefiné, pea ‘oku ‘ikai ai ‘a e fefiné kae ‘i he tangatá, ‘i he ‘Eiki, **1 Kol.** 11:11. Ke hanga ‘e he kau fefiné ‘o teu ‘i ‘aki ‘a kinautolu ‘a e kofu ‘oku ngali ke ‘ai, **1 Tim.** 2:9–10. Ko au, ko e ‘Eiki ko e ‘Otuá, ‘oku ou fiefia ‘i he angama‘a ‘a e kakai fefiné, **Sēkope** 2:28. Kuo fakamolemole ‘i kiate koe ‘a ho‘o ngaahi anghalá, pea ko e fefine koe kuo fili, **T&F** 25. ‘Oku ‘i ai ‘a e totonu ‘a e kakai fefiné ke ‘eke ‘i honau tauhi mei honau ngaahi husepānití, **T&F** 83:2.

FEHI’Á. *Vakai ki he Loto-tāufehi’á*

FEIETI, NIU ‘IOKE (USA)

Ko e feitu‘u na’e tu‘u ai ‘a e faama ‘a Pita Uitemā, ko e Lahí, ‘a ia na’e lahi ha ngaahi fakahā na’e ma‘u ai ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmíta, ko e Si’í. Na’e fokotu‘u ai ‘a e Siasí ‘i he ‘aho 6 ‘Epeleli 1830 pea ongo mai ai ‘a e le‘o ‘o e ‘Eiki (T&F 128:20).

FEILAULAÚ. *Vakai foki ki he*

Fakalelei, Fakalelei’i;

Loto-mafesifesi; Sākalamēnití;

Sisū Kalaisi; Ta‘ata‘á

Na’e ‘uhinga ‘a e *feilaulau* ia ‘i he ngaahi ‘aho ‘o e kuonga mu‘á ko hano ngaohi ha fa‘ahinga me‘a pe ha taha ke toputapu. Kuo ‘uhinga ia he taimi ni ki hano tukuange pe loto ke mole ha ngaahi me‘a fakamāmani koe‘uhi ko e ‘Eiki mo hono pule‘angá. ‘Oku totonu ke loto-fiemālie ‘a e kāingalotu ‘o e Siasí ‘o e ‘Eiki ke nau feilaulau ‘i ‘a e me‘a kotoa pē ma‘á e ‘Eiki. Na’e ako ‘i ‘e Siosefa Sāmíta ‘o pehē, “ko e tui fakalotu ko ia ‘oku ‘ikai te ne fie ma‘u ‘a e feilaulau ‘i ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē ‘e ‘ikai te ne ma‘u ha mālohi fe‘unga

ke fakatupu ‘a e tui ko ia ‘oku lava ai ‘o ma‘u ‘a e mo‘uí mo e fakamo‘uí.” Ko ia ‘i he ‘ilo fakalaumālié, ko e ngaahi tāpuaki ko ia ‘oku ma‘u ‘i he feilaulau ‘oku mahu‘inga lahi ange ia ‘i he ngaahi me‘a na’e tukuangé.

Na’e hili hono kapusi ‘o ‘Ātama mo ‘Ivi mei he Ngoue ‘o ‘Īteni, na’e foaki ‘e he ‘Eiki kiate kinaua ‘a e fono ‘o e feilaulau. Na’e kau ‘i he fono ko iá ‘a hono feilaulau ‘aki ‘a e veloaki ‘o ‘ena ngaahi tākanga monumanu ikí. Na’e hanga ‘e he feilaulau ko ‘ení ‘o fakataipe ‘a e feilaulau ‘e fai ‘e he ‘Alo pē Taha na’e Fakatupu ‘o e ‘Otuá (Mōse 5:4–8). Na’e hokohoko mai ‘a e ngāué ni ‘o ‘a‘u ki he pekia ‘a Sisū Kalaisí, ‘a ia na’e fakangata ai ‘a e feilaulau ‘aki ‘o e fanga manú ‘o hoko ko ha ouau ‘o e ongo-ongolelei (‘Alamā 34:13–14). ‘Oku ma‘u ‘e he kāingalotú ‘i he Siasí ‘i he ‘ahó ni ‘a sākalamēnití ‘o e mā pea mo e vai ko e fakamanatu ‘o e feilaulau ‘a Sisū Kalaisí. ‘Oku kole foki ki he kāingalotu ‘o e Siasí ‘i he ‘ahó ni ke nau ‘oatu ‘a e feilaulau ‘o e loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala (3 Nifai 9:19–22). ‘Oku fakahā ai ‘oku nau loto-fakatōkilalo, loto-fakatomala, mo loto-fiemālie ke talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá.

Na’e ha ‘i ‘e ‘Ēpalahame ‘a hono foha ko ‘Aisake pea hilifaki ia ki he funga ‘esi-feilaulau, **Sēnesi** 22:1–18 (Sēkope 4:5). Ke ke fai ho‘o ngaahi feilaulau tutú, ‘**Eke.** 20:24. Kuo pau ke ta‘e-hano-mele ‘a e fanga manu ki he feilaulau, **Teut.** 15:19–21. ‘Oku lelei lahi ‘a e talangofua ‘i he feilaulau, **1 Sam.** 15:22. Ko e ‘ofá ‘oku lahi hake ia ‘i he ngaahi feilaulau tutu mo e ngaahi feilaulau kotoa pē, **Ma‘ake** 12:32–33. ‘Oku fakamā‘oní‘oní ‘a kitautolu ‘i he feilaulau ‘a Kalaisí, **Hepeli** 10:10–14. Na’e foaki ‘e Kalaisí ia ke hoko ko ha feilaulau koe‘uhi ko e anghalá, **2 Nifai** 2:6–7. Ko e fu‘u feilaulau lahi mo faka‘osi ko iá, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá ‘oku ta‘e-fakangatangata mo ta‘engata ia, **‘Alamā** 34:8–14. ‘Oua te mou toe feilaulau ‘aki ‘a e ngaahi feilaulau tutú, kae ‘oatu kiate au ‘a e feilaulau ko e loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala, **3 Nifai** 9:19–20 (Same 51:16–17;

T&F 59:8). Ko e 'aho 'eni 'o e feilaulau, T&F 64:23 (T&F 97:12). Ko kinautolu kotoa pē 'oku nau loto-fiemālie ke tauhi 'a 'enua ngaahi fuakavá 'i he feilaulau 'oku tali 'a kinautolu 'e he 'Eikí, T&F 97:8. Na'e mamata 'a Siosefa F. Sāmita ki he ngaahi laumālie 'o e kau angatonú 'a ia kuo nau fai 'a e ngaahi feilaulau 'i he tatau 'o e feilaulau 'a e Fakamo'uí, T&F 138:13. 'Oku fakahoko 'a e huhu 'i tu'unga 'i he feilaulau 'a e 'Alo 'o e 'Otuá 'i he funga kolosí, T&F 138:35.

FEKAU 'A E 'OTUÁ, NGAAHI.

Vakai foki ki he Angahalá; Fekau 'e Hongofulú; Folofola 'a e 'Otuá; Fonó; Talangofuá

Ko e ngaahi fono mo e ngaahi me'a 'oku finangalo ki ai 'a e 'Otuá ke foaki fakafó'ituitui pe fakakātoa ki he fa'ahinga 'o e tangatá. 'E hanga 'e hono tauhi 'o e ngaahi fekaú 'o 'omi 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'oku talangofuá (T&F 130:21).

Na'e fai 'e Noa 'o hangē ko ia kotoa pē na'e fekau kiate ia 'e he 'Otuá, **Sēnesi** 6:22. 'Alu 'i he'eku ngaahi tu'utu'uní, pea tauhi 'eku ngaahi fekaú, **Lev.** 26:3. Tauhi 'a 'eku ngaahi fekaú, ka ke mo'uí, **LFkt.** 4:4 (LFkt. 7:2). Kapau 'oku mou 'ofa 'iate au, tauhi 'eku ngaahi fekaú, **Sione** 14:15 (T&F 42:29). Ko ia kotoa pē 'oku tau koleá 'oku tau ma'u meiate ia koe'uhi 'oku tau fai 'ene ngaahi fekaú, **1 Sione** 3:22. 'Oku 'ikai ke fakamamahi 'a 'ene ngaahi fekaú, **1 Sione** 5:3. Tu'u ta'elava ke ue'i 'i hono tauhi 'o e ngaahi fekaú, **1 Nifai** 2:10. 'Oku 'ikai ke tuku mai 'e he 'Eikí ha fekau ta'e te ne teuteu ha hala, **1 Nifai** 3:7. Kuo pau pē ke u fai 'o fakatatau ki he ngaahi fekau mamafa 'a e 'Otuá, **Sēkope** 2:10. 'E fakatatau pē ki ho'omou tauhi 'eku ngaahi fekaú 'a ho'omou tu'mālie 'i he fonuá, **Seilomi** 1:9 ('Alamā 9:13; 50:20). Ako 'i ho'o kei si'í ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'Alamā 37:35. Ko e ngaahi fekau ko 'ení 'oku meiate au ia, T&F 1:24. Fakatotolo 'i he ngaahi fekau ko 'ení, T&F 1:37. Ko kinautolu 'e 'ikai te nau tauhi 'eku

ngaahi fekaú 'e 'ikai lava 'o fakamo'ui 'a kinautolu, T&F 18:46 (T&F 25:15; 56:2). 'Oku fakalaumālie 'a 'eku ngaahi fekaú; 'oku 'ikai ke fakanatula ia pe fakamate-lie ia, T&F 29:35. 'Oku tuku mai 'a e ngaahi fekaú koe'uhi ke tau lava 'o 'ilo'i ai 'a e finangalo 'o e 'Eikí, T&F 82:8. 'Oku 'ikai te u 'ilo, tuku kehe pē hono fekau 'e he 'Eikí kiate au, **Mōsesē** 5:6. 'E sivi'i 'e he 'Eikí 'a e tangatá ke vakai pe te nau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'e fekau kiate kinautolú, 'Ēpa. 3:25.

FEKAU 'E HONGOFULÚ. *Vakai*

foki ki he Fekau 'a e 'Otuá, Ngaahi; Mōsesē

Ko e ngaahi fono ia 'e hongofulu na'e foaki 'e he 'Otuá 'o fou mai 'i he palōfita ko Mōsesē ke pule'i 'aki 'a e 'ulu-ngāanga fakaangama'a.

Ko e hingoa faka-Hepelū ki he ngaahi fekau ko 'ení ko e "Folofola 'e Hongofulú." 'Oku toe ui foki ia ko e Fuakavá (Teut. 9:9) pe ko e Fakamo'óní ('Eke. 25:21; 32:15). 'Oku fakamatala'i 'i he 'Eke. 19:9–20:23; 32:15–19; 34:1 'a hono foaki mai 'e he 'Otuá 'a e Fekau 'e Hongofulú kia Mōsesē, pea meiate ia ki 'Isileli. Na'e tongitongi 'a e ngaahi fekaú 'i ha maka 'e ua, 'a ia na'e tuku 'i ha Puha; 'a ia ko e Puha na'e ui ko e Puha 'o e Fuakavá (Nōmipa 10:33). Na'e lau 'e he 'Eikí mei he Teut. 6:4–5 mo e Lev. 19:18, 'o ne fakanounou'i 'a e Fekau 'e Hongofulú 'i ha "fekau lalahi 'e ua" (Mātiu 22:37–39).

Kuo toe fakahā mai 'a e Fekau 'e Hongofulú 'i he fakahā 'i he onopooni (Mōsaia 12:32–37; 13:12–24; T&F 42:18–28; 59:5–13; LSS, 'Eke. 34:1–2).

FEKAU'I MĀLOHÍ. *Vakai foki ki he*

Laumālie Mā'oni'oni

Ko hono ue'i mālohi hake ke fai pe 'oua 'e fai ha me'a, kae tautautefito ki hono ue'i hake 'i he ivi mo e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku fakangāue'i au 'e he laumālie 'i loto 'iate au, **Siopo** 32:18. 'Oku fakafeingā'i 'a kimautolu 'e he 'ofa 'a Kalaisí, **2 Kol.** 5:14. Na'e fekau'i mālohi au 'e

he Laumālié ke u tāmāte’i ‘a Lēpani, **1 Nīfai** 4:10. ‘Oku ta’ofi au ‘e he Laumālié, ‘**Alamā** 14:11. ‘Oku fekau’i au ‘o fakatatau mo e fuakavā, ‘**Alamā** 60:34. Ko ‘Emaloni, ‘i hano ue’i ia ‘e he Laumālie Mā’oni’oni, na’á ne fufuu’i ‘a e ngaahi lekōtí, **4 Nīfai** 1:48. Ko e me’á ‘oku ha’u me’i ‘olungá kuo pau ke tokanga ke lea ‘aki ‘i he ue’i ‘a e Laumālié, **T&F** 63:64.

FEKE’IKE’Í. *Vakai foki ki he* Angatu’ú

Fakakikihi, fekīhiaki, mo e fakafekiki. ‘Oku ‘ikai fakahōifua ki he ‘Eikí ‘a e fakakikihi, kae tautautefito ki he fakakikihi ‘i he vaha’á ‘o e kāingalotu ‘o e Siasí ‘o e ‘Eikí pe ‘i he vaha’á ‘o e kau mēmipa ‘o e fāmili.

Ke ‘oua na’a ai ha kē ‘iate kitaua, **Sēnesi** 13:8. ‘Oku tupu mei he fielahí ‘a e feke’ike’í, **LFkt.** 13:10. Kapau ‘oku ai ha taha ‘oku koví’ia ki ha taha, ke fakamolemole ‘o hangē ko e fakamolemole ‘a Kalaisí, **Kolose** 3:13. Teke’i ‘a e fehu’i laulaunoá mo e fakakikihi, **Taitusi** 3:9. ‘Oku fekau ‘e he ‘Eikí ke ‘oua na’a fakakikihi ha taha mo ha taha, **2 Nīfai** 26:32. ‘E ‘ikai te mou tuku ho’omou fānaú ke kē mo feke’ike’i ‘iate kinautolu, **Mōsaia** 4:14. Na’e fekau ‘e ‘Alamā ke ‘oua na’a ‘i ai ha fakakikihi ‘i he kāingalotu ‘o e Siasí, **Mōsaia** 18:21. Na’e fakamafola ‘e Sētane ‘a e ngaahi ongoongo loi mo e fakakikihi, **Hilam.** 16:22. Ko e tēvoló ‘a e tamai ‘a e fakakikihi pea ‘okú ne ue’i hake ‘a e kakaí ke fefakakikihi’aki, **3 Nīfai** 11:29 (Mōsaia 23:15). Fokotu’u ‘eku ongoongoleléi, koe’uhi ke ‘oua na’a ‘i ai ‘a e fakakikihi lahi, **T&F** 10:62–64. Tuku ‘a e fefakakikihi’aki; tuku ‘a e felau’ikovi’aki ‘iate kimoutolú, **T&F** 136:23.

FELIPISI, UILIAMI W.

Ko ha mēmipa mo e takimu’á ‘i he Siasí hili hono fakafoki mai ia ‘i he 1830. Na’e ui ‘e he ‘Eikí ‘a Uiliami Felipisi ke ne hoko ko ha tokotaha paaki tohi ma’á e Siasí. (**T&F** 57:11; 58:40; 70:1).

FELO. *Vakai foki ki he* ‘Isipitasi; ‘Isipite

Ko e foha lahi taha ia ‘o ‘Isipitasi, ko e ‘ofefine ‘o Hami (‘Ēpa. 1:25). Ko e huafa

foki ia ‘oku ‘ai ki he ngaahi ha’á tu’i ‘o ‘Isipité (‘Ēpa. 1:27).

FELOTOTAHA’AKÍ. *Vakai foki ki he* Poupou’i ‘o e Kau Taki ‘o e Siasí; Siasí ‘o Sīsū Kalaisí

Ko e tefito’i mo’oni ‘eni ‘oku hanga ai ‘e he kāingalotu ‘o e Siasí ‘o poupou’i ‘a kinautolu kuo ui ke nau ngāue ‘i he Siasí, kae ‘uma’ā foki mo e ngaahi tu’utu’uni faka-Siasí kehe ‘a ia ‘oku fie ma’u ke nau poupou’i, pea ‘oku fa’á fakahā ia ‘aki ‘a e hiki hake honau nima to’omata’ú ki ‘olunga.

‘Oku ‘afio ‘a Sīsū Kalaisí ‘o hoko ko e ‘ulu ‘o hono Siasí. ‘Oku fakafou mai ‘i he ngaahi fakahinohino ‘a e Laumālie Mā’oni’oni, ‘a ‘ene tatakí ‘a e kau taki ‘o e Siasí ‘i he ngaahi ngāue mo e ngaahi tu’utu’uni mahu’inga ke fai. Neongo iá, ‘oku ma’u ‘e he kāingalotu kotoa ‘o e Siasí ‘a e totonu mo e faingamālie ke nau poupou’i pe ‘ikai poupou’i ha ngaahi ngāue pe ngaahi tu’utu’uni ‘a honau kau takimu’á.

Pea tali lea taha pē ‘a e kakai kotoa pē, ‘**Eke.** 24:3 (Nōmipa 27:18–19). Na’e fakataha ‘a e kau ‘Aposetoló mo e kaumātu’á ‘i he loto-taha, **Ngāue** 15:25. ‘E ‘ikai fakanofa ha tokotaha ta’e-hikinima’i ‘e he Siasí, **T&F** 20:65–66. Pea ‘e fai ‘a e me’á kotoa pē ‘i he felototaha’aki, **T&F** 26:2 (T&F 28:13). Tuku ke fai ‘a e me’á kotoa pē ‘i he felototaha’aki ‘a e kautahá, **T&F** 104:21.

FEOHÍ. *Vakai foki ki he* Uouongatahá; ‘Ofá

‘Oku lau ‘e he Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘oku kau ‘i he feohí ‘a e fie fakakaume’á, tokoni, poupou’i hake, mo hono fakamālohia ‘o ha ni’ihi kehe.

‘Ofa ki ho kaungā’apí ‘o hangē pē ko koe, **Lev.** 19:18 (Mātiu 19:19; T&F 59:6). ‘O ka ke ka toe liliu ke ke tokoni ki ho kāingá, **Luke** 22:32. Ko ‘eku kau ākongá ‘a kimoutolu kapau te mou fe’ofa’aki kiate kimoutolu, **Sione** 13:35. Fafanga ‘eku fanga sipi, **Sione** 21:15–17. Na’a nau lotua ke mau ma’u ‘a e foaki

pea mau kau ki hono tauhi ma'á e kakai mā'oni'oni, **2 Kol.** 8:1–5. Ko 'emau tauhi 'oku 'i he Tamaí, pea mo Hono 'Aló, **1 Sione** 1:3. Na'e feohi lelei 'a e kau Nifai mo e kau Leimaná 'iate kinautolu, **Hilam.** 6:3. Tuku ke 'ofa 'a e tangata kotoa pē ki hono tokouá 'o hangē pē ko ia, **T&F** 38:24–25. Kapau 'oku 'ikai te mou taha, 'oku 'ikai 'a'aku 'a kimoutolu, **T&F** 38:27. 'Oku ou tali ai koe ki he feohi fakakāingá, ke hoko ko ho kaume'a mo e tokoua, **T&F** 88:133.

FEOHI'ANGÁ. *Vakai ki he Sākalamēnití.*

FE'AUAKÍ. *Vakai foki ki he Anga-fakaekakanó; Angama'á; Tonó*

Ko e mohe ta'e-fakalao ia 'a ha ongo me'a 'e toko ua 'a ia 'oku 'ikai te na mali. 'Oku fa'a ngāue 'aki ia 'i he folofolá ko hano faka'ilonga 'o e hē mei he mo'oni.

'Oua na'á ke fakamaa'i au, he 'oku 'ikai totonu ke fai ha me'a pehē, **2 Sam.** 13:12. Fakamama'o mei he fe'auakí, **Ngāue** 15:20. 'Oku 'ikai ki he fe'auakí 'a e sinó, ka ki he 'Eiki, **1 Kol.** 6:13–18. Koe'uhí telia 'a e fe'auakí, ke ma'u 'e he tangata taki taha hono 'unohó, **1 Kol.** 7:2–3. Ko e finangalo 'eni 'o e 'Otuá, ke mou tapu mei he fe'auakí, **1 Tēsal.** 4:3. Na'e fakatokanga 'a Sēkope ki he kakai 'o Nifai 'o kau ki he fe'auakí, **Sēkope** 3:12. 'Oku mou lolotonga teuteu'i 'a kimoutolu, koe'uhi ko ho'omou ngaahi fakapó mo ho'omou fe'auakí ki he faka'auhá, **Hilam.** 8:26 Kuo pau ke fakatomala 'a e kau fe'auakí, pea 'e toki tali 'a kinautolu ki he Siasí, **T&F** 42:74–78.

FE'UNGÁ. *Vakai ki he Tāu*

FIEFIÁ. *Vakai foki ki he Talangofuá*

Ko ha tu'unga ia 'o e nēkeneka 'oku tupu mei he mo'ui mā'oni'oni. Ko hono taumu'a 'o e mo'ui fakamatelié ke ma'u 'a e fiefiá 'e he kakai kotoa pē (2 Nifai 2:22–25). 'E toki ma'u pē 'a e fiefia kakató 'ia Sisū Kalaisi (Sione 15:11; **T&F** 93:33–34; 101:36).

'E 'āsili 'a e fiefia 'a e angavaivai 'ia Sihova, **Ísaia** 29:19 (2 Nifai 27:30). 'Oku

ou 'omi kiate kimoutolu 'a e ongoongo 'o e fiefia lahi, **Luke** 2:10. Ko ho'omou fiefiá 'e 'ikai to'o 'e ha taha meiate kimoutolu, **Sione** 16:22. Ka ko e fua 'o e Laumālié ko e 'ofa, mo e fiefia, mo e melino, **Kalētia** 5:22. Na'e hanga 'e hono fuá 'o fakafonu 'a hoku laumālié 'aki ha fu'u fiefia lahi, **1 Nifai** 8:12. 'Oku 'i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhi ke nau ma'u 'a e fiefiá, **2 Nifai** 2:25. 'E kakato 'a e fiefia 'a e kau mā'oni'oni 'o ta'engata, **2 Nifai** 9:18. Te nau lava 'o nofo mo e 'Otuá 'i he tu'unga fiefia 'oku 'ikai hano ngata'anga, **Mōsaia** 2:41. Te u tuku ange 'a e me'a kotoa pē 'a ia 'oku ou ma'ú koe'uhi ke u lava 'o ma'u 'a e fu'u fiefia lahi ko 'eni, **'Alamā** 22:15. Ke u lava 'a pē 'o hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá ke 'omi ha taha ki he fakatomalá; pea ko 'eku fiefiá 'eni **'Alamā** 29:9. 'Oiaue ko e fiefia mo e maama fakaofu kuo u vakai ki ai, **'Alamā** 36:20. 'E hanga 'e hoku Laumālié 'o fakafonu ho laumālié 'aki 'a e fiefia, **T&F** 11:13. Hono 'ikai ke lahi pehē fau 'a ho'omo fiefia fakataha mo ia 'i he pule'anga 'o 'eku Tamaí, **T&F** 18:15–16. 'Oku 'ikai ke kakato 'a ho'omou fiefiá 'i he māmani ko 'eni, ka 'oku kakato 'a ho'omou fiefiá 'iate au, **T&F** 101:36. Te u ma'u 'a e fiefia 'i he mo'ui ni, **Mōsese** 5:10–11.

FIELAHÍ. *Vakai ki he Loto-hikisiá*

FIEMĀLIÉ. *Vakai ki he Melinó*

FILÍ (nauna). *Vakai foki ki he Uí mo e Filí*

Na'e fili 'e he 'Otuá 'a kinautolu te nau hoko ko e hako 'o 'Ēpalahame mo e fale 'o 'Isilelí pea te nau hoko ko e kakai 'o e fuakavá 'o makatu'unga 'i he'enau taau mo fe'unga 'i he maama fakalaumālié (Teut. 32:7–9; 'Ēpa. 2:9–11). 'Oku foaki ki he kakai ko 'eni ha ngaahi tāpuaki mo e fatongia makehe koe'uhí ke nau lava 'o tāpuaki 'i 'a e ngaahi pule'anga kotoa 'o e māmaní (Loma 11:5–7; 1 Pita 1:2; 'Alamā 13:1–5; **T&F** 84:99). Ka neongo iá, 'oku a'u ki he kakai fili ko 'eni 'a e pau ke ui

mo fili 'a kinautolu 'i he mo'ui ko 'ení kae toki lava ke nau ma'u 'a e fakamo'uí.

FILÍ (Sētane). *Vakai ki he Tēvolo*

FILÍ (veape). *Vakai foki ki he*

Tau'atāinā; Tau'atāina ke Filí; Uí, Uí 'e he 'Otuá

'I he taimi ko ia 'oku fili ai 'e he 'Eikí ha toko taha pe ha kulupu, 'okú ne fa'a ui foki 'a kinautolu ke ngāue.

Mou fili he 'ahó ni 'a ia te mou tauhí, **Siosiu** 24:15 ('Alamā 30:8; Mōse 6:33). Kuó u fili koe mei he afi 'o e mamahí, 'Īsaia 48:10 (1 Nifai 20:10). Na'e 'ikai te mou fili au ka kuó u fili 'a kimoutolu, **Sione** 15:16. Kuo fili 'e he 'Otuá 'a e ngaahi me'a vale 'o e māmaní, ke fakamā 'a e potó, **1 Kol.** 1:27. Na'á ne fili 'a kitautolu 'i he te'eki ai fakatupu 'a māmaní, 'Efesō 1:4. 'Oku tau tau'atāina ke fili 'a e tau'atāinā mo e mo'ui ta'e ngatá pe pōpula mo e maté, **2 Nifai** 2:27. Na'e fili 'a e kakai 'eiki mo tu'u-ki-mu'á 'i he kamata'angá, **T&F** 138:55–56. Na'e fili 'e he 'Otuá 'a 'Isileli, **Mōse** 1:26. Na'e fili 'a 'Ēpalahame ki mu'a pea toki fanau'í iá, 'Ēpa. 3:23.

FILIMONE. *Vakai foki ki he Paula*

Ko ha tangata Kalisitiane 'i he Fuakava Fo'ou 'a ia na'e 'a'ana 'a e tangata pōpula ko 'Onesimosí, 'a ia na'e hola 'o fakataha mo Paula. Na'e fekau 'e Paula 'a 'Onesimosi ke foki kia Filimone mo ha tohi 'a ia na'e kole ai kia Filimone ke ne fakamolemole 'i 'a e pōpula.

FILIMONÉ, TOHI KIA. *Vakai foki ki he Paula; Tohi 'a Paulá, Ngaahi*

Ko ha tohi 'i he Fuakava Fo'ou 'a ia na'e to'o mei ha tohi na'e fai 'e Paula. Ko e tohi 'a Paula kia Filimoné ko ha tohi fakafō'ituitui pē ia 'o kau kia 'Onesimosi, 'a ia ko e pōpula na'á ne kaiha'a mei hono 'eiki, ko Filimoné, pea hola ia ki Loma. Na'e fekau ia 'e Paula ke foki ki hono 'eiki 'i Kolose fakataha mo Tikiko, 'a ia na'á ne 'ave 'a e tohi ki he kakai Kolosé. Na'e kole ai 'e Paula ke fakamolemole 'i 'a 'Onesimosi pea tali ia ko hono kaungā Kalisitiane. Na'e fai

'e Paula 'a e tohi ko 'ení lolotonga 'ene 'uluaki nofo pōpula 'i Lomá.

FILIPAÍ, TOHI KI HE KAKAI.

Vakai foki ki he Paula; Tohi 'a Paulá, Ngaahi

Ko ha tohi ia na'e fai 'e Paula ki he Kāingalotu 'i Filipaí lolotonga 'ene 'uluaki nofo pōpula 'i Lomá. 'Oku hoko ia he taimi ni ko e tohi Filipai 'i he Fuakava Fo'ou.

'Oku 'i he vahe 1 'a e ngaahi fekita fakafe'iloaki 'a Paula mo 'ene fakahinohino 'o kau ki he uoungatahá, loto-fakatōkīlaló, mo e loto-vilitakí. 'Oku hanga 'e he vahe 2 'o fakamama-fa'i mai 'e punou 'a e kakai kotoa pē kia Kalaisi pea kuo pau ke ngāue 'i 'e he kakai kotoa pē 'a hono fakamo'uí. Na'e fakamatala'i mai 'e Paula 'i he vahe 3 kuó ne feilaulau 'i 'a e me'a kotoa pē koe'uhi ko Kalaisi. Na'e fakamālō 'a Paula 'i he vahe 4 ki he Kāingalotu Filipaí koe'uhi ko 'enau tokoní.

FILIFE

Ko Filipe 'o Petesaitá 'i he Fuakava Fo'ou, ko e toko taha ia 'o e 'uluaki kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'a e Fakamo'uí (Mātiu 10:2–4; Sione 1:43–45).

Ko e Filipe foki 'e taha, na'e kau ia 'i he toko fitu na'e fili ke nau tokoni ki he kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá (Ngāue 6:2–6). Na'á ne malanga 'i Samēlia pea ki ha 'iunoke mei 'Itiopea (Ngāue vahe 8).

FILISITIÁ, KAU

Ko ha fa'ahinga ia 'i he Fuakava Motu'á na'a nau 'uluaki ha'u mei Kafitoli ('Āmosi 9:7) 'o nau nofo 'i 'a e feitu'u fonua ma'ui'ui tokalelei 'o e matāfonua Metiteleniané mei Sopa ki he toafa 'o 'Isipité ki mu'a 'i he ngaahi 'aho 'o 'Ēpalahamé (Sēnesi 21:32). Na'e laui ta'u lahi 'a e fetau'aki 'a e kau Filisitiá mo e kau 'Isilelí. Na'e faifai pea hoko 'a Palesitiane, 'a ia ko e hingoa ia 'o e feitu'u fonua 'o Filisitiá, ko ha hingoa ia na'e ui 'aki 'a e feitu'u fonua kotoa 'o e Fonua Tapú (Holy Land).

Na'e pōpula 'a 'Isileli ki he kau Filisitiá 'i he ta'u 'e fāngofulu, **Fakam.** 13:1. Na'e tau 'a Sāmisoni mo e kau Filisitiá, **Fakam.** 13–16. Ko e tangata Filisitia 'a Kolaiate mei Kati, **1 Sam.** 17. Na'e ikuna'i 'e Tēvita 'a e kau Filisitiá, **1 Sam.** 19:8.

FILI 'O KALAIŚÍ. *Vakai foki ki he*
Tēvolo

Ko ha taha pe ko ha fa'ahinga me'a 'okú ne fakakehe'i 'a e palani 'o e fakamo'ui 'o e ongoongolelei mo'oni pea 'okú ne fakafepaki'i fakahāhā pe fakafufū 'a Kalaisi. 'Oku fakamatala'i 'e Sione ko e Fakahaá 'a e fili 'o Kalaisi 'o pehē ko ha tokotaha kākā (1 Sione 2:18–22; 4:3–6; 2 Sione 1:7). Ko e fili lahi taha 'o Kalaisi 'a Lusifā, ka 'oku tokolahi 'a hono kau tokoní, 'i he kakai ko e ngaahi laumālie mo e kakai fakamatelie fakatou'osi.

'Oku fakafepaki'i 'e he foha 'o e mala'ia pea hiki hake ia ke mā'olunga ange 'i he me'a kotoa pē 'oku 'o e 'Otuá, **2 Tēsā.** 2:1–12. 'Okú ne kākaa'i 'a kinautolu 'oku nofo 'i he māmani 'aki 'a e ngaahi mana, **Fakahā** 13:13–17. Na'e faka'ikai'i 'e Seialemi 'a Kalaisi pea ne kākaa'i 'a e tokolahi, **Sēkope** 7:1–23. Na'e ako'i 'e Nēhoa 'a e ngaahi tokāte-line hala, peá ne fokotu'u ha siasi, mo kamata ngāue 'aki ai 'a e ngaahi ngāue fakataula'eiki kākā, **'Alamā** 1:2–16. Na'e taukae 'a Kolihoa kia Kalaisi, ki he Fakalelei, pea mo e laumālie 'o kikitē, **'Alamā** 30:6–60.

FITUNGOFULÚ. *Vakai foki ki he*
Lakanga Taula'eiki
Faka-Melekisētekí; 'Aposetolo

Ko ha lakanga ia 'oku fakanofa ki ai 'a e kakai tangatá 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. 'Oku hoko 'i he 'ahó ni 'a e ngaahi kōlomu 'o e Kau Fitungofulú ko e Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasí, 'a ia 'oku foaki kiate kinautolu 'a e mafai faka'apostolo, ka 'oku 'ikai fakanofa 'a kinautolu ko e kau 'Apostolo. 'Oku nau foaki kakato honau taimí ki he ngāue fakafaifekaú.

Na'e fakanofa 'e he 'Eikí 'a e toko fitungofulu kehe, **Luke** 10:1. 'Oku ui foki 'a e Kau Fitungofulú ke malanga 'aki 'a e ongoongolelei, pea ke hoko ko e kau fakamo'oni makehe kia Sisū Kalaisi, **T&F** 107:25–26. 'Oku ngāue 'a e Kau Fitungofulú 'i he huafa 'o e 'Eikí, 'i he pule mai 'a e Toko Hongofulu Mā Uá 'i hono langa hake 'o e siasí mo tokanga'i hono ngaahi me'a kotoa pē 'i he ngaahi pule'angá kotoa pē, **T&F** 107:34. Fili ha kau fitungofulu kehe, ke a'u ki he tu'o fitu liunga 'aki 'a e fitungofulu, 'o kapau 'e 'aonga ia ki he ngāue, **T&F** 107:93–97. Kuo fokotu'u 'a e kōlomu 'o e kau fitungofulú ke hoko ko e kaumātu'a fononga holo ke fakamo'oni'i 'a hoku hingoá 'i he māmani kotoa pē, **T&F** 124:138–139.

FOAKÍ. *Vakai foki ki he* Feilaulau;
Foaki 'Ofá; Uelofea;
Vahehongofulú; 'Aukai

Ko ha me'a'ofa ki he 'Eikí. 'Oku fa'a ngāue 'aki 'a e fo'i lea ko iá 'i he Fuakava Motu'á 'o 'uhinga ki he ngaahi feilaulau pe feilaulau tutu. 'Oku ngāue 'aki 'e he Siasí he 'ahó ni 'a e ngaahi foaki 'aukaí mo e ngaahi foaki tau'atāina kehé (kau ai 'a e taimi, ngaahi talēnití, mo e ngaahi koloá) ke tokoni ki he masivá pea mo e ngaahi taumu'a lelei kehe.

Kuo mou kaiha'a meiate au 'i he ngaahi vahehongofulu mo e ngaahi feilaulau, **Malakai** 3:8–10. 'Uluaki fakalelei mo ho tokouá pea toki fai ho'o foakí, **Mātiu** 5:23–24. 'Oatu homou laumālie kotoa ko ha feilaulau kia Kalaisi, **'Amenai** 1:26. Kapau 'oku foaki 'e ha tangata ha me'a'ofa ka 'o kapau 'oku 'ikai te ne fai ia 'i he loto-mo'oni 'oku ta'e'aonga ia kiate ia, **Moloni** 7:6. 'E 'ikai pē toe 'ave 'eni mei māmani 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki 'o a'u ki hono toe fai 'e he ngaahi foha 'o Līvaí ha feilaulau ki he 'Eikí 'i he mā'oni'oni, **T&F** 13:1. Fai ho'o ngaahi foakí mo ho'o ngaahi ouau toputapú ki he Fungani Mā'olungá, 'i he 'aho ko 'eni 'a ia ko e 'aho 'o e 'Eikí, **T&F** 59:12. Tuku ke tau fai, ko e siasi mo e kakai ha feilaulau ki he 'Eikí 'i he mā'oni'oni, **T&F** 128:24.

FOAKI FAKALAUMĀLIÉ,
NGAAHI. *Vakai ki he Me'a-foaki*
 'o e Laumālié, Ngaahi

FOAKI 'OFÁ. *Vakai foki ki he Foakí;*
 Masivá; Me'a-foakí; Ueloféa;
 'Aukai

Ko e ngaahi me'a'ofa ia ke tokoni ki he masivá.

'Oua na'a fai ho'omou ngaahi foakí 'i he 'ao 'o e kakai, **Mātiu** 6:1–4 (3 Nifai 13:1–4). Kuo lí 'e he uitou masivá ni 'a e me'a lahi ange 'iate kinautolu fulipē, **Ma'ake** 12:41–44. 'Oku monū'ia lahi ange 'a e foaki atú 'i he ma'u maí, **Ngāue** 20:33–35. 'Oku ou faka'amu ke mou foaki mei ho'omou ngaahi koloá ki he masivá, **Mōsaia** 4:26. 'Oku totonu ke foaki 'e he kakai 'o e Siasí mei he'enua koloá, ko e tangata taki taha 'o fakatatau ki he me'a 'okú ne ma'ú, **Mōsaia** 18:27.

FOFONGÁ.

Ko e tu'unga fakalūkufua 'o e fōtunga 'o e mata 'o ha taha, 'a ia 'oku fa'a hā mei ai 'a e anga-fakalaumālié mo e tu'unga faka'atamai.

Ko e anga 'o honau matá ko e faka'ilonga 'onautolu, **Īsaia** 3:9. Na'e fakakehe 'a e fofonga 'o e tu'í, pea ko 'ene ngaahi mahaló na'e puputu'u ai ia, **Taniela** 5:6. Na'e tatau hono matá mo e 'uhila, **Mātiu** 28:3. Na'e tatau hono fofongá mo e la'aá, **Fakahā** 1:16. Kuo tongitongi 'a e tatau 'o e 'Otuá 'i homou fofongá, **Alamā** 5:14, 19. Na'e vakai 'a 'Āmoni kuo liliu 'a e fofonga 'o e tu'í, **Alamā** 18:12. 'Aukai mo lotu mo ha loto-fiefia mo ha fofonga malimali, **T&F** 59:14–15. Na'e uló 'a hono fofongá 'o mahulu ange 'i he ngingila 'o e la'aá, **T&F** 110:3.

FOHA MO E NGAACHI 'OFEFINE
'O E 'OTUÁ, NGAACHI. *Vakai foki*
ki he Fakalelé, Fakalelé'í; Fānau 'a
Kalaisí; Fānau'í Fō'ou, Fānau'í 'i
he 'Otuá; Kuo Fakatupú; Tangatá

'Oku faka'aonga'í 'e he folofolá 'a e ngaahi lea ko 'ení 'i ha founga 'e ua. Ko

e founga 'e taha, 'oku tau hoko kotoa pē ko e fānau fakalaumālié 'a 'etau Tamai Fakahēvani. Ko e founga 'e tahá, ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá 'a kinautolu kuo fanau'í fo'ou tu'unga 'i he fakalelé 'a Kalaisí.

Ko e fānau fakalaumālié 'a e Tamai: Ko e fānau 'a e Fungani Mā'olungá 'a kimoutolu, **Same** 82:6. Ko e hako 'o e 'Otuá 'a kitautolu, **Ngāue** 17:29. Ke fakavaivai ki he Tamai 'o e ngaahi laumālié, **Hepelū** 12:9. Ko au ko e 'Alo 'o e 'Otuá, **Mōsese** 1:13.

Ko e fānau kuo fanau'í fo'ou tu'unga 'i he Fakalelé: Ko ia kotoa pē na'e ma'u iá na'á ane foaki kiate kinautolu 'a e mālohi ke hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá, **Sione** 1:12 (Loma 8:14; 3 Nifai 9:17; T&F 11:30). Ko e [ngaahi foha] 'o e 'Otuá 'a kitautolu, **1 Sione** 3:1–2. 'E ui 'a kimoutolu ko e fānau 'a Kalaisi, ko hono ngaahi foha, pea mo hono ngaahi 'ofefine, **Mōsaia** 5:7. Kuo pau ke fanau'í fo'ou 'a e kakai kotoa pē 'o hoko ko hono ngaahi foha mo hono ngaahi 'ofefine, **Mōsaia** 27:25. Te nau hoko ko hoku ngaahi foha mo hoku ngaahi 'ofefine, **Ēta** 3:14. Kuo pau ke mou hoko mo'oni ko ha fānau 'a Kalaisi, **Molonai** 7:19. Ko kinautolu kotoa pē 'oku tali 'a 'eku ongoongolelé ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'a kinautolu, **T&F** 25:1. Ko e ngaahi 'otua 'a kinautolu, 'io ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá, **T&F** 76:58. 'E pehē ha lava ke hoko 'a e kakai kotoa pē ko hoku ngaahi foha, **Mōsese** 6:68. Kuo tui 'a e tokolahi 'o nau hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá, **Mōsese** 7:1.

FOHA 'O E MALA'IA, NGAACHI.

Vakai foki ki he Angahala 'oku 'Ikai
Fakamolemoleá; Heli; Mala'ia;
Mate Fakalaumālié; Tēvolo

Ko e kau muimui kia Sētane 'a ia te nau mamahi fakataha mo ia 'i he ta'engatá. 'Oku kau 'i he ngaahi foha 'o e mala'ia (1) 'a kinautolu na'a nau muimui kia Sētane pea na'e lí hifo 'a kinautolu mei he langí koe'uhi ko 'enua angatu'u 'i he maama fakalaumālié, pea (2) ko ki-

nautolu na'e faka'atá ke fanau'í mai 'a kinautolu ki he māmani ko 'ení mo ha sino fakamatelie ka na'a nau tauhi kia Sētane pea tafoki faka'aufuli mei he 'Otuá. Ko kinautolu 'i he kulupu hono uá te nau toe tu'u hake mei he maté ka 'e 'ikai huhu'í 'a kinautolu mei he mate 'anga uá (mate fakalaumālie) pea 'e 'ikai te nau lava 'o nofo 'i ha pule'anga 'o e nāunau (T&F 88:32, 35).

'Oku 'ikai mole hanau taha ko e foha pē 'o e mala'ía, **Sione** 17:12. 'E 'ikai mafai ke toe fakafo'ou 'a kinautolu ki he fakatomalá, **Hepelū** 6:4–6 (Hepelū 10:26–29). 'Oku 'ikai ma'u 'e he 'alo'ofá ha mafai ki he tangata ko iá ko ia ko hono tautea aofangatakú ko ha fakamamahi 'oku 'ikai hano ngata'anga, **Mōsaia** 2:36–39. 'Okú ne hangē ai na'e 'ikai fai ha huhu'í, **Mōsaia** 16:5. Ko kinautolu te nau faka'ikai'í 'a e ngaahi mana 'a Kalaisí koe'uhi ke nau ma'u ha tupú te nau hangē ko e foha 'o e mala'ía, **3 Nifai** 29:7. 'E 'ikai te nau ma'u ha fakamolemole 'i he māmani ko 'ení pe 'i he maama ka ha'ú, **T&F** 76:30–34 (T&F 84:41; 132:27). Ko kinautolu pē 'e 'ikai huhu'í mei he mate 'anga uá, **T&F** 76:34–48. 'Oku faka'ikai'í 'e he ngaahi foha 'o e mala'ía 'a e Laumālie Mā'oni'oni hili 'enau ma'u iá, **T&F** 76:35. 'E ui 'a Keini ko e Mala'ía, **Mōsesese** 5:22–26.

FOHA 'O E TANGATÁ. *Vakai foki ki he Sisū Kalaisi; 'Otuá*

Ko e huafa ia na'e ngāue 'aki 'e Sisū 'i he'ene folofola 'o kau pē kiate iá (Luke 9:22; Luke 21:36). 'Oku 'uhinga ia ki he Foha 'o e Tangata 'o e Mā'oni'oni. Ko e Tangata 'o e Mā'oni'oni ko e taha ia 'o e ngaahi huafa 'o e 'Otuá ko e Tamaí. Ko e taimi ko ia na'e ui ai 'e Sisū ia ko e Foha 'o e Tangatá, ko ha'ane fakahā fakahā ia 'a 'ene fetu'utaki fakalangi pea mo e Tamaí. 'Oku lahi hono fa'a ngāue 'aki 'a e huafa ko 'ení 'i he Ngaahi Kōsipelí. 'Oku hanga 'e he ngaahi fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní 'o fakapapau'í 'a e 'uhinga makehe me e toputapu 'o e huafa ko 'ení 'o e Fakamo'uí, (T&F 45:39; 49:6, 22; 58:65; Mōsesese 6:57).

FOHA 'O HILAMANÍ, NGAahi.

Vakai ki he Hilamaní, Ngaahi Foha 'o

FOHA 'O MŌSAIÁ, NGAahi.

Vakai ki he Mōsaia, Ngaahi Foha 'o

FOLOFOLÁ. *Vakai foki ki he*

Fakamatala Fakahokohokó;
Folofola 'a e 'Otuá, Ngaahi; Potó;
Mata'itofe Mahu'ingá; Tohi
Folofola Fakamafai'í, Ngaahi;
Tohi 'a Molomoná; Tohi Tapú;
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá

Ko e ngaahi lea ia kuo tohi pe lea 'aki 'e he kau tangata mā'oni'oni 'a e 'Otuá 'i hono ue'í 'a kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku kau 'i he ngaahi folofola fakamafai'í 'a e Siasí 'i he 'aho ní 'a e Tohi Tapú, Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata'itofe Mahu'ingá. Na'e lau 'e Sisū mo e kau tangata na'a nau tohi 'a e Fuakava Fo'ou ko e ngaahi folofola 'a e ngaahi tohi 'i he Fuakava Motu'á (Mātiu 22:29; Sione 5:39; 2 Tīm. 3:15; 2 Pita. 1:20–21).

'Iki na'e vela hota lotó 'iate kitaua 'i he'ene fakahā 'a e tohi kiate kitauá, **Luke** 24:32. Mou kumi lahi 'i he ngaahi tohi tapú koe'uhi 'oku mou 'amanaki ke ma'u ai 'a e mo'ui ta'engatá; pea ko ia ia 'oku fakamo'oni kiate aú, **Sione** 5:39. 'E fakahā kiate kimoutolu 'e he ngaahi folofola 'a Kalaisí 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou fai, **2 Nifai** 32:3. 'Ilonga 'a kinautolu kuo tākiekina ke tui ki he ngaahi folofola mā'oni'oni, 'oku nau fai mālohi mo tu'u ma'u 'i he tuí, **Hilam.** 15:7–8. 'Oku nau hē 'a e tangatá he 'oku nau faka'uhinga'í hala 'a e ngaahi tohi tapú, pea 'oku 'ikai mahino ia kiate kinautolu, **T&F** 10:63. Ko e ngaahi leá ni 'oku 'ikai mei ha kau tangata pe mei ha tangata, ka 'oku meiate au ia, **T&F** 18:34–36. 'Oku hanga 'e hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná 'o fakamo'oni'í ki he māmani 'oku mo'oni 'a e ngaahi folofolá, **T&F** 20:2, 8–12. Ke mou fakafemo'ue-

kina'i 'a homou taimi 'i he ako 'a e ngaahi folofolá, **T&F** 26:1. 'Oku 'oatu 'a e ngaahi folofolá ki hono akonaki'i 'o e Kāingalotú, **T&F** 33:16. 'Oku 'oatu 'a e ngaahi folofolá ki hono fakamo'ui 'o hoku kakai filí, **T&F** 35:20. Ako'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o 'eku ongo-ongo-lei, 'a ia 'oku 'i he Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná, **T&F** 42:12. 'Oku fakahā 'i he'eku ngaahi tohi tapú 'a 'eku ngaahi fono ki he ngaahi me'a ko 'ení, **T&F** 42:28. 'Ilonga ha me'a 'e lea 'aki 'i hono ue'i 'e he Laumālie Mā'oni-oni 'e hoko ia ko e tohi tapu, **T&F** 68:4.

Ko e ngaahi folofola kuo molé: 'Oku lahi 'aupito 'a e ngaahi tohi toputapu 'oku lau ki ai 'i he folofolá 'a ia 'oku 'ikai te tau ma'u 'i he 'ahó ni, pea 'oku kau ki ai 'a e ngaahi tohi mo e kau tangata tohi ko 'ení: ko e fuakavá ('Eke. 24:7), ko e ngaahi tau 'a e 'Eiki (Nōmipa 21:14), Sesa (Siosiuua 10:13; 2 Sam. 1:18), ko e ngaahi ngāue 'a Solomoné (1 Ng. Tu'i. 11:41), Samuela ko e tangata kikité (1 Fkmtl. 29:29), Nātani ko e palōfitá (2 Fkmtl. 9:29), Simaia ko e palōfitá (2 Fkmtl. 12:15), 'Ito ko e palōfitá (2 Fkmtl. 13:22), Sehū (2 Fkmtl. 20:34), ngaahi lea 'a e kau kikité (2 Fkmtl. 33:19), 'Īnoke (Sute 1:14), mo e ngaahi lea 'a Seinoki, Neiumi, mo Seinosi (1 Nifai 19:10), Seinosi (Sēkope 5:1), Seinoki mo 'Ēsaiaisi (Hilam. 8:20), mo ha tohi 'o e manatu (Mōsese 6:5); pea mo e ngaahi tohi ki he kakai Kolinitoó (1 Kol. 5:9), ki he kakai 'Efesoó ('Efesō 3:3); pea mei Letotisia (Kolose 4:16).

Ko e ngaahi folofola ke fakatolonga: 'Oku totonu ke tau ma'u 'a e ngaahi lekōtí ni koe'uhi ke tau lava ai 'o fakatolonga 'a e ngaahi lea 'a ia kuo lea 'aki 'e he kau palōfitá, **1 Nifai** 3:19–20. 'Oku totonu ke u tauhi fakatolonga 'a e ngaahi peletí ni, **Sēkope** 1:3. Ko e ngaahi me'á ni kuo tauhi mo fakatolonga 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá, **Mōsaia** 1:5. Tauhi 'a e ngaahi me'a toputapú ni, 'Alamā 37:47. 'Ē malu'i ke lelei 'a e ngaahi tohi tapú, **T&F** 42:56. Fai hoku tūkingatá ke malu'i ia, **SS—H** 1:59.

Ko e mahu'inga 'o e folofolá: Ke ke lau 'a e fonó ni 'i he 'ao 'o 'Isileli kotoa pē, **Teut.** 31:10–13. Ko e tohi 'o e fonó ke 'oua na'a mahu'i ia mei ho ngutú, **Siosiuua** 1:8. Ko e fono 'a Sihová 'oku hao-hao 'okú ne liliu 'a e laumālie, **Same** 19:7. Ko ho'ofolofolá ko e tūhulu ia ki hoku va'é, **Same** 119:105. 'Oku fakamo'oni 'a e ngaahi tohi tapú kiate au, **Sione** 5:39. 'Oku foaki mai 'a e tohi tapu kotoa pē 'i he fakamānava 'a e 'Otuá, pea 'oku 'aonga ia ki he akonaki mo e fakapoto, **2 Tim.** 3:15–16. Na'á ku fakatatau 'a e ngaahi folofolá kiate kimautolu, koe'uhi ke 'aonga ia kiate kimautolu pea mau poto ai, **1 Nifai** 19:23. 'Oku fiefia 'a hoku laumālie 'i he ngaahi folofolá, **2 Nifai** 4:15–16. 'Oku mau ngāue faivelenga ke tohi, ke fakaloto'i 'a 'emau fānaú, mo homau kāingá foki, ke nau tui kia Kalaisi, **2 Nifai** 25:23. Na'a nau fakatoto 'i he ngaahi folofolá, 'o 'ikai toe tokanga ki he ngaahi lea 'a e tangata angakoví ni, **Sēkope** 7:23 ('Alamā 14:1). Kapau na'e 'ikai 'a e ngaahi peletí ni na'e pau ke tau mamahi 'i he ta'e'iló, **Mōsaia** 1:2–7. Kuo nau fakatoto faivelenga 'i he ngaahi tohi tapú, koe'uhi ke nau 'ilo'i 'a e folofola 'a e 'Otuá, 'Alamā 17:2–3. 'Oku fakatolonga 'a e ngaahi folofolá ke 'omi 'a e ngaahi laumālie ki he fakamo'ui, 'Alamā 37:1–19 (2 Nifai 3:15). 'E tatakí 'e he folofola 'a e 'Otuá 'a e tangata 'a Kalaisi, **Hilam.** 3:29. 'Ilonga ha me'a te nau lea 'aki 'i hono ue'i 'a kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni-oni 'e hoko ia ko e tohi tapu pea mo e mālohi 'o e 'Otuá ki he fakamo'ui, **T&F** 68:4. Pulusi 'a hono kato 'o 'eku ngaahi tohi tapú ko hono taumu'á ke langa hake 'a hoku siasí pea teuteu'i 'a hoku kakai, **T&F** 104:58–59. Ko ia ia te ne me'a mahu'inga 'aki 'a 'eku leá, 'e 'ikai ke kākaa'i ia, **SS—M** 1:37.

Ko e ngaahi folofola na'e kikité 'i 'e 'omi: Na'e tomu'a fakahā 'e 'Īsaia 'a hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná, 'Īsaia 29:11–14. To'o kiate koe ha va'a 'akau 'e taha peá ke tohi ki ai kia Siuta, 'Isikeli 37:15–20. 'E 'omai ha ngaahi tohi kehe, **1 Nifai** 13:39. 'Oua na'a mou mahaló 'oku 'i he Tohi Tapú 'a 'eku ngaahi lea kotoa pē,

2 Nifai 29:10–14. Puke ma'u 'a e ongo-ongolelei 'a Kalaisi, 'a ia 'e 'omai 'i he ngaahi lekōfi, **Molom.** 7:8–9. 'E monū-ia ia te ne 'omi 'a e me'á ni ki he māmá, **Molom.** 8:16. Tohi 'a e ngaahi me'á ni pea te u fakahā ia 'i he taimi 'oku ou loto ki ai, '**Eta** 3:27 ('Eta 4:7). 'Oku mau tui te ne kei fakahā mai 'amui ha ngaahi me'a lahi, **TT** 1:9.

FOLOFOLA KUO MOLÉ, NGAAHI.

Vakai ki he Folofolá—Ngaahi folofola kuo molé

FOLOFOLA 'A E 'OTUÁ. *Vakai foki ki he Fakahaá; Fekau 'a e 'Otuá, Ngaahi; Folofolá*

Ko e ngaahi fakahinohino, ngaahi fekau, pe ko ha pōpoaki mei he 'Otuá. 'Oku lava 'e he fānau 'a e 'Otuá 'o ma'u fakahangatonu 'a 'ene folofolá 'i he fakahā 'oku fai mai 'i he Laumālié pe mei he'ene kau tamaio'eiki kuo filí (T&F 1:38).

'Oku mo'ui 'a e tangatá 'i he me'a kotoa pe 'oku ha'u mei he fofonga 'o Sihová, **Teut.** 8:3 (Mātuu 4:4; T&F 84:43–44). Ko ho'ofolofolá ko e tūhulu ia ki hoku va'é mo e maama ki hoku halá, **Same** 119:105. Na'e fakapito 'a kinautolu kotoa pē 'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni, 'o nau lea mālohi 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá, **Ngāue** 4:31–33. Ko e va'a ukameá ko e folofola ia 'a e 'Otuá, 'a ia na'e fakatau ki he 'akau 'o e mo'uí, **1 Nifai** 11:25 (1 Nifai 15:23–25). Ka na'e 'ikai te mo lava 'o ongo'i, 'o 'ikai ai te mo ongo'i 'a 'ene ngaahi leá, **1 Nifai** 17:17:45–46. 'E mala'ia ia 'oku li'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá, **2 Nifai** 27:14 (2 Nifai 28:29; 'Eta 4:8). Vilitaki atu ki mu'a pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisi, **2 Nifai** 31:20 (2 Nifai 32:3). Koe'uhi ko 'enau ta'etuú na'e 'ikai fa'a mahino kiate kinautolu 'a e folofola 'a e 'Otuá; **Mōsaia** 26:3 ('Alamā 12:10). Na'a nau fakatotolo faivelenga 'i he ngaahi tohi tapú, koe'uhi ke nau 'ilo'i 'a e folofola 'a e 'Otuá, '**Alamā** 17:2. 'Ahi'ahi'i 'a e ivi 'o e folofola 'a e 'Otuá, '**Alamā** 31:5. Na'e fakatatau 'e 'Alamā 'a e folofola 'a e 'Otuá ki ha tenga'i

'akau, '**Alamā** 32:28–43. 'Ilonga ha me'a te nau lea 'aki 'i hono ue'i 'a kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'e hoko ia ko e folofola 'a e 'Eiki, **T&F** 68:4. Mou mo'ui 'o fakatatau ki he folofola kotoa pē 'oku 'alu atu mei he fofonga 'o e 'Otuá, **T&F** 84:44–45. Ko ia ia te ne me'a mahu'inga 'aki 'a 'eku leá, 'e 'ikai ke kākāa'i ia, **SS—M** 1:37.

FONÓ. *Vakai foki ki he Fekau 'a e 'Otuá, Ngaahi; Fono 'a Mōsesé; Talangofuá; Tāpuaki, Tāpuaki'i, Tāpuekiná*

Ko e ngaahi fekau pe ngaahi tu'utu'uni 'a e 'Otuá 'a ia 'oku makatu'unga ai 'a e ngaahi tāpuaki mo e ngaahi tau-tea kotoa pē 'i he langí mo e māmaní. Ko kinautolu 'oku nau talangofua ki he ngaahi fono 'a e 'Otuá 'oku nau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa maí. Na'e ako'i 'e he Palófito ko Siosefa Sāmitá 'oku totonu ke talangofua foki 'a e kakaí mo faka'apa'apa, mo poupou'i 'a e ngaahi lao 'o e fonuá (TT 1:12).

Na'e hoko 'a e fono 'a Mōsesé ko ha fono teuteu'anga ke ne 'omi 'a e tangatá mo e fefiné kia Kalaisi. Ko ha fono ia 'o e ngaahi tu'utu'uni faka-ngatangata, ngaahi me'a ke fai, mo e ngaahi ouau. 'Oku hoko he 'ahó ni 'a e fono 'a Kalaisi, 'a ia kuó ne fakakakato 'a e fono 'a Mōsesé, ko hono kakato ia 'o e ongoongolelei pe "ko e fono hao-haoa 'o e tau'atāina" (Sēmisi 1:25).

Na'e tuku 'e he 'Otuá 'a e ngaahi fono kia 'Ātama, **Sēnesi** 1:28; 2:16–17. Na'e tuku 'e he 'Otuá 'a e ngaahi fono kia Noa, **Sēnesi** 9:1. Ko e fono 'a Sihová 'oku hao-haoa, 'okú ne liliu 'a e laumālié, **Same** 19:7. Ko Sihova hotau fai fonó, '**Ísaia** 33:22. 'Oku ai 'a e toko taha pē 'okú ne fokotu'u 'a e fonó, **Sēmisi** 4:12. 'O ka 'ikai ha fono kuo foaki mai 'oku 'ikai ke 'i ai ha tautea, **2 Nifai** 9:25. 'Oku 'i ai ha fono kuo tuku mai, '**Alamā** 42:17–22. 'E fakamāu'i 'a e tangatá 'o fakatatau mo e fonó, '**Alamā** 42:23. Ko Kalaisi 'a e fonó, **3 Nifai** 15:9. 'Oku fakalaumālie kiate au 'a e ngaahi fono kotoa pē, **T&F** 29:34. Na'e ma'u 'e

Siosefa Sāmīta 'a e fono ki he Siasí 'i he fakahā, **T&F** 42. Ko ia ia 'okú ne tauhi 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá, 'oku 'ikai 'aonga ke ke maumau 'i 'a e ngaahi lao 'o e fonuá, **T&F** 58:21. Ko e maama 'o Kalaisí 'a e fono 'oku pule 'i ai 'a e me'a kotoa pē, **T&F** 88:7–13. Kuó ne 'osi foaki mai ha fono ki he me'a kotoa pē, **T&F** 88:42–43. 'Oku totonu ke tauhi 'e he kakai 'a e ngaahi lao 'o e fonuá, **T&F** 98:4–5. 'O ka tau ka ma'u ha tāpuaki mei he 'Otuá, 'oku makatu'unga ia 'i he talangofua ki he fono, **T&F** 130:20–21. 'Oku fakahā 'e he Siasí 'a 'ene tui 'o kau ki he ngaahi lao fakasivilé, **T&F** 134. 'Oku fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá 'i he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelé, **TT** 1:3.

FONO 'A MŌSESÉ. *Vakai foki ki he*
Fonó; Lakanga Taula'eiki
Faka-Ēloné; Ma'á mo e Ta'ema'á

Na'e foaki mai 'e he 'Otuá ha ngaahi fono 'ia Mōsese ki he fale 'o 'Isilelí ke ne fetongi 'a e fono mā'olunga ange na'e 'ikai te nau talangofua ki aí ('Eke. 34; LSS, 'Eke. 34:1–2; LSS, Teut. 10:2). Na'e kau 'i he ngaahi fono 'a Mōsesé ha ngaahi tefito 'i mo'oni, ngaahi tu'u-tu'uni, ngaahi tōtō'onga, mo e ngaahi faka'ilonga ke fakamanatu ki he kakai 'a 'enua ngaahi ngāu'é mo honau ngaahi fatongiá. Na'e kau ki ai ha fekau mo e ngaahi me'a ke fai fekau'aki mo e angama'á, anga-totonú, anga-fakalotú, mo e ngaahi fekau mo e ngaahi me'a fakatu'asinó—kau ai mo e ngaahi feilaulau (Lev. 1–7) 'a ia na'e fakataumu'a ki hono fakamanatu kiate kinautolu 'a e 'Otuá mo honau fatongia kiate iá (Mōsaia 13:30). Na'e hoko ko ha kongá 'o e fonó 'a e tui, fakatomalá, papitaiso 'i he vai, mo e fakamolemole 'o e ngaahi angahalá, 'o hangē pē ko e Fekau 'e Hongofulú mo e ngaahi fekau lahi kehe 'oku mahuinga ki he anga-totonú mo e angama'á. Na'e fakahoko ha kongá lahi 'o e ngaahi lao fekau'aki mo e ngaahi ouau 'i he pekia mo e toetu'u 'a Sisú Kalaisí, 'a ia na'e fakangata ai 'a e feilaulau 'i he lilingi totó ('Alamā 34:13–14). Na'e

fakahoko 'a e fonó 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pea na'e hoko ia ko ha ongoongolelé teuteu'anga ke tākiekina mai ai kia Kalaisi 'a kinautolu 'oku nau tauhi iá.

Te u foaki kiate kinautolu 'a e fono 'o hangē ko ia 'i he 'uluaki, ka 'e fakatatau ia ki he fono 'o ha fekau fakakakano, **LSS, 'Eke.** 34:1–2. Na'e hoko 'a e fonó ko hotau faiako, ke takiaki 'i 'a kitautolu kia Kalaisi, **Kalētia** 3:19–24. 'Oku tau tauhi 'a e fono 'a Mōsesé pea hanga atu 'i he tu'u ma'u 'ia Kalaisi, **2 Nīfai** 25:24–30. 'Oku 'ikai hoko mai 'a e fakamo'ui 'i he fono 'a Mōsesé, **Mōsaia** 12:27–13:32. 'Oku fakahoko 'iate au 'a e fono 'a Mōsesé, **3 Nīfai** 9:17. Ko e fono na'e foaki kia Mōsesé 'oku fakangata ia 'iate au, **3 Nīfai** 15:1–10. Na'e to'o atu 'e he 'Eiki 'a Mōsese pea mo e Lakanga Fakataula'eiki Toputapú mei he fānau 'a 'Isilelí, pea tuku mai ha ngaahi fekau fakatu'asino, **T&F** 84:23–27.

FONO 'O E FAKATAPUÍ. *Vakai ki*
he Fakatapuí

FONO 'O E ME'A TAHÁ. *Vakai ki he*
Kautaha Uouongatahá

FONU'A O E TALA'OFÁ

Ko e ngaahi fonua ia kuo tala'ofa 'e he 'Eiki 'e hoko ko e tofi'a 'o e kakai tui faivelenga 'oku muimui kiate iá, pea kau foki ai mo honau ngaahi hakó 'i he taimi lahi. 'Oku lahi 'a e ngaahi fonua 'o e tala'ofá. Ko e taimi lahi 'oku lau ai 'a e Tohi 'a Molomoná ki he fonua 'o e tala'ofá, 'oku 'uhinga ia ki he ongo 'Ameliká.

Te u foaki 'a e fonuá ni ki ho hakó, **Sēnesi** 12:7 ('Ēpa. 2:19). Te u foaki kiate koe mo ho hakó 'a e fonua ko Kēnaní, **Sēnesi** 17:8 (Sēnesi 28:13). Na'e fakamahino 'i 'e Mōsese 'a e ngaahi ngata'anga 'o e fonua 'o 'Isilelí 'i Kēnaní, **Nōmipa** 34:1–12 (Nōmipa 27:12). 'E tatakí koe ki ha fonua 'o e tala'ofa, **1 Nīfai** 2:20 (1 Nīfai 5:5). 'Oku tatakí atu 'e he 'Eiki 'a e kau mā'oni'oni ki he ngaahi fonua mahuinga, **1 Nīfai** 17:38. Kapau 'e tauhi 'e he ngaahi hako 'o Lihaf 'a e ngaahi

fekau 'a e 'Otuá, te nau tu'umalie 'i he fonua 'o e tala'ofá, **2 Nifai** 1:5–9. 'E foki 'a 'Isileli ki honau ngaahi fonua 'o e tala'ofá, **2 Nifai** 24:1–2 ('Īsaia 14:1–2). 'Ilonga ha pule'anga 'e ma'u 'a e fonua 'o e tala'ofa ko 'ení kuo pau ke nau tauhi 'a e 'Otuá pe 'e tafi'i atu 'a kinautolu, 'Efa 2:9–12. Ko e fonua 'eni 'o e tala'ofá, pea ko e potu ke tu'u ai 'a e kolo ko Saioné, **T&F** 57:2. Pea kamata ke foki 'a Siutá ki he ngaahi fonua 'a ia na'á ke foaki kia 'Ēpalahame, **T&F** 109:64. 'E langa 'a e Selūsalema Fo'ou 'i he konitinēniti 'o 'Ameliká, **TT** 1:10.

FO'OU, SELŪSALEMA. *Vakai ki he Saione; Selūsalema Fo'ou*

FUAKAVÁ. *Vakai foki ki he Fakapapaú, Fakapapau mo e Fuakava 'o e Lakanga Fakataula'eikí; Fuakava Faka-Ēpalahamé; Fuakava Fo'ou mo Ta'engatá*

Ko ha aleapau 'i he vaha'a 'o e 'Otuá mo e tangatá, ka 'oku 'ikai te nau tu'unga tatau 'i he aleapau ko iá. 'Oku fokotu'u mai 'e he 'Otuá 'a e ngaahi tu'unga ki he fuakavá, pea 'oku lotu leva 'a e tangatá ke fai 'a e me'a 'okú ne finangalo ke nau faí. 'Oku tala'ofa mai leva 'e he 'Otuá ki he tangatá ha ngaahi tāpuaki koe'uhi ko 'enau talangofuá.

'Oku ma'u 'a e ngaahi tefito'i mo'oní mo e ngaahi ouá 'i he fuakava. 'Oku palōmesi 'a e kāingalotu 'o e Siasí 'a ia 'oku nau fai 'a e ngaahi fuakava ko iá ke nau tauhi ia. Hangē ko 'ení, 'oku fuakava 'a e kāingalotú mo e 'Eikí 'i he papitaisó pea nau fakafou 'a e ngaahi fuakava ko iá 'i he'enau ma'u 'a e sákalamēniti. 'Oku nau toe fai foki mo e ngaahi fuakava 'i he tempalé. 'Oku hoko 'a e kakai 'o e 'Eikí ko ha kakai 'o e fuakava pea 'oku tāpuekina lahi 'a kinautolu 'i he'enau tauhi 'a 'enau ngaahi fuakava mo e 'Eikí.

Te u fokotu'u ma'u mo koe 'a 'eku fuakavá, **Sēnesi** 6:18. Tauhi 'ekolu fuakavá pea te mou 'iate au ko e kolo lelei lahi, 'Eke. 19:5. 'Oua na'á ke fai ha fuakava mo kinautolu, pe ki honau ngaahi

'otuá, 'Eke. 23:32. Tauhi 'a e sāpate ko e fuakava ma'u ai pē ia, 'Eke. 31:16. 'E 'ikai 'aupito te u lí'aki 'eku fuakava mo kimoutolú, **Fakam.** 2:1 Kuo fai 'e hoku kakai mā'oni'oni ha fuakava mo au 'i he feilaulau, **Same** 50:5 (**T&F** 97:8). Manatu ki he'ene fuakava mā'oni'oni, **Luke** 1:72 (**T&F** 90:24). Na'e tō hifo 'a e mālohi 'o e 'Otuá ki he kakai 'o e fuakava 'o e 'Eikí, **1 Nifai** 14:14. 'E fakahoko 'a e fuakava na'e fai kia 'Ēpalahamé 'i he ngaahi 'aho faka'osí, **1 Nifai** 15:18 (3 **Nifai** 16:5, 11–12; 21:7; **Molom.** 9:37). Na'e lotu 'a e kakai 'o Penisimaní ke nau fai ha fuakava mo e 'Otuá ke fai hono finangaló, **Mōsaia** 5:5. Ko e papitaisó ko ha fakamo'oni ia kuo fai 'e he tangatá ha fuakava mo e 'Otuá ke ne fai ki hono finangaló, **Mōsaia** 18:13. Ko e fānau 'a kimoutolu 'o e fuakava, **3 Nifai** 20:25–26. Ko e ngāue 'a e kau 'āngeló ke fakahoko mo fai 'a e ngāue 'o e ngaahi fuakava 'a e Tamaí, **Molonai** 7:31. Ko e lilingi 'o e ta'ata'a 'o Kalaisí 'a e fuakavá, **Molonai** 10:33. Ko e tokotaha kotoa pē 'oku kau ki he Siasí ni 'o Kalaisí te ne tokanga ke tauhi 'a e ngaahi fuakava kotoa pē, **T&F** 42:78. 'Oku monū'ia 'a kinautolu 'a ia na'a nau tauhi 'a e fuakavá, **T&F** 54:6. 'Ilonga ia te ne maumau' 'i a 'ene fuakavá ni 'e mole hono lakangá mo e tu'ungá, **T&F** 78:11–12. Ko kinautolu kotoa pē 'oku ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'oku nau tali 'a e fakapapau mo e fuakava ko 'ení, **T&F** 84:39–40. 'Oku nau lotu-fiemalie ke tauhi 'a 'enau ngaahi fuakavá 'i he feilaulau, **T&F** 97:8. 'Oku lava 'o ta'engata 'a e fuakava 'o e malí, **T&F** 132. Pea 'e hoko 'eni ko 'etau fuakavá, te tau 'a'eva 'i he ngaahi tu'utu'uni kotoa pē, **T&F** 136:4.

FUAKAVÁ (Tohi). *Vakai ki he Fuakava Fo'ou; Fuakava Motu'á*

FUAKAVA FAKA-ĒPALAHAMÉ.
Vakai foki ki he Fuakavá; Kamú; 'Ēpalahame

Na'e ma'u 'e 'Ēpalahame 'a e ongoongolelei pea fakanofa ia ki he lakanga fakataula'eiki mā'olungá (**T&F** 84:14;

'Ēpa. 2:11), pea na'á ne kau ki he mali fakasilesitiale, 'a ia ko e fuakava 'o e hakeaki'i (T&F 131:1–4; 132:19, 29). Na'e ma'u 'e 'Ēpalahame ha tala'ofa 'e foaki ki hono hako fakamatelié 'a e ngaahi tāpuaki kotoa pē 'o e ngaahi fuakava ko 'eni (T&F 132:29–31; 'Ēpa. 2:6–11). 'Oku fakataha'i 'a e ngaahi fuakava mo e ngaahi tala'ofa ko 'eni 'o ui ia ko e fuakava faka-'Ēpalahamé. Ko hono fakafoki mai 'o e fuakava ko 'eni 'a e fakafoki mai 'o e ongoongolelei 'i he ngaahi 'aho faka'osi, he 'e tāpuekina ai 'a e ngaahi pule'anga kotoa 'o e māmaní (Kalētia 3:8–9, 29; T&F 110:12; 124:58; 'Ēpa. 2:10–11).

FUAKAVA FO'OU. *Vakai foki ki he*
Folofolá; Tohi Tapú

Ko ha fakatahataha'i ia 'o e ngaahi tohi fakalaumalie ('a ia na'e 'uluaki tohi 'i he lea faka-Kilikí) 'oku kau ki he mo'ui mo e ngāue fakafaifekau 'a Sisū Kalaisí, ko e kau 'Aposetoló, mo e kau muimui kehe 'o Sisū Kalaisí. 'Oku vahevahe 'a e Fuakava Fo'ou ki he Ngaahi Kōsipeli, ko e ngaahi Ngāue 'a e Kau 'Aposetoló, ngaahi tohi ('ipiseli) 'a Paulá, ko e ngaahi tohi ('ipiseli) fakalūkufuá, mo e tohi 'o e Fakahaá.

Ko e Kōsipeli 'e faá—ko e ngaahi tohi ia 'a Mātiu, Ma'ake, Luke, mo Sioné—ko e ngaahi fakamatala ia ki he mo'ui 'a Kalaisí. Ko e tohi 'o e Ngaahi Ngāue ko e ngaahi lekooti ia 'o e hisitōlia 'o e Siasí mo e kau 'Aposetoló, kae tautautefito ki he ngaahi fononga fakafaifekau 'a Paula, hili 'a e pekia 'a Kalaisí. Na'e tuku 'e he ngaahi tohi 'a Paulá ha ngaahi fakahinohino ki he kau taki 'o e Siasí mo e kāingalotú. Na'e fai 'a e ngaahi tohi kehé 'e he kau 'Aposetolo kehe pea na'e fai mai ai ha ngaahi na'ina'i kehe ki he Kāingalotu 'i mu'a. Ko e tohi 'o e Fakahaá 'a ia na'e fai 'e he 'Aposetolo ko Sioné, ko hono kongala hi ko e ngaahi kikite ia na'e fai 'o kau ki he ngaahi 'aho faka'osi.

FUAKAVA FO'OU MO

TA'ENGATÁ. *Vakai foki ki he*
Fuakavá

Ko e kakato ia 'o e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí (T&F 66:2). 'Oku fo'ou ia he taimi kotoa pē 'oku fakahā fo'ou mai ai ia hili ha vaha'ataimi 'o ha hē mei he mo'oni. 'Oku ta'engata ia 'i he tu'unga ko ha fuakava ia 'a e 'Otuá pea kuo fiefia ai 'a e kuonga fakakōsipeli kotoa pē 'a ia 'oku tali lelei ai ia 'e he kakaí. Na'e toe fakahā mai 'a e fuakava fo'ou mo ta'engatá ki he tangatá 'i he māmaní 'e Sisū Kalaisí 'o fou mai 'i he palōfita ko Siosefa Sāmitá. 'Oku kau ki ai 'a e ngaahi ouau toputapu 'oku fakahoko 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí—hangē ko e papitaisó mo e mali temipalé—'a ia 'oku 'omi ke tu'unga ai hono ma'u 'e he tangatá 'a e fakamo'ui, mo'ui ta'e-fa'a-maté, mo e mo'ui ta'engatá. Ko e taimi ko ia 'oku tali ai 'e he kakaí 'a e ongoongolelei pea nau palōmesi ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'oku fuakava leva 'a e 'Otuá ke foaki mai kiate kinautolu 'a e ngaahi tāpuaki 'o 'ene fuakava fo'ou mo ta'engatá.

Te u fakama'u 'eku fuakavá kiate koe mo ho hakó, **Sēnesi** 17:7. Te ne ma'u 'a e fuakava 'o e ngāue fakataula'eikí 'o lauikuonga, **Nōmipa** 25:13. Kuo liliu 'e he kakaí 'a e ngaahi ouau mo mau-mau 'i 'a e fuakava ta'engatá, **'Īsaia** 24:5 (T&F 1:15). Te u fai 'a e fuakava ta'engata mo kimoutolu, **'Īsaia** 55:3 (Selem. 32:40). Ko e fuakava ia ke ta'engata, **'Isikeli** 37:26. Na'e fai 'e he 'Eikí ha fuakava fo'ou, pea kuo mole atu 'a e 'uluaki, **Hepelū** 8:13. Ko Sisū ko e fakalaloa 'o e fuakava fo'ou, **Hepelū** 12:24 (T&F 76:69). Ko ha fuakava fo'ou mo ta'engata 'eni, **T&F** 22:1. Kuó u 'oatu 'a 'eku fuakava ta'engatá ki he māmaní, **T&F** 45:9 (T&F 49:9). Kuo 'oatu 'e he 'Eikí 'a hono kakato 'o 'ene ongoongolelei, 'a ia ko 'ene fuakava ta'engatá, **T&F** 66:2 (T&F 133:57). Ko e me'a 'e ma'u ai 'a e tu'unga mā'olunga taha 'i he nāunau fakasilesitiale, kuo pau ke kau ha tangata 'i he fuakava fo'ou mo ta'engata 'o e malí, **T&F** 131:1–2. Na'e fokotu'u 'a e fuakava fo'ou mo ta'engatá ki hono kakato 'o e nāunau 'o e 'Eikí, **T&F** 132:6, 19.

FUAKAVA MOTU'Á. *Vakai foki ki he*

Folofolá; Penitáteoke; Tohi Tapú

Ko e ngaahi tohi 'a e kau palōfita 'i he kuonga mu'á 'a ia na'a nau ngāue 'o fakatatau ki hono fakahinohino 'i 'a kinautolu 'e he Laumālie Mā'oní'oní pea na'a nau fakamo'oni 'i ha ngaahi senituli lahi 'o kau kia Kalaisi mo 'ene ngāue fakafaifekau 'i he kaha'ú. 'Oku 'i ai foki mo ha lekooti 'o e hisitōlia 'o 'Ēpalahame mo hono ngaahi hakó, 'o kamata meia 'Ēpalahame, mo e fuakavá, pe fakamo'oni, 'a ia na'e fai 'e he 'Eiki mo 'Ēpalahame mo hono hakó.

Na'e tohi 'e Mōsese 'a e 'uluaki tohi 'e nima 'o e Fuakava Motu'á. Ko e tohi Sēnesi, 'Ekesōtosí, Levitikó, Nōmipá, mo e Teutalōnomé ia. 'Oku 'uhinga 'a e Sēnesi ki he kamata'anga 'o e māmaní, fa'ahinga 'o e tangatá, ngaahi leá, ngaahi fa'ahinga kakai, mo e kamata'anga 'o e fale 'o 'Isileli.

'Oku fakamatata 'a e ngaahi tohi fakahisitōliá ki he ngaahi me'a na'e hoko 'i 'Isileli. 'Oku kau ki he ngaahi tohi ko iá 'a e tohi 'a Siosiuá, Kau Fakamāú, Lute, 1 mo e 2 Samuela, 1 mo e 2 Ngaahi Tu'í, 1 mo e 2 Fakamatata Me'a Hoko-hoko, 'Ēsela, Nehemaia, mo e 'Ēseta.

'Oku tohi 'i he ngaahi tohi fakapunaké ha ni'ihí 'o e potu mo e ngaahi tohi 'a e kau palōfitá. 'Oku kau ki he ngaahi tohi ko iá 'a e tohi 'a Siopé, Ngaahi Sāmé, Lea Fakatātaá, Tangata Malangá, Hiva 'a Solomoné, mo e Tangilāulau.

Na'e fakatokanga 'e he kau palōfitá ki 'Isileli 'o kau ki he'ene ngaahi angahalá pea nau fakamo'oni ki he ngaahi tāpuaki 'oku ma'u 'i he talangofuá. Na'a nau kikite 'o kau ki he hā'ele mai 'a Kalaisi, 'a ia te ne fai 'a e fakalelei ki he ngaahi angahala 'a kinautolu 'oku fakatomalá, mo ma'u 'a e ngaahi ouaú, pea mo'ui 'aki 'a e ongo-ongoleli. 'Oku kau ki he ngaahi tohi 'a e kau palōfitá 'a e tohi 'a 'Isaiá, Selemaiá, 'Isikelí, Tanielá, Hōseá, Sioelí, 'Āmosí, 'Ōpataiá, Sioná, Maiká, Nēhumí, Hapakukí, Sēfanaiá, Hākeai, Sākalaiá, mo e Malakai.

Na'e tohi 'a e kongá lahi 'o e ngaahi

tohi 'i he Fuakava Motu'á 'i he lea faka-Hepeluú. 'Oku 'i ai ha ngaahi tohi si'í na'e fai ia 'i he lea faka-Alameá, pe ngaahi lea tatau mo ia.

FUAKAVA TA'ENGATÁ. *Vakai ki*

he Fuakavá; Fuakava Fo'ou mo Ta'engatá

FUA TAPÚ. *Vakai ki he Hinga 'a*

'Ātama mo 'Ivī; 'Īteni

FUA'Á. *Vakai ki he Meheká***FUFULÚ.** *Vakai foki ki he Fakalelei,*

Fakalelei'í; Papitaisó

Ke fakama'a, fakasino pe fakalaumālie. Ko hono fakataipé, ko e tokotaha ko ia 'oku fakatomalá 'e lava 'o fakama'a mei he'ene mo'ui mafasia 'i he angahalá mo hono ngaahi nunu'á 'i he feilaulau fakalelei 'a Sisū Kalaisi. 'Oku hoko 'a e ngaahi fufulu 'e ni'ihí 'a ia 'oku fai 'i he mafai totonu 'o e lakanga fakataula-'eiki ko ha ngaahi ouau toputapu.

'E toki fō 'e he taula'eiki hono ngaahi kofú pea te ne kaukau 'i hono sinó 'i he vai, Nōmipa 19:7. Fufulu 'aupito au mei he'eku hiá, Same 51:2, 7. Fufulu 'a kimoutolu, ngaahi 'a kimoutolu ke mou ma'a; tuku 'a e faikovi, 'Īsaia 1:16–18. Na'e fufulu 'e Sisū 'a e va'e 'o 'ene kau 'Aposetol, Sione 13:4–15 (T&F 88:138–139). Ke ke papitaiso 'o fakama'a koe mei ho'o angahalá, Ngāue 22:16 ('Alamā 7;14; T&F 39:10). 'Oku 'ikai lava 'o fakamo'ui ha tangata 'e toko taha, tuku kehe kapau kuo fō hono ngaahi kofú ke hinehina, 'Alamā 5:21 (3 Nīfai 27;19). Na'e fō honau kofú ke hinehina 'i he ta'ata'a 'o Kalaisi, 'Alamā 13:11 ('Ēta 13:10). Ke lava 'o fufulu mo fakama'a 'a kinautolu mei he'enua ngaahi angahala kotoa pē 'i he'enua tauhi 'a e ngaahi fekaú, T&F 76:52. Ko ho'omou ngaahi paní, mo ho'omou ngaahi fufulú kuo tu'utu'uni ia 'aki 'a e ouau 'o hoku fale tapú, T&F 124:39–41.

FUKÁ

'Oku 'uhinga ia 'i he folofolá, ki ha

fuka pe ha faka'ilonga 'a ia 'oku faka-tahataha mai ki ai 'a e kakai 'i he tau-mu'a tatau pea mo e me'a 'oku 'iloa ai 'a kinautolu. Na'e hoko 'a e fuka ia 'i he ngaahi kuonga mu'a ko ha me'a ke fakalotolahi 'i 'aki 'a e kau soti'a ki he tau. 'Oku hoko 'a e Tohi 'a Molomoná mo e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko ha fakataipe 'o e fuka ki he ngaahi pule'anga 'o e māmaní.

Te ne hiki hake 'a e fuka ki he ngaahi pule'angá, 'Īsaia 5:26 (2 Nifai 15:26). 'E 'i ai 'a e aka 'o Sese 'e tu'u ko e fuka, 'Īsaia 11:10 (2 Nifai 21:10; T&F 113:6). Hiki hake ha fuka 'o e melino, T&F 105:39.

FUKA 'O E TAU'ATĀINÁ. *Vakai*

foki ki he Molonai, 'Eikitau ko

Ko ha fuka na'e hiki hake 'e Molonai, ko e 'eikitau pule 'o e ngaahi kau tau 'o e kau Nifai 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e ngaahi 'e Molonai 'a e fuka ke ue'i hake 'a e kakai Nifai ke nau malu'i 'enau lotú, tau'atāiná, melinó, mo honau ngaahi fāmilí.

Na'e ngaahi 'e Molonai 'a e fuka mei ha kongá na'e hae'i mei hono kofú, 'Alamā 46:12–13. Ko kinautolu na'a nau pou-pou'i 'a e fuka na'a nau fai ha fuakava, 'Alamā 46:20–22. Na'e fekau 'e Molonai ke fusi hake 'a e fuka 'i he taua kotoa pē, 'Alamā 42:36 ('Alamā 51:20).

FU'U SIASI LAHI MO

FAKALIELIÁ. *Vakai ki he*

Tēvolo—Ko e siasi 'o e tēvoló

HAITI, 'OASONI

Ko ha mēmipa 'o e 'uluaki Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a ia na'e ui 'i he kuonga ko 'ení (T&F 68:1–3; 75:13; 102:3; 124:128–129). Na'á ne fakahoko ha ngaahi misiona lahi ma'á e Siasí, pea kau ai hono fakatapu'i 'o Palesitainé 'i he 1841 ki he toe foki ki ai 'a e kakai Siú.

HAKEAI

Ko ha palófitá 'i he Fuakava Motu'á 'a

ia na'á ne kikite 'i he ta'u 520 K.M. nai 'i Selūsalema, 'i he hili 'a e foki mai 'a e kakai Siú mei he'enau nofo pōpula 'i Pāpiloné ('Ēsela 5:1; 6:14). Na'á ne lea 'o kau ki hono toe langa hake 'o e tempale 'o e 'Eiki 'i Selūsalemá, peá ne valoki'i 'a e kakai koe'uhi ko e 'ikai ke 'osi hono langá. Na'á ne toe tohi foki 'o kau ki he tempale 'i he nofo tu'í mo e pule 'a e Fakamo'uí.

Ko e tohi 'a Hakeai: Na'e hanga 'e he 'Eiki 'o valoki'i 'a e kakai 'i he vahe 1 koe'uhi ko 'enau nofo 'i honau ngaahi fale kuo 'osi kakato hono langá, lolotonga ia 'oku te'eki ai pē langa hake 'a e tempalé. 'Oku tohi 'i he vahe 2 'a e kikite 'a Hakeai 'e foaki mai 'e he 'Eiki 'a e melinó 'i hono tempalé.

HAKEAKI'Í. *Vakai foki ki he*

Fakaleléi, Fakaleléi'; Kalauni;

Mo'ui Ta'engatá; Nāunau

Fakasilesitiale; Tangatá—

Tangatá, 'okú ne 'i he tu'unga

ke ne lava 'o hoko 'o hangē ko

e Tamai Fakahēvaní

Ko e tu'unga mā'olunga taha ia 'o e fiefiá mo e nāunau 'i he pule'anga fakasilesitiale.

'Oku fonu 'a e fiefiá 'i ho 'aó, Same 16:11. Ko e ngaahi 'otua 'a kinautolu, 'io ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá, ko ia 'oku 'anautolu 'a e ngaahi me'a kotoa pē, T&F 76:58–59. 'E ma'u 'e he kau mā'oni'oni 'a honau tofi'á pea 'e ngaahi ke nau tatau mo ia, T&F 88:107. Na'e 'ikai ke tauhi 'e he kau 'āngelo ko 'ení 'a 'eku fonó; ko ia 'oku nau nofo tāutaha mo toko taha pē, ta'e 'i ai ha hakeaki'i, T&F 132:17. Kuo pau ke mali 'a e tangatá mo e finé 'o fakatatau ki he fono 'a e 'Otuá ka nau lava 'o ma'u 'a e hakeaki'í, T&F 132:19–20. 'Oku fāsi'i 'a e matapaá, pea lausi'i 'a e hala 'a ia 'oku fakatau ki he hakeaki'í, T&F 132:22–23. Kuo hū atu 'a 'Ēpala-hame, 'Aisake mo Sēkope ki honau hakeaki'í, T&F 132:29, 37. 'Oku ou fakama'u kiate koe 'a ho hakeaki'í, T&F 132:49.

HAKO 'O 'ĒPALAHAMÉ. *Vakai ki he 'Ēpalahame—Ko e hako 'o 'Ēpalahamé*

HALÁ. *Vakai foki ki he Sīsū Kalaisi; 'A'évā, 'A'éva mo e 'Otuá*

Ko e fononga'anga pe ko e 'alunga 'oku 'alu ai ha taha. Na'e folofola 'a Sīsū ko ia 'a e halá (Sione 14:4–6).

Tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí, ke 'alu 'i hono ngaahi halá, **Teut.** 8:6. Akonaki 'a e tamasi'í 'i he hala 'oku totonu ke ne 'alu aí, **LFkt.** 22:6 (2 Nīfai 4:5). Kuo folofola 'a e 'Eikí 'oku mā'olunga hono ngaahi halá 'i hotau ngaahi halá, 'Īsaia 55:8–9. 'Oku fāsi'í 'a e matapaá, mo lausi'í 'a e hala, **Mātiu** 7:13–14 (3 Nīfai 14:13–14; 3 Nīfai 27:33; T&F 132:22, 25). 'E tofa foki 'e he 'Eikí 'a e hala ke mou hao ai mei he 'ahi'ahi, **1 Kol.** 10:13. 'Oku 'ikai tuku mai 'e he 'Eikí ha fekau ki he fānau 'a e tangatá ta'e te ne teuteu ha hala ke nau lava 'o fakahoko ai 'a e fekau ko iá, **1 Nīfai** 3:7 (1 Nīfai 9:6; 17:3, 13). 'Oku 'ikai ke 'i ai ha hala kehe kā 'i he matapaá pē; **2 Nīfai** 9:41. 'Oku mou tau'atāina ke ngāue ma'amoutolu pē, ke fili 'a e hala 'o e mate ta'engatá pe ko e hala 'o e mo'ui ta'engatá, **2 Nīfai** 10:23. Ko e halá 'eni; pea 'oku 'ikai ha hala pe ha hingoa kehe, **2 Nīfai** 31:21 (Mōsaia 3:17; 'Alamā 38:9; Hilam. 5:9). 'I he foaki mai 'o hono 'Aló kuo hanga ai 'e he 'Otuá 'o teuteu 'a e founa lelei ange, 'Eta 12:11 (1 Kol. 12:31). 'Oku 'a'éva 'a e tangata taki taha 'i hono hala pē 'o'ona, **T&F** 1:16. Kuo pau ke fai ia 'i he'eku founa pē 'a'akú, **T&F** 104:16.

HALAIÁ. *Vakai foki ki he Fakatomalá, Fakatomala'í*

Ko e tu'unga ia 'o e fai ha hala, pe ngaahi ongo'í loto-mamahi mo e faingata'a'ia 'oku totonu ke ō fakataha mo e fai angahalá.

Kapau 'e fai angahala ha taha pea halaia, **Lev.** 6:1–6. Ko ia ia 'e ma'u ta'efe'unga 'a e sākalamēnití 'oku halaia ia 'i he sino mo e ta'ata'a 'o e 'Eikí,

1 Kol. 11:27. 'Oku lau 'e he halaiá 'oku fefeka 'a e mo'oni, **1 Nīfai** 16:2. Te tau ma'u ha 'ilo haohaoa ki he'etau ngaahi angahala kotoa pē, **2 Nīfai** 9:14. Na'e matafi atu 'a 'eku ongo'í halaiá, 'Īnosi 1:6. Na'e 'i ai ha tautea na'e fokotu'u, 'a ia na'e 'omai 'a e tautea 'o e konisēnisí, 'Alamā 42:18. Tuku ho'o ngaahi angahalá ke fakahoha'asi koe, 'aki 'a e hoha'a 'a ia 'e 'ohifo ai koe ki he fakatomalá, 'Alamā 42:29. 'Oku 'i ai hamou ni'ihí 'oku halaia 'i hoku 'aó, ka te u 'alo'ofa, **T&F** 38:14. Kuo fai 'a e fakalelei 'e he 'Alo 'o e 'Otuá ki he 'uluaki angahalá, **Mōsese** 6:54.

HĀLISI, MĀTENI. *Vakai foki ki he Fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná, Kau*

Ko e toko taha 'o e kau Fakamo'oni 'e Toko Tolu ki hono tupu'anga fakalangí mo hono mo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne tokoni'í fakapa'anga 'a Siosefa Sāmīta mo e Siasí. Na'e folofola 'a e 'Eikí kia Māteni Hālisi ke ne fakatau atu hono kekelé pea foaki 'a 'ene pa'angá ki hono totongi 'o hono pulusi 'o e Tohi 'a Molomoná (T&F 19:26–27, 34–35); pea ke hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga ki he Siasí (T&F 58:35); mo tokoni ki hono totongi 'o e ngaahi fakamole ki he ngāue fakafaifekau (T&F 104:26).

Na'e tu'usi 'a Māteni Hālisi mei he Siasí, ka na'á ne toe foki mai ki mui 'o toe hoko ko e mēmipa kakato. Na'e a'u ki he ngata'anga 'o 'ene mo'uí mo 'ene fakamo'oni'í na'á ne mamata ki he 'āngelo ko Molonai mo e ngaahi peleti koulá 'a ia na'e liliu mei ai 'e Siosefa Sāmīta 'a e Tohi 'a Molomoná.

HAMI. *Vakai foki ki he Noa, Pēteliake 'i he Tohi Tapú*

Ko e foha ia hono tolu 'o Noa 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 5:32; 6:10; Mōsese 8:12, 27).

Na'e hū 'a Noa mo hono ngaahi fohá mo honau ngaahi fāmili ki he 'a'aké, **Sēnesi** 7:13. 'Oku fakamala'ia'í 'a Kēnani, **Sēnesi** 9:18–25. Ko e pule'anga 'o

Hamí na'e 'i he hokohoko fakapēteli-aké pea na'e tāpuaki 'i ia 'aki 'a e ngaahi tāpuaki 'o e māmaní mo e potoka fakamala'ia'í ia 'o kau ki he lakanga fakataula'eikí, 'Ēpa. 1:21–27. Ko e uafí 'o Hamí, 'a 'Isipitási ko ha hako ia 'o Keini; pea na'e nofo'í 'e he ngaahi foha 'o hona 'ofefine ko 'Isipitási 'a 'Isipite, 'Ēpa. 1:23, 25 (Same 105:23; 106:21–22).

HAOHAOÁ. *Vakai foki ki he*

Fakamā'oni'oni'í; Ma'á mo e Ta'ema'á

Ko e kakato, kātoa, mo e tupulaki kakato, mā'oni'oni kakato. 'Oku toe lava foki ke 'uhinga 'a e haohaoá ki he ta'e 'i ai ha angahala pe ha kovi. Ko Kalaisi toko taha pē na'e haohaoa kakato. 'E lava 'a e kakai muimui mo'oni kia Kalaisí 'o haohaoa 'i he'ene 'alo'ofá mo e Fakalelí.

Tau'atāina mei he angahalá pe lotohalaíá; ta'e halaia. 'Oku haohaoa ha taha 'i he taimi 'oku ma'a ai 'a 'ene ngaahi fakakaukaú mo 'ene ngaahi ngāué 'i he founga kotoa pē. Ka ai ha tangata kuó ne fai ha angahala, te ne lava 'o haohaoa 'i ha'ane tui kia Sisū Kalaisi, mo fakatomala, pea ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e ongoongoleléi.

Tuku ke angatonu 'a homou lotó kia Sihova, 1 Ng. Tu'í 8:61. Ko ia ia 'oku nima ma'a mo loto-ma'á te ne ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí, Same 24:3–5. Ke ma'a 'a kimoutolu 'oku fua 'a e ngaahi ipu 'a Sihová, 'Īsaia 52:11 (T&F 133:4–5). 'Oku monū'ia 'a e loto-ma'á, Mātiu 5:8 (3 Nifai 12:48). 'Ilonga ha me'a 'oku mā'oni'oni ke tokanga ki ai, Filipai 4:8 (TT 1:13). Kapau 'oku 'ikai tūkia ha taha 'i he leá ko e tangata haohaoa ia, Sēmisi 3:2. Ko kimoutolu kotoa pē 'oku loto-ma'á, hiki hake homou 'ulú, pea tali 'a e folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá, Sēkope 3:2–3. Te mou lava koā 'o sio hake ki he 'Otuá 'i he 'aho ko iá 'aki 'a e loto-ma'a mo e nima ma'a? 'Alamā 5:19. Ko e me'a 'i he'enua ma'a mo ta'e-ha-'ila 'i he 'ao 'o e 'Otuá, na'e 'ikai te nau lava 'o sio ki ha angahala ka 'i he fakalilí'a, 'Alamā 13:12. 'Oku 'ikai ko e tuí 'a e ma'u ha 'ilo

haohaoa ki he ngaahi me'a, 'Alamā 32:21. Na'e tonu 'a e fakalelei koe'uhi ke hoko 'a e 'Otuá ko ha 'Otuá haohaoa, 'Alamā 42:15. Ko e tangata 'a Molonai na'á ne ma'u 'a e 'ilo haohaoa, 'Alamā 48:11–13, 17–18. 'Oku foaki 'a e Laumālie 'o Kalaisí ki he tangata kotoa pē koe'uhi ke ne fakamaau mo fa'a 'ilo'í 'i ha 'ilo haohaoa 'oku tupu ha me'a mei he 'Otuá, Molonai 7:15–17. Ke fakama'a 'a kitautolu 'o hangē ko e ma'a 'a Kalaisí, Molonai 7:48 (Molom. 9:6). Ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate ia, Molonai 10:32. 'E fakatolonga 'e Kalaisi kiate au ha kakai loto-ma'a, T&F 43:14. Fai atu ai pē 'i he fa'a kātaki kae 'oua ke fakahaohaoa 'i a kimoutolu, T&F 67:13. Ko kinautolu 'eni ko e kau tangata angatonu 'a ia kuo fakahaohaoa 'i 'ia Sisūú, T&F 76:69. Na'e folofola 'a e 'Eikí 'o fekau ke langa ha fale 'i Saione 'a ia 'e lava ai 'a kinautolu 'oku loto-ma'á 'o mamata ki he 'Otuá, T&F 97:10–17. Ko Saione 'eni, ko e loto-ma'á, T&F 97:21. Ko e ngaahi lakanga 'i he Siasí ki hono fakahaohaoa 'i 'o 'eku kau mā'oni'oni, T&F 124:143 ('Efesō 4:11–13). 'Oku 'ikai haohaoa 'a e kakai mo'uí ta'ekau ai 'a e kau pekiá, T&F 128:15, 18. Ko e tangata angatonu 'a Noa, mo haohaoa 'i hono to'u tangatá, Mōsesē 8:27.

HAPAKUKI

Ko ha palōfita 'i he Fuakava Motu'á 'i Siuta 'a ia na'á ne lea 'o kau ki he fai angahala 'a e kakai, mahalo 'i he lolotonga 'a e pule 'a e tu'í ko Sihoiakimí (600 K.M.)

Ko e tohi 'a Hapakukí: Ko e vahe 1 ko ha fefolofolai ia 'a e 'Eikí mo 'ene palōfítá, pea 'oku faitatau ia mo e Selemaia vahe 12 mo e T&F 121. Na'e hoha'a 'a e loto 'o Hapakukí 'i he hangē 'oku tu'umālie pē 'a e kau fai angahalá ia. Na'e folofola mai 'a e 'Eikí 'i he vahe 2 'o na'ina'í kia Hapakukí ke kātaki pē—kuo pau ke ako 'a e kau angatonú ke nau mo'uí 'o fakatau ki he tuí. 'Oku tohi 'i he vahe 3 'a e lotu 'a Hapakukí 'a ia na'á ne fakahá ai 'a e fakamaau totonu 'a e 'Otuá.

HA'AMONGÁ. *Vakai foki ki he*
Ākongā

Ko ha me'angāue 'oku tui takai 'i he kia 'o ha fanga manú pe tangata ke ha'í fakataha ai kinaua. Ko e ha'amonga 'a Kalaisí ko ha fakataipe ia 'o e ngāue fakaākongā, ka ko e ha'amonga 'o e pōpulá, ko e fakataipe ia 'o e nofo hopeate.

'Oku faingofua pē 'eku ha'amongá, pea 'oku ma'ama'a 'eku kavengá, **Mātiu** 11:29–30. 'Oua na'a mou kau fakataha mo e kakai ta'etuí, **2 Kol.** 6:14. 'Oua 'e 'efihia 'i he ha'amonga 'o e pōpulá, **Kalētia** 5:1. 'Oku 'ikai foki te mau fie fakapōpula'í ha taha, '**Alamá** 44:2. Ko e ngaahi mamahi 'o e Kāinga-lotú ko ha ha'amonga ukamea ia, ko ha ha'í mālohi ia; mo e ngaahi sēini 'o helí, **T&F** 123:1–3, 7–8.

HĀ'ELE HAKÉ. *Vakai foki ki he*
Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sisū
Kalaisí; Sisū Kalaisi

Ko e hā'ele hake ia 'a e Fakamo'uí mei he māmaní, hili ha 'aho 'e fāngofulu mei he'ene toetu'ú. Na'e hoko 'a e Hā'ele Haké 'i ha feitu'u mei he Mo'unga 'o e 'Ōlivé 'i he 'ao 'o e kau ākongá (Ma'ake 16:19; Luke 24:51). Na'e fakamo'oni'í 'i he taimi ko iá 'e ha ongo 'āngelo mei he langí 'e "pehē pē 'ene toe ha'u" 'a e 'Eikí 'i he kaha'ú (Ngāue 1:9–12).

HĀ'ELE 'ANGA UA MAI 'A SĪSŪ
KALAIŚÍ. *Vakai foki ki he* Koki;
Mēkoki; Faka'ilonga 'o e Ngaahi
Kuongá, Ngaahi; Sisū Kalaisi;
'Amaketone

'E hā'ele mai 'a Kalaisi ki he māmaní 'i he kamata'anga 'o e Nofo Tu'í. 'Oku hanga 'e he me'a ní 'o faka'ilonga'í 'a e ngata'anga 'o e nofo 'ahi'ahi 'i he mo'ui fakamatelie 'i he māmani ko 'eni. 'E to'o 'a e kau fai angahalá mei he māmaní pea 'e to'o hake 'a e kau mā'oni'oni'í ha 'ao lolotonga hono fakama'a 'a e māmaní. Neongo 'oku 'ikai 'ilo'í pau 'e ha tangata 'a e taimi 'e hā'ele mai ai 'a Kalaisi ko hono tu'o uá, ka kuó ne 'osi fakahā mai 'a e ngaahi

faka'ilonga ke tau vakai ki ai he 'oku fakamahino'í mai ai 'a e fakaofi mai 'a e taimi ko iá (Mātiu 24; SS—M 1).

'Oku ou 'ilo 'e tu'u 'a hoku Huhu'í 'i he māmaní 'i he 'aho fakamuí, **Siope** 19:25. 'E peluki 'a e tui kotoa pē kiate au, 'e fuakava 'a e 'elelo kotoa pē, '**Īsaia** 45:23 (T&F 88:104). 'E ha'u 'a e Foha 'o e Tangatá 'i he ngaahi 'ao 'o e langí, **Taniela** 7:13 (Mātiu 26:64; Luke 21:25–28). Te nau sio kiate au 'a ia kuo nau hoka'í, **Sāk.** 12:10. Pea 'e pehē mai 'e ha taha, ko e hā 'a e ngaahi lavea ko 'eni 'i ho nimá, **Sāk.** 13:6 (T&F 45:51). Ko hai te ne fa'a tali 'a e 'aho 'o 'ene ha'ú? he 'okú ne hangē ko e afi 'a ia 'oku fakama'a ukameá, **Malakai** 3:2 (3 Nifai 24:2; T&F 128:24). 'E ha'u 'a e Foha 'o e Tangatá 'i he nāunau 'o 'ene Tamaí, **Mātiu** 16:27 (Mātiu 25:31). Ka ko e 'aho mo e feitu'ula'ā ko iá 'oku 'ikai 'ilo ki ai ha taha, ka ko 'eku Tamaí pē, **Mātiu** 24:36 (T&F 49:7; SS—M 1:38–48). Ko e Sisū ko ia kuo 'ave 'iate kimoutolú 'e pehē pē 'ene toe ha'ú 'o hangē ko ho'omou mamata ki he'ene 'alu hake ki he langí, **Ngāue** 1:11. 'E 'alu hifo 'a e 'Eikí mei he langí, **1 Tēsal.** 4:16. 'E hoko 'a e 'aho 'o e 'Eikí 'o hangē ko e kaiha 'a 'i he pō, **2 Pita.** 3:10. 'E hā'ele mai 'a e 'Eikí mo e ngaahi toko mano 'o 'ene kakai mā'oni'oni, **Sute** 1:14. 'Oku hā'ele mai ia mo e ngaahi 'ao pea 'e mamata kiate ia 'a e mata kotoa pē, **Fakahā** 1:7. 'E tu'u 'a Sisū ke fakamāu'í 'a e māmaní, **3 Nifai** 27:14–18. Mou teuteu, mou teuteu he 'oku ofi mai 'a e 'Eikí, **T&F** 1:12. Te u fakahā au 'e au mei he langí 'i he mālohi mo e fu'u nāunau lahi, 'o nofo 'i he māmaní 'i ha ta'u 'e taha afe, **T&F** 29:9–12. Hiki hake homou le'ó 'o kalanga 'aki 'a e fakatomalá, mo teuteu 'a e hala 'o e 'Eikí ki he'ene hā'ele 'anga ua maí, **T&F** 34:5–12. Ko Sisū Kalaisi au pea te u ha'u fakafokifā ki hoku tempalé, **T&F** 36:8 (T&F 133:2). 'E vave mai 'a e 'aho te mou mamata ai kiate au, 'o 'ilo'í 'oku ou 'i ai, **T&F** 38:8. Ko ia ia 'oku manavahē kiate aú te ne 'amanaki atu ki he ngaahi faka'ilonga 'o e hā'ele mai 'a e Foha 'o e Tangatá, **T&F** 45:39. 'E to'o 'a e pūlou mei he fofonga 'o e 'Eikí,

T&F 88:95. 'Oku ofi 'a e 'aho lahi mo fakamanavahē 'o e 'Eikí, **T&F** 110:16. 'O ka hā mai 'a e Fakamo'uí te tau mamata kiate ia 'o hangē ko hono angá, **T&F** 130:1. 'E tu'u 'a e Fakamo'uí 'i he lotolotonga 'o hono kakaí, pea pule, **T&F** 133:25. Ko hai 'eni 'oku 'alu hifo mei he 'Otuá 'i he langí mo e kofu kuo fakalanú, **T&F** 133:46 ('Īsaia 63:1).

HA'Ú. *Vakai foki ki he Ākonga;*
Talangofuá

'Oku 'uhinga ia 'i he folofolá, ki he 'unu'unu atu ke ofi ki ha taha 'i he muimui pe talangofua 'o hangē ko ia 'oku 'uhinga ki ai 'a e kupu'í lea 'Ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate ia" (Molonai 10:32).

Fakatokanga 'i homou telingá pea ha'u kiate au, 'Īsaia 55:3. Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá, **Mātiu** 11:28. Tuku ke ha'u kiate au 'a e tamaiki ikí, **Mātiu** 19:14. Kapau 'e muimui ha taha kiate au, tuku ke si'aki ia 'e ia, **Luke** 9:23. Ko ia 'oku ha'u kiate aú 'e 'ikai 'aupito fiekaia ia, **Sione** 6:35. 'Oku fakaafe 'i 'e Kalaisi 'a e kakai kotoa pē ke ha'u kiate ia, **2 Nifai** 26:33. Ha'u kiate au pea mou mo'ui, **3 Nifai** 12:20. Ha'u kia Kalaisi, **Molonai** 10:32. Fakaafe 'i 'a e kakai kotoa pē ke nau ha'u kia Kalaisi, **T&F** 20:59. Ha'u kiate aú pea 'e mo'ui 'a homou laumalié, **T&F** 45:46.

HĒ MEI HE MO'ONÍ. *Vakai foki ki*
he Angatu'ú; Fakafoki mai 'o e
Ongoongolelei

Ko ha tafoki ia mei he mo'óní, 'a ha ní'ihí fakatāutaha, faka-Siasi, pe ha ngaahi pule'anga kakato.

Ko e hē fakakātoa mei he mo'óní: Na'e pau ke tokanga 'a 'Isileli telia na'a tafoki honau lotó mei he 'Eikí, **Teut.** 29:18. 'O ka 'ikai ha kikite [me'a hā mai] 'oku mala'ia 'a e kakaí, **LFkt.** 29:18. Kuo nau maumau 'i 'a e fuakava ta'engatá, 'Īsaia 24:5. Pea tō mai 'a e havilí ki he fale ko iá, pea holo ia, **Mātiu** 7:27. 'Oku ou ofo 'i ho'omou hiki vave pehē ki he ongoongolelei 'e tahá, **Kalētia** 1:6. Na'a

nau kamata mai 'i he hala totonú ka na'a nau hē mei honau 'alu'angá 'i he 'ao fakapo'ulí, **1 Nifai** 8:23. (1 Nifai 12:17). Hili 'enua kai 'i he fuá, pea na'a nau tō atu ki ha ngaahi hala tapu, **1 Nifai** 8:28. Na'e hoko 'a e hē 'a e kau Nifai' ka ho tūkia'anga ki he kakai ta'e-tui, 'Alamá 4:6–12. Na'e ai 'a e tokolahi 'o e kāingalotu 'o e Siasi na'a nau hiki-sia 'o fakatanga 'i 'a e kāingalotu kehé, **Hilam.** 3:33–34 (Hilam. 4:11–13; 5:2–3). 'I he taimi ko ia 'oku hanga ai 'e he 'Eikí 'o ngaohi ke tu'amalie 'a hono kakaí, 'oku nau fakafefeka ai honau lotó 'i he taimi 'e ní'ihí 'o fakangalo'í ia, **Hilam.** 12:2; 13:38. Na'e fakafefeka 'e he kau Nifai 'a honau lotó 'o nau mo'ulaloa ki he mālohi 'o Sētané, **3 Nifai** 2:1–3. Na'e kikite 'a Molonai 'o kau ki he hē mei he mo'óní 'i he ngaahi 'aho faka'osí, **Molom.** 8:28, 31–41. 'E mu'omu'a ha hē mei he mo'óní 'i he Hā'ele 'Anga Uá, **T&F** 1:13–16.

Hē mei he mo'óní 'i he siasi faka-Kalisitiane 'i mu'á: 'Oku 'unu'unu mai 'a e kakaí ni kiate au 'aki honau ngutu, 'Īsaia 29:10, 13. 'E 'ufi'ufi 'e he fakapo'ulí 'a māmani, 'Īsaia 60:2. 'E fekau mai 'e he 'Eikí 'a e honge 'i he fie fanongo ki he ngaahi folofola 'a e 'Eikí, 'Āmosi 8:11. 'E tu'u hake 'a e kau Kalaisi loi, mo e kau palōfita loi, **Mātiu** 24:24. 'E ha'u kiate kimoutolu 'a e kau ulofi fakamālohi, **Ngāue** 20:29. 'Oku ou ofo 'i ho'omo hiki vave pehē meiate ia, **Kalētia** 1:6. 'E 'i ai ha liliu kovi 'e hoko ki mu'a 'i he Hā'ele 'Anga Uá, **2 Tēsāl.** 2:3. 'Oku hē ha ní'ihí mei he mo'óní, **2 Tīm.** 2:18. 'Oku 'i ai ha ní'ihí 'oku nau ma'u 'a e nge'esi 'o e lotú, ka 'oku nau li'aki 'a hono mālohi, **2 Tīm** 3:5. 'E hoko mai 'a e taimi 'a ia 'e 'ikai te nau fa'a kātaki'í ai 'a e tokāteline totonú, **2 Tīm.** 4:3–4. 'E 'i ai 'a e kau palōfita loi mo e kau akonaki loi 'i he kakaí, **2 Pita** 2:1. Kuo 'i ai 'a e kau tangata kuo nau fetōlofi mai 'o fakafisinga 'a e 'Eiki pē taha ko e 'Otuá, **Sute** 1:4. Na'e pehē 'e ha kau tangata ko e kau 'aposetolo 'a kinautolu ka na'e 'ikai, **Fakahā** 2:2. Na'e mamata 'a Nifai ki hono fokotu'u ha siasi lahi mo fakalielia, **1 Nifai** 13:26. Kuo tūkia

'a e kau Senitailé pea nau fokotu'u ha ngaahi siasi lahi, **2 Nifai** 26:20. Kuo nau hē mei he'eku ngaahi ouaú pea nau maumau'i 'eku fuakava ta'engata, **T&F** 1:15. 'Oku 'ufi'ufi 'e he fakapo'uli 'a e māmaní mo e po'uli matolu 'a e 'atamai 'o e kakai, **T&F** 112:23. Na'e fakahā kia Siosefa 'oku hala 'a e ngaahi siasi kotoa; 'oku mama'ou honau lotó mei he 'Otuá, **SS—H** 1:19.

HEIKOTI

Ko ha tangata Nifai fo'u vaka 'i he Tohi 'a Molomoná ('Alamá 63:5–7).

HEKA'Ā. *Vakai foki ki he* 'Épalahame; 'Isimeli, Foha 'o 'Épalahamé

Ko e fefine kaunanga 'Isipite ia 'a Sela 'i he Fuakava Motu'á. Na'á ne hoko ko ha uafifi 'o 'Épalahame pea mo e fa'ē 'a 'Isimeli (Sēnesi 16:1–16; 25:12; **T&F** 132:34, 65). Na'e tala'ofa 'e he 'Eiki kia Heka'ā 'e tupu ha pule'anga lahi mei he'ene tamá (Sēnesi 21:9–21).

HELI. *Vakai foki ki he* Foha 'o e Mala'ia, Ngaahi; Mala'ia; Mate Fakalaumālié; Tēvoló

'Oku fakamatala 'a e ngaahi fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní 'o kau ki he heli 'i ha 'uhinga nai 'e ua. 'Uluakí, ko e nofo'anga fakataimi ia 'i he maama 'o e ngaahi laumālié kiate kinautolu na'a nau talangata'a 'i he mo'ui fakamate-lié. Pea 'i he tu'unga ko 'eni, 'oku 'i ai hano ngata'anga 'o heli. 'E ako'i ai ki he ngaahi laumālié 'a e ongoongoleleí, pea 'o ka hili ha'anau fakatomala te nau toe tu'u hake leva ki ha tu'unga 'o e nāunau 'a ia 'oku nau fe'unga ke nau ma'u. Ko kinautolu 'e 'ikai te nau fakatomalá, ka 'oku 'ikai te nau hoko ko e ngaahi foha 'o e mala'ia, te nau kei nofo atu pē 'i heli lolotonga 'a e Nofu Tu'í. Ka 'osi 'a e ngaahi ta'u 'e taha afe ko 'eni 'o e mamahi, te nau toe tu'u hake ki ha nāunau fakatilesitiale (**T&F** 76:81–86; 88:100–101).

Ko hono uá, ko e nofo'anga ma'u ia 'o kinautolu 'oku 'ikai huhu'i 'e he fakaleleí 'a Sīsū Kalaisí. Pea 'i he tu'unga

ko 'eni 'oku tolonga ia 'o 'ikai toe ngata. Ko e tu'unga ia kiate kinautolu 'oku nau "kei 'uli ai pē" (**T&F** 88:35, 102). Ko e feitu'u 'eni 'e nofo ai 'o ta'engata 'a Sētane, mo 'ene kau 'āngeló, mo e ngaahi foha 'o e mala'ia—'a kinautolu 'a ia kuo nau faka'ikai'i 'a e 'Aló hili hono fakahā mai ia 'e he Tamaí (**T&F** 76:43–46).

'Oku lau 'e he folofolá 'i he taimi 'e ni'ihi 'a heli ko e fakapo'uli 'i tu'á.

'E 'ikai tuku 'a e laumālie 'o Tēvitá 'i heli, **Same** 16:10 (Same 86:13). 'Alu ki heli ki he afi 'e 'ikai 'aupito fa'a tāmáte'i, **Ma'ake** 9:43 (Mōsaia 2:38). Pea hanga hake 'a e mata 'o e tangata ma'u me'á 'i heli, 'oku ongosia, **Luke** 16:22–23 (**T&F** 104:18). Pea tuku hake 'e he fa'itoká mo [heli] 'a e kakai maté, **Fakahā** 20:13. 'Oku 'i ai ha potu kuo teuteu, 'io, na'a mo e heli fakamanavaheé, **1 Nifai** 15:35. 'Oku hanga 'e he ngaahi holi fakakananó 'o foaki ki he laumālie 'o e tēvoló 'a e mālohi ke taki hifo 'a kimoutolu ki heli, **2 Nifai** 2:29. Kuo tofa 'e Kalaisi 'a e hala ke tau hao ai mei he maté mo heli, **2 Nifai** 9:10–12. Ko kinautolu 'oku ta'ema'á te nau 'alu ki he fakamamahi 'oku 'ikai hano ngata'anga, **2 Nifai** 9:16. 'Oku kaka'a 'i 'e he tēvoló 'a honau laumālie, pea tatakí fakalooleo hifo 'a kinautolu ki heli, **2 Nifai** 28:21. Kuo huhu'i 'e Sīsū 'a hoku laumālie mei heli, **2 Nifai** 33:6. Vete ange 'a kimoutolu mei he mamahi 'o heli, **Sēkope** 3:11. Ke fakapōpula'i 'a kinautolu 'e he tēvoló pea taki hifo 'a kinautolu 'i he'ene fa'itelihá ki he faka'auhá ko e 'uhinga 'eni 'o e ngaahi ha'i 'o heli, **'Alamá** 12:11. 'E kapusi 'a e kau fai angahalá ki he fakapo'uli 'oku 'i tu'á kae 'oua kuo a'u ki he taimi 'o 'enau toetu'ú, **'Alamá** 40:13–14. 'E mamahi lahi ange 'a kinautolu 'oku 'ulí ke nofo fakataha mo e 'Otuá 'i ha'anau nofo 'i heli, **Molom.** 9:4. Ko e tautea ko ia 'oku fai 'i hoku nimá ko e tautea lauikuongá ia, **T&F** 19:10–12. Ko e potu kuo teuteu mo'ó e tēvoló mo 'ene kau 'āngeló ko heli, **T&F** 29:37–38. Ko kinautolu te nau fakahā 'a e 'Otuá 'oku fakahaofi 'a kinautolu mei he maté pea mo e ngaahi ha'i 'o heli, **T&F** 138:23.

HĒLOTA

Ko ha fāmili ia ‘o e kau pule ‘i Siutea ofi ki he taimi ‘o Sīsū Kalaisí. Ko e kakai mahu‘inga kinautolu ‘i ha ngaahi me‘a lahi na‘e hoko ‘i he Fuakava Fo‘ou. Vakai ki he siate ‘oku ‘oatu fakataha mo ‘eni.

HELOTIASI

Ko e tuofefine ia ‘o Hēlota ‘Akilipa ‘i he Fuakava Fo‘ou. Na‘á ne mali mo Hēlota Filipe, ‘a ia ko e tokoua ‘o ‘ene tamaí, pea na‘e ma‘u ai ha‘ane ta‘ahine, ko Sālome. Na‘á ne fa‘ufa‘u mo Sālome ‘a hono tu‘usi ‘o e ‘ulu ‘o Sione ko e Papitaisó (Mātiu 14:3–11).

HEPELONI

Ko ha kolo ‘o Siuta ‘i he kuonga mu‘á, na‘e maile ‘e uofulu (kilomita ‘e tolungofulu mā ua) ki he tonga ‘o Selūsalemá. Ko e feitu‘u ia ‘oku tanu ai ‘a ‘Ēpalahame mo hono fāmili (Sēnesi 49:29–32). Ko e kolomu‘a ia ‘o Tēvita ‘i he ‘uluaki kongá ‘o ‘ene pulé (2 Sam. 5:3–5).

HEPELŪ. Vakai foki ki he ‘Isileli

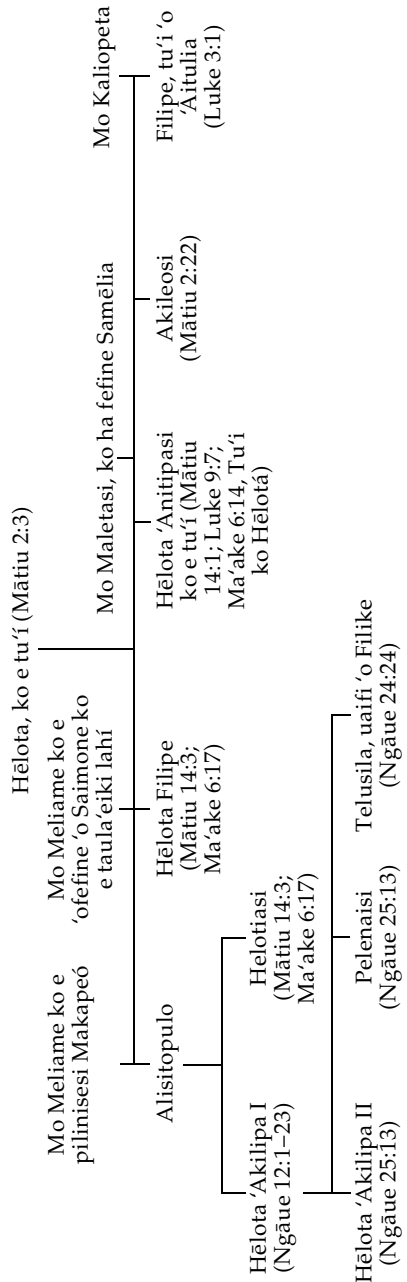
Ko ha lea ‘o e ngaahi feitu‘u fonua hahake lolotó ‘a ia na‘e lea ‘aki ‘e he fānau ‘a ‘Isileli.

Na‘e lea ‘aki ‘e he kakai ‘Isileli ‘a e lea faka-Hepeluú ‘o a‘u mai ki he ‘enua foki mei he nofo pōpula ‘i Pāpiloné, ‘a ia na‘e hoko leva ai ‘a e lea faka-Alameá ko e lea ia ‘oku faka‘aonga ‘i faka‘ahó. Lolotonga ‘a e taimi ‘o Sisuú, ko e lea faka-Hepeluú na‘e ngāue ‘aki ‘e he kakai potó, pea ‘i he laó, mo e ngaahi tohi fakalotú.

HEPELUÚ, TOHI KI HE KAKAI.

Vakai foki ki he Paula; Tohi ‘a Paulá, Ngaahi

Ko ha tohi ‘i he Fuakava Fo‘ou. Na‘e fai ‘e Paula ‘a e tohi ko ‘eni ki he kāingalotu Siu ‘o e Siasí, ke fakaloto‘i kinautolu ke nau tui ki he ngaahi kongá mahu‘inga ‘o e fono ‘a Mōsesé, ‘a ia kuo fakahoko ‘ia Kalaisi pea kuo hanga ‘e he fono mā‘olunga ange ‘o e ongoongolelei ‘a Kalaisí ‘o fetongi ia. ‘I he foki mai ‘a

Paula ki Selūsalema 'i he ngata'anga 'o 'ene ngāue fakafaipekaú hono tu'ó tolu ('i he ta'u r.s. 60 nai), na'á ne 'ilo'i ai 'oku kei 'i ai ha kāingalotu Siu tokolahi 'oku nau kei taukave'i pē hono tauhi 'o e fono 'a Mōsesé (Ngāue 21:20). Ko ha ta'u nai 'eni 'e hongofulu mei ha konifelenisi 'a e Siasí 'a ia na'e fai 'i Selūsalema, 'o nau pēhē ai 'oku 'i ai ha ngaahi ouau 'o e fono 'a Mōsesé 'oku 'ikai kei 'aonga ia ki hono fakamo'ui 'o e kau Kalisitiane senitailé. Na'e 'ikai ke fuoloa mei he taimi ko iá mo e fai 'e Paula ha tohi ki he kakai Hepelúú 'o fakahā kiate kinautolu 'i he'enau ngaahi tohi tapú pea 'i he ngaahi 'uhinga lelei 'a e 'uhinga 'oku 'ikai totonu ke nau kei tauhi ai 'a e fono 'a Mōsesé.

'Oku fakamatala'i 'e he vahe 1 mo e 2 'oku mā'olunga ange 'a Sisú 'i he kau 'āngelo. 'Oku hanga 'e he vahe 3-7 'o fakafehoanaki 'a Sisú kia Mōsesé pea ki he fono 'a Mōsesé mo fakamo'oni'i 'oku mā'olunga ange Ia 'ia Mōsesé mo 'ene fonó. 'Oku nau toe ako'i foki 'oku mā'olunga ange 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētékí 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné. 'Oku hanga 'e he vahe 8-9 'o fakamatala'i 'a e founa ne hanga ai 'e he ngaahi ouau faka-Mōsesé 'o teuteu'i 'a e kakai ki he ngāue fakafaipekau 'a Sisuú mo e founa 'oku hoko ai 'a Kalaisi ko e taukapo 'o e fuakava fo'ou (Alamá 37:38-45; T&F 84:21-24). 'Oku hoko 'a e vahe 10 ko ha na'ina'i ke faivelenga mo tui mateaki. Ko e vahe 11 ko e malanga ia 'o kau ki he tuí. 'Oku 'omi 'i he vahe 12 ha ngaahi na'ina'i mo e ngaahi talomonū. 'Oku hanga 'e he vahe 13 'o fakafekau'aki 'a e tu'unga lāngilangi 'o e malí mo hono mahu'inga 'o e talangofuá.

HESEKAIA

Ko ha tu'i mā'oni'oni ia 'o e pule'anga 'o Siutá 'i he Fuakava Motu'á. Na'a ne pule 'i ha ta'u 'e uofulu mā hiva, lolotonga ia 'a e taimi na'e hoko ai 'a 'Ísaia ko e palōfita 'i Siutá (2 Ng. Tu'i. 18-20; 2 Fkmtl. 29-32; 'Ísaia 36-39). Na'e tokoni'i ia 'e 'Ísaia 'i hono liliu fakafou'ou 'o e siasí mo e pule'angá. Na'á ne

hanga 'o ta'ofi 'a e tauhi tamapuá pea toe kamata 'a e ngaahi ngāue fakatemi-palé. Na'e toe fakalōloa 'i 'a e mo'ui 'a Hesekaia 'aki ha ta'u 'e hongofulu mā nima tu'unga 'i he lotu mo e tui (2 Ng. Tu'i 20:1-7). Na'e tu'umalie 'a e konga ki mu'a 'o 'ene pulé, ka na'e hoko 'ene angatu'u ki he tu'i 'o 'Asiliá (2 Ng. Tu'i 18:7) ko ha me'a ke tupu ai hano 'ohofi tu'ó ua ia 'e he kakai 'Asiliá, pea 'oku fakamatala'i 'a e 'uluaki 'ohofi 'i he 'Ísaia 10:24-32, pea ko e 'ohofi hono uá 'i he 2 Ng. Tu'i 18:13-19:7. Na'e hanga 'e ha 'āngelo 'a e 'Eiki 'o fakahaofi 'a Selūsalema 'i hono 'ohofi tu'ó uá (2 Ng. Tu'i 19:35).

HĒVANI. *Vakai ki he Langi*

HIKINIMA'Í. *Vakai ki he Felototaha'aki*

HILAMANI, FOHA 'O E TU'I KO PENISIMANÍ. *Vakai foki ki he Penisimani, Tamai 'a Mōsaia*

Ko e toko taha ia 'o e ngaahi foha 'e toko tolu 'o e Tu'i ko Penisimani 'i he Tohi 'a Molomoná (Mōsaia 1:2-8).

HILAMANI, FOHA 'O HILAMANI

Ko ha palōfita ko e tokotaha tauhi lekooti 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'á ne ako'i 'a e kakai Nifai. Ko e mokopuna ia 'o 'Alamá ko e Si'i pea ko e tamai ia 'a Nifai ko ia na'e foaki ki ai 'a e mālohi ki he ngaahi 'elemēniti kotoa pē (Hilam. 5-10). Na'e tohi 'e Hilamani mo hono foha ko Nifai 'a e tohi 'a Hilamani.

Ko e tohi 'a Hilamani: 'Oku hanga 'e he vahe 1-2 'o fakamatala'i ha taimi 'o e faingata'a fakapolitikale lahi. 'Oku tohi 'i he vahe 3-4, 'a e faifai pea lava 'e Hilamani mo Molonaihā 'a ia ko e 'eikitau pule 'o e ngaahi kau tau 'a e kau Nifai, 'o fokotu'u 'a e melinó 'i ha ki'i taimi. Ka neongo iá, neongo 'a e takimu'a 'a e ongo tangata lelei ko ení, ka na'e fakautuutu ai pē 'a e faka'au ke fai angahala lahi ange 'a e kakai. 'Oku fakamatala 'a e vahe 5-6 ki he tu-kuange 'e Nifai 'a e nofo'anga fakamāu,

'o hangē ko ia na'e fai 'e he'ene kui ko 'Alamaá, ke 'alu 'o ako'i 'a e kakaí. Na'e kamata ke fakatomala 'a e kakaí 'i ha ki'i vaha'ataimi. Ka neongo iá, 'oku fakamatala 'a e vahe 6–12 ki he kamata ke toe fai angahala 'a e pule'anga Nífaí. 'Oku tohi 'i he ngaahi vahe faka- 'osí, vahe 13–16, ha fakamatala ma- kehe 'o kau ki he palófito ko hono hingoá ko Samuela ko e Tangata Lei- maná, 'a ia na'á ne tomu'a fakahā hono 'alo'i mo hono kalusefai 'o e Fakamo'uí pea mo e ngaahi faka'ilonga te ne faka- hā 'a e ngaahi me'a ko iá.

HILAMANI, FOHA 'O 'ALAMAÁ.

Vakai foki ki he Hilamani, Ngaahi Foha 'o; 'Alamā, Foha 'o 'Alamaá; 'Anitai-Nífaí-Lihaí, Kau

Ko e foha lahi ia 'o 'Alamā, ko e foha 'o 'Alamā 'i he Tohi 'a Molomoná ('Alamā 31:7). Na'e hoko 'a Hilamani ko ha palófito mo e takimu'a fakakautau.

Na'e tuku 'e 'Alamā ki hono foha ko Hilamani ke ne tauhi 'a e ngaahi lekooti 'o hono kakaí pea mo e ngaahi peleti 'a e kau Sēletí, 'Alamā 37:1–2, 21. Na'e fekau 'e 'Alamā kia Hilamani ke hoko atu 'ene hiki 'a e hisitōlia 'o hono kakaí, 'Alamā 45–62. Na'e toe fokotu'u 'e Hilamani 'a e Siasí, 'Alamā 45:22–23. Na'e loto 'a e kau tau 'o e kau talavou 'e toko ua afe mei he kau 'Āmoní ke hoko 'a Hilamani ko honau takimu'a, 'Alamā 53:19, 22. Na'e tau 'a Hilamani mo 'ene kau talavou mo e kau Leimaná pea na'a nau ikuna 'i he tui, 'Alamā 57:19–27.

HILAMANÍ, NGAahi FOHA 'O.

Vakai foki ki he 'Anitai-Nífaí-Lihaí, Kau; Hilamani, Foha 'o 'Alamaá

Ko e ngaahi foha ia 'o e kau ului Lei- mana 'i he Tohi 'a Molomoná, 'a ia na'e ui ko e kau 'Āmoní 'a ia na'a nau hoko ko e kau tau na'e taki ki ai 'a Hilamani ('Alamā 53:16–22).

Na'e pehē 'e Hilamani 'oku fe'unga ke ui kinautolu ko hono ngaahi foha, 'Alamā 56:10. Kuo akonekina 'a kinau- tolu 'e he'enua ngaahi fa'eé ke 'oua te nau ta'etui ki he mālohi 'o e 'Eikí ke

fakahaofi 'a kinautolu, 'Alamā 56:47. Na'a nau ikuna'i 'a e kau Leimaná pea fakahaofi kinautolu 'e he'enua tui pea 'ikai tāmata'i ai hanau toko taha, 'Alamā 56:52–54, 56; 57:26.

HILIFAKINIMÁ. *Vakai ki he Nimá, Hilifaki; Hilifakinima ke Ma'u 'a e Me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní*

HIMÍ. *Vakai foki ki he Hivá; Mūsiká*

Ko ha hiva 'o e fakafeta'i ki he 'Otuá.

Na'e hiva'i ha himi 'e he kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ki mu'a pea toki hā'ele atu 'a e 'Eikí ki Ketisemani, Mātiu 26:30. Na'e ui 'e he 'Eikí 'a 'Ema Sāmita ke ne fili ha ngaahi himi topu- tapu, T&F 25:11. Ko e hiva 'a e mā'oni- 'oní ko ha lotu ia kiate au, pea 'e tali ia 'aki ha tāpuaki ki honau 'ulú, T&F 25:12. Fakafeta'i ki he 'Eikí 'i he hiva mo e ngaahi fasi, T&F 136:28.

HIMINAI. *Vakai foki ki he Mōsaia, Foha 'o Penisimani; Mōsaia, Ngaahi Foha 'o*

Ko ha foha ia 'o e Tu'i ko Mōsaia 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e 'alu 'a Himinai mo hono ngaahi tokouá ke malanga ki he kau Leimaná (Mōsaia 27:8–11, 34–37; 28:1–9).

HINGA 'A 'ĀTAMA MO 'IVÍ. *Vakai foki ki he Fakaleleí, Fakaleleí'i; Huhu'i; Mate Fakalaumālié; Mate Fakasinó; Mo'ui Fakamatelié; Palani 'o e Huhu'i; Sisū Kalaisi; Tangata Fakakakanó; 'Ātama; 'Ivi*

Ko e founda na'e hoko ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá ko e kakaí fakamatelie 'i he māmani ko 'ení. 'I he kai 'e 'Ātama mo 'Ivi 'a e fua na'e fakatapuí, na'a na hoko ai 'o fakamatelie, 'a ia ko hono 'uhingá, ko 'ena mo'ulaloa ki he anga- halá mo e maté. Na'e hoko ai 'a 'Ātama ko e "'uluaki kakano" 'i he māmani (Mōsese 3:7). 'Oku hanga 'e he ngaahi fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní 'o fakamahino'i 'oku hoko 'a e Hingá ko

ha tāpuaki, pea 'oku totonu ke fakalāngilangi' i 'a 'Ātama mo 'Ivi ko e 'uluaki ongo mātu'a 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá.

Na'e hoko 'a e Hingá ko ha sitepu mahu'inga ia 'i he fakalalakala 'a e tangatá. Tu'unga 'i he 'afio'i 'e he 'Otuá kuo pau ke hoko 'a e hingá, na'á ne palani ai 'i he maama fakalaumālie ke 'i ai ha Fakamo'ui. Na'e hā'ele mai ai 'a Sisū Kalaisi 'i he vaeua'anga mālie 'o taimi ke fai 'a e fakalelei ki he hingá 'a 'Ātamá pea ki he ngaahi angahala fakafo'ituitui foki 'a e tangatá 'o kapau te nau fakatomala.

He ko e 'aho ko ia te ke kai aí, ko e mo'oni te ke mate, **Sēnesi** 2:17 (Mōsese 3:17). Na'á ne to'o ai hono fuá, 'o kai, **Sēnesi** 3:6 (Mōsese 4:12). Hangē 'oku mate kotoa pē 'ia 'Ātamá, 'e pehē foki 'e mo'ui kotoa pē 'ia Kalaisi, **1 Kol.** 15:22. Na'e mole pea 'i he tu'unga tō ki lalo 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, **1 Nifai** 10:6. Kuo teuteu 'a e hala talu mei he hingá 'a e tangatá, **2 Nifai** 2:4. 'I he hili 'a e kai 'e 'Ātama mo 'Ivi 'a e fua tapú, na'e kapusi 'a kinaua mei he ngoue ko 'Īteni, **2 Nifai** 2:19. Na'e hingá 'a 'Ātamá koe'uhi ke 'i ai 'a e tangatá, **2 Nifai** 2:15–26. Ko e tangata fakakakano ko e fili ia ki he 'Otuá, pea kuo pehē ai pē ia talu mei he hingá 'a 'Ātamá, **Mōsaia** 3:19. Na'e ako'i 'e 'Ēlone ki he tamai 'a Lamōnai 'a e Hingá, **'Alamā** 22:12–14. Kuo pau ke fai ha fakalelei, pe 'e hingá mo mole 'a e kakai kotoa pē, **'Alamā** 34:9. Na'e motuhi fakasino mo fakalaumālie atu 'a 'etau 'uluaki ongo mātu'a mei he 'ao 'o e 'Eiki, **'Alamā** 42:2–15 (Hilam. 14:16). Koe'uhi ko e hingá kuo kovi ma'u ai pē 'a homau ngaahi 'ulungā-angá; **'Eta** 3:2. 'I hono maumau'i 'o e ngaahi fono mā'oni'oni ko 'eni, na'e hoko ai 'a e tangatá ko e tangata kuo hingá **T&F** 20:20 (T&F 29:34–44). Koe'uhi ko ho'o hingá 'e lava ai ke huhu'i koe, **Mōsese** 5:9–12. Kuo hoko mai 'a e hingá ko e tupu mei he maumau-fonó, **Mōsese** 6:59. 'E tautea'i 'a e tangatá koe'uhi ko 'enau ngaahi angahala 'anautolú pē, **TT** 1:2.

HINGOA 'O E SIASÍ. *Vakai ki he Siasí, Hingoa 'o e; Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní*

HISITŌLIA FAKAFĀMILÍ. *Vakai ki he Fakamo'ui 'o e Kau Pekiá; Tohi Hohokó*

HIVÁ. *Vakai foki ki he Himí; Mūsiká*
Ke hū mo fakafeta'i ki he 'Otuá 'i he hiva mo e maau 'oku fakafasi.

Hiva kia Sihova, **1 Fkmtl.** 16:23–36. Hiva kia Sihova pea 'atu 'a e fakafeta'i, **Same** 30:4. Mou mavava 'i he fiefia kia Sihova, **Same** 100:1. Kuo hili 'enau hivá, pea nau 'alu atu ki he mo'unga 'o e 'Ōlivé, **Mātiu** 26:30. Na'a nau hiva 'i hono fakahinohino'i 'a kinautolu 'e he Laumālie, **Moloni** 6:9. Ko e hiva 'a e mā'oni'oni ko e lotu ia kiate au, **T&F** 25:12. Kapau 'okú ke fiefia, fakafeta'i ki he 'Eiki 'aki 'a e hiva, **T&F** 136:28.

HIVA 'A SOLOMONÉ

Ko ha tohi 'i he Fuakava Motu'á. Na'e ako 'aki 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o pehē 'oku 'ikai ko ha tohi fakalaumālie 'a e Hiva 'a Solomóné.

HOLI KOVÍ. *Vakai foki ki he Anga-fakaekakanó*

Ko e ma'u 'o ha holi mālohi ta'etotonu ki ha fa'ahinga me'a.

'Oua na'á ke holi 'i ho lotó ki hono faka'ofa'ofá, **LFkt.** 6:25. Ko ia ia 'oku fakasio ki ha fefine ke holi ki aí 'oku tonó ia 'e ia 'i hono lotó, **Mātiu** 5:28 (3 Nifai 12:28). Na'e vela 'a e kau tangatá 'i he'enua fehulikovi'aki 'iate kinautolu, **Loma** 1:27. Te nau fakatokolahi ma'anautolu 'a e kau akonaki 'o tatau mo 'enau holí, **2 Tím.** 4:3–4. Na'e mamata 'a Lēpani ki he'emaui koloá, pea na'á ne mānumanu ki ai, **1 Nifai** 3:25. 'Oua 'e toe muimui 'i he ngaahi holi 'a ho matá, **'Alamā** 39:3–4, 9. Ko ia ia te ne fakasio ki ha fefine ke holi ki aí te ne faka'ikai'i 'a e tuí, **T&F** 42:23. Tuku ho'omou ngaahi holi kovi kotoa pē, **T&F** 88:121.

HONGOFULÚ, FEKAU 'E. *Vakai ki he Fekau 'e Hongofulú*

HŌSANÁ

Ko ha fo'í lea mei he lea faka-Hepeluú 'a ia ko hono 'uhingá ko e "fakamole-mole 'o fakamo'ui 'a kinautolu" pea 'oku ngāue 'aki ia ki he fakafeta'í mo e lotu.

I he Kātoanga 'o e Ngaahi Fale Fe-hikitakí, 'a ia na'e fakahoko 'i hono fakahaofi 'e he 'Eikí 'a 'Isileli 'o 'omi ki he fonua 'o e tala'ofá, na'e kalanga 'aki 'e he kakai 'a e ngaahi lea 'o e Same vahe 118 pea nau ta'ata'alo 'enau ngaahi va'a pāmé. I he hā'ele mai 'a e 'Eiki ki Selūsalema kuó ne ikuná, na'e kalanga 'a e fu'u kakai "Hōsana" pea nau fola 'a e ngaahi va'a pāmé ke fononga atu ai 'a e 'Eikí 'i he 'así, 'o nau fakahā ai 'enau 'ilo'í ko Sisū 'a e 'Eiki ko ia na'á ne fakahaofi 'a 'Isileli 'i he kuonga mu'á (Same 118:25–26; Mātiu 21:9, 15; Ma'ake 11:9–10; Sione 12:13). Na'e 'ilo'í 'e he kakai ko 'ení ko Kalaisi 'a e Misaia na'a nau tatali fuoloka ki ai. Kuo hoko 'a e fo'í lea *Hōsaná* ko hano fakamanatu ia 'o e Misaia 'i he ngaahi kuonga kotoa pē (1 Nifai 11:6; 3 Nifai 11:14–17). Na'e fakakau 'a e kalanga hōsaná 'i hono fakatapui 'o e Tempale Ketilani (T&F 109:79), pea 'oku hoko ia he taimi ni ko ha kongá 'o e fakatapui 'o e ngaahi tempale 'o e onopōní.

HŌSEA

Ko ha palōfita 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'á ne kikite 'i he pule'anga fakatokelau 'o 'Isileli lolotonga 'a e kongá ki mui 'o e pule 'a Selopoame II. Na'á ne mo'ui 'i he taimi 'o e faka'au'auhifo 'a e pule'angá mo 'ene iku 'o 'auha, tupu mei he angahala 'a 'Isileli.

Ko e tohi 'a Hōseá: Ko e tefito'í kaveinga 'o e tohi ko e 'ofa 'a e 'Otuá ki hono kakai. Na'e fakahoko 'a 'ene ngaahi taute'í kotoa pē 'i he 'ofa, pea 'e tupu 'i he'ene 'ofá 'a hono toe fakafoki 'o 'Isileli (Hōsea 2:19; 14:4). Ka na'e fakamahino'í 'e Hōsea ia 'a e mo'ui lavaki 'a 'Isileli mo 'enau ta'etui 'Otuá. Ka na'e kei 'afio pē 'a e 'Otuá ia ki hono huhu'í faka'osi 'o 'Isileli (Hōsea 11:12–14:9).

HOUHAÚ. *Vakai ki he 'Itá*

HŪ. *Vakai ki he Huú*

HUHU'Í. *Vakai foki ki he Fakalelei,* Fakalelei'í; Fakamo'ui; Hinga 'a 'Ātama mo 'Ivi; Mate Fakalaumālié; Mate Fakasinó; Sisū Kalaisi

Ke fakahaofi, ke fakatau, pe totongi huhu'í, hangē ko e totongi ke fakatau-ātāina'í ha taha mei he nofo pōpulá. 'Oku 'uhinga 'a e *huhu'í* ki he fakalelei na'e fai 'e Sisū Kalaisi pea mo e fakahaofi mei he angahalá. 'Oku hanga 'e he fakalelei 'a Kalaisi 'o huhu'í 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá mei he mate fakasinó. 'Oku huhu'í foki 'a kinautolu 'oku tui kiate ia pea fakatomalá, mei he mate fakalaumālié tu'unga 'i he'ene fakalelei.

Kuó u huhu'í koe, 'Īsaia 42:22. Te u huhu'í 'a kinautolu mei he maté, **Hōsea** 13:14 (Same 49:15). 'Oku tau ma'u 'a e huhu'í 'i he ta'ata'a 'o Kalaisi, 'Efesō 1:7, 14 (Hepelū 9:11–15; 1 Pita 1:18–19; 'Alamā 5:21; Hilam. 5:9–12). Kuo huhu'í 'e he 'Eikí 'a hoku laumālié mei heli, **2 Nifai** 1:15. 'Oku fou mai 'a e huhu'í 'o tu'unga 'i he Misaia Mā'oni-oni, **2 Nifai** 2:6–7, 26 (Mōsaia 15:26–27; 26:26). Na'a nau hiva 'aki 'a e 'alo'ofa huhu'í, 'Alamā 5:9 ('Alamā 5:26; 26:13). 'E nofo ma'u 'a e kau angahalá 'o hangē kuo 'ikai fai ha huhu'í, 'Alamā 11:40–41 ('Alamā 34:16; 42:13; Hilam. 14:16–18). Kuo fakahoko 'e Sisū Kalaisi 'a e huhu'í 'o e māmaní, **Molom.** 7:5–7. 'Oku hoko mai 'a e mālohi 'o e huhu'í kiate kinautolu kotoa pē 'oku 'ikai ma'u ha fonó, **Molonai** 8:22 (T&F 45:54). Ko kinautolu 'oku 'ikai ke tui 'e 'ikai lava 'o huhu'í 'a kinautolu mei he'enau hinga fakalaumālié, **T&F** 29:44. Kuo huhu'í 'a e fānau ikí talu mei hono 'ai 'o e tu'unga 'o e māmaní, **T&F** 29:46. Kuo huhu'í 'e he 'Eikí 'a hono kakai, **T&F** 84:99. Na'e mamata 'a Siosefa F. Sāmita 'i ha me'a-hā-mai ki hono huhu'í 'o e pekiá, **T&F** 138. Na'e fiefia 'a 'Ātama mo 'Ivi 'i hona huhu'í, **Mōsese** 5:9–11.

HUHU'I ('EIKI). *Vakai foki ki he*
Fakamo'ui; Sisū Kalaisi

Ko Sisū Kalaisi 'a e Huhu'i lahi 'o e fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhí he na'e tu'unga 'i he'ene fakalelei, 'a 'ene totongi ki he ngaahi angahala 'a e fa'ahinga 'o e tangatá pea faka'atā mai 'a e toetu'ú ki he kakai kotoa pē.

'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a hoku huhu'í, **Siope** 19:25. Te u tokoni kiate koe, 'oku pehē 'e Sihova ko ho huhu'í, ko e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí, **Īsaia** 41:14 (Īsaia 43:14; 48:17; 54:5; 59:20). Ko au ko Sihova ko ho Fakamo'ui mo ho Huhu'í, **Īsaia** 49:26 (Īsaia 60:16). Ke ui hono huafá ko Sisū, ko ia te ne fakamo'ui hono kakaí mei he'enuu ngaahi angahalá, **Mātiu** 1:21. Na'e ha'u 'a e Foha 'o e tangatá ke foaki 'ene mo'uí ko e huhu'í 'o e tokolahi, **Mātiu** 20:28 (1 Tīm. 2:5–6). Kuo 'a'ahi 'a e 'Eiki ko e 'Otuá 'o 'Isilelí mo huhu'í 'a hono kakaí, **Luke** 1:68. Na'e fakalelei 'a kitautolu ki he 'Otuá 'i he pekia 'a hono 'Aló, **Loma** 5:10. Ko hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi na'á ne foaki ia koe'uhí ke ne huhu'í 'a kitautolu mei he hia kotoa pē, **Taitusi** 2:13–14. Na'e hanga 'e Sisū Kalaisi 'o fufulu 'a kitautolu mei he'etau ngaahi angahalá 'aki hono ta'ata'a 'o'oná, **Fakahā** 1:5. 'Oku fou mai 'a e huhu'í 'o tu'unga 'i he Misaia Mā'oni'oni, **2 Nifai** 2:6–7, 26. Na'e to'o 'e he 'Aló kiate ia 'a e ngaahi angahalá me e ngaahi maumau-fono 'a e tangatá, pea huhu'í 'a kinautolu 'i he fakatomalá, 'e ngaahi fie ma'u 'a e fakamaau totonú, **Mōsaia** 15:6–9, 18–27. Na'e hā'ele mai ke huhu'í 'a kinautolu 'a ia 'e papitaiso ki he fakatomalá, **'Alamā** 9:26–27. Te ne hā'ele mai ki he māmaní ke huhu'í hono kakaí, **'Alamā** 11:40–41. 'Oku hoko 'a e huhu'í tu'unga 'i he fakatomalá, **'Alamā** 42:13–26. Na'e hā'ele mai 'a e 'Eiki ko Sisuú ke huhu'í 'a e māmaní, **Hilam.** 5:19–12. Na'e huhu'í 'e Kalaisi 'a e fa'ahinga 'o e tangatá mei he mate fakasinó mo e mate fakalaumālié, **Hilam.** 14:12–17. 'Oku fou 'a e huhu'í 'a Kalaisi, **3 Nifai** 9:17. Ko au ia 'a ia na'e teuteu talu mei he fokotu'u 'o e

māmaní ke huhu'í 'a hoku kakaí, **'Eta** 3:14. Na'e kātaki'i 'e he 'Eiki ko homo Huhu'í 'a e mate 'i he kakanó, **T&F** 18:11. Na'e mamahi 'a Kalaisi ma'á e kakai kotoa pē kapau te nau fakatomala, **T&F** 19:1, 16–20. Kuo huhu'í 'a e fānau ikí 'i hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, **T&F** 29:46. Ne u fekau hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú ki he māmaní koe'uhí ko hono huhu'í 'o e māmaní, **T&F** 49:5. Ko Kalaisi 'a e maama mo e Huhu'í 'o e māmaní, **T&F** 93:8–9. Na'e mamata 'a Siosefa F. Sāmīta ki ha me'a-hā-mai ki hono huhu'í 'o e kau pekiá, **T&F** 138. 'Oku mau tui 'e lava 'o fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē tu'unga 'i he Fakalelei 'a Kalaisi, **TT** 1:3.

HUHU'Í, PALANI 'O E. *Vakai ki he*
Palani 'o e Huhu'í

HUSEPĀNITÍ. *Vakai ki he* Fāmilí;
Malí

HUÚ. *Vakai foki ki he* Lotú; 'Otuá

Ko e 'ofa, 'apasia, ngāue-'ofa, mo e mateaki'i 'o e 'Otuá (T&F 20:19). 'Oku kau 'i he huú 'a e lotu, 'aukai, ngāue 'i he Siasí, kau 'i hono fakahoko 'o e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei, mo e ngaahi ngāue kehe 'a ia 'oku fakahā ai 'a e tui mo 'ofa mateaki'i 'o e 'Otuá.

'Oua na'á ke ma'u ha 'otua kehe 'i hoku 'aó, **'Eke.** 20:3 ('Eke. 32:1–8, 19–35; Same 81:9). Hū ai ki he Tamai 'i he laumālié mo e mo'oni, **Sione** 4:23. Hū kiate ia na'á ne ngaohi 'a e langí, mo e māmaní, **Fakahā** 14:7 (T&F 133:38–39). Hū kiate ia 'aki 'a e kotoa 'o homou mālohí, 'atamai, mo e iví, **2 Nifai** 25:29. Na'a nau tui kia Kalaisi mo hū ki he Tamai 'i hono huafá, **Sēkope** 4:5. Na'e ako'i 'e Seinosi 'oku totonu ke lotu mo hū 'a e tangatá 'i he feitu'u kotoa pē, **'Alamā** 33:3–11. Hū ki he 'Otuá, 'i ha potu pē te mou 'i ai, 'i he laumālie pea 'i he mo'oni, **'Alamā** 34:38. Na'e fakatōma-pe'e 'a e kakaí 'i he va'e 'o Sisuú, 'o hū kiate ia, **3 Nifai** 11:17. Kuo pau ke fakatomala 'a e kakai kotoa pē 'o tui kia Sisū Kalaisi, pea hū ki he Tamai 'i hono huafá, **T&F** 20:29. 'Oku ou 'oatu

kiate kimoutolu 'a e ngaahi leá ni koe-
'uhí ke mahino kiate kimoutolu pea
mou 'ilo'i 'a e founnga ke hū aí, pea 'ilo'i
'a ia 'oku mou hū ki aí, **T&F** 93:19. Ko e
'Otua pē ko 'eni 'e taha te u hū ki aí,
Mōse 1:12–20. 'Oku mau 'ekea 'a e
faingamālie ke hū ki he 'Otua Māfi-
mafí, **TT** 1:11.

INÚ. *Vakai ki he* Lea 'o e Potó

KAIAFASI. *Vakai foki ki he* Sātusi,
Kau; 'Anasa

Ko ha taula'eiki lahi pea mo e foha 'i he
fono ia 'o 'Ananaia 'i he Fuakava Fo'ou.
Na'e kau lahi 'a Kaiafasi 'i hono fakafe-
paki 'i 'o Sīsū mo 'ene kau ākongá (Mātiu
26:3–4; Sione 11:47–51; 18:13–14).

KAIHA'Á, KAIHA'ASÍ

Ke 'ave ta'etotonu pe ta'e-fakalao ha
me'a mei ha taha. Kuo fekau 'i ma'u pē
'e he 'Eikí 'a 'ene fānau ke 'oua 'e kai-
ha'a ('Eke. 20:15; Mātiu 19:18; 2 Nifai
26:32; Mōsaia 13:22; T&F 59:6).

Fokotu'u ma'amoutolu 'a e koloa 'i he
langi, 'a ia 'e 'ikai hae'í 'e ha kaiha'a 'o
kaiha'así, **Mātiu** 6:19–21. Na'e tupu
hono ikuna 'i 'o e kau Nifai mei he fie-
lahí, ngaahi fu'u koloa lahi, vete koloá,
mo e kaiha'á, **Hilam.** 4:12. Ko ia ia 'e
kaiha'a pea 'ikai te ne fakatomalá 'e
kapusi ia ki tu'a, **T&F** 42:20. Ko ia ia 'e
kaiha'á 'e tukuange ia ki he lao 'o e
fonuá, **T&F** 42:84–85.

KAIHA'A KATIANETONÍ, KAU.

Vakai foki ki he Kautaha Fufuú,
Ngaahi

Ko ha kautaha ia 'o e kau kaiha'a 'i he
Tohi 'a Molomoná, na'e fokotu'u 'e
he tangata fai angahala Nifai ko hono
hingoá ko Katianetoni. Na'e makatu-
'unga 'enau kautahá 'i he ngāue fufū
fakapulipulí mo e ngaahi fuakava
faka-Sētane.

Na'e fakatupu 'e Katianetoni 'a hono
faka'auha 'o e pule'anga 'o e kau
Nifai, **Hilam.** 2:12–13. Na'e tuku 'e he
tēvoló ha ngaahi fakapapau mo e
ngaahi fuakava fufū kia Katianetoni,

Hilam. 6:16–32. Na'e fakatupu 'e he
ngaahi kautaha fufuú 'a hono faka-
'auha 'o e pule'anga 'o e kau Sēletí,
'**Eta** 8:15–26.

KĀINGÁ, TOKOUA. *Vakai foki ki he*
Tangata; Tuonga'ané; Tuofefiné

'I he hoko 'a e kakai tangata mo e kakai
fefine kotoa pē ko e fānau 'a 'etau Tamai
Fakahēvani, 'oku nau hoko ai ko e
ngaahi tokoua mo e tuofāfine fakalau-
mālie. 'Oku fa'a ui 'i he Siasí 'a e kau
mēmipa tangatá mo e ngaahi kaungā-
me'á ko e ngaahi tokoua.

Pea 'o ka ke ka toe liliu tokoni ki ho
kāingá, **Luke** 22:32. Ko ia ia 'oku 'ikai
'ofa ki hono tokouá, 'oku 'ofa pē ia 'i he
maté, **1 Sione** 3:10–17. Fakakaukau ki
homou kāingá 'o hangē pē ko kimou-
tolú, **Sēkope** 2:17. Tuku ke 'ofa 'a e
tangata taki taha ki hono tokouá 'o
hangē pē ko ia, **T&F** 38:24–25. Ko ia
fakamālohi 'a ho kāingá 'i ho'o ngaahi
lea kotoa pē, **T&F** 108:7.

KĀINGALOTÚ. *Vakai ki he*
Mā'oni'oni, Kau

KĀKĀ. *Vakai ki he* Kākaá

KĀKĀÁ. *Vakai foki ki he* Loí

'I he folofolá, ko e kākāá pe kākā'í 'a
hono ngaohi ha taha ke ne tui ki ha
fa'ahinga me'a 'oku 'ikai mo'oni.

Ko ia na'e 'ikai fuakava 'i he kākāá 'e
'alu hake ia ki he mo'unga 'o e 'Eikí,
Same 24:4. Fakamo'ui au mei he tangata
kākāá, **Same** 43:1. 'Oku mala'ia 'a kinau-
tolu 'oku ui 'a e leleí ko e kovi, mo e kovi
ko e leleí, **Ísaia** 5:20 (2 Nifai 15:20). 'Oua
na'a kākāá 'i ha taha 'e ia, **1 Kol.** 3:18.
'Oua na'a kākāá 'i 'a kimoutolu 'e ha toko
taha 'aki 'a e ngaahi lea laulaunoa,
'Efesō 5:6. 'E fa'a kākāá 'i pea 'e kākāá 'i
'a e kau tangata angakoví, **2 Tim.** 3:13.
Ko Sētane, 'a ia na'á ne kākāá 'i 'a e
māmaní kotoa, na'e li ia ki tu'a, **Fakahā**
12:9. Na'e ha'í 'a Sētane koe'uhí ke 'oua
na'á ne kākāá 'i 'a e ngaahi pule'angá,
Fakahā 20:1–3. 'Oku 'ikai lava ke kākā-
á 'i 'a e 'Otuá, **2 Nifai** 9:41. Kapau te
mou muimui ki he 'Aló, 'o 'ikai fai ha

fakakākā 'i he 'ao 'o e 'Otuá, te mou ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, **2 Nifai** 31:13. Na'e fakahā 'e Seialemi kuo kākaa'i ia 'e he mālohi 'o e tēvoló, **Sēkope** 7:18. Na'e kākaa'i 'a e kakai 'o e Tu'i ko Noá 'e he ngaahi lea ta'ea'onga mo fakahekeheke, **Mōsaia** 11:7. Ko kinautolu 'oku poto pea nau tali 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke hoko ko honau fakahinohinó, pea kuo 'ikai kākaa'i 'a kinautolú, **T&F** 45:57. 'E mala'ia 'a kinautolu 'a ia ko 'enau kākaa, **T&F** 50:6. Na'á ne hoko ko Sētane, ko e tamai 'a e ngaahi loi kotoa pē, ke kākaa'i mo fakakuihi 'a e tangatá, **Mōsese** 4:4.

KAKAI. *Vakai ki he Tangatá*

KAKAI FEFINÉ. *Vakai ki he Fefiné*

KAKAI FILÍ

Ko e kakai filí 'a kinautolu 'oku 'ofa ki he 'Otuá 'aki honau lotó kotoa pea ngaahi 'enau mo'u'i ke fakahōifua kiate ia. Ko e kakai ko ia te nau mo'u'i fakaākongā peheé, 'e 'i ai 'a e 'aho 'e fili 'a kinautolu 'e he 'Eiki ke nau kau 'i he'ene fānau filí.

'E kākaa'i 'a e kakai kuo filí 'o ka ne ka faingofua, **Mātiu** 24:24. Na'e fiefia 'a Sione koe'uhi na'e angatonu mo faivelenga 'a e fānau 'a e fefine kuo filí, **2 Sione** 1. Kuo fakamolemole'i kiate koe 'a ho'o ngaahi angahalá, pea ko e fefine koe kuo filí, **T&F** 25:3. 'Oku fanongo 'a hoku kakai kuo filí ki hoku le'ó pea 'ikai fakafefeka honau lotó, **T&F** 29:7. Pea 'e pehē, 'eku tñaki 'a hoku kakai filí mei he ngaahi potu 'e fā 'o e māmani, **T&F** 33:6. 'E foaki 'a e ngaahi folofolá ki hono fakamo'u'i 'i 'o hoku kakai filí 'o'okú, **T&F** 35:20–21. Ko kinautolu 'oku nau fakaongoongo-lei'i honau ngaahi ui 'i he lakanga fakataula'eiki 'oku nau hoko ko e kakai filí 'o e 'Otuá, **T&F** 84:33–34. Koe'uhi ko e lelei 'a e kakai filí 'e fakanounou'i 'a e ngaahi 'aho 'o e mamahí, **SS—M** 1:20.

KAKAI FILIPAÍ, TOHI KI HE. *Vakai ki he Filipaí, Tohi ki he Kakai*

KAKAI HEPELUÚ, TOHI KI HE.

Vakai ki he Hepeluú, Tohi ki he Kakai

KAKAI KALĒTIÁ, TOHI KI HE.

Vakai ki he Kalētiá, Tohi ki he Kakai

KAKAI KOLINITOÓ, ONGO

TOHI KI HE. *Vakai ki he Kolinitoó, Ongo Tohi ki he Kakai*

KAKAI KOLOSÉ, TOHI KI HE.

Vakai ki he Kolosé, Tohi ki he Kakai

KAKAI KUO FILÍ (hoānauna pe

nauna). *Vakai foki ki he Uí, Uí 'e he 'Otuá*

Ko kinautolu kuo filí 'e he 'Otuá ki ha ngaahi fatongia makehe.

Kuó u fai 'a e fuakava mo 'eku filí, **Same** 89:3. 'Oku ui 'a e tokolahi ka 'oku filí 'a e tokosí'i, **Mātiu** 22:14 (Mātiu 20:16; **T&F** 95:5; 121:34, 40). Ko e kau Mā'oni'oni ko e kakai kuo filí mo e kau taula'eiki mā'oni'oni, **1 Pita** 2:9. Ko Kalaisi 'a e 'Alo 'Ofa'angá mo e Tokotaha kuo Filí 'e he 'Otuá talu mei he kamata'angá, **Mōsese** 4:2.

KAKAI LOMÁ, TOHI KI HE. *Vakai*

ki he Lomá, Tohi ki he Kakai

KAKAI TĒSALONIKÁ, ONGO

TOHI KI HE. *Vakai ki he Tēsaloniká, Ongo Tohi ki he Kakai*

KAKAI 'EFESOÓ, TOHI KI HE.

Vakai ki he 'Efesoó, Tohi ki he Kakai

KAKAI SINO LILÍ

Ko e kakai kuo liliu koe'uhi ke 'oua na'a nau fepaki mo e mamahí pe maté kae 'oua ke a'u ki he'enau toetu'u ki he mo'u'i ta'e-fa'a-maté.

Na'e 'a'eva 'a 'Īnoke mo e 'Otuá, pea na'e 'ikai ia he na'e 'ave ia 'e he 'Otuá, **Sēnesi** 5:24 (Hepelú 11:5; **T&F** 107:48–49). 'Oku 'ikai 'ilo 'e ha tangata 'a e tanu'anga 'o Mōsesé 'o a'u mai ki he 'ahó ni, **Teut.** 34:5–6 ('Alamā 45:19).

Na'e 'alu hake 'a 'Ilaisiā 'i he 'ahiohio ki he langi, **2 Ng. Tu'i** 2:11. Kapau ko hoku lotó ke tatali ia kae 'oua ke u ha'u, ko e hā ia kiate koe? **Sione** 21:22–23 (T&F 7:1–3). 'E 'ikai te mou teitei 'ilo 'a e maté, **3 Nifai** 28:7. Ko kinautolu na'e 'ikai te nau a'usia 'a e maté na'e fakahoko ha liliu ki honau sinó, **3 Nifai** 28:38 (4 Nifai 1:14; Molom. 8:10–11). 'E mo'ui 'a Sione 'Ofeina kae 'oua ke hā'ele mai 'a e 'Eiki, **T&F** 7. Kuó u 'ave 'a e Saione 'o 'Inoké ki hoku fatafata 'o'okú, **T&F** 38:4 (Mōsese 7:21, 31, 69). Ko 'Inoke mo hono kāingá ko ha kolo kuo fakatolonga ki ha 'aho 'o e mā'oni'oni, **T&F** 45:12. Na'e 'ave 'a 'Ilaisiā ki he langi ta'e te ne a'usia 'a e maté, **T&F** 110:13. Na'e tō hifo 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki he tokolahi, pea na'e to'o hake 'a kinautolu ki Saione, **Mōsese** 7:27.

KAKANÓ. *Vakai foki ki he*

Fakaekakanó; Fakamatelié; Mo'ui
Fakamatelié; Sinó; Tangata
Fakakakanó

'Oku lahi hono ngaahi 'uhinga 'o e *kakanó*: (1) ko e kakanu molú ko ia 'oku hoko ko e sino 'o e fa'ahinga 'o e tangatá, fanga manú, fanga manupuná, pe iká (2) mo'ui fakamatelie; pe (3) tu'unga fakasino pe natula fakakakano 'o e tangatá.

Fakasinó: 'E hoko 'a e fanga manú ko ho'omou me'akai, **Sēnesi** 9:3. 'Oku 'ikai totonu ke tāmata'i noa pē 'a e fanga manú, **LSS, Sēnesi** 9:10–11 (T&F 49:21). Ko e fanga manú mo e fanga manupuná, kuo tu'utu'uni ke faka'aonga 'i e he tangatá ki he me'akai mo e kofu, **T&F** 49:18–19 (T&F 59:16–20). 'Oku totonu ke tau kai 'a e kakanó'i manú kae ngāue fakasi'isi'i 'aki pē, **T&F** 89:12–15.

Ko e mo'ui fakamatelié: Ko Sisū pē toko taha na'e fakatupu 'e he Tamaí 'i he kakanó ki he mo'ui fakamatelié, **Sione** 1:14 (Mōsaia 15:1–3). Na'e hoko 'a 'Ātama ko e 'uluaki kakanó 'i he māmaní, **Mōsese** 3:7.

Ko e anga-fakakakano 'o e tangatá: Ke mala'ia 'a e tangata 'okú ne nima 'aki 'a e kakanó, **Selem.** 17:5. 'Oku fie fai 'e he

laumālié ka 'oku vaivai 'a e kakanó, **Ma'ake** 14:38. Ko e holi 'o e kakanó 'oku 'ikai 'o e Tamaí, **1 Sione** 2:16. Na'e mamahi 'a Nifai koe'uhi ko hono kakanó; mo 'ene ngaahi angahalá, **2 Nifai** 4:17–18, 34. 'Oua 'e fakalelei 'a kimoutolu ki he tēvoló pea mo e kakanó, **2 Nifai** 10:24.

KĀKĀ'Í. *Vakai foki ki he Kākaá*

'I he folofolá, ko e kākāá ha anga-kākā olopoto.

'Oku monū'ia 'a e tangata 'oku 'ikai ha kākā 'i hono laumālié, **Same** 32:2 (Same 34:13; 1 Pita 2:1). Ko Nātanielá ko e 'Isileli mo'oni 'oku 'ikai 'i ai ha kākā, **Sione** 1:47 (T&F 41:9–11). 'Oku hanga 'e he 'ilo haohaoá 'o fu'u fakafuofuolahi 'a e laumālié ta'e 'i ai ha kākā, **T&F** 121:42.

KALAI SI. *Vakai ki he Sisū Kalaisi*

KALAUNI. *Vakai foki ki he Mo'ui
Ta'engatá*

Ko ha me'a fuopotopoto 'oku hili 'i he 'ulu 'o e ngaahi tu'í. 'Oku lava ke hoko ia ko ha faka'ilonga 'o ha mālohi, pule, mo ha tu'unga faka-'Otuá fakasilesitiale. Ko kinautolu te nau kātaki ki he iku'angá 'i he'enau tauhi 'a e ngaahi fekau kotoa pē 'a e 'Otuá, te nau ma'u ha kalauni 'o e mo'ui ta'engata. (Vakai ki he T&F 20:14; Mōsese 7:56; SS—M 1:1)

Kuo hilifaki mo'oku 'a e pale [kalauni] 'o e mā'oni'oni, **2 Tim.** 4:8. Te ke ma'u 'a e pale [kalauni] 'o e nāunau 'e 'ikai mae, **1 Pita** 5:4. Ko e kakai pekia 'oku nau pekia 'i he 'Eiki te nau ma'u ha kalauni 'o e mā'oni'oni, **T&F** 29:13. Te nau ma'u ha kalauni 'i he ngaahi nofo'anga 'o e'eku Tamaí, **T&F** 59:2. Kuo teuteu 'e he 'Eiki 'a e kau Mā'oni'oni ke nau lava 'o 'alu hake ki he kalauni kuo teuteu ma'anautolú, **T&F** 78:15. Kuo tala'ofa 'e he 'Eiki ki he kau Mā'oni'oni ha kalauni 'o e nāunau 'i hono nima to'omata'ú, **T&F** 104:7.

KĀLELI

Ko e vahe fakatokelau taupotu taha ia

‘o ‘Isileli ‘i he hihifo ‘o e Vaitafe Soatani mo e tahi ‘o Kāleli ‘i he kuonga mu‘á pea mo e onopōni foki. Ko hono lahi ‘o Kāleli ‘oku maile nai ‘e onongofulu (kilomita ‘e hivangofulu mā fitu) lōloa pea maile ‘e tolungofulu (kilomita ‘e fāngofulu mā valu) hono maokupú. ‘I he kuonga mu‘á, na‘e tu‘u ‘i Kāleli ‘a e ni‘ihi ‘o e ngaahi potu fonua lelei tahá, mo e ngaahi kolo femo‘uekina taha ‘o ‘Isileli. Na‘e fou atu ‘i Kāleli ‘a e ngaahi hala lalahi mahu‘inga ki Tāmasikusi, ‘Isipite mo e hahake ‘o ‘Isileli. Na‘e tupu mei hono ‘ea faka‘ofa‘ofa mo e mo‘ui hono kekelele ‘a e tupu lahi ai ‘a e ‘akau ko e ‘ōlivé, uité, pa‘alé, mo e kālepí. Na‘e hoko ‘a e ngaahi taulanga toutai ‘i he ngaahi matātahi ‘o e Tahi Kāleli ko e feitu‘u fefakatau‘aki lahi mo e me‘a ke ma‘u ha koloa lahi mei ai. Na‘e nofo ‘a e Fakamo‘uí ‘i ha kongā lahi ‘o hono taimi ‘i Kāleli.

‘E ulu atu ha maama lahi ‘i Kāleli, **‘Isaia** 9:1–3 (2 Nīfai 19:1–3). Na‘e ‘alu ‘a Sīsū ‘i he potu kotoa pē ‘o Kāleli, ‘o akonaki, mo malanga mo fakamo‘uí ‘a e mahakí, **Mātiu** 4:23. Hili ‘a e toe tu‘u ‘a Sīsū na‘e hā ia ‘i Kāleli, **Ma‘ake** 14:28 (Sione 21:1–14). Na‘e mafola ‘a e ongoongo ‘o Sīsū ‘i Kāleli kotoa, **Luke** 4:14. Na‘e fai ‘e Sīsū ‘ene fuofua maná ‘i Kena ‘i Kāleli, **Sione** 2:11.

Tahi ‘o Kāleli: ‘Oku tu‘u ‘a e Tahi ‘o Kāleli ‘i he fakatokelau ‘o ‘Isileli. Na‘e toe ui foki ia ko e Tahi ‘o Kineleti ‘i he Fuakava Motu‘á, pea toe ui foki ko e Vai ‘o Kineleti pe Taipilio‘o ‘i he Fuakava Fo‘ou. Na‘e ako‘i ai ‘e Sīsū ha kakai tokolahi (Mātiu 13:2). Ko e tahi ‘eni na‘e hangē hono fōtungá ko ha fu‘u peá, ‘oku maile ‘e 12.5 (kilomita ‘e 20) hono lōloa pea maile ‘e 7.5 (kilomita ‘e 12) hono maokupú ‘i he feitu‘u fālahi tahá. ‘Oku tu‘u ia ‘i he feitu‘u ‘oku fute ‘e 680 (mita ‘e 207) mā‘ulalo hifo ‘i he ngata‘anga ‘o e tahí, pea ‘oku tupu ai ‘a e vela hono ‘ea taká. ‘Oku ‘alu hifo ‘a e ‘ea momoko mei he ngaahi mo‘ungá ‘o fetaulaki mo e ‘ea vela ‘i he fukahi tahí ‘o fakatupu ha ngaahi matangi afā fakatu‘upakē (Luke 8:22–24).

KALĒTIÁ, TOHI KI HE KAKAI.

Vakai foki ki he Paula; Paulá,
Ngaahi Tohi ‘a

Ko ha tohi ‘i he Fuakava Fo‘ou. Na‘e ‘uluaki hoko ia ko ha tohi na‘e fai ‘e he ‘Aposetolo ko Paulá ki he Kāingalotu na‘a nau nofo ‘i Kalētiá. Ko e kaveinga mahu‘inga ‘o ‘ene tohi, ‘oku ma‘u ‘a e tau‘atāina mo‘oní ‘i hono mo‘ui ‘aki ‘o e ongoongolelei ‘a Sīsū Kalaisí. Kapau ‘e tauhi ‘e he Kāingalotú ‘a e ngaahi akonaki ‘a e kau Kalisitiane Sīsū ‘a ia na‘a nau fakamamafa‘i hono tauhi ‘a e fonó ‘a Mōsesé, te nau hanga ai ‘o fakāngatangata pe faka‘auha ‘a e tau‘atāina kuo nau ma‘u ‘ia Kalaisí. Na‘e hanga ‘e Paula ‘i he‘ene tohi ‘o fakapapau‘i hono tu‘unga ‘i he‘ene hoko ko ha ‘Aposetoló, peá ne fakamatala‘i ‘a e tokāteline ‘o e mā‘oní‘oní ‘i he tuí, pea fakapapau‘i mo hono mahu‘inga ‘o ha tuí fakalotu fakalaumālié.

Na‘e fakahā ‘e Paula ‘i he vahe 1 mo e 2 ‘a ‘ene mamahi ‘i he ongoongo na‘á ne ma‘u ‘oku ‘i ai ha hē mei he mo‘oní ‘i he kau Kalētiá, peá ne fakamahino‘i ai mo hono tu‘unga ‘i he kau ‘Aposetoló. ‘Oku fakamatala ‘a e vahe 3 mo e 4 ki he ngaahi tokāteline ‘o e tuí mo e ngaahi ngāue. ‘Oku kau ‘i he vahe 5 mo e 6 ha malanga ‘o kau ki he ngaahi ngāue ‘oku hā mai tu‘unga ‘i he tokāteline ‘o e tuí.

KĀLEVALE. *Vakai ki he Kolokota*

KALISITIANÉ, KAU. *Vakai foki ki he Ākonga; Mā‘oní‘oní, Kau*

Ko e hingoa ia ‘oku ui ‘aki ‘a e kakai ‘oku tui kia Sīsū Kalaisí. Neongo ‘oku faka‘aonga‘i lahi ‘a e hingoa ni ‘i he māmaní, ka na‘e ui ‘e he ‘Eikí ‘a e kakai ‘oku muimui mo‘oní kia Kalaisí ko e Kau Mā‘oní‘oní (Ngāue 9:13, 32, 41; 1 Kol. 1:2; T&F 115:4)

Na‘e ui ‘a e kau ākongá ko e kau Kalisitiane, **Ngāue** 11:26. ‘O ka tautea ha taha koe‘uhi ko e anga faka-Kalisitiane, ke ‘oua na‘a mā ai ia, 1 **Pita** 4:16. Ko e me‘a ‘i he fuakava kuo mou fai ‘e ui ai ‘a kimoutolu ko e fānau ‘a Kalaisi,

Mōsaia 5:7. Na'e ui 'a e kau tui mo'oní ko e kau Kalisitiane 'e kinautolu na'e 'íkai te nau kau ki he Siasí, '**Alamā** 46:13–16.

KALUSEFAÍ. *Vakai foki ki he*

Fakalelé, Fakalelé'i; Kolokota; Kolosí; Sisū Kalaisi

Ko ha founga tautea tāmāte'i 'a e kau Lomá, na'e lahi hono ngāue 'aki 'i he taimi 'o e Fuakava Fo'ou, 'a ia na'e tāmāte'i ai 'a e tangatá 'aki hono ha'i pe tuki fa'o hono ongo nimá mo e ongo va'e ki ha kolosi. Na'e fa'a fai pē ia ki he kau pōpula mo e kau fai hiá mā'ulalo tahá. 'Oku fa'a toki fai 'a e kalusefai hili hano fakamamahi'i mo hano kau'imāeai (Ma'ake 15:15). Na'e fa'a fekau'i ma'u pē 'a e tokotaha 'oku kalusefai ke ne fua hono kolosí ki he feitu'u 'oku fai ai hono tāmāte'i (Sione 19:16–17). Na'e fa'a to'o ma'u pē 'a hono ngaahi valá 'e he kau sōtia ko ia te nau fai hono tāmāte'i (Mātiu 27:35). 'Oku tō 'a e kolosí ki he kelekelé ke fe'unga mo ha fute 'e taha pe ua 'a e mavahe 'a e va'e 'o e tokotaha 'oku kalusefai mei he kelekelé. Na'e le'ohi 'a e kolosí 'e he kau sōtia kae 'oua ke mate 'a e tokotaha 'i he kolosí, 'a ia 'oku fa'a a'u hono fuoloá ki he 'aho 'e tolu (Sione 19:31–37).

Na'e kalusefai 'a Sisū Kalaisi koe'uhi ko hano tukuaki'i loi ia 'e ha kulupu 'o ha kakai ta'etui 'o pehē 'oku ne fakatupu angatu'u kia Sisa pea lea taukae ki he 'Otuá 'i he'ene pehē ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá. Na'e 'ai kia Sisū ha pulupulu kulokula (Sione 19:2), mo ha tatā 'akau talatala, mo e ngaahi founga fakamamahi kehe (Mātiu 26:67; Ma'ake 14:65).

'E hanga 'e he kau fai anghalá 'o hoka'i 'a e ongo nima mo e va'e 'o e Misaiá, **Same** 22:11–18. 'E 'alu 'a Kalaisi 'o hangē ko ha lami ke tāmāte'i, '**Isaia** 53:7. Na'e tomu'a fakahā 'e Sisū 'a hono kalusefai, **Mātiu** 20:18–19. Ko hono fakamatala'i 'o e kalusefai 'o Kalaisi, **Mātiu** 27:22–50 (Ma'ake 15:22–37; Luke 23:26–46; Sione 19:17–30). Na'e mamata 'a Nifai 'i ha me'a-hā-mai ki hono kalusefai 'o e Lami 'a

e 'Otuá, **1 Nifai** 11:33. 'Oku fakamatala 'a Nifai ki he ngaahi mamahi mo e Kalusefai 'o Kalaisi, **1 Nifai** 19:9–14. 'Oku fakamatala 'a Sēkope ki he ngāue fakafaifekau mo e kalusefai 'o e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelé, **2 Nifai** 6:9. Na'e fakamo'oni 'a e ngaahi matangi, ngaahi mofuie, ngaahi afi, mo e ngaahi 'ahihio 'i 'Ameliká ki he kalusefai 'o Kalaisi 'i Selūsalemá, **3 Nifai** 8. Ko Sisū au 'a ia na'e kalusefai, **T&F** 45:51–52. Na'e fakangatangata pē 'a e ngāue 'a Kalaisi 'i he ngaahi laumālie 'i he fale fakapōpulá ki he taimi 'o e vaha'a 'o 'ene pekiá mo e toetu'ú, **T&F** 138:27.

KAMATA'ANGÁ. *Vakai foki ki he*

Fakatupú; Mo'ui 'i he Maama Fakalaumālié; Sisū Kalaisi

'Oku fa'a 'uhinga ia ki he taimi ki mu'a 'i he mo'ui fakamatelié—'a ia ko e maama fakalaumālié. 'Oku 'i ai 'a e taimi 'e ni'ihí 'oku ui 'a Sisū Kalaisi ko e Kamata'angá.

Na'e fakatupu e he 'Otuá 'i he kamata'angá 'a e langí mo e māmaní, **Sēnesi** 1:1 (Mōsese 2:1). Na'e 'i he kamata'angá 'a e Folofolá, **Sione** 1:1. Ko au ko e 'Alifá mo e 'Ōmeká, ko e kamata'angá mo e ngata'angá, **3 Nifai** 9:18. Ko Kalaisi 'a e kamata'angá mo e ngata'angá, **T&F** 19:1. Na'e talu mei he kamata'angá 'a e fuakava fo'ou mo ta'engatá, **T&F** 22:1. Na'e 'i he kamata'angá 'a e tangatá mo e 'Otuá, **T&F** 93:23, 29. Na'e 'i ai 'a e kakai 'eiki mo tu'u-ki-mu'a 'a ia na'e fili 'i he kamata'angá ke nau hoko ko e kau pule, **T&F** 138:55. Ko hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, na'e 'iate au talu mei he kamata'angá, **Mōsese** 2:26.

KĀMELIELI. *Vakai foki ki he Fālesi,*

Kau

Ko ha tangata Fālesi 'iloa ia 'i he Fuakava Fo'ou 'a ia na'e 'ilo lahi mo ne ako'i 'a e ngaahi lao faka-Siú. Na'e kau 'a e 'Aposetolo ko Paulá 'i he'ene kau akó (Ngāue 22:3). Na'a ne ma'u ha mālōhi lahi 'i he Sanitaliné (Ngāue 5:34–40).

KAMÚ. *Vakai foki ki he* Fuakava Faka-Ēpalahamé

Ko e faka'ilonga ia 'o e fuakava faka-Ēpalahamé ki he kakai tangata 'Isileli 'i he ngaahi kuonga 'o e Fuakava Motu'á (Sēnesi 17:10–11, 23–27; LSS, Sēnesi 17:11). Na'e fai 'a e kamú 'aki hono tu'usi 'o e "kili 'o e potu" 'o e fānau tangata valevale mo e kakai tangata lalahi fakatou'osi. Ko kinautolu ko ia na'e kamú na'a nau fiefia 'i hono ngaahi faingamalié pea nau tali 'a e ngaahi fatongia 'o e fuakavá. Na'e fakangata 'e he misiona 'a Kalaisi 'a e hoko 'a e kamú ko e faka'ilonga 'o e fuakavá (Molonai 8:8; T&F 74:3–7).

KAPEKAPÉ. *Vakai ki he* Fakapapaú; Lea Koví; Taukaé (ki he 'Otuá)

KATA, FOHA 'O SĒKOPE. *Vakai foki ki he* Sēkope, Foha 'o 'Aisaké; 'Isileli.

Ko ha foha ia 'o Sēkope mo Silipa 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 30:10–11). Na'e hoko hono hakó ko ha fa'ahinga 'o 'Isileli.

Ko e fa'ahinga 'o Katá: Vakai ki he tohi Sēnesi 49:19 ke ma'u mei ai 'a e tāpuaki na'e tuku 'e Sēkope ki hono foha ko Katá. Vakai ki he tohi Teutalōnome 33:20–21 ke ma'u mei ai 'a e tāpuaki na'e tuku 'e Mōsese ki he fa'ahinga 'o Katá. 'Oku pehē 'i he ngaahi tāpuaki ko 'ení 'e hoko 'a e hako 'o Katá ko ha kakai tau. Ko e ngaahi kongá fonua na'e vahe kiate kinautolu 'i he fonua 'o Kēnaní na'e tu'u 'i he hahake 'o e Vaitafe Soatani pea na'e kau ai 'a e ngaahi potu fonua toafa musie lelei na'e lahi ai 'a e vai.

KATA KO E TANGATA KIKITE.
Vakai foki ki he Fofolá—Ngaahi fofofola na'e molé

Ko ha palōfita mo e kaume'a mamae mo e tokotaha fale'i kia Tēvita 'i he Fuakava Motu'á (1 Sam. 22:5; 2 Sam. 24:11–19). Na'a ne tohi ha tohi 'o e ngaahi ngāue 'a Tēvitá 'a ia 'oku kau 'i

he ngaahi fofofola kuo molé (1 Fkmtl. 29:29).

KĀTAKÍ. *Vakai foki ki he* Faingata'á; Fa'a Kātaki; 'Ahi'ahi, 'Ahi'ahi'i

Ke tu'u ma'u 'i he tukupā ke tauhi totonu ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá neongo 'a e 'ahi'ahi, fakafepakí, mo e faingata'á.

Ko ia ia 'e kātaki ki he ngata'angá 'e mo'ui ia, **Mātiu** 10:22 (Ma'ake 13:13). 'Oku 'ikai ha aka 'iate kinautolu ko ia 'oku nau ma'u ai ia 'o fuonounou, **Ma'ake** 4:17. 'Oku kātaki 'e he 'ofá 'a e me'a kotoa pē, **1 Kol.** 13:7. Hili 'a e kātaki fuoloa 'a 'Ēpalahamé na'á ne ma'u 'a e tala'ofá, **Hepelū** 6:15. Kapau te nau kātaki ki he ngata'angá 'e hiki hake 'a kinautolu 'i he 'aho faka'osí, **1 Nifai** 13:37. Kapau te mou talangofua ki he ngaahi fekau, pea kātaki ki he ngata'angá, 'e fakamo'ui 'a kimoutolu, **1 Nifai** 22:31 ('Alamā 5:13). Kapau te mou vilitaki atu, pea keinanga 'i he fofofola 'a Kalaisi, pea kātaki ki he ngata'angá, te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá, **2 Nifai** 31:20 (3 Nifai 15:9; T&F 14:7). Ko ia ia 'okú ne to'o kiate ia 'a hoku hingoá, pea kātaki ki he ngata'angá, 'e fakamo'ui ia, **3 Nifai** 27:6. 'Ilonga ia 'oku kau 'i hoku siasí, 'o ne tu'u ma'u 'i hoku siasí 'o a'u ki he ngata'angá, te u fokotu'u ia 'i he'eku maká, **T&F** 10:69. Ko ia ia te ne fa'a kātaki 'i he tuí te ne ikuna 'a e māmaní, **T&F** 63:20, 47. 'E fakahā 'a e ngaahi taloni mo e ngaahi tofi'a fakapilini kotoa pē, pea fokotu'u atu ia kiate kinautolu kotoa pē kuo nau kātaki 'i he loto-to'a koe'uhi ko e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisi, **T&F** 121:29.

KATIANETONÍ, KAU KAIHA'A.
Vakai ki he Kaiha'a Katianetoní, Kau

KAUMĀTU'A. *Vakai foki ki he* Lakanga Fakataula'eiki; Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki

'Oku lahi 'a e ngaahi founga 'oku faka'aonga'i ai 'a e fo'i lea *kaumātu'á* 'i he Tohi Tapú. 'Oku fa'a 'uhinga ia 'i he

Fuakava Motu'á ki he kakai tangata motu'a ange 'i ha fa'ahinga, 'a ia na'e fa'a fakafalala kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a 'oku kau ki hono pule'i 'o e kakai (Sēnesi 50:7; Siosiuá 20:4; Lute 4:2; Mātiu 15:2). Na'e hanga 'e honau ta'u motu'á mo 'enau taukei 'o ngaohi ke mahu'inga 'enau ngaahi fale'i. Na'e 'ikai pehē 'oku nau ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki 'i honau tu'ungá.

Na'e 'i ai foki mo e kaumātu'a na'e fakanofu 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'i he taimi 'o e Fuakava Motu'á ('Eke. 24:9–11). 'Oku hā 'i he Fuakava Fo'ou' pea 'oku lau 'a e kaumātu'á ko ha lakanga 'i he lakanga fakataula'eiki 'i he Siasí (Sēmisi 5:14–15). Na'e 'i ai foki mo e kaumātu'a na'e fakanofu 'i he lakanga fakataula'eiki 'i he kau Nifai ('Alamā 4:7, 16; Molonai 3:1). 'I he kuonga ko 'eni, na'e hoko 'a Siosefa Sāmīta mo 'Oliva Kautele ko e ongo 'uluaki kaumātu'a na'e fakanofu (T&F 20:2–3).

'Oku hoko he taimi ní 'a e kaumātu'á (pe 'eletā) ko e hingoa ia 'oku 'ai kiate kinautolu 'oku nau ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. Hangē ko 'eni, 'oku ui 'a e kau faifekau tangatá ko e kau 'eletā. 'Oku toe ui foki mo ha 'Aposetolo ko ha 'eletā, pea 'oku fe'unga ke ui 'a e kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá pe Ngaahi Kōlomu 'o e Kau Fitungofulu 'aki 'a e hingoa ko iá (T&F 20:38; 1 Pita 5:1). Na'e fakahā mai 'i he fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní 'a e ngaahi fatongia 'o e kaumātu'a kuo fakanofu 'i he Siasí 'i he 'ahó ni (T&F 20:38–45; 42:44; 46:2; 107:12).

Na'e tohi 'a Mōsese ki he kaumātu'a kotoa pē 'o 'Isilelí, **Teut.** 31:9. Na'e 'oatu 'e Panepasa 'a e tokoni ki he kaumātu'a 'o e siasí, **Ngāue** 11:30. Na'e fakanofu 'a e kaumātu'a 'i he siasí kotoa pē, **Ngāue** 14:23 (Taitusi 1:5). Ui ki he kaumātu'á ke nau lotua 'a e mahakí, **Sēmisi** 5:14. Na'e fakanofu 'a e kaumātu'á 'i he hilifaki 'o e nima, **'Alamā** 6:1. 'E tāpuaki 'i he kaumātu'á 'a e fānaú, **T&F** 20:70. 'E tatakí 'e he kaumātu'á 'a e ngaahi fakatahá 'o

fakatahá ki he fakahinohino 'a e Lau-mālie Mā'oni'oni, **T&F** 46:2. 'E fai ha fakamatala 'e he kaumātu'á ki honau lakanga tauhi, **T&F** 72:5. 'E malanga 'aki 'e he kaumātu'á 'a e ongoongolelé ki he ngaahi pule'angá, **T&F** 133:8.

KAUTAHA FUFUÚ, NGAÁHI.

Vakai foki ki he Kaiha'a

Katianetoni, Kau; Keini

Ko ha kautaha 'o e kakai 'oku nau ha'isia ki ha ngaahi fakapapau ke nau fakahoko 'a e ngaahi taumu'a kovi 'a e kulupú.

'Oku hanga 'e he tamai 'o e ngaahi loí 'o ue'i hake 'a e fānau 'a e tangatá ki he ngaahi kautaha fufú, **2 Nifai** 9:9. 'Oku totonu ai ke u faka'auha 'a e ngaahi ngāue fufú 'o e fakapo'ulí, **2 Nifai** 10:15. Na'e hoko mai 'a e ngaahi tautea 'a e 'Otuá ki he kau ngāue ko ia 'o e fakapo'ulí mo e ngaahi kautaha fufuú, **'Alamā** 37:30. Na'e hoko 'a e Katianetoni ko e tupu'anga 'o e mei faka'auha 'o 'osi'osingamālie 'o e kakai Nifai, **Hilam.** 2:4–13. Ko Sētane na'á ne fakahū ki he loto 'o e kakai ke nau fai 'a e ngaahi fakapapau mo e ngaahi fuakava fufuú, **Hilam.** 6:21–31. 'Oku 'ikai ke ngāue 'a e 'Eiki 'i he ngaahi kautaha fufú, **'Eta** 8:19. 'Ilonga 'a e ngaahi pule'anga 'e poupu ki he ngaahi kautaha fufuú 'e faka'auha 'a kinautolu, **'Eta** 8:22–23. Na'a nau lí'aki 'a e ngaahi lea kotoa pē 'a e kau palōfitá, koe'uhi ko 'enau kautaha fufuú, **'Eta** 11:22. Na'e talu mei he ngaahi 'aho 'o Keini mo e 'i ai ha kautaha fufú, **Mōsese** 5:51.

KAUTAHA, NGAÁHI. *Vakai ki he*

Kautaha Fufuú, Ngaahi

KAUTAHA UOUONGATAHÁ.

Vakai foki ki he Fakatapuí

Ko ha kautaha 'a ia na'e feinga 'e he Kāingalotú 'i he ngaahi 'aho 'o e kamata 'a e Siasí ke nau mo'ui 'aki ai 'a e fonu 'o e fakatapu'i. Na'e vahevahe 'e he kakai fakapo'ituitui 'a 'enau koloá, mo 'enau tupú, 'o nau ma'u 'a e ngaahi me'a ko iá 'o fakatataú ki honau masivá mo 'enau fiema'ú (T&F 51:3; 78:1–15; 104).

Ke mou tu'unga tatau 'i ho'omou ngaahi me'a fakaemāmani, **T&F** 70:14. Na'e fekau ki he Kāingalotū ke fokotu'utu'u 'a kinautolu ke nau tu'unga tatau 'i he me'a kotoa pē, **T&F** 78:3–11 (**T&F** 82:17–20). Na'e foaki 'e he 'Eikí ki he kautaha uouongatahá ha fakahā mo e fekau, **T&F** 92:1. 'Oku totonu ke hoko 'a Sione Sionisoni ko ha mēmipa 'o e kautahá, **T&F** 96:6–9. Na'e tuku mai 'e he 'Eikí ha ngaahi fakahinohino fakakātoa ki hono fakalele 'o e kautaha uouongatahá, **T&F** 104. 'Oku 'ikai ke uouongatahá 'a hoku kakai 'o hoa mo e loto-taha 'oku fie ma'u 'e he fono 'o e pule'anga fakasilesitalé, **T&F** 105:1–13.

KAUTELE, 'ÖLIVA

Ko e kaumātu'a hono ua 'o e Siasi kuo toe fakafoki mai pea ko e toko taha 'o e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolu ki hono faka-'Otua 'o e tupu'anga mo hono mo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne hoko ko e tangata tohi lolotonga hono liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi 'a Molomoná mei he ngaahi peleti koulá (SS—H 1:66–68).

Ma'u ha fakamo'oni ki hono mo'oni 'o hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná, **T&F** 6:17, 22–24. Na'e fakanofa ia 'e Sione ko e Papitaisó, **T&F** 13 (**T&F** 27:8; SS—H 1:68–73, vakai ki he fakamatala ki he veesi 71). 'O ka hili 'a ho'omou ma'u 'a e tuí pea kuo mou mamata ki ai 'aki homou matá, te mou fakamo'oni kuo mou mamata ki ai, **T&F** 17:3, 5. Kuó u fakahā kiate koe, 'i hoku Laumālié, 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'a kuó ke tohi, **T&F** 18:2. Na'e fili mo fakanofa ko e taha 'o e kau tauhi ki he ngaahi fakahaá, **T&F** 70:3. Ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí mo Siosefa Sāmita, **T&F** 110.

KEÉ. *Vakai ki he Feke'ike'i*

KEINI. *Vakai foki ki he Fakapoó;*

Kautaha Fufuú, Ngaahi; 'Átama;
'Ēpeli

Ko ha foha 'o 'Ātama mo 'Ivi 'a ia na'á ne tāmata'i hono tehina ko 'Ēpeli (Sēnesi 4:1–16).

Na'e 'ikai tali 'e he 'Eikí 'a 'ene foakí, **Sēnesi** 4:3–7 (Mōsesi 5:5–8, 18–26). Na'á ne fakapoongi hono tokoua ko 'Ēpeli, **Sēnesi** 4:8–14 (Mōsesi 5:32–37). Na'e tuku 'e he 'Eikí ha tautea mo e faka'ilonga kiate ia, **Sēnesi** 4:15 (Mōsesi 5:37–41). Na'e lahi 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o 'Ātama mo 'Ivi ki mu'a pea toki fanau'i mai iá, **Mōsesi** 5:1–3, 16–17. Na'á ne 'ofa lahi ange 'ia Sētane 'i he 'Otuá, **Mōsesi** 5:13, 18. Na'á ne fai ha fuakava ta'e-mā'oni'oni mo Sētane, **Mōsesi** 5:29–31.

KĒLEPI

Ko e toko taha ia 'o kinautolu na'e fekau'i 'e Mōsesi ke nau 'alu 'o vakai'i 'a e fonua ko Kēnani 'i he ta'u hono ua hili 'a e kamata 'o 'enau Fononga atú. Ko ia pē mo Siosuia na'á na 'omi ha lipooti totonu 'o kau ki he fonuá (Nōmipa 13:6, 30; 14:6–38). Ko kinaua pē 'i he kakai kotoa na'a nau ha'u mei 'Isipité na'á na hao mo'ui mai 'i he ta'u 'e fāngofulu 'o 'enau fononga holo 'i he toafá (Nōmipa 26:65; 32:12; Teut. 1:36) 'o na hū atu ki Kēnani (Siosuia 14:6–14; 15:13–19).

KĒNANI, TANGATA KĒNANI

Ko e foha fika fā ia 'o Hamí 'i he taimi 'o e Fuakava Motu'á (Sēnesi 9:22; 10:1, 6) mo e mokopuna 'o Noá. 'Oku 'uhinga 'a e kau Kēnani ki ha taha 'oku ha'u mei he fonua ko ia ko Kēnani, kae 'uma'ā foki honau hakó. Na'e toe ui foki 'a e kakai ko ia na'a nau nofo'i 'a e ngaahi feitu'u tokalelei ko ia 'i he ngaahi tafa fonua 'o Palesitaini ki he Metiteleniané ko e kau Kēnani. Na'e fa'a faka'aonga'i 'a e hingoa ko 'eni 'i he taimi 'e ni'ihiki ke faka'ilonga 'i aki 'a e kakai kotoa pē na'a nau nofo'i 'a e fonuá 'i he feitu'u hihifo 'o Soataní ka 'oku 'ikai ko e kau 'Isilelí, pea na'e ui ia 'e he kau Kilikí ko e kau Finisiá.

KEPALELI. *Vakai foki ki he Mele,*

Fa'ē 'a Sisuú; Noa, Pēteliake 'i he
Tohi Tapú; 'Āngeló, Kau

Ko ha 'āngelo ia na'e fekau'i mai kia Taniela (Taniela 8:16; 9:21), Sakalia

(Luke 1:11–19; T&F 27:7), Mele (Luke 1:26–38), mo ha ní'ihī kehe (T&F 128:21). Na'e fakahā mai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ko Kepaleli 'a Noa ko e palōfita 'o e Fuakava Motu'á.

KETISEMANI. *Vakai foki ki he*
Fakalelei, Fakalelei'í; 'Ölivé,
Mo'unga 'o e

Ko ha ngoue ia 'oku fakamatala ki ai 'i he Fuakava Fo'ou'á 'a ia 'oku ofi ki he Mo'unga 'o e 'Ölivé. Ko hono 'uhinga 'o e lea *ketisemani* 'i he lea faka-Alameá ko e "tata'o'anga 'ölive." Na'e hā'ele 'a Sísū ki he ngoué 'i he pō na'e lavaki'í ai ia 'e Siutasí. Na'á ne lotu mo mamahi'ia ai 'i Ketisemani koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e fa'ahinga 'o e tangatá (Mātiu 26:36, 39; Ma'ake 14:32; Sione 18:1; 'Alamā 21:9; T&F 19:15–19).

KĪ 'O E LAKANGA

FAKATAULA'EIKÍ, NGAHI.

Vakai foki ki he Kuongá; Lakanga
Fakataula'eikí; Palesiteni 'Uluakí,
Kau

Ko e ngaahi kif ko e ngaahi totonu ia 'o e kau palesitení, pe ko e mālohi ia kuo foaki mai 'e he 'Otua ki he tangatá ke tatakí mo pule'í 'aki 'a e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá 'i he māmani. 'Oku ui 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eikí ki he ngaahi lakanga fakapalesiteni 'o nau ma'u 'a e ngaahi kif meiate kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafai kiate kinautolú. 'Oku ngāue 'aki 'a e lakanga fakataula'eikí 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'o fakatatau ki he ngaahi fakangatangata kuo fakahā kiate kinautolu 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kif. 'Oku ma'u 'e he Palesiteni 'o e Siasí 'a e ngaahi kī kotoa pē 'o e lakanga fakataula'eikí (T&F 107:65–67, 91–92; 132:7).

Na'e ma'u 'e Pita 'a e ngaahi kī 'o e pule'angá, **Mātiu** 16:19. Na'e ma'u 'e Maikeli ('Ātama) 'a e ngaahi kī 'o e fakamo'u'í 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a Sísū Kalaisi, **T&F** 78:16. 'Oku ma'u 'a e ngaahi kī 'o e pule'angá 'e he Kau Palesiteni 'Uluakí ma'u pē, **T&F** 81:2.

'Oku ma'u 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e kī 'o e ngaahi me'a lilo 'o e 'ilo'í 'o e 'Otuá, **T&F** 84:19. Na'e ma'u 'e Siosefa Sāmita mo 'Öliva Kautele 'a e ngaahi kī ki hono tēnaki 'o 'Tsilelí, mo e ongoongolelei 'a 'Ēpalahamé, mo e ngaahi mālohi 'o e fakama'u, **T&F** 110:11–16. 'Oku ma'u ha ngaahi kī makehe 'e he Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, **T&F** 112:16. 'Oku ma'u 'e he Kau Palesiteni 'Uluakí mo e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e ngaahi kī 'o e kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá, **T&F** 112:30–34. 'Oku ma'u 'e he kau 'ōfisa 'i he lakanga fakataula'eikí 'a e ngaahi kī, **T&F** 124:123. Ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī 'okú ne lava 'o ma'u 'a e 'ilo, **T&F** 128:11. 'Oku ma'u 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'a e ngaahi kī 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló mo e ongoongolelei 'o e fakatomalá mo e papitaisó, **SS—H** 1:69 (T&F 13).

KIKITÉ, KIKITÉ'Í.

Vakai foki ki he
Fakahaá; Palōfita; Palōfita Fefine;
Tangata Kikite

'Oku kau ki he kikité 'a e ngaahi folofola pe ngaahi tohi 'oku faka-'Otua hono tupu'angá, 'a ia 'oku ma'u 'e ha taha 'i he fakahā mei he Laumālie Mā'oni'oni. Ko e fakamo'oni 'o Sisuú ko e laumālie ia 'o e kikité (Fakahā 19:10). 'Oku lava ke kau ha kikitē ki he kuohilí, lolotongá, pe ko e kaha'ú. Ko e taimi ko ia 'oku kikite ai ha taha, 'okú ne lea ai pe tohi 'a e me'a 'oku finangalo 'a e 'Otuá ke ne 'ilo'í, koe'uhi ko ha'ane lelei 'a'ana pe ko ha lelei 'a e kakai kehé. 'Oku lava 'e he kakai fakafō'ituituí 'o ma'u ha kikitē pe fakahā 'o kau ki he'enua mo'ui pē 'anautolú.

'Amusia ange 'e au ki he 'Otuá ke kikitē 'a e kakai kotoa pē, **Nōmipa** 11:29. 'E kikitē homou ngaahi fohá mo homou ngaahi 'ofefinē, **Sioeli** 2:28 (Ngāue 2:17–18). 'Okú ne fakahā 'ene ngaahi me'a liló ki he'ene kau tamaio'eiki ko e kau palōfita, 'Āmosi 3:7. 'Oku 'ikai ha kikitē 'i he tohi tapú 'oku meiate ia pē hono 'uhingá, **2 Pita** 1:20. Na'e ma'u 'e he kau Nifai'á 'a e ngaahi fakahā lahi mo e laumālie 'o e kikité, **Sēkope** 4:6, 13. Na'e

'ilo'i 'e 'Alamā mo 'Amuleki 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi holi 'o e loto 'o Sisolomé 'i he laumālie 'o e kikité, 'Alamā 12:7. 'E mala'ia ia te ne faka'ikai'i 'a e ngāue 'aki 'e he 'Eiki 'a e ngaahi kikite, 3 Nifai 29:6. Fakatotolo 'i he ngaahi kikite 'a 'Īsaiá, Molom. 8:23. 'E fakamo'oni hono kotoa 'o e ngaahi kikité, T&F 1:37–38. Kuo pau ke ui ha tangata 'e he 'Otuá 'i he kikite, TT 1:5.

KILIA

Ko ha mahaki pipihi 'aupito 'a ia 'oku lahi 'a e lau ki ai 'i he Fuakava Motu'á mo e Fuakava Fo'ou. Na'e tokolahi ha kakai 'iloa 'i he Tohi Tapú na'a nau mo'ua 'i he mahaki ko 'ení, pea na'e kau ai 'a Mōse (Eke. 4:6–7), ko hono tuofefine ko Meliame (Nōmipa 12:10), Neamani (2 Ng. Tu'i 5), mo e Tu'i ko 'Usaiá (2 Fkmtl. 26:19–21).

Na'e fakamo'ui 'e Sīsū 'a e kakai tokolahi mei he kiliá, Mātiu 8:2–4 (Ma'ake 1:40–45; Luke 5:12–15; 3 Nifai 17:7–9). Na'e fakamo'ui 'e Sīsū ha kau kilia 'e toko hongofulu, Luke 17:11–19.

KIMIPOLO, SIPENISĀ W. *Vakai foki ki he Fanongonongo Fakamafai'i*—2

Ko e Palesiteni ia hono hongofulu mā ua 'o e Siasí talu mei hono fokotu'u 'i he 1830. Na'e hoko 'a Sipenisā W. Kimipolo ko e Palesiteni 'i Tisema 1973 'o a'u ki Nōvema 1985. Na'e fanau 'i ia 'i he 1895 peá ne pekia 'i he 1985 'i hono ta'u hivangofulú.

Na'e fakahā 'e he Kau Palesiteni 'Uluakí 'i Sune 1978 kuo ma'u 'e Palesiteni Kimipolo ha fakahā ke foaki 'a e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé ki he mēmipa tangata kotoa pē 'oku taau mo fe'ungá, T&F FFKm—2.

KISIKUMENI. *Vakai foki ki he Kaiha'a Katianetoní, Kau*

Ko ha takimu'a ia 'a hula kulupu 'o e kau tangata fai angahala 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'e toki 'iloa ki mui ko e kau kaiha'a 'a Katianetoní (Hilam. 1:9–12; 2).

KITIONE (FUAKAVA MOTU'Á)

Ko ha takimu'a ia na'á ne fakahaofi 'a 'Isileli mei he kau Mitiané (Fakam. 6:11–40; 7–8).

KITIONE (TOHI 'A MOLOMONÁ)

Ko ha takimu'a Nifai tui faivelenga.

Ko ha tangata sino mālohi ia pea ko ha fili ia ki he tu'i ko Noá, Mōsaia 19:4–8. Na'á ne alea mo e Tu'i ko Limihaí, Mōsaia 20:17–22. Fokotu'u atu ha palani ke nau hao ai mei he nofo pōpula ki he kau Leimaná, Mōsaia 22:3–9. Na'e tāmata'i ia 'e Nēhoa, 'Alamā 1:8–10.

KIUPITE

Ko e tu'unga fua lōloa maheni 'a e kau Hepeluu—ko hono lōloa ia mei he tu'i'ni má ki he ngata'anga 'o e louhi'inimá.

KO AU. *Vakai foki ki he Sihova; Sīsū Kalaisi*

Ko e taha 'o e ngaahi huafa 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi.

Na'e pehē 'e he 'Otuá kia Mōse, KO AU, KO E KO AÚ, 'Eke. 3:14–15. Ko au ko e 'Eiki, 'Eke. 6:2–3. Ki mu'a 'ia 'Ēpalahamé, 'oku ou 'i ai au, Sione 8:56–59. Fanongo ki he le'o 'o Sīsū Kalisi, ko e Ko Au Lahí, T&F 29:1 (T&F 38:1; 39:1.)

KO E FAKAMAAU FAKA'OSÍ.

Vakai ki he Fakamaau Faka'osi

KO E PAPITAIŚÓ. *Vakai ki he Sione ko e Papitaisó*

KOKI. *Vakai foki ki he Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sīsū Kalaisi; Mēkoki*

Ko ha tu'i ia 'o Mēkoki. Na'e kikitē 'i 'e 'Isikeli 'e hanga 'e Koki 'o 'ohofi 'a 'Isileli 'i he taimi 'e hā'ele 'anga ua mai ai 'a e 'Eiki ('Isikeli 38–39). 'Oku 'i ai ha tau 'e taha, 'a ia 'oku ui ko e tau 'a Koki mo Mēkoki, 'e hoko ia 'i he ngata'anga 'o e Afe'i Ta'ú [Nofu Tu'í] (Fakahā 20:7–9; T&F 88:111–116).

KOLAIATE. *Vakai foki ki he Tēvita*

Ko ha fu'u tangata Filisitia lahi 'i he Fuakava Motu'á, 'a ia na'e pole tau ki

he kau tau 'Isilelí. Na'e tali 'e Tēvita 'a e pole taú 'o ne tāmāte 'i ia 'i ha tokoni 'i ia 'e he 'Eikí (1 Sam. 17).

KOLAPA

Ko e fetu'ú ia 'oku ofi taha ki he taloni 'o e 'Otuá ('Ēpa. 3:2–3, 9).

Na'e mamata 'a 'Ēpalahame ki Kolapa mo e ngaahi fetu'ú, 'Ēpa. 3:2–18. 'Oku fakatatau 'a e anga 'o e lau taimi 'a e 'Eikí ki he lau taimi 'a Kolapá, 'Ēpa. 3:4, 9 ('Ēpa. 5:13).

KOLÉ. *Vakai foki ki he Lotú*

Ke 'eke, fehu'í, pe tangi ki he 'Otuá koe-uhí ko ha fa'ahinga tokoni makehe.

Kole, pea 'e foaki kiate kimoutolu 'a e ngaahi leá ni, **Mātiu** 7:7. Ka ai hamou taha 'oku masiva 'i he potó, ke kole 'e ia ki he 'Otuá, **Sēmisi** 1:5 (SS—H 1:7–20). Kole kiate au 'i he tui, **1 Nīfai** 15:11. Kapau 'oku 'ikai mahino kiate kimoutolu, 'oku tupu ia 'i he 'ikai te mou kole, **2 Nīfai** 32:4. Kole 'i he loto-fakamo'omo'oni, **Mōsaia** 4:10. 'Oku foaki 'e he 'Otuá kiate kimoutolu 'a e me'a kotoa pē 'oku mou kole 'a ia 'oku totonú, 'i he tui, **Mōsaia** 4:21. Fehu'í ki he 'Otuá pe 'oku 'ikai ke mo'oni 'a e ngaahi me'á ni, **Molonai** 10:4. 'Oku nau manako 'o lahi ange ki he fakapo'ulí 'i he māmá, ko ia 'e 'ikai te nau kole ai kiate au, **T&F** 10:21. 'Oku fekau'í 'a kimoutolu ke kole 'i he me'a kotoa pē ki he 'Otuá, **T&F** 46:7.

KŌLESI

Ko e tu'í 'o Peasia 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'á ne fakahoko 'a e kikite 'a 'Īsaia (2 Fkmtl. 36:22–23; 'Īsaia 44:28; 45:1), 'i he'ene tuku ke foki 'a e kakai Siú ki Selūsalema 'o toe langa hake 'a e temipalé, 'o fakangata ai hano kongá 'o 'enau nofo pōpula 'i Pāpiloné. Na'e fai 'a e kikite 'a 'Īsaia 'i he ta'u 'e 180 nai ki mu'a pea toki fai 'e he tu'í 'a e me'á ni.

KOLIANITOMULI. *Vakai foki ki he*

Sēletí, Kau

Ko ha tu'í 'o e kau Sēletí 'i he Tohi 'a Molomoná pea ko e fakamuimui taha

ia na'e kei mo'ui 'i he pule'anga 'o e kau Sēletí.

Na'e ma'u ia 'e he kakai 'o Seilahemalá, 'Amenai 1:21. Na'e hoko ko e tu'í ki he fonuá kotoa, 'Ēta 12:1–2. Ne puke pōpula ia 'e Seileti pea toe fakatau'atāina 'i ia 'e hono ngaahi fohá, 'Ēta 13:23–24. Na'á ne tau mo hano ngaahi fili kehekehe, 'Ēta 13:28–14:31. Na'e fakatomala, 'Ēta 15:3. Na'á ne feia 'ene feinga tau faka'osi mo Sisé, 'Ēta 15:15–32.

KOLIANITONI. *Vakai foki ki he*

'Alamā, Foha 'o 'Alamāá

Ko ha foha ia 'o 'Alamā, ko e foha 'o 'Alamā 'i he Tohi 'a Molomoná.

'Alu ki he kau Sōlamí, 'Alamā 31:7. Lí'aki 'a e ngāue fakafaifekau' 'o mui-mui ki he fai fe'auaki, 'Alamā 39:3. Na'e fakahinohino'í ia 'e 'Alamā 'o kau ki he tu'unga 'o e mo'ui hili 'a e maté, toetu'ú, mo e fakalelé, 'Alamā 39–42. Na'e ui ia ke toe 'alu 'o malanga, 'Alamā 42:31. Na'e 'alu ki he fonua fakatoke-lau 'i ha vaka, 'Alamā 63:10.

KOLIHOLA. *Vakai foki ki he Fili 'o*

Kalaisí

Ko ha fili ia 'o Kalaisi 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'á ne fie ma'u ha faka'ilonga ke fakamo'oni 'i 'aki 'a e mālohi 'o e 'Otuá; na'e taa'í 'e he 'Eikí 'a Kolihola ke ne noa ('Alamā 30:6–60).

KOLINITOÓ, ONGO TOHI KI HE

KAKAI. *Vakai foki ki he Paula;*

Tohi 'a Paulá, Ngaahi

Ko e tohi 'e ua 'i he Fuakava Fo'ou. Ko e ngaahi tohi ia na'e 'uluaki fai 'e Paula ki he Kāingalotu 'i Kolinitoó ke fakatonutonu 'a e ngaahi ta'emaau 'iate kinautolu. Na'e nofo 'a e kakai Kolinitoó 'i he fa'ahinga sōsaieti na'e anga'uli fakaeangama'a.

'Uluaki Kolinitō: 'Oku kau 'i he vahe 1 'a e ngaahi fakafe'iloaki mo ha pōpoaki 'o e fakafeta'í 'a Paula. 'Oku kau 'i he vahe 2–6 'a e ngaahi fakatonutonu na'e fai 'e Paula ki he ngaahi fehālaaki 'a e Kāingalotu Kolinitō. 'Oku 'i he vahe 7–12 'a e ngaahi tali 'a Paula ki ha ngaahi fehu'í

'e ni'ihī. 'Oku kau 'a e vahe 13–15 ki he manava'ofá, ngaahi foaki fakalaumālié, pea mo e toetu'ú. 'Oku 'i he vahe 16 'a e fale'í 'a Paula ke tu'u ma'u 'i he tuí.

Ua Kolinitō: 'Oku kau 'i he vahe 1 'a e ngaahi fakafe'iloaki mo ha pōpoaki 'o e fakafeta'í 'a Paula. 'Oku 'i he vahe 2 ha fale'í fakafetu'ituitui 'a Paula kia Taitusi. 'Oku kau 'a e vahe 3–7 ki he mālohi 'o e ongoongolelé 'i he mo'ui 'a e Kāingalotú mo honau kau takimu'á. 'Oku na'ina'í mai 'a e vahe 8–9 ki he Kāingalotú ke nau hoko ko e kau foaki fiefia ki he masivá. 'Oku hoko 'a e vahe 10–12 ko hano fakapapau'í mai 'o e tu'unga 'o Paula 'i he'ene hoko ko ha 'Aposetoló. Ko e vahe 13 ko ha na'ina'í mai ia ki he haohaoá.

KOLOÁ. *Vakai foki ki he*
Loto-híkisiá; Pa'angá

Ko e koloa pe mahu. Na'e folofola mai 'a e 'Eikí 'o na'ina'í ki he kau Mā'oni'oni ke 'oua te nau kumi ki he ngaahi koloa fakamāmani, tuku kehe kapau ko ha'anau kumi ki ai ke fai 'aki ha me'a 'oku lelei. Kuo pau ke 'oua na'a fakamu'omu'a 'e he kau Mā'oni'oni 'a e kumi ki he ngaahi koloa fakamāmani 'i he'enu kumi ki he pule'anga 'o e 'Otuá, 'a ia 'oku ma'u ai 'a e ngaahi koloa 'o e ta'engata (Sēkope 2:18–19).

Kapau 'oku tupu 'a e koloá 'oua na'a tuku homou lotó ki ai, **Same** 62:10. 'Oku 'ikai 'aonga 'a e koloá 'i he 'aho 'o e houhaú, **LFkt.** 11:4. 'E hinga 'a ia 'oku falala ki he'ene koloá, **LFkt.** 11:28. Ko e me'a faingata 'a 'aupito kiate kinautolu 'oku ma'u koloá ke hū ki he pule'anga 'o e 'Otuá, **Ma'ake** 10:23 (Luke 18:24–25). Ko e 'ofa ki he koloá ko e tefito ia 'o e kovi kotoa pē, **1 Tim.** 6:10. 'E mala'ia 'a e koloa'ia 'a ia 'oku nau fehi'a ki he masivá pea 'oku hoko 'enu koloá ko honau 'otuá, **2 Nifai** 9:30. Na'e 'ikai ke tuku 'e he kau mā'oni'oni 'a honau lotó ki he ngaahi koloa; ka na'a nau angalelei ki he kakai kotoa pē, **'Alamā** 1:30. Na'e faka'au ke pōlepole 'a e kakai ko e me'a 'i he hulu 'a 'enu ngaahi koloá, **'Alamā** 4:6–8. Na'e vahevahe faka-

tu'unga 'a e kakai 'o fakatatau ki he'enu ngaahi koloá **3 Nifai** 6:12. 'Oua 'e kumi ki he ngaahi koloá, ka ki he potó, **T&F** 6:7 ('Alamā 39:14; T&F 11:7). 'Oku 'a e 'Otuá 'a e ngaahi koloa 'o e māmani ke foaki; kae vakai telia 'a e fie lahí, **T&F** 38:39.

Ko e ngaahi koloa 'o e ta'engata: Tokonaki 'a e koloa 'i he langí, **Mātiu** 6:19–21. Hono 'ikai ke tu'o lahí 'eku ui atu kiate kimoutolu 'i he le'o 'o e ngaahi koloa 'o e mo'ui ta'engata, **T&F** 43:25. 'Oku 'a'aku 'a e ngaahi koloa 'o e ta'engata ke foaki atu, **T&F** 67:2 (T&F 78:18).

KOLOA TA'E-MĀ'ONI'ONÍ. *Vakai*
foki ki he Pa'angá

Ko ha fo'i lea faka-Alamea ia [mammon] 'oku 'uhinga ki he "koloá" (Mātiu 6:24; Luke 16:9; T&F 82:22).

KOLOKOTA. *Vakai foki ki he*
Kalusefai; Sīsū Kalaisi

Ko hono 'uhinga 'o e *Kolokotá* "ko e 'ulu poko" 'i he lea faka-Alamea. Ko e hingoa ia 'o e feitu'u na'e kalusefai ai 'a Kalaisi (Mātiu 27:33; Ma'ake 15:22; Sione 19:17). Ko e hingoa faka-Latina ki he feitu'u ko iá ko Kālevala (Luke 23:33).

KŌLOMU. *Vakai foki ki he* Lakanga
Fakataula'eikí

'Oku lava ke ngāue 'aki 'a e fo'i lea ko e *kōlomú* 'i ha founga 'e ua: (1) Ko ha kulupu 'o e kau tangata 'oku nau ma'u 'a e lakanga tatau 'i he lakanga fakataula'eikí. (2) Ko e tokolahi, pe ko e fika si'isi'i taha 'o e kau mēmipa 'i ha kulupu 'o e lakanga fakataula'eikí 'a ia kuo pau ke nau 'i ha fakataha kae toki lava 'o fakahoko ha pisinisi 'a e Siasí (T&F 107:28).

Ko hono fakamatala'í 'o e ngaahi Kōlomu 'o e Kau Palesiteni 'Uluakí, mo e Toko Hongofulu Mā Uá, mo e Kau Fitungofulu mo 'enu fetu'utakí, **T&F** 107:22–26, 33–34 (T&F 124:126–128). Kuo pau ke fai 'i he loto-taha 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a e ngaahi kōlomu ko 'eni, **T&F** 107:27. Kuo pau ke fai 'a e ngaahi

tu'utu'uni 'a ha kōlomu 'i he mā'oni'oni kotoa pē, **T&F** 107:30–32. Ko hono fakamatala'i 'o e ngaahi fatongia 'o e kau palesiteni 'o e ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí, **T&F** 107:85–96. 'Oku fokotu'u 'a e kōlomu 'o e kaumātu'á ke hoko ko e kau faifekau tu'u ma'u, **T&F** 124:137.

KOLOSÉ, TOHI KI HE KAKAI.

Vakai foki ki he Paula; Tohi 'a Paulá, Ngaahi

Ko ha tohi 'i he Fuakava Fo'ou. Ko ha tohi ia na'e fai 'e he 'Aposetolo ko Paulá ki he kakai Kolosé hili 'a e 'a'ahi mai kiate ia 'a Epafasi, ko e 'evangeliō 'o e Siasí 'i Kolose (Kolose 1:7–8). Na'e fakahā 'e Epafasi kia Paula 'oku kamata ke tō atu 'a e kakai Kolosé ki ha ngaahi hala fakamamahi—'o nau pehē 'oku nau lelei ange 'i he kakai kehé koe'uhi ko 'enau tauhi pau ki he ngaahi ouau fakatu'asino 'e ni'ihí (Kolose 2:16), pea nau ta'ofi meiate kinautolu ha ngaahi fiema'u fakasino 'e ni'ihí, 'o nau hū ki he kau 'āngelo (Kolose 2:18). Na'e hanga 'e he ngaahi founa ngāué ni 'o ngaohi 'a e kakai Kolosé ke nau ongo'i 'oku fakamā'oni'oni'i ai 'a kinautolu. Na'a nau toe pehē foki 'oku nau 'ilo lahi ange ki he ngaahi me'a lilo 'o e 'univēsí 'i he kāingalotu kehe 'o e Siasí. Na'e hanga ai 'e Paula 'i he'ene tohi, 'o fakatonutonu 'a kinautolu 'aki 'ene ako'i ange 'oku fou mai 'a e huhu'í 'ia Kalaisi pē taha pea kuo pau ke tau fakapotopoto mo tauhi kiate ia.

'Oku hoko 'a e vahe 1 ko e pōpōaki fakafe'iloaki ia 'a Paula ki he kakai Kolosé. 'Oku fakatokāteline 'a e vahe 2–3 pea 'oku kau ai ha ngaahi fakamatala 'oku kau kia Kalaisi 'i he'ene hoko ko e Huhu'í, mo hono fakatu'utāmaki 'o e lotu ki he me'a halá, mo hono mahu'inga 'o e toetu'ú. 'Oku ako'i 'e he vahe 4 kuo pau ke fakapotopoto 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he ngaahi me'a kotoa pē.

KOLOSÍ. *Vakai foki ki he Fakalelei, Fakalelei'í; Kalusefai; Kolokota; Sākalamēnití; Sisū Kalaisi*

Ko e 'akau na'e fokotu'u 'a ia na'e kalusefai ai 'a Sisū Kalaisí (Ma'ake 15:20–26). 'Oku 'i ai 'a e tokolahi 'i he māmaní he taimí ni 'oku nau lau ia ko e faka'ilonga 'o e kalusefai 'o Kalaisí mo e feilaulau fakalelei; ka neongo iá, kuo 'osi fokotu'u 'e he 'Eikí 'a 'ene ngaahi faka'ilonga 'a'ana ki hono kalusefai mo e feilaulau—ko e mā mo e vai 'o e sākalamēnití. (Mātiu 26:26–28; T&F 20:40, 75–79). 'I he folofolá, ko kinautolu 'oku nau to'o hake honau kolosí 'a kinautolu 'oku lahi fau 'enau 'ofa 'ia Sisū Kalaisí 'o a'u ki he'enuu fakafisinga 'a kinautolu mei he anga ta'e faka-'Otuá mo e holi fakamāmani kotoa pē pea tauhi 'ene ngaahi fekaú (LSS, Mātiu 16:25–26).

Fua ho 'akau mafasiá, 'o muimui 'iate au, **Ma'ake** 10:21 (3 Nifai 12:30; T&F 23:6). Na'e kātaki 'e Sisū 'a e pekia 'i he 'akau pea kuo nofo hifo 'i he nima to'o mata'u 'o e 'afio'anga 'o e 'Otuá, **Hepe-lū** 12:2. Na'e hiki hake ia ki he kolosí 'o tāmata'i koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a māmaní, **1 Nifai** 11:33. Ko kinautolu 'a ia kuo nau kātekina 'a e ngaahi 'akau mafasia 'a e māmaní te nau ma'u 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, **2 Nifai** 9:18. Na'e fekau'i au 'e he'eku Tamai koe'uhi ke hiki hake au ki he kolosí, **3 Nifai** 27:14–15. Ko ia ia 'e 'ikai te ne to'o hake hono kolosí 'o muimui 'iate au, pea tauhi 'eku ngaahi fekaú, 'e 'ikai fakamo'ui ia, **T&F** 56:2. Vakai ki he Foha 'o e Tangatá kuo hiki hake 'i he kolosí, **Mōsesē** 7:55.

KOMOLA. *Vakai foki ki he Sōtoma*

Ko ha kolo fai angahala 'i he Fuakava Motu'á, 'a ia na'e faka'auha 'e he 'Eikí (Sēnesi 19:12–29).

KOMOLÁ, MO'UNGA KO. *Vakai foki ki he Molonai, Foha 'o Molomoná; Sāmita, Siosefa, ko e Si'í; Tohi 'a Molomoná*

Ko ha ki'i mo'unga 'oku tu'u ki he fakahihifo 'o Niu 'Ioke, 'i he 'Iunaiteti Siteiti 'o 'Ameliká. Na'e hanga 'e ha palōfita 'i he kuonga mu'á, ko Molonai hono hingoá 'o fufuu'í ai 'a e ngaahi peleti koula na'e 'i ai 'a e ngaahi lekooti

‘o e pule’anga ‘o e kau Nifái mo e kau Séleti. Na’e fakahinohino’i ‘e Molonai ‘a ia kuo ‘osi toe tu’ú ‘a Siosefa Sāmita ke ‘alu ki he ki’i mo’ungá ni ‘i he 1827, ke ‘omi ‘a e ngaahi peleti ko ‘ení pea liliu hano kongá. ‘Oku hoko ‘a e liliu ko iá ko e Tohi ‘a Molomoná.

Na’e fakataha mai ‘a e kau Nifái ki Komola, **Molom.** 6:2–4. Na’e tu’u ‘a Komola ‘i he fonua ‘o e ngaahi anovai lahi, **Molom.** 6:4. Na’e fufuu’i ‘e Molomona ‘a e ngaahi lekōti ‘i he Mo’unga ko Komolá, **Molom.** 6:6. Na’e tāmāte’i kotoa tuku kehe pē ‘a e toko uofulu mā fā ‘o e kau Nifái ‘i Komola, **Molom.** 6:11. ‘Oku tau fanongo ki he ngaahi ongoongo fakafiefia mei Komola, **T&F** 128:20. Na’e ‘ave ‘e Siosefa Sāmita ‘a e ngaahi peleti mei he Mo’unga ko Komolá, **SS—H** 1:42, 50–54, 59.

KONAÁ. *Vakai ki he Lea ‘o e Potó*

KONILIUŠI. *Vakai foki ki he Pita;*
Senitailé, Kau; ‘Eikitau

Ko ha ‘eikitau ia ‘i Sesalia, na’e papitaiso ‘e Pita (Ngāue 10). Mahalo ko e ‘uluaki Senitaille ia ke kau ki he Siasí ka kuo te’eki ului ki he tui faka-Siú. Na’e hanga ‘e hono papitaiso ‘o Koniliusi mo hono fāmílí ‘o faka’ilonga’i hono fakaava mai ‘o e matapā ki hono malanga ‘aki ‘o e ongoongoleléi ki he kau Senitailé. Na’e tatakí hono fai ‘o e malanga ko ‘ení ‘e Pita, ko e ‘Aposetolo pulé, ‘a ia na’á ne ma’u ‘a e ngaahi kī ‘o e pule’anga ‘o e ‘Otuá ‘i he māmaní ‘i he taimi ko iá.

KONISĒNISÍ. *Vakai foki ki he*
Māmá; Maama ‘o Kalaisí

Ko e ongo’i ia ‘i lotó ‘a e me’a ‘oku totonú mo e me’a ‘oku halá, pea ‘oku ha’u ia mei he Maama ‘o Kalaisí ‘a ia ‘oku ‘i he tangata kotoa pē (Molonai 7:16). ‘Oku fanau’i mai ‘a kitautolu mo e mālohi fakanatula ke tau lava ‘o ‘ilo’i hono faikehekehe ‘o e me’a ‘oku totonú mo e me’a ‘oku halá tu’unga ‘i he Maama ‘o Kalaisí ‘a ia kuo foaki ki he tokotaha kotoa pē (T&F 84:46).

‘Oku ui ‘a e ivi ko ‘ení ko e konisēnisí. ‘Oku hanga ‘e he’etau ma’u iá ‘o ngaohi kitautolu ke tau hoko ko e kaka mateaki’i fatongia. ‘Oku hangē pē ‘a hotau konisēnisí ko e ngaahi ivi pe ngaahi poto kehé, ‘oku tāmāte’i ia tu’unga ‘i he fai angahalá pe ko hono faka’aonga’i halá.

Na’e fakahala’i ‘a e kau tangata tohi mo e kau Fālesí ‘e honau konisēnisí pē ‘onaotolú, **Sione** 8:9. ‘Oku toe fakamo’oni foki ki ai mo honau konisēnisí, **Loma** 2:14–15. ‘E hunuhunu ‘a e ‘atamai [konisēnisí] ‘o e kau hē mei he tui ‘aki ha ukamea vela, **1 Tim.** 4:2. Kuo akonaki’i ‘a e tangatá ‘o fe’unga koe’uhí ke nau ‘ilo’i ‘a e leleí mei he koví, **2 Nifái** 2:5. Na’e ma’u ‘e he Tu’i ko Penisimaní ha konisēnisí ‘ata’atā ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, **Mōsaia** 2:15. Na’e fiefia ‘a e kau Nifái, pea nau ma’u mo e fie-mālie ‘o e konisēnisí, **Mōsaia** 4:3. Na’e mamahi’ia ‘a e konisēnisí ‘o Sisolomé ‘i he’ene ‘ilo’i ‘ene fai angahala ‘a’aná, ‘**Alamā** 14:6. ‘Oku foaki mai kiate kitautolu ‘a e fiefia pe ko e mamahi ‘a e konisēnisí ‘o fakatatau ki he’etau holí, ‘**Alamā** 29:5. ‘Oku hanga ‘e ha tautea mo ha fono totonu ‘o ‘omai ‘a e tautea ‘o e konisēnisí, ‘**Alamā** 42:18. ‘Oku foaki ‘a e Laumālie ‘o Kalaisí ki he tangata kotoa pē koe’uhí ke ne ‘ilo’i ‘a e leleí mei he koví, **Molonai** 7:16. ‘Oku ma’u ‘e he tangata kotoa pē ‘a e totonu ke ne fakahā tau’atāina ‘a hono konisēnisí, **T&F** 134:2. ‘Oku ou ma’u ‘a e konisēnisí ‘oku ‘ata’atā mei he fai hala, **T&F** 135:4. ‘Oku mau ‘ekea ‘a e faingamālie ke hū ki he ‘Otuá ‘o fakatatau ki he ngaahi tu’utu’uni ‘a homau konisēnisi ‘omautolú, **TT** 1:11.

KONISITŪTONÉ. *Vakai foki ki he*
Fonó; Pule’angá

‘Oku ‘uhinga ‘a e “konisitūtoné” ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ki he Konisitūtone ‘o e ‘Tunaiteti Siteiti ‘o ‘Ameliká, ‘a ia na’e fakahinohino’i fakalaumālie hono fa’ú koe’uhí ke teuteu ‘a e hala ki hono fakafoki mai ‘o e ongoongoleléi.

‘Oku totonu ke fakakaume’a ki he lao fakakonisitūtoné, **T&F** 98:5–6. Ko e tu’utu’uni ‘e he ‘Eikí ke fokotu’u ‘a e Konisitūtoné, **T&F** 101:77, 80.

KŌSIPELÍ, NGAAHI. *Vakai foki ki he*
Luke; Mātiu; Ma’ake; Sione, Foha
‘o Sēpetí

Ko e ngaahi lekooti pe ngaahi fakamo’oni ia ‘e fā ki he mo’ui fakamatelie ‘a Sisuú mo e ngaahi me’a na’e hoko fekau’aki mo ‘ene ngāue fakafaifekau pea ‘oku tu’u ia ‘i he ngaahi ‘uluaki tohi ‘e fā ‘o e Fuakava Fo’ou. Na’e tohi ia ‘e Mātiu, Ma’ake, Luke, mo Sione, pea ‘oku nau hoko ko e ngaahi fakamo’oni kuo tohi ki he mo’ui ‘a Kalaisí. ‘Oku lahi ‘aupito ‘a e ngaahi konga ‘oku faitatau ai ‘a e tohi 3 Nifai ‘i he

Tohi ‘a Molomoná mo e ngaahi Kōsipeli ‘e fā ko ‘eni ‘i he Fuakava Fo’ou.

Na’e ‘uluaki tohi ‘a e ngaahi tohi ‘o e Fuakava Fo’ou ‘i he lea faka-Kilikí. Ko hono ‘uhinga ‘o e fo’i lea faka-Kiliki ki he *kōsipelí* ko e “ongoongo lelei.” Ko e ongoingo lelei ‘a e fakalelei na’e fai ‘e Sīsū Kalaisi ke huhu’i ‘a e fa’ahinga kotoa ‘o e tangatā mei he maté pea fakapale’i ‘a e tokotaha kotoa pē ‘o fakatatau ki he’ene ngaahi ngāue. (Sione 3:16; Loma 5:10–11; 2 Nifai 9:26; ‘Alamā 34:9; T&F 76:69).

Faaítaha ‘a e Ngaahi Kōsipelí: ‘E lava ‘o fakafehoanaki ‘a e ngaahi akonaki ‘a e Fakamo’ui ‘i he Mātiu, Ma’ake, Luke, mo e Sioné, pea mo e ngaahi fakahā ‘i he ngaahi ‘aho ki mui ní ‘i he founga ko ‘eni:

FAAITAHA ‘A E NGAAHI KŌSIPELÍ

Me’a Na’e Hokó	Mātiu	Ma’ake	Luke	Sione	Fakahā ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní
Ngaahi Tohi Hohoko ‘o Sisuú	1:2–17		3:23–38		
Fanau’i ‘o Sione ko e Papitaisó			1:5–25, 57–58		
‘Alo’i ‘o Sisuú	2:1–15		2:6–7		1 Nifai 11:18–20; 2 Nifai 17:14; Mōsaia 3:5–8; ‘Alamā 7:10; Hilam. 14:5–12; 3 Nifai 1:4–22
Kikite ‘a Simione mo ‘Aná			2:25–39		
‘A’ahi ki he temipalé (Laka Atú)			2:41–50		
Kamata’anga ‘o e ngāue fakafaifekau ‘a Sioné	3:1, 5–6	1:4	3:1–3	1:6–14	

Me'a Na'e Hokó	Mātiu	Ma'ake	Luke	Sione	Fakahā 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
Papitaiso 'o Sisuú	3:13–17	1:9–11	3:21–22	1:32–34	1 Nīfai 10:7–10; 2 Nīfai 31:4–21
Ngaahi 'Ahi'ahi'i 'o Sisuú	4:1–11		4:1–13		
Fakamo'oni 'a Sione ko e Papitaisó				1:15–36	T&F 93:6–18, 26
Kātoanga mali 'i Kena 'i Kāleli ('uluaki mana 'a Sisuú)				2:1–11	
'Uluaki fakama'a 'o e tempalé				2:14–17	
Fe'iloaki mo Nikotimasí				3:1–10	
Fefine Samēlia 'i he vai kelí				4:1–42	
Fakafisinga 'o Sīsū 'i Nāsaleti	4:13–16		4:16–30		
Ui 'o e kau toutai ke nau hoko ko e kau toutai tangata	4:18–22	1:16–20			
Fakapito fakafofo 'o e kupengá			5:1–11		
Fokotu'u hake 'o e 'ofefine 'o Sailosí	9:18–19, 23–26	5:21–24, 35–43	8:41–42, 49–56		
Fakamo'ui 'o e fefine na'e 'au totó	9:20–22	5:25–34	8:43–48		
Ui 'o e Toko Hongofulu Mā Uá	10:1–42	3:13–19; 6:7–13	6:12–16; 9:1–2; 12:2–12, 49–53		1 Nīfai 13:24–26, 39–41; T&F 95:4

Me'a Na'e Hokó	Mātiu	Ma'ake	Luke	Sione	Fakahā 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
Fokotu'u hake 'o e tama 'a e fefine uitoú			7:11–15		
Tākai 'o e va'e 'o Kalaisí			7:36–50	12:2–8	
Lolomi 'o e matangí		4:36–41	8:22–25		
Ui 'o e Kau Fitungofulú			10:1		T&F 107:25, 34, 93–97
Kapusi 'o e kau tēvoló 'o nau hū 'i he fanga puaká		5:1–20			
Ko e Malanga 'i he Mo'ungá	5–7		6:17–49		3 Nīfai 12–14
Ko e ngaahi talanoa fakatātā 'a Sisuú ko e ngaahi talanoa nounou ia 'okú ne fakafehoanaki ha fa'ahinga me'a pe ko ha me'a ne hoko ki ha mo'oni. Na'e fa'a ngāue 'aki ia 'e Sisū ke ako'i ha ngaahi mo'oni fakalaumalie.					
Tangata tūtuu'í:	13:3–9, 18–23	4:3–9, 14–20	8:4–8, 11–15		
Teá:	13:24–30, 36–43				T&F 86:1–7
Tenga'i mūsitá:	13:31–32	4:30–32	13:18–19		
Me'a fakatupú:	13:33		13:20–21		
Koloa fufū 'i he ngoue:	13:44				
Mata'i tofe mahu'ingá:	13:45–46				
Kupenga 'a e tangata toutaí:	13:47–50				
'Eiki 'o e falé:	13:51–52				
Sipi heé:	18:12–14		15:1–7		

Me'a Na'e Hokó	Mātiu	Ma'ake	Luke	Sione	Fakahā 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
Pa'anga na'e molé:			15:8–10		
Foha maumau-koloá:			15:11–32		
Tamaio'eiki angakoví:	18:23–35				
Tangata Samēlia Leleí:			10:25–37		
Tauhi ta'e-angatonú:			16:1–8		
Lāsalsi mo e tangata koloa'ía:			16:14–15, 19–31		
Fakamaau ta'e-angatonú:			18:1–8		
Tauhi-sipi Leleí:				10:1–21	3 Nīfai 15:17–24
Kau ngāue 'i he ngoue vainé:	20:1–16	10:31			
Ngaahi pa'angá:			19:11–27		
Foha 'e toko uá:	21:28–32				
Tauhi ngoue angakoví:	21:33–46	12:1–12	20:9–20		
Ta'ane 'a e foha 'o e tu'í:	22:1–14		14:7–24		
Tāupo'ou 'e toko hongofulú:	25:1–13		12:35–36		T&F 45:56–59
Ngaahi talēnití:	25:14–30				

Me'a Na'e Hokó	Mātiu	Ma'ake	Luke	Sione	Fakahā 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
Fanga sipí, fanga kosí:	25:31–46				
Fafanga 'o e toko nima afé	14:16–21	6:33–34	9:11–17	6:5–14	
Hā'ele 'a Sīsū 'i he fukahi tahí	14:22–23	6:45–52		6:16–21	
Fakamo'oni 'a Pita kia Kalaisí	16:13–16	8:27–29	9:18–20		
Tala'ofa kia Pita 'a e ngaahi kī 'o e pule'angá	16:19				
Malanga ki he Mā 'o e Mo'uí				6:22–71	
Fakamo'ui 'o e tangata kuí 'i he 'aho Sāpaté				9:1–41	
Liliú; foaki 'o e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí	17:1–13	9:2–13	9:28–36		T&F 63:20–21; 110:11–13
Tāpuaki'i 'o e fānaú	19:13–15	10:13–16	18:15–17		
Lotu 'a e 'Eikí	6:5–15		11:1–4		
Fakamo'ui 'o Lāsalsí				11:1–45	
Hā'ele ikuna ki Selūsalemá	21:6–11	11:7–11	19:35–38	12:12–18	
Kapusi 'o e kau fetongi pa'angá mei he tempalé	21:12–16	11:15–19	19:45–48		
Pa'anga 'a e uitouú		12:41–44	21:1–4		
Malanga 'o kau ki he Hā'ele 'Anga Uá	24:1–51	13:1–37	12:37–48; 17:20–37; 21:5–38		T&F 45:16–60; SS—M 1:1–55

Me'a Na'e Hokó	Mātiu	Ma'ake	Luke	Sione	Fakahā 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
Fakamo'ui 'o e kilia 'e toko hongofulú			17:12-14		
'Ohomohe faka'osi 'a Sīsuú; fokotu'u 'o e sākalamēnití; ngaahi fakahinohino ki he Toko Hongofulu Mā Uá; fufulu 'o e va'e 'o e kau ākongá	26:14-32	14:10-27	22:1-20	13-17	
Mamahi 'a Sīsū 'i Ketisemaní	26:36-46	14:32-42	22:40-46		2 Nīfai 9:21-22; Mōsaia 3:5-12; T&F 19:1-24
Ko Sīsū 'a e vainé				15:1-8	
Lavakí 'i 'e Siutasí	26:47-50	14:43-46	22:47-48	18:2-3	
Fakamāu 'i 'e Kaiafasí	26:57	14:53	22:54, 66-71	18:24, 28	
Fakamāu 'i 'e Pailató	27:2, 11-14	15:1-5	23:1-6	18:28-38	
Fakamāu 'i 'e Hēlotá			23:7-10		
Kau'imaea 'i mo manukí 'i 'o Sīsū	27:27-31	15:15-20		19:1-12	
Ko e Kalusefaí	27:35-44	15:24-33	23:32-43	19:18-22	Hilam. 14:20-27; 3 Nīfai 8:5-22; 10:9
Ko e Toetu'ú	28:2-8	16:5-8	24:4-8		
Hā 'a Sīsū ki he kau ākongá		16:14	24:13-32; 36-51	20:19-23	

Me'a Na'e Hokó	Mātiu	Ma'ake	Luke	Sione	Fakahā 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
----------------	-------	--------	------	-------	-----------------------------------

Hā 'a Sisū kia
Tōmasí

20:24–29

Ko e Hā'ele Haké

16:19–20

24:50–53

KUO FAKATUPÚ. *Vakai foki ki he Fānau 'a Kalaisí; Fanau'í Fo'ou, Fanau'í 'i he 'Otuá; Foha mo e Ngaahi 'Ofefine 'o e 'Otuá, Ngaahi; 'Alo pē Taha na'e Fakatupú*

Ke fanau'í. Ko hono 'uhinga ke fanau'í mai, ke tomu'a fakatupu, pe ui mai ke mo'ui. 'Oku fa'a ngāue 'aki 'i he ngaahi folofolá, 'a e ngaahi fo'í lea ko 'ení 'o 'uhinga ki he fanau'í 'i he 'Otuá. Ne-ongo ko Sisū Kalaisi pē taha 'a e 'Alo na'e fakatupu 'o e Tamaí 'i he mo'ui fakamatelié, ka 'e lava 'o fanau'í fakalaumālie 'a e kakai kotoa pē 'ia Kalaisi 'i he'enua tali ia, mo talangofua ki he'ene ngaahi fekaú, pea hoko ko ha kakai fo'ou 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oní'oní.

Kuó u fakatupu koe 'i he 'ahó ni, **Same** 2:7 (Ngāue 13:33; Hepelū 1:5–6; 5:5). Ko Hono nāunaú ko e nāunau 'o e tokotaha na'e tupu mei he Tamaí, **Sione** 1:14 (2 Nīfai 25:12; 'Alamā 2:33–34; T&F 76:23). He na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, na'á ne foaki hono 'Alo pē taha na'e fakatupú, **Sione** 3:16 (T&F 20:21). Kuo fanau'í fakalaumālie 'e Kalaisi 'a hono kakai, **Mōsaia** 5:7. Ko kinautolu kuo fanau'í 'i he 'Eikí 'oku nau hoko ko e Siasi 'o e 'Uluaki Fānaú, **T&F** 93:22.

KUO FILÍ. *Vakai ki he Filí (veape)*

KUONGÁ. *Vakai foki ki he Fakafoki Mai 'o e Ongongoleleí; Kí 'o e Lakanga Fakataula'eikí, Ngaahi; Lakanga Fakataula'eikí; Ongongoleleí*

Ko e kuonga fakakōsipelí ko ha vaha'ataimi ia 'a ia na'e 'i ai ha tamaio'eiki kuo fakamafai'í 'e he 'Eikí 'i he māmani

pea 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki toputapú.

Na'e kamata ha kuonga fakakōsipelí fo'ou taki taha 'e 'Ātama, 'Īnoke, Noa, 'Ēpalahame, Mōsese, Sisū Kalaisi, Siosefa Sāmīta, mo ha ní'ihī kehe foki. Ko e taimi ko ia 'oku fokotu'u ai 'e he 'Eikí ha kuongá, 'oku fakahā fo'ou mai ai 'a e ongoongoleleí koe'uhí ke 'oua na'a fakafalala 'a e kakai 'o e kuonga ko iá ki he ngaahi kuonga kuo 'osí ke ma'u mei ai ha 'ilo ki he palani 'o e fakamo'uí. 'Oku 'iloa 'a e kuonga na'e kamata 'ia Siosefa Sāmítá ko e "kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá."

'E fokotu'u 'e he 'Otuá 'o e langí ha pule'anga, **Taniela** 2:44 (T&F 65). 'I he ngaahi 'aho fakamuí te u hua'í hifo hoku Laumālié ki he kakai kotoa pē, **Ngāue** 2:17 (Sioeli 2:28). 'E ma'u 'e he langí 'a Kalaisi kae 'oua ke hoko mai 'a e kuonga 'o e liliu 'o e me'a kotoa pē, **Ngāue** 3:21. 'I he kakato 'o e ngaahi kuongá, 'e fakakātoa fakataha ['e he 'Otuá] 'a e me'a kotoa pē 'ia Kalaisi, 'Efesō 1:10. Te u fokotu'u hoku siasi 'iate kinautolu, **3 Nīfai** 21:22. Na'e tuku mai 'e he 'Eikí 'a e ngaahi kī kotoa 'o hono pule'angá pea mo ha kuonga 'o e ongoongoleleí ki he ngaahi taimi faka'osí, **T&F** 27:13. 'Oku tuku ki homo nimá 'a e ngaahi kī 'o e kuonga ko 'ení, **T&F** 110:12–16. Kuo toe fakafoki mai 'a e ngaahi kī kotoa 'o e ngaahi kuonga kuo hili 'i he kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá, **T&F** 128:18–21.

LAFIELI. *Vakai foki ki he 'Āngeló, Kau*

Ko ha 'āngelo 'a e 'Eikí 'a ia na'e kau 'i hono fakafoki mai 'o e ngaahi me'a kotoa pē, (T&F 128:21).

LAKA ATÚ. *Vakai foki ki he* Lami 'a e 'Otuá; 'Ohomohē Faka'osí

Na'e fokotu'u 'a e katoanga 'o e Laka Atú ke tokoni'i 'a e fānau 'a 'Isilelí ke nau manatu ki he taimi na'e fakalaka ai 'a e 'āngelo faka'auhā 'i honau ngaahi falé pea fakatau'atāina'i 'a kinautolu mei he kau 'Isipité ('Eke. 12:21–28; 13:14–15). 'Oku hoko 'a e toto 'o e fanga lami ta'e-hanau-mele 'a ia na'e ngāue 'aki ke hoko ko ha faka'ilonga ki hono fakahaofi 'o 'Isilelí 'i he kuonga mu'á, 'oku hoko ia ko ha fakataipe 'o Sīsū Kalaisi, ko e Lami 'a e 'Otuá, 'a ia na'e hanga 'e he'ene feilaulau 'o huhu'i 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá.

Ko 'eni 'a e tu'utu'uni 'o e laka atú, 'Eke. 12:43. Ko e Laka Atú 'i he 'Ohomohē Faka'osí, **Mātu** 26:17–29 (Ma'ake 14:12–25). Vakai ki he Lami 'a e 'Otuá 'a ia te ne 'ave 'a e angahala 'a e māmaní, **Sione** 1:29, 36. Ko Kalaisi ko hotau feilaulau 'o e laka atú kuo hifoaki ma'atautolu, **1 Kol.** 5:7. Kuo huhu'i 'a kitautolu 'i he ta'ata'a 'o Kalaisi, 'o hangē ha lami ta'e-hano-mele, pea ta'e-hano-ila, **1 Pita** 1:18–19. Tui ki he Lami 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku 'ave 'a e ngaahi angahala 'a e māmaní, **'Alamā** 7:14. Ko e Kāingalotu ko ia 'oku nau tauhi 'a e Lea 'o e Potó 'e fakahaofi 'a kinautolu 'o hangē ko e fānau 'a 'Isilelí, **T&F** 89:21. Ko e Lami kuo tāmata'e'i talu mei hono fakatupu 'o e māmaní, **Mōse** 7:47.

LAKANGA. *Vakai foki ki he* Fakanofó; Lakanga Fakataula'eikí

Tu'unga ma'u mafai pe fatongia 'i ha kautaha, pea 'oku fa'a faka'aonga'i ia 'i he ngaahi folofolá 'o 'uhinga ki ha lakanga 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí; 'oku lava ke toe 'uhinga ia ki he ngaahi fatongia 'oku vahe'i ki ha lakanga pe tu'unga pe ko ha tokotaha 'okú ne ma'u ha lakanga pe fatongia.

'Oku 'ikai fai 'a e ngāue tatau pē 'e he kupu kotoa pē, **Loma** 12:4. Na'á ma tahi faivelenga 'a hona lakanga ki he 'Eikí, **Sēkope** 1:19. Na'e ma'u 'e Melekisēteki 'a e lakanga 'o e lakanga faka-

taula'eiki mā'olungá, **'Alamā** 13:18. Ko e lakanga 'o e ngāue 'a e kau 'āngeló ke ui 'a e kakai ki he fakatomalá, **Molonai** 7:31. 'Oku 'ikai totonu ke fakanofa ha tokotaha ki ha lakanga 'e taha 'i he siasí ni ta'e-hikinima'i 'e he potu siasí ko iá, **T&F** 20:65. Tuku ke tu'u 'a e tangata taki taha 'i hono lakanga 'o'oná, **T&F** 84:109. Kuo pau pē ke 'i ai 'a e kau palesiteni, pe kau 'ōfisa pule 'e fili meiate kinautolu 'oku fakanofa ki he ngaahi lakanga kehekehe 'i he ongo lakanga fakataula'eiki ko 'eni, **T&F** 107:21. Ko hono fakamatala'i 'o e ngaahi fatongia 'o kinautolu 'oku nau pule'i 'a e ngaahi lakanga 'o e ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eiki, **T&F** 107:85–98. Tuku ke akó ni 'o 'ilo 'e he tangata kotoa pē 'a hono fatongia, pea ke ngāue 'i he lakanga kuo fili ia ki ai, **T&F** 107:99–100. 'Oku ou foaki 'eni kiate kimoutolu 'a e kau 'ōfisa 'oku kau ki he'eku Lakanga Fakataula'eiki, **T&F** 124:123.

LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ.

Vakai foki ki he Fakanofó;
Fakapapu mo e Fuakava 'o e
Lakanga Fakataula'eikí; Kí 'o e
Lakanga Fakataula'eikí, Ngaahi;
Lakanga Taula'eiki Faka-
Melekisēteki; Lakanga Taula'eiki
Faka-'Ēloné; Mafai; Mālohi

Ko e mafai mo e mālohi 'oku foaki mai 'e he 'Otuá ki he tangatá ke ngāue 'i he ngaahi me'a kotoa pē ki hono fakamo'ui 'o e tangatá (**T&F** 50:26–27). 'Oku fokotu'utu'u 'a e kāingalotu tangata 'o e Siasí 'a ia 'oku nau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí ki ha ngaahi kōlomu pea 'oku fakamafai'i 'a kinautolu ke nau fakahoko 'a e ngaahi ouau mo e ngaahi fatongia fakatakimu'a 'e ni'ihí 'i he Siasí.

Ko honau tākaí ki he ngāue fakataula'eiki mo'oni 'o ta'engata, 'Eke. 40:15 (**Nōmipa** 25:13). Kuó u [fakanofa] 'a kimoutolu, **Sione** 15:16. Kuo langa hake 'a kimoutolu, ko e fale fakalaumālie, ko e kau taula'eiki mā'oni'oni, **1 Pita** 2:5. Ko e kakai kuo fili 'a kimoutolu 'o e kau taula'eiki faka'e'i'eiki, **1 Pita** 2:9 ('Eke. 19:6). 'Oku ui 'a e tangatá ko e kau

taula'eiki koe'uhi ko 'enau tui lahi mo e ngaahi ngāue lelei, 'Alamā 13:1–12. 'Oku ou tuku kiate koe 'a e mālohi ke ke papitaiso, 3 Nifai 11:21. Te mou ma'u 'a e mālohi ke mou foaki ki ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni, Molonai 2:2. Te u fakahā kiate kimoutolu 'a e Lakanga Fakataula'eikí, 'i he nima 'o 'Ilaiaia ko e palōfitá, T&F 2:1 (SS—H 1:38). Na'e fakama'u 'e he 'Eikí ha lakanga fakataula'eiki foki kia 'Ēlone mo hono hakó, T&F 84:18. Ko e lakanga fakataula'eiki lahi angé 'okú ne pule 'i 'a e ongoongo-lelei, T&F 84:19. Na 'á ne to'ou atu ai 'a Mōse me'i honau lotolotonga, pea mo e Lakanga Fakataula'eiki Toputapú, T&F 84:25. Ko hono fakamatala 'i 'o e fakapapau mo e fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí, T&F 84:33–42. Kuo hoko-hoko atu ai 'a e lakanga fakataula'eikí 'iate kimoutolu 'i he hohoko 'o ho'omou ngaahi tamaí, T&F 86:8. 'Oku 'i he siasí 'a e ongo lakanga fakataula'eiki 'e ua, T&F 107:1. Ko e 'uluakí ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'o fakatatau ki he Lakanga Fakataula'eiki Toputapu 'i he Lakanga 'o e 'Alo 'o e 'Otuá, T&F 107:2–4. Ko e ngaahi totonu 'o e lakanga fakataula'eikí kuo fakama'u ta'elava ke veteki ki he ngaahi mālohi 'o e langí, T&F 121:36. 'Oku 'ikai lava, pe 'oku 'ikai totonu, ke ngāue'aki ha mālohi pe ivi 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, T&F 121:41. 'Oku 'atā ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'e he kāingalotu tangata kotoa pē 'oku taau mo fe'ungá, T&F FFkm—2. 'Oku mau tui kuo pau ke ui ha tangata 'e he 'Otuá, TT 1:5.

LAKANGA FAKATAULA'EIKI

MĀ'OLUNGÁ. *Vakai ki he*

Lakanga Taula'eiki

Faka-Melekisētekí

LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ,

NGAAHI KĪ 'O E. *Vakai ki he Kī 'o e Lakanga Fakataula'eikí, Ngaahi*

LAKANGA TAUHÍ.

Vakai foki ki he

Uí, Uí 'e he 'Otuá

Ko e tokotaha 'okú ne tokanga 'i 'a e

ngaahi ngāue pe ko e koloa 'a ha tokotaha kehe. Ko e me'a ko ia 'oku tokanga 'i 'e ha tauhí ko hono lakanga tauhí ia. 'Oku 'a e 'Eikí 'a e me'a kotoa pē 'i he māmaní; ko 'ene kau tauhí 'a kitautolu. 'Oku tau ha'isia ke fakamatala ki he 'Eikí 'o kau ki hotau lakanga tauhi ko iá, ka te tau lava 'o lipooti 'o kau ki hotau lakanga tauhi ko iá ki he kau fakafofonga kuo fakamafai 'i 'o e 'Otuá. Ko e taimi ko ia 'oku fai mai ai ha ui kiate kitautolu ki he ngāue mei he 'Eikí pe ko 'ene kau tamaio'eiki kuo fakamafai 'i, 'oku lava 'o kau 'i he lakanga tauhi ko iá 'a e ngaahi me'a fakalaumālie mo e ngaahi me'a fakatu'asino foki (T&F 29:34).

Kuó ke faitotonu 'i he me'a sí'i, te u fakanofu koe ke ke pule ki he me'a lahi, Mātiu 25:14–23. Ko ia ia kuo tuku ki ai 'a e me'a lahi 'e 'amanaki lahi 'iate ia, Luke 12:48 (T&F 82:3). Na'e fai 'e Sisū 'a e talanoa fakatātā ki he tamaio'eiki ta'e-faitotonú, Luke 16:1–8. 'Ilonga ia 'e 'iloa ko e tamaio'eiki faivelengá 'e hū ia ki he fiefia'anga 'o hono 'Eikí, T&F 51:19. Kuo pau ke fai 'e he tangata taki taha ha fakamatala ki hono lakanga tauhí, T&F 72:3–5. Ko ia ia 'e hoko ko ha tauhi faivelenga mo anga-fakapotopoto te ne ma'u 'a e ngaahi me'a kotoa pē, T&F 78:22. Kuo pau ke 'eke 'i 'e he 'Eikí mei he tangata kotoa pē 'a 'ene tauhi ki he ngaahi tāpuaki fakamāmaní, T&F 104:11–17 (T&F 42:32). Ke ke faivelenga koe'uhí ke ke hoko ko e tauhi anga-fakapotopoto, T&F 136:27.

LAKANGA TAULA'EIKI

FAKA-LĪVÁÍ. *Vakai ki he*

Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné

LAKANGA TAULA'EIKI

FAKA-MELEKISĒTEKÍ. *Vakai*

foki ki he Kaumātu'a; Lakanga

Taula'eiki Faka-Melekisētekí

Ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e lakanga fakataula'eiki mā'olunga angé; pea ko e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'a e lakanga fakataula'eiki sí'i hifó. 'Oku kau 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí

'a e ngaahi kī 'o e ngaahi tāpuaki fakalaumālie 'o e Siasí. 'Oku fakahā mai 'a e mālohi faka-'Otuá ki he tangatá 'i he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eiki mā'olunga angé (T&F 84:18–25; 107:18–21).

Na'e 'uluaki fakahā mai 'e he 'Otuá 'a e lakanga fakataula'eiki mā'olunga angé kia 'Ātama. Na'e ma'u 'a e mafai ko 'enī 'e he kau pēteliaké mo e kau palōfita 'i he ngaahi kuonga kotoa pē (T&F 84:6–17). Na'e 'uluaki ui ia ko e Lakanga Fakataula'eiki Toputapu, 'o e Lakanga 'o e 'Alo 'o e 'Otuá. Na'e ui ia ki mui ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí (T&F 107:2–4).

Ko e taimi ko ia na'e 'ikai mo'ui ai 'a e fānau 'a 'Isilelí 'o fakatatau ki he ngaahi faingamālié mo e ngaahi fuakava 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, na'e hanga leva 'e he 'Eikí 'o 'ave 'a e fono mā'olunga angé pea foaki kiate kinautolu ha lakanga fakataula'eiki mo ha fono mā'ulalo ange (T&F 84:23–26). Na'e ui 'eni ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pea mo e fono 'a Mōsesé. 'I he hā'ele mai 'a Sīsū ki he māmaní, na'á ne toe fakafoki mai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí ki he kau Sīú pea kamata ke ne langa hake 'a e Siasí 'iate kinautolu. Ka neongo iá, na'e toe mole 'a e lakanga fakataula'eikí mo e Siasí tupu mei he hē mei he mo'oní. Na'e toe fakafoki mai ia ki mui 'ia Siosefa Sāmīta, ko e Sī'í (T&F 27:12–13; 128:20; SS—H 1:73).

'Oku kau ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e ngaahi lakanga 'o e kaumātu'á, taula'eiki lahí, pēteliaké, fitungofulú, mo e 'Aposetoló (T&F 107). 'E hoko ma'u pē 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí ko ha kongá 'o e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní.

Ko e Palesiteni 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko e palesiteni ia 'o e lakanga fakataula'eiki mā'olunga angé pe ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, pea 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī kotoa pē 'oku kau ki he pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní. Ko e lakanga ko ia 'o e Palesiteni 'oku ma'u ia 'e ha toko

taha pē 'i he taimi 'e taha, pea ko e toko taha pē ia 'i he māmaní 'oku fakamafai 'i ke ne ngāue 'aki 'a e ngaahi kī kotoa 'o e lakanga fakataula'eiki (T&F 107:64–67; T&F 132:7).

'E hoko 'a Kalaisi ko e taula'eiki 'o laukuonga 'i he lakanga 'o Melekisētekí, **Same** 110:4 (Hepelū 5:6, 10; 7:11). 'Oku pule'í 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e ngāue 'a e ongoongo-lelei, **Hepelū** 7 (T&F 84:18–25). Na'e ngāue 'aki 'e Melekisētekí 'a e fu'u tui lahi, pea ma'u 'a e lakanga 'o e lakanga fakataula'eiki mā'olungá, **'Alamā** 13:18. Na'e foaki 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí kia Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele, **T&F** 27:12–13 (SS—H 1:72). 'Oku ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'i he fakapapau mo e fuakava, **T&F** 84:33–42. 'Oku 'i ai 'a e ongo vahe 'e ua pe ko e ongo 'ulu lalahi 'e ua—ko e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí mo e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné, **T&F** 107:6. 'Oku ma'u 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e ngaahi totonu ke fakahoko 'a e ngaahi tāpuaki fakalaumālie kotoa pē, **T&F** 107:8–18. Na'e foaki mai 'e Mōsesé, 'Ilaiase, mo 'Ilaisiā 'a e lakanga fakataula'eikí kia Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele, **T&F** 110:11–16. 'Oku ou foaki 'eni kiate kimoutolu, 'a e kau 'ōfisa 'oku kau ki he'eku Lakanga Fakataula'eikí, ke mou ma'u 'a hono ngaahi kī 'o iá, **T&F** 124:123.

LAKANGA TAULA'EIKI FAKA-

ĒLONÉ. *Vakai foki ki he* Fono 'a Mōsesé; Lakanga Fakataula'eikí; 'Ēlone, Tokoua 'o Mōsesé

Ko e lakanga fakataula'eiki mā'ulalo (Hepelū 7:11–12; T&F 107:13–14). Ko hono ngaahi lakangá ko e pīsopé, taula'eikí, akonakí, mo e tikoní (T&F 84:30; 107:10, 14–15, 87–88). Fakatatau ki he fono 'a Mōsesé, 'i he kuonga mu'á, na'e 'i ai 'a e kau taula'eiki lahi, kau taula'eiki, mo e kau Līvai. Na'e fakahā mai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné kia Mōsesé koe'uhi ko e angatu'u 'a e kau 'Isilelí 'o e kuonga mu'á ki he 'Otuá. Na'a nau fakafisi ke fakamā'oni'oni 'i 'a

kinautolu pea ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí mo hono ngaahi ouaú (T&F 84:23–25). 'Oku ngāue 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ki he ngaahi ouau fakamāmani mo fakatu'asino 'o e fonó mo e ongo-ongolelei (1 Fkmtl. 23:27–32; T&F 84:26–27; 107:20). 'Okú ne ma'u 'a e ngaahi kí 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló, ongo-ongolelei 'o e fakatomalá, mo e papi-taisó (T&F 13). Na'e fakafoki mai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ki he māmani 'i he kuonga ko 'ení 'i he 'aho 15 'o Mē 1829. Na'e foaki ia e Sione ko e Papitaisó kia Siosefa Sāmíta mo 'Ōliva Kautele 'i he kauvai 'o e Vaitafe Sesikuehaná, ofi ki Hāmóni, 'i Peni-silivēnia (T&F 13; SS—H 1:68–73).

Pea te ne ma'u foki 'e ia 'a e fuakava 'o ha lakanga fakataula'eiki 'oku ta'engata, **Nōmipa** 25:13. 'E fakama'a 'e he 'Eiki 'a e ngaahi foha 'o Līvai, **Malakai** 3:3 (3 Nifai 24:3). 'Oku 'ikai to'o 'e ha tangata 'a e lāngilangí ni kiate ia, **Hepelū** 5:4. 'Oku 'ikai hoko mai 'a e fakahaohaoa'í 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Līvai, **Hepelū** 7:11. 'E 'ikai toe 'ave 'a e lakanga fakataula'eiki ní mei he māmani kae 'oua kuo 'o hake 'e he ngaahi foha 'o Līvai ha feilaulau, **T&F** 13:1. Na'e fakanofo 'a Siosefa Sāmíta mo 'Ōliva Kautele ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné, **T&F** 27:8. 'Oku ma'u 'e he lakanga fakataula'eiki mā'ulaló 'a e kí 'o e tauhi mai 'a e kau 'āngeló, **T&F** 84:26 (T&F 13:1). 'Oku 'i ai 'a e lakanga fakataula'eiki 'e ua, 'a ia 'oku ui, ko e Faka-Melekisētekí mo e Faka-Ēloné, **T&F** 107:1. 'Oku ui 'a e lakanga fakataula'eiki hono uá ko e Lakanga Faka-aula'eiki 'o 'Ēloné, **T&F** 107:13.

LAMEIUMITOMÍ

Ko ha potu mā'olunga ia 'a ia na'e lotu ai 'a e kau Sōlamí, 'a ia ko ha kakai na'a nau mavahe mei he kau Nifai 'i he Tohi 'a Molomoná ('Alamá 31:8–14).

LAMI 'A E 'OTUÁ. *Vakai foki ki he Fakalelei, Fakalelei'í; Laka Atú; Sisū Kalaisi*

Ko ha huafa ia ki he Fakamo'uí 'a ia

'oku 'uhinga ki he hoko 'a Sisū ko e feilaulau koe'uhi ko kitautolu.

'Oku tatakí ia 'o hangē ko e lami ke tāmata'í, **Īsaia** 53:7 (Mōsaia 14:7). Vakai ki he Lami 'a e 'Otuá 'a ia 'okú ne 'ave 'a e angahala 'a māmani, **Sione** 1:29 ('Alamá 7:14). Na'e huhu'í 'a kimoutolu 'aki 'a e ta'ata'a mahu'inga 'o Kalaisí 'o hangē ha lami ta'e-hano-ílá, **1 Pita** 1:18–20. 'Oku taau mo e Lami na'e tāmata'í, **Fakahā** 5:12. 'Oku tau ikuna 'a Sētane 'aki 'a e ta'ata'a 'o e Lamí, **Fakahā** 12:11. Kuo fakahinehina'í 'a kinautolu ní 'i he ta'ata'a 'o e Lamí, koe'uhi ko 'enau tui kiate iá, **1 Nifai** 12:11. Ko e Lami 'a e 'Otuá ko e 'Alo ia 'o e Tamai Ta'engatá, pea ko e Fakamo'uí 'o e māmani, **1 Nifai** 13:40 (1 Nifai 11:21). Tangí fakamātoato ki he Tamai 'i he huafa 'o Sisúu, na'a lava ke fakama'a 'a kimoutolu 'aki 'a e ta'ata'a 'o e Lamí, **Molom.** 9:6 (Fakahā 7:14; 'Alamá 34:36). Ko e Foha 'o e Tangatá 'a e Lami kuo tāmata'í talu mei hono fakatupu 'o e māmani, **Mōse** 7:47.

LAMŌNAI. *Vakai foki ki he 'Āmoni, Foha 'o Mōsaia*

Ko ha tu'í Leimana 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'e fakaului 'e he Laumālié 'o e 'Eiki mo e ngaahi ngāue mo e ngaahi akonaki fakalaumālie 'a 'Āmoní ('Alamá 17–19).

LANGÍ. *Vakai foki ki he Nāunau Fakasilesitalé; Palataisi; Pule'anga 'o e 'Otuá pe Pule'anga 'o e Langí*

'Oku 'i ai ha tefito'í 'uhinga 'e ua 'o e fo'í lea langí [pe hēvani] 'i he folofolá. (1) Ko e feitu'u ia 'oku 'afio ai 'a e 'Otuá mo e 'api 'o e Kau Mā'oni'oní 'i he kaha'ú (Sēnesi 28:12; Same 11:4; Mātu 6:9). (2) Ko e fu'u 'atā lahi ia 'okú ne takai'í 'a e māmani (Sēnesi 1:1, 17; 'Eke. 24:10). 'Oku mahino 'aupito 'oku 'ikai ko palataisi 'a hēvani, ka ko e nofo'anga fakataimi ia 'o e ngaahi laumālie tui faivelenga 'o kinautolu na'a nau mo'ui pea mate 'i he māmani ko 'ení. Na'e hā'ele 'a Sisū ki palataisi hili 'ene pekia 'i he funga kolosí, ka na'a ne folofola

kia Mele 'i he 'aho hono tolu 'oku te'eki ai te ne hā'ele hake ki he Tamai (Luke 23:39–44; Sione 20:17; T&F 138:11–37).

'O kau ka fakakaukau ki ho ngaahi langí, ko e ngāue 'a ho louhi'inimá, **Same** 8:3. Na'e ngaohi 'e he folofola 'a Sihová 'a e ngaahi langí, **Same** 33:6. 'E Lusifā, hono 'ikai tō hifo koe mei he langí, **'Īsaia** 14:12 (2 Nifai 24:12). Pea 'e takai 'a e ngaahi langí 'o hangē ko e takainga pepa, **'Īsaia** 34:4. 'Oku ou fakatupu 'a e ngaahi langí fo'ou mo e fonua fo'ou, **'Īsaia** 65:17. 'E fakaava 'e he 'Otuá 'a e ngaahi matapā 'o e langí, **Malakai** 3:10. Ko 'emau Tamai 'oku 'i he langí, ke tapuhā ho huafá, **Mātiu** 6:9 (3 Nifai 13:9). Na'e 'o hake 'a Paula ki hono tolu 'o e langí, **2 Kol.** 12:2. Na'e 'i ai 'a e fakalongo pē 'i he langí, **Fakahā** 8:1 (T&F 88:95–98). Kapau te nau kātaki 'i he tui faivelenga 'o a'u ki he ngata'angá 'e ma'u hake 'a kinautolu ki langí, **Mōsaia** 2:41. Ke mou hoko ko e fānau 'a ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langí, **3 Nifai** 12:45. Te u ha'u 'i he ngaahi 'ao 'o e langí, **T&F** 45:16. Na'e 'ave 'a 'Ilai-siā ki he langí ta'e te ne a'usia 'a e maté, **T&F** 110:13. Ko e ngaahi totonu 'o e lakanga fakataula'eiki kuo fakama'u ta'elava ke veteki ki he ngaahi mālohi 'o e langí, **T&F** 121:36. 'Oku 'i ai 'a e fa'ahinga kakai 'e ua 'i he langí, **T&F** 129:1. Na'e 'ohake 'a Saione ki he langí, **Mōsese** 7:23.

LĀNGILANGÍ. *Vakai ki he*
Faka'apa'apa'í

LAÓ. *Vakai ki he* Fonó

LAO 'O E ME'A TAHÁ. *Vakai ki he*
Kautaha Uouongatahá

LĀSALOSI. *Vakai foki ki he* Mā'ata;
Mele 'o Pētani

Ko e tuonga'ane ia 'o Mā'ata mo Mele 'i he Fuakava Fo'ou. Na'e fokotu'u hake ia 'e Sisū mei he maté (Sione 11:1–44; 12:1–2, 9–11). 'Oku 'ikai ko e tangata masiva 'eni ko Lāsalosi 'i he talanoa fakatātā na'e ako'i 'e Sisuú (Luke 16:19–31).

LAÚ. *Vakai foki ki he* Lea Koví;
Talanoa Loí

Ko hano fakamatala'i 'o ha ngaahi me'a pe ngaahi fakamatala 'oku kau ki ha taha kehe, ka na'e 'ikai ma'u ha ngofua mei he tokotaha ko iá.

Ko e lea kovi kotoa pē 'oku lea 'aki 'e he kakaí, 'e fakamaau ai 'a kinautolu, **Mātiu** 12:36. 'Oku fale'i 'a e Kau Mā'oni'oni ke 'oua 'e fakalanga lau, mo kaunua, pe lea ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai totonú, **1 Tim.** 5:11–14. 'Oua na'a ke lau'ikovi 'a ho kaungā'api, **T&F** 42:27. Fakamālohia 'a ho kāingá 'i ho'o ngaahi lea kotoa pē, **T&F** 108:7.

LAUIKUONGA. *Vakai foki ki he* 'Otuá

Ko e taha 'o e ngaahi huafa 'o e 'Otuá, 'a ia 'oku hā mei ai 'a e ta'engata hono angá (T&F 19:10–12; Mōsese 1:3; 7:35).

LAULAUNOÁ. *Vakai ki he* Me'a
Ta'e'aongá

LAUMĀLIÉ. *Vakai foki ki he* Mate
Fakasinó; Mo'oni'i Laumālié;
Tangatá; Toetu'ú

Ko e kongia ia 'o ha me'a mo'ui 'a ia na'e mo'ui pē ia ki mu'a 'i he fanau'i fakamatelié, 'a ia 'okú ne nofo'ia 'a e sino fakakakanó lolotonga 'a e mo'ui fakamatelié, pea 'e toe mo'ui mavahe pē ia hili 'a e maté kae 'oua ke a'u ki he toetu'ú. Na'e hoko 'a e me'a mo'ui kotoa pē—'a e fa'ahinga 'o e tangatá, fanga manú, mo e 'akaú—ko e ngaahi laumālie ki mu'a 'oku te'eki ke 'i ai ha fa'ahinga me'a mo'ui 'i he māmaní (Sēnesi 2:4–5; Mōsese 3:4–7). 'Oku fōtungata tatau pē 'a e sino fakalaumālié pea mo e sino fakakakanó (1 Nifai 11:11; 'Eta 3:15–16; T&F 77:2; T&F 129). Ko e laumālié ko e me'a ia, ka 'oku pelepelengesi mo haohaoa ange ia 'i he ngaahi 'elemē-niti pe me'a fakamatelié (T&F 131:7).

Ko e kakai kotoa pē ko ha foha pe 'ofefine ia 'o e 'Otuá, 'a ia na'e fanau'i ia ko ha laumālie ki ha Ongō Mātu'a Fakalangi ki mu'a pea toki fanau'i mai kinautolu ki ha ongo mātu'a fakamatelié 'i he māmaní (Hepelū 12:9). 'Oku ma'u 'e he tokotaha kotoa pē 'i he māmaní

ha sino fakalaumālie ta'e-fa'a-mate mo ha sino 'o e kakano mo e hui. Pea hangē ko ia ko hono fa'a faka'uhinga'i he taimi 'e ni'ihi 'i he folofolá, 'oku hoko 'a e laumālié mo e sino fakakakanó ko e laumālie mo'ui pe mo'oni'i laumālié (Sēnesi 2:7; T&F 88:15; Mo. 3:7, 9, 19; Ēpa. 5:7). 'Oku lava 'a e laumālié 'o mo'ui ta'e 'i ai ha sino fakakakano, ka 'oku 'ikai lava 'a e sino fakakakanó 'o mo'ui ta'ekau ai 'a e laumālié (Sēmisi 2:26). Ko e mate fakasinó 'a hono fakamavahe'i 'o e laumālié mei he sinó. 'E toe fakataha'i 'i he toetu'ú 'a e laumālié mo e sino 'o e kakano mo e hui tatau mo ia na'á ne ma'u ia 'i he'ene hoko ko e tangata fakamatelié, pea 'oku 'i ai hona faikehekehe lalahi 'e ua: 'e 'ikai toe fakamavahe'i 'a kinaua, pea 'e hoko ai 'a e sino fakamatelié 'o ta'e-fa'a-mate mo fakahaohaoa'i ('Alamá 11:45; T&F 138:16–17).

'Oku 'ikai kakano mo hui ha laumālie 'o hangē ko ia 'oku mou 'iló ni 'iate aú, **Luke** 24:39. 'Oku fakamo'oni'i 'e he Laumālié mo hotau laumālié, ko e fanau 'a e 'Otuá 'a kitautolu, **Loma** 8:16. Fakaongoongolelei'i 'a e 'Otuá 'i homou sinó pea 'i homou laumālié, **1 Kol.** 6:20. Ko e sino ko 'ení ko e sino ia 'o hoku laumālié, '**Ēta** 3:16. Ko e laumālie 'a e tangatá, **T&F** 93:33. Na'e ngāue 'a Kalaisi ki he ngaahi laumālie mā'oni'oni 'i palataisi, **T&F** 138:28–30 (1 Pita 3:18–19). Na'e fanau'i mai 'a kimoutolu ki he māmaní 'i he vai, mo e toto, pea mo e laumālie, **Mōsese** 6:59. Na'á ne tu'u 'i he ha'oha'onga 'o kinautolu 'a ia ko e ngaahi laumālie, '**Ēpa.** 3:23.

Ko e laumālie 'ulí pe laumālie koví: Na'e kapusi 'e Sisū 'a e kau tēvolo tokolahi, **Ma'ake** 1:27, 34, 39. Ha'u ki tu'a mei he tangatá 'a koe ko e laumālie 'ulí, **Ma'ake** 5:2–13. 'Oku ako'i 'e he laumālie 'ulí 'a e tangatá ke 'oua te ne lotu, **2 Nifai** 32:8. Na'á ne kapusi 'a e kau tēvoló mo e ngaahi laumālie 'ulí 'i he huafa 'o Sisuú, **3 Nifai** 7:19. 'Oku lahi 'a e ngaahi laumālie kākā kuo nau 'alu atu 'i he māmaní 'o kākāa'i 'a e māmaní, **T&F** 50:2, 31–32. Na'e fakamatala'i 'e

Siosefa Sāmíta 'a e ngaahi kī 'e tolu 'e lava 'o 'ilo'i ai pe 'oku mei he 'Otuá 'a e laumālié pe mei he tēvoló, **T&F** 129.

LAUMĀLIE KOVÍ, NGAahi.

Vakai ki he Laumālie 'Ulí, Ngaahi

LAUMĀLIE MĀ'ONĪ'ONĪ. *Vakai*

foki ki he Angahala 'oku 'Ikai Fakamolemoleá; Fakafiemālié; Fakahaá; Foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni; Laumālie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofá; Lupé, Faka'ilonga 'o e; Papitaisó; Ue'i Fakalaumālié; 'Otuá

Ko e mēmipa ia hono tolu 'o e Tolu'i 'Otuá (1 Sione 5:7; T&F 20:28). Ko ha tokotaha ia 'oku Laumālie pē, pea 'oku 'ikai te ne ma'u ha sino 'o e kakano mo e hui (T&F 130:22). 'Oku fa'a ui 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko e Laumālié, pe ko e Laumālie 'o e 'Otuá.

'Oku fakahoko 'e he Laumālie Mā'oni'oni ha ngaahi fatonga mahu'inga lahi 'i he palani 'o e fakamo'uí. (1) 'Okú ne fakamo'oni'i 'a e Tamaí pea mo e 'Aló (1 Kol. 12:3; 3 Nifai 28:11; 'Ēta 12:41). (2) 'Okú ne fakahā 'a e mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē (Sione 14:26; 16:13; Molonai 10:5; T&F 39:6). (3) 'Okú ne hanga 'o fakamā'oni'oni'i 'a kinautolu 'oku nau fakatomala pea nau papitaisó (Sione 3:5; 3 Nifai 27:20; Mōsese 6:64–68). (4) Ko ia 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofá (T&F 76:50–53; 132:7, 18–19, 26).

'Oku lava ke hoko mai 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni ki ha taha ki mu'a 'i he papitaisó 'o fakamo'oni'i kiate ia 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei. Ka ko e totonu ko ia ke ma'u 'a e feohi ma'u pē 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he taimi 'oku fe'unga mo taau ai ha tahá, ko ha me'a-foaki ia 'oku toki lava pē 'o ma'u 'i he hilifaki 'o e nimá 'a e tokotaha 'okú ne ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki hili hano fakamafai'i ha taha ke papitaiso ki he Siasi mo'oni 'o Sisū Kalaisi.

Na'e akonaki 'aki 'e Sisū 'oku fa'a fakamolemole'i 'a e ngaahi angahala kotoa pē tolu kehe pē 'a e lohiaki'i 'o e Laumālie Mā'oni'oni (Mātiu 12:31–32;

Ma'ake 3:28–29; Luke 12:10; Hepelū 6:4–8; T&F 76:34–35).

'Oku fakaloto'i 'e he Laumālié 'a e tangatā ke nau 'a'eva 'i he ngaahi tu'u-tu'uni 'a e 'Otuá, **Isikeli** 36:27. 'Oku fakamafai'i 'a e kau 'Aposetoló ke nau fai papitaiso 'i he huafa 'o e Tamaí, 'Aló, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni, **Mātiu** 28:19. 'E ako'i 'a kimoutolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i he me'a kotoa pē, **Sione** 14:26. Na'e lea 'a e kau tangata mā'oni'oni 'i hono ue'i 'a kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni, **2 Pita** 1:21. Na'e tatakí 'a Nifai 'e he Laumālié, **1 Nifai** 4:6. 'E fakahā 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá kiate kinautolu, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, **1 Nifai** 10:17–19. 'Oku fakahā 'e he Laumālie Mā'oni'oni kiate kimoutolu 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke mou fai, **2 Nifai** 32:5. 'I he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni te mou lava ai ke 'ilo'i hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē, **Molonai** 10:5. 'E fakahā kiate koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i ho 'atamaí pea 'i ho lotó, **T&F** 8:2. 'Oku tākiekina 'e he Laumālié ke faillelei, **T&F** 11:12. 'Oku 'ilo'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e ngaahi me'a kotoa pē, **T&F** 35:19. 'Oku ako'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'a e ngaahi me'a fakamelino 'o e pule'angá, **T&F** 36:2 (**T&F** 39:6). Kapau 'e 'ikai te mou ma'u 'a e Laumālié 'e 'ikai te mou faiako, **T&F** 42:14. 'Oku fakamo'oni 'a e Laumālie Mā'oni'oni ki he Tamaí mo e 'Aló, **T&F** 42:17 (1 Kol. 12:3; 3 Nifai 11:32, 35–36). 'Oku foaki ki he ni'ihí 'i he Laumālie Mā'oni'oni ke nau 'ilo'i ko Sisū Kalaisí ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá, **T&F** 46:13. 'Ilonga ha me'a te nau lea 'aki 'i hono ue'i 'a kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'e hoko ia ko e folofola, **T&F** 68:4. 'E fekau'i atu 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke fakamo'oni'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'a ia te mo lea'aki, **T&F** 100: 8. 'E hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko ho takaua ma'u ai pē, **T&F** 121:45–46.

LAUMĀLIE MĀ'ONĪ'ONĪ 'O E

TALA'OFĀ. *Vakai foki ki he*
Laumālie Mā'oni'oni

Ko e Laumālie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofā 'a e Laumālie Mā'oni'oni (Ngāue 2:33). 'Oku ne hanga 'o fakapapau'i 'oku fakahōifua ki he 'Otuá 'a e ngaahi ngāue 'o e mā'oni'oni, ngaahi ouau, mo e ngaahi fuakava 'a e tangatā. 'Oku fakamo'oni'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofā ki he Tamaí kuo fakahoko totonu 'a e ngaahi ouau fakamo'ui, pea kuo tauhi 'a e ngaahi fuakava 'oku fekau'aki mo iá.

Ko kinautolu kuo fakama'u 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofā te nau ma'u 'a e me'a kotoa pē 'oku 'a e Tamaí, **T&F** 76:51–60 ('Efesō 1:13–14). Kuo pau ke fakama'u 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofā 'a e ngaahi fuakava mo e ngaahi ngāue kotoa pē ka ne ma'u ha mālohi 'i he hili 'a e mo'ui ko 'ení, **T&F** 132:7, 18–19, 26.

LAUMĀLIE 'ULÍ. *Vakai ki he*

Laumālié—Laumālie 'Ulí pe
Laumālie Koví

LĀUNGĀ. *Vakai foki ki he* Angatu'ú

Ko e hanu ia koe'uhi ko e ngaahi tau-mu'a, ngaahi palani, pe kau tamaio-eiki 'a e 'Eiki.

Na'e lāunga 'a e kakai kia Mōsese, '**Eke**. 15:23–16:3. Na'e lāunga 'a e kakai Siú koe'uhi ko Sisū, **Sione** 6:41. Na'e lāunga 'a Leimana mo Lēmiuela 'i he ngaahi me'a lahi, **1 Nifai** 2:11–12; (1 Nifai 3:31; 17:17). 'Oua te ke lāunga koe'uhi ko e ngaahi me'a kuo 'ikai te ke mamata ki aí, **T&F** 25:4.

LAU'IKOVÍ. *Vakai ki he* Lea Koví

LAU'IKOVÍ'Í. *Vakai ki he* Lea Koví

LEÁ.

Ko e ngaahi lea, 'oku tohi pe lea 'aki, 'a ia 'oku fakatahataha'i 'i ha ngaahi sipinga pau koe'uhí ke fakafetu'utaki 'aki ha fa'ahinga me'a, pe ngaahi fakakaukau. 'Oku hā mei he anga 'o 'etau ngāue 'aki 'a e leá 'a e fa'ahinga ongo 'oku 'i hotau lotó 'o kau ki he 'Otuá mo e kakai kehé. 'E foaki mai 'e he 'Eiki ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatā ha lea haohaoa 'i he hā'ele 'anga ua mai 'a Sisū Kalaisí (Sēf. 3:8–9).

Na'e lea taha pē 'a māmani kotoa, **Sēnesi** 11:1. Na'e veuveuki 'e he 'Eiki 'a e lea 'a e kakai kotoa pē 'i he māmani, **Sēnesi** 11:4–9. Na'e fanongo 'a e tangata taki taha ki he'enau leá 'i he'ene lea 'a'ana, **Ngāue** 2:1–6. 'Oku folofola 'a e 'Eiki ki he tangatá 'i he'enau leá, **2 Nifai** 31:3 (T&F 1:24). Na'e ako' 'e Penisimani ki hono ngaahi fohá 'a e lea 'a 'enau ngaahi tamaí koe'uhi ke nau lava 'o hoko ko e kau tangata poto, **Mōsaia** 1:2–5. Ko ia ia 'oku angamalū 'a 'ene leá pea fakamāma'í ko e tokotaha ia mei he 'Otuá 'o kapau 'oku ne talangofua ki he'eku ngaahi ouaú, **T&F** 52:16. Hoko 'o maheni mo e ngaahi leá, mo e ngaahi 'eleló, mo e kakai, **T&F** 90:15. Na'e ma'u 'e 'Ātama mo 'ene fānaú 'a e lea 'a ia na'e hao-hao pea te'eki 'uli'í, **Mōsese** 6:5–6, 46. Na'e tuku 'e he 'Otuá 'a e mālohi lahi 'o e lea, **Mōsese** 7:13.

LEA FAKATĀTĀ

Ko ha akonaki nounou 'i he lea pe fale'í.

Ko e tohi 'o e Ngaahi Lea Fakatātaá: Ko ha tohi 'i he Fuakava Motu'á 'a ia 'oku 'i ai ha ngaahi talanoa fakatātā, ngaahi lea, mo e ngaahi maau lahi, pea na'e tohi honau ni'íhi 'e Solomone. 'Oku lahi hono fa'á ngāue 'aki 'o e tohi 'o e Ngaahi Lea Fakatātaá 'i he Fuakava Fo'ou.

'Oku 'i he vahe 1–9 ha fakamatala ki he poto mo'oní. 'Oku 'i he vahe 10–24 hano fakatahataha'í 'o e ngaahi lea 'oku kau ki he ngaahi founga totonu mo e founga hala 'o e mo'uí. 'Oku 'i he vahe 25–29 'a e ngaahi lea fakatātā (palōvepi) 'a Solomone 'a ia na'e hiki 'e he kau tangata 'a Hesekaia, ko e tu'í 'o Siutá. 'Oku kau 'i he vahe 30–31 ha fakamatala ki he fefine angama'a mo anga-mā'oni'oní.

LEA KEHEKEHÉ, ME'A-FOAKI 'O ENGAHI. *Vakai foki ki he*

Me'a-foaki 'o e Laumālié, Ngaahi; 'Eleló

Ko ha me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní 'a ia 'okú ne ngaahi ha ni'íhi

'oku ue'í fakalaumālié ke nau lea 'i ha ngaahi lea muli, pe 'oku mahino kiate kinautolu pea nau fakatonulea ki ha ngaahi lea 'oku 'ikai te nau maheni mo ia. 'Oku mau tui ki he me'a-foaki 'o e lea 'i he ngaahi lea kehekehé (TT 1:7).

Na'e fakapito 'aki 'a kinautolu 'a e Laumālie Mā'oni'oní, pea nau kamata ke lea 'aki 'a e lea kehekehe, **Ngāue** 2:4. Ko ia ia 'oku lea 'i he lea ta'e'iló 'oku 'ikai lea ia ki he tangatá ka ki he 'Otuá, **1 Kol.** 14:1–5, 27–28. Ko e ngaahi lea kehekehé ko e faka'ilonga ia kiate kinautolu 'oku ta'etuí, **1 Kol.** 14:22–28. Pea 'e toki hoko mai 'a e papitaiso 'aki 'a e afi mo e Laumālie Mā'oni'oní; pea te mou toki lava 'o lea 'aki 'a e lea 'a e kau 'āngeló, **2 Nifai** 31:13–14. Na'e na'ina'í 'a 'Amaleki ki he kakai kotoa pē ke nau tui ki he me'a-foaki 'o e lea 'i he ngaahi lea kehekehé, **Amenai** 1:25. 'Oku foaki ki he ni'íhi ke lea 'i he ngaahi lea kehekehé, pea ki he tokotaha kehe hono fakamatala'í 'o e ngaahi lea kehekehé, **T&F** 46:24–25 (1 Kol. 12:10; Molonai 10:8, 15–16). Tuku ke lilingi hifo 'a e me'a-foaki 'o e lea 'i he ngaahi lea kehekehé, **T&F** 109:36.

LEA KOVÍ. *Vakai foki ki he*

Feke'ike'í; Laú; Loí, Talanoa Loí

Ko e lea 'aki 'o e ngaahi me'a 'oku hala, fakatupu loto-mamahi, pe fakalielia. 'Oku fa'a fai 'a e ngaahi lea pehé 'i he folofolá ki ha toko taha 'o fakataumu'a ki hono fakatupu ha'ane mamahi.

Ta'ofi ho 'eleló mei he kovi, **Same** 34:13 (1 Pita 3:10). 'Oku keli hake 'a e kovi 'e he tangata angakovi, **LFkt.** 16:27. 'Oku monū'ia 'a kimoutolu 'o ka manukia 'a kimoutolu 'i he me'a kovi kotoa pē, **Mātiu** 5:11 (3 Nifai 12:11). 'Oku hau mei he lotó 'a e mahalo kovi, **Mātiu** 15:19 (Ma'ake 7:21). 'Oua na'á ke lea kovi ki he pule 'a ho'o kakai, **Ngāue** 23:5. Tuku ke mama'o meiate kimoutolu 'a e lea fakakovi kotoa pē, **Efesō** 4:31. 'Oua na'a feleakovi'aki 'a kimoutolu kiate kimoutolu, **Sēmisi** 4:11. Tokanga ke 'oua na'a 'i ai ha lau'ikovi, pe lea kovi **T&F** 20:54.

LEA TAUKAÉ (KI HE 'OTUÁ).*Vakai ki he Taukaé (ki he 'Otuá)***LEA TA'EFE'UNGÁ.** *Vakai foki ki he*
Lea Taukaé (ki he 'Otuá)

Ko e lea ta'e-faka'apa'apa pe manuki ki he ngaahi me'a 'oku toputapú, kae tautautefito ki he ta'e-'apasia ki he huafa 'o e 'Otuá.

'Oua na'á ke takuanoa 'a e huafa 'o Sihova ko ho 'Otuá, **Eke**. 20:7 (2 Nifai 26:32; Mōsaia 13:15; T&F 136:21). Ko e hā 'oku tau maumau'í ai 'a e fuakava 'a 'etau ngaahi tamaí, **Malakai** 2:10. Ko e lea kovi kotoa pē 'oku lea 'aki 'e he kakai, 'e fakamaau ai 'a kinautolu 'i he 'aho fakamāú, **Mātiu** 12:34–37. 'Oku mei he ngutu pē tahá 'a e tāpuaki mo e kapekape, 'a ia 'oku 'ikai lelei ke pehē, **Sēmisi** 3:10. 'E fakahalaia'í kitautolu 'e he'etau ngaahi leá, **'Alamā** 12:14 (Mōsaia 4:30). Tuku ke tokanga 'a e kakai kotoa pē pe 'e anga-fēfē 'enua taku 'a hoku hingoá 'i honau loungutú, **T&F** 63:61–62.

LEA 'O E POTÓ

Ko ha lao ia ki he mo'ui lelei 'a ia na'e fakahā mai 'e he 'Eiki ki he lelei fakasino mo fakalaumālie 'a e Kau Mā'oni-oní (T&F 89). Kuo ui ia ko e Lea 'o e Potó. Na'e ako'í ma'u pē 'e he 'Eiki 'a e kau muimui kiate iá 'a e ngaahi tefito'í mo'oni 'o e mo'ui lelei. Na'e fakahā mai 'e he 'Eiki kia Siosefa Sāmita 'a e ngaahi fa'ahinga me'akai ke kai mo e fa'ahinga ke faka'ehi'ehi mei aí, fakataha mo ha tala'ofa 'o e ngaahi tāpuaki fakatu'asino mo fakalaumālie ki hono tauhi 'o e Lea 'o e Potó.

'Oua na'á ke inu uaine pe ha inu mālohi, **Lev.** 10:9. Ko e me'a manuki 'a e kavá, pea ko e me'a fakatupu lili 'a e kava mālohi, **LFkt.** 20:1. 'E kona 'a e kava mālohi kiate kinautolu 'oku inu aí, **'Īsaia** 24:9. Na'e 'ikai faka'uli'í 'e Taniela ia 'aki 'a e me'akai mo e uaine 'a e tu'í, **Taniela** 1:8. Kapau 'e maumau'í 'e ha taha 'a e fale tapu 'o e 'Otuá, 'e maumau'í ia 'e he 'Otuá, **1 Kol.** 3:16–17. Ko e kau fa'a konaá,

'e 'ikai te nau lava'í 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, **1 Kol.** 6:10 (Kalētia 5:21). Ko ia ia 'e fekau ke 'oua na'a kai 'e he tangatá 'a e kakano'í manú, 'oku 'ikai ke tu'tutu'uni ia 'e he 'Otuá, **T&F** 49:18–21. Na'e foaki mai 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki he māmaní ke faka'aonga'í 'i he fakapotopoto, kae 'ikai ke fu'u hulu, **T&F** 59:20. Na'e folofola mai 'a e 'Eiki ki he Kāingalotú ke 'oua te nau ngāue 'aki 'a e uainé, kava mālohi, tapaká, mo e ngaahi inu velá, **T&F** 89:1–9. Kuo tu'tutu'uni ke ngāue 'aki 'e he tangatá mo e fanga manú 'a e ngaahi 'akau íki, fua'í 'akau, kakano'í manú, mo e kelení, **T&F** 89:10–17. 'Oku hanga 'e he talangofua ki he Lea 'o e Potó 'o 'omi 'a e ngaahi tāpuaki fakatu'asino mo fakalaumālie, **T&F** 89:18–21.

LEHOPOAME. *Vakai foki ki he*
Solomone

Ko e 'alo ia 'o e Tu'í ko Solomoné 'i he Fuakava Motu'á. Na'á ne fetongi 'ene tamaí pea pule 'i Selūsalema 'i ha ta'u 'e hongofulu mā fitu (1 Ng. Tu'í 11:43; 14:21, 31). Na'e vaeua 'a e pule'angá lolotonga 'a e pule 'a Lehopoamé, 'o hoko ko e pule'anga 'o 'Isileli 'i he tokelaú mo e pule'anga 'o Siuta 'i he tongá (1 Ng. Tu'í 11:31–36; 12:19–20). Na'e pule 'a Lehopoame ki he pule'anga 'o Siutá.

LEIMANA. *Vakai foki ki he Leimaná,*
Kau; Lihai, Tamai 'a Nifai

Ko e foha lahi taha ia 'o Lihai mo Sēlai 'i he Tohi 'a Molomoná, pea ko e ta'okete lahi taha ia 'o Nifai (1 Nifai 2:5). Na'e lahi ange pē 'a e fili 'a Leimana ki he faikovi kae 'ikai faillelei.

Na'e lāunga 'a Leimana ki he'ene tamaí, **1 Nifai** 2:11–12. Angatu'u ki hono tokoua mā'oni'oní, **1 Nifai** 7:6 (1 Nifai 3:28–29). 'Ikai te ne kai 'i he fua 'o e 'akau 'o e mo'ui 'i he me'a-hā-mai 'a Lihai, **1 Nifai** 8:35–36. Na'e hoko mai 'a e fakamala'ia kia Leimana mo kinautolu na'e muimui 'iate iá, **2 Nifai** 5:21 ('Alamā 3:7).

LEIMANÁ, KAU. *Vakai foki ki he*
Leimana; Nifai, Kau; Tohi 'a
Molomoná

Ko ha kulupu 'o e kakai 'i he Tohi 'a Molomoná, 'a ia na'e 'i ai honou tokolahi ko e hako ia 'o Leimana, ko e foha lahi taha 'o Lihai. Na'a nau pehē na'e faihala 'a Nifai mo hono hakó kiate kinautolu (Mōsaia 10:11–17). Na'e tupu ai 'enua angatu'u ki he kau Nifai pea na'e lahi ai 'enua ta'etali 'a e ngaahi akonaki 'o e ongoongolelei. Ka neongo iá, na'e tali 'e he kau Leimaná 'a e ongoongolelei 'i ha ki'i taimi si'i ki mu'a pea 'alo'i mai 'a Sisū Kalaisi, pea na'a nau mā'oni'oni ange 'i he kau Nifai (Hilam. 6:34–36). Na'e 'osi ha ta'u 'e uangeau mei he hā'ele mai 'a Kalaisi ki he ongo 'Amelika, na'e toe fai angahala 'a e kau Leimaná mo e kau Nifai pea nau kamata ke fetau'aki 'iate kinautolu. Na'e hanga 'e he kau Leimaná 'o faka'auha faka'aufuli 'a e pule'anga 'o e kau Nifai 'i he ta'u 400 t.s. nai.

Na'e ikuna'i 'e he kau Leimaná 'a e hako 'o Nifai, **1 Nifai** 12:19–20. Na'e fehi'a 'a e kau Leimaná 'i he kau Nifai, **2 Nifai** 5:14. 'E hoko 'a e kau Leimaná ko e fakamamahi ki he kau Nifai, **2 Nifai** 5:25. 'E 'oatu 'e he Tohi 'a Molomoná ki he kau Leimaná ha 'ilo ki he'enua ngaahi tamaí pea mo e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisi, **2 Nifai** 30:3–6 (peesi Talamu'aki 'o e Tohi 'a Molomoná). Ko e kau Leimaná ko ha toenga kinautolu 'o e kau Siú, **T&F** 19:27. 'E matala 'a e kau Leimaná 'o hangē ko e lose ki mu'a 'i he hā'ele mai 'a e 'Eiki, **T&F** 49:24.

LĒMIUELA. *Vakai foki ki he*
Leimana; Leimaná, Kau; Lihai,
Tamaí 'a Nifai

Ko e foha ia hono ua 'o Lihai 'i he Tohi 'a Molomoná pea ko e toko taha 'o e ngaahi ta'okete 'o Nifai. Na'á ne kau mo Leimana 'i hono fakafepaki'i 'o Nifai.

Na'e na'ina'i 'a Lihai kia Lēmiuela ke tu'u ma'u, 'o hangē ha tele'á, **1 Nifai** 2:10. Na'e 'ita kia Nifai, pea tokanga kia

Leimana, **1 Nifai** 3:28. Na'e kau fakataha 'a e kau Lēmiuelá mo e kau Leimaná, **Sēkope** 1:13–14 ('Alamā 47:35).

LĒPANI, TAUHI 'O E NGAAAHI
PELETI PALASÁ. *Vakai foki ki he*
Peleti Palasá, Ngaahi

Ko e tangata ia 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'á ne tauhi 'a e ngaahi peleti palasá 'i Selūsalemá 'i he taimi 'o e fābili 'o Lihai. Na'e kaiha'a 'a Lēpani meia Nifai mo hono ngaahi tokouá mo feinga ke tāmata'e 'i 'a kinautolu (1 Nifai 3:1–27). Na'e fakahinohino'i 'e he Lau-mālié 'a Nifai ke ne tāmata'e 'i 'a Lēpani koe'uhi kae lava 'o ma'u 'a e ngaahi peleti (1 Nifai 4:1–26).

LĒPANI, TUONGA'ANE 'O
LEPEKÁ. *Vakai foki ki he* Lepeka

Ko ha tuonga'ane ia 'o Lepeka 'i he Fuakava Motu'á pea ko e tamaí ia 'a Lia mo Lēsieli, 'a e ongo mali 'o Sēkopé (Sēnesi 24:29–60; 27:43–44; 28:1–5; 29:4–29; 30:25–42; 31:1–55).

LEPEKA. *Vakai foki ki he* 'Aisake

Ko e uaifi ia 'o 'Aisake, ko ha pēteliake 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 24–27). Ko e Lepeka 'a e fa'e 'a 'Isoa mo Sēkopé (Sēnesi 25:23–26).

LESIELI. *Vakai foki ki he* Sēkope,
Foha 'o 'Aisaké

Ko ha uaifi ia 'o Sēkope 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 29–31, 35). Ko e fa'e foki ia 'a Siosefa mo Penisimaní.

LEVITIKO. *Vakai foki ki he*
Penitateoke

Ko ha tohi 'i he Fuakava Motu'á 'a ia 'oku fakamatala ki he ngaahi fatongia fakataula'eiki 'i 'Isileli. 'Oku fakamamafa'i ai 'a e mā'oni'oni 'a e 'Otuá mo e ngaahi fono 'a ia 'e mo'ui 'a hono kakaí 'o fakatata ki ai koe'uhi ke nau mā'oni'oni. Ko 'ene taumu'á ke ako'i 'a e ngaahi fakakaukau fakaeangama' mo e ngaahi mo'oni fakalotu 'o e fono 'a Mōsesé 'i hono fakahoko 'o e ngaahi ouau. Na'e tohi 'e Mōsesé 'a e tohi Levitikó.

Na'e hoko 'a Lia ko e fa'e ki he ngaahi foha 'e toko ono mo e ta'ahine 'e toko taha (Sēnesi 29:31–35; 30:17–21).

LIAHONÁ

Ko ha me'a fuopotopoto palasa 'i he Tohi 'a Molomoná mo hano me'a tuhu 'e ua 'a ia 'okú ne 'omi ha ngaahi fakahinohinó—'o hangē ha kāpasá—kae 'uma'ā foki ha ngaahi fakahinohino fakalaumālie kia Lihai mo kinautolu na'a nau muimui kiate iá, 'i he taimi na'a nau mā'oni'oni ai. Na'e foaki mai 'e he 'Eikí 'a e Liahoná peá ne fai mai ai ha ngaahi fakahinohino.

Na'e ma'u 'e Lihai ha me'a fuopotopoto 'o e palasa na'e 'i loto 'a e hui 'e ua; na'e tuhu 'i 'a e hala ke mau fou ai, **1 Nifai** 16:10. Na'e ngāue 'a e me'a fuopotopotó 'o fakatatau ki he tuí mo e faivelengá, **1 Nifai** 16:28–29 ('Alamā 37:40). Na'e foaki 'e Penisimani 'a e me'a fuopotopotó kia Mōsaia, **Mōsaia** 1:16. Na'e ui 'a e me'a fuopotopoto pe ko e me'a fakahinohino ko e Liahoná, '**Alamā** 37:38. Na'e fakatatau 'a e Liahoná ki he lolofola 'a Kalaisi, '**Alamā** 37:43–45. Na'e tuku ke mamata 'a e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolu ki he Tohi 'a Molomoná ki he me'a fakahinohino ko ia na'e tuku kia Lihai, **T&F** 17:1.

LĪHAI, KO E FAIFEKAU NĪFAÍ.

Vakai foki ki he Hilamani, Foha 'o Hilamani

Ko ha foha ia 'o Hilamani, 'a ia ko e foha 'o Hilamani 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e hoko 'a Lihai ko ha faifekau tu'u-ki-mu'a (Hilam. 3:21; 4:14).

Na'e tauhingoa ia kia Lihai ko e fakamanatu ki he'ene kuí, **Hilam.** 5:4–6. Na'á ne fakaului mo Nifai ha kau ului tokolahi, pea na'e tuku pōpula ia, pea 'ātakai 'i 'e he afi, pea talanoa mo e kau 'āngelo, **Hilam.** 5:14–48. Na'á ne ma'u faka'aho ha ngaahi fakahā lahi, **Hilam.** 11:23.

LĪHAI, KO E 'EIKITAU NĪFAÍ

Ko ha 'eikitau Nifai ia 'i he Tohi 'a

Molomoná ('Alamā 43:35–53; 49:16–17; 52:27–36; 53:2; 61:15–21).

LĪHAI, TAMAI 'A NĪFAÍ

Ko ha palōfita Hepelū ia 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'á ne tataki hono fāmili mo kinautolu na'e muimui kiate iá mei Selūsalema ki ha fonua 'o e tala'ofá 'i he hemisifia hihifó 'i he ta'u 600 k.M. nai. Ko Lihai 'a e 'uluaki palōfita 'i hono kakaí 'i he Tohi 'a Molomoná.

Na'e hola 'a Lihai mo hono fāmili mei Selūsalema 'i ha fekau 'e he 'Eikí (1 Nifai 2:1–4). Ko ha hako ia 'o Siosefa, 'a ia na'e fakatau ki 'Isipité (1 Nifai 5:14). Na'e fakahā 'e he 'Eikí kiate ia ha me'a-hā-mai 'o kau ki he 'akau 'o e mo'uí (1 Nifai 8:2–35). Na'e hanga 'e Lihai mo hono ngaahi fohá 'o fo'u ha vaka pea nau folau ai ki he hemisifia hihifó (1 Nifai 17–18). Na'á ne fokotu'u ma'u ia mo hono hakó 'i he fonua fo'ou (1 Nifai 18:23–25). Na'e hanga 'e Lihai 'o tāpuaki 'i hono ngaahi fohá ki ma'u pea ne pekia, pea ne ako 'i 'a kinautolu 'o kau kia Kalaisi pea mo hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he ngaahi 'aho faka'osí (2 Nifai 1–3; 4:1–12).

Ko e tohi 'a Lihai: Na'e kamata 'e Siosefa Sāmīta hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he tohi 'a Lihai. Ko ha lekooti ia na'e fakanounou 'i 'e Molomona mei he ngaahi peleti 'a Lihai. Na'e hili 'ene liliu ha peesi 'e 116 mei he tohi, na'e 'oange ai 'e Siosefa 'a e ngaahi peesi ko iá kia Māteni Hālisi, 'a ia na'e hoko 'i ha ki'i taimi nounou ko e tangata tohi 'a Siosefa 'i hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e mole 'a e ngaahi peesi ko iá. Na'e 'ikai toe liliu 'e Siosefa Sāmīta 'a e tohi 'a Lihai ke fetongi 'a e ngaahi peesi na'e molé, ka na'a ne liliu ha ngaahi fakamatala kehe tatau mo ia mei he ngaahi peleti koulá (vakai ki he talateu ki he T&F 3, 10). 'Oku hoko 'a e ngaahi fakamatala kehe ko ia he taimi ni ko e 'uluaki tohi 'e ono 'o e Tohi 'a Molomoná.

LIKITONI, SITENEI

Ko ha papi ului mo e takimu'a 'i he

Siasi na'e fakafoki maí 'i he ngaahi ta'u 'o e 1830 mo e kongá ki mu'a 'o e ngaahi ta'u 1840. Na'e hoko 'a Sitenei Likitoni 'i ha taimi ko e Tokoni 'Uluaki kia Siosefa Sāmita 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki 'o e Siasi (T&F 35; 58:50, 57; 63:55–56; 76:11–12, 19–23; 90:6; 93:44; 100:9–11; 124:126). Na'á ne mavahe ki mui pea tu'usi ia mei he Siasi 'i Septema 1844.

LILIÚ. *Vakai foki ki he Kī* 'o e Lakanga Fakataula'eikí, Ngaahi; Sīsū Kalaisi

Ko e tu'unga ia 'oku 'i ai ha ni'ihí 'oku liliu fakataimi 'a honau fōtungá mo honau angá—'a ia kuo, hiki hake 'a kinautolu ki ha tu'unga fakalaumālie mā'olunga ange—koe'uhí ke nau lava 'o kātaki 'i ke tu'u 'i he 'ao mo e nāunau 'o ha kakai fakalangi.

Ko e liliu 'o Kalaisi: Na'e mamata 'a Pita, Sēmisi, mo Sione ki he 'Eikí 'oku fonu 'i he nāunau pea liliu 'i honau 'aó. Na'e tala'ofa foki ki mu'a 'e he Fakamo'uí 'e ma'u 'e Pita 'a e ngaahi kī 'o e pule'anga 'o e langí (Mātiu 16:13–19; 17:1–9; Ma'ake 9:2–10; Luke 9:28–36; 2 Pita 1:16–18). Na'e hanga 'e he Fakamo'uí, Mōsese, mo 'Ilaiase ('Ilaisiā) 'o foaki ange 'i he me'a mahu'inga na'e hoko ko 'eni 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí kia Pita, Sēmisi, mo Sione. 'I he ma'u 'e he kau 'Aposetoló 'a e ngaahi kī ko 'eni 'o e lakanga fakataula'eikí, na'a nau ma'u ai 'a e mālohi ke hoko atu 'a e ngāue 'o e pule'angá hili 'a e hā'ele hake 'a Sīsū ki he langí.

Na'e ako 'aki 'e Siosefa Sāmita 'o pehē na'e liliu foki 'i he mo'unga 'o e liliú 'a Pita, Sēmisi, mo Sione. Na'a nau mamata 'i ha me'a-hā-mai ki he māmaní 'i he anga hono tu'unga nāunau'ia 'i he kaha'ú (T&F 63:20–21). Na'a nau mamata kia Mōsese mo 'Ilaisiā, 'okú na 'i he sino kuo liliu, pea nau fanongo ki he le'o 'o e Tamá. Na'e folofola mai ai 'a e Tamá, "Ko hoku 'Alo 'ofa'angá 'eni 'a ia 'oku ou fiemālie lahi ai, fanongo kiate ia" (Mātiu 17:5).

Ko e kakai sino liliú: Na'a nau mamata ki he 'Otuá 'o 'Isilelí, 'Eke. 24:9–11. Na'e uló 'a e kili 'o hono matá lolotonga 'ene

talanoa mo e 'Otuá, 'Eke. 34:29 (Ma'ake 9:2–3). Na'e uló 'a e fofonga 'o Sīsúú, **Mātiu** 17:2 (Ma'ake 9:2–3). Na'e 'ikai fa'a sio fakahangatonu 'a 'Isileli ki he mata 'o Mōsesé, **2 Kol.** 3:7. Na'e uló 'a e fofonga 'o 'Apinetai 'o fu'u ngingila 'aupito, **Mōsaia** 13:5–9. Na'e takatakai 'a kinaua 'e ha me'a na'e hangē ko e afí, **Hilam.** 5:23, 36, 43–45 (3 Nifai 17:24; 19:14). Na'a nau hinehina 'o hangē ko e fofonga 'o Sīsúú, **3 Nifai** 19:25. Na'e hangē ia kiate kinautolu ko hanau liliú, **3 Nifai** 28:15. Kuo 'ikai ke mamata ha tangata ki he 'Otuá 'i ha taimi 'i he kakanó, tuku kehe pe 'i he fakake'i ia 'e he Laumālie, **T&F** 67:10–12. Na'e faka'ā homa matá 'i he mālohi 'o e Laumālie, **T&F** 76:12. Na'e 'ia Mōsese 'a e nāunau 'o e 'Otuá, **Mōsese** 1:2. Na'e 'iate au 'a hono nāunau; pea na'á ku mamata ki hono fofongá, he na'á ku liliu 'i hono 'aó, **Mōsese** 1:11. Na'á ku vakai ki he matangaki 'a e ngaahi langí, pea na'e fakakofu 'i au 'aki 'a e nāunau, **Mōsese** 7:3–4.

LILIU LEÁ

Ko hono fakamatala'i hono 'uhinga 'o ha fakakaukau kuo fakahā mai 'i ha lea kehe pea 'i hono faka'uhinga tatau 'i ha lea 'e taha (Mōsaia 8:8–13; TT 1:8). 'Oku fa'a lave ki ai 'i he ngaahi folofolá 'o pehē ko ha me'a-foaki mei he 'Otuá ('Alamá 9:21; T&F 8; 9:7–9). 'Oku lava ke 'uhinga ia he taimi 'e ni'ihí ki hano fakalelei 'i pe fakatonutonu ha liliu ne 'osi fai 'i ha fa'ahinga lea pe ko hano toe fakafoki mai ha fakamatala ki ha tohi (T&F 45:60–61). Na'e fekau kia Siosefa Sāmita ke ne kamata hano fai 'o ha liliu na'e fakahinohino 'i fakalaumālie 'o e Tohi Tapu Kingi Sēmisi (T&F 42:56; 76:15).

Na'e ma'u 'e Siosefa Sāmita 'a e mālohi ke liliu 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá, pea 'i he mālohi 'o e 'Otuá, **T&F** 1:29. 'Okú ke ma'u ha me'a-foaki ke liliu, **T&F** 5:4. 'Oku ou 'oatu kiate koe ha me'a-foaki, kapau 'okú ke fie ma'u ia meiate au, ke liliu lea, **T&F** 6:25. Na'e foaki 'e he 'Otuá kia Siosefa Sāmita 'a e mālohi mei 'olunga ke liliu 'aki 'a e Tohi 'a

Molomoná, T&F 20:8. 'I he'eku ngāue 'aki 'a e 'Ūlimí mo e Tūmemí na'á ku liliu ha ní'ihí 'o e ngaahi mata'itohí, SS—H 1:62 (Mōsaia 8:13, 28:13).

LILIU 'A SIOSEFA SĀMITĀ (LSS).

Vakai foki ki he Sāmīta, Siosefa, ko e Si'í

Ko hano fakalelei'í pe liliu ia 'o e pulusinga 'a Kingí Sēmisi 'o e Tohi Tapú 'i he lea faka-Pilitāniá, 'a ia na'e kamata 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmīta 'i Sune 'o e 1830. Na'e fekau ia 'e he 'Otuá ke ne fai 'a e liliú, pea na'á ne lau ko ha kongā ia 'o hono ui 'i he'ene hoko ko e palōfitá.

Neongo na'e faka'osi 'e Siosefa ha kongā lahi 'o e liliú 'i Siulai 1833, ka na'á ne kei fai atu pē hono fai hano ngaahi fakalelei'í 'o e liliú mo teuteu 'a e ngaahi tatau ki hono pulusí 'o a'u ki he'ene pekia 'i he 1844. Neongo na'á ne pulusi ia ngaahi kongā 'o e liliú 'i he'ene kei mo'uí, ka na'e mei lava pē ke ne fai ha ngaahi liliu kehe ki ai 'o kapau na'á ne mo'ui ke pulusi 'ene ngāué kotoa. Na'e hanga 'e he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimuí Ni Hono Uá 'o pulusí 'a e 'uluaki pulusinga 'o e liliu na'e fai 'e Siosefa Sāmīta 'i he 1867. Kuo nau toe pulusi mo ha ngaahi pulusinga kehe talu mei ai.

Na'e ako 'e he Palōfitá ha ngaahi me'a lahi lolotonga 'ene fai 'a e liliú. 'Oku 'i ai ha ngaahi vahe lahi 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá na'e ma'u ia tu'unga 'i he'ene ngāue ki he liliu leá (hangē ko e T&F 76, 77, 91, mo e 132). Na'e toe fakahā mai foki 'e he 'Eikí ha ngaahi fakahinohino pau kia Siosefa 'o kau ki he liliú, 'a ia na'e tohi 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá (T&F 37:1; 45:60–61; 76:15–18; 90:13; 91; 94:10; 104:58; 124:89). Na'e to'o hangatonu mei he Liliu 'a Siosefa Sāmīta 'a e tohi 'a Mōsesé mo e Siosefa Sāmīta—Mātiú, 'a ia 'oku kau he taimí ni ki he Mata'itofe Mahu'ingá.

Na'e hanga 'e he Liliu 'a Siosefa Sāmīta 'o toe fakafoki mai ha ní'ihí 'o e ngaahi me'a mahinongofua mo mahu-

'inga 'a ia na'e mole mei he Tohi Tapú (1 Nīfai 13). Neongo 'oku 'ikai ko ha Tohi Tapu fakalao ia 'a e Siasí, ka 'oku hanga 'e he liliu ko 'ení 'o 'omi ha ngaahi fakakaukau mahu'inga 'a ia 'oku mahu'inga ki hono 'ilo'í 'o e Tohi Tapú. 'Oku toe hoko foki ia ko ha fakamo'oni ki he fakalangi 'o e ui mo e ngāue 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmīta.

LIMIHAÍ. *Vakai foki ki he Noa, Foha 'o Sēnifí*

Ko ha tu'í mā'oni'oni 'i he kau Nīfai 'i he Tohi 'a Molomoná, 'i he fonua 'o Nīfai, pea ko ha foha ia 'o e tu'í ko Noá (Mōsaia 7:7–9). Na'e fai 'e he Tu'í ko Limihaí ha fuakava ke tauhi ki he 'Otuá (Mōsaia 21:32). Na'á ne tatakí hono kakaí mei he nofo pōpula ki he kau Leimaná 'o nau foki ki Seilahe-mala (Mōsaia 22).

LIUELI. *Vakai ki he Setelō*

LĪVAI. *Vakai foki ki he Sēkope, Foha 'o 'Aisaké; 'Isilelí*

Ko e foha ia hono tolu 'o Sēkope mo Lia 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 29:34; 35:23). Na'e hoko 'a Līvai ko e tamai 'o e taha 'o e ngaahi fa'ahinga 'o 'Isilelí.

Ko e fa'ahinga 'o Līvai: Na'e hanga 'e Sēkope 'o tāpuaki'í 'a Līvai mo hono ngaahi hakó (Sēnesi 49:5–7). Na'e ngāue 'a e ngaahi hako 'o Līvai 'i he ngaahi potu toputapu 'o 'Isilelí (Nōmipa 1:47–54). Ko ha Līvai 'a 'Ēlone, pea na'e hoko hono hakó ko e kau taula'eiki ('Eke. 6:16–20; 28:1–4; 29). Na'e tokoni 'a e kau Līvai ki he kau taula'eikí, 'a ia ko e ngaahi foha 'o 'Ēloné (Nōmipa 3:5–10; 1 Ng. Tu'í 8:4). Na'a nau hoko he taimí 'e ní'ihí ko e kau hiva mo e kau tā me'alea (1 Fkmtl. 15:16; Nehem. 11:22), pea nau tāmāte'í 'a e ngaahi feilaulaú (2 Fkmtl. 29:34; 'Ēsela 6:20); pea nau tokoni lahi 'i he temipalé (Nehem. 11:16). Na'e faivelenga 'a e kau Līvai 'i he ngāue 'a e 'Eikí ke fakahoko 'a e ngaahi ouau ma'a e fānau 'a 'Isilelí. Na'e 'oatu foki 'a e kau Līvai ko e feilaulaui ma'a e fānau 'a 'Isilelí (Nōmipa

8:11–22); 'o nau hoko ai ko e koloa mahu'inga kuo foaki ma'á e 'Otua ko e fetongi 'o e 'uluaki fānau (Nōmipa 8:16). Na'e 'ikai fakatapui ka na'e fufulu 'a kinautolu koe'uhi ko honau lakangá (Nōmipa 8:7–16). Na'e 'ikai ha fonua ke hoko ko honau tofi'á 'i Kēnani (Nōmipa 18:23–24), ka na'a nau ma'u 'a e vahehongofulu (Nōmipa 18:21), ngaahi kolo lalahi 'e fāngofulu mā valu (Nōmipa 35:6), pea mo ha totonu ke nau ma'u 'a e ngaahi me'a feilaulau 'a e kakai 'i he taimi 'o e ngaahi katoangá (Teut. 12:18–19; 14:27–29).

LI'AKÍ. *Vakai ki he Fehi'á, Tāufehi'á*

LOÍ. *Vakai foki ki he Angatonú; Faitotonú; Kākaá; Lea Kovi*

Ko ha fa'ahinga fetu'utaki 'i ha me'a hala pe me'a 'oku 'ikai mo'oni ko hono taumu'á ke kākaa' i ha taha.

'Oua na'a mou kaiha'a pe fai fakakākā, pe feloi'aki 'a e taha ki he taha, **Lev.** 19:11. 'Oku ou fehi'a mo fakalili'a ki he loí, **Same** 119:163. Ko e me'a fakalielia kia Sihova 'a e loungutu fa'a loí, **LFkt.** 12:22. Ko hoku kakai 'a kinautolu 'e 'ikai te nau loí, **Ísaia** 63:8. Ko e tēvoló ko e loí ia, pea ko e tamai ia 'a e loí, **Sione** 8:44 (2 Nifai 2:18; 'Eta 8:25; Mōsese 4:4). 'Oku 'ikai ko ho'o loí ki he tangata, kā ki he 'Otua, **Ngāue** 5:4 ('Alamā 12:3). Kapau 'e pehē 'e ha taha, 'oku 'ofa ki he 'Otua kae fehi'a ki hono tokouá, ko e loí ia, **1 Sione** 4:20. Ko e kau loí kotoa pē 'oku 'i he mate 'anga uá honau tofi'á, **Fakahā** 21:8 (T&F 63:17). 'E mala'ia ia 'oku loí, he 'e kapusi hifo ia ki heli, **2 Nifai** 9:34. 'E 'i ai 'a e tokolahi 'e ako'i 'a e tokāteline hala, 'o pehē, fai ha ki'i loí, he 'oku 'ikai ha kovi 'i he me'a ni, **2 Nifai** 28:8–9 (T&F 10:25). 'Oku mou mahalo koā te mou lava 'o loí ki he 'Eikí, **'Alamā** 5:17. Ko e 'Otua koe 'o e mo'oni, pea 'oku 'ikai te ke loí, **'Eta** 3:12 (Nōmipa 23:19; 1 Sam. 15:29; Taitusi 1:2; Hepelū 6:18; 'Inosi 1:6). Ko ia ia 'e loí pea 'ikai te ne fakatomalá 'e kapusi ia ki tu'a, **T&F** 42:21. 'Oku ma'u 'e he kau loí 'a e nāunau fakatilesitialé, **T&F** 76:81;

103–106. 'Oku mau tui 'oku totonu ke faitotonu, **TT** 1:13.

LOLO. *Vakai foki ki he Faingāue ki he Mahakí; Tākaí; 'Akau ko e 'Ōlivé*

'Oku fa'a 'uhinga pē ki he lolo 'ōlivé 'a e taimi ko ia 'oku lau ai 'i he folofolá 'o kau ki he loló. Na'e talu pē mei he taimi 'o e Fuakava Motu'á mo hono ngāue 'aki 'o e lolo 'ōlivé ki he ngaahi ouau 'i he temipalé mo e tāpanekalé, pea ki he ngaahi tākaí pe paní, ki hono tutu 'o e ngaahi māmá, pea ki he me'a-kai. 'Oku fa'a hoko 'a e lolo 'ōlivé he taimi 'e ní'ihiko ha faka'ilonga ki he haohaoa pe ma'a pea ki he Laumālie Mā'oni'oni mo hono mālohí (1 Sam. 10:1, 6; 16:13; 'Ísaia 61:1–3).

'E 'ai 'e he taula'eikí 'a e loló 'i he potu ki 'olunga 'o e telinga to'omata'ú, **Lev.** 14:28–29. Na'e fekau au 'e Sihova ke u [pani] koe ko e tu'i ki hono kakai, **1 Sam.** 15:1. Na'e 'ikai toe maha 'a e ipu lolo 'a e fefine uitoú, **1 Ng. Tu'i** 17:10–16. 'Oku pani 'e he 'Eikí 'a hoku 'ulú 'aki 'a e lolo, **Same** 23:5. Na'a nau tākaí 'aki 'a e lolo 'a e tokolahi na'e mahaki, **Ma'ake** 6:13. Tuku ke lotua ia 'e he kaumātu'á mo tākaí 'aki ia 'a e lolo, **Sēmisi** 5:13–15. Teuteu'i mo tutu ho'omo māmá, pea ke 'iate kimoua 'a e lolo, **T&F** 33:17 (Mātiu 25:1–13).

LOLO FAITO'O 'O KILIATÍ

Ko ha huhu'a 'i 'akau pe sipaisi namu kakala 'oku ngāue 'aki ki hono faito'o 'o e ngaahi laveá (Sēnesi 43:11; Selem. 8:22; 46:11; 51:8). Ko e 'akau 'oku ma'u mei ai 'a e huhu'a ko ia 'oku ngaohi mei ai 'a e loló (pāmé) na'e lahi 'ene tupu 'i Kiliati 'i he taimi 'o e Fuakava Motu'á, ko ia na'e 'iloa ai 'a e loló (pāmé) ko e lolo faito'o 'o Kiliati' (Sēnesi 37:25; 'Isikeli 27:17).

LOMA. *Vakai foki ki he 'Emipaea Lomá*

Ko e kolomu'a ia 'o e 'Emipaea 'i he Fuakava Fo'ou, pea 'oku tu'u ia 'i he Vaitafe Taípea (Tiber) 'i 'Ítali (Ngāue 18:2; 19:21; 23:11). Na'e ako'i 'e Paula 'a e

ongoongolelei 'i Loma lolotonga 'ene hoko ko ha pōpula 'a e pule'anga Lomá (Loma 1:7, 15–16; Ngāue 28:14–31).

LŌMAKI 'I HE TAIMI 'O NOÁ.

Vakai foki ki he Noa, Pēteliake 'i he Tohi Tapú; 'A'aké; 'Ūmata

Na'e 'ufi'ufi kotoa 'a e māmaní 'aki 'a e vai 'i he taimi 'o Noá. Ko hono papi-taiso 'eni 'o e māmaní pea 'okú ne hanga 'o fakataipe hano fakama'a (1 Pita 3:20–21).

'E 'omi 'e he 'Otuá ha lōmaki 'o e ngaahi vai ki māmaní ke faka'auha 'a e kakai kotoa pē, **Sēnesi** 6:17 (Mōsesē 7:34, 43, 50–52; 8:17, 30). Na'e hoko ki māmaní 'a e ngaahi vai 'o e lōmakí, **Sēnesi** 7:10. Na'e 'ai 'e he 'Otuá 'a e 'ūmata 'i he 'aó ko ha faka'ilonga 'o e fuakava, **Sēnesi** 9:9–17. 'I he hili 'a e matuku atu 'a e ngaahi vai, na'e hoko 'a e fonua ko 'Ameliká ko ha fonua kuo fili, '**Eta** 13:2. 'E mate 'a e kau fai angahalá 'i he lōmaki, **Mōsesē** 7:38; 8:24.

LOMÁ, TOHI KI HE KAKAI. *Vakai foki ki he Paula; Tohi 'a Paulá, Ngaahi*

Ko ha tohi ia na'e fai 'e Paula 'i he Fuakava Fo'ou ki he Kāingalotu 'i Lomá. Na'á ne lolotonga fakakaukau ki ha'ane 'a'ahi ki Selūsalema, 'a ia na'e mahino 'e fakatu'utāmaki kiate ia. Na'á ne 'amanaki te ne 'a'ahi ki Loma 'o kapau te ne hao mo'ui mai. Ko e konga foki 'e taha 'o e taumu'a 'o e tohi ke teuteu' 'a e Siasi 'i aí ke tahi ia 'i ha'ane 'alu atu ki ai. 'E lava 'o toe pehē foki na'e kau ki ai ha fakamatala ki ha ngaahi tokāteline 'a ia na'e lahi hano fakakikihí 'i pea 'oku pehē 'e Paula he taimi ko 'ení kuo fakamahino 'i ia.

'Oku 'i he vahe 1 ha talomonū 'a Paula ki he kakai Lomá. 'Oku kau 'i he vahe 2–11 ha ngaahi fakamatala lahi 'o kau ki he tokāteline 'o e tuí, ngaahi ngāué, mo e 'alo'ofá. 'Oku kau 'i he vahe 12–16 ha ngaahi akonaki fekau'aki mo e 'ofá, fua fatongiá, mo e mā'oni'oni.

LOTE. *Vakai foki ki he 'Ēpalahame*

Ko e foha ia 'o Hālani mo e 'ilamutu

'o 'Ēpalahame 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 11:27, 31; 'Ēpa. 2:4). Na'e mate 'a Hālani tupu 'i he hongē na'e tō 'i 'Uá ('Ēpa. 2:1). Na'e 'alu atu 'a Lote mei 'Ua mo 'Ēpalahame mo Sela 'o ne fononga mo kinaua ki Kēnani (Sēnesi 12:4–5). Na'e fili 'a Lote ke ne nofo 'i Sōtoma. Na'e fekau atu 'e he 'Eikí ha kau talafekau ke fai ha fakatokanga kia Lote ke ne hola mei Sōtoma ki mu'a 'oku te'eki faka'auha ia 'e he 'Eikí koe'uhi ko e fai angahala 'a e kakaí (Sēnesi 13:8–13; 19:1, 13, 15); neongo iá, na'e toe sio ki mui 'a e uaifi 'o Loté ki he faka'auhá peá ne hoko ai ko ha pou māsima (Sēnesi 19:26). 'Oku 'i ai ha ngaahi kongá 'i he Fuakava Fo'ou 'oku lave kia Lote (Luke 17:29; 2 Pita 2:6–7). 'Oku fakamatala 'i he Sēnesi vahe 13, 14, mo e 19 'a 'ene mo'ui hili 'ene mavahe meia 'Ēpalahamé.

LOTÓ. *Vakai foki ki he Fanau 'i Fo'ou, Fanau 'i 'i he 'Otuá; Loto-mafesifesi*

Ko ha faka'ilonga 'o e fakakaukau mo e loto 'o e tangatá pea ko e fakatātā ia 'o e tupu'anga 'o e ongo mo e faka'amu kotoa pē.

'Ofa kia Sihova ko ho 'Otuá 'aki ho lotó kotoa, **Teut.** 6:5 (Teut. 6:3–7; Mātiu 22:37; Luke 10:27; T&F 59:5). 'Oku fili 'e Sihova ha tangata ma'ana 'o hangē ko hono loto 'o'oná, **1 Sam.** 13:14. 'Oku sio 'a e tangatá ki he anga 'oku hā 'i tu'á, ka 'oku 'afio' 'e Sihova 'a e lotó, **1 Sam.** 16:7. Ko ia 'oku nima ma'a mo loto-mā'oni'oni 'e 'alu hake ki he mo'unga 'o Sihová pea ma'u 'a e tāpuaki, **Same** 24:3–5 (2 Nifai 25:16). Ko e ngaahi mahalo 'i he loto 'o e tangatá ko ia ai pē ia, **LFkt.** 23:7. 'E liliu 'e 'Ilaisiā 'a e loto 'o e mātu'á ki he fānaú, mo e loto 'o e fānaú ki he'enau mātu'á, **Malakai** 4:5–6 (Luke 1:17; T&F 2:2; 110:14–15; 138:47; SS—H 1:39). 'Oku monū'ia 'a e loto-ma'á, **Mātiu** 5:8 (3 Nifai 12:8). 'Oku lea 'a e tangatá mei he lelei pe kovi 'i hono lotó, **Luke** 6:45. Muimui ki he 'Aló, 'i he loto-fakamātoato mo'oni, **2 Nifai** 31:13. Kuo mou fanau'í fakalaumālie koā 'i he 'Otuá pea kuo mou ongo'í koā ha fu'u liliu

lahi 'i homou lotó? **'Alamā** 5:14. 'Oatu 'a e feilaulau kiate au ko e loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala, **3 Nifai** 9:20 (3 Nifai 12:19; 'Eta 4:15; Molonai 6:2). Te u fakahā kiate koe 'i ho 'atamaí pea 'i ho lotó, 'i he Laumālie Mā'oni-oní, **T&F** 8:2.

LOTO-FALALÁ. *Vakai foki ki he Falalá; Tui*

Ko e ma'u ia 'o ha loto-fakapapau, tui, mo e falala ki ha fa'ahinga me'a, kae tautautefito ki he 'Otuá mo Sisū Kalaisi.

'Oku lelei lahi 'a e falala ki he 'Eiki 'i he falala ki he tangatá, **Same** 118:8. Ko ho falala'anga 'a Sihova, **LFkt.** 3:26. 'O ka hā mai 'a Kalaisi, te tau ma'u 'a e mālohi, **1 Sione** 2:28. Na'e mole mei he kau Nifai fai angahalá 'a e falala 'a 'enau fānaú, **Sēkope** 2:35. Pea 'e 'āsili mālohi 'a ho'o falalá 'i he 'ao 'o e 'Otuá, **T&F** 121:45.

LOTO-FAKATŌKILALÓ. *Vakai foki ki he Angamaluú; Loto-hīkisiá; Loto-mafesifesi; Masivá; Vaivai*

Ke ngaohi ke angamalū mo ako'ingofua, pe ko e tu'unga 'o e angamalū mo e ako'ingofua. 'Oku kau 'i he loto-fakatōkilaló 'a hono 'ilo'í 'etau fakafalala ki he 'Otuá mo 'etau holi ke tau fakavaivai'í 'a kitautolu ki hono finangaló.

Na'e tatakí koe 'e Sihova 'i he ta'u 'e fāngofulú ni 'i he toafá ke fakaangavaivai'í koe, **Teut.** 8:2. Na'á ku fakavaivai'í hoku laumālie 'i he 'aukai, **Same** 35:13. 'Oku lelei hake 'a e tamasi'í 'oku masiva mo potó 'i ha tu'í 'oku motu'a kae vale, **Tngt.** 4:13. 'Oku 'afio 'a e 'Otuá mo ia 'oku angavaivai, **'Īsaia** 57:15. Ko ia ia te ne fakavaivai'í ia 'o hangē ko e tamasi'í sí'í ni, ko ia pē 'oku lahi 'i he pule'anga 'o e langí, **Mātiu** 18:4. Ko ia 'e fakavaivai'í iá, 'e hiki hake ia; **Mātiu** 23:12 (Luke 14:11; 18:14). Na'e fakamo'ulaloa'í 'e Sisū ia pea talangofua ki he mate, **Filipai** 2:8 (Luke 22:42; 23:46). 'Oku teke'í 'e he 'Otuá 'a e fielahí, ka 'okú ne foaki 'a e 'alo'ofá ki he angavaivai; **1 Pita** 5:5-6 (2 Nifai 9:42). Fakavaivai'í 'a kimou-

tolu 'i he fu'u loto-fakatōkilalo lahi; **Mōsaia** 4:11 (2 Nifai 9:42; 3 Nifai 12:2). Kuo fe'unga nai 'a ho'omou loto-fakatōkilaló? **'Alamā** 5:27-28. Na'e faka'au 'o mālohi ange 'a e kakai na'e loto-fakatōkilaló 'i honau loto-fakatōkilaló; **Hilam.** 3:33-35. 'Oku ou foaki ki he tangatá 'a e vaivai koe'uhi ke nau loto-fakatōkilalo, **'Eta** 12:27. 'Oku fie ma'u 'a e loto-fakatōkilaló ki he papi-taisó, **T&F** 20:37. Fakavaivai'í 'a kimoutolu 'i hoku 'aó, pea te mou mamata kiate au 'o 'ilo'oku ou mo'u, **T&F** 67:10. Ke ke loto-fakatōkilalo; pea 'e foaki atu 'e he 'Eiki ko ho 'Otuá kiate koe 'a e tali ki ho'o ngaahi lotú; **T&F** 112:10. Tuku ia 'oku valé ke ne ako 'a e potó 'i he'ene fakavaivai'í ia, **T&F** 136:32. Kuo fekau'í atu 'a e Laumālie ke fakamaama 'a e loto-fakatōkilaló; **T&F** 136:33.

LOTO-FAKATOMALÁ. *Vakai ki he Loto-mafesifesi*

LOTO-HĪKISIÁ. *Vakai foki ki he Anga-fakamāmani; Koloá; Loto-fakatōkilaló; Me'a Ta'e'aongá; Pa'angá*

Ko e ta'ema'u ia 'a e loto-fakatōkilaló pe ako'ingofua. 'Oku hanga 'e he loto-hīkisiá pe fielahí 'o fokotu'u 'a e kakai ke nau fakafepaki ki he 'Otuá pea 'iate kinautolu pē. 'Oku hanga 'e he tokotaha 'oku pōlepolé 'o fokotu'u ia ke mā'olunga ange 'iate kinautolu 'oku feohi mo iá peá ne fai ki hono loto pē 'o'oná kae 'ikai ki he finangalo 'o e 'Otuá. Ko e fa'ahinga 'ulungāanga foki 'oku ma'u 'e he tokotaha pōlepolé ko e loto-fieme'á, loto-fefeká, mo e loto-hīkisiá.

Vakai ke 'oua na'á ke fakangalo'í 'a Sihova, telia na'a hiki hake ho lotó, **Teut.** 8:11-14. Ko e fielahí mo e fakapuhopuha'á 'oku ou fehi'a ki ai, **LFkt.** 8:13 (LFkt. 6:16-17). 'Oku mu'omu'a 'a e fielahí 'i he faka'auhá, **LFkt.** 16:18. 'E hoko 'a e 'aho 'o Sihová kiate kinautolu 'oku [pōlepolé], **'Īsaia** 2:11-12 (2 Nifai 12:11-12). Kuo kákaa'í koe 'e he laukau 'a ho lotó, **'Opat.** 1:3. 'E tatau mo e veve 'a kinautolu kotoa pē 'oku fielahí, **Malakai** 4:1 (1 Nifai 22:15;

3 Nifai 25:1; T&F 29:9). Ko ia ia te ne hiki hake iá 'e fakavaivai'í ia, **Mātiu** 23:12 (T&F 101:42). 'Oku teke'í 'e he 'Otuá 'a e fielahí, **1 Pita** 5:5. Ko e fale lahi mo 'ata'ataá ko e loto-híkisia ia 'a e māmaní, **1 Nifai** 11:36 (1 Nifai 12:18). 'O ka nau ka akonekina, 'oku nau pehē 'oku nau poto, **2 Nifai** 9:28–29. Kuo hiki hake 'a kimoutolu 'í he híkisia 'a homou lotó, **Sēkope** 2:13, 16 ('Alamā 4:8–12). Kuo mole kotoa koā meiate kimoutolu 'a e loto-híkisia? 'Alamā 5:28. Na'e hū ha fu'u loto-híkisia lahi ki he loto 'o e kakaí, **Hilam.** 3:33–36. Hono 'ikai vave ke hiki hake 'a e loto 'o e fānau 'a e tangatá 'í he loto-híkisia, **Hilam.** 12:4–5. Kō e loto-híkisia 'a e pule'angá ni, 'oku tupunga ai honau faka'auhá, **Molonai** 8:27. Vakai telia 'a e loto-híkisia, telia na'a mou hoko 'o tatau mo e kau Nifai, **T&F** 38:39. Tuku ho'omou híkisia mo e fakakaukau lau-launoa kotoa pē, **T&F** 88:121.

LOTO-MAFESIFESÍ. *Vakai foki ki he*
Angamaluú; Fakatomalá;
Feilaulau; Lotó; Loto-fakatōkilaló

Ko e 'uhinga 'o e ma'u ha loto-mafesifesi, ko 'ete loto-fakatōkilalo, loto-fakatomala, fakatomala, mo angavaivai—'a ia ko e loto-talangofua mo e tali lelei ia 'o e finangalo 'o e 'Otuá.

'Oku ou nofo mo ia 'oku loto-fakatomala mo angavaivai, **'Īsaia** 57:15. Na'e foaki 'e Kalaisi ia koe'uhi ko kinautolu 'oku nau loto-mafesifesi mo laumālie fakatomalá, **2 Nifai** 2:7. 'Oatu 'a e feilaulau ki he 'Eikí ko ha loto-mafesifesi mo e laumālie fakatomala, **3 Nifai** 9:20 (T&F 59:8). Ko kinautolu pē 'oku loto-mafesifesi mo laumālie fakatomalá 'e tali ki he papitaisó, **Molonai** 6:2. Na'e kalusefai 'a Sisū ke fakamolemole 'a e ngaahi anghala 'a kinautolu 'oku loto-fakatomalá, **T&F** 21:9. 'Oku tali ia 'oku mafesifesi hono lotó, **T&F** 52:15. 'Oku tala'ofa 'a e Laumālie Mā'oní'oní kiate kinautolu 'oku nau loto-fakatomalá, **T&F** 55:3. 'Oku fekau 'í atu hoku Laumālie ke fakamāma'í 'a e loto-fakatōkilaló mo e loto-fakatomalá, **T&F** 136:33.

LOTO-TĀUFEHI'Á. *Vakai foki ki he*
Sāuní; Tāufehi'á; 'Ofá

Ko e fehi'á ko ha ongo mālohi ia 'o e 'ikai sai'ia 'í ha taha pe ha fa'ahinga me'a.

Ko au ko e 'Otuá, 'oku ou totongi 'a e hia 'a e ngaahi tamaí ki he fānau 'o kinautolu 'oku fehi'á kiate aú, **'Eke.** 20:5. Ko e ngaahi me'a 'eni 'e ono 'oku fehi'á ai 'a e 'Eikí, **LFkt.** 6:16. 'Oku fehi'á 'a e tangata valé ki he'ene fa'eé, **LFkt.** 15:20. 'Oku fehi'ānekina ia pea li'aki 'e he tangatá, **'Īsaia** 53:3. Failelei kiate kinautolu 'oku fehi'á kiate kimoutolu, **Mātiu** 5:44. Te ne fehi'á ki he toko taha, kae 'ofa ki he toko taha; pea te ne kau mo e toko taha, kae li'aki 'a e toko taha, **Mātiu** 6:24. 'E fehi'ānekina 'a kimoutolu 'í he kakaí kotoa pē koe'uhi ko hoku hingoá, **Mātiu** 10:22. Ko ia kotoa pē 'oku fai koví 'oku fehi'á ki he māmá, **Sione** 3:20. 'Oua na'a manukí'í ho'o kei sí'í 'e ha taha, **1 Tim.** 4:12. Ko e me'a 'í he'enua koloa'ía, 'oku nau fehi'á ai ki he masivá, **2 Nifai** 9:30. 'Oua na'a lí'aki 'a e ngaahi fakahā 'a e 'Otuá, **Sēkope** 4:8. Na'a nau ma'u ha tāufehi'á ta'engata kiate kimautolu, **Sēkope** 7:24. 'Oku lí'aki 'e he tangatá 'a e ngaahi akonaki 'a e 'Otuá, pea fehi'á ki he'ene ngaahi folofolá, **T&F** 3:7. Na'e fehi'ānekina'í mo fakatanga'í au koe'uhi ko 'eku taukave'í kuó u mamata ki ha me'a-hā-maí, **SS—H** 1:25.

LOTO-TO'Á. *Vakai foki ki he*
Manavaheé; Tuí

Ko e ta'e-ilifia, kae tautautefito 'í hono fai 'o e me'a 'oku totonú.

Ke ke mālohi koe pea ke loto-to'a, **Teut.** 31:6 (Siosuia 1:6–7). Ke mou loto-mālohi 'aupito ke tauhi pea ke fai 'a ia kotoa pē kuo tohí, **Siosuia** 23:6. 'Oku 'ikai foaki 'e he 'Otuá kiate kitautolu 'a e laumālie 'o e manavasi'í, **2 Tim.** 1:7. Na'e kamata ke to'a 'a hono lotó 'í he'ene fanongó, **'Alamā** 15:4 ('Alamā 62:1). Na'e fu'u loto-to'a mo ngāue 'aki 'a e sino mālohi 'e he ngaahi foha 'o Hila-maní, **'Alamā** 53:20–21. Kuo te'eki te u

mamata ‘i ha loto-to‘a lahi pehē, **‘Alamā** 56:45. Ke mou loto-to‘a, ‘e kāinga; pea fai atu, fai atu ki he ikuna, **T&F** 128:22.

LOTO-‘APASIA. *Vakai foki ki he*
Faka‘apa‘apa‘i; Manavaheē

Ko e faka‘apa‘apa mo‘oni ia ki he ngaahi me‘a ‘oku toputapú; ko e ofo.

Na‘e fekau ‘e he ‘Eikí kia Mōseke ke to‘o hono topuva‘é, he ‘okú ne tu‘u ‘i he kelekele tapu, **‘Eke.** 3:4–5. ‘Oku totonu ke manavahē lahi ki he ‘Otuá pea faka‘apa‘apa kiate ia, **Same** 89:7. Tauhi ki he ‘Otuá ‘i he faka‘apa‘apa mo e manavahē, **Hepelū** 12:28. Na‘e punou hifo ‘a Molonai ki he kelekelé ‘o ne lotu fakamātoato, **‘Alamā** 46:13. Na‘e tōmape‘e ‘a e fu‘u kakaí ki he kelekelé ‘o hū kia Kalaisi, **3 Nifai** 11:12–19. Punou hifo ‘i hoku ‘aó, **T&F** 5:24. ‘Oku punou hifo ‘i he taloni ‘o e ‘Otuá ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he loto-‘apasia fakatōkilalo, **T&F** 76:93. Kuo fakapo‘uli‘i ‘a homou ‘atamaí koe‘uhi ko ho‘omou fakava‘iva‘inga ‘aki ‘a e ngaahi me‘a kuo mou ma‘ú, **T&F** 84:54–57. ‘E peluki ‘a e tui kotoa pē, pea ‘e vete ‘e he ‘elelo kotoa pē, **T&F** 88:104. Ko e me‘a pē ke faka‘apa‘apa pe ‘apasia ai ki he huafa ‘o e ‘Otuá Fakalevelevá, na‘e ui ‘e he siasí ‘a e lakanga fakataula‘eiki ko iá ‘o tauhinga kia Meleakisēteki, **T&F** 107:4. ‘E lilingi hifo ‘a e ngaahi tāpuaki kiate kinautolu ‘oku faka‘apa‘apa ki he ‘Eikí ‘i hono falé, **T&F** 109:21.

LOTÚ. *Vakai foki ki he*
Fakalaulaulotó; Huú; Kolé

Ko ha fetu‘utaki ia ‘i he loto-‘apasia pea mo e ‘Otuá ‘a ia ‘oku ‘o hake ai ‘e ha taha ‘a ‘ene ngaahi fakafeta‘i mo kole ha ngaahi tāpuaki. ‘Oku fai ‘a e ngaahi lotú ki he‘etau Tamai Fakahēvaní ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí. ‘Oku lava pē ke lea ‘aki le‘o-lahi pe fai fakalongolongo pē ‘a e ngaahi lotú. ‘Oku toe lava foki ke hoko ‘a e ngaahi fakakaukau ‘a ha taha ko ha lotu kapau ‘oku fakataumu‘a ia ki he ‘Otuá. ‘Oku toe lava foki ke hoko ‘a e hiva ‘a e kau mā‘oni‘oní ko ha lotu ki he ‘Otuá (T&F 25:12).

‘Oku ‘ikai ko e taumu‘a ‘o e lotú ke liliu ‘a e finangalo ‘o e ‘Otuá, ka ke ma‘u mai ma‘atautolu pea mo ha ni‘ihi kehe foki ‘a e ngaahi tāpuaki kuo ‘osi finangalo pē ‘a e ‘Otuá ke foaki maí, ka kuo pau pē ke tau kole pea tau toki ma‘u ia.

‘Oku tau lotu ki he Tamaí ‘i he huafa ‘o Kalaisí (Sione 14:13–14; 16:23–24). ‘Oku tau lava mo‘oni ‘o lotu ‘i he huafa ‘o Kalaisí ‘i he taimi ‘oku hoko ai ‘a e ngaahi me‘a ‘oku tau faka‘amu ki ai ko e ngaahi me‘a ia ‘oku finangalo ki ai ‘a Kalaisí (Sione 15:7; T&F 46:30). ‘Oku tau kole leva ki he ngaahi me‘a ko ia ‘oku totonu pea ‘oku lava ke foaki mai ‘e he ‘Otuá (3 Nifai 18:20). ‘Oku ‘i ai ha ngaahi lotu ‘e ni‘ihi ‘oku ‘ikai ke tali mai ia koe‘uhi he ‘oku ‘ikai ko e ngaahi me‘a ia ‘oku finangalo ki ai ‘a Kalaisi ka ‘oku tupu hake ia mei he siokita ‘a e tangatá (Sēmisi 4:3; T&F 46:9). Ko e mo‘oni, kapau te tau kole ki he ‘Otuá ha ngaahi me‘a ‘oku ta‘e-mā‘oni‘oni, ‘e hoko ia ko hotau fakahalaia‘i (T&F 88:65).

Pea na‘e kamata ui ‘a e kakaí ki he huafa ‘o Sihová, **Sēnesi** 4:26. Na‘e ui ‘a ‘Ēpalahame ki he huafa ‘o Sihová ‘i he ‘esi-feilaulau, **Sēnesi** 13:4. Na‘e lotu ‘a e tamaio‘eiki ‘a ‘Ēpalahamé ki ha tokoni ‘i hono kumi ‘a e uai‘i ‘o ‘Ai-saké, **Sēnesi** 24:10–19. Ke ta‘ofi ‘e Sihova ‘a e tuku ‘eku hūfia ‘a kimoutolú, **1 Sam.** 12:23. ‘Oku ongo‘i ‘e Sihova ‘a e lotu ‘a e mā‘oni‘oní, **LFkt.** 15:29. Te mou ‘ilo‘i au ‘o ka mou ka kumi kiate au ‘aki homou lotó kotoa, **Selem.** 29:12–13. Hūfia ‘a kinautolu ‘oku faikovi kiate kimoutolú, **Mātiu** 5:44 (Luke 6:28; 3 Nifai 12:44). Lotu ki ho‘omou Tamai ‘a ia ‘oku ‘afio ‘i he liló, **Mātiu** 6:5–8 (3 Nifai 13:5–8). Ke peheni ho‘omou lotú, **Mātiu** 6:9–13 (Luke 11:2; 3 Nifai 13:9). Kole pea ‘e foaki ia kiate kimoutolu, **Mātiu** 7:7 (3 Nifai 14:7; T&F 4:7; 6:5; 66:9). Na‘e ‘alu hake toko taha pē ‘a Sīsū ki ha mo‘unga ke lotu, **Mātiu** 14:23. Le‘o mo lotu telia na‘a lava‘i ‘a kimoutolu ‘e he ‘ahi‘ahí, **Mātiu** 26:41 (Ma‘ake 14:38; 3 Nifai 18:15–18; T&F 31:12). ‘E lelei ‘ene kole ‘i he tui ‘o ta‘e-fakata‘eta‘etui,

Sēmisi 1:5–6 (T&F 42:68; 46:7). Ko e lotu fakamātoato ‘a e tangata mā’oni-‘oní ‘oku ‘aonga lahi, **Sēmisi** 5:16. Tokanga ki he Laumālie ‘a ia ‘oku ako’i ha tangata ke lotú, **2 Nifai** 32:8–9. Na’á ku tangi kiate ia ‘i he fu’u lotu fakamātoato, **‘Inosi** 1:4. Ku ó u ‘aukai mo lotu ‘i he ngaahi ‘aho lahi, **‘Alamá** 5:45–46 (‘Alamá 26:22). Kuo nau tuku ‘a kinautolu ki he lotu lahi, **‘Alamá** 17:3. ‘Oku mou manatu koā ki he lea ‘a Seinosi ‘o kau ki he lotú pe huú? **‘Alamá** 33:3. Fakavaivai’i ‘a kimoutolu, pea fai atu ‘i he lotu, **‘Alamá** 34:18–27. Fealea’aki mo e ‘Eiki ‘i he me’a kotoa pē, **‘Alamá** 37:37. Kuo pau ke mou lotu ma’u ai pē ki he Tamaí ‘i hoku hingoá, **3 Nifai** 18:19–20. Mou lotu ‘i homou ngaahi fāmili, **3 Nifai** 18:21. Na’e lotu ‘a Sisū ki he Tamaí, **3 Nifai** 19:31–34 (Sione 17; 3 Nifai 18:16). Na’á ne fakau kiate kinautolu ke ‘oua ‘e tuku ‘a ‘enau lotu ‘i honau lotó, **3 Nifai** 20:1. Pea kapau ‘okú ne lotu ‘oku ‘ikai te ne fai ia ‘i he loto-mo’oni ‘oku ta’e’aonga ia kiate ia, **Molonai** 7:6–9. ‘Oua na’á ke kole ki ha me’a ‘oku ‘ikai totonu ke ke kolé, **T&F** 8:10. Lotu ma’u ai pē, koe’uhi ke ke lava ‘o ikuna, **T&F** 10:5. ‘Oku ou fekau kiate koe ke ke lotu ‘aki ‘a e le’ó pea ‘i ho lotó foki, **T&F** 19:28. ‘E foaki atu ‘a e Laumālié kiate kimoutolu ‘i he lotu ‘o e tuí, **T&F** 42:14. ‘Alu ki he fale ‘o e lotú pea ‘ohake ai ho’o ngaahi ouau topu-tapú, **T&F** 59:9 (Mātiu 21:13). ‘E ako’i foki ‘e he mātu’á ‘a ‘enau fānaú ke lotu, **T&F** 68:28. Na’e fakatuai ‘e he ‘Eiki ko honau ‘Otuá ke ‘afio ki he ‘enau ngaahi lotú, **T&F** 101:7–8 (Mōsaia 21:15). Ke ke loto-fakatōkilalo; pea ‘e foaki ‘e he ‘Eiki ko ho ‘Otuá ‘a e tali ki ho’o ngaahi lotú, **T&F** 112:10. Na’e fekau kia ‘Ātama ke ui ki he ‘Otuá ‘i he huafa ‘o e ‘Aló, **Mōsese** 5:8. Na’e hā mai ‘a e Tamaí mo e ‘Aló kia Siosefa Sāmīta ‘i he tali ki he’ene lotú, **SS—H** 1:11–20.

LOTU ‘A E ‘EIKÍ. *Vakai ki he Lotú*

Ko ha lotu na’e fai ‘e he Fakamo’uí koe’uhi ko e kau ākongá pea hoko ia ko ha sīpinga ki he ngaahi lotu kotoa pē (Mātiu 6:9–13; 3 Nifai 13:9–13).

LUKE. *Vakai foki ki he Kōsipelí, Ngaahi; Ngāue ‘a e Kau ‘Aposetoló, Ngaahi*

Ko e tokotaha ia na’á ne tohi ‘a e Kōsipeli ‘a Luké pea mo e tohi ‘o e Ngaahi Ngāue ‘i he Fuakava Fo’ou pea ko ha hoa faifekau ia ‘o Paula. Na’e fanau’i mai ia ki ha ongo mātu’a Kiliki pea na’á ne ngāue fakafaito’o (Kolose 4:14). Ko e tangata poto ‘a Luke. Na’á ne pehē ko e hoa ia ‘o e ‘Aposetolo ko Paulá ‘i he’ene ‘alu fakataha mo Paula ‘i Taloasi (Ngāue 16:10–11). Na’e toe ‘alu foki ‘a Luke mo Paula ki Filipai ‘i he fononga faka’osi ‘a Paula ki Selūsalemá (Ngāue 20:6), pea na’á na fononga fakataha ‘o a’u ki he’ena a’u mai ki Lomá. Na’e kau fakataha foki ‘a Luke mo Paula ‘i hono tuku pōpula hono tu’o ua ‘o Paula ‘i Lomá (2 Tīm. 4:11). ‘Oku pehē ‘i he tala-tukufakaholó na’á ne mate fakama’ata.

Ko e Kōsipeli ‘a Luké: Ko ha fakamatala na’e hiki ‘e Luke ‘o kau kia Sisū Kalaisi mo ‘ene ngāue fakafaifekau ‘i he mo’ui fakamatelié. Ko e tohi ‘o e ngaahi Ngāue ‘a e kau ‘Aposetoló ko hano hoko atu ia ‘o e Kōsipeli ‘a Luké. Na’e ‘omi ‘e Luke ha fakamatala faka’ofó’ofa ki he ngāue fakafaifekau ‘a Sisuu, ‘o ne fakamahino’i mai ko Sisuu ko e Fakamo’ui ia ‘o e kau Siú mo e Senitailé fakatou’osi. Na’e lahi ‘aupito ‘a e ngaahi me’a na’á ne tohi ‘o kau ki he ngaahi akonaki mo e ngaahi ngāue ‘a Sisuu. ‘Oku tau ma’u ‘i he tohi Luké ‘a e fakamatala pē ‘e taha ‘o kau ki he ‘a’ahi mai ‘a Kepaleli kia Sakalia mo Melé (Luke 1); ko e ‘a’ahi mai ‘a e kau tauhi-sipi ki he ki’i pēpē ko Sisuu (Luke 2:8–18); ko e ‘i he tempalé ‘a Sisū ‘i hono ta’u hongofulu mā uá (Luke 2:41–52); ko hono fakanofu mo e fekau’i atu ‘o e kau fitungofulu (Luke 10:1–24); ko e tauta’a ‘a Sisū ko e ta’ata’á (Luke 22:44); ko e fefolofolai ‘a Sisū mo e tangata kaiha’á ‘i he funga kolosí (Luke 23:39–43); ko e kai ika mo e hone ‘a Sisū hili ‘ene toetu’ú (Luke 24:42–43).

Vakai ki he “Ngaahi Kōsipelí” ke ma’u mei ai ha fakamatala fakanounou ki he ngaahi vahé.

LUPÉ, FAKA'ILONGA 'O E. *Vakai foki ki he Laumālie Mā'oni'oni*

Ko ha faka'ilonga na'e tomu'a faka-papau'i 'a ia 'e 'ilo'i ai 'e Sione ko e Papitaisó 'a e Misaiá (Sione 1:32–34). Na'e ako'i 'e Siosefa Sāmita 'o pehē, na'e fokotu'u 'a e faka'ilonga 'o e lupé ki mu'a 'i hono fakatupu 'o e māmaní ke hoko ko ha fakamo'oni ki he Laumālie Mā'oni'oni; ko ia, 'e 'ikai lava 'a e tēvoló 'o ha'u 'i he faka'ilonga 'o e lupé.

Na'e maliu hifo 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o hangē ko e lupe, **Mātiu** 3:16. Pea hili 'a hono papitaiso 'o Sisúu, na'e hā'ele hifo 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he tatau 'o e lupe, **1 Nifai** 11:27. Ko au, Sione, 'oku ou fakamo'oni, pea 'iloange, na'e fakaava mai 'a e ngaahi langí, pea na'e maliu hifo 'a e Laumālie Mā'oni'oni kiate ia 'i he tatau 'o ha lupe, 'o nofo 'iate ia, **T&F** 93:15.

LŪPENI. *Vakai foki ki he Sēkope, Foha 'o 'Aisaké; 'Isileli*

Ko e foha lahi taha ia 'o Sēkope mo Lia 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 29:32; 37:21–22, 29; 42:22, 37). Neongo ko e 'uluaki fānaú 'a Lūpeni, ka na'e mole meiate ia 'a e tāpuaki 'o e 'uluaki fānaú tu'unga 'i he fai angahala (Sēnesi 35:22; 49:3–4).

Ko e fa'ahinga 'o Lūpeni: 'Oku ma'u 'i he Sēnesi 49:3 mo e Teutalōnome 33:6 'a e tāpuaki na'e tuku 'e Sēkope kia Lūpeni. Na'e kamata ke faka'au'auhifo 'a e tokolahi 'o e fa'ahingá ni, pea neongo na'e kei mo'ui pē 'a e fa'ahingá, ka na'e faka'au pē ke 'ikai fu'u mahu'inga fakapolitikale ia. Na'e ma'u 'e Siosefa mo hono ongo fohá 'a e tāpuaki 'o e 'uluaki fānaú na'e totonu ke ma'u 'e Lūpeni, he ko Siosefa 'a e 'uluaki foha 'o Sēkope mo hono uaifi hono ua ko Lēsielí (1 Fkmtl. 5:1–2).

LUSIFĀ. *Vakai foki ki he Fili 'o Kalaisi; Foha 'o e Mala'ia, Ngaahi; Heli; Tokotaha Fai Faka'auhá; Tēvolo*

Ko hono 'uhinga 'o e hingoá ko e Tokotaha Ulo Ngingila pe Tokotaha To'o

Maama. 'Oku toe ui foki ia ko e Foha 'o e Pongipongi. Na'e hoko 'a Lusifā ko ha foha fakalaumālie 'o e Tamai Fakahēvani pea na'á ne taki 'a e angatu'u 'i he maama fakalaumālie. 'Oku tu'o taha pē 'a e 'asi 'a e hingoa Lusifaá 'i he Tohi Tapú ('Īsaia 14:12). 'Oku lahi ange hono fakamatala'i fakaikiiki 'o e tō 'a Lusifaá 'i he ngaahi fakahā he ngaahi 'aho ki mui ní (T&F 76:25–29).

Na'e tō 'a Lusifā 'i he mo'ui 'i he maama fakalaumālie, 'Īsaia 14:12 (Luke 10:18; 2 Nifai 24:12). Na'á ne hoko ko Sētane pea mo e tēvoló 'i he hili 'ene toó, **T&F** 76:25–29 (Mōsese 4:1–4).

LUTE. *Vakai foki ki he Pōasi*

Ko e 'ofefine 'i he fono Mōape 'o e ongo mātu'a 'Isileli ko Nāomi mo 'Elimeleki 'i he Fuakava Motu'á. Na'e hili 'a e mālōlō 'a e husepāniti 'o Luté, na'á ne mali leva mo Pōasi 'a ia ko e kāinga 'o Nāomi. Na'e hoko hona foha ko 'Ōpetí ko e kui ia 'a Tēvita mo Kalaisi. 'Oku hanga 'e he talanoa kia Luté 'o fakatāta'a'i faka'ofó'ofa mai 'a e liliu 'a ha tokotaha 'oku 'ikai ko ha 'Isileli 'o kau ki he loto'a 'o 'Isileli. Na'e lí'aki 'e Lute 'a hono 'otuá mo 'ene tō'onga mo'ui ki mu'á 'o kau fakataha mo e fale 'o e tuí 'i he tauhi ki he 'Otua 'o 'Isileli (Lute 1:16).

Ko e tohi 'a Luté: 'Oku hanga 'e he vahe 1 'o fakamatala'i 'a e mo'ui 'a 'Elimeleki mo hono fāmili 'i Mōape. Na'e hili pē 'a e mālōlō 'a e husepāniti 'o Nāomi mo Luté, na'á na foki leva ki Pētelihema. 'Oku fakamatala 'a e vahe 2 na'e tufi 'ulu'ulu'i uite 'a Lute 'i he ngaahi ngoue'anga 'a Pōasi. 'Oku fakamatala 'a e vahe 3 ki hono fakahinohino'i 'e Nāomi 'a Lute ke 'alu ki he feitu'u hahā'anga uité 'o tokoto 'i he va'e 'o Pōasi. Ko e vahe 4 ko e talanoa ia ki he mali 'a Lute mo Pōasi. Na'a na ma'u ha foha, ko 'Ōpeti hono hingoá 'a ia na'e ha'u 'i hono hakó 'a Tēvita mo Kalaisi.

MĀ 'O E MO'UÍ. *Vakai foki ki he Sākalamēniti; Sisū Kalaisi*

Ko Sisū Kalaisi 'a e Mā 'o e Mo'ui. 'Oku hanga 'e he mā 'o e sākalamēniti 'o

fakafongā'ī 'i he fakataipe 'a e sino 'o Kalaisí.

Ko au ko e mā 'o e mo'uí, **Sione** 6:33–58. Kai mo inu 'a e mā mo e vai 'o e mo'uí, '**Alamā** 5:34. Ko e maá ko hono fakamanatu ia 'o e sino 'o Kalaisi, **3 Nifai** 18:5–7. Ko e maá ko e fakataipe ia 'o e sino 'o Kalaisí, **T&F** 20:40, **77** (Molonai 4:1–3).

MAAMA. Vakai ki he he: Maama 'o Kalaisí

MAAMA FAKALAUMĀLIÉ. *Vakai ki he Heli; Mo'ui Fakalaumālié; Palataisi*

MAAMA 'O KALAISÍ. *Vakai foki ki he Konisēnisí; Laumālie Mā'oni'oni; Sísu Kalaisi; Mo'oni; 'Atamai Potó*

Ko e ivi, mālohi, pe ko e tatakī ia 'oku ha'u mei he 'Otuá 'o fou mai 'ia Kalaisi pea 'okú ne foaki mo'ui mo e maama ki he ngaahi me'a kotoa pē. Ko e fonu ia 'oku pule'ī 'aki 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he langí mo e māmaní (T&F 88:6–13). 'Okú ne toe tokoni'ī foki 'a e kakaí ke mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei pea tokoni ki hono fokotu'u 'a kinautolu 'i he hala 'o e ongoongolelei 'a ia 'oku fakatau atu ki he fakamo'uí (Sione 3:19–21; 12:46; 'Alamā 26:15; 32:35; T&F 93:28–29, 31–32, 40, 42).

'Oku totonu ke 'oua na'a fetó'oaki 'a e maama 'o Kalaisí mo e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku 'ikai ko ha tokotaha 'a e maama ia 'o Kalaisí. Ko ha mālohi pē ia 'oku ha'u mei he 'Otuá pea 'okú ne teuteu'ī ha taha ke ne ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Ko ha mālohi ia ke ne tākiekina 'a e mo'ui 'a e kakaí kotoa pē ki he lelei (Sione 1:9; T&F 84:46–47).

Ko e me'a 'e taha 'oku hā ai 'a e maama 'o Kalaisí ko e konisēnisí, 'a ia 'okú ne tokoni'ī ha taha ke ne fili ki he me'a 'oku totonú pe ki he me'a 'oku halá (Molonai 7:16). Ko e taimi ko ia 'oku 'ilo lahi ange ai 'a e kakaí ki he ongoongolelei, 'oku ongoongofua lahi ange ai honau konisēnisí (Molonai 7:12–19). Ko e kakaí ko ia 'oku nau talangofua

ki he maama 'o Kalaisí 'oku tākiekina mai 'a kinautolu ki he ongoongolelei 'a Sísu Kalaisí (T&F 84:46–48).

Ko 'eku māmā 'a Sihova, **Same** 27:1. Ke tau 'a'eva 'i he maama 'o Sihová, '**Ísaia** 2:5 (2 Nifai 12:5). 'E hoko 'a Sihova ko e maama ta'engata, '**Ísaia** 60:19. Ko e maama mo'oni ia 'okú ne fakamaama ki he tangata kotoa pē 'oku ha'u ki māmaní, **Sione** 1:4–9 (Sione 3:19; T&F 6:21; 34:1–3). Ko au ko e maama 'o e māmaní, **Sione** 8:12 (Sione 9:5; T&F 11:28). Ko e me'a kotoa pē 'oku fakamāmā, 'oku lelei ia, '**Alamā** 32:35. Ko Kalaisi 'a e mo'ui mo e maama 'o e māmaní, '**Alamā** 38:9 (3 Nifai 9:18; 11:11; 'Eta 4:12). 'Oku foaki 'a e Laumālie 'o Kalaisí ki he tangata kotoa pē, ko'e'uhi ke ne 'ilo'ī 'a e lelei mei he koví, **Molonai** 7:15–19. Ko e me'a ko ia 'oku mei he 'Otuá, ko e māmā ia, pea 'e tupulaki 'a e maama ko iá 'o ngingila ange kae 'oua ke a'u ki he 'aho haohoaó, **T&F** 50:24. 'Oku foaki 'e he Laumālie 'a e maama ki he tangata kotoa pē, **T&F** 84:45–48 (T&F 93:1–2). Ko ia ia 'okú ne tauhi 'ene ngaahi fekau 'okú ne ma'u 'a e mo'oni mo e māmā, **T&F** 93:27–28. 'Oku li'aki 'e he māmā mo e mo'oni 'a e tokotaha angakovi ná, **T&F** 93:37.

MAASI, TŌMASI B.

Ko e 'uluaki Palesiteni ia 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá hili hono fakafoki mai 'o e Siasí 'i he 1830. Na'á ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e pule'angá 'i he'ene fekau'aki mo e Toko Hongofulu Mā Uá (T&F 112:16), pea na'e fekau'ī ia 'i he 1838, 'i ha fakahā ke ne pulusi 'a e folofola 'a e 'Eikí (T&F 118:2). 'Oku fakataumu'a 'a e vahe 31 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kavá kiate ia. Na'e tu'usi 'a Maasi mei he Siasí 'i he 1839 ka na'e toe papitaiso ia 'i Siulai 'o e 1857.

MAFAÍ. *Vakai foki ki he Fakanofó; Kī 'o e Lakanga Fakataula'eikí, Ngaahi; Lakanga Fakataula'eikí; Uí, Uí 'e he 'Otuá*

Ko e ngofua 'oku foaki ki he tangatá 'i

he māmaní 'a ia kuo ui pe fakanofu mo ngāue mo fakafofonga 'i 'a e 'Otuá ko e Tamaí pe ko Sisū Kalaisi 'i hono fai 'o e ngāue 'a e 'Otuá.

Kuó u fekau 'i koe, 'Eke. 3:12–15. Lea 'aki 'a ia kotoa pē te u fekau kiate koé, 'Eke. 7:2. Na'á ne tuku ki he kau ākongā 'e toko hongofulu mā uá 'a e mālohi, Mātiu 10:1. Na'e 'ikai te mou fili au, kā kuó u fili 'a kimoutolu, 'o tu'utu'uni [fakanofu] 'a kimoutolu, Sione 15:16. Na'e malanga 'a Nifai mo Lihai 'i he fu'u mafai lahi, Hilam. 5:18. Ko Nifai, ko e foha 'o Hilamaní, ko ha tangata ia 'a e 'Otuá, na'á ne ma'u ha fu'u mālohi mo e mafai lahi mei he 'Otuá, Hilam. 11:18 (3 Nifai 7:17). Na'e foaki 'e Sisū 'a e mālohi mo e mafai ki he kau Nifai 'e toko hongofulu mā uá, 3 Nifai 12:1–2. Na'e ui 'e he 'Otuá 'a Siosefa Sāmita mo fakanofu ia, T&F 20:2. 'E 'ikai lava ha taha ke malanga 'aki 'eku ongoongolelei, pe langa hake hoku Siasí, tuku kehe 'o kapau 'e fakanofu ia pea 'oku 'iloa 'e he Siasí 'okú ne ma'u ha mafai, T&F 42:11. Ko e fatongia 'o e kaumātu'á ke malanga 'aki 'a e ongoongolelei, pea ngāue 'i he mafai, T&F 68:8. 'Oku ma'u 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e mafai ke ngāue 'i he ngaahi me'a fakalaumālié, T&F 107:8, 18–19. Ko e me'a ko ia 'oku fai 'i he mafai fakalangí 'oku hoko ia ko e fono, T&F 128:9. Ko kinautolu kotoa pē 'oku malanga pe ngāue ma'á e 'Otuá kuo pau ke ui ia 'e he 'Otuá 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafai, TT 1:5.

MĀFIMAFI. *Vakai foki ki he 'Otuá*

Ko e 'ulungāanga faka-'Otuá ia 'o e ma'u 'a e mālohi kotoa pē (Sēnesi 18:14; 'Alamā 26:35; T&F 19:1–3).

MAHAKÍ

Ko e puke 'i ha mahakí pe ma'u ha fa'ahinga mahakí 'oku fa'a lau 'i he taimi 'e ni'ihí 'i he ngaahi folofolá, ko e mahamahakí fakasinó ko ha faka'ilonga ia 'o e 'ikai ke mo'ui lelei fakalaumālie (Īsaia 1:4–7; 33:24).

Kuó u ongo 'i ho'o lotú, kuó u mamata ki ho ngaahi lo'imata, vakai, te u fakamo'ui koe, 2 Ng. Tu'i 20:1–5 (2 Fkmtl. 32:24; Īsaia 38:1–5). Na'e 'alu 'a Sisū 'i he potu kotoa pē 'o fakamo'ui 'a e mahaki kehekehe kotoa pe mo e hangatāmaki kotoa pē, Mātiu 4:23–24 (1 Nifai 11:31; Mōsaia 3:5–6). 'Oku 'ikai 'aonga 'a e faito'ó kiate kinautolu 'oku mo'ui lelei ka ki he mahamahakí, Mātiu 9:10–13 (Ma'ake 2:14–17; Luke 5:27–32). Ka ai ha taha 'iate kimoutolu 'oku mahaki ke tala ia ki he kaumātu'á, Sēmisi 5:14–15. 'E to'o 'e Kalaisi kiate ia 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi mahakí 'oku mo'ua ai hono kakai, 'Alamā 7:10–12. Na'e fakamo'ui 'e Sisū 'a e mahaki kotoa pē 'i he kau Nifai, 3 Nifai 26:15. Fafanga 'i 'a e kau mahakí 'i he tauhi anga'ofa lahi 'aki 'a e ngaahi 'akau iiki mo e me'akai vaivai, T&F 42:43 ('Alamā 46:40). Manatu 'i 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'a e mahakí mo e tukuhāusiá, T&F 52:40. Hilifaki ho nimá ki he kakai mahakí, pea te nau mo'ui, T&F 66:9.

MAIKA

Ko ha palōfita 'i he Fuakava Motu'á. pea ko e tangata mei Molesiti Kati, 'i he ngaahi potu fonua tokalelei 'o Siutá; pea na'á ne kikite 'i he taimi na'e hoko ai 'a Hesekaia ko e tu'í (Maika 1:1–2).

Ko e tohi 'a Maiká: Ko e tohi Maiká pē taha 'i he Fuakava Motu'á kotoa 'oku fakahā ai ko Pētelihema 'a e feitu'u 'e 'alo'i mai ai 'a e Misaiá (Maika 5:2). Na'e folofola mai 'a e 'Eiki 'i he tohi ni ki hono kakai 'o ne fakalau mai ai 'a 'ene ngaahi angalelei kiate kinautolu 'i he kuohili; pea na'á ne finangalo ke nau faitotonu, mo loto ki he 'ofa mo angavaivai (Maika 6:8).

MAIKELI. *Vakai foki ki he 'Āngelo Pulé; 'Ātama*

Ko e hingoa ia na'e 'iloa ai 'a 'Ātama 'i he maama fakalaumālié. Na'e toe ui foki ia ko e 'Āngelo Pulé. Ko hono 'uhinga 'o e hingoa 'i he lea faka-Hepe-luú ko e "'Oku Hangē ko e 'Otuá."

Na'e ha'u 'a Maikeli ko e tokotaha 'oku tu'u ki mu'á ke tokoni kia Taniela, **Taniela** 10:13, 21 (T&F 78:16). 'I he ngaahi 'aho faka'osi 'e tu'u hake 'a Maikeli, ko e 'eiki lahi, **Taniela** 12:1. Na'e alea 'a Maikeli ko e 'angelo lahi mo e tēvoló, **Sute** 1:9. Na'e tau 'a Maikeli mo 'ene kau 'angeló mo e fu'u ngatá, **Fakahā** 12:7 (Taniela 7). Ko 'Ātama 'a Maikeli, **T&F** 27:11 (T&F 107:53–57; 128:21). 'E ifi 'e Maikeli ko 'eku 'angelo pulé 'a 'ene talupité **T&F** 29:26. 'E tñaki fakataha 'e Maikeli 'a 'ene ngaahi kau tau ke tau'i 'a Sētane, **T&F** 88:112–115. Na'e ongo mai 'a e le'ó 'o Maikelí 'okú ne faka'ilo 'a e tēvoló, **T&F** 128:20.

MAKÁ. *Vakai foki ki he Fakahaá;*
Ongoongolelei; Sisū Kalaisi

Ko e fakataipe ia kia Sisū Kalaisi mo 'ene ongoongolelei, 'a ia ko ha makatu'unga mo e pou pou mālohi ia (T&F 11:24; 33:12–13). 'Oku lava ke 'uhinga 'a e maká ki he fakahā, 'a ia 'oku fakahā mai ai 'e he 'Otuá 'a 'ene ongoongolelei ki he tangatá (Mātiu 16:15–18).

Ko ia ko e maká, 'oku haohaoa 'ene ngāue, **Teut.** 32:4. Ko hoku makatu'ú 'a Sihova, ko ia te u falala ki aí, **2 Sam.** 22:2–3. Ko e maka na'e tā ta'ekau ai ha nima, **Taniela** 2:34–35. Na'e langa ia 'i he funga maka, **Mātiu** 7:25 (3 Nifai 14:25). Ko Sisū Kalaisi 'a e maka na'e lí'akí, **Ngāue** 4:10–11. Ko Kalaisi 'a e maka ko íá, **1 Kol.** 10:1–4 ('Eke. 17:6). Ko ia ia kuo langa 'i he maká 'okú ne ma'u 'a e mo'óní, **2 Nifai** 28:28. 'E lí'aki 'e he kau Siú 'a e maka [Kalaisi] 'a ia te nau lava 'o langa ai, **Sēkope** 4:15–17. 'Oku makatu'unga 'i he maka 'o hotau Huhu'i, 'a ia ke tau langa aí, **Hilam.** 5:12. 'Ilonga 'a kinautolu 'oku langa 'i he ngaahi tokāteline 'a Kalaisí 'oku nau langa ki he'ene maká, pea 'e 'ikai hinga ia 'o ka 'oho mai 'a e vai, **3 Nifai** 11:39–40 (Mātiu 7:24–27; 3 Nifai 18:12–13). Ko e tangata poto 'oku langa hono falé 'i he funga maka, **3 Nifai** 14:24. Kapau kuo langa 'a kimoua ki he'eku maká, 'e 'ikai ikuna 'a kimoua 'e māmani mo heli, **T&F**

6:34. Ko ia ia te ne langa ki he maka ní, 'e 'ikai pē te ne hinga, **T&F** 50:44. Ko au 'a e Mísaiá, ko e Tu'i 'o Saioné, ko e Maka 'o e Langí, **Mōsese** 7:53.

MAKA-TULIKÍ. *Vakai foki ki he Sisū Kalaisi*

Ko e maka mahu'inga ia 'oku hoko ko e tuliki 'o e makatu'unga 'o ha fale. 'Oku ui 'a Sisū Kalaisi ko e fu'u makatuliki ('Efesō 2:20).

Ko e maka na'e lí'aki 'e he kau tufungá kuo hoko ia ko e fungani maka 'o e tuliki, **Same** 118:22 (Mātiu 21:42–44; Ma'ake 12:10; Luke 20:17; Ngāue 4:10–12). Na'e lí'aki 'e he kau Siú 'a e makatuliki, **Sēkope** 4:15–17.

MALAKAI

Ko ha palōfita 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'á ne tohi mo kikite 'i he ta'u 430 k.m. nai.

Ko e tohi 'a Malakái: Ko e tohi pe ko e kikite 'a Malakái ko e tohi faka'osi ia 'o e Fuakava Motu'á. 'Oku hangē 'oku muimui ia ki ha tefito mahu'inga 'e fá: (1) ko e ngaahi angahala 'a 'Isilelí—Malakai 1:6–2:17; 3:8–9; (2) ko e ngaahi tautea 'e hoko mai ki 'Isileli koe'uhi ko 'enua talangata'á—Malakai 1:14; 2:2–3, 12; 3:5; (3) ko e ngaahi tala'ofa ki he talangofuá—Malakai 3:10–12, 16–18; 4:2–3; mo e (4) ko e ngaahi kikite fekau'aki mo 'Isileli—Malakai 3:1–5; 4:1, 5–6 (T&F 2; 128:17; SS—H 1:37–39).

Na'e tohi 'e Malakái 'i he kikite ko 'ení 'o kau kia Sione ko e Papitaisó (Malakai 3:1; Mātiu 11:10), ko e fono 'o e vahehongofulú (Malakai 3:7–12), ko e hā'ele'anga ua mai 'a e 'Eiki (Malakai 4:5), mo e foki mai 'a 'Ilaisiá (Malakai 4:5–6; T&F 2; 128:17; SS—H 1:37–39). Na'e folofola 'aki 'e he Fakamo'uí 'a hono kotoa 'o e Malakai vahe 3 mo e 4 ki he kau Nifai (3 Nifai 24–25).

MALANGÁ. *Vakai foki ki he Ngāue Fakafaifekau; Ongoongolelei*

Ke fakahā ha pōpoaki 'a ia 'oku 'omi ai ha 'ilo lelei ange ki ha tefito'i mo'oni pe tokāteline 'o e ongoongolelei.

Kuo fakanofu au 'e Sihova ke u malanga 'aki 'a e ongoongolelei ki he angamaluú, 'Īsaia 61:1 (Luke 4:16–21). Tu'u 'o 'alu ki Ninive, 'o malanga kiate kinautolu, **Siona** 3:2–10. Na'e malanga 'a Sisū talu mei he kuonga ko iá, **Mātiu** 4:17. Mou 'alu ki māmani kotoa pē, 'o malanga 'aki 'a e ongoongolelei ki he kakai fulipē, **Ma'ake** 16:15. 'Oku mau malanga 'aki 'a Kalaisi na'e tutuki ki he 'akaú, **1 Kol.** 1:22–24. Na'e 'alu ai ia 'o ne malanga ki he ngaahi laumālie 'i he fale fakapōpula, **1 Pita** 3:19. Pea na'e 'ikai ke 'i ai ha me'a ka ko e malanga mo hono toutou ue'i hake 'a kinautolu ke nau 'i he manavahē ki he 'Eiki, 'Īnosi 1:23. Na'á ne fekau kiate kinautolu ke 'oua na'a nau malanga 'aki ha me'a ka ko e fakatomala mo e tui ki he 'Eiki, **Mōsaia** 18:20. Kuo hoko hono malanga 'aki 'o e folofolá ko ha fu'u me'a ke takiaki'i ai 'a e kakai ke fai 'a ia 'oku totonu, 'Alamā 31:5. 'Oku 'ikai 'aonga ke ke mahalo kuo ui koe ke malanga kae 'oua kuo ui koe, **T&F** 11:15. 'E 'ikai tuku ki ha tokotaha ke ne 'alu atu 'o malanga tuku kehe 'o kapau 'e fakanofu ia, **T&F** 42:11. 'E malanga 'aki 'a e ongoongolelei ni ki he pule'anga kotoa pē, **T&F** 133:37. Na'e kamata ke malanga 'aki 'a e Ongoongolelei talu mei he kamata'angá, **Mōsesē** 5:58.

MALANGA 'I HE MO'UNGÁ.

Vakai foki ki he Sisū Kalaisi;
Tāpuaki 'o e Malanga 'i he
Mo'ungá, Ngaahi

Ko ha malanga na'e fai 'e he 'eiki ko Sisū Kalaisi ki he'ene kau ākongá ko ia na'e 'amanaki ke fekau'i atu ke nau 'alu 'o ngāue fakafaifekau (Mātiu 5–7; Luke 6:20–49). Na'e fai 'e he 'Eiki 'a e malanga ko 'enī 'i he 'osi ha ki'i taimi si'i mei hono ui 'o e Toko Hongofulu Mā Uá.

'Oku fakamahino'i 'a e malangá 'i he Liliu 'e Siosefa Sāmīta 'a e Tohi Tapú pea 'i ha malanga tatau na'e lekooti 'i he 3 Nifai 12–14 'a ia 'oku fakahā mai ai ha ngaahi kongá mahu'inga 'o e malangá na'e mole ia mei he fakamatala 'i he tohi Mātiu.

MALA'ÍA. *Vakai foki ki he* Foha 'o e
Mala'ía, Ngaahi; Heli; Mate
Fakalaumālie; Tēvolo

Ko e tu'unga ia 'oku ta'ofi ai 'a e fakalalakaka 'a ha taha pea 'ikai tali ke ne hū ki he 'afio'anga 'o e 'Otuá mo hono nāunaú. 'Oku tu'unga kehekehe 'a e anga 'o e mala'ía. Ko kinautolu kotoa pē 'oku 'ikai te nau ma'u hono kakato 'o e hakeaki'i fakasilesitalé e fakangatangata 'a e anga 'o 'enau fakalalakaká mo honau ngaahi faingamālie, pea te nau mala'ia 'o a'u ki he tu'unga ko iá.

'E mala'ia 'a kimoutolu ko e kau mā-lualoi! ko ia te mou mala'ia lahi ai, **Mātiu** 23:14. Ko ia te ne lohiaki'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'oku tu'utāmaki ia ki he mala'ia ta'engata, **Ma'ake** 3:29. Ko kinautolu na'e fai koví te nau 'alu atu ki he toe tu'u 'o e fakamala'ia, **Sione** 5:29 (3 Nifai 26:5). Ko ia ia 'oku kai mo inu ta'e-faka'apa'apá, 'okú ne kai mo inu 'a e mala'ia kiate ia, **1 Kol.** 11:29 (3 Nifai 18:28–29). Ko ia ia 'e 'ikai fakatomala, pea papitaiso, pea kātaki ki he ngata'angá, kuo pau ke ne mala'ia, **2 Nifai** 9:24 (Ma'ake 16:16; 'Eta 4:18; T&F 68:9; 84:74). 'E mamahi lahi ange 'a e kau fai angahalá ke nofo fakataha mo e 'Otuá, 'i ha'anau nofo fakataha mo e ngaahi laumālie mala'ia 'i heli, **Molom.** 9:4. Ka ko ia ia 'oku 'ikai te ne fai ha me'a kae 'oua ke toki fekau'i 'oku mala'ia ia, **T&F** 58:29. Ko ia ia te ne ma'u hano kakato 'o e fuakava fo'ou mo ta'engatá kuo pau te ne tauhi 'a e fonó, pe 'e fakamala'ia'i ia, **T&F** 132:6.

MALÍ. *Vakai foki ki he* Fāmili; Vete
Malí

Ko ha fuakava pe ha aleapau fakalao ia 'i he vaha'a 'o ha tangata mo ha fefine, 'a ia 'okú na hoko ai ko e husepāniti mo e uaifi. Na'e tu'utu'uni 'e he 'Otuá 'a e nofo malí (T&F 49:15).

'Oku 'ikai lelei ke toko taha pē 'a e tangatá, **Sēnesi** 2:18 (Mōsesē 3:18). 'E pīkitai 'a e tangatá ki hono 'unohó, pea te na kakano taha pē, **Sēnesi** 2:24 (Mātiu 19:5; 'Ēpa. 5:18). Ko ia kuo fakataha 'e he 'Otuá, ke 'oua na'a fakamāvae

'e ha tangata, **Mātiu** 19:6 (Ma'ake 10:9). 'E hē 'a e nī'ihī mei he tui 'i he ngaahi 'aho fakamui 'o fekau ke 'oua na'a mali, **1 Tim.** 4:1–3. 'Oku lelei 'a e malí, **Hepe-lū** 13:4. Na'e fekau 'e he 'Eiki 'a e ngaahi foha 'o Lihai ke nau mali mo e ngaahi 'ofefine 'o 'Isimeli. **1 Nifai** 7:1, 5 (1 Nifai 16:7–8). Na'e fakatupu 'e he 'Otuá 'a 'Ātama mo 'Ivi ke na hoko ko e tangata mo e uaifi, **Mōsese** 3:7, 18, 21–25.

Fuakava fo'ou mo ta'engata 'o e malí: Ko e mali ko ia 'oku fakahoko 'o fakatatau ki he fono 'o e ongoongolelei pea mo e lakanga fakataula'eiki toputapú ko e mali ia ki he nofo 'i he mo'ui fakamatelié pea ki he ta'engata foki. 'Oku fakama'u ai 'i he tempalé 'a e kakai tangata mo e kakai fefine 'oku fe'unga mo tū 'i he nofo mali te nau hokohoko atu ai ko e husepāniti mo e uaifi 'i he ta'engata.

Na'e ako 'i e Sisū 'a e fono 'o e malí, **Luke** 20:27–36. Ka 'oku 'ikai ai 'a e tangatá ka ko e fefine, 'i he 'Eiki, **1 Kol.** 11:11. 'Oku kaungā hoko fakataha 'a e husepāniti mo e uaifi ki he 'ofa fakamo'ui, **1 Pita** 3:7. 'Ilonga 'a e me'a te ke fakama'u 'i māmani, 'e fakama'u ia 'i he langí, **Hilam.** 10:7 (Mātiu 16:19). Ko e me'a 'e ma'u ai 'a e tu'unga mā'olunga taha 'i he pule'anga fakasilesialé kuo pau ke kau ha tangata 'i he fuakava fo'ou mo ta'engata 'o e malí, **T&F** 131:1–4. Kapau 'e 'ikai mali ha tangata mo hano uaifi 'iate au 'e 'ikai mālohi 'a 'ena fuakavá mo e malí 'o ka na ka mate, **T&F** 132:15. Kapau 'e mali ha tangata mo ha uaifi 'i he'eku leá pea 'i he fuakava fo'ou mo ta'engata, pea 'oku fakama'u ia kiate kinaua 'e he Laumalie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofá 'e mālohi kakato ia 'o ka na ka mama'o mei he māmani, **T&F** 132:19.

Ko e femalí'aki mo e ngaahi siasi kehé: Ko e mali ia 'a ha tangata mo ha fefine 'oku kehekehe 'a 'ena ngaahi tui fakalotú.

'Oua na'a ke fili ha 'unoho ki hoku fohá 'i he ngaahi 'ofefine 'o e kakai Kēnaní, **Sēnesi** 24:3. Kapau 'e fili 'e Sēkope ha 'unoho 'i he ngaahi 'ofefine 'o Heti, ko e hā hono 'aonga 'o 'eku

mo'ui kiate au? **Sēnesi** 27:46 (Sēnesi 28:1–2). 'E 'ikai femalí'aki 'a 'Isileli mo e kakai 'o Kēnaní, **Teut.** 7:3–4. Na'e femalí'aki 'a e kakai 'Isileli mo e kakai Kēnaní, pea nau lotu ki he ngaahi 'otua loi, pea na'e fakamala'ia'i 'a kinautolu, **Fakam.** 3:1–8. Na'e hanga 'e he ngaahi 'unoho 'o Solomóné 'o fakatofiki hono lotó 'o lotu ki he ngaahi 'otua loi, **1 Ng. Tu'i** 11:1–6. 'Oua na'a tau foaki hotau ngaahi 'ofefiné ki he kakai 'o e fonuá pea 'oua na'a tau 'omi honau ngaahi 'ofefiné mo'o hotau ngaahi fohá, **Nehem.** 10:30. 'Oua na'a mou kau fakataha mo e kakai ta'etuí, **2 Kol.** 6:14. Na'e 'ai 'e he 'Eiki ha faka'ilonga ki he kau Leimaná koe'uhí ke 'oua na'a fefiofi 'a e kau Nifai mo kinautolu 'o tui ki ha ngaahi talatukufakaholo hala, **'Alamā** 3:6–10. Kapau 'e 'ikai mali ha tangata mo hano uaifi 'iate au, 'e 'ikai mālohi 'a 'ena fuakavá mo e malí 'o ka na ka mate, **T&F** 132:15. Na'e ma'u 'e he ngaahi foha 'o e tangatá honau ngaahi uaifi 'o fakatatau ki honau lotó, **Mōsese** 8:13–15.

Ko e mali tokolahí: Ko e mali ia 'a ha husepāniti mo ha uaifi 'e ua pe tokolahí ange 'oku nau kei mo'ui. 'Oku fakalao ke ma'u 'e ha tangata ha uaifi pē 'e toko taha, tuku kehe 'o kapau 'e fekau 'i mai ia 'e he 'Eiki 'i ha fakahā (Sēkope 2:27–30). Na'e fai 'a e mali tokolahí 'i he taimi 'o e Fuakava Motuá pea 'i he ngaahi 'aho 'o e kamata'anga 'o e Siasí na'e toe fakafoki maí tu'unga 'i he fakahā, pea fakatatau ki he fakahinohino 'a e palōfita 'a ia na'a ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki (T&F 132:34–40, 45). 'Oku 'ikai toe fai ia 'i he Siasí he 'ahó ni (T&F FFkm—1), pea 'oku fe'unga mo e mēmipa 'a ha taha 'i he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke ne ma'u ha uaifi pē 'e toko taha.

Na'e foaki 'e Sela 'a Heka'a kia 'Ēpalahame ke hoko ko hono 'unoho, **Sēnesi** 16:1–11. Na'e ma'u 'e Sēkope 'a Lia mo Lēsieli mo 'ena ongo kaunanga ke hoko ko hono ngaahi 'unoho, **Sēnesi** 29:21–28 (Sēnesi 30:4, 9, 26). Kapau 'e to'o 'e

ha tangata hano 'unoho 'e taha, 'e 'ikai te ne fakasi'isi' 'a e ngaahi me'a 'oku ma'u 'e hono 'uluaki 'unohó, 'Eke. 21:10. Na'e 'alu hake 'a Tēvita mo hono ongo 'unohó ki Hepeloni, 2 Sam. 2:1–2. Na'e fai 'e 'Ēpalahame, 'Aisake, mo Sēkope 'a ia na'e fekau' i kiate kinautolú 'i he'e-nau ma'u 'a e ngaahi 'unoho tokolahí, T&F 132:37. Na'e 'ikai fai angahala 'a Tēvita mo Solomone 'i ha me'a ka 'i he ngaahi me'a pē 'a ia na'e 'ikai te nau ma'u mei he 'Eikí, T&F 132:38–39.

MALI VETÉ. *Vakai ki he Vete Malí*

MALI TEMIPALÉ. *Vakai ki he Malí*

MALI TOKOLAHÍ. *Vakai ki he Malí—Mali Tokolahí*

MĀLOHÍ. *Vakai foki ki he Lakanga Fakataula'eiki; Mafai*

Ko e lava ia ke fai ha me'a. Ko hono 'uhinga 'o e ma'u ha mālohi ki ha taha pe ha fa'ahinga me'á ko e lava ia ke te pule'í pe fekau'í 'a e tokotaha pe me'a ko iá ke ne fai ha me'a. 'Oku fa'a fekau-'aki 'i he ngaahi folofolá 'a e mālohi mo e mālohi 'o e 'Otuá pe ko e mālohi 'o e langí. 'Oku fa'a fekau'aki vāofi ia mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, 'a ia ko e ngofua pe totonu ia ke ngāue ma'á e 'Otuá.

Kuó u fokotu'u koe koe'uhí ke fakahā 'iate koe 'eku mālohi, 'Eke. 9:16. Ko e 'Otuá hoku mālohi, 2 Sam. 22:33. 'Oua na'á ke ta'ofi 'a e leleí 'o kapau 'oku 'i ho nimá 'a hono mafai, LFkt. 3:27. Ko e mo'oni 'oku ou pito 'i he mālohi mei he laumālie 'o e 'Eikí, Maika 3:8. Kuo tuku kiate au 'a e mālohi kotoa pē 'i he langí mo māmani, Mātiu 28:18. Na'a nau ofo 'i he'ene akonakí, he na'e lea ia 'i he mālohi, Luke 4:32. Mou tatali 'i he koló kae 'oua ke mou mau 'a e mālohi mei 'olunga, Luke 24:49. Ko ia kotoa pē na'e ma'u iá na'á ne foaki kiate kinautolu 'a e [mālohi] ke hoko ko e fānau 'a e 'Otuá, Sione 1:12 (T&F 11:30). Te mou ma'u 'a e mālohi 'o ka hoko mai 'a e Laumālie Mā'oni'oni kiate kimoutolu, Ngāue 1:8. 'Oku 'ikai

ha pule kae mei he 'Otuá, Loma 13:1. Kuo le'ohi 'a kimoutolu 'e he mālohi 'o e 'Otuá 'i he tui ki he fakamo'uí, 1 Pita 1:3–5. 'Oku ou fonu 'i he mālohi 'o e 'Otuá, 1 Nifai 17:48. Kuo fakahā foki ia kiate au 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, Sēkope 7:12. 'Oku lava ke ma'u 'e ha tangata 'a e mālohi lahi 'oku foaki kiate ia mei he 'Otuá, Mōsaia 8:16. 'Oku nau akonaki 'i he mālohi mo e mafai mei he 'Otuá, 'Alamā 17:2–3. Na'e ngāue 'a Nifai 'i he mālohi mo e mafai lahi, 3 Nifai 7:15–20 (3 Nifai 11:19–22). Neongo 'e ma'u 'e ha tangata ha mālohi ke fai 'a e ngaahi fu'u ngāue lalahi lahi, ka 'o kapau te ne pōlepole 'i hono ivi 'o'oná kuo pau ke ne tō, T&F 3:4. 'Oku 'i he tangata kotoa pē 'a e mālohi ke failelei, T&F 58:27–28. 'Oku fakahā 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá 'i he ngaahi ouau 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētékí, T&F 84:19–22. Ko e ngaahi totonu 'o e lakanga fakataula'eikí kuo fakama'u ta'elava ke veteki ki he ngaahi mālohi 'o e langí, T&F 121:34–46. Te u tatakí koe 'akí hoku nimá pea 'e 'aofi koe 'e hoku mālohi, 'Ēpa. 1:18.

MĀLŌLOÓ, MĀLŌLŌ'ANGÁ.

Vakai foki ki he Melinó; 'Aho Sāpaté

Ko e fiefia ia 'i he melino mo e tau'atā-ina mei he loto-hoha'á mo e faingata'á. Kuo tala'ofa mai 'e he 'Eikí ha mālōlō pehē ki hono kau muimui tui faivelengá 'i he mo'ui ko 'ení. Kuó ne 'osi teuteu foki mo ha potu 'o e mālōlō kiate kinautolu 'i he maama ka hoko maí.

Te u 'alu mo koe pea te u tuku kiate koe 'a e fiemālie, 'Eke. 33:14. Ha'u kiate au 'a e kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasia, pea te u foaki 'a e fiemālie kiate kimoutolu, Mātiu 11:28–29. Na'a mau ngāue faivelenga koe'uhí ke nau lava 'o hū ki hono mālōlō'angá, Sēkope 1:7 (Hepelú 4:1–11). 'Ilonga ia 'oku fakatomala te ne hū ki hoku mālōlō'angá, 'Alamā 12:34. Na'e ai ha fu'u tokolahí 'aupito 'a ia na'e fakama'a mo nau hū ki he mālōlō'anga 'o e 'Eikí, 'Alamā 13:12–16. Ko palataisi ko ha

potu 'o e mālōlō, **'Alamā** 40:12 ('Alamā 60:13). 'Oku 'ikai hū ki hono mālōlō- 'angá ha taha ka ko kinautolu pē kuo fō honau kofú 'i hoku totó, **3 Nīfai** 27:19. Malanga 'aki 'a e fakatomalá ki he kakai ní, koe'uhí ke mou mālōlō mo kinautolu 'i he pule'anga 'o 'eku Tamaí, **T&F** 15:6 (T&F 16:6). Ko kinautolu 'e maté, te nau mālōlō mei he'enua ngaahi ngāue kotoa pē, **T&F** 59:2 (Fakahā 14:13). Ko e mālōlō'anga 'o e 'Eikí ko e kakato ia 'o hono nāunaú, **T&F** 84:24.

MĀMĀ. *Vakai ki he Maama 'o Kalaisi*

MĀMANÍ. *Vakai foki ki he*

Fakamatelié; Fakatupú; Fakatupu
'o e Māmani; Mo'ui Fakamatelié;
Pāpilone; Pēpeli

Ko e palanite ia 'oku tau nofo aí, na'e fakatupu ia 'e he 'Otuá 'ia Sisū Kalaisi ke ngāue 'aki 'e he tangatá lolotonga 'ene 'i he nofo teuteu 'i he mo'ui fakamatelié. Ko hono iku'angá ke hoko ia 'o nāunau'ia mo hakeaki'i (T&F 77:1-2; 130:8-9). 'E hoko 'a e māmani ko ha tofi'a ta'engata 'o kinautolu kuo nau mo'ui taau mo ha nāunau fakasilesitiale (T&F 88:14-26). Te nau nofo fiefia 'i he 'ao 'o e Tamaí pea mo e 'Aló (T&F 76:62).

Ko e māmani ko e sivi'i 'anga ia 'o e tangata fakamatelié. 'Oku faka'uhinga'í ia ki he kakai ko ia 'oku 'ikai te nau talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

Na'e fakatupu ma'á e tangatá: Na'e tuku 'e he 'Otuá ki he tangatá ke pule ki he māmani, **Sēnesi** 1:28 (Mōsesē 2:28). 'Oku 'o Sihova 'a māmani, **'Eke.** 9:29 (Same 24:1). Kuo foaki 'e Sihova 'a māmani ki he fānau 'a e tangatá, **Same** 115:16. Kuó u ngaohi 'a māmani pea fakatupu mo e tangatá 'i ai, **'Īsaia** 45:12. 'I he mālohi 'o 'ene folofolá na'e ha'u ai 'a e tangatá ki he māmani, **Sēkope** 4:9. 'E foaki 'a e māmani kiate kinautolu kuo nau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o hoko ko honau fakahinohinó, **T&F** 45:56-58 (T&F 103:7). Ko kinautolu na'a nau talangofua ki he

ongoongolelei na'a nau ma'u 'a e ngaahi me'a lelei 'o māmani ko 'enua totongi, **T&F** 59:3. 'E ma'u ia 'e he masiva mo e angamalū 'o e māmani, **T&F** 88:17 (Mātiu 5:5; 3 Nīfai 12:5). Te tau fakatupu ha maama pea te tau sivi'i 'a kinautolu, **'Ēpa.** 3:24-25.

Ko ha me'a mo'ui ia: 'Oku tu'u ma'u ai pē 'a e māmani, **Tngt.** 1:4. Ko e tahi sio'atá ko e māmani ia 'i hono tu'unga fakamā'oni'oni'i, ta'e-fa'a-mate, mo ta'engatá, **T&F** 77:1. Kuo pau ke fakama'a 'a e māmani mo teuteu'í ia ki he nāunau fakasilesitiale, **T&F** 88:18-19. 'Oku tangi le'o-lahi 'a e māmani, **Mōsesē** 7:48.

Ko hono vahevahe 'o e māmani: Ke fakataha 'a e ngaahi vai ki he potu pē taha, **Sēnesi** 1:9. Na'e vahevahe 'a e fonuá 'i he ngaahi 'aho 'o Pēlekí, **Sēnesi** 10:25. 'I he hili 'a e matuku atu 'a e ngaahi vai na'e hoko ia ko ha fonua mahu'inga, **'Eta** 13:2. Pea 'e tatau 'a e māmani mo hono anga 'i he te'eki ai ke vahevahe iá, **T&F** 133:24.

Ko hono fakama'a 'o e māmani: Pea na'e 'uha ki māmani 'i he 'aho 'e fāngofulu, **Sēnesi** 7:4. 'Oku fakatolonga 'a e māmani ki he afi 'i he 'aho 'o e fakamaau, **2 Pita** 3:7. 'O ka hili ange 'a e 'aho ní 'e hoko mai 'a e tutu ke vela, **T&F** 64:24. 'Oku holi 'a e māmani ke fakama'a ia mei he 'uli, **Mōsesē** 7:48.

Ko e tu'unga faka'osi 'o e māmani: 'E takai fakataha 'a e māmani 'o hangē ha takalinga tohi pea 'e mole atu, **3 Nīfai** 26:3 (T&F 29:23). Pea 'e 'i ai ha langi fo'ou mo ha māmani fo'ou, **'Eta** 13:9 (T&F 29:23). Ko e tahi sio'atá ko e māmani ia 'i hono tu'unga fakamā'oni'oni'i, ta'e-fa'a-mate, mo ta'engatá, **T&F** 77:1. Kuo pau ke fakama'a 'a e māmani mo teuteu'í ia ki he nāunau fakasilesitiale, **T&F** 88:18-19. 'E ngaohi 'a e māmani ko 'eni ke hangē ko e kilisitala pea 'e hoko ia ko ha 'Ūlimi mo e Tūme-mi, **T&F** 130:8-9. 'E mālōlō 'a e māmani 'o fe'unga mo ha ta'u 'e taha afe, **Mōsesē** 7:64. 'E fakafo'ou 'a e māmani, **TT** 1:10.

Ko e mo'ui 'i he māmani: Te mou ma'u

‘a e mamahí ‘i māmani, **Sione** 16:33. ‘Oua te mou manavahē ‘o a’u ki he maté; he ‘oku ‘ikai ke kakato ‘a ho’o-mou fiefiá ‘i he māmani ko ‘ení, **T&F** 101:36.

Ko e kakai ‘oku ‘ikai te nau talangofua ki he ngaahi fekaú: Te u tautea ‘a māmani koe’uhi ko ‘enau hiá, **‘Isaia** 13:11 (2 Nifai 23:11). Kapau ‘oku fehi’á ‘a māmani kiate kimoutolú, ‘oku mou ‘ilo na’e tomu’á fehi’á ia kiate au, **Sione** 15:18–19. Ko e fale lahi mo ‘ata’ataá ko e lotohikisia lahi ia ‘a e māmani, **1 Nifai** 11:36. ‘Oku faka’au ke kakato ‘a e fai angahala ‘a e māmani, **T&F** 18:6. Tauhi koe ke ma’a ange mei māmani, **T&F** 59:9. Ko ia ia ‘e tui faivelenga mo tu’u ma’ú, te ne ikuna’i ‘a e māmani, **T&F** 63:47. ‘E ‘ikai te mou mo’ui ‘o hangē ko e founga ‘a e māmani, **T&F** 95:13.

Ko e Ngata’anga ‘o e māmani: ‘Oku ou fakatupu ‘a e fonua fo’ou pea ‘e ‘ikai manatu ‘a ia na’e ‘i mu’á, **‘Isaia** 65:17 (Fakahā 21:1; TT 1:10). ‘I he ngata’anga ‘o e māmani ‘e tñaki fakataha ‘a e teá ‘o tutu ‘i he afi, **Māti** 13:40, 49 (Malakai 4:1; Sēkope 6:3). Te u pule ke tutu ‘a ‘eku ngoue vainé ‘aki ‘a e afi, **Sēkope** 5:77 (T&F 64:23–24). ‘E faka’auha ‘e he ‘Eikí ‘a Sētane mo ‘ene ngaahi ngāué ‘i he ngata’anga ‘o e māmani, **T&F** 19:3. ‘E mate ‘a e māmani ka ‘e toe fakaake ia, **T&F** 88:25–26. Na’e fakahā ‘e he ‘Eikí kia ‘Īnoke ‘a e ngaahi ngata’anga ‘o e māmani, **Mōse** 7:67.

MĀMONGÁ (KAU). *Vakai foki ki he* Siasi ‘o Sisū Kalaisi; Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní

Na’e kamata ‘a e hingoa fakatenetene ko e *Māmongá* ‘e he kakai na’e ‘ikai te nau mēmipa ‘i he Siasi ke ui ‘aki ia ‘a e kāingalotu ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Na’e ma’u ‘a e hingoa mei he tohi folofola toputapu ko ia na’e fakatahataha ‘i ‘e he palōfita ‘i he kuonga mu’á ‘a ia ko Molomona pea ui ia ko e Tohi ‘a Molomoná. Ko e hingoa ko ia na’e fakahā mai ‘e he ‘Eikí ke ui ‘aki ‘a e

kāingalotu ‘o e Siasi ko e “Kau Mā’oni’oni.” Ko e hingoa totonu ‘o e Siasi ko e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní.

MANÁ. *Vakai foki ki he Faka’iloná;* Mā ‘o e Mo’ui; Tui; ‘Ekesōtosi

Ko ha me’a makehe ‘oku hoko ko e fakatupu ‘e he mālohi ‘o e ‘Otuá. ‘Oku hoko ‘a e ngaahi maná ko ha ‘elemēniti mahu’inga ‘o e ngāue ‘a Sisū Kalaisi. ‘Oku kau ki ai ‘a e ngaahi fakamo’ui mahakí, fokotu’u hake ‘o e maté ke toe mo’ui, mo e toetu’ú. ‘Oku hoko ‘a e ngaahi maná ko ha kongá ‘o e ongo-ongolelei ‘a Sisū Kalaisi. ‘Oku ‘aonga ke ‘i ai ha tui kae lava ‘o fakahoko ‘a e ngaahi maná (Ma’ake 6:5–6; Molom. 9:10–20; ‘Eta 12:12).

Ko e me’akai manifi hangē ha hahau fefeká ‘oku ifo hangē ha pisikete melié (‘Eke. 16:14–31) pe lolo fo’ou (Nōmipa 11:8). Na’e foaki mai ia ‘e he ‘Eikí ke fafanga ‘aki ‘a e fānau ‘a ‘Isilelí lolotonga ‘a e ta’u ‘e fāngofulu ‘o ‘enau ‘i he toafá (‘Eke. 16:4–5, 14–30, 35; Siosiaua 5:12; 1 Nifai 17:28).

Na’e ui ia ‘e he fānau ‘a ‘Isilelí ko e mana (pe *man-hu* ‘i he lea faka-Hepe-luú)—‘a ia ko hono ‘uhingá ko e “Ko e hā ia?”—koe’uhi he na’e ‘ikai te nau ‘ilo’i pe ko e hā ia (‘Eke. 16:15). Na’e toe ui foki ia ko e “me’akai ‘a e kau ‘āngeló” mo e “mā mei he langí” (Same 78:24–25; Sione 6:31). ‘E hoko ia ko ha fakataipe ‘o Kalaisi, ‘a ia te ne hoko ko e Mā ‘o e Mo’ui (Sione 6:31–35).

‘O ka lea ‘a Felo, Fakahā mai ha’amo mana, **‘Eke.** 7:9. ‘Oku ‘ikai ha taha te ne fai ha me’a mana ‘i hoku huafá, ‘e fa’a lea kovi noa pē kiate au, **Ma’ake** 9:39. Ko Kena ‘a e feitu’u na’e fai ai ‘e Sisū ‘a ‘ene fuofua maná, **Sione** 2:11. Ko e ‘Otuá au ‘o e ngaahi mana, **2 Nifai** 27:23. ‘Oku fakahoko ‘i he mālohi ‘o e ‘Otuá ha ngaahi mana, **‘Alamā** 23:6. Na’e lava ‘e Kalaisi ‘o fakahā ha ngaahi mana lalahi pehē, ki he kakai ‘i he konitinēniti ‘Ameliká koe’uhi ko ‘enau fu’u tui lahí, **3 Nifai** 19:35. Kuo te’eki ai ke taku ‘e ‘Otuá ‘a ‘ene hoko ko e ‘Otuá ‘o e ngaahi maná, **Molom.** 9:15.

‘Oua na’a kole ke fai ha ngaahi mana, tuku kehe pē ‘o kapau ‘e toki fekau ‘a kimoua ‘e he ‘Eikí, **T&F** 24:13–14. ‘Oku foaki ki he ni’ihi ke fai ‘a e ngaahi mana, **T&F** 46:21 (Molonai 10:12).

MANASE. *Vakai foki ki he* Siosefa, Foha ‘o Sēkopé; ‘Ifalemi; ‘Isileli

Ko e foha lahi taha ia ‘o ‘Asinate mo Siosefa na’e fakatau ki ‘Isipité ‘i he Fuakava Motu’á (Sēnesi 41:50–51). Ko ia mo ‘Ifalemi ko e ongo makapuna ia ‘o Sēkope (‘Isileli) ka na’e ohi ‘a kinaua pea ne tāpuaki ‘i ‘o hangē pē ko hano ongo foha totonú (Sēnesi 48:1–20).

Ko e fa’ahinga ‘o Manasé: Ko e ngaahi hako ‘o Manasé na’e lau fakataha ‘a kinautolu mo e ngaahi fa’ahinga ‘o ‘Isileli (Nōmipa 1:34–35; Siosiuu 13:29–31). ‘Oku tohi ‘i he tohi Teutalōnome 33:13–17 ‘a e ngaahi tāpuaki na’e tuku ‘e Mōsese ki he fa’ahinga ‘o Siosefá, ‘a ia na’e toe tuku foki kia ‘Ifalemi mo Manasé. Na’e tu’u ‘a e potu fonua na’e tuku kiate kinautolú ki he fakahihifo ‘o Soataní pea ofi pē kia ‘Ifalemi. Na’e toe ‘i ai foki mo honau ngaahi nofo’anga ‘i he fakahahake ‘o Soataní ‘i he feitu’u toafa musie ma’ui’ui ‘o Pasaní mo Kiliatí. ‘E tokoni ‘a e fa’ahinga ‘o Manasé ‘i he ngaahi ‘aho faka’osi ki he fa’ahinga ‘o ‘Ifalemi ‘i hono tñaki mai ‘o ‘Isileli kuo fakamovetevete’i (Teut. 33:13–17). Ko e hako ‘o Manase ‘a Lihai ko e palōfita ‘i he Tohi ‘a Molomoná (‘Alamá 10:3).

MANAVAHEÉ. *Vakai foki ki he* Loto-to’á; Loto-‘apasiá; Tuí

‘Oku lava ke ua ‘a hono ‘uhinga ‘o e *manavaheé*: (1) ko e manavahē ki he ‘Otuá, ko ha ongo’i ‘apasia mo ‘a’apa ia kiate ia pea talangofua ki he’ene ngaahi fekaú; (2) ko e manavahē ki he tangatá, ngaahi fakatu’utāmaki, mamahi mo e koví ko e ilifia ia ki he ngaahi me’a pehē pea tailiili pe fakatu’atamaki ki ai.

Ko e manavahē ki he ‘Otuá: Ko e mo’oni ‘oku ‘ikai ‘i he potú ni ‘a e manavahē ki he ‘Otuá, **Sēnesi** 20:11. Ke ke manavahē kia Sihova ko ho ‘Otuá, **Teut.** 6:13.

(Siosiuu 24:14; 1 Sam. 12:24). Tauhi ‘a Sihova ‘i he manavahē, **Same** 2:11. Ko e manavahē kia Sihová ko e kamata’anga ia ‘o e potó, **Same** 111:10. Manavahē kia Sihova pea tafoki mei he koví, **LFkt.** 3:7. ‘E hoko ‘a e lelei kiate kinautolu ‘oku manavahē ki he ‘Otuá, **Tngt.** 8:12. Ngāue ke lava’i ho’omou mo’ui ‘amoutolú ‘i he manavahē mo e tetetete, **Filipai** 2:12. Manavahē ki he ‘Otuá pea ‘atu ‘a e fakamālō kiate ia, **Fakahā** 14:7 (T&F 88:104). Na’e toutou ue’i hake ‘e he kau palōfitá ‘a e kakaí ke nau ‘i he manavahē ki he ‘Eikí ma’u pē, **‘Inosi** 1:23. Na’e tō kotoa ‘a ‘Alamá mo e ngaahi foha ‘o Mōsaiá ki he kekelé, he na’e tō kiate kinautolu ‘a e manavahē ki he ‘Eikí, **‘Alamá** 36:7. Ngāue’i homou fakamo’ui ‘omoutolu ‘i he manavahē mo e tetetete, **Molom.** 9:27. Ko kinautolu ko ia ‘oku ‘ikai manavahē kiate aú, te u veuveuki ‘o ngaohi ke nau tetetete **T&F** 10:56. Ko ia ia ‘oku manavahē kiate aú te ne ‘amanaki atu ki he ngaahi faka’ilonga ‘o e hā’ele mai ‘a e Foha ‘o e Tangatá, **T&F** 45:39.

Ko e manavahē ki he tangatá: ‘Oua na’á ke manavahē he ‘oku ou ‘iate koe, **Sēnesi** 26:24 (‘Īsaia 41:10). ‘Oku ‘iate kitautolu ‘a Sihova ‘oua na’a mou manavahē kiate kinautolu, **Nōmipa** 14:9. ‘Oua te ke manavahē; he ko kinautolu ‘oku kau mai kiate kitauá ‘oku tokolahi hake ‘iate kinautolu, **2 Ng. Tu’i** 6:16. ‘E ‘ikai te u manavahē ki he me’a ‘e fa’a fai ‘e he kakaí kiate aú, **Same** 56:4. ‘Oua te mou manavahē ki he valoki ‘a e kakaí, **‘Īsaia** 51:7 (2 Nifai 8:7). Na’e ‘ikai foaki ‘e he ‘Otuá kiate kimoutolu ‘a e laumalie ‘o e manavasi’i, **2 Tim.** 1:7. ‘Oku teke’i atu ‘a e manavaheé ‘e he ‘ofá, **1 Sione** 4:18 (Molonai 8:16). ‘Alamá 56:46–48. Na’e fakafonu ‘e he ilifia ki he mate ‘a e loto ‘o e kau fai angahalá, **Molom.** 6:7. ‘Oku ‘ikai te u manavahē ki ha me’a ‘e fai ‘e he tangatá, **Molonai** 8:16. Na’e ‘ikai totonu ke ke manavahē ki he tangatá ‘o lahi ange ‘i he ‘Otuá **T&F** 3:7 (T&F 30:1, 11; 122:9). ‘Oua ‘e manavahē ke faillelei, **T&F** 6:33. ‘Ilonga ia ‘oku kau ki hoku siasí ‘oku ‘ikai ‘aonga ke ne manavahē,

T&F 10:55. Kapau te mou mateuteu, 'e 'ikai te mou manavahē, T&F 38:30. Fakama'a 'a kimoutolu mei he manavaheé, T&F 67:10. Ke mou fiefia, pea 'oua 'e manavahē, he ko au ko e 'Eikí 'oku ou 'iate kimoutolu, T&F 68:6. 'Oua 'e manavahē ki homou ngaahi filí; T&F 136:17.

MANAVA'OFÁ. *Vakai foki ki he*
Ngāue; Uelofea; 'Ofa Mamahi

Ko e 'ofa haohaoa 'a Kalaisi (Molonai 7:47); ko e 'ofa ia 'oku ma'u 'e Kalaisi ki he fānau 'a e tangatá pea 'oku totonu ke ma'u 'e he fānau 'a e tangatá 'iate kinautolu taki tahá (2 Nifai 26:30; 33:7-9; 'Eta 12:33-34); ko e 'ofa ia 'oku mā'olunga, faka'e'i'eiki, mo mālohi tahá, pea 'oku 'ikai ko ha ongo'i 'o ha ki'i 'ofa pē 'i he lotó.

'Oku fakafuofuolahi 'e he 'iló, ka 'oku langa hake 'e he 'ofá, 1 Kol. 8:1. Ko e manava'ofá, 'a ia ko ha 'ofa 'oku hao-haoa, 'oku mā'olunga pea mu'omu'a taha ia 'i he me'a kotoa pē, 1 Kol. 13. Ko hono 'uhinga 'o e fekaú, ko e 'ofa mei he loto-ma'a, 1 Tim. 1:5. Pea ki he angalelei fakakāingá 'a e 'ofá, 2 Pita 1:7. Kuo fai 'e he 'Eikí 'a e fekau ke ma'u 'e he kakai kotoa pē 'a e manava'ofá, 2 Nifai 26:30 (Molonai 7:44-47). Manatu'i ke mou ma'u 'a e tuí, 'amanaki lelei, mo e manava'ofá, 'Alamā 7:24. Ko e 'ofa 'oku ma'u 'e he 'Eikí ki he tangatá ko e manava'ofá, 'Eta 12:33-34. Kapau 'oku 'ikai ma'u 'e he tangatá 'a e manava'ofá, 'e 'ikai te nau fa'a ma'u 'a e potu 'a ia kuo teuteu 'i he nofo'anga 'o e Tamaí, 'Eta 12:34 (Molonai 10:20-21). Na'e tohi 'e Molonai 'a e ngaahi lea 'a Molomona 'o kau ki he tuí, 'amanaki lelei, mo e manava'ofa, Molonai 7. 'Oku hanga 'e he manava'ofá 'o fakafe'unga'i 'a e tangatá ki he ngāue 'a e 'Eikí, T&F 4:5-6 (T&F 12:8). Fakakofu'i 'a kimoutolu 'aki 'a e ha'i 'o e manava'ofá, T&F 88:125. Tuku ke fakafonu ho lotó 'e he manava'ofá, T&F 121:45.

MĀNUMANÚ. *Vakai foki ki he*
Meheká

Hangē ko hono ngāue 'aki 'i he ngaahi

folofolá, ko e mānumanú ko e nofo ia 'o meheka ki ha taha pe ko ha fu'u holi lahi ke ma'u ha fa'ahinga me'a.

'Oua na'á ke mānumanu, 'Eke. 20:17 (Teut. 5:21; Mōsaia 13:24; T&F 19:25). Ko ia ia 'oku fehi'a ki he mānumanú 'oku fakatolanga 'e ia hono ngaahi 'ahó, LFkt. 28:16. 'Oku nau faka'amu ki he ngaahi ngoue pea fa'ao fakamālohi ia, Maika 2:2. Vakai telia 'a e mānumanu, Luke 12:15. 'Oku pehē 'e he fonó, 'Oua te ke mānumanu, Loma 7:7. 'E hoko 'i he ngaahi 'aho fakamuí, 'e mānumanu 'a e kakai, 2 Tim. 3:1-2. 'I he mamata 'a Lēpani ki he'emaui koloá, na'á ne mānumanu ki ai, 1 Nifai 3:25. 'Oua na'á ke mānumanu ki ho'o koloa 'a'au, T&F 19:26. Tuku 'a e mānumanu, T&F 88:123. 'Oua 'e mānumanu ki he me'a 'a ia 'oku 'a ho tokouá, T&F 136:20.

MĀSIMÁ

Na'e ngāue 'aki ia ko ha me'a fakatolanga me'akai mahu'inga 'i he kuonga mu'á, pea na'e pehē 'oku mahu'inga lahi ia ki he mo'ui.

Na'e hoko 'a e uaiifi 'o Loté ko ha pou māsima, Sēnesi 19:26. Ko e māsima 'o māmani 'a kimoutolu, Mātiu 5:13 (Luke 14:34; 3 Nifai 12:13). 'Oku lau 'a e kakai 'o e fuakava 'o e 'Eikí ko e māsima 'o e māmani, T&F 101:39-40. Kapau 'oku 'ikai ko e kau fakamo'ui 'o e tangatá 'a e kau Mā'oni'oni, tā 'oku nau hangē ko e māsima 'a ia kuo mole hono koná, T&F 103:9-10.

MASIVÁ. *Vakai foki ki he* Fakavaivai'i;
Foaki 'Ofá; Loto-fakatōkilaló;
Uelofea; 'Aukai

'Oku lava ke 'uhinga 'a e masiva 'i he folofolá ki he (1) kakai 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e ngaahi koloa 'oku nau fie ma'ú, hangē ko e me'akai, vala, mo e nofo'anga, pe (2) ko e kakai 'oku nau loto-fakatōkilalo pea 'oku 'ikai te nau loto-híkisia.

Ko e masiva 'i he ngaahi koloa fakamāmani: 'Oua na'á ke tāpuni ho nimá ki ho tokoua masivá, Teut. 15:7. 'I he fie-lahi 'a e angakoví 'okú ne fakatanga'i

'a e masivá, **Same** 10:2. Ko ia 'oku fa'a foaki ki he masivá 'e 'ikai masiva ia, **LFkt.** 28:27. 'Omi 'a e masivá ki ho falé, **Ísaia** 58:6–7. Kapau ko ho lotó ke ke haohaoa, foaki ki he masivá, **Mātiu** 19:21 (Ma'ake 10:21; Luke 18:22). 'Ikai kuo fili 'e he 'Otuá 'a e masiva 'o e māmaní, **Sēmisi** 2:5. Ko e me'a 'i he'e-nau koloa'ia 'oku nau fehi'a ai ki he masivá, **2 Nifai** 9:30. Koe'uhi ke tauhi ha fakamolemole 'o ho'omou ngaahi angahalá ke mou foaki mei ho'omou ngaahi koloá ki he masivá, **Mōsaia** 4:26. Na'e 'ikai te nau foaki mei he'enua ngaahi me'a ki he masivá, **'Alamá** 1:27. Kapau te mou teke'i 'a e masivá 'oku ta'e'aonga 'a ho'omou lotú, **'Alamá** 34:28. Na'e me'a taha pē 'a e kau Nifai ko ia na'e 'ikai ha ma'u me'a mo e masiva, **4 Nifai** 1:3. Ke mou manatu'i 'a e masivá, **T&F** 42:30 (T&F 52:40). 'E mala'ia 'a kimoutolu 'a e kakai masiva, 'a ia 'oku 'ikai ke mafesifesi 'a homou lotó, **T&F** 56:17–18. 'E ha'u 'a e masivá ki he ta'ane 'a e Lamí, **T&F** 58:6–11. 'Oku totonu ke kumi 'a e pīsope ki he kakai masivá, **T&F** 84:112. 'Oku pule'i 'e he fonó 'o e ongoongoleléi 'a hono tauhi 'o e masivá, **T&F** 104:17–18. Na'e 'ikai ke 'i ai ha masiva 'iate kinautolu, **Mōsese** 7:18.

Ko e masiva 'i he laumalié: 'Oku monū'ia ange 'a kinautolu 'oku fakavaivai'i 'a kinautolu kae 'ikai fakamālohi'i ke loto-fakatōkilalo koe'uhi ko 'enua masivá, **'Alamá** 32:4–6, 12–16. 'Oku monū'ia 'a e angavaivai 'a ia 'oku nau ha'u kiate aú, **3 Nifai** 12:3 (Mātiu 5:3). 'E malanga 'aki 'a e ongoongoleléi ki he masivá mo e angamaluú, **T&F** 35:15.

MATÁ

'Oku fa'a ngāue 'aki 'a e matá (fofongá) 'i he folofolá, ko e fakataipe 'o e lava 'e ha taha ke ne ma'u 'a e maama 'o e 'Otuá. 'Oku fa'a fakataipe foki 'o fakahā 'e he mata (fofonga) 'o ha taha 'a hono tu'unga fakalaumalié, pea mo 'ene 'ilo ki he ngaahi me'a 'a e 'Otuá.

Ko e fekau 'a Sihová 'oku mā'oni'oni

'okú ne fakamaama ki he matá, **Same** 19:8. 'Oku ma'u 'e he kakai valé 'a e mata, ka 'oku 'ikai mamata, **Selem.** 5:21 (Ma'ake 8:18). Ko e maama 'o e sinó ko e matá, **Mātiu** 6:22 (Luke 11:34; 3 Nifai 13:22; T&F 88:67). 'Oku monū'ia homou matá he 'oku nau mamata, **Mātiu** 13:16. 'E fakamaama 'a e mata 'o homou lotó, **'Efesō** 1:17–18. Mala'ia 'a kinautolu 'oku nau poto 'i honau mata 'onautolú, **2 Nifai** 15:21 (Ísaia 5:21). Pea na'a nau kamata ke 'aukai mo lotu koe'uhi ke 'ā 'a e mata 'o e kakai, **Mōsaia** 27:22. Na'e fakakuihi 'e Sétane 'a honau matá, **3 Nifai** 2:2. 'Oku 'ikai fa'a ma'u 'e ha taha 'a e mālohi ke 'omi 'a e Tohi 'a Molomoná tuku kehe kapau te ne fai ia 'aki 'a e mata 'oku hanga taha pē ki hono fakalāngilangi'i 'o e 'Otuá, **Molom.** 8:15. Na'e faka'ā homa matá 'i he mālohi 'o e Laumalié, pea na'e fakamaama 'a homa 'atamai, **T&F** 76:12. Ko e maama 'oku uló, 'oku tupunga ia 'iate ia 'okú ne fakamaama homou matá, **T&F** 88:11. Kapau 'e hanga taha 'a homou matá ki hoku nāunau, 'e fakafonu 'a homou sinó kotoa 'aki 'a e maama, **T&F** 88:67.

MATA ME'A-HĀ-MAÍ, 'ULUAKI.

Vakai ki he 'Uluaki Mata
Me'a-hā-mai

MĀTAIASI. *Vakai foki ki he*
'Aposetolo—Fili 'o e Kau
'Aposetoló

Ko e tokotaha ia na'e fili ke ne fetongi 'a Siutasi 'Isikālioté 'o ne hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá (Ngāue 1:15–26). Ko ha ākonga ia 'i he tāimi kotoa na'e ngāue fakafaifekau ai 'a Sisū 'i he mo'ui fakamatelié (Ngāue 1:21–22).

MATA'ITOFE MAHU'INGÁ. *Vakai*
foki ki he Folofolá; Tohi Folofola
Fakamafai'í, Ngaahi; Sāmita,
Siosefa, ko e Si'í

'Oku fakatatau 'a e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní ki ha "mata'i tofe mahu'ingā lahi" (Mātiu 13:45–46).

Ko e Mata'itofe Mahu'ingá ko e hingoa

foki ia kuo ui 'aki ha taha 'o e ngaahi tohi folofola 'e fā 'oku ui ko e "ngaahi tohi folofola" 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e pulusi 'a e 'uluaki pulusi 'o e Mata'itofe Mahu'ingá 'i he 1851 pea na'e kau ai ha ni'ihi 'o e ngaahi me'a kuo kau ia he taimi ni 'i he Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá. 'Oku kau 'i hono ngaahi pulusi talu mei he 1902 'a e (1) ngaahi kongana'e to'o mei hono liliu 'e Siosefa Sāmīta 'a e tohi Sēnesí, 'a ia 'oku ui ko e tohi 'a Mōsesé, pea mo e Mātiu vahe 24, 'a ia 'oku ui ko e Siosefa Sāmīta—Mātiú; (2) Ko e liliu 'a Siosefa Sāmīta 'o e ngaahi takainga pepa kili'i kaho faka-'Isipite 'a ia na'á ne ma'u 'i he 1835, pea 'oku ui ia ko e tohi 'a 'Épalahamé; (3) ko ha kongana'e mei he hisitōlia 'o e Siasí na'e fai 'e Siosefa Sāmīta, 'a ia na'á ne hiki ia 'i he 1838 pea 'oku ui ia ko e Siosefa Sāmīta—Hisitōliá; pea ko hono (4) ko e Ngaahi Tefito 'o e Tuí, 'a ia ko ha ngaahi fakamatala ia 'e hongofulu mā tolu 'o e tuí mo e tokäteline.

MATE FAKALAUMĀLIÉ. *Vakai*

foki ki he Fakamo'uí; Foha 'o e Mala'ía, Ngaahi; Heli; Hinga 'a 'Ātama mo 'Ivī; Mala'ía; Tēvolo

Ko e mavahe ia mei he 'Otuá mo hono ngaahi mālohí; ko e mate ia ki he ngaahi me'a 'oku kau ki he mā'oni'oni. Na'e mo'ua 'a Lusifá mo hano vahe tolu 'e taha 'o e ngaahi laumālie 'o e langí ki he mate fakalaumālie 'i hono kapusi hifo 'a kinautolu mei he langí (T&F 29:36–37).

Na'e fakahoko mai 'a e mate fakalaumālie ki he māmaní 'i he hinga 'a 'Ātamá (Mōsesé 6:48). 'Oku mate fakalaumālie 'a e kakai fakamatelie 'oku nau ma'u 'a e ngaahi fakakaukau, ngaahi lea mo e ngaahi ngāue 'oku koví, lolotonga 'enau kei mo'ui 'i he māmaní (1 Tīm. 5:6). Na'e tu'unga 'i he fakalelei 'a Sisū Kalaisí pea mo e talangofua ki he ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei, ha toe lava ai 'a e tangatá mo e fefiné 'o ma'a mei he angahalá pea nau ikuna'i 'a e mate fakalaumālie.

'Oku toe hoko foki 'a e mate fakalaumālie 'i he hili 'a e mate 'a e sino fakamatelie. 'E fakamāu'i fakatou'osi 'a e kakai kuo toe tu'ú mo e tēvoló mo 'ene kau 'āngeló. Ko kinautolu na'a nau angatu'u fakahāhā ki he maama mo e mo'oni 'o e ongoongolelei te nau mate fakalaumālie. 'Oku fa'a ui 'a e mate ko 'ení ko e mate 'anga uá ('Alamā 12:16; Hilam. 14:16–19; T&F 76:36–38).

'E motuhi 'a e kau fai koví, **Same** 37:9. Ko e loto-fakakakanó ko e maté ia, **Loma** 8:6 (2 Nifai 9:39). 'Oku hanga 'e he holí 'o lōmaki'i 'a e kakai ki he mala'ia mo e mate faka'auha, **1 Tīm.** 6:9. 'Oku fanau'i 'e he angahalá 'a e mate, **Sēmisi** 1:15. Ko ia ia 'e ikuná 'e 'ikai lavea ia 'i he mate 'anga uá, **Fakahā** 2:11. Ko kinautolu ia 'ikai ma'u 'e he mate 'anga uá ha mālohi ki ai, **Fakahā** 20:6, 12–14. Ko e kau fai angahalá te nau ma'u honau 'inasi 'i he ano 'o e afi mo e sūlifa 'a ia ko e mate 'anga uá, **Fakahā** 21:8 (T&F 63:17–18). 'Oku tau'atāina 'a e tangatá ke fili 'a e tau'atāina mo e mo'ui ta'engatá pe fili 'a e pōpulá mo e maté, **2 Nifai** 2:27 (2 Nifai 10:23; 'Alamā 29:5; Hilam. 14:30–31). Kuo tofa 'e he 'Otuá 'a e hala ke tau hao ai mei he maté mo heli, **2 Nifai** 9:10. Vete ange 'a kimoutolu mei he mamahi 'o heli koe'uhí ke 'oua na'a mou mamahi 'i he mate 'anga uá, **Sēkope** 3:11. Ko e tangata fakakakanó ko e fili ia ki he 'Otuá, **Mōsaia** 3:19. 'Ofa ke tuku 'e he 'Eiki kiate kimoutolu 'a e fakatomalá, koe'uhí ke 'oua na'a mou mamahi 'i he mate 'anga uá, **'Alamā** 13:30. Na'e takatakai 'a 'Alamā 'e he ngaahi ha'i ta'engata 'o e maté, **'Alamā** 36:18. 'Oku nau mate 'a e kau fai angahalá ki he ngaahi me'a 'oku kau ki he mā'oni'oni, **'Alamā** 40:26 ('Alamā 12:16). 'Oku fakahoko mai 'i he hinga ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá ha mate fakalaumālie, **'Alamā** 42:9 (Hilam. 14:16–18). 'I he hinga 'a 'Ātamá, na'á ne hoko ai 'o mate fakalaumālie, **T&F** 29:40–41, 44.

MATE FAKAMA'ATÁ. *Vakai ki he Ma'atá*

MATE FAKASINÓ. *Vakai foki ki he Fakamo'uí; Hinga 'a 'Ātama mo 'Ivī; Fakamatelié; Mo'úi Fakamatelié; Toetu'ú*

Ko hono fakamavahe'í ia 'o e sinó mo e laumalié. Na'e hanga 'e he Hingá 'o 'omi 'a e mo'úi fakamatelié mo e maté ki he māmaní (2 Nifai 2:22; Mōsese 6:48). Na'e hanga 'e he fakalelei 'a Sisū Kalaisí 'o ikuna'í 'a e maté koe'uhí kae lava 'e he kakai kotoa pē 'o toe tu'ú (1 Kol. 15:21–23). Ko e toetu'ú ko ha me'a'ofa ta'etotongi ia ki he kakai kotoa pē 'o tatau ai pē pe na'a nau failelei pē faikovi 'i he mo'úi ko 'ení pe 'ikai ('Alamā 11:42–44). 'Oku tu'ó taha pē 'a e hoko mai 'a e mate fakasinó ki he tokotaha kotoa pē, koe'uhí he ko e taimi pē 'oku tau toe tu'ú ai, 'e 'ikai toe mate 'a hotau sinó ('Alamā 11:45).

'E mate 'a e kakano kotoa pē, pea 'e toe liliu 'a e tangatá ko e efu, **Siope** 34:15. 'Oku mahu'inga 'i he 'ao 'o Sihová 'a e pekia 'o 'ene kakai mā'oni-óní, **Same** 116:15. 'E foki 'a e efú ki he kelekelé pea foki hake 'a e laumalié ki he 'Otuá, **Tngt.** 12:7. Na'e hoko mai 'a e maté 'i he tangata, **1 Kol.** 15:21. 'Oku ma'u 'e he Fakamo'uí 'a e ngaahi kī 'o heli mo e maté, **Fakahā** 1:18. Pea 'e 'ikai ke 'i ai ha mate pe ha mamahi, **Fakahā** 21:4. Kuo hoko 'a e maté ki he fa'hinga kotoa 'o e tangatá, **2 Nifai** 9:6, 11 ('Alamā 12:24). Na'e 'ikai pē te nau sio 'i ha momo'í manavahē ki he maté, **'Alamā** 27:28. 'Oku fakamatala'í 'e 'Alamā 'a e tu'unga 'o e laumalié 'i he vaha'a 'o e maté mo e toetu'ú, **'Alamā** 40:11. Ko kinautolu 'e mate 'iate aú 'e 'ikai te nau ongo'í 'a e maté, **T&F** 42:46. Ko kinautolu kuo 'ikai tu'utu'uni ke maté, 'e fakamo'úi ia, **T&F** 42:48. Te u sivi'í 'a kimoutolu 'i he ngaahi me'a kotoa pē, 'io 'o a'u ki he maté, **T&F** 98:14. Te ke toe foki ki he efú, **Mōsese** 4:25. Na'e hinga 'a 'Ātamá, pea 'i he'ene hingá na'e hoko mai ai 'a e maté, **Mōsese** 6:48.

MATE 'ANGA UÁ. *Vakai ki he Mate Fakalaumalié*

MĀTIU. *Vakai foki ki he Kōsipelí, Ngaahi*

Ko ha 'Aposetolo ia 'a Sisū Kalaisi pea ko ia na'á ne tohi 'a e 'uluaki tohi 'i he Fuakava Fo'ou. Ko Mātiú, ko ha Siu ia 'a ia na'á ne hoko ko ha tñaki tukuhau ma'á e kau Lomá 'i Kapaneume, pea mahalo na'á ne ngāue ma'a Hēlota 'Anitipasi. Na'e 'iloa ia ki mu'a 'i he'ene ulu ko Līvai, ko e foha 'o 'Alefusí (Ma'ake 2:14). Na'e hili pē ha ki'í taimi si'í mei hono ui ke ne hoko ko e ākonga 'a Sisuú, na'á ne fai ha kōtoanga 'a ia na'e 'i ai 'a e 'Eikí (Mātiu 9:9–13; Ma'ake 2:14–17; Luke 5:27–32). Mahalo na'e ma'u 'e Mātiu ha 'ilo lahi ki he ngaahi folofola 'i he Fuakava Motu'á, pea na'e lava ai ke ne vakai ki hono fakahoko faka'auliliki 'o e kikité 'i he mo'úi 'a e 'Eikí. 'Oku si'isi'í 'aupito ha 'ilo ki he konga ki mui 'o e mo'úi 'a e 'Aposetoló ni. 'Oku fakahā mai 'e ha talatukufakaholo 'e taha na'á ne mate fakama'ata.

Ko e Kōsipeli 'a Mātiú: Ko e 'uluaki tohi 'i he Fuakava Fo'ou. Mahalo na'e 'uluaki fakataumu'a hono tohi 'o e Kōsipeli 'a Mātiú ke ngāue 'aki 'e he kau Siu 'i Palesitainé. 'Oku ngāue 'aki ai ha ngaahi konga lahi na'e to'o mei he Fuakava Motu'á. Ko e tefito'í taumu'a 'a Mātiú ke fakahā ko Sisū 'a e Misaia na'e lea 'a e kau palōfita 'i he Fuakava Motu'á 'o kau ki ai. Na'á ne toe fakamafa'í foki ko Sisū 'a e Tu'í mo e Fakamaau 'o e tangatá.

Vakai ki he "Kōsipelí, Ngaahi" ke ma'u mei ai ha fakamatala fakanou-nou ki he ngaahi vahé.

MĀTU'Ā. *Vakai foki ki he Fa'éé; Tamai Fakamatelié*

Ko e ngaahi tamaí mo e ngaahi fa'éé. Ko e ngaahi husepāniti mo e ngaahi uaifi ko ia 'oku fe'unga mo tauu 'a ia kuo fakama'u totonu 'a kinautolu 'i he mali 'i ha tempale 'o e 'Otuá, te nau lava 'o fakahoko honau fatongia ko e ngaahi mātu'á 'i he ta'engata kotoa.

'A e fānu, mou talangofua ki ho'omou mātu'á, 'Efesō 6:1–3 (Kolose 3:20). Ko 'Ātama mo 'Ivi 'a 'etau 'uluaki ongo

mātu'á, **1 Nifai** 5:11. 'E 'i he 'ulu 'o e mātu'á 'a e mala'ía, **2 Nifai** 4:6. Ako ki he mātu'á kuo pau ke nau fakatomala pea papitaiso, **Molonai** 8:10. 'Oku fekau ki he ngaahi mātu'á ke nau ako'i 'a e ongoongolelei ki he'enua fānaú, **T&F** 68:25. 'Oku ma'u 'e he fānaú kotoa pē 'a e totonu ke 'eke'i 'a e ngaahi tauhi mei he'enua ngaahi mātu'á, **T&F** 83:4. 'E 'ikai lava ke 'eke'i 'a e ngaahi angahala 'a e mātu'á ki he 'ulu 'o e fānaú, **Mōse** 6:54.

MA'Á. *Vakai ki he Haohaoá*

MA'Á MO E TA'EMA'Á. *Vakai foki ki he Fono 'a Mōsesé; Haohaoá; 'Ulí*

Na'e fakahā 'e he 'Eikí 'i he Fuakava Motu'á kia Mōse mo e kakai 'Isileli 'i mu'á ko e ngaahi me'akai pē 'e ní'ihí 'oku ma'á, pe ko hono fakalea 'e tahá, 'oku fe'unga ke kai. Na'e 'i ai hano fu'u mālohi lahi 'o hono fakafaikehekehe 'i 'e he kakai 'Isileli 'a e me'akai 'oku ma'á mo e me'akai 'oku ta'ema'á 'i he anga 'o 'enua mo'ui fakalotu mo fakasōsialé. Na'e 'i ai 'a e fanga manu 'e ní'ihí, fanga manupuna, mo e ika na'e lau 'oku ma'a pea 'oku lelei ke kai, hili ia na'e 'i ai 'a e ní'ihí ia na'e ta'ema'a pea na'e tapui ke 'oua 'e kai (Lev. 11; Teut. 14:3–20). Na'e 'i ai foki mo e kakai mahaki 'e ní'ihí na'e lau 'oku ta'ema'a.

Ko hono 'uhinga 'o e ma'á 'i he me'a fakalaumalié, ko e tau'atāina ia mei he angahala mo e ngaahi holi kovi. 'Oku ngāue 'aki ai 'a e fo'i leá ke fakamatala'i ha taha 'a ia 'oku angama'a pea 'okú ne ma'u ha loto-ma'a (Same 24:4). Na'e 'i ai ha ngaahi fakahinohino makehe ma'u pē ki he kakai 'o e fuakava 'o e 'Otuá ke nau ma'a (3 Nifai 20:41; T&F 38:42; 133:5).

Ko ia ia 'oku nima ma'a mo loto-mā-oni'oni 'e 'alu hake ki he mo'unga 'o Sihová ['Eikí], **Same** 24:3–5. Ke 'oua na'a ui ko e ta'etapu pe ta'ema'a ha tangata 'e toko taha, **Ngāue** 10:11–28. Te mou lava koā ke sio hake ki he 'Otuá 'i he 'aho ko iá 'aki 'a e loto-ma'a mo e nima ma'a? **'Alamā** 5:19. 'E tautea'i 'e he 'Eikí 'a Saione kae 'oua ke ne

ma'a, **T&F** 90:36. Ke ma'a 'a kimoutolu 'oku fua 'a e ngaahi ipu 'a e 'Eikí, **T&F** 133:4–5, 14 ('Isaia 52:11).

MA'AKE. *Vakai foki ki he Kōsipelí, Ngaahi*

Ko Sione Ma'aké ko e tama ia 'a Mele 'a ia na'e nofo 'i Selūsalema 'i he Fuakava Fo'ou (Ngāue 12:12), pea mahalo 'oku tokoua 'aki ia (pe 'ilamutu) 'o Panepasa (Kolose 4:10). Na'a ne 'alu mo Paula mo Panepasa mei Selūsalema 'i he'enua 'uluaki fononga fakafaipekaú, peá ne mavahe meiate kinaua 'i Peaka (Ngāue 12:25; 13:5, 13). Na'a ne toki fononga fakataha ki mui mo Panepasa ki Saipalo (Ngāue 15:37–39). Na'a ne 'ia Paula 'i Loma (Kolose 4:10; Filim. 1:24); pea na'a ne 'ia Pita 'i Pāpiloné (mahalo pē 'i Loma) (1 Pita 5:13). Na'e fakamuimui leva 'a 'ene 'ia Timote 'i 'Efesō (2 Tīm. 4:11).

Ko e Kōsipeli 'a Ma'aké: Ko e tohi ia hono ua 'i he Fuakava Fo'ou. Mahalo na'e tohi 'a e kōsipeli 'a Ma'aké 'o fakatatau ki he fakahinohino 'a Pita. Ko 'ene tau-mu'á ke fakamatala'i ko e 'Eikí ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá pea na'a ne mo'ui mo ngāue 'i he lotolotonga 'o e kakai. Na'e hanga 'e Ma'ake 'o fakamatala'i 'i he mālohi mo e loto-fakatōkilalo, 'a e fa'ahinga fakakaukau na'e tōkaki 'e Sisū 'i he loto 'o e kakai na'a nau fanongo kiate iá. 'Oku pehē 'i he talatukufakaholó, na'e hili pē 'a e pekia 'a Pitá, pea 'alu leva 'a Ma'ake 'o 'a'ahi ki 'Isipite, pea ne fokotu'u 'a e Siasí 'i 'Aleksanitulia, pea na'a ne mate fakama'ata.

Vakai ki he Ngaahi Kōsipelí ke ma'u mei ai ha fakamatala fakanounou ki he ngaahi vahé.

MĀ'ATA. *Vakai foki ki he Lāsalosi; Mele 'o Pētani*

Ko e tuofefine 'o Lāsalosi mo e tokoua 'o Mele 'i he Fuakava Fo'ou (Luke 10:38–42; Sione 11:1–46; 12:2).

MA'ATĀ

Ko ha tokotaha 'okú ne foaki 'ene mo'ui kae 'ikai lí'aki 'a Kalaisi, ko e ongoongo-

leleí, pe ngaahi tui pe ngaahi tefito'í mo'oni mā'oni'oni 'okú ne tui ki aí.

'E talatalaaki'í 'a e kau fai angahalá 'e he toto mā'oni'oni kotoa pē meia 'Ēpeli kia Sakalia, **Mātiu** 23:35 (Luke 11:50). Ko ia ia 'oku mole 'ene mo'uí koe'uhi ko Kalaisi mo e ongoongoleleí 'e ma'u ia 'e ia, **Ma'ake** 8:35 (T&F 98:13). Pea na'a nau tolongaki 'a Sitiveni, **Ngāue** 7:59 (Ngāue 22:20). Ka ai ha fuakava 'oku totonu ke 'i ai foki mo e mate 'o ia 'okú ne fakamo'oni 'a e fuakavá, **Hepelū** 9:16–17. Na'e tō 'a 'Apinetai kuó ne kā-taki'í 'a e mate 'i he afí, **Mōsaia** 17:20. Na'e laku 'a e kau 'Āmoni na'e tuí ki he loto afí, **'Alamā** 14:8–11. Na'e tāmāte'í 'a e tokolahi koe'uhi ko 'enau fakamo'oni ki he ngaahi me'a ní, **3 Nifai** 10:15. Ko ia ia 'okú ne tuku hifo 'ene mo'uí koe'uhi ko 'eku ngāue te ne ma'u 'a e mo'uí ta'engatá, **T&F** 98:13–14. Na'e mate fakama'ata 'a Siosefa Sāmīta mo Hailame Sāmīta koe'uhi ko hono fakafoki mai 'o e ongoongoleleí, **T&F** 135. Na'e fakama'u 'e Siosefa Sāmīta 'a 'ene fakamo'oni 'aki hono totó, **T&F** 136:39.

MĀ'ONĪ'ONĪ. *Vakai foki ki he*
Angatonú; Fakamá'oni'oni'í;
Fekau 'a e 'Otuá, Ngaahi;
Fe'unga; Haohaoá;
Ta'e-mā'oni'oni; Toputapu;
'A'evá, 'A'eva mo e 'Otuá

Ko e angatonu, toputapu, anga-mā'oni'oni, faitotonu; tauhi talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá; faka'ehi'ehi mei he angahalá.

Ko e haohaoa fakalaumālie mo faka-angama'a ia. 'Oku hanga 'e he mā'oni'oni 'o fakamahino'í 'a e haohaoa 'o e loto mo e fakakaukau 'a ha taha.

'E tāpuaki'í 'e Sihova 'a e mā'oni'oni, **Same** 5:12. 'Oku 'afio ma'u 'a e fofonga 'o Sihová he kakai mā'oni'oni, **Same** 34:15, 17 (1 Pita 3:12). 'O ka pule 'a e mā'oni'oni 'oku fiefia 'a e kakai, **LFkt.** 29:2 (T&F 98:9–10). 'Oku monū'ia 'a kinautolu 'oku fiekaia mo fieinua ki he mā'oni'oni, **Mātiu** 5:6 (3 Nifai 12:6). Fuofua kumi 'a e pule'anga 'o e 'Otuā mo 'ene mā'oni'oni, **Mātiu** 6:33. 'Oku

'alu atu 'a e mā'oni'oni ki he mo'ui ta'engatá, **Mātiu** 25:46. Ko e lotu fakamātoato 'a e tangata mā'oni'oni 'oku 'aonga lahi, **Sēmisi** 5:16. 'Ilonga ia 'oku mā'oni'oni 'oku 'ofeina ia 'e he 'Otuá, **1 Nifai** 17:35. Te ne malu'í 'a e kau mā'oni'oni ko ia 'oku 'ikai 'aonga ke manavahē, **1 Nifai** 22:17, 22. 'E 'ikai ma'u ai 'e Sētane ha mālohi koe'uhi ko e mā'oni'oni 'a e kakai 'o e 'Eikí, **1 Nifai** 22:26. Kapau 'oku 'ikai ha mā'oni'oni 'oku 'ikai ha fiefia, **2 Nifai** 2:13. 'E ma'u 'e he kau mā'oni'oni 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, **2 Nifai** 9:18. 'Oku 'ikai manavahē 'a e kau mā'oni'oni ki he ngaahi folofola 'o e mo'oni, **2 Nifai** 9:40. Kuo pau ke liliu 'a e kakai kotoa pē ki ha tu'unga 'o e anga-mā'oni'oni, **Mōsaia** 27:25–26. 'E tohi 'a e ngaahi hingoa 'o e kau mā'oni'oni 'i he tohi 'o e mo'uí, **'Alamā** 5:58. Kuo mou feinga ke ma'u 'a e fiefia 'i he fai angahalá, 'a ia 'oku ta'ehoa mo e anga 'o e mā'oni'oni, **Hilam.** 13:38. 'E fakahā 'e he kāingalotú 'oku nau fe'unga mo e Siasí 'i he'enau 'a'eva 'i he mā'oni'oni 'i he 'ao 'o e 'Eikí, **T&F** 20:69. Ko e hiva 'a e kau mā'oni'oni ko e lotu ia kiate au, **T&F** 25:12. Tutu'u, kuo mou 'ai 'a e sifa-fatafata 'o e mā'oni'oni, **T&F** 27:16 ('Efesō 6:14). Ko e mate 'a e mā'oni'oni 'e melie ia kiate kinautolu, **T&F** 42:46. 'E tñaki fakataha mai 'a e kau mā'oni'oni mei he lotolotonga 'o e ngaahi pule'anga kotoa pē, **T&F** 45:71. 'Oku totonu ke fakahoko 'e he tangatá 'a e mā'oni'oni lahi, **T&F** 58:27. Ko ia ia 'okú ne fai 'a e ngaahi ngāue 'o e mā'oni'oni te ne ma'u 'a e melino 'i māmani pea mo e mo'ui ta'engata 'i he maama ka hoko maí, **T&F** 59:23. 'E 'i ai hano vahe'í 'aupito 'o e kau mā'oni'oni mei he kau fai angahalá 'i he Hā'ele 'Anga Uá, **T&F** 63:54. Ko e fale 'o e 'Eikí ko ha potu ia 'o e mā'oni'oni, **T&F** 109:13. 'Oku toki lava pē ke mapule'í 'a e ngaahi mālohi 'o e langí 'i he ngaahi founga 'o e mā'oni'oni, **T&F** 121:36. Na'e 'i he lotolotonga 'o e kau mā'oni'oni 'a e melino, **T&F** 138:22. Ko e Tangata 'o e Mā'oni'oni 'a e huafa 'o e 'Eikí, **Mōsese** 6:57 (Mōsese 7:35). Na'e nofo 'a e kakai 'o Saioné 'i he mā'oni'oni, **Mōsese** 7:18.

Ko 'Ēpalamé ko e tokotaha ia na'e muimui ki he mā'oni'oni, 'Ēpa. 1:2.

MĀ'ONÍ'ONÍ, KAU. *Vakai foki ki he Kalisitanié, Kau; Siasi 'o Sīsū Kalaisi; Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní*

Ko ha mēmipa tui faivelenga ia 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi.

Tānaki fakataha kiate au 'eku kakai mā'oni'oni, **Same** 50:5. Na'e fai 'e Saula 'a e kovi lahi ki he Kāingalotu 'i Selūsalemá, **Ngāue** 9:1–21. Na'e ha'u foki 'a Pita ki he kau lotu na'e nofo 'i Litiá, **Ngāue** 9:32. Ke 'iate kimoutolu 'oku 'i Loma kuo ui ke mā'oni'oni 'a e 'alo'ofa mo e mon'ia, **Loma** 1:7. Ko e kaungā-kolo 'a kimoutolu mo e kau mā'oni'oni, 'Efesō 2:19–21. Na'á ku vakai ki he siasi 'o e Lamí, 'a ia ko e kau mā'oni'oni 'a e 'Otuá, **1 Nifai** 14:12. Ko e tangata fakakakano ko e fili ia ki he 'Otuá kae 'oua ke ne hoko ko ha tokotaha mā'oni'oni 'i he fakalelei 'a Kalaisi, **Mōsaia** 3:19. Ko au, ko e 'Eikí, na'á ku tāpuaki'i 'a e kelekelé koe'uhí ke faka'aonga'i 'e he'eku kau mā'oni'oni, **T&F** 61:17. 'Oku tau'i 'e Sētane 'a e kau mā'oni'oni 'a e 'Otuá, **T&F** 76:28–29. Ngāue faivelenga ke teuteu'i 'a e kau mā'oni'oni ki he houa 'o e fakamaau 'a ia 'e hoko maí, **T&F** 88:84–85. 'Oku totonu mo e kau mā'oni'oni ke nau foaki 'enau ngaahi koloá ki he masivá mo e faingata'a'ia, **T&F** 105:3. Kuó u foaki 'a e ngaahi laka'nga 'i 'olunga ní ki he fai 'o e ngāue 'a e ngāue fakafai'ekau pea mo hono fakahaohaoa'i 'o 'eku kau mā'oni'oni, **T&F** 124:143 ('Efesō 4:12).

MĀ'ONÍ'ONÍ, LAUMĀLIE. *Vakai ki he Laumālie Mā'oni'oni*

MĀ'ONÍ'ONÍ 'O E NGAACHI
MĀ'ONÍ'ONÍ. *Vakai foki ki he Tāpanekalé; Tempalé*

Ko e loki toputapu taha ia 'o e tāpanekale 'a Mōsesé pea toki 'i he tempalé ki mui. 'Oku toe ui foki 'a e Mā'oni'oni 'o e Ngaahi Mā'oni'oni ko e "potu toputapu 'aupitō" ('Eke. 26:33–34).

MEHEKÁ. *Vakai foki ki he Mānumanú*

'Oku ua 'a e 'uhinga 'o e fo'i lea meheká 'i hono ngāue 'aki 'i he folofolá: (1) ke ma'u ha loto-mālohi 'o kau ki ha taha pe ha me'a, pea ko hono (2) ko hono ma'u ha loto-meheka 'o kau ki ha taha pe hu'u'hu'u 'e ma'u 'e ha taha ha fa'ahinga lelei pe faingamālie.

Fakatatau ki he folofolá, 'oku hala 'a e holi ke ma'u ha me'a 'a ha taha kehe.

Ke fua'a pe ma'u ha loto-mālohi: Ko au ko Sihova ko ho 'Otuá ko e 'Otuá fua'a au, 'Eke. 20:5 (Teut. 5:9; 6:15; Mōsaia 11:22). Te u fua'a koe'uhi ko hoku huafa mā'oni'oni, 'Isikeli 39:25. 'Oku ou fua'a koe'uhi ko Selūsalema pea mo Saione, **Sāk.** 1:14.

Ke ma'u ha loto-meheka pe hu'u'hu'u: Ko e fua'á ko e [me'a faka'ita] ia [ki he] tangatá, **LFkt.** 6:32–35. Na'e kamata ke meheka 'a 'Eikisi 'i hono fohá, 'Eta 9:7. Fakama'a 'a kimoutolu mei he ngaahi meheká mo e ngaahi mana-vaheé, **T&F** 67:10.

Pea na'e meheka 'a e kaumātu'á kia Siosefa, pea na'a nau fakatau ia ki 'Isipite, **Ngāue** 7:9. 'Oku 'ikai meheka 'a e 'ofá, **1 Kol.** 13:4 (Molonai 7:45). 'Oku tupu 'a e meheká mei he fielahí, **1 Tim.** 6:4. Ko ia 'oku 'i ai 'a e meheká 'oku 'i ai 'a e maveuveú mo e ngāue kovi kotoa pē, **Sēmisi** 3:16. 'Oku fekau 'e he 'Eikí ki he tangatá ke 'oua na'a nau meheka, **2 Nifai** 26:32. Na'e 'ikai ke 'i ai ha meheka 'i he kakai 'o Nifai, **4 Nifai** 1:15–18. Kuo hoko 'a e meheká mo e 'ita 'a e tangatá ko hoku 'inasi kuó u anga ki ai 'i he ngaahi 'aho kotoa pē 'o 'eku mo'uí, **T&F** 127:2.

MĒKOKI. *Vakai foki ki he Koki; Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sisū Kalaisi*

Ko ha fonua mo ha kakai ia 'i he Fua-kava Motu'á 'oku ofi ki he Tahí 'Uli-ulí. Ko honau tu'i, ko Kókí, te ne taki 'a e ngaahi kau tau 'a Mēkókí 'i ha fu'u tau lahi faka'osi ki mu'a 'i he hā'ele 'anga ua mai 'a Kalaisi ('Isikeli 38:2; 39:6). 'Oku fakamatala 'a e ngaahi

folofolá ki ha tau lahi 'e taha 'a Koki mo Mēkoki 'i he ngata'anga 'o e Nofu Tu'í 'i he ngaahi kau tau 'a e 'Otuá mo e ngaahi kau tau 'a e tēvoló (Fakahā 20:7-9; T&F 88:111-116).

MELE, FA'Ē 'A MA'AKÉ. *Vakai foki ki he Ma'ake*

Ko e fa'ē ia 'a Sione Ma'ake 'i he Fua-kava Fo'ou, 'a ia na'á ne tohi 'a e Kōsi-peli 'a Ma'aké (Ngāue 12:12).

MELE, FA'Ē 'A SĪSUÚ. *Vakai foki ki he Siosefa, Husepāniti 'o Melé; Sīsū Kalaisi*

Ko ha tāupo'ou ia 'i he Fuakava Fo'ou na'e fili 'e he 'Otuá ko e Tamai ke hoko ko e fa'ē 'a Hono 'Aló 'i he kahanó. Na'e ma'u 'e Mele ha fānu kehe hili hono 'alo'i 'o Sisuú (Ma'ake 6:3).

Na'e fakanofu ia kia Siosefa, **Mātiu** 1:18 (Luke 1:27). Na'e fakahā kia Siosefa ke 'oua na'á ne vete'i pe tuku ange 'a Mele, **Mātiu** 1:18-25. Na'e 'a'ahi mai 'a e kau tangata potó kia Mele, **Mātiu** 2:11. Na'e hola 'a Mele mo Siosefa mo e tamasi'i ki 'Isipite, **Mātiu** 2:13-14. Na'e foki mai 'a e fāmili ki Nāsaleti hili 'a e pekia 'a Hēlotá, **Mātiu** 2:19-23. Na'e 'a'ahi mai 'a e 'āngelo ko Kepalelí kia Mele, **Luke** 1:26-38. Na'e 'a'ahi 'a Mele ki hono kāinga ko 'Ilisapeti, **Luke** 1:36, 40-45. Na'e hiva 'aki 'e Mele ha saame 'o e fakafeta'i ki he 'Eiki, **Luke** 1:46-55. Na'e 'alu 'a Mele mo Siosefa ki Pētelihema, **Luke** 2:4-5. Na'e fā'ele'i 'e Mele 'a Sīsū pea tuku ia 'i ha 'ai'anga-kai 'o e manú, **Luke** 2:7. Na'e 'alu 'a e kau tauhi-sipi ki Pētelihema ke 'a'ahi ki he tamasi'i ko Kalaisi, **Luke** 2:16-20. Na'e 'ave 'e Mele mo Siosefa 'a Sīsū ki he tempalé 'i Selūsalema, **Luke** 2:21-38. Na'e 'ave 'e Mele mo Siosefa 'a Sīsū ki he katoanga 'o e Laka Atú, **Luke** 2:41-52. Na'e 'i he katoanga mali 'i Kená 'a Mele, **Sione** 2:2-5. Na'e kole 'e he Fakamo'uí mei he funga kolosí kia Sione ke ne tokanga'i 'a 'ene fa'éé, **Sione** 19:25-27. Na'e fakataha 'a Mele mo e kau 'Aposetoló 'i he taimi na'e 'o hake ai 'a Kalaisi ki he langí, **Ngāue**

1:14. Ko e tāupo'ou na'e fu'u faka'ofu'ofa mo hoiohiofua lahi hake 'i he kau tāupo'ou kehe kotoa pē 'a Mele, **1 Nifai** 11:13-20. 'E ui 'a e fa'ē 'a Sisuú ko Mele, **Mōsaia** 3:8. 'E hoko 'a Mele ko ha tāupo'ou ia, ko ha me'angāue mahu'inga ia kuo fili, **'Alamā** 7:10.

MELE MAKITELINE

Ko ha fefine 'i he Fuakava Fo'ou 'a ia na'á ne hoko ko ha ākongā mateaki 'a Sīsū Kalaisi. 'Oku 'uhinga 'a e Makiteliné ki Makitala, 'a ia ko e feitu'u ia na'e ha'u mei ai 'a Melé. 'Oku tu'u ia 'i he matātahi fakahihifo 'o e Tahi 'o Kālelí.

Na'á ne tu'u 'o ofi ki he kolosí, **Mātiu** 27:56 (Ma'ake 15:40; Sione 19:25). Na'á ne 'i he telio 'o Kalaisi, **Mātiu** 27:61 (Ma'ake 15:47). Na'á ne 'i he fonualotó 'i he pongipongi 'o e toetu'ú, **Mātiu** 28:1 (Ma'ake 16:1; Luke 24:10; Sione 20:1, 11). Na'e 'uluaki hā 'a Sīsū kiate ia 'i he hili 'ene toetu'ú, **Ma'ake** 16:9 (Sione 20:14-18). Na'e 'alu ki tu'a ha kau tēvolo 'e toko fitu, **Luke** 8:2.

MELEKISĒTEKI.

Vakai foki ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki; Sēlemi

Ko ha taula'eiki lahi, palōfita, mo e takimu'a 'iloa 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'e mo'ui hili 'a e lōmakí pea 'i he lolotonga 'a e taimi 'o 'Ēpalahamé. Na'e ui ia ko e tu'i 'o Sēlemi (Selūsalema), ko e tu'i 'o e melino, tu'i 'o e mā'oni'oni ('a ia ko e 'uhinga faka-Hepelū ia 'o e Melekisēteki), pea ko e taula'eiki ia 'a e 'Otuá fungani mā'olungá.

Na'e totongi vahehongofulu 'a 'Ēpalahame kiate ia, **Sēnesi** 14:18-20. Na'e fai 'e he kakai 'o Melekisēteki 'a e mā'oni'oni, pea nau ma'u 'a e langí, **LSS, Sēnesi** 14:25-40. Ko e taula'eiki lahi 'a Kalaisi 'i he lakanga 'o Melekisēteki, **Hepelū** 5:6. Ko Melekisēteki ko e Tu'í 'o Sēlemi, ko e taula'eiki 'a e 'Otuá fungani mā'olungá, **Hepelū** 7:1-3. Na'e 'ikai ha taha 'e lahi hake 'ia Melekisēteki, **'Alamā** 13:14-19. Na'e ma'u 'e 'Ēpalahame 'a e lakanga fakataula'eiki

meia Melekisēteki, **T&F** 84:14. Na'e ui 'e he Siasi 'i he kuonga mu'á 'a e lakanga fakataula'eiki mā'olunga ange ko 'ení ko e Lakanga Fakataula'eiki 'o Meleki-sēteki 'i he 'apasiasia pē ki he huafa 'o e 'Eikí, **T&F** 107:1-4.

MELE 'O PĒTANÍ. *Vakai foki ki he*
Lāsalosi; Mā'ata

Ko e tuofefine 'o Lāsalosi mo e tokoua 'o Mā'ata 'i he Fuakava Fo'ou.

Na'e nofo 'a Mele 'i he va'e 'o Sīsūú 'o fanongo, **Luke** 10:39, 42. Na'e fekau 'a Mele mo hono tokoua ko Mā'atá kia Sīsū ke ha'u, **Sione** 11:1-45. Na'á ne tákai 'a e va'e 'o Sīsūú 'aki 'a e lolo, **Sione** 12:3-8.

MELIAME. *Vakai foki ki he* Mōsese

Ko e tuofefine ia 'o Mōsese 'i he Fua-kava Motu'á (Nōmipa 26:59).

Na'á ne tu'u 'o vakai ki he vaka na'e ngaohi mei he lou 'akaú, 'Eke. 2:1-8. Na'á ne taki 'a e kau fefinē mo e ki'i lali kili'i manu, 'Eke. 15:20-21. Na'e lāunga koe'uhi ko Mōsese pea na'e taa'i ia 'aki 'a e kilia, pea na'e toki fakamo'ui ia, **Nōmipa** 12:1-15 (Teut. 24:9).

MELINÓ. *Vakai foki ki he* Mālōlōó;
Nofo Tu'í; Tokotaha Fa'a Fakalelei

'Oku lava ke 'uhinga 'a e melinó 'i hono ngāue 'aki 'i he folofolá ki he tau'atāina mei he taú mo e moveuveú pe ko e fiemālie mo e nonga 'a e lotó tupu mei he Laumālie 'a ia 'oku foaki 'e he 'Otuá ki he'ene Kau Mā'oni'oni tui faivelengá.

Ko e tau'atāina mei he taú mo e moveuveú: 'Okú ne faka'osi 'a e ngaahi taú, **Same** 46:9. Pea 'e 'ikai te nau toe ako ki he tau, 'Īsaia 2:4. Mou mo'ui melino mo e kakai kotoa pē, 'oua na'a mou fai 'a e totongi, **Loma** 12:18-21. Na'e kei hoko atu ai pē 'a e melinó 'i he fonuá, **4 Nīfai** 1:4, 15-20. Ta'ofi 'a e taú, **T&F** 98:16. Hiki hake ha fuka 'o e melinó, **T&F** 105:39.

*Ko e melino mei he 'Otuá ki he kau tala-
ngofuá:* 'E ui 'a e Fakamo'uí ko e Pilinisi

'o e Melino, 'Īsaia 9:5. 'Oku 'ikai ha fiemālie ki he kakai angahalá, 'Īsaia 48:22. Na'e tokolahia 'a e kau 'āngelo mei he langí, 'oku nau fakamālō ki he 'Otuá, 'o pehē, Fakafeta'i ki he 'Otuá 'i 'olunga pea 'i māmani 'a e melinó, **Luke** 2:13-14. 'Oku ou tuku 'a e melinó kiate kimoutolu, **Sione** 14:27. Ko e melino 'a e 'Otuá 'oku lahi hake 'aupito 'i he fa'a 'iló, **Filipai** 4:7. Na'e ma'u 'e he kakai 'o e Tu'í ko Penisimaní 'a e fiemālie 'o e konisēnisí, **Mōsaia** 4:3. Hono 'ikai faka'ofu'ofa 'i he ngaahi mo'ungá 'a e va'e 'o kinautolu 'oku kei fakahā 'a e melinó, **Mōsaia** 15:14-18 ('Īsaia 52:7). Na'e tangi 'a 'Alamá ki he 'Eikí peá ne ma'u 'a e fiemālie, 'Alamá 38:8. Ko e ngaahi laumālie 'o e fa'ahinga 'oku mā'oni'oni 'e tali 'a kinautolu ki ha potu 'o e fiefia, 'Alamá 40:12. 'Ikai na'á ku lea 'aki 'a e fiemālie ki ho 'atamaí 'i he me'á? **T&F** 6:23. 'A'eva 'i he angamalū 'o hoku Laumālie, pea te ke ma'u 'a e melinó 'iate au, **T&F** 19:23. Ko ia ia 'okú ne fai 'a e ngaahi ngāue 'o e mā'oni'oni te ne ma'u 'a e melinó, **T&F** 59:23. Fakakofu'í 'a kimoutolu 'aki 'a e ha'í 'o e manava'ofá, 'a ia ko e ha'í 'o e haohoa mo e melinó, **T&F** 88:125. 'E hoku foha, ke 'i ho lotó 'a e melino, **T&F** 121:7. 'I he'eku 'ilo'í 'oku 'i ai 'a e melino lahi angé na'á ku kumi ai ki he ngaahi tāpuaki 'o e ngaahi tamaí, 'Ēpa. 1:2.

MĒSAKE. *Vakai foki ki he* Taniela

Ko Seteleki, Mēsake, mo 'Apetenikoó, ko e kau talavou 'Isileli ia 'e toko tolu 'i he Fuakava Motu'á, na'e 'omi fakataha mo Taniela ki he palasi 'o Nepukanesá, 'a ia ko e tu'í 'o Pāpiloné. Ko e hinga faka-Hepelū 'o Mēsaké ko Misaeli. Na'e fakafisi 'a e kau talavou ko 'eni 'e toko faá ke nau 'uli'í 'a kinautolu 'i ha'anau kai 'i he kakano'i manu mo inu 'a e uaine 'a e tu'í (Taniela 1). Na'e lī 'a Seteleki, Mēsake, mo 'Apetenikō ki he loto afi velá 'e he tu'í pea na'e fakahaofi 'a kinautolu 'e he 'Alo 'o e 'Otuá (Taniela 3)

MĒTUSELA. *Vakai foki ki he* 'Īnoke

Ko ha foha 'o 'Īnoke 'i he Fuakava

Motu'á. Na'e mo'ui 'a Mētusela 'i he ta'u 'e 969 (Sēnesi 5:21–27; Luke 3:37; Mōsese 8:7). Ko ha palōfita mā'oni'oni ia 'a ia na'e tuku 'i he māmaní 'i he taimi na'e 'o hake ai 'a e kolo 'o 'Inoké ki he langí. Na'á ne nofo 'i he māmaní koe'uhi ke 'i ai ha hako 'a ia 'e lava ke ha'u ai 'a Noa (Mōsese 8:3–4).

ME'A LILO 'A E 'OTUÁ, NGAAHI

Ko e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá 'a e ngaahi mo'oni fakalaumālie 'oku toki 'ilo'í pē 'i he fakahā. 'Oku fakahā mai 'e he 'Otuá 'a 'ene ngaahi me'a liló kiate kinautolu 'oku nau talangofua ki he ongoongolelei. 'Oku 'i ai ha ni'ihi 'o e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá 'oku te'eki fakahā mai.

Kuo tuku kiate kimoutolu ke 'ilo 'a e ngaahi me'a lilo 'o e pule'anga 'o e langí, **Mātiu** 13:11. Kapau te u 'ilo 'a e ngaahi me'a fakalilolilo kotoa pē pea 'ikai te u ma'u mo e 'ofá, ko e me'a noa pē au, **1 Kol.** 13:2. Na'e ma'u 'e Nifai ha 'ilo lahi ki he ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá, **1 Nifai** 1:1. 'Oku tuku ki ha tokolahi ke 'ilo'í 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá, **'Alamā** 12:9. 'Oku tuku ki he fa'ahinga pehe'e ke 'ilo 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá, **'Alamā** 26:22. 'Oku te'eki ai ke fakahā kakato mai kiate au hono kotoa 'o e ngaahi me'a liló ni, **'Alamā** 37:11. 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a lilo lahi kuo ta'ofi ke 'oua na'a 'ilo ki ai ha taha ka ko e 'Otuá pē, **'Alamā** 40:3. Hono 'ikai ke lahi 'a hono lilo 'o e anga faka-'Otuá, **T&F** 19:10. Kapau te ke kole, te ke ma'u ha fakahā pea mo ha 'ilo ke ke 'ilo'í 'a e ngaahi me'a lilo 'o e pule'angá, **T&F** 42:61, 65 (1 Kol. 2:7, 11–14). Ko ia ia 'okú ne tauhi 'a e ngaahi fekaú 'e foaki kiate ia 'a e ngaahi me'a lilo 'o e pule'angá, **T&F** 63:23. Te u fakahā kiate kinautolu 'a e ngaahi me'a lilo kotoa pē, **T&F** 76:7. 'Oku ma'u 'e he lakanga fakataula'eiki lahi angé 'a e kī 'o e ngaahi me'a lilo 'o e pule'angá, **T&F** 84:19. 'I he hā'ele mai 'a e 'Eikí, te ne fakahā 'a e ngaahi me'a fufú 'a ia na'e 'ikai ke 'ilo'í 'e ha tangata, **T&F** 101:32–33. 'E ma'u 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e ngaahi me'a lilo 'o e pule'angá, **T&F** 107:19.

ME'A TA'E'AONGÁ. *Vakai foki ki he Anga-fakamāmaní; Loto-hikisiá*

Ko e loi pe lea loi pe kākā; loto-hikisia pe fielahi. 'Oku toe lava foki ke 'uhinga 'a e me'a ta'e'aongá mo e laulau-noá ki ha me'a 'oku nge'esi pe 'ikai hano mahu'inga.

Ko ia ia na'e 'ikai hiki hake hono laumālié ki he me'a va'ingá 'e tu'u 'i he potu mā'oni'oni 'o e 'Eikí, **Same** 23:3–4. 'Oua na'a mou laulaunoa 'i ho'omou lotú, **Mātiu** 6:7. Ko e fu'u fale lahi mo 'ata'ataá ko e ngaahi mahalo laulau-noa mo e loto-hikisiá ia, **1 Nifai** 12:18. Te mou kei vilitaki koá 'i he holi ki he ngaahi me'a ta'e'aonga 'o e māmaní, **'Alamā** 5:53. 'Oua na'á ke kumi ki he ngaahi me'a va'inga 'o e māmaní ko 'ení he 'e 'ikai te ke lava 'o 'ave ia mo koe, **'Alamā** 39:14. Ko e fakava'iva'ingá mo e ta'etu' kuo 'omi ai 'a e siasí kotoa ki he fakahalaiá, **T&F** 84:54–55. 'O ka tau ka feinga ke 'ufi-ufi 'etau ngaahi kakapa ta'e'aongá, 'oku mahu'í atu leva 'a e ngaahi langí, **T&F** 121:37.

ME'A-FOAKÍ. *Vakai foki ki he*

Me'a-foaki 'o e Laumālié, Ngaahi;
Me'a-foaki 'o e Laumālie
Mā'oni'oni

'Oku foaki mai 'e he 'Otuá ha ngaahi tāpuaki mo e ngaahi me'a'ofa lahi ki he tangatá.

'Oku lahi 'a e ngaahi foaki fakalaumālié, **1 Kol.** 12:4–10. Holi lahi ki he ngaahi foaki fungani lelei, **1 Kol.** 12:31. Ko e foaki haohaoa kotoa pē 'oku mei he 'Otuá ia, **Sēmisi** 1:17. Ko e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'a e me'a-foaki 'a e 'Otuá, **1 Nifai** 10:17. Ko ia ia 'okú ne faka'ikai'í 'a e ngaahi me'a-foaki 'oku 'ikai te ne 'ilo'í 'a e ongoongolelei 'a Kalaisí, **Molom.** 9:7–8. 'Oku meia Kalaisi 'a e me'a-foaki lelei kotoa pē, **Molonai** 10:8–18. Ko e mo'ui ta'engatá, 'oku mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá, **T&F** 14:7 (1 Nifai 15:36). 'Oku foaki 'a e ngaahi me'a-foaki kiate kinautolu 'oku 'ofa ki he 'Eikí, **T&F** 46:8–11. 'Oku 'ikai foaki

ki he tangata kotoa pē ha me'a-foaki, T&F 46:11–29.

ME'A-FOAKI 'O E LAUMĀLIÉ,

NGAAHI. *Vakai foki ki he*
Me'a-foakí

Ko e ngaahi tāpuaki fakalaumālie ma-kehe ia 'oku foaki mai 'e he 'Eikí ki he kakai fakafo'ituitui 'oku taau mo fe'unga koe'uhi ko 'enau lelei pea ke nau ngāue 'aki ia ki hono tāpuekina 'o e kakai kehé. Ako ki he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:11–33; 1 Kolinitō 12:1–12; mo e Molonai 10:8–18 ke 'ilo'i mei ai hono ngaahi fakamatata'i 'o e ngaahi me'a-foaki 'o e Laumālie.

Holi lahi ki he ngaahi foaki fungani lelei, **1 Kol.** 12:31 (1 Kol. 14:1). Na'e foaki ki he kau Nifai 'a e ngaahi me'a-foaki lahi, **Alamā** 9:21. 'E mala'ia ia te ne faka'ikai'i 'oku 'ikai te ngāue 'aki 'e he 'Eiki 'a e ngaahi me'a-foaki, pe mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, **3 Nifai** 29:6. 'Oku foaki 'e he 'Otuá 'a e ngaahi me'a-foaki ki te kinautolu 'oku tui faivelengá, **Molom.** 9:7. 'Oku 'omai 'a e ngaahi me'a-foakí 'i he Laumālie 'o Kalaisi, **Molonai** 10:17. 'Oku lahi 'a e ngaahi me'a-foakí, pea 'oku foaki ha me'a-foaki ki he tangata takí taha 'i he Laumālie, T&F 46:11. 'Oku foaki ki he kau takí 'o e Siasí 'a e mālohi ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a-foaki 'o e Laumālie, T&F 46:27. 'Oku ma'u 'e he Palesiteni 'o e Siasí 'a e ngaahi me'a-foaki kotoa pē 'a e 'Otuá, T&F 107:92.

ME'A-FOAKI 'O E LAUMĀLIE

MĀ'ONI'ONÍ. *Vakai foki ki he*
Laumālie Mā'oni'oni; Me'a-foakí;
Me'a-foaki 'o e Laumālie, Ngaahi;
Tolu'i 'Otuá; 'Otuá

Ko e totonu ia 'a e mēmipa kotoa pē kuo papitaiso ki he Siasí 'a ia 'oku fe'unga mo tāu ke nau ma'u ma'u pē 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Ko e hili pē 'a e papitaiso 'o ha taha ki he Siasí mo'oni 'o Sīsū Kalaisi, 'okú ne ma'u leva 'a e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nima 'e ha taha 'okú ne ma'u 'a e mafai totonú (Ngāue 8:12–25;

Molonai 2:1–3; T&F 39:23). 'Oku fa'a ui 'a hono ma'u 'o e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ko ha papitaiso 'aki ia 'a e afi (Mātiu 3:11; T&F 19:31).

'Oku fekau ki he tangatá ke fakatomala, pea papitaiso, mo ma'u 'a e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, **Ngāue** 2:38. Na'e foaki 'e Pita mo Sione 'a e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nima, **Ngāue** 8:14–22. 'Oku foaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nima, **Ngāue** 19:2–6. 'Oku toki hoko 'a e fakamolemole'i 'o e ngaahi angahalá 'i he afi mo e Laumālie Mā'oni'oni, **2 Nifai** 31:17. 'Oku mau tui ki he hilifaki 'o e nima ke ma'u 'a e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, **TT** 1:4.

ME'A-HĀ-MAÍ.

Vakai foki ki he
Fakahaá; Misi; 'Uluaki Mata
Me'a-hā-mai

Ko ha fakahā ia 'oku fai mai ke mamata ki ai 'o ha fa'ahinga me'a 'oku hoko, pe ko ha tokotaha, pe ha fa'ahinga me'a 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku kau 'a e ni'ihí ki he 'eni 'i he ngaahi fakatātā 'o e ngaahi me'a-hā-mai mahu'inga: Ko e me'a-hā-mai na'e mamata ki ai 'a 'Isikeli 'o kau ki he ngaahi 'aho faka'osi ('Isikeli 37–39), me'a-hā-mai na'e mamata ai 'a Sitiveni ki he 'afio 'a Sīsū 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e 'Otuá (Ngāue 7:55–56), ko e fakahā na'e fai kia Sione 'o kau ki he ngaahi 'aho faka'osi (Fakahā 4–21), ko e me'a-hā-mai 'o e 'akau 'o e mo'uí 'a ia na'e mamata ki ai 'a Lihai mo Nifai (1 Nifai 8, 10–14), ko e me'a-hā-mai na'e mamata ai 'a 'Alamā ko e Si'í ki ha 'āngelo 'a e 'Eikí (Mōsaia 27), ko e me'a-hā-mai na'e mamata ai 'a e tokoua 'o Sēletí ki he kakai 'o e māmaní kotoa ('Eta 3:25), ko e ngaahi me'a-hā-mai 'o e ngaahi nāunau (T&F 76), ko e me'a-hā-mai na'e fakahā kia Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele 'i he Temipale Ketilani (T&F 110), ko e me'a-hā-mai na'e mamata ki ai 'a Siosefa F. Sāmīta 'o kau ki hono huhu'i 'o e kau pekíá (T&F 138), ko e me'a-hā-mai na'e mamata ai 'a Mōseke ki he 'Otuá mo 'ene ngaahi fakatupú (Mōseke 1), ko e me'a-hā-mai

na'e mamata ai 'a 'Īnoke ki he 'Otuá (Mōsesē 6–7), ko e 'uluaki mata me'a-hā-mai 'a Siosefa Sāmitá (SS—H 1).

'O ka 'ikai 'i ai ha [me'a-hā-mai] 'oku mala'ia 'a e kakai, **LFkt.** 29:18. 'E mamata ho'o kau talavou ki he ngaahi me'a-hā-mai, **Sioeli** 2:28 (Ngāue 2:17). Kuo ne foaki kiate au 'a e 'ilo 'i he ngaahi me'a-hā-mai, **2 Nifai** 4:23. Ko ha talafekau ia kuo fekau'i mai mei he 'ao 'o e 'Otuá, **SS—H** 1:33. 'Oku mau tui ki he kikitē, fakahaá, mo e ngaahi me'a-hā-mai, **TT** 1:7.

ME'A-HĀ-MAÍ, 'ULUAKI MATA.

Vakai ki he 'Uluaki Mata
Me'a-hā-mai

ME'A'OFÁ. *Vakai ki he Me'a-foaki*

MĪSAIÁ. *Vakai foki ki he Sīsū* Kalaisi; Tokotaha Kuo Paní

Ko ha fo'i lea faka-Alamea mo faka-Hepelū ia ko hono 'uhingá ko e "tokotaha kuo paní." 'Oku ui 'a Sīsū 'i he Fuakava Fo'ou ko e Kalaisí, 'a ia ko e fo'i lea faka-Kiliki ia 'oku 'uhinga tatau mo e *Misaiá*. Ko hono 'uhingá ko e Palōfita, Taula'eiki, Tu'i, mo e Tokotaha Fakahaofi kuo paní, 'a ia na'e nofo 'a e kau Siú 'o tatali fiefia ki he'ene ha'ú.

Na'e tokolahi 'a e kakai Siu na'a nau nofo pē 'o 'amanaki ki ha tokotaha fakahaofi mei he mālohi 'o e kau Lomá, pea ki ha tu'umalie fakapule'anga lahi ange, ko ia 'i he hā'ele mai 'a e Misaiá, na'e fakafisinga ia 'e he kau takimu'á mo e fu'u tokolahi kehe. Ko e kakai loto-fakatōkilaló mo e kau tui faive-lengá pē na'e lava ke nau 'ilo'i ko e Sīsū 'o Nāsaletí 'a e Kalaisi mo'oní ('Īsaia 53; Mātiu 16:16; Sione 4:25–26).

'E ma'u 'e he Misaiá 'a e Laumalié, pea malanga 'aki 'a e ongoongolelé; pea fakahā 'a e tau'atāina, 'Īsaia 61:1–3 (Luke 4:18–21). Kuo mau 'ilo 'a e Misaiá, ko hono 'uhingá, ko e Kalaisí, **Sione** 1:41 (Sione 4:25–26). Na'e fokotu'u hake 'e he 'Otuá 'i he kau Siú ha Misaia, pe ko hono fakalea 'e tahá, ko ha Fakamo'ui, **1 Nifai** 10:4. Ko e 'Alo 'o

e 'Otuá 'a e Misaia, 'a ia 'e hā'ele mai, **1 Nifai** 10:17. 'Oku fou mai 'a e huhu'í 'o tu'unga 'i he Misaia Mā'oní'oní, **2 Nifai** 2:6. 'E hā'ele mai 'a e Misaiá 'i he kakato 'o e ngaahi kuongá, **2 Nifai** 2:26. 'E toe tu'u 'a e Misaiá mei he pekiá, **2 Nifai** 25:14. 'I he huafa 'o e Misaiá 'oku ou foaki kiate kimoua 'a e Lakanga Fakataula'eiki 'o 'Ēloné, **T&F** 13:1. Pea folofola 'a e 'Eikí, Ko au 'a e Misaiá, ko e Tu'i 'o Saioné, **Mōsesē** 7:53.

MISÍ. *Vakai foki ki he Fakahaá*

Ko e taha 'o e ngaahi founga 'oku fakahā mai ai 'e he 'Otuá 'a hono finangaló ki he tangatá mo e fefiné 'i he māmani. Ka neongo iá 'oku 'ikai ko e fakahā 'a e misi kotoa pē. 'Oku hoko 'a e ngaahi misi fakalaumalié ko e fua 'o e tui.

Na'á ne misi, 'o ne vakai ki ha tu'unga 'oku tu'u 'o a'u hake ki he langí, **Sēnesi** 28:12. Na'e misi 'a Siosefa 'i ha misi, **Sēnesi** 37:5. 'E folofola mai 'a Sihova kiate ia 'i ha misi, **Nōmipa** 12:6. Na'e misi 'a Nepukanesa 'i ha ngaahi misi, **Taniela** 2:1–3. 'E misi 'a e kau mātu'á 'i he ngaahi misi, **Sioeli** 2:28 (Ngāue 2:17). Na'e hā mai 'a e 'āngelo 'a e 'Eikí kiate ia 'i ha misi, **Mātiu** 1:20 (Mātiu 2:19). Na'e tohi 'e Lihai 'a e ngaahi me'a lahi na'á ne mamata ki ai 'i he ngaahi misi, **1 Nifai** 1:16. Na'e misi 'a Lihai 'i ha misi, **1 Nifai** 8.

MĪSULI. *Vakai ki he Selūsalema Fo'ou*

MŌAPE. *Vakai foki ki he Lote*

Ko ha fonua 'i he taimi 'o e Fuakava Motu'á 'a ia na'e tu'u ki he fakahahake 'o e Tahi Maté. Ko e kakai Mōapé ko e hako kinautolu 'o Lote pea ko e kāinga 'o e kakai 'Isilelí. Na'e nau lea 'aki 'a e lea na'e faitatau mo e lea faka-Hepe-luú. Na'e lahi 'a e fetau'aki 'a e kakai Mōapé mo e kakai 'Isilelí (Fakam. 3:12–30; 11:17; 2 Sam. 8:2; 2 Ng. Tu'i 3:6–27; 2 Fkmtl. 20:1–25; 'Īsaia 15).

MOHÉ

Ko ha tu'unga ia 'o e māloló 'a ia 'oku 'ikai toe ngaue ai pe 'ā ha taha. Kuo 'osi folofola mai 'a e 'Eikí ki he'ene kau

Mā'oni'oni ke 'oua 'e mohe 'o fuoloa ange 'i he taimi 'oku fie ma'u ke mohe aí (T&F 88:124). 'Oku toe lava foki ke hoko 'a e mohé ko ha fakataipe ia 'o e mate fakalaumalie (1 Kol. 11:30; 2 Nīfai 1:13), pe ko ha mate fakasino (Molom. 9:13).

MOLOMONA, KO E PALŌFITA NĪFAÍ. *Vakai foki ki he Tohi 'a Molomoná*

Ko ha palōfita Nīfai, ko e seniale fakakautau, mo e tokotaha tauhi lekooti 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e mo'ui 'a Molomona 'i he ta'u 311–385 T.S. nai (Molom. 1:2, 6; 6:5–6; 8:2–3). Ko ha taki fakakautau ia 'i ha konga lahi 'o 'ene mo'uí, 'o kamata 'i hono ta'u hongofulu mā nimá (Molom. 2:1–2; 3:8–12; 5:1; 8:2–3). Na'e fakahinohino 'i 'e 'Emaloni 'a Molomona ke ne teuteu 'i ia ke tauhi 'a e ngaahi lekōtí mo hiki 'a e ngaahi lekōtí (Molom. 1:2–5; 2:17–18). Na'e hili hono hiki 'e Molomona 'a e hisitōlia 'o hono taimí, na'á ne hanga leva 'o fakanounou 'i 'a e ngaahi peleti lalahi 'a Nīfai ki he ngaahi peleti 'a Molomoná. Na'á ne toki tuku ki mui 'a e lekooti toputapu ko iá ki hono foha ko Molonái. Na'e hoko 'a e ngaahi peleti ko iá ko e konga 'e lekooti 'a ia na'e liliu mei ai 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi 'a Molomoná.

Ko e Ngaahi Lea 'a Molomoná: Ko ha tohi sí'isi'í 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e hanga 'e Molomona, 'a ia na'á ne liliu fakalelei 'i 'a e ngaahi lekōtí kotoa 'o fakahū 'a e ki'í fakamatala nounou ko 'eni 'i he vaha'a 'o e ngaahi lea faka'osi 'a 'Amalekai 'i he tohi 'Amenái mo e ngaahi 'uluaki lea 'i he tohi 'a Mōsaiá. (Vakai ki he "Ko ha Fakamatala Nounou 'o kau ki he Tohi 'a Molomoná" 'i he konga ki mu'a 'o e Tohi 'a Molomoná.)

Ko e tohi 'a Molomoná: Ko ha tohi mavahe pē ia 'i he tohi folofola ko ia 'oku ui ko e Tohi 'a Molomoná. 'Oku fakamatala 'a e vahe 1–2 'o kau kia 'Emaloni, 'a ia ko ha palōfita 'i he kau Nīfai, mo 'ene fakahinohino 'i 'a Molomona 'o kau ki he taimi mo e feitu'u te

ne ma'u mei ai 'a e ngaahi peleti. 'Oku kau foki ki he ngaahi tau lalahi na'e hokó, pea mo hono 'ave 'o e Tolu'i Nīfai koe'uhi ko e fai angahala 'a e kakaí. 'Oku fakamatala 'a e vahe 3–4 ki he kalanga 'aki 'e Molomona 'a e fakatomalá ki he kakaí; ka na'e 'ikai te nau fie fanongo kiate ia, pea na'e lahi ange 'a e fai angahalá 'i ha toe taimi 'i mu'a 'i 'Isileli. 'Oku tohi 'i he vahe 5–6 'a e ngaahi tau faka'osi 'i he vaha'a 'o e kau Nīfai mo e kau Leimaná. Na'e mate 'a Molomona fakataha mo e tokolahi 'o e pule'anga 'o e kau Nīfai. 'I he vahe 7, ki mu'a pea mate 'a Molomoná na'á ne ui ki he kakaí—'i he taimi ko iá pea 'i he kaha'ú foki—ke nau fakatomala. 'Oku tohi 'i he vahe 8–9 'a e toe toko taha pē 'a e foha 'o Molomona ko Molonái. Na'á ne hiki 'a e ngaahi me'a faka'osi na'e hokó 'i he maté mo e faka'auhá, kau ai 'a e ngata'anga 'o e kakaí Nīfai pea ne tohi foki mo ha pōpoaki ki he ngaahi to'u tangata mo e kakaí 'i he kaha'ú 'a ia te nau lau 'a e lekooti ní.

MOLOMONÁ, TOHI 'A. *Vakai ki he Tohi 'a Molomoná*

MOLOMONAI, FOHA 'O

MOLOMONÁ. *Vakai foki ki he Molomona, ko e Palōfita Nīfai; Tohi 'a Molomoná*

Ko e palōfita Nīfai fakamuimui taha ia 'i he Tohi 'a Molomoná (ta'u t.s. 421). Na'e foaki 'e Molomona ki mu'a pea ne pekiá 'a e ngaahi lekooti fakahisitōlia ko ia na'e ui ko e ngaahi peleti 'a Molomoná ki hono foha ko Molonái (Ng. Lea 'a M. 1:1). Na'e faka'osi 'e Molonai hono fakatahataha 'i 'o e ngaahi peleti 'a Molomoná. Na'á ne tñaki mai 'a e vahe 8 mo e 9 ki he tohi 'a Molomoná (Molom. 8:1). Na'á ne hanga 'o fakanounou 'i mo fakakau ki ai 'a e tohi 'a 'Etá ('Eta 1:1–2) pea tñaki mai ki ai mo 'ene tohi pē 'a'ana 'a ia 'oku ui ko e tohi 'a Molonái (Molonai 1:1–4). Na'e hanga 'e Molonai 'o fakama'u 'a e ngaahi peleti pea fufuu 'i ia 'i he mo'unga ko Komolá (Molom. 8:14; Molonai 10:2). Na'e fekau 'i mai 'a Molonai 'i he 1823

‘i he sino toe tu‘ú ke fakahā mai ‘a e Tohi ‘a Molomoná kia Siosefa Sāmita (SS—H 1:30–42, 45; T&F 27:5). Na‘á ne fakahinohino‘i ‘a e talavou palōfitá ‘i he ta‘u taki taha mei he 1823 ki he 1827 (SS—H 1:54) pea faifai peá ne toki foaki mai ‘a e ngaahi peletí kiate ia ‘i he 1827 (SS—H 1:59). Na‘e hanga ‘e Siosefa Sāmita ‘o fakafoki ‘a e ngaahi peletí kia Molonai ‘i he ‘osi hono liliú.

Ko e tohi ‘a Molonai: Ko e tohi faka‘osi ia ‘i he Tohi ‘a Molomoná. Na‘e tohi ia ‘e he palōfita Nīfai fakamuimui taha ko Molonai. ‘Oku fakamatala ‘a e vahe 1–3 ki hono faka‘auha faka‘osi ‘o e kau Nīfai, pea fai mai mo e fakahinohino ‘o kau ki hono foaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni pea mo e lakanga fakataula‘eikí. ‘Oku fakamatala faka‘āuililiki ‘a e vahe 4–5 ki hono anga totonu ‘o hono tāpuaki‘i mo tufaki ‘o e sākalamēnití. ‘Oku hanga ‘e he vahe 6 ‘o fakamatala‘i fakanounou ‘a e ngāue ‘a e Siasí. Ko e vahe 7–8 ko ha malanga ia ‘o kau ki he ngaahi ‘ulu-aki tefití‘i mo‘oni ‘o e ongoongolelé, kau ai ‘a e ngaahi akonaki na‘e fai ‘e Molomona ‘o kau ki he tuí, ‘amanaki lelé, mo e manava‘ofá pea mo e founga ke lava ai ‘o ‘ilo‘i ‘a e lelé mei he koví (Molonai 7), mo e fakamatala ‘a Molomona ‘oku mo‘ui ‘a e fānau ikí ‘ia Kalaisi pea ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke papitaiso kinautolu (Molonai 8). ‘Oku fakamatala‘i ‘e he vahe 9 ‘a e fai angahala lahi ‘aupito ‘a e pule‘anga ‘o e kau Nīfai. Ko e vahe 10, ko e pōpoaki faka‘osi ia ‘a Molonai pea ‘oku kau ai ‘a e founga ke ‘ilo‘i hono mo‘oni ‘o e Tohi ‘a Molomoná (Molonai 10:3–5).

MOLONAIHĀ, FOHA 'O E 'EIKITAU KO MOLONAI

Ko ha ‘eikitau Nīfai mā‘oni‘oni ‘i he Tohi ‘a Molomoná (‘i he ta‘u 60 k.M. nai).

Na‘e tuku ‘e Molonai ‘a e pule ki he‘ene ngaahi kau taú ki hono foha ko Molonaihaá, ‘**Alamā** 62:43. Toe ma‘u ‘a e kolo ko Seilahemalá, **Hilam**. 1:33. Ngaohi ‘a e kau Leimaná ke nau fakatomala pea toe pule ki he fonuá kotoa, **Hilam**. 4:14–20.

MOLONAI, 'EIKITAU KO. *Vakai* *foki ki he Fuka 'o e Tau'atāinā*

Ko ha ‘eikitau Nīfai mā‘oni‘oni ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a ia na‘e mo‘ui ‘i he ta‘u 100 k.M. nai.

Na‘e fili ‘a Molonai ke hoko ko e ‘eikitau lahi ki he ngaahi kau tau kotoa ‘a e kau Nīfai, ‘**Alamā** 43:16–17. Na‘á ne ue‘i hake ‘a e kau tau Nīfai ke nau tau koe‘uhi ko ‘enau tau‘atāinā, ‘**Alamā** 43:48–50. Ngaohi ha fuka ‘o e tau‘atāinā mei he kongā ‘o hono kofú, ‘**Alamā** 46:12–13. Ko ha tangata ia ‘a e ‘Otuá, ‘**Alamā** 48:11–18. Na‘á ne ‘ita ki he pule‘angá, koe‘uhi ko ‘enau ta‘etokanga ki he tau‘atāina ‘o honau fonuá, ‘**Alamā** 59:13.

MONŪ'IA. *Vakai ki he Tāpuaki*

MŌSAIA, FOHA 'O PENISIMANÍ.

Vakai foki ki he Mōsaiá, Ngaahi Foha 'o; Penisimani, Tamai 'a Mōsaiá

Ko ha tu‘i mā‘oni‘oni ‘i he kau Nīfai pea mo ha palōfita ‘i he Tohi ‘a Molomoná. Na‘e muimui ‘a Mōsaia ki he sīpinga mā‘oni‘oni ‘a ‘ene tamaí (Mōsaia 6:4–7). Na‘á ne liliu ‘a e ngaahi peletí koula ‘e uofulu mā fā ‘oku tu‘u ai ‘a e lekooti ‘o e kau Sēletí (Mōsaia 28:17).

Ko e tohi ‘a Mōsaiá: Ko ha tohi ‘i he Tohi ‘a Molomoná. ‘Oku ‘i he vahe 1–6 ha fakamatala ki he malanga mālohi ‘a e Tu‘i ko Penisimani ki hono kakaí. Na‘e hanga ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eikí ‘o ue‘i hake honau lotó, pea na‘e ului ‘a e kakaí pea ‘ikai te nau toe ma‘u ha holi ke fai-kovi. ‘Oku fakamatala ‘a e vahe 7–8 ki ha kulupu ‘o e kau Nīfai ‘a ia na‘á nau ‘alu atu ke nofo mo e kau Leimaná. Na‘e fekau‘i atu ha ni‘ihi ke nau kumi kiate kinautolu. Na‘e ma‘u kinautolu ‘e ‘Āmoni, ‘a ia ko e taki ‘o kinautolu na‘e fekau ke nau kumi kiate kinautolú, peá ne ‘ilo ai ki he ngaahi talanoa ‘o kau ki he‘enau ngaahi faingata‘a‘ia ‘i he ngaahi fakaehaua ‘a e kau Leimaná. ‘Oku fakamatala ‘a e vahe 9–24 ki he fakamamahi ko iá pea mo e anga ‘o e

mo'ui mo'ulalao 'a honau kau takimu'á—'a Sēnifi, Noa, mo Limihai—ki he pule 'a e kau Leimaná. 'Oku tohi foki ai mo hono fakapoongi 'o ha palōfita ko 'Apinetai hono hingoá. Na'e ului 'a 'Alamā tu'unga 'i he ngaahi faingata'a na'e hoko kia 'Apinetai. 'Oku fakamatala 'a e vahe 25–28 ki he ngaahi talanoa 'o e ului 'a e foha 'o 'Alamaá mo e ngaahi foha 'e toko fā 'o e Tu'i ko Mōsaiá. 'Oku fokotu'u mai 'e he Tu'i ko Mōsaiá 'i he vahe 29 ke fokotu'u ha kau fakamaau ke nau fetongi 'a e ngaahi tu'i. Na'e fili 'a 'Alamā ko e foha 'o 'Alamaá ke hoko ko e 'uluaki fakamaau lahí.

MŌSAIÁ, NGA AHI FOHA 'O.

Vakai foki ki he Himinai; Mōsaia, Foha 'o Penisimani; 'Āmoni, Foha 'o Mōsaiá; 'Ēlone, Foha 'o Mōsaiá; 'Ominea

Ko e ngaahi foha 'e toko fā 'o e Tu'i ko Mōsaiá 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'e fakaului kinautolu hili ha hā mai 'a ha 'āngelo kiate kinautolu mo ui kiate kinautolu ke nau fakatomala. Ko honau hingoá ko 'Āmoni, 'Ēlone, 'Ominea, mo Himinai (Mōsaia 27:34). Na'e ola lelei 'enau malanga 'aki 'a e ongoongolelei ki he kau Leimaná 'i he ta'u 'e hongofulu mā fā. 'Oku hiki 'i he tohi 'Alamā vahe 17 ki he 26 ha lekooti 'o 'enau ngāue fakafaipekau 'i he kau Leimaná.

Na'a nau hoko ki mu'a ko e kau ta'etui 'a ia na'a nau feinga ke faka'auha 'a e Siasí, **Mōsaia** 27:8–10 ('Alamā 36:6). Na'e valoki'i kinautolu 'e ha 'āngelo pea nau fakatomala ai, **Mōsaia** 27:11–12, 18–20. Na'a nau ma'u ha ngofua ke nau malanga ki he kau Leimaná, **Mōsaia** 28:1–7.

MŌSAIA, TAMAI 'A PENISIMANI.

Vakai foki ki he Penisimani, Tamai 'a Mōsaiá; Seilahemala

Ko ha palōfita Nifai 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'e fokotu'u ko e tu'i ki he kakai 'i Seilahemalá.

Na'e fakatokanga kia Mōsaia ke hola mei he fonua 'o Nifai, **'Amenai** 1:12. Na'á ne 'ilo 'a e kakai 'o Seilahemalá,

'Amenai 1:14–15. Na'á ne fekau ke ako'i ki he kakai 'o Seilahemalá 'a 'ene leá, **'Amenai** 1:18. Na'e fili ia ko e tu'i ki he kakai na'e fakatahá, **'Amenai** 1:19. Na'e pule hono foha ko Penisimani hili 'ene pekiá, **'Amenai** 1:23.

MŌSESE. *Vakai foki ki he Fekau 'e Hongofulu; Fono 'a Mōsesé; Liliu (Transfiguration)—Liliu 'o Kalaisi; Peniteteoke; 'Ēlone, Tokoua 'o Mōsesé*

Ko ha palōfita 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'á ne tataki atu 'a e kakai 'Isilelí mei he nofo pōpula 'i 'Isipité, pea ne foaki kiate kinautolu ha ngaahi fono fakalotu, fakasōsiale, pea 'i he ngaahi me'a ke kai foki 'a ia na'e fakahā mai 'e he 'Otuá.

Na'e 'ikai ke ngata 'a e ngāue fakafaipekau 'a Mōsesé 'i he'ene mo'ui fakamatié pē. Na'e ako 'aki 'e Siosefa Sāmita 'o pehē na'á ne ha'u mo 'Ilaisiā ki he Mo'unga 'o e Liliu 'o foaki mai 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí kia Pita, Sēmisi, mo Sione (Mātiu 17:3–4; Ma'ake 9:4–9; Luke 9:30; T&F 63:21).

Na'e hā mai 'a Mōsesé kia Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautele 'i he 'aho 3 'o 'Epeleti 1836 'i he tempale 'i Ketilani, 'i 'Ohaioó, 'o foaki mai kiate kinaua 'a e ngaahi kī ki hono tānaki 'o 'Isilelí (T&F 110:11).

'Oku lahi ha ngaahi fakamatala 'a e ngaahi fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní 'o kau kia Mōsesé. 'Oku lahi 'aupito 'a e fakamatala 'o kau kiate ia 'i he Tohi 'a Molomoná, pea 'oku tau ako mei he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'o kau ki he'ene ngāue fakafaipekau (T&F 84:20–26) pea na'á ne ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí mei he'ene tamai 'i he fono ko Seteloó (T&F 84:6).

'Oku toe hanga foki 'e he ngaahi fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní 'o fakapapau'i mai 'a e fakamatala 'i he folofolá 'o kau ki he'ene ngāue fakafaipekau 'i he fānau 'o 'Isilelí, pea toe fakapapau'i mai mo 'ene hanga 'o tohi 'a e ngaahi tohi ko ia 'e nima 'oku kamata 'aki 'a e Fuakava Motu'á (1 Nifai 5:11; Mōsesé 1:40–41).

Ko hono fakahaofi 'o Mōsesē 'e he 'ofefine 'o Feló, 'Eke. 2:1–10. Ko 'ene hola ki Mitiané, 'Eke. 2:11–22. Na'e hā mai ha 'āngelo 'a e 'Eikí kiate ia 'i ha vao 'akau vela, 'Eke. 3:1–15. Fakahā 'a e ngaahi fakamamahi 'e hoko ki 'Isipité, 'Eke. 7–11. Ko hono fokotu'u 'e he 'Eikí 'a e Laka Atú, 'Eke. 12:1–30. Taki atu 'a e fānau 'a 'Isilelí 'i he Tahi Kulo-kulá, 'Eke. 14:5–31. Na'e fekau'i hifo 'e he 'Eikí ha mana 'i he toafá, 'Eke. 16. Taa'i 'a e maka 'o Hōlepí pea puna mei ai 'a e vai, 'Eke. 17:1–7. Na'e puke hake 'e 'Élone mo Hua 'a hono ongo nimá kae lava ke ikuna'i 'e Siosiuá 'a 'Amaleki, 'Eke. 17:8–16. 'Oku fale'i ia 'e Setelō, 'Eke. 18:13–26. Teuteu'i 'a e kakaí ki he hā'ele mai 'a e 'Eikí 'i he mo'unga Sainá, 'Eke. 19. Na'e fakahā mai 'e he 'Eikí 'a e Fekau 'e Hongofulú kiate ia, 'Eke. 20:1–17. Na'á ne mamata fakataha mo e kaumātu'a 'e toko fitungofulu ki he 'Otuá, 'Eke. 24:9–11. Maumau'i 'a e ngaahi maka 'o e fakamo'oni pea faka'auha 'a e fakatātā 'o e 'uhikí'i pulu koulá, 'Eke. 32:19–20. Fefolofolai mo e 'Otuá ko e mata ki he mata, 'Eke. 33:9–11. Hā mai 'i he taimi na'e liliu ai 'a Sisuú, Mātiu 17:1–13 (Ma'ake 9:2–13; Luke 9:28–36). Tau mālohi 'o hangē ko Mōsesē, 1 Nīfai 4:2. Ko Kalaisi 'a e palōfita hangē ko Mōsesē 'e fokotu'u hake 'e he 'Eikí, 1 Nīfai 22:20–21 (3 Nīfai 20:23; Teut. 18:15). Tatakí 'a 'Isilelí 'i he fakahā, T&F 8:3. Na'e mamata kiate ia 'oku kau 'i he ngaahi laumālie ma'ongo-ongá, T&F 138:41. Mamata ki he 'Otuá ko e mata ki he mata, Mōsesē 1:2, 31. Na'e 'i he tatau 'o e 'Alo pē Taha Na'e Fakatupú, Mōsesē 1:6, 13. Na'e pau ke ne tohi 'a e ngaahi me'a na'e fakahā mai kiate ia 'o kau ki he fakatupú, Mōsesē 2:1.

Ko e tohi 'a Mōsesē: Ko ha tohi 'i he Mata'itofe Mahu'ingá 'a ia 'oku 'i ai 'a e liliu 'o e 'uluaki vahe 'e fitu 'o e tohi Sēnesí na'e fakahinohino'i fakalaumālie 'a Siosefa Sāmīta ke ne faí.

'Oku tohi 'i he vahe 1 ha lekooti 'o ha me'a-hā-mai na'e mamata ai 'a Mōsesē ki he 'Otuá, 'a ia na'á ne fakahā mai

kiate ia 'a e palani 'o e fakamo'uí kotoa. Ko e vahe 2–5 ko ha fakamatala ia ki he fakatupú mo e hinga 'a e tangatá. 'Oku 'i he vahe 6–7 ha me'a-hā-mai 'oku kau kia 'Ínoke mo 'ene ngāue fakafafekau 'i he māmaní. 'Oku 'i he vahe 8 ha me'a-hā-mai 'oku kau kia Noa mo e fu'u lōmakí.

Ko e tohi 'e nima 'a Mōsesē: Vakai ki he Sēnesi; 'Ekesōtosi; Levitiko; Nōmipa; Teutalōnone.

'Oku ui 'a e ngaahi 'uluaki tohi 'o e Fuakava Motu'á ko e ngaahi tohi 'a Mōsesē. Na'e kau 'i he ngaahi peleti palasa na'e 'ave 'e Nīfai meia Lēpaní 'a e ngaahi tohi 'a Mōsesē (1 Nīfai 5:11).

Na'e lau 'e Nīfai 'a e ngaahi me'a lahi na'e tohi 'i he ngaahi tohi 'a Mōsesē, 1 Nīfai 19:23.

MO'ONÍ. *Vakai foki ki he Maama 'o Kalaisi; 'Atamai Potó; 'Iló*

Ko e 'ilo'i ia 'o e ngaahi me'a 'o hangē ko honau anga 'oku 'i aí, pea na'a nau 'i aí, pea te nau hoko ki aí (T&F 93:24). 'Oku toe 'uhinga foki 'a e mo'oni ki he maama mo e fakahā mei he langí.

'E tupu hake 'a e mo'oni mei he kelekelé, **Same** 85:11 (Mōsesē 7:62). Pea te mou 'ilo 'a e mo'oni pea 'e fakatau'atāina'i 'a kimoutolu 'e he mo'oni, **Sione** 8:32. Ko au ko e halá, ko e mo'oni, pea mo e mo'uí, **Sione** 14:6. Kapau te tau pehē 'oku 'ikai ha'atau angahala, 'oku 'ikai 'iate kitautolu 'a e mo'oni, **1 Sione** 1:8. 'Oku lau 'e he halaiá 'oku fefeka 'a e mo'oni, **1 Nīfai** 16:2. 'Oku 'ofa 'a e kau mā'oni'oni ki he mo'oni, **2 Nīfai** 9:40. 'Oku folofola 'aki 'e he Laumālié 'a e mo'oni pea 'oku 'ikai loi, **Sēkope** 4:13. Ko e 'Otua koe 'o e mo'oni, pea 'oku 'ikai te ke loi, 'Eta 3:12. 'I he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni te mou 'ilo'i ai hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē, **Molonai** 10:5. 'Oku tu'u 'a e mo'oni 'o ta'engata pea ta'engata, **T&F** 1:39. Kuo fakamaama koe 'e he Laumālie 'o e mo'oni, **T&F** 6:15. 'Oku 'i he Tohi 'a Molomoná 'a e mo'oni mo e folofola 'a e 'Otuá, **T&F** 19:26. Na'e fekau'i atu 'a e Fakafiemālié ke ako'i 'a

e mo'oni, **T&F** 50:14. Ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e folofolá 'i he Laumālie 'o e mo'oni 'okú ne ma'u ia 'o hangē ko hono malanga 'aki ia 'i he Laumālie 'o e mo'oni, **T&F** 50:17–22. Fakahā 'a e mo'oni 'o fakatatau ki he ngaahi fakahā kuó u tuku kiate kimoutolu, **T&F** 75:3–4. 'Ilonga 'a e mo'oni ko e māmā ia, **T&F** 84:45. Ko e maama 'o Kalaisí 'a e maama 'o e mo'oni, **T&F** 88:6–7. Ko hoku Laumālie ko e mo'oni, **T&F** 88:66. Ko e 'atamai potó [‘inteliseni], pe ko e maama 'o e mo'oni, na'e 'ikai ke fakatupu pe ngaohi ia, **T&F** 93:29. Ko e nāunau 'o e 'Otuá 'a e 'atamai potó, pe, ko hono 'ai 'e tahá, ko e maama mo e mo'oni, **T&F** 93:36. Kuó u fekau kiate kimoutolu ke mou akonaki 'i hake 'a ho'omou fānau 'i he māmā mo e mo'oni, **T&F** 93:40. Ko hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú 'okú ne fonu 'i he 'alo'ofa mo e mo'oni, **Mōsese** 1:6.

MO'ONÍ'I LAUMĀLIÉ. *Vakai foki ki he Sinó, Laumālie*

'Oku fakamatala 'a e folofolá 'o kau ki he ngaahi laumālie (pe mo'oni'i laumālie) 'i ha fongua 'e tolu: (1) ko e ngaahi sino laumālie 'i he mo'ui ki mu'a pe hili 'a e mo'ui fakamatelié ('Alamā 40:11–14; 'Ēpa. 3:23); (2) ko ha laumālie mo ha sino 'oku fakataha 'i he mo'ui fakamatelié ('Ēpa. 5:7); pea ko e (3) ko ha tokotaha ta'e-fa'a-mate kuo toe tu'u 'a ia kuo fakataha 'i 'o 'ikai toe lava ke fakamavahevahe 'i 'a hono laumālie mo hono sinó ('Alamā 40:23; **T&F** 88:15–16).

'Oku fai 'e he totó 'a e fakalelei ma'á e laumālie, **Lev.** 17:11. 'Okú ne fakamo'ui hoku laumālie, **Same** 23:3. Ke ke 'ofa kia Sihova ko ho 'Otuá 'aki ho laumālie kotoa, **Mātiu** 22:37 (Ma'ake 12:30). 'Oku kākaa 'i pehe 'i e he tēvolé 'a honau laumālie, **2 Nifai** 28:21. 'Oatu homou laumālie kotoa ko ha feilaulau kiate ia, **'Amenai** 1:26. 'Oku kamata ke langaki hake 'e he folofolá 'a hoku laumālie, **'Alamā** 32:28. 'E 'ikai ne fiekaia pe feinua hono laumālie, **3 Nifai** 20:8. 'Oku fakamā'oni'oni 'i 'a e mā mo e vai 'o e sākalamēnití ki he ngaahi laumālie

'o kinautolu 'oku ma'u iá, **Molonai** 4–5 (**T&F** 20:77–79). 'Oku fakahoko 'e he kau ngāue 'i he ngoué 'a e fakamo'ui ki hono laumālie, **T&F** 4:2, 4. 'Oku mahu'inga lahi 'a e ngaahi laumālie, **T&F** 18:10. Na'e fanau 'i mai 'a kimoutolu ki he māmani 'i he vai, mo e toto, pea mo e laumālie, 'o hoko ko ha mo'oni 'i laumālie mo'ui, **Mōsese** 6:59.

Ko e mahu'inga 'o e ngaahi laumālie: Ko e fānau fakalaumālie 'a e 'Otuá 'a e kaka kotoa pē. 'Okú ne tokanga mai ki he'ene fānau kotoa pē pea 'okú ne lau 'oku mahu'inga 'a e tokotaha kotoa pē. Koe'uhi ko 'ene fānau 'a kinautolu, 'oku nau ma'u ai 'a e mālohi ke hoko 'o tatau mo ia. Ko ia, 'oku nau fu'u mahu'inga lahi 'aupito.

'Oku ai 'a e fiefia 'i he fakatomala 'a e angahala 'e toko tahá, **Luke** 15:10. Na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, na'á ne foaki hono 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, **Sione** 3:16. Na'e 'ikai te nau fa'a kātaki 'i ke mala'ia ha laumālie 'o ha taha, **Mōsaia** 28:3. 'Ikai 'oku mahu'inga tatau ha laumālie ki he 'Otuá 'i he taimi ni 'o tatau mo e mahu'inga 'o ha laumālie 'i he taimi 'o 'ene hā'ele maí? **'Alamā** 39:17. Ko e me'a 'e mahu'inga taha kiate koé ko ho'o 'omai 'a e ngaahi laumālie kiate au, **T&F** 15:6. Manatu 'oku mahu'inga lahi 'a e ngaahi laumālie 'i he 'ao 'o e 'Otuá, **T&F** 18:10–15. Ko 'eku ngāue 'eni mo hoku nāunau—ke fakahoko 'a e mo'ui ta'emate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá, **Mōsese** 1:39.

MO'UÁ. *Vakai foki ki he Fakamolemolé*

Hangē ko hono ngāue 'aki 'i he folofolá, ko e pa'anga pe koloa ia 'oku mo'ua ai ki ha taha pea 'oku tupu ai 'a e pōpula 'a e tokotaha ko iá. Ko e 'uhinga foki 'e taha, na'e ako 'i 'e Sisū ke tau kole ki he Tamaí ke ne fakamolemole 'i 'a hotau ngaahi mo'uá, pe faka'atá 'a kitautolu mei he'etau totongi ki he'etau ngaahi angahalá—tu'unga 'i he fakalelei 'a Sisū Kalaisí—'o ka hili 'a 'etau fakamolemole 'i 'a e ni'ihí kehé mei he'enua

ngaahi kovi na'e fai mai kiate kitautolu (Mātiu 6:12; 3 Nifai 13:11).

'Oku nō 'a e angakoví, pea 'ikai toe totongi, **Same** 37:21. Ko ia ia 'oku noó 'oku tamaio'eiki kiate ia 'oku foaki maí, **LFkt.** 22:7. Na'á ku fakamolemolea koe 'i he totongi kotoa pē 'o ho mo'ua. 'Ikai na'e taau mo koe ho'o manava'ofa foki? **Mātiu** 18:23–35. 'Oua na'a ta'etotongi ha me'a ki ha taha, ka mou fe'ofa'aki pē kiate kimoutolu, **Loma** 13:8. 'Oku mou mo'ua 'o ta'engata ki ho'o-mou Tamai Fakahēvaní, **Mōsaia** 2:21–24, 34. 'Ilonga ia 'iate kimoutolu 'oku kole mei hono kaungā'apí 'oku totonu ke ne fakafoki 'a e me'a 'okú ne kolé, **Mōsaia** 4:28. Totongi 'a e mo'ua pea vete ange koe mei he pōpulá, **T&F** 19:35. 'Oku tapui, ke fakamo'ua mei ho ngaahi filí, **T&F** 64:27. Totongi 'a homou ngaahi mo'ua kotoa pē, **T&F** 104:78. Tuku ke 'oua na'a toe mo'ua ke langa 'aki 'a e fale 'o e 'Eiki, **T&F** 115:13.

MO'UÍ. *Vakai foki ki he* Maama 'a Kalaisí; Mo'ui Ta'engatá

Ko e mo'ui fakatu'asino mo fakalaumālie ia 'oku fakatupu 'e he mālohi 'o e 'Otuá.

Kuó u fokotu'u 'i homou 'aó 'i he 'ahó ni 'a e mo'uí mo e leleí, **Teut.** 30:15–20. Te ke fakahā mai kiate au 'a e hala 'o e mo'uí, **Same** 16:11. Ko ia 'oku tulituli pau ki he mā'oni'óni te ne ma'u 'a e mo'uí, **LFkt.** 21:21. Ko ia 'oku kalofaki 'ene mo'uí, 'e mole ia 'iate ia, ka ko ia 'oku mole 'ene mo'uí koe'uhi ko aú, 'e ma'u 'e ia ia, **Mātiu** 10:39 (Mātiu 16:25; Ma'ake 8:35; Luke 9:24; 17:33). Na'e 'ikai ha'u 'a e Foha 'o e Tangatá ke faka'auha 'a e mo'ui 'a e kakaí ka ke fakamo'ui, **Luke** 9:56. Na'e 'iate ia 'a e mo'uí, pea ko e mo'uí ko e maama ia 'o e tangatá, **Sione** 1:4. Ko ia ia 'oku tui kiate ia na'á ne fekau aú, 'oku hao ia mei he maté ki he mo'uí, **Sione** 5:24. Ko au ko e hala, ko e mo'oni pea mo e mo'uí, **Sione** 14:6. Kapau 'oku ngata 'i he mo'uí ni 'a 'etau amanaki kia Kalaisí, ko e mala'ia lahi taha pē 'a kitautolu, **1 Kol.** 15:19–22. Ko e anga faka-'Otuá

'oku ai 'a e tala'ofa ki he mo'ui ko 'ení, pea mo ia 'e hoko maí, **1 Tim.** 4:8. Koe'uhi ke lava 'e he'emaui fānaú 'o 'amanaki ki he mo'ui ko ia 'oku 'ia Kalaisí, **2 Nifai** 25:23–27. Ko e mo'uí ni ko e taimi ia ki he tangatá ke teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otuá, '**Alamá** 34:32 ('Alamá 12:24). Ko au ko e maama mo e mo'uí 'o e māmaní, **3 Nifai** 9:18 (Mōsaia 16:9; 3 Nifai 11:11; 'Eta 4:12). 'E monū'ia 'a kinautolu 'e faivelengá, neongo pe 'i he mo'uí pe 'i he maté, **T&F** 50:5. Ko 'ení 'a e ngaahi mo'ui ta'engatá, ke 'ilo'í 'a e 'Otuá mo Sisū Kalaisi, **T&F** 132:24. Ko 'eku ngāue 'ení mo hoku nāunaú, ke fakahoko 'a e mo'ui ta'emate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá, **Mōsese** 1:39.

MO'UI FAKAMATELIÉ. *Vakai foki ki he* Hinga 'a 'Ātama mo 'Ivī; Māmaní; Mate Fakasinó; Sinó

Ko e taimi ia mei he fanau'í 'o a'u ki he mate 'a e sinó. 'Oku fa'a ui ia ko e tu'unga hono uá.

Ko e 'aho ko ia te ke kai aí ko e mo'oni te ke mate, **Sēnesi** 2:16–17 (Mōsese 3:16–17). 'E foki 'a e laumālié ki he 'Otuá pea mo e sinó ki he efu 'o e māmaní, **Tngt.** 12:7 (Sēnesi 3:19; Mōsese 4:25). 'Oua na'a tuku 'a e angahalá ke pule 'i homou sino matengofuá, **Loma** 6:12. Kuo pau ke 'ai 'e he sino 'au'auhá ni 'a e ta'e-fa'a-'au'auha, **1 Kol.** 15:53 ('Īnosi 1:27; Mōsaia 16:10; Molom. 6:21). 'Oku hoko 'a e mo'ui 'a e tangatá ko e taimi 'o e sivi'í, **2 Nifai** 2:21 ('Alamá 12:24; 42:10). Na'e hinga 'a 'Ātamá koe'uhi ke 'i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá, **2 Nifai** 2:25. 'Oku mou sio atu koá ki he sino fa'a maté ni kuo fokotu'u hake 'i he ta'e-fa'a-mate, '**Alamá** 5:15. Ko e mo'uí ni ko e taimi ia ki he tangatá ke teuteu ai ke fe'iloaki mo e 'Otuá, '**Alamá** 34:32. 'Oua te mou manavahē ki he maté he 'oku 'ikai ke kakato 'a ho'omou fiefiá 'i he māmaní ko 'ení, **T&F** 101:36. Ko kinautolu 'e tauhi ki honau tu'unga hono uá te nau ma'u 'a e nāunaú, '**Ēpa.** 3:26.

MO'UI LELEÍ. *Vakai ki he* Lea 'o e Potó

MO'UI TA'E-FA'A-MATÉ. *Vakai foki ki he Fakalelei, Fakalelei'í; Fakamatelié; Fakamo'uí; Mo'ui Fakamatelié; Sisū Kalaisi; Toetu'ú*

Ko e tu'unga 'eni 'o e mo'ui 'o ta'engata 'i ha tu'unga toe tu'u, pea 'ikai toe mo'ulaloo ki he mate fakasinó.

Kuo tu'u hake ia, **Ma'ake** 16:6. 'E pehē foki 'e mo'ui kotoa pē 'ia Kalaisi, **1 Kol.** 15:22. 'E folo hifo 'a e maté 'i hono 'ai 'e he 'au'auhá 'a e ta'e-fa-'au'auhá, **1 Kol.** 15:53–54. Kuo ikuna 'e Kalaisi 'a e maté peá ne 'omi 'a e ta'ematé, **2 Tim.** 1:10. Ko e ta'e-fa'a-maté 'a hono fakafoki 'o e laumálié ki he sinó, **2 Nifai** 9:13. Ko e ngaahi laumálie ko ia kuo fakataha 'i mo honau sinó 'oku 'ikai toe fa'a-mate ia, pea 'e 'ikai toe mate ia, **'Alamá** 11:45. 'E fakakalauni 'a e kau tui faivelengá 'aki 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate, mo e mo'ui ta'engata, **T&F** 75:5. 'E fakamá'oni-'oni' 'a e māmani pea ta'e-fa'a-mate, **T&F** 77:1 (T&F 130:9). Ko e ngāue mo e nāunau 'o e 'Otuá ke fakahoko 'a e mo'ui ta'ematé mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá, **Mōsesé** 1:39.

MO'UI TA'ENGATÁ. *Vakai foki ki he Fakalelei, Fakalelei'í; Hakeaki'í; Kalauni; Mo'uí; Nāunau Fakasilesitalé*

Ko e mo'ui ia 'o ta'engata ko e ngaahi fāmili 'i he 'ao 'o e 'Otuá (T&F 132:19–20, 24, 55). Ko e mo'ui ta'engatá 'a e me'a'ofa mahu'inga taha 'a e 'Otuá ki he tangatá.

'Oku 'iate koe 'a e ngaahi lea 'o e mo'ui ta'engatá, **Sione** 6:68. Pea ko 'eni 'a e mo'ui ta'engatá, ko 'enau 'ilo koe ko e 'Otuá mo'oni pē taha, mo Sisū Kalaisi, **Sione** 17:3 (T&F 132:24). Tau 'a e tau lelei, puke ke ma'u 'a e mo'ui ta'engatá, **1 Tim.** 6:12. 'Oku tau'atāina 'a e kakai ke nau fili 'a e tau'atāina mo e mo'ui ta'engatá, **2 Nifai** 2:27 (Hilam. 14:31). Ko e fakakaukau ki he ngaahi me'a fakalaumálié, ko e mo'ui ta'engatá ia, **2 Nifai** 9:39. Pea 'oku mou tu'u ai 'i he hala fāsi' 'a ia 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá, **2 Nifai** 31:17–20. Ko e tui kia Kalaisi pea kātaki ki he ngata'angá, ko e

mo'ui ta'engatá ia, **2 Nifai** 33:4 (3 Nifai 15:9). Ko ia 'okú ne ma'u 'a e mo'ui ta'engatá 'oku koloa'ia ia, **T&F** 6:7 (T&F 11:7). Ko e mo'ui ta'engatá, ko e me'a'ofa ia 'oku mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá, **T&F** 14:7 (Loma 6:23). 'E ma'u 'e he mā'oni'oni' 'a e melino 'i māmani pea mo e mo'ui ta'engata 'i he maama ka hoko maí, **T&F** 59:23. Ko kinautolu te nau kātaki ki he ngata'angá, te nau ma'u ha kalauni 'o e mo'ui ta'engata, **T&F** 66:12 (T&F 75:5). Ko kinautolu kotoa pē kuo nau pekia 'oku te'eki ai ke nau ma'u 'a e ongoongolelé, ka na'a nau mei tali ia 'o kapau na'a nau kei mo'ui, te nau hoko ko e kau 'ea-hoko ki he pule'anga fakasilesitalé, **T&F** 137:7–9. Ko e ngāue mo e nāunau 'o e 'Otuá, ke fakahoko 'a e mo'ui ta'emate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá, **Mōsesé** 1:39. 'Oku foaki 'e he 'Otuá 'a e mo'ui ta'engatá kiate kinautolu kotoa pē 'oku talangofuá, **Mōsesé** 5:11.

MO'UI 'I HE MAAMA FAKALAUMÁLIÉ. *Vakai foki ki he Fakataha Lahi 'i he Langi; Kamata'angá; Tangatá; Tau 'i he Langi*

Ko e mo'ui ia ki mu'a 'i he mo'ui 'i he māmani. Na'e mo'ui fakataha 'a e tangata mo e fefine kotoa pē mo e 'Otuá ko 'ene fānau fakalaumálie ki mu'a pea nau toki ha'u ki he māmani 'o hoko ko e kakai fakamatelié. 'Oku fa'a ui ia he taimi 'e ni'ihiki ko e 'uluaki tu'ungá ('Ēpa. 3:26).

'I he 'ai 'e he 'Otuá 'a e tu'unga 'o māmani na'e hiva fiefia 'a e ngaahi foha kotoa pē 'o e 'Otuá, **Siopé** 38:4–7. Pea 'e foki 'a e laumálié ki he 'Otuá 'a ia na'a ne foaki, **Ngt.** 12:7. Na'a koe 'ilo koe 'i he he'eki ai fakatupu koe 'i he fatú, **Selem.** 1:4–5. Ko hono hako 'a kinautolu kotoa pē, **Ngāue** 17:28. Na'e fili 'e he 'Otuá 'a kinautolu 'i he te'eki ai fakatupu 'a māmani, **'Efesō** 1:3–4. Tau fakavai ki he Tamai 'o e ngaahi laumálié, **Hepelū** 12:9. Ko e kau 'āngelo na'e 'ikai ke tu'u ma'u 'i honau mu'aki tu'ungá, kuó ne tuku ke nau mo'ua ki he ngaahi

ha'i ta'engata, **Sute** 1:6 (Ēpa. 3:26). Na'e li ki tu'a 'a e Tēvoló mo 'e ne kau 'āngeló, **Fakahā** 12:9. Na'e ui mo teuteu'i 'a kinautolu talu mei hono 'ai 'o e tu'unga 'o māmaní, **'Alamā** 13:3. Na'e 'afio hifo 'a Kalaisi ki he fu'u 'atā 'o e ta'engatā pea mo e fu'u tokolahi 'o e langí 'i he te'eki ai ke ngaohi 'a e māmaní, **T&F** 38:1. Na'e 'i he kamata'angá foki 'a e tangatā mo e 'Otuá, **T&F** 93:29 (Hilam. 14:17; T&F 49:17). Na'e 'i ai 'a e kakai 'eiki na'e fili 'i he kamata'angá ke nau hoko ko e kau pule 'i he Siasí, **T&F** 138:53–55. Na'e 'i ai 'a e tokolahi na'a nau ako 'a 'enau ngaahi 'uluaki lēsoní 'i he maama 'o e ngaahi laumālié, **T&F** 138:56. Na'e fakatupu fakalaumālie 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he te'eki ai ke tu'u ia 'i he funga 'o e māmaní, **Mōse** 3:5. Na'á ku fakatupu 'a e māmaní, mo e tangatā 'i he te'eki ai ke nau 'i he kakanó, **Mōse** 6:51. Na'e mamata 'a 'Ēpalahame ki he fānau fakalaumālie na'e fakatupu 'i he te'eki ke 'i ai 'a e māmaní, **'Ēpa.** 3:21–24.

MO'UNGA 'O E 'ŌLIVÉ. *Vakai ki he 'Ōlivé, Mo'unga 'o e*

MŪLEKI. *Vakai foki ki he Setikia*

Ko ha foha 'o e tu'i ko Setikia 'i he Fuakava Motu'á (ta'u 589 κ.μ.). 'Oku tohi 'i he Tohi Tapú na'e tāmāte'i 'a e ngaahi foha kotoa 'o Setikiá (2 Ng. Tu'i 25:7), ka 'oku fakamahino'i mai 'e he Tohi 'a Molomoná na'e hao 'a Mūleki ia (Hilam. 8:21).

Ko Seilahemalá ko ha hako ia 'o Mūleki, **Mōsaia** 25:2. Na'e lau fakataha 'a e kakai 'o Mūlekí mo e kau Nifai, **Mōsaia** 25:13. Na'e 'omi 'e he 'Eikí 'a Mūleki ki he fonua 'i he tokelaú, **Hilam.** 6:10. Na'e tāmāte'i 'a e ngaahi foha kotoa 'o Setikiá, tuku kehe pē 'a Mūleki, **Hilam.** 8:21.

MŪSIKÁ. *Vakai foki ki he Himí; Hivá*

Ko e ngaahi fasi mo e ngaahi ongo 'oku hiva'i pea tā 'i ha me'alea talu pē mei he ngaahi kuonga ki mu'a 'i he tohi tapú, ke fakahā 'a e fiefia, fakafeta'i, mo e lotu (2 Sam. 6:5). 'Oku lava ke hoko ia ko ha founa 'o e lotu. Mahalo

na'e hiva'i 'a e ngaahi sāmé ki ha ngaahi fasi faingofua pea tā fakataha mo ha ngaahi me'alea.

Na'e to'o 'e Meliame ko e tuofefine 'o 'Ēlone mo Mōsesé ha ki'i lali kili'i manu peá ne me'e mo e kau fefiné, **'Eke.** 15:20. Ko e kau Livai na'e fai 'a e hiva, na'a nau to'o 'a e ngaahi me'a pakihi (simipale) mo e ngaahi ha'ape pea ifi 'e he kau taula'eiki 'e toko teau mā uofulu 'a 'enau ngaahi talupité, **2 Fkmtl.** 5:12. Na'e hiva 'aki 'e Sīsū mo e toko Hongofulu Mā Uá ha himi hili 'a e 'Ohomohe Faka'osí, **Mātiu** 26:30. Mou feakonaki'aki mo fetokoni'aki 'i he ngaahi same, mo e ngaahi hiva fakalaumālie, **Kolose** 3:16. Kuo mou fie hiva 'i he fakafeta'i ki he huhu'i 'ofá, **'Alamā** 5:26. 'Oku fiefia 'a e laumālie 'o e 'Otuá 'i he hiva 'o e lotó 'io, ko e hiva 'a e kau mā'oni'oni ko e lotu ia, **T&F** 25:12. Fakafeta'i ki he 'Eikí'aki 'a e hiva mo e ngaahi fasi mo e faiva, **T&F** 136:28.

NAFITALAI. *Vakai foki ki he Sēkope, Foha 'o 'Aisaké; 'Isileli*

Ko e fika nima ia 'i he ngaahi foha 'e toko hongofulu mā ua 'o Sēkopé pea ko e fika ua ia 'i he fānau 'a Pila, ko e kaunanga 'a Lēsieli (Sēnesi 30:7–8). Na'e ma'u 'e Nafitalai ha foha 'e toko fā (1 Fkmtl. 7:13).

Ko e fa'ahinga 'o Nafitalai: 'Oku tohi 'i he Sēnesi 49:21 'a e tāpuaki na'e tuku 'e Sēkope kia Nafitalai. 'Oku tohi 'i he Teutalōnome 33:23 'a e tāpuaki na'e tuku 'e Mōsesé ki he fa'ahinga ko iá.

NĀOMI. *Vakai foki ki he Lute*

Ko ha fefine mā'oni'oni 'i he Fuakava Motu'á pea ko e uaifi ia 'o 'Elimeleki (Lute 1–4). Na'e 'ave 'e 'Elimeleki mo Nāomi 'a 'ena fānau ki Mōape ke nau hao mei he hongé. Na'e hili 'a e mate 'a 'Elimeleki mo hono ongo fohá, na'e foki leva 'a Nāomi ki Pētelihema mo 'ene tama 'i he fono ko Luté.

NĀSALETI. *Vakai foki ki he Sīsū Kalaisi*

Ko ha ki'i kolo 'i he ngaahi mo'unga ki

he hihifo 'o e Tahi 'o Kālēlī. Na'e hoko 'a Nāsaleti ko e nofo'anga 'o Sisū 'i he'ene kei si'i (Mātiu 2:23). Na'e akonaki 'a Sisū 'i he fale lotu lahi 'i Nāsaletī, peá ne fakahā ai 'oku fakahoko 'iate ia 'a e kikite 'i he 'Īsaia 61:1-2 (Mātiu 13:54-58; Ma'ake 6:1-6; Luke 4:16-30).

NĀTANI. *Vakai foki ki he Tēvita*

Ko ha palōfita 'i he Fuakava Motu'á 'i he taimi 'o Tēvitá. 'I he fakahā ko ia 'e Tēvita te ne langa ha temipale mo'ó e 'Eikí, na'e fekau 'e he 'Eikí kia Nātani ke ne tala kia Tēvita 'e 'ikai te ne langa ia. Na'e toe valokí'i foki 'e Nātani 'a Tēvita koe'uhi ko 'ene fakatupu 'a e mate 'a 'Uliá, 'a ia ko e toko taha 'o 'ene kau taú, pea mo 'ene 'ave 'a e uaifi 'o 'Uliá, ko Pātisepá (2 Sam. 12:1-15; T&F 132:38-39). Na'e hanga 'e Sātoki mo Nātani 'o pani 'a e foha 'o Tēvita ko Solomóné ke hoko ko e tu'i (1 Ng. Tu'i 1:38-39, 45).

NĀTANIELA. *Vakai foki ki he Pātolumiu*

Ko ha 'Aposetolo ia 'a Kalaisi pea mo e kaume'a 'o Filipe 'i he Fuakava Fo'ou (Sione 1:45-51). Ko 'ene ha'u mei Kena 'i Kālēlī (Sione 21:2). Na'e folofola 'a Kalaisi ko ha 'Isileli 'a Nātaniela 'oku 'ikai 'i ai ha kākā (Sione 1:47), 'Oku pehē ko Pātolumiu pē ia (Mātiu 10:3; Ma'ake 3:18; Luke 6:14; Sione 1:43-45).

NĀUNAÚ. *Vakai foki ki he Maama 'o Kalaisi; Mo'oní; Nāunaú, Ngaahi*

'Oku fa'a 'uhinga 'a e nāunaú 'i he folofolá ki he maama mo e mo'oní 'a e 'Otuá. 'Oku toe lava foki 'o 'uhinga ia ki ha fakafeta'i pe fakalāngilangi'i pe ki ha fa'ahinga tu'unga 'o e mo'ui ta'engatá pe ki he nāunaú 'o e 'Otuá.

'Oku mā'oní'oní 'a Sihova 'o e ngaahi kau taú, 'oku fonu 'a māmani kotoa pē 'i hono nāunaú, 'Īsaia 6:3 (2 Nifai 16:3). 'Oku tau liliu ki hono tataú mei he nāunaú ki he nāunaú, **2 Kol.** 3:18. Te ne hiki hake au ke nofo fakataha mo ia 'i he nāunaú, 'Alamá 36:28. Ko e ngaahi nāunaú 'e ma'u 'i he toetu'ú 'e faikehekehe ia 'o fakatatau ki he mā'oní'oní,

T&F 76:50-119. Ko e nāunaú 'o e 'Otuá ko e 'atamai potó, **T&F** 93:36. Ko e nāunaú 'o e 'Otuá ke fakahoko 'a e mo'ui ta'emate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá, **Mōsese** 1:39. Na'á ku sio ki he Ongo Tangata 'e toko ua, 'a ia ko hona ngingilá mo e nāunaú 'oku 'ikai fa'a lava ke mafakamatala'i, **SS—H** 1:17.

NĀUNAÚ FAKASILESTITIALÉ.

Vakai foki ki he Hakeaki'i; Mo'ui Ta'engatá; Nāunaú, Ngaahi

Ko e tu'unga mā'olunga taha ia 'i he ngaahi nāunaú 'e tolu 'e lava ha taha 'o a'usia 'i he hili 'a e mo'ui ko 'ení. 'E nofo ai 'a e kau mā'oní'oní 'i he 'ao 'o e 'Otuá ko e Tamaí mo hono 'Alo ko Sisū Kalaisi.

'Oku taha pē 'a e nāunaú fakalangí, **1 Kol.** 15:40 (T&F 76:96). Na'e 'o hake 'a Paula ki he langi hono tolú, **2 Kol.** 12:2. Na'e fakahā mai 'a e nāunaú fakasilestitialé 'i ha me'a-hā-mai, **T&F** 76:50-70. Kapau 'oku fie ma'u 'e he Kāingalotú ha nofo'anga 'i he maama fakasilestitialé kuo pau ke nau teuteu, **T&F** 78:7. Ko ia ia 'oku 'ikai te ne malava ke kātaki'i 'a e fonon 'o ha pule'anga fakasilestitialé 'e 'ikai te ne lava ke kātaki'i ha nāunaú fakasilestitiale, **T&F** 88:15-22. 'I he nāunaú fakasilestitialé 'oku 'i ai 'a e ngaahi langi 'e tolu, pea fokotu'u mai ai mo e ngaahi tu'unga 'e lava ai 'o ma'u 'a e tu'unga mā'olunga tahá, **T&F** 131:1-2. Ko e fānau iiki kuo nau pekia ka 'oku te'eki ai ke nau ta'u motu'a fe'unga ke ala 'eke'i meiate kinautolu 'a 'enau ngaahi ngāué 'oku fakamo'ui 'a kinautolu 'i he pule'anga fakasilestitialé, **T&F** 137:10.

NĀUNAÚ FAKATELESITIALÉ.

Vakai foki ki he Nāunaú, Ngaahi

Ko e fika ua ia 'i he ngaahi nāunaú e tolu 'a ia 'e nofo ai 'a e kakaí 'i he hili 'a e fakamaau faka'osi.

Na'e mamata 'a Paula ki ha nāunaú fakatelesitiale, na'e tatau hono nāunaú mo e māhiná, **1 Kol.** 15:40-41. Na'e mamata 'a Siosefa Sāmita mo Sitenei Likitoni ki he nāunaú fakatelesitiale, **T&F** 76:71-80. 'Oku mā'olunga ange

‘i he ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he nāunau ‘o e nāunau fakatilesitiale, **T&F 76:91**. Ko kinautolu ‘oku ‘ikai te ne lava ‘o tauhi ‘a e fono ‘o ha pule‘anga fakatelesitiale ‘e ‘ikai te ne lava ‘o kātaki‘i ha nāunau fakatelesitiale, **T&F 88:23, 30, 38**.

NĀUNAU FAKATILESITIALÉ.

Vakai foki ki he Nāunaú, Ngaahi

Ko e mā‘ulalo taha ia ‘i he ngaahi nāunau ‘e tolu ‘a ia ‘e nofo ai ‘a e kakai ‘i he hili ‘a e fakamaau faka‘osí.

Na‘e mamata ‘a Paula ki ha nāunau ‘o e ngaahi fetu‘ú, **1 Kol.** 15:40–41. Na‘e mamata ‘a Siosefa Sāmita mo Sitenei Likitoni ki he nāunau fakatilesitiale, **T&F 76:71–80**. ‘Oku mā‘olunga ange ‘a e nāunau fakatelesitiale ‘i he nāunau fakatilesitiale, **T&F 76:91**. Na‘e tokolahi ‘a e kakai ‘oku nofo ‘i he nāunau fakatilesitiale ‘o hangē ko e ta‘efa‘alaua ‘a e ngaahi fetu‘ú, **T&F 76:109–112**. Ko ia ia ‘oku ‘ikai te ne lava ‘o tauhi ‘a e fono ‘o ha pule‘anga fakatilesitiale ‘e ‘ikai te ne lava ‘o kātaki‘i ha nāunau fakatilesitiale, **T&F 88:24, 31, 38**.

NĀUNAÚ, NGAHI. *Vakai foki ki*

he Nāunau Fakasilesitiale;

Nāunau Fakatelesitiale; Nāunau Fakatilesitiale

Ko e ngaahi pule‘anga kehekehe ‘i he langí. ‘E vahe‘i ‘a e toko taha taki taha ‘i he fakamaau faka‘osí ki ha fetu‘u nofo‘anga ta‘engata ‘i ha pule‘anga ‘o e nāunau mavahe, tuku kehe ‘a kinautolu ko e ngaahi foha ‘o e Mala‘iá.

Na‘e pehē ‘e Sisū, ‘i he fale ‘o ‘eku Tamai ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi nofo‘anga ‘oku lahi, **Sione 14:2** (‘Eta 12:32). ‘Oku ‘i ai ‘a e nāunau ‘e taha ‘o e la‘aá, mo e taha ‘o e māhiná, mo e taha ‘o e ngaahi fetu‘ú, **1 Kol.** 15:40–41. Na‘e ‘o hake ‘a Paula ki he langi hono tolu, **2 Kol.** 12:2. ‘Oku ‘i ai ha potu ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano nāunau ka ko e tautea ta‘engata, **T&F 76:30–38, 43–45**. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi nāunau ‘e tolu, **T&F 76:50–113; 88:20–32**.

NĀVŪ, ‘ILINOISI (USA)

Ko ha kolo ia na‘e langa hake ‘e he Kau

Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘i he 1839 ‘i he siteiti ‘o ‘Iinoisí. ‘Oku tu‘u ia ‘i he Vaitafe Misisipí, ‘i ha maile nai ‘e uangeau mei Sā Luisi ‘i he tafa‘aki ki ‘olunga ‘o e vaitafé.

Na‘e hiki ‘a e Kāingalotú ‘i ha maile ‘e uangeau nai ki he tokelau hahaké, tupu mei he ngaahi fakatanga ‘i he siteiti ‘o Misulí, ‘o nau kolosi atu ‘i he Vaitafe Misisipí ki ‘Iinoisí, pea na‘e fakafiemālie ange ‘a e ngaahi tu‘unga na‘e ‘i ai ‘a e fetu‘u ko iá. Na‘e faifai pea hanga ‘e he Kāingalotú ‘o fakatau ‘a e kelekele na‘e ofi ki he kolo langa-langa fo‘ou ko Komēsí. Ko e fetu‘u fonua ‘eni ia na‘e anoano mo maomaonganoa ‘aupito, tuku kehe ha ngaahi fale sí‘isi‘i pē na‘e ‘ikai lelei na‘e tu‘u ai. Na‘e hanga leva ‘e he Kāingalotú ‘o fakatafe ‘a e vai mei he fetu‘u ko iá pea nau langa ai honau ngaahi fale. Na‘e hiki mai ‘e Siosefa Sāmita hono famílí ki ha kí‘i fale ‘akau. Na‘e liliiu leva ‘a e hingoa ‘o e koló mei he Komēsí ‘o ui ia ko Nāvū, ‘a ia ko e fo‘i lea faka-Hepelū ko hono ‘uhingá “ko e faka‘ofó‘ofa.”

‘Oku ‘i ai ha ngaahi vahe lahi ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá na‘e hiki ia ‘i Nāvū (T&F 124–129, 132, 135). Na‘e fekau ki he Kāingalotú ke nau langa ha temipale ‘i Nāvū (T&F 124:26–27). Na‘a nau langa ‘a e temipalé pea fokotu‘u ‘a e ngaahi siteiki ‘o Saione ki mu‘a pea toki tuli kinautolu mei honau ngaahi ‘apí ‘i he 1846. Na‘e tupu mei he fakatanga ko iá ‘a e ‘alu ‘a e Kāingalotú mei he fetu‘u ko iá ‘o nau fononga mai ki he hihifo.

NA‘E FILÍ. *Vakai ki he Filí (veape)*

NA‘INA‘Í. *Vakai ki he Akonakí*

NEAMANI. *Vakai foki ki he ‘Ilaisa*

Ko e ‘eikitau ia ki he kau tau ‘o ha tu‘i ‘i Silia ‘i he Fuakava Motu‘á. Ko e tangata kilia foki ia. Na‘e tupu ‘i he tui ‘a ha kaunanga ‘Isileli ha‘ane ‘alu ki ‘Isileli ke fe‘iloaki mo e palōfita ko ‘Ilaisá. Na‘e fakamo‘ui ia mei he kilia ‘i ha‘ane fakavaivai ‘i ia ‘o ne kaukau tu‘o fitu ‘i he vaitafe Soataní ‘o fakatatau ki

he fakahinohino 'a e palōfita ko 'Ilaisá (2 Ng. Tu'í 5:1–19; Luke 4:27).

NEHEMAIA

Ko ha 'eiki 'Isileli ia 'i Pāpilone 'i he Fuakava Motu'a (mahalo ko ha Līvai ia pe mei he fa'ahinga 'o Siutá) 'a ia na'á ne ma'u 'a e lakanga ko e tokotaha to'o ipu 'i he palasi 'o 'Atakisekisi, 'a ia na'á ne ma'u mei ai 'a e tu'utu'uni fakatu'i 'o fakamafai'i ia ke ne toe langa hake 'a e ngaahi 'ā 'o Selūsalemá.

Ko e tohi 'a Nehemaiá: Ko e tohi ko 'eni ko hano hoko atu pē ia 'o e tohi 'a 'Eselá. 'Oku tohi ai ha fakamatala ki he fakalakalaka ki mu'a mo e ngaahi faingata'a 'o e ngāue 'i Selūsalemá hili 'a e foki 'a e kau Siú mei he nofo pōpula 'i Pāpilone. 'Oku fakamatala 'a e vahe 1–7 ki he 'uluaki 'a'ahi mai 'a Nehemaia ki Selūsalemá pea mo hono toe langa hake 'o e ngaahi 'ā 'o e koló, neongo 'a e ngaahi fakafepaki lahi na'e fai mai ki ai. 'Oku hanga 'e he vahe 8–10 'o fakamatala'i 'a e ngaahi fakafepaki 'o fakalotu mo fakasōsiale na'e feinga 'a Nehemaia ke fakahokó. 'Oku fakahā mai 'i he vahe 11–13 'a e lisi 'o e ngaahi hingoa 'o kinautolu na'e taau mo fe'ungá pea fakamatala foki ki hono tāpuaki'i mo fakatapui 'a e 'aa. 'Oku tohi 'i he veesi 4–31 'o e vahe 13 'a e fakamatala ki he 'a'ahi hono ua 'a Nehemaia ki Selūsalemá, hili ha'ane mama'o mei ai 'i ha ta'u 'e hongofulu mā ua.

NĒHOA. *Vakai foki ki he Fili 'o Kalaisi;*
Ngāue Fakataula'eiki Kākaá

Ko ha tangata kovi 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e hoko 'a Nēhoa ko e toko taha 'o e ni'ihī na'a nau 'uluaki ngāue 'aki 'a e ngāue fakataula'eiki kākaá 'i he kau Nifai. Na'e tāmāte'i 'a Nēhoa koe'uhi ko 'ene ngaahi hia hili 'ene ako'i 'a e ngaahi tokāteline hala mo tāmāte'i 'a Kitioné ('Alamā 1). Na'e hoko atu pē 'e he kakai na'a nau muimui kia Nēhoá ke nau fai 'ene ngaahi ngāue koví mo tauhi fuoloa ki he'ene ngaahi akonaki hili 'a e mate 'a Nēhoa. Na'e tuku 'a 'Alamā mo 'Amuleki ki he

fale fakapōpulá 'e ha fakamaau mei he kautaha 'a Nēhoá, 'Alamā 14:14–18. Na'a nau kau ki he kautaha 'o Nēhoa, na'e 'auhá, 'Alamā 16:11. Ko e tokolahi na'a nau kau ki he siasi 'o e kau Nēhoá, 'Alamā 21:4. Ko e tokolahi taha na'a nau tāmāte'i honau kāingá na'e 'o e kautaha 'o Nēhoá, 'Alamā 24:28.

NĒHUMI

Ko ha palōfita mei Kāleli 'i he Fuakava Motu'a 'a ia na'á ne tohi 'ene ngaahi kikité 'i he vaha'a 'o e ta'u 642 mo e 606 k.M.

Ko e tohi 'a Nēhumi: 'Oku fakamatala 'a e vahe 1 ki hono tutu 'o e māmaní 'i he Hā'ele 'Anga Uá pea mo e 'alo'ofa mo e māfimafi 'o e 'Eiki. 'Oku fakamatala 'a e vahe 2 ki hono faka'auha 'o Ninivé, 'a ia ko hano fakamelomelo ia 'o e me'a 'e hoko mai 'i he ngaahi 'aho faka'osi. 'Oku hoko atu 'e he vahe 3 hono kikitē 'i 'o e ngaahi faka'auha fakamamahi 'o Ninivé.

NEPUKANESA. *Vakai foki ki he*
Pāpilone, Pēpeli; Taniela

Ko e tu'i ia 'o Pāpilone (604–561 k.M.) 'i he Fuakava Motu'a 'a ia na'á ne ikuna'i 'a Siuta (2 Ng. Tu'í 24:1–4) pea ne 'ākolo'i mo Selūsalemá (2 Ng. Tu'í 24:10–11). Na'e fekau ki he palōfita ko Līhai ke ne hola mei Selūsalemá 'i he ta'u 600 k.M. nai ke ne hao mei hano 'ave fakapōpula ia ki Pāpilone (1 Nīfai 1:4–13) 'i hono fetuku 'e Nepukanesa 'a e Tu'í ko Setikiá mo e kakaí (2 Ng. Tu'í 25:1, 8–16, 20–22). Na'e hanga 'e Taniela 'o fakamatala'i 'a e ngaahi misi 'a Nepukanesa (Taniela 2; 4).

NĪFAI, FOHA 'O HILAMANÍ.

Vakai foki ki he Hilamani, Foha 'o
Hilamaní; Līhai, Ko e Faifekau
Nīfai

Ko ha palōfita mo e faifekau Nīfai ma'ongo'onga 'i he Tohi 'a Molomoná.

Ko e foha lahi ia 'o Hilamaní, **Hilam.** 3:21. Na'e fili ia ko e fakamaau lahi, **Hilam.** 3:37. Na'á ne fakaului mo hono

tokouá ha kau Leimana tokolahi ki he ongoongoleleí, **Hilam.** 5:18–19. Na'e 'ātakai'í ia 'e he afi pea fakahaofi ia mei he fale fakapōpulá, **Hilam.** 5:20–52. Na'á ne lotu 'i he taua 'i he'ene ngoué, **Hilam.** 7:6–10. Na'á ne fakahā hono fakapoongi 'o e fakamaau lahí, **Hilam.** 8:25–28; 9:1–38. Na'e foaki mai 'e he 'Eikí 'a e mālohi kiате ia, **Hilam.** 10:3–11. Na'á ne kole ki he 'Eikí ke tuku mai ha hongē pea toe fakangata 'a e hongē, **Hilam.** 11:3–18.

NĪFAI, FOHA 'O LĪHAÍ. *Vakai foki ki*
he Lihai, Tamai 'a Nīfai; Nīfai, Kau

Ko ha foha mā'oni'oni ia 'o Lihai mo Sēlai 'i he Tohi 'a Molomoná (1 Nīfai 1:1–4; 2:5). Na'e ma'u 'e Nīfai ha tui mālohi ki he folofola 'a e 'Otuá (1 Nīfai 3:7) peá ne hoko ai ko ha palōfita, tokotaha tauhi lekooti mo e takimu'a ma'ongo'onga ki hono kakaí.

Na'á ne talangofua mo lotu 'i he tui, **1 Nīfai** 2:16. Foki ki Selūsalema ke 'omi 'a e ngaahi peleti palasá, **1 Nīfai** 3–4. Foki ki Selūsalema ke 'omi 'a e fāmilí 'o 'Isimelí ki he feitu'u maomaon-ganoá, **1 Nīfai** 7. Mamata ki he me'a-hā-mai tatau mo ia na'e mamata ki ai 'a Lihai, **1 Nīfai** 10:17–22; 11. Mamata 'i ha me'a-hā-mai ki he kaha'u 'o hono kakaí mo hono fakafoki mai 'o e ongoongoleleí, **1 Nīfai** 12–13. Fakamatala'í 'a e me'a-hā-mai 'o e 'akau 'o e mo'uí, **1 Nīfai** 15:21–36. Na'e motuhi 'ene kaufaná ka na'á ne ma'u pē ha me'akai tu'unga 'i he'ene tui, **1 Nīfai** 16:18–32. Fo'u ha vaka 'o nau folau ai ki he fonua 'o e tala'ofá, **1 Nīfai** 17–18. Na'e mavaeua 'a e kau Nīfai mo e kau Leimaná, **2 Nīfai** 5. Fai 'ene fakamo'oni faka'osí, **2 Nīfai** 33.

Ko e tohi 1 Nīfai: 'Oku lahi pē 'a e fakamatala 'a e vahe 1 ki he vahe 18:8 ki he palōfita ko Lihai mo hono fāmilí 'i he'enua 'alu atu mei Selūsalemá. Na'a nau fononga atu 'i he ngaahi toafa mamaté kae 'oua kuo nau a'u atu ki he tahí. 'Oku fakamatala 'a e 1 Nīfai 18:9–23 ki he'enua folau ki he fonua 'o e tala'ofá, 'i hono fakahinohino'í kinau-

tolu 'e he 'Eikí, pea neongo 'a e angatu'u 'a Leimana mo Lēmiuelá. 'Oku fakamatala 'a e vahe 19–22 ki he tau-mu'a 'a Nīfai ki hono tauhi 'o e ngaahi lekōtí (1 Nīfai 6:1–6; 19:18)—ke fakaloto'í 'a e kakai kotoa pē ke nau manatu'í 'a e 'Eiki ko honau Huhu'í. Na'á ne lau mei he tohi 'a 'Īsaiaí (1 Nīfai 20–21) peá ne fakamatala'í 'a e ngaahi pōoaki 'a 'Īsaiaí, 'i he 'amanaki 'e ma'u 'e he kakai kotoa pē ha 'ilo kia Sisū Kalaisi ko honau Fakamo'uí mo honau Huhu'í (1 Nīfai 22:12).

Ko e tohi 2 Nīfai: 'Oku tohi 'i he vahe 1–4 ha ní'ihí 'o e ngaahi akonaki mo e ngaahi kikite faka'osi 'a Lihai ki mu'a peá ne pekiá, pea kau ai 'ene ngaahi tāpuaki ki hono ngaahi fohá mo honau ngaahi hakó. 'Oku fakamatala 'a e vahe 5 ki he 'uhinga na'e mavahe ai 'a e kau Nīfai mei he kau Leimaná. Na'e hanga 'e he kau Nīfai 'o langa ha temipale, pea nau ako'í 'a e fono 'a Mōsesé mo tauhi ha ngaahi lekooti. 'Oku 'i he vahe 6–10 'a e ngaahi lea 'a Sēkope, ko e tehina 'o Nīfai. Na'e fakamatala 'a Sēkope ki he hisitōlia 'o Siutá mo e Misaia na'e kikite'í 'e ha'ú, pea na'e to'o ha ní'ihí 'o e ngaahi fakamatala ko iá mei he ngaahi tohi 'a e palōfita ko 'Īsaiaí. Na'e tohi 'e Nīfai 'i he vahe 11–33 'a 'ene fakamo'oni kia Kalaisí, 'a e fakamo'oni 'a Sēkopé, mo e ngaahi kikite ki he ngaahi 'aho faka'osí, mo ha ngaahi vahe 'e ní'ihí mei he tohi 'a 'Īsaia 'i he Fuakava Motu'á.

Ko e peleti 'a Nīfai, Ngaahi: *Vakai ki he* Peleti, Ngaahi

NĪFAI, FOHA 'O NĪFAI, FOHA 'O HILAMANÍ. *Vakai foki ki he*
Ākonga; Nīfai, Foha 'o Hilamaní

Ko e toko taha 'o e kau ākonga Nīfai 'e toko hongofulu mā ua 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'e fili 'e Sisū Kalaisi kuo toe tu'ú (3 Nīfai 1:2–3; 19:4). Na'e lotu mālohi 'a e palōfita ko 'ení ki he 'Eikí koe'uhi ko hono kakaí. Na'e fanongo 'a Nīfai ki he le'o 'o e 'Eikí (3 Nīfai 1:11–14). Na'e toe 'a'ahi mai foki 'a e kau 'āngelo kia Nīfai, peá ne

kapusi 'a e kau tēvolo, pea fokotu'u hake hono tokouá mei he maté, pea na'a ne fai ha fakamo'oni 'a ia 'e 'ikai ta'etui ki ai ha taha (3 Nifai 7:15–19; 19:4). Na'e tauhi 'e Nifai 'a e lekooti 'o e folofolá (3 Nifai 1:2–3).

Ko e tohi 3 Nifai: Ko ha tohi ia na'e hiki 'e Nifai, ko e foha 'o Nifai 'i he Tohi 'a Molomoná. 'Oku fakahā 'i he vahe 1–10 hono fakahoko 'o e ngaahi kikite kau ki he hā'ele mai 'a e 'Eikí. Na'e fakahā mai 'a e faka'ilonga ki he 'alo'i 'o Kalaisi; na'e fakatomala 'a e kakai; ka na'a nau toe foki pē ki he fai angahalá. Na'e faifai pea tō mai 'a e ngaahi matangi, ngaahi mofuike, ngaahi afā fakamanavahē, mo e ngaahi faka'auha lahi ke faka'ilonga'i 'aki 'a e pekia 'a Kalaisi. 'Oku tohi 'i he vahe 11–28 'a e hā'ele mai 'a Kalaisi ki he ongo 'Ameliká. Ko e konga mahu'inga taha 'eni 'o e tohi 3 Nifai. 'Oku faitatau ha konga lahi 'o e ngaahi folofola 'a Kalaisi mo 'ene ngaahi malanga kuo tohi 'i he Tohi Tapú (hangē ko e Mātiu 5–7 mo e 3 Nifai 12–14). 'Oku ui 'a e vahe 29–30 ko e ngaahi lea 'a Molomona ki he ngaahi pule'anga 'o e ngaahi 'aho faka'osi.

Ko e tohi 4 Nifai: 'Oku veesi pē 'e fāngofulu mā hiva, 'i ha vahe 'e taha 'a e tohi ko 'eni. ka 'oku kau ki ai ha meimei ta'u 'e tolungeau 'o e hisitōlia 'o e kau Nifai (34–321 T.s.). Na'e tokoni ki hono hiki 'o e tohi ko 'eni ha kau tangata hiki tohi 'i ha ngaahi to'u tangata lahi, 'a ia na'e kau ki ai 'a Nifai. 'Oku pēhē 'i he veesi 1–19 na'e hili 'a e hā'ele mai 'a e Kalaisi kuo toe tu'ú, na'e ului 'a e kau Nifai mo e kau Leimaná kotoa pē ki he ongoongolelei. Na'e pule 'a e melinó, 'ofá, mo e uoungatahá 'i he kakai. Na'e tauhi mai ki he kakai 'a e kau Nifai ko ia 'e toko tolu na'e tuku 'e Kalaisi ke nau nofo 'i he māmaní kae 'oua ke ne hā'ele 'anga ua maí (3 Nifai 28:4–9). Na'e tuku 'e Nifai 'a e ngaahi lekōti ki hono foha ko 'Āmosí. Ko e veesi 19–47 ko e lekooti ia 'o e ngāue fakafaifekau 'a 'Āmosí (ta'u 'e 84) pea mo e ngāue fakafaifekau 'a hono foha 'o'ona ko

'Āmosi (ta'u 'e 112). Na'e kamata ke toe hanga 'e he loto-híkisiá 'o fakatupu ha ngaahi palōpalema 'i he kakai 'i he ta'u 201 t.s. pea na'a nau fakafa'afa'ahi 'a kinautolu ki ha ngaahi tu'unga kakai kehekehe pea kamata 'a e ngaahi siasi loí ke ma'u mei ai ha'anau tupu (4 Nifai 1:24–34).

'Oku hā mei he ngaahi veesi faka'osi 'o e 4 Nifai kuo toe foki 'a e kakai 'o fai angahala (4 Nifai 1:35–49). Na'e pekia 'a 'Āmosi ko e foha 'o 'Āmosí 'i he ta'u 305 t.s. pea hanga leva 'e hono tokoua ko 'Emaloni 'o fufuu'i 'a e ngaahi lekōti kotoa ke malu'i kinautolu. Na'e toki tuku ki mui 'e 'Emaloni 'a e ngaahi lekōti kia Molomona, 'a ia na'a ne hiki ha ngaahi me'a lahi na'e hoko lolotonga 'ene mo'uí pé ne toki fakanou-nou'i ia (Molom. 1:2–4).

NĪFAÍ, KAU. *Vakai foki ki he*

Leimaná, Kau; Nifai, Foha 'o

Lihai; Tohi 'a Molomoná

Ko ha kulupu 'o e kakai 'i he Tohi 'a Molomoná, 'a ia ko honau tokolahi ko e ngaahi hako 'o e palōfita ko Nifai, ko e foha 'o Lihai. Na'a nau mavahe mei he kau Leimaná pea na'a nau mā'oni'oni ange kinautolu 'i he kau Leimaná. Ka neongo iá, na'e faifai pea na'e iku 'o faka'auha 'a kinautolu 'e he kau Leimaná koe'uhi ko 'enua fai angahalá.

Na'e mavahe 'a e kau Nifai mei he kau Leimaná, **2 Nifai** 5:5–17. Ko e kakai 'a ia na'e 'ikai ko e kau Leimaná ko e kau Nifai 'a kinautolu, **Sēkope** 1:13. Na'e ue'i hake 'a e kau Nifai ia 'e ha 'uhinga lelei ange, **'Alamā** 43:6–9, 45. Na'e te'eki ke 'i ai ha taimi fakafiefia ange 'i he kakai 'o Nifai 'o hangē ko e ngaahi 'aho 'o Molonai, **'Alamā** 50:23. Na'e fakahaofi 'a e kau Nifai koe'uhi ko e ngaahi lotu 'a e kau mā'oni'oni, **'Alamā** 62:40. Na'e kamata ke faka'au'auhifo 'a e kau Nifai 'i he ta'etui, **Hilam.** 6:34–35. Na'e akonaki mo ngāue 'a Sisū 'i he kau Nifai, **3 Nifai** 11:1–28:12. Kuo fakaului 'a e kakai kotoa pē ki he 'Eikí pea na'a nau me'a taha pē, **4 Nifai** 1:2–3. Na'e 'ikai ha fakakikihi pea na'e nofo'ia 'a e 'ofa 'a e 'Otuá 'i honau lotó,

pea na'a nau hoko ko e kakai fiefia taha pē, **4 Nifai** 1:15–16. Na'e kamata 'a e kau Nifai ke nau pōlepole 'i honau lotó mo hikisia, **4 Nifai** 1:43. Na'e mafola 'a e lilingi totó mo e faka'auhá 'i hono kotoa 'o e funga 'o e fonuá, **Molom.** 2:8. Na'e faka'au ke lahi ange 'a e fai angahala 'a e kau Nifai pea fakafisi 'a Molomona ke taki 'a kinautolu, **Molom.** 3:9–11. Na'e mate 'a e kau Nifai kotoa, tuku kehe pē ha toko uofulu mā fā, **Molom.** 6:7–15. Na'e tāmāte'i 'a e Nifai kotoa pē 'e 'ikai te ne faka'ikai 'i 'a Kalaisi, **Molonai** 1:2. Na'e faka'auha 'a e kau Nifai koe'uhí ko 'enau ngaahi angahala mo 'enau ngaahi anga-fakalieliá, **T&F** 3:18. Vakai telia 'a e loto-hikisiá, telia na'a mou hoko 'o tatau mo e kau Nifai, **T&F** 38:39.

NIKOTĪMASI. *Vakai foki ki he*
Fālesi, Kau

Ko ha pule mā'oni'oni ia 'o e kau Siú 'i he Fuakava Fo'ou (mahalo 'i he Sanitaliné) pea ko ha Fālesi foki ia (Sione 3:1).

Na'a ne 'alu 'o talanoa mo Sīsū 'i he po'ulí, **Sione** 3:1–21. Na'a ne taukapo'i 'a Kalaisi ki he kau Fālesi, **Sione** 7:50–53. Na'a ne 'omi 'a e ngaahi me'a namu kakala ki he telio 'o Sīsú, **Sione** 19:39–40.

NIMÁ, HILIFAKI 'O E. *Vakai foki ki*
he Faingāue ki he Mahakí;
Fakanofó; Foaki 'o e Laumālie
Mā'oni'oni; Vahe'í

Ko e hilifaki ia 'o e nima ki he 'ulu 'o ha taha 'i he'ene hoko ko ha kongá 'o ha ouau 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku lahi ha ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku fakahoko ia 'i he hilifaki 'o e nimá, hangē ko e ngaahi fakanofó ki he lakanga fakataula'eikí; ngaahi tāpuaki, faingāue ki he mahakí, fakama'u ke hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí, mo e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni.

Na'e hilifaki 'e Mōsese hono nimá ki he 'ulu 'o Siosiuá 'o hangē ko e fekau 'a e 'Eikí, **Nōmipa** 27:18, 22–23 (Teut. 34:9). Na'e hilifaki 'e Sīsū hono nimá ki

ha kau mahaki tokosi'i pē, 'o fakamo'ui 'a kinautolu, **Ma'ake** 6:5 (Molom. 9:24). Na'e hilifaki 'e he kau 'aposetoló honau nimá ki he toko fitu te nau tokoni'i kinautolú, **Ngāue** 6:5–6. Na'e foaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nima, **Ngāue** 8:14–17. Na'e hilifaki 'e 'Ananaia 'a hono nimá kia Saula 'o faka'aaki hono matá, **Ngāue** 9:12, 17–18. Na'e hilifaki 'e Paula hono nimá kiate ia 'o fakamo'ui ia, **Ngāue** 28:8. Na'e ako'i 'e Paula 'a e tokāteline 'o e papitaisó mo e hilifaki 'o e nimá, **Hepelú** 6:2. Na'e fakanofó 'e 'Alamá ha kau taula'eiki mo ha kaumātu'a 'i he hilifaki 'o e nimá, 'Alamá 6:1. Na'e foaki 'e Sīsū 'a e mālohi ki he'ene kau ākongá ke nau foaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nima, **3 Nifai** 18:36–37. Ko ia te mou hilifaki ki ai homou nimá, te mou foaki ki ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni, **Molonai** 2:2. Ke hilifaki 'e he kaumātu'a 'a honau nimá ki he fānau ikí 'o foaki ki ai ha tāpuaki, **T&F** 20:70. Te nau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nimá, **T&F** 35:6 (TT 1:4). 'E hilifaki 'e he kaumātu'a 'a honau nimá ki he mahakí, **T&F** 42:44 (T&F 66:9). 'E ma'u 'a e hilifaki 'o e nimá 'e he fānau 'o ka hili 'a e papitaisó, **T&F** 68:27. 'Oku ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'i he hilifaki 'o e nima, **T&F** 84:6–16.

NINIVE. *Vakai foki ki he Siona; 'Asilia*

Ko e kolomu'a ia 'o 'Asilia 'i he Fuakava Motu'a pea na'e laka hake 'i he ta'u 'e uangeau 'a 'ene hoko ko e taulanga fakakomēsiale mahu'inga taha ia 'i he kauvai fakahahake 'o e vaitafe Taikilisi (Tigris). Na'e tō ia 'i he faka'au'auhifo ki lalo 'a e 'emipaea 'o 'Asiliá, 'i he ta'u 606 k.M.

Na'e nofo 'a Senakalipe, ko e tu'i 'o 'Asiliá 'i Ninive, **2 Ng. Tu'i** 19:36. Na'e fekau 'a Siona ke ne kalanga 'aki 'a e fakatomalá ki he koló, **Siona** 1:1–2 (Siona 3:1–4). Na'e fakatomala 'a e kakai 'o Ninivé, **Siona** 3:5–10. Na'e ngāue 'aki 'e Kalaisi 'a Ninive ke hoko ko ha sipinga 'o e fakatomalá ki he kakai Siú, **Mātiu** 12:41.

NOA, FOHA 'O SĒNIFÍ

Ko ha tu'í fai anghahala 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'á ne pule ki ha kulupu 'o e kau Nifai 'i he fonua ko Nifai.

Na'e fai 'e Noa 'a e ngaahi anghahala lahi, **Mōsaia** 11:1–15. Na'á ne tu'utu'uni ke tāmata'i 'a e palōfita ko 'Apinetai, **Mōsaia** 13:1 (Mōsaia 17:1, 5–20). Na'e tutu 'a Noa 'o ne mate, **Mōsaia** 19:20.

NOA, PĒTELIAKE 'I HE TOHI

TAPŪ. *Vakai foki ki he Kepaleli;*

Lōmaki 'i he Taimi 'o Noá; 'A'aké;
'Ūmatá

Ko e foha ia 'o Lēmeki 'i he Fuakava Motu'á pea ko e pēteliake ia hono hongofulu meia 'Ātamá (Sēnesi 5:29–32). Na'á ne fakamo'oni 'o kau kia Kalaisi peá ne malanga 'aki 'a e fakatomalá ki ha to'u tangata fai anghahala. 'I he fakafisinga 'e he kakaí 'a 'ene pōpoakí, na'e fekau leva 'e he 'Otuá ki ate ia ke ne fo'u ha 'a'ake ke malu'i ai hono fāmilí mo e fanga manu kotoa pē 'i he taimi 'e lōmaki'i ai 'a e māmaní ke faka'auha 'a e kau fai anghalá (Sēnesi 6:13–22; Mōsese 8:16–30). Na'e ako'i 'e he palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o pehē ko Noa 'a e 'āngelo ko Kepalelí pea 'okú ne hoko hake kia 'Ātama 'i hono ma'u 'o e ngaahi kī 'o e fakamo'uí.

Na'e fakahaofi ia mo hono ngaahi foha ko Sēfeti, Semi, mo Hami, mo honau ngaahi uai'í 'i he'enau fo'u ha 'a'ake 'i he fekau'i 'e he 'Otuá, **Sēnesi** 6–8 (Hepelū 11:7; 1 Pita 3:20). Na'e hanga 'e he 'Eikí 'o fakafou mo Noa 'a e fuakava na'á ne fai mo 'Īnoké, **Sēnesi** 9:1–17 (Mōsese 7:49–52; LSS, Sēnesi 9:15, 21–25). Na'e fakanofa 'e Mētusela 'a Noa ki he lakanga fakataula'eikí 'i hono ta'u hongofulú, **T&F** 107:52. Na'e kumi 'a e kakaí ki he'ene mo'uí ka na'e fakahaofi ia 'e he mālohi 'o e 'Eikí, **Mōsese** 8:18. Na'á ne hoko ko e tokotaha 'okú ne malanga 'aki 'a e ongoongoleleí mo ako'i 'a e ongoongoleleí 'a Sisū Kalaisí, **Mōsese** 8:19, 23–24 (2 Pita 2:5).

NOFO MALÍ. *Vakai ki he Malí*

NOFO NOÁ. *Vakai ki he*
Fakapikopikó

NOFO TA'EMALÍ. *Vakai ki he Malí*

NOFO TU'Í. *Vakai foki ki he Heli;*
Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sisū
Kalaisí

Ko e vaha'ataimi ia 'o e ta'u 'e taha afe 'o e melino 'a ia 'e kamata 'i he hā'ele mai 'a Kalaisi ke nofo tu'í tonu 'i he māmaní (TT 1:10).

'E 'ikai toe hiki hake 'e ha pule'anga 'a e heletā, pe te nau ako ki he tau, 'Īsaia 2:4 (2 Nifai 12:4; Maika 4:3). Ko e ngoue kuo li'akí kuo hangē 'eni ko 'Īteni, 'Isikeli 36:35. Pea na'a nau mo'ui mo pule mo Kalaisi 'i he ta'u 'e taha afe, **Fakahā** 20:4. Koe'uhi ko e mā'oni'oni 'e 'ikai ma'u 'e Sētane ha mālohi, **1 Nifai** 22:26. Te u nofo 'i he mā'oni'oni 'i he māmaní 'i ha ta'u 'e taha afe, **T&F** 29:11. 'O ka 'osi 'a e ta'u 'e taha afé te u toki fakatolonga leva 'a e māmaní 'i ha ki'i vaha'ataimi si'i, **T&F** 29:22. 'E hokosia 'a e fu'u Afe'i Ta'u, **T&F** 43:30. 'E tupu hake 'a e fānau 'a e kau mā'oni'oni ta'e 'i ai ha anghahala, **T&F** 45:58. 'E tupu hake 'a e fānau kae 'oua ke nau hoko 'o motu'a; pea 'e liliu 'a e tangatá 'i he kemo 'o e mata, **T&F** 63:51. 'I he kamata'anga 'o hono fitu 'o e ta'u 'e afé 'e fakatapai 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e māmaní, **T&F** 77:12. 'E 'ikai te nau toe mo'ui kae 'oua ke 'osi 'a e ta'u 'e afé, **T&F** 88:101. 'E ha 'i 'a Sētane 'o fe'unga mo e ta'u 'e taha afe, **T&F** 88:110. Ko hono fakamatala'i 'o e Nofo Tu'í, **T&F** 101:23–34. 'E mālōlō 'a e māmaní 'o fe'unga mo ha ta'u 'e taha afe, **Mōsese** 7:64.

NŌMIPA. *Vakai foki ki he Penititeoke*

Ko e tohi ia hono fā 'i he Fuakava Motu'á. Na'e tohi 'e Mōsese 'a e tohi Nōmipá. 'Oku hanga 'e he tohi Nōmipá 'o fakamatala'i 'a e talanoa ki he fononga 'a 'Isileli mei he Mo'unga Sainai ki he ngaahi toafa tokalelei 'o Mōapé 'i he ngata'anga fonua 'o Kēnaní. Ko e taha 'o e ngaahi lēsoni mahu'inga 'okú ne ako'i maí, kuo pau ke 'a'eva 'a e kakaí

’o e ’Otuá ’i he tui, ’o falala ki he’ene ngaahi tala’ofá kapau ’oku nau loto ke ola lelei ’enau mo’uí. ’Okú ne toe fakamatala’i mai ’a e ngaahi tautea ’o ’Isileli mei he ’Otuá koe’uhi ko e talangata’á pea fai mai mo e ngaahi fakamatala ’o kau ki he ngaahi lao ’a ’Isilelí. ’Okú ma’u ’a e hingoa ’o e tohí mei hono mahu’inga ’o e ngaahi fakamatala fika tohi kakaí (Nōmipa 1–2, 26).

’Okú fakamatala ’a e vahe 1–10 ki he teuteu ’a ’Isileli ke nau ’alu atu mei Sainai. ’Okú hanga ’e he vahe 11–14 ’o fakamatala’i ’a ’enau fonongá, ko hono fekau’i atu ’o e kau mataki ki he fonua ko Kēnaní, mo e fakafisi ’a ’Isileli ke nau hū atu ki he fonua ’o e tala’ofá. ’Okú fakamatala ’a e vahe 15–19 ki ha ngaahi lao mo e ngaahi me’a kehekehe na’e hoko ’i he hisitōliá. Ko e vahe 20–36 ko e hisitōlia ia ’o e ta’u faka’osi ’o e kakaí ’i he toafá.

NONGÁ. *Vakai ki he Melinó*

NONOFO ’A E TANGATA MO E TANGATÁ PE FEFINE MO E FEFINÉ. *Vakai foki ki he Anga-fakaekakanó; Tonó*

Ko e fetu’utaki fakasekisuale ia ’a ha ní’ihi tatau, hangē ko e tangata mo e tangatá pe fefine mo e fefiné. ’Okú tapui ’e he ’Otuá ’a e fa’ahinga tō’onga fakasekisuale pehení.

’Omi ’a kinaua ki tu’a kiate kinautolu, ke mau ’ilo ’a kinaua, **Sēnesi** 19:1–11 (Mōsese 5:51–53). ’Oua na’á ke mohe mo ha tangata, ko e me’a fakalielia ia, **Lev.** 18:22 (Lev. 20:13). ’Oua na’a ’i ai ha angahala [faka-Sōtoma] ’i he ngaahi foha ’o ’Isilelí, **Teut.** 23:17. ’Okú nau fakahā ’a ’enau angahalá ’o hangē ko Sōtomá, ’oku ’ikai te nau fufū ia, **’Isaia** 3:9 (2 Nifai 13:9). ’Okú vela ’a e kakaí tangatá ’i he’enau fehokoví’aki ’iate kinautolú, **Loma** 1:27. Ko e kau fefai-fakalielia’aki ’iate kinautolu, ’e ’ikai te nau lava’i ’a e pule’anga ’o e ’Otuá, **1 Kol.** 6:9–10. Na’e ’ikai ngaohi ’a e fonó ki he tangata mā’oni’oni, ka kiate kinautolu ’oku fefaka’uli’i’aki ’a kinautolu mo e kakaí, **1 Tim.** 1:9–10. Ko

kinautolu ’oku muimui ki he fehokoví’aki, kuo fokotu’u ko e faka’ilonga, ’o nau mo’ua ’i he totongi ’o e afi ta’engata, **Sute** 1:7.

NGATA PALASÁ. *Vakai foki ki he Mōsese; Sisū Kalaisi*

Ko ha ngata palasa na’e ngaohi ’e Mōsese ’i hano fekau’i ’e he ’Otuá ke fakamo’ui ’a e kau ’Isileli ko ia na’e u’u ’e he fanga ngata vela (ngaahi ngata kona) ’i he toafá (Nōmipa 21:8–9). Na’e fakapipiki ’a e ngata palasa ko ’ení ki ha ’akau pea “hiki hake pea ’ilonga ia ’e sio ki aí te ne mo’ui” (’Alamā 33:19–22). Na’e fakatatau ’e he ’Eikí ’a hono hiki hake ’o e ngatá ’i he toafá ko ha fakataipe ia kiate ia ’i hono hiki hake ia ’i he funga kolosí (Sione 3:14–15). ’Okú hanga ’e he ngaahi fakahā ’i he ngaahi ’aho ki mui ní ’o fakamo’oni’i ’a e fakamatala ki he fanga ngata velá mo e anga hono fakamo’ui ’o e kakaí (1 Nifai 17:41; 2 Nifai 25:20; Hilam. 8:14–15).

NGATA’ANGA ’O E MĀMANÍ.

Vakai ki he Māmaní—Ngata’anga ’o e Māmaní

NGĀUÉ, NGĀUE-’OFÁ. *Vakai foki ki he ’Ofá; Uelofea*

Ko hano tokanga’i pe ko ha ngāue na’e fai koe’uhi ke ’aonga ki he ’Otuá mo e kakaí kehé. ’I he’etau tauhi ’a hotau kāingá, ’oku tau ’i he tauhi pē ’o hotau ’Otuá.

Mou fili he ’ahó ni ’a ia te mou tauhi, **Siosiu** 24:15. Ko e me’a ’i ho’omou fai ia ki ha taha ’oku kihí’i sí’i hifo ’iate kinautolu ní, ko ho’omou fai ia kiate aú, **Mātiu** 25:35–45. Mou ’atu homou sinó ko e feilaulau mo’ui, ’a ia ko e ngāue ’oku taau mo kimoutolu, **Loma** 12:1. Kae fetauhi’aki ’a kimoutolu ’i he ’ofa, **Kalētia** 5:13. Faka’aonga’i ho ngaahi ’ahó ’i he tauhi ki ho ’Otuá, **2 Nifai** 2:3. ’O ka mou ka ’i he tauhi ’o homou kāingá, ’oku mou ’i he tauhi pē ’o homou ’Otuá **Mōsaia** 2:17. ’Ilonga ’a kinautolu ’e ma’u ’a e fonua ’o e tala’ofá, ’oku totonu ke nau tauhi ’a e

‘Otuá pe ‘e tafi’i atu ‘a kinautolu, ‘**Eta** 2:8–12. Ko kinautolu ‘oku kamata ke fai ‘a e ngāue ‘a e ‘Otuá, tokanga ke mou tauhi kiate ia ‘aki homou lotó kotoa, **T&F** 4:2. Na’e fai ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi fekau ki he fa’ahinga ‘o e tangatá ke nau ‘ofa mo tauhi kiate ia, **T&F** 20:18–19. Ke ke tauhi ki he ‘Otuá ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, **T&F** 59:5. Ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku ou fiefia ke fakalāngilangi’i ‘a kinautolu ‘oku tauhi kiate au **T&F** 76:5. Hū ki he ‘Otuá, he ko ia pē te ke tauhi ki ai, **Mōsese** 1:15.

NGĀUÉ, NGA AHI

Ko e ngaahi me’a ia ‘oku fai ‘e ha taha, ‘o tatau ai pē pe ‘oku lelei ia pe kovi. ‘E fakamāu’i ‘a e tangata taki taha ‘o fakatatau ki he’ene ngaahi ngāue.

‘E ‘oatu ‘e he ‘Eikí ki he tangata taki taha ‘a e fakatatau ‘o’ene ngaahi ngāue, **LFkt.** 24:12. Tuku ke ulo pehē ho’omou māmā ‘i he ‘ao ‘o e kakaí, koe’uhí ke nau mamata ki ho’omou ngaahi ngāue lelei, **Mātiu** 5:16 (3 Nifai 12:16). Ko ia ‘okú ne fai ‘a e finangalo ‘o ‘eku Tamai ‘oku ‘i he langí, **Mātiu** 7:21. Ko e tui ta’e ‘i ai ‘a e ngāue ‘oku mate ia, **Sēmisi** 2:14–26. Kuo pau ‘e fakamāu’i ai ‘a kinautolu ‘i he’enua ngaahi ngāue, **1 Nifai** 15:32 (Mōsaia 3:24). ‘Oku mau ‘ilo ‘oku ‘i he ‘alo’ofá ‘a homau fakamo’uí, ‘o ka hili ‘emau fai ‘a e me’a kotoa pē ‘e ala fai, **2 Nifai** 25:23. Ako’i ‘a kinautolu ke ‘oua na’a nau teitei fiu ‘i he ngaahi ngāue lelei, ‘**Alamā** 37:34. ‘Oku hoa ke fakamāu’i ‘a e tangatá ‘o fakatatau ki he’enua ngaahi ngāue, ‘**Alamā** 41:3. Te mou ‘ilo ‘a kinautolu ‘i he’enua ngaahi ngāue, **Molonai** 7:5 (T&F 18:38). ‘E fakamāu’i ‘e he ‘Eikí ‘a e tangata kotoa pē ‘o fakatatau ki he’enua ngaahi ngāue, **T&F** 137:9.

NGĀUE FAKAFAIFEKAÚ. *Vakai*

foki ki he Malangá; Ongongolelei

Ko hono fakahā ‘o e ongoongolelei ‘a Sisū Kalaisí ‘i he lea mo e fa’ifa’itaki-’anga.

Hono ‘ikai faka’ofo’ofa ‘i he ngaahi

mo’ungá ‘a e va’e ‘o ia ‘oku fakahā ‘a e fakamo’uí, ‘**Isaia** 52:7. Te u hakule ‘eku fanga sipí mo kumi ki ai, ‘**Isikeli** 34:11. Malanga ‘aki ‘a e ongoongolelei ki he kakai fulipē, **Ma’ake** 16:15 (Molom. 9:22). Kuo hina ‘a e ngoué ki he utu-ta’u, **Sione** 4:35. Pea ‘e fēfē ‘enua malanga ‘o ka ‘ikai fekau atu ‘a kinautolu, **Loma** 10:15. Ako’i kiate kinautolu ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá ‘i he faivelenga kakato, **Sēkope** 1:19. ‘Oku foaki ‘e he ‘Eikí ki he ngaahi pule’anga kotoa pē ke nau akonaki ‘aki ‘ene folofolá, ‘**Alamā** 29:8. Ke lava ‘o malanga ‘aki ‘a e ongoongolelei ‘e he kau vaivaí mo e kau mā’u-laló, **T&F** 1:23. ‘Oku ofi ke hoko mai ha ngāue fakafofo, **T&F** 4:1. Kapau te mo ngāue ‘i homo ngaahi ‘ahó kotoa pē pea ‘omi ‘a e fo’i laumālie ‘e toko taha pē kiate au hono ‘ikai ke lahi pehē fau ‘a ho’omo fiefiá, **T&F** 18:15. ‘Oku fanongo ‘a hoku kakai kuo filí ki hoku le’ó pea ‘ikai fakafefeka honau lotó, **T&F** 29:7. Mou ‘alu atu ‘o malanga ‘aki ‘eku ongoongolelei ‘o tautau toko ua, **T&F** 42:6. Ke ongo atu ‘a e ongoongó mei he potú ni, **T&F** 58:64. Fakaava homo ngutú ‘i he malanga ‘aki ‘a ‘eku ongoongolelei, **T&F** 71:1. Fakahā ‘a e mo’oní ‘o fakatatau ki he ngaahi fakahaá mo e ngaahi fekaú, **T&F** 75:4. ‘Oku taau mo e tangata kotoa pē kuo fai ki ai ‘a e fakatokangá ke ne fakatokanga ki hono kaungá’apí, **T&F** 88:81 (T&F 38:40–41). ‘E tauhi ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi fāmili ‘o kinautolu ‘oku nau malanga ‘aki ‘a e ongoongolelei, **T&F** 118:3. ‘E ‘alu atu ‘a e kau tamaio’eiki ‘a e ‘Otuá, **T&F** 133:38. Ko e kaumātu’a angatonú ‘i he’enua mavahe atu mei he mo’ui fakamatelié ‘oku hoko atu ai pē ‘a’enua ngāue, **T&F** 138:57.

NGĀUE FAKATAULA’EIKI

KĀKĀÁ

Ko e kau tangata ‘oku nau malanga mo fokotu’u ‘a kinautolu ke nau hoko ko ha maama ki he māmaní koe’uhí ke nau ma ‘u ha totongi mo e fakamālō ‘a e māmaní; pea ‘oku ‘ikai te nau kumi ki he lelei ‘a Saioné (2 Nifai 26:29).

Fafanga ‘a e fanga sipi ‘a e ‘Otuá ‘ikai

koe'uhi ko e koloa 'uli, **1 Pita** 5:2. Ko e ngaahi siasi kotoa pē kuo fokotu'u ke fakatupu koloá kuo pau ke tuku hifo ke mā'ulalo, **1 Nīfai** 22:23 (Molom. 8:32–41). Ko e me'a 'i he ngaahi ngāue fakataula'eiki kākā mo e ngaahi angahala, 'e kalusefai ai 'a Kalaisi, **2 Nīfai** 10:5. Ka ne fakamālohi'i 'a e ngāue fakataula'eiki kākā ke tali 'e he kakai ni pehē 'e iku ia ki honau faka'auha faka'aufuli, 'Alamā 1:12. 'E fonu 'a e kau Senitailē 'i he ngaahi ngāue fakataula'eiki kākā kehekehe, **3 Nīfai** 16:10.

NGĀUE 'A E KAU 'APOSETOLÓ, NGAAHI. *Vakai foki ki he Luke*

Ko e tohi ko 'enī ko e tohi ia hono ua 'o ha tohi kongā ua na'e tohi 'e Luke kia Tiofilusi. 'Oku ui 'a e kongā 'uluakī ko e Ongongolelei 'o Fakatautu kia Luke. 'Oku tohi 'i he vahe 1–12 ha ni'ihi 'o e ngaahi ngāue fakafaipekau mahu'inga 'a e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā 'Uā lolotonga 'a e taki kinautolu 'e Pita 'i he hili pē 'a e pekia mo e toetu'u 'a e Fakamo'ui. 'Oku fakamatala 'a e vahe 13–28 ki ha ni'ihi 'o e ngaahi fononga holo mo e ngāue fakafaipekau 'a e 'Aposetolo ko Paulā.

NGOUÉ. *Vakai foki ki he Māmaní;* Ngoue Vaine 'a e 'Eiki

'I he folofolá, 'oku 'uhinga ia ki ha feitu'u fonua 'ata'atā ke tō ai ha ngoue pe ha toafa musie. 'Okú ne fakataipe 'a e māmaní mo hono ngaahi kakai.

Ko e ngoué ko māmani ia, **Mātiu** 13:38. 'Oku tatau 'a e pule'anga 'o e langí mo e koloa 'oku fufú 'i ha ngoue, **Mātiu** 13:44. Na'á ku mamata ki ha fu'u mala'e 'ata'atā mo lahi, **1 Nīfai** 8:9, 20. Na'e motu'a 'a e ta'ú, 'Alamā 26:5. 'Oku hina 'a e ngoué ki he ututa'ú, **T&F** 4:4 (T&F 6:3; 11:3; 12:3; 14:3; 31:4; 33:3, 7). Ko e ngoué ko māmani ia, **T&F** 86:1–2. Te u fakatautu'i 'a e ngaahi pule'angá ni ki ha tangata 'oku 'i ai 'ene ngoue, **T&F** 88:51.

NGOUE KO KETISEMANÍ. *Vakai ki he Ketisemani*

NGOUE KO 'ĪTENÍ. *Vakai ki he 'Īteni.*

NGOUE VAINÉ 'A E 'EIKÍ. *Vakai foki ki he Ngoue; 'Isileli*

Ko e fakataipe ia 'o ha ngoue 'o e ngāue'anga fakalaumālie. 'Oku 'uhinga 'a e ngoue vaine 'a e 'Eiki 'i he folofolá ki he fale 'o 'Isileli pe ko e pule'anga 'o e 'Otua 'i he māmaní. 'Oku fa'a 'uhinga ia 'i he taimi 'e ni'ihi ki he ngaahi kakai 'o e māmaní fakalūkufua.

Ko e ngoue vaine 'a Sihova 'o e ngaahi kau taú, ko e fale 'o 'Isileli, 'Isaia 5:7 (2 Nīfai 15:7). Na'e fai 'e Sisū 'a e talanoa fakatātā 'o e kau ngāue 'i he ngoue vainé, **Mātiu** 20:1–16. 'Oku fakatautu 'a 'Isileli ki ha fu'u 'ōlive kolo 'a ia 'oku fafanga'i 'i he ngoue vaine 'a e 'Eiki, **Sēkope** 5. 'E 'auhani 'e he kau tamaio'eiki 'a e 'Eiki 'a e ngoue vainé ko hono faka'osi, **Sēkope** 6. 'E tāpuaki'i 'e he 'Eiki 'a kinautolu kotoa pē 'e ngāue 'i he'ene ngoue vainé, **T&F** 21:9 ('Alamā 28:14). Mou ngāue 'i he'eku ngoue vainé ko hono fai faka'osi, **T&F** 43:28.

OHÍ. *Vakai foki ki he Fānau 'a Kalaisi;* Foha mo e Ngaahi 'Ofefine 'o e 'Otua, Ngaahi; 'Ēpalahame—Ko e hako 'o 'Ēpalahamé; 'Isileli

'Oku fakamatala 'a e folofolá ki ha fa'ahinga ohi 'e ua.

(1) Ko ha tokotaha 'oku 'ikai tupu mei he hako 'o 'Isileli ka 'okú ne hoko ko ha mēmipa 'o e fāmili 'o 'Ēpalahamé mo e fale 'o 'Isileli 'i he'ene ma'u 'a e tui kia Sisū Kalaisi, 'o fakatomala, pea papitaiso 'i he fakaukú, pea ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní (2 Nīfai 31:17–18; T&F 84:73–74; 'Ēpa. 2:6, 11).

(2) Ko kinautolu kotoa pē kuo nau ma'u 'a e ngaahi ouau fakamo'ui 'o e ongoongolelei, 'oku nau hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o Sisū Kalaisi 'i he'enua talangofua ma'u pē ki he'ene ngaahi fekaú (Loma 8:15–17; Kalētia 3:24–29; 4:5–7; Mōsaia 5:7–8).

ONGOONGÓ. *Vakai ki he Talanoa Loí*

ONGOONGOLELEÍ. *Vakai foki ki he*
 Kuongá; Palani 'o e Huhu'í;
 Tokäteline 'a Kalaisí

Na'e lava 'o fakahoko 'a e palani 'o e fakamo'ui 'a e 'Otuá, tu'unga 'i he fakalelei 'a Sisū Kalaisí. 'Oku kau 'i he ongoongoleleí 'a e ngaahi mo'oni pe ngaahi fono, ngaahi fuakava mo e ngaahi ouau ta'engata 'oku fie ma'u 'e he fa'ahinga 'o e tangatá ke nau lava 'o toe foki hake ai ki he 'ao 'o e 'Otuá. Na'e fakafoki mai 'e he 'Otuá 'a hono kakato 'o e ongoongoleleí ki he māmani 'i he senituli hongofulu mā hivá 'o fakafou mai 'i he Palófitá ko Siosefa Sāmitá.

Mou 'alu ki māmani kotoa pē 'o malanga 'aki 'eku ongoongoleleí, **Ma'ake** 16:15. Kuo ta'ofi 'a e ngaahi konga mahinongofua mo mahu'inga taha 'o e ongoongoleleí 'a e Lamí, **1 Nifai** 13:32. Ko 'eku ongoongoleleí 'eni, **3 Nifai** 27:13–21 (T&F 39:6). 'Oku 'i he Tohi 'a Molomoná 'a hono kakato 'o e ongoongoleleí, **T&F** 20:8–9 (T&F 42:12). Ko e ongoongoleleí 'eni, **T&F** 76:40–43. 'Oku pule'í 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'a e ongoongoleleí, **T&F** 84:19. 'E fanongo 'a e tangata kotoa pē ki hono kakato 'o e ongoongoleleí 'i hono 'elelo 'o'oná, **T&F** 90:11. Na'e malanga 'aki 'e he 'Aló 'a e ongoongoleleí ki he ngaahi laumālie 'o e kakai kuo maté, **T&F** 138:18–21, 28–37. Na'e malanga 'aki 'a e Ongoongoleleí talu mei he kamata'angá, **Mōsese** 5:58. Ko hono fakamatala'í 'o e ngaahi 'uluaki tefito'í mo'oni mo e ngaahi ouau 'o e ongoongoleleí, **TT** 1:4.

ONGOONGO LELEÍ (hoānauna).
Vakai ki he Faka'apa'apa'í

ONGOONGOLELEÍ, FAKAFOKI MAI 'O E. *Vakai ki he Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí*

ONGO'Í. *Vakai foki ki he Laumālie Mā'oni'oní*

Ko e fa'ahinga ongongofua ia ki he ngaahi fakahinohino 'a e Laumālie.

Na'e 'ikai te mo lava 'o ongo'í, 'o 'ikai ai

te mo ongo'í 'a 'ene ngaahi leá, **1 Nifai** 17:45. 'O ka mou ka ongo'í 'a e ngāue 'o e pupula ko iá, te mou kamata ke pehē 'i homou lotó ko ha tenga lelei 'eni, **'Alamā** 32:28. Te ke ongo'í 'oku totonu ia, **T&F** 9:8. Ko e kakai kotoa pē 'e hū 'i he hū'anga 'o e fale 'o e 'Eikí te nau ongo'í 'a ho mālohí, **T&F** 109:13.

OUAÚ. *Vakai foki ki he Fakama'ú;*
 Fakamo'uí; Fakamo'ui 'o e Pekiá;
 Tempalé; Tohi Hohokó

Ko e ngaahi tōtō'onga mo e ngaahi anga 'oku toputapu. 'Oku kau ki he ngaahi ouau 'a e ngaahi ngāue 'a ia 'oku 'i ai hono ngaahi 'uhinga fakalau-mālie. 'Oku toe lava foki 'o 'uhinga 'a e ngaahi ouau ki he ngaahi fono mo e ngaahi tu'utu'uni 'a e 'Otuá.

'Oku kau ki he ngaahi ouau 'i he Siasí 'a e faingāue ki he mahakí (Sēmisi 5:14–15), tāpuaki'í 'o e sākalamēnití (T&F 20:77, 79), papitaiso 'i he fakaukú (Mātiu 3:16; T&F 20:72–74), tāpuaki'í 'o e fānaú (T&F 20:70), foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní (T&F 20:68; 33:15), foaki 'o e lakanga fakataula'eiki (T&F 84:6–16; 107:41–52), ngaahi ouau 'o e tempalé (T&F 124:39), mo e mali 'i he fuakava fo'ou mo ta'engatá (T&F 132:19–20).

Ekinaki 'aki kiate kinautolu 'a e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi fonó, **'Eke.** 18:20. 'A'eva 'i he ngaahi fekaú pea tauhi 'a 'eku tu'utu'uni, **'Isikeli** 11:20. Na'e fai pau 'a e kakai 'i he tauhi 'o e ngaahi ouau 'a e 'Otuá, **'Alamā** 30:3. Ko e hā hono 'aonga 'o 'etau tauhi 'ene ngaahi ouau, **3 Nifai** 24:13–14. Ko ia ia 'okú ne lotu, 'a ia 'oku loto-mafesifesi 'oku tali ia 'o kapau 'okú ne talangofua ki he'eku ngaahi ouau, **T&F** 52:14–19. 'E lava 'o fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē tu'unga 'i he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e Ongoongoleleí, **TT** 1:3.

Ouau fakafongá: Ko ha ouau fakalotu ia 'oku fakahoko 'e ha tokotaha 'oku kei mo'ui 'o fakafongá 'i ha taha kuo pekia. 'Oku 'aonga 'a e ngaahi ouau ko 'eni 'i he taimi 'oku tali ia 'e kinautolu

‘oku fakahoko ki ai ‘a e ngaahi ouaú, pea nau tauhi ‘a e ngaahi fuakava ‘oku fekau‘aki mo iá, pea fakama‘u ‘a kinautolu ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oni ‘o e Tala‘ofá. ‘Oku fakahoko ‘a e ngaahi ouau peheé ‘i he ngaahi tempalé ‘i he ‘ahó ni.

Ko e hā ‘oku fai ‘e kinautolu kuo papitaiso ki he maté, ‘o kapau ‘oku ‘ikai ‘aupito toe tu‘u ‘a e maté, **1 Kol.** 15:29. Kuo pau ke fakahoko ‘a e papitaiso ki he maté ‘i he ngaahi tempalé, **T&F** 124:29–36. Na‘e ako‘i ki he ngaahi laumālie ‘i he maama fakalaumālie ‘a e papitaiso fakafongā ki he fakamolemole ‘o e ngaahi angahalá, **T&F** 138:29–34.

PAILATO, PONITO

Ko ha ‘eiki Loma ia ‘i Siutea, r.s. 26–36 (Luke 3:1). Na‘á ne fehí‘a ‘i he kakai Siú pea mo ‘enau lotú pea na‘á ne fekau ke tāmāte‘i ha kakai Kāleli ‘e ní‘ihi (Luke 13:1). Na‘e tukuaki‘i pea tu‘utu‘uni ke kalusefai ‘a Sisū ‘i he ‘ao ‘o Pailató (Mātiu 27:2, 11–26, 58–66; Ma‘ake 15; Luke 23; Sione 18:28–19:38).

PALANI ‘O E FAKAMO‘UÍ. *Vakai ki he Palani ‘o e Huhu‘í*

PALANI ‘O E HUHU‘Í. *Vakai foki ki he Fakalelé, Fakalelé‘i;*
Fakamo‘uí; Hinga ‘a ‘Ātama mo ‘Ivī; Ongoongolelé; Sisū Kalaisi

‘Oku fakataumu‘a ‘a hono kakato ‘o e ongoongolelé ‘a Sisū Kalaisí ki hono fakahoko ‘o e mo‘ui ta‘e-fa‘a-mate mo e mo‘ui ta‘engata ‘a e tangatá. ‘Oku kau ki ai ‘a e Fakatupú, Hingá, mo e Fakalelé, fakataha mo e ngaahi fono, ngaahi ouau, mo e ngaahi tokāteline kotoa pē kuo foaki mai ‘e he ‘Otuá. ‘Oku hanga ‘e he palani ko ‘ení ‘o fakatā ‘a e kakai kotoa pē ke nau ma‘u ‘a e hakeaki‘i pea mo‘ui ‘o ta‘engata fakataha mo e ‘Otuá (2 Nīfai 2, 9). ‘Oku toe ui foki ‘i he folofolá ‘a e palani ko ‘ení ko e palani ‘o e fakamo‘uí, ko e palani ‘o e fiefiá pea mo e palani ‘o e ‘alo‘ofá.

Na‘e lavea ia koe‘uhi ko ‘etau ngaahi angahalá, **‘Isaia** 53:5 (Mōsaia 14:5). ‘Oku ‘ikai ke tuku mo ha hingoa ki he

kakai ‘i lalo langí, ke tau mo‘ui ai, **Ngāue** 4:12. Hangē ‘oku mate kotoa pē ‘ia ‘Ātama, ‘e pehē foki ‘e mo‘ui kotoa pē ‘ia Kalaisi, **1 Kol.** 15:22. ‘Oku mou mo‘ui ‘i he ‘ofa pe ‘i he tui, **‘Efesō** 2:8 (2 Nīfai 25:23). Na‘e faka‘ilo ‘e he ‘Otuá ‘a e mo‘ui ta‘engatá ‘oku te‘eki ai tu‘u ‘a māmaní, **Taitusi** 1:2. Ko Sisū ‘a e tupu‘anga ‘o e mo‘ui ta‘engatá, **Hepelū** 5:8–9. Na‘e foaki ‘a e palani ‘o e huhu‘í ki he kau pekiá, **1 Pita** 3:18–20; 4:6 (T&F 138). ‘Oku fakahoko ‘i he maté ‘a e palani ‘ofa ‘o e Tupu‘anga lahí, **2 Nīfai** 9:6. Hono ‘ikai ke ma‘ongo‘onga ‘a e palani ‘a hotau ‘Otuá, **2 Nīfai** 9:13. ‘Oku hanga ‘e he palani ‘o e huhu‘í ‘o fakahoko ‘a e toetu‘ú mo e fakamolemole ‘o e ngaahi angahalá, **‘Alamā** 12:25–34. Na‘e ako‘i ‘e ‘Alamā ‘a e palani ‘o e huhu‘í ki he tamai ‘a Lamōnai, **‘Alamā** 22:12–14. Na‘e fakamatala‘i ‘e ‘Amuleki ‘a e palani ‘o e fakamo‘uí, **‘Alamā** 34:8–16. ‘Oku fakamatala‘i ‘e ‘Alamā ‘a e palani ‘o e fakamo‘uí, **‘Alamā** 42:5–26, 31. ‘Oku fakapapau‘i mai ‘i he fakahā fakaonopooni ‘a e ngaahi tokāteline ‘o e fakatupú, hingá, fakalelé, mo e papitaisó, **T&F** 20:17–29. Na‘e fokotu‘u ‘a e palani ki ma‘u ‘oku te‘eki ke ‘i ai ‘a e māmaní, **T&F** 128:22. Ko ‘eku ngāue mo hoku nāunaú ke fakahoko ‘a e mo‘ui ta‘emate mo e mo‘ui ta‘engata ‘a e tangatá, **Mōsesē** 1:39. Ko e palani ‘eni ‘o e fakamo‘ui ki he kakai kotoa pē, **Mōsesē** 6:52–62. Pea te tau sivi‘i ‘a kinautolu ‘i he me‘á ni, **‘Ēpa.** 3:22–26.

PALĀPASA

Hingoa ‘o e tangata na‘e tuku ange ‘o fetongi ‘a Sisū ‘i he taimi ‘o hono Kalusefai. Ko Palāpasá ko ha tangata angatu‘u ki he kau takí fakapule‘angá, mo e tangata fakapō, mo ha tangata kaiha‘a (Mātiu 27:16–26; Ma‘ake 15:6–15; Luke 23:18–25; Sione 18:40).

PALATAISI. *Vakai foki ki he Langí*

Ko e konga ia ‘o e maama ‘o e ngaahi laumālie ‘a ia ‘oku tatali ai ‘a e ngaahi laumālie mā‘oni‘oni kuo nau mavaha atu mei he mo‘ui ko ‘ení ki he toetu‘u ‘a

e sinó. Ko ha tu'unga ia 'o e fiefia mo e melino.

'Oku toe ngāue 'aki foki 'a e *palatai-sí* 'i he ngaahi folofolá 'o 'uhinga ki he maama 'o e ngaahi laumālié (Luke 23:43), ko e pule'anga fakasilesialíe (2 Kol. 12:4), pea mo e tu'unga nāunau'ia fakapalataisi 'o e māmaní (TT 1:10).

Ko ia ia 'e ikuná te u foaki kiate ia ke kai mei he 'akau 'o e mo'uí 'a ia 'oku 'i he lotolotonga 'o e palataisi 'o e 'Otuá, **Fakahā** 2:7. 'E tuku hake 'e he palataisi 'o e 'Otuá 'a e laumālie 'o e kau mā'oni-oní, **2 Nifai** 9:13. Ko e ngaahi laumālie 'o e fa'ahinga 'oku mā'oni-oní 'e tali 'a kinautolu ki ha potu 'o e fiefia 'a ia 'oku ui ko palataisi, '**Alamā** 40:11–12. Ko e kau ākongā kotoa 'a Sisū, kuo nau fononga atu ki he palataisi 'o e 'Otuá, tuku kehe pē 'a e toko tolu, **4 Nifai** 1:14. 'Oku vave ke u 'alu 'o mālōlō 'i he palataisi 'o e 'Otuá, **Molonai** 10:34. Na'e ngāue 'a Sisū ki he ngaahi laumālie mā'oni-oní 'i palataisi, **T&F** 138.

PĀLATI, PA'ALE PAAKA

Ko e ta'okete ia 'o 'Oasoni Pālāti pea ko e toko taha 'o e 'uluaki kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua na'e ui hili hono fakafoki mai 'o e Siasí 'i he onopōní (T&F 124:128–129). Na'e ui 'a Pa'ale Pālāti 'i he 'uluaki 'o e ngaahi ngāue fakafaifekau 'i hono fai mai 'e he 'Eikí ha fakahā kiate ia 'o fou mai 'ia Siosefa Sāmita 'i 'Okatopa 'o e 1830 (T&F 32; 50:37).

PĀLATI, 'OASONI

Ko e toko taha 'o e 'uluaki kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua na'e ui hili hono fakafoki mai 'o e Siasí 'i he onopōní (T&F 124:128–129). Na'e uike pē 'e ono 'a 'ene kau mai ki he Siasí pea fai mai 'e he 'Eikí ha fakahā kiate ia 'o fou mai 'ia Siosefa Sāmita (T&F 34). Na'e toe hoko foki 'a 'Oasoni Pālāti ko ha faifekau ma'á e Siasí (T&F 52:26; 75:14) pea na'á ne toe hoko ko e tokotaha tauhi hisitōlia 'a e Siasí 'i ha ngaahi ta'u lahi.

PALESITENI. *Vakai foki ki he*

Palesiteni 'Uluakí, Kau; Palōfita

Ko ha hingoa ia 'oku ui 'aki 'a e 'ōfisa pule 'o ha kautaha. Ko e Palesiteni 'o e Siasí ko ha palōfita, tangata kikite, mo e tangata ma'u fakahā ia (T&F 21:1; 107:91–92), pea 'oku ui 'e he kāingalotu 'o e Siasí 'a e palōfita 'o e Siasí 'aki 'a e hingoa ko e "Palesiteni" (T&F 107:65). Ko ia pē 'a e toko taha 'i he māmaní kuo fakamafai 'i ke ne ngāue 'aki 'a e ngaahi kī kotoa 'o e lakanga fakataula'eikí.

'Oku lava foki ke toe ui 'a e kau takimu'a 'o e ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi houalotu kehe 'a e Siasí 'aki 'a e hingoa ko e palesitení.

Na'e foaki 'e he 'Eikí 'a e ngaahi kī 'o e pule'angá kia Siosefa Sāmita, **T&F** 81:1–2. 'Oku hoko 'a e kau palesiteni 'e toko tolú ko e kōlomu 'o e Kau Palesiteni 'o e Siasí, **T&F** 107:21–24. Na'e fakanofó 'a e kau palesitení 'o fakatatau ki he lakanga 'o Melekisētekí, **T&F** 107:29. Ko hono fakamatala'í 'o e ngaahi fatongia 'o e kau palesiteni 'o e kau tikoní, kau akonakí, kau taula'eikí, mo e kaumātu'á, **T&F** 107:85–89 (T&F 124:136–138, 142). 'Oku 'i ai 'a e kau palesiteni 'e toko fitu ke pule ki he Kau Fitungofulú, **T&F** 107:93–95. 'Oku fili 'a e kau palesiteni 'o e ngaahi siteikí, **T&F** 124:133–135.

PALESITENI, KAU. *Vakai ki he*

Palesiteni 'Uluakí, Kau

PALESITENI 'ULUAKÍ, KAU. *Vakai*

foki ki he Fakahaá; Kí 'o e Lakanga Fakataula'eikí, Ngaahi; Palesiteni

Ko e Palesiteni 'o e Siasí mo hono ongo Tokoní. 'Oku nau hoko ko ha kōlomu 'o e kau taula'eikí lahi 'e toko tolu 'oku nau pule'í 'a e Siasí hono kotoa 'Oku ma'u 'e he Kau Palesiteni 'Uluakí 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí.

Ko e ngaahi kī 'o e pule'angá, 'oku kau ma'u ai pē ki he Kau Palesiteni 'o e Lakanga Fakataula'eikí Mā'olungá, **T&F** 81:2. Ko e Kau Palesiteni 'o e

Lakanga Fakataula'eiki Mā'olungá, 'oku nau ma'u ha totonu ke ngāue 'i he ngaahi lakanga kotoa pē, **T&F** 107:9, 22. Ko ia ia 'okú ne tali aú, 'okú ne tali 'a e Kau Palesiteni 'Uluakí, **T&F** 112:20, 30. Kau Palesiteni 'Uluakí, 'oku nau ma'u 'a e ngaahi folofolá [ngaahi fakahā] ma'á e siasí kotoa, **T&F** 124:126.

PALŌFITA. *Vakai foki ki he* Fakahaá, Kikité, Kikite'í; Palesiteni; Tangata Kikite

Ko ha tokotaha ia kuo ui 'e he 'Otuá pea lea ma'á e 'Otuá. 'I he hoko 'a e palōfitá ko ha talafekau 'a e 'Otuá, 'okú ne ma'u ai 'a e ngaahi fekau, ngaahi kikite, mo e ngaahi fakahā mei he 'Otuá. Ko hono fatongíá ke fakahā 'a e finangalo mo e anga mo'oni 'o e 'Otuá ki he fa'ahinga 'o e tangatá pea ke fakahā mo hono 'uhinga 'o 'ene ngaahi ngāue mai kiate kinautolú. 'Oku hanga 'e he palōfitá 'o fakahala'í 'a e angahalá mo tomu'a fakahā hono ngaahi nunu'á. Ko e tokotaha ia 'okú ne malanga 'aki 'a e mā'oni'oni. 'Oku 'i ai 'a e taimi 'e ni'ihí 'oku lava ke fakahinohino'í fakalaumālie ai 'a e palōfitá ke ne tomu'a fakahā 'a e kaha'ú koe'uhi ko e lelei 'a e fa'ahinga 'o e tangatá. Ka neongo iá ko hono tefito'í fatongíá ke fakamo'oni kia Kalaisi. Ko e Palesiteni 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e palōfitá 'a e 'Otuá 'i he māmaní 'i he 'ahó ni. 'Oku fokotu'u 'o hikinima'í 'a e kau mēmipa 'o e Kau Palesiteni 'Uluakí mo e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā 'a kinautolu. 'Amusia ange 'e au ki he 'Otuá ke kikitē 'a e kakai kotoa pē, **Nōmipa** 11:29. Kapau 'oku 'i ai ha [palōfita] 'iate kimoutolu, ko au ko Sihova te u fakahā au kiate ia 'i he me'a-hā-mai, **Nōmipa** 12:6. Na'e valokiekina 'e Sihova 'a 'Isileli 'i he'ene kau palōfita, **2 Ng. Tu'í** 17:13 (2 Fkmtl. 36:15–16; Selem. 7:25). Na'e [fakanofa] koe ko e palōfita ki he ngaahi pule'angá, **Selem.** 1:5, 7. 'Okú

ne fakahā 'ene [ngaahi me'a liló] ki he'ene kau tamaio'eiki ko e kau palōfita, **'Āmosi** 3:7. 'Okú ne folofola 'i he ngutu 'o 'ene kau palōfita mā'oni'oni, **Luke** 1:70 (Ngāue 3:21). Na'e fakamo'oni 'a e kau palōfita kotoa pē kia Kalaisi, **Ngāue** 10:43. Na'e fokotu'u 'e he 'Eiki 'a e kau palōfita 'i he Siasí, **1 Kol.** 12:28 ('Efesō 4:11). 'Oku langa 'a e Siasí 'i he makatu'unga 'o e kau 'Apose-tolo mo e kau palōfita, **'Efesō** 2:19–20. Kuo lí'aki 'e he kakai 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfitá, **1 Nifai** 3:17–18 (2 Nifai 26:3). 'Oku fakahā 'i he Laumālie 'a e ngaahi me'a kotoa pē ki he kau palōfitá, **1 Nifai** 22:1–2. Na'e hau 'a Kalaisi ki he kau Nifai ke fakahoko 'a e me'a kotoa pē kuó ne folofola 'aki 'i he ngutu 'o 'ene kau palōfita mā'oni'oni, **3 Nifai** 1:13 (T&F 42:39). Ko kinautolu 'e 'ikai tokanga ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá 'e motuhi atu 'a kinautolu, **T&F** 1:14. Ko kinautolu te nau tui ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá te nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá, **T&F** 20:26. Ke mou tali 'a e ngaahi lea kotoa pē 'a e palōfitá, 'o hangē ko e lea ia mei hoku ngutu 'o'okú, **T&F** 21:4–6. 'Oku fou mai 'i he tokotaha pē kuo filí 'a e ngaahi fakahā mo e ngaahi fekau kotoa pē ki he Siasí, **T&F** 43:1–7. Ko e fatongia 'o e Palesiteni ke pule ki he siasí kotoa, pea ke ne tatau mo Mōse, ke ne hoko ko ha palōfita, **T&F** 107:91–92. 'Oku mau tui ki he, kau palōfita, **TT** 1:6.

PALŌFITA FEFINE. *Vakai foki ki he* Kikité; Kikite'í

Ko ha fefine ia kuó ne ma'u ha fakamo'oni kia Sisū pea fiefia 'i he laumālie 'o e fakahaá. 'Oku 'ikai ma'u 'e he palōfita fefine 'a e lakanga fakataula'eiki pe ko hono ngaahi kií. Neongo 'oku tokosi'í pē ha kakai fefine 'i he folofolá 'a ia na'e ui ko e kau palōfita fefine, ka na'e 'i ai 'a e tokolahi na'a nau kikite, hangē ko Lepeka, 'Ana, 'Ilisapeti mo Melé.

Na'e ui 'a Meliame ko e palōfita fefine, **'Eke.** 15:20. Na'e ui 'a Tēpola ko e palōfita fefine, **Fakam.** 4:4. Na'e ui 'a Hūlita ko ha palōfita fefine, **2 Ng. Tu'í** 22:14

(2 Fkmtl. 34:22). Na'e ui 'a 'Ana ko ha palōfita fefine, **Luke** 2:36.

PĀNEPASA

Ko e hingoa ia na'e ui 'aki 'a Siosefa (na'e toe ui foki ko Sose), ko ha tangata Līvai mei Saipalo, 'a ia na'á ne fakatau atu hono fonuá 'o ne foaki 'a e pa'anga na'e ma'u mei ai ki he kau 'Aposetoló (Ngāue 4:36–37). Neongo na'e 'ikai ko ha toko taha ia 'o e 'uluaki kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ka na'á ne hoko ko ha 'Aposetolo (Ngāue 14:4, 14) peá ne kau 'i ha ngaahi fononga fakafaifekau lahi, (Ngāue 11:22–30; 12:25; 13–15; 1 Kol. 9:6; Kalētia 2:1, 9; Kolose 4:10).

PANÍ. *Vakai ki he Tākaí*

PAPITAISÓ. *Vakai foki ki he Fanau'i*

Fo'ou, Fanau'i 'i he 'Otuá;
Laumālie Mā'oni'oni; Ouaú;
Papitaiso 'o e Fānau Valevalé

Ko e ma'u mei ha fo'i lea faka-Kiliki ko hono 'uhingá ke "unu" pe "fakauku." Ko e papitaiso 'i he fakauku 'i he vai 'e ha taha 'okú ne ma'u 'a e mafai ko e ouau kamata ia 'o e ongoongoleléi pea 'oku 'aonga ke fakahoko ia ki ha taha ka ne hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku mu'omu'a ai 'a e tui kia Sisū Kalaisi mo e fakatomalá. Kuo pau ke muimui mai ai hono ma'u 'o e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni kae toki kakato (2 Nīfai 31:13–14). Kuo pau ke papitaiso ha taha 'i he vai pea mo e Laumālié pea toki lava ke ne hū ki he nāunau faka-silesitalé. Ko 'Ātama 'a e fika 'uluaki ke papitaisó (Mōsese 6:64–65). Na'e papitaiso foki mo Sisū ke fakakakato 'a e mā'oni'oni kotoa pē mo fakahā mai 'a e halá ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá (Mātiu 3:13–17; 2 Nīfai 31:5–12).

Koe'uhi ko e 'ikai ke ma'u 'e he kakai kotoa pē 'i he māmaní 'a e faingamālie ke nau tali 'a e ongoongoleléi lolotonga 'a e mo'ui fakamatelié, kuo fakamafai 'i ai 'e he 'Eiki hono fai 'o e papitaiso fakafongai 'i 'o e pekiá. Ko ia ai, ko kinau-

tolu 'oku nau tali 'a e ongoongoleléi 'i he maama fakalaumālié te nau fe'unga ke hū atu ki he pule'anga 'o e 'Otuá.

Ko hono 'aonga: Tuku ke fai 'eni ke fakakakato 'a e mā'oni'oni kotoa pē, **Mātiu** 3:15. Na'e ha'u 'a Sisū 'o papitaiso 'ia Sione, **Ma'ake** 1:9. Na'e 'ikai tali 'e he kau Fālesi mo e kau akonaki 'i he fonó 'a e akonaki 'a e 'Otuá, 'i he 'ikai te nau papitaiso, **Luke** 7:30. Kapau 'e 'ikai fanau' i ha tangata 'i he vai mo e Laumālie, 'e 'ikai 'aupito hū ia ki he pule'anga 'o e 'Otuá, **Sione** 3:5. Fakatomala, pea mou taki taha papitaiso kotoa pē, **Ngāue** 2:38. 'Okú ne fekau ki he kakai kotoa pē kuo pau ke nau papitaiso 'i hono huafá, **2 Nīfai** 9:23–24. Kuo pau ke muimui 'a e tangatá kia Kalaisi, pea papitaiso, 'o ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, pea kātaki ki he ngata'angá kae lava 'o fakamo'ui 'a kinautolu, **2 Nīfai** 31. Ko e tokāteline 'a Kalaisi 'oku totonu ke tui 'a e kakai pea nau papitaiso, **3 Nīfai** 11:20–40. Ko kinautolu 'oku 'ikai ke tui ki ho'omou ngaahi leá 'o 'ikai te nau papitaiso 'i he vai 'i hoku hingoa te nau mala'ia, **T&F** 84:74. Na'e fakahā 'e he 'Otuá kia 'Ātama 'a e 'uhinga 'oku 'aonga ai 'a e fakatomalá mo e papitaisó, **Mōsese** 6:52–60.

Ko e papitaiso 'i he fakauku: Pea kuo papitaiso 'a Sisū, na'e 'alu hake leva ia mei he vai, **Mātiu** 3:16 (Ma'ake 1:10). Pea na'e fai papitaiso 'a Sione koe'uhi na'e 'i ai 'a e vai lahi, **Sione** 3:23. Na'e 'alu hifo 'a Filipe mo e 'iunoké ki he vai, **Ngāue** 8:38. 'Oku tau tanu fakataha mo ia 'i he papitaisó, **Loma** 6:4 (Kolose 2:12). Muimui hifo 'i homou 'Eiki mo homou Fakamo'ui ki he vai, **2 Nīfai** 31:13. Na'e fakangalo hifo 'i he vai 'a Alamā, Heilami, mo e ni'ihiki kehe, **Mōsaia** 18:12–16. Pea ke mou toki fakangalo hifo 'a kinautolu 'i he vai, **3 Nīfai** 11:25–26. 'Oku fakamatala'i mai hono anga-totonu 'o e papitaisó, **T&F** 20:72–74. Na'e papitaiso 'a kinautolu 'i he founga 'o hono tanú, 'o tanu hifo 'i he vai 'i hono huafá, **T&F** 76:50–51. Na'e fakatokoto hifo 'a 'Ātama 'i he lalo vai, pea na'e 'ohake ia mei he vai,

Mōse 6:64. Ko e papitaiso 'i he fakauku ki he fakamolemole 'o e ngaahi angahalá, **TT** 1:4.

Ko e papitaiso ki he fakamolemole 'o e ngaahi angahalá: Tu'ú pea papitaiso 'o fakama'a koe mei ho'o ngaahi angahalá, **Ngāue** 22:16. Ka hili 'a e papitaisó 'oku hoko mai 'a e fakamolemole'i 'o ho'omou ngaahi angahalá 'i he afi mo e Laumālie Mā'oni'oni, **2 Nīfai** 31:17. Ha'ú 'o papitaiso ki he fakatomalá koe'uhí ke fufulu 'a kimoutolu mei ho'omou ngaahi angahalá, **'Alamā** 7:14. 'Oku monú'ia 'a kinautolu te nau tui pea papitaisó, he te nau ma'ú ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá, **3 Nīfai** 12:1–2. Fakahā 'a e fakatomala mo e tui ki he Fakamo'uí mo e fakamolemole 'o e ngaahi angahala mo e papitaisó, **T&F** 19:31. 'Oku mau tui ki he papitaiso 'i he fakauku ki he fakamolemole 'o e ngaahi angahalá, **TT** 1:4.

Ko e mafai totonú: Ke 'alu 'a kimoutolu 'o fakalotu'i 'a e ngaahi pulé'angá, 'o papitaiso 'a kinautolu 'i he huafa 'o e Tamaí, mo e 'Aló, mo e Laumālie Mā'oni'oni, **Mātiu** 28:19 (**T&F** 68:8). Na'e faka'amú 'a Limihai mo e tokolahi 'o hono kakaí ke nau papitaiso, ka na'e 'ikai ha taha 'i he fonuá 'okú ne ma'ú ha mafai mei he 'Otuá, **Mōsaia** 21:33. 'Oku ou foaki kiate kimoutolu 'a e mālohi ke mou fai papitaiso, **3 Nīfai** 11:19–21. 'Oku ma'ú 'e he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné 'a e ngaahi ki 'o e papitaiso 'i he fakauku ki he fakamolemole 'o e ngaahi angahalá, **T&F** 13:1. Ko kinautolu ia kuó u fakanofa ke fai papitaiso 'i hoku hingoá, **T&F** 18:29. Na'e foaki 'e Sione ko e Papitaisó kia Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele 'a e mafai ke fai papitaisó, **SS—H** 1:68–69.

Ko e ngaahi me'a 'oku fie ma'ú ki he papitaisó: Mou fakatomala, pea papitaiso 'i he huafa 'o hoku 'Alo 'Ofa'angá, **2 Nīfai** 31:11. Kuo pau ke mou fakatomala pea fanau'i fo'ou, **'Alamā** 7:14. Tokanga ke 'oua na'a mou papitaiso ta'efe'unga, **Moloma**. 9:29. Ako'i 'a e ngaahi mātu'á kuo pau ke nau fakatomala pea papitaiso mo fakavaivai'i 'a kinautolu,

Molonai 8:10. 'Oku fakahā mai 'a e ngaahi me'a 'oku fie ma'ú meiate kinautolu 'oku nau fie papitaisó, **T&F** 20:37. 'E papitaiso 'a e fānaú ki he fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá 'i he taimi te nau ta'ú valu aí, **T&F** 68:25, 27.

Ko e ngaahi fuakava 'oku fai 'i he papitaisó: Kuo mou fai ha fuakava mo ia te mou tauhi kiate ia mo tauhi 'ene ngaahi fekaú, **Mōsaia** 18:8–10, 13. Ko kinautolu 'oku fakatomalá, 'oku nau to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Kalaisí, pea fakapapau te nau tauhi kiate iá, 'e tali 'a kinautolu 'i he papitaisó, **T&F** 20:37.

Ko e papitaiso ki he maté: Ko e hā 'e fai 'e kinautolu kuo papitaiso ki he maté, **1 Kol.** 15:29. 'Oku fakahoko 'a e papitaiso ki he maté ke fakamolemole'i 'a e ngaahi angahalá, **T&F** 124:29; 127:5–9; 128:1; 138:33.

'Oku 'ikai ma'á e fānau valevalé 'a e papitaisó: Ko e manuki 'i he 'ao 'o e 'Otuá ho'omou papitaiso 'a e fānau valevalé, **Molonai** 8:4–23. 'E papitaiso 'a e fānau ikí 'i honau ta'ú valú, **T&F** 68:27. Ko e fānau kotoa pē 'oku nau mate 'oku te'eki te nau ta'ú motu'a fe'unga ke ala 'eke'i meiate kinautolu 'a 'enau ngaahi ngāué, 'oku fakamo'uí 'a kinautolu 'i he nāunau fakasilesitalé, **T&F** 137:10

PAPITAIŠO 'O E FĀNAU

VALEVALÉ. *Vakai foki ki he Ala*

'Eke'i mei ha Taha 'a 'Ene Ngaahi Ngāué; Fakamo'uí—Fakamo'uí 'o e fānaú; Fānaú; Papitaisó—'Oku 'ikai ma'á e fānau valevalé

Ko e ngāue ta'e'aonga ko 'eni 'o hono papitaiso 'o e fānau valevalé mo e longa'i fānau ko ia 'oku nau si'i hifo 'i he ta'ú valú. Na'e fakahalaia'i 'e he 'Eikí hono papitaiso 'o e fānau ikí (**Molonai** 8:10–21). 'Oku fanau'i mai 'a e fānaú 'oku nau ta'ehalaia pea 'ikai ha'anau angahala. 'Oku 'ikai ma'ú 'e Sētane ha mālohi ke 'ahi'ahi'i 'a kinautolu kae 'oua kuo toki a'ú ki he tu'unga 'a ia 'e ala 'eke'i ai meiate kinautolu 'a 'enau ngaahi ngāué (**T&F** 29:46–47), ko ia 'oku 'ikai fie ma'ú ai ke nau fakatomala pe papitaiso 'a kinautolu. 'Oku

totonu ke papitaiso 'a e fānau 'i honau ta'u valú (T&F 68:25–27).

PĀTENI, TĒVITA W.

Ko ha mēmipa ia 'o e 'uluaki Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a ia na'e fili 'i he kuonga fakaposi 'o e ngaahi 'aho ki mui ní. Ko Tēvita Pāteni 'a e tokotaha na'e 'uluaki mate fakama'ata koe'uhi ko e Siasi kuo toe fakafoki maí, he na'e tāmata'i ia 'i he tau 'o e Vaitafe Pikopikó 'i Mísuli 'i he 1838.

Na'e ui ia ke fakamaau 'ene ngaahi me'a fakapa'anga kotoa pē koe'uhí ke ne fai ha ngāue fakafaifekau, T&F 114:1. Na'e to'oa ia 'e he 'Eiki, T&F 124:19, 130.

PĀTILISI, 'ETUATE

Ko ha mēmipa mo e takimu'a ia 'o e Siasí hili hono fakafoki mai ia 'i he ngaahi 'aho fakaonopooni ko 'ení. Na'e hoko 'a 'Etuata Pātīlisi ko e 'uluaki písopē 'o e Siasí (T&F 36; 41:9–11; 42:10; 51:1–18; 115; 124:19).

PĀTISEPA. *Vakai foki ki he Tēvita*

Ko e uaifi 'o 'Ulia, na'á ne hoko ki mui ko e uaifi 'o Tēvita mo e fa'e 'a Solomoné. Na'e fai 'e he Tu'i ko Tēvitá 'a e tono mo ia. Na'á ne toe alea'i foki 'a e me'a ke fai 'o mate ai hono husepānīf 'i he taú (2 Sam. 11), 'a ia ko e angahala ia 'oku ta'engata hono nunu'á kia Tēvita (T&F 132:39).

PĀTOLOMIU. *Vakai foki ki he Nātaniela*

Ko e toko taha ia 'o e 'uluaki kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'a Sīsū Kalaisí 'i he Fuakava Fo'ou (Mātiu 10:2–4).

PAULA. *Vakai foki ki he Tohi 'a Paulá, Ngaahi*

Ko ha 'Aposetolo 'i he Fuakava Fo'ou. Ko e hingoa faka-Hepelū 'o Paulá ko Saula, pea na'e ui 'aki ia 'a e hingoa ko iá 'o a'u ki he kamata'anga 'o 'ene ngāue fakafaifekau ki he kau Senitailé. Na'á ne fakatanga'i foki 'a e Siasí ki mu'a pea ne toki ului ki hono mo'oní

hili 'ene mamata 'i ha me'a-hā-mai kia Sīsū Kalaisi. Na'e 'alu 'a Paula 'i ha fononga fakafaifekau lalahi 'e tolu pea ne tohi ha ngaahi tohi lahi ki he Kā-ingalotú. 'Oku hoko ha tohi 'e hongofulu mā fā mei he ngaahi tohi ko iá ko ha kongā 'o e Fuakava Fo'ou 'o e 'aho ní. Na'e iku 'o 'ave pōpula ia ki Loma pea mahalo na'e tāmata'i ia, 'i he fa'ahita'u matala 'o e ta'u t.s. 65.

Loto ki hono tolokaka'i 'o Sitivení, Ngāue 7:57–8:1. Fakatanga'i 'a e Kā-ingalotú, Ngāue 8:3. Lolotonga fononga atu ki Tāmasikusi 'i he taimi na'e hā mai ai 'a Sīsū kiate iá, Ngāue 9:1–9. Na'e papitaiso ia 'e 'Ananaia, Ngāue 9:10–18. Na'e hili 'ene 'alu ki 'Alepeá, na'a ne toe foki mai ki Tāmasikusi ke malanga, Ngāue 9:19–25 (Kalētia 1:17). Na'á ne toe foki ki Selūsalema 'i he 'osi ha ta'u 'e tolu mei hono fakaului iá, Ngāue 9:26–30 (Kalētia 1:18–19). 'Alu 'i ha fononga fakafaifekau 'e tolu, 'o malanga 'aki 'a e ongoongolelé mo fokotu'ha ngaahi kolo 'o e Siasí 'i ha ngaahi feitu'u kehekehe 'o e 'Emipaea Lomá, Ngāue 13:1–14:26; 15:36–18:22; 18:23–21:15. Na'á ne foki mai ki Selūsalema hili 'ene fononga fakafaifekau hono tolu, na'e puke pōpula ia 'o 'ave ki Sesalia, Ngāue 21:7–23:35. Nofu pōpula 'i Sesalia 'i he ta'u 'e ua, Ngāue 24:1–26:32. Na'e 'ave ia ki Loma ki hono fakamāu'i pea tūkia honau vaká lolotonga 'enau folau, Ngāue 27:1–28:11.

PAULÁ, NGAACHI TOHI 'A. *Vakai ki he Tohi 'a Paulá, Ngaahi*

PA'ANGÁ. *Vakai foki ki he Anga-fakamāmaní; Foaki 'Ofá; Koloá; Vahehongofulú*

Pa'anga maka, pa'anga pepa, ngaahi tohi fakamo'oni, pe ha fa'ahinga me'a 'oku ngāue 'aki 'e he kakaí ke totongi ki ha fa'ahinga koloa pe ngāue. 'Oku hoko ia he taimi 'e ni'ihi ko e faka'ilo-nga 'o e koloa.

'E huhu'i 'a kimoutolu ta'e-ha-pa'anga, 'Īsaia 52:3. Na'e fakahā ki he Toko

Hongofulu Mā Uá ke 'oua na'a nau 'ave ha me'a 'i he'enu fonongá, pe ha kato, pe ha mā, pe pa'anga, **Ma'ake** 6:8. Na'e fakahā 'e Pita kia Saimone ko e fai maná 'e mala'ia 'ene pa'angá mo ia, **Ngāue** 8:20. Ko e 'ofa ki he [pa'angá] ko e tefito ia 'o e kovi kotoa pē, **1 Tim.** 6:10. 'Oua na'a 'oatu ha pa'anga ki he me'a 'a ia 'oku ta'e'ao-ngá, **2 Nifai** 9:50–51 ('Īsaia 55:1–2; 2 Nifai 26:25–27). Kapau te nau ngāue koe'uhi ko e pa'angá te nau mala'ia, **2 Nifai** 26:31. 'I he te'eki ai ke mou kumi ki he ngaahi koloá, mou kumi ki he pule'anga 'o e 'Otuá, **Sēkope** 2:18–19. 'E pehē 'e he ngaahi siasi, koe'uhi ko ho'omou pa'angá 'e fakamolemole'i ho'omou ngaahi angahalá, **Moloma.** 8:32, 37. Ko ia ia 'e foaki ha pa'anga koe'uhi ko e ngāue 'o Saioné 'e 'ikai teitei mole 'ene totongi, **T&F** 84:89–90.

PEALI. *Vakai foki ki he Tauhi Tamapuá*

Ko ha 'otua-la'ā tangata na'e lotu ki ai 'a e kakai 'i Finisia (1 Ng. Tu'i 16:31) ka na'e toe lotu foki ki ai mo ha ngaahi feitu'u kehekehe 'i ha ngaahi founga kehe: ko e kau Mōapē ka na'e ui ia ko Peali-peoli (Nōmipa 25:1–3), pea 'i Sīkemi 'o ui ko Peali-piliti (Fakam. 8:33; 9:4), mo 'Ekiloni ko Peali-sepupi (2 Ng. Tu'i 1:2). Mahalo 'oku tatau pē 'a Peali 'o Pāpiloné mo Peali, pea mo Siesi (Zeus) 'o Kalisí. 'Oku hanga 'e he fo'i lea *Pealí* 'o fakamatala'i 'a e fetu'utaki 'i he vaha'a 'o ha 'eiki mo 'ene pōpula. Ko e fakatāta 'oku fa'a ngāue 'aki ki hono fakatāta'i 'o Pealí ko ha fu'u pulu. Ko 'Asiteloti 'a e 'otua fefine 'oku fa'a lotu fakataha ki ai mo Pealí.

'Oku 'i ai 'a e taimi 'e ni'ihī 'oku fakataha'i ai 'a e *Pealí* mo ha hingoa pe fo'i lea kehe ke fakamahino'i 'aki ha'ane fetu'utaki mo Peali, 'o hangē ko ha feitu'u 'oku fai ai 'a e lotu kiate iá pe ko ha taha 'okú ne ma'u 'a e ngaahi 'ulungā-anga 'oku hangē ko ia 'oku ma'u 'e Pealí. Ka ko e me'a 'i he fekau'aki 'a *Peali* mo e ngaahi 'uhinga kovi, na'e fetongi 'aki leva ki mui 'a e fo'i lea *Bosheth* 'a e ngaahi hingoa fakataha'i ko

iá. Ko hono 'uhinga 'o e *Posetí* (*Bosheth*) ko e "me'a fakamā."

PEIHOLANI

Ko e fakamaau lahi Nifai ia hono tolu 'i he Tohi 'a Molomoná ('Alamā 50:39–40; 51:1–7; 59–62).

PEKIÁ, FAKAMO'UI 'O E KAU.

Vakai ki he Fakamo'ui 'o e Kau Pekia.

PEKIÁ MO E TOETU'Ú. *Vakai ki he Sīsū Kalaisi; Toetu'ú*

PĒLAMI

Ko ha palōfita 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'á ne fie fakamala'ia'i 'a 'Isileli koe'uhi ko e pa'anga. Na'e fekau 'e he 'Eikí kiate ia ke 'oua na'á ne fakamala'ia'i 'a 'Isileli (Nōmipa 22–24).

Na'e fakafisi 'a e 'asi 'a Pēlamí ke 'alu ki mu'a koe'uhi ko e 'āngelo na'e tu'u 'i hono halá, **Nōmipa** 22:22–35.

PĒLEKI

Ko e foha ia 'o 'Ipela mo e mokopuna ua 'o Semi 'i he Fuakava Motu'á. Na'e vahevahe 'a e fonuá 'i hono ngaahi 'ahó (Sēnesi 10:22–25).

PELESASA. *Vakai foki ki he Pāpilonē; Pēpeli*

Ko e tu'i faka'osi ia 'o Pāpilonē 'i he Fuakava Motu'á, pea na'á ne pule ki mu'a pea toki kapa 'a Pāpilonē 'e Kōlesi, ko e foha ia na'á ne fetongi 'a Nepukanesá (Taniela 5:1–2).

PELETÍ, NGAAHI. *Vakai foki ki he Peleti Koulá, Ngaahi; Tohi 'a Molomoná*

Na'e 'i ai 'a e ngaahi fonua 'e ni'ihī 'i he kuonga mu'á na'a nau hiki honau ngaahi hisitōliá mo e ngaahi lekōtí 'i he ngaahi peleti mētale (ukamea), 'o hangē ko ia na'e hoko ki he Tohi 'a Molomoná. Vakai ki he "Ko ha Fakamatala Nounou 'o kau ki he Tohi 'a Molomoná" 'i he ngaahi peesi talateu 'o e Tohi 'a Molomoná ke ma'u ha ngaahi fakamatala kehe mei ai.

PELETI KOULÁ, NGAABI. *Vakai foki ki he Peletí, Ngaahi; Tohi 'a Molomoná*

Ko ha lekooti kuo tohi 'i ha ngaahi peleti 'o e koula. 'Oku fakamatala ia ki he talanoa 'o ha pule'anga fakasivilaise lalahi 'e ua 'i he ongo konitinéniti 'Ameliká. Na'e liliu mo pulusi 'e Siosefa Sāmita hano kongá 'o e ngaahi peleti ko iá. 'Oku ui 'a e liliu ko iá ko e Tohi 'a Molomoná. (Vakai ki he "Talateú" mo e "Fakamo'oni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá" 'i he kongá ki mu'a 'o e Tohi 'a Molomoná ke ma'u ha ngaahi fakamatala lahi ange mei ai).

PELETI PALASÁ, NGAABI. *Vakai foki ki he Peletí, Ngaahi*

Ko ha lekooti 'o e kau Siú talu mei he kamata'angá 'o a'u mai ki he 600 k.m., pea 'oku 'i ai ha ngaahi tohi lahi 'a e kau palōfitá (1 Nifai 5:10–16). Na'e tauhi 'a e lekooti ko 'ení 'e Lēpani, ko e toko taha 'o e kaumātu'a 'o e kau Siú 'i Selūsalema. Lolotonga 'a e 'i he feitu'u maomaonganó 'a Lihai mo hono fāmīlī, na'á ne fekau hono ngaahi fohá ke nau foki ki Selūsalema 'o 'omi 'a e lekooti ko 'ení (1 Nifai 3–4). (Vakai ki he "Ko ha Fakamatala Nounou 'o kau ki he Tohi 'a Molomoná" 'a ia 'oku 'i he Tohi 'a Molomoná ke ma'u atu ha ngaahi fakamatala kehe mei ai).

PENISIMANI, FOHA 'O SĒKOPÉ.

Vakai foki ki he Sēkope, Foha 'o 'Aisaké; 'Isileli

Ko e foha fika ua ia 'o Sēkope mo Lēsielí 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 35:16–20).

Ko e fa'ahinga 'o Penisimani: Na'e tāpu-aki 'i 'e Sēkope 'a Penisimani (Sēnesi 49:27). Ko e fa'ahinga kakai tau 'a e hako 'o Penisimani. Koe toko ua mahu'inga mo 'iloa 'i he fa'ahinga 'o Penisimani ko Saula, ko e 'uluaki tu'í 'o e kakai 'Isileli (1 Sam. 9:1–2), mo Paula, ko e 'Apose-tolo 'i he Fuakava Fo'ou (Loma 11:1).

PENISIMANI, TAMAI 'A

MŌSAIÁ. *Vakai foki ki he Mōsaia, Foha 'o Penisimani*

Ko ha palōfita mo e tu'í 'i he Tohi 'a Molomoná (Mōsaia 1–6).

Na'e fehanganagai mo ha ngaahi palōpalema faingata'a 'i hono fokotu'u 'o e melinó 'i he fonuá, 'Amenai 1:23–25 (Ng. Lea 'a M. 1:12–18). Ako'i hono ngaahi fohá, **Mōsaia** 1:1–8. Tuku 'a e pule'angá ki hono foha ko Mōsaia, **Mōsaia** 1:9–18. Na'e fakataha mai hono kakaí ke fanongo ki he'ene folofola faka'osí, **Mōsaia** 2:1–8. Na'á ne folofola ki hono kakaí, **Mōsaia** 2:9–4:30. Na'e fai 'e hono kakaí ha fuakava mo e 'Eiki, **Mōsaia** 5–6.

PENITATEOKE. *Vakai foki ki he*

Fuakava Motu'á; Levitiko; Mōsese; Nōmipa; Sēnesi; Teutalōnome; 'Ekesōtosi

Ko e hingoa ia 'oku ui 'aki 'a e 'uluaki tohi 'e nima 'o e Fuakava Motu'á—Sēnesi, 'Ekesōtosi, Levitiko, Nōmipa, mo e Teutalōnome. 'Oku ui 'e he kau Siú 'a e ngaahi tohi ko 'ení ko e Tolá (Torah) pe ko e lao 'a 'Isileli. Na'e tohi 'a e ngaahi tohi ko iá 'e Mōsese (1 Nifai 5:10–11).

PENITEKOSI. *Vakai foki ki he Fono 'a Mōsesé*

'Oku hoko ko e kongá 'o e fono 'a Mōsesé, 'a hono fai 'o e katoanga 'o e Penitekosi pe ko e 'uluaki fuá 'i he 'aho 'e nimangofulu hili 'a e katoanga 'o e Laka Atú (Lev. 23:16). Na'e hoko 'a e Penitekosi ko e katoanga fakafiefia 'i 'o e utu-ta'ú, pea na'e ui ia 'i he Fuakava Motu'á ko e katoanga 'o e utu-ta'ú pe ko e katoanga 'o e ngaahi uiké. Ko e katoanga 'eni na'e lolotonga fai 'i he taimi na'e fakafonu ai 'a e kau 'Apose-toló 'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'i Selūsalema pea nau lea 'aki 'a e ngaahi lea kehekehé (Ngāue 2; T&F 109:36–37).

PĒPELI, PĀPILONE. *Vakai foki ki he Māmani; Nepukanesa*

Ko e kolomu'a ia 'o Pāpiloniá.

Na'e kamata 'a Pēpeli 'e Nihilote, pea ko e taha ia 'o e ngaahi kolo motu'a taha 'i he fonua ko Mesopotēmiá, pe

Saina (Sēnesi 10:8–10). Na'e hanga 'e he 'Eiki 'o veuveuki 'a e ngaahi leá 'i he taimi na'e langa ai 'e he kakaí 'a e Tauga 'o Pēpeli (Sēnesi 11:1–9; 'Eta 1:3–5, 33–35). Na'e toki hoko 'a Pāpilone ki mui ko e kolomu'a ia 'o Nepukanesá. Na'á ne langa ha fu'u kolo lahi fau, pea 'oku kei tu'u pē hano kongá 'o e ngaahi maumau 'o e kolo ko iá. Na'e hoko 'a Pāpilone ko ha kolo fai angahala 'aupito pea na'e talu mei ai mo 'ene fakataipe 'a e fai angahala 'a e māmaní.

Mou hola mei loto Pāpilone, **Selem**. 51:6. 'E fokotu'u 'a Pāpilone pea 'e hinga ia, **Fakahā** 17–18. 'E faka'auha 'a Pāpilone, **2 Nifai** 25:15. 'E tō 'a Pāpilone, **T&F** 1:16. 'E 'ikai te u fakamo'ui ha taha 'oku toe 'i Pāpilone, **T&F** 64:24. Mou 'alu atu mei Pāpilone, **T&F** 133:5, 7, 14.

PĒTANI

Ko e ki'i kolo na'e nofo ai 'a Sisū Kalaisi 'i he uike faka'osi 'o 'ene mo'tui fakamatelié (Mātiu 21:17; Ma'ake 11:11). 'Oku tu'u 'i he tafa mo'unga fakahihifo 'o e Mo'unga 'Ōlivé, pea ko Pētani ko e kolo ia 'o Lāsalsi, Mele, mo Mā'atá (Sione 11:1–46; 12:1).

PĒTELI

Ko hono 'uhinga 'i he lea faka-Hepeluú ko e "fale 'o e 'Otua" pea ko e taha ia 'o e ngaahi feitu'u toputapu taha 'i 'Isileli. 'Oku tu'u ia 'i ha maile 'e hongofulu nai 'i he tokelau 'o Selūsalemá. Na'e fokotu'u ai 'e 'Ēpalahame 'a e 'esi-feilaulau 'i he taimi na'á ne fuofua a'u mai ai ki Kēnaní (Sēnesi 12:8; 13:3). Na'e mamata ai 'a Sēkope 'i ha me'a-hā-mai ki ha tu'unga 'oku a'u hake ki he langí (Sēnesi 28:10–19). Na'e toe hoko foki ia ko ha potu toputapu 'i he ngaahi 'aho 'o Samuelá (1 Sam. 7:16; 10:3).

PĒTELIAKE. *Vakai foki ki he*

Lakanga Taula'eiki
Faka-Melekisētekí; Tamai
Fakamatelié; Tāpuaki
Fakapēteliaké; 'Ēvangeliō

'Oku lau 'a e ngaahi folofolá ki ha fa'ahinga pēteliaké 'e ua: (1) ko ha lakanga 'oku

fakanofu 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, pea 'oku fa'a ui he taimi 'e ni'ihi ko e 'evangeliō; (2) ko e ngaahi tamai 'o e ngaahi fāmilí. 'Oku foaki 'e he kau pēteliaké 'oku fakanofó ha ngaahi tāpuaki makehe ki he kā-ingalotu 'o e Siasí 'a ia 'oku nau fe'unga mo tāú.

Kau pēteliaké fakanofó: Na'á ne foaki 'a e ni'ihi ko e kau palōfita, mo e ni'ihi ko e kau 'evangeliō, 'Ēfesō 4:11 (TT 1:6). Ko e fatongia 'o e Toko Hongofulu Mā Uá ke fakanofu 'a e kau 'evangeliō, **T&F** 107:39. 'E lava ke ma'u 'e Hailame 'a e lakanga 'o e lakanga fakataula'eiki mo e pēteliaké, **T&F** 124:91–92, 124; 135:1.

Ngaahi tamai: Na'e tāpuaki 'i 'e Sēkope 'a hono ngaahi fohá mo honau ngaahi hakó, **Sēnesi** 49:11–28. Tuku ke u lea 'o fakamatala atu kiate kimoutolu 'o kau ki he [pēteliaké] ko Tēvitá, **Ngāue** 2:29. Na'e na'ina'i 'a Līhai mo tāpuaki 'i 'a hono hakó, **2 Nifai** 4:3–11. Na'á ku hoko ai ko ha 'ea-hoko totonu 'o ma'u 'a e totonu ko ia 'oku ma'u 'e he ngaahi tamai, 'Ēpa. 1:2–4.

PĒTELIHEMA

Ko ha kolo si'i 'oku tu'u 'i ha maile nai 'e nima ki he tonga 'o Selūsalemá. Ko hono 'uhinga 'o e Pētelihemá 'i he lea faka-Hepeluú "ko e fale 'o e mā"; 'oku toe ui foki ia ko 'Efalata, 'a ia ko hono 'uhingá ko e "fua lahi." Na'e 'alo'i 'a Sisū Kalaisi 'i PēteliHEMA (Maika 5:2; Mātiu 2:1–8). Ko e feitu'u foki ia na'e tanu ai 'a Lēsieli (Sēnesi 35:19; 48:7).

Na'e nofo ai 'a Lute mo Pōasi, **Lute** 1:22. Na'e pani ai 'e Samuelá, 'a Tēvita, **1 Sam.** 16:1–13; 17:12, 15; 20:6, 28. Na'e tu'utu'uni 'e Hēlota ke tāmāte'i ai 'a e fānau ikí, **Mātiu** 2:16.

PĪSOPE. *Vakai foki ki he Lakanga*

Taula'eiki Faka-Ēloné

Ko hono 'uhingá ko e "tokotaha 'oku tauhi," 'a ia ko ha lakanga pe fatongia 'oku 'i ai hano fatongia lahi. Ko e pīsope ko ha lakanga ia 'oku fakanofu ki ai 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné

(T&F 20:67; 107:87–88), pea ko e pī-sopé ko ha fakamaau ia ‘i ‘Isileli (T&F 107:72, 74).

Kuo fakanofa ‘a kimoutolu ‘e he Lau-mālie Mā‘oni‘oni ko e kau tauhi, **Ngāue** 20:28. Ko e ngaahi ‘ulungāanga ‘oku totonu ke ma‘u ‘e he kau pī-sopé, **1 Tim.** 3:1–7 (Taitusi 1:7). Kuo pau ke fakanofa ‘a e pī-sopé, **T&F** 20:67. ‘Oku hoko ‘a ‘Etuata Pātīlisi ko ha pī-sopé ki he Siasí, **T&F** 41:9. ‘E tuku ki he pī-sopé ke ne ‘ilo‘i ‘a e ngaahi me‘a-foaki fakalaumālie, **T&F** 46:27, 29. ‘Oku lava ‘a e taula‘eiki lahí ‘o ngāue ‘i he lakanga ‘o e pī-sopé, **T&F** 68:14, 19 (T&F 107:17). ‘Oku fili ‘a e pī-sopé ‘e he ‘Eiki, **T&F** 72:1–26. Ko e fatongia ‘o e pī-sopé ke tokanga‘i ‘a e masivá, **T&F** 84:112. Ko e fatongia ‘o e pī-sopé ke tokanga‘i ‘a e ngaahi me‘a fakatu‘asino kotoa pē, **T&F** 107:68. ‘Oku hoko ‘a e pī-sopé ko e palesiteni ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné, **T&F** 107:87–88.

PĪSOPE PULÉ

Ko ha Taki Mā‘olunga ia ‘i he Siasí. ‘Okú ne ma‘u ‘a e fatongia fakalūkufua ki he uelofea fakatu‘asino ‘o e Siasí (T&F 107:68). ‘Oku pule‘i ‘e he Pīsope Pulé mo hono ongo tokoní, ‘a ia ‘okú na hoko mo kinaua ko e ongo Taki Mā‘olunga, ki he Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēlone ‘o e Siasí (T&F 68:16–17; 107:76, 87–88).

Ke fakanofa ‘a ‘Etuata Pātīlisi ko ha pīsope, **T&F** 41:9. Kuo pau ke ui mo vahe‘i ‘a e kau pī-sopé ‘e he Kau Palesiteni ‘Uluakí, **T&F** 68:14–15. Ko e hako totonu ‘o ‘Ēlone kapau ko e ‘uluaki fānau ‘a kinautolu, ‘oku nau ma‘u ‘a e totonu ke pule ki ai ‘o kapau ‘e ui, mo vahe‘i pea fakanofa ‘a kinautolu ‘e he Kau Palesiteni ‘Uluakí, **T&F** 68:16, 18–20. ‘E lava ‘o fakamāu‘i ‘a kinautolu ‘e he Kau Palesiteni ‘Uluakí pē, **T&F** 68:22–24 (T&F 107:82).

PITA

Na‘e ‘uluaki ui ‘a Pita ‘i he Fuakava Fo‘ou ko Saimone (2 Pita 1:1), ko ha tangata toutai ia ‘i Petesaita na‘e nofo

mo hono uaifí ‘i Kapaneume. Na‘e fakamo‘ui ‘e Sisū ‘a e fa‘ē ‘a e uaifí ‘o Pitá (Ma‘ake 1:29–31). Na‘e ui ‘a Pita mo hono tokoua ko ‘Aniteluú ke hoko ko ha ākongā ‘a Sisū Kalaisi (Mātiu 4:18–22; Ma‘ake 1:16–18; Luke 5:1–11). Ko hono hingoa faka-Alameá ko Kifasi, ‘a ia ko hono ‘uhingá “ko ha tangata kikitē” pe “ko e maka,” pea na‘e fakahingoa ‘aki ia ‘e he ‘Eikí (Sione 1:40–42; LSS, Sione 1:42). Neongo ‘a e fakahā mai ‘e he Fuakava Fo‘ou ha ni‘ihi ‘o e ngaahi vaivai fakamatelie ‘o Pitá, ka na‘e toe faka‘ali‘ali mai foki ai na‘á ne ikuna‘i ia pea na‘e ngaohi ia ke mālohi ‘e he‘ene tui kia Sisū Kalaisí.

Na‘e fakahā ‘e Pita ko Sisū ‘a e Kalaisí ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá (Sione 6:68–69), pea na‘e fili ia ‘e he ‘Eikí ke ne ma‘u ‘a e ngaahi kī ‘o e pule‘anga ‘i he māmaní (Mātiu 16:13–18). Na‘e mamata ‘a Pita ‘i he Mo‘unga ‘a e Liliú ki he liliú ‘a e Fakamo‘ui, pea mo Mōsepe mo ‘Ilaiase (‘Ilaisiā) (Mātiu 17:1–9).

Ko Pita ‘a e ‘Aposetolo pule ‘i hono taimí. Na‘e hili ‘a e pekia, toetu‘u, mo e hā‘ele hake ‘a e Fakamo‘ui, na‘á ne ui fakataha ‘a e Siasí mo ne fekau ke ui ha ‘Aposetolo ke ne fetongi ‘a Siutasi ‘Isikāliote (Ngāue 1:15–26). Na‘e hanga ‘e Pita mo Sione ‘o fakamo‘ui ha tangata ‘a ia na‘e pipiki talu pē hono fā‘ele‘i (Ngāue 3:1–16) pea na‘e fakafo ‘a e founga hona fakahaofi mei he fale fakapōpulá (Ngāue 5:11–29; 12:1–19). Na‘e tu‘unga ‘i he ngāue fakafaifekau ‘a Pitá ‘a hono ‘uluaki fakahā ‘a e ongo-ongolelé ki he kau Senitailé (Ngāue 10–11). Na‘e ‘alu hifo ‘a Pita, mo Sēmisi mo Sione mei he langí ‘i he ngaahi ‘aho ki mui ní ‘o foaki ‘a e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisetékí mo e ngaahi kii kia Siosefa Sāmīta mo ‘Oliva Kautele (T&F 27:12–13; 128:20).

Ko e ‘uluaki tohi ‘a Pitá: Na‘e fai ‘a e ‘uluaki tohi ‘a Pitá mei “Pāpilone” (mahalo ko Loma) pea na‘e ‘ave ia ki he Kāingalotu ‘i he feitu‘u ko ia ‘oku ui he taimí ni ko ‘Ēsia Mino ‘i he hili pē ha ki‘i taimi si‘i mei he kamata ke hanga ‘e Nelo ‘o fakatangata‘i ‘a e kau Kalisitiané.

'Oku fakamatala 'a e vahe 1 ki he fatongia na'e tomu'a fakanofu ki ai 'a Kalaisi ko e Huhu'í. 'Oku fakamatala'í 'e he vahe 2-3 ko Kalaisi 'a e fu'u maka-tuliki 'o e Siasi, pea 'oku ma'u 'e he Kāingalotú ha lakanga fakataula-eiki faka'eí'eiki, pea na'e malanga 'a Kalaisi ki he ngaahi laumalie 'i he fale fakapōpulá. 'Oku fakamatala 'a e vahe 4-5 ki he 'uhinga na'e malanga 'aki ai 'a e ongoongolelé ki he kau pekiá mo e 'uhinga kuo pau ke hanga ai 'e he kaumātu'á 'o fafanga'í 'a e fanga sipí.

Ko e tohi hono ua 'a Pitá: 'Oku na'ina'í mai 'a e vahe 1 ki he Kāingalotú ke nau fakapapau'í honau uí mo honau filí. 'Oku fai mai 'e he vahe 2 ha fakatokanga telia 'a e kau akonaki kākā. 'Oku fakamatala 'a e vahe 3 'o kau ki he ngaahi 'aho faka'osí mo e hā'ele 'anga ua mai 'a Kalaisi.

PŌASI. *Vakai foki ki he Lute*

Ko e husepāniti 'o Lute (Lute 4:9-10); pea ko e kui tangata ia hono ua 'a Tēvita, ko e tu'í 'o 'Isilelí (Lute 4:13-17); mo e tokotaha na'e tupu mei ai 'a Kalaisi, ko e Tu'í 'o e Ngaahi Tu'í (Luke 3:32).

PŌLEPOLÉ. *Vakai ki he Hikisiá*

PONOKALAFÍ. *Vakai ki he Angama'á; Fe'auaki; Tonó*

POTÓ. *Vakai foki ki he Mo'oní; 'Iló*

Ko e poto ia pe ko e me'a'ofa mei he 'Otuá ke te lava 'o fakamaau totonu 'aki. 'Oku ma'u 'e ha taha 'a e 'iló 'i he'ene ako mo muimui ki he finangalo 'o e 'Otuá. Kapau 'e 'ikai ma'u ha tokoni mei he 'Otuá 'oku 'ikai lava 'e he tangatá 'o ma'u 'a e 'iló mo'oní (2 Nifai 9:28; 27:26).

Na'e foaki 'e he 'Otuá kia Solomone 'a e poto, **1 Ng. Tu'í** 4:29-30. Ko e potó ko e me'a 'oku fungani hake ia, ko ia ke ke ma'u 'a e potó, **LFkt.** 4:7. Ko ia 'oku ma'u 'a e potó 'oku 'ofa ia ki hono laumalié, **LFkt.** 19:8. Na'e tupu hake 'a Sisū 'i he poto, **Luke** 2:40, 52. Ka ai hamou taha 'oku masiva 'i he

poto, ke kole 'e ia ki he 'Otuá, **Sēmisi** 1:5 (T&F 42:68; SS—H 1:11). 'Oku ou fakahā kiate kimoutolu 'a e ngaahi me'a ní koe'uhi ke mou 'ilo'í 'a e potó, **Mōsaia** 2:17. Ako 'a e potó 'i ho'o kei si'í, **'Alamā** 37:35. 'E ma'u 'e he kau Mā'oní'oní 'a e potó mo e ngaahi fu'u koloa mahu'inga 'o e 'iló, **T&F** 89:19. Tuku ia 'oku valé ke ne ako 'a e potó 'i he'ene fakavaivai'í ia mo ui ki he 'Eikí, **T&F** 136:32.

POTÓ, 'ATAMAI. *Vakai ki he 'Atamai Potó*

POUPOU'Í 'O E KAU TAKI 'O E SIASÍ. *Vakai foki ki he Felototaha'akí*

Ke fakahā 'a e poupou kiate kinautolu 'oku nau ngāue 'i he ngaahi lakanga fakatakimu'a fakalūkufua mo fakakā-toa 'i ha ngaahi feitu'u 'o e Siasi.

Tuku 'a Siosiuá 'i he 'ao 'o e kakai kotoa pē, pea tuku 'a e fekau kiate ia 'i honau 'aó, **Nōmipa** 27:18-19. Pea kalanga 'a e kakai kotoa pē 'o pēhē, ke fakamo'ui 'e he 'Otuá 'a e tu'í, **1 Sam.** 10:24. Tui ki he'ene kau palōfitá, ko ia te mou mon'ia ai, **2 Fkmtl.** 20:20. Talangofua kiate kinautolu 'oku [pule] kiate kimoutolu, **Hepelū** 13:17. 'E tokoni'í koe 'e he 'Eikí, koe'uhi kuo 'ikai te ke lāunga, **1 Nifai** 3:6. Ko kinautolu ia na'a nau tali 'a e kau palōfitá na'e fakahaofi 'a kinautolu, **3 Nifai** 10:12-13. Tokanga ki he ngaahi lea 'a e toko hongofulu mā ua ko 'eni, **3 Nifai** 12:1. Neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē, **T&F** 1:38. He ke mou tali 'ene leá, 'o hangē ko e lea ia mei hoku ngutu 'o'okú, **T&F** 21:5. Ko ia ia 'okú ne tali 'eku kau tamaio'eikí, 'okú ne tali au, **T&F** 84:35-38. Ko ia ia 'okú ne tali aú, 'okú ne tali 'a kinautolu 'a ia kuó u fekau'í atú, **T&F** 112:20. Kapau 'e 'ikai tokanga 'a hoku kakaí ki he le'o 'o e kau tangata ko 'eni 'a ia kuó u filí, 'e 'ikai ke tāpuaki'í 'a kinautolu, **T&F** 124:45-46.

PO'ULI 'I TU'Á. *Vakai ki he Heli*

PUHA 'O E FUAKAVÁ. *Vakai foki ki he Tāpanekalé*

'Oku toe 'iloa foki ko e Puha 'o e Fua-kava 'o Sihová mo e Puha 'o e Fuakava 'o e Fakamo'óni, ko e Puha 'o e Fuakavá na'e tapafā fuololoa pea ko ha puha na'e ngaohi 'aki 'a e 'akau na'e 'aofitu'a 'aki 'a e koula. Ko e faka'ilonga fakalotu motu'a mo toputapu taha ia 'o e kau 'Isilelí. Na'e lau 'a e Nofu'anga 'Alo'ofá 'a ia na'e 'i tu'a 'i he funga puhá ko e 'afio'anga fakamāmani ia 'o Sihová ('Eke. 25:22). 'I he hili pē hono fa'u 'o e tāpanekalé, na'e tuku leva 'a e puhá 'i he potu Toputapu 'o e Ngaahi Toputapú, 'a ia ko e potu toputapu taha ia 'o e falé (1 Ng. Tu'i 8:1–8).

Na'e fa'u 'e Mōsese 'a e puhá 'i he fekau mei he 'Otuá, 'Eke. 25. Na'e fekau ki he fānau 'a Līvai ke nau tauhi 'a e puha 'o e fuakavá, **Nōmipa** 3:15, 31. Na'e mu'omu'a 'a e puha 'o e fuakavá 'iate kinautolu, **Nōmipa** 10:33. 'Ave 'a e tohí ni 'o e fonó, pea tuku ia 'i he loto puha 'o e fuakavá, **Teut.** 31:24–26. Na'e motuhi 'a e ngaahi vai 'o Soataní 'i he 'ao 'o e puha 'o e fuakavá, **Siosiuá** 3:13–17; 4:1–7. Na'e 'ave 'e he kau taula'eikí 'a e puha 'o e fuakavá 'i he'ene nau ikuna'i 'a Selikoó, **Siosiuá** 6:6–20. Na'e 'ave 'e he kau Filisitiá 'a e puha tapu 'o e 'Otuá, **1 Sam.** 5. Na'e tāpu-aki'i 'e he 'Eikí 'a e fale 'o 'Ōpeti-ítomí koe'uhi ko e puha tapu 'o e 'Otuá, **2 Sam.** 6:11–12. Na'e taa'i 'e he 'Eikí 'a 'Usa 'i he'ene talangata'a 'o feinga ke pukepuke 'a e puhá, **1 Fkmtl.** 13:9–12 (T&F 85:8). Mou langa ha fale tapu 'o e 'Eiki ko e 'Otuá, ke 'omi ki ai 'a e puha 'o e fuakavá, **1 Fkmtl.** 22:19. 'Oku fakamatala'i 'a e ngaahi me'a 'oku 'i he puha 'o e fuakavá, **Hepelú** 9:4.

PUIPUÍ

Ko e fo'i lea 'eni 'oku ngāue 'aki 'i he folofolá 'o 'uhinga ki ha (1) me'a 'okú ne vahevahe ha ngaahi feitu'u 'i he tāpanekalé pe temipalé, (2) ko ha faka'ilonga 'o ha vahevahe'anga 'i he vaha'a 'o e 'Otuá mo e tangatá, (3) ko ha tupenu manifi 'oku tui 'e he kakaí

ke 'ufi'ufi honau fofongá pe 'ulú, pe (4) ko ha tu'unga 'o e fakangalo'i na'e tuku 'e he 'Otuá ke ne ta'ofi 'a e manatu 'a e kakaí ki he'enua mo'ui ki mu'a 'i he maama fakalaumālié.

Na'e vahe'i 'e he puipuí 'a e Potu Topu-tapú mei he Potu Toputapu 'aupitó, 'Eke. 26:33. Na'e mavaeua 'a e puipuí 'o e [temipalé] 'i he taimi na'e kalusefai ai 'a Kalaisí, **Mātiu** 27:51 (Ma'ake 15:38; Luke 23:45). Ko 'eni 'oku tau fakaasiasi 'i he si'o'ata fakapo'upo'uli, ka 'e 'i ai 'a e mata ki he mata, **1 Kol.** 13:12. Na'e to'o atu 'a e veili fakapo'uli 'o e ta'etuí mei hono 'atamaí, 'Alamā 19:6. Na'e 'ikai ta'ofi 'a e tokoua 'o Sēletí mei he'ene mamata ki he loto puipuí, 'Eta 3:19 ('Eta 12:19). 'E mavaeua 'a e puipuí pea te mou mamata kiate au, **T&F** 67:10 (T&F 38:8). 'E to'o atu ai 'a e puipuí 'o e 'ufi'ufi 'o hoku temipalé, **T&F** 101:23. Na'e mato'o 'a e puipuí mei homa 'atamaí, **T&F** 110:1. 'E 'ufi'ufi 'a e māmaní 'e ha pūlou 'o e fakapo'uli, **Mōsese** 7:61.

PULÉ. *Vakai ki he Pule'angá*

PULE'ANGÁ. *Vakai foki ki he Konisitūtone*

Ko e taimi 'e toe hā'ele mai ai 'a Sisuú te ne fokotu'u ha pule'anga 'o e mā'óni'oni.

Pea 'e 'i hono umá 'a e pule, 'Īsaia 9:6 (2 Nifai 19:6). 'Oange kia Sisa 'a e ngaahi me'a 'a Sisa, **Mātiu** 22:21 (T&F 63:26). Fakavaivai ki he pule 'oku mā'olungá, **Loma** 13:1. Hūfekina 'a e ngaahi tu'i mo kinautolu 'oku pulé, **1 Tim.** 2:1–2. Anganofu ki he ngaahi tu'i mo e kau pule, pea talangofua ki he kau fakamaau, **Taitusi** 3:1. Fakavaivai 'a kimoutolu ki he tu'utu'uni kotoa pē 'a e tangata koe'uhi ko e 'Eikí, **1 Pita** 2:13–14. 'E hoko 'a Sisū Kalaisi ko e pule aoniu 'o e māmaní, **Fakahā** 11:15. Ma'u ha kau tangata angatonu ke hoko ko homou ngaahi tu'i, **Mōsaia** 23:8. Fai ho'omou ngaahi ngāue 'o fakatatau ki he le'o 'o e kakaí, **Mōsaia** 29:26. 'E hoko 'a Kalaisi ko hotuau pule 'i he'ene hā'ele mai, **T&F** 41:4. Ko ia ia 'okú ne tauhi 'a e ngaahi fonu 'a e 'Otuá, 'oku

'ikai 'aonga ke ne maumau'í 'a e ngaahi lao 'o e fonuá, **T&F** 58:21. Ko e taimi 'oku pule ai 'a e kau fai angahalá 'oku tangi 'a e kakai, **T&F** 98:9–10. Na'e fokotu'u 'e he 'Otuá 'a e ngaahi pule'angá koe'uhi ke 'aonga ki he tangatá, **T&F** 134:1–5. 'Oku ha'isia 'a e tangata kotoa pē ke tauhi mo poupou'í 'a e ngaahi pule'angá, **T&F** 134:5. 'Oku mau tui 'oku totonu ke fakaongoongo ki he ngaahi tu'í, kau palesiteni, kau pule, mo e kau fakamaau fakapule'anga, **TT** 1:12.

PULE'ANGA 'O E 'OTUÁ PE

PULE'ANGA 'O E LANGÍ. *Vakai*

foki ki he Nāunau Fakasilesitiale;
Siasi 'o Sisū Kalaisí

Ko e Pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmani 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní (**T&F** 65). Ko e taumu'a 'a e Siasi ke teuteu'í hono kau mēmipá ke nau mo'ui 'o ta'engata 'i he pule'anga fakasilesitiale pe ko e pule'anga 'o e langí. Neongo iá, 'oku fa'a ui 'i he folofolá 'a e Siasí he taimi 'e ni'ihí ko e pule'anga ia 'o e langí, ko hono 'uhingá ko e Siasí ko e pule'anga ia 'o e langí 'i he māmani.

Ko e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmani, ka 'oku fakangatangata ia 'i he 'ahó ni ki ha pule'anga fakasiasi pe fakalotu pē. 'E hoko 'a e pule'anga 'o e 'Otuá lolotonga 'a e Nofu Tu'í ko ha pule'anga fakapolitikale mo fakalotu fakatou'osi.

Ko e Tu'í 'a Sihova 'o ta'engata pea ta'engata, **Same** 10:16 (Same 11:4). 'E fokotu'u 'e he 'Otuá 'o e langí ha pule'anga 'a ia 'e 'ikai 'auha 'o lauikuonga, **Taniela** 2:44 (**T&F** 138:44). Mou fakatomala he 'oku ofi 'a e pule'anga 'o e langí, **Mātiu** 3:2 (**Mātiu** 4:17). Ke hoko mai ho'o pule ke fai ho finangaló 'i māmani, **Mātiu** 6:10. Mou fuofua kumi 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, **Mātiu** 6:33 (3 Nifai 13:33). Te u 'atu kiate koe 'a e kī 'o e pule'angá, **Mātiu** 16:19. Ha'u 'o ma'u 'a e pule'anga kuo teuteu mo'omoutolú, **Mātiu** 25:34. 'I he taimi te u toe ma'u ai 'a e sākalamēnití mo kimoutolu 'i he pule'anga 'o 'eku

Tamaí, **Mātiu** 26:26–29. Te mou mamata ki he kau palōfita kotoa pē 'i he pule'anga 'o e 'Otuá, **Luke** 13:28. 'E 'ikai hoko 'a e ta'e-faitotonú ki he pule'anga 'o e 'Otuá, **1 Kol.** 6:9. 'E 'ikai fa'a ma'u 'e he kakanó mo e totó 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, **1 Kol.** 15:50. 'I he te'eki ai ke mou kumi ki he ngaahi koloá, mou kumi ki he pule'anga 'o e 'Otuá, **Sēkope** 2:18. 'Oku 'ikai lava ke ma'u 'e ha me'a ta'ema'a 'a e pule'anga 'o e langí; **'Alamā** 11:37. Ke mou mālōlō mo kinautolu 'i he pule'anga 'o 'eku Tamaí, **T&F** 15:6. Kuo foaki kiate kimoutolu 'a e pule'angá, pe 'i hono 'ai 'e tahá, ko e ngaahi kī 'o e siasi, **T&F** 42:69 (**T&F** 65:2). Taumaiā ke 'alu atu 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, koe'uhí ke hoko mai 'a e pule'anga 'o e langí, **T&F** 65:5–6. 'E 'ikai ai pē ke 'ave 'a e ngaahi kī 'o e pule'angá ni meiate koe, **T&F** 90:3. Ko ia ia 'okú ne tali koe 'o hangē ko ha tamasi'í si'í, 'okú ne tali 'a hoku pule'angá, **T&F** 99:3. 'E ui pehe'í 'a hoku siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'io ko e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, **T&F** 115:4. Na'e fakaava 'a e ngaahi langí kiate kimaoutolu, pea na'á ku mamata ki he pule'anga fakasilesitiale 'o e 'Otuá, **T&F** 137:1–4.

SAIMONE KO E TANGATA KĒNANÍ

Ko e toko taha ia 'o e 'uluaki kau 'Apo-setolo 'a Sisū Kalaisi 'i he Fuakava Fo'ou (Mātiu 10:2–4).

SAIMONE PITA. *Vakai ki he* Pita

SAINAÍ, MO'UNGA. *Vakai foki ki* *he Fono 'a Mōsesé; Mōsesé*

Ko ha mo'unga 'i he Muitolotolo 'o Sainaí, ofi ki he feitu'u na'e 'apitanga ai 'a Mōsesé mo e kakai 'Isilelí 'i ha māhina 'e tolu hili 'enau fononga atu mei 'Isipité; 'oku toe ui foki ia ko e Mo'unga Hōlepi ('Eke. 3:1). Na'e foaki mai ai 'e he 'Otuá 'a 'ene fonó kia Mōsesé ma'á e fale 'o 'Isilelí; na'e toe fa'u foki heni mo e tāpanekalé ('Eke. 19:2; 20:18; 24:12; 32:15).

Luke 22:19–20). Ko ia ia 'okú ne kai hoku sinó, mo inu hoku totó, 'oku 'iate ia 'a e mo'ui ta'engatá, **Sione** 6:54. Ko ia ia 'okú ne kai mo inu ta'e-faka'apa-ápá 'okú ne kai mo inu 'a e mala'ia ki hono laumalié, **1 Kol.** 11:29 (3 Nifai 18:29). Na'e ako'i 'e Sisú 'a 'ene kau ākongā Nifai 'e toko hongofulu mā uá 'o kau ki he sākalamēnití, **3 Nifai** 18:1–11. Na'e ako'i 'e Sisú 'a e kau ākongā ko 'ení ke ta'ofi 'a e kakai ta'e-fe'ungá ke 'oua te nau ma'u 'a e sākalamēnití, **3 Nifai** 18:28–29 (Molom. 9:29). Ko hono fakahā mai 'o e ongo lotu tāpu-aki'i 'o e sākalamēnití, **Molonai** 4–5 (T&F 20:75–79). 'E tāpuaki'i 'a e sākalamēnití 'e ha taula'eiki pe kaumātu'a, **T&F** 20:46, 76. 'Oku 'ikai ma'u 'e he kau akonakí mo e kau tikoní 'a e mafai ke tāpuaki'i 'a e sākalamēnití, **T&F** 20:58. 'Oku lava 'o ngāue 'aki 'a e ngaahi vai kehe mei he uainé ki he sākalamēnití, **T&F** 27:1–4.

SAKALIA. *Vakai foki ki he Sione ko e Papataisó; 'Ilisapeti*

Ko e tamai ia 'a Sione ko e Papataisó 'i he Fuakava Fo'ou. Na'e ma'u 'e Sakalia 'a e lakanga ko e taula'eiki pea na'á ne ngāue 'i he tempalé.

Na'e tala'ofa 'e Kepaleli kia Sakalia mo hono uaifi, ko 'Ilisapeti, te na ma'u ha foha, **Luke** 1:5–25 (T&F 27:7). Na'e toki vete ange hono 'eleló, **Luke** 1:59–79. Na'e tāmāte'i 'a Sakalia 'i he vaha'a 'o e potu toputapú mo e 'esi-feilaulaú, **Mātiu** 23:35 (Luke 11:51).

SAME. *Vakai foki ki he Hivá, Mūsiká; Tēvita*

Ko ha maau pe himi na'e fakahino-hino'i fakalaumalie hono fa'u.

Ko e tohi 'o e Ngaahi Samé: Ko ha tohi 'i he Fuakava Motu'á 'a ia 'oku 'i ai hano fakatahataha'i 'o e ngaahi same, 'a ia 'oku kau hano kongā lahi kia Kalaisi. 'Oku lahi hono ngāue 'aki 'o e tohi Samé 'i he Fuakava Fo'ou.

Na'e tohi 'e Tēvita ha kongā lahi 'o e ngaahi Sāmé. Na'e fa'u 'a e ngaahi Samé ko ha ngaahi fakafeta'i mo e

fakalāngilangi ki he 'Otuá. Na'e 'i ai ha ngaahi same lahi na'e fakafasi ia.

SAMĒLIA. *Vakai foki ki he Samēliá, Kau*

Ko e kolomu'a ia 'o e pule'anga 'o 'Isileli 'i he tokelaú 'i he Fuakava Motu'á (1 Ng. Tu'i 16:23–24). Na'e tupu 'i hono tu'unga fakakautau mālohi 'i ha funga mo'unga, 'a e 'ikai lava 'e he kau 'Asiliá 'o kapa ia, ka ne ta'e'oua 'enau 'ākolo'i ia 'o fe'unga mo ha ta'u 'e tolu (2 Ng. Tu'i 17:5–6). Na'e toe langa hake ia 'e Hēlota peá ne ui ia ko Sepasiti (Sebaste). Na'e ui ko Samēlia 'a e feitu'u fonua kotoa 'i he vāhenga lolotolo 'o Palesitaine ki he hihifo 'o Soatani lolotonga 'a e taimi 'o e Fuakava Fo'ou.

SAMĒLIÁ, KAKAI. *Vakai foki ki he Samēlia*

Ko e kakai 'i he tohi tapú 'a ia na'a nau nofo 'i Samēlia hili hono puke pōpula 'a e pule'anga 'Isileli 'i he tokelaú 'e he kau 'Asiliá. Na'e kongā 'Isileli mo kongā Senitaile 'a e kau Samēliá. Na'e fio 'i he'enau tui fakalotú 'a e ngaahi tui mo e ngaahi founga ngāue 'a e lotu faka-Siú mo e lotu fakahitení. 'Oku hā mei he talanoa fakatātā 'i he Luke 10:25–37 ki he Tangata Samēlia Lelei 'a e fehi'a 'a e kau Siú ki he kau Samēliá koe'uhi ko e mavahe 'a e kau Samēliá mei he tui fakalotu 'a e kau 'Isileli. Na'e fekau 'e he 'Eiki ki he kau 'Apose-toló ke nau malanga 'aki 'a e ongoongolelei ki he kau Samēliá (Ngāue 1:6–8). Na'e ola lelei hono malanga 'aki 'e Filipe 'a e ongoongolelei ki he kakai Samēliá peá ne fakahoko ha ngaahi mana lahi 'iate kinautolu (Ngāue 8:5–39).

SĀMISONI

Ko e fika hongofulu mā ua ia 'i he "kau fakamaau" 'o 'Isileli 'i he Fuakava Motu'á. Na'e 'iloa ia koe'uhi ko hono fu'u ivi lahi fakasinó, ka na'e 'ikai te ne fai fakapotopoto 'i he'ene ngaahi fili fakaeangama'á mo 'ene ngaahi ngāue 'e ni'ihī (Fakam. 13:24–16:31).

SĀMITA, HAILAME. *Vakai foki ki*
he Sāmita, Siosefa, ko e Si'í

Ko e ta'okete mo e kaungā-ngāue faivelenga ia 'o Siosefa Sāmita. Na'e fanau'í 'a Hailame 'i he 'aho 9 Fēpuei 1800. Na'á ne hoko ko ha 'asisiteni kia Siosefa 'i he kau palesiteni 'o e Siasí, pea pehē foki ki he'ene hoko ko e pēteli-ake hono ua ki he Siasí. Na'á ne hoko 'i he 'aho 27 Sune 1844, ko e kaungā mate fakama'ata fakataha mo Siosefa 'i he Fale Fakapōpula 'i Kātesi.

Na'e fakahā mai 'e he 'Eikí ha ngaahi fakahinohino kia Hailame 'o fou mai 'i hono tokoua ko Siosefá, **T&F** 11; 23:3. 'Oku monū'ia 'a 'eku tamaio'eiki ko Hailame Sāmitá; koe'uhi ko e angatonu 'o hono lotó, **T&F** 124:15. Na'e fekau kia Hailame ke ne ma'u 'a e lakanga 'o e pēteliake ki he Siasí, **T&F** 124:91–96, 124. Na'e fakapoongi 'a Siosefa mo Hailame 'i Kātesi, **T&F** 135. Na'e kau 'a Hailame pea mo e ngaahi laumālie kehe 'e ni'íhi 'i he fakatatali ke nau toki ha'u 'i he kakato 'o e ngaahi kuongá, **T&F** 138:53.

SĀMITA, LUSI MEKI. *Vakai foki ki*
he Sāmita, Siosefa, ko e Lahí;
Sāmita, Siosefa, ko e Si'í

Ko e fa'é 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá pea mo e uai'í 'o Siosefa Sāmita, ko e Lahí (SS—H 1:4, 7, 20). Na'e fanau'í ia 'i he 'aho 8 Siulai 1776 pea pekia 'i he 'aho 5 Mē 1856.

Na'e mamata 'a Siosefa ki he'ene fa'éé 'i ha me'a-hā-mai ki he pule'anga fakasilesitiale, **T&F** 137:5.

SĀMITA, SAMUELA H. *Vakai foki*
ki he Sāmita, Siosefa, ko e Si'í

Ko e tehina 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá (SS—H 1:4). Na'e fanau'í 'a Samuela 'i he 1808 pea ne mālōlō 'i he 1844. Ko e toko taha ia 'o e Kau Fakamo'oni 'e Toko Valu ki he Tohi 'a Molomoná pea na'á ne hoko ko e toko taha 'o e 'uluaki kau faifekau 'a e Siasi na'e toe fakafoki mai (T&F 23:4; 52:30; 61:33–35; 66:7–8; 75:13).

SĀMITA, SIOSEFA F.

Ko e Palesiteni hono ono 'o e Siasí; pea ko e foha pē ia 'e toko taha 'o Hailame Sāmita mo Mele Filitingi Sāmitá. Na'e fanau'í ia 'i he 'aho 13 Nōvema 1838 pea ne pekia 'i he 'aho 19 Nōvema 1918.

Na'e ma'u 'e Siosefa F. Sāmita ha me'a-hā-mai 'o kau ki hono huhu'í 'o e kau pekia, **T&F** 138.

SĀMITA, SIOSEFA, KO E LAHÍ.

Vakai foki ki he Sāmita, Lusi Meki;
Sāmita, Siosefa, ko e Si'í

Ko e tamai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Na'e fanau'í ia 'i he 'aho 12 'o Siulai 1771. Na'á ne mali mo Lusi Meki, pea na'e 'i ai 'ena fānau 'e toko hiva (SS—H 1:4). Na'e hoko 'a Siosefa ko ha tokotaha tui faivelenga ki hono fakafoki mai 'o e ongoongolelé 'i he ngaahi 'aho ki mui ni'í pea ko e 'uluaki pēteliake ia 'o e Siasí. Na'á ne pekia 'i he 'aho 14 Sepitema 1840.

Na'e fakahā mai 'e he 'Eikí ha ngaahi fakahinohino kiate ia 'o fou mai 'i hono foha ko Siosefá, **T&F** 4; 23:5. Tuku ke hoko atu 'a 'eku tamaio'eiki toulekeleka ko Siosefa Sāmita, ko e Lahí, mo hono fāmili, **T&F** 90:20. 'Oku nofo 'a 'eku tamaio'eiki toulekeleka ko Siosefa Sāmita, ko e Lahí, fakataha mo 'Ēpalahame 'i hono nima to'omata'ú, **T&F** 124:19. Na'e mamata 'a Siosefa Sāmita, ko e Si'í ki he'ene tamai 'i ha me'a-hā-mai ki he pule'anga fakasilesitiale, **T&F** 137:5. Na'e fekau 'e ha 'āngelo kia Siosefa Sāmita, ko e Si'í ke ne fakahā ki he'ene tamai 'a e me'a-hā-mai na'á ne mamata ki aí, **SS—H** 1:49–50.

SĀMITA, SIOSEFA, KO E SI'Í.

Vakai foki ki he Fakafoki Mai 'o e
Ongoongolelé; Liliu 'a Siosefa
Sāmitá (LSS); Mata'itofe
Mahu'ingá; Tohi 'a Molomoná;
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá;
'Uluaki Mata Me'a-hā-mai

Ko e palōfita kuo fili ke ne fakafoki mai 'a e Siasi mo'oni 'o Sisū Kalaisi ki he māmaní. Na'e fanau'í 'a Siosefa Sāmita 'i he siteiti 'o Veamōnití 'i he 'Iunaiteti

Siteiti 'o 'Ameliká, peá ne mo'ui mei he 1805 ki he 1844.

Na'e hā mai 'i he 1820 'a e 'Otua ko e Tamaí mo Sīsū Kalaisi kia Siosefa, pea na'á ne 'ilo'i ai 'oku 'ikai ha taha 'i he ngaahi siasi 'i he māmaní 'oku mo'oni (SS—H 1:1–20). Na'e toki 'a'ahi mai ki mui kiate ia 'a e 'āngelo ko Molonái, 'a ia na'á ne fakahā mai kiate ia 'a e feitu'u 'oku fufuu' ai 'a e ngaahi peleti koula, 'a ia na'e 'i ai 'a e lekooti 'o ha ngaahi kakai 'i he kuonga mu'á 'i he konitinē-niti 'o 'Ameliká (SS—H 1:29–54).

Na'e liliu 'e Siosefa 'a e ngaahi peleti koulá pea pulusi ia 'i he 1830 'o hoko ko e Tohi 'a Molomoná (SS—H 1:66–67, 75). Na'á ne ma'u 'i he 1829, 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí meia Sione ko e Papitaisó pea meia Pita, Sēmisi, mo Sione (T&F 13; 27:12; 128:20; SS—H 1:68–70).

Na'e hanga 'e Siosefa mo ha ni'ihī kehe 'o fokotu'u 'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi na'e toe fakafoki maí, 'i he 'aho 6 'Epeleli 1830, 'o fakatatau ki he tu'u-tu'uni 'a e 'Otua (T&F 20:1–4). Na'e tupu 'a e Siasi 'i he takimu'a 'a Siosefá, 'i Kānata, 'Ingilani, pea 'i he feitu'u fakahake 'o e 'Iunaiteti Siteiti, kae tautautefito ki 'Ohaiō, Mīsuli, mo 'Ilinoisī. Na'e muimui kia Siosefa mo e Kāingalotú ha ngaahi fakatanga fakamamahi 'i he feitu'u kotoa pē na'a nau nofo ai. Na'e fakapoongi 'i he 'aho 27 Sune 1844 'a Siosefa mo hono tokoua ko Hailamé 'i Kātesi, 'Ilinoisī, 'i he 'Iunaiteti Siteiti 'o 'Ameliká.

Na'e kikite'i 'e Siosefa, foha 'o Sēkopé 'a Siosefa Sāmita, 2 Nifai 3:6–15. 'I he 'afio'i 'e he 'Eikí 'a e fakatu'utāmaki 'a ia 'e hokó na'á ne ui ai ki he'ene tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si'í, T&F 1:17 (T&F 19:13). Na'e fakanofa 'a Siosefa ko e 'aposetoló 'a Sīsū Kalaisi mo e 'uluaki kaumātu'a 'o e siasí, T&F 20:2. Na'e fakanofa 'a Siosefa ki he lakanga faka'aposetoló 'e Pita, Sēmisi mo Sione, T&F 27:12. Na'e fakamo'oni 'a Siosefa mo Sitenei Likitoni na'á na mamata ki he 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaí, T&F 76:23. Na'e mamata 'a Siosefa fakataha mo 'Ōliva Kautele ki

he 'Eikí 'i ha me'a-hā-mai, T&F 110:1–4. Na'e ui 'e he 'Eikí 'a Siosefá ko e kaumātu'a pule, tangata liliu lea, tangata ma'u fakahā, tangata kikite, mo e palōfita, T&F 124:125. Kuo fai 'e Siosefa Sāmita ha me'a lahi ange ki hono fakamo'ui 'o e fa'ahinga 'o e tangatá tuku kehe 'a Sīsū pē, T&F 135:3.

Ko e ngaahi tohi folofola na'e 'omi 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: Na'e liliu 'e Siosefa 'a e ngaahi konga 'o e ngaahi peleti koula ko ia na'e foaki mai kiate ia 'e he 'āngelo ko Molonái, pea na'e pulusi 'a e liliu ko iá 'i he 1830 'o hoko ko e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne toe ma'u foki mo ha ngaahi fakahā lahi mei he 'Eikí 'o fokotu'u mai ai 'a e ngaahi tefito'i tokāteline mo hono fokotu'utu'u 'o e Siasí. Na'e tānaki fakataha 'a e konga lahi 'o e ngaahi fakahā ko iá 'o ui ia he taimí ni ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. Na'á ne toe 'omi foki mo e Mata'itofe Mahu'ingá, 'a ia 'oku 'i ai 'a e 'o e ngaahi tohi 'a Mōse, 'Ēpalahame, mo e Mātiu, pea mo ha ngaahi konga mei hono hisitōlia fakafo'ituituí, mo e ngaahi fakamatala 'e hongofulu mā tolu ki he tokāteline mo e tui 'a e Siasí, 'a ia na'e fakahino-hino 'i fakalaumālie ia ke ne fai.

SĀMITA, 'EMA HEILI. *Vakai foki ki he Sāmita, Siosefa, ko e Si'í*

Ko e uaifi 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Na'e fekau 'e he 'Eikí kia 'Ema ke ne filifili ha ngaahi himi ma'á e Siasí. Na'á ne toe hoko foki ko e 'uluaki palesiteni 'o e Fine'ofá.

Ko e fakahā na'e fai mai 'o kau ki he finangalo 'o e 'Eikí kia 'Ema Sāmitá, T&F 25. Na'e folofola mai 'a e 'Eikí 'o na'ina' i kia 'Ema Sāmita 'o kau ki he malí, T&F 132:51–56.

SAMU. *Vakai foki ki he Lihai, Tamai 'a Nifai*

Ko e foha fika tolu ia 'o Lihai 'i he Tohi 'a Molomoná (1 Nifai 2:5). Na'á ne angatonu mo mā'oni'oni pea na'á ne fili ke muimui ki he 'Eikí (1 Nifai 2:17; 2 Nifai 5:5–6; 'Alamā 3:6).

SAMUELA, PALŌFITA 'I HE FUAKAVA MOTU'Á

Ko e foha ia 'o 'Elikena mo 'Ana. Na'e fanau'í mai 'a Samuelá ko ha tali ki he ngaahi lotu 'a 'ene fá'éé (1 Sam. 1). Na'e tuku ia 'i he'ene kei si'í ke tokanga'í 'e 'Ílai, ko e taula'eiki lahi 'i he tāpane-kale 'i Sailó (1 Sam. 2:11; 3:1). Na'e ui 'e he 'Eikí 'a Samuela 'i he'ene kei ta'u si'í ke hoko ko ha palōfita (1 Sam. 3). Na'e hoko 'a Samuela 'i he hili 'a e mate 'a 'Ílai ko ha palōfita mo e fakamaau 'íloa 'i 'Isileli pea na'á ne toe fokotu'u ma'u 'a e laó, máu, mo e lotu mahení 'i he fonuá (1 Sam. 4:15–18; 7:3–17).

'Oku 'i he 1 Samuela 28:5–20 ha fakamatala 'o kau ki hono toe fakafoki mai 'o Samuela mei he maté 'o hili he fefine taula fá'ahikehe 'o 'Enitoa tu'unga 'i he kole 'a e Tu'í ko Saulá. 'Oku 'ikai lava ke lau ko ha me'a-hā-mai 'eni mei he 'Otuá, koe'uhí he 'oku 'ikai lava ha fefine taula fá'ahikehe pe ko ha fá'ahinga fetu'utaki fakalaumālie kehe pē 'o ui ha palōfita ke hā mai 'o fakatatau ki he'ene kolé (1 Sam. 28:20; 31:1–4).

Ko e tohi 1 mo e 2 Samuelá: 'Oku 'i ai 'a e ngaahi Tohi Tapu 'e ní'ihí 'oku hoko ai ko ha tohi pē 'e taha 'a e tohi 1 mo e 2 Samuelá. 'Oku hoko ia ko ha tohi 'e ua 'i he ngaahi Tohi Tapu kehé. 'Oku fakamatala 'a e ongo tohi ki ha vaha'ataimi 'o e ta'u 'e 130, 'o kamata mei hono fanau'í mai 'o Samuelá 'o a'u ki ha ki'í taimi si'í pē ki mu'a 'i he pekia 'a e Tu'í ko Tēvitá.

Ko e tohi 1 Samuelá: 'Oku fakamatala 'a e vahe 1–4 ki hono fakamala'ia'í 'e he 'Eikí mo tautea'í 'a e fāmilí 'o 'Ílai pea ui 'a Samuela ko ha taula'eiki lahi mo e fakamaau. 'Oku fakamatala 'a e vahe 1–6 ki he founa na'e tō ai 'a e puha 'o e fuakavá ki he nima 'o e kau Filisitiá. 'Oku lekooti 'i he vahe 7–8 'a e ngaahi fakatokanga na'e fai 'e Samuela 'o kau ki he ma'u 'o e ngaahi 'otua loí pea mo ha tu'í fai angahalá. 'Oku hanga 'e he vahe 9–15 'o fakamatala'í 'a hono hili-faki kalauni 'o Saulá pea mo 'ene pule 'i he'ene hoko ko e tu'í. 'Oku fakamatala 'a e vahe 16–31 ki he hisitōlia 'o Tēvitá pea mo 'ene ma'u 'a e mālohí—na'e pani

'e Samuela 'a Tēvita 'a ia na'á ne tāmāte'í 'a Kolaiaité. Na'e fehí'a 'a Saula 'ia Tēvita, ka na'e fakafisi 'a Tēvita ke ne tāmāte'í 'a Saula neongo 'ene ma'u ha faingamālie ke ne tāmāte'í ai ia.

Ko e tohi 2 Samuelá: 'Oku 'i he tohi 'a e fakamatala faka'auliliki ki he pule 'a Tēvita 'i he'ene hoko ko e tu'í 'o Siutá pea mo 'Isileli kotoá. 'Oku hā mei he vahe 1–4 ha fefa'uhi 'a e kau muimui 'o Tēvitá, pea mo e kau muimui 'o Saulá hili hono fakanofa ia ko e tu'í 'e Siutá. 'Oku hā mei he vahe 5–10 'a e faka'au 'o mālohí lahi 'a Tēvita 'i he ngaahi fonua lahi. 'Oku hā mei he vahe 11–21 'a e faka'au'auhifo 'a e ivi fakalaumālie 'o Tēvitá koe'uhi ko 'ene ngaahi angahalá pea mo e angatu'u 'i hono loto fāmilí. 'Oku hanga 'e he vahe 22–24 'o fakamatala'í 'a e ngaahi feinga 'a Tēvita ke fai ha fakalelei pea mo e 'Eikí.

SAMUELA KO E TANGATA LEIMANÁ

Ko ha palōfita Leimana 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'e fekau'í 'e he 'Eikí ke ne ako'í mo fai 'a e fakatokanga ki he kau Nifái ki mu'a si'í 'i he 'alo'í 'o e Fakamo'uí. Na'e kikite'í 'e Samuela ha ngaahi faka'ilonga 'oku fekau'aki mo e 'alo'í mo e pekia 'a Sisū Kalaisí pea mo hono faka'auha 'o e kau Nifái (Hilam. 13–16).

SANITALINÉ. *Vakai foki ki he Siú,* Kau

Ko e sēnatu ia 'a e kau Siú, pea ko e fakamaau'anga faka-Siu mā'olunga taha ia 'i he ngaahi me'a fakasivilé mo e ngaahi me'a fakalotú fakatou'osi. 'Oku kau ki he Sanitaliné ha kau mē-mipa 'e toko fitungofulu mā taha 'oku fili mei he kau taula'eiki lahí, kau tangata tohí, mo e mātu'á. 'Oku lahi hono fa'a ui ia 'i he folofolá ko e fakamaau pe kau fakamaau (Mātiu 26:59; Ma'ake 14:55; Ngāue 5:34).

SĀPATÉ. *Vakai ki he 'Aho Sāpaté*

SĀTUSÍ, KA. *Vakai foki ki he Siú,* Kau

Ko ha fá'ahi pe fá'ahinga fakapolitikale

tokosi'i kae mālohi lahi 'aupito 'i he kau Siú. Mahalo na'e 'iloa lahi taha 'a kinautolu ki he'enau tauhi pau ki he'enau tuí 'i he talangofua ki he mata'itohi 'o e fono 'a Mōsesé pea mo hono faka'ikai' 'oku 'i ai ha ngaahi laumālie mo ha kau 'āngeló, kae 'uma'ā foki 'a e tokā-teline 'o e toetu'ú mo e mo'ui ta'engatá (Ma'ake 12:18–27; Ngāue 4:1–3; 23:7–8).

SAULA, TU'I 'O 'ISILELÍ

Ko e 'uluaki tu'i ia 'o 'Isileli 'i he Fua-kava Motu'á ki mu'a pea toki vaeua iá. Neongo na'á ne mā'oni'oni 'i he kamata'anga 'o 'ene pulé, ka na'e iku 'o ne fonu 'i he hikisiá pea ne talangata'á ki he 'Otuá (1 Sam. 9–31).

SAULA 'O TĀSUSÍ. *Vakai ki he Paula*

SĀUNÍ. *Vakai foki ki he Tāufehi'á*

Ko e sāuni pe totongi 'a e kovi 'aki 'a e kovi koe'uhi ko ha me'a ta'etotonu na'e hoko ki ha taha pe ko ha me'a fakatupu mamahi.

'E hā'ele mai homou 'Otuá mo e tautea, **Īsaia** 35:4. 'Oku 'a'aku 'a e totongi, te u totongi 'e au, **Loma** 12:19 (Molom. 3:15; 8:20). 'Oku tu'unuku mai 'a e heletā 'o e sāuni kiate kimoutolu, **Molom.** 8:40–41. Te u tautea' i ai 'a e kau fai angahalá, koe'uhi he 'ikai te nau fakatomala, **T&F** 29:17. 'E hā'ele mai 'a e Fakamo'uí 'i he ngaahi 'aho 'o e fai angahala mo e tautea, **Mōsesé** 7:45–46.

SĒFANAIA

Ko ha palōfita 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'e mo'ui lolotonga 'a e pule 'a Sōsaia (639–608 K.M.).

Ko e tohi 'a Sēfanaia: 'Oku fakamatala 'a e vahe 1 ki ha 'aho 'e hoko mai 'a ia 'e fonu 'i he houhau mo e faingata'a. 'Oku fai mai 'a e na'ina' i 'i he vahe 2 ki he kakai 'o 'Isileli ke nau kumi ki he mā'oni'oni mo e angamaluú. 'Oku fakamatala 'a e vahe 3 ki he Hā'ele 'Anga Uá, 'a ia 'e fakataha mai ai 'a e ngaahi pule'anga kotoa ki he tau. Neongo iá, 'e pule 'a e 'Eikí 'i honau lotolotonga.

SĒFETI. *Vakai foki ki he Noa,*
Pēteliake 'i he Tohi Tapú

Ko e foha lahi ia 'o Noa, 'a ia ko ha palōfita 'i he Fuakava Motu'á (Mōsesé 8:12).

Na'e fakatupu 'e Noa 'a Sēfeti, **Sēnesi** 5:32 (Sēnesi 6:10; Mōsesé 8:12). Na'e hū 'a Sēfeti mo hono uai'fi ki he vaka 'o Noá, **Sēnesi** 7:13. Na'e 'alu atu 'a Sēfeti mei he vaká, **Sēnesi** 9:18. 'E fakalahi 'e he 'Otuá 'a Sēfeti, **Sēnesi** 9:27.

SEIALEMI. *Vakai foki ki he Fili 'o*
Kalaisí

Ko ha tangata 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'á ne faka'ikai' 'a Kalaisi pea na'á ne fie ma'u ha faka'ilonga (Sēkope 7:1–20).

SEILAHEMALA. *Vakai foki ki he*
Mūleki; 'Āmoni

'Oku 'uhinga 'a e Seilahemala 'i he Tohi 'a Molomoná ki ha (1) tangata 'a ia na'á ne tatakí 'a e kakai 'o Mūleki, (2) ko ha kolo na'e fakahingoa kiate ia, (3) ko e fonua 'o Seilahemalá, pe (4) ko e kakai na'a nau muimui kiate iá.

Na'e fiefia lahi 'a Seilahemala, ko e me'a 'i he fekau mai 'e he 'Eikí 'a e kau Nifai, **'Amenai** 1:14. Na'e fakamatala' i ange 'e Seilahemala 'a e tohi hohoko 'o 'ene ngaahi tamaí, **'Amenai** 1:18. Ko 'Āmoni ko e hako ia 'o Seilahemala, **Mōsaia** 7:3, 13. Na'e fokotu'u 'a e Siasí 'i he kolo ko Seilahemalá, **'Alamā** 5:2. Koe'uhi ko e kau mā'oni'oni na'e fakahaofi ai 'a e kau fai angahala 'i Seilahemalá, **Hilam.** 13:12. Na'e tutu 'o vela 'a e kolo ko Seilahemalá 'i he pekia 'a Kalaisí, **3 Nifai** 8:8, 24.

SEILOMI

Ko ha foha 'o 'Īnosi 'i he Tohi 'a Molomoná pea ko ha mokopuna ua ia 'o Lihai. Na'á ne tauhi 'a e ngaahi lekooti 'a e kau Nifai 'i ha ta'u 'e onongofulu, 420–361 K.M. ('Īnosi 1:25; Seilomi 1:13). Ko ha tangata tui faivelenga ia 'a ia na'á ne fili ke fakasi'isi' i pē 'ene tohi ki he lekooti fakahisitōliá (Seilomi 1:2).

Ko e tohi 'a Seilomí: 'Oku veesi pē 'e hongofulu mā nima 'a e tohi ko 'eni 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e tohi 'e Seilomi na'e kei hoko atu pē 'a e tauhi 'e he kau Nifai 'a e fono 'a Mōsesé pea nau nofo 'o 'amanaki atu ki he hā'ele mai 'a Kalaisí. Na'e tatakí kinautolu 'e he ngaahi tu'í 'a ia ko ha kau tangata mālohi 'i he tuí. Na'a nau tu'umālie 'i he'enua talangofua ki honau kau palōfitá, kau taula'eikí, mo e kau akonakí.

SEINOKI

Ko ha palōfita 'o 'Isileli 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'e fakamatala ki ai 'i he Tohi 'a Molomoná.

Kikite'í 'a e pekia 'a Kalaisí, **1 Nifai** 19:10. Lau 'o kau ki he 'Alo 'o e 'Otuá, 'Alamā 33:15 ('Alamā 34:7). Mate fakama'ata koe'uhi ko e mo'oní, 'Alamā 33:17. Kikite 'o kau ki he hā'ele mai 'a e Mísaiá, **Hilam.** 8:20.

SEINOSI

Ko ha palōfita 'o 'Isileli 'i he taimi 'o e Fuakava Motu'á, pea ko e Tohi 'a Molomoná pe 'oku ma'u ai 'a 'ene ngaahi kikite 'o kau ki he ngāue fakafaifekau 'a Kalaisi.

Kikite'í hono telio 'o Kalaisí, mo e 'aho 'e tolu 'o e fakapo'uli, **1 Nifai** 19:10, 12. Kikite'í hono tñaki 'o 'Isileli, **1 Nifai** 19:16. Lau 'e Sēkope 'a e talanoa fakatātā 'a Seinosi 'o kau ki he 'ōlive koló mo e 'ōlive vaó, **Sēkope** 5. Fakamatala'í 'e Sēkope hono 'uhinga 'o e fakatātā 'a Seinosi, **Sēkope** 6:1–10. Ako 'o kau ki he lotú mo e huú, 'Alamā 33:3–11. Ako'í 'oku fou mai 'a e huhu'í 'i he 'Aló, 'Alamā 34:7. Na'e tāmata'í ia koe'uhi ko 'ene fakamo'oní, **Hilam.** 8:19. Lea 'o kau ki hono toe fakafoki 'o e kau Leimaná, **Hilam.** 15:11. Fakamo'oní ki he ngaahi faka'auha 'i he pekia 'a Kalaisí, **3 Nifai** 10:15–16.

SĒKOPE, FOHA 'O LĪHAÍ. Vakai

foki ki he Lihai, Tamai 'a Nifai

Ko ha palōfita 'i he Tohi 'a Molomoná pea na'á ne hiki ha ngaahi malanga lahi

'a ia 'oku 'i he tohi 2 Nifai mo e tohi 'a Sēkopé (2 Nifai 6–11; Sēkope 1–7).

Ko e tohi 'a Sēkopé: Ko e tohi hono tolu 'i he Tohi 'a Molomoná. 'Oku fakamatala 'a e vahe 1 ki hono foaki 'e Nifai 'a e ngaahi lekōtí kia Sēkope pea ne fakanofo 'a Sēkope mo hono tokoua ko Siosefá ke na hoko ko e ongo taula'eiki mo e ongo faiako ki he kakaí. Ko e vahe 2–4 ko e ngaahi malanga ia 'o na'ina'í ki he kakaí ke nau angama'. Na'e toe ako'í foki 'e Sēkope 'e hā'ele mai 'a e Mísaiá ko ha huhu'í, pea ne fakahā mai mo ha ngaahi 'uhinga 'e 'ikai tali ai ia 'e ha ni'ihí 'i 'Isileli 'i he'ene hā'ele maí. 'Oku tohi 'i he vahe 5–6 'a e fakamo'oní 'a Sēkope mo ha talanoa fakatātā fakakikite 'o kau ki he hisitōlia mo e misiona 'a e kakai 'o 'Isileli. 'Oku tohi 'i he vahe 7 ha fakamatala ki ha tangata angatu'u poto ko hono hingoá ko Seialemi, 'a ia na'e ikuna'í ia 'e he mālohi 'o e fakamo'oní fakalangi 'a Sēkopé.

SĒKOPE, FOHA 'O 'AISAKÉ. Vakai

foki ki he 'Aisake; 'Isileli; 'Isoa

Ko ha pēteliake mo ha palōfita 'i he Fuakava Motu'á; ko e sí'isi'í ia 'i he ongo foha māhanga 'o 'Aisake mo Lepeka (Sēnesi 25:19–26). Na'e ma'u 'e Sēkope 'a e 'inasi 'o e 'uluaki fohá mei hono tokoua ko 'Isoá. Na'e tupu'eni mei he fe'unga mo taau 'a Sēkopé pea mo 'ene mali 'i he fuakavá, ka na'e lí'aki 'e 'Isoa 'a hono 'inasi 'o e 'uluaki fohá pea mali ki tu'a 'i he fuakavá (Sēnesi 25:30–34; 26:34–35; 27; 28:6–9; Hepelū 12:16).

Na'e 'ilo 'e Lepeka mei he 'Eikí 'e tauhi 'e 'Isoa kia Sēkope, **Sēnesi** 25:23. Fakatau 'a e 'inasi 'o e 'uluaki fohá meia 'Isoa, **Sēnesi** 25:29–34. Misi 'o kau ki ha tu'unga na'e tu'u 'o tau ki he langí, **Sēnesi** 28. Mali mo Lia mo Lēsielí, **Sēnesi** 29:1–30. Ma'u 'a e foha 'e toko hongofulu mā ua mo e 'ofefine 'e toko taha, **Sēnesi** 29:31–30:24; 35:16–20. Mali mo Pila mo Silipa, **Sēnesi** 30:3–4, 9. Liliu hono hingoá ko 'Isileli, **Sēnesi** 32:28. Mamata ki he 'Otuá, ko e mata ki he mata, **Sēnesi** 32:30. 'Ofa lahi

hake kia Siosefa, **Sĕnesi** 37:3. 'Alu ki 'Isipite mo hono fāmilī, **Sĕnesi** 46:1–7. Tāpuaki 'i hono ngaahi fohā mo honau hakō, **Sĕnesi** 49. Ko 'ene pekia, **Sĕnesi** 49:33. Tauhi 'a e ngaahi fekau' pea kuo hū atu ki hono hakeaki 'i 'he 'ahō ni ki ha taloni 'i he langi, fakataha mo 'Ēpalahame mo 'Aisake, **T&F** 132:37.

SELA. *Vakai foki ki he 'Ēpalahame*

Ko e 'uluaki uaifi ia 'o 'Ēpalahame 'i he Fuakava Motu'á. Na'á ne hoko ko e fa'ē 'a 'Aisaké kuó ne fu'u motu'a (Sĕnesi 18:9–15; 21:2).

SĒLAIA. *Vakai foki ki he Līhai, Tamai 'a Nifai*

Ko e uaifi ia 'o Līhai 'i he Tohi 'a Molomoná (1 Nifai 5:1–8; 8:14–16; 18:19) pea ko e fa'ē ia 'a Leimana, Lēmiuela, Samu, Nifai, Sĕkope, Siosefa mo e ngaahi 'ofefine (1 Nifai 2:5; 2 Nifai 5:6).

SELEMAIA. *Vakai foki ki he*

Tangilāulaú, Tohi 'o e Ngaahi

Ko ha palōfita 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'e fanau 'i mai ki ha fāmilī fakataula'eiki pea na'á ne kikite 'i Siuta mei he 626–586 κ.Μ. Na'á ne mo'ui 'o ofi ki he taimi 'o e kau palōfita mahu'inga kehe hangē ko: Līhai, 'Isikeli, Hōsea, mo Taniela.

Na'e fakanofa 'a Selemaia ke hoko ko ha palōfita 'i he maama fakalaumālié (Selem. 1:4–5). Na'á ne ako 'i he ta'u 'e fāngofulu nai 'o 'ene hoko ko ha palōfita ke ta'ofi 'a e tauhi tamapua mo e anga-ta'ema'a 'a e kakai Siú (Selem. 3:1–5; 7:8–10). Na'e pau ke ne fehanga-hangai mo e fakafepakí mo e manukí ma'u pē (Selem. 20:2; 36:18–19; 38:4). 'I he hili 'a e tō 'a Selūsalemá, na'e hanga 'e he kau Siu na'a nau hola ki 'Isipité 'o 'ave 'a Selemaia mo kinautolu (Selem. 43:5–6), pea 'oku pehē 'i he ngaahi talatukufakaholó na'a nau tolomaka'í ai ia 'o ne mate.

Ko e tohi 'a Selemaia: 'Oku kau 'i he vahe 1–6 'a e ngaahi kikite na'e fai lolotonga 'a e pule 'a Sōsaiá. Ko e vahe 7–20 ko ha ngaahi kikite ia na'e fai 'i he taimi 'o

Sihoakimí. 'Oku fakamatala 'a e vahe 21–38 ki he pule 'a Setikiá. 'Oku 'i he vahe 39–44 'a e ngaahi kikite pea 'oku fakamatala 'i ai 'a e ngaahi me'a fakahisitōlia na'e hoko hili 'a e tō 'a Selūsalemá. 'Oku 'i he vahe 45 ha tala'ofa kia Paluki, 'a ia ko 'ene tangata tohi, 'e fakatolonga 'a e mo'ui 'a Palukí. Pea 'oku tohi leva 'i he vahe 46–51 'a e ngaahi kikite 'o kau ki he ngaahi pule-anga muli. Ko e vahe 52 ko ha fakamatala fakahisitōlia faka'osi ia. Na'e kau ha ni'ihī 'o e ngaahi kikite 'a Selemaia 'i he ngaahi peleti palasa 'a Lēpani 'a ia na'e 'omi 'e Nifai (1 Nifai 5:10–13). 'Oku tu'ou ua foki ha 'asi 'a e hingoa 'o Selemaia 'i he Tohi 'a Molomoná (1 Nifai 7:14; Hilam. 8:20).

'Oku toe kau foki 'i he tohi 'a Selemaia ha fakamatala ki he mo'ui 'a e tangatá 'i he maama fakalaumālié pea mo hono tomu'a fakanofa 'o Selemaia (Selem. 1:4–5); mo ha kikite ki ha toe foki mai 'a 'Isileli mei honau fakamovetevete'í, ko e taki taha mei ha kolo mo e toko ua mei he fa'ahinga [fāmilī] ki Saione, ko ha fonua lelei 'a ia 'e lava 'o nofo ai 'a 'Isileli mo Siuta 'i he nonga mo e fiemālie (Selem. 3:12–19); pea mo ha kikite ki hono tñnaki 'e Sihova 'a 'Isileli mei he ngaahi fonua 'i he tokelau 'i ha'ane fekau atu ha "kau toutai" mo e "kau tuli manu" ke kumi 'a kinautolu (Selem. 16:14–21). 'E lahi ange 'a e me'a ko 'eni 'i he ngaahi 'aho faka'osi, 'i hono 'omi 'e Mōse 'a 'Isileli ki tu'a mei 'Isipité (Selem. 16:13–15; 23:8).

SĒLEMI. *Vakai foki ki he*

Melekisĕteki; Selūsalema

Ko e kolo ia 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'e pule ai 'a Melekisĕteki. Mahalo na'e tu'u ia 'i he feitu'u 'oku tu'u ai 'a e Selūsalema 'o e taimi ní. Ko e hingoa "Sĕlemí" 'oku meimeí tatau ia mo e fo'i lea faka-Hepelū 'a ia 'oku 'uhinga ki he "melino."

Pea 'omi 'e Melekisĕteki ko e tu'i 'o Sĕlemí 'a e mā mo e uaine, **Sĕnesi** 14:18. Ko Melekisĕteki ko e tu'i 'o Sālemá ko e taula'eiki ia 'a e 'Otua fungani mā'olungá, **Hepelū** 7:1–2. Ko

Melekisēteki ko ha tu'í ia ki he fonua ko Sēlemí, 'Alamá 13:17–18.

SĒLETI. *Vakai foki ki he Sēletí, Kau; Sēletí, Tokoua 'o*

Ko ha takimu'á 'i he Tohi 'a Molomoná, 'a ia na'á ne taki mai mo hono tokouá, ha falukunga kakai mei he Taua 'o Pēpelí ki ha fonua 'o e tala'ofa 'i he hemisifia hihifó ('Eta 1:33–2:1).

Na'e kole 'e Sēletí ki hono tokouá ke lotu ki he 'Eikí ke 'oua 'e veuveuki 'a e lea 'a hona ngaahi fāmilí mo hona ngaahi kaume'á, 'Eta 1:34–37. Fononga ki he matātahí 'o nofo ai 'i ha ta'u 'e fā, 'Eta 2:13. Folau ki he fonua 'o e tala'ofá, 'Eta 6:4–12.

SĒLETÍ, KAU. *Vakai foki ki he Sēletí; Sēletí, Tokoua 'o; Tohi 'a Molomoná*

Ko e kakai 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia ko e hako 'o Sēletí mo hono tokouá, pea mo hona ngaahi kaume'á ('Eta 1:33–41). Na'e tatakí 'a kinautolu 'e he 'Otuá mei he Taua 'o Pēpelí ki he ongo 'Ameliká, 'a ia ko ha fonua 'o e tala'ofá ('Eta 1:42–43; 2–3; 6:1–18). Neongo na'e 'i ai 'a e taimi 'e taha na'e a'u 'a e tokolahi 'o honau pule'angá ki he kakai 'e lau milioná, ka na'e faka'auha kotoa kinautolu 'i he tau fakalotofonua 'a ia na'e fakatupu 'e he fai angahalá ('Eta 14–15).

SĒLETÍ, TOKOUA 'O. *Vakai foki ki he Sēletí; Sēletí, Kau*

Ko ha palōfita 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'á ne kamata mo hono tokouá 'a e pule'anga 'o e kau Sēletí 'i he'ena tatakí mai ha falukunga kakai mei he Taua 'o Pēpelí ki ha fonua 'o e tala'ofa 'i he hemisifia hihifó ('Eta 1–6). Ko ha tangata tui lahi 'aupito ia ko ia na'á ne lava ai 'o fefolofolai mo e 'Eikí ko e mata ki he mata (T&F 17:1). 'Oku hiki 'a e talanoa kiate iá 'i he tohi 'a 'Etá.

Ko e tokoua 'o Sēletí ko ha tangata kaukau mo lahi, pea na'e 'ofeina lahi 'e he 'Eikí, 'Eta 1:34. Ko e me'a 'i he'ene tuí, na'e lava ai 'a e tokoua 'o Sēletí 'o

mamata ki he louhí'i to'ukupu 'o e 'Eikí, 'Eta 3:6–9 ('Eta 12:20). Na'e fakahā mai 'e Kalaisi 'a hono sino fakalaumālié ki he tokoua 'o Sēletí, 'Eta 3:13–20. 'Oku te'eki ai fakahā ha ngaahi me'a 'oku ma'ong'onga 'i he ngaahi me'a 'a ia na'e fakahā ki he tokoua 'o Sēletí, 'Eta 4:4. Na'e fakatokanga 'e he tokoua 'o Sēletí ki he kakai ke 'oua na'a 'i ai hanau tu'í, 'Eta 6:22–23. Na'e fakahā 'e he 'Eikí ki he tokoua 'o Sēletí 'a e me'a kotoa pē, 'Eta 12:21. Na'e mālohi 'a e tokoua 'o Sēletí 'i he tohi, 'Eta 12:24. Na'e lava 'e he tokoua 'o Sēletí 'o hiki 'a e mo'unga Seilíní 'i he tui, 'Eta 12:30.

SELIKŌ

Ko ha kolo na'e 'aa'í 'i he tele'a Soataní, 'a ia 'oku fute 'e 800 (mita 'e 245) hono mā'ulaló 'i he fukahí tahí. 'Oku tu'ú 'a Selikō 'o ofi ki he feitu'u na'e kolosi atu ai 'a e kau 'Isilelí 'i he vaiatafá 'i he taimi na'a nau 'uluaki hū atu ai ki he fonua 'o e tala'ofá (Siosiu 2:1–3; 3:16; 6).

Na'e fai 'e he kakai 'Isilelí ha tau 'i Selikō, Siosiu 6:1–20. 'Oku fakamala'ia'í 'e Siosiu 'a Selikō, Siosiu 6:26 (1 Ng. Tu'í 16:34). Na'e tu'ú 'a Selikō 'i he potu fonua na'e tuku kia Penisimaní, Siosiu 18:11–12, 21. Na'e hā'ele 'a e 'Eikí ki Selikō 'i he'ene hā'ele faka'osi ki Selūsalemá, Ma'ake 10:46 (Luke 18:35; 19:1).

SELOPOAME

Ko Selopoame 'a e 'uluaki tu'í 'i he Fuakava Motu'á ki he feitu'u fakatokelau 'o 'Isilelí hili hono vaeuá. Ko e mēmipa ia 'o e fa'ahinga 'o 'Ifalemí. Na'e hanga 'e he tu'í fai angahala ko Selopoamé 'o taki ha angatu'u ki he fale 'o Siutá mo e fāmilí 'o Tēvitá.

Na'e fokotu'u 'e Selopoame ha ngaahi tamapua ke lotu ki ai 'a e kakai 'i Tani mo Pēteli, 1 Ng. Tu'í 12:28–29. 'Oku valokí'i 'e 'Ahisa 'a Selopoame, 1 Ng. Tu'í 14:6–16. 'Oku manatua 'a Selopoame koe'uhi ko 'ene 'omi ha angahala fakalielia ki 'Isilelí, 1 Ng. Tu'í 15:34 (1 Ng. Tu'í 12:30).

SELUPEALI. *Vakai foki ki he Kitione* (Fuakava Motu'á)

Ko ha hingoa ia na'e 'ai kia Kitione 'i he Fuakava Motu'á hili 'ene hanga 'o faka'auha 'a e 'esi-feilaulau 'o Peali (Fakam. 6:32; 7:1; 9; 1 Sam. 12:11).

SELUPĒPELI

'The fakangofua 'e Kōlesi 'a e kau Siu 'i he Fuakava Motu'á ke nau foki ki Palesitainé, na'e fili ai 'a Selupēpeli ke ne hoko ko e kōvana pe ko e fakafofonga 'o e ha'a tu'i 'o e kau Siú. Ko hono hingoa faka-Peasiá ko Sesipasa ('Ēsela 1:8). Na'á ne kau 'i hono toe langa hake 'o e temipale 'i Selūsalemá ('Ēsela 3:2, 8; 5:2).

SELUPIMI

Ko e ngaahi me'a ia 'okú ne fakafofonga'i ha ngaahi me'a mo'ui fakalangi, ka 'oku 'ikai ke 'ilo'i 'a hono fōtunga fakasino totonú. Kuo ui 'a e Selupimí ke le'ohi ha ngaahi potu 'oku toputapu.

Na'e tuku 'e he 'Eiki ha selupimi ke le'ohi 'a e hala ki he 'akau 'o e mo'uí, **Sēnesi** 3:24 ('Alamá 12:21–29; 42:2–3; Mōsese 4:31). Na'e fokotu'u ha ongo fakataitā fakataipe 'o e selupimi 'i he funga nofo'anga 'alo'ofá, 'Eke. 25:18, 22 (1 Ng. Tu'i 6:23–28; Hepelú 9:5). 'Oku fakamatala 'a e ngaahi me'a-hā-mai 'a 'Isikeli ki ha selupimi, 'Isikeli 10; 11:22.

SELŪSALEMA

Ko ha kolo ia 'o 'Isileli 'o e onopōni. Ko e kolo mahu'inga taha ia 'i he hisitōlia 'o e tohi tapú. 'Oku 'i loto 'i he kolo ko 'eni ha ni'ihī 'o e ngaahi feitu'u toputapu taha ki he kau Kalisitiane, Siu mo e Mosilemí pea 'oku toutou 'a'ahi mai ma'u pē ki ai 'a e kakai tui faivelenga tokolahi. 'Oku fa'a ui ia ko e kolo tapú.

Na'e ui ia 'i he taimi 'e taha ko Sēlemi (Sēnesi 14:18; Same 76:2), pea ko ha kolo Sēpusi 'a Selūsalema 'o a'u mai ki hono kapa ia 'e Tēvita (Siosiuá 10:1; 15:8; 2 Sam. 5:6–7), pea na'á ne fokotu'u ia ke hoko ko hono kolomu'a. Ka ki mu'a 'i he taimi ko iá, na'e hoko pē 'a e koló ia ko ha kolotau tu'u mo'unga

pē, 'a ia 'oku fute 'e 2600 (mita 'e 800) hono mā'olungá mei he fukahī tahi. 'Oku takataka'i ia 'e ha ngaahi tele'a loloto 'i hono ngaahi fa'ahi kotoa tuku kehe pē 'a e fa'ahi tokelaú.

Lolotonga 'a e pule 'a e Tu'i ko Tēvitá 'i Selūsalemá, na'á ne 'afio pē 'i ha palasi na'e langa mei he papa. Neongo iá, 'i he pule 'a Solomoné, na'e fai 'e he kaka'i ha ngaahi me'a lahi ke teuteu'i ke faka'ofó'ofa 'a e koló, pea na'e kau ai hono langa 'o e palasi 'o e tu'i mo e temipalé.

Hili 'a e mavaeua 'a e pule'anga 'o 'Isileli mo Siutá, na'e kei hoko pē 'a Selūsalema ko e kolomu'a ia 'o Siutá. Na'e fa'a 'ohofi ia 'e he ngaahi kau tau (1 Ng. Tu'i 14:25; 2 Ng. Tu'i 14:13; 16:5; 18–19; 24:10; 25). Na'e hoko 'a Selūsalema lolotonga 'a e pule 'a Heseкаиá ko e senitá ia 'o e fai'anga lotú, ka na'e faka'auha hano konga 'i he 320 k.m. 168 k.m., mo e 65 k.m. Na'e hanga 'e Hēlota 'o toe langa 'a hono ngaahi 'aá pea mo e temipalé, ka na'e hanga 'e he kakai Lomá 'o faka'auha kotoa ia 'i he t.s. 70.

Na'e hoko 'a Melekišēteki ko e tu'i 'o Sēlemi, **Sēnesi** 14:18 (Hepelú 7:2). Ko e ui 'a 'Īsaia ki Selūsalema ke 'ai hono ngaahi kofu matamatalelé, 'Īsaia 52:1. 'E 'alu atu 'a e folofola 'a Sihová mei Selūsalema, **Maika** 4:2. Ko e tutulu 'a Kalaisi koe'uhi ko e iku'anga 'o Selūsalemá, **Mātiu** 23:37–39 (Luke 13:34). Ko Selūsalema 'a e kolo 'o e 'Otua mo'uí, **Hepelú** 12:22. 'E faka'auha 'a Selūsalema kapau 'e 'ikai fakatomala, **1 Nifai** 1:4, 13, 18 (2 Nifai 1:4; Hilam. 8:20). 'E toe nofo'i 'a Selūsalema 'o ka hili hono faka'auhá, **3 Nifai** 20:46. 'E toe langa hake 'a Selūsalema, 'Eta 13:5. 'Oku fai 'e Kalaisi 'a e fakatokanga ki he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'o hangē foki ko 'ene fakatokanga ki he kaka'i 'o Selūsalemá, **T&F** 5:20. Ko kinautolu 'oku kau ki Siutá ke nau hola ki Selūsalema, **T&F** 133:13. 'E folofola atu 'a e 'Eiki mei Selūsalema, **T&F** 133:21.

SELŪSALEMA FO'OU

Ko e feitu'u ia 'e tēnaki ki ai 'a e Kau

Mā'oni'oni pea 'e pule tonu ai 'a Kalaisi fakataha mo kinautolu 'i he Nofu Tu'í. 'E langa 'a Saione (ko e Selūsalema Fo'ou) 'i he konitinēniti 'o 'Ameliká, pea 'e fakafo'ou 'a e māmaní 'o ma'u hono nāunau fakapalataisi (TT 1:10). 'Oku toe 'uhinga foki ia ki ha kolo mā'oni'oni 'e 'alu hifo mei he langí 'i he kamata'anga 'o e Nofu Tu'í.

Ko e fonó 'e 'alu atu mei Saione, **Maika** 4:2. Ko e hinga 'o e kolo 'o hoku 'Otuá ko Selūsalema Fo'ou, **Fakahā** 3:12. Na'e mamata 'a Sione 'i he kolo mā'oni'oni, ko Selūsalema Fo'ou, **Fakahā** 21:1–5. Ko e kakaí ni te u fokotu'u ma'u 'i he fonuá ni, pea 'e hoko ia ko ha Selūsalema Fo'ou, **3 Nifai** 20:22. 'E langa ha Selūsalema Fo'ou 'i 'Amelika, **'Eta** 13:3–6, 10. 'E teuteu'í 'a e kolo ko Selūsalema Fo'ou, **T&F** 42:9, 35, 62–69. 'E fakataha 'a e Kau Mā'oni'oni 'o langa hake 'a e Selūsalema Fo'ou, **T&F** 45:63–75. 'E langa 'a e Selūsalema Fo'ou 'i Mīsuli, **T&F** 84:1–5 (T&F 57:1–3). 'E tu'u 'a e Lamí 'i he mo'unga ko Saioné, pea 'i he kolo mā'oni'oni, 'a e Selūsalema Fo'ou, **T&F** 133:56. 'E ui hoku nofo'angá ko Saione, ko ha Selūsalema Fo'ou, **Mōsese** 7:62.

SEMI. *Vakai foki ki he Noa, Pēteliake*
'i he Tohi Tapú

Ko ha foha mā'oni'oni ia 'o Noa 'i he Fuakava Motu'á, fakatau ki he talatukufakaholo 'a e ngaahi kui 'a e kakai 'o Semí, kau ai 'a e kau 'Alepeá, kau Hepeluú, kau Pāpiloné, kau Siliá, kau Finisiá, mo e kau 'Asiliá (Sēnesi 5:29–32; 6:10; 7:13; 9:26; 10:21–32; Mōsese 8:12). 'Oku ui 'a Semí 'i he ngaahi fakahā 'o e ngaahi 'aho ki mui ní "ko e taula'eiki lahi tu'u-ki-mu'á" (T&F 138:41).

SĒMISI, FOHA 'O SĒPETÍ

Ko e toko taha 'o e kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua na'e fili 'e Sisū lolotonga 'ene ngāue fakafai-fekau 'i he mo'ui fakamatelié. Ko e tokoua ia 'o Sione. Ko e toko taha ia 'o e kau 'Aposetolo 'e toko tolu na'e fili

ke nau 'ia Sisū 'i he ngaahi me'a makehe 'e ni'ihī na'e hoko: 'i hono fokotu'u hake 'a e 'ofefine 'o Sailosí (Ma'ake 5:37), 'i he Liliú (Mātiu 17:1; Ma'ake 9:2; Luke 9:28), pea 'i Ketisemani (Mātiu 26:37; Ma'ake 14:33). Na'á ne kau mo Pita mo Sione 'i hono fakafoki mai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki ki he māmaní 'i hono fakanofu 'o Siosefa Sāmitá (T&F 27:12; 128:20; SS—H 1:72).

SĒMISI, FOHA 'O 'ALEFIUSÍ

Ko e toko taha 'o e kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua na'e fili 'e Sisū lolotonga 'ene ngāue fakafai-fekau 'i he mo'ui fakamatelié (Mātiu 10:3; Ma'ake 3:18; Luke 6:15; Ngāue 1:13).

SĒMISI, TOKOUA 'O E 'EIKÍ

Ko ha tokoua ia 'o e 'Eikí 'i he Fuakava Fo'ou (Kalētia 1:19) pea mo Sose, mo Saimone, mo Siutasi, mo ha ngaahi tuofefine (Mātiu 13:55–56; Ma'ake 6:3; Sute 1:1). Na'e toe ui foki ia ko Sēmisi ko e Angatonú pea na'á ne ma'u ha lakanga mahu'inga 'i he Siasí 'i Selūsalema (Ngāue 12:17; 15:13; 1 Kol. 15:7; Kalētia 2:9–12). Mahalo ko ia na'á ne hiki 'a e tohi 'a Sēmisi.

Ko e tohi 'a Sēmisi: Ko ha tohi 'i he Fuakava Fo'ou. Na'e 'uluaki hoko ia ko ha tohi pē na'e fakataumu'a ki he fa'hinga 'e hongofulu mā ua 'o 'Isileli 'a ia na'e fakamovetevete'i 'i he māmaní pea mahalo na'e fai mai 'a e tohi ko iá mei Selūsalema. 'Oku kau 'i he tohi ha ngaahi fakamatala mahino 'o kau ki he lotu mo ngāue, pea kau ai 'a e na'ina'i mahu'inga ko ia 'i he vahe 1 'oku pehē kapau 'oku masiva ha taha 'i he potó, 'oku totonu ke ne kole ki he 'Otuá ha tokoni (Sēmisi 1:5–6; SS—H 1:9–20). 'Oku fakamatala 'a e vahe 2 ki he tuí mo e ngaahi ngāue. 'Oku lau 'a e vahe 3–4 ki he fie ma'u ko ia ke mapule'i 'a e 'eleló mo e na'ina'i ki he Kāingalotú ke 'oua te nau felau'ikovi'aki. 'Oku pou-pou'i mai 'a e Kāingalotú 'i he vahe 5 ke nau fa'á kātaki pea ui ki he kaumā-tu'á ke ma'u mei ai ha tāpuaki 'i he

taimi 'oku nau mahaki ai; pea 'oku toe ako'i mai foki ai 'a e ngaahi tāpuaki 'o e tokoni ki hono fakaului 'o e kakai kehé.

SĒNESI. *Vakai foki ki he Penititeoke*

Ko ha fo'i lea faka-Kiliki 'oku 'uhinga ki he, "tupu'anga" pe "kamata'anga." Ko e tohi fika 'uluaki 'i he Fuakava Motu'á 'a e tohi Sēnesí, pea na'e tohi ia 'e he palōfita ko Mōsesé. 'Oku 'i ai ha fakamatala 'i he tohi Sēnesí ki ha ngaahi kamata'anga lahi, hangē ko hono fakatupu 'o e māmani, ko hono 'omi 'o e fanga manú mo e tangatá ki he māmani, ko e hinga 'a 'Ātama mo 'Ivī, ko hono fakahā 'o e ongoongolelei kia 'Ātama, ko e kamata'anga 'o e ngaahi fa'ahinga mo e ngaahi kakaí, ko e tupu'anga 'o e ngaahi lea kehekehe 'i Pēpelí, ko e kamata'anga 'o e fāmili 'o 'Ēpalahamé 'o a'u ki hono fokotu'u 'o e fale 'o 'Isilelí. 'Oku fakamamafa'i 'i he tohi Sēnesí 'a e fatongia 'o Siosefa 'i he'ene hoko ko e tokotaha tauhi fakatolonga 'o 'Isilelí.

'Oku hanga 'e he fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní 'o fakamo'oni' i mo fakamahino'i 'a e tohi 'a Sēnesí (1 Nifai 5; 'Eta 1; Mōsese 1-8; 'Ēpa. 1-5).

'Oku fakamatala 'a e vahe 1-4 'o e tohi Sēnesí ki he fakatupu 'o e māmani mo hono fakatupulekina 'o e fāmili 'o 'Ātamá. 'Oku tohi 'i he vahe 5-10 'a e hisitōlia 'o Noá. 'Oku fakamatala 'i he 'a e 11-20 kia 'Ēpalahame mo hono fāmili 'o a'u mai ki he taimi 'o 'Aisaké. 'Oku hoko atu 'e he vahe 21-35 'a e fakamatala ki he fāmili 'o 'Aisaké. 'Oku fakamatala 'a e vahe 36 kia 'Īsoa mo hono fāmili. 'Oku fakamatala 'a e vahe 37-50 ki he fāmili 'o Sēkopé pea fakamatala foki ki hono fakatau atu 'o Siosefa ki 'Isipité mo hono fatongia 'i he'ene hoko ko e tokotaha ke ne fakahaofi 'a e fale 'o 'Isilelí.

SĒNIFI

Ko ha tangata 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'á ne tatakai ha kakai 'o nau foki ki he fonua 'o Nifai, pea na'á ne hoko ko honau tu 'i peá ne taki 'a kinautolu 'i he mā'oni'oni (Mōsaia 9-10).

SENITAILÉ, KAU

'Oku lahi hono ngaahi 'uhinga 'o e kau Senitailé 'i hono ngāue 'aki 'i he folofolá. 'Oku fa'a 'uhinga ia he taimi 'e ni'ihiki ki he kakai 'oku 'ikai tupu mei he kau 'Isilelí. pea 'uhinga he taimi 'e ni'ihiki ki he kakai na'e 'ikai tupu mei he kau Siú, pea 'uhinga he taimi 'e ni'ihiki ki he ngaahi pule'anga 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e ongoongolelei neongo 'oku 'i ai ha toto 'o 'Isileli 'i hono kakaí. Ko e 'uhinga fakamuimui 'oku lahi taha hono ngāue 'aki 'o e fo'i leá 'i he Tohi 'a Molomoná mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.

Na'e fekau ke 'oua na'a femali'aki 'a e kakai 'Isilelí mo e kakai kehe (kau Senitailé), **Teut.** 7:1-3. 'E hā'ele mai 'a e 'Eiki ke hoko ko ha maama ki he ngaahi Senitailé, **Īsaia** 42:6. Na'e fekau kia Pita ke 'ave 'a e ongoongolelei ki he kakai Senitailé, **Ngāue** 10:9-48. Na'e tuku foki 'e he 'Otuá ki he ngaahi Senitailé 'a e fakatomalá, **Ngāue** 11:18. 'Oku tau papitaiso kotoa pē ki he siasi pē taha, pe ko ha kakai Siu pe ko ha kakai Senitailé, **1 Kol.** 12:13. Ko e kaungā-hoko 'a e kakai Senitailé 'ia Kalaisi 'i he ongoongolelei, **'Efesō** 3:6. Na'e tohi 'a e Tohi 'a Molomoná ki he kau Senitailé foki, **Peesi talamu'aki 'o e Tohi 'a Molomoná** (Molom. 3:17). Ko ha tangata 'i he lotolotonga 'o e kau Senitailé, na'e 'alu atu ia 'i he funga 'o e ngaahi vai lahí, **1 Nifai** 13:12. Na'e 'omi 'a e ngaahi tohi kehe 'i he kau Senitailé, **1 Nifai** 13:39. 'E 'omi hono kakato 'o e ongoongolelei ki he kau Senitailé, **1 Nifai** 15:13 (3 Nifai 16:7; T&F 20:9). 'E hoko 'a e fonuá ni ko ha fonua 'o e tau'atāina ki he kau Senitailé, **2 Nifai** 10:11. 'Oku tatau 'a e kau Senitailé mo e 'ōlive vaó, **Sēkope** 5. 'E 'omi 'a e ongoongolelei 'i he taimi 'o e kau Senitailé, **T&F** 45:28 (T&F 19:27). Pea 'e 'alu atu 'a e folofolá ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmani, 'o fuofua fai ki he kau Senitailé, pea toki hoko ki he kau Siú, **T&F** 90:8-10. 'E hoko 'a e Kau Fitungofulú ko e kau fakamo'oni makehe ki he

kau Senitailé, **T&F** 107:25. Fekau'i atu 'a e kaumātu'a 'o hoku siasí ke ui atu ki he ngaahi pule'anga kotoa pē, 'o fuofua fai ki he kau Senitailé, pea toki fai ki he kau Siú, **T&F** 133:8.

SEPULONI. *Vakai foki ki he Sēkope,*
Foha 'o 'Aisaké; 'Isileli

Ko ha foha ia 'o Sēkope mo Lia 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 30:19–20).

Ko e fa'ahinga 'o Sepuloní: Na'e tāpuaki'i 'e Sēkope 'a e fa'ahinga 'o Sepuloní (Sēnesi 49:13). Na'e kau 'a e fa'ahinga 'o Sepuloní mo Tēpola mo Pēlaki 'i he tau'i 'o e ngaahi fili 'o 'Isilelí (Fakam. 4:4–6, 10). Na'a nau toe kau foki mo Kitione 'i hono tau'i 'o e kau Mitiané (Fakam. 6:33–35).

SESE. *Vakai foki ki he Tēvita*

Ko e tamai ia 'a Tēvita 'i he Fuakava Motu'á, pea ko e kui ia 'a Kalaisi mo e ngaahi tu'i kotoa pē 'o Siutá.

Ko e tama 'a Lute ko 'Ōpetí, 'a e tamai 'a Sesé, **Lute** 4:17, 22. Ko hono fakamatala'i 'o e ngaahi kui 'a Sesé 'o a'u mai kia Siuta, **1 Fkmtl.** 2:5–12 (Mātiu 1:5–6).

SĒTANE. *Vakai ki he Tēvolo*

SETELEKI. *Vakai foki ki he Taniela*

Ko Seteleki, Mēsake, mo 'Apetenikoó, ko e kau talavou 'Isileli ia 'e toko tolu 'i he Fuakava Motu'á, 'a ia na'e 'omi fakataha 'a kinautolu mo Taniela ki he palasi 'o Nepukanesa, ko e tu'i 'o Pāpiloné. Ko e hingoa faka-Hepelū 'o Seteleki ko Hanania. Na'e kafafisi 'a e kau talavou ni 'e toko fā ke 'uli'i 'a kinautolu 'i he'enau kai 'a e kakano'i manu mo inu 'a e uaine 'a e tu'i (Taniela 1). Na'e lī 'e he tu'i 'a Seteleki, Mēsake, mo 'Apetenikō ki ha loto afi vela kakaha pea na'e fakahaofi 'a kinautolu 'e he 'Alo 'o e 'Otuá (Taniela 3).

SETELŌ. *Vakai foki ki he Mōsese*

Ko ha pilinisi mo taula'eiki 'o Mitiane 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'á ne 'oange kia Mōsese ha nofo'anga hili 'a

e hola 'a Mōsese mei 'Isipité. 'Oku toe ui foki ia ko Liueli ('Eke. 2:18). Na'e mali 'a Mōsese ki mui mo e 'ofefine 'o Setelō ko Sípola ('Eke. 3:1; 4:18; 18:1–12). Na'e ako'i 'e Setelō 'a Mōsese ke ne vahevahe atu 'a e ngaahi fatongiá mo e mafaí ki ha ni'ihī kehe ke nau fua ('Eke. 18:13–27). Na'e ma'u 'e Mōsese 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Meleki-sētekí meia Setelō (**T&F** 84:6–7).

SETI. *Vakai foki ki he 'Ātama*

Ko ha foha mā'oni'oni ia 'o 'Ātama mo 'Ivi 'i he Fuakava Motu'á.

Ko e tangata haohaoa 'a Seti, pea ko hono fōtungá ko e tatau mo'oni ia 'o 'ene tamaí, **T&F** 107:42–43 (Sēnesi 5:3). Na'e kau 'a Seti 'i he kakai na'e ma'ongo'onga 'i he maama fakalaumalié, **T&F** 138:40. Na'e fakahā mai 'e he 'Otuá ia kia Seti, **Mōsese** 6:1–3, 8–14.

SETIKIA. *Vakai foki ki he Mūleki*

Ko e tu'i faka'osi ia 'o Siuta 'i he Fuakava Motu'á (2 Ng. Tu'i 24:17–20; 25:2–7). Na'e puke 'e Setikia 'a e palōfita ko Selemaiá 'o tuku pōpula (Selem. 32:1–5), pea na'e kikite'i 'e Selemaia hono puke pōpula 'o Setikiá (Selem. 34:2–8, 21). Na'e nofo 'a Lihai mo hono fāmili 'i Selūsalema lolotonga 'a e 'uluaki ta'u 'o e pule 'a Setikiá (1 Nīfai 1:4). Ko e toko taha pē 'i he ngaahi foha kotoa 'o Setikiá na'e 'ikai tāmata'e; na'e hola hono foha ko Mūleki ki he Hemisifia Hihifó (Selem. 52:10; 'Amenai 1:15; Hilam. 8:21).

SIASI FAKALIELIÁ. *Vakai ki he*
Tēvolo—Ko e siasi 'o e tēvoló

SIASÍ, HINGOA 'O E. *Vakai foki ki*
he Māmongá, Ko e Kau; Siasi 'o
Sisū Kalaisí; Siasi 'o Sisū Kalaisi
'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi
'Aho Kimui Ní

'I he 'a'ahi mai 'a Sisū Kalaisi ki he kau Nīfai mā'oni'oni 'i he Tohi 'a Molomoná, 'i he hili sí'i pē 'a 'ene toetu'u, na'á ne folofola ai 'e ui hono Siasí 'aki hono huafá (3 Nīfai 27:3–8). Na'e fakahā

mai 'e he 'Eikí 'i onopooni ko e hingoa 'o e Siasí, ko e "Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní" (T&F 115:4).

SIASI LAHI MO FAKALIELIÁ,

FU'U. *Vakai ki he Tēvolo*—Ko e siasi 'o e tēvoló

SIASI MO'ONÍ, NGAAHI

FAKA'ILONGA 'O E. *Vakai foki ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi; Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní*

Ko e ngaahi tokāteline mo e ngaahi ngāue 'a ha Siasi 'a ia 'oku fakahā ai 'oku hōifua ki ai 'a e 'Otuá pea ko e founa ia kuo fokotu'u 'e he 'Eikí ke lava ai 'e he'ene fānaú 'o ma'u 'a e kato 'o 'ene ngaahi tāpuakí. Ko e ní'ihī 'eni 'o e ngaahi faka'ilonga 'o e Siasi mo'oni:

Ko e 'ilo totonu ki he Tolu' 'Otuá: Na'e fakatupu 'e he 'Otuá 'a e tangatá 'i hono tatau, **Sēnesi** 1:26–27. Na'e folofola 'a e 'Eikí kia Mōseke e mata ki he mata, **'Eke**. 33:11. Ko e mo'ui ta'engatá 'a e 'ilo'i 'a e 'Otuá ko e Tamaí mo Sisū Kalaisi, **Sione** 17:3. 'Oku ma'u 'e he Tamaí mo e 'Aló 'a e sino 'o e kakano mo e hui, **T&F** 130:22–23. Na'e hā mai 'a e Tamaí mo e 'Aló kia Siosefa Sāmīta, **SS—H** 1:15–20. 'Oku mau tui ki he 'Otuá, ko e Tamaí Ta'engatá, **TT** 1:1.

Ko e ngaahi 'uluaki tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouai: Kapau 'e 'ikai fanau'i fo'ou ha tangata 'i he vai mo e Laumālie, **Sione** 3:3–5. Fakatomala pea mou taki taha papitaiso 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, **Ngāue** 2:38. Pea na'á na toki hilifaki hona nimá kiate kinautolu, pea nau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni, **Ngāue** 8:14–17. Hoko ko e fānau 'a e 'Otuá 'i he tui kia Sisū Kalaisi, **Kalētia** 3:26–27. Mou fakatomala, pea papitaiso 'i he huafa 'o hoku 'Alo 'Ofa'angá, **2 Nīfai** 31:11–21. Pea ko kinautolu na'e tuí na'e papitaiso 'a kinautolu pea nau ma'u mo e Laumālie Mā'oni'oni 'i he hilifaki 'o e nima, **T&F** 76:50–53. 'Oku fie ma'u 'a e lakanga

fakataula'eiki totonu ke fai papitaiso mo foaki 'a e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, **SS—H** 1:70–72. Ko hono fakamatata'i 'o e ngaahi 'uluaki tefito'i mo'oni mo e ngaahi ouau 'o e ongo-ongoolei, **TT** 1:4.

Fakahaá: 'O ka 'oku 'ikai ha kikite [fakahā] 'oku mala'ia 'a e kakai, **LFkt.** 29:18. 'Oku fakahā 'e he 'Eikí 'ene ngaahi me'a liló ki he'ene kau palōfita, **'Āmosi** 3:7. 'Oku langa 'a e Siasí 'i he maka 'o e fakahaá, **Mātiu** 16:17–18 (T&F 33:13). 'E mala'ia ia te ne faka'ikai'i, 'oku 'ikai toe ngāue 'aki 'e he 'Eikí 'a e ngaahi fakahaá, **3 Nīfai** 29:6. 'Oku fai mai 'a e ngaahi fakahaá mo e ngaahi fekau 'i he tokotaha kuo filí, **T&F** 43:2–7. 'Oku mau tui ki he ngaahi me'a kotoa pē kuo fakahā mai 'e he 'Otuá, **TT** 1:9.

Kau Palōfita: 'Oku langa 'a e Siasí 'i he makatu'unga 'o e kau 'Aposetolo mo e kau palōfita, **'Efesō** 2:19–20. 'Oku mahu'inga 'a e kau 'Aposetoló mo e kau palōfita ki he Siasí, **'Efesō** 4:11–16. Na'e ui 'a Siosefa Sāmīta ke ne hoko ko ha tangata kikite, palōfita, mo ha 'Aposetolo, **T&F** 21:1–3. 'Oku mau tui ki he kau palōfita, **TT** 1:6.

Mafai: Na'e foaki 'e Sisū ki he'ene kau ākongá 'a e mālohi mo e mafai, **Luke** 9:1–2 (Sione 15:16). Na'e ma'u 'e Nīfai, ko e foha 'o Hilamaní ha mafai lahi mei he 'Otuá, **Hilam.** 11:18 (3 Nīfai 7:17). Ko e palōfita 'okú ne ma'u 'a e ngaahi fekau ki he Siasí, **T&F** 21:4–5. 'E 'ikai tuku ki ha toko taha ke ne malanga 'aki 'eku ongoongoolei, pe ke langa hake 'a e Siasí, tuku kehe 'o kapau 'e fakanofa ia 'e ha taha 'okú ne ma'u ha mafai, **T&F** 42:11. 'E malanga 'aki 'e he kaumātu'á 'a e ongo-ongoolei pea ngāue 'i he mafai, **T&F** 68:8. Ka ai ha taha 'oku malanga pe ngāue ma'á e 'Otuá, kuo pau ke ui ia 'e he 'Otuá 'e kinautolu 'oku nau ma'u 'a e mafai, **TT** 1:5

Folofola kehe 'e toki 'omai: 'E fakataha'i 'a e va'akau 'o Siutá mo e va'akau 'o Siosefa, **'Isikeli** 37:15–20. Na'e kikite'i

hono toe 'omi 'o e ngaahi folofola kehe 'i he ngaahi 'aho faka'osi, **1 Nifai** 13:38–41. 'Oku mau tui 'e kei fakahā mai 'e he 'Otuā 'a e ngaahi me'a lalahi mo mahu'inga, **TT** 1:9.

Fokotu'utu'u 'o e Siasī: 'Oku langa 'a e Siasī 'i he makatu'unga 'o e kau 'Aposetolo mo e kau palōfita, '**Efesō** 2:19–20. 'Oku mahu'inga 'a e kau 'Aposetolō mo e kau palōfitā ki he Siasī, '**Efesō** 4:11–16. 'Oku hoko 'a Kalaisi ko e 'ulu ki he Siasī '**Efesō** 5:23. Kuo pau ke ui 'a e Siasī 'o Kalaisī 'aki hono huafā, **3 Nifai** 27:8. 'Oku mau tui ki he fokotu'utu'u tatau mo ia na'e 'i he Siasī 'i mu'á, **TT** 1:6.

Ngāue fakafaipekaú: Ko ia ke 'alu 'a kimoutolu 'o fakalotu'i 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē, **Mātiu** 28:19–20. Na'e ui 'a e toko fitungofulu ke nau malanga 'aki 'a e ongoongolelei, **Luke** 10:1. Na'a nau faka'amu ke fakahā 'a e fakamo'uí ki he kakai fulipē, **Mōsaia** 28:3. Ke 'alu atu 'a e kaumātu'á 'o malanga 'aki 'eku ongoongolelei, 'o tautau toko ua, **T&F** 42:6. 'Oku totonu ke malanga 'aki 'a e ongoongolelei ki he kakai fulipē, **T&F** 58:64.

Ngaahi me'a-foaki fakalaumāliē: Na'a nau kamata ke lea 'aki 'a e lea kehekehe, **Ngāue** 2:4. Ko e fatongia 'o e kaumātu'á ke fakamo'uí 'a e mahakí, **Sēmisi** 5:14. 'Oua na'a faka'ikai'i 'a e ngaahi me'a-foaki 'a e 'Otua, **Molonai** 10:8. Ko hono fakamatala'i 'o e ngaahi me'a-foaki fakalaumāliē, **T&F** 46:13–26 (1 Kol. 12:1–11; Molonai 10:9–18).

Temipalē: Te u fai ha fuakava pea te u fokotu'u hoku fale tapú 'i honau lotolotonga ke lauikuonga, '**Isikeli** 37:26–27. 'E hā'ele fakafokifā mai 'a Sihova ['Eikí] ki hono fale tapú, **Mala-kai** 3:1. Na'e langa 'e Nifai ha temipale, **2 Nifai** 5:16. Na'e valokí'i 'a e Kāingalotú koe'uhi ko e 'ikai te nau langa 'a e fale 'o e 'Eikí, **T&F** 95 (T&F 88:119). 'Oku langa ma'u pē 'e he kakai 'o e 'Eikí ha ngaahi temipale ke fakahoko ai 'a e ngaahi ouau toputapú, **T&F** 124:37–44. 'Oku hoko hono langa

'o e ngaahi temipalē mo hono fakahoko 'o e ngaahi ouaú ko ha kongia ia 'o e ngāue mahu'inga 'i he ngaahi 'aho faka'osi, **T&F** 138:53–54.

SIASI 'O SISŪ KALAIŚ. *Vakai foki ki he Fakafoki Mai 'o e* Ongoongolelei; Mā'oni'oni, Kau; Pule'anga 'o e 'Otuā pe Pule'anga 'o e Langí; Siasī 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní; Siasī, Hingoa 'o e; Siasī Mo'oni, Ngaahi Faka'ilonga 'o e

Ko ha kulupu 'o e kakai tui kuo nau fakatahataha pea nau to'o kiate kinautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisī 'i he papitaiso mo e hilifakinima. Kuo pau ke hoko ia ko e Siasī 'o e 'Eikí kae hoko ia ko e Siasī mo'oni; pea kuo pau ke ne ma'u hono mafai, ngaahi akonakí, ngaahi fonó, ngaahi ouaú, mo hono huafā; pea kuo pau ke pule'i ia 'e ia 'o fakafou mai 'i he kau fakafoungā kuó ne fili.

Na'e fakalui mai 'e he 'Eikí ki he Siasī 'i he 'aho taki taha, **Ngāue** 2:47. Ko kitautolu, ko e tokolahi, ka ko e sino pē taha 'ia Kalaisi, **Loma** 12:5. Kuo tau papitaiso kotoa pē 'i he 'i he Laumālie pē taha ki he sino pē taha, **1 Kol.** 12:13. 'Oku langa 'a e Siasī 'i he makatu'unga 'o e kau 'Aposetolo mo e kau palōfita, '**Efesō** 2:19–20. 'Oku mahu'inga 'a e kau 'Aposetolō mo e kau palōfitā ki he Siasī, '**Efesō** 4:11–16. Ko Kalaisi 'a e 'ulu ki he siasī, '**Efesō** 5:23. Neongo na'e 'i ai 'a e ngaahi Siasī lahi, ka ko e Siasī pē taha, **Mōsaia** 25:19–22. Na'e fakama'a 'a e Siasī pea toe fakamā'opo'opo, '**Alamā** 6:1–6. Kuo pau ke ui 'a e Siasī 'o Kalaisī 'aki hono huafā, **3 Nifai** 27:8. Na'e fa'a fakataha 'a e Siasī ke 'aukai mo lotu pea ke fetalanoa'aki, **Molonai** 6:5. Ko e Siasī mo'oni mo mo'ui pē 'eni 'e taha, **T&F** 1:30. Kuo hopo hake 'a e Siasī 'o Kalaisī 'i he ngaahi 'aho faka'osi ní, **T&F** 20:1. 'Oku ui 'e he 'Eikí 'a 'ene kau tamaio'eikí ke langa hake hono Siasī, **T&F** 39:13. He 'e ui pehe'i hoku Siasī 'i he ngaahi 'aho faka'osi, **T&F** 115:4.

SIASI 'O SĪSŪ KALAISI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAAHI 'AHO KIMUI NĪ. *Vakai foki ki he Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei; Faka'ilonga 'o e Siasi Mo'oni, Ngaahi; Siasí, Hingoa 'o e; Siasi 'o Sīsū Kalaisi*

Ko e hingoa 'oku 'ai ki he Siasi 'o Kalaisi 'i he ngaahi 'aho faka'osi ke fakafai-kehekehe 'i 'aki ia mei he Siasi 'i he ngaahi kuonga kehé (T&F 115:3-4).

'E lilingi hifo 'e he 'Eiki 'a e 'ilo ki he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, T&F 121:33. Ko Siosefa Sāmīta 'a e palōfita mo e tangata kikite 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, T&F 127:12. 'Oku ofi 'a e 'aho lahi mo fakamānava'hē 'o e 'Eiki ki he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, T&F 128:21, 24. Na'e tokoni 'a Siosefa Sāmīta ki hono tānaki 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, T&F 135:3. 'E fokotu'utu'u ha ngaahi kaungā-fononga 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke nau fononga ki he vahefonua fakahihiho 'o e 'Iunaiteti Siteití, T&F 136:2. Ko hono fakamahino 'i 'o e ngaahi fono ki he malí ki he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, T&F FFkm—1. 'Oku foaki 'a e laka'nga fakataula'eiki ki he kakai tangata kotoa pē 'oku mēmipa 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a ia 'oku fe'unga mo tāū, T&F FFkm—2. Ko hono fakamatala 'i 'o e 'Uluaki Mata Me'a-hā-māi ki he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, SS—H 1:1.

SIFA-FATAFATÁ. *Vakai foki ki he 'Ūlimí mo e Tūmemí*

'Oku fakamatala 'a e folofolá ki ha fa'ahinga sifa-fatafata 'e ua: (1) Ko e kongā ki mu'a 'o e teunga malu 'i 'o e tangata taú pe ko e teunga taú. 'I hono fakataipé, 'oku totonu ke hanga 'e he Kau Mā'oni'oni 'o tui ha sifa-fatafata 'o e mā'oni'oni ke malu 'i kinautolu mei he ngaahi koví ('Īsaia 59:17; 'Efesō 6:14). (2) Ko ha kongā ia 'o e teunga 'oku tui 'e he

taula'eiki lahi 'i he fono 'a Mōsesé ('Eke. 28:13-30; 39:8-21). Na'e ngaohi ia mei he līneni pea na'e 'i ai ha ngaahi maka mahu'inga 'e hongofulu mā ua. 'Oku lahi 'a e fa'a lau ki ai 'o fekau'aki mo e 'Ūlimí mo e Tūmemí (T&F 17:1; SS—H 1:35, 42, 52).

SIHOSAFATE

Ko ha tu'i tui faivelenga ia 'o Siuta 'i he Fuakava Motu'á (1 Ng. Tu'i 15:24; 22).

SIHOVA. *Vakai foki ki he KO AU; Sīsū Kalaisi*

Ko e fuakava pe huafa totonu 'o e 'Otua 'o 'Īsilelí. 'Oku 'uhinga ia ki he "ko e KO AU ta'engatá" ('Eke. 3:14; Sione 8:58). Ko Sihová ko Sīsū Kalaisi ia 'i he sino fakalaumālié pea hā'ele hifo ki he māmaní 'o hoko ko e tama 'a Mele (Mōsaia 3:8; 15:1; 3 Nifai 15:1-5). Ko e taimi lahi 'oku hā ai 'a e fo'i lea 'Eiki (Lord) 'i he Fuakava Motu'á 'oku 'uhinga ia kia Sihova.

Ko Kalaisi 'a Sihova: Na'e 'ilo 'i 'e he kau palōfita 'o e kuonga mu'á 'a Sihova ('Eke. 6:3; 'Ēpa. 1:16). Na'e ako 'i 'e he 'Aposetolo ko Paulá ko Kalaisi 'a e Sihova 'o e Fuakava Motu'á ('Eke. 17:6; 1 Kol. 10:1-4). Na'e mamata 'a e toko-ua 'o Sēleti 'i he Tohi 'a Molomoná kia Kalaisi 'i he sino fakalaumālié pea ne hū kiate ia ('Ēta 3:13-15). Na'e toe ui foki 'e Molonai 'a Kalaisi ko Sihova (Molonai 10:34). Na'e mamata 'a Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele 'i he Tempale Ketilani kia Sihova kuo toe tu'ú (T&F 110:3-4).

SILA'Í. *Vakai ki he Fakama'ú*

SIMIONE. *Vakai foki ki he Sēkope, Foha 'o 'Aisaké; 'Īsileli*

Ko e foha ia hono ua 'o Sēkope mo hono uaifi ko Liá 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 29:33; 35:23; 'Eke. 1:2). Na'á ne kau mo Līvai 'i hono tāmate 'i 'o e kau Sīkemí (Sēnesi 34:25-31). 'Oku ma'u 'i he Sēnesi 49:5-7 'a e kikite 'a Sēkope 'o kau kia Simione.

Ko e fa'ahinga 'o Simioné: Na'e fa'a nofo fakataha 'a e ngaahi hako 'o Simioné

mo e fa'ahinga 'o Siutá pea 'i loto 'i he ngaahi kau'ā-fonua 'o e pule'anga 'o Siutá (Siosuia 19:1–9; 1 Fkmtl. 4:24–33). Na'e kau 'a e fa'ahinga 'o Simioné mo Siuta 'i hono tau'í 'o e kau Kēnaní (Fakam. 1:3, 17). Na'a nau toe kau fakataha foki mo e ngaahi kau tau 'a Tēvitá ki mui mai (1 Fkmtl. 12:25).

SINÓ. *Vakai foki ki he Fakamatelié; Laumālié; Mate Fakasinó; Toetu'ú*

Ko e fa'unga fakamatelie, mo fakaesino ia 'o e kakanó mo e hui na'e fakatupu 'i he tatau 'o e 'Otuá 'a ia 'oku fakataha'í mo ha laumālie 'o ma'u ai ha tangata mo'uí 'E toe fakataha'í 'o ta'engata 'a e sino fakakakano 'o e tangata mo e fefine kotoa pē mo honau laumālie 'i he toetu'ú. 'Oku fa'a pehē 'i he folofolá 'oku fakataha'í 'a e sinó mo e laumālie 'o hoko ko e mo'oni'í laumālie (Sēnesi 2:7; T&F 88:15; Mōsese 3:7, 9, 19; 'Ēpa. 5:7).

Na'e ngaohi 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e tangatá mei he efu 'o e kelekelé, **Sēnesi** 2:7 (Mōsese 3:7). Ala mai kiate au pea mou vakai, he 'oku 'ikai kakano mo hui ha laumālie, **Luke** 24:39. 'Oku ou tautea 'a hoku sinó 'o fakamo'ula-loa'í ia, **1 Kol.** 9:27. 'Oku ai 'a e sino fakakakano, pea 'oku ai mo e sino fakalaumālie, **1 Kol.** 15:44. He 'oku mate 'a e sinó ta'e 'i ai 'a e laumālie, **Sēmisi** 2:26. 'E fokotu'u hake 'a e sino fakamatelié ko e sino ta'e-fa'a-mate, **'Alamā** 11:43–45. 'E fakafoki 'a e ngaahi kupu kotoa pē 'o e sinó, **'Alamā** 41:2. Na'e fakahā 'e Sisū 'a hono sino toe tu'ú ki he kau Nifai, **3 Nifai** 10:18–19; 11:13–15. 'Oku ma'u 'e he Tamaí 'a e sino 'o e kakano mo e hui 'oku ongo'ingofua tatau mo e sino 'o e tangatá; pea mo e 'Aló foki, **T&F** 130:22. Na'e fakatupu 'e he 'Otuá 'a e tangata mo e fefiné 'i he tatau 'o hono sino 'o'oná, **Mōsese** 6:9 (Sēnesi 9:6).

SIOELI

Ko ha palófitia ia 'i he fonua 'o Siutá 'i he Fuakava Motu'á. 'Oku 'ikai fakapapau'í 'a e taimi na'á ne mo'ui aí—kae mahalo na'a ne mo'ui 'i he vaha'a 'o e taimi na'e pule ai 'a Soasí, ki mu'a 'i he ta'u

850 k.m., mo e foki mai 'a e fa'ahinga 'o Siutá mei he nofo pōpula 'i Pāpiloné.

Ko e tohi 'a Sioeli: 'Oku fakatefito 'a e tohi ki ha kikite na'e fai 'e Sioeli hili hono taa'í 'a Siuta 'aki ha fu'u la'alā'ā lahi mo e fanga he'e (Sioeli 1:4–20). Na'e fakapapau'í 'e Sioeli ki he kakaí kapau te nau fakatomala te nau toe ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá (Sioeli 2:12–14).

Ko e vahe 1 ko ha ui ia ke fai ha fakataha molumalu 'i he fale 'o e 'Eiki. 'Oku fakamatala 'a e vahe 2 ki he tau mo e faka'auha ki mu'a 'i he Nofo Tu'í. 'Oku fakamatala 'a e vahe 3 ki he ngaahi 'aho faka'osí pea fakapapau'í mai ai 'e fetau'aki 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē, ka 'e hā'ele mai 'a e 'Eiki 'o 'afio 'i Saione.

Na'e lau 'e Pita mei he kikite 'a Sioeli ki he hua'í hifo 'o e Laumālie 'i he 'aho 'o e Penitekosí (Sioeli 2:28–32; Ngāue 2:16–21). Na'e toe lau foki 'e he 'āngelo ko Moloná 'a e potufolofola tatau kia Siosefa Sāmīta (SS—H 1:41).

SIONA. *Vakai foki ki he Ninive*

Ko ha palófitia 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'e ui 'e he 'Eiki ke malanga 'aki 'a e fakatomalá ki he kolo ko Ninivé (Siona 1:1–2).

Ko e tohi 'a Sioná: Ko ha tohi 'i he Fuakava Motu'á 'a ia 'oku fakamatala ki ha me'a na'e hoko 'i he mo'ui 'a Sioná. Mahalo na'e 'ikai ko Siona na'á ne hiki 'a e tohi. Ko e tefito'í fakakaukau 'o e tohi 'a Sioná, 'oku pule 'a Sihova 'i he potu kotoa pē pea 'oku 'ikai fakangatangata 'a 'ene 'ofá ki ha pule'anga pe kakai pē 'e taha.

Na'e ui 'e he 'Eiki 'a Siona 'i he vahe 1, ke 'alu 'o malanga ki Ninive. Na'e 'ikai fai 'e Sione 'a e me'a kuo fekau 'e he 'Eiki, kae hola ia 'i ha vaka pea na'e folo ia 'e ha fu'u ika lahi. Na'e lotu 'a Siona 'i he vahe 2 ki he 'Eiki pea na'e pu'aki mai 'e he fu'u iká 'a Siona ki he fonua mōmoa. 'Oku tohi 'i he vahe 3 na'e 'alu 'a Siona ki Ninive 'o ne kikite ki honau faka'auhā. Neongo iá, na'e fakatomala 'a e kakaí. 'Oku hanga 'e he

'Eikí 'o valokí'i 'a Siona 'i he vahe 4, koe'uhi ko 'ene 'ita 'i hono fakahaofi 'e he 'Eikí 'a e kakaí.

Na'e ako'i 'e Sísū 'oku hoko hono folo 'e he iká 'a Sioná ko hano fakamelomelo ia 'o e pekia 'a Sísuú mo 'ene toetu'ú (Mātiu 12:39–40; 16:4; Luke 11:29–30).

SIONE, FOHA 'O SĒPETÍ. *Vakai foki ki he Fakahā 'a Sioné; Kakai Sino Liliú; Kōsipelí, Ngaahi; Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētēki; 'Aposetolo*

Ko e toko taha 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'i he Fuakava Fo'ou, pea ko ha foha ia 'o Sēpeti mo ha tokoua 'o Sēmisi. Na'á ne hoko ko ha tangata toutai 'i he kamata 'o 'ene mo'uí (Ma'ake 1:17–20). Mahalo ko e ākongā ia 'a Sione ko e Papitaiso 'oku 'ikai fakahā mai hono hingoá 'i he Sione 1:40. Na'á ne ma'u ha ui ki mui ke ne hoko ko ha ākongā 'a Sísū Kalaisi (Mātiu 4:21–22; Luke 5:1–11). Na'á ne tohi 'a e Kōsipeli 'a Sioné, mo ha tohi ['ipiseli] 'e tolu, pea mo e tohi 'o e Fakahaá. Ko e toko taha ia 'o e toko tolu na'a nau 'i he 'Eikí 'i hono fokotu'u hake 'o e 'ofefine 'o Sailosí (Ma'ake 5:35–42; Mātiu 17:1–9), pea 'i he Mo'unga 'o e Liliú (Mātiu 26:36–46). Na'á ne fa'a lau ia 'i he'ene ngaahi tohi ko e ākongā ia na'e 'ofeina 'e Sísuú (Sione 13:23; 21:20) pea mo e "ākongā 'e tahá" (Sione 20:2–8). Na'e toe ui foki ia 'e Sísū mo hono tokoua ko Poaneasesi ko e "ongo foha 'o e maná" (Ma'ake 3:17). 'Oku lahi ha ngaahi fakamatala 'oku kau kiate ia 'i he ngaahi fakamatala ki he kalusefaí mo e toetu'ú (Luke 22:8; Sione 18:15; 19:26–27; 20:2–8; 21:1–2). Na'e toki 'ave ki mui 'a Sione 'o tuku 'i he motu ko Pātimosí, 'a ia na'á ne hiki ai 'a e tohi 'o e Fakahaá (Fakahā 1:9).

'Oku lahi 'aupito 'a e fa'a taku 'a Sione 'i he ngaahi fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní (1 Nifai 14:18–27; 3 Nifai 28:6; 'Eta 4:16; T&F 7; 27:12; 61:14; 77; 88:141). 'Oku hanga 'e he ngaahi potu-folofola ko 'eni 'o fakapapau 'i mai 'a e lekooti fakatohitapu 'a Sioné pea toe

'omi foki mo ha 'ilo ki he'ene tu'u-ki-mu'a mo hono mahu'inga 'o e ngāue na'e tuku 'e he 'Eikí kiate ia ke ne fai 'i he māmaní 'i he ngaahi taimi 'o e Fua-kava Fo'ou pea 'i he ngaahi 'aho fakā'osí. 'Oku hanga 'e he ngaahi folofola 'o e ngaahi 'aho ki mui ní 'o fakamahino'i mai na'e 'ikai mate 'a Sione ka na'e fakangofua ia ke ne nofo 'i he māmaní 'o hoko ko e tamaio'eiki tauhi kae 'oua ke a'u ki he taimi 'o e hā'ele 'anga ua mai 'a e 'Eikí (Sione 21:20–23; 3 Nifai 28:6–7; T&F 7).

Ko e ngaahi tohi [pe 'ipiseli] 'a Sioné: Ne-ongo 'oku 'ikai fakahā mai 'e he tokotaha na'á ne hiki 'a e ngaahi tohi 'e tolu ko 'eni 'a hono hingoá, ka 'oku hā mei he ngaahi lea na'á ne ngāue 'aki 'a 'ene faitatau mo e ngaahi lea ko ia na'e ngāue 'aki 'e Sione ko e 'Aposetoló pea 'oku pehē leva ko ia na'á ne hiki 'a e ngaahi tohi 'e tolu ko iá kotoa.

'Oku na'ina'i mai 'a e 1 Sione vahe 1 ki he kau Mā'oni'oni ke nau feinga ke ma'u 'a e feohi 'a e 'Otuá. 'Oku hanga 'e he vahe 2 'o fakamamafa 'i mai 'oku 'ilo 'i 'e he Kau Mā'oni'oni 'a e 'Otuá 'i he'enua talangofua pea fakahinohino'i mai 'a kinautolu ke 'oua te nau 'ofa 'i he māmaní. 'Oku fai mai 'a e ui 'i he vahe 3 ki he kakai kotoa pē ke nau hoko ko e fānau 'a e 'Otuá, pea ke nau fe'ofa'aki 'iate kinautolu. 'Oku fakamatala 'i mai 'e he vahe 4 ko e 'Otuá ko e 'ofa pea 'oku 'afio ia 'iate kinautolu 'oku 'ofa 'iate iá. 'Oku fakamatala 'i mai 'e he vahe 5 'oku fanau 'i 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he 'Otuá tu'unga 'i he tui kia Kalaisi.

'Oku faitatau 'a e 2 Sione mo e 1 Sioné. 'Oku fakahā mai ai 'a e fiefia 'a Sione koe'uhi ko e tui faivelenga 'a e fānau "'a e [fefine] kuo filí."

'Oku lau 'a e 3 Sioné 'o kau ki ha tangata ko hono hingoá ko Keio koe'uhi ko 'ene tui faivelengá pea mo 'ene tokoni kiate kinautolu 'oku nau 'ofa 'i he mo'oni.

Ko e Kōsipeli 'a Sioné: 'Oku fakamo'oni 'a Sione ko e 'Aposetoló 'i he tohi ko 'eni 'i he Fuakava Fo'ou ko (1) Sísū 'a e Kalaisí pe Misaiá, pea ko (2) Sísū 'a e

'Alo 'o e 'Otuá (Sione 20:31). Na'e faka-kaukau'i 'a e ngaahi me'a ko 'ení 'i hono filifili mo hono fokotu'utu'u lelei 'o e ngaahi me'a na'e hoko 'i he mo'ui 'a Sisuú 'a ia 'okú ne fakamatala'í. 'Oku kamata 'a e tohi 'aki ha fakamatala ki he tu'unga 'o Kalaisi 'i he maama fakalaumalié; na'á ne 'o e 'Otuá, pea ko e 'Otuia ia, pea ko e tupu'anga ia 'o e me'a kotoa pē. Na'e 'alo'i mai ia 'i he kakanó 'o hoko ko e 'Alo pē Taha Na'e Fakatupu 'o e Tamai. Na'e fakamatala 'a Sione ki he anga mo e tu'unga kotoa 'o e ngāue fakafaipekau 'a Sisuú, 'o ne fakamama-fa'i lahi 'aupito 'a hono tu'unga fakafaipekau 'a Sisuú mo 'ene toetu'u mei he pekiá. Na'á ne fakapapau'i mahino mai ko Sisuú 'a e 'Alo 'o e 'Otuá, pea 'oku fakam'oni ki ai 'a e ngaahi mana, kau fakam'oni, kau palófitá, pea 'i he le'ó tonu 'o Kalaisi. Na'e ako'i 'e Sione 'i he'ene hanga 'o fakafehoanaki 'a e māmá mo e fakapo'ulí, mo'oni mo e halá; lelei mo e koví, 'a e 'Otuá pea mo e tēvoló. Mahalo 'oku 'ikai ha toe feitu'u kehe 'i he lekóti 'oku fakahā mahino lahi ange ai 'a e mā'oni'oni 'a Sisuú mo e ta'etui 'a e kau pule 'o e kau Siú.

Na'e lahi pē 'a e tohi 'a Sioné ki he ngāue fakafaipekau 'a Kalaisi 'i Siuteá, kae tautautefito ki he uike faka'osi 'o 'ene ngāue fakafaipekau 'i he mo'ui fakamatelié, kae lahi ange pē 'a e tohi ia 'a Mātiu, Ma'ake, mo Luke ki he'ene ngāue fakafaipekau 'i Kāleli. Kuo 'i ai ha ngaahi konga 'o e Kōsipeli ko 'ení ne toe fakamahino'i mai ia 'i he fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní (T&F 7 mo e T&F 88:138–141).

Vakai ki he "Ngaahi Kōsipeli" ke ma'u mei ai ha fakamatala fakanounou ki he ngaahi vahe taki taha.

Ko e tohi 'o e Fakahaá: Vakai ki he Fakahā 'a Sioné

SIONE KO E PAPITAIŠÓ. *Vakai*

*foki ki he Lakanga Taula'eiki
Faka-'Ēloné; 'Ilaiase*

Ko e foha 'o Sakalia mo 'Ilisapeti 'i he Fuakava Fo'ou. Na'e fekau'i mai 'a e Sione ke teuteu 'a e kakaf ke tali 'a e Misaia (Sione 1:19–27). Na'á ne ma'u

'a e ngaahi kī 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné pea na'á ne papitaiso 'a Sisuú Kalaisi.

Na'e kikite 'a 'Īsaia mo ha ní'ihiki kehe 'o kau ki he misiona 'a Sioné, 'Īsaia 40:3 (Malakai 3:1; 1 Nīfai 10:7–10; 2 Nīfai 31:4). Na'e tuku ia 'i he fale fakapōpulá pea tu'usi hono 'ulú, Mātiu 14:3–12 (Ma'ake 6:17–29). Na'e fakahā 'e Kepaleli hono fanau'i mai 'o Sioné mo 'ene ngāue, Luke 1:5–25. Na'e ako 'aki 'e Sisuú ko Sione ko e Papitaisó ko e palófitá lahi tahá ia, Luke 7:24–28. Na'á ne 'ilo'i ko Sisuú ko e 'Alo 'o e 'Otuá, Sione 1:29–34. Na'e hoko 'a e kau ākonga 'a Sioné ko e kau ākonga 'a Sisuú, Sione 1:25–29, 35–42 (Ngāue 1:21–22). Na'e 'ikai te ne fai ha mana, Sione 10:41. Na'e fekau'i mai ia 'i he sino toe tu'ú ke fakanofa 'a Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautele ki he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné, T&F 13 (T&F 27:7–8; SS—H 1:68–72). Na'e fakanofa ia 'e ha 'angelo 'i he taimi na'á ne 'aho valu ai, T&F 84:28.

SIOPE

Ko ha tangata mo'ui mā'oni'oni 'i he Fuakava Motu'á, 'a ia na'á ne fepaki mo ha ngaahi faingata'a lahi, ka na'á ne kei tauhi faivelenga pē ki he'ene tui ki he 'Otuá. 'Oku fakamatala'í 'a e tala-noa kiate iá 'i he tohi 'a Siopé.

Ko e tohi 'a Siopé: Neongo 'oku kau 'a e tohi ia ki he ngaahi faingata'a'ia 'a Siopé, ka 'oku 'ikai te ne tali kakato 'a e fehu'i ki hono 'uhinga 'o e fepaki 'a Siopé (mo ha toe taha kehe pē) mo e faingata'á mo e mole hono fāmilí mo 'ene ngaahi koloá. 'Oku hanga 'e he tohi 'o fakamahino'i mai 'oku 'ikai 'uhinga 'a e hoko mai 'a e ngaahi faingata'á 'o pehē ko e tupu ia mei ha fai angahala 'a ha taha. 'Oku lava ke ngāue 'aki 'e he 'Eiki 'a e faingata'á ke hoko ko ha me'a ke ako ai, pe fakatonu-tonu ha taha, mo e fakahinohino pea mo hono tautea'í (T&F 122).

'Oku lava ke vahevahe 'a e tohi ki ha konga 'e fā. 'Oku hoko 'a e vahe 1–2 ko ha talateu ki he talanoá. 'Oku fakamatala'í 'i he vahe 3–31 ha ngaahi fetalanoa-

'aki 'a Siope mo hano ngaahi kaume'a 'e toko tolu. 'Oku 'i he vahe 32–37 ha ngaahi lea 'a 'Īlaihū, 'a ia ko hono kau-me'a ia hono faá, 'a ia na'á ne hanga 'o fakahalaia'i 'a Siope 'i ha ngaahi 'uhinga kehe na'e fakahā ange 'e hono ngaahi 'uluaki kaume'a 'e toko tolu. 'Oku hanga 'e he vahe 38–42 'o faka'osi 'a e tohi 'aki hano fakapapau'i kia Siope na'e lelei 'a hono hala 'i he mo'uí talu pē mei he kamata'angá.

'Oku toe ako'i foki 'e he tohi 'a Siopé, kapau 'oku ma'u 'e ha taha 'a e 'ilo 'oku totonú ki he 'Otuá pea 'oku hōifua 'a e 'Otuá ki he'ene mo'uí, 'e lelei ange ai hono faingamālie ke ne kātaki'i 'a e ngaahi 'ahi'ahi 'oku hoko mai kiate iá. 'Oku hā mahino 'a e tui mateaki 'a Siopé 'i he ngaahi lea hangē ko 'eni, "Neongo 'e tāmata'i au, te u kei falala pē kiate ia" (Siope 13:15). 'Oku toe 'asi foki 'a e hingoa 'o Siopé 'i he 'Isikeli 14:14; Sēmisi 5:11; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 121:10.

SIOSEFA, FOHA 'O SĒKOPÉ.

Vakai foki ki he Sēkope, Foha 'o 'Aisaké; 'Isileli

Ko e 'uluaki foha ia 'o Sēkope mo Lēsielí 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 30:22–24; 37:3).

Na'e ma'u 'e Siosefa 'a e 'inasi 'o e 'uluaki foha 'i 'Isilelí, tu'unga 'i he mole 'a e faingamālié meia Lūpeni ko e 'uluaki foha 'o Sēkope mo hono 'uluaki malí koe'uhi ko 'ene maumau-fono (1 Fkmtl. 5:1–2). Ka koe'uhi ko e taau mo fe'unga 'a Siosefa, ko e 'uluaki foha 'o Sēkope mo hono mali hono uá, ko ia na'á ne fika ua hake ai ki he tāpuakí. Na'e toe ma'u foki 'e Siosefa mo ha tāpuaki mei he'ene Tamái 'i ha ki'i taimi si'i pē ki mu'a pea toki pekia 'a Sēkopé (Sēnesi 49:22–26).

Ko ha tangata "angalelei mo poto" 'a Siosefa (Sēnesi 41:39). 'Oku hoko 'ene fakafisinga 'a e uaifi 'o Pōtifaá ko ha sipinga ia 'o 'ene tuí, angama'á, mo e angatonu fakafo'ituituí (Sēnesi 39:7–12). 'I he fakahā ange 'e Siosefa ia 'i 'Isipite ki hono ngaahi tokouá, na'e 'ikai te ne tukuaki'i 'a kinautolu ka

na'á ne fakamālō ange koe'uhi ko e me'a na'a nau fai ange kiate iá. Na'á ne tui na'e tokoni 'a e me'a na'a nau fai ki hono fakahoko 'o e finangalo fakalangi 'o e 'Otuá (Sēnesi 45:4–15).

'Oku fakahā mai 'e he ngaahi fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní 'a e misiona lahi ange 'a e fāmili 'o Siosefá 'i he ngaahi 'aho faka'osi (2 Nifai 3:3–24; 3 Nifai 20:25–27; LSS, Sēnesi 50).

Na'e 'ofa lahi hake 'a Sēkope 'ia Siosefa, pea ne ngaohi ma'ana 'a e kofu tu'a pulepule, Sēnesi 37:3. Na'e fakatupu hake 'e he meheká 'a e tāufehi'a 'a e ngaahi tokoua 'o Siosefá kiate ia 'o nau fa'ufa'u ai ke tāmata'i ia, ka na'a nau liliu 'o fakatau atu ia ki ha fefakatau-'aki koloa, 'a ia na'a nau fononga atu ki 'Isipite, Sēnesi 37:5–36. Na'e ngaohi 'e he 'Eiki ke tu'umālie 'a Siosefa pea ne hoko ai ko ha pule 'i he fale 'o Pōtifaá, Sēnesi 39:1–4. Na'e loi 'a e mali 'o Pōtifaá 'o pehē na'e feinga 'a Siosefa ke kákaa'i 'e, pea fakahalaia'i ta'etotonu ai 'a Siosefa 'o tuku 'i he fale fakapō-pulá, Sēnesi 39:7–20. Na'e fakamatala'i 'e Siosefa 'a e misi 'a e tangata tauhi lahi mo e tangata ta'o mā 'a Feló, Sēnesi 40. Na'e kamata ke lelei'ia 'a Feló 'ia Siosefa koe'uhi ko hono fakamatala'i 'e Siosefa 'a e taha 'o e ngaahi misi 'a Feló; pea ne fokotu'u 'a Siosefa ko ha pule 'i 'Isipite kotoa, Sēnesi 41:14–45. Ko hono fanau'i 'o 'Ifalemi mo Manase, Sēnesi 41:50–52. Ko e toe fakataha 'a Siosefa mo hono ngaahi tokouá, Sēnesi 45–46. 'Oku pekia 'a Siosefa 'i 'Isipite 'i hono ta'u 110, Sēnesi 50:22–26.

SIOSEFA, HUSEPĀNITI 'O MELÉ.

Vakai foki ki he Mele, Fa'e 'a Sisuú; Sisū Kalaisi

Ko Siosefá ko e husepāniti ia 'o Mele, ko e fa'e 'a Sisuú, pea ko e hako ia 'o Tēvita (Mātiu 1:1–16; Luke 3:23–38) pea na'á ne nofo 'i Nāsaleti. Na'e fakama'u ia kia Mele. Ka ki mu'a 'i he'ena malí, na'e 'a'ahi mai ai 'a e 'āngelo ko Kepalelí kia Mele, pea na'á ne fakahā mai kia Mele ko fili ia ke ne hoko ko e fa'e 'a e Fakamo'uí (Luke 1:26–35).

Na'e toe ma'u foki 'e Siosefa mo ha fakahā 'o kau ki he 'alo'i fakalangī mai ko 'enī (Mātiu 1:20–25).

Ko Mele pē 'a e fa'ē fakamāmani 'a Sīsuú koe'uhī he ko e 'Otua ko e Tamaī 'a e tamai 'a Sīsuú. Ka 'oku lau 'e he kau Siú ia 'a Siosefa ko e tamai ia 'a Sīsuú, pea na'e lau pē foki mo ia 'e Sīsū ko 'ene tamai (Luke 2:48, 51). Na'e fai mai ha fakatokanga 'i ha ngaahi misi fakalangī kia Siosefa ke fakahaofi 'a e mo'ui 'a e ki'i pēpē ko Sīsuú 'i ha'ane hola ki 'Isipite (Mātiu 2:13–14). Ka 'i he hili 'a e pekia 'a Hēlotā, na'e fakahā 'e ha 'āngelo kia Siosefa ke 'ave 'a Kalaisi 'o foki ki 'Isileli (Mātiu 2:19–23).

SIOSEFA SĀMITA, KO E SI'Í. *Vakai ki he Sāmīta, Siosefa, ko e Si'í*

SIOSEFÁ, VA'AKAU 'O. *Vakai ki he Tohi 'a Molomoná; 'Ifalemi—Ko e va'akau 'o 'Ifalemi pe Siosefá*

SIOSEFA 'ALEMATEA

Ko Siosefa 'Alemateá ko ha mēmīpa ia 'o e Sanitalinē, pea ko ha ākonga 'a Kalaisi, pea ko ha 'Isileli koloa'ia mo faivelenga ia 'a ia na'e 'ikai kau 'i hono fakamāu' 'i hotau 'Eikī. Na'e hili pē 'a e kalusefaī, pea 'ave leva 'e Siosefa 'a e sino 'o e Fakamo'uī 'o ne fakakoloa 'aki ia 'a e tupenu līneni ma'a pea fakatoka ia 'i he fonualoto 'o Siosefa na'e hangē ha 'aná (Mātiu 27:57–60; Ma'ake 15:43–46; Luke 23:50–53; Sione 19:38–42).

SIOSIUA. *Vakai foki ki he Selikō*

Ko ha palōfita mo e takimu'a 'i he Fua-kava Motu'á pea ko e tokotaha ia na'á ne fetongi 'a Mōsesé. Na'e fanau' i ia 'i 'Isipite ki mu'a 'i he hola 'a e fānau 'a 'Isileli mei aī (Nōmīpa 14:26–31). Na'á ne kau mo Kēlepi 'i he kau matakī 'e toko hongofulu mā ua na'e fekau' i atu ki Kēnanī. Ko kināua pē na'á na fai mai ha lipooti lelei 'o kau ki he fonuá (Nōmīpa 13:8, 17–14:10). Na'á ne mate 'i hono ta'u 110 (Siosīua 24:29). Na'e hoko 'a Siosīua ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei 'o e palōfita mo e tangata tau mateaki.

Ko e tohi 'a Siosīuá: 'Oku ui 'a e tohi ko 'enī 'o tau hingoa kia Siosīua koe'uhī he ko ia 'a e tokotaha 'oku lahi taha 'a e fakamatala ki ai 'a e tohi ka 'oku 'ikai ko hono 'uhingá he ko ia na'á ne hiki 'a e tohi. 'Oku fakamatala 'a e vahe 1–12 ki hono ikuna' i 'o Kēnanī; pea 'oku fakamatala 'a e vahe 13–24 ki he ngaahi fa'ahinga 'o 'Isileli 'i he'enau vahevahe 'a e fonuá pea mo e ngaahi na'ina' i faka'osi 'a Siosīuá.

'Oku 'i ai ha potufolofola 'iloa mahu'inga 'e ua 'i he tohi 'a Siosīuá, 'a ia ko ha fekau 'a e 'Eikī kiate ia ke fakalaulauloto ki he ngaahi folofolá (Siosīua 1:8) pea mo e kalanga 'a Siosīua ki he kakaī ke nau tauhi faivelenga ki he 'Eikī (Siosīua 24:15).

SIPILONI. *Vakai foki ki he 'Alamā, Foha 'o 'Alamāá*

Ko ha foha 'o 'Alamā ko e Si'í 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e ako' i 'e Sipiloni 'a e ongoongolelei ki he kau Sōlami pea na'e fakatanga' i ia koe'uhī ko 'ene mā'oni'oni. Na'e fakahaofi ia 'e he 'Eikī mei he fakatanga' i he'ene tui faivelengá mo e fa'a kātaki ('Alamā 38). Na'e 'i ai foki mo e vaha'ataimi na'e tokanga' i ai 'e Sipiloni 'a e ngaahi leko-oti 'a e kau Nifai ('Alamā 63:1–2, 11–13).

SĪPINGA

Ko ha fa'ifa'itaki'anga 'e lava ha taha 'o muimui ki ai ke ne a'usia ha ngaahi ola. 'Oku fa'a 'uhinga 'a e sīpingá 'i he folofolá ki ha fa'ifa'itaki'anga ki he mo'ui 'i ha fa'ahinga founa pe ko hano langa hake 'o ha fa'ahinga me'a.

Na'e fekau 'e he 'Eikī ki 'Isileli ke nau langa ha tāpanekale 'o fakatatau ki he sīpinga na'e fakahā kia Mōsesé, 'Eke. 25. Na'e foaki 'e Tēvita kia Solomone 'a e sīpinga ke langa ai 'a e tempalé, **1 Fkmtl.** 28:11–13. Ke fakahā atu 'e Sīsū Kalaisi 'iate au 'a e faka'ilonga kiate kinautolu 'e tui kiate ia 'amui, **1 Tīm.** 1:16. Te u foaki kiate kimoutolu ha sīpinga 'i he ngaahi me'a kotoa pē, koe'uhī ke 'oua na'a kākaa' i 'a kimoutolu, **T&F** 52:14.

SĪPOLA. *Vakai foki ki he Mōsese*

Ko e uaifi ia 'o Mōsese 'i he Fuakava Motu'á, pea ko e 'ofefine ia 'o Setelō ('Eke. 2:21; 18:2).

SISA

Ko e hingoa ia na'e ui 'aki 'a e kau 'emipola Lomá 'i he Fuakava Fo'ou. 'Oku ngāue 'aki ia 'i he folofolá ke hoko ko e faka'ilonga 'o e pule'anga pe mālohi fakamāmani.

'Ange kia Sisa 'a e ngaahi me'a 'a Sisa, **Mātiu** 22:21 (Ma'ake 12:17; Luke 20:25; T&F 63:26).

SISE. *Vakai foki ki he Sēletí, Kau*

Ko ha taki fakakautau 'i he kau Sēletí 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'á ne mate 'i he 'osi ha fu'u tau lahi na'e faka'auha ai 'a e pule'anga kotoa 'o e kau Sēletí ('Eta 14:17–15:31).

SISIPELLI. *Vakai foki ki he 'Ēhapi*

Ko ha fefine fai angahala 'i he Fuakava Motu'á mei he fonua 'o e kau Finisiá. Ko e uaifi ia 'o 'Ēhapi (1 Ng. Tu'í 16:30–31), 'a ia ko ha tu'í 'o 'Isileli 'a ia na'á ne pule lolotonga 'a e taimi na'e hoko ai 'a 'Ilaisiá ko e palōfita.

Na'e kau lahi ange 'a e mali 'a Sisipeli kia 'Ēhapi 'i ha toe me'a ki hono fakatupu 'o e tō ki lalo 'a e pule'anga fakatokelau 'o 'Isileli; he na'e hanga ai 'e Sisipeli 'o 'omi ki 'Isileli 'a e ngaahi founa fakalielia taha 'o e tauhi tampa mea hono fonua 'o fetongi 'aki ia 'a e lotu mo e hū kia Sihová (1 Ng. Tu'í 18:13, 19).

Na'e tāmāte'i 'e Sisipeli 'a e kau palōfita tokolahi 'a Sihova, **1 Ng. Tu'í** 18:4. Na'e feinga 'a Sisipeli ke tāmāte'i 'a 'Ilaisiá, **1 Ng. Tu'í** 19:1–3. Na'e ngata 'a e fai angahala 'a Sisipeli 'i he'ene mate fakamamahi, **2 Ng. Tu'í** 9:30–37.

SISOLOME

Ko ha loea ia 'i he Tohi 'a Molomoná 'i he kolo ko 'Amonaihaá. Na'e 'ilo'i 'e 'Alamá mo 'Amuleki 'i he Laumālie na'e loi 'a Sisolome. Na'e fakaului ai ia

ki he ongoongolelei 'a Kalaisi ('Alamá 11:21–46; 15:1–12).

SĪSŪ KALAISI. *Vakai foki ki he*

Fakafiemālie; Fakalaloá; Fakalelei, Fakalelei'í; Fakamolemole 'o e Ngaahi Angahalá; Fakamo'ui; Fakatomalá, Fakatomala'í; Fakatupú; Feilaulaú; Foha 'o e Tangatá; Halá; Hā'ele Haké; Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sīsū Kalaisi; Hinga 'a 'Ātama mo 'Ivī; Huhu'í; Huhu'í ('Eikí); Kalusefai; Kamata'angá; KO AU; Kolokota; Kolosí; Konisēnisi; Kōsipeli, Ngaahi; Lami 'a e 'Otuá; Lauikuongá; Liliú — Liliú 'a Kalaisi; Mā 'o e Mo'ui; Maama 'o Kalaisi; Maká; Maka-tuliki; Malanga 'i he Mo'ungá; Mele, Fa'ē 'a Sisuú; Misaia; Ngata Palasá; Palani 'o e Huhu'í; Sākalamēniti; Sihova; Tangata Ta'ané; Tauhi-sipi Lelei; Taukapó; Ta'ata'á; Toetu'ú; Tokotaha Fakahaofi; Tokotaha Kuo Paní; Tokotaha Na'e Fakatupú; Tuí; Vai Mo'ui; 'Ālifá; 'Alo'ofá; 'Eikí; 'Imanuela; 'Ōmeká; 'Otuá, 'Uluaki Fānau

Ko e *Kalaisi* (ko ha fo'i lea faka-Kiliki) mo e *Misaia* (ko ha fo'i lea faka-Hepelū) 'oku 'uhinga ia ki he "tokotaha kuo paní." Ko Sīsū Kalaisi 'a e 'Uluaki Fānau 'a e Tamai 'i he laumālie (Hepelū 1:6; T&F 93:21). Ko ia 'a e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'e he Tamai 'i he kakanō (Sione 1:14; 3:16). Ko Sihova ia (T&F 110:3–4) pea na'e tomu'a fakanofa ia ki he ui mahu'inga ko 'eni ki mu'a 'oku te'eki fakatupu 'a e māmani. Na'e hanga 'e Sīsū 'o fakatupu 'a e māmani mo e ngaahi me'a kotoa pē 'oku 'i ai 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Tamai (Sione 1:3, 14; Mōsese 1:31–33). Na'e 'alo'í mai ia kia Mele 'i Pētelihema, pea ne mo'ui ta'e 'i ai ha angahala 'i he'ene mo'ui, pea na'á ne fai 'a e fakalelei haohaoa ki he ngaahi angahala 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá 'i he'ene lilingi hono ta'ata'á pea foaki 'ene mo'ui 'i he funga kolosí (Mātiu 2:1; 1 Nifai 11:13–33; 3 Nifai 27:13–16; T&F 76:40–42). Na'á ne toe

tu'u hake mei he pekiá, 'o fakapapau'i mai ai 'a e toetu'u 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. Na'e tupu mei he fakalelei mo e toetu'u 'a Sisuú, ko kinautolu kotoa pē 'e fakatomala mei he'enua ngaahi angahalá pea talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá te nau lava 'o mo'ui fakataha mo Sisū mo e Tamaí 'o ta'engata (2 Nifai 9:10-12; 21-22; T&F 76:50-53, 62).

Ko Sisū Kalaisi 'a e tokotaha mahu- 'inga taha kuo 'alo'i mai ki he māmani ko 'eni. 'Oku hoko 'a 'ene mo'ui ko e sīpinga haohaoa ia ke fa'ifa'itaki ki ai 'a e mo'ui 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. 'Oku totonu ke fakahoko 'i hono huafá 'a e ngaahi lotu, ngaahi tāpuaki mo e ngaahi ouau kotoa 'o e lakanga fakataula'eikí. Ko e 'Eiki ia 'o e ngaahi 'eikí, ko e Tu'i 'o e ngaahi tu'i, ko e Tupu'angá, ko e Fakamo'ui, mo e 'Otuá 'o e māmani kotoa.

'E toe hā'ele mai 'a Sisū Kalaisi 'i he mālohi mo e nāunau ke pule 'i he māmani lolotonga 'a e Nofo Tu'i. Te ne fakamāu'i 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá 'i he 'aho faka'osi ('Alamā 11:40-41; SS—M 1)

Fakamatala fakanounou ki he'ene mo'ui ('i hono fakahokohoko 'o e ngaahi me'a na'e hokó): Ko hono tomu'a fakahā 'o e 'alo'i mo e misiona 'a Sisuú, **Luke** 1:26-38 ('Īsaia 7:14; 9:6-7; 1 Nifai 11). Ko hono 'alo'i, **Luke** 2:1-7 (Mātiu 1:18-25). Na'e kalusefai, **Luke** 2:21. Na'e 'oatu ia 'i he tempalé, **Luke** 2:22-38. Na'e 'a'ahi mai kiate ia 'a e kau tangata potó, **Mātiu** 2:1-12. Na'e hola 'a Siosefa mo Mele mo ia ki 'Isipite, **Mātiu** 2:13-18. Na'e 'omi ia ki Nāsaleti, **Mātiu** 2:19-23. 'Alu ki he tempalé 'i hono ta'u hongofulu mā uá, **Luke** 2:41-50. Na'e 'i ai hono ngaahi tokoua mo e tuofafine, **Mātiu** 13:55-56 (Ma'ake 6:3). Na'e papitaiso ia, **Mātiu** 3:13-17 (Ma'ake 1:9-11; Luke 3:21-22). Na'e 'ahi'ahi'i ia 'e he tēvoló, **Mātiu** 4:1-11 (Ma'ake 1:12-13; Luke 4:1-13). Na'á ne ui 'ene kau ākongá, **Mātiu** 4:18-22 (Mātiu 9:9; Ma'ake 1:16-20; 2:13-14; Luke 5:1-11, 27-28; 6:12-16; Sione 1:35-51). Na'á ne fekau atu 'a e Toko Hongofulu Mā Uá, **Mātiu**

10:1-4 (Ma'ake 3:13-19; Luke 6:12-16). Fai 'a e Malanga 'i he Mo'ungá, **Mātiu** 5-7. Tomu'a fakahā 'a 'ene pekiá mo e toetu'u, **Mātiu** 16:21 (Mātiu 17:22-23; 20:17-19; Ma'ake 8:31; 9:30-32; 10:32-34; Luke 9:22; 18:31-34). Na'e lilii ia, **Mātiu** 17:1-9 (Ma'ake 9:2-8; Luke 9:28-36). Fekau'i atu 'a e kau fitungofulú, **Luke** 10:1-20. Hā'ele ikuna atu ki Selūsalema, **Mātiu** 21:1-11 (Ma'ake 11:1-11; Luke 19:29-40; Sione 12:12-15). Kamata 'a e sākalamēnití, **Mātiu** 26:26-29 (Ma'ake 14:22-25; Luke 22:19-20). Mamahi'ia mo lotu 'i Ketisemaní, **Mātiu** 26:36-46 (Ma'ake 14:32-42; Luke 22:39-46). Na'e lavaki'i, taki pōpula, mo li'ekina, **Mātiu** 26:47-56 (Ma'ake 14:43-53; Luke 22:47-54; Sione 18:2-13). Na'e kalusefai ia, **Mātiu** 27:31-54 (Ma'ake 15:20-41; Luke 23:26-28, 32-49; Sione 19:16-30). Na'á ne toe tu'u, **Mātiu** 28:1-8 (Ma'ake 16:1-8; Luke 24:1-12; Sione 20:1-10). Na'á ne hā holo hili 'ene toetu'u, **Mātiu** 28:9-20 (Ma'ake 16:9-18; Luke 24:13-48; Sione 20:11-31; Ngāue 1:3-8; 1 Kol. 15:5-8). Hā'ele hake ki he langí, **Ma'ake** 16:19-20 (Luke 24:51-53; Ngāue 1:9-12). Hā mai ki he kau Nifai, **3 Nifai** 11:1-17 (3 Nifai 11-26). Hā mai kia Siosefa Sāmita, **SS—H** 1:15-20.

Mafai: 'E 'i hono umá 'a e pule, 'Īsaia 9:5 (2 Nifai 19:6). Na'e akonaki 'a Sisū 'o taau mo ia 'oku mālohi, **Mātiu** 7:28-29 (Ma'ake 1:22). 'Oku ma'u 'e he Foha 'o e Tangatá 'a e mālohi 'i māmani ke fakamolemole 'a e ngaahi angahalá, **Mātiu** 9:6. Na'e fekau 'e Sisū 'i he mālohi ki he kau laumālie 'ulí pea nau talangofua kiate ia, **Ma'ake** 1:27 (Luke 4:33-36). Na'e fakanofa 'e Sisū 'a e toko hongofulu mā uá ke nau ma'u 'a e mālohi, **Ma'ake** 3:14-15. Na'e 'i ai ha mālohi 'i he ngaahi folofola 'a Sisuú, **Luke** 4:32. Kuo tuku 'e he Tamaí 'a e fakamaau kotoa pē ki he 'Aló, **Sione** 5:22, 27. Na'e fakanofa 'e he 'Otuá 'a Sisū 'aki 'a e Laumālie Mā'oní'oní pea mo e mālohi, **Ngāue** 10:38. Na'e tomu'a fakanofa 'a Sisū 'i he'eki fakatupu 'a māmani, **1 Pita** 1:20 ('Eta 3:14). 'Oku ma'u 'e Kalaisi 'a e ngaahi ki ki heli mo e maté, **Fakahā** 1:18. 'Oku mo'ulaloo 'a

e kakai kotoa pē kiate ia, **2 Nifai** 9:5. Ko Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, ko e Tamai 'o e langí mo e māmaní, ko e Tupu'anga 'o e ngaahi me'a kotoa pē talu mei he kamata'angá, **Hilam**. 14:12. Na'e ha'u 'a Kalaisi 'i he finangalo 'o e Tamai ke fai hono finangaló, **T&F** 19:24. Na'e ma'u 'e Kalaisi hono fonu 'o e nāunau 'o e Tamai, pea na'á ne ma'u 'a e mālohi kotoa pē, **T&F** 93:3–4, 16–17 (Sione 3:35–36).

Fa'ifa'itaki'anga 'a Sīsū Kalaisi: Kuó u tuku kiate kimoutolu 'a e fakatātā, **Sione** 13:15. Ko au ko e halá, mo e mo'oni, pea mo e mo'uí, **Sione** 14:6. Na'e mamahi foki 'a Kalaisi ma'atautolu pea ne tuku mai ha fa'ifa'itaki'anga, ke tau topuva'e taha mo ia, **1 Pita** 2:21. Kapau 'e 'ikai muimui ha tangata ki he sipinga 'a e 'Alo 'o e 'Otuá mo'uí, 'e 'ikai fakamo'uí ia, **2 Nifai** 31:16. 'Oku ou faka'amu ke mou hao'ao 'o hangē pē ko aú, **3 Nifai** 12:48. Ke mou fai 'eni ma'u ai pē, 'o hangē ko ia na'á ku fai, **3 Nifai** 18:6. Kuo u fokotu'u ha sipinga kiate kimoutolu, **3 Nifai** 18:16. Ko e ngaahi ngāue 'a ia kuo mou mamata kuó u fai ke mou fai foki ia; **3 Nifai** 27:21, 27. Ko e kau muimui mo'oni kia Sīsū Kalaisi, te nau hangē pē ko iá, **Molonai** 7:48.

Ko e nāunau 'o Sīsū Kalaisi: Na'e fakafonu 'e he nāunau 'o e 'Otuá 'a e fale fehikitaki, **'Eke**. 40:34–38. 'Oku fonu 'a māmani kotoa pē 'i hono nāunaú, **'Isaia** 6:3 (2 Nifai 16:3). Kuo hā hake 'iate koe 'a e nāunau 'o Sihová, **'Isaia** 60:1–2. 'E ha'u 'a e Foha 'o e Tangatá 'i he nāunau 'o 'ene Tamai, **Mātiu** 16:27. Fakaongoongolelei au 'aki 'a e nāunau na'á ku ma'u mo koe 'i he te'eki ngaohi 'a māmani, **Sione** 17:5. Kuo pau ke pule 'a e Tokotaha Mā'oni'oni 'o 'Isilelí 'i he fu'u nāunau lahi, **1 Nifai** 22:24. Na'a mau ma'u ha 'amanaki lelei ki hono nāunaú, **Sēkope** 4:4. 'E hā'ele mai 'a e 'Alo 'o e 'Otuá 'i hono nāunaú, **'Alamā** 5:50. Na'á ne fakamatala 'i 'a e me'a kotoa pē, 'o fai mei he kamata'angá 'o a'u ki he taimi te ne hā'ele mai 'i hono nāunaú, **3 Nifai** 26:3. Ko 'eku

kau 'Aposetoló te nau tu'u kuo nau kofu 'aki 'a e nāunau 'o hangē pē ko aú, **T&F** 29:12 (T&F 45:44). Na'á ma vakai ki he nāunau 'o e 'Aló 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e Tamai, **T&F** 76:19–23. Na'e mamata mo fakamo'oni 'a Sione ki hono kakato 'o hoku nāunaú, **T&F** 93:6 (Sione 1:14). Na'e uló 'a hono fofongá 'o mahulu ange 'i he ngingila 'o e la'aá, **T&F** 110:3. Na'e 'iate au 'a hono nāunaú pea na'á ku mamata ki hono fofongá, **Mōsese** 1:1–11. Ko 'eku ngāue 'eni mo hoku nāunaú, **Mōsese** 1:39.

Ko e 'ulu ki he Siasí: Ko e 'ulu 'a Kalaisi ki he Siasí, **'Efesō** 5:23 ('Efesō 1:22; 4:15). Ko e 'ulu ia 'o e sinó, ko e Siasí, **Kolose** 1:18. Ko hoku siasí 'eni, **Mōsaia**. 26:22 (Mōsaia 27:13). Ko Kalaisi 'a e tupu'anga mo e fakahao'ao'anga 'o 'enau tuí, **Molonai** 6:1–4. Kuo fokotu'u 'a e siasí ni, **T&F** 33:5 (3 Nifai 27:3–8).

Fakamaau: Te ne fakamaau 'a māmani 'i he mā'oni'oni, **Same** 9:8 (3 Nifai 27:16). 'Oku hā'ele mai ia ke fakamaau 'a māmani, **Same** 96:13. 'E fakamaau 'e he 'Otuá 'a e mā'oni'oni mo e angahalá, **Tngt**. 3:17. Te ne fakamaau 'i he lotolotonga 'o e ngaahi pule'angá, **'Isaia** 2:4 (Maika 4:3; 2 Nifai 12:4). 'I he mā'oni'oni te ne fakamaau 'a e masivá, **'Isaia** 11:2–4. Kuo tuku 'e he Tamai 'a e fakamaau kotoa pē ki he 'Aló, **Sione** 5:22. Kapau te u fakamaau 'oku mo'oni 'eku fakamāu, **Sione** 8:16. Kuo fakanofo ia 'e he 'Otuá ko e Fakamaau ki he mo'uí mo e maté, **Ngāue** 10:42 (2 Tīm. 4:1). 'E fakamaau 'e he 'Otuá 'ia Sīsū Kalaisi 'a e ngaahi me'a fufu 'i he kakaí, **Loma** 2:16. Te tau tutu'u kotoa pē 'i he fakamaau'anga 'o Kalaisi, **Loma** 14:10 (2 Kol. 5:10; 'Alamā 12:12; Molom. 3:20; 7:6; 'Eta 12:38; T&F 135:5). 'E ha'u ai 'a e kakai fulipē ki he 'Otuá ke fakamāu 'i 'o fakatatau ki he mo'oni mo e mā'oni'oni 'oku 'iate iá, **2 Nifai** 2:10. Ke tu'u 'i he 'ao 'o e 'Otuá ke fakamāu 'i 'o fakatatau ki he ngaahi ngāue kuo fai, **'Alamā** 5:15 ('Alamā 12:15; 33:22; 3 Nifai 27:14). Ko e 'Otuá mo Kalaisi ko e fakamaau ki he kakai kotoa pē, **T&F** 76:68.

Ko e pule 'a Kalaisi 'i he Nofo Tu'í: 'E 'i hono umá 'a e pule, 'Īsaia 9:5 (2 Nifai 19:6). Te u nofo 'i ho lotolotonga 'o'ou, 'oku pehē 'e Sihova, Sāk. 2:10–12 (Sāk. 14:9). 'E 'oange 'e he 'Otuá kia Sīsū 'a e nofo'anga 'o 'ene tamai ko Tēvitá, Luke 1:30–33. 'E pule 'a Kalaisi 'o ta'engata pea ta'engata, Fakahā 11:15. 'E pule 'a e kau mā'oni'oni mo Kalaisi 'i he ta'u 'e taha afe, Fakahā 20:4 (T&F 76:63). Koe'uhi ko e mā'oni'oni 'a hono kaká 'oku 'ikai ma'u ai 'e Sētane ha mālohi, 1 Nifai 22:26 (Fakahā 20:1–3). Te u nofo 'i he mā'oni'oni fakataha mo e tangatá 'i he māmaní 'i ha ta'u 'e taha afe, T&F 29:11 (T&F 43:29–30). Ke mou fakaongoongo ki he kau pule 'a ia 'oku 'i aí kae 'oua ke pule ia 'a ia 'oku 'a'ana 'a e totonu ke pulé, T&F 58:22 (1 Kol. 15:25). 'E pule totonu 'a Kalaisi 'i he māmaní TT 1:10 ('Īsaia 32:1).

Ko e ngaahi hā holo 'a Kalaisi hili 'ene mo'ui fakamatelié: Pea kuo toe tu'u 'a Sīsū na'á ne tomu'a fakahā ia kia Mele, Ma'ake 16:9 (Sione 20:11–18). Na'e fononga mo talanoa 'a Sīsū mo e ongo ākongá 'i he hala ki 'Emeasí, Luke 24:13–34. Na'e hā 'a Sīsū ki he kau 'Aposetoló pea na'a nau ala ki hono ongo nimá mo e ongo va'é, Luke 24:36–43 (Sione 20:19–20). Na'e hā 'a Sīsū kia Tōmasi, Sione 20:24–29. Na'e hā 'a Sīsū ki he kau ākongá 'i he tahi 'o Taipilió, Sione 21:1–14. Na'e ngāue 'a Sīsū 'i ha 'aho 'e fāngofulu hili 'ene toetu'ú, Ngāue 1:2–3. Na'e mamata 'a Sītiveni 'oku tu'u 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e 'Otuá, Ngāue 7:55–56. Na'e hā 'a Sīsū kia Saula, Ngāue 9:1–8 (LSS, Ngāue 9:7; Ngāue 26:9–17). Na'e mamata ha kakai 'e toko 500 tupu kia Kalaisi, 1 Kol. 15:3–8. Na'e fakahā 'e Sīsū ia ki he kakai 'o Nifai, 3 Nifai 11:1–17. Na'e mamata mo fanongo ha kakai 'e toko 2500 kia Sīsū, 3 Nifai 17:16–25. Na'e 'a'ahi mai 'a e 'Eiki kia Molomona, Molom. 1:15. Na'e mamata 'a Siosefa Sāmīta mo Sitenei Likitoni kiate ia 'i he to'ukupu to'omata'u 'o e 'Otuá, T&F 76:22–23. Na'e mamata 'a Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele 'i he Temipale Ketilaní, T&F 110:1–4. Na'e

mamata 'a Siosefa Sāmīta kia Sīsū, SS—H 1:15–17.

Mo'ui 'a Kalaisi 'i he maama fakalaumālié: Na'e hā 'a Sihova kia 'Ēpalahame, Sēnesi 12:7 (Sēnesi 17:1; 18:1; 'Ēpa. 2:6–8). Na'e folofola 'a Sihova kia Mōse se ko e mata ki he mata, 'Eke. 33:11 (Teut. 34:10; Mōse se 1:1–2). Na'á ku mamata kia Sihova na'e 'afio mei he feilaulau'angá, 'Āmosi 9:1. Na'e 'i he kamata'angá 'a e Folofolá, pea na'e 'i he 'Otuá 'a e Folofolá. Pea na'e hoko 'a e Folofolá ko e kakano, pea nofo ia 'iate kitautolu, Sione 1:1,14 (1 Sione 1:1–3). Ki mu'a 'ia 'Ēpalahame, 'oku ou 'i ai au, Sione 8:58. Fakaongoongolelei au 'aki 'a e nāunau na'á ku ma'u mo koe 'i he te'eki ngaohi 'a māmaní, Sione 17:5. Na'e mamata mo'oni 'a 'Īsaia ki hoku Huhu'í 'o hangē ko 'eku mamata kiate ia mo hoku tokoua ko Sēkopé, 2 Nifai 11:2–3. 'I he 'apongipongí te u ha'u ki māmaní, 3 Nifai 1:12–14. Na'e 'i mu'a 'a Kalaisi 'i he kamata 'a māmaní, 3 Nifai 26:5 (Sione 6:62). Hangē ko hono angá 'o 'eku hā kiate koe 'i he laumālié te u hā pehē ki hoku kakai 'i he kakanó, 'Eta 3:14–17. Na'e mamata 'a 'Īnoke ki he 'Eiki pea na'á ne 'a'eva mo ia, T&F 107:48–49. Ko hoku 'Alo 'Ofa'angá 'a ia ko hoku 'Ofa'anga mo e Tokotaha kuó u Fili talu mei he kamata'angá, Mōse se 4:2. Pea na'e folofola 'a e 'Eiki: Ko hai te u fekau'í? Pea tali 'e ha taha 'oku hangē ko e Foha 'o e Tangatá: Ko au 'eni, fekau'í au, 'Ēpa. 3:27.

Ngaahi kikite kau ki hono 'alo'i mai mo e pekia 'a Sīsū Kalaisi: 'E tu'itu'ia 'a e tāupo'ou pea 'e fā'e'le'í 'a e tama, 'Īsaia 7:14 (1 Nifai 11:13–20). 'E ha'u mei Pētelihema 'a ia 'e pule 'i 'Isileli, Maika 5:2. Na'e kikite'í 'e Samuela ko e tangata Leimaná 'e 'i ai 'a e 'aho 'e taha mo ha pō pea mo ha 'aho, 'o hangē ko e 'aho pē taha, ko ha fetu'u fo'ou; mo e ngaahi faka'ilonga kehe, Hilam. 14:2–6. Na'e kikite'í 'e Samuela ko e tangata Leimaná, 'e 'i ai 'a e fakapo'uli, ngaahi mana, ngaahi 'uhila, mo e ngalulululu 'a e fonuá, Hilam. 14:20–27. Na'e faka'hoko 'a e ngaahi faka'ilonga 'o e 'alo'i

‘o Sísúú, **3 Nífaí** 1:15–21. Na’e fakahoko ‘a e ngaahi faka’ílonga ‘o e pekia ‘a Sísúú, **3 Nífaí** 8:5–23.

To’o ‘a e huafa ‘o Sísū Kalaisí kiate kitautolú: ‘Oku ‘íkai mo ha hingoa kehe ke tau mo’ui ai, **Ngāue** 4:12 (2 Nífaí 31:21). Na’e fiefia ‘a e kau ‘Aposetoló ‘i he lau kinautolu ‘oku nau fe’unga ke fepaki mo e faingata ‘a koe’uhi ko hono huafá, **Ngāue** 5:38–42. Pea ko ‘ene fekaú ‘eni, Ke tui ‘a kitautolu ki he huafa ‘o hono ‘Alo ko Sísū Kalaisí, **1 Sione** 3:23. Fakamo’oni ‘oku mou to’o kiate kimoutolu ‘a e huafa ‘o Kalaisí ‘i he papitaiso, **2 Nífaí** 31:13. ‘Oku ou loto ke mou to’o kiate kimoutolu ‘a e huafa ‘o Kalaisí, **Mōsaia** 5:6–12 (Mōsaia 1:11). ‘Ílonga ‘a e kakai na’a nau fie ‘ai kiate kinautolu ‘a e huafa ‘o Kalaisí, pe ko e ‘Otuá, na’a nau ului ki he Siasi ‘o e ‘Otuá, **Mōsaia** 25:23. Ko kinautolu ‘a ia na’e tui mo’oni kia Kalaisí na’a nau ‘ai kiate kinautolu ‘a e huafa ‘o Kalaisí, ‘**Alamā** 46:15. ‘E fakaava mai ‘o e matapā ‘o e langí kiate kinautolu ‘e tui ki he huafa ‘o Sísū Kalaisí, **Hilam**. 3:28. ‘Oku monū-‘ia ia ‘a ia ‘e ‘ílo’i ‘okú ne faitotonu ki hoku hingoa ‘i he ‘aho faka’osí, ‘**Eta** 4:19. ‘Oku nau loto-fiemalie ke to’o kiate kinautolu ‘a e huafa ‘o ho ‘Aló, **Molonai** 4:3 (T&F 20:77). To’o kiate kimoutolu ‘a e huafa ‘o Kalaisí, **T&F** 18:21–25.

Fakamo’oni kuo fai ‘o kau kia Sísū Kalaisí: Na’e fakamo’oni ‘i ‘e Paula ko Sísū ‘a e Kalaisí, **Ngāue** 18:5. Na’e a’u ki he laumalie koví na’a nau fakamo’oni ‘i ‘oku nau ‘ílo’i ‘a Sísū, **Ngāue** 19:15. ‘Oku ‘íkai ha taha te ne fa’a pehē ko e ‘Eiki ‘a Sísū ka ‘i he Laumalie Mā’oni’oni, **1 Kol.** 12:3. ‘E tū’ulutui ‘a e tui kotoa pē, pea fakahā ‘e he ‘elelo kotoa pē ko e ‘Eiki ‘a Sísū Kalaisí, **Filipai** 2:10–11. ‘Oku mau lea ‘ia Kalaisí, ‘oku mau fiefia ‘ia Kalaisí, ‘oku mau malanga ‘aki ‘a Kalaisí, ‘oku mau kikite ‘ia Kalaisí, **2 Nífaí** 25:26. Ko e taumu’a ‘a e Tohi ‘a Molomoná ke fakaloto’i ‘a e kau Siú mo e Senitailé ko Sísū ‘a e Kalaisí, **2 Nífaí** 26:12 (Peesi Talamu’aki ‘o e Tohi ‘a Molomoná). Na’e fakamo’oni ‘a e kau palōfitá mo e ngaahi folofolá kia Kala-

isi, **Sēkope** 7:11, 19. Ke mou fekumi ki he Sísū ko ia ‘a ia kuo tohi ki ai ‘a e kau palōfitá mo e kau ‘aposetoló, ‘**Eta** 12:41. Na’á ma mamata kiate ia peá ma fanongo ki he le’o ‘oku fakamo’oni ‘i ko ia ‘a e ‘Alo pē Taha na’e Fakatupú, **T&F** 76:20–24. Ko ‘eni ‘a e ngaahi mo’ui ta’engatá—ke ‘ílo’i ‘a e ‘Otuá mo Sísū Kalaisí, **T&F** 132:24. ‘Oku mau tui ki he ‘Otuá, ko e Tamai Ta’engatá, pea ki Hono ‘Alo, ko Sísū Kalaisí, **TT** 1:1. ‘Oku mau tui ‘e pule totonu ‘a Kalaisí ‘i he māmaní, **TT** 1:10.

Ko e ngaahi fakataipe pe ngaahi faka’ílonga ‘o Kalaisí: Na’e ‘omi ‘e ‘Ēpeli ‘a e veloaki ‘o ‘ene fanga manú, **Sēnesi** 4:4 (Mōsese 5:20). ‘Ave ho foha ko pē taha, ‘**Aisaké** ‘o feilaulau ‘aki ia, **Sēnesi** 22:1–13 (Sēkope 4:5). Na’e fekau ‘e he ‘Eikí ki he fānau ‘a ‘Isilelí ke nau feilaulau ‘aki ‘a e fanga lami ta’e-hano-mele, ‘**Eke.** 12:5, 21, 46 (Nōmipa 9:12; Sione 1:29; 19:33; 1 Pita 1:19; Fakahā 5:6). Ko e mā ‘eni kuo foaki mai ‘e Sihova ke mou kaí, ‘**Eke.** 16:2–15 (Sione 6:51). Ke ke tā ‘a e maká pea ‘e tupu mei ai ‘a e vai koe’uhi ke inu ai ‘a e kakai, ‘**Eke.** 17:6 (Sione 4:6–14; 1 Kol. 10:1–4). ‘E fua ‘e he kosí ‘a ‘enau ngaahi hia kotoa pē, **Lev.** 16:20–22 (‘Ísaia 53:11; Mōsaia 14:11; 15:6–9). Na’e hiki hake ‘e Mōseha na ngata palasa ke fakamo’ui ai ‘a kinautolu ‘e sio ki aí, **Nōmipa** 21:8–9 (Sione 3:14–15; ‘Alamā 33:19; Hilam. 8:14–15). Na’e nofo ‘a Siona ‘i he kete ‘o e fu’u iká ‘i he ‘aho ‘e tolu, **Siona** 1:17 (Mātiu 12:40). Ko hono tatau ‘eni ‘o e feilaulau ‘o e ‘Alo pē Taha na’e Fakatupu ‘e he Tamai, **Mōsese** 5:4–8.

SITEIKI

Ko e taha ia ‘o e fokotu’utu’u faka’iu-niti mo e ngaahi ‘iuniti pule ‘o e Siasi ‘o Sísū Kalaisí ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. ‘Oku kau ki ha siteiki ha ngaahi uooti pe ngaahi kolo. ‘Oku fa’a fokotu’u foki hano ngaahi fakangatangata fakafeitu’u, pea ‘oku fakatatau ia ki he ‘imisi ‘o e fale fehikitaki ‘oku fakamatala’i ‘i he ‘Ísaia 54:2: “Fakalōloa ho’o ngaahi afó pea tukituki ke ma’u ho’o ngaahi tuki poupou [siteikí].” ‘Oku hanga ‘e he siteiki taki

taha 'o Saioné 'o poupou'í mo tokoni ki hono pukepuke hake 'o e Siasí 'o hangē ko hono pukepuke hake 'o ha tēniti pe tāpanekale 'e hono ngaahi 'akau tukitukí [siteikí]. Ko e siteikí ko ha faitu'u ia ke tēnaki pe fakataha ki ai 'a e toenga 'o 'Isileli kuo fakamovetevete'í (T&F 82:13–14; 101:17–21).

Fakamālohi'í ho ngaahi tuki poupou'í pea fakalahi ho ngaahi ngata'angá, **Molonai** 10:31 (T&F 82:14). Vahe'í ki Saioné ha ngaahi siteiki kehe mei he siteikí ni, **T&F** 109:59. Ke hoko 'a e tēnaki fakataha ki he fonua ko Saioné, pea ki hono ngaahi siteikí, ko ha malu'anga, **T&F** 115:6 (T&F 101:21). Kotofa mo ha toe ngaahi potu kehe foki ke hoko ko e ngaahi siteiki, **T&F** 115:18. 'Oku fokotu'u 'a e palesiteni ki ha kōlomu 'o e kau taula'eiki lahi ke teuteu'í 'a kinautolu 'a ia 'e fili ko e kau palesiteni fakasiteikí, **T&F** 124:133–134. Ke mou 'alu atu ki he fonua ko Saioné, koe'uhi ke fakamālohi 'a hono ngaahi siteikí, **T&F** 133:9.

SITĪVENI

Na'e mate fakama'ata 'a Sitiveni ma'á e Fakamo'uí mo hono Siasí 'i he taimi 'o e Fuakava Fo'ou. Na'e hanga 'e he'ene ngaahi malangá 'o fakamelomelo pea mahalo na'á ne fakalotoa 'a e ngāue lahi 'a Paula, 'a ia na'á ne 'i ai 'i he taimi na'e taukapo'í ai pē 'e Sitiveni ia 'i he 'ao 'o e Sanitaliné (Ngāue 8:1; 22:20).

Na'e kau 'a Sitiveni 'i he kau tangata 'e toko fitu na'e fili ke nau tokoni ki he kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, **Ngāue** 6:1–8. Na'e fai 'e Sitiveni 'a e ngaahi mana mo e ngaahi me'a fakaofo lahi, **Ngāue** 6:8. Na'e fakakikihi 'a Sitiveni mo e kau Siú, **Ngāue** 6:9–10. Na'e tukuaki'í ia pea fakamāu'í 'e he Sanitaliné, **Ngāue** 6:11–15. Na'e fai 'e Sitiveni hono taukapo'í, **Ngāue** 7:2–53. Na'e pito ia 'i he Laumālie Mā'oni'oni, pea mamata ki he Tamai mo e 'Aló 'i ha me'a-hā-mai, **Ngāue** 7:55–56. Na'e fakapoongi 'a Sitiveni koe'uhi ko 'ene fakamo'oni, **Ngāue** 7:54–60.

SIÚ, KAU. *Vakai foki ki he Siuta;*
'Isileli

'E lava ke hoko 'a e kau Siú ko e (1) hako 'o Siuta, 'a ia ko e taha 'o e ngaahi foha 'e toko hongofulu mā ua 'o Sēkopé, (2) ko e kakai ia 'o e pule'anga 'o Siuta 'i he faitu'u fakatongá 'i he kuonga mu'á, pe (3) ko e kakai 'oku nau tauhi ki he ngaahi me'a fakalotu, ngaahi tō'onga mo'ui, mo e ngaahi 'ulungāanga tukufakaholo 'o e tui faka-Siutá pea tatau ai pē pe na'e fanau'í mai kinautolu ko e Siu pe 'ikai. Kuo anga-maheni 'aki hono ngāue 'aki 'o e fo'í lea *Siú* 'o 'uhinga ki he hako kotoa pē 'o Sēkopé, ka 'oku hala ia. 'Oku totonu ke fakangatangata pē ia kiate kinautolu 'oku nau kau ki he pule'anga 'o Siutá pe, ko hono tu'unga 'i he 'aho ní, ko kinautolu 'oku nau kau ki he fa'ahinga 'o Siutá pea mo hono ngaahi kāingá.

'E 'ikai mole 'a e tokotoko 'o e pulé 'ia Siuta kae 'oua ke hā'ele mai 'a Sailo, **Sēnesi** 49:10. Ko e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí ko e mālohi ia 'o e 'Otuá ki he fakamo'ui 'o mu'omu'a ki he Siú, **Loma** 1:16. 'E fokotu'u hake 'e he 'Eiki ko e 'Otuá ha palōfita 'i he kau Siú—'io ko ha Misaia, **1 Nifai** 10:4. 'I he taimi na'e 'alu atu ai 'a e tohi mei he ngutu 'o e Siú, ko e ngaahi me'a na'e tohi na'e mahinongofua mo haohaoa, **1 Nifai** 14:23. 'E fakamovetevete 'a e kau Siú 'i he ngaahi pule'anga kotoa pē, **2 Nifai** 25:15. Ko e kau Siú ko hoko kakai na'á ku fuakava mo ia 'i mu'a atu, **2 Nifai** 29:4. Ko e kau Siu kuo fakamovetevete 'e kamata foki ke nau tui kia Kalaisi; **2 Nifai** 30:7. 'E li'aki 'e he kau Siú 'a e maka 'a ia te nau lava 'o langa ai, **Sēkope** 4:14–16. 'E ma'u 'e he Siú mo ha toe ngaahi fakamo'oni kehe ko Sīsū ko e Kalaisi mo'oni, **Moloma**. 3:20–21. 'E fokotu'u hake ha palōfita 'e toko ua ki he pule'anga 'o e kau Siú 'i he ngaahi 'aho faka'osi, **T&F** 77:15. Ui atu ki he ngaahi pule'anga kotoa pē 'o fuofua fai ki he kau Senitailé, pea toki fai ki he kau Siú **T&F** 133:8. 'I he ngaahi 'aho ko iá, 'e toki hoko 'a e fu'u mahi lahi 'i he kau Siú, **SS—M** 1:18.

SIUTA. *Vakai foki ki he* Siú, Kau; Tohi Tapú; 'Isileli

Ko e foha ia hono fá 'o Sēkope mo Lia 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 29:35; 37:26–27; 43:3, 8; 44:16; 49:8). Na'e tāpuaki'i 'e Sēkope 'a Siuta te ne hoko ko ha takimu'a fakanatula pē 'i he ngaahi foha 'o Sēkopé pea 'e hā'ele mai 'a Sailo (Sisū Kalaisi) 'o hoko ko hono hako (Sēnesi 49:10).

Ko e fa'ahinga 'o Siutá: Ko e fa'ahinga ia na'e takimu'a ki ai 'a Siuta 'i he hili 'a hono nofo'i 'o Kēnaní. Ko e fa'ahinga na'á ne tu'u fehangahangai lahi taha mo iá ko e fa'ahinga 'o 'Ifalemí. Na'e tāpuaki'i 'e Mōsese 'a e fa'ahinga 'o Siutá (Teut. 33:7). Na'e hili 'a e pule 'a Solomoné, pea hoko leva 'a e fa'ahinga 'o Siutá ko e pule'anga 'o Siutá.

Ko e pule'anga 'o Siutá: Lolotonga 'a e pule 'a Lehopoamé na'e vahevahe 'a e pule'anga 'o Solomoné ki ha pule'anga mavahevahe 'e ua, tu'unga 'i he femehēka'aki 'i he vaha' 'o e fa'ahinga 'o 'Ifalemí mo e fa'ahinga 'o Siutá. Na'e kau 'i he pule'anga mei he tongá, pe pule'anga 'o Siutá 'a e fa'ahinga 'o Siutá pea mo e konga lahi ange 'o e fa'ahinga 'o Penisimani. Na'e hoko 'a Selūsalema ko hono kolomu'á. Na'e nofo ma'u hono fakalūkufua 'o e pule'anga ko iá 'i he lotu kia Sihova 'o kehe ia mei he pule'anga 'i he tokelaú. Na'e sí'isi'i ange hono 'ohofi 'o Siuta mei he tokelaú mo e hahaké, pea na'e tauhi ma'u ai 'a e pule aoniú ki he pule'angá 'i he nima 'o e fāmili 'o Tēvitá 'o a'u mai ki hono taki pōpula 'a kinautolu 'e he kau Pāpiloné. Na'e lava 'e he pule'anga 'o Siutá 'o kei tu'u pē 'i ha ta'u 'e 135 hili 'a e tō 'a e pule'anga tokolahi mo mālohi ange 'o 'Isilelí.

Ko e va'akau 'o Siutá: 'Oku 'uhinga 'eni ki he Tohi Tapú 'i he'ene hoko ko ha lekooti 'o e fale 'o Siutá ('Isikeli 37:15–19). Ko e taimi ko ia 'e tånaki mai ai 'i he ngaahi 'aho faka'osi' 'a e ngaahi va'a kehekehe 'o e fale 'o 'Isilelí, 'e tånaki fakataha foki mo 'enau ngaahi lekooti toputapú. 'Oku fepoupou'aki 'a e ngaahi

lekooti fakatohitapu ko 'ení pea nau hoko ko ha fakamo'oni pē taha, ko Sisū 'a e Kalaisi, ko e 'Otua 'o 'Isilelí pea ko e 'Otua foki 'o e māmaní kotoa (2 Nifai 3; 29; LSS, Sēnesi 50:24–36).

SIUTASI, TOKOUA 'O SĒMISIÍ

Ko e toko taha ia 'o e 'uluaki kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'a Sisū Kalaisi 'i he Fuakava Fo'ou (Luke 6:13–16). Mahalo na'e toe ui foki ia ko Lepiusi Taitusi (Mātiu 10:2–4).

SIUTASI 'ISIKĀLIOTE

Ko e toko taha 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'a Sisū 'i he Fuakava Fo'ou (Mātiu 10:4; Ma'ake 14:10; Sione 6:71; 12:4). Ko hono 'uhinga 'o hono hingoa faka'osi ko e "tangata 'o Kelioti." Na'á ne tupu mei he fa'ahinga 'o Siutá pea ko e 'Aposetolo pē ia 'e toko taha na'e 'ikai ko ha Kāleli. Na'e hanga 'e Siutasi 'o lavaki'i 'a Sisū

Ma'u 'a e konga siliva 'e tolungofulu ke lavaki'i ange 'a Kalaisi ki ha toko taha 'o e kau taula'eiki lahi, **Mātiu** 26:14–16 (Sāk. 11:12–13). Lavaki'i 'a e 'Eikí 'aki ha 'uma, **Mātiu** 26:47–50 (Ma'ake 14:43–45; Luke 22:47–48; Sione 18:2–5). No'ou'a ia, **Mātiu** 27:5. Na'e hū 'a Sētane kia Siutasi, **Luke** 22:3 (Sione 13:2, 26–30). Na'e lea 'a Tēvita 'o kau ki hono lavaki'i 'e Siutasi 'a Sīsúú, **Ngāue** 1:16 (Same 41:9).

SŌLAMI; SŌLAMÍ, KAU

Ko e tamaio'eiki ia 'a Lēpani 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'á ne kau fakataha mo Nifai mo Lihai ke 'alu ki he fonua 'o e tala'ofá (1 Nifai 4:31–38). Na'e hanga 'e Lihai 'o tāpuaki'i 'a Sōlami fakataha mo hono ngaahi fohá, koe'uhi ko 'ene tui faivelengá (2 Nifai 1:30–32). 'Oku ui hono ngaahi hakó ko e kau Sōlamí (Sēkope 1:13).

SOLOMONE. *Vakai foki ki he* Pātisepa; Tēvita

Ko ha foha ia 'o Tēvita mo Pātisepa 'i he Fuakava Motu'á (2 Sam. 12:24). Na'e hoko 'a Solomone ko ha tu'i 'o 'Isileli 'i ha vaha'ataimi.

Na'e fokotu'u 'e Tēvita 'a Solomone ko e tu'i, **1 Ng. Tu'i** 1:11–53. Na'e fekau 'e Tēvita kia Solomone ke ne 'a'eva 'i he ngaahi hala 'o e 'Eikí, **1 Ng. Tu'i** 2:1–9. Na'e tala'ofa 'e he 'Eikí kiate ia ha lotomahino, **1 Ng. Tu'i** 3:5–15. Na'á ne fakamāu 'i ha ongo fefine, 'o fakapapa-u'i 'a e fa'ē totonu 'a e tamá, **1 Ng. Tu'i** 3:16–28. Lea'aki 'a e ngaahi palōvepi mo e ngaahi hiva, **1 Ng. Tu'i** 4:32. Langa 'a e tempalé, **1 Ng. Tui** 6; 7:13–51. Fakatapui 'a e tempalé, **1 Ng. Tu'i** 8. 'A'ahi mai kiate ia 'a e kuini 'o Sipá, **1 Ng. Tu'i** 10:1–13. Na'e mali 'a Solomone ki tu'a 'i 'Isileli, pea hanga 'e hono ngaahi uai'fi 'o fakatafoki hono lotó ke hū ki he ngaahi 'otua loi, **1 Ng. Tu'i** 11:1–8. Na'e houhau 'a e 'Eikí kia Solomone, **1 Ng. Tu'i** 11:9–13. Ko 'ene pekiá, **1 Ng. Tu'i** 11:43. Na'e kikite 'i 'e Tēvita 'a e nāunau 'o e pule 'a Solomone, **Same** 72. Na'e ma'u 'e Solomone 'a e ngaahi uai'fi mo e kau sinifu tokolahi, ka na'e 'i ai 'a e ni'ihí na'e 'ikai tali ia 'e he 'Eikí, **T&F** 132:38 (Sēkope 2:24).

SONATANE. *Vakai foki ki he Saula,*
Tu'i 'o 'Isileli; Tēvita

Ko e foha ia 'o Saula, ko e tu'i 'o 'Isileli 'i he Fuakava Motu'á. Ko ha kaume'a mamae 'o Tēvita 'a Sonatane (1 Sam. 13–23, 31).

SŌSAIA

Ko ha tu'i mā'oni'oni ia 'i Siuta mei he ta'u 641–610 K.M. (2 Ng. Tu'i 22–24; 2 Fkmtl. 34–35). Na'e 'ilo'i 'a e tohi 'o e ngaahi fonó 'i he fale 'o e 'Eikí 'i he lolotonga 'ene pulé (2 Ng. Tu'i 22:8–13).

SŌTOMA. *Vakai foki ki he Komola*

Ko ha kolo fai angahala 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'e faka'auha 'e he 'Eikí (Sēnesi 19:12–29).

SUTE

Ko e toko taha 'o e ngaahi tokoua 'o Sīsū 'i he Fuakava Fo'ou, pea mahalo ko ia na'á ne tohi 'a e tohi 'a Suté (Mātiu 13:55; Sute 1:1).

Ko e tohi 'a Suté: 'Oku 'i he tohi ko 'eni ha tohi meia Sute ki ha ni'ihí 'o e Kā-

ingalotú 'a ia na'e faka'au ke vaivai 'enau tuí. Na'e fakavaivai 'i 'a kinautolu 'e he ni'ihí 'iate kinautolu 'a ia na'a nau lau ko e kau Kalisitiane 'a kinautolu ka na'a nau kau ki he ngaahi tō'onga lotu fakahiteni pea na'a nau pehē 'oku 'ikai te nau ha'isia ke talangofua ki he ngaahi lao fakaeangama'á. Na'e faka'amu 'a Sute ke ne fafangu hake 'a e Kāingalotú ke nau 'ilo'i 'a e tu'utāmaki fakalaumālie 'oku nau 'i ai pea ke pou'ou 'i hake 'a kinautolu ke nau tauhi ma'u 'a e tuí.

Ko e ngaahi veesi mahu'inga 'eni 'i he tohi Suté, ko e veesi 6, 'a ia 'oku fakamatala ai ki he tau na'e fai 'i he langí pea mo hono kapusi ki tu'a 'o Lusifá mo 'ene kau 'āngeló mei he maama fakalaumālié ('Ēpa. 3:26–28), mo e veesi 14–15, 'a ia 'oku lave ai ki ha kikite na'e fai 'e 'Īnoke.

TAHÁ. *Vakai ki he Uouongatahá;*
'Otuá

TAHI MATÉ

Ko e tahi māsima 'i he ngata'anga fakatokelau 'o e Tele'a Soataní. Na'e toe 'iloa foki ia ko e Tahi Māsima. 'Oku fe'unga mo e fute 'e 1300 (mita 'e 395) 'a e mā'ulalo ange hono fukahi vai 'i he fukahi tahi 'o e Tahi Metiteleniané. Na'e ofi 'a e kolo ko Sōtomá, Komolá, mo Soa pe Pilá ki hono ngaahi matā-tahí, (Sēnesi 14:2–3).

'E fakahoko 'a e kikite pea 'e hoko foki ko e taha 'o e ngaahi faka'ilonga 'o e hā'ele 'anga ua mai 'a e Fakamo'uí, 'a e toe mo'uí 'a e ngaahi vai 'o e Tahi Maté, pea 'e toe mo'uí ai 'a e ngaahi me'a mo'uí ('Isikeli 47:8–9).

TAHI KULOKULÁ. *Vakai foki ki he*
Mōsesē

Ko e tahi ia 'i he vaha'a 'o 'Isipite mo 'Alepeá. 'Oku hoko hono ongo muitolotolo fakatokelau ko e matāfonua ia 'o e MUITOLOTOLO SAINAI. Na'e hanga 'e he 'Eikí 'o vaeua 'a e Tahi Kulokulá 'i ha mana koe'uhi ke laka atu ai 'a 'Isileli 'i he kelekele mōmoa 'i hono taki kinautolu 'e Mōsesé ('Eke. 14:13–31; Hepelū 11:29). 'Oku fakamo'oni 'i 'e he fakahā

‘i he ngaahi ‘aho ki mui ní hono vaeua ‘o e tahí ‘e Mōsesé (1 Nifai 4:2; Hilam. 8:11; T&F 8:3; Mōsesese 1:25).

TAITUSI. *Vakai foki ki he Paula; Tohi ‘a Paulá, Ngaahi; Taitusí, Tohi kia*

Ko ha tokotaha ului Kiliki falala’anga ia ‘i he Fuakava Fo’ou ‘a ia na’e fononga mai ki Selūsalema fakataha mo Paula, pea na’e hoko ki mui ko ha faifekau (Kalētia 2:1–4; 2 Tim. 4:10). Na’e ‘ave ‘e Taitusi ‘a e ‘uluaki tohi ‘a Paula ki he Kāingalotu ‘i Kolinitoó (2 Kol. 7:5–8, 13–15).

TAITUSÍ, TOHI KIA. *Vakai foki ki he Paula; Taitusi; Tohi ‘a Paulá, Ngaahi*

Na’e fai ‘e Paula ‘a e tohi kia Taitusi lolotongā ‘a ‘ene tau’atāina fakataimi mei hono tuku pōpula ia ‘i Lomá, he na’e ‘i Keliti ‘a Taitusi ia. Na’e lahi pē ‘a e fakamatala ‘a e tohi ki he ngaahi fehu’i fekau’aki mo hono fakatonutonu ‘o e kāingalotú ‘i he loto siasí pea mo e anga hono fokotu’utu’u ‘o e Siasí.

‘Oku ‘i he vahe 1 ‘a e pōpoaki ‘a Paula mo ha’ane ngaahi fakahinohino mo e ngaahi fakamatala mo e ngaahi me’a ‘oku fie ma’u fakalūkufua mei he kau pīsopé. ‘Oku ‘i he vahe 2–3 ha ngaahi akonaki fakalūkufua mo ha ngaahi pōpoaki fakafo’ituitui pē kia Taitusi ‘o kau ki he me’a ke fai ki ha ngaahi kulupu kehekehe ‘i he Siasí ‘i Keliti. Na’e hanga ‘e Paula ‘o pou pou’i hake ‘a e Kāingalotú ke nau ikuna’i ‘a honau ngaahi faikehekehé, pea ke nau anga-fakamātoato mo faivelenga pea tauhi ma’u ‘a e ngaahi ngāue lelei.

TĀKĀÍ. *Vakai foki ki he Faingāue ki he Mahakí; Loló*

‘I he ngaahi kuonga ‘i mu’á, na’e hanga ‘e he kau palōfita ‘a e ‘Eiki ‘o tākai (pani) ‘aki ‘a e lolo ‘a kinautolu te nau fakahoko ha ngaahi fatongia makehé, hangē ko ‘Ēlone pe ko e kau taula’eiki pe ko e ngaahi tu’i te nau pule ki ‘Isilelí. Ka ‘i he Siasí ‘i he ‘ahó ni, ko e tākaf ko hano ‘ai ha tulutā ‘e taha pe ua ‘o e lolo kuo

fakatapai ki he ‘ulu ‘o ha taha ‘o hoko ko e kongā ‘o ha tāpuaki makehe. ‘Oku toki fai pē ‘eni ‘o fakatatau ki he mafai mo e mālohi ‘o e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisētekí. Ko e ‘osi pē hono tākai, ‘oku hanga leva ‘e ha taha ‘okú ne ngāue ‘o fakatatau ki he mafai ‘o e lakanga fakataula’eiki pē ko iá ‘o fakama’u ‘a e tākai mo foaki ange ha tāpuaki makehe ki he tokotaha ‘oku tākai.

Pani ‘a kinautolu pea fakatapai ‘a kinautolu koe’uhí ke nau ngāue kiate au, ‘Eke. 28:41 (Lev. 8:6–12, 30). Fakanofu [tākai] ia ke hoko ko e [‘eikitau] ki hoku kakai ko ‘Isilelí, 1 Sam. 9:16; 10:1. Kuo pau ke hanga ‘e he kaumātu’á ‘o tākai ‘aki ‘a e lolo mo tāpuaki’i ‘a e mahakí, Sēmisi 5:14–15 (T&F 42:44).

TAKI MĀ’OLUNGÁ, KAU. *Vakai ki he Fitungofulu; Palesiteni ‘Uluakí, Kau; Pīsope Pulé; ‘Aposetolo*

TAKUANOÁ. *Vakai ki he Taukaé (ki he ‘Otuá)*

TALAIASI. *Vakai foki ki he Pāpilone; Pēpeli*

Ko e tu’i ia ‘o e kau Mitiá ‘i he Fuakava Motu’á, ‘a ia na’á ne pule’i ‘a Pāpilone hili ‘a e pekia ‘a Pelesasá (Taniela 5:31; 6:9, 25–28; 9:1; 11:1).

TALANOA FAKATĀTAĀ. *Vakai foki ki he Kōsipelí, Ngaahi— Faaitaha ‘a e Ngaahi Kōsipelí*

Ko ha talanoa mahinongofua ‘oku ngāue ‘aki ke fakatātaá ‘i mo ako’i ha fo’i mo’oni pe tefito’i mo’oni fakalaumālie. ‘Oku makatu’unga ‘a e talanoa fakatātaá ‘i hono fakafehoanaki ha me’a pe ko ha me’a ne hoko maheni pē ki ha fo’i mo’oni, pea ‘oku fa’a fufuu’i mai ‘a e ‘uhinga pe pōpoaki ‘o e talanoa fakatātaá ki he kau fanongo ko ia ‘oku ‘ikai te nau mateuteu fakalaumālie ke nau ma’u iá (Mātiu 13:10–17).

Na’e fa’a ngāue ‘aki ‘e Sisū ‘a e ngaahi talanoa fakatātaá ‘i he’ene ngaahi akó. Vakai ki he “Ngaahi Kōsipelí” ke ma’u mei ai ha lisi ‘o ‘ene ngaahi talanoa fakatātaá mahu’ingá.

TALANOA LOÍ. *Vakai foki ki he* Laú;
Lea Ta'efe'ungá

'Oku hanga 'e Sētane 'o fakamafola 'a e ngaahi talanoa loí mo e ngaahi fakakikihí—pea 'oku makatu'unga ia he taimi 'e ni'ihí 'i ha ngaahi me'a 'oku mo'oni fakakonga pē—ke ngaohi 'a e kakai ke nau tafoki mei he 'Otuá pea mo e lelei kotoa pē (Hilam. 16:22; SS—H 1:1). Ko e taha 'o e ngaahi faka'ilon-ga 'o e hā'ele 'anga ua mai 'a Sisū Kalaisi ko e talanoa 'a e kakai ki he ngaahi tau mo e ngaahi ongoongo 'o e ngaahi tau (Mātiu 24:6; T&F 45:26; SS—M 1:23).

TALANGOFUÁ. *Vakai foki ki he*
Fekau 'a e 'Otuá, Ngaahi; Fiefiá;
Fonó; Tāpuakí, Tāpuakí'í,
Tāpuekiná; Tokangá; 'A'evá;
'A'eva mo e 'Otuá

'I he 'uhinga fakalaumalié, ko e talangofuá 'a e fai ki he finangalo 'o e 'Otuá.

Na'e fai 'e Noa 'o hangē ko ia kotoa pē na'e fekau kiate ia 'e he 'Otuá, **Sēnesi** 6:22. Na'e talangofua 'a 'Ēpalahame ki he 'Otuá, **Sēnesi** 22:15–18. Ko e me'a kotoa pē kuo folofola ki ai 'a Sihová te mau fai, '**Eke**. 24:7. Ko ia ke ke fanongo, 'e 'Isileli, pea tokanga ke fai ki ai, **Teut**. 6:1–3. Ke ke 'ofa kia Sihova peá ke fai talangofua ki hono le'ó, **Teut**. 30:20. 'Oku lelei lahi 'a e talangofuá 'i he feila-lau, **1 Sam**. 15:22. Ke ke manavahē ki he 'Otuá peá ke fai ki he'ene ngaahi fekaú, **Tngt**. 12:13–14. 'E 'ikai hū ki he pule'anga 'o e langí 'a e kakai kotoa pē ka ko ia 'okú ne fai 'a e finangalo 'o e Tamaí, **Mātiu** 7:21 (3 Nifai 14:21). Kapau 'e fai ha tangata ki hono finangaló te ne 'ilo pe 'oku mei he 'Otuá 'a 'ene akonakí, **Sione** 7:17. 'Oku totonu ke mau talangofua ki he 'Otuá 'i he tangatá, **Ngāue** 5:29. 'A e fānau mou talangofua ki ho'omou mātu'á, '**Efesō** 6:1 (Kolose 3:20). Te u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eikí, **1 Nifai** 3:7. Na'á ku talangofua ki he le'ó 'o e Laumalié, **1 Nifai** 4:6–18. Kapau 'e hanga 'e he fānau 'a e tangatá 'o tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'okú

ne fangana 'a kinautolu, **1 Nifai** 17:3. Tokanga telia na'a mou talangofua ki he laumalié angakovi, **Mōsaia** 2:32–33, 37 (T&F 29:45). 'Oku ma'u 'e he tangatá 'a 'enau ngaahi totongí 'o fakatatau ki he laumalié na'a nau fie talangofua ki ai, '**Alamā** 3:26–27. 'Oku totonu ke fai 'e he tangatá 'a e ngaahi me'a lahi ko 'enau fa'itelihia 'anautolu pē, **T&F** 58:26–29. 'Oku 'ikai ha me'a 'oku fakatupu houhau ai 'e he tangatá ki he 'Otuá, ka ko kinautolu pē 'oku 'ikai ke nau fakamo'oni 'a e kau mai hono to'ukupú pea 'oku 'ikai ke nau talangofua ki he'ene ngaahi fekaú, **T&F** 59:21. Ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou ha'isia 'o ka mou ka fai 'a e me'a 'oku ou lea'akí, **T&F** 82:10. Ko e tangata kotoa pē 'e talangofua ki hoku le'ó te ne mamata ki hoku matá pea 'ilo'í 'oku ou 'i ai, **T&F** 93:1. 'Oku 'aonga ke taute'í 'a hoku kakai kae 'oua ke nau ako ke talangofua, **T&F** 105:6. 'O ka tau ka ma'u ha tāpuaki mei he 'Otuá, 'oku tupunga ia 'i he talangofua ki he fono 'a ia 'oku makatu'unga ia ki ai, **T&F** 130:21. Na'e talangofua 'a 'Ātama, **Mōsese** 5:5. Te tau sivi'í 'a kinautolu 'i he me'á ni ke vakai pe te nau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'e fekau 'e he 'Eikí kiate kinautolú, '**Ēpa**. 3:25.

TALATUKUFAKAHOLÓ, NGAARI

Ko e ngaahi tui mo e ngaahi ngāue 'oku tukufakaholo mai mei he to'u tangata 'e taha ki ha to'u tangata 'e taha (2 Tésal. 2:15). Kuo folofola mai ma'u pē 'a e 'Eikí 'i he ngaahi folofolá 'o fakatokanga mai ki he kau mā'oni'oni ke nau faka'ehi'ehi mei he kovi 'o e ngaahi talatukufakaholo 'a e tangatá (Lev. 18:30; Ma'ake 7:6–8; Mōsaia 1:5; T&F 93:39–40).

TALĒNITÍ

Ko e fua mamafa ia na'e ngāue 'aki 'i he kuonga mu'á ki hono lahi 'o e pa'anga 'a ia na'e mahu'inga lahi. Na'e toe hoko foki ia ko ha fakataipe 'o ha me'a mahu'inga lahi, hangē ko e ongo-ongoleli 'a Sisū Kalaisi (Mātiu 25:14–29; 'Eta 12:35; T&F 60:2, 13).

TALOTALÓ

Ko ha founa ia ki hono fili pe to’o ha ngaahi me’a mei ha me’a ‘oku fai ki ai ha fili, pea ‘oku fa’a fai ia ‘i hono to’o ha ki’i lau’i pepa pe konga ‘akau mei ha ngaahi lau’i pepa pe konga ‘akau lahi. ‘Oku ui ‘eni ko e tuku talotaló.

Na’a nau vahevahe hono ngaahi kofú ‘i he talotalo, **Mātiu** 27:35 (Same 22:18; Ma’ake 15:24; Luke 23:34; Sione 19:24). Na’a nau talotalo, pea totonu kia Mā-taiasi, **Ngāue** 1:23–26. Pea mau talotalo, pe ko hai ‘iate kimautilo ‘e hū atu ki he fale ‘o Lēpaní, **1 Nifai** 3:11.

TAMAI FAKAMĀMANÍ. *Vakai ki he Tamai Fakamatelié*

TAMAI FAKAMATELIÉ. *Vakai foki ki he Fāmilí; Mātu’á; Pēteliake; Tāpuaki Fakapēteliake*

Ko ha hingoa toputapu ‘oku ‘uhinga ki ha tangata ‘a ia kuó ne fakatupu pe ohi fakalao ha fānau.

Faka’apa’apa ki ho’o tamaí mo ho’o fa’eé, **‘Eke.** 20:12 (Teut. 5:16; Mātiu 19:19; Mōsaia 13:20). ‘Oku tautea ‘e he tamaí ‘a e foha ‘okú ne fiamālie aí, **LFkt.** 3:12. ‘A e ngaahi tamaí ‘oua na’a mou fakatupu lili ki ho’omou fānau, **‘Efesō** 6:1–4. Na’e akonekina ai au ‘i he ‘ilo kotoa ‘a ‘eku tamaí, **1 Nifai** 1:1. Ko ‘eku tamaí ko ha tangata angatonu ia—he na’á ne akonekina au, **‘Inosi** 1:1. Na’e lotua ‘e ‘Alamā ‘a hono fohá, **Mōsaia** 27:14. Na’e tuku ‘e ‘Alamā ha ngaahi fekau ki hono ngaahi fohá, **‘Alamā** 36–42. Na’e ‘ai ‘e Hilamani ‘a e hingoa ‘o ‘enau ngaahi kuí ki hono ngaahi fohá, **Hilam.** 5:5–12. Na’e manatu’i ma’u ai pē ‘e Molomona ‘a hono fohá ‘i he’ene ngaahi lotú, **Molonai** 8:2–3. Koe’uhí ‘e ‘eke’i ‘a e ngaahi me’a lalahi ‘i he nima ‘o ‘enau ngaahi tamaí, **T&F** 29:48. Ko e fatongia ‘o e tangata kotoa pē ke ne tauhi hono fāmilí ‘o’oná, **T&F** 75:28. Peá ne fekau kiate au ke u ‘alu ki he’eku tamaí, **SS—H** 1:49.

TAMAI FAKAHĒVANÍ. *Vakai ki he Tamai ‘i Hēvaní; ‘Otuá*

TAMAI TA’ENGATÁ. *Vakai ki he Tamai ‘i Hēvaní; ‘Otuá*

TAMAI ‘I HĒVANÍ. *Vakai foki ki he ‘Otuá*

Ko e Tamai ‘a e ngaahi laumālie ‘o e fa’ahinga kotoa ‘o e tangatá (Same 82:6; Mātiu 5:48; Sione 10:34; Loma 8:16–17; Kalētia 4:7; 1 Sione 3:2). Ko Sisū Kalaisi ‘a Hono ‘Alo pē Taha na’e Fakatupu ‘i he kakanó. Kuo fekau ki he tangatá ke nau talangofua mo ‘apasia ki he Tamaí pea ke lotu kiate ia ‘i he huafa ‘o Sisúu.

Kapau te mou fakamolemole ‘a e kakaí ‘e fakamolemole ‘a kimoutolu ‘e ho’omou Tamai ‘i he langí, **Mātiu** 6:14 (Mātiu 18:35; 3 Nifai 13:14). ‘Oku ‘afio’i ‘e ho’omou Tamai Fakahēvaní ‘a ho’omou fie ma’u ‘a e ngaahi me’á ni kotoa pē, **Mātiu** 6:26–33 (3 Nifai 13:26–33). ‘E fēfē hono lahi hake ‘o e fie foaki ‘e he Tamai ‘i he langí ‘a e Laumālie Mā’oni’oni kiate kinautilo ‘oku kole kiate iá, **Luke** 11:11–13. Faka’afeta’i ki he ‘Otuá ko e Tamai ‘a hotau ‘Eiki ko Sisū Kalaisi, **‘Efesō** 1:3. ‘Oku mou mo’ua ta’engata ki ho’omou Tamai fakalangí, **Mōsaia** 2:34. Na’e fakalāngilangi’i ‘e Kalaisi ‘a e huafa ‘o e Tamai, **‘Eta** 12:8. ‘Oku totonu ke fakamo’oni’i ‘e he Kāingalotu ‘a honau ngaahi fakatanga’i ki mu’a ‘oku te’eki hā’ele mai ‘a e Tamaí mei hono fufu’angá, **T&F** 123:1–3, 6. Na’e hoko kiate kimaua ‘a e ngaahi fu’u tāpuaki lalahi mo nāunau’ia mei he’ema Tamai Fakahēvaní, **SS—H** 1:73.

TĀMASIKUSI

Ko ha kolo ‘i Silia ‘i he kuonga mu’á. ‘Oku tu’u ‘a Tāmasikusi ‘i ha feitu’u fonua tokalelei ‘i he ngata’anga ‘o e toafá pea ‘oku ma’u vai hono kekelelé mei he vaitafe Palatá (Barada). ‘Oku tu’o lahi ha lave ki ai ‘a e folofolá (kamata mei he Sēnesi 15:2). Na’e lolotonga fononga atu ‘a Paula ki Tāmasikusi ‘i he taimi na’e hā mai ai kiate ia ‘a e ‘Eiki kuo toe tu’ú (Ngāue 9:1–27; 22:5–16; 26:12–20; 2 Kol. 11:32–33).

TĀMATÉ. *Vakai ki he Fakapoó; Tautea Maté*

TĀNAKI 'O 'ISILELĪ. *Vakai ki he 'Isileli—Ko e Tānaki 'o 'Isileli*

TANGATĀ. *Vakai foki ki he Foha mo e Ngaahi 'Ofefine 'o e 'Otuā, Ngaahi; Fakatupu Fakalaumālié; Laumālié; 'Otuā*

'Oku 'uhinga ia ki he fa'ahinga kotoa 'o e tangatā, 'a e tangata mo e fefine. Ko e fānau fakalaumālie 'a e Tamai Fakahēvani 'a e tangata mo e fefine kotoa pē. Ko e taimi ko ia 'oku fanau'ī mai ai kinautolu ki he mo'ui fakamate-lié, 'oku nau ma'u ai ha sino fakakakano mo fakamatele. Na'e fakatupu 'a e ngaahi sino ko iā 'i he tatau 'o e 'Otuā (Sēnesi 1:26–27). Ko e tangata mo e fefine ko ia 'e tui faivelenga 'i hono ma'u 'o e ngaahi ouau kotoa 'oku fie ma'u ke nau ma'u, mo tauhi 'enau ngaahi fua-kavā, pea talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuā te nau hū atu ki honau hake-aki'ī pea nau hoko 'o tatau mo e 'Otuā.

Na'e ngaahi 'a e tangatā 'e he 'Otuā 'i hono tatau, **Sēnesi** 1:27 (Mōsaia 7:27; T&F 20:17–18). Ko e hā 'a e tangatā 'okū ke tokanga ai kiate iā, **Same** 8:4–5. Ke mala'ia 'a e tangata ko ia 'oku falala ki he tangatā, pea 'okū ne nima 'aki 'a e kakanó, **Selem.** 17:5 (2 Nīfai 4:34; 28:26, 31). 'I he'eku hoko 'o tangatā ne u tuku ange 'a e ngaahi me'a fakatamasi'ī, **1 Kol.** 13:11. 'Oku 'i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatā koe'uhi ke nau ma'u 'a e fiefiā, **2 Nīfai** 2:25. Ko e tangata fakakakano ko e fili ia ki he 'Otuā, **Mōsaia** 3:19. Ko e hā 'a e anga 'oku taau mo kimoutolū?, **3 Nīfai** 27:27. 'Oku 'ikai ko e ngāue 'a e 'Otuā 'oku ta'off, ka ko e ngāue 'a e tangatā, **T&F** 3:3. Na'e 'ikai totonu ke ke manavahē ki he tangatā 'o lahi ange 'i he 'Otuā, **T&F** 3:7 (T&F 30:11; 122:9). Kuo ngaahi 'a e ngaahi me'a kotoa pē ke 'aonga pea faka'aonga'ī 'e he fa'ahinga 'o e tangatā, **T&F** 59:18. 'Oku ou 'ilo ai ko e me'a noa pē 'a e tangatā, **Mōsese** 1:10. Ko e ngāue mo e nāunau 'o e 'Otuā ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatā, **Mōsese** 1:39.

Ko e tangatā, ko ha fānau fakalaumālie ia 'a e Tamai Fakahēvani: Na'á na tō ki hona matá, 'o na pehē, 'E 'Otuā, ko e 'Otuā 'o e laumālie 'o e kakai kotoa pē, **Nōmipa** 16:22 (Nōmipa 27:16). Ko e fānau 'a kimoutolu 'a Sihova ko homou 'Otuā, **Teut.** 14:1. Ko e ngaahi 'otua 'a kimoutolu, pea ko e fānau 'a e Fungani Mā'olungá, **Same** 82:6. Ko e ngaahi foha 'a kimoutolu 'o e 'Otuā mo'ui, **Hōsea** 1:10. 'Ikai 'oku tau tamai taha pē, 'ikai ko e 'Otuā pē taha kuó ne ngaohi 'a kitautolū? **Malakai** 2:10. Ko e hako 'o e 'Otuā 'a kitautolu, **Ngāue** 17:29. 'Oku fakamo'oni 'e he laumālié ko e fānau 'a e 'Otuā 'a kitautolu, **Loma** 8:16. Fakavai-vai ki he Tamai 'o e ngaahi laumālié, **Hepelū** 12:9. 'Oku fakafoki 'a e laumālie 'o e tangata kotoa pē ki honau 'apí ki he 'Otuā 'a ia na'e foaki 'a e mo'ui, **'Alamā** 40:11. Ko hono kakai 'o iā ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kuo fakatupu ki he 'Otuā, **T&F** 76:24. Na'e 'i he kamata'angá foki 'a e tangatā mo e 'Otuā, **T&F** 93:23, 29. Na'e fakatupu fakalaumālie 'e he 'Otuā 'a e tangata kotoa pē, 'oku te'eki ai ke 'i ai ha tangata 'i he māmaní, **Mōsese** 3:5–7. Ko e 'Otuā au; na'á ku fakatupu 'a e māmaní, mo e tangatā 'i he te'eki ai ke nau 'i he kakanó, **Mōsese** 6:51.

Ko e tangatā, 'okū ne 'i he tu'unga ke ne lava 'o hoko 'o hangē ko e Tamai Fakahēvani: Ke haohaoa 'a kimoutolu he 'oku haohaoa 'a ho'omou Tamai 'oku 'i he langí, **Mātiu** 5:48 (3 Nīfai 12:48). 'Ikai kuo tohi 'i ho'omou fonó ko e ngaahi 'otua 'a kimoutolu? **Sione** 10:34 (T&F 76:58). Ko e kau hoko ki he 'Otuā, pea ko e kau hoko fakataha mo Kalaisi, **Loma** 8:17. Ko e foha koe, pea kapau ko e foha, ko e foha hoko 'o e 'Otuā 'ia Kalaisi, **Kalētia** 4:7. 'O ka hā mai ia te tau tatau pē mo ia, **1 Sione** 3:2. Ko ia ia 'e ikunā te u foaki ki ai ke nofo mo au 'i hoku nofo'a faka'e'i'eikí, **Fakahā** 3:21. Kuó u tuku kiate kinautolu ke nau hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuā, **3 Nīfai** 9:17. Ko kinautolu te nau ma'u 'a e nāunau fakasialeliale, 'io ko e ngaahi foha 'o e 'Otuā, **T&F** 76:50, 58. Pea te na hoko leva ko e ongo 'otua,

koe'uhī he 'okú na ma'u 'a e mālohi kotoa pē, **T&F** 132:20.

TANGATA FAKAKAKANÓ. *Vakai foki ki he Fakaekakanó; Fanau'i*
Fo'ou, Fanau'i 'i he 'Otuá; Hinga
'a 'Ātama mo 'Ivī

Ko ha tokotaha ia 'oku fili ke pule'i ia 'e he ngaahi holi, u'a, mo e ngaahi ongo 'o e kakanó kae 'ikai 'e he ngaahi fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni. 'E mahino ki he tokotaha peheé 'a e ngaahi me'a fakakakanó kae 'ikai ko e ngaahi me'a fakalaumālie. 'Oku fakakakano pe fakamatelie 'a e kakai kotoa pē, koe'uhī ko e hinga 'a 'Ātama mo 'Ivī. Kuo pau ke fanau'i fo'ou 'a e tokotaha kotoa pē 'i he fakalelei 'a Sisū Kalaisi koe'uhī ke 'oua te nau toe hoko ai ko ha tangata fakakakano.

'Oku 'ikai ma'u 'e he tangata fakakakanó 'a e ngaahi me'a 'o e Laumālie, **1 Kol.** 2:14. Ko e tangata fakakakano ko e fili ia ki he 'Otuá, kae 'oua ke li'aki ia, **Mōsaia** 3:19. Ko ia 'okú ne fai atu 'i hono anga-fakakakanó 'okú ne nofo ma'u 'i hono tu'unga tō ki laló, **Mōsaia** 16:5 ('Alamā 42:7–24; **T&F** 20:20). Ko hai ha tangata fakakakano 'okú ne 'ilo'i 'a e ngaahi me'a ni? '**Alamā** 26:19–22. Ko e tangata fakakakanó pe fakanatulá, 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e 'Otuá 'i he māmaní, '**Alamā** 41:11. Tu'unga 'i he maumau-fono 'a e tangatá kuó ne mate fakalaumālie ai, **T&F** 29:41. 'Oku 'ikai lava foki 'e ha tangata fakakakano ke kātaki'i 'a e 'ao 'o e 'Otuá, **T&F** 67:12. Pea kamata 'a e tangatá ke anga-fakakakano, fa'a holi kovi, mo anga-fakatevolo, **Mōsese** 5:13 (Mōsese 6:49).

TANGATÁ, KAU. *Vakai ki he*
Tangatá

TANGATA KIKITE. *Vakai foki ki he*
Palōfita; 'Ūlimí mo e Tūmemí

Ko ha tokotaha kuo fakamafai'i 'e he 'Otuá ke ne mamata 'aki 'a e fofonga fakalaumālie ki he ngaahi me'a kuo fufuu'i 'e he 'Otuá mei he māmaní (Mōsese 6:35–38). 'Okú ne hoko ko ha

tokotaha ma'u fakahā mo ha palōfita (Mōsaia 8:13–16). Na'e ako 'aki 'e 'Āmoni 'i he Tohi 'a Molomoná 'o pehē, ko e tangata kikitē pē te ne lava 'o ngāue 'aki 'a e ngaahi me'a liliu lea makehé, pe 'Ūlimí mo e Tūmemí (Mōsaia 8:13; 28:16). 'Oku 'ilo'i 'e he tangata kikitē 'a e kuohilí, lolotongá, mo e kaha'ú. Na'e fa'a ui 'a e palōfita 'i he kuonga mu'á ko e tangata kikitē (1 Sam. 9:9; 2 Sam. 24:11).

Ko Siosefa Sāmita 'a e tangata kikitē lahi 'o e ngaahi 'aho faka'osí (**T&F** 21:1; 135:3). Ko e me'a foki 'e tahá, 'oku fokotu'u 'o hikinima'i 'a e Kau Palesiteni 'Uluaki mo e Fakataha Alēlea 'o e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikitē, mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko e kakai angatu'u 'eni 'oku nau pehē ki he kau kikitē 'oua na'a mamata, pea ki he kau palōfitá, 'Oua 'e kikitē, '**Īsaia** 30:9–10. Te u fokotu'u hake ha tangata kikitē mahu'inga mei he fua 'o ho manavá, **2 Nifai** 3:6–15. Ko e potó 'ení ke ne hoko ko ha tangata kikitē, ko ha tangata ma'u fakahā, ko ha tangata liliu lea, mo ha palōfita, **T&F** 107:92. Na'e fili 'e he 'Eikí 'a Hailame ke ne hoko ko ha palōfita, tangata kikitē, mo e tangata ma'u fakahā ki he Siasí, **T&F** 124:91–94.

TANGATA LE'Ó, KAU. *Vakai ki he*
Le'ó, Le'ohí

TANGATA MALANGA

Ko ha tohi 'i he Fuakava Motu'á 'oku kau ki ai ha ngaahi fakakaukau ki ha ni'ihī 'o e ngaahi palōpalema mamafa taha 'o e mo'uí.

Ko e tokotaha na'á ne hiki 'a e tohí, ko e tangata malangá, pea na'á ne tohi ha kongá lahi 'o e tohí mei he tu'unga fakakaukau 'a kinautolu 'oku 'ikai te nau ma'u ha 'ilo ki he ongoongoleleí. Na'á ne tohi 'o fakatatau ki he ngaahi me'a 'oku 'i he loto 'o e kakai 'o e māmaní—'a ia ko kinautolu "i he lalo la'aa" (Tngt. 1:9). 'Oku hangē 'oku faka'ikai'i pe ngali fakapo'ulí ha kongá lahi 'o e tohí (Tngt. 9:5, 10). 'Oku 'ikai ko e finangalo 'o e 'Eikí ke pehē 'etau

vakai ki he mo'uí, ka ko e anga pē 'o e vakai 'a e tangata malangá ki he founga 'oku hanga ai 'e ha ngaahi me'a 'e ni'íhi 'o ngaohi ke fakapo'uli 'a e tangata 'i he māmaní. Ko e konga fakalaumālie taha 'o e tohí 'oku 'i he vahe 11 mo e 12, 'a ia 'oku pehē ai 'e he tokotaha fa'u tohí ko e ngaahi me'a pē 'oku tolonga hono mahu'ingá ko e tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

TANGATA TĀNAKI TUKUHAU.

Vakai foki ki he 'Emipaea Lomá

Na'á ne hoko ko e tokotaha tĀnaki tukuhau ma'á e pule'angá 'i Loma 'i he kuonga mu'á. Na'e fehi'anekina'í 'e he kau Siú 'a e kau tĀnaki tukuhau. Na'e 'i ai ha kau tĀnaki tukuhau 'e ni'íhi na'a nau tali lelei 'a e ongoongoleléi (Mātiu 9:9–10; Luke 19:2–8).

TANGATA TA'ANÉ. *Vakai foki ki he Sisū Kalaisi*

'Oku fakataipe 'a Sisū Kalaisi 'i he folofolá ko e Tangata Ta'ané. 'Oku fakataipe 'a e Siasí ko hono malí.

Na'e 'alu atu ha kau tāupo'ou 'e toko hongofulu ke fakafetaulaki ki he Tangata Ta'ané, **Mātiu** 25:1–13. Ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e ta'ahiné, ko e Tangata Ta'ané ia, **Sione** 3:27–30. 'Oku monū-ia 'a kinautolu kuo ui ki he kātoanga 'o e ta'ane 'a e Lamí, **Fakahā** 19:5–10. Mateuteu ki he hā'ele mai 'a e Tangata Ta'ané, **T&F** 33:17. Fai ha teuteu ki he Tangata Ta'ané, **T&F** 65:3.

TANGATA TOHÍ

'Oku kehe 'a e 'uhinga ia 'o e fo'í leá 'i hono ngāue 'aki 'i he Fuakava Motu'á: (1) 'I he Fuakava Motu'á, ko e tefito'í fatongia 'o e tangata tohí ke hiki 'a e ngaahi folofolá (Selem. 8:8). (2) 'Oku lahi 'a e fa'a lau 'i he Fuakava Fo'ou ki he kau tangata tohí, pea 'oku fa'a ui kinautolu he taimi 'e ni'íhi ko e kau akonaki 'i he fonó (kau loea) pe ko e kau toketā lao. Na'a nau fa'u faka'au-liliki 'a e laó pea fakahoko ia 'o fakatatau ki he ngaahi me'a na'e hoko 'i honau taimí (Mātiu 13:52; Ma'ake 2:16–17; 11:17–18; Luke 11:44–53; 20:46–47).

TANGATA TU'Í, KAU

Ko ha kulupu ia 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia na'a nau loto ke faka'auha 'a e pule-anga 'o e kau Nifai' (Alamá 51:1–8).

TANGATA 'O E MĀ'ONI'ONI.

Vakai foki ki he Foha 'o e Tangatá; Tamai 'i Hēvaní; Tolu'í 'Otuá, 'Otuá

Ko ha huafa ia 'e taha 'o e 'Otuá ko e Tamai' (Mōsese 6:57).

TANI. *Vakai foki ki he Sēkope, Foha 'o 'Aisaké; 'Isileli*

Ko ha foha ia 'o Sēkope mo Pila, 'a ia ko e kaunanga 'a Lēsieli' 'i he Fuakava Motu'á (Sēnesi 30:5–6).

Ko e fa'ahinga 'o Taní: Vakai ki he tohi Sēnesi 49:16–18 ke ma'u mei ai 'a e tāpuaki na'e tuku 'e Sēkope kia Taní. Vakai ki he tohi Teut. 33:22 ke ma'u mei ai 'a e tāpuaki na'e tuku 'e Mōsese ki he fa'ahinga 'o Taní. Na'e hili 'enau nofo'í 'a Kēnaní, na'e ma'u leva 'e he fa'ahinga 'o Taní ha konga fonua si'isi'í ka na'e fu'u ma'ui'ui 'aupito (Siosia 19:40–48). Na'a nau faingata'a'ia 'aupito 'i hono malu'í ia mei he kau 'Amolí (Fakam. 1:34), pea mei he kau Filisitiá (Fakam. 13:2, 25; 18:1). Na'e tupu ai 'a e hiki fakatokelau 'i Palesitainé 'a e kakai 'o Taní (Fakam. 18), 'o takatakai ki Leisi, pea nau fakahingoa 'a e koló ko e kolo 'o Taní. 'Oku 'iloa 'a e kolo ko 'ení ko e ngata'anga fakatokelau ia 'o Palesitainé, 'a ia 'oku "kamata ia mei Tani 'o a'u ki Peasipa."

TANIELA

Ko e tangata ia 'oku kau lahi ki ai 'a e tohi 'a Taniela 'i he Fuakava Motu'á; pea ko ha palōfita ia 'a e 'Otuá pea ko ha tangata tui lahi foki.

'Oku 'ikai 'i ai ha fakamatala 'o kau ki he'ene ongo mātu'á, neongo na'e hangē ko 'ene tupú mei ha fāmili fakatu'í (Taniela 1:3). Na'e 'ave pōpula ia ki Pāpilone 'a ia na'e fakahingoa ai ia ko Pelitisa (Taniela 1:6–7). Na'e fakafisi 'a Taniela mo ha kau pōpula 'e toko tolu kehe ke nau kai 'a e me'akai 'a e

tu'í koe'uhi ko ha ngaahi 'uhinga fakalotu (Taniela 1:8–16).

Na'e 'ofeina 'a Taniela 'e Nepukanesa mo Talaiasi tu'unga 'i hono mālohi ke ne faka'uhinga 'i 'a e ngaahi misí (Taniela 2:4). Na'á ne toe lau mo faka'uhinga 'i foki 'a e me'a na'e tohi 'i he holisí (Taniela 5). Na'e fa'ufua'u 'e hono ngaahi filí ke fakahoko ha kovi kiate ia, pea na'e lí ai ia ki ha 'ana 'o e fanga laioné, ka na'e fakahaofi 'e he 'Eikí 'a 'ene mo'uí (Taniela 6).

Ko e tohi 'a Taniela: 'Oku konga ua 'a e tohi: ko e vahe 1–6 ko e ngaahi talanoa ia 'oku kau kia Taniela mo hono ngaahi kaungāme'a 'e toko tolú. 'Oku kau 'a e vahe 7–12 ki he ngaahi me'a-hā-mai fakakikite na'e mamata ki ai 'a Taniela. 'Oku hanga 'e he tohi 'o ako'i hono mahu'inga 'o e tauhi pau ki he 'Otuá pea fakatāta'a 'i mai ai hono tāpuaki 'i 'e he 'Eikí 'a e kakai 'oku tui faivelengá.

Ko ha tokoni mahu'inga 'a e tohi ko hono faka'uhinga 'i 'o e misí 'a e tu'í ko Nepukanesá. Na'e kau 'i he misí 'a hono kikite 'i 'o e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he ngaahi 'aho faka'osí, ko ha maka na'e tā mei he mo'ungá. E teka atu 'a e maká kae 'oua kuó ne fakafonu 'a e māmaní kotoa (Taniela 2; vakai foki ki he T&F 65:2).

TANGILĀULAÚ, TOHI 'O E NGAAHI

Ko ha tohi 'i he Fuakava Motu'á, 'a ia na'e hiki 'e Selemaia. Ko ha fakatahataha 'i ia 'o e ngaahi maau pe ngaahi hiva 'o e loto-mamahi koe'uhi ko e tō 'a Selūsalemá pea mo e pule'anga 'o 'Isilelí, Na'e hiki 'a e tohi hili 'a e tō 'a e koló 'i he ta'u 586 K.M. nai.

TAPAKÁ. *Vakai ki he* Lea 'o e Potó

TĀPANEKALÉ. *Vakai foki ki he*

Mā'oní'oni 'o e Ngaahi Mā'oní'oni;

Puha 'o e Fuakavá; Tempalé

Ko ha fale 'o e 'Eikí, ko e feitu'u mahu'inga taha ia 'o e fai'anga lotu 'a 'Isilelí lolotonga 'enau fononga mei 'Isipité. Ko e tāpanekalé ko ha tempale ia na'e hikihiki holo pea na'e lava 'o veteki ia

'o taki taha ma'ana, pea toe fokotu'u-tu'u fakataha. Na'e ngāue 'aki 'e he fānau 'a 'Isilelí ha tāpanekale 'o a'u ki hono toki langa 'e Solomone 'a e tempalé (T&F 124:38).

Na'e fakahā mai 'e he 'Eikí 'a e sipinga 'o e tāpanekalé kia Mōsese ('Eke. 26–27), pea na'e langa ia 'e he fānau 'a 'Isilelí 'o fakatatau ki he sipinga ko iá ('Eke. 35–40). 'I he taimi na'e 'osi ai hono langa 'o e tāpanekalé, na'e 'alu hifo ha 'ao 'o ne 'ufi'ufi 'a e fale fehikitakí, pea na'e fakafonu 'e he nāunau 'o e 'Eikí 'a e tāpanekalé ('Eke. 40:33–34). Na'e hoko 'a e 'aó ko ha faka'ilonga ia 'o e 'afio ai 'a e 'Otuá. Na'e hangē ia 'i he po'ulí ko ha afí. Ko e taimi ko ia na'e nofo ai 'a e 'aó 'i he fale fehikitakí, na'e mālōlō leva 'a e fānau 'o 'Isilelí 'o 'apitanga ai. Ko e taimi ko ia na'e hiki ai 'a e 'aó, na'a nau muimui pē ki ai ('Eke. 40:36–38; Nōmipa 9:17–18). Na'e to'ou 'e he fānau 'a 'Isilelí 'a e tāpanekalé 'o 'ave mo kinautolu lolotonga 'enau ngaahi fononga holo 'i he toafá, pea mo 'enau ikuna 'i 'a e fonua ko Kēnaní. Na'e hili 'enau kapa ko ia 'a e fonuá, na'e fokotu'u leva 'a e tāpanekalé 'i Sailo, 'a ia ko e feitu'u ia na'e filí 'e he 'Eikí (Siosua 18:1). Hili hono langa 'e he fānau 'o 'Isilelí 'a e tempale 'o Solomone, na'e puli 'aupito leva 'a e tāpanekalé ia mei he hisitōliá.

Na'e ngāue 'aki 'e he 'Eikí mo 'Īsaia 'a e tāpanekalé ke hoko ko ha fakataipe 'o e kolo 'o Saione mo Selūsalemá 'i he taimi 'o e hā'ele 'anga ua mai 'a e 'Eikí ('Īsaia 33:20; Mōsese 7:62).

TĀPUAKÍ, TĀPUAKÍ'Í,

TĀPUEKINÁ. *Vakai foki ki he*

Anga'ofá; Faingāue ki he Mahakí;

Fakafeta'í; Fonó; Loto-fakamāloó;

Tāpuaki Fakapēteliaké

Ke foaki ha lelei fakalangí ki ha taha. Ko ha fa'ahinga me'a 'oku tokoni ki he fiefia mo'oní, mo'ui lelei, pe tu'umalié ko ha tāpuaki ia.

'Oku makatu'unga 'a e ngaahi tāpuaki kotoa pē 'i he ngaahi fono 'oku ta'engata (T&F 130:20–21). Ko e me'a 'i he finangalo 'a e 'Otuá ke ma'u 'e he'ene

fānau ha fiefia 'i he mo'uí (2 Nifai 2:25), 'okú ne foaki ai kiate kinautolu 'a e ngaahi tāpuaki koe'uhi ko 'enau talangofua ki he'ene ngaahi fekau (T&F 82:10), pea 'i he tali ki ha lotu pe ha ouau fakataula'eiki (T&F 19:38; 107:65–67), pe 'i he'ene 'alo'ofá (2 Nifai 25:23).

Ko e ngaahi fakamatala 'iloa 'oku kau ki he mahu tāpuakiná ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Malanga 'i he Mo'ungá (Mātiu 5:1–12; 3 Nifai 12:1–12).

Fakalūkufuá: Te u fakatupu 'iate koe ha pule'anga lahi, pea te u tāpuaki'i koe, **Sēnesi** 12:2–3 (1 Nifai 15:18; 'Ēpa. 2:9–11). 'Oku hilifaki 'a e ngaahi tāpuaki ki he 'ulu 'o e kau angatonú, **LFkt.** 10:6. 'E lahi 'aupito 'a e tāpuaki ki he tangata 'oku angatonú, **LFkt.** 28:20. 'E fakaava 'e he 'Eiki 'a e ngaahi matapā 'o e langí pea lilingi hifo kiate kimoutolu ha tāpuaki, **Malakai** 3:10 (3 Nifai 24:10). 'Oku tala'ofa mai 'e he Ngaahi Tāpuaki 'o e Malanga 'i he Mo'ungá ha ngaahi monú'ia, **Mātiu** 5:1–12 (3 Nifai 12:1–12). 'Oku monú'ia 'a kinautolu kuo ui ki he katoanga 'o e ta'ane 'a e Lamí, **Fakahā** 19:9. Ko ia ia 'oku mā'oní'oní 'oku 'ofeina ia 'e he 'Eiki, **1 Nifai** 17:35 (Mōsaia 10:13). Kapau te mou tokanga kiate ia 'oku ou tuku kiate kimoutolu ha tāpuaki, **2 Nifai** 1:28. 'Oku ou tuku kiate kimoutolu 'a e tāpuaki tatau, **2 Nifai** 4:9. 'Okú ne tāpuaki'i leva 'a kimoutolu, **Mōsaia** 2:24. 'Oku tāpuaki'i 'e he 'Eiki mo ngaohi ke tu'umalie 'a kinautolu 'oku falala kiate ia, **Hilam.** 12:1. Tokoni ki hono 'omi 'o 'eku ngāué pea 'e tāpuaki'i 'a kimoua, **T&F** 6:9. Lotu ma'u pē, pea 'e lahi 'a ho tāpuaki, **T&F** 19:38. Papitaiso pea te ke ma'u 'a hoku Lau-mālié pea mo ha tāpuaki 'oku pehē fau hono lahí 'oku hangé ko ia 'oku te'eki ai te ke 'iloa, **T&F** 39:10. 'E hoko mai 'a e ngaahi tāpuaki hili 'a e ngaahi faingata'á lahi, **T&F** 58:4. 'Oku 'ikai talangofua 'a e tangatá; 'oku ou ta'ofi ia, pea 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e tāpuaki, **T&F** 58:32. Kuo te'eki ai ke mahino kiate kimoutolu hono lahi 'o e ngaahi tāpuaki kuo teuteu 'e he 'Otuá mo'omoutólú, **T&F** 78:17. 'Oku tupu mei he lakanga fakataula'eiki mā'olungá 'a hono pule'i 'o e

ngaahi ouaú mo e ngaahi tāpuaki ki he siasí, **T&F** 107:65–67. 'Oku 'i ai ha fono 'oku tu'unga ki ai 'a e ngaahi tāpuaki kotoa pē, **T&F** 130:20. Ko kinautolu kotoa pē 'oku fie ma'u ha tāpuaki mei hoku nimá te nau tauhi 'a e fonó, **T&F** 132:5. 'Oku fakatatali ha ngaahi tāpuaki ma'anautolu 'oku 'ofa ki he 'Eiki, **T&F** 138:52. Na'e fekumi 'a 'Ēpalahame ki he ngaahi tāpuaki 'o e ngaahi tamaí pea mo e totonu ke foaki ia, 'Ēpa. 1:2.

Tāpuaki'i 'o e fānau: Na'á ne fua hake 'a kinautolu 'i hono nimá 'o tāpuaki'i 'a kinautolu, **Ma'ake** 10:16. Na'á ne fua hake 'enau fānau ikí taki taha, 'o ne tāpuaki'i 'a kinautolu, **3 Nifai** 17:21. Ko e fatongia 'o e kaumātu'á ke tāpuaki'i 'a e fānau 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, **T&F** 20:70.

TĀPUAKI FAKAPĒTELIAKÉ,

NGAAHI. *Vakai foki ki he*

Pēteliake; Tamai Fakamatelié;

'Evangelio

Ko e ngaahi tāpuaki ia 'oku foaki ki he kāingalotu 'o e Siasí 'a ia 'oku fe'unga mo tāú e he kau pēteliake kuo fakanofo. 'Oku kau 'i he tāpuaki fakapēteliake 'a e finangalo 'o e 'Eiki ki he tokotaha 'okú ne ma'u 'a e tāpuaki pea 'oku fakahā ai ki he tokotaha ko ia 'a e hako na'e tupu mei ai 'i he fale 'o 'Isilelí. 'Oku lava 'e he ngaahi tamaí 'o foaki ha ngaahi tāpuaki makehe 'i he'enau hoko ko e kau pēteliake 'o honau ngaahi fāmili, ka 'oku 'ikai lekooti pe tauhi ia 'e he Siasí.

Na'e mafao atu 'e Sēkope hono nima to'omata'ú 'o hilifaki ia 'i he 'ulu 'o 'Ifalemí, **Sēnesi** 48:14. Na'e tāpuaki'i 'e Sēkope 'a hono ngaahi fohá mo honau hakó, **Sēnesi** 49. Na'e tāpuaki'i 'e Lihai 'a hono hakó, **2 Nifai** 4:3–11.

TĀPUAKI 'O E MALANGA 'I HE

MO'UNGÁ, NGAAHI. *Vakai foki*

ki he Malanga 'i he Mo'ungá

Ko e ngaahi akonaki na'e fai 'e Sisū 'i he Malanga 'i he Mo'ungá 'a ia 'oku fakamatala'á ai 'a e 'ulungāanga fakae'e'i'eiki mo fakalaumālié (Mātiu 5:3–12;

Luke 6:20–23). ‘Oku fokotu’utu’u ‘a e Ngaahi Tāpuaki ‘o e Malanga ‘i he Mo’ungá ‘i he founga ke hoko ‘a e tāpuaki taki taha ko hano hoko atu ia ‘o e fakamatala ‘oku mu’omu’a ‘i ai. ‘Oku ma’u ‘i he 3 Nifai vahe 12 ha lekooti kakato mo totonu ange ‘o e Ngaahi Tāpuaki ‘o e Malanga ‘i he Mo’ungá.

TAÚ. *Vakai foki ki he Melinó*

Ko ha feingatau pe fepaki ‘a ha kakai kuo fakamahafu; ko e fefa’uhi ‘aki ‘a e ngaahi me’atau. ‘Oku finangalo ‘a e ‘Eiki ki he taú kapau ko e founga faka’osi pē ia ki he’ene Kau Mā’oni’oni ke nau malu’i ai ‘a kinautolu mo honau ngaahi fāmili mo ‘enau koloá, ko ‘enau ngaahi totonú, ngaahi faingamālié, mo e ngaahi tau’atāinā (‘Alamā 43:9, 45–47).

Na’e feinga ‘a Molonai ke malu’i hono kakaí, mo ‘ene ngaahi totonú, mo hono fonuá, pea mo ‘ene tui fakalotú, ‘Alamā 48:10–17. Na’e ma’u ‘e Siosefa Sāmīta ha fakahā pea kikite ‘o hau ki he tau, **T&F** 87. Ta’ofi ‘a e taú pea fakahā ‘a e melinó, **T&F** 98:16, 34–46. ‘Oku mau tui ‘oku ai ‘a e totonu ‘a e tangatá ke malu’i ‘a kinautolu ‘e kinautolu pē, mo honau ngaahi kaume’á, mo e koloá, pea mo e pule’angá, **T&F** 134:11. ‘Oku mau tui ‘oku totonu ke talangofua, faka’apa’apa’i, mo pou pou ki he laó, **TT** 1:12.

TĀÚ. *Vakai foki ki he Mā’oni’oni*

Ke hoko ‘o mā’oni’oni fakafo’ituitui pea ke tu’u ‘oku tau taau ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá mo ‘ene kau takimu’a kuo filí.

Ko ia ‘oku ‘ikai to’o hake ‘ene ‘akau mafasiá ‘o muimui ‘iate aú, ‘oku ‘ikai taau mo ia ke ne ma’u au, **Mātiu** 10:38. ‘Oku taau mo e tangata ngāue ke ne ma’u ha’ane tauhi, **Luke** 10:7. Tokanga ke fai ‘a e me’a kotoa pē ‘i he anga ‘oku fe’unga, **Moloma**. 9:29. Na’e ‘ikai papi-taiso ‘a kinautolu kā ‘i he’enau fe’unga mo tāú, **Molonai** 6:1. Ko ia ia ‘oku faka-pikopikó ‘e ‘ikai lau ia ‘okú ne fe’unga ke tu’u, **T&F** 107:100. Ko ia ia ‘e ‘ikai te ne kātaki’i ‘a e fakatonutonú ‘oku ‘ikai te ne fe’unga mo hoku pule’angá, **T&F** 136:31. Na’e foaki ‘a e lakanga fakataula-

‘eiki ki he kāingalotu tangata kotoa pē ‘oku fe’unga mo tāú, **T&F** FFkm—2.

TAU ‘I HE LANGÍ. *Vakai foki ki he Fakataha Lahi ‘i he Langí, Mo’ui ‘i he Maama Fakalaumālié*

Ko e fepaki ia na’e hoko ‘i he maama fakalaumālié ‘i he fānau fakalaumālie ‘a e ‘Otuá.

Na’e lí ki tu’a ‘a Sētane mei he langí ki he māmaní, **Fakahā** 12:4, 7–9. Na’e kapusi hifo ‘a e tēvoló mo e vahetolu ‘e taha ‘o e langí, **T&F** 29:36–37. Na’e angatu’u ‘a Lusifá ki he ‘Alo pē Taha na’e Fakatupú, **T&F** 76:25–26. Na’e feinga ‘a Sētane ke ne ma’u ‘a e nāunau ‘o e Tamaí pea faka’auha ‘a e tau’atāina ke fili ‘a e tangatá, **Mōse** 4:1–4 (‘Īsaia 14:11–15; ‘Ēpa. 3:27–28). Ko kinautolu na’a nau muimui ki he ‘Otuá na’a nau tauhi honau ‘uluaki tu’unga pea nau ha’u ki he māmaní ‘o ma’u ‘a e sino, ‘Ēpa. 3:26

TĀUFEHI’Á. *Vakai foki ki he Meheká, Sāuní; ‘Ofá*

‘Oku ‘uhinga ia ‘i he folofolá ki he lototaaufehi’a, fakafili, mo e fehí’a.

Te u tuku ‘a e tāufehi’á ‘iate koe mo e fehiné, **Sēnesi** 3:15 (Mōse 4:21). Ko e loto fakakakanó ko e tāufehi’á ia ki he ‘Otuá, **Loma** 8:7. Ko e fe’of’ofani mo māmaní ko e tāufehi’á ia ki he ‘Otuá, **Sēmisi** 4:4. Pea ‘i he ‘aho ko iá ‘e ngata ‘a e tāufehi’á ‘i hoku ‘aó, **T&F** 101:26.

TAUHÍ. *Vakai ki he Ngāue, Ngāue’ofá*

TAUHI-SIPÍ. *Vakai foki ki he Sisū Kalaisi; Tauhi-sipi Leleí*

Ko e fakataipe ia ki ha taha ‘okú ne tokanga’i ‘a e fānau ‘a e ‘Eiki.

Ko hoku tauhi ‘a Sihova, **Same** 23:1. ‘Oku totonu ke fanganga ‘e he kau tauhi-sipí ‘a e fanga sipí, ‘**Isikeli** 34:2–3.

TAUHI-SIPI LELEÍ. *Vakai foki ki he Sisū Kalaisi*

Ko Sisū Kalaisi ‘a e Tauhi-sipi Leleí. ‘Oku fakataipe leva ‘o pehē ‘oku tatau

‘a kinautolu ‘oku muimui kiate iá mo e fanga sipí ‘a ia ‘oku tauhi ‘e Sisū.

Ko hoku tauhi ‘a Sihova, **Same** 23:1. Te ne fafanga ‘ene fanga sipí ‘o hangē ko e tauhi, **‘Isaia** 40:11. ‘E pehē ‘a ‘eku kumi mai ‘a ‘eku fanga sipí, **‘Isikeli** 34:12. Ko au ko e tauhi-sipi lelei, **Sione** 10:14–15. Ko Sisū ‘a e tauhi lahi ‘o e fanga sipí, **Hepelū** 13:20. ‘Okú ne manatu ‘i ‘ene fanga sipí, pea ‘oku nau ‘ilo ‘i ia, **1 Nifai** 22:25. ‘Okú ui kiate kimoutolu ‘a e tauhi-sipi lelei; ‘i hono huafa ‘o‘oná, ‘a ia ko Kalaisi, **‘Alamá** 5:38, 60. Pea ‘e ‘i ai ‘a e loto ‘ā pē taha, mo e tauhi pē taha, **3 Nifai** 15:21 (Sione 10:16).

TAUHI TAMAPUÁ

Ko e lotu ia ki he ngaahi tamapua pe ko e tōtu‘a ia ‘o hano mateaki ‘i ‘o ha me‘a pe pikitai ki ha fa‘ahinga me‘a.

‘Oua na‘á ke ma‘u mo au ha ‘otua kehe ‘i hoku ‘aó, **‘Eke**. 20:3 (Mōsaia 12:35; 13:12–13). Kapau ‘oku mou muimui ‘i he ngaahi ‘otua kehé, ko e mo‘oni te mou ‘auha, **Teut**. 8:19. ‘Okú tatau ‘a e paongata‘á mo e hia ‘o e tauhi ‘otua loí, **1 Sam**. 15:23. Kuó ke lí‘aki au ma‘a ha taha kehe, **‘Isaia** 57:8. Kuó ke fakamā-lō ki he ngaahi ‘otua siliva mo e koula, **Taniela** 5:23. ‘E ‘ikai te mou fa‘a tauhi ‘a e ‘Otuá mo e koloa, **Mātiu** 6:24. Ko e mānumanú, ko e tauhi tamapua ia, **Kolose** 3:5. ‘A e fānau, ta‘ofi ‘a kimoutolu mei he ngaahi tamapua, **1 Sione** 5:21. ‘E mala‘ia ‘a kinautolu ‘oku hū ki he ngaahi tamapua, **2 Nifai** 9:37. Na‘e hanga ‘e he tauhi ‘otua loí ‘a e kakai ‘o Nifai, ‘o ‘omi kiate kinautolu ‘enua ngaahi taú mo honau ngaahi faka‘auhá, **‘Alamá** 50:21. ‘Okú a‘eva ‘a e tangata taki taha ‘i hono hala pē ‘o‘ona, pea fakatatau ki he tatau ‘o hono ‘otua ‘o‘oná, **T&F** 1:16. Ke nau ngāue ‘aki honau nima ‘onautolú koe‘uhí ke ‘oua na‘a ‘i ai ha tauhi ‘otua tamapua, **T&F** 52:39. Na‘e takihala ‘i ‘a e tamaí ‘a ‘Ēpalahamé ‘e he tauhi ‘otua tamapua, **‘Ēpa**. 1:27.

TAUKAÉ (KI HE ‘OTUÁ). *Vakai foki ki he Angahala ‘oku ‘Ikai Fakamolemoleá; Lea Ta‘efe‘ungá*

Ko e lea ta‘e-faka‘apa‘apa pe ta‘e‘apasia ki he ‘Otuá pe ngaahi me‘a ‘oku topupapú.

Na‘e tu‘o lahi hono tukuaki ‘i ‘o Sisū ‘e he kau Siú ‘okú ne lea fie ‘Otuá koe‘uhi ko ‘ene pehē ‘okú ne ma‘u ‘a e totonu ke fakamolemole ‘i ‘a e ngaahi angahalá (Mātiu 9:2–3; Luke 5:20–21), pea koe‘uhi ko ‘ene ui ia ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá (Sione 10:22–36; 19:7), pea koe‘uhi ko ‘ene pehē te nau mamata kiate ia ‘okú ne nofo ‘i he nima to‘omata‘u ‘o e mālohi pea te ne hā‘ele mai ‘i he ngaahi ‘ao ‘o e langí (Mātiu 26:64–65). Na‘e mei mo‘oni ‘a e ngaahi tukuaki ‘i ko ‘ení kapau na‘e ‘ikai mo‘oni ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē na‘á ne fakahā ‘o kau kiate iá. Na‘e tukuaki ‘i ia ‘e he kau fakamo‘oni loí ‘i hono fakamāu ‘i ‘e he Sanitaliné (Mātiu 26:59–61) ko ‘ene lea fie ‘otua ‘o kau ki he tempale ‘o e ‘Otuá. Ko e taukae ki he Laumālie Mā‘oni‘oní, ‘a ia ko hono faka‘ikai ‘i ta‘e-fakakouna ‘i ia ‘o Kalaisi hili hano ma‘u ha ‘ilo haohao kiate ia, ko e angahala ia ‘oku ‘ikai fa‘a fakamolemoleá (Mātiu 12:31–32; Ma‘ake 3:28–29; T&F 132:27).

Ko ia ia te ne takuanoa ‘a e huafa ‘o e ‘Eikí ‘e tāmata ‘i ia, **Lev**. 24:11–16. ‘E ‘ikai tuku ‘a e ngaahi fili ‘o e ‘Eikí ke nau taukae ki hono huafá, **T&F** 105:15. ‘E hoko ‘a e tautea kiate kinautolu ‘oku nau taukae ki he ‘Eikí, **T&F** 112:24–26.

TAUKAPÓ. *Vakai foki ki he Sisū Kalaisi*

Ko Sisū Kalaisi hotau Taukapo ki he Tamaí (Molonai 7:28) ‘o ne taukapo ‘i a kinautolu kiate ia.

Ko Sisū Kalaisi hotau taukapo ki he Tamaí, **1 Sione** 2:1 (T&F 110:4). ‘E fai ‘e Sisū ‘a e taukapo ma‘á e kakai kotoa pē, **2 Nifai** 2:9 (Hepelū 7:25). Na‘e ikuna ‘i ‘e Sisū ‘a e maté, ‘o ne ma‘u ai ‘a e mālohi ke fai ‘a e taukapo ma‘á e fānau ‘a e tangatá, **Mōsaia** 15:8. Ko au homou taukapo ki he Tamaí, **T&F** 45:3–5. ‘Okú fai ‘e Sisū Kalaisi ‘a e taukapo ma‘amoutolu, **T&F** 45:3–5.

TAULA‘EIKI LAHI. *Vakai foki ki he*
Lakanga Taula‘eiki
Faka-Melekisētekí; Lakanga
Taula‘eiki Faka-‘Ēloné

Ko ha lakanga ia ‘i he lakanga faka-
taula‘eikí. ‘Oku fakamatala ‘a e folo-
folá ki he “taula‘eiki lahí” ‘i ha tu‘unga
‘uhinga ‘e ua: (1) ko ha lakanga ‘i he
Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí;
pea ko hono (2) ko e ‘ōfisa pule ia ‘i he
Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné ‘i he
fono ‘a Mōsesé.

Ko e ‘uhinga ‘uluakí ‘oku ‘uhinga ia
kia Sisū Kalaisi ‘i he‘ene hoko ko e
fungani Taula‘eiki Lahí. Na‘e hoko ‘a
‘Ātama mo e kau pēteliaké kotoa pē ko
e kau taula‘eiki lahí foki. ‘I he ‘ahó ni,
‘oku hoko ‘a e kau taula‘eiki lahí ‘e
toko tolu ko e Kau Palesiteni ‘o e Siasí
pea ‘oku nau pule‘i ‘a e kau ma‘u
lakanga fakataula‘eiki kehe mo e kā-
ingalotu kotoa ‘o e Siasí. ‘Oku lava ke
fakanofa ha kau tangata kehe ‘oku fe-
‘unga mo tāu ke nau hoko ko e kau
taula‘eiki lahí ‘i he Siasí he ‘ahó ni.
‘Oku lava ‘o ui, pea vahe‘i, mo fakanofa
‘a e kau taula‘eiki lahí ko e kau pīsope
(T&F 68:19; 107:69–71)

‘I he ‘uhinga hono uá, na‘e ui ko e
taula‘eiki lahí ‘a e ‘ōfisa pule ‘i he La-
kanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné ‘i he fono
‘a Mōsesé. Ko e lakanga ia na‘e tuku-
fakaholo ‘i he hakó, pea na‘e fou ia ‘i
he ‘uluaki fohá ‘i he fāmili ‘o ‘Ēloné,
pea na‘e hoko foki ‘a ‘Ēlone ko e ‘ulu-
aki taula‘eiki lahí ia ‘o e lakanga ‘o
‘Ēloné (‘Eke. 28; 29; Lev. 8; T&F 84:18).

Na‘e hoko ‘a Melekisēteki ko e taula-
‘eiki ‘a e ‘Otua fungani mā‘olungá,
Sēnesi 14:18 (‘Alamā 13:14). Na‘e ui
mo teuteu‘i ‘a e kau taula‘eiki lahí talu
mei hono ‘ai ‘a e tu‘unga ‘o e māmaní,
‘Alamā 13:1–10. ‘Oku ma‘u ‘e he kau
taula‘eiki lahí ‘a e totonu ke ngāue ‘i
he ngaahi me‘a fakalaumālié, **T&F**
107:10, 12, 17.

TAULA‘EIKI, LAKANGA
TAULA‘EIKI FAKA-
MELEKISĒTEKÍ. *Vakai foki ki*
he Lakanga Taula‘eiki Faka-
Melekisētekí; Taula‘eiki Lahi

Ko ha tokotaha ia ‘okú ne fakahoko
ha ngaahi ouau fakalotu ma‘á e ka-
kai kehé pea ‘oku fai ia ki he ‘Otua.
‘Oku lahí ha lau ‘i he folofolá ‘o kau ki
he kau taula‘eiki ‘a ia ko ha kau taula-
‘eiki lahí ‘i he lakanga ‘o Melekisētekí
(‘Alamā 13:2). ‘E hoko ‘a kinautolu
‘oku nau ma‘u ‘a e kakato ‘o e nāunau
‘o e ‘Otua hili ‘a e toetu‘ú ko e kau
taula‘eiki mo e ngaahi tu‘i ‘i he maama
fakasilesitalé.

Na‘e hoko ‘a Melekisēteki ko e taula-
‘eiki ia ‘o e ‘Otua fungani mā‘olungá,
Sēnesi 14:18. Ko e taula‘eiki koe ‘o
lauikuonga ‘i he lakanga ‘o Melekisē-
tekí, **Same** 110:4 (Hepelū 5:6; 7:17, 21).
Kuo ngaohi kitautolu ‘e Kalaisi ko e
ngaahi tu‘i mo e kau taula‘eiki ki he
‘Otua mo ‘ene Tamai, **Fakahā** 1:6 (Faka-
hā 5:10; 20:6). Manatu na‘e fakanofa ‘e
he ‘Eiki ko e ‘Otua ‘a e kau taula‘eiki ‘o
fakatatau ki hono lakanga toputapú,
‘Alamā 13:1–20. Ko kinautolu te nau
‘alu atu ‘i he toetu‘u ‘o e kau angatonú
ko e kau taula‘eiki mo e ngaahi tu‘i ‘a
kinautolu, **T&F** 76:50, 55–60.

TAULA‘EIKI, LAKANGA
TAULA‘EIKI FAKA-‘ĒLONÉ.

Vakai foki ki he Lakanga Taula‘eiki
Faka-‘Ēloné; Taula‘eiki Lahi;
‘Ēlone, Tokoua ‘o Mōsesé

Ko ha lakanga ‘i he Lakanga Taula‘eiki
Faka-‘Ēloné. ‘I he kuonga mu‘á, ko e
lakanga mā‘olunga taha ia ‘i he Lakanga
Taula‘eiki Faka-Livai ‘a ia na‘e ma‘u pē
ia ‘e ‘Ēlone mo hono hakó. Ko e taimi
ko ia na‘e fakakakato ai ‘e Kalaisi ‘a e
fono ‘a Mōsesé, na‘e to‘o leva ‘a e ta‘ofi
fakangatangata ko ‘eni.

Ko hono fakamatala‘i ‘o e ngaahi fato-
ngia ‘o e taula‘eiki ‘i he Siasí kuo toe
fakafoki maí, **T&F** 20:46–52.

TĀUPO‘OU. *Vakai foki ki he* Mele,
Fa‘ē ‘a Sisuu

Ko ha tangata pe ko ha fefine kuo
taimi ke mali pea ‘oku te‘eki mohe mo
ha taha. ‘Oku lava ke hanga ‘e he tāu-
po‘ou ‘i he folofola ‘o fakafofonga ‘i ha
taha ‘oku angama‘a (Fakahā 14:4).

'E tu'itu'ia 'a e tāupo'ou pea 'e fā'ele'i 'a e tama, 'I**saia** 7:14 (Mātiu 1:23; 2 Nifai 17:14). 'Oku fakatatau 'a e pule'anga 'o e langí ki ha kau taaupo'ou 'e toko hongofulu, Mā**tiu** 25:1–13. Na'á ku vakai ki he kolo ko Nāsaletí ki ha tāupo'ou 'a ia ko e fa'ē 'a e 'Alo 'o e 'Otuá, 1 Nifai 11:13–18. Ko Mele, ko ha tāupo'ou ia, ko ha me'angāue mahu'inga ia kuo fili, 'Alamā 7:10.

TĀUPO'OU KO MELÉ. *Vakai ki he Mele, Fa'ē 'a Sisuú*

TAUTEÁ. *Vakai ki he Sāuni*

TAUTEA MATÉ. *Vakai foki ki he Fakapoó*

Ko e tautea mate ia ki ha fa'ahinga hia na'e fai, ka 'oku fekau'aki tautautefito ia mo e tautea ki he fakapoó.

Ko ia 'oku lilingi 'a e toto 'o e tangatá, 'e lilingi hono totó 'e he tangata, Sē**nesi** 9:6 (LSS, Sēnesi 9:12–13). Ko e mo'oni 'e tāmata'i 'a e fakapoó, Nō**mipa** 35:16. Kuo pau ke mate 'a e kau fakapō 'oku fakapō tavalé, 2 Nifai 9:35. 'Oku fakamaumatea koe 'o fakatatau ki he laó, 'Alamā 1:13–14. Ko ia ia na'e fakapoó na'e tautea 'aki ia 'a e mate, 'Alamā 1:18. 'Oku tu'utu'uni 'e he fonó ke to'ó 'a e mo'ui 'a e tokotaha na'e fakapoó, 'Alamā 34:12. Ko ia ia na'e tāmata'é 'e mate ia, T&F 42:19.

TAUTEA'Í. *Vakai ki he Valokí, Valokí'í*

TAU'ATĀINÁ. *Vakai foki ki he Fakapōpula'í; Tau'atāina ke Filí*

Ko e mālohi pe ko e lava 'e ha taha ke ne fai ha ngaahi fili fakafō'ituitui ta'e-fakamālohi'í. 'Oku 'uhinga ia 'i he me'a fakalaumālie ko e tokotaha ko ia 'oku fakatomala mo talangofua ki he fina'ngalo 'o e 'Otuá 'okú ne tau'atāina mei he nofo pōpula ki he angahalá tu'unga 'i he fakalelei 'a Sisū Kalaisí, (Mōsaia 5:8).

Ko e tu'unga ia 'o e lava 'e ha taha ke ngāue mo fakakaukau ta'e-ta'ofi ia mei ai. 'Oku hanga 'e ha talangofua ki he ngaahi tefito'í mo'oni 'o e ongoongo-

lelei 'o fakatau'atāina'i ha taha mei he nofo pōpula fakalaumālie 'o e angahalá (Sione 8:31–36).

Te u 'a'eva 'i he tau'atāiná, he 'oku ou kumi ki ho'o ngaahi akonakí, Same 119:45. 'E fakatau'atāina'i 'a kimoutolu 'e he mo'oni, Sione 8:32. Ko kinautolu kuo fakatau'atāina'i mei he angahalá 'oku nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá, Loma 6:19–23. Ko ia 'oku 'i ai 'a e Laumālie 'o e 'Eikí, 'oku 'i ai 'a e tau'atāiná, 2 Kol. 3:17. Tu'u ma'u 'i he tau'atāina 'a ia kuo fakatau'atāina ai 'a kitautolu 'e Kalaisí, Kalētia 5:1 (T&F 88:86). 'Oku tau'atāina 'a e tangatá ke fili 'a e tau'atāiná mo e mo'ui ta'engatá, 2 Nifai 2:27. 'E 'omi ha va'a mā'oni'oni 'o e fale 'o 'Isilelí; mei he nofo pōpula ki he tau'atāiná, 2 Nifai 3:5. 'E hoko 'a e fonuá ni ko ha fonua 'o e tau'atāina, 2 Nifai 10:11. Na'a nau tangi ki he 'Eikí koe'uhi ko 'enau tau'atāiná, 'Alamā 43:48–50. Na'e fokotu'u 'e Molonai 'a e fuka 'o e tau'atāiná 'i he kau Nifai, 'Alamā 46:36. Na'e fiefia 'a Molonai koe'uhi ko e tau'atāina 'a hono fonuá, 'Alamā 48:11. Ko e Laumālie 'o e 'Otuá ko e laumālie ia 'o e tau'atāiná, 'Alamā 61:15. Muimui 'iate au, pea te mou hoko ko ha kakai tau'atāina, T&F 38:22. Na'e fakahā 'e he 'Eikí mo 'ene kau tamaio-'eikí 'a e tau'atāiná ki he ngaahi laumālie na'e nofo pōpula, T&F 138:18, 31, 42.

TAU'ATĀINA KE FILÍ. *Vakai foki ki he Ala 'Eke'i mei ha Taha 'a 'Ene Ngaahi Ngāue; Tau'atāiná*

Ko e totonu mo e faingamālie 'oku foaki 'e he 'Otuá ki he kakai ke nau fili mo ngāue ma'anautolu pē.

'E ngofua 'a ho'o kai mei he 'akau kotoa pē, Sēnesi 2:16. 'E 'ikai lava ke fili 'a e tangatá 'o kapau 'e 'ikai fakatauele'i ia, 2 Nifai 2:15–16. 'Oku tau'atāina 'a e tangatá ke fili 'a e tau'atāiná mo e mo'ui ta'engatá pe pōpula mo e maté, 2 Nifai 2:27. 'Oku mou tau'atāina; 'oku fakangofua ke mou ngāue ma'amoutolu pē, Hilam. 14:30. Na'á ne fakatafoki'i ha vahe tolu 'e taha 'o e fu'u kau tau 'o e langí koe'uhi ko 'enau tau'atāina ke

fili, **T&F** 29:36. 'Oku 'aonga ke fakataulele'i 'e he tēvoló 'a e fānau 'a e tangatā pe 'e 'ikai lava ke nau hoko ko e nī'ihī ke fili ma'anautolu pē, **T&F** 29:39. Tuku ke fili 'e he tangata kotoa pē ma'ana, **T&F** 37:4. 'E lava 'e he tangata kotoa pē ke ngāue 'o fakatatau ki he tau'atāina ke fili ki he totonú 'a ia kuó u foaki kiate iá, **T&F** 101:78. Na'e feinga 'a Sētane ke faka'auha 'a e tau'atāina ke fili 'a e tangatā, **Mōsese** 4:3. Na'e foaki 'e he 'Eikí ki he tangatā 'a 'ene tau'atāina ke fili, **Mōsese** 7:32.

TA'ANÉ, TANGATA. *Vakai foki ki he* Sisū Kalaisi; Tangata Ta'ané

TA'ATA'Á. *Vakai foki ki he* Fakalelei, Fakalelei'i; Feilaulau; Sisū Kalaisi

Na'e lau ia 'e he kau 'Isileli 'o e kuonga mu'á mo e ngaahi fonua lahi 'i he 'ahó ni ko e tupu'anga 'o e mo'uí pe ko e ivi fakamo'uí ia 'o e kakano kotoa pē. Na'e ta'ofi 'e he 'Eikí 'i he ngaahi taimi 'o e Fuakava Motu'á ke kai 'a e totó 'o hangē ha me'akai (Lev. 3:17; 7:26–27; 17:10–14)

'Oku makatu'unga 'a e mālohi fakalelei 'o ha feilaulau 'i he totó koe'uhí he na'e pehē 'oku mahu'inga 'a e totó ki he mo'uí. Na'e hoko 'a e feilaulau 'aki 'o e fanga manú 'i he Fuakava Motu'á ko ha fakatātā ia 'o e feilaulau lahi 'e toki fakahoko ki mui 'e Sisū Kalaisi (Lev. 17:11; Mōsese 5:5–7). 'Oku hanga 'e he ta'ata'a fakalelei 'o Sisū Kalaisi 'o fakama'a 'a e tokotaha 'oku fakatomalá mei he angahalá (1 Sione 1:7).

Ko 'ene tauta'á ko e ta'ata'a na'e tō 'i he tulutā lalahi, **Luke** 22:44. 'Oku faka-haohaoa 'i 'a kaitautolu 'i he lilingi 'o e ta'ata'a 'o Kalaisi, **Hepeli** 10:1–22. Na'e tafe hifo 'a e ta'ata'a mei he ava kotoa pē 'o hono kilí, **Mōsaia** 3:7 (T&F 19:18). Na'e lilingi 'a e ta'ata'a 'o e 'Eikí ke fakamolemole'i 'a e ngaahi angahalá, **T&F** 27:2. Na'e fai 'e Sisū ha fakalelei haohaoa 'i he lilingi hono ta'ata'á, **T&F** 76:69. 'Oku fakama'a 'a kimoutolu 'i he ta'ata'á, **Mōsese** 6:60.

TA'E FAKA-'OTUÁ. *Vakai foki ki he* Angahalá; Fai Angahalá; Kovi; Ta'e-mā'oni'oni; 'Ulí

Ko ha taha pe fa'ahinga me'a 'oku 'ikai fakatatau ki he finangalo pe ngaahi fekau 'a e 'Otuá; fai angahala mo ta'e-mā'oni'oni.

Ko e hala 'o e angakovi 'e 'auha ia, **Same** 1:6. Kapau kuo meimei 'ikai hao 'a e mā'oni'oni, 'e hā ki fē 'a e ta'elotú, **1 Pita** 4:18. Fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē, **Moloinai** 10:32. 'Oku 'unu'unu vave mai 'a e tautea ki he kau faka'otumaté, **T&F** 97:22. Na'e 'ikai ke fanongoa 'a e le'ó 'o e Fakamo'uí 'i he lolototonga 'o e kau ta'etui 'Otuá, **T&F** 138:20.

TA'E-FA'A-MATÉ. *Vakai ki he* Mo'uí Ta'e-fa'a-maté

TA'EHALAIÁ

Ta'ehalaia pe ta'e-ha-angahala.

Ki mu'a 'i he hingá, na'e nofo 'a 'Ātama mo 'Ivi 'i he anga-ta'ehalaia, **2 Nifai** 2:23. 'E tu'u 'a e toto 'o e kakai ta'ehalaia ko ha fakamo'oni, **'Alamā** 14:11. Na'e ta'ehalaia 'a e laumālie kotoa pē 'o e tangatā 'i he kamata'angá, **T&F** 93:38. 'Oua na'a fakahalaia 'i 'a e kau ta'ehalaia fakataha mo e kau ta'e-angatonú, **T&F** 104:7. Na'e ta'ehalaia 'a Siosefa mo Hailame Sāmita 'i ha hia, **T&F** 135:6–7. Kuo 'ikai ha angahala 'a e fānau talu mei he fokotu'u 'o e māmaní, **Mōsese** 6:54.

TA'EMA'Á. *Vakai ki he* Ma'á mo e Ta'ema'á

TA'E-MĀ'ONÍ'ONÍ. *Vakai ki he* Ta'e Faka-'Otuá

TA'E-MĀ'ONÍ'ONÍ (KAU). *Vakai foki ki he* Angahalá; Fai Angahalá; Mā'oni'oni; Ta'e Faka-'Otuá; Ta'ema'á; 'Ulí

Ko e kakai fai angahala, mo ta'e-angatonu 'a ia 'oku 'ikai te nau 'ofa 'i he 'Otuá pe ko e ngaahi me'a 'a e 'Otuá pea 'oku 'ikai te nau poupou 'i 'ene ngāue.

'E 'ikai ma'u 'e he kau ta'e-faitotonú 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, **1 Kol.** 6:9–10. 'Oku mala'ia 'a kinautolu 'oku fiemālie 'i he ta'e-mā'oni'oni, **2 Tēsal.** 2:12. 'Oku

lava 'e Sīsū Kalaisi 'o fakama'a 'a ki-tautolu mei he ta'e-mā'oni'oni kotoa pē, **1 Sione** 1:9. 'Oku fakakovi'i 'e he tu'i ta'e-mā'oni'oni 'a e ngaahi hala 'o e mā'oni'oni kotoa pē, **Mōsaia** 29:23. Kuo fokotu'u 'a e tu'unga 'o e faka'auhā 'i he ta'e-mā'oni'oni 'a homou kau taukapó pea mo homou kau fakamāú, '**Alamā** 10:27. 'Oku ou fekau'i atu 'a kimoutolú ke valoki'i 'a e māmani 'i he 'enau ngaahi ngāue ta'e-mā'oni'oni kotoa pē, **T&F** 84:87. Kuo pau ke fakama'a 'a e laumalié mei he ta'e-mā'oni'oni kotoa pē, **T&F** 88:17–18. Ko e anga mo e 'ulu-ngāanga 'o e kakai meimei kotoa pē, ko 'enau kamata leva ke ngāue 'aki ha pule ta'e-mā'oni'oni, **T&F** 121:39.

TA'ETUÍ. *Vakai foki ki he Tuí*

Ta'ema'u ha tui ki he 'Otuá mo 'ene ongoongoleléi.

Na'e 'ikai fai 'e ia ha mana lahi ko e me'a 'i he 'enau ta'etuí, **Mātiu** 13:58. Na'e 'ikai lava 'e he kau ākongā 'a Sīsuú 'o kapusi 'a e kau tēvoló ko e me'a 'i he 'enau ta'etuí, **Mātiu** 17:14–21. Tokoni'i au telia 'eku ta'etuí, **Ma'ake** 9:23–24. Na'e valoki'i 'e Sīsū 'ene kau 'Aposetoló koe'uhi ko 'enau ta'etuí mo 'enau loto-fefekā, **Ma'ake** 16:14. 'E fakata'e'onga'i 'e he ta'etuí 'a e mo'oni 'a e 'Otuá, **Loma** 3:3. 'Oku lelei ange 'a e mate 'a e tangata 'e toko tahā 'i he faka'au'auhifo mo e mole 'a ha pule'anga 'i he ta'etuí, **1 Nifai** 4:13. 'O ka hokosia 'a e taimi te nau faka'au'auhifo ai 'i he ta'etuí te ne tuku ke fakamovetevetea mo tāmata'e'i 'a kinautolu, **2 Nifai** 1:10–11 (**T&F** 3:18). Koe'uhi ko 'enau ta'etuí na'e 'ikai fa'a mahino kiate kinautolu 'a e folofola 'a e 'Otuá, **Mōsaia** 26:1–5. Na'e 'ikai te u lava 'o fakahā ki he kau Siú ha ngaahi mana lalahi pēhē, koe'uhi ko 'enau ta'etuí, **3 Nifai** 19:35. Kuo fakapo'uli'i 'a homou 'atamaí 'i he ngaahi taimi kuo hilí koe'uhi ko e ta'etuí, **T&F** 84:54–58.

TA'OFÍ. *Vakai ki he Fekau'i Mālohí*

TEÁ

Ko ha fa'ahinga musie pe 'akau iiki ia

'oku kona 'a ia 'oku fōtunga tatau mo e uité. 'Oku 'ikai lava 'o fakamavahevahe'i ia mei he uité kae 'oua kuo tupu ia 'o fu'u lahi 'aupito (**Mātiu** 13:24–30; **T&F** 86:1–7).

TEANIKUMI

Ko ha taki fakakautau 'iloa 'i he kau Nifai 'i he Tohi 'a Molomonā ('**Alamā** 50:35; 51–52; 61–62).

TEFITO 'O E TUÍ, NGAahi. *Vakai*

foki ki he Mata'itofe Mahu'ingā;
Sāmita, Siosefa, ko e Sí'i.

Ko e ngaahi tefito mahu'ingā 'o e tui 'e hongofulu mā tolu 'oku tui ki ai 'a e kāingalotu 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Na'e 'uluaki tohi ia 'e Siosefa Sāmita 'i ha tohi kia Sione Uenuiefi, ko e 'ētita 'o e nusipepa ko e *Chicago Democrat* (*Tekomakalati Sikākou*), 'i he tali ki he 'ene kole ke ne 'ilo ki he ngaahi me'a 'oku tui ki ai 'a e kāingalotu 'o e Siasí. Na'e 'iloa 'a e tohí ko e Tohi 'a Uenuiefi pea na'e 'uluaki pulusi ia 'i he *Times and Seasons* (*Ngaahi Kuonga mo e Ngaahi Fa'ahita'ú*) 'i Mā'asi 1842. Na'e tali 'a e Ngaahi Tefito 'o e Tuí 'i he 'aho 10 'o 'Okatopa 1880 ke hoko ko e folofola 'i he loto ki ai 'a e kāingalotu 'o e Siasí pea fakakau ia 'o hoko ko e kongā 'o e Mata'itofe Mahu'ingā.

TEFITO'I MO'ONÍ. *Vakai foki ki he*

Ongoongoleléi

Ko ha tefito'i tokāteline, mo'oni pe fonó. Ko e ngaahi 'uluaki tefito'i mo'oni 'o e Siasí ko e tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí mo e fakatomalā (**TT** 1:4).

Ke 'oua 'e tuku ki mui 'a e ngaahi akonaki 'a Kalaisí, ka tau fai atu ki mu'a ki he haohaoá, **Hepelú** 6:1–3. 'E ako'i 'e he kaumātu'á, kau taula'eikí, mo e kau akonaki 'o e siasi ko 'ení 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o 'eku ongoongoleléi, 'a ia 'oku 'i he ngaahi folofolá, **T&F** 42:12. Ke akonekina 'a kimoutolu 'o kakato ange 'i he ngaahi tefito'i mo'oni, 'i he tokāteline, 'i he ngaahi me'a

kotoa pē, **T&F** 88:78 (T&F 97:14). Ke lava 'e he tangata kotoa pē 'o ngāue 'i he tokāteline mo e tefito'i mo'oni 'o fakatatau ki he tau'atāina ke fili ki he totonú 'a ia kuó u foaki kiate iá, **T&F** 101:78 'Ilonga ha tefito 'o e potó 'oku tau lava 'o ma'u 'i he mo'ui ko 'ení, te tau toe tu'u hake pē mo ia 'i he toetu'ú, **T&F** 130:18–19.

TEILA, SIONE

Ko e Palesitani ia hono tolu 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Na'e ui ia ki he Fakataha Alēlea 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, **T&F** 118:6 (T&F 124:128–129). Na'á ne tohi 'o kau ki he fakapoongi 'o Siosefa mo Hailame Sāmitá, **T&F** 135. Na'e lavea 'i hono fakapoongi 'o e Palōfitá, **T&F** 135:2. Na'e kau 'i he kakai tu'u-ki-mu'á 'a ia na'e mamata ki ai 'a Siosefa F. Sāmita 'i he maama fakalaumālié, **T&F** 138:53–56.

TELINGÁ. *Vakai foki ki he Tokangá*

'Oku fa'a ngāue 'aki 'i he ngaahi folo-folá 'a e telingá ko ha faka'ilonga 'o e lava ha taha ke fanongo mo 'ilo'i 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá.

'Oku nau telinga, ka 'oku 'ikai te nau ongo'i, **Same** 115:6. 'Oku fafangu 'e he 'Eikí 'a hoku telingá ke ongo'i, **Ísaia** 50:4–5 (2 Nifai 7:4–5). Ko ia ia 'oku ai 'a e telinga ke ongo, ke ongo'i ia, **Mātiu** 11:15. Kuo tuli honau telingá, **Mātiu** 13:15 (Mōsese 6:27). 'Oku te'eki ai mamata 'e ha mata, pe fanongo 'e ha telinga ki he ngaahi me'a 'oku teuteu 'e he 'Otuá ma'anautolu 'oku 'ofa kiate iá, **1 Kol.** 2:9 (T&F 76:10). 'Oku fanafana mai 'a e tēvoló 'i honau telingá, **2 Nifai** 28:22. Fakaava homou telingá ke mou ongo'i, **Mōsaia** 2:9 (3 Nifai 11:5). Na'e tu'o lahi hono ui au kae 'ikai te u fie fanongo, **'Alamā** 10:6. Fanongo mai ki he'eku ngaahi leá, **'Alamā** 36:1 ('Alamā 38:1; T&F 58:1). Pea 'oku 'ikai ha telinga 'e ta'efanongo, **T&F** 1:2. 'Oku fakaava 'a e telingá 'i he loto-fakatōkilalo mo e lotu, **T&F** 136:32.

TEMIPALÉ, FALE 'O E 'EIKÍ. *Vakai foki ki he Mā'oni'oni 'o e Ngaahi Mā'oni'oni; Ouau; Tāpanekalé; 'Enitaumení*

Ko e fale mo'oni ia 'o e 'Eikí. Kuo fekau ma'u pē 'e he 'Eikí ki hono kakaí ke nau langa 'a e ngaahi tempale, 'a ia ko e ngaahi fale toputapu ia 'oku fakahoko ai 'e he Kāingalotu 'oku tauu mo fe'ungá 'a e ngaahi ouau toputapu 'o e ongoongolelé ma'anautolu pea mo e kau pekiá foki. 'Oku hā'ele mai 'a e 'Eikí ki hono ngaahi tempalé, pea ko e ngaahi potu toputapu taha ia ki he lotú.

Na'e hoko 'a e tāpanekale na'e fokotu'u 'e Mōsese mo e fānau 'a 'Isilelí ko ha tempale na'e hihikiki holo. Na'e faka'aonga'i ia 'e he kakai 'Isilelí lolotonga 'enau fononga atu mei 'Isipité.

Ko e tempale 'iloa taha 'oku fakamatala ki ai 'i he Tohi Tapú 'a e tempale ko ia na'e langa 'e Solomone 'i Selūsalemá (2 Fkmtl. 2–5). Na'e faka'auha ia 'i he ta'u 600 k.M. 'e he kakai Pāpiloné pea na'e toe langa fo'ou ia 'e Selupē-peli 'i he 'osi mei ai ha meimei ta'u 'e teau ('Ēsela 1–6). Na'e tutu ha kongá 'o e tempale ko 'ení 'i he ta'u 37 k.M., pea na'e toe langa ia 'e Hēlota ko e Lahí. Na'e faka'auha 'e he kakai Lomá 'a e tempalé 'i he ta'u T.S. 70.

Na'e tatakí 'a e kau muimui mā'oni'oni 'o e 'Otuá 'i he Tohi 'a Molomoná ke nau langa mo lotu 'i he ngaahi tempale (2 Nifai 5:16; Mōsaia 1:18; 3 Nifai 11:1). 'Oku hoko hono langa mo hono ngāue totonu 'aki 'o e tempalé ko e ngaahi faka'ilonga ia 'o e Siasi mo'oni 'i ha kuonga pē, pea kau ai 'a e Siasi na'e toe fakafoki mai 'i hotau 'aho ní. Ko e Tempale Ketilaní 'a e 'uluaki tempale na'e langa mo fakatapui ki he 'Eikí 'i he kuonga ko 'ení. Na'e talu mei he taimi ko iá mo hono fakatapui 'o e ngaahi tempale 'i he ngaahi fonua lahi 'i he māmaní.

Ko hai 'e tu'u 'i hono potu mā'oni'oni, **Same** 24:3–5. Ke tau 'alu hake ki he fale 'o e 'Otuá 'o Sēkopé, **Ísaia** 2:2–3 (Maika 4:1–2; 2 Nifai 12:2–3). 'E hā'ele

fakafokifā mai 'a e 'Eikí ki hono fale tapú, **Malakai** 3:1 (3 Nifai 24:1; T&F 36:8; 42:36). Na'e fakama'a 'e Sīsū 'a e tempalé, **Mātiu** 21:12–16 (Ma'ake 11:15–18; Luke 19:45–48). Na'e fekau ki he Kāingalotú ke nau langa ha tempale 'i Mīsuli, **T&F** 57:3 (T&F 84:3–5). Fokotu'u ha fale 'o e 'Otuá, **T&F** 88:119 (T&F 109:8). Na'e valokí 'i 'e he 'Eikí 'a e Kāingalotú koe'uhi ko e 'ikai te nau langa ha tempalé, **T&F** 95:1–12. 'E 'ikai te u ha'u ki ha ngaahi tempale ta'e-mā'oni'oni, **T&F** 97:15–17. Kuó u tali 'a e falé ni, pea 'e 'ai ki ai hoku hingoá, **T&F** 110:7–8. Kuo fekau'i ma'u pē 'a e kakai 'o e 'Eikí ke nau langa ha fale ki hono huafá, **T&F** 124:39. 'Oku kau 'i he ngāue mahu'inga ke fai 'i he ngaahi tempalé, 'a hono fakama'u 'o e fānaú ki he'enua mātu'á, **T&F** 138:47–48. 'Oku kau 'i he ngāue lahi 'i he ngaahi aho fakā'osí 'a hono langa 'o e ngaahi tempale, **T&F** 138:53–54.

TEMIPALE KETILANÍ

Ko e 'uluaki tempale ia na'e langa 'e he Siasí 'i he kuonga fakaonopooni ko 'ení. Na'e langa ia 'e he Kāingalotú 'i Ketilani, 'Ohaiō ('Iunaiteti Siteiti 'o Ameliká), 'o fakatatau ki he fekau 'a e 'Eikí (T&F 94:3–9). Ko e taha 'o hono taumu'á ke fokotu'u ha feitu'u 'a ia 'e lava ai 'e he kāingalotú 'oku taau mo fe'unga 'o e Siasí 'o ma'u ha mālohi fakalaumālie, mafai mo e fakamaama (T&F 109; 110). Na'e tāpuaki'i mo fakatapu'i ia 'i he 'aho 27 'o Mā'asi 1836; pea na'e foaki mai 'a e lotu fakatapu'i ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he fakahā (T&F 109). Na'e foaki mai 'e he 'Eikí ha ngaahi fakahā mahu'inga pea fakafoki mai 'i he tempale ko iá 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí 'a ia na'e fu'u fie ma'u lahi (T&F 110; 137). Na'e 'ikai faka'aonga'i ia ki he ngaahi ouau fakatempale kotoa 'a ia 'oku foaki mai 'i he ngaahi tempale 'o e 'aho ní.

TENGA'I MŪSITÁ

Ko e tenga ia 'o e 'akau ko e mūsítá. Neongo 'a e sí'isi'í 'a e tengá, ka 'oku fu'u lahi 'aupito hono mā'olunga 'o e

fu'u 'akau 'oku tupu mei aí. Na'e fakatatau 'e Sīsū 'a e pule'anga 'o e langí ki ha tenga'i mūsita (Mātiu 13:31).

Kapau 'oku mou ma'u 'a e tui 'oku hangē ko ha tenga'i mūsítá, te mou lava 'o hiki 'a e ngaahi mo'unga, **Mātiu** 17:20

TĒPOLA

Ko ha palōfita fefine 'i he Fuakava Motu'á, 'a ia na'á ne fakamāu'i 'a 'Isileli pea na'á ne poupou'i 'a Pēlaki ke 'alu atu 'o tau'i 'a e kau Kēnaní (Fakam. 4). 'Oku hanga 'e he hiva 'o Tēpola mo Pēlaki 'o fakamanatu'i hono tuku ange 'o 'Isileli mei he nofo pōpulá (Fakam. 5).

TĒSALONIKÁ, ONGO TOHI KI

HE KAKAI. *Vakai foki ki he Paula;*

Tohi 'a Paulá, Ngaahi

Ko e tohi 'e ua 'i he Fuakava Fo'ou. Ko e ongo tohi ia na'e 'uluaki tohi 'e Paula ki he kakai Tēsaloniká, lolotonga 'ene 'i Kolinitō 'i he lolotonga 'ene 'uluaki 'a'ahi ki 'Iulope 'i he ta'u κ.μ. 50 nai. 'Oku fakamatala'i 'ene ngāue 'i Tēsaloniká 'i he Ngāue vahe 17. Na'e fie foki 'a Paula ki Tēsalonika ka na'e 'ikai te ne lava (1 Tēsal. 2:18). Ko ia na'á ne fekau ai 'a Timote ke fakafiefia'i 'a e loto 'o e kau ulu'i mo 'omi ha ongoongo kiate ia 'o kau kiate kinautolu. Na'e tohi 'e Paula 'a e 'uluaki tohi tu'unga 'i he'ene fakafeta'i 'i he foki mai 'a Timoté.

'Uluaki Tēsalonika: 'Oku 'i he vahe 1–2 'a e pōpoaki 'a Paula mo 'ene lotua 'a e Kāingalotú; pea 'okú ne 'oatu 'i he vahe 3–5 ha fakahinohino 'o kau ki he tupulaki fakalaumālie, 'ofá, angama'á, faivelengá, mo e hā'ele 'anga ua mai 'a Sīsū Kalaisí.

Ua Tēsalonika: 'Oku 'i he vahe 1 hano lotua 'o e Kāingalotú. 'Oku fakamatala 'a e vahe 2 ki he hē mei he mo'oná 'a ia 'e hoko maí. 'Oku 'i he vahe 3 hano lotua 'e Paula ke ikuna 'a e ngāue 'o e ongoongoleléi.

TESELETÍ. *Vakai foki ki he Sēletí, Kau*

Ko ha fo'i lea faka-Sēletí 'i he Tohi 'a Molomoná, ko hono 'uhingá ko e "hone" ('Eta 2:3).

TEUNGA TAÚ

Ko ha teunga 'oku tui ke malu'i 'a e sinó mei he ngaahi tā pe hoka'i 'aki ha ngaahi me'atau. 'Oku toe ngāue 'aki foki 'a e fo'i leá 'o 'uhinga ki he ngaahi 'ulungāanga fakalaumālie 'okú ne malu'i ha taha mei he 'ahi'ahi pe koví.

'Ai kiate kimoutolu 'a e teunga tau kato 'o e 'Otuá, 'Efesō 6:10–18 (T&F 27:15–18).

TEUTALŌNOME. *Vakai foki ki he Penititeoke*

Ko hono 'uhingá "ko hono toe fakamanatu 'o e fonó" pea ko e tohi ia hono nima 'i he Fuakava Motu'á.

'Oku 'i he Teutalōnomé 'a e malanga fakamuimui 'e tolu 'a Mōsesé, 'a ia na'á ne fai 'i he ngaahi toafa tokalelei 'o Mōapé ki mu'á peá ne toki liliú. Ko e malanga fika 'uluaki (vahe 1–4), ko ha talateu pē ia. Ko e malanga hono uá (vahe 5–26) 'oku kongá ua ia: (1) vahe 5–11—Ko e Fekau 'e Hongofulú pea mo hano fakamatala'i 'o kinautolu taki taha; pea ko e (2) vahe 12–26—ko ha ngaahi fono ia, 'a ia 'oku nau hoko ko e uho 'o e tohi hono kotoa. Ko e malanga hono tolú (vahe 27–30) 'oku kau ai hano fakafo'ou molumalu 'o e fuakava 'i he vaha'a 'o 'Isileli mo e 'Otuá pea mo hano fakahā 'o e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u mei he talangofuá mo e ngaahi mala'ia 'oku tupu mei he talangata'á. 'Oku hanga 'e he vahe 31–34 'o fakamatala'i 'a hono tuku 'o e fonó ki he kau Livaí, ko e hiva 'a Mōsesé mo 'ene tāpuaki faka'osí, pea mo e mavahe 'a Mōsesé.

TĒVITA. *Vakai foki ki he Pātisepa; Same.*

Ko ha tu'i 'o 'Isileli 'o e kuonga mu'á 'i he Fuakava Motu'á.

Ko e foha 'o Sese 'a Tēvita mei he fa'ahinga 'o Siutá. Na'á ne hoko ko ha talavou loto-to'a 'a ia na'á ne tāmata'i ha laione, mo ha pea, pea mo e fu'u tangata Filisitia lahi ko Koliaiaté (1 Sam. 17). Na'e fili pea pani 'a Tēvita ke hoko ko e tu'i 'o 'Isileli. Na'á ne hangē ko

Saulá 'i he'ene motu'á 'o ne halaia 'i ha ngaahi hia mamafa, ka na'e 'ikai te ne hangē ko Saulá, he na'á ne lava 'e ia 'o ma'u ha loto-fakatomala mo'oni. Ko ia na'á ne lava ai 'o ma'u ha fakamolemole, tuku kehe pē 'a hono fakapoongi 'o 'Uliá (T&F 132:39). 'E lava 'o vahevahe 'a 'ene mo'uí ki ha kongá 'e fá: (1) 'i Pētelihema, 'a ia na'á ne hoko ai ko ha tauhi-sipi (1 Sam. 16–17); (2) 'i he fale 'o e tu'i ko Saulá (1 Sam. 18–19:18); (3) ko ha tokotaha 'oku hola 'o kumi hūfanga (1 Sam. 19:18–2 Sam. 1:27); (4) ko ha tu'i ki Siuta 'i Hepeloni (2 Sam. 2–4), pea toki hoko ki mui ko e tu'i ki 'Isileli kotoa (2 Sam. 5–1 Ng. Tu'i 2:11).

Na'e toe hoko mai 'i he angahala 'o e tono 'a Tēvita mo Pātisepá ha ngaahi fehālaaki kehekehe lahi 'a ia na'e fakamele'i ai 'a e ta'u 'e uofulu fakamuimui 'o 'ene mo'uí. Na'e tu'umālie 'a e fonuá fakakātoa ia lolotonga 'a 'ene pulé, ka na'e faingata'a'ia 'a Tēvita ia 'i he ngaahi nunu'a 'o 'ene ngaahi angahalá. Na'e lahi 'aupito 'a e ngaahi vākovi fakafā-mili, 'a ia na'e iku ai ki ha angatu'u fakahāhā 'i he me'a na'e hoko kia 'Apisalomi mo 'Atunaisá. Na'e hoko ia ko hano fakahoko 'o e lea na'e fai 'e Nātani ko e palōfitá kia Tēvita koe'uhi ko 'ene angahalá (2 Sam. 12:7–13).

Neongo 'a e ngaahi faingata'a ko 'ení, ka na'e hoko 'a e pule 'a Tēvitá ko e mā'olunga taha ia 'i he hisitōlia 'o 'Isilelí, koe'uhí he na'á ne (1) fakataha'i 'a e ngaahi fa'ahingá 'o hoko ko ha pule'anga pē 'e taha, (2) na'á ne lava 'o pule'i kotoa 'a e fonuá ta'e-toe-kau mai ki ai ha fonua kehe, (3) na'á ne fokotu'u 'a e pule'angá 'i he lotu mo'oní koe'uhi ke hoko 'a e finangalo 'o e 'Otuá ko e lao ia 'o 'Isilelí. Ko e ngaahi 'uhinga 'eni na'e tupunga ai 'a e pehē ki mui 'o kau ki he pule 'a Tēvitá ko e kuonga koula ia 'o e pule'angá, pea ko e taípe ia 'o e kuonga nāunau'ia 'e hā'ele mai ai 'a e Misaiá ('Īsaia 16:5; Selem. 23:5; 'Isikeli 37:24–28).

'Oku fakatāata'i mai mei he mo'uí 'a Tēvitá 'a e fie ma'u 'a e kakai kotoa pē ke nau kātaki 'i he mā'oni'oni ki he ngata'angá. 'I he'ene kei talavou na'e

pehē ai ko e tangata ia na'e fili 'e he 'Eiki 'i hono "loto 'o'oná" (1 Sam. 13:14); pea 'i he'ene fu'u lahi, na'á ne lea 'i he Laumālie pea na'á ne ma'u ha ngaahi fakahā lahi. Ka na'á ne totongi ha totongi lahi 'aupito koe'uhi ko 'ene talangata'a ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá (T&F 132:39).

TĒVOLO. *Vakai foki ki he Fili 'o*

Kalaisi; Foha 'o e Mala'ia, Ngaahi;

Heli; Laumālie—Laumālie 'Uli;

Lusifā; Tokotaha Fai Faka'auhā

Sētane. Ko e tēvoló 'a e fili 'o e mā'oni- 'oní pea mo kinautolu 'oku nau feinga ke fai 'a e finangalo 'o e 'Otuá. Ko e foha fakalaumālie mo'oni ia 'o e 'Otuá pea na'á ne hoko 'i ha taimi 'e taha ko ha 'āngelo pule 'i he 'ao 'o e 'Otuá (Īsaia 14:12; 2 Nifai 2:17). Ko neongo iá, na'á ne angatu'u 'i he mo'ui 'i he maama fakalaumālie 'o ne fakaloto'i ha vahe- tolu 'e taha 'o e fānau fakalaumālie 'a e Tamaí ke nau angatu'u kiate ia (T&F 29:36; Mōsese 4:1–4; 'Ēpa. 3:27–28). Na'e kapusi hifo 'a kinautolu mei he langí, pea na'e ta'ofi meiate kinautolu 'a e faingamālie ke nau ma'u ha sino fakamatelie mo mo'ui 'i he mo'ui fakamatelie, pea te nau mala'ia 'o ta'engata. Talu mei he taimi na'e kapusi hifo ai 'a e tēvoló mei he langí, mo 'ene feinga ma'u pē ke kākāa'i 'a e tangata mo e fefine kotoa pē 'o tohoaki'i atu 'a kinautolu mei he ngāue 'a e 'Otuá koe'uhí ke ne ngaohi ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá ke nau mamahi 'o hangē pē ko iá (Fakahā 12:9; 2 Nifai 2:27; 9:8–9).

Pea na'e valoki'i 'e Sīsū 'a e tēvoló, **Mātiu** 17:18. Ko e afi ta'emate kuo teuteu ma'á e tēvoló mo 'ene kau 'āngeló, **Mātiu** 25:41. Teke'i 'a e tēvoló pea 'e hola atu ia meiate kimoutolu, **Sēmisi** 4:7. 'E tuku 'a e kau fai angahalá ki he fakapōpula 'a e tēvoló, **1 Nifai** 14:7. Ko e tēvoló ko e tamai ia 'a e ngaahi loi kotoa pē, **2 Nifai** 2:18 (Mōsese 4:4). 'Oku feinga 'a e tēvoló ke mamahi 'a e tangata kotoa pē 'o hangē pē ko iá, **2 Nifai** 2:27. Kapau 'e 'ikai toe tu'u 'a e kakanó, kuo pau ke mo'ulaloa 'a hotau laumālie ki he tēvoló, **2 Nifai** 9:8–9. 'E

teketekelili 'a e tēvoló, pea fakafiemālie'i, mo fakahekeheke'i, **2 Nifai** 28:20–23. Ko e me'a 'oku koví 'oku mei he tēvoló ia, **'Amenai** 1:25 ('Alamā 5:40; Molonai 7:12, 17). Tokanga telia na'a tupu ha ngaahi fakakikihi 'iate kimoutolu, pea mou talangofua ki he laumālie angakoví, **Mōsaia** 2:32. Kapau 'oku 'ikai ko e fanga sipi 'a kimoutolu 'a e tauhi-sipi lelei, pea ko e tēvoló 'a ho'omou tauhi-sipi, **'Alamā** 5:38–39. 'E 'ikai poupou'i 'e he tēvoló 'a 'ene fānaú, **'Alamā** 30:60. Lotu ma'u ai pē koe'uhi ke 'oua na'a taki hala'i 'a kimoutolu 'e he ngaahi 'ahi'ahi 'a e tēvoló, **'Alamā** 34:39 (3 Nifai 18:15, 18). Fokotu'u homou makatu'ungá 'i he Huhu'i koe'uhí ke 'oua na'a ma'u 'e he ngaahi matangi mālohi 'a e tēvoló ha mālohi kiate kimoutolu, **Hilam.** 5:12. Ko e tēvoló 'a e tupu'anga 'o e angahala kotoa pē, **Hilam.** 6:26–31. Kuo feinga 'a e tēvoló ke fakahoko ha palani kākā, **T&F** 10:12. 'Oku 'aonga ke fakatauele'i 'e he tēvoló 'a e fānau 'a e tangatá, pe 'e 'ikai lava ke nau hoko ko e ni'ihí ke fili ma'anautolu pē, **T&F** 29:39. Na'e mo'ulaloa 'a 'Ātama ki he lotu 'o e tēvoló, koe'uhi ko 'ene tukululo ki he 'ahi'ahi, **T&F** 29:40. 'E pule fakataha 'a e ngaahi foha 'o e mala'ia mo e tēvoló mo 'ene kau 'āngeló 'i he ta'engatá, **T&F** 76:33, 44. 'E ha'i 'a e tēvoló 'o fe'unga mo e ta'u 'e taha afe, **T&F** 88:110 (Fakahā 20:2). 'Oku to'o atu 'e he toko taha angakoví 'a e māmá mo e mo'oni, **T&F** 93:39. Na'e 'ikai tauhi 'a Sētane ki hono 'ulu- aki tu'ungá, **'Ēpa.** 3:28.

Ko e siasi 'o e tēvoló: Ko e kautaha kovi mo fakamāmani kotoa pē 'i he māmani 'a ia 'oku nau liliu fakakehe'i 'a e ongo- ongoledi ma'a mo haohaoá pea tau'i 'a e Lami 'a e 'Otuá.

Ko e tēvoló na'á ne fokotu'u 'a e fu'u siasi lahi mo fakalieliá, **1 Nifai** 13:6 (1 Nifai 14:9). 'Oku 'i ai 'a e siasi 'e ua pē; ko e taha ko e siasi 'o e Lami 'a e 'Otuá, pea ko e tahá ko e siasi 'o e tēvoló, **1 Nifai** 14:10 ('Alamā 5:39). 'Oua 'e fakakikihi mo ha siasi, ka ko e siasi pē 'o e tēvoló, **T&F** 18:20. Pea ko e

fu'u siasi lahi mo fakalieliá, 'e tulaki ia ki lalo, T&F 29:21.

TĪKONI. *Vakai foki ki he* Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné

Ko ha ui pe lakanga ia 'i he ngāue faka-Siasi 'i he taimi 'o e 'Aposetolo ko Paulá (Filipai 1:1; 1 Tīm. 3:8–13) pea ko ha lakanga ia 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné (T&F 20:38, 57–59; 84:30, 111; 107:85).

TĪLILA. *Vakai foki ki he* Filisitiá, Kau

Ko ha fefine Filisitia 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'á ne kākaa'i mo lavakí'i 'a Sāmisoni (Fakam. 16).

TĪMOTE. *Vakai foki ki he* Paula

Ko ha talavou 'i he Fuakava Fo'ou'ú ko e hoa faifekau 'o Paula lolotonga 'a 'ene ngāue fakafaifekau (Ngāue 16:1–3; 2 Tīm. 1:1–5); ko e foha 'o ha tamai Kiliki mo ha fa'ē Sii; pea na'a ne nofo mo 'ene ongo mātu'á 'i Lisitia.

Na'e lau 'e Paula 'a Tīmote "ko hoku foha mo'oni 'i he tui" (1 Tīm. 1:2, 18; 2 Tīm. 1:2). Na'e hoko 'a Tīmote mahalo ko e tokoni falala'anga mo mate-aki taha ia 'o Paulá (Filipai 2:19–23).

TĪMOTÉ, ONGO TOHI KIA. *Vakai foki ki he* Paula; Tohi 'a Paulá, Ngaahi; Tīmote

Ko e tohi 'e ua 'i he Fuakava Fo'ou'ú. Ko e ongo tohi ia na'e 'uluaki fai 'e Paula kia Tīmote.

'Uluaki Tīmote: Na'e fai 'e Paula 'a e 'uluaki tohi hili hono 'uluaki tuku pōpula iá. Na'á ne tuku 'a Tīmote 'i 'Efesō, 'i he'ene 'amanaki te ne toe foki atu ki ai (1 Tīm. 3:14). Neongo iá, na'e ongo'i 'e Paula, 'e ki'i fuoloa pea toki fokí, ko ia na'á ne tohi ai kia Tīmote, mahalo mei Masitōnia (1 Tīm. 1:3), 'o na'ina'i kiate ia mo fakalotolahi'i ia 'i he'ene fakahoko hono fatongia.

'Oku 'i he vahe 1 'a e pōpoaki 'a Paula mo 'ene ngaahi fakahinohino 'o kau ki he ngaahi fakakauhau vale 'oku kamata ke hū atu ki he Siasi. 'Oku 'oatu 'i he vahe 2–3 ha ngaahi fakahinohino

'o kau ki he lotu 'i he 'ao 'o e kaka'i pea mo e 'ulungāanga mo e anga 'o e kau faifekau. 'Oku 'i he vahe 4–5 hano fakamatala'i 'o e hē mei he mo'oni 'i he ngaahi 'aho faka'osi mo ha fale'i kia Tīmote ki he founga ke ne tokoni mo ngāue ai kiate kinautolu 'oku ne tatakí. 'Oku 'i he vahe 6 ha na'ina'i ke faivelenga pea faka'ehi'ehi mei he ngaahi koloa 'o e māmani.

Ua Tīmote: Na'e fai 'e Paula 'a e tohi hono uá lolotonga hono tuku pōpula ia hono tu'ou'ú, 'i ha ki'i taimi si'i pē ki mu'a 'i hono fakapoongi iá. 'Oku kau ai 'a e ngaahi lea faka'osi 'a e 'Aposetoló, pea hā mei ai 'a e fu'u loto-to'a fakafo mo e loto-falala na'á ne ma'u 'i he'ene fehanganagai mo e maté.

'Oku 'i he vahe 1 'a e pōpoaki 'a Paula mo e fekau na'e fai kia Tīmote. 'Oku 'i he vahe 2–3 ha ngaahi fakatokanga kehekehe mo e ngaahi fakahinohino, mo ha tukupā ke ne matu'uaki 'a e ngaahi faingata'a 'oku hanga mai mei mu'a. Ko e vahe 4 ko ha pōpoaki ia ki he ngaahi kaume'a 'o Paulá, pea 'oku kau ai ha fale'i mālohi 'o kau ki he founga ke fai fekau'aki mo kinautolu 'oku mavahe mei he siasi.

TOETU'Ú. *Vakai foki ki he* Fakalelei, Fakalelei'i; Laumālié; Mate Fakasinó; Mo'ui Ta'e-fa'a-maté; Sinó; Sisū Kalaisi

Ko e fakataha ia 'a e sino fakalaumālié pea mo e sino fakakakanó mo e ngaahi hui 'i he hili 'a e maté. Ka hili 'a e toetu'ú 'e 'ikai pē toe mavahevahe 'a e laumālié ia mo e sinó, pea 'e hoko leva 'a e tangatá 'o ta'e-fa'a-mate. 'E toe tu'u 'a e kakai kotoa pē ne fanau'i mai ki he māmani, tu'unga 'i hono ikuna'i 'e Sisū Kalaisi 'a e maté (1 Kol. 15:20–22).

Ko Sisū Kalaisi 'a e tokotaha na'e 'uluaki toe tu'u mei he maté 'i he māmani ko 'ení (Ngāue 26:23; Kolose 1:18; Fakahā 1:5). 'Oku fakahā mai 'i he Fuakava Fo'ou'ú ha fakamo'oni mahino na'e toe tu'u hake 'a Sisū mo hono sino fakamātelíé, pea na'e 'ikai ke 'i ai ha taha 'i hono fonualotó, pea na'á ne

kai 'a e ika mo e hone, na'á ne ma'u ha sino 'o e kakano mo e hui, pea na'e ala 'a e kakaí kiате ia, pea na'e pehē 'e he ongo 'āngeló kuo toe tu'u hake ia (Ma'ake 16:1–6; Luke 24:1–12, 36–43; Sione 20:1–18). 'Oku hanga 'e he ngaahi fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní 'o fakamo'oni'í hono mo'oni 'o e toetu'u 'a Kalaisí pea mo e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá ('Alamā 11:40–45; 40; 3 Nifai 11:1–17; T&F 76; Mōsese 7:62).

'E 'ikai toe tu'u hake 'a e kakai kotoa pē ki he nāunau tatau (1 Kol. 15:39–42; T&F 76:89–98), pea 'e 'ikai foki ke toetu'u kotoa pē 'i he taimi tatau (1 Kol. 15:22–23; 'Alamā 40:8; T&F 76:64–65, 85). Na'e tokolahi 'a e kau Mā'oni'oni na'a nau toe tu'u 'i he hili 'a e toetu'u 'a Kalaisí (Mātiu 27:52). 'E toe tu'u 'a e kau mā'oni'oni ki mu'a 'i he kau fai anghalá pea te nau 'alu atu; pea 'i he 'uluaki toetu'u (1 Tēsal. 4:16); pea 'e 'alu atu 'a e kau fai anghala 'oku 'ikai fakatomalá 'i he toetu'u faka'osi (Fakahā 20:5–13; T&F 76:85).

Neongo 'e 'osi hoku sinó, ka te u mamata 'i hoku kakanó ki he 'Otuá, **Siope** 19:26 (Mōsese 5:10). Te u fakaava homou ngaahi fa'itoká pea te u pule ke mou toe tu'u, '**Isikeli** 37:12. Na'e mató'o 'a e ngaahi tanu'angá pea tu'u hake 'a e ngaahi sino tokolahi, **Mātiu** 27:52–53 (3 Nifai 23:9). Kuo toe tu'u 'a e 'Eikí, **Luke** 24:34. 'Oku 'ikai kakano mo hui ha laumālie 'o hangē ko ia 'oku mou 'iló ni 'iate aú, **Luke** 24:39. Ko au ko e toetu'u pea mo e mo'uí, **Sione** 11:25. Na'e ako 'aki 'e he kau 'Apose-toló kuo toe tu'u 'a Sisū, **Ngāue** 1:21–22 (Ngāue 2:32; 3:15; 4:33). 'E toe mo'ui kotoa pe 'ia Kalaisi, **1 Kol.** 15:1–22. Ko e pekia 'ia Kalaisí 'e tomu'a tu'u, **1 Tēsal.** 4:16. 'Oku monú'ia mo mā'oni'oni ia 'oku kau 'i he 'uluaki toetu'u, **Fakahā** 20:6. Na'e tuku hifo 'e Kalaisi 'a 'ene mo'uí koe'uhí ke ne toe to'o hake ia koe'uhí ke ne fakahoko 'a e toetu'u 'o e maté, **2 Nifai** 2:8 (Mōsaia 13:35; 15:20; 'Alamā 33:22; 40:3; Hilam. 14:15). Kapau na'e 'ikai 'a e toetu'u te tau mo'ulaloa kua Sētane, **2 Nifai** 9:6–9. 'E hoko 'a e toetu'u ki he kakai

fulipē, **2 Nifai** 9:22. Na'e ako 'e 'Apine-tai 'o kau ki he 'uluaki toetu'u, **Mōsaia** 15:21–26. 'E nofo ma'u 'a e kau angahalá 'o hangē kuo 'ikai fai ha huhu'í, kae ngata pē 'i hono vete ange 'o e ngaahi ha'í 'o e maté, '**Alamā** 11:41–45. 'Oku fakamatala'í 'e 'Alamā 'a e tu'unga 'o e ngaahi laumālie 'i he vaha'ataimi 'o e maté mo e toetu'u, '**Alamā** 40:6, 11–24. 'I he hā'ele mai 'a e 'Eikí, ko e kau pekia na'a nau mate 'ia Kalaisí te nau 'alu atu, **T&F** 29:13 (T&F 45:45–46; 88:97–98; 133:56). Tangi koe'uhi ko kinautolu 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau 'amanaki lelei ki ha toetu'u nāunau'ia, **T&F** 42:45. 'E kau 'i he 'ulu-aki toetu'u 'a kinautolu 'a ia na'e 'ikai te nau 'ilo ha fonó, **T&F** 45:54. Te nau toe tu'u hake mei he maté pea 'ikai toe mate 'amui, **T&F** 63:49. Ko e toetu'u mei he maté ko hono huhu'í ia 'o e mo'oni'í laumālie, **T&F** 88:14–16. Ko e laumālie mo e 'elemēnití 'o ka fakataha'í, 'o ta'elava ke toe mavahevahe, 'oku ma'u 'e ia hono kakato 'o e fiefiá, **T&F** 93:33. Ko e kau 'āngelo, 'a ia ko e kakai toe tu'u, 'oku nau ma'u 'a e ngaahi sino 'o e kakano mo e hui, **T&F** 129:1. 'Ilonga ha tefito 'o e potó 'oku tau lava 'o ma'u 'i he mo'ui ko 'ení, te tau toe tu'u hake pē mo ia 'i he toetu'u, **T&F** 130:18–19.

TOHI FOLOFOLA FAKAMAFAI'Í,

NGAAHI. *Vakai foki ki he*

Folofolá; Mata'itofe Mahu'ingá;

Tohi 'a Molomoná; Tohi Tapú;

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá

Ko e fakatahataha'í ia 'o ha ngaahi tohi toputapu 'oku 'iloa, pea lau 'oku falala'anga. 'Oku ui 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e ngaahi tohi ko iá ko e ngaahi tohi tapu 'a e Siasí pea 'oku kau ki ai 'a e Fuakava Motu'a mo e Fuakava Fo'ou, ko e Tohi 'a Molo-mona, ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata'itofe Mahu'ingá.

TOHI FOLOFOLA KUO MOLÉ,

NGAAHI. *Vakai ki he* Folofolá—

Ngaahi folofola kuo molé

TOHI HOHOKÓ. *Vakai foki ki he*
Fakamo'uí; Fakamo'ui 'o e Kau
Pekiá; Fāmili; Ouau; Papitaisó—
Papitaiso ki he maté; Tohi 'o e
Manatú

Ko ha lekooti ia 'oku fakatotolo ai 'a e hokohoko 'o e hako 'o ha fāmili. Na'e mahu'inga 'aupito 'i he folofolá 'a e ngaahi tohi hohokó 'i he'ene fekau'aki mo e ngaahi lakanga 'i he lakanga fakataula'eikí pe ko ha ngaahi tāpuaki 'a ia 'oku fakangatangata pē ki ha fāmili (Sēnesi 5; 10; 25; 46; 1 Fkmtl. 1-9; 'Ēsela 2:61-62; Nehem. 7:63-64; Mātiu 1:1-17; Luke 3:23-38; 1 Nifai 3:1-4; 5:14-19; Seilomi 1:1-2). 'Oku hokohoko atu 'e he kāingalotu 'o e Siasi kuo toe fakafoki mai 'i he 'ahó ni 'a e fakatotolo ki he hokohoko 'o e ngaahi hako 'o honau fāmili koe'uhí ke nau lava 'o fakahoko 'a e ngaahi ouau fakamo'uí ki he'enua ngaahi kuí. 'Oku 'aonga 'a e ngaahi ouau ko 'ení ki he kakai ko ia kuo pekia 'a ia 'oku nau tali 'a e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisi 'i he maama fakalaumālié (T&F 127, 128).

TOHI TAPÚ. *Vakai foki ki he* Folofolá;
Fuakava Motu'á; Fuakava Fo'ou;
Siuta—Ko e Va'akau 'o Siutá;
Tohi Folofola Fakamafai'í,
Ngaahi; 'Apokelefá; 'Ifalemi—Ko
e Va'akau 'o 'Ifalemi pe Siosefá

Ko hano fakatahataha 'i ia 'o e ngaahi tohi faka-Hepelū mo Faka-Kalisitiane 'a ia 'oku 'i ai ha ngaahi fakahā fakalangi. Ko hono 'uhinga 'o e fo'í lea faka-Pilitānia ko e bible "ko e ngaahi tohi." Ko e Tohi Tapú ko e ngāue ia 'a ha kau palōfita tokolahi mo e kau tangata tohi na'e ue'í fakalaumālie 'o nau ngāue 'o fakatatau ki he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni (2 Pita 1:21).

'Oku vahe ua 'a e Tohi Tapu Faka-Kalisitiane, 'a ia 'oku 'iloa ko e Fuakava Motu'á mo e Fuakava Fo'ou. 'Oku kau 'i he Fuakava Motu'á 'a e ngaahi tohi 'o e folofola na'e ngāue 'aki 'i he kau Siu 'o Palesitainé lolotonga 'a e taimi na'e ngāue fakafaipekau ai 'a e 'Eikí 'i he māmaní. 'Oku kau 'i he Fuakava Fo'ou 'a e ngaahi tohi 'i he kuonga 'o e kau

'Aposetoló pea 'oku lau 'oku haohaoa mo ma'u 'a e mafai tatau mo e ngaahi tohi folofola 'a e kau Siú. Na'e ma'u 'a e ngaahi tohi 'i he Fuakava Motu'á mei ha ngaahi tohi fakafonua 'oku kau ki ai ha ngaahi senituli lahi pea na'e tohi hono meimei kotoa 'i he lea faka-Hepeluú, ka ko e ngaahi tohi 'o e Fuakava Fo'ou ko e ngāue ia 'i he senituli pē 'e taha pea na'e tohi pē ia 'i he lea faka-Kilikí.

'Oku hanga 'e he fo'í lea ko e *testament* 'i he Fuakava Motu'á 'o fakafongofonga 'i ha fo'í lea faka-Hepeluú 'a ia ko hono 'uhingá ko e "fuakava." Ko e Fuakava (Covenant) Motu'á ko e fono ia na'e tuku kia Mōsesē 'i he taimi na'e fakafisinga ai 'e 'Isileli 'a hono kakato 'o e ongoongolelei 'a ia na'e ma'u 'e he kakai 'o e 'Otuá talu mei he kamata'anga 'o e mo'ui fakamatelié. Ko e Fuakava (Covenant) Fo'ou 'a e ongoongolelei na'e ako'í 'e Sīsū Kalaisi.

Na'e vahevahe ki ha kongá 'e tolu 'a e ngaahi tohi 'i he Tohi Tapu faka-Hepeluú (ko e Fuakava Motu'á): ko e Fonó, ko e Kau Palōfitá, mo e Ngaahi Tohi. 'Oku hanga 'e he Tohi Tapu 'oku ngāue 'aki 'e he māmani Kalisitiane 'o vahevahe 'a e ngaahi tohi 'o fakatatau ki hono kaveingá, hangē ko e ngaahi me'a fakahisitōlia, fakapunake, mo fakakikite (fakapalōfita).

'Oku fakahokohoko peheni 'a e ngaahi tohi ia 'o e Fuakava Fo'ou: ko e Kōsipeli 'e faá mo e Ngaahi Ngāue; ko e ngaahi tohi 'a Paulá; ko e ngaahi tohi fakakātoa 'a Sēmisi, Pita, Sione, mo Suté; mo e Fakahā 'a Sioné.

'Oku faka'apa'apa 'i 'e he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e Tohi Tapú pea 'oku ne fakamo'oni 'i 'oku kei hokohoko atu 'a e fai mai 'e he 'Eikí ha ngaahi fakahā kehe 'o fakafou mai 'i he'ene kau palōfita 'i he ngaahi 'aho faka'osí 'a ia 'okú ne pou pou 'i mo fakamo'oni 'i 'a e fakamatata fakatohitapu ki he ngaahi ngāue mai 'a e 'Otuá ki he fa'ahinga 'o e tangatá.

'E hoko 'o taha pē 'a e va'akau 'o Siutá (ko e Tohi Tapú) mo e va'akau 'o

Siosefá (ko e Tohi 'a Molomoná) 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí, 'Isikeli 37:15–20. 'E fokotu'u hono mo'oni 'o e Tohi Tapú 'e he ngaahi folofola 'o e ngaahi 'aho faka'osí, **1 Nifai** 13:38–40. 'E kau fakataha 'a e Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná 'i hono fakamahino'i 'o e tokäteline halá, **2 Nifai** 3:12. Ko ha Tohi Tapu! Ko ha Tohi Tapu! Kuo mau ma'u ha Tohi Tapu, **2 Nifai** 29:3–10. Ko kinautolu kotoa pē 'oku tui ki he Tohi Tapú te nau tui foki ki he Tohi 'a Molomoná, **Molom.** 7:8–10. 'E ako'i 'e he kaumātu'á 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o 'eku ongoongolelei, 'a ia 'oku 'i he Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná, **T&F** 42:12. 'Oku mau tui ko e Tohi Tapú ko e folofola ia 'a e 'Otuá 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuo liliu totonú, **TT** 1:8.

TOHI TAPÚ, LILIU 'A SIOSEFA SĀMITÁ (LSS). *Vakai ki he Liliu 'a Siosefa Sāmitá (LSS)*

TOHI TAPU 'A E SIASÍ, NGAAHI.
Vakai ki he Tohi Folofola Fakamafai'í, Ngaahi

TOHI 'A MOLOMONÁ. *Vakai foki ki he Fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná, Kau; Folofolá; Molomona, ko e Palōfita Nifai; Peleti, Ngaahi; Peleti Koulá, Ngaahi; Sāmita, Siosefa, ko e Si'í; Tohi Folofola Fakamafai'í, Ngaahi; 'Ifalemi—Ko e Va'akau 'o 'Ifalemi pē Siosefá*

Ko e taha 'o e ngaahi tohi folofola 'e fā 'oku tali 'e he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ko ha fakanounou'i ia 'e ha palōfita 'i he kuonga mu'á ko Molomona hono hingoá 'o e ngaahi lekooti 'a e kakai na'a nau nofo'i 'i mu'a 'a e ongo 'Ameliká. Na'e tohi ia ke fakamo'oni'i ko Sisū 'a e Kalaisí. Na'e lea 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o kau ki he lekooti ko 'ení, 'a ia na'á ne liliu 'i he foaki mo e mālohi 'o e 'Otuá, 'o ne pehē: "Na'á ku fakahā ki he kau takí, ko e Tohi 'a Molomona ko e tohi totonu taha

ia 'i he ngaahi tohi kotoa pē 'i he māmani, pea ko e maka-tu'u-loto ia 'o 'etau tui fakalotú, pea 'e ofi ange ha tangata ke ne ofi ange ki he 'Otuá 'i ha'ane tauhi ki hono ngaahi akonakí, 'i ha toe tohi kehe" (vakai ki he talateu 'i he konga ki mu'a 'o e Tohi 'a Molomoná).

Ko e Tohi 'a Molomoná ko ha lekooti fakalotu ia 'o ha fa'ahinga kakai 'e tolu 'a ia na'a nau hiki mai mei he Maama Motu'á ki he ongo konitinēniti 'Ameliká. Na'e taki 'a e ngaahi kakai ko 'ení 'e he kau palōfita 'a ia na'a nau hiki 'enua ngaahi lekooti fakalotu mo fakamāmani 'i ha ngaahi peleti ukamea. 'Oku tohi 'i he Tohi 'a Molomoná 'a e hā'ele mai 'a Sisū Kalaisi ki he kakai 'i he ongo 'Ameliká hili 'ene toetu'u. Na'e hoko ha nofo melino 'i ha ta'u 'e uangeau 'i he hili 'a e hā'ele mai ko ia 'a Kalaisí.

Na'e hanga 'e Molonai, 'a ia ko e palōfita mo e tauhi hisitōlia Nifai faka'osí, 'o fakama'u 'a e ngaahi lekooti ne fakanounou'i 'o e kakai ko 'ení pea fufuu'i ia 'i he ta'u t.s. 421 nai. 'I he 1823, na'e 'a'ahi mai 'a Molonai kuo toe tu'u'ú kia Siosefa Sāmita pea ne toki foaki ki mui kiate ia 'a e ngaahi lekooti fakakuongamu'a mo toputapu ko 'ení ke liliu mo 'oatu ki he māmani 'o hoko ko ha fakamo'oni 'e taha kia Sisū Kalaisi.

Ko e va'a fua lahi 'a Siosefa 'a ia 'oku kaka hake hono ngaahi va'á 'i he funga 'ā, **Sēnesi** 49:22–26. 'E tupu hake 'a e mo'oni mei he kelekelé, **Same** 85:11 (Molom. 8:16; Mōsese 7:62). 'E hiki hake 'e he 'Eikí ha fuka ki he ngaahi pule'angá pea 'e sese'e atu 'a kinautolu, 'Isaia 5:26. 'E ongo mai ha le'o mei he kelekelé, 'Isaia 29:4 (2 Nifai 26:14–17). Ko e me'a hā mai kotoa pē kuo hoko 'o tatau mo e ngaahi lea 'o ha tohi kuo tāpuni, 'Isaia 29:11 ('Isaia 29:9–18; 2 Nifai 27:6–26). 'E taha pē 'a e va'akau 'o Siosefa mo Siutá 'i he to'ukupu 'o e 'Eikí, 'Isikeli 37:15–20. 'Oku 'i ai mo 'eku fanga sipi kehe, 'oku 'ikai 'i he loto'ā ko 'ení, **Sione** 10:16 (3 Nifai 15:16–24). 'E tupu fakataha hake 'a e Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná, **2 Nifai** 3:12–21. 'E sisi'i atu 'a e ngaahi

lea 'a e 'Eikí ki he ngaahi ngata'anga 'o e māmaní, **2 Nifai** 29:2. Na'e fuakava 'a e 'Eikí mo 'Īnosi ke 'omi 'a e Tohi 'a Molomoná ki he kau Leimaná, **'Īnosi** 1:15–16. Na'e 'uhinga hono tohi 'a e Tohi 'a Molomoná ke tau tui ki he Tohi Tapú, **Molom.** 7:9. 'E tu'u 'a e Tohi 'a Molomoná 'o hoko ko e fakamo'oni ke talatalaaki 'i 'a e māmaní, **'Eta** 5:4. Fehu'i ki he 'Otuá pe 'oku 'ikai ke mo'oni 'a e ngaahi me'á ni, **Molonai** 10:4. Na'e fakamo'oni 'a Kalaisi 'oku mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná, **T&F** 17:6. 'Oku 'i he Tohi 'a Molomoná hono kakato 'o e ongoongolelei 'a Sisú Kalaisi, **T&F** 20:9 (T&F 20:8–12; 42:12). 'Oku mau tui ko e folofola 'a e 'Otuá 'a e Tohi 'a Molomoná, **TT** 1:8.

TOHI 'A PAULÁ, NGAÁHI. *Vakai foki ki he Paula; vakai ki he kaveinga 'o 'ene ngaahi tohi taki taha*

Ko e tohi 'e hongofulu mā fā 'i he Fua-kava Fo'ou 'a ia ko ha ngaahi tohi ia na'e fai 'e he 'Aposetolo ko Paulá ki he kāingalotu 'o e Siasí. 'E lava 'o vahevahe fakakulupu ia 'o hangē ko 'ení:

1 mo e 2 Tēsalonika (r.s. 50–51)

Na'e fai 'e Paula 'a e tohi ki he kau Tēsaloniká mei Kolinitō lolotonga 'ene fononga fakafaipekau hono uá. 'Oku fakamatala 'i 'ene ngaahi ngāue 'i Tēsaloniká 'i he Ngāue vahe 17. Na'á ne fie foki ki he kakai Tēsaloniká, ka na'e 'ikai te ne lava 'o foki ki ai (1 Tēsal. 2:18). Ko ia na'á ne fekau 'i atu ai 'a Timote ke ne ue 'i hake 'a e loto 'o e kau uluf ke nau fiefia pea foki mai mo ha fakamatala 'o kau ki he me'a 'oku hoko kiate kinautolú. Na'e fai 'a e 'uluaki tohi tu'unga 'i he'ene fakafeta 'i koe'uhi ko e foki mai 'a Timoté. Na'e fai 'a e tohi hono uá 'i he hili ha ki 'i taimi si 'i mei ai.

1 mo e 2 Kolinitō, Kalētia, Loma (r.s. 55–57)

Na'e fai 'e Paula 'a 'ene ongo tohi ki he kakai Kolinitō lolotonga 'ene fononga fakafaipekau hono tolu, ko e tali ki ha ngaahi fehu'í mo fakatonutonu 'a e mo-veuveu 'i he Kāingalotu 'i Kolinitō.

Mahalo na'e fai 'a e tohi ki he kakai Kalētia ki ha ngaahi 'iuniti lahi 'o e Siasí 'i Kalētia. Na'e 'i ai ha kāingalotu 'e ní'ihí 'o e Siasí na'a nau lí'aki 'a e ongoongolelei koe'uhi ko e lao faka-Siú. Na'e hanga 'e Paula 'o fakamatala 'i ange 'i he tohi ko 'ení 'a e taumu'a 'o e fonó 'a Mōsesé pea mo hono mahu-'inga 'o e lotu fakalaumalié.

Na'e fai 'e Paula 'a e tohi ki he kakai Lomá mei Kolinitō, pea ko e taha 'o hono ngaahi 'uhingá ke ne teuteu 'i 'a e Kāingalotu 'i Lomá ki ha'ane teu 'a'ahi ongo kiate kinautolu. Na'e hanga 'e he tohi ko 'ení 'o toe fakapapau 'i ange 'a e ngaahi tokāteline na'e fakakikihi 'i 'e ha ní'ihí 'o e kau Siu ko ia na'a nau ului ki he tui faka-Kalisitiané.

Filipai, Kolose, 'Efesō, Filimone, Hepelū (r.s. 60–62)

Na'e fai 'e Paula 'a e ngaahi tohi ko 'ení lolotonga 'ene 'i he fale fakapōpulá 'i he'ene 'uluaki 'alu ki Lomá.

Na'e fai 'e Paula 'a e tohi ki he kakai Filipai ke fakahā pē 'a 'ene fakamālō mo hono 'ofa ki he Kāingalotu Filipai pea ke fakafiefia 'i kinautolu tu'unga 'i he'enua mamahi 'i he'ene nofo pōpula fuoloá.

Na'e fai 'e Paula 'a e tohi ki he kakai Kolosé tupu mei ha lipooti na'á ne ma'u 'oku tō 'a e Kāingalotu Kolosé ki ha fehalaaki lahi. Na'a nau tui 'oku tupu 'a e haohaoá 'i he tauhi pau ki he ngaahi ouau fakatu'asinó pē kae 'ikai 'i hono fakatupulekina 'o e 'ulungā-anga 'oku faka-Kalaisi.

'Oku mahu'inga 'aupito 'a e tohi ki he kakai 'Efesó, he 'oku kau ki ai 'a e ngaahi akonaki 'a Paula 'o kau ki he Siasí 'o Kalaisi.

Ko e tohi kia Filimoné ko ha tohi fakafō'ituitui pē ia 'o kau kia 'Onesimosi, 'a ia ko ha pōpula 'a ia na'á ne kaiha'a mei hono 'eiki ko Filimoné, pea hola ia ki Loma. Na'e fakafoki 'e Paula 'a 'Onesimosi ki hono 'eiki mo ha tohi 'o kole kiate ia ke fakamolemole 'i 'a 'Onesimosi.

Na'e fai 'e Paula 'a e tohi ki he kakai Hepelú ki he kāingalotu Siu 'o e Siasí

ke fakaloto'i 'a kinautolu kuo fakahoko 'a e fono 'a Mōsesé 'ia Kalaisi, pea kuo fetongi ia 'e he fono 'o e ongo-ongolelei 'a Kalaisí.

1 mo e 2 Timote, Taitusi (t.s. 64–65)

Na'e fai 'e Paula 'a e ngaahi tohi ko 'ení hili hono 'uluaki tuku ange ia mei he fale fakapōpula 'i Lomá.

Na'e fononga 'a Paula ki 'Efesō, 'a ia na'á ne tuku ai 'a Timote ke ne ta'ofi 'a e tupu 'o e ngaahi fakakaukau halá, he na'á ne 'amanaki ke ne toki foki mai ki ai 'amuí. Mahalo na'á ne fai 'a 'ene 'uluaki tohi kia Timoté mei Masitōnia, ke fale'i mo fakalotolahi'i ia 'i hono fakahoko hono fatongiá.

Na'e fai 'e Paula 'a e tohi kia Taitusi lolotonga ha taimi na'e tuku ange ai ia mei he fale fakapōpulá. Mahalo na'á ne 'áhi ki Keliti, 'a ia ne lolotonga ngāue ai 'a Taitusi. Na'e lau pē 'a e tohi ki he mo'ui mā'oni'oni mo e fakatonu-tonu 'oku fai 'i he loto Siasí.

Na'e fai 'e Paula 'a 'ene tohi hono ua kia Timoté lolotonga 'ene nofo pōpula hono uá, ki mu'a si'i pē 'i hono fakapongi 'o Paulá. 'Oku kau 'i he tohi ko 'ení 'a e ngaahi lea faka'osi 'a Paulá pea 'oku hā mei ai 'a e faka'ofu 'o 'ene lototo'a mo e loto-falala na'á ne ma'u 'i he'ene fehanganagai mo e maté.

TOHI 'O E MANATÚ. *Vakai foki ki he Tohi Hohokó; Tohi 'o e Mo'uí*

Ko ha tohi ia na'e kamata 'e 'Ātama 'a ia na'e lekooti ai 'a e ngaahi ngāue 'a hono hakó; kae 'uma'ā foki ha ngaahi lekooti tatau mo ia na'e tauhi 'e he kau palōfitá mo e kāingalotu tui faivelengá talu mei he taimi ko iá. Na'e hanga 'e 'Ātama mo 'ene fānaú 'o tauhi ha tohi 'o e manatú, 'a ia na'a nau tohi ai 'o fakatatau ki he laumālie 'o e fakahaá, mo ha tohi 'o e ngaahi to'u tangatá, 'a ia 'oku kau ai 'a e tohi hohokó (Mōsesé 6:5, 8). 'E lava ke kau 'a e ngaahi tohi kuo iá ki hono fakapapau'i hotau tu'unga 'i he fakamau faka'osi.

Na'e tohi ha tohi fakamanatu, **Malakai** 3:16–18 (3 Nifai 24:13–26). Pea ko kinautolu kotoa pē 'oku 'ikai 'iloa kuo tohi 'a

kinautolu 'i he tohi 'o e manatú 'e 'ikai te nau 'ilo ha tofi'a 'i he 'aho ko iá, **T&F** 85:9. Na'e fakamāu'i 'a e pekiá mei he ngaahi me'a 'a ia na'e tohi 'i he ngaahi tohi, 'o fakatatau ki he'enua ngaahi ngāue, **T&F** 128:7. Tuku ke 'atu ha tohi 'oku tu'u ai 'a e ngaahi fakamatala ki hotau kau pekiá, **T&F** 128:24. Pea na'e tauhi 'a e tohi 'o e manatu, **Mōsesé** 6:5–8. 'Oku tau ma'u ha tohi 'o e manatu, **Mōsesé** 6:46. Na'e feinga 'e 'Ēpalahame ke tauhi ha lekooti 'o hono hakó, 'Ēpa. 1:31.

TOHI 'O E MO'UÍ. *Vakai foki ki he Tohi 'o e Manatú*

'Oku 'uhinga 'a e Tohi 'o e Mo'uí 'i he tafa'aki 'e taha ki hono fakakātoa 'o e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ngāue 'a ha taha—'a ia ko e lekooti 'o 'ene mo'uí. Neongo iá, 'oku toe fakamahino'i mai foki 'e he folofolá 'oku tauhi ha lekooti fakalangi 'o e kakai tui faivelengá, pea 'oku kau ai honau hingoá mo e ngaahi fakamatala ki he'enua ngaahi ngāue mā'oni'oni.

'E tāmata'e 'i he 'Eikí 'a e kau angahalá mei he'ene tohi, 'Eke. 32:33. Ko ia ia 'e ikuná 'e 'ikai tāmata'e hono hingoá mei he tohi 'o e mo'uí, **Fakahā** 3:5. Pea folahi mo e tohi 'e taha, 'a ia ko e tohi 'o e mo'uí, **Fakahā** 20:12 (**T&F** 128:6–7). 'E tohi 'a e hingoá 'o e kau mā'oni'oni 'i he tohi 'o e mo'uí, 'Alamā 5:58. 'Oku tohi ho'omou ngaahi lotú 'i he tohi 'o e ngaahi hingoá 'o e kakai kuo fakamā'oni'oni'i, **T&F** 88:2.

TOHI 'O E NGAHI FEKAÚ. *Vakai foki ki he Fakahaá; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá*

'I he 1833, na'e 'i ai ha ngaahi fakahā na'e ma'u 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá na'e teuteu'i ke pulusi 'i he hingoá Ko ha Tohi 'o e Ngaahi Fekau ki Hono Pule'i 'o e Siasí 'o Kalaisí. Na'e kei fetu'utaki mai pē 'a e 'Eikí ki he'ene kau tamaio'eikí, pea na'e toe pulusi ai ha ngaahi fakahā lahi ange 'i ha ta'u 'e ua mei ai 'o ui ia ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.

Ko e T&F 1 ko e folofola talamu'aki ia

'a e 'Eikí ki he tohi 'o 'ene ngaahi fekaú, **T&F** 1:6. Na'e folofola mai ai 'a e 'Eikí 'i ha poletaki ki ha taha 'okú ne pehē 'oku poto tahá ke ne fa'u ha fakahā ke tatau mo 'ene fakahā si'isi'i taha 'i he ngaahi fakahā 'i he Tohi 'o e Ngaahi Fekaú, **T&F** 67:4–9. Na'e fili ha kau tauhi ke nau pulusi 'a e ngaahi fakahaá, **T&F** 70:1–5.

TOKANGÁ. *Vakai foki ki he*
Talangofuá; Telingá

Ke fanongo mo talangofua ki he le'o pe ngaahi akonaki 'a e 'Eikí.

'E fokotu'u 'e Sihova ha palōfita kiate koe 'i ho ngaahi kāingá, ke mou tokanga kiate ia, **Teut.** 18:15. 'Oku lelei lahi 'a e talangofuá 'i he feilaulá, **1 Sam.** 15:20–23. Na'e 'ikai te mau fanongo ki he kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí, ko e kau palōfita, **Taniela** 9:6. Ko e kau mā'oni'oni 'a ia 'oku tokanga ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá, 'e 'ikai faka'auha 'a kinautolu, **2 Nifai** 26:8. Kapau 'e 'ikai te mou fanongo ki he le'o 'o e tauhi-sipi lelei, 'oku 'ikai ko 'ene fanga sipi 'a kimoutolu, **'Alamá** 5:38 (Hilam. 7:18). Tokanga mai 'a kimoutolu 'a e kakai 'o hoku siasí, **T&F** 1:1. Ko kinautolu 'oku tokanga ki he le'o 'o e Laumalié 'oku fakamaama 'a kinautolu pea nau ha'u ki he Tamai, **T&F** 84:46–47. 'Oku nau fakatuai ke tokanga ki he 'Eikí, ko ia na'e fakatuai 'ene 'afio ki he'enu ngaahi lotú, **T&F** 101:7–9. 'E tautea 'a kinautolu 'oku 'ikai tokanga ki he ngaahi fekaú, **T&F** 103:4 (Mōsese 4:4).

TOKĀTELINE MO E NGAAHI

FUAKAVÁ. *Vakai foki ki he*

Folofolá; Sāmita, Siosefa, ko e Si'í; Tohi Folofola Fakamafai'í, Ngaahi; Tohi 'o e Ngaahi Fekaú

Ko hano fakataha'i ia 'o e ngaahi fakahā fakalangi 'i he ngaahi 'aho ki mui ní mo e ngaahi fanongonongo fakamafai'í fakalaumalié. Na'e fakahā 'eni 'e he 'Eikí kia Siosefa Sāmita mo e ni'ihí 'o kinautolu ki mui 'iate iá ki hono fokotu'u mo hono pule'í 'o e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní 'i he ngaahi 'aho

faka'osí. 'Oku hoko 'a e TokāteLine mo e Ngaahi Fuakavá ko e taha 'o e ngaahi tohi folofola fakamafai'í 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, fakataha mo e Tohi Tapú, ko e Tohi 'a Molomoná, mo e Mata'itofe Mahu'ingá. Ka neongo iá 'oku makehe 'a e TokāteLine mo e Ngaahi Fuakavá ia, koe'uhi 'oku 'ikai ko hano liliu ia 'o ha ngaahi tohi fakakuongamu'a; kuo foaki mai ai 'e he 'Eikí 'a e ngaahi fakahaá ni ki he'ene kau palōfita kuó ne fili 'i he 'aho fakaponopooni ko 'eni koe'uhí ko hono fakafoki mai 'o hono pule'angá. 'Oku fanongo ha taha 'i he ngaahi fakahaá ki he le'o 'ofa mo fakapapau 'o e 'Eikí ko Sīsū Kalaisí (**T&F** 18:35–36).

Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ko e TokāteLine mo e Ngaahi Fuakavá ko e makatu'unga ia 'o e Siasí 'i he ngaahi 'aho faka'osí pea ko ha tāpuaki ia ki he māmaní (**T&F** 70: 'ulu'í fakamatalá). 'Oku hanga 'e he ngaahi fakahā 'i a'í 'o kamata 'a e ngāue ki hono teuteu 'o e hala ki he hā'ele 'anga ua mai 'a e 'Eikí, 'i hono fakahoko 'o e ngaahi folofola kotoa pē kuo lea 'aki 'e he kau palōfitá talu mei he kamata'anga 'o e māmaní.

TOKĀTELINE 'A KALAIŚÍ. *Vakai*
foki ki he Ongoongolelei; Palani 'o
e Huhu'í

Ko e ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi akonaki 'o e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí.

'E tō 'eku akonakí 'o hangē ko e 'uha, **Teut.** 32:2. Ko kinautolu na'e lāungá te nau ma'u 'a e akonaki, **'Isaia** 29:24. Na'e ofo 'a e kakai 'i he'ene akonakí, **Mātiu** 7:28. Ko 'eku akonakí 'oku 'ikai 'a'aku, ka 'oku 'a'ana na'á ne fekau aú, **Sione** 7:16. 'Oku foaki mai 'a e tohi tapu kotoa pē, pea 'oku 'aonga ia ki he akonaki, **2 Tim.** 3:16. Ko e tokāteLine 'eni 'a Kalaisí, pea ko e tokāteLine mo'oni pē 'e taha ia 'a e Tamai, **2 Nifai** 31:21 (2 Nifai 32:6). Pea 'oua na'a fai ha ngaahi fakakikihi 'iate kimoutolu 'i he ngaahi tefito 'o 'eku tokāteLine, **3 Nifai** 11:28, 32, 35, 39–40. 'Oku ue'í

hake 'e Sētane 'a e loto 'o e kakaí ke fakakikihi 'i he ngaahi tefito 'o 'eku tokäteline, **T&F** 10:62–63, 67. Ako'i ki he fānaú 'a e tokäteline 'o e fakatomalá, tui kia Kalaisí, pea mo e papitaisó mo e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, **T&F** 68:25. Mou feako'i'aki 'iate kimoutolu 'a e tokäteline 'o e pule'angá, **T&F** 88:77–78. Pea ko e tokäteline 'o e la-kanga fakataula'eikí 'e mokulu ia ki ho laumālie, **T&F** 121:45.

TOKO HONGOFULU MĀ UÁ, KŌLOMU 'O E. *Vakai ki he 'Aposetolo*

TOKOTAHA FAI FAKA'AUHÁ.
Vakai foki ki he Tēvolo

Ko Sētane 'a e tokotaha fai faka'auhá. 'E'ikai tuku 'e he 'Eikí 'a e faka'auhá ke hū ki homou falé, 'Eke. 12:23. 'Oku heka 'a e tokotaha faka'auhá 'i he funga 'o e ngaahi vai, **T&F** 61:19. Na'e mei lava 'e he tangata le'ó 'o fakahaofi 'a 'eku ngoue vainé mei he tokotaha faka'auhá, **T&F** 101:51–54.

TOKOTAHA FAKAHOFI. *Vakai foki ki he Sisū Kalaisi*

Ko Sisū Kalaisi 'a e Tokotaha Faka-haoafi 'o e fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhí he 'okú ne fakahaofi 'a e kakaí kotoa pē mei he nofo pōpula 'o e maté pea mo e tokotaha 'oku fakatomalá mei he ngaahi tautea 'o e anghalá.

Ko hoku maka tu'u 'a e 'Eikí, mo hoku fakamo'uí, **2 Sam.** 22:2 (Same 18:2; 144:2). Ko koe ko hoku tokoni mo hoku fakamo'uí, **Same** 40:17 (Same 70:5). 'E ha'u mei Saione 'a e Fakamo'uí, **Loma** 11:26. Na'e fakahā 'e he kau Mā'oni'oni 'a e 'Alo 'o e 'Otuá ko honau Huhu'í mo e Fakahaofi, **T&F** 138:23.

TOKOTAHA FAKATUPÚ. *Vakai ki he Fakatupú; Sisū Kalaisi*

TOKOTAHA FA'A FAKALELEÍ.
Vakai foki ki he Melinó

Ko ha tokotaha ia 'okú ne fakatupu pe poupou'í 'a e melinó (Mātiu 5:9; 3 Nifai 12:9). 'Oku lava foki ke hoko 'a

e tokotaha fa'a fakaleleí ko ha tokotaha 'okú ne malanga 'aki 'a e ongoongo-leleí (Mōsaia 15:11–18).

TOKOTAHA KUO PANÍ. *Vakai foki ki he Melinó; Sisū Kalaisi*

'Oku ui 'a Sisū ko e Kalaisi ('a ia ko ha fo'i lea faka-Kiliki) pe ko e Mīsaia (ko ha lea faka-Alamea). 'Oku 'uhinga 'a e ongo fo'i leá ni fakatou'osi ki he "ko e tokotaha kuo paní." Ko ia 'a e tokotaha kuo paní 'e he Tamaí ke ne hoko ko e fakafofonga fakafou'ituitui 'o e Tamaí 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'oku kau ki he fakamo'ui 'o e fa'ahinga 'o e tangatá.

Kuo fakanofu [pani] au 'e he 'Eikí, 'Īsaia 61:1–3. Na'á ne fakanofu [pani] 'a e tokotaha ke malanga 'aki 'a e ongoongo-leleí, **Luke** 4:16–22. Na'e fakanofu [pani] 'a Sisū 'e he 'Otuá ko e Tamaí, **Ngāue** 4:27. Na'e fakanofu [pani] 'e he 'Otuá 'a Sisū 'o Nāsaletí, **Ngāue** 10:38.

TOKOTAHA MĀ'ONI'ONI 'O 'ISILELÍ. *Vakai ki he Sisū Kalaisi*

TOLU'I 'OTUÁ. *Vakai ki he 'Otuá*

TŌMASI

Ko e toko taha ia 'o e 'uluaki Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'i he Fuakava Fo'ou, 'a ia na'e fili 'e he Fakamo'uí lolotonga 'ene ngāue fakafaifekau 'i he mo'ui fakamatelié. Ko e hingoá ko e Titimasi 'i he lea faka-Kiliki (Mātiu 10:2–3; Sione 14:5; 20:24–29; 21:2). Ne-ongo na'e ta'etui 'a Tōmasi ki he toetu'u 'a Sisúú kae 'oua kuó ne mamata totonu ki he Fakamo'uí, ka na'e hanga 'e he mālohi 'o hono 'ulungāngá 'o ngaohi ia ke ne loto-fiemālie pē ke fepaki mo e fakatangá mo e maté fakataha mo hono 'Eikí (Sione 11:16; 20:19–25).

TOMU'A FAKANOFÓ. *Vakai foki ki he Mo'ui 'i he Maama Fakalaumālie*

Ko e fakanofu 'e he 'Otuá 'i he maama fakalaumālie 'a 'ene fānau fakalaumālie na'e to'á ke nau fakahoko 'a 'enau ngaahi misiona lolotonga 'enau mo'ui fakamatelié.

Na'e 'ai 'e he 'Otuá 'a e fakangatangata ki he kakai, **Teut.** 32:8. Na'á ku 'ilo koe 'i he he'eki ai te u fakatupu koe 'i he fatú, **Selem.** 1:5. Na'e tomu'a tuku pau 'e he 'Otuá 'a e ngaahi kuongá mo e ngata'angá, **Ngäue** 17:26. He ko kinautolu na'á ne tomu'a 'iló na'á ne tu'utu'uni foki, **Loma** 8:28–30. Na'á ne fili 'a kinautolu 'iate ia 'i he te'eki ai fakatupu 'a māmani, 'Efesō 1:3–4. Na'e mu'aki tu'utu'uni 'a Sīsū Kalaisi ke hoko ko e Huhu'í, **1 Pita** 1:19–20 (Fakahā 13:8). Na'e ui mo teuteu'í 'a kinautolu talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmani, 'Alamā 13:1–9. Na'á ku vakai ki he kakai 'eiki mo tu'u-ki-mu'a 'a ia na'e fili 'i he kamata'angá, **T&F** 138:55–56. Na'e fili hoku 'Alo 'Ofa'angá talu mei he kamata'angá, **Mōsese** 4:2. Na'e fili 'a 'Ēpalahame 'i he te'eki ai ke fanau'í iá, 'Ēpa. 3:23.

TOMU'A FAKAPAPAU'I 'A E
IKU'ANGÁ. *Vakai ki he Tomu'a*
Fakanofó

TONÓ. *Vakai foki ki he*
Anga-fakaekakanó; Angama'á;
Anga-ta'ema'a Fakaeangama'á;
Fe'auaki; Nonofa 'a e Tangata mo
e Tangatá pe Fefine mo e Fefiné

Ko e feohi fakasekisuale ta'e-fakalao ia 'a e tangatá mo e fefiné. Neongo 'oku fa'a 'uhinga 'a e tonó ia ki he nofo 'a ha tokotaha kuo mali mo ha tokotaha kehe mei hono mali totonú, ka 'oku lava ke toe 'uhinga ia 'i he folofolá ki he kakai ta'emali.

'Oku ngäue 'aki he taimi 'e ni'ihí 'a e tonó ko ha faka'ilonga ki he hē 'a ha pule'anga pe ko ha fa'ahinga kakai fakakātoa mei he ngaahi hala 'o e 'Eiki (Nōmipa 25:1–3; 'Isikeli 16:15–59; Selem. 3:6–10; Hōsea 4).

Na'e 'ikai fie fai 'e Siosefa 'a e angahala mamafá ni, 'o ne fai angahala ai ki he 'Otuá, **Sēnesi** 39:7–12. 'Oua na'á ke tono, 'Eke. 20:14. Ko ia ia 'e fakasio ki ha fefine ke holi ki ai kuó ne tono ia 'i hono lotó, **Mātiu** 5:28. 'E 'ikai ma'u 'e he kau fe'auaki mo e kau tonó 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, **1 Kol.** 6:9–10. 'E

fakamāu'í 'e he 'Otuá 'a e kau fe'auaki mo e kau tonó, **Hepelū** 13:4. 'Oku fakalielia ange 'a e tonó 'i he ngaahi angahala kotoa pē tuku kehe pē 'a e lilingi toto ta'ehalái pe lohiaki'í 'o e Laumālie Mā'oni'oni, 'Alamā 39:3–5. Ko ia 'oku tono, pea 'ikai fakatomalá, 'e kapusi ia ki tu'a, **T&F** 42:23–26. Kapau 'e tono ha taha 'i hono lotó, 'e 'ikai te nau ma'u 'a e Laumālie, **T&F** 63:14–16.

TOPUTAPÚ. *Vakai foki ki he*
Fakamā'oni'oni'í; Haohaoá;
Mā'oni'oni

Tapuhā, ko e ma'u ha 'ulungāanga faka-'Otuá, pe haohaoa fakalaumālie mo fakaeangama'a. Ko hono fehanga-hangai 'o e toputapú ko e me'a noa pē pe anga-fakalielia.

Te mou 'iate au ko e pule'anga 'o e kau taula'eiki, mo e kakai mā'oni'oni, 'Eke. 19:5–6 (1 Pita 2:9). Na'e fekau 'e he 'Eiki ki 'Isileli: Ke mou mā'oni'oni, he 'oku ou mā'oni'oni, **Lev.** 11:44–45. Ko kinautolu 'oku nima ma'a mo lotomā'oni'oni te nau tu'u 'i hono potu mā'oni'oni, **Same** 24:3–4. Ako'i hoku kakai ke nau 'ilo'í 'a ia 'oku mā'oni'oni mo ia 'oku koví, 'Isikeli 44:23. Kuo ui 'a kinautolu 'e he 'Otuá 'aki ha uiui'í mā'oni'oni, **2 Tim.** 1:8–9. 'Oku talu ho'o kei si'í, na'á ke 'ilo 'a e ngaahi tohi mā'oni'oni, **2 Tim.** 3:15. Na'e lea 'a e kau tangata mā'oni'oni 'a e 'Otuá 'i hono ue'í 'a kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni, **2 Pita** 1:21. 'E fakamāu'í 'a e tangata kotoa pē 'o fakatatau ki he mo'oni mo e mā'oni'oni 'oku 'i he 'Otuá, **2 Nifai** 2:10. 'Oku hoko 'a e tangata fakakakanó ko ha tokotaha mā'oni'oni 'i he fakalelei 'a Kalaisi, **Mōsaia** 3:19. 'A'eva 'o fakatatau mo e lakanga topu-tapu 'o e 'Otuá, 'Alamā 7:22 ('Alamā 13:11–12). Na'e fakamā'oni'oni'í ha kau ākongā 'e toko tolu 'i he kakanó pea na'e ngaohi 'a kinautolu ke nau mā'oni'oni, **3 Nifai** 28:1–9, 36–39. 'Oua 'e va'inga 'aki 'a e ngaahi me'a topu-tapú, **T&F** 6:12. 'Oku 'ikai te ke lava 'o tohi 'a e me'a 'oku toputapú tuku kehe 'o kapau 'e foaki ia kiate koe meiate au, **T&F** 9:9. Mou feha'í'aki 'a kimoutolu

ke ngāue 'i he mā'oni'oni kakato, **T&F** 43:9. 'E tu'u 'a 'eku kau ākongá 'i he ngaahi potu toputapu, **T&F** 45:32. Ko e me'a 'oku ha'u mei 'olungá 'oku toputapu, **T&F** 63:64. 'Oku mā'oni'oni 'a e fānau ikí, **T&F** 74:7. Fakatapui 'a e potu ko iá pea 'e ngaohi ia ke toputapu, **T&F** 124:44. 'E tñaki fakataha 'e he 'Eikí 'a hono kakai filí ki ha Kolo Mā'oni'oni, **Mōsese** 7:62.

TOTÓ. *Vakai ki he Ta'ata'a*

TUÍ. *Vakai foki ki he Falalá; Sisū Kalaisi; Ta'etui; Amanaki; Amanaki Lelei*

Ke falala ki ha taha pe tali ha fa'ahinga me'a 'oku mo'oni. Kuo pau ke fakatomala mo tui ha taha kia Sisū Kalaisi kae toki lava 'o fakamo'ui ia 'i he pule'anga 'o e 'Otuá (T&F 20:29).

Ko e falala ia ki ha fa'ahinga me'a pe ha taha. 'Oku ngāue 'aki lahi 'a e tuí 'i he ngaahi folofolá 'o 'uhinga ki he falala kia Sisū Kalaisi 'o ne ngaohi ai ha taha ke ne talangofua kiate ia. Kuo pau ke makatu'unga 'a e tuí 'ia Sisū Kalaisi koe'uhí ke ne lava 'o tatakí atu ha taha ki he fakamo'ui. 'Oku toe tui foki 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ki he 'Otuá ko e Tamaí, mo e Laumālie Mā'oni'oni, mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, mo e ngaahi tafa'aki mahu'inga kehe 'o e ongoongolelei kuo fakafoki maí.

'Oku kau 'i he tuí ha 'amanaki ki he ngaahi me'a ta'e-hā-mai 'a ia 'oku mo'oni (Hepelū 11:1, 'Alamā 32:21; 'Eta 12:6). 'Oku fakatupu 'a e tuí 'e he fanongo ki he ongoongolelei 'i hono ako'i 'e ha ní'ihí kuo fakamafai'i 'a ia na'e fekau'i mai 'e he 'Otuá (Loma 10:14–17). 'Oku 'ikai hanga 'e he ngaahi maná 'o fakatupu 'a e tuí, ka 'oku fakatupu 'a e tuí 'oku mālohí 'e he talangofua ki he ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí. Pea 'i hono fakalea 'e tahá, 'oku hoko mai 'a e tuí 'i he mā'oni'oni ('Alamā 32:40–43; 'Eta 12:4, 6, 12; T&F 63:9–12).

'Oku hanga 'e he tui mo'oni 'o fakatupu 'a e ngaahi mana, ngaahi me'a hā-mai; ngaahi misi; ngaahi fakamo'ui

mahaki; mo e ngaahi me'a-foaki kotoa 'a e 'Otuá 'a ia 'okú ne foaki ki he'ene Kau Mā'oni'oni. 'Oku ma'u 'e ha taha 'i he tui ha fakamolemole 'o e ngaahi angahalá pea te ne lava ai 'o nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá. 'Oku hanga 'e he ta'ema'u 'a e tuí 'o tākiekina atu ha taha ki he mamahí, 'a ia 'oku tupu ia 'i he fai angahalá. (Molonai 10:22).

Tui ki he 'Eiki ko homou 'Otuá; tui ki he'ene kau palōfitá, **2 Fkmtl.** 20:20. Na'e 'ikai ha lavea 'o Taniela 'i he 'ana 'o e fanga laioné koe'uhí na'á ne tui ki he 'Otuá, **Taniela** 6:23. Ke ke mo'ui 'i he tui, **Hap.** 2:4. 'E fai kiate koe 'o hangē ko ho'o tuí, **Mātiu** 8:13. Kuo fakamo'ui koe 'e ho'o tuí, **Mātiu** 9:22 (Ma'ake 5:34; Luke 7:50). Ke hoko kiate koe 'o hangē ko ho'o tuí, **Mātiu** 9:29. Kapau 'e 'ai ho'omou tuí 'o hangē ko e fo'i tenga'i mūsítá, 'e 'ikai ha me'a 'e taha 'e ta'e-fa'a-fai kiate kimoutolu, **Mātiu** 17:20 (Luke 17:6). Pea ko e me'a kotoa pē te mou kole 'i he lotu 'i he tuí, te mou ma'u, **Mātiu** 21:22. 'Oua te ke manavahē, ka ke tui pē, **Ma'ake** 5:36. 'Oku fa'a fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē kiate ia 'oku tuí, **Ma'ake** 9:23–24. Ko ia ia 'e tui mo papitaisó 'e mo'ui, **Ma'ake** 16:16 (2 Nifai 2:9; 3 Nifai 11:33–35). Kuó u hūfia koe ke 'oua na'a mate ho'o tuí, **Luke** 22:32. Ko ia ia 'oku tui ki he 'Aló, 'okú ne ma'u 'a e mo'ui ta'engatá, **Sione** 3:16, 18, 36 (Sione 5:24; T&F 10:50). 'Oku mau tui pea 'ilo pau ko koe ko e Kalaisí, **Sione** 6:69. Ko ia ia 'oku tui kiate aú, ka ne mate ia, 'e mo'ui pē ia, **Sione** 11:25–26. Ko e tui ki he huafa 'o Kalaisí kuó ne fakamālohi 'a e tangatá ni, **Ngāue** 3:16. 'Oku mei he fanongo ki he folofola 'a e 'Otuá 'a e tuí, **Loma** 10:17. Kapau 'oku 'ikai toe tu'u 'a Kalaisi, pea 'oku ta'e'aonga ho'omou tuí, **1 Kol.** 15:14. Ko e tuí 'oku ngāue 'i he 'ofa, **Kalētia** 5:6. 'Oku mou mo'ui 'i he 'ofa pe 'i he tui, **'Efesō** 2:8 (2 Nifai 25:23). 'Ai 'a e pā 'o e tuí, **'Efesō** 6:16 (T&F 27:17). Kuó u lava 'i 'a e tau lelei, kuó u tauhi ma'u 'a e tuí, **2 Tim.** 4:7. He ko kitautolu 'oku tui kuo tau hū ki he mālō'anga, **Hepelū** 4:3. Ko e tuí ko e tu'unga ia 'o e ngaahi me'a 'oku

'amanaki ki ai, **Hepelū** 11:1. 'I he ta'e-ma'u 'a e tuí 'oku 'ikai mafai hono fakafiemālie'i, **Hepelū** 11:6. Ko e tui 'oku 'ikai 'i ai 'a e ngaahi ngāue 'oku mate ia, **Sēmisi** 2:17–18, 22. Tui kia Sisū Kalaisi pea fe'ofa'aki, **1 Sione** 3:23. Te u 'alu 'o fai 'a e ngaahi me'a kuo fekau 'e he 'Eiki, **1 Nifai** 3:7. 'Oku lava 'e he 'Eiki ke fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē ma'á e fānau 'a e tangatá, 'o kapau te nau ngāue 'aki 'a e tui kiate ia, **1 Nifai** 7:12. Na'e ngāue 'a e ongo hui 'i he Liahoná 'o fakatatau ki he tui, **1 Nifai** 16:28. 'E kau fakataha 'a e Tohi 'a Molomoná mo e Tohi Tapu 'i hono ta'ofi 'a e ngaahi tokāteline halá, **2 Nifai** 3:12. 'E 'ikai faka'auha 'e he Misaiá ha toko taha 'oku tui kiate ia, **2 Nifai** 6:14. Fakatomala, mo papitaiso 'i hono huafá, 'o ma'u 'a e tui haohaoa ki he Tokotaha Mā'oni'oni, **2 Nifai** 9:23. 'E fakatanga'i 'a e kau Siú kae 'oua kuo fakaloto'i 'a kinautolu ke tui kia Kalaisi, **2 Nifai** 25:16. 'Oku fakahoko 'e Kalaisi 'a e ngaahi mana lalahi, 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá 'o fakatatau ki he'enua tuí, **2 Nifai** 26:13 ('Eta 12:12; Molonai 7:27–29, 34–38). Ko ha Tohi Tapu! Ko ha Tohi Tapu! Kuo mau ma'u ha Tohi Tapu, **2 Nifai** 29:3–10. Na'e fakamolemole'i 'a e ngaahi angahala 'a 'Īnosí koe'uhi ko 'ene tui kia Kalaisí, **'Īnosí** 1:3–8. 'Oku 'ikai ke hoko mai 'a e fakamo'uí ki ha taha pehē, kae ngata pē 'i he fakatomala mo e tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí, **Mōsaia** 3:12. Kapau 'oku mou tui ki he ngaahi me'á ni kotoa pē, tokanga ke mou fai ia, **Mōsaia** 4:10. 'Oku liliu 'a e ngaahi lotó 'i he tui ki hono huafá, **Mōsaia** 5:7. 'Oku lava 'o tali mai 'a e ngaahi lotu 'a e kau tamaio-'eiki 'a e 'Eiki 'o fakatatau ki he'enua tui, **Mōsaia** 27:14. Tuku mai mu'a kiate kimaua 'a e mālohi 'o fakatatau ki he'ema tui 'oku tu'unga 'ia Kalaisí, **'Alamā** 14:26. Ui ki he huafa 'o e 'Otuá 'i he tui, **'Alamā** 22:16. 'E to'o 'e he 'Aló kiate ia 'a e ngaahi maumau-fono 'a kinautolu 'oku tui ki hono huafá, **'Alamā** 11:40. 'Oku monū'ia ia 'oku tui ki he folofola 'a e 'Otuá ta'e-fakamālohi'i, **'Alamā** 32:16. 'Oku 'ikai ko e tuí 'a e

ma'u ha 'ilo haohaoa ki he ngaahi me'a, **'Alamā** 32:21 ('Eta 12:6). Kapau 'oku 'ikai te mou fai ha me'a ka ko e holi pē ke tui, tuku 'a e holi ni ke ngāue 'iate kimoutolu, **'Alamā** 32:27. 'I he'ene kamata ke tupu, mou tauhi ia 'aki ho'omou tui, **'Alamā** 33:23 ('Alamā 32:28). Na'e makatu'unga honau fakahaofí 'i he mālohi faka'oko 'o e 'Otuá koe'uhi ko 'enua fu'u tui lahi, **'Alamā** 57:25–27. Ko kinautolu kotoa pē te nau sio ki he 'Alo 'o e 'Otuá 'i he tui, te nau lava 'o mo'ui, **Hilam**. 8:15. Kapau 'oku mou tui ki he huafa 'o Kalaisí, te mou fakatomala, **Hilam**. 14:13. Ko kinautolu 'oku tui kia Kalaisí 'oku nau tui foki ki he Tamai, **3 Nifai** 11:35. 'Oku ou 'ilo'i 'oku fe'unga ho'omou tuí ke u fakamo'ui 'a kimoutolu, **3 Nifai** 17:8. 'Oku te'eki ai ha tangata 'e tui ki he 'Eiki 'o hangē ko e tokoua 'o Sēletí, **'Eta** 3:15. Ko e tuí ko e ngaahi me'a ia 'oku 'amanaki ki ai kae 'ikai mamata ki ai, **'Eta** 12:6. Ko kinautolu kotoa pē kuo nau fai ha ngaahi maná, na'a nau fai ia 'i he tuí, **'Eta** 12:12–18. Kapau 'oku nau tui kiate au, te u liliu 'a e ngaahi me'a vaivaí ko e mālohi kiate kinautolu, **'Eta** 12:27–28, 37. Na'e akonaki 'a Molomona 'o kau ki he tuí, 'amanaki, mo e manava'ofá, **Molonai** 7. Ko e me'a kotoa pē 'oku fakaloto'i ke tui kia Kalaisí 'oku 'omai ia 'i he mālohi 'o Kalaisí, **Molonai** 7:16–17. 'Ilonga ha me'a te mou kole ki he Tamai 'i hoku hingoá, 'a ia 'oku lelei, 'i he tui pea 'amanaki te mou ma'u iá, vakai, 'e fai ia kiate kimoutolu, **Molonai** 7:26. Ko kinautolu 'oku ma'u 'a e tui kia Kalaisí te nau piki ki he me'a lelei kotoa pē, **Molonai** 7:28. Kapau te mou kole, 'o ma'u 'a e tui kia Kalaisi, te ne fakahā 'a hono mo'oni kiate kimoutolu, **Molonai** 10:4. Ko kinautolu 'oku tui ki he ngaahi folofola 'a Kalaisí 'e fakahā mai kiate kinautolu 'a e Laumālié, **T&F** 5:16. 'Oku 'ikai te ke lava ke fai ha me'a ta'e 'i ai 'a e tuí; ko ia ke ke kole 'i he tui, **T&F** 8:10. 'E foaki kiate kinautolu 'o fakatatau ki he'enua tui 'i he'enua ngaahi lotú, **T&F** 10:47, 52. Ko kinautolu 'oku tui ki he huafa 'o e 'Eiki te nau hoko ko e ngaahi foha 'o e

‘Otuá, **T&F** 11:30 (Sione 1:12). Kuo pau ke kātaki ‘a e tangata kotoa pē ‘i he tui ki hono huafá ‘o a’u ki he ngata’angá, **T&F** 20:25, 29. Ko e fakatonuhia ‘i he ‘alo’ofa ‘a hotau ‘Eiki mo e Fakamo’ui ko Sisū Kalaisi ‘oku totonu mo mo’oni ia, **T&F** 20:30. Pea ‘e foaki atu ‘a e Laumālie kiate kimoutolu ‘i he lotu ‘o e tui, **T&F** 42:14. ‘Oku tuku ki he ni’ihi ke tui ki he ngaahi lea ‘a e ni’ihi kehe, **T&F** 46:14. ‘Oku hoko mai ‘a e ngaahi faka’ilongá kiate kinautolu ‘oku tui, **T&F** 58:64 (**T&F** 63:7–12). ‘Oku ‘ikai tupu ‘a e tui ‘i he ngaahi faka’ilongá, ka ‘oku hoko mai ‘a e ngaahi faka’ilongá kiate kinautolu ‘oku tui, **T&F** 63:9–12. Kuo pau ke ako’i ‘e he mātu’á ki he fānau ‘a e tui kia Kalaisi, **T&F** 68:25. Fekumi ki he ‘iló, ‘io ‘i he ako pea ‘i he tui foki, **T&F** 88:118. Ko kinautolu ‘oku tui, fakatomala, mo papitaisó te nau ma’u ‘a e Laumālie Mā’oni’oni, **Mōse** 6:52. Ko e tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisi ‘a e ‘uluaki tefito’i mo’oni ‘o e ongoongolelé, **TT** 1:4.

TUOFEFINÉ. *Vakai foki ki he*

Tangatá; Tuonga’ané

‘I he ‘etau hoko ko e fānau ‘a ‘etau Tamai Fakahēvani ‘oku hoko ai ‘a e tangata mo e fefine kotoa pē ko e tokoua, tuonga’ané mo e tuofāfine fakalaumālie. ‘Oku fa’fa’ui ‘a e kāingalotu mo e ngaahi kaungāme’a fefine ‘i he Siasí ko e kau sisitā pe ngaahi tokoua pe tuofāfine.

Ko ia ia te ne fai ‘a e finangalo ‘o ‘eku Tamai, ko hoko tokouá mo hoku tuofefiné ia, **Mātiu** 12:50 (Ma’ake 3:35). Ko hono fokotu’u mai ‘o e ngaahi fono fekau’aki mo e fevete’aki ‘o e ngaahi angahala ‘e he ngaahi tokouá mo e tuofāfine, **T&F** 42:88–93.

TUONGA’ANÉ. *Vakai foki ki he*

Tangatá; Tuofefiné

‘I he hoko ‘a e kakai tangata mo e kakai fefine kotoa pē ko e fānau ‘a ‘etau Tamai Fakahēvani, ‘oku nau hoko ai ko e ngaahi tokoua, tuofāfine mo e tuonga’ané fakalaumālie. ‘Oku fa’fa’ui ‘i he Siasí ‘a e kau mēmipa tangatá mo e ngaahi kaungāme’á ko e ngaahi tokoua.

Pea ‘o ka ke ka toe liliu tokoni ki ho kāingá, **Luke** 22:32. Ko ia ia ‘oku ‘ikai ‘ofa ki hono tokouá, ‘oku ‘ofa pē ia ‘i he maté, **1 Sione** 3:10–17. Fakakaukau ki homou kāingá ‘o hangē pē ko kimoutolú, **Sēkope** 2:17. Tuku ke ‘ofa ‘a e tangata taki taha ki hono tokouá ‘o hangē pē ko ia, **T&F** 38:24–25. Ko ia fakamālohi ‘a ho kāingá ‘i ho’o ngaahi lea kotoa pē, **T&F** 108:7.

TU’I, NGA’AHI. *Vakai foki ki he*

Fakamatala Fakahokohokó

Ko e tohi ‘e ua ‘i he Fuakava Motu’á. ‘Oku hanga ‘e he ongo tohi ko ‘ení ‘o fakamatala’i ‘a e hisitōlia ‘o ‘Isilelí mei he angatu’u ‘a ‘Atunaisa, ko e foha hono fā ‘o e Tu’i ko Tēvitá (‘i he ta’u 1015 κ.μ. nai), ‘o a’u ki hono taki pōpula faka’osi ‘o Siutá (ta’u 586 κ.μ. nai). ‘Oku kau ki ai ‘a e hisitōlia kotoa ‘o e pule’anga ‘i he tokelaú (ko e fa’ahinga ‘e hongofulu ‘o ‘Isilelí), mei he mavaeua ‘a ‘Isilelí ‘o a’u ki hono ‘ave pōpula ‘a kinautolu ‘e he kau ‘Asiliá ki he ngaahi fonua ‘i he tokelaú.

‘Uluaki Ngaahi Tu’i: ‘Oku fakamatala’i ‘e he vahe 1 ‘a e ngaahi ‘aho faka’osi ‘o e mo’ui ‘a e Tu’i ko Tēvitá. ‘Oku tohi ‘i he vahe 2–11 ‘a e mo’ui ‘a Solomoné. ‘Oku fakamatala ‘a e vahe 12–16 kiate kinua na’á na fetongi ‘a Solomoné, ‘a ia ko Lehopoame mo Seloapoame. Na’e hanga ‘e Seloapoame ‘o fakatupu ‘a e mavaeua ‘a e pule’anga ‘o ‘Isilelí. ‘Oku toe fakamatala foki ai ki ha ngaahi tu’i kehe. ‘Oku tohi ‘i he vahe 17–21 ‘a e ngaahi kongá ‘o e ngāue fakafaifekau ‘a ‘Ilaisiá ‘i he’ene na’ina’i kia ‘Ēhapi ko e tu’i ‘o ‘Isilelí. ‘Oku tohi ‘i he vahe 22 ha tau mo Silia ‘a ia na’e fakataha ai ‘a e ngaahi kau tau ‘a ‘Ēhapi mo Sihosafaté. Na’e kikite ‘a e palōfita ko Maiká ‘o fakahala’i ‘a e ngaahi tu’i.

Ua Ngaahi Tu’i: ‘Oku hoko atu ‘a e fakamatala ki he mo’ui ‘a ‘Ilaisiá ‘i he vahe 1–2:11; pea kau ai ‘a e ‘alu hake ‘a ‘Ilaisiá ki he langí ‘i ha saliotē afí. ‘Oku fakamatala ‘a e vahe 2–9 ki he ngāue fakafaifekau ‘i he tui ‘a ‘Ilaisa mo hono fu’u mālohi lahi. ‘Oku

fakamatala 'a e vahe 10 ki he tu'i ko Sehuú, mo e anga 'o 'ene faka'auha 'a e fale 'o 'Ēhapí mo e kau taula'eiki 'a Pealí. 'Oku tohi 'i he vahe 11–13 'a e mo'ui mā'oni'oni 'a Sihoasá mo e pekia 'a 'Ilaisá. 'Oku fakamatala 'a e vahe 14–17 ki he ngaahi tu'i kehekehe 'a ia na'a nau pule ki 'Isileli mo Siuta, pea na'e lahi 'enau fai ia 'i he fai angahala. 'Oku tohi 'i he vahe 15 'a hono puke pōpula 'e he kau 'Asiliá 'a e fa'ahinga 'e hongofulu 'o 'Isilelí. 'Oku tohi 'i he vahe 18–20 'a e pule mā'oni'oni 'a Hesekaia, ko e tu'i 'o Siutá, pea mo e palōfita ko 'Isaiá. 'Oku fakamatala 'a e vahe 21–23 ki he tu'i ko Manasé mo Sōsaia. Fakatatau ki he talatukufakaholó, ko Manase na'e tukuaki'i ki ai hono fakapoongi 'o 'Isaiá. Ko e tu'i mā'oni'oni 'a Sōsaia 'a ia na'á ne toe fokotu'u 'a e laó 'i he kau Siú. 'Oku tohi 'i he vahe 24–25 'a e taki pōpula ki Pāpiloné.

TU'UNGA FAKA-OTUÁ. *Vakai ki he Hakeaki'i; Mo'ui Ta'engatá; Tangatá; Tangatá—Tangatá, 'okú ne 'i he tu'unga ke ne lava 'o hoko 'o hangē ko e Tamai Fakahēvaní*

TU'UNGA HONO UÁ. *Vakai ki he Fakamatelié; Mo'ui Fakamatelié*

TU'USI MEI HE SIASÍ. *Vakai foki ki he Angatu'ú; Hē mei he Mo'oni*

Ko e founa ia ki hono to'o ha taha mei he Siasí pea to'o meiate ia 'a e ngaahi totonu mo e ngaahi faingamālie 'o e mēmipa 'i he Siasí. 'Oku hanga 'e he kau ma'u mafai 'o e Siasí 'o tu'usi ha taha mei he Siasí 'i he taimi pē 'okú ne fili ai ke ne fakafepaki fakahāhi ki he ngaahi fekau 'a e 'Eiki pea ne ngaohi ai ia ke ne ta'efe'unga ke toe mēmipa 'i he Siasí.

Na'e fakafefeka 'a e loto 'o e tokolahí, pea na'e tāmate'i honau ngaahi hingoá, 'Alamā 1:24 ('Alamā 6:3). Kapau 'e 'ikai te ne fakatomala 'e 'ikai lau ia fakataha mo hoku kakai, 3 Nifai 18:31 (Mōsaia 26). Ko ia ia 'e tono pea 'ikai fakatomalá, 'e kapusi ia ki tu'a, T&F 42:24. Ko ia ia te ne fai angahala pea 'ikai fakatomalá 'e kapusi ia ki tu'a. T&F 42:28. Ko e

ngaahi founa 'oku fakahā mai ki hono fakatonutonu 'o e ngaahi 'ulungāanga ta'etotonu 'i he Siasí, T&F 102 (T&F 42:80–93). 'Oku fili 'a e pīsope ke hoko ko e fakamaau 'i 'Isileli, T&F 107:72. 'Oku ma'u 'e he ngaahi kautaha lotu kotoa pē ha totonu ki fakamāu'i honau kāingalotú koe'uhi ko e 'ulungāanga ta'etaau, T&F 134:10.

UAIFI. *Vakai ki he Fāmili; Malí*

UELOFEÁ. *Vakai foki ki he Foaki 'Ofá; Feilaulaú; Masivá; Ngāué; 'Aukai*

Ko e founa mo e anga hono tokanga'i 'o e ngaahi fiema'u fakalaumālie mo fakatu'asino 'a e kakai.

Ke mafola ho nimá 'o lahi ki ho tokouá ki he masivá, mo ia 'oku tu'utāmaki 'i ho fonuá, Teut. 15:11. Ko ia ia 'oku fa'a foaki ki he masivá 'e 'ikai masiva ia, LFkt. 28:27. 'Ikai ko 'eni 'a e 'aukai kuó u fili? ke tufaki ho'o maá ki he fiekaia, ke 'omi 'a e masivá ki ho falé, 'Isaia 58:6–7. Na'á ku fiekaia, pea na'a mou foaki 'a e me'akai kiate au: ko e muli au, pea na'a mou fakaafe'i au: Ko e me'a 'i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kihí'i sí'i hifo 'i hoku kāinga ní, ko ho'omou fai ia kiate aú, Mātiu 25:35–40 Foaki mei ho'omou koloá kiate kinautolu 'oku nau fie ma'u ha tokoní, Mōsaia 4:16–26. Na'a nau fefoaki'aki 'a e me'a fakatu'asino mo e me'a fakalaumālie fakatou'osi, 'o fakatatau ki he ngaahi me'a na'a nau masiva ai mo fie ma'u, Mōsaia 18:29. Na'e fekau ke nau kau fakataha 'i he 'aukai pea mo e lotu lahi koe'uhi ko e lelei 'a kinautolu 'a ia na'e 'ikai 'ilo'i 'a e 'Otuá, 'Alamā 6:6. Lotu, koe'uhi ko ho'omou lelei, pea mo e lelei foki 'anautolu 'oku 'iate kimoutolú, 'Alamā 34:27–28. Na'a nau me'a taha 'aki 'enau ngaahi me'a kotoa pē, 4 Nifai 1:3. Manatu'i 'a e masivá, T&F 42:30–31. 'A'ahi ki he masivá mo e faingata'a'ia, T&F 44:6. Manatu'i 'i he me'a kotoa pē 'a e masivá mo e faingata'a'ia, T&F 52:40. 'E mala'ia 'a kimoutolu 'a e kau tangata koloa'ia, 'a ia 'oku 'ikai ke fie foaki ho'omou ngaahi koloa ki he masivá, pea 'e mala'ia 'a kimoutolu

'a e kakai masiva, 'a ia 'oku 'ikai ke fiemālie 'a homou keté, pea 'oku mou mānumanu, pea 'oku 'ikai te mou fie ngāue, **T&F** 56:16–17. Na'e 'ikai ha kakai masiva 'i Saione, **Mōsese** 7:18.

UE'Í, UE'Í FAKALAUMĀLIÉ. *Vakai foki ki he Fakahaá; Laumālie Mā'oní'oní*

Ko e fakahinohino fakalangí ia 'oku fai ki ha tangata 'e he 'Otuá. 'Oku fa'a fai mai 'a e ue'í fakalaumālie 'i he Laumālie Mā'oní'oní 'i ha ngaahi founga kehekehe ki he 'atamaí pe ki he loto 'o ha tangata.

Pea hili 'a e afí na'e ai 'a e kihi'í le'o mālīe, **1 Ng. Tu'i.** 19:12. 'E ako'í 'a kimoutolu 'e he Laumālie Mā'oní'oní 'i he me'a kotoa pē, mo fakamanatu'í 'a kimoutolu 'i he me'a kotoa pē, **Sione** 14:26. 'E tatakí 'a kimoutolu 'e he Laumālie 'o e mo'oní ki he mo'oní kotoa pē, **Sione** 16:23. Na'e tatakí au 'e he Laumālie, 'o 'ikai te u tomu'a 'ilo 'a e me'a te u fai, **1 Nifai** 4:6. Na'e ongo mai 'a e le'o 'o e 'Eikí ki hoku 'atamaí, **Īnosi** 1:10. Ko e me'a kotoa pē 'oku fakaafe'í mo pou pou'í ke faileleí 'oku ue'í hake ia 'e he 'Otuá, **Molonai** 7:13–16. 'Ikai na'á ku lea 'aki 'a e fiemālie ki ho 'atamaí, **T&F** 6:23. Te u fakahā kiate koe 'i ho 'atamaí pea 'i ho lotó, **T&F** 8:2. 'E fakamāma'í 'e hoku Laumālie 'a ho 'atamaí, 'a ia te ne fakafonu ho laumālie 'aki 'a e fiefia, **T&F** 11:13. 'E 'oatu kiate koe 'i he taimi kotoa pē 'a e me'a ke ke lea 'aki mo tohí, **T&F** 24:6 (**T&F** 84:85). 'Oku fanafana 'a e kihi'í le'o sí'í pea ongo'í pea mahuhuhu 'i he ngaahi me'a kotoa pē, **T&F** 85:6.

UÍ, UI 'E HE 'OTUÁ. *Vakai foki ki he Fakanofó; Filí; Kakai kuo Filí (hoānauna pe nauna); Kuo Filí (veape); Lakanga Tauhí; Mafái*

Ko hono 'uhinga 'o e ui 'e he 'Otuá ko hano fili kita pe ma'u ha fakaafe fi-ate ia pe ko hono kau taki kuo 'osi fakamafai'í 'i he Siasí ke te fai ha ngāue ma'ana 'i ha founga pau makehe.

Na'á ne 'ai hono nimá kiate ia mo tuku

kiate ia ha fekau, **Nōmipa** 27:23. Na'á ku tu'utu'uni [fakanofó] koe, ko e palōfita, **Selem.** 1:5. Pea kuó u fili 'a kimoutolu 'o tu'utu'uni [fakanofó] 'a kimoutolu, **Sione** 15:16. Na'e ui 'a Paula ke hoko ko e 'Aposetolo, **Loma** 1:1. 'Oku 'ikai to'o 'e ha tangata 'a e ngāue tapú ni kiate ia, ka ko ia kuo ui 'e he 'Otuá, **Hepelū** 5:4. Na'e ui 'e he 'Otuá 'a Sisū 'o fakatatau ki he lakanga 'o Melekisēteki, **Hepelū** 5:10. Kuo ui au ke malanga 'aki 'a e folofola 'a e 'Otuá 'o fakatatau ki he laumālie 'o e fakahaá mo e kikitē, **'Alamā** 8:24. Na'e ui mo teuteu'í 'a e kau taula'eikí talu mei hono 'ai 'o e tu'unga 'o e māmaní, **'Alamā** 13:3. Kapau 'oku mou ma'u 'a e ngaahi holi ke ngāue ma'á e 'Otuá, 'oku ui 'a kimoutolu, **T&F** 4:3. Tu'u ma'u 'i he ngāue kuo ui koe ki aí, **T&F** 9:14. 'Oku 'ikai 'aonga ke ke mahalo kuo ui koe ke ke malanga kae 'oua kuo ui koe, **T&F** 11:15. 'Oku ui 'a e kaumātu'á ke fakahoko hono tēnaki 'o e kakai filí, **T&F** 29:7. 'E 'ikai ngofua ki ha taha ke ne malanga 'aki 'eku ongo-ongoleleí pe langa hake hoku Siasí, tuku kehe 'o kapau 'e fakanofó ia, **T&F** 42:11. 'Oku ui 'a e tokolahi, kae fili 'a e tokosi'í, **T&F** 121:34. Kuo pau ke ui 'a e tangatá 'e he 'Otuá, **TT** 1:5.

UÍ MO E FILÍ. *Vakai foki ki he Filí*

'Oku lava 'o lau fakataha 'a e kau mui-mui mā'oní'oní 'o Kalaisí 'i he kakai fili ko ia 'oku nau ma'u 'a e fakapapau te nau ma'u 'a e hakeaki'í. 'Oku kamata 'a e ui mo e fili ko 'ení 'i he fakatomalá mo e papitaisó. 'Oku faka'au 'o kakato ia 'i he taimi 'oku nau "vilitaki atu [ai] pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí pea kātaki ki he ngata'angá" (2 Nifai 31:19–20). 'Oku ui 'e he folofola 'a e founga ko 'ení ko hono fakatu'uma'u hotau ui mo hotau filí (2 Pita 1:4–11; **T&F** 131:5–6).

Te mou 'iate au ko e pule'anga 'o e kau taula'eiki, **'Eke.** 19:5–6 (Fakahā 1:6). Kuo fili 'a kimoutolu 'e he 'Otuá talu mei he kamata'anga ki he fakamo'uí, **2 Tēsāl.** 2:13. Ke 'āsili ho'omou fai feinga ke fakatu'uma'u homou ui mo homou filí, **2 Pita** 1:10. 'E fakama'u 'e he 'Eikí 'a kimoutolu ma'ana, **Mōsaia**

5:15. 'Oku ou fuakava mo koe ke ke ma'u 'a e mo'ui ta'engata, **Mōsaia** 26:20. 'Oku hoko 'a e kau lakanga fakataula-eiki ngāue faivelengá ko e siasi mo e pule'anga mo e kakai fili 'o e 'Otuá, **T&F** 84:33–34. Ko e lea papau ange 'o e kikití ko hono 'uhingá ko hono 'ilo'i e ha tangata kuo fakama'u ange ia ki he mo'ui ta'engata, **T&F** 131:5–6. 'Oku ou fakama'u kiate koe 'a ho hakeaki'i, **T&F** 132:49.

UIUI'Í. *Vakai ki he Uí, Ui 'e he 'Otuá*

UILIAMISI, FELETILIKI G.

Ko ha taki mu'a 'i mu'a 'i he Siasi na'e toe fakafoki maí 'a ia na'á ne hoko 'i ha taimi ko ha tokoni 'i he Kau Palesiteni 'Uluakí (**T&F** 81; 90:6, 19; 102:3).

UITEMĀ, PITA, KO E SÍ'Í

Ko ha takimu'a 'i mu'a 'i he Siasi na'e toe fakafoki maí pea ko e toko taha 'o e Kau Fakamo'oni 'e Toko Valu ki he Tohi 'a Molomoná. Vakai ki he "Ko e Fakamo'oni 'a e Toko Valú" 'i he ngaahi peesi talateu 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e fai mai 'e he 'Eikí ha ngaahi fakahinohino fakafa'ituitui kiate ia 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 16 mo e 30:5–8.

UITEMĀ, SIONE

Ko e takimu'a ia 'i mu'a 'i he Siasí na'e toe fakafoki maí pea ko e toko taha ia 'o e Kau Fakamo'oni 'e Toko Valu ki he Tohi 'a Molomoná. Vakai ki he "Ko e Fakamo'oni 'a e Toko Valú" 'i he ngaahi peesi talateu 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e ui foki ia ke ne malanga 'aki 'a e ongoongoleí (**T&F** 30:9–11).

UITEMĀ, TĒVITA

Ko ha takimu'a 'i mu'a 'i he Siasi na'e toe fakafoki maí, pea ko e toko taha ia 'o e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolu ki hono tupu'anga fakalangi mo hono mo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná (**T&F** 14:17–18). Na'e fai mai 'e he 'Eikí ha fakahinohino fakafa'ituitui kiate ia 'i he **T&F** 14 mo e 30:1–4.

UITENĪ, NIUELI K.

Ko ha takimu'a 'i mu'a 'i he Siasi na'e toe fakafoki maí, pea ko e pīsope ia 'i Ketilani, 'Ohaiō ('Iunaiteti Siteiti 'o 'Ameliká), pea na'á ne hoko ki mui ko e Pīsope Pule 'o e Siasí (**T&F** 72:1–8; 104; 117).

UITOŪ. *Vakai foki ki he Uelofea*

Ko ha fefine kuo mālōlō hono husepānití pea 'oku 'ikai ke toe mali.

'E ha'u 'a e tamai maté mo e uitoú 'o kai. **Teut.** 14:29. Kuo lí 'e he fefine paeá 'a ia kotoa pē ne ne ma'ú, **Ma'ake** 12:41–44. 'A'ahi ki he ngaahi tamai maté mo e kau fefine kuo mate honau 'unohó, 'i he'enua mamahí, **Sēmisi** 1:27. 'E talatalaakí'i vave 'e he 'Eikí 'a kinautolu 'oku ngaohikovi'i 'a e uitoú, **3 Nifai** 24:5 (Sāk. 7:10). 'E tauhi 'a e kau uitoú mo e kau tamai mo e fa'é maté, **T&F** 83:6 (**T&F** 136:8).

UI 'E HE 'OTUÁ. *Vakai ki he Uí, Ui 'e he 'Otuá*

ULUÍ. *Vakai ki he Fakauluí*

UOULONGATAHÁ. *Vakai foki ki he 'Otuá*

Ke fuofua hoko 'o taha mo 'etau Tamai 'i Hēvaní mo Sīsū Kalaisi, 'i he fakakaukau, holi, mo e taumu'a, pea toki hoko atu ki he Kāingalotu kehē.

Ko hono lelei 'o e nofo fakataha 'a e kāingá 'i he fe'ofofaní, **Same** 133:1. Ko au mo e Tamai 'okú ma taha pē, **Sione** 10:30 (**T&F** 50:43). Na'e lotu 'a Sīsū ke taha 'a e kakai kotoa pē 'o hangē ko 'ene taha mo e Tamai, **Sione** 17:11–23 (3 Nifai 19:23). 'Oku ou kole kiate kimoutolu ke 'oua na'a 'i ai 'a e ngaahi mavahevahé 'iate kimoutolu, ka mou mā'opo'opo lelei 'o lotu taha pē, **1 Kol.** 1:10. Fakapapau'i ho'omou ngaahi fakakaukau mo homou lotó, pea uouongataha 'i he ngaahi me'a kotoa pē, **2 Nifai** 1:21. 'Oku totonu ke ke taha 'a e lotu 'o e kau mā'oni'oni 'i he uouongataha, **Mōsaia** 18:21. Na'e lotua 'e Sīsū ke uouongataha 'a 'ene kau

ākonga Nifai, **3 Nifai** 19:23. Na'e kau fakataha 'a e kau ākongá 'i he lotu fakamātoato mo e 'aukai, **3 Nifai** 27:1. 'Oku taha pē 'a e Tamaí, 'Aló mo e Laumālie Mā'oni'oni, **T&F** 20:27–28 (**T&F** 35:2; 50:43). Ko ho fatongiá ke ke kau ki he siasi mo'oni, **T&F** 23:7. Ko e me'a kotoa pē te mou kole 'i he tuí pea loto-taha 'i he lotu te mou ma'u ia, **T&F** 29:6. Kapau 'oku 'ikai te mou taha, 'oku 'ikai 'a'aku 'a kimoutolu, **T&F** 38:27. Na'e ui 'e he 'Eikí 'a hono kakaí ko Saione, koe'uhí he na'a nau loto-taha pē mo fakakaukau taha, **Mōse** 7:18.

UTALAFI, UULIFOOTI. *Vakai foki ki he Fanongonongo Fakamafai'i*—1

Ko e Palesiteni ia hono fā 'o e Siasi hili hono fakafoki mai 'o e ongoongolelé 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Na'e fana'u 'i ia 'i he 1807 peá ne pekia 'i he 1898. Na'e ui ia ke ne fakakakato 'a e Fakataha Alēlea 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, **T&F** 118:6. Na'e kau 'i he ngaahi laumālie makehe na'e fakatatali ke nau toki ha'u 'i he kakato 'o e ngaahi kuongá, **T&F** 138:53. Ma'u ha fakahā ke ta'ofi 'a e mali tokolahí 'i he Siasi, **T&F** Ffkm—1.

UTU-TA'Ú

'Oku ngāue 'aki 'e he folofolá 'a e fo'i lea *utu-ta'ú* 'i he taimi 'e ni'ihí 'i ha fakatātā 'o 'uhinga ki hono 'omi 'o e kakaí ki he Siasi, 'a ia ko e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní, pe ki ha taimi 'o e fakamaau, hangē ko e hā'ele 'anga ua mai 'a Sisū Kalaisí.

Kuo 'osi 'a e utu-ta'ú, kuo hili 'a e fa'ahita'u māfaná, pea 'oku he'eki fakamo'ui 'a kitautolu, **Selem.** 8:20 (**T&F** 56:16). 'Oku lahi 'a e ta'ú ka 'oku tokosi'i 'a e kau ngāue, **Mātiu** 9:37. Ko e utu-ta'ú ko e iku'anga 'o māmaní, **Mātiu** 13:39. He ko ia 'oku tūtuu'i 'e he tangatá ko ia te ne utú foki, **Kalētia** 6:7–9 (**T&F** 6:33). 'Oku hina 'a e ngoué ki he utu-ta'ú, **T&F** 4:4. 'Oku 'osi 'a e utu-ta'ú, pea te'eki ai ke fakamo'ui homou laumālie, **T&F** 45:2. 'Oku hokosia 'a e taimi 'o e utu-ta'ú, pea kuo pau ke fakahoko 'a 'eku leá **T&F** 101:64.

VAHEHONGOFULÚ. *Vakai foki ki he Foakí (Offering); Pa'angá*

Ko ha vahe hongofulu ia 'e taha 'o e tupu fakata'u 'a ha taha 'oku foaki ki he 'Eikí 'o fakafou atu 'i he Siasi. 'Oku ngāue 'aki 'a e ngaahi pa'anga vahehongofulú ke langa hake 'a e ngaahi fale lotú mo e ngaahi tempalé, ke poupou'i 'a e ngāue fakafaifekau, mo langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní.

Na'e foaki e 'Ēpalahame 'ene vahehongofulu 'i he me'a kotoa pē kia Melekisēteki, **Sēnesi** 14:18–20 (Hepelū 7:1–2, 9; Alamā 13:15). 'Oku 'a Sihova 'a e vahehongofulu kotoa pē, 'oku mā'oni'oni ia kia Sihova, **Lev.** 27:30–34. Kuo pau ke vahehongofulu mo'oni 'aki 'a e tupu kotoa pē, **Teut.** 14:22, 28. Na'a nau 'omi lahi 'aupito 'a e vahehongofulu 'o e ngaahi me'a kotoa pē, **2 Fkmtl.** 31:5. 'E kaiha'a 'a e tangatá mei he 'Otuá? Kuo mau kaiha'a meiate koe 'i he hā? 'I hono vahehongofulu 'o e me'a mo e ngaahi feilaulau, **Malakai** 3:8–11 (3 Nifai 24:8–11). Ko ia ia 'oku fakavahehongofulu 'i 'e 'ikai tutu ia ke vela 'i he'ene hā'ele mai, **T&F** 64:23 (**T&F** 85:3). 'E langa 'a e fale 'o e 'Eikí 'aki 'a e vahehongofulu 'a hono kakaí, **T&F** 97:11–12. 'Oku fakahā mai 'e he 'Eikí 'a e fonon 'o e vahehongofulú, **T&F** 119. 'E tufaki 'a e vahehongofulú 'e ha fakataha alēlea, **T&F** 120.

VAHEFONUA SIAKISONI,
MÍSULI (USA). *Vakai foki ki he Selūsalema Fo'ou*

Ko e feitu'u tănaki'anga 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he ngaahi 'aho faka'osi; 'a ia ko hono 'uhingá, ko e feitu'u ia 'e fokotu'u ai 'a Selūsalema Fo'ou (**T&F** 57–58; 82; 101:69–71; 105:28).

VAHE'Í. *Vakai foki ki he Nimá,*
Hilifaki 'o e; Uí, Ui 'e he 'Otuá

Ko hono fili mo hono fakatapui koe'uhí ko ha ngaahi taumu'a 'oku toputapu. Ko e fili 'eni ki ha ngāue kuo tu'utu'uni pau 'i ha houalotu pe tu'unga 'i he Siasi 'i he hilifaki 'o e nima 'e ha taha 'okú ne

ma'u 'a e mafai totonú. Ko kinautolu pē 'oku nau pule ki he ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kií 'i he taimi 'oku vahe'i ai 'a kinautolú. 'Oku lava 'e ha taha 'oku vahe'i ki ha ngaahi lakanga kehe mei he palesiteni 'o e ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku ma'u ha tāpuaki fakataula'eikí, ka 'oku 'ikai foaki kiate kinautolu ha ngaahi ki 'i he tāpuaki ko iá.

Vahevahe mai ma'aku 'a Panepasa mo Saula ki he ngāue, **Ngāue** 13:2–3. 'E vahe'i ha kau pīsope kehe, **T&F** 68:14. Ko e pīsope ko e fakamaau fakalūkufua ia, pea 'e vahe'i ia ki he ngāue ni, **T&F** 107:17, 74. Kuo pau ke ui ha tangata 'e he 'Otuá, 'i he kikite, pea 'i he hilifaki 'o e nima, **TT** 1:5.

VAI MO'UÍ. *Vakai foki ki he Sisū Kalaisi*

Ko ha fakataipe 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisi mo 'ene ngaahi akonaki. Hangē ko e mahu'inga 'o e vai ki he mo'ui fakasinó, 'oku pehē hono mahu'inga 'o e Fakamo'ui mo 'ene ngaahi akonaki (vai mo'ui) ki he mo'ui ta'engata.

Te mou 'utu 'a e vai 'i he fiefia mei he matavai mo'ui, **Ísaia** 12:3. Kuo nau li'aki au ko e matavai mo'ui, **Selem**. 2:13. Ko ia 'e inu 'i he vai te u 'oatú 'e 'ikai toe fieinua ia, **Sione** 4:6–15. Kapau 'e fieinua ha taha, tuku ke ne ha'u kiate au, 'o inu, **Sione** 7:37. Na'e fakatau 'a e va'a ukameá ki he matavai 'o e ngaahi vai mo'ui, **1 Nifai** 11:25. Inu ta'etotongi 'i he ngaahi vai 'o e mo'ui, **T&F** 10:66. 'E hoko 'eku ngaahi fekaú ko e matavai 'o e vai mo'ui, **T&F** 63:23

VAITAFE SOATANÍ

'Oku lele 'a e Vaitafe Soataní mei he tahi 'o Kālelí ki he Tahi Maté. 'Oku maile 'e teau (kilomita 'e 160) hono lōloá pea 'oku tupu ia mei hano fakataha 'i 'o ha ngaahi vaitafe iiki lahi 'a ia 'oku nau tafe mai mei he Mo'unga Heamoní. Ko e vaitafe mahu'inga taha ia 'i 'Isilelí.

Na'e 'i ai ha me'a mahu'inga 'e ua na'e hoko fekau'aki mo e vaitafe ko

'eni 'a ia ko hono vaeua 'e he 'Eiki 'a e vaitafé kae kolosi ai 'a 'Isilelí (Siosua 3:14–17), pea mo hono papitaiso 'o Sisū Kalaisi (Mātiu 3:13–17; 1 Nifai 10:9).

VAIVAÍ. *Vakai foki ki he Loto-fakatōkīlaló*

Ko e tu'unga ia 'o e anga-fakamatelié pea 'ikai ke ma'u ha poto, ivi, pe taukei fakaengāue. Ko e vaivai ko ha tu'unga ia 'o e mo'ui. 'Oku vaivai 'a e kakai kotoa pē, pea 'oku tu'unga 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá 'a 'enau lava 'o ma'u ha mālohi ke nau fai 'a e ngaahi ngāue 'oku mā'oni'oni (Sēkope 4:6–7). 'Oku hā fakakonga 'a e vaivai ko ení 'i he ngaahi vaivai fakafō'ituituí 'a ia 'oku ma'u 'e he tangata taki taha.

Mou tokoni ki he nima vaivai, **Ísaia** 35:3–4. Ko e mo'oni 'oku fie fai 'e he laumālié, ka 'oku vaivai 'a e kakanó, **Mātiu** 26:41 (Ma'ake 14:38). Koe'uhi ko e ngaahi vaivai 'a ia 'oku 'iate aú, 'o fakatatau ki he kakanó, ko ia 'oku ou fakatonuhia 'i ai au, **1 Nifai** 19:6. Kuo fekau kiate au ke u tohi 'a e ngaahi me'á ni, neongo hoku ngaahi vaivai, **2 Nifai** 33:11. 'Oua na'á ke houhau ki ho'o tamaio'eikí koe'uhi ko hono vaivai, **'Eta** 3:2. 'E manuki 'a e kau Senitailé ki he ngaahi me'á ni, koe'uhi ko homau vaivai 'i he faitohi. **'Eta** 12:23–25, 40. Te u fakahā kiate kinautolu 'a honou vaivai, **'Eta** 12:27–28. Ko e me'a 'i ho'o 'ilo'i ho vaivai, ko ia 'e ngaohi koe ke ke mālohi, **'Eta** 12:37. Ko ia ia 'oku vaivai 'iate kimoutolú 'e ngaohi ia ke mālohi 'amui, **T&F** 50:16. 'Oku 'ilo'i 'e Sisū Kalaisi 'a e vaivai 'o e tangatá, **T&F** 62:1.

VALOKÍ, VALOKÍÍ. *Vakai foki ki he Faingata'á*

Ko hano fakatonutonu pe ha tautea 'oku fai ki ha ni'ihī fakafō'ituitui pe ngaahi kulupu koe'uhī ke tokoni'i kinautolu ke nau fakalalakaka pe mālohi ange.

'Oua na'a ta'etokanga 'i 'a e tautea mei he Māfimafí, **Siope** 5:17 (LFkt. 3:11). 'E Sihova, 'oku monū'ia 'a e tangata 'okú ke tauteá, **Same** 94:12. 'Oku foaki mai 'a e tohi tapu kotoa pē ki he valoki mo

e fakatonutonu, **2 Tim.** 3:16. Ko ia 'oku 'ofa ai 'a e 'Eikí 'okú ne tautea, **Hepelū** 12:5–11. 'Oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'oku taau ke valoki'i 'a hono kakaí, **Mōsaia** 23:21–22. Kapau 'oku 'ikai ke tautea'i 'e he 'Eikí 'a hono kakaí, he 'ikai te nau manatu'i ia, **Hilam.** 12:3. Na'e fefolofolai 'a e 'Eikí mo e tokoua 'o Sēletí pea valoki'i ia, 'Eta 2:14. Na'e valoki'i 'a kinautolu koe'uhí ke nau fakatomala, **T&F** 1:27. Ko kinautolu 'oku ou 'ofa ai 'oku ou taute'i foki koe'uhí ke lava ke fakamolemole'i 'enau ngaahi angahalá, **T&F** 95:1. 'Oku 'ikai lava ke fakamā'oni'oni'i 'a kinautolu kotoa pē 'oku 'ikai te nau fie kātaki'i 'a e taute'i, **T&F** 101:2–5. 'Oku 'aonga ke taute'i 'a hoku kakaí kae 'oua kuo nau poto 'i he talangofuá, **T&F** 105:6. Ko ia ia 'oku 'ikai te ne kātaki'i 'a e taute'i 'oku 'ikai ke ne fe'unga mo hoku pule'angá, **T&F** 136:31.

VAO 'AKAU TAPÚ. *Vakai ki he*
'Uluaki Mata Me'a-hā-maí

VA'AKAU 'O SIOSEFÁ. *Vakai ki he*
'Ifalemi—Ko e va'akau 'o 'Ifalemi
pe Siosefá

VA'AKAU 'O SIUTÁ. *Vakai ki he*
Siuta—Ko e va'akau 'o Siutá

VA'AKAU 'O 'IFALEMÍ. *Vakai ki he*
'Ifalemi—Ko e va'akau 'o 'Ifalemi
pe Siosefá

VEILÍ. *Vakai ki he* Puipuí

VETE MALÍ. *Vakai foki ki he* Malí

Ko hono fakangata ia 'o ha nofo mali 'i he mālohi 'o e lao fakasivilé pe fakasilesitalé. Fakatatau ki he Fuakava Fo'ou, na'e fakangofua 'e he 'Otuá 'a e vete malí 'i ha ngaahi me'a 'e ni'ihí koe'uhí ko e fefeka 'o e loto 'o e kakaí; ka neongo iá, na'e folofola 'a Sīsū "ka na'e 'ikai pehē ia mei he kamata'angá" (Mātiu 19:3–12). 'Oku na'ina'i mai 'a e folofolá ke tuku 'a e vete mali, pea fale'i 'a e ngaahi husepānití mo e ngaahi uaiifí ke nau fe'ofa'aki 'i he mā'oni'oni (1 Kol. 7:10–12; T&F 42:22).

VETE HIÁ, VETE 'A E ANGAHALÁ.

Vakai foki ki he Fakamolemolé,
Fakamolemole'i, Fakatomalá

'Oku ngāue 'aki 'e he folofolá 'a e veté 'i ha founga 'e ua. 'Oku 'uhinga 'a e veté 'i he tafa'aki 'e taha, ko ha fakahā 'e ha taha 'a 'ene tui ki ha fa'ahinga me'a, hangē ko hono fakahā ko e Kalaisí 'a Sīsū (Mātiu 10:32; Loma 10:9; 1 Sione 4:1–3; T&F 88:104).

Ko e tafa'aki 'e tahá, 'oku 'uhinga 'a e veté ko hano fakahā 'a 'ete halaia, hangē ko e vete 'o e ngaahi angahalá. Ko e fatongia 'o e kakai kotoa pē ke vete 'enau ngaahi angahala kotoa pē ki he 'Eikí pea mau 'a 'ene fakamolemolé (T&F 58:42–43). 'Oku fie ma'u ke vete 'a e ngaahi angahalá ki he tokotaha pe ni'ihí ne fai ki ai 'a e angahalá 'i he taimi 'e fie ma'u ai. 'Oku totonu ke vete 'a e ngaahi angahala mamafá ki ha 'ofisa pule 'o e Siasí (pea ko e pīsopé ia 'i he taimi lahi).

'Oku totonu ke ne vete kuó ne fai angahala, **Lev.** 5:5. Kuo pau ke nau vete 'enau fai hiá, **Lev.** 26:40–42. Ke ke faka'apa'apa kia Sihova ko e 'Otuá 'o 'Isilelí, mo ke vete kiате ia, **Siosiuá** 7:19. Na'e papitaiso 'a e kakaí 'iate ia 'i Soatani, 'o vete 'enau ngaahi angahalá, **Mātiu** 3:5–6. Ko ia ia 'oku fai angahalá 'a ia te ne vete 'ene ngaahi angahalá 'e fakamolemole'i ia, **Mōsaia** 26:29. Vete 'a ho'o ngaahi angahalá, telia na'á ke mamahi'ia 'i he ngaahi tautea, **T&F** 19:20. Ko e tokotaha fakatomalá te ne vete 'ene ngaahi angahalá pea lí'aki ia, **T&F** 58:43. 'Oku 'alo'ofa 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'oku vete 'enau ngaahi angahalá 'i he loto-fakātōkilaló, **T&F** 61:2. 'Oku fakamolemole'i 'e he 'Eikí 'a e ngaahi angahala 'a kinautolu 'oku vete ia pea kole ha fakamolemolé, **T&F** 64:7.

'AFIO 'I HE POTU KOTOA PEÉ.

Vakai foki ki he 'Otuá

Ko e mālohi ia 'o e 'Otuá ke ne 'i he potu kotoa pē 'i hono laumálié (Same 139:7–12; T&F 88:7–13, 41).

‘AFIO‘I ‘A E ME‘A KOTOA PEÉ.*Vakai foki ki he Uouongatahá; ‘Otuá*

Ko e ‘ulungāanga faka-‘Otuá ia ‘o e ma‘u ‘a e ‘ilo mo e potō kotoa pē (Mātiu 6:8; 2 Nifai 2:24).

‘AHI‘AHÍ, ‘AHI‘AHI‘Í. *Vakai foki ki he**Kātaki; Tau‘atāina ke Filí; Tēvolo*

Ko hano sivi‘i ia ‘o e lava ‘e ha taha ke fili ki he lelei kae lí‘aki ‘a e koví; mo e fakatauele ke fai anghala mo muimui kia Sētane kae ‘ikai ki he ‘Otuá.

‘Oua na‘a tuku ‘a kimaoutolu ki he ‘ahi-‘ahi, **Mātiu** 6:13 (3 Nifai 13:12). ‘E ‘ikai tuku ‘e he ‘Otuá ke ‘ahi‘ahi‘i ‘a kimoutolu ‘o lahi hake ‘i he me‘a te mou lava ‘o kātaki‘i, **1 Kol.** 10:13. Na‘e ‘ahi‘ahi‘i tatau pē ‘a Kalaisi mo kitautolu, **Hepe-lū** 4:14–15. ‘Oku monū‘ia ‘a e tangata ‘okú ne kātaki‘i ‘a e ‘ahi‘ahi, **Sēmisi** 1:12–14. ‘Ilonga ‘a kinaoutolu ‘e tokanga ki he folofola ‘a e ‘Otuá, ‘e ‘ikai ikuna‘i ‘a kinaoutolu ‘e he ngaahi ‘ahi‘ahi ‘a e filí, **1 Nifai** 15:24 (Hilam. 5:12). ‘E ‘ikai lava ke fili ‘a e tangatá ‘o kapau ‘e ‘ikai fakatauele‘i ia ‘e he me‘a ‘e taha, pe ko e me‘a kehe, **2 Nifai** 2:11–16. Mou le‘o mo lotu ma‘u ai pē, ke ‘oua na‘a ‘ahi-‘ahi‘i ‘a kimoutolu ‘o lahi ange ‘i he me‘a ‘oku mou lava ‘o kātaki‘i, **‘Alamā** 13:28. Ako‘i ‘a kinaoutolu ke nau lava‘i ‘a e ‘ahi‘ahi kotoa pē ‘a e tēvoló, ‘aki ‘enau tui ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí, **‘Alamā** 37:33. Lotu ma‘u pē telia na‘a mou tō ki he ‘ahi‘ahi, **3 Nifai** 18:15, 18 (T&F 20:33; 31;12; 61:39). Vakai telia ‘a e fie lahi, telia na‘á ke tō ki he ‘ahi‘ahi, **T&F** 23:1. Na‘e mo‘ulalao ‘a ‘Ātama ki he loto ‘o e tēvoló, koe‘uhí ko ‘ene tukulolo ki he ‘ahi‘ahi, **T&F** 29:39–40. Na‘e tuku ai au ki he ngaahi fa‘ahinga ‘ahi‘ahi kotoa pē, **SS—H** 1:28.

‘AHO FAKA‘OSÍ, NGAACHI. *Vakai**foki ki he Faka‘ilonga ‘o e Ngaahi Kuongá, Ngaahi; Hā‘ele ‘Anga Ua Mai ‘a Sīsū Kalaisi*

Ko e taimi ia ‘oku tau lolotonga mo‘ui ai ko ‘ení. Ko e ngaahi ‘aho (pe kuonga ‘o ha taimi) ki mu‘a ‘i he hā‘ele ‘anga ua mai ‘a e ‘Eiki.

Te u fakahā kiate kimoutolu ‘a ia ‘e hoko kiate kimoutolu ‘i he ngaahi ‘aho ‘amuí, **Sēnesi** 49:1. ‘E tu‘u ‘a e Huhu‘i ‘i māmani ‘i he ‘aho fakamuí, **Siope** 19:25. ‘E fokotu‘u ma‘u ‘a e fale ‘o Sihová ‘i he ngaahi ‘aho ‘amuí, **‘Īsaia** 2:2. ‘E hoko ‘i he ngaahi ‘aho fakamuí ‘a e kuonga fakatu‘utāmaki, **2 Tīm.** 3:1–7. ‘E faka‘ikai‘i ‘e he kau manuki ‘i he ngaahi ‘aho fakamuí ‘a e Hā‘ele ‘Anga Uá, **1 Pita** 3:3–7; ‘Oku ou kikite kiate kimoutolu ‘o kau ki he ngaahi ‘aho faka‘osí, **2 Nifai** 26:14–30. ‘E ui pehē ia, pea ki he kaumātu‘a kotoa pē mo e kakaí ‘o hoku Siasí ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, **T&F** 115:4. ‘E hā‘ele mai ‘a Kalaisi ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí, **Mōse** 7:60.

‘AHO KI MUI NÍ, NGAACHI. *Vakai**ki he ‘Aho Faka‘osí, Ngaahi***‘AHO SĀPATÉ.** *Vakai foki ki he**Fakaturupú; Mālōlō, Mālōlō‘angá*

Ko ha ‘aho toputapu ia kuo vahe‘i ‘i he uike taki taha ki he mālōlō mo e lotu. Na‘e hili hono fakaturupu ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, na‘á ne mālōlō leva ‘i hono fitu ‘o e ‘ahó pea fekau ke hoko ha ‘aho ‘e taha ‘i he uike ko ha ‘aho ia ‘o e mālōlō ke tokoni‘i ‘a e kakaí ke nau manatu kiate ia (‘Eke. 20:8–11).

Na‘e tauhi ‘e he kāingalotu ‘o e Siasí ki mu‘a ‘i he toe tu‘u ‘a Kalaisi ‘a e ‘aho faka‘osí ‘o e uiké ko e Sāpaté ia, ‘o hangé ko ia na‘e fai ‘e he kau Siú. Na‘e hili pē ‘a e toetu‘ú, na‘e tauhi leva ‘a e ‘uluaki ‘aho ‘o e uiké (ko e ‘aho ‘o e ‘Eiki) ‘e he kāingalotu ‘o e Siasí, ‘o tatau ai pē pe ko e Siu pe Senitaile, ke fakamanatua ai ‘a e toetu‘u ‘a e ‘Eiki. ‘Oku kei hoko-hoko atu ‘e he Siasí ‘i he ‘ahó ni ‘a hono tauhi ‘o e ‘aho ‘e taha ‘i he uike taki taha ko ha ‘aho sāpate toputapu ‘a ia te nau hū ai ki he ‘Otuá mo mālōlō mei he‘enau ngaahi ngāue ‘o e māmaní.

‘Oku hanga ‘e he Sāpaté ‘o fakamanatu ki he kakaí ‘a ‘enau fie ma‘u ‘a e me‘akai fakalaumālie pea mo honau fatongia ke talangofua ki he ‘Otuá. Ko e taimi ko ia ‘oku ta‘etokanga ai ha

pule’anga ki hono tauhi ‘o e Sāpaté, ‘oku uesia ai ‘a e ngaahi tafa’aki kotoa pē ‘o e mo’uí pea ‘oku faka’au’auhifo leva ke ‘auha ‘a ‘enau mo’ui fakalotú (Nehem. 13:15–18; Selem. 17:21–27).

Na’e mālōlō ‘a e ‘Otuá ‘i hono fitu ‘o e ‘ahó, **Sēnesi** 2:1–3. Na’e ‘ikai tākaki ‘e he fānau ‘a ‘Isilelí ha mana ‘i he sāpaté, ‘**Eke**. 16:22–30. Manatu ki he ‘aho sāpaté, ke tauhi ia ke mā’oni’oni, ‘**Eke**. 20:8–11 (Mōsaia 13:16–19). Na’e foaki mai ‘a e sāpaté ke hoko ia ko ha faka’ílonga ‘i he ‘Otuá mo e tangatá, ‘**Eke**. 31:12–17 (‘Isikeli 20:12, 20). ‘Oku ‘ikai totonu ke tau fakatau mai pe fakatau atu ‘i he sāpaté, **Nehem.** 10:31. Ui ‘a e ‘aho tapu ko e fakafiefia, pea faka’apa’apa ki he ‘Eiki ‘o ta’efai ki ho lotó, ‘**Ísaia** 58:13–14. Na’e ngaohi ‘a e sāpaté koe’uhi ko e tangatá ka ‘oku ‘ikai ko e tangatá ma’á e sāpaté, **Ma’ake** 2:23–28. Ko e Foha ‘o e tangatá ko e ‘Eiki ia ‘o e sāpaté, **Luke** 6:1–10. Na’e akonaki ‘a Sīsū ‘i ha fale lotu lahi pea fakamo’ui mahaki ‘i he sāpaté, **Luke** 13:10–14. Na’e tauhi ‘e he kau Nifai ‘a e ‘aho sāpaté ke mā’oni’oni, **Seilomi** 1:5. Tokanga ke tauhi ‘a e ‘aho sāpaté ke mā’oni’oni, **Mōsaia** 18:23. ‘Ohake ho’o ngaahi ouau toputapú ‘i he ‘aho tapú, **T&F** 59:9–13. Kuo pau ke tauhi ‘e he kakai ‘oku nofo ‘i Saioné ‘a e ‘aho sāpaté, **T&F** 68:29. Ko au, ko e ‘Otuá, na’á ku mālōlō ‘i hono fitu ‘o e ‘ahó mei he’eku ngaahi ngāué, **Mōsese** 3:1–3 (Sēnesi 2:1–3; ‘Ēpa. 5:1–3).

‘AHO ‘O E ‘EIKÍ. *Vakai ki he Faka-maau Faka’osí; Hā’ele ‘Anga Ua Mai ‘a Sīsū Kalaisí; ‘Aho Sāpaté*

‘AISAKE. *Vakai foki ki he ‘Ēpalahame*
Ko ha pēteliake ‘i he Fuakava Motu’á. Na’e hoko hono fanau’i mai ia kia ‘Ēpalahame mo Sela ‘i hona ta’u motu’á ko ha mana (Sēnesi 15:4–6; 17:15–21; 21:1–8). Na’e hoko ‘a e loto-fiemālie ‘a ‘Ēpalahame ke feilaulau ‘aki ‘a ‘Aisaké ko ha taípe ia ‘o e ‘Otuá mo hono ‘Alo pē Taha na’e Fakatupú (Sēkope 4:5). Na’e hoko ‘a ‘Aisake ko ‘ea-hoko ki he ngaahi tala’ofa ‘o e fuakava faka-‘Ēpala-

hamé (Sēnesi 21:9–12; 1 Nifai 17:40; T&F 27:10).

Ko hono fanau’i ‘o ‘Aisaké, **Sēnesi** 21:1–7. Na’e pau ke feilaulau ‘aki ‘i he mō’unga ko Moliá, **Sēnesi** 22:1–19 (T&F 101:4). Ko ‘ene malí, **Sēnesi** 24. Ko e me’a na’á ne fai ki hono ongo fohá, **Sēnesi** 27:1–28:9. Kuó ne ma’u ‘a e hakeaki’i fakataha mo ‘Ēpalahame mo Sēkope **T&F** 132:37 (Mātuu 8:11).

‘AKAU KO E ‘ŌLIVÉ. *Vakai foki ki he Loló; ‘Isilelí*

Ko ha ‘akau ia ‘oku lahi ‘i ‘Isilelí pea ko ha ma’u’anga tokoni fakangoue mahu’ínga ia ‘i he ngaahi fonua ‘o e Tohi Tapú. ‘Oku tō ia koe’uhi ko hono sinó, fuá, mo e loló. ‘Oku lahi taha pē hono ngāue ‘aki ‘o e ‘akau ko e ‘ōlivé ‘i he ngaahi folofolá ko e fakataípe ‘o e fale ‘o ‘Isilelí.

‘Oku fakatatau ‘a ‘Isilelí ki he fu’u ‘ōlive, ‘a ia ‘oku totonu ke fesí ‘i ‘a hono ngaahi va’á, pea fakamovetevete’i, **1 Nifai** 10:12 (1 Nifai 15:12). Na’e fakatatau ‘e he ‘Eiki ‘a e fale ‘o ‘Isilelí ki he ‘akau ko e ‘ōlive kolo, **Sēkope** 5–6. Na’e ui ‘e Siosefa Sāmíta ‘a e fakahā ‘i he vahe 88 ko e lou ‘ōlivé, **T&F** 88: ‘ulu’i fakamatalá. Na’e ‘i ai ha ‘eiki na’á ne fekau ‘ene kau tamaio’eiki ke nau ‘alu ki he’ene ngoue vainé ‘o tō ai ha fu’u ‘ōlive ‘e hongofulu mā uá, **T&F** 101:43–62.

‘AKAU MAFASIÁ. *Vakai ki he Kolosí*

‘AKAU ‘O E MO’UÍ. *Vakai foki ki he ‘Īteni*

Ko ha fu’u ‘akau ‘i he Ngoue ko ‘Īteni mo e palataisi ‘o e ‘Otuá (Sēnesi 2:9; Fakahā 2:7). Na’e hanga ‘e he ‘akau ‘o e mo’ui ‘i he misi ‘a Lihai ‘o fakaafonga’i ‘a e ‘ofa ‘a e ‘Otuá pea ‘oku lau ko e me’a’ofa mahu’ínga taha ia ‘i he ngaahi me’a’ofa kotoa pē ‘a e ‘Otuá (1 Nifai 8; 11:21–22, 25; 15:36).

Na’e tuku ‘a e selupimi mo e heletā ulo ke le’ohi ‘a e hala ki he ‘akau ‘o e mo’uí, **Sēnesi** 3:24 (‘Alamā 12:21–23; 42:2–6). Na’e mamata ‘a Sione ki he ‘akau ‘o e mo’uí, mamata na’e ma’u ‘e hono laú ‘a e

mālohi ke fakamo’ui ‘a e ngaahi pule-
‘angá, **Fakahā** 22:2. Na’e mamata ‘a
Lihai ki he ‘akau ‘o e mo’ui, **1 Nifai**
8:10–35. Na’e mamata ‘a Nifai ki he
‘akau ‘o e mo’ui na’e mamata ki ai ‘ene
tamaí, **1 Nifai** 11:8–9. Na’e fakatau atu
‘a e va’a ukameá ki he ‘akau ‘o e mo’ui,
1 Nifai 11:25 (1 Nifai 15:22–24). Ko e
vanu fakamanavahē ia na’á ne vahe’i
‘a e kau angahalá mei he ‘akau ‘o e
mo’ui, **1 Nifai** 15:28, 36. Na’e totonu ke
‘i ai ha fua tapu ‘oku fehanganhangai
mo e ‘akau ‘o e mo’ui, **2 Nifai** 2:15.
Ha’u ki he ‘Eikí pea ma’u ‘a e fua ‘o e
‘akau ‘o e mo’ui, **‘Alamā** 5:34, 62. Ka ne
lava ‘o ‘alu atu ‘a ‘etau ‘uluaki ongo
mātu’á ‘o kai ‘a e fua ‘o e ‘akau ‘o e
mo’ui, pehē kuó na mamahi’ia ‘o ta’e-
ngata, **‘Alamā** 12:26. Kapau ‘e ‘ikai te
mou tauhi ‘a e folofolá, ‘e ‘ikai pē ke
mou lava ‘o toli ‘a e fua ‘o e ‘akau ‘o e
mo’ui, **‘Alamā** 32:40. Na’e tō ‘e he ‘Eikí
‘a e ‘akau ‘o e mo’ui ‘i he lotolotonga ‘o
e ngoué, **Mōsesē** 3:9 (‘Ēpa. 5:9). Na’e
fekau atu ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Ātama mei
‘Īteni telia na’á ne kai ‘i he fua ‘o e
‘akau ‘o e mo’ui pea ne mo’ui ‘o ta’e-
ngata, **Mōsesē** 4:28–31.

‘AKILIPA. *Vakai foki ki he Paula*

Ko e foha ia ‘o Hēlota ‘Alikipa I ‘i he
Fuakava Fo’ou, pea ko e tuonga’ane ‘o
Pelenaisi mo Telusila. Ko e tu’i ia ‘o
Kalikeisi, ‘a ia ‘oku tu’u ‘i Lapanoni.
Na’á ne fanongo ki he ‘Aposetolo ko
Paulá pea na’e meimeí fakaloto’i ia ke
ne hoko ko ha Kalisitiane (Ngāue 25–
26; SS—H 1:24).

‘ALAMĀ, FOHA ‘O ‘ALAMAÁ.

Vakai foki ki he Mōsaia, Ngaahi

Foha ‘o; ‘Alamā ko e Lahī; ‘Amuleki

Ko e ‘uluaki fakamaau lahi mo e palō-
fita ia ‘i he pule’anga ‘o e kau Nifai ‘i
he Tohi ‘a Molomoná. Na’á ne feinga ‘i
he ngaahi ‘uluaki ta’u ‘o ‘ene tupu
haké ke faka’auha ‘a e Siasí (Mōsaia
27:8–10). Neongo iá, na’e hā mai ha
‘āngelo kiate ia pea na’e fakaului ia
ki he ongoongoleléi (Mōsaia 27:8–24;
‘Alamā 36:6–27). Na’á ne toki tukuange
ki mui ‘a hono lakanga ko e fakamaau

lahi koe’uhí ke ne ako’i ‘a e kakaí
(‘Alamā 4:11–20).

Ko e tohi ‘a ‘Alamaá: Ko ha tohi mavahe
pē ia ‘i he Tohi ‘a Molomoná, ‘a ia ‘oku
kau ai hano fakanounou’i ‘o e ngaahi
lekooti ‘a e ongo palōfita ko ‘Alamā, ko
e foha ‘o ‘Alamaá, mo hono foha ko
Hilamaní. Na’e hoko ‘a e ngaahi me’a
ko ia ‘oku fakamatala’i ‘i he tohi ‘i he
ta’u 91 ki he 52 k.m. nai. ‘Oku ‘i ai ha
vahe ‘e 63 ‘i he tohi. ‘Oku fakamatala ‘a
e vahe 1–4 ki he angatu’u ki he kau
Nifai ‘a e kakaí na’a nau muimui kia
Nēhoa mo ‘Amelikaí. Na’e hoko ‘a e
ngaahi tau na’e hoko ai ko e taha ‘o e
ngaahi tau faka’auha lahi taha ‘o a’u
mai ki he taimi ko ia ‘o e hisitōlia ‘o e
kau Nifai. ‘Oku kau ‘i he vahe 5–16 ‘a e
fakamatala ki he ngaahi ‘uluaki fononga
fakafaipekau ‘a ‘Alamaá, pea kau ai mo
‘ene malanga ‘o kau ki he Tauhi-sipi
Leleí (‘Alamā vahe 5) mo ‘ene malanga
mo ‘Amuleki ‘i he kolo ko ‘Amonaihaá.
‘Oku ‘i he vahe 17–27 ha lekooti ‘o e
ngaahi foha ‘o Mōsaia mo ‘enau ngāue
fakafaipekau ‘i he kau Leimaná. ‘Oku ‘i
he vahe 28–44 ha ní’ihi ‘o e ngaahi ma-
langa mahu’inga taha ‘a ‘Alamaá. Na’e
hanga ‘e ‘Alamā ‘o fakafehoanaki ‘i he
vahe 32 ‘a e folofolá ki ha tenga’i ‘akau;
na’á ne toe fakamatala’i ‘i he vahe 36 ‘a
e talanoa ki hono fakaului iá ki hono
foha ko Hilamaní. ‘Oku tohi ‘i he vahe
39–42 ‘a e fale’i ‘a ‘Alamā ki hono foha
ko Kolianitoní, ‘a ia na’á ne kau ‘i ha
maumau-fono fakaeangama’a; pea ‘oku
hanga ‘e he malanga mahu’inga ko ‘ení
‘o fakamatala’i ‘a e fakamaau totonú,
‘alo’ofá, toetu’ú mo e Fakaleleí. ‘Oku
hanga ‘e he vahe 45–63 ‘o fakamatala’i
‘a e ngaahi tau ‘a e kau Nifai ‘i he
vaha’ataimi ko iá mo e kumi fonua
fo’ou na’e fai ‘e Heikotí. Na’e tokoni ‘a
e kau takimu’u ma’ongo’onga hangē
ko e ‘eikitau ko Moloná, Teanikumi,
mo Lihai ki hono fakatolonga ‘o e kau
Nifai tu’unga ‘i he’enau ngaahi feinga
loto-to’a mo taimi totonú.

‘ALAMĀ KO E LAHĪ

Ko ha palōfita Nifai ‘i he Tohi ‘a
Molomoná ‘a ia na’á ne fokotu’u ‘a e

Siasí ‘i he ngaahi ‘aho ‘o e Tu‘i fai angahala ko Noá.

Na‘á ne hoko ko ha taula‘eiki ‘a e Tu‘i fai angahala ko Noá pea ko ha hako ia ‘o Nífaí, **Mōsaia** 17:1–2. Na‘e hili ‘ene fanongo mo tui kia ‘Apinetaí, na‘e kapusi ia ki tu‘a ‘e he tu‘í. Na‘á ne hola, ‘o toitoi, pea ne hiki ‘a e ngaahi lea ‘a ‘Apinetaí, **Mōsaia** 17:3–4. Na‘á ne fakatomala pea ne ako‘í ‘a e ngaahi lea ‘a ‘Apinetaí, **Mōsaia** 18:1. Na‘e papitaiso ia ‘i he ngaahi vai ‘o Molomoná, **Mōsaia** 18:12–16. Na‘á ne fokotu‘u ‘a e Siasí, **Mōsaia** 18:17–29. Na‘e a‘u mai mo hono kakai ki Seilahemala, **Mōsaia** 24:25. Na‘e foaki ki ai ‘a e mafai ki he Siasí, **Mōsaia** 26:8. Na‘á ne hoko ko e fakamaau mo taki ‘a e Siasí, **Mōsaia** 26:34–39. Tuku ‘a e lakanga ‘o e taula‘eiki lahi ki hono fohá, **‘Alamā** 4:4 (**Mōsaia** 29:42; **‘Alamā** 5:3).

‘ĀLIFÁ MO E ‘ŌMEKÁ. *Vakai foki ki he Sisū Kalaisi*

Ko e ‘Ālifá ko e ‘uluaki mata‘itohi ia ‘i he mata‘itohi faka-Kilikí; ko e ‘Ōmeká ko e mata‘itohi fakamuimuí ia. Ko e ongo huafa foki ia ‘oku ui ‘aki ‘a Sisū Kalaisi, pea ‘oku ngāue ‘aki ia ko ha fakataipe ke fakamahino‘i ko Kalaisi ‘a e kamata‘angá mo e ngata‘angá foki ‘o e fakatupu kotoa pē (**Fakahā** 1:8; **T&F** 19:1).

‘ALO PĒ TAHA NA‘E FAKATUPÚ.

Vakai foki ki he Fakatupú; Sisū Kalaisi

Ko ha huafa ia ‘e taha ‘o Sisū Kalaisi. Ko la ‘a e ‘Alo pē Taha na‘e Fakatupu ‘o e Tamaí (**Luke** 1:26–35; **Sione** 1:14; 3:16; 1 Nífaí 11:18–20; 2 Nífaí 25:12; **‘Alamā** 7:10; 12:33; **Mōsese** 7:62).

‘ALO ‘O E ‘OTUÁ. *Vakai ki he Sisū Kalaisi; ‘Otuá*

‘ALO‘OFÁ. *Vakai foki ki he Fakalelei, Fakalelei‘i; Fakamaau Totonú; Fakamolemólé; Fakamo‘uí; Sisū Kalaisi*

Ko e mālohi mei he ‘Otuá ‘a ia ‘okú ne faka‘atā ha tangata pe fefine ke ne

ma‘u ‘a e ngaahi tāpuaki ‘i he mo‘ui ko ‘ení pea ma‘u mo e mo‘ui ta‘engatá mo e hakeaki‘í ‘i he hili ‘enau ngāue ‘aki ‘a e tui, fakatomalá, pea fai honau tūkuingatá ‘i hono tauhi ‘o e ngaahi fekaú. ‘Oku foaki mai ‘a e tokoni pe ivi fakalangi ko iá ‘i he ‘alo‘ofa mo e ‘ofa ‘a e ‘Otuá. ‘Oku fie ma‘u ‘e he tangata fakamatelie kotoa pē ha ‘alo‘ofa fakalangi tu‘unga ‘i he hinga ‘a ‘Ātamá kae ‘uma‘ā foki ‘a e ngaahi vaivai fakaetangatá.

Ko e laumālie ia ‘o e ‘ofa mamahi, angá‘ofa, mo e fa‘a fakamolemole. Ko e ‘alo‘ofá ko e taha ia ‘o e ngaahi ‘ulu-ngāanga ‘o e ‘Otuá. ‘Oku fakahā mai ‘e Sisū Kalaisi ‘a e ‘alo‘ofa kiате kitautolu tu‘unga ‘i he‘ene feilaulau fakalelei.

‘Oku ‘alo‘ofa ‘a Sihova, **‘Eke**. 34:6 (**Teut**. 4:31). ‘Oku ta‘engata ‘a ‘ene ‘alo‘ofá, **1 Fkmtl**. 16:34. ‘E muimuí ‘iate au ‘a e lelei mo e ‘alo‘ofá, **Same** 23:6. ‘Oku monū‘ia ia ‘a ia ‘oku angá‘ofa ki he masivá, **LFkt**. 14:21. Kuó u holi ki he ‘alo‘ofá kae ‘ikai ki he feilaulau, **Hōsea** 6:6. ‘Oku monū‘ia ‘a e manava‘ofá he te nau ma‘u ‘a e ‘ofa, **Mātiu** 5:7 (3 Nífaí 12:7). Mala‘ia ‘a e kau māualoi ‘oku nau [vahehongofulu] ka ‘oku nau ta‘e-tokanga ki he ngaahi me‘a mamafa ‘o e fonó, ko e faitotonú, mo e loto‘ofá, mo e tui, **Mātiu** 23:23. Ko ia ke mou manava‘ofa ‘o hangē foki ko e manava‘ofa ‘a ho‘omou Tamaí, **Luke** 6:36. Ko e ‘alo‘ofá mo e mo‘oní na‘e ha‘u ‘ia Sisū Kalaisi, **Sione** 1:17. Ko e me‘a ‘i he ‘alo‘ofa ‘a Sisū Kalaisi, ‘e mo‘ui ‘a kitautolu, **Ngāue** 15:11 (**Loma** 3:23–24; **T&F** 138:14). ‘Oku tau ma‘u ‘a e hū‘anga ‘i he tui ki he‘ene ‘alo‘ofá, **Loma** 5:2. ‘Oku mou mo‘ui ‘i he ‘ofa pea ‘i he tui, **‘Efesō** 2:8. Ko e ‘alo‘ofa ‘a e ‘Otuá ‘okú ne ‘omi ‘a e fakamo‘uí, **Taitusi** 2:11. Na‘e ‘ikai ‘i he ngaahi ngāue ‘o e mā‘oní‘oni na‘a tau faí, kae fakataatau mo ‘ene ‘ofa ma‘ata‘atā pē, kuó ne fakamo‘uí ‘a kitautolu, **Taitusi** 3:5. Ha‘u mālohi ki he ‘afio‘anga ‘o e ‘alo‘ofá, **Hepelū** 4:16. ‘Oku foaki ‘e he ‘Otuá ‘a e ‘alo‘ofá ki he angavaivai, **1 Pita** 5:5. ‘Oku ‘i he kakai kotoa pē ‘a ‘ene ngaahi ‘alo‘ofa ongonofuá, **1 Nífaí** 1:20. ‘Oku ‘ikai ha taha ‘e lava ‘o nofo ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, kae

ngata pē ‘i he ngaahi ngāue mā’oni’oni, mo e ‘alo’ofa, mo e manava’ofa ‘a e Mīsaia Mā’oni’oni, **2 Nīfai** 2:8. ‘Oku ngata pea fou ‘i he ‘alo’ofa pē ‘a e ‘Otuá ‘a hono fakamo’ui ‘o e tangatá, **2 Nīfai** 10:24. ‘Oku ‘i he ‘alo’ofá ‘a hotau fakamo’ui, ‘o ka hili ‘etau fai ‘a e me’a kotoa pē ‘e ala fai, **2 Nīfai** 25:23. Ko e me’a ‘i he ‘alo’ofá ‘oku tau ma’u ai ‘a e mālohi ke fai ‘a e ngaahi me’a ko ‘ení ‘e tolu, **Sēkope** 4:7. ‘Oku ‘ikai ma’u ‘e he ‘alo’ofá ha mafai kiate ia ‘oku ‘ikai fakatomalá, **Mōsaia** 2:38–39. ‘Oku ‘alo’ofa ‘a e ‘Otuá kiate kinautolu kotoa pē ‘oku tui ki hono huafá, ‘**Alamā** 32:22. ‘Oku lava ‘e he ‘alo’ofá ‘o totongi ki he ngaahi tu’utu’uni ‘a e fakamaau totonú, ‘**Alamā** 34:16. ‘Okú ke mahalo koā ‘oku to’o ‘e he ‘alo’ofá ‘a e fakamaau totonú? ‘**Alamā** 42:25 (‘Alamā 42:13–25). ‘Oku lava ‘o fakatafoki ‘a e tangatá ki he ‘alo’ofa koe’uhi ko e ‘alo’ofa, ‘o fakatatau mo ‘enau ngaahi ngāue, **Hilam**. 12:24. ‘Oku fe’unga ‘eku ‘alo’ofa ki he angamaluú, mo kinautolu kotoa pē ‘oku nau fakavaivai’i ‘a kinautolú, ‘**Eta** 12:26–27. Na’e lotu ‘a Molonai ke foaki ‘a e ‘alo’ofa ki he kau Senitailé, koe’uhi ke nau ma’u ‘a e manava’ofá, ‘**Eta** 12:36–41. ‘Oku mo’ui ‘a e fānaú ‘ia Kalaisi koe’uhi ko ‘ene ‘alo’ofá, **Molonai** 8:19–20 (T&F 29:46). ‘Oku tupu ‘i he ‘alo’ofa ‘a e ‘Otuá ‘a ho’omou haohao ‘ia Kalaisi, **Molonai** 10:32–33. Kuo hanga ‘e he to’ukupu ‘alo’ofá ‘o Sisū Kalaisi ‘o fakalelei ‘a ho’omou ngaahi angahalá, **T&F** 29:1. ‘I he mālohi ‘o e toto kuó u lilingí, kuó u taukapo’i ‘i he ‘ao ‘o e Tamai ‘a kinautolu ‘oku tui ki hoku hingoá, **T&F** 38:4. Ko kinautolu ‘a ia na’a nau tauhi ‘a e fuakavá te nau ma’u ‘a e ‘alo’ofá, **T&F** 54:6. Ko au, ko e ‘Eikí ‘oku ou fakamolemole’i ‘a e angahalá pea u ‘alo’ofa kiate kinautolu ‘oku vete ‘enau ngaahi angahalá ‘i he loto-fakatōkilaló, **T&F** 61:2. Na’e ma’u ‘e Kalaisi ‘a e ‘alo’ofa hoko mo e ‘alo’ofa, **T&F** 93:12–13, 20. Ko au ko e ‘Eikí, ‘oku ou fakahá ‘a e ‘alo’ofa kiate kinautolu kotoa pē ‘oku angamaluú, **T&F** 97:2. Ko ia ia ‘okú ne tali koe’o hangē ko ha tamasi’i si’i, ‘okú ne tali ‘a hoku pule’angá; he te nau ma’u

‘a e ‘alo’ofá, **T&F** 99:3. ‘E mu’omu’a ‘a e ‘alo’ofá ‘i ho fofonga, **Mōsese** 7:31.

‘AMAKETONE. *Vakai foki ki he Hā-‘ele ‘Anga Ua Mai ‘a Sisū Kalaisi; Koki; Mēkoki*

Ko e ma’u ‘a e hingoa ‘Amaketoné mei he lea faka-Hepelū ko e *Hā Mekitone (Har Megiddon)*, ko hono ‘uhingá ko e “mo’unga ‘o Mekitoné.” ‘Oku tu’u ‘a e tele’a ‘o Mekitoné ‘i he fa’ahi fakahihifo ‘o e toafa tokalelei ‘o ‘Esitaloní, maile ‘e nimangofulu (kilomita ‘e valungofulu) ki he tokelau ‘o Selūsalemá, pea ko e feitu’u ia na’e fai ai ha ngaahi tau lalahi mahu’inga ‘i he taimi ‘o e Fuakava Motu’á. ‘E ‘i ai ha tau lahi faka’osi ‘e fai ia ‘o ofi ki he taimi ‘o e hā’ele ‘anga ua mai ‘a e ‘Eikí, pea ‘e ui ia ko e tau ‘o ‘Amaketoné koe’uhí ‘e kamata ia ‘i he feitu’u tatau. (Vakai ki he, ‘Isikeli 39:11; Sāk. 12–14, kae tautautefito ki he 12:11; Fakahā 16:14–21.)

‘AMALEKAIA

Ko ha tangata lavaki Nīfai ‘i he Tohi ‘a Molomoná, ‘a ia na’á ne ma’u ha mālohi ki he kau Leimaná pea ne taki ‘a kinautolu ke tau’i ‘a e kau Nīfai (‘Alamā 46–51).

‘AMALEKAÍ, KAU (TOHI ‘A MOLOMONÁ)

Ko ha kulupu ‘o e kau angatu’u Nīfai ‘a ia na’a nau taki ‘a e kau Leimaná ke tau’i ‘a e kau Nīfai (‘Alamā 21–24, 43).

‘AMALEKÍ, KAU (FUAKAVA MOTU’Á)

Ko e fa’ahinga ‘o e kau ‘Alepeá ‘a ia na’a nau nofo ‘i he toafa ‘o Pēlaní ‘i he vaha’a ‘o ‘Alepeá mo e Metiteleniané. Na’a nau fa’a tau ma’u pē mo e kau Hepelūú talu mei he taimi ‘o Mōsesé (‘Eke. 17:8) ‘o a’u mai kia Saula mo Tēvita (1 Sam. 15; 27:8; 30; 2 Sam. 8:11–12).

‘AMANAKÍ, ‘AMANAKI LELEÍ.

Vakai foki ki he Tuí

Ko e ‘amanaki falala ia mo ha fakamu’u ki ha ngaahi tāpuaki kuo tala’ofa

mai ki he mā‘oní‘oní. ‘Oku fa‘a lau ‘a e folofolá ‘o kau ki he ‘amanaki lelei ko ha fakatu‘amelie ia ki he mo‘ui ta‘e-ngatá tu‘unga ‘i he tui kia Sísū Kalaisí.

‘Oku monū‘ia ‘a e tangata ko hono ‘amanaki lelei ‘angá ‘a Sihová, **Selem**. 17:7. ‘E hoko ‘a Sihova ko e ‘amanaki lelei‘anga ia ‘o hono kakaí, **Sioeli** 3:16. ‘Oku tau ma‘u ‘a e ‘amanaki lelei ‘i he fa‘a kátaki mo e ngaahi tohí, **Loma** 15:4. Kuo fakatupu ‘a kitautilu ‘e he ‘Otuá ki he ‘amanaki lelei ‘i he toetu‘u ‘a Sísū Kalaisí, **1 Pita** 1:3. Ko ia kotoa pē ‘okú ne ma‘u ‘a e ‘amanaki lelei ni ‘okú ne fakama‘a ia, **1 Sione** 3:2–3. Kuo pau ke mou vivili atu ki mu‘a, pea ma‘u ‘a e ‘amanaki ‘oku mālohí hao-hao, **2 Nifai** 31:20. Pea manatu‘i ke mou ma‘u ‘a e tuí mo e ‘amanaki lelei mo e manava‘ofá, ‘**Alamá** 7:24 (1 Kol. 13:13; Molonai 10:20). ‘Oku ou faka‘amu ke mou fie tokanga ki he‘eku ngaahi leá, ‘o ma‘u ha ‘amanaki lelei te mou ma‘u ‘a e mo‘ui ta‘engatá, ‘**Alamá** 13:27–29. Kapau ‘oku mou ma‘u ‘a e tuí ‘oku mou ‘amanaki lelei ki he ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai ke mamata ki ai, ‘a ia ‘oku mo‘oní, ‘**Alamá** 32:21 (Hepe-lū 11:1). ‘Oku tupu ‘a e ‘amanaki lelei mei he tuí pea hoko ko ha taula ki he laumālie, ‘**Eta** 12:4 (Hepelū 6:17–19). Kuo pau ke ma‘u ‘e he tangatá ha ‘amanaki lelei pe ‘e ‘ikai te ne ma‘u ha tofi‘a, ‘**Eta** 12:32. Lea ‘a Molomona ‘o kau ki he tuí, ‘amanaki lelei, mo e manava‘ofá, **Molonai** 7:1. Ke mou ma‘u ‘a e ‘amanaki lelei ‘i he fakalelei ‘a Kalaisí ke fokotu‘u hake ki he mo‘ui ta‘engatá, **Molonai** 7:40–43. ‘Oku hanga ‘e he Laumālie Mā‘oní‘oní ‘o fakafonu ‘a kimoutolu ‘aki ‘a e ‘amanaki lelei, **Molonai** 8:26 (Loma 15:13). ‘Oku nau mavahe atu mei he mo‘ui fakamatelié, mo ha ‘amanaki lelei fakapapu ki ha toetu‘u nāunau‘ia, **T&F** 138:14.

‘AMELIKAÍ, KAU ‘AMELIKAÍ

Ko ha tangata ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a ia na‘á ne taki ha kulupu ‘o e kau Nifai ‘a ia na‘a nau fie ma‘u ha tuí lolotonga ‘a e pule ‘a e kau fakamaú. Na‘e angatu‘u fakahāhā ki he ‘Otuá ‘a

e kau Nifai ko ‘ení ‘a ia na‘e ui ko e kau ‘Amelikaí, pea na‘e fakamala‘ia‘i ai ‘a kinautilu (‘Alamá 2–3).

‘AMENAI

Ko ha tokotaha tauhi-lekooti Nifai ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a ia na‘á ne tohi ‘i he ta‘u 361 k.m. nai (Seilomi 1:15; ‘Amenai 1:1–3).

Ko e tohi ‘a ‘Amenai: Ko ha tohi ia na‘e liliu mei he ngaahi peleti iiki ‘a Nifai ‘i he Tohi ‘a Molomoná. ‘Oku vahe pē ‘e taha ‘a e tohí, pea ‘oku kau ki ai ha fakamatala ki he ngaahi tau ‘i he kau Nifai mo e kau Leimaná. Na‘e tohi pē ‘e ‘Amenai ‘a e ‘uluaki veesi ‘e tolu ‘o e tohí. Na ‘e tuku leva ‘a e ngaahi peleti kia ‘Amalone, Kēmisi, ‘Apinatomi, pea fakamuimui kia ‘Amalekai. Na‘e toki tuku ‘e ‘Amalekai ‘a e ngaahi peleti ki he Tu‘i ko Penisimaní, ‘a ia ko e tu‘i ‘o Seilahemalá.

‘ĀMONI, FOHA ‘O MŌSAIÁ.

Vakai foki ki he Mōsaia, Foha ‘o Penisimaní; Mōsaia, Ngaahi Foha ‘o; ‘Anitai-Nifai-Lihai, Kau

Ko ha foha ‘o e Tu‘i ko Mōsaia ‘i he Tohi ‘a Molomoná. Na‘e hoko ‘a ‘Āmoni ko ha faifekau pea hoko ‘ene ngaahi ngāue faivelengá ko ha me‘a ke tokoni ki hono fakaului mai ha kakai tokolahi kia Kalaisi.

Na‘á ne hoko ko ha tokotaha ta‘etui na‘e feinga ke faka‘auha ‘a e Siasí, **Mōsaia** 27:8–10, 34. Na‘e hā mai ha ‘āngelo kiate ia mo hono kaungā-ngāue, **Mōsaia** 27:11. Na‘á ne fakatomala ‘o kamata ke malanga ‘aki ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá, **Mōsaia** 27:32–28:8. Na‘á ne fakafisi ke ui ia ko e tu‘i pea ‘alu ia ki he fonua ‘o e kau Leimaná ke malanga ‘aki ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá, ‘**Alamá** 17:6–9. Na‘á ne ‘aukai mo lotu ke ma‘u ha fakahinohino, ‘**Alamá** 17:8–11. Na‘e ha‘i ia ‘o ‘ave ki he Tu‘i ko Lamōnai, ‘**Alamá** 17:20–21. Na‘á ne fakahaofi ‘a e ngaahi takanga monumanu iiki ‘a Lamōnai, ‘**Alamá** 17:26–39. Na‘á ne malanga kia Lamōnai, ‘**Alamá** 18:1–19:13. Na‘e fakafeta‘i ki he ‘Otuá pea fakavaivai‘i ia ‘i he fiefia,

‘**Alamā** 19:14. Na’e ‘ikai hē ha taha ‘o ‘ene kau uluí, ‘**Alamā** 23:6. Na’á ne fiefia ‘i he’ene hoko ko ha me’angāue ‘i he to’ukupu ‘o e ‘Otuá ‘o ‘omi ha lau afe ki he mo’óni, ‘**Alamā** 26:1–8 (‘Alamā 26:1–37). Na’á ne tataki atu ‘a e kakai ‘o ‘Anitai-Nīfai-Lihai ki he malú, ‘**Alamā** 27. Ma’u ha fiefia lahi ‘i he’ene fe’iloaki mo hono kāngá, ‘**Alamā** 27:16–18.

‘ĀMONI, HAKO ‘O SEILAHEMALA. *Vakai foki ki he Limihai*

Ko ha tangata mālohi mo ivi lahi ‘i he Tohi ‘a Molomoná, ‘a ia na’á ne taki ‘a e fononga ko ia mei Seilahemala ki he fonua ko Lihai-Nīfai (Mōsaia 7:1–16). Na’e fakahā kiate ia ha ngaahi lekooti fakakuongamu’a, pea fakamatata ‘i kiate ia hono ‘uhinga ‘o e tangata kikitē (Mōsaia 8:5–18). Na’á ne tokoni ki mui ki hono fakatau‘atāina ‘i ‘o e Tu’i ko Limihai mo hono kakai mei he kau Leimaná pea fakafoki mai ‘a kinautolu ki Seilahemala (Mōsaia 22).

‘ĀMOSI

Ko ha palōfita ‘i he Fuakava Motu’á ‘a ia na’á ne kikitē ‘i he ta’u 792 ki he 740 K.M. nai ‘i he ngaahi ‘aho ‘o ‘Usaia, ko e tu’i ‘o Siutá, mo Selopoame, ko e tu’i ‘o ‘Isileli.

Ko e tohi ‘a ‘Āmosi: Ko ha tohi ‘i he Fuakava Motu’á. Na’e fakatokanga ha kongá lahi ‘o e ngaahi kikitē ‘a ‘Āmosi ki ‘Isileli mo hono ngaahi pule’anga kaungā’apí ke nau foki ki he mā’oni’oni.

‘Oku ui ‘a e vahe 1–5 ki ‘Isileli mo hono ngaahi pule’anga kaungā’apí ke nau fakatomala. ‘Oku fakamatata ‘a e vahe 3 ki he fakahā mai ‘e he ‘Eiki ‘a ‘ene ngaahi me’a liló ki he kau palōfita, pea ‘e tupu ‘i he maumau-fonó, ‘a hono faka’auha ‘o ‘Isileli ‘e hano fili. ‘Oku kikitē ‘a e vahe 6–8 ki he tō ‘a ‘Isileli ‘i he ngaahi ta’u lahi ki mu’a ‘i hono ‘ohofi ‘a kinautolu ‘e he kau ‘Asiliá. ‘Oku kikitē ‘a e vahe 9 ‘e toe fakafoki ‘a ‘Isileli ki hono fonua ‘o’óná.

‘**AMULEKI.** *Vakai foki ki he ‘Alamā,*
Foha ‘o ‘Alamaá.

Ko ha hoa faifekau ia ‘o ‘Alamā, ko e foha ‘o ‘Alamaá ‘i he Tohi ‘a Molomoná.

Na’e ‘a’ahi mai ha ‘āngelo kiate ia, ‘**Alamā** 8:20; 10:7. Na’á ne tali ‘a ‘Alamā ki hono ‘apí, ‘**Alamā** 8:21–27. Na’á ne malanga ‘aki ‘a e mālohi ki he kakai ‘o ‘Amonihā, ‘**Alamā** 8:29–32; 10:1–11. Ko ha hako ia ‘o Nīfai, Lihai, mo Manase, ‘**Alamā** 10:2–3. Na’á ne fakamo’oni ki he mo’óni, ‘**Alamā** 10:4–11. Na’á ne ui ki he kakai ke nau fakatomala pea na’e fakafisinga ia, ‘**Alamā** 10:12–32. Na’á ne fakakikihi mo Sisolome, ‘**Alamā** 11:20–40. Na’á ne ako’i ‘a e toetu’ú, fakamāu, mo e fakafoki, ‘**Alamā** 11:41–45. Na’á ne loto ke ta’ofi hono fakapoongi ‘o e kakai tui, ‘**Alamā** 14:9–10. Na’e tuku pōpula fakataha ia mo ‘Alamā, ‘**Alamā** 14:14–23. Motumotuhi ‘a hono ngaahi ha’i ‘i he fale fakapōpulá tu’unga ‘i he tui, ‘**Alamā** 14:24–29. Fakamo’oni ki he Fakalelei, ‘alo’ofá, mo e fakamaau totonú, ‘**Alamā** 34:8–16. Akonaki ‘o kau ki he lotú, ‘**Alamā** 34:17–28. Poupou’i ‘a e kakai ke ‘oua ‘e fakatoloi ‘enua fakatomalá, ‘**Alamā** 34:30–41. Na’e hanga ‘e he tui ‘a ‘Alamā mo ‘Amuleki ‘o ngaohi ‘a e ngaahi holisi ‘o e fale fakapōpulá ke holo ki lalo, ‘**Eta** 12:13.

‘ANA (FUAKAVA FO’OÚ)

Ko ha palōfita fefine mei he fa’ahinga ‘o ‘Asá ‘i he Fuakava Fo’ouú. Na’á ne uitou pea toulekeleka ‘aupito ‘i he taimi na’e ‘alo’i mai ai ‘a Sisuú. Na’á ne ‘i he temipalé ‘o ne mamata ki hono ‘oatu ki ai ‘a e ki’i valevale ko Sisuú pea ne ‘ilo’i ko ia ‘a e Huhu’i (Luke 2:36–38).

‘**ANA (FUAKAVA MOTU’Á).** *Vakai foki ki he Samuela, Palōfita ‘i he Fuakava Motu’á*

Ko e fa’ē ‘a Samuelá, ‘a ia ko ha palōfita ‘i he Fuakava Motu’á. Na’e foaki ‘e he ‘Eiki ‘a Samuela kia ‘Ana ko e tali ki he’ene ngaahi lotú (1 Sam. 1:11, 20–28). Na’e fakatapui ‘e ‘Ana ‘a Samuela ki he ‘Eiki. ‘E lava ‘o fakatatau ‘ene ngaahi hiva ‘o e fakafeta’i kia Mele ko e fa’ē ‘a Sisuú (1 Sam. 2:1–10; Luke 1:46–55).

‘ANANAIA ‘O SELŪSALEMÁ

Na‘á ne loi mo hono uaifi ko Sāfailá ki he ‘Eikí ‘i he Fuakava Fo‘ou, ‘i he‘ena ta‘ofi ha konga ‘o e pa‘anga na‘á na fakatapu ki he ‘Eikí. Ka ‘i hono fakafehu‘i ‘a kinaua ‘e Pitá, na‘á na tō fakatou‘osi ki he kekelelé ‘o mate (Ngāue 5:1–11).

‘ANANAIA ‘O TĀMASIKUSÍ.

Vakai foki ki he Paula

Ko ha ākonga Kalisitiane ia ‘i Tāmasikusi ‘a ia na‘á ne papitaiso ‘a Paula (Ngāue 9:10–18; 22:12).

‘ANASA. *Vakai foki ki he Kaiafasi*

Ko ha tangata mālohi lahi ia ‘i he Sanitalinē ‘i he Fuakava Fo‘ou. Na‘e ‘uluaki ‘omi ‘a Sisū, ‘i hono puke iá, kiate ia (Sione 18:13); na‘á ne toe takimu‘a foki ‘i hono fakamāu‘i ‘o e kau ‘Aposetoló (Ngāue 4:3–6).

‘ĀNGELÓ, KAU

‘Oku ‘i ai ‘a e fa‘ahinga kakai ‘e ua ‘i he langí ‘a ia ‘oku ui ko e kau ‘āngeló; ko kinautolu ko e ngaahi laumālié mo kinautolu ‘oku nau ma‘u ‘a e sino ‘o e kakanu mo e hui. Ko e kau ‘āngelo ko ia ko e ngaahi laumālié, ‘oku te‘eki te nau ma‘u ha sino ‘o e kakanu mo e hui, pe ko ha ngaahi laumālie pē ‘a kinautolu ‘a ia na‘a nau ma‘u ha sino fakamatelie pea ‘oku nau lolotonga tatali ki he toetu‘ú. Ko e kau ‘āngelo ko ia ‘oku nau ma‘u ‘a e sino ‘o e kakanu mo e hui, kuo nau ‘osi toe tu‘u mei he maté pe kuo nau liliu.

‘Oku lahi ‘aupito ‘a e ngaahi fakamatala ‘i he folofolá ‘oku kau ki he ngāue ‘a e kau ‘āngeló. ‘Oku lea ‘a e kau ‘āngeló ‘i he taimi ‘e ni‘ihi ‘i ha le‘o ‘o e mana ‘i he‘enau fakahā mai ‘a e ngaahi pōpoaki ‘a e ‘Otuá (Mōsaia 27:11–16). ‘E lava ‘o ui foki mo ha kakai mā‘oni‘oni fakamatelie ko e kau ‘āngelo (LSS, Sēnesi 19:15). ‘Oku ‘i ai ha kau ‘āngelo ‘e ni‘ihi ‘oku nau tauhi pē ki he ‘afio‘anga ‘o e ‘Otuá ‘i he langí (‘Alamā 36:22).

‘Oku fakamatala foki ‘a e ngaahi folofolá ‘o kau ki he kau ‘āngelo ‘a e

tēvoló. Ko e ngaahi laumālie ‘eni na‘a nau muimui kia Lusifā pea na‘e kapusi ‘a kinautolu ki tu‘a mei he ‘afio‘anga ‘o e ‘Otuá ‘i he maama fakalaumālié ‘o kapusi hifo ki he māmani (Fakahā 12:1–9; 2 Nifai 9:9, 16; T&F 29:36–37).

Na‘e mamata ‘a Sēkope ki he kau ‘āngelo ‘a e ‘Otuá ‘oku nau ‘alu hake mo ‘alu hifo, Sēnesi 28:12. Na‘e fetaulaki ha kau ‘āngelo ‘a e ‘Otuá mo Sēkope, Sēnesi 32:1–2. Na‘e mamata ‘a Kitione ki ha ‘āngelo ‘a e ‘Eikí ko e mata ki he mata, Fakam. 6:22. Na‘e mafao atu ‘a e nima ‘o ha ‘āngelo ki Selūsalema ke faka‘auha ia, 2 Sam. 24:16. Na‘e ala mai ha ‘āngelo kia ‘Ilaisiā mo pehē ange kiate ia, Tu‘u hake ‘o kai, 1 Ng. Tu‘i 19:5–7. Na‘e mamata ‘a Taniela ki he ‘āngelo ko Kepalelí ‘i ha me‘a-hā-mai, Taniela 8:15–16. Na‘e tokoni‘i ‘e he ‘āngelo ko Maikelí ‘a Taniela, Taniela 10:13. Na‘e fekau‘i mai ‘a e ‘āngelo ko Kepalelí mei he ‘ao ‘o e ‘Otuá, Luke 1:19, 26–27. ‘E ha‘i sēini ‘a e kau ‘āngelo ‘a e tēvoló kae ‘oua kuo hoko ‘a e fakamāu, Sute 1:6 (2 Pita 2:4). Na‘e mamata ‘a e kakai ki he kau ‘āngelo ‘oku ‘alu hifo mei he langí, 3 Nifai 17:24. Na‘e tohi ‘a Molonai ‘o kau ki he tauhi mai ‘a e kau ‘āngeló, Molonai 7:25–32. ‘Oku ma‘u ‘e he Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné ‘a e ngaahi kí ‘o e tauhi mai ‘a e kau ‘āngeló, T&F 13. Na‘e ‘a‘ahi mai kotoa ‘a Molonai, Sione ko e Papitaisó, Pita, Sēmisi, Sione, Mōsese, ‘Ilaisiā, ‘Ilaiase kia Siosefa Sāmīta ko e kau ‘āngelo, T&F 27:5–12. ‘E ‘ikai te mou lava ‘o kātaki‘i ‘a e tauhi mai ‘a e kau ‘āngeló, T&F 67:13. Ko ‘Ātama, ‘a Maikeli ko e ‘āngelo pulé, T&F 107:54. Ko e kau ‘āngeló ko ha kakai ia kuo nau ‘osi toe tu‘u, pea ‘oku nau ma‘u ‘a e sino ‘o e kakanu mo e hui, T&F 129. ‘Oku ‘ikai ha kau ‘āngelo ‘oku nau tauhi mai ki he māmani ko ‘eni ka ko kinautolu pē ‘oku nau kau ki ai, T&F 130:5. Ko e kakai ko ia ‘oku ‘ikai te nau talangofua ki he fono ‘a e ‘Otuá ki he mali ta‘engatá ‘oku ‘ikai te nau mali pe foaki ke mali; ka ‘oku fakanofó ‘a kinautolu ko e kau ‘āngelo ‘i he langí, T&F 132:16–17.

‘ĀNGELO PULÉ. *Vakai foki ki he*
Maikeli; ‘Ātama

Ko Maikeli, pe ‘Ātama ‘a e ‘āngelo pulé
pe ‘āngelo lahí.

‘E hā‘ele hifo ‘a e ‘Eikí mei he langí ‘i he
mavava, mo e le‘o ‘o e ‘āngelo lahí,
1 Tēsal. 4:16. Ko Maikeli ‘a e ‘āngelo
lahí, **Sute** 1:9 (T&F 29:26; 88:112;
128:20–21).

‘ĀNGELO TAUHÍ, KAU. *Vakai ki he*
‘Āngeló, Kau

‘ANITAI-NĪFAI-LĪHAÍ, KAU. *Vakai*
foki ki he Hilamaní, Ngaahi foha
‘o; Mōsaiaí, Ngaahi Foha ‘o;
‘Āmoni, Foha ‘o Mōsaiaí

Ko ha hingoa na‘e ui ‘aki ‘a e kau Lei-
mana ko ia na‘e fakaului ‘e he ngaahi
foha ‘o Mōsaiaí ‘i he Tohi ‘a Molomoná.
Na‘e hili hono fakaului ‘o e kakai ko
‘ení, ‘a ia na‘e toe ui pē foki ko e kakai
‘o ‘Āmoní, na‘a nau tui faivelenga ‘i he
toenga ‘o ‘enau mo‘uí (‘Alamā 23:4–7,
16–17; 27:20–27).

Na‘a nau ui ‘a kinautolu ko e kau
‘Anitai-Nīfai-Līhai, ‘**Alamā** 23:16–17;
24:1. Na‘a nau fakafisi ke lilingi toto
pea nau tanu ‘enau ngaahi mahafu taú,
‘**Alamā** 24:6–19. Na‘e teuteu honau
ngaahi fohá ke tau pea nau fili ‘a Hila-
mani ke hoko ko honau taki, ‘**Alamā**
53:16–19; 56–58 (na‘e toe ui foki ‘a
e ngaahi foha ko ‘ení ko e kau tau
talavou ‘e toko 2,000).

‘ANITELŪ

Ko e tokoua ‘o Saimone Pita ‘i he Fua-
kava Fo‘ou, pea ko e toko taha ‘o e Kau
‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Ua
na‘e ui ‘e Sisū lolotonga ‘ene ngāue
fakafaipekau ‘i he māmani (Mātiu 4:18–
19; Ma‘ake 1:16–18, 29).

‘APETENIKŌ. *Vakai foki ki he* Taniela

Na‘e ‘i ai ‘a e kau talavou ‘Isileli, ko
Seteleki, Mēsake, mo ‘Apetenikō ‘i he
Fuakava Motu‘á, ‘a ia na‘e ‘omi fakataha
‘a kinautolu mo Taniela, ki he palasi ‘o
Nepukanesa, ko e tu‘i ‘o Pāpiloné. Ko
e hingoa faka-Hepelū ‘o ‘Apetenikoó

ko ‘Asalia. Na‘e fakafisi ‘a e kau tala-
vou ‘e toko faá ni ke nau ‘ulí ‘i ‘a kinau-
tolu ‘i he‘enau kai ‘a e kakano‘i manu
mo inu ‘a e uaine ‘a e tu‘í (Taniela 1).
Na‘e lī ‘a Seteleki, Mēsake, mo ‘Apeteni-
kō ki ha loto afi kakaha ‘e he tu‘í ka
na‘e fakahaofi ‘a kinautolu ‘e he ‘Alo ‘o
e ‘Otuá (Taniela 3).

‘APÍ. *Vakai foki ki he* Fāmilí

‘Oku totonu ke hoko ‘a e ‘apí ko e tefito
ia ‘o e ngaahi ngāue kotoa pē ‘i he
ongoongolelé mo e fāmilí.

‘E ‘ata‘atā ‘a e tangatá ‘i ‘api ke fakafie-
mālie ki hono uaifí, **Teut.** 24:5. Peá ne
fekau ia ki hono falé, **Ma‘ake** 8:26.
Tuku ke fakahā ‘e he fānau ‘a ‘enau
anga-fakalotú ‘i ‘api, **1 Tim.** 5:4. Ke fai
poto, mo angatonu ‘o fa‘a nofo ‘i ‘api,
Taitusi 2:5. Mou foki atu ki homou
ngaahi ‘apí, pea fakalaululoto ki he
ngaahi me‘a ‘a ia kuó u lea‘akí, **3 Nīfai**
17:2–3. Na‘á ku na‘ina‘i kiate kinau-
tolu ke nau tau koe‘uhi ko honau uaifí,
mo ‘enau fānau, mo honau ngaahi falé,
mo honau ngaahi ‘apí, **Molom.** 2:23.
‘Oku fekau ki he ngaahi tamaí ke nau
faivelenga mo tokanga fakamātoato ‘i
honau ‘apí, **T&F** 93:43–44, 48–50.

‘APINETAI. *Vakai foki ki he* Faka-
pōngí; Mate Fakama‘atá

Ko ha palōfita Nīfai ‘i he Tohi ‘a
Molomoná.

Na‘á ne kikite ‘e tautea ‘i ‘e he ‘Otuá ‘a e
kakai ‘o e Tu‘í fai angahala ko Noá
kapau ‘e ‘ikai te nau fakatomala,
Mōsaia 11:20–25. Na‘e tuku pōpula
koe‘uhi ko ‘ene kikite‘i hono faka‘auha
‘o e Tu‘í ko Noá mo hono kakai, **Mōsaia**
12:1–17. Na‘á ne ako‘i ‘a e fono ‘a Mōsesé
pea mo Kalaisi ki he kau taula‘eiki fai
angahala ‘a e Tu‘í ko Noá, **Mōsaia** 12–
16. Na‘e tui ‘a ‘Alamā ko e Lahí peá ne
hiki ‘ene ngaahi leá, **Mōsaia** 17:2–4.
Na‘e tutu ia ‘o mate ‘e he Tu‘í ko Noá,
Mōsaia 17:20.

‘APOKALIPISI. *Vakai foki ki he*
Fakahā kia Sioné

Ko e tohi ‘o e Fakahaá, ko e tohi faka‘osi

'i he Fuakava Fo'ou; 'oku toe lava foki 'o 'uhinga ki ha toe fakahā fakaofa kehe pē; na'e ma'u ia mei ha fo'i lea faka-Kiliki 'oku 'uhinga ki he "fakahā mai" pe "tatala hake."

'APOKELEFA. *Vakai foki ki he Folo-folá; Tohi Tapú*

Ko e ngaahi tohi tapu 'a e kau Siú 'a ia 'oku 'ikai kau 'i he Tohi Tapu Faka-Hepeluú ka 'oku tauhi ia 'i he Tohi Tapu 'a e ngaahi siasi faka-Kalisitiane 'e ni'ihī. 'Oku fa'a mahu'inga 'a e ngaahi tohi ko 'eni 'i hono fakafetu'utaki 'o e Fuakava Motu'a mo e Fuakava Fo'ou pea 'oku lau ia 'i he Siasi ko e ngaahi tohi 'oku 'aonga ki hono laú.

'Oku liliu totonu ha kongā lahi 'o e 'Apokelefá ka 'oku 'i ai hano ngaahi lea 'oku 'ikai kau totonu ki ai, **T&F** 91:1–3. 'E 'aonga 'a e 'Apokelefá kiate kinautolu 'oku fakamāma'i 'e he Lau-mālié, **T&F** 91:4–6.

'APOSETOLO. *Vakai foki ki he Ākongā; Fakahaá*

Ko hono 'uhinga 'o e 'Aposetoló 'i he lea faka-Kiliki ko e "tokotaha 'oku fekau'i atu." Ko e hingoa ia na'e 'ai 'e Sisū ki he Toko Hongofulu Mā Ua na'á ne fili mo fakanofa ke hoko ko 'ene kau ākongā mo hono kau tokoni ofi taha lolotonga 'ene ngāue fakafaifekau 'i he māmaní (Luke 6:13; Sione 15:16). Na'á ne fekau'i atu 'a kinautolu ke nau fakafofonga'i ia mo ngāue ma'ana hili 'ene hā'ele hake ki he langí. 'Oku hoko 'a e 'Aposetolo 'i he kuonga mu'á pea mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'i he Siasi kuo toe fakafoki mai 'i he 'aho ní ko ha fakamo'oni makehe kia Sisū Kalaisi 'i he māmaní kotoa ke fakamo'oni'i hono faka-'Otuá mo 'ene toetu'u mei he pekíá (Ngāue 1:22; T&F 107:23).

'Oku langa 'a e Siasi 'o Kalaisí 'i he makatu'unga 'o e kau 'Aposetolo mo e kau palōfita, 'Efesō 2:20; 4:11. Na'e mamata 'a Lihai mo Nifai ki he kau 'Aposetolo 'e toko hongofulu mā uá 'oku nau muimui 'ia Sisū, **1 Nifai** 1:10;

11:34. Kuo pau ke fakamāu'i 'e he kau 'Aposetoló 'a e fale 'o 'Isilelí, **Molom.** 3:18. 'E motuhi atu 'a kinautolu 'oku 'ikai te nau fanongo ki he ngaahi lea 'a e kau palōfita mo e kau 'Aposetoló, **T&F** 1:14 (3 Nifai 12:1). Na'e fakahā mai hono ui mo e ngāue 'a e Toko Hongofulu Mā Uá, **T&F** 18:26–36. Na'e fakanofa 'a Siosefa Sāmīta ko ha 'Aposetolo, **T&F** 20:2; 21:1. 'Oku hoko 'a e kau 'Aposetoló ko e kau fakamo'oni makehe ki he huafa 'o Kalaisí pea 'oku nau ma'u 'a e ngaahi kī ki he ngāue, **T&F** 27:12 (T&F 112:30–32). 'Oku hoko 'a e kau 'Aposetoló 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko ha kōlomu 'oku nau ma'u 'a e mafai tatau mo e Kau Palesitēni 'Uluakí, **T&F** 107:23–24. 'Oku hoko 'a e Toko Hongofulu Mā Uá ko e Fakataha Alēlea Mā'olunga Pule 'oku Fononga Holo, **T&F** 107:33. 'Oku ma'u 'e he kau 'Aposetoló 'a e ngaahi kī 'o e ngāue fakafaifekau, **T&F** 107:35. 'Oku fakamatala'i atu ha ni'ihī 'o e ngaahi fatongia 'o e kau 'Aposetoló, **T&F** 107:58. 'Oku ou pehē ki he Toko Hongofulu Mā Uá; muimui mai kiate au, pea fafanga 'a 'eku fanga sipí, **T&F** 112:14–15. 'Oku mau tui ki he kau 'Aposetolo, **TT** 1:6.

Fili 'o e Kau 'Aposetoló: 'Oku fili 'a e kau 'Aposetoló 'e he 'Eikí (Sione 6:70; 15:16).

Na'e fili 'e Sisū mei he 'ene kau ākongá 'a e kau 'Aposetolo 'e toko hongofulu mā uá, **Luke** 6:13–16. Na'e fili 'a Mātaiasi ke hoko ko ha 'Aposetolo, **Ngāue** 1:21–26. Na'e fekau kia 'Ōliva Kautele mo Māteni Hālisi ke na fekumi ki he Toko Hongofulu Mā Uá, **T&F** 18:37–39.

'ASA

Ko e tu'i ia hono tolu 'o Siutá 'i he Fuakava Motu'á. 'Oku tohi 'i he folofolá na'e "angatonu hono lotó [ki he 'Eikí] 'i hono ngaahi 'aho kotoa pē" (1 Ng. Tu'i 15:14). Lolotonga 'ene pulé na'á ne langa'i hake 'ene kau taú ki ha tu'unga mā'olunga ange, peá ne hu'i atu 'a e ha'amonga mei 'Ttiopeá, pea fakauha mo e ngaahi 'otua loí, pea fakaafe'i 'a e kakai ke nau fai ha fuakava ke nau kumi kia Sihova (1 Ng. Tu'i

15–16; 2 Fkmtl. 14–16). Ka neongo iá, ‘i he taimi ko ia na’e mahaki‘ia ai hono va‘é, na’e ‘ikai te ne kumi ki ha tokoni mei he ‘Eikí peá ne pekia ai (1 Ng. Tu‘i 15:23–24; 2 Fkmtl. 16:12–13).

‘ĀSELI. *Vakai foki ki he Sēkope, Foha*
‘o ‘Aisaké; ‘Isileli

Ko ha foha ‘o Sēkope mo Silipa, ko e kaunanga ‘a Lia ‘i he Fuakava Motu‘á (Sēnesi 30:12–13).

Ko e fa‘ahinga ‘o ‘Āseli: Na’e tāpuaki‘i ‘e Sēkope ‘a ‘Āseli (Sēnesi 49:20), pea na’e tāpuaki‘i ‘e Mōsese ‘a e hako ‘o ‘Āseli (Teut. 33:1, 24–29). Na’e ui ‘a e ngaahi hako ko ‘ení ko e “kau tangata to‘a ‘aupito” (1 Fkmtl. 7:40).

‘ASILIA

Ko ha ‘emipaea ‘i he kuonga mu‘á, pea mo hono fili ko Pāpiloné, na‘á ne pule‘i ha konga lahi ‘o e ngaahi pule‘anga ‘i mu‘a ‘o Sīlia mo Palesitainé ‘i he konga lahi ‘o e taimi ‘o e Fuakava Motu‘á. Neongo na’e hoko ‘a e kau ‘Asiliá ko ha pule‘anga mālohi lahi ‘o kamata mei he kongaloto ‘o e senituli 12 k.m., ‘o a‘u ki he ngata‘anga ‘o e senituli 7 k.m., ka na’e ‘ikai pē te nau lava ‘o fokotu‘u ha pule‘anga fakapolitikale mālohi ke tu‘u ma‘u. Na‘a nau pule ‘i he fakamanavahē, ‘o tā hifo honau ngaahi fili ‘aki ‘a e afi mo e heletā, pe fakavaivai‘i ‘a kinautolu ‘aki ‘enau hanga ‘o fetuku ha konga lahi ‘o honau kakaí ki ha ngaahi feitu‘u kehe ‘o honau ‘emipaea. Na’e ‘ikai pē tuku ‘a e hoko honau kakaí pōpulá ko honau fili, pea na’e lahi ‘a e toutou hoko ‘i he hisitōlia ‘o honau ‘emipaea ‘a e ngaahi angatu‘u. (Vakai ki he, 2 Ng. Tu‘i 18–19; 2 Fkmtl. 32; ‘Īsaia 7:17–20; 10; 19; 37)

‘ĀTAMA. *Vakai foki ki he Hinga ‘a*
‘Ātama mo ‘Ivi; Maikeli; ‘Angelo
Pulé; ‘Ātama-‘Onitai-‘Āmani;
‘Īteni; ‘Ivi

Ko e ‘uluaki tangata ia na’e fakatupu ‘i he māmani.

Ko ‘Ātama ‘a e tamai mo e pēteliaké ‘o e fa‘ahinga ‘o e tangatá ‘i he māmani.

Na’e hanga ‘e he‘ene maumau-fono ‘i he Ngoue ko ‘Īteni (Sēnesi 3; T&F 29:40–42; Mōsese 4) ‘o fakatupu ‘ene “hingá” ‘o ne hoko ai ‘o fakamatelie, ‘a ia ko ha sitepu ia na’e pau ke hoko koe‘uhi kae lava ai ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatá ‘o fakalalakala ‘i he māmani ko ‘ení (2 Nifai 2:14–29; Alam‘a 12:21–26). ‘Oku totonu ai ke fakalāngilangi‘i ‘a ‘Ātama mo ‘Ivi ‘i hona fatongia ‘i hono faka‘atā ke tau tupulaki ‘o ta‘engatá. Ko ‘Ātama ‘a e ‘i Mu‘a ‘i Mu‘a ‘i he Ngaahi ‘Ahó pea ‘oku toe ‘iloa foki ia ko Maikeli (Taniela 7; T&F 27:11; 107:53–54; 116; 138:38). Ko ia ‘a e ‘āngelo pulé pea ‘e toe ha‘u ki he māmani ‘i he‘ene hoko ko e pēteliaké ‘o e fāmili ‘o e fa‘ahinga ‘o e tangatá, ‘i he teuteu ki he hā‘ele ‘anga ua mai ‘a Sīsū Kalaisi (T&F 29:26).

Na’e fakatupu ‘e he ‘Otuá ‘a e tangatá ‘i hono tatau ‘o‘oná, **Sēnesi** 1:26–28 (Mōsese 2:26–28; ‘Ēpa. 4:26–28). Na’e tuku ‘e he ‘Otuá ki he tangatá ke pule ki he ngaahi me‘a kotoa pē pea fekau kiate ia ke ne fakatokolahi mo fakakakai ‘a e māmani, **Sēnesi** 1:28–31 (Mōsese 2:28–31; ‘Ēpa. 4:28–31). Na’e tuku ‘e he ‘Otuá ‘a ‘Ātama mo ‘Ivi ‘i he Ngoue ko ‘Īteni pea tapui ‘a kinaua ke na kai mei he ‘akau ‘o e ‘ilo ‘o e leleí mo e koví, **Sēnesi** 2:7–9, 15–17 (Mōsese 3:7–9, 15–17; ‘Ēpa. 5:7–13). Na’e fakahingoa ‘e ‘Ātama ‘a e me‘a mo‘ui kotoa pē, **Sēnesi** 2:19–20 (Mōsese 3:19–20; ‘Ēpa. 5:20–21). Na’e fakahoko ‘e he ‘Otuá ‘a ‘Ātama mo ‘Ivi ‘i he mali, **Sēnesi** 2:18–25 (Mōsese 3:18–25; ‘Ēpa. 5:14–21). Na’e ‘ahi‘ahi‘i ‘a ‘Ātama mo ‘Ivi ‘e Sētane, peá na kai ‘i he fua tapú, pea na’e kapusi ‘a kinaua ki tu‘a mei he Ngoue ko ‘Īteni, **Sēnesi** 3 (Mōsese 4). Na’e ta‘u 930 ‘a ‘Ātama ‘i he‘ene pekia, **Sēnesi** 5:5 (Mōsese 6:12). Ko e ‘uluaki tangatá ‘a ‘Ātama, **T&F** 84:16. Ki mu‘a pea pekia ‘a ‘Ātamá, na‘á ne ui fakataha mai ‘a hono hako mā‘oni‘oni ki ‘Ātama-‘onitai-‘Āmani ‘o ne tāpuaki‘i ‘a kinautolu, **T&F** 107:53–57. Na’e ‘o hake ‘e ‘Ātama ha feilaulau, **Mōsese** 5:4–8. Na’e papi-taiso ‘a ‘Ātama, ‘o ne ma‘u ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oni, pea na’e fakanofa ia ki he lakanga fakataula‘eikí, **Mōsese** 6:51–68.

‘ĀTAMA-‘ONITAI-‘ĀMANI. *Vakai foki ki he ‘Ātama*

Ko e feitu‘u ia na’e tāpuaki‘i ai ‘e ‘Ātama ‘a hono hako mā‘onī‘onī ‘i he ta‘u ‘e tolu ki mu‘a pea ne toki pekiā (T&F 107:53–56), pea te ne toe ha‘u ki ai ki mu‘a ‘i he taimi ‘o e Hā‘ele ‘Anga Ua Maī. (T&F 116).

‘ATAMAÍ

Ko e ivi faka‘atamaí; ko e ngaahi mālohi ki he ‘ilo ‘i he ngaahi fakakaukaú.

Tauhi kiate ia ‘aki ho lotó kotoa, pea ‘i he loto fie fai, **1 Fkmtl.** 28:9. ‘Ofa kia Sihova ko ho ‘Otuá ‘aki ho lotó kotoa, **Mātiu** 22:37. Ko e fakakaukau ki he ngaahi me‘a ‘o e māmaní ko e maté ia, pea ko e fakakaukau ki he ngaahi me‘a fakalaumālié, ko e mo‘ui ta‘engatá ia, **2 Nifai** 9:39. Na‘e ongo mai ‘a e le‘o ‘o e ‘Eikí ki hoku ‘atamaí, **‘Īnosu** 1:10. Na‘e mālohi lahi ange ‘a e ngāue ‘a e folofolá ‘i he fakakaukau ‘a e kakaí ‘i he heletā, **‘Alamā** 31:5. Te u fakahā kiate koe ‘i ho ‘atamaí, **T&F** 8:2. Fakakaukau‘i ia ‘i ho ‘atamaí, **T&F** 9:8. Tuku ke nofo‘ia ‘i homou ‘atamaí ‘a e ngaahi me‘a mamafa ‘o e nofo ta‘engatá, **T&F** 43:34. Kuo fakapo‘ulí‘i ‘a homou ‘atamaí ‘i he ngaahi taimi kuo hilí, **T&F** 84:54. ‘Alu ‘o mohe ‘i he te‘eki ai ke fuoloa ‘a e po‘ulí, ‘ā hengihengi hake koe‘uhi ke longomo‘ui ‘a homou sinó mo e ‘atamaí, **T&F** 84:124. ‘Oku ‘ikai ‘ilo‘i ‘e Sētane ‘a e finangalo ‘o e ‘Otuá, **Mōsese** 4:6. Na‘e ui ‘e he ‘Eikí ‘a hono kakaí ko SAIONE, koe‘uhi he na‘a nau loto-taha pē mo fakakaukau taha, **Mōsese** 7:18.

‘ATAMAI POTÓ. *Vakai foki ki he Laumālié; Maama ‘o Kalaisí; Mo‘oní*

‘Oku lahi ‘a e ngaahi ‘uhinga ‘o e ‘initelisení, pea ko e ‘uhinga ‘eni ‘e tolu mei he ngaahi ‘uhinga ko iá: (1) Ko e maama ia ‘o e mo‘oní ‘a ia ‘okú ne foaki ‘a e mo‘ui mo e maama ki he ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he ‘univēsí. Na‘e ‘i ai ma‘u pē ia. (2) ‘Oku lava foki ke toe ‘uhinga ‘a e fo‘i lea *ngaahi ‘initelisení*, ki he fānau fakalaumālie ‘a e ‘Otuá. (3) ‘Oku toe

fakamatala foki ‘a e ngaahi folofolá ‘o kau ki he ‘initelisení ‘o ‘uhinga ki he ‘elemēniti fakalaumālie na‘e ‘i ai ma‘u pē ki mu‘a pea toki fakatupu ‘a kitautolu ko e fānau fakalaumālié.

‘Oku fepikitaki ‘a e ‘atamai potó mo e ‘atamai poto, **T&F** 88:40. Ko e ‘atamai potó [intelligence], pe ko e maama ‘o e mo‘oní, na‘e ‘ikai ke fakatupu pe ngaohi ia, **T&F** 93:29. ‘Oku tau‘atāina ‘a e ‘atamai poto kotoa pē ‘i he tu‘unga ko ia ‘a ia kuo tuku ia ki ai ‘e he ‘Otuá, **T&F** 93:30 Ko e nāunau ‘o e ‘Otuá ko e ‘atamai poto, **T&F** 93:36–37. Ko e ‘atamai poto ko ia te tau lava ‘o ma‘u ‘i he mo‘ui ko ‘ení, te tau toe tu‘u hake pē mo ia ‘i he toetu‘ú, **T&F** 130:18–19. ‘Oku pule ‘a e ‘Otuá ki he ngaahi ‘atamai poto kotoa pē; **‘Ēpa.** 3:21. Na‘e fakahā mai ‘e he ‘Eikí kia ‘Ēpalahame, ‘a e kau ma‘u ‘atamai ‘a ia na‘e fakatupu ‘i he te‘eki ai ke ‘i ai ‘a e māmaní, **‘Ēpa.** 3:22.

‘AUKAÍ. *Vakai foki ki he Foaki ‘Ofá; Masivá; Uelofea*

Ko e ta‘ofi loto-fiemālie kita mei ha‘ate kai pe inu ko hono taumu‘á ke te ‘unu‘unu atu ai ke ofi ange ki he ‘Eikí mo kole ‘a ‘ene ngaahi tāpuakí. Ko e taimi ko ia ‘oku ‘aukai ai ha ní‘ihi fakafó‘ituitui pe ha kulupu, ‘oku totonu ke nau lotu foki ke mahino kiate kinautolu ‘a e finangalo ‘o e ‘Eikí, pea ke nau fakatupulekina ha ivi fakalaumālie lahi ange. Na‘e fa‘a fai ma‘u pē ‘e he kakai tui mo‘oní ‘a e ‘aukai.

‘Oku vahe‘i ha ‘aho Sāpate ‘e taha ‘i he māhina ‘i he Siasí ‘i he ‘ahó ní, ke fai ai ‘a e ‘aukai. Pea ‘i he lolotonga ‘a e taimi ko iá, ‘oku ‘ikai ke kai pe inu ai ‘a e kāingalotu ‘o e Siasí ‘i ha houa ‘e uofulu mā fā. Pea ‘oku nau foaki leva ki he Siasí ‘a e pa‘anga ko ia na‘e totonu ke nau fakamoleki ki he ngaahi houa kai ko iá. ‘Oku ui ‘a e pa‘anga ko iá ko e pa‘anga ‘aukai. ‘Oku faka‘aonga‘i ‘e he Siasí ‘a e pa‘anga ‘aukai ki hono tokoní‘i ‘o e masivá mo e faingata‘a iá.

Na‘a mau ‘aukai mo kumi ki he ‘Otuá, **‘Ēsela** 8:21–23, 31. Peá u ‘aukai mo lotu ki he ‘Otuá ‘o e langí, **Nehem.** 1:4. Mou

'aukai koe'uhí ko au, pea 'oua na'a mou kai pe inu 'i he 'aho 'e tolu, **'Ēseta** 4:16. Na'á ku fakavaivai hoku laumālié 'i he 'aukai, **Same** 35:13. 'Ikai ko e 'aukai 'eni kuó u fili, **'Īsaia** 58:3–12. Ne u hanga hoku matá kia Sihova ko e 'Otuá, ke kumi 'i he lotu mo e 'aukai, **Taniela** 9:3. Mou tafoki kiate au 'aki homou lotó kotoa mo e 'aukai, **Sioeli** 2:12. Na'e tui 'a Ninive ki he 'Otuá pea fanongonongo 'a e 'aukai, **Siona** 3:5. Na'e 'aukai 'a Sisú 'i he 'aho 'e fāngofulu, **Mātiu** 4:2 ('Eke. 34:28; 1 Ng. Tu'í 19:8; Luke 4:1–2). Ke 'oua na'a hā ho'ó 'aukaí ki he kakaí, **Mātiu** 6:18 (3 Nifai 13:16). 'Oku 'ikai 'alu ki tu'a 'a e fa'ahingá ni ka 'i he lotu mo e 'aukai, **Mātiu** 17:21. Fai atu 'i he 'aukai mo e lotu, **'Amenai** 1:26 (4 Nifai 1:12). Na'a nau kamata ke 'aukai mo lotu ki he 'Eiki ko honau 'Otuá, **Mōsaia** 27:22. Kuó u 'aukai mo lotu 'i he ngaahi 'aho lahi koe'uhí ke u 'ilo'í 'a e ngaahi me'á ni, **'Alamá** 5:46. Na'e kau fakataha 'a e fānau 'a e 'Otuá 'i he 'aukai pea mo e lotu lahi, **'Alamá** 6:6. Na'e fa'a lotu, mo 'aukai lahi 'a e ngaahi foha 'o Mōsaiaí, **'Alamá** 17:3, 9. Na'e hoko ha taimi 'o e 'aukai mo e lotu lahi hili 'a e mate 'a e tokolahi 'o e kau Nifai, **'Alamá** 28:5–6. Na'a nau 'aukai lahi mo lotu lahi, **'Alamá** 45:1 (Hilam. 3:35). Tuku pē ke teuteu'í ho'ó me'akaí 'i he loto 'oku angatonu koe'uhí ke haohaoa 'a ho'ó 'aukaí, **T&F** 59:13–14. Ke mou fai atu 'i he lotu mo e 'aukai, **T&F** 88:76.

'A'AKÉ. *Vakai foki ki he* Lōmaki 'i he taimi 'o Noá; Noa, Pēteliake 'i he Tohi Tapú; 'Ūmatá

Ko e vaka na'e fo'u 'e Noa 'i he Fua-kava Motu'á, ke fakahaofi 'a e mo'uí lolotonga 'a e fu'u lōmaki lahi.

Ngaohi kiate koe ha vaka [a'ake] 'i he 'akau ko e kofá, **Sēnesi** 6:14. Na'e toka 'a e vaká [a'aké] 'i he ngaahi mo'unga 'o 'Alaláté, **Sēnesi** 8:4. Na'e malu 'a e ngaahi vaka 'o e kau Sēletí 'o hangē ko e 'a'ake 'o Noá, **'Eta** 6:7.

'A'EVÁ, 'A'EVA MO E 'OTUÁ.

Vakai foki ki he Halá; Mā'oni'oni; Talangofuá

Ko e feongoongo mo e tauhi ia 'o e ngaahi akonaki 'a e 'Otuá mo mo'uí 'o e fakatatau ki he finangalo 'o e 'Otuá ki hono kakaí; pea ke ongongofua mo talangofua ki he ngaahi fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Koe'uhí ke u 'ahi'ahi'í 'a kinautolu pe te nau felāka'í 'i he'eku ngaahi fekaú, pe 'ikai, **'Eke.** 16:4. 'E 'ikai ta'ofi ha me'a lelei 'e taha meiate kinautolu 'oku 'a'eva totonú, **Same** 84:11. Ko kinautolu 'oku 'eve'eva 'i he'eku ngaahi fekaú pea tauhi 'eku tu'utu'uni 'e hoko ko hoku kakaí, **'Isikeli** 11:20–21 (Teut. 8:6). Ka ko e hā 'oku 'amanaki 'e Sihova 'iate koé, ke ke 'a'eva mo ho 'Otuá 'i he angavaivai, **Maika** 6:8 (T&F 11:12). Ke tau 'a'eva 'i he māmá 'o hangē ko e 'i he māmá 'a e 'Otuá, **1 Sione** 1:7 (2 Sione 1:6; 4 Nifai 1:12; 3 Sione 1:4). 'A'eva 'i he hala lausi'í ko ia 'oku fakatau ki he mo'uí, **2 Nifai** 33:9. Na'e 'a'eva 'a e Tu'í ko Penisimaní 'i he konisēnisi 'oku 'ata'atá 'i he 'ao 'o e 'Otuá, **Mōsaia** 2:27. Ko homou fatongiá ke mou 'a'eva 'o fakatatau mo e lakanga toputapu 'o e 'Otuá, **'Alamá** 7:22. 'E fakahā 'e he kāingalotu 'o e siasí 'a 'enau 'a'eva mo e lea 'i he anga faka-'Otuá, **T&F** 20:69. Tokanga ki he palofitá 'a'eva 'i he mā'oni'oni kakato 'i hoku 'aó, **T&F** 21:4. Ako'í foki 'enau fānau ke lotu, pea ke 'a'eva 'i he angatonu 'i he 'ao 'o e 'Eikí, **T&F** 68:28. Nofu 'iate au, pea mo au 'iate koe; ko ia ke ke 'a'eva mo au, **Mōsese** 6:34.

'EÁ. *Vakai ki he* 'Ea-hokó

'EA-HOKÓ

Ko ha tokotaha 'okú ne ma'u 'a e totonu ke ne ma'u 'a e ngaahi me'a-foaki fakasino mo fakalaumālie. 'Oku tala'ofa 'i he lolofolá ki he kau mā'oni'oni te nau hoko ko e kau 'ea-hoko ki he ngaahi me'a kotoa pē 'oku ma'u 'e he 'Otuá.

'Oku fie ma'u 'e 'Ēpalahame hano hoko, **Sēnesi** 15:2–5. Na'e hoko 'a 'Ēpalahame ko e tangata 'ea hoko 'a māmani 'i he mā'oni'oni mo e tui, **Loma** 4:13. Ko e fānau 'a e 'Otuá 'a kitautolu, pea kapau ko e fānau pea tā ko e kau hoko, ko e

kau hoko ki he ‘Otuá, pea ko e kau hoko fakataha mo Kalaisi, **Loma** 8:16–17 (T&F 84:38). Kapau ko e foha, ko e foha hoko ‘o e ‘Otuá ‘ia Kalaisi, **Kalētia** 4:7. Kuo tu‘utu‘uni ‘e he ‘Otuá ‘a hono ‘Aló ke ‘a‘ana ‘a e me‘a kotoa pē, **Hepelū** 1:2. Ko kinautolu ‘oku ‘amana-ki atu ki ha fakamolemole ‘o ‘enua ngaahi angahalá, ko e kau ‘ea-hoko ki he pule‘anga ‘o e ‘Otuá **Mōsaia** 15:11. Na‘e hoko ‘a e kakaí ko e fānau ‘a Kalaisi mo e kau ‘ea-hoko ki he pule‘anga ‘o e ‘Otuá **4 Nifai** 1:17. Ko kinautolu kuo nau pekia ta‘ema‘u ha ‘ilo ki he ongo-ongolelei te nau hoko ko e kau ‘ea-hoko ki he pule‘anga fakasilesitalé, **T&F** 137:7–8. Ko e kau pekia ko ia ‘oku fakatomalá te nau hoko ko e kau ‘ea-hoko ki he fakamo‘uí, **T&F** 138:59. Na‘e hoko ‘a ‘Ēpalahame ko ha ‘ea-hoko totonu ‘i he mā‘oni‘oni, ‘**Ēpa**. 1:2.

‘EFESOÓ, TOHI KI HE KAKAI.

Vakai foki ki he Paulá, Ngaahi Tohi ‘a.

Ko ha tohi ‘i he Fuakava Fo‘ou, na‘e fai ‘e he ‘Aposetolo ko Paulá ki he Kāingalotu ‘i ‘Efesoó. ‘Oku mahu‘inga ‘aupito ‘a e tohi ni, he ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi akonaki ‘a Paula ‘o kau ki he Siasi ‘o Kalaisi.

‘Oku kau ‘i he vahe 1 ‘a e founa fetapa faka‘apa‘apa mahení pē. ‘Oku fakamatala ‘a e vahe 2–3 ki he lilii ‘oku hoko ‘i he kakaí ‘i he taimi ‘oku nau hoko ai ko e kau mēmipa ‘o e Siasi—‘oku nau hoko ko e kaungā-kolo mo e kau Mā‘oni‘oni, pea kau fakataha ‘a e kau Senitailé. mo e kau Siú ‘i he Siasi pē taha. ‘Oku fakamatala ‘a e vahe 4–6 ki he ngaahi fatongia ‘o e kau ‘Aposetol mo e kau palōfitá, mo e fie ma‘u ke uoungatahá, mo e fie ma‘u ke ‘ai ‘a e teunga tau kakato ‘o e ‘Otuá.

‘ĒHAPI. *Vakai foki ki he Sisipeli*

Ko e taha ia ‘o e ngaahi tu‘i fai angahala mo mālohi taha ‘o ‘Isileli ‘i he tokelau ‘i he Fuakava Motu‘á. Na‘á ne mali mo Sisipeli, ko ha pilinisi Saitoni, ‘a ia na‘e tupu ai hono kamata ‘o e lotu kia Peali mo ‘Asitaloti ‘i ‘Isileli (1 Ng. Tu‘i

16:29–33; 2 Ng. Tu‘i 3:2) pea fai ‘a e feinga ke faka‘auha ‘a e kau palōfitá mo e hū kia Sihová (1 Ng. Tu‘i 18:13).

Na‘e pule ki ‘Isileli ‘i Samēlia ‘i he ta‘u ‘e uofulu mā ua, **1 Ng. Tu‘i** 16:29 (1 Ng. Tu‘i 16–22). Na‘e fai kovi ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eiki ‘o laka hake ‘iate kinautolu kotoa pē ‘i mu‘a ‘iate iá, **1 Ng. Tu‘i** 16:30. Na‘e tāmāte‘i ia ‘i he tau, **1 Ng. Tu‘i** 22:29–40.

‘EIKÍ. *Vakai foki ki he Sisū Kalaisi; ‘Otuá*

Ko ha huafa ia ‘o e faka‘apa‘apa mo e ongoongolelei lahi ki he ‘Otuá ko e Tamaí mo e Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisi. ‘Oku ‘uhinga ‘a e huafá ki hona tu‘unga ‘i he‘ena hoko ko e ‘eiki aoniu mo ‘ofa ki he‘ena ngaahi fakatupú.

‘Oku ‘ikai ha me‘a ‘e taha ‘oku faingata‘a kia Sihova, **Sēnesi** 18:14. Na‘e folofola ‘a Sihova kia Mōseke ko e mata ki he mata, ‘**Eke**. 33:11. Te ke ‘ofa kia Sihova ko ho ‘Otuá, **Teut**. 6:5 (Mātiu 22:37; Ma‘ake 12:30). Ka ko au mo hoku falé, te mau tauhi ‘a Sihova, **Siosiuá** 24:15. Ko hoku tauhi ‘a Sihova ‘e ‘ikai te u masiva, **Same** 23:1. Ko Sihová ‘oku mālohi mo māfimafi, mo mālohi ‘i he tau, **Same** 24:8. Ko e ‘Eiki ko Sihová ko hoku mālohi, ‘**Īsaia** 12:2 (2 Nifai 22:2). Ko au ko Sihova ko ho Fakamo‘uí mo ho Huhu‘i, ‘**Īsaia** 60:16. Ke ke hū ki he ‘Eiki ko ho ‘Otuá, **Mātiu** 4:10 (Luke 4:8). Ko e ngaahi me‘a lahi kuo fai ‘e he ‘Eiki, **Ma‘ake** 5:19. ‘Oku taha pē ‘a e ‘Eiki ko Sisū Kalaisi, **1 Kol.** 8:6. Ko e ‘Eiki pē taha, ko e tui pē taha, ko e papitaiso pē taha, ‘**Efesō** 4:5. ‘E hā‘ele tonu hifo ‘a e ‘Eiki mei he langí, **1 Tēsāl.** 4:16. Te u ‘alu ‘o fai ‘a e ngaahi me‘a kuo fekau ‘e he ‘Eiki, **1 Nifai** 3:7. ‘E fakamāu‘i ‘e he ‘Eiki ‘a e masivá ‘i he mā‘oni‘oni, **2 Nifai** 30:9. Na‘e fakahaofi ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá, ‘a e ‘Otuá ‘o ‘Ēpalahamé, ‘a e kau ‘Isileli mei he nofo pōpulá, ‘**Alamā** 29:11. ‘Oku ‘ikai ha me‘a te ne fa‘a fakahaofi ‘a e kakaí ni ka ko e fakatomalá mo e tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisi, **Hilam.** 13:6 (Mōsaia 3:12). Fanongo ki he ngaahi lea ‘a Sisū Kalaisi, ko ho ‘Eiki, **T&F** 15:1. Fekumi ma‘u ai

pē ki he fofonga ‘o e ‘Eikí, **T&F** 101:38. ‘E kulokula ‘a e kofu ‘o e ‘Eikí ‘i he ‘ene hā‘ele mai, **T&F** 133:48 (‘Īsaia 63:1–4). Na‘e fakatau folofola ‘a ‘Ēpalahame ki he ‘Eikí, ko e mata ki he mata, ‘Ēpa. 3:11. ‘Oku mau tui ko e ngaahi ‘uluaki tefito‘i mo‘oni mo e ngaahi ouau ‘o e Ongongolele‘i ko e: ‘uluakí, Tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisi, **TT** 1:4.

‘EIKI ‘O E NGAahi KAU TAÚ.

Vakai foki ki he Sisū Kalaisi

Ko ha huafa ia ‘e taha ‘o Sisū Kalaisi. ‘Okú ne pule ki he ngaahi kau tau ‘o e langí mo e māmaní pea taki ‘a e kau mā‘oni‘oni ‘i he tau‘i ‘o e koví (**T&F** 29:9; 121:23).

Ko Sihova ‘o e ngaahi kau tau‘i ko e Tu‘i ‘o e nāunaú, **Same** 24:10. Ko e ‘Otuá ‘o ‘Īsilelí ‘a e ‘Eikí ‘o e Ngaahi Kau Tau‘i, **1 Nifai** 20:2. ‘E ‘ikai fāinga ma‘u ai pē ‘a hoku Laumālié mo e tangatá, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki ‘o e Ngaahi Kau Tau‘i, **T&F** 1:33.

‘EIKITAÚ

Ko ha ‘ōfisa ia ‘i he kau tau Lomá ‘a ia ‘okú ne pule‘i ha kau tau ‘o e toko 50 ki he 100. ‘Oku tatau ‘a e kau sōtia ko iá mo e vahe ono ‘e taha ‘o ha kongā tau (lisione) ‘o e kau tau Lomá. (Vakai ki he, **Mātiu** 8:5; **Luke** 23:47; **Ngāue** 10:1–8.)

‘EKESŌTOSI. *Vakai foki ki he Peni-tateoke*

Ko ha tohi na‘e hiki ‘e Mōsese ‘i he Fua-kava Motu‘á ‘a ia ‘oku fakamatala ki he ‘alu atu ‘a e kau ‘Īsilelí mei ‘Īspite. ‘Oku lava ‘o vahevahe ‘a e hisitōlia ‘o ‘Īsilelí ‘a ia ‘oku tohi ‘i he ‘Ekesōtosí ki ha kongā ‘e tolu: (1) ko e nofo pōpula ‘a e kakaí ‘i ‘Īspité; (2) ko ‘enau ‘alu atu mei ‘Īspité ‘i he takimu‘a ‘a Mōsese kiate kinautolu; mo e (3) ko ‘enau ngāue mateaki ‘i he ngāue ‘a e ‘Otuá ‘i he ‘enau mo‘ui fakalotú mo ‘enau mo‘ui fakapolitikalé.

Ko e ‘uluaki kongá, vahe 1–15, ‘oku fakamatala ia ki he nofo pōpula ‘a ‘Īsilelí ‘i ‘Īspité; ko e kamata‘anga ‘o hono hisitōliá mo hono ui ‘o Mōsese; ko e ‘Ekesōtosí mo hono kamata ‘o e Laka

Atú (Pāsová); mo e fononga atu ‘i he Tahī Kulokulá, ko hono faka‘auha ‘o e kau tau ‘a Feló, mo e hiva ‘o e ikuna ‘a Mōsese.

Ko e kongā hono uá, vahe 15–18, ‘oku fakamatala ia ki hono huhu‘i ‘o ‘Īsilelí mo e ngaahi me‘a na‘e hoko ‘i he fononga atu mei he tahi Kulokulá ki Sainái; ko e ngaahi vai kona ‘o Malá, ko hono foaki mai ‘o e fanga kueilí mo e maná, ko hono tauhi ‘o e Sāpaté, ko e mana ‘o hono foaki mai ‘o e vai ‘i Lefitimí pea mo e tau ‘i ai mo e kau ‘Amalekí; ko e a‘u mai ‘a Setelō ki he ‘apitangá pea mo ‘ene fale‘i ‘o kau ki hono pule‘i fakasivile ‘o e kakaí.

Ko e kongā hono tolú, vahe 19–40, ‘oku fakamatala ia ki he fakatapu‘i ‘a ‘Īsilelí ke nau fai ‘a e ngāue ‘a e ‘Otuá lolotonga ‘o e ngaahi me‘a molumalu na‘e hoko ‘i Sainái. ‘Oku fakamavahe‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e kakaí ko ha pule‘anga ‘o e kau taula‘eikí, mo ha pule‘anga toputapu, peá ne foaki mai ‘a e Fekau ‘e Hongofulú; pea fai mai mo e ngaahi fakahinohino ‘o kau ki he tāpanekalé, mo hono ngaahi nāunaú, pea mo e lotu ‘i aí. Hili ia na‘e hoko mai leva ‘a e fakamatala ki he angahala ‘a e kakaí ‘i he‘enau hū ki he ‘uhiki‘i pulu koulá, pea toki fakamuimui ‘aki ‘a e fakamatala ki hono langa ‘o e tāpanekalé mo e ngaahi fakahinohino ki he anga ‘o e lotu ‘oku fai ‘i aí.

‘ELELÓ. *Vakai foki ki he Lea Kehe-kehé, Me‘a-foaki ‘o e*

Ko ha fakataipe ia ‘o e leá. Kuo pau ke mapule‘i ‘e he Kau Mā‘oni‘oní ‘a honau ‘eleló, ‘a ia ‘oku ‘uhinga ia ki he‘enau mapule‘i ‘a ‘enau leá. ‘Oku toe ‘uhinga foki ‘a e ‘eleló ki he ngaahi lea mo e kakaí. ‘E hokosia ‘a e taimi kuo pau ke peluki ai ‘a e tui kotoa pē, pea vete ‘a e ‘elelo kotoa pē ki he ‘Otuá (‘Īsaia 45:23; **Loma** 14:11).

Ta‘ofi ho ‘eleló mei he koví, **Same** 34:13 (1 **Pita** 3:10). Ko ia ia ‘oku tauhi hono ‘eleló ‘oku fakahaofi ‘e ia hono laumālié, **Lfkt**. 21:23. Ka ai ha taha ‘oku ‘ikai ta‘ofi hono ‘eleló, ‘oku ta‘e‘aonga ‘a e lotu ‘a e tangata ko iá, **Sēmisi** 1:26.

Kapau ‘e ‘ikai tūkia ha taha ‘i he leá ko e tangata haohaoa ia, **Sēmisi** 3:1–13. ‘E malanga ‘aki ‘a e ongoongolelei ki he pule‘anga kotoa pē, mo e fa‘ahinga,, mo e lea, pea mo e kakai, **Fakahā** 14:6–7 (2 Nīfai 26:13; Mōsaia 3:13, 20; T&F 88:103; 112:1). ‘Oku foaki ‘e he ‘Eikí ki he ngaahi pule‘anga kotoa pē, ‘i honau kakai mo ‘enau leá, ke nau akonaki ‘aki ‘ene folofolá, **‘Alamā** 29:8. ‘E ‘oatu ‘a e ngaahi peletí ni ki he pule‘anga, fa‘ahinga, lea, mo e kakai fulipē, **‘Alamā** 37:4. Fuofua feinga ke ma‘u ‘eku leá, pea ‘e toki vete ho ‘elelō, **T&F** 11:21. ‘E fanongo ‘a e tangata kotoa pē ki hono kakato ‘o e ongoongolelei ‘i hono ‘elelo ‘o‘oná, **T&F** 90:11.

‘ELOHIMI. *Vakai ki he Tamai ‘i Hē-vaní; ‘Otuá*

‘ĒLONE, FOHA ‘O MŌSAIÁ. *Vakai foki ki he Mōsaia, Foha ‘o Penisimaní; Mōsaia, Ngaahi Foha ‘o*

Ko ha foha ‘o e Tu‘i ko Mōsaia, ‘i he Tohi ‘a Molomoná. Na‘e hoko ‘a ‘Ēlone ko ha faifekau, ‘a ia na‘e tokoni ‘ene ngaahi ngāue faivelengá ki hono fakautlui ‘o ha kakai tokolahi kia Kalaisi.

Na‘e hoko ko ha tokotaha ta‘etui ‘a ia na‘e feinga ke faka‘auha ‘a e Siasí, **Mōsaia** 27:8–10, 34. Na‘e hā mai ha ‘āngelo kiate ia mo hono kaungā-ngāuē, **Mōsaia** 27:11. Na‘e fakatomala pea kamata ke malanga ‘aki ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá, **Mōsaia** 27:32–28:8. Fakafisi ke ui ko e tu‘i kae ‘alu ia ki he fonua ‘o e kau Leimaná ke malanga ‘aki ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá, **‘Alamā** 17:6–9. ‘Aukai mo lotu ke ma‘u ha fakahinohino, **‘Alamā** 17:8–11. Ako ‘i ‘a e tamai ‘a e Tu‘i ko Lamōnaí, **‘Alamā** 22:1–26. ‘Alu ke malanga ki he kau Sōlamí, **‘Alamā** 31:6–7.

‘ĒLONE, TOKOUA ‘O MŌSESÉ.

Vakai foki ki he Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné; Mōsesé

Ko ha foha ‘o ‘Amilami mo Siokāpeti ‘i he Fuakava Motu‘á, mei he fa‘ahinga ‘o Līvai (‘Eke. 6:16–20); ko e ta‘okete ‘o Mōsesé (‘Eke. 7:7).

Na‘e fili ia ‘e he ‘Eikí ke tokoni kia Mōsesé ‘i hono ‘omi ‘o e fānau ‘a ‘Isilelí mei ‘Isipité pea ke ne hoko ko ‘ene tangata lea, **‘Eke.** 4:10–16, 27–31; 5:1–12:51. Na‘e ma‘u ai ‘e Mōsesé ‘i he Mo‘unga Sainaí, ‘a e ngaahi fakahinohino kau ki hono fili ‘o ‘Ēlone mo hono ngaahi foha ‘e toko faá ki he Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné, **‘Eke.** 28:1–4. Ngaohi ha ‘uhiki‘i pulu koula tu‘unga ‘i ha kole ‘a e kakai, **‘Eke.** 32:1–6, 21, 24, 35. Mate ‘i he Mo‘unga ko Hoá ‘i hono ta‘u 123, **Nōmipa** 20:22–29 (Nōmipa 33:38–39). Na‘e foaki foki ‘e he ‘Eikí ha lakanga fakataula‘eiki kia ‘Ēlone mo hono hakó, **T&F** 84:18, 26–27, 30. Ko kinautolu ‘oku nau ngāue‘i honau ngaahi lakanga ‘i he lakanga fakataula‘eiki ‘oku nau hoko ko e ngaahi foha ‘o Mōsesé pea mo ‘Ēlone, **T&F** 84:33–34. ‘E fakatonuhia‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi ngāue mā‘oni‘oni ‘a kinautolu kuo ui ‘e he Tamai ‘o hangé ko ‘Ēloné, **T&F** 132:59.

‘ĒMENÍ. *Vakai foki ki he Lotú*

Ko hono ‘uhingá ko e “‘ofa ke pehē” pe “ko ia pē.” ‘Oku lea ‘aki ‘a e ‘Ēmení ke fakahā ‘a e tali loto-māfana pe loto-fiemālie mo e loto-taha (Teut. 27:14–26) pe ko e lea mo‘oni (1 Ng. Tu‘i 1:36). Ka ‘i he ‘aho ní, ‘oku ‘osi ha lotu, fai ‘o ha ngaahi fakamo‘oni, pe ngaahi malanga, pea ‘oku lea ‘aki ‘e kinautolu ‘oku nau fanongo ki he lotú pe pōpoaki ‘a e ‘ēmení ke fakamahino‘i ‘a ‘enau loto ki ai mo ‘enau tali ia.

‘I he kuonga ‘o e Fuakava Motu‘á, kuo pau ke lea ‘aki ‘e ha taha ‘a e ‘ēmení ‘i he taimi ‘oku nau fai ai ha fakapapau (1 Fkmtl. 16:7, 35–36; Nehem. 5:13; 8:2–6). ‘Oku ui ‘a Kalaisi “ko e ‘Ēmení, ko e fakamo‘oni angatonu mo mo‘oni” (Fakahā 3:14). Na‘e toe hoko foki ‘a e ‘ēmení ko e faka‘ilonga ‘o ha fuakava ‘i he Ako‘anga ‘o e Kau Palōfitá (T&F 88:133–135).

‘EMIPAEA LOMÁ. *Vakai foki ki he Loma*

Ko e ‘emipaea ia ‘o Loma ‘i he kuonga mu‘á. Na‘e hoko ‘a e ‘Emipaea Lomá ‘i

he taimi ‘o e kuonga ‘o e kau ‘aposetoló ko e pule‘anga mālohi taha ia ‘i he māmaní. Na‘e kau ki ai ‘a e ngaahi fonua kotoa pē ‘i loto ‘i he vaha‘a ‘o ‘Iufaletesí, ko e Vaitafe Tanupí (Danube), mo e Vaitafe Lainí (Rhine), ko e tahi ‘Atalanitikí, mo e toafa Sahalá. Na‘e hoko ‘a Palesitaine ko e pule‘anga fakaongoongo ‘i he ta‘u 63 k.M., ‘i he taimi na‘e kapa ai ‘e Pomipeisi (Pompeius) ‘a Selūsalemá. Neongo na‘e foaki ange ‘e he kau Lomá ha faingamālie lahi ki he kau Siú, ka na‘e fehi‘a ‘a e kau Siú ia ‘i he pule ‘a e kau Lomá pea na‘a nau fa‘a angatu‘u ai kiate kinautolu.

Ko ha tangata‘ifonua Loma ‘a Paula, pea na‘á ne ngāue ‘aki ‘a e lea fakakilikí, he ko e lea ia na‘e lahi taha hono ngāue ‘aki ‘i he ‘emipaeá, ‘i he‘ene fakamafofa ‘a e ongoongoleléi ‘i he ‘emipaeá.

‘Ange kia Sisa ‘a e ngaahi me‘a ‘a Sisa, **Mātiu** 22:17–22. Ko e taukave‘i ‘e Paula ‘a ‘ene ngaahi totonu ‘i he‘ene hoko ko e tangata‘ifonua Lomá, **Ngāue** 16:37–39 (Ngāue 22:25–29).

‘ENITAUMENÍ. *Vakai foki ki he*
Temipalé

Ko hono faka‘uhinga‘i fakakātoá ko ha me‘a‘ofa ia ‘o e mālohi pe fakakoloa‘i mei he ‘Otuá. ‘Oku lava ‘e he kāingalotu taau mo fe‘unga ‘o e Siasí ‘o ma‘u ha me‘a‘ofa ‘o e mālohi tu‘unga ‘i he ngaahi ouau ‘i he temipalé ‘a ia ‘oku foaki ai kiate kinautolu ‘a e fakahinohino mo e ngaahi fuakava ‘o e Lakanga Fakataula‘eiki Toputapú ‘a ia ‘oku nau fie ma‘u ke nau lava ai ‘o ma‘u ‘a e hakeaki‘i. ‘Oku kau ‘i he ‘enitaumení ‘a e fakahinohino ‘oku kau ki he palani ‘o e fakamo‘uí.

‘E fakakoloa‘ia‘i ai ‘a kimoutolu ‘aki ‘a e mālohi mei ‘olunga, **T&F** 38:32, 38 (Luke 24:49; T&F 43:16). Langa ha fale, ‘a ia ko e fale ‘oku ou loto ke foaki ai kiate kinautolu kuó u filí ‘a e mālohi mei ‘olunga, **T&F** 95:8. Kuó u teuteu ha fu‘u fakakoloa‘i lahi mo e tāpuaki, **T&F** 105:12, 18, 33. ‘E fiefia lahi ‘a e tokolahi koe‘uhí ko e fakakoloa‘i lahi ‘a ia kuo tāpuaki‘i ‘aki ‘a ‘eku kau tamaio‘eiki, **T&F** 110:9. Ko e nāunau,

lāngilangi, mo e fakakoloa‘ia kuo tu‘utu‘uni ia ‘aki ‘a e ouau ‘o hoku fale tapú, **T&F** 124:39. Ko kinautolu ‘e ui ‘e he Tamaí, ‘o hangē ko ‘Éloné, ‘e tāpuaki‘i ‘aki ia ‘a e ngaahi kí ‘o e mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eiki, **T&F** 132:59.

‘ĒPALAHAME. *Vakai foki ki he*
Fuakava Faka-‘Ēpalahamé

Ko ha foha ‘o Tela, na‘e fanau‘i ‘i ‘Ua ‘i Kalitia, (Sēnesi 11:26, 31; 17:5). Ko ha palōfita ‘a e ‘Eiki ‘a ia na‘e fai ‘e he ‘Eiki ha ngaahi fuakava ta‘engata mo ia, ‘a ia ‘oku tāpuekina ai ‘a e ngaahi pule‘anga kotoa ‘o e māmaní. Na‘e ‘uluaki ui ‘a ‘Ēpalahame ko ‘Epalame.

Na‘á ne hiki ki Hālani, ‘a ia na‘e mate ai ‘a Tela, **Sēnesi** 11:31–32 (‘Ēpa. 2:1–5). Na‘e ui ‘e he ‘Otuá ke fononga ki Kēnani pea ke ne ma‘u ai ha fuakava fakalangi, **Sēnesi** 12:1–8 (‘Ēpa. 2:4, 15–17). Fononga ki ‘Isipite, **Sēnesi** 12:9–20 (‘Ēpa. 2:21–25). Na‘e nofo ‘i Hēpeloni, **Sēnesi** 13:18. Fakahaofi ‘a Lote, **Sēnesi** 14:1–16. Fetaulaki mo Melekisēteki, **Sēnesi** 14:18–20. Fanau‘i ‘e Heka‘ā hono foha ko ‘Isimelí, **Sēnesi** 16:15–16. Na‘e liliu hono hingoá ko ‘Ēpalahame, **Sēnesi** 17:5. Na‘e folofola ‘a e ‘Eiki kia ‘Ēpalahame mo Sela te na ma‘u ha foha, **Sēnesi** 17:15–22; 18:1–14. Fanau‘i ‘e Sela hono foha ko ‘Aisaké, **Sēnesi** 21:2–3. Na‘e fekau‘i ia ke ne feilaulau ‘aki ‘a ‘Aisake, **Sēnesi** 22:1–18. Na‘e mate ‘a Sela pea tanu ia, **Sēnesi** 23:1–2, 19. Na‘e mate ‘a ‘Ēpalahame pea tanu ia, **Sēnesi** 25:8–10. Na‘e hoko ‘a e loto-leléi ‘a ‘Ēpalahame ke feilaulau‘i ‘a ‘Aisaké ko ha tatau ia ‘o e ‘Otuá mo hono ‘Alo pe Taha na‘e Fakatupú, **Sēkope** 4:5. Na‘e totongi vahēhongofulu kia Melekisēteki, **‘Alamā** 13:15. Na‘e ‘uluaki mamata mo fakamo‘oni ki he hā‘ele mai ‘a Kalaisí, **Hilam**. 8:16–17. Na‘á ne ma‘u ‘a e lakanga fakataula‘eiki meia Melekisēteki, **T&F** 84:14. ‘Oku hoko ‘a e kau tui faivelengá ko e hako ‘o ‘Ēpalahame, **T&F** 84:33–34 (Kalētia 3:27–29). Na‘á ne ma‘u ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he fakahā, **T&F** 132:29. Kuó ne ma‘u hono hakeaki‘i, **T&F** 132:29. Na‘á ne fekumi ki he ngaahi tāpuaki ‘o e ngaahi tamaí

mo hono fakanofo ki he lakanga fakataula'eikí, 'Ēpa. 1:1–4. Na'e fakatanga'í ia 'e he kau palōfita loi 'o Kalitiá, 'Ēpa. 1:5–15. Na'e fakahaofi ia 'e he 'Eikí, 'Ēpa. 1:16–20. Na'á ne ako 'o 'ilo ki he la'áá, māhiná, mo e ngaahi fetu'ú, 'Ēpa. 3:1–14. Na'á ne ako 'o 'ilo ki he mo'ui ki mu'a 'i he māmaní pea mo e Fakatupú, 'Ēpa. 3:22–28.

Ko e tohi 'a 'Ēpalahamé: Ko e ngaahi lekooti fakakuongamu'a na'e hiki 'e 'Ēpalahame 'a ia na'e ma'u 'e he Siasí 'i he 1835. Na'e ma'u 'a e ngaahi lekōtí mo ha ngaahi sino na'e fakatolonga 'i he ngaahi fonualoto 'Isipitē 'e 'Anitoniō Lepolo (Antonio Lebolo), 'a ia na'á ne tohi tuku ia kia Maikeli Senitelā (Michael Chandler). Na'e faka'ali'ali holo ia 'e Senitelā 'i he 'Unaiteti Siteití 'i he 1835. Na'e fakatau mai ia 'e ha ngaahi kaume'a 'o Siosefa Sāmita meia Senitelā 'o foaki ki he Palōfitá, 'a ia na'á ne liliu ia. 'Oku ma'u ha ni'ihí 'o e ngaahi lekooti ko 'ení 'i he Mata'itofe Mahu'ingá.

'Oku hiki 'i he vahe 1 'a e ngaahi me'a na'e hoko kia 'Ēpalahame 'i 'Ua 'i Kalitiá, 'a ia na'e feinga ai 'a e kau taula'eikí fai angahalá ke nau feilaulau 'aki ia. 'Oku fakamatala 'a e vahe 2 ki he'ene fononga ki Kēnaní. Na'e hā mai 'a e 'Eikí kiate ia 'o fai ha ngaahi fuakava mo ia. 'Oku tohi 'i he vahe 3 'a e mamata 'a 'Ēpalahame ki he 'univēsí peá ne mamata ki he fetu'utaki 'a e ngaahi sino fakalangí. Ko e vahe 4–5 ko ha fakamatala ia 'e taha 'o e Fakatupú.

Ko e hako 'o 'Ēpalahamé: Ko e kakai, na'e tupu 'i he'enau talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí, 'a 'enau ma'u 'a e ngaahi tala'ofa mo e ngaahi fuakava ko ia na'e fai 'e he 'Otuá kia 'Ēpalahamé. 'Oku lava 'e he tangata mo e fefine kotoa pē 'o ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ko 'ení kapau ko e hako mo'oni 'a kinautolu 'o 'Ēpalahame pe na'e ohi mai 'a kinautolu ki hono fāmili 'i he'enau tali 'a e ongoongolelei pea nau papitaiso (Kalētia 3:26–29; 4:1–7; T&F 84:33–34; 103:17; 132:30–32; 'Ēpa. 2:9–11). 'E lava 'o mole mei he hako totonu 'o 'Ēpalahamé 'a

hono ngaahi tāpuaki 'i he'enau tala-ngata'a (Loma 4:13; 9:6–8).

'EPALAME. *Vakai ki he 'Ēpalahame*

'ĒPELI. *Vakai foki ki he Keini; 'Ātama*
Ko ha foha 'o 'Ātama mo 'Ivi 'i he Fuakava Motu'á.

'Ohake ki he 'Otuá ha feilaulau lelei ange 'i hono tokoua ko Keini, **Sēnesi** 4:4–5 (Hepelū 11:4; Mōsese 5:16–21). Na'e fakapoongi ia 'e Keini, **Sēnesi** 4:8 (Mōsese 5:32). Ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí meia 'Ātama, **T&F** 84:16. Na'e fa'ufa'u 'a Sētane mo Keini ke fakapoongi 'a 'Ēpeli, **Mōsese** 5:28–31 (Hilam. 6:27).

'ĒSAIASI

Ko e (faka-Kiliki ia) 'o e hingoa 'Īsaiá 'i he Fuakava Fo'ou (Luke 4:17 faka-Pilitāniá). Ko ha palōfita foki 'a 'Esaiaisi 'a ia na'e mo'ui 'i he ngaahi 'aho 'o 'Ēpalahamé (T&F 76:100; 84:11).

'ĒSELA

Ko ha taula'eiki mo e tangata tohi 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'á ne fakafoki ha ni'ihí 'o e kau Siú ki Selūsalema mei he nofo pōpula 'i Pāpiloné ('Ēsela 7–10; Nehem. 8, 12). Na'á ne ma'u ha ngofua 'i he ta'u 458 k.m. meia 'Atakisekisi, ko e tu'í 'o Peasiá, ke ne 'ave ki Selūsalema ha taha pē 'i he kau Siu nofo pōpulá 'a ia 'oku nau fie fokí ('Ēsela 7:12–26).

Ki mu'a 'i he taimi 'o 'Ēselá, na'e meime-pule'i kakato pē 'e he kau taula'eikí 'a hono lau 'o e ngaahi folofola kuo tohi pea fakatahataha'í 'o ui "ko e fonó." Na'e tokoni 'a 'Ēsela 'i hono faka'atá 'o e ngaahi folofolá ke lau 'e he Siu kotoa pē. Na'e faifai pea hoko hono lau tau'atāina 'o e "tohi 'o e fonó" ko e me'a mahu'inga taha ia 'i he mo'ui fakafonua 'a e kau Siú. Mahalo 'e lau ko e akonaki mahu'inga taha 'a 'Ēselá ko 'ene sippinga teuteu'í hono lotó ke ne kumi ki he fono 'a e 'Eikí, mo talangofua ki ai, pea ako'í ia ki he kakai kehé" ('Ēsela 7:10).

Ko e tohi 'a 'Ēselá: 'Oku hanga 'e he vahe 1–6 'o fakamatala'í 'a e ngaahi me'a

na'e hoko 'i he ta'u 'e onongofulu ki he valungofulu ki mu'a pea toki a'u mai 'a 'Ēsela ki Selūsalemá—ko e tu'utu'uni 'a Kōlesi 'i he ta'u 537 κ.μ. pea mo e foki mai 'a e kau Siú 'i he taimi 'o Selupēpeli. 'Oku fakahā mai 'e he vahe 7–10 'a e anga 'o e 'alu atu 'a 'Ēsela ki Selūsalemá. Na'á ne 'aukai mo lotu fakataha mo hono kaungā fonongā ke malu'i 'a kinautolu. Na'a nau 'ilo'i 'i Selūsalema ha kau Siu na'a nau mu'omu'a atu ki Selūsalema ki mu'a 'i he tu'utu'uni 'a Selupēpeli, pea na'a nau mali mo e kakai fefine 'i tu'a 'i he fua-kavá, pea nau hanga ai 'o 'ulí'i 'a kinautolu. Na'e lotua 'a kinautolu 'e 'Ēsela, pea ne fakafuakava'i 'a kinautolu ke nau vete'i 'a honau ngaahi uaifi ko iá. 'Oku ma'u 'i he tohi Nehemaiá 'a e konga faka'osi 'o e hisitōlia na'e hiki 'e 'Ēselá.

'ĒSETA

Ko ha fefine tui lahi 'aupito ia, pea ko ia 'oku lahi taha 'a e fakamatala ki ai 'i he tohi 'Ēsetá.

Ko e tohi 'a 'Ēsetá: Ko ha tohi 'i he Fua-kava Motu'á 'a ia 'oku hiki ai 'a e talanoa ki he fu'u loto-to'a lahi 'a Kuini 'Ēseta 'i hono fakahaofi 'a hono kakai mei he faka'auhá.

'Oku fakamatala 'a e vahe 1–2 ki he anga hono fili 'o 'Ēseta, 'a ia ko ha fefine Siu pea mo e 'ofefine ohi 'o e tangata Siu ko Motekiai, 'o ne hoko ko e kuini 'o Peasia koe'uhi ko 'ene fu'u hoihoifua lahi. 'Oku fakamatala 'a e vahe 3 kia Hāmani, 'a ia ko e 'eiki lahi ia 'i he 'ao 'o e tu'í, pea na'á ne fehí'a kia Motekiai, pea ne ma'u 'a e tu'utu'uni ke tāmata'i 'a e kakai Siu kotoa pē. 'Oku fakamatala 'a e vahe 4–10 ki hono fakahā 'e 'Ēseta 'a hono tupu'angá ki he tu'í, neongo hono fakatu'utāmaki lahi kiate iá, pea tupu ai hono liliu 'o e tu'utu'uni na'e fai

'ESI-FEILAUĀÚ. *Vakai foki ki he*
Feilaulá

Ko ha me'a ia na'e langa ke fai ai 'a e ngaahi feilaulau, ngaahi foaki, mo e hū. Na'e langa 'e Noa ha 'esi-feilaulau ki

he 'Eikí pea ne 'o hake ai ha ngaahi feilaulau tutu, **Sēnesi** 8:20. Na'e langa 'e 'Ēpalahame ha 'esi-feilaulau ki he 'Eikí, **Sēnesi** 12:7–8. Na'e ha'i 'e 'Ēpalahame 'a 'Aisake ko hono fohá 'i he funga 'esi-feilaulá, **Sēnesi** 22:9 (Sēnesi 22:1–13). Na'e langa ai 'e Sēkope ha 'esi-feilaulau 'o ne ui 'a e potu ko iá ko 'Ele-pēteli, **Sēnesi** 35:6–7. Na'e langa 'e 'Ilaisiá ha 'esi-feilaulau pea ne pole ki he kau taula'eiki 'a Pealí, **1 Ng. Tu'i** 18:17–40. Kapau te ke 'omi ho'ome'afOakí ki he 'esi-feilaulá, tomu'a fakalelei ki ho káingá, **Mātiu** 5:23–24. Na'á ku mamata 'i he lalo 'esi-feilaulá ki he ngaahi laumálie 'o kinautolu na'e tāmata'i koe'uhi ko e folofola 'a e 'Otuá, **Fakahā** 6:9 (T&F 135:7). Na'e langa 'e Lihai ha 'esi-feilaulau 'o e maka pea ne 'o hake 'a e fakafeta'i ki he 'Eikí, **1 Nifai** 2:7. Na'e fakahaofi 'a 'Ēpalahame mei he mate 'i he funga 'esi-feilaulau 'o 'Elikená, **'Ēpa.** 1:8–20.

'ETA. *Vakai foki ki he* Sēletí, Kau

Ko e palōfita Sēletí fakamuimui taha ia 'i he Tohi 'a Molomoná ('Eta 12:1–2).

Ko e tohi 'a 'Etá: Ko ha tohi 'i he Tohi 'a Molomoná 'a ia 'oku kau ki ai ha ngaahi konga 'o e lekooti 'o e kau Sēletí. Ko e kau Sēletí ko ha kakai ia na'a nau nofo 'i he hemisifia hihifó 'i ha ngaahi senituli lahi ki mu'a 'i he kakai 'o Lihai. Na'e ma'u 'a e tohi 'a 'Etá mei ha ngaahi peleti 'e uofulu mā fá na'e ma'u 'e he kakai 'o Limihai (Mōsaia 8:8–9).

'Oku fakamatala 'a e vahe 1–2 ki he anga 'o e mavahe 'a e kau Sēletí mei honau 'apí 'i he taimi 'o e Taua 'o Pēpeli 'o kamata 'enau fononga mai ki he fonua ko ia 'oku ui he taimí ni ko e konitinēniti 'Ameliká. 'Oku fakamatala 'a e vahe 3–6 ki he mamata 'a e tokoua 'o Sēletí ki he Fakamo'uí 'i he tu'unga fakalaumálié pea mo e folau mai 'a e kau Sēletí 'i ha ngaahi vaka lalafala 'e valu. 'Oku hoko atu 'a e fakamatalá 'i he vahe 7–11 ki he hisitōlia 'o e fai angahala ko ia na'e mo'ua ai 'a e konga lahi 'o e hisitōlia 'o e kau Sēletí. Na'e tohi leva 'e Molonai 'a ia na'á ne fakatonutonu 'a e lekooti 'a 'Etá, 'a e vahe

12–13 ‘o kau ki he ngaahi me‘a fakaofu na‘e fakahoko ‘i he tui kia Kalaisi pea mo e Selūsalema Fo‘ou ‘e hoko mai. ‘Oku fakamatala ‘a e vahe 14–15 ki he anga ‘o e hoko ‘a e kau Sēleti ko ha pule‘anga mālohi ka na‘e faka‘auha ‘a kinautolu ‘i he tau fakalotofonua tu‘unga ‘i he fai angahalā.

‘EVANGELIŌ. *Vakai foki ki he*

Pēteliake; Tāpuaki Fakapēteliake

Ko e toko taha ia ‘okū ne ‘ave pe malanga ‘aki ‘a e ngaahi ongoongo fakafiefia ‘o e ongoongolelei ‘a Sisū Kalaisi. Na‘e ako‘i ‘e Siosefa Sāmīta ko ha pēteliake ‘a e ‘evangelio. ‘Oku ui ‘a e kau pēteliake pea fakanofu ‘a kinautolu ‘o fakatatau ki he tu‘utu‘uni ‘a e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uā ke nau foaki ha ngaahi tāpuaki makehe ‘a ia ‘oku ui ko e ngaahi tāpuaki fakapēteliake.

‘Oku ui ‘e he ‘Eiki ha kau tangata ‘e ni‘ihi ko e kau ‘Aposetolo, mo e ni‘ihi ko e kau palōfita, mo e ni‘ihi ko e kau ‘evangelio, ‘Efesō 4:11. Ko e ngāue ‘a e ‘evangelio, **2 Tīm.** 4:5. ‘Oku mau tui ki he kau ‘aposetolo, kau palōfita, kau faifekau, kau akonaki, mo e kau ‘evangelio, **TT** 1:6.

‘IFALEMI. *Vakai foki ki he Siosefa,*

Foha ‘o Sēkopé, Manase; Tohi ‘a Molomoná; ‘Isilei

Ko e foha ia hono ua ‘o Siosefa mo ‘Asinaté, ‘i he Fuakava Motu‘á (Sēnesi 41:50–52; 46:20). Na‘e ma‘u ‘e ‘Ifalemi ‘a e tāpuaki ‘o e ‘uluaki fānau ‘o ‘ikai hangē ko e ‘ulungāanga tukufakaholó, pea ‘ikai ma‘u ia ‘e Manase, ‘a ia ko e foha lahi (Sēnesi 18:17–20). Na‘e hoko ‘a ‘Ifalemi ko e tamai ‘a e fa‘ahinga ‘o ‘Ifalemi.

Ko e fa‘ahinga ‘o ‘Ifalemi: Na‘e foaki kia ‘Ifalemi ‘a e tāpuaki ‘o e ‘uluaki fānau ‘i ‘Isilei (1 Fkmtl. 5:1–2; Selem. 31:9). ‘E hoko ko honau faingamālie mo e fatongia ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí ke ma‘u ‘a e lakanga fakataula‘eiki, pea ‘ave ‘a e pōpōaki ‘o e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai ki he māmaní, kuo hiki

hake ha fuka ke tākaki mai ‘a ‘Isilei kuo fakamovetevete‘i (‘Īsaia 11:12–13; 2 Nifai 21:12–13). ‘E fakakalauni ‘e he fānau ‘a ‘Ifalemi ‘aki ‘a e nāunau ‘a kinautolu ‘e ha‘u mei he ngaahi fonua ‘o e tokelau ‘a ia te nau foki mai ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí (T&F 133:26–34).

Ko e va‘akau ‘o ‘Ifalemi pe Siosefá: Ko ha lekooti ‘o ha kulupu ‘e taha mei he fa‘ahinga ‘o ‘Ifalemi ‘a ia na‘e taki atu ‘a kinautolu mei Selūsalema ki ‘Ame-rika ‘i he ta‘u 600 κ.μ. nai. ‘Oku ui ‘a e lekooti ‘o e kulupu ko ‘eni ko e va‘akau ‘a ‘Ifalemi pe Siosefá pe ko e Tohi ‘a Molomoná. Te ne fakataha mo e va‘akau ‘o Siutá (‘a ia ko e Tohi Tapú) ‘o hoko ko ha fakamo‘oni pē ‘e taha ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisi, mo ‘ene toetu‘ú, mo ‘ene ngāue faka-‘Otua ‘i he lotolotonga ‘o e ongo va‘a ko ‘eni ‘o e fale ‘o ‘Isilei.

‘E motuhi atu ha va‘a ‘o ‘Ifalemi pea te ne tohi ha fakamo‘oni ‘e taha kia Kalaisi, **LSS, Sēnesi** 50:24–26, 30–31. ‘E hoko ‘o taha ‘a e va‘a ‘o Siutá pea mo e va‘a ‘o Siosefá, ‘**Isikeli** 37:15–19. ‘E tupu fakataha ‘a e ngaahi tohi ‘a Siutá mo e ngaahi tohi ‘a Siosefá, **2 Nifai** 3:12. ‘Oku folofola ‘a e ‘Eiki ki he ngaahi pule‘anga lahi, **2 Nifai** 29. Kuo tuku ‘a e ngaahi ki ‘o e lekooti ‘o e va‘akau ‘a ‘Ifalemi kia Molonai, **T&F** 27:5.

‘ĪLAI. *Vakai foki ki he Samuela,*

Palōfita ‘i he Fuakava Motu‘á.

Ko ha taula‘eiki lahi mo e fakamaau ‘i he Fuakava Motu‘á ‘i he taimi na‘e ui ai ‘e he ‘Eiki ‘a Samuela ke hoko ko ha palōfita (1 Sam. 3). Na‘e valoki‘i ia ‘e he ‘Eiki koe‘uhi ko ‘ene tali lelei pē ‘a e ngaahi fai angahala ‘a hono ongo fohá (1 Sam. 2:22–36; 3:13).

‘ĪLAIASE. *Vakai foki ki he ‘Īlaisiā*

‘Oku lahi hono ngaahi ngāue ‘aki ‘o e hingoa ko e ‘Īlaisé ‘i he folofolá:

‘Īlaisiā: Ko e ‘Īlaisé ko e sipela (faka-Kiliki) ia ‘i he Fuakava Fo‘ou ‘o e ‘Īlaisiā (‘i he lea faka-Hepeluú), ‘o hangē ko ‘ene ‘asi ‘i he Mātiu 17:3–4, Luke 4:25–26, mo e Sēmsi 5:17. Ko ‘Īlaisé ko e palōfita ia ko ‘Īlaisiā ‘i he kuonga mu‘á

‘a ia ‘oku tohi ‘ene ngaahi ngāué ‘i he 1 mo e 2 Ngaahi Tu’í.

Ko e fakamelomelo: Ko e ‘Ilaiasé, ko e hingoa ia ‘oku foaki ki ha taha ‘oku hoko ko ha fakamelomelo. Hangē ko ‘ení, na’e hoko ‘a Sione Papitaiso ko ha ‘Ilaiase, ko’e’uhí ko hono fekau mai ia ke ne teuteu ‘a e hala ‘o Sisuú (Mātiu 17:12–13).

Ko e toko taha ‘okú ne fakafoki mai ha me’a: ‘Okú toe ngāue ‘aki foki ‘a e hingoa ‘Ilaiasé ki ha ní’ihi ‘oku ‘i ai ha’anau misiona makehe ke fakahoko, hangē ko Sione Fakahā (T&F 77:14) mo Kepalelí (Luke 1:11–20; T&F 27:6–7; 110:12).

Ko ha tangata ‘i he kuonga ‘o ‘Ēpalahamé: Ko ha palōfita na’e ui ko ‘Esaiasi pe ‘Ilaiase ‘a ia na’e mo’ui ‘i he ngaahi ‘aho ‘o ‘Ēpalahamé (T&F 84:11–13; 110:12).

‘ILAIISA

Ko ha palōfita ‘o e Fuakava Motu’á ‘i he Pule’anga ‘o ‘Isileli ‘i he Tokelaú pea ko ha toko taha fale’i falala’anga ia ki ha tokolahi ‘o e ngaahi tu’í ‘o e fonuá.

Na’e angavaivai mo loto’ofa ‘a ‘Ilaisa, pea na’e ‘ikai te ne ma’u ‘a e founga kakaha na’e ma’u ‘e hono ‘eiki, ko ‘Ilaisiaá. Ka na’e fakamo’oni ‘a e ngaahi mana na’á ne faí (2 Ng. Tu’í 2–5; 8), na’á ne ma’u mo’oni ‘a e mālohi ‘o ‘Ilaisiaá ‘i he taimi na’á ne fetongi ai ‘a ‘Ilaisiā ‘o hoko ko e palōfitá (2 Ng. Tu’í 2:9–12). Hangē ko ‘ení, na’á ne ta’ofi ‘a e ngaahi vai ‘o ha vai na’e kona, peá ne vaeua ‘a e ngaahi vai ‘o e Vaitafe Soatani, peá ne ngaohi ke tupu ‘o lahi ‘a e lolo ‘a ha fefine uitou, pea fokotu’u hake ha tamasi’i mei he maté, pea fakamo’ui ha tangata mei he kiliá, pea fekau’i ha toki ukamea ke tētē ‘i he fukahi vai, pea taa’i ‘a e kakai Silia ke nau kui (2 Ng. Tu’í 2–6). Na’e fe’unga mo e ta’u ‘e nimangofulu tupu ‘a e fuoloa ‘o ‘ene ngāué lolotonga ‘a e pule ‘a Siholami, Sehū, Sihoahasi, mo Soasi.

Ma’u ‘a e pulupulu ‘o ‘Ilaisiaá, **2 Ng. Tu’í** 2:13. Ngaohi ke tupu ‘a e lolo ‘a e fefine uitoú, **2 Ng. Tu’í** 4:1–7. Fokotu’u ‘a e tamasi’i ‘a e fefine Sünemí mei he maté, **2 Ng. Tu’í** 4:18–37. Fakamo’ui ‘a

Neamani ko e tangata Siliá, **2 Ng. Tu’í** 5:1–14. Ngaohi ke kui ‘a e kau tau Siliá pea na’e faka’á ‘a e mata ‘o ‘ene tamaio-‘eiki, **2 Ng. Tu’í** 6:8–23.

‘ILAIISIĀ. *Vakai foki ki he Fakamo’ui,*
Fakama’ú; ‘Ilaiase

Ko ha palōfita ‘i he Fuakava Motu’á ‘a ia na’á ne foki mai ‘i he ngaahi ‘aho ki mui ní ‘o foaki mai ‘a e ngaahi ki ‘o e mālohi ‘o e fakama’ú kia Siosefa Sāmita mo ‘Ōliva Kautele. Na’e ngāue ‘a ‘Ilaisiā ‘i hono taimí ‘i he Pule’anga ‘o ‘Isileli ‘i he Tokelaú (1 Ng. Tu’í 17–2 Ng. Tu’í 2). Na’á ne ma’u ha tui lahi ‘aupito ki he ‘Eiki pea na’e ‘iloa ia ‘i he’ene fai ha ngaahi mana lahi. Na’á ne ta’ofi ke ‘oua ‘e ‘uha ‘i ha ta’u ‘e tolu mo e konga. Na’á ne fokotu’u hake ha ki’i tamasi’i mei he maté pea ui hifo ‘a e afi mei he langí (1 Ng. Tu’í 17–18). ‘Okú kei tatali ‘a e kakai Siú ki ha foki mai ‘a ‘Ilaisiā, ‘o hangē ko hono kikite’i ‘e Malakái (Malakai 4:5). ‘Okú ne kei hoko ko ha toko taha fakaafe ‘i he ngaahi katoanga ‘o e laka atu ‘a e kau Siú, pea ‘oku fakaava ma’u ai pē ha matapā pea faka’atā mo ha sea mo’ona.

Na’e pehē ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmita ‘oku ma’u ‘e ‘Ilaisiā ‘a e mālohi ke fakama’u ‘o e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisēteki pea ko e palōfita fakamuimui ia na’á ne ma’u ia ki mu’a ‘i he taimi ‘o Sīsū Kalaisí. Na’á ne hā mai ‘i he Mo’unga ‘o e Liliú mo Mōsesē ‘o foaki mai ‘a e ngaahi ki ‘o e lakanga fakataula’eiki kia Pita, Sēmisi, mo Sione (Mātiu 17:3). Na’á ne toe hā mai, mo Mōsesē mo e ní’ihi kehe, ‘i he ‘aho 3 ‘o ‘Epeleli 1836, ‘i he Tempale Ketilani ‘Ohaioó ‘o foaki mai ‘a e ngaahi ki tatau kia Siosefa Sāmita mo ‘Ōliva Kautele (T&F 110:13–16). Na’e fakahoko kotoa ‘eni ko e teuteu ki he hā’ele ‘anga ua mai ‘a e ‘Eiki ‘o hangē ko ia na’e lea ‘aki ‘i he Malakai 4:5–6.

Ko e mālohi ‘o ‘Ilaisiaá ‘a e mālohi ke fakama’u ‘o e lakanga fakataula’eiki ‘a ia ‘oku lava ‘o fakama’u pe veteki ai ha ngaahi me’a ‘i he māmani pea ‘oku fakama’u pe vete ia ‘i he langí (T&F 128:8–18). ‘Okú ma’u ‘i he ‘ahó ni ‘i he

māmaní ‘a e mālohi ke fakama’u ko ‘ení ‘e he kau tamaio’eiki kuo fili ‘a e ‘Eiki pea ‘oku nau fakahoko ‘a e ngaahi ouau fakamo’ui ‘o e ongoongolelei ki he kakai mo’uí mo e kau pekiá foki (T&F 128:8).

Na’á ne fakama’u ‘a e ngaahi langí pea na’e fafanga’i ia ‘e ha fanga lēveni, **1 Ng. Tu’i** 17:1–7. Fekau’i ‘a e puha mahoa’a mo e ipu lolo ‘a e uitoú ke ‘oua ‘e ‘osi, **1 Ng. Tu’i** 17:8–16. Fokotu’u hake ‘a e tamasi’i ‘a e uitoú mei he maté, **1 Ng. Tu’i** 17:17–24. Iku’i ‘a e kau taula’eiki ‘a Pealí, **1 Ng. Tu’i** 18:21–39. Na’e folofola mai kiate ia ‘a e kihí’i le’o-sí’i, **1 Ng. Tu’i** 19:11–12. ‘Alu hake ki he langí ‘i ha saliotē afi, **2 Ng. Tu’i** 2:11. Kikite’i ‘e Malakai ‘ene toe ha’u ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí, **Malakai** 4:5–6 (3 Nifai 25:5). Hā mai ‘i he Temipale Ketilani, ‘Ohaioó ‘i he 1836, **T&F** 110:13–16.

‘ILISAPETI. *Vakai foki ki he Sione ko e Papitaisó*

Ko e uaifi ia ‘o Sakalia ‘i he Fuakava Fo’ouú, pea ko e fa’ē ia ‘a Sione ko e Papitaisó, pea ko ha kāinga foki ia ‘o Mele (Luke 1:5–60).

‘ILÓ. *Vakai foki ki he Mo’oni; Potó*

Ko e loto-mahino mo e ‘atamai mahino, kae tautautefito ki hono makupusi ‘o e mo’oni ‘o hangē ko hono ako’i pe fakapapau’i mai ‘e he Laumālié.

Ke ma’u ha poto ‘o kau ki ha me’a pe ‘ilo ki hono ‘uhinga ‘o ha fa’ahinga mo’oni, kau ai mo e anga ‘o hono fakahoko ia ‘i he mo’uí.

Ko Sihova ko ha ‘Otua ia ‘o e ‘ilo, **1 Sam.** 2:3. ‘Oku ma’u ‘e he ‘Eiki ‘a e ‘ilo haohaoá, **Siope** 37:16. Ko e manavahē kia Sihová ko e kamata’anga ia ‘o e ‘iló, **LFkt.** 1:7. ‘Oua na’á ke fa’aki ki ho poto ‘o’ouú, **LFkt.** 3:5. ‘I he me’a kotoa pē ‘okú ke ma’ú, ke ke ma’u mo e ‘iló, **LFkt.** 4:7. Ko ia ia ‘okú ne ma’u ‘a e potó ‘okú ne ta’ofi ki he’ene leá, **LFkt.** 17:27. ‘E fonu ‘a māmani ‘i he ‘ilo’i ‘o Sihova, **‘Isaia** 11:9 (2 Nifai 21:9; 30:15). Na’e lea ‘aki ‘e Sisú ‘a e ngaahi talanoa fakatātā

ka na’e ‘ikai mahino ia ki he ní’ihi, **Mātiu** 13:12–17. Na’e to’o ‘e Sisú ‘a honau lotó, **Luke** 24:45. Kuo mou ‘ave ‘a e kī ‘o e ‘iló, **Luke** 11:52. Ko e ‘ofa ‘a Kalaisí ‘oku lahi hake ‘i he fa’a ‘iló, **‘Efesó** 3:19. Taki hake ki ho’omou tuí ‘a e loto-to’á pea ki he loto-to’á ‘a e ‘iló, **2 Pita** 1:5. Na’e ma’u ‘e Nifai ha fu’u ‘ilo lahi ki he angalelei ‘a e ‘Otuá, **1 Nifai** 1:1. Te nau ma’u ‘a e ‘ilo ki honau Huhu’í, **2 Nifai** 6:11. ‘E ma’u ‘e he kau mā’oni’oni ha ‘ilo haohaoa ki he’enua mā’oni’oni, **2 Nifai** 9:14. Kapau ‘oku ‘ikai mahino ia kiate kimoutolu ‘a e ngaahi folofolá ni ‘oku tupu ia ‘i he ‘ikai te mou kolé, **2 Nifai** 32:4 (3 Nifai 17:3). Na’e fakatolonga ‘a e ngaahi lekōtí koe’uhí ke tau lava ‘o lau pea ‘ilo’i ia, **Mōsaia** 1:2–5. Koe’uhi ko ‘enua ta’etuí na’e ‘ikai mahino kiate kinautolu ‘a e folofola ‘a e ‘Otuá, **Mōsaia** 26:3. Ko e kau tangata fa’a fakakaukau lelei ‘a kinautolu, **‘Alamā** 17:2–3. ‘Oku foaki ‘e he Laumālié ‘a e ‘ilo, **‘Alamā** 18:35. ‘Oku haohaoa ho’omou ‘iló ‘i he me’a ko iá, **‘Alamā** 32:34. ‘E ‘omi ‘a e kau Leimaná ki he ‘ilo mo’oni ki honau ‘Otuá, **Hilam.** 15:13. Te mou fa’a ‘ilo’i ai ‘i ha ‘ilo haohaoa ‘oku tupu ia mei he ‘Otuá, **Molonai** 7:15–17. Tuku ke tau alea fakataha, koe’uhí ke mahino kiate kimoutolu, **T&F** 50:10–12, 19–23. Kuo pau ke ako’i ‘e he ngaahi mātu’á ‘a ‘enua fānaú ke nau ‘ilo’i, **T&F** 68:25. ‘Oku toki lava pē ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi ngāue mo e ngaahi me’a lilo ‘a e ‘Otuá ‘i he Laumālie Mā’oni’oni, **T&F** 76:114–116. ‘Oku feinga ‘a Sētane ke fakatafoki ‘a honau lotó mei hono ‘ilo’i ‘o e mo’oni, **T&F** 78:10. ‘Oku hanga ‘e he maama ‘o Kalaisí ‘o fakamaama homou ‘atamai, **T&F** 88:11. ‘E ma’u ‘e he kau mā’oni’oni mo e ngaahi fu’u koloa mahu’inga ‘o e ‘iló, **T&F** 89:19. ‘Oku hanga ‘e he ‘ilo haohaoá ‘o fu’u fakafuofuolahi ‘a e laumālié, **T&F** 121:42. Ko ia ia ‘oku foaki ki ai ‘a e ngaahi kī ‘o e lakanga fakataula’eiki toputapú ‘oku ‘ikai faingata ‘a kiate ia ke ne ma’u ha ‘ilo ki he ngaahi mo’oni, **T&F** 128:11. Kapau ‘e ma’u ‘a ha tokotaha ha ‘ilo mo e poto lahi ange ‘i he mo’ui ko ‘ení,

te ne ma'u ha tu'unga mā'olunga lahi ange pehē 'i he maama ka ha'ú, **T&F** 130:19. 'Oku 'ikai lava ke fakamo'ui ha tangata 'i he ta'e'iló, **T&F** 131:6.

'ILO'ILÓ, ME'A-FOAKI 'O E. *Vakai foki ki he Me'a-foaki 'o e Laumālié, Ngaahi*

Ke 'ilo'i ha fa'ahinga me'a 'i he mālohi 'o e Laumālié. Ko e foaki 'o e 'ilo'iló, ko e taha ia 'o e ngaahi me'a-foaki 'o e Laumālié. 'Oku kau ki ai hono 'ilo'i hono anga mo'oni 'o e kaka'i pea mo hono tupu'anga mo e 'uhinga 'o e ngaahi fakahā fakalaumālié.

'Oku sio 'a e tangatá ki he anga 'oku hā ki tu'á, ka 'oku 'afio'i 'e Sihova 'a e lotó, **1 Sam.** 16:7. 'E mala'ia 'a kinautolu 'oku ui 'a e koví ko e lelei, **Īsaia** 5:20 (2 Nifai 5:20). 'Oku 'ilo fakalaumālie pē 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, **1 Kol.** 2:14. Ki he toko taha 'oku foaki ki ai ke 'ilo ki he ngaahi laumālié, **1 Kol.** 12:10. 'Oku malava 'e 'Āmoni 'o 'ilo'i 'a 'ene ngaahi fakakauká, **'Alamā** 18:18, 32. Na'e mahuhuhuhu ['i he kihí'i le'ó sí'i] 'a e lotó 'o kinautolu na'e fanongó, **3 Nifai** 11:3. Mou kumi fakamātoato ki he ngaahi me'a-foaki lelei tahá koe'uhí ke 'oua na'a kākaa'i 'a kimoutolu, **T&F** 46:8, 23. 'Oku foaki ki he kau taki 'o e Siasí 'a e mālohi ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a-foaki 'o e Laumālié, **T&F** 46:27. Ko e sino ko ia 'a ia 'oku fonu 'i he māmá 'oku 'ilo'i 'e ia 'a e ngaahi me'a kotoa pē **T&F** 88:67. Na'e mamata 'a Mōsesé ki he māmaní, 'o ne 'ilo'i ia 'i he Laumālie 'o e 'Otuá, **Mōsesé** 1:27.

'IMANUELA. *Vakai foki ki he Sisū Kalaisi*

Ko e taha 'o e ngaahi huafa 'o Sisū Kalaisí. Ko e ma'u ia mei he ngaahi lea 'i he lea faka-Hepelú 'a ia ko hono 'uhingá, "Ko e 'Otuá 'iate kitautolu."

Ko e 'Imanuelá, ko e huafa ia 'oku 'omi ko ha faka'ilonga 'o e fakamo'ui 'a e 'Otuá ('Īsaia 7:14). Na'e fakamahino'i mai 'e Mātiu, 'oku hoko 'a e fakamatala 'a 'Īsaia ki he 'Imanuelá ko hano kiki-te'i ia 'o e 'alo'i mai 'o Sisū ki he mo'ui

fakamatelié (Mātiu 1:18–25). 'Oku toe 'asi foki 'a e huafa ko iá 'i he ngaahi folofola 'o e onopōni (2 Nifai 17:14; 2 Nifai 18:8; **T&F** 128:22).

'I MU'A 'I MU'A 'I HE NGAAHI
'AHÓ. *Vakai ki he 'Ātama*

'INASI 'O E 'ULUAKI FOHÁ. *Vakai foki ki he Fuakavá; 'Uluaki Fānaú*

Ko e totonu ia ki he tofi'a tukufakaholo 'oku ma'u 'e he 'uluaki fohá. Ko hono fakakātoá, 'oku kau 'i he 'inasi 'o e 'uluaki fohá ha totonu pe ngaahi totonu kotoa pē pe tofi'a tukufakaholo 'oku foaki ki ha taha 'i he taimi 'oku fanau'i mai ai ia ki ha fāmili pea mo ha fonua.

Fakatau mai kiate au he 'ahó ni 'a e 'inasi 'o e 'uluaki fohá, **Sēnesi** 25:29–34 (Sēnesi 27:36). Na'e fakanofó 'a e 'uluaki 'o fakatatau ki hono fanau'i, **Sēnesi** 43:33. Na'á ne fokotu'u 'a 'Ifalemi ke mu'omu'a 'ia Manase, **Sēnesi** 48:14–20 (Selem. 31:9). Ko e 'inasi 'o e 'uluaki fānaú na'e 'ia Siosefa, **1 Fkmtl.** 5:2. Na'e fakatau atu 'e 'Īsoa 'a hono ['inasi] 'i he 'uluaki fohá, **Hepelū** 12:16. Ko e kau 'ea-hoko totonu 'a kimoutolu, **T&F** 86:9. 'Oku ma'u 'e Saione 'a e totonu ki he lakanga fakataula'eikí 'i he hohokó, **T&F** 113:8 ('Ēpa. 2:9–11).

'INITELISENÍ. *Vakai ki he 'Ātamaí Potó*

ĪNOKE. *Vakai foki ki he Saione*

Ko ha palófitā na'á ne tatakí 'a e kakai 'o e kolo ko Saioné. 'Oku fakamatala'i 'a 'ene ngaahi ngāu'é 'i he Fuakava Motu'á mo e Mata'itofe Mahu'ingá fakatou'osi. Ko e pēteliake ia hono fitu meia 'Ātama. Ko e foha ia 'o Sēleti pea ko e tamai ia 'a Mētuselá (Sēnesi 5:18–24; Luke 3:37).

Ko ha tangata 'iloa 'a Īnoke pea na'e mahu'inga ange 'a 'ene ngāu'é 'i he me'a 'oku hā mai 'i he ki'i fakamatala nounou 'i he Tohi Tapú. 'Oku pehē 'i he Tohi Tapú na'e liliu ia (Hepelū 11:5) ka na'e 'ikai ha ngaahi fakamatala fakaiiki 'o kau ki he'ene ngāu'e fakafai-fekáu. 'Oku 'i he Sute 1:14 ha fakamatala

‘o kau ki ha kikitē na‘á ne fai. ‘Oku lahi ange hano fakamatala‘i ‘i he fakahā ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘o kau kia ‘Īnoke, kae tautautefito ki he‘ene ngaahi malanga ‘i hono kolo na‘e ui ko Saioné, ko ‘ene ngaahi mata me‘a-hā-mai mo ‘ene ngaahi kikitē (T&F 107:48–57; Mōsese 6–7). Na‘e ‘o hake ‘a Saione ki he langí koe‘uhi ko e mā‘oni‘oni ‘a e kakaí na‘e nofo ‘i ai (Mōsese 7:69).

Na‘e fakahā mai ‘e he ‘Otuá ia kia ‘Īnoke, **Mōsese** 6:26–37. Na‘e ako‘i ‘e ‘Īnoke ‘a e ongoongoleléi, **Mōsese** 6:37–68. Na‘e ako‘i ‘e ‘Īnoke ‘a e kakaí mo fokotu‘u ‘a Saione, **Mōsese** 7:1–21. Na‘e mamata ‘a ‘Īnoke ki he kaha‘ú ki he hā‘ele ‘anga ua mai ‘a Kalaisí, **Mōsese** 7:23–68.

‘ĪNOSI, FOHA ‘O SĒKOPÉ

Ko ha palōfita Nífaí mo e tokotaha tauhi lekooti ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a ia na‘e lotu peá ne ma‘u ha fakamolemole ki he‘ene ngaahi angahalá tu‘unga ‘i he‘ene tui kia Kalaisi (‘Īnosi 1:1–8). Na‘e fuakava ‘a e ‘Eiki mo ‘Īnosi ke ‘omai ‘a e Tohi ‘a Molomoná ki he kau Leimaná (‘Īnosi 1:15–17).

Ko e tohi ‘a ‘Īnosi: Ko ha tohi ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a ia ‘oku fakamatala ki he lotu ‘a ‘Īnosi ki he ‘Eiki ke fakamolemole‘i ia, mo hono kakaí, pea mo ha ní‘ihi kehe foki. Na‘e tala‘ofa ai ‘e he ‘Eiki kiate ia ‘e tauhi fakatolonga ‘a e Tohi ‘a Molomoná pea ‘omi ia ki he kau Leimaná ‘i ha ‘aho ‘i he kaha‘ú. Neongo ‘oku vahe pē ‘e taha ‘a e tohi ní, ka ‘oku tohi ai ha talanoa mahu‘inga ki ha tangata na‘á ne fekumi ki he ‘Otuá ‘i he lotu, pea na‘á ne mo‘ui talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, pea na‘á ne fiefia ‘i he‘ene ‘ilo ki he Huhu‘í ki mu‘á peá ne tokí maté.

‘TONGI, PILIKIHAMI

Ko ha ‘Aposetolo ‘i mu‘a ‘i he kuonga ko ‘ení pea ko e Palesiteni ia hono ua ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Na‘á ne tatakí fakahiifo ‘a e Kāingalotú mei Nāvū, ‘Ilinoisi, ki he Tele‘a Sōlekí pea

na‘á ne hoko ko e tokotaha nofo‘i fonua ‘iloa ‘i he hihifo ‘o e ‘Unaiteti Siteiti.

Na‘e ui ‘a Pilikihami ‘Tongi ko e Palesiteni ki he Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, **T&F** 124:127. Na‘e fakahā kia Pilikihami ‘Tongi ‘a e fiemālie koe‘uhi ko ‘ene ngaahi ngāue, **T&F** 126. Na‘e fakahinohino‘i ‘e he ‘Eiki ‘a Pilikihami ‘Tongi ki he founga ke fokotu‘utu‘u ai ‘a e Kāingalotú ‘i he‘enua fononga ki he hihifo. **T&F** 136. Na‘e kau ‘a Pilikihami ‘Tongi ‘i he kakaí tu‘u-ki-mu‘a ‘i he maama fakalaumālié, **T&F** 138:53.

‘ĪSAIA

Ko ha palōfita ‘o e Fuakava Motu‘á ‘a ia na‘á ne kikitē mei he ta‘u 740–701 K.M. Na‘e ma‘u ‘e ‘Īsaia ha mālohi fakalotu mo fakapolitikale lahi ‘i he‘ene hoko ko e tokotaha fale‘i mā‘olunga ki he Tu‘i ko Heseкаиá.

Na‘e lahi ange hono fa‘a ngāue ‘aki ‘e Sisū ‘a e ngaahi lea ‘a ‘Īsaia ‘i ha toe palōfita kehe. Na‘e lahi foki mo hono ngāue ‘aki ‘e Pita, Sione, mo Paula ‘i he Fuakava Fo‘ou‘a e ngaahi lea ‘a ‘Īsaia. ‘Oku toe lahi ange foki mo hono tohi ‘i he Tohi ‘a Molomoná mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ‘a e ngaahi lea ‘a ‘Īsaia ‘i ha toe palōfita kehe, pea ‘omi foki mo e ngaahi tokoni lahi ange ki hono faka‘uhinga‘i ‘o e ngaahi lea ‘a ‘Īsaia. Na‘e ako‘i ‘e Nífaí ‘a hono kakaí mei he ngaahi tohi ‘a ‘Īsaia (2 Nífaí 12–24; ‘Īsaia 2–14). Na‘e fakahā ‘e he ‘Eiki ki he kau Nífaí “‘oku mahu‘inga ‘a e ngaahi lea ‘a ‘Īsaia” pea ‘e fakahoko ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē na‘e kikitē‘i ‘e ‘Īsaia (3 Nífaí 23:1–3).

Ko e tohi ‘a ‘Īsaia: Ko ha tohi ‘i he Fuakava Motu‘á. ‘Oku kau ha kongala lahi ‘o e ngaahi kikitē ‘a ‘Īsaia ki he hā‘ele mai ‘a e Huhu‘í, ‘i he‘ene ngāue fakafaifekau ‘i he māmaní (‘Īsaia 9:6) mo ‘ene hoko ko e Tu‘i Māfimafi ‘o e ngaahi ‘aho faka‘osi (‘Īsaia 63). Na‘á ne toe kikitē‘i foki ha ngaahi me‘a lahi ‘o kau ki he kaha‘u ‘o ‘Isilelí.

Ko e vahe 1 ko ha talateu ia ki hono toe ‘o e tohi. ‘Oku hoko ‘a e ‘Īsaia 7:14;

9:6–7; 11:1–5; 53:1–12; mo e 61:1–3 ko ha fakamelomelo ia ‘o e misiona ‘a e Fakamo‘uí. ‘Oku fakamatala ‘a e vahe 2, 11, 12, mo e 35 ki he ngaahi me‘a ‘e hoko ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí, ‘i he taimi ‘e fakafoki mai ai ‘a e ongoongo-lelé, ‘e toe tănaki fakataha ‘a ‘Isileli, pea ‘e matala mai ‘a e kelekele mōmoá ‘o hangē ko e lose. ‘Oku ‘i he vahe 29 ha kikite ‘o kau ki hono ‘omi ‘o e Tohi ‘a Molomoná (2 Nīfai 27). ‘Oku fakahā mai ‘i he vahe 40–46 ‘a e mā‘olunga ange ‘a Sihova ‘i he‘ene hoko ko e ‘Otuu mo‘oní ‘i he ngaahi ‘otua tamapua ‘o e kau lotu hīteni. ‘Oku fakamatala ‘a e ngaahi vahe ‘oku toé, vahe 47–66, ki he ngaahi me‘a ‘e hoko ‘i hono fakafoki faka‘osi ‘o ‘Isileli mo hono toe fokotu‘u ‘o Saioné, pea mo e ‘afio ‘a e ‘Eikí ‘i he lotolotonga ‘o hono kakai.

‘ĪSAKA. *Vakai foki ki he Sēkope,*

Foha ‘o ‘Aisaké; ‘Isileli

Ko ha foha ‘o Sēkope mo Lia ‘i he Fua-kava Motu‘á (Sēnesi 30:17–18; 35:23; 46:13). Na‘e hoko hono hakó ko e taha ‘o e fa‘ahinga ‘e hongofulu mā ua ‘o ‘Isilelí.

Ko e fa‘ahinga ‘o ‘Īsaká: ‘Oku ma‘u ‘i he Sēnesi 49:14–15 ‘a e tāpuaki na‘e tuku ‘e Sēkope kia ‘Īsaká. Hili ‘enau nofo ‘i a Kēnani, na‘e ma‘u ‘e he fa‘ahingá ni ha ni‘ihí ‘o e ngaahi feitu‘u fonua koloa‘ia taha ‘o ‘Esitaloni. Na‘e tu‘u ‘i he ngaahi ngata‘anga fonua ‘o ‘Īsaká ha ngaahi feitu‘u mahu‘inga lahi ‘i he hisitōlia ‘o e kakai Siú, hangē ko, Kāmeli, Mekito, Totama, Kilipoa, Sesilili, Tēpoa, mo Nāsaleti (Siosiaua 19:17–23).

‘ISIKELI

Ko ha palōfita ia na‘á ne tohi ‘a e tohi ‘a ‘Isikeli ‘i he Fuakava Motu‘á. Ko ha taula‘eiki ia ‘i he fāmili ‘o Sātókí, pea ko e taha ‘o e kakai Siu na‘e puke pōpula ‘o fetuku ‘e Nepukanesa. Na‘á ne nofo fakataha mo e kau Siu nofo pōpula ‘i Pāpilone pea na‘á ne kikite ‘i ha vaha‘ataimi ‘o e ta‘u ‘e uofulu mā ua, mei he ta‘u 592–570 κ.Μ.

Ko e tohi ‘a ‘Isikeli: ‘E lava ‘o vahevahe ‘a

e tohi ‘a ‘Isikeli ki ha vahevahe ‘e 4. ‘Oku fakamatala ‘a e vahe 1–3 ki ha me‘a-hā-mai ki he ‘Otuá pea mo hono ui ‘o ‘Isikeli ke ngāué, ‘oku fakamatala ‘a e vahe 4–24 ki he ngaahi tautea ‘e tō mai ki Selūsalema mo e ‘uhinga ‘e tuku mai ai iá; ‘oku fakahā ‘e he vahe 25–32 ‘a e ngaahi tautea ‘e hoko mai ki he ngaahi pule‘angá; pea ‘oku tohi ‘i he vahe 33–48 ‘a e ngaahi me‘a-hā-mai ‘o kau ki ‘Isileli ‘i he ‘aho faka‘osí.

‘ISILELI. *Vakai foki ki he Sēkope,*

Foha ‘o ‘Aisaké; ‘Ēpalahame—

Hako ‘o ‘Ēpalahamé; Ohí

Na‘e foaki ‘e he ‘Eikí ‘a e hingoa ko e ‘Isilelí kia Sēkope, ko e foha ‘o ‘Aisaké pea ko e mokopuna foki ‘o ‘Ēpalahame ‘i he Fuakava Motu‘á (Sēnesi 32:28; 35:10). ‘Oku lava ke ‘uhinga foki ‘a e hingoa ‘Isilelí kia Sēkope, ko hono hakó, pe ki he pule‘anga na‘e ma‘u ‘e hono hako ko iá ‘i he taimi ‘o e Fuakava Motu‘á (2 Sam. 1:24; 23:3). ‘I he hili hono tataki atu ‘e Mōsese ‘a e fānau ‘o ‘Isilelí mei he‘enau nofo pōpula ‘i ‘Īsīpíté (‘Eke. 3–14), na‘e pule‘i ‘a kinautolu ‘e he kau fakamaau ‘i ha ta‘u ‘e tolu-ngeau tupu. Na‘e kamata ‘i he Tu‘i ko Saulá ‘a hono pule‘i ‘e he ngaahi tu‘i ‘a ‘Isileli fakatahatahá ‘o a‘u ki he pekia ‘a Solomoné, pea angatu‘u ai ‘a e fa‘ahinga ‘e hongofulú kia Lehopoame ‘o nau fokotu‘u leva ha pule‘anga mavahe. Hili hono vahevahe ‘o e pule‘anga ‘o ‘Isilelí, na‘e tauhi leva ‘e he konga na‘e tokolahí angé, ‘a e hingoa ‘Isilelí kae ui ‘a e pule‘anga ‘i he fakatongá ko Siuta. ‘Oku toe ui foki ‘a e fonua ko Kēnani ko ‘Isileli ‘i he ‘aho ní. ‘Oku toe ngāue ‘aki foki ‘i he tafa‘aki ‘e tahá, ‘a e ‘Isilelí, ‘o ‘uhinga ki he tokotaha ‘oku tui mo‘oni kia Kalaisi (Loma 10:1; 11:7; Kalētia 6:16; ‘Efesō 2:12).

Ko e fa‘ahinga ‘e hongofulu mā ua ‘o ‘Isilelí: Na‘e ma‘u ha foha ‘e toko hongofulu mā ua ‘e he mokopuna ‘o ‘Ēpalahame ko Sēkopé, ‘a ia na‘e lilii hono hingoá ko ‘Isilelí. Kuo ‘iloa ‘a honau hakó ko e fa‘ahinga ‘e hongofulu mā ua ‘o ‘Isilelí pe ko e fānau ‘o ‘Isilelí. Ko e fa‘ahinga ‘eni ‘e hongofulu mā uá:

Lūpeni, Simione, Līvai, Siuta, 'Īsaka, mo Sepuloni (ko e ngaahi foha ia 'o Sēkope mo Liá); Tani mo Nafitalai (ko e ongo foha ia 'o Sēkope mo Pilá); Kata mo 'Asa (ko e ongo foha ia 'o Sēkope mo Silipá); Siosefa mo Penisimani (ko e ongo foha ia 'o Sēkope mo Lēsielí) (Sēnesi 29:32–30:24; 35:16–18).

Na'e tuku 'e Sēkope ki he taki 'o e fa'ahinga taki taha ha tāpuaki ki mu'a pea ne toki pekiá (Sēnesi 49:1–28). Vakai ki he hingoa 'o e ngaahi foha taki taha 'o Sēkopé ke ma'u mei ai ha ngaahi fakamatala lahi ange.

Na'e mole 'a e tāpuaki mo e liunga ua 'o e tofi'a tukufakaholo 'o e 'uluaki fohá mea Lūpeni, 'a ia ko e 'uluaki foha ia 'o Sēkope mo hono 'uluaki uaifi ko Liá, koe'uhi ko 'ene anga ta'ema'a (Sēnesi 49:3–4). Na'e ma'u leva 'a e 'inasi 'o e 'uluaki fānaú ia 'e Siosefa, 'a ia ko e 'uluaki fānaú ia mo Lēsielí, ko hono uaifi fika uá (1 Fkmtl. 5:1–2). Ko Līvai, 'a ia na'e fili 'e he 'Eikí 'a hono fa'ahingá ke nau hoko ko 'ene kau ngāue 'i he lakanga fakataula'eikí, na'e 'ikai te ne ma'u hanau tofi'a, koe'uhi ko e ui makehe na'e fai kiate kinautolu ke nau ngāue ki he ngaahi fa'ahingá kotoa. Na'e lava ai 'e Siosefa 'o ma'u 'a e 'inasi 'e ua 'o e 'uluaki fānaú 'o vahevahe ia 'e hono ongo foha ko 'Ifalemi mo Manase (1 Fkmtl. 5:1; Selem. 31:9), pea na'e lau 'a kinaua ko e fa'ahinga mavahe 'e ua 'o 'Isilelí (LSS, Sēnesi 48:5–6).

Na'e pau ke hoko ha ni'ihī 'o e fa'ahinga 'o Siutá ko e kau pule kae 'oua ke hā'ele mai 'a e Misaiá (Sēnesi 49:10; LSS, Sēnesi 50:24). 'Oku ma'u 'e he fa'ahinga 'o 'Ifalemi 'a e faingamālie ki hono 'ave 'o e pōpoaki 'o e toe fakafoki mai 'o e ongoongolelé ki he māmani mo hono tānaki fakataha 'o 'Isileli na'e fakamovetevete'i 'i he ngaahi 'aho faka'osí (Teut. 33:13–17). 'E hoko mai 'a e taimi 'a ia 'e tu'unga 'i he ongoongolelé 'o Sisū Kalaisí hono ma'u 'e 'Ifalemi ha fatongia fakatakimu'a 'i hono fakataha 'i 'o e ngaahi fa'ahinga kotoa 'o 'Isilelí ('Īsaia 11:12–13; T&F 133:26–34).

Ko hono fakamovetevete'i 'o 'Isilelí: Na'e hanga 'e he 'Eikí 'o fakamovetevete'i mo

fakamamahi'i 'a e fa'ahinga 'e hongofulu mā ua 'o 'Isilelí koe'uhi ko 'enua ta'e-mā'oni'oní mo e angatu'ú. Ka neongo iá, na'e faka'aonga'i 'e he 'Eikí 'a hono fakamovetevete'i ko 'eni 'o hono kakai fili 'i he ngaahi pule'anga 'o e māmani ke tāpuaki'i ai 'a e ngaahi pule'anga ko iá.

Te u fakahee'i 'a kimoutolu ki he ngaahi fonua ta'elotú, **Lev.** 26:33. 'E fakahee'i koe' e Sihova ki he kakai kotoa pē, **Teut.** 28:25, 37, 64. Te u tukuange 'a kinautolu ke 'ave 'a kinautolu ki he ngaahi pule'anga kotoa pē 'o māmani, **Selem.** 29:18–19. Te u fakatanga 'a e fale 'o 'Isilelí 'i he ngaahi pule'angá, '**Āmosi** 9:9 (Sāk. 10:9). Na'e fekau 'a Sisū ki he fanga sipi hē 'o 'Isilelí, **Mātu** 15:24. 'Oku ai mo 'eku fanga sipi kehe 'oku 'ikai 'i he loto'ā ko 'ení, **Sione** 10:16. 'E fakamovetevete 'a 'Isileli ki he fanga kotoa 'o e māmani, **1 Nifai** 22:3–8. 'Oku fakamatala 'i 'e Sēkope 'a e talanoa fakatāta 'a Seinosi ki he 'ōlive koló mo e 'ōlive vaó, **Sēkope** 5–6. 'E kamata 'a e ngāue 'a e Tamaí 'i he lotolotonga 'o e ngaahi fa'ahinga kuo fakamoveteveté, **3 Nifai** 21:26.

Ko hono tānaki 'o 'Isilelí: 'E tānaki fakataha 'a e fale 'o 'Isilelí 'i he ngaahi 'aho faka'osí ki mu'a 'i he hā'ele mai 'a Kalaisí (TT 1:10). 'Oku tānaki 'e he 'Eikí 'a hono kakai ko 'Isilelí 'i he taimi 'oku nau tali ai ia mo tauhi 'ene ngaahi fekaú.

Te ne hiki hake 'a e fuka pea te nau ha'u, '**Īsaia** 5:26. 'I he 'alo'ofa te u tānaki koe, '**Īsaia** 54:7. 'E tānaki 'a 'Isileli mo Siuta ki honau ngaahi fonuá, **Selem.** 30:3. 'E tānaki mai 'e he 'Eikí 'a e fale 'o 'Isilelí mei he kakai 'a ia kuo nau movetevete atu ki ai, '**Isikeli** 28:25. 'I he kakato 'o e ngaahi kuongá, te ne fakakāto fakataha 'a e me'a kotoa pē 'ia Kalaisi, '**Efesō** 1:10. Ka hili hono fakamovetevete'i 'o 'Isilelí, 'e toe tānaki fakataha mai 'a kinautolu, **1 Nifai** 15:12–17. 'E tānaki mai 'e he 'Eikí 'a e kakai kotoa pē 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí, **1 Nifai 19:16** (3 Nifai 16:5). 'E 'omi 'a kinautolu mei he fakapo'ulí; pea te nau 'ilo'i ko e 'Eikí 'a honau Fakamo'uí, **1 Nifai** 22:12. 'Oku tānaki

fakataha mai ‘e he ‘Otuá ‘a ‘ene fānaú, **1 Nifai** 22:25. ‘E ‘ave ‘e he ngaahi pule-‘anga ‘o e kau Senitailé ‘a ‘Isileli ki he ngaahi fonua ‘o honou tofi‘á, **2 Nifai** 10:8 (3 Nifai 16:4). ‘E tñaki fakataha ‘a hoku kakai mo ‘eku leá ke taha pē, **2 Nifai** 29:13–14. ‘Oku ui ‘a e kaumā-tu‘á ke tñaki ‘a hoku kakai kuo filí, **T&F** 29:7 (T&F 39:11). Te u tñaki ‘a hoku kakai filí, **T&F** 33:6. Mou tñaki fakataha koe‘uhí ke ‘oatu kiate kimoutolu ‘a ‘eku fonó; pea ‘e fakakoloo‘ia‘i ai ‘a kimoutolu, **T&F** 38:31–33. Te u fakafoki mai ‘a hoku kakai, ‘a ia ‘oku ‘o e fale ‘o ‘Isilelí, **T&F** 39:11. ‘E ‘alu atu ‘a e kau mā‘oni‘oni, **T&F** 45:46. Na‘e foaki mai ‘e Mōsese ‘a e ngaahi kī ‘o e tñaki, **T&F** 110:11. ‘E tafi‘i ‘a māmani ‘e he mā‘oni‘oni mo e mo‘oni pea tñaki fakataha mai ‘a e kakai fili ‘o e ‘Eikí, **Mōsese** 7:62. ‘Oku fakatatau ‘a e tñaki kī he kátoa ‘a e fanga ‘ikalé ki he ‘anga-‘angá, **SS—M** 1:27.

Ko e fa‘ahinga ‘e hongofulu ‘o ‘Isileli na‘e molé: Ko e fa‘ahinga foki ‘e hongofulu ‘o ‘Isileli na‘a nau hoko ko e pule‘anga ‘o ‘Isileli ‘i he tokelaú pea na‘e taki pōpula ‘a kinautolu ki ‘Asilia ‘i he 721 K.M. Na‘a nau ‘alu ‘i he taimi ko iá ki he “ngaahi fonua ‘i he tokelaú” pea nau mole ai mei he ‘ilo ‘a e kakai kehé. Te nau foki mai ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí.

Te u pēhē ki he tokelaú, Tukuange mai, **‘Īsaia** 43:6. ‘E ha‘u ‘a kinautolu ni mei he tokelaú, **‘Īsaia** 49:12 (1 Nifai 21:12). ‘E omi fakataha ‘a Siuta mo ‘Isileli mei he fonua ‘o e tokelaú, **Selem.** 3:18. ‘Oku mo‘ui ‘a Sihova ‘a ia na‘á ne ‘omi ‘a e fānau ‘a ‘Isilelí mei he fonua tokelaú, **Selem.** 16:14–16. Te u ‘omi ‘a kinautolu mei he fonua ‘i he tokelaú, **Selem.** 31:8. ‘E ma‘u ‘e he kau Nifai mo e kau Siú ‘a e ngaahi lea ‘a e ngaahi fa‘ahinga ‘o ‘Isileli kuo pulí, **2 Nifai** 29:12–13. Te u ‘alu ke fakahā au ki he ngaahi fa‘ahinga ‘o ‘Isileli kuo pulí, **3 Nifai** 17:4. ‘I he taimi ‘e malanga ‘aki ai ‘a e ongo-ongolelé ki he toenga ‘o e fale ‘o ‘Isilelí, ‘e tñaki mai ‘a e ngaahi fa‘ahinga na‘e pulí ki ‘api ki he fonua ‘o honou tofi‘á, **3 Nifai** 21:26–29. Na‘e foaki mai

‘e Mōsese ‘a e ngaahi kī ‘o e tñaki ‘o ‘Isilelí kia Siosefa Sāmíta mo ‘Oliva Kautele, **T&F** 110:11. Ko kinautolu ‘oku ‘i he ngaahi fonua ‘i he tokelaú ‘e manatu‘i ‘a kinautolu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí, **T&F** 133:26–32. ‘Oku mau tui ki hono tñaki fakataha mo‘oni ‘o ‘Isilelí, **TT** 1:10.

‘ISIMELI, FOHA ‘O ‘ĒPALAHAMÉ.

Vakai foki ki he Heka‘ā; ‘Ēpalahame

‘I he Fuakava Motu‘á, ko ha foha ‘o ‘Ēpalahame mo Heka‘ā, ko e fefine kaunanga ‘a Sela mei ‘Isipite (Sēnesi 16:11–16). Na‘e tala‘ofa ‘e he ‘Eikí kia ‘Ēpalahame mo Heka‘ā ‘e hoko ‘a ‘Isimeli ko e tamai ki ha pule‘anga lahi (Sēnesi 21:8–21).

Na‘e fou mai ‘a e fuakavá ‘ia ‘Aisake, kae ‘ikai ‘ia ‘Isimeli, **Sēnesi** 17:19–21. (Kalētia 4:22–5:1). Na‘e tāpuaki‘i ‘e he ‘Otuá ‘a ‘Isimeli ‘e tokolahi ‘a hono hakó, **Sēnesi** 17:20. Na‘e tokoni ‘a ‘Isimeli ki hono tanu ‘o ‘Ēpalahamé, **Sēnesi** 25:8–9. Ko hono fakahinga ‘o e ngaahi foha ‘e toko hongofulu mā ua ‘o ‘Isimeli, **Sēnesi** 25:12–16. ‘Oku mate ‘a ‘Isimeli, **Sēnesi** 25:17–18. ‘Oku ma‘u ‘e ‘Īsoa ‘a Mehalate ko ha ‘ofefine ‘o ‘Isimeli ke hoko ko hono ‘unoho, **Sēnesi** 28:9.

‘ISIMELI, TAMAI ‘I HE FONON ‘A

NĪFAÍ. *Vakai foki ki he Lihai, Tamai ‘a Nifai*

Ko ha tangata ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a ia na‘á ne ‘alu mo hono fāmili, ‘o kau fakataha mo e fāmili ‘o Lihai ‘i he‘enua fononga ki he fonua ‘o e tala‘ofá.

Na‘e foki ‘a Nifai mo hono ngaahi tokouá ki Selūsalema ‘o fakaloto‘i ‘a ‘Isimeli mo hono fāmili ke nau fononga fakataha mo Lihai mo hono fāmili ki he fonua ‘o e tala‘ofá, **1 Nifai** 7:2–5. Na‘e femali‘aki ‘a e ongo fāmili, **1 Nifai** 16:7. Na‘e mate ‘a ‘Isimeli ‘i he feitu‘u maomaonganoá, **1 Nifai** 16:34.

‘ISIPITASI

Ko e hinga ia ‘o e uaifi pea mo ha ‘ofefine ‘o Hami, ko e foha ‘o Noá. ‘Oku ‘uhinga ia ‘i he lea faka-Kalitiá ko

e ‘Isipite, pe ko e me’a kuo tapui (‘Ēpa. 1:23–25).

‘ISIPITE

Ko ha fonua ‘i he tuliki fakatokelau hihifo ‘o ‘Afiliká. ‘Oku mamate mo maomonganoo ha kongā lahi ‘o ‘Isipite. ‘Oku nofo ‘a e tokolahi ‘o e kakai ‘o e fonuá ‘i he Tele’a Nailá, ‘a ia ‘oku maile ‘e 550 (kilomita ‘e 890) hono lōloá.

Na’e koloa’ia mo tu’umalie ‘a ‘Isipite ‘i he kuonga mu’á. Na’e langa mo fai ai ha ngaahi ngāue lalahi, kau ai ‘a e ngaahi kanali ki hono fu’ifu’i ‘o e kekelelé; ngaahi kolo mālohi ki he malu’i; mo e ngaahi maka fakamanatu fakatu’i kae tautautefito ki he ngaahi fonualoto pilamiti mo e ngaahi tempalé, ‘a ia ‘oku kei kau ‘i he ngaahi me’a fakafofo ‘o e māmaní. Na’e ‘i ai ‘a e taimi ‘e taha na’e hoko ‘a e pule’anga ‘o ‘Isipité ko ha fa’i-fa’itaki ki he hokohoko fakapēteliake ‘o e lakanga fakataula’eiki (‘Ēpa. 1:21–27).

Na’e tatakí ‘a ‘Ēpalahame mo Siosefa ki ‘Isipite ke fakahaofi hona fāmili mei he hongē. **Sēnesi** 12:10 (Sēnesi 37:28). Na’e fakatau atu ‘a Siosefa ki ‘Isipite, **Sēnesi** 45:4–5 (1 Nifai 5:14–15). Na’e tatakí atu ‘a Sēkope ki ‘Isipite, **Sēnesi** 46:1–7. Na’e tatakí atu ‘e Mōsese ‘a e fānau ‘a ‘Isilelí mei ‘Isipite, ‘**Eke**. 3:7–10; 13:14 (Hepelū 11:27; 1 Nifai 17:40; Mōsese 1:25–26). ‘Oku fakataipe ‘e ‘Isipite ‘a e koví, ‘**Isikeli** 29:14–15 (Hōsea 9:3–7; ‘Ēpa. 1:6, 8, 11–12, 23). Na’e fakahā ‘e ha ‘āngelo kia Siosefa ke hola mo Mele mo Sīsū ki ‘Isipite, **Mātiu** 2:13 (Hōsea 11:1).

‘ĪSOA. *Vakai foki ki he Sēkope, Foha*
‘o ‘Aisaké; ‘Aisake

Ko e foha lahi ia ‘o ‘Aisake mo Lepēka pea ko e māhanga ia ‘o Sēkope ‘i he Fuakava Motu’á. Na’e talu pē mei he kei si’i ‘a e ongo tautehinā ni mo ‘ena fe’au’auhi (Sēnesi 25:19–26). Ko e hako ‘o ‘Īsoá ‘a e kau ‘Ītomí, pea ko e hako ‘o Sēkopé ‘a e kau ‘Isilelí, pea na’a nau hoko ko e ongo pule’anga mo na fefili-‘aki (Sēnesi 25:23).

Na’e fakatau ‘e ‘Īsoa ‘a e ‘inasi ‘o e ‘ulu-aki fohá kia Sēkope, **Sēnesi** 25:33 (Hepe-

lū 12:16–17). Na’e mali ‘a ‘Īsoa mo e ngaahi uafi mei he kau Hetí, pea na’e mamahi ai ‘ene ongo mātu’á, **Sēnesi** 26:34–35. Na’e fakalelei ‘a Sēkope mo ‘Īsoa, **Sēnesi** 33.

‘ITÁ. *Vakai foki ki he Fehi’á,*
Tāufehi’á; ‘Ofá

Ko e ‘itá ko hano faka’ali’ali ia ‘o e anga ‘o e lotó. Na’e fai mai ‘e he ‘Eikí ha fakatokanga ki he’ene Kau Mā’oni’oni ke nau mapule’i ‘enau ‘itá (Mātiu 5:22). ‘Oku ‘ikai ha totonu ‘a ha mātu’ a pe fānau ke ngaohikovi’i ha ni’ihi kehe ‘i he fāmili. ‘Oku fa’a fakataau ‘i he folofolá ‘a e ‘itá ki he ‘īmisi ‘o e afi (2 Nifai 15:25; T&F 1:13).

Pea na’e ‘itá ‘aupito ‘a Keini, pea kehe hono matá, **Sēnesi** 4:5. ‘Oku tō’ohi ‘a e ‘Eikí ki he houhau, ka ‘oku lahi ‘a ‘ene ‘alo’ofá, **Same** 145:8. ‘Oku teke’i atu ‘a e houháu ‘e he tali fakavaivaí, **LFkt.** 15:1. ‘Oku fakatupu ‘e he tangata fa’a ‘itá ‘a e fe’ite’itaní; ka ‘oku lolomi ‘a e fe’ite’itaní ‘e ia ‘oku fakatotoka ki he ‘itá, **LFkt.** 15:18 (LFkt. 14:29). Koe’uhi ko hoku huafá te u ta’ofi hoku houháu, ‘**Īsaia** 48:9. ‘Oku mafao atu hoku nimá ki ha kakai ‘oku fakahouhau kiate au ma’u ai pē, ‘**Īsaia** 65:2–3. Ko ia te ne sipi’i ho kou’ahē to’omata’ú, fulihí atu foki kiate ia ho kou’ahē ‘e tahá, **Mātiu** 5:39. ‘A e ngaahi tamai ‘oua na’a mou fakatupu lili ki ho’omou fānau, ‘**Efesō** 6:4. Ko e me’a ‘i he’eku tala kiate kimoutolu ‘a e mo’oni, ko ia kuo mou ‘ita ai kiate aú, **Mōsaia** 13:4. Te u ‘a’ahi ki he kakai ni ‘i he’eku ‘itá, ‘**Alamā** 8:29. ‘Oku ‘ikai ha taha kuo tupu hono houháu ki ai, ka ko kinautolu pē ‘oku ‘ikai ke nau fakamo’oni’i ‘a e kau mai hono to’ukupú ‘i he me’a kotoa pē, **T&F** 59:21 Ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku ou ‘ita ki he kau fai angahalá, **T&F** 63:32.

‘ĪTENI. *Vakai foki ki he ‘Ātama; ‘Ivi*

Ko e ‘api ia ‘o ‘etau ‘uluaki ongo mātu’á, ‘a ‘Ātama mo ‘Ivi (Sēnesi 2:8–3:24; 4:16; 2 Nifai 2:19–25; Mōsese 3, 4; ‘Ēpa. 5), pea na’e vahe’i ia ko ha ngoue, ‘i he fakahahake ‘o ‘Īteni. Na’e kapusi ki

tu'a 'a 'Ātama mo 'Ivi mei 'Īteni hili 'ena kai 'a e fua na'e fakatapu'i peá na hoko 'o fakamatelie (Mōsese 4:29). 'Oku fakamo'oni'i 'e he ngaahi fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní 'a e fakamatala 'i he tohi tapú 'o kau ki he Ngoue ko 'Īteni. 'Okú ne fakalahi mai ki ai mo e fakamatala mahu'inga ko ia na'e tu'u 'a e ngoué 'i he fonua 'oku hoko he taimí ni ko e konitinēniti 'Amelika Tokelaú (T&F 116; 117:8).

'**IVI.** *Vakai foki ki he* Hinga 'a 'Ātama mo 'Ivī; 'Ātama

Ko e 'uluaki fefine ia ke mo'ui 'i he māmani ko 'ení (Sēnesi 2:21–25; 3:20). Ko e uaifi ia 'o 'Ātamá. Ko hono 'uhinga 'o e hingoa ko 'ení 'i he lea faka-Hepeluú ko e "mo'ui", pea 'oku 'uhinga ia ki he hoko 'a 'Ivi ko e 'uluaki fa'ē 'i he māmaní (Mōsese 4:26). Te ne ma'u fakataha mo 'Ātama, ko e 'uluaki tangatá, 'a e nāunau ta'engata koe'uhi ko hona fatongia 'i hono fakahoko 'o e fakalakalaka ta'engata 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá.

Na'e 'ahi'ahi'i 'a 'Ivi peá ne kai 'i he fua na'e fakatapu'i, **Sēnesi** 3 (2 Nifai 2:15–20; Mōsese 4). Na'e 'ilo'i 'e 'Ivi hono 'aonga 'o e Hingá mo e fiefia 'oku ma'u 'i he huhu'í, **Mōsese** 5:11–12. Na'e mamata 'a Palesiteni Siosefa F. Sāmīta kia 'Ivi 'i he'ene mata me'a-hā-mai ki he maama fakalaumālié, **T&F** 138:39.

'**OFÁ.** *Vakai foki ki he* Manava'ofá; Tāufehi'á; 'Ofa Mamahi

Ko ha mateaki lí'oa ia mo e loto-'ofa. 'Oku kau 'i he 'ofa ki he 'Otuá 'a e mateaki, 'ofa mamahi, 'apasia, lotomanava'ofa, 'alo'ofa, fa'afakamolemole, loto-'ofa, ngāue-'ofa, loto-fakafeta'i, mo e anga'ofa. 'Oku hā 'a e sīpinga mā'olunga taha 'o e 'ofa 'a e 'Otuá 'i he fakalelei ta'e-fakangatangata 'a Sisū Kalaisí.

Ke ke 'ofa ki ho kaungā'apí 'o hangē pē ko koe, **Lev.** 19:18 (Mātiu 5:43–44; Mātiu 22:37–40; Loma 13:9; Kalētia 5:14; Sēmisi 2:8; Mōsaia 23:15; T&F 59:6). Ke ke 'ofa kia Sihova ko ho 'Otuá 'aki ho

lotó kotoa, **Teut.** 6:5 (Molonai 10:32; T&F 59:5). 'Oku 'ahi'ahi'i 'a kimoutolu 'e Sihova ko homou 'Otuá, ke 'ilo pe te mou 'ofa kia Sihova ko homou 'Otuá, **Teut.** 13:3. He ko ia 'oku 'ofa ki ai 'a Sihová 'okú ne tautea, **LFkt.** 3:12. 'Oku 'ofa ma'u ai pē 'a e [kaume'a] mo'oni, **LFkt.** 17:17. Na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, na'á ne foaki hono 'Alo pē taha na'e fakatupú, **Sione** 3:16 (T&F 138:3). Ke mou fe'ofa'aki 'iate kimoutolu 'o hangē ko 'eku 'ofa kiate kimoutolú, **Sione** 13:34 (Sione 15:12, 17; Mōsese 7:33). Kapau 'oku mou 'ofa 'iate au, tauhi 'eku ngaahi fekaú, **Sione** 14:15 (T&F 42:29). 'Oku 'ikai ha tangata 'e lahi hake 'ene 'ofá 'i he me'á ni, ke ne foaki 'ene mo'ui koe'uhi ko hono kā-ingá, **Sione** 15:13. 'E Pita, 'okú ke 'ofa 'iate au 'o lahi hake 'iate kinautolú ni? Fafanga 'eku fanga sipi, **Sione** 21:15–17. 'Oku 'ikai ha me'a te ne fakamāvae 'a kitautolu mei he 'ofa 'a e 'Otuá 'ia Kalaisi, **Loma** 8:35–39. 'Oku te'eki ai mamata 'e ha mata ki he ngaahi me'a 'a ia 'oku teuteu 'e he 'Otuá ma'anautolu 'oku 'ofa kiate iá, **1 Kol.** 2:9. Kae fetauhi'aki 'a kimoutolu 'i he 'ofa, **Kalētia** 5:13. 'A e [ngaahi husepāniti] mou 'ofa ki homou 'unohó, '**Efesō** 5:25 (Kolose 3:19). 'Oua na'a 'ofa ki māmani, **1 Sione** 2:15. Ko e 'Otuá ko e 'ofa, **1 Sione** 4:8. 'Oku tau 'ofa kiate ia koe'uhi ko 'ene tomu'a 'ofa kiate kitautolu, **1 Sione** 4:19. Na'e mamahi 'a Kalaisi koe'uhi ko 'ene 'alo'ofa ki he tangatá, **1 Nifai** 19:9. Vivili atu ki mu'a 'i ha 'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē, **2 Nifai** 31:20. Te mou ako'i ho'omou fānaú ke nau fe'ofa'aki mo fetauhi'aki 'iate kinautolu, **Mōsaia** 4:15. Kapau kuo mou fie hiva 'i he fakafeta'i ki he 'ofa huhu'í, 'oku mou lava 'o ongo'i pehē he taimí ni? '**Alamā** 5:26. Ke tatakai 'a kimoutolu 'e he Lau-mālie Mā'oni'oni, 'o mou hoko 'o fa'a kātaki pea fonu 'i he 'ofa, '**Alamā** 13:28. Ta'ofi kotoa ho'o ngaahi holi fakakakanó, koe'uhi ke ke fonu 'i he 'ofá, '**Alamā** 38:12. Na'e 'ikai ha fakakikihi koe'uhi ko e 'ofa 'a e 'Otuá 'a ia na'e 'i he loto 'o e kakai, '**2 Nifai** 1:15. Ko e me'a kotoa pē 'oku fakaafe'i ke 'ofa ki

he 'Otuá, 'oku ue'i hake ia 'e he 'Otuá, **Molonai** 7:13–16. Ko e manava'ofá 'a e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí, **Molonai** 7:47. 'Oku hanga 'e he 'ofa haohaoá 'o teke'i ki tu'a 'a e ilifiá, **Molonai** 8:16 (1 Sione 4:18). 'Oku fakafe'unga'i 'e he 'ofá 'a e tangatá ki he ngäue 'a e 'Otuá, **T&F** 4:5 (T&F 12:8). 'Oku hoko mai 'a e fakamā-'oni'oni'í kiate kinautolu kotoa pē 'oku 'ofa mo tauhi ki he 'Otuá, **T&F** 20:31. Kapau 'oku mou 'ofa kiate au, te mou tauhi kiate au mo tauhi 'eku ngaahi fekaú, **T&F** 42:29 (Sione 14:15). Fakahā 'a e 'ofa lahi ange kiate ia kuó ke fakatonutonu pe valoki'í, **T&F** 121:43. Na'e 'ofa 'a e tangatá 'ia Sētane 'o lahi ange 'i he 'Otuá, **Mōsese** 5:13, 18, 28.

'OFA MAMAHÍ. *Vakai foki ki he Manava'ofá; 'Alo'ofá; 'Ofá*

'Oku 'uhinga 'a e 'ofa mamahí 'i he folofolá, ki he "mamahi fakataha mo e." 'Oku toe 'uhinga foki ia ki hono fakahā 'o e fie kaungā-mamahi, 'ofa, mo e 'alo'ofa ki ha taha kehe.

Na'e folofola 'a e 'Eikí ki hono kakaí ke nau fakahā 'a e manava'ofa, **Sāk.** 7:8–10. Na'e 'ofa mamahi 'a Sīsū kiate kinautolu, **Mātiu** 9:36 (Mātiu 20:34; Ma'ake 1:41; Luke 7:13). Na'e manava'ofa ha tangata Samēlia kiate ia, **Luke** 10:33. Mou femanava'ofa'aki 'iate kimoutolu, **1 Pita** 3:8. 'Oku fonu 'a Kalaisi 'i he 'ofa mamahi ki he fānau 'a e tangatá, **Mōsaia** 15:9. 'Oku fonu hoku lotó 'i he 'ofa mamahi kiate kimoutolu, **3 Nīfai** 17:6. Na'e lotu 'a Siosefa Sāmīta ke ma'u 'a e 'alo'ofa 'a e 'Eikí, **T&F** 121:3–5.

'ŌFISA. *Vakai ki he Lakanga*

'OHOMOHE FAKA'OSÍ. *Vakai foki ki he Laka Atú; Sākalamēnití*

Fakatatau ki he Fuakava Fo'ou, ko e ma'u me'atokoni efiafi ia 'a Sīsū ki mu'a pea puke 'o kalusefaí (Luke 22:14–18). Na'á ne ma'u me'atokoni efiafi fakataha mo 'ene kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he Laka Atu (Mātiu 26:17–30; Ma'ake 14:12–18; Luke 22:7–13)

Na'e tāpuaki'i 'e he Fakamo'uí 'a e maá mo e uainé pea 'oatu ki he kau 'Aposetoló, **Mātiu** 26:26–29 (Ma'ake 14:22–25; Luke 22:7–20). Na'e fufulu 'e Sīsū 'a e va'e 'o e kau 'Aposetoló, **Sione** 13. Na'e fakahā ko Siutasi te ne lavakí'i 'a Sīsúu, **Sione** 13:21–26 (Mātiu 26:20–25).

'OHOMOHE 'A E 'EIKÍ. *Vakai ki he Sākalamēnití*

'ŌLIVÉ, MO'UNGA 'O E. *Vakai foki ki he Ketisemani*

Ko ha ki'i mo'unga ia 'i he hahake 'o e tele'a Kitiloní, ki he fakahahake 'o Selūsalemá. 'Oku tu'u 'i hono tahifo-hifo 'i he tafa'aki fakahihifó 'o ofi pē ki lalo, 'a e ngoue ko Ketisemani. 'Oku tu'u 'a Petapesi mo Pētani 'i he funga mo'ungá 'i he tahifo-hifo ki he hahaké. Na'e hoko ha ngaahi me'a lahi 'i he tohi tapú 'i he ki'i mo'unga ko 'ení (Mātiu 24:3), pea 'e toe hoko ia ko ha feitu'u mahu'inga 'i he ngaahi me'a 'e hoko 'i he ngaahi 'aho faka'osí (Sāk. 14:3–5; T&F 45:48–54; 133:20).

'OLOKAHOLÓ. *Vakai ki he Lea 'o e Potó*

'ŌMEKÁ. *Vakai ki he Sīsū Kalaisi; 'Ālifá mo e 'Ōmeká*

'OMINEA. *Vakai foki ki he Mōsaia, Foha 'o Penisimani; Mōsaia, Ngaahi Foha 'o*

Ko ha foha ia 'o e Tu'i ko Mōsaia 'i he Tohi 'a Molomoná. Na'e 'alu 'a 'Ominea mo hono ngaahi tokouá ke malanga ki he kau Leimaná (Mōsaia 27:8–11, 34–37; 28:1–9).

'OPATAIA

Ko ha palófitá 'i he Fuakava Motu'á 'a ia na'á ne kikite'i 'a e faka'auha 'e hoko ki 'Ītomí. Na'á ne kikite mahalo 'i he taimi na'e pule ai 'a Siholamí (ta'u 848–844 k.m.) pe lolotonga 'a e taimi 'o e 'ohofi ia 'e Pāpilone 'i he ta'u 586 k.m.

Ko e tohi 'a 'Opataia: Ko ha tohi 'i he Fuakava Motu'á. 'Oku vahe pē ia 'e taha. Na'e tohi ai 'e 'Opataia 'o kau ki

he tō 'a 'Ītomí peá ne kikitē 'i 'e tu'u 'a e kau fakamo'ui 'i he Mo'unga 'o Saioné.

'ŌPETI. *Vakai foki ki he Lute*; Pōasi

Ko e foha ia 'o Pōasi mo Lute 'i he Fuakava Motu'á pea ko e tamai ia 'a Sese, 'a ia na'á ne hoko ko e tamai 'a e Tu'í ko Tēvitá (Lute 4:13–17, 21–22).

'OTUÁ. *Vakai foki ki he Laumālie*

Mā'oni'oni; Sisū Kalaisi; Tamai 'i Hēvani; 'Eikí

'Oku 'i ai ha toko tolu mavahevahe 'i he Tolu'í 'Otuá: ko e 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, ko Hono 'Alo, ko Sisū Kalaisi; pea mo e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku mau tui kiate kinautolu taki taha (TT 1:1). 'Oku tau ako mei he fakahā 'i he ngaahi 'aho ki mui ní 'oku ma'u 'e he Tamai mo e 'Aló ha sino 'o e kakano mo e hui 'oku ongo'ingofua pea ko e Laumālie Mā'oni'oni ko e tokotaha ia 'oku sino fakalaumālie pē, 'oku 'ikai ke kakano mo hui (T&F 130:22–23). 'Oku taha 'a e toko tolu ní 'i he uoungataha mo faaitaha haohaoa 'i he'enau tau-mu'á mo e tokātelinē (Sione 17:21–23; 2 Nifai 31:21; 3 Nifai 11:27, 36).

'Otua ko e Tamai: 'Oku fa'a 'uhinga ma'u pē ki he Tamai, pe 'Elohimí 'a e huafa ko ia ko e 'Otuá. 'Oku ui ia ko e Tamai koe'uhi ko e tamai ia 'a hotau ngaahi laumāliē (Malakai 2:10; Nōmipa 16:22; 27:16; Mātiu 6:9; 'Efesō 4:6; Hepelū 12:9). Ko e 'Otua ko e Tamai 'a e pule aoniu 'o e 'univēsí. 'Okú ne fonu 'i he māfimafi (Sēnesi 18:14; 'Alamā 26:35; T&F 19:1–3), 'okú ne 'afio'í 'a e me'a kotoa pē (Mātiu 6:8; 2 Nifai 2:24), pea 'okú ne 'i he feitu'u kotoa pē 'i hono Laumāliē (Same 139:7–12; T&F 88:7–13, 41). 'Oku 'i ai ha fetu'utaki makehe 'a e fa'ahinga 'o e tangatá mo e 'Otuá, 'a ia 'oku mavahe ai 'a e tangatá mei he ngaahi fakatupu kehe kotoa pē; pea ko e fānau fakalaumālie 'a e 'Otuá 'a e tangatá mo e fefinē (Same 82:6; 1 Sione 3:1–3; T&F 20:17–18).

'Oku sí'isi'í ha ngaahi me'a kuo tohi 'o kau ki ha hā pe folofola mai 'a e 'Otua ko e Tamai ki he tangatá. 'Oku

pehē 'i he folofolá na'á ne folofola kia 'Ātama mo 'Ivi (Mōsese 4:14–31) peá ne folofola 'o fakafe'iloaki mai 'a Sisū Kalaisi 'i ha ngaahi me'a lahi (Mātiu 3:17; 17:5; Sione 12:28–29; 3 Nifai 11:3–7). Na'á ne hā mai kia Sitiveni (Ngāue 7:55–56) mo Siosefa Sāmita (SS—H 1:17). Na'á Ne hā mai ki mui kia Siosefa Sāmita mo Sitenei Likitoni (T&F 76:20, 23). 'Oku foaki mai 'e he 'Otuá 'i he taimi 'e ni'íhi kiate kinautolu 'oku 'ofa kiate ia mo fakahaohaoa'í 'a kinautolu 'i hono 'aó, ke nau ma'u 'a e faingamālie ke mamata mo 'ilo'í 'iate kinautolu pē ko e 'Otua ia (Mātiu 5:8; 3 Nifai 12:8; T&F 76:116–118; 93:1).

Ko hoku 'Otua, ko hoku 'Otua, ko e hā kuó ke lí'aki ai aú, **Ma'ake** 15:34. Ko e kau tamai'o'eiki 'a e kau tangatá ni 'a e 'Otua fungani mā'olunga, **Ngāue** 16:17. Ko e hako 'a kitautolu 'o e 'Otuá, **Ngāue** 17:28–29. Fai ho'ō ngaahi ouau toputapú ki he Fungani Mā'olungá, **T&F** 59:10–12. Na'e mamata 'a 'Inoke ki he ngaahi laumālie na'e fakatupu 'e he 'Otuá, **Mōsese** 6:36. Ko e Tangata 'o e Mā'oni'oni 'a hono huafá, **Mōsese** 6:57.

'Otua ko e 'Aló: Ko e 'Otua ko ia 'oku 'iloa ko Sihová, ko e 'Alo ia ko Sisū Kalaisi ('Īsaia 12:2; 43:11; 49:26; 1 Kol. 10:1–4; 1 Tīm. 1:1; Fakahā 1:8; 2 Nifai 22:2). 'Oku ngāue 'a Sisū 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Tamai pea 'oku ne taha mo'oni mo ia. 'Oku hoko 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá ko hono ngaahi tokoua mo e tuofāfine, he ko ia 'oku lahi taha 'i he fānau fakalaumālie 'a 'Elohimí. 'Oku ui ia 'i ha ngaahi potu-folofola 'e ni'íhi 'aki 'a e fo'í lea ko ia ko e 'Otua. Hangē ko 'eni, 'oku pehē 'i he folofolá, na'e fakatupu 'e he 'Otuá 'a e langí mo māmani" (Sēnesi 1:1), ka ko Sisū pē foki ia na'e hoko ko e Tokotaha Fakatupú (Tupu'angá) 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e 'Otua, ko e Tamai (Sione 1:1–3, 10, 14; Hepelū 1:1–2).

'Oku fakahā mai 'e he 'Eikí ko hono huafá ko e KO AU, 'Eke. 3:13–16. Ko au ko Sihova, pea 'oku 'ikai mo ha fakamo'ui ka ko au pē, 'Īsaia 43:11

(‘Īsaia 45:23). Ko au ko e maama ‘o māmaní, **Sione** 8:12. Ki mu‘a ‘ia ‘Ēpalahame ‘oku ou ‘i ai au, **Sione** 8:58. ‘E ngāue ‘a e ‘Eikí ‘i he lotolotonga ‘o e fānau ‘a e tangatá ‘i ha sino ‘o e kelekele, **Mōsaia** 3:5–10. ‘Oku fakamatala ‘i e ‘Apinetai ‘a e founga ‘oku hoko ai ‘a Kalaisi ko e Tamaí pea mo e ‘Aló, **Mōsaia** 15:1–4 (‘Ēta 3:14). Na‘e hā mai ‘a e ‘Eikí ki he tokoua ‘o Sēletí, ‘**Ēta** 3. Fanongo ki he ngaahi folofola ‘a Kalaisi, ko ho Huhu‘í, ko ho ‘Eiki mo ho ‘Otuá, **Molonai** 8:8. Ko Sihova ‘a e fakamaau ‘o e mo‘uí mo e maté fakatou‘osi, **Molonai** 10:34. Na‘e hā mai ‘a Sīsū kia Siosefa Sāmita mo Sitenei Likitoni, **T&F** 76:20, 23. Na‘e hā mai ‘a e ‘Eiki ko Sihová ‘i he Tempale Ketilaní, **T&F** 110:1–4. Na‘e folofola mai ‘a Sihova kia ‘Ēpalahame, ‘**Ēpa**. 1:16–19. Na‘e hā mai ‘a Sīsū kia Siosefa Sāmita, **SS—H** 1:17.

‘Otuā ko e Laumālie Mā‘oni‘oní: Ko ha ‘Otuā foki ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní pea ‘oku ui ia ko e Laumālié, pea mo e Laumālie ‘o e ‘Otuá, kae ‘uma‘ā foki mo hono ngaahi huafa maheni kehé. ‘Oku lava ‘e he tangatá ‘o ‘ilo‘í ‘a e finangalo ‘o e ‘Otuā ko e Tamaí pea ‘ilo‘í ko Sīsū ‘a e Kalaisí ‘i he tokoni mai ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní (1 Kol. 12:3).

‘E ako ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní kiate kimoutolu ‘a ia ‘oku totonu ke mou lea‘ákí, **Luke** 12:12. Ko e Laumālie Mā‘oni‘oní ‘a e Fakafiemālié, **Sione** 14:26 (Sione 16:7–15). Na‘e tuku ‘e Sīsū ‘a e ngaahi fekau ‘i he Laumālie Mā‘oni‘oní ki he kau ‘Aposetoló, **Ngāue** 1:2. ‘Oku fakamo‘oni ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ki he ‘Otuá mo Kalaisi, **Ngāue** 5:29–32 (1 Kol. 12:3). ‘Oku toe fakamo‘oni foki ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní kiate kitautolu, **Hepelū** 10:10–17. ‘I he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní te mou lava ai ke ‘ilo‘í hono mo‘oni ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē, **Molonai** 10:5. Ko e Laumālie Mā‘oni‘oní ‘a e laumālie ‘o e fakahaá, **T&F** 8:2–3 (T&F 68:4).

‘UA

Ko ‘Ua ‘i Kalitiá ko e ‘uluaki kolo ia

‘o ‘Epalame ‘i he Fuakava Motu‘á (Sēnesi 11:27–28, 31; 15:7; Nehem. 9:7; ‘Ēpa. 2:1, 4).

‘ULÍ. *Vakai foki ki he Angahalá; Fai Angahalá; Ma‘á mo e Ta‘ema‘á; Ta‘e-mā‘oni‘oní; Ta‘e faka-‘Otuá*

Ko e ta‘ema‘a fakalaumālie ia tu‘unga ‘i he talangata‘a fakahāhā ki he ‘Otuá.

‘E fufulu ‘e Sihova ‘a e ‘uli ‘o e ngaahi ‘ofefine ‘o Saioné, ‘**Īsaia** 4:4 (2 Nifai 14:4). ‘Oku ‘ikai ‘uli ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Otuá, **1 Nifai** 15:34 (‘Alamā 7:21). Pea ‘e ‘uli ai pē ‘a kinautolu ‘oku ‘ulí, **2 Nifai** 9:16 (Molom. 9:14). ‘E fēfē homou loto, ‘o kapau te mou tutu‘u ‘i he fakamaau‘anga ‘o e ‘Otuā, kuo ‘uli homou ngaahi kofú? ‘**Alamā** 5:22. Ko ia, kuo pau ke nau kei ‘uli ai pē, **T&F** 88:35. Te u mālōlō ‘afē, pea fakama‘a au mei he ‘ulí, **Mōsese** 7:48.

‘ŪLIMÍ MO E TŪMEMÍ. *Vakai foki ki he Sifa-fatafatá; Tangata Kikite*

Ko e ongo me‘angāue na‘e teuteu ‘e he ‘Otuá ke tokoni ki he tangatá ‘i hono ma‘u ‘o e fakahā mo hono liliu ‘o e ngaahi lea. Ko hono ‘uhinga ‘o e ongo leá ni ‘i he lea faka-Hepeluú ko e “ngaahi maama mo e ngaahi fakahaohaoa.” ‘Oku kau ki he ‘Ūlimí mo e Tūmemí ha maka ‘e ua ‘i ha me‘a fuopotopoto lanu-siliva pea ‘oku fa‘a ngāue ‘aki ia he taimi ‘e ni‘ihī mo ha sifa-fatafata (T&F 17:1; **SS—H** 1:35, 42, 52). ‘E hoko ‘a e māmaní ko ha ‘Ūlimi mo e Tūmemi ‘i hono tu‘unga fakamā‘oni‘oní ‘i mo ta‘e-fa‘a-mate (T&F 130:6–9).

Te ke ‘ai ‘i he sifa-fatafata ‘o e fakamāu ‘a e ‘Ūlimí mo e Tūmemí, ‘**Eke**. 28:30. Ko ia ia te ne ikuná te u foaki ki ai ‘a e maka hinehina, **Fakahā** 2:17. ‘Okú ne ma‘u ha me‘a ‘a ia ‘okú ne lava ‘o mamata ki ai, pea liliu, **Mōsaia** 8:13. Te u tuku ‘a e ongo maká ni kiate koe, ‘**Ēta** 3:23–24. Na‘e ma‘u ‘e Siosefa Sāmita ‘a e ngaahi fakahā ‘i he ‘Ūlimí mo e Tūmemí, **T&F** ‘ulu‘i fakamatala ki he vahe 6, 11, 14–16. Na‘e foaki kiate koe ‘a e mālohi ke fai hono liliu ‘aki ‘a e ‘Ūlimí mo e Tūmemí, **T&F** 10:1. ‘E mamata ‘a e Kau

Fakamo'oni 'e Toko Tolú ki he 'Ülimí mo e Tümemí, 'a ia na'e tuku ki he toko-ua 'o Sēletí 'i he mo'ungá, **T&F 17:1**. Ko e potu 'oku 'afio ai 'a e 'Otuá ko ha fu'u 'Ülimí mo e Tümemí lahi, **T&F 130:6–11**. Ko au, 'Ēpalahame, na'á ku ma'u 'a e 'Ülimí mo e Tümemí, 'Ēpa. 3:1, 4.

'**ULUAKI FĀNAÚ.** *Vakai foki ki he*
Sīsū Kalaisi; 'Inasi 'o e 'Uluaki
Fohá

T he taimi 'o e kau pēteliake 'o e kuonga mu'á, na'e ma'u 'e he foha lahi 'a e 'inasi 'o e 'uluaki fānaú (Sēnesi 43:33) 'o ne ma'u ai 'a e lakanga fakatakimu 'a ki he fāmīlī 'i ha mate 'a e tamaí. Na'e pau ke taau mo fe'unga 'a e 'uluaki fohá ke ne fua 'a e fatongia ko iá (1 Fkmtl. 5:1–2) pea 'e lava 'o mole meiate ia 'a hono 'inasi 'i he ta'e-mā'oni'oni.

Na'e lau 'i he fono 'a Mōsesé 'oku 'a e 'Otuá 'a e 'uluaki fohá. Na'e ma'u 'e he 'uluaki fohá 'a e 'inasi 'e ua 'o e ngaahi koloa 'a 'ene tamaí (Teut. 21:17). Ka hili 'a e mate 'a 'ene tamaí, 'oku hoko leva ko hono fatongia 'a hono tokanga'i 'ene fa'e'e mo hono ngaahi tuofāfiné.

'Oku 'a e 'Otuá foki mo e 'uluaki 'uhiki tangata 'o e manu kotoa pē. Na'e ngāue 'aki 'a e fanga manu ma'á ki he ngaahi feilaulaú, ka ko e fanga manu kotoa pē na'e 'ikai ma'á na'e lava ke huhu'i ia, pe fakatau atu pe tāmāte'i ('Eke. 13:2, 11–13; 34:19–20; Lev. 27:11–13, 26–27).

Na'e hanga 'e he 'uluaki fānaú 'o fakataipe 'a Sīsū Kalaisi mo 'ene ngāue fakafaipekau 'i he māmaní, 'o fakamanatu ki he kakaí 'e hā'ele mai 'a e Mīsaia lahi (Mōsesé 5:4–8; 6:63).

Ko Sīsū 'a e 'uluaki 'i he fānau fakalaumālie 'a 'etau Tamaí Fakahēvaní, pea ko e 'Alo pē Taha na'e Fakatupu 'o e Tamaí 'i he kakanó, pea ko e 'uluaki ke toe tu'u hake mei he maté 'i he toetu'ú (Kolose 1:13–18). 'Oku hoko 'a e kau mā'oni'oni tui faivelengá ko e kau mēmipa 'o e Siasi 'o e 'Uluaki Fānaú 'i he ta'engatá (T&F 93:21–22).

Ko e 'uluaki 'i ho ngaahi fohá ke ke foaki kia Sihova, 'Eke. 22:29. Ne u fakatapui kiate au 'a e 'uluaki tama 'i

'Isilelí, **Nōmipa 3:13**. Koe'uhi ke hoko ia ko e 'uluaki fānau 'i he kāinga tokola-ahi, **Loma 8:29**. Na'e 'omi 'e ia 'a e 'uluaki fakatupú ki māmani, **Hepelū 1:6**. Ko kinautolu ia ko e siasi 'o e 'Uluaki Fānaú, **T&F 76:54, 94**. Na'e foaki mai ia kiate au mei he ngaahi tamaí; 'io 'a e totonu 'o e 'uluaki fānaú, 'Ēpa. 1:3.

'**ULUAKI FUÁ, NGAARI**

Ko e 'uluaki fua 'o e ngoue 'i ha fa'ahita'u. Na'e foaki ia ki he 'Eikí 'i he taimi 'o e Fuakava Motu'á (Lev. 23:9–20). Ko kinautolu 'oku nau tali 'a e ongoongolelei pea nau kātaki ki he ngata'angá 'i he tui faivelenga, 'oku fakataipe 'a kinautolu ko e 'uluaki fua, he 'oku 'a e 'Otuá 'a kinautolu.

Ko kinautolu 'oku nau muimui ki he Lamí 'i he potu kotoa pē 'oku 'alu ia ki ai, ko e 'uluaki fua 'a kinautolu ki he 'Otuá, **Fakahā 14:4**. Ko kinautolu 'e fuofua 'alu hifo mo Kalaisí ko e ngaahi 'uluaki fuá 'a kinautolu, **T&F 88:98**.

'**ULUAKI MATA ME'A-HĀ-MAĪ.**

Vakai foki ki he Fakafoki Mai 'o e
Ongoongolelei; Siosefa Sāmita,
ko e Sī'i

Ko e hā mai 'a e 'Otuá ko e Tamaí mo hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i ha vao 'akau.

T he fa'ahita'u matala 'o e 1820, 'i he ta'u hongofulu mā nima 'o Siosefa Sāmita, ko e Sī'i. Na'á ne nofo mo hono fāmīlī 'i he ki'i kolo ko Palemaila, 'i Niu 'Ioke. Na'e tu'u ha vao 'o e ngaahi 'akau lalahi 'o ki'i mama'o si'i atu pē mei he 'api 'o e fāmīlī. Na'e 'alu atu 'a Siosefa ki he feitu'u ko iá ke lotu ki he 'Otuá ke ne 'ilo'i pe ko e fē 'a e siasi 'oku mo'oni. Na'á ne ongo'i 'i ha'ane lau 'a e Tohi Tapú kuo pau ke ne kumi ki ha tali mei he 'Otuá (Sēmisi 1:5–6). Na'e tali mai 'a 'ene lotú 'i he hā mai 'a e Tamaí mo e 'Aló kiate ia 'o fakahā ange kiate ia ke 'oua na'a kau ki ha taha 'o e ngaahi siasi 'i he māmaní 'i he taimi ko iá, he 'oku nau hala kotoa pē (SS—H 1:15–20). Na'e kamata 'i he me'a topotapu ko 'ení ha ngaahi me'a na'e

tupu ai hono fakafoki mai ‘o e Ongongoleleí mo e Siasi mo‘oni ‘o Kalaisí.

‘ULUAKI TEFITO‘I MO‘ONI ‘O E ONGOONGOLELEÍ, NGAahi.

Vakai ki he Fakatomalá; Laumālie Mā‘oni‘oní; Papitaisó; Tui

‘ULUNGĀANGA FAKATŌKI-

LALÓ. *Vakai foki ki he Loto-fakatōkilaló*

Ko e ‘ulungāanga pe fotu atu ‘a e lotofakatōkilalo, anga-fakama‘uma‘u, mo angataau. Ko e tokotaha ko ia ‘oku anga-fakatōkilaló ‘oku faka‘ehi‘ehi mei he fai ‘o ha me‘a ‘o fu‘u tōtu‘á pe fakangalingalí.

Na‘e ngaohi ‘e he ‘Otuá mei he kilí‘i manu ‘a e kofu ke fakakofu‘i ‘aki ‘a ‘Ātama mo ‘Ivi, **Sēnesi** 3:21 (Mōsese 4:27). Na‘e teu‘i ‘e he kakai fefiné ‘a

kinautolu ‘aki ‘a e kofu ‘oku ngali ke ‘ai, **1 Tim.** 2:9. Ke mou fai poto mo angatonu ‘o fa‘a nofo ‘i ‘api, **Taitusi** 2:5. Kuo hīkisia ‘a e tokolahi koe‘uhi ko hono mahu‘inga lahi ‘o honau ngaahi kofú, **Sēkope** 2:13. Tuku ke ta‘e-masani ‘a homou ngaahi kofu kotoa pē, **T&F** 42:40. ‘Oku mau tui ‘oku totonu ke sino ma‘a mo anga-mā‘oni‘oní, **TT** 1:13.

‘ŪMATÁ. *Vakai foki ki he Lōmaki ‘i he Taimi ‘o Noá; Noa, Pēteliake ‘i he Tohi Tapú; ‘A‘aké*

Ko e faka‘ilonga pe toukeni ia ‘o e fua-kava ‘a e ‘Otuá mo Noa (Sēnesi 9:13–17). ‘Oku fakamatala‘i ‘i he LSS, Sēnesi 9:21–25 na‘e kau ‘i he fuakavá ‘a e ngaahi tala‘ofa ‘e ‘ikai toe ‘ufi‘ufi ‘a e māmaní ‘aki ha lōmaki ‘o e vai, pea ‘e fakafoki mai ‘a e Saione ‘o ‘Īnoké, pea ‘e toe hā‘ele mai ‘a e ‘Eikí ke ‘afio ‘i māmani.

NGAAHI KONGA NA'E FILIFILI MEI HE LILIU 'E SIOSEFA SĀMITA 'A E TOHI TAPÚ

'Oku 'oatu heni 'a e ngaahi konga na'e filifili mai mei he Liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e pulusi 'a Kingi Sēmisi 'o e Tohi Tapú (LSS). Na'e hanga 'e he 'Eiki 'o fakahinohino' 'i 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ke ne fakafoki mai 'a e ngaahi mo'oni ki he ngaahi tohi 'i he Tohi Tapú 'a ia na'e mole pe liliu talu mei hono tohi 'o e ngaahi 'uluaki folofolá. Na'e hanga 'e he ngaahi mo'oni na'e fakafoki mai ko 'ení 'o fakamahino' 'i 'a e tokāteliné pea mahino ange ai hono lau 'o e folofolá. Na'e ngāue 'aki 'a e ngaahi potufolofola ko ia na'e filifili ke kau 'i he Ngaahi Fakahinohino ki he Folofolá tu'unga 'i ha fakangofua na'e ma'u mei he Poate ki he Akó 'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni Hono Uá, 'i Tau'atāina, 'i Mīsuli, pea 'oku totonu ke tokoni ia ke toe mahino ange kiate kimoutolu 'a e ngaahi folofolá 'o tatau ai pē pe ko e fa'ahinga lea fē 'oku liliu ia ki aí.

Koe'uhi ko hono fakahā mai 'e he 'Eiki kia Siosefa ha ngaahi mo'oni na'e 'osi tohi ia 'e kinautolu na'a nau 'uluaki hiki 'a e ngaahi tohi, ka 'oku 'ikai faitatau 'a e Liliu 'a Siosefa Sāmitá mo ha toe liliu kehe 'o e Tohi Tapú 'i he māmani. 'I he'ene peheé 'oku ngāue 'aki heni 'a e fo'i lea ko e *liliú* 'i ha 'uhinga 'oku fālahi ange mo kehe ia mei hono 'uhinga maheni, he ko e liliu 'a Siosefá na'e lahi ange hono fai ia 'i he fakahā ka 'oku 'ikai ko hano liliu mei ha lea 'e taha ki ha lea kehe. Vakai ki he "Liliu 'a Siosefa Sāmitá (LSS)" 'i he fakahokohoko fakamotu'alea 'i he ngaahi kaveinga 'i he Ngaahi Fakahinohinó ke ma'u mei ai ha fakamatata lahi ange 'o kau ki he LSS.

'Oku hanga 'e he fakatātā 'oku hā atu 'i lalo ní 'o faka'ali'ali atu ha sīpinga 'o e ngaahi me'a na'e to'oto'o mei he LSS:

Ko e potufolofola
'ulí'uli matolu ko 'ení
ko e potufolofola ia
'i he liliu 'e Siosefa
Sāmita 'a e Tohi Tapu
Kingi Sēmisi. Ka
koe'uhi ko e hanga 'e
he'ene liliú 'o fakafoki
mai 'a e ngaahi fo'i
lea 'e ní'ihí ki he Tohi
Tapú, kuo pau leva
ke kehekehe 'a e fika
'o e ngaahi vēsí mei
he pulusi ko ia 'ókú
ke ngāue'aki.

LSS, Mātiu 4:1, 5-6, 8-9

(fakafehoanaki mo e Mātiu 4:1, ———
5-6, 8-9; pea na'e fai mo e ngaahi
liliu tatau 'i he Luke 4:2, 5-11)

*(Na'e tatakí atu 'a Sīsū 'e he Laumālié, ka
'oku 'ikai ko Sētane.)*

1 Pea na'e toki tatakí atu 'a Sīsū 'e he
Laumālié ki he feitu'u maomaonganoá,
ke ne 'i he 'Otuá.

5 Pea na'e toki 'ohake 'a Sīsū ki he
kolo tapú, pea tuku ia 'e he Laumālié 'i
he tumutumu 'o e tempalé.

6 Pea na'e toki ha'u 'a e tévoló kiate ia
'o pehē ange, Kapau ko e 'Alo koe 'o e
'Otuá, fakatō hifo koe ki lalo; he kuo
tohi, Te ne tuku ki he'ene kau 'āngeló
'a e fekau ke nau vakai kiate koe: pea
te nau hapahapai koe 'i honau nimá,
telia na'a touia ho va'é 'i ha maka.

8 Pea na'e toe 'i he Laumālié 'a Sīsū,
peá ne 'ohake ia ki ha mo'unga mā-
'olunga 'aupito, 'o ne faka'ali'ali kiate
ia 'a e ngaahi pule'anga kotoa 'o e mā-
maní pea mo honau nāunaú.

'Oku ha'i atu 'i heni
'a e potufolofola 'i
ho'o Tohi Tapú 'a ia
'oku totonu ke ke
fakafehoanaki ki ai 'a e
liliu 'a Siosefa Sāmitá.

'Oku hanga 'e he
fakamatata ko 'ení 'o
fakamatata' 'i 'a e
tokāteline na'e
fakamahino' 'e
Siosefa Sāmita 'i
he'ene liliú.

Ko e fakalea 'eni 'o e
tohi 'o hangē ko hono
liliu ia 'e Siosefa
Sāmitá.

LSS, Sēnesi 9:10–15 (fakafehoanaki mo e Sēnesi 9:3–9)

(Kuo pau ke 'eke'i mei he tangatá 'a 'ene fakapō pea mo hono tāmata'e'i tavale 'o e fanga manú.)

10 Ka ko e toto 'o e kakano kotoa pē 'a ia kuó u foaki kiate kimoutolu ko e me'akaí, ke mou lilingi ia ki he kelekelé, 'a ia 'oku ma'u mo'ui mei ai, pea ko e totó 'e 'ikai te mou kai ia.

11 Pea ko e mo'oni, 'e 'ikai lilingi ha toto, ka ki he me'akai pē, ke fakahaofi ho'omou mo'ui; pea ko e toto 'o e fanga manou kotoa pē te u 'eke'i mei homou nimá.

12 Pea ko ia ia 'oku lilingi 'a e toto 'o e tangatá, 'e lilingi hono totó 'e he tangata; koe'uhí 'e 'ikai lilingi 'e he tangata 'a e toto 'o e tangata.

13 Pea ko ha fekau 'oku ou 'oatu, ke tokanga 'a e tokoua 'o e tangata taki taha ke malu 'i 'a e mo'ui 'a e tangatá, he na'á ku ngaohi 'a e tangatá 'i hoku tatau 'o'okú.

14 Pea ko ha fekau 'oku ou 'oatu kiate kimoutolu, Ke mou fanafanau mo fakatokolahi; pea 'omi 'a e fānau tokolahi ki he funga 'o e māmaní, pea nau fakatokolahi 'i ai.

15 Pea na'e folofola 'a e 'Otuá kia Noa, pea ki hono ngaahi fohá fakataha mo ia, 'o pehē, Vakai, ko au, te u fokotu'u 'eku fuakava mo kimoutolu, 'a ia na'á ku fai ki ho'o tamai ko 'Īnoké 'o kau ki ho hako 'i mui 'iate koé.

LSS, Sēnesi 9:21–25 (fakafehoanaki mo e Sēnesi 9:16–17)

(Na'e fokotu'u 'a e 'umatá 'i he langí ke hoko ko ha fakamanatu 'o e Fuakava 'a e 'Otuá kia 'Īnoke pea kia Noá. 'I he ngaahi 'aho faka'osí 'e kau 'a e fakataha kātoa 'a e siasi 'o e 'Uluaki Fānau ['a ia ko e Saione 'o e 'Eiki 'i he taimi 'o 'Īnoké; vakai ki he Mōsese vahe 7] mo e kau mā'oni'oni 'i he māmaní.)

21 Pea 'e 'i he 'aó 'a e ūmata; pea te u mamata ki ai, koe'uhí ke u manatu ki he fuakava ta'engata 'a ia na'á ku fai ki ho'o tamai ko 'Īnoké, 'o ka tauhi 'e he tangatá 'a 'eku ngaahi fekau kotoa pē,

'e toe fakafoki mai 'a Saione ki he māmaní, 'a ia ko e kolo 'o 'Īnoke 'a ia na'á ku to'o hake kiate au.

22 Pea ko 'eni 'a 'eku fuakava ta'engatá, 'o ka tali 'e ho hakó 'a e mo'oni, pea hanga hake kiate au, 'e vakai hifo 'a Saione, pea 'e tetetete 'a e ngaahi langí kotoa 'i he fiefia, pea ngalulululu 'a e māmaní 'i he nēkeneka;

23 Pea 'e 'alu hifo 'a e fakataha kātoa 'o e siasi 'o e 'Uluaki Fānau mei he langí, 'o ma'u 'a e māmaní, pea ma'u hano potu 'i ai kae 'oua kuo hokosia 'a e ngata'angá. Pea ko 'eni 'a 'eku fuakava ta'engatá, 'a ia na'á ku fai mo'oku tamai ko 'Īnoké.

24 Pea 'e 'i he 'aó 'a e ūmata, pea te u fokotu'u 'a 'eku fuakava kiate koé, 'a ia kuó u fai 'iate au mo koe, ma'á e me'a mo'ui 'o e kakano kotoa pē 'e 'i he māmaní.

25 Pea na'e folofola 'a e 'Otuá kia Noa, Ko e faka'ilonga 'eni 'o e fuakava 'a ia kuó u fokotu'u 'iate au mo koé; ma'á e kakano kotoa pē 'e 'i he māmaní.

LSS, Sēnesi 14:25–40 (fakafehoanaki mo e Sēnesi vahe 14)

('Oku fakamatala ki he ngāue fakafaifekau ma'ongo'onga 'a Melekisēteki; ko hono fakamatala 'i 'o e ngaahi mālohi mo e ngaahi tāpuaki 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki.)

25 Pea na'e hiki hake 'e Melekisēteki 'a hono le'ó 'o tāpuaki 'i 'a 'Epalame.

26 Ko 'eni ko Melekisēteki ko ha tangata tui lahi ia, 'a ia na'e fai 'a e mā'oni'oni lahi; pea talu mei he'ene kei si'í mo 'ene manavahē ki he 'Otuá, mo tāpuni 'a e ngutu 'o e fanga laione, pea fu'ifu'í 'a e kakaha 'o e afi.

27 Pea ko ia, hili hono tali ia 'e he 'Otuá, na'e fakanofa ia ko ha taula'eiki lahi 'o fakatatau ki he hokohoko 'o e fuakava kuo fai 'e he 'Otuá pea mo 'Īnoké.

28 Pea na'e fakatatau ia ki he lakanga 'o e 'Alo 'o e 'Otuá; 'a ia ko e lakanga, na'e 'ikai tupu 'i he tangata, pe 'i he fa'iteliha 'a e tangata; pe 'i ha tamai pe ha fa'e; pe 'i he kamata'anga 'o e ngaahi 'ahó pe 'i he ngata'anga 'o e ngaahi ta'ú; kae 'i he 'Otuá;

29 Pea na'e foaki mai ia ki he tangatá 'i he folofola 'o hono le'ó 'o'oná, 'o fakatatau ki hono finangalo 'o'oná, kiate kinautolu kotoa pē 'e tui ki hono huafá.

30 He kuo fuakava 'a e 'Otuá kia 'Īnoke pea ki hono hakó 'aki ha fakapapau 'iate ia pē; ko e me'a kotoa pē kuo fakanofo 'o fakatatau ki he lakanga mo e ui ko 'ení te nau ma'u 'a e mālohi, 'i he tui, ke holoki hifo 'a e ngaahi mo-ungá, ke vahevahe 'i 'a e ngaahi tahí, ke ngaohi ke mōmoa 'a e ngaahi vai, pea fakatafoki mei honau 'alu'angá;

31 Ke ikuna 'i 'a e ngaahi kau tau 'o e ngaahi pule'angá, ke vahevahe 'i 'a e māmaní, ke maumau 'i 'a e ha'i kotoa pē, ke tu'u 'i he 'ao 'o e 'Otuá; ke fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'o fakatatau ki hono finangaló, 'o fakatatau ki he'ene fekaú, ke fakavaivai 'i 'a e ngaahi tofi'a fakapilini mo e ngaahi mālohi; pea ke fai 'ení 'o fakatatau ki he finangalo 'o e 'Alo 'o e 'Otuá 'a ia na'e 'i ai talu mei mu'a 'i he te'eki ke fokotu'u 'a e māmaní.

32 Pea ko e kakai ko ia kuo ma'u 'a e tui ko 'ení, mo kau ki he lakanga ko 'eni; 'o e 'Otuá, na'e liliu 'a kinautolu pea 'ohake ki he langí.

33 Pea ko 'ení, ko Melekišēteki ko ha taula'eiki 'i he lakanga ko 'ení; ko ia na'á ne ma'u 'a e melino 'i Sēlemi pea na'e ui ia ko e Pilinisi 'o e melino.

34 Pea na'e fai 'e hono kakai 'a e mā'oní'oni, pea nau ma'u 'a e langí, pea nau kumi ki he kolo 'o 'Īnoké 'a ia na'e 'ave 'e he 'Otuá ki mu'a, 'i he'ene 'ave ia mei he māmaní, pea fakatatali ia ki he ngaahi 'aho faka'osí, pe ko e ngata-anga 'o e māmaní;

35 Pea kuó ne folofola, mo fuakava 'i ha fakapapau, 'e fakataha 'a e ngaahi langí mo e māmaní; pea 'e sivi 'i 'a e ngaahi foha 'o e 'Otuá 'o hangē ka fai ia 'aki 'a e afi.

36 Pea ko e Melekišēteki ko 'ení, hili 'ene fokotu'u 'a e mā'oní'oni, na'e ui ia 'e hono kakai ko e tu'i 'o e langí, pe, 'i hono 'ai 'e tahá, ko e Tu'i 'o e melino.

37 Pea na'á ne hiki hake hono le'ó, pea na'á ne tāpuaki 'i 'a 'Epalame, 'i he'ene hoko ko e taula'eiki lahi mo e tauhi 'o e fale tuku'anga koloa 'o e 'Otuá.

38 Ko ia kuo fili 'e he 'Otuá ke ma'u 'a e ngaahi vahehongofulú ma'á e masivá.

39 Ko ia, na'e totongi 'e 'Epalame kiate ia 'a e ngaahi vahehongofulu 'o e ngaahi me'a kotoa pē na'á ne ma'ú, 'o e ngaahi koloa kotoa pē na'á ne ma'ú, 'a ia kuo foaki 'e he 'Otuá kiate ia 'o lahi hake 'i he me'a na'á ne fie ma'ú.

40 Pea na'e hoko 'o pehē, na'e tāpuaki 'i 'e he 'Otuá 'a 'Epalame, mo foaki kiate ia 'a e ngaahi koloa, mo e lāngi-langi, mo e ngaahi fonua ke hoko ko ha'ane koloa 'o lauikuonga; 'o fakatatau ki he fuakava 'a ia na'á ne fai, pea fakatatau ki he tāpuaki 'a ia na'e tāpuaki 'i 'aki ia 'e Melekišēteki.

LSS, Sēnesi 15:9–12 (fakafehoanaki mo e Sēnesi 15:1–6)

(Na'e mamata 'a 'Ēpalahame 'i ha me'a-hā-mai ki he 'Alo 'o e 'Otuá pea ne 'ilo ki he toetu'ú.)

9 Pea na'e pehē 'e 'Epalame, 'E 'Eiki ko e 'Otuá, 'e fēfē ha'o foaki kiate au 'a e fonuá ni ke hoko ko ha tofi'a 'o lauikuonga?

10 Pea na'e folofola mai 'a e 'Eiki, Neongo na'á ke mate, ka 'oku 'ikai koā te u mafai ke foaki ia kiate koe?

11 Pea kapau te ke mate, ka te ke ma'u ia, he 'e hoko 'a e 'aho, 'e mo'ui ai 'a e Foha 'o e Tangatá; ka 'e fēfē ha'ane mo'ui kapau kuo 'ikai ke ne mate? kuo pau ke tomu'a fakaake ia.

12 Pea na'e hoko 'o pehē, na'e vakai atu 'a 'Epalame 'o ne mamata ki he ngaahi 'aho 'o e Foha 'o e Tangatá, pea fiefia ia, pea na'e ma'u 'e hono laumālié 'a e fiemālie, pea na'á ne tui ki he 'Eiki; pea na'e lau ia 'e he 'Eiki ko e mā'oní'oni kiate ia.

LSS, Sēnesi 17:3–7, 11–12
(fakafehoanaki mo e Sēnesi 17:3–12)

(Na'e fokotu'u 'e he 'Otuá ha fuakava 'o e kamú mo 'Ēpalahame. Na'e fakahā kia 'Ēpalahame 'a e ouau 'o e papitaisó mo e ta'u motu'a 'a ia 'e hoko ai 'a e fānaú 'o fe'unga ke 'eke'i meiate kinautolu 'a e ngaahi me'a 'oku nau fai.)

3 Pea na'e hoko 'o pehē, na'e tō fo'ohifo 'a 'Ēpalame 'i hono fofongá, peá ne ui ki he huafa 'o e 'Eiki.

4 Pea na'e folofola mai 'a e 'Otuá kiate ia, 'o pehē ange, Kuo hē 'a hoku kakai mei he'eku ngaahi akonaki, pea kuo 'ikai te nau tauhi 'eku ngaahi ouau, 'a ia kuó u tuku ki he'enau ngaahi tamaí;

5 Pea kuo 'ikai te nau tauhi 'a 'eku paní; pea mo e tanu, pe ko e papitaiso 'a ia kuó u fekau kiate kinautolú;

6 Ka kuo nau tafoki mei he fekaú, pea to'ó kiate kinautolu 'a e fufulu 'o e fānaú, pea mo e luluku 'o e totó;

7 Pea nau pehē ko e toto 'o e tokotaha mā'oni'oni ko 'Ēpelí na'e lilingi ia koe'uhi e ngaahi angahalá; pea 'ikai te nau 'ilo pe 'e fēfē ha'anau fakamatala 'i hoku 'aó.

11 Pea te u fokotu'u ha fuakava 'o e kamú mo koe, pea 'e hoko ia ko 'eku fuakava 'iate au mo koe, pea mo ho hako 'i mui 'iate koé, 'i honau ngaahi to'u tangatá; koe'uhí ke ke 'ilo'í ai 'o ta'engata 'oku 'ata'atā 'a e fānaú 'i hoku 'aó kae 'oua kuo nau ta'u valu.

12 Pea te ke feinga ke tauhi 'eku ngaahi fuakava kotoa pē 'a ia kuó u fuakava ai mo ho'ó ngaahi tamaí; pea te ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a ia kuó u foaki kiate koe 'i hoku ngutu 'o'okú, pea te u hoko ko ha 'Otua kiate koe pea mo ho hako 'i mui 'iate koé.

LSS, Sēnesi 17:23 (fakafehoanaki mo e Sēnesi 17:17)

(Na'e fiefia 'a 'Ēpalahame 'i hono fakahā 'e fanau'í mai 'a 'Aisaké.)

23 Pea toki tō fo'ohifo 'a 'Ēpalahame 'i hono fofongá 'o fiefia, peá ne pehē 'i hono lotó, 'E fanau'í mai ha tama kiate ia kuo teau ta'u hono motu'á, pea 'e fanau 'a Sela 'a ia 'oku hivangofulu hono ta'ú.

LSS, Sēnesi 19:9–15 (fakafehoanaki mo e Sēnesi 19:5–10)

(Na'e fakafepaki'í 'e Lote 'a e fai angahala 'a Sōtomá.)

9 Pea na'a nau pehē kiate ia, Tu'u atu. Pea na'a nau 'ita kiate ia.

10 Pea na'a nau fepehē'aki 'iate kinautolu, Na'e ha'u 'a e tangata 'e tokotahá ni ko e 'āunofa 'iate kitautolu, pea te ne fokotu'u 'eni ia ko ha fakamaau; pea te tau fai 'a e kovi lahi ange kiate ia 'iate kinaua.

11 Ko ia na'a nau pehē ai ki he tangatá, Te mau ma'u 'a e ongo tangatá, pea mo ho ongo 'ofefine foki, pea te mau fai kiate kinautolu 'o fakatatau ki he'e-mau fa'itelihá.

12 Ko 'eni na'e fai ia 'o fakatatau ki he anga 'o e fai angahala 'a Sōtomá.

13 Pea pehē ange 'e Lote, Vakai ko 'eni, 'Oku 'i ai hoku 'ofefine 'e toko ua 'oku he'eki ai te na 'ilo ha tangata; ko ia, 'oku ou kole kiate kimoutolu, 'e hoku kāinga ke 'oua na'á ku 'omi 'a kinaua kiate kimoutolu, pea ke 'oua na'a mou fai kiate kinaua 'o fakatatau ki he me'a 'oku lelei ki homou matá;

14 Koe'uhí 'e 'ikai fakatonuhia'í 'e he 'Otuá 'a 'ene tamaio'eikí 'i he me'á ni; ko ia, tuku ke u kole kiate kimoutolu 'e hoku kāinga, 'o tu'ó taha, ke 'oua na'a mou fai ha me'a ki he ongo tangatá ni, koe'uhí ke na ma'u 'a e melino 'i hoku falé; he ko e 'uhinga ia na'á na ha'u ai ki he malumalu 'o hoku falé.

15 Pea na'a nau 'ita kia Lote, pea ha'u ke maumau'í 'a e matapaá, ka ko e ongo 'āngelo 'a e 'Otuá, ko e ongo tangata mā'oni'oni 'a kinaua, na'e mafao mai hona nimá, 'o toho atu 'a Lote ki he falé kiate kinaua, pea tāpuni 'a e matapaá.

LSS, Sēnesi 48:5–11 (fakafehoanaki mo e Sēnesi 48:5–6)

('E hoko 'a e hako 'o Siosefá ko e kau taki 'i hono tānaki 'o 'Isileli 'i he ngaahi 'aho faka'osí.)

5 Pea ko 'eni, koe'uhi ko ho ongo fohá, 'a 'Ifalemi mo Manase, 'a ia na'e fanau'í kiate koe 'i he fonua 'o 'Isipité, ki mu'a 'i he'eku ha'u kiate koe 'i 'Isipité; vakai, 'oku 'a'aku 'a kinaua, pea 'e tāpuaki'í 'a kinaua 'e he 'Otua 'o 'eku ngaahi tamaí; 'io 'o hangē ko Lūpeni mo Simioné 'e pehē hono tāpuaki'í 'o kinauá, he 'oku 'a'aku 'a kinaua; ko ia 'e ui 'a kinaua 'i hoku hingoá. (Ko ia na'e ui 'a kinaua ko 'Isileli.)

6 Pea ko ho’o fānau ‘a ia te ke fakatupu ki muī ‘iate kinauá, ‘e ‘a’au ia, pea ‘e ui ‘a kinautolu ‘i he hingoa ‘o honau kāinga ‘i honau tofi’á, ‘i he ngaahi fa’ahingá; ko ia na’e ui ‘a kinaua ko e fa’ahinga ‘o Manasé pea mo ‘Ifalemí.

7 Pea na’e pehē ‘e Sēkope kia Siosefa, ‘I he hā mai ‘a e ‘Otuá ‘o ‘eku ngaahi tamaí kiate au ‘i Lusa, ‘i he fonua ‘o Kēnani; na’á ne fuakava kiate au, te ne foaki mai kiate au, pea ki hoku hakó, ‘a e fonuá ke hoko ko ha tofi’á ‘o lauikuonga.

8 Ko ia, ‘E hoku foha, kuó ne tāpuaki’i au ‘i hono fokotu’u hake koe ke hoko ko ha tamaio’eiki kiate au, ‘i he fakahaofi hoku falé mei he maté;

9 ‘I hono fakahaofi hoku kakaí, ‘a ia ko ho kāingá, mei he hongē ‘a ia na’e lahi fau ‘i he fonuá; ko ia ‘e tāpuaki’i koe ‘e he ‘Otuá ‘o ho’o ngaahi tamaí, pea mo e fua ‘o ho manavá, koe’uhí ke tāpuekina ‘a kinautolu ‘o lahi ange ‘i ho kāingá, pea lahi ange ‘i he fale ‘o ho’o tamaí;

10 He kuó ke ikuna, pea kuo punou hifo ‘a e fale ‘o ho’o tamaí ‘i ho ‘aó, ‘io ‘o hangē ko hono fakahā kiate koe ‘i he he’eki ai fakatau koe ki ‘Isipite ‘i he nima ‘o ho ngaahi tokouá; ko ia ‘e punou hifo ‘a ho ngaahi tokouá kiate koe, mei he to’u tangata ki he to’u tangata, ki he fua ‘o ho manavá;

11 He te ke hoko ko ha maama ki hoku kakaí, ke fakahaofi ‘a kinautolu ‘i he ngaahi ‘aho ‘o ‘enau nofo pōpulá, mei he nofo fakapōpulá; pea ke ‘omi ‘a e fakamo’uí kiate kinautolu, ‘i he ‘enau punou kotoa ‘i he mamafa ‘o e angahalá.

LSS, Sēnesi 50:24–38 (fakafehoanaki mo e Sēnesi 50:24–26; vakai foki ki he 2 Nifai 3)

(Na’e fakahā ‘a Mōsesé, ‘Ēloné, mo Siosefa Sāmítá ‘i he kikite ko ‘eni ‘a Siosefa ‘i ‘Isipité. Na’e toe kikite ‘i foki ‘e Siosefa ‘e hoko ‘a e Tohi ‘a Molomoná ko ha hoa ‘o e lekooti ‘a Siutá.)

24 Pea na’e pehē ‘e Siosefa ki hono ngaahi tokouá, te u mate, peá u ‘alu ki he’eku ngaahi tamaí; pea te u ‘alu hifo ki hoku fa’itoká ‘i he fiefia. Ke ‘iate kimoutolu ‘a e ‘Otuá ‘o ‘eku tamaí ko

Sēkopé, ke fakahaofi ‘a kimoutolu mei he faingata’a ‘i he ngaahi ‘aho ‘o ho’o-mou nofo pōpulá; he kuo ‘a’ahi mai ‘a e ‘Eikí kiate au, pea kuó u ma’u ha tala’ofa mei he ‘Eikí, ‘e fokotu’u hake ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá mei he fua ‘o hoku manavá, ha va’a mā’oni’oni mei hoku manavá; pea kiate kimoutolu, ‘a ia na’e fakahā ‘e he’eku tamaí ko Sēkopé ko ‘Isileli, ha palōfita; (ka ‘oku ‘ikai ko e Mīsaia ‘a ia ‘oku ui ko Sailó;) pea ‘e fakahaofi ‘e he palōfita ko iá ‘a hoku kakaí mei ‘Isipite ‘i he ngaahi ‘aho ‘o ho’omou nofo pōpulá.

25 Pea ‘e hoko ‘o pehē ‘e toe fakamoveveteve’i ‘a kinautolu; pea ‘e motuhi atu ha va’a, pea ‘e ‘ave ia ki ha fonua mama’o; ka neongo iá ‘e manatu’i ‘a kinautolu ‘i he ngaahi fuakava ‘a e ‘Eikí, ‘i he hā’ele mai ‘a e Mīsaia; he ‘e fakahā ia kiate kinautolu ‘i he ngaahi ‘aho fakao’osí, ‘i he Laumālie ‘o e mālohí; pea ‘omi ‘a kinautolu mei he fakapo’ulí ki he māmá; mei he po’uli matolú, pea mei he nofo pōpulá ki he tau’atāina.

26 ‘E fokotu’u hake ‘e he ‘Eiki ko hoku ‘Otuá ha tangata kikite; ‘a ia ‘e hoko ko ha tangata kikite mahu’inga ki he fua ‘o hoku manavá.

27 Pea na’e folofola pehē ‘a e ‘Eiki ko e ‘Otuá kiate au ‘o kau ki he’eku ngaahi tamaí; Te u fokotu’u hake ha tangata kikite mahu’inga mei he fua ‘o hoku manavá, pea ‘e faka’apa’apa’i lahi ia ‘i he fua ‘o hoku manavá; pea te u tuku kiate ia ‘a e fekau ke ne fai ha ngāue ma’a e fua ‘o ho manavá, ‘a ia ko hono kāingá.

28 Pea te ne ‘omi kiate kinautolu ‘a e ‘ilo ki he ngaahi fuakava ‘a ia na’á ku fai mo ho’o ngaahi tamaí; pea te ne fai ‘a e ngāue kotoa pē ‘a ia te u fekau kiate ia.

29 Pea te u hakeaki’i ia ke mā’olunga ‘i hoku ‘aó, he te ne fai ‘a ‘eku ngāue; pea ‘e lahi ia ‘o tatau mo ia ‘a ia kuó u pehē te u fokotu’u hake kiate koé, ke ne fakahaofi ‘a hoku kakaí, ‘E fale ‘o ‘Isileli, mei he fonua ‘o ‘Isipité; he te u fokotu’u hake ha tangata kikite ke fakahaofi ‘a hoku kakaí mei he fonua ‘o ‘Isipité; pea ‘e ui ia ko Mōsesē. Pea te

mou 'ilo 'i he hingoá ni ko e ha'ua ia mei homou falé; he 'e tauhi hake ia 'e he 'ofefine 'o e tu'í, pea ui ia ko hono foha.

30 Pea ko e tahá, te u fokotu'u hake ha tangata kikite mei he fua 'o ho manavá; pea te u foaki kiate ia 'a e mālohi ke ne 'omi 'a 'eku ngaahi leá ki ho hako 'o ho manavá; pea 'e 'ikai te ne ako'í 'eku ngaahi leá pē, 'oku folofola 'e he 'Eikí, ka te ne ngaahi foki 'a kinautolu ke nau tui ki he'eku lea, 'a ia kuo 'osi 'alu atu 'i honau lotolotonga 'i he ngaahi 'aho faka'osí;

31 Ko ia, 'e tohi 'e he fua 'o ho manavá, pea 'e tohi 'e he fua 'o e manava 'o Siutá; pea ko e me'a 'a ia 'e tohi 'e he fua 'o ho manavá, pea mo ia 'a ia 'e tohi 'e he fua 'o e manava 'o Siutá, 'e tupu fakataha hake ia ki hono veuveuki 'o e ngaahi tokāteline halá, pea fakangata 'a e ngaahi fakakihí, pea fokotu'u 'a e melinó 'i he fua 'o ho manavá, pea fakahā kiate kinautolu 'a e 'ilo ki he'e-nau ngaahi tamaí 'i he ngaahi 'aho faka'osí; kae 'uma'ā foki mo e 'ilo ki he'eku ngaahi fuakavá, 'oku folofola 'e he 'Eikí.

32 Pea 'i he vaivaí 'e fakamālohi ia, 'i he 'aho ko ia 'e kamata ai 'a 'eku ngāué 'i hoku kakaí kotoa pē, pea 'e toe fakafoki 'a kinautolu, 'a ia 'oku 'o e fale 'o 'Isilelí, 'i he ngaahi 'aho faka'osí.

33 Pea ko e tangata kikite ko iá te u tāpuaki'i, pea 'ilonga 'a kinautolu 'e feinga ke faka'auha iá 'e veuveuki 'a kinautolu; he ko e tala'ofa 'eni 'oku ou fai kiate koe; he te u manatu'í koe mei he to'u tangata ki he to'u tangata; pea 'e ui hono hingoá ko Siosefa, pea 'e tatau ia mo e hingoá 'o 'ene tamaí; pea te ne tatau pē mo koe; koe'uhi ko e me'a 'e fakahoko 'e he 'Eikí 'i hono nimá 'e 'omi ai 'a hoku kakaí ki he fakamo'uí.

34 Pea na'e fuakava 'a e 'Eikí kia Siosefa te ne malu'i hono hakó 'o ta'engata, 'o pehē, Te u fokotu'u hake 'a Mōsese, pea 'e 'i hono nimá ha tokotoko, pea te ne tākaki fakataha 'a hoku kakaí, pea te ne tataki 'a kinautolu 'o hangē ha tākanga sipí, pea te ne taa'í 'a e ngaahi vai 'o e Tahi Kulokulá 'aki hono tokotokó.

35 Pea te ne fai 'a e fakamaau, pea te ne tohi 'a e ngaahi folofola 'a e 'Eikí. Pea 'e 'ikai te ne lea 'o lahi, ka te u tohi 'eku fonó ma'ana 'aki 'a e tuhu 'o hoku nima 'o'okú. Pea te u foaki ha tangata lea ma'ana, pea ko hono hingoá 'e ui ia ko 'Ēlone.

36 Pea 'e fai kiate koe 'i he ngaahi 'aho faka'osí foki, 'o hangē ko ia kuó u fuakava'akí. Ko ia, na'e pehē 'e Siosefa ki hono ngaahi tokouá, Ko e mo'oni 'e 'a'ahi 'a e 'Otuá kiate kimoutolu, pea 'oatu 'a kimoutolu mei he fonua ko 'ení, ki ha fonua 'a ia kuó ne fuakava kia 'Ēpalahame, pea kia 'Aisake, pea kia Sēkope.

37 Pea na'e fakamo'oni'i 'e Siosefa mo e ngaahi me'a lahi kehe ki hono ngaahi tokouá, pea na'e fai 'a e fuakava 'e he fānau 'a 'Isilelí, 'o pehē kiate kinautolu, Ko e mo'oni 'e 'a'ahi 'a e 'Otuá kiate kimoutolu, pea te mou fetuku hoku ngaahi hui mei heni.

38 Ko ia na'e pekia 'a Siosefa 'i hono teau mā hongofulu ta'u 'o hono motu'á; pea na'a nau fakatolonga ia, pea nau 'ai ia ki ha puha 'i 'Isipite; pea na'e 'ikai telio ia 'e he fānau 'a 'Isilelí, koe'uhi ke nau lava 'o 'ave ia 'o telio 'i he fonualoto fakataha mo 'ene tamaí. Pea na'a nau manatu'í ai 'a e fakapapau 'a ia na'a nau fuakava 'aki kiate iá.

LSS, 'Ekesōtosi 4:21 (fakafehoanaki mo e 'Ekesōtosi 4:21; 7:3, 13; 9:12; 10:1, 20, 27; 11:10; 14:4, 8, 17; Teutalōnome 2:30)

(Na'e 'ikai fakatupu 'e he 'Eikí 'a e fefeka 'a e loto 'o Feló. Vakai foki ki he LSS, 'Ekesōtosi 7:3, 13; 9:12; 10:1, 20, 27; 11:10; 14:4, 8, 17; pea kapau 'e liliu totonu 'a e ngaahi potu-folofola taki taha ko 'ení, 'e mahino ai na'e fakafefeka pē 'e Feló ia hono loto 'o'oná.)

21 Pea na'e folofola 'a e 'Eikí kia Mōsese, 'O ka ke ka toe 'alu atu ke foki ki 'Isipite, manatu ke ke fai 'a e ngaahi maná ni kotoa pē 'i he 'ao 'o Feló, 'a ia kuó u tuku ki ho nimá, pea te u fakatu'umalie'i koe; ka 'e fakafefeka 'e Feló hono lotó, pea 'e 'ikai te ne tukuange 'a e kakaí ke nau 'alu.

LSS, 'Ekesōtosi 18:1 (fakafehoanaki mo e 'Ekesōtosi 18:1)

(*Ko ha taula'eiki lahi 'a Setelō.*)

1 'I he fanongo 'a Setelō, ko e taula'eiki lahi 'o Mitiane, ko e tamai 'i he fono 'a Mōsesē, ki he ngaahi me'a kotoa pē kuo fai 'e he 'Otuá ma'a Mōsesē, pea ki 'Isileli ko hono kakaí, pea kuo 'omi 'e he 'Eiki 'a 'Isileli mei 'Isipite;

LSS, 'Ekesōtosi 22:18 (fakafehoanaki mo e 'Ekesōtosi 22:18)

(*'E 'ikai mo'ui 'a e kau fakapoó.*)

18 'Oua na'á ke tuku ha tokotaha fakapō ke mo'ui.

LSS, 'Ekesōtosi 33:20, 23

(fakafehoanaki mo e 'Ekesōtosi 33:20, 23)

(*'E 'ikai lava ha tangata fai anghala 'o mamata ki he fofonga 'o e 'Otuá pea mo'ui.*)

20 Pea na'á ne folofola kia Mōsesē, 'E 'ikai te ke lava 'o mamata ki hoku fofongá 'i he taimi ko 'ení, telia na'a tupu hake hoku 'itá kiate koe foki, peá u faka'auha koe, pea mo ho kakaí; he 'oku 'ikai ha taha 'iate kinautolu 'e lava 'o mamata kiate au 'i he taimi ko 'ení, pea mo'ui, he 'oku nau fai anghala lahi 'aupito. Pea kuo te'eki ke 'i ai ha tangata fai anghala 'i ha taimi, pea 'e 'ikai ke 'i ai ha tangata fai anghala 'i ha toe taimi kehe, 'e lava 'o mamata ki hoku fofongá pea mo'ui.

23 Pea te u to'o hoku nima 'o'okú, pea te ke mamata ki hoku tu'á, ka ko hoku fofongá 'e 'ikai te ke mamata ki ai, 'o hangē ko e ngaahi taimi kehé; he 'oku ou 'ita ki hoku kakai ko 'Isileli.

LSS, 'Ekesōtosi 34:1–2, 14

(fakafehoanaki mo e 'Ekesōtosi 34:1–2, 14; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:21–26)

(*Na'e kau 'i he ongo maka lafalafa hono ua na'e 'oange kia Mōsesē ha fono mā'ulalo ange 'i he fono na'e 'oange 'i he ongo 'uluaki maka lafalafá.*)

1 Pea na'e folofola 'a e 'Eiki kia Mōsesē, Ke ke tā ha maka lafalafa 'e ua

kehe, ke hangē ko e 'uluakí, pea te u tohi ki ai foki, 'a e ngaahi lea 'o e fonó, 'o fakatatau mo ia na'e 'uluaki tohi 'i he ngaahi maka lafalafa 'a ia na'á ke maumau'í; ka 'e 'ikai fakatatau ia ki he 'uluakí, he te u to'o 'a e lakanga taula'eiki mei honau lotolotongá; ko ia ko hoku lakanga toputapú pea mo e ngaahi ouau 'o iá, 'e 'ikai 'oatu ia kiate kinautolu, koe'uhí 'e 'ikai toe 'alu atu hoku nāunaú 'i honau lotolotongá, telia na'á ku faka'auha 'a kinautolu.

2 Ka te u foaki kiate kinautolu 'a e fono 'o hangē ko e 'uluakí, ka 'e fakatatau ia ki he fono 'o e fekau fakakakano; he kuó u fuakava 'i he'eku 'itá, 'e 'ikai te nau hū ki hoku 'afio'angá, ki hoku mālōlō'angá, 'i he ngaahi 'aho 'o 'enua fefononga'aki holó. Ko ia ke ke fai 'o hangē ko 'eku fekau kiate koé, peá ke teu ki he 'apongipongi, peá ke 'alu hake 'i he pongipongi ki he mo'unga Sainaí, pea fakahā koe kiate au 'i he tumutumu 'o e mo'ungá.

(*Ko Sihová ko e huafa ia 'e taha na'e ui 'aki 'e he kakai 'o e Fuakava Motu'á 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí.*)

14 'E 'ikai te ke hū ki ha 'otua kehe, he ko e 'Eiki ko hono huafá ko Sihová, ko ha 'Otua fua'a ia.

LSS, Teutalōnome 10:2 (fakafehoanaki mo e Teutalōnome 10:2)

(*Na'e fakahā mai 'e he 'Otuá 'i he 'uluaki ongo maka lafalafá 'a e fuakava ta'engata 'o e lakanga taula'eiki toputapú.*)

2 Pea te u tohi 'i he ongo maka lafalafá 'a e ngaahi lea na'e 'i he 'uluaki ongo maka lafalafa, 'a ia na'á ke maumau'í, tuku kehe 'a e ngaahi lea 'o e fuakava ta'engata 'o e lakanga taula'eiki toputapú, pea te ke tuku ia 'i he puhá.

LSS, 1 Samuela 16:14–16, 23

(fakafehoanaki mo e 1 Samuela 16:14–16, 23; na'e fai mo ha ngaahi liliu tatau ki he 1 Samuela 18:10 mo e 19:9)

(*Na'e 'ikai mei he 'Eiki 'a e laumālie kovi na'e 'ia Saulá.*)

14 Ka na'e mahu'i 'a e Laumālie 'o e 'Eikí meia Saula, pea na'e fakamama-hi'i ia 'e ha laumālie kovi na'e 'ikai mei he 'Eikí.

15 Pea na'e pehē 'e he kau tamaio'eiki 'a Saulá kiate ia, Ko 'eni vakai, ko e laumālie kovi 'a ia 'oku 'ikai mei he laumālie kovi na'e 'ikai mei he 'Eikí.

16 Tuku ke fekau mai 'e homau 'eiki ki ho'o kau tamaio'eiki, 'a ia 'oku 'i ho 'aó, ke kumi ha tangata, 'a ia 'oku poto 'i he tā 'o e ha'apé; pea 'e hoko 'o pehē, 'o ka hoko mai 'a e laumālie kovi, 'a ia 'oku 'ikai mei he 'Otuá, kiate koe, pea 'e tā 'e ia 'aki hono nimá, pea te ke mo'ui ai.

23 Pea na'e hoko 'o pehē, 'i he hoko 'a e laumālie kovi, 'a ia 'oku 'ikai mei he 'Otuá, kia Saulá, na'e to'o 'e Tēvita 'a e ha'apé 'o ne tā 'aki hono nimá; na'e faka-fiemālie'i ai 'a Saula, pea mo'ui ai, pea 'alu leva 'a e laumālie kovi meiate ia.

LSS, 2 Samuela 12:13 (fakafehoanaki mo e 2 Samuela 12:13)

(Na'e 'ikai 'ave 'e he 'Otuá 'a e angahala mamafa 'a Tēvita.)

13 Pea na'e pehē 'e Tēvita kia Nātani, Kuó u fai angahala ki he 'Eikí. Pea na'e pehē 'e Nātani kia Tēvita, Kuo 'ikai 'ave foki 'e he 'Eikí 'a ho'o angahalá koe'uhí ke 'oua na'á ke mate.

LSS, 2 Fakamatala Me'a Hokohoko

18:22 (fakafehoanaki mo e

2 Fakamatala Me'a Hokohoko 18:22)

('Oku 'ikai tuku 'e he 'Eikí ha laumālie loi 'i he ngutu 'o e kau palōfita.)

22 Pea ko 'eni, vakai, kuo 'afio'i 'e he 'Eikí ha laumālie loi 'i he ngutu 'o ho'o kau palōfita ko 'ení, pea kuo folofola 'aki 'e he 'Eikí 'a e kovi kiate koe.

LSS, Same 14:1–7 (fakafehoanaki mo e Same 14:1–7)

(Na'e fiefia 'a e Tangata Fa'u Samé 'i he 'aho 'o e fakafo'ou.)

1 Kuo pehē 'e he valé 'i hono lotó, Kuo 'ikai ha tangata kuo mamata ki he

'Otuá. Koe'uhí kuo 'ikai te ne fakahā mai ia kiate kitautolu, ko ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'Otuá. Vakai, kuo nau kovi; pea kuo nau fai 'a e ngaahi ngāue fakalielia, pea 'oku 'ikai hanau toko taha 'oku failelei.

2 He 'oku 'afio hifo 'a e 'Eikí mei he langí ki he fānau 'a e tangatá, pea folofola mai 'i hono le'o 'o'oná ki he'ene tamaio'eiki, Kumi 'i he fānau 'a e tangatá, ke 'ilo'i pe 'oku 'i ai ha taha te ne 'ilo'i 'a e 'Otuá. Pea na'á ne fakaava hono ngutú ke fakataufolofola ki he 'Eikí, mo pehē ange, Vakai, ko kinautolú ni kotoa, 'oku nau pehē 'oku 'a'au 'a kinautolu.

3 Pea na'e folofola mai 'a e 'Eikí 'o pehē, Kuo nau hē kotoa pē, kuo nau hoko kotoa pē 'o fakalielia, 'e 'ikai te ke mamata ki ha taha 'o kinautolu 'oku failelei, 'oku 'ikai 'aupito ha taha.

4 Ko kinautolu kotoa pē 'oku nau ma'u ko 'enau kau akonaki ko e kau ngāue 'o e angahala, pea 'oku 'ikai ha 'ilo 'iate kinautolu. Ko kinautolu ia 'oku nau kai 'o 'osi hoku kakai. 'Oku nau kai mā ka 'oku 'ikai te nau ui ki he 'Eikí.

5 'Oku nau manavahē lahi, he 'oku 'afio 'a e 'Otuá 'i he to'u tangata 'o e mā'oni'oní. Ko ia 'a e akonaki ki he masivá, koe'uhí he 'oku nau maa'i 'a e kau fai angahalá, pea nau hola ki he 'Eikí, ke hoko ko honau hūfanga.

6 'Oku nau mā koe'uhi ko e akonaki 'a e masivá koe'uhi ko e 'Eikí 'a honau hūfanga.

7 Taumaiā na'e fokotu'u 'a Saione mei he langí, ko e fakamo'ui 'o 'Isilelí. 'E 'Eiki, te ke fokotu'u 'afē 'a Saioné? 'O ka 'omí 'e he 'Eikí 'a hono kakai mei he nofo pōpulá, 'e fiefia 'a Sēkope, pea nēkeneka 'a 'Isileli.

LSS, Same 24:7–10 (fakafehoanaki mo e Same 24)

('Oku fakaongoongolelei 'i 'e he same ko 'ení 'a e hā'ele 'anga ua mai 'a Kalaisí.)

7 Hiki hake homou 'ulú, 'a e ngaahi to'u tangata 'o Sēkope; pea hiki ke mā'olunga 'a kimoutolu; pea ko e 'Eikí 'oku mālohí mo māfimafi; ko e 'Eiki 'oku māfimafi 'i he tau, 'a ia ko e tu'i 'o

e nāunau, te ne fokotu'ū 'a kimoutolu 'o ta'engata.

8 Pea te ne fofola atu 'a e ngaahi langí; pea hā'ele hifo ke huhu'í 'a hono kakai; ke fokotu'ū kiate kimoutolu ha hingoa 'e lauikuonga; ke fokotu'ū ma'ū 'a kimoutolu 'i he'ene maka 'oku laui-kuongá.

9 Hiki hake homou 'ulú, 'A e ngaahi to'ū tangata 'o Sēkope; hiki hake homou 'ulú, 'a kimoutolu 'a e ngaahi to'ū tangata lauikuonga, pea ko e 'Eiki 'o e ngaahi kau taú, ko e tu'í 'o e ngaahi tu'í;

10 'Io 'e hā'ele mai ia kiate kimoutolu 'a e tu'í 'o e nāunau; pea te ne huhu'í hono kakai, pea fokotu'ū ma'ū 'a kinautolu 'i he mā'oni'oni. Sila.

LSS, Same 109:4 (fakafehoanaki mo e Same 109:4)

(Kuo pau ke tau hūfekina 'a hotau ngaahi fili.)

4 Pea, neongo 'a 'eku 'ofá, kuo nau hoko ko hoku ngaahi fili; ka te u kei fai atu pē 'i he hūfekina 'o kinautolú.

LSS, 'Īsaia 42:19–23 (fakafehoanaki mo e 'Īsaia 42:19–22)

('E fekau'í mai 'e he 'Eiki 'a 'ene kau tamaio'eiki kiate kinautolu 'oku kuí.)

19 He te u fekau atu 'a 'eku tamaio-'eiki kiate kimoutolu 'a ia 'oku kuí; 'io, ko ha talafekau ke ne faka'aaki 'a e mata 'o e kuí, pea fakaava 'a e telinga 'o e tulí;

20 Pea 'e ngaohi 'a kinautolu ke hao-hao neongo 'a 'enau kuí, 'o kapau te nau tokanga ki he talafekau, ko e tamaio'eiki 'a e 'Eiki.

21 Ko ha kakai 'a kimoutolu, kuo mamata ki ha ngaahi me'a lahi, ka 'oku 'ikai te mou mamata; pea fakaava homou telingá ke fanongo, ka 'oku 'ikai te mou ongo'í.

22 'Oku 'ikai hōifua 'a e 'Eiki ki ha kakai pehē, ka koe'uhi ko 'ene mā'oni-'oní te ne hakeaki'í 'a e fonó pea ngaohi ia ke ongoongolelei.

23 Ko ha kakai 'a kimoutolu kuo fa'ao 'a 'enau koloá mo vetea; pea ko homou ngaahi fili, 'a kinautolu kotoa pē, kuo

nau tauhele'í 'a kimoutolu 'i he ngaahi luo, pea kuo nau fufuu'í 'a kimoutolu 'i he ngaahi fale fakapōpula; pea kuo nau lau ko e pōpula 'a kimoutolu, pea 'oku 'ikai ha taha ke fakahaofi; pea lau 'a kimoutolu ko e koloa vete, pea 'oku 'ikai ha taha ke pehē, Fakafoki.

LSS, Selemaia 26:13 (fakafehoanaki mo e Selemaia 26:13)

('Oku 'ikai fakatomala 'a e 'Eiki; ko e tangatá 'oku fakatomalá.)

13 Ko ia ko 'eni, fakalelei'í homou ngaahi halá mo ho'omou ngaahi faiangá, pea talangofua ki he le'o 'o e 'Eiki ko homou 'Otuá, pea fakatomala, pea 'e fakafoki 'e he 'Eiki 'a e kovi kuó ne folofola 'aki kiate kimoutolú.

LSS, 'Āmosi 7:3 (fakafehoanaki mo e 'Āmosi 7:3)

('Oku 'ikai fakatomala 'a e 'Eiki; ko e tangatá 'oku fakatomalá.)

3 Pea na'e folofola 'a e 'Eiki, 'o kau kia Sēkope, 'E fakatomala 'a Sēkope koe'uhi ko e me'a ni, ko ia 'e 'ikai te u faka'auha kotoa ia, 'oku folofola 'e he 'Eiki.

LSS, Mātiu 3:24–26 (fakafehoanaki mo e Mātiu 2:23)

('Oku fakamatala'í 'a e kei sí'i mo e kei talavou 'a e 'Eiki.)

24 Pea na'e hoko 'o pehē na'e tupu hake 'a Sisū mo hono ngaahi tokouá, pea faka'au ia 'o mālohi, pea tatali ki he 'Eiki ki he taimi 'e kamata ai 'ene ngāué.

25 Pea na'á ne tauhi ki he'ene Tamaí, pea na'á ne lea 'o 'ikai hangē ko e kakai kehē, pea na'e 'ikai fa'a ako'í ia; he na'e 'ikai fie ma'ū ha tangata ke ne ako'í ia.

26 Pea na'e hili 'a e ngaahi ta'ū lahi, pea hokosia 'a e houa 'o 'ene ngāue ke fai.

LSS, Mātiu 3:43–46 (fakafehoanaki mo e Mātiu 3:15–17)

(Na'e papitaiso 'a Sisū 'e Sione 'i he fakauku.)

43 Pea na'e folofola 'a Sisū, 'o pehē ange kiate ia, Tuku ke u papitaiso 'iate koe, he 'oku taau mo kinautolu ke

fakahoko 'a e mā'oni'oni kotoa pē. Pea na'á ne tuku ke fai ia.

44 Pea 'alu hifo 'a Sione ki he vai 'o ne papitaiso ia.

45 Pea kuo hili hono papitaiso 'o Sisuú, na'e 'alu hake leva ia mei he vai, pea na'e mamata 'a Sione, pea 'iloange, na'e fakaava mai 'a e ngaahi langi kiate ia, peá ne mamata ki he Laumālie 'o e 'Otuá 'oku maliu hifo 'o hangē ko e lupe 'o tu'u 'ia Sīsū.

46 Pea 'iloange, na'á ne fanongo ki ha le'ó mei he langi, 'oku pehē, Ko hoku 'Alo 'ofa'anga 'eni, 'a ia 'oku ou fiemālie lahi ai. Fanongo kiate ia.

LSS, Mātiu 4:1, 5–6, 8–9

(fakafehoanaki mo e Mātiu 4:1, 5–6, 8–9; na'e fai 'a e ngaahi lilii tatau 'i he Luke 4:2, 5–11)

(Na'e tataki atu 'a Sīsū 'e he Laumālié, ka 'oku 'ikai ko Sētane.)

1 Pea na'e toki tataki atu 'a Sīsū 'e he Laumālié ki he feitu'u maomaonga-noá, ke ne 'i he 'Otuá.

5 Pea na'e toki 'ohake 'a Sīsū ki he kolo tapú, pea tuku ia 'e he Laumālié 'i he tumutumu 'o e tempalé.

6 Pea na'e toki ha'u 'a e tēvoló kiate ia 'o pehē ange, Kapau ko e 'Alo koe 'o e 'Otuá, fakatō hifo koe ki lalo; he kuo tohi, Te ne tuku ki he'ene kau 'āngeló 'a e fekau ke nau vakai kiate koe: pea te nau hapahapai koe 'i honau nimá, telia na'a touia ho va'é 'i ha maka.

8 Pea na'e toe 'i he Laumālié 'a Sīsū, peá ne 'ohake ia ki ha mo'unga mā'olunga 'aupito, 'o ne faka'ali'ali kiate ia 'a e ngaahi pule'anga kotoa 'o e māmaní pea mo honau nāunaú.

9 Pea na'e toe ha'u 'a e tēvoló kiate ia, 'o pehē ange, Te u 'oatu 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē ma'á u, 'o kapau te ke fakatōmape'e ki lalo 'o hū kiate au.

LSS, Mātiu 4:11 (fakafehoanaki mo e Mātiu 4:11)

(Na'e fekau 'e Sīsū 'a e kau 'āngelo ke nau tauhi kia Sione ko e Papitaiso.)

11 Pea ko 'eni na'e 'afio'i 'e Sīsū kuo tuku 'a Sione ki he fale fakapōpulá, pea

na'á ne fekau atu 'a e kau 'āngelo, pea vakai, na'a nau ha'u 'o tauhi kiate ia.

LSS, Mātiu 4:18 (fakafehoanaki mo e Mātiu 4:19)

(Na'e lea 'a e kau palōfita 'o e Fuakava Motu'á 'o kau kia Sīsū.)

18 Pea pehē 'e ia kiate kinaua, ko au ia 'a ia na'e tohi 'e he kau palōfitá 'o kau ki aí; muimui 'iate au, pea te u ngaohi 'a kimoua ko e ongo toutai tangata.

LSS, Mātiu 4:22 (fakafehoanaki mo e Mātiu 4:23)

(Na'e fakamo'ui 'e Sīsū 'a e kakai 'a ia na'e kau ai 'a kinautolu na'e tui ki hono huafá.)

22 Pea na'e fononga holo 'a Sīsū 'i Kāleli kotoa 'o akonaki 'i honau ngaahi fale lotú, mo malanga 'aki 'a e ongo-ongolelei 'o e pule'angá; mo fakamo'ui 'a e ngaahi mahaki kehekehe kotoa pē, pea mo e ngaahi fa'ahinga mahaki kotoa pē na'e 'i he kakai 'a ia na'a nau tui ki hono huafá.

LSS, Mātiu 6:14 (fakafehoanaki mo e Mātiu 6:13; na'e fai mo e ngaahi lilii tatau 'i he Luke 11:4)

('Oku 'ikai tuku 'a kitautolu 'e he 'Eiki ke tō ki he 'ahi'ahi.)

14 Pea 'oua na'a tuku 'a kimautolu ke tō ki he 'ahi'ahi, kae fakamo'ui 'a kimautolu mei he koví.

LSS, Mātiu 6:22 (fakafehoanaki mo e Mātiu 6:22)

(Kapau 'e hanga taha 'a hotau matá ki he nāunau 'o e 'Otuá, 'e fakafonu 'a hotau sinó kotoa 'aki 'a e maama.)

22 Ko e maama 'o e sinó 'a e matá; ko ia kapau 'e hanga taha ho matá ki he nāunau 'o e 'Otuá, 'e fakafonu ho sinó kotoa 'aki 'a e maama.

LSS, Mātiu 6:38 (fakafehoanaki mo e Mātiu 6:33)

('Oku totonu ke tau fuofua kumi ke langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá.)

38 Ko ia, 'oua 'e kumi ki he ngaahi me'a 'o e māmaní kae fuofua kumi ke

langa hake ‘a e pule‘anga ‘o e ‘Otuá, pea fokotu‘u ‘a ‘ene mā‘oni‘oní, pea ‘e toki fakalahi atu ‘a e ngaahi me‘á ni kotoa pē kiate kimoutolu.

LSS, Mātiu 7:1–2 (fakafehoanaki mo e Mātiu 7:1–2)

(‘Oua ‘e fakamaau ta‘e-mā‘oni‘oni.)

1 Ko ‘eni ko e ngaahi lea ‘eni na‘e ako ‘e Sīsū ki he‘ene kau ākongá ‘a ia ‘oku totonu ke nau lea ‘aki ki he kakai.

2 ‘Oua ‘e fakamaau ta‘e-mā‘oni‘oni, koe‘uhi ke ‘oua na‘a fakamaaua ‘a kimoutolu; kae fakamaau ‘i he fakamaau ‘oku mā‘oni‘oni.

LSS, Mātiu 7:9–11 (fakafehoanaki mo e Mātiu 7:6)

(‘Oua ‘e fakahā ‘a e ngaahi me‘a lilo ‘o e pule‘angá ki he māmani.)

9 Ke ‘alu ‘a kimoutolu ki he māmani, ‘o pehē ki he kakai kotoa pē, Fakatomala, he ‘oku ofi mai ‘a e pule‘anga ‘o e langí kiate kimoutolu.

10 Pea ko e ngaahi me‘a lilo ‘o e pule‘angá ke mou tauhi ia ‘i homou lotó; he ‘oku ‘ikai ‘aonga ke foaki ‘a e me‘a ‘oku mā‘oni‘oní ki he fanga kulií; pe laku ho‘omou ngaahi mata‘i tofé ki he fanga puaká, telia na‘a nau malamalaki ia ‘i honau lalo va‘é.

11 Koe‘uhí ‘e ‘ikai lava ‘e he māmani ‘o ma‘u ‘a e ngaahi me‘a ‘a ia ‘oku ‘ikai lava ‘e kimoutolu, ‘o kātaki‘í; ko ia ke ‘oua na‘a mou ‘oatu ho‘omou ngaahi mata‘i tofé kiate kinautolu, telia na‘a nau tafoki mai ‘o haehae ‘a kimoutolu.

LSS, Mātiu 9:18–21 (Ko e fakamatala ‘eni na‘e fakafoki mai ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, pea ‘oku fakahū ia ‘i he vaha‘a ‘o e Mātiu 9:15 mo e Mātiu 9:16)

(Na‘e ‘ikai tali ‘e Sīsū ‘a e papitaiso ‘a e kau Fālesí; na‘á ne foaki ‘a e fono ‘a Mōsesé.)

18 Pea na‘e toki pehē ‘e he kau Fālesí kiate ia, Ko e hā ‘oku ‘ikai te ke tali ai ‘a kinautolu mo homau papitaisó he ‘oku mau tauhi ‘a e fonó kotoa?

19 Ka na‘e pehē ange ‘e Sīsū kiate kinautolu, ‘Oku ‘ikai te mou tauhi ‘a e

fonó. Kapau na‘a mou tauhi ‘a e fonó, pehē kuo mou tali au, he ko au Ia na‘e foaki ‘a e fonó.

20 ‘Oku ‘ikai te u tali ‘a kimoutolu mo homou papitaisó, koe‘uhí he ‘oku ta‘e‘aonga ia kiate kimoutolu.

21 He ‘o ka hoko mai ‘a e me‘a ‘oku fo‘ou, ‘oku taau leva ke li‘aki ‘a e me‘a motu‘á.

LSS, Mātiu 16:25–26 (fakafehoanaki mo e Mātiu 16:24)

(Ko hono ‘uhinga ‘o e kupu‘i lea “to‘o hake ‘a e kolosi ‘o Sīsū” ko e fakafisi mei he anga ta‘e faka‘Otuá.)

25 Pea toki folofola ‘a Sīsū ki he‘ene kau ākongá, “Kapau ‘e muimui ha tangata kiate au, tuku ke ne li‘aki ‘e ia ia, pea to‘o hake hono kolosí ‘o muimui ‘iate au.

26 Pea ko ‘eni, ko e me‘a ke to‘o hake ai ‘e ha tangata ‘a hono kolosí, ko ‘ene fakafisi ia mei he anga ta‘e faka‘Otuá kotoa pē, mo e holi kovi fakamāmani kotoa pē, pea tauhi ‘eku ngaahi fekaú.

LSS, Mātiu 17:10–14 (fakafehoanaki mo e Mātiu 17:11–13)

(‘E ha‘u ‘a e ‘Ilaiase ‘e toko ua—ko e toko taha ke teuteu pea mo e toko taha ke fakafoki mai.)

10 Pea folofola ‘a Sīsū ‘o pehē ange kiate kinautolu, Ko e mo‘oni ‘e tomu‘a ha‘u ‘a ‘Ilaiase, ‘o fakafoki mai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē, ‘o hangē ko ia kuo tohi ‘e he kau palōfitá.

11 Pea ko e tahá ‘oku ou pehē kiate kimoutolu kuo ‘osi ha‘u ‘a ‘Ilaiase, pea hangē ko ia kuo tohi, Vakai, te u fekau atu ‘a ‘eku talafekau, pea te ne teuteu ‘a e halá ki mu‘a ‘iate au; pea na‘e ‘ikai te nau ‘ilo ia, pea na‘a nau fai ‘enua fa‘itelihá kiate ia.

12 ‘E mamahi pehē foki ‘a e Foha ‘o e Tangatá koe‘uhi ko kinautolu.

13 Ka ‘oku ou pehē kiate kinautolu, Ko hai ‘a ‘Ilaiase? Vakai, ko e ‘Ilaiase ‘eni, ‘a ia na‘á ku fekau ke ne teuteu ‘a e halá ki mu‘a ‘iate au.

14 Pea toki ‘ilo ai ‘e he kau ākongá ko ‘ene lea ia kiate kinautolu ‘o kau kia

Sione ko e Papitaisó, pea ki ha tokotaha kehe foki 'a ia 'e ha'u 'o fakafoki mai 'a e ngaahi me'a kotoa pē, 'o hangē ko ia kuo tohi 'e he kau palōfitá.

LSS, Mātiu 18:11 (vakai ki he Mātiu 18:11; vakai foki ki he Molonai 8)

(‘Oku ‘ikai fie ma’u ‘e he fānau ikí ‘a e fakatomalá.)

11 Pea 'oku ha'u 'a e Foha 'o e Tangatá ke fakamo'ui ia 'a ia na'e he'e, pea ke ui ki he kau angahalá ke fakatomala; ka 'oku 'ikai fie ma'u 'e he fānau ikí ni 'a e fakatomalá, pea te u fakamo'ui 'a kinautolu.

LSS, Mātiu 19:13 (fakafehoanaki mo e Mātiu 19:13)

(‘E fakamo’ui ‘a e fānau ikí.)

13 Pea na'e 'omi kiate ia 'a e fānau ikí, koe'uhí ke ne hili hono nimá kiate kinautolu mo lotu. Pea na'e lolomi 'a kinautolu 'e he kau ākongá, mo pehē ange, 'Oku 'ikai hano 'aonga, he kuo folofola 'a Sīsū, 'E fakamo'ui 'a kinautolu pehe'e.

LSS, Mātiu 21:33 (fakafehoanaki mo e Mātiu 21:32–33)

(Kuo pau ke fakatomala 'a e tangatá ki mu'a pea ne toki lava 'o tui kia Kalaisi.)

33 He ko ia na'e 'ikai tui kia Sione 'i he'ene lea 'o kau kiate aú, 'e 'ikai te ne lava 'o tui kiate au, tuku kehe kapau te ne tomu'a fakatomala.

LSS, Mātiu 21:47–56 (fakafehoanaki mo e Mātiu 21:45–46)

(Na'e fakahā 'e Sīsū ko ia 'a e fu'u makatulikí. 'Oku 'oatu 'a e ongoongolelé ki he kau Siú pea toki hoko ki he kau Senitailé. 'E faka'auha 'a e kau fai angahalá, 'o ka hā'ele mai 'a Sīsū.)

47 Pea 'i he fanongo 'a e kau taula'eiki lahí mo e kau Fālesi ki he'ene ngaahi talanoa fakatātaá, na'a nau 'ilo ko 'ene lea ia 'o kau kiate kinautolu.

48 Pea na'a nau fepehē'aki 'iate kinautolu, 'Oku pehē nai 'e he tangatá ni te ne lava 'o faka'auha toko taha pē 'a e pule'anga lahí ni? Pea na'a nau 'ita kiate ia.

49 Ka 'i he'enu feinga ke puke iá, na'a nau manavahē ki he kakaí, koe'uhí he na'a nau 'ilo 'oku pehē 'e he kakaí ko ha palōfita ia.

50 Pea ko 'eni na'e ha'u 'ene kau ākongá kiate ia, pea na'e folofola 'a Sīsū kiate kinautolu, 'Oku mou ofo 'i he ngaahi lea 'o e talanoa fakatāta 'a ia kuo u lea 'aki kiate kinautolú?

51 Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, Ko au 'a e maká, pea na'e li'aki au 'e he kau fai angahala ko iá.

52 Ko e maka-tuliki mahu'ingá au. 'E hinga 'a e kau Siú 'iate au, pea 'e mau-mau 'i 'a kinautolu.

53 Pea 'e 'ave 'a e pule'anga 'o e 'Otuá meiate kinautolu, pea 'e 'oatu ia ki ha pule'anga 'a ia 'e tupu ai hono ngaahi fua; (ko e 'uhinga ki he kau Senitailé.)

54 Ko ia, 'ilonga ia 'e tō ki ai 'a e maka ní, 'e momosi ia ke efuefu.

55 Pea ko ia 'o ka ha'u 'a e 'Eiki 'o e ngoué, te ne faka'auha 'a e kau tangata angakovi, mo fai angahala ko iá, pea te ne toe 'oatu 'ene ngoue vainé ki ha kau tauhi ngoue kehe, 'io 'i he ngaahi 'aho faka'osí, ke nau 'oatu kiate ia 'a e ngaahi fua 'i honau ngaahi fa'ahita'ú.

56 Pea na'e toki mahino kiate kinautolu 'a e talanoa fakatāta 'a ia na'a ne folofola 'aki kiate kinautolú, 'a ia 'e faka'auha foki mo e kau Senitailé, 'o ka hā'ele hifo 'a e 'Eiki mei he langí ke pule 'i he'ene ngoue vainé, 'a ia ko e māmaní pea mo hono kakai 'o iá.

LSS, Mātiu 23:6 (fakafehoanaki mo e Mātiu 23:9)

(Ko ia ia 'oku 'i he langí, ko hotau tupu'angá ia.)

6 Pea 'oua na'a ui ha taha 'i he māmaní ko homou tupu'angá, pe ko ho'omou Tamai fakahēvani; he 'oku toko taha pē homou tupu'angá mo e Tamai fakahēvani, 'io 'a ia 'oku 'afio 'i he langí.

LSS, Mātiu 26:22, 24–25

(fakafehoanaki mo e Mātiu 26:26–29; LSS, Ma'ake 14:20–25)

(Na'e fakahoko 'e Sīsū 'a e sākalamēniti.)

22 Pea 'i he'enu kaí, na'e to'o 'e Sīsū

'a e maá 'o ne pakípaki ia, mo tāpuaki'í ia, pea 'oatu ia ki he'ene kau ākongá, 'o ne pehē, To'ō, 'o kai; ko e fai 'eni 'i he fakamanatu ki hoku sino 'a ia kuó u foaki ko e totongi ma'amoutolu.

24 He ko e fai 'eni 'i he fakamanatu ki hoku toto 'o e fuakava fo'ou, 'a ia 'oku lilingi koe'uhi ko kinautolu kotoa pē 'e tui ki hoku hingoá, ki hono fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá.

25 Pea 'oku ou tuku kiate kimoutolu 'a e fekau, koe'uhí ke mou tokanga ke fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē kuo mou mamata kuó u fai, pea mou fakamo'oni kiate au 'o a'u ki he ngata'angá.

LSS, Mātiu 27:3–6 (fakafehoanaki mo e Mātiu 27:3–5; Ngāue 1:18)

(Ko hono fakamatala'í 'o e mate 'a Siutasi.)

3 Pea ko Siutasi, 'a ia na'á ne lavaki'í iá, 'i he'ene mamata kuo fakamāu'í ia ke maté, na'e fakatomala ia, pea toe 'omi 'a e ngaahi kongá siliva 'e tolungofulú ki he kau taula'eiki lahí mo e kau mātu'á.

4 'O ne pehē, kuó u fai angahala 'i he'eku lavaki'í 'a e toto ta'ehalaia.

5 Pea na'a nau pehē kiate ia, Ko e hā ia kiate kimautolu? Vakai pē koe ki ai; ke 'iate koe pē ho'o ngaahi angahalá.

6 Pea lí 'e ia 'a e ngaahi kongá silivá 'i he tempalé, pea 'alu ia, 'o ne no'ou'a ia 'i ha fu'u 'akau. Pea tō ia ki lalo, pea mafahi hono keté pea 'oho ki tu'a hono to'oto'ongá, 'o ne mate.

LSS, Ma'ake 9:3 (fakafehoanaki mo e Ma'ake 9:4)

(Na'e 'i he Mo'unga 'o e Liliú 'a Sione ko e Papitaisó.)

3 Pea hā mai ai kiate kinautolu 'a 'Iaiase mo Mōsesē, pe 'i hono fakalea 'e tahá, ko Sione ko e Papitaisó mo Mōsesē; pea na'á na fefolofolai mo Sisū.

LSS, Ma'ake 9:40–48 (fakafehoanaki mo e Ma'ake 9:43–48)

('Oku fakatatau hono tu'usi 'o ha nima pe va'e 'okú ne fakahala'í ha taha, ki hono ta'ofi ha ngaahi feohi 'a ia 'e takiaki'í atu ai ha taha ke hē.)

40 Ko ia, kapau 'e fakahala'í koe 'e ho

nimá, tu'usi ia; pe kapau 'e fakahala'í koe 'e ho tokouá pea 'ikai te ne vete ia pe lí'aki ia, 'e motuhi atu ia. 'Oku lelei ange kiate koe ho'o hū ki he mo'uí 'oku 'ikai te ke kakató, 'i ha'o ma'u 'a e nima 'e ua kae 'alu ki helí.

41 He 'oku lelei ange kiate koe ho'o hū ki he mo'uí 'oku 'ikai ke 'i ai hao tokouá, 'i hano kapusi hifo koe mo ho tokouá ki heli; ki he afi 'oku 'ikai 'aupito fa'a tāmata'í, 'a ia 'oku 'ikai mate ai honau 'uangá, pea 'ikai fa'a tāmata'í 'a e afi.

42 Pea ko e tahá, kapau 'e fakahala'í koe 'e ho va'é, tu'usi ia; he ko ia 'oku hoko ko ho fa'ifa'itaki'angá, 'a ia 'oku fa'ifa'itaki ki ai ho'o mo'uí, kapau te ne hoko ko ha tokotaha maumau-fono, kuo pau ke motuhi atu ia.

43 He 'oku lelei ange kiate koe ke ke hū ki he mo'uí 'okú ke ketu, 'i ho'o ma'u 'a e va'e 'e ua kae lí koe ki heli ki he afi 'oku 'ikai fa'a tāmata'í.

44 Ko ia, tuku ke tu'u pe tō 'a e tangata taki taha, 'iate ia pē, kae 'ikai koe'uhi ko ha taha kehe, pe 'i he 'ikai te ne fakafalala ki ha taha kehe.

45 Fekumi ki he'eku Tamaí, pea 'e fai 'i he taimi pē ko iá 'a e me'a te mou kolé, kapau te mou kole 'i he tui, pea tui te mou ma'u ia.

46 Kapau ko ho matá 'a ia 'oku sio ma'au, 'a ia kuo fili ke ne tokanga'í koe ke fakahā kiate koe 'a e māmá, pea hoko ia ko e tokotaha maumau-fono 'o fakahala'í koe, kape'í ia ki tu'a.

47 'Oku lelei ange kiate koe ke ke hū ki he pule'anga 'o e 'Otuá mo e mata pē 'e tahá, 'i ha'o ma'u 'a e mata 'e ua kae lí koe ki he afi 'o helí.

48 He 'oku lelei hake hono fakamo'ui koé, 'i hano lí koe ki heli mo ho tokouá, 'a ia 'oku 'ikai mate ai honau 'uangá, pea 'ikai fa'a tāmata'í ai 'a e afi.

LSS, Ma'ake 12:32 (fakafehoanaki mo e Ma'ake 12:27)

('Oku 'ikai ko e 'Otuá ko ha 'Otuá ia 'o e mate, koe'uhí he 'okú ne fokotu'u hake 'a e maté mei honau ngaahi fonualotó.)

32 Ko ia 'oku 'ikai ko e 'Otuá ia 'o e

mate, ka ko e 'Otuá 'o e mo'uí; he 'okú ne fokotu'u hake 'a kinautolu mei honau ngaahi fonualotó. Ko ia 'oku mou hala lahi 'aupito ai.

LSS, Ma'ake 14:20–25 (fakafehoanaki mo e Ma'ake 14:22–25; LSS, Mātiu 26:22, 24–25)

(Ko hono fakahoko 'e Sīsū 'a e sākalamēnití.)

20. Pea 'i he 'enau kaí, na'e to'o 'e Sīsū 'a e mā 'o ne tāpuaki 'i ia, mo pakipaki ia, pea 'oatu kiate kinautolu, 'o ne folofola, To'o ia, 'o kai.

21. Vakai, ke mou fai 'eni 'i he fakamanatu ki hoku sinó; he ko ho'omou fai ia ma'u peé te mou manatu ai ki he houa ko 'eni na'á ku 'iate kimoutolu ai. 22. Pea na'á ne to'o 'a e ipú, pea 'i he hili 'ene 'oatu 'a e fakafeta'í, na'e ne 'oatu ia kiate kinautolu; pea na'á nau inu ai kotoa pē.

23. Pea na'á ne folofola kiate kinautolu, Fai 'eni ko e fakamanatu ki hoku toto 'a ia na'e lilingi koe'uhi ko e tokolahi, pea mo e fuakava fo'ou 'a ia 'oku ou tuku kiate kimoutolu; pea te mou fakamo'oni kiate au ki he māmaní kotoa.

24. Pea 'i ho'omou fai ma'u pē 'a e ouau ní, te mou manatu ai ki he houa ko 'eni na'á ku 'iate kimoutolu ai pea inu mo kimoutolu 'i he ipu ní, 'io ko hono fai faka'osi 'i he'eku ngāué.

25. Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, Te mou fakamo'oni ki he me'á ni; 'e 'ikai te u toe inu 'i he fua 'o e vainé mo kimoutolu, kae 'oua ke hokosia 'a e 'aho ko ia te u inu fo'ou ai ia 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

LSS, Ma'ake 14:36–38 (fakafehoanaki mo e Ma'ake 14:32–34)

(Na'e a'u ki he'enau 'i Ketisemaní, na'e kei 'i ai pē ha ní'ihí 'o e Toko Hongofulu-Mā Ulá na'e te'eki mahino kakato kiate kinautolu 'a e fatongia 'o Sīsū 'i he'ene hoko ko e Mīsaiaí.)

36. Pea na'á nau hoko ki he potu na'e ui ko Ketisemaní, 'a ia ko ha ngoue; pea na'e kamata ke mamahi 'aupito 'a e kau ākongá, pea mafasia lahi, pea nau lāunga 'i honau lotó, mo fifili pe ko e Mīsaiaí koā 'eni.

37. Pea 'i he 'afio'í 'e Sīsū 'a honau lotó, na'á ne folofola ki he'ene kau ākongá, Mou nonofo 'i heni, kae 'oua ke u 'alu 'o lotu.

38. Peá ne 'ave mo ia, 'a Pita, mo Sēmisi, mo Sione, 'o ne valoki'í 'a kinautolu, mo folofola ange kiate kinautolu, 'Oku mamahi lahi 'aupito hoku laumālié, 'io 'oku ofi ke mate; mou tatali 'i heni 'o le'o.

LSS, Ma'ake 16:3–6 (fakafehoanaki mo e Ma'ake 16:4–7; na'e fai ha ngaahi liliu tatau 'i he Mātiu 28:2–8; fakafehoanaki mo e Luke 24:2–4)

(Na'e fakafe'iloaki mai ha 'āngelo 'e toko ua ki he kau fefiné 'i he fonualoto 'o e Fakamo'uí.)

3. Ka 'i he'enau vakai, na'á nau 'ilo kuo teka'í atu 'a e maká (he na'e lahi 'aupito ia,) pea na'e nofo 'i ai 'a e 'āngelo 'e toko ua, kuó na kofu 'aki 'a e kofu tōtōlofa hinehina; pea na'á nau ilifia.

4. Ka na'e pehē ange 'e he ongo 'āngeló kiate kinautolu, 'Oua 'e ilifia; 'oku mou kumi kia Sīsū 'o Nāsaleti, 'a ia na'e kalusefai; kuo toe tu'u ia; 'oku 'ikai 'i heni ia; vakai ki he potu na'á nau fakatokoto ai iá.

5. Ko ia ke mou 'alu, 'o fakahā ki he'ene kau ākongá mo Pita, 'okú ne mu'omu'a 'iate kimoutolu ki Kāleli; te mou mamata ai kiate ia 'o hangē ko 'ene folofola kiate kimoutolú.

6. Pea na'á nau hū atu ki he fonualotó, 'o mamata ki he potu na'á nau fakatokoto ai 'a Sīsú.

LSS, Luke 1:8 (fakafehoanaki mo e Luke 1:8)

(Na'e lolotonga fakahoko 'e Sakalia, ko e tamai 'a Sione ko e Papitaisó, 'a hono ngaahi fatongia fakataula'eikí.)

8. Pea lolotonga 'ene fakahoko 'a e lakanga fakataula'eikí 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'i he lakanga 'o hono lakanga taula'eikí,

LSS, Luke 2:46 (fakafehoanaki mo e Luke 2:46)

(Na'e lolotonga nofo 'a e kau akonaki 'i

he temipalé 'o fanongo kia Sīsū mo fakafehu' i ia.)

46 Pea na'e hoko 'o pehē, kuo hili 'a e 'aho 'e tolu peá na toki 'ilo ia, 'oku nofo 'i he ha'oha'onga 'o e kau akonakí, pea na'a nau fanongo kiate ia mo fai 'a e ngaahi fehu' i kiate ia.

LSS, Luke 3:4–11 (fakafehoanaki mo e Luke 3:4–6)

(E ha'u 'a Kalaisi ke fakahoko 'a e kikité, pea te ne 'ave 'a e ngaahi anghahalá, pea 'omi 'a e fakamo'uí, pea hoko ko ha maama, pea te ne ha'u 'i he 'aho 'o e mālohi pea mo e kakato 'o e ngaahi kuongá.)

4 Pea hangē ko ia kuo tohi 'i he tohi 'a e Palōfita ko 'Īsaiá; pea ko 'ene ngaahi leá 'eni, 'o pehē, Ko e le'o 'o e tokotaha 'oku kalanga 'i he feitu'u maomaonganoá, Teuteu 'a e hala 'o e 'Eikí, pea fakatonutonu hono ngaahi hā'ele'angá.

5 He vakai, pea 'iloange, 'e hā'ele mai ia, 'o hangē kuo tohi 'i he tohi 'a e kau palōfitá, ke 'ave 'a e ngaahi anghala 'a e māmaní, pea ke 'omi 'a e fakamo'uí ki he ngaahi fonua hīteni, ke tānaki fakataha 'a kinautolu kuo heé, 'a ia 'oku nau 'o e loto'ā 'o 'Isilelí;

6 'Io, na'a mo kinautolu kuo fakamoveteve'te'i mo fakamamahi'i; pea ke teuteu'i foki 'a e halá, pea faka'atā hono malanga 'aki 'o e ongoongolele'i ki he kau Senitailé;

7 Pea ke hoko ko ha maama kiate kinautolu kotoa pē 'oku nofo 'i he fakapo'ulí, 'o a'u ki he ngaahi potu mama'o taha 'o e māmaní; ke fakahoko 'a e toetu'u mei he maté, pea hā'ele hake ki 'olunga, ke 'afio 'i he nima to'o-mata'u 'o e Tamaí,

8 Kae 'oua ke a'u ki he kakato 'o e kuongá, pea fakama'u 'a e fonó mo e fakamo'oní, pea toe 'ohake 'a e ngaahi kī 'o e pule'angá ki he Tamaí;

9 Ke fakahoko 'a e fakamaau totonú ki he kakai kotoa pē, ke hā'ele hifo 'i he tautea ki he kakai kotoa pē, ke fakaloto'i 'a e kakai anga ta'e faka-Otua kotoa pē ki hono ta'e-faka-Otua 'o 'enau ngaahi ngāue, 'a ia kuo nau fai;

pea 'e hoko 'eni kotoa 'i he 'aho te ne hā'ele mai ai;

10 He ko e 'aho ia 'o e mālohi; 'io, 'e tanu 'a e ngaahi tele'a kotoa pē, pea holoki hifo 'a e mo'unga mo e tafungo-funga kotoa pē; pea fakatonutonu 'a e pikopikó, pea fakatokalelei'i 'a e ngaahi hala tokakovi;

11 Pea 'e mamata 'a e kakano kotoa pē ki he fakamo'ui 'a e 'Otuá.

LSS, Luke 11:53 (fakafehoanaki mo e Luke 11:52)

(Ko e kakato 'o e ngaahi folofolá ko e kī ia 'o e 'iló.)

53 'E mala'ia 'a kimoutolu, ko e kau akonaki 'i he fonó! He kuo mou to'o 'a e kī 'o e 'iló, 'a ia ko e kakato 'o e ngaahi folofolá; 'oku 'ikai te mou hū 'a kimoutolu ki he pule'angá; pea ko kinautolu na'a nau hū ki ai, na'a mou ta'ofi 'a kinautolu.

LSS, Luke 12:9–12 (fakafehoanaki mo e Luke 12:9–10)

(Ko e lea taukae ki he Laumālie Mā'oní'oní 'e 'ikai fakamolemole'i ia.)

9 Ka ko ia ia 'okú ne faka'ikai'i au 'i he 'ao 'o e kakai, 'e faka'ikai'i ia 'i he 'ao 'o e kau 'āngelo 'a e 'Otuá.

10 Pea ko 'eni na'e 'ilo 'e he'ene kau ākongá na'á ne folofola 'aki 'eni, koe'uhi ko 'enau lea kovi 'o kau kiate ia 'i he 'ao 'o e kakai; he na'a nau manavahé 'i hono fakahā ia 'i he 'ao 'o e kakai.

11 Pea na'a nau fealea'aki 'iate kinautolu, 'o pehē, 'Okú ne 'ilo'i hotau lotó, pea 'oku fakahalaia'i 'a kinautolu 'i he'ene ngaahi leá, pea 'e 'ikai fakamolemole'i 'a kinautolu. Ka na'á ne folofola ange kiate kinautolu, 'o ne pehē ange kiate kinautolu,

12 Ko ia ia te ne lea 'aki ha lea kovi ki he Foha 'o e Tangatá peá ne fakatomalá, 'e fakamolemole'i ia; ka ko ia ia 'e lea taukae ki he Laumālie Mā'oní'oní, 'e 'ikai fakamolemole'i ia.

LSS, Luke 12:41–57 (fakafehoanaki mo e Luke 12:38–48)

(Kuo pau ke tau mateuteu ma'u pē ki he hā'ele mai 'a e 'Eikí.)

41 He vakai, 'okú ne ha'u 'i he 'uluaki le'o 'o e poó, pea te ne toe ha'u 'i hono ua 'o e le'ó, pea te ne toe ha'u 'i hono tolu 'o e le'ó.

42 Pea ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, Kuo 'osi ha'u ia, pea kuo tohi 'o kau kiate ia; pea 'o ka toe ha'u ia 'i hono ua 'o e le'ó, pe ha'u 'i hono tolu 'o e le'ó, 'oku monū'ia 'a e kau tamaio-'eiki ko ia 'o ka ha'u ia, 'o 'ilo 'oku nau le'ó;

43 He ko e 'Eiki 'a e kau tamaio'eiki ko iá te ne nono'o ia, pea fekau ke nau nofo hifo ki he kai, pea ha'u ia 'o tauhi 'a kinautolu.

44 Pea ko 'eni, ko e mo'oni 'oku ou lea 'aki 'a e ngaahi me'á ni kiate kimoutolu, koe'uhí ke mou 'ilo 'eni, 'oku tatau 'a e ha'u 'a e 'Eiki mo ha kaiha'a 'i he pō.

45 Pea 'oku tatau ia mo ha 'eiki 'o e fale, 'o ka 'ikai te ne le'ohi 'ene ngaahi koloá, 'oku ha'u 'a e kaiha'a 'i he houa 'oku 'ikai te ne 'amanaki ki ai, 'o 'ave 'ene ngaahi koloá, 'o vahevahe ia mo hono kāingá.

46 Pea na'a nau fepehē'aki 'iate kinautolu pē, Kapau na'e 'ilo 'e he 'eiki 'o e falé 'a e houa 'e ha'u ai 'a e kaiha'a, pehē na'a ne le'o, pea 'ikai tuku ke hae hifo hono falé pea mole 'ene ngaahi koloá.

47 Pea na'a ne folofola kiate kinautolu, Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, ke mou mateuteu mo kimoutolu foki; he 'oku ha'u 'a e Foha 'o e Tangatá 'i ha houa 'oku 'ikai te mou 'amanaki ki ai.

48 Pea toki pehē ange 'e Pita kiate ia, 'Eiki, okú ke lea 'aki 'a e fakatātaá ni kiate kimautilu, pe ki he kakaí kotoa pē?

49 Pea na'e folofola ange 'a e 'Eiki, 'Oku ou lea kiate kinautolu 'e fokotu'u 'e he 'Eiki ko e kau pule ki hono falé, ke 'oatu ki he'ene fānaú 'a honau tufakanga 'i he me'akai 'i hono fa'ahita'u totonú.

50 Pea na'a nau pehē ange, Pea ko hai 'a e tamaio'eiki tui faivelenga mo anga-fakapotopoto ko iá?

51 Pea na'e folofola ange 'a e 'Eiki kiate kinautolu, Ko e tamaio'eiki ko ia 'oku le'ó, ke 'oatu 'a hono tufakanga 'i he me'akai 'i hono fa'ahita'u totonú.

52 'E monū'ia 'a e tamaio'eiki ko ia 'e 'ilo 'e he'ene 'Eiki, 'i he'ene ha'ú, 'okú ne le'ó.

53 Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, te ne fakanofa ia ko e pule ki he'ene me'a kotoa pē.

54 Ka ko e tamaio'eiki koví ia 'e 'ilo 'oku 'ikai te ne le'ó. Pea kapau 'e 'ilo 'a e tamaio'eiki ko iá 'oku 'ikai te ne le'o, te ne pehē 'i hono lotó, 'Oku fakatuotuai 'e hoku 'Eiki 'a 'ene ha'ú; pea kamata 'e ia ke ne taa'í 'a hono kaungá tamaio-'eiki, mo e kau kaunangá, pea kai, mo inu, pea konā.

55 'E ha'u 'a e 'Eiki 'a e tamaio'eiki ko iá 'i he 'aho 'e 'ikai 'amanaki ki ai, pea 'i he houa 'oku 'ikai te ne tokanga ki ai, pea te ne tu'usi hifo ia ki lalo, pea tu'u-tu'uni ke ma'u hono tufakanga fakataha mo e kau ta'etuí.

56 Pea ko e tamaio'eiki ko ia na'a ne 'ilo'í 'a e loto 'o hono 'Eiki, ka na'e 'ikai teuteu ki he ha'u 'a hono 'Eiki, pea 'ikai fai 'o fakatatau ki hono lotó, 'e taa'í ia 'aki 'a e ngaahi tā lahi.

57 Ka ko ia na'e 'ikai 'ilo'í 'a e loto 'o hono 'Eiki, peá ne fai 'a e ngaahi me'a 'oku taau mo e tauteá, 'e taa'í ia 'aki 'a e ngaahi tā si'i. He ko ia kuo tuku ki ai 'a e me'a lahi, 'e 'amanaki 'a e me'a lahi meiate ia; pea ko ia ia kuo foaki ki ai 'e he 'Eiki 'a e me'a lahi, 'e 'amanaki mei ai 'e he kakaí 'a e me'a lahi.

LSS, Luke 16:16–23 (fakafehoanaki mo e Luke 16:16–18)

('Oku fokotu'u 'e Sīsū 'a e tu'unga ki he talanoa fakatātā ki he tangata koloa'ia mo Lāsalosí.)

16 Pea na'a nau pehē kiate ia, 'Oku mau ma'u 'a e fonó, mo e kau palōfitá; ka ko e tangatá ni 'e 'ikai te mau ma'u ia ke hoko ko homau pule; he 'okú ne fokotu'u ia ko ha fakamaau kiate kimautilu.

17 Pea toki folofola ange 'a Sīsū kiate kinautolu, 'Oku fakamo'oni 'a e fonó mo e kau palōfitá kiate au; 'io, mo e kau palōfitá kotoa pē kuo nau tohi, 'io 'o a'u kia Sione, kuo nau tomu'a fakahā 'a e ngaahi 'aho ko 'eni.

18 Pea talu mei ai mo hono malanga 'aki 'o e pule'anga 'o e 'Otuá, pea feinga 'a e tangata kotoa pē 'oku fekumi ki he mo'oni ke hū ki ai.

19 Pea 'oku faingofua ange ke mole 'a e langi mo e māmani, 'i he mole 'a e kihi' i kupu' i lea si'isi' i taha 'o e fonó.

20 Pea ko e hā 'oku mou ako' i ai 'a e fonó, kae faka'ikai' i 'a ia kuo tohi; pea fakahalaia' i ia 'a ia kuo fekau mai 'e he Tamaí ke fakakakato 'a e fonó, koe'uhí ke huhu' i 'a kimoutolu kotoa pē?

21 'A e kau vale! he kuo mou pehē 'i homou lotó, 'Oku 'ikai ke 'i ai ha 'Otuá. Pea kuo mou fakakehe' i 'a e hala totonú; pea tau 'a e pule'anga 'o e langi mo e fakamālohi, meiate kimoutolu; pea 'oku mou fakatanga' i 'a e angamaluú, pea 'oku mou kumi 'i ho'omou fakamālohí ke faka'auha 'a e pule'angá; pea mou 'ave fakamālohi 'a e fānau 'o e pule'angá. 'E mala'ia 'a kimoutolu, ko e kau fe'auaki!

22 Pea nau toe leakovi kiate ia, 'i he'e-nau 'itá koe'uhi ko 'ene pehē ko e kau fe'auaki 'a kinautolú.

23 Ka na'e hoko atu 'ene folofolá, 'o pehē, Ko ia ia 'okú ne tukuange hono uaiifí, kae mali mo ha tahá, 'okú ne tono ai; pea ko ia ia 'e mali mo ia kuo tukuange mei hono husepānití, 'okú ne tono ai. Ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, te u fakatatau 'a kimoutolu ki ha tangata koloa'ia.

LSS, Luke 17:21 (fakafehoanaki mo e Luke 17:20–21)

(Kuo 'osi hoko mai 'a e pule'anga 'o e 'Otuá.)

21 Pea 'e 'ikai te nau pehē, Vakai mai ki heni! pe, Vakai atu ki hena! He vakai, kuo hoko mai 'a e pule'anga 'o e 'Otuá kiate kimoutolu.

LSS, Luke 17:36–40 (fakafehoanaki mo e Luke 17:37)

(Ko e fakamatala' i 'e Sīsū ha talanoa fakatātā 'oku kau ki hono tānaki 'o e kau mā'oni'oni.)

36 Pea na'a nau tali kiate ia 'o pehē ange, 'E 'Eiki te nau 'ave ia ki fē?

37 Pea folofola ia kiate kinautolu,

'Ilonga 'a e potu 'oku 'i ai 'a e sinó; pe, 'i hono 'ai 'e tahá, 'ilonga 'a e potu 'oku fakataha ki ai 'a e kau mā'oni'oni, 'e kātoa foki ki ai mo e fanga 'ikalé; pe, 'e kātoa fakataha ki ai 'a hono toé.

38 Na'á ne folofola 'aki 'eni, 'o 'uhinga ki hono tānaki 'o 'ene kau mā'oni'oni; pea mo e 'alu hifo 'a e kau 'āngeló 'o tānaki hono toengá kiate kinautolu; ko e toko taha mei hono mohengá, ko e toko taha kehe mei he momosi'anga uité; pea mo e toko taha kehe mei he ngoué, ki ha potu pē 'okú ne loto ki ai.

39 He ko e mo'oni kuo pau ke 'ai 'a e ngaahi langi fo'ou, pea mo ha māmani fo'ou, 'a ia 'e nofo ai 'a e kau mā'oni'oni.

40 Pea 'e 'ikai ke 'i ai ha me'a ta'ema'a; he kuo faka'au 'o motu'a 'a e māmani, 'o hangē ko ha kofu, pea tupulekina lahi 'ene angahalá, ko ia kuo mole atu ia, pea fakamā'oni'oni' i hono tu'unga va'é, pea fakama'a mei he angahala kotoa pē.

LSS, Luke 18:27 (fakafehoanaki mo e Luke 18:27)

('Oku hanga 'e he falala ki he ngaahi koloá 'o ta'ofi ha taha mei ha'ane hū ki he pule'anga 'o e 'Otuá.)

27 Pea folofola ia kiate kinautolu, 'Oku faingata'a kiate kinautolu 'oku falala ki he ngaahi koloá, ke hū ki he pule'anga 'o e 'Otuá; ka ko ia ia 'okú ne lí'aki 'a e ngaahi me'a 'o e māmani ko 'eni, 'oku mafai 'e he 'Otuá, ke ne hū atu ki ai.

LSS, Luke 21:24–26 (fakafehoanaki mo e Luke 21:24–26)

('Oku fakamatala' i 'e Sīsū 'a e ngaahi faka'ilonga 'o 'ene hā'ele maí.)

24 Ko 'eni ko e ngaahi me'a 'eni na'á ne folofola 'aki kiate kinautolu, 'o kau ki hono faka'auha 'o Selūsalemá. Pea toki fehu' i ange 'e he'ene kau ākongá kiate ia, 'o pehē ange, 'Eiki, fakahā mai kiate kinautolu 'o kau ki ho' o há'ú?

25 Pea folofola atu ia kiate kinautolu, 'o pehē, 'I he to'u tangata ko ia 'e fakakakato ai 'a e ngaahi kuonga 'o e kau Senitailé, 'e 'i ai 'a e ngaahi faka'ilonga

‘i he la‘aá, pea ‘i he māhiná, pea ‘i he ngaahi fetu‘ú; pea ‘i he funga ‘o e māmaní ‘e mamahi ‘a e ngaahi pule‘angá ‘i he puputu‘u, ‘o hangē ko e tahí mo e ‘u‘ulu ‘a e ngaahi peaú. ‘E faingata‘a‘ia foki ‘a e māmaní, pea mo e ngaahi vai ‘o e fu‘u loloto lahi;

26 ‘E mole ‘a e loto ‘o e tangatá ‘i he manavahē, ‘i he‘enau vakai ki he ngaahi me‘a ko ia ‘oku lolotonga hoko ‘i he māmaní. He ‘e ngalulululu ‘a e ngaahi mālohi ‘o e langí.

LSS, Luke 21:32 (fakafehoanaki mo e Luke 21:32)

(‘E fakahoko ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘i he taimi ‘e kakato ai ‘a e ngaahi kuonga ‘o e kau Senitailé.)

32 Ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ko e to‘u tangatá ni, ‘a e to‘u tangata ko ia ‘e fakakakato ai ‘a e ngaahi kuonga ‘o e kau Senitailé, ‘e ‘ikai mole atu ia kae ‘oua kuo fakahoko ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē.

LSS, Luke 23:35 (fakafehoanaki mo e Luke 23:34)

(Na‘e kole ‘e Sīsū ha fakamolemole ma‘á e kau sōtia Loma na‘a nau kalusefai iá.)

35 Pea na‘e toki folofola ‘a Sīsū, ‘E Tamai, fakamolemole ‘a kinautolu; he ‘oku ‘ikai te nau ‘ilo ‘a ia ‘oku nau faí. (Ko e ‘uhinga ki he kau sōtia na‘a nau kalusefai iá,) pea na‘a nau vahevahe hono ngaahi kofú mo fai ‘a e ngaahi talotalo.

LSS, Sione 1:1–34 (fakafehoanaki mo e Sione 1:1–34)

(Kuo malanga ‘aki ‘a e ongoongolelei ‘a Sīsū Kalaisí talu mei he kamata‘angá. Ko e tokotaha ko ‘Ilaiase [Sione ko e Papitaisó] te ne teuteu ‘a e hā‘ele‘anga ‘o Kalaisí, pea ko e tokotaha ko ‘Ilaiase [Kalaisí] te ne fakafoki mai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē.)

1 ‘I he kamata‘angá na‘e malanga ‘aki ‘a e ongoongolelei ‘i he ‘Aló. Pea ko e ongoongolelei ‘a e folofolá, pea na‘e ‘i he ‘Aló ‘a e folofolá, pea na‘e ‘i he ‘Otuá ‘a e ‘Aló, pea na‘e mei he ‘Otuá ‘a e ‘Aló.

2 Na‘e ‘i he kamata‘angá ia mo e ‘Otuá.

3 Na‘e ngaohi ‘e ia ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē; pea na‘e ‘ikai ha me‘a ‘e ngaohi kae ‘iate ia pē.

4 Na‘e ‘iate ia ‘a e ongoongolelei, pea ko e ongoongolelei ‘a e mo‘uí, pea ko e mo‘uí ‘a e maama ‘a e kakaí.

5 Pea na‘e uló ‘a e māmá ‘i he māmaní, pea na‘e ‘ikai ‘ilo‘i ia ‘e he māmaní.

6 Na‘e ai ha tangata na‘e fekau mai mei he ‘Otuá, pea ko hono hingoá ko Sione.

7 Na‘e ha‘u ia ki he māmaní ko ha fakamo‘oni, ke fakamo‘oni ki he māmá, ke fakamo‘oni ki he ongoongolelei ‘i he ‘Aló, ki he kakai kotoa pē, koe‘uhí ke tu‘unga ‘iate ia ha tui ‘a e kakaí.

8 Na‘e ‘ikai ko e maama ko iá ia, ka na‘e ha‘u iá ke fakamo‘oni ki he maama ko iá,

9 ‘A ia ko e maama mo‘oní, ‘a ia ‘oku fakamāma‘i ‘a e tangata kotoa pē ‘oku ha‘u ki he māmaní;

10 ‘Io ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá. Ko ia ia na‘e ‘i he māmaní, pea na‘e ngaohi ‘e ia ‘a e māmaní, pea na‘e ‘ikai ‘ilo ia ‘e he māmaní.

11 Na‘e ha‘u ia ki hono kakaí, ka na‘e ‘ikai ma‘u ia ‘e hono kakaí.

12 Ka ko kinautolu kotoa pē na‘a nau ma‘u iá, na‘á ne foaki kiate kinautolu ‘a e mālohi ke nau hoko ko e ngaahi foha ‘o e ‘Otuá; kiate kinautolu pē na‘e tui ki hono huafá.

13 Na‘e ‘alo‘i ia, ‘ikai ‘i he toto, pe ‘i he loto ‘o e kakano, pe ‘i he loto ‘o e tangata, ka ‘i he ‘Otuá.

14 Pea hoko ‘a e folofola ko iá ‘o kakano, pea nofo ia ‘iate kitautolu, pea na‘a tau mamata ki hono nāunau, ko e nāunau ‘o e ‘Alo pē Taha na‘e Fakatupu ‘o e Tamai, ‘oku fonu ‘i he ‘alo‘ofa mo e mo‘oni.

15 Na‘e fakamo‘oni ‘a Sione kiate ia, pea kalanga, ‘o pehē, Ko ‘eni ia na‘á ku lea ‘o kau ki aí; Ko ia ‘oku muimui mai ‘iate aú, ‘oku lahi ia ‘iate au, he na‘e mu‘omu‘a ia ‘iate au.

16 He na‘e ‘i he kamata‘angá ‘a e Folofolá, ‘io ‘a e ‘Aló, ‘a ia na‘e hoko ‘o kakano, pea na‘e fekau mai ia kiate kitautolu ‘i he finangalo ‘o e Tamai. Pea ko kinautolu kotoa pē ‘e tui ki hono

huafá, te nau ma'u mei hono fonú. Pea kuo tau ma'u kotoa pē mei hono fonu ko iá, 'io 'a e mo'ui ta'e-fa'a-maté mo e mo'ui ta'engatá, 'i he'ene 'alo'ofá.

17 He na'e foaki mai 'a e fonó 'ia Mōsese, ka ko e mo'ui mo e mo'oni na'e ha'u ia 'ia Sīsū Kalaisi.

18 He na'e fakatatau 'a e fonó ki ha fekau fakakano, 'a ia 'oku 'omi ai 'a e maté; ka na'e fakatatau 'a e ongo-ongolelé ki he mālohi 'o ha mo'ui 'oku 'ikai hano ngata'anga, tu'unga 'ia Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo pē Taha na'e Fakatupú, 'a ia 'oku 'i he fatafata 'o e Tamaí.

19 Pea 'oku 'ikai ha tangata kuo mamata ki he 'Otuá 'i ha kunga, ka ko ia pē kuo fakamo'oni ki he 'Aló, he 'oku 'ikai fa'a fakamo'ui ha tangata kae 'iate ia pē.

20 Pea ko e fakamo'oni 'eni 'a Sioné, 'i he fekau mai 'e he kau Siú 'a e kau taula'eiki mo e kau Līvai mei Selūsalem, ke fehu'i kiate ia; Ko hai koe?

21 Pea na'e fakahā 'e ia, pea 'ikai faka-'ikai'i ko 'Ilaiase ia; ka na'á ne fakahā, 'o pehē, 'Oku 'ikai ko e Kalaisí au.

22 Pea na'a nau fehu'i kiate ia, 'o pehē, 'Oku fēfē leva ho'o hoko ko e 'Ilaiase? Pea pehē ange 'e ia, 'Oku 'ikai ko e 'Ilaiase au te ne fakafoki mai 'a e ngaahi me'a kotoa pē. Pea nau fehu'i ange kiate ia, 'o pehē, Ko koe 'a e palōfita ko iá? Pea tala ange 'e ia, 'Ikai.

23 Na'a nau toki pehē ange kiate ia, Ko hai koe? koe'uhí ke mau tala kiate kinautolu na'e fekau'i 'a kimautolú. Ko e hā ha'ou lau 'o kau kiate koe?

24 Pea pehē ange 'e ia, Ko au ko e le'ó 'o e tokotaha 'oku kalanga 'i he feitu'u maomaonganoá, Fakatonotonu 'a e hā'ele'anga 'o e 'Eikí, 'o hangē ko e lea 'a e palōfita ko 'Īsaía.

25 Pea ko kinautolu na'e fekau mai na'e 'o e kau Fālesí.

26 Pea na'a nau fehu'i kiate ia, 'o pehē ange kiate ia; Ko e hā 'okú ke fai papitaiso aí kapau 'oku 'ikai ko e Kalaisi ko iá koe, pe ko 'Ilaiase 'a ia te ne fakafoki mai 'a e ngaahi me'a kotoa pē, pe ko e palōfita ko iá?

27 Pea tala ange 'e Sione kiate kinautolu, 'o pehē; 'Oku ou papitaiso 'aki 'a

e vai, ka 'oku tu'u 'iate kimoutolu 'a e tokotaha, 'a ia 'oku 'ikai te mou 'ilo;

28 Ko ia ia 'oku ou fakamo'oni ki aí. Ko ia 'a e palōfita ko iá, 'io ko e 'Ilaiase, 'a ia 'e muimui mai 'iate aú, 'oku lahi ia 'iate au, pea ko e nono'ó 'o hono topuva'é 'oku 'ikai taau mo au ke u vete, pe 'oku 'ikai taau mo au ke u fetongi ia; he te ne papitaiso, 'aki 'a e vai, mo e afi, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni foki.

29 'I he 'aho na'e hokó na'e mamata 'a Sione kia Sīsū 'oku ha'u kiate ia, peá ne pehē; Vakai ki he Lami 'a e 'Otuá, 'a ia 'okú ne 'ave 'a e angahala 'a e māmani!

30 Pea na'e fakamo'oni'i ia 'e Sione ki he kakaí, 'o pehē, Ko 'eni ia na'á ku pehē; 'Oku muimui mai ha tangata 'iate au 'a ia 'oku lahi ia 'iate au; he na'e mu'omu'a ia 'iate au, pea na'á ku 'ilo'i ia, pea kuo pau ke fakahā ia ki 'Īsileli, ko ia kuó u ha'u ai 'o papitaiso 'aki 'a e vaí.

31 Pea na'e fakamo'oni 'e Sione, 'o pehē; 'I hono papitaiso ia 'iate aú, na'á ku mamata ki he Laumālie 'oku 'alu hifo mei he langí 'o hangē ko e lupe, 'o nofo kiate ia.

32 Pea na'á ku 'ilo ia; he ko ia na'á ne fekau au ke papitaiso 'aki 'a e vaí, na'e pehē 'e ia kiate au; Ko ia te ke mamata 'e 'alu hifo 'a e Laumālie 'o nofo ki aí, ko ia ia 'okú ne papitaiso 'aki 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

33 Pea na'á ku mamata, mo fakamo'oni'i ko 'eni 'a e 'Alo 'o e 'Otuá.

34 Na'e fai 'a e ngaahi me'a ni 'i Petapala, 'i tu'a Soatani, 'a ia na'e fai papitaiso ai 'a Sioné.

LSS, Sione 1:42 (fakafehoanaki mo e Sione 1:42)

(*Ko hono 'uhinga 'o e Kīfasi ko e "tangata kikite" pe ko e "maka."*)

42 Pea na'á ne 'omi ia kia Sīsū. Pea 'i he mamata 'a Sīsū kiate iá, na'á ne pehē, Ko Saimone koe, ko e foha 'o Sioná, 'e ui koe ko Kīfasi, 'a ia ko hono 'uhingá, ko ha tangata kikite, pe ko ha maka. Ko ha ongo tangata toutai 'a kinaua. Ko ia na'á na lí'aki 'a e me'a kotoa pē, 'o muimui kia Sīsū.

LSS, Sione 4:1–4 (fakafehoanaki mo e Sione 4:1–2)

(Na'e fai 'e Sīsū 'a e ngaahi papitaiso.)

1 Pea ko ia 'i he fanongo 'a e kau Fālesí 'oku ma'u mo papitaiso 'e Sīsū 'a e kau ākongā tokolahi ange 'ia Sioné,
2 Na'a nau kumi lahi ange ki ha ngaahi founga 'a ia te nau lava 'o tāmate'i ia; he na'e tali 'e he tokolahi 'a Sione ko ha palōfita, ka na'e 'ikai te nau tui kia Sīsū.

3 Ko 'eni na'e 'afio'i 'eni 'e he 'Eikí, neongo na'e 'ikai te ne papitaiso ha tokolahi 'o hangē ko 'ene kau ākongā;

4 He na'á ne tuku 'a kinautolu ke nau hoko ko e fa'ifa'itaki'anga, 'o e fefaka-'apa'apa'aki 'iate kinautolú.

LSS, Sione 4:26 (fakafehoanaki mo e Sione 4:24)

(Kuo 'osi tala'ofa mai 'e he 'Otuá 'a hono Laumālié ki he kau tui mo'oni.)

26 He ko e fa'ahinga pehé kuo 'osi tala'ofa mai 'e he 'Otuá 'a hono Laumālié kiate kinautolu. Pea ko kinautolu 'oku hū kiate iá, kuo pau ke nau hū 'i he laumālie pea 'i he mo'oni.

LSS, Sione 13:8–10 (fakafehoanaki mo e Sione 13:8–10)

(Na'e fufulu 'e Sīsū 'a e va'e 'o e kau 'Aposetoló.)

8 Pea pehé 'e Pita kiate ia, 'Oku 'ikai fie ma'u ke ke fufulu hoku va'é. Pea folofola ange 'a Sīsū kiate ia, Kapau 'e 'ikai te u fufulu koe, 'oku 'ikai te ke kau mo au.

9 Na'e pehé ange 'e Saimone Pita kiate ia, 'Eikí, 'ikai ko hoku va'é pē, ka ko hoku ongo nimá foki pea mo hoku 'ulú.

10 Na'e folofola ange 'a Sīsū kiate ia, Ko ia ia kuo fufulu hono ongo nimá mo hono 'ulú, 'oku 'ikai 'aonga ke toe fufulu ia ka ko hono va'é pē, he 'oku ma'a ia 'i he me'a kotoa pē; he 'oku mou ma'a, ka 'oku 'ikai ma'a kotoa pē. Ko 'eni ko e anga 'eni 'o e kau Siú 'o fakatatau ki he'enua fonó; ko ia, na'e fai 'eni' e Sīsū koe'uhi ke fakahoko ai 'a e fonó.

LSS, Sione 14:30 (fakafehoanaki mo e Sione 14:30)

(Ko e pilinisi 'o e fakapo'ulí, pe ko Sētane, 'oku 'o e māmani ko 'eni.)

30 'O ka hili 'eni 'e 'ikai te u lea lahi mo kimoutolu, he ko e pilinisi 'o e fakapo'ulí, 'a ia 'oku 'o e māmani ko 'eni, 'oku ha'u ia, ka 'oku 'ikai te ne ma'u ha mālohi kiate au, ka 'oku ma'u 'e ia 'a e mālohi kiate kimoutolu.

LSS, Ngāue 9:7 (fakafehoanaki mo e Ngāue 9:7; 22:9)

(Na'e mamata ki he māmá 'a kinautolu na'a nau 'ia Paula 'i hono fakaului iá, ka na'e 'ikai te nau fanongo ki he le'ó pe mamata ki he 'Eikí.)

7 Pea ko kinautolu na'a nau fononga mo iá na'a nau mamata mo'oni ki he māmá, pea na'a nau manavahē; ka na'e 'ikai te nau fanongo ki he le'ó 'o ia na'e folofola mai kiate iá.

LSS, Loma 4:16 (fakafehoanaki mo e Loma 4:16)

('Oku 'aonga fakatou'osi ki he fakamo'uí 'a e tui mo e ngaahi ngāue, tu'unga 'i he 'alo'ofá.)

16 Ko ia 'oku fakatonuhia 'i 'a kimoutolu 'i he tui mo e ngaahi ngāue, tu'unga 'i he 'alo'ofá, koe'uhi ke fakapapau 'i 'a e tala'ofa ki he hako kotoa pē; kae 'ikai kiate kinautolu pē 'oku 'o e fonó, ka kiate kinautolu foki 'oku 'o e tui 'a 'Ēpalahamé; 'a ia ko e tamai 'atautolu kotoa pē.

LSS, Loma 7:5–27 (fakafehoanaki mo e Loma 7:5–25)

('Oku ma'u 'e Kalaisi 'a e mālohi ke liliu 'a e laumālie 'o e kakai.)

5 He lolotonga 'etau 'i he kakanó, na'e ngāue 'i hotau ngaahi kupu 'i sinó, 'a e ngaahi holi 'o e angahalá, 'a ia na'e 'ikai fakatatau ki he fonó, ke fakatupu 'a e fua ki he maté.

6 Ka ko 'eni kuo fakahaofi 'a kitautolu mei he fonó 'a ia na'a tau mo'ua ki aí, pea tau mate 'i he fonó, koe'uhi ke tau ngāue 'i he fakapo'ou 'o e laumālie, kae 'ikai 'i he mata 'i tohi motu'a 'o e fonó.

7 Ko e hā leva ke tau lea'akí? Ko e angahala 'a e fonó? 'Ikai 'aupito. 'Ikai, na'e 'ikai te u 'ilo 'a e angahalá, kae 'i he fonó; he na'e 'ikai te u 'ilo 'a e holi kovi, ka na'e pehē 'e he fonó, 'Oua na'á ke mānumanu.

8 Ka ko e angahalá, 'i he'ene me'a ngāue 'aki 'a e fekaú, 'o ne fakatupu 'iate au 'a e ngaahi fa'ahinga holi mālohi kotoa pē. He ka ne 'ikai 'a e fonó 'oku mate 'a e angahalá.

9 He na'á ku mo'ui 'i mu'a ta'e-mau-mau'í 'a e fonó, ka 'i he hoko mai 'a e fekau 'a Kalaisí na'e toe ake hake 'a e angahalá, peá u mate ai.

10 Pea 'i he 'ikai te u tui ki he fekau 'a Kalaisi 'a ia na'e 'omí, 'a ia na'e tu'u-tu'uni ko e mo'ui'angá, ne u 'ilo kuó ne fakahalaia'í au ke u mate.

11 Ka ko e angahalá, 'i hono me'a ngāue 'akí, na'á ne faka'ikai'í 'a e fekaú, pea kākāa'í au; pea na'e tāmāte'í ai au.

12 Ka neongo iá, na'á ku 'ilo 'oku mā'oni'oni 'a e fonó, pea mā'oni'oni, mo angatonu, mo lelei 'a e fekaú.

13 Pea kuo hoko 'a ia 'oku lelei ko e mate'anga kiate au? 'Ikai 'aupito? Ka ko e angahalá, koe'uhi ke hā ai ia ko e angahala 'i he me'a 'a ia 'oku lelei, 'o fakatupu 'a e maté 'iate au; koe'uhi ko e angahala 'i he fekaú, ke hoko ia ko e angahala lahi faka'ulia.

14 He 'oku tau 'ilo 'oku fakalaumālie 'a e fekaú; ka 'i he'eku mo'ulaloo ki he fonó, na'á ku anga-fakakakano, pea mo'ulaloo ki he angahalá.

15 Ka ko 'eni 'oku ou anga-fakalau-mālie; he ko ia kuo fekau ke u fai, 'oku ou fai ia; pea ko ia kuo fekau ke 'oua na'á ku tuku ke fai, 'oku 'ikai te u tuku ke fai ia.

16 Pea ko e me'a 'oku ou 'ilo 'oku 'ikai totonú, 'oku 'ikai te u fai ia; pea ko ia 'oku angahalá, 'oku ou fehi'a ki ai.

17 Pea ko ia kapau 'oku 'ikai te u fai 'a ia 'e 'ikai te u tuku ke fai, 'oku ou fakamo'oni'í ai 'a e fonó, 'oku lelei ia; pea 'oku 'ikai fakahala'í au.

18 Ko ia ko 'eni, 'oku 'ikai te u kei fai angahala; ka 'oku ou feinga ke ikuna'í 'a e angahala 'a ia 'oku nofo'ia 'iate aú.

19 He 'oku ou 'ilo 'oku 'ikai nofo'ia 'i loto 'iate au, 'a ia, ko hoku kakanó, ha me'a 'oku lelei; he ko e loto fie fai 'oku 'iate au, ka 'oku 'ikai te u ma'u 'a e mālohi ke fai 'a ia 'oku lelei, kae 'ia Kalaisi pē.

20 Ka ko e lelei 'a ia na'e totonu ke u fai 'i he'eku mo'ulaloo ki he fonó, 'oku ou 'ilo 'oku 'ikai lelei ia; ko ia, 'oku 'ikai te u fai ia.

21 Ka ko e kovi 'a ia 'oku 'ikai te u fai 'o fakatatau ki he fonó, na'á ku 'ilo 'oku lelei ia; peá u fai ia.

22 Ko 'eni kapau te u fai ia, 'i he tokoni mai 'a Kalaisi, 'e 'ikai te u fai ia 'i he fonó, 'oku 'ikai te u mo'ulaloo ai ki he fonó; pea 'oku 'ikai ko ha'aku kumi ia ke fai kovi, ka ke ikuna'í 'a e angahala 'oku nofo'ia 'iate aú.

23 'Oku ou 'ilo ai 'i he fonó, kapau te u failelei 'oku 'iate au 'a e kovi, he 'oku ou fiefia 'i he fono 'a e 'Otuá 'o fakatatau ki he tangata 'i lotó.

24 Pea ko 'eni 'oku ou mamata ki ha fono 'e taha, 'io 'a e fekau 'a Kalaisí, pea kuo tohi tongi ia ki hoku 'atamaí.

25 Ka 'oku fepaki 'a hoku ngaahi kupu'í sinó mo e fono 'o hoku 'atamaí, pea fakapōpula'í au ki he fono 'o e angahala, 'a ia 'oku 'i hoku ngaahi kupu'í sinó.

26 Pea kapau 'e 'ikai te u ikuna'í 'a e angahala 'a ia 'oku 'i loto 'iate aú, ka te u tauhi ki he fono 'o e angahalá 'i he kakanó; 'Oiaue 'a e tangata mala'ia ko au! ko hai te ne fakahaofi au mei he sino 'o e mate ko 'eni?

27 'Oku ou fakafeta'í ki he 'Otuá 'ia Sisū Kalaisi ko hotau 'Eiki, ko ia, te u tauhi 'e au 'i hoku 'atamaí 'a e fono 'a e 'Otuá.

LSS, Loma 8:8 (fakafehoanaki mo e Loma 8:8)

(Ko kinautolu 'oku muimui ki he ngaahi founa 'o e kakanó 'oku 'ikai te nau lava 'o fakahōifua'í 'a e 'Otuá.)

8 Ko ia ko kinautolu 'oku mo'ui 'o fakatatau ki he kakanó 'oku 'ikai te nau lava 'o fakahōifua'í 'a e 'Otuá.

LSS, 1 Kolinitō 7:1–2, 5, 26, 29–33
(fakafehoanaki mo e 1 Kolinitō
7:1–2, 5, 26, 29–33)

(*Na'e tali 'e Paula 'a e ngaahi fehu'i 'oku kau ki he mali 'a kinautolu 'oku ui ke ngāue fakafaipekaú.*)

1 Ko 'eni ko e ngaahi me'a ko ia na'a mou tohi ai kiate au, 'o pehē, 'Oku lelei ki ha tangata ke 'oua na'a ala ki ha fefine.

2 Ka neongo iá, 'oku ou pehē, koe'uhí ke ta'ofi 'a e fe'auakí, tuku ke ma'u 'e he tangata taki taha hono uafí, pea ke ma'u 'e he fefine taki taha 'a hono husepāniti 'o'ona.

5 'Oua na'a mo nofo māvahevahe 'iate kimoua, tuku kehe 'o kapau te mo felotoi ki ai 'i ha taimi si'i, pea ke mo tuku 'a kimoua ki he 'aukaí mo e lotu; peá mo toe fakataha mai, koe'uhí ke 'oua na'a 'ahi'ahi'i kimoua 'e Sētane 'i ho'omo ta'e-fa'a-ta'ofi homo lotó.

26 'Oku ou pehē 'oku lelei 'eni ki he me'a fakamamahi 'oku hokó, ki ha tangata ke ne nofo toko taha pē koe'uhí ke ne fai 'a e lelei 'oku lahi ange.

29 Ka 'oku ou lea kiate kimoutolu 'a ia kuo ui ki he ngāue fakafaipekaú. He 'oku ou pehē, 'e kāinga, ko e taimi 'oku toé 'oku fuonounou, ke fekau'i atu ai 'a kimoutolu ki he ngāue fakafaipekaú. Pea ko kinautolu 'oku 'i ai hanau uafí, ke nau fai 'o hangē 'oku 'ikai te nau malí; he kuo ui 'a kimoutolu pea kuo fili ke mou fai 'a e ngāue 'a e 'Eikí.

30 Pea ke pehē foki kiate kinautolu 'oku tangí, 'o hangē na'e 'ikai te nau tangí; pea mo kinautolu 'oku fiefiá, 'o hangē na'e 'ikai te nau fiefiá, pea mo kinautolu 'oku fakataú, 'o hangē na'e 'ikai te nau ma'ú;

31 Pea mo kinautolu 'oku nau ngāue 'aki 'a e māmaní, 'o hangē 'oku 'ikai te nau ngāue 'aki iá; he ko e teunga 'o e māmaní 'oku mole atu ia.

32 Ka ko hoku lotó, 'e kāinga, ke mou fakaongoongolelei 'i 'a homou uí. Ko hoku lotó ke 'oua na'a 'i ai ha me'a te mou hoha'aki ai. He ko ia ia 'oku 'ikai malí, 'oku tokanga ia ki he ngaahi me'a 'oku 'a e 'Eikí, mo e me'a ke ne

fakahōifua ai ki he 'Eikí; ko ia kuo pau ke ne ikuna.

33 Ka ko ia 'oku malí, 'oku tokanga ia ki he ngaahi me'a 'oku 'o e māmaní, mo e me'a ke ne fakafiemālie ai ki hono uafí; ko ia 'oku 'i ai hano fai-kehekehe, he 'oku ta'ofi ia.

LSS, 1 Kolinitō 15:40 (fakafehoanaki mo e 1 Kolinitō 15:40)

(*'Oku 'i ai 'a e ngaahi nāunau 'e tolu 'i he toetu'ú.*)

40 'Oku 'i ai foki 'a e ngaahi sino fakasilesitiale, mo e ngaahi sino fakatelesitiale, mo e ngaahi sino fakatilesitiale; ka ko e nāunau 'o e fakasilesitiale, 'oku kehe ia; pea ko e fakatelesitiale, 'oku kehe ia; pea ko e fakatilesitiale, 'oku kehe ia.

LSS, 2 Kolinitō 5:16 (fakafehoanaki mo e 2 Kolinitō 5:16)

(*'Oku na'ina' 'i 'a Paula ki he kau Mā'oni-oní ke 'oua te nau mo'ui 'o fakatatau ki he anga 'o e kakanó.*)

16 Ko ia, ngata mei heni 'oku 'ikai te mau mo'ui 'o fakatatau ki he kakanó; 'io, neongo na'a mau mo'ui 'i mu'a 'o fakatatau ki he kakanó, ka 'i he hili 'emau 'ilo 'a Kalaisí, pea ngata mei heni 'o fai atu 'oku 'ikai te mau kei mo'ui 'o fakatatau ki he kakanó.

LSS, Kalētia 3:19–20 (fakafehoanaki mo e Kalētia 3:19–20)

(*Ko Kalaisi 'a e fakalalao 'o e fuakava fo'ou. Ko hono fakafehoanaki 'o e fono 'a Mōsesé [fuakava motu'á] mo e ongoongolelei ta'engatá [fuakava fo'ou].*)

19 Ko ia, na'e fakalahi 'a e fonó koe'uhí ko e ngaahi maumau fonó, kae 'oua ke ha'u 'a e hako ko ia na'e fai ki ai 'a e tala'ofa 'i he fono na'e foaki kia Mōsesé, 'a ia na'e fakanofa 'i he nima 'o e kau 'āngelo ke hoko ko e fakalalao 'o e 'uluaki fuakavá, ('a ia ko e fonó.)

20 Ko 'eni ko e fakalalao ko 'eni na'e 'ikai ko e fakalalao ia 'o e fuakava fo'ou, ka 'oku 'i ai ha fakalalao 'e taha 'o e fuakava fo'ou, 'a ia ko Kalaisi, 'o hangē

ko ia kuo tohi 'i he fonó 'o kau ki he ngaahi tala'ofa na'e fai kia 'Ēpalahame mo hono hakó. Ko 'eni ko Kalaisi 'a e fakalaloa 'o e mo'uú; he ko e tala'ofa 'eni na'e fai 'e he 'Otuá kia 'Ēpalahamé.

LSS, 'Efesō 4:26 (fakafehoanaki mo e 'Efesō 4:26)

(Ko e 'ita ta'e-mā'oni'oni ko e angahala ia.)

26 Te mou lava 'o 'ita, kae 'ikai fai angahala ai? 'oua na'a tuku ke tō 'a e la'áa 'i ho'omou 'itá.

LSS, 1 Tēsalonika 4:15 (fakafehoanaki mo e 1 Tēsalonika 4:15)

(Ko e kakai mā'oni'oni ko ia 'oku nau mo'ui 'i he hā'ele mai 'a e 'Eikí 'e 'ikai te nau ma'u ha monū'ia lahi ange 'i he kau mā'oni'oni kuo pekiá.)

15 He 'oku mau pehē atu kiate kimoutolu 'i he folofola 'a e 'Eikí, ko kinautolu 'oku mo'ui 'i he hā'ele mai 'a e 'Eikí, 'e 'ikai te nau mu'omu'a 'iate kinautolu 'oku nau tatali ki he hā'ele mai 'a e 'Eikí, 'a ia kuo nau mohé.

LSS, 2 Tēsalonika 2:2-3, 7-9

(fakafehoanaki mo e 2 Tēsalonika 2:2-9)

(Na'e kikite'i 'e Paula ha hē mei he mo'oni ki mu'a 'i he hā'ele mai 'a e 'Eikí.)

2 Koe'uhi ke 'oua na'a ue'ingofua 'a homou 'atamaí, pe puputu'u 'i ha tohi, ka 'i he tohi pē te mou ma'u meiate kimautolu; pe 'i he laumālie, pe 'i ha lea, 'o pehē kuo ofi 'a e 'aho 'o Kalaisí.

3 'Oua na'a kākaa 'i 'a kimoutolu 'e ha tangata 'i ha fa'ahinga founga; he kuo pau ke tomu'a hoko ha hē, pea fakahā 'a e tangata 'o e angahalá, ko e foha 'o e mala'ia;

7 He kuo ngāue 'a e me'a lilo 'o e angahalá, pea ko ia ia 'okú ne fakahoko iá, pea 'oku tuku 'e Kalaisi ke ne fakahoko ia, kae 'oua ke hokosia 'a e taimi ke to'o atu ai ia.

8 Pea 'e toki fakahā 'a e tokotaha angakoví, 'a ia 'e faka'auha 'e he 'Eikí 'i he laumālie 'o hono fofongá, pea faka'auha 'aki 'a e maama ngingila 'o 'ene hā'ele maí.

9 'Io, ko e 'Eikí, 'a Sisū, 'a ia 'e 'ikai hā'ele mai kae 'oua ke hili ha hē, tu'unga 'i he ngāue 'a Sētane mo hono mālohi kotoa pē, mo e ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi me'a fakaofa loi,

LSS, 1 Tīmote 2:4 (fakafehoanaki mo e 1 Tīmote 2:4)

(Ko Kalaisi 'a e 'Alo pē Taha na'e Fakatupú mo e Fakalaloá)

4 'A ia 'oku finangalo ke fakamo'ui 'a e kakai kotoa pē, pea ma'u 'a e 'ilo ki he mo'oni 'a ia 'oku 'ia Kalaisi Sisū, 'a ia ko e 'Alo pē Taha 'o e 'Otuá na'e Fakatupú, pea fakanofa ke hoko ko e Fakalaloa 'i he vaha'a 'o e 'Otuá pea mo e tangatá, 'a ia ko e 'Otuá pē taha, pea ma'u 'a e mālohi ki he kakai kotoa pē.

LSS, 1 Tīmote 6:15-16 (fakafehoanaki mo e 1 Tīmote 6:15-16)

(Ko kinautolu 'oku nofo'ia 'a kinautolu 'e he maama 'o e mo'ui ta'e-fa'a-maté te nau lava 'o mamata kia Sisū.)

15 'A ia te ne fakahā 'i hono ngaahi kuonga 'o'oná, 'a ia ko e monū'ia mo e Tu'i pē tahá, ko e Tu'i 'o e ngaahi tu'i, mo e 'Eiki 'o e ngaahi 'eiki, 'a ia 'oku 'a'ana 'a e lāngilangi mo e mālohi laukuonga;

16 'A ia kuo te'eki mamata ki ai ha tangata, pe fa'a mamata ki ai, 'a ia 'oku 'ikai fa'a a'u ki ai ha taha, ka ko ia pē 'okú ne ma'u 'a e māmá pea nofo'ia ia 'e he 'amanaki lelei ki he mo'ui ta'e-fa'a-maté.

LSS, Hēpelū 1:6-7 (fakafehoanaki mo e Hēpelū 1:6-7)

(Ko e kau 'āngeló ko e ngaahi laumālie tauhi 'a kinautolu.)

6 Pea ko e tahá, 'i he'ene 'omi 'a e 'uluaki fakatupú ki he māmaní, na'a ne pehē, Pea tuku ke hū kiate ia 'a e kau 'āngeló kotoa pē 'a e 'Otuá, 'a ia te ne ngaohi 'ene kau ngāué ke hangē ko ha uló 'o e afi.

7 Pea na'a ne pehē 'o kau ki he kau 'āngeló, Ko e kau 'āngeló ko e ngaahi laumālie tauhi 'a kinautolu.

LSS, Hēpelū 4:3 (fakafehoanaki mo e Hēpelū 4:3)

(*Na'e teuteu 'a e ngaahi ngāue 'a e 'Otuá mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní.*)

3 He ko kimautilo kuo mau tuí 'oku mau hū ki he mālōlō'angá, 'o hangē ko 'ene folofolá, Hangē ko 'eku fuakava 'i hoku 'itá, Kapau te nau fakafefeka honau lotó, 'e 'ikai te nau hū ki hoku mālōlō'angá; kae 'uma'ā foki, kuó u fuakava, Kapau 'e 'ikai te nau fakafefeka honau lotó, te nau hū ki hoku mālōlō'angá; neongo hono teuteu'í 'o e ngaahi ngāue 'a e 'Otuá, (pe 'osi fakahoko,) talu mei he kamata'anga 'o e māmaní.

LSS, Hēpelū 5:7-8

(*'Oku 'i ai ha konga fakamatala 'i he LSS 'oku pēhē ai 'oku lau 'a e veesi 7 mo e 8 kia Melekisēteki ka 'oku 'ikai ko Kalaisi. Ka ne ta'e'oua ia, 'e tatau pē 'a e fakamatala ia 'i he PKS (Pulusi 'a Kingi Sēmisi) mo e LSS (Lilii 'a Siosefa Sāmitá) 'o e Tohi Tapú.*)

LSS, Hēpelū 6:1, 3 (fakafehoanaki mo e Hēpelū 6:1, 3)

(*'Oku tataki kitautilo 'e he ngaahi tefito'í mo'oni 'a Kalaisi ki he haohaoá.*)

1 Ko ia foki, ke 'oua 'e li'aki 'a e ngaahi tefito'í mo'oni 'o e tokāteline 'a Kalaisi, ka tau laka atu ki mu'a ki he haohaoá; pea 'oua 'e toe 'ai 'a e tu'unga 'o e fakatomalá meí he ngaahi ngāue maté, pea mo e tui ki he 'Otuá.

3 Pea tau fai atu ki he haohaoá 'o ka hōifua ki ai 'a e 'Otuá.

LSS, Hēpelū 7:3 (fakafehoanaki mo e Hēpelū 7:3)

(*Ko e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni 'i he lakanga 'o e 'Alo 'o e 'Otuá, 'oku 'ikai ha'ane tamai pe fa'e pea 'oku 'ikai hano kamata'anga pe ngata'anga 'o hono ngaahi 'ahó.*)

3 He ko e Melekisēteki ko 'ení na'e fakanofa ia ko ha taula'eiki 'i he lakanga 'o e 'Alo 'o e 'Otuá, 'a ia ko e lakanga 'oku 'ikai ha'ane tamai, pea 'ikai ha'ane fa'e, pea na'e 'ikai hoko-hoko mai ia 'i he hako, pea na'e 'ikai ha kamata'anga 'o hono ngaahi 'ahó, pe

ha ngata'anga 'o 'ene mo'uí. Pea ko kinautolu kotoa pē kuo fakanofa ki he lakanga fakataula'eiki ko 'ení kuo ngaohi kinautolu ke nau tatau mo e 'Alo 'o e 'Otuá pea nau hoko ma'u pē ko e kau taula'eiki.

LSS, Hēpelū 7:25-26 (fakafehoanaki mo e Hēpelū 7:26-27)

(*Ko hono fakamatala 'i 'o e fatongia 'o Kalaisi 'i he'ene hoko ko e fakalaloá.*)

25 Pea ko e taula'eiki lahi ko iá na'e taau mo kitautilo, 'a ia 'oku mā'oni'oni, 'ikai ha'ane kovi, pea 'ikai 'uli, pea mavahe mei he kau angahalá, pea fokotu'u ko e pule ki he ngaahi langí.

26 Pea na'e 'ikai hangē ko e kau taula'eiki lahi ko ia na'a nau 'ohake 'a e feilaulaú 'i he 'aho taki tahá, 'uluaki ki he'enua ngaahi angahala 'anautolú, pea toki fai ki he ngaahi angahala 'a e kakaí, he na'e 'ikai 'aonga ke ne fai ha feilaulau koe'uhi ko 'ene ngaahi angahala 'a'aná, he na'e 'ikai te ne 'ilo ha angahala; ka koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e kakaí. Pea na'a ne fai 'eni 'o tu'o taha, 'i he'ene feilaulau 'aki iá.

LSS, Hēpelū 11:1 (fakafehoanaki mo e Hēpelū 11:1)

(*Ko e tuí ko hono fakapapau'í ia 'o e ngaahi me'a 'oku 'amanaki ki ai.*)

1 Ko 'eni ko e tuí ko hono fakapapau'í ia 'o e ngaahi me'a 'oku 'amanaki ki ai, ko e fakamo'oni 'o e ngaahi me'a 'oku 'ikai mamata ki ai.

LSS, Hēpelū 11:35 (fakafehoanaki mo e Hēpelū 11:35)

(*Ko e kakaí tui faivelenga ko ia 'oku fakamamahi'í koe'uhi ko Kalaisi te nau kau 'i he 'uluaki toetu'ú.*)

35 Na'e ma'u 'e he kau fefiné honau kau pekiá kuo toe fokotu'u hake ki he mo'uí; pea na'e fakamamahi'í 'a e ni'ihi, 'o 'ikai te nau tali ha fakahaofia; koe'uhi ke nau lava 'o kau 'i he 'uluaki toetu'ú;

LSS, Sēmisi 1:2 (fakafehoanaki mo e Sēmisi 1:2)

(*Ko e ngaahi faingata'á, 'oku tokoni ki hono*

fakamā'oni'oni'i kitautolú ka 'oku 'ikai ko e ngaahi 'ahi'ahi.)

2 'E hoku kāinga, lau ia kotoa ko e fiefia, 'i ho'omou tō ki he ngaahi fai-ngata'a lahi;

LSS, Sēmisi 2:1 (fakafehoanaki mo e Sēmisi 2:1)

('Oku totonu ke 'oua na'a lau 'e he kāinga-lotú 'oku mā'olunga ange ha taha 'i ha taha.)

1 'E hoku kāinga, 'e 'ikai te mou ma'u 'a e tui 'a hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisi, 'a ia ko e 'Eiki 'o e nāunaú, ka mou filifili-mānako ki he kakai.

LSS, 1 Pita 3:20 (fakafehoanaki mo e 1 Pita 3:20)

(Na'e 'i ai ha ni'ihi 'o e ngaahi laumālie 'i he fale fakapōpulá na'e 'ikai te nau mā'oni-oni 'i he ngaahi 'aho 'o Noá.)

20 Ko honau ni'ihi na'e talangata'a 'i he ngaahi 'aho 'o Noá, 'i he tatali mo e fa'a kātaki 'a e 'Otuá, lolotonga hono teuteu 'o e 'a'aké, 'a ia ko e tokosi'i pē, ko e toko valu, na'e fakamo'ui 'i he vai.

LSS, 1 Pita 4:6 (fakafehoanaki mo e 1 Pita 4:6)

('Oku malanga 'aki 'a e ongoongolelé kiate kinautolu kuo maté.)

6 Koe'uhi ko e me'á ni, na'e malanga 'aki ai 'a e ongoongolelé kiate kinautolu kuo maté, koe'uhi ke fakamāu'i 'a kinautolu 'o fakatau ki he tangatá 'i he kakanó, kae mo'ui 'i he laumālié 'o fakatau ki he finangalo 'o e 'Otuá.

LSS, 1 Pita 4:8 (fakafehoanaki mo e 1 Pita 4:8)

('Oku hanga 'e he manava'ofá 'o ta'ofi kinautolu mei he fai angahalá.)

8 Pea neongo 'a e ngaahi me'a kotoa pē ke mou ma'u 'a e manava'ofá 'iate kimoutolu; he 'oku ta'ofi 'e he manava'ofá 'a e ngaahi angahala lahi.

LSS, 1 Sione 2:1 (fakafehoanaki mo e 1 Sione 2:1)

('E hoko 'a Kalaisi ko hotau taukapo ki he Tamai 'o kapau te tau fakatomala.)

1 Si'eku fānau, 'oku ou tohi 'a e ngaahi me'á ni kiate kimoutolu, ke 'oua na'a mou fai angahala. Ka 'o kapau 'e fai angahala ha tangata peá ne fakatomala; 'oku 'i ai hotau taukapo ki he Tamai, 'a ia ko Sīsū Kalaisi ko e mā'oni'oni;

LSS, 1 Sione 3:9 (fakafehoanaki mo e 1 Sione 3:9)

('Ilonga ia 'oku fanau'i 'i he 'Otuá 'oku 'ikai fai atu ia 'i he angahala.)

9 Ko ia kotoa pē kuo fanau'i 'i he 'Otuá 'oku 'ikai fai atu ia 'i he angahalá; he 'oku nofo'ia ia 'e he Laumālie 'o e 'Otuá; pea 'e 'ikai te ne kei fai atu 'i he angahalá, koe'uhi he kuo fanau'i ia 'i he 'Otuá, pea ma'u 'a e Laumālie mā'oni'oni 'o e tala'ofá.

LSS, 1 Sione 4:12 (fakafehoanaki mo e 1 Sione 4:12)

(Ko e kakai pē 'oku tui ki he 'Otuá te nau lava 'o mamata kiate ia.)

12 Kuo 'ikai ha tangata 'e mamata ki he 'Otuá 'i ha kuonga, ka ko kinautolu pē 'oku tuí. Kapau 'oku tau fe'ofa'aki, 'oku afio 'a e 'Otuá 'iate kitautolu, pea 'oku fakahaohaoa'i 'a 'ene 'ofá 'iate kitautolu.

LSS, Fakahā 1:1–4 (fakafehoanaki mo e Fakahā 1:1–4)

(Na'e ma'u 'e Sione ha fakahā meia Sīsū Kalaisi pea ne 'oatu ia ki he kau takimu'a ki he ngaahi siasi 'e fitu 'i 'Ēsiá.)

1 Ko e Fakahā kia Sione, ko ha tamaio'eiki 'a e 'Otuá, 'a ia na'e foaki kiate ia 'e Sīsū Kalaisi, ke fakahā ki he'ene kau tamaio'eiki 'a e ngaahi me'a 'oku vave 'a 'ene hokó, 'a ia na'á ne fekau mo faka'ilo 'i he'ene 'āngelo ki he'ene tamaio'eiki ko Sioné,

2 'A ia na'á ne fakamo'oni ki he folofola 'a e 'Otuá, pea mo e fakamo'oni 'a Sīsū Kalaisi, pea mo e ngaahi me'a kotoa pē na'á ne mamata ki ai.

3 Monū'ia 'a kinautolu 'oku nau laú, mo kinautolu 'oku fanongo pea 'ilo'i 'a e ngaahi folofola 'o e kikite ní, pea tauhi 'a e ngaahi me'a ko ia 'oku tohi 'i

aí, he 'oku ofi 'a e taimi 'o e hā'ele mai 'a e 'Eikí.

4 Ko 'eni ko e fakamo'oni 'eni 'a Sione ki he kau tamaio'eiki 'e toko fitu 'a ia 'oku nau tokanga'i 'a e ngaahi siasi 'e fitu 'i 'Ēsiá. Ke 'iate kimoutolu 'a e 'alo-ofá, mo e melinó meiate ia 'oku 'i ai, pea na'e 'i ai, pea 'e 'i ai; 'a ia kuó ne fekau'i mai 'a 'ene 'āngeló mei hono taloní, ke fakamo'oni'i kiate kinautolu ko e kau tamaio'eiki 'e toko fitu ki he ngaahi siasi 'e fitu.

LSS, Fakahā 2:22 (fakafehoanaki mo e Fakahā 2:22)

(‘E lī ‘a e kau fai anghalá ki heli.)

22 Vakai te u li ia ki heli, pea mo kinautolu 'oku tonó, fakataha mo ia ki he fu'u mamahi lahi, 'o kapau 'e 'ikai te nau fakatomala mei he'enua ngaahi ngāué.

LSS, Fakahā 5:6 (fakafehoanaki mo e Fakahā 5:6)

(‘Oku fekau‘i atu ha kau tamaio‘eiki ‘e toko hongofulu mā ua ‘a e ‘Otuá ki he māmaní kotoa.)

6 Pea na'á ku mamata, pea vakai, 'i he lotolotonga 'o e taloní mo e fanga manu 'e faá, pea 'i he lotolotonga 'o e kau mātu'á, na'e tu'u ai ha Lami 'o hangē kuo tāmata'í, okú ne ma'u ha me'atui 'e hongofulu mā ua mo e mata 'e hongofulu mā ua, 'a ia ko e kau tamaio'eiki 'e toko hongofulu mā ua 'a e 'Otuá, kuo fekau'i atu ki he māmaní kotoa.

LSS, Fakahā 12:1–17 (fakafehoanaki mo e Fakahā 12:1–17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 77)

(Ko e fakamatala ki he fefiné [ko e Siasí], ko e tamasi'i [ko e pule'anga 'o e 'Otuá], ko e va'a ukameá [ko e folofola 'a e 'Otuá], ko e talākoní [ko Sētane], mo Maikeli. 'Oku hoko atu 'a e tau 'i he langí 'i he māmaní.)

1 Pea na'e hā mai ha me'a fakafo lahi 'i he langí, 'i he tatau 'o e ngaahi me'a 'i he māmaní; ko ha fefine kuo kofu 'aki 'a e la'aá, pea mo e māhiná 'i hono lalo va'é, pea 'i hono 'ulú ha kalauni 'o e fetu'u 'e hongofulu mā ua.

2 Pea na'e faitama 'a e fefiné, na'e

tangi, pea langā 'i he mamahi 'o teuteu ke fá'ele.

3 Peá ne fanau'i ha tamasi'i tangata, 'a ia te ne pule ki he ngaahi pule'anga kotoa pē 'aki ha va'a ukamea; pea na'e to'o hake 'a 'ene tamasi'i ki he 'Otuá mo hono taloní.

4 Pea na'e hā mai mo ha faka'ilonga 'e taha, 'i he langí; pea vakai, ko ha fu'u talākoní lahi kulokula, 'okú ne ma'u ha 'ulu 'e fitu mo e me'atui 'e hongofulu, mo e kalauni 'e fitu 'i hono ngaahi 'ulú. Pea na'e toho 'e hono ikú hono vahe tolu 'e taha 'o e ngaahi fetu'u 'o e langí, 'o ne lī hifo 'a kinautolu ki he māmaní. Pea na'e tu'u 'a e talākoní 'i he 'ao 'o e fefine kuo fá'elé, mo teuteu ke kai 'ene tamá 'i he hili hono fá'elé'i.

5 Pea na'e hola 'a e fefiné ki he feitu'u maomaonganoá, 'a ia 'oku 'i ai hano potu kuo teuteu 'e he 'Otuá, koe'uhí ke nau fafanga ia 'i ai 'i ha ta'u 'e taha afe uangeau mā onongofulu.

6 Pea na'e fai 'a e tau 'i he langí; na'e tau 'a Maikeli mo 'ene kau 'āngeló mo e talākoní; pea na'e tau 'a e talākoní mo 'ene kau 'āngeló mo Maikeli;

7 Pea na'e 'ikai ikuna'i 'e he talākoní 'a Maikeli, pe ko e tamasi'i, pe ko e fefiné 'a ia ko e siasi 'o e 'Otuá, 'a ia kuo fakahaofi mei hono ngaahi mamahí, pea 'omi 'a e pule'anga 'o e 'Otuá mo hono Kalaisí.

8 Pea na'e 'ikai ha potu 'i he langí mo'ó e fu'u talākoní, 'a ia na'e lī ki tu'á; 'a e ngata motu'a ko ia 'oku ui ko e tēvoló, pea toe ui foki ko Sētane, 'a ia na'á ne kākāa'i 'a e māmaní kotoa; na'e lī hifo ia ki tu'a ki he māmaní; pea na'e lī hifo fakataha 'a 'ene kau 'āngeló mo ia.

9 Pea na'á ku fanongo ki ha le'o-lahi 'oku pehē 'i he langí, Ko 'eni kuo hoko mai 'a e fakamo'ui, mo e mālohi, mo e pule'anga 'o hotau 'Otuá, pea mo e mālohi 'o hono Kalaisí;

10 He kuo lī hifo ki lalo 'a e tokotaha tukuaki'i 'o hotau kāingá, 'a ia 'okú ne tukuaki'i 'a kinautolu 'i he 'ao 'o hotau 'Otuá 'i he 'aho mo e pō.

11 He kuo nau ikuna'i ia 'i he ta'ata'a 'o e Lamí, pea 'i he lea 'o 'enau fakamo'oni; he na'e 'ikai te nau mamae ki he'enua

mo'uí, ka nau tauhi 'a e fakamo'oni 'o a'u ki he mate. Ko ia, fiefia 'e ngaahi langi, mo kimoutolu 'oku nofo 'i aí.

12 Pea hili 'a e ngaahi me'á ni na'á ku fanongo ki ha le'o 'e taha 'oku pehē, 'E mala'ia 'a e kakai 'oku nofo 'i he māmani, 'io, pea mo kinautolu 'oku nofo 'i he ngaahi motu 'o e tahi! he 'oku 'alu hifo 'a e tēvoló kiate kimoutolu 'oku fu'u 'ita lahi, koe'uhí he 'okú ne 'ilo 'oku fuonounou pē hono taimí.

13 He 'i he mamata 'a e talākoní kuo lí hifo ia ki he māmani, na'á ne fakatanga'i 'a e fefine na'á ne fanau'i 'a e tamasi'i tangatá.

14 Ko ia na'e foaki ki he fefiné 'a e kapakau 'e ua 'o e 'íkale lahi, koe'uhí ke ne hola ki he feitu'u maomaonga-noá, ki hono potu 'o'ona, 'a ia 'oku fafanga ai ia 'i ha kuonga, mo e kuonga 'e ua, mo e vaeua 'o ha kuonga, mei he 'ao 'o e ngatá.

15 Pea na'e pu'aki 'e he ngatá mei hono ngutú 'a e vai 'o hangē ha vaitafe ki he fefiné, koe'uhí ke tupu ai ha'ane 'auhia 'i he vai.

16 Pea na'e tokoni'i 'e he fonuá 'a e

fefiné, pea na'e fakamanga hake 'e he kelekelé 'a hono ngutú, 'o ne folo hifo 'a e vai 'a ia na'e pu'aki mei he ngutu 'o e talākoní.

17 Ko ia, na'e 'ita lahi 'a e talākoní 'i he fefiné, pea 'alu atu ke tau'i 'a e toenga 'o hono hakó, 'a kinautolu 'oku tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea ma'u 'a e fakamo'oni 'o Sisū Kalaisí.

LSS, Fakahā 19:15, 21 (fakafehoanaki mo e Fakahā 19:15, 21)

(‘Oku ngāue ‘aki ‘e he ‘Otuá ‘a e ngaahi folofola ‘a Kalaisí ke taa‘i ‘aki ‘a e ngaahi pule‘angá.)

15 Pea 'oku 'alu atu mei hono ngutú 'a e folofola 'a e 'Otuá, pea te ne taa'i 'aki ia 'a e ngaahi pule'angá; pea te ne pule'i 'a kinautolu 'aki 'a e folofola 'o hono ngutú; pea 'okú ne molomoloki 'a e tata'o'anga uainé 'i he kakaha mo e houhau 'o e 'Otua Māfimafí.

21 Pea na'e tāmata'i hono toé 'aki 'a e folofola 'a ia 'oku heka 'i he hōsī, 'a ia 'oku 'alu atu 'ene folofolá mei hono ngutú; pea na'e mākona 'a e fanga manupuná kotoa pē 'i honau kakanó.

FAKAMATALA
FAKAHOKOHOKO 'O E
HISITŌLIA 'O E SIASÍ,
NGAAHI MAPE,
MO E NGAahi TĀ

1805, Tisema 23

Na'e fanau'i ai 'a e Siosefa Sāmīta (1805–44), kia Siosefa Sāmīta ko e Lahí, mo Lusi Meki Sāmīta, 'i Seiloni, Veamōniti (vakai ki he SS—H 1:3).

1820, Kamata'anga 'o e Fa'ahita'u Matalá

Na'e mamata ai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmīta ki he 'Uluaki Me'a-hā-mai 'i ha vao 'akau 'i he kolo ko Palemaila mo e kolo ko Manisesitáá, 'i Niu 'Ioke, 'a ia na'e ofi mai pē ki honau 'apí (vakai ki he SS—H 1:15–17).

1823, Sepitema 21–22

Na'e 'a'ahi mai ai 'a e 'āngelo ko Moloná kia Siosefa Sāmīta, 'o ne fakahā'ange kiate ia 'o kau ki he lekooti 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e mamata 'a Siosefa ki he ngaahi peleti koulá 'a ia na'e tanu 'i he ki'i tafungofunga (ko Komolá) 'a ia na'e ofi mai pē (vakai ki he SS—H 1:27–54).

1827, Sepitema 22

Na'e ma'u ai 'e Siosefa Sāmīta 'a e ngaahi peleti koulá mea Molonai 'i he Mo'unga ko Komolá (vakai ki he SS—H 1:59).

1829, Mē 15

Na'e foaki ai 'e Sione ko e Papataisó 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné kia Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele 'i Hāmōni, Penisilivēnia (vakai ki he T&F 13; SS—H 1:71–72).

1829, Mē

Na'e ma'u ai 'e Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí mea Pita, Sēmisi, mo Sione, ofi ki he Vaitafe Sesikuehaná 'a ia 'oku 'i he vaha' 'o Hāmōni, 'i Penisilivēnia, pea mo Kolesivili, 'i Niu 'Ioke (vakai ki he T&F 128:20).

1829, Sune

Na'e kakato ai hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e faka-'ali'ali ai 'a e ngaahi peleti koulá ki he Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú pea mo e kau Fakamo'oni 'e Toko Valú (vakai ki he 2 Nifai 11:3; 27:12–13; T&F 17).

1830, Mā'asi 26

Na'e 'osi paaki pea 'atā ke ma'u ai 'a e ngaahi 'uluaki tatau 'o e Tohi 'a Molomoná, 'i Palemaila, 'i Niu 'Ioke.

1830, 'Epeleli 6

Na'e fokotu'u ai 'a e Siasí 'i he Kolo ko Feietí, 'i Niu 'Ioke.

1830, Sepitema-'Okatopa

Na'e ui ai 'a e 'uluaki kau faifekau ke nau malanga ki he kau Leimaná ('Uluaki Kakai 'o 'Ameliká) (vakai ki he T&F 28; 30; 32).

1830, Tisema-Sānuuli 1831

Na'e fekau ki he Kāingalotú ke nau fakataha ki 'Ohaio (vakai ki he T&F 37; 38:31–32).

1831, Siulai 20

Na'e fakahā mai ai ki he Palōfita ko Siosefa Sāmīta 'a e feitu'u 'e langa ai 'a e kolo ko Saioné ('a e Selūsalema Fo'ou) 'i Tau'atāina, 'i Mīsuli (vakai ki he T&F 57; TT 1:10).

1833, Mā'asi 18

Na'e vaha'i ai 'a Sitenei Likitoni mo Feletiliki G. Uiliamisi ke na hoko ko e ongo Tokoni 'i he Kau Palesiteni 'o e Siasí (vakai ki he T&F 81, 'ulu'i fakamatalá) pea foaki kiate kināua 'a e ngaahi kī 'o e pule'anga faka'osi ko 'ení (vakai ki he T&F 90, 'ulu'i fakamatalá; veesi 6).

1833, Nōvema 7

Na'e kamata ai 'a e hola 'a e Kāingalotú mei he kau fakatangá 'i he Vahefonua Siakisoní, 'i Mīsuli, 'o nau kolosi atu 'i he Vaitafe Mīsulí ki he Vahefonua Keleí.

1834, Mē 5

Na'e 'alu atu ai 'a Palesiteni Siosefa Sāmīta mei Ketilani, 'i 'Ohaio, ki Mīsuli 'i he'ene hoko ko e takimu'a 'o e 'Api-tanga 'o Saioné ke fai ha fakafiemālie mo ha tokoni ki he Kāingalotu na'e tuli mei he Vahefonua Siakisoní.

1835, Fēpueli 14

Na'e fokotu'u ai 'a e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu-Mā-Uá, 'i Ketilani, 'i 'Ohaio (vakai ki he T&F 107:23–24).

1835, Fēpueli 28

Na'e kamata ai hono fokotu'u 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú, 'i Ketilani, 'i 'Ohaio.

1835, 'Aokosi 17

Na'e tali ai 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ke hoko ko ha tohi tapu 'a e Siasí, 'i Ketilani, 'i 'Ohaio.

1836, Mā'asi 27

Na'e tāpuaki 'i mo fakatapui ai 'a e Tempale Ketilani (vakai ki he T&F 109).

1836, 'Epeleli 3

Na'e hā mai ai 'a Sisú Kalaisi kia Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele 'i he Tempale Ketilani. Na'e hā mai mo Mōsesē, 'Ilaiese, mo 'Ilaiesā 'o foaki mai 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki (vakai ki he T&F 110).

1837, Siulai 19

Na'e 'a'u atu ai 'a Hiipa C. Kimipolo mo ha toko ono kehe ki Livapulu, 'i 'Ingilani, 'i he 'uluaki ngāue fakafai-fekau ki mulí.

1838, 'Epeleli 26

Na'e fakahā mahino mai ai 'a e hinga'o e Siasí 'i ha fakahā (vakai ki he T&F 115:4).

1838, Tisema 1

Na'e tuku pōpula ai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmīta mo ha ni'ihi kehe 'i he Fale Fakapō-

<p>pula Lipetií, 'i Lipeti, 'i he Vahefonua Kelei, 'i Mísuli (vakai ki he T&F 121–123).</p> <p>1840, 'Aokosi 15 Na'e fakahā ai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmítá 'a hono fai 'o e papitaiso ki he maté.</p> <p>1841, 'Okatopa 24 Na'e tāpuaki'í mo fakatapui ai 'e 'Oasoni Haiti 'a e Fonua Tapú ki he foki ki ai 'a e fānau 'a 'Ēpalahamé (vakai ki he T&F 68:1–3; 124:128–129).</p> <p>1842, Mā'asi 17 Na'e fokotu'u ai 'a e Fine'ofa 'a e kakai fefiné 'i Nāvū, 'i 'Ilinoisí.</p> <p>1842, Mē 4 Na'e fakahoko ai 'a e 'uluaki 'enitaumeni fakatemipale kakatō.</p> <p>1844, Sune 27 Na'e fakapoongi ai 'a Siosefa Sāmíta mo Hailame Sāmíta 'i he Fale Fakapōpula Kātesí (vakai ki he T&F 135).</p> <p>1846, Fēpueli 4 Na'e kamata ai 'a e kolosi atu 'a e Kāingalotu 'i Nāvū 'i he Vaitafe Misisipí ke nau hiki ki he hihifó. Na'e folau mai 'i he vaka ko e <i>Pulukilini</i> (<i>Brooklyn</i>) ha Kāingalotu 'e ní'ihí mei he habaké mei Niu 'Ioke Siti ki Kalefōnia.</p> <p>1846, Siulai 16 Na'e fakakau ai 'a e Patālione Māmongá ki he kau sōtia 'a e 'Iunaiteti 'Siteití 'i 'Aiouá.</p> <p>1847, 'Epeleli Na'e mavahe ai 'a e kaungā fononga paionia 'a Pilikihami 'Iongí mei he Nofo'anga Fakafa'ahita'u Momokó 'i he'enu fononga ki he hihifó (vakai ki he T&F 136).</p> <p>1847, Siulai 24 Na'e tū'uta mai ai 'a Palesiteni Pilikihami 'Iongi ki he Tele'a Sōlekí.</p>	<p>1847, Tisema 27 Na'e poupou'í ai 'e he konifelenisi 'a e Siasí 'a Palesiteni Pilikihami 'Iongi, 'Eletā Hiipa C. Kimipolo, mo 'Eletā Uiliani Lisiate ko e Kau Palesitenti 'Uluakí.</p> <p>1848, Mē–Sune Na'e faka'auha ai 'e he fanga he'e 'a e ngoue 'i he Tele'a Sōlekí. Na'e fakahaofi 'e he fanga tala 'a e ngaahi ngoué mei hono faka'auha faka'aufulí, 'o nau kai 'a e fanga he'e.</p> <p>1849, Tisema 9 Na'e fokotu'u ai 'a e Lautohi Faka-Sāpaté 'e Lisiate Palenitane.</p> <p>1850, Sune 15 Na'e kamata ai hono pulusi 'o e nusipepa <i>Deseret News</i> 'i Sōlekí Siti.</p> <p>1856, 'Okatopa Na'e ta'ofi tu'u ai 'a e kaungā fononga toho saliate lalo 'a Uili mo Mātini 'e he ngaahi afā sinou. Na'e ma'u 'a kinautolu 'e ha kau kumi fakahaofi mei he Tele'a Sōlekí.</p> <p>1867, Tisema 8 Na'e toe fokotu'utu'u fo'ou ai 'a e Fine'ofá 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a Palesiteni Pilikihami 'Iongi.</p> <p>1869, Nōvema 28 Na'e fokotu'u ai 'a e Kautaha Mo'ui Fakapotopoto 'a e Kau Finemuí, 'a ia ko e 'uluaki kamata ia 'o e polokalama 'a e Kau Finemuí.</p> <p>1875, Sune 10 Na'e fokotu'u ai 'a e Kautaha Mutuale Fakalakalaka 'a e Kau Talavou, 'a ia ko e 'uluaki kamata ia 'o e polokalama 'a e Kau Talavou.</p> <p>1877, 'Epeleli 6 Na'e tāpuaki'í mo fakatapui ai 'a e Temipale Sā Siasí. Na'e ma'u ai 'e Palesiteni Pilikihami 'Iongi 'a e fakahā</p>	<p>ke fokotu'utu'u mauu 'a e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi siteiki 'o Saioné.</p> <p>1878, 'Aokosi 25 Na'e kamata ai 'e 'Aulelia Sipenisā Lousa 'a e 'uluaki fakataha 'a e 'uluaki Palaimelí 'i Fāmingitoni, 'i 'Iutá.</p> <p>1880, 'Okatopa 10 Na'e fokotu'u ai 'a Sione Teila ko e Palesiteni 'o e Siasí. Na'e tali ai 'a e Mata'itofe Mahu'ingá ke hoko ko ha tohi tapu 'a e Siasí.</p> <p>1883, 'Epeleli 14 Na'e fai mai ai 'a e fakahā kia Palesiteni Sione Teila 'o kau ki hono fokotu'u 'o e Kau Fitungofulú.</p> <p>1889, 'Epeleli 7 Na'e fokotu'u ai 'a Uilifooti Utalafi ko e Palesiteni 'o e Siasí.</p> <p>1890, 'Okatopa 6 Na'e poupou'í ai 'a e "Fanongonongo Fakamafai'í" 'i he konifelenisi lahi, 'o fakangata ai 'a e fai 'o e mali tokolahí (vakai ki he FFkm—1).</p> <p>1893, 'Epeleli 6 Na'e tāpuaki'í mo fakatapui ai 'e Palesiteni Uilifooti Utalafi 'a e Temipale Sōlekí, hili hano langa ia 'i ha ta'u 'e 40.</p> <p>1898, Sepitema 13 Na'e hoko ai 'a Lolenisō Sinou ko e Palesiteni 'o e Siasí.</p> <p>1899, Mē 17 Na'e ma'u ai 'e Palesiteni Lolenisō Sinou 'a e fakahā 'i Sā Siasí, 'o ue'í hake ai ia ke ne hanga 'o fakamafai'í 'a e totongi vahehongofulú (vakai ki he T&F 119).</p> <p>1901, 'Okatopa 17 Na'e hoko ai 'a Siosefa F. Sāmíta ko e Palesiteni 'o e Siasí.</p>
--	--	---

1918, 'Okatopa 3

Na'e mamata ai 'a Palesiteni Siosefa F. Sāmīta ki he me'a-hā-mai 'o kau ki hono huhu'ī 'o e pekia (vakai ki he T&F 138).

1918, Nōvema 23

Na'e hoko ai 'a Hiipa J. Kalānīte ko e Palesiteni 'o e Siasí.

1936, 'Epeleli

Na'e kamata ai 'a e Polokalama Malu'ī 'a e Siasí ke tokoni'ī 'a e masivá lolotonga 'a e Tō 'a e Mahu'inga 'o e Pa'angá; pea toki hoko ia ko e polokalama Uelofea 'a e Siasí. Na'e tupu 'a e polokalama ko 'enī mei ha fakahā na'e ma'u 'i mu'a 'e Palesiteni Hiipa J. Kalānīte.

1941, 'Epeleli 6

Na'e 'uluaki ui ai 'a e Kau Tokoni ki he Toko Hongofulu Mā Uá.

1945, Mē 21

Na'e hoko ai 'a Siasoi 'Alipate Sāmīta ko e Palesiteni 'o e Siasí.

1951, 'Epeleli 9

Na'e fokotu'u ai 'a Tēvita O. MaKei ko e Palesiteni 'o e Siasí.

1961, Sepitema 30

Na'e fakahā ai 'e 'Eletā Hāloti B. Lī, 'i he tu'utu'uni 'a e Kau Palesiteni 'Uluakī, kuo pau ke fakafekau'aki 'a e ngaahi polokalama kotoa 'a e Siasí 'i he lakanga fakataula'eikī ke fakamālohia mo poupu'ī ai 'a e fāmīlī mo e tokotaha fakafa'ituitui.

1964, 'Okatopa

Toe fakamafa'ī ai hono fai 'o e efiāfi fakafāmīlī 'ī 'apī.

1970, Sānuai 23

Na'e hoko ai 'a Siosefa Filitingi Sāmīta ko e Palesiteni 'o e Siasí.

1971, Sānuai

Na'e kamata ai hono pulusi 'o e ngaahi makasini fo'ou 'a e Siasí—ko e *Ensign, New Era*, mo e *Friend*.

1972, Siulai 7

Na'e hoko ai 'a Hāloti B. Lī ko e Palesiteni 'o e Siasí.

1973, Tisema 30

Na'e hoko ai 'a Sipenisā W. Kimipolo ko e Palesiteni 'o e Siasí.

1975, 'Okatopa 3

Na'e fakahā ai 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'a hono fokotu'utu'u fo'ou 'o e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulū.

1976, 'Epeleli 3

Na'e tākaki mai ai ha fakahā 'e ua ki he Mata'itofe Mahu'ingá. Na'e toe hiki ia 'i he 1981 'o hoko ko e T&F vahe 137 mo e 138.

1978, Sepitema 30

Na'e poupu'ī ai 'e he Siasí 'a e fakahā ke foaki 'a e lakanga fakataula'eikī ki he mēmīpa tangata kotoa pē 'oku fe'unga mo tāu, 'o tatau ai pē pe ko e hā 'a e fa'ahinga kakai 'oku nau ha'u mei ai, pe ko e lanu 'o honau kilī (vakai ki he FFkm—2).

1979, 'Aokosi

Na'e paaki ai 'a e pulusi 'a e Siasí 'o e Tohi Tapu Kingi Sēmīsi fakataha mo hono ngaahi tokoni fakaakó.

1981, Sepitema

Na'e paaki ai 'a e pulusi fo'ou 'o e Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata'itofe Mahu'ingá.

1984, Sune

Na'e kamata ai 'a e Kau Palesiteni Faka'eliá, pea ui hono kau mēmīpá mei he Kau Fitungofulū.

1985, Nōvema 10

Na'e hoko ai 'a 'Ēsela Tafi Penisoni ko e Palesiteni 'o e Siasí.

1989, 'Epeleli 1

Na'e fokotu'u ai 'a e Kōlomu Hono Ua 'o e Kau Fitungofulū.

1994, Sune 5

Na'e hoko ai 'a Hauati W. Hanitá ko e Palesiteni 'o e Siasí.

1995, Mā'asi 12

Na'e hoko ai 'a Kōtoni B. Hingikeli ko e Palesiteni 'o e Siasí.

1995, 'Epeleli 1

Ngata ai 'a e lakanga 'o e fakafofonga fakavahelahī. Fakahā ha lakanga fakataki-mu'a fo'ou 'a ia 'e ui ko e Taki Faka'eliá.

1995, Sepitema 23

Na'e pulusi ai 'a e "Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki he Māmaní mei he Kau Palesiteni 'Uluakī mo e Fakataha Alēlea 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.

1997, 'Epeleli 5

Na'e fakanofa 'a e Kau Taki Faka'eliá ko e Kau Fitungofulu. Fakahā hono fokotu'u 'o e Kōlomu Fika Tolu, Fā mo e Nima 'o e Kau Fitungofulu.

1997, 'Okatopa 4

Na'e fakahā ai 'e Palesiteni Hingikeli hono langa 'o e ngaahi tempale ikī.

1997, Nōvema

A'u 'a e tokolahi 'o e mēmīpasipi 'o e Siasí ki he toko 10 milioná.

1998, 'Epeleli

Na'e fakahā ai 'e Palesiteni Hingikeli 'a e taumu'a ke a'u 'a e ngaahi tempale 'oku lolotonga ngāue 'akī ki he 100 'i he ta'u 2000.

Oku faka'alali atu 'e he ngaahi tā ko 'eni 'o e ngaahi feitu'u mahu'inga 'i he hisitōlia 'o e Siasī 'a e ngaahi feitu'u fonua na'e fefononga-aki holo ai 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni 'i mu'á, pea nofo mo akonaki ai 'a e kau palōfita 'o onopōni, pea na'e hoko ai ha ngaahi me'a fakafolofola lahi. 'Oku 'oatu fakataha mo e tā taki taha ha ki'i fakamatala nounou ke tokoni atu kiate koe 'i ho'o akó. 'Oku hoa 'a e fika 'o e fakamatalá mo e 'ulu'i fakamatalá mo e tā ko ia 'oku fika mo 'ulu'i fakamatala tatau mo iá. 'Oku

hanga 'e he 'uluaki palakalafi 'i lalo 'i he 'ulu'i fakamatalá 'o fakamatala' 'a e feitu'u 'o e tā ko iá, pea 'oku kau ai 'a e ngaahi me'a mahu'inga ke te vakai ki ai, pea mo e tafa'aki 'oku hanga ki ai 'a e tokotaha faitaá. Hili ia 'oku hoko hake leva 'a e ngaahi me'a mahu'inga taha na'e hoko 'i he folofolá 'i he feitu'u ko iá, fakataha mo e ngaahi potufolofolá koe'uhí ke ke lava 'o 'ilo'i 'a e feitu'u ke ke lau mei ai ke 'ilo ha ngaahi fakamatala lahi ange 'o kau ki he ngaahi me'a na'e hoko ko iá.

1. Vao 'Akau Tapú

'Oku tu'u 'a e Vao 'Akau Tapú 'i Palemaila, 'i Niu 'Ioke. 'Oku tu'u 'a e vao 'akau ko 'eni ki he fakahihifo 'o e feitu'u na'e tu'u ai 'a e ki'i fale 'akau 'o e 'api 'o e fāмили Sāmitá 'i he 1820.

Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e hoko 'i he vao 'akau ko 'eni 'a e hā mai 'a e 'Otua ko e Tamaí mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisi ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá (SS—H 1:14–20).

2. Mo'unga Komolá mo e Feitu'u Manisesitā-Palemailá

'Oku hanga fakatokelau, pea 'oku hā 'i he tā ko 'eni 'a e Mo'unga Komolá, 'i Manisesitā, 'i Niu 'Ioke. 'Oku kamata 'a e ki'i mo'ungá 'i he tafa'aki to'omata'u ki lalo 'o e taá pea lele mei ai ki 'olunga 'o laka si'i hake 'i he vaeua mālie 'o e taá. Ko e maka fakamanatu hinehina ko ia 'oku 'asi ofi hake ki he tumutumú 'o e mo'ungá ko hono fakamanatu ia 'o e 'āngelo ko Molonai pea mo hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná. 'Oku tu'u 'a e Mo'unga Komolá 'i ha kilomita 'e nima ki he tonga-hahake 'o e Vao 'Akau Tapú. 'Oku hā mai 'i he tafa'aki ki 'olunga 'o e taá 'a Palemaila 'a ia 'oku kilomita 'e ono mo e konga ki ai. 'Oku 'asi mei he tafa'aki to'ohema ki 'olunga 'o e taá 'a e faama 'a e fāмили Sāmitá mo e Vao 'Akau Tapú.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e nofo 'a e fāмили 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he feitu'u ko 'eni 'i he taimi 'o e 'Uluaki Mata Me'a-hā-mai (SS—H 1:3). Na'e hanga 'e Molonai 'o tanu 'a e ngaahi peleti koula 'a ia 'oku 'i ai 'a e hisitōlia 'o hono kakaí 'i he ta'u t.s. 421 'i he Mo'unga Komolá (Ng. Lea 'a M. 1:1–11; Molom. 6:6; Molonai 10:1–2). Na'e fakahā 'e he Molonai pē ko iá kia Siosefa Sāmita 'a e feitu'u te ne ma'u ai 'a e ngaahi peleti—ki he fakatokelau 'o e mo'unga, 'i he fa'ahi fakahihifo, 'o ofi ki hono tumutumú. Na'e foaki mai 'a e ngaahi peleti 'e Molonai kiate ia 'i he 1827 (T&F 27:5; 128:20; SS—H 1:33–35, 51–54, 59).

3. Fale 'Akau 'o Siosefa Sāmita, ko e Lahí

Ko e tatau 'eni 'o e 'api 'o Siosefa Sāmita, ko e Lahí, 'a ia na'e langa 'i he feitu'u na'e tu'u ai hono 'ulu-

aki fale 'akau 'o ofi ki Palemaila, 'i Niu 'Ioke. Na'e hanga 'e he fāмили Sāmitá 'o langa 'a e 'uluaki fale papa funga vaka 'e taha mo e konga ko 'eni 'aki ha 'akau na'e toki tā hifo pē, hili ha ki'i taimi si'i mei he'enu a'u mai ki Palemailá.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e ako 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmita ki he Tohi Tapú 'i he fale ko 'eni lolotonga 'ene feinga ke ne 'ilo'i 'a e siasi 'oku mo'oni (SS—H 1:11–13). Na'e hā mai ai 'a Molonai kia Siosefa 'o fakahā ange kiate ia 'o kau ki he ngaahi peleti 'o e Tohi 'a Molomoná (SS—H 1:30–47).

4. Mīsini Paaki mo e Fale Paaki Kalanitini

Ko e fale paaki fakafo'ou 'i he fale fakahisitōlia 'Ekipeeti B. Kalanitini 'a ia na'e 'uluaki pulusi ai 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he 1830. Na'e hanga 'e Mātini Hālisi 'o mōkisi 'ene fāmā pea fakatau atu hano konga ke tongoti ki he fakamole 'o hono pulusi 'o e tatau 'e 5,000 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'e kamata hono fokotu'utu'u taipé 'i 'Aokosi 'o e 1829, pea na'e 'atá 'i he 'aho 26 'o Mā'asi 'o e 1830 'a e ngaahi tatau kuo pāki ki he kakaí.

Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fekau kia Māteni Hālisi ke ne foaki tau'atāina 'ene koloá ke tongoti 'a e mo'ua ki hono pulusi 'o e Tohi 'a Molomoná (T&F 19:26–35).

5. Vaitafe Sesiekuehaná

'Oku hā 'i he tā ko 'eni 'a e Vaitafe Sesiekuehaná 'a ia 'oku ofi ki he Kolo ko Hāmoní, 'i Penisilivēnia.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e 'uluaki ha'u 'a Siosefa Sāmita, ko e Si'i, ki Hāmoní 'i he 1825 ko 'ene kumi ngāue. Na'á ne nofo heni mo 'ene tamaf 'i he 'api 'o 'Aisake Heili, 'a ia na'e 'uluaki fe'iloaki ai 'a Siosefa mo 'Ema Heili, 'a ia 'e hoko ko hono uaifi 'i he kaha'ú (SS—H 1:56–57). Na'e mali 'a Siosefa mo 'Ema 'i he 'aho 18 'o Sānuali 'o e 1827 'i Manisesitā, 'i Niu 'Ioke, pea hili ha ki'i taimi si'i mei ai, na'á ne hiki leva mo 'Ema ki Hāmoní 'a ia na'e kamata ai 'ene liliu 'a e ngaahi peleti 'i hona ki'i fale si'isi'i na'e ofi ki he vaitafé. Lolotonga hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná, na'e

fie 'ilo lahi ai 'a Siosefa mo 'Ōliva Kautele ki he papitaisō peā na 'alu atu ki he vaitafē ke lotu ki he 'Eiki 'o kau ki ai. Na'e tali mai 'ena lotu ko iā, 'i he hā mai 'a Sione ko e Papitaisō 'i he 'aho 15 'o Mē 1829 (SS—H 1:66–74; T&F 13). Na'ā ne foaki mai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné kia Siosefa mo 'Ōliva. Na'ā na 'alu hifo leva ki he vaitafē ni 'o na fepapitaisō'aki ai 'a kinaua ki he fakamolemole 'o e ngaahi anghahalā. Na'e fekau leva 'e Sione ko e Papitaisō kia Siosefa mo 'Ōliva ke na fefakanofō'aki 'a kinaua ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné. Na'e 'osi ha ki'i taimi si'i mei ai, na'e hā mai 'a Pita, Sēmisi, mo Sione 'i he kauvai 'o e vaitafe pē ko 'enī 'o foaki kia Siosefa mo 'Ōliva 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētēki (T&F 27:12–13; 128:20).

6. Fale 'Akau 'o Pita Uitemā, ko e Lahī

Ko e fale 'akau 'eni 'o Pita Uitemā, ko e Lahī 'a ia na'e toe langa fo'ou, 'a ia na'e langa 'i he tu'ū'anga pē 'o e fale motu'ā 'i Feieti, 'i Niu 'Ioke.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e faka'osi 'e Siosefa Sāmīta hono liliu 'o e Tohi 'a Molomonā 'i heni 'i he kongā ki mui 'o Sune 'o e 1829. Na'e mamata 'a e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolū ki he 'āngelo ko Molonāi pea mo e ngaahi peleti koulā 'i ha vao 'akau ofi mai ki he 'api ko 'enī. 'Oku pulusi he taimi ni 'a 'enau fakamo'oni 'i he kongā ki mu'a 'o e ngaahi tatau kotoa pē 'o e Tohi 'a Molomonā. Na'e fakataha mai ha kakai 'e toko 60 nai 'i he 'aho 6 'o 'Epeleli 1830 ki he 'api 'o Pita Uitemāā ke nau mamata tonu 'i hono fokotu'u 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi. Na'e fai 'i heni 'a e ngaahi 'uluaki fakataha mo e ngaahi konifelenisi 'a e Siasi na'e toki fokotu'u nī. Na'e ma'u ha fakahā 'e uofulu mei he ngaahi fakahā 'a ia 'oku 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavā 'i he 'api 'o Pita Uitemāā.

7. Fale Koloa 'o e Kautaha Niueli K. Uitenī

Na'e 'i ai ha fatongia mahu'inga 'o e fale koloa ko 'enī 'i he hisitōlia 'o e Siasi 'i Ketilani. Na'e nofo heni 'a Siosefa mo 'Ema 'i ha ki'i taimi si'i. Na'e hoko ia ko e hetikuota 'o e Siasi 'i he 1832. Na'e ma'u ai ha ngaahi fakahā mahu'inga lahi. Na'e fakahoko 'a e Ako'anga 'o e Kau Palōfitā 'i he fale koloa mei he 'aho 24 'o Sānuāli 1833 'o a'u ki 'Epeleli 1833.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e ma'u ai 'e he Palōfita ko Sioséfā 'a e fakahā 'oku kau ki he Lea 'o e Potō (T&F 89). Na'ā ne fakahoko ai ha kongā lahi 'o e ngāue ki hono liliu 'o e Tohi Tapū.

8. 'Api 'o Sione Sionisonī

Na'e tu'u 'a e 'api 'o Sione mo 'Ālisi Sionisonī 'i Hailame, 'i 'Ohaiō. 'Oku 'i he fungavaka uā 'a e loki ko 'enī.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e nofo 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmīta mo hono uaifi ko 'Emā 'i he 'api ko 'enī. Na'e ma'u 'e Siosefa mo Sitenei Likitonī 'i he 'aho 16 'o Fēpueli 1832, 'i he 'ao 'o ha ni'ihi tokolahi kehe, 'a e me'a-hā-mai fakafo ko ia ki he ngaahi nāunāu (T&F 76). Na'e toe ngāue foki 'i he 'api ko 'enī 'a Siosefa ki hono liliu 'o e Tohi Tapū (LSS). 'I he 'aho 24 'o Mā'asi 1832, lolotonga 'a e nofo heni 'a Siosefa mo 'Emā, na'e hanga ai 'e ha kau fakatanga mei ha kakai na'a nau mavahe mei he Siasi pea mo ha kakai na'a nau fakafepaki'i 'a e kau Māmonga, 'o tā mo vali 'aki 'a e valitā pea fakapipiki mo e fulufulu'i moa ki he sino 'o Siosefa mo Sitenei.

9. Tempale Ketilani

'Oku tu'u 'a e Tempale Ketilani 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Ko e Tempale Ketilani 'a e 'uluaki tempale na'e langa 'i he kuonga ko 'enī (T&F 88:119; 95). Na'e mamata 'a Siosefa Sāmīta 'i he tempale ko 'enī 'i ha me'a-hā-mai ki he pule'anga fakasilesitalē (T&F 137). Na'e tāpuaki'i mo fakatapu ia 'i he 'aho 27 'o Mā'asi 1836 (T&F 109). Na'e hā mai 'a e Fakamo'ui 'i he 'aho 3 'o 'Epeleli 1836 'o ne tali 'a e tempalē ke hoko ko ha feitu'u ke ne fakahā mai ai 'ene folo-folā ki hono kakāfi (T&F 110:1–10). Na'e hili 'a e hā mai ko 'enī, na'e 'a'ahi mai ai kia Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele 'a Mōsese, 'Ilaiase, mo 'Ilaisiā, 'a ia na'a nau foaki kotoa mai kiate kinaua 'a e ngaahi ki 'o e lakanga fakataula'eiki mo ha ngaahi fakahinohino mahu'inga (T&F 110:11–16). Na'e ngāue 'a e tempale ko 'enī ma'ā e kakāfi 'i ha ta'u 'e ua nai ki mu'a pea nau toki hola mei Ketilani koe'uhi ko e fakatangā.

10. Ko e Tele'a ko 'Ātama-'onitai-'Āmani

Ko e vakai fakahahake atu 'eni 'i he tele'a ko 'Ātama-'onitai-'Āmani, 'a ia ko ha tele'a lōngonoa, mo faka'ofō'ofa 'oku tu'u 'i he tokelau-hihifo 'o Misulī 'o ofi ki he ki'i kolo ko Kalātini.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e ui fakataha mai 'e 'Ātama 'a hono hakó ki he tele'a ko 'enī 'i ha ta'u 'e tolu ki mu'a peā ne toki pekiā, 'o ne tuku kiate kinautolu 'a 'ene tāpuaki faka'osi (T&F 107:53–56). Na'e hoko 'a 'Ātama-'onitai-'Āmani 'i he 1838 ko e tu'unga ia 'o ha kolo na'e nofo ai ha Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī 'e toko 500 ki he 1,000. Na'e li'aki 'e he Kāingalotū 'a e nofo'anga ko 'enī 'i hono tuli 'a kinautolu mei Misulī. Ki mu'a 'i he Hā'ele 'Anga Ua mai 'a Kalaisi 'i he nāunāu, 'e toe fakataha mai ki he tele'a ko 'enī 'a 'Ātama mo hono hako mā'oni'oni, 'a ia 'oku kau ai 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he ngaahi kuonga kotoa pē, ke fakafetaulaki ki he Fakamo'ui (Tanielā 7:9–10, 13–14; T&F 27; 107:53–57; 116:1).

11. Tu'unga 'o e Temipale Hihifo Mama'ó

Na'e hoko 'a e ki'i kolo ko Hihifo Mama'ó, 'i Mísulí ko e 'api ia ki ha Kāingalotu 'e toko 3,000 ki he 5,000 nai, 'a ia na'a nau kumi hūfanga mei he fakatanga 'i he Vahefonua Siakisoní mo e Vahefonua Keleí. Na'e puke pōpula 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmítá mo e ni'ihí 'o e kau taki 'o e Siasí 'i he 'aho 31 'o 'Okatopa 1838, pea na'e hili hano fakamāu'i kinautolu 'i Lisimoni, na'e 'ave kinautolu 'o tuku pōpula 'i he Fale Fakapōpula Lipetí. Na'e tuli 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mei Hihifo Mama'ó mo e ngaahi kolo kehe 'i Mísulí 'o nau hiki ki 'Ilinoisí lolotonga 'a e fa'ahita'u momoko 'o e 1838–39.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fakatapui ha konga kekeleke ke tu'u ai ha temipale, pea fakatoka mo hono ngaahi makatulikí. Na'e ma'u heni ha fakahā 'e fitu 'oku pulusi 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá (vahe 113–115; 117–120). Na'e fanau'í 'a Siosefa F. Sāmítá, ko e Palesiteni hono ono 'o e Siasí 'i he 'aho 13 'o Nōvema 1838 'i Hihifo Mama'ó. Na'e hoko 'a Hihifo Mama'ó 'i ha ki'i taimi si'i' ko e hetikuota 'o e Siasí lolotonga 'a e taki 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmítá.

12. Fale Fakapōpula Lipetí

Ko ki'i fale fakapōpula si'isi'í 'oku tu'u 'i Lipetí, 'i Mísulí. Na'e tuku pōpula 'a Siosefa Sāmítá mo ha kau tangata kehe 'e toko nima 'i lotu 'i hono ngaahi holisi 'oku mita 'e 1.2 (fute 'e fā) hono matolú, mei he 'aho 1 'o Tisema 1838 ki he 'aho 6 'o 'Epeleli 1839. (Na'e tukuange 'a Sitenei Likitoni 'i he konga ki mui 'o Fēpueli). Na'e tuku 'a kinautolu 'i he loki ki lalo pe konga taupotu 'o e fale fakapōpulá 'i lalo 'i he kekelelé, pea na'a nau mohe ai 'i he maka momokó, 'i he faliki na'e faliki 'aki 'a e musie mōmoa, pea na'e 'ikai maama pea 'ikai ha me'a ke malu'í fakamāfana 'i kinautolu mei he momoko 'o e fa'ahita'u momokó.

Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e lotu tautapa 'a e Palōfita ko Siosefá ki he 'Eikí koe'uhi ko e Kau Mā'oni'oni 'e lau afe na'e tuli mei Mísulí, pea ne ma'u ai ha tali ki he'ene lotú, pea na'á ne hiki ia 'i ha tohi ki he Kāingalotu ne tuli mei he fonuá (T&F 121–123).

13. Fale Nofó'anga 'i Nāvuú

Na'e hiki mai 'a Siosefa Sāmítá, ko e Sí'í mo hono fāmílí ki he Fale Nofó'anga 'i Nāvuú 'i 'Aokosi 1843. Na'e toe fakalahi ki mui 'i he fa'ahi fakaha-hake 'o e falé 'o a'u 'a e ngaahi loki fakakātoa 'o e fale ki he loki 'e 22. Na'e kamata 'i Sānuáli 1844 hono fakalelé 'e 'Epinesa Lōpinisoni 'a e falé 'o hoko ko ha hōtele, pea na'e tauhi 'e he Palōfítá ha loki 'e 6 ma'a hono fāmílí. Na'e hoko 'a e falé 'o hangē ha senitá feohi'anga 'o e kolo ko Nāvuú.

Na'e talitali ki ai 'e he Palōfítá ha kakai mā'olunga mahu'inga.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fana'í 'o mate 'a e Palōfita ko Siosefá mo hono tokoua ko Hailamé 'i Kātesí, 'i 'Ilinoisí, 'i he 'aho 27 'o Sune 1844, pea na'e 'omi hona sinó ki he fale ko 'eni' 'o na toka ai 'o tatali ki hona me'a-faka'eikí. Na'e telio kinaua 'i ha ki'i fa'itoka fakafāmílí si'isi'í na'e hanga mai 'i he kauhala 'e taha 'o e Hala Meiní, 'i he hihifo 'o e ki'i fale 'akau na'e nofo ai 'a Siosefa 'i he'ene 'uluaki hiki mai ki Nāvuú. Na'e nofo 'a 'Ema Sāmítá 'i he Fale Nofó'angá 'o a'u ki he 1871. Na'á ne toki hiki leva mei ai ki he Fale Nāvuú, 'o ne pekia ai 'i he 1879.

14. Ko e Fale Koloa Piliki Lanu-Kulokula 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmítá

Ko hano toe langa fo'ou 'eni' 'o e fale koloa mo e 'ōfisi 'o Siosefa Sāmítá 'a ia na'e tu'u 'i Nāvuú, 'i 'Ilinoisí. Ko e taha ia 'o e ngaahi fale mahu'inga taha 'i he Siasí lolotonga 'a e vaha'ataimi 'o Nāvuú. Na'e 'ikai ke ngata 'i he'ene hoko ko ha fale koloa fakalūkufuá, ka na'e toe hoko foki ia ko ha senitá ki he ngaahi 'ekitiviti fakasōsiale, faka-'ekonōmika, fakapolitikale, mo fakalotu foki. Na'e 'i ai ha 'ōfisi 'o Siosefa Sāmítá na'e 'i he fungavaka hono uá.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e faka'aonga'í 'a e loki 'i 'olunga 'i he fale koloá ki mu'a 'i he 'osi hono langa 'o e temipalé, ko ha loki ouau, 'a ia na'e fakahoko ai 'a e ngaahi 'uluaki 'enitau-meni kakató. Na'e hanga 'e he Palōfita ko Siosefá 'o fokotu'u 'i he kakai fefine 'o e Siasí 'a e Fine'ofá 'i he 'aho 17 'o Mā'asi 1842.

15. Temipale Nāvuú

Ko e sīpanga si'isi'í 'eni' 'o e Temipale Nāvuú ko ia na'e tu'u 'i he 'uluaki feitu'u na'e tu'u ai 'a e temipalé. Na'e langa 'a e temipalé mei he maka-lahe lanu-panefunefu hinehina mei he feitu'u pē ko iá. Na'e fe'unga hono lōloa 'o e falé mo e mita 'e 39 pea mita 'e 27 hono maokupú. Na'e fe'unga mo e mita 'e 48 hono mā'olunga 'o e tumutumu 'o e tauá mei he kekelelé. Na'e fai 'e he kāingalotu 'o e Siasí ha ngaahi feilaulau lahi ke langa 'a e temipale faka'ofó'ofa ko 'eni, pea na'e kamata 'a e ngāue ki ai 'i he 1841. Na'e ngāue ha ni'ihí 'i ha ngaahi māhina lahi 'i hono langa 'o e falé, pea na'e feilaulau'í 'e ha ni'ihí 'a 'enau pa'angá. Neongo na'e 'ikai 'osi kakato hono langá, ka na'e fonu hake 'aupito 'a e temipalé 'i he kāingalotu na'a nau ha'u ke fakahoko 'a e ngaahi ouáu 'i he ngaahi māhina ki mu'a pea nau toki hola ki he Hihifó. Neongo na'e 'alu atu ha tokolahi 'o e Kāingalotú mei Nāvuú 'i he kamata'anga 'o e fa'ahita'u matala 'o e 1846 tu'unga 'i he fakamanamana mei he kau fakatangá, ka na'e nofo pē ha kau ngāue makehe

ke faka'osi hono langa 'o e tempalé. Na'e hanga ai 'e Eletā 'Oasoni Haiti mo 'Eletā Uilifooti Utalafi mo ha toko 20 kehe 'o tāpuaki'i mo fakatapui 'a e fale 'o e 'Eiki' i he 'aho 30 'o 'Epeleli 1846. Na'e lí'aki 'a e tempalé 'i Sepitema 'i hono tuli fakamālohí'i hono toenga 'o e Kāingalotu 'o e Siasí mei Nāvū; pea hanga leva 'e he kau fakatangá 'o 'ulí'i mo fakakovi'i 'a e fale toputapú. Na'e faka'auha ia 'e ha afi 'i 'Okatopa 1848.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fai ha konifelenisi lahi 'i he loki fakataha'anga 'o e tempale 'i he 'aho 5 'o 'Okatopa 1845. Na'e kamata 'a e ngāue ki he ngaahi 'enitaumeni 'i he 'aho 10 'o Tisema 1845 pea hokohoko atu 'o a'u ki he 'aho 7 'o Fēpueli 1846. Na'e ma'u 'e ha Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'e toko 5,500 tupu 'a honau 'enitaumeni, pea lahi mo e ngaahi papitaíso mo e fakama'u 'o e kau pekiá na'e fakahokó.

16. Fale Fakapōpula Kātesí

Ko e fale fakapōpula motu'a 'i he kolo ko Kātesí, 'i Ilinoisi.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fononga atu 'a Siosefa Sāmíta mo hono tokoua ko Hailamé ki Kātesí 'i he 'aho 24 'o Sune 1844. Na'e fakahū kinaua ki he fale fakapōpula 'i he 'aho 25 'o Suné tu'unga 'i hano tukuaki'i loi kinaua ki he talisone. Na'e 'ohofi 'a e fale fakapōpula 'i he 'aho 27 'o Suné 'e ha kau fakatangá 'o e kau tangata 'a ia na'e vali 'ulí'uli honau matá. Na'e fana'i ai 'a Siosefa mo Hailame fakatou'osi 'o na mate, pea na'e kafo tu'ko lahi 'a Sione Teila. Ka ko e me'a faka'aofo 'a e 'íkai ha kafo 'e taha 'o Uiliate Lisiate. Na'e toki hiki ki mui 'e Sione Teila 'a e fakalāngilangi fakamanatu ko ia 'oku 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 135.

17. Fononga ki he Hihifó

Na'e palani ke kamata 'a e fetukutuku mei Nāvū, 'i Ilinoisi 'i Mā'asi-'Epeleli, ka koe'uhi ko e ngaahi fakamanamana mei he kau fakatangá, na'e tu'utu'uni ai 'e Palesiteni Pilikihami 'Iongi ke kamata 'a e fononga atu 'a e Kāingalotú 'i he Vaitafe Misisipí 'i he 'aho 4 'o Fēpueli 1846. Na'e nofo pē 'a Palesiteni 'Iongi ia ke fakahoko 'a e ngaahi 'enitaumeni ma'á e Kāingalotú, pea na'e toki mavahe ia mei Nāvū 'i he kongaloto 'o Fēpueli.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e kikitē 'i he Palófito ko Siosefa Sāmítá ki mu'a pea ne toki pekiá 'o pehē: "'E mo'ui hamou ni'hí 'o mou fononga 'o tokoni ki hono nofo'i ha ngaahi kolo pea langa hake mo e ngaahi kolo lalahi pea mamata ki he hoko 'a e Kāingalotú ko ha kakai mālohi 'i he lotolotonga 'o e ngaahi 'Otu Mo'unga Maká." Na'e a'u ki he Kāingalotu 'e meimei toko 12,000 na'a nau 'alu atu mei Nāvū 'i Fēpueli ki Sepitema 1846. Na'e hili 'a e 'alu atu 'a e

Kāingalotú mei he Nofō'anga Fakafa'ahita'u Momokó mo e ngaahi feitu'u kehe ki mui, na'e fokotu'utu'u 'a kinautolu ki ha ngaahi kaungā fononga tautau toko hongofulu, toko nima-ngofulu, mo e toko teou pea taki kinautolu 'e ha kapitēni 'e toko taha (T&F 136:3). Na'e ha'u 'i Sepitema 1846 ha kau fakatangá 'o e kau tangata 'e toko 800 nai kuo fakamahafu 'a kinautolu 'aki ha me'afana fonua 'e ono 'o nau kapa 'a Nāvū. Na'e 'osi ha'anau tau 'i ha ngaahi 'aho lahi, na'e fakamālohi'i ai 'a e Kāingalotu na'e to'e ke nau tukulolo koe'uhí ke haofaki ai 'enau mo'ui, pea nau ma'u ai mo ha faingamālie ke nau lava 'o kolosi atu 'i he vaitafé. Na'e kolosi atu ai ha kakai tangata, kakai fefine mo e fānau 'e toko nima-ngeau ki he onongeau nai 'i he vaitafé 'o nau 'api-tanga pē 'i he kauvai 'o e vaitafé. Na'e fekau 'e Palesiteni Pilikihami 'Iongi ha ngaahi kulupu fakahaofi ke nau 'ave ha ngaahi nāunau ke tokoni ki hono fetukutuku mai 'o e "Kāingalotu masiva" ko 'ení.

18. Tempale Sōlekí

'I he hili pē ha ngaahi 'aho sí'i mei he tū'uta mai 'a e 'uluaki kulupu 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ki he Tele'a Sōlekí, na'e fokotu'u ai 'e Palesiteni Pilikihami 'Iongi 'a hono tokotokó peá ne fakahā ai 'o pehē, "'Te tau langa heni ha tempale ki hotau 'Otuá." Na'e tāpuaki'i leva 'a e konga kelekele ki aí 'i he 'aho 14 'o Fēpueli 1853. Na'e fakatoka hono ngaahi makatuliki 'i he 'aho 6 'o 'Epeleli 1853. Na'e 'osi hono langa 'o e tempalé pea tāpuaki'i mo fakatapui ia 'i he 'osi mei ai ha ta'u 'e 40, 'i he 'aho 6 'o 'Epeleli 1893. 'Oku fakataha heni 'a e Kau Palesiteni 'Uluaki pea mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu-Mā-Uá 'i he uike taki taha ke nau fakalaulauloto mo fekumi ki ha fakahinohino mei he 'Eiki' o kau ki hono tatakí mo hono langa hake 'o e pule'anga 'o e 'Otuá.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Kuo fakahā mai heni 'e he 'Eiki' ki he Kau Palesiteni 'o e Siasí mo e kau Taki Mā'olunga kehé 'a e laumālie 'o e fakahaá, kau ai 'a e Fanongonongo Fakamafai'i—2. Na'e fakangofuá ni 'e he Kau Palesiteni 'Uluaki mo e Fakataha Alēlea 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu-Mā-Uá 'i he loto-taha pea pulusi 'a e "'Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki he Māmaní." Kuo hanga 'e he ngaahi ouau fakatempale kuo fakahoko ki he kakai mo'ui mo e kau pekiá fakatou'osi 'o tāpuekina 'a e mo'ui 'a ha kakai 'e lau miliona.

FAKAMATALA FAKAHOKOHOKO 'O E HINGOA 'O E NGAahi FEITU'Ū

Anovai 'Omateó, 1:A2, 3:E1	Hala Fōkisi, feitu'u Palemailá, 2:A3	Kolo ko Manisesitaá, Niu 'Toke, 1:A3, 2:D3, 3:F2	Niu 'Toke Siti, 1:C4, 6:G1
Anovai Māsima Lahí, 6:B2	Hala Kautelé, Ketilani, 4:A3	Kolo ko Palemailá, Niu 'Toke, 1:A3, 2:D1, 3:F2	Niu Hamisea, 1:D2 Noauisi, Veamoniti, 1:D2
Anovai 'Ealií, 3:C3	Halanga Kalefōniá, 6:B2	Konekitikati, 1:C3	Nofó'anga Fakafa'ahita'u
Anovai Louhí'animá, Ngaahi, Niu 'Toke, 1:A3, 3:G2	Hālisi, Māteni, 'Api 'o, Ketilani 4:D4	Kuinisi, 'Ilinoisí, 5:F2, 6:E2	Momokó, Vahefonua 'o e Kau 'Initiá, 5:B1, 6:E2
Anovai Hualoní, 3:C1	Hālisi, Māteni, Faama 'o, feitu'u Palemailá, 2:B1	Leimasi, 'Ilinoisí, 5:G2	
Fahi'anga Papa, Ketilani, 4:B2	Hāmoni, Penisilivēnia, 1:B3, 3:H3	Lepanoni, Niu Hamisea, 1:D2	Pafalō, Niu 'Toke, 3:E2
Fale Ngāue Kilí'imanú, Ketilani, 4:B2	Haunisi Mili, Mísuli, 5:D3	Likitoni, Sitenei, 'Api 'o, Ketilani, 4:B4	Pālati, Pa'ale P., 'Api 'o, Ketilani, 4:A3
Fa'itoka, Ketilani, 4:B3	Hihifo Mama'ó, Mísuli, 5:D3, 6:E2	Lipetí, Mísuli, 5:D4, 6:E2	Pangikē, Ketilani, 4:B4
Feieti, Niu 'Toke, 1:A3, 3:G2, 6:G1	Kalanitini, E. B., Fale Paaki, Palemila, 2:C2	Lisimoni, Mísuli, 5:D4	Peinipilisi Tonga, Niu 'Toke, 3:H3
Feitu'u Fai'anga Papitaisó, Ketilani, 4:B2	Kalātini, Mísuli, 5:D3	Losesitā, Niu 'Toke, 3:F1	Pelisipeeki, Niu 'Toke, 3:E2
Filatelifia, Penisilivēnia, 1:B4, 6:G2	Kalefōnia, 6:A3	Losi 'Eniselisi, 6:A3	Penisilivēnia, 1:B3, 3:E3, 6:G2
Filitami, Niu 'Toke, 3:F2	Kanali 'Ealií, Niu 'Toke, 2:B2, 3:F1	Lota 'Ailani, 1:D3	Piko'anga ko Makiliuení, Mísuli, 5:E3
Footi Holo, 6:B1	Kānata, 1:C1, 3:C3, 3:D2, 6:F1	Masasūseti, 1:C3	Piliki'iate, Ketilani, 4:A2
Footi Lēviniuefi, 5:D4, 6:E2	Kāteni Kolove, 'Aiouā, 5:D2	Meini, 1:D2	Pisitoni, Masasūseti, 1:D3
Footi Pilitisā, 6:C2	Kātesi, 'Ilinoisí, 5:G2	Mekisikou, 6:B3	Puepelō, 6:C3
Footi Lalamei, 6:C2	Kāuniseli Palafi (Kanesivili), 'Aiouā, 5:C1, 6:E2	Menitoni, Niu 'Toke, 3:F2	
Hailame, 'Ohaiō, 3:C4	Ketilani, 'Ohaiō, 3:C3, 6:F2	Misiona Seni Luisi Leí, 6:A4	Sā Luisi, Mísuli, 5:H4
Hala Silikotí, Ketilani, 4:B4	Kilisami, Niu Hamisea, 1:D2	Misuli, 5:F3, 6:E3	Sākalamenitō, 6:A2
Hala Siosefá, Ketilani, 4:A4	Kilisi Mili, Ketilani, 4:B2	Moalí, 'Aisake, Faama 'o, Ketilani, 4:D1	Sāmita, Hailame, 'Api 'o, Ketilani, 4:B4
Hala Ma'akelí, Ketilani, 4:A2	Kilivileni, 'Ohaiō, 3:C4	Monitilose, 'Aiouā, 5:F2	Sāmita, Siosefa, ko e Lahí, Fale 'Akau 'o, feitu'u Palemailá, 2:B3
Hala Kānatakuá, fei- tu'u Palemailá, 2:C3	Kolesivili, Niu 'Toke, 1:B3, 3:H3	Mo'unga Pisaká, 'Aiouā, 5:D1	Sāmita, Siosefa, ko e Lahí, Fale Papa 'o, feitu'u Palemailá, 2:B3
Hala Fale Ako 'Amingtoní, fei- tu'u Palemailá, 2:D3	Kolo ko Masitoní, fei- tu'u Palemailá, 2:A1	Mo'unga Komolá, feitu'u Palemailá, 2:C4	Sāmita, Siosefa, ko e Lahí, Faama 'o, feitu'u Palemailá, 2:B3
Hala Uitenií, Ketilani, 4:A3	Kolo ko Fāmingitoní, feitu'u Palemailá, 2:A4	Naiti, Vinisoni, 'Api 'o, Ketilani, 4:A4	Sāmita, Siosefa, ko e Lahí, Faama 'o, feitu'u Palemailá, 2:B3
Hala Sitāfōtí, feitu'u Palemailá, 2:B4	Kolo Sī'í ko Palemailá, Niu 'Toke, 2:C2	Naiti, Siosefa ko e Lahí, 'Api 'o, Kolo ko Kolesivilí, Niu 'Toke, 3:H3	Sāmita, Siosefa, ko e Sī'í, 'Api 'o, 3:H3, 4:B3
		Nāvū, 'Ilinoisí, 5:F2, 6:E2	Sāmita, Siosefa, ko e Sī'í, Fale Koloa
		Niu 'Toke, 1:B3, 3:F3, 6:G1	
		Niu Sēsī, 1:B4	

Fakamovetevete, Ketilani, 4:B3 Sāmita, 'Alavini, tu'unga 'o e fa'i- toka 'o, Palemaila 2:C2 Sanitā Fei, 6:C3 Seilemi, Masasūseti, 1:D3 Seiloni, Veamoniti, 1:C2 Seni Tiekō, 6:A4 Seni Penatino, 6:B3 Seni Felenisisikou, 6:A2 Sionisoni, Sione, Fale Tali Fononga 'o, Ketilani, 4:B2 Sipilingifila, 'Ilinoisī, 5:H2 Sōleki Siti, 6:B2 Tahi Pasifiki Tongá, 7:A4 Tahi 'Initiá, 7:F3 Tahi Pasifiki Tokelaú, 7:A2, 7:H2 Tahi 'Atalanitiki Tokelaú, 7:D2 Tahi 'Atalanitikí, 1:D4, 6:H2 Tahi 'Atalanitiki Tongá, 7:D4 Tahi Pasifiki, 6:A1, 7:A3 Tanipilisi, Veamoniti, 1:C2 Tau'atāina, Mīsuli, 5:D4, 6:E2	Temipale Ketilani, 4:B4 TeUiti, Mīsuli, 5:E3 Tolonitō, Kānata, 3:E1 Tomasoni, 'Ohaiō, 3:D3 Topisifila, Masasūseti, 1:D3 Tūsoni, 6:B4 Uāsingatoni, D.C., 6:G2 Uitenī, Niueli K., Fale Koloa 'o, Ketilani, 4:B2 Uitenī, Niueli K., 'Api 'o, Ketilani, 4:B2 Uitingihemi, Veamoniti, 1:C3 Vahefonua Ueini, Niu 'Itoke, 2:A3, 2:C2 Vahefonua 'Onateleó, Niu 'Itoke, 2:A3, 2:C3 Vahefonua Siakisoní, Mīsuli, 5:D4 Vahefonua 'Olikoní, 6:A1 Vahefonua 'o e Kau 'Initiá, 5:B2, 6:C1; 6:D3 Vaitafe Kānatá, 6:D3 Vaitafe Lio Kalaniteé, 6:C4 Vaitafe Palaté, 5:B1	Vaitafe Palate Tokelaú, 6:C2 Vaitafe Sī'i Letí, fei- tu'ū Palemailá 2:D2 Vaitafe Hatisoní, Niu 'Itoke, 1:C3 Vaitafe Sī'i Hataueí, feitu'ū Palemailá, 2:B2, 2:D4 Vaitafe Kalaní, Mīsuli, 5:D2 Vaitafe Silá, 6:B4 Vaitafe Taumāta'ú, Mīsuli, 5:D3 Vaitafe Misisipí, 5:G3 Vaitafe Mīsuli, 5:C2, 5:F4 Vaitafe Sī'i Soaelí, Mīsuli, 5:D3 Vaitafe Peikosí, 6:C4 Vaitafe Telaueá, 1:B4 Vaitafe Palate Tongá, 6:C2 Vaitafe Konekitikatí, 1:D1 Vaitafe Saletóni, Mīsuli, 5:E2 Vaitafe Sakaliní, Va'a Hahaké, Ketilani, 4:B1 Vaitafe 'Ākanisoá, 6:D3 Vaitafe Sineikí, 6:B1 Vaitafe Sesikuehaná, Penisilivēnia, 1:A4, 3:G3	Vao 'Akau Tapú, fei- tu'ū Palemailá, 2:B3 Veamoniti, 1:C2 'Ā-maka Tāpuni Vaí, Ketilani, 4:B2 'Afilika, 7:E2 'Aiouā, 5:E1, 6:E2 'Alapanī, Niu 'Itoke, 1:C3 'Amelika Tonga, 7:C3 'Amelika Lotoloto, 7:B2 'Amelika Tokelau, 7:B2 'Aositelēlia, 7:G3 'Api Ako, Ketilani, 4:B3 'Āseli, Ketilani, 4:B3 'Ātama-'onitai- 'Āmani, Mīsuli, 5:D3 'Emihēsiti, 'Ohaiō, 3:C4 'Eni'atikā, 7:E4 'Ēsia, 7:F2 'Ilinoisī, 5:G3, 6:F2 'Initiana, 6:F2 'Iulope, 7:E1 'Ōfisi Paaki, Ketilani, 4:B4 'Ohaiō, 3:B4, 6:F2 'Oleinisi, 'Ohaiō, 3:C4
--	---	---	--

Elava 'e he ngaahi mape ko 'ení 'o tokoni'i koe ke 'ilo lahi ange ki he hisitōlia 'i mu'a 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'onī'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī pea mo e ngaahi folofola na'e fakahā mai 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmītā

mo kinautolu 'i mui 'iate iā. 'Oku hanga 'e ho'ō 'ilo ki he siokālafi 'o e ngaahi fonua 'oku fakamatala ki ai 'a e ngaahi folofolā 'o tokoni'i koe ke ke 'ilo lahi ange ki he ngaahi me'a na'e hoko 'i he folofolā.

1. TOKELAU HAHAKE 'O E 'TUNAITETI SITEITÍ
2. PALEMAILA-MANISESITĀ, 1820–31
3. KO E FEITU'U NIU 'IOKE, PENISILIVĒNIA, MO 'OHAIŌ 'O E 'TUNAITETI SITEITÍ

4. KETILANI, 'OHAIŌ, 1830–38
5. KO E FEITU'U MĪSULI, 'ILINOISI, MO 'AIOUĀ 'O E 'TUNAITETI SITEITÍ
6. KO E HIKI FAKAHIHIFO 'A E SIASÍ
7. MAPE 'O E MĀMANÍ

Oku lava 'e he hokohoko fakamata'itohi 'o e hingoa 'o e ngaahi feitu'ú 'o tokoni'i koe ke ke kumi 'o 'ilo'i 'i he mapé ha feitu'ú 'okú ke kumi. 'Oku fakahā atu 'i he hingoa taki taha 'a e fika 'o e mape 'oku tu'u ai 'a e feitu'ú ko iā, pea hoko atu ai mo e feitu'ú 'i he mapé 'a ia 'oku ma'u ai iā, 'a ia ko ha mata'i tohi ia 'oku 'oatu fakataha mo ha mata'i fika. Hangē ko 'ení, 'oku fakahā atu 'a e feitu'ú 'oku tu'u ai 'a Footi Holó ko e 6:B1; pea ko e 'uhinga ia ki he, mape fika 6, mo e sikuea B1. Te ke lava 'o ma'u 'a e ngaahi sikuea 'i he mape taki taha, 'aki ha'o vakai ki he ngaahi mata'i tohi 'i 'olunga 'i he mapé mo hono fetaulaki'anga mo e mata'i fika 'i he tafa'aki 'o e mapé. 'Oku ha'i atu 'i mui 'a e ngaahi hingoa kehe 'oku ui 'aki 'a e ngaahi feitu'ú; hangē ko 'ení, Kauniseli Palafi (Kanesivili).

'Ōseni 'Atalanitiki

Ko e fa'ahinga mata'i taipe 'eni 'oku ngāue 'aki ki hono fakahingoa 'o e ngaahi feitu'ú fakasiokālafi, hangē ko e ngaahi 'ōseni, ngaahi tahi, ngaahi anovai, ngaahi vai-tafe, ngaahi mo'unga, ngaahi feitu'ú maomaonga-noa, ngaahi tele'a, ngaahi toafa, mo e ngaahi 'otu motu.

Palemaila

'Oku ngāue 'aki 'a e mata'i taipe ko 'ení ki he ngaahi kolo lalahi mo e ngaahi kolo iiki

'E fie ma'u ke ke 'ilo'i hono 'uhinga 'o e ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi fa'ahinga mata'i tohi kehekehe 'i he ngaahi mapé, kae lava ke ke faka'aonga'i lelei 'a e ngaahi mape ko 'ení. 'Oku 'oatu foki mo e ngaahi ki ki he ngaahi mape taki taha 'o fakatatau ki hono fie ma'u, 'a ia 'okú ne fakamatala'i 'a e ngaahi faka'ilonga ko ia 'oku fekau-'aki mo e mape pē ko iā. 'Oku hā atu 'i lalo ha ki fakahinohino ke 'ilo'i ai hono 'uhinga 'o e ngaahi faka'ilonga ko 'ení:

NIU 'IOKE

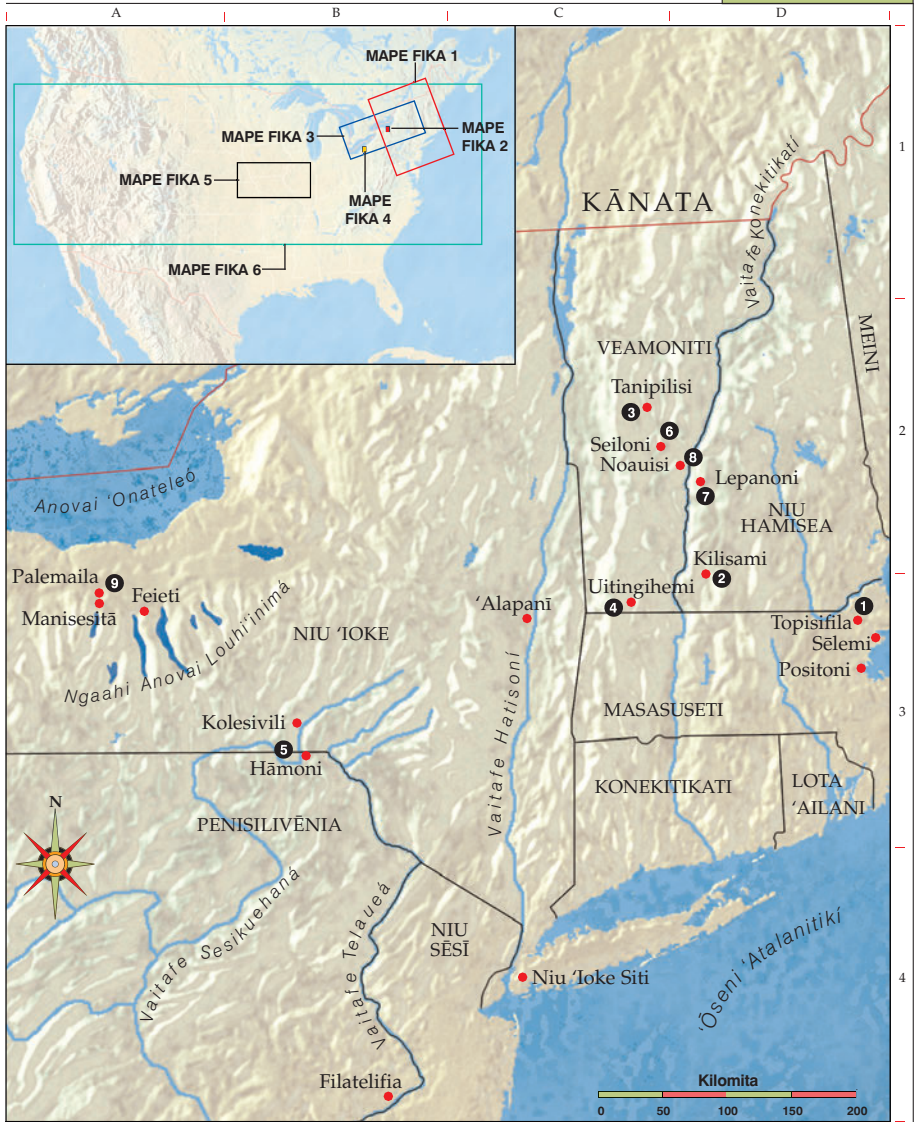
'Oku ngāue 'aki 'a e mata'i taipe ko 'ení ki he ngaahi vahevahe fakapolitikale iiki, hangē ko e ngaahi feitu'ú fonua, mo e ngaahi siteiti mo e ngaahi vahefonua 'o e U.S.

KĀNATA

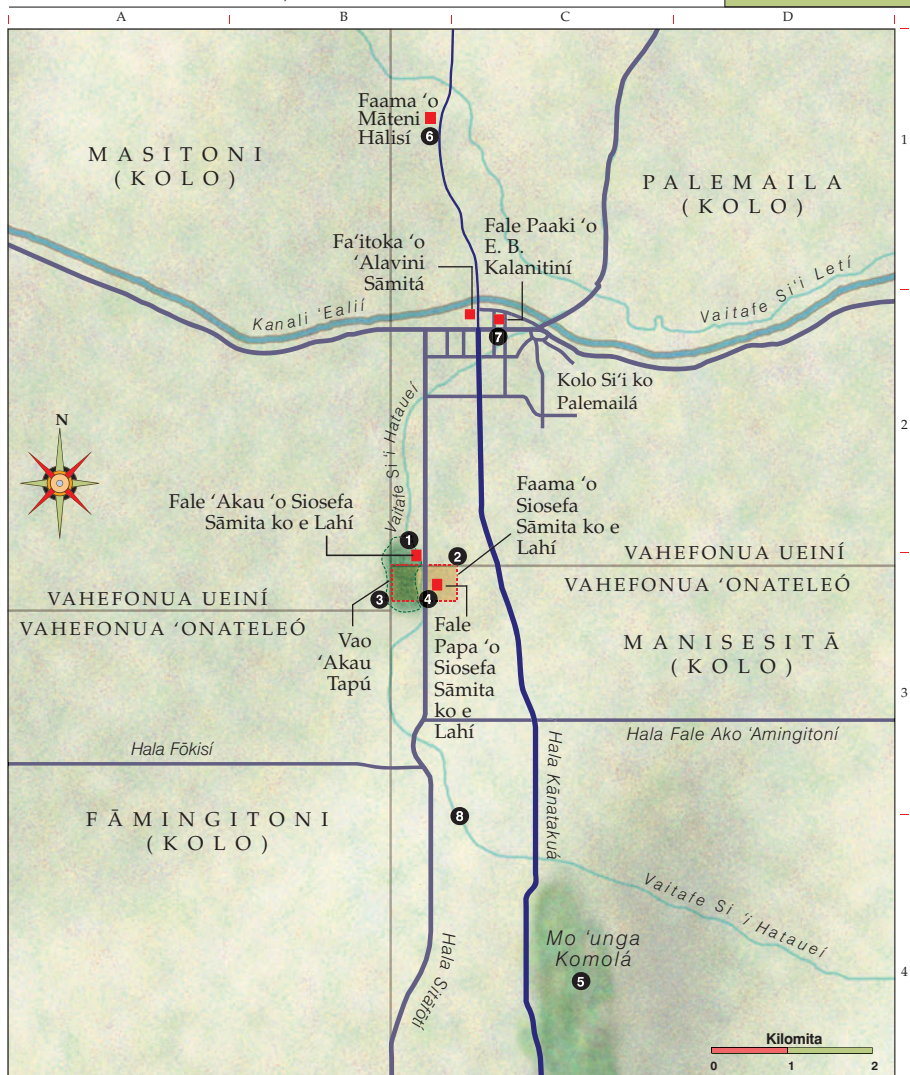
'Oku ngāue 'aki 'a e mata'i taipe ko 'ení ki he ngaahi vahevahe fakapolitikale lalahi ange, hangē ko e ngaahi pule'anga, ngaahi fonua, mo e ngaahi konitēniti.

— Ko e fo'i piliote lanu-kulokulá 'okú ne fakafongai 'e ia ha kolo lahi pe ko ha kolo si'i. 'Oku 'i ai 'a e taimi 'e ní'ihī 'oku 'i ai ha laine 'oku tuhu mei he fo'i pilotié ki he hingoa 'o e koló pe feitu'ú.

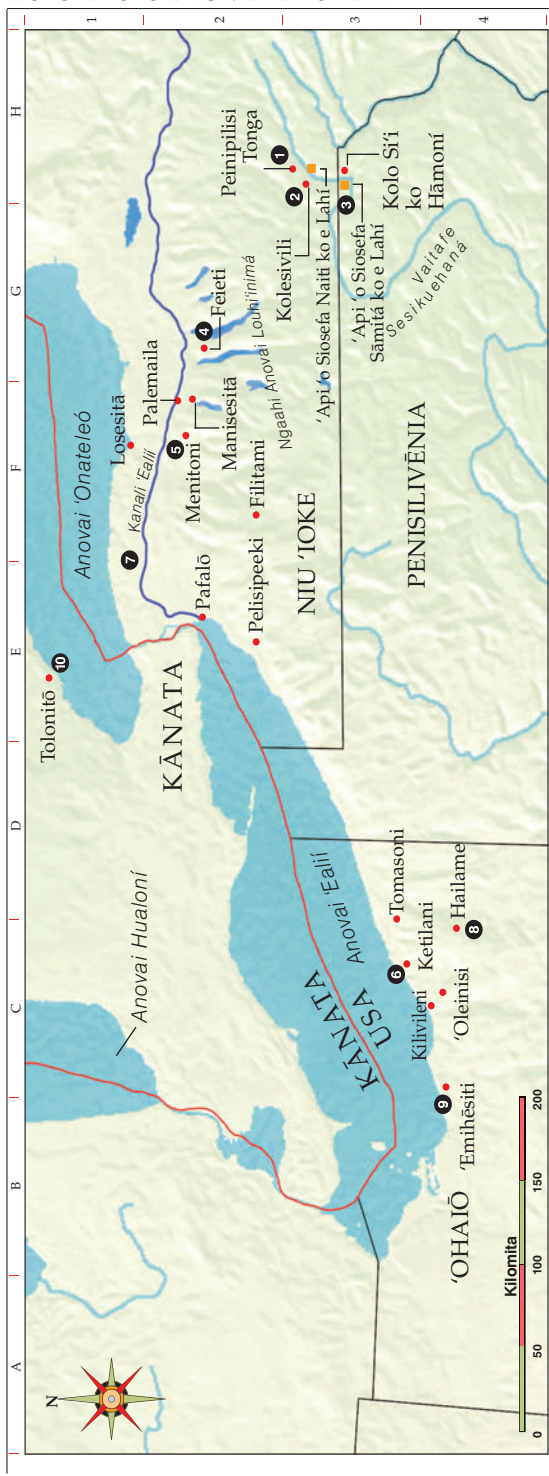

1. **Topisifila** Ko e feitu'u 'eni na'e fanau'i ai 'a Siosefa Sāmita, ko e Lahī, 'i he 'aho 12 'o Siulai 1771.
2. **Kilisami** Na'e fanau'i heni 'a Lusi Meki, 'i he 'aho 8 'o Siulai 1775.
3. **Tanipilisi** Na'e mali heni 'a Siosefa Sāmita, koe Lahī mo Lusi Meki, 'i he 'aho 24 'o Sānuai 1796.
4. **Uitingiheni** Ko e feitu'u 'eni na'e fanau'i ai 'a Pilikihami 'Iongi, 'i he 'aho 1 'o Sune 1801.
5. **Hāmoni** Na'e fanau'i 'a 'Ema Heili 'i he Kolo ko Hāmoni, 'i he 'aho 10 'o Siulai 1804.
6. **Seiloni** Na'e fanau'i heni 'a Siosefa Sāmita, ko e Si'i, 'i he 'aho 23 'o Tisema 1805 (vakai ki he SS—H 1:3).
7. **Lepanoni** Na'e nofo 'a e fāmili Sāmita 'i he Kolo ko Lepanoni mei he 1811 ki he 1813, pea ko e taimi ia na'e fai ai ha ngaahi faito'o kehekehe ki he va'e 'o Siosefa Sāmita, ko e Si'i.
8. **Noauisi** Na'e nofo heni 'a e fāmili Sāmitā mei he 1814 ki he 1816 pea nau toki hiki ki Palemailā.
9. **Palemaila** Na'e hiki mai 'a e fāmili Sāmitā ki heni 'i he 1816 (vakai ki he SS—H 1:3).

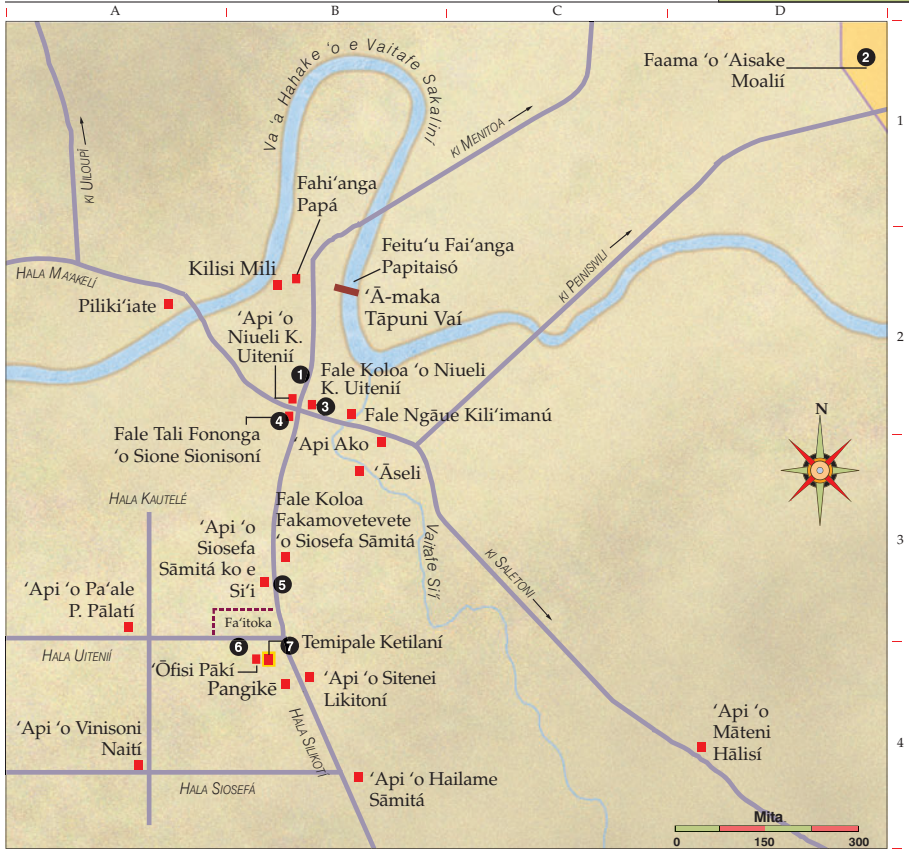
- Fale 'Akau 'o Siosefa Sāmīta, ko e Lahī** Na'e hā mai 'a e 'āngelo ko Molonāi kia Siosefa Sāmīta 'i ha ki'i loki 'i 'olunga 'i he 'api ko 'enī, 'i he 'aho 21–22 'o Sepitema 1823 (vakai ki he SS—H 1:29–47).
- Faama 'o Siosefa Sāmīta, ko e Lahī** Na'e ngāue'i 'a e faama 'eka 'e hongofulu ko 'enī 'e he fāmīli Sāmītā mei he 1820 ki he 1829.
- Vao 'Akau Tapū** Na'e ma'u 'e Siosefa Sāmīta, ko e Sī'i 'a e 'Uluaki Me'a-hā-māi 'i he vao 'akau ko 'enī 'i he kamata'anga 'o e fa'ahita'u matala 'o e 1820 (vakai ki he SS—H 1:11–20).
- Fale Papa 'o Siosefa Sāmīta, ko e Lahī** Na'e kamata langa 'a e fale ko 'enī 'i he 1822 'e 'Alavini Sāmīta, pea nofo ai 'a e fāmīli Sāmītā mei he 1825 ki he 1829.
- Mo 'unga Komolā** Na'e foaki mai 'i heni 'e he 'āngelo ko Molonāi 'a e ngaahi peleti koulā ki he Palōfita ko Siosefa Sāmītā 'i he 'aho 22 'o Sepitema 1827 (vakai ki he SS—H 1:50–54, 59).
- Faama 'o Māteni Hālisi** Na'e mōksi 'a e faama ko 'enī pea fakatau atu hano kongā ke totongi ki hono pulusi 'o e Tohi 'a Molomonā.
- Fale Paaki 'o E. B. Kalanitini** Na'e pulusi heni 'a e tatau 'e 5,000 'o e Tohi 'a Molomonā 'i he 1829–30.
- Vaitafe Si'i Hatauei** Na'e fakahoko 'i he ki'i vaitafe si'i ko 'enī ha ni'ihī 'o e ngaahi papitaiso 'a e Siasī 'i he kamata'angā.

1. **Peipipilisi Tonga** Na'e mali heni 'a Siosefa Sámíta, ko e Sii'í mo 'Ema Heili 'i he 'aho 18 'o Sámuali 1827 (vakai ki he SS—H 1:57).
2. **Kolesivili** Na'e fokotu'u 'a e 'uluaki kolo 'o e Siasí 'i he 'api 'o Siosefa Naiti, ko e Lahí, 'i he Kolo ko Kolesivili, 'i he 1830.
3. **'Api 'o Siosefa Sámíta, ko e Sii'í 'i Hámóni** Na'e fai hano konga lahi 'o e liliu 'o Tohi 'a Molomoná 'i he 'api ko 'eni. Na'e fakafoki mai 'a e lakanga fakataula-'eiki 'i he kauvai 'o e Vaitafe Sesikuehaná 'i he 1829 (vakai ki he T&F 13; 128:20; SS—H 1:71-72).
4. **Feiteti** Na'e mamata ai 'a Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolú ki he ngaahi peleteti koulá pea mo e 'ángelo ko Molonái

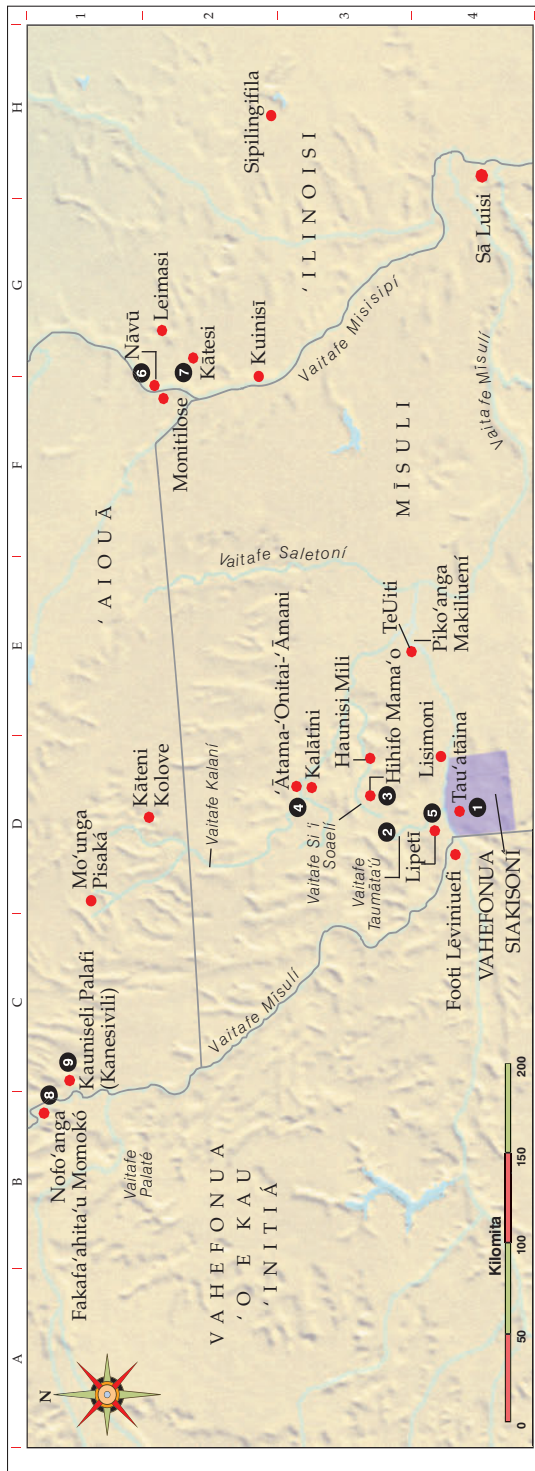
5. **Menitomi** Ko e feitu'u ia na'e 'uluaki nofo ai 'a Piiki-hami 'longi mo Hupa C. Kimpolo.
6. **Ketilani** Na'e fou mai heni 'a e kau faifekáu na'e fekau'í atu ki he kau Leimáná 'i he 1830, pea na'a nau papitaiso ai 'a Sitenei Likitomi mo ha ni'hi kehe 'i he feitu'u Ketilani. Na'e hoko ia ko e hefikua 'o e Siasí mei he 1831 ki he 1838. Na'e langa 'a e 'uluaki tempale 'o e kuonga ko 'eni 'i Ketilani, pea na'e 'ápuaki 'i mo fakatapua 'i he 'aho 27 'o Mā asi 1836 (vakai ki he T&F 109).
7. **Kanali 'Ealii** Na'e hiki mai 'a e kolo 'e tolu 'o e Siasí 'i (T&F 17). Na'e fakaoasi 'i heni homo liliu 'o e Tohi 'a Molomoná 'i Sune 1829. Na'e fokotu'u 'i heni 'a e Siasí 'i he 'aho 6 'o 'Epeleli 1830 (vakai ki he T&F 20; 21).

- Niu 'ioké ki Ketilani, 'i 'Ohaio, 'i 'Epeleli mo Me 'o e 1831 'o fou mai 'i he Kanali 'Ealii mo e Vaitafe 'Ealii.
8. **Hailame** Na'e nofo heni 'a Siosefa mo 'Ema mei Sepitema 1831 ki Sepitema 1832. Na'e ngāue ai 'a Siosefa mo Sitenei Likitomi ki he Liliu 'a Siosefa Sámíta 'o e Tohi Tapú (LSS). Na'e ma'u 'i heni 'a ngaahi fakahā ko 'eni: T&F 1, 65, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 81, 99, 133.
9. **'Emihésiti** Na'e fokotu'u 'a Siosefa Sámíta ko e Palessiteni 'o e Lakanga Fakataula eiki Mā olungá 'i he 'aho 25 'o Sámuali 1832 (vakai ki he T&F 75).
10. **Tolonitó** Ko e kolo ia 'o Sione Teila, ko e Palessiteni homo tolu 'o e Siasí, mo Mele Filitingi Sámíta, ko e uafii 'o Hailame Sámíta.

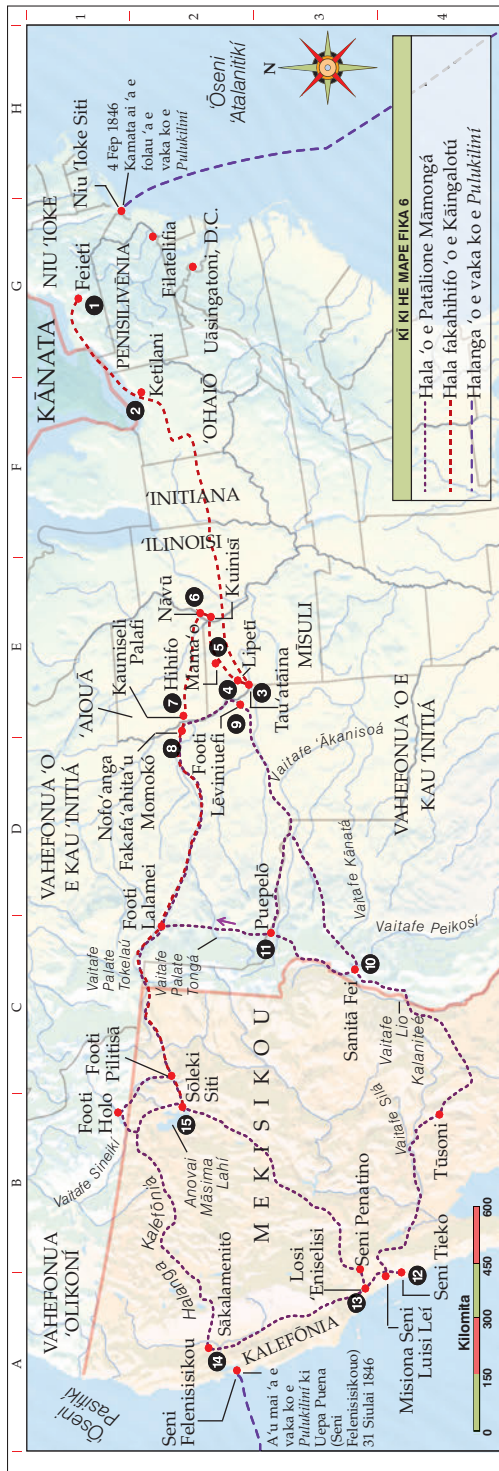

1. **'Api 'o Niueki K. Uitenii** Na'e nofo heni 'a Siosefa mo 'Ema 'i ha ngaahi uike lahi hili 'ena 'uluaki hiki mai ki Ketilani 'i he 1831.
2. **Faama 'o 'Aisake Moalii** Na'e nofo heni 'a Siosefa mo 'Ema mei Mā'asi 'o a'u ki Septema 'o e 1831. Na'e fakanofu heni 'a e 'uluaki kau taula'eiki lahi. Na'e ngāue ai 'a Siosefa ki he Liliu 'a Siosefa Sāmitá (LSS).
3. **Fale Koloa 'o Niueki K. Uitenii** Na'e foaki mai heni ki he Kau Palesiteni 'Uluaki 'o e Siasí 'a e ngaahi ki 'o e pule'angá. Na'e 'uluaki kamata 'i heni 'a e Ako'anga 'o e Kau Palōfita. Na'e faka'osi'osi heni 'a e ngāue ki he LSS 'i he 1833. Na'e nofo heni 'a Siosefa mo 'Ema mei he 1832 ki he 1833. Na'e ma'u heni 'e Siosefa ha ngaahi fakahā lahi.
4. **Fale Tali-fononga 'o Sione Sionisoní** Na'e ui heni 'a Siosefa Sāmita, ko e Lahí ko e 'uluaki Pēteliake 'o e Siasí 'i he 1833. Na'e 'i he fale tali-fonongá 'a e 'ōfisi paaki 'i Ketilani. Na'e pulusi 'i heni 'a e nusipepa *The Evening and the Morning Star*, hili hono faka'auha 'o e fale paaki 'i he Vahefonua Siakisoni, 'i Misulí. Na'e mavahe atu mei heni 'a e Kau 'Aposteloto 'e Toko Hongofulu-Mā-Uá 'i he'enau 'uluaki ngāue fakafai-fekau 'i he 'aho 4 'o Mē 1835.
5. **'Api 'o Siosefa Sāmita, ko e Si'i** Na'e nofo 'i heni 'a Siosefa mo 'Ema mei he 1834 ki he 1837. Na'e kamata heni hono liliu 'o e tohi 'a 'Ēpalahamé.

6. **'Ōfisi Paaki** Na'e fai 'i he fale ko 'eni 'a e *Lectures on Faith* (Ngaahi Malanga Fekau'aki mo e Tui). Na'e ui pea fakanofu heni 'a e Kau 'Aposteloto 'e Toko Hongofulu-Mā-Uá mo e Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulu. Na'e pulusi 'i heni 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ('uluaki pulusi), ko e Tohi 'a Molomoná (pulusi hono 2), nusipepa ko e *The Evening and the Morning Star*, *Latter Day Saints' Messenger and Advocate*, pea mo e ngaahi 'uluaki tatau 'o e *Elders' Journal*.
  7. **Tempale Ketilani** Ko e 'uluaki tempale 'eni 'i he kuonga ko 'eni. Na'e hā mai 'a Sisú Kalaisi 'o tali 'a e tempalé. Na'e hā mai 'a Mōsese, 'Ilaiaise, mo 'Ilaiaia 'o fakafoki mai 'a e ngaahi ki 'o e lakanga taula'eiki (vakai ki he T&F 110). Na'e toe fai foki heni 'a e ako 'a e Ako'anga 'o e Kau Palōfita. Ko e ngaahi fakahā 'eni na'e ma'u 'i heni: T&F 109, 110, 137.
- Ketilani** ('oku 'ikai fakapapau'í hono tu'ungá) Na'e tali 'i he 'aho 17 'o 'Aokosi 1835 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ke hoko ko ha tohi folofola. 'Oku kau 'i he ngaahi fakahā na'e ma'u 'i Ketilani 'a e T&F 41-50, 52-56, 63-64, 102-104, 106-110, 134, mo e 137. 'Oku fakamahino'í mai 'e he vahe 104 ha ngaahi koloa e ni'ihí 'a ia 'e lava 'o foaki ki he kāingalotu 'o e Siasí 'a ia na'a nau kau ki he lao 'o e me'a tahá ke hoko ko honau lakanga tauhi (vakai ki he veesi 19-46).

- Tau'atāina** INa'e fakahā mai ko e tu'unga mo'oni ia 'o Saitonē (vakai ki he T&F 573). Na'e tāpuaki 'a e kelekele ke tu'u ai 'a e tempale i he 'aho 3 'o Aokosi 1831. Na'e tuli mei ai 'a e Kāingalotū i he 1833.
- Vaitafe Taumātā'ū** Na'e fononga mai 'a Siosefa Sāmīta mo e 'Apitanga 'o Saitonē mei Ketilani, i 'Ohaio, ki Misuli i he 1834 ke toe fakafoki 'a e Kāingalotū i he Vahefonua Siakisoni ki honau kelekele. Na'e fakahā mai 'a T&F 105 i he kauvai 'o vaitafe ko 'eni.
- Hihifo Mama'o** Ko e kolo lahi taha 'eni 'o kau Māmōngā i Misuli. Na'e tāpuaki 'a e kelekele ke langa ai ha tempale i he feitu'u ko 'eni (vakai ki he T&F 115). Na'e ma'u 'e he Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofutulu-Mā-Uā ha tu mei he 'Eiki i he 'aho 8 'o Suluai 1838 ke nau 'alu 'o ngāue fakafai-fekau ki he 'Otu Motu Pilitiāniā (vakai ki he T&F 118).
- 'Ātama-'onitai-'Āmani** Na'e fakahā mai 'e he 'Eiki 'a e feitu'u ko 'eni 'a ia 'oku tu'u i he fa'ahi ki 'ounga 'o Mīsulī, ko e feitu'u fakataha anga lahi ia i he kaha 'u ia 'e ha'e ma'i ki ai 'a Sisi Kalaisi ke fē'iloaki mo 'Ātama mo hono hako mā'oni'oni (vakai ki he T&F 78:15; 107:53-57; 116).
- Fale Fakapōpula Lipeti** Na'e tuku pōpula hala'ī heni 'a Siosefa Sāmīta mo ha n'ihi kehe mei 'Isema 1838 ki 'Epelē 1839 ki e taimi 'eni na'e lahi ai 'a e ngāahi faingata'a 'a 'o e Siasi, ko ia na'e taupapa ai 'a Siosefa ki he 'Eiki ke ma'u ha fakahimino pea ne ma'u ai 'a T&F 121-123.
- Nāvū** 'Oku tu'u ia i he Vaitafe Mississippi, pea na'e hoko 'a e feitu'u ko 'eni ko e tānaki'anga ia 'o e Kāingalotū mei he 1839 ki he 1846. Na'e langa heni ha tempale, pea na'e kamata heni 'a e ngāahi ouau hangē ko e papitaiso ki he matē, ko e 'enitaumeni, mo e fakama'u 'o e ngāahi famili.
- Kātesi** Na'e fakapoongi heni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmīta mo hono tokoua ko Hallamē i he 'aho 27 'o Sune 1844 (vakai ki he T&F 135).
- Nofo'anga Fakafā'ahita'ū Momokō** Na'e hoko 'eni ko ha hetikuota ke nofo ai 'a e Kāingalotū (1846-48) i he 'enua fononga ki he Tele 'a Sōleki. Na'e fokotu'u 'a e 'Apitanga 'o 'Istalei ke nau fononga fakahihifo (vakai ki he T&F 136).
- Kauniseli Palafi** (Kanesivili) Na'e fokotu'u heni 'a e Kau Palēsiteni 'Ulaki ke poupu'i 'e he Kāingalotū i he 'aho 27 'o 'Isema 1847, pea hoko 'a Pilihihami 'ongki ko e Palēsiteni.

11. **Puepelo** Na'e tu'utu'uni ki ha kulupu 'e tolu na'a nau puke ke nau 'alu ki Puepelo 'o feinga ke nau fakakaake ai, pea na'a nau noto ai 'i he fa'ahitu momoko 'o e Kāingalotū 'i he 1838-39 ke Kāingalotu mei Missisipi. Na'e a'u mai 'a e ngaahi kaungā fononga ko 'eni ki he Tele'a Sōleki 'i Sitalai 1847.
12. **Seni Tiekō** Na'e fakakatoa 'e he Patāliōne Māmōngā 'enau fononga lalo kilomita 'e 3,200 mai ki heni 'i he 'aho 29 'o Samuāli 1847.
13. **Losi 'Eniselisi** Na'e faka atā heni 'a e Patāliōne Māmōngā 'i he 'aho 16 'o Sitalai 1847.
14. **Sākalamentō** Na'e 'i ai ha ri'hi 'o e kau mēmipa 'o e patāliōne 'a ia na'e faka atāa, na'a nau noto 'o ngata heni 'i he Sala Milī 'i he fetu'u fakahaake 'o e Vaitafe 'Amelika', a ia na'a nau tokoni ai ki hono ma'u 'o e kouā.
15. **Sōleki Siti** Na'e a'u mai 'a Pīlikihami 'ongi ki he Tele'a Sōleki 'i he 'aho 24 'o Sitalai 1847.

6. **Nāvū** Ko e heitukoa 'eni 'o e Siasī mei he 1839-46. Na'e hiki fakahihiho 'a e Kāingalotū hili hono fakapoongi 'o e Palōfita mo hono tokoua ko Hailame.
7. **Kauniselī Palafi** Na'e a'u mai ki heni 'a e kau paioniā 'i Sune 'o Sitalai 1846, pea na'e taki kiare kinautolu 'a Semisi 'Aleni.
8. **Nofo'anga Fakafāhita'u Momoko** Ko e heitukoa ia 'o e Siasī mei he 1846-48. Na'e 'alu atu mei ai 'a e uluaki kaungā fononga 'i 'Epeleli 1847, pea na'e taki 'a kinautolu 'e Palēsiteni Pīlikihami 'ongi 'i he 'enau fononga atu ki he Hihifo.
9. **Footi Leviniuefi** Na'e fakamaunū 'i heni 'a e Patāliōne Māmōngā, pea toki kamata 'enau fononga lalo ki he hihifo 'i 'Aokosi 1846.
10. **Sanita Fei** Na'e taki 'e Filipe Kuki 'a e Patāliōne Māmōngā 'i he 'enau laka atu mei heni 'i he 'aho 19 'o Okatopa 1846.

1. **Feietī** Na'e 'alu atu 'a e Palōfita ko Siosefa Samiā mei Feietī ki Ketilani, 'i 'Ohaō, 'i Sānuāli 'o e 1831. Na'e muumui atu 'iate ia 'a e ngaahi koto 'e tolu 'o e Siasī 'i Niu 'Tokē 'i 'Epeleli mo Mei 1831 'i he fekau mei he 'Eiki ke nau fakataha ki ai (vakati ki he T&F 37; 38).
2. **Ketilani** Ko e heitukoa ia 'o e Siasī mei he 'aho 1 'o Fēpueleli 1831 ki he 'aho 12 'o Sānuāli 1838, 'i he hiki 'a e Palōfita ki Hihifo Māmā'o, 'i Misuli.
3. **Tau'atāina** Na'e fakaha mai 'e he 'Eiki 'i Sitalai 1831 (vakati ki he T&F 57; 3) ko Tau'atāina 'a fetu'u 'e langa ai 'a Saionē. Na'e tui fakamalohi 'e ha kau fakatanga 'a e Kāingalotū mei he Vahefonua Siasikōni 'i Nōvema 1833.
4. **Lipeti** Na'e fakataha mai 'a e Kāingalotū mei he Vahefonua Siasikōni ki he Vahefonua Kelei mei he 1833 ki he 1836, 'i he tu'utu'uni ki nau hiki mei ai. Na'e tuku pōpūa 'a e Palōfita ko Siosefa Samiā mo ha ri'hi kehe 'i ai.
5. **Hihifo Māmā'o** Na'e fokotu'u heni ha fetu'u hūfanga'anga mo'o

1. VAO 'AKAU TAPŪ Na'e mamata 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitā ki he 'Uluaki Me'a-hā-māi 'i he vao 'akau ko 'eni 'oku ofi ki hono 'apí.

2. MO'UNGA KOMOLÁ MO E FEITU'U MANISESITĀ-PALEMAILÁ Na'e fakahinohino'i 'e he 'āngelo ko Molonai 'a Siosefa Sāmita ke 'alu 'o ma'u 'a e ngaahi peleti koulá 'a ia na'á ne tanu 'i he ki'i mo'unga ko 'eni. (Ko e ki'i Mo'ungá 'i he tafa'aki to'omata'u 'i lotomālié.)

3. FALE 'AKAU 'O SIOSEFA SĀMITA, KO E LAHÍ Ko e tatau 'eni 'o e fale na'e nofo ai 'a e fāfili Sāmitá 'i ha taimi 'e taha.

4. MĪSINI PAAKI MO E FALE PAAKI KALANITINĪ Na'e fai heni 'a hono 'uluaki pulusi 'o e Tohi 'a Molomoná.

5. VAITAFE SESIKUEHANÁ Na'e fakafoki mai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo e Faka-Melekisētékí 'i he kauvai 'o e vaitafe ko 'ení (vakai ki he T&F 13; 128:20).

6. FALE 'AKAU 'O PITA UITEMĀ, KO E LAHÍ Na'e langa 'a e tatau ko 'ení 'o e falé 'i he feitu'u na'e tu'u ai ia 'i hono fokotu'u 'o e Siasí 'i he 'aho 6 'o 'Epeleli 1830.

7. FALE KOLOA 'O E KAUTAHA NIUELI K. UITENIŌ Na'e ma'u heni 'a e fakahā ko ia 'oku ui ko e Lea 'o e Potō (vakai ki he T&F 89), fakataha mo ha ngaahi fakahā kehe.

8. 'API 'O STONE STONISONI Loloŋga 'a e nofo 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitā 'i he fale ko 'eni 'o fai hono liliu 'o e Tohi Tapū, na'ā ne ma'u ai mo Sitenei Likitoni ha fakahā 'a ia 'oku hoko he taimi ni ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 76, fakataha mo e ngaahi fakahā kehe.

9. **TEMPALE KETILANÍ** Ko e ‘uluaki tempale na’e langa ‘i he kuonga ko ‘ení, ‘i he 1836. Na’e hā mai ‘a Sisū Kalaisi, Mōsese, ‘Ilaiase, mo ‘Ilaisiā ‘i he tempale ko ‘ení, ‘o fakafoki mai ‘a e ngaahi ki ‘o e lakanga fakataula’eikí (vakai ki he T&F 110).

10. **KO E TELE’A KO ‘ĀTAMA-’ONITAI-’ĀMANÍ** Na’e fakataha mai ki heni ‘a ‘Ātama mo hono hako mā’oni’oni (vakai ki he T&F 107:53–57). ‘E fe’iloaki heni ‘a ‘Ātama, kau palōfita kehe, mo e Kau Mā’oni’oni tui faivelengá pea mo e Fakamo’uí ki mu’a ‘i He’ene Hā’ele ‘Anga Ua maí.

11. TU'UNGA 'O E TEMIPALE HIHIFO MAMA'Ó Na'e fekau 'e he 'Eikí ki he Kāingalotú 'i he 1836 ke nau langa ha temipale 'i heni (vakai ki he T&F 115:7–8). Na'e ta'ofi 'a 'enau langa iá 'e he fakatangá 'a e kau fakatangá.

12. FALE FAKAPŌPULA LIPETÍ Lolotonga hano tuku pōpula ta'e totonu heni (1838–39) 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, na'á ne ma'u ai 'a e fakahā ko ia 'oku hoko he taimi ni ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 121–123.

13. FALE NOFO'ANGA 'I NĀVUŪ Na'e hoko 'a e falé ni ko e 'api fakafāfili 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitā 'o kamata mei he 1843. Na'e hoko 'eni 'i he ngaahi 'aho na'e kamata ai 'a e Siasí ko ha senitā ki he mo'ui fakasōsiale 'a e Kāingalotú.

14. KO E FALE KOLOA PILIKI LANU-KULOKULA 'O E PALŌFITA KO SIOSEFA SĀMITĀ Na'e fokotu'u 'a e Fine'ofá 'i he fale ko 'eni 'i he 'aho 17 'o Mā'asi 1842.

15. TEMIPALE NĀVUÚ 'Oku faka'ali'ali mai 'i he fakatātā ko 'enī 'a e faka'ofu'ofa 'o e 'uluaki fale na'e langā, ki mu'a pea toki tutu ia 'i he 1848.

16. FALE FAKAPŌPULA KĀTESÍ Na'e fakapoongi 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmītā mo hono tokoua ko Hailamé 'i he falé ni 'i he 'aho 27 'o Sune 1844 (vakai ki he T&F 135).

17. FONONGA KI HE HIHIFÓ Na'e kolosi atu 'a e ngaahi 'uluaki sāliote 'i he Vaitafe Misisipí 'i he 'aho 4 'o Fēpueli 1846, 'i he kamata 'o e fononga fakahisitōlia ki he hihifó.

18. TEMIPALE SÖLEKÍ Na'e fe'unga mo e ta'u 'e 40 hono langa 'o e faka'ilonga mahu'inga ko 'eni 'i he Tele'a Sölekí.

NGAAHI MAPE MO E
NGAAHI TĀ 'O E
TOHI TAPŪ

Oku faka'ali'ali atu 'e he ngaahi tā ko 'eni 'o e ngaahi feitu'u mahu'ingá 'a e ngaahi fonua na'e hā'ele holo ai 'a Sisuú, mo e feitu'u na'e akonaki ai 'a e kau palōfita 'i he Tohi Tapú pea mo e feitu'u na'e hoko ai 'a e ngaahi me'a lahi 'i he folofolá. 'Oku 'oatu fakataha mo e tā taki taha ha ki'i fakamatala nounou ke tokoni atu kiate koe 'i ho'o akó. 'Oku tatau pē 'a e fika mo e 'ulu'i fakamatalá mo e fika mo e hingoa 'o e taá. 'Oku hanga 'e he 'uluaki palakalafi 'i lalo

'i he 'ulu'i fakamatalá 'o fakamatala'i 'a e feitu'u 'o e tā ko iá, pea 'oku kau ai 'a e ngaahi me'a mahu'inga ke te vakai ki ai, pea mo e tafatafa 'aki 'oku hanga ki ai 'a e tokotaha faitaá. Hili iá 'oku hoko hake leva 'a e ngaahi me'a mahu'inga taha na'e hoko 'i he folofolá 'i he feitu'u ko iá, fakataha mo e ngaahi potufolofolá koe'uhí ke ke lava 'o 'ilo'i 'a e feitu'u ke ke lau mei ai ke 'ilo ha ngaahi fakamatala lahi ange 'o kau ki he ngaahi me'a na'e hoko ko iá.

1. Vaitafe Nailá mo 'Isipite

Ko e fa'ahinga 'akau 'oku *tupu* 'i he ongo kauvai 'o e Vaitafe Nailá. 'Oku tu'u mei mui ai 'a e ngaahi feitu'u toafa mamate 'okú ne kápui ha kongá lahi 'o 'Isipite.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fuofua 'ilo'i 'a e fonuá 'e 'Isipitasi (Ēpa. 1:23–25). Na'e 'alu 'a 'Ēpalahame ki 'Isipite (Sēnesi 12:10–20; Ēpa. 2:21–25). Na'e fakatau 'a Siosefa ki 'Isipite, peá ne hoko ko ha pule, peá ne fakahaofi hono fāmilí mei he hongé (Sēnesi 37; 39–46). Na'e nofo 'a e ngaahi hako 'o Sēkopé 'i 'Isipite (Sēnesi 47; 'Eke. 1; 12:40). Na'e 'ilo'i 'e he 'ofefine 'o Feló 'a Mōsese 'i he Vaitafe Nailá peá ne tauhi mo lehilehi'i hake ia, ('Eke. 2:1–10). Na'e taki atu 'e Mōsese 'a e kakai 'Isilelí mei 'Isipite ('Eke. 3–14). Na'e 'alu 'a Mele, Siosefa mo Sīsū ki 'Isipite ke hao meia Hēlota (Mātiu 2:13–15, 19–21). 'E 'ilo'i 'e he kakai 'Isipité 'a e 'Eikí 'i he ngaahi 'aho faka'osí, pea 'e tāpuaki'i 'e he 'Eikí 'a 'Isipite (Īsaia 19:20–25). (Vakai ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Isipite.")

2. Mo'unga Sainá (Hōlepi) mo e Toafa Sainá

Ko e ngaahi mo'unga mahu'ingá 'a e tumutumú 'o Sepeli Musá (Mo'unga 'o Mōsese). 'Oku 'i ai 'a e ngaahi feitu'u lahi 'oku pehē ko e Mo'unga Sainá. Ko e taha 'o e ngaahi feitu'u 'oku manakoa angé ko Sepeli Musa.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e hā mai 'a e 'Otuá kia Mōsese 'o foaki mai kiate ia 'a e Fekau 'e Hongofulú ('Eke. 19–20). Na'e mamata mo fetu'utaki ai mo e 'Otuá 'a Mōsese, 'Ēlone, mo e toko ua 'i he ngaahi foha 'o 'Ēloné, mo e kaumātu'a 'e toko 70 ('Eke. 24:9–12). Na'e fai mai ai 'e he 'Otuá 'a e ngaahi fakahinohino kia Mōsese 'o kau ki hono langa 'o e tāpanekalé, ('Eke. 25–28; 30–31). Na'e hū 'a e kakai 'Isilelí ki ha 'uhiki'i pulu koula 'a ia

na'a nau fakaloto'i 'a 'Ēlone ke ngaohi ('Eke. 32:1–8). Na'e hola mai 'a 'Ilaisiá ki he fonua ko 'eni mei he Tele'a Sēsiliá, 'a ia na'e nofo ai 'a e Kuini ko Sisipelí (1 Ng. Tu'i 19:1–18). Na'e fefolofolai foki ai 'a 'Ilaisiá pea mo e 'Otuá (1 Ng. Tu'i 19:8–19).

3. Toafa Siuteá pea mo e Tahi Maté

Hanga fakatonga-hahake ki he Toafa Siuteá. 'Oku hā mai mei mui 'a e Tahi Maté.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e hoko 'a e Toafa Siuteá ko ha hūfanga'anga mahu'inga 'i ha ngaahi vaha'ataimi lahi 'o e hisitōlia 'i mu'a. Na'e toitoi ai 'a Tēvita mei he Tu'i ko Saulá (1 Sam. 26:1–3). Na'e 'aukai ai 'a Sīsū 'i he 'aho 'e 40 mo e pō 'e 40 (Mātiu 4:1–11; Ma'ake 1:12–13). Na'e ngāue 'aki 'e Sīsū 'a e hala mei Selūsalema ki Selikó 'o fou atu 'i he toafa Siuteá, ko e makatu'unga ia ki he talanoa fakatā ki he Tangata Samēlia leleí, koe'uhí he na'e faingofua hono 'ohofi 'o e kakai fononga tāutaha 'i he feitu'u ko iá (Luke 10:25–37). (Vakai ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Tahi Maté.")

4. Kātesi-pānia

Ko ha vakai fakatokelau-hahake atu 'eni ki he fu'u tele'a toafa lahi ('a ia na'e toe ui ko e uatí [wadi]), 'a ia 'oku tu'u ai 'a Kātesi-pānia. 'Oku hanga 'e he vaitafe 'oku tafe mai heni 'i he fa'ahita'u 'uhá 'o ngaohi 'a e feitu'u ko 'eni 'i he toafa Siní ke hoko ko ha feitu'u ma'ui'ui mo kelekele mo'ui.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Mahalo ko e feitu'u 'eni na'e fekau'i atu mei ai 'e Mōsese 'a e kau tangata 'e toko 12 ke mataki 'a e fonua ko Kēnaná (Nōmipa 13:17–30). Na'e hoko ia ko e 'apitanga tu'u ma'u 'o e kakai 'Isilelí lolotonga 'a e ta'u 'e 38 'o e ta'u 'e meimei 40 'o 'enau fefononga'aki holo 'i he toafá (Teut. 2:14). Na'e mate pea tanu heni 'a Meliame

(Nōmipa 20:1). Ko e feitu'u 'eni na'e hoko ai 'a e angatu'u 'a Kolá, pea lāunga ai 'a e kakai, pea mo e moto 'o matala 'a e tokotoko 'o 'Ēloné (Nōmipa 16–17). Na'e ofi mai ki he feitu'u ko 'eni 'a e fu'u maka ko ia na'e taa'i 'e Mōsese 'o puna mei ai 'a e va'i (Nōmipa 20:7–11).

5. Ngaahi Fonualoto 'o e Kau Pēteliaké

Ko e taha 'eni 'o e ngaahi fale ongoongoa taha 'i he Fonua Tapú kotoa. Na'e langa ia 'i Hepeloni 'e he Tu'i ko Hēlotá, 'i he feitu'u 'oku pehē na'e tu'u ai 'a e 'ana ko Makipilá, 'a ia na'e fakatau 'e 'Ēpalahame ke hoko ko e fa'i-toka fakafāmilī (Sēnesi 23).

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Ko e feitu'u 'eni na'e tanu ai 'a Sela (Sēnesi 23) mo 'Ēpalahame (Sēnesi 25:9). Na'e tanu *foki* heni mo 'Aisake, Lepeka, mo Lia (Sēnesi 49:30–31). Na'e 'omi 'a e sino 'o Sēkopé mei 'Isipite ki Kēnani 'o tanu 'i he 'aná (Sēnesi 50).

6. Feitu'u Fonua Mo'unga'ia 'o Siuteá

'Oku kilomita nai 'e 56 hono lōloa 'o e feitu'u fonua mo'unga'ia 'o Siuteá, pea kilomita 'e 27 hono maokupú. 'Oku makamaka'ia 'a e kongá lahi 'o e feitu'u fonua ko 'eni pea 'oku si'isi'i ha me'a 'e lava 'o tupu ai. 'Oku hanga 'e ha ngaahi tele'a 'o vahevahe 'a e ngaahi mo'ungá, pea 'oku kekelele mo'ui 'a e feitu'u fonua ko iá. Na'e nofo'i 'a e 'otu mo'unga ko 'eni 'e he kakai 'Isilelí 'i he kuonga mu'á, 'o nau ngāue 'aki 'a e ngaahi mo'ungá ke hoko ko honau malu'i mei ha kakai 'e 'oho mai kiate kinautolu. 'Oku tu'u 'a Selūsalema 'i he feitu'u fonua ko 'eni.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e tala'ofa 'e he 'Eiki 'a e fonua ko 'eni kia 'Ēpalahame mo hono hakó (Sēnesi 13:14–18; 17:8). Na'e tanu 'a Sela mo 'Ēpalahame 'i he 'ana ko Makipilá, 'i Hepeloni (Sēnesi 23:19; 25:9). Na'e kapa 'e Tēvita 'a Selūsalema mei he kakai Sēpusi (2 Sam. 5:4–9). 'Oku lahi ange 'a e ngaahi me'a 'oku tohi 'i he Fuakava Motu'á na'e hoko 'i he ngaahi feitu'u mo'unga ko 'eni 'i he ngaahi me'a na'e hoko 'i ha toe feitu'u kehe.

7. Pēteliheima

'Oku hā 'i he tā ko 'eni 'a e ngaahi tafungo-funga makamaka mo e ngaahi feitu'u musie 'o e kau tauhi-sipí 'i mu'a, pea mei mui 'a e kolo ko Pēteliheima 'i he 'ahó ni.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e tanu ofi heni 'a Lēsieli (Sēnesi 35:16–20). Ne nofo heni 'a Lute mo Pōasi (Lute 1:19–2:4). Na'e 'alo'i heni 'a e Tu'i ko Tēvita pea pani ai ia ko e tu'i (1 Sam. 16:1–13). Na'e 'alo'i heni 'a e Fakamo'uí, pea na'e hū ai kiate ia 'a e kau tauhi-sipí mo e kau tangata potó (Mātiu 2:1–11; Luke 2:4–16). (Vakai ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Pēteliheima.")

8. Selūsalema

Hanga fakatokelau. 'Oku 'i he lotomālie 'o e taá ha fale tapu 'o e kau Mosilemi 'oku fuopotopoto pea 'ato koula, pea 'oku ui ia ko e Dome of the Rock. Na'e lotu 'a e kakai Siú 'i ha ngaahi tempale 'a ia na'e tu'u 'i feitu'u ko 'eni. Na'e hanga 'e he ngaahi 'ā ofi ki he Dome of the Rock 'o 'aa'i 'a e kolo motu'a 'o Selūsalema. 'Oku 'i he to'omata'ú 'a e Tele'a 'o Kitiloní. 'Oku 'i he tafa'aki ki to'omata'ú 'aupitó 'a e Mo'unga 'o e 'Ōlivé. 'Oku pehē na'e tu'u ki he tokelau 'o e Dome of the Rock 'a Kolokota pe ko Kalevale.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e ui 'a Selūsalema ko Sēlemi 'i mu'a (Same 76:2). Na'e totongi 'e 'Ēpalahame 'ene ngaahi vahe-hongofulú kia Melekisēteki (Sēnesi 14:18–20). Na'e ha'u 'a 'Ēpalahame ke feilaulau 'aki 'a 'Aisake (Sēnesi 22:2–14). Na'e kapa 'e he Tu'i ko Tēvita 'a Selūsalema mei he kakai Sēpusi (2 Sam. 5:4–9). Na'e langa 'e he Tu'i ko Solomoné ha tempale (1 Ng. Tu'i 6–7). Na'e 'alu atu mei ai 'a Lihai ki ha fonua 'o e tala'ofá (1 Nifai 1:4; 2). Na'e ngāue ai, mo fai 'a e fakalelei ki he angahalá pea toe tu'u ai 'a e Fakamo'uí (Mātiu 21–28). Na'e faka'auha 'a Selūsalema 'i he hili ha taimi si'i mei he pekia 'a e Fakamo'uí 'o hangē ko 'Ene kikité (SS—M 1:3–20). 'E toe kapa 'a Selūsalema 'i he ngaahi 'aho faka'osí ('Isikeli 38–39; Sioeli 2–3; Fakahā 11; 16). 'E hā mai heni 'a e Fakamo'uí ki mu'a 'i he Hā'ele 'Anga Uá (Sākalaia 12–14; T&F 45:48–53). (Vakai ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Selūsalema," "Sēlemi.")

9. Tempale 'o Hēlotá

'Oku hā 'i he tā ko 'eni hā sipinga 'i he 'ahó ni 'o e tempale 'o Hēlotá 'o hangē ko ia na'e langa 'i he ta'u T.S. 67. 'Oku hanga 'e he 'ā ko ia 'oku takataki 'i he tempalé 'o 'aa'i 'a e potu ko ia na'e 'i ai 'a e Potu Toputapú; ko e potu tapú, mo e ngaahi loto'ā lalahi 'e tolu.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e 'oatu 'e Siosefa mo Mele 'a e ki'i pēpē ko Sisuú 'i he temipalé (Luke 2:22–38). Na'e akonaki 'a e Fakamo'uí 'i he temipalé 'i hono ta'u 12 (Luke 2:41–46). Na'e kapusi 'e he Fakamo'uí 'a e kau fetongi pa'angá mei he temipalé (Mātiu 21:12–13) pea Ne kikitē 'i a hono faka'auha 'o e temipalé (Mātiu 24:1–2). 'E langa ha temipale 'i Selūsalema 'i he kaha'ú ('Isikeli 40–48; Sākalaiā 8:7–9). (Vakai ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Temipale, Fale 'o e 'Eiki.")

10. Ngaahi Sitepu ki he Temipalé

Na'e vahevahe 'a e temipalé ki ha ngaahi loto'ā 'e fā, pea na'e tu'u 'a e ngaahi loto'ā tau-potu ki tu'ā 'i he feitu'u 'oku mā'ulalo ai 'a e kekelé. Na'e hū mai 'a e kau lotu 'i he temipalé 'i ha ngaahi matapā kehekehe, pea kau ai 'a e ngaahi matapā ko ia 'oku kaka hake ki ai 'i he ngaahi sitepu ko 'eni ki he ngaahi loto'ā 'i tu'ā pea hū atu ai ki he ngaahi loto'ā 'i lotó. Kuo lau afe ha kakai kuo nau kaka hake 'i he ngaahi sitepu ko 'eni 'i he ngaahi ta'u lahi, pea na'e kau ai 'a e 'Alo 'o e 'Otuá. 'I he hanga 'e he kau tau 'a Taitusí 'o faka'auha 'a e temipalé 'i he ta'u t.s. 70, na'e fonu 'a e ngaahi sitepú 'i he veve kehekehe. Na'e toe keli hake ia 'i hono keli hake 'o e konga ko 'eni 'o e kolo motu'a 'o Selūsalemá.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e mamata 'a 'Isikeli 'i ha me'a-hā-mai ki hono lahi mo hono fōtunga 'o e temipale 'i he kaha'ú ('Isikeli 40). (Vakai ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Temipalé, Fale 'o e 'Eiki.")

11. Mo'unga 'o e 'Ōlivé, Pa'ake 'o 'Oasoni Haití

'Oku vakai fakatonga-hihifo atu 'a e tā ko 'eni ki Selūsalema mei he Pa'ake 'o 'Oasoni Haití 'i he Mo'unga 'o e 'Ōlivé. 'Oku tu'u 'i he tahifohifo fakahihifo 'a e Ngoue ko Ketisemani. Na'e kaka hake 'a 'Eletā 'Oasoni Haití 'i he 'aho 24 'o 'Okatopa 1841 'i he Mo'unga 'o e 'Ōlivé pea ne fai ha lotu fakakikite 'i hono fakatapui ia ki he foki mai 'a e fānau 'a 'Ēpalahamé pea mo hono langa hake 'o e temipalé.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e hanga 'e Loma 'o faka'auha 'a Selūsalema 'i he ta'u t.s. 70 'o hangē ko hono kikitē 'i ia 'e he

Fakamo'uí (vakai ki he SS—M 1:23). 'E toe tu'u 'a e Fakamo'uí 'i he Mo'unga 'o e 'Ōlivé ki mu'a 'i He'ene hā mai ki he māmani kotoa. (Vakai ki he Sākalaiā 14:3–5; T&F 45:48–53; 133:19–20; Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "'Ōlive, Mo'unga 'o e.")

12. Ngoue ko Ketisemani

Na'e fai 'a e tā 'o e fu'u 'ōlive motu'a ko 'eni 'i he fetu'u na'e tu'u ai 'a e Ngoue ko Ketisemani. Na'e lotu 'a e Fakamo'uí 'i ha feitu'u ofi mai ki heni hili 'ene 'alu atu mei he loki 'i 'olungá 'i he pō na'e lavakí 'i ai iá.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e kamata heni 'a e mamahi'ia 'a Sisū Kalaisi koe'uhi ko e ngaahi angahala 'a e fa'hinga 'o e tangatā (Mātiu 26:36–44; Ma'ake 14:32–41; T&F 19:16–19). Na'e lavakí 'i ia 'e Siutasi 'Isikaliote 'i he hili 'Ene lotú, pea na'e lí'aki ia 'e he'ene kau ākongá 'i ha ki'í vaha'ataimi sí'í hili hono puke ia 'i he ngoué (Ma'ake 14:50) (Vakai ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Ketisemani.")

13. Kolokota

'Oku hangē 'a e fōtunga 'o e fu'u maka ko 'eni ko ha fo'i 'ulu pokó pea 'oku tu'u ia 'i tu'a 'i he Matapā ki Tāmasikusi 'o Selūsalemá. Ko e feitu'u 'eni 'oku pehē na'e kalusefai ai 'a Sisū Kalaisi.

Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Hili hono kau'ima'ia 'i mo hono manukí 'i 'o Sisuú, na'e 'ave ia ki he potu 'oku "ui ko Kolokota, . . . ko e potu 'o e 'ulu pokó," pea na'e kalusefai ia 'i ai (Mātiu 27:26–35; Sione 19:17–18). (Vakai ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Kolokota.")

14. Fonualoto 'i he Ngoué

Ko e feitu'u 'eni 'oku pehē na'e telio ai 'a e Fakamo'uí. Na'e pehē 'e ha kau palōfita tokolahi 'i he onoponi na'e telio 'a e sino 'o e Fakamo'uí 'i he fonualoto ko 'eni 'i he ngoué.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Hili 'a e pekia 'a e Fakamo'uí 'i he funga kolosí, na'e tuku leva hono sinó 'i ha fonualoto 'a ia na'e tā mei he maká (Mātiu 27:57–60). 'I he 'aho hono tolú, na'e 'alu atu ha kau fefine ki he fonualotó, ka na'a nau 'ilo'í 'oku 'ikai 'i ai 'a e sino 'o e Fakamo'uí (Mātiu 28:1; Sione 20:1–2). Na'e 'alu foki mo e ongo 'Aposetolo ko Pita mo Sioné ki he fonualotó pea na'á na 'ilo'í 'oku

'ikai 'i ai 'a e sino 'o e Fakamo'uí (Sione 20:2-9). Na'e hā 'a e 'Eiki kuo toe tu'ú kia Mele Makiteline (Sione 20:11-18).

15. Selikō

'Oku hā 'i he tā ko 'enī 'a e ngaahi 'akau 'oku tupu he 'ahó ni 'i Selikoó. Ko ha kolo ia na'e 'aa'í 'i he kuonga mu'á 'i he tele'a 'o e Vaitafe Soatani, 'a ia 'oku mita 'e 252 mā'ulalo hifo 'i he fukahi tahí. Ko ha feitu'u mahu ia 'i he ngaahi me'a fakangoué, 'a ia 'oku mo'ui mo fua lahi ai 'a e paame teiti mo e sitilasí ('akau hangé ko e molí). 'Oku hā mei mui 'a e mo'unga 'oku pehē ko e Mo'unga 'o e 'Ahi'ahí (Mātiu 4:1-11).

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e kolo-si 'a Siosuia mo e fānau 'a 'Isilelí 'i he Vaitafe Soatani 'i he'enau hū mai ki he fonua 'o e tala-'ofá 'o ofi mai ki he feitu'u ko 'enī (Siosuia 2:1-3; 3:14-16). Na'e ngaahi 'e he 'Eiki 'i ha founa faka'ofa ke holo 'a e ngaahi 'ā 'o e koló ki mu'a 'i he 'ao 'o e kau tau 'a 'Isilelí (Siosuia 6; vakai foki ki he Hepelū 11:30). Na'e fakamala'ia'í 'e Siosuia 'a e koló (Siosuia 6:26), pea na'e fakahoko ia (1 Ng. Tu'í 16:34). Na'e toe fakamo'ui 'e 'Ilaisa 'a e ngaahi vai 'o Selikoó (2 Ng. Tu'í 2:18-22). Na'e fou mai heni 'a e Fakamo'uí 'i he'ene fononga faka'osi ki Selūsalemá, 'o ne fakamo'ui ai 'a e tangata kui ko Patimiusí, pea nofo mo Sākeasi ko e tangata tñaki tukuhaú (Ma'ake 10:46-52; Luke 18:35-43; 19:1-10). Na'e kau 'a e hala ki Selikō mei Selūsalemá 'i he talanoa fakatātā 'o e Tangata Samēlia Leleí (Luke 10:30-37).

16. Sailo

Ko e vakai fakahihifo atu 'eni ki he me'a 'oku kei toe 'i he kolo fakakuongamu'a ko 'enī 'i he tafa'aki fakato'ohema mei lotomālié. 'Oku tu'u ia 'i ha ki'i mo'unga fuopotopoto 'oku ātakai'í 'e ha ngaahi mo'unga mā'olunga ange.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fakatahataha mai 'a e ngaahi fa'ahinga 'o 'Isilelí ki ai 'o ma'u honau 'inasi 'i he vahevahe 'o e fonuá (Siosuia 18-22). Na'e fokotu'u heni 'a e tāpanekalé mo e puha 'o e fuakavá, pea tu'u ia 'i ai 'o laulau senituli (Siosuia 18:1). Na'e lotu heni 'a 'Ana mo fakatapui 'ene tama ko Samuelá 'i he ngāue 'a e 'Eiki (1 Sam. 1). Na'e 'ave 'e he kakai 'Isilelí 'a e puha 'o e fuakavá mei Sailo pea na'e ikuna'í kinautolu 'e he kau

Filisitíá, pea na'a nau 'ave 'a e puha 'o e fua-kavá (1 Sam. 4:1-11).

17. Mo'unga Kelisimí mo e Mo'unga 'Ipalé

Hanga fakahihifo. 'Oku tu'u 'i he to'ohemá 'a e Mo'unga Kelisimí pea 'i he to'mata'ú 'a e Mo'unga 'Ipalé. 'Oku hā 'i he tā ko 'enī 'a e kolo ko Napelusi 'i he 'ahó ni. Na'e tu'u 'a e kolo 'i he kuonga mu'a ko Sikemí 'i he tele'a 'i lalo 'i he vaha'a 'o e ongo mo'ungá.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e mālōlō 'a 'Epalahame 'i Sikemí (Sēnesi 12:6-7). Na'e mālōlō heni 'a Sēkope peá ne fakatau ha konga fonua (Sēnesi 33:18-20). Na'e hoko 'a e Mo'unga Kelisimí ko e mo'unga 'o e tāpuakí, kae hoko 'a e Mo'unga 'Ipalé ko e mo'unga 'o e fakamala'ia'í (Teut. 27-28). Na'e fokotu'u 'e Siosuia 'i he Mo'unga 'Ipalé ha maka-fakamanatu 'a ia na'e tohi ai 'a e fonu 'a Mōsesé peá ne lau 'a e fonó ki he kakai 'Isilelí (Siosuia 8:30-35). 'Oku tanu 'a e ngaahi hui 'o Siosefá 'i Sikemí (Siosuia 24:32).

18. Tōtani 'i Samēlia

'Oku 'iloa 'a e feitu'u fonua ko 'eni 'o e Fonua Tapú 'i he ngaahi mo'unga mā'olunga pea mo e ngaahi tele'a. Ko e feitu'u musie lelei ia. Na'e foaki 'a e feitu'u fonua ko 'enī kia Manasi 'i he taimi na'e nofo'í ai 'e he kakai 'Isilelí 'a e fonuá.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fakatau atu 'a Siosefá ki 'Isipite 'i he Tele'a Totani (Sēnesi 37:12-28). Na'e hanga 'e 'Ōpataia 'o fakahaofi ha kau palōfita 'e toko teau 'i he'ene fufuu'í kinautolu 'i he ngaahi 'ana he taimi na'e feinga ai 'a Sisipeli ke tāmata'í 'a e kau palōfita 'o 'Isilelí (1 Ng. Tu'í 18:13). Na'e hanga 'e he kau tau Siliá 'o 'ātakai'í 'a 'Ilaisa mo 'ene tamaio'eiki, pea na'e fakahaofi ia 'e he 'Eiki 'i ha founa faka'ofa (2 Ng. Tu'í 6:13-23).

19. Sesalia pea mo e Toafa Tokalelei 'o Sāloni ki Kāmeli

Hanga fakatokelau ki he taulanga 'o Sesalia 'i he kuonga mu'á. 'Oku 'asi mai foki mo e 'otu mo'unga Kāmeli 'i he konga ki 'olunga 'o e taá.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fehangahangai 'a 'Ilaisiā mo e kau palōfita loi 'a Pēali 'i he Mo'unga Kāmeli (1 Ng. Tu'í 18). 'Oku tu'u 'i he hahake 'o Sesaliá 'a e Via Maris (Hala Tahí) pea ko ha hala mahu'inga ia 'i he kuonga mu'á. Na'e hili hano ma'u 'e Pita ha

me'a-hā-mai fakaofa lolotonga 'o ha'ane 'i Siopa, na'á ne kamata leva ke fai 'a e ngāue fakafaifekau ki he kau Senitailé 'i ha'ane ako'i ha 'eikaitau Loma ko hono hingoá ko Koniliusi 'i Sesalia (Ngāue 10). Na'e malanga mo nofo heni 'a Filipe, pea na'e 'i ai hono ngaahi 'ofefine' e toko fá 'a ia na'a nau kikite (Ngāue 8:40; 21:8-9). Na'e hoko 'a Paula ko ha pōpula 'i he koló ni 'i ha ta'u 'e ua (Ngāue 23-26). Na'á ne malanga kia Filike, Fesitō, mo Hēlota 'Akilipa II, 'a ia na'e folofola ange kiate ia 'o pehē, "Kuó ke meime'i fakahema'i au ke u hoko ko ha Kalisitiane" (Ngāue 26:28).

20. Siopa

Hanga fakatokelau-hihifo ki he taulanga 'o e kolo ko Siopá.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e 'alu 'a Siona ki Siopa ke heka vaka ai ki Tāsisi (Siona 1:1-3). Ko Siopa 'a e taulanga na'e ngāue 'aki 'e Solomone pea mo Selupēpeli ki mui mai ki hono uta mai 'o e 'akau mei he ngaahi vao 'akau sita 'o Lapanoní ki hono langa 'o hona ongo tempalé (2 Fkmtl. 2:16; 'Ēsela 3:7). Na'e fokotu'u hake heni mei he maté 'e Pita 'a Tapaita, 'a ia 'oku toe ui foki ko Toakasi (Ngāue 9:36-43). Na'e mamata 'a Pita 'i he me'a-hā-mai ki he fanga manu ma'a mo e fanga manu 'oku ta'ema'a, 'o fakahā mai ai kiate ia 'a e fie ma'u ke kamata 'a e ngāue fakafaifekau ki he kau Senitailé (Ngāue 10). Na'e tū'uta heni 'a 'Oasoni Haití 'i he 1841 ke fakatapu'i 'o e Fonua Tapú.

21. Tele'a Sesililí

Hanga fakahihifo mei he tumutumu 'o e Mo'unga Tēpoá ki ha kongá 'o e Tele'a Sesililí. Neongo 'oku lau 'a e Tele'a Sesililí ko ha fu'u tele'a lahi pē 'e taha, ka ko ha ngaahi tele'a kehekehe ia 'okú ne fakafehokotaki 'a e Feitu'u Tokalelei 'o Akó mo e Tele'a Soataní pea mo e feitu'u fonua 'o e Tahi 'o Kālelí. Hangē ko 'ení, 'oku tu'u 'a e Tele'a 'o Mekitó 'i he kongá fakahihifo 'o e tele'á. Na'e hoko 'a e Tele'a Sesililí ko e hala mahu'inga ia ke kolosi ai 'i he Fonua Tapú mei he Tahi Metiteleniané ki he hihifó pea mo e Tele'a Soataní ki he hahaké.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fou mai 'i he tele'a ko 'ení 'a e hala lahi na'á ne fakafehokotaki 'a 'Isipite mo Mesopotēmiá, pea na'e lahi ha ngaahi tau na'e fai heni

(Fakamaau 1:22-27; 5:19; 2 Ng. Tu'i 23:29-30). 'Oku kamata 'a e tau lahi fakamuimui 'i he fonua ko 'ení 'aki 'a e tau 'o 'Amaketoné, 'a ia 'e fai ia 'i ha ki'i taimi si'i ki mu'a 'i he Hā'ele 'Anga Ua mai 'a e Fakamo'uí; pea na'e ma'u hono hingoá mei he Hā Mekitone, pe Mo'unga 'o Mekitó ('Isikeli 38; Sioeli 3:9-14; Sākalaia 14:2-5; Fakahā 16:14-16).

22. Mo'unga Tēpoá

Hanga fakatokelau-hihifo. Ko e Tele'a Sesililí 'a e ngaahi fonua tokalelei ko ia 'oku 'ātakai'i 'a e Mo'unga Tēpoá, pea 'oku toe ui foki ia ko e Toafa Tokalelei 'o 'Esitaloní. 'Oku tu'u 'a Nāsaleti 'i he ngaahi mo'unga 'i he tafa'aki 'e taha 'o e Mo'unga Tēpoá.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e tānaki fakataha 'e Tēpola mo Pēlaki 'a e ngaahi kau tau 'a e 'Eikí ke tau'i 'a Sapini ko e tu'i 'o Hasoá (Fakamaau 4:4-14). Ko e Mo'unga Tēpoá, ko e taha ia 'o e ngaahi feitu'u 'oku pehē na'e hoko ai 'a e liliu 'a e Fakamo'uí (Mātiu 17:1-9); ko e mo'unga 'e tahá ko e Mo'unga Heamoní. (Vakai ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Liliú.")

23. Tahi 'o Kālelí mo e Mo'unga 'o e Malanga 'i he Mo'ungá

Hanga fakatonga-hihifo ki he tuliki fakatokelau-hihifo 'o e Tahi 'o Kālelí, 'a ia ko ha ano vai ia 'o e vai melie. 'Oku tu'u 'a Taipiliō 'i he kauvai 'e tahá pea ki he tuliki taupotu ki to'ohema 'o e taá. Ko e ki'i mo'unga ko ia 'i lotomālié ko e ki'i mo'unga ia 'oku lau ko e Mo'unga 'o e Malanga 'i he Mo'ungá. 'Oku tu'u 'a Kapaneume mei he to'ohemá, ka 'oku 'ikai 'asi ia 'i he taá.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fakahoko 'e he Fakamo'uí ha kongá lahi 'o 'ene ngāue fakafaifekau 'i he mo'ui fakamatelié 'i he feitu'u ko 'ení. Na'á ne ui mo fakanofa ai 'a e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu-Mā-Uá (Mātiu 4:18-22; 10:1-4; Ma'ake 1:16-20; 2:13-14; 3:7; 13-19; Luke 5:1-11); na'a Ne ako'i ai 'a e Malanga 'i he Mo'ungá (Mātiu 5-7); pea akonaki ai 'i he ngaahi talanoa fakatātā (Mātiu 13:1-52; Ma'ake 4:1-34). Na'á Ne fai ha ngaahi mana 'i ai, 'a ia na'e kau ai 'a 'ene: fakamo'ui ha tangata kilia (Mātiu 8:1-4); lolomi 'a e matangí (Mātiu 8:23-27); kapusi 'a e kau tēvoló mei ha talavou, pea nau 'alu 'o hū 'i he fanga puaka 'o nau lele 'o tō ki he tahí (Ma'ake

5:1–15); fokotu'u hake mei he maté 'a e 'ofefine 'o Sailosí (Mātiu 9:18–19, 23–26; Ma'ake 5:22–24, 35–43); fafanga 'a e toko 5,000 mo e toko 4,000 (Mātiu 14:14–21; 15:32–38); fekau 'ene kau ākongá ke nau lí 'enua kupengá, pea nau ma'u ai 'a e ika lahi 'aupito (Luke 5:1–6); fakamo'uí 'a e fu'u kakai tokolahi (Mātiu 15:29–31; Ma'ake 3:7–12);); hā mai 'i he hili 'ene toetu'u ke ako'i 'ene kau ākongá. (Ma'ake 14:27–28; 16:7; Sione 21:1–23).

24. Kapaneume

'Oku tu'u 'a Kapaneume 'i he kauvai tokelau 'o e Tahí 'o Kālelí, pea ko e feitu'u mahu'inga ia ki he ngāue fakafaifekau 'a Sísū 'i Kālelí (Mātiu 9:1–2; Ma'ake 2:1–5). Ko ha taulanga mahu'inga mo lelei ia ki he toutai pea mo e feitu'u fakakomēsiale mahu'inga ia, pea na'e nofo ai 'a e kau Senitaile mo e kau Siu fakatou'osi. Mahalo na'e 'ikai tokolahi ange 'i he kakai 'e toko 1,000 'a e tokolahi 'o e kakai 'i ai 'i he senituli 'uluaki. Na'e tu'u 'a Kapaneume 'i he fetaulaki'anga 'o e ngaahi hala fefakatau-aki mahu'inga, pea ma'ui'ui mo mo'ui 'a e kelekele na'e 'ataki'i iá. Na'e hanga 'e he kau sōtia Lomá 'o langa ha ngaahi fale kaukau-anga mo e ngaahi fale tuku'anga koloa 'i heni, pea na'e tokoni ia ki he mauu hono fokotu'u-tu'u fakasōsiale mo e ngaahi fale lelei na'e langa ma'á e kakai. Neongo 'a e ngaahi mana lahi na'e fai 'i heni, ka na'e hanga 'e he tokolahi 'o e kakai 'o fakafisinga 'a e ngāue fakafaifekau 'a e Fakamo'uí. Na'e hanga ai 'e Sísū 'o fakamala'ia'i 'a e koló (Mātiu 11:20, 23–24). Na'e 'ikai fuoloa kuo faka'auha 'a Kapaneume pea 'oku 'ikai ke toe nofo'i ia.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e lau 'a Kapaneume ko e "koló" ia 'o e Fakamo'uí (Mātiu 9:1–2; Ma'ake 2:1–5). Na'á ne fai ha ngaahi mana lahi 'i he feitu'u ko 'eni. Hangē ko 'eni, na'á ne fakamo'ui ha kakai tokolahi (Ma'ake 1:32–34), kau ai 'a e tamaio'eiki 'a ha 'eikitau (Luke 7:1–10), mo e fa'e 'i he fono 'a Pitá (Ma'ake 1:21, 29–31), mo e tangata pipiki na'e tukutuku hifo mei he 'ato 'o e falé (Ma'ake 2:1–12), mo e tangata na'e pipiki hono nimá (Mātiu 12:9–13). Na'e kapusi heni 'e Sísū 'a e ngaahi laumalie 'uli tokolahi (Ma'ake 1:21–28, 32–34), pea fokotu'u hake 'a e 'ofefine 'o Sailosí mei he maté (Ma'ake 5:22–24, 35–43), pea ne fai mo e malanga fekau'aki mo e mā 'o e mo'ui 'i he fale lotu 'i

Kapaneume (Sione 6:24–59). Na'e fekau 'e he Fakamo'uí kia Pita ke 'alu 'o toutai'i mai ha ika mei he Tahí 'o Kālelí, 'o fakaava hake hono ngutu, pea to'o mei ai ha pa'anga maka 'o totongi 'aki ia 'a e tukuhau (Mātiu 17:24–27).

25. Vaitafe Soatani

'Oku kamata 'a e Vaitafe Soatani 'i he tokelau 'o e Tahí 'o Kālelí 'o tafe mai ki ai, pea tafe atu mei ai ki he Tahí Maté 'i he tongá.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fili 'e Lote 'a e ngaahi toafa tokalelei 'o Soatani ma'ana (Sēnesi 13:10–11). Na'e vaeua 'e Siosiuá 'a e ngaahi vai, pea lava 'a e kakai 'Isilelí 'o kolosi atu ai ki he fonua 'o e tala'ofá (Siosiuá 3:13–17; 4:1–9, 20–24). Na'e vaeua 'e 'Ilaisiá mo 'Ilaisa 'a e ngaahi vai (2 Ng. Tu'i 2:5–8, 12–14). Na'e fakamo'ui 'a Neamani mei he kiliá (2 Ng. Tu'i 5:1–15). Na'e papitaiso ai 'e Sione ko e Papitaisó 'a e kakai tokolahi, kau ai 'a e Fakamo'uí (Mātiu 3:1–6, 13–16). (Vakai ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Vaitafe Soatani.")

26. Sesalia Filipai

'Oku tu'u 'a e ki'i vaitafe ko 'eni 'i lalo 'i he Mo'unga Heamoní. Ko e taha ia 'o e ngaahi matavai ki he Vaitafe Soatani. Na'e hanga 'e Hēlota 'Akilipa, 'a ia na'á ne pule'i 'a e feitu'u ko 'eni, 'o langa heni ha kolo ko ha fakalāngi-langi kia Sisa ('a ia ko hono 'emipolá) pea kiate ia pē foki; pea na'e 'uluaki ui ia ko Paniasi pea 'oku ui ia he 'ahó ni ko Baniasi pe Sesalia Filipai.

Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e fakataha 'a e Fakamo'uí 'i Sesalia Filipai mo 'ene kau ākongá. Na'e fakahā heni 'e Pita "ko e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otua mo'ui" 'a e Fakamo'uí. Na'e tala'ofa leva 'e he Fakamo'uí kia Pita 'a e "ngaahi ki 'o e pule'anga 'o e langi" (Mātiu 16:13–20).

27. Nāsaleti

Ko e tā 'eni 'o e kolo ko Nāsaleti 'i he 'ahó ni, pea na'e faitaa'i ia 'o hanga fakatonga. Ko ha ki'i kolo si'isi'i 'a Nāsaleti 'i he taimi 'o e Tohi Tapú.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e mamata 'a Nifai 'i ha me'a-hā-mai ki he fa'e 'a e Fakamo'uí 'i Nāsaleti (1 Nifai 11:13–22). Na'e fakahā 'e he 'angelo ko Kepalelí kia Mele te ne fanau'i mai 'a e Fakamo'uí (Luke 1:26–35).

Na'e fakahā 'e Kepaleli kia Siosefa ke ne ma'u 'a Mele ko hono uaifi, pea ke ne ui 'ene tamā ko Sīsū (Mātiu 1:18–25). Na'e tupu hake 'a Sīsū 'i Nāsaleti (Mātiu 2:19–23; Luke 2:4–40; 4:16). Na'e fai 'ene 'uluaki malangá mo ne fakahā 'i he fale lotú ko e Misaiá ia (Luke 4:16–21). Na'e fakafisinga ia 'e he kakai 'o Nāsaleti (Mātiu 13:54–58; Luke 4:22–30).

28. Tani

Na'e 'uluaki ui 'a e kolo fakakuongamu'a ko 'enī ko Lisemi (Siosiuā 19:47) pe Leisi (Fakamaau 18:7, 14) ki mu'a 'i hono ikuna'i 'e he kakai 'Isilelí 'a e fonuá. Ko e ngaahi mata-vai ko ia 'oku tu'u 'i he feitu'u ko 'enī, fakataha mo e ngaahi matavai 'o Sesalia Filipai, ko e matavai mahu'inga ia 'oku ma'u vai mei ai 'a e Vaitafe Soatani.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e faka-haofi ai 'e 'Ēpalahame 'a Lote (Sēnesi 14:13–16). Na'e hanga 'e he fa'ahinga 'o Tani 'o ikuna'i 'a e feitu'u ko 'enī pea nau ui ia ko Tani (Siosiuā 19:47–48). Na'e hanga 'e Selopoame 'o fokotu'u heni 'a e 'uhiki'i pulu koula, 'a ia na'e hoko ko e tupu'anga 'o e tō 'a e ngaahi fa'ahinga 'e 10 'i he tokelaú (1 Ng. Tu'i 12:26–33). Na'e hoko 'a Tani ko e kolo taupotu taha ia 'o 'Isileli ki he tokelaú—pea ko hono 'uhinga ia 'o e lau 'a e folofolá ki he fonua 'o 'Isileli "mei Peasipa 'o a'u ki Tani" (2 Fkmtl. 30:5; na'e hoko 'a Peasipa ko e kolo taupotu taha ia ki he tongá). (Vakai ki he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Tani.")

29. 'Atenisi

'Oku hā 'i he taá 'a e ngaahi maumau 'i Patianoni, 'i 'Atenisi. Ko e kolomu'a 'o Kiliki 'i he kuonga mu'á 'a 'Atenisi 'i 'Atika, pea 'i he taimi 'o e Fuakava Fo'ou, na'e tu'u ia 'i he vahefonua Loma 'o 'Akeiá. Na'e ui 'aki ia 'a e hingoa ko iá ko e fakalāngilangi'i 'o e 'otua fefine 'o e kau hīteni Kiliki 'a ia ko hono hingoá ko 'Atina. Ka 'i he a'u mai ki he taimi 'o e Fuakava Fo'ou kuo mole mei 'Atenisi ha kongalaahi 'o hono ngeiá mo e nāunaú, ka na'e kei tu'u pē 'i ai ha ngaahi maka fakamanatu 'o ha ngaahi 'otua mo e ngaahi 'otua fefine lahi, 'a ia na'e kau ai 'a e "'otua 'oku 'ikai 'iloá" (Ngāue 17:23).

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e 'a'ahi 'a e 'Aposetolo ko Paulá ki he koló 'o ne malanga 'i he 'Aleopeikó, 'o ofi ki Patianoni (Ngāue 17:15–34). Na'e fekau'i atu ha kau fai-

fekau mei 'Atenisi ki he ngaahi feitu'u kehe 'o Kalisi (1 Tēsal. 3:1–2).

30. Kolinitō

Ko e kolo mahu'inga taha ia 'o e vahefonua Loma ko 'Akaiá. Na'e tu'u ia 'i he muitolotolo na'e fakafetu'utaki 'a Peloponisesi (Peloponnesus) mo e fonua lahi 'o Kalisi, pea na'e 'i ai hano taulanga na'e tu'u 'i he fa'ahi fakaha-haké mo e fakahihifó. Ko e kolo taulanga koloa'ia mo mālohi lahi ia.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e nofo 'a Paula 'i Kolinitō 'i ha ta'u 'e taha mo e māhina 'e ono pea ne fokotu'u ai 'a e Siasí (Ngāue 8:1–18). Na'e fai 'e Paula ha ngaahi tohi lahi ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i he feitu'u Kolinitoó, pea ko e tohi 'e ua 'i he ngaahi tohi ko iá 'oku 'i he Fuakava Fo'ou ia (1 mo e 2 Kolinitō).

31. 'Efesō

Ko e toenga 'o e fale faiva Kiliki 'i 'Efesō, 'a ia na'e malanga ai 'a e 'Aposetolo ko Paulá. Na'e 'iloa 'a 'Efesō 'i he māmani kotoa 'i he taimi 'o e Fuakava Fo'ou, koe'uhi ko hono tempale faka'ofó'ofa 'a ia na'e langa ko hono fakalāngilangi'i 'o e 'otua fefine hīteni 'o e kau Lomá ko Taiená. Kuo maumau 'a 'Efesō he taimi ni, ka na'e hoko ia ko e kolomu'a 'o e vahefonua 'o e kau Lomá 'i 'Ēsia pea ko e feitu'u pisinisi 'iloa ia. Na'e ma'u koloa 'a e pisinisi 'a e kau tufunga ngaohi siliva 'o e koló 'i he'enu fakatau atu 'a e ngaahi 'imisi 'o Taiená.

Ngaahi Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e 'a'ahi 'a e 'Aposetolo ko Paulá ki 'Efesō 'i he ofi ki he ngata'anga 'o 'ene fononga fakafaifekau hono uá (Ngāue 18:18–19). Na'á ne nofo 'i he koló 'i ha ta'u 'e ua 'i he'ene fononga fakafaifekau hono tolú. Na'e fakamālohi'i ia ke ne 'alu mei ai 'i hono fakatupu 'e he kau tufunga ngaohi silivá, he na'e mole 'enu pisinisi koe'uhi ko e ngaahi malanga 'a Paula ke ta'ofi 'a e lotu ki he 'otua loi ko Taiená (Ngāue 19:1, 10, 23–41; 20:1). Ko e fale faiva 'o 'Efesō, ko e fale faiva lahi taha ia kuo langa 'e he kau Kiliki, pea ko e feitu'u ia na'e fehangahangai ai 'a e kaungā faifekau 'o Paulá mo e kau fakatangá (Ngāue 19:29–31). Na'e fai 'e Paula ha tohi ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i 'Efesō lolotonga hono puke pōpula ia 'i Lomá. Ko e taha 'o e ngaahi va'a 'e fitu 'o e Siasí 'i 'Ēsia 'a ia na'e fakataumu'a ki ai 'a e tohi 'o e Fakahaá, na'e tu'u ia 'i 'Efesō (Fakahā 1:10–11; 2:1).

---

32. Motu ko Pātimosí

Ko ha ki'i motu ia 'oku tu'u 'i he Tahī 'Asiani (Aegean) 'a ia na'e fakahee'i ki ai 'a Sione (Fakahā 1:9). 'Oku pehē 'i he talatukufakaholó, na'á ne ngāue ai 'i he ngaahi keli'anga maka māpele.

Me'a Mahu'inga na'e Hoko ai: Na'e mamata ai 'a Sione ki he me'a-hā-mai ko ia 'oku ui ko e 'Apokalipisí (tohi 'o e Fakahaá). Na'e folofola mai 'a e 'Eiki kiate ia ke ne 'oatu ia ki he ngaahi siasi 'e fitu 'i 'Ēsiá (Fakahā 1:11).

Elava 'e he ngaahi mape ko 'ení 'o tokoni'i koe ke ke 'ilo lahi ange ki he ngaahi folofolá. 'Oku hanga 'e ho'ó 'ilo ki he siokálafi 'o e ngaahi fonua

'oku fakamatala ki ai 'a e ngaahi folofolá 'o tokoni'i koe ke ke 'ilo lahi ange ki he ngaahi me'a na'e hoko 'i he folofolá

1. MAPE 'O E FONUA TAPÚ
2. KO E FONONGA ATU 'A 'ISILELI MEI 'ISIPITÉ MO 'ENAU HŪ ATU KI KĒNANI
3. KO HONO VAHEVAHE 'O E NGAABI FA'AHINGA 'E 12
4. KO E 'EMIPAEA 'O TĒVITA MO SOLO-MONÉ
5. KO E 'EMIPAEA 'O 'ASILIÁ
6. KO E 'EMIPAEA FO'OU 'O PĀPILONÉ (Nepukanesa) PEA MO E KO E PULE'ANGA 'O 'ISIPITÉ
7. KO E 'EMIPAEA 'O PEASÍA

8. KO E 'EMIPAEA 'O LOMÁ
9. KO E MĀMANI 'O E FUAKAVA MOTU'Á
10. KO KĒNANI 'I HE TAIMI 'O E FUAKAVA MOTU'Á
11. KO E FONUA TAPÚ 'I HE TAIMI 'O E FUAKAVA FO'ÓU
12. KO SELŪSALEMA 'I HE TAIMI 'O SĪSUÚ
13. KO E NGAABI FONONGA FAKAFAI-PEKAU 'A E 'APOSETOLO KO PAULÁ
14. KO E MĀ'OLUNGA 'O E NGAABI FEITU'U FONUA 'O E FONUA TAPÚ 'I HE TAIMI 'O E TOHI TAPÚ

Oku lava 'e he lisi hokohoko fakamata'itohi 'o e ngaahi hingoa 'o e ngaahi feitu'ú 'o tokoni'i koe ke ke kumi 'o 'ilo'í 'i he mapé 'a e feitu'ú 'okú ke kumi. 'Oku fakahā atu 'i he hingoa taki taha 'a e fika 'o e mape 'oku tu'ú ai 'a e feitu'ú ko iá, pea hoko atu ai mo e feitu'ú 'i he mapé 'a ia 'oku ma'u ai iá, 'a ia ko ha mata'í tohi ia 'oku 'oatu fakataha mo ha mata'í fika. Hangé ko 'ení, 'oku fakahā atu 'a e feitu'ú 'oku tu'ú ai 'a Lapana ('Amani) 'i he mapé 'o pehé ko e 1:C5; pea ko e 'uhinga ia ki he, mape fika 1, mo e sikuea C5. Te ke lava 'oku ma'u 'a e ngaahi sikuea 'i he mape taki taha, 'aki ha'o vakai ki he ngaahi mata'í tohi 'i 'olunga 'i he mapé mo hono fetaulaki'anga mo e mata'í fika 'i he tafa'aki 'o e mapé. 'Oku ha'í atu 'i mui 'a e ngaahi hingoa kehe 'oku ui 'aki 'a e ngaahi feitu'ú—hangé ko 'ení, na'e toe ui foki 'a Lapana ko 'Amani. Ka 'asi atu ha faka'ilonga fehu'í 'i mui 'i ha hingoa, ko hono 'uhingá, ko e feitu'ú ko ia 'oku hā atu 'i he mapé ko ha faka-apé pē 'a e feitu'ú ko iá, ka 'oku 'ikai ko hano fakapapau'í totonu ia 'o hono tu'ungá.

'Oku 'oatu 'i laló ni ha ki ki hono 'ilo'í 'o e ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi mata'í tohi kehekehe 'oku ngāue 'aki 'i he ngaahi mapé. 'Oku lava ke toe 'oatu foki 'e he ngaahi mape taki taha ha ngaahi ki ki hono fakamatala'í 'o e ngaahi faka'ilonga kehe 'oku fekau'aki mo e mape pē ko iá.

● Ko e fo'i piliote lanu-kulokulá 'okú ne fakafonganga'í 'e ia ha kolo lahi pe ko ha kolo si'í. 'Oku 'i ai 'a e taimi 'e ni'íhi 'oku 'i ai ha laine 'oku tuhu mei he fo'i pilioté ki he hingoa 'o e koló pe feitu'ú.

▲ 'Oku hanga 'e ha ki'í tapatolu 'uli'uli si'isi'í 'o fakafonganga'í ha mo'unga.

Tahi Maté

'Oku ngāue 'aki 'a e fa'ahinga mata'í taipe ko 'ení (mata'í tohi faka-'Itali) ki he ngaahi feitu'ú fakasiokākafi, hangé ko e ngaahi 'ōseni, ngaahi tahi, ngaahi anovai, ngaahi vaiatafe, ngaahi mo'unga, ngaahi feitu'ú maomaonga-noa, ngaahi tele'a, ngaahi toafa, mo e ngaahi 'otu motu.

Selūsalema

'Oku ngāue 'aki 'a e mata'í taipe ko 'ení (mata'í tohi faka-Lomá) ki he ngaahi kolo lalahi mo e ngaahi kolo iiki (pea ki he ngaahi feitu'ú fakaikiiki 'i he mape 'o e kolo ko Selūsalemá).

MŌAPE

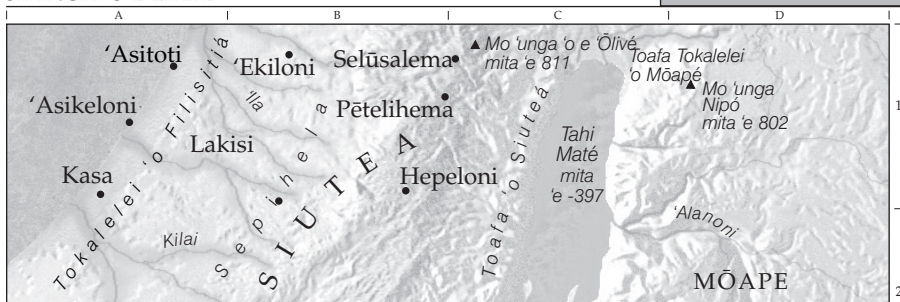
'Oku ngāue 'aki 'a e mata'í taipe ko 'ení (mata'í tohi lalahi iiki) ki he ngaahi vahevahe fakapolitikale iiki, hangé ko e ngaahi feitu'ú fonua, mo e ngaahi kakai, mo e ngaahi fa'ahinga.

SIUTEA

'Oku ngāue 'aki 'a e mata'í taipe ko 'ení (mata'í tohi lalahi) ki he ngaahi vahevahe fakapolitikale lalahi angé, hangé ko e ngaahi pule'anga, ngaahi fonua, mo e ngaahi konitiniéni.

SĪPINGA 'O E MAPE

FAKAHINOHINO KI HE MAPÉ

INDEX OF PLACE-NAMES

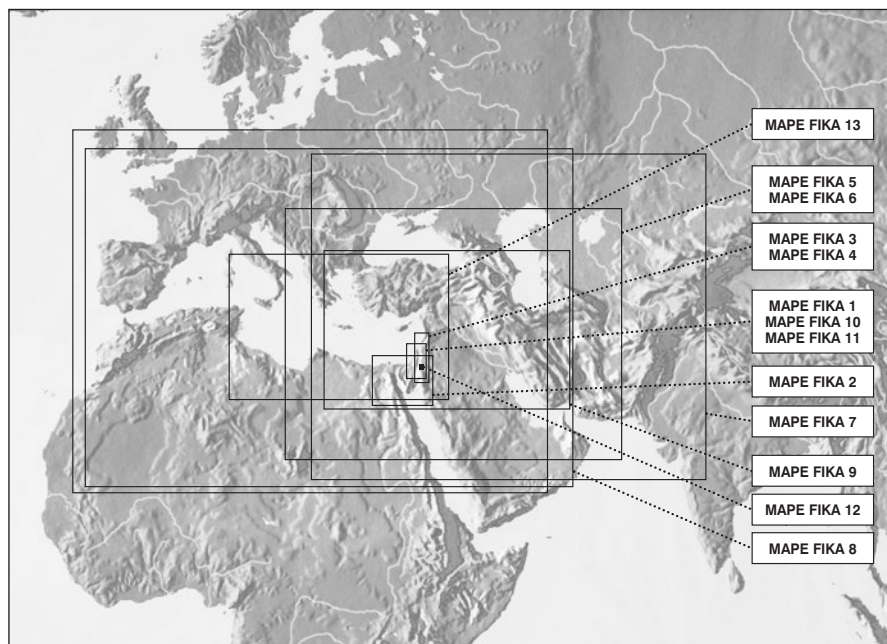
Akeia, vahefonua 'o Loma, 8:C2, 13:D2	Hölepi (Mo'unga Sainai), 2:C4, 9:D4	Ketisemani, Ngoue ko, 'i Selūsalema, 12:D4
Ako (Tolimease), 1:B3, 3:A3, 4:C3, 10:B2, 11:B3	Homa, 2:D1, 4:C6	Kihoní, Vai ko, 'i Selūsalema, 12:D6
Anovai 'o e Ngata, 'i Selūsalema, 12:A6	Huli (Ngaahi Vai 'o Melomí), Anovai, 10:C2, 14:C6	Kilai, vaitafe, 1:A7, 10:A7, 11:A7
Anovai 'o e Tauá, 'i Selūsalema, 12:B5	Kafitoli (Keliti), motu, 9:A3	Kilai, 10:A7
Fale 'e Tolú, 13:B1	Kaiafasi, Fale 'o, 'i Selūsalema, 12:B6	Kiliati, vahefonua, 1:C4, 10:C4
Fale Hala 'o Solomoné, 'i Selūsalema, 12:D4	Kaio, motu, 13:E2	Kilikali, 1:C5, 2:D1, 4:D5
Fale Hala Fakatu 'i, 'i Selūsalema, 12:C5	Kāleli, ki 'Olungá, vahefonua, 1:C2	Kilipoa, Mo'unga, 1:C4, 3:B4, 10:C4, 11:C4, 14:C6
Feitu'u Mo'unga'ia 'o Siuteá, 14:B2	Kāleli, Tahí 'o (Kinelotí), 1:C3, 3:B3, 4:D3, 9:D3, 10:C3, 11:C3, 14:B7	Kineloti, Tahí 'o, 1:C3, 3:B3, 4:D3, 9:D3, 10:C3, 11:C3
Filatelifia, 11:D6	Kāleli, ki Laló, vahefonua, 1:C3	Kipea, 4:C5
Filipai, 13:D1	Kāleli, vahefonua, 11:C2	Kipione, 10:B5
Filisia, vahefonua, 13:F2	Kalētia, vahefonua, 13:G1	Kisoni, vaitafe, 1:B3, 10:B3, 11:B3
Filisitía, vahefonua, 4:C5	Kali, vahefonua, 8:A1	Kitiloní, Tele'a, 'i Selūsalema, 12:D6
Filisitía, Toafa Tokalelei 'o, 1:A6, 10:A6	Kalíkimisi (Kakemisi), 5:B2, 6:B2, 9:D2	Kitimi (Saipalo), motu, 9:C3
Filisitíá, Kau, kakai, 2:C2	Kalisi, 7:A2	Kolesini, 11:C3
Finisia, vahefonua, 1:C1, 4:D2, 9:D3, 10:B1, 11:B2, 13:H3	Kāmeli, Mo'unga, 1:B3, 3:A3, 4:C3, 10:B3, 11:B3	Kolinitō, 13:D2
Fonualoto 'i he Ngoué, 'i Selūsalema, 12:B3	Kapaneume, 11:C3	Kolokota, 'i Selūsalema, 12:B3
Hālani (Pētana-Lami), 9:E2	Kapatōsia, vahefonua, 13:H2	Kolotau 'Anitonia, 'i Selūsalema, 12:C3
Hasimonianí, Palasi 'o e Kau, 'i Selūsalema, 12:C5	Kasa, 1:A6, 2:C1, 3:A5, 4:C5, 10:A7, 11:A7, 13:H4	Komola, feitu'u 'o Sõtoma mo, 10:C8
Hasoa, 3:B3, 4:D3, 10:C2	Kata, fa'ahinga 'o, 3:B4	Kōseni, vahefonua, 2:A2, 9:C4
Heamoni, Mo'unga, 1:C1, 3:B2, 4:D2, 10:C1, 11:D1, 14:D5	Katala, 11:C4	Laisi (Tani), 10:C2
Heliopolisi ('Oni), 2:A3	Kātesi, 8:B3	Laisia, vahefonua, 13:F2
Hēlotá, Palasi 'o, 'i Selūsalemá, 12:B5	Kātesi-pānia, 2:C2, 3:A6, 4:C6	Laitani, vaitafe, 1:C1, 10:C1, 11:C2
Hepeloni, 1:B6, 2:D1, 3:A5, 4:C5, 10:B7, 11:B7	Kati, 3:A5, 4:C5, 10:A6	Lakisi, 1:A6, 3:A5, 4:C5, 10:A6
Hepeloni, Hala ki, 12:A7	Kati-hipa, 10:B3	Lamisisi (Tanisi), 2:B2
Hesekaiá, Tafu 'o, 'i Selūsalema, 12:C6	Kaukasí, 'otu mo'unga, 5:C1, 8:D2, 9:F1	Lamoti-kiliati, 3:B4, 4:D4
Hesiponi, 4:D5	Ke-haliseti, 10:C7	Laotisia, 13:F2
Hetí, kakai, 9:D2	Kelísimi, Mo'unga, 1:B5, 3:A4, 4:C4, 10:B5, 11:B5, 14:B6	Lapa ('Amani), 1:D5, 3:B5, 10:D5, 14:D2
Heví, kakai, 3:B2	Keliti (Kafitoa), motu, 8:C3, 9:A3, 13:D3	Lefitimi, 2:C4
Hisipānia, vahefonua, 8:A2	Kena, 11:C3	Lekiume, 13:B2
Hoa, Mo'unga, 2:D2	Kēnani, vahefonua, 2:C1, 9:D3	Lepanoní, 'Otu Mo'unga, 1:C1, 10:C1, 11:C1
Hoá, kakai, 9:E2	Kesa, 4:C5	Līpea, 8:B3, 13:C4
	Kesua, vahefonua, 4:D3	Lisitía, 13:G2
		Litea, vahefonua, 13:E2

Loki 'i 'Olungá, 'i Selūsalema, 12:B6	Molia, Mo'unga ko, 14:B6	Pētani, Hala ki, 12:D5
Loma, 8:B2, 13:A1	Nafitalai, fa'ahinga 'o, 3:B3	Petapala, 11:C6
Lota, motu, 9:B3, 13:E3	Naila, vaitafe, 2:A3, 5:B4, 6:B4, 7:A4, 8:C4, 9:C4	Pete-sani, 3:B4, 4:D4, 10:C4
Lūpeni, fa'ahinga 'o, 3:B5	Nailá, Feitu'u Tokalelei 'o, 2:A2, 9:C4	Pēteli (Lusa), 3:A5, 4:C5, 10:B5, 11:B6
Lusa (Pēteli), 10:B5	Naitusi, 13:E2	PēteliHEMA, 1:B6, 3:A5, 4:C5, 10:B6, 11:B6
Mahanaimi, 10:C4	Napatia, vahefonua, 11:C8	PēteliHEMA, Hala ki, 12:A7
Maila, 13:F2	Nāsaleti, 1:B3, 11:B3	Petesaita, 11:C3
Maisini, 5:A2	Neini, 11:C4	Petesaita, 'Anovai 'o, 'i Selūsalema, 12:C3
Makelusi, 11:C7	Nikevi, vahefonua, 1:A8, 10:A8	Pi-heloti, 2:B3
Makitala, 11:C3	Ninive, 5:C2, 9:F2	Pilitānia, vahefonua, 8:A1
Mala, 2:B3	Nipó, Mo'unga, 1:C6, 2:D1, 3:B5, 4:D5, 10:C6, 11:C6	Pisitia, vahefonua, 13:F2
Male 'Iitenami, (Tahi Lahi, Metiteleniané, ki 'Olungá), 8:B3	Nofi (Memifisi), 2:A3	Pitinia, vahefonua, 13:F1
Māleta (Mēlita), motu, 13:B3	Pāfoa, vaitafe, 1:D1, 10:D1, 11:D2	Pitomi, 2:B2
Manase, fa'ahinga 'o, 3:A4, 3:B3	Pāfosi, 13:G3	Piuteoli, 13:B1
Masitōnia, vahefonua, 7:A2, 8:C2, 13:D1	Pālanī, Toafa 'o, 2:C3	Ponitō, vahefonua, 13:G1
Matapā Iká, 'i Selūsalema, 12:B3	Pamifilia, vahefonua, 13:F2	Posila, 3:B6, 4:D6
Matapā 'o e Fanga Sipí, 'i Selūsalema, 12:C4	Pāpilone, 5:C3, 6:C3, 7:B3, 9:F3	Saika, 11:B5
Matapā 'o e Vai, 'i Selūsalema, 12:C7	Pāpilonia, vahefonua, 9:F3	Sailine, 13:D3
Matapā Fakasanisaní, 12:C4	Pāpiloniá, 'Emipaea Fo'ou 'o, 6:C3	Sailo, 3:A4, 4:D4, 10:B5
Matapā 'o Susá, 'i Selūsalema, 12:D4	Patíá, 'Emipaea 'o, 8:D3	Saina (Pēpeli), 9:C3
Mekito, 1:B3, 3:A4, 4:C4, 6:B3, 9:D3, 10:B3	Pātimosi, motu, 13:E2	Sainai, Mo'unga (Hōlepi), 2:C4, 9:D4
Mēlita (Māleta), motu, 13:B3	Peaka, 13:F2	Sainai, Muitolotolo, 2:C3
Melomí, Ngaahi Vai 'o (Anovai Hule), 10:C2	Peakamomi, 13:E2	Sainai, Toafa, 2:C4
Memifisi (Nofi), 2:A3, 5:B3, 6:B3, 7:A3, 8:C3	Peasia, 5:D4, 6:D4	Saioné, Mo'unga, 14:B6
Mesopotēmia, 8:D3, 9:E2	Peasiá, Kūlifa, (Tahi 'i Laló), 9:H3	Saipalo (Ketimi pe Kitimi), motu, 8:C3, 9:C3, 13:G3
Miletusi, 13:E2	Peasipa, 1:B7, 2:C1, 3:A5, 4:C6, 9:D4, 10:B7, 11:B8	Saitoni, 1:C1, 3:A2, 4:D2, 9:D3, 10:C1, 11:C1, 13:H3
Misia, vahefonua, 13:E2	Pelaia, 11:C5	Salamisi, 13:G3
Mitiani, vahefonua, 2:D4, 9:D4	Pelea, 13:D1	Salepita, 11:B1
Mítipa, 4:D5	Penisimani, fa'ahinga, 3:A5	Sālimi, 11:C4
Mōape, vahefonua, 1:C7, 2:D1, 3:B6, 4:D6, 10:C7	Penueli, 10:C4	Sāloni, Toafa Tokalelei 'o, 1:B4, 10:B4, 11:B5
Mōape, Ngaahi Toafa Tokalelei 'o, 1:C6, 11:C6	Pēpeli (Saina), 9:G3	Samātia, vahefonua, 8:C1
Molea, Tafungofunga ko, 1:C3, 10:B3	Pesani, vahefonua, 1:C3, 10:C2	Samēlia, 1:B4, 5:B3, 10:B4, 11:B5, 13:H3
	Peseta, 12:B2	Samēlia, vahefonua, 1:B4, 10:B4, 11:B4
	Pesoa, vaitafe, 1:A7, 10:A7, 11:A8	Samēliá, Hala ki, 12:B1
	Petafesi, 11:B6	Samotelesi, motu, 13:E1
	Pētana-Lami (Hālani), 9:E2	Sāpoki, vaitafe, 1:C5, 3:B4, 4:D4, 10:C5, 11:C5
	Pētani, 11:B6	Seiloame, Vai ko, 'i Selūsalema, 12:C7
		Sēlemi (Selūsalema) 9:D3

INDEX OF PLACE-NAMES

Seleti, vaitafe, 1:C8, 2:D2, 3:B6, 4:D6, 10:C8, 11:C8	Suá, Toafa 'o, 2:B2	Taia, 1:B2, 3:A3, 4:C3, 9:D3, 10:B1, 11:B2, 13:H3
Selikō, Hala ki, 12:D5	Suesí, Kūlifa, 2:B3	Taikilisi, vaitafe, 5:C2, 6:C2, 8:D3, 9:C3
Selikō, 1:C5, 2:D1, 3:B5, 4:D5, 10:C5, 11:C6, 14:A7, 14:C3	Sukote, 'i 'Išipite, 2:B2	Taipiliō, 11:C3
Selūsalema, (Sēlemi), 1:B6, 2:D1, 3:A5, 4:C5, 5:B3, 6:B3, 7:A3, 8:C3, 9:D3, 10:B6, 11:B6, 13:H3, 14:B2, 14:B6	Sukote, 'i 'Isileli, 3:B4, 4:D4	Taloasi, 6:A2, 7:A2, 13:E2
Selūsalema, Kolo ki 'Olungá, 12:B6	Susa, (Sūsani), 6:C3, 7:B3, 9:G3	Taloi, 9:B2
Selūsalema, Kolo ki Laló, 12:C6	Sūsani (Susa), 6:C3, 7:B3, 9:G3	Tāmasikusi, 1:D1, 3:B2, 4:D2, 9:D3, 10:D1, 11:D1, 13:H3
Sēpesi-kiliati, 3:B4	Tahi Mā'ulaló (Tahi Hahaké, Kūlifa Peasiá), 5:C4, 6:C4, 7:B4, 8:D3, 9:H3	Tani, fa'ahinga 'o, 3:B3, 3:A5
Sepihela, 1:B6, 10:B6, 14:B2	Tahi 'Uli'ulí, 5:B1, 6:B1, 7:A2, 8:C2, 9:B1, 13:F1	Tani (Laisi), 1:C2, 3:B3, 4:D3, 10:C2
Sepuloni, fa'ahinga 'o, 3:A3	Tahi Kasipiané, 5:C1, 6:C1, 7:B2, 8:D2, 9:G1	Tanisi (Lamisisi), 2:B2
Sesalia, 11:B4, 13:H3	Tahi Māsimá (Tahi Maté), 1:C6, 2:D1, 3:B5, 4:D5, 9:D4	Tasia, vahefonua, 8:C2
Sesalia Filipai, 11:C2	Tahi 'Alelí, 5:D1, 6:D1, 7:C2	Tāsusi, 13:G2
Sesilili ('Esitaloni), Tele'a 'o, 1:B3, 10:B3	Tahi Kulokulá, 2:D4, 5:B4, 6:B4, 7:B4, 8:C4, 9:D4	Taulanga Lelei, taulanga, 13:E3
Sesilili, 4:D4, 10:B4	Tahi ki 'Olungá (Lahi, Metiteleniané), 7:A3, 9:B3	Teape, 13:G2
Siamania, vahefonua, 8:B1	Tahi Hahaké (Mā'ulaló) 5:C4, 6:C4	Tekoa, 10:B6
Síkemi, 3:A4, 4:C4, 10:B4	Tahi Lahí (Metiteleniane, ki 'Olungá), 1:A4, 2:B1, 3:A4, 4:C4, 5:A3, 6:A3, 7:A3, 9:B3, 10:A5, 11:A6, 13:D3, 14:A2, 14:A6	Tele'a Hulí, 1:C2, 11:C2
Sikilaki, 4:C5	Tahi Maté (Tahi Māsimá), 1:C6, 2:D1, 3:B5, 4:D5, 9:D4, 10:C6, 11:C7, 14:A7, 14:C3	Tele'a Hinomí, 'i Selūsalema, 12:B7
Silakusa, 13:B2	Tahi Maté, takele 'o e, 14:C3	Tempale, 'i Selūsalema, 12:C4
Silia, vahefonua, 6:B3, 8:C3, 9:D3, 11:C2, 13:H3	Tahi Maté, fukahi vai 'o e, 14:A7, 14:C3	Tempalé, Tumutumu 'o e, 'i Selūsalema, 12:D5
Silisia, vahefonua, 13:G2	Tahi Metiteleniané, fukahi vai 'o e, 14:A2, 14:A6	Tempalé, Ngaahi Sitepu 'o e, 'i Selūsalema, 12:D5
Simana, 13:E2	Tahi Metiteleniané (Tahi Lahí, ki 'Olungá), 1:A4, 2:B1, 3:A4, 4:C4, 5:A3, 6:A3, 7:A3, 9:B3, 10:A5, 11:A6, 13:D3, 14:A2, 14:A6	Tēpoá, Mo'unga, 1:C3, 3:B4, 4:D4, 10:C3, 11:C3, 14:C6
Simione, fa'ahinga 'o, 3:A6	Tahi Maté, Hala ki he, 12:C8	Tēsalonika, 8:C2, 13:D1
Siní, Toafa 'o, 2:C4	Tahi 'Alepeá, 6:D4	Tikapolusi, vahefonua, 11:C4
Siopa, Hala ki, 12:A4		Tipesi, 5:B4, 6:B4, 7:A4, 8:C4
Siopa, 1:A5, 3:A4, 4:C4, 10:A5, 11:A5, 13:H3		Tiponi, 2:D1
Sipata, 6:A2, 7:A2		Toa, 3:A4, 4:C4
Siuta, fa'ahinga 'o, 3:A5		Toafa Lipeá, 9:B4
Siuta, vahefonua, 5:B3, 10:B7		Toafa Hahaké, 2:D3
Siutea, Toafa 'o, 1:B7, 11:B7		Toafa 'Alepeá, 9:F3
Siutea, vahefonua, 1:B6, 11:B7		Tofika, 2:C4
Soatani, Feitu'u Tokalelei, feitu'u fakahahake 'o e, 14:D2		Tolimease (Ako), 1:B3, 11:B3, 13:H3
Sōleki, vaitafe, 1:B6, 10:B6, 11:B6		Totani, 10:B4
Sōtoma mo Komola, feitu'u 'o, 10:C8		Tula, Toafa Tokalelei 'o, 9:F2

Vaitafe Soatani, 1:C5, 2:D1, 3:B4, 4:D4, 10:C5, 11:C5	'Asaloni, Tele'a 'o, 1:B5, 10:B5, 11:B5	'Tamuki, vaitafe, 1:C3, 10:C3, 11:C3
Vaitafe 'Initasi, 7:D4	'Aseli, fa'ahinga, 3:A3	'Ifalemi, fa'ahinga 'o, 3:A4
'Ai, 2:D1, 10:B5	'Asikaloni ('Asikiloni), 11:A6	'Koniume, 13:G2
'Aitumia, vahefonua, 1:B7, 10:B7, 11:B7	'Asikiloni ('Asikaloni), 1:A6, 3:A5, 4:C5, 10:A6, 11:A6	'Ila, 1:A6, 10:B6, 11:B6
'Akapa, Kūlifa 'o, 2:D4	'Asilia, 9:F2	'Ilami-Tāmasikusi, vahefonua, 4:D2
'Akati, vahefonua, 9:G2	'Asitoti ('Asota), 1:A6, 3:A5, 4:C5, 10:A6	'Ipale, Mo'unga, 1:B4, 3:A4, 4:C4, 10:B4, 11:B5, 14:B6
'Akopa, vahefonua, 4:D3	'Asota, 11:A6	'Isaka, fa'ahinga 'o, 3:B4
'Alalate, Mo'unga, 9:F1	'Atenisi, 6:A2, 7:A2, 8:C2, 13:D2	'Isileli, vahefonua, 4:C4
'Alanoni, vaitafe, 1:C7, 2:D1, 3:B5, 4:D5, 10:C7, 11:C7	'Atilia, Tahī 'o (Atiliá), 8:B2	'Isileli, Ano 'o, 'i Selūsalema, 12:C4
'Alapa (Tele'a Lifi), 1:B8, 2:D2, 4:C7, 10:C8	'Efesō, 8:C2, 13:E2	'Isipite, vahefonua, 2:A3, 5:B4, 7:A4, 8:C4, 9:C4, 13:F4
'Alati, 2:D1, 3:A5, 4:C5	'Ekiloni, 1:B6, 10:A6	'Isipite, Vaitafe 'o, 2:C2
'Aleksanitia, 8:C3, 13:F4	'Elama, vahefonua, 5:C3, 6:C3, 7:C3, 9:H3	'Isipite, Pule'anga 'o, 6:A3
'Alematea, 11:B5	'Elimi, 2:C3	'Ītali, vahefonua 'o Loma, 8:B2, 13:A1
'Alepea, 5:C3, 8:D4	'Emeasi, Hala ki, 12:A4	'Itami, Toafa 'o, 2:B3
'Amaleki, vahefonua, 4:C6	'Emeasi, 11:B6	'Itomi, vahefonua, 1:C8, 2:D2, 3:B6, 4:D7, 10:C8
'Amani (Lapa), 1:D5, 10:D5, 14:D2	'Emipaea 'o Mitiá, 6:D3	'Tufaletesi, vaitafe, 5:B3, 6:C3, 8:D3, 9:E2
'Amoni, vahefonua, 1:D5, 3:B5, 4:D4, 10:D6	'Emipaea 'o 'Asiliá, 5:C3	
'Aniteoke, 'i Silia, 8:C3, 13:H2	'Eni-keti, 4:D5, 10:C7	'Ōlive, Mo'unga 'o e, 1:B6, 10:B6, 11:B6, 12:D4, 14:B6
'Aniteoke, 'i Pisitia, 13:F2	'Eni-lokeli, Vai ko, 12:C7	'Oni (Heliopolisi), 2:A3, 9:C4
'Apana, vaitafe, 1:D1	'Enitoa, 10:C3	
'Apiline, vahefonua, 11:D1	'Enoni, 11:C4	
'Apio, Mala'e 'o, 13:B1	'Ēsia, vahefonua 'o Loma, 8:C2, 13:F2	
'Apitanga he Toafá, Ngaahi, 2:C3	'Esoni-kepa, 2:D3, 3:A8, 4:C8, 9:D4	
'Asa, 5:C3, 9:F2	'Esitaloni, Tele'a 'o, 1:B3, 10:B3	'Ua, 5:C3, 9:E2, 9:G3
		'Ulatu, vahefonua, 9:E1

NGAAHI MAPE 'OKU KAU KI HE
 TOHI TAPÚ

Oku 'oatu 'a e ngaahi mape ko 'ení ke tokoni 'i hono ako 'o e ngaahi folofolá pea na'e teuteu'i ia ke ne tokoni'i 'a e ngaahi lēsoni 'oku 'oatu 'i he ngaahi lēsoni ki he ngaahi kalasi faka-Siasí.

'Oku hanga 'e he fokotu'utu'u 'o e mape 'oku hā atu 'i 'olungá 'o fakamahino'i 'a e taumu'a 'o e mape taki taha 'i he ngaahi mape fakafikefika 'oku hā atu 'i laló. 'Oku kau 'i he ngaahi mape ko 'ení ha ngaahi vahefonua lalahi kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi mape 'oku fakataumu'a fakangatangata pē ki ha ngaahi feitu'u faka-siokālafi iiki.

MAPE FIKA 1 MAPE 'O E FONUA TAPÚ

MAPE FIKA 2 KO E FONONGA ATU 'A 'ISILELI MEI 'ISIPITÉ MO 'ENAU HŪ ATU KI KĒNANÍ

MAPE FIKA 3 KO HONO VAHEVAHE 'O E NGAAHI FA'AHINGA 'E 12

MAPE FIKA 4 KO E 'EMIPAEA 'O TĒVITA MO SOLOMONÉ

MAPE FIKA 5 KO E 'EMIPAEA 'O ASILÁ

MAPE FIKA 6 KO E 'EMIPAEA FO'OU 'O PĀPILONÉ (Nepukanesa) PEA MO E KO E PULE'ANGA 'O 'ISIPITÉ

MAPE FIKA 7 KO E 'EMIPAEA 'O PEASÍÁ

MAPE FIKA 8 KO E 'EMIPAEA 'O LOMÁ

MAPE FIKA 9 KO E MĀMANI 'O E FUA-KAVA MOTU'Á

MAPE FIKA 10 KO KĒNANI 'I HE TAIMI 'O E FUAKAVA MOTU'Á

MAPE FIKA 11 KO E FONUA TAPÚ 'I HE TAIMI 'O E FUAKAVA FO'OU

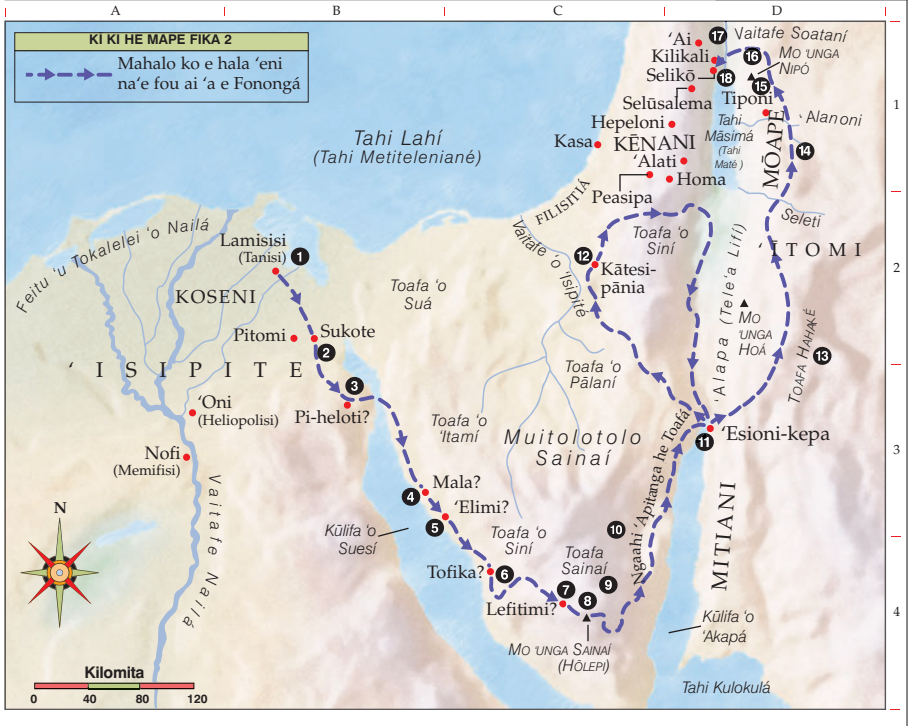
MAPE FIKA 12 KO SELŪSALEMA 'I HE TAIMI 'O SĪSUÚ

MAPE FIKA 13 KO E NGAAHI FONONGA FAKAFAIFEKAU 'A E 'APOSETOLO KO PAULÁ

MAPE FIKA 14 KO E ANGA 'O E MĀ'OLUNGA 'O E FONUA TAPÚ 'I HE TAIMI 'O E TOHI TAPÚ

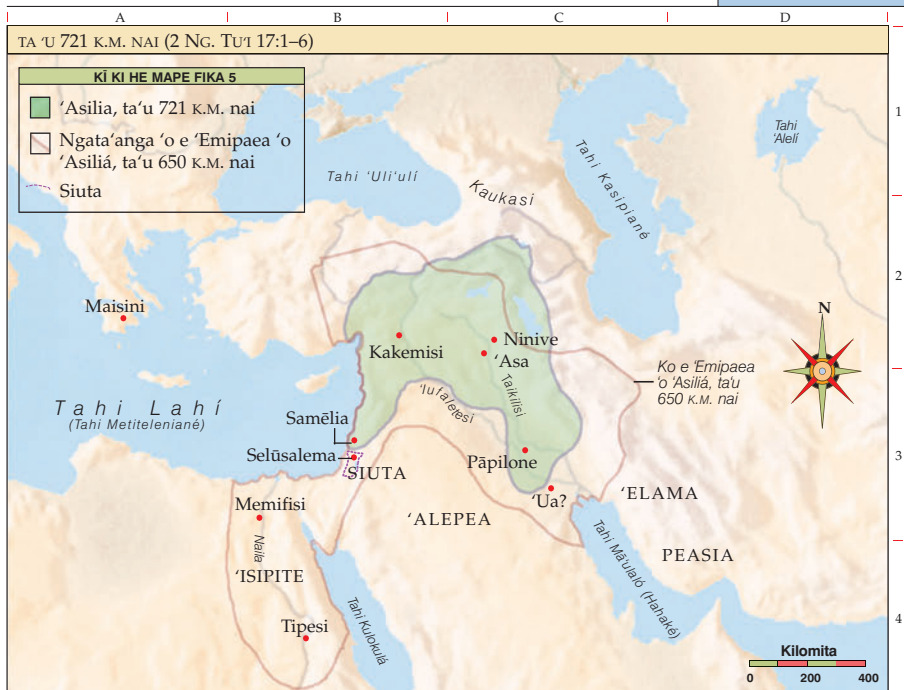
- Lamisisi** Na'e kapusi 'a 'Isileli mei 'Isipite ('Eke. 12; Nōmipa 33:5).
- Sukote** Hili 'a e 'alu atu 'a e kau Hepeluú mei he 'uluaki 'apitanga ko 'eni, na'e tauhi 'a kinautolu 'e he 'Eiki 'aki 'a e 'ao 'i he 'ahó pea mo ha pou 'o e afi 'i he pou'uli ('Eke. 13:20–22).
- Pi-heloti** Na'e fononga atu 'a 'Isileli 'i he Tahī Kulokulá ('Eke. 14; Nōmipa 33:8).
- Mala** Na'e fakamo'ui 'e he 'Eiki 'a e ngaahi vai 'o Malá ('Eke. 15:23–26).
- 'Elimi** Na'e 'apitanga 'a 'Isileli 'o ofi ki he ngaahi vai 'e 12 ('Eke. 15:27).
- Toafa 'o Sini** Na'e 'omi 'e he 'Eiki 'a e mana mo e fanga kueili ke fafanga 'a 'Isileli ('Eke. 16).
- Lefitimi** Na'e tau ai 'a 'Isileli mo 'Amaleki ('Eke. 17:8–16).
- Mō'unga Saina'i (Mō'unga Hōlepi pe Sipeli Musa)** Na'e fakahá mai ai 'e he 'Eiki 'a e Fekau 'e Hongofulú ('Eke. 19–20).
- Toafa Saina'i** Na'e fokotu'u ai 'e 'Isileli 'a e tāpanekalé ('Eke. 25–30).
- Ngaahi 'Apitanga 'i he Toafa** Na'e ui ha kaumātu'a 'e toko fitungofulú ke nau tokoni kia Mōsese 'i hono pule'í 'o e kakai (Nōmipa 11:16–17).
- 'Esoni-kepa** Na'e fononga atu ai 'a 'Isileli 'i he ngaahi fonua 'o 'Isoa mo 'Āmoni 'i he melino (Teut. 2).

- Kātesi-pānia** Na'e fekau'í atu ai 'e Mōsese ha kau mataki ki he fonua 'o e tala'ofá; na'e angatu'u 'a 'Isileli pea 'ikai te nau hū atu ki he fonuá; na'e hoko 'a Kātesi ko e 'apitanga tu'u ma'u ia 'o 'Isileli 'i ha ngaahi ta'u lahi (Nōmipa 13:1–3, 17–33; 14; 32:8; Teut. 2:14).
- Toafa 'i he Hahaké** Na'e ta'ofi ai 'e 'Isileli ha'anau fepaki mo 'Ītomi pea mo Mōape (Nōmipa 20:14–21; 22–24).
- Vaitafe 'Alanoni** Na'e faka'auha 'e 'Isileli 'a e kakai 'Amolí 'a ia na'a nau tau'í 'a kinautolú (Teut. 2:24–37).
- Mō'unga Nipó** Na'e mamata atu mei ai 'a Mōsese ki he fonua 'o e tala'ofá (Teut. 34:1–4). Na'e fai ai 'e Mōsese 'ene malanga faka'osi 'e tolú (Teut. 1–32).
- Ngaahi Toafa Tokalelei 'o Mōapé** Na'e folofola mai 'a e 'Eiki ki 'Isileli ke nau vaaveha 'a e fonuá pea kapusi 'a e kakai 'o e fonuá (Nōmipa 33:50–56).
- Vaitafe Soatani** Na'e kolosi atu 'a 'Isileli 'i he Vaitafe Soatani 'i he kekelele mōmoa. Na'e fokotu'tutu 'o ofi ki Kilikali 'a e ngaahi maka na'e to'o mei he Vaitafe Soatani ke hoko ko e fakamanatu 'o hono vaeua 'o e ngaahi vai 'o Soatani (Siosiaua 3–5:1).
- Selikó** Na'e kapa pea faka'auha 'e he fānau 'a 'Isileli 'a e koló (Siosiaua 6).

KO E 'EMIPAEA 'O 'ASILIÁ

MAPE FIKA 5

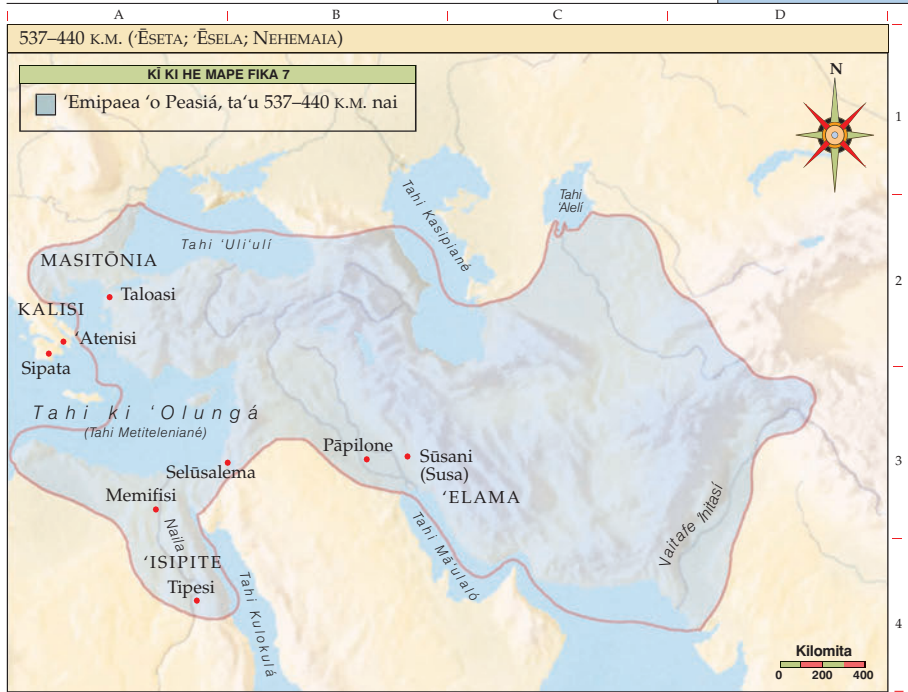
KO E 'EMIPAEA FO'OU 'O PĀPILONÉ (Nepukanesa) PEA MO E KO E PULE'ANGA 'O 'ISIPITÉ

MAPE FIKA 6

KO E 'EMIPAEA 'O PEASIA

MAPE FIKA 7

KO E 'EMIPAEA 'O LOMÁ

MAPE FIKA 8

1. **Mo'unga 'Alalātē** Ko e feitu'u 'eni 'oku lau na'e toka ai 'a e 'āke 'o Noā (Sēnesi 8:4). Oku 'ikai 'ilo'i pau' 'a feitu'u totomu na'e toka ai.

2. 'Ua ko e feitu'u 'eni na'e 'uluaki nofo ai 'a 'ēpalahamē, pea na'e meime'i feilaualu tangata mo 'ui 'aki ai ia, pea ne mamata ki he 'āngelo 'a Shova, pea ne ma'u 'a e 'Uhinī mo e Tūmeme'i (Sēnesi 11:28-12:1; 'Epa. 1: 3:1). (Fakatokangā'i ange foki, 'oku 'i ai ha feitu'u 'e taha 'i he tokelau 'o Mesopotemā, 'oku pehē na'e tu'u ai 'a 'Ua).

3. **Pāpilone, Pēpeli (Saimi)** Na'e 'uluaki nofo 'i 'a Kusi, 'a ia ko foha 'o Hami, pea hoko atu ki ai 'a Nimilote. Ko e feitu'u 'eni 'oku pehē na'e ha'u mei ai 'a e kau Selet'i 'i he taimi 'o Tāua 'o Pēpeli 'i he ngaahi toafa tokalelei 'o Saimā. Na'e hoko ia ki mui ko e kolomu'a fakalahafomua 'o Pāpilonia, mo e 'āfio'ānga 'o ngaahi tu'i 'o Pāpilonia, 'a ia na'e kau ai 'a Nepukanesa 'a ia na'e taki popula mai ha tokolahi 'o e kau Siū ki he kolo ko 'eni hili hono faka'auha 'o Seltisalemā (ta'u 587 k.m.). Na'e nofo pōpula ai 'a e kau Siū 'i Pāpilonē 'i ha tau 'e 70, 'o a'u ki he taimi 'o e Tu'i ko Kōlesī, 'a ia na'e na'e toki fakangofua 'a e kau Siū ke nau foki ki Seltisalema 'o toe langa hake 'a e temipalē. Na'e nofo foki heni 'a Taniela ko e palōfita lolotonga 'a e pule 'a Nepukanesa, Pelesasa, mo Talaiasi I (Sēnesi 10:10; 11:1-9; 2 Ng. Tu'i 24-25; Selem. 27:1-29:10; 'Isileli 1:1; Taniela 1-12; 'Amenai 1:22; 'Ela 1:33-43).

4. **Sūsani (Susa)** Ko e kolomu'a ia 'o 'Empipaea 'o Peasiā 'i he taimi na'e pule ai 'a Talaiasi I (Talaiasi ko e Lahī), Kisekisi (Āhasivelo), mo 'Atakisekisi. Ko e 'āfio'ānga ia 'o Kūmi 'Eseta, 'a ia na'e hanga 'e he'ene loto-to'a mo 'ene tu'i 'o fakahaafi 'a e kau Siū. Na'e ngūe heni 'a Taniela, mo Nehemaia ki mui mai (Nehem. 1:1; 2:1; 'Eseta 1:1; Taniela 8:2).

5. **Toafa Tokalelei 'o Tulā** Na'e 'i ai 'a Seteleki, Mēsahe, mo 'Apetūnikō ki ha loto afi kakaha 'i he'enua fakafisi ke hū ki he fakatātī kōula na'e fokotu'u 'e Nepukanesa; pea na'e fakahaafi kinautolu 'e 'Alo 'o e 'Oua, pea na'e nau ha'u mei he loto afi 'oku 'ikai ha me'a 'e hoko kiate kinautolu (Taniela 3).

6. **'Asilia** Na'e hoko 'a 'Asa ko e 'uluaki kolomu'a ia 'o 'Asilia, pea toki hiki ki Nimve. Na'e hanga 'e he ongo tu'i 'o 'Asilia ko Salamanesa V mo Sākoni 'o 'ikuna' 'a e Pule'anga 'o 'Isileli 'i he Tokelati pea fetuku pōpula 'a e fa'ahinga 'e 10 'i he ta'u 721 k.m. (2 Ng. Tu'i 14-15, 17-19). Na'e hoko 'a 'Asilia ko ha fakamanamana ki Suta 'o a'u mai ki he ta'u 612 k.m. 'i hono ikuna' 'i 'o 'Asilia 'e Pāpilonē.

7. **Nimive** Ko e kolomu'a 'o 'Asilia. Na'e 'ohofi 'e he kakai 'Asilia 'a Suta lolotonga 'a e pule 'a Hesekaiā pea lolotonga ngūe 'a e palōfita ko 'Isaiā. Na'e fakahaafi fakalo 'a Suta 'i he hanga 'e ha 'āngelo 'o ta'i 'a e kau tau 'Asilia 'e toko 185,000 (2 Ng. Tu'i 19:32-37). Na'e lolofola 'a e 'Eiki ki he palōfita ko Sionā ke kalanga ki he kolo ko 'eni ke nau fakatomala (Stora 1:2; 3:1-4).

8. **Hālamī** Na'e nofo heni 'a 'ēpalahame 'i ha kī'i taimi ki mui 'a pea ne toki hiki ki Kēnani. Na'e nofo 'aupito heni 'a e tamai mo e tokoua 'o 'ēpalahamē. Na'e ha'u 'a Lepeka (uaifi 'o 'Aisakē), Lesteli, Lia, Pila, mo Silipa (ko e ngaahi uaifi 'o 'Sekohe) mei he feitu'u ko 'eni (Sēnesi 11:31-32; 24:10; 29:4-6; 'Epa. 2:4-5).

9. **Kākemisi** Na'e ikuna' i heni 'a Felo Niko 'e Nepukanesa 'i 'a na'e fakangata ai 'a e pule fakaleveleva 'a e kau 'Isipitē 'i Kēnani (2 Fkmt. 35:20-36:6).

10. **Saitoni** Na'e kamata 'a e kolo ko 'eni 'e Saitoni, ko e mokopuna 'o Hami, pea ko e kolo fakatokelau tauputu taha ia 'o Kēnani (Sēnesi 10:15-20). Ko e nofo ānga ia 'o Sisipeli, 'a ia na'e na kamata 'a e lotu kia Pēali 'i 'Isileli (1 Ng. Tu'i 16:30-33).

11. **Tāia** Ko e kolo 'eni na'e hoko ko ha taulanga fakakomē-siale mahu'ngā 'i Silia. Na'e 'omi 'e Helami 'o Tāia, 'a e sita mo kōula mo e kau ngūe ke tokomi kia Solomone 'i hono langa hono temipalē (1 Ng. Tu'i 5:1-10, 18; 9:11).

12. **Tāmasikū** Na'e fakahaafi 'e 'ēpalahame 'a Lote 'i ha feitu'u ofi mai ki heni. Na'e hoko ia ko e kolo mahu'ngā taha 'o Shīā. Na'e ikuna' 'e he kau 'Isileli 'a e kolo lolotonga 'a e pule 'a e Tu'i ko Tēvitā. Na'e panti 'e Tāisa 'a

Haseali ke hoko ko e tu'i 'o Tāmasikusi (Sēnesi 14:14-15; 2 Sam. 8:5-6; 1 Ng. Tu'i 19:15).

13. **Kēnani** Na'e foaki 'a e fonua ko 'eni kia 'ēpalahame mo 'ene fānātū ke hoko ko honau tofi'a 'o la'engata (Sēnesi 17:8).

14. **Mo'unga Saimi (Hōlepi)** Na'e lolofola mai 'a e 'Eiki kia Mōese mei ha tu'u 'akau velā ('Eke. 3:1-2). Na'e foaki mai kia Mōese 'a e Fonō mo e Fekau 'e Hongofutū ('Eke. 19-20). Na'e lolofola mai 'a e 'Eiki kia 'Ilaisiā 'i ha kīhī' le'o si'i (1 Ng. Tu'i 19:8-12).

15. **'Esoni-kepa** Na'e fokotu'u 'e he Tu'i ko Solomone 'ha ngaahi vaka tau lahi lahi' 'i 'Esoni-kepa (1 Ng. Tu'i 9:26). Mahalo ko e feitu'u 'eni na'e tu'ta mai ai 'a e kuni 'o Sipā, ke fe'iloaki mo Solomone, hili 'ene fanongō 'i hono ongoongō (1 Ng. Tu'i 10:1-13).

16. **'Isipite** Na'e fononga mai ki ai 'a 'ēpalahame ko'e uhi ko ha hongē na'e to'i 'i 'Ua ('Epa. 2:1, 21). Na'e lolofola mai 'a e 'Eiki kia 'ēpalahame ke ne ako'i ki he kakai 'Isipitē 'a e ngaahi me'a kuo ne fakaha kiate ia ('Epa. 3:15). Na'e fakatau atu ki ai 'a Siosefa 'e hono ngaahi tokouā ke ne hoko ko ha pōpula (Sēnesi 37:28). Na'e hoko ai 'a Siosefa ko ha pule 'i he fale 'o Potifā. Na'e li ia ki he fale fakapōpula. Na'e na fakamatala'i 'a e misī 'a Felō pea na'e foaki kiate ia ha tu'unga mai'olunga 'i 'Isipite. Na'e toe fakataha 'a Siosefa mo hono ngaahi tokouā. Na'e hiki mai ki ai 'a Sēkohe mo hono fāmili (Sēnesi 39-46). Na'e nofo 'a e fānau 'a 'Isileli 'i Kōseni lolotonga 'a enau nofo 'i 'Isipitē (Sēnesi 47:6).

Na'e fānānau 'a 'Isileli 'o "tupu 'o fū'u malohi 'aupito" pea na'e toki fakapōpula'i 'a kinautolu 'e he kakai 'Isipitē ('Eke. 1:7-14). Na'e toki tukunaga 'e Felo 'a 'Isileli ke nau 'alu mei 'Isipite 'i he hili ha tō mai ha ngaahi faka'auha lahi ('Eke. 12:31-41). Na'e 'ave 'a Selemaia ki 'Isipite (Sēlem. 43:4-7).

17. **Kafitōa (Kaliti)** Ko e fonua 'o e kakai Mino' 'i he kuonga mui'a.

1. **Tani (Laisi)** Na'e fokotu'u 'e Selopoame ha 'uhiki'i pulu koulá 'i ai ke lotu ki ai 'a e Pule'anga 'i he Tokeláu (1 Ng. Tu'í 12:26–33). Ko Tani 'a e ngata-anga fakatokeláu 'o 'Isileli 'i he kuonga mu'á.
2. **Mo'unga Kámeli** Na'e fai ai 'e 'Ilaisiá 'a e pole ki he kau taulá'eiki 'a Pēali peá ne fakaava 'a e ngaahi langi ke 'uha (1 Ng. Tu'í 18:17–40).
3. **Mekito** Ko ha feitu'u ia na'e fai ai ha ngaahi tau lahi (Fakam. 4:13–16; 5:19; 2 Ng. Tu'í 23:29; 2 Fkmtl. 35:20–23). Na'e tákaki 'e Solomone ha tukuhau ke langa hake 'a Mekito (1 Ng. Tu'í 9:15). Na'e kafo ai 'o pekia 'a e Tu'í ko Sosaia 'o Siutá 'i ha tau mo Felo Niko 'o 'Isipité (2 Ng. Tu'í 23:29–30). 'E fai ha tau lahi faka'osi 'i he Tele'a Sesilili 'i he Hā'eale 'Anga Ua mai 'a 'e 'Eiki, 'o hoko ko ha kuonga 'o e tau 'o 'Amaketoné (Sioeli 3:14; Fakahā 16:16; 19:11–21). Ko e hinga 'o "'Amaketoné" ko e lilii faka-Kilikii ia mei he lea faka-Hepeluú ko e Hā Mekitone (Har Megiddon) pe Mo'unga 'o Mekitó.
4. **Sesilili** Ko e hinga ia 'o ha kolo 'i he tele'a lahi taha mo ma'ui'ui 'o 'Isileli na'e ui 'aki 'a e hinga tatau pē. Na'e langa 'e he ngaahi tu'í 'o e Pule'anga 'i he Tokeláu ha fale fakatu'í heni (2 Sam. 2:8–9; 1 Ng. Tu'í 21:1–2). Na'e nofo heni 'a e Kuini angakovi ko Sisipeli 'o a'u ki he'ene pekia (1 Ng. Tu'í 21; 2 Ng. Tu'í 9:30).
5. **Pete-sani** Na'e fehanganagai heni 'a 'Isileli mo e kakai Kēnani 'i he tau (Siosuia 17:12–16). Na'e fakama'u 'a e sino 'o Saulá ki he ngaahi 'ā-maka 'o e kolotau ko 'ení (1 Sam. 31:10–13).
6. **Totani** Na'e fakatau atu 'a Siofesa 'e hono ngaahi tokouá ke hoko ko e pōpula (Sēnesi 37:17, 28; 45:4). Na'e mamata 'a 'Ilaisiá 'i ha me'a-hā-mai ki he mo'unga 'oku fonu 'i he fanga hoosi mo e ngaahi saliete (2 Ng. Tu'í 6:12–17).
7. **Samēlia** Ko e kolomu'a ia 'o e Pule'anga 'i he Tokeláu (1 Ng. Tu'í 16:24–29). Na'e langa ai 'e he Tu'í ko 'Ehapí ha tempale kia Pēali (1 Ng. Tu'í 16:32–33). Na'e ngāue ai 'a 'Ilaisiá mo 'Ilaisiá (1 Ng. Tu'í 18:2; 2 Ng. Tu'í 6:19–20). Na'e hanga 'e he kau 'Asiliiá 'o ikuna'ia 'i he ta'u 721 K.M., 'o kakato ai hono puke pōpula 'o e fa'ahinga 'e 10 (2 Ng. Tu'í 18:9–10).
8. **Sikemi** Na'e fokotu'u ai 'e 'Ēpalahame ha 'esi-feilaulau (Sēnesi 12:6–7). Na'e nofo ofi mai 'a Sēkope ki he feitu'u ko 'ení. Na'e tāmata'i 'e Simione mo Līvai 'a e kakai tangata kotoa 'o e kolo ko 'ení (Sēnesi 34:25). Na'e fai mai 'i Sikemi 'e Siosuia 'a 'ene na'ina'i ke "fili . . . he 'ahó ni" ke tauhi ki he 'Otua (Siosuia 24:15). Na'e fokotu'u heni 'e Selopoame 'a e 'uluaki kolomu'a 'o e Pule'anga 'i he Tokeláu (1 Ng. Tu'í 12).
9. **Mo'unga 'Ipálé mo e Mo'unga Kelisimi** Na'e vahevahe 'e Siosuia 'a 'Isileli 'i he ongo mo'unga ko 'ení—na'e fakahā mai 'a e ngaahi tāpuaki 'o e fonó mei he Mo'unga Kelisimi, kae fakahā mai 'a e ngaahi tauteá mei he Mo'unga 'Ipálé (Siosuia 8:33). Na'e tokí langa 'e he kakai Samēliá ki mui ha temipale 'i Kelisimi (2 Ng. Tu'í 17:32–33).
10. **Penueli (Penieli)** Na'e fefa'uhi heni 'a Sēkope 'i he pō kotoa mo ha talafekau 'a e 'Eiki (Sēnesi 32:24–32). Na'e faka'auha 'e Kitione ha kolotau 'o e kau Mitiani (Fakamaau 8:5, 8–9).
11. **Siopa** Na'e folau atu mei heni 'a Siona ki Tāsisi koe'uhí ke hola ai mei he fekau ke 'alu 'o malanga ki Ninivé (Siona 1:1–3).
12. **Sailo** Na'e tu'u heni 'a e kolomu'a 'o 'Isileli pea tu'u ai mo e tāpanekalé lolotonga 'a e taimi 'o e kau Fakamāú (1 Sam. 4:3–4).
13. **Pēteli (Lusa)** Na'e māvae heni 'a 'Ēpalahame mo Lote (Sēnesi 13:1–11), peá ne mamata ai ki ha me'a-hā-mai (Sēnesi 13; 'Ēpa. 2:19–20). Na'e mamata ai 'a Sēkope ki ha me'a-hā-mai 'o ha fu'u tu'unga 'oku a'u ki he langi (Sēnesi 28:10–22). Na'e 'i ai 'a e taimi 'e taha na'e fokotu'u heni 'a e tāpanekalé (Fakamaau 20:26–28). Na'e fokotu'u 'e Selopoame ha 'uhiki'i pulu koulá heni ke lotu ki ai 'a e Pule'anga 'i he Tokeláu (1 Ng. Tu'í 12:26–33).
14. **Kipione** Na'e kākāai 'e he kakai Hevi 'i he feitu'u ko 'ení 'a Siosuia 'o nau fai ha alea fakamelino (Siosuia 9). Na'e tu'u ma'u 'a e la'áá lolotonga hono ikuna'ia 'e Siosuia 'a e taú (Siosuia 10:2–13). Na'e fokotu'u fakataimi foki heni 'a e tāpanekalé (1 Fkmtl. 16:39).
15. **Kesa, 'Asitoti, 'Asikaloni, 'Ekiloni, Kati (ko e ngaahi kolo ia 'e nima 'o e kau Filisitia)** Na'e fa'a langa tau 'a e kau Filisitiá ki 'Isileli mei he ngaahi kolo ko 'ení.
16. **Pētelihema** Na'e tanu ofi mai 'a Lesieli ki heni (Sēnesi 35:19). Na'e nofo heni 'a Lute mo Pōasi (Lute 1:1–2; 2:1, 4). Na'e ui ia ko e kolo 'o Tēvitá (Luke 2:4).
17. **Hepeloni** Na'e nofo heni 'a 'Ēpalahame (Sēnesi 13:18), 'Aisake, Sēkope (Sēnesi 35:27), Tēvita (2 Sam. 2:1–4), mo 'Apisalomí (2 Sam. 15:10). Ko e 'uluaki kolomu'a 'eni 'o Siuta 'i he pule 'a e Tu'í ko Tēvitá (2 Sam. 2:11). 'Oku pehē na'e tanu heni 'a 'Ēpalahame, Sela, 'Aisake, Lepoka, Sēkope, mo Lia 'i he 'ana ko Makipilá (Sēnesi 23:17–20; 49:31, 33).
18. **'Eni-keti** Na'e toitoi ai 'a Tēvita meia Saula, peá ne fakahao'i 'a e mo'ui 'a Saulá (1 Sam. 23:29; 24:1–22).
19. **Kela** Na'e nofo heni 'a 'Ēpalahame mo 'Aisake 'i ha ki'i taimi si'i (Sēnesi 20–22, 26).
20. **Peasipa** Na'e keli 'e 'Ēpalahame ha vai keli 'i heni peá ne fai ai ha fuakava mo 'Apimeleki (Sēnesi 21:31). Na'e mamata ai 'a 'Aisake ki he 'Eiki (Sēnesi 26:17, 23–24), pea na'e nofo heni mo Sēkope (Sēnesi 35:10; 46:1).
21. **Sōtoma mo Komola** Na'e fili 'a Lote ke nofo 'i Sōtoma (Sēnesi 13:11–12; 14:12). Na'e faka'auha 'e he 'Otua 'a Sōtoma mo Komola koe'uhi ko 'enau fai angahalá (Sēnesi 19:24–26). Na'e ngāue 'aki 'e Sisū ki mui 'a e ongo kolo ko 'ení 'o hoko ko e taípe 'o e fai angahalá (Mātiu 10:15).

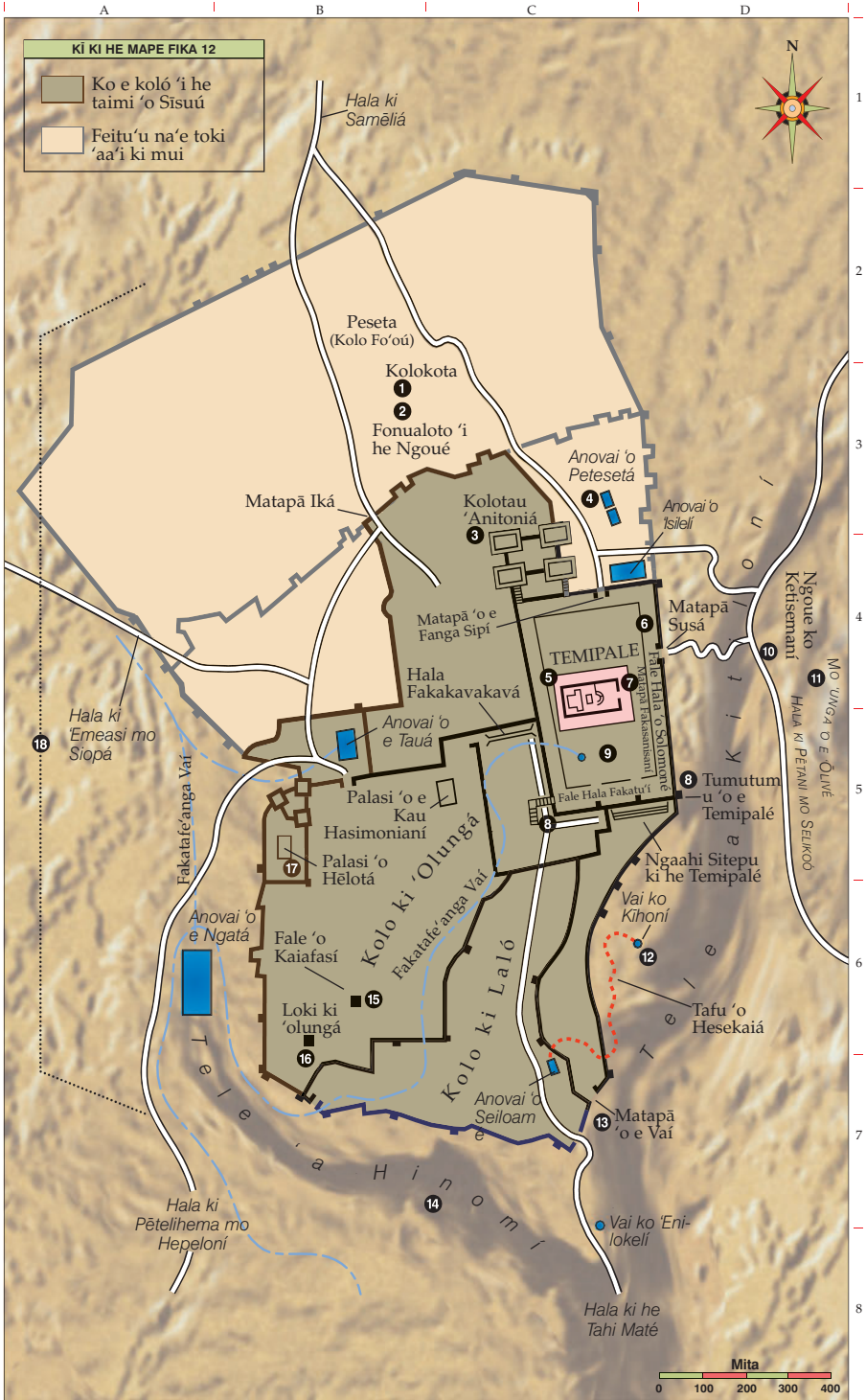

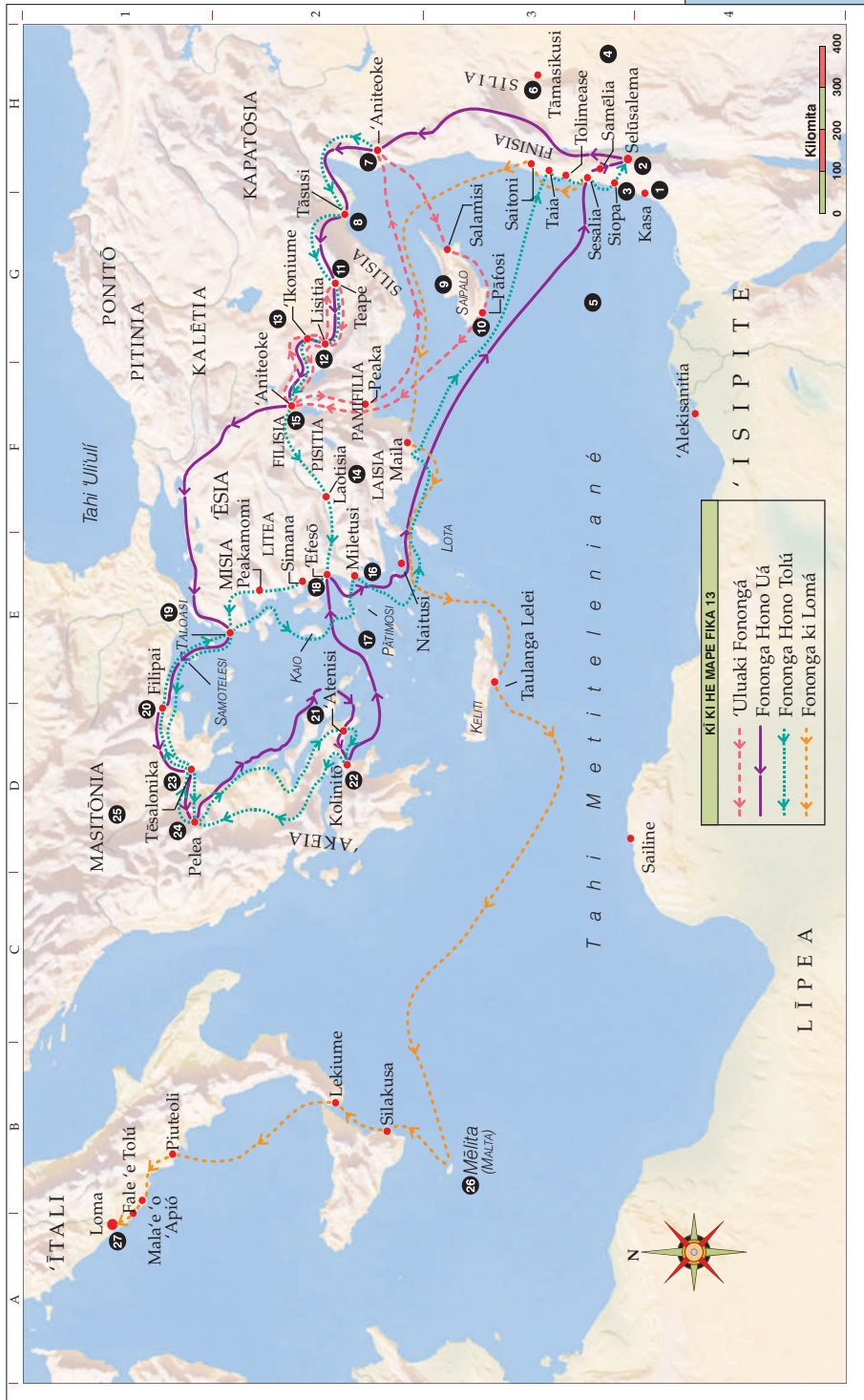

1. **Taia mo Saitoni** Na'e fakatatau 'e Sisū 'a Kolasini mo Petesaita ki Taia mo Saitoni (Mātiu 11:20–22). Na'á Ne fakamo'ui 'a e 'ofefine 'o ha fefine Senitaille (Mātiu 15:21–28).
2. **Mo'unga 'o e Liliú** Na'e liliú 'a Sisū 'i he 'ao 'o Pita, Sēmisī, mo Sioné, pea na'a nau ma'u 'a e ngaahi kī 'o e pule'angá (Mātiu 17:1–13). ('Oku tui ha ni'ihī ko e Mo'unga Heamonī 'a e Mo'unga 'o e Liliú; pea 'oku pehē 'e ha ni'ihī ia ko e Mo'unga Tēpoá).
3. **Sesalia Filipai** Na'e fakamo'oni'í 'e Pita ko Sisū 'a e Kalaisī, pea na'e tala'ofa kiate ia 'a e ngaahi kī 'o e pule'angá (Mātiu 16:13–20). Na'e tomu'a fakahā 'e Sisū 'a 'Ene pekiá mo e Toetu'ú (Mātiu 16:21–28).
4. **Vahefonua 'o Kāleli** Na'e nofo 'a Sisū mo fai ha konga lahi 'o 'Ene ngāuē 'i Kāleli (Mātiu 4:23–25). Na'á Ne fai ai 'a e Malanga 'i he Mo'ungá (Mātiu 5–7); pea ne fakamo'ui ai ha tangata kilia (Mātiu 8:1–4); pea ne fili, fakanofo, mo fekau'í atu mei ai 'a e kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu-Mā-Uá, 'a ia ko Siutasi 'Isikāliote toko taha pē ai na'e 'ikai ko ha Kāleli (Ma'ake 3:13–19). Na'e hā mai 'a Kalaisi kuo toe tu'ú ki he kau 'Aposetoló 'i Kāleli (Mātiu 28:16–20).
5. **Tahi 'o Kāleli, 'a ia na'e tokí ui ki mui ko e Tahi 'o Taipilió** Na'e akonaki ai 'a Sisū mei he vaka 'o Pitá (Luke 5:1–3) pea ne ui 'a Pita, 'Anitelū, Sēmisī, mo Sione ke nau hoko ko e kau toutai tangata (Mātiu 4:18–22; Luke 5:1–11). Na'á ne toe lolomi foki ai ke nonga 'a e matangí (Luke 8:22–25), pea ako 'aki ha ngaahi talanoa fakatāta mei ha vaka (Mātiu 13), pea hā'ele 'i he fukahī tahī (Mātiu 14:22–32), pea hā ki he'ene kau ākongá hili 'ene Toetu'ú (Sione 21).
6. **Petesaita (Peteseta)** Na'e fanau'í 'a Pita, 'Anitelū, mo Filipe 'i Petesaita (Sione 1:44). Na'e 'alu toko taha pē 'a Sisū mo e kau 'Aposetoló ki ha potu lilo 'oku ofi ki Petesaita. Na'e muimui kiate ia 'a e fu'u kakai tokolahi, pea ne fafanga 'a e toko 5,000 (Luke 9:10–17; Sione 6:1–14). Na'e fakamo'ui ai 'e Sisū ha tangata kui (Ma'ake 8:22–26).
7. **Kapaneume** Ko e kolo 'eni na'e nofo ai 'a Pitá (Mātiu 8:5, 14). Na'e hanga 'e Sisū 'o fakamo'ui ha tangata pipiki 'i Kapaneume, 'a ia na'e ui 'e Mātiu ko e "kolo tonu" 'o Sisuú (Mātiu 9:1–7; Ma'ake 2:1–12), pea ne fakamo'ui ai 'a e tamaio'eiki 'a e 'eikitaú, pea fakamo'ui mo e fa'ē 'a e uaifi 'o Pitá (Mātiu 8:5–15), na'a ne ui ai 'a Mātiu ke hoko ko e toko taha 'o 'ene kau 'Aposetoló (Mātiu 9:9), pea faka'aaki ai 'a e mata 'o e kui, pea kapusi ki tu'a mo ha tēvolo (Mātiu 9:27–33), pea fakamo'ui 'i ha 'aho Sápate ha tangata na'e mate hono nimá (Mātiu 12:9–13), pea fai ai mo e malanga 'o kau ki he mā 'o e mo'uí (Sione 6:22–65), pea fakahā ai 'ene loto ke totongi tuku hau, 'o ne fakahā kia Pita ke 'alu 'o ma'u mai 'a e pa'angá mei he ngutu 'o ha ika (Mātiu 17:24–27).
8. **Makitala, Makitani** Ko e feitu'u 'eni na'e nofo ai 'a Mele Makiteliné (Ma'ake 16:9). Na'e ha'u ki'ao 'a Sisū hili 'ene fafanga 'a e toko 4,000 (Mātiu 15:32–39), na'e kole ai 'e he kau Falesí mo e kau Sātusi ke ne fakahā ange ha faka'ilonga mei he langí (Mātiu 16:1–4).
9. **Kena** Na'e liliú ai 'e Sisū 'a e vaí ko e uaine (Sione 2:1–11) pea ne fakamo'ui 'a e foha 'o ha 'eiki 'a ia na'e 'i Kapaneume (Sione 4:46–54). Na'e nofo foki 'a Nātaniela 'i Kena (Sione 21:2).
10. **Nāsaleti** Na'e hoko 'i Nāsaleti hono fakahā mai kia Mele mo Siosefa 'a hono 'alo'í mai 'o Sisuú (Mātiu 1:18–25; Luke 1:26–38; 2:4–5). Na'e hili 'a e foki mai 'a Sisū mei 'Isipité, na'á ne nofo heni lolotonga 'a e taimi 'o 'ene kei sí'í mo 'ene kei talavou (Mātiu 2:19–23; Luke 2:51–52), pea ne fakahā 'ene hoko ko e 'Alo 'o e 'Otuá, na'e na'e fakafisinga ia 'e hono kakai (Luke 4:14–32).
11. **Selikō** Na'e faka'aaki ai 'e Sisū 'a e mata 'o ha tangata kui (Luke 18:35–43). Na'á ne kai mo Sakeasi, pea ko e "matāpule ia 'i he kau tākaki tukuháú" (Luke 19:1–10).
12. **Petapala** Na'e fakamo'oni'í ai 'e Sione ko e Papitaisó ko ia 'a e "le'o 'o e toko taha 'oku kalanga 'i he toafa" (Sione 1:19–28). Na'e papitaiso 'e Sione 'a Sisū 'i he Vaitafe Soatani pea ne fakamo'oni'í ko Sisū 'a e Lami 'a e 'Otuá (Sione 1:28–34).
13. **Toafa 'o Siuteá** Na'e malanga 'a Sione ko e Papitaisó 'i he toafa ko 'eni (Mātiu 3:1–4) 'a ia na'e 'aukai ai 'a Sisū 'i he 'aho 'e 40 pea na'e 'ahí'ahí'í ai iá (Mātiu 4:1–11).
14. **'Emeasi** Na'e fononga atu 'a Kalaisi kuo toe tu'ú 'i he hala ki 'Emeasi mo ha toko ua 'o 'ene kau ākongá (Luke 24:13–32).
15. **Petefesi** Na'e 'omi 'e ha ākongá 'e toko ua ha 'uhiki'í asi 'a ia na'á ne heka atu ai 'i he'ene hā'ele ikuna atu ki Selūsalemá (Mātiu 21:1–11).
16. **Pētani** Ko e kolo 'eni na'e nofo ai 'a Mele, Mā'ata, mo Lāsalosí (Sione 11:1). Na'e fanongo ai 'a Mele ki he ngaahi folofola 'a Sisuú, pea na'e folofola ai 'a Sisū kia Mā'ata 'o kau ki he "fili 'a e me'a leleí" (Luke 10:38–42); pea na'e fokotu'u hake ai 'e Sisū 'a Lāsalosi mei he maté (Sione 11:1–44); pea na'e hanga ai 'e Mele 'o tākai 'aki 'a e lolo 'a e va'e 'o Sisuú (Mātiu 26:6–13; Sione 12:1–8).
17. **Pēteliheha** Na'e 'alo'í mai ai 'a Sisū pea toka 'i he 'ai'angakai 'o e manú (Luke 2:1–7); pea na'e fakahā mai 'e he kau 'āngeló ki he kau tauhi-sipí 'a hono 'alo'í 'o Sisuú (Luke 2:8–20); pea tatakai mai 'a e kau tangata potó 'e ha fetu'u kia Sisū (Mātiu 2:1–12); pea tāmata'í 'e Helota 'a e fānau ikí (Mātiu 2:16–18).

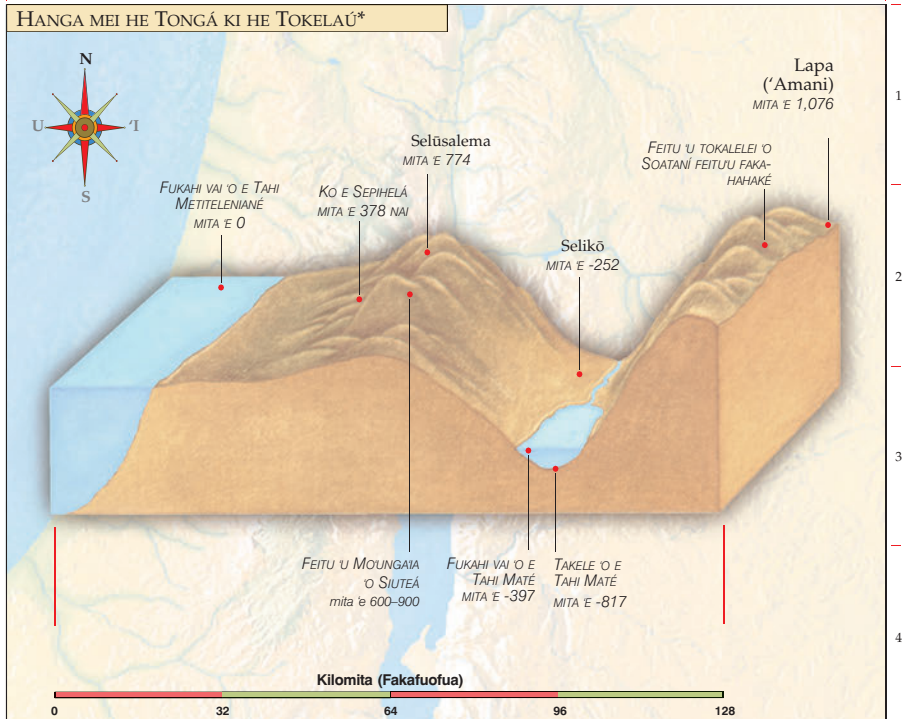
1. **Kolokoto** Ko e feitu'u ia 'oku pehē na'e kalusefai ai 'a Sisuū (Mātiu 27:33–37).
  2. **Fonualoto 'i he Ngoué** Na'e telio ai 'a Sisuū (Sione 19:38–42). Na'e hā mai ai 'a Kalaisi kuo toe tu'ū kia Mele Makiteline 'i he ngoué (Sione 20:1–17).
  3. **Kolotau 'Anitonio** Mahalo na'e tukuaki'i, fakamā-ū'i, manuki'i mo kau'imaea'i 'a Sisuū 'i he feitu'u ko 'eni (Sione 18:28–19:16). Na'e puke heni 'a Paula peā ne toe fakamatata ai ki hono fakaului iā (Ngāue 21:31–22:21).
  4. **Anovai 'o Petesetá (Petesaitá)** Na'e fakamo'ui ai 'e Sīsū ha tangata mamatea 'i he 'aho Sāpate (Sione 5:2–9).
  5. **Temipalé** Na'e palōmesi mai 'e Kepaleli kia Sakalia 'e fanau'i mai 'e 'Ilisapeti ha foha (Luke 1:5–25). Na'e mavavea 'a e puipui 'o e temipalé 'i he pekia 'a e Fakamo'ui (Mātiu 27:51).
  6. **Fale Hala 'o Solomoné** Na'e fakahā 'e Sisuū ko e 'Alo ia 'o 'Otuá. Na'e feinga 'a e kau Siū ke tolomaka'i ia (Sione 10:22–39). Na'e malanga 'aki ai 'e Pita 'a e fakatomalá hili ha'ane fakamo'ui ha tangata na'e heke (Ngāue 3:11–26).
  7. **Matapá Fakasanisani** Na'e fakamo'ui ai 'e Pita mo Sione ha tangata heke (Ngāue 3:1–10).
  8. **Tumutumu 'o e Temipalé** Na'e ah'i'ahi'i ai 'a Sisuū 'e Sétane (Mātiu 4:5–7). ('Oku 'i ai ha feitu'u 'e ua 'oku pehē na'e hoko ai 'a e me'a ko 'eni.)
  9. **Mo'unga Tapú** ('oku 'ikai fakapapau'i 'a e feitu'u ki ai)
    - a. 'Oku pehē 'i he talatukufakaholó na'e fokotu'u heni 'e 'Epalahame ha 'esi-feilaulau ki hono feilaulau 'aki 'o 'Aisaké (Sēnesi 22:9–14).
    - b. Na'e langa ai 'e Solomone 'a e temipalé (1 Ng. Tu'i 6:1–10; 2 Fkmtl. 3:1).
    - c. Na'e hanga 'e he kau Pāpiloné 'o faka'auha 'a e temipalé 'i he ta'u 587 k.M. nai (2 Ng. Tu'i 25:8–9).
    - d. Na'e toe langa hake 'e Selupēpeli 'a e temipalé 'i he ta'u 515 k.M. nai (Ēsela 3:8–10; 5:2; 6:14–16).
    - e. Na'e hanga 'e Hēlota 'o fakalahi 'a e fale talitali-anga kakai 'o e temipalé mo toe langa hake 'a e temipalé 'o kamata i he ta'u 17 k.M. nai. Na'e 'omi ki ai 'a Sisuū 'i he'ene kei valevalé (Luke 2:22–39).
    - f. Na'e akonaki 'a Sisuū 'i hono ta'u 12 'i he temipale (Luke 2:41–50).
    - g. Na'e fakama'a 'e Sisuū 'a e temipalé (Mātiu 21:12–16; Sione 2:13–17).
    - h. Na'e tu'o lahi 'a e akonaki 'a Sisuū 'i he temipalé (Mātiu 21:23–23:39; Sione 7:14–8:59).
    - i. Na'e faka'auha 'e he kau Lomá 'a e temipalé 'i he ta'u t.S. 70 'i he taimi na'e pule ai 'a Taitusif.
  10. **Ngoue Ko Ketisemani** Na'e mamahi ai 'a Sisuū, pea lavaki'i ia, pea puke 'o 'ave (Mātiu 26:36–46; Luke 22:39–54).
  11. **Mo'unga 'o e 'Olivé**
    - a. Na'e tomua fakahā 'e Sisuū hono faka'auha 'o Selūsalema mo e temipalé. Na'á ne toe folofola foki 'o kau ki he Hā'e'le 'Anga Uá (Mātiu 24:3–25:46; vakai foki ki he SS—M).
  - b. Na'e hā'e hake heni 'a Sisuū ki he langi (Ngāue 1:9–12).
  - c. Na'e fakatapui 'e 'Eletá 'Oasoni Haiti 'a e Fonua Tapú 'i he 'aho 24 'o 'Okatopa 1841 ki he foki mai ki ai 'a e kau Siū.
12. **Vai ko Kihoni** Na'e pani ai 'a Solomone ke hoko ko e tu'i (1 Ng. Tu'i 1:38–39). Na'e tu'utu'uni 'e Hesekaia ke keli ha tafu (luo) ke fetuku mai ai 'a e vai mei he vai ko 'eni ki he koló (2 Fkmtl. 32:30).
  13. **Matapá Vaí** Na'e lau mo fakamatata'i ai 'e 'Ēsela 'a e fonó 'a Mōsesé ki he kakai (Nehem. 8:1–8).
  14. **Tele'a Henomí** Na'e fai ai 'a e lotu ki he 'otua loi ko Moleki, 'a ia na'e kau ki ai 'a e feilaulau 'aki 'o e fānau (2 Ng. Tu'i 23:10; 2 Fkmtl. 28:3).
  15. **Fale 'o Kaiafasí** Na'e 'ave 'a Sisuū 'o fakamāu'i 'e Kaiafasí (Mātiu 26:57–68). Na'e fakafisinga 'e Pita 'okú ne 'ilo'i 'a Sisuū (Mātiu 26:69–75).
  16. **Loki 'i 'Olungá** Ko e feitu'u 'eni 'oku pehē na'e ma'ua ai 'e Sisuū 'a e 'Ohomohé peā ne kamata ai 'a e sākalamēnití (Mātiu 26:20–30). Na'á ne fufulu 'a e va'e 'o e Toko Hongofulu-Mā-Uá (Sione 13:4–17) mo ako'i 'a kinautolu (Sione 13:18–17:26).
  17. **Fale Fakatu'i 'o Hēlotá** Na'e 'ave 'a Kalaisi kia Hēlota, mahalo 'i he feitu'u ko 'eni (Luke 23:7–11).
  18. **Selūsalema** ('oku 'ikai fakapapau'i 'a e ngaahi feitu'u ki ai)
    - a. Na'e pule 'a Melekisēteki ko e tu'i 'o Sēlemi (Sēnesi 14:18).
    - b. Na'e kapa 'e he Tu'i ko Tēvita 'a e koló mei he kakai Sēpusi (2 Sam. 5:7; 1 Fkmtl. 11:4–7).
    - c. Na'e faka'auha 'a e koló 'e he kau Pāpiloné 'i he ta'u 587 k.M. nai (2 Ng. Tu'i 25:1–11).
    - d. Na'e fakafonu 'e he Laumālie Mā'oni'oni ha kakai tokolahí 'i he 'aho 'o e Penitekosí (Ngāue 2:1–4).
    - e. Na'e puke 'a Pita mo Sione 'o 'omi 'a kinaua ki he fakamaau'angá (Ngāue 4:1–23).
    - f. Na'e loi 'a 'Ananaia mo Sāfala ki he 'Eikí pea mole ai 'ena mo'ui (Ngāue 5:1–10).
    - g. Na'e puke 'a Pita mo Sione, ka na'e fakahaofi 'a kinaua 'e ha 'angelo mei he fale fakapōpūlá (Ngāue 5:17–20).
    - h. Na'e fili 'e he kau 'Aposetoló ha kau tangata 'e toko fitu ke tokoni kiate kinautolu (Ngāue 6:1–6).
    - i. Na'e fakafisinga 'a e fakamo'oni 'a Sitiveni ki he kau Siū, pea na'e tolongaki 'aki ia 'a e maka 'o ne mate (Ngāue 6:8–7:60).
    - j. Na'e fakapoongi 'a Sēmisi (Ngāue 12:1–2).
    - k. Na'e fakahaofi 'e ha 'angelo 'a Pita mei he fale fakapōpūlá (Ngāue 12:5–11).
    - l. Na'e fakakaukau'i 'e he kau 'Aposetoló 'a e me'a 'oku kau ki he kamú (Ngāue 15:5–29).
    - m. Na'e faka'auha 'e he kau Lomá 'a e koló 'i he ta'u t.S. 70 'i he pule 'a Taitusif.

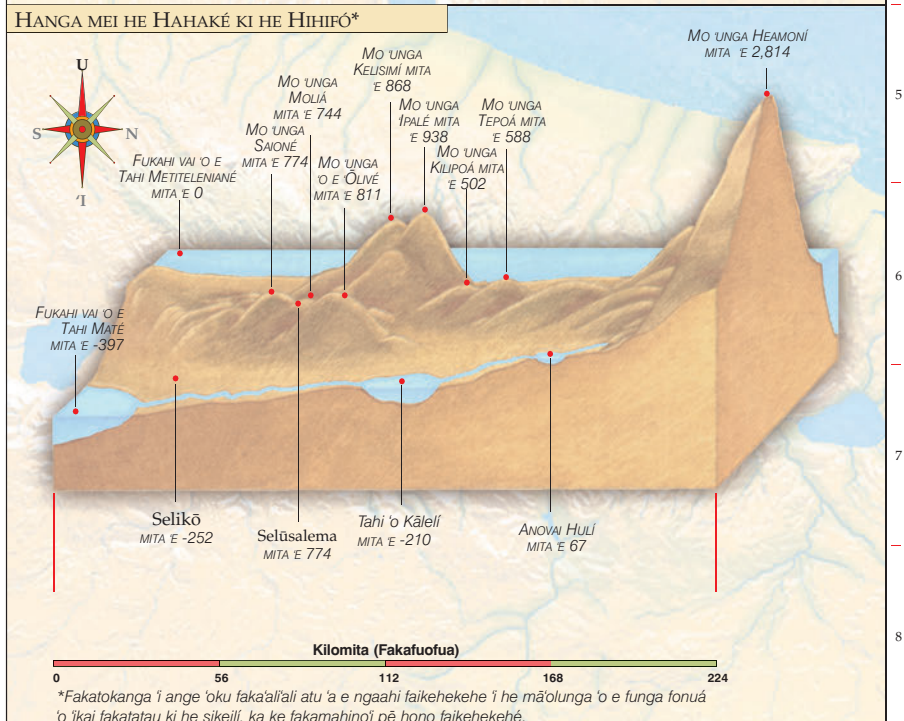

1. **Kesa** Nā'e malanga 'aki 'e Filipe 'a Kalaisi pea nē papitaiso ha funoke 'Iloepa. 'I he'ene fononga ki Kesi (Ngāue 8:26-39).
2. **Selūsalema** Vakai, ki he mape fika 12 ke ma'u mei ai 'a e ngāahi me'a nā'e hoko 'i Selūsalemā.
3. **Siopa** Nā'e mamata 'a Pita 'i ha me'a-hā-mai kuo fakangōfua 'e hoko 'e Otua ke ma'u 'e he kau Sentitailē 'a me'a-foaki 'o e fakatoma'ā (Ngāue 10; 11:5-18). Nā'e fokotū i hake 'e Pita 'a Tapaita mei he matie (Ngāue 9:36-42).
4. **Samēliā** Nā'e ngāue 'a Filipe 'i Samēliā (Ngāue 8:5-13), pea toki ako ai 'a Pita mo Stone ki mui (Ngāue 8:14-25). Nā'e hili ha ana foaki 'a 'e me'a-foaki 'o e Laumalie Mā'oni'oni, mā'e fanga ai 'a Saimore ko e tangata fie manā ke nē fakatau māi 'a me'a-foaki ko ia meate kinatua (Ngāue 8:9-24).
5. **Sesalia** Nā'e hili 'a e ngāue mai heni ha 'āngelo ki he 'eikitanu ko Konihulu, nā'e toki tuku ai 'e Pita ke papitaiso ia (Ngāue 10). Nā'e fai heni 'e Paula 'a ene taukupo 'i he 'ao 'o 'Akilipā (Ngāue 25-26; vakai foki ki he SS—H 1:24-25).
6. **Tāmasikusi** Nā'e hā mai ai 'a Sisi kia Saula (Ngāue 9:1-7). Nā'e hili hano faka'āaki 'e 'Ananaiā 'a e mata 'o Saula, nā'e papitaiso leva ia pea kamata 'ene ngāue fakafaitēkau (Ngāue 9:10-27).
7. **'Ariteoke (i Silia)** Nā'e 'uluaki ui heni 'a e kau ākongā ko e kau Kalisitiane (Ngāue 11:26). Nā'e tupu hake ha fakakikihī lahi 'i hongē (Ngāue 11:27-28). Nā'e tupu hake ha fakakikihī lahi 'i 'Ariteoke 'o kau ki he kamū (Ngāue 14:26-28; 15:1-9). Nā'e kamata 'e Paula 'a 'ene fononga fakafaitēkau homo uā 'i 'Ariteoke, fakataha mo Sailepi, Panepasa, mo Situtasi Panepasa (Ngāue 15:22, 30, 35).
8. **Tāsui** Ko e kolo 'eni 'o Paulā, nā'e fēkau 'i mai 'a Paula 'e he kau Taki ke ha tu ki heni koe'ūhi ke malu 'i 'ene mo'ū (Ngāue 9:29-30).
9. **Saipalō** Nā'e hili hano fakatangata 'i 'o e Kau Mā'oni'oni, pea hola hanau n'ūhi ki he motu ko 'eni (Ngāue 11:19). Nā'e fononga mai 'a Paula 'i Saipalō 'i he'ene 'uluaki fononga fakafaitēkau (Ngāue 13:4-5), 'o hangē pē ko Panepasa mo Ma'ake ki mui (Ngāue 15:39).
10. **Pāfosi** Nā'e talatukū heni 'e Paula ha tangata fie mana (Ngāue 13:6-11).
11. **Teape** Nā'e malanga 'aki 'e Paula mo Panepasa 'a e ongoongo-ilelei 'i he koto ko 'eni (Ngāue 14:6-7, 20-21).
12. **Lāstia** Nā'e hili hano fakamo'ui 'e Paula ha tangata pipiki, nā'e ui ia mo Panepasa, 'e kakai ko ha ongo'otua. Nā'e tolomaka 'i 'a Paula pea nā'e pēhe kuo nē mate, ka nā'e mo toe mo'ū 'o hoko atu 'ene malangā (Ngāue 14:6-21). Ko e kolo 'eni 'o Timotē (Ngāue 16:1-3).
13. **Tkontione** Nā'e malanga heni 'a Paula mo Panepasa 'i he'ena 'uluaki ngāue fakafaitēkau, pea nā'e fakamamama'ni 'e tolo- maki 'i kinatua (Ngāue 13:51-14:7).
14. **Leotisia** mo Kōlose ko e taha ia 'o e ngāahi kolo 'o e Sisi 'a ia nā'e 'āhi ki ai 'a Paulā, pea nē ma'u ha ngāahi tohi mei ai (Kōlose 4:16). Ko e taha fokii 'o e ngāahi kolo 'e fitu 'oku tohi 'i he tohi 'o e Fakahā (ko e ngāahi kolo behē ko 'Eteso, Samānia, Peakomosi, Tānialā, Sitis, mo Filateffia, vakai ki he Fakahā 1:11). 'Oku tu'u 'a Kōlose 'i ha kilomita 'e 18 ki he habake 'i Leotisia. Nā'e tohi mai 'a Paula ki he Kau Mā'oni'oni nā'e nofo 'i ai.
15. **'Ariteoke (i Pūtikā)** Nā'e ako 'i 'e Paula mo Panepasa ki he kau Sisi 'i he'ena 'uluaki ngāue fakafaitēkau, ko e tupu 'a Kalaisi mei he hako 'i Tēviti. Nā'e malanga 'aki 'e Paula 'a e ongoongoilelei ki 'Isteli, pea toki hoko ki he kau Sentitailē. Nā'e fakatangata 'i mo tui 'a Paula mo Panepasa (Ngāue 13:14-50).
16. **Mileto** Nā'e fai 'e Paula ha fakatokanga ki he kaumātū 'a 'o e Sasi 'i heni 'i he'ene ngāue fakafaitēkau homo tolu, 'e ha'u 'a 'e fanga ulofi fakamālohī 'i he fanga sipi (Ngāue 20:29-31).
17. **Pātimosi** Nā'e tuku pōpūla 'a Stone 'i he motu ko 'eni 'i teaimi nā'a nē ma'u ai 'a e ngāahi me'a-hā-mai ko ia 'oku tohi he taimiri 'i he tohi 'o e Fakahā (Fakahā 19).
18. **Eteso** Nā'e malanga heni 'a 'Apolosi 'i he malohi lahi (Ngāue 18:24-28). Nā'e malanga 'a Paula 'i Eteso lototonga 'ene ngāue fakafaitēkau homo tolu, 'o fe'unga mo te'ua 'e ua, 'o nē fakakūhi ha kakai tokohahi (Ngāue 19:10, 18). Nā'a nē foaki ai 'a me'a-foaki 'o e Laumalie Mā'oni'oni 'i he hili'aki 'o e nimā (Ngāue 19:1-7) pea nē fakahoko ai ha ngāahi mana lahi, 'a ia nā'e kau ai 'ene kapusi 'a e ngāahi laumalie 'uli (Ngāue 19:8-21). Nā'e langaki heni 'e he kakai nā'a nau lotu kia 'Itenā'i ha angitū 'u kia Paula (Ngāue 19:22-41). Nā'e fakataumū 'a ha kongā 'o e tohi 'o e Fakahā 'i he Sasi 'i Eteso (Fakahā 1:11).
19. **Taloasi** Nā'e mamata 'a Paula 'i he lototonga 'ene nofo heni 'i he'ene fononga fakafaitēkau homo uā, 'i ha me'a-hā-mai ki ha tangata 'i Masitonia 'oku fai ha'ane kole tokototi (Ngāue 16:9-12).
20. **Filipi** Nā'e fakatūi 'e Paula, Sailepi, mo Timote 'a e fefine ko homo hingo ko Litea, pea kapusi ha laumalie 'uli, pea nā'e fēkau 'e he kau pūle ke haka 'a kinatua (Ngāue 16:11-23). Nā'a nau ma'u ha tokoni fakalangi 'o nau hao ai mei he fale fakapō- pūlā (Ngāue 16:25-26).
21. **'Atenisi** Nā'e malanga 'a Paula 'i he Mar's Hill 'i he lototonga 'o e 'Alepeitō 'o kau ki he "otua ta'eri'ota" lototonga 'ene ngāue fakafaitēkau homo uā ki 'Atenisi (Ngāue 17:20-34).
22. **Kolinitō** Nā'e 'alu 'a Paula ki Kolinitō 'i he'ene ngāue fakafaitēkau homo uā, pea nā'a nē nofo ai 'o 'Aukula mo Pisila. Nā'a nē malanga ai mo papitaiso ha kakai tokohahi (Ngāue 18:1-18). Nā'e fai 'e Paula 'a'ene tohi ki he kakai Lomā mei Kolinitō.
23. **Tesalonika** Nā'e malanga ai 'a Paula lototonga 'ene fononga fakafaitēkau homo uā. Nā'e 'alu atu homo kaunangā ngāue fakafaitēkau ki Pēlea hili hano fakamama'ni 'ema tu mo'ū 'e he kau Sisi (Ngāue 17:1-10).
24. **Pēlea** Nā'e ma'u ai 'e Paula, Sailepi, mo Timote ha kakai anga- faka'eteki ke nau ako 'i lototonga 'a e fononga fakafaitēkau homo uā 'a Paula. Nā'e muimui mai 'a e kau Sisi mei Tesalonikā 'o fakatanga 'i 'a kinatūloti (Ngāue 17:10-13).
25. **Masitonia** Nā'e malanga ai 'a Paula 'i he'ene fononga fakafaitēkau homo uā mo homo tolu (Ngāue 16:9-40; 19:21). Nā'e faka- hikihiki 'i Paula 'a e'ota fie tokoni 'a e Kāingalotu Masitonia, 'a ia nā'a nau tokoni kiāte ia mo e Kāingalotu masiva 'i Seltisalemā (Loma 15:26; 2 Kol. 8:1-5; 11:9).
26. **Mēliā** Nā'e ngoto 'a e vaka 'o Paula 'i he motu ko 'eni 'i he'ene folau ki Lomā (Ngāue 26:32; 27:1, 41-44). Nā'e u'ia 'e ha ngata ka nā'e 'ikai hoko ai ha me'a kiāte ia, pea nā'a nē fakamo'ui ha tokohahi 'a ia nā'a nau puke 'i Mēliā (Ngāue 28:1-9).
27. **Loma** Nā'e malanga ai 'a Paula 'i ha 'u 'e ua lototonga hono 'e ōhi ia ke nofo ma'u 'o 'ikai toe 'alu ki ha feitu'u (Ngāue 28:16-31). Nā'a nē fai foki ha ngāahi tohi ki he kakai 'Eteso', kakai Filipi, mo e kakai Kolosē, pea kia Timote mo Filimone lototonga homo tuku pōpūla ia 'i Lomā. Nā'e fai 'e Pita 'a 'ene 'uluaki tohi mei "Pāpione," 'a ia ko Loma mahalo ia hili hano fakatangata 'e Nelo 'a e kau Kalisitiane 'i he ta tu 'e 64. 'Oku tui nā'e fakapoongi heni 'a Pita mo Paula.

HANGA MEI HE TONGÁ KI HE TOKELÁU*

HANGA MEI HE HAHAKÉ KI HE HIHIFŌ*

*Fakatokanga 'i ange 'oku faka'ā'ali atu 'a e ngaahi faikehekehe 'i he mā'olunga 'o e funga fonua 'o 'ikai fakatatau ki he sikeili, ka ke fakamahinoi pē hono faikehekehe.

1. **VAITAFE NAILÁ MO 'ISIPITE** Na'e fufuu'í 'e he fa'ē 'a Mōsesé 'a 'ene kí'í pēpēé 'í ha feitu'u hangē ko 'ení. Na'e ma'u ia 'e he 'ofefine 'o Feló peá ne tauhi ia 'í he fale fakatu'í 'í 'Ispite.

2. **MO'UNGA SAINÁI (HŌLEPI) MO E TOAFA SAINÁI** Na'e fekau kia Mōsesē peá ne 'omi ai 'a e kakai 'Isilelí ki he mo'unga ko 'ení ke nau ma'u 'a e fono 'a e 'Otuá. 'Oku hā 'í he tā ko 'ení 'a e tu'unga 'o e Mo'unga Sainái.

3. TOAFA SIUTEÁ PEA MO E TAHI MATÉ Na'e hā'ele atu 'a e Fakamo'uí ki he toafá ke fetu'utaki mo 'Ene Tamaí.

4. KĀTESI-PĀNIA 'Oku ui 'a e feitu'u ko 'ení ko Kātesi-pānia, pea mahalo na'e 'apitanga heni 'a e kakai 'Isilelí 'i ha konga lahi 'o e ta'u 'e 40 na'a nau 'i he toafá ai.

5. NGAHI FONUALOTO 'O E KAU PĒTELIAKÉ 'Oku pehē na'e langa 'a e fale ko 'eni 'i Hepeloní 'i he feitu'u 'oku tu'u ai 'a e fa'itoka 'o 'Ēpalahame, 'Aisake, mo Sēkopé.

6. FEITU'U FONUA MO'UNGA'IA 'O SIUTEÁ 'Oku 'ufi'ufi ha kongā lahi 'o e Fonua Tapú ki he tongá mo e hahake 'o Selūsalemá 'e he feitu'u fonua peheni.

7. PĒTELIHEMA Na'e 'alo'i 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisi 'i he kolo ko 'enī.

8. SELŪSALEMA 'Oku lau 'e ha ngaahi tui fakalotu 'e tolu 'oku toputapu 'a e kolo ko 'enī—ko e tui faka-Kalisitiané, tui faka-Siutá, mo e tui faka-'Isilamí.

9. TEMPALE 'O HĒLOTĀ 'Oku pehē 'oku tatau 'a e sīpinga ko 'enī mo hono lahi totonu 'o e tempale ko ia 'i he kuonga mu'á.

10. NGAHI SITEPU KI HE TEMPALÉ Na'e toki keli hake 'a e ngaahi sitepu ko 'enī 'e ha kau saienisi kumi kolo fakakuogamu'a, 'a ia 'oku a'u hake ki he Tempale 'o Hēlotá.

11. MO'UNGA 'O E 'ŌLIVÉ, PA'AKE 'O 'OASONI HAITÍ Na'e fakatapui 'e 'Eletā 'Oasoni Haiti 'a e Fonua Tapú ki he foki ki ai 'a e fānau 'a 'Ēpalahamé 'i he 1841 'i ha feitu'u ofi mai ki he feitu'u ko 'ení.

12. NGOUE KO KETISEMANÍ Mahalo na'e tupu 'a e ngaahi fu'u 'ōlive ko 'ení mei he ngaahi fu'u 'ōlive ko ia 'i he ngoué 'i he potu na'e lotu ai 'a e Fakamo'uí pea tauta'a ko e ta'ata'a 'i he'ene kamata 'a e Fakalelei.

13. KOŁOKOTA 'Oku 'i ai ha talatukufakaholo 'iloa 'oku pehē na'e kalusefai 'a e 'Eiki ko Sisu Kalaisi 'i he feitu'u ofi mai ki heni.

14. FONUALOTO 'I HE NGOUÉ Kuo fakahā 'e ha kau palōfita tokolahi 'o e onopooni 'a 'enau ongo'i ko e feitu'u 'eni na'e toka ai 'a e sino 'o e Fakamo'uí 'i he fonualoto 'o Siosefa 'o 'Alematea hili 'a e Kalusefai.

15. SELIKŌ Ko e ‘uluaki kolo ‘eni na’e kapa ‘e Siosiuā (vakai ki he Siosiuā 6:2–20); ko Selikō, ko e taha ia ‘o e ngaahi kolo motu’a taha ‘i he māmaní.

16. SAILO Na’e fokotu’u ‘a e tāpanekalé mo e puha ‘o e fuakavá ‘i he feitu’u ko ‘ení, pea na’e tu’u ai ia ‘i ha ngaahi senituli lahi.

17. MO'UNGA KELISIMÍ MO E MO'UNGA 'IPALÉ 'Oku tu'u 'a e ongo mo'unga ko 'eni 'o hanga hifo ki he kolo ko Sikemi 'o e kuonga mu'á, 'a ia na'e tanu ai 'a e ngaahi hui 'o Siosefá (vakai ki he Siosiuá 24:32).

18. TŌTANI ʻ SAMĒLIA Ko e tele'a ma'ui'ui 'eni na'e tauhi ai 'e he ngaahi tokoua 'o Siosefá 'a e fanga sipí, 'i he taimi na'a nau fakatau atu ai honau tokouá ki he kau fefakatau'aki Mitiani mo e 'Isimelí.

19. SESALIA PEA MO E TOAFA TOKALELEI 'O SĀLONĪ KI KĀMELI Na'e malanga 'a Paula ki he Tu'i ko 'Akilipa 'i he kolo ko 'enī (vakai ki he Ngāue 26).

20. SIOPA Na'e mamata heni 'a Pita ki ha me'a-hā-mai 'o fekau'i ia ke 'ave 'a e ongoongolelei ki he kau Senitailé (vakai ki he Ngāue 10).

21. TELE'A SESILILÍ 'E fakataha mai 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē ki he feitu'u ko 'ení ki he tau 'o 'Amaketone (vakai ki he Sākalaia 11–14; Fakahā 16:14–21).

22. MO'UNGA TĒPOĀ 'Oku 'i he tumutumu 'o e feitu'u fonua 'iloa ko 'ení 'a e feitu'u 'oku pehē na'e Liliu ai 'a Kalaisi 'i he 'ao 'o 'ene kau 'Aposetolo ko Pita, Sēmisi, mo Sioné (vakai ki he Mätiau 17:1–9).

23. TAHI 'O KĀLELĪ MO E MO'UNGA 'O E MALANGA 'I HE MO'UNGA Ko e tafa'aki mo'unga 'eni 'oku pehē na'e fai mei ai 'e he Fakamo'uí 'a e Malanga 'i he Mo'unga (vakai ki he Mätiu 5–7).

24. KAPANEUME Ko e ngaahi toenga fale maumau si'i pē 'oku kei toe ke faka'ilonga'i 'a e feitu'u na'e tu'u ai 'a e kolo ko ia na'e fai ai 'e he Fakamo'uí ha konga lahi 'o 'ene ngaahi maná.

25. VAITAFE SOATANI Na'e fai 'a e tā ko 'eni 'o ofi ki he feitu'u 'oku mavahe ai 'a e vaitafe mei he Tahī 'o Kāleli.

26. SESALIA FILIPAI Na'e tala'ofa 'e Sīsū Kalaisi 'a e ngaahi kī 'o e pule'angá kia Pita 'i he feitu'u mahalo ko 'eni (vakai ki he Mātiu 16:19).

27. NĀSALETI Na'e tupu hake 'a Sisū 'o a'u ki he'ene fu'u lahi 'i he kolo ko 'enī.

28. TANI Na'e hanga 'e he kolo 'o e Fuakava Motu'á 'a ia na'e tu'u henī 'o faka'ilonga'i 'a e ngata'anga 'o 'Isileli ki he tokelaú.

29. 'ATENISI 'Oku tu'u 'a e tempale Patianoni ko ia 'oku hā 'i he tā ko 'enī, 'i he feitu'u 'oku ofi ki Mars' Hill 'i he 'Aleopeikó, 'a ia na'e fai ai 'e Paula 'a 'ene malanga 'o kau ki he "'otua ta'e'iloá" (vakai ki he Ngāue 17:15–34).

30. KOLINITŌ Na'e fai 'e Paula 'a 'ene tohi ki he kakai Lomá mei he kolo ko 'enī.

31. ʻEFESŌ Na'e malanga heni 'a Paula ke ta'ofi 'a e tauhi tamapuá peá ne faka'ita'i ai 'a e kau ngāue fakamea'a silivá, 'a ia na'e ma'u 'enau mo'uí mei hono fakatau atu 'o e ngaahi 'imisi 'o e 'otua fefine ko Taiená (vakai ki he Ngāue 19:24-41).

32. MOTU KO PĀTIMOSÍ Ko e feitu'u fonua kotoa ko 'ení ko e kongia ia 'o e motu 'i he tahi Metiteleniané, 'a ia na'e fakaheeki ki ai 'a Sione ko e Fakahaá (vakai ki he Fakahā 1:9).

TONGAN

4 02344 04900 2

34404 900

31. ʻEFESŌ Na'e malanga heni 'a Paula ke ta'ofi 'a e tauhi tamapuá peá ne faka'ita'i ai 'a e kau ngāue fakamea'a silivá, 'a ia na'e ma'u 'enau mo'uí mei hono fakatau atu 'o e ngaahi 'imisi 'o e 'otua fefine ko Taiená (vakai ki he Ngāue 19:24-41).

32. MOTU KO PĀTIMOSÍ Ko e feitu'u fonua kotoa ko 'ení ko e kongia ia 'o e motu 'i he tahi Metiteleniané, 'a ia na'e fakaheeki ki ai 'a Sione ko e Fakahaá (vakai ki he Fakahā 1:9).

TONGAN

4 0206902900 6

06902 900